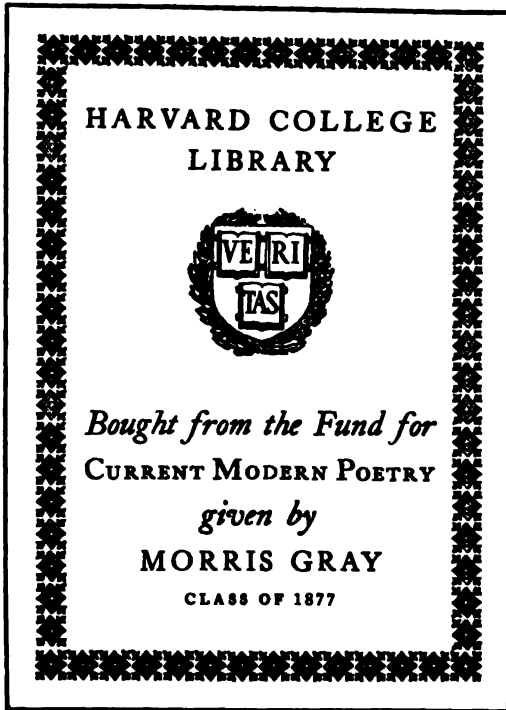

C 550.4

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 865) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO

SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ulla EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPRIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
HERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLI-TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXXIX.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, NECTARIUS CP.

EXCUBEATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

2493
7-3

SÆCULUM IV.

ΔΙΔΥΜΟΥ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

DIDYMI ALEXANDRINI OPERA OMNIA.

ACCEDUNT

S. AMPHILOCHII ICONIENSIS EPISCOPI ET NECTARII CP. PATRIARCHÆ

SCRIPTA QUÆ SUPERSUNT.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ.

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 1 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUX.

1868

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXXIX CONTINENTUR.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

De Trinitate libri tres.	270
De Spiritu sancto.	1034
Liber contra Manichæos.	1086
Fragmenta ex libris deperditis.	1110
ex Catenis.	1112
Enarratio in Epistolas catholicas.	1731

NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CP.

De festo S. Theodori, et de jejuniis et eleemosyna.	1822
---	------

S. AMPHILOCHIUS

ICONIENSIS EPISCOPUS.

(Notitia ex *Bibliotheca Gallandiana*, tom. VI, Proleg. p. xi.)

I. Cappadocem fuisse Amphilochium, perinde ac Basilium et Gregorium Nazianzenum, diserte prodit Hieronymus (a) : quin et Cæsareæ, in ipsa videlicet primaria Cappadociæ urbe, magnique Basilii patria, ortum habuisse, aperte satis testatur idem Basilium (b). Primum rhetor ac foro assuetus (c), in solitudinem secedens monachum egit. Deinceps vero *ineluctabilibus gratiæ retibus captus, atque in medium Pisidiam numine divino deductus*, ut verbis utar Basilii (d), Iconii episcopus fuit ordinatus, anno 373 exeunte, vel initio anni 374 ex viri docti sententia (e) quam sequimur. Basilio in primis fuit omnium charissimus, ut ex pluribus ejus epistolis ad ipsum datis compertum habemus; quas inter eminent tres canonicæ (f), intra annos 374 et 375 per-scriptæ: quo quidem tempore librum quoque *De Spiritu sancto* Basilium eidem Amphilochio inscrip-sisse perhibetur (g). Eo itidem familiariter usus Gregorius Theologus, ut ex ejus epistolis haud pau-cis ad ipsum datis constat. Et jure sane optimo nos-ter Iconiensis antistes magnis illis viris in pretio habitus: qui nimirum egregiis cum mentis tum animi dotibus præditus fuisse noscatur. Illius enim igneus charitatis fervor, morumque gravitas ac ta-citurnitas celebratur (h). Discendi studium et hu-militatem admirabatur in eo Basilium (i); quippe qui discere non gravaretur, cum docendi locum teneret. Tantum denique amoris sibi apud omnes conciliabat, ut nullius præsentia magis expeteretur quam Amphilochii (j).

II. Jam vero, ut res in episcopatu ab eo præclare gestas summatim recenseamus, Isaurorum Eccle-siam sanctus Pater prudenter curasse (k), resque

Lycaoniæ more apostolico composuisse traditur (l). Anno autem, ut videtur (m), 377 consultus ab alterius provincie, fortasse Lyciensis (n), episcopis qui circa Macedonii hæresim fluctuabant, concilium coegit: in quo consultationi respondens, egregiam synodicam suo et aliorum episcoporum Lycaoniensium nomine conscripsit; quam sæculo superiore a Cotelerio editam, inter nostra Amphilochiana protulimus. Anno deinceps 381 synodo generali Constantinopolitanæ interfuit, atque a Patribus ad fidem catholicam per Asiæ provincias restituendam dele-gatus fuisse comperitur (o). Quo item anno primus subscripsit noster Iconiensis episcopus testamento Gregorii Nazianzeni, Flavio Eucherio et Flavio Evagrius coss. litteris consignato (p). Biennio post synodo viginti quinque episcoporum præfuit, Sidæ in Pamphylia contra Messalianos coactæ, teste Theo-dorito (q): qui et alibi (r): « Accuratus, inquit, hæresim (Messalianorum) confodit longe optimus Amphilochius, ipsa illorum verba actis a se con-fectis inserens, quæ dogmatum differentiam aperte declarant. » Sed hujusmodi opus Amphilochianum, ut ferme reliqua, intercidit. Exstat fragmentum ex Amphilochii epistola dogmatica ad Pancharium dia-conum Sidensem (s), quod fortasse ad res in ea Si-detana synodo gestas pertinere, haud immerito quis existimet. Utcunque fuerit, juvabit tamen adire Pho-tium (t), qui acta hujusce synodi Sidæ habitæ legit, pluraque de ea scitu digna posteris tradidit. Neque Tillemontium hac de re præterea velim (u).

III. Porro ad hunc ipsum annum 383, ut post Ba-ronium (v) censent Valesius (x) ac Tillemontius (y) spectat egregium illud Amphilochii facinus, memo-

(a) Hieron. epist. 70, al. 84, § iv.

(b) Basil. epist. 161, al. 393, § 1.

(c) Id. epist. 150, al. 392, §§ ii et iv.

(d) Id. epist. 161, § 1.

(e) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 30, §§ i et vi.

(f) Basil. epist. 188, 199, 217.

(g) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 50, § vi.(h) Basil. lib. *De Spir. sancto*, cap. 50, § LXXIX.

(i) Id. epist. 190, § 1.

(j) Id. epist. 176.

(k) Basil. epist. 190, § 1.

(l) Id. epist. 200.

(m) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 38, § i.(n) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 624.(o) Socrat. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 8; Sozom. lib. vii, cap. 9.(p) Greg. Naz. *Opp.* tom. I, sub init.(q) Theodor. *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 11.(r) Id. *Hæret. fab.* lib. iv, cap. 11.(s) *Infra* sub num. 16.(t) Phot. *Bibl. cod.* LII.(u) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VIII, pagg. 554 et 798, not. 2, *Sur les Messaliens*.

(v) Baron. ad ann. 383, § xxxi.

(x) Vales. ad Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16, not. 2.(y) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VI, pag. 627 et 802, not. 105, *Sur les Ariens*.

ria scilicet dignissimum, quo a magno Theodosio, invito licet, impetravit ut Arianorum conventicula vetarentur. Rem fusius enarrat Theodoritus (a), sed minus accurate Sozomenus (b). Nimirum in palatium ingressus admirandus ille Amphilocheus, Theodosium quidem solito honore prosecutus est; Arcadium vero patri astantem, quem ille paulo ante Augustum renuntiaverat, insalutatam præterit. Quod quidem indigæ ferens imperator, de filii contemptu quod in se ipsum recidat, cum episcopo expostulat. Tunc vero contenta voce Amphilocheus: « Vides, inquit, imperator, te filii tui contumeliam ferre non posse; sed succensere iis qui illi contumeliam faciunt. Crede igitur, Deum quoque hujus universi eos aversari atque odio habere, qui Filium ipsius unigenitum blasphemant. » Factum dictumque admiratus imperator, legem a beato antistite postulatam extemplo tulit. Quod superest, idem Amphilocheus anno 394 desinente concilio Constantinopolitano sub Nectario habito interfuit, in quo Agapii et Bagadii qui de Bostrorum in Arabia episcopatu contendebant, causa definita est. Post hæc autem quo tempore supremum diem obiit sanctus præsul, haud satis est exploratum, ut videre est in primis apud Tillemontium (c). Illud potius attendendum, ipsum scilicet dum adhuc in vivis ageret, Gregorio Theologo teste (d), miraculis claruisse. Ejus vero memoria die 23 Novembris ab utraque Ecclesia recolitur.

IV. Reliquum est, ut de sancti Patris nostri litterarum monumentis verba faciamus. Et Hieronymus quidem egregii unius libri *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo conscripti, mentionem injicit (e). Neque id sane mirum. *Non enim, inquit (f), de his que non legi, nosse potui; et quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo (Bethlehemitico) fuerit ignotum.* At vero idem doctor maximus ad Magnum oratorem scribens anno circiter 397, quinque nimirum post annos ab edito suo libro *De viris illustribus*, ex quo memoratum opus *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo sibi lectum testatur: eundem præstantissimum præsullem Iconiensem, ob spectatam jam et diu cognitam ejus doctrinam, Basilio magno et Gregorio Theologo exæquat his verbis (g): *Exstant et Julii Africani libri. . . . Cappadocumque Basilii, Gregorii, Amphilochei: qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.* Ex ipso ergo Hieronymo compertum habemus, complura fuisse ab Amphilocheo perscripta, et multiformis quidem doctrinæ laude conspi-

A sua: quæ tamen omnia ad nos non pervenisse dolendum.

V. Neque aliter sane censendum, si spectentur in primis Amphilocheiana fragmenta quæ veteres nobis servarunt: Cyrillus, inquam, Alexandrinus, Theodoritus, Anastasius Sinaita, Leontius Byzantinus, Facundus Hermianensis, Joannes Damascenus, alique Ecclesiæ scriptores. Hæc autem magnam partem collegit Combessius: quibus alia neque pauca et ipsi adjecimus; eaque omnia primum congesta non solum digessimus, sed etiam cum pridem editis denuo contulimus.

VI. Præter ejusmodi germana Amphilochei operum deperditorum fragmenta, ex vetustis ecclesiasticis scriptoribus desumpta, exstant præterea ejusdem sancti Patris *Iambi ad Seleucum*, quos cum metaphrasi Latina primum edidit Schleusingæ anno 1609 Joachimus Zehnerus. Sunt autem versus 333, eosque in fine adnumerat ipsemet auctor per tres hecatontadas et decadas totidem ac monadas tres, ad SS. Trinitatem videlicet respiciens. De operis integritate dissident eruditi. Billius primus omnium hos lambos Gregorio Nazianzeno asserere nititur, ex antiquarii quo visus est hujusmodi conjectura: *Καὶ ταῦτα δοκεῖ μοι τοῦ Θεολόγου τυγχάνειν φρενὸς, ὡς παρὰ Ἀμφιλοχίου γραφέντα. Hæc mihi videntur a Theologi mente profecta, tanquam sub Amphilochei nomine scripta*: ea nimirum ratione, qua Nazianzenus ad Nicobulum ex Nicobuli filii persona, et alia quædam ad Vitalianum parentem ἔστρογγον scripsit. « Sunt nihilominus, inquit Combessius (h), hæc leviora, quam ut fidem codicum vindicantium Amphilocheo elevent. Primum enim minus quadrant hic posita de libris canonicis cum iis quæ habet Theologus (i), ubi absolute pronuntiat de Pawli Epistolis et septem catholicis, nulla mentione libri Esther aut Apocalypsis. Tum quia videntur hi Iambi non ita accedere ad cothurnum Gregorianum, potiusque referre facilem Amphilochei veniam, ac nonnihil licentius decurrere et stylo solutæ orationi propinquiori. . . Item, quid vetat ut Theologo æqualis, isque ipse omni scientiarum genere excultus ac plane vir ἄλλοτριώτατος, etiam metro Seleucum instituerit, ad quem prosa semel et iterum eum scripsisse dogmatica probant quæ ejus producimur fragmenta? Nec est simile in aliis allatis, in quibus statim palam est assumpta persona. Etiam Balsamon habet ut Amphilochei (j), passimque Damascenus in *Elementis* emin. Rupifucaldii. » Hæc porro eadem quæ hactenus Combessius, repetit auctorque Tillemontius (k), licet operis auctorem Amphilocheum libere astruere non audeat.

(a) Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16.

(b) Sozom. lib. vii, cap. 6.

(c) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 745, not. 4, Sur S. *Amphil.*

(d) Greg. Naz. *carm.* LI, [nunc III], § 242, Opp. tom. II, pag. 125 [ed. nov. p. 1017].

(e) Hieron. lib. *De vir. illustr.* cap. 433.

(f) Id. in prolog. ad lib. *De vir. illustr.*

(g) Id. *epist.* 70 alias 84, ad *Magnum orat.*, § IV.

(h) Combef. *not.* ad *Amphil.* pag. 253.

(i) Greg. Naz. *carm.* xxxiii [nunc viii]. Opp. tom. II, pag. 98 [ed. nov. p. 1089].

(j) Balsam. *Comment.* pag. 656 et 1082 edit. Paris. 1620.

(k) Tillem. *Memor. eccl.* tom. IX, pag. 746, not. 6, Sur S. *Amphil.*

Verum ad vindicandum carmen iambicum extra omnem dubitationis aleam episcopo nostro Iconiensi, præter codices manu exaratos quos præ cæteris excitat Montfauconius (a), veterum quoque scriptorum accedit auctoritas, non solum Joannis Damasceni et Balsamonis, quorum meminit Combessius, sed etiam Zonaræ (b) Balsamone antiquioris: quin et Cosmæ Indicopleustæ, qui circa medium sæculi vi floruisse perhibetur (c). Quandoquidem vero ejusdem Cosmæ locum hæc de re nemo hætenus animadvertit, ne ipse quidem Fabricius Amphilo- chii scripta recensens, ipsum propterea huc af- ferre juverit. Sic igitur ille (d): Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικὸς τοῦ μακαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν ἰάμβοις ἀμφιβαλλομένας αὐτὰς (τὰς καθολικάς) ἐξέλεγε. Id est: *Amphilochius Iconii epi- scopus, amicus et familiaris beati Basilii, in lam- bis suis ad Seleucum scriptis dubias illas (catholicas Epistolas) pronuntiavit.* Eo quidem loci minus accurate loquitur iste monachus Ægyptius de sep- tem catholicis Epistolis, ut probe advertit vir doctissimus (e): verum ad rem nostram satis apte, quippe qui Iambos Amphilo-chianos agnoscat (*). Ex quibus ergo, mea quidem sententia, nullus du- bitandi locus relinquitur, quin carmen illud iambi- cum tanquam sincerus Amphilo-chii fetus sit ha- bendum.

VII. De synodicæ Amphilo-chii epistolæ γνησιότητι

(a) Montf. *Bibl. bibl.* tom. I, pag. 257 A, et tom. II, C pag. 1050 D, 1053 E, 1531 B.

(b) Zonar. *Comment.* pag. 415 edit. Paris. 1618.

(c) Montf. Præfat. ad *Cosm. Topogr. Christ.* cap. 4, § 1.º

(d) *Cosm. Indic. Christ. Topogr.* lib. VII.

(e) Montfaucon. Præfat. ad *Cosm. Christ. Topogr.* cap. 5, § 1.

(*) Alterius Cosmæ testimonium addi posset qui in Scholiis ad Gregorii Nazianzeni carmen *Ad Olympiada* (ap. Mai *Spicileg. Rom.*, t. II, p. 497, et apud nos in *Gregorio Nazianzeno*) *Iambicum ad Seleucum* Amphilo-chio tribuit his verbis: Ταύτης δὲ τῆς Ὀλυμπιάδος ἀδελφιδούς Σέλευκος ἦν, πρὸς ὃν τὴν ἰαμβικὴν ἐπιστολὴν Ἀμφιλόχιος γεγράφηκεν ... Cum vero Patres Benedictini Iambicum illud inter Opera Nazian- zeni retinuerint, ab eis discedere nolimus. EDIT. PATR.

quam sæculo superiore desinente in lucem extulit Cotelarius, nemo est qui ambigat: Est enim, inquit cl. editor, tota Amphilo-chiana, Basiliana, Grego- riana. De ea pluribus Tillemontius (f).

Ex octo autem orationibus quas sub Amphilo-chii nomine edidit Combessius, quinque tantum selegi- mus, tribus reliquis, cum eodem editore, alio aman- datis (g). Porro de his omnibus laudatus Tillemon- tius pro more suo accurate satis disserit (h). Hoc unum addimus, orationem videlicet II, *De occursu Domini*, Amphilo-chio asseri ex codice bibliothecæ Medicæ apud Montfauconium (i); qui et alterum bibliothecæ Sfortianæ codicem laudat (j), ex quo eidem Iconiensi antistiti astruitur oratio III, in *Lazarum quadriduanum*.

Vitam demum Amphilo-chii quam damus post Combessium, descripsit editor ex regio codice n. XXI, qui et de illa hæc habet (k): « Ipsa est antiqua Amphilo-chii *Vita*, non quam Metaphrastes stylo or- navit ac μεταφράσει reddidit: quidquid mihi ju- niori, meque secuto Philippo Labbe obrepit. » Et alibi (l): « Eandem vitam habet Aloysius Lipoma- nus tom. V, et ex eo Surius XIII Novembris; ma- jori tamen verborum fluxu, quam habeat laudatus codex regius: eoque fuit Latina versio Græcis com- ponenda, seu potius nova adornanda: nonnullis etiam re ipsa, quanquam minoris momenti, in nostro et quo usus est Lipomani interpres, codicis diversis. »

(f) Tillem. *Mem. eccl.* tom. IX, pag. 624 seq.

(g) Combef. *Recens. auct. ad Bibl. concion.* tom. I, pag. 5.

(h) Tillem. *l. c.* pag. 747, not. 7, *Sur S. Amphil.*

(i) Montf. *Bibl. bibl.* pag. 258 G.

(j) *Id. ibid.* pag. 702 E.

(k) Combef. *l. c.*

(l) *Id. in not. ad Amphil.*, p. 279.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΥ.

B. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

HISTORIA ADVERSUS ARIANUM EUNOMIUMQUE ET MACEDONIUM.

NOTA. Voces non paucae in hoc opusculo occurrunt, usitato scribendi modo prorsus repugnantes, quarum tamen scripturam mutare nobis religio fuit, siquidem ad Ægyptiacam dialectum pertinere videantur. Ignoscat igitur nobis lector, sicubi legerit διλειάσης pro δειλιάσης, ποιμένων pro ποιμαίων, cæteraque id genus. EDIT. PATROL.

A. Ἦν τις μοναχὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ἀμφιλόχιος καὶ οὗτος δίκαιος ἦν καὶ θεοσεβής. Οὗτος ἐν σπηλιῶ

I. Erat monachus quidam nomine Amphilo-chius; fuitque vir ille justus et pius. Is annos quadraginta

vixerat in spelunca, quos sicco panis et aquæ epulo transegerat; vinum autem et oleum nunquam sumpsit. Accidit autem ut eo tempore decederet episcopus civitatis Iconii; angelus vero Domini assistit Amphilochio dicens: Amphilochi, vade in civitatem, pasce oves Christi. At ille non acquiescebat. Rursumque astans angelus Domini ait illi: Etiam nunc dico, vade, fac quod fuit præceptum. Ille autem nec sic parebat; dicebat enim apud se, ipsum etiam Satanam in angelum lucis se transfigurare¹. Factumque est nocte tertia, ut ei rursus astans angelus diceret: Surge a tuo isto strato, et vade in civitatem, ac pasce oves Christi. Surgensque ille tenuit eum dicens: Si angelus Dei es, stemus in oratione. Moxque angelus Domini, demisso capite clamavit, dicens: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plenum est cælum et terra gloria ejus*². Apprehensaque Amphilochii dextera, duxit eum in ecclesiam, quæ vitro eis aperta est; atque ingressi viderunt magna lumina, perinde atque in festo Domini (a). Erantque viri singulari eximioque amictu (b), quorum non erat numerus. Ii acceptum eum, duxerunt ad aram sanctam: ac præ manibus Evangelium habentes, tradiderunt ei, dicentes: Dominus tecum. Unus autem ex sanctis angelis qui etiam erat in eis primus, dicit ad eos: Precemini, omnes. Cœpitque dicere: Divina gratia præficit ordinatque (c) fratrem nostrum Amphilochium epi-

¹ II Cor. xi, 4. ² Isa. vi, 3.

(a) *Perinde atque in festo Domini.* Ὡς ἐπὶ ἑορτῆς Κυρίου, velut die Dominico, vel forte, Dominica ipsa Resurrectionis, a qua reliqui per annum habent ut sint Christianis solemnes et Dominicici, lætisque omnino; quam eorum lætitiæ et φαῦδρότητα, μεγάλη illa et vere φαῖδρά, in ecclesiis lumina cereique ut-cunque repræsentent.

(b) *Erantque viri singulari eximioque amictu.* Habuit noster codex μονάζοντες, nec movimus, quamquam ut minus congruum non reddidimus. Etsi enim plerique episcopi Græci jam olim assumpti fuerint e cœtu monachorum, eoque potuerint angeli convenisse monachorum specie, ad consecrandum in episcopum confratrem monachum: aptius tamen videtur ut cultiori et sacro habitu apparuerint, ac quali deceret tantum ministerium; idque auctor significare voluerit. Quare reddidimus velut easet μονόζωνος, quomodo habuit sine dubio codex Lipomani, apud quem legimus: *Viri præclara veste induti, et cincti singulari cingulo.* Ubique Hieronymus eam vocem reddit, *latrunculos.* Videtur sonare, eximie et singulariter cinctum, eoque ornato reliquis militibus prælatum et honoratiorem, ut Suidas: quo sensu optime hic quadrat.

(c) *Divina gratia præficit ordinatque.* Προχειρίζεται. Sic etiam apud Lipomanum, cui tamen alteram vocem addidimus, explicationis causa, et quia primum, *præficere*, usu Latino videatur minus determinatum ad ipsam consecrationem promoti ad talem gradum significandam, quam Græcis τὸ προχειρίζεσθαι: quod sit χειροτονεῖν et χειροθετεῖν, non tantum cærimoniale; quidquid multis, totus maledictis infercitus, in Arcudium aliosque æmulos, Canonycritus; sed vere sacramentale et substantiale sacræ ordinationi; illa manuum impositione, accedente verborum forma satis exprimente tradendam eo actu potestatem, idemque præstante, atque apud Latinos præstant aliæ cærimonix, Christo tantum instituyente, ut signo aliquo sensibili sufficienter si-

gnificaretur traditio talis vel talis potestatis a legitimo ministro: quomodo etiam constat, aliter ordinatos primos diaconos, quam modo ordinatur, porrectione libri Evangeliorum, Matthæo qui primus scripsit Evangelium, aliquot postmodum annis, primum scribente. Sed de his pluribus, ecclesiasticarum rerum diligens scrutator Parisiensis Ecclesiæ theologus, D. Isacius Hubertus in *Ἀρχαιο-ρατικῶ*, et Jacobus Goar in *Euchologio*. Quod porro spectat ad miraculosam istam, et præter legem, ordinationem; constantissimum est, potuisse eam fieri, fuisseque omnino credendum sanctis angelis, de ea testantibus, juxta doctrinam D. Thomæ in p., q. 64, a. 7. Neque enim id illi attentarent, nisi Christo jubente, qui potest quo maluerit ministro uti in sacramentis: quanquam secundum legem utatur solis hominibus, ut quibuscum ipse, sacramentorum auctor, communicat in natura: neque non factum, Spiritus veritatis, mendacio astruerent. Vix autem fuerit aliquis, de quo majori specie probabilitatis, privilegium tantum credi pie posset, sive insignem Amphilochii sanctitatem et contemplationis excellentiam spectemus; sive malitiam temporis, quando ad petulantissimos hæreticos coercendos, major viro qui velut princeps catholicorum episcoporumque esset futurus, Athanasio Basilioque e vivis exemplis, jactatoque, ac tandem exauctorato Gregorio Theologo, auctoritas concilianda fuit.

Ἐποίησεν ἔτη μ' διήγῃ δὲ ξηροφαγίαν ἄρτου καὶ ὕδατος· οἴνου δὲ καὶ ἐλαίου οὐδέποτε μετελάμβανεν. Ἐγένετο δὲ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις, τελευτῆσαι τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου, καὶ ἐπέστη ὁ ἄγγελος Κυρίου τῷ Ἀμφιλοχίῳ λέγων· Ἀμφιλόχιε, ἀπελθε εἰς τὴν πόλιν, ποιμανε τὰ πρόβατα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ οὐκ ἐπέθετο· καὶ ἐπιστὰς πάλιν ὁ ἄγγελος Κυρίου λέγει αὐτῷ· Καὶ ἦδη λέγω σοι· Πορεύου, τὸ κελευσθέν σοι ποιήσον. Ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐπέθετο· Ἐλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῷ, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. Καὶ ἐγένετο τῇ τρίτῃ νυκτὶ, ἐπιστὰς πάλιν αὐτῷ ὁ ἄγγελος λέγει· Ἐγείρου ἀπὸ τῆς στρωμνῆς σου ταύτης, καὶ πορεύου εἰς τὴν πόλιν, καὶ ποιμανε τὰ πρόβατα Χριστοῦ. Καὶ ἀναστὰς κατέσχεν αὐτὸν λέγων· Εἰ ἄγγελος εἶ τοῦ Θεοῦ, σῶμέν εἰς προσευχὴν· καὶ εὐθέως κλίνει τὴν κεφαλὴν ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ ἐβόησε λέγων· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος Σαβῶθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς δεξιᾶς Ἀμφιλοχίου, ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· καὶ αὐτόματος ἠγολῆγ αὐτοῖς· καὶ εἶδον φῶτα μεγάλη, ὡς ἐπὶ ἑορτῆς Κυρίου. Καὶ ἄνδρες μονάζοντες, ὧν οὐκ ἦν ἀριθμὸς· καὶ ἐπιλαβόμενοι αὐτὸν, ἤγαγον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον· καὶ εἶχον ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν Εὐαγγέλιον, καὶ ἀπέδωκαν αὐτῷ λέγοντες· Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. Εἰς δὲ πρῶτος αὐτῶν λέγει πρὸς αὐτοῦς· Εὐξασθε πάντες. Καὶ ἤρξατο λέγειν· Ἡ θεία χάρις προχειρίζεται τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν Ἀμφι-

gnificaretur traditio talis vel talis potestatis a legitimo ministro: quomodo etiam constat, aliter ordinatos primos diaconos, quam modo ordinatur, porrectione libri Evangeliorum, Matthæo qui primus scripsit Evangelium, aliquot postmodum annis, primum scribente. Sed de his pluribus, ecclesiasticarum rerum diligens scrutator Parisiensis Ecclesiæ theologus, D. Isacius Hubertus in *Ἀρχαιο-ρατικῶ*, et Jacobus Goar in *Euchologio*. Quod porro spectat ad miraculosam istam, et præter legem, ordinationem; constantissimum est, potuisse eam fieri, fuisseque omnino credendum sanctis angelis, de ea testantibus, juxta doctrinam D. Thomæ in p., q. 64, a. 7. Neque enim id illi attentarent, nisi Christo jubente, qui potest quo maluerit ministro uti in sacramentis: quanquam secundum legem utatur solis hominibus, ut quibuscum ipse, sacramentorum auctor, communicat in natura: neque non factum, Spiritus veritatis, mendacio astruerent. Vix autem fuerit aliquis, de quo majori specie probabilitatis, privilegium tantum credi pie posset, sive insignem Amphilochii sanctitatem et contemplationis excellentiam spectemus; sive malitiam temporis, quando ad petulantissimos hæreticos coercendos, major viro qui velut princeps catholicorum episcoporumque esset futurus, Athanasio Basilioque e vivis exemplis, jactatoque, ac tandem exauctorato Gregorio Theologo, auctoritas concilianda fuit.

Est in Vitis Patrum Rosweydi, ut monachus sit redactus ad ordinem a Patribus, qui sibi videbatur sic miraculose ordinatus in presbyterum. Magna certe in rebus tanti momenti opus cautione. Nullum apud antiquiores occurrit hujusce tam singularis ordinationis Amphilochii nostri monumentum: nisi forte Gregorius carm. parænetico ad Olympiadem ad eam respexerit γ 102, transmissione illa ad Deum, θεαλῆ γε σὺν ἀγγῆ· cum *virgine Thecla*; nam cum non possit intelligi de transmissione ad Deum per excessum a vita, ut satis bene Baronius

λόγιον ἐπίσκοπον Ἰκονίου, ψήφῳ καὶ κινδύνῳ ἡμῶν παραγενομένων· εὐξώμεθα οὖν, ἵνα ἔλθῃ ἐπ' αὐτῷ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ μετὰ τὸ εὐξασθαι αὐτῶν, ἔδωκαν αὐτῷ τὴν εἰρήνην· καὶ ἀφανεῖς ἐγένοντο ἀπ' αὐτοῦ.

B. Καὶ ἰδοὺ ἐπίσκοποι ζ' τὸν ἀριθμὸν, ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐπιρώτων περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀμφιλοχίου, λέγοντες αὐτῷ· Σὺ εἶ Ἀμφιλόχιος μοναχός; Ὁ δὲ λέγει· Πᾶν ψεῦδος ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν, κἂν ἐπὶ μεγάλῳ πράγματι γίνεται, κἂν ἐπὶ μικροῦ. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι Ἀμφιλόχιος μοναχός. Καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ ἐπίσκοποι εἰσήγαγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐκεῖνος· Ἀκούσατε, ἀδελφοί καὶ πατέρες, ὡς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέγω. Ἐν γὰρ τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελοι Θεοῦ ἔχειροτόνησάν με ἐπίσκοπον πλείως Ἰκονίου. Καὶ ἀκούσαντες ταῦτα οἱ ἐπίσκοποι, ἔστησαν ἔννεοι, ἐμβλέποντες εἰς τὸν ἕνα, καὶ λέγοντες· Ὁν ὁ Θεὸς ἔχειροτόνησε διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἀγγέλων, ἡμεῖς χειροτονησαί ἢ παρῴρισται οὐ δυνάμεθα· ἀλλ' ἔσται· εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ δόξῃ αὐτῷ Κύριος παῖσαν χάριν καὶ ἀνάπαυσιν· καὶ υἱοὶ ἀνομίας οὐ κακώσουσιν αὐτῷ. Καὶ δόντες αὐτῷ τὴν εἰρήνην, ἐνεχώρησαν ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὴν ἑῴαν πόλιν, καὶ διεγῆσαντο τὰ περὶ Ἀμφιλοχίου· καὶ αὐτὸς ἦν ποιμένων τὸ ποίμνιον Χριστοῦ, ἐν πᾶσι ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ.

Γ. Μετὰ δὲ τρία ἔτη, ἀνέστησαν οἱ λύκοι τῆς Ἀραβίας, Εὐνόμιος καὶ Ἀρειανὸς καὶ Μακεδόνιος, καὶ συζητήσιν ἐποιοῦντο περὶ τῆς πίστεως τῆς εἰς Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· καὶ οὐδεὶς ἔσχυεν ἀντιστῆναι τῷ λόγῳ αὐτῶν· καὶ ἐγένετο σύνοδος ἐπι-

³ Psal. LXXVIII, 23.

an. 394, quidquid levius scholiastes Germanus carminis ad Seleucum : et evidenter colligitur ex Hieronymo *De scriptoribus ecclesiasticis*, loquente post Gregorii obitum de Amphilochio ut de supersite, exque Menologio longissimam ei ætatem tribuente : cum item transmissio spiritualis ob solam devotionem in Theclam minus sufficiens videatur intento Gregorii, qui totus mysteria loquitur, vixque habet syllabam aut vocem, cui non sit adjectus sublimis aliquis divinusque sensus (ut egregie prosequitur ejus studiosissimus et ipse nervosissimus Maximus, ad primam quæst. in orat. *De amore pauperum* ejusdem Gregorii, propediem cum reliquis ipsius ab amicissimo regio interprete Alberto, jam ex Cyrilli magni editione non parum claro, in jus publicum; nonnihil etiam nobis vel conferentibus vel annitentibus celerando operi, et promptius fodientibus multis, eruendo thesauro, transferendus), non absolum videri possit, ut eo dicat, ad Deum transmississe cum virgine Thecla, quia sibi illa ipsam æscivisset, et suæ illi Ecclesiæ miraculose præfectum et ordinatum antistitem, velut jam non terrenum hominem, et pro vitæ hujus statu Ecclesiæ præsidem, sed tanquam cœlestem virum, et jam in cœlo et cum cœlitibus Deoque peculiarissime versantem, et fere status beatifici cum ipsa consortem videri fecisset; eoque vere sibi amicum, quod dicebatur; omnibus jam quodammodo et mystice communibus, ostendisset. Eandem Nicephorus historiam et communis fama refert; sed is junior est, nec forte ab alio accepit quam a Metaphraste, penes quem, cum quæstio facti sit, stet rei tantæ fides.

(a) *Nostro qui adjuimus et suffragio et vericulo.*

A scopum civitatis Iconii, nostro qui adjuimus et suffragio et periculo (a). Precemur ergo, ut gratia Domini nostri Jesu Christi super eum veniat. Peractisque precibus, dederunt ei pacem, et disparuerunt ab ejus oculis.

II. Ecce autem septem numero episcopi, mittente Spiritu sancto, percontabantur de ipso Amphilochio, dicentes : Tune es Amphilochius monachus? Qui ait : Mendacium omne a malo est (b), sive quis mentiatur in re magna, sive in parva. Responditque : Ego sum Amphilochius monachus. Tunc accipientes ipsum episcopi, duxerunt in ecclesiam. Ait vero illis : Audite, fratres et patres, ut vobis dicam veritatem. Hac enim nocte angeli Dei me civitatis Iconii ordinaverunt episcopum. Iis illi auditis, steterunt muti, in se invicem aspicientes, dicentesque : Quem Deus per sanctos angelos suos ordinavit, non possumus ipsi ordinare aut afficere contumelia, sed erit benedictus in sæcula sæculorum; eique Dominus gratiam omnem et quietem dederit : nec illi iniquitatis nocebunt ei³. Data ergo ei pace, recesserunt ab eo; cumque in suam quisque civitatem reversi essent, narraverunt quæ circa Amphilochium gesta erant. Ipse porro Amphilochius Christi gregem pascebat in omnibus sanctitate et justitia.

III. Post tres autem annos, insurrexerunt lupi Arabiæ (c), Eunomius, inquam, Arianus, et Macedonius, quæstionemque moverunt de fide in Dominum Jesum Christum : nec quisquam eorum sermoni poterat resistere (d) : factaque est Constanti-

Ψήφῳ καὶ κινδύνῳ ἡμῶν παραγενομένων. Loquuntur angeli more hominum, quibus suffragantibus et imponentibus manus, non leve est periculum. Quamobrem Paulus Timotheo charissimo : *Nemini cito manus imposueris*, etc., I Tim. v, 22. Angeli autem, cum divinæ tantum voluntatis executores, et jam beati, id muneris obierint, extra aleam fuerunt. Vel fuerit nonnullum eorum periculum, ne non satis digne sacerdotio fungeretur, velut adhuc ad malum vertibilis et viator, quem ipsi et consecrassent et a Deo, sedis illius, cum Thecla, episcopum impetrassent. Nescii enim futurorum, cum aliquid a Deo, quod ad Dei gloriam putant, re minus succedente, quanquam nulla eorum culpa, velut peccare videntur, et in se ipsos id accersere periculi : quod omnino peculiarissima cura precibusque ad Deum canuntur amoliri, velut quibus maximi sit, illa Dei taliter intenta gloria. Legenda apud Danielelem pugna angelorum præpositorum Hebræis et Persis, et in eam expositores.

(b) *Mendacium omne a malo est.* Πᾶν ψεῦδος ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν. In hoc sanius, multis præsertim Græcis; in quorum partes magnus concessit Hieronymus; qua de re pluribus Aug. lib. *Contra mendacium*.

(c) *Insurrexerunt lupi Arabiæ.* Ἀνέστησαν οἱ λύκοι τῆς Ἀραβίας. Incertus auctor inter Amphilochii opera orat. *In circumc.*, Gregorius quoque orat. 34, ubi Billius n. 3, alludunt omnes ad illud Habac. i juxta LXX : *Velociores lupis Arabiæ* : ubi *Vulg. lupis vespertinis*. Sola punctiorum diversitas discrepantiam facit. Videri potest Corn. eo loci.

(d) *Nec quisquam eorum sermoni poterat resistere.* Maxime Eunomii disertissimi, cujus cum Theodo-

inopoli ad inquirendum de ea re, centum quinquaginta trium (a) episcoporum synodus. Cumque Amphilocheus in memoriam venisset, dixerunt episcopi ad imperatorem : Domine imperator, jube igitur episcopum Iconii venire ; et si quidem fuerit ille victus, ipsi omnes victi fuerimus. Imperatore autem jubente venit Amphilocheus, ut qui non resisteret imperialibus mandatis, Theodulo ejus archidiacono comite. Porro, cum Iconio egredederetur, tulit ex strue plenum igne carbonem (b), tradiditque archidiacono, dicens : Hoc apud te serva, usque dum dixero. Consensoque pullo asini, pergebat Constantinopolim : ac neque comedit neque bibit, donec urbem ingrederetur. Quam ingressus hora nona, divertit apud quamdam mulierem viduam : ac confestim, Deum benedicens, ad ecclesiam est profectus. Erant autem portæ omnes obseratæ : at, ipso positus genibus precante, statim apertæ eum intus susceperunt. Ille vero sic orare cœpit : Domine Jesu Christe, Deus, non est in me sermo sapientiæ : nec novi quid dicam loquarve coram imperatore. Hæc cum dixisset, astitit Christus, qui per prophetas locutus est, dicens : *Prope est Dominus invocantibus eum in veritate*⁴, aitque illi : Amphiloche, noli timere, neque trepidaveris : sum ego tecum, ut per te loquar, quæ te oportet loqui coram senatu. Iisque dictis, ab eo discessit. At ille egressus, in suum se hospitium contulit.

IV. Cum audivissent autem lupi Arabiæ, invaserunt hospitium, moxque tanquam feri fluctus ad petram allisi, ut spuma soluti sunt. Erat enim Amphilocheus fide in petram duratus. Ait vero Ennomius : Tune es ille Amphilocheus, Dei servus ? Qui ait : Ego sum Amphilocheus peccator. Ennomius dixit : *Quid vero subvertis Israel*⁵ ? Amphilocheus dixit : *Non ego subvertis, sed tu*⁶. Ennomius ait : Qui ergo habet prima vox Evangelii : *In principio erat Verbum : et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*⁷ ? Num ante principium erat, necne ? Amphilocheus dixit : Non sicut tu existimas, creatura est Dei Verbum ; sed est factum creatura, ut ejus divinitas voluit (c). Ennomius ait : Qui

⁴ Psal. cxliv, 18. ⁵ III Reg. xviii, 17. ⁶ ibid.

sio congressionem verita Placilla (contendit Baronius an. 385 dictam Flacillam ex veteri numismate) quantum potuit, prohibuit, ut Sozom. l. vii, c. 6. Ut merito potuerint orthodoxi, magna jam apud omnes opinione, et Basilii nuper defuncti amicitia et studiorum societate clarum Amphilocheum requirere, atque in eo plurimum præsidii ponere.

(a) *Centum quinquaginta trium. ργζ*. Alii tantum, centum quinquaginta ; sed potuit facile omitti minor numerus, ut fit passim in aliis. Apud Lipomanum non exprimitur numerus.

(b) *Tulit ex strue plenum igne carbonem. Καρβούνην μεμεστωμένην πυρός*. Seu titionem, totum ignitum : vox communi jam usu Græcis recepta. Non habet vita a Lipomano edita hoc miraculum, vere illud grande, etsi non sine exemplo. Sæpius enim se divina virtus eo modo prodidit in illo elemento ; ut in fornace Babylonica, in Briccio, in Francisco de Paula, etc.

σκόπων ργζ ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Καὶ ἀναμνηθεὶς, πρὸς τὸν βασιλέα εἶπον οἱ ἐπίσκοποι : Κύριε βασιλεῦ, κέλευσον οὖν ἔλθειν τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου· καὶ ἐὰν ἐκείνος, ἤττηθῆεν πάντες. Κελευσθέντος δὲ τοῦ βασιλέως, ἦλθεν ὁ Ἀμφιλόχος, ὡς μὴ ἀνθιστάμενος βασιλικῶς προσταγμασιν, ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ Θεόδουλον τὸν ἀρχιδιάκονον αὐτοῦ. Τούτου δὲ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ Ἰκονίου, ἦρεν ἐκ τῆς ἀνθρακίης καρβούνην μεμεστωμένην πυρός, καὶ ἔδωκεν τῷ ἀρχιδιάκονῳ αὐτοῦ λέγων· Τοῦτο φύλαξον παρὰ σεαυτῶ, ἕως ἂν εἶπω σοι. Καὶ καθεσθεὶς ἐπὶ πόλου θνου, ἐπορεύετο ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν, ἕως ἂν εἰσῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ εἰσῆλθεν ὡρᾶ θ', κατέλισε παρὰ τινι γυναικὶ χήρᾳ· καὶ εὐθέως ἐξώρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εὐλογῶν τὸν Θεόν. Αἱ δὲ θύραι πᾶσαι ἡσφαλισμέναι ἦσαν. Θεὸς δὲ γόνατα προσηύξατο, καὶ αἱ θύραι ἀνεψώθησαν παραχρημα, καὶ εἰσέλαθον αὐτὸν ἔσω. Ἀρχόμενος δὲ ἔλεγεν οὕτω· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ λόγος σοφίας, καὶ τί εἶπω ἢ τί λαλήσω. Ἐμπροσθεν τοῦ βασιλέως οὐκ οἶδα. Καὶ εὐθέως παρεστη αὐτῷ ὁ Χριστὸς, ὁ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσας. λέγων· Ἐγγὺς Κύριος τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ· καὶ λέγει αὐτῷ· Ἀμφιλόχε, μὴ φοβοῦ, μηδὲ διλειάσῃς· μετὰ σοῦ (d) ὡσπερ δεῖ σε ἐνώπιον τῆς συγκλήτου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἐξεληθὼν ὁ ἀνὴρ, ἐπορεύετο ἐν τῷ καταλύματι αὐτοῦ.

Δ'. Ἦκουσαν δὲ οἱ λῦκοι τῆς Ἀραβίας, καὶ ἐπέστησαν ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εὐθέως προσέβησαν τῇ πέτρᾳ, ὡς ἄγρια κύματα, καὶ ὡς ἄφρὸς ἐξελύθησαν. Πεπετρωμένοι γὰρ τῇ πίστει ὑπῆρχεν ὁ Ἀμφιλόχος. Καὶ λέγει ὁ Εὐνόμιος· Σὺ εἶ ὁ Ἀμφιλόχος, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ; Ὁ δὲ λέγει· Ἐγὼ εἰμι ὁ Ἀμφιλόχος ; ἀμαρτωλός. Εὐνόμιος εἶπε· Καὶ τί διαστρέψεις τὸν Ἰσραὴλ ; Ἀμφιλόχος εἶπεν· Ὅχι ἐγὼ διαστρέψω, ἀλλὰ σὺ. Εὐνόμιος λέγει· Πῶς οὖν ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου λέγει· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πρὸ τῆς ἀρχῆς ἦν, ἢ οὐκ ἦν ; Ἀμφιλόχος εἶπεν· Οὐχ, ὡς σὺ ὑπολαμβάνεις, κτίσμα ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· ἀλλ' ὡς ἠθέλησεν ἡ αὐτοῦ θεότης, μετεποιήθη. Εὐ-

18. ⁷ Joan. i, 4.

(c) *Sed est factum creatura, ut ejus divinitas voluit*. Ἀλλ' ὡς ἠθέλησεν ἡ αὐτοῦ θεότης, μετεποιήθη. Sic visum est et interperungere et reddere, ut stetit sensus catholicus, quo certum est, non solum Amphilocheum esse olim locutum, sed et Metaphrasten scripsisse. Significat ergo Verbum non esse creaturam, sed factum creaturam, ea phrasi qua dicitur, *factum caro*, Joan. i, 14, seu sibi; acvisse rationem illam creaturæ; quæ est propria et trita illius verbi significatio : idque ut voluit ejus divinitas ; modo plane nobis incomperato, et in quo tota facti ratio, voluntas sit factientis. Interpres Lipomani sic reddebat : *Sed ut voluit, ejus divinitas transmutata est* ; cujus propositionis non occurrit sensus catholicus, clamante Jacobo : *Apud quem non est transmutatio*, etc., Jac. i, 7. Plane cohærendum in rebus tam arduis calami festinatio ; nec tam sancta, non initiatis ac solum grammaticulis, permittenda.

(d) *Μετὰ σοῦ*. Deest hic aliquid.

νομος λέγει· Πῶς οὖν καὶ ἐν Παλαιᾷ Διαθήκῃ λέγει· Δύο καὶ δύο, ἐν κατέναντι τοῦ ἐνός; Ἀμφιλόγιος εἶπεν· Ἄκουσον, ὦ ταλαίπωρε καὶ δυσωδέτατε· δύο καὶ δύο τέσσαρά εἰσιν. Μάρκος, Ματθαῖος, Λουκάς καὶ Ἰωάννης· οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, αἱ εὐαγγελισάμενοι τὴν ὑφήλιον πᾶσαν τὴν σωτηρίαν ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ ἅγιος Πατὴρ ἀποστειλάς τὸν Μονογενῆ καὶ ὁμόθρονον, καὶ ὁμοούσιον καὶ αἰῶδιον αὐτοῦ Λόγον, τοῦ σαρκωθῆναι, ἔφη· Δίτῃσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοὶ ἔθνη τῆν κληρονομίαν σου, καὶ τῆν κατάσχεσίν σου τὰ πέλαρα τῆς γῆς, καὶ τὰ ἔξῃς. Εὐνόμιος εἶπε· Πῶς οὖν διὰ τοῦ Προφήτου λέγει· Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὅσπουν μου ὃ ἐποίησας ἐν κρυφῇ; Ἀμφιλόγιος λέγει· Μὴ γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦτο λέγει; οὐχί· ἀλλὰ περὶ τῷ Ἀδάμ, ἠνίκα χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς ὁ Θεός, B ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἶπεν· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεός ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, καὶ ὑπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀτέπλασεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ. Διὰ τοῦτο ὁ Προφήτης ὡς ἐκ τοῦ Ἀδάμ εἶπεν· Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὅσπουν μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας ἐν κρυφῇ. Ἰγπολαβὼν δὲ Εὐνόμιος λέγει· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ἐδῶν αὐτοῦ· πῶς τοῦτο λέγει ὁ Προφήτης; Ὅρας οὐ ποιήμα ἐστιν ὁ Υἱός, καὶ οὐχὶ ὁμοούσιος. Ἀμφιλόγιος εἶπε· Μὴ γὰρ καὶ τοῦτο περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγει; οὐχί· ἀλλ' ὅτε συνήτησε ταῖς γυναῖξι, λέγω δη Μαριάμ καὶ Μάρθαν, λέγουσιν αὐτῷ ἐκεῖναι μὴ γνωρίζασαι αὐτόν· Κύριε, εἰ εἶδας ποῦ ἔθηκας C αὐτόν, εἰπέ ἡμῖν· καὶ ὁ Κύριος ἔφη· Μαρία, μή μου ἄπτον· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς, καὶ τὰ ἔξῃς. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Εὐνόμιος ἔφη· Ἀῤῥιον ἐπὶ τοῦ βασιλείως καὶ τῆς συγκλήτου διαλεγόμεθα· καὶ ἀνεχώρησαν ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ἦν πᾶσα ἡ πόλις αἰδουμένη εἰς ἀκρόασιν Ἀμφιλοχίου καὶ Εὐνομίου· Ἐλεγον γὰρ ἀμφιβάλλοντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ λέγοντες· Ἄρα ποῖος νικᾷ; οὐ-

⁶ Eccli. xxviii, 15. ⁷ Psal. ii, 8. ⁸ Psal. ⁹ Joan. xx, 15-17.

(a) Duo et duo, et unum contra unum. Δύο καὶ δύο, ἐν κατέναντι τοῦ ἐνός. Est Eccli. xxviii, 15, vixque apparet, quid eo loco vellet Eunomius concilire: nisi Anomæorum ipse coryphæus ac velut pater contendeat, non tantum in creatis, quod significat Scriptura, ut bene ibi Jansenius, sed in divinis, esse diversa paria, quorum unum alteri esset velut contrarium, nec per omnia simile; eoque non esse personas divinas ὁμοούσιους· ejusdem per omnia substantiæ, et summe unas. Responsio Amphiloχii, etsi non ita litteralis, non omnino tamen debet videri insufficienti. Satis enim fuit ut perverse expositioni, nec ulla fultæ veritatis specie, suam non nihil verisimilem, nec ullo modo sanis dogmatis adversam, opponeret. Cæterum occurrit post hæc scripta, nondum tamen edita, excerptum Amphiloχianum ex codice emm. card. Rupiscaldii, quod et aliis ejusdem excerptis adjunximus, quo vlr sanctus rem melius explicat, docens non esse in divinis, unum et unum, duo et duo, sed unitatem in Trinitate, et Trinitatem in unitate: quibus nimirum significetur distincta subsistentia trium personarum, in individua summeque una substantia, et ἀμέ-

A ergo etiam in Veteri Testamento, dicit: Duo et duo, et unum contra unum (a)? Amphiloχius dixit: Audi, miser et pulentissime: duo et duo, quatuor sunt. Marcus, Matthæus, Lucas et Joannes; quatuor evangelistæ, qui terræ universæ salutem nostram Christianorum annuntiaverunt. Pater autem sanctus, misso Unigenito, ejusdemque throni consorte et consubstantiali atque æterno Verbo suo, ut carnem sumeret, dixit: Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ⁶, et quæ sequuntur. Eunomius dixit: Qui ergo ait per Prophetam: Non est occultatum os meum, quod fecisti in occulto⁷? Amphiloχius ait: Quasi vero hoc dicat de Christo: non de Adam, quando Deus, accepto de terra pulvere, formavit hominem, et dixit: Non est bonum hominem esse solum; faciamus ei adjutorium secundum ipsum. Et immisit Deus ecstasim in Adam, et dormivit. Et accepit unam costarum ejus, et edificavit ei in mulierem, quam dedit illi⁸. Idcirco propheta velut ex persona Adæ dixit: Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto⁹. Suscipiens vero Eunomius dicit: Dominus creavit me (b) initium viarum suarum¹⁰: quomodo hoc dicit Propheta? Vides ut Filius creatura sit, non ejusdem substantiæ. Amphiloχius dixit: Num vere etiam hoc dicit de Christo? minime: sed quando occurrit mulieribus, dico autem Mariæ et Marthæ, dicunt illæ, cum eum non cognovissent, Domine, si sis ubi posuerunt eum, dicite nobis. Jesus autem dixit: Maria, noli me tangere: vade autem ad fratres meos et dic illis¹¹, etc. Cum Eunomius illa audisset, dixit: Disputabimus crastina die coram imperatore et senatu; discessitque ab illo. Tota porro civitas reverentia quadam et metu tenebatur (c), ad Amphiloχii Eunomiique auditam disputationem. Dicebant enim ad invicem hæsitantes: Uter porro victor futurus est? Hicne an ille? At Amphiloχius totam noctem precabatur dicens: Domine Jesu

οxxxviii, 15. ¹¹ Gen. ii, 18-22. ¹² Prov. viii, 12.

στος ἐν μεμερισμένοις θεότης· ut Gregorius loquitur, et citavius in superioribus.

(b) Dominus creavit me. Ita juxta LXX, nisi in illis est mendium, nempe ἔκτισεν, ἀπὸ τοῦ, ἐκτίσατο. Possedit, quomodo reddit Hieronymus ex Hebræo. Porro est responsio obscurior: in hoc tamen videtur consistere, ut Dominus, alio modo sibi et nobis, Deum et Patrem esse significaverit, eoque non accensendum creatis. Vel etiam, et forte melius, ut illis verbis, Noli me tangere: ad aliquid altius de ipso sapiendum quam præ se ferret, vereque divinum, humilium cogitantem, quamquam amantem Mariam, evexerit, quo Eunomius blasphemiam castiget, et Deum agnoscat, quamquam specie tantum hominem. Lapsu memoriæ, apparitionem soli Mariæ factam, comunem Marthæ, Amphiloχius facit: duasque etiam in unam confundit.

(c) Reverentia quadam et metu tenebatur. Αἰδουμένη· interpres Lipom. Mirabantur. Sequentia anxios significaut de pugna exitu, et cujusnam partium esset futura victoria; ut fers in similibus accidit.

Christe, præsta quæ mihi es pollicitus, ut glorificetur sanctissimum nomen tuum Patris et Filii et Spiritus sancti (a). Hæc autem eo precante et dicente, nox peremlxit.

V. Mane autem facta, apprehenso manu diacono, dicit ei : Theodule frater, nobis hodie mors et vita proposita est. Dixitque diaconus : Ecquid vero sibi vult sermo iste, pater? Amphilocheus dixit : Quoniam mos est, ut nobis ad imperatorem ingredientibus (b), dicatur : *Recti omnes*. Tu igitur, fili mi, ingredientibus nobis, in introitu palatii clama voce magna : *Recti omnes, sive vita, sive mors*. Respondit diaconus : Plane vero, si ita dixerō, me imperator occidet. Ait Amphilocheus : Ne, fili, imperatorem istum timueris, qui potest corpus, non item animam occidere, potius autem illum time, qui corpus et animam in gehenna occidit¹⁴. Dixit diaconus : Ita, pater, faciam ut dixisti, sive vita, sive mors proposita est. Inter eos sermones cum prope accessissent ad palatii atrium, nuntiantibus cursoribus adventum Amphilochei, iussus est ingredi : atque archidiacono suo : *Stolam meam, tua commuta* (c). Quo facta dicit : *Redde quod dum nostra urbe egredieremur, fuit depositum : solutoque strophio* (d), tradidit æque arduentes prunas ac acceperat initio. Quo visu, diaconus factus est fidentior : adolensque thymiamam (e), voce magna clamavit : *Recti omnes*. Universa porro regia mota est, omnesque stupuerunt (f). Cum autem Amphilocheus appropinquas-

¹⁴ Luc. xii, 4.

(a) *Sanctissimum nomen tuum, Patris, et Filii, etc.* Unum nomen est superadorandum, quod Christus substantive et absolute dicitur et est, id ipsum Patris, et Spiritus sancti nomen, ut est una tribus natura et esse : quod subtilissime Amphilocheus iis verbis innuit. Utrum vero unum nomen Christi distincte invocatum, sufficiens sit Trinitatis invocatio, aut saltem fuerit aliquando ex quadam indulgentia, ad valorem baptismi ; controversia est, in qua D. Ambrosius, et eum secutus Nicolaus, velut ex ejus sententia approbans baptismum a Judæo collatum in nomine tantum Christi, a parte affirmante videntur stare. Sed quidquid sit de Ambrosio qui aliter forte potuerit exponi, quod spectat ad Nicolaum, constans est errasse, qui sua etiam ætate, quando constat dispensationem cessasse, si qua unquam fuit, ejusmodi baptismum ratum habuerit.

(b) *Quoniam mos est, ut nobis... ingredientibus.* Significatur fuisse id moris in aula, ut omnes assurgerent ingredientibus episcopis ob reverentiam ordinis : quo facit incendium illud divinitus excitatum apud Sulpicium, quo Valentinianus, renuens id honoris deferre Martino, cella deturbatus est. Facit etiam, quæ in Euchologio habetur oratio super imperatorem, patriarcha ingrediente palatium, cui is proinde ut benedicendus humiliter assurgens, reverentiam haberet. Porro illud, *Recti omnes*, seu, *Stent omnes et assurgent*; non episcopi erat ingredientis, sed suscipientis imperatoris. Amphilocheus vero suum fecit, ad ipsius totiusque aulæ animos, in magni alicujus expectionem ex rei novitate erigendos, conciliandamque dicendis auctoritatem, pro quibus tanta fiducia notæ sanctitatis episcopus imperatorem adiret : adjectis maxime illis verbis :

τὸς ἢ ἐκεῖνος ; Δι' ὅλης δὲ τῆς νυκτὸς προσηύχεται ὁ Ἀμφιλόχιος, λέγων· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἃ ἐπηγγείλω μοι, ποιήσον, ἵνα δοξασθῇ σου τὸ πανάγιον ὄνομα, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ταῦτα αὐτοῦ προσευχομένου καὶ λέγοντος, παρῆλθεν ἡ νύξ.

Ε'. Πρωτὰς δὲ γενομένης, ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ διακόνου λέγει αὐτῷ· Ἀδελφὲ Θεόδουλε, σήμερον θάνατος καὶ ζωὴ ἡμῖν πρόκειται. Καὶ ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ τίς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος, πάτερ ; Ἀμφιλόχιος ἔπεν· Ἐπειδὴ [οὐκ] ἐστὶν ἔθος ἐν τῷ εἰσέναι ἡμᾶς εἰς τὸν βασιλεῖα εἰπεῖν τὸ, Ὅρθοι πάντες. Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐν τῷ εἰσέναι ἡμᾶς ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου, κράξον μεγάλη τῇ φωνῇ· Ὅρθοι πάντες, εἴτε ζωὴ εἴτε θάνατος. Ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ πάντως, ἐὰν εἴπω οὕτως, ἀποκτενεῖ με ὁ βασιλεὺς. Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Μὴ φοβοῦ, τέκνον, τὸν βασιλεῖα τοῦτον τὸν δυνάμενον σῶμα ἀποκτείνει, καὶ τὴν ψυχὴν μὴ ἀποκτείνει· ἀλλὰ μάλλον φοβήθητι ἐκεῖνον τὸν ἀποκτείνοντα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἐν γεννῇ. Ὁ διάκονος ἔφη· Ναί, πάτερ· καθὼς ἔφησας, οὕτω ποιήσω, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος. Ταῦτα λέγοντες, ἤγγισαν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου. Καὶ μηνύσασαι ταχυδρόμοις τὴν παρουσίαν Ἀμφιλοχίου, ἐκελεύσθη τοῦ εἰσέναι· καὶ λέγει τῷ ἀρχidiaκόνῳ αὐτοῦ· Ἀλλαξὸν μοι τὴν στολὴν τῆς ἑαυτοῦ. Καὶ τοῦτου γενομένου λέγει αὐτῷ· Ἀπόδος μοι τὴν παρακαταθήκην ἣν παρεθέμην σοι ἐν τῷ ἐξέναι ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἡμετέρου τόπου. Καὶ λύσας αὐτοῦ τὸ ἐγχείριον, ἔδωκε τὴν ἀνθρακίαν ζώσαν ὡς περ ἦν τὸ πρότερον. Καὶ τοῦτο εἰδὼν ὁ διάκονος, ἐθαρσαποίηθη.

Sive mors, sive vita. Velut caput ad pedes ipsius deponeret, lubensque vitæ aleam subiret.

(c) *Stolam meam, tua commuta.* Forte ut ornatio appareret coram imperatore. Non enim spernit gratia isthæc et humana media, ut in ejus operibus aliquid etiam sit nostræ industriæ, quod passim prosequitur Chrysostomus, et observat in Christi in apostolos dispensatione. Sic Esther, Judithque adhibuerunt mundum muliebrem : sic cavet Raphael ne quid sordidius in Tobie afflictæ domo, novam sponsam offenderet : cavique Paulus ne vilior tribuno factus flagellatione, neci traderetur, etc.

(d) *Solutoque strophio.* λύσας αὐτοῦ τὸ ἐγχείριον. Linteo quo carbonem accensum deposuerat, sic dicto quod habeatur ad manus. S. Germanus D. manutergium exponit, quod primo datur subdiacono, et pendet sacris ministris, a sinistro femore : de quo in Euchologio.

(e) *Adolensque thymiamam.* Καὶ βαλὼν θυμίαμα. Simili phrasi, atque βαλὼν μετόνοιαν : quod Damasceno, Joanni Hierosolymitano in ejus Vita, aliisque mediæ ævi scriptoribus creberrimum est : velut, Suffiens et incensum offerens, eadem forte cærimonia, qua nos etiam, personis in altiori gradu positis, maxime sacris, seu in quibus Deum peculiariter agnoscamus, et in signum devoti affectus cum reverentia, thus et thymiamam offerimus. Modus tamen ille Amphilochei singularis fuit, ipso a prunis illæso : quod plaue vel unum omnibus percellendis erat.

(f) *Omnesque stupuerunt.* Ἐξέστησαν. Dieta maxime jam ratione. Sic Marc. v, 42 Ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ. Stupuerunt stupore magno.

Και βαλὼν θυμιάμα ἀνέκραξε μεγάλη τῆ φωνῇ ὁ ἄδικονος· Ὁρθοὶ πάντες. Καὶ ἐσαλεύθη τὸ παλάτιον ὅλον, καὶ ἐξέστησαν ἅπαντες. Πλησίον δὲ γενόμενος τοῦ βασιλέως, ἔφη· *Εὐρήγη τῷ βασιλεῖ*· τὸ δὲ παιδίον παρέδραμε. Καὶ ὁ βασιλεὺς· Ἀμφιλόχεια, φησὶ, διὰ τί ἐνύθρισας τὸ βασίλειόν μου, καὶ ἐμοὶ μὲν ἀπέδωκας τὴν εἰρήνην, τὸν δὲ υἱόν μου παρέλαβες; Οὐκ οἶδας ὅτι καὶ οὗτος μετ' ἐμοῦ βασιλεύσει; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἄκουσόν μου, βασιλεῦ ἀγαθώτατε· εἰ σὺ, ὁ σύνδουλός μου, ὁ σήμερον ὢν καὶ αὐριον μὴ ὑπάρχων, ἠγανακτήσας ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ σου, ὁ δὲ Θεὸς ὁ οὐράνιος οὐκ ἠγανακτήσει ὑβριζομένου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ; Καὶ ὁ βασιλεὺς ἔφη· Ἀναιδέστατε γέρον καὶ κύων, διὰ τί ἠγανακτήσει; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Βασιλεῦ ἀγαθώτατε, ἀκουσον τοῦ παιδός σου· τὸ μὲν γῆρας, διὰ τῶν χρόνων· ἡ δὲ ἀναίδεια, διὰ τοὺς ἀτάκτους κύων δὲ, ὅτι τρεῖς ληστὰς θεωρῶν, οὐ παύομαι ὀλακτῶν· λέγω δὴ Εὐνόμιον, Ἀρειανὸν καὶ Μακεδόνιον· ὡς ἐκκόψαι Κύριος ἐκ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἐνύθρισαν αὐτοῦ τὴν θεότητα. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν αὐτῷ γινόμενος, εἶπεν· Ἀληθῶς εἴρηκεν ὁ γέρον οὗτος. Εἰ γὰρ ἐγὼ ἠγανακτήσα ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ μου· ὁ οὐράνιος Θεὸς οὐκ ἠγανακτήσει, ὑβριζομένου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ; Πολλῶ μᾶλλον ἠγανακτήσει καθ' ἡμῶν. Καὶ λέγει ὁ βασιλεὺς τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ· Κατασπάσατε αὐτούς ἀπὸ τῶν θρόνων αὐτῶν. Ἦσαν γὰρ παρακαθήμενοι οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀπωλείας οἱ τρεῖς. Καὶ ὁ δῆμος ἔκραζον, λέγοντες· Τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἀποσηθήτωσαν ἕξαι. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος εἶπε· Κύριε βασιλεῦ, μὴ κελεύσῃς τοῦτο γενέσθαι, ἀλλὰ ἐίμαι σου τοῦ κράτους, ἐξορισθῆναι αὐτούς ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Καὶ προσέταξεν ὁ βασιλεὺς, γενέσθαι καθὼς ἔταξεν ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀμφιλόχιος. Ὁ δὲ δῆμος ἔκραζον λέγων· Εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ ἀπελθῆτωσαν. Καὶ παραλαβόντες αὐτούς, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἐθριάμβευσαν αὐτούς ἐν τῇ πόλει λέγοντες· Οὗτοι εἰσιν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν Χριστιανῶν· καὶ ἐπιβάντες αὐτούς εἰς τὴν ἐπτάλωφον, ἐξεδίωξαν αὐτούς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν εἰς τὰς χώρας αὐτῶν. Τὸν δὲ δούλον τοῦ Θεοῦ Ἀμφιλόχιον, χρήματα πολλὰ θεὸς αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Θεοδοσίος, ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει, εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πάντα ἡ σύγκλητος. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἀπῆλθον εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος, μετὰ τὸ ἀπολύσαι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἐξῆσεν ἐν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, νῦν καὶ

set imperatori, ait : *Pax imperatori* : puerum autem præterit. Tum imperator : Amphilochi, cur etiam imperium meum contumelia affecisti? meque salutans, pacem impertivisti, filium autem meum præteristi. Nescis fore post me regnaturum? At Amphilochius respondens ait : Audi me, optime imperator. Si tu, conservus meus, qui es hodie, cras vero non es, ægre tulisti affectum contumelia tuum filium : Deusne cæli non ægre feret, cum Filius ejus contumelia afficiatur? Atque imperator : Senex impudentissime et canis (a), cur ægre feret? At Amphilochius : Optime imperator, audi, rogo, puerum tuum : senex quidem sum, propter tempus : impudens autem, propter insolentes : canis denique, quod tres latrones videns, nempe Eunomium, Ariannum et Macedonium, latrare non desinam. Eos Dominius excindet ex populo isto, quod ejus divinitatem affecerint contumelia. Imperator autem in se reversus, dixit : Vere locutus est iste senex. Si enim ego ægre tuli quod filius meus contumelia afficeretur : Deus cæli non ægre feret, cum ejus Filius contumelia afficiatur? Plane potiori jure adversum nos succensuerit. Atque astantibus, ut illos sedibus deturbaret. Assidebant enim tres illi perditionis magistri. Clamavit autem populus dicens : Gladio animadvertantur. At Amphilochius dixit : Domine imperator, ne hoc jusseris fieri : sed rogo tuam potentiam, ut unusquisque relegetur in suam patriam. Præcepit vero imperator ut fieret quemadmodum pater noster Amphilochius stauerat. Porro populus clamavit dicens : Abeant in ignem exteriorem. Cumque apprehendissent, et imposuissent plagas, triumpho circumegerunt per civitatem dicentes : *Hi Christi hostes sunt, et Christianorum* : impositosque in vehiculum (b), expulerunt cum discipulis in suas ipsorum provincias. Imperator autem Theodosius servum Dei Amphilochium multis pecuniis donatum in propriam dimisit civitatem : benedictionem cum toto senatu ab eo consecutus. Similiter etiam episcopi omnes reversi sunt in suas civitates. Cum autem Amphilochius, tres ab itinere annos (c) in vivis egisset, est et ipse peregrinatus ad Dominum : glorificans Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ἔτη γ', καὶ οὕτω πρὸς Κύριον ἐπεδήμησε· δοξάζων αὐτὸν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(a) *Senex impudentissime et canis*. Ἀναιδέστατε γέρον καὶ κύων. Procacius quam pro imperatoris moderatione, et reverentia tanti senis. Adde fuisse Theodosium, quanquam virum admirabilem, promptioris iræ, quod præter eadem Theodosionicensium, etiam indicta ab Ambrosio illius occasione pœna, iunuit. Sozomenus ait tantum jussum foras exturbari cum contumelia.

(b) *Impositosque in vehiculum*. Ἐπιβάντες εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Non habuimus quo eam vocem melius redderemus : ἀπὸ τοῦ λωφᾶν· *Onere levor*. Num sit

vitiosa scriptio, divinare non possumus. Dicitur Roma ἐπτάλοφος apud Plutarchum in *Probi*. propter septem colles; sed nihil ad propositum. — Εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Hic locus Cangium haud fugit in *Append.* ad *Glossarium Græcic.* pag. 73, nosque remittit ad suam *Constantinopolim Christ.* lib. 1, sect. viii, tanetsi nihil ad hunc locum faciat.

(c) *Tres ab itinere annos*. Plures annos vixisse, docet Baronius ann. 394, qui potest consuli; ut et quæ diximus initio. Nihil facilius quam ut numeri mutentur vitio scriptorum.

VETERUM TESTIMONIA

DE S. AMPHILOCHIO ICONIENSI EPISCOPO.

I.

S. BASILIUS, *lib. De Spiritu sancto, cap. 1, pag. 1. tom. III noviss. edit. BB. Paris. 1730.*

Collaudavi plane in moribus tuis discendi studium atque industriam; supraque modum delectatus sum tuæ mentis perspicacitate atque prudentia, qui arbitreris nullam vocem, ex his quæ secundum quemcunque sermonis usum de Deo prædicantur, oportere indiscussam relinquere, o charum mihi caput, frater Amphiloichi, quem ego præ cunctis maximi facio.

Ἐπήνεσα τὸ φιλομαθές σου καὶ φιλόπονον τὸ ἄτροπον, καὶ ἡσθὴν γε ὑπερφυῶς τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς διανοίας, δι' ἧς οὐδεμίαν ἀδιερεύνητον οἶε χρῆναι καταλιμπάνειν φωνήν, τῶν ὅσαι περὶ Θεοῦ κατὰ πᾶσαν χρεῖαν τοῦ λόγου προφέρονται, ὧ φιλῆ κεφαλῇ, καὶ τιμιωτάτῃ μοι πασῶν, ἀδελφῆ Ἀμιλόχιε.

IDEM, *Epist. CLXXXVIII, quæ est Canonica I, ibid., pag. 268.*

Sapientis percontatio, etiam stultum sapientem facit: quod nobis Dei gratia accidit, quoties laboriosæ tuæ animæ literas accipimus. Nobis enim ipsis perspicaciores prudentioresque ab ipsa interrogatione reddimur; ac multa discimus, quæ nesciebamus; sitque nobis doctrina, responsionis studium.

Σοφοῦ ἐπερώτημα, καὶ τὸν ἀνόητον σοφίζει· ὅπερ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι συμβαίνει ἡμῖν, ὁσάκις ἂν σου δεξιόμεθα τῆς φιλοπότου ψυχῆς τὰ γράμματα· ἐπιστατικώτεροι γὰρ ἑαυτῶν καὶ ἐμφρονέστεροι γινόμεθα ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐρωτήσεως, πολλὰ ὧν οὐκ ἐπιστάμεθα, διδασκόμενοι· καὶ γίνεται ἡμῶν διδασκαλος, ἡ περὶ τὸ ἀποκρίνεσθαι μέριμνα.

IDEM, *Epist. CXCIX, quæ est Canonica II, ibid., pag. 290.*

Admirati sumus, tum discendi tuam illam cupiditatem, tum humilitatem; quod velis discere, cui sit creditus locus docendi; idque a nobis, quibus nihil magni ad scientiam adest.

Ἐθαυμάσαμέν σου τὴν φιλομάθειαν ὁμοῦ καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην· ὅτι καὶ μαθεῖν καταδέχη τὴν τοῦ διδάσκειν τάξιν πεπιστευμένος, καὶ μαθάνειν παρ' ἡμῶν, οἷς οὐδὲν μέγα πρόσεστι πρὸς γνῶσιν.

II.

S. GREGORIUS NAZIANZENSIS, in Parænetico ad Olympiadem virginem, vers. 100-104, *Opp. tom. II, pag. 134.*

A patre susceptam quæ te formavit honestis moribus, Amphiloichi soror omni labe carentis, Quem cælis nisi Domino cum virgine Thecla, Præconem veri celebrem, mihi dulce decusque.

Ἡ σ' ἐκ πατρὸς ἔδεκτο; καὶ ἔπλασεν ἦθεσι κεδνοῖς; Αὐτοκασιγνήτη μέγ' ἀμύμονος ἀρχιερῆος Ἀμιλόχου, τὸν ἐπεμψα Θεῶ. Θέλῃ γε σὺν ἄγνῃ. Ἄγγελον ἀτρεχίης ἐρηγέα, κύδος ἐμεῖο.

III.

S. HIERONYMUS, *Epist. LXX, al. LXXXIV, ad Magnum oratorem, § 4, Opp. tom. I, pag. 427, edit. Veron.*

Exstant libri: Cappadocumque Basilii, Gregorii et Amphiloicii, qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.

IDEM, *lib. De Vir. illustr., cap. CXXXIII.*

Amphilochius Iconii episcopus, nuper mihi librum legit *De Spiritu sancto*, quod Deus et quod adorandus, quodque et omnipotens sit.

IV.

THEODORITUS, *Hist. eccl., lib. IV, cap. 11.*

Simili modo Amphilochius ille celeberrimus, qui metropolim Lycaoniæ pastorali cura regendam suscepit, et universam provinciam gubernabat, cum hanc pestem illuc pervasisse didicisset, rursus eam depulit, et gregem sibi commissum ea labe liberavit.

Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πανεύφημος Ἀμιλόχιος, τὴν Λυκαόνων μητρόπολιν νέμειν πεπιστευμένος, καὶ ἅπαν ἰθύνων τὸ ἔθνος, ἐπισχέψασαν αὐτόσε τὴν λύμην ταύτην μαθῶν, ἐξανέστησε πάλιν, καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ νεμόμενα τῆς λύθης ἐκείνης ἡλευθέρωσε πόλιν.

IDEM, *ibid., cap. 30.*

In Pisidia Optimus, et Amphilochius in Lycaonia, pro fide a majoribus tradita fortiter propugnantes, adversariorum impetus retundebant.

Ἐν Πισιδίᾳ Ὅπτιμος, καὶ Ἀμιλόχιος ἐν Λυκαονίᾳ, γενναίως ὑπὲρ τῆς προγονικῆς παραταττόμενοι πίστεως, τὰς ἐναντίας ἀπεκρούοντο προσβολάς.

IDEM, *ibid.*, lib. v, cap. 8.

Ἦσαν δὲ ἄνδρες ἀξιάγαστοι, καὶ ζήλου καὶ σοφίας ἀνάγκαι· Ἀμφιλόχιος Λυκαόνων, κ. τ. λ.

Erant autem viri admirabiles, et zelo divino ac sapientia singulari præditi: Amphilocheus Lyconia antistes etc.

IDEM, *ibid.*, cap. 16.

Μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, ἀφίκετο μὲν Ἀμφιλόχιος ὁ θαυμασιός, οὗ πολλάκις ἐμνήσθη, ἀντιβουλῶν τοῖς τῶν Ἀρειανῶν ἐκ τῶν πόλεων ἐξελαθῆναι συλλόγους. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπηνεστέραν ὑπολαβῶν τὴν αἰτήσιν, οὐκ ἐδέξατο. Ὁ δὲ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος παραντίκα σιγήσας, μνήμης ἀξίαν ἐξεύρε μηχανήν. Εἶσω γὰρ αὐθις τῶν βασιλείων γενόμενος, καὶ παρεστῶτα τῷ βασιλεὶ τὸν υἱὸν Ἀρχάδιον θεασάμενος (νεωστὶ δὲ οὗτος κεχειροτόνητο βασιλεὺς), αὐτὸν μὲν ἠσπάσατο συνήθως τὸν βασιλέα, ἀγέραστον δὲ κατέλιπε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐπιλησθῆναι νομίνας τὸν Ἀμφιλόχιον, προσελθεῖν καὶ φιλεῖσαι προσέταξε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ ἀποχρῆναι ἐφη τὴν αὐτῷ πατρὸς προσενεχθείσαν τιμὴν. Ὁ δὲ δυσχεράνας, οὐκ ἐκάλει παροινίαν τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν. Τριγυαῦτα λοιπὸν ὁ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος ἐκκαλύπτει τὸν τοῦ γεγεννημένου σκοπὸν, καὶ βοῶν ἐφη· Ὅρξ, ὦ βασιλεῦ, ὅπως οὐ φέρεις τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν. ἀλλὰ τοῖς εἰς τοῦτον παροινουσί χαλεπαίνει; παρῶς; Πίστευσον δὴ οὖν, καὶ τῶν ὄλων Θεὸν τοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ βλασφημοῦντας βδελύττεσθαι, καὶ ὡς ἀχαρίστους περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην γεγεννημένους μισεῖν. Οὕτω συνείδῃ ὁ βασιλεὺς, καὶ τὰ τε πεπραγμένα, τὰ τε εἰρημένα θαυμάσας, νόμον εὐθύς ἔγραψε τοὺς τῶν αἰρετικῶν συλλόγους κωλύοντα.

Post (Theodosii) illinc reditum, Amphilocheus ille admirabilis cujus sapius a me jam facta est mentio, accessit oraturus imperatorem, uti ex urbibus Ariariorum conventus ejiciat. At imperator, postulationem illam nimis severam et inhumanam arbitratus, rejicit. Sapientissimus igitur Amphilocheus re ad tempus tacita, aliam rationem ad id quod volebat obtinendum, eamque plause memorabilem excogitavit. Ingressus enim denuo in palatium, cum videret astantem imperatori filium suum Arcadium, qui nuper Augustus renuntiatu fuerat, ipsum imperatorem Theodosium solito more salutavit ille quidem, sed filium sine honore dimisit. Imperator autem, ratus Amphilocheum oblitum officii, jubet ad filium accedere, eumque osculari. At Amphilocheus respondit: Satis esse quod ei honorem habuerit. Itaque Theodosius rem acerbè et graviter ferens, probrum filio objectum injuriæ loco sibi ipsi illatas numeravit. Tum sapientissimus Amphilocheus, declarans imperatori, quod animo instituebat, contenta voce: Vides, inquit, o imperator, quam ægre ignominiam filii tui feras: imò vero illis qui in eum insultant, vehementer succenses. Credas igitur mihi velim, hujus universitatis rectorem Deum, eos qui contra Filium suum unigenitum loquuntur blasphemias, itidem detestari, et tanquam ingratos

erga Salvatorem et bene de se meritum, odio prosequi. Cujus institutum cum hoc pacto intellexisset imperator, facta ejus dictaque simul admiratus, legem protinus conscripsit, quæ vetabat conventus ab hæreticis agi.

V.

FACUNDUS HERMIANENSIS, lib. xi, cap. 3, pag. 760, tom. II, *Opp. SIMOND. edit. Paris. 1696.*

Ex dictis beati Amphilochei Iconiensis episcopi aliqua proferemus, quem et sapientissimus Joannes Antiochenus cum orientali concilio probatissimum doctorem pronuntiavit, et imperatores Gratianus et major Theodosius talem judicaverunt, ut

præciperent, sicut libro iv memoravimus (cap. 2, pag. 521), illos solos ecclesias habere, qui ex prædicti sancti Amphilochei et Diodori atque aliorum similium communionem catholicam probarentur.

VI.

COSMAS INDICOPLEUSTES, Topograph. Christ., lib. vii, pag. 292, tom. II Collect. PP. Græc. Montfauc.

Ἀμφιλόχιος, ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικός τοῦ μακαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν Ἰάμβου, κ. τ. λ.

Amphilocheus Iconii episcopus, amicus et familiaris beati Basilii, in lambis suis ad Seleucum scriptis, etc.

VII.

CONCILIUM NICÆNUM II, Act. v, pag. 1015, tom. VIII Concil. edit. Veneto-Labb.

Ταράσιος ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης εἶπεν· Ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος μέγας ἐστὶ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Tarasius sanctissimus patriarcha dixit: Pater noster sanctus Amphilocheus magus est, etc.

VIII.

PHOTIUS, Biblioth. cod. LI.

Ἀνεγκώσθη σύνοδος γενομένη ἐν Σιδῆ, κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Μεσσαλιανῶν, ἤγουν Εὐχιτῶν ἢ τοῦ Ἀδελφιαῶν. Ἐξῆρχε δὲ τῆς συνόδου Ἀμφιλόχιος ὁ τοῦ Ἰκονίου, συνεδρεούντων αὐτῷ καὶ ἑτέρων ἐπισκόπων κ'.

Lecta synodus Sidæ habita adversus hæresim Messalianorum, hoc est Euchitarum seu Adelfianorum. Præfuit synodo Amphilocheus Iconii episcopus, considentibus et aliis viginti quinque episcopis.

IX.

JOANNES ZONARAS ad canonem xxvii concilii Carthag.

Apud BEVEREGIUM in Pandectis canonum, tom. II, pag. 549.

Quos libros legere in ecclesia oporteat, et postre- A Περὶ τοῦ τίνα δεῖ ἀναγινώσκεισθαι βιβλία ἐπ' ἑκκλησίᾳ, καὶ ὁ τελευταῖος τῶν ἀποστολικῶν κανόνων διαλαμβάνει, — καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀπαριθμεῖται, ὅσα χρὴ ἀναγινώσκεισθαι βιβλία, καὶ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, καὶ ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος.

Eadem ferme habet l. c. Theodorus Balsamon.

X.

MARTYROLOGIUM ROMANUM, d. xxiii Novembris.

Iconii in Lycaonia sancti Amphiloicii episcopi, certamina pro catholica fide suscepta, sanctitate et doctrina clarus cuievit in pace.

XI.

MENOLOGIUM GRÆCORUM jussu Basilii imp. confectum sub die xix Octobris.

Part. 1, pag. 127 edit. Urbin. 1727.

Commemoratio sancti patris nostri Amphiloicii B Μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic non mortalis cujuspiam, sanctorum angelorum manibus ordinatus episcopus: commilito sanctorum Patrum, Basilii magni, Gregorii Theologi et Gregorii Nysseni, adversus Arium, Eunomium et horum similes hæreticos in acie stetit. Qui cum ad Theodosii magni tempora vixisset, atque ab eo ut coerceret Arianorum synaxes postulasset; tunc quidem supersedit imperator, veritus ne ea res magnos excitaret tumultus. Sed postea cum quadam de causa imperatorem Theodosium convenisset, illumque solum, Arcadio filio qui prope assidebat prætermisso, adorasset; rogatus quam ob rem id faceret, respondit: Quemadmodum tu, imperator, indigne fers, si non idem filio, qui tibi, honor habetur, sic et Deo Patri injuriam fieri scito, si quis Filium et Verbum contumelia afficit. Quibus verbis permotus imperator, juxta viri sancti sententiam ac voluntatem, rem confecit. Hunc autem in modum transacta cum pietate vita, ad Dominum migravit.

Οὗτος προχειρίζεται ἐπίσκοπος Ἰκονίου ὑφ' ἀγίων ἀγγέλων, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς· συναγωνιστῆς δὲ γενόμενος τῶν ἁγίων Πατέρων, Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, κατὰ τῶν αἰρετικῶν παρετάξαστο Ἀρείου καὶ Εὐνομίου καὶ τῶν ὁμοίων. Παρετάθη δὲ ἡ ζωὴ αὐτοῦ μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου· ὃν καὶ ἤξλωσε κωλύσαι τῶν Ἀρειανῶν τὰς ἐν ταῖς πόλεσι συνάξεις. Βαρὺ δὲ νομίσαντος τοῦτο τοῦ βασιλέως, διὰ τὴν ταρᾶν, τότε μὲν ἠσύχασεν. Ὑστερον δὲ κατὰ τινα χρεῖαν εἰσελθὼν πρὸς τὴν βασιλείαν, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀρκάδιον ἰδὼν τῷ πατρὶ συγκαθήμενον, τὸν μὲν Θεοδοσίον προσεκύνησε, τὸν δὲ υἱὸν παρῆλθε. Τοῦ δὲ βασιλέως εἰπόντος· Ἰνα τί τὸν υἱὸν μου παρέδραμες; ἔφη· Γνωθὶ, βασιλεῦ, ὅτι ὡς περὶ σὺ ἠγανάκτησας τοῦ υἱοῦ παραβλεπομένου, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου ὑβρίζομένου. Ὅθεν πεισθεὶς ὁ βασιλεὺς, ἐποίησε τὸ τοῦ ἁγίου θέλημα. Οὕτω δὲ ζήσας εὐσεβῶς, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν.

XII.

MENOLOGIUM d. xxiii Novembris.

Memoria sancti patris nostri Amphiloicii episcopi Iconii.

Μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic gradu omni ecclesiastico a juvenili ætate, alterna mutatione provectus, monasticaque exercitatione et divina scientia clarus, communi suffragio urbis Iconii episcopus creatur: temporibus Valentiniani et Valentis imperatorum, vita ad Theodosium usque magnum imperatorem ejusque filios producta; factusque fidei orthodoxæ doctor, contra Arianam luem ceu acie instructa firmiter consistens, multas ab impiis persecutiones tribulationesque sustinuit, una cum beatis Patribus certamen adversus blasphemias Eunomii habens. Hic item, unus centum illorum quinquaginta Patrum secundæ synodi, plurimum adversus Spiritus sancti hostem Macedonium Ariique discipulos depugnavit. Porro, potente rerum magno Theodosio, reversoque Va-

Οὗτος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, πάντα βαθμῶν ἐκκλησιαστικῶν παραλλάξας, καὶ ἀσχῆσαι καὶ θείᾳ γνώσει λάμπων, ψήφῳ τοῦ κοινοῦ προχειρίζεται ἐπίσκοπος τῆς Ἰκονιῶν πόλεως, ἐν τοῖς χρόνοις Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος τῶν βασιλέων· παρατείννας τὴν ζωὴν μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ· ὃς καὶ διδάσκαλος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως γεγονὼς, καὶ κατὰ τῆς Ἀρείου λύμης στερῆρῶς ἀνταξάμενος, πολλοὺς διωγμοὺς καὶ θλίψεις ὑπομείνας παρὰ τῶν ἀσεβῶν, συναγωνιστῆς γεγονὼς τῶν μακαρίων Πατέρων κατὰ τῆς Εὐνομίου βλασφημίας· οὗτος καὶ τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ τῶν ἑκατὸν πενήτηκοντα Πατέρων εἰς ὄψάρχων, τὰ πλείεστα διηγωνίσαστο κατὰ Μακεδονίου τοῦ πνευματομάχου, καὶ τῶν φοιτητῶν Ἀρείου· κατὰ δὲ τὸ κρατῆσαι τῆς βα-

εκκλησίας Θεοδοσίον τὸν μέγαν, καὶ τὸν νέον Οὐαλεντι-
 κῶν κατατρέψαι, καὶ νικήσαντα ἐπανελεῖν, ἡντι-
 ἕξει ὁ μέγας Ἀμφιλόχιος τὸν βασιλέα Θεοδοσίον
 ἰπύσασθαι τοὺς Ἀρειανούς, καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις
 ἀνεῖναι τὰς ἐκκλησίας. Ἐπεὶ οὖν ὁ βασιλεὺς παρ-
 ρητεῖο, ἐξεῦρε μηχανὴν ὁ θαυμάσιος· καὶ παρελθὼν
 εἰς τὰ βασίλεια, τὸν μὲν βασιλέα Θεοδοσίον ἡσπά-
 σατο, τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ Ἀρκάδιον, καταλιπὼν ὑφει-
 μέως, οὐκ ἡσπάσατο· καὶ τοῦτο ὁ βασιλεὺς δυσχε-
 ράνας, οικείαν ὕβριν ἐκάλει τὴν τοῦ παιδὸς παρ' αὐ-
 τοῦ ἀτιμίαν· ὁ δὲ σοφώτατα ἐκκαλύπτει τὸ δρᾶμα,
 καὶ φησιν· Ὁρᾶς, ὦ βασιλεῦ, πῶς οὐ φέρεις σὺ τὴν
 τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν, ἀλλὰ χαλεπαίνεις; Πίστευσον
 οὖν, ὅτι καὶ τοὺς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦντας,
 ἰμοῖας καὶ ὁ Θεὸς ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ. Τότε συν-
 εἰς ὁ βασιλεὺς, νόμους ἔγραψε τοὺς τῶν αἰρετικῶν
 συλλόγους κωλύοντας. Οὗτος ὁ ἀοιδιμος ἀνήρ, ἐπὶ
 πλείστοις χρόνοις ποιμάνας τὸ τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον,
 καὶ λόγους ὀρθοδόξους συντάξας, καὶ εἰς βαθὺ γῆρας
 ἔλασας, ἐν εἰρήνῃ ἀνεπαύσατο.

A lentiniano juniore, cum victor ipse redisset, sup-
 plicabat magnus Amphilocheus ut Theodosius im-
 perator, pulsus Arianis, ecclesias orthodoxis per-
 mitteret. Cæterum eo renuente, vir admirabilis
 subtile quid adinventit. Accedens itaque ad regiam,
 Theodosium quidem imperatorem salutavit; ejus
 vero filium Arcadium, cessim relinquens, non salu-
 tavit. Eam rem moleste ferens imperator, negatum
 filio honorem, suam ipsius vocabat injuriam. Tum
 ille sapientissime detegit fabulam, aitque: Viden',
 imperator, ut ipse filii inhonorationem non feras,
 sed indigneris? Habeas ergo persuasum eadem
 Deum ratione blasphemus in Dei Filium aversari
 et odisse. Tunc imperator, rem intelligens, leges
 conscripsit, quibus hæreticorum conventus vetaret.
 B Hic vir præclarus ubi annos multos Christi gregem
 pavisset, librosque orthodoxæ doctrinæ composuis-
 set, alta senectute quievit in pace.

XIII.

MEMORLOGIUM GRÆCORUM sub eadem die, ex interpretatione cardinalis Sireleti.

Ex THESAURO CANISIANO tom. III, part. 1, pag. 490.

Natalis S. P. N. Amphilochei episcopi Iconii,
 sub Theodosio imperatore magno, vir divinarum
 literarum peritiss et sanctitate vitæ, ac rectæ et
 catholicæ fidei sinceritate insignis, Basiliæ magni

amicitia et testimonio commendatus. Hic libros or-
 thodoxam fidem continentes conscripsit, et ad sum-
 mam senectutem proventus in pace quievit.

XIV.

Ex ANTHOLOGIO GRÆCORUM, xxiii Novembris, edit. Græc. 1736 (Romana), pag. 500.

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλόχου ἐπισκό- C
 που Ἰκονίου.

Κοιτάκιον.

Ἡ θεία βροντή· ἡ σάλπιγξ τοῦ Πνεύματος· πι-
 στῶν φυτουργέ· καὶ πέλεκυς τῶν αἰρέσεων· ἱεράρχα
 Ἀμφιλόχιε· τῆς Τριάδος θεράπων ὁ μέγιστος· σὺν
 ἀγγέλοις πέλων ἀεὶ· πρεσβεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ
 πάντων ἡμῶν.

Sancti patris nostri Amphilochei episcopi Ico-
 niensis.

Hymnus parvus.

O divinum tonitru; o tuba Spiritus; fidelium
 plantator; et securis hæreticorum; pontifex Amphi-
 lochi; Trinitatis minister maxime; cum angelis
 existens semper; intercessor ne cesses esse pro
 omnibus nobis.

IBIDEM.

Στίχοι.

Σταδίς, Ἀμφιλόχιε, νεκρῶν ἀμφίους,
 Λόγους σκεδάσεις, καὶ νεκρὸς νοοῦμενος.
 Εἰκάδι ἐν τριτάτῃ θάνατος λάβειν Ἀμφιλόχιον.

Versus.

Indutus, Amphilochei, mortuorum linteis,
 Insidiantum agmina dissipas, vel mortuus reputatus.
 Die vicesima tertia mors cepit Amphilocheium.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ
ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

ORATIONES ET HOMILIÆ.

ORATIO I.

*In natalitia magni Dei et Salvatoris nostri
Jesu Christi*¹⁵.

I. Videtur plane pratum hoc spirituale et splendidum, cœlestium florum venustate varium illud, apostolicisque ac incorruptis suaveolens odoribus, divini paradisi præferre typum. Quemadmodum enim tripudii ovansque ille sensui subjectus atque mala omni aura vacuus locus; arboribus incorruptis, immortalibusque fructibus, ac innumerabilibus aliis perquam magnificis decoratur ornamentis: ita sane et divinissimus sacratissimusque Ecclesiæ conventus, spiritualibus arcanisque illustrius splendescit sacramentis: quorum nobis sacræ hodie Christi veri Dei nostri natalitiorum festa dies, solida crepido est fundamentumque inmotum, et salubre initium ac plane augustus vertex: propter quam et vetera figurate prophetata sunt, et nova in toto terrarum orbe palam prædicata: per quam cœlum apertum est, terræque ad divinam elata celsitudinem: per quam paradisi concessus est hominibus, mortisque potestas abolita: per quam vis corruptionis est conculcata, perniciosusque diaboli cultus sublatus: per quam humana vitia mortificata sunt, angelicæque domini designata vitæ ratio: per quam fugatus est error dæmonum, Deique sapientia ac castissimus annuntiatus adventus. *Non enim angelus, inquit, neque legatus, sed ipse Dominus veniet et salvabit eos*¹⁶. O faustorum nuntiorum immensæ divitiæ! o sapientissimorum sacramentorum scientia inenarrabilis! o divinorum ineffabilium donorum indefectibilis thesaurus! o providæ clementiæ gratia innumerabilis! *Ipse enim, inquit, Dominus veniet, et salvabit nos.* Quo, propheta divine, modo ad nos

¹⁵ Tit. II, 13. ¹⁶ Isa. LXIII, 9.

(1) *Και ἀκήρατος χορός.* Placeret magis χῶρος: retinimus tamen propter sequens, θλάσος, ut significetur paradisi et hortus ille, ad modum loci choreis destinati, et loci tripudii: qualis vere fuit creatus innocenti homini.

(2) *Ἀγγελικῆς δεσποτίας βλος ἀνακαίνισται.*

ΛΟΓΟΣ Α'.

Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Α'. Ὁ μὲν πνευματικὸς οὗτος καὶ λαμπρὸς λειμῶν, ὁ τῶν τῶν οὐρανίων ἀνθῶν κάλλει πεποικιμένος, καὶ ταῖς ἀποστολικαῖς καὶ ἀγράντοις εὐοδιάζων ἀποφοραῖς, τύπον ἔχειν τοῦ θείου παραδείσου μοι φαίνεται. Ὅν γὰρ τρόπον ὁ αἰσθητὸς ἐκεῖνος καὶ ἀκήρατος χορὸς (1), δένδρεσιν ἀφάρτοις, καὶ καρποῖς ἀθανάτοις, καὶ μυρίοις ἄλλοις ὑπερλάμπροις φαιδρύνεται κάλλεσιν· οὕτω δὲ καὶ οὗτος ὁ θεοειδέστατος τῆς ἱεροπρεπεστάτης Ἐκκλησίας θλάσος, νοητοῖς καὶ ἀρρήτοις καταλαμπρύνεται μυστηρίοις, ὧν κρηπίς ἡμῖν ἀρραγής, καὶ θεμελίος ἀστεμφής, καὶ ἀρχὴ σωτήριος, καὶ κορυφὴ πανσεβάσμιος, ἡ σήμερον τῶν ἁγίων Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν γενεθλίων ἐστὶν ἑορτὴ· δι' ἣν καὶ τὰ παλαιὰ πεπρωφῆτευται τυπικῶς, καὶ τὰ νέα διαρρήδη ἐἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκλήρουται· δι' ἣν φθορᾶς δύναμις πεπᾶνται, καὶ διαβόλου σέβας ἄλθριον πέπᾶνται· δι' ἣν ἀνθρώπινα πάθη τεθανάτωται, ἀγγελικῆς δεσποτίας βλος ἀνακαίνισται (2)· δι' ἣν οὐρανὸς ἠνέπκται, καὶ γῆ εἰς θεῖον ὕψος μετεώρισται· δι' ἣν παράδεισος ἀνθρώποις ἀποδέδοται, καὶ θανάτου κράτος κατήργηται· δι' ἣν πλάνη δειμῶνων δεδωκται, Θεοῦ σοφία καὶ πᾶναγνος παρουσία μεμῆνται. *Ὅτι ἀγγελος γάρ, φησὶν, οὐδὲ πρέσβυς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξει καὶ σώσει αὐτούς.* Ὁ θείων εὐαγγελίων πλοῦτος ἀμύθητος! ὧ πανσφῶν μυστηρίων γνώσις ἀνεκδιήγητος! ὧ θείων ἀφράστων δωρεῶν θησαυρὸς ἀνεξάλειπτος! ὧ προνοητικῆς φιλανθρωπίας χάρις ἀναρίθμητος! *Αὐτὸς γάρ, φησὶν, ὁ Κύριος ἦξει, καὶ σώσει ἡμᾶς.* Ἦξει πρὸς ἡμᾶς τίνα τρόπον, ὧ θεῖε προφήτα, κηρύττεις τὸν Κύριον; Παρ-

Velut prima illa libertate, qua similes angelis, mero imperio appetitui dominabamur, sin plene restituta, at velut inchoata; abundantiori illa gratia et sanitate τοῦ ἡγεμονικοῦ, redundante in corpus subjectum, ejusque vires.

ρηπίσσομαι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ μέρει πρὸς σὲ τὸ τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν πρόσωπον ἀναβεβημένος, τῶν ταύτην (εἰς) τὴν πανύμνητόν μοι ἑορτασάντων πανήγυριν, μήτε δὲ τοῦ καινοῦ καὶ πανάγνου τροχου τοῦ τῆς ἀχράντου Παρθένου πεπειραμένων, μήτε τὰ τῶν ἀγγέλων ἑωρακῶτων σικριτέματα, μήτε τὰς θείας ἀκηκόωντων φωνάς, ἃς πρὸς τοὺς ἱερεῖς ποιμένας ἀνευσφραζόμενοι τὸν γεγεννημένον Σωτῆρα, γεγηθότες ἐπήγγελλον· μήτε μὴν τῶν μάγων τὰ δῶρα συνένεταν, καὶ τὴν προσκύνησιν τὴν θεϊκὴν· ἐκεῖνων ἀναβέβημενος τὸ πρόσωπον, ἐρωτήσαιμὶ σε τὸν τρόπον τῆς παρουσίας. Κατέπληττε γὰρ αὐτοὺς εἰκότως λίαν τὸ λόγιον, καὶ μικροῦ δεῖν τῷ πλήθει τοῦ δέους ἐξίστασθαι παρεσκευάσεν τῶν φρονῶν. Οὐ γὰρ εἶχον νεῖν, ὅτι ὁ ἀθάνατος Θεὸς πρὸς ἀνθρώπους γεωδεστάτους ἔξει· ὁ ἀψηλάφητος, πρὸς τοὺς αἰσθητοὺς· ὁ ἀεώρητος, πρὸς τοὺς ὁρατοὺς. Πῶς γὰρ ἂν ἤξειν τὴν θεὸν ὥσθησαν, καὶ πῶς ὀφθήσεσθαι; Ἐνοῖος μὲν ἰδοῦκε πρότερον ὡς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ δι' ἀγγέλων, ἦ δ' αὖ πάλιν, ὡς ὤφθη τῷ Μωϋσῆ διὰ πυρὸς ἐν τῇ βάρῃ, ἢ καθ' ὃν τρόπον ὤφθη τῷ Ἡσαΐα διὰ τῶν σεραφίμ, ἢ τῷ Ἰεζεκιήλ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ πάντες θεὸν ἑωρακῆναι διαμφοτέροις τρόποις μεμαρτυρήκασι. Ποῖος τοίνυν τούτων τρόπων εἰς θεωρίαν Θεοῦ ἐστὶν ἄξιος; δῆλον ὅτι οὐδὲ εἰς.

Πόθεν δὲ μάλιστα τοῦτο πιστούμεθα; Ἐκ τῆς ἐτέρας τοῦ προφήτου φωνῆς λεγούσης· Μετὰ ταῦτα εἶπεν τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράζει. Ὑπατίας μὲν γὰρ ἐκεῖνα, καλοῦ συναναστραφῆς ὑπῆρχε τεκμήρια· ταῦτα συναναστραφῆς, καὶ οὐκ ὀπίσθιας τυγχάνει κηρύγματα. Πῶς οὖν γρίψιν· Ἀὐτὸς ὁ Κύριος ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς; Ἀγῆς ἂν ἡμῖν, ὦ μακάριε. Πῶς ὁ ἀσχημάτιστος σχηματίζεται; ὁ ἀκίνητος, ἀπὸ τῶν οὐρανίων θρόνων ἐπὶ τῆς γῆς πάλιν ἀντιμεθίσταται; εἰπῆ δ' ἂν πρὸς αὐτοὺς ἀπαντῶν ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ· Ὅτι δι' ἐτέραν λογίων τὸν τρόπον ἤκούσατε τῆς παρουσίας, τί παρῆσως πολυπραγμανεῖτε ἐναυθῆα τὸ λόγιον; Ἡ λῆσθεν ἡμᾶς τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθαρμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός; ἢ οὐκ ἀκηκόατε τὸ γεγραμμένον, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, ὃς ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, θαυμαστός, τύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρός, δευσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; Ἐκ τούτων τῶν λόγων τὸν τρόπον τῆς παρουσίας ἐπέγνωτε. Παρθένος γὰρ ἀφθαρτος ἀποκρίσει σωματικῶς τὸν λύχνον τὸν ἀφθαρτον (3).

¹¹ Gen. xvii, 1. ¹² Exod. iii, 2. ¹³ Isa. vi, 2. ¹⁴ Isa. ix, 6.

(3) Τὸν λύχνον τὸν ἀφθαρτον. Solet crebro in Scriptura per lucernam designari proles et semen; in qua igniculus Patris et Pater velut vivat. Sic Jansen. illud psal. cxxxi, *Paravi lucernam Christo meo, paraphrasticōs: Paravi enim unctio meo David posteritatem, quæ sua claritate et gloria, quasi lucerna quædam illustrabit Davidis nomen*: ubi plura in eam rem. Præ omnibus autem fuit Mariæ lu-

A venturum Dominum prædicas? Ad te enim hac in parte libere loquar, persona veterum assumpta, qui hancce mihi laudatissimam celebritatem coluerunt, nec novum tamen et castissimum Intemeratæ Virginis partum, experimento cognoverunt, nec sanctorum angelorum viderunt tripudia, nec divinas audierunt voces, quibus illi, sacris pastoribus fauste acclamantes, natum Salvatorem gaudio nuntiaverunt: sed neque magorum munera, divinamque perspexerunt adorationem: eorum, inquam, persona assumpta, ex te adventus modum quæsierim. Perculit enim eos perquam merito oraculum, parumque abfuit, ne præ ingenti metu sensibus deturbaret. Non enim poterant intellectu assequi, venturum Deum immortalem ad crassissimos homines; palpari nescium, ad sensibiles; invisibilem, ad visibiles. Nam quomodo venturum, quoque modo videndum existimarent? Quidam enim putabant, sicut prius Abraham apparuit per angelos¹¹: aut rursum ut per ignem Moysi in rubo¹²: aut quomodo Isaiæ visus est per seraphim¹³: aut Ezechieli per cherubim¹⁴. His enim alterutris modis, Deum omnes vidisse testati sunt. Quis ergo illorum dignus, ut se Deus eo videndum præberet? Planum est ne ullum esse.

II. Unde id confirmamus? Ex alia prophætæ voce, dicentis: *Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est*¹⁵. Illa quidem visionis fuerunt, non conversationis argumenta: ista conversationis sunt, non visionis præconia. Quomodo igitur ait: *Ipse Dominus veniet, et salvabit nos*? Dixeris nobis, o beate: quomodo figuratur, in quem non cadit figura? immobilisque ab cælestibus sedibus, derelicta rursum statione, in terram transfertur? His vero vir divinus occurrerit, dicens: *Alio oraculo traditum audivistis adventus modum. Quid hic supervacanea curiositate exquiritis oraculum? Fugit vos dictum illud: Ecce virgo habebit in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel*¹⁶: quod interpreteris, *Nobiscum Deus*? Nonne audistis quod scriptum est, quia *Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et vocatur nomen ejus, magni consilii angelus: admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi*¹⁷? Ex iis sermonibus cognitum habetis modum præsentis. Virgo enim incorrupta nesciam illam corruptionis lucernam corporali ratione concipiet. Oportet enim ut se Dei Verbum augustissimum ad carnem usque nobis iuclinat; ut quos incorporea divinitate

cerna Dominus Jesus, qui lux de luce æternam a Patre prodit; humanumque et suum dignatione genus, carnali ex ea nativitate, ad divinæ lucis commercium, dedicatione admirabili evehit: ut tantum faciat homines deos, quantum factus est ipse, homo: ut ingens illa theologiæ lucerna Gregorius audentius protulit exponitque D. Maximus dub. ad Thomam, etc.

creaverat, peccato veteratos, carnis assumptione in-
novet, et immunes a corruptione, similitudine ad
corruptionem, efficiat.

καινίση διὰ σαρκώσεως, παλαιωθέντας διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀφάρτους κατασκευάσῃ διὰ τῆς ὁμοιότητος
τῆς πρὸς τὴν φθοράν.

III. His ad eos per Prophetam dictis, etiam ipsi
interrogabimus. O puerule *caelo* antiquior! O filius
ter beatus, qui venit ferens principatum suum, non
vero quaerens ut ab alio acclipat. Est enim Verbo
a natura, tanquam Filio, ut omnibus praesideat,
nec aliquid adscitium ut creatura habeat. *Princi-*
patus enim, inquit, super humerum ejus. O proles
magni nominis! *Magni enim consilii, inquit, ange-*
lus vocatur, et Deus fortis. O potestas omnipotens!
Admirabilis enim consiliarius est, et princeps pacis.

Qui ergo celebraverimus hodiernam festivitatem?
Qui maxime spiritualem in praesenti celebritatem
beatam praedicaverimus? Quis enim hujusce diei
immortales divitias investigabit? Quibus magniso-
nis elatissimisque verbis, omnibus canticis prose-
quendum, ac tropaeale sacramentum hoc procla-
mabimus? O dies innumerabilibus celebranda
canticis, in qua nobis orta est stella ex Jacob²⁴,
caelestisque homo ex Israel apparuit, ac nos Deus
fortis adiit: Solque justitiae obumbravit, et virtu-
tum divinarum thesaurus patuit, ac vitae aeternae
planta hominibus germinavit, Oriensque de alto
illuxit et caelestium, terrestrium inferorumque
Dominus ex virgineo progressus utero, pro mundi
redemptione, in mundum corruptibilem venit. *Natus*
enim est nobis hodie Salvator Christus Domi-
*nus*²⁵, qui *lumen est gentium*²⁶, et salus domus
Israel. O miraculum! Qui non definitur caelis, in
praesepi demoratus est ut parvulus: quique brevi
aerone universa constituit, muliebribus fovebatur
ulnis; ac qui supercaelestibus omnibus virtutibus
donavit ut essent, impollutis lactabatur Virginis sa-
cræ uberibus. *Factum enim est, inquit, ut Evange-*
lium testatur, cum essent ibi, impleti sunt dies ut
pareret. Et peperit filium suum primogenitum, et
pannis eum involvit, et reclinavit eum in praesepio:
*quia non erat eis locus in diversorio*²⁷.

εδοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλιεν
ἐν τῷ καταλύματι.

IV. Quae nova haec et mirabilis doctrina? Quae
omnipotens, et faciens mortalem, divinae Providen-
tiae benevolentia? Quod grande astutissimumque
stratagemata adversus diabolum? Mundus assertus

²⁴ Num. xxiv, 17. ²⁵ Luc. ii, 41. ²⁶ ibid. 32. ²⁷ ibid. 6, 7.

(4) Μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς
ἡμᾶς, velut condescendat: sed ea vox durior est;
quamquam habet Bernardus, sive quisquis auctor
est sermonis in Evangelium infra oct. Epiphani. Imitati
sumus magnum Leonem in illo, *Se nobis incli-*
net. Passim utitur Chrysostomus ea voce etiam in
materia visionis, ubi etiam quaedam est Dei in nos
inclinatio, compositioque ad nostrum modum, qui
se videndum praebet, non quantum est ipse, sed
quantum ejus lumine perfusus intellectus creatus,

μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς ἡμᾶς (4)
τὸν πανσεβάσιμον τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἵνα δὴ τοὺς ἀσω-
μάτω θεότητι παρ' αὐτοῦ δεδημιουργημένους ἀνα-

Γ. Ταῦτα τοῦ Προφήτου πρὸς αὐτοὺς εἰρηκότος,
εἰροῦμεν καὶ ἡμεῖς. Ὁ παῖδιον οὐρανοῦ παλαιότερον! Ὁ
τρισόλβιος υἱός, ὅστις ἐπ' ὤμων ἦκει τὴν αὐτοῦ
βαστάζων ἀρχὴν (5), καὶ οὐ παρ' ἑτέρου ζητῶν αὐτὴν
κομίτασθαι. Ἐμφυτον γὰρ τῷ Λόγῳ τῶν πάντων
ἀρχεῖν ὡς Υἱῶ, καὶ οὐκ ἐπεισακτον ὡς ποιήματι.
Ἡ ἀρχὴ γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Ὁ με-
γαλύνωμον γέννημα! Μεγάλῃς γὰρ βουλής, φησὶν,
ἀγγελος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς ὀνομάζεται. Ὁ παντο-

δύναμος ἐξουσία! Θαυμαστός γὰρ σύμβουλος, καὶ
ἀρχῶν εἰρήνης ἐστὶ. Πῶς τοίνυν δοξάσωμεν τὴν
σημερινὴν ἑορτήν; Πῶς μακαρίσωμεν τὴν ἐπὶ τοῦ
παρόντος μυστικωτάτην πανήγυριν; Τίς γὰρ ἐξ-
ιχνύσσει τὸν ταύτης τῆς ἡμέρας πλοῦτον ἀθάνατον;
Ποῖος μεγαλήχοις καὶ ὑψηλοτάτοις ῥήμασιν ἀνακη-
ρύξομεν τὸ πανῦμνητον τοῦτο καὶ τροπαιοῦχον τῆς
ἀφθαρσίας μυστήριον; Ὁ ἡμέρα μυρίων ὕμων
ἀξία, ἐν ἣ ἀνέτειλεν ἡμῖν τὸ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ
ὁ ἀνθρώπος ὁ οὐράνιος, ὃς ὤφθη ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ
ἐπεδήμησεν ἡμῖν ὁ ἰσχυρὸς Θεός, καὶ ὁ τῆς δικαιο-
σύνης ἐπεσχίασεν ἥλιος, καὶ ὁ τῶν θείων ἀρετῶν
ἠνέμφεται θησαυρὸς, καὶ τὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς φυτὸν
ἀνθρώποις ἐβλάστησε, καὶ ἡ ἀνατολή ἐκ τοῦ ὕψους
ἐπέλαμψε, καὶ ὁ τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων Δεσπό-

της ἐκ παρθενικῶν λαγόνων, ὑπὲρ κόσμου λυτρώ-
σεως, εἰς κόσμον φθαρτὸν ἐλήλυθεν. Ἐγεννήθη γὰρ
ἡμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος,
ὅστις φῶς ὑπάρχει ἐθνῶν, καὶ σωτηρία οἴκου
Ἰσραὴλ. Ὁ τοῦ θαύματος! Ἐπὶ φάτνης ὡς παι-
δίον ἠύλλετο, ὁ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν μὴ περιγραφόμε-
νος· καὶ γυναικαίαις ἀγκάλαις ἐθάλπετο, ὁ λόγῳ βραχεῖ
τὰ πάντα συστησάμενος· καὶ ἐγαλουχεῖτο ὑπὸ τῶν
αἰμιάτων τῆς ἁγίας Παρθένου μαστῶν, ὁ πάσαις ταῖς
ὑπερκοσμιαῖς δυνάμεσι τὸ εἶναι κεχαρισμένος. Ἐφέ-
ρετο γὰρ, φησὶ, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν
τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ
τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρω-
τόγον, καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρω-

Δ'. Τίς ἡ καινὴ καὶ παράδοξος αὐτῆ μυσταγωγία;
Τίς ἡ παντοδύναμος καὶ φθαρτοποιὸς (6) τῆς θείας
Προνοίας εὐμένεια; Τί τὸ δεῖνδρον καὶ πάνσοφον κατὰ
τοῦ διαβόλου στρατήγημα; Ἠλευθέρωται κόσμος διὰ

capere potest.

(5) Ἐπ' ὤμων βαστάζων τὴν αὐτοῦ ἀρχὴν.
Pulchra illius loci expositio: quam eandem habet
Theodotus Ancyranus auctor allerius orationis in
Annam et Symeonem, Amphilocheii nomine vulgatae.

(6) Τίς ἡ παντοδύναμος καὶ φθαρτοποιὸς. Pul-
chra antithesis: vere enim nusquam magis eluxit
divina potentia; tametsi impotentiae videtur, fa-
cere mortalem. Sic Maria: *Fecit potentiam, etc.*

παρθένου, ὃ διὰ ταύτης τὸ πρὶν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν A
 κεινόν. Διὰ παρθενικοῦ τοκετοῦ τεταρτάρῳται δαι-
 μόνων ἀοράτων τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα συστή-
 ματα. Σύμμορφος τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης γέγονεν,
 ἵνα οἱ δούλοι γένωνται σύμμορφοι πάλιν Θεοῦ. Ὡ
 Βηθλέμ πάλιν ἡγιασμένη; καὶ τοῖς ἀνθρώποις συγ-
 κεκληρωμένη (7). Ὡ φάνη, ὦ φάνη συμμετοχε
 τῶν Χερουδιμ, καὶ ὁμοτίμ τῶν Σεραφίμ! Ὁ γὰρ
 αἰωνίως ὑπ' ἐκείνων τῶν θρόνων ἐποχοῦμενος θεϊκῶς,
 τὸν ἐν σοὶ σωματικῶς πάλιν ἀύλλζεται. Ὡ Μαρία,
 ὦ Μαρία! ἡ τὸν ἀπάντων Δημιουργὸν πρωτότοκον
 κεκτημένη. Ὡ ἀνθρωπότης, ἡ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον
 σωματικῶς οὐσιώσασα (8), καὶ τῶν ἐπουρανίων καὶ
 νεωρῶν δυνάμεων ἐν τούτῳ τῷ μέρει προτετιμημένη!
 Οὐ γὰρ ἤξιώσε Χριστὸς μορφωθῆναι πρὸς τὰς τῶν
 ἀρχαγγέλων μορφάς, οὔτε μὴν πρὸς τὰς τῶν ἀρχῶν, B
 καὶ δυνάμεων, καὶ ἐξουσιῶν ἀτρέπτους εἰκόνας (9),
 ἀλλὰ πρὸς σὲ τὴν κατενεχθεῖσαν ἐπὶ τροπῆν, καὶ τοῖς
 αἰδοῖς ζῶοις παρασυμβεδλημένην. Οἱ μὲν γὰρ
 ὑψαίνοντες οὐ χρεῖαν ἔχουσιν ἱατροῦ· ἡ δὲ νόσῳ συγχῆ
 κτασθεῖσα, τηλικούτου καὶ τοιούτου τετύχηκεν
 ἱατροῦ, ὡς μελλοῦς τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτη-
 ρίας (10), τοῦ νοσήματος δραπεταύσαντος. Ἀλλὰ ποῦ
 τὸν ὁ δυσμενῆς καὶ ἀβρόντητος (11)· ὁ ἀλάστωρ καὶ
 παμμίαρος δράκων, ὁ μετεωρίζειν εἰς ὕψος τὸν ἐαυ-
 τῷ θρόνον ἐπαγγειλάμενος;

Εὐ. Ἄδελφοί, μακαρίας κλήσεως ἐπουρανίου μέτ-
 ορο, πρὸς υἱοθεσίαν Θεοῦ καὶ ἀδελφότητα κεκλημέ-
 νοι, εὐχαριστεῖν ὀφειλομεν τῷ καλέσαντι ἡμᾶς, καὶ
 παρέχειν ἑαυτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ παρέχοντος ἡμῖν
 τὴν ἀδελφότητα, καὶ δεξαμένου ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν, C
 ἔχοντες οὖν καὶ ἐξ ἀγάπης δουλεύωμεν αὐτῷ, ἔτοι-
 μοὶ ὄντες πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην κατόρθωσιν ἀγγελια
 κημοῦμενοι, ἀκτημοσύνην διώκοντες, λόγοις Θεοῦ
 προσκαρτεροῦντες, εὐχαῖς ἀγίαις καὶ ὕμνοις Θεοῦ
 ἱεροῖς ἀνακείμενοι· μετασηματίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ
 τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐπιλανθανόμενοι τῶν γηϊνῶν καὶ
 θνητῶν ἐπιθυμιῶν, νικῶντες ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν,
 μηδὲν κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες· μὴ λογίζο-
 μενοι ἑαυτοὺς διατρέβειν ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ
 πολιτεύεσθαι· μετ' ἀγγέλων ἀναστρέφεται, τῷ θρόνῳ
 τῆς οὐρανοῦ βασιλεύσας παραστήναι. Ταῦτα τῶν
 ἱερῶν ἀποστόλων τὰ διδάγματα· ἐν τούτοις Χριστὸς
 ἡμῖν τὴν μακαρίαν καὶ αἰώνιον διαθήκην διέθετο.
 Ἐωμολογήσῃ τὴν ἀρετὴν ἡμῶν ὁ κόσμος· αἰσχυνθῆ-

⁷ Psal. LXXIX, 2. ⁸ Hebr. II, 16. ⁹ Psal. XLVIII, 15. ¹⁰ Matth. IX, 12. ¹¹ Isa. XIV, 13. ¹² Hebr. III, 1.
¹³ Rom. XII, 21 et 17. ¹⁴ Philipp. III, 20.

(7) Ἀνθρώποις συγκεκληρωμένη. Quam velut
 communem metropolim homines sortiti sint, ex
 ignobili vico, facta Christi editione, regina urbium,
 juxta prophetiam Michææ: *Et tu, etc.*

(8) Τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σωματικῶς οὐσιώ-
 σασα. Quæ Dei Verbum vere substantia induisti:
 in eò, σωματικῶς, sit emphaticum, quale illud Pauli:
*In quo habitat plenitudo divinitatis σωματικῶς, vel
 corporaliter, quia ipsa corporalis, substantia dona-
 vit Verbum, eo vere factum corpus, μεταποιούμε-
 νος τούτου. Hoc sibi adsciscens, ut et esse carnem
 atque adeo creaturam, non mutatione aliqua, sed
 assumptione et appropriatione.*

(9) Ἀτρέπτους εἰκόνας. Modo quidem tales
 absolute, propter gloriam: antea vero et a condi-

tionem, quodammodo etiam. Quod enim non absolute
 arguit Lucifer ille, mutatus in tenebras, ut bene
 colligit Gregorius Theologus, *orat. in Natal. et 2
 in sanctum Pascha.*
 (10) Μελλοῦς τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτη-
 ρίας. Sic passim Patres et theologi, immensas
 illas divinæ bonitatis divitias in humanum genus
 merito celebrantes.
 (11) Ἀβρόντητος. Forte ἐμβρόντητος, velut
 qui voto frustratum se videat, quod attonitos per-
 cussosque habet facere. Forte vero voluit significare
 magnam illius audaciam et infractam perversitatem,
 qualis describitur Job XL sub nomine Bebe-
 moth.

V. Ideo, iratres, beatæ cœlestis vocationis parti-
 cipes¹², ad divinam vocati adoptionem et fraterni-
 tatem, debemus agere gratias ei qui nos vocavit;
 eoque nos ipsos dignos ei exhibere, qui se nobis
 fratrem exhibuit; ac velut filii, illo digni esse, qui
 filiatione donavit inque adoptionem assumpsit. Lu-
 bentibus ergo et ex charitate ei serviamus, expediti
 ad omnem gerendam justitiam, castitate ornatī,
 consecrantes paupertatem, divinis sermonibus in-
 stantes, precibus sanctis sacrisque Dei deliti can-
 tibus, nos ipsos transformantes ab isto sæculo, oblitū
 terrenas et mortales concupiscentias; vincentes in
 bono, malum; nemini malum pro malo reddentes¹³:
 non reputantes in terra incolatum nostrum, sed con-
 versationem in cœlo¹⁴: cum angelis agere, cœlestis
 que Regis throno astare. Sunt hæc sacrorum apo-
 stolorum doctrina tradita. In his Christus beatum
 nobis æternumque testamentum condidit. Demiretur
 mundus vestram virtutem. Confundantur Judæi con-

ditione, quodammodo etiam. Quod enim non absolute
 arguit Lucifer ille, mutatus in tenebras, ut bene
 colligit Gregorius Theologus, *orat. in Natal. et 2
 in sanctum Pascha.*

(10) Μελλοῦς τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτη-
 ρίας. Sic passim Patres et theologi, immensas
 illas divinæ bonitatis divitias in humanum genus
 merito celebrantes.

(11) Ἀβρόντητος. Forte ἐμβρόντητος, velut
 qui voto frustratum se videat, quod attonitos per-
 cussosque habet facere. Forte vero voluit significare
 magnam illius audaciam et infractam perversitatem,
 qualis describitur Job XL sub nomine Bebe-
 moth.

tuentes quanto novus et electus populus, spirituali A decore exultus sit, quantoque mundum splendore illustret. Idcirco enim dimisit nos gentibus commisceri, ut luceamus sicut luminaria in mundo³⁶: ut simus salutis semen³⁷ omnibus qui nobiscum versantur, et nos adent; ipsis facti ad conversionem spectaculum. Videte ne quis propter vos gentilium blasphemet Deum. Laudetur vero in nobis qui vocavit et sanctificavit, et salvos fecit. Ferox et audax, suspiciat nostram mansuetudinem et modestiam. Qui conviciatur, reportans bona verba, confusus abscedat. Qui pro pecuniis contendit et vult iudicio agere, circa divitias imperturbatos inveniat, non reputantes habere nos terrenam possessionem, sed caelestem tenere. Qui nos adit, ut amica consolatione in mundanas voluptates inducat³⁸, inveniat graves, immobiles, temperantiae amantes, non captos voluptate; mortificantes naturam carnis, ut moverint quantum Spiritus sancti commoratio valeat. Qui praecipit est ad perjurium, inveniat nos qui neque sustineamus jurare, sed Dei nomen, ubi de rebus abjectis et terrenis agitur, vereamur proferre. Sic enim docebimus omnes, qui in quovis negotio nos conveniunt. Sic vero institutis vitae rationibus, vere efficiemur sacrum fermentum, nostraque opera fermentabitur mundus ad salutem, multusque ex nobis fructus invenietur repositus Domino, et in nobis glorificabitur Deus, juxta Dominum dicentem: *In hoc clarificatus est Pater, ut fructum plurimum afferatis, et efficiamini mei discipuli*³⁹. Porro clarificatus a nobis Dominus, nos claritate aeterna clarificabit, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO II.

De occursu Domini nostri Jesu Christi: deque Deipara, et de Anna et Simeone.

I. Sunt plures in hominibus magni, virique praestantes, qui virginitatem admirantur et deprædicant. Et sane est mirabilis, velut angelis cognata, velut sodalium supernarum virtutum, velut comes incorporarum naturarum, ut quæ faciem sanctæ Ecclesiæ præferat, ut quæ vincat mundum, ut quæ affectiones conculcet, refrenet appetitus, cum Eva communionem non habeat, sed doloris expert, immunis a gemitibus, decretam condemnationis sententiam non exspectet, qua dicitur: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, et gemitum tuum: in tristitiis patris filio, et ad virum tuum conversio tua. Et ipse dominabitur tui*⁴⁰. Est igitur virginitas admirabilis, velut res invicta, velut germen corrumpi nescium, velut mansio libera, ut ascetici ordinis et exercitia-

³⁶ Philipp. II, 15. ³⁷ Isa. I, 9; Rom. IX, 29. ³⁸ Hebr. X, 14. ³⁹ Joan. XV, 8. ⁴⁰ Gen. III, 16.

(12) Προσδ. ΑΙ. ὑποδεχομένη.

(13) Καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου. Minus bene Sifanus: *Et ad virum tuum te avertes*: vix enim fuerit Latinis τὸ avertes et aversio, ipsum, convertes et conversio, quod vult τὸ ἀποστροφή, et habent Syxtina ubi, teste Hieronymo, Aquila *Societatem*: Symmachus, *appetitum* vel *impetum* transtulerunt: quomodo etiam Tigur. *Et ad*

Α τωσαν Ἰουδαῖοι τὸν νέον καὶ ἐκλεκτὸν λαὸν θεωροῦντες, ὅσα κἀλλεὶ κεκόσμηται πνευματικῶ, ὅση λαμπρότητι καταυγάζει τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡμᾶς μεμιγμένους ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἀφήκεν, ἵνα φαινώμεθα ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ· ἵνα σπέρμα σωτηρίας ὦμεν, εἰς ἐπιστροφήν θεωρούμενοι πᾶσι τοῖς συνουσίαι καὶ συνυγχανούσιν. Ὅρατε μὴ τις δι' ὑμᾶς τῶν ἐθνικῶν βλασφημήσει Θεόν. Εὐφημείσθω δὲ ἐν ἡμῖν ὁ καλέσας, καὶ ἀγιάσας καὶ σώσας. Ὁ βίαιος καὶ θρασὺς θαυμασάτω τὴν ἐπιεικειαν ἡμῶν καὶ μετριότητα· ὁ λοιδορῶν, ἀντευφημούμενος ἐντεπέσθω· ὁ περιηρημάτων φιλονικῶν καὶ δικάζεσθαι βουλόμενος ἀταράχους ἡμᾶς εὐρισκέτω περὶ χρήματα, μὴ νομίζοντες ἑαυτοὺς ἔχειν κτήσιν ἐπιγίγειον, ἀλλὰ κρατοῦντες τὴν ἐπουράνιον· ὁ διὰ παρακλήσεως φιλικῆς προσιέμενος ἡμᾶς εἰς ἡδονὰς κοσμικὰς εὐρισκέτω σέμνους, ἀμετακινήτους, σωφροσύνην ποθοῦντας, οὐχ ἡδονῆ δελεαζομένους· ἵνα εἰδῶσι πόσον ἰσχύει Πνεύματος ἁγίου συνοίκησις, φύσιν σαρκὸς ἐκνεκρώσαντες. Ὁ πρόχειρος εἰς ἐπιπορκίαν εὐρισκέτω μηδὲ ὀμνύειν ἀνεχομένους ἡμᾶς, ἀλλὰ δεδοικὸτας τὸ τοῦ Θεοῦ προφέρειν ὄνομα περὶ ταπεινῶν καὶ γῆινων πραγμάτων. Οὕτω γὰρ ἐσόμεθα πάντες διδασκαλοὶ τῶν ἐντυγχανόντων ἡμῖν ἐν οἰκδήποτε πράγματι. Οὕτω δὲ πολιτευσάμενοι γενησόμεθα ζύμη ἁγία, καὶ δι' ἡμῶν ζυρωθήσεται ὁ κόσμος εἰς σωτηρίαν, καὶ πολλὸς ἐξ ἡμῶν καρπὸς εὐρεθήσεται τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένος, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν, κατὰ τὸν λέγοντα Κύριον· *Ἐν τούτῳ ἔδοξάσθη ὁ Πατήρ, ἵνα ὑμεῖς καρπὸν πολλὸν φέρητε, καὶ γένησθέ μοι μαθηταί.* Δοξασθεὶς δὲ ὑφ' ἡμῶν ὁ Κύριος δοξάσει ἡμᾶς τῇ αἰωνίῳ δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Β'

Εἰς τὴν ὑπαπαντήν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ εἰς τὴν Ἄρναν, καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα.

Α'. Πολλοὶ τῶν μεγάλων ἀνθρώπων τὴν παρθενίαν θαυμάζουσιν· καὶ γὰρ ἐστὶ θαυμαστὴ, ὡς τῶν ἀγγέλων σύμφυτος, ὡς τῶν ἄνω δυνάμεων συνόμιλος, ὡς τῶν ἀσωμάτων φύσεων σύνδρομος, ὡς τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας λαμπαδοῦχος, ὡς τὸν κόσμον νικῶσα, ὡς τὰ πάθη πατοῦσα, ὡς τὰς ἐρέξεις χαλινοῦσα, ὡς τῇ Εὐᾶ μὴ κοινοῦσα, ὡς λύπης ἀπηλλαγμένη, ὡς στεναγμῶν λελυτρωμένη, ὡς τὴν καταδικασμένην ἀπόφασιν μὴ προσδεχομένη (12), τὴν φάσκουσαν· *Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τὸν στεναγμὸν σου· ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου* (13)· καὶ αὐτὸς σου κυριεύσει· θαυμαστὴ τοιγαροῦν ἡ παρθενία, ὡς ἀδούλωτον κτήμα, ὡς ἀμάραντον φυτὸν, ὡς ἐλευθερὸν ἐνδιατήμα, ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα (14),

virum tuum erit desiderium tuum.

(14) Ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα. Velut monachorum et peculiariter Deo addictorum hominum gloria, quorum angelico in terris instituto ita cognata est angelica virtus virginitas, seu saltem continentia, ab illo semel arrepto, ut nulla indulgentia, ipso integro, possit violari, ac vel ad horam, in re

ὡς τῆς ἀνθρωπίνης ἕξεως ἀνωτερα, ὡς τῶν ἐπιαναγα-
κιοπαθῶν ἐλευθέρα (15), ὡς συνεισελθοῦσα τῷ νομ-
φῷ Χριστῷ εἰς τὸν θάλαμον τῆς οὐρανῶν βασιλείας.
Καὶ τὰ μὲν τῆς παρθενίας κλέη, ταῦτα, καὶ τὰ πα-
ρακλήσια τούτων· ὁ δὲ τίμιος γάμος ὑπέρεκειται
παντὸς δώρου γῆνου, ὡς ἔγκαρπον δένδρον, ὡς
ἀπειλον φυτὸν, ὡς ῥίζα τῆς παρθενίας, ὡς γεωργὸς
τῶν λογικῶν καὶ ἐμφύχων κλάδων, ὡς εὐλογία τῆς
τοῦ κόσμου ἀυξήσεως, ὡς παρήγορος τοῦ γένους, ὡς
δημιουργὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τῆς θεϊκῆς εἰκό-
νος ζωγράφος, ὡς τὸν δεσπότην εὐλογοῦντα κεκτημέ-
νος, ὡς πάντα τὸν κόσμον φέρειν δεχόμενος, ὡς ἐκεί-
νω πολιτευόμενος (16) ὃν καὶ ἐνανθρωπήσας ἔδυ-
σώπησεν, ὡς δυνάμενος λέγειν μετὰ παρήσας. Ἰδοὺ,
ἐγὼ καὶ τὰ παῖδια, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. Περιελε
τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοῦ εὐρήσεις τὸ τῆς παρθενίας
ἄθος· ἔνθεν γὰρ καὶ οὐκ ἄλλοθεν, τὸ τῆς παρθενίας
ἄθος ἀναλέγεται. Ταῦτα δὲ λέγοντες, ἀγαπητοί, οὐ
μάχην παρεισβάλλομεν μεταξὺ παρθενίας καὶ γά-
μου· τὰ ἑκάτερα δὲ ὡς ἀλληλόχροα θαυμαζόμεν.
Ἐπειδὴ τῶν ἑκατέρων ὁ δεσπότης καὶ προνοητὴς
οὐκ ἀντιταλαντεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ· πρὸς γὰρ τὰ
ἑκάτερα τῆς θεοσεβείας ἔχεται (17). Ἄνευ γὰρ τῆς
τιμίας καὶ θεοσεβοῦς εὐσεβείας (18) οὔτε παρθενία
σημῆ, οὔτε γάμος τίμιος.

B. Ταῦτα δὲ μοι ἐν τῷ παρόντι λόγῳ προήχθη, διὰ τὸ
ἐν τῷ νόμῳ γραφέν, καὶ ἐν τῇ χάριτι βεβαιωθέν, καὶ
καθόλου λεχθέν, καὶ καθόλου μὴ εὐρεθέν, καὶ ἐν τῷ
Κυρίῳ μόνῳ πληρωθέν (19)· περὶ τοῦ γαμικοῦ φημί

⁴¹ Heb. xiii, 4. ⁴² Isa. viii, 18.

etiam, non servari, solaque præparatione animi et
prompta voluntate; quomodo et obedientiæ et pau-
perialis vota, servata, non raro sufficiunt, vel defi-
ciente qui præcipiat, vel usu rerum interim libero,
ac qualis sere est domini. Qua de re tum canonistæ
ad Decret. extra. *Cum ad monasterium*, et Theologi
2-2, ubi de voto. Sifanus: *Utpote virtutis studii et
mentis exercitationis ornamentum*. Plane jejune, nec
quiquidquam ad mentem Amphilochoi.

(15) Ὡς τῶν ἐπιαναγκιοπαθῶν ἐλευθέρα. Αἱ
ἀπολυθεῖσα. Velut quæ superior videatur humanis
passionibus necessariisque, ac quemdam jam
angelicum et incorruptionis statum præferat. Erat
textus mendosus omnino et mutilus ὡς τῶν ἐπι-
αναγκῆς ἐλθοῦσα τῷ νομφῷ, x. τ. ἐξ. Sifanus: *Ut quæ
necessario sponso Christo veniat in thalamum regni
cælorum*: cuius dicti aut non video sensum, aut non
satis sanum.

(16) Ὡς ἐκείνῳ πολιτευόμενος. Velut quod illi vi-
vatur et militet. Re vera enim etiam nuptiæ Deo mili-
tant; quanquam majori quam virginitas difficultate,
et terrenorum sollicitudine. Sifanus: *Cum ab illo
regatur et administratur*, nimis apte: ut enim vir-
ginitatis, ita nuptiarum ubique Amphilochoi pro-
sequitur κατορθώματα, non formaliter divina χα-
ρίσματα, quid illa homini conferant, et quo
ubiquequantur Deo; non quid Deus illis conferat.

(17) Πρὸς γὰρ τὰ ἑκάτερα τῆς θεοσεβείας ἔχ-
ται. Nempe Dominus ille et provisor, velut ea affi-
citur eique insistit: ut sit ratio cura οὐκ ἀντιταλαν-
τεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, non unum contra aliud velut
trutinat et appendit: quasi ipsa præcise, ac nisi ut
media ad pietatem religionemque, plaris fiant ab
ipso: quod tamen non prohibet, ut ne virginitas
sit melior et acceptior Deo ex ipsa etiam ratione

torum decus, ut superior humano habitu et quali-
tate, ut necessariis affectionibus libera, ut cum
Christo sponso in regni cælorum penetrans thala-
mum. Et hæc quidem sunt virginitatis insignia, et
si qua iis fuerint proxima: honorabile autem con-
nubium⁴¹, donum omne terrenum superat, tan-
quam arbor frugifera, ut planta elegans, velut ra-
dix virginitatis, ut quod rationales vitæque potiori
auctos ramos, excolat, veluti mundi cremo data
benedictio, ut solatium generis, ut naturæ conditor,
ut pictor divinæ imaginis, ut cui Dominus bene-
dixit, ut quod universum mundum portare susti-
neat, ut cuius rationes illi instituantur, quem etiam
ut homo fieret inflexit: quod tota libertate dicere
possit: *Ecce ego, et parvuli, quos dedit mihi Domi-
nus*⁴². Aufer honorabile conjugium, nec usquam
virginitatis florem inveneris. Inde enim, non ex alio,
colligitur flos virginitatis. Cum vero hæc dicimus,
dilecti; haudquaquam inter virginitatem matrimo-
niumque pugnam inducimus: sed utrunque, ut
quod alterum alteri officium præstet, vicissimque
indigeat altero, suspicimus: siquidem amborum
Dominus provisorque. non alterum alteri opponi:
in utroque enim religionem amplectitur Nam abs-
que religiosa pietate, neque virginitas venerabilis
est, neque matrimonium honorabile.

II. Hæc a me præsentis oratione prolata eunt,
propter id quod est scriptum in lege, et in gratia
confirmatum: quod universim dictum, nec univer-
sim inventum est, sed in solo Domino impletum

C operis: de quo Hieronymus *contra Vigilantium*.

(18) *Εὐσεβείας* Editi male, εὐλογίας.

(19) *Καὶ ἐν τῷ Κυρίῳ μόνῳ πληρωθέν*. Ut ni-
mirum ipse aperiret vulvam, nullo semine prævio
ad ejus apertionem: quam etiam rationem Metho-
dus habet, necnon Ambrosius: solus tamen Am-
philochius ea de re et movet dubium et solvit: Am-
brosio etiam velut dissimulante, et ad Ecclesiæ spir-
italem vulvam, quam ille vere Sanctus esset aper-
turus, remittente: *Sed ille Sanctus*, inquit, *quem
in figura futuri mysterii, pia legis divinæ præscripta
signabant; eo quod solus sanctæ Ecclesiæ virginis,
ad generandos populos Dei, immaculatæ secunditatis
aperiret genitale secretum. Hic ergo solus sibi aperuit
vulvam. Nec mirum: hic enim dixerat ad prophetam:
« Priusquam te formarem, » etc. Qui ergo vulvam sancti-
ficavit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui
aperuit matris suæ vulvam ut immaculatus exiret.*
Bene id quidem: At instat ille noster Amphilo-
chius; cuius se τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς
διανοίας ὑπερφῶς ἡσθῆναί, ait Basilium, proœm.
lib. *De Spiritu sancto* ad ipsum: perspicacitate illa
et prudentia, seu διορατικῶ ἰλλο Chrysostomi, quod
ipsum in sacerdote jungit τῷ νηφαλίῳ, qua diffi-
cilia quæque in Scriptura pervideret et feliciter sol-
veret; vel certe, modestiæ causa, ad solvendum,
quos ut magistros venerabatur, puta Basilium, etc.,
ipsa interrogatione ἐπιστατικωτέρους faciens, ut
idem Basilium epist. 1 can. ad ipsum, impelleret.
Instat, inquam: Lex ista ad Mariam refertur; fuit
ergo aperta ejus vulva; non ergo Virgo virginitatem
servavit. Solvat ipse qui tam digeste addubitavit:
Πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, x. τ. ἐξ. *Quod qui-
dem*, inquit, *spectat ad naturam virginitatis, nullo
modo sunt operatæ virginæ portæ*: id est, re ipsa, et

loquor de primo edito matrimonii fructu. Quoniam hoc? modo audisti evangelistam dicentem: *Et factum est postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer: et vocatum est nomen ejus Jesus: quod vocatum est ab angelo, priusquam conciperetur. Et postquam impleti sunt dies purgationis, adduxerunt eum in templum, et exhibuerunt Domino, sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*⁴². Vidistin' matrimonii benedictionem, et id quod in commune dictum est, in Domino solo esse repletum? Id siquidem, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*: solum Dominum, non ullum alium refert, tametsi universim dictum sit. Etenim id omnis virgo natura habet, ut primum ex viri consuetudine aperiatur vulva, sicque deinde pariat. At non ita in Salvatore nostro accidit: sed ipse, aperta sine coitu vulva, inexplicabili ratione prodiit. Quare illud, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*, ad solum Dominum refertur. Nunquid vero Cain sanctus, vita profane abrupta⁴³, quod materna vulva ante omnes princeps prodierit? Nunquid sanctus Esau, hostis ille et gladii hæres⁴⁴, quoniam et is primus ex utero materno excidit? Nunquid Ruben sanctus, cubili paterno violato, maledictionisque provocata sententia⁴⁵, quoniam et ipse ex secundo Liæ utero primus exiit? Nullus istorum sanctus; omnes enim pœnas dederunt. Ex quibus ostenditur, referri ad solum Dominum, legis scitum illud: *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*: juxta quod Gabriel dixit ad Virginem: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: Ideo et quod nascelur ex te sanctum, Filius Dei vocabitur*⁴⁷.

III. Plane vero fuerit qui contradicens dicat: Si ergo ad Dominum refertur quod scriptum est: *Omne*

⁴² Luc. II, 21-23; Exod. XIII, 2. ⁴³ Gen. IV, 8.

quod requiritur ut salva sint virginea claustra, nulla fuit apertio: præterea deus enim totum teuchentem despicit, oðden kékλειται τῷ Κυρίῳ. Ita nimirum exiit virtute illa sua divina, claustris integris, ac si illa reserata essent, qui supra naturam natura utitur, et ad nutum sibi omnia subjicit. Exiit ergo vulva non aperta, quam sibi ipse ad iminaculatum partum aperuit. Est hæc quæstio, seu hinc accepta grandi fragmento, inter collectanea Maximi, dubiorum in scripturam codicis Thuanii.

(20) Ἀφράστως. ΑΙ. ἀφάρτως.

(21) Ὁ ἐν βεθλότῃ τὸ ζῆν ἀπορρήξας. Nempe vita fratris quam abrumpendo, τὸ ζῆν et vitam absolute abruptit; prima morte, fraticidio invecata mundo. Sicut enim in aliis proprium cujusque crimen refert, cujus causa, etsi primogenitus non sit vere sanctus, ita debuit referre Caini: quod constat esse fratrem eadem, non quod sit natus in peccato originali, quo nihil differt a sanctissimis. Male ergo Sifanus: *Qui in statu impuro atque profano in vitam prorupit*. Retinimus τὸ, ἔξαρχος, quasi princeps primogenitorum: quanquam τὸ, ἐξ ἀρχῆς non sit incongruum.

πρωτοβόλου καρπού. Ποίου τουτου; ἤκουες ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος· Καὶ ἐγένετο δτε ἐκλήσθησαν αἱ ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθῆν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, πρὸ τοῦ συλληθῆναι αὐτόν. Καὶ δτε ἐκλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ, ἀνήγαγον εἰς τὸ ἱερὸν αὐτόν, καὶ παρέστησαν αὐτὸν τῷ Κυρίῳ, καθὼς ἐστι γεγραμμένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ὅτι Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται. Εἶδες τοῦ γάμου τὴν εὐλογίαν, καὶ τὸ κατὰ κοινὸν λεχθῆν, ἐπὶ τοῦ Κυρίου μόνου εὐρεθῆν; Ὅπερ, Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφορὰν κέχτηται, οὐχὶ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ, εἰ καὶ ὅτι καὶ καθολικῶς εἴρηται. Καὶ γὰρ πᾶσα φύσις παρθένου, πρῶτον ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς διανοίγεται ἢ μήτρα, καὶ εἰδ' οὕτως τίχτει. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὐχ οὕτως· ἀλλὰ χωρὶς συνουσίας αὐτὸς διανοίξας τὴν μήτραν τῆς παρθένου, ἀφράστως (20) προήλθεν· ὥστε τὸ, Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον ἀναφέρεται μόνον. Μὴ ἄρα ὁ Κáιν ἄγιος, ὅ ἐν βεθλότῃ τὸ ζῆν ἀπορρήξας (21), ἐπειδὴν πρὸ πάντων οὗτος τῆς μητρικῆς μήτρας ἔξαρχος γέγονεν; Μὴ ἄρα ὁ Ἡσαὺ ἄγιος, ὁ πολέμιος καὶ μαχαίρας κληρονόμος, ἐπειδὴ καὶ οὗτος τῆς μητρικῆς νηδύος πρῶτος ἐξέπεσεν; Μὴ ἄρα ὁ Ῥουθὴμ ἄγιος, ὁ τὴν πατρικὴν κοίτην ὕβρισας, καὶ κατὰρας ἀπόφασιν ἀναξέσας, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς τῆς πολυγόνου κοιλίας τῆς Λίας πρῶτος ἐξῆλθεν; Οὐδεὶς τούτων ἄγιος· πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίοις (22). Ἐξ ὧν δείκνυται, ὅτι εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, κατὰ τὸν Γαβριὴλ τὸν εἰρηκότα πρὸς τὴν Παρθένον· Πνεῦμα ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἄγιον, Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται.

Γ'. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα τῶν ἀντιλεγόντων, ὅτι, Εἰ τοίνυν εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶν

⁴⁴ Gen. XVI, 12. ⁴⁵ Gen. XLIX, 4. ⁴⁷ Luc. I, 35.

(22) Πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίοις. Sola impressa hic nulli, necessaria ista continuandæ orationi desiderant. Dederunt pœnas ceu rei, quas et ipsas in singulis velut subindicat. In Caino ergo τὸ, ἀπορρήξας τὸ ζῆν, etiam Caini ipsius vitam significaverit, quam profane abruptit: eo modo mortuus, quo vixit: *Profugus a facie Domini*; Genes. IV. Forte etiam occisus et ipse a Lamoc, juxta Hebræorum traditionem, ut sit vir ille, quem is ait, *Se occidisse in vulnus suum*: Genes. item IV, cujus necis metus, non tam fuit divina indulgentia deprecanti abstergens, quam castigatus, alicui inferenti graviori pœna, quam ipse a cæde fraternæ retulisset. In Esau, crimini respondet pœna, τῷ πολέμῳ, hosti omnium et laceasenti omnes, gladius quem ei hostes omnes inferant, juxta illud: *Manus ejus contra omnes et manus omnium contra eum*, Genes. XVI, quod dictum in Isinaelem, referre videtur Amphilocheus in Esau, lapsu memorizæ. Male vero Sif.: *Et ille belli et gladii hæres*: ac in margine sc. πολέμου, egregia plane correctio. De Ruben nihil addendum, claris in eo, ex Scriptura, crimine et pœna: offensa paterno cubili polluta, et maledictione.

ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἄμικρ τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, οὐκ ἔμεινεν ἡ παρθένος, παρθένος. Ἐφώνησε γὰρ ἡ Γραφή, Ὅτι πᾶρ ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἠνέμκται ἡ παρθενικὴ μήτρα, εἰ εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν κέκτται· ἀλλ' ἔκουε συνετῶς (23)· πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, οὐδ' ὄλωσ αἱ παρθενικαὶ πύλαι ἠνεψήθησαν, βουλήσει τοῦ ἀρτίως κυοφορηθέντος, κατὰ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ ῥητόν· Ἀυτὴ ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, καὶ εἰσαλεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ ἔσται ἡ πύλη κεκλεισμένη. Ὡς πρὸς τὴν παρθενικὴν τοίνυν φύσιν, οὐδ' ὄλωσ ἠνεψήθησαν αἱ παρθενικαὶ πύλαι· ὡς δὲ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τεχθέντος Δεσπότη, οὐδὲν κέκλεισται τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ πάντα ἠνέμκται. Οὐδὲν τὸ παρεμποδίζον· οὐδὲν τὸ παρενοχλοῦν. Πάντα γὰρ τῷ Κυρίῳ ἠνέμκται. Ὅθεν καὶ αἱ ἄνω ὑπέρταται δυνάμεις (24), ταῖς κάτω παρεγγυῶσαι, κεκράγασι λέγοντες· Ἀρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσαλεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Θαυμαστὴ τοίνυν ἡ παρθενία, ἡ ὄντως ἀληθὴς παρθενία, ἐπειδὴ ἐστὶ καὶ ἐν παρθενίᾳ διαφορά. Αἱ μὲν νυστάξασαι (25), αἱ δὲ γρηγορήσασαι. Θαυμαστὸς καὶ ὁ γάμος, ὁ ἀληθὴς, καὶ τίμιος· πολλοὶ γὰρ ἐφύλαξαν, καὶ πολλοὶ παρεσάλευσαν. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ χηροσύνη. Καλὸν γὰρ τῶν τριῶν ταγμάτων ἀπομνημονεύσασαι.

Δ'. Καί, ὡς προείπον, θαυμαστὴ καὶ ἡ χηροσύνη, ἡ ὄντως χηροσύνη· ἡ τῶν ἀμιάντων ἀθλῶν ἀγῶνα νικήσασα, ἡ τιμίαι καὶ καθαρὰ καὶ ἀκίβδηλος· ἡ ἀνευ τοῦ ἴδιου συζύγου, ῥύπου ἀνεπιμικτος. Οἷα γέγονε καὶ ἡ ἀρτίως ἡμῖν παραγνωσθεῖσα, Ἄννα ἡ προφήτις, ἡ καλῶς γηράσασα, καὶ ὡς ἀετὸς ἀνακαινισθεῖσα. Ἐκοῦσε γὰρ ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος· Καὶ ἦν Ἄννα προφήτις, θυγάτηρ Φαρισαίου, ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, αὐτὴ προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα μετὰ τοῦ ἀνδρός ἕτη ἐπὶ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς· καὶ αὐτὴ χήρα ὡς ἐτῶν ἑβδομήκοντα τεσσαρῶν· ἡ οὐκ ἀρλοστοῦ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστιαίαις (26) καὶ δεήσασαι λατρεύουσα ῥύκτα καὶ ἡμέρην. Εἶδες ἐν τίσι, καὶ οἷα ἡ χήρα Ἄννα ἐν τοῖς θελοῖς εὐαγγελίοις ἐγκεκαλιώπισται; Ὅντως Ἄννα, ἡ Ἄννα (27)· συνέδραμεν τῇ τῶν τρόπων εὐδοξίᾳ ἢ τοῦ ὀνόματος προσηγορίᾳ· ἀκούετωσαν αἱ γυναῖκες, καὶ ζηλοῦτωσαν τὴν ἔνδοξον Ἄνναν, καὶ τὸν ὁμοιον δρόμον τρεχέτωσαν, ἵνα τῶν ἰσῶν στεφάνων ἀπολαύσωσι. Μηδεὶς ἀποστασίαν προφασίζηται, ἵνα μὴ τὴν ἀγγελίαν τῆς μονογαμίας ἀποστειλῆται.

²³ Ezech. xlii, 2. ²⁴ Psal. xxiii, 7, 9. ²⁵ Sap. iv, 2. ²⁶ Psal. cii, 5. ²⁷ Luc. ii, 36, 37.

(23) Συνετῶς. Impressa συνεχῶς.

(24) Ὑπέρταται δυνάμεις. Aptius forte ὑπέρταται, ut habent alii codices; ut tantum significantur angelii superiores dæmonibus, et Christo comites. Ὑπέρταται τούτων δυνάμεις, sin naturæ conditione, al dono gratiæ.

(25) Αἱ μὲν νυστάξασαι. Dicit, non verba, sed sensum parabolæ; vere enim, sapere, vigilare est, et quomodo Dominus in parabolis aliis vigilantum

A masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur, Virgo virginitatem non servavit. Clamavi enim Scriptura: Omne masculinum adaperiens vulvam: fuit utique aperta Virginis vulva, si id eum referri habuit. Enimvero cordate audi et intelligenter: Quod quidem attinet ad naturam virginem, nullo omnino modo virginæ portæ fuerunt apertæ, volente eo qui nuper utero gestabatur, juxta illud de ipso oraculum: Hæc porta Domini: et ingreditur et egreditur: et porta erit clausa²³. Quod itaque spectat ad naturam virginem, nullo prorsus modo apertæ sunt virginæ portæ: sed quod attinet ad potentiam Domini qui est natus, nihil Domino clausum est, sed omnia sunt illi aperta. Nihil est quod impediat; nihil quod officiat et obstet. Omnia Domino sunt aperta. Unde etiam supremæ in excelsis virtutes, inferis virtutibus clamore præcipiunt, dicentes, Tollite portas, principes, vestras: et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ²⁴. Est ergo virginitas admirabilis, vera, inquam, virginitas; quando etiam in virginitate discrimen est. Aliæ siquidem virgines dormitaverunt, aliæ fuerunt vigiles. Sed et matrimonium est admirabile, verum, inquam, illud et honorabile. Multi enim servaverunt, multique labefactarunt. Admirabilis nihilominus etiam viduitas. Haud enim alienum a recto, ut trium ordinum mentionem faciamus.

IV. Atque, ut prius dicebam, etiam viduitas admirabilis est, vera illa viduitas: quæ in certamine immaculorum præmiorum exstitit victrix²⁵; quæ honorabilis et pura est, nec ementita: quæ excepta conjugis consuetudine, turpis rei inquinamenta nescit. Talis fuit, quæ nobis modo, lectionis decursu inducta est, Anna prophetissa, bono provecta senio, ac tanquam aquila renovata²⁶. Audisti enim non ita pridem Lucam evangelistam dicentem: Et erat Anna prophetissa, filia Phannuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, et vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua. Et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor: quæ non discedebat a templo, jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die²⁷. Vidisti in quibus, et qualis existens Anna vidua, in sacris Evangeliiis honestetur? Anna, vero Anna. Spectatis moribus, comes accessit nominis appellatio. Audiant mulieres, et claram illam Annam æmulentur, paremque conficiant cursum, ut pares quoque coronas consequantur. Ne qua se causetur destitutam patrono, ut ne unici matrimonii castitatem et sanctimoniam excutiat.

præcipit, ut et desipere, dormire.

(26) Νηστιαίαις, x. τ. ἐξ. Αἱ. ἦτις ἐν νηστιαίαις καὶ δεήσασαι ἐλάτρευσεν ἐν τῷ ἱερῷ. Mox vero pro εὐδοξία al. εὐεξία.

(27) Ἄρρα ὄντως Ἄρρα. Sic simpliciter reddimus; non explicata voce Anna, ut nec auctor explicavit: ut enim nobis, Gratia, ita illi fuisset exponenda, χάρις. Aliiter impressa distinguunt, sed minori gratia.

V. Est Anna, corona mulierum viduarum, conditione et sexu mulier, ordine prophetissa, in viduitate degens, in regno agens, corpore languido et flaccescenti, robusto animo, cujus faciem rugæ contraherent, prudentia extenderet, senectute incurva, scientia Dei vicens, jejunans, non se cibo ingurgitans: orans, non mente vaga; in templo vacans, non per alienas oberrans domos; psalmis intenta, non nugis: prophetans, non fabulas loquens: divina meditans, non inhonesta procurans. Superavit Anna, quam Apostolus beatam prædicat viduam. Quam illam? Audi Paulum dicentem: *Vidua eligatur, non pauciores annos sexaginta nata; si filios educavit; si sanctorum pedes lavit; si egenis subministravit; si omne opus bonum assectata est*⁶². Superavit hæc, quam Apostolus beatam prædicavit, et, annositate et vitæ institutis. Quæ enim prophetiam consecuta est, et Spiritus sancti receptaculum fuit, omnibusque Christi in carne adventum expectantibus, signa adventus indicavit, qui non viduas omnes superaverit? de qua nimirum dixerit evangelista, ut modo audisti: *Et hæc, inquit, ipsa hora superveniens, vicissim confitebatur Domino, et loquebatur omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem*⁶³. Vidistin' Annæ magnificentiam? Domino patronam agebat, coram præsentem res ejus loquens. O res novas et inauditas! Vidua erat; at sacerdotes et scribas mordebat, mordensque et offendens, populum universum oblectabat, futuram Domini adventu Hierosolymis redemptionem annuntians; ad eos loquens qui aderant et Domini symbola significans. Videbat Anna infantem Dominum; videbat quæ pro ipso et cum ipso offerbantur munera, et exploratiæ hostiæ, nec ætatis parvitate offensa est. Deum Anna confessa est infantem, medicum et redemptorem validum, peccatorumque exterminatorem.

VI. Ne vageris, charissime, simpliciter præteriens Annæ verba. Omnibus qui aderant, insinuat Dominicam virtutem, in hæc verba congregatos alloquens: Huncne videtis parvulum, trahentem mammam? papillam ceu fenori accipientem? acquiescentem in sinu materno? terram adhuc pedibus metiri non valentem? octavo circumcisum die a nativitate? Huncne, inquam, videtis parvulum? Hic sæcula suadavit⁶⁴: Hic cælos testudinario opere inflexit: Hic terram dilatavit et extendit⁶⁵: Hic mare arena circumvallavit⁶⁶: Parvulus iste ventos profert de thesauris suis⁶⁷: Hic parvulus

⁶² I Tim. v, 9, 10.

⁶³ Luc. II, 38.

⁶⁴ Heb. I, 2.

⁶⁵ Isa. XL, 22.

⁶⁶ Jer. v, 22.

⁶⁷ Psal. CXXIV, 8.

(28) *Τῷ γήρα*. Al. *Τὸ γήρας*. Mox vero, al. *γνώμη* pro *γνώσει*.

(29) *Δεομένοις*. Apud Paulum *θλιβομένοις*.

(30) *Ἐθεμελίωσε*. Al. *ἐποίησε*.

(31) *Ἐκαμάρωσε*. Fecit in modum fornicis et arcuatos, quod nostris parent oculis terminato un-

E'. Στέφανος τῶν χηρῶν ἡ Ἄννα, γυνὴ τὸ σχῆμα, προφήτις τὸ τάγμα· ἐν χηροσύνῃ διάγουσα, ἐν βασιλεῖζ διαστρεφομένη· κεχαλασμένη τὸ σῶμα, νενευρωμένη τὴν ψυχὴν· ἐρρυφιδωμένη τὴν ὄψιν, διαταμένη τὴν φρόνησιν· τῷ γήρα (28) συγκύπτουσα, ὀρθοδοτοῦσα τῇ γνώσει· τῇ πολυετῇ πεπαλαιωμένη, σφριγῶσα τῇ θεογνωσίᾳ· νηστεύουσα, καὶ μὴ ἀδηφαγοῦσα· δεομένη, καὶ μὴ βεβουμένη· τῷ λεριῷ σχολάζουσα, καὶ ἄλλοτρίους οἴκους μὴ περιτρέχουσα· ψάλλουσα, καὶ μὴ φλυαροῦσα· προφητεύουσα, καὶ μὴ μυθολογοῦσα· θεία μελετώσα, καὶ τὰ ἄσπενα μὴ προξενούσα· ὑπερέβαλεν ἡ Ἄννα τὴν παρὰ τοῦ Ἀποστόλου μακαριζομένην χήραν· ποίαν ταύτην; Ἄκουε Παύλου λέγοντος· *Χήρα καταλεγεσθῶ μὴ ἔλακτον ἐτῶν ἐξήκοντα γεγονυῖα, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν· εἰ ἀρίων κόδας ἐνίψεν· εἰ δεομένοις (29) ἐπήκουσεν· εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν*. Ὑπερέβαλεν αὕτη τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου μακαρθεῖσαν, καὶ τοῖς ἔτεσι, καὶ τοῖς πολιτεύμασιν. Ἡ γὰρ προφητείας ἀξιοθεῖσα, καὶ Πνεύματος ἀγίου δοχεῖον ὑπάρχουσα, καὶ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις τῆν τοῦ Κυρίου ἔνσαρκον παρουσίαν, τὰ σύμβολα τῆς παρουσίας μνηύουσα, πῶς οὐχ ὑπερηκόντισε πάσας; τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ αὐτῆς εἰρηκόντος, καθὼς ἀρτίως ἤκουες· *Καὶ αὕτη, φησὶν, ἡ Ἄννα, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστάσα, ἀνωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ*. Εἶδες τῆς Ἄννης τὴν μεγαλειότητα; Ὑπὲρ τοῦ Κυρίου συνηγόρει, ἐπὶ αὐτοῦ τὰ αὐτοῦ κατενώπιον λαλοῦσα. Ὡ τῶν παραδόξων πραγμάτων! Χήρα, ἀλλὰ τοὺς λερεῖς καὶ γραμματεῖς ἐδρίμυτε, καὶ θριμύττουσα, πάντα τὸν λαὸν ἐψυχαγῶγει, μνηύουσα τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ, τῇ τοῦ Κυρίου ἐπιστάσι· λέγουσα πρὸς τοὺς παρόντας, καὶ τὰ σύμβολα τοῦ Κυρίου μνηύουσα. Βρέφος ἑώρα ἡ Ἄννα τὸν Κύριον· δῶρα καὶ καθάρσια ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ προσφερόμενα, καὶ οὐ προσέκοψε τῇ ἐλαχίστη τῆς ἡλικίας· Θεὸν ὠμολόγησε τὸ βρέφος ἡ Ἄννα, ἱατρὸν καὶ λυτρωτὴν ἰσχυρὸν, καὶ ἁμαρτιῶν ἀναιρέτην.

Γ'. Μὴ ἀπλῶς παραδράμης, ἀγαπητὲ, τῆς Ἄννης τὰ ῥήματα. Πᾶσι τοῖς παροῦσι μνηύουσα ἦν τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν, λέγουσα πρὸς τοὺς συνηθροισμένους· Οὐχ ὄρατε τοῦτο τὸ παιδίον, τὸ μᾶζον ἔλκον; τὸ θῆλιν δανειζόμενον; τὸ μητρίοις κόλποις προσαναπαυόμενον; τὸ ποσὶ τὴν γῆν τῶς βηματῖσαι μὴ καταδεχόμενον; τὸ ὀκταήμερον περιτεμνόμενον; Οὐχ ὄρατε; Τὸ παιδίον τοῦτο τοὺς αἰῶνας ἐθεμελίωσε (30)· τοῦτο τοὺς οὐρανοὺς ἐκαμάρωσε (31)· τοῦτο τὴν γῆν ἐπλάτυνε· τοῦτο τὴν θάλασσαν ἐχαράκωσε ψάμμυ. Τοῦτο τὸ παιδίον ἐκβάλλει ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τοῦ Νῦε τοὺς

καταράκτας· ἀνέψην τοῦ οὐρανοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον βροχῆς στήμονας καταργάζεται· τοῦτο τὸ παιδίον ὡς ἔριον χιθῶνα τινάσσει· τοῦτο τὸ παιδίον τοὺς προπάτορας ἡμῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Μωσαϊκῆς βακτηρίας ἠλευθέρωσε· τοῦτο τὸ παιδίον τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἔτριψε, καὶ ὡς διὰ χλοηφόρου πεδίου τὸν λαὸν διέγαγεν· καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπομβρίας τὸ μάννα, γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι ἐκκληροδότησε· τοῦτο τὸ παιδίον τὸν ναὸν τοῦτον εἰς ὕψος ἐπαρθῆναι διὰ τῶν πατέρων παρεσκεύασε· τοῦτο τὸ παιδίον ὄρκους πρὸς Ἀβραὰμ προτιθέμενον, ἔλεγε· *Πληθύνωι πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τῆρ ἄμμος τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης*. Περὶ τοῦτου τοῦ παιδίου ὁ προφητικὸς χορὸς παράκλησιν προφέρων, ἔλεγε· *Ἐξέγειρον τὴν δυναστείαν σου, καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς*. Μὴ, ὦ παιδίον, τῷ παιδίῳ προσκώητε. Τὸ αὐτὸ καὶ παιδίον, καὶ τῷ Πατρὶ συνάναρχον. Τὸ αὐτὸ καὶ χρόνως ἀριθμούμενον, καὶ ἀγενεαλόγητον. Τὸ αὐτὸ καὶ παιδίον φελλίζον, τὸ αὐτὸ καὶ σοφίαν καὶ στόμα χαριζόμενον· τὸ μὲν, διὰ τὸ ἐκ Παρθένου γέννησιν (32), τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τῆς ὑπάρξεως· ἐπειδὴ καὶ τοῦτο παρέστησεν Ἰσαίας φάσκων· *Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν*. Τὸ μὲν, ἐγεννήθη· τὸ δὲ, ἐδόθη. Τὸ μὲν, διὰ τὸ ὀρώμενον· τὸ δὲ, διὰ τὸ νοούμενον.

Z'. Ταῦτα τῆς Ἄννης τὰ προφητεύματα· ταῦτα τῆς γυναικὸς τὰ ἀριστολογήματα· ταῦτα τῆς χήρας τὰ κατορθώματα, τῆς ὄντως χήρας, τῆς καλῶς τὸν βίον ἀνταλλάξασας (33)· τῆς τὸν ἀνδρα προπεμφάτης, καὶ τὸν Κύριον ὑποδεξαμένης. Ἐπὶ ἅτα τῷ ἀνδρὶ συνέζησεν ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, ἐτῶν ἑβδομάδα πληρώσασα, καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει τὴν ἀνδρικὴν ὀμιλίαν καταπαύσασα. Καλῶς ἑβδοματίσθη· καλῶς ἐαδδάτισε· καλῶς τὴν Κυριακὴν τῆς χάριτος κατέλαβε (34)· τρυγόνος τάξιν ἡ Ἄννα μετήλθεν. Οὐκ ἐποιήσατο λήθην τοῦ συζύγου· οὐκ ἠθέτησε τὴν πρώτην πίστιν· οὐκ ἀνήγαγεν ὄβριστην τῇ κλίνῃ· οὐκ ἐπέθηκεν ἄλλω τὸ τῆς μονογαμίας ξύλον. Ἐίχεν ἐν τῇ κλίνῃ, τῇ μνήμῃ, ὡς ζῶντα τὸν θεοεῶτα· οὐκ ἐρύπωσε τὴν νυμφικὴν σινδόνα. Οὐχ ἤφατο αὐτῇ ὁ ἄεργος Παύλου λέγοντος· *Ὅταν δὲ καταστρηγιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμῖν θέλουσι, ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν*. Ὅντως κρίματος ἀξία, ἡ τὴν μνήμην συνδάψασα τῷ θεοεῶτι· οὐκ ἐρύπωσε τὸν συζύγῳ, καὶ μάλιστα τέκνον, ἡ τέκνων παρόντων, διὰ καὶ ὁ νόμος τοῦ γάμου πεφυτούργηται· εἰ

A tempore Noe caeli cataractas aperuit⁵⁰ : hic parvulus pluviae stamina et stillulas conficit⁵¹ : hic parvulus nivem sicut lanam excutit⁵² : puellus hic proavos nostros per Mosaicam virgam ex Aegypto liberavit⁵³ : hic puellus mare Rubrum secuit⁵⁴, et tanquam per virentem campum populum traxit; cumque manna in deserto pluisset⁵⁵, terram lacte et melle manantem pro patrimonio dedit⁵⁶; hic puellus effecit, ut hoc templum per majores nostros in altum assurgeret⁵⁷; hic puellus jusjurandum ad Abraham statuens dicebat: *Multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli, et tanquam arenam quae est juxta labium maris*⁵⁸. Pro puello hoc preces offerens propheticus chorus, dicebat: *Excita potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos*⁵⁹.

B Nolite, quia puellus est, in puello offendi. Idem et est puellus, et uno cum Patre principii expers⁶⁰. Idem ipse et annis numeratur, nec generis ejus ratio reddi potest et enarrari⁶¹. Idem et puer balbutiens, sapientiamque et os ac facundiam largiens : alterum, propter nativitatem ex Virgine; alterum, propter incomprehensibilitatem substantiae. Hoc enim et Isaias significavit, dicens: *Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis*⁶². Illud, natus est : hoc, datus. Illud, eo quod est oculis subjectum : hoc, eo quod mente percipitur.

VII. Haec Annae vaticinia : haec mulieris verba optima ; haec praecleara viduae gesta ; ejus, inquam, quae vere vidua fuit, quae vitam bene commutavit : quae virum praemisit, et Dominum suscepit. Una cum viro annos septem⁶³, impleta annorum hebdomada, a sua virginitate vixit ; septimoque anno a viri consuetudine cessavit. Egregie septimanam exegit, egregie celebravit Sabbathum, egregie Dominicam gratiae apprehendit. Exhibuit Anna partes turturis, non oblivioni tradidit conjugem : primam fidem haudquaquam irritam fecit ; non induxit in cubile, qui injuriosus violaret ; nulli alteri, singularis matrimonii lignum imposuit ; in memoria, ceu lecto, defunctum, tanquam viveret, habuit ; sponsalem sindonem non polluit. Non eam perstrinxit Pauli reprehensio : *Cum autem luxuriatae fuerint in Christo, nubere volunt ; habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*⁶⁴. Vere digna condemnatione, quae una cum juncto sibi a Deo conjugis memoriam sepelivit ; cum maxime adest filius, aut filii : quorum suscipiendorum gratia, ma-

⁵⁰ Gen. vi, 11. ⁵¹ Job xxxviii, 28. ⁵² Psal. cxlvii, 46. ⁵³ Exod. vi, 17. ⁵⁴ Exod. xiv, 24. ⁵⁵ Exod. xvi, 13. ⁵⁶ Dent. vi, 3. ⁵⁷ Jos. v, 6 ; 1 Esd. iii, 7, etc. ⁵⁸ Gen. xxii, 17. ⁵⁹ Psal. lxxix, 3. ⁶⁰ Joan. i, 1, 14. ⁶¹ Isa. liii, 8. ⁶² Isa. ix, 6. ⁶³ Luc. ii, 36. ⁶⁴ 1 Tim. v, 11.

(32) Τὸ μὲν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν. Nempe humana illa, quae plura reulit : τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον ὑπάρξεως, propter incomprehensibilitatem substantiae : nempe divina illa, et omnipotentiae. Mut. lam vitiosamque litteram nactus Sifanus nihil inde probati, quanquam conatus, potuit elicere. Sic vero restituta ex fide codicum, ipsaque serie exigente, clara omnino decurrit.

(33) Τῆς καλῶς τὸν βίον ἀνταλλάξασας. Al. καταλλάξασας. Nimirum, transitu a maritali statu

ad vidualem : et subrogato Christo in locum praemissi sponsi.

(34) Τὴν Κυριακὴν τῆς χάριτος κατέλαβε. Quae nimirum succedit Sabbatho ; scilicet, translata ad Evangelium a lege. Sif. : *Dominicam gratiam delibavit* ; suspicatus legendum κατέλειβε, pro, κατέλαβε. Quod vitiosum in ejus codice erat : conjectura certe infelici ; infideliusque est τὸ, ἡ Κυριακὴ τῆς χάριτος, *Dominica gratia* ; τὸ, κατέλειβε etiam, potius fuerit. distillavit.

trimonii lex inrita est. Quod si Junior vidua filio A
careat, æquum fuerit, ut stimulative prolis deside-
rio ad secundas nuptias prosiliat; nam et Paulus
hoc admonens dicebat: *Volo juniores viduas nu-
bere* 74: tumque ostendens quid secandi matrimonii
accessio conferat, adjunxit dicens: *Volo juniores
viduas nubere, filios procreare, matresfamilias esse.*
Est itaque adjectio secundarum nuptiarum ad filios
procreandos. Cum autem prosilienti ad secundas
nuptias viduæ filii sunt, supervacanea deinceps ejus-
modi sementis est, rationalibus spicis ex adverso
pugnantibus.

VIII. Rursum ergo ad prius argumentum sermone
rodeamus. Quid igitur deinceps evangelista? præ-
stat enim ut inhæreamus præsentii commentationi.
Audiisti modo Lucam evangelistam dicentem, quem-
admodum Simeon dixerit ad Virginem: *Ecce hic
positus est in ruinam et resurrectionem multorum
in Israel, et in signum cui contradicatur: et tuam
ipsius animam pertransibit gladius.* Quid hoc vero:
Et tuam ipsius animam pertransibit gladius 75? Audi
cordate et intelligenter: cum Simeon clare ad
Virginis locutus aures, positum dixisset in rui-
nam et resurrectionem multorum in Israel, et in
signum cui contradiceretur; moleste forsitan tulit
Virgo ut Domini mater, motaque in Simeonem,
sic eum affata est: Nescis, homo, quid prædices.
Ergone tristitia de Christo annuntias? Ignoras pueri
conceptionem, et tanquam communis partus, con-
tradictionis signum significas? Nulla est in eo rui-
na; sed multa exaltatio, multaque in eorum usum
qui beneficium consequuntur, demissio. Quidni ergo
benedicis, sed ais: *Ecce hic positus est in ruinam
et in resurrectionem multorum in Israel, et in si-
gnum cui contradicatur?* Simeon porro ad Virgine-
m: Sat tibi est, Virgo, quod voceris mater.
Abunde est, ut ejus inventa sis nutrix, qui mundum
universum nutrit. Magnum, ut eum carne
portaveris, qui universa portat. Qui jam in te do-
micilium Christus habuit, ipse idem ut hoc inpræ-
sentiarum de ipso loquerer, disposuit: *Ecce hic
positus est in ruinam et in resurrectionem multorum
in Israel.* In ruinam quidem infidelium Judæorum:
in resurrectionem autem fidelium gentium. *Ecce hic*

74 I Tim. v, 11. 75 Luc. II, 34, 35.

(35) *Ἐλεγεν.* Al. κέκραγε. Paulo post pro τεκνο-
γονίας αὐτῆς παιδοποιίας.

(36) *Ἰὼν λογικῶν ἀσταχῶν ἀντεριζόντων.* Vel-
ut secundæ nuptiæ cedant in damnum illorum:
quod plerumque accidit. Edita, ἐντεριζόντων, ubi
Sifanus: *Quippe ratione præditis spicis, naturam
atque conditionem sortientibus diversam:* quod constat minus apium. Quod enim præcipue nocet prioris
tori proliis, aliud est; ipsa scilicet inducti con-
jugis inaffectio, in quam plerumque etiam aliter, et
verus parens declinat, studio illius. Repugnantibus
ergo, ex hoc aliisque incommodis, primis proliis,
non facile convolandum habenti superstites proles
ad secundas nuptias. Quanquam nec sic convolare
sit proprie crimen: etsi Amphilocheus, ex quadam

δὲ μὴ πρόσεσι τῇ νέᾳ χήρᾳ τέκνον, εἰκὸς αὐτὴν ἐπὶ
δεύτερον γάμον ὀρμῆν, τῷ ἔρωτι τῆς φιλοτεκνίας
νυττομένην. Ἐπειδὴν καὶ τοῦτο παραινῶν ὁ μακά-
ριος Παῦλος ἔλεγεν (35)· *Βούλομαι νεώτερας χή-
ρας γαμεῖν*· εἶτα δεικνὺς τί τὸ συμβῆλλον τῆς
προκοπῆς τοῦ δευτέρου γάμου, προσέθηκε λέγων·
*Βούλομαι νεώτερας χήρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν,
οἰκοδοσοποιεῖν.* Ὅστε περὶ τῆς τεκνογονίας ἡ προσ-
θήκη τοῦ δευτέρου γάμου· ὅταν δὲ πρόσεσι τῇ ὀρμη-
σάσῃ χήρᾳ πρὸς γάμον τέκνα, περιττὸς λοιπὸν ὁ
τοιούτου σπόρος, τῶν λογικῶν ἀσταχῶν (36) ἀντερι-
ζόντων (37).

Η'. Πάλιν οὖν τῷ λόγῳ ἐπανέλθωμεν πρὸς τὴν προτε-
ραν ὑπόθεσιν. Τί οὖν λοιπὸν ὁ εὐαγγελιστῆς; καλὸν
γὰρ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐπιλαβέσθαι. Ἦκουες
ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος, πῶς ὁ
Συμεὼν πρὸς τὴν παρθένον ἔφη· *Ἰδοὺ οὗτος κεί-
ται εἰς πτωσὶν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσ-
ραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον· καὶ σοῦ δὲ
αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία.* Τί δὲ
ἐστὶ, *Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται
ῥομφαία;* Ἄκουε συνετῶς· τοῦ Συμεῶνος εἰρηκτότος
περὶ τοῦ Κυρίου εἰς ἐξάκουστον τῶν Παρθενικῶν
ἀκοῶν τὸ, *Ἰδοὺ οὗτος κείται εἰς πτωσὶν καὶ ἀνά-
στασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον
ἀντιλεγόμενον,* ἠγανάκτησεν εἰκὸς ἡ Παρθένος ὡς
μήτηρ τοῦ Κυρίου κατὰ τοῦ Συμεῶνος, λέγουσα πρὸς
αὐτόν· *Οὐκ οἶδας τί διαγορεύεις, ἄνθρωπε.* Ἐπὶ τὸν
Χριστὸν σκυθρωπὰ καταγγέλλεις; Οὐκ οἶδας τὴν σὺλ-
ληψιν τοῦ παιδίου, καὶ ὡς κοινῶς τόκου σημεῖον ἀντι-
λογίας μηνύεις; Οὐδεμία πτώσις ἐν αὐτῷ· ὕψωσις
δὲ πολλὴ καὶ συγκατάβασις τοῖς εὐεργετούμενοις. Τί
οὖν οὐκ εὐλογεῖς, ἀλλὰ φάσκεις, *Ἰδοὺ οὗτος κείται
εἰς πτωσὶν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ,
καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον;* Ὁ δὲ Συμεὼν
πρὸς τὴν Παρθένον· Ἀρκεῖ σοι, Παρθένε, τὸ, μητέ-
ρα σε κληθῆναι· Ἰκανόν σοι τὸ, τροφὸν εὐρεθῆναι τοῦ
τρέφοντος τὸν κόσμον. Μέγα σοι τὸ, σαρκὶ βαστάσαι
τὸν τὰ πάντα βαστάζοντα. Ὁ ἐν σοὶ Χριστὸς νῦν
κατοικῆσας, καὶ ἐν ἐμοὶ (38) νῦν ὁ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ
λαληθῆναι παρεσκεύασεν, ὅτι οὗτος κείται εἰς πτω-
σιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ· εἰς
πτωσιν μὲν τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων, ἀνάστασιν δὲ
τῶν πιστευόντων ἔθνων. *Ἰδοὺ οὗτος κείται εἰς*

D mali specie, faciliorem illum transitum, et velut
prioris conjugis neglectam memoriam, crimen vo-
carit. Sicque Græci invidiosæ sunt illæ sæpius re-
petitæ nuptiæ, ut non modo non benedicant secu-
das, sed abhorreant tertias, quartasque pœnis sub-
jiciant.

(37) *Ἀντεριζόντων.* Cotelerius ad *Constit. apost.*
lib. III, cap. 2, in hujusmodi locum hæc adnotat:
« Pro ἀντεριζόντων edit. Combef. stat quidem Regiæ
bibliothecæ codex 205; pro ἐτεριζόντων vero *Biblio-
thecæ PP. Paris.* tom. XIII, pag. 841, codex 1043.
Sed longe rectius anihobus, meo quidem judicio,
codices 106 et 143 habent ἐταιριζόντων, hoc est,
adulterinarum spicarum rationalium. »

(38) *Ἐν ἐμοί.* Al. ἐμέ. Et innox, περὶ αὐτοῦ λαλεῖ.

πῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον τὸν σταυρὸν προσαγορεύσας. Διὰ τί; Ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τῷ σταυρῷ πολλοὶ τῶν ἀπίστων ἀντιλογίας προσήνεγκαν τῷ Κυρίῳ, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις κωμώδουντες, ἔβας ποτίζοντες, χολὴν προσάγοντες, ἀκίνητον στέφανον περιθέοντες, λόγῃ τὴν πλευρὰν νύττοντες, χερσὶ βαπίζοντες, ὀνειδιστικοῖς βοῶντες λόγοις. Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Τοῦτο οὖν ἐρμηνεύων ὁ Συμεὼν ἔλαλε. Καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Πολλοὶ γὰρ ἀντίειπον· ὁ τε Πέτρος ἠρνήσατο, καὶ πάντες οἱ ἀπόστολοι ὡς ἀπομνημονεύοντα πρόβατα διεσκορπίζοντο· ἐν τῷ οὖν σταυρικῷ σημεῖῳ, καὶ αὐτῆς τῆς Παρθένου ἐπεπλήρωτο ἡ καρδία λύπης· διὰ καὶ ἔλαλε. Διὰ τί μὴ προτελευτήσα; Διὰ τί δὲ τὴν ἡμέραν ταύτην κατέλαβον; Παρθένος μεμένηκα, καὶ μέλζονα μητρῷοις τοῖς σπλάγγνοις δάκρυμαι. Τούτους τοὺς ἀπείρους λογισμοὺς τῆς Παρθένου, ῥομφαίαν ὁ Συμεὼν προσηγόρευσεν, ὡς νύττοντας τὰ ἐνδόθια, ὡς σκάνδαλα προσοίοντας, καθὼς καὶ ὁ Κύριος προεῖπε· Πάντες ἐν ἐμοὶ σκάνδαλοσθήσεσθε ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅθεν καὶ ἐπήγαγεν ὁ Συμεὼν φάσκων· Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διαλευσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. Ὅρα πῶς τοὺς ἀπείρους διαλογισμοὺς ῥομφαίαν προσηγόρευσεν ὁ Συμεὼν, ὡς νύττοντας τὰ ἐνδόθια, ὡς ἀπτομένους κερῶν καὶ μυελῶν. Τούτοις δὲ περιέπεσον ἡ Παρθένος Μαρία (39), μηδέπω τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως εἰβίλα· καὶ οὐκ ἐκ γειτόνων ἢ ἀνάστασις, οὐδέπω ἐγίνωσκεν. Ὅθεν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, οὐκέτι ῥομφαία δίπτομος· ἀλλ' εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις. Σημεῖον τοίνυν ἀντιλογίας, τὸ σταυρικὸν σημεῖον ὁ Συμεὼν προσηγόρευσεν, ἐν ᾧ καιρῷ ῥομφαία λογισμῶν τὴν Παρθένου (40) διήλθεν. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Καὶ πῶθεν ἡμῖν ἡ ἀπίδειξις; Ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Κυρίου διδαγμάτων. Ἄκουε αὐτοῦ λέγοντος· Ἡ γενεὰ αὕτη, γενεὰ πονηρὰ ἐστί· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωῆ τοῦ προφήτου. Ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωῆς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, οὕτως ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Ὅρῃς πῶς τὸ σταυρικὸν πάθος σημεῖον προσηγορεύθη, οὐ μόνον ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ; Σφόδρα γὰρ τὰ παλαιὰ συμφωνεῖ τῇ Νέᾳ. Διὰ τί; Ἐπειδὴ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς ὁ κάκεινα νομοθετήσας, καὶ ὧδε βραβεύσας. Καὶ τίς τούτους μάρτυς; Αὐτὸς ὁ Κύριος. Ἄκουε αὐτοῦ λέγοντος ἐν τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ, πρὸς τοὺς θεριστὰς ἀγγέλους, τὴν καθολικὴν συντέλειαν μηνύοντος, οὕτω λέγων· Μὴ φεισησθε τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν,

A positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel; et in signum cui contradicatur: signum cui contradicatur, crucem appellans. Quamobrem? Quia multi infideles in ipsa cruce contradixerunt Domino, et verbis et factis traduentes, potantes aceto, fel admoventes, imponentes coronam spineam, lancea fodientes latus, manibus dantes alapas, probrosis clamoribus sugillantes: *Alios salvos fecit, se ipsum non potest salvum facere*⁷⁶. Hoc ergo exponens Simeon, dicebat: *Et in signum cui contradicatur*. Multi siquidem contradixerunt, quando Petrus negavit; quando omnes apostoli velut oves pastorem non habentes, fuerunt dispersi. Fuit ergo ipsius etiam Virginis cor tristitia impletum, in crucis signo. Quare etiam dicebat: *Uiquid non prior vis excessi? quid ad hanc diem perveni? Virgo mansi, et ita manens, majores maternis visceribus dolores sentio*. Hasce innumeras Virginis cogitationes Simeon appellavit gladium, velut quæ scandala allaturæ, viscera vulnerarent: quemadmodum etiam prædixit Dominus: *Omnes in me scandalum patiemini in nocte ista*⁷⁷. Unde etiam adjecit Simeon in hæc verba: *Et tuam ipsius animam doloris gladius pertransibit, ut revalentur ex multis cordibus cogitationes*⁷⁸. Vide ut Simeon innumeras cogitationes gladium vocaverit; velut quæ ferirent viscera; velut quæ renes medullasque contingerent. In has autem incidit Virgo Maria, quod nondum sciret vim resurrectionis, quod etiamnum resurrectionem in propinquo esse ignoraret. Unde post resurrectionem, non jam amplius gladius anceps, sed lætitia atque exultatio est. Signum igitur contradictionis, crucis signum Simeon appellavit, quo tempore cogitationum gladius Virginem pervasit. Sed prorsus aliquis dicat: *Unde vero hæc demonstraveris? Ex ipsa Domini doctrina*. Audi illum dicentem: *Generatio hæc, generatio nequam est: signum quaerit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonas prophetae*. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti: sic erit Filius hominis in corde terræ, tribus diebus et tribus noctibus⁷⁹. Vides ut crucis supplicium dictum fuerit signum, non solum in Novo Testamento, sed etiam in Veteri? Admodum enim consonant vetera Novo Testamento. Quamobrem? Quia unus et idem Deus est, qui illa sanxit, et hic ordinavit. Quis vero histestis fuerit? Ipse Dominus. Audi enim eum dicentem in propheta Ezechiele ad angelos messores, dum universalem consummationem annuntians ait: *Ne parcite oculis vestris, et ne miseremini senem, neque juvenem, neque virginem, et puerum et mulieres interficite ad internecionem*. *Eos autem qui signum*

⁷⁶ Matth. xxvii, 42. ⁷⁷ Matth. xxvi, 51. ⁷⁸ Luc. ii, 35. ⁷⁹ Luc. xi, 29, 30; Matth. xii, 39, 40.

(39) Τούτοις δὲ περιέπεσον ἡ Παρθένος Μαρία. In has autem incidit Virgo Maria: neque, cogitationes, gladii instar animam pervadentes, quod nondum scires vim resurrectionis. Et hæc ab Origene accepta hom. 17 in Luc. non probanda sententia, in qua etiam fuit Cyrillus et alii. Potuit sane, nulla tali iguorantia laborans Maria, compassionis affectu et

maternis visceribus, dira illa Filii passione intime cruciari; ut etiam ex zelo divinæ gloriæ, quam tanto in Jesum parricidio Judæorum videbat immaniter conculcari; ut ne scandalum dicam in cruce futurum, ad quod præcipue Simeon respicere videtur. Videndus Beda, etc.

(40) Τὴν Παρθένον. Αἱ τὴν ψυχὴν τῆς Παρθένου.

gestant in frontibus, ne teligeritis⁶⁰. Vide signum et Veteris et Novi Testamenti; est enim ipsa crux quæ salvat mundum, per Jesum Christum Dominum nostrum : cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ὁ σταυρὸς ὁ τὸν κόσμον σώζων· διὰ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα· καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

ORATIO III.

In Lazarum quatruiduanum⁶¹.

I. Profer rursus in medium Joannem evangelistam. Bonum est ut consideremus resurrectionis primitias. Audisti enim nuper dicentem : *Ante sex dies Paschæ venit Jesus Bethaniam, ubi erat Lazarus quem suscitavit a mortuis*⁶². Vidistin' resurrectionis primitias, præcedenti typo in Lazaro designatas, quas cognovit fidelis populus? Agnoverunt turbæ, et pontifices miraculum transferentes in occasionem invidiæ, probris insectati sunt. Plane inviderunt suscitato Lazaro, cum post ejus resurrectionem quam audisti, consilium inierint ut eum interficerent. Vidistin' exsuperantem invidiam? Cogitaverunt ipsi interficere, quem Dominus suscitaverat⁶³; non conscii fore, ut quamvis interfecerint, facile sit Domino ut iterum amicum resuscitet. Consilium inierant ut Lazarum interficerent. Nihil ita mordebat Judæos sicut resurrectio Lazari. Huic unum miraculo nequiverant calumniam inferre. Cæci a nativitate illuminationem fuerant calumniati, dicentes : *Hic est : non est hic, similis ei est*⁶⁴. Fuerant calumniati suscitationem filix Jairi, dicentes graviore depressam somno, non consummato morbo fuisse traditam⁶⁵. Suscitationem filii viduæ unigeniti fuerant calumniati, dicentes simulasse mortem, non mortis absorptum tyrannide⁶⁶. Exsiccata ficum calumniati erant, dicentes aruisse velut accisam, non siccata sermone Dominico⁶⁷. Aquæ in vinum mutationi intulerant calumniam, dicentes jam in cœna temulentorum rem esse, nec irrisionem percipientium⁶⁸ : soli suscitationi Lazari non potuerant inferre. Viderant ipsum Lazarum : vir insignis erat : pompæ funebri fuerant comites ; viderant signatam sepulcrum, fuerant pro more consolati velut in parentalibus et demortui epulo. Fuerant consolati Martham et Mariam sorores Lazari. Noverrant tres dies habere, accurate depositum in monumento, esseque quatruiduanum mortuum ; undequaque dissolutis artubus, minutis carnibus, nervorum colligatione divulsa, dissipatis visceribus, ventre defluente. Cum essent horum conscii, ac repente vidissent resuscitatum Lazarum incolumem, novam velut ex torno, totam juvenem vegetamque ac renitentem speciem, turbati fuerunt ; parum abest ut ne exspirarent, non inventientes quibus prætextis

καὶ μὴ ἐλθῆσητε προσδύτην, μὴδὲ νεανίσκον καὶ παρθένον· καὶ παιδιον, καὶ γυναίκα θανατώσατε εἰς ἐξάλειψιν. Τοῖς δὲ ἐπιφερομένοις ἐπὶ τῶν μετώπων τὸ σημεῖον, μὴ ἀψησθε. Ἴδε τὸ σημεῖον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα· καὶ τὸ κράτος. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Γ.

Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον.

A'. Φέρε πάλιν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην· καλὸν γὰρ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως σκοπῆσαι. Ἦκουες γὰρ αὐτοῦ ἀρτίως λέγοντος· *Πρὸ ἕξι ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν*. Ἴδες τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως ἐν Λαζάρῳ προτυπωθεῖσαν, ἣν ὁ πιστὸς ὄχλος ἐγνώρισεν; Οἱ ὄχλοι ἐγνώρισαν, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐλοιδορήσαν, τὴν θαυματουργίαν εἰς βασκανίαν μεταβαλόντες. Ὅντως ἐδάσκαναν τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ἧς ἤκουες, συνεβουλεύσαντο αὐτὸν ἀποκτείνειν. Ἴδες βασκανίας ὑπερβολὴν; Ὅν ὁ Κύριος ἤγειρεν, αὐτοὶ ἀποκτείνειν διανοήθησαν, μὴ συνειδότες, ὅτι κἀν αὐτοὶ ἀποκτείνουσι, πάλιν κούφον τῷ Κυρίῳ ἀναστήσαι τὸν φίλον. Συνεβουλεύσαντο τὸν Λάζαρον ἀποκτείνειν. Οὐδὲν οὕτως ἐδρίμυττε τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Τοῦτο μόνον τὸ θαῦμα οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Τὴν ἀνάβλεψιν τοῦ ἐκ γεννητῆς τυφλοῦ ἐσυκοφάντησαν λέγοντες· *Οὗτός ἐστιν· οὐχ οὗτός ἐστιν· ὁμοῖος αὐτοῦ ἐστιν*. Τὴν ἕρπσιν τῆς θυγατρὸς Ἰαήρου ἐσυκοφάντησαν (41), λέγοντες, ὡς κατηγέχθη, καὶ οὐ τελεῖω θανάτῳ παρεδόθη. Τὴν ἀνάστασιν τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας τοῦ μονογενοῦς ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τὸν θάνατον ἐσηματίσατο, καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ θανάτου κατεπέδη. Τὴν ξηρανθεῖσαν συκὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τρυγωνισθεῖσαν, καὶ οὐχ ὡς δεσποτικῶς βήματι ξηρανθεῖσαν. Τὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον μεταβολὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς ἦδη τῶν ἐν τῷ δέλπῳ μεθυσθέντων, καὶ μὴ εἰδῶτων τὴν χλεύην. Τὴν ἀνάστασιν μόνην τοῦ Λαζάρου οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Ἴδον αὐτὸν Λάζαρον· ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ· ἠκολούθησαν τῇ κηδίᾳ· Ἴδον τὸν τάφον σφραγισμένον· παρεμυθήσαντο κατὰ τὸ εἰωθὸς, ὡς ἐν περιδείπῳ θανάτου. Παρεμυθήσαντο Μάρθαν καὶ Μαρίαν τὰς ἀδελφὰς τοῦ Λαζάρου· ἔγνωσαν ὅτι τέσσαρας ἡμέρας εἶχεν, ἀκριδῶς ἐν τῷ μνημείῳ κατατεθεὶς, καὶ ὅτι τετραήμερος νεκρὸς, πάντοθεν ἐξηρθρὸς, τῶν σαρκῶν μειωθέντων, τῆς νευροστασίας διασπασθείσης, τῶν ἐνδοσθίων διασκορπισθέντων, τῆς γαστρὸς ἐκχυθείσης. Ταῦτα συνειδότες, ὡς Ἴδον ἀθρόον τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου σῶαν, ἀρτίαν ὡς ἀπὸ τῶνου στείλβουσαν τὴν παννέωσιαν, ἐταράχθησαν. Μικροῦ δεῖν ἀπέψυξαν, μὴ εὐρίσκοντες λόγους προφασιλογίας, τὸ

⁶⁰ Ezech. ix, 5, 6. ⁶¹ Joan. xi, 17 sqq. ⁶² Joan. xii, 1. ⁶³ Joan. xii, 10. ⁶⁴ Joan. ix, 8. ⁶⁵ Marc. v, 39; Luc. viii, 52. ⁶⁶ Luc. vii, 11. ⁶⁷ Matth. xxi, 19; Marc. xi, 13. ⁶⁸ Joan. ii, 9. sqq.

(41) Ἐσυκοφάντησαν. Saltem potuerunt aliqua specie calumniari; quomodo reliqua accipi debent; solam enim expresse cæci illuminationem Joan. iv

legimus passam calumniam : τὸ, κατηγέχθη significatissimum est.

τῶς συκοφαντήσουσι τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, τῆς αὐτοῦ Χριστοῦ πραγματείας τοῦτο κατασκευασάσης.

Β. Τί ἐστὶ, τῆς τοῦ Κυρίου πραγματείας τοῦτο παρασκευασάσης; Ἄκουε διὰ βραχέων. Ἦνίκα Λάζαρος τὴν παρούσαν ζωὴν ἀπεδύσατο φυσικῶς, οὐκ ἦν ὁ Κύριος Βηθανίᾳ παρὼν τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς; (42) τῇ δὲ θεότιμῃ πανταχοῦ παρῶν, καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Μετὰ γὰρ τέσσαρας ἡμέρας τοῦ ταφῆναι τὸν Λάζαρον, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, τὴν ἀνάστασιν τοῦ φίλου κωμωδησάμενος. Ὅθεν καὶ τοῦ παρενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ὡς ἤκουσε Μάρθα ἡ ἀδελφὴ Λαζάρου, ἔδραμεν, ἔσπευσε, προέπεσεν ἐν παρακλήσει, αἰρετικὴν πρεσβείαν προσφέρουσα (43). Προπετῶς γὰρ ἔφασκε τῷ Κυρίῳ λέγουσα· Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός μου. Καὶ τῷ οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσεις σοι ὁ Θεός. Ὁ δὲ Κύριος αὐτὸς, πέλαιος ὢν μακροθυμία, ἀπεκρίνατο λέγων· Τί λέγεις, Μάρθα; Κύριον καλεῖς, καὶ Κύριον ἀγνοεῖς; Οὐκ ἤμην ὧδε; Μικρὸν καρτέρησον· ἐν τάχει γὰρ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου μαθήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου. Συγγινώσκω σοι. Μάρθα. Μεθύεις γὰρ τῇ λύπῃ (44). Ὡς περ αὐτῇ εἶπεν· Καλῶν μεθῶν σφάλεται· ὅτε ἐκνήψεις, τότε σφραγισθήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου. Ἡ δὲ Μάρθα, καὶ οὕτως συμπερινεχθεῖσα (45) ἀνθρωπίνως ῥήματι, ἀνθυπένεγκε τῷ Κυρίῳ λέγουσα· Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὴν· Τί θαμβεῖς, ὦ Μάρθα; Τί εἰς μακρὰς ἐλπίδας τὴν ἀνάστασιν ἀναδύῃ; Ἡ ἀνάστασις σοι διαλέγεται, καὶ περὶ ἀναστάσεως διαλέγῃ; Ἔγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἀν ἀποθάνῃ, ζήσεται.

Γ. Ταῦτα τοῦ Κυρίου διαλεγόμενου, μικροῦ δεῖν πᾶσα ἡ πόλις Βηθανία κατέδραμεν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ θαυμάσαι, ἀλλὰ γελάσαι. Οὐκ εἶχον γὰρ ἐλπίδα, τετραήμερον νεκρὸν ἀναστήσαι. Τί οὖν ὁ Κύριος; Ὡς εἶδε τοσοῦτον πλῆθος καταδραμὸν, καὶ ὅτι ἄξιοι εἰσι, καὶ ἱκανοῦσι πρὸς μαρτυρίαν τοῦ μέλλοντος παρ' αὐτοῦ ἀνεγείρεσθαι, ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς ἔφη· Ποῦ θεθείκατε τὸν Λάζαρον; Ἄρ' οὐκ ᾔδει τὸν τόπον ὁ τοῦ τόπου Δεσπότης; Ἦδει τὸν τόπον, ἀλλ' ἐπραγματεύσατο τὸν τρόπον, ὅπως πάντες αὐθις ἀναγκασθέντες ἐπακολουθήσωσι τῷ Ἰησοῦ, ἵνα αὐτοῖς θεασάμενοι τὴν ἀνάστασιν ἀναμφίβολοι κήρυκες γένωνται. Ποῦ θεθείκατε αὐτόν; Οἱ δὲ ἐπερωτηθέντες εἶπον πρὸς αὐτόν· Ἐρχου, καὶ ἴδε. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ βαδίζοντος, καὶ ἐπὶ τὸν τάφον σπεύδοντος, ὁ ἀκολουθῶν ἔπισθεν ἄλλος ἀνέλαβε πρὸς ἑαυτόν, λέγων· Τί θέλει οὗτος τὸν τάφον Λαζάρου θεάσασθαι;

(42) Οὐκ ἦν παρὼν τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς. Est hic modus praesentiae in terminis D. Tho. I p. ipseque, quo Deus dicitur in omnibus esse per praesentiam; eo modo quo rex omnibus coram positus et in prospectu, adest praesens: vixque fuerit usquam scholae theologia sic Patribus expressa.

(43) Ἐν παρακλήσει, αἰρετικὴν πρεσβείαν προσφέρουσα. Forte προφέρουσα· ipsa supplicatione, ultro se legationem assumpsisse ostendit; velut quodam calore, inconsideratiusque Dominum allocuta, propepetῶς, sola nimirum fratris suscita-

A verbis Lazari resurrectionem calumniarentur, καὶ Christi arte molita.

II. Quenam porro sit illa Domini sic moliti ars, paucis accipe. Quando Lazarus natura exiit praesentem vitam, non erat Dominus in Bethania praesens corporeis oculis: qui tamen est ubique deitate praesens, et omnia replet. Post quatuor dies sepulti Lazari venit Jesus Bethaniam, amici resurrectionem in theatrum acturus. Unde etiam cum eo advenisset: ut audivit Martha soror Lazari, cucurrit, properavit, accidit, legationem sua voluntate assumptam simplex obivit. Praecipitantius enim allocuta Dominum, dixit: Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus: sed et nunc scio quia quaecunque proposceris a Deo, dabit tibi Deus. Dominus autem, ipse longanimitatis pelagus, respondit dicens: Quid dicis, Martha? Vocas Dominum, nec Dominum cogitas? Non hic eram? Modicum sustine: cito enim noveris ex tuo fratre: Resurget enim frater tuus. Ignosco, Martha: praeter tristitia enim ebria es. Ac si ei diceret: Errat a bonis qui est ebrius. Cum emergerit, tunc sapueris. Resurget enim frater tuus. Martha vero, si quoque verbis humanis obsecuta, ex adverso intulit, dicens Domino: Scio quia resurget in novissimo die. At Dominus ad illam: Quid, Martha trepidas? Quid in longam spem resurrectionem revocas? Tecum resurrectio disserit, et de resurrectione disceptas? Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet.

III. Hos Domino conferente sermones, parum abfuit ne tota urbs Bethania ad adventum ejus accurreret, non admirationis causa, sed irrisionis. non enim sperabant fore, ut quatruiduanus resurgeret. Quid igitur Dominus? Ut vidit accurrisse tantam multitudinem, ac dignos esse quibus haberetur fides, idoneosque ut suscitando ab ipso testimonium deferrent, respondens ad illos ait: Ubi posuistis Lazarum? Nunquid non sciebat locum, loci Dominus? Plane noverat, sed modum negotiatur, ut omnes subinde coacti sequantur Jesum, quo ipsis oculis conspecta resurrectione, praecones fierent omni majores exceptione. Ubi posuistis eum? Qui autem fuerant interrogati dixerunt ei: Veni et vide. Porro ambulante Jesu et ad sepulcrum properante, qui pone sequebatur populus, apud se conferebat, dicens: Quid hic sepulcrum

tionem et morte obversante animo, cui deprecandae sic festina Domino occurrisset.

(44) Μεθύεις τῇ λύπῃ. Dicitur τὸ μεθύειν metaphorice de quocunque immoderato affectu, quo quis velut sensibus moveatur. Dionys. Halicar. l. II: Μεθύετε τῷ μεγέθει τῆς ἐξουσίας. S. Chrys. de Abraham to. I Fronton. ubi is videri potest.

(45) Συμπερινεχθεῖσα. Velut adlandiens, et gratiose quasi acquiescendo respondens, alio tamen detortis verbis Dominicis; ad aliam scilicet resurrectionem, quam pro qua duplex Dominum rogaret.

Lazari vult videre? Si est Dei Filius, suscitabit eum. Quod enim ad eos spectat quos recens mortuos suscitavit, nescimus. Unde ergo sciverimus? Si erant perfecte mortui, hunc suscitabit, eoque cognoscimus esse re vera Dei Filium. Unde et Martha talibus se sermonibus facilem præbens, accessit et ipsa ad Dominum, dicens: Quo pergis, Domine? Quid vis videre sepulcrum Lazari? Quid refricas dolorem nostrum? Quid luctum exsuscitastis? Quid vis videre sepulcrum? Nihil enim, Domine, inde reuleris cominodi: *jam fetet, quatruiduanus est enim*. Dominus autem ad Martham: *Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriam Dei?* Mihi ne dicis, *Jam fetet?* Soror tua ungit unguento, ipsaque in infidelitate denigraris? Volo videre sepulcrum amici mei.

IV. His Dominus dictis, ad sepulcrum processit, jamque illi propinquus, ut tantum vidit monumentum, statim lacrymatus est. Quid vero ei quem erat suscitaturus, opus lacrymis? Utique lacrymatus est Dominus, ut qui sapienter omnia gereret. Est enim lacrymatus ad tumulum, ut quid illi qui comites adhæsisset de ipso suspicionis haberent animo repositum proderet. Unde etiam ut viderunt lacrymantem, humanum denuo aliquid passæ turbæ, cœperunt conferre invicem, ac dicere: *Ecce quomodo amabat eum*. Non poterat, qui *auscultavit* mortuos et cæcis restituit visum, facere ut ne hic moreretur, siquidem eum sic amabat? Dominus autem ut eos adhuc humana vidit loquentes, illis respondit: *Erat mihi non grave, ut Lazari vitam, quemadmodum etiam Eliæ et Enoch, retinerem: nemo tamen vestrum, mea illam voluntate retineri cognovisset*. Idcirco permisi ut morte absorberetur, quo accuratius vitæ et mortis habere me potestatem docerem. Moxque ad eos Dominus, ut omnes clare nostis: *Revolvite lapidem*. Judæis injunxit ut revolverent lapidem (46). Vide ut omnia prudenter gesserit, testes probatissimos resurrectionis Lazari faciens. *Revolvite lapidem*. Concessit discipulis ut sermone montes transferrent⁶⁶, et ipse non revolvit lapidem? Verum, ut dixi, omnia sapienter ad utilitatem gerens, dixit Judæis: *Revolvite lapidem*, ut ex ipso feretri fetore, putrisse defunctum, non furto fuisse sublatum discerent. *Revolvite lapidem*. Ut autem illi murmurantes revolverunt (mordebat enim effrenata capuli olentia): cum itaque qui aderam⁶⁷ revolverissent lapidem, confestim clamavit Dominus, dicens: *Lazare, veni foras*. Herus est qui vocat: ne quis contradixerit. *Lazare, veni foras*; certam fidem sorori tuæ Marthæ facio ut jubeam, non ut supplicem. *Lazare, veni foras*. Priusquam descendere, percurre, et edisere in te arrhabonem: in me autem, quod perfectum est. *Lazare, veni foras*.

⁶⁶ Matth. xvii, 19.

(46) *Judæis injunxit ut revolverent lapidem*. Hæc desunt in Græcis, sed sensus constat.

(47) *Ἐδάκρυσεν*. Littera vitiosa.

(48) *Πρὸ τοῦ κατέλθω ἐξελθε*. Perit lepos Græ-

A *Εἰ Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦτον ἀναστήσει*. Τῶν γὰρ προσφάτως τελευτησάντων, ὧν ἤγειρεν, οὐκ ἐπιστάμεθα. Πόθεν οὖν Ἰσμεν; Εἰ τελείω θανάτω παρεδόθησαν, τοῦτον ἀναστήσει, καὶ γνώσιν λαμβάνομεν ὅτε ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς ἐστίν. Ὅθεν καὶ ἡ Μάρθα τοῖς λόγοις τοιούτοις συμπεριενεχθεῖσα, προσῆλθε τῷ Κυρίῳ καὶ αὐτὴ λέγουσα· Ποῦ πορεύῃ, Δέσποτα; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν Λαζάρου; Τί τὴν ὀδύνην ἡμῶν ἀναζεῖς; Τί τὸ πένθος ἐπεγείρεις; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν; Οὐδὲν γὰρ ὠνήσῃ, Δέσποτα· Ἦδη ὄζει, τετραήμερος γὰρ ἐστίν. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὴν Μάρθαν· Οὐκ εἰπὸν σοι, δεῖ εἶναι πιστεύσῃς, δὴν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ; Ἐμοὶ λέγεις, Ἦδη ὄζει; Ἡ ἀδελφὴ σου μυρίζεται, καὶ σὺ καπνίζῃ ἐν τῇ ἀπιστίᾳ; Θέλω τὸν τάφον ἰδεῖν τοῦ φίλου μου.

B Δ'. Ταῦτα ἐπιὼν ὁ Κύριος, ἐπὶ τὸν τάφον ἐπορεύετο· καὶ πλησιάσας τῷ τάφῳ, μόνον εἶδε τὸ μνημεῖον, εὐθέως ἐδάκρυσεν. Τίς ἡ χρεια δακρῦειν, ὃν ἡμελλεν ἐγείρειν; Ἐδάκρυσεν (47), διὸ συνετῶς πάντα ὁ Κύριος σοφῶς ἐπραγματεύσατο. Ἐδάκρυσεν γὰρ ἐπὶ τὸν τάφον, ὅπως τῶν ἀκολουθησάντων τὴν γνώμην δημοσιεύσῃ, ὅταν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ ὑποψίαν. Διὸ καὶ ὡς εἶδον αὐτὸν δακρῦσαντα, ἀνθρώπινα πάλιν παθόντες οἱ ἀκολουθοῦντες ὄχλοι, ἤρξαντο πρὸς αὐτοὺς ἀντιβάλλειν καὶ λέγειν· Εἶδες πῶς ἐφίλει αὐτόν; Ὁ νεκροὺς ἐγείρας, καὶ τυφλοὺς ὀμματώσας, οὐκ ἔδύνατο ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ, εἰ ἄρα οὐκ ἐφίλει αὐτόν; Ὁ δὲ Κύριος, ὡς εἶδεν αὐτοὺς εἶναι ἀνθρώπινα λαλοῦντας, ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτούς· Κοῦφον μὲν ἦν μοι παρακατασεῖν τὴν ζωὴν Λαζάρου, ὡς καὶ τοῦ Ἡλία καὶ τοῦ Ἐνώχ, ἀλλ' οὐδεὶς ὑμῶν ἐγίνωσκεν, ὅτι τῇ ἐμῇ θελήσει ἡ ζωὴ Λαζάρου παρακατέχεται. Διὰ τοῦτο συνεχώρησα ὑπὸ τοῦ θανάτου αὐτὸν καταποθῆναι, ὅπως ἀκριβῶς μάθητε, ὅτι ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχω. Καὶ εὐθὺς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος, καθὼς ἴστε πάντες σαφῶς· Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Βλέπε πῶς πάντα σοφῶς ἐπραγματεύσατο, μάρτυρας ἀκριβεῖς τῆς ἀναστάσεως Λαζάρου καθιστῶν. Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Τοῖς μαθηταῖς ἐπέτρεπεν ὀρη μεταγαγεῖν λόγῳ, καὶ αὐτὸς λίθον οὐκ ἀπεκύλισεν; Ἀλλὰ πάντα σοφῶς, καθὼς προεῖπον, πραγματευόμενος πρὸς λυσitteλειαν, ἔλεγε τοῖς Ἰουδαίοις, Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον, ὅπως ἐξ αὐτῆς τῆς νεκροφόρου ἀποφορᾶς μάθωσιν ὅτι ἐσάπη καὶ οὐκ ἐκλάπη. Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Τῶν δὲ ἀποκυλισάντων μετὰ γογγυσμοῦ (ἐδρίμυτταν γὰρ αὐτοὺς ἡ νεκροφόρος δυσῆσις ἀποφορᾶ)· ἀποκυλισάντων δὲ τῶν παρόντων τὸν λίθον, εὐθέως ἐδόξασεν ὁ Κύριος λέγων· Ἀδάρσεν, δεῦρο ἐξω. Δεσπότης ὁ καλῶν, οὐδὲς ὁ ἀντιλέγων. Ἀδάρσεν, δεῦρο ἐξω· πληροφόρησον Μάρθαν τὴν ἀδελφὴν σου, ὡς κλειύω, καὶ οὐκ ἔκετεύω. Ἀδάρσεν, δεῦρο ἐξω. Πρὸ τοῦ κατέλθω, ἐξελθε (48)· ἐν σοὶ τὸν ἀρραβῶνα, ἐν ἐμοὶ τὸ τέλειον. Ἀδάρσεν, δεῦρο ἐξω.

ens in suavi illa propositionis solius commutatione. Tu ergo, priusquam morte inferna petam, esto hominibus præco; tuæmet resurrectionis, ut primitiarum: meæque illius, ut perfecti; nempe ut ejus,

Ε. Μὴ οὖν τὸν Κύριον πολλὰς φωνὰς βεβληκέναι. Ἄπαξ ἐλάλησε, καὶ ὃν ἐπλασεν, ἤγειρεν. Οὔτε γὰρ ὡς Ἡλίας ἐκλαυσεν· οὔτε ὡς Ἐλισαῖος ἀπόρησε. Μονοφθόγγῳ φωνῇ (49) διύπνισε τὸν παρ' αὐτῷ καθεύδοντα, εἰπὼν, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*· εἰς ὃ λόγος, καὶ διάφορα τὰ θαύματα. Μόνον ὁ Κύριος ἐφώνησε, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*, καὶ εὐθὺς αἱ σάρκες ἀπεπληροῦντο· αἱ τρίχες ἀντεφύοντο (sic)· αἱ ἀρμονίαι συνέρχονται· αἱ φλέβες καθαρῶ αἵματι ἀντεγεμίζοντο· ὁ βῆθης κάτωθεν κοπτόμενος τὸν Λάζαρον κρούεμενον· ἡ ψυχὴ Λάζαρον παρακρατούμενη (50), καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων παρακαλουμένη, τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο· καὶ τὸ πάντων ἐνδοξότερον (51) ἦν, ὅτι πανταχόθεν δεδεμένος ἦν τοὺς πόδας καὶ τὴν ἕβην κηρίαις, καὶ ἀνεμποδίστως ἐβάδιζε. Αὐτὸ καὶ ὁ Κύριος δραστηκώτερον πρὸς τοὺς παρόντας ὄχλους παρεκελεύσατο, λέγων· *Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄρατε ὑπάγειν*. Βλέπε τὴν τοῦ Κυρίου πραγματείαν, καὶ πῶς τὰ πάντα σοφῶς οἰκονομεῖ. Πρὸς πληροφορίαν τῶν παρόντων ἔλεγε· *Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄρατε ὑπάγειν*, ὡς τὸν λίθον ἀπεκυλίσατε, καὶ τὸν τάφον ὑπέδειξατε, καὶ τῆς ὀσφρήσεως μετήχηστε, καὶ τὰ νεκροτάφια ἐλύσατε· τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες (52)· τὸ δὲ, ὡς μάρτυρες φιλάττωντες. Ἐὰν ἀπιστήσωσιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ὡς οὐκ ἀνέστη Λάζαρος, δείξατε τὰ νεκροτάφια· ἐμφανίσατε σουδάρια ὡς ὁ παραλυτικὸς τὸν κράβατον. Ἡμεῖς δὲ τὰ βατὰ τῶν φοινίκων βαστάζοντες (53) εἰπαμεν· *Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*. Αὐτῇ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Ὑμνος (54) εἰς τὴν γυναῖκα τὴν ἁμαρτωλὴν, τὴν ἀλείψασαν τὸν Κύριον μύρω, καὶ εἰς Φαρισαῖον. Τῇ μ. δ' (55).

Ἰκανῶς (56) ἡμῶς πρῶην ἐψυχαγωγῆσεν ὁ Χριστὸς

III Reg. xvii, 20. IV Reg. iv, 27. Marc. ii, 12. Joan. v, 9; Matth. xxi, 9. Luc. vii, 36 sqq.

ex mors gustata tantum, omnino mortua sit; qui resurgens ex mortuis, jam non moriar, sed æternæ vitæ mortalibus universis aditum pandam.

(49) *Μονοφθόγγῳ φωνῇ*. Velut recta una simplici oratione, qualem refert evangelista, forte etiam breviori, pro Hebrææ et Syriacæ linguæ contractione, qua Dominus locutus est. Poluit etiam velut interjectione loqui, eaque excitare a monumento dormientem sibi Lazarum: *μονοφθόγγῳ φωνῇ*, quasi voce monosyllaba, evocare.

(50) *Παρακρατούμενη*. Novo robore aucta, Dominica voce: τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο, *Corpus proprium*, quo vixisset, in *proprium transmutando conlabat*: aptando ad pristinos usus, ac dotes restituendo, quibus olim suum continebat.

(51) *Τὸ πάντων ἐνδοξότερον*. Sic Andreas Cretensis, aliique, eam circumstantiam merito suspiciunt: eratque ad stuporem vere maximum, ut homo tandiu sepulcro depositus, lotus vincitus et involutus, ceu membris liber, procederet, seque aspectandum turbæ toti ipse redvivus daret.

(52) *Τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες*. Respicit perantiquum morem fidelium servandi ut quid sacra, quæ sacro alicui vel adhiessent, vel fuissent usui; ac ceu benedictionem ab eo relictam: qui ritus, etsi

V. Tu vero, amice, cum audis, Lazare, veni foras, ne putaveris plures Dominum jactasse voces. Semel locutus est, eumque suscitavit quem plasmaverat. Neque enim deploravit sicut Elias: neque sicut Eliseus dubitavit. Unius soni voce excitavit a somno dormientem apud ipsum, dicens: *Lazare, veni foras*. Sermo unicus, et miracula diversa. Solum voce protulit Dominus: *Lazare, veni foras*, confestimque repletæ sunt carnes, pili suis locis plantati, compages consertæ, venæ puro pro putri repletæ sanguine, inferne percussus infernus Lazarum emisit. Confirmata anima Lazari, atque ab angelis sanctis evocata, proprium in proprium transmutando conlabat. Omnibus vero clarius et illustrius erat, ut undequaque pedes et faciem institis vincitus, libere ambularet. Ideo etiam Dominus præsentibus turbis efficacius majorique auctoritate præcepit dicens: *Solvite eum, et sinite abire*. Vide Dominicam in agendis solertiam, et ut omnia sapienter gerat. Ut certam fidem astantibus faceret, dixit: *Solvite eum, et sinite abire*, quemadmodum revolvistis lapidem, et sepulcrum ostendistis, percepistisque olentiam, ac sepulcralia solvistis: qua servantes ut benedictionem: qua velut testes custodientes. Si pontifices Pharisæique increduli, quasi Lazarus non surrexerit, inficias ierint, exhibete sepulcralia, palam proferte sudaria, quemadmodum paralyticus grabatum. Nos vero ferentes ramos palmarum, dicamus: *Hosanna in excelsis: Benedictus qui venit in nomine Domini*. Ipsi gloria et imperium, cum sanctissimo et vivifico Spiritu, nunc et semper, in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

Homilia in mulierem peccatricem, quæ unguentum unguento, et in Pharisæum. Magna quarta feria.

I. Abunde nuper, apud Zachæum convivans Chri-

in eum olim Dormitantius ille Hieronymi, nostrique sectarii, deblaterent, etiamnum utriusque Ecclesiæ sanctus merito perseverat, perseverabitque, ut et reliqua apostolica, usque universali, christiana vere pietate recepta.

(53) *Τὰ βατὰ τῶν φοινίκων βαστάζοντες*. Alludit ad futurum statim insequenti Dominica Christi triumphum, quo velut redeuntem a Bethania Dominum, ubi pridie cum suscitato Lazaro, unguente etiam ipsius sorore Maria, celebri convivio exceptus esset, continuata festivitate Græci suscipiunt, qua de re, elegantissime nec paucis præfatus Andreas: Amphilocheius leviter tantum innuit.

(54) *Ὑμνος*. Hanc homiliam ex apographo Sirmondiano evulgavit Combefisius. Eandem ediderant Savilius et Morellus inter opera Chrysostomi supposita. Neque illam prætermisit Montfauconius in sua ejusdem Chrysostomi editione: exstatque in Appendice ad tom. X, pag. 799-806, absque nomine auctoris: quam tamen Amphilocheio tribuit doctissimus editor tom. XIII, in indice, v. *Ἰκανῶς*.

(55) *Τῇ μ. δ'*. Apud Montfaucon. τῇ ἀγίῳ καὶ μεγάλῳ δ', in sancta et magna feria iv.

(56) *Ἰκανῶς*, x. τ. λ. Significat huic se adhiberi orationem in Zachæum habuisse, sed ea desideratur,

stus, nos recreavit. Uhi enim is convivatur, et simul recumbit cum hominibus, nostroque et potu et mensa fruitur, in lætam omnia sermonem transferunt. Quis enim, dum cœli ac terræ auctorem in publicanorum meretricumque, seu illorum qui nefanda perpetraverant publicanam videt subintraentem domum : eumve qui fruges præbet, humanum manibus accipientem panem ; seu uvarum largitorem, potus commensioe torcularia benedicentem : non eam rem festo lætæque celebritati, merito deputaverit ? Fuerit plane hæc festivitas, hæc lætitia convivii angelici : ut Dominus cum servis, Deus cum hominibus ; communi iudex potitus mensa videatur cum reis. Idcirco enim, cœlo non deserto, in terram venit : estque factus homo, divinitate haudquaquam deposita ; ut etiam mare navigans, mundi hujus pelago tempestate jactatos, de peccati fundo extraheret : vicosque et urbes circumiens, angiportusque et semitas atque aditus circumcursans, errantes in triviis ceu ⁹⁵ *oves non habentes pastorem* ad proprium ovile reduceret. Ipse namque est, qui ovem errantem quærit, qui que nonaginta novem relictis ad unam perquirendam advenit ⁹⁶. Quippe quærebat unam ; nec spernens multas, nec unam multitudini præferens. Nihilominus tamen reliquit nonaginta novem : par enim erat ut tuto in caula morarentur ; unam autem illam progressus quærebat, ut ne diabolo præda cederet. Nam ovis absque pastore prompta feris parataque cœna : anima que signaculo carens, insidiis dæmonum exposita. Propterea nuper Zacchæum ⁹⁷, velut ovem ex lupi ore abripuit, commiscuitque caulæ, et signaculo donavit. Sicut enim pastor errantis ovis capturam meditans, sinit cicuratum animal, ut libero pastu resiliens venatum trahat : ita et

⁹⁵ III Reg. xxii, 17. ⁹⁶ Matth. xviii, 12 ; Luc. xv, 4. ⁹⁷ Luc. xix, 9.

ut et pleraque tanti viri opuscula, et præsertim docti illi tractatus in *Joan.*, quorum fragmenta plura damus sub finem.

(57) *Τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληθὲς εὐλογοῦντα*. Erat Christi usus tactusque, ceu consecratio quædam, pro ejusdem usus ratione : ut quibus ceu sacris et sacro ritu usus est, totam ad sacramenta necessariam antecedentem consecrationem contulerit ; Ecclesia tantum adhibente cæremonias aliquas ad solemnitatem ; ut in baptismo et Eucharistia, ubi nova antecedens consecratio materiæ, eo titulo, accidentaliter est, ut theologi cum D. Thomà in p. Eodem itaque modo philosophatur de cibo et potu, pieque admodum, vere pius Amphilochius. Eadem etiamnum Græci pia religione, futura usui, sacro ministerio et incremento sacrificio, linteamina sacra, pontificem, ἀφιερόντα τὴν Ἐκκλησίαν, consecrantem Ecclesiam ; quo actu peculiarissime gerit personam Christi Ecclesiam sibi in sponsam adjungentis, induunt ; ut is totus λαζαρωμένος, seu instar Lazari iis involutus, id peragat sacri officii : usu tactuque sic adhibita consecraturus : quam cæremoniam, quanquam Euchologium non habet, communi tamen probatam use, tum ab aliis didici, tum nuper ἀπὸ φωνῆς et viva voce illustrissimi metropolitæ τῆς ἀγίας Μαυρᾶς Parisiis hospitantis, audivi : quo eodem titulo, massam totam ex qua sumptus est ὁ ἅγιος ἄρτος, et confectum Dominicum corpus, sanctam habent et ἀντίδω-

A *παρὰ Ζακχαίῳ ἐστιώμενος*. Ὅπου γὰρ Χριστὸς ἐστιάται, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανακλίνεται, καὶ ποτοῦ καὶ τραπέζης ἀπολαύει τῆς ἡμετέρας, πρὸς τὸν τῆς εὐφροσύνης μετάγεται λόγον. Τίς γὰρ τελωνῶν, ἢ πορνῶν, ἢ τῶν τὰ ἐβρῆτα ἐργασαμένων δεινὰ, τὸν οὐρανοῦ ἢ καὶ γῆς Ποιητὴν, στέγγν ὑπελθόντα τελωνικὴν βλέπων ἢ τὸν τῶν ἀσταχῶν δοτήρα, ἄρτον ἀνθρώπινον μετὰ χειρᾶς λαμβάνοντα, ἢ τὸν τῶν βοτρυῶν χορηγόν, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληθὲς (57) εὐλογοῦντα· μὴ ἑορτὴν καὶ πανήγυριν θέσθαι τὸ πρᾶγμα δικαιοῦσαιεν ; Αὕτη ἀληθῶς ἑορτὴ· αὕτη ἀληθῶς ἀγγελικῆς ἐστιάσεως εὐφροσύνη, τὸ τὸν Δεσπότην, μετὰ δούλων τὸν Θεόν, μετὰ ἀνθρώπων τὸν δικαστὴν, μετὰ τῶν ὑπευθύνων ὄρν κοινῆς ἀπολαύοντα τραπέζης. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐπὶ γῆς ἦλθεν, οὐκ ἔρημον καταλιπὼν τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπος γέγονεν, οὐκ ἀποδὺς τὸ εἶναι Θεός· ἵνα καὶ τὴν θάλασσαν πλέων, τοὺς εἰς τὸ βιωτικὸν χειμαζομένους πέλαγος, ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀνασύρῃ τῆς ἀμαρτίας· καὶ κώμας καὶ πόλεις περιῶν, στενωποὺς καὶ ἀτραπούς, καὶ ἐπιβόρους περιτρέχων, τοὺς ἐν ταῖς τριβούδοις πλανωμένους ὡς ἀπολιμνὰτα πρόβατα, ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἐπαναγάγῃ ποιμνῆν. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἐπιζητῶν, τὰ ἐννενήκοντα ἐννέα καταλιπὼν, καὶ περὶ τὴν τοῦ ἐνὸς παραγενόμενος ζητήσιν. Ἐζητεῖ γὰρ τὸ ἐν (58), οὔτε τῶν πολλῶν καταφρονῶν, οὔτε τοῦ πλῆθους τὸ ἐν προκρίνων. Ἄλλὰ τὰ ἐννενήκοντα ἐννέα κατελίμπανεν· ἔδει γὰρ ἀσφαλῶς αὐτὰ ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐλλῆσθαι· τὸ δὲ ἐν προῶν ἐζήτει. ἵνα μὴ θῆνῃ (59) τῷ διαδόλῳ γέννηται. Πρόβατον γὰρ ἀποίμαντον, θηροῖν ἔτοιμον δεῖπνον. Καὶ ψυχὴ ἀσφαρίστος, δαίμοσιν εὐεπιβούλευτος. Ὅθεν πρῶτην τὸν Ζακχαῖον ὡς πρόβατον ἐκ στόματος λύκου ἀφῆρπασε, καὶ τῇ μάνδρᾳ συνέμιξε, καὶ σφραγίδος ἤξλωσεν (60)· ὡς γὰρ ποιμὴν πρόβατον ἀποπλανηθὲν θη-

ρον, absque alia consecratione. De quo Thessal.

(58) *Ἐζητεῖ γὰρ τὸ ἐν*. Ubique alii sensus : ubique τὸ ἐπιστατικόν Amphilochii nostri, et acute movet dubia, et feliciter resolvit. Nonnihil ergo absonum illud, ut bonus pastor, unius causa, tot oves relictas sperverit ; unamque nonaginta illis novem anteposuerit ; recte hic deprecatur : hujusque inquisitionem, necessariz salutis ; derelictionem illarum, securitati, ascribit : nullis re ipsa spretis, autve errante prælatæ cæteris : nisi forte eam velimus prælationem, quod majori subsidio egens, quanquam indignior, Pastore humeris in caulam reportante, consecuta sit : nimirum sacramento incarnationis Dominicæ ; quo re vera, Scripturæ phrasi, nonnulla vereque magna fuerit prælatio et prærogativa ovis errantis ; non tamen quam Amphilochius non agnoscit, et qua vere non errantium spretio ac injuria sit.

(59) *Προῶν... θῆνῃ*. Montf. περιῶν, *circumiens*, rectius ut videtur. Mox ibid. θοῖνῃ, ubi conjiciebat Combef. θῆρα.

(60) *Καὶ σφραγίδος ἤξλωσεν*. Videtur loqui de signaculo, non quod character est, sive in baptismo, sive in adjuncta confirmatione, quæ peculiarissime dicitur σφραγίς, velut consignatione in Christi milites subnotans insigniensque ; sed de signaculo, quod est gratia et charitas, quæ sola distinguit inter filios regni et gehennæ, facitque ut ne anima εὐεπιβούλευτος sit diabolo : Deo peculiariter protegente

ρᾶσαι θέλων, χειρόρθεος ζῶων ἐξ. ἵνα ἀπολύτως νεμό-
μενον, τὸ ἀποπηθῆσαν ἐλύθη θήραμα· οὕτω καὶ ὁ
τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν σάρκα, ἣν ἐκ τῆς Παρθένου ἀνέ-
λαβεν, ὡς πρόβατον ἐν νομῇ, ἐν τραπέζῃ Ζακχαίου
ἀφῆκεν· ἵνα τῷ κοινῷ τῆς ἐστίασεως νόμῳ ἐλύσας
ἐν ποίμνῃ.

Β. Ἀλλὰ τοῦτο μὴ συνιέντες οἱ Φαρισαῖοι ἐγόγγυ-
σον, ὁρῶντες αὐτὸν μετὰ τελωνῶν ἐσθίοντα· ἄλλ' ἐκείνοι
μὲν ὡς ἀσκὸς παλαιὸς διαβρῆγγυθῶσαν. Οὐ γὰρ
εἴναι τὸν νέον τῆς διδασκαλίας δέξασθαι λόγον.
Ἡμεῖς δὲ κατόπιν τοῦ φιλανθρώπου βαδίσωμεν ποι-
μένος· ὁ γὰρ Ζακχαῖον τὸν τελωνῆν τῇ λογικῇ τῶν
ἀποστόλων συνάξας ποίμνη, αὐτὸς καὶ τὴν πόρνην
τὴν ἁμαρτωλὸν, τὴν μυρίων κακῶν ἐργάτιν, ἐκ τοῦ
ἐφρυγγοῦ τοῦ διαβόλου ὡς ἀμνάδα ἐλύσας, τῇ ἀν-
επιηρέστῳ ἀπέδωκε μάνδρα. Ἴνα δὲ γνῶτε καὶ τοῦ
Χριστοῦ τὴν φιλανθρωπίαν, καὶ τῶν Φαρισαίων τὴν
ἀισίαν, καὶ τῆς ἁμαρτωλοῦ τὴν παλινοδίαν (61),
αὐτὰς ὑμῖν τὰς εὐαγγελικὰς παραθήσομαι ῥήσεις·
ἐν γὰρ τοῦ ὕφους τοῦ ἀναγνώσματος ἐπακούσητε,
βιβλῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας τὴν ἔννοιαν ἀναμάξεσθε.
Ἡρώτησε, φησὶ, τίς τῶν Φαρισαίων τὸν Ἰησοῦν,
ἵνα σάτη μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελάθον εἰς τὸν οἶκον
τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη. Ὁ χάριτος ἀφάρτου ὁ
φιλανθρωπίας ἀρρήτου καὶ Φαρισαίους συνεσιδι-
ται, καὶ τελῶνας οὐκ ἀποσειεται· καὶ πόρνας προσ-
έχεται, καὶ Σαμαρείτιδι διαλέγεται· καὶ Χαναναίαν
λόγου ἀξιοῦ· καὶ τῇ αἰμορροούσῃ τὸ κράσπεδον παρα-
χρηεῖ, καὶ οὐκ ἐπαισχύνεται. Ἰατρὸς γὰρ ἐστι, πάν-
των τῶν παθῶν ἐφαπτόμενος, ἵνα πάντας ὠφελήσῃ,
κοιτηροῦς καὶ ἀγαθοῦς, ἀχαρίστους καὶ εὐγνώμονας·
ὄθεν καὶ νῦν ὑπὸ τοῦ Φαρισαίου κληθεὶς, εἰσέρχεται
εἰς οἶκον ὥστε μεστὴν κακῶν. Ὅπου γὰρ Φαρισαῖος,
ἐκεῖ πονηρίας οἰκητήριον· ἁμαρτίας καταγύγιον·
ὕπεροφίας ὑποδοχή. Ἄλλὰ καὶ οὕτως αὐτοῦ διακειμέ-
νης τῆς οἰκίας, οὐκ ἀπαξιοῦ παραγενέσθαι ὁ Κύριος.
Κατεϊκότως· ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος· οὐ καταβλάπτεται,
βορβόρω τὰς οἰκίας ἀκτίνας ἐπιβάλλων· ἀλλὰ τού-
ναντιον, καὶ τὴν ἐνοῦσαν ἀηδίαν περιμάσσεται, μηδὲν
ἐντὸς ὑβριζόμενος· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὡς ἥλιος
δικαιοσύνης, πάντα ἐναγῆ καὶ βέβηλον τόπον κατα-
λαμβάνει, καὶ τὴν δυσώδη ἁμαρτίαν, ταῖς ἀκτίσιν αὐ-
τοῦ τῆς ἀγαθότητος ἀναλύσκει. Οὐχ ὑβριν, οὐ μείωσιν,
οὐ μολυσμὸν ὑπομένων κατὰ τὸν τῆς θεότητος λό-
γον (62).

Γ. Ὅθεν ἐπένευσεν εὐθέως τῷ Φαρισαίῳ καλοῦντι·
ἡμεῶν, σιωπῶν. ἀνεξέλεγκτον αὐτοῦ τὸν βλον ἀφεις.
Ἡρώτων μὲν, ἵνα ἀγάσῃ τοὺς κληθέντας, τὸν καλέ-
σαντα, τῆς οἰκίας τὰ συστήματα, τῆς πολιτείας τὰ

⁶⁰ Luc. xix, 7. ⁶¹ Matth. ix, 17; Marc. ii, 22; Luc. v, 37. ⁶² Joan. iv, 7. ⁶³ Matth. xv, 24. ⁶⁴ Matth. ix, 20.

quem ut filium ea agnoscit. de quo et Paulus præ-
cipue signaculo, II Cor. i, 22: Qui et signavit nos, et
dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, velut nimi-
rum alicui alterum explicante.

(61) Παλινοδ. Moulf. cum Combef. παλινοφ-
διαν.

(62) Κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον. Videntur
Græca sonare, ut quod spectat ad ipsam deitatem,
ei qua Deus est, nihil ex ualorum communione ipse

A Dei Verbum, quam de Virgine carnem accepit, ceu
ovem in pascua, in mensa Zacchæi dimisit, ut
communi lege convivii in suam trahens familiari-
tatem clanculum suo ovili adjungeret.

αὐτοῦ πρὸς συνουσίαν, λαθρανόντως τῇ οἰκίᾳ συζευ

II. Cæterum, qui id nescirent Pharisei, mur-
murabant videntes manducantem cum publicanis ⁶⁰.
Enimvero rumpantur illi ceu utres veteres ⁶¹:
haud enim novum doctrinæ sermonem capere pos-
sunt. Nos porro, sequamur benignum pastorem.
Nam qui publicanum Zacchæum, rationali prævit
apostolorum ovili; ipse nihilominus meretricem
illam peccatricem, post innumera patrata mala,
a diaboli faucibus ceu agnam abstractam, inviola-
bilis caulæ reddidit. Ut autem et Christi humanita-
tē noveritis, et a ratione alienam Phariseorum
mentem, aversumque peccatricis iter, ipsas vobis
evangelicas voces proponam. Mox enim ut lectionis
contextum obaudieritis, facile etiam expositionis
sensem exprimetis: Rogavit, inquit, Jesum qui-
dam de Pharisæis, ut manducaret cum illo. Et in-
gressus domum Pharisæi, discubuit. O ineffabilem
gratiam! O inexplicabilem humanitatem! Et convi-
vatur cum Pharisæis, nec publicanos repellit. Et
suscipit meretrices; disseritque cum Samaritana ⁶²;
et Chananæam allocutione dignatur ⁶³; atque Um-
briam hæmorrhœissæ cedit ⁶⁴, nec erubescit. Nam
medicus est, omnes contrectans morbos, ut juvet
omnes; malos bonosque, ingratosque et gratos ac
benevolos. Unde et modo a Pharisæo vocatus do-
mum ingreditur, velut malorum plenam. Ubi quip-
pe Pharisæus; illic malitiæ domicilium, diver-
sorium peccati, arrogantis fastusque receptaculum.
Verum, neque sic affecta domo, dedignatur Domi-
nus accedere: idque merito. Quemadmodum enim
nihil sol damni, missis in cœnum radiis propriis,
accipit: quin potius, nulla sui injuria et læsione,
etiam illi insitam turpitudinem abstergit: ita et
Christus velut iustitiæ sol, execrabilem omnem
profanumque locum occupat, ac grave olens pec-
catum, bonitatis suæ radiis absumit, nihil ipse
dedecoris, nihil minutionis, nihil sordium susci-
piens contrahensque, ratione deitatis.

III. Hinc statim Pharisæo vocanti annuit, ac-
quiescens, tacens, ejus vivendi rationem irreprehen-
sam dimittens. Primum quidem, ut vocatos sanctifi-
icaret; ut vocantem, familiæ cœtus, usibus huma-

malii perpassus sit, quomodo verum habet de omni
omnino malo, quod etiam vocant defectus naturalis.
Si vero etiam ad humanitatem extendatur oratio,
restringenda erit ad malum culpæ, quo prorsus, ut
etiam homo, quanquam versans cum peccatoribus, κα-
τὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον, juxta quod petit ratio di-
vinitatis, et ut illi consentaneum est, mansit im-
munis: quod secundum videtur ut agis consequens.

nis comparatos cibos : tum vero, ut ex accubitu, ex esu potuque, ac ciborum sumptu, non phantasma esse, quod sit factus homo, ostenderet; præterea autem, quod meretrix esset accessura, atque fermentem illum accensumque illic exhibitura venientiam modum. Propterea annuit confestim vocanti Pharisæo, ut coram Scribis et Pharisæis sua ipsius lugubriter depromens mala, qui debeant peccatores, tristitia pro peccatis placare Deum, ipsos doceret. Nam ecce, inquit, *mulier in civitate, quæ erat peccatrix*. Mulier, natura fragilis : primum illud diaboli rete, erroris initiatio, doctrix prævaricationis; facta illa quidem in adiutorium, sed quæ hostem sese exhibuit; facta quod spectat ad naturam, bona; sed quæ malam, voluntatis proposito, se ipsam fecit : quæ ostendit ligni pulchritudinem, et paradysum amisit. *Et ecce*, inquit, *mulier in civitate, quæ erat peccatrix*, quæ portaret Enæ onera, quæ multis malis esset onusta. Porro, priorum ejus morum largitatem dico, ut noveritis ipsius pœnitentiæ magnificentiam.

IV. Assumpto Deus osse de Adam latere ⁴, eoque carne aucto, Evam fecit, quam et mulierem vocatam, Adæ adjutricem dedit. Post vero peccatum legisque transgressionem, postque ejectum e paradiso, divinaque ultione adscitam mortem; ut ne morte funditus absumptum depererat humanum genus, militant nuptiæ adversus mortem : ut illæ quidem serant, hæc autem metat; cædai ista, illæ germinent. Quod porro post morti subjectum hominem, conjugii gratia concessa sit : inde liquet, quod Adam, postquam exierat de paradiso, Evæ sit copulatus : scriptum est enim quod post egressum ex paradiso, tunc *cognovit Adam uxorem suam* ⁵. Ante ergo peccatum, virginitas erat : quæ naturæ tunicam absque sorde servaret. Post autem transgressionem, post mortis sententiam est inductum conjugium, ut scaturigine vinceret haurientem mortem, genituraque vindemiantem superaret. Quia igitur ad generis conservationem naturæque cremenum data fuit conjugii lex, inseruit Deus, masculo quidem voluptatem; feminam autem cum lenocinio quodam et philtro adulante, donavit; non prolectandis more meretricio ad coitum, sed legitime copulandis in matrimonium. Quare honorabilis apud Deum legitima conjugii mistio, quæ autem

⁴ Gen. II, 21. ⁵ Gen. IV, 1.

(63) *Τρόπων*. Monit. *κακῶν, malorum*; quod utique rectius esse insinuare videtur vox subsequens *μεταβολῆς*.

(64) *Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἁμαρτεῖν*. Idem pluribus, et inductum occasione peccati ac ex ejus prævisione matrimonium, Nyssenus, l. I *De officio hominis*, Damasc. lib. IV, et alii : majori forte pietate quam veritate. Quanquam enim propagatio quæ est carnali generatione ex legitima copula, nonnihil crassa sit et humilis, digniusque videretur ut Deus ipse nobis corpora sicut Adamo aptaret, haud tamen talis videri debet, iis subtilis quæ accesserunt ex peccato, ut minus deceat hominem, pro illo etiam statu, qui nec ipse omnino a conditionibus vitæ animalis absolutus esset. Quod autem Adam non

βρώματα ἔπειτα δεικνύς, ὡς οὐ φάσμα ἦν ἡ ἐνανθρώπησις, ἐκ τῆς ἀνακλίσεως, τῆς βρώσεως, τῆς πόσεως, τῆς πῶν σιτίων δαπάνης. Ἄλλως δὲ, ἐπεὶ οὐκ ἔμελλεν ἡ πόρνη προσεῖναι, καὶ τὸν θερμὸν ἐκείνου καὶ διάπυρον τῆς μετανοίας δεικνύον ἐτρόπον· δεῖ τοῦτο καλοῦναι τῷ Φαρισαίῳ ἐπινεύει ταχέως, ἵνα ἐπ' ὄψεται Γραμματέων καὶ Φαρισαίων τὰ οἰκτεῖα ἐκτραγηδῆσουσα κακὰ, διδάξῃ αὐτοῦς, πῶς δεῖ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις στυγνάζοντας, ἐξευμενίζεσθαι θεόν. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, *γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἣ τις ἦν ἁμαρτωλός*. Γυνή· ἡ εὐόλισθος φύσις, τὸ πρῶτον δίκτυον τοῦ διαβόλου, ἢ τῆς κλάνης εἰσαγωγῆ, ἢ τῆς παραβάσεως διδάσκαλος· ἢ βοηθὸς μὲν γενομένη, πολεμια δὲ ἀναδειχθεῖσα· ἢ γενομένη κατὰ φύσιν καλῆ, ἐκ προαιρέσεως δὲ ἀποδειχθεῖσα κακῆ· ἢ τὸ κάλλος τοῦ ξύλου δείξασα, καὶ τὸν παράδεισον ἀπολέσασα. Καὶ Ἰδοὺ *γυνή*, φησὶν, *ἐν τῇ πόλει, ἣ τις ἦν ἁμαρτωλός*, τὰ τῆς Εὐᾶς φέρουσα βάρη, πολλοὺς κακοὺς βριθομένη. Ἐρῶ δὲ αὐτῆς τῶν προτέρων τρόπων (63) τὴν βασιλειαν, ἵνα γινώτε αὐτῆς τῆς μετανοίας τὴν πολυτέλειαν.

Δ'. Ὁ θεὸς ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδάμ ὁστέον λαβών, καὶ τοῦτο σαρκώσας, τὴν Εὐάν ἐργάσατο, ἦν καὶ γυναῖκα καλέσας, ἔδωκε βοηθὸν τῷ Ἀδάμ. Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἁμαρτεῖν (64), καὶ παραθεῖναι τὸν νόμον, καὶ ἐκδηθῆναι τοῦ παραδείσου, καὶ θάνατον τὸ ἐπιτίμιον λαβεῖν· ἵνα μὴ τῷ θανάτῳ δαπανώμενον ἄρθρον τὸ γένος ἀπώληται, γάμος ἐπιστρατεύει τῷ θανάτῳ. Ἴνα ὁ μὲν σπείρῃ, ὁ δὲ θερίζῃ· ὁ μὲν τέμνῃ, ὁ δὲ βλαστάνῃ. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ ὑποβληθῆναι θανάτῳ, ἢ τοῦ γάμου ἐδόθη χάρις, δῆλον ἐκ τοῦ, τὸν Ἀδάμ μετὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ παραδείσου συναφθῆναι τῇ Εὐᾶ. Γέγραπται γὰρ ὅτι, μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐκ τοῦ παραδείσου, τότε *ἔγνω Ἀδάμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ*· πρὸ τῆς ἁμαρτίας οὖν, παρθενια ἦν· ἀμόλυτον τηροῦσα τὸν χιτῶνα τῆς φύσεως. Μετὰ δὲ τὴν παράβασιν, μετὰ τὴν τοῦ θανάτου ἀπόφασιν, ὁ γάμος ἀντείσχηθη, ἵνα ἀντλούμενα τὸν θάνατον νίκησθαι βρῶν, καὶ τρυγῶντα ἡττήσθαι φύον. Ἐπεὶ οὖν ἐπὶ τῇ συνοχῇ τοῦ γένους, καὶ ἐπὶ αὐξήσει τῆς φύσεως, ὁ τοῦ γάμου ἐδόθη νόμος· τῷ μὲν ἀνθρώπῳ ἡδονὴν ἐνέσπειρε· τὸ δὲ θῆλυ, θωπευτικὸν ἐποίησεν· οὐχ ἵνα ἐταιρικῶς πρὸς μίξεις ἐρεθίζωνται· ἀλλ' ἵνα ἐννόμως πρὸς γάμον συνάπτωνται. Ὅθεν ἢ μὲν ἐνθεσμος τοῦ γάμου μίξις τιμία παρὰ τῷ θεῷ. Ἢ δὲ πρὸς χάριν τῶν ἡδονῶν ἐκτελουμένη, θανάτῳ ὑποβέβληται (65). *Τίμιος γὰρ*

nisi a peccato Evam cognoverit, non eo fuit, quia nisi peccasset non esset cogniturus, sed quia intra modicum illud tempus vix sex horarum a conditione ad lapsum, congruum non fuit : cum a Dei potius cultu et perficiendo usu scientiæ animo, imperiisque in subjecta quæquæ animalia executione, adeoque a spiritualibus inchoandum esset, eisque nonnihil temporis statim a creatione impendendum : qua etiam ratione, neque legitimus id temporis comedisse quidquam, excepto ligno scientiæ.

(65) *Θανάτῳ ὑποβέβληται*. Quando nimirum ita est voluptatis solius causa, ut legitimum matrimonii fines exeat, ut satis se auctor ipse declarat; alioqui enim concedit Paulus nuptias in remedium concupiscentiæ I Cor. VII, 9 : *Quod si non se continent,*

ὁ γάμος ἐν παῖσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμάρτους· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κοινεῖ ὁ Θεός. Αἱ οὖν χάριν παιδογυνίας ἐνώμους τοῖς ἀνδράσι μιγνύμεναι, ἀνεγκλητοὶ εἰσι· ὡς περὶ τῆ Σάρρα, καὶ τῆ Ρεβέκκα, καὶ τῆ Ραχήλ· καὶ εἰ τις ἄλλη ἀπ' αὐτῆς· αἱ δὲ λόγῳ ἡδυσπαθείας τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν διεγείρουσαι, ὡς φεῖρουσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, παραδίδονται φθορᾷ. *Εἰ τις γὰρ, φησὶ, φθειρεῖ τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὢν καὶ αὕτη μία ἦν, ἡ μετὰ χεῖρας ἀμαρτωλός.* Τὴν γὰρ φύσιν καπηλεύσασα, καὶ ταῖς ἐξωθεν βαφαῖς τὰς παρεῖας φοινίσουσα, καὶ τέγγη βιαζομένη φανῆναι καλῆ, τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν ὑπέστυρεν, ἀπροόπτως (66) αὐτοὺς εἰς τὸ τῆς πορνείας ἀποκλίνουσα (67) βάραθρον.

ante contendens videri pulchra, adolescentes incaute in luxuriam subtrahebat.

Εἰ. Ταῦτα δὲ λέγω, οὐ κωμῶδῶν αὐτὴν ἐφ' οἷς ἔδρασε πρὶν· ἀλλ' ἐπαινῶν αὐτὴν, ἀφ' οἷων, οἷα γέγονεν ἄνω. Λέγω γὰρ τίς ἦν πρώτη, ἵνα δεῖξω τίς γέγονε νῦν· λέγω αὐτῆς τῆς ἀμαρτίας τὰ πταίσματα, ἵνα δεῖξω τῆς μετανοίας τὰ κατορθώματα. Ἄλλ' αὕτη, ἡ τῷ σώματι οὐκ ἀμέμπτως χρησαμένη τὸ πρὶν· τοὺς μὲν διὰ βοστρυχῶν σαγηνεύουσα, τοὺς δὲ διὰ θαυρίων φαρμάττουσα, τοὺς δὲ διὰ λήμματος γοητεύουσα, πάντας δὲ πανταχόθεν εἰς τὸν βάραθρον τῆς ἀκολασίας προσκαλουμένη, τὸν αἰσχρὸν αὐτῆς καὶ ἡδυσπαθῆ ἔρωτα εἰς θεὸν καὶ ἐπουράνιον μεταβάλλει φίλτρον. Ὅς εἶδε γὰρ τὸν Ἰησοῦν, ποτὲ μὲν ἀδέως τῆ Σαμαρείτιδι διαλεγόμενον, ποτὲ δὲ τὴν Χαναναίαν προσέειπεν, ἄλλοτε τῆς αἰμορροούσης ἀνακηρύττοντα τὴν κλοπὴν, καὶ πῆ μὲν τελώναις συνεσθίοντα, πῆ δὲ τῶν Φαρισαίων τοὺς οἴκους καταλαμβάνοντα, ἐλογίσαστο ὅτι· *Εἰ πόρναι καὶ ἀμαρτωλοὶ καὶ τελῶναις προσίεται, μέχρι ποτὲ ἀκαθάρτους οἰστρώσα, τὸ τῆς ἀμαρτίας πέλαγος ἀντλῶ; Οὐ μέντοι νεία, οὐ μέντοι καλῆ· πάντα γὰρ παρέρχεται, πάντα μαραινεται, καὶ ἄνηθα, καὶ κρίνα, καὶ τῶν προσώπων τὰ κάλλη. Τί οὖν πάθω ἐφ' οἷς ἔδρασα; Ἡδὴ γὰρ τὸ τῆς γεέννης πῦρ ἐνόησ', ἦρξή μου τὴν ψυχὴν μεταγωγῆς λαμβάνει, ὅτι ἐπ' οὐδέθρη τῶν νέων βιαζομένη φανῆναι καλῆ, ἐν ταῖς ἀγυαῖς τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ἐν ἀμφοδῶσι ἔτρεχον, δίκτυον μὲν τοὺς πῖδας ἔχουσα, καὶ σαγήνην τὴν γλῶτταν.* Ὡ πόσους νεανίσκους κατέβλεξα, μεστὸν ἀναιθείας βλέμμα περιφέρουσα! Ἐπὶ λύμῃ γὰρ τῶν θεατῶν ὠραϊζομένη, πῆ μὲν πολυπλόκοις σειραῖς τὴν κεφαλὴν ἐπύργουν, πῆ δὲ νομάδας πλοκάμων ἐκ κορυφῆς εἰς τὸν μετώπου χαλασθαι. Ἄλλοτε δὲ τὰς παρεῖας ἐφοίνισσον, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κατέγερσον. Καὶ ἄλλοτε θαυρίων λιβάδας ἤρξουν, τῆς κολακείας ἐκτραχηλίζουσα τὴν ψυχὴν. Τίς οὖν ἐπὶ τούτοις γένομαι; Τίνα ἰατρὸν εὖρω

A consummatur ad voluptatum gratiam, vindictæ mortis obnoxia est. *Honorabile enim connubium in omnibus, et torus immaculatus : fornicatores vero et adulteros judicabit Deus* *. Quæ ergo mulieres suscipiendæ proles gratia legitime commiscerentur viris, sine crimine sunt : quemadmodum Sarra et Rebecca et Rachel, et si quæ alia sequitur. Quæ autem ratione voluptatis adolescentes ad libidinem provocant ; velut quæ violent Dei templum, in interitum traduntur. *Si quis enim, inquit, templum Dei violaverit, disperdet illum Deus* † : e quibus et hæc erat, quam præ manibus peccatricem habemus. Velut enim sordide venum exponens cauponansque naturam, genasque ascitiliis pigmentis purpurans, ac declinans depellensque in fornicationis barathrum,

V. Dico autem hæc, non ut traducam ob prius gesta, sed laudans, ut talis ex tali sit facta. Dico siquidem, quæ esset olim, ut quæ modo evaserit, ostendam. Dico peccati ipsius errata, ut exhibeam penitentia merita. Verum, cui non absque crimine considerat usus corporis ; quæ alios quidem cincinnis caperet, alios oculorum lenocinio falleret ; consilio alios seduceret, omnes undequaque in luxuria barathrum provocaret, suum illum turpem mollemque amorem, in divinum cœlestique philtro transtulit. Ut enim Jesum cognovit, modo quidem libere cum Samaritana miscerent sermonem : modo Chananæam recipientem ; alio item loco, sanguine fluentis furtum prædicantem ; atque hic quidem cum publicanis manducantem ; hic Phariseorum adeuntem domos ; sic secum cogitavit : Cum is meretrices et peccatores publicanosque recipiat, quandiu impolenti cæstro percita, peccati pelagus haurio ? Non manet juvenus ; non pulchritudo : nam prætereunt omnia ; cuncta marcescunt, floresque et lilia et vultuum species. Quid mihi ergo accidit pro his quæ feci ? Jam enim gehennæ ignem cogito ; jam pœnitudo animum corripit, quod in perniciem adolescentium studens parere pulchra, per viccos civitatis perque plateas et bivia currens, pedes quidem, rete ; linguam autem, sagenam habuerim. O quam multos demulsi juvenes, plenum impudentia circumquaque versans oculum ! Splendide enim ornata in perniciem spectatorum ; qua sinuosis resticulis plexuque vario caput fastigiabam, qua vagos ab vertice crines a fronte laxabam. Quandoque autem rubricabam genas, oculosque stibio sublineabam. Quandoque etiam lacrymarum latices mittens, animum adulatrix præcipitem dabam. Quæ igitur in his fuero ? Quem innumerabilium isthæc morborum in-

* Hebr. xii, 5. † I Cor. iii, 17.

habuit. Acceditque ratio, quia nusquam ratio præcepti, seu actus concessi, cadit sub præcepto, nisi iuste cui illa substantialis est. Quanquam ergo coeet maritus non sine generationis, sitque in eo actu nonnulla deordinatio, quia tamen nihil facit vitium, directe saltem, et sub rigorosa obligatione, nec præsumit actum non concessum, non peccat saltem graviter : ut neque qui comedit nulla necessitate,

et sola causa voluptatis, nullo inde gravi damno alicujus. — Id vero caute legas velim.

(66) Ἀπροόπτως. Deest hæc vox apud Montf., quæ tamen apposita satis esse videtur.

(67) Ἀπροόπτως αὐτοὺς ἀποκλίνουσα. Velut improvisos, quomodo Davidem in adulterium impulit, nihil ejusmodi cogitantem improvisumque, respecta temere Bethsabe (11 Reg. xi, 2 sq.).

veniam medicum? Si res meas hominibus dixerō, inutilis mihi fuerit hujuscemodi publicatio. Sed num mala occultaverō? At nequeo latere. Quem enim latuero, Deum latere non valens? Quo ergo fugiam, cui omni loco iudex occurrat? Ille quidem non manifestus; sed qui mala mea ubique redarguat. Una mihi spes salutis reliqua est; unus vitæ propositus commeatus, ut nimirum Jesum noverim, et ad illum accurrā. Qui enim publicanos suscipit, non repudiabit meretricem; qui communi cum Pharisæis epulo comedit, peccatricis lacrymas non repellet. Ut ergo cognovi divertisse apud Simonem Pharisæum, ad illum accedam. Quid vero accedens petam? Num oculorum sanitatem? At est temporanea gratia. Num a morbo liberari? Verum, parum est quod eo conchetur: mors enim æterna, præsentī gravior est. Cuncta omittam quæ sunt corporis; solam animæ sanitatem requiram. Unam enim independentium malorum consolationem inveniam; dum videro iudicem: dum præoccupavero tempus punitōnis. Æmulabor Rahab meretricem: persequar mulieris illius mores studiosos. Nihil quippe Deus a nobis aliud requirit, quam mutationem propositi.

VI. Cum hæc pie dispexisset, animumque ad fidem inunxisset: superingressa est ubi accubuerat Jesus, assumpta in occasionem libertatis priorī impudentia. Et illi quidem nihil loquitur, nam non audebat: noverat enim, non opus esse sermonum inspectanti cogitationes. Quid enim omnia scienti poterat dicere? Quod peccaverat? Quod multa perpetrarat mala? Quod deperiens, et deperitione amata, populi totius voluptatem foverat? Erant hæc Deo nota, non tantum cum fierent, sed et cum in occulto animi conclavi nudarentur. Sciens itaque quod cuncta nosset, nec eum quidquam posset latere: linguam quidem velut foribus munit, loquitur vero lacrymis. *Stans, enim, inquit, secus pedes ejus, flens, cepit rigare lacrymis pedes ejus.* Cæterum, quanquam non loquebatur lingua; at inenarrabiliter^o mutoque modo loquebatur gemitibus; cor contritum inflectens, peccatorum triumphans numerosam multitudinem; absonas turpesque cogitationes, execrandas cupiditates, actiones profanas, colloquia iniqua traducens. Nullum siquidem patrat malum, quod non lacrymis dire lamentaretur. Sciebat enim quæ confiteretur, oblivioni tradenda: *Dixi enim, inquit, Proferam adversum me injustitiam meam Domino: et tu remisisti impietatem peccati mei*¹⁰. Nec sic tantum inenarrabiliter loquebatur

Jos. 11, 4. ^o Rom. viii, 26. ¹⁰ Psal. cxxi, 5.

(68) *Ἡ γνώμη ἐναλλαγὴν.* Ita ex vi nominis sonat τὸ *μετάνοια*: et quod multis nostratibus crebrum est, *Resipiscentia*: cujus tamen loco ubique fere Patribus est, *Pœnitentia*. Affine est quod Paulus (*Rom. et Gal.*) prædicat de fide, velut una sine operibus ad salutem sufficere: quasi nimirum radix, ad quam si est perfecta, debeant illa consequi pro loco et tempore. Sic certe nostra peccatrix, non tantum mutavit propositum; verum etiam addidit lacrymas, et pedes dominicos obsequio fovit: tandemque du-

A τῶν ἀπειρῶν τούτων παθῶν; Ἐὰν ἀνθρώποις τὰ κατ' ἐμαυτὴν εἶπω, ἀνωφελὴς μοι γίνεται τῆς ἐξαγορεύσεως ὁ τρόπος. Ἄλλὰ καλύψω τὰ κακά; Ἄλλ' οὐ δύναμαι λαθεῖν. Τίνα γὰρ λάθω, θεὸν λαθεῖν μὴ δυναμένη; Ποῦ εὖν φύγω, πανταχοῦ τὸν δικαστὴν εὐρίσκουσα; Τὸν μὴ φαινόμενον μὲν, πανταχοῦ δὲ διελέγχοντά μου τὰ κακά. Μία μοι σωτηρίας ἀπολείπεται ἐλπίς, ἐν μοι ἐφόδιον πρόκειται ζωῆς· τὸ, τὸν Ἰησοῦν ἐπιγινῶναι, καὶ αὐτῷ προσδραμεῖν. Ὁ γὰρ τελῶνας προσδεχόμενος, οὐκ ἀπαναίνεται πόρνην. Ὁ Φαρισαίος συνεσθίων, οὐ παραιτεῖται τῆς ἀμαρτωλοῦ τὰ δάκρυα. Ἐπεὶ οὖν ἐγνων, ὡς παρὰ Σιμωνὶ Φαρισαίῳ κατέγεται, τούτῳ προσέλω. Ἄλλὰ τί αἰτήσω προσέλοισα; Ὁφθαλμῶν ὑγίαιαν; Ἄλλὰ πρόσκαιρος ἡ χάρις. Νόσου ἀπαλλαγὴν; Ἄλλὰ μικρὸν τὸ κατόρθωμα· ὁ γὰρ αἰώνιος θάνατος τοῦ παρόντος ἐστὶ βαρύτερος. Πάντα παρήσω τὰ τοῦ σώματος. Τὸ δὲ τῆς ψυχῆς ἐπιζητήσω ἴαμα. Μίαν γὰρ εὐρήσω λύσιν τῶν ἐπηρητημένων κακῶν, ἐὰν τὸν δικαστὴν ἴδω, ἐὰν προλάβω τῆς κολάσεως τὸν καιρὸν. Μιμήσομαι Ῥαὰβ τὴν πόρνην, τῆς γυναικὸς τὸν ἐνάρετον μεταδιώξω τρόπον· οὐδὲν γὰρ παρ' ἡμῶν ἄλλο βούλεται θεὸς, ἢ γνώμη ἐναλλαγὴν (68).

Γ. Ταῦτα εὐσεβῶς διασχεψαμένη (69), καὶ τὴν διανοίαν πρὸς πίστιν ἐπαλείψασα, ἐπισέρχεται τῷ Ἰησοῦ ὅπου ἀνέκειτο, τὴν προτέραν ἀναίδειαν εἰς ὑποθεσιν παρήσεια λαβοῦσα. Καὶ λέγει μὲν αὐτῷ οὐδὲν· οὐ γὰρ ἐτόλμα· ἦδει γὰρ ὡς ὁ τῶν λογισμῶν ἐφορος οὐ δεῖται λόγων. Τί γὰρ εἶπεν εἶχε τῷ πάντα εἶδόντι; Ὅτι ἡμαρτεν; Ὅτι πολλῶν κακῶν ἐργάτης γέγονεν; Ὅτι ἐρώσα καὶ ἐρωμένη τὴν πάνδημον ἡδονὴν ἐθεράπευσε; Ταῦτα θεῷ δὴλα ἦν, οὐ πραττόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀφάνει τῆς ψυχῆς βουλευτηρίῳ γυμνούμενα. Εἶδοντα οὖν ὡς πάντα οἶδε, καὶ λαθεῖν αὐτὸν δύναται οὐδὲν, θυροὶ μὲν τὴν γλώσσαν, λαλεῖ δὲ τοῖς δάκρυσι. *Στάσα γὰρ, φησὶ, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, κλαίονσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσιν.* Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ τῇ γλώσσῃ ἐλάλει, ἀλλὰ στεναγμοῖς ἀαλήτοις (70) ἐφθέγγετο, τὸν συντριμμὸν τῆς καρδίας ἐκκάμπτουσα, τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν θριαμβεύουσα· τοὺς ἀτόπους λογισμοὺς, τὰς ἐναγείας ἐνθυμήσεις, τὰς βεβήλους πράξεις, τὰς παρανόμους δουλίας ἐκπομπέουσα· οὐδὲν γὰρ ἦν τῶν πεπραγμένων αὐτῇ κακῶν, ὃ μὴ δάκρυσιν ἐξετραγῶδει. Ἦδει γὰρ ὅτι ὦν ὡμολόγει, τὴν ἀμνηστίαν ἐλάμβανεν· *Εἶπα γὰρ, φησὶν, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφήκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου.* Καὶ οὐ μόνον ἀαλήτως ἐφθέγγ-

rissimum vitæ genus arripuit, vixitque

(69) *Διασχεψ.* Edit. Montf. ἐπισχεψ.

(70) *Ἀαλήτοις.* Velut passive, juxta quod exponitur Rom. viii, 26, quo et videtur alludere: quanquam posset active sumi, ut esset velut *mute ac sine voce*: quo etiam modo forte aptius essent in sequenti: εὐ μόνον ἀαλήτως ἐφθέγγετο, ubi tamen ob consecutionem locutionis reddidimus, *inenarrabiliter*, adjuncta particula, *Sic*: ad quamdam determinationem.

γυτο, τοῖς στεναγμαῖς τῆς καρδίας δυσωπούσα τὸν Κύριον· ἀλλὰ καὶ σχήματι τὸ τῆς μετανοίας περιέγραφε κάλλος. Ἐδάκρυσε μὲν, ὡς πολλὰ γέλασσα· τοῖς καλοῖς δάκρυσι τὸν κακὸν ἐκπλύνουσα γέλωτα· ταῖς δὲ βανάσι τῶν ὀφθαλμῶν τὸν τῶν παριούτων ἐκπλύνουσα ῥύπον· ἵνα ἐν οἷς ἤμαρτεν, ἐν τούτοις καὶ ἀπολογησῆται· ἐν οἷς ἠνόμησεν, ἐν τούτοις τὸν νομοθέτην ἐξιλεώσῃται. Ὅσπερ γὰρ τὴν κοίτην ἦν ἐκθέσμως ἐμάδυνε συμπλοκῆ, δάκρυσιν ἀπέπλυνεν ὁ Δαβὶδ· Ἀκούσω γὰρ, φησί, καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κοίτην μου· ἐν δάκρυσι μου τὴν στρωματῆν μου βρέξω· οὕτω καὶ αὕτη· δι' ὧν ὀφθαλμῶν πολλοῦς τῶν νέων εἰς ἀκολασίαν ὑπέσυρε, δακρύων ἀρεῖα πηγὰς, τὸν δύσπλουτον τῆς ἀμαρτίας ἀπέπλυνε ῥύπον, αὕτη ἑαυτῆ ἑαυτῆν μετανοίας προβεβλημένη τὸ δάκρυα. Τὰ μὲν γὰρ δάκρυα ὡς ὕδωρ αὐτὰ παρέειχε· τὴν δὲ ἀρεσὶν ἀράτως παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὑπέδεχτο. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἀβραάμ, οὐ μιμουμένη μόνον, ἀλλὰ καὶ νικῶσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Χριστοῦ. Ὁ μὲν γὰρ νικητῆρα θεὸς, ὕδατι ἀπέπλυνε, καὶ λεντιῶ κατέμασσεν· αὕτη δὲ οὐχ ὕδωρ ἀντήλασσα, ἀλλὰ κρήνας δακρύων ἀφείσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Ἰησοῦ· φεισαμένη δὲ, μὴ δάκρυσιν ἀμαρτωλοῖς ἀγνοῦς ἐνουβρίση πόδας, τὸ τῶν τριχῶν κέλλος ὡς λεντίον ὑποβαλοῦσα, ἀπέμασε τοὺς πόδας· καὶ ἦν ἰδεῖν ὄλον δι' ὄλου τὸ γύναιον περὶ θεράπειαν τοῦ Ἰησοῦ καμπτόμενον. Οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμοὶ ἀνωθεν, ὡς κρήναι, δακρύων ἐπεμπον ὄχετοῦς· ἡ δὲ ψυχὴ ὡσπερ νικητῆρ ὑποκειμένη, τὰς ἐκ τῶν ποδῶν ἀποσταζούσας ἐδέχτο βανίδας. Οἱ δὲ πλόκαμοι ἠπέμασσαν, τὸ λεντιῶ πληροῦντες σχῆμα. Αἱ δὲ χεῖρες τὸ ἀλάβατρον τοῦ μύρου καταχέουσαι, πῶς θεοῦς ἤλειπον πόδας, μύρω τὸ μύρον τιμῶσαι· Μύρον γὰρ, φησί, κερωθὲν (71) δρομά σοι.

Ζ'. Εἶδες πῶς ἐνίκησε τὴν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων γυνὴν γυνὴ ἀμαρτωλῆς, ἡ θείων ἀμοιρος νόμων; Οἱ μὲν γὰρ λίθοις αὐτὸν ἐβαλλον, ἡ δὲ τοῖς τῆς εὐαγγελίας ἡφραίνε μύροις· ἀλλὰ Ἰουδαῖοι μὲν ὡς ἀχάριστοι, ὡς ἀσύνετοι καὶ ἀγνώμονες, κακοῖς ἠμείβοντο τὸν εὐεργέτην, λίθοις τὸν ἀκρογωνιαῖον φιλοφρονούμενοι λίθον· ἡ δὲ μύρω ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ μέλλοντος δι' αὐτὴν πανημέριον ἐπὶ τοῦ ἰκρίου ἰσῆσθαι τοῦ σταυροῦ. Καὶ τί λέγω, ὅτι τὸν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων ἐνίκησε δῆμον, ὅπου γε ὡν τῶν ἀγίων ὑπερηκόντισε τὸν χορὸν; Ἔλαβε γὰρ χεῖρην, ἦν οὐκ ἔλαβον βασιλεῖς, ἧς οὐκ ἔτυχον δυνασταί. Βασιλεῖς γὰρ θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι, καὶ προσκυρήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Καὶ δὴ κατὰ τὸν προφήτην, καὶ ἔωκαν τὰ δῶρα, καὶ προσεκύντησαν πόρρωθεν· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν τοῦ Ἰησοῦ τοὺς πόδας ἐφίλησε. Πῶς γάρ; Ἦλθον μάγοι λαβόντες ἀστέρα τῆς ἰκεσίας σύμμαχον· ἀλλὰ πόρρωθεν ἐσωροφόρου, τῆς οικείας τίξεως τὸ μέτρον γινώσκοντες· Ὁ οὐρανὸς γὰρ

cordis gemitibusque exorans Dominum: sed et habitu poenitentiae pulchritudinem adumbrabat. Lugebat quidem, velut quae multum risisset, bonis lacrymis eluens malum risum; oculorum vero stillis abluebat genarum sordes: ut in quibus peccaverat, in iis quoque defensionem haberet: in quibus egisset inique, in iis legislatorem placeret. Sicut enim David pollutum iniqua copula lectum lacrymis eluebat: *Lavabo enim, inquit, per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo* ¹¹, ita et haec: quibus oculis multos adolescentes in luxuriam subtraxerat, iis lacrymarum fontes emittens, peccati sordes non faciles elui, diluebat, sibi ipsa poenitentiae lavacrum proponens lacrymas. Ipsa quidem, ceu aquam, lacrymas praebat. **B** invisibili autem ratione remissionem a Christo suscipiebat. Enimvero non etiam imitata tantum Abraham, sed et superans, Christi abluit pedes. Ille quidem pelvi posita, abluebat aqua et linteo extergebat; haec vero, aqua non hausta, sed mit-tens lacrymarum fontes, abluebat Jesu pedes: ac cavens, ne lacrymis peccatricibus pedibus castis injuriam faceret, compactos crines velut linteum submittens, pedes extergebat: eratque videre mulierculam, totam prorsus ad Jesu obsequium inflexam. Oculi quidem desuper. ceu fontes, lacrymarum mittebant rivus; animus autem ceu pelvis supposita, distillantes e pedibus guttas excipiebat; cincinni detergebant, lintei implentes formam; manus, fuso **C** alabastri unguento, divinos ungebant pedes; unguentum unguento honorantes: *Unguentum enim inquit, evacuatum, nomen tibi* ¹².

VII. Vidistin', ut mulier peccatrix, expers illa divinarum legum, ingratus vicerit Judaeorum mentem? Illi quidem appetere lapidibus: haec vero unguentis suavolentibus recreavit. At quidem Judaei, ceu ingrati, ceu insipientes atque improbi, beneficio malis rependebant, lapidem angularem ¹³, amica excipientes lapidatione: haec autem *illius pedes unguento ungebat* ¹⁴, qui diem totam in crucis paubulo, ipsius causa, staturus erat. Quid vero, ingratus Judaicum populum, dico vicisse, quando omnium sanctorum superavit chorum? Quam enim gratiam reges non acceperunt, quam potentes et principes non obtinuerunt, accepit ipsa: *Reges enim Tharsis, et insulae munera offerent: et adorabunt eum omnes reges terrae* ¹⁵. Sane vero juxta prophetam et dederunt dona, et eminus adoraverunt: at nullus coram osculatus est pedes Jesu. Qui enim? Venerunt magi, accepta stella supplicationis socia: eminus tamen offerebant dona, modum sui status ignorant: *Caelum enim mihi sedes est; terra au-*

¹¹ Psal. vi, 7. ¹² Can. i, 2. ¹³ Psal. cxvii, 22.

¹⁴ Joan. x, 31. ¹⁵ Psal. lxxi, 10

(71) Κερωθὲν. Montf. ἐκκρωθὲν, ut apud LXX. Μοι δρομά σου. Sed lectionem Combesianam pra-

fert quoque codex Alex. Infra tamen § xi, ubi locus hic iterum excitatur, legimus ἐκκρωθὲν.

tem, scabellum pedum meorum ¹⁶. Laudetur itaque mulier, velut quæ totius terræ gloriam suscepit; velut quæ sit amplexata immaculatos pedes, cujus pulverem lingent gentes cognationesque, juxta quod dictum est: *Et inimici ejus terram lingent* ¹⁷. Amplexa est intemeratos pedes: Christi corpus cum Joanne partita est. Ille equidem recubuit supra pectus ¹⁸, ut inde expressurus divinam doctrinam: at ista pedes unxit gradientes nostri causa. Porro Christus qui non judicat peccatum, sed pœnitentiam laudat: qui præterita non punit, sed probat futura, traditis oblivioni malis ejus prioribus, mulieri honorem habet, et laudat pœnitentiam. Justificat lacrymas, et propositum coronat.

VIII. Videns autem Pharisæus miraculum, animo obstupescit: ictusque invidia, mulieris pœnitentiam non admittit. Quin vero, quæ sic Dominum honoraverat, contumelia ceu in faciem cædit: ejusque cui delatus esset honos, ignorantia calculo tributa, dignitatem minuit. *Videns enim, inquit, Pharisæus qui vocaverat eum, ait intra se: Hic, si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum: quia peccatrix est.* O stulte et insipiens, prorsusque Pharisæe! Dum ista dicis, non mulieris arguis mores; sed tuum ipse animum reprehendis, qui dicas, nescire illum quænam esset mulier. Non ergo ut Deum qui nosset omnia, vocando honorasti. Non igitur pudet, o magnifice calumniator et sycophanta, quod quidem ut Deum voces, et qui benedicere possit: proclames vero ut hominem ac velut eum, qui nihil sciat præ nobis. *Hic, inquit, si esset propheta.* O quam te melior, Pharisæe, mulier illa in Sichimis, quæ prophetam nesciens, ex primo statim visu confessa est Salvatoreni! *Domine enim, inquit, video quia propheta es tu* ¹⁹. Quam vero et hæc peccatrix, præ te digna admiratione, cujus quidem vides peccatum, sed pœnitentiam non cernis! Quin et condemnas, quam judex justificat: reprehendiasque et vituperas, quam Deus suscipiens coronat: quod visum apud te Deum in forma hominis recubentem, agnovit, eique honorem habuit: atque animæ relectis vulneribus, misericordiam, et anterioris vitæ commissorum obliterationem petiit. Tu autem qui honorasti vocando, contumelia inhonoras, dicens: *Si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum.* Miser! propterea quia non arguit tua mala, ignorantie dampnas? Propterea quia tectum tuum pluribus gravatum malis subiit, scientiam adimis? Ita ne, quod rogaveris ut intraret sub tectum tuum, ut tecum accumberet, ut odulis tuis adjiceret manum, nec rogatus abnuerit, unum aliquem de multis arbitraris? Num vero dignus eras, ut hospitio Deum exciperes, aut ei parares mensam, qui mensam paravit in deserto ²⁰? Verum cum propensiori in homines esset affectu, non detrectavit ut a suis ipse famulis po-

Α μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ἐπαινέσθω τοίνυν ἡ γυνή, ὡς ὄλης τῆς γῆς τὴν τιμὴν ὑποδεξαμένη· ὡς ἀφαιμένη ποδῶν ἀχράντων, ὧν τὸν χοῦν ἔθνη καὶ πατριαὶ λιβύουσι, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λιβύουσιν.* Ἠψάτο ποδῶν ἀχράντων· ἐμερίσατο πρὸς Ἰουάννην τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ στήθους ἀνέπεσε· θελὼν γὰρ αὐτόθεν ἐμελλε διδασκαλίαν ἀπομάσσεσθαι· ἡ δὲ τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν βαδίζοντας πόδας ὑπέλειπεν. Ἄλλ' ὁ Χριστὸς μὲν, ὁ μὴ τὴν ἀμαρτίαν κρίνων, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν ἐπαινῶν· ὁ μὴ τὰ παρελθόντα κολάζων, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα δοκιμάζων, ἀμνηστία παρελθῶν τὰ προλαβόντα αὐτῆς κακὰ, τιμᾶ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐπαινεῖ τὴν μετάνοιαν· δικαιοὶ τὰ δάκρυα, καὶ στεφανοὶ τὴν πρόθεσιν.

B H'. Ὁ γε Φαρισαῖος ὁρῶν τὸ θαῦμα, πλήττεται τὴν διάνοιαν, καὶ φθόνῳ βαλλόμενος, οὐ παραδέχεται τῆς γυναικὸς τὴν μετάνοιαν. Ἄλλὰ καὶ τὴν οὕτω τιμησασαν τὸν Κύριον, ἐπιβράβει τῇ λοιδορίᾳ· καὶ τοῦ τιμηθέντος ἐλαττοὶ τὸ ἀξίωμα, ἀγνοίαν αὐτῷ καταψηφίζόμενος. Ἰδὼν γάρ, φησὶν, ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· Οὗτος, εἰ ἦν προσφίτης τις, ἔργωνκεν ἂν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἡ τις ἄπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἀμαρτωλὸς ἐστίν. Ὁ ἄφρον καὶ ἀσύνητε, καὶ τὰ ὅλα Φαρισαεῖ! Ταῦτα λέγων, οὐ τῆς γυναικὸς διελέγχεις τὸν τρόπον· ἀλλὰ τῆς ἰδίας κατηγορεῖς προαιρέσεως, ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγων, τίς ποτε ὑπῆρχεν ἡ γυνή. Οὐκοῦν οὐχ ὡς θεὸν πάντα γινώσκοντα τῇ κλήσει ἐτίμησας· οὐκ αἰδῆσθ' οὖν, ὡς λαμπρὸν κατήγορον καὶ συκοφάντα, ὅτι καλεῖς μὲν αὐτὸν ὡς θεὸν καὶ εὐλογῆσαι δυνάμενον, καταβοῆς δὲ αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου, καὶ μηδὲν ὑπὲρ ἡμᾶς εἰδότες. Οὗτος, φησὶν, εἰ ἦν προσφίτης. Καὶ πόσον σου βελτίων, ὁ Φαρισαεῖ, ἡ ἐν Σιχίμοις γυνή, ἡ μὴ προσφίτην ἐδίδια, καὶ ἐκ πρώτης ὕψεως τὸν Σωτῆρα ὁμολογῆσασα! Κύριε, γὰρ, φησὶ, θεωρῶ ὅτι προσφίτης εἶσὺ. Πόσον δὲ σου θαυμαστοτέρα καὶ αὐτῆ ἡ ἀμαρτωλὸς, ἥς τὴν μὲν ἀμαρτίαν ὀρέξ, τὴν δὲ μετάνοιαν οὐ βλέπεις! Ἄλλὰ καὶ κατακρίνεις, ἣν ὁ κριτὴς δικαιοὶ· καὶ μέμφῃ καὶ ψέγεις, ἣν ὁ θεὸς ἀποδεξάμενος στεφανοὶ· ὅτι ἰδοῦσα παρὰ σοὶ θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ κατακείμενον, ἐπέγνω καὶ ἐτίμησε· καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἐκκαλύψασα τραύματα, ἔλεον ἤτησε καὶ τῶν βεθωμένων τὴν ἀμνηστίαν. Σὺ δὲ τιμήσας τῇ κλήσει, ἀτιμάζεις τῇ λοιδορίᾳ, λέγων· *Εἰ ἦν προσφίτης, ἔργωνκεν ἂν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἡ τις ἄπτεται αὐτοῦ.* Ἀθλίε! ἐπειδὴ τὰ σὰ οὐκ ἤλεγξε κακὰ, ἀγνοίαν αὐτοῦ καταψηφίζῃ; Ἐπειδὴ τὴν πολλοὺς κακοὺς βεβαρημένην σου στέγην ὑπέλθεν, ἀναίρεις αὐτοῦ τὴν γνῶσιν; Ἄλλ' ἐπειδὴ ἤξίωσας αὐτὸν τὴν σὴν ὑπελθεῖν στέγην, ἀνακλιθῆναι μετὰ σοῦ, καὶ χεῖρα ἐπιβάλλειν τοῖς ἰδέσμασί σου, ἐπένευσε καὶ οὐκ ἀπήξίωσεν, ἕνα αὐτὸν τῶν πολλῶν νομίζεις; Ἄξιός δὲ ἦσθα ξενοδοχῆσαι θεὸν, ἡ τράπεζαν παραθῆναι τῷ ἐτοιμάζοντι τράπεζαν ἐν ἐρήμῳ; Ἄλλὰ φιλόανθρωπος ὢν, οὐ παρητήσατο καὶ παρ' αὐτῶν τῶν οἰκετῶν πόμα καὶ σιτίον ὑποδέξασθαι. Τί

¹⁶ Isa. LXVI, 1. ¹⁷ Psal. LXXI, 9. ¹⁸ Joan. XIII, 25. ¹⁹ Joan. IV, 19. ²⁰ Exod. XVI, 15.

ὧν αἰτιάσαι φιλόνητον Δεσπότην, ὃ Φαρισαῖε, ἄνωγας εἰς πάντας τὸν τῆς χρηστότητος ζυγὸν ταλαντεύοντα; Τί δὲ τὸν κύνωπα τῆς γυναϊκὸς διῶλλίζων, τὴν κάμηλον τῶν οἰκείων κακῶν καταπίνεις; Καὶ ἐπὶ σοὶ μὲν μακρόθυμον τὸν Θεὸν εἶναι βούλη, ἐπὶ ταύτῃ δὲ ἀπότομον; Τί ἐπ' ἄλλοις ἀλλοτριῶσι ἐγκλήμασι περοφύνης τὸν δικαστὴν, ἐπὶ τοῖς οἰκείοις συγγνώμην αἰτῶν; Τί συνεφωνήσατε (72) σὺ καὶ Ἰουδαῖοι πειράσαι τὸν Κύριον; Σὺ μὲν γὰρ ὡς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι διασύρων τὸν ἄνθρωπον, ἔγνωσαν καταψηφίσῃ Θεοῦ ὃ δὲ, ὡς φιλόπτωχος ἀγαπαεῖ, λέγων· *Τίς ἡ ἀπώλεια τοῦ μύρου τούτου; ἐδύνατο γὰρ πρῶθῃναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.* Ὡς τῆς ἀγνώμονος γνώμης! Ὡς τῶν ἀχαρίτων τρόπων! Ἀπώλειαν τίθεις, Ἰουδα, τὴν θεράπειαν τοῦ Χριστοῦ; καὶ μάταιον ἀνάλωμα καλεῖς, τὸ εἰς τιμὴν προχωρῆσαι Θεοῦ;

Θ. Πόσον ἐδώκαμεν ὧν ἐλάβομεν; Λογιώμεθα, ἀφ' ὧν ὁ κόσμος ἀνεδείχθη, πόσοι παρὰ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἐλέους ῥέουσι ποταμοὶ, καὶ οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς ζημίαν τὴν ἀφθονίαν. Πόσας ἡ γῆ εὐωδίας βλαστᾷ; ῥόδον, καὶ κρίνον, καὶ σύρακα, νάρδον καὶ στακτὴν, καὶ τὰ ἄλλα, ἀφ' ὧν τὸ καλὸν κατασκευάζεται μύρον· καὶ οὐ λογίζεται (73) Θεὸς εἰς ἀπώλειαν ταῦτα· καὶ ἵνα μικρὸν ἀλάσαστρον μύρου τοῖς ποσὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιγεθῇ, γογγύσεις; Μὴ οὖν προῖκα ἀπὸ ἐλαθεν, ἵνα γογγύσεις; Ἐλαβε μύρον, καὶ ἔδειξε μετανοίας τρόπον. Ἐλαβε δάκρυα, καὶ ἔστησε πηγὴν ἁμαρτημάτων. Ποία οὖν ἐστὶν ἀπώλεια, εἰ ἐσώθη γυνή, δι' ἣν ὁ παράδεισος ἀπεκλείσθη (74); Ἀλλὰ λυπαί σε τοῦτο, Ἰουδα; Εἰκότως· καὶ γὰρ ἐν διάβολον ἐλύπησεν αὐτῆς ἡ σωτηρία. Οἶδες γὰρ δι' αὐτῆς λοιπὸν τὸ γένος πρὸς μετάνοιαν μεταβαλλόμενον· καὶ δάκνεται καὶ ἀνίσταται· οὐκ ἔχων λοιπὸν δίχτυον δι' ὃν θηράσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν καὶ σὲ εἰς τὸ γογγύσαι παρώρμησεν. *Εἰς τί, φησὶν, ἡ ἀπώλεια αὐτῆ;* Ἐδύνατο γὰρ πρῶθῃναι πολλοῦ. Ἡὸν πράξεις, Ἰουδα· ἥδη προδοσίας μελετᾷ· κακῶν αἰνιγμάτων (75) ἀρχή. Ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐλέγχει αὐτοῦ τὴν νόσον· οὐ γυμνοῖ τὸ φιλάργυρον, ἵνα μὴ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν ἀνακρούσῃται· ἀλλ' ἐπὶ πάντας λέγει· *Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναϊκί;* Τί πρὸς τοῖς προλαβοῦσι κακοῖς κακίζετε τὴν ἀν-

tum escasque susciperet. Quid ergo benignum Dominum postulas, o Pharisæe, qui in omnes pariter bonitatis stateram libret²¹? Quid vero excolans mulieris culicem, tuorum ipse malorum camelum deglutis²²? Et quidem, vis in te Deum longanimum; in hanc autem promptum ad iram? Quid Dominum exasperas in alienis criminibus, qui in propriis veniam petas? Quid tu Judasque convenistis, ut tentaretis Dominum? Tu quidem, velut mundus a sorde, detrahens homini pro peccatis, Deum ignorantie damnas: ille autem, ceu pauperum amans indignatur, dicens: *Ut quid perditto ista unguenti? Poterat enim venundari multo, et dari pauperibus*²³. O improbum animum! O ingratos mores! Æstimas, o Juda, perditionem, obsequium Christi? vocasque inanem sumptum, quod in honorem Dei procedit?

IX. Quantum dedimus ex iis quæ accepimus. Cogitemus ex quo mundus conditus est, quanta fluunt ab ejus natura misericordie flumina, nec Deus largitatem detrimento ducit. Quot terra suaves odores producit? rosam, liliam et styracem, nardum et stactem, aliaque ex quibus unguentum probum conficitur; nec Deus ista reputat perditionem; et tu obmurmuras quod modicum alabastrum unguenti Christi pedibus affusum sit? Num vero illud gratis accepit, ut murmuraveris? Accepit unguentum, et exhibuit penitentiae modum. Accepit lacrymas, et cohibuit scaturiginem peccatorum. Quæ ergo perditio, salva effecta muliere, ob quam paradisi clausus fuit? Verum te hoc, Juda, contristat? Merito: nam et ejus salus diabolum contristavit. Noverat enim deinceps per illam convertendum sexum ad penitentiam; ac mordetur, et est anxius, quod jam desit rete ad hominem venandum, eaque te causa in murmur propellit. *Ut quid, inquit, perditio hæc? Poterat enim venundari multo.* Jam venudas, Juda; jam proditionis meditaris: malorum ænigmatum inchoatio. Jesus tamen non arguit ejus morbum: non detegit avaritiam, ut ne futuram proditionem depellat. Sed ait in omnes: *Quid molesti estis huic mulieri*²⁴? Quid pro malis præteritis feminam objurgatis? Sa-

Joannes narrat, accumbente Lazaro suscitato, in ipsa, ut videtur, Lazari et sororum domo, ipsa fuerit, quæ apud Matth. et Marcus legitur in domo Simonis leprosi: quanquam multa consonantia eandem probabiliter suadeant. Habet Amphilocho proxima præfatus Chrysost. hom. in *prodit. Judæ* tom. V Duceæ. Videri potest Jansenius *Concord.* c. 48.

(73) Λογίζ. Montf. καὶ οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς ἀπώλειαν· καὶ ἵνα.

(74) Ἀπεκλείσθη. Addit. Montf. δι' ἣν Ἀδάμ συνεξεδιήθη, per quam Adam simul ejectus fuerat. Et statim: ἀλλὰ ἐλύπησε τοῦτο Ἰουδᾶν· εἰκότως· Sed illud Judæ dolori fuit: jure quidem. Rectius, ut videtur. Sed ἐπέχω ob ea quæ mox sequuntur. ὅθεν καὶ σὲ, x. τ. λ.

(75) Αἰνιγμάτων. Deest apud Montf.

(72) *Τι συνεφωνήσατε.* Videtur innuere unam unctionem, cujus causa Judas murmuravit, et quæ in domo Simonis (*Luc.* vii, 39) facta legitur, murmurante et ipso contra Dominum susipientem: nisi oratorie, duas unctiones, velut in unam, una orationis serie cogit. Eandem illam mulierem, et quam tres evangelistæ habent, existimat Chrysost. hom. 81 in xxvi *Matth.*, sed aliam a mirabili illa Maria sorore Lazari: qua de re nihil Amphilocho: obtinetque Augustini, Gregorii Magni, etc., sententia, ut et ipsa una eademque sit; colitque Ecclesia ut unam, officio ex variis locis Scripturæ, quibus et sororis Lazari et mulieris quam evangelistæ alii habent, mentio est, devotissime instructo. Unam ego Mariam dixerim, tres unctiones: vel certe duas. Videtur enim illa *Luc.* vii, 38, longe antiquior ea quam *Matthæus* et *Marcus* factam habent, sub ipsum ferme tempus passionis Dominicæ: ac nec quam

tis male habuit feminus sexus : ne quis prohibeat , A quo minus salvæ fiant : ne quis illi molestus sit, quæ fessos propter ipsam sub itinere super terram pedes lavit. *Nam semper pauperes habetis vobiscum* 25. Etiam cum pauperibus me accipite. Propter vos enim, cum dives essem, factus sum pauper, ut vos mea paupertate ditaremini 26. Me occiditis, neque accuso : me illa sepulturæ tradit, et murmuratis? *Mittens enim hæc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit* 27. Non pudore, Juda, suffunderis, quod hæc, cum sit peccatrix, me unguentis honoret; tu vero, qui sis apostolus, venditione injurius sis? Et mulier quidem, parat quæ spectant ad sepulturam; discipulus autem morti tradit. Peccatrix est mulier, novi : cæterum, nihil fuit præter lacrymarum fontem, quod donaret : fontem fonte benevolenti faciens. Sed et unguentum, infelix, probas; qui dicas trecentorum denarium 28 : probas autem, non ut laudes illius magnificentiam, quæ totum quod peccando divitiarum collegerat, in unguenti pretium insumpsit : sed ut murmurando ostendas, in quam durum malum, tantum damni passus, incideris. Verum nihil magni fuerit, quod moleste feras amissos trecentos denarios, cum acceptis triginta pro Domino tuum tradideris. *Quid enim, inquit, vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam* 29? Miser! Servus Domini vendit? Inversus est ordo. Et quidem ego proprio te sanguine a peccato redimo : tu autem ad hæc vendis, triginta obolis? Præterea vero, homo Deum vendit? Demus vero quod vendat : quis emptor? Quanti vero quis Deum emerit? Quid autem etiam rem facis vilis pretii? Sic ne, triginta quis argenteis Deum in forma humana, ut servum, ut barbarum, vendit? Saltem discernas, quanti Deum inhabitantem; quanti hominem qui paret, facis. *Quid mihi, inquit, vultis dare?* Tu quid vis accipere? Nam illi nihil habent dare, quod digne Deo responderit. *Etsi constituerunt illi, inquit, triginta argenteos* 30. An quis medicum gratis curantem triginta obolis vendit? Medicum, inquam, qui cæcis dat visum : qui ad cursum claudos erigit? Hæc dico, ut te erudiam, qui molestus es mulieri, quod eum qui est inter mortuos liber 31, etiam ante mortem, velut mortuum, honore affecerit; quod sepulturæ, resurrectionisque gratiam unguento prænuuntiaverit. Cæterum, tibi quidem prodictionis fructus, restis manserit 32 : istius autem memoria, *ubicunque fuerit prædicatum Evangelium* 33, indeficiens erit. Dixit : sicque factum fuerit. Nam cessavit Aaron et Eleazari unguentum, cornuque desit : at hujus alabastrum, toti ævo coextentum, inexhaustæ memoriæ fragrantiam habet.

X. Et ita quidem Judam; murmurantem autem Pharisæum hoc pacto Christus affatus est : *Simon,*

θρωπον; Αὐτάρκως ἕκαμε τὸ των γυναικῶν γένος· μηδεὶς αὐτῶν τὴν σωτηρίαν ἐμποδιζέτω· μηδεὶς κοπούτω τὴν λούσαν μύρον τοὺς πόδας τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς βαδισάντας ἐπὶ τῆς γῆς. Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. Λάβετε καμὲ καὶ μετὰ πτωκῶν. Δι' ὑμᾶς γὰρ ἐπτώχευσα πλοῦσιος ὢν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ πλουτήσητε. Ἀναιρεῖτέ με, καὶ οὐκ ἐγκαλῶ· ἐνταφιάζει με αὕτη, καὶ γογγύζετε; Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον ἐπὶ τοῦ σώματος μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με πεποιήκεν. Οὐκ αἰδῆ οὖν, Ἰούδα, ὅτι αὕτη μὲν, ἀμαρτωλὸς οὖσα, μύροις με τιμᾷ· σὺ δὲ, ἀπόστολος ὢν, πράσει με καθυβρίζεις; Καὶ ἡ μὲν γυνὴ τὰ πρὸς τάφον ἐτοιμάζει, ὁ δὲ μαθητὴς τῷ θανάτῳ παραδίδωσιν. Ἀμαρτωλὸς ἐστὶν ἡ γυνή, οἶδα· ἀλλ' οὐδὲν εἶχέ μοι χαρῖσασθαι, ἢ τὴν γῆν σακρῶν· πηγῆ τὴν πηγὴν εὐμενίζουσα. Ἄλλὰ καὶ δοκιμάζεις, ἄθλιε, τὸ μύρον, τριακοσίων δηναρίων λέγων· δοκιμάζεις δὲ, οὐχ ἵνα αὐτῆς τὴν μεγαλοφυλίαν ἐπαίνησης· ὅτι ὄλον τὸν ἐκ κακῶν συναχθέντα πλοῦτον εἰς τιμὴν μύρου κατανάλωσεν· ἀλλ' ἵνα γογγύζων δείξης, ὡς ἀπεύκτω περιέπεσας κακῶ, τοσοῦτον ζημιωθείς. Ἄλλ' οὐ μέγα εἰ τριακοσίων δηναρίων στέρησιν δυσχεραίνεις, ὅπου γε τριάκοντα λαβὼν, ἀπέδου με τὸν Κύριον. Τί γὰρ, φησὶ, θέλετέ μοι δοῦναι, κατὰ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν. Ἄθλιε! Δοῦλος Δεσπότην πωλεῖ; Ἀντέπραπται ἡ τάξις· καὶ ἐγὼ μὲν σὲ τῆς ἀμαρτίας τῷ οὐκ εἶναι ὠνούμαι αἵματι, σὺ δὲ μὲ τριακοντα ἐπεμπωλείς ὀβολῶν; Εἶτα δὲ (76) ἄνθρωπος Θεὸν πωλεῖ; Δεδόσθω δὲ, ὅτι πωλεῖ· τίς ὁ ὠνούμενος; πόσου δὲ τίς ἀγοράσει Θεόν; τί δὲ καὶ εὐωνον ποιεῖς τὸ πρᾶγμα; τριάκοντά τις ἀργυρίων Θεὸν πωλεῖ ἐν ἀνθρώπου μορφῇ, ὡς οὐκ εἴρη, ὡς βάρβαρον; καὶ ἀνθρώπινον, πόσου μὲν τὸν ἐνοικούντα Θεὸν, πόσου δὲ τὸν φαινόμενον ἄνθρωπον· τί μοι, φησὶ, θέλετε δοῦναι. Σὺ τί θέλεις λαβεῖν· ἐκεῖνοι γὰρ οὐδὲν ἔχουσι δοῦναι ἀντάξιον Θεοῦ. Καὶ ἐστῆσαν αὐτῷ, φησὶ, τριάκοντα ἀργύρια. Τριάκοντα ὀβολῶν ἀμισθὸν τίς ἱατρὸν πωλεῖ; ἱατρὸν τυφλοὺς ὀφθαλμοῦντα, χυλοὺς πρὸς δρόμον ἐγείροντα. Ταῦτα λέγω, ἵνα σου καταγγήσω τὴν διάνοιαν, ὅτι κόπους παρέχεις τῇ γυναικί· ὅτι τὸν ἐν νεκροῖς ἐλεύθερον, καὶ πρὸ τοῦ θανάτου ὡς νεκρὸν ἐτίμησεν· ὅτι διὰ τοῦ μύρου, τῆς ταφῆς, καὶ τῆς ἀναστάσεως τὴν χάριν προεσήμανεν. Ἄλλὰ σὺ μὲν καρπὸν τῆς προδοσίας τὸν σχολῶν ἐξεις· ταύτης δὲ ἡ μνήμη, ὅπου ἀν κηρυχθῆτὸ Εὐαγγέλιον, ἀνεξάλειπτός ἐστιν. Εἶπε, καὶ ἐγένετο ἔργον οὕτως. Ὅτι τὸ τοῦ Ἀαρὼν, τὸ τοῦ Ἑλεάζαρ πέπαυται μύρον, καὶ τὸ κέρας ἤρησε. Τὸ δὲ ἀλάσαστρον ταύτης παντὶ τῷ αἰῶνι συνεπεκτείνεται, ἀκένωτον ἔχον τῆς μνήμης τὴν εὐωδίαν.

Γ. Ἄλλὰ πρὸς μὲν τὸν Ἰούδαν οὕτω, πρὸς δὲ τὸν Φαρισαῖον γογγύζοντα Χριστὸς οὕτως ἔλεγε. *Σίμων,*

25 Matth. xxvi, 41. 26 II Cor. viii, 9. 27 Matth. xxvi, 42. 28 Marc. xiv, 5. 29 Matth. xxvi, 15. 30 ibid. 31 Psal. lxxxvii, 6. 32 Matth. xxvii, 5. 33 Matth. xxvi, 13.

(76) *Εἶτα δέ.* Montf. εἰ δέ.

ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ χάριτος ἀπάτου! Ὁ φιλανθρωπίας ἀβρότου! Θεὸς καὶ ἄνθρωπος κοινολογούνται, καὶ προτίθησι πρόβλημα, κανόνα φιλανθρωπίας, ἐκλύων αὐτοῦ τὴν πονηρίαν. Σίμων, γὰρ, φησὶν, ἔχω σοί τι εἰπεῖν· ὁ μὴδὲν τῶν παλαιῶν εἶπον, οὐ πατριάρχῃ, οὐ προφήτῃ, οὐ νομοθέτῃ. Τότε μὲν γὰρ, *ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος* ἐξήτουν, τὸ δίκαιον ἀπαιτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ δύνασθε εἶρειν τὸ δίκαιον, χάριν ἀντεισάγω τῷ νόμῳ, καὶ ἀλλήτῳ σοι μυστήριον ἐρῶ. Ὁ δὲ φησὶ· *Διδάσκαλε, εἰπέ. Δύο χρωσφειλέται ἦσαν ἐντὶ ἀνδρῶν.* Ὁρα Θεοῦ σοφίαν. Ἀποσιωπᾷ τὴν γυναῖκα, ἵνα μὴ κακουρήσῃ περὶ τὴν ἀπόκρισιν. Ὁ εἶς, φησὶν, ὤψεαι δηνάριον πενταχόσια· ὁ δὲ ἕτερος, πεντήκοντα. Φοβερὸν τοῦ διηγήματος ὁ τρόπος. Γραμματεῖόν ἐστιν ὁ ἡμέτερος βίος, ἀοράτως γράφων καὶ λογισμοῦς, καὶ πράξεις, καὶ ὀφθαλμῶν βεμβασμοῦς, καὶ ψυχῆς κινήματα· ἀλλὰ λύει τὸν φόβον ὁ φιλάνθρωπος δανειστής, ὁ τὰ χειρῶν γραφὰ διαβρήσων τῆς ἀμαρτίας· καὶ οὐ μόνον διαβρήσων, ἀλλὰ καὶ λαλῶν (77) τοῖς ὕδασι τοῦ βαπτίσματος, ἵνα μὴ ἔχνος στοιχείου ἢ συλλαβῆς ὑπομείναν, ὑπόμνημα γένηται τῶν παρωχητότων κακῶν. *Μὴ ἐχόντων* οὖν, φησὶν, αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Εἶδες φιλάνθρωπον δανειστήν; Πῶς δανείζει μὲν, οὐκ ἀπολαμβάνει δέ; Πῶς δὲ ἀγνωμονούμενος οὐ ναρκᾷ· ἀλλ' ἤπλωται αὐτοῦ τοῖς αἰτούσιν ἡ χεὶρ; *Μὴ ἐχόντων*, φησὶν, ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Ἄφηκε μὴ ἐχόντων (78)· οὐχὶ μὴ θελόντων. Ἔτερον γὰρ μὴ ἔχειν, καὶ ἕτερον μὴ θέλειν. Ὅσον τι λέγω·

θεὸς οὐδὲν παρ' ἡμῶν ζητεῖ, ἢ μετάνοιαν. Ὅθεν βούλεται ἡμᾶς ἀεὶ χαίρειν, καὶ προστρέχειν τῇ μετανόῃ. Ἐάν μὲν θελόντων ἡμῶν μετανόησαι, τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν ἄτονον τὴν μετάνοιαν ἡμῶν δείξει· οὐ παρὰ τὸ μὴ θέλειν, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ ἔχειν, οὐκ ἐκτίνομεν τὸ χρέος. Διὰ τοῦτο οὖν λέγει, *Μὴ ἐχόντων αὐτῶν*· ἵνα δείξῃ ὅτι ἰδὼν αὐτοὺς βουλομένους μὲν διὰ μετανόας ἀποδοῦναι τὸ χρέος, μὴ δυναμένους δὲ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν, ὡς φιλάνθρωπος, αὐτοῖς συνεχρήσθη, οὐκ ἀπὸ πράξεως, ἀλλ' ἀπὸ προαιρέσεως ἐλευθερῶσαι τῆς ὀφειλῆς τὸ ὑπόχρεον. *Μὴ ἐχόντων* οὖν αὐτῶν ἀποδοῦναι· μὴ μαστίξας, μὴ ὑβρίσας, μὴ στρεβλώσας, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο

²⁶ *Exod. xxi, 24.*

(77) *Λαλῶν*. *Μοντφ. λαβαίνων.* Unde Boisius in notis Savillii legendum putabat ἀφανίζων vel ἀπαλειφών. Ipse autem Montfauconius, quid, inquit, si dicamus hanc vocem medii ævi a Græculo usurpatam, ex Latino verbo *lavare* factam, inde λαβαίνων, *lavans* efformatum? Sed utriusque viri docti conjecturam elidit exemplaris Combelsiani proba

A habeo tibi aliquid dicere. O ineffabilem gratiam! O inexplicabilem humanitatem! Commune Deus cum homine sermonem miscet: problemaque et quæstionem, regulam humanitatis proponens, illius malitiam dissolvit. Simon enim, inquit, habeo tibi aliquid dicere; quod nulli veterum dixi: non patriarchæ, non prophetæ, non legislatori. Tunc quidem, quærebam oculum pro oculo, dentem pro dente²⁶: quod justum est, exigens. Quia vero non potestis ferre quod est justum; loco legis gratiam induco, tibi que inenarrabile sacramentum dico. At ille ait: Magister, dic. Duo erant debitores obstricti uni viro. Vide Dei sapientiam. Retinet mulierem, ut ne ad responsionem subdole cavilletur. Unus, inquit, debebat denarios quingentos, et alius B quinquaginta. Terribilis narrationis species. Est libellus humana vita, inaspectabili ratione et cogitatus et actiones et oculorum vagos ictus motusque animi perscribens. Solvit nihilominus metum benignus creditor, is, inquam, qui dirumpit chirographa peccati: nec dirumpit solum, verum etiam delet aquis baptismi, ut ne elementi aut syllabæ superstes vestigium, maiorum præteritorum monumentum fiat. Non habentibus ergo, inquit, illis unde redderent, donavit utrisque. Vidistin' creditorem humanum? Ut quidem feneretur, sed non recipiat? Ut etiam erga ingratos non torpeat, sed habeat rogantibus apertam manum? Non habentibus, inquit, unde redderent, utrisque donavit. Dimisit iis qui non haberent: non ita, qui nolent. Nam est C aliud non habere, et aliud nolle. Ut puta: Nihil Deus a nobis, præter pœnitentiam exigit. Quare vult ut semper gaudeamus, et curramus ad pœnitentiam. Si ergo, dum volumus pœnitentiam agere, peccatorum ingens numerus viribus infirmam et inefficacem pœnitentiam fecerit; non solvimus debitum, non quia nolimus, sed quia non habemus. Propterea igitur dicit, Non habentibus illis: ut ostendat, quod videns, velle debitum per pœnitentiam reddere, nec peccatorum multitudine velut obrutos, posse; concesserit ipse ut misericors, ut ab hujus se debiti reatu, non ab actione, sed a proposito animi eximerent. Non habentibus ergo illis unde redderent: non flagellis adhibitis, non contumeliam irrogans, non subjiciens tormentis, donavit utrisque.

XI Quis ergo plus eum debet attingere? Respondens Simon dixit: Æstimo quia is cui plus donavit. Vide Pharisæi genium atque solertiam. Ut jam se vidit sermone veritatis exclusum, illud Æstimo, posuit; veritus dare absolutam responsionem. Porro

lectio. Hic vero respexisse videtur sanctus Pater ad locum Coloss. 11, 14.

(78) Ἄφηκε μὴ ἔχ. Dimisit iis qui non haberent; non ita, qui nolent. Accedente libero consensu promptaque voluntate satisfaciendi, quæ Deo accepta est secundum quod habet, nunquam illi pauper, modo se divitem semper velit, ut ipsi donet.

Dominus non est scrutatus mentem : sed responsum rapiens, ait illi : *Recte judicasti. Et conversus ad mulierem, dixit Simoni : Vides hanc mulierem? peccatricem illam, tibi quidem desperatam, sed mihi factam salvam? Intravi in domum tuam. Tua enim domus est, non mea; quæ est plena contumelia. Aquam pedibus meis non dedisti: pedibus, inquam, tui causa pulvere conspersis; pedibus labore fatigatis, ut eos qui laborant et sunt onerati, laboribus et molestia liberarem*⁷⁹. Dimidiatum honorem obtulisti: qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris. At tu quidem, *aquam pedibus meis non dedisti*; hæc autem lacrymarum fontes ab oculis mittens, peccati sui maculam absternit. *Mihi tu osculum non dedisti*; atque utinam nec Judas, qui osculo prodicionem patravit : *Hæc autem ex quo intravit, non cessavit osculari pedes meos. — Oleo caput meum non unxisti; Oleum enim peccatoris non impinguet caput meum*⁸⁰. Quomodo enim poterat capiti habere honorem, qui pedes neglexerat? *Hæc autem etiam pedes unxit unguento. — Oleum enim, inquit, evacuatum nomen tibi*⁸¹. Evacuatum et exhaustum; non effusum. Nam quia vas Judaici animi supputre erat, idcirco ex alabastrite vestra in pedes meos fuit evacuatum unguentum, ut per me fragrantia gratiæ derivaretur in gentes. *Propter quod dico tibi: Remittuntur ei peccata multa: quod tu quidem, eodem tecto susceptum, neque osculo honoraveris, neque unguento foveris: hæc autem, multis ejus malis oblivioni traditis, honoraverit: velut duplici cratero temperato, ex lacrymis et unguentis.*

XII. Beatam igitur feminam prædicemus, quæ mala Evæ obtegit: peccatricem illam, illam meretricem, illam bonorum conciliatricem, cui iudex ipse advocatus fuit: quæ lacrymis vicit iudicii luctum. Quotquot adestis, quæ audistis æmulamini; atque meretricis non voluptatem imitamini, sed iamentum. Voluptas quidem parens lamenti et luctus fuit; luctus autem malis exitum conciliavit. Corpus itaque vestrum non aqua abluite, sed lacrymis: membra ungit, non unguentis, sed castitate.

⁷⁹ Matth. xi, 28. ⁸⁰ Psal. cxl. 5. ⁸¹ Cant. i, 2.

(79) *Tὰ μὲν ἄνωθεν θαυμάσας· τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας. Qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris. Qui ut prophetam quidem et sapientem honorifice exceperis convivio, et honeste habueris: pedes autem meos et infima corporis, non obsequio foveris; nihil enim aliud τὰ ἄνωθεν, καὶ κάτωθεν hoc loco voluerint.*

(80) *Ἄφ' ἧς εἰσῆλθεν.* Habent modo Græca εἰσῆλθον· quomodo Jansenius putat legendum, et ait habere multos antiquos codices, prima persona: *Ex quo intravi.* Sensus tamen incommodus est; non enim tam festine videtur mulier illa secuta Dominum, ut statim atque ingressus est, potnerit ejus pedes abluere, maxime quia non abluit nisi recumbentis: est autem verisimile, ut ingressus exceptus-

τελείαν τὴν ἀπόκρισιν δοῦναι. Ὁ δὲ Κύριος, οὐ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐξήτασεν, ἀλλὰ τὴν ἀπόκρισιν ἀρπάσας, λέγει αὐτῷ· Ὁρθῶς ἀπεκρίθης. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἐπὶ· Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα τὴν ἀμαρτωλὸν; τὴν σοὶ μὲν ἀπηγορευμένην, ἐμοὶ δὲ σωζομένην; *Εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκόν σου.* Σὺ γὰρ ὁ οἶκος, καὶ οὐκ ἐμός· ὁ λοιδορίας μεστός. Ἔδωρα ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· πόδας, τοὺς διὰ σὲ κοιμισθέντας· τοὺς τὸν κόπον ὑπομείναντας, ἵνα κόπων τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους ἐλευθερώσω. Ἐξ ἡμισείας τὴν τιμὴν προστήνεγκας, τὰ μὲν ἄνωθεν θαυμάσας, τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας (79). Ἀλλὰ σὺ μὲν ἕδωρα εἰς τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ πηγὰς δακρυῶν ἐκ τῶν βλεφάρων ἀφείσα, τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς τὸν ῥύπον ἀπέστριψε. *Σὺ μοι φίλημα οὐκ ἔδωκας·* ὡς εἶθε μὴ τε Ἰουδαίος, ὁ φιλήματι τὴν προδοσίαν ἐργασάμενος. *Αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν* (80), *οὐ διέλειπε καταφιλήσασαι μου τοὺς πόδας.* Ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου οὐκ ἠλειψάς· Ἐλαιὸν γὰρ ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου. Πῶς γὰρ (81) εἶχε τὴν κεφαλὴν τιμῆσαι, ὁ ποδῶν ἀμελήσας; *Αὕτη δὲ καὶ τοὺς πόδας ἠλειψέ μύρον.* Μύρον γὰρ, φησὶν, ἐκκενωθὲν δομαί σοι. Ἐκκενωθὲν, οὐκ ἐκχυθὲν. Ἐπαίδῃ γὰρ τὸ σκεῦος τῆς Ἰουδαϊκῆς γνώμης ὑπόσθρον ἦν, διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἀλαβαστροθήκης ὕμῶν, ἐν τοῖς ποσὶ μου ἐξεκινώθη τὸ μύρον· ἵνα εἰ· ἐμοῦ εἰς τὰ ἔθνη μετοχτετεύθῃ τῆς εὐωδίας ἡ χάρις. *Οὐ χάριν λέγω σοι· Ἀφῶνται αὐτῆς αἱ ἀμαρτίαι αἱ πολλαί·* ὅτι σὺ μὲν ὁμορφόν με δεξάμενος, οὐδὲ φιλήματι ἐτίμησας, οὐδὲ ἀλείμματι με ἐθεράπευσας, αὕτη δὲ πολλῶν κακῶν ἀμνηστίαν λαβοῦσα, ἐτίμησέ με, ἐκ δακρυῶν καὶ μύρων, οἷον εἰ δυφυῆ κερασασμένη.

IB'. Μακαρίσωμεν οὖν τὴν ἄνθρωπον, τὴν τὰ Ἐβας καλύψασαν κακὰ, τὴν ἀμαρτωλὸν, τὴν πόρνην, τὴν πρόξενον τῶν ἀγαθῶν, τὴν αὐτὸν τὸν κριτὴν συγγόρον ἐσχηνχυσίαν, τὴν δάκρυσι νικήσασαν τὸν τῆς κρίσεως ὄδυρμόν. Ὅσοι πάρεστε, ζηλώσατε ἅπερ ἤκουσατε· καὶ τῆς πόρνῆς μὴ τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸν θρῆνον μιμήσασθε. Ἡ ἡδονὴ μὲν γὰρ τὸν θρῆνον ἐγέννησεν· ὁ θρῆνος δὲ, τῶν κακῶν τὴν λύσιν προεξένησε. Λούσατε οὖν ὁμῶν μὴ ὕδασι, ἀλλὰ δάκρυσι τὸ σῶμα· ἀλείψατε μὴ μύροις, ἀλλ'

que velut propheta, prius quam se cibo corruptibili pascendum composuisset, multis ipse verbis sacris caelestique epulo hospitium suum paverit. Fuerit ergo credibilis, interpretem nostrum correctiorem nactum codicem, et qualis Amphilochio fuit, in quem τὸ εἰσῆλθον loco τοῦ εἰσῆλθεν facili permutatione ac mala lectione irrepserit: quam ut Latinus aliquis offensus dicit difficultate, τὸ, *Intravi*, mutatum voluerit in *intravit*, quare illud merito Syxtina retinuerunt.

(81) *Πῶς γὰρ, x. τ. λ. Quomodo poterat capiti honorem habere, qui, etc.* Acute perstringit, et indicat in pedibus Jesu spretos pauperes et fratres, quos qui spernit, capiti Jesu ejusque divinitati, etsi ita arbitretur, honorem non tribuit. Sic Joannes de dilectione arguit.

ἐργεῖα τὰ μέλη. Ἐνδύσασθε οὐ τὰ Σηρῶν ὑφάσματα, ἀλλὰ τὸ ἀπθαρτον τῆς σωφροσύνης ἱμάτιον, ἵνα τῆς αὐτῆς τύχητε δόξης· δόξαν ἀναπέμποντες τῷ Ἀμνῷ τοῦ Θεοῦ, πῶ ἀφροντι τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ᾧ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ προσκύνησις, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Ε΄.

Εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Σαββάτου (82).

Α'. Ἐπιτάφιον ἑορτῆν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἑορτάζομεν σήμερον. Καὶ ὁ μὲν, παρὰ τοῖς νεκροῖς κάτω τοῦ θανάτου τὰ δεσμὰ διαλύων, καὶ φωτὸς τὸν ἄδην πληρῶν, καὶ ἀφυπνίζων τοὺς κοιμημένους· ἡμεῖς δὲ χορεύομεν ὑπὲρ γῆν, τὴν ἀνάστασιν φανταζόμενοι, καὶ οὐ δεδοίκαμεν τὴν φθορὰν, μὴ κατισχύσῃ τῆς ἀθαρσίας. Οὐ δώσεις γάρ, φησί, τὸν δισίον σου *λεῖρ διαφθορὰν*. Καὶ ἴσως ἡμῶν τὴν φιλοσοφίαν γελῶσιν Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες· οἱ μὲν ἕτερον Χριστὸν προσδεχόμενοι, οἱ δὲ τάφοις ἐναποκλείσαντες αἰτῶν τὰς ἐλπίδας, περὶ ὧν εἰκότως ὁ προφήτης φησὶν· *Οἱ τάφοι αὐτῶν οἰκταί αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα*. Ἄλλ' οἱ μὲν γελῶντες στενάξουσι (στενάξουσι γὰρ ὑστερον, ὁρῶντες εἰς τὴν ἐξηκόντησαν καὶ ἐνυῦραν)· ἡμεῖς δὲ θαυμάζοντες, ἡδονῇ τὸ πάθος κεράτωμεν. Ἦρτασεν ὁ θάνατος τὸν Δεσπότην Χριστόν; ἀλλ' οὐ καθέξει παρ' ἑαυτῷ τὴν ζωὴν. Κατέπεε; κατέπειν ἀγνοήσας, ἀλλ' ἐξέμεσε (85) πολλοὺς σὺν αὐτῷ. Ἐκὼν κατέχεται νῦν, μετὰ ταύτην τὴν ἡμέραν σκυλεύσας τὸν ἄδην ἀνίσταται. Χθὲς ἐμαύρωσε τὸν ἥλιον σταυρωθεὶς, καὶ μεσοῦσης ἡμέρας ἐπεσπῆθη νύξ· σήμερον ὁ θάνατος παραλύεται, ξένον νεκρὸν εἰσαεξάμενος· χθὲς ἐπένησεν ἡ κτίσις τὴν τῶν Ἰουδαίων μανίαν ὀρώσα, καὶ στολὴν πανθηκῆν τὸ σκότος ἐνεδύσατο· σήμερον λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει· φῶς εἶδε μέγα. Χθὲς ἐδοθήθη ἡ γῆ, καὶ περὶ φυγῆς ἐβουλεύετο, καὶ διαστήναι τοῖς ἐνοικοῦσιν ἠπέλει, καὶ τὰ μὲν ὄρη ἐκόπτοντο, ἐσχίζοντο δὲ αἱ πέτραι, γυμνὸς δὲ ἦν ὁ ναὸς, καθάπερ ἔμπνοος, τὸ ἱμάτιον διαρρήξας, δι' ὧν ἔπαθε δεικνύς ὡς ἐβεβρωθὲν τὰ ἄγια. Τὰ ἄβυχα τοῦ τολμήματος ἦσθετο, οἱ δὲ ταῦτα τολμῶντες ἀναισθήτους εἶχον ψυχὰς. Ἦγανάκτει τὰ στοιχεῖα, καὶ μικροῦ τὴν τάξιν ἀπειπε, καὶ σύγχυσιν ἐιργάσατο τοῦ παντός, εἰ μὴ τοῦ δημιουργοῦ τῆς βουλῆσεως ἦσθετο, ὅτι μὴ ἄκων ἰδρίζετο.

Β'. Ὁκαίνων καὶ παραδόξων πραγμάτων! Ζύλω τειναι ὁ λόγῳ τεινας τὸν οὐρανόν· καὶ δεσμοῖς περιβάλλεται, ὁ θήσας ψάμμῳ τὴν θάλασσαν· ποτίζεται κελὴν, ὁ τὰς πηγὰς μέλιτος χαρισάμενος· καὶ στεφανούται ἀκάνθαις, ὁ τὴν γῆν στεφανώσας τοῖς ἄνθεσι· καὶ τύπεται μὲν καλάμῳ τὴν κεφαλὴν,

Α. Induimini, non vestes sericas, sed incorruptibilie temperantiae indumentum, ut parem gloriam consequamini, gloriam submittentibus Agno illi Dei, qui tollit peccatum mundi⁸²; cui gloria honorque et adoratio, cum Patre et Spiritu sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO V.

In diem Sabbati sancti.

I. Sepulchrale festum Servatoris nostri hodie frequentamus. Et ipse quidem apud inferos mortis vincula dissolvit, luce sua infernum implet, et dormientes a somno excitat; nos vero laeti exultamus super terram, resurrectionem ipsius nobis cogitatione ob oculos statuentes, neque corruptionem jam metuimus; ne ea, quam incorruptibilitas, plus possit. *Non dabis enim, inquit Scriptura, sanctum tuum videre corruptionem*⁸³. Et fortassis philosophiam hanc nostram Judaei et Graeci irrident; illi quidem alium Christum exspectantes: hi vero sepulchris spes suas includentes, de quibus apposite propheta ait: *Sepulchra eorum, domus ipsorum in saeculum*⁸⁴. Caeterum isti nunc corrientes, gement aliquando (gement, inquam, aspicientes in quem confluxerunt⁸⁵, et injuriis affecerunt); nos vero lacrymantes, passionem hanc laetitia temperabimus. Rapuit mors Dominum nostrum Christum; sed non retinebit apud se vitam. Devoravit ipsum inscia, sed evomuit multos cum ipso. Volens nunc detinetur: sed crastino die, spoliato inferno, resurget. Heri crucifixus solem obscuravit, et die adhuc media nox incubuit; hodie mors vim suam amittit, novum quemdam mortuum in se suscipiens. Heri rerum fabrica luxit, Judaeorum furorem videns, et moestitiae vestimentum sibi tenebras induit: hodie populus in tenebris sedens vidit lucem magnam⁸⁶. Heri terra commota, velut de fuga consilium iniiit; debiscere inhabitantibus comminata: montes abscissi, petrae scissae, nudum templum conspectum, quod perinde ac si vivum esset, vestem dirupit: per ea quae sibi accidebant, sacra temerata esse contendens. Et animae quidem vitaeque expertia tantum facinus senserunt: at qui id ausi, animas omni sensu carentes habuerunt. Dolebant elementa, et parum aberat, quin, ordinem stationemque deserentia, confusionem inducerent universi, nisi voluntatem conditoris percepissent, videlicet ipsum non invitum pati.

⁸² Joan. i. 29. ⁸³ Psal. xv. 10. ⁸⁴ Psal. xlviii. 12. ⁸⁵ Zach. xii. 10. ⁸⁶ Isa. ix. 2.

(82) Exscriptissimus editam a Pantino ex bibliotheca Thuaana, ut est tota usibus publicis devota: nactique Regium codicem, nihil pæne diversum aut mutatum, exacta collatione occurrit. Est oratio quo brevior, eo cultior, vere nobilissimum consumi-

matissimi ingenii monumentum. Pantini versionem ut suis numeris absolutam, vix uno aut alio nœvulo, retinimus.

(83) Ἐξέμεσε. Ms. ἐξεμεσει.

cusserat, caputque Pharaonis undis operuerat; A
 conspuitur ejus vultus, quem cherubim intueri non
 sustinent. Atque hæc talia cum pateretur, pro se
 crucifigentibus comprecabatur, dicens: *Pater,
 dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt* ⁴³. Boni-
 tate malitiam vincit. Defensionem instituit Christus
 pro Christi homicidis, salutem eorum studiose
 captans. Diluit crimen, ignorantiam causatus. Non
 acerbe fert, vesaniæ ipsorum ludibrium factus.
 Tolerat temulentiam, suaque in genus humanum
 propensione, eosdem ad respiscendum vocat. Quid
 pluribus? Nullo e bonitate ipsius fructu percepto, se-
 pulcro includunt, quem nulla rerum universarum quæ
 existunt, in se continere queat. Signacula apponunt,
 nostram liberationem custodientes: et resurrectio-
 nem metuentes ad sepulcrum milites custodes sta-
 tuunt. Quis unquam vidit mortuum custoditum?
 Aut potius, quis vidit mortuum bello impetitum?
 quis audivit vitæ exitum cuiquam inductum, et ti-
 more auctores afficientem? quis non de inimico
 sollicitus esse desiit, postquam animam ipsius abs-
 tulit? quis non inimicitiam dissolvit, morte ad-
 versaril satiatius? Quid quem de medio sustulisti,
 adhuc horres, Judææ? quid metuis quem occidisti?
 quid formidas e vivis egressum? quid times ene-
 ctum? quid te discruciat quem crucifixisti? Cædes
 ipsa tibi securitatem promittit. Bono animo esto. Si
 nudus homo, qui mortuus est, non utique resurgit;
 si nudus homo, recte in crucem egisti; si nudus
 homo, non verum restat quod dixit: *Solvite tem-
 plum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ⁴⁴. Si
 nudus homo, morte delinetur; si nudus homo, quid
 sepulcrum consignas? Exspecta diem tertium, et
 videbis insanix tuæ confutationem. Desine frustra
 laborare, et videbis rerum eventum. Desine contra
 veritatem furere. Desine Deo bellum inferre, infe-
 rensque te ipsum vulnerare. Desine solem justitiæ
 injuriis afficere, existimans te ejus radios extin-
 guere. Desine, inquam; nec fontem vitæ obstruere
 contendas. Desine præfectos fatigare. Desine de cu-
 stodia verba facere. Desine mendacium tibi com-
 mercari, et armatos commovere. Ne frustra nita-
 ris ne ad impietatem impensam facias, ne contra
 Deum tibi victoriam fingas. Ne militibus, ut alia
 pro aliis referant, mercedem tribuas. Ne turbam
 ad sepulcrum excubare facias. Ne in armis tuis fi-
 duciam habeas. Armis resurrectio non prohibetur,
 non impeditur signaculis, non coercetur militibus,
 non surripitur pecuniis, sed fide obtinetur. Non
 vidisti Lazarum nuper mortem instar somni ex-
 cutientem? Non vidisti quomodo cum fasciis ipsis
 gradiebatur, vocem, *Veni foras* ⁴⁵, simul audivisset?
 Non vidisti quomodo mortuus vocantis jussum fue-
 rit secutus, vinculorum nexu minime ipsum cohi-
 bente? Non vidisti quomodo morte jam solutum

ὁ πατάξας τὴν Αἴγυπτον ταῖς δέκα πληγαῖς, καὶ
 τὴν κεφαλὴν τοῦ Φαραὼ καλύψας τοῖς ὕδασιν.
 Ἐμπύεται τὸ πρόσωπον ὃ ἰδεῖν οὐ φέρει τὰ Χερου-
 θίμ. Ταῦτα δὲ πάσων, ὑπὲρ τῶν σταυρούντων προ-
 ἠύχeto, λέγων· Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶ-
 δασι τί ποιοῦσιν. Ἀγαθότητι τὴν κακίαν νικᾷ.
 Ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν χριστοκτόνων, εἰς σωτηρίαν
 αὐτοῦς σαγινεύων. Λύει τὸ ἐγκλημα, τὴν ἀγνοίαν
 αἰτιώμενος. Οὐ χαλεπαίνει τῆς ἐκείνων παροινίας
 γινόμενος παλιγιον. Δέχεται τὴν μέθην, καὶ φιλαν-
 θρωπία καλεῖ πρὸς μετάνοιαν. Τί δεῖ λέγειν τὰ
 πλείψ; Οὐδὲν τῆς ἀγαθότητος ἀπώναντες, ἐγκλείουσι
 τάφῳ ὃν οὐδὲν τῶν ὄντων χωρεῖ· καὶ σήμανθρα
 ἐπιτιθέασιν, ἡμῶν τὴν σωτηρίαν φυλάττοντες· καὶ
 δεδιότες τὴν ἀνάστασιν, στρατιώτας φύλακας ἐφ-
 ἰστῶσι τῷ μνήματι. Τίς εἶδε νεκρὸν φυλαττόμε-
 νον; μᾶλλον δὲ τίς εἶδε νεκρὸν πολεμούμενον; τίς
 ἤκουσε τελευτην ἀμφιβαλλομένην (84), καὶ δέος
 ἐμποιοῦσαν τοῖς ἐργασαμένοις; τίς οὐκ ἐπαύσατο
 πρὸς ἐχθρὸν τὴν ψυχὴν ἀφειλάμενος; τίς οὐ κατ-
 ἔλυσεν ἐχθραν ἀρκεσθεὶς θανάτῳ τοῦ δυσμενοῦς; Τί
 ὃν ἀνήλωσας δειλεῖς, ὦ Ἰουδαῖε; τί φοβῆ ὃν ἀπ-
 ἔκτεινας; τρέμεις τὸν μεταστάντα; τί δέδοικας τὸν
 ἀναιρεθέντα; τί ὃν ἐσταύρωσας ἀγωνιᾷ; Ἐχεις ἀπὸ
 τῆς σφαγῆς ἀσφάλειαν. Θάρρει. Εἰ ψιλὸς ἀνθρωπος
 ὁ τεθνηκὸς, οὐκ ἀνίσταται· εἰ ψιλὸς ἀνθρωπος,
 καλῶς ἐπηξας τὸν σταυρὸν· εἰ ψιλὸς ἀνθρωπος, οὐκ
 ἀληθεύει, *Λύσατε τὸν ναβὸν τοῦτοιο*, εἰπὼν, καὶ ἐν
 τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Εἰ ψιλὸς ἀνθρωπος,
 τῷ θανάτῳ κατέχεται· εἰ ψιλὸς ἀνθρωπος, τί τὸν
 τάφον σφραγίζεις, ἀνόητε; Περιμένειν τὴν τρίτην
 ἡμέραν, καὶ ὄφει τῆς σεαυτοῦ μανίας τὸν ἐλεγχον.
 Παῦσαι περιεργαζόμενος, καὶ θεάσει τῶν πραγμάτων
 τὴν ἐκδοσιν. Παῦσαι λύττων κατὰ τῆς ἀληθείας. Παῦ-
 sai Θεῷ πολεμῶν, καὶ τῷ πολεμῆν κατατιτρώσκων
 σαυτόν. Παῦσαι τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ὑδρὶζων,
 καὶ νομίζων τὰς ἀκτίνας ἐκείνου σθενεύνειν. Παῦσαι
 τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς προσχῶσαι φιλονεικῶν. Παῦσαι
 ἄρχουσιν ἐνοχλῶν, καὶ περὶ φρουρᾶς διαλεγόμενος.
 Παῦσαι τὸ ψεῦδος ὠνούμενος, καὶ τοὺς ὀπλίτας κι-
 κῶν. Μὴ κάμης ἀνόνητα· μὴ εἰς ἀσέβειαν ἀναλώ-
 σης τὰ σά, καὶ κατὰ Θεοῦ φαντάζου τὴν νίκην. Μὴ
 δῶς μισθὸν στρατιώταις ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων εἰπεῖν.
 Μὴ παρακοιμίσσης τὸν δχλον τῷ μνήματι. Μὴ θάρ-
 ρήσης τοῖς ὀπλοῖς. Ὅπλοισ ἀνάστασις οὐ κωλύεται·
 οὐκ ἐμποδίζεται ταῖς σφραγίσιν, οὐκ εἰργεται στρα-
 τιώταις, οὐ κλέπεται χρήμασιν, ἀλλὰ πίστει. Μὴ
 οὐκ εἶδες τὸν Λάζαρον πάλιν καθάπερ ὕπνον τὸν
 θάνατον ἀποσεισάμενον; Εἶδες πῶς σὺν αὐταῖς κη-
 ριαῖς ἐβάδιζε, τὸ δειρὸ ἀκούσας; Εἶδες πῶς ἠκο-
 λούθησε τῷ προστάγματι ὁ νεκρὸς, καὶ ὁ δεσμὸς οὐκ
 ἐκώλυσεν; Εἶδες πῶς ἤρμωσεν ἡ φωνὴ τῷ τὸν δι-
 αλυθέντα θανάτῳ; Ὁ ἐκεῖνα δυνήθεις, καὶ ταῦτα
 δυνήσεται· ὁ τὸν δοῦλον ἀναστήσας, αὐτὸς πολλῶν
 μᾶλλον ἐγείρεται. Ὁ ζωογονήσας τὸν σεσηπῶτα, οὐκ

⁴³ Luc. xxiii, 34. ⁴⁴ Juan. ii, 19. ⁴⁵ oan, xi, 43.

(84) Forte ἀναμφίβ.

ἐξέπει νεκρὸν ἑαυτὸν. Ἄλλὰ γὰρ ἡ τυφλότης τῶν
 Ἰουδαίων πολλή, καὶ ὄρωσα τὰ θαύματα, οὐχ ὄρα.
 Ὁφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐ βλέπουσιν· ὅσα
 ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν. Ὁ Θεὸς γὰρ τοῦ
 αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰς καρδίας αὐτῶν,
 πρὸς τὸ μὴ κατανοῆσαι αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς
 δικαιοσύνης. Ἄλλ' ἐκείνους μὲν τέως ἐάσωμεν τῇ
 ἀπιστίᾳ· ἡμεῖς δὲ λέγωμεν μετὰ τῶν περὶ Μαρίας
 τῆν πιστὴν, κατὰ διάνοιαν ἀναπλάττοντες ἑαυτοῖς
 τὸ Σωτῆρος τὸν τάφον· Ἦραν τὸν Κύριον ἡμῶν,
 καὶ οὐκ οἶδαμεν τί ἐποίησαν αὐτόν. Αὐτῷ ἡ δόξα,
 σὺν τῷ ἀχράντῳ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν
 καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Ipsi gloria, cum intemerato Patre, et sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.
 Amen.

⁶⁶ Psal. cxiii, 5, ⁶⁷ II Cor. iv, 4. ⁶⁸ Joan. xx, 15.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ (85) ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ.

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII EPISTOLA SYNODICA.

Καὶ πρὶν κομιζέσθαι τὰ παρὰ τῆς ἀγάπης ὑμῶν
 γράμματα, περιήγγειλεν εἰς ἡμᾶς ἡ φήμη, καὶ τὸ
 τῆς πίστεως ὑμῶν ἀκραιφνὲς, καὶ πρὸς τοὺς κινδύ-
 νους παρατεταμένον, καὶ πρὸς τὰ παθήματα τὰ ὑπὲρ
 Χριστοῦ καρτερικόν, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης (86),
 καὶ τὸ τῆς μελλούσης ἐλπίδος ἐν ὑμῖν βέβαιον.
 Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς γράμμασι τῆς εὐλαθείας ὑμῶν
 ἐνετυχήκαμεν, εἰδομεν ὄντως Ἐκκλησίας ἀποστο-
 λικῆς χαρακτῆρα, καὶ ποιμένων ἀγαθῶν ζῆλον, καὶ
 σπουδὴν δοκῶν ἀληθινοῖς Χριστιανοῖς πρέπουσαν.
 Τὸ γὰρ μῆτις τῆς ὁδοῦ μήκος ὑπολογίσασθαι, μῆτις
 δισπασμένως τὰς πεύσεις προσαγαγεῖν, ἀλλὰ κοινῇ
 διὰ τῶν γραμμάτων ποιήσασθαι τὴν ἐρώτησιν, ἵνα
 ἡμεῖς εὐέλπιδας πεποίηκεν, ὅτι συμφώνως ἐπιστέλ-
 λαντες, συμφώνως καὶ τὰς ἀποκρίσεις παρ' ἡμῶν
 δέξασθε (87)· καὶ ὁλόν τι προσίμιον τῆς τελειοτέρας
 ὁμοιοῦσας τὴν ἐν τοῖς γράμμασιν ὑμῶν ὁμοιοῦσαν ἐδε-
 ξίμεθα. Καὶ δι' εὐχῆς μὲν ἦν ἡμῖν, καὶ τὸν θαυμα-
 σιώτατον καὶ μετὰ πάσης αἰδοῦς ὀνομαζόμενον ἐπί-
 σκοπον Βασιλείου, καὶ παρόντα δέξασθαι τῇ συνόδῳ,
 καὶ κοινωνῶν, μᾶλλον δὲ ἑξαρχῶν τῶν πρὸς ἡμᾶς
 γραμμάτων (88) ἔχειν. Ἐπεὶ δὲ ἐκείνον ἀρῶστία
 σώματος ὑπερβάλλουσα, πρὸς τὴν ἀφίξιν διεκώλυσεν,
 τελείας μὲν ἐστὶν ἀγάπης ὑμῶν, μῆτις τὰ τῆς ἡμε-

Antequam litteræ a charitate vestra missæ affer-
 rentur, frequens fama ad nos perduxerat vestram
 in fide sinceritatem, et ad pericula constantiam,
 nec non ad patiendum pro Christo fortitudinem,
 charitatis in Deum ardorem, denique erga futura
 spei firmitatem. Postquam autem litteras quoque
 pietatis vestræ accepimus, agnovimus re vera Ec-
 clesiæ apostolicæ characterem, honorum pastorum
 zelum, et impigrum studium quod veros Christia-
 nos deceat. Nam quod nec viæ longitudinem repu-
 taveritis, nec separatim detuleritis quæstiones, sed
 communiter per litteras interrogaveritis, id nos
 bona spe replevit, futurum ut qui una voce scripsis-
 tis, unanimes etiam consensu responsonem nos-
 tram sitis recepturi; ac velut exordium perfectio-
 ris concordiæ, vestram in litteris consensionem
 suscepimus. Et optabamus quidem, maxime admi-
 randum omnique cum reverentia nominandum epi-
 scopum Basilium, præsentem excipere in nostra
 synodo, et socium; seu potius principem habere in
 dandis ad vos litteris. Verum quia gravis eum mor-
 bus detinuit, ne adveniret, vestræ est perfectæ
 dilectionis, nostræ mediocritatis epistolam nequa-
 quam despiciere. Neque vero sanctam vestram Eccle-

(85) Ἀμφιλοχίου. Αἱ. Ἀμφιλοχίῳ Βασιλείου. Inquis ista epistola non potest esse Basilii, ut legitur patet; sed est synodica Amphilocho, quæ, meo quidem iudicio, respondet synodice episcoporum alterius provinciæ, qui circa Macedonii hæresim de Spiritu sancto fluctuabant et dissentiebant

Doctrina autem tota est Amphilochoiana, Basiliiana, Gregoriana.

(86) Videtur deesse aliquid.

(87) Δέξασθε. Αἱ. δέξασθε.

(88) Γράμμάτων. Αἱ. πραγμάτων.

siam passi sumus etiam illius voce carere; sed habentes librum ipsius, quem de hoc peculiariter argumento elaboravit, ipsum pariter nobiscum in scripto loquentem obtinemus.

Quodnam igitur est ad interrogationem responsum? Sanctum concilium Nicænorum Patrum, pro vere catholico et apostolico concilio agnoscimus, fidemque eam, quæ tunc temporis exposita fuit a Patribus servamus immotam, atque ut in perpetuum maneat inconvulsa exoptamus. Porro fuit tunc Patribus necessarium, enarrare fusius de Unitigeniti dogmate; quandoquidem Arii hæresim ea tempestate recens exortam excindere nitentur, prima illius semina statim abolendo, antequam ad summam asperitatem perveniret spina: cumque eo tempore de quæstione circa Spiritum sanctum taceretur, ideo nihil amplius addiderunt. Verum iis qui prudenter legerint, sufficiens videbitur doctrina de Spiritu, quæ ea in fide continetur. Docuerunt enim, sicut credi debet in Patrem et Filium, ita etiam credendum esse in Spiritum: nec aliam quampiam inducentes in divina beataque Trinitate naturam; neque quidquam de Trinitate rescantem, in illa fidei expositione, sed quia nuper Ecclesias concutere aggressus Satanas, immisit quibusdam dubitationem de Spiritu, necesse est ut ad fidei fontem recurramus; e quo cum Nicææ congregati Patres etiam hausissent, fidei expositionem, conferunt. Quenam ergo est nostræ fidei perfectio? Domini traditio, quam, postquam resurrexisset a mortuis, mandavit sanctis suis discipulis, præcipiens: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ⁸⁹. Constat accepisse nos mandatum, non solum hoc modo baptizandi, verum etiam pari modo docendi. Adeo ut per hoc præceptum, tum Sabellii intercludatur morbus, per tres hypostases pure nobis traditas; tum Anomæorum Arianorumque et Pneumatomachorum obturentur ora; tribus quidem personis ac hypostasibus declaratis, una vero natura et divinitate confessa. Quamobrem oportet eo nos modo baptizare, quo edocti sumus, atque eo credere, quo fuimus baptizati, eo autem glorificare, quo credidimus. Multis siquidem mente volutatis, et in omnes partes cogitationibus conversi, nihil possumus medium advertere Creatorem inter et creaturam. Quocirca si a divinitate Spiritum sejuxerimus, necessario illum cum creaturis debemus anumerare. Quod si ausi fuerimus creaturam dicere, qui fieri

⁸⁹ Matth. xxviii, 19.

(89) Id est, *de Spiritu sancto*.

(90) Al. add. *τε καὶ ἀσάλευτος*.

(91) *Ἐδχομαι*. Forte *εὐχόμεθα*.

(92) Al. ins. *γάρ*.

(93) *Ἐκρευθέντες μαθητεύσατε*. Ita multi Matth. xxviii, 19. Alii inserunt, οὖν, alii, οὖν, ut Hilarius initio libri II *De Trinitate*, et ad *Psal.* lxxv, 7.

A τέρως βραχύτητος περιδεῖν γράμματα. Οὐ μὲν τὰ τὴν ἁγίαν ὁμῶν Ἐκκλησίαν ἄμοιρον καὶ τῆς ἐκείνου φωνῆς περιαιόμεν· ἀλλ' ἔχοντες αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ ταύτης (89) ἰδικῶς αὐτῷ τῆς ὑποθέσεως πεπονημένον, κάκεινον διὰ τοῦ γράμματος ἔχομεν ἡμῖν συμφεγγόμενον.

Τίς οὖν ἡ πρὸς τὴν πεῦσαν ἀπόκρισις; Τὴν ἁγίαν σύνοδον τῶν Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, σύνοδον ὄντως καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν γνωρίζομεν, καὶ πίστιν τὴν ἐκτεθεισαν ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆνικαῦτα, φυλάττομεν ἀκίνητον (90), καὶ πρὸς τὸ διηνεκὲς ἀσπάρακτον μένειν εὐχομαι (91). Γέγονε δὲ τότε τοῖς Πατράσιν ἀναγκαῖότερον, πλατύτερον ἐξηγήσασθαι περὶ τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς· ἐπειδὴ τότε νεωστὶ φουμήνην τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου διὰ σπουδῆς ἔσχον ἔκκοψαι, τὰ πρῶτα αὐτῆς προαναίρουντες σπέρματα, πρὶν τελῶς ἐκτραχυθῆναι τὴν ἀκανθάν. Σεσηγημένου δὲ τῆνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ Πνεῦμα ζήτηματος, διὰ τοῦτο πλατύτερον μὲν οὐδὲν προσέθεσαν· τοῖς μέντοι γε συνετῶς ἀναγιγνώσκουσιν, αὐτάρκτης καὶ ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν κείνῃ τῇ πίστει διδασκαλία. Ὅσπερ (92) εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πιστεύειν, οὕτω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα πιστεύειν ἐδογματίσαν· μήτε ἑτέραν τινὰ φύσιν ἐπεισάγοντες τῇ θεῖᾳ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι· μήτε τι τῶν ἐκ τῆς Τριάδος ἀποτέμνοντες, εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν. Ἐπεὶ δὲ πρόσφατον ὁ Σατανᾶς διασπαλεῖν τὰς Ἐκκλησίας ἐπιχειρῶν, ἐνέβαλέ τισι περὶ τοῦ Πνεύματος διασπῆγμα, ἀναγκαῖον ἐπὶ τὴν πηγὴν ἀνατρέχειν τῆς πίστεως, ἐξ ἧς καὶ οἱ κατὰ Νικαίαν Πατέρες ἀναρυσάμενοι, τὴν ἔκθεσιν τῆς πίστεως ἐποίησαν. Τίς οὖν ἡμῶν ἡ τῆς πίστεως τελειότης; Ἡ τοῦ Κυρίου παραδόσις, ἣν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς ἐνετείλατο, προστάξας· *Ἐκρευθέντες μαθητεύσατε* (93) *πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* Ἀῆλον ὅτι τὴν ἐντολὴν ἐδέξαμεθα, οὐ μόνον εἰς τὸ βαπτίζειν οὕτως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μαθητεύειν οὕτως. Ὡς διὰ ταύτης τῆς ἐντολῆς, καὶ τὴν Σαβελλίου νόσον ἀποκλεισθῆναι, τῶν τριῶν ὑποστάσεων καθαρῶς ἡμῖν παραδοθειῶν· καὶ τῶν Ἀνομοίων (94) καὶ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Πνευματομάχων ἐμφραγθῆναι (95) τὰ στόματα τῶν προσώπων καὶ τῶν ὑποστάσεων τριῶν δηλουμένων, τῆς δὲ φύσεως καὶ τῆς θεότητος μιᾶς ὁμολογηθείσης. Ἀνάγκη τοίνυν οὕτως ἡμᾶς βαπτίζειν, ὡς ἐδιδάχθημεν· καὶ οὕτω πιστεύειν, ὡς ἐβαπτίσθημεν, καὶ οὕτω δοξάζειν, ὡς ἐπιστεύσαμεν. Πολλὰ γὰρ τῇ διαβολῇ περισκοπούντες, καὶ πανταχοῦ στραφέντες τοῖς λογισμοῖς, οὐδὲν ἐπινοῆσαι δυναμέθα μεταξὺ τοῦ Κτίστου καὶ τῆς κτίσεως· ὥστε εἰ τῆς θεότητος τὸ

Euntes nunc docete.

(94) Ἀνομοίων. Ennomiani ita vulgo dicti sunt propter τὸ ἀνόμοιον, et Ἀνομοιοστασταὶ Basilio, ob ἀνομοιούσιον, vel, ut loquitur Severus, Ἀνομοσιουσιαν. id est, *dissimilem substantiam*.

(95) Ἐμφραγθῆναι. Al. ἀποφραγθῆναι.

ἰνεῦμα χωρίζομεν, ἀνάγκης (96) μετὰ τῶν κτισμάτων
 αὐτῶ καταριθμεῖν. Εἰ δὲ κτίσμα τολμήσοιμεν εἰπεῖν,
 πῶς δυνατὸν ἐν τῷ βαπτίσματι μιχθῆναι; Τὴν πο-
 λιθεῖαν οὕτως ὡς καὶ τὴν ἀθεῖαν κακίζομεν· καὶ
 οὕτε τρεῖς ἀρχάς, οὕτε τρεῖς θεοὺς, οὕτε τρεῖς δια-
 ζήρους καταγγέλλομεν φύσεις· ἀλλὰ ἀρχὴν τῶν ὅλων
 τὴν Πατέρα γινώσκοντες, οὕτε τινὰ τῶν τριῶν (97)
 ὑποστάσεων ἀθετοῦμεν, καὶ τὸ σεμνὸν τῶν τριῶν
 Γραφῶν, καὶ τὰς ἐφ' ἑκάστον μαρτυρίας προσάγοντες.
 Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ μέτρον ἐπιστολῆς ἐκφεύγει τὸ περὶ
 τούτων λεπτολογεῖν, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐπι-
 στύταμεν ἀρεσθῆσαι τῷ κεφαλῶ τῆς ἡμετέ-
 ρας ἐκθέσεως, καὶ τὰ λοιπὰ προσθήσειν οἰκοθεν·
 ἴδου γὰρ, φησὶ, σοφῶ ἀφορμήν, καὶ σοφώτερος
 ἔσται· καὶ ταῦτα ἀποκρώντως γεγραφεῖναι νομίζο-
 μεν. Οἷς ἀρκεῖ βραχεῖαν προσθεῖναι παράκλησιν.
 Παρακαλοῦμεν γὰρ μένειν ὑμᾶς υἱοὺς εἰρήνης· ἵνα
 ἐκτρέψατε τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν, *σύμφυχοι, τὸ
 ἐν φροσύνῃ, καὶ τῶν παθημάτων τῶν ὑπὲρ Χρι-
 στοῦ κεκοινωνηκότες*. Μὴ δώτε τῷ πονηρῷ διαζεύξαι
 τὰ καλῶς συνημμένα, μήτε τοῖς λύκοις ἑαυτοὺς
 εὐλατωτέρους ποιήσατε τῇ διχοστασίᾳ, τὰς ἐκείνων
 βλαβούνας εὐχάς. Ἐμάθομεν γὰρ ὅσους ἄθλους
 ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέστητε. Τὰς οὖν ἀπειλὰς καὶ
 τὰς ἀνάγκας τὰς παρὰ τῶν ὑπανεπίων νικήσαντες,
 μηδὲνα ὄντες διαστάσει καιρὸν· μήποτε κατὰ βραχὺ
 παρεϊρόμενον μῆκος, ἐὰν σῆῃ τόπον, μεγάλους ὑμῖν
 κτηνῶν ὑποθήσει. Ἄλλὰ καὶ ἐν ταῖς δοξολογίαις
 τὸ Πνεῦμα Πατρὶ καὶ Υἱῷ (98) συνδοξάζειν, καὶ εἰδέναι
 τοῦτο, ὅτι οἱ τὴν ἀσυγγώρητον ἀμαρτίαν, διὰ τῆς εἰς
 τὸ Πνεῦμα βλασφημίας ἐξαμαρτάνοντες, εἰκὴ παρ-
 αίτουνται τὴν πρὸς τοὺς Ἀρειανούς κοινωνίαν.
 Μετὰ γὰρ ἐκείνων κατακριθήσονται. Εὐχόμεθα δὲ
 ὑμᾶς ἀμνηστῶν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀφιλονεικῶς
 φυλάξαντας, εἰρηνικῶς μὲν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι τὸν
 λοιπόμενον διάγειν χρόνον, ἐνδόξως δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς
 κρίσεως παραστῆναι τῷ τοῦ Χριστοῦ βήματι.

A poterit, ut in baptismo jungatur? eo pacto
 deorum multitudinem redarguimus, una cum ne-
 gatione divinitatis: et neque tria principia, neque
 tres deos, neque tres diversas prædicamus naturas:
 sed Patrem pro universorum principio agnoscentes,
 nullam trium hypostasum inficiamus, sacrarum Scri-
 pturarum majestatem, ac singulis probandis testi-
 monia proferentes. Sed quoniam epistolæ modum
 superat accurata de istis disputatio, credimusque
 charitatem vestram contentam fore expositionis
 nostræ summa, ac reliqua de se addituram: *Da*
 enim, inquit, *sapienti occasionem, et sapientior*
*erit*⁹⁶: hæc sufficienter scripsisse nos arbitramur.
 Quibus satis est adjicere brevem adhortationem.
 Hortamur namque vos, ut maneatis pacis filii, quo
 B apostolicum mandatum impleatis, *unanimis, id ip-
 sum sentientes*⁹⁷, et communicantes passionibus
 pro Christo. Nolite illud dare malo, ut disjungat
 quæ pulchre connexa sunt, neque vos lupis efficiatis
 capti faciliores per dissensionem, ipsorum vota con-
 firmando. Didicimus quippe quanta certamina pro
 recta fide sustinueritis. Quocirca minis et ærumnis,
 quæ per adversarios intentabantur, devictis, nul-
 lam præbebe dissidio occasionem: ne forte paulatim
 illapsam odium, si locum invenerit, magna
 vobis supponat præcipitia. Sed et oportet in doxolo-
 giis Spiritum una cum Patre et Filio glorificare,
 atque hoc intelligere, quod ii qui irremissibile pec-
 catum, per blasphemiam in Spiritum admittunt⁹⁸,
 frustra repudiant communionem cum Arianis,
 quia scilicet cum iis condemnabuntur. Precamur
 autem et optamus, ut vos corpus Ecclesiæ indivi-
 sibilem citra contentionem servantes, pacifice qui-
 dem in præsentis sæculo reliquum vitæ tempus trans-
 igatis, gloriose vero in die judicii assistatis tribu-
 nali Christi.

⁹⁶ Prov. ix, 9. ⁹⁷ Philipp. ii, 2. ⁹⁸ Matth. xii, 31

(96) Ἀνάγκης. Αἱ ἀνάγκη.

(97) Τριῶν. Forte θεῶν.

(98) Αἱ. ins. χρῆ.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ ΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII SENTENTIÆ ET EXCERPTA.

I.

Apud Theodorum Dial. iii, Opp. tom. IV, pag. 166.

Τοῦ ἀγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου ἐκ D Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione
 τοῦ περὶ Υἱοῦ λόγου. De Filio.

Εἰπὼν γὰρ ὁ Πέτρος ὅτι, Καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν

Cum dixisset Petrus, Et Dominum et Christum

eum fecit Deus ⁹³ : subjunxit, *Hunc Jesum, quem vos crucifixistis, hunc Deus suscitavit ex mortuis* ⁹⁴. Mortua autem est, non divinitas, sed homo. Qui vero ipsum suscitavit, Verbum est, Dei virtus; is qui dixit in Evangello: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ⁹⁵. Quare cum dicitur: *Et Dominum eum et Christum fecit Deus*, qui morte affectus est, et a mortuis resurrexit; carnem dicit, et non divinitatem Filii.

αὐτὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, ἐπήγαγε· τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Ἐνεκρώθη δὲ, οὐχ ἡ θεότης, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. Καὶ ὁ ἐγείρας αὐτὸν, ἐστὶν ὁ Λόγος, ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰπὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.* Ὡστε εἰν λέγεται, *Καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τὸν νεκρωθέντα, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα, τὴν σάρκα λέγει, καὶ οὐ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ.*

II.

Apud eundem Theodoritum, ibid.

Ejusdem ex oratione adversus Arianos.

Ac ne longa utar oratione, paucis te rogo, hæretice. Qui ex Deo est ante sæcula genitus, passus est, an qui ex David in novissimis temporibus natus est Jesus? Si ergo divinitas passa est, blasphemiam dixisti: sin homo, ut veritas habet cur homini passionem non ascribis?

B

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου.

Καὶ ἵνα μὴ μακρὸν (98*) ἀποτείνω τὸν λόγον, συντόμως ἐρωτῶ σε, αἰρετικέ. Ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἔπαθεν, ἢ ὁ ἐκ τοῦ Δαβὶδ ἐν ὑστέροις καιροῖς τεχθεὶς Ἰησοῦς; Εἰ μὲν οὖν θεότης ἔπαθεν, εἴπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, τίνος οὖν ἔνεκεν μὴ προσάπτεις τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πάθος;

III.

Apud Cyrillum Alex. lib. De recta fide, Opp. tom. V, part. 1, sub fin. pag. 50 et concil. Ephes. part. I tom. III, Concilior. p. m. 683.

Amphilochii episcopi Iconii ex libro De generatione Domini secundum carnem.

Veritas cognita est, gratia venit, vita apparuit, Dei Verbum, Dei que Filius propter nos incarnatus est, quo nimirum mortales ad vitam æternam revocaret et a mortuis excitaret. Universorum opifex, qui ante omnem creaturam tam visibilem quam invisibilem, soli Patri et Spiritui sancto coexistebat immortalis; ecce is extra ullum peccatum, ullamque cujuscumque hominis aut viri operam, hodie nobis ex Virgine nascitur.

Ἀμμιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ Περι τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως.

Ἡ ἀλήθεια ἐγνώσθη, ἡ χάρις ἤλθε, καὶ ἡ ζωὴ ἐφάνη· ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὢν, ὁ ἐκ Θεοῦ Λόγος, σὰρξ ἐγένετο δι' ἡμᾶς, ἵνα θνητοὺς εἰς ζωὴν αἰώνιον ἀναστήσῃ, καὶ ἐκ τῶν νεκρῶν ἀνεγείρῃ· ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων, ὁ πρὸ πάσης κτίσεως ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων, μόνῳ Πατρὶ καὶ Πνεύματι συνυπάρχων ἀθάνατος, σήμερον Ἰδοῦ ἐκ Παρθένου γεννώμενος, χωρὶς πάσης ἀμαρτίας, ἀνευ ἀνθρώπου, ἦτοι ἀνδρός.

Ex concilio Ephesino part. II, act. 1, tom. III Concilior. pag. 1063.

Item ex concilio Chalced. part. II, act. 1, tom. IV Concil. pag. 1145.

Amphilochii episcopi Iconii.

Quoniam enim idem Rex et Deus est, et mortem ob passionis dispensationem gustavit, munera mysteriorum sunt indicia. Offerunt magi aurum cognoscentes ipsum esse regem; offerunt thus, norunt enim se Deo offerre; offerunt myrrham, propter mortem in mysterio passionis.

Ἀμμιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Ἐπειδὴ γὰρ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ Θεός, καὶ νεκρώσεως διὰ τὴν τοῦ πάθους οἰκονομίαν γευσάμενος, τὰ δῶρα τῶν μυστηρίων ἐστὶν αἰνίγματα. Προσφέρουσιν οἱ μάγοι χρυσὸν, γνωρίζοντες αὐτὸν εἶναι βασιλέα. Προσφέρουσι λίβανον· Θεῷ γὰρ Ἰσασι προσφέροντες. Προσφέρουσι μύρραν, διὰ τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ πάθους νέκρωσιν.

Ex concil. Chalced. part. II, act. 1 tom. IV, p. 1145.

Item ex eodem.

Nisi enim ille natus fuisset secundum carnem, non renascereris tu spiritualiter. Nisi ille dignatus fuisset formam servi suscipere, nequaquam tu gloriam adoptionis lucratus esses. Propterea enim cælestis in terram descendit. ut tu qui in terra es,

D

Ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ.

Εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖνος ἐγεννήθη σαρκικῶς, οὐκ ἂν σὺ ἀνεγεννήθης πνευματικῶς. Εἰ δὲ μὴ ἐκεῖνος ἠνέσχετο τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, οὐκ ἂν σὺ τὴν δόξαν τῆς υἰοθεσίας ἐκέρδανας. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἐπουράνιος, ἵνα σὺ ὁ ἐπὶ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀναχθῆς.

⁹³ Act. II, 26. ⁹⁴ ibid. 32. ⁹⁵ Joan. II 19.

(98*) *Kal ἵνα μὴ μακρ.* Recitat hunc locum Facundus Hermianensis lib. XI, cap. 3, pag. 761, eumque ita redditum refert: *Et ut non longum extendam sermonem, breviter te requiro. Qui natus est ex Deo ante sæcula, passus est, an qui ex David in ultimis temporibus generatus est Jesus? Si quidem divinitas*

passa est, dixisti blasphemiam: si autem homo, sicut veritas habet, quare non applicas homini passionem, aut humilia non consuis verba? Hæc Facundus. Postrema omisit Theodoritus. Videsis quæ infra ad Fragm. XI adnotantur.

Αὐτὸ τοῦτο Χριστὸς ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἵνα ἡμεῖς πάντες ἅπασαν τὴν πληρωμὴν αὐτοῦ λάβωμεν. Ἐκείνου θανάτου γέγονε σοι ἀθανασία. Τὸ τοῦ δεσπότητος πάθος γέγονε τοῦ δούλου ὑψωμα. Σὺ δὲ τὴν εὐεργεσίαν λαμβάνεις βλασφημίας ἐφθιδιον.

A in cœlum extollaris. Ideo Christus semetipsum exinanivit, ut nos omnes de plenitudine ejus acciperemus. Illius mors facta est tibi immortalitas, passio Domini facta est servo exaltatio. Tu autem beneficium vertis in occasionem blasphemie.

IV.

Ex Elementis Damasceni Rupefucald.

Τῷ μακαρίῳ Ἀμφιλοχίῳ· ἐκ τοῦ, εἰς τὸ, Κύριος ἔκτισέ με· ἀρχή, ὁ δ' λόγος.

Τὸ ἄχρονον ἄκτιστον· τὸ δὲ ἄκτιστον ἀναρχον· τὸ ἄχρονον ἀίδιον· ἀίδιος δὲ μόνος ὁ Θεός. Καὶ μεθ' ἑτερα· Ὁ Τριάς (99) ἅγιος ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη· οὐ γὰρ λέγεται μόνος καὶ δυάς, οὐδὲ μόνος καὶ μονάς· ἀλλὰ Τριάς ἐν Μονάδι, καὶ Μονάς ἐν Τριάδι· μονοειδῶς (1) μονωνύμως. Εἰς Θεός, Πατήρ ἐν Υἱῷ, Υἱὸς ἐν Πατρὶ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι (2). Ἡμεῖς οὖσαμεν Πατέρα, Πατέρα· Υἱὸν, Υἱόν· ἅγιον Πνεῦμα, ἅγιον Πνεῦμα· Τριάδα ἐνόηται· μία γὰρ ἐστὶν ἐνόητος Πατὴρ, καὶ Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεύματος· μία οὐσία, μία κυριότης, ἐν θέλημα· μία Ἐκκλησία, ἐν βίπτισμα, μία πίστις.

Beati Amphiloohii, ex tractatu in illud, Dominum creavit me⁹⁹. Incipit: Quarta ratio.

Quod sine tempore et ab æterno est, increatum est; quod autem est increatum, etiam est æternum; Deus autem solus æternus est. Et post alia: O Trinitas in uno accensita nomine. Nam non dicitur, unitas et binarius; neque unitas et unitas; sed Trinitas in Unitate; et Unitas in Trinitate; uniformiter, uno nomine. Unus Deus, Pater in Filio, Filius in Patre cum sancto Spiritu. Scimus ipsi, Patrem, Patrem; Filium, Filium; Spiritum sanctum, Spiritum sanctum: Trinitatem unitate. Una enim est unitas Patris et Filii et Spiritus sancti, una substantia, una dominatio, una voluntas, una Ecclesia unum baptisma, una fides.

Ex sacris Parallelis Damasceni, tom. II, pag. 299.

Τοῦ αὐτοῦ.

Μία δόξα Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τὴν δόξαν γὰρ μου, φησὶν, ἐτέρῳ οὐ δώσω. Οὐ γὰρ ἐστὶ δεύτερος Θεός ὁ Υἱός, ἀλλὰ Λόγος τοῦ ἐνός καὶ μόνου Θεοῦ, θεολογούμενος ἐν Πατρὶ, ὡς καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ θεολογεῖται. Καθὼς καὶ Ἡσαίας λέγει, θεολογῶν Υἱὸν σὺν Πατρὶ· Προσκυνήσουσιν σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ, Σωτήρ. Δισχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, οἱ μὴ ὁμολογῶντες αὐτῷ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, τῆς αὐτῆς τῷ Υἱῷ οὐσίας, καὶ πλην αὐτοῦ [μὴ] εἶναι Θεόν.

Οὐκ ἐστὶν οὕτω· μὴ γένοιτο! Οὐκ ἐστὶ γεννητὴ ἡ Τριάς, ἀλλ' ἀίδιος· καὶ μία θεότης ἐν Τριάδι, καὶ μία δόξα τῆς ἁγίας Τριάδος. Καὶ σπλίζειν αὐτὴν εἰς διαφόρους φύσεις τοῦ μᾶτε; Μόνῳ Θεῷ ἀρμόττει λέγειν τὸ ἐμόν. Αὐτοῦ γὰρ μόνου ὄντως κτῆμα τὰ πάντα.

Ejusdem.

Una est gloria Patris et Filii et Spiritus sancti. Gloriam enim meam, inquit, alteri non dabo⁹⁹. Non enim secundus Deus est Filius, sed Verbum unius et solius Dei, qui in Patre Deus esse prædicatur, quemadmodum et Pater in Filio. Velut etiam Isaias ait, dum Filium una cum Patre profitetur: Adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus Israel, Salvator. Confundentur et erubescunt omnes⁹⁹, qui ipsi adversantur, nec ipsum constituentur, nec Spiritum ipsius ejusdem ac Filium essentialiter esse, ac præter eum, alium Deum esse.

Nequaquam ita est: absit! Non est procreata Trinitas, sed sempiterna; et una est in Trinitate deitas et una sanctæ Trinitatis gloria. Et vos eo audaciæ prorumpitis, ut eam in diversas naturas scindatis? Uni Deo meum dicere convenit; nam ipse solus omnia vere possidet.

V.

Ex Elementis Damasceni Rupefuc.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἡσαίαν.

Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός οὐκ ἀπαξιοῖ διακίπτειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὐδὲ αἱ λειτουργικαὶ δυνάμεις, τὴν διακονίαν ὑπὲρ εὐεργεσίας τῶν ἀνθρώπων ἀρνοῦνται.

D

Ejusdem in Isaiam.

Qui est super omnia Deus⁹⁹, non dedignatur de cœlo in terram aspicere; neque virtutes illæ administratoriæ obsequium negant⁹⁹, ad beneficium hominum.

⁹⁹ Prov. viii, 22. ⁹⁹ Isa. xlii, 8. ⁹⁹ Isa. xlv, 14-16. ⁹⁹ Rom. ix, 5. ⁹⁹ Hebr. i, 14.

(99) Ὁ Τριάς, x. τ. λ. Πᾶς item existant in editis sacris Parallelis Damascenicis, tom. II, pag. 299, ubi minus recte doctissimus editor scribit eadem legi apud Eriphanium Ancorat. § x. Cæterum hic apud Damasc. ita legitur: Ὁ Τριάς ἅγιος ἀριθμουμένη, Τριάς ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη. Ο Trinitas sancta quæ numeratis; Trinitas uno nomine numerata.

(1) Mor. In edito Damasc. locus sic interpungi-

tur: μονοειδῶς μονωνύμως εἰς Θεός. Πατ. Quod magis placet. Aliter tamen interpres, qui et .ocem Deus omisit.

(2) Σὺν ἁγίῳ Πνεύματι. Hic desinit fragmentum apud Damasc., alioque subjicitur quod ejusdem Amphiloohii esse, ex Rupefucald. exemplaris inscriptione, putat cl. Lequien. Sic autem incipit: Μία δόξα, x. τ. λ., ut propterea illud alteri Combefisiano addendum existimavimus.

VI.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms. emend. ex cod. Sirmondi.

Amphilochii episcopi Iconii, ex sermone primo in A illud, De die illa et hora ⁶¹: duos enim in illud tractatus composuit.

Cum autem dicit, *Neque Filius, nisi Pater* ⁶²: non Filii ignorantiam ementitur, sed exponit causam scientiæ: *Nam quia omnia quæcunque habet Pater, palam Filii sunt* ⁶³; neque Filius, nisi Patre habente, eorum notitiam haberet. At quia Pater habet: confessum ergo est habere etiam Filium. Particulam enim, *nisi*, consuevit Scriptura ponere, quandoque quidem negative; cujusmodi est illud: *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso: ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus qui est ex Deo* ⁶⁴; quandoque vero ponit, ad eorum quæ futura quidem expectabantur, nequaquam tamen evenerunt, rationem reddendam, ut cum ait: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus* ⁶⁵. Quia igitur reliquit nobis semen; haudquaquam facti sumus sicut Sodoma, nec vero Gomorrhæ similes evasinus. Et iterum: *Nisi quia Dominus adjuvit me; paulo minus habitasset in inferno anima mea* ⁶⁶. Quandoquidem ergo me adjuvit Dominus, nequaquam habitavit in inferno anima mea. Nec illud longe abest: *Nisi quia Dominus erat in nobis, cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos* ⁶⁷. Quia igitur Dominus in nobis est, palam fit, quod non deglutierint nos. Sic itaque etiam hoc loco, *Neque Filius novit, nisi Pater*. Quia ergo novit Pater, confessum est, quod et Filius. Dixit ergo causam scientiæ, non falso C afflixit ignorantiam.

Ὅταν δὲ εἶπῃ, Οὐδὲ ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐκ ἄγνοιαν τοῦ Υἱοῦ καταφεύδεται· ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τῆς γνώσεως ἐρμηνεύει. Ἐπειδὴ γὰρ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ προδήλως εἰσὶν, οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς εἶχε τὴν τούτων γνώσιν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ εἶχε τὴν γνώσιν. Ἀλλὰ μὴν ὁ Πατήρ ἔχει, καὶ ὁ Υἱὸς τοίνυν ὁμολογουμένως ἔχει. Τὸ γὰρ εἰ μὴ, ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ στερητικοῦ τάττειν εἰσθὲν ἢ Γραφή· ὡς τὸ, Οὐδεὶς εἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ· ποτὲ δὲ τὸ, εἰ μὴ, τίθησι, τῆς τῶν προσδοκηθέντων μὲν, μηκέτι δὲ γενομένων αἰτίας τὴν ἀπόδοσιν παριστώσα· οἷον, ὅταν λέγῃ· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὁμοιωθήμεν. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, οὐκέτι γεγόναμεν ὡς Σόδομα, οὔτε μὴν ὡς Γόμορρα ὁμοιωθήμεν. Καὶ πάλιν· Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐβοήθησέ μοι, παραβραχὺ παρῴκησε τῷ ᾄδῃ ἡ ψυχή μου. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐβοήθησέ μοι ὁ Κύριος, οὐκέτι παρῴκησε τῷ ᾄδῃ ἡ ψυχή μου. Παραπλησίον δὲ χάκεινο· Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐν ἡμῖν, ἐν τῷ ἐπαραστῆναι ἀνθρώπων ἐστ' ἡμᾶς, ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ Κύριός ἐστιν ἐν ἡμῖν, εὐδῆλον ὡς οὐχ ὡς ζῶντας κατέπιον ἡμᾶς. Κάνταῦθα τοίνυν οὕτως, Οὐδὲ ὁ Υἱὸς εἶδεν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Οὐκοῦν ἐπειδὴ εἶδεν ὁ Πατήρ, ὁμολογουμένως καὶ ὁ Υἱός. Τὴν οὖν αἰτίαν εἶπε τῆς γνώσεως, οὐχὶ τὴν ἄγνοιαν καταφεύσατο.

VII.

Apud Theodoritum Dial. III tom. IV, pag. 166.

Ejusdem ex oratione in illud: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste ⁶⁸.

Ne ergo passiones in Verbum impatibile conjeceris. Deus enim sum et homo, hæretice: Deus, ut testantur miracula; homo, ut declarant passiones. Cum ergo sim Deus et homo, dic quis passus est? Si Deum passum dixeris, fueris locutus blasphemiam; sin autem carnem, cur ei passionem non tribuis, cui metum ascribis? Alio enim patiente, alius non pertimescit; et dum homo cruciatur, Deus non perturbatur.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Εἰ δυνατόν παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο.

Μὴ τὰ πάθη οὖν τῆς σαρκὸς τῷ ἀπαθεί προσρέψῃς; Λόγῳ Θεός γάρ εἰμι καὶ ἄνθρωπος, αἰρετικῆ· Θεός, ὡς ἐγγυᾶται τὰ θαύματα· ἄνθρωπος, ὡς μαρτυρεῖ τὰ πάθηματα. Ἐπεὶ οὖν Θεός (3) εἰμι καὶ ἄνθρωπος, εἶπε, τίς ὁ παθῶν; Εἰ ὁ Θεός ἐπαθεν, εἶπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ τὴ σὰρξ ἐπαθε, τί μὴ τὸ πάθος προσάπτεις, ᾧ τὴν δειλίαν ἐπάγεις; Ἄλλου γὰρ πάσχοντος, ἄλλος οὐ δειλιᾷ· καὶ ἀνθρώπου σταυρουμένου, D Θεός οὐ ταραττέται.

⁶¹ Matth. xxiv, 36. ⁶² Marc. xiii, 52. ⁶³ Joan. xvi, 15. ⁶⁴ I Cor. ii, 11. ⁶⁵ Rom. ix, 29. ⁶⁶ Psal. xciii, 13. ⁶⁷ Psal. cxliii, 2. ⁶⁸ Matth. xxvi, 36.

(3) Ἐπεὶ οὖν, κ. τ. λ. Hæc item recitat Facundus lib. xi, cap. 3, pag. 762. Quibus tamen ex eadem Amphilochii oratione sequentia præmittit: « Rursus (Amphilochius) de eo quod dictum est, Pater, si fieri potest, transeat calix iste, cujus initium est, Tunc sicut miles legitimus, ita dicit: Si enim oportet Filium hominis tradi; quomodo dicis,

« Si fieri potest, transeat calix iste? » Omnino autem si pati nolebans, quid dicebas, « Transeat calix iste? » Non ego qui cælum feci, qui fundavi terram, sed secundum te homo dicit, declinans mortem. Hæc autem, et quæcumque demum ex Amphilochianis recitat Facundus l. c. præterierunt Combefisium.

VIII.

Ex regio cod. laudata collect. Barlahami.

Ἐκ τοῦ. Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ A καὶ χάριτι παρὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώποις.

Πρόκοπτε κατὰ τὴν ἡλικίαν· ἀνδρουμένοι κατὰ φύσιν τοῦ σώματος. Σοφίᾳ· διὰ τοὺς παρ' αὐτοῦ σοφισμένους. Χάριτι· ἐφ' ἣ εὐφραίνόμενοι προκόπτομεν· πιστεύοντες ὅτι ἔσται τελεώσις τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λειψήμενοις, περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος. Παρὰ Θεῷ· ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦ Πατρὸς τετελείωκε σαρκωθείς, καὶ ἡμεῖς λυτρωσάμενος. Καὶ παρὰ ἀνθρώποις· διὰ τὴν αἰῶν ἐξ ἰδωλολατρίας ἐπὶ τριαδικὴν θεογνωσίαν μετέσταν· κατὰ τοὺς αὐτοὺς τρόπους προέκοπτε, καὶ ἀληθεύει. Οὐ γὰρ κατὰ τοὺς ἀφρονάς, ἀπὸ τοῦ γήρονος ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

Ex illo : Jesus autem proficiebat sapientia et ætate et gratia apud Deum et homines⁶⁶.

Proficiebat secundum ætatem : corpore ad firmam ætatem juxta naturam perducto ; sapientia, propter eos quos ad sapientiam componebat ; gratia, qua recreante proficimus, fide certi, fore ut consummentur dicta ab ipso, de spe nostra ; apud Deum : consummavit enim opus Patris, assumpta carne, et redemptis nobis ; apud etiam homines, quos ab idololatria, ad divinam Trinitatis notitiam transtulit. Juxta hos ergo modos proficiebat, habetque verum. Non enim juxta quod insipientes existimant, ab eo quod est deterius, in melius promovebat.

IX.

Ex eodem regio codice.

Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ, Ἀύσατε τὸν ναὸν τούτου.

Καὶ λέγεται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθος καιρὸν, ἐν τῇ τριημέρῳ ταφῇ βουλομένου· καὶ κίβιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἠνώθη αὐτῷ, ἀρρήτην καὶ ἐγράψω λόγῳ· οὐ κεκραμμένος ἐν αὐτῷ ἢ ἀποσεσπικωμένος· ἀλλ' ἀποσώζων ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσιῶν ἀσύγχυτον τὴν ιδιότητα.

B

Ejusdem in illud⁶⁷ : Solvite templum hoc.

Solutumque est templum corporis sub tempus Passionis, triduo sepulturæ ipso volente : rursumque illud excitavit, et est ei unitus ratione ineffabili : non coministionem in ipso passus, aut carne abjecta : sed duplicis secundum essentiam diversæ naturæ, incōnflata proprietate servata.

X.

Apud Theodoritum, Dial. 1, tom. IV, pag. 43.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Ποῖος δὲ παρήκουσεν ἐν οὐρανοῖς Ἀδάμ ; Ποῖος δὲ ἐξ οὐρανοῦ σώματος ἐπλάσθη παρὰ τὴν (4) πρώτην πρωτόπλαστον ; Ἀλλ' ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς, ὁ ἐκ τῆς γῆς παρήκουσεν ὁ ἐκ τῆς γῆς· ἀνελήθη ὁ ἐκ τῆς γῆς. Διὸ καὶ ἐσώθη ὁ ἐκ τῆς γῆς, Ἰν' οὕτως ἀληθῆς ἄμα καὶ ἀναγκαῖος φανῆ ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος.

Ejusdem ex sermone in illud : Non potest Filius ex se facere quidquam⁶⁸.

Quis porro Adam in cœlis inobediens fuit ? Quis vero ex cœlesti corpore primum fictus est protoplastus ? Sed est fictus initio, qui ex terra ; fuit inobediens, qui ex terra ; assumptus est, qui ex terra. Ideo etiam servatus est qui ex terra, ut ita simul vera et necessaria videatur incarnationis ratio.

Apud Theodoritum, Dial. 11, ibid., pag. 100.

Τοῦ ἀγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κύριος τὰ συναμφοτέρα δείκνυσι, καὶ ὅτι οὐ τοιοῦτον τὸ σῶμα, καὶ ὅτι τῷ αὐτῷ ἀνιστάμενον. Ἀναμνήσθητι τῆς ἱστορίας. Ἦσαν αἱ μαθηταὶ συνεληγμένοι μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν· καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔσθη μέσος αὐτῶν ὁ Κύριος. Οὐδέποτε τοῦτο πρὸ τοῦ πάθους ἐποίησε. Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Χριστὸς καὶ πάλαι τοῦτο ποιῆσαι ; Πάντα γὰρ τῷ Θεῷ δυνατά. Ἀλλ' οὐκ ἐποίησε πρὸ τοῦ πάθους, ἵνα μὴ νομίσης φαντασίαν τὴν οἰκονομίαν, ἢ δόκησιν· μὴδὲ πνευματικὴν οἰθηθῆς τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα, μὴδὲ ἐξ οὐρανῶν καταλθεύσαν, μὴδὲ ἑτεροουσίον τῇ ἡμετέρῃ σαρκί. Ταῦτα γὰρ πάντα τινὲς φαντασθέντες, καὶ σημνύνειν νομίζοντες διὰ τούτων τὸν Κύριον, λέγεται σφῶς αὐτοὺς διὰ τῆς εὐχαριστίας βλασφημούντας, καὶ ψεῦδος κατηγοροῦντας τῆς ἀληθείας. Ἦρξεν τὸ, καὶ παντάπασιν ἄλογον τὸ ψεῦδος τυγχά-

C Sancti Amphiloicii episcopi Iconii ex Oratione in illud : Non potest Filius ex se facere quidquam⁶⁹.

Post Resurrectionem Dominus utrumque ostendit, tum quod non sit ejusmodi corpus, tum quod ipsum resurrexerit. Repete memoria historiam. Erant discipuli post passionem et resurrectionem congregati ; clausis vero januis stetit Dominus in medio eorum⁷⁰. Hoc ante passionem nunquam fecerat. Numquid vero non et olim id Christus facere potuisset ? Sunt enim omnia Deo possibilis. Non tamen fecit ante passionem, ne inani specie et opinione existimaveris incarnationem consistere : neve Christi carnem putaveris spiritualem ; aut descendisse e cœlis, aut alterius quam nostræ substantiæ. Hæc enim omnia sibi quidam animo fingentes, ac se Dominum per hæc honorare arbitantes, non intelligunt, se blasphemos esse prætextu gratiarum actionis, falsique crimen veritati inferre. Præterquam quod mendacium est, a ratione

⁶⁶ Luc. 11, 52. ⁶⁷ Joan. 11, 49. ⁶⁸ Joan. 5, 19. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ Joan. 11, 49 sqq.

(4) Παρὰ τὴν πρώτην. Forte πρὸ τῶν πρώτων, vel solum πρώτων, ut legit Hervetus. COMBERIS. —

prorans alienum. Si enim aliud assumpsit corpus, quid hoc ad meum attinet, quod salute indiget? Si carnem e caelis devexit, quid ad meam carnem, quæ de terra sumpta fuit?

A νεῖν. Εἰ γὰρ ἕτερον ἀνάλαβε σῶμα, τί πρὸς τὸ ἐμὸν τὸ τῆς σωτηρίας δεόμενον; Εἰ ἐξ οὐρανῶν κατήγαγε σάρκα, τί πρὸς τὴν ἐμὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς γῆς εἰλημμένην;

Ibid., pag. 101.

Ejusdem, ex eadem oratione.

Propterea igitur non ante passionem, sed post passionem, januis clausis stetit Dominus in medio discipulorum, quo fore noveris, ut etiam animale corpus inum seminatam resurgat spirituale ⁷⁶. Ne autem rursus aliud esse putaveris quod resurgit, Thoma resurrectionem non credente, ostendit ei fixuras clavorum, ostendit ei vulnerum vestigia ⁷⁷. An vero seipsum sanare non poterat, maxime post resurrectionem, qui omnes etiam ante resurrectionem sanaverat? Sed per hoc quidem, quod clavorum fixuras ostendit, ipsum esse probat: per hoc autem, quod januis clausis ingreditur, ostendit non esse ejusmodi. Ipsum quidem, ut dispensationis impletet modum, corpus mortuum resuscitando: non autem ejusmodi, ut ne rursus obnoxium esset corruptioni, neve iterum morti succumberet.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Διὰ ταῦτα μὲν οὖν, οὐ πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τὸ πάθος, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη τῶν μαθητῶν μέσος ὁ Κύριος, ἵνα γινῶς, ὅτι καὶ σοῦ τὸ ψυχικὸν σῶμα σπαρὲν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· ἵνα δὲ μὴ πάλιν ἄλλο νομίσῃς εἶναι τὸ ἀνιστάμενον, τοῦ θωμᾶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἀπιστήσαντος, δείκνυσιν αὐτῷ τοὺς τύπους τῶν ἤλων, δείκνυσιν αὐτῷ τῶν τραυμάτων τὰ ἴχνη. Ἄρ' οὐκ ἴσχυεν αὐτὸν ἰάσασθαι, καὶ ταῦτα μετὰ ἀνάστασιν, ὁ πάντας καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἰασάμενος; Ἄλλὰ δι' ὧν μὲν τοὺς τύπους τῶν ἤλων δείκνυσιν, παραδίδωσιν ὅτι τοῦτο δι' ὧν δὲ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν εἰσεῖσι, δείκνυσιν ὅτι οὐ τοιοῦτο τοῦτο μὲν, ἵνα πληρώσῃ τὴν τρόπον τῆς οἰκονομίας, ἐγείρας τὸ νεκρωμένον οὐ τοιοῦτο δὲ, ἵνα μὴ πάλιν ὑποπέσῃ φθορᾷ, μηδὲ πάλιν ὑποστῇ θάνατον.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 166.

Ejusdem ex oratione in illud, Non potest Filius ex se facere quidquam ⁷⁸.

Non enim fieri poterat ut Vita a corruptione detineretur. Quare divinitas haudquaquam ad mortem pertracta est. Quonam enim id modo? Sed humanitas ad incorruptionem renovata est. *Oportet enim*, inquit, *mortale hoc induere immortalitatem: et corruptibile hoc induere incorruptionem* ⁷⁹. Vides, quam accurate loquatur? *Mortale hoc*, quasi digito monstravit, ut ne putares allus carnis esse resurrectionem.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Οὐδὲ γὰρ εἶχε φύσιν ὑπὸ φθορᾶς κατέχεσθαι τὴν ζωὴν· διόπερ οὐχ ἡ θέρσης εἰς πάθος κατεσπάσθη. Πῶς γὰρ; Ἄλλ' ἡ ἀνθρώπινης εἰς ἀφθαρσίαν ἀνεκαινίσθη. Δεῖ γὰρ, φησὶ, τὸ θνητόν τοῦτο ἐρδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Ὁρᾷς τὴν ἀκριβείαν; Τὸ θνητόν τοῦτο, ἔδειξε δεικτικῶς, ἵνα μὴ ἄλλης νομίσῃς σαρκὸς ἀνάστασιν.

Ex cod. ms. R. P. Sirmondii.

Amphilochii, ex tractatu in illud: Non potest Filius a se facere quidquam ⁸⁰.

Nam si is qui semel aut iterum in presenti sæculo peccasset, ad annos triginta et octo morbo traditus est ⁸¹: quis æternum puniendos dubitaverit eos, qui vitam totam genio indulgentes ac voluptatibus insumpsere?

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν.

Εἰ γὰρ ὁ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀμαρτάνων ἀπαξ ἢ δευτέρου, ἐπὶ ὀκτὼ καὶ τριάκοντα ἔτη παρεδίδετο τῇ νόσῳ· τίς ἀμφιβόλη ὅτι ἀθάνατα οὐ κολάζονται, οἱ δὲ δολικηρον αὐτῶν βίον ἐν ταῖς ἡβοναῖς ἀναλώσαντες;

XI.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 165.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione in illud: Amen amen dico vobis, qui audit sermonem meum, et credit ei qui misit me, habet vitam æternam ⁸².

Cujus ergo sunt passiones? Carnis. Ergo si assignas carni passiones, assigna eidem etiam humiles sermones: cui vero ascribis miracula, sublimes tribue sermones. Nam Deus miracula edens, jure merito sublimia loquitur, et operibus congrua. Qui vero patitur homo, recte humilia sonat, et passionibus convenientia.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

Τίνος οὖν τὰ πάθη; Τῆς σαρκὸς. Οὐκοῦν εἰ δίδως (5) σαρκὶ τὰ πάθη, ὅς αὐτῇ καὶ τοὺς ταπεινοὺς λόγους. Καὶ ᾧ τὰ θαύματα ἐπιγράφεις, τοὺς ἀνηγμένους ἀνάθεος λόγους· ὁ γὰρ θαυματουργῶν Θεὸς εἰκότως ὑψηλὰ λαλεῖ, καὶ τῶν ἔργων ἐπάξια· ὁ δὲ πάσχων ἄνθρωπος καλῶς ταπεινὰ φθέγγεται, καὶ τῶν παθῶν κατάλληλα.

⁷⁶ I Cor. xv, 44. ⁷⁷ Joan. xx, 27. ⁷⁸ Joan. v, 19. ⁷⁹ I Cor. xv, 53. ⁸⁰ Joan. v, 19. ⁸¹ *ibid.* 8. ⁸² *ibid.* 24.

(5) *Εἰ δίδως*. Habes hunc locum spud Facundum Hermianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

XII.

Apud Theodoritum, Dial. I et II, *ibid.*, pagg. 43, 100.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου Δ Amphilocheii episcopi Iconii, ex oratione in illud, τοῦ εἰς τὸ, Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν. Pater major me est⁹¹.

Διὰ τὸν μοι (6) λοιπὸν τὰς φύσεις, τὴν τε τοῦ θεοῦ, τὴν τε τοῦ ἀνθρώπου· οὕτε γὰρ κατ' ἐκπτώσιν ἐκ θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος· οὕτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου θεός. Θεὸν γὰρ καὶ ἄνθρωπον λέγω. Ὅταν δὲ τὰ παθήματα (7) τῇ σαρκί, καὶ τὰ θαύματα τῷ θεῷ ὄψῃ, ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων δίδωσ, τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῷ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγγέμενους καὶ θεοπρεπεῖς, τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι λόγῳ· ἐκ τούτου γὰρ, πῆ μὲν ἀνηγγέμενους, πῆ δὲ ταπεινοὺς φέρομαι λόγους· Ἰνα διὰ μὲν τῶν ὑψηλῶν, τοῦ ἐκκεκέντου λόγου δεῖξω τὴν συγκρίθειαν (8)· διὰ δὲ τῶν ταπεινῶν, τῆς ταπεινῆς σαρκὸς γνωρίσω τὴν ἀθέθειαν. Ὅθεν πῆ μὲν ἑαυτὸν ἴσον λέγω τοῦ Πατρὸς, εἰ δὲ μεῖζονα τὸν Πατέρα· οὐ μαχόμενος ἑαυτῷ, ἀλλὰ θεικὸς ὡς θεός· εἰμι καὶ ἄνθρωπος· θεός μὲν ἐκ τῶν ὑψηλῶν, ἄνθρωπος δὲ ἐκ τῶν ταπεινῶν. Εἰ δὲ θέλητε γινῶσθαι πῶς ὁ Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν, ἐκ τῆς σαρκὸς (9) εἶπον, καὶ οὐκ ἐκ προσώπου θεότητος.

Discerne mihi deinceps naturas, Dei et hominis. Neque enim excidens ex Deo factus est homo, neque proficiens ex homine Deus. Deum enim dico et hominem. Cum autem passiones carni, Deoque miracula dederis, necessario quamvis nolens tribuis, humiles quidem sermones homini ex Maria nato, sublimiores vero et Deo congruentes Verbo, quod erat in principio⁹². Propterea enim, modo humili, nonnunquam sublimiori oratione utor : ut per sublinem, Verbi inhabitantis cognitionem ostendam : per humilem vero, carnis infirmitatem aperiam. Unde alio loco, meipsum Patri aequalem dico⁹³ : alio, Patrem majorem⁹⁴ : non mecum pugnans, sed quo me Deum et hominem ostendam : Deum quidem ex sublimibus : hominem vero ex humilibus. Si autem vultis scire, quomodo Pater meus major me sit, ex carnis id dixi, et non ex persona divinitatis.

XIII.

Ex collectione Barlahami reg. cod. Erat consequenter ad epist. ad Selenicum de Trinitate, velut ejusdem.

Ἐμφηρία εἰς τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Expositio in illud : De meo accipiet, et annuntiabit vobis⁹⁵.

Πάλιν ἐν εἰδει φαίνεται προφορλόγῳ· Ἰσως τὸ πῦρ ἐκίνο τῷ κόσμῳ φέρων, ὅπερ βαλεῖν ἐφησας ἐλθὼν ἐς γῆνα. Καὶ τοῦτο γὰρ προεῖπας, ὡς ἐκ σοῦ λάβοι, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐκφράσαι σαφειστάτως· τῶν σῶν ἐπαυτῶν ἐντολῶν τὰς ἐκδόσεις. Καὶ τοῦ Παρακλητοῦ καὶ ζωαρχίου, χάρις τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐκπόρευσιν ἀχρόνως φέρειν ἐφίτας· αὐτὸ ἀψευδιστάτως, σοῦ Πνεύμα θεῖου, τὴν πανήρατον χάριν αἰτῶ, πόρευμα Πατρὸς εὐλόγημένον· ἀκρίστον, εὐκτεδόν, καὶ συνάναρχον· πάλιν Ἰψὶ τε καὶ θεῷ Πατρὶ, τοῖς αἰώνιοις.

Apparet rursus in specie linguæ igneæ : forsan inferens mundo ignem illum⁹⁶, ad quem mittendum in terram, dixisti venisse. Nam et hoc prædixisti, fore ut de tuo accipiat, planissimeque tuorum omnium mandatorum doctrinam discipulis exponat. Sane Paracleti, et vitæ auctoris est gratia ; ille, inquam, Spiritus veritatis, quem a Patre sine tempore dixisti procedere. Ipsum verissime Spiritum tuum divinum, gratiam illam intemperatam, peto, benedictam Patris processionem, increatam, desiderabilem, simulque Filio et Deo Patri æternam coæternam.

⁹¹ Joan. XIV, 28. ⁹² Joan. I, 1, 2. ⁹³ Joan. V, 18. ⁹⁴ Joan. XIV, 28. ⁹⁵ Joan. XV, 14. ⁹⁶ Luc. XII, 41.

(6) Διὰ τὸν μοι. Exstat hic locus inter acta Concilii Chalcedon. part. III, cap. I, tom. IV Concil., pag. 1769, edit. Ven. Labb. Præstat autem huc afferre quæ ex hæc Amphilocheiana oratione recitat Facundus Hermitianensis, lib. XI, cap. 3, pag. 761 ; quæque apud alios antiquiores nuspiani reperias : « Amphilocheius itaque, inquit, de eo quod dictum est, Qui misit me Pater, major me est, cum sermone faceret, ejus est principium, Laborare nos fecit certamen hæreticorum, sic ait : Vides quod major est Pater dicente (Matth. XXI, 46), « Eamus, » non dicente (II Cor. VI, 16), « Inhabitabo in eis et inambulabo. » Vides quod major est Pater dicente, (Joan. XV, 1) « Ego sum vitis, » non dicente (Jerem. II, 21), « Ego plantavi vitem veram. » Et ut non longum extendam sermonem, » et reliqua quæ habes superius Fragm. II ex Oratione adversus Arianos. Hinc Sirmondus ad Facundum l. c. Theodoritus, inquit, Dial. III, membrum illud, Καὶ Ἰνα μὴ μακρόν, citat ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου. Leontius vicissim verba hujus loci, Διὰ τὸν μοι τὰς φύσεις,

que Theodoritus, Dial. I et II citat ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, ὁ Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν, citat ipse (lib. I contra Nestor. et Eutych.) ἐκ τοῦ πρὸς Ἀρειανῶν λόγου. Ex quibus liquet, duplicem huic Amphilocheii libro titulum fuisse. — Hinc porro, colligas hujusmodi fragmentum jungendum cum II superius adducto : utrumque enim ex eodem opere desumptum esse nos docet Facundus. (7) Ὅταν δὲ, x. τ. λ. Hæc et sequentia repetit Theodoritus Dial. III, pag. 165 seq. (8) Συγγένειαν. Sirmondus, qui hanc vocem Dial. I, pag. 43, verterat cognationem, deinceps vero Dial. III, pag. 166 reddidit nobilitatem. Rectius fortasse : id enim antithesis postulare videtur. (9) Ἐκ τῆς σαρκὸς. Ex carnis id dixi, et non ex persona divinitatis. Ita quidem hunc locum vertit cum Combelsio Sirmondus Dial. III, pag. 166. Sed castigatus forte idem Sirmondus Dial. I, pag. 43, sic reddiderat : De carne dixi, et non de persona divinitatis.

XIV.

Apud Facundum Hermianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

In quodam Sermone, ait Facundus, cujus principium est, *Affer, hodie* (10) *certativos attingamus sermones*; loquens de eo quod dictum est, *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum*⁸⁷, *Communis est*, inquit, *Pater*; *Pater ipsius quidem propter naturam, noster autem propter gratiam. Communiter autem et Deus dicitur* (11): *sed noster quidem Deus est, quia ex non exstantibus nos ut essemus fecit: ejus autem*

Deus est secundum carnem. Ipse enim eam formavit in Virgine, ipse eam unxit in Jordane, ipse eam predicavit, ipse eam glorificavit in Passione, ipse eam suscitavit a mortuis, in nube vacua evehit dextera sede dignam faciens. Hæc enim omnia qui ascendit ad Patrem sumens habet, non qui est in Patre. Et in hoc loco accusetur, quod noster qui est in Patre, dicit esse qui ascendit ad Patrem.

XV.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms.

Ad Seleucum Trajani prætoris nepotem.

Πρὸς Σέλευκον τὸν ἔκγονον Τραϊανοῦ τοῦ στρατηλάτου.

Credo in unum Deum, in tribus personis cognitum: universorum causam et opificem: ingenitum: incomprehensibilem: invisibilem: superantem cogitatum: incircumscriptionem: immutabilem: invariabilem: immortalem, passioni non obnoxium: principium unum absque principio; ac nec in alio quoquam passionis susceptivum dico: est enim natura divina prorsus a passione immunis. Unum siquidem Deum dico, qui est vere Deus, gentilismi deos multos fugiens. Quod vero unus cognoscatur in tribus personis, Judaismi est eversio. Nam Pater in Filio est; et Filius in Patre: Spiritum item in Filio et Patre confiteor. Porro Jesum Christum adoro, Patri secundum divinitatem coæternum; nec substantiæ, nec existentiæ modo juniorem Patre, quod attinet ad deitatem. Similiter vero et Spiritum sanctum. Equidem Filium genitum dico sine tempore et principio, semper Patri qua Deus est, coexistentem. At Spiritum sanctum ex Deo et Patre æternum procedentem credo. Nec Spiritus processionem, generationem dico: nec Filii generationem, processionem dico. Cum porro series orationis postulaverit, dico unum Deum, non negans hypostases, sed Dei nomine significans substantiæ communitatem. Cum autem dico consubstantialia, non unius personæ, sed trium dico consubstantialitatem; Patris nimirum, Filii et sancti Spiritus: una enim persona non dicitur sibi consubstantialis; sed Pater, Filius et Spiritus. Cæterum distinctio penes personas attenditur, non penes substantiam. Hæc enim, Pater, Filius et Spiritus sanctus, nomina sunt modi existentiae seu habitudinis, non substantiæ absolute. Quod igitur est Patris declarabit nomen *Deus*; quod vero est alicujus, nomen *Pater*. Esse porro alicujus Dei, Deus est: quod vero hic alicujus sit, *Filius*: similiter etiam Spiritus sanctus. Quorum autem est idem esse, horum una substantia quod eorum est virium.

Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν ἐν τρισὶ γνωριζόμενον πρόσωποις· αἰτιον καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ἀγέννητον, ἀκατάληπτον, ἀόρατον, ἀνεπινόητον, ἀπερίγραπτον, ἀτρέπτον, ἀναλλώγιον, ἀθάνατον, ἀπαθῆ· μία ἀρχὴν ἀναρχον· οὕτως ἐν ἑτέρῳ τινὶ πάθους εἶναι δεκτικὴν φημί· πάντη γὰρ ἀπαθὴς τυγχάνει ἡ θεία φύσις. Ἐνα γὰρ Θεὸν λέγω, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν, πολλοὺς ἄλλοις ἀποκαταστασὶ φεύγων. Ἐν τρισὶ δὲ προσώποις γνωρίζεται τὸν ἓνα, Ἰουδαϊσμοῦ ἐστὶν ἀνατροπὴ· Πατὴρ γὰρ ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πνεῦμα ἐν Υἱῷ καὶ Πατρὶ ὁμολογῶ. Προσκυνῶ δὲ Ἰησοῦ Χριστὸν, συναδιδόν τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα· οὐ οὐσίας, οὐχ ὑπάρξεως τρόπον, νεότερον τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν θεότητα. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τιμῶν ἅγιον. Τὸν μὲν γὰρ Υἱὸν φημι γεγεννημένον ἀχρόνως καὶ ἀνάρχως, συναπάρχοντα αἰὲν τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀδίδως πιστεύω. Καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, οὐ φημι γέννησιν. Καὶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, οὐ λέγω ἐκπόρευσιν. Ὅταν δὲ τῶν λεγομένων ἡ ἀκολουθία ἀπαίτησιν, ἓνα Θεὸν λέγω, οὐ τὰς ὑποστάσεις ἀρνούμενος· ἀλλὰ τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι, τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας σημαίνων. Ὅταν δὲ τὸ ὁμοούσιον λέγω, οὐχ ἑνὸς προσώπου ὁμοουσιότητα, ἀλλὰ τριῶν, φημί· Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· ἐν γὰρ πρόσωπον ὁμοούσιον ταυτῶν οὐ λέγεται, ἀλλὰ Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα. Ἡ δὲ διαφορὰ ἐπιπροσώποις, οὐχ ἐν τῇ οὐσίᾳ· τὸ γὰρ, Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρόπον ὑπάρξεως ἔχουσι σφαιρικῶς ὀνόματα, ἀλλ' οὐχ οὐσίας ἀπλῶς. Δηλώσει, ὅτι οὐδὲν εἶναι τοῦ Πατρὸς, τὸ, Θεός. Τὸ δὲ τινὸς εἶναι, τὸ, Ὁ Πατὴρ· καὶ τὸ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ, τὸ, Θεός. Τοῦ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ, Υἱός. Ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ τὸ εἶναι ταυτὸν, τούτων ἡ οὐσία μία. Ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὁμοουσιότητος Τριάδος κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν εἰρησίσθω.

Et hæc hactenus de consubstantiali Trinitate

⁸⁷ Joan. xx, 17.

(10) *Affer hodie*. Φέρε, σημερον, etc. Vertendum fuerat, *Age*, non *Affer*. Sed cujusmodi Græcorum versionibus uti solet Facundus, jam monui. Hujus porro Amphilochianæ orationis mentionem apud

alios exstare non memini. SIMON.

(11) *Deus dicitur*. Codex Veron. ex collatione Blanchiniana Venet. edit. *Deus Deus*; sed.

Ex eadem Barlahami collect. reg. cod. Habet etiam Anastasius Simaita in Hodego.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέ- A Amphiloicii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum ἐπιστολῆς.

Ἡ ληφθεῖσα (12) πάσχει φύσις· ἢ δὲ λαβοῦσα, ἀπαθῆς μένει. Οἰκειοῦται δὲ ὁ θεὸς λόγος ἀπαθῆς (13) τὰ τοῦ ἰδίου ναοῦ ἀνθρώπινα πάθη· σταυρὸν φημι καὶ θάνατον, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα περὶ αὐτὸν οἰκονομικῶς θεωρεῖται, οἰκειοῦται αὐτὸς ὁ θεὸς, οὐκ ἄσχατων οὐδέν (14).

Patitur assumpta natura : quæ autem assumpsit, manet impatibilis. Cæterum Deus Verbum humanas sibi passiones, templo proprias, nulla passione asciscit : sibi, inquam, crucem et mortem, et quæcunque alia circa ipsum dispensatione gesta considerantur, Deus ipse, nihil ipse patiens, appropriat et sua facit.

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς.

Amphiloicii, ex epistola ad Seleucum.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς ἓν πρόσωπον συντελοῦσιν αἱ φύσεις (15)· ἢ ἀπαθῆς τὰ τῆς παθητοῦ οἰκειοῦται.

Quia vero naturæ in unam personam cœunt : vendicat a passione immunis, quæ spectant ad naturam passioni obnoxiam.

Apud S. Joannem Damascenum, lib. contra Jacobitas, tom. I, pagg. 423, 424, edit. Paris. 1712.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς. B Sancti Amphiloicii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum.

Οὕτω θεὸν (16) καὶ ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν ὁμολογῶ. τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἓνα Υἱὸν, δύο φύσεων, παθητῆς τε καὶ ἀπαθῆς, θνητῆς τε καὶ ἀθανάτου.

Sic Christum Deum et hominem confiteor, Dei Filium, Filium unum, duarum naturarum, passibilis scilicet et impassibilis, mortalis et immortalis.

Καὶ μετ' ὄλγα. Ἐνα Υἱὸν, δύο φύσεων φημι, ἐπιγύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως. Πάσχει τοίνυν ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ θεότῃ, ἀλλ' ἀνθρωπότητι (17). Τουτέστιν, ὁ θεὸς ἐπαθε σαρκί· ἀλλ' οὐχ ἢ θεότης σαρκί ἐπαθεν. Ἄπαγε τὸ δυσμενὲς καὶ βλάστημον, δεῖλαιε.

Et paucis interjectis. Unum Filium, duarum inquam naturarum, siue confusione, conversione, separatione. Patitur itaque Christus, Dei Filius, non deitate, sed humanitate. Hoc est, Deus passus est carne : haudquaquam vero passa est carne deitas. Facessat, miser, inimica blasphemaque isthæc opinatio.

Ex eadem Barlahami collect. ms.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον. C Amphiloicii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum.

Ἐάν εἰπωσι ὡς μίς οὐσίας εἶναι, ἐρωτήσατε αὐτούς· Πῶς οὖν κατὰ μὲν τὴν θεότητα ἀπαθῆς λέγετε Χριστὸν· κατὰ δὲ τὴν σάρκα, παθητόν; Τὸ γὰρ μίς ὑπάρχον οὐσίας, ὄλον ὁμοιον· ἢ γὰρ ἀπαθῆς ὄλον, ἢ παθητόν.

Cum tibi dixerint esse unius substantiæ, percunctare illos : Qui ergo Christum dicitis impatibilem secundum divinitatem ; secundum vero humanitatem, patibilem? Quod enim unius substantiæ est, totum simile est : nam vel impatibile totum, vel patibile.

Ex Elementis Damasceni Rupefucaldinis.

Τοῦ μακαρίου Ἀμφιλοχίου ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς.

B. Amphiloicii ex epistola ad Seleucum.

Λόγος ἦν περὶ τῆς ἐνώσεως· καὶ ὅτι ἀναθεματισθῆναι χρὴ τοὺς τὴν ἐκ μήτρας ἔνωσιν τῶν φύσεων λύοντας· ἔτι μὴν καὶ κατὰ σύγχυσιν ἢ τροπὴν νοοῦντας τὴν ἑρῆτον ἔνωσιν. Ὅσπερ γὰρ τὸ τὴν ἔνωσιν χωρῆσιν, τῆς ὀρθοδοξίας (18) ἀλλότριον, καὶ ἐξω τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς· οὕτω καὶ τὸ συγχέειν τὰς φύσεις, τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλότριον χριστιανισμοῦ.

Erat sermo de unione : quodque ii sint anathemate percellendi, qui unionem naturarum ex utero solvant ; ad hæc vero, ii etiam qui ineffabilem illam et arcanam unionem confusione intelligunt et mutatione. Nam sicut unionis divisio alienum facit a recta fide, extraque veritatem et fidem constituit : ita et naturarum confusio, divinæ inquam et humanæ, alienum a christianismo facit.

XVI.

Ex ms. codice R. P. Sirmendi.

Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Παγῆριον

Amphiloicii Iconiensis episcopi, ex epistola dogma-

(12) *Ἡ ληφθ.* Hunc et proxime sequentem locum recitat Joannes Damascenus lib. contra Jacobitas, tom. I, pag. 424.

(13) *Ἀπαθῶς.* Hæc vox deest apud Damascenum.

(14) *Οἰκειοῦται — οὐδέν.* Sic Damascenus : οἰκειοῦται αὐτὸς ἄσχατων οὐδέν. Intermedia librario excidisse videntur ob repetitum αὐτόν.

(15) *Αἱ φύσεις.* Damasc. αἱ διτταὶ φύσεις. Reliqua desunt ibid.

(16) *Οὕτω, x. z. λ.* Hæc desunt apud Combellsium.

(17) *Πάσχει — ἀλλ' ἀνθρωπότητι.* Huc usque Damascenus. Hinc autem rursus ad finem usque Combellsius ex laudata Barlahami collectione ms.

(18) *Τῆς ὀρθοδοξίας.* His addenda vox ποιῶ, ut advertit Combellsius.

ica ad Pancharium diaconum Sidensem. Incipit : A Gavius sum de te, vir probatissime.

Plane implius est et alienus a veritate, qui non dicit, Christum omnium Salvatorem creatoremque, secundum ambas naturas quibus consistit, facultate arbitrii præditum, efficacemque, atque ab omni necessitate liberum.

διάκονον Σιδῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς ἡς ἀρχή· Ἡσθην ἐπὶ σοι, δοκιμώτατε.

Ἀσέβης ὄντως ἐστὶ, καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότριος ὁ μὴ λέγων τὸν Χριστὸν (20) τὸν Σωτῆρα τῶν ὄλων καὶ ποιητὴν, κατ' ἄμρω τῶν ἐξ ὧν ἐστὶ κατὰ φύσιν αὐτεξούσιον, καὶ ἐνεργῆ, καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλεύθερον.

XVII.

Ex Elementis Damasceni Rupsucaldinis.

Ejusdem, ex epistola quam scripsit ad Suadrenses, de sancta Trinitate.

Una potissimum in Moyse annuntiatur divinitas: in prophetis autem binarius plurimum prædicatur; sed in Evangeliiis manifestatur Trinitas: magis secundum temporum generationumque successionem, justo congruens ad scientiam et fidem. Ejus porro scientia, immortalitas est. Oritur autem adoptio ex ejus fide. Primum nihilominus justitias carnis edicit, velut exteriorem templi ornatum in Moyse exsuscitet: post hæc autem secundas enarrat animæ justificationes, velut Sancta exornet in aliis prophetiis: tertio denique spiritus justificationes, velut propitiatorium, Sanctaque sanctorum, domicilium suum, in Evangeliiis rite componat. Porro habet tabernaculum sanctum, templum sanctum, legem justam illis comitem. Habitat vero in illo divinitas una immensa: una divinitas ineffabilis, inconceptibilis, incomprehensibilis, inenarrabilis, invisibilis; quæ sola se ipsa cognoscat; seque quibus velit, testes sibi suscitans, manifestam prodat; prædestinans et præfniens: ad suam rursus gloriam fidemque, unum faciens. Sunt tria hæc, *cælestia, terrestria et inferna* ²⁸.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς γραφῆσεως ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐν Συδῶραν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Θεότης μία ἐν Μωϋσεὶ μάλιστα καταγγέλλεται· δὴς δὲ ἐν προφήταις σφόδρα κηρύσσεται· Τριάς δὲ ἐν Εὐαγγελίοις φανεροῦται· πλεῖον κατὰ καιροὺς καὶ γενεάς ἀρμύζουσα τῷ δικαίῳ εἰς γνῶσιν καὶ πίστιν· γνῶσις δὲ αὐτῆς ἀθανασία. Ἐκ πίστεως δὲ αὐτῆς υἰοθεσία γίνεται. Ἀλλὰ πρῶτον δικαιώματα σαρκὸς ἐκφράζει, ὡς περιβόλαιον ναοῦ τὸν ἐξω διεγείρουσα ἐν Μωϋσεὶ· δεύτερα δὲ δικαιώματα ψυχῆς ἐκδιηγείται, ὡς τὰ Ἅγια κοσμοῦσα, ἐν λοιπαῖς προφηταῖς· τρίτον δὲ δικαιώματα πνεύματος, ὡς τὸ ἱλαστήριον, καὶ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ρυθμιζουσα, ἐν Εὐαγγελίοις κατοικήσιν αὐτῆς· σκητὴν δὲ ἁγίαν, ναὸν ἁγίων, τὸν δίκαιον ἔχει νόμον, τὸν συνόντα τοῦτοις· κατοικεῖ ἐτι δὲ ἐν αὐτῇ μία θεότης ἀπειρος· μία θεότης ἀφραστός· ἀπερινόητος· ἀκατάληπτος· ἀνεκδιήγητος· ἀόρατος· αὐτὴν γινώσκουσα μόνη· καὶ αὐτὴν ἐμφανίζουσα οἷς βούλεται, μάρτυρας αὐτῇ διεγείρουσα, προορίζουσα· ἐνωπιούσα· πάλιν πρὸς τὴν αὐτῆς δόξαν καὶ πίστιν. Τὰ τρία ταῦτα· ἐπουράνια, ἐπίγεια, καὶ καταχθόνια.

Ex iisdem Elementis.

Ex eadem epistola.

Qui non confitetur tres hypostases et personas, in una substantia. Porro, haud aliam substantiam dico præter deitatem; haud aliam deitatem præter substantiam: sed quia sic exacte rem exquirimus, substantiam vocamus; ut ne aliud et aliud ejusmodi vafes obtendat.

Ἐκ τῆς αὐτῆς.

Ὁ μὴ ὁμολογῶν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν μιᾷ οὐσίᾳ· οὐχ ἑτέραν δὲ λέγω οὐσίαν παρὰ τὴν θεότητα· οὐχ ἑτέραν δὲ θεότητα παρὰ τὴν οὐσίαν. Ἀλλὰ διὰ τὸ οὕτως ἀκριβοῦν, οὐσίαν καλοῦμεν· ἵνα μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο ὁ τοιοῦτος ῥηδιουργεῖ.

XVIII.

Ex concilio Nicæno II, Act. v, pag. 1014, tom. VIII Concilior. edit. Ven. Labb.

Sancti Amphilochei episcopi Iconii, de falsis superscriptionibus hæreticorum.

Justam autem arbitrati sumus omnem eorum denudare impietatem, et publicare patenter errorem; quoniam et libros quosdam proponunt superscriptiones habentes apostolorum, per quos simpliciores quoque decipiunt. [Et post pauca (19): Ostendimus enim hos libros, quos nobis ii proferunt qui ab Ecclesia desciverunt, non apostolorum Acta esse, sed dæmonum scripta.] Et post alia: Hæc quidem

²⁸ Philipp. II, 10.

(19) Et post pauca. Desunt clausa in Latina Conciliorum editione. COMBESINS.

(20) Τὸν Χριστὸν. Hæc desunt in edito Combessiano. Ea vero restituumus ex ipso Sirwoudo, a

Ἐκ τῆς ἁγίας Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων τῶν παρὰ αἱρετικοῖς.

Ἄδικαιον δὲ ἠγησάμεθα πᾶσαν αὐτῶν γυμνώσαι τὴν ἀσέβειαν, καὶ δημοσιεῦσαι αὐτῶν τὴν πλάνην. Ἔπειδὴν καὶ βιβλία τινὰ προβάλλονται ἐπιγραφὰς ἔχοντα τῶν ἀποστόλων, δι' ὧν ἀπλοστέροις ἐξαπατῶσι. [Καὶ μετ' ὀλίγα· Δείξομεν γὰρ τὰ βιβλία ταῦτα, ἃ προφέρουσι ἡμῖν οἱ ἀποστάται τῆς Ἐκκλησίας, οὐχ τῶν ἀποστόλων Πράξεις, ἀλλὰ δαιμόνων συγγράμματα.] Καὶ μεθ' ἕτερα· Ταῦτα μὲν ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης

quo hujusmodi excerptam accepit Combessins. Ἐπι- enim vir ille doctissimus integrum nunc locum, prout illum edidimus, recitat ad *Facundum Hermian.* lib. XI, cap. 3, pag. 760.

οὐκ εἶπεν, ὁ γράψας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἀπὸ τοῦ σταυροῦ λέγει, Ἴδοὺ ὁ υἱὸς σου· ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης λαβεῖν τὸν ἄγιον Ἰωάννην τὴν Μαρίαν εἰς τὰ ἴδια. Πῶς ἐνταῦθα λέγει μὴ παρ- εῖναι; Ἄλλ' οὐδὲν ξένον. Ὅσπερ γὰρ ὁ Κύριος ἀλη- θεῖα ἐστίν, οὕτως ὁ διάβολος ψεύστης τυγχάνει. Ἐκεῖνος γὰρ ψεύστης ἐστὶ, καὶ πατὴρ αὐτοῦ· καὶ ἔσταν λαλῆ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰθιῶν λαλεῖ. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ψεύδους.

XIX.

Reliqua Amphiloichiana excerpta quæ superant.

Ex catena in Joannem.

Ἀμφιλοχίου.

Οὐκ ἐπεβῆ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κατῆλθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἐπεβῆ ὁ κατελθὼν Υἱὸς Θεοῦ, αὐτὸς ἀπῆλθε γενόμενος Υἱὸς ἀνθρώπου, ἀσφαλιζόμενος ἔλεγεν· Οὐδεὶς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβῆς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀπαθῆς γὰρ καὶ ἀθάνατος μετὰ τῆς ἀναστάσεως γενομένη ἡ σὰρξ διὰ τὴν πρὸς θεὸν κοινωνίαν· ἀδιαιρέτως γὰρ ἐστὶν αὐτῷ τῆς αὐ- τῆς ἡξιωμένη καθέδρας· διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Ὁ καταβῆς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβῆς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

Apud Anastasium in Hodego, cap. 10.

Ἀμφιλοχίου.

Εἰς ἐν γὰρ πρόσωπον, καθὼς καὶ ἡμετέρα διδά- σκει ἀγιοσύνη, συνέδραμον αἱ δύο φύσεις· ὥσπερ καὶ εἶναι, καὶ σώζεσθαι ἀτρέπτως καὶ ἀδιαιρέτως ἐν Χρι- στῷ ὁμολογοῦμεν.

B

Amphilochii.

Non quia Filius hominis descendit de cælo; sed quia qui descendit Dei Filius, is ipse ascendit factus Filius hominis, asseverans dixit: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo* *. Christi enim caro post Resurrectionem in communione ad Deum evasit. Eadem enim cum ipso, indivise, sessione honorata est. Quapropter etiam Paulus ait: *Qui descendit, ipse est et qui ascendit super cælos, ut impleret omnia* **.

XX.

Ex-Elementis Damasceni Rufescaldinis.

Ἀμφιλοχίου.

Ὅσπερ τινὰς παιδαγωγούς ἢ παιδονόμους ἐπιτε- ταγμένους τοῖς ἀνθρώποις τοὺς ἀγγέλους ἰδὼν ὁ Ἀπό- στολος, εἰς μαρτυρίαν ἐκάλεσεν.

C

Amphilochii.

Cum Apostolus angelos ceu pædagogos quosdam et institutores hominibus præfectos consideraret, vocavit in testes **.

XXI.

Ex iisdem Elementis.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Θεὸς λέγεται (21), διὰ τὸ θεθευμέναι τὰ πάντα τῇ λαοῦ ἐξουσίᾳ ἢ ἀσφαλείᾳ· καὶ διὰ τὸ θέειν, ὅσπερ ἐστὶ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ κυβερνεῖν, καθ' ὅσον ἐστὶν ἐν πάντα.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii.

Dicitur Θεός, hoc est, Deus; quod omnia constituerit in sua potestate, et constituta, protectione custodiat: vel Θεός, διὰ τὸ θέειν, quod est cur- rere, omniaque movere, et gubernare, et vivifi- care.

XXII.

Ex Euphremio Antiocheno, ap. Photium, Biblioth. cod. ccxxix, p. 790.

Καὶ ὁ ἐν ἁγίοις δὲ τοῦ Ἰκονίου πρόεδρος Ἀμ- φιλοχίος οὕτως φησὶν· Ὁρᾶται τοιγαροῦν ὅπως καὶ αἱ θεοπάσιαι Πατέρες ὁμοούσιον εἰρήκασιν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τῇ Μητρὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, διπλοῦν τὴν οὐσίαν ἴσται κατὰ τὴν φύσιν· οὐ διπλοῦν δὲ τὴν ὑπόστασιν.

D

Sanctus quoque Amphilochius Iconii episcopus ita ait: Apparet certe divinos Patres nostros consubstantialem asserere Patri Filium secundum divinitatem, et consubstantialem Matri secundum humanitatem; duplicem quoad essentiam sive naturam, non duplicem quoad personam.

* Joan. xix, 6. ** Joan. viii, 44. * Joan. iii, 13. ** Ephes. iv, 10. ** Hebr. i, 14.

(21) Θεός λέγεται. Hujusmodi excerptum exstat quidem in *Parallelis Damascenicis* ex ms. cod. Ru- pefescaldino vulgatis, tom. II, pag. 785, ubi tribuitur Amphilochio Iconiensi episcopo. Sed pauculis immu-

tatis idem occurrit apud Theophilum Antiochenum lib. i *ad Autolyçum*, § 4, unde sua forte hauserit Am- philochius. Adisis nostræ *Biblioth. PP.* tom. II, pag. 79, not. 6.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΟΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ

Και εις τὸν παράλυτον, και εις τὸ, « Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν. »

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII

IN MESOPENTECOSTEN (22),

In paralyticum **, et in illud : « Nolite judicare secundum faciem ** . »

(Edit. Christ. Frid. Matthæi cum Gregorii Thessalonicensis Orat. X, Mosquæ, 1776, in-8°, ex codice membran. sæc. XII, qui est bibliothecæ synodalis num. CCXXI.)

In Sabbato dixit Dominus ad paralyticum : *Sur- A gens, tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam; et propterea dicebat Judæis : Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me, Patris* **. Quod autem Jesus, propter paralytici curationem vi omnipotentis voluntatis suæ effectam, hæc verba Judæis dixerit, ex iis quæ nuper lecta sunt, demonstratio petenda est. Inde enim probavit Dominus suam cum Patre consubstantialitatem. Si enim dixisset Dominus : Mea doctrina non est Patris, sed mea est, se a Patre separasset, ab ipsius substantia se alienum fecisset, salutis humanæ abjecisset œconomiam. Cum autem dixerit : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me, Patris*, ostendit se Patri esse consubstantialem, unamque et eandem esse doctrinam Patris, Filii et Spiritus sancti. Enimvero unus est Filius Patris Verbum; et unus Spiritus Patris, Spiritus sanctus (23). Num igitur fieri possit, alia docere Verbum, alia Spiritum sanctum? Minime, minime; dicit enim beatus Apostolus : *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est : Ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei* **. Rursus autem Jesum, propter paralytici curationem vi omnipotentis voluntatis suæ effectam, sic Judæis fuisse locutum, ex illo etiam probatur, quod Dominum modo audieris dicentem : *Unum opus feci, et omnes miramini. Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem (non quia ex Moysæ est, sed ex patribus), et in Sabbato circumciditis hominem. Si circumcisionem accipit homo in Sabbato, ut non solvatur lex Moysi, mihi indignamini, quia totum hominem salvum feci in Sabbato? Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.* Quoniam autem sic locutus est Dominus propter curationem para-

Ἐν Σαββάτῳ πρὸς τὸν παράλυτον ὁ Κύριος ἔλεγεν· Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ τοῦτου χάριν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμῆ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν παράλυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τοῦτους εἶπεν τοὺς λόγους, ἐκ τῶν ἀρετίως ἀναγνωσθέντων λάμβανε τὴν ἀπόδειξιν. Ἐνθεν γὰρ ὁ Κύριος φανερώτερον ἐμήνυσεν τὸ ἀπαράλλακτον ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς. Εἰ ἦν γὰρ ὁ Κύριος εἰρηκῶς, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐμὴ ἐστὶν· ἐχώριζεν ἑαυτὸν τοῦ Πατρὸς, ξένον ἐπολεῖ τῆς οὐσίας, ἡλλοτριῦ τῆς οἰκονομίας. Εἰρηκῶς δὲ, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμῆ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς, ἐδειξε τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, καὶ ὅτι μία διδασχὴ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰς γὰρ ὁ Λόγος Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πῶς ἕτερα διδάξει ὁ Λόγος, καὶ πῶς ἕτερα κατηχησεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Οὐκ ἐστὶ τοῦτο, οὐκ ἐστὶ, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον τὸν λέγοντα· Οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατοικοῦν ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ἐν αὐτῷ. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν παράλυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν, καθὼς προείπον, ὁ Κύριος προσήκατο τοῦτους τοὺς λόγους, ἡκουες ἀρετίως τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε· διὰ τοῦτο Μωδσῆς ὑμῖν ἔδωκε τὴν περιτομὴν (οὐκ ἐστὶ ἐκ τοῦ Μωδσῆος ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων), καὶ ἐν Σαββάτῳ περιτέμνετε ἀνθρώπον. Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἀνθρώπος ἐν Σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωδσῆος, ἐμὸι χολᾶτε, ὅτι ἔλον ἀνθρώπον ὑγιᾶ

** Joan. VII, 46. ** I Cor. II, 11. ** Joan. VII, 46.

** I Cor. II, 11.

(22) Mesopentecoste solemnitas est, quæ per dies octo celebratur, et incipit ab hebdomadæ quartæ post Pascha feria quarta, et desinit in feriam quartam quintæ hebdomadæ. SUICERUS.

(23) Forte hoc comma, quod τῷ Filioque procedit prima facie adversari videtur, editori Mosquensi persuasit ut hoc fragmentum e tenebris, in quibus non immerito jacebat, erueret. EDIT.

ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Ὅτι δὲ διὰ τὴν τοῦ παραλύτου θεραπείαν ὁ Κύριος τοὺς λόγους τούτους προσήκατο, ἐκ τοῦ νόμου δικινῶν αὐτοὺς παρανόμους, λέγει πρὸς αὐτοὺς, καθὼς ἤκουες· *Εἰ περιτμὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν Σαββάτῳ, καὶ ἐν Σαββάτῳ περιτέμνεται βρέφος, ἵνα μὴ ἀκρωθῆ ὁ ἀκατήμερος νόμος, νόμῳ νόμον ἀνατρέποντες ὑμεῖς ἀνατρέπετε τὸν νόμον, καὶ ἐμὸι χολᾶτε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὄγιη ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ, οὐχ ἰδρώσας, ἀλλὰ θαυματουργήσας!* Ἐν Σαββάτῳ οὐ δεῖ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ πάντας ἀεργοὺς εἶναι. Τίνος ἔσκεν παρ' ὑμῖν, Ἰουδαῖοι, γυνὴ ἐν Σαββάτῳ τίχτει, καὶ μαῖα θορυβεῖται, καὶ σπάργανα τινάσσεται, καὶ φύσις καθαίρεται, καὶ θήλη πρὸς γαλακτοτροφίαν εὐτερεπίζεται; Γυνὴ τίχτει, καὶ φύσις νόμου περιγίνεται, καὶ θεὸς οὐ θαυματοურγεῖ; Εἰπέ μοι, ἐν Σαββάτῳ περιτέμνεται ἄνθρωπος, ἵνα μὴ λυθῆ ὁ νόμος, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὄγιη ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Καταβέχομαι ὧφ' ὁμῶν πῶν ἐχθρῶν δικάζεσθαι, ὅπως, ἐν ᾧ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε. Τίς λύει τὸ Σάββατον· ὑμεῖς οἱ ἐν τῷ Σαββάτῳ περιτέμνοντες, καὶ ξίφος δεξύνοντες, καὶ τομὴν ἐπάγοντες, καὶ μέλος χωρίζοντες, καὶ τὸν τόπον αἱμάττειν παρασκευάζοντες, ἢ ἐγὼ ὁ εἰρηκῶς λόγῳ, Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κροσσὸν σου, καὶ ἔπαρε εἰς τὸν οἶκόν σου; Εἰ μὴ ἐνήργησεν ὁ λόγος, ἔλυσα σὺν τῷ Σάββατον ματαιολογήσας· εἰ δὲ προέδραμε τὸν λόγον τὸ ἔργον, τί τὸ Σάββατον ἐκδικεῖτε, καὶ τὸν Δημιουργὸν ἀθετεῖτε; Οὐκ ἐκορέσθητε, ὧ Ἰουδαῖον παῖδες, ἐπὶ τριακονταοκτῶ ἐτη ὀρώντες τὸν παράλυτον ἐπὶ κλίνῃ προσηλωμένον, καὶ τὴν κλίνην κάμνουσαν, καὶ τὸν παράλυτον, νυχθήμερον φορτίον, βαστάζουσαν; Οὐκ ἠγανακτήσατε; οὐ συνεπαθήσατε; καὶ ἵνα μίαν ὥραν ὁ παράλυτος κλίνην βεστάσῃ, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν παράσῃ, ἀγανακτεῖτε; Οὐκ ἔδει καὶ τούτῳ βοῆσαι, Ἐστρέψατε τὴν κλίνην μου ἐν τῇ ἀβρωστία μου; Οἶδα, ὧ Φαρισαῖοι, τίνος χάριν ἀγανακτεῖτε· οὐχ ὅτι ἐθεραπεύθη ὁ παράλυτος διαπρεσθε, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἰσχύσατε τὴν κλίνην κρύψαι· διὰ τοῦτο, τὴν γνώμην ὁμῶν ἐπιστάμενος, ἐκέλευσα βαστάζειν αὐτὸν τὴν κλίνην, ἵνα, χὰν ὑμεῖς σιωπήσητε, ἢ κλίνην τὸ θαῦμα βοήσῃ. Τί διαστάζετε, ὧ Φαρισαῖοι; Οὐκ ἔστιν ὁ παράλυτος παρείσακτος, οὐκ ἔστιν ὀλιγοχρόνιος, γνωρίζετε αὐτὸν ἅπαντες· τριακονταοκτῶ ἐτη τῇ κολυμβήθρῃ τῇ παρ' ὑμῖν παρεσίτευσεν. Οὐκ ἔχετε λέγειν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ, Οὐτός ἐστιν, Ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν, οὐκ ἔστιν οὗτος. Εἰ μὴ ἤτησεν ὑμᾶς ὁ τυφλός, καὶ τοῦτον κρατήσατε, καὶ εἰς δικαστήριον ἐλκύσατε, ὅπως διὰ πάντων αἰσχύνῃς πληρωθῆσεσθε. Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

Καὶ, εἰ δοκεῖ, διὰ βραχείων ἐπ' αὐτὴν τὴν περιλήξιν τοῦ παραλύτου ἀναδράμωμεν, διὰ τὸ καὶ τὸν

A lytici, Judæos ex ipsa lege legis transgressionis arguens, dicit illis, sicut audivisti : Si *circumcisionem accipit homo in Sabbato*, et in Sabbato circumciliatur infans, ne lex octavi diei antiquetur, vos, legem unam altera lege subvertentes, totam legem subvertitis, et mihi indignamini, *quia totum hominem saluum feci in Sabbato*, non laborans, sed omnipotentiam exercens! In Sabbato quidem nulli licet operari, sed omnes otiosos esse mandatum est : quare igitur, etiam inter vos, o Judæi, mulier in Sabbato parit, obstetrix æstuat, pannosque excutit, purgantur viscera, ad lactationem mammæ parantur! Parit in Sabbato mulier, vincit natura legem, Deus autem omnipotentiam suam exercere non potest! Dic mihi; in Sabbato circumciditur homo, ne solvatur lex, vosque mihi indignamini, *quia totum hominem saluum feci in Sabbato?* Nolite *judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate*. A vobis inihiis judicari sustineo, ut in quo judicio judicatis, ipsi postea judicemini. Quis solvit Sabbatum, vos, qui in Sabbato circumciditis, gladium acuentes, sectionem facientes, membrum absciudentes, sanguinis effusionem provocantes; vel ego, qui voce tantum usus, dixi : *Tolle lectum tuum; ei vade in domum tuam?* Si sermo effecta caruit, solvi Sabbatum, vaniloquentiæ reus : si autem verbo præcurrit opus, ut quid Sabbatum quasi violatum ulciscimini, et Creatorem spernitis? Nonne satis vobis fuit per triginta octo annos videre paralyticum lecto affixum, ipsumque lectum pondere laborantem, dum paralyticus corpus, diurnum nocturnumque onus, sustinet? Hoc spectaculum nullam vobis indignationem, nullam compassionem movit : nunc autem paralyticum vel unam horum lectum suum bajulantem, dignumque beneficio opus præstantem, non sine indignatione videre sustinatis? Nonne et ille clamare debuit : *Versasti stratum meum in infirmitate mea* ?? Equidem novi, o Pharisei, quam ob causam indignamini : non ideo angustiamini, quod sanatus est paralyticus, sed quia lectum ejus occultare non possibile vobis fuit; propterea ego, cogitationem vestram perspicens, illi lectum suum tollere præcepi, ut, etiam vobis tacentibus, ipse lectus miraculum proclamaret. Quare dubitatis, o Pharisei? Non fraudulenter huc adductus est paralyticus, non recens infirmitas; notis eum omnes, triginta octo abhinc annis, prope piscinam vestram ex erogata stipe viventem. De hoc non potestis, sicut de cæco a nativitate, in varias sententias abire, dicentes : Hic est, Est aliquis illi similis, Non est hic ?? Quod si a cæco illo non victa est audacia vestra, et hunc paralyticum tenete, ad tribunal trahite, ut in omnibus abundet ignominia vestra. Nolite *judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate*.

Sed paucis, si placeat, paralytici historiam retrahemus, siquidem ipse Dominus illam memoriæ tra-

¹⁰ Psal. xl, 4. ¹¹ Joan. ix, 8, 9.

didit. Quem enim memoravit Dominus, quomodo nos silentio præterire possumus? Aut quis miretur nos mirabilia Domini enarrare? Præsens enim festivitas Domini est; mediator est Dominus, media est festivitas: porro quod est medium, ab extremitatibus firmamentum accipit, ideoque præsens festivitas duplicem Resurrectionis gratiam obtinet: medium enim locum tenens inter Resurrectionem et Pentecosten, Resurrectionem memorat, Pentecosten indigitat, Ascensionem quasi tuba prænuntiat. Qualia sint igitur quæ de paralytico exponuntur, discite vos, verbi divini negotiatores, ut spiritualium honorum thesaurum lucrificatiis. Certe memoria tenes verba evangelistæ dicentis: *Post hæc erat festus dies Judæorum, et ascendit Jesus Jerosolymam. Erat autem Jerosolymis piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum; erat autem quidam homo ibi triginta et octo annos habens in infirmitate sua. Hunc cum vidisset Jesus (qui omnia novit priusquam fiant), et cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? O curationem Domini ab omni vana gloria alienam! Non exspectat invocationem ægrotorum, sed semetipso laborantibus obvium præbere festinat: cum enim sol justitiæ sit, radios beneficentiæ suæ super omnes late effundit. Erat, inquit, Jerosolymis, ad portam Probativam, piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum. Alluditur ad spiritualem Judæorum infirmitatem. Quinque sunt numero porticus multitudine infirmorum repletæ; quinque enim sensibus laborat populus Judaicus, visu, olfactu, gustu, auditu, tactu: hos omnes sensus infirmos habebant Judæorum filii. Non sanum habebant visum, siquidem miracula videntes, nihil curabant; non beneficiorum memorem gustum, siquidem manna manducantes cucumerum desiderio tenebantur¹; non sincerum olfactum, siquidem unguento Dominico diabolicum fœtorem præponebant; non purum auditum, siquidem draconis inferni sibilis potius quam gloriosis prophetarum vocibus se deciles præbuerunt; non utilem tactum, siquidem idola*

A Κύριον ἀπομνημονεύσαι τοῦ παραλύτου· εἰ γὰρ ὁ Κύριος αὐτοῦ ἐμνημόνευσε, πῶς ἡμεῖς λήθη ποιησώμεθα; Τότε τίς θαυμάζει, ὅτε ἐὰν τοῦ Κυρίου θαύματα διηγῆται; Τοῦ γὰρ Κυρίου καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ· μεσίτης ὁ Κύριος, μέση καὶ ἡ ἑορτὴ· ἀεὶ δὲ τὸ μέσον τοῖς ἀκροῖς ἡσφάλισται· διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ διπλὴν τῆς Ἀναστάσεως τὴν χάριν κέκτηται. Ὑπὸ γὰρ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Πεντηκοστῆς μεσολαβουμένη, τὴν Ἀνάστασιν ὑπέδειξε, τὴν Πεντηκοστὴν δακτυλαδεικτεῖ, τὴν Ἀνάληψιν σαλπίζει. Τίς οὖν ἡ παρούσα τοῦ παραλύτου πραγματεία, γνωρίσατε, οἱ τοῦ λόγου φιλέμποροι, ὅπως διὰ πάντων τῆς πνευματικῆς ὠφελείας τὴν ἐνθήκην καρπώσηθε. Φέρετε μνήμην πάντως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου βωόντος· Μετὰ ταῦτα ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀρέθῃ ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσόλυμοις κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδα, πέντε στοὰς ἔχουσα. Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Ἦν δὲ τις ἀνθρώπος ἐκεῖ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ. Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς, (ὅτι πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν), καὶ ᾤοντο, ὅτι πολλὴν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ἄγειν γενέσθαι; Ὡς τῆς τοῦ Κυρίου ἀνεοδόξου βερατείας! Οὐκ ἐχδέχεται παρακληθῆναι ὑπὸ τῶν ἀρρώστων, αὐτὸς ἐπελγεῖ ἑαυτὸν πρὸς τοὺς πάσχοντας· ἥλιος γὰρ οὐκ ἀδικαιοσύνης, ἐπὶ πάντας ἀπλοὶ τὰς ἀκτῖνας τῆς εὐεργεσίας. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσόλυμοις, ἐπὶ τῇ Προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδα, πέντε στοὰς ἔχουσα· ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Σύμβολον τοῦτο τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀβρωστίας, αἱ πέντε στοαὶ, αἵτινες ἐπεπληροῦντο ἀρρώστων. Καὶ γὰρ ἀρρώσκει ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων, ὀράσεως, ὁσφρήσεως, γεύσεως, ἀκοῆς, ἀφῆς, δι' ἀπάντων ἡρρώστων οἱ Ἰουδαίων παῖδες. Οὐκ εἶχον καθαρὸν ὄφθαλμὸν, ὀρῶντες τὰ θαύματα καὶ παρορῶντες· οὐκ εἶχον γεῦσιν εὐχάριστον, μάνα τρώγοντες καὶ συκεοῦς ἐπιζητοῦντες· οὐκ εἶχον ὁσφρησιν εἰλικρινῆ, τοῦ Δεσποτικοῦ μύρου τὴν διαβολικὴν δυσωδίαν προκρίναντες· οὐκ εἶχον ἀκοὴν καθαρὰν, τῶν δρακοντιαλῶν συρισμάτων, καὶ οὐ προφητικῶν καυχημάτων, πειθόμενοι· οὐκ εἶχον τὴν ἀφῆν συνεργητικὴν, ἐδῶλα θεολογῶντες, καὶ τοῦ ζῶντος Θεοῦ καταφρονοῦντες. Ἄλλ' ὁμοῦ ἐπιδημήσας τῇ ἐνοάρχει αὐτοῦ παρουσίᾳ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ὁ καὶ τῶν αἰσθήσεων ποιητὴς καὶ τῶν κτισμάτων δημιουργὸς, ἐν ταυτῷ καὶ τῶν σωματικῶν παθῶν καὶ τῶν προαιρετικῶν πταισμάτων τὴν διόρθωσιν ἐποίησατο. Οὗτος γὰρ ὁ προκείμενος παράλυτος διπλῆν ἐπέφερετο τὴν μάστιγα· τῷ μὲν σώματι, νόσῳ διελύετο, τὴν δὲ ψυχὴν ταῖς ἀμαρτίαις ἐξήθρωτο. Διὸ καὶ ὁ Κύριος, ὡς τῶν ἐκατέρων ἱατρὸς, καὶ τὸ σῶμα συσφιγγεῖ, καὶ τὸ πνεῦμα φωτίζει, καὶ τῷ μὲν σώματι τὴν κλίην

¹ Num. xi, 5.

φέρειν ἐκέλευσε, τῇ δὲ ψυχῇ τὴν ἀρετὴν βασιάζειν ἵκέτρειπε. Τί γάρ; ἰδὼν ὁ Κύριος τοῦτον τὸν παράλυτον, ἔφη πρὸς αὐτὸν, καθὼς οἴδατε πάντες, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐπιλαμβάνονται οἱ Ἰουδαίων παῖδες τῷ Κυρίῳ λέγοντες· Εἰ θεὸς ἦν ὁ Χριστός, πῶς ἐπηρώτα τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Τῇ νόσῳ συνελέγετο, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη εἶχεν ἐν τῇ ἀρρωστίᾳ, τῇ κολυμβήθρᾳ παρέμενε, ἵνα τὸ πάθος ἀπορρίψῃται, καὶ ἐπερωτᾷ τούτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ποῖος θεὸς ὁ ἐρωτῶν; Ἐνταῦθα ὁ Κύριος οὐχ ὡς ἀγνωστὸν ἐπερωτᾷ, ἀλλ' ὡς διὰ πάντων τὴν διόρθωσιν χριστῶσθαι βουλόμενος. Εἰ τοῦ σώματος μόνου ἡ ἀσθένεια ἦν, οὐκ ἂν ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; εἰδὼς, ὅτι θέλει, ὃ θέλει· ἀλλ' ἐπειδὴ ψυχικῶν πταισμάτων ἦν ὀλισθημα, τούτου ἕνεκεν ἐπερωτᾷ τὸν παράλυτον λέγων· *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; τούτεστι, Παραφυλάττει ἀπὸ τοῦ λοιποῦ μὴ ἀμαρτάνειν; *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*, ὅς τὴν συγκατάθεσιν, καὶ λάβε τὴν ἴασιν, ἐπειδὴ οὐδὲν ἀνάγκη μετέρχομαι· ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ διὰ τοῦ προφήτου βόστας ἐκ πολλῶν τῶν χρόνων· *Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαυρα ὑμᾶς κατέδετα*. Ἐπεὶ οὖν αὐτεξούσιον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, καὶ ψυχικῶς ὁ παράλυτος ἦν διαλελυμένος, τούτου ἕνεκεν ὁ Κύριος, ἵνα μὴ ἁμισθον αὐτῷ τὴν θεραπείαν παράσχη, ἐπηρώτα τοῦτον λέγων, αἰτῶν τὴν συγκατάθεσιν, *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι*; Ἐπὶ τῶν σωματικῶν παθῶν οὐδ' ὅλως ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων, σεν, οὐτε τὸν λεπτόν, οὐτε τοὺς δύο τυφλοὺς ἐπηρώτησεν. Ὅπου γὰρ ψυχικὸν ἦδει πάθος, ἐπερωτᾷ, συγκατάθεσιν βουλόμενος δέξασθαι· εἰ μὴ δέξεται συγκατάθεσιν, ἴασιν οὐ παρέχει.

Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Τί οὖν; καὶ οἱ δύο τυφλοὶ ἀμαρτιῶν ἔφερον γνῶρισμα, ὅτι κάκεινους ἐπηρώτησε λέγων ὁ Κύριος, *Τί θέλετε, ἵνα ποιήσω ὑμῖν*; Μὴ κάκεινοι οἱ ἀναγεγραμμένοι ἐν τοῖς βίβλοις Εὐαγγελίοις δύο τυφλοὶ συνετυφλοῦντο τοῖς σωματικῶς ὀφθαλμοῖς, καὶ τὸ ψυχικὸν βλέμμα οὐκ ὤψυδόνκουον περὶ τὸν Κύριον; Οὐκ εἶχον τελείαν τὴν γνῶσιν, ἀμφέβαλλον περὶ τὴν ὁμολογίαν· διὸ καὶ ὁ Κύριος ὑπερτίθεται τὴν ἴασιν, ἵνα κρατύη τὴν πίστιν. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Καταψήφίζει τῶν τυφλῶν, πιστοὶ ἦσαν οἱ ἄνδρες. Οὐχί, ἀλλὰ μόνον ἤκουσαν [ὅτι] Ὁ Κύριος παροδεύει, [καὶ] ἐβόησαν λέγοντες· *Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, υἱὲ Δαβὶδ*. Πῶς τοίνυν ἀμαρτωλοὶ, οἱ ταύτην τὴν φωνὴν βοήσαντες, ἄκουε ὁ ἀντιλέγων. Διὰ ταύτην τὴν φωνὴν, ἦν πρῶτην ἔβόησαν, καὶ τὴν ὑπέρθεσιν τῆς λίσσεως ἐποίησατο, ἐπειδὴ παρακαλοῦντες ἔλεγον· *Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβὶδ*. Ποῖος υἱὸς Δαβὶδ τοσαύτην δύναμιν παρέχει, ἡ τοσαύτας θαυματουργίας ἐποίησεν; Ὁρατοὺς ὁ Ἀβυών, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν ἐφάνη· ποθητὸς ὁ Ἀμῶν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν διέφθειρε· σοφὸς ὁ Σολομῶν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ὀλίθησεν. Ἐπεὶ οὖν ὡς υἱὸς Δαβὶδ προσήλθον, καὶ οὐχὶ θεὸν, κραταῖον δοκοῦντες αὐτὸν καὶ ἐπιστήμονα

A dicentes : Si Deus esset Christus, num interrogaret paralyticum, *Vis sanus fieri?* Morbo tenebatur ille, triginta et octo annos habebat in infirmitate sua, ad piscinam permanens, ut curationem acciperet; et interrogat illum, *Vis sanus fieri?* Qualis est Deus iste interrogator? Non quasi aliquid nesciens paralyticum interrogat Dominus; ideo autem interrogat, quod omnimodam illi sanationem largiri volebat. Si corporis tantum curanda esset infirmitas, non diceret paralytico Dominus : *Vis sanus fieri?* Scit enim eum velle, quod reipsa vult. Sed quia a lapsu spirituali sanandus erat, propterea dicit : *Vis sanus fieri?* hoc est, A peccando deinceps cavebis? *Vis sanus fieri?* da assensum, et sanitatem recipe : nihil enim nisi a libera voluntate requiro. Ego enim sum B qui olim per prophetam clamavi : *Si volueritis, et audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis et non audieritis me, gladius devorabit vos*². Quoniam igitur animal liberum est homo, et spiritualem paralyticum patiebatur paralyticum, idcirco Dominus, ne illum absque ipsius merito curaret, illius assensum tali interrogatione postulavit : *Vis sanus fieri?* Dicens autem Dominus, *Vis sanus fieri?* nequaquam de corporis passionibus interrogabat paralyticum, sicut nec hæmorrhoidiam, nec leprosum, nec duos cæcos de carnali infirmitate interrogavit. Tum enim interrogat, cum spiritualem esse morbum cognoscit, assensum videlicet requirens, nec prius sanationem collaturus, quam assensus confessionem exceperit.

Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; ὡς οὐτε τὴν αἰμορροῦσιν

C Erit sane qui dicat : Quid igitur? in ipsis duobus cæcis peccati deprehendit indicium, siquidem et illos interrogavit Dominus, dicens : *Quid vultis ut faciam vobis* ³? Num illi duo cæci, qui in divinis Evangelii memorantur, præter communem carnalium oculorum cæcitatem, spiritualis etiam visus infirmitatem patiebantur, non plane quæ ad Dominum pertinebant perspicientes? Perfectam cognitionem non habuerunt, ambigamque edidere confessionem; quamobrem curationem differt Dominus, ut illorum fidem roboret. Sed dicet aliquis : Calumniatur cæcos; viri enim erant fideles. Minime : sed tantummodo audientes quia Dominus transiret, clamaverunt dicentes : *Miserere nostri, Domine, fili David* ⁴. Quisquis igitur contradicis, audi quomodo peccatores sint, qui hanc vocem emisere. Hæc ipsa precatio, quam primum edidere, causa differendæ curationis extitit, quoniam Dominum invocantes dixerunt : *Miserere nostri, fili David*. Ecquis filius David tantam exsertit potentiam, tantaque edere potuit prodigia? Pulcherrimus Absalon, sed parricida; amabilis Amnon, sed propriæ sororis corruptor; sapiens Salomon, sed in fine lapsus est. Quoniam ergo Jesum convenerunt duo cæci, ut filium David, minime vero

¹ Isa. 1, 19, 20. ² Matth. xi, 32. ³ *ibid.* 31.

ut Deum, illum scilicet pro potentissimo peritissimoque medico habentes, nōdum pro Deo gloriosissimo; ideo clamantibus illis, *Miserere nostri, fili David*, non dedit responsum, ut fidei illorum proficiendi locum daret. Curatione igitur paulisper dilata, cæcorum anima illuminata est; et paulo post, ubi illos, spiritualiter illuminatos fidei lucem accipisse novit Dominus, interrogavit eos. dicens: *Creditis quia hoc possum facere*? Quid respondent cæci, quorum jam fides profecerat? *Etiā, Domine*. Jam non dicunt, *Etiā, fili David*, sed, *Etiā, Domine*. Ex curationis dilatione sapientiores facti, perfectam confessionem edere festinant, dicentes: *Etiā, Domine*; credimus quia hoc potes facere. Tunc fidei illorum profectum indicans Dominus, respondit: *Secundum fidem vestram fiat vobis*: innuens scilicet, eos, nisi fide profecissent, non fuisse visum recuperaturos. Propterea Dominus, quia non tam corpore quam anima debilitatus jacebat paralyticus, propter peccatorum corruptionem, interrogavit eum dicens: *Vis sanus fieri*? Paralyticus autem, ignorans quis eum alloqueretur, respondit Domino dicens: *Volo sanus fieri*. [*Sed quid dixi, Volo*?] Bene interrogas num velim; jam enim velle desino, siquidem jam diu est quod volo, et nihil sum consecutus; quare id velle perseverem quod non apprehendo? Volo sanus fieri; in lecto consenui, sepulcro loquaci assimilatus sum, mortuus sum vivens, nihil mihi pejus accidere potest; thema juramenti omnibus factus sum; triginta et octo effluxere anni, ex quo huic piscinæ assideo, et nemo compatitur. Venditur donum Dei, negotiantur illud Pharisæi; unus singulis annis sanatur, et cum primus ordine cæteris præferri deberet, præfertur divitior. Abest a piscina justitia, obtinet iniquitas. Num justa aliquando superveniet administratio, ut aqua tandem mercimonium esse desinat, et omnibus liberaliter donetur? Dominus autem ad paralyticum: Quomodo homo uni eidemque loco affixus de his disserere valeat? En me ut ignorantem alloquitur! Egone, piscinæ Dominus, quæ ad illam spectant nesciverim? Bene novi Judæorum negotiationem; quamobrem veni piscinam commutaturus. Ecce ego illum aboleo, ipsique baptismatis lavacrum substituo. In illa unus quotannis sanatur; in hoc innumeri quotidie regenerabuntur; in illam angelum descendere jussi, in hoc ego ipse, angelorum creator, descendi. Responde igitur interroganti: *Vis sanus fieri*? id est, *Credisne quod talia facere possim ego qui loquor tecum*? Paralyticus autem, caput aliquantulum sublevans, supremam quidem Domini potestatem confessus est; sed veterem consuetudinem secutus, respondit: *Etiā, Domine*; *Hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam; dum venio enim ego,*

^a Matth. ix, 28. ^b ibid. 29.

(24) Βαμβατρεῖς. Lexicon. inedit. Βαμβατρεῖς· διαστάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώσσῃ ἀσθμῶς

λατρῶν, οὐχὶ δὲ ἔνδοξον Θεὸν, βούντων τῶν τυφλῶν, Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβὶδ, οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀπόκρισιν, ἵνα τὴν πίστιν αὐτῶν προκάλῃ παρασκευάσῃ. Διὰ τὴν ὑπέρθεσιν οἱ τυφλοὶ δεξάμενοι, κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ μετ' ὀλίγον, ὡς εἶδεν ὁ Κύριος, ὅτι κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ ἐδέξαντο τὸν φωστῆρα τῆς πίστεως, ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων αὐτοῖς· Πιστεύετε, ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; Τὶ οὖν οἱ τυφλοὶ, προκάλψαντες, φασίν· Ναί, Κύριε. Οὐκ ἐτί εἶπον, Ναί, υἱὲ Δαβὶδ· ἀλλὰ, Ναί, Κύριε. Ὑπεμνήσθησαν τῆς ἀναβολῆς, διὰ παραυτὰ τὴν ὁμολογίαν ποιῶνται λέγοντες· Ναί, Κύριε, πιστεύομεν, ὅτι δύνασαι τοῦτο ποιῆσαι. Εἶτα δεικνύς ὁ Κύριος, ὅτι τῇ πίστει προέκοψαν, ἀπεκρίνατο λέγων· Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενήθητε ὑμῖν, ὡς, εἰ μὴ προέκοψαν τῇ πίστει, τὸ βλέπον οὐκ ἐδέχοντο. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος, ἐπειθὴ ὁ παράλυτος μᾶλλον ψυχικῶς ἦν ἐξηθρωμένος, τῇ τῶν ἀμαρτημάτων κατασφορᾷ, ἐπηρώτα τοῦτον ὁ Κύριος λέγων· Θέλεις ὕγιος γενέσθαι; Ὁ δὲ παράλυτος, μὴ εἰδὼς ἔτι, τίς ἐστιν ὁ λαλῶν, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν Κύριον λέγων· Θέλω ὕγιος γενέσθαι· καλῶς ἐπηρώτησας [εἰ] θέλω· οὐκ ἐτί γὰρ θέλω· πολλοστὸν γὰρ θελήσας, οὐδὲν ἤνυσα· τί λοιπὸν θέλω, ὃ οὐ λαμβάνω; Θέλω ὕγιος γενέσθαι, κατεγγράσα τῇ κλίτῃ, τάφος εἰμι πολύλαλος, τέθηκα ζῶν, οὐδὲν καινότερον ὑπομένειν μέλλω, ὄρκον μὲ πάντες λαμβάνουσιν· τριάκοντα καὶ ὀκτώ ἐτη ἔχω παραμένων τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ οὐδεὶς συμπαθεῖ. Πιπράσκειται τὸ δῶρον, καπηλεύουσι αὐτῷ Φαρισαίων παῖδες· εἰς τίς ἐνιαυτῷ καθαιρεται, καὶ, δδὸν τὸν πρώτον προτιμᾶσθαι, ὁ εὐπορώτερος τοῖνον προκρίνεται· ἄκριτος ἡ κολυμβήθρα, δδὶκα τὰ παρόντα· ἄρα ἔσται ἐπισκοπῆ τις δικαία, ἵνα μὴ τὸ ὕδωρ καπηλεύηται, ἀλλὰ πᾶσιν ἀφθόνως δίδωται; Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον· Τί ἐν ἐνὶ τόπῳ κατακείμενος παλάζει τῷ λογισμῷ; Ὡς ἀγνοοῦντί μοι διαλέγεαι. Τῆς κολυμβήθρας δεσπόζω, καὶ οὐκ οἶδα τὰ γινόμενα; Ἔγνων τὴν Ἰουδαίων πραγματείαν; Διὰ τοῦτο παρεγενόμην ἀνταλλάξαι τὴν κολυμβήθραν, καὶ νῦν ταύτην παύω, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ἀνοίγω. Ἐν ταύτῃ εἰς κατ' ἔτος καθαιρεται, ἐκεῖ ἀναριθμητοὶ καθ' ἑκάστην ἀναγεννηθῆσονται· ἐν ταύτῃ ἀγγελον ἀπέστειλα, ἐν ἐκείνῃ ἐγὼ ὁ τῶν ἀγγέλων ποιητὴς κατήλθον. Διὰ πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀποκρίθητι· Θέλεις ὕγιος γενέσθαι; τουτέστι, Πιστεύετε, ὅτι ἐν τούτοις δυνατός εἰμι ὁ λαλῶν σοι; Ὁ δὲ παράλυτος, μικρὸν ἀνανεύσας, καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ Κυρίου γνωρίσας, τῇ συνηθείᾳ ἐτι συνεχόμενος, ἀπεκρίνατο λέγων, ἄπερ ἴστε σαφῶς γινώσκοντες· Ναί, Κύριε, ἀνθρώπων οὐκ ἔχω, ἵνα, ὅταν τυραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ μὲ εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβυθνεῖ. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον· Τί βαμβατρεῖς (24), παράλυτε; Ἄρχει σοι τὸ

φθέγγεται, ὑπὸ τρόμου ἔχει τοὺς ὀδόντας. Ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ποδῶν τῶν μὴ ἑδραίων τὴν φυγὴν ἔχον

γνωρίσαι μὲ Κύριον· μὴ φαντάζου περὶ πολλὰ, μὴ εἰς τὴν ταραχὴν τῆς κολυμβήθρας ἀφορά· τετάρακται τὰ Ἰουδαϊκὰ, τῆς ἐμῆς πηγῆς τὴν ὀγδοάδα ἔχει· ἀ ἐπιζητεῖς, οἶδα. Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἔχεις, ἀλλὰ παρῆσθηκά σοι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός. Διὸ ἀκουσόν μου, καὶ ἐγερθεῖς ἄρον τὸν κράσβατόν σου, καὶ ἔπαρξ εἰς τὸν οἶκόν σου. Δρίμυζον Ἰουδαίους, θάμβησον δαίμονας, κάπνισον τοὺς ἀντιλέγοντας, πληροφόρησον τοὺς κακόφρονας, λύσον τὴν τοῦ Σαββάτου ἀργίαν, ἀντὶ δικολόγου τὴν κλίνην φέρε. Ταῦτα ἀκούσας ὁ παράλυτος, καὶ τὸ πάθος παραχρῆμα ἀποθέμενος τῷ τοῦ Κυρίου λόγῳ, τὸ πρόσταγμα ἀπεπλήρου, καὶ τὴν κλίνην ἐβάσταζεν, καὶ τοὺς Ἰουδαίους, κωλύσαι θέλοντας διὰ τὸ Σάββατον καὶ λέγοντας, *Ὁκ ἐξεστίν σοι ἄραι τὸν κράσβατον, ὅτι Σάββατον ἔστιν*, ἀπεσῶδει, ὡς πρόσταγμα πληρῶν τοῦ κελεύσαντος, λέγων ἕρως αὐτούς· *Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκαῖνός μοι εἶπεν, ἄρον τὸν κράσβατόν σου, καὶ περιπάτει*. Τῶν δὲ ἀνόμων Ἰουδαίων αἰτιωμένων τὸν Κύριον καὶ ἔρωτῶντων, τίς ἐστὶν ὁ ἰασάμενός σε καὶ προστάξας ἄραι τὸν κράσβατόν σου; καὶ δίκην κυνῶν ἀλαχτούντων κατὰ τοῦ τεθεραπευκότος, ἐνέμεινεν ὁ ἰαθεὶς μαρτυρικῶς ἀγωνισάμενος κατὰ τῶν μαιφόνων. Εὐρίσκει αὐτὸν μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Κύριος, καὶ λέγει αὐτῷ, *Ἴδε ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἀμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοι γένηται*. Ὁρᾷς, ἀγαπητὲ, ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας τοσοῦτον χρόνον τῆ ἀσθενείᾳ κατείχετο; Ἐπιστρέψωμεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς, ὅπως τῆς προσχαίρου ταύτης κολάσεως ῥυσθῶμεν, καὶ τῆς αἰωνίου γέννης ἐκφύγωμεν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

των. Ἔστιν οὖν βαίνω, καὶ κατὰ διπλασιασμὸν βαβαίνω, καὶ πλεονασμοῦ τοῦ μ, βαμβαίνω. Eodem euan modo explicatur in *Lexico* inedito Cyrilli,

alius ante me descendit. Dominus autem dixit paralytico: Quid balbutis, o paralytice? Sufficit tibi quod me confessus sis Dominum. Noli plura excogitare; non jam de piscinae turbatione sollicitus esto: turbata sunt Judaica, accipe fontis mei ogdoadem. Quid exspectas, novi; hominem non habes, sed adsum tibi ego homo-Deus. Audi ergo me: *Surgens tolle grabatum tuum et vade in domum tuam*. Punge Judaeos, terre daemones, suffoca contradicentes, extorque fidem incredulis, solve Sabbati otium; tolle grabatum, hunc causidicum habe. His auditis, paralyticus, verbo Domini sanata infirmitatem sentiens, quod jussus erat facit; lectum bajulat, Judaeosque obnitentes propter Sabbatum, dicentesque: *Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum*, repellit, illis obijiciens auctoritatem jubentis: *Qui me*, iuquit, *sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum, et ambula*. Cum autem impii Judaei, accusantes Dominum, interrogarent paralyticum, quis esset qui eum sanum fecerat et grabatum tollere praeeperat, adversusque sanationis auctorem more canum latrarent, perseveravit qui sanatus fuerat, martyrem agens, homicidis illis obluctari. Postea occurrens ei Dominus, ipsi dixit: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat*. Viden, dilecte, quod in peccatis causa sit cur tam diuturna infirmitate laboraverit? Convertamur ergo et nos, ut et illius vindictae temporalis immunes simus, et aeternam gehennam effugiamus, per Christum Jesum, Dominum nostrum, cui gloria et potestas in saecula saeculorum. Amen.

ejus apographum est apud me. *Βαμβάλνει*· διατάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώττῃ ἀσήμεως φθέγγεται.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

NOTITIA.

(*Bibliotheca Græca Fabricii, ed. Harles., tom. IX, pag. 269.*)

Didymus, Alexandrinus, Didymo, Alexandrino A etiam magis vitæ exemplo et morum sanctitate celebratum. Vivebat adhuc, catechetæ, hoc est professoris theologiæ, Alexandrini fungens munere, cum Hieronymus a. C. 392 librum suum *De scriptoribus ecclesiasticis* componeret, quo tempore annum octogesimum tertium ætatis testator eum excessisse, quod ego attingisse interpretor. Nam quinque et octoginta cum excessit annos, (c) obiit a. 396, decennio postquam eum frequentarant Hieronymus et Rufinus: ne de Palladio et Ambrosio, Alexandro, Evagrio, Isidoro innumerisque aliis, qui ejus audiendi causa concurrerunt, jam memorem.

DIDYMI SCRIPTA QUÆ EXSTANT (d).

1. *Liber insignis de Spiritu S. Græce quidem*

(a) De aliis Didymis Jonsius III, 2. [Add. Lambec. *Comm. de bibl. Cæsar.* VII, p. 59.]

(b) Vide Socratem IV, 25; Sozom. III, 45; Rufin. XI, 7, *Hist.*; Theodoritum IV, 29; *Tripartitam* VII, 8, Cassiodorum c. 5 *Inst. divin. lit.*; Nicephorum IX, 17, et e recentioribus Tillemontium tom. X, p. 387 seq. Porro illustre Didymus exemplum est ex iis qui, oculorum luce orbati, magnam doctrinæ laudem obtinuerunt: quales commemorantur alii nonnulli a Jacobo Gutherio in *Tiresia* sive *Diatriba de cæcitate et sapientiæ conjunctione*. FABR.—Conf. G. Cave *Hist. lit. SS. eccl.* tom. I, p. 253; L. Ell. du Pin *Nouv. Biblioth.* II, p. 129; J. Basnagii *Animadvers. in Didymum et ejus Opera*, in Canisii *Lection. antiquæ* tom. I, p. 197 sqq. Disputat præcipue contra Baronium, qui ex uno Didymo duos slexerat. G. Stolle *Nachricht von den Kirchengvätern*, pag. 288; R. Ceillier *Hist. gén. des AA. ecclés.*, tom. VII, p. 727; J. G. Walch. *Hist. eccl. N. T.*, pag. 1364. Jac. Bruckeri *Hist. crit. philos.*, tom. III, periodi II pag. 471 sqq., et in appendice s. vol. VI, pag. 549 sqq. Hambergeri z. N. part. II, pag. 899 sqq.—*Veterum testimonia de Didymo Alexandrino cæco: ex quibus tres libri De Trinitate, nuper detecti, eidem asseruntur. Ferdinandus Mingarellus, theologus Camaldulensis, collegii, atque animadversæ. adjecit.* Romæ, 1764, 4° (qui in secunda animadversione probabiliter demonstravit, Didymum videri ann. C. 335, auctore Athanasio, catechetæ munus obtinuisse, et in animadv. III, contra Tillemontium disputans, annum mortis refert ad ann. C. 395). Saxium in *Onom.* I, pag. 598 sqq., qui, e Obiit Didymus, ait, circa ann. C. 395. Hieronymus saltem librum suum *De scriptoribus eccles.* ann. 393 scribens, sic de eo, cap. 109,

B *Vivit usque, inquit, hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum.* Atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.* part. VII, pag. 74 sqq., qui inter alia observat, Didymum ab Hieronymo, illius discipulo, quidem laudari, sed tamen in *Apol. advers. Rufin.* lib. I, pag. 135, tom. II *Opp.*, lib. II, pag. 147, 148, culpari, quod Origenis fuerit in quibusdam placitis sectator atque admirator. HARL.

(c) Ita Sigebertus Gemblacensis, cum quo non difficile fuerit conciliare Palladium, ex cujus sententia ad annum 399 Didymi obitum referendum colligit Tillemontius tom. X *Memor.* pag. 392-796. Annos 83 ætatis Didymo tribuit Palladius cap. 4 *Lausiacæ historiæ*.

(d) In variis codd. occurrunt libri aut fragmenta *Opp. Didymi*. In bibl. Bodleiana secund. *Cal. cod. Angliæ*, etc., in cod. Baroc. CLIV, in catena in I priores psalmos (verum quod in pluribus catenarum editi. et codd. Anglicis, Veneticis, Vindob., Gallicis, etc., servata sunt illius loca, istarum mentionem facere desinam) n. 277. In cod. Oliv. Cromwell. (pariter in codd. Coislin. LXXXIII et CCLXXXII sec. Montfauc. *Bibl. Coisl.* p. 139 et 399). In Palladii *Hist. Lausiaca*, n. 58. *Vita*, etc., Didymi.—N. 1242, in cod. Laudii, VII, epp. canonicæ, cum glossis Bedæ, Didymi et Clementis.—Oxoniz in cod. XII collegii Jesu, s. n. catal. 2031, Didymus *De Spiritu S.*—Idem opusc. Cantabrigiæ in cod. collegii Caio-Gonv. LXV, 5, sive catal. n. 755, et in cod. CXCVIII Pembrochæ, sive n. 2126 catal.—Idem in cod. eccl. Dunelmens. CXLVI, s. n. 261 cat., tom. II.—In cod. XI eccl. Hereford. s. n. 1603 cat.—Inter codd. Vossian. ibid. n. 2145, et n. 2290, *Did.* Περὶ αὐτῆς μαρτύρων καὶ παντοίων ἐτύλων. In bibl. Jacobææ, n. 7883, Didymi opuscula

interdicit, sed ab Hieronymo circa a. 386 Latine e A Græco versus exstat ex illius versione inter Hieronymi Opera, in Joan. Martiane editione, tom. IV, præter auctoris et interpretis (a) mentem discerptus in libros tres. Meminit Augustinus, lib. II *Quæst. in Exod.*, cap. 25; Niceph. IX, 17. Prodiit separatim primum Colonizæ ann. 1534, 8, deinde libri III quatuor exemplarium collatione a multis mendis epurgati, Joanne a Fuchte curante, Helmstadii 1614, 8. Occurrit et in quibusdam *Bibliothecæ Patrum* editionibus, Paris. 1589, 1654. Plura hujus scripti loca illustrat Caspar Barthius in *Adversariis*. Anlysin ejus summaque capita vide, si lubet, apud Abrahamum Scultetum, tom. IV *Medullæ Patrum*, pag. 428. FABR.—Leidæ inter codd. Scaliger. vid. *Cat. bibl. Leid.*, p. 359, 2. HARL.—Excerpta B ex hoc libro vernaculo sermone leguntur in Roesler. *Bibl. der Kirchenv.*, VI, p. 384 seq.

2. Cum eodem libro *De Spiritu S.* lucem videntur primum, sed iidem Latine tantum, Didymi *Breves enarrationes in Epistolas canonicas*, Colonizæ, 1534, 8; fallitur enim Caveus, qui a Canisio primum editas scribit. Exstant et in editionibus Patrum omnibus, Paris. ann. 1575, tom. VI, ann. 1589, 1644, 1654, tom. IX; Colon. 1618, et Lugd. 1677, tom. IV. Illas *Enarrationes* ex Græco Latine vertendas curavit Cassiodorus ab Epiphano scholastico, ut ipse narrat cap. 8 *De institut. divinarum literarum: Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi, Græco stylo conscriptus, in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphano, viro disertissimo, Divinitate jurante, translatus est.* Labbeus (b) testatur, se hasce Didymi *Enarrationes* (c) vidisse mss. in quodam codice antiquo cœnobii S. Mariæ Montis Dei, una cum Clementis Alexandrini *Adumbrationibus* in easdem Epistolas, quarum et ibidem Cassiodorus mentionem facit.

3. *Liber adversus Manichæos*, sive major certe libri pars, nam integer non videtur ad nos perve-

quædam.—Vindobonæ in codd. Cæsar. Didymi lib. vel potius fragmentum libri *Contra Manichæos* in cod. CV. Fragmenta quædam miscell. in cod. CLXIV, n. 6; alia fragmenta in cod. CLXVII et CLXVIII. V. Lambec. *Comment.* vol. IV, pag. 50, ibique Kollar.: ibid. pag. 564 sqq., pag. 592 seqq. et 395.—Monachii in cod. CCXXXVIII, *Did.* *Ἐπεὶ τῶν μαρμάρων καὶ παντοίων ξύλων μετρήσεως, ex Anatolio, v. Cat. codd. gr. Bavar.*, p. 82, et in cod. Parisin. MMCDLXXV, n. 2, et in *Cat. codd. bibl. Paris. publ.*, II, p. 508, dicitur opus ineditum: sed alius Didymus Alexandr. videtur fuisse auctor.—Venetiis in Naniano cod. XXIII, s. catena in Psalmo insunt plura Didymi loca, quæ omnia Mingarellus exscripsit in *Codd. gr. mss. apud Naniæ*, pag. 19 sqq., et in animadv. quinta veterum testimon. de Didymo supra laudatorum. HARL.

(a) Cave credas Elizæ de Pin, qui ab Hieronymo in tres libros distinctum scribit; nam unum librum agnoscit Hieronymus in *Catalogo*, c. 109, et lib. II in *Rufin.*, et, qui Hieronymi versionem legit, Rattramus lib. II *contra Græcos*, cap. 5.

nisse, quoniam in eo non reperiuntur hæc verba, quæ ex Didymo *adversus Manichæos* laudat Damascenus in *Parallelis*, pag. 507: *Φιλοῦσι τὰ ἀμαρτήματα ἐκ πλήθους ἕχλων καὶ εὐθηνίας τῶν ἀναγκαίων τίχτεσθαι.* Quantum vero illius libri habemus, e Græco vertit Franciscus Turrianus, e cujus versione dedit Latine primus Antonius Possevinus in *Apparatu S.*, ad calcem litteræ D, Venet. 1603, Colon. 1608, fol.; deinde Henr. Canisius tomo V *Lectionum antiquarum*, Ingolstad. 1604, 4, pag. 17. Hinc in *Bibliothecis Patrum* Colon. et Lugd., tomo IV. Græce porro primus exhibuit cum nova versione Franciscus Combesis. In parte secunda *Auctarii novissimi*, pag. 21-32, Paris., 1672, fol. (d). Donaverat ipsi Græcum apographum suum ex Italia redux Emericus Bigotius. Antequam Græce prodiret, initium ex illo produxit Petrus Possinus *ad S. Nili epistolas*, pag. 342.

4. *De Trinitate libri tres.* Fabricius inter scripta deperdita retulerat *Ἐπεὶ Τριῳδος, De S. Trinitate libros III*, et de iis ea quæ sequuntur scripserat: « Incertum an iidem cum libris duobus *Contra Arianos*, atque simul cum illis computato libro *De Spiritu S. vel Sectarum* volumine (e). Meminit Socrates IV, 25, qui μέγιστον συνήγορον τῆς οὐκείας πίστεως habitum ab Ecclesia suæ ætatis Didymum, eodem loco testatur. » Sed detexit eos Joan. Aloysius Mingarelli in cod. quodam Græco Patris cujusdam incerti, atque de eorum librorum origine opusc., sermone Italico, et separatim et tom. XI Calogeræ, *Nuova raccolta d'opuscoli scient.*, etc., editum composuit. Illius vestigia secutus est frater Ferdinandus Mingarellus in opere supra jam citato, *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino*, etc. In prima animadv. docet, hunc Didymum Cæcum Alexandriæ monachum fuisse; in animadv. IV operam dat demonstrare Didymi libros III *De Trinitate*, ex aliorum opinione deperditos, eosdem esse quos frater ipsius ab umbris revocasset, et verisimillimum esse existimat, Didymum libros duos *contra Arianos* Eunomio, et tres *De Trinitate* Lucio oppo-

(b) Tom. I *De scriptoribus eccles.*, pag. 230. FABR.—In cod. Coisl. CCXXIV, fol. 112, *Epistolæ catholicæ*, cum commentariis Chrysostomi, Origenis, Didymi et aliorum. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 275. HARL.

(c) Opusculum hocce cum fragmentis Græcis exhibent *Quæstiones ac vindiciæ Didymianæ*, sive *Didymi Alex. enarratio in Epistolas catholicas Latinæ, Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta*, ed. Lücke. Gottingæ, 1829-32, in 4°. EDIT.

(d) Græce ex Combesisii *Auctario*, et Lat. interprete Turriano, in H. Canisii *Lect. antiq.*, ed. J. Basnagii, tom. I, p. 197 sqq.; Gallandus in *Bibl. PP.*, tom. VI, p. 309 sqq. Conf. Lambec. *Comm. de bibl. Cæsar.* IV, p. 50 sqq. de cod. CV, ibique notas Kollarii. HARL.

(e) Hoc ultimum contendit Mingarell. in *Veterum testimoniis* citatis, animadv. IV, quoniam omnes in illo libro *De Trinitate* ante Macedonianam hæreses ortæ memorentur.

suisse. In animadv. v reliqua Didymi Alex. scripta, A partim edita, partim inedita adhuc perlustrat. In additamento respondet anonymo cuidam Romanensi, qui in : *Gazette littéraire de l'Europe*, ann. 1764, evincere studuit, librum istum haud profectum esse a Didymo Cæco. Conf. longas censuras in *Novis act. eruditior.*, Lips. men. Jun. 1768, pag. 248 sqq.; et (Schroeckh.) in *Nova bibl. theol.*, tom. VII, Lips. 1766, 8, part. iv, p. 303-312; atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.*, VII, p. 85. — Lucem viderunt *Didymi libri tres de Trinitate*, a Joan. Aloysio Mingarello, Gr. et Lat. Bonon., 1769, fol. V. Mauri Boni *Degli autori classici, Bibliot. portatile*, etc., part. 1, Venet. 1793, pag. 287. HARL.

SCRIPTA DIDYMI DEPERDITA.

Συγγραφέα et sacrorum expositorem scriptorum, B qui multos S. Scripturæ libros explicaverit, laudat Palladius in *Lausiaca* (pag. 15 edit. Meursii), et in *Vitis Patrum Rosweidi*, pag. 751. Quin in *Heraclidis Paradiso* (in iisdem *Vitis*, pag. 710) legas Testamentum Vetus ac Novum ad verbum interpretatum esse, sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque, exposita super ipsas ratione disseruisse, ut omnium scientiam veterum peritiamque transiret. *Hujus aliquanti dicta*, inquit Rufinus lib. xi *Hist. eccles.*, cap. 7, *vel communiter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere, quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus; longe majorem gratiam et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, cognovimus.*

Εἰς τὸν Δὲν καὶ τὸν Δαβὶδ. Citat Joan. Damascenus in *Sacris Parallellis*, pag. 789, tom. II Opp.

In *Jobum commentarii*. Hieron. cap. 109 *Catalogi*. Fragmenta plurima in catena Patrum Græcorum ad Jobi librum.

Δόγος εἰς τὸν Ἰώβ. Damascenus in *Parallel.*, pag. 789.

Commentarii in Psalmos omnes. Hieron. cap. 109 *Catalogi*, et epist. 89 ad Augustin.; Nicephorus ix, 17. Fragmenta bene multa in catena ad Psalmos Corderiana; et in codd. catenar. in Psalmos.

In *Proverbia*. Cassiodorus cap. 5 *Institut. divin. lit.*, in quo libro *Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphano in Latnum sermonem diligentissime, Domino juvante, translatus est. Ex hoc commentario fragmenta in catena Patrum ad Proverbia, quam Latine Theodorus Peltanus edidit, et in catena Corderiana ad Lucæ viii, 5.*

In *Ecclesiastem*. Joan. Damascenus in *Sacris parallelis*, pag. 685.

In *Canticum canticor.* Catena a Meursio edita pag. 19.

In *Isaiæ postrema a quadagesimo usque capita, tom. XVIII. Hieronymus Prologo in Isaiam. Di-*

dymus, cujus amicitia nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (xxxix, 13) : Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Meminit et capite 109 Catalogi et Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pluribus locis Sacr. parallel. pag. 307, 341, 677, 721, 781.

In *Jeremiam* citat catena Ghisleriana tom. I, pag. 39; tom. II, pag. 704, 753.

In *Oseam libri III*, ad Hieronymum scripti, teste ipso Hieronymo cap. 109 *De S. E. et Apologia ultima in Rufin.* p. 164, et Procem. in *Oseam et Zachariam*. Citat Damascenus in *Parallellis*, pag. 778. Hieronymi verba ex Procemio in *Oseam* ascribere placet : *Ante annos circiter viginti duos, cum essem Alexandria, vidi Didymum et eum frequenter audivi, virum sui temporis eruditissimum, rogavique eum, ut, quod Origenes non fecerat, ipse completeret, et scriberet in Osee commentarios : qui tres libros me potente dictavit, quinque alios in Zachariam.*

In *Zachariam libri V*, Hieronymo rogante scripti. Id. Procemio in *Zachariam* : *Didymus quinque explanationum libros me rogante dictavit, quos cum aliis tribus in Osee et mihi προσεφώνησεν. Sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit, et historiæ vix pauca tetigerunt.*

Etiam in *Michæam* scripsisse Didymum tres libros, notat Tillemontius tom. X *Memor.*, pag. 393; sed decepti eum corruptus Procemii Hieronymiani in *Zachariam* locus : quos cum tribus aliis in *Osee et Michæa* προσεφώνησεν, pro, et mihi προσεφώνησεν, ut e mss. cod. recte Martianæus restituit.

In *Evangelium Matthæi*. Meminit Hieron. cap. 109 *Catalogi* et Procem. in *Matthæum*; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 676 *Parallel.* In catena edita ad *Matthæum*, nusquam, quod miratus sum, Didymi nomen occurrit.

In *Evangelium Joannis*. Hieron. c. 109 *Catalogi*; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 754, et sæpius auctor catenæ Patrum Græcorum editæ in Joannem.

[In *Acta apostolorum*. V. J. Christoph. Wolfii *Anecdota Gr.*, tom. IV, pag. 1 sqq., ubi inter excerpta ex catena ms. in *Acta apost. et Epp. cathol.* multas Didymi interpretationes, ex ejus comment. in *Acta apost.* sumptas, Gr. attulit, Latine vertit, et hinc inde explicuit. — In cod. Coisl. XXV, qui complectitur *Acta apostolorum* et *Epp. catholicas* cum commentariis ex Chrysostomo, Ammonio presbytero, Didymo, aliisque Patribus et auctoribus collectis et in ordinem digestis ab Andrea presbytero. Vid. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 75 sq. et p. 263, de cod. CCII, qui continet *Acta apostolorum* cum Chrysostomi, Didymi aliorumque commentariis, et pag. 264, in cod. CCIV, s. catena in *Epistolas Pauli*. — Leidæ inter codd. Vossian. Didymus ad cap. III *Actorum apostol.*, vers. 19 et 21, Gr. V. *Cat. bibl. Leid.*, pag. 401, n. 4. — Vindobonæ in cod. Cæs. CCLI, qui continet anonymi locos communes

asceticos de interpretationibus divinatorum præceptorum Domini ex varior. Patrum opp. collectos, fol. 187 exstat Didymi fragmentum expositionis in Acta apostolorum. V. Lainbec. Comment. V, p. 524 sqq. HARL.]

In Epistolam ad Galatas (vel certe in illum locum ubi Petri a Paulo reprehensi sit mentio). Hieron. epist. 89, ad Augustin.

In Epistolam ad Ephesios commentarioli. Hieron. I in Rufin. et Proöm. in Epist. ad Ephes.

In Epistolam ad Corinthios. Hieron. epist. 31, ad Pammachium: Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Casariensis, Didymus, Apollinaris, latissime hæc Epistolam interpretati sunt. Citat Damascenus in Parallelis, pag. 721.

Sectarum volumen (a). Didymus ipse libro De Spiritu S., tom. IX Opp. Hieron., pag. 323: Quod autem ab aliis capiatur Spiritus S. et non alia capias, et nunc et in Sectarum volumine, prout potuimus, expressimus. Et pag. 328: Hoc ipsum, quod subsistit Spiritus, sapientiae est, et natura ejus nihil est aliud, nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in Sectarum volumine disputavimus. Memorat et Didymi adversus sectas opus Heraclides in Paradiso, c. 1, p. 710. Ab hoc non distinguendum dogmatum volumen, cujus meminit, p. 332. Ex quibus ostenditur, esse Spiritum S. creatorem, ut jam in Dogmatum volumine breviter ostendimus. Hic est Liber de dogmatibus, cujus et Hieronymus, cap. 109 Catalogi mentionem facit. Et Theodoritus IV, 29, Hist. testatur, eodem tempore Ephraimum Edessæ, et Alexandriæ Didymum κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων scripta composuisse. Sed quæ

Stobæus Eclog. ethic., pag. 15, ex Didymo Περὶ αἰρέσεως assert, petita sunt ex Didymi alterius (b), ethnici scriptoris, libro Περὶ φιλοσοφίας Πυθαγοραῖκῆς, quem laudat Clemens Alex. 1 Strom., pag. 369, et cujus Περὶ τῶν Πλάτωνι ἀρσχυόντων, laudat Eusebius XI, 23, Præparat., Epitomen, Stobæus Florileg., serm. 101, pag. 557. Vide Joan. Christophori Wolfii dissertationem, qua Philosophumena, quæ sub Origenis feruntur nomine, pro illo Didymi Sectarum volumine haberi non posse, neque volumen Dogmatum Didymi Alex. a Sectarum volumine diversum esse disputat adversus Christophorum Augustum Heumannum. Prodiit illa dissertatio una cum secundis laudati Wolfii ad Φιλοσοφουμένων scriptorem curis Hamburgi 1714, 8. FABR.

Contra Arianos libri II. Hieron., cap. 109, De S. E.; Nicephorus IX, 17, Hist. Videtur respicere Didymus ipse sub extremum explanat. in I Joannis, Arianos perstringens, Horum, inquit, singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt.

Πρὸς φιλόσοφον. Damascenus, pag. 643 Parallel. Liber ad Rufinum, quare moriantur infantes, cum propter peccata corpora acceperint. Hieronymus Apo-

logia ultima ad Rufin., pag. 164: Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore quo tu ab eo ista quærebas.

De impari numero, sive septenario. Hieron. Apologia pro libris adversus Jovinianum.

Περὶ ἀσωμάτων. Damascen., pag. 780 Parallel.

Ἐπιτομήματα εἰς τὰ Περὶ ἀρχῶν Ὀριγένους, In libros Origenis De principiis commentaria apologetica, adversus ejus adversarios, quos calumniari, quæ non intelligerent, arguit, teste Socrate, IV, 25. His præcipue in se odium multorum et inventivas contraxit bonus Didymus: atque propter hos commentarios factum est, ut etiam post fata sit cum Origene et Evagrio proscriptus non uno in concilio. Vide cardinalis H. Norisii Diss. de synodo quinta, capite 7, ubi contra Halloisium docet, a quinta synodo generali utique fuisse damnatos Evagrium Didymumque a. 553, neque in hoc errasse concilium Lateranense sub Martino papa, a. 649, synodumque sextam in Trullo a. 680, et septimam 787 Nicænam, quæ exemplum illud concilii quinti sunt secutæ. Argumenta Norisii labefactare non potuit Joan. Garnerius in Diss. de eadem quinta synodo quam Liberati Breviario subjunxit. Hieronymus lib. II in Rufin., pag. 148: Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est, cujus etiam nos De Spiritu S. librum in Latinam linguam vertimus? Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus (ex Rufini scilicet opinione) addita sunt, et in ipsos Περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libros breves dictavit commentariolos, quibus non negaret, ab Origene scripta, quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere, quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur, hoc duntaxat de Filio et Spiritu S. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt. Idem Apologia postrema, pag. 163: In Didymo memoriam prædicamus, et super Trinitate, fidei puritatem. Sed in cæteris, quæ Origeni malè credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes. Adde pag. 159.

De providentia et judicio Dei in hac vita, ne eremus, jussit Didymus (c) observare diligenter varietatem corporum rerumque, quibus mundi decus constat, et rationes, quibus Deus per aspera nos ad virtutem ducit ac sapientiam. Τοὺς Περὶ προνοίας καὶ κλίσεως κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γυμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς βλάς διὰ μνήμης φέρειν πειράθητι. Καὶ τοὺς μὲν Περὶ κλίσεως λόγους ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμά-

τῶν Ἀριστοξενέων τε καὶ Πυθαγορείων, ut Ptolemæus et Porphyrius, ut dixi supra, lib. II, cap. 13.

(c) Apud Socratem IV Hist., c. 23, pag. 237.

(a) V. supra ad n. 4. HARL.

(b) Incertum, siue hic Didymus Heraclidæ filius, grammaticus et musicus, Nerone clarus imperante, Sæidæ memoratus, cujus libro Περὶ τῆς διαφορᾶς

των καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις. Τοὺς δὲ Περὶ Ἀποροῶν, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνοίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπανέλγουσι. Sermones De providentia et de iudicio Dei, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus doctor et spiritali scientia instructus, Didymus, eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes de iudicio, in differentia cor-

porum et in partibus mundi reperies. Sermones autem De providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes.

Styli simplicitatem significare, non vitium reprehendere voluit Hieronymus, quando Præf. ad librum Didymi De Spiritu S. scripsit: Imperitus sermone est, sed non scientia, apostolicum virum ex ipso stylo exprimens, tam sensus lumine quam simplicitate verborum.

DIDYMI ALEXANDRINI DE TRINITATE LIBRI TRES

PRIMUM EX PASSIONEIANO CODICE GRÆCE EDITI,

LATINE CONVERSI, AC NOTIS ILLUSTRATI

A D. JOANNE ALOYSIO MINGARELLIO

CANONICO REGULARI ORDINIS S. AUGUSTINI CONGREGAT. RHENANÆ S. SALVATORIS, SACRÆ THEOL. LECT. EMERITO, SACRÆ CONGR. INDICIS CONSULTORE, ET IN BONONIENSI ARCHIGYMNASIO GRÆCARUM LITTERARUM LECTORE PUBLICO.

(Bononiæ, typis Lælii a Vulpe. 1769, in-fol.)

DE DIDYMO COMMENTARIUS

Ad nobilissimum præulem D. Franciscum Carafam Minturnensium ducis filium, Patrensum archiepiscopum, apostolica legatione Venetiis functum, et sacræ congregationis Episcoporum ac Regularium negotiis præpositæ a secretis.

LIBER PRIMUS.

DE AUCTORE TRIUM, QUOS NUNC EDIMUS, LIBRORUM DIDYMO.

[I-X] Cum veteres omnes Passioneianæ bibliothecæ membras, librosve calamo exaratos seu Græcos seu Latinos humaniter mihi a præclarissimo cardinali Dominico Passioneio traditos, imo domum ad me paulatim missos, anno 1768, accurate recensuissem, ac recensionem ipsam, indicemque a me elaboratum evolverem, plura quidem in iis reperiri luce digna opuscula deprehendi, nullum tamen tribus De Trinitate libris, quos nunc edo, anteposendum existimavi. Itaque cum illorum nonnulla, dominus non permissu modo, sed pene etiam jussu aut manu mea exscripserim, quæ Græca erant, aut exscribenda curaverim, quæ Latina: tres ta-

men hosce libros, etsi initio mutilos, mihi potissimum excolendos esse duxi: cupido enim me statim incessit illos, Deo Opt. Max. opem ferente, aliquando evulgandi. Sed quanti id laboris futurum esset, jam tum animo prospiciebam. Nam Græcum aliud opus postquam descripsissem, quod mutilum et ipsum initio est, evulgatum postea fuisse comperi. Investigandum igitur erat primum, an hi editi unquam forent, ne bis ad eundem lapidem, quod veteri proverbio prohibemur, offenderem. Exscribi deinde illos a me ipso oportebat, quod nullus mihi idoneus præsto esset amanuensis; Latine insuper vertendi, ac præterea adnotationibus ille-

* His numeris repræsentantur paginæ editionis Mingarelli.

strandii erant. Verum illud præ omnibus sollicitum me tenebat, quod cuiusnam auctoris essent, ignorabam. Pigebat enim sine auctoris nomine evulgare, sed pigebat multo magis ejus auctoris nomen inscribere, a quo scriptos esse certum mihi necesse videretur; etsi enim multis ducerem conjecturis, ut illos huic potius, quam alteri tribuerem auctori, hisce tamen conjecturis nimis fidendum non arbitrabar, quod et nonnulla opinioni meæ aliquantulum officere tunc viderentur, et nullum toto in opere locum invenire possem, qui invictum mihi solus argumentum ad detegendum scriptoris nomen suppeditaret: si quid enim occurrebat, quod hujusmodi videretur, id re maturius examinata probabilitatis fines non excedere deprehendebam. Fateor itaque tandiu me de operis auctore dubitasse, quandiu scholia, sive adnotationes in totum opus non absolvi. His vero ad exitum perductis, ac singulis auctoris verbis diligenter perpensis, in ea tandem sententia acquiescendum duxi, ut genuinus operis auctor sit Didymus Alexandrinus. Argumentum, quo inuitor, multiplex quidem videtur, sed re ipsa unicum est: tantamque mihi vim habere visum fuit, ut tuto jam Didymi nomen in operis fronte inscribere me posse statuerim: illud tamen profiteor, huic me sententiæ tunc duntaxat firmiter adhæsurum, cum ea doctis sapientibusque viris, quibus Italia, et reliqua redundat Europa, probabitur, quorum et doctrinam, et ingenium summopere miror, quosque ut magistros suspicio. Argumentum porro, quod dixi, fusius mox in hoc libro persequar; quamvis enim unum sit, tam multa sunt tamen, ex quibus veluti coalescit, ut longiorem desideret orationem. Cæterum huc totum redigitur, ut fieri omnino non possit, ut Didymus ille non sit, cui omnia cum Didymo paria sint. Librum *De Spiritu sancto* edidit Didymus, edidit et iste auctor: imo sæpius in his libris ita loquitur, ut ea supplere videatur, quæ ibi minus fuisse persecutus est. Sæculo quarto uterque floruit; uterque Alexandrinus fuit; uterque catechista; uterque filios genuit; uterque tres *De Trinitate* libros scripsit; uterque in Trinitate catholicus fuit; uterque strenue contra Arianos ac Macedonianos semper decertavit: uterque λόγους, seu libros *contra Arianos* edidit; neuter satis caute de gratia loquitur; uterque in poetis versatus; uterque Deum vocal ἀμεγέθη, id est magnitudinis, nempe [XI] quantitatibus expertem: uterque de impari numero scripsit: utrumque imitati sunt Ambrosius ac Hieronymus; uterque de hæreticorum sectis scripsisse videtur; uterque de se demisse sentit; uterque memoria singulari præditus fuit; eadem tamen utriusque σφάλματα μνημονικά, sive iidem lapsus memoriæ vitio: uterque nonnulla citat apocrypha; eosdem uterque hæreticos obiter confutat; Origenis uterque studiosus, et imitator

et in multis sectator: uterque certa Scripturæ loca eodem modo legit; uterque eosdem Scripturæ libros, de quorum olim auctoritate a multis dubitabatur, ut canonicos habuit; eadem utriusque omissiones, eadem Scripturarum interpretationes, eadem frigiditates, idem stylus, eadem argumentandi methodus, eadem dubitanter loquendi ratio, eadem ab utroque dogmata inculcata, eadem utriusque sæpius formulæ, eadem Scripturarum textuum mutationes, eadem Scripturas citandi ratio, iidem mores, eadem opiniones, eadem parum accuratæ locutiones: innumerabilia demum in hoc opere sunt, quæ etsi aliis convenire queant, Didymo tamen potissimum consentanea sunt; nihil contra in toto opere legitur, quod ab eo dissonum sit. Quid ergo superest, nisi ut Didymum hujus operis auctorem esse pro certo habeamus? Possem hic equidem finem loquendi facere; horum enim pleraque in adnotationibus ostendi: verum cum plures sint, qui adnotationes legere negligunt, cumque labor lectori minuendus sit, hæc ipsa veluti totidem lineamenta ac notas simul colligens, sic ea persequar, ne nimis longus sim, ut nec omnia recenseam, et lectorem identidem ad notas ipsas amandem. Incipio autem ab eo loco, quo primum motus sum, ut Didymo opus hoc tribuerem, etsi postea compererim rationem inde ductam non esse invictam.

CAP. I. *Theologus noster bis citat librum suum De Spiritu sancto.*

Suum ergo librum *De Spiritu sancto* bis citat auctor noster: primum scilicet pagina 374^a, ubi sic loquitur: « Animæ et angeli sunt... mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur: nam ex mutatione est quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors. Juxta quem modum Paulus scribit: *Et in deliciis vivens vidua, mortua est*¹: etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est in λόγῳ (id est, libro, aut sermone) *De Spiritu sancto*... » Deinde pagina 425, ubi hæc legimus: *ac insuper aliis etiam oraculis quæ afferuntur in λόγῳ De Spiritu sancto*, etc. Quæ autem citat, exstant in Didymi libro *De Spiritu sancto*, quem Hieronymus Latine vertit, ut monui in notis ad ea loca.

Confecta ergo res est, inquit: nec dubitandum jam, quin tres hi libri a Didymo dictati sint. Ita et ego olim, fateor, ratiocinabar; sed postquam omnia maturius expendi, argumentum hoc non mediocribus difficultatibus obnoxium esse deprehendi. Nimirum secundus liber operis, quod nunc edo, *De Spiritu sancto* et ipse inscribitur. Itaque existimare quis potest, primo quidem in loco, nempe pagina 374, respici segm. 67: in altero autem respici caput 15 secundi libri, aut aliud, si quod est, caput in quo textus Biblici a Macedonianis catholicæ Ecclesiæ objecti afferantur. Huc accedit quod secundus

¹ 1 Tim. v, 6.

^{*} Paginae intellige editionis Mingarelli quas typis grandioribus in textu expressimus.

liber tribus in locis mutilus est, nimirum pag. 225, 235 et 292. Quidni ergo quis putet, ea auctorem loca respicere secundi libri, quæ modo desiderantur?

Diu hæc, ut verum fatear, sollicitum me habere. Verum in eam tandem descendi sententiam, ut putarem citari utrobique non secundum hujus operis librum; sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine versum. Tribus autem rationibus id confirmo.

Nam primo dubium valde est, an secundi libri titulus ab auctore ipso sit inscriptus, an vero a librariis. Equidem non eum modo titulum, sed et indicem capitum, qui proxime post titulum sequitur, et singulorum capitum argumenta ab his, non ab illo addita esse existimo; auctoris vero mentem hanc fuisse, ut tres hi libri hoc vel alio affini modo inscriberentur: *Περὶ θεολογίας* (vel *Περὶ τῆς Τριάδος*) βιβλίον α'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον β'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον γ', id est, *De Trinitate* liber I; [XII] *De Trinitate* liber II; *De Trinitate* liber III.

Quod enim spectat ad argumenta initio capitum inscripta, ea auctoris non esse, sed studiosi amanuensis, colligi videtur cum ex iis, quæ dixi pag. 1, not. 3; tum ex eo quod is qui illa apposuit initio operis, idem quasi defatigatus ea omisit a capite 15 usque ad postremum libri primi, ac toto libro tertio: tum demum ex argumento capitis 18 libri primi: ibi enim legitur, *ὀνόματα λέγονται*. auctor vero non λέγονται dictasset, sed λέγεται. sic enim semper loqui consuevit. Quod vero attinet ad argumentorum series, sive indices capitum, qui præponuntur libro secundo, ac tertio, ii adeo oscitanter, ac male concinnati sunt, ut auctori tribui non possint, quin injuria ipsi inferatur. Quæ cum ita sint, ne titulum quidem, qui exstat pag. 107, auctori tribuerim, sed librario, cum præsertim non libro secundo, sed indici capitum secundi libri, proxime inscribatur. Cæterum sive hic titulus ab auctore dictatus fuerit, sive a librario adjectus, non ita accipiendus est, ut sit genuinus secundi libri titulus, sed ita ut sit ejus veluti argumentum: nempe verus, ut dixi, titulus est: *De Trinitate liber secundus*. Itaque verba illa, *Liber secundus, de Spiritu sancto*, hoc tantum indicant, in secundo libro sermonem esse de Spiritu sancto, sicut in primo sermo fuit de Filio. Alioquin scribendum fuisset: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* βιβλίον β', non vero: βιβλίον β'. *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*.

Secundo concedamus, ea quæ pag. 374 habet auctor, referri forsitan posse cum ad secundum hujus operis librum, tum ad librum *De Spiritu sancto*. At illud certe, quod ait pag. 425, vix ac ne vix quidem ad secundum hujus operis librum referre licet. Nam postquam tria ibi attulit Scripturæ loca, quibus hæretici ad deprimentam Spiritus sancti naturam abutebantur, subdit, eos aliis etiam hujusmodi testimoniis abusos esse, hæc vero se in libro *De Spiritu sancto* attulisse. At quænam, quæso, sunt

hæc alia testimonia in secundo hujus operis libro allata? Si excipias illud: *Nisi quis*, etc., quod cap. 13 afferitur, vix ullum aliud in secundo libro invenies: id enim potissimum in secundo auctor spectat, ut argumenta ac testimonia afferat, quibus Spiritus sancti divinitas ostenditur, quemadmodum in tertio id potissimum spectat, ut ea Scripturæ loca afferat, quibus perperam explicatis catholicæ Ecclesiæ dogma hæretici impugnabant. At contra in libro *De Spiritu sancto* multa profert Scripturæ loca illis similia, quæ pag. 425 attulit in hoc opere, ut ostendi in notis.

Tertio librum suum *De Spiritu sancto* dum citat duobus in locis auctor noster, utrobique λόγον eum vocat, non βιβλίον. Inde autem colligo spectari ab eo non secundum hujus operis librum, sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine conversum; nec enim ita promiscue duo ea nomina accipiuntur, ut nullum inter ipsa discrimen sit. Nomen quidem λόγος optime libro *De Spiritu sancto* convenire, jam ostendi pag. 374. At secundus *De Trinitate* liber magis proprie βιβλίον, quam λόγος nuncupatur. Nam tres hi libri βιβλία, non λόγοι vocantur in codice Passioneiano: qua de causa merito a Socrate quoque eosdem, ut equidem opinor, indicante βιβλία denominantur. Quin imo auctor ipse libro III, pag. 345, λόγον secernit a βιβλίῳ, cum sic loquitur: *in primo* λόγῳ cap. 10, *et in hoc* βιβλίῳ cap. 14. Videtur ergo vocabulo λόγος opusculum designare aliud a primo hujus operis libro. Quod ut clarius adhuc appareat, animadvertendum est, terdecies in his libris a theologo nostro citari primum λόγον, octies autem primum, aut secundum βιβλίον. Quæcunque vero citat ex primo, aut secundo βιβλίῳ, ea omnia, aut fere omnia in primo, vel altero ex tribus hisce libris inveniri, si pauca excipias, quæ in capitibus deperditis exstabant. At contra tredecim ea loca, quæ citat ex primo λόγῳ, in primo hujus operis libro non reperiri, nisi forte unum, aut duo, de quibus dubitare licet, utrum in primo libro inveniuntur. Quis autem credat, tredecim ea loca omnia, aut fere omnia in paucis illis primi libri capitibus exstitisse quæ interierunt? Apparet ergo non temere distingui a theologo nostro λόγον a βιβλίῳ, ut proinde cum citat primum λόγον, aut cum citat λόγον *De Spiritu sancto*, non primum, [XIII] aut secundum hujus operis librum allegare putandus sit, sed alia opuscula.

CAP. II. Citat auctor noster λόγους, quos scripsit contra Arianos.

Duos Didymum λόγους, id est, sermones contra Arianos edidisse testantur vetusti scriptores, quorum testimonia simul congeata in Appendicæ lectori exhibui. Id autem in theologum nostrum quadrare liquet cum ex iis, quæ dixi pag. 435, atque alibi, tum etiam ex his quæ mox dicam.

CAP. III. Se contra Arianos semper pugnasse affirmat theologus noster.

Præterea auctor noster pag. 202, se Arianis ac

Macedonianis pro virili parte semper obstinisse ait, ac pro catholica de Trinitate doctrina in medium semper prodiisse ad litem aut intentandam, aut sustinendam. At quisnam est post Athanasii ætatem Græcæ sæculi quartii scriptor, ad quem aptius hæc referre possimus, quam Didymus Alexandrinus? quem Rufinus, Socrates, Sozomenus, Hieronymus, Theodoretus ut catholicæ de Trinitate doctrinæ strenuum propugnatorem prædicant; quique et in libro *De Spiritu sancto*, et in sermonibus contra *Arianos*, et in libro, seu libris *De sectis*, et *De dogmatibus* contra eos hæreticos ex professo scripsit: qui denique in euarrationibus in Epistolas catholicas, atque in commentariis sacræ Scripturæ, quorum fragmenta in catenis exstant, nullam elabi sinit occasionem, quin catholica de Trinitate dogmata inculcet, aut Arianos, Macedonianos, aliosque hæreticos perperam de illa sentientes refellat? Rem ita se habere, observabit diligens lector in catena in *Psalms* ad psalmum cii, vers. 20, et alibi, in catena in *Acta* tom. IV *Anecdot. Wolfii*, pag. 6, 9, 14, 19, atque in alijs catenis quæ jam impressæ sunt. Ego enim de nullam ex innumerabilibus exemplis quæ afferri queunt, protulisse videar, omissis iis quæ edita jam sunt, unum duntaxat exscribo ex catena ms. in *libros Regum*, quæ exstat in codice Græco xvi bibliothecæ Venetæ S. Marci. Ibi enim ad versiculum 22 capitis xxi libri II *Regum*, qui incipit, Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, hæc leguntur pag. 129: Διδύμου. Ὅτι ἐφύλαξα, φησὶ, τὰς ὁδοὺς Κυρίου. Ταῦτα οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς τινες ὁνομαζοῦν· ἀλλ' ἀνατιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κτηρωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος· καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὃ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διελθόντος· ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐνοῶν καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαβάνων· καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος· καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν δεῖ τρόπον δοξάζων. Quæ sic verto: « Didymi. Quia custodivi, inquit, vias Domini ». Hæc non arroganter dicit, ut quidam putant; sed Deum agnoscens ut causam eorum quæ a se gesta sunt, ac ea illi tribuens. Custodit autem vias Domini is qui in mandatis ejus ambulat: et impie non agit a Deo suo^a is qui recte de veritate dogmatibus disserit, irreprehense de Deo sentiens, et sancte de Christo disserens, et pio de Spiritu sancto cogitans, et de alijs dogmatibus ita ut oportet sentiens. » Quis hominem vel paucis hisce in verbis non agnoscit catholicam de Trinitate doctrinam inculcandi percupidum? At quanto magis in ceteris quæ exstant ejusdem operibus atque frag-

Cap. IV. Tres de Trinitate libros dictavit auctor noster, ut Didymus.

Quia tres a Didymo libros *De Trinitate* dictatos esse testantur aperte Socrates, Cassiodorus, et Anselmus Havelbergensis in testimonijs a me in Ap-

^a Psal. xvii, 22. ^b ibid.

pendice allatis. Hujusmodi vero opus respicere videtur et Hieronymus in libro *De script. eccles.* cap. 120, cum ait: *Responderunt ei* (nempe Eunomio) *Apollinarius, Didymus*, etc. Id autem quam belle auctori nostro conveniat, me vel tacente omnes vident. Itaque ad alia statim progredior.

[XIV] CAP. V. De impari numero scripsit ut Didymus.

Undecim scilicet scriptores, qui de impari numero scripserant, numerat Hieronymus in epistola ad Pammachium, ut dixi pag. 268, not. 5, quorum sextus est Didymus. Ego vero rationem hinc duco non contemnendam, qua confirmem tres hosce libros esse Didymi. Fusc enim de impari numero, id est de septenario, agit theologus noster lib. II, cap. 14. Itaque cum illa Hieronymi epistola post editos hosce libros scripta fuerit, valde probabile est, eosdem ab ipso respici; multo enim fusius de impari numero hic agit auctor noster, quam plerique ex alijs Patribus, quos Hieronymus nominat: nimirum undecim illi sunt Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius: quorum nullus mea quidem sententia opus edidit, quod de impari numero inscripserit, sed obiter omnes de eodem in suis operibus locuti sunt. Nullius vero opus citat Hieronymus nisi Cypriani; ait enim: *Quorum Cyprianus de septenario, id est de impari numero disserens quæ et quanta dixerit, ad Fortunatum liber illius testimonio est.* Jam vero quæ Cyprianus in libro, sive epistola ad Fortunatum de septenario scripsit pag. 522 editionis Venetæ anni 1728, multo minus copiosa sunt, quam quæ de eodem numero disputat auctor noster. Quod si reliquorum opera quæ exstant evolveris, invenies Tertullianum quoque, Clementem Alexandrinum, atque Origenem varijs in locis, Hilarium tractatu in *psalmum cxviii*, tom. I, pag. 409, et Lactantium lib. VII *Instit.* cap. 14, minus fusc de hac re locutos esse, quam theologum nostrum. De Hippolyto autem, Dionysio, Eusebio, Victorino nihil dico, quod duorum quidem opera interierint, alij vero in his quæ supersunt operibus aut parum, aut nihil de impari numero disserant, si Eusebium Cæsariensem excipias, qui ubinam de illo sermonem habeat, ignoro, sed locum is facile, opinor, inveniet qui ejus commentarios in *Psalms*, atque in *Isaiam* a Montfauconio editos, aut alia ejusdem modi opera Eusebii percurrerit. Mihi enim illud in præsens sufficit, ut valde verisimile sit hosce auctoris nostri libros ab Hieronymo indicari.

Cap. VI. Perbelle auctori nostro congruunt quæ de Didymo testantur veteres, cum nempe et de sectis, et contra Manichæos scripserit, et primam ad Corinthios Pauli Epistolam latissime interpretatum esse, et plures alios e sacris libris commentariis, aut commentariolis illustrasse.

Hactenus rationes satis efficaces attulimus, mox

alias adhuc validiores prolaturi. Sed antequam ad has veniamus, nonnullas hic addere conjecturas placet. Suum *Sectarum* volumen bis memorat Didymus in libro *De Sp. S.*, num. 5 et 21. Opinati autem sunt aliqui, id magna saltem ex parte adhuc exstare, idem nempe esse cum eo quod *Philosophumena* inscribitur. Nonnulli etiam diversum ab illo non esse censuerunt, quod *Dogmatum* volumen Didymus ipse vocat in libro *De Sp. S.*, num. 32. Quarum opinionum primam gravibus obnoxiam esse difficultatibus multi ostenderunt, altera levibus conjecturis duntaxat innititur. Quod si talibus ego rationibus acquiescerem, contendere forsitan et ipse possem, hos *De Trinitate* libros nihil aliud esse, quam *Sectarum* volumen: huiusmodi enim suspicio ex duobus postremis tertii libri capitibus oriri posset. Nam capite quidem 41 repente auctor noster ad Montanistarum hæresim orationem convertit, ac non modo ea refellit, quæ contra catholicam de Trinitate doctrinam docebant, sed et alia eorum deliramenta: tum subdit: *Ita adversus alias hæreses modeste ac sapienter, ut possumus, pugnamus.* Ac statim postea Manichæos confutare aggreditur cap. 42, ejus utinam postremam partem nobis ætas non invidisset. Huiusmodi tamen ego suspicione non moveor, sed tres hosce *De Trinitate* libros a *Sectarum* volumine omnino alios esse existimo: tum quia quæ de Montanistarum, Manichæorum, aliorumque hæreticorum sectis dicit auctor, obiter duntaxat, ac [XV] veluti appendicis loco dici videntur: tum etiam quia *Sectarum* volumen antelibrum *De Spiritu sancto*, tres vero hi libri post eundem meo quidem iudicio dictati sunt. Illud itaque tantum aio, ei qui *De hæresibus* vel *sectis*, scripserit, optime convenire, ut postrema illa duo capita dictaverit. Id enim Didymo in more positum esse animadverti, ut ad eadem sæpius sicut in uno eodemque opere, ita etiam in diversis redeat. Quod vere a me dici is fatebitur, qui attente singula quæ exstant illius opera aut fragmenta expenderit, atque inter se contulerit.

Adversus Manichæos sane peculiare opus ipse edidit, quod aut totum, aut bona saltem ex parte etiamnum exstat. Sed adversus eosdem passim disputat etiam in *Enarrationibus in Epistolas catholicas*. Eosdemque ut refellat, a proposito parumper aberrat in libro *De Spiritu sancto*, num. 45, occasione arrepta ex illis Isaia verbis: *Inferens nobis juxta misericordiam suam*⁴. Cuiam ergo magis, quam Didymo convenire arbitrabor quod in trium horum librorum auctore observamus, ut Manichæos non modo obiter, paucisque verbis refellat paginis 383, 388, et 396; verum etiam capite 42 tertii libri fusius, ut modo dicebamus, contra eos scribat, atque a proposito argumento ad illos confutandos digrediatur?

Quoniam vero conjecturis nunc indulgemus, illud etiam animadversione dignum reor, quod cum plu-

rimos Scripturæ libros commentariis, aut commentariolis Didymus explanaverit, ut constat cum ex Hieronymo, tum ex catenis aut impressis, aut calamo exaratis: si *Indicem locorum sacræ Scripturæ* tribus hisce in libris allegatorum expenderit, tria hæc vera esse comperies: primo, ex iis libris, quos commentariis Didymus interpretatus est, cujusmodi sunt Epistola prima ad Corinthios, Isaia, Psalmi, etc., plurimos ab auctore nostro textus afferri; secundo, ex iis libris, quos brevibus commentariolis illustravit, pauciores: ex iis demum quos nullo modo interpretatus est, aut nullum textum aut paucissimos allegari. Qua de causa nullum in eo indice locum reperies ex Machabæorum libris desumptum, nullum ex libro Judith, nullum ex libro Esther, nullum ex libro Ruth; vix unum aut alterum, aut saltem perpauca ex libris Josue, Judicum, Paralipomenon, Esdræ, ac, ut de aliis taceam, plerorumque ex prophetis, quos minores vocant.

Demum, ne in singulis immerer, illud quoque animadvertas velim, tribus hisce libris Scripturarum loca quæ afferuntur, ita passim explicari, ut facile auctorem agnoscas in Scripturarum campo summopere exercitatum: cujusmodi profecto fuit Didymus; talem enim se prodit non modo in commentariis in Scripturam, sed vel in ipso libro *De Spiritu sancto*.

CAP. VII. *Auctorem nostrum item ut Didymum imitati sunt Ambrosius, Hieronymus, alique fortasse nonnulli.*

Sed jam ad potiores Didymi Alexandrini notas transeamus. Harum postrema profecto ea non est, quod sancti Ecclesiæ Patres Ambrosius ac Hieronymus haud pauca ex ejus libris mutuati sint, aut imitati. Nam quod attinet quidem ad Ambrosium, id aperte fatetur Rufinus Aquileiensis, cujus verba protuli pag. 51, not. 5. Id ipsum vero probant monachi S. Mauri tom. II operum Ambrosii pag. 597 in Admonitione in ejusdem Ambrosii libros *De Spiritu sancto* inscriptos. Ibi enim loca ipsa indicant quæ Ambrosius ex Didymi libro *De Spiritu sancto* mutuatus fuit. Quod vero pertinet ad Hieronymum, fatetur ipsemet sæpius, multa se ex Didymo, quem suum magistrum vocat, desumpsisse. Ita esse comperiet lector, si Hieronymi loca in *Veterum Testimoniis* a me allata percurrat. Id scilicet præstitit Hieronymus in commentariis potissimum in *Epistolam ad Galatas*, in *Epistolam ad Ephesios*, in *Matthæum*, in *Osee*, in *Zachariam*, in *Isaiam*, etc.

Itaque si ex auctore etiam nostro plura mutuatos esse Ambrosium, ac Hieronymum constet, nonne id quoque indicio erit, tres hosce libros a Didymo dictatos esse? Atqui plura hinc mutuatum, aut imitatum esse Ambrosium ostendi jam in notis. Lege, quæso, quæ dixi pag. 275, not. 9: videbis enim totum fere Ambrosii librum *De mysteriis*, anno

⁴ Isa. LXIII, 7.

[XVI] Christi 387 scriptum, e capite 14 secundi A
ex his libris expressum esse. Lege etiam, si libet,
quæ dicta a me sunt pag. 51, not. 5, pag. 233, not.
1, pag. 246, not. 4, et pag. 357, not. 5.

Quod si quas præterea locorum Scripturæ inter-
pretationes in auctore nostro inveniamus iis persi-
miles, quas in memoratis Hieronymi commentariis
legimus, nonne id quoque argumento erit, ex illis
eas esse, quas tacito auctoris nomine, ut solebat,
ex Didymo sæpius deprompsit ipse Hieronymus?
non quod ex hoc opere eas hauserit, ut puto, sed
quod valde credibile sit, unum eundemque Scri-
pturæ locum eodem fere modo plerumque a Didymo
explicatum esse in hoc opere, atque in commenta-
riis in Scripturam. Ut vero perspicias, quam vere
dixerim, non parvam in Hieronymo, et auctore no-
stro interpretationum similitudinem observari, lege
quæ adnotavi pag. 233, not. 3, pag. 177, not. 4,
pag. 98, not. 9, pag. 270, not. 3, pag. 271, not. 3,
et alibi.

Sed præter Ambrosium ac Hieronymum alii etiam
fortasse auctorem nostrum imitati sunt: ego tamen
unum duntaxat hic nominabo, cujus nomen pondus
aliquod addit sententiæ meæ, quod et Alexandrinus
fecerit, ut Didymus, et haud multis post hujus obi-
tum annis Alexandriæ scripserit, Cyrillum nempe
Alexandriæ Ecclesiæ patriarcham. Utrum is porro
auctorem nostrum revera imitatus sit, judicet le-
ctor, postquam ea legerit quæ dixi pag. 39, not. 2,
de voce ἀμεγέθης, et pag. 301, not. 8, ac pag. 303,
in pluribus notis. Illa præterea, quæ theologus nos-
ter habet pag. 8, lin. 1, et sequentibus, cum iis
conferat quæ Cyrillus scripsit lib. 1 in Julianum
pag. 31 edit. Lipsiensis anni 1696, quæque ita se
habent: Ὁρθῶς δὴ μάλα· δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει
λόγον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ πᾶς περὶ αὐτοῦ
λόγος ἀσθενεῖ· καὶ τῆς ἀξίας κατόπιν ἐρχεται· ἔστι
γὰρ ἀπάσης ἐννοίας ἐπέκεινα· βλέπωμεν δὲ δι' ἐσ-
όπτρου, καὶ ἐν αἰνίγματι, τὰ περὶ αὐτοῦ, καθά φησιν
ὁ πάνσοφος Παῦλος. Non parvam enim inter hujus-
modi loca similitudinem, qui ea contulerit, depre-
headet.

Cap. VIII. Auctor noster fuit Alexandrinus ut Di-
dymus.

Didymus. Videndum nunc, cujus fuerit theologus noster: D
si enim ipsum Alexandrinum fuisse compertum
fuerit, multo cum fidentius poterimus hac de causa
Didymum appellare. At talem re ipsa fuisse aucto-
rem nostrum, satis mihi indicari videtur conjectu-
ris, quas subjicio; vix enim fieri potest, ut simul
omnes alteri congruant, quam scriptori Alexandrino.

Ac primum quidem auctoris loquela manifestum
eam facit². Nihil nunc loquar de ejus stylo, quem
Alexandrini hominis esse censeo: nihil de allego-
ricis, quas identidem affert, Scripturæ interpreta-
tionibus, quibus Alexandrina maxime schola oble-
ciabatur; nihil de Origenianis locutionibus ab eo

adhibitis, et Alexandrino scriptori magnopere con-
gruentibus; nihil de studio, quod in poetis eum
impendisse apparet: nihil demum de dialecticis
quibusdam ejus subtilitatibus, quas Alexandriæ pot-
tissimum viguisse Didymi ætate, nemo ignorat:
hæc enim omnia quantam vim habeant, facile per
se intelliget lector eruditus. At vocabula quoque
ipsa, quibus theologus noster vitute, Alexandrinum
scriptorem subindicant sæpenumero. Alexandrina
videtur vox περίοδια, ab Athanasio quoque adhibita
ad *exrationem* denotandam, ut dixi pag. 268, not.
2: eam certe apud nullum alium scriptorem hac-
tenus ego inveni, qui Alexandrinus non foret. Ita-
que tandiu Alexandrinam esse opinabor, quandiu
ea in aliis scriptoribus, hisque nec Ægyptiis, neque
Alexandriæ scholæ alumnia, neque Alexandriæ
proximis reperiatur: quod fieri tamen posse non
inficior. Alexandrina simili modo est, ut puto, vox
ἀμεγέθης: hujusmodi enim epithetum haud scio
an Deo ullus alius tribuerit, quam Didymus, ac
post ipsum Cyrillus Alexandrinus, ut dixi pag. 39,
not. 2. Alexandrina fortasse est vox ἀνεθελγησία,
ab auctore nostro usurpata, atque ab eodem Cy-
rillo in locis a Suicero allegatis. Alexandrinam esse
verisimile est vocem οὐρανός eo sensu acceptam,
quo occurrit pag. 201, ut ibidem indicavi. [XVII]
Alexandrinam itidem esse conjicio vocem ἀθετα,
quæ legitur pag. 32, quamque ab Athanasio in
fragmentis commentariorum in *Matthæum* pag. 310
tom. II *Collectionis novæ Montfauconianæ* adhibitam
invenio. Denique, ne singula persequar, Alexandri-
nam quodammodo, parum scilicet elegantem, dia-
lectum redolent plura ex vocabulis, quæ in *Græca-
rum vocum Indice* a me adnotata sunt, ea potissi-
mum videlicet, quæ fastidiosæ aures, Atticorum
elegantiorumque aliorum scriptorum stylo assuetæ
ferre vix possunt.

Alexandrino præterea scriptori maxime con-
gruunt quæ legimus pag. 201: *Nec eos piget, in-
quit, ... pelagus (πέλαγος) trajicere, ac multorum
deinceps dierum iter ... perficere.* Ut enim testatur
Strabo, lib. xvii, p. 545, πέλαγος, seu pelagus vo-
cabatur cum Ægyptiacum mare, tum palus Mareo-
tis, quorum illud a Septentrione, hæc a meridi-
die Alexandrinam regionem alluit: qua de causa
eamdem regionem ibidem dicit ἀμφίχλοστον διὰ
πελάγῃσι, id est, quæ duobus pelagis alluitur:
Alexandriæ vero urbis τὸ παράλιον μέρος, id est
partem in ora maritima sitam, lib. II *contra Apio-
nem*, segm. 4, Josephus memorat. Quin etiam optime
in Alexandrinum theologum quadrat cum ea, quæ
pag. 398 docet auctor noster de quotidiana corporis
et sanguinis Domini communionem, ut ibi adnotavi,
tum illa, quæ de quotidiana baptismi administra-
tione scribit, ut videre licet, pag. 273, not. 1; tum
etiam quæ de ambitiosorum dissidiis attingit, pag.
308, quæque de oratione Manassis sensit, quam ut

sacræ Scripturæ partem citat pag. 399; tum de-
 mum, quod pag. 184 *cosmographum* vocet Moysen,
 librum scilicet Genesios, ut puto, respiciens, qui
 in codice Alexandrino, et a Philone, atque Cle-
 mente Alexandrinis inscribitur γένεσις κόσμου, id
 est, *origo mundi*, ut monet vir clariss. Mazochius
 initio *Spicilegii*.

Omnibus hisce conjecturis illud insuper adjun-
 gendum est, quod a theologo nostro ita passim
 Scripturas allegari observaverim, ut Alexandrinum
 se prodât. Id autem pluribus modis ostendo. Nam
 primo ubi lectio Græcæ editionis alia est a lectione
 vulgatæ Latine translationis, sæpissime auctor nos-
 ter eam sequitur lectionem, quam secutus est
 vulgatus interpres. At vero Alexandrinum codicem
 sæpissime cum vulgato concordare, testatur Simo-
 nius in Dissertatione de manuscriptis Novi Testa-
 menti codicibus, pag. 61. Deinde Alexandria sa-
 crorum Bibliorum exemplaria non omnino emen-
 data, sed additamentis quibusdam aucta fuisse con-
 stat ex Hieronymi libro xvi in *Isaiam*, tom. IV,
 pag. 696 editionis Veronensis. Ibi enim postquam
 versiculum undecimum capituli LVIII sic attulit, ut
 in emendatis LXX Interpretum exemplaribus lege-
 batur, hæc subjicit: « Quod in Alexandrinis exem-
 plaribus in principio hujus capituli additum est:
Et adhuc in te erit laus mea semper; et in fine: *Et
 ossa tua quasi herba orientur* ... in Hebraico non ha-
 bentur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis, et
 veris exemplaribus. » Nimirum tres potissimum
 erant Didymi ætate versionis LXX Interpretum
 editiones, ut nos docet ipse Hieronymus *Prologo in
 Paralipomena*, seu libro II in *Rufinum*, segm. 27,
 tom. II, pag. 521, ubi hæc scribit: Si LXX Inter-
 pretum pura, et ut ab eis in Græcum versa est editio
 permaneret, superflue me... impelleres, ut tibi Hebræa
 volumina Latino sermone transferrem ... Nunc vero
 cum pro varietate regionum diversa ferantur exempla-
 ria, ... Alexandria, et Ægyptus in Septuaginta suis
 Hesychium laudat auctorem, Constantinopolis usque
 ad Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat.
Mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt,
quos ab Origene elaboratos Eusebius, et Pamphilus
vulgaverunt: totusque orbis hac inter se trifaria
varietate compugnat. Ita Hieronymus. Ac revera
 in codice Alexandrino, qui quarto, ut aliqui, aut
 saltem sexto sæculo exaratus est, ut alii volunt,
 inveniri scholia in *textum introducta, rara quidem
 ipsa, textusque vero ðξηγητικά*, testatur Millius in
Prolegomenis, p. 143; Didymum vero non semper
 quidem, sed plerumque sâmen Alexandria exempla-
 ria secutum esse non dubito. Ita exempli gratia
 in *Enarrationibus* ad caput I Epistolæ primæ Petri
 citat psalmum xxxviii hoc modo: *Peregrinus ego*
(mendosa enim est editionis lectio, ergo) in terra.
 Voces vero, in *terra*, leguntur quidem in codice
 Alexandrino, sed desunt in Græca Bibliorum [XVIII]
 editione. Simili modo ipse Didymus in fragmento,
 quod affert Hieronymus in epistola 119 ad Miner-

A vium et Alexandrum, sequitur lectionem codicis
 Alexandrini. Nam cum in Epistola I ad Cor. cap.
 xv, vers. 51, Græca Biblia habeant: *Omnes quidem
 non dormiemus, sed omnes immutabimur*; co-
 dex vero Alexandrinus, cui consentit vulgata Lati-
 na translatio, habeat: *Omnes quidem dormiemus,
 sed non omnes immutabimur*: Didymus utramque
 ibi quidem lectionem memorat, sed secundam alteri
 anteponit, ac sequitur. Cum itaque noster etiam
 theologus Scripturæ loca ita alleget, ut in illius
 allegationibus et additamenta occurrant aliquando,
 et passim Alexandrinarum membranarum lectiones
 sequatur, Alexandrinum hac etiam in re scriptorem
 agnoscimus.

Et quod spectat quidem ad additamenta, de iis
 cum in notis, tum in *rerum Indice* ad vocem *Addi-
 tamenta*, lectorem monui. Quod vero ad codicis Ale-
 xandrini lectiones attinet, pluribus exemplis quod
 dixi confirmandum est: si cui vero id molestum
 futurum sit, is eadem præteriens, ad cætera, quæ
 subjiciam, transiliat. Itaque primo, in Epist. ad
 Philipp. III, 8, Græca Biblia habent, Χριστοῦ Ἰη-
 σοῦ τοῦ Κυρίου μου · codex Alexandrinus pro μου
 habet ἡμῶν · noster vero theologus huic sequitur,
 pag. 5. Secundo, in Ep. ad Gal. II, 16, Biblia Græca
 habent, διότι οὐ δικαιοθήσεται · Alexandrinæ vero
 membranæ pro διότι habent ὅτι, ut legit auctor,
 pag. 4. Tertio, in ead. Ep. II, 14, Græca Biblia habent
 Πέτρῳ, codex Alex. κηφᾶ, ut auctor noster, pag.
 168 et 387. Quarto, in Ep. ad Hebr. III, 9, Biblia
 Græca habent περιφέρεσθε, auctor noster pag. 6,
 et codex Alexandrinus παραφέρεσθε. Quinto, in
 Ep. I ad Cor. VIII, 2, Græca Biblia habent, οὐδέπω
 οὐδὲν ἔγνωκα, ἄuctor noster pag. 8, omissa voce
 οὐδέν, legit, οὐπω ἔγνωκεν · simili autem modo legitur
 in codice Alexandrino, nempe οὐπω ἔγω. Sexto,
 in Ep. I Joan. I, 3, Biblia Græca habent, ἀπαγγέ-
 λωμεν ὑμῖν, auctor noster pag. 21, et codex Ale-
 xandrinus, ἀπαγγέλλωμεν καὶ ὑμῖν. Septimo, apud
 Joannem I, 18, Græca Biblia habent, ὁ μονογενῆς
 Υἱός, auctor noster pag. 76 et alibi legit, ὁ μόνου-
 γενῆς Θεός, quo modo legit Origenes Alexandrinus,
 ut monui pag. 76, not. 5. Octavo, in Ep. Jac. IV,
 12, Græca Biblia carent vocibus καὶ κριτής; at no-
 ster auctor illa legit pag. 27, ut et codex Alexandri-
 nus. Nono, in Ep. ad Hebr. I, 1, Græca Biblia ha-
 bent ἐπ' ἐσχάτων, auctor vero noster pag. 33, et
 cod. Alex. ἐπ' ἐσχάτου. Decimo, in Ep. ad Ephes.
 III, 14, Biblia Græca habent, Πατέρα τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, codex Alexandr., et auctor
 noster, pag. 49, omittunt omnia hæc verba, τοῦ Κυ-
 ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Undecimo, in Act. V,
 32, Græca Biblia habent αὐτοῦ μάρτυρες · auctor
 noster pag. 55 omittit vocem αὐτοῦ, ut cod. Ale-
 xandrinus. Duodecimo, in Ep. ad Philipp. III, 5,
 Biblia Græca habent, Πνεύματι Θεῷ · auctor noster
 hanc lectionem vitiosam esse contendit pag. 246, ac
 legit Πνεύματι Θεοῦ, quo modo legitur et in co-
 dice Alexandrino. Hæc, ni fallor, sufficiunt, ut ap-

pareat auctorem nostrum Alexandrinis Bibliorum A
exemplaribus usum esse.

Demum, ut alias mittam conjecturas, quæ lectori
eruditio opus hoc legenti facile in mentem venire
possunt, unum tantum ejus locum addam, quo magis
magisque roboratur opinio mea de patria, aut
saltem domicilio auctoris nostri. Exstat is pag. 308,
in qua cum nihil legatur, quod Alexandrino homini
non conveniat, tum illud maxime Alexandrini est,
quod Deum Opt. Max. unum ac trinum orat, ut
Nili fuenta sint plena, et maxima annonæ uberitas.
Ne vero cogar ea repetere, quæ alibi dicta sunt,
lege, quæso, notas meas ad illum locum. Ego enim
ad alia statim progredior.

CAP. IX. *Ecclesiæ Alexandrinæ catechista fuit au-*
ctor noster ut Didymus.

Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam a S. Athana-
sio factam fuisse Didymum, pauci ignorant, præso-
ctum scilicet eum fuisse celebri scholæ a S. Marco
evangelista, ut testatur Hieronymus, fundatæ, cui
scholæ viri magni Pantænus, Clemens Alexan-
drius, Origenes, Heraclius, S. Dionysius, Atheno-
dorus, Pierius, S. Petrus Martyr, S. Macarius, alii-
que præferant. Quodnam vero esset Alexandrini
catechistæ munus, [XIX] ex Eusebii *Historia eccle-*
siastica lib. vi, cap. 10, discimus. Ad eum scilicet
spectabat non modo rudiores primis fidei elemen-
tis imbuere, ut nomen ipsam catechistæ sonat, verum
etiam primo sacras litteras interpretari; eam
enim scholam vocat ibidem Eusebius διδασκαλίον
τῶν ἐπιτῶν λόγων· deinde *divinorum dogmatum the-*
saurus, ut Eusebii verbis utar, *partim viva voce,*
partim scriptis exponere auditoribus: demum hære-
ticorum sophismata refellere: etsi enim hoc aperte
non memoret Eusebius, dubitandum tamen non est,
quin unum ex præcipuis illius catechistæ muneribus
fuerit. Id certe a Didymo egregie præstitum
esse constat.

Jam vero hæc omnia in theologum nostrum ap-
prime quadrare quis non videt? Illud in primis
quadrat, quod is Alexandrinæ Ecclesiæ fuerit cate-
chista. Quid enim, quæso, aliud sunt illi *alternorum*
dierum conventus, quos pag. 304 ipsemet com-
memorat, nisi conventus, in quibus suas habebat
catecheses? In iis enim conventibus se una cum
discipulis, sanctæ Trinitatis commemorationem
factitare consuevisse ait, ac semper
Trinitatem ipsam pro viribus celebrasse, nec ullo un-
quam tempore non prædicasse, eos valde in suam ip-
sorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid ad
catholicam de Trinitate fidem spectans vel discere
negligant, vel docere. Aptissime sane hæc in cate-
chistam Alexandrinum convenire, ostendi jam in
notis ad eum locum. Cum enim Alexandriæ, non
vero in reliqua Ægypto, synaxes alternis diebus
recipsa haberentur, vix dubitandum videtur, quin
Didymus quoque alternis diebus suas συνοδας, id
est suas congressus, aut conventus habuerit. Quod
vero istos cœtus συνοδας potius vocet auctor no-

ster, quam synaxes, id ex eo fieri, videtur, quod
hujusmodi denominatio iis cœtibus maxime conven-
niat, quibus non episcopus, non presbyter præerat,
sed catechista sacris ordinibus non initiatus. Aliud
enim est *docere in ecclesia*, aliud vero *docere in cate-*
chesibus, ut colligo ex hisce Joannis Jerosolymita-
ni episcopi verbis apud Hieronymum in libro ad-
versus eundem Joannem, segm. 11, pag. 419: *Quæ...*
in ecclesia docemus, et in catechesibus. Primum il-
lud in ecclesia Alexandrina post Arii tempora epi-
scopo reservatum erat, si fides habenda est Sozo-
meno, qui lib. vii, cap. 19, scribit, *apud Alexandri-*
nos solum civilis Alexandrinæ episcopum ἐπὶ ἐκ-
κλησίας (id est in ecclesia) *docere: quam consuetu-*
dinem, inquit, *cum antea non fuisset, introductam*
esse ferunt, ex quo Arius presbyter de doctrina fide,
disserens, nova dogmata invenit. Quæ verba etsi
stricto sensu fortasse accipienda non sint, ex his ta-
men conjicere posse videmur, Didymum non in
ecclesia, sed alibi, synaxium diebus catecheses suas
habuisse: ideoque hæc etiam de causa eos conven-
tus magis proprie συνοδας, quam synaxes nuncu-
pari.

Sed alia adhuc sunt in auctore nostro loca, quæ
ipsam catechistam fuisse indicant. Sæpius enim is filios
suos, ac filiorum suorum filios memorat, *propter quos,*
inquit, *se viventem laborare*; sæpius etiam de iis me-
minit, qui una cum ipso conveniebant. De primis lo-
quens ait: *Οὗ ἐξ ἐμοῦ, et πατέρι & ἑδωκέην μοι Θεός·*
de aliis autem sic loquitur: *Οἱ σὺν ἡμῖν, et οἱ σὺν ἐμοῖ.*
Etsi vero primos illos non spirituales, sed carnales au-
ctoris filios fuisset conjiciam, secundos tamen, quos
vocat τοὺς σὺν ἐμοῖ, eos ipsos fuisse verisimile est,
qui una cum ipso in conventibus, aut συνοδας,
quas dixi, ad eum audiendum confluabant.

Quod demum spectat ad catechistæ munia, quam
præclare iis functus fuerit theologus noster, dicere
supervacaneum est. Ex iis enim, quæ hæctenus
dixi, apparet eum et in sacramum, litterarum studio,
atque interpretatione quammaxime versatum fuisse,
et divina dogmata cum viva voce, tum scriptis stren-
ue propugnasse, eaque ab hæreticorum dieteriis,
objectisque vindicasse. In iis igitur formulis potius,
quas modo memoravi, paulisper immoremur: ut
majus inde, si fieri potest, opinioni meæ robur ac-
cedat.

CAP. X. *Filios genuit et auctor noster et Didymus.*

Nihil itaque crebrius in precationibus huic operi
insertis memorat auctor noster, quam filios suos,
ut jam dixi. [XX] Eorum meminit pagg. 202, 203,
305, 307, 308, ac demum 319. Quæri ergo posset
primo, utrum auctor noster, aut Didymus mona-
chus fuerit: deinde utrum de filiis spiritualibus, an
de carnalibus ea loca intelligenda sint. Verum prima
quæstio et a proposito meo aliena est, neque ad
solvendam alteram omnino necessaria. Fieri enim
potest, ut liberis operam prius dederit Didymus, ac
deinde, uxore aut defuncta, aut consentiente, aut
etiam, ut Theonas fecit a Cassiano memoratus col-

latione XXI, cap. 1, eadem invita, in monasterium se receperit. Sive ergo monachus fuerit Didymus, ut eum appellat Victor Tununensis, sive non fuerit, solvenda adhuc restat altera ex propositis quaestionibus. Verum haud scio an ea nobis supersint monumenta, quibus ita dilui possit, ut lectori omnino satisfaciamus, qui probabilibus conjecturis contentus esse nolit. Duo tamen haec statuere posse mihi videor : primum sive loca, quæ indicavi, de spiritalibus filiis accipiantur, sive de carnalibus, optime Didymo ea convenire : secundum, verisimilius esse auctorem nostrum de carnalibus filiis loqui.

Ut autem a primo exordiar, si ea loca de spiritalibus filiis *per catechesim*, ut Cyrillus Jerosolymitanus loquitur, genitis intelligantur, quam bene ea Didymo congruant, nemo non videt : fuit enim is Alexandrinæ Ecclesiæ catechista, ut vero ait Clemens initio primi Stromatis, Πατέρας τῶν κατηχησεντῶν φάμεν. Sin autem de filiis carnalibus theologi nostri verba interpretemur, cuiusnam, quæso, ex omnibus quarti sæculi Patribus Alexandrinis aptius convenire possunt, quam Didymo ? qui, cum cæcus foret, nullis ordinibus sacris initiatus esse poterat ? Eisi enim nonnulli tunc presbyteri, et episcopi uxore non destituti fuisse perhibeantur, ut Synesius Ptolemaidis, ut S. Hilarius Pictaviensium, ut S. Pacianus Barcinonensium episcopi, nulli tamen ex hisce tribui potest hoc opus ; nec ullum præterea ex omni antiquitate Patrem novi, aut presbyterum, aut episcopum, qui de filiis suis carnalibus tam sæpe mentionem fecerit, ac eos veluti ostentavit, ut auctor noster facit : dedecere scilicet existimabant, ut opinor, ita se gerere eum, qui sacris ordinibus initiatus sit. Huc accedit quod non modo filios suos commemorat auctor noster, verum etiam nepotes, seu *filiorum suorum filios*. At id quoque adamussim quadrat in Didymum, quod et duntaxat vixerit, et hos libros post tertium ac septuagesimum circiter vitæ annum dictasse videatur, si eos revera dictavit, ut puto.

Quod vero ea quæ numeravi, auctoris nostri loca de carnalibus multo verisimilius, quam de spiritalibus, filiis accipiantur, multis conjecturis confirmari potest, quæ non omnes tamen ejusdem sunt roboris. Afferam prius leviores, tum veniam ad graviores

Nimirum primo in commentariis in *Psalms* ad versic. 157 psalmi CXVIII, pag. 502 catenæ Cordierianæ perinde loqui videtur Didymus, quasi uxor ipsi fuerit, ac liberi : ita enim ait : *Adversariæ potestates per domesticos, per uxorem litigiosam, et gestantem, et iracundam nos tentant, ut peccemus...* Τὰ γὰρ χρυστὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν· τὰ δὲ φανερὰ ἡμῖν καὶ τοῖς τέκνοις ἡμῶν. Similique modo in libro *adversus Manichæos*, pag. 213. Videmus, inquit, hæc semper in nobis ipsis accidere : quæ enim filios docemus, cum volumus eos secundum disciplinam institueri, ut disciplina utantur, non sic tamen utantur, ut instituti a nobis sunt.

Secundo, in citatis locis auctor noster non solum nihil omnino habet, quod indicet eum loqui de filiis spiritalibus, sed ita e contrario loquitur, ut, meo quidem iudicio, carnales potius filios designet. Etai enim filii spirituales, aut discipuli sæpius vocentur a Patribus *παῖδια*, υἱοί, aut τέκνα, nempe *fili* ; haud scio tamen an eorum ullus de discipulis suis loquens hæc locutione usus unquam fuerit : οἱ ἐξ ἐμοῦ, id est, *ii, qui (sunt) ex me*, nempe, *qui orti sunt ex me*. At auctor noster sæpius eam usurpat, ut videre licet in locis superius allegatis.

Tertio, non filiorum duntaxat is meminit, inquit eos *esse ex ipso* (nempe natos ex ipso) ac sibi a Domino datos, sed istorum quoque filios memorat, eosque vocat alicubi quidem τῶν ἀπ' αὐτῶν ὄντας, id est, *qui ab ipsis sunt*, nempe, *qui ab eis geniti sunt* ; alibi vero *παῖδια τῶν πατέρων*, id est, *filiis filiorum*. Quin præterea pro nepotibus orat nondum natis, sed in postera orituris, [XXI] dum ait, τῶν ἀπ' αὐτῶν ἐσπομένους. Deo in summa commendat non tantum se, ac filios suos, sed *et natos natorum et qui nascentur ab illis*. At si hæc omnia de filiis, ac nepotibus spiritalibus, sive de discipulis, et de discipulorum discipulis, ac demum de iis, quos discipulorum discipuli edocturi erant, intelligerentur, nimis continuata esset, meo iudicio, sine ulla necessitate, allegoria. Ac sane quis alius scriptor unquam discipulorum suorum discipulos, *filiis filiorum suorum* nuncupavit, iis præsertim in locis, ubi oratio simplex sit, nec translationibus referat?

Quarto, memorat theologus noster cum eos, quos vocat τῶν ἐξ ἐμοῦ, tum eos, quos appellat τῶν σὺν ἡμῖν, et τῶν σὺν ἐμοί, nempe memorat cum filios suos, tum eos, quos *una cum se ipso* esse ait. Videntur autem hæc satis commode explicari, si dixerimus, aut priore formula carnales Didymi filios, secunda vero illos, qui *una cum ipso* ad catecheses conveniebant, designari ; aut primos eosdem esse cum secundis, quod scilicet Didymi filii una cum Didymo ipso viam degerent.

Quinto, auctor noster pag. 319 ait : *Simul cum filiis, quos dedit mihi (Deus), et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus*. Pagina vero 307 illud a sancta Trinitate petit, ut possint universi iis qui indigent, largiri pro viribus, incipientes a propinquis, et consanguineis, atque domesticis. Hæc autem et aptissime ei tribuuntur omnia, cui filii carnales sint, nec possunt cuncta de discipulis probabiliter intelligi : si enim de his primo in loco loqueretur, filios duntaxat commemorasset, non vero filiorum etiam filios : nam propter filios quidem dicere poterat, se viventem laborare, non vero propter illos qui non erant ejus discipuli, sed discipulorum suorum discipuli, pro quibus proinde non Didymus ipse laborabat, sed ipsi discipuli.

Sexto, quemadmodum ex Isidori Pelusiotæ epistolæ unam, quæ Evagrio inscripta est, celebri Evagrio Didymi discipulo scriptam vult Tillemontius

tomus X, in Evagrĳo; et epistolam 125 libri I Gregorio Nysseno missam idem arbitrator tom. XV, ubi agit de S. Isidoro Pelusiota; ac demum epistola 109 libri I, Marathonio monacho inscripta, ad eum Marathonium data videitur qui episcopus Nicomedienus creatus fuit: ita cum tres etiam sint ejusdem S. Isidori epistolæ, ut monui pag. 477, quarum duæ inscribuntur Didymo, nempe 330 et 331 libri primi, tertia autem Didymo scholastico, nempe 206 libri sexti, videntur hæc quoque Didymo nostro scriptæ. Nam quod attinet ad binas priores, in utraque de quibusdam Davidis verbis agit S. Isidorus, in secunda vero Didymum, ad quem scribit, ex ehadat, quod, cum et ingenii acumine polleat, et Scripturarum sensum sagaciter perscrutetur, nihil est quod eum latere possit: nam cum omnia, inquit, in juvenili ætate præclare collegeris, quietem in senectute habes. Hæc vero omnia Didymo nostro mirifice conveniunt. Quidni ergo suspicemur tertiam quoque eidem Didymo scriptam esse? Non ausim id equidem asseverare. Scholastici tamen titulus, de quo legendum Cangii Glossarium, recte ei tribui potuit, qui et scholæ Alexandrinæ præerat, et pluribus scientiis eruditus erat. Quod si ad ipsum epistola isthæc missa est, fuerunt ei sine dubio liberi, iique plures, ut allata etiam theologi nostri verba indicant. Sic enim incipit epistola: *Filium tuum maximum a natu minimo dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen quasi nescias*. Quæ miram in modum conveniunt auctori nostro: eum enim quietis amantissimum fuisse, ac mansuetum, atque ab ejusmodi contentionibus alienum, plurima hujus de Trinitate operis loca manifestant.

Demum, Libanius in epistola 321 Sebastiano Marchæo, Ægypti duci, Rhetorium commendat, quem et discipulam suam dicit, et hominem non pecuniosum, et in oratoribus ac poetis versatum, Didymi autem filium: *Duo, inquit, in primis me ipsi (Rhetorio) benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est διδάσκαλος, id est doctoris, seu magistri. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdum fluens*. Et in epistola 320, *Rhetorius iste nobiscum versatus est; ego vero patris ejus disciplina usus sum; et mihi quidem per illum poetas, illi vero per me rhetoras (XXII) nosse contigit... Ille nunc in Ægyptum venit fundam paternam non amplum occupaturus: patrem enim ibi habet*. Hactenus Libanius. Utrum vero is de Didymo nostro sermonem habeat, penes lectorem judicium sit. Et sane, de quo Libanius, omnia cum Didymo nostro conveniunt adamussim: in Didymum enim nostrum perbelle quadrat, quod vocetur διδάσκαλος, id est doctor; quod filium in oratorum ac poetarum lectione versari, atque erudiri curaverit; quod fuerit in poetis et ipse summopere versatus; quod Sebastiano notus non esse nequiverit; quod ab iis omnibus cognitus fuerit, qui magnam Ægypti civitatem, videlicet Alexandriam,

A non ignorarent; quod Ægyptius exstiterit; quod doctrinæ suæ copiam aliis fecerit; quod noctu et interdum docuerit; quod filium habuerit non pecuniosum. Itaque tandem de Didymo nostro sermonem a Libanio haberi credere licet, quædam aut alius Didymus deprehensus sit, qui Libanii ætate Alexandriæ floruerit, ac Didymo nostro notior, vel saltem æque notus fuerit, aut ratio aliqua afferatur, ob quam de Didymo nostro Libanius nequeat intelligi. At inquit, Didymum illum Libanius vocat magistrum, ac præceptorem suum: id autem Didymo nostro vix ac ne vix quidem congruit: nec enim Libanius Alexandriam profectus unquam esse videtur, nec Didymum nostrum utpote cæcum Antiochiam, aut Athenas, aut Nicomediam, aut Constantinopolim, aut Nicæam perrexisse verisimile est: quibus in urbibus moratum esse constat Libanium. Huc autem accedit, quod Didymi nostri æqualis foret Libanius: hic enim anno Christi 314 natus est, Didymus autem anno circiter 310 ortus fuit. Sed ejusmodi hæc non sunt, ut inanem reddant conjecturam meam. Libanius enim utpote paulo junior, Didymi nostri discipulus esse potuit, atque Alexandriæ forsitan aliquando fuit, cum in oratione in eos qui molestatum ipsum appellabant, segm. 7 sic loquatur: *In Ægypto quampluribus, apud Athenas tribus metum injeci, a curia utrobique advocatus*. Quin imo si magnæ civitatis nomine Alexandriam superius designavit Libanius, ut videtur, vix in dubium revocari potest, quin eadem in urbe poësis in Didymi gymnasio operam dederit adolescens. Sed jam ad theologum nostrum redeamus, et quo sæculo scripserit, investigemus.

Cap. XI. Auctor noster sæculo IV floruit ut Didymus.

Hos de Trinitate libros post annum Domini 379 scriptos fuisse aperte patet ex pag. 406: ibi enim Basilium Magnum citat auctor ut jam defunctum. Sed tempus ipsum, quo hæc dictata sint, nusquam in hoc opere aperte designatur. Tam multæ tamen sunt conjecturæ, quæ illum quarto sæculo vixisse denotant, ut dubitandum non videatur, quin quarto sæculo reipsa scripserit ut Didymus; nam primo, etsi de Filio ex professo agat, nusquam tamen aut Nestorianam, aut Eutychanam hæresim memorat, cum plerarumque ex antiquioribus hæresibus mentionem faciat. Secundo, Arianis exprobrat, pag. 227, quod Marathonium Nicomediensium episcopum creandum curarint: id autem cum quarto sæculo contigerit, scriptorem indicat quarti sæculi; Marathonii enim nomen haud multos post ejus ætatem annos vix cuiquam notum fuisse videtur. Tertio, Origenianis quibusdam locutionibus utitur, quas post Didymi obitum sæculo quinto circiter ineunte suspectas evasisse constat: iis autem usus non esset auctor noster, si tum scripssisset, cum ab Hieronymo jam exagitatae fuerant, atque a Theophilo Alexandrino condemnatae; quod contigit ipso quinti sæculi initio. Quarto, de Macedonianis ubi-

que sic loquitur, ut eorum hæresim non ut vetustam, sed ut recentem confutare videatur, ac primos ejus defensores impugnare. Demum sive dogmata spectentur, quæ is inculcat, sive peculiare, quibus adhæsit, opiniones, sive disciplina ecclesiastica, quam alicubi attingit, cujusmodi est disciplina arcani, orantium conversio ad orientem, oratoriorum usus atque constructio, ecclesiarum ornatus ex auro, argento, ebore ab Hieronymo etiam in epist. 130, segm. 14, memoratus, continua baptismi administratio, creberrima Eucharistiæ sumptio, et alia his affinia, nihil in hoc opere invenietur, quod auctori [XXIII] quarti sæculi non congruat. Quæ cum ita sint, eadem ipsum ætate qua Didymum floruisse non dubito.

CAP. XII. Auctor noster Deum vocat ἀμεγέθη ut Didymus.

Sed aliud hic argumentum addere placet, quod non parvi ponderis esse existimo. Illud autem ex eo duco, quod auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη quam vocem cum in epistola ad clarissimum præsulem Joannem Archintum Bononiæ tunc prolegatum commemorassem, ac vertissem, *quantitate carentem*, Gallicus quidam scriptor ea de hoc vocabulo pronuntiavit, quæ mihi probari nequeunt. Verum ei satis superque a me jam responsum est pag. 39, not. 2, et pag. 112, not. 1. Nunc itaque nihil aliud superest, nisi ut argumentum meum paucis exponam. Nimirum constat primo, Deo magnitudinem a Patribus tribui, ut citatis locis diximus: neque vero eam duntaxat *magnitudinem*, quæ Græce μεγαλωσύνη dicitur, aut μεγαλειότης, sed etiam μέγεθος. Ita Chrysostomus tom. I editionis Montfauconianæ, pag. 457, ait: Τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτά· et Basilium Deum vocat ὀρίστον μέγεθος apud Fabricium in *Bibl. Græc.* vol. VIII, pag. 100; a Josepho autem lib. II *contra Apionem*, segm. 22, Deus ipse appellatur τὴν μορφήν καὶ μέγεθος ἰὴμὴν ἀφανέστατος, sive, ut alii legunt, ἀφατος. Constat secundo, in sacra Scriptura, Dei quidem μεγαλωσύνην, aut μεγαλειότητα memorari, nusquam tamen, ni fallor, Dei μέγεθος aut μέγεθος nominari. Tertio, nullum hactenus inveni Didymo vetustiorum Patrum, a quo Deus dictus sit ἀμεγέθης. Constat denique Deum a Didymo Alexandrino in commentariis in *Psalmos* dictum esse ἀμεγέθη, ut monui not. 1, pag. 112. Id autem ex eo fortasse factum est, quod is, utpote diligentissimus Scripturarum interpres, scrutator, atque indagator, observavit, μέγεθος nusquam Deo tribui in Scripturis. His præmissis cum et auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη, non immerito mihi videor hinc quoque colligere posse, ipsum unum, eundemque esse cum Didymo Alexandrino. Fateor alium quoque Alexandrinum scriptorem, nempe S. Cyrillum, eodem modo de Deo locutum postea esse, ut monui not. 2, pag. 39, cum Deum et ipse aperte dixerit ἀμεγέθη, sed hujusmodi locutionem ex Didymo Cyrillum nu-

atatum esse conficere licet, cum et aliis in locis Didymum ipsum imitatus esse videatur, ut superius suspicari me dixi. Et de hac quidem re satis: a aliam itaque rationem transeamus.

CAP. XIII. In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.

Cum plurimi ex Græcis Patribus Didymo vetustioribus aut supparibus, profanos scriptores, ac præsertim poetas citent, ut ex eorum operibus apparet mirum non est, si auctores externos, id est profanos theologos quoque noster haud raro allegat. Illud potius mirum videri debet, potuisse hinc nesci quem colligere, opus hocce Didymi ætate multo recentius esse: cui cum satis jam occurrerim in notis, mihi nunc vicissim videor ex hoc ipso contrariam conjecturam ducere posse, ut operis auctorem Didymum esse magis magisque confirmem. Didymum enim in poetarum maxime, ac rhetorum quoque operibus versatum fuisse testantur Sozomenus, Theodoretus, ac Nicephorus in *Testimoniis*, quæ in Appendice attuli. Ipse vero Didymus in commentariis in *Acta apostolorum* ad caput VII, tomo IV *Anecd.* Wolfii, pag. 23, docet, *doctrinam externam non omnino contemnendam esse; in laude enim ponitur, quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit instructus, sicut et de Daniele, et sociis ejus Judæis prædicatur, quod omnes in Chaldæorum: philosophia, affinibusque scientiis superarint.* Quin catechistas omnes Alexandrinos Didymi præcessores Pantænium, Clementem, Origenem, Dionysium, Ammonium, aliosque *externæ quoque sapientiæ operam impendisse constat: inter quos Clemens atque Origenes quantum non modo in sacra, verum etiam in profana eruditione excelluerint, nemo [XXIV] ignorat.* Nam Clementis quidem opera profanorum poetarum ac philosophorum allegationibus ubique referta sunt. Alter vero non modo in libris *contra Celsum* pro Christiana religione scriptis Euripidem, Homerum, aliosque citat, ut patet ex tom. I pag. 349, 393, et 730, editionis Parisiensis anni 1733; verum etiam discipulum suum S. Gregorium Thaumaturgum hortatur pag. 3 ejusdem tomi, ut geometriæ, atque astronomiæ operam navet, quod hujusmodi scientiæ Christiano homini ad intelligendas, explicandasque sacras Scripturas conferre queant. Quæ cum ita sint, rationem hanc paucis ita concludimus. Theologus noster Pindarum, Homerum, Sophoclem, Orpheum, Diagoram, Platonem Comicum, Sibyllina carmina, aliorumque poetarum, quorum nomina reticet, versus sæpius citat; Platonem quoque allegat, Aristotelem, Porphyrium, ac Mercurium Trismegistum, cujus nomine inscripti libri ut genuini tunc habebantur. Atqui hoc ei maxime convenit, quem in poetis, aliisque scriptoribus ethnicis versatum fuisse constat, cujusmodi fuit Didymus. Ergo tantum æbet, ut hoc opinioni nostræ quidquam officiat, ut potius hæc ratio non seorsum quidem sumpta, sed

aliis conjecturis, ac rationibus juncta sententiam nostram probabilior reddat.

Cap. XIV. *Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.*

Apertissimum Origenis propugnatores vocat Didymum Hieronymus. Quo autem sensu id accipiendum sit, quæve sint, aut quales Origenis opinionones, quibus adhæserit Didymus, non inquiram modo. Illud mihi in præsens sufficit, ut quemadmodum in Didymo, ita et in theologo nostro multæ occurrant et iis locutionibus, quas in Rufino Aquileiensi, in Joanne episcopo Hierosolymitano, aliisque ut Origenianas insectatus est Hieronymus ipse, Theophilus Alexandrinus, et alii Patres. At hujusmodi reipsa sunt primo quæ de imagine Dei ab homine per peccatum amissa docet auctor noster pag. 255; deinde quæ sæpius scribit de *apatheia*, id est, *imperturbatione*, aut immunitate a perturbationibus animi, quas vulgo *passiones* dicunt; ac demum quod pagg. 32 et 151 affirmat, cum in illa quidem ait: *Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam confitentur*: in hac vero: *Nam revera quidquid initium accepit, habebit etiam finem.*

Fateor tres hæc theologi nostri, aliasque hujusmodi locutiones recto sensu accipi posse, ac reipsa ab aliis Patribus esse adhibitæ. At ne in Didymi quidem operibus quæ exstant, ulla fortasse est Origeniana locutio, quam catholice explicare nequeamus: quas vero in theologo nostro reperimus Origenismum redolentes, plerasque ut Origeniana locutiones ab Hieronymo, aliisque habitas fuisse ostendi in notis, ut proinde nihil nunc restet aliud, nisi ut de sententia, quam pag. 32 et 151 exstare dixi, aliquid addam; nihil enim de ipsa in notis dictum fuit. In Origenistis igitur hanc quoque reprehensam fuisse didici e S. Anastasio Sinaita, qui in *Hodego* apud Gretserum tom. XIV, pag. 149, hæc scripsit: « Ait sanctus Basilus sermone in *Hexaemeron*: *Omne illud quod principium habet, habere etiam finem.* . . . Quod dictum crebro nobis objiciunt vanissimi Origenistæ, ut inde præexistentiam animarum in cælis ante corpora extendant. » Ila Anastasius. Ego vero cum verba, quæ in Basilio tribuit, in Basilii homiliis in *Hexaemeron* non invenierim, utrum ea Basilii sint, ignoro. Sed eadem in theologo nostro exstare certum est.

Quod vero hæcenus dixi de Origenianis locutionibus, id ipsum de iis dictum volo, quæ post Didymi obitum Pelagianæ aut Semipelagianæ vocari cœperunt, quæque a theologo nostro item ut a Didymo usurpatæ sunt: cujusmodi est illa, qua auctor noster ait pag. 270, *fidem a nobis incipere*. Nam istæ quoque inter Origenianas recenseri possunt, quippe quas auctor noster ex Origene desumpsit, ut monui not. 1, pag. 270.

[XXV] Cap. XV. *Idem in theologo nostro, atque in Didymo occurrunt memoriæ lapsus.*

Ne illud quidem parvi faciendum est, quod cum in scriptore nostro, tum in Didymo animadverti,

non raro utrumque, dum Scripturæ loca allegat, memoriæ vitio lapsus esse. Et quod attinet quidem ad theologum nostrum, singula hujusmodi errata diligenter ipse in paginarum margine adnotavi; multa etiam in *rerum Indice* ad vocem *Memoriæ* indicata sunt.

Quod autem spectat ad Didymum, etsi pleraque, aut omnia, quæ exstant, illius opera tribus hisce de Trinitate libris breviora sint, hujusmodi tamen lapsus in iis quoque deprehendi. Ita, verbi gratia, in libro *adv. Manichæos* pag. 207, postquam attulit ex Paulo hæc verba, *Ut sit sancta*, et cætera, quæ exstant in Ep. I ad Corinthios, statim subjungit: *Imo etiam in Epistola ad Corinthios*, etc. Quin continuo post hæc verba rursus labitur; ait enim: *Et paulo post eosdem* (Corinthios) *alloquitur*, etc.; verba enim, quæ is allegat, non paulo post, sed paulo ante, imo proxime superius exstant apud Paulum. Simili modo in commentariis in *Acta apostolorum*, quorum commentariorum pauca fragmenta Wolfius edidit, Petrus pro Paulo nominatur pag. 23 tom. IV *Anecdotorum* ejusdem Wolfii. In libro etiam *De Sp. sancto* plura ex hujusmodi erratis inveni, ac de iis lectorem monui pag. 3, not. 2, et pag. 62, not. 2. Demum in *Enarrationibus in Epistolas catholicas* plurima quidem Scripturæ testimonia profert, sed vix duobus, tribusve in locis libros nominat, ex quibus ea desumpta sunt, quasi vereatur ne in hujusmodi errata incidat: verum omnes memoriæ lapsus vitare non potuit; exponens enim quartum caput epistolæ I Petri, allegat octavum versiculum capituli v Epistolæ ad Romanos, tum hæc addit: « Et mox ait: *Pro impiis.* » Quasi hæc verba, *pro impiis*, post octavum versiculum sequantur, cum exstant versiculo sexto ejusdem capituli.

Sed et aliam adjicere placet animadversionem, quæ pluris adhuc faciendæ est; aliqua enim ex hisce erratis non modo similia, sed eadem plane in utroque auctore esse comperi. Ita, exempli gratia, Pauli verba, *Ut sit sancta corpore, et spiritu*, theologus quidem noster, pag. 160, reperit ait in Epistola ad Hebræos, cum exstant in prima ad Corinthios. Didymus vero in libro *adversus Manichæos* eadem verba sic affert, ut ea non in prima ad Corinthios exstare affirmet, sed alio in loco, ut monui pag. 160, not. 10. Simile quid pag. 388, not. 9, et alibi observatum est.

Cap. XVI. *Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.*

Sed cum opere in longo fas sit obrepere somnum, ut Flaccus ait, mirum nemini videri debet, quod auctorem nostrum, dum innumerabilia citat Scripturæ loca, memoria interdum fefellerit: illud potius omnes mirabuntur, tanta eum memoriâ pollere, ut tam multa præsto semper habeat Bibliorum testimonia. At id ipsam Didymo Alexandrino apprimè congruit, quod illum memoria summo opere valuisse cum omnes uno ore testentur veteres, tum

ejus opera confirmant, maxime vero liber *De Spiritu sancto, Enarrationes in Epistolas catholicas*, et juxta supersunt fragmenta commentariorum ipsius in sacra Biblia : hujusmodi enim libros a cæco dictari potuisse vix in animum induceremus, nisi ex indubitatis constaret monumentis eum non hæc modo, verum alia longe plura, imo, ut Hieronymus loquitur, *innumerabilia* opera dictasse. Novi equidem primis Ecclesiæ sæculis plurimos fuisse Christianos, qui divina volumina nocturna diurnaque manu versantes memoriter ea ediscebant. Quin plures etiam existisse non inficiabor, qui integra Biblia fideliter sine scripto recitare possent, ut vult auctor *Antiquitatum Critices* tom. I, ac Joannes Lyronus monachus S. Mauri tom. III *Rerum singularium ad litteras, historiamque spectantium*, a viro clariss. Casto Innocente Ansaldo allegatus. At theologus noster non tantum sacros libros maxima saltem ex parte memoria tenuisse videtur, verum etiam omnia Scripturæ loca, quæ usui esse possent, quotiescunque usui [XXVI] futura erant, præ oculis habuit. Aliud autem est Psalmos, verbi causa, aut integra Biblia ita memoria retinere, ut hæc in ecclesia vel dormitans memoriter recitare valeas ; aliud vero ex innumerabilibus præterea Scripturarum testimoniis ea semper in promptu habere atque afferre, quæ ad rem faciant. Illud excellentis memoriæ est ; hoc vero, ut equidem arbitrator, excellentissimæ : ac illud quidem Didymum facere potuisse satis probabile est ; hoc vero theologum nostrum, seu Didymum ipsum fecisse certum ac manifestum est.

CAP. XVII. *Eædem in theologo nostro, atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.*

Magnam fuisse Didymi ætate in Græcis Bibliorum exemplaribus aut lectionum, aut translationum varietatem, nemo nescius est, ut superius dicebam cap. VIII. Videamus ergo, utrum theologus noster, ac Didymus easdem Biblicorum textuum lectiones secuti sint ; si enim easdem apud utrumqueprehenderimus, erit hoc quoque non leve indicium, quod opinioni nostræ suffragetur. Verum non omnes parvi etiam momenti varietates attendendæ sunt ; sæpe enim contingit ut unum eundemque Scripturæ locum : nunc uno modo legant, nunc alio, vel quod memoriter citent, vel quod minimas, minimique pretii discrepantias negligant, vel demum quod modo unam lectionem sequi malint, modo aliam. Attamen quædam tunc erant in Bibliorum codicibus varietates, quas peculiari animadversione dignas censeo. Ita, exempli gratia, Primo in Epist. II ad Thess., cap. II, vers. 13, Græca quidem editio habet, ἀπ' ἀρχῆς, id est *ab initio* ; Didymus vero in libro *De Spiritu sancto* legit ἀπαρχῆν, id est *primitias* ; at auctor quoque noster legit *primitias*, ut dixi pag. 123, not. 4. Secundo, in Epist. ad Romanos cap. VIII, vers. 11, codex Alexandrinus, et Græca editio habent : *per inhabitantem Spiritum*

ejus in vobis ; Latina vero Biblia, *propter inhabitantem*, etc. ; theologus autem noster non solum legit, *per inhabitantem*, sed et alteram lectionem ut Macedonianam improbat : at Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto* legit, *per inhabitantem*, ut dixi pag. 180, not. 5. Tertio, auctor noster pag. 247, hæreticos redarguit, quod in Bibliorum exemplaribus ex quodam Amos prophetæ loco vocem *ego* abstulerint ; Didymus vero eundem prophetæ textum afferens in libro *De Spiritu sancto* num. 44 et 59, cavet ne omittat dictionem *ego*. Quarto, cum apud Joannem cap. I, vers. 18, omnes editiones tam Græcæ, quam Latinæ, imo et Alexandrinus codex habeat, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris ipse enarravit* ; theologus tamen noster pag. 76, et alibi pro *Unigenitus Filius* legit *Unigenitus Deus* : Didymum vero legisse *Unigenitus Deus*, quamvis certo probare nequeam, quod nullus nunc succurrat locus, in quo textum hunc afferat, hoc tamen modo et eum legisse opinor, cum ejus quoque præcessor Origenes catechista Alexandrinus eadem ratione legerit, ut dixi pag. 76, not. 5. Denique, lectorem rogo, ut ea videat quæ pag. quidem 246, not. 1, scripsi de Pauli verbis, *Spiritus Dei servientes* ; alibi vero de aliis textibus : ego enim cum verear ne longior sim, alia hujusmodi exempla hic afferre supersedeo.

Ac illud potius addo, ab auctore quidem nostro Scripturæ loca sic sæpe afferri, ut sententiæ magis adhæreat, quam verbis ; at eadem se ratione gessisse Didymum is comperiet qui Biblicos textus ab eo allegatos cum Græcis Bibliis contulerit. Attamen cum hoc ipsum non raro ab aliis etiam factum esse videamus, non potest pro nota quadam haberi, qua Didymus a reliquis Patribus seceratur

CAP. XVIII. *Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.*

Alexandrinus catechistas allegorici, dum Scripturas interpretabantur, delectatos esse norunt theologi. De Didymo autem nostro equidem ea præ oculis habens, quæ in ipsius operibus, aut fragmentis observare me memini, tria hæc statuere posse mihi videor. I. Eum ubi hæreticos refellit, non allegorias sectari consuevisse, sed ex litterali Scripturæ sensu argumenta petere ad eos [XXVII] confutandos. II. Dum Veteris Testamenti libros, aut textus explicabat, allegoriis indulgisse : propterea, ut opinor, quod *omnia in figura contingebant Hebræis* *. III. In Novi Testamenti verbis raro eum allegorias expiscatum esse, sed litterali sensui plerumque, aut fere semper adhæsisse.

At tria hæc ipsa in theologo etiam nostro observavi. Sicut enim Didymus in libro *De Sp. sancto* Macedonianos validissimis confutat argumentis e litterali Scripturæ sensu deductis, ita et noster scriptor Arianos, Eunomianos, Macedonianos sic refellit, ut fere omnia argumenta e Scripturis lit-

* I Cor. x, 11.

teraliter explicatis derivet. Ac quemadmodum Didymus quinque *Explanatonum* libros in *Zachariam* ita dictavit, Hieronymo teste, *us tota eorum ἐξήγηται allegorica fuerit, et historiae vix pauca tetigerit*, ita theologus noster lib. II, cap. 14, plures simul *Zachariae* ipsius textus allegans in quadam digressionem, allegorice omnes interpretatur, ac ea fortasse in compendium redigit, quæ in illis *explanatonibus* fusius disseruerat: alibi vero sæpius alia Veteris Testamenti loca allegorice exponit. Demum, ut in Didymo, ita et in auctore nostro perpauca, si fallor, occurrunt Novi Testamenti loca allegorice explanata.

Verum, quod magis notandum est, multæ in his *De Trinitate* libris occurrunt textuum Scripturæ interpretationes, quas si cum iis comparemus quæ in Didymo leguntur, eandem esse invenimus, ut plurimis in notis monui. Nam I, Joelis verba, exempli gratia, *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*¹, eodem modo explicat Didymus lib. *De Sp. S.* num. 11, ac theologus noster pag. 117. II. Psalms verba, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*², auctor noster de Spiritu sancto exponit pag. 278, eademque ratione illa accepit Didymus pluribus in locis, ut dixi ibidem not. 6. III. Ubi Scriptores Veteris Testamenti *brachium Dei*, aut *dexteram Dei* nominant, Didymus Filium Dei interpretatur, ut dixi not. 6 pag. 13; idem vero facit theol. noster in eadem pagina. IV. Christi verba, *Non veni pacem mittere, sed gladium*³, sic intelligit auctor noster pag. 147, ut nomen gladii significet sapientiam, qua Spiritus sanctus obdurata corda incidit. Simili modo Didymus in *Enarrationibus* ad caput IV Epistolæ Jacobi: *Veniens Jesus* (inquit). . . *gladium misit in terram. Sermo namque, et doctrina illius dividit, et abjungit a terrenis, atque materialibus rebus*. V. Verba Pauli, *Elegit nos in ipso ante constitutionem mundi*⁴, de Dei præscientia exponit theologus noster pag. 341; eademque ratione illa intelligit Didymus in *Enarrationibus*, ut ibidem indicavi. Demum, ne singula afferam, legenda sunt quæ scripsi pag. 50, not. 2, pag. 28, not. 3, pag. 127, n. 3, pag. 177, not. 2, pag. 185, not. 6, p. 252, not. 3, pag. 277, not. 6, pag. 252, not. 7, et alibi passim. Cap. XIX. *Frigidiuscula quædam, aut certe leviora* D *habet uterque auctor.*

Etsi auctor noster validis plerumque, imo fere semper argumentis hæreticos refellere soleat, ac ea scribere, quæ gravem theologum decent, nihilominus pauca quædam in eo leguntur quæ, meo quidem iudicio, frigidiuscula sunt, aut certe leviuscula. Hujusmodi esse opinor quod pag. 264 scribit de nomine *περιτεπεί*, numeroque DCCCI, quem ex eo nomine, item ut ex literis α, et ω magno, elici observat. Frigida etiam videntur quæ pag. 18 exstant de Latinis vocabulis, *Plus quam perfectus*. Interpretatio autem verborum Joannis Baptistæ, *Tu es*

A *qui venturus es*¹¹? quam habet pag. 21, haud scio an multis arridere queat. Quin etiam levicula compluribus videbuntur quæ occurrunt pag. 345, de verbis Joannis Theologi: *Et Verbum erat apud Deum*¹². Nonnulla vero alia ejusdem generis non indicamus, quod fieri facile possit, ut quæ a nobis levia, eadem ab aliquibus gravia habeantur. Illud vero diffiteri nemo potest, duos saltem ex apocryphis Veteris Testamenti libris ab ipso citari, librum III Esdræ, p. 294, et orationem Manassis, p. 399 et 434.

At similia plane in Didymo etiam reperi. In libro quidem *De Spiritu sancto* gravissimis Macedonianos redarguit rationibus, atque ita Scripturæ loca ubique fere exponit ut theologum decet. [XXVIII] Sed explicatio, quam num. 50 adhibet verbis Isaïæ, B *Congregans dextera Moysem*¹³, in quibus Mosis nomine intelligi etiam posse ait legem Mosaicam, haud scio an ejusdem cum cæteris interpretationibus sit gravitatis. Ac illud quoque non satis firmum videbitur cuiquam quod ait in commentariis ad cap. VII *Actorum*, tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, nempe verba Salomonis, quæ exstant in Græca Proverbiorum translatione cap. V, *Ne multus sis cum aliena*, de uxore marito juncta accipi non posse, sed de ethnicorum sapientia accipienda esse. Levicula certe est explicatio illa verborum, *Quis ostendit nobis bona*¹⁴? quam etsi ex aliorum sententia afferat, non respuit tamen in fragmento quod edidi pag. 278, not. 6 Leviusculum itidem videri potest quod apud Nicetam Heracleensem in catena ms. in *Jobum* legi ad caput I, vers. 2. Cum enim Jobo *septem filios, ac tres filias* fuisse narret ibi sacer scriptor, Didymus binis hisce numeris mystice acceptis *septem* Spiritus sancti dona, ac divinarum personarum *trinitatem* designari ait, *ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πῶς τῆς ἐδδόμενης χάριτος εἶναι δημιουργόν*, id est, *ut discamus, fidem qua in Trinitatem credimus, septemplex gratiæ creatricem esse*. Leviusculum denique, ut alia nonnulla præteream, id etiam, si fallor, est, quod ex *Enarrationibus* mox afferemus.

Quod vero apocrypha Veteris aut Novi Testamenti opuscula a Didymo etiam citata interdum fuerint, tribus ostendo exemplis. Nam I, apud Nicetam in *Catena Græcorum Patrum in B. Job*, Londini anno 1637 edita, librum *Pastoris* allegat pag. 202: qui tamen ab Athanasio quoque tom. I, pag. 895, et alibi allegatus fuerat. II. In *Enarrationibus* ad cap. III Epistolæ I Joannis apocryphum librum citat, qui *λεπτογένεσις*, aut *μικρογένεσις*, id est, *parva Genesis*, nuncupabatur: hæc enim ibi legitur: *Nam et in libro qui Leptogenesis appellatur, ita legitur, quia Cain lapide, aut ligno percusserit Abel: unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore*. III. In commentariis ad caput VIII *Actorum*, tom. IV *Anecdotorum*

¹ Joel II, 28. ² Psal. IV, 7. ³ Matth. X, 34. ⁴ Ephes. I, 4. ¹¹ Matth. XI, 3. ¹² Joan. I, 1. ¹³ Isa. LIII, 12. ¹⁴ Psal. IV, 6.

Wolfii pag. 35 : *Quia vero, inquit, in canonicis libris non exprimitur, quo pervenerit (Enochus), in apocryphis in paradysum sublatus memoratur.*

CAP. XX. *Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.*

Quam plurima in theologo nostro loca esse atque argumenta iis valde affinia, quæ in Didymi opusculis, maximeque in libro *De Spiritu sancto* occurrunt, extra omnem controversiam positum est. Id enim passim ostendi in notis. Ne vero quæ jam scripsi, rursus dicere cogar, lectorem rogo, ut has percurrat, ac eas præsertim quæ exstant a pagina 160 ad 170. Jam vero tantam quoque similitudinem indicium esse opinor non contemnendum, quo nostri operis auctor delegatur, ac unus idemque cum Didymo esse indicetur. At potuit, inquit, theologus iste Didymum imitari. Non diffiteor. Sed primo non illud nunc quaeritur, quid fieri omnino potuerit, sed quid probabilius sit. Deinde ita quædam theologo nostri loca quibusdam Didymi locis similia sunt, ut sæpe eadem utrobique lectiones deprehendantur, iidem Scripturæ textus cum iisdem additamentis, iidem memoriæ lapsus, idem denique stylus, ac ratiocinandi modus : quæ omnia ut in duobus auctoribus tam similia sint, vix fieri posse videtur.

CAP. XXI. *Utriusque scripta auctorem produunt eisdem moribus præditum.*

Videndum nunc etiam, quibus moribus præditum se prodat uterque auctor ; fieri enim potest ut ali- quod et isti nobis indicium subministrent. Quæ in theologo quidem nostro notavi, hæc potissimum sunt : I. Summus pro catholica in Trinitatem fide zelus in toto opere elucet, maximeque pag. 202, ubi paratum se esse profitetur omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro hac fide. II. De se ipso hæc fere scribit pag. 235 : *Maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuit, ut nihil. . . pronuntiarem [XXIX] ex odio in quemquam, et convicium quodlibet, tametsi non injustum, vitavimus.* III. Demisse ac modesto de se ipse sentit, ac loquitur, dum se *indisertum*, ac *peccatorem* vocat pag. 319, atque *indignum* pag. 104. IV. Qui de divinitate disserere velit, ei necessariam esse docet pag. 105, non modo eruditionem, sed pietatem quoque, bona opera, ac meditationem.

Didymum modo cum hujusmodi auctore, qualem descripsimus, comparemus. I. Maximo pro catholica de Trinitate doctrina zelo eum inflammatum fuisse, necesse non est ostendere : adeo manifesta res est cum ex omnibus ejus operibus, tum ex veterum testimoniis. II. A quovis convicio, quod probo viro indignum sit, ita abhorrui, ut in libro *De Spiritu sancto* Macedonium, ac Macedonianos, adversus quos ex professo scribit, ne semel quidem nominet, ut pag. 175 not. 4 animadverti. III. Demisse et ipsum de se sensisse ; ac locutum esse constat ex num. 38 et 63 ejusdem libri : utrobique enim se *indisertum* esse faletur, atque *ab eloquii venustate,*

ac rhetorica facundia procul abesse. Demum illud et ipse petit ibidem num. 63, ut qui *ejus volumen legere voluerit, mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis.* Potestne major hac etiam in re inter utrumque intercedere similitudo.

CAP. XXII. *Utriusque stylus idem omnino est.*

Aliud nunc argumentum ex auctoris nostri. Didymique stylo deductum adjiciendum est. Sed antequam id faciam, quaerere necesse est, utrum Didymus eloquens ac disertus dici queat. Qua in re dicam ingenue quod sentio. Equidem illum doctissimum fuisse, atque in Scripturæ præsertim studio, et interpretatione tam versatum quam qui maxime, libenter concedo ; quin multis, iisque gravibus rationibus hæreticos ab eo refelli, jure nemo inficiari potest. Sed si de ea eloquentia sermo sit quam in Isocrate, in Demosthene, in Æschine, atque adeo in Basilio, in Joanne Chrysostomo, in Gregorio Nazianzeno suspicimus, ab hac longe ipsum abesse existimo. Quamvis enim Græcum exemplar libri *De Spiritu sancto* atque *Enarrationum* interierit, tamen ex Latina horum operum interpretatione, et ex Græcis quæ supersunt ejus opusculis, atque fragmentis rem ita esse intelligimus. Talis scilicet Didymi oratio videtur mihi, qualis auctoris nostri. Nam doctissimus et iste est, et in Scripturarum campo mirum in modum exercitatus, strenue in adversarios decertat, gravissimisque ut plurimum argumentis eos confutat, atque profligat. Sed facundus, disertus, eloquens meo quidem iudicio dici nequit.

At emunctæ naris vir Hieronymus, inquit, in Epistola 84 ad Pammachium et Oceanum, *Quid prudentior, ait, doctior, eloquentior Eusebio ac Didymo ? Socrates* vero lib. iv, cap. 25, *ἑλλόγιμον* ipsum Didymum vocat, hoc est, ut vertit Valesius, *disertissimum.*

Fateor. Verum Rufinus quoque in *Hist. eccles.* hæc de Didymo testatus est. *Etiam nunc in magna admiratione habentur* (Didymi opera). *Nos tamen qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua sumus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus.* Cum itaque sæpe contingere videamus, ut aliqui ingenio præditi, dum loquuntur, facundi videantur, imo interdum reipsa sint, iique ipsi cum calamusprehendunt, flaccida, aut etiam inepta scribant, ita fieri potest, ut Didymum dicentem quidem vis ingenii atque animi sic incenderet, ut eloquens videretur, et foret ; scribentem autem, seu potius dictantem, ardor ille animi deficeret, eaque de causa ejus flaccesceret oratio.

Cæterum quod spectat ad Hieronymi de Didymo iudicium, is aut Eusebio duntaxat, non Didymo eloquentiam tribuere censendus est, aut dicendum potius, eloquentem ab ipso vocari Didymum, non quod ejus scripta cum scriptis disertorum virorum,

quos paulo ante dixi, comparari possint, sed vel propter allatam ex Rufino rationem, vel quia quod sibi proponit Didymus, id multa doctrina, pluribusque modis et argumentis, iisque robustis et efficacibus ostendere consueverit, ac lectoribus [XXX] persuadere. Nam Hieronymus ipse in præfatione libri *De Spiritu sancto* auctorem ejus operis Didymum appellat *imperitum sermone, sed non scientia*. Quin ipse Didymus pro ea, qua præditus erat, modestia candide id fatetur in extremo eodem libro, ubi impressa quidem exemplaria hæc habent: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis differentibus pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis*. Sed legendum puto ex nostro codice ms. sæpe in notis a me laudato: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum ad eloquii pertinet venustatem, et rhetoricam facundiam, et consequentiam textumque sermonis, nos procul abesse simpliciter confitemur, et reliqua, ut superius.*

Quod si male nos mereri de Didymo quis existimet, dum *imperitiam sermonis* in ipso agnoscimus, norit non modicam ei laudem a nobis tribui, cum inter eos illum numeramus, quos dicit Psaltes *eruditus corde in sapientia*¹⁸: hæc enim ipse Didymus in catena Corderiana tom. II, pag. 865, explicat in hunc modum: « Porro corde eruditus est in sapientia qui secundum mentem ac rationem sapiens evasit, tametsi prolatis sermone aberret; ita ut vere etiam dicere possit: *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia*. » Norit præterea non modo Victorinum martyrem *imperitum sermone* vocari ab Hieronymo tom. IV, pag. 6, edit. Veronensis, sed de propheta quoque sic eum loqui tom. VI, pag. 222: *Ex hoc numero pastorum Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia*. Quid plura? Paulus ipse in II ad Cor., cap. xi, vers. 6, *imperitum sermone, sed non scientia* semetipsum dicit, eo quod scilicet *persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis*, ut ipse ait, non uteretur, Græcamque facundiam contemneret, aliam vero quamdam multo sublimiorem sectaretur: qua de causa merito ipsum Dionysius Longinus homo ethnicus inter illos numerat qui sublimi dicendi genere excelluerunt.

Quod vero pertinet ad Socratem, nuncupat is quidem Didymum *ἄλλογιμον*, sed vereor ut Valensius non recte ibi interpretatus sit *disertissimum*; ea enim dicitio non disertum modo denotat, sed *insignem* etiam, et *doctum*, ut reor. Theodoretus sane in *Hist. eccles.* lib. iv, cap. 2, Athanasium Joviano imperatori expositionem fidei missurum congre-

gasse ait τὸς ἄλλογιμωτέρους τῶν ἐπισκόπων Num convocatos ab Athanasio putabimus eos episcopos qui *eloquentiores* forent, an qui insigniores, aut doctrina excellentiores? Origenes quoque tom. I, pag. 30, inquit: Ἐλλογιμῶν ἀιρέσεων, hoc est *insigniorum sectarum*: et apud ipsum Celsus pag. 338, ἄλλογιμοὶ ἀνδράσι, id est *doctis viris*. Itaque ἄλλογιμος Suidæ quidem est τιμιος, σεβάσιμος: auctori autem Lexici, quod ms. exstat in 140 Naniano codice, ἄλλογιμος exponitur λόγιος, ἀξιόλογος.

Hæc habui quæ dicerem de Didymi eloquentia. At si quis eum disertum esse contendat, equidem contentionis vitandæ causa non repugnabo, modo tamen mihi et ipse concedat, eam eloquentiam, quam in libro *De Spiritu sancto*, in *Enarrationibus*, in libro *adversus Manichæos* admiratur, in theologi etiam nostri opere elucere.

His de utriusque stylo generatim dictis, enucleatius nunc de eadem re agendum est, ac nonnulla singillatim consideranda, ut magis appareat ea quam quærimus similitudo.

Primo itaque parum elegantem esse auctoris nostri orationem, nemo insciabitur qui elegantiam, ut sic loquar, de facie norit. Quin loca quædam in eo valde perplexa, quædam etiam horrida vocabula, quædam itidem solæca, aut ὑποσόλεια. Inelegans est, ut opinor, exempli gratia, verbum ἀγιοτρισολογῆσαι, aliaque haud pauca ex iis quæ in *vocum Græcarum Indice* recensui, ut paulo etiam superius dictum fuit. Solæcum vero est, οἱ θνεῖδοι, pro τὰ θνεῖδη, vel pro οἱ θνεῖδισμοί. Solæcum est etiam quod legitur pag. 30, Τριὰδα θνεῖδίζουσης, etc., pro θνεῖδίζουσαν.

At nonne similia in Didymo reperimus? Solæcum est quod in libro *adv. Manichæos* legitur initio: Οὔτοι μεταβάλλειν [XXXI] δύνατες. Solæcum itidem quod in eadem pagina legere licet: Ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος.... λέγων, pro, λέγοντος. His autem affinia invenimus in Didymi fragmentis tom. IV *Anecdotorum* Wolfii editis, et apud *Catenarum* auctores.

Quod si reponas, librariorum inscitiam, et incuriæ tribui hæc posse, qui exaraverint λέγων pro λέγοντος, et δύνατες pro δύναται, et ita porro; ea dices quæ æquitati consentanea sunt; sed hæc eadem æquitas postulabit, ut solæcismi etiam in theologo nostro occurrentes librario tribuantur, qui perperam scripserit, ex. gr. οἱ θνεῖδοι pro οἱ θνεῖδισμοί, et θνεῖδίζουσης pro θνεῖδίζουσαν.

II. Ab illis quæ præ manibus habet, argumentis digreditur aliquando Didymus ad rem a proposito plane alienam. Ita in libro *De Spiritu sancto*, ne per omnia ejus opera discurram, postquam num. 45 Isaiæ locum valde longum attulit, in quo pauca tantummodo ad propositum pertinentia reperiuntur, totum eum locum, oblitus veluti argumenti, amplissimo commentario illustrat: nec eo contentus alteram repente inserit num. 45 digressionem, in

¹⁸ Psal. LXXXIX, 12.

qua Manichæos alium Deum bonum, alium justum fingentes refellit. Hujusmodi vero digressiones in nostro etiam theologo inveniet lector. Nam p. 295, verbi gratia, Marci textum haud brevem ita interpretatur, ut ea etiam explanet quæ ad propositum argumentum nihil attinent. Ac simile quid occurrit pag. 260, et sequentibus, ubi Zachariæ locum sic explicari videbis, ut jam non theologum de Spiritu sancti divinitate agentem legere te putes, sed interpretem Scripturas explanantem. Quod paginam quoque 345, aliasque nonnullas legenti continget.

III. Dialectice ac subtiliter in libro *De Spiritu sancto* Didymus ratiocinatur, etsi ibi argumenta e Scripturis tantum ducta proferat. Id ipsum facit et noster.

IV. Vocabulis uterque utitur maxime propriis ad explicanda, seu designanda potius quæ ad Trinitatis mysterium spectant.

V. Ea Scripturæ loca, ex quibus hæreticorum blasphemias refellit, sensu accipit fere semper non mystico, sed litterali, non violento, sed naturali cum theologus noster, tum Didymus.

VI. Nimum subtilis non est Didymus, etsi subtiliter ac dialectice argumentetur. Eademque laus theologo nostro debetur.

VII. Se ipsum citat non raro theologus noster item ut Didymus. Uterque etiam scriptores citans, aut alios aliquos nominans, breve ipsorum elogium passim adjungit. Uterque lectores interdum ad alia præter illa, quæ affert, Scripturæ testimonia querenda excitat; noster quidem, v. gr., pag. 227 et 344; Didymus vero in locis a me pag. 227 allegatis.

VIII. Nonnulla iterum ac tertio inculcantur cum in libro *De Spiritu sancto*, tum in hoc opere.

IX. Satis longa exscribit interdum Didymus Scripturæ loca, idque sine magna necessitate, ut monui pag. 347. Id ipsum a nostro fieri patet cum ex eadem pag. 347, tum ex pagg. 36, 37, 44, 58, 194, 238 et 383.

Denique dubitanter loqui amat Didymus, ita scilicet ut non quid ipse sentiat, definire velit, sed aliqua lectori examinanda proponat. Hujus rei exempla in Enarrationibus invenies pagg. 50, 54, 55, 71 et 88, *Bibliothecæ Patrum* editionis Parisiensis anni 1644; in libro autem *De Spiritu sancto* pagg. 160, 161, 162, 164 editionis Veronensis. Similia vero exempla in theologo nostro occurrunt pagg. 198, 261, 271, 344 et 417.

CAP. XXIII. *Notabiles quædam in utroque scriptore omissiones.*

Satis multas jam ex iis quæ scripsit auctor noster, conjecturas rationesve deprompsimus. Quidni ex his etiam argumentemur quæ ipse tacuit? cum hæc quoque non mediocriter juvent causam meam. Nusquam igitur in tribus hisce libris (quod mirum cuiquam in veterum Patrum Didymi suppa-

rium lectione minus versato videri potest), nusquam, inquam, hæreticis objicit nec celebre Joannis capitulum, *Tres sunt qui testimonium dant in celo*¹⁶, et reliqua, neque Nicæni concilii, neque Constantinopolitani, multoque minus alterius cujusquam synodi definitiones. Præterea argumentum ex traditione petitum attingit [XXXII] quidem alicubi, sed non urget, illud tantum hæreticis veluti obiter exprobrare contentus, novam esse eorum doctrinam, ipsosque *ex inconcussa domo*, ut ipse loquitur pag. 174, nempe ex Ecclesia, egressos esse. Insuper quamvis omnes fere Scripturæ libros citet, libros tamen Machabæorum, librum Judith, ac librum Esther nunquam allegat. Sæpe etiam dum loca e Scriptura, aliisve libris affert, auctorum, aut librorum, unde desumpta sunt, nomina reticet. Quod vero majore videtur animadversione dignum, Arianos quidem, Macedonianos, ac Eunomianos nominat, sed Semiarianorum, Anomæorum, aliisque similibus nuncupationibus nunquam utitur, etsi hujusmodi vocabula quarto etiam Ecclesiæ sæculo invaluerint, ut ex Epiphanio constat, aliisque Patribus. Postremo Aetii, Apollinarii, Marcelli Ancyрани nominibus parit; etiamsi enim Aetium quidem pag. 14 confutet, imo ejus verba afferat; Apollinarii vero hæresim memoret pagg. 393 et 396; ac Marcellum refellat, ut verisimile est, libro 1, cap. 31: Aetii tamen, Apollinarii ac Marcelli nomina ne semel quidem commemorat.

Ita quidem theologus noster se gessit. Quia vero Didymus? Nonne simili his quoque modo? Imo eodem prorsus, ni fallor. Ne ipse quidem Joannis testimonium, *Tres sunt* et cætera, unquam affert neque in *Enarrationibus in primam ipsius Joannis Epistolam*; neque in libro *De Spiritu sancto*, nec alibi. Id autem ex eo factum non dubito, quod in Alexandrinis Bibliorum exemplaribus textus ille desideraretur: cum Arianis ne ab Athanasio quidem unquam objectus sit, nec in Alexandrino, qui superest, codice legatur. Nullius quoque synodi mentionem ullam facit Didymus; satius, ut opinor, esse ducens e Scripturis, quarum auctoritatem agnoscebant hæretici, quam ex synodis, quas illi despiciebant, argumentari. Hanc item ob causam, ni fallor, ne traditionem quidem magnopere usquam urget, sed obiter tantum eam attingit: ut cum initio libri *De Spiritu sancto* sic loquitur: *Hæc de Spiritu sancto jacitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt.* Veterum enim Patrum testimonia illis objectare supervacaneum fuisset, quæ alios præter Arium, Eunomium, ac Macedonium ne audire quidem volebant, ut ait theologus noster pag. 260, quique cum suas opiniones fidei Patrum doctrinæque contrarias esse non ignorarent, Catholicos ad Scripturam solam provocabant, ut multis post sæculis nefarii apostatæ fecerunt Lu-

¹⁶ I Joan. v, 7 sqq.

therus atque Calvinus : nondum enim cuiquam intoleranda illa atque absurdissima opinio in mentem venerat, ut Patres Nicæno concilio vetustiores de Filii, aut Spiritus sancti divinitate non ita sensissent, quemadmodum catholica sensit Ecclesia.

Libros vero Machabæorum, Judith, et Esther ne Didymus quidem in ullo ex editis operibus allegat, quod sciam : sive quod nulla ipsi eos citandi occasio oblata sit, sive quod illos, utpote historicos, nec memoriæ mandasset, neque commentariis illustrasset.

Quod demum pertinet ad reliquas omissiones, Didymus quoque sæpius testimonia profert, quin libros, aut auctores, unde desumpta sunt, nominet. Cumque edita hactenus illius opera aut legerim olim, aut saltem percurrerim fere omnia, Semiariarum, Anomæorumque denominationes, atque Aetii, Apollinarii, ac Marcelli nomina nunquam in iis reperire me memini, etiamsi horum omnium hæeres commemoret. Jure igitur ac merito concludere jam licet, maximam esse vel in omissionibus inter utrumque theologum similitudinem.

Fateor equidem, argumentum ex ethnicorum scriptis, maximeque ex iis quæ Orpheo, ac Mercurio Trismegisto tribuebantur, deductum objici a theologo nostro adversariis, a Didymo autem in libro *De Spiritu sancto* prorsus prætermitti. At Didymus ibi non ethnicos confutat, sed hæreticos tantaxat, a quibus Orphei ac Mercurii auctoritas nihili fiebat. Theologus autem noster ethnicos etiam redarguere voluit, ut manifesto patet ex cap. 24 tertii libri. Hi vero Orphei, Mercuriique opera tantifaciabant, ut Theon Alexandrinus, qui Didymi ætate floruit Alexandriae, ea publice interpretatus sit, quemadmodum pag. 301 dictum est.

[XXXIII] CAP. XXIV. *Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.*

Postremo ne illud quidem exigui momenti est, quod de theologo nostro post diuturnam considerationem vere affirmare posse mihi videor, nihil admodum in eo esse, quod in Didymum optime non quadret. Sic se res habet, benigne lector. Nullus in hoc opere auctor citatur, aut nominatur recensitor Didymo; nulla commemoratur hæresis, quæ illum non præcesserit; nullum ex catholicis dogmatibus iaculeatur, quod alii Patres aut vetustiores, aut suppres non inculcarint; nullus liber laudatur et canonicus, quem alii ex Alexandrinis potissimum Patribus ut talein antea non allegassent; nulla tandem in eo reperitur dictio, nulla sententia, quæ Didymi ætati, moribus, stylo, doctrinæ perapposita non sit.

Ac ne illud quidem alienum a proposito nostro est, quod vix unum operis apographum supersit; opus vero ipsum nullus ex Græcis mediæ ævi scriptoribus, iis præsertim qui post Justiniani tempora scripserunt, commemoraverit. Nec enim ullam hujus rei probabiliorem causam excogitare licet, nisi quod ejus auctor Didymus male ob Origenisimum

audiret. Eadem namque ex causa iactum est, ni fallor, ut *Enarrationum* quoque in *Epistolas catholicas*, ac libri *adversus Manichæos*, quamvis orthodoxam doctrinam continentis, unicum exemplar ms. repertum sit, ex quo imprimerentur; Græcus vero textus cum libri *De Spiritu sancto*, tum *Enarrationum* omnino interierit, ut videtur. Adeo scilicet monachi, atque amanuenses ab iis abhorrebant, qui de violata fide suspecti essent, aut damnati, ut ipsorum opera vel nullo errore infecta exscribere, aut exscribenda curare detrectarent. Hinc factum igitur puto, ut cum aliorum plurimorum, quos enumerare necesse non est, tum etiam Didymi opera aut interierint, aut plerisque ignota fuerint: adeo ut Ægyptius scriptor Cosmas Indicopleustes, p. 483 a me allegatus, manifesto indicet sibi ignotas fuisse Ægyptii nostri theologi *Enarrationes*, cum ait, *neminem ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuisse.* Quinimo Photius ipse, etsi non minori esset eruditione quam improbitate, nullum in *Bibliotheca* ex tam multis Didymi operibus memoravit; in libro autem primo *adversus Manichæos* plures quidem enumerat qui contra eos hæreticos scripserant, Didymum vero prætermittit

CAP. XXV. *Conclusio.*

Atque hæc potissimum sunt quæ pro sententia mea afferenda censui. Nihil itaque aliud nunc reliquum est, nisi ut duo tandem ex his, quæ hactenus dixi, colligam argumenta, quæ quantam vim habeant, lectoris erit judicare. Primum est hujusmodi, sicut initio diximus. Fieri non potest, ut alius a Didymo sit auctor ille, in quo summam cum Didymo quoad omnia similitudinem deprehendimus. Talis autem est theologus noster, ut ostensum fuit. Non est igitur alius a Didymo. Alterum sic se habet. Didymo tribuendum est hoc opus, si nullus omnino, præter Didymum, invenitur Ægyptius theologus, in quem ea, quæ superius recensui, conveniant universa. Atqui nullum alium reperiet, ni fallor, qui rem hæc attentius examinare voluerit, ac singulos ex Ægyptiis, Alexandrinisve Patribus cum theologo nostro conferre. Didymi ergo esse non immerito affirmamus tres hosce *De Trinitate* libros. Quod erat ostendendum.

CAPUT POSTREMUM. *Nonnulla indicantur quæ objici nobis possunt.*

Libro itaque huic finem tandem imponam, humanissime lector. Quæcunque enim sententiæ meæ objici posse suspicatus sum, quantumvis levia, universa aut in secundo libro ad trutinam revocaturi sumus, aut alibi jam diluimus: pagina nempe 18, 94, 124, 238 et 356. Quæ tamen in *Litteraria ephemeride Parisina* objecta fuerunt, seorsum commemoranda hic sunt, [XXXIV] non cum reliquis permiscenda, ne adversarium videar parvi facere: sed paucis verbis me expediam, quod et alias his quoque occurrerim, et ad finem jam properet oratio.

latione xxi, cap. 4, eadem invita, in monasterium se receperit. Sive ergo monachus fuerit Didymus, ut eum appellat Victor Tununensis, sive non fuerit, solvenda adhuc restat altera ex propositis questionibus. Verum haud scio an ea nobis supersint monumenta, quibus ita dilui possit, ut lectori omnino satisfaciamus, qui probabilibus conjecturis contentus esse nolit. Duo tamen hæc statuere posse mihi videor : primum sive loca, quæ indicavi, de spiritualibus filiis accipiuntur, sive de carnalibus, optime Didymo ea convenire . secundum, verisimilius esse auctorem nostrum de carnalibus filiis loqui.

Ut autem a primo exordiar, si ea loca de spiritualibus filiis *per catechesim*, ut Cyrillus Jerosolymitanus loquitur, genitis intelligantur, quam bene ea Didymo congruant, nemo non videt : fuit enim is Alexandrinæ Ecclesiæ catechista, ut vero ait Clemens initio primi Stromatis, Πατέρας τοῦς κατηχησάτους φάμεν. Sin autem de filiis carnalibus theologi nostri verba interpretemur, cuiusnam, quæso, ex omnibus quarti sæculi Patribus Alexandrinis aptius convenire possunt, quam Didymo ? qui, cum cæcus foret, nullis ordinibus sacris initiatus esse poterat ? Etsi enim nonnulli tunc presbyteri, et episcopi uxore non destituti fuisse perhibeantur, ut Synesius Ptolemaidis, ut S. Hilarius Pictaviensium, ut S. Pacianus Barcinonensium episcopi, nulli tamen ex hisce tribui potest hoc opus ; nec ullum præterea ex omni antiquitate Patrem novi, aut presbyterum, aut episcopum, qui de filiis suis carnalibus tam sæpe mentionem fecerit, ac eos veluti ostentavit, ut auctor noster facit : dedecere scilicet existimabant, ut opinor, ita se gerere eum, qui sacris ordinibus initiatus sit. Huc accedit quod non modo filios suos commemorat auctor noster, verum etiam nepotes, seu *filiorum suorum filios*. At id quoque adamussim quadrat in Didymum, quod et diutissime vixerit, et hos libros post tertium ac septuagesimum circiter vitæ annum dictasse videatur, si eos revera dictavit, ut puto.

Quod vero ea quæ numeravi, auctoris nostri loca de carnalibus multo verisimilius, quam de spiritualibus, filiis accipiuntur, multis conjecturis confirmari potest, quæ non omnes tamen ejusdem sunt roboris. Afferam prius leviores, tum veniam ad graviores

Nimirum primo in commentariis in *Psalms* ad versic. 157, psalmi cxviii, pag. 502 catenæ Corderianæ perinde loqui videtur Didymus, quasi uxor ipsi fuerit, ac liberi : ita enim ait : *Adversariam potestates per domesticos, per uxorem litigiosam, et garrulam, et iracundam nos tentant, ut peccemus....* Τὰ γὰρ κρυπτὰ Κυρίου τῷ Θεῷ ἡμῶν· τὰ δὲ φανερά ἡμῖν καὶ τοῖς τέχνοις ἡμῶν. Similique modo in libro *adversus Manichæos*, pag. 213. Videmus, inquit, hæc semper in nobis ipsis accidere : quæ enim filios docemus, cum volumus eos secundum disciplinam instituire, ut disciplina utantur, non sic tamen utuntur, ut instituti a nobis sunt.

Secundo, in citatis locis auctor noster non solum nihil omnino habet, quod indicet eum loqui de filiis spiritualibus, sed ita e contrario loquitur, ut, meo quidem iudicio, carnales potius filios designet. Etsi enim filii spirituales, aut discipuli sæpius vocentur a Patribus *παῖδα*, *υἱοί*, aut *τέκνα*, nempe *fili* ; haud scio tamen an eorum ullus de discipulis suis loquens hac locutione usus unquam fuerit : οἱ ἐξ ἐμοῦ, id est, *ii, qui (sunt) ex me*, nempe, *quæ orti sunt ex me*. At auctor noster sæpius eam usurpat, ut videre licet in locis superius allegatis.

Tertio, non filiorum duntaxat is meminit, inquamens eos *esse ex ipso* (nempe natos ex ipso) ac sibi a Domino datos, sed istorum quoque filios memorat, eosque vocat alicubi quidem τοῦς ἀπ' αὐτῶν *hæc*, id est, *qui ab ipsis sunt*, nempe, *qui ab eis geniti sunt* ; alibi vero *παῖδα τῶν πατέρων*, id est, *filiis filiorum*. Quin præterea pro nepotibus orat nondum natis, sed in posterum orituris, [XXI] dum ait, τοῦς ἀπ' αὐτῶν ἐσπεμένους. Deo in summa commendat non tantum se, ac filios suos, sed *et natos natorum et qui nascuntur ab illis*. At si hæc omnia de filiis, ac nepotibus spiritualibus, sive de discipulis, et de discipulorum discipulis, ac demum de iis, quos discipulorum discipuli edocturi erant, intelligerentur, nimis continuata esset, meo iudicio, sine ulla necessitate, allegoria. Ac sane quis alius scriptor unquam discipulorum suorum discipulos, *filiis filiorum suorum* nuncupavit, iis præsertim in locis, ubi oratio simplex sit, nec translationibus referta ?

Quarto, memorat theologus noster cum eos, quos vocat τοῦς ἐξ ἐμοῦ, tum eos, quos appellat τοῦς σὺν ἡμῖν, et τοῦς σὺν ἐμοί, nempe memorat cum filios suos, tum eos, quos *una cum se ipso* esse ait. Videntur autem hæc satis commode explicari, si dixerimus, aut priore formula carnales Didymi filios, secunda vero illos, qui *una cum ipso* ad catecheses conveniebant, designari ; aut primos eosdem esse cum secundis, quod scilicet Didymi filii una cum Didymo ipso vitam degerent.

Quinto, auctor noster pag. 319 ait : *Simul cum filiis, quos dedit mihi (Deus), et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus*. Pagina vero 307 illud a sancta Trinitate petit, ut possint universi *iis qui indigent, largiri pro viribus*, incipientes a propinquis, et consanguineis, atque domesticis. Hæc autem et aptissime ei tribuuntur omnia, cui filii carnales sint, nec possunt enucta de discipulis probabiliter intelligi : si enim de his primo in loco loqueretur, filios duntaxat commemorasset, non vero filiorum etiam filios : nam propter filios quidem dicere poterat, se viventem laborare, non vero propter illos qui non erant ejus discipuli, sed discipulorum suorum discipuli, pro quibus proinde non Didymus ipse laborabat, sed ipsi discipuli.

Sexto, quemadmodum ex Isidori Pelusiotæ epistolis unam, quæ Evagrio inscripta est, celebri Evagrio Didymi discipulo scriptam vult Tillemontius

tomus X, in Evagrío; et epistolam 125 libri 1 Gregorio Nysseno missam idem arbitratur tom. XV, ubi agit de S. Isidoro Pelusiota; ac demum epistola 109 libri 1, Marathonio monacho inscripta, ad eum Marathonium data videtur qui episcopus Nicomedicus creatus fuit: ita cum tres etiam sint ejusdem S. Isidori epistolæ, ut monui pag. 477, quarum duæ inscribuntur Didymo, nempe 330 et 331 libri primi, tertia autem Didymo scholastico, nempe 206 libri sexti, videntur hæc quoque Didymo nostro scriptæ. Nam quod attinet ad binas priores, in utraque de quibusdam Davidis verbis agit S. Isidorus, in secunda vero Didymum, ad quem scribit, ex eodæ, quod, cum et ingenii acumine polleat, et Scripturarum sensum sagaciter perscrutetur, nihil est quod eum latere possit: nam cum omnia, inquit, in juvenili ætate præclare collegeris, requiem in senectute habes. Hæc vero omnia Didymo nostro mirifice conveniunt. Quidni ergo suspicemur tertiam quoque eidem Didymo scriptam esse? Non ausim id equidem asseverare. Scholastici tamen titulus, de quo legendum Cangii Glossarium, recte ei tribui potuit, qui et scholæ Alexandrinæ præerat, et pluribus scientiis eruditus erat. Quod si ad ipsum epistola isthæc missa est, fuerunt ei sine dubio liberi, lique plures, ut allata etiam theologi nostri verba indicant. Sic enim incipit epistola: *Filium tuum maximum a natu minimo dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen quasi nescias.* Quæ mirum in modum conveniunt auctori nostro: eum enim quietis amantissimum fuisse, ac mansuetum, atque ab ejusmodi contentionibus alienum, plurima hujus de Trinitate operis loca manifestant.

Demum, Libanius in epistola 321 Sebastiano Manichæo, Ægypti duci, Rhetorium commendat, quem et discipulum suum dicit, et hominem non pecuniosum, et in oratoribus ac poetis versatum, Didymi autem filium: *Duo, inquit, in primis me ipsi (Rhetorio) benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est διδάσκαλος, id est doctoris, seu magistri. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdiu fluens.* Et in epistola 320, Rhetorius iste nobiscum versatus est; ego vero patris ejus disciplina usus sum; et mihi quidem per illum poetas, illi vero per me rhetoras [XXII] nosse contigit... Ille nunc in Ægyptum venit fundum paternum non amplum occupaturus: patrem enim ibi habet. Hactenus Libanius. Utrum vero is de Didymo nostro sermonem habeat, penes lectorem judicium sit. Ei sane, de quo Libanius, omnia cum Didymo nostro conveniunt adamussim: in Didymum enim nostrum perbelle quadrat, quod vocetur διδάσκαλος, id est doctor; quod filium in oratorum ac poetarum lectione versari, atque erudiri curaverit; quod fuerit in poetis et ipse summopere versatus; quod Sebastiano notus non esse nequiverit; quod ab iis omnibus cognitus fuerit, qui magnam Ægypti civitatem, videlicet Alexandriam,

A non ignorarent; quod Ægyptius exstitit; quod doctrinæ suæ copiam aliis fecerit; quod noctu et interdiu docuerit; quod filium habuerit non pecuniosum. Itaque tandem de Didymo nostro sermonem a Libanio haberi credere licet, quandiu aut alius Didymus deprehensus sit, qui Libanii ætate Alexandriæ floruerit, ac Didymo nostro notior, vel saltem æque notus fuerit, aut ratio aliqua afferatur, ob quam de Didymo nostro Libanius nequeat intelligi. At inquit, Didymum illum Libanius vocat magistrum, ac præceptorem suum: id autem Didymo nostro vix ac ne vix quidem congruit: nec enim Libanius Alexandriam profectus unquam esse videtur, nec Didymum nostrum utpote cæcum Antiochiam, aut Athenas, aut Nicomediam, aut Constantinopolim, aut Nicæam perrexisset verisimile est: quibus in urbibus moratum esse constat Libanium. Huc autem accedit, quod Didymi nostri æqualis foret Libanius: hic enim anno Christi 314 natus est, Didymus autem anno circiter 310 ortus fuit. Sed ejusmodi hæc non sunt, ut inanem reddant conjecturam meam. Libanius enim utpote paulo junior, Didymi nostri discipulus esse potuit, atque Alexandriæ forsitan aliquando fuit, cum in oratione in eos qui molestum ipsum appellabant, segm. 7 sic loquatur: *In Ægypto quampluribus, apud Athenas tribus metum injeci, a curia utrobique advocatus.* Quin imo si magnæ civitatis nomine Alexandriam superius designavit Libanius, ut videtur, vix in dubium revocari potest, quin eadem in urbe poetis in Didymi gymnasio operam dederit adolescens. Sed jam ad theologum nostrum redeamus, et quo sæculo scripserit, investigemus.

CAP. XI. Auctor noster sæculo IV floruit ut Didymus.

Hos de Trinitate libros post annum Domini 379 scriptos fuisse aperte patet ex pag. 406: ibi enim Basilium Magnum citat auctor ut jam defunctum. Sed tempus ipsum, quo hæc dictata sint, nusquam in hoc opere aperte designatur. Tam multæ tamen sunt conjecturæ, quæ illum quarto sæculo vixisse denotant, ut dubitandum non videatur, quin quarto sæculo reipsa scripserit ut Didymus; nam primo, etsi de Filio ex Professo agat, nusquam tamen aut Nestorianam, aut Eutychianam hæresim memorat, cum plerarumque ex antiquioribus hæresibus mentionem faciat. Secundo, Arianis exprobrat, pag. 227, quod Marathonium Nicomediensium episcopum creandum curarint: id autem cum quarto sæculo contigerit, scriptorem indicat quarti sæculi; Marathonii enim nomen haud multos post ejus ætatem annos vix cuiquam notum fuisse videtur. Tertio, Origenianis quibusdam locutionibus utitur, quas post Didymi obitum sæculo quinto circiter ineunte suspectas evasisse constat: iis autem usus non esset auctor noster, si tum scripssisset, cum ab Hieronymo jam exagitata fuerant, atque a Theophilo Alexandrino condemnata; quod contigit ipso quinti sæculi initio. Quarto, de Macedonianis ubi-

que sic loquitur, ut eorum hæresim non ut vetustam, sed ut recentem confutare videatur, ac primos ejus defensores impugnare. Demum sive dogmata spectentur, quæ is inculcat, sive peculiarias, quibus adhæsit, opiniones, sive disciplina ecclesiastica, quam alicubi attingit, cujusmodi est disciplina arcani, orantium conversio ad orientem, oratoriorum usus atque constructio, ecclesiarum ornatus ex auro, argento, ebore ab Hieronymo etiam in epist. 130, segm. 14, memoratus, continua baptismi administratio, creberrima Eucharistiæ sumptio, et alia his affinia, nihil in hoc opere invenietur, quod auctori [XXIII] quarti sæculi non congruat. Quæ cum ita sint, eadem ipsum ætate qua Didymus floruisse non dubito.

CAP. XII. Auctor noster Deum vocat ἀμεγέθη ut Didymus.

Sed aliud hic argumentum addere placet, quod non parvi ponderis esse existimo. Illud autem ex eo duco, quod auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη quam vocem cum in epistola ad clarissimum præulem Joannem Archintum Bononiæ tunc prolegatum commemorassem, ac vertissem, *quantitate carentem*, Gallicus quidam scriptor ea de hoc vocabulo pronuntiavit, quæ mihi probari nequeunt. Verum ei satis superque a me jam responsum est pag. 39, not. 2, et pag. 112, not. 1. Nunc itaque nihil aliud superest, nisi ut argumentum meum paucis exponam. Nimirum constat primo, Deo magnitudinem a Patribus tribui, ut citatis locis diximus: neque vero eam duntaxat *magnitudinem*, quæ Græce μεγαλοσύνη dicitur, aut μεγαλειότης, sed etiam μέγεθος. Ita Chrysostomus tom. I editionis Montfauconianæ, pag. 457, ait: Τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ· et Basilus Deum vocat ἀόριστον μέγεθος apud Fabricium in *Bibl. Græc.* vol. VIII, pag. 100; a Josepho autem lib. II *contra Apionem*, segm. 22, Deus ipse appellatur τὴν μορφήν καὶ μέγεθος ἱμῶν ἀφανέστατος, sive, ut alii legunt, ἀφαντος. Constat secundo, in sacra Scriptura, Dei quidem μεγαλοσύνην, aut μεγαλειότητα memorari, nusquam tamen, ni fallor, Dei μέγεθος aut μέγας nominari. Tertio, nullum hactenus inveni Didymo vetustiore Patrem, a quo Deus dictus sit ἀμεγέθης. Constat denique Deum a Didymo Alexandrino in commentariis in *Psalms* dictum esse ἀμεγέθη, ut monui not. 1, pag. 112. Id autem ex eo fortasse factum est, quod is, utpote diligentissimus Scripturarum interpret, scrutator, atque indagator, observavit, μέγεθος nusquam Deo tribui in Scripturis. His præmissis cum et auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη, non immerito mihi videor hinc quoque colligere posse, ipsum unum, eundemque esse cum Didymo Alexandrino. Fateor alium quoque Alexandrinum scriptorem, nempe S. Cyrillum, eodem modo de Deo locutum postea esse, ut monui not. 2, pag. 39, cum Deum et ipse aperte dixerit ἀμεγέθη, sed hujusmodi locutionem ex Didymo Cyrillum mu-

tuatum esse conjicere licet, cum et aliis in locis Didymum ipsum imitatus esse videatur, ut superioribus suspicari me dixi. Et de hac quidem re satis: ad aliam itaque rationem trauseamus.

CAP. XIII. In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.

Cum plurimi ex Græcis Patribus Didymo vetustioribus aut supparibus, profanos scriptores, ac præsertim poetas citent, ut ex eorum operibus apparet, mirum non est, si auctores externos, id est profanos theologos quoque noster haud raro allegat. Illud potius mirum videri debet, potuisse hinc nescio quem colligere, opus hocce Didymi ætate multo recentius esse: cui cum satis jam occurrerim in notis, mihi nunc vicissim videor ex hoc ipso contrariam conjecturam ducere posse, ut operis auctorem Didymum esse magis magisque confirmem. Didymum enim in poetarum maxime, ac rhetorum quoque operibus versatum fuisse testantur Sozomenus, Theodoretus, ac Nicephorus in *Testimoniis*, quæ in Appendice attuli. Ipse vero Didymus in commentariis in *Acta apostolorum* ad caput VII, tomo IV *Anecd. Wolfii*, pag. 23, docet, *doctrinam externam non omnino contemnendam esse; in laude enim ponitur, quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit instructus, sicut et de Daniele, et sociis ejus Judæis prædicatur, quod omnes in Chaldæorum philosophia, affinibusque scientiis superarint*. Quin catechistas omnes Alexandrinos Didymi præcessores Pantænum, Clementem, Origenem, Dionysium, Ammonium, aliosque externæ quoque sapientiæ operam impendisse constat: inter quos Clemens atque Origenes quantum non modo in sacra, verum etiam in profana eruditione excelluerint, nemo [XXIV] ignorat. Nam Clementis quidem opera profanorum poetarum ac philosophorum allegationibus ubique referta sunt. Alter vero non modo in libris *contra Celsum* pro Christiana religione scriptis Euripidem, Homerum, aliosque citat, ut patet ex tom. I pag. 349, 393, et 730, editionis Parisiensis anni 1733; verum etiam discipulum suum S. Gregorium Thaumaturgum hortatur pag. 3 ejusdem tomi, ut geometriæ, atque astronomiæ operam navet, quod hujusmodi scientiæ Christiano homini ad intelligendas, explicandasque sacras Scripturas conferre queant. Quæ cum ita sint, rationem hanc paucis ita concludimus. Theologus noster Pindarum, Homerum, Sophoclem, Orpheum, Diagoram, Platonem Comicum, Sibyllina carmina, aliorumque poetarum, quorum nomina reticet, versus sæpius citat; Platonem quoque allegat, Aristotelem, Porphyrium, ac Mercurium Trismegistum, cujus nomine inscripti libri ut genuini tunc habebantur. Atqui hoc ei maxime convenit, quem in poetis, aliisque scriptoribus ethnicis versatum fuisse constat, cujusmodi fuit Didymus. Ergo tantum abest, ut hoc opinioni nostræ quidquam officiat, ut potius hæc ratio non scorsum quidem sumpta, sed

aliis conjecturis, ac rationibus juncta sententiam nostram probabilior reddat.

Cap. XIV. *Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.*

Aperitissimum Origenis propugnatorem vocat Didymum Hieronymus. Quo autem sensu id accipiendum sit, quæve sint, aut quales Origenis opiniones, quibus adhæserit Didymus, non inquiram modo. Illud mihi in præsens sufficit, ut quemadmodum in Didymo, ita et in theologo nostro multæ occurrant et iis locutionibus, quas in Rufino Aquileiensi, in Joanne episcopo Hierosolymitano, aliisque ut Origenianas insectatus est Hieronymus ipse, Theophilus Alexandrinus, et alii Patres. At hujusmodi reipsa sunt primo quæ de imagine Dei ab homine per peccatum amissa docet auctor noster pag. 255; deinde quæ sæpius scribit de *apatheia*, id est, *imperturbatione*, aut immunitate a perturbationibus animi, quas vulgo *passiones* dicunt; ac demum quod pagg. 32 et 151 affirmat, cum in illa quidem ait: *Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam confitentur*: in hac vero: *Nam revera quidquid initium accepit, habebit etiam finem.*

Fateor tres hæc theologi nostri, aliasque hujusmodi locutiones recto sensu accipi posse, ac reipsa ab aliis Patribus esse adhibitæ. At ne in Didymi quidem operibus quæ exstant, ulla fortasse est Origeniana locutio, quam catholice explicare nequeamus: quas vero in theologo nostro reperimus Origenismum redolentes, plerasque ut Origeniana labe infectas ab Hieronymo, aliisque habitas fuisse ostendi in notis, ut proinde nihil nunc restet aliud, nisi ut de sententia, quam pag. 32 et 151 exstare dixi, aliquid addam; nihil enim de ipsa in notis dictum fuit. In Origenistis igitur hanc quoque reprehensam fuisse didici e S. Anastasio Sinaita, qui in *Hodego* apud Gretserum tom. XIV, pag. 149, hæc scripsit: « Ait sanctus Basilus sermone in *Hexaëmeron*: *Omne illud quod principium habet, habere etiam finem.* . . . Quod dictum crebro nobis obijciunt vanissimi Origenistæ, ut inde præexistentiam animarum in cælis ante corpora extendant. » Ita Anastasius. Ego vero cum verba, quæ in Basilii tribuit, in Basilii homiliis in *Hexaëmeron* non invenierim, utrum ea Basilii sint, ignoro. Sed eadem in theologo nostro exstare certum est.

Quod vero hæcenus dixi de Origenianis locutionibus, id ipsum de iis dictum volo, quæ post Didymi obitum Pelagianæ aut Semipelagianæ vocari cœperunt, quæque a theologo nostro item ut a Didymo usurpatæ sunt: cujusmodi est illa, qua auctor noster ait pag. 270, *fidem a nobis incipere*. Nam istæ quoque inter Origenianas recenseri possunt, quippe quas auctor noster ex Origene desumpsit, ut monui not. 1, pag. 270.

[XXV] Cap. XV. *Idem in theologia nostro, atque in Didymo occurrunt memoria lapsus.*

Ne illud quidem parvi faciendum est, quod cum in scriptore nostro, tum in Didymo animadverti,

non raro utrumque, dum Scripturæ loca allegat, memoriæ vitio lapsus esse. Et quod attinet quidem ad theologum nostrum, singula hujusmodi errata diligenter ipse in paginarum margine adnotavi; multa etiam in *rerum Inulice* ad vocem *Memoriæ* indicata sunt.

Quod autem spectat ad Didymum, etsi pleraque, aut omnia, quæ exstant, illius opera tribus hisce de Trinitate libris breviora sint, hujusmodi tamen lapsus in iis quoque deprehendi. Ita, verbi gratia, in libro *adv. Manichæos* pag. 207, postquam attulit ex Paulo hæc verba, *Ut sit sancta*, et cætera, quæ exstant in Ep. I ad Corinthios, statim subjungit: *Imo etiam in Epistola ad Corinthios*, etc. Quin continuo post hæc verba rursus labitur; ait enim: *Et paulo post eosdem* (Corinthios) *alloquitur*, etc.; verba enim, quæ is allegat, non paulo post, sed paulo ante, imo proxime superius exstant apud Paulum. Simili modo in commentariis in *Acta apostolorum*, quorum commentariorum pauca fragmenta Wolfius edidit, Petrus pro Paulo nominatur pag. 23 tom. IV *Anecdotorum* ejusdem Wolfii. In libro etiam *De Sp. sancto* plura ex hujusmodi erratis inveni, ac de iis lectorem monui pag. 3, not. 2, et pag. 62, not. 2. Demum in *Enarrationibus in Epistolas catholicas* plurima quidem Scripturæ testimonia profert, sed vix duobus, tribusve in locis libros nominat, ex quibus ea desumpta sunt, quasi vereatur ne in hujusmodi errata incidat: verum omnes memoriæ lapsus vitare non potuit; exponens enim quartum caput epistolæ I Petri, allegat octavum versiculum capituli v Epistolæ ad Romanos, tum hæc addit: « Et mox ait: *Pro impiis.* » Quasi hæc verba, *pro impiis*, post octavum versiculum sequantur, cum exstant versiculo sexto ejusdem capituli.

Sed et aliam adijcere placet animadversionem, quæ pluris adhuc facienda est; aliqua enim ex hisce erratis non modo similia, sed eadem plane in utroque auctore esse comperi. Ita, exempli gratia, Pauli verba, *Ut sit sancta corpore, et spiritu*, theologus quidem noster, pag. 160, reperiri ait in Epistola ad Hebræos, cum exstant in prima ad Corinthios. Didymus vero in libro *adversus Manichæos* eadem verba sic affert, ut ea non in prima ad Corinthios exstare affirmet, sed alio in loco, ut monui pag. 160, not. 10. Simile quid pag. 388, not. 9, et alibi observatum est.

Cap. XVI. *Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.*

Sed cum opere in longo fas sit obrepere somnum, ut Flaccus ait, mirum nemini videri debet, quod auctorem nostrum, dum innumerabilia citat Scripturæ loca, memoria interdum fefellerit: illud potius omnes mirabuntur, tanta eum memoria pollere, ut tam multa præsto semper habeat Bibliorum testimonia. At id ipsum Didymo Alexandrino apprime congruit, quod illum memoria summo opere valuisse cum omnes uno ore testentur veteres, tum

ejus opera confirment, maxime vero liber *De Spiritu sancto, Enarrationes in Epistolas catholicas*, et quæ supersunt fragmenta commentariorum ipsius in sacra Biblia : hujusmodi enim libros a cæco dictari potuisse vix in animum induceremus, nisi ex indubitatis constaret monumentis eum non hæc modo, verum alia longe plura, imo, ut Hieronymus loquitur, *innumerabilia* opera dictasse. Novi equidem primis Ecclesiæ sæculis plurimos fuisse Christianos, qui divina volumina nocturna diurnaque manu versantes memoriter ea ediscebant. Quin plures etiam existisse non inficiabor, qui integra Biblia fideliter sine scripto recitare possent, ut vult auctor *Antiquitatum Critices* tom. I, ac Joannes Lyronus monachus S. Mauri tom. III *Rerum singularium ad litteras, historiamque spectantium*, a viro clariss. Casto Innocente Ansaldo allegatus. At theologus noster non tantum sacros libros maxima saltem ex parte memoria tenuisse videtur, verum etiam omnia Scripturæ loca, quæ usui esse possent, quotiescunque usui [XXVI] futura erant, præ oculis habuit. Aliud autem est Psalmos, verbi causa, aut integra Biblia ita memoria retinere, ut hæc in ecclesia vel dormitans memoriter recitare valeas ; aliud vero ex innumerabilibus præterea Scripturarum testimoniis ea semper in promptu habere atque afferre, quæ ad rem faciant. Illud excellentis memoriæ est ; hoc vero, ut equidem arbitrator, excellentissimæ : ac illud quidem Didymum facere potuisse satis probabile est ; hoc vero theologum nostrum, seu Didymum ipsum fecisse certum ac manifestum est.

CAP. XVII. *Eadem in theologo nostro, atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.*

Magnam fuisse Didymi ætate in Græcis Bibliorum exemplaribus aut lectionum, aut translationum varietatem, nemo nescius est, ut superius dicebam cap. VIII. Videamus ergo, utrum theologus noster, ac Didymus easdem Biblicorum textuum lectiones secuti sint ; si enim easdem apud utrumque deprehenderimus, erit hoc quoque non leve indicium, quod opinioni nostræ suffragetur. Verum non omnes parvi etiam momenti varietates attendendæ sunt ; sæpe enim contingit ut unum eundemque Scripturæ locum : nunc uno modo legant, nunc alio, vel quod memoriter citent, vel quod minimas, minimisque pretii discrepantias negligant, vel demum quod modo unam lectionem sequi malint, modo aliam. Attamen quædam tunc erant in Bibliorum codicibus varietates, quas peculiari animadversione dignas censeo. Ita, exempli gratia, Primo in Epist. II ad Thess., cap. II, vers. 13, Græca quidem editio habet, ἀπ' ἀρχῆς, id est *ab initio* ; Didymus vero in libro *De Spiritu sancto* legit ἀπαρχῆν, id est *primitias* ; at auctor quoque noster legit *primitias*, ut dixi pag. 123, not. 4. Secundo, in Epist. ad Romanos cap. VIII, vers. 11, codex Alexandrinus, et Græca editio habent : *per inhabitantem Spiritum*

A ejus in vobis ; Latina vero Biblia, *propter inhabitantem*, etc. ; theologus autem noster non solum legit, *per inhabitantem*, sed et alteram lectionem ut Macedonianam improbat : at Didymus etiam in libr. *De Spiritu sancto* legit, *per inhabitantem*, ut dixi pag. 180, not. 5. Tertio, auctor noster pag. 247, hæreticos redarguit, quod in Bibliorum exemplaribus ex quodam Amos prophetæ loco vocem *ego* abstulerint ; Didymus vero eundem prophetæ textum afferens in libro *De Spiritu sancto* num. 14 et 59, cavet ne omitat dictionem *ego*. Quarto, cum apud Joannem cap. I, vers. 18, omnes editiones tam Græcæ, quam Latinæ, imo et Alexandrinus codex habeat, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris ipse enarravit* ; theologus tamen noster pag. 76, et alibi pro *Unigenitus Filius* legit *Unigenitus Deus* : Didymum vero legisse *Unigenitus Deus*, quamvis certo probare nequeam, quod nullus nunc succurrat locus, in quo textum hunc afferat, hoc tamen modo et eum legisse opinor, cum ejus quoque præcessor Origenes catechista Alexandrinus eadem ratione legerit, ut dixi pag. 76, not. 5. Denique, lectorem rogo, ut ea videat quæ pag. quidem 246, not. 1, scripsi de Pauli verbis, *Spiritus Dei servientes* ; alibi vero de aliis textibus : ego enim cum verear ne longior sim, alia hujusmodi exempla hic afferre supersedeo.

Ac illud potius addo, ab auctore quidem nostro Scripturæ loca sic sæpe afferri, ut sententiæ magis adhæreat, quam verbis ; at eadem se ratione gessisse Didymum is comperiet qui Biblicos textus ab eo allegatos cum Græcis Bibliis contulerit. Attamen cum hoc ipsum non raro ab aliis etiam factum esse videamus, non potest pro nota quadam haberi, qua Didymus a reliquis Patribus secernatur

CAP. XVIII. *Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.*

Alexandrinus catechistas allegoriis, dum Scripturas interpretabantur, delectatos esse norunt theologi. De Didymo autem nostro equidem ea præ oculis habens, quæ in ipsius operibus, aut fragmentis observare me memini, tria hæc statuere posse mihi videor. I. Eum ubi hæreticos refellit, non allegorias sectari consuevisse. sed ex literali Scripturæ sensu argumenta petere ad eos [XXVII] confutandos. II. Dum Veteris Testamenti libros, aut textus explicabat, allegoriis indulsisse : propterea, ut opinor, quod *omnia in figura contingebant* Hebræis *. III. In Novi Testamenti verbis raro cum allegorias expiscatum esse, sed literali sensui plerumque, aut fere semper adhæsisse.

At tria hæc ipsa in theologo etiam nostro observavi. Sicut enim Didymus in libro *De Sp. sancto* Macedonianos validissimis confutat argumentis e literali Scripturæ sensu deductis, ita et noster scriptor Arianos, Eunomianos, Macedonianos sic refellit, ut fere omnia argumenta e Scripturis lit-

* I Cor. x, 11.

teraliter explicatis derivet. Ac quemadmodum Didymus quinque *Explanationum* libros in *Zachariam* ita dictavit, Hieronymo teste, *ut tota eorum ἐξήγησις allegorica fuerit, et historiae vix pauca tetigerint*, ita theologus noster lib. II, cap. 14, plures simul Zachariae ipsius textus allegans in quadam digressionem, allegorice omnes interpretatur, ac ea fortasse in compendium redigit, quæ in illis *explanationibus* fusius disseruerat: alibi vero sæpius alia Veteris Testamenti loca allegorice exponit. Demum, ut in Didymo, ita et in auctore nostro perpauca, ni fallor, occurrunt Novi Testamenti loca allegorice explanata.

Verum, quod magis notandum est, multæ in his *De Trinitate* libris occurrunt textuum Scripturæ interpretationes, quas si cum iis comparemus quæ in Didymo leguntur, easdem esse invenimus, ut plurimis in notis monui. Nam I, Joelis verba, exempli gratia, *Efundam de Spiritu meo super omnem carnem*¹, eodem modo explicat Didymus lib. *De Sp. S.* num. 11, ac theologus noster pag. 117. II. Psallis verba, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*², auctor noster de Spiritu sancto exponit pag. 278, eademque ratione illa accepit Didymus pluribus in locis, ut dixi ibidem not. 6. III. Ubi Scriptores Veteris Testamenti *brachium Dei*, aut *dexteram Dei* nominant, Didymus Filium Dei interpretatur, ut dixi not. 6 pag. 43; idem vero facit theol. noster in eadem pagina. IV. Christi verba, *Non veni pacem mittere, sed gladium*³, sic intelligit auctor noster pag. 147, ut nomen gladii significet sapientiam, qua Spiritus sanctus obdurata corda incidit. Simili modo Didymus in *Enarrationibus* ad caput IV Epistolæ Jacobi: *Veniens Jesus* (inquit). . . *gladium misit in terram. Sermo namque, et doctrina illius dividit, et abjungit a terrenis, atque materialibus rebus*. V. Verba Pauli, *Elegit nos in ipso ante constitutionem mundi*⁴, de Dei præsentia exponit theologus noster pag. 341; eademque ratione illa intelligit Didymus in *Enarrationibus*, ut ibidem indicavi. Demum, ne singula afferam, legenda sunt quæ scripsi pag. 50, not. 2, pag. 28, not. 3, pag. 127, n. 3, pag. 177, not. 2, pag. 185, not. 6, p. 252, not. 3, pag. 277, not. 6, pag. 252, not. 7, et alibi passim. Cap. XIX. *Frigidiuscula quædam, aut certe leviora* D

habet merque auctor. Esi auctor noster validis plerumque, imo fere semper argumentis hæreticos refellere soleat, ac ea scribere, quæ gravem theologum decent, nihilominus pauca quædam in eo leguntur quæ, meo quidem iudicio, frigidiuscula sunt, aut certe leviuscula. Hujusmodi esse opinor quod pag. 264 scribit de nomine *περιστέρα*, numeroque DCCCI, quem ex eo nomine, item ut ex literis α, et ω magno, elici observat. Frigida etiam videntur quæ pag. 18 exstant de Latinis vocabulis, *Plus quam perfectus*. Interpretatio autem verborum Joannis Baptistæ, *Tu es*

A *qui venturus es*¹¹? quam habet pag. 21, haud scio an multis arridere queat. Quin etiam levicula compluribus videbuntur quæ occurrunt pag. 345, de verbis Joannis Theologi: *Et Verbum erat apud Deum*¹². Nonnulla vero alia ejusdem generis non indicamus, quod fieri facile possit, ut quæ a nobis levia, eadem ab aliquibus gravia habeantur. Illud vero diffiteri nemo potest, duos saltem ex apocryphis Veteris Testamenti libris ab ipso citari, librum III Esdræ, p. 294, et orationem Manassis, p. 399 et 434.

At similia plane in Didymo etiam reperi. In libro quidem *De Spiritu sancto* gravissimis Macedonianos redarguit rationibus, atque ita Scripturæ loca ubique fere exponit ut theologum decet. [XXVIII] Sed explicatio, quam num. 50 adhibet verbis Isaïæ, B *Congregans dextera Moysen*¹³, in quibus Moysis nomine intelligi etiam posse ait legem Mosaicam, haud scio an ejusdem cum cæteris interpretationibus sit gravitatis. Ac illud quoque non satis firmum videbitur cuiquam quod ait in commentariis ad cap. VII *Actorum*, tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, nempe verba Salomonis, quæ exstant in Græca Proverbiorum translatione cap. V, *Ne multus sis cum aliena*, de uxore marito juncta accipi non posse, sed de ethnicorum sapientia accipienda esse. Levicula certe est explicatio illa verborum, *Quis ostendit nobis bona*¹⁴? quam etsi ex aliorum sententia afferat, non respuit tamen in fragmento quod edidi pag. 278, not. 6. Leviusculum itidem videri potest quod apud Nicetam Heracleensem in catena ms. in *Jobum* legi ad caput I, vers. 2. Cum enim C *Jobo septem filios, ac tres filias* fuisse narret ibi sacer scriptor, Didymus binis hisce numeris mystice acceptis *septem* Spiritus sancti dona, ac divinarum personarum *trinitatem* designari ait, *ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριᾷ πᾶσιν τῆς ἐδδωμῆς χάριτος εἶναι θρημιουργόν*, id est, *ut discamus, fidem qua in Trinitatem credimus, septemplicis gratiæ creatricem esse*. Leviusculum denique, ut alia nonnulla præteream, id etiam, ni fallor, est, quod ex *Enarrationibus* mox afferemus.

Quod vero apocrypha Veteris aut Novi Testamenti opuscula a Didymo etiam citata interdum fuerint, tribus ostendo exemplis. Nam I, apud Nicetam in *Catena Græcorum Patrum* in B. *Job*, Londini anno 1637 edita, librum *Pastoris* allegat pag. 202: qui tamen ab Athanasio quoque tom. I, pag. 895, et alibi allegatus fuerat. II. In *Enarrationibus* ad cap. III Epistolæ I Joannis apocryphum librum citat, qui *λεπτογένεσις*, aut *μικρογένεσις*, id est, *parva Genesis*, nuncupabatur: hæc enim ibi legitur: *Nam et in libro qui Leptogenesis appellatur, ita legitur, quia Cain lapide, aut ligno percussit Abel: unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corvone*. III. In commentariis ad caput VIII *Actorum*, tom. IV *Anecdotorum*

¹ Joel II, 28. ² Psal. IV, 7. ³ Matth. X, 34. ⁴ Ephes. I, 4. ¹¹ Matth. XI, 3. ¹² Joan. I, 1 ¹³ Isa. LIII, 12. ¹⁴ Psal. IV, 6.

Wolfii pag. 35 : *Quia vero, inquit, in canonicis libris non exprimitur, quo pervenerit (Enochus), in apocryphis in paradiso sublatus memoratur.*

CAP. XX. *Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.*

Quam plurima in theologo nostro loca esse atque argumenta iis valde affinia, quæ in Didymi opusculis, maximeque in libro *De Spiritu sancto* occurrunt, extra omnem controversiam positum est. Id enim passim ostendi in notis. Ne vero quæ jam scripsi, rursus dicere cogar, lectorem rogo, ut has percurrat, ac eas præsertim quæ exstant a pagina 160 ad 170. Jam vero tantam quoque similitudinem iudicium esse opinor non contemnendum, quo nostri operis auctor detegatur, ac unus idemque cum Didymo esse indicetur. At potuit, inquit, theologus iste Didymum imitari. Non diffiteor. Sed primo non illud nunc quaeritur, quid fieri omnino potuerit, sed quid probabilius sit. Deinde ita quædam theologo nostri loca quibusdam Didymi locis similia sunt, ut sæpe eadem utrobique lectiones deprehendantur, iidem Scripturæ textus cum iisdem additamentis, iidem memoriæ lapsus, idem denique stylus, ac ratiocinandi modus : quæ omnia ut in duobus auctoribus tam similia sint, vix fieri posse videtur.

CAP. XXI. *Utriusque scripta auctorem prouident eisdem moribus præditum.*

Videndum nunc etiam, quibus moribus præditum se prodatur uterque auctor ; fieri enim potest ut ali-
quod et isti nobis iudicium subministrant. Quæ in theologo quidem nostro notavi, hæc potissimum sunt : I. Summus pro catholica in Trinitatem fide zelus in toto opere elucet, maximeque pag. 202, ubi paratum se esse profitetur *omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro hac fide.* II. De se ipso hæc sere scribit pag. 235 : *Maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuit, ut nihil. . . pronuntiarem [XXIX] ex odio in quemquam, et convicium quodlibet, tametsi non iniustum, vitavimus.* III. Demisse ac modeste de se ipse sentit, ac loquitur, dum se *indisertum*, ac *peccatorem* vocat pag. 319, atque *indignum* pag. 104. IV. Qui de divinitate disserere velit, ei necessariam esse docet pag. 105, non modo eruditionem, sed pietatem quoque, bona opera, ac meditationem.

Didymum modo cum huiusmodi auctore, qualem descripsimus, comparemus. I. Maximo pro catholica de Trinitate doctrina zelo cum inflammatum fuisse, necesse non est ostendere : adeo manifesta res est cum ex omnibus ejus operibus, tum ex veterum testimoniis. II. A quovis convicio, quod probo viro indignum sit, ita abhorruit, ut in libro *De Spiritu sancto* Macedonium, ac Macedonianos, adversus quos ex professo scribit, ne semel quidem nominet, ut pag. 175 not. 1 animadverti. III. Demisse et ipsum de se sensit ; ac locutum esse constat ex num. 38 et 63 ejusdem libri : utrobique enim se *indisertum* esse fatetur, atque *ab eloquii venustate,*

ac rhetorica facundia procul abesse. Demum illud et ipse petit ibidem num. 63, ut *qui ejus volumen legere voluerit, mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis.* Potestne major hac etiam in re inter utrumque intercedere similitudo.

CAP. XXII. *Utriusque stylus idem omnino est.*

Aliud nunc argumentum ex auctoris nostri, Didymique stylo deductum adjiciendum est. Sed antequam id faciam, quaerere necesse est, utrum Didymus eloquens ac disertus dici queat. Qua in re dicam ingenue quod sentio. Equidem illum doctissimum fuisse, atque in Scripturæ præsertim studio, et interpretatione tam versatum quam qui maxime, libenter concedo ; quin multis, iisque gravibus rationibus hæreticos ab eo refelli, jure nemo inficiari potest. Sed si de ea eloquentia sermo sit quam in Isocrate, in Demosthene, in Æschine, atque adeo in Basilio, in Joanne Chrysostomo, in Gregorio Nazianzeno suspicimus, ab hac longe ipsum abesse existimo. Quamvis enim Græcum exemplar libri *De Spiritu sancto* atque *Enarrationum* interierit, tamen ex Latina horum operum interpretatione, et ex Græcis quæ supersunt ejus opusculis, atque fragmentis rem ita esse intelligimus. Talis scilicet Didymi oratio videtur mihi, qualis auctoris nostri. Nam doctissimus et iste est, et in Scripturarum campo mirum in modum exercitatus, strenue in adversarios decertat, gravissimisque ut plurimum argumentis eos confutat, atque profligat. Sed facundus, disertus, eloquens meo quidem iudicio dici nequit.

At emunctæ naris vir Hieronymus, inquit, in Epistola 84 ad Pammachium et Oceanum, *Quid prudentior, ait, doctior, eloquentior Eusebio ac Didymo ?* Socrates vero lib. iv, cap. 25, *ἔλλογιμον* ipsum Didymum vocat, hoc est, ut vertit Valesius, *disertissimum.*

Fateor. Verum Rufinus quoque in *Hist. eccles.* hæc de Didymo testatus est. *Etiam nunc in magna admiratione habentur (Didymi opera). Nos tamen qui et viva vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus longe majorem gratiam, et divinum necio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus.* Cum itaque sæpe contingere videamus, ut aliqui ingenio præditi, dum loquuntur, facundi videantur, imo interdum reipsa sint, sique ipsi cum calamum prehendant, flaccida, aut etiam inepta scribant, ita fieri potest, ut Didymum dicentem quidem vis ingenii atque animi sic incenderet, ut eloquens videretur, et foret ; scribentem autem, seu potius dictantem ardor ille animi deficeret, eaque de causa ejus flaccesceret oratio.

Cæterum quod spectat ad Hieronymi de Didymo iudicium, is aut Eusebio duntaxat, non Didymo eloquentiam tribuere censendus est, aut dicendum potius, eloquentem ab ipso vocari Didymum, non quod ejus scripta cum scriptis disertorum virorum,

quos paulo ante dixi, comparari possint, sed vel propter allatam ex Rufino rationem, vel quia quod sibi proponit Didymus, id multa doctrina, pluribusque modis et argumentis, iisque robustis et efficacibus ostendere consueverit, ac lectoribus [XXX] persuadere. Nam Hieronymus ipse in præfatione libri *De Spiritu sancto* auctorem ejus operis Didymum appellat *imperitum sermone, sed non scientia*. Quin ipse Didymus pro ea, qua præditus erat, modestia candide id fatetur in extremo eodem libro, ubi impressa quidem exemplaria hæc habent: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam textumque sermonis, procul obesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis differentibus pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis*. Sed legendum puto ex nostro codice ms. sæpe in notis a me laudato: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum ad eloquii pertinet venustatem, et rhetoricam facundiam, et consequentiam textumque sermonis, nos procul abesse simpliciter confitemur, et reliqua, ut superius.*

Quod si male nos mereri de Didymo quis existimet, dum *imperitiam sermonis* in ipso agnoscimus, norit non modicam ei laudem a nobis tribui, cum inter eos illum numeramus, quos dicit Pealtes *eruditus corde in sapientia*¹²: hæc enim ipse Didymus in cateua Corderiana tom. II, pag. 865, explicat in hunc modum: « Porro corde eruditus est in sapientia qui secundum mentem ac rationem sapiens evasit, tametsi prolatio sermone aberret; ita ut vere etiam dicere possit: *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia*. » Norit præterea non modo Victorinum martyrem *imperitum sermone* vocari ab Hieronymo tom. IV, pag. 6, edit. Veronensis, sed de propheta quoque sic eum loqui tom. VI, pag. 222: *Ex hoc numero pastorum Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia*. Quid plura? Paulus ipse in II ad Cor., cap. xi, vers. 6, *imperitum sermone, sed non scientia* semetipsum dicit, eo quod scilicet *persuasibilibus humanæ sapientiæ* D

Quod vero pertinet ad Socratem, nuncupat is quidem Didymum *ἄλλοτριον*, sed vereor ut Valens non recte ibi interpretatus sit *disertissimum*; ea enim dictio non disertum modo denotat, sed *insignem* etiam, et *doctum*, ut reor. Theodoretus sane in *Hist. eccles.* lib. iv, cap. 2, Athanasium Joviano imperatori expositionem fidei missurum congre-

A gasse ait τοὺς ἄλλοτριωτέρους τῶν ἐπισκόπων Num convocatos ab Athanasio putabimus eos episcopos qui *eloquentiores* forent, an qui *insigniores*, aut doctrina excellentiores? Origenes quoque tom. I, pag. 30, inquit: *Ἐλλοτριῶν αἰρέσεων*, hoc est *insigniorum sectarum*: et apud ipsum Celsus pag. 338, *ἄλλοτριῶν ἀνδράσι*, id est *doctis viris*. Itaque *ἄλλοτριος* Suidæ quidem est *τίμιος, σεβάσιμος*: auctori autem Lexici, quod ms. exstat in 140 Naniano codice, *ἄλλοτριος* exponitur *λόγιος, ἀξιόλογος*.

Hæc habui quæ dicerem de Didymi eloquentia. At si quis eum disertum esse contendat, equidem contentioni vitandæ causa non repugnabo, modo tamen mihi et ipse concedat, eam eloquentiam, quam in libro *De Spiritu sancto*, in *Enarrationibus*, in libro *adversus Manichæos* admiratur, in theologi etiam nostri opere elucere.

His de utriusque stylo generatim dictis, enucleatius nunc de eadem re agendum est, ac nonnulla singulatim consideranda, ut magis appareat ea quam quærimus similitudo.

Primo itaque parum elegantem esse auctoris nostri orationem, nemo inficiabitur qui elegantiam, ut sic loquar, de facie norit. Quin loca quædam in eo valde perplexa, quædam etiam horrida vocabula, quædam itidem solæca, aut ὑποδοκίκα. Inelegans est, ut opinor, exempli gratia, verbum ἀγοστρισολογήσαι, aliaque haud pauca ex iis quæ in *vocum Græcarum Indice* recensui, ut paulo etiam superius dictum fuit. Solæcum vero est, οἱ δυνεῖδοι, pro τὰ δυνεῖδη, vel pro οἱ δυνεῖδοιμοί. Solæcum est etiam quod legitur pag. 30, Τριάδα δυνεῖδίζουσης, etc., pro δυνεῖδίζουσαν.

At nonne similia in Didymo reperimus? Solæcum est quod in libro *adv. Manichæos* legitur initio: Οὗτοι μεταβάλλειν [XXXI] δύναντες. Solæcum itidem quod in eadem pagina legere licet: Ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος.... λέγων, pro, λέγοντος. His autem affinia invenimus in Didymi fragmentis tom. IV *Anecdotorum* Wolffii editis, et apud *Catenarum* auctores.

Quod si reponas, librorum inscitia, aut incuria tribui hæc posse, qui exaraverint λέγων pro λέγοντος, et δύναντες pro δύνανται, et ita porro; ea dices quæ æquitati consentanea sunt; sed hæc eadem æquitas postulabit, ut solæcismi etiam in theologo nostro occurrentes librario tribuantur, qui perperam scripserit, ex. gr. οἱ δυνεῖδοι pro οἱ δυνεῖδοιμοί, et δυνεῖδίζουσης pro δυνεῖδίζουσαν.

II. Ab illis quæ præ manibus habet, argumentis digreditur aliquando Didymus ad rem a proposito plane alienam. Ita in libro *De Spiritu sancto*, ne per omnia ejus opera discurram, postquam num. 45 Isalæ locum valde longum attulit, in quo pauca tantummodo ad propositum pertinentia reperiuntur, totum eum locum, oblitus veluti argumenti, amplissimo commentario illustrat: nec eo contentus alteram repente inserit num. 45 digressionem, in

¹² Psal. LXXXIX, 12.

qua Manichæos alium Deum bonum, alium Justum fingentes refellit. Hujusmodi vero digressiones in nostro etiam theologo inveniet lector. Nam p. 295, verbi gratia, Marci textum haud brevem ita interpretatur, ut ea etiam explanet quæ ad propositum argumentum nihil attinent. Ac simile quid occurrit pag. 260, et sequentibus, ubi Zachariæ locum sic explicari videbis, ut jam non theologum de Spiritu sancti divinitate agentem legere te putes, sed interpretem Scripturas explanantem. Quod paginam quoque 345, aliasque nonnullas legenti continget.

III. Dialectice ac subtiliter in libro *De Spiritu sancto* Didymus ratiocinatur, etsi ibi argumenta e Scripturis tantum ducta proferat. Id ipsum facit et noster.

IV. Vocabulis uterque utitur maxime propriis ad explicanda, seu designanda potius quæ ad Trinitatis mysterium spectant.

V. Ea Scripturæ loca, ex quibus hæreticorum blasphemias refellit, sensu accipit fere semper non mystico, sed litterali, non violento, sed naturali cum theologus noster, tum Didymus.

VI. Nimum subtilis non est Didymus, etsi subtiliter ac dialectice argumentetur. Eademque laus theologo nostro debetur.

VII. Se ipsum citat non raro theologus noster item ut Didymus. Uterque etiam scriptores citans, aut alios aliquos nominans, breve ipsorum elogium passim adjungit. Uterque lectores interdum ad alia præter illa, quæ affert, Scripturæ testimonia querenda excitat; noster quidem, v. gr., pag. 227 et 344; Didymus vero in locis a me pag. 227 allegatis.

VIII. Nonnulla iterum ac tertio inculcantur cum in libro *De Spiritu sancto*, tum in hoc opere.

IX. Satis longa exscribit interdum Didymus Scripturæ loca, idque sine magna necessitate, ut monui pag. 347. Id ipsum a nostro fieri patet cum ex eadem pag. 347, tum ex pagg. 36, 37, 44, 53, 194, 238 et 383.

Denique dubitanter loqui amat Didymus, ita scilicet ut non quid ipse sentiat, definire velit, sed aliqua lectori examinanda proponat. Hujus rei exempla in Enarrationibus invenies pagg. 50, 54, 55, 71 et 88, *Bibliothecæ Patrum* editionis Parisiensis anni 1644; in libro autem *De Spiritu sancto* pagg. 160, 161, 162, 164 editionis Veronensis. Similia vero exempla in theologo nostro occurrunt pagg. 198, 261, 271, 344 et 417.

CAP. XXIII. *Notabiles quædam in utroque scriptore omissiones.*

Satis multas jam ex iis quæ scripsit auctor noster, conjecturas rationesve deprompsimus. Quidni ex his etiam argumentemur quæ ipse tacuit? cum hæc quoque non mediocriter juvent causam meam. Nusquam igitur in tribus hisce libris (quod mirum cuiquam in veterum Patrum Didymi suppa-

rium lectione minus versato videri potest), nusquam, inquam, hæreticis objicit nec celebre Joannis capitulum, *Tres sunt qui testimonium dant in celo*¹⁶, et reliqua, neque Nicæni concilii, neque Constantinopolitani, multoque minus alterius cujusquam synodi definitiones. Præterea argumentum ex traditione petitum attingit [XXXII] quidem alicubi, sed non urget, illud tantum hæreticis veluti obiter exhibere contentus, novam esse eorum doctrinam, ipsosque ex *inconcussa domo*, ut ipse loquitur pag. 174, nempe ex Ecclesia, egressos esse. Insuper quamvis omnes fere Scripturæ libros citet, libros tamen Machabæorum, librum Judith, ac librum Esther nunquam allegat. Sæpe etiam dum loca e Scriptura, aliisque libris affert, auctorum, aut librorum, unde desumpta sunt, nomina reticet. Quod vero majore videtur animadversione dignum, Arianos quidem, Macedonianos, ac Eunomianos nominat, sed Semiarianorum, Anomæorum, aliisque similibus nuncupationibus nunquam utitur, etsi hujusmodi vocabula quarto etiam Ecclesiæ sæculo invaluerint, ut ex Epiphanio constat, aliisque Patribus. Postremo Aetii, Apollinarii, Marcelli Ancyranii nominibus parcat; etiamsi enim Aetium quidem pag. 14 confutet, imo ejus verba afferat; Apollinarii vero hæresim memoret pagg. 393 et 396; ac Marcellum refellat, ut verisimile est, libro I, cap. 31: Aetii tamen, Apollinarii ac Marcelli nomina ne semel quidem commemorat.

Ita quidem theologus noster se gessit. Quis vero Didymus? Nonne simili his quoque modo? Imo eodem prorsus, ni fallor. Ne ipse quidem Joannis testimonium, *Tres sunt* et cætera, unquam affert neque in *Enarrationibus in primam ipsius Joannis Epistolam*; neque in libro *De Spiritu sancto*, nec alibi. Id autem ex eo factum non dubito, quod in Alexandrinis Bibliorum exemplaribus textus ille desideraretur: cum Arianis ne ab Athanasio quidem unquam objectus sit, nec in Alexandrino, qui superest, codice legatur. Nullius quoque synodi mentionem ullam facit Didymus; satius, ut opinor, esse ducens e Scripturis, quarum auctoritatem agnoscebant hæretici, quam ex synodis, quas illi despiciebant, argumentari. Hanc item ob causam, ni fallor, ne traditionem quidem magnopere usquam urget, sed obiter tantum eam attingit: ut cum initio libri *De Spiritu sancto* sic loquitur: *Hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt.* Veterum enim Patrum testimonia illis objectare supervacaneum fuisset, quæ alios præter Arium, Eunomium, ac Macedonium ne audire quidem volebant, ut ait theologus noster pag. 260, quique cum suas opiniones fidei Patrum doctrinæque contrarias esse non ignorarent, Catholicos ad Scripturam solam provocabant, ut multis post sæculis nefarii apostatæ fecerunt Lu-

¹⁶ I Joan. v, 7 sqq.

therus atque Calvinus : nondum enim cuiquam intoleranda illa atque absurdissima opinio in mentem venerat, ut Patres Nicæno concilio vetustiores de Filii, aut Spiritus sancti divinitate non ita sensissent, quemadmodum catholica sensit Ecclesia.

Libros vero Machabæorum, Judith, et Esther ne Didymus quidem in ullo ex editis operibus allegat, quod sciam : sive quod nulla ipsi eos citandi occasio oblata sit, sive quod illos, utpote historicos, nec memoriæ mandasset, neque commentariis illustrasset.

Quod demum pertinet ad reliquas omissiones, Didymus quoque sæpius testimonia profert, quin libros, aut auctores, unde desumpta sunt, nominet. Cumque edita hactenus illius opera aut legerim olim, aut saltem percurrerim fere omnia, Semiariarum, Anomæorumque denominationes, atque Aetii, Apollinarii, ac Marcelli nomina nunquam in iis reperire me memini, etiamsi horum omnium hæreses commemoret. Jure igitur ac merito concludere jam licet, maximam esse vel in omissionibus inter utrumque theologum similitudinem.

Fateor equidem, argumentum ex ethnicorum scriptis, maximeque ex iis quæ Orpæo, ac Mercurio Trismegisto tribuebantur, deductum objici a theologo nostro adversariis, a Didymo autem in libro *De Spiritu sancto* prorsus prætermitti. At Didymus ibi non ethnicos confutat, sed hæreticos duntaxat, a quibus Orpæi ac Mercurii auctoritas nihili fiebat. Theologus autem noster ethnicos etiam redarguere voluit, ut manifesto patet ex cap. 24 tertii libri. Hi vero Orpæi, Mercuriique opera tantum faciebant, ut Theon Alexandrinus, qui Didymi ætate floruit Alexandriæ, ea publice interpretatus sit, quemadmodum pag. 301 dictum est.

[XXXIII] CAP. XXIV. *Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.*

Postremo ne illud quidem exigui momenti est, quod de theologo nostro post diuturnam considerationem vere affirmare posse mihi videor, nihil admodum in eo esse, quod in Didymum optime non quadret. Sic se res habet, benigne lector. Nullus in hoc opere auctor citatur, aut nominatur recentior Didymo; nulla commemoratur hæresis, quæ illum non præcesserit; nullum ex catholicis dogmatibus inculcatur, quod alii Patres aut vetustiores, aut suppareas non inculcarint; nullus liber laudatur ut canonicus, quem alii ex Alexandrinis potissimum Patribus ut talem antea non allegassent; nulla tandem in eo reperitur dictio, nulla sententia, quæ Didymi ætati, moribus, stylo, doctrinæ perapposita non sit.

Ac ne illud quidem alienum a proposito nostro est, quod vix unum operis apographum supersit; opus vero ipsam nullus ex Græcis mediæ ævi scriptoribus, iis præsertim qui post Justiniani tempora scripserunt, commemoraverit. Nec enim ullam hujus rei probabiliorē causam excogitare licet, nisi quod ejus auctor Didymus male ob Origenisnum

audiret. Eadem namque ex causa iactum est, ni fallor, ut *Enarrationum* quoque in *Epistolas catholicas*, ac libri *adversus Manichæos*, quamvis orthodoxam doctrinam continentis, unicum exemplar ms. repertum sit, ex quo imprimerentur; Græcus vero textus cum libri *De Spiritu sancto*, tum *Enarrationum* omnino interierit, ut videtur. Adeo scilicet monachi, atque amanuenses ab iis abhorrebant, qui de violata fide suspecti essent, aut damnati, ut ipsorum opera vel nullo errore infecta exscribere, aut exscribenda curare detrectarent. Hinc factum igitur puto, ut cum aliorum plurimorum, quos enumerare necesse non est, tum etiam Didymi opera aut interierint, aut plerisque ignota fuerint: adeo ut Ægyptius scriptor Cosmas Indicopleustes, p. 483 a me allegatus, manifesto indicet sibi ignotas fuisse Ægyptii nostri theologi *Enarrationes*, cum ait, *neminem ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuisse.* Quinimo Phtius ipse, etsi non minori esset eruditione quam improbitate, nullum in *Bibliotheca* ex tam multis Didymi operibus memoravit; in libro autem primo *adversus Manichæos* plures quidem enumerat qui contra eos hæreticos scripserant, Didymum vero prætermittit

CAP. XXV. *Conclusio.*

Atque hæc potissimum sunt quæ pro sententia mea afferenda censui. Nihil itaque aliud nunc reliquum est, nisi ut duo tandem ex his, quæ hactenus dixi, colligam argumenta, quæ quantam vim habeant, lectoris erit judicare. Primum est hujusmodi, sicut initio diximus. Fieri non potest, ut alius a Didymo sit auctor ille, in quo summam cum Didymo quoad omnia similitudinem deprehendimus. Talis autem est theologus noster, ut ostensum fuit. Non est igitur alius a Didymo. Alterum sic se habet. Didymo tribuendum est hoc opus, si nullus omnino, præter Didymum, inveniatur Ægyptius theologus, in quem ea, quæ superius recensui, conveniant inversa. Atqui nullum alium reperiet, ni fallor, qui rem hanc attentius examinare voluerit, ac singulos ex Ægyptiis, Alexandrinisve Patribus cum theologo nostro conferre. Didymi ergo esse non immerito affirmamus tres hosce *De Trinitate* libros. Quod erat ostendendum.

CAPUT POSTREMUM. *Nonnulla indicantur quæ objici nobis possunt.*

Libro itaque huic finem tandem imponam, humanissime lector. Quæcunque enim sententiæ meæ objici posse suspicatus sum, quantumvis levia, universa aut in secundo libro ad trutinam revocaturi sumus, aut alibi jam diluimus: pagina nempe 18, 94, 124, 238 et 356. Quæ tamen in *Litteraria cphemeride Parisina* objecta fuerunt, seorsum commemoranda hic sunt, [XXXIV] non cum reliquis permiscenda, ne adversarium videar parvi facere: sed paucis verbis me expediā, quod et alias his quoque occurrerim, et ad finem jam properet oratio.

Sunt ergo hujusmodi. I. Didymus a Socrate ἀλλόγυμος, id est *eloquens* dictus est; theologus vero noster non est ejusmodi. II. Deum vocat auctor iste ἀμεγέθη, et ἀνέλθειον, hoc est *magnitudinis expertem ac formæ*. At Petri Lombardi est isthæc locutio, aut alterius cujusdam theologi Lombardo supparis. III. Vocabulum ἀνεθελγησία, quod hic auctor adhibet, unum est ex iis, quæ multo post Didymi ætatem euderunt scholastici; significat enim *nonvoluntatem*, seu *nonluntatem*. IV. Didymus ἐν πάσῃ παιδεύσει, id est *in omni doctrina*, versatus erat, teste Socrate; theologus vero hicce ne geographiæ quidem elementa norat: Golgotham enim montem *terræ centrum* vocat. Denique cum Orpheum, Mercurium Trismegistum, Pindarum, aliosque ethnicos alleget, et quidem de sacrosancto Trinitatis mysterio disputans,

A videtur esse monachus aliquis mediæ ævi; nec enim ita se gessisset ullus ex Patribus quarti sæculi. Ita ille. Primum autem argumentum solutum est paulo ante. Alterum infirmum esse patet: vocabulum enim ἀμεγέθης alla quidem, imo contraria significatione a Longino in libro *Περὶ θεῶν* adhibitum fuerat, eodem autem, quo in hisce *De Trinitate* libris, sensu usurpatum fuisse etiam a Didymo jam ostendimus superius cap. 12, itemque pag. 39, 84, 112. Tertium paulo superius diluimus cap. 8, et pag. 131, et rursus pag. 148; quartum, pag. 33; quintum denique, pag. 69, atque in notis ad 27 caput secundi libri. Lege, quæso, omnia hæc quæ indicavi loca; apparebit enim, ut confido, rationibus ab adversario allatis non infirmari sententiam meam, B sed confirmari.

LIBER SECUNDUS.

DE DIDYMI PLACITIS ATQUE OPINIONIBUS.

Quoniam trium, quos in lucem nunc primum edimus, librorum auctorem fuisse Didymum, satis, nisi mea me fallit opinio, superiore libro ostensum fuit; de hujus viri placitis parumper nunc loqui operæ pretium esse existimo, Franciscæ Carafa præsul amplissime, ac proposito meo summpere consentaneum. Etsi enim plures de ipsius vita, scriptisque egerint perdidiliger, nemo tamen hactenus, quem norim, illius opinionione satis accurate persecutus est. Itaque ipse priora illa omittens, de postremis hisce duntaxat agam, non quod arbitrer tuto nos ubique jam posse incedere, ac veluti pedem figere (pleraque enim alia theologi hujusce opera ex quibus major posset lux affulgere, interciderunt), sed quod nova afferre posse mihi videar, eaque tibi veritatis amantissimo non omnino injucunda fore confidam. Ita enim his de rebus scribere animus est, ut Didymo generatim nec favere certum sit, neque adversari, sed illa tantummodo, quæ vera mihi, aut verisimiliora videbuntur, breviter proponere, atque amplecti; quæ autem obscuriora fuerint, atque incerta, in medio relinquere. Ac ne multis te verbis inutiliter nunc detineam, exordior statim in hunc modum.

CAP. I. De levioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.

Plurima Didymum in *Enarrationibus*, atque in libro *adv. Manichæos*, veritatis minus consentanea docuisse, affirmat homo heterodoxus Jacobus Basnagius tomo I *Lectionum antiquarum* Canisii, pag. 199, ubi ea omnia commemorat, ob quæ merito ipsum redærgui posse arbitratur. Cum autem hujusmodi accusationum aliæ leviores sint, graviores aliæ; de

levioribus nunc breviter dicam, de gravioribus fusius in posterum.

Primo igitur sic eum accusat. *Nescio quos, inquit, evangelistas carpit in I Joan. [XXXV] quasi antiquæ legi nimis addicti præcepta nova repudiarent.* Sed equidem miror, ut dicam id quod res est Didymo talia objici. Afferri ibi Didymum ipse hæc Epistolæ, quam explanat, verba: *Charissimi, non novum mandatum scribo vobis* 17, etc. Tum ea sic explicare aggreditur: *Quia forte derogabant aliqui evangelistæ tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet quia mandatum scribit non tunc primitus hominibus datum.* Quis porro non videt, vocabulum, *evangelistæ*, non esse hic nominativum pluralem casum (pudet me, lector, ad grammatica te revocare), sed esse genitivum singularem, quo Joannes ipse Epistolæ illius auctor designatur?

Ait secundo Basnagius: « Homines pravos, et jam æterno damnatos supplicio pœnitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit... Quinimo de conversione diaboli, quasi jam facta, loqui videtur (in *Ep. Judæ*, p. 88): *Ostenditur enim ex communi sensu, quem habemus de cunctis animabus, quoniam cum sint liberi arbitrii, et conversio sit facta diaboli, quod non sit malus.* » Sed hic quoque te miror, Basnagi, nec vocabulum *conversio* intellexisse, et, quod pejus est, Didymi verba tam infideliter proferre. Ea sic se habent: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sint liberi arbitrii, et conversio sit*

17 I Joan. II, 7.

facta diaboli, natura non malus est. Cur, quæso, A addita vocula quod sententiam omnem perturbasti, atque in Latinam Didymearum Enarrationum interpretationem, quæ satis cæteroque per se inelegans est, novam barbarismum invexisti? Cur loco vocis *rationalibus*, quæ naturas ratione non destitutas denotat, subrogas vocem *animabus*? Cur denique vocabulum, *natura*, quod nullo modo omittendum erat, omisit? Falsum sane est, *diabolum non esse malum*: sed verum est, *diabolum non esse natura malum*. Illud falso tribuis Didymo; hoc vere dixit Didymus: eo enim sensu negat diabolum esse *natura malum*, quo *natura malum* eum dicebant Manichæi, quos ibi refellit theologus noster: ita scilicet vult ipsum esse malum, ut *ex electione* malus factus sit, non *ex necessitate naturæ suæ* sit malus.

Quod vero spectat ad diaboli *conversionem*, rectissime eam admisit Didymus cum in allato loco, tum in opere, quod nunc edo, pag. 150 et sequenti, tum demum in libro *De Spiritu sancto*, num. 12 et alibi. Nec enim *conversio*, quam Græce *τροπή* dicit Didymus, *pœnitentiam* tantummodo significat, ut tu putas, quod veteres Patres aut non legeris, aut non intellexeris; sed quæcumque animi, aut voluntatis mutationem, sive mala dat ex bona, sive vicissim bona efficiatur ex mala. Nihil ergo aliud vult ibi Didymus, nisi diabolum non esse conditum malum, sed prius fuisse bonum, tum factum esse malum, ideoque non necessario, sed libere.

Tertio Didymum reprehendit Basnagius hisce verbis: « Judam optimum fuisse cum eligeretur a Christo, sed postea a recto tramite deviasse probabat ex eo, quod Christus miserit oves inter lupos. Judæi enim fuerunt illi rapaces lupi; oves vero apostoli: Judas fuit ovile; debuit igitur inter bonos recenseri. » Ita Basnagius. Verum quo melius intelligamus, si fieri potest, quid sit id quod ei non probatur, Didymi verba exscribenda sunt. Is ergo libro *adv. Manichæos*, cap. 11, sic loquitur: « Et de Juda scriptum est, quod esset filius perditionis. Sic enim Dominus de eo dixit: *Nemo ex discipulis meis perit, nisi filius perditionis* ¹⁸. Eum vocavit *filium perditionis*, quia fecit quæ digna interitu erant: non enim cum erat unus ex apostolis, et una cum illis ministrabat Salvatori, talis erat; sed cum factus est proditor Filii Dei, et Magistri, amans argentum perditionis. Et quia non erat natura malus, pariter cum aliis discipulis omnibus audivit: *Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum* ¹⁹. Si lupos dicit eos qui peccant; oves vero eos, qui virtuti operam navant; Judas autem natura malus erat, non erat ovis Christi, quia non est aptus ad vacandum virtuti qui natura malus est. » Amabo te, Basnagi, quid his in verbis reprehensione dignum putas? Si illud crimini vertis Didymo, quod dixerit, Judam [XXVI] fuisse bonum, cum erat unus ex apostolis, et antequam Dominum proderet; id dixisse Di-

dymum non modo non inficior, sed et addo, bis id ab eo affirmari in his etiam *De Trinitate* libris, pag. 187, et segm. 67, seu pag. 181, not. Tuum ergo erit ostendere, ut falso dici: ego sane qua ratione probare hoc possis, non video. Sin autem Didymi non sententiam redarguis, sed ratiocinationem, id redarguis quod non intelligis. Nec enim argumentatur, ut tu putas, Didymus ad hunc modum. Judas erat ovis Christi: ergo non erat malus. Sed hoc pacto. Judas erat ovis Christi: ergo non erat natura malus, sensu Manichæo; sed factus est postea malus ex mutatione liberæ voluntatis. Quæ argumentatio ab eo tantum despici potest, qui Manichæorum systema ignoret. Id autem nunc exponere meum non est.

B Quarto Didymum ita carpit Basnagius. « Inter eas sententias, » quas nempe ex Didymo affert S. Maximus, « legitur una vix admittenda, quam tamen Maximus sibi propriam facit: *Peccata non ex voluntate, lex condonat, et Deus pene despicit, ut qui sit clemens ac misericors, nec vel eorum, quæ voluntaria sunt, immitis ultor existat.* » Hactenus Basnagius. Ego vero autoquam dico quid sentiam, Græcæ Didymi verba profero e Maximo sermone 55, pag. 660. *Τὰ μὲν ἀκούσια ἁμαρτήματα, ἰουκίτ, καὶ νόμος συγχωρεῖ, καὶ θεὸς παρορᾷ φιλάνθρωπος ὢν καὶ οὐκ ἀπηνής καὶ τῶν ἐκουσίων.....* Reliqua desiderantur. Eandem autem sententiam eodem modo affert ex Didymo Joannes Damascenus in *Parallelis*, tit. 21, pag. 520, nisi quod pro adjectivo *ἐκουσίων* legitur ibi adverbium *ἐκουσίως*, id est *voluntaris*.

C His præmissis, fateor equidem consuevisse Didymum divinam clementiam valde extollere, ut ex his etiam *De Trinitate* libris cognosci potest. Sed allatam a Maximo sententiam jure posse reprehendi inficias eo. Duas nempe ipsa habet partes. Prima quidem sic ad verbum convertenda est: *Involuntaria quidem peccata, et lex condonat, et Deus dissimulat, cum sit benignus, non crudelis.* At quis ob hæc Didymum insinulet? cum de peccatis loquatur, quæ sint simpliciter *involuntaria*, non de iis quæ theologi appellant *voluntaria in causa*. Quod vero attinet ad alteram sententiæ partem, quis eam aut probare audeat, aut improbare, cum sit mutila et D sensu carens? Combettisius quidem, cujus translatione utitur Basnagius, ita sententiam perfecit ut ipsi placuit. Possem ego eodem jure aliter eam complere, ac legere, exempli gratia: *Καὶ τῶν ἐκουσίων τιμωρός ἐστὶ, id est, et voluntariorum vindex est.* Sed quidquid sit id quod suppleri oportet, illud pro certo habere posse mihi videor, cum hæc Didymi sententia Maximo ac Damasceno, quos integram legisse verisimile est, probata fuerit, haud magni referre si non probatur Basnagio. Sed ab hisce jam tritis expediti ad graviora transeamus, reliquas Basnagii in Didymum accusationes memoraturi suo loco.

¹⁸ Joan. xvii, 12. ¹⁹ Matth. x, 16.

CAP. II. De visibilitate Dei.

Deum a beatis mentibus cum angelicis, tum humanis, per lumen gloriæ intuitive conspici; eorum vero animabus, qui purgatione non indigeant, huiusmodi visionem ante extremum iudicii diem concedi: duo sunt catholicæ Ecclesiæ dogmata, de quibus quid tradiderit Didymus, videndum est.

Quod spectat ad primum, non ea nunc rursus persequar, quæ copiose alias dixi in epistola ad clariss. præseulem Joann. Archintum: sed quæcumque in Didymo notavi, ad novem capita revocans, paucis rem expedio. I. Deum a nulla creata intelligentia comprehendi posse docet in *Enarrationibus in Ep. I Joann.* cap. 1, et libro 1 *De Trin.* pag. 26, et alibi. II. Stultissimos Eunomianos fuscè confutat *Enarratione in Ep. I Joann.* cap. III, quod se Deum perfecte cognoscere affirmarent. III. Corporeis oculis videri Deum non posse tradit *Enarr. ad cap. IV Ep. I Joannis*, et lib. III *De Trin.* cap. 16. IV. Deum ab Moyse, Abrabamo, Isaia visum non esse in hac vita, multis verbis probat ad caput IV Epistolæ I Joannis, argumento inde potissimum ducto, quod Deus *sensibiliter* videri nequeat omnino. V. Juxta Didymum aliud est videre, aliud inspicere, etsi nonnunquam alterum sumatur pro altero; et aliud est sensibiliter, aliud intellectualiter [XXXVII] Deum percipere. Sic enim loquitur ad caput 1 Ep. I Joannis: « Quia vero *inspiciendi* sermo intellectualem significat perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba: *Beati mundo corde, quoniam ipsi inspiciunt Deum* ²⁰. Hæc itaque differentia *videndi* et *inspiciendi* sic maneat, quomodo utraque sunt simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio *visionis* voce significatur; ut est illud: « *Qui videt me, videt et Patrem* ²¹, » non quis Patrem quis oculis carnis vidit; quisquis enim est ex Deo, videt Deum. » VI. Deum et in Scripturis vocari *ἀόρατον*, id est *invisibilem* ²², nec ab ulla creatura sive angelica, sive humana *videri* posse pluries ait: ut lib. 1 *De Trin.* pag. 26, lib. II, pag. 191, et alibi. Hæc autem catholico sensu ab eo dici, mox apparebit. VII. Manichæorum impiam opinionem refellit ad caput IV Epistolæ I Joannis, quod duos comminiscerentur deos, alterum Veteris Testamenti visibilem, alterum Novi Testamenti invisibilem. VIII. Angelis Filium autem Incarnationem fuisse invisibilem, æque ac Patrem; post Incarnationem vero ab ipsis visum esse docet lib. 1 *De Trin.* pag. 84, ex Pauli apostoli testimonio. Quæ ita accipienda existimo, ut vidisse dicantur a Didymo angeli Filium incarnatum aut corporeis oculis, aut eo modo quem in citata ad Archintum epistola explicavi. IX. Catholicum dogmæ tam clare tradit multis in locis, Deum a beatis mentibus videri docens, ut nullus mihi superesse videatur dubitandi locus. Lege, quæso, quæ in hac rem habet lib. II *De Trin.* pag. 171 et 216, et ad caput III Ep. I Joann-

A nis: sed ea potissimum quæ fuscè ac locupletissime edisserit ad caput IV ejusdem Epistolæ exponens Joannis verba: *Deum nemo vidit unquam* ²³. Ego enim brevitatis causa hæc non afferro.

Quod vero ad alterum dogma pertinet, nullum hactenus in Didymo locum me legere memini, ubi perspicue id confirmetur: etsi enim creatas intelligentias cum angelicas, tum humanas haud obscure admittat, quæ beatæ jam sint, quibusque proinde beatificam visionem ab eo tribui credibile sit; haud scio tamen an beatitatem huiusmodi re ipsa in intuitiva Dei visione, qua jam fruuntur, sitam esse dilucide affirmet ullo in loco. Illud tantum scio, nullum mihi ejus opera legenti usque adhuc testimonium occurrisse, quod catholico huic dogmati adversaretur.

B Quocirca nihil aliud restat, nisi ut præcipua, quæ in Didymo notavi loca de justorum statu post mortem, lectori exhibeam. I. Igitur Millenariorum opinionem aperte respuit in *Enarr. ad cap. 1 Ep. I Petri*. Si ergo in cælis, inquit, *fidelibus hæc servatur hæreditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui putantes eam se percipere in terrena Ierusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate recepturos*, et reliqua. II. *Omnes qui secundum Christum finiuntur, in Abraham sinum proficisci* ait ibidem, et lib. III *De Trinitate* pag. 425.

III. Sinum huiusmodi vocare videtur *locum æthereum* in fragmento quod exscripsi ex pagina 92 ms. codicis 25 Græci bibliothecæ Venetæ S. Marci titulum hunc præ se ferentis: Ἐκλογαὶ ἐρμηνειῶν εἰς τὰς Παροιμίας Σολομῶντος ἐκ διαφόρων Πατέρων, id est, *Selectæ interpretationes in Parabolas Salomonis ex diversis Patribus excerptæ*.

C Explicans enim ibi Didymus Salomonis locum, ὅτι εὐθεὶς κατασκηνώσουσι γῆν, id est, *quia recti tentoria figent in terra*, quæ exstant vers. 21 capituli II Proverbiorum, et verba respiciens Christi apud Matthæum inquentis, *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* ²⁴, sic loquitur: Τῶν πραέων τόπος αἰθέριος ὢν ὡς πρὸς τὸν ὑπερκείμενον οὐρανόν γῆ τῶν οἰκούντων ἐστίν. Ἐν αὐτῇ τοίνυν οἱ πραεῖς κατασκηνώσουσιν εἰς αὐτὸν προσδεχόμενοι τὸν οὐρανὸν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Μήπω γάρ τῶν ἐπαγγελιῶν τυχόντες οὐκ οἰκοῦσιν ἀλλὰ κατασκηνοῦσιν. id est, *Mitium locus cum sit æthereus, respectu superioris cæli, terra est illorum qui ibi habitant. In ipsa ergo mites tentoria figent, expectantes dum in cælo ipso appareant ante faciem Dei: cum enim necdum adepti sint repromissiones, in ea non habitant, sed tentoria habent*. IV. Electos salutem primum, deinde coronam gloriæ consequi docet in libro *De Spiritu sancto* num. 8. V. Eos, qui jam nunc beati sint, admittit in *Enarrationibus ad caput 1, vers. 12, Epist. I Petri*, dum ad ea verba, *In quæ concupiscunt angeli prospicere*, hæc scribit: *Non ab re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis [XXXVIII] beatis*

²⁰ Matth. v, 8.²¹ Joan. XIV, 9.²² I Tim. I, 17.²³ Joan. I, 18.²⁴ Matth. v, 4.

rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. VI. Eos qui Dei visione jam fruuntur, ponere videtur in alio fragmento, quod exscripsi ex pagina 99 codicis nuper memorati, ubi explanat hæc verba : Χρηστοὶ ἔσονται οὐκ ἐπιθυμοὶ γῆς, ἀκαχοὶ δὲ ὑποληφθήσονται ἐν αὐτῇ; id est, *Boni erunt habitatores terræ; malitiæ vero expertes relinquentur in ea* : quæ verba in Latinis Bibliis non leguntur, sed in Græca Francosurtenſi editione exstant cap. II Proverb. vers. 20. Hæc ergo ibi habet Didymus : Διὰ τοῦ χρηστοῦ καὶ ἀκάχου δηλοῦται ὁ ἔχων πρακτικὴν ἀρετὴν τοῦ θεωρητικοῦ παρισταμένου βίου δι' εὐθύτητος καὶ ἰσότητος. Οὐ μάτην δὲ περὶ τῶν τοιούτων τὸ ὑποληφθήσεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ θείᾳ γῆ εἴρηται· οὐ γὰρ μετακίσθησαν ἀπ' αὐτῆς οἱ περιεχόμενοι τῶν λεγθεισῶν ἀρετῶν. Ἡμῶν γὰρ, φησὶ, τὸ πνεῦμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. Περὶ τῆς εἰρημένης γῆς καὶ ὁ Ψαλμῶδς ἔλεγεν· Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ Κυρίου ἐν τῇ ζωῶν, id est, *Per bonum et malitiæ expertem* denotatur is qui practicam virtutem habet; per *rectitudinem* vero et *sanctitatem* significatur vita contemplativa. Non frustra autem de hujusmodi hominibus dictum est, *fore ut relinquantur in divina terra*; nec enim translati sunt ex ea homines memoratis virtutibus adhærentes. Nam Paulus ait : *Conversatio nostra in cælis est* ²⁵. De prædicta terra Psaltes quoque dixit : *Credo videre bona Domini in terra viventium* ²⁶. VII. *Beatorum hereditatem in infinitum permansuram* ait ad cap. I Ep. I Petri. Denique nos cum Christo post resurrectionem regnuros esse docet lib. I *De Trinitate* pag. 95, et lib. II pag. 258.

Ex his porro omnibus simul collectis atque collatis locis inferre posse videmur, hanc fuisse Didymi de proborum statu post obitum sententiam. Eorum scilicet animas, nisi purgatione indigeant, in cœlesti quodam, sive æthereo loco detineri, ibique aut Dei visione frui, aut certe beatitate aliqua beatas esse : eandem vero sive ante resurrectionem, sive potius post illam in superius cœlum ascensuras esse : postquam autem ipsæ corporibus in resurrectione rursus conjunctæ fuerint, fore ut nos omnes, Electi nempe, cum Christo in æternum regnemus, ac beatifica Dei visione perfruamur.

CAP. III. — De timore servili.

De timore servili non recte sensisse visus est Didymus auctori notularum, quæ *Enarrationibus* appositæ leguntur in margine Parisinæ, qua utor, editionis *Bibliothecæ Patrum* anno 1644 evulgatæ. Ad caput enim II Epistolæ I Petri pag. 57 hæc adnotavit : *Caute lege : nam videtur damnare timorem pænæ, seu servilem, tanquam irrationabilem ; cum tamen ex se bonus, et utilis sit, eo modo quo S. Thomas exponit 2-2, q. 19, art. 4. Vide concilium Trid. sess. VI, c. 6 et canone 8.* Ita Didymum accusat notularum auctor. Sed plane immerito, nisi meus

A me fallit amor non Didymi, sed veritatis. Quis enim de timore servili perperam sensisse dixerit eum, qui et hujusmodi timorem utilem esse agnoscit, et eum commendat, ac veluti pædagogum, quo ad charitatem ducamur, ipsum habet? qui præterea illum duntaxat pænæ, et quidem temporalis, timorem, quo quis ab officio deterreatur, explodit? qui demum charitatem timore servili perfectiorem, ac præstantiorem ducit? Ad hæc tamen capita rediguntur, ni fallor, quæcunque de servili timore docuit Didymus, aut certe quæ ipse in Didymo hactenus observavi.

Nam primo ejus timoris utilitatem agnoscit in libro *Adversus Manichæos* cap. 17, ubi hæc habet : *Quem enim peccasse pœnitet, ideo pœnitet, ut ab ira in peccantes futura fugiat, non amplius peccando.* Eundem commendat in illa *Enarratione*, quam carpit memoratus notularum auctor. Nam ad cap. 4, pag. 66, exponens hæc verba : *Si autem initium a nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio* ²⁷? Sic loquitur : *Per hoc, certamen, multumque timorem fidelibus infert, quatenus caute discent judicem, ad quem habere poterunt sine dubitationem. Hos ergo excitans, ad timorem ejus invitat, dicens, non credentes divinæ doctrinæ inevitabilem et indeclinabilem suscepturos scilicet ultionem. quam finem eorum nominavit.* Timorem [XXXIX] vero hunc quasi pædagogum quemdam, quo ad Dei amorem ducamur, describit in fragmento, quod olim exscripsi ex pag. 92 membranei codicis 25

bibliothecæ Venetæ S. Marci paulo ante commemorati. Etenim Salomonis verba, φοβοῦ δὲ τὸν Κύριον, id est, *time autem Dominum*, quæ exstant in Prov. III, 7, sic ibi interpretatur : Φόβου τις Κυρίου καταφρονῶν πρὸ τῆς τελείας ἀγάπης τῆς ἐξω βαλλούσης τὸν φόβον, οὐ κτήσεται ταύτην· οὐδὲ φθάσει τὴν τελειότητα μὴ παιδαγωγηθεὶς τῷ φόβῳ κωλύοντι τοῦ κακοῦ τὴν ἐνέργειαν. Μεθ' οὗν ἡ ἀγάπη προσάγει τῷ κρείττονι τε καὶ ἀγαθῷ. *Qui Dei timorem, inquit, contemnit, antequam perfectam charitatem habeat, quæ foras mittit timorem, hanc non assequetur ; neque ad perfectionem perveniet, nisi timor quasi pædagogus quidam eum a perpetrando malo prohibeat ; post timorem vero charitas ad id quod præstantius est* [vel, ad Deum], *et ad bonum adducit.* Respicit autem hic Didymus versiculum 18 cap. IV epist. I Joannis : *Perfecta charitas mittit foras timorem.*

Deinde ubi timorem servilem deprimit Didymus, ibi aut illi charitatem anteponit, ut in libro *De Spiritu sancto*, num. 42, ubi hæc legimus : « Rursum refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora ; quibus loquebatur, ait : *Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore*, id est, non similitudine servorum, metu et terrore pœnarum vos abstinetis a vitis, quia habetis vobis datum a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum. » Aut de timore loquitur, qui injuste

²⁵ Philipp. III, 20. ²⁶ Psal. XXVI, 13. ²⁷ I Petr. IV, 17.

ab hominibus injiciatur, ut nos ab officio deter-
reant. Ita in eadem Enarratione, cui notula illa
apposita est, cap. 3, pag. 64, ubi Petri verba :
*Cujus estis filii, bene facientes, nec timentes ullam
perturbationem*²⁸, explanat in hunc modum : *In-
vitat mulieres, per bona opera matrem habere Sa-
ram, et super omnia consistere, nec habere timorem
illum, quem rationabiliter perfecta charitas mittit
foras; quoniam pœnæ magis est, non Dei. Hunc enim
per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem
dicens : « Quis est, ut timeas hominem mortalem »?*
*alicubi autem : « Nolite timere eos qui occidunt cor-
pus »;* et alia his vicina. Et apud Joannem Da-
mascenum in *Parallelis* pag. 307, ita loquitur idem
Didymus : *Fieri non potest, ut qui vere timet Deum,*
*meticulosus sit, cum dictum fuerit : « Præter ipsum
ne timeas alium. »*

Quæ cum ita sint, apparet jam, ut reor, rectis-
sime Didymum de timore servili locutum esse. At
non ita loquitur, inquit, in loco, quem notularum
auctor reprehendit. Antequam respondeam, ac lo-
cum ipsum afferam, duo animadvertere necesse
est : primo Enarrationes illas esse non modo in-
elegantem conversas e Græco, verum etiam sive
vetusti amanuensis, sive typographorum incuria,
sive alia de causa, mendis refertas : hanc itaque a
lectore veniam peto, ut eum locum a me non
ostentationis causa, sed quod ita necessitas ferat,
emendatum afferri patiat. Deinde sæpe contin-
gere notandum est, ut in vetustis membranarum
Deus ac *Dominus* inter se confundantur, quemad-
modum norunt qui in iis versati sunt; imo sæpius
factum esse, ut ubi membranæ habebant *Dominus*,
typographi impresserint *Deus*, et viceversa : quod
compendiarias utriusque vocis scripturas probe a se
invicem non secernerent. His adnotatis Didymi lo-
cum exscribo. Propositis itaque Petri verbis : *Servi
obedite cum omni timore dominis vestris*²⁹, etc., ita
loquitur theologus noster : *Non passibilem timorem
servos habere præcipit apud dominos; hic enim ir-
rationabilis, et ad irrationabilia constitutus est; sed
eum qui cum disciplina, et recta ratione consistit;
cujus proprium est reverentia. Qui enim propter
Christum et doctrinam ejus Deum (pro Deum puto
scriptum fuisse in membranarum dominum, id est he-
rum) timet, cum reverentia ei subjectus est : cum
ille qui per (aut barbarus interpres, aut indoctus
librarius posuit per pro propter) verbera, aliaque tor-
menta timet Deum (hic quoque pro Deum legendum
puto dominum), passibilem timorem habere videt
(pro videt lego videtur). Hac significatione et hic,
post alia, utitur ad feminas dicens : « Considerantes
vestram in timore castam conversationem ».* Et
frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perlo-
quitur. Ita se habet Didymi locus a censore repre-
hensus. Quid autem censoria virgula dignum insit
in his verbis, non video : præsertim cum timorem

A [XL] duntaxat Didymus improbet *passibilem*, sive
ἐμπιθῆ, ac de illo timore tantummodo loquatur,
quo servi dominos juxta Apostolum timere de-
bent, aut non timere : revera enim non *propter
verbera*, sed *propter Christum* heros servi timere
debent.

CAP. IV. — De hominis spiritu ab anima diverso.

Didymum redarguit Gennadius in libro *De eccle-
siasticis dogmatibus*, quod tertium in substantia ho-
minis spiritum admiserit : sed spiritus, inquit, ipsa
est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret
in corpore, spiritus appellatus. Reipsa vero etsi cum
in libro *Adv. Manichæos*, tum in libro *De Spiritu sancto*,
num. 54 docuerit Didymus, vocabulo spiritus ani-
mam interdum significari; quin tamen tria ipse in
homine distinxerit, corpus, animam et spiritum,
dubitari nequit. Ut enim libri III *De Trinitate*, ca-
put 31 prætermittam, ubi sententiam hujusmodi
indicat potius, quam amplectitur; apertissime pro ea
pugnat in libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55 et 59,
eandemque manifesto admittit apud Corderium in
Catena ad vers. 14 psalmi L, pag. 1002 : etenim in
Psaltis verbis, *Spiritu principali confirma me*, intel-
ligi posse ait nomine spiritus aut Spiritum sanctum,
aut τὸ τοῦ ἀνθρώπου (πνεῦμα) τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ὄν
τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς, id est hominis spiritum,
qui in ipso est, ab hominis anima distinctum.

At sententia hujusmodi non Gennadio solum
displeuit, sed et sancto doctori Thomæ, qui in
Explanatione Epistolæ I Pauli ad Thessal. ad hæc
verba³⁰ : *Ut integer spiritus vester, et anima, et cor-
pus . . . servetur*, sic loquitur : *Occasione verborum
istorum dixerunt quidam, quod in homine aliud est
spiritus, et aliud anima; ponentes duas in homine
animas : unam quæ animat, aliam quæ ratiocina-
tur. Et hæc sunt reprobata in Ecclesiasticis dogma-
tibus. Unde sciendum quod hæc non differunt se-
cundum essentiam, sed secundum potentiam. In
anima enim nostra sunt quedam vires, quæ sunt
actus corporalium organorum, sicut sunt potentia
sensitivæ partis. Aliæ sunt quæ non sunt actus im-
mortalium organorum, sed sunt abstractæ ab eis, sicut
sunt potentia intellectivæ partis : et hæc dicuntur
spiritus, quasi immateriales, et separatæ aliquo modo
a corpore, in quantum non sunt actus corporis : et
dicuntur etiam mens . . . In quantum autem animat,
dicitur anima, quia hoc est ei proprium.* Hactenus
S. Thomas.

Jam vero quamvis huic opinioni Didymum ad-
hæsisse concedamus, quod a nemine, qui sincere
agat, negari potest; æquitatis tamen amor ac ve-
ritatis id a nobis exposcit, ut nonnulla hic animad-
vertere ne omittamus, quæ ipsum valeant ali-
quantulum excusare. Primum enim longissime is
abfuit ab illa hæresi, quam Apollinarius eadem
fere opinione abusus excogitavit : qui cum in ho-
mine tria et ipse distingueret, corpus, animam,

²⁸ I Petr. II, 6. ²⁹ Isa. LI, 12. ³⁰ Matth. x, 28. ³¹ I Petr. II, 18. ³² I Petr. III, 16. ³³ I Thess. v, 23.

et λόγον, id est mentem, seu rationem; duo quidem priora a Verbo assumpta fuisse fatebatur, mente autem Christum caruisse contendebat, ejusque animam λόγον, id est, ratione destitutam appellabat. Atque hanc fortasse Apollinarii sententiam spectabat Michael Glycas, quæ in *Quæstionibus Biblicis* necdum editis quæstione 20, pag. 262 codicis Naniani scripsit: Ἡ αἵρεσις ἡ ἐκ τριῶν λέγουσα συγκεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, σώματος δηλοῦναι, ψυχῆς ἀλόγου, καὶ ψυχῆς νοεράς, id est, *heresis quæ hominem ex tribus rebus coalescere dicit, corpore videlicet, anima rationis experte et anima intelligente.*

Deinde sententiam suam clare nusquam explicat Didymus. Nam spiritum quidem hominis a Scriptura sæpius memorari ait, eundemque spiritum et rium quiddam in homine, præter animam et corpus, esse contendit, duobus potissimum Pauli testimoniis innoxius, quorum primum in Ep. I ad Thessal. cap. v, vers. 23, sic se habet: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus...*, servetur; alterum vero in Ep. I ad Cor. cap. ii, vers. 11, existat, et est hujusmodi: *Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est?* At quid hujusce spiritus vocabulo intelligendum velit, non declarat. Quod si hominem tribus substantiis, corpore, anima rationali, et spiritu, coostare [XLI] existimasset, rejicienda profecto hujusmodi opinio foret; sed ita eum sensisse, haud scio an tuto affirmari possit. Potuit enim spiritus nomine animum ab anima rationis experte distinctum intelligere. Quæ si fuit ejus opinio, non videtur tam confidenter improbanda, ut eam improbat Gennadius. Lactantius sane in libro *De opificio Dei* cap. 18, non tam facilem solutu censuit quæstionem, qua quæritur, utrum animus idem sit cum anima. *Sequitur, inquit, alia et ipsa inextricabilis quæstio: idemne sit anima, et animus; an vero aliud sit illud, quo vivimus, aliud autem quo sentimus, et sapimus. Non desunt argumenta in utramque partem.* Potuit etiam vocabulo spiritus non tertiam quamdam substantiam intelligere Didymus, sed λόγον, id est mentem, aut aliud quiddam ab anima distinctum non ea distinctione, per quam substantia distinguitur a substantia, sed qua modus distinguitur a substantia, seu qua rei modus distinguitur ab ipsa re, cujus est modus.

Verum quæcunque fuerit theologi nostri sententia, eodem quo ipse modo et Augustinus, et Hieronymus locuti sunt. Nam ille quidem in tractatu *De Symbola* tria in homine distinguit, spiritum, animam, et corpus. Hic vero lib. ii *Comment. in Amos* cap. 5, pag. 279, sic loquitur: *«Iste qui creat spiritum;» quem in hoc loco non Spiritum sanctum, ut hæretici suspicantur; sed ventum intelligimus, sive spiritum hominis; quia «nemo scit quæ sunt in homine, nisi spiritus qui in eo est»...*

*A vel certe spiritum, animam debemus accipere. Et in Comment. in Epist. ad Ephes. lib. iii, cap. 4, pag. 632: Signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei. Et cap. 5 ejusdem libri pag. 648: Necnon et illud quasi disserendum, quomodo uni atque eidem dicatur quasi viventi, «Surge qui dormis»²⁶, et quasi mortuo, «Exsurge a mortuis»²⁶. Igitur quia et spiritus est hominis, quem semper in bonam partem scriptum meminimus, et anima, cujus et infirmitates, et mortes legimus peccatorum; id quod nunc dicitur, «Surge qui dormis», referatur ad spiritum: et quod sequitur, «Exsurge a mortuis», animæ coaptetur. «Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur»²⁷. Spiritus autem mortem nunquam omnino legimus. Demum in epistola 120, ad Hedibiam, exponens Hieronymus ipse allata Pauli verba: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus*²⁸, etc., post explosam hæreticorum explicationem, quatuor alias affert interpretationes, atque inter cæteras Didymi etiam opinionem. Illa quidem, quam Hieronymus ipse amplectitur, in eo sita est, ut spiritus nomine Paulus non Spiritum sanctum, ut volebant hæretici, sed Spiritus sancti dona designet. Quam vero Didymus probavit, una est ex tribus, quas hisce verbis exponit sanctus doctor: *Multi simpliciter hunc locum de resurrectione intelligunt; ut et spiritus, et anima, et corpus in adventu Domini integra conserventur. Alii ex hoc loco triplicem in homine volunt affirmare substantiam: spiritus, quo sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus. Sunt qui ex anima tantum, et corpore subsistere hominem disserentes, spiritum in eo tertium non substantiam velint intelligi, sed efficientiam, per quam et mens in nobis, et sensus, et cogitatio, et animus appellantur, et utique non sunt tot substantiæ, quot nomina. Cumque illud eis oppositum fuerit»²⁹, «Benedicite, spiritus et animæ justorum Domino,» Scripturam non recipiunt, dicentes eam in Hebraico non haberi. Nos autem in præsentia loco, ut supra diximus, spiritum, qui cum anima et corpore integer conservatur, non substantiam Spiritus sancti, qui non potest interiri, sed gratias ejus, donationesque accipimus, quæ nostra vel virtute, vel vitio et accenduntur, et extinguuntur in nobis.**

CAP. V. De processione Spiritus sancti.

Catholice Didymum de processione Spiritus sancti sensisse, quod hunc non a Patre solum, sed et a Filio procedere docuerit, tam certum est quam quod maxime. Quid enim clarius, magisque Photianorum blasphemiz contrarium, quam quæ in libro *De Spiritu sancto* hac de re legimus? Numero quidem 34 ejus libri Filium de Spiritu sancto sic loquentem inducit: *Ex Patre [XLI] et me est: hoc enim ipsum quod subsistit, et loquitur, a Patre, et me illi est.* Numero autem 37, sic loquitur: *Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a*

²⁶ 1 Cor. ii, 11. ²⁷ Ephes. v, 14. ²⁸ ibid. ²⁹ Ezech. xviii, 20. ³⁰ 1 Thess. v, 23. ³¹ Dan. iii, 80.

Patre; neque alia substantia est Spiritus sancti, præter id quod datur ei a Filio.

At in libris *De Trinitate*, inquit, sæpius ait Didymus Spiritum sanctum a Patre quidem procedere, in Filio autem aut apud Filium manere. Verum hæc item ut alia ejusdem modi, quæ regerere quis posset, satis jam tractata ac diluta sunt a me in epistola ad præclarissimum præsulem Joannem Archintum. Nempe dum ait Didymus, *Filium manere apud Patrem*, nihil aliud vult, nisi eam indicare, quam theologi vocant divinarum personarum *circuminsessionem*. Idque ex eo etiam confirmare licet, quod libro II, pag. 300, aperte dicat, Spiritum sanctum manere apud Patrem; nec enim apud Patrem ita manet profecto, ut ab ipso Patre non procedat.

CAP. VI. De divina gratia.

Cum ante exortas, damnatasve Pelagianorum ac Semipelagianorum hæreses obierit Didymus, mirum nemini videri debet, si ita caute de divina gratia locutus ubique non sit, ut ii qui post Pelagiana tempora scripserunt. Nimirum nonnulla in eo reperiri candide fateor, quæ si quinto, aut sexto Ecclesiæ sæculo dictata forent, vix ac ne vix quidem a Semipelagianismi labe immunia sincero theologo videri possent. Verum sæpe contingit, ut una eademque locutio non eandem semper vim habeat, ac sententiam, sed diversis temporibus diverso modo accipiatur. Quid ergo miremur, si de eo quidem maxime sollicitus semper fuerit Didymus, ut arbitrii libertatem astrueret, eamque ita defenderit, ut divinæ gratiæ necessitatem non semper expresse nominarit, sed lectori aliquando subintelligendam reliquerit; cum ea floruerit tempestate, qua Manichæi quidem libertatem arbitrii de medio tollentes Ecclesiam vexabant, Pelagius vero libertatem arbitrii nimis extollendo, divinæ gratiæ ad bona ac salutaria opera perpetranda necessitatem nondum sustulerat?

Quæ cum ita se habeant, nullus, ut reor, Didymi locus theologo æquitatis amanti talis videbitur, ut persuadere valeat, Didymum erroribus, qui in Pelagio aut in Semipelagianis postea damnati sunt, adhasisse. Ac in his quidem *De Trinitate* libris nihil tale exstare, satis a me ostensum puto cum in epistola, quam paulo ante memoravi, tum in adnotationibus pag. 11 et 270. Quod vero spectat ad alia Didymi opera, id ipsum nunc breviter demonstrandum est. Sed antequam hoc præstem, quatuor proponere placet effata, sive dogmata, quæ ab eo potissimum inculcata animadverti.

Primo nempe docet, fidem esse ex divina gratia. Id aperte tradit cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 9 his verbis: *Fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit*; tum in loco, quem mox afferam ex pag. 189 catenæ in Joannem. At *fidei* nomine quis neget designatam ab eo fuisse etiam *fidem incipientem*,

tem, sive initium fidei? Ab eo sane, qui ante scribebat, quam fidem incipientem Semipelagiani a fide adulta, ut sic loquar, secernerent, et banc, non illam divinæ gratiæ tribuerent, exigere jure non potest, ut apertis verbis dicat, ex divina gratia esse non incipientem modo, sed et profectam fidem.

Secundo docet, gratiam nobiscum *cooperari*. Nam capite 1 *Enarrationis in Epist. Jacobi*: *Qui fruitur, inquit, corona deliciarum, et qui habet gratiam Dei cooperantem, coronam gratiarum percipit.* Similique modo in catena Corderiana ad vers. 11 psalmi I, pag. 993: *τῆν Θεοῦ συνέργειαν*, id est *Dei cooperationem*, seu gratiam cooperantem, ex qua virtus sit, agnoscit, ut patebit ex verbis mox afferendis.

Tertio docet, non viribus nostris, sed divinæ gratiæ tribuendum esse, si non delinquamus. Nam in citato catenæ Corderianæ loco sic loquitur: *Ne, si non delinquerent, propriis viribus, non vero Θεοῦ συνέργειᾷ, id est Dei cooperationi, virtutem ascriberent.* Et capite 5 *Enarrationis in Ep. I Joannis* explicans hæc verba, *Qui natus est ex Deo, servat semetipsum, et malignus non tangit eum*⁴⁶, aperte ait, hominem non solis suis viribus, sed per gratiam *servare se* a peccato; nam ut custodiæ nostræ divina [XLIII] custodia adjungatur necessarium esse affirmat; sic enim loquitur: *Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ, quæ studio nostro fit, hoc est quod ait: « Custodite cor vestrum⁴⁷; » et post pauca: « Custodite vos ab idolis⁴⁸. » Custodiæ vero divinæ exemplum est quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos. » Et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me⁴⁹. » Et illud: « Pater sancte, custodi eos⁵⁰. »*

Denique omnia omnino opera, quæ ad salutem conferant, ideoque etiam initium fidei, ex divina gratia esse pluribus in locis asseverat. Ita in Corderiana catena ad vers. 20 psalmi xciii pag. 936: *Curam, inquit, nostri habes, Domine. Unde si quid adest nobis boni, scimus id ipsum, quantumcunque est, a te etiam exsistere.* Et lib. II *De Trin.* pag. 167 hæc habet: *Quod nempe sine Spiritus sancti adventu nulla nobis ad Deum sit vis aut spes.* Et pag. 282 affirmat, *nullum creaturam bonum habere sine Spiritu sancto.* Ac demum in libro *De Spiritu sancto* num. 44, hæc dictavit: *Dominus videlicet noster, atque Salvator infert nobis secundum misericordiam suam omnia quæ nos provehant ad salutem.* Quis ergo inficietur jam recte Didymum de necessitate divinæ gratiæ sensisse? Videndum tamen adhuc est quænam ipsi exprobrari posse videantur, aut exprobrata jam fuerint ab aliquibus. Quatuor autem, ni fallor, hæc potissimum sunt.

Primum exstat in catena in Joannem pag. 189, ubi explicans Domini verba, *Omnis qui audit a Patre, et didicit, venit ad me*, quæ in Joanne exstant cap. vi, vers. 45, sic loquitur: Κατ' εἰκόνα καὶ

⁴⁶ I Joan. v, 18. ⁴⁷ Prov. iv, 23. ⁴⁸ Ezech. xiv, 6. ⁴⁹ Psal. xi, 8. ⁵⁰ Joan. xvii, 11.

ὁμοίωσιν, καὶ πρὸ τοῦτο [legendum fortasse, καὶ αἰτῆ τοῦτο] λογικοῦ γενομένου τοῦ ἀνθρώπου, ἐν-
επαρμέναι εἶσιν αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπαινετῶν
πράξεων ἔννοιαι, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀλη-
θείας. Ὅ τοῦτων κατὰ τὰς κοινὰς ἔννοιας ἀκούσας,
καὶ μαθὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἔρχεται διὰ πίστεως
πρὸς τὸν Κύριον. Quæ sic verit̄ interpres: *Ad ima-
giæm ac similitudinem suam efformato, atque hoc
ipso ratione prædito homini, quasi semina quædam,
ac rerum recte gerendarum dictamina indita sunt a
Deo, cognitionisque veritatis. Quisquis igitur commu-
nes illos instinctus audit, ac discit a Patre, per fidem
ad Christum venit.* Ita interpres: qui vocem ἐν-
νοια: cur verterit primum dictamina, deinde instin-
ctus, ignoro: ea enim notiones, sive, ut vulgo lo-
quuntur philosophi, *ideæ* designat. Ac ne illud
quidem scio, cur voculam κατὰ, id est *juxta*, se-
cundo loco omiserit in Latina interpretatione. Di-
dymi ergo locum ad verbum imprimi reddemus:
nec enim æquum est, ut ea translatione utamur,
quæ Didymi mentem accurate non referat. *Cum
juxta imaginem, et similitudinem factus sit homo,
atque hoc ipso rationalis factus sit, insertæ sunt ipsi
a Deo notiones de laudabilibus actionibus, imo et de
cognitione veritatis. Qui ergo juxta communes notio-
nes (auditiv, et didicit a Patre, venit) per fidem ad
Dominum.* Jam vero in his verbis nihil esse con-
tendo, quod orthodoxum non sit: nec enim ait:
*Communes tantum recti bonique notiones sufficiunt
ut quis veniat ad Dominum: sed ait, illos per fidem
venire ad Dominum, qui non modo juxta commu-
nes notiones audierint, sed etiam didicerint a Pa-
tre: hisce autem verbis divinam gratiam cum a
Christo Domino in citato loco, ut docet Augusti-
nus, tum a Didymo hic significari dubitandum non
est. Quod ut manifestius appareat, legenda sunt quæ
scripsit in lib. De Spiritu sancto num. 31; ibi enim
divinæ gratiæ tribuendum esse docet, quod quis
hæc docibilis Dei, id est, a Patre audiatur, et discat.*
Quod vero attinet ad communes recti verique no-
tiones homini a Deo insertas, quas admittit Didy-
mus, viderint alii, utrum innatæ dicendæ sint,
necne: ego illud tantum addo, eas cum ab aliis
Patribus agnosci, tum etiam a Prospero divinæ
gratiæ propugnatore gravissimo, qui ait: *Genitam*

vobiscum agnoscite legem.
Alter theologi nostri locus exstat in fragmentis
a Christophoro Wolfio vulgatis, ad cap. v vers.
32. Exponit enim ibi hæc Actorum verba, *Et
spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus
sibi*⁴⁴, in hunc modum: *Non solum in hoc, in-
quit, sed et aliis Scripturæ locis significatur, Spi-
ritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam
suum accipiendi suppeditemus. Obedire enim Deo est
res arbitrii nostri, sicut et credere, quibus scilicet
convenienter Spiritus sanctus datus est, tan-
quam donis [XLIV] gratiæ ejus affectis. His affine
est illud: « Dabit Spiritum sanctum petentibus ab*

A ipso

» Pelagianismum autem redolere videntur hæc
Wolfio. Ac revera si denotarent posse hominem sine
gratiæ auxilio mereri ut accipiat Spiritum san-
ctum, aut ullam gratiam, Pelagiana sine dubio forent.
Sed hanc esse Didymi verborum sententiam,
non concedo. Imo cum ab eo dictata sint, quem
constat sæpius docuisse, fidem esse ex gratia, nul-
lumque bonum, quo provehamur ad salutem, nobis
esse sine gratia; et insuper ab eo qui illud perpetuo
spectavit, dum Scripturas explanabat, ut Manichæos
refelleret, ac nullam esse rationalem creaturam
natura, ac necessario malam, capta undecunque
posset occasione, demonstraret; idcirco nihil aliud
hic eum voluisse crediderim, nisi libertatem homi-
nis Deo obtemperantis, divinamque gratiam non
respuentis astruere: de eo autem nequaquam Di-
dymum cogitasse, ut gratiæ salutaria opera præve-
nientis necessitatem excluderet.

Quid? quod locus, de quo agimus, paulo per-
plexior videtur, ut dubitare non temere liceat, an
revera ita dictaverit Didymus, ut legit Wolfius.
Græca enim sic legit: Τὸ γὰρ προαιρητὶκὸν θεῶν προαι-
ρητὶκὸν, ὡς περ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν
δέδοται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγ-
χάνουσι. Quæ ad verbum conversa sic sonant: *Nam
obedire Deo, voluntarium est [seu, liberum est], sic-
ut et credere, iis quibus juxta analogiam datus est
Spiritus, qui dona ipsius consequuntur.* Cum vero
pigeat me in grammatico vocum examine tempus
terere, missum hoc faciens sic argumentor. Aut
lectio, quam Wolfius exhibet, mendosa est, aut genu-
ina. Si mendosam quis eam esse reponat, tan-
diu ergo incerta est Didymi hoc in loco sententia
ac mens, quandiu non constat, quomodo emendan-
dus sit iste locus. Sin autem genuinam esse dixe-
ris, ea duntaxat Didymi verbis interpretatio adhi-
benda est, quam ferre possunt. Vocula ergo οἷς,
id est *iis quibus*, referenda est ad dictionem προαι-
ρητὶκὸν, id est *liberum*; nec enim referri potest ad
verbum πιστεύειν, id est *credere*: alioquin non de
fide theologica qua credimus in Deum, loqueretur
Didymus, sed de fide quam habemus viris gratia
sanctificante donatis: quod est absurdum. At si
vox οἷς referenda est ad vocem προαιρητὶκὸν, quis
non videt, Didymi verba a qualibet Pelagianismi
suspensione immunia esse? Locum enim sententia hæc
est: *his liberum esse Deo obedire, et credere, qui
Spiritus sancti dona consequuntur.*

Supervacaneum vero foret in aliis hujus modi lo-
cis explicandis immorari, in quibus ait Didymus,
Spiritus sanctum illis conferri, aut in illis habi-
tare, *qui digni adventu ejus exstiterint*, ut loquitur
num. 28 libri *De Spiritu sancto, quive se dignos
ejus munere præparaverint*, ut ait ibidem num. 37.
His enim formulis, quas non raro etiam in libris
De Trinitate habet, perspicuum est dignos eos dici
adventu Spiritus sancti, qui præcedentes gratias non
respuerint, sed divina adjuvante gratia a vitiiis

⁴⁴ Act. v, 32. ⁴⁵ Luc. xi, 13.

liberati sint. *His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur, inquit ipse num. 49 ejusdem libri De Spiritu sancto, qui vitia derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant.*

Tertius locus exstat libro 1 *De Trin.* pag. 51. *Creatura, inquit, per participationem habet bonitatem, imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita loqui fas est, innatam, et perfectam Dei bonitatem, et per hanc salva facta. Verum non casu, sed consaulto addit Didymus; per hanc (Dei bonitatem) salva facta, et, si ita loqui fas est. Vires ergo humanæ quas memorat, non sunt mere naturales, sed cum divina gratia cooperantes. Quo sensu in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 22, ait: *Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus; quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur atque formantur, adducentur in similitudinem Dei, juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes. Cæterum verba hæc, pro suis ipsius viribus; et, juxta vires humani profectus, æque valere opinor, atque ista, quantum homini possibile est.**

Postremus locus exstat in *Enarrationibus ad cap. 1 Epist. I Petri*. Ibi verba Petri, ⁴⁷ *Electis.... secundum præscientiam Dei Patris*, sic explicat: *His concordant quæ a Paulo dicta sunt ita: Sicut [XLV] elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans nos in adoptionem filiorum*⁴⁸. Licet enim quidam dicant, quoniam semper, et ante mundum, rationabilium natura sit; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum, quæ [legendum puto, qui] aguntur per evangelicam doctrinam, præscienter elegit eos in Christo ante mundi originem, jam tunc prædestinans eos filios esse participio sanctos adoptionis. Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum: quæ non est jam præscientia postea, sed scientia, dum ea quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum. Licet igitur secundum præscientiam electi erant quibus Petrus scribit; verumtamen existentibus eis Petrus loquitur. Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis et intellectus præsens.

Parum vero hæc arrident censori illi, qui in *Enarrationum* margine breves notas apposuit; arbitratur enim is, ut opinor, aut saltem suspicatur, Didymum hic loqui de prædestinatione quæ subsequatur naturalium meritorum prævisionem, aut saltem de prædestinatione ad gloriam. At, nisi ego fallor, Didymus neque de prædestinatione ad gloriam loquitur, neque de prædestinatione ad gratiam ex prævisis meritis naturalibus: nullam enim neque gloriæ, nec meritorum naturalium mentionem facit; nam sermonem habet de prædestinatione ad gratiam adoptionis, sive sanctificantem, quæ prædestinatio subsequatur præscientiam meritorum per gratiam acquiritorum, fidei nempe potissimum

A et operum salutarium. Ut enim Didymus ipse ait in *liisdem Enarrationibus ad caput III Epist. I Joannis: Filii Dei sumus jam a præsentis sæculo. . . . dum constat in nobis, sicut possibile est, in præsentis vite filiorum adoptio.*

CAP. VII. De apatheia.

Vocabulum ἀπάθεια, quod, spectata ejus origine, impassibilitatem, sive immunitatem a passione significat, post Didymi obitum Catholicis valde suspectum evasit, quod eo Pelagiani turpiter abusi sint. Cum igitur Didymus ipse illud usurpaverit, videamus nunc, utrum pravo an recto sensu id acceperit. Quod priusquam perpendam, animadvertere opus est, tribus præcipue modis eam vocem olim sumptam esse. Nam primo dicitur ἀπαθής, sive B impassibilis absolute et simpliciter. Atque hoc sensu Didymus lib. II *De Trin.* pag. 211, ait: *Qui vero impassibilis est, Deus est.* In libro autem *De Spiritu sancto* num. 9, vocat Spiritum sanctum impassibilem. Secundo ἀπαθής dicitur ille, qui, ut verbis utar Hieronymi ad Ctesiphontem scribentis, ad virtutum summitatem cum venerit meditatione, et assidua ipsarum virtutum exercitatione, passiones, seu perturbationes ita de mente extirpaverit, ut nulla fibra radique vitiorum in eo residat: adeo ut ne in nocte quidem ea patiatur quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titilletur. Hoc sensu quosdam sanctos homines evadere impassibiles, docuerunt Pelagiani. Quo autem illorum absurdior foret C opinio, illud etiam aliquando saltem addiderunt, posse hominem solis naturæ viribus ad hujusmodi statum pervenire. His Augustinus in libro *De dono perseverantiæ*, cap. 2, hoc Ecclesiæ dogma opponit: *In quantacunque justitia sine qualibuscunque peccatis in hoc corruptibili corpore nemo vivit.* Cum gratia nempe ordinaria, ut ego interpretor. Demum ἀπάθεια, sive impassibilitas sumitur etiam pro eo statu, inquit Cotelierius tomo I *Patrum apostolicorum*, pag. 548, in quo positus vir sanctus, per gratiam Dei minus crebris, minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit. Ac sane ἀπάθειαν sic delinit S. Maximus centuria I *De charitate*, cap. 36, ut sit *pacatus animæ status, secundum quem difficulter movetur anima erga malitiam.* Sanctus vero Isaacus Syrus, libro II *Sermonum*, sermone 34, pag. 200 Naniani codicis eosdem sermones continens: Τί ἐστίν, inquit, ἡ ἀπάθεια ἢ ἀνθρωπίνῃ; Ἀπάθεια οὐ τὸ μὴ αἰσθηθῆναι τῶν παθῶν ἐστίν· ἀλλὰ τὸ μὴ δέξασθαι τὰ πάθη· ἐκ πολλῶν γὰρ καὶ ποικίλων ἀρετῶν ὧν ἐκτήσαντο τῶν φανερῶν καὶ κρυπτῶν, ἡσθῆνησαν αὐτοῖς τὰ πάθη· καὶ οὐ δύναται εὐχερῶς ἐπαναστῆναι κατὰ τῆς ψυχῆς, i. e. *Quid est humana impassibilitas? Impassibilitas [XLVI] non in eo sita est, ut passiones non sentiantur, sed in eo ut passiones non recipiantur: nam ex multis variisque virtutibus cum manifestis, tum occultis, quas acquisiverant debiles factæ sunt*

⁴⁷ I Petr. 1, 1, 2. ⁴⁸ I phes. 1, 4, 5.

eorum *passiones*, nec possunt istæ contra animam facile insurgere. Hoc ferme sensu vulgo intelliguntur Irenæi, Justinî, Clementis Alexandrini, Basilli, et aliorum loca, in quibus Justorum ἀπάθεια memoratur. Ego vero hanc explicationem non solum rejicere non audeo, sed etiam libenter eam amplector, ac illud tantum adjicio, mihi quidem eorum Patrum loca legenti visum esse, ipsos interdum *apatheia* nomine nihil aliud designare voluisse, quam statum illum, in quo aut per baptismum, aut per penitentiam homo ab omni peccati sorde mundatus sit : adeo ut πάθος non tam *passionem*, quam *peccatum* nonnunquam sonet ; ideoque ἀπαθής aliquando non tam is dicatur, qui *passionis*, aut *passionum*, quam qui *peccati actualis expertus* fuerit.

Sed jam tempus est, ut quid hac de re Didymus senserit, inquiramus. Loca igitur, in quibus humanam ἀπάθειαν is commemorat, hæc potissimum inveni. Primus occurrit lib. I *De Trin.* pag. 71, ubi affirmat, qui Christi consortes sint, eos esse ἀπάθελας [sive *impassibilitatis*] Christi ipsius participes. Alter exstat lib. III *De Trin.*, pag. 367, ubi sic loquitur theologus noster : *Nos sibi conformes faciens* (Christus Dominus), in *apatheiam* [sive *impassibilitatem*] transtulit. Tertius legitur in libro *De Sp. S.* num. 44 : *Deus autem* [codex noster, *Deus enim*] *largitor bonorum spem quam promissit, reddet* [rectius codex noster, *reddidit*] *in virtute Spiritus sancti his, qui habent illum ; gaudio* [codex noster : *et gaudio*], *et pace complet eos, qui imperturbatam, et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillitas.*

Verum neque his, nec aliis hujusmodi, si qua sunt in Didymo, ostenditur, eum pravo sensu humanam apatheiam admisisse. Nostræ vero æquitatis est, apatheia vocabulum recto sensu in Didymo, ut in aliis Patribus facimus, interpretari, donec certa proferantur argumenta quæ illum perperam sensisse demonstrent. Nam I, S. Hieronymus et in *Epistola* quidem ad Ctesiphontem, et in *Proæmio* libri quartæ in *Jeremiam* plures nominat Pelagianæ apatheia defensores, Origenem, Rufinum, Evagrium, Jovinianam, aliosque ; Didymum tamen nusquam hac de re objurgat, etsi multis aliis in locis, alias ob causas eum accusando, illius nomini non pepercerit. II. Vox ἀπαθής apud Didymum non hominem denotat *passionibus obnoxium, sed passionibus succumbentem*. Dictione igitur contraria ἀπαθής non eum designare putandus est, qui nullis passionibus obnoxius sit, aut nunquam iis succumbat, sed eum qui passionibus succumbere non solet. Quod autem vox ἀπαθής ita sumatur a Didymo, ostensum a me fuit not. ad pag. 129, idque confirmare licet ex ejus verbis, quæ in *Enarrationibus ad caput III Epistolæ Jacobi* legitur. *Pacem*, inquit, *quam dat* (mundus), *ad corporeos actus invitat amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit ; Jesus autem vacem præbens,*

amicos Dei constituit. Nec enim dubito, quin ἀπαθής Græce dixerit Didymus quos Epiphanius Scholasticus, seu quicumque illarum fuerit *Enarrationum* interpres, vocat *passibiles* ; id est *passionibus succumbentes*. III. Vox πάθος, id est *passio*, ita accipi videtur a Didymo lib. II *De Trin.*, pag. 129, ut *peccatum* valeat : vox vero ἀπαθής ita, ut eum significet, qui peccet. Mirum itaque esse non debet, si etiam ἀπαθής eum interpreter, qui per Dei gratiam sanctificantem a peccatis mundatus fuit. IV. Vocabulo ἀφθαρσία, quod idem valet atque ἀπάθεια, *virtutem* aliquando denotari docet Didymus in catena in *Psalmos*, quæ exstat in codice Græco XVII Bibliothecæ Venetæ S. Marci ; pagina enim 22 explicans hæc psalmi noni verba, *Infixæ sunt gentes in corruptione, quam fecerunt*, sic loquitur : Καὶ μὴν καὶ τῆς ἀρετῆς ἀφθαρσίας λεγομένης ἐν τῷ ἦ. Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν ἐν ἀφθαρσίᾳ ἢ ἐναντίως ἔχουσα κακία λέγεται ἂν εἰκότως διαφθορὰ καὶ φθορά, id est, *Atqui cum et virtus dicatur incorruptio in illo textu* (Ephes. VI, 24) : « *Gratia cum iis qui diligunt Dominum nostrum in incorruptione ; merito contraria virtuti nequitia dicitur corruptio.* V. Humanam apatheiam stricto sensu acceptam rejectam fuisse a Didymo colligo ex lib. III *De Trin.* pag. 316 ; ab anima enim [XLVII] quæ corpus sibi subjectum teneat, et Dei cogitationibus impleatur, reddi corpus ipsum ἀπαθής non ait, sed ipsam *niti* reddere illud *veluti ἀπαθής*. VI. Si singula ex allatis antea Didymi locis expendamus, manifesto apparebit, summum illum virtutum et apatheia apicem, quem ex Hieronymo descripsimus, neullquam ab ipso indicari ; multoque minus posse hominem, Didymi sententia, ad eum statum sine divina gratia pervenire : ubique enim de iis omnibus loquitur, qui gratia sanctificante donati sint.

Denique omnem scrupulum tollit ipse Didymus, dum Pelagianam apatheiam aperte rejicit : nam et in loco, quem attuli pag. 255, docet, *impossibile esse homini vitam ad perfectam legis normam exigere* ; et affinita scribit lib. II *De Trin.*, pag. 168 et 192.

At Didymus, inquiet quis, libro II *De Trin.*, pag. 255, eos qui baptizantur, ait fieri ἀναμαρτήτους, id est, *impeccabiles*. Sed quis non videt, vocem ἀναμαρτήτος non sumi ibi eo sensu, quem reprehendit Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem, nec aliud ibidem significari a Didymo, quam omnia in baptismo peccata deleri ? Alioquin Pelagianam ἀναμαρτησίαν tribuisse dicendus esset omnibus baptizatis : quod ne verisimile quidem est.

Quæ cum sic se habeant, immunem a Pelagianæ errore fuisse Didymum concludere jam liceret, nisi quidam adhuc locus superesset, qui negotium facessere queat : de quo proinde pauca dicenda sunt. Exstat is tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, ubi explanans Didymus ista Actorum verba ⁶⁹, *Hæc erat plena operibus bonis et elemosynis*, sic loquitur :

⁶⁹ Act. IX, 36.

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio perfectæ virtutis versantur, fieri posse negant, ut homo inculpabilem vitam agat; præsentii loco Scripturæ consultari possunt, quo Dorcas plena fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis in pauperes eleemosynis. Qui enim ita vitam instruit, eum sine sordibus vivere consequens est.

At ne hæc quidem censuræ digna existimo. Ab illo enim dicuntur, qui aperte docuit, ut jam monui, non posse hominis vitam ad perfectam legis normam exigi. Quapropter cum hominem inculpabilem vitam agentem hic nominat, non eum intelligit, opinor, qui in nullum unquam ne veniale quidem vel levisimum peccatum labatur, sed qui graviter quidem nunquam, venialiter autem multo rarius delinquat, quam cæteri vulgo homines. Quanquam posse hominem justum, cum gratia extraordinaria, vitare omnia peccata etiam venialia, ne ipse quidem Augustinus negat. Qui dicunt, inquit libro II *De peccatorum meritis et remissione* cap. 6, segm. 7, esse posse in hac vita hominem sine peccato, non est eis continuo incauta temeritate obsistendum. Si enim posse negaverimus; et hominis libero arbitrio, qui hoc volendo appetit, et Dei virtuti vel misericordiæ, qui hoc adjuvando efficit, derogabimus. . . . Si a me quaeratur, utrum homo sine peccato possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam, et liberum ejus arbitrium. Imo aliquos reipsa fuisse, vel esse homines justos sine peccato, præter Christum Dominum, ac B. Virginem, confidenter negare non audeo in libro *De perfectione justitiæ*, cap. 21, segm. 44. Scio enim, inquit, quibusdam esse visum: quorum de hac re sententiam non audeo reprehendere, quanquam nec defendere valeam.

CAP. VIII. De cælis.

Cælos anima intelligentiæque præditos esse, adeo aperte negat Didymus lib. I *De Trin.*, pag. 97, et lib. II, pag. 192, ut jure statui posse existimem, ipsum Origenianis hac in re nequaquam suffragatum esse. Quid ergo sibi vult, inquit, cum ait lib. II, pag. 114, cælos a Spiritu sancto corroboratos esse, atque sanctificatos? Respicit ibi, atque adeo explicat Psaltes illud: Verbo Domini cæli firmati sunt⁸⁰, etc. Eum vero locum accipi posse cum de cælorum substantia, tum de angelis cælorum incolis, docet ipsemet lib. II, pag. 174. Itaque cum cælos quidem vocat *res inanimatas*, et *creaturas irrationales*, de cælorum substantia loquitur; cum vero eos a Spiritu sanctificatos dicit, alteram sequitur interpretationem. Lege, quæso, quæ scripsi not. ad pag. 87 et 114.

[XLVI] CAP. IX. De peccato originali.

Inter cæteros errores, quos Didymus in *Enarrationibus*, atque in libro *adv. Manichæos* docuisse suspicatur Jacobus Basnagius, hunc etiam recenset, quod *peccatum originale negasse videatur*. Sed injustam plane ac falsam esse hujusmodi accusa-

tionem, ostensum a me fuit in not. ad pag. 257. Quis vero non miretur, eum Didymo errorem tribui a Basnagio, quem aperte explodit ipse Didymus cum in libro *adv. Manichæos*, ut monui pagina jam citata, tum capite 5, 19, *Enarrationis in Epistolam primam Joannis*, ubi explicat hæc verba: *Totus mundus in maligno positus est*. Horum enim interpretationem sic exorditur: « *Mundus*, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. *Totus*, ait, quod omnes sub peccato nascimur, quoniam ipse ortus in vitio est. » Quid amplius exigi ab eo potest, qui tum hæc dictabat, cum peccatum originale necdum negaverant Pelagiani?

Sed argumentum paulisper expendamus Basnagii, quod is affert in hunc fere modum. Pauli verba, *Erasmus natura filii iræ*⁸¹, ita accipit Didymus in libro *adv. Manichæos*, ut vocem *natura* significare dicat *vere*. « At φύσις, inquit, nequaquam significat *vere*. et Apostolus voluit, nos Dei vindictam ob peccatum originale mereri; quod tamen ibi Didymus non commemorat, ideoque peccatum originale negasse videtur. »

Sed Hieronymus quoque libro I *Comment. in Epistolam ad Ephesios* cap. II, ea Pauli verba sic exponit, ut neque peccati originalis mentionem faciat, et vocabulum φύσις ambiguum esse affirmet, ut verti etiam possit *proprus*, sive *omnino*. Nunquid ergo Hieronymum quoque inter eos numerabimus, qui tam turpiter errarunt, ut peccatum originale non agnoverint?

CAP. X. De animarum præexistentia.

Origeniano de animarum præexistentia errore infectum fuisse Didymum, adeo clare testatur multis in locis Hieronymus, ut dubitare omnino non liceat, quin ipse a sancto doctore, ut pravæ illius doctrinæ patronus habitus fuerit. Ut enim ea præteream quæ de Didymo scripsit ille lib. I *adv. Rufinum*, segm. 6, et lib. II, segm. 16, ac lib. III, segm. 12, quid apertius his quæ legimus segm. 28 libri tertii? Rufinum ibi sic alloquitur: *Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur infantes, cum propter peccata, corpora acceperint. Existat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere*. Quapropter Didymum ab Origenismi labe defendere nemo potest, quin probet aut Didymi scripta, ob quæ ipsum Hieronymus accusat, ab Origenistis corrupta, vel ficta fuisse, idque Hieronymum ignorasse: aut id Hieronymo propositum fuisse, ut Didymum calumniaretur: aut denique illum Didymi mentem probe non assecutum, ea Origeniano sensu dicta existimasse, quæ catholico dictaverat Didymus. Quorum primum ne verisimile quidem videtur: alterum dici non potest quin maxima maximo doctore, sanctissimoque viro injuria temere inferatur: tertium vero nulla omnino ratione confirmare jam licet, quod et pleraque Di-

⁸⁰ Psal. xxxii, 6. ⁸¹ Ephes. II, 3.

dyimi scripta interierint, et circa quintæ synodi A tempora, ac post eam synodum quamplurimi, quibus fortasse ea legere datum erat, eandem, quam Hieronymus, Didymo notam inusserint. Quæ cum ita sint, in dubium revocari non potest, quin aliqua saltem ex Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origeniana labe inquinata fuerint: ac illud tantum nobis integrum est quærere, utrum hujusmodi sint etiam quæ supersunt.

Itaque, ut in præexistentia animarum sistamus, nullum ejus vestigium neque in libro *adv. Manichæos*, neque in libro *De Spiritu sancto*, nec in fragmentis, quæ Didymo in *Catenis* tribuuntur, observare me memini. In libris vero *De Trinitate* nonnullæ quidem occurrunt locutiones, quæ ad Origenianum hunc errorem referri queant, cujusmodi est illa quæ pag. 248 legitur: *Pro terra rursus donat cælum*; sed singulas catholico sensu commode accipi posse ostendi, ni fallor, in notis, ut videre licet pag. 87 et 114, [XLIX] 314 et 248, aliisque locis ibi indicatis. Quin vel ipse Augustinus post damnatum jam ab Ecclesia Origenismum, cum quadam ex hujusmodi locutionibus usus esset, eam in *Retractionibus* lib. 1, cap. 4, sibi quidem non omnino arridere indicat, sed ut absurdam non respuit: sic enim eam retractat: « Alio loco cum agerem de animo, dixi: *Securior rediturus in cælum. Iturus autem, quam rediturus, dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi. Sed ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, in cælum, tanquam dicerem, ad Deum. . . . Et in libro Ecclesiastæ scriptum est: Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum* ».

Reliquum est ergo ut quæstionem hanc omnem ad *Enarrationes* contrahamus: in his enim eum, de quo loquimur, errorem nonnulli se detexisse arbitrati sunt. Locus autem, quem reprehendunt, exstat initio *Enarrationis in primam Petri Epistolam*, ubi explicatis litteraliter his verbis, *advenis dispersionis Ponti*, in hunc modum pergit: « Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi *advenam* eam velit agnoscere. Unde etiam dictum videtur: *Pe-regrinus ergo [legendum, ego] in terra, et advena, sicut omnes patres mei* ». Et iterum: *Heu mei quoniam incolatus meus prolongatus est* ». Advenæ siquidem sunt hominum animæ corporibus copulatæ, dum in eis temporaliter esse constituuntur. Nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea nuncupantur, et velatione, quanquam advenæ sunt in terram [lego, in terra], sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur [respicit *Didymus versiculum 13 capituli VIII Apocalypsis*] super

habitatores terræ: rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indotos imagine. Ita Didymus. Qui vero notas in margine adjecit: *Caute lege, inquit, nam subdole videtur insinuare hæresim Origenis de præexistentia animarum ante corpora, et mundum visibilem.*

Sed equidem, ut verum fatear, cur non possint catholico hæc sensu accipi, non video. Nulla enim hic præexistentiæ, nulla præcedentium peccatorum mentio, sed temporaneæ duntaxat animarum in corporibus habitationis: nec aliud spectare mihi videtur Didymus, nisi ut moneat, non esse animas ex terrena substantia; alioquin dicerentur non *advenæ, sed habitatrices terræ*; eas vero animas, quæ *habent compassionem carnis*, id est, quæ carnalia desideria, passionesque sectantur, *indigenis* potius quam *advenis assimilari*.

Quid? quod absurdam Origenis de præexistentia opinionem aperte ibidem post paucissima verba commemorans Didymus, ita quibusdam eam tribuit, ut indicare videatur sibi illam non arridere, aut ita certe, ut illam ibi non amplectatur. Ut enim paulo superius diximus, asserens Pauli verba, *Sicut elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos* », sic ea exponit: *Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationabilium substantia sit; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum . . . præscienter elegit eos in Christo ante mundi originem.*

At si hæc ita se habent, qui sit ergo, inquires, ut Hieronymus Origenianum de præexistentia errorem Didymo tribuat? Nempe Hieronymus ea Didymi scripta respicit quæ jam nulla sunt; nos vero ea duntaxat quæ adhuc exstant.

CAP. XI. De carnis resurrectione.

Transeamus modo ad carnis resurrectionem; nam de ista quoque perperam senserunt Origenistæ. De Didymo autem sic statuo: nullum exstare, aut nullum certe mihi notum esse locum, in quo de resurrectione ea docuerit quæ docuisse dicitur Origenes. Cum enim in canonibus, sive anathematismis *contra Origenem* sæculo sexto conditis accusetur ipse Origenes, aut saltem Origeniani, quod corpus Domini post resurrectionem æthereum et sphæricum evasisse voluerint, ac nostra item corpora post resurrectionem æthereæ fore, et [L] sphærica, imo tandem substantiam corporum in nihilum abituram censuerint; nihil tale unquam in ullo Didymi opere invenire potui: quin e contrario in multa incidi loca, quibus satis aperte se catholicæ Ecclesiæ doctrinam sequi indicat. Unum exempli causa profero ex Corderiana catena in *Joannem*. Exstat vero pag. 159, ubi exponitur versiculus 29 quinti capituli, qui est hujusmodi: *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei. Didymi autem verba Latine a Corderio sic versa sunt: Illud,*

²⁹ Eccle. xii, 7. ³⁰ Psal. xxxviii, 13. ³¹ Psal. cxix, 5. ³² Ephes. i, 4, 5.

« Omnes qui in monumentis sunt, idem est ac si A modo deposita, ac demum iterum assumpta in resurrectione. Alioquin enim eorum qui a feris igneque consumpti sunt, corpora non resurgetent. Verum quandoquidem omnium mortalium futura sit resurrectio, illi etiam eorum, qui in monumentis sunt, numero censendi. Quod si contentiosius contradicant, sciendum iis, sicut qui bona malaque perpetrarunt, non sunt corpora, quæ in monumentis recondita sunt, sic neque Verbum prohibitorium ipsos quominus corpora sua igni aliave ratione absumpta resumant. Quid clarius? Non ætherea, non sphærica assumpturos nos esse dicit corpora, sed τὰ πρὸς ἡ ἄλλως ἀναλωθέντα, id est ea ipsa quæ ante obitum habebamus, etsi forte ab igne, aut alia cuacunque ratione absumpta fuerint.

Superest itaque tantum, ut potiora quædam Didymi loca lectori exhibeam, ut judicare cueat, utrum orthodoxa sint, necne.

Primum desumo ex Nicetæ catena in *Jobum*, pag. 187, Græca tamen verba omittens brevitas ergo ac ea Latine tantum, sed fideliter, et ad verbum a me conversa afferens. Explicat ibi Didymus nonum decimumque versiculum septimi capituli, ubi Græca translatio hæc habet: *Si enim homo descenderit in infernum, non amplius ascendet, neque revertetur in propriam domum, neque agnoscet eum amplius locus ejus.* Quæ dum exponit, sic loquitur: *Alii vero dicunt: Non ut neget resurrectionem (Jobus), hæc dicit: sed ita loquitur primum quidem ut homines caducos esse ac debiles ostendat: deinde quia qui semel mortuus est, in hanc corruptibilem vitam non revertetur, neque quisquam ipsum videbit ea facientem quæ facere consueverat. Itaque verbis illis, « Non amplius ascendet ex inferno, » conjungenda sunt verba hæc, « In propriam domum non revertetur. » Ut sensus sit: Resurget quidem, non revertetur tamen in suam domum. Sed probabilis quidem est hæc interpretatio; verior autem est prior illa, quod nempe ignorabat justus (Jobus) quæ pertinent ad resurrectionem.* Ita Didymus, nihil, ut opinor, affirmans, quod Ecclesiæ doctrinæ de corporum resurrectione adversetur: etsi ex duabus, quas indicat, interpretationibus eam amplecti videatur, quæ minus probabilis est.

Alter locus legitur tom. IV *Anecdotorum Wolfii*. Affert ibi Didymus ex vers. 26 capituli II Actorum verba Psaltis: *Insuper et caro mea requiescet (sive habitabit) in spe*: tum hæc subjungit, quæ Wolfii translationem a me alicubi fideliter emendatam sequens afferro. *Quoniam Jesus, in quantum mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa assumpserat, deposuit, ut eam tertia die ex morte resuscitaret; merito hanc sui ipsius carnem in spe habitasse dicit; ob expectationem scilicet [sive spem] resurrectionis.* Hactenus Didymus nihil dicit non orthodoxum; nulla hic mentio ætheri, sphærici corporis, sed unius tantum ejusdemque carnis, quæ primum a Domino assumpta fuerit, tum quodam-

modo deposita, ac demum iterum assumpta in resurrectione.

Sed pergit loqui Didymus in hunc modum: *Si qui vero hæc ex persona Davidis dici opinatur, desinasese simpliciorum sententiæ de resurrectione opponere. Quamvis enim hi demonstrare ad oculum non possint quod credunt; pie tamen se gerunt, cum aiunt carnem resurgere, ut spiritale et incorruptibile corpus sit. sicut enim mortuus qui resurgit, post resurrectionem vivus est, non vero mortuus; ita caro resuscitata post resurrectionem spiritale et incorruptibile corpus est.* Huic autem loco non dissimilis est alter, qui in extremis enarrationibus legitur, et est hujusmodi: *« Scriptum namque de hujusmodi justis est (Dan. xii. 3): Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intelli-*

B gentes erunt sicut astra. Propterea namque sancti resurgentes a mortuis cum incorruptibili et spiritali corpore, solis et lunæ, et siderum gloriæ comparantur. » Hisce autem in locis [LI] dum resurgentium corpora *spiritalia et incorruptibilia* vocat, respicit sine dubio Pauli verba: *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale*⁶⁶. Itemque illa: *Et mortui resurgent incorrupti*⁶⁷.

Suspicionem tamen alicui, ne quid dissimulem, movere potest quod *carnem a corpore* veluti distinguere videatur Didymus, dum ait, *carnem resurgere, ut spiritale et incorruptibile corpus sit.* Joannem enim Jerosolymitanum redarguit Hieronymus, quod de mortuorum resurrectione loquens, *corporis*, non *carnis* vocabulo usus esset: ex quo infert, eum de resurrectione idem cum Origene sensisse. *Alia,* inquit, *carnis, alia corporis definitio est: omnis caro est corpus, non omne corpus est caro. Caro est proprie quæ sanguine, venis, ossibus, nervisque constringitur. Corpus quanquam et caro dicatur, interdum tamen æthereum, vel aereum nominatur.... Vides, nos intelligere subtilitates vestras, et arcana, quæ in cubiculis, et inter perfectos loquimini... Patet quare corporis, et non carnis resurrectionem dixeris: scilicet ut nos rudes carnem te dicere putavimus in corpore, et hi qui perfecti sunt, intelligerent carnem in corpore denegari.. In Symbolo fidei... omne Christiani dogmatis sacramentum, carnis resurrectione concluditur. Et tu intantum in corporis, et iterum corporis, et tertio corporis, et usque novies *D corporis vel sermone, vel numero immoraris, nec semel nominans carnem.* Hæc Hieronymus adversus Joannem, quæ in Didymum etiam conventre posse censeat quis.*

Verum antequam Didymum damnes, lector, æquum est, ut hæc quoque animadvertas: primo, resuscitatorum corpora nec aerea, nec ætherea, nec sphærica ab ipso hic dici, nec alibi, quod sciam; secundo, hæc multo ante dictasse Didymum, quam subtile istam carnis a corpore distinctionem exposuisset Hieronymus, suspectumque reddidisset *corporis* vocabulum; tertio, ideo fortasse corporis potius, quam carnis

⁶⁶ I Cor. xv, 44. ⁶⁷ ibid. 52.

nomine usum esse theologum nostrum, quod Paulus citato in loco dixerit, *resurget corpus spiritale*. Postremo simpliciorum sententiam defendi hic a Didymo; Origenistis autem in more positum fuisse, ut non seipsos, sed Catholicos simplicium titulo donarent, ut centies indicat Hieronymus.

Nunc bina alia corouidis loco exscribere possem Didymi de resurrectione fragmenta ab Hieronymo allata in epistola 119, ad *Minervium et Alexandrum*. Sed cum valde longa sint, nihilque in eis dicatur, quod se recte non habeat, satius duco illa prætermittere; satis enim ex his quæ hactenus dixi, constare videtur, rectene Didymus de carnis resurrectione senserit, an secus.

CAP. XII. De pœnarum reprobis inflictarum æternitate.

Quod vero pertinet ad pœnarum dæmonibus ac reprobis inflictarum æternitatem, nihil iis addere necesse est, quæ jam dixi pag. 131, not., aliisque in notis ibidem indicatis. Nam plura quidem alia in Didymi scriptis inveni loca, in quibus inferni supplicia æterna diceret; sed ne unum quidem hactenus reperi, ubi ea sempiterna fore inflicteretur.

CAP. XIII. De angelis.

Cum haud pauca de angelis in Didymo loca, eaque aut animadversionis, aut censuræ digna viderim, operæ pretium erit simul hic omnia, vel certe potissima lectori indicare, quo facillius valeat ipsius hac de re omni opinationes cognoscere.

Primo itaque ipsum in ea fuisse suspicor opinionem, ut angeli non omni omnino corpore destituti siut, sed respectu nostrum tantummodo dicantur *iacorpori*. Verum satis de hoc dixi in epistola ad præclarissimum præulem Joannem Archintum (a).

Secundo, bonos angelos proborum hominum, malos vero improborum custodes esse doret, si auctor ipse fragmenti est, quod sub ejus nomine scriptum reperi in Naniano codice alias a me pag. 277 inter notas memorato. Nam pagina 328 ejus codicis hæc legi: *Διδύμου. [LII] Τὸς μὲν ἄγγελους φεραγωγὸν φύλακτοῦσιν ἄγγελοι· τοὺς δὲ φαύλους σκοπεῖνοι*, id est: *Didymi. Sanctos quidem custodiunt angeli lucis, malos vero angeli tenebrarum.*

Tertio, quemdam ab ipso angelorum ordinem admissum esse suspicor, qui in Scriptura vocentur *Æones*, sive *Sæcula*, ut dixi pag. 133, not. De qua opinione legenda sunt quæ scripsit Cotelerius tomo I *Patrum apostolicorum*, pag. 403, not. 18, et p. 406.

Quarto, dæmones ab immundis spiritibus distinguere videtur in libro *De Spiritu sancto*, num. 56. Ibi enim primum vocabulo *spiritus* nuncupari ait *supernas rationabilesque virtutes*, id est sanctos angelos: deinde *rationales quoque alias creaturas, et de bono in malum sponte propria profuentes vocari spiritus pessimos et spiritus immundos*. Tum demum subjungit, *spiritus quoque dæmones in Evangelis appellari*.

Quinto, angelos apostatas in terram e cœlo de-

(a) Exstat infra.

turbatos fuisse ait apud Wolfium tomo IV *Anecdotorum* pag. 26 (ad vers. 38 capitis vii Actuum apost. infra): *Cum ibi, inquit (nempe in cœlo), adhuc essent angeli apostatæ, terræ affectum affixerant: ex quo illud consecutum est, ut e cœlo in terram projicerentur*. Simili modo Irenæus lib. iv, cap. 16: *Angeli quidem transgressi, inquit, deciderunt in terram*. Atque, ut alios præteream, Pantaleon diaconus atque Chartophylax in 32 Naniano codice pag. 187, *Κατὰ τοῦ ἀποστόλου (ait) καὶ πονηροῦ Σατανᾶ· τοῦ ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν κατασπασθέντος σὺν τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς αὐτοῦ πνεύμασιν*, id est, *Contra apostatam et malum Satanam, qui ut fulgur e cœlo in terram detractus est una cum immundis suis malisque spiritibus*. At cum Didymus, tum alios ita loquentes nihil aliud spectasse crediderim, quam quod Isaias ait cap. xiv, vers. 12: *Quomodo cecidisti de cœlo, Lucifer?... corruisti in terram*. Ubi tamen statim subjungit propheta: *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu*. Hæc enim omnia de diabolo intellecta fuisse a Didymo constat ex iis quæ legere licet in catena in Joannem ad cap. iii, vers. 13, pag. 94.

Sexto, de angelis rebellibus non satis recte alibi loqui videri potest, dum de iis ut in *via* olim existentibus egit. Namque in *Enarrationibus*, ad versiculum 9 Epistolæ Judæ hæc legimus: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit*. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 12, postquam sanctos angelos naturæ mutabilis esse affirmavit, hæc verba addit: *Licet in beatitudine et sanctimonia perseverent*. Ac paulo post subjungit, si unum saltem angelum convertibilis, id est mutabilis naturæ esse ostenderimus, merito dici posse omnes omnino angelos esse mutabilis naturæ, *licet, inquit, non sint conversi in beatitudine perseverantes*. At si juxta Didymum angeli qui non peccavere, in beatitudine perseverarunt, sequi videtur, ut eos qui peccarunt, ex beatitudine excidisse existimaverit, ideoque angelis, cum in *via* adhuc existebant, beatitudinem tribuerit.

Attamen, ut verum fatear, vix in animum inducere queo, Didymum in ea fuisse sententia, ut angeli reprobis beatifica Dei visione aliquando potiti sint, qua postmodum privati fuerint. Nam et allata loca recto sensu satis commode exponi posse reor, nec alibi usquam, quod sciam, ejusmodi opinionem secutus est.

Quod attinet itaque ad primum locum, equidem cum videam *Enarrationum* editionem mendis referatam esse, ut dicebam superius, sive ob typographorum incuriam, sive quod unicus ille codex manuscriptorum, ex quo primum impressæ sunt, mendosus foret; proinde conjicio, Latinum earundem *Enarrationum* interoretum non scripsisse *divinam glo-*

riam, sed, divinam gratiam; tum pro dictione gratiam irrepsisse vocem gloriam: quo nihil facilius, cum in vestustis membranarum compendiarum utriusque vocis scripturæ parum a se invicem absint, ut sic loquar, ac valde similes sint. Quod si retinendum omnino quis velit vocabulum gloriam, Didymum divinæ gloriæ nomine non beatificam visionem designasse respondebo, sed splendorem gratiæ ac donorum supernaturalium Satanæ a Conditorum collatorum. Nam vox δόξα, sive gloria sæpe a Didymo ita accipitur, ut claritatem splendoremque significet, sicut alibi monuimus: nec proprie sancti angeli [LIII] dicuntur habere divinam gloriam, id est beatificam visionem sed frui divina gloria, aut notius cælesti gloria.

In altero autem loco, quem superius attigimus, ideo sanctos angelos in beatitudine perseverare ait, ut puto, quod aut illos spectet quatenus in patria, non in via existentes; aut per anticipationem loquens beatitudinem vocet eum statum, in quo erant cum adhuc essent in via; aut demum quia creati sunt in beatitudine imperfecta, ut docet S. Thomas. In eodem sane libro De Spiritu sancto num. 61, statum ex quo exiit Satanæ, exponens Didymus inquit: Unde et convertibilis (Satanæ) atque mutabilis, et sanctitate decidit atque virtute. Et in Enarrationibus ad caput 1 Epistolæ Petri: In infinitum beatorum permanebit hæreditas. Ac demum in libro adversus Manichæos cap. 1, diabolum vocat principem malorum, et primum qui a virtute defecit: cap. vero 12: Factus, inquit, ut esset bonus, potestatem virtutis capiendæ imperfectam et mancā servavit (diabolus); potestatem vero vitii suscipiendi ad actum perduxit.

Septimo, Verbi incarnationem non prius angelis, quam nobis notam esse factam, imo eam per nos angelis innotuisse docet lib. III De Trin., pag. 392. Quod tamen explicatione aliqua indigere nemo non videt, ne illud consequatur, ut beatæ Virgini ac pastoribus, quibus Salvatoris natiuitas ab angelis nuntiata est, prius notam fuisse incarnationem voluerit Didymus, quam Gabrieli archangelo, et angelis, qui Salvatoris adventum Mariæ ipsi, ac pastoribus annuntiarunt. Sanctus Thomas sane angelos a principio suæ beatitudinis præscivisse docet mysterium incarnationis, quoad substantiam tamen, non vero quoad omnes circumstantias. Quæ sententia facile cum Didymi verbis conciliari potest.

Octavo, de angelis lapsis duobus in locis loquens Didymus, aliquorum respicientiam, emendationem, ac salutem per Christum ab eis obtentam commemorat. Primus locus exstat capite 1 Enarrationis in Epistolam I Petri, et a Basnagio tom. I Lect. Antiq. Canisii pag. 199, sic redarguit: « Homines pravos, et jam æterno damnatos supplicio pœnitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit (Didymus). Nam licet, inquit, quidam angeli sint pravi, at-

tamen detenti supplicio respicient unde ceciderunt. » Ita Basnagius. Sed integrum Didymi locum exscribere operæ pretium est. Explicat ibi enarrator versiculos 10, 11 ac 12 capituli primi, in quibus hæc inter cætera leguntur: De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ... quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, quæ nunc annuntiata sunt vobis... in quæ concupiscunt angeli prospicere. Postrema autem hæc verba ita interpretatur: « Sic exponitur, si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi: quod in omnibus, et in summo est appetitu; quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero cuius causa nullius agitur. » [Mendosam hic esse lectionem perspicuum est: an delenda vox cuius? (a)] « Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis beatis rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum fecerunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelicum susceperunt) præter eum qui ductus est [lego, dictus est]; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio, respicientes unde ceciderunt. (quod etiam studiosis hominibus compromittitur), habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. » Totum hunc locum atuli, ut videat lector, eum alicubi valde obscurum esse, sive id ex Latini interpretis barbarie repetendum sit, sive ex vetustorum amanuensium, sive ex typographorum mendis. Quocumque autem modo se res habeat, equidem ægre adducor ut credam genuinam esse lectionem vocabuli respicientes. Nonne multo concinnior sententia erit, si legerimus: respicientes unde ceciderunt? Quis unquam audivit huiusmodi locutionem, respicientes unde ceciderunt? aut quidnam tandem valet? Cæterum sive respicientes [LIV] legendum sit, sive respicientes, falsum omnino est quod ait Basnagius. Didymus enim nec de hominibus reprobis, nec de dæmonibus loquitur, sed de quibusdam angelis lapsis, quibus Deus pœnitentiæ locum concesserit, eo quod minus peccarint, sive in transgressione quadam inventi sint.

Multo enim clarius id ipsum affirmare videtur in altero loco qui exstat in eadem Enarratione, cap. III, ad hæc Petri verba: Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficereamur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus. Ea enim sic exponit: « Sicut per Filium Dei, quod Verbum est, seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt; sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim [fortasse legendum, quia enim] non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sunt [videtur legendum, sint], jure purgatio facta est

(a) Vide notas ad hunc locum in nova recensione infra. EDIT

circa cuncta hoc modo habentia bonitatem. Unde A etiam sublimi ore [legendum puto, sublimiorem] correctionem suscipiunt. *Pacificavit* enim Jesus per sanguinem crucis suæ quæ in cælis, et quæ in terra sunt⁹⁹, omne bellum destruens et tumultum. Mox etenim in descensu ejus, et nativitate facta de Virgine dictum est : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax*¹⁰⁰. Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera in excelsis, *profectus in cælum, et subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes*. Sicut enim homines abstinentes a peccatis, subjecti sunt; ita et superiora rationalia correctæ spontaneis calpis, quæ [lego, quas] forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium superiorum. » Hactenus Didymus. Qui adeo perspicue hic loquitur, ut negari jam non possit, quin aliquos angelos *spontaneorum culparum* reos, salvos per Jesum Christum factos esse existimaverit, ac *purgatos atque correctos*.

Ex hoc tamen dentaxat loco jure inferri non potest, ut opinor, ei omnem Origeniani systematis absurditatem probatam fuisse. Nam primo non de dæmonibus agit, sed de angelis lapsis, nempe non de omnibus lapsis angelis, sed de quibusdam. Deinde non de peccatis mortalibus, ob quæ inferni pœnas meruerint, videtur loqui, sed de culpis venialibus : ut proinde tertium quoddam angelorum genus admisisse videatur, qui medii sint inter sanctos angelos, et angelos reprobos, sive dæmones. In scriptis sane, quæ hodie supersunt, quæque ipse legerim, nusquam indicat, ni fallor, ullam ex reprobis creaturis ab inferni pœnis liberatam fuisse, aut liberatam iri : quin e contrario sæpius docet, ut superius dixi, reproborum supplicia fore sempiterna. Ideo autem in hanc de angelorum, quorundam emendatione sententiam Didymum venisse conjicio, ut magis magisque sese Manichæis opponeret : mihi enim ipsius *Enarrationes* legenti vix alia de causa opus illud composuisse videtur, quam ut pestiferam istorum hæresim confutaret. Cum itaque Catholicis illud objicere, ac dicitare non cessarent Manichæi, dæmones esse *natura* malos, idque Didymus falsum esse ostendere vellet ; eo adductus est, ut diceret, aliquos quidem ex angelis lapsis, quod minus, aut venialiter peccaverint, damnatos non esse, sed pœnitentiæ locum relictum eis fuisse; alios vero, quod mortaliter peccaverint, et ἐξ οὐρανόθεν ἄδύκτους καὶ βέβηλους, ut ipse lib. II *De Trin.*, cap. 6, p. 148 loquitur, facti fuerint, æternis suppliciis cruciatum iri.

CAP. XIV. De Origenismo generatim spectato.

Plures quarti sæculi Patres de Origenismo accusatos fuisse, pauci sunt theologo qui ignorent. Accusatus fuit S. Gregorius Nyssonus, quem ab hac nota defendit S. Germanus patriarcha Constantinopolita-

nus, ut testatur Photius in *Bibliotheca* cod. ccxxxiii. Accusatus est S. Isidorus Pelusiota, pro quo Stephanum Gobarum Tritheitam, ut hoc [LV] ab eo crimen depelleret, scripsisse affirmat ibidem Photius cod. 232. Accusatus est S. Joannes Chrysostomus a Theophilo Alexandrino. Theophili vero liber *contra Chrysostomum* scriptus, Latine conversus est a S. Hieronymo, ejusque translationis fragmentum affert Facundus Hermianensis lib. vi, cap. 5. Accusatus fuit denique, ne omnes enumerem, S. Hilarius Pictaviensis.

Cum itaque omnes hosce de Origenismo injuria accusatos fuisse nemo jam dubitet, suspicari fortasse quis posset, Didymum quoque immerito de eodem accusatum fuisse; nam ante sextum Ecclesiæ sæculum nullus omnino scriptor, præter S. Hieronymum, hanc ei notam inussit, ni fallor : sed contra multi summis eum laudibus extulerunt, ut Socrates, Sozomennus, Theodoretus. Mirum autem videri potest, quod nusquam eum reprehenderit magnus ille Origenistarum adversarius S. Epiphanius, neque in *Epistola ad Joannem episcopum Jerusalemitanum* (etsi in ea de Origenistis loquens Rufinum, ac Palladium incuset), neque in *Panario*, ubi de omnibus hæresibus, ac præcipuis earum patronis sermonem habet, neque in ullo alio opere. Quin illud etiam admirationem aliquam habere potest, quod neque Augustinus in libro *De hæresibus* Didymum memoret, nec Gelasius apocrypha recensens opera ullum Didymi opus nominet, neque Theophilus Alexandrinus Origenistarum, et Origeniani systematis damnator, mentionem Didymi unquam faciat in epistolis contra Origenem atque Origenistas scriptis, ac in Nitrienses quidem monachos invehatur, neminem vero commemoret, quem Origenianis erroribus a Didymo imbutum affirmet. Imo ne in synodo quidem, quam in Nitria ad condemnandos Origenistas habuit ipse Theophilus, ulla Didymi mentio facta est : ut ex eo colligo, quod Hieronymus in epistola 133 *ad Ctesiphontem* pag. 1023 et sequenti, multos enumerans, ac nominans, qui in eo concilio damnati sunt, Didymum non commemorat.

At quamvis hæc ita se habeant, si probari tamen posset quod Baronius et Natalis Alexander aiunt, Melaniam seniore Origenianis erroribus a Didymo imbutum fuisse, nullus jam relinqueretur de Didymi Origenismo dubitandi locus. Sed utrum id efficaci aliquo argumento confirmari possit, haud scio.

Quid ergo tandem, inquires, statuendum est? Fuitne Didymus Origenista, annon? Satis fortasse jam alibi quid mihi probetur, indicavi. Nimirum pro compertis hæc tantum habenda existimo, quæ ex *veterum testimoniis* constant in extremo hoc volumine a me editis. Primo, Origenis eruditionem summum in modum mirabatur Didymus. Quis vero eam non miretur? Secundo, in iis omnibus quæ ad sanctissimam Trinitatem spectant, orthodoxus sine dubio exstitit, ipso id fatente Hieronymo, sed Orige-

⁹⁹ Coloss. 1, 20. ¹⁰⁰ Luc. 11, 14.

nis tamen quoad hæc propugnator apertissimus A fuit, quod eum de Trinitate catholice sensisse contenderet. Tertio, in iis quæ exstant scriptis plures adhibet locutiones, quas antea Origenes usurpaverat, quæque etiamsi catholicum sensum habere queant, post Didymi tamen obitum suspectæ evaserunt, tum scilicet cum earum nonnullas quidem a Pelagianis, alias vero ab Origenianorum errorum patronis pravo sensu adhiberi compertum est. Denique cum sæculo quinto maximæ auctoritatis vir Hieronymus, et a sexto sæculo, sive a quintæ synodi tempore usque ad hanc ætatem alii plurimi, quorum verba in *veterum Testimoniis*, de quibus modo dicebam, legi possunt, Didymum ut Origenistam habuerint, imo anathemate perculerint, dubitari merito non potest, quin ipse inter Origenistas numerandus sit.

Sed quo sensu, ut ita dicam, fuerit Origenista, id est, cum tot sint errores Origeni tributi, quibusnam adhæserit Didymus, haud scio an tuto definiri queat. Nam in scriptis quidem, quæ supersunt, vix ulla alia certo apparet Origeniana opinio, præter eam, quam capite superiori attuli, de angelis quibusdam, quorum lapsus ejusmodi fuerit, ut æternis suppliciis non statim cum reprobis angelis damnati sint, sed pœnitentiæ locus eis concessus fuerit. Ex omnibus autem veteribus scriptoribus, qui Didymum Origenismi accusarunt, ne unus quidem est qui loca aliqua ex Didymo deprompta, atque Origenistarum blasphemias continentia nobis reliquerit, [LVI] imo ne unus quidem est (si Hieronymum exceperis, de quo mox dicam) qui eos saltem Didymi libros nominaverit, in quibus easdem blasphemias a Didymo doceri existimaverit.

Fateor quidem, in Latina Evagrii scholastici interpretatione lib. iv, cap. 38, legi : *Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii, ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum ex eorum libris excerpterant*. Sed verba hæc, *ex eorum libris*, de suo addidit Latinus interpres, cum in Græco fonte, ex quo locum attuli pag. 485, non legantur; is enim habet : *Τὰ περὶ τούτων ἐκλεξάμενοις*, non vero *παρὰ τούτων*, ut proinde vertendum potius sit : *qui studiose admodum quæ ad hanc rem [aut, quæ ad hos] spectabant, selegerunt* : vel, *quæ de his retulerunt* (nempe aut de Didymo, Evagrii, ac Theodoro Mopsuesteno, aut de his blasphemias : ambigua est enim vox Græca) *selegerant*.

Fateor etiam multis post Evagrii ætatem sæculis ea scripsisse Nicephorum, quæ Latinæ huic ipsius Evagrii verborum interpretationi consentanea sunt. Nam in testimonio, quod attulit pag. 496 ex libro xvii, cap. 27, sic loquitur Nicephorus : *Παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέντων ἐκείνοις ἀπολεξάμενοις*, hoc est, *Cum ipsas blasphemias ex iis, quæ perperam ab illis (Didymo nempe, Evagrii et Theodoro) scripta fuerant, collegissent*. Verum citata Evagrii verba præ oculis hic habuisse, imo fere excerpisse videtur Nicephorus, ut ex utriusque locis inter se colla-

tis conjicere licet. Id autem, si sic se habet, haud magni hac in re Nicephori auctoritas momenti est. Apud Evagrium enim legi profectio debet τὰ περὶ τούτων, non vero παρὰ τούτων, aut τὰ παρὰ τούτων. Etenim si παρὰ τούτων, aut τὰ παρὰ τούτων legere quis velit, aut hiulcam ibi, aut inelegantem reddet Nicephori orationem.

Solus ergo nobis modo relinquitur Hieronymus, quem certo constet non aliorum fidei, seu narrationi innixum, nec fragmentis e Didymo excerptis, e quibus sæpe vera auctoris sententia colligi nequit, Didymum ut Origenistam traduxisse, sed ex ipsis Didymi operibus, iisque genuinis (nihil est enim cur de hoc dubitemus) accusationem suam deprompsisse. Etsi enim quandiu in vivis fuit Didymus, magnis eum laudibus extulerit, ac *videntem prophetam, et Didymum videntem, et oculos habentem sponsæ de Cantico canticorum*, et *magistrum suum* eum appellavit, paucisque post ejus obitum annis *sanctum Didymum* ipsum nominavit, imo pluribus annis post scriptos in Rufinum librorum Didymum memorans se illius amicum fuisse veluti gloriatus fuerit his verbis : *Cujus nuper amicitias usum sumus* : in libris tamen *contra Rufinum* editis non modo Didymum Origeniano systemate præexistentiæ animarum imbutum fuisse affirmat, verum etiam libros indicat, in quibus hujusmodi systema ipse Didymus secutus fuerat, commentariolos scilicet in Origenis libros *De principiis*, a Socrate etiam memoratos, et librum ad Rufinum *De morte infantium*. Quis autem negare ausit, locupletissimum testem esse Hieronymum, maximaque pollentem auctoritate ?

At Rufinus Aquileiensis, inquit, manifeste iudicat libro ii *Invectivarum* sive *Apologiæ* num. 43, immerito Didymum ab Hieronymo *inter eos qui diversa ab Ecclesiis doceant, collocari*. Fateor. Verum antequam solemnem iudicio Origenes Alexandriæ ac Romæ condemnaretur, hæc scripsit Rufinus, quod in ea tum esset opinione, ut conseret quæstionem de animarum præexistentia ad fidem non pertinere, sed esse adiaphoram. Id enim aperte affirmat cum alibi, tum maxime in *Apologia*, sive *Epistola ad Anastasium papam*, ubi de erroribus in Origene ab Hieronymo reprehensis loquens, catholicæ quidem Ecclesiæ dogmata esse profitetur et veram veræ carnis resurrectionem, et pœnarum inferni æternitatem; sed quod spectat ad animarum originem, tres ait esse sententias, quæ salva fide defendi possint : primam scilicet de animæ diffusionem per traducem; alteram, quod *formatis in utero corporibus Deus quotidie faciat animas, et infundat*; tertiam Origenis, quod *factas jam olim, id est, tunc cum omnia Deus creavit ex nihilo, nunc eas iudicio suo dispenset in corpore*. Ex tribus autem hisce opinionibus quam sequi debeat, se ignorare subjungit. Quapropter mirum non est, si Didymum nunquam contraria catholicæ Ecclesiæ [LVII] dogmatibus tradidisse ait Rufinus, etsi Didymus ipse Origenis opi-

nionem de animarum præexistentia aut defenderit, aut saltem non omnino improbabilem esse duxerit.

Quod autem in eodem secundo libro, segm. 8, queritur Rufinus, Hieronymum, dum Origenem ac Didymum redarguit, eos nec interrogatos, nec respondentes condemnare; et non solum non respondentes, sed nec præsentis; et non solum non presentes, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos quos semper ante laudaverat; et non solum eos quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat: videtur id quidem alicujus esse ponderis, sed tanti non est, ut certo ostendat Didymum nostrum (nam de Origene loqui mei non est instituti) ab omni Origeniano errore alienum fuisse: fortasse enim commentariolos Didymi, quos diximus, librum **B** de ipso Didymo tanquam de theologo omni exceptione majori locutus est, *videntem prophetam eum nuncupans.*

Quamquam mihi de difficili hac questione cogitanti illud in mentem venit, alia etiam nos posse via incedere, ac eo tandem pervenire, ut et Hieronymum, et Rufinum, et alios Didymi cum laudatores, tum vituperatores, et ipsum magna ex parte Didymum non sine verisimilitudine tueamur. Nimirum cum Hieronymus ab iis, quos Origenismi insinuat, Origeniana dogmata non palam, sed clanculum disseminata fuisse affirmet sæpius, Didymum vero usque ad annum Christi quadringentesimum nunquam non commendaverit; idcirco suspicor, ne in iis quidem Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origenismum ita clare prædicatum fuisse, ut nullus catholicæ interpretationi locus relinqueretur, etsi multæ in iis occurrerent locutiones Origenianæ. Id si verum esse ponamus, recte omnia se habebent. Nam primo, desperata non erit Didymi causa, si nihil eum dictasse censeamus, quod orthodoxo sensu accipi non posset: in libro autem *De morte infantium* non tam ex sua, quam ex Origenis sententia, de qua a Rufino interrogatus fuerat, locutum esse. Secundo, mirum non erit, si Didymum Hieronymus affirmaverit *apertissime in Origenis scita concedere*: cum enim plures locutiones ab Origene adhibitas, quales in libris de Trinitate nos invenimus, in Didymo reperisset, quas ab Origenistis **D** pravo sensu pronuntiarum noverat; Didymum vero ipsum in iis quæ ad Trinitatem spectant, acerrimum Origenis defensorem esse constaret; nihil dubitavit, quin pravo sensu dictata forent quæcumque in Didymi operibus sapiebant Origenismum: ex quo factum est, ut ipse utpote summo catholicæ fidei zelo inflammatus non modo Origenismum radicatus extirpandum, atque ab Epiphano, a Theophilo Alexandrino, et a Romano episcopo in primis condemnandum curaret, verum etiam omnes, quorum auctoritate sese tuebantur Origenistæ, quosque

Origenismo infectos esse censebat, fidelibus denuntiaret, quo isti facilius sibi ab errore cavere possent. Tertio, excusandus in eo erit Rufinus, quod ægre ferret, eum tam aperte ut heterodoxum damnari, qui Origenismum aperte non prædicasset, ino multa Origenianæ doctrinæ capita apertissime rejecisset. Denique ne illud quidem mirabimur, quod Didymum alii quidem, tametsi ab Origeniana doctrina alieni, maxime laudaverint, alii vero eum contra vituperaverint.

CAP. XV. De nuptiis.

Hunc præterea Didymo errorem tribuit Jacobus Basnagius in *Animadversionibus*, pag. 199, quod nuptias Veteris Testamenti tempore malas fuisse docuerit. Revera autem in libro *adversus Manichæos* cap. 9, ita de nuptiis loquitur theologus noster, ut, si oscitanter legatur ille locus, videri possit ita sensisse ut vult Basnagius. At mihi quidem ejus verba perpendiculari (id enim theologum præstare oportet, qui de theologicis operibus judicium ferre, multoque magis qui ea reprehendere velit) videtur injuste accusari Didymus a Basnagio. Tuum erit, lector, judicare, uter Didymi mentem assecutus sit, Basnagius, an ego. Sed res altius [LVIII] repetenda est quo clariora sint quæ dicturi sumus.

Inter cætera itaque argumenta, quibus execrabilia Manichæi utebantur, quoddam erat ex illis Scripturæ locis deductum, in quibus *caro peccati*, aut *corpus peccati* nominatur: inde enim colligebant **C** admittendam esse carnem *natura*, et necessario *malam*. Hanc rationem ut infirmet Didymus, ostendit *carnem peccati* dici non ex eo quod natura sit mala, sed quod homo ipsa carne abutatur ad peccandum. Hoc demonstrato locum Pauli affert, ubi Deus dicitur *misisse Filium suum in similitudine carnis peccati* ⁶⁶. Ideo autem Christi carnem nuncupatam ait *similitudinem carnis peccati*, quia etsi esset vera caro, non, ut volebant Manichæi, simulata, non erat tamen ex coitu. Quod si corpus ex coitu conceptum sumpsisset Salvator, existimatus utique esset, inquit, originali peccato et ipse obnoxius.

His præmissis hæc subdit, quæ ex Turriani interpretatione afferro: « Si vero dixerint, Si *caro peccati est quæ ex conjunctione viri et femine nata est, malæ sunt nuptiæ*; audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines, sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex connubio natis intelligendum est: quia post peccatum facta fuit conjunctio Adæ cum Evæ, idcirco dicta est *caro peccati* [*malim vertere, dicta sunt caro peccati*].... Verumtamen per adventum Christi, sicut ab aliis rebus ablatum est peccatum, sic etiam a nuptiis. Itaque nunc qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt *honorabiles nuptias et torum immaculatum*.... Ex quo fit ut neque

⁶⁶ Rom. viii, 3.

peccatum sit conjugium. Aliter etiam dici potest magis physice. Divina quædam res est virginitas, et tanquam in virtutibus existit. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum : malum enim non comparatione boni malum est ; siquidem per se tale est. » Hactenus Didymus : quem pravo hæc sensu dictasse equidem persuasum non habeo.

Nam primo, quis credat eum, qui perpetuus Manichæorum adversarius fuit, nuptias damnasse, ut Manichæi faciebant, idque in eo libro quem scripsit *adversus Manichæos*? Secundo, sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi Testamenti æquales esse vult Didymus, idque fuisse probare nititur in *Enarrationibus*. At quis nescit plerosque saltem e sanctis Veteris Testamenti viris uxore non caruisse? Tertio, Græcum hujus loci textum non omnino sincerum ad nos pervenisse perspicuum est : nam ubi Turrianus vertit : *Audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines et reliqua ; quid, quæso, sibi vult vocala illa si ? nonne perplexam reddit, imo hiulcam orationem ? Eadem tamen est Græci etiam textus lectio. Itaque meo quidem judicio corruptius est, ac mendosus ea ipsa in parte, qua maxime innititur Basnagius. Quarto, si nuptias ante Christi adventum malas fuisse opinatus fuisset Didymus, continuo alteram responsionem non addidisset : *Si quis nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum, etc.* Postremo, quod caput est, postulat æquitas, ut tam turpis error Didymo non tribuatur, nisi saltem in allatis verbis, licet alicubi mendosis, perspicue is appareat. Verum si attente singula Didymi verba expendimus, nullum inveniemus, quod eum condemnare nos cogat. Dum enim ait, *Nuptias cum peccato habebant*, nihil aliud denotat, ut puto, nisi peccatum originale, quod per Christum deletum est, ac deletur. Si enim verbis hisce indicaretur, malas olim fuisse omnes nuptias, sequeretur ut verba etiam quæ proxime antecedunt, *Alia cum peccato agebant*, significarent malas fuisse quaslibet illorum omnium actiones, qui ante Christi adventum fuere : quo nihil non modo absurdius excogitari potest, sed ne Didymo quidem magis contrarium. Nam et sanctos Veteris Testamenti laudat in omnibus qui exstant libris ; et omnem quoad hoc dubitationem tollunt quæ in *Enarrationibus* ad caput I Epistolæ I Petri disserit ipse Didymus de duplici Christi adventu, sensibili altero, altero intelligibili, cujus participes fuisse [LIX] ait sanctos Veteris Testamenti. Quibus similia libro III *De Trin.* cap. 28, dictavit, pag. 312. Quod vero subjungit Didymus, *per Christi adventum sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum esse peccatum*, id quoque de peccato originali intelligendum puto. Demum quæ addit *de honorabilibus nuptiis*, non eo spectant, ut nuptiæ in Veteri Testamento honorabiles esse non possent, etsi nondum ad sacramenti dignitatem evectæ ; honorabiles enim reipsa fuere*

in Abrahamo, aliisque sanctis ex Christi venturi meritis : sed, ut ego censeo, nullam aliam ob causam ea verba adjecit Didymus, nisi ut alium Manichæorum errorem refelleret, qui nuptias omnes sive in Veteri, sive in Novo Testamento malas esse docebant. His præmissis, judicet lector, utrum allatus Didymi locus merito accusetur a Basnagio.

CAP. XVI. De Epistola secunda Petri.

Secundam Petri epistolam in deuterocanonicis Scripturis numerari norunt theologi. Itaque si de ea hoc tantum dixisset Didymus, *ipsam non esse in Canone*, excusatione dignus foret : necdum enim in Scripturarum Canonem ab omnibus, nec solemnè universalis Ecclesiæ decreto relata fuerat. Verum ipsam præterea *falsatam* dicit. His enim verbis enarrationem in hanc epistolam concludit : *Non est igitur ignorandum, præsentem epistolam esse falsatam : quæ licet publicetur, non tamen in Canone est.*

Adjectam fuisse ab aliquo hanc clausulam suspicatur Basnagius. Cujus opinionem libenter equidem amplecterer, si nossem qua ratione certo confirmari possit. Sed, cum id ignorem, illud duntaxat tuto hac in re statuere posse mihi videor, epistolam hanc ut sacrarum Scripturarum librum, aut partem agnitam a Didymo fuisse. In libris enim *De Trinitate* Petro sæpius eam tribuit, et instar aliorum Scripturæ librorum citat ; in *Enarrationibus* vero ipsam quoque una cum aliis Catholicis epistolis interpretatur : ac demum in allatis verbis opus *publicatum* illam nuncupat. Quid autem librorum *publicatorum* vocabulo designet, intelligere licet ex iis quæ is dictavit in commentariis in *Acta*, ad vers. 39 capitis VIII. Ibi enim postquam Enochum *translatum* fuisse dixit, id est ex loco in locum delatum, subjungit : *Quoniam vero ἐν ταῖς δεδημοσιευμέναις βίβλοις*, id est, in libris publicatis, non exprimitur quo is pervenerit ; in apocryphis dicitur, eum in paradysum *translatum esse.*

Quid autem sibi velit Didymus, cum eam Epistolam *falsatam* esse affirmat, nescire me fateor. Exprobrat quidem ipse hæreticis libro II *De Trinitate*, quod plura Scripturæ loca depravare, seu *falsare* conati sint ; quin etiam exemplaria sic *falsata* in Orthodoxorum manus venisse conqueritur ; nusquam tamen aut ipse, aut ullus alius e veteribus Patribus scripsit, Ecclesiam sinceris Scripturarum exemplaribus destitutam fuisse. Credibile itaque non videtur, hanc esse Didymi mentem, ut genuina secundæ Petri epistolæ exemplaria amissa velit ab Ecclesia. At si id reipsa voluisset, absurda plane esset illius sententia.

CAP. XVII. De Didymi fama post obitum valde obscurata.

Satis jam ea quæ in Didymi scriptis aut jure, aut injuria reprehensa fuere, persecuti sumus. Superest nunc tantum, ut de illius existimatione ac fama summopere post obitum obscurata dicamus ;

ipsam enim a pluribus damnatum atque anathemate percussum fuisse post quintum Ecclesiae seculum, nemo nescius est. Sed cum huiusmodi argumentum et controversiae, et periculi plenum esse videam, ac meas insuper vires ei pro dignitate tractando impares esse agnoscam, nihil aliud faciam, nisi breviter, sed sincere attingam quaecunque cum adversus Didymum, tum pro illo afferri posse existimo; ut omnibus inter se collatis iudicium lector ferre queat. Exordior autem a primis, hoc est ab iis, quae bonam Didymi existimationem obscurarunt.

[LX] Quanquam in hisce fusius describendis immorari necesse non est, cum et vulgo nota sint, et superius a nobis indicata, et fusius in *Testimoniis veterum* a me collectis exposita legi queant. Ad duo autem haec capita revocantur universa. I. Quod Didymum Hieronymus perversis Origenianorum sententiis infectum fuisse affirmaverit. II. Quod etiamsi in Actis quintae oecumenicae synodi Didymum ne semel quidem memoratum legamus, tamen ab illa synodo aut ipsum, aut dogmata quae is sequeretur, damnata fuisse plurimi asseveraverint, ipsumque ipsimet damnarint, nempe Cyrillus Scythopolitanus, Evagrius Scholasticus, S. Sophronius, Heraclius imperator, synodus Lateranensis sub Martino I habita, S. Anastasius Sinaita, synodus sexta generalis, Constantinus Pogonatus imperator, Leo II papa, synodus quinisexta, liber Diurnus Romanorum Pontificum, Theodorus patriarcha Ierosolymitanus, Tarasius patriarcha Constantinopolitanus, synodus septima generalis, S. Nicephorus patriarcha Constantinopolitanus, aliique nonnulli. Nec enim singulos ad unum numerare necesse est, cum plerosque, atque adeo illos omnes, quorum magna est auctoritas, nominarim.

Quae autem pro Didymo afferri posse censeo, haec potissimum sunt. I. Quamvis Hieronymus Didymum ut Origenistam in libris *adversus Rufinum* aliquot post ipsius Didymi obitum annos scriptis traduxerit; tamen et illum antea semper commendaverat, et eundem ntpote in Ecclesiae pace et communione jam demortuum, *sanctum Didymum* appellavit in epistola 71, *ad Lucinium*. Novi equidem vocabulum, *sancti*, a Veronensi editore ibi expunctum esse: sed cum illud et in vetusto membraneo codice bibliothecae nostrae Bononiensis epistolas Hieronymi continente ipse legerim, et in antiquis aliis membranis, et vero in impressis etiam exemplaribus legi constet; proinde retinendum esse non dubito. Huc accedit quod Hieronymus ipse Didymi amicum se fuisse gloriatus sit pluribus annis postquam libros in *Rufinum* evulgaverat, ut superius dictum est. Ex quibus omnibus illud consequitur, ut Didymi memoriam quasi heterodoxi damnatique hominis aversatus non sit. II. Didymum nullus unquam alius scriptor ut heterodoxum traduxit usque ad sextum saeculum, quod sciam: quin multi e con-

trario illum magnopere commendarunt. III. In synodo Nitriensi ad condemnandum Origenismum sub Theophilo Alexandrino episcopo post Didymi obitum congregata, quamvis plures Origenistae nominatim damnati sint, nulla tamen Didymi mentio facta est. Itaque suspicari quispiam forsitan potest, aut aliqua Didymi scripta postmodum ab Origenistis corrupta fuisse, aut supposititum aliquem fetum sub ejus nomine ab iisdem evulgatum bonae illius existimationi plurimum nocuisse. IV. In actis quintae synodi Didymi nomen nusquam exstat, ut dixi. V. Ne Justinianus quidem imperator Didymum unquam nominat in ullo e scriptis, quae contra Origenem edidit. VI. Nullum exstat antiquum monumentum, quod nos doceat, quandomam Didymi opera accurate, ut par est, et canonicè examinata sint; nullum item, in quo illa Didymi opera nominentur, quae condemnatione digna existimata sint aut declarata a quinta synodo. Ex quo sequitur, ut suspicari possit aliquis Didymi defensor, eos qui ipsum a quinta synodo damnatum fuisse affirmarunt, non ideo sic locutos esse, quod eum nominatim damnatum crediderint, sed quod implicite ipsum quoque, aut saltem aliqua illius opera proscripserint tunc fuisse censuerint a quinta synodo, cum haec Origenem ejusque errores damnavit: propterea scilicet quod canone xi addiderit haec verba: *Et eos qui similia praedictis haereticis sapuerunt, et sapiunt*. VII. Justinianus imperator in epistola nuper a viro clarissimo Bandinio evulgata, *haeresum* quidem *auctores* anathemate nominatim feriendos esse ait; illos vero qui *haeresum auctores secuti sunt*, suppresso nomine, ac generali formula condemnandos esse, adhibitis nempe his verbis: *Omnes quoque cum ipso sentientes*. Atque ita revera se gessit quinta synodus canone xi, ut modo dictum est. Verisimile itaque non videtur, quintam ipsam synodum Constantinopoli sub Justiniano habitam, aut aliud Constantinopolitanum [LXI] concilium, quod paulo ante ipsam, ut nonnulli opinantur, sub eodem imperatore ad condemnandum Origenem convocatum fuerit, Didymo nominatim anathema dixisse; sed contentam fuisse synodum credibile est Origenem anathemate percellere: Justiniano enim morem gessere, quantum licuit, illi Patres. VIII. Cyrillus Scythopolitanus, qui paulo post habitum quintum concilium S. Sabae vitam scripsit, postquam in eadem dixit, Origenem a quinta synodo damnatum esse, non subjungit, condemnatum esse etiam Didymum, sed damnata fuisse illa quae de praesistentia et restitutione dicta sunt a Didymo. Similique modo nonnulli alii locuti sunt. IX. Gregorius Magnus, qui synodi Acta praemanibus se habuisse testatur lib. xii, epist. 7, tria tantum capitula, et unam personam, nempe Theodorum Mopsuestenum, in eodem concilio damnata fuisse scribit lib. ii, epist. 36. Itaque ignota ipsi fuit Didymi condemnatio. X. Tarasius patriarcha Constantinopolitanus in synodica, quae

exstat act. 3 septimæ synodi, affirmat, a Nicæna A prima synodo damnatum fuisse Arium, Aetium, Eunomium, etc. : atamen nec Aetius, nec Eunomius a concilio Nicæno commemorati sunt; implicite ergo tantum damnati ab illo dici possunt. Simili modo liber Diurnus Romanorum pontificum, synodus pseudoseptima, ac Photius Diodorum a quinta synodo damnatum aiunt, etsi Diodorus nusquam a quinta synodo nominetur. Et Hieronymus in *epistola ad Pammachium et Avitum de Patribus Nicænis* scribit : *Latenter Origenem fontem Arii percusserunt*. Quidni ergo plures ex iis qui Didymum a quinta synodo condemnatum dicunt, ita intelligi poterunt, ut implicite ac *latenter* ab ea damnatum voluerint, non vero explicite, ac nominatim ? XI. Liberatus diaconus in *Breviario* cap. 23, Cassiodorus in *Divinis lectionibus* cap. 1, Nicolaus I in *epistola ad Michaellem imperatorem*, Eustratius in *Vita sancti Eutychii*, apud Bollandianos tom. I Aprilis, pag. 554, seu cap. 3, num. 19, aliique Origenem quidem a quinta synodo damnatum fuisse tradunt, Didymum vero non nominant. Imo Cassiodorus non mediocribus ipsum laudibus prosequitur. XII. Adeo obscura est hæc de Didymi condemnatione historia, ut nihil certi de ejus tempore, de modo, de auctoribus definiri posse videatur : alii enim in fine quinti concilii, alii initio damnatum volunt : alii non Didymum, sed Didymi scripta : alii non a quinta synodo, sed ab alio Constantinopolitano concilio ante quintam synodum habito : alii non a concilio, sed a Justiniano ipso damnatum suspicantur, qui edictum suum a pluribus episcopis, in concilio tamen non congregatis, subscriptione probandum curaverit. XIII. Tantum abest, ut constet Didymum a quinta synodo damnatum esse, ut ne ipsum quidem Origenem condemnatum ab illa fuisse censeant Halloixius et Fabrius : quorum sententiam etsi nunc non amplectar, tamen hæc ex Fabio adnotabo : 1, Justinianum imperatorem in litteris datis ad quintam synodum quarto Nonas Maii, id est eo ipso die, quo cœpta est synodus, hortari quidem Patres ut tria capitula damnent, de Origene autem, ac Origenistis nihil dicere; 2, epistolam Justiniani *ad synodum Constantinopolitanam* de Origene, ejusque sectatoribus datam esse anno 25 imperii Justiniani; synodum vero quintam anno 27

ceptam esse atque absolutam; 3, Menam, ad quem scripta est epistola adnexa tractatui a Justiniano *adversus Origenem* scripto, obiisse ante initium quintæ synodi. Hæc tamen non eo adnotavi, quod censeam, Origenem in quinta synodo damnatum non fuisse, et canone xi, pro voce *Origenem* legendum esse *Dioscorum*, ut opinatur Halloixius; sed quod probare videantur, Didymum a quinta synodo œcumenica damnatum non esse, sed, si damnatus est, ab alio concilio damnatum fuisse. XIV. Romanos Pontifices Vigilium, Pelagium I et II, ac S. Gregorium Magnum quintæ synodi gesta probasse duntaxat quoad trium capitulorum damnationem contendit Fabrius in *Prodomo Velitari*. Postremo S. Maximus, S. Joannes Damascenus, S. Nico, Theodulfus Aurelianensis, S. Thomas Aquinas, aliique plures Didymum ut [LXII] doctorem citant; Joannes vero de *Columna sanctum doctorem*, et Guido Terrena *doctorem Græcorum maximus* eum vocant, ut constat ex eorum verbis pag. 497 a me allatis: Trithemius vero *vita præclarum* dicit: imo in *Actis sacrosanctæ et œcumenicæ synodi Florentinæ* non allegatur tantum, verum etiam *magnus Didymus* nuncupatur.

Hæc sunt potissimum quæ et contra Didymum, et pro Didymo breviter attingenda ratus sum. Ex his judicium ferat lector; nam ego quidem in obscura adeo, difficultique questione tanto auctoritatis pondere me premi sentio ab iis qui Didymo adversati sunt, ut ne hiscere quidem audeam.

Finem itaque tandem his libris impono. Si quid autem in iis non satis caute aut vere dixisse videbimur, *docti ab aliquo, facile et libenter*, ut Marci Tullii verbis utar, *sententiam commutabimus*. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse, turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum. Sed Romanæ in primis Ecclesiæ Ecclesiarum omnium magistræ judicio cum hæc, tum alia quæcunque edidi, subiecta volo. Tu vero, præsumptissime, tenuè hoc munusculum, ut meæ in te observantiæ monumentum, ac veteris amicitiae nostræ pignus, benigne excipe: si enim tibi hæc, qualiacunque sint, non displicuisse coguovero, nihil jam erit cur suscepti me laboris pœniteat.

VETERUM DE DIDYMO TESTIMONIA.

I.

Didymus ipse lib. De Spiritu sancto, num. 5

Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine, prout potuimus, expressimus.

Et num. 21.

Spiritus sanctus . . . dictus est *Spiritus sapientiæ* . . . et natura ejus nihil est aliud, nisi *Spiritus veritatis et Spiritus Dei*: de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus.

Et num. 32.

Ex quibus ostenditur, esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus.

Et num 58.

Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri, quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore puid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi.

Et in enarratione in I Epist. Joannis cap. v.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera que nammodum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre, etc. . . . Horum itaque singulæ examinationem (id fuit possibile) in aliis habuerunt.

Et in libris De Trinitate haud raro de se ipse loquitur. *Lege potissimum pag. 202, 233, 263, 305, et 316.*

II.

Libanus (natus anno 314. et mortuus anno circiter 384) in epist. 321 ad Sebastianum, pag. 155, editionis Amstelædamensis anni 1738, de Didymo nostro fortasse loquitur, cum hæc scribit :

Ἔξεις δὲ τοῦτον Ῥητόριον, οὐ φαύλην παραφυγήν, ἀλλὰ πολλῶν μὲν ῥητόρων, οὐκ ἐλαττόνων δὲ ποιητῶν ἐπιγέμενον, καὶ ὄντα ἀγαθὸν καὶ τοῦτο κάκεινο. Σὲ μὲν οὖν αὐτῷ φίλον ποιεῖ τὰ τε ἐμὰ γράμματα, καὶ τὸ τὰς σοῖς οἰκειοῖς συμπεφοιτηκέναι τὸν ἄνδρα. Τοῦτω δὲ εὐνοῦν ἐμὰ δύο ποιεῖ τὰ μέγιστα. Μαθητῆς γὰρ ὢν ἐμὸς, διδασκάλου μοι παῖς ἐστὶ· πάντως δὲ ἐν δίδυμον οὐκ ἀγνοεῖς, εἰ μὴ καὶ τὴν μεγάλην ἔνοιαν· πόλιν, ἐν ἣ τῆς αὐτοῦ παιδείας ἐκείνος μετέωρος νύκτα καὶ ἡμέραν ῥέων. Ἄλλ' ὅπως οὗτος ἐγχεατῆς γένοιτο τῶν κτημάτων ἐφ' ἅπερ ἔχει. Μικρὰ μὲν γὰρ ταῦτα, πάντη δὲ παραμυθία. Ῥητόριος δὲ τῶν οὐκ εὐπόρων. Ἔστι δὲ σοι δύναμις ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν ἣ οἱ μὲν ἄλλοι χρήματα εἰργάσαντο, σὺ δὲ δόξαν ἐτάβη τῇ πρὸς τὸ δίκαιον συμμαχία.

Rhetorium vero hunc non leve habebis solatum multos quidem rhetores, nec pauciores poetas pervagatum, ex utraque vero parte egregium. Te igitur amicum illi faciant tum litteræ mezæ, tum illud quod cum necessariis tuis familiariter est versatus. Duo vero in primis me ipsi benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est præceptoris. Didymus saneto non ignoras, nisi et magnam illam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdium fluens. Fac itaque, ut teneat fundos, quorum causa venit. Parvi illi quidem sunt, pauperi tamen solatio. Rhetorius vero non est ex pecuniis. Jam potes aliquid in Ægypto, cujus ope alii quidem opes congesserunt, tu vero nominis famam tuo justis æquique studio tibi peperisti.

III.

8. Ambrosius in libris De Spiritu sancto (scriptis anno 381), et in libro De mysteriis, plura ex Didymo sumptisse videtur. *Lege quæ scripsi pag. 51, not. 5, et pag. 275, not. 9.*

IV

Enagrus Ponticus, primum archidiaconus Constantinopolitanus, tum monachus et abbas (natus anno 345 et mortuus anno 399), in libro Con templativo, ut testatur Cassiodorus loco mox afferendo, hæc scripsit, quæ nos e Socratis Historia Eccl. lib. iv, cap. 23, afferimus :

«Τοὺς Περὶ Προνοίας καὶ Κρίσεως, κατὰ σεαυτὸν ἀλλὰ γύμναζε λόγους,» φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστός διδάσκαλος Δίδυμος, «καὶ τούτων τὰς βίβλας ἀλλὰ μνήμης φέρειν περιστάθητι· ἅπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τοῖσι προσηταλοῦσι. Καὶ τοὺς μὲν Περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσει· τοὺς δὲ Περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας, ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἡμᾶς ἐκἀνάγουσι.» Τοιαῦτα μὲν ἐκ τῶν Εὐαγγελίου ἐνταῦθα παρεθέμεθα· ἴσθιτο δὲ καὶ ἄλλος ἀνὴρ θαυμασὸς ἐν τοῖς μοναχοῖς, ὃ ὄνομα Ἀμμώνιος.

Sermones De providentia, et De judicio Dei, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor, et spiritali scientia instructus, Didymus; corumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes De judicio in differentia corporum, et in partibus mundi reperies. Sermones autem De Providentia in modis illis, quibus a vitio, et ignorantia ad virtutem, et cognitionem ducimur, prehendes. Atque hæc ex Enagrii libris desumpta, hic inseruimus. Fuit etiam alius quidam inter monachos vir mirabilis, nomine Ammonius.

V.

S. Hieronymus in Chronico (quod editum fuit anno 380) tom. VIII ed. Veron. pag. 312, ad annum Domini 376.

Didymus Alexandrinus multa de nostro oognate per notarios commentatur, qui post quintum natalitatis suæ annum luminibus orbatus, elementorum quoque ignarus fuit.

In prologo in translationem homiliarum Origenis in Jeremiam et Ezechielem ad Vincentium presbyterum, (scripto anno circiter 381) tom. V pag. 742.

Magnum est quidem, amice, quod postulas, ut Origenem faciam Latinum, et hominem, juxta Didymi, videntis sententiam, alterum post apostolorum (alii, post apostolos) Ecclesiarum magistrum etiam Romanis auribus docerem.

In epist. 36 ad Damasum (scripta anno 384) tom. I pag. 159.

Et ut verius loquar, Didymi De Spiritu sancto librum in manibus habeo, quem translatum tibi cupia dedicare, ne me existimes tantummodo dormire, qui lectionem sine stylo somnum putas.

In præfatione ad Paulinianum in librum Didymi De Spiritu sancto (edita anno circiter 387) tom. II pag. 106.

«Cum in Babylone versarer. . . . volui garrire aliquid de Spiritu sancto, et ceptum opusculum ejusdem urbis pontifici dedicare. . . . Itaque, mi Pauliniane frater, quia supradictus pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulerat, jam dormit in Christo. . . . canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro. . . . et ut auctorem titulo fatear, malui alieni operis interpres existere, quam, ut quidam faciunt, alienis me coloribus adornare. . . . Didymus vero meus, oculum habens Sponsæ de Cantico canticozum, et illa lumina, quæ in cadentes segetes subliuari Je-»

præcepit, procul altius intuetur; et antiquum nobis morem reddidit, ut Videns vocetur propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscet, et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus Imperitii sermone est, et non scientia: apostolicum virum ex ipso more exprimens, tam sensuum lumine, quam simplicitate verborum.

In Prologo commentariorum in Epistolam ad Galatas (scripto anno 387) tom. VII pag. 370.

Origenis commentarios sum secutus. . . Prætermitto Didymum Videntem meum, et Laodicenum. Qui et ipsi nonnullos super hac re commentariolos reliquerunt. E quibus si vel pauca decerperem, fieri aliquid quod non penitus contemneretur. Itaque, ut simpliciter fatear, legi hæc omnia, et in mente plurima coacervans, accito notario, vel mea, vel aliena dictavi, nec ordiis, nec verborum interdum nec sensuum memoriam retentans.

In Prologo commentariorum in Epist. ad Ephesios (scripto anno 387) tom. VII pag. 539.

Non quo ad adolescentiam aut legere unquam, aut doctos viros ea quæ nesciebam interrogare cessaverim, et me ipsum tantum, ut plerique, habuerim magistrum. Denique nuper ob hanc vel maxime causam Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in Scripturis omnibus quæ habebam dubia sciscitarer. . . Illud quoque in Præfatione commoneo, ut sciamus. . . Apollinarium etiam et Didymum quosdam commentariolos edidisse, e quibus licet pauca decerpsimus, et nonnulla, quæ nobis videbantur adiecimus, sive subtraximus, ut studiosus statim in principio lector agnoscat, hoc opus vel alienum esse, vel nostrum.

In libro De scriptoribus ecclesiasticis (qui scriptus est anno 392) tom. II pag. 925. cap. 109.

Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Is plura opera et nobilia conscripsit, commentarios in psalmos omnes, commentarios in Evangelium Matthei et Joannis, et De dogmatibus, et contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latinum verti: in Isaiam tomos decem et octo: in Osee, ad me scribens, commentariorum libros tres: et in Zachariam, meo rogatu, libros quinque: et commentarios in Job, et infinita alia, quæ digerere proprii iudicis est. Vivit usque hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum.

Δίδυμος Ἀλεξανδρεὺς, ἐκ νέας ἡλικίας βλαβέτης ὄψεως, καὶ διὰ τοῦτ' ἀπειρος τῶν στοιχείων, τοσούτον θαῦμα πᾶσι παρέσχετο, ὥστε τὴν διαλεκτικὴν καὶ γεωμετρικὴν, ἣ τις μάλιστα ὁράσεως χρῆσται, εὐἄκρον ἐκμεμαθηκέναι. Ὅς πολλὰ καὶ περιφανῆ ἐπιτάξε, τωτέστιν ὑπομνήματα εἰς πάντας τοὺς ψαλμοὺς, τωτέστιν ὑπομνήματα εἰς Ματθαῖον καὶ Ἰωάννην καὶ Πέτρον δογματῶν· καὶ κατὰ Ἀρειανῶν λόγους δύο· καὶ περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγον ἓνα, ἐν τίνε ἐγὼ εἰς Ῥωμαίων μετέφρασα. Εἰς Ὀσηῆ πρὸς ἐμὲ γράφων ὑπομνημάτων λόγους τρεῖς. Εἰς Ζαχαρίας ἐμοῦ παρακαλέσαντος λόγους πέντε. Ἐπομνήματα εἰς τὸν Ἰώβ· καὶ ἄλλα ἄπειρα, ἅπαντα διηγῆσασθαι ἰδίου ἐστὶ καταλόγου. Περίεστιν ἄλλο τούδε, καὶ ὀγδοηχοστὸν τρίτον ἐπλήρωσεν ἐνιαυτὸν

Et capite 120 ejusdem libri pag. 931.

Responderunt ei [Eunomio] Apollinarius, Didymus, Basilis Cæsariensis etc.

Ἐφ' ἧν ἀντέγραψαν Ἀπολλινάριος, Δίδυμος, Βασίλειος Καισαρείας, κ. τ. λ.

Et cap. 126 ejusdem libri pag. 955.

Ambrosius Alexandrinus, auditor Didymi, scripsit adversum Apollinarium, etc.

Ἀμβρόσιος Ἀλεξανδρεὺς, ἀκροατὴς Διδύμου. Ἐγραψε κατὰ Ἀπολλινάριον [legendum κατὰ Ἀπολλινάριου], κ. τ. λ.

Et cap. 135, ejusdem libri pag. 959.

Hieronymus... hæc scripsi... De Spiritu sancto Didymi, quem in Latinum transtuli, librum unum.

Ἱερώνυμος... τὰδε συνέταξα.... Περὶ Πνεύματος ἁγίου, Διδύμου, ὃν εἰς Ῥωμαίων μετέβαλον, λόγους ἓνα.

In epist. 48, ad Pammachium pro libris Contra Jovinianum (scripta anno 393) tom. I, pag. 230.

Nunc enumerandum mihi est, qui ecclesiasticorum de impari numero disputarint: Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, etc.

In epist. 49, ad Pammachium (scripta anno 393) tom. I, pag. 233.

Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris latissime hanc epistolam (nempe primam ad Corinthios) interpretati sunt... Revolve omnium, quos supra memoravi, commentarios, et Ecclesiarum bibliothecis frue, et magis concito gradu ad optata cœptaque pervenies.

In epist. 50, ad Domnionem (scripta anno 393) tom. I, pag. 235, ironice sic loquitur:

Frustra ergo Alexandri verti commentarios... et, ut humana contemnam, sine causa Gregorium Nazianzenum, et Didymum in Scripturis sanctis catechistas habui... Inventus est homo absque præceptore perfectus... qui eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, prudentia Platonem, eruditione Aristarchum, multitudinem librorum Chalcenterum, Didymum scientia Scripturarum, omnesque sui temporis vicia tractatores.

In epist. 68, ad Castrutium (scripta anno 397) tom. I, pag. 408.

Brevem tibi fabulam referam, quæ infantiae meæ temporibus accidit. Beatus Antonius cum a sancto Athanasio Alexandriae episcopo propter consultationem hæreticorum, in urbem Alexandriam esset accitus, et isset ad eum Didymus vir eruditissimus, captus oculis, inter cæteras sermocinationes, quas de Scripturis sanctis habebant, cum ejus admiraretur ingenium, et acumen animi collaudaret, sciscitans ait: Num tristes es, quod oculis carnis careas? cum ille pudore reticeret; secundo tertioque interrogans, tandem elicit, ut mœrorem animi simpliciter fateretur. Cui Antonius: Miror, ait, prudentem virum ejus rei dolere damno, quam formicæ, et muscæ, et culices habent, et non lætari illius possessione, quam sancti soli, et apostoli meruerunt. Ex quo pervides, quod multo melius sit spiritu videre, quam carne; et illos oculos possidere, in quos peccati festuca non possit incidere.

In epist. 71, ad Lucinium (scripta anno 398) tom. I, pag. 432.

Origenis, et sancti Didymi pauca transtulimus, volentes nostris ex parte ostendere, quid Græca doctrina retineret.

In Prologo comment. in Matthæum (scripto anno 398) tom. VII, pag. 6.

Legisse me fateor ante annos plurimos in *Matthæum* Origenis viginti quinque volumina... Et Theophilus Antiochenæ urbis episcopi commentarios : Hippolyti quoque martyris... ac Didymi Alexandrini... e quibus etiam parva carperem, dignum aliquod memoria scriberetur.

In epist. 75, ad Evangelium (scripta anno 398) pag. 439. (Vide et Bedam in Quæstionibus in Genesim.)

Illoc devolutus est (Origenes), ut enim (Melchisedech) angelum diceret..... Transivi ad Didymum sectatorem ejus (nempe Origenis), et vidi hominem pedibus in magistri isse sententiam.

In epist. 84, ad Pammachium et Oceanum (scripta anno 400) pag. 520.

Apollinarium Laodicenum audivi Antiochiæ frequenter, et colui... Jam canis spargebatur caput, et magistrum potius, quam discipulum decebat. Perrexi tamen Alexandriam, audivi Didymum : in multis ei gratias ago. Quod nescivi, didici ; quod sciebam, illo docente, non perdi... Horum omnium frequenter in opusculis meis facio mentionem. Certe Apollinarii et Didymi inter se dogma contrarium est. Rapiat me ergo utraque turba diversum altrinsecus, quia magistrum utrumque consteior.... Et audet quidam proferre litteras meas ad Didymum, quasi ad magistrum. Grande crimen discipuli, si hominem eruditum, et senem magistrum dixerim. Et tamen volo inspicere ipsam epistolam, quæ tanto tempore in calumniam reservata est. Nihil præter honorem et salutationem continet.

Et pag. 527.

Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio, ac Didymo, assertoribus Origenis? quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας ita eum, ut se, sensisse confirmat; alter sic ejus errores nititur excusare, ut tamen illius esse fateatur : non scriptum negans, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est, si qua ab hæreticis addita sunt, aliud si quis quasi bene dicta defendat.

Et pag. 528.

Sexti libri Eusebii super Origenis defensione principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet : et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum... Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detruncato cætera membra sociavit.

In libro primo adv. Rufinum (scripto anno 402) tom. II, pag. 462, num. 6.

Quæ cum legissem, contulissetque cum Græco, illico animadverti quæ Origenes de Patre, et Filio, et Spiritu sancto impie dixerat, et quæ Romanæ aures ferre non poterant, in meliorem partem ab interprete commutata. Cætera autem dogmata, de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo, vel intermundiis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita pervertisse, ut in Græco invenerat, vel de commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimum propugnator est, exaggerata, et firniora posuisse, ut qui in Trinitate catholicum (*Origenem*) legerat, in aliis hæreticum non caveret.

Et num. 13.

An injuria tibi facta est, quod pro te Apollinarium Didymumque sectatus sum?

Et num. 16.

Ego enim in commentariis ad *Ephesios* sic Origenem, et Didymum, et Apollinarium secutus sum (qui certe contraria inter se habent dogmata), ut illi meæ non amitterem veritatem. Commentarii quid operis habent? Alterius dicta edisserunt.

Et num. 21.

In epistolam Pauli ad *Ephesios* tria Origenes scripsit volumina. Didymus quoque, et Apollinarius propria opuscula condidere. Quos ego vel transferens, vel imitans, quid in Prologo ejusdem operis scripserim, subjiciam : « Illud quoque in *Praefatione* commoneo, ut sciatis, Origenem tria volumina in hæc epistolam conscripsisse... Apollinarium etiam, et Didymum quosdam commentariolos edidisse ex quibus » etc. ut supra col. 217.

Et in libro secundo adv. Rufinum num. 11, pag. 502.

In primo libro *Περὶ Ἀρχῶν*, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit et Didymi interpretaris σχολίων, in quo ille casu labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit; sed nos simplices homines, et cicures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, cui interpretatus es, intelligere possumus.

Et num. 16.

Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita, in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensisse contra Ecclesiam putaretur. Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est? Cujus etiam nos *De Spiritu sancto* librum in Latinam linguam vertimus. Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit; et in ipsius *Περὶ Ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio, et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius, et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt.

Et num. 34.

Origenes tuus... in omnibus libris suis post LXX Interpretes Judæorum translationes explanat et edisserit. Eusebius quoque, et Didymus idem faciunt.

Et lib. III, num. 12, pag. 541.

In Casariensi bibliotheca, Eusebii sex volumina reperi *ἀπολογίας ὑπὲρ Ὀριγόνου* : quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio, et Spiritu sancto

in bonam partem plerisque blasphemis commutatis : et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περί Ἀρχῶν* fecisse convinceris.

Et num. 13.

Si ergo Apollinarii sunt, et Origenis, quæ sub aliorum nomine posu.; quomodo in libris tuis mihi crimen impingis, quod quando scribo : Alius hoc dicit : Quidam sic suspicatur, *alius ille, et quidam, egredium?* Inter Apollinarium, et Didymum explanationis, styli, et dogmatum magna diversitas est. Cum in uno capitulo diversas pono sententias, num contrarios sensus sequi credendus sum?

Et num. 27.

In laude, et detractatione mea quia varius exististi, miro acumine argumentatus es, sic tibi licere de mihi et bene, et male dicere, quomodo et mihi licuerit Origenem, et Didymum reprehendere, quos ante laudaverim... In Origene miramur scientiam Scripturarum, et tamen dogmatum non recipimus falsitatem. In Didymo vero et memoriam prædicamus, et super Trinitate fidei puritatem, sed in cæteris quæ Origeni male credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes.

Et num. 28.

Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur Infantes; cum propter peccata, corpora acceperint. Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore, quo tu ab eo ista quærebas, tres *Explanationum in Osee prophetam* libros ad me, me rogante, dictavit. Ex quo apparet quid me, quid te docuerit.

In epist. 112, ad Augustinum (scripta anno 404) num. 4, tom. I, pag. 733.

Ad quæ primum respondeo, debuisse prudentiam tuam præfatiunculæ commentariorum meorum meminisse, dicentis ex persona mea... « Prætermitto Didymum Videntem meum » etc., ut *supra col. 217.*

Et num. 20, pag. 747.

Maxime in explanatione Psalmorum, quos apud Græcos interpretati sunt multis voluminibus, primus Origenes... sextus Didymus Alexandrinus. Feruntur et diversorum in paucos Psalmos opuscula : sed nunc de integro Psalmorum corpore dicimus.

In epist. 119, ad Minervium et Alexandrum (scripta anno 406) num. 1 et 5, pag. 794 et 795.

Itaque et ego tempore coarctatus, singulorum vobis, qui in sacram Scripturam commentariolos reliquerunt, sententias protuli, et ad verbum pleraque interpretatus sum; ut me liberem quæstione, et vobis veterum Tractorum mittatur auctoritas... Didymus non pedibus, sed verbis in Origenis transiens sententiam, contraria via graditur. *Ecce mysterium vobis loquor : Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur* ⁶¹. Quod ita disseruit... *Deinde affert Hieronymus Didymi fragmentum : tum subjungit : « Quodque sequitur juxta Græcos ἐν ἀρόμυ... idem Didymus ita explanavit. » Tum aliud satis longum Didymi fragmentum affert.*

In Præfatione in Osee prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 25.

Unde ante annos circiter viginti duos, cum, rogatu sanctæ et venerabilis socrus, imo matris tuæ Paulæ (illud enim nomen carnis, hoc spiritus est : quæ monasteriorum, et Scripturarum semper amore flagravit), essem Alexandriæ, vidi Didymum, et eum frequenter audivi, virum sui temporis eruditissimum, rogavi eum, ut quod Origenes non fecerat, ipse completeret, et scriberet in Osee commentarios : qui tres libros, me petente, dictavit; quinque quoque alios in *Zachariam*... Hæc dico, ut noveris quos in prophetæ hujus campo habuerim præcursores : quos tamen, ut simpliciter et non superbe (sicut quidam meorum amicorum semper insibilat) tuæ prudentiæ fatear, non in omnibus sum secutus : ut judex potius operis eorum quam interpret existerem, diceremque quid mihi videretur in singulis.

In Præfatione in Zachariam prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 778.

Scriptis in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertium partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit commentarios, et Didymus quinque *Explanationum* libros, me rogante, dictavit, quos cum aliis tribus in *Osee* et mihi *προσπερόνησαν* sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit; et historiæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patremfamilias, qui profert de thesauro suo nova, et vetera ⁶²; et Sponsam de Cantico canticorum, quæ dicit : *Nova cum veteribus, fratruelis meus, servari tibi* ⁶³ : historiæ Hebræorum tropologiam nostrorum miscui.

In epistola 121, ad Algasiam (scripta anno 407) num. 6, pag. 862.

Origenis, et Didymi in hanc parabolam explanationem invenire non potui; et utrum abolita sit temporum vetustate, an ipsi non scripserint, incertum habeo.

In commentariis in Daniele (scriptis anno 407) cap. 3, tom. V, pag. 641, Didymus mea quidem sententia potissimum respiciens Hieronymus hæc scribit :

Et ex præsentī loco, et ex eo quod sequitur : *Benedicite, spiritus et animæ justorum, Domino* ⁶⁴; et in Psalmis : *Sacrificium Deo spiritus contributatus; cor contritum, et humiliatum Deus non despicit* ⁶⁵, sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. Sed laborandum eis erit, quomodo absque carne, et gratia Spiritus sancti, duæ substantiæ, et duo interiores homines in uno homine esse dicantur.

In epistola 120, ad Hedibiam (scripta anno 407) num. 12, pag. 842.

Alii ex hoc loco, nempe ex I ad Theasal. v 23, triplicem in homine volunt affirmare substantiam; spiritus, quod sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus

⁶¹ I Cor. xv, 51. ⁶² Matth. xii, 35. ⁶³ Cant. vii, 13. ⁶⁴ Dan. iii, 86. ⁶⁵ Psal. L, 19.

In Præfatione, seu Prologo commentariorum in Isalam (scripto anno 410), tom. IV, pag. 6.

Didymus, cujus amicitia nuper nsi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (Isa. XL, 1): *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem usque ad flumem voluminis (Isaiae) decem et octo edidit tomos.*

VI.

S. Isidorus Pelusiota (qui obiit anno circiter 449) septem Didymo inscripsit epistolas, quæ exstant libro primo Epistolarum ipsius num. 199, 204, 204, 205, 281, 550 et 531. Has Didymo nostro scriptas fuisse conjicio. Postrema vero sic incipit:

Διδύμω.

Ἀγγίλους ὄν, καὶ συνετῶς ἔρευνῶν, οὐδὲν δύνασαι ἀρρωεῖν· πάντα γὰρ καλῶς ἀθροίσας ἐν νεότητι, ἔχεις ἐν γῆραι ἀνάπαυσιν.

Didymo.

Cum tu et ingeni acumine polles, et Scripturarum sensum sagaciter perscruteris, nihil est, quod te latere possit. Nam cum omnia in juvenili ætate præclare collegeris, requietem in senectute habes.

Ipse S. Isidorus tres Didymo Scholastico inscripsit epistolas, nempe 205 libri quarti, et 206, ac 207 libri quinti. Utrum vero et hæc Didymo nostro scriptæ sint, judicet lector. Nos ducentesimam sextam quinti, libri hic subjicimus.

Διδύμω Σχολαστικῶ.

Τὸν πρεσβυτάτον σου τῶν παιδῶν πρὸς τὸν νεώτατον διατρέσθαι τινές φασι, καὶ σε μὲν εἰδέναι, περιπαισθαι δὲ μὴ εἰδέναι. Θάπτον τοίνυν ἀποθήμενος τῆ ἐκούσιον ἀρρωϊαν, περιράθῃαι αὐτοῦς εἰς φιλίαν συναλλάξαι, μήποτε τι ἀνήχεστον τεχθεῖη κακόν· οὐ γάρ τι χρηστόν ἢ φιλονεικία ὀδίνει· ἴν' ὥσπερ τοῦ εἶναι μετὰ τῆν Πρόνοιαν αὐτοῖς κατέστης αἴτιος, οὕτω καὶ τοῦ εἶναι κατασταλῆς.

Didymo Scholastico.

Filium tuum maximum a natu minimo valde dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen, quasi nescias. Deposita itaque spontanea illa ignorantia, conare, quaeso, illos ad mutuum adigere amorem, ne immedicabile hinc malum existat. Discordia enim boni nihil gignit. Sic fiet, ut quemadmodum illos pareus genuisti, sic et bene illis ut sit, efficias.

VII.

Heraclides Cyprius (qui anno 399 Constantinopoli diaconus est ordinatus) in opere quod inscribitur Paradisus, apud Rosvegydum in Vitis Patrum, pag. 944, editionis Antuerpiensis anni 1628, hæc scripsit de Didymo juxta vetustam ejus operis translationem: si tamen Heraclidi tribuendum est illud opus, ex parte saltem ut opinatur Fabricius, non autem Palladio.

Plures autem viri digni habitaculo beatorum, feminae quoque obierunt tunc in Alexandrinæ Ecclesie civitate: in quibus Didymus erat, oculorum quidem lumine destitutus, divinarum tamen Scripturarum peritia pollens: quem ego intra decem annos diversis temporibus quater vidisse me memini, quique post octoginta et quinque annos vitæ terminum fecit. Ille igitur quem loquor, captus est oculis, ut ipse retulit mihi, cum quartum ageret ætatis suæ annum: qui neque magistris traditus litterarum, neque prima unquam elementa cognoscens, habebat insitum bonum semper incoluere, naturalem magistrum conscientiam suam. Quem tanta gratia scientiæ spiritualis ornabat, ut in eo evidentissime quod scriptum adimpleretur: Dominus cæcos sapientes facit⁶⁶. Testamentum quidem Vetus ac Novum ad verbum interpretatus est: sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque exposita super ipsas ratione disseruit, ut omnium scientiam veterum peritiaque transiret. Qui cum me cogeret quondam ut orationem in cella ipsius facerem, nec tamen ejus acquiescerem jussioni, hoc referendo dicebat: Ad istud, inquit, hospitium ter benedictus Antonius, dum me visitare dignatur, ingressus est; et rogatus a me ut in hoc loco flecteret genua, et precem funderet, statim fecit, ac secundo noluit se rogari; ipsis me rebus docens sanctorum voluntatibus obedire. Quamobrem si vestigia ipsius, inquit, sectaris ac vitam quemadmodum monachus, et pro acquirendis virtutibus peregrinus, nolo contendas. Hoc quoque idem retulit mihi: Cum, inquit, grandis quadam sollicitudine ac tristitia fatigarer propter Juliani imperatoris infelicissimam vitam, ita ut quadam die usque ad vespertinas profundæ noctis horas non attingerem panem, anxietate confectus; forte accidit ut somno residents occuparer, et in quadam transmigratione animæ revelationem talem viderem: Quatuor equites cum albis equis per diversa discurrentes clamantesque: Dicite Didymo: Hodie hora septima Julianus mortuus est: surge igitur, et cibum sume, et ad Athanasii episcopi domum mitte, ut ipse quoque cognoscat hoc. Notavit itaque, sicut ipse dicebat, et mensam, et septimanam, et diem, et horam: et sic omnia sicut audierat approbavit. Retulit etiam mihi et de puella quadam, etc.

VIII.

Rufinus Aquileiensis libro II Historiæ ecclesiasticæ (quem scripsit anno circiter 400), cap. 7, pag. 276, tom. I, Operum ed. Veron. anni 1745.

Verum cum apud Alexandriam populos, et urbem nebulosi doctoris tetra perfidiæ caligo suffunderet, velut lampadem quamdam divina luce fulgentem Didymum Dominus accendit. De cujus vita, atque institutis, quoniam ad Ecclesie gloriæ Dei munere concessus creditur, licet in transcurso, necessario tamen commemoranda nobis pauca videntur. Is namque in parva ætate, cum adhuc etiam prima litterarum ignoreret elementa, luminibus orbatus, majore desiderio scientiæ veri luminis inflammat: nec desperationem cupita adipiscendi passus est, cum audisset scriptum in Evangelio: *Quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum*⁶⁷. Hac igitur divina pollicitatione confusus indesinenter Dominum deprecabatur, non ut oculorum carnalium visum, sed ut illuminationem cordis acciperet. Miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges continuatasque vigiliis, non ad audiendum, sed ad legendum adhibebat, ut quod aliis visus, hoc illi conferret auditus. Cum vero post lucubrationis laborem, somnus, ut fieri solet, legentibus advenisset, Didymus silentium illud non ad quietem, vel otium datum ducens, tanquam animal ruminans cibum, quem ceperat, ex integro revocabat, et ea quæ dudum, percurrentibus aliis, ex librorum lectione cognoverat, memoria et animo retexebat, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam descripsisse ea mentis suæ paginis videretur. Ita brevi, Deo docente, in tantam divinarum humanarumque rerum

⁶⁶ Psal. CXLV, 8. ⁶⁷ Luc. XVII, 27.

eruditionem ac scientiam venit, ut scholæ ecclesiasticæ doctor existeret, Athanasio episcopo, cæterisque sapientibus in Ecclesia viris Dei admodum probatus: sed et in cæteris sive dialecticæ, sive geometriæ, astronomiæ quoque, vel arithmeticæ disciplinis ita esset paratus, ut nullus unquam philosophorum alicui ex his artibus proponens, obtinere eum, vel concludere quiverit, sed statim ut responsiones ejus acciperet, magistrum eum etiam illius de qua proposuisset, crederet disciplinæ. Hujus aliquanti dicta, vel communiter disputata, vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus, longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Hunc etiam beatus Antonius cum fidelis Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis: Nihil te, inquit, offendat, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus. Desunt enim tibi oculi illi, quos murea, et muscæ et lacertæ habent. Sed lætare quia habes oculos quos angeli habent, et quibus Deus videtur, per quos tibi magnum scientiæ lumen accenditur. Florebat igitur Ægyptus ea tempestate non solum eruditus in Christiana philosophia viris, verum etiam his qui per vastam eremum commanentes, signa et prodigia apostolica simplicitate vitæ, et cordis sinceritate faciebant.

Lib. I Apologiæ in Hieronymum num. 4 (pag. 352, tom. I, Operum Rufini) Rufinus ipse Hieronymum sic loquentem facit:

Si Origenes aliquid de divinæ dispensationis secretioribus suspicatus est, nemo recipiat.... etiamsi Gregorius ille Ponticus, vir apostolicarum virtutum: etiamsi iste alius Nazianzenus, et Didymus videns propheta, ambo magistri mei, quibus sapientius in fide Christi nihil habuit mundus. Omnes isti ut Origenes erraverunt

Lib. II, ejusdem Apologiæ (scripto anno circiter 401) num. 8, pag. 361, tom. I, Opp. Ruf.

Nunquid illum imitabimur, qui reos nec interrogatos, nec respondentes condemnat, et non solum non respondentes, sed nec præsentis; et non solum non præsentis, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos, quos semper ante laudaverat et non solum eos, quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat?

Et num. 9, atque alibi Hieronymi verba offert in quibus de Didymo sermo est: sed hæc omitimus. utvotè jam superius allata.

Et num. 12, pag. 366.

Cæterum iste qui in tota vita sua non totos triginta dies Alexandriæ, ubi erat Didymus, commoratus est, per totos pene libellos suos longe lateque se jactat Didymi videntis esse discipulum, et καθῆρτης, id est præceptorem, in Scripturis sanctis habuisse Didymum. Et omnis ista jactantia in uno mense quæsitæ est. Ego qui sex annis Dei causa commoratus sum, et iterum post intervallum aliquod aliis duobus ubi Didymus, de quo tu solo te jactas, et ubi alii nihilominus illo non inferiores, quos tu ne facie tenus quidem nosti, Serapion, et Menites, viri natura, et moribus, et eruditione germani: ubi Paulus senex Petri martyris discipulus: et, ut ad eremi magistros veniam, quibus et attentius, et frequentius vacabamus, ubi Macarius Antonii discipulus, et alter Macarius, et Isidorus, et Pambas, omnes amici Dei, qui nos hæc docebant, quæ ipsi a Deo discebant: quantam ego, si hoc ita deceret, aut expediret, de his omnibus habere jactantiæ materiam possem? Sed erubescio hæc etiam retexens, dum volo tibi ostendere, non, ut tu dicis, nostro ingenio magistros, sed, quod plus doleo, magistris defuisse magis ingenium nostrum. Verum quid stultus ego sanctos enumero Christianos viros?

Et num. 23, pag. 377.

Sed quoniam polliciti sumus probaturos nos, quomodo laceret (Hieronymus) virum omnium admiratione dignum Ambrosium episcopum. . . unam adhuc ipsius Præfationem ponemus, ex qua videatis vel tantum virum quam fœde et indigne laceret, vel iterum quomodo Didymum usque ad cælum efferat laudibus, quem rursus usque ad inferna demergit

Et num. 25, pag. 378.

Etiamsi secutus est (S. Ambrosius) Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo hæc debuit tua esse summa cura, hic labor, hoc studium, ut pro hac causa interpretareris librum Didymi *De sancto Spiritu*, ut furta illius cognoscerentur, qui fortassis etiam necessitatem scribendi passus est, ut insanientibus tunc hæreticis responderet. . . Si tu Origenem, quem alterum post apostolos dicis, recte facis imitari, quid concidis eum, qui secutus est Didymum, quem nihilominus et prophetam nominas, et apostolicum virum designas? Si ergo neque tanto ac tali viro Ambrosio pepercisti. . . et Didymum ipsum hunc, quem nunc prophetam videntem, et oculum habentem Sponsæ de Cantico canticorum, et apostolicum virum sensuum nomine designas, iterum eum perversum doctorem criminaris, et inter hæreticorum consortia, tua censoria, ut ais, virgula segregas. . . si, inquam, istos omnes, quos tuo ore laudasti, tuo ore rursus condemnas, quid ego, ad istos pulex, de me conquerar, si me nunc laceres?

Et num. 26, pag. 380

Verum hæc quoquomodo sint, quæcunque habes tu cum istis vel antiquis, vel novellis scriptoribus, sive eos tu apostolos, sive eos venerarios scribas, sive prophetas eos tu, sive perversos doctores voces, ad me ista quid spectant? Tu pro his varietatibus tuis, pro contumellis, et lacerationibus honorum, recte pœnitentiam egeris, si tamen egeris.

Et num. 35, pag. 390.

Quid ergo mirum est, si me minimum, et nullius numeri hominem laceret, si Ambrosium secet, si Hilarium, si Lactantium, si Didymum reprehendat?

Et num. 43, pag. 398.

Ostendi etiam, quam indigne ministros, et sacerdotes Christi laceraverit (Hieronymus). . . Didymum etiam, quem dudum inter videntes prophetas, et apostolos posuerat, nunc inter eos, qui diversa ab Ecclesiis doceant, collocavit.

IX.

Rufinus Palæstinus in libro De fide num. 52 (pag. 610, appendicis tom. I, Operum Rufini Aquileiensis) eodem plane modo Arianorum aramentum quoddam refert, quo Didymus in hoc opere De Trin. lib. 1, pag. 8.

X.

S. Augustinus in epist. 82 (scripta anno 405) cap. 3, num. 23, pag. 199, tom. II.

Cum tu tam plures nominatim commemoraveris, qui te in eo, quod astruis, præcesserunt; petens ut in eo, si te reprehendo errantem, patiar te errare cum talibus; quorum ego, fateor, neminem legi: sed cum sint ferme sex, vel septem, horum quatuor auctoritatem tu quoque infringis. Nam Laodicenum, ejus nomen taces, de Ecclesia dicis nuper egressum; Alexandrum autem veterem hæreticam; Origenem vero ac Didymum reprehensos abs te lego in recentioribus opusculis tuis, et non mediocriter, nec de mediocribus quæstionibus, quamvis Origenem mirabiliter ante laudaveris.

Et lib. II Quæstionum in Heptateuchum (scripto anno circiter 419) quæst. 25, pag. 429, partis I, tom. III. Dignus autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur... Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequissime? Omnino ergo certa causa est, quare illa facere huc usque permitti sunt. Commendator enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum literis indagatur, sine Spiritu sancto philosophati sunt, quamvis de Patre, et Filio non tacuerint: quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit De Spiritu sancto.

XI.

Philippus Sidetes, seu Sidensis (qui haud multo post sæculi quinti initia floruit, atque a Socrate libro VII, Hist. eccl., cap. 21, citatur) in opere, quod amplius non exstat, de Didymo loquebatur, ut colligitur ex fragmento quod Henricus Dodwellus ex codice Barocciano 142 edidit Oxoniæ anno 1689, ad calcem Dissertationum in S. Irenæum, pag., 488. Hæc enim inter cætera leguntur in eo fragmento:

Καὶ ἦρσι Φίλιππος ὁ Σιδητῆς, ἐν λόγῳ κδ· Τοῦ ἐξακαταίσιου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀθηναγόρας πρῶτος ἤρῃσατο... Τέταρτος πρόεστη τῆς Χριστιανικῆς ἱατρικῆς Ὀριγένης· μετὰ Ὀριγένην Ἡρακλᾶς· μετὰ τοῦτον Διονύσιος· μετὰ τοῦτον Πιέριος· μετὰ Πιέρον Θεόγνωστος· μετὰ τοῦτον Σεραπίων· μετὰ τούτον Πέτρος ὁ μέγας ἐπίσκοπος· μάρτυρ γενόμενος· μετὰ Πέτρον Μακάριος, ὃν Πολιτικὸν ἐκάλεον οἱ ἐπιγνώριοι· μετὰ τοῦτον Δίδυμος· μετὰ Δίδυμον Ῥόδων, ὃς καὶ μετήγαγε κατὰ Φίλιππον τὴν διατριβὴν ἐν τῇ αὐτῇ [legendum suscipit αὐτοῦ] πόλει τῇ Σιδῇ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου· τοῦτο Ῥόδωνι λέγει μαθητεῦσαι ὁ Φίλιππος.

Inquit etiam Philippus Sidetes sermone 24: Scholæ præfuit Alexandrinæ primus Athenagoras... Quartus Christianæ scholæ præfuit Origenes; post Origenem Heraclias; post hunc Dionysius; post quem Pierius; post Pierium Theognostus; post hunc Serapion; post quem magnus ille episcopus Petrus, martyrio inclutus; post Petrum Macarius, Politicus a contreraneis cognominatus; post illum Didymus; post Didymum Rhodon, qui etiam Philippi temporibus [ita vertit Dodwellus; sed verti etiam potest: qui etiam juxta Philippi testimonium] scholam transulit in ipsam [vel in ipsius] Philippi civitatem Sidem, imperante magno Theodosio. Hujus Rhodonis se discipulum fuisse ait Philippus.

XII.

Palladius in Historia Lausiaca (scripta anno circiter 420) cap. 13, tom. XIII, Bibl. Patrum, pag. 904, ed. Parisien. anni 1644. Locum contuli cum codice ms. Naniano.

Πλεστον μὲν οὖν σύστημα χοροῦ ἀγίου ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐτελειώθησαν τότε ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ, ἀξιοὶ εὐραθέστες τῆς γῆς τῶν πρᾶξων. Ἐν οἷς τελειοῦνται καὶ ὁ μακάριος Δίδυμος ὁ συγγραφεὺς ὁ ἀπὸ ὀμμάτων γενόμενος· οὗ καὶ συντυχίας ἔρχεται τέσσαρας, ἐκ διαλημμάτων [lege, διαλειμμ.] ἀπερχόμενος πρὸς αὐτόν, ἐπὶ δέκα ἔτη. Τελειοῦνται ἐξ οὗτος, ἐπὶ τὸν ὀρθοκοντα πέντε. Οὗτος ἀπὸ ὀμμάτων ὑπῆρχεν, ὡς αὐτὸς μοι διηγήσατο, τετραετίας τὰς ἕξ ἀποβαλὼν, μήτε γραμμάτων [codex Nanianus, γράμματα] μεμαθηκώς, μήτε παρὰ διδασκάλους φοιτήσας (ἔλεγε γὰρ τὸν κατὰ φύσιν διδασκαλον ἐβρωμένον· τὸ ἴδιον συνείδός)· ὃς τοσαύτη χάριτι ἐκεκόσμητο γνώσεως πνευματικῆς, ὡς καθ' ἰστορίαν πληροῦνται τὸ γεγραμμένον· Κύριος ἰσορροπῆς τυφλούς. Παλαιὰν μὲν γὰρ καὶ Καινὴν γραφὴν (cod. Nanianus, διαθήκην) ἤρμηνευσε κατὰ λέξιν. Τῶν δὲ δογμάτων οὗτος ἐπεμελήθη λεπτιῶς καὶ πάννυ ἰσχυρῶς ἐκθεμελιῶν τὸν περὶ αὐτῶν λόγον, ὡς πάντας ὑπερβεβηκέναι τοὺς ἀρχαίους ἐν γνώσει. Τοῦτου ποτὲ ἀναγκάζοντός με ποιῆσαι εὐχὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ μὴ φιλομένου μου, ἔλεγεν μοι διηγούμενος, ὅτι «Εἰς τὴν κελλάν ταύτην τρίτον εἰσῆλθεν ὁ μακάριος Ἀντωνιος ἐπισκεψόμενός με, καὶ παρακληθεὶς παρ' ἐμοῦ ποιῆσαι εὐχὴν, εὐθύς ἐκλινεν γόνυ ἐν τούτῳ τῷ κελίῳ, καὶ οὐ παρεσκευασέ με δευτερώσαι τὸν λόγον, ἔρω μὲ παιδεύσας ἐν τῇ ὑπακοῇ. "Ὅστε οὖν, εἰ κατ' ἔχρος βάνεις καὶ σὺ τῆς ἐκείνου [cod. Nan., αὐτοῦ] πολιτείας, ὅσα τε [cod. Nan., ὡς ἄτε] μονάζων, καὶ ἐβῆρεθην ἐξεντεῦσων, ἀπόθου φίλοντιαν.»

Plurimus ergo cœtus sanctorum virorum, et mulierum tunc fuit consummatus in Ecclesia Alexandrina, qui sunt inventi digni terra militum. Inter quos consummatur etiam beatus scriptor Didymus, qui fuit orbis. Cum quo fuit mihi quater congressio, cum decem annorum interjecto intervallo ad eum proficiscerer. Is autem consummatur natus annos octoginta quinque. Fuit autem is orbis, ut qui, cum esset quatuor annos natus, oculos amiserit, ut ipse mihi narravit: et neque litteras didicit, neque ventitavit ad præceptores (habebat enim secundum naturam magistram firmam ac validam, propriam conscientiam). Tanta autem spiritualis cognitionis fuit exornatus gratia, ut revera impleteret in eo quod scriptum est: Dominus illuminat cæcos⁶⁸. Vetus enim et Novum Testamentum interpretabatur ad verbum. Dogmata autem subtiliter, et tam strenue exponebat, ut omnes veteres scientia superavit. Is cum aliquando me cogeret in cella facere orationem, ego autem nollem, mihi dixit narrans: «Ter in hanc cellam ingressus est beatus Antonius ut me videret: qui a me rogatus ut faceret orationem, statim genuflexit in hac cella neque commisit, ut quod dixeram iterum repeterem, re ipsa quidem docens in obedientia. Quare si tu quoque ejus vitæ vestigia sequeris ut qui sis monachus, et hospes ob virtutem, omnem deponere contentionem». Hic ipse hoc quoque mihi narravit. «Cum quadam die, aiebat, de vita miseri Juliani imperatoris, utpote persecutoris, essem sollicitus, et animo angerer; accidit ut propter

⁶⁸ Peal. cslv, 8

hanc sollicitudinem, ad vesperam usque seram nihil conederem : et cum in sedili sederem, me somnus opprimeret, et viderem in exstasi equos albos cum insessoribus percurrentes, et annuntiantes : Dicit Didymo : Hodie hora septima mortuus est Julianus. Surge ergo, et comede : et quod tu scis, domum mitte ad episcopum Athanasium, ut ille quoque sciat. » Notavi autem, inquit, et horam, et diem, et hebdomadam, et mensem; et sic invenii.

'Αναστάς οὖν φάγε σὺ, καὶ γνῶσιν ἀπόστειλον τῇ ἐπισκόπῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἵνα κάκεινος γινῆται περὶ τούτου. » Κατέσημειωσάμην, φησὶ, καὶ τὴν ὥραν, καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ἑβδομάδα, καὶ τὸν μῆνα καὶ εὐρηται οὕτως.

Ibidem cap. 4, pag. 905.

Narravit autem mihi quoque hic beatus de quadam ancilla nomine Alexandra, quæ, etc.

Διηγήσατό μοι Δίδυμος ὁ συγγραφεὺς [*codex Nescianus habet*]. Ὁ μακάριος οὗτος διηγήσατό μοι περὶ παιδίσκης τινὸς ὀνόματι Ἀλεξάνδρας ἥτις κ. τ. λ.

Ibidem cap. 12, pag. 914.

Vetus autem et Novum Testamentum dicebat memoriter; et in doctorum virorum Origenis, et Didymi, et Pierii, et Stephani scriptis ita erat versatus, ut sexagies centena millia versuum proferret.

Παλαιὰν δὲ καὶ Καινὴν Γραφὴν ἀποστήθισεν· καὶ ἐν συγγράμμασιν ἀνδρῶν λογάδων Ὀριγένους καὶ Διδύμου [vozes, καὶ Διδύμου, desunt in codice Nesciano], καὶ Πιερίου, καὶ Στεφάνου διήλθεν μυριάδας ἑξακοσίας.

Apud Rosvegydum in Vitis Patrum cum duplex sit Historiæ Lausiacæ editio, una longior, brevior altera, in breviori hæc leguntur pag. 986 :

In sanctis Patribus Didymus fuit sacrorum expositor librorum, qui multos libros ex divinis Scripturis exposuit. Hic absque oculis fuit, cujus et notitiam habui. Hic septuaginta quinque annorum defunctus est. Iste cæcus cum esset, ut ipse mihi narravit, quatuor annorum in infantia visum amiserat, nec litteras noverat, neque apud magistros fuit. Habuit autem naturalem magistrum robustissimum propriam conscientiam; qui tanta gratia ornabatur scientiæ, ut Vetus et Novum Testamentum interpretaretur ad verbum. Liberale autem studium ita executus est subtiliter, et minutissime exponens sermonem, ut omnes superaret antiquos scientia. Compellebat autem me ut in cella ejus facerem orationem. Et non acquiescente me, dicebat mihi, referens : « Quia in cellulam istam tertio ingressus est beatus Antonius, visitans me : et deprecatus a me, ut orationem faceret, statim inclinavi genua in hoc domicilio, et non compulsi me repetere sermonem, erudiens me ad obedientiam. » Narravit autem mihi et hoc : « Quia cum essem sollicitus propter vitam Juliani imperatoris miserabilis, et nimis tristarer, quadam die usque ad alteram vesperam non gustavi panem propter sollicitudinem. Et evenit, et in cathedra sedente me, oppressus somno video in excessu equos albos discurrentes, cum sessoribus dicentibus : Dicit Didymo, quia hodie hora diei septima mortuus est Julianus : Surge ergo, comede, et mitte, et nuntia hoc Athanasio episcopo, ut et ille noverit. » Et annotavi statim horam, mensem, et septimanam, et diem : inventumque est ita, quemadmodum oppresso somno videbatur. Retulit autem et mihi de ancilla cujusdam, etc.

XIII

Auctor operis, quod inscribitur falso : Ἱερωνύμου ἢ κατ' Αἴγυπτον τῶν μοναχῶν ἱστορία, id est, Historia monachorum Ægyptiorum, auctore Hieronymo (quod opus Montfauconius in Bibliotheca Cousiniana, pag. 138, testatur existare in codice 85 ejus Bibliothecæ) describens Vitam sanctorum Patrum, teste eodem Montfauconio, inter cæteros vitam quoque scribit alterius Didymi oculatissimi.

XIV.

Paulus Orosius (qui scripsit, ut putat vir clariss. Vallarsius, commentarium in prophetas minores tres Osee, Joel, et Amos, inter annum 420, et 430) tom. I Operum Rufini ed. Veron. pag. 394, in Prologo Didymum respicere videtur, dum hæc scribit :

Apud Græcos, et apud Syros existere nonnulli, qui scripta eorum (nempe duodecim prophetarum) disserere niterentur.

Et lib. I ejusdem commentarii pag. 395.

Non me autem fugit quanta doctorum hominum fuerit in loci istius opinione contentio, ita ut regiones integræ super ejus assertionem dissentiant. Nam Palestina et Ægyptus, alique omnes, qui Origenis auctoritate plurimum commoventur, conjugium istud ab Osee propheta negant corporaliter institutum. Sed quomodo pleraque prophetis in spiritu gesta narrantur, ita has aiunt cum meretrice nuptias in verbo tantum fuisse completas.

XV.

S. Cyrillus Alexandrinus, libro primo in Julianum (anno circiter 433 scripto) Didymum imitatus esse videtur, pag. 31 et 33, editionis Lipsiensis anni 1696. Lege pag. 105, et 301 et seqq. lib. III De Trinitate in hoc volumine.

XVI.

Socrates (qui Historiam ecclesiasticam scripsit post annum 439) lib. IV, cap. 24, 25 et 26.

Cum igitur imperator Valens lege lata præcepisset, ut orthodoxi tam qui Alexandria, quam qui in reliqua Ægypto erant, fugerentur, vastata protinus ac subversa sunt omnia.... Sub idem tempus

Τοῦ τοίνυν βασιλέως Οὐάλαντος νόμῳ κελεύσαντος διαώκεσθαι τοὺς τ' ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τοὺς κατ' Αἴγυπτον, πάντα ἐπορθεῖτο καὶ ἀνετρέπετο ... Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἕτερον ἀνδρᾶ πιστὸν εἰσέβην

ὁ θεός, δι' αὐτοῦ μαρτυρηθῆναι δικαιοσας τὴν πίσιν. Διδύμος γὰρ ἀνήρ θαυμαστός καὶ ἄλλόγιμος, κατὰ τὸν αὐτὸν ἠνθῆσε χρόνον, πάσῃ διαπρέφας παιδεύσει. Οὗτος κομιδῇ νέος ὢν, καὶ τὰ πρῶτα τῶν γραμμάτων στοιχεῖα μαθὼν, τῷ τῆς ὀφθαλμίας περιέπεσε πάθει· καὶ κακῶς διατεθείς, τὸ ὄρατικὸν ἀπέβαλεν. Ὁ θεός δὲ αὐτῷ ἀντὶ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν παρέσχε τοὺς νοητούς· ἃ γὰρ δι' ὀφθαλμῶν παιδεύθηται οὐκ ἴσχυσε, ταῦτα δι' ἀκοῆς ἐξεμάνθανε. Ἐκ παιδὸς γὰρ ὢν εὐφυῆς, καὶ ψυχῆς λαγῶν ἀγαθῆς, ἐνίκα τοὺς εὐφυεῖς καὶ δεύτατα βλέποντας. Γραμματικῆς τε γὰρ τοὺς κανόνας βράδως κατώρθου, καὶ ῥητορικῆς πάλιν θάττον ἐλάμβανεν. Ἐλθὼν δὲ ἐπὶ τὴ φιλοσοφία, θαυμαστικῶς πως καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἐξέμαθε, καὶ ἀριθμητικὴν τε καὶ μουσικὴν, καὶ τὰ ἄλλα τῶν φιλοσόφων μαθήματα ἐν τῇ ψυχῇ κατέθετο, ὡς προθύμως αὐτὸν ἀπαντᾶν πρὸς τοὺς ταῦτα δι' ὀφθαλμῶν κατορθώσαντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ θεῖα λόγια Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης οὕτως ἀκριβῶς ἐγνώκει, ὥστε πολλὰ μὲν ἐκδοῦναι βιβλία· ὑπαγορευοῦσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ Τριάδος τρία βιβλία*· ἐρμηνεύσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ Ἀρχῶν Ὀριγένους*· Ἐκπονήματα τε ἐκὼς εἰς αὐτὰ, δι' ὧν συνύστησιν, ὡς εἴη ἄριστα γυγραιμένα. Καὶ μάστιγ ἀρεσελοῦσιν οἱ κατηγορεῖν τὸν ἀνδρα καὶ τὰ βιβλία διασπῶνεν σπουδάζοντες· μὴ δὲ γὰρ αὐτοὺς δύνασθαι φησὶν ἐλεῖν τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν. Εἰ τις οὖν τὴν πολυμαθίαν καὶ τὸ διάπυρον τῆς ψυχῆς Διδύμου γινώσκων προφητῆται, ἐντυχὼν τοῖς πεποιημένοις αὐτῷ βιβλίοις μαθήσεται τοῦτο. Λέγεται καὶ Ἀντωνίου ἡδὴ πρότερον κατὰ τὸν Οὐδέαντος χρόνον, ὅτε διὰ τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ τῆς ἐρήμου κατέβη, ἐντυχὼν τῷ Διδύμῳ, καὶ μαθόντα τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν, εἰπὼν πρὸς αὐτόν· Ἐμῆδεν, ὡ Διδύμε, παρατίττω σε ἡ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν ἀποβολή· τοιοῦτοι γὰρ σοι λείπουσιν ὀφθαλμοί, οἷς καὶ μυταὶ καὶ κύνωντες βλέψαι ἰσχύουσιν· χαίρει δὲ ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οἷς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι, δι' ὧν καὶ ὁ θεός θεωρεῖται, καὶ τὸ αὐτοῦ φῶς καταλαμβάνεται. Ταῦτα μὲν ἡδὴ πρότερον παρὰ τοῦ θεοφιλοῦς Ἀντωνίου πρὸς Διδύμον εἰρηγ· τότε δὲ μέγιστος συνήγορος τῆς οἰκείας πίστεως ἐφαίνετο Διδύμος, πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἀπαντῶν, καὶ σοφίσματα ἀναλύων αὐτῶν, καὶ τοὺς κιδῆλους καὶ δολερούς αὐτῶν λόγους ἐξελέγγων. Ἄλλα Διδύμον μὲν τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀρειανίζουσιν ἡ τοῦ θεοῦ ἀντίταξα πρόνοια· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν Βασιλείων τε τὸν *Καίσαρα*, καὶ Γρηγόριον τὸν *Ναζιανθῶν*.

dulentes eorum sermones refelleret. Ac Didymum opposuit providentia : in aliis autem civitatibus Basilium Cæsariensem, et Gregorium Nazianzenum.

XVII.

Sozomenus (qui anno circiter 450 obiii) lib. III Historiæ eccles., cap. 15.

Ἐπὶ δὲ τούτων τὸν χρόνον καὶ Διδύμος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διέπρεπε, προϊστάμενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ ἱεροῦ διδασκαλείου τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ παντοδαπὴ σοφία ἔκει, ποιητῆται τε καὶ ῥήτορες, ἀστρονομία τε καὶ γεωμετρία, καὶ ἀριθμοί, καὶ δόξαι φιλοσόφων. Πάντων δὲ ἡ μόνον καὶ ἀκοῆ ἐίδωσιν ἐκτίησται· νέος γὰρ ἐτι τυράξ ἐγένετο ἐν τῇ πρώτῃ περὶ τῆς μαθήσεως τῶν στοιχείων. Ἦθη δὲ εἰς ἐπιθύους τελέων, ἐπεθύμησε λόγων καὶ παιδείας· καὶ τοῖς ταῦτα διδάσκουσι φοιτῶν, ἤκροσθη μόνον· καὶ ἐπὶ τοσούτων ἤθεε σοφίας, ὡς καὶ τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι σχολίων θεωρημάτων ἐπιπέσθαι. Λέγεται δὲ τοὺς χαρακτήρας τῶν γραμμάτων, σανίδι καταχαραχθέντας εἰς βάθος, ἐκμαθεῖν, καὶ δακτύλοις ἐπαπτόμενος· συλλαβὰς δὲ καὶ ὀνόματα καὶ τὰ ἄλλα ἐφεξῆς, καταλήψει νοῦ, καὶ συγγεῖ ἀκροῦσαι, καὶ ἀναμνήσαι τῶν ἀκοῆς θηρομένων. Ἦν δὲ οὐ τὸ τυγὼν θαύμα· καὶ πολλοὶ κατὰ κλέος τοῦ ἀνδρὸς εἰς Ἀλεξανδρείαν παρεγίνοντο, οἱ μὲν αὐτοῦ ἀκουσόμενοι, οἱ δὲ, ἱστορήσαντες [f. ἱστορήσαντες] μόνον. Ἐλύπει δὲ οὐ μετρίως τοὺς Ἀρείου, τῷ λόγῳ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου συνιστάμενος. Ἐπίθε γὰρ βράδως, οὐ βίβλ' λόγων τοῦτο ποιεῖν δο-

alium quoque fidelem virum Deus in medium produxit, eo consilio, ut fides testimonio et assertionis ejus roboraretur. Didymus enim, vir plau admirabilis ac disertissimus, per id temporis in omni genere doctrinæ florebat. Hic admodum adolescens, cum jam prima litterarum elementa didicisset, in morbum oculorum incidit: quo quidem graviter vexatus, videndi facultatem penitus amisit. Verum Deus pro corporalibus oculis spirituales ei largitus est. Nam ea, quæ oculorum visu percipere non poterat, didicit audiendo. Cum enim a puero egregia esset indole, et excellenti ingenio præditus, æquales suos, qui oculorum acie pollebant, longe superavit. Quippe et grammaticæ præcepta facile addidit, et rhetoricæ multo adhuc celerius. Inde ad philosophiam transgressus, admirabili facilitate dialecticam, arithmeticam et musicam perdidicit, et reliquas philosophorum disciplinas adeo penitus in animo suo recondidit, ut adversus illos, qui eas artes oculorum beneficio perceperant, prompte atque alacriter disputaret. Sed et divina oracula, quæ tam in Vetere, quam in Novo Testamento continentur, adeo perfecte norat, ut multos in ea conscriberet libros; ac præterea *De Trinitate* tres libros dictavit : et Origenis libros *De principis* interpretatus est, editis in eos commentariis, quibus illos recte scriptos esse asserit, frustra que contendere eos, qui vnum illum accusare, et libros ejus calumniari conantur : neque enim excellentem hominis sapientiam, inquit, intelligentia assequi possunt. Si quis igitur multiplicem Didymi eruditionem, et animi ejus ardorem cognoscere desiderat, id ex libris, qui ab illo sunt elaborati, facile perspiciet. Cum hoc Didymo Antonius monachus diu ante Valentis tempora collocatus esse dicitur, tunc cum propter Arianos, relicta solitudine, venit Alexandriam; perspectaque hominis doctrina, hæc ei dixisse : « Nihil te moveat, o Didyme, jactura corporalium oculorum. Ejusmodi enim oculis orbatus es, quibus et muscæ, et culices videre possunt. Gaude potius, quod illos habeas oculos, quibus angeli vident; quibus Deus cernitur, et lux ejus comprehenditur. Et istud quidem diu ante hæc tempora ab Antonio dictum est Didymo. Tunc vero maximus fidelis patronus, ac propugnator Didymus habebatur, quippe qui adversus Arianos validissime disputaret, eorumque sophisticas cavillationes dissolveret, et falsos, ac fraudulentes Arianos, qui Alexandriæ erant, divina

Sub idem tempus Didymus quoque ecclesiasticus scriptor floruit, scholæ sacrarum disciplinarum in urbe Alexandrina præfectus. Hic omnis generis scientia pectus suam impleverat. Nam et poetas, et oratores; geometriam item, astronomiam, et arithmeticam, et philosophorum opiniones callebat. Harum autem omnium rerum notitiam sola mente, atque auditione erat assuetus. Etenim adhuc puer, cum prima elementa disceret, luminibus orbatus est. Postea vero pubertatis annos ingressus, liberalium disciplinarum cupiditate exarsit : earumque doctores frequentans, aures tantum commodabat. Tantum tamen in omni eruditione profecit, ut difficillima quoque mathematicæ theoremata perceperit. Fertur autem litterarum formas in tabula altius incisas, digitis solum pertractando didicisse; syllabas item, et nomina, ac reliqua deinceps, sola mentis comprehensione, et assidua auditione, rerumque, quas audiverat, recordatione percepisse. Fuit autem non vulgare miraculum. Multique fama ejus impulsit, Alexandriam se contulerunt, alii ejus audiendi, alii tantum visendi causa. Cæterum Arianos non mediocri dolore afficiebat, dum synodi

Nicænzæ doctrinam assereret. Persuadebat enim facillime; idque non sermonum violentia, sed pro ea, qua valebat, persuadendi facultate, unumquemque illorum velut arbitrum controversiæ constituens. Omnes autem Catholici singulari benevolentia eum amplectebantur. Sed et monachorum agmina in Ægypto degentium, eum magnopere laudabant, et magnus ille Antonius. Quem quidem ferunt, cum Alexandriam eo tempore venisset, ut Athanasii fidem suo testimonio comprobaret, Didymo hæc dixisse: « Non est grave, nec dolendum, o Didyme, quod oculis careas, quibus lacertæ, mures, et vilissima prædita sunt animalia. Sed beatum potius, et jucundum est, quod perinde atque angeli, oculos habeas, quibus Deum perspicue contemplaris, et veram notitiam exacte percipis. »

Et lib. vi cap. 2.

Eodem die Didymus quoque ecclesiasticus philosophus Alexandriæ degens, cum, utpote imperatore adversus religionem peccante, gravissimo dolore afficeretur, tum propter ipsum vano errore deceptum, tum ob contumeliam Ecclesiarum, jejunii et orationibus vacabat. Cumque præ nimia sollicitudine ne superveniente quidem nocte cibum sumpsisset, in cathedra sedens somno oppressus est. Ac velut in mentis excessu positus, equos candidos per aerem discurrentes videre sibi visus est, virosque ipsis insidentes, ita clamantes audire: « Nuntiate Didymo hodie Julianum hac ipsa hora preceptum esse; idque ille Athanasio episcopo significet, et surgens comedat. » Et hæc quidem tum a familiari Juliani, tum a Didymo philosopho visa fuisse accepi. Et neuter eorum in iis, quæ viderat, a vero aberravit, sicut postea patefactum est.

κῶν· ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἄγαν πειθοῦς, ἕκαστον αὐτῶν οἰοεὶ κριτὴν καθίστη τῶν ἀμφιβόλων. Τοῖς δὲ ἀπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας περισπούδατος ἦν. Ἐπῆναι δὲ αὐτὸν καὶ τὰ τάγματα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, καὶ Ἀντωνίου ὁ μέγας· ὃν φασὶ τότε ἐπιμαρτυρίᾳ τῆς Ἀθανασίου πίστεως ἐκ τῆς ἐρήμου παραγενόμενον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, τάδε πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν· « Οὐ χαλεπὸν, οὐδὲ λύπησ ἀξιον, ὦ Δίδυμε, ὀφθαλμῶν ἀπορεῖν σε, ὧν μέτεσι σαύραις καὶ μυτῆ καὶ τοῖς εὐτελέσι ζώοις· μακάριον δὲ καὶ χαριέν. ὅτι παραπλησίως ἀγγέλοις τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχεις, δι' ὧν τρανὰ τὸ θεῖον κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ἀκριβῶς ὄρᾳς. »

Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἡμέραν καὶ Δίδυμος ὁ ἐκκλησιαστικὸς φιλόσοφος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατρίβων, οἶα γε τοῦ βασιλέως εἰς τὴν θρησκείαν διασαφάλλοντος, περιλυτὸς ὦν, διὰ τε αὐτὸν ὡς πεπληνημένον, καὶ διὰ τὴν καταφρόνησιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐνήστευσέ τε καὶ τὸν θεὸν περὶ τούτου ἰκέτευεν. Ἰπὸ δὲ τῆς μερίμνης, οὐδὲ τῆς νυκτὸς ἐπιγενομένης μεταλαβὼν τροφῆς, ἐπὶ θρόνου καθεζόμενος, εἰς ὕπνον ἠνέχθη· καὶ ὡς ἐν ἐκστάσει γεγωνῶς, ἔδοξεν ὄραν ἵππους λευκοὺς ἐν τῷ ἀέρι διατρέχοντας· τοὺς δὲ ἐπ' αὐτῶν ὄχουμένους κηρύττειν, « Ἀγγεῖλατε Δίδυμῳ, σήμερον περὶ τῆς ὥρας τὴν ὥραν Ἰουλιανὸν ἀνηρῶσθαι· καὶ Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ τούτου μηνύσατω· καὶ ἀναστάς ἐσθιέτω. » Καὶ ἂ μὴν τεθέαται ὁ τε Ἰουλιανὸς οἰκείος καὶ ὁ φιλόσοφος, ὡς γενέσθαι ἐπιθυμῆν· καὶ οὐδέτερος ἐν οἷς τεθέατο, τῆς ἀληθείας διήμαρτεν, ὡς ἐμνηύθη ὕστερον.

XVIII.

Theodoretus in Historia eccles. (anno 450 scripta), lib. iv, cap. 26, pag. 70 tomi III Operum editionis anni 1642.

Per idem tempus, Edessæ quidem Ephræm admirabilis, Alexandriæ vero florebat Didymus; uterque adversus dogmata veritati contraria libros conscribens. Et Ephræm quidem, Syrorum utens lingua, spiritalis gratiæ radios diffundebat. . . . Didymus vero, cum a puero luminibus orbatus fuisset, poeticam nihilominus, ac rhetoricam artem didicist. Arithmeticam præterea, ac geometriam, et astronomiam; Aristotelis syllogismos, et Platonis facundiam aurium sensu percepit, non tanquam disciplinas, quæ veritatem docerent, sed velut tela, quibus veritas adversus mendacium uti potest. Sacræ quoque Scripturæ non litteras solum, sed et illarum sensus edidicist. Inter monachos igitur, et virtutis studiosos cultores, isti, quos diximus, tunc temporis enituerunt. Inter episcopos vero etc.

Κατὰ τούτων τὸν χρόνον, ἐν Ἐδέσῃ μὲν Ἐφραίμ ὁ θαυμάσιος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ διέπρεπε Δίδυμος, κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων συγγράφοντες. Καὶ οὗτος μὲν τῇ Σύρῳ κεχρημένος φωνῇ, τῆς πνευματικῆς χάριτος τὰς ἀκτίνας ἤφιει. . . . Ὁ δὲ Δίδυμος, παιδόμενος τῆς ὀπτικῆς ἐστερημένος αἰσθήσεως, καὶ ποιητικῶν καὶ ῥητορικῶν μετέλαχε παιδευμάτων· ἀριθμητικῆς τε καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῶν Ἀριστοτέλους συλλογισμῶν, καὶ τῆς Πλάτωνος εὐπελας, διὰ τῶν ἀκοῶν εἰσεδέξατο τὰ μαθήματα, οὐχ ὡς ἀλήθειαν ἐκπαιδεύοντα, ἀλλ' ὡς ὅπλα τῆς ἀληθείας κατὰ τοῦ ψεύδους γιγνώμενα. Καὶ μέντοι καὶ τῆς θείας Γραφῆς μεμάθηεν οὐ μόνον τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων νοήματα. Ἐν μὲν οὖν ἀσκηταῖς καὶ τῆς ἀρετῆς φροντισταῖς, οὗτοι κατ' ἐκείνον διέλαμπον τὸν καιρὸν. Ἐν ἐπισκόποις δὲ, κ. τ. λ.

XIX.

Faustus Rejensis (qui anno 455 episcopus ordinatus est) epist. 10, tom. 1 lecti. Antiqq. Canisii pag. 364 editionis Basnagii.

Legimus enim in quodam receptissimo Patrum tractatu: *Ingredi, inquit, et imolare omnia soli est possibile Trinitati.*

XX.

Gennadius (vel Massiliensis, qui obiit anno 492, vel, juxta Ratramnum, Constantinopolitanus episcopus, qui anno 458 successit Anatolio) in libro De ecclesiasticis dogmatibus, cap. 20, tom. VIII Operum S. Augustini, pag. 78 Appendicis.

Non est tertius in substantia hominis spiritus, sicut Diogenes contendit. Sea spiritus ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus appellatus. Anima vero ex eo vocatur, quod ad vivendum, vel ad vivificandum animet corpus. Tertium vero, qui ab Apostolo ex anima et corpore inducitur, spiritum gratiam sancti Spiritus esse intelligamus, quam orat Apostolus ut integra perseveret in nobis⁹⁹, ne nostro vitio aut minuatur, aut fugetur a nobis; quia Spiritus sanctus effugiet fictum¹⁰⁰.

XXI.

Vetus auctor Vitæ S. Hieronymi (quem Gennadium esse censent Mabillonius, et Martianæus, Vallarsius

⁹⁹ 1 Thess. v, 23. ¹⁰⁰ Sap. 1, 5.

...men octavo, aut nono saeculo floruisse putat) tom. XI Operum S. Hieronymi, editionis Veronensis pag. 248.

Sicut et de Spiritu sancto Didymi videntis librum in Latinam transtulit (Hieronymus) linguam.

XXII.

S. Gelasius (anno 496 pontifex electus) in cap. Sancta Romana, dist. 15.

Illa sentimus, quæ prædictum B. Hieronymum sentire cognoscimus: et non solum de Rufino, sed etiam de universis, quos vir sæpius memoratus zelo Dei, et fidei religione reprehendit.

XXIII

...annes Procopius Gazæus (qui vixit saeculo v exeunte, et sexto ineunte, circa ann. 520 clarus) opus confecit, in quo Didymi loca afferuntur, quodque in codice Græco 22, bibliothecæ Venetæ S. Marci sic inscribitur:

Εἰς τὸν Ἑκκλησιαστικὴν Προκοπίου Χριστιανοῦ κοριστοῦ ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή, ἀπὸ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, Ἐυαγρίου, Διδύμου, Νελλου, καὶ Ὀλυμπιοδώρου.

n Ecclesiastem. Procopii Christiani sophistæ exegeticarum eclogarum epitome excerptarum ab ore Gregorii Nysseni, et Dionysii Alexandrini, Origenis, Evagrii, Didymi, Nili, et Olympiodori.

XXIV.

Cosmas Indicopleustes (qui anno circiter 540 scripsit) in Topographia Christiana, lib. vii, pag. 292.

Καὶ πάντες δὲ οἱ ὁπομηματίσαντες τὰς θείας Γραφάς, ὅτε εἰς αὐτῶν λόγον ἐποίησατο τῶν καθολικῶν [Ἐπιστολῶν].

Certe nemo ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuit.

XXV.

Cassiodorus in Historia tripartita (quam scripsit anno 545), libro viii, cap. 1, pag. 300, tom. I editionis Venetæ anni 1729.

Hæc igitur Evagrius in libro suo Actuali commemoravit. In Contemplativo autem hæc dicit . . . Maximus contemplationum doctor Didymus ait: « De Providentia, atque iudicio apud temetipsum semper exerce sermones, et studiorum materiam memoria retine: pene enim omnes in his peccamus: rationemque iudicii in corporum differentia, in qua etiam est mundus, invenies; Providentiæ vero, in modis quibus a malitia, vel ignorantia ad virtutes atque scientiæ culmen evehitur. Hæc autem ex Evagrii dictis retulimus.

Et cap. 7 et 8 ejusdem libri, pag. 304.

Cum igitur imperator Valens lege præcepisset persequendos esse in Alexandria et Ægypto cunctos orthodoxos, omnia vastabantur. . . . Sic igitur propter consubstantialitatis fidem, viri admirabiles probiliores effecti sunt, aliosque sanantes, firmiorem operibus ostenderunt fidem. Eo siquidem tempore virum alium fidelem produxit Deus, ut per eum fidei testimonium perhiberet, Didymum mirabilem virum, qui omni tunc doctrina florebat. Is cum parvus adhuc prima litterarum elementa doceretur, passione oculorum perdidit visum. Cui Deus pro visibilibus oculis intelligibiles condonavit. Nam quod per oculos doceri non potuit, auditu vigilantis cognovit. Qui dum a puero fuisset ingeniosus, vincebat etiam acute conspicientes. Facile namque regulas grammaticæ, atque rhetoricæ artis didicit. Cumque venisset ad philosophiam, mirabiliter dialecticam, arithmeticam, musicam, aliasque philosophiæ disciplinas didicit, animoque recondidit; ita ut celeriter obviaverit eis, qui oculis inspectoribus talia didicissent. Sed etiam Vetus, Novumque Testamentum adeo perfecte cognovit, ut multos ederet libros. Qui et de Trinitate tres libros fecit, et Origenis opus De principiis, id est, Περὶ ἀρχῶν interpretatus, in eis explanationes reliquit eximias. Fertur enim, cum Antonius, Valentis tempore, propter Arianos venisset in Alexandriam, vidisse Didymum, eique dixisse: « Non te conturbet, o Didyme, amissio sensibiliū oculorum: tales etenim oculi tibi desunt, quibus et muscæ, et pulices noscere possunt. Sed gaude potius, quoniam habes oculos, quibus etiam angeli contuentur, per quos videtur Deus, et ejus lumen inspicitur. Didymus ab infantia privatus oculis, grammaticam, rhetoricam, arithmeticam, geometricam, et astronomiam, et syllogismos Aristotelis, et eloquentiam Platonis auditu didicit; non quasi hæc veritatem erudiret, sed tanquam adversus mendaciam arma veritatis existerent.

Et in libro De institutione divinarum litterarum, cap. 5, pag. 512, tom. II.

Quintus codex est Salomonis, cujus primum librum, qui appellatur Proverbia, quadrifaria reperi divisione partitum. . . . In quo libro Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphanio in Latinum sermonem diligentissime, Domino juvante, translatus est. Quem Didymum, quamvis carne cæcum, merito beatus Antonius Pater monachorum prophetali lumine vocavit videntem, quando perspicuo corde conspexit, quod corporeis oculis non valet intueri. Mirum est enim dicere, quantum disciplinis, atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos apices quoque litterarum privatus carnali lumine nequibat inspicere. Quod mihi pene impossibile, fateor, videbatur esse, cum legerem: nisi de partibus Asiæ quemdam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic cæcatum esse narrabat, ut sinistrum ejus oculum fuisse excavatum, orbis profundissimus indicaret: dexter vero globus vitreo colore confusus, sine videndi gratia infructuosus visibusolvebatur. Hic tantos auctores, tantos libros in memoriæ suæ bibliotheca condiderat, ut legentes probabiliter admoneret, in qua parte codicis quod prædixerat, invenirent. . . . Quid plura? Fecit credi de Didymo, quem suo præsentabat officio (alii legunt, exemplo).

Et capite 3 ejusdem libri, pag. 514.

Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphanio viro disertissimo, divinitate juvante, translatus est.

XXVI.

Quinta synodus œcumenica (habita anno 553) in Actis, quæ exstant, nusquam Didymum memorat: tantum collatione 8, can. xi, hæc leguntur

Si quis non anathematizat Arium . . . et Origenem . . . et alios omnes hæreticos . . . et eos qui similia prædictis hæreticis sapuerunt vel sapiunt, et usque ad mortem in sua impietate permanserunt, talis anathema esto.

Εἰ τις μὴ ἀναθεματίζει Ἄρειον . . . καὶ Ὀριγένην . . . καὶ τοὺς ἄλλους πάντας αἰρετικούς . . . καὶ τοὺς τὰ ὅμοια τῶν προειρημένων αἰρετικῶν φρονήσαντας, ἢ φρονούντας, καὶ μέχρι τέλους τῆ οἰκεία ἀσεβεία ἐμμένοντας· ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω.

XXVII.

Barsanuphius (qui scripsit anno circiter 550) seu potius auctor opusculi a Montfauconio in Bibliotheca Coisliniana pag. 394 editi, quod sic inscribitur: Διδασκαλία τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου ἐπὶ Αὐρηλιανῶ ἐπισκόπου Γάζης περὶ τῶν Ὀριγένους, Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου φρονημάτων, id est, Doctrina sancti Barsanuphii, sub Aureliano, episcopo Gazæ, circa opiniones Origenis, Evagrii et Didymi.

Frater quidam interrogavit sanctum senem abbatem Barsanuphium his verbis: « Nescio, Pater, quo pacto inciderim in libros Origenis, et Didymi, et in Gnostica Evagrii, necnon in ejus disciplinæ instituta. Dicunt autem hominum animas non fuisse creatas cum corporibus; sed ipsis præexistisse, nudaque intelligentias fuisse, id est, incorporeas; similiterque angelos nudas intelligentias fuisse, dæmonasque item nudas intelligentias; atque homines, sive hominum animas ad hujus corporis (animationem) damnatas fuisse; angelos vero ideo angelos factos esse, quod sese conservaverint; dæmonas ex multa nequitia tales effectos esse. Aliaque bene multa similia dicunt illi. Itemque aiunt fore ut futurum illud supplicium finem habeat; itemque futurum esse, ut homines, angeli, et dæmones revertantur, ut prius erant, nudæ intelligentiæ: quod vocant restitutionem.

Ἄδελφός ἠρώτησε τὸν ἅγιον γέροντα τὸν ἀββᾶν Βαρσανούφιον, λέγων· « Ὁὐκ οἶδα, Πάτερ, πῶς ἐνέπεσα εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ εἰς τὰ Γνωστικά Εὐαγρίου, καὶ εἰς τὰ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐδημιουργήθησαν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ μετὰ τῶν σωματίων, ἀλλὰ προϋπήρχον αὐτῶν νόες γυμνοὶ οὐσαι, τούτέστιν ἀσώματοι. Ὅμοιως καὶ οἱ ἄγγελοι νόες γυμνοὶ ἦσαν, καὶ οἱ δαίμονες νόες γυμνοὶ ἦσαν. Καὶ οἱ μὲν ἀνθρώποι παραβάτες, κατεδικάσθησαν εἰς τὸ σῶμα τοῦτο. Οἱ δὲ ἄγγελοι γεγόνασιν ἄγγελοι, τηρήσαντες ἑαυτούς· οἱ δὲ δαίμονες ἀπὸ πολλῆς κακίας, τοιοῦτοι γεγόνασιν· καὶ ὅσῃ [lege ὅσα] ἄλλα λέγουσιν τοιαῦτα. Καὶ πάλιν, ὅτι δεῖ μέλλουσαν κόλασιν τέλος λαβεῖν· καὶ ἔχουσιν οἱ ἀνθρώποι, καὶ οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ δαίμονες ἐπανελεθεῖν τῆς [fort. ὡς] ὑπήρχον νόες γυμνοὶ· ὁ λέγουσιν ἀποκατάστασιν.»

XXVIII.

Cyrillus Scythopolitanus in Vita S. Sabæ (paulo post annum 554 scripta) tom. III Monumentorum Ecclesiæ Græcæ a Cotelero editorum Parisiis anno 1686, pag. 274.

Agapetus suscepta novæ Lauræ præfectura, quatuor invenit in congregatione monachos. . . qui occulte Origeniana dogmata susurrabant. Quorum princeps erat vir quidam Palæstinus, Nonnus nomine, qui Christianismum sectari præ se ferens, et pietatem simulans, impiorum gentilium, Judæorum, et Manichæorum dogmata in animo habebat, quæ ab Origene, Evagrío, et Didymo de præexistentia fabulose fuere prolata.

Ἄγαπητὸς τὴν τῆς Νέας Λαύρας ἡγεμονίαν δεξιόμενος, ἤρε τέσσαρας μοναχοὺς . . . ψιθυρίζοντας ἔν κρυπτῷ τὰ Ὀριγένεια [lege Ὀριγένεια] δόγματα· ὦν πρῶτος ὑπῆρχεν ἀνὴρ τις Παλαιστινὸς, Νόννος καλούμενος, ὅστις Χριστιανίζειν προσποιούμενος καὶ εὐλάβειαν ὑποκρινόμενος, τὰ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Μανιχαίων δόγματα ἐφρόνει, τὰ ὑπὸ Ὀριγένους, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου περὶ προϋπάρξεως μεμυθολογημένα.

Et pag. 374 ejusdem Vitæ, sive act. i concilii

Itaque cum sancta et universalis quinta synodus Constantinopoli esset coacta, communi et generali anathemati submissi sunt Origenes et Theodorus Mopsuestenus, cum iis quæ de præexistentia et restitutione dicta sunt ab Evagrío et Didymo.

Nicæni secundi, tom. VIII Conc., pag. 729

Τῆς τολύων ἀγίας καὶ οἰκουμένης πέμπτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει συναθροισθείσης, κοινῶ καὶ καθολικῶ καθυπεβλήθησαν ἀνάθεματι Ὀριγένης τε καὶ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, καὶ τὰ περὶ προϋπάρξεως καὶ ἀποκατάστασεως Εὐαγρίου καὶ Διδύμου εἰρημένα.

XXIX.

Victor Tununensis (qui scripsit anno circiter 565) in Chronico, tom. I Lectt. antiqq. Casinii editionis Basnagii, pag. 333.

Anno 39 imperii sui Justinianus Eutyichium Constantinopolitanum episcopum, damnatorem trium Capitulorum, et Evagrii eremitæ diaconi, et Didymi monachi et confessoris Alexandrii, quorum laudes supra illustrium virorum ex auctoritate retulimus, exsilio dirigit.

XXX.

Eustratius Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter in Laudatione in S. Eutyichium patriarcham Constantinopolitanum, quam habuit anno 582, apud Bollandianos die 1 Aprilis, pag. 67 et 557, num. 34.

Qui vero hæc docuerunt, si fuere qui execranda insani Origenis, Evagriique ac Didymi dogmata vindicabant, ac profitebantur.

Οἱ δὲ ταῦτα εἰσηγόμενοι ἦσαν οἱ τῶν μουσάρων δογματῶν ἀντιποιοῦμενοι Ὀριγένους τοῦ λήρου, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

XXXI.

Evagrius scholasticus in Historia ecclesiastica (quam scripsit anno 593) lib. iv, cap. 38, pag. 413 c. l. Cantabrig. anni 1720.

Missi sunt Constantinopolim ab Eustochio Rufus abbas monasterii Theodosii, et Conon abbas monasterii Sabæ . . . Et hi quidem de Origene in primis, et de Evagrío ac Didymo agere iustituerunt.

Στέλλονται πρὸς τὴν βασιλέως πόλιν [leg. fort., βασιλίδα πόλιν] πρὸς Εὐστοχίου, Ρουφὸς ἡγούμενος τῆς Θεοδοσίου μονῆς, καὶ Κόνων τῆς Σάβα . . . Καὶ οὗτοι μὲν τὰ κατὰ τὸν Ὀριγένην πρωτοτύπως ἐκίνουν, καὶ Εὐάγριον, καὶ Δίδυμον.

Et pag. 420 ejusdem capituli.

Ἐκ λιβέλλων δὲ ἐπιβεδομένων πρὸς Εὐλογίου, Κόνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου μοναχῶν κατὰ τῶν Ὀριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, δογματῶν, καὶ τῶν ἐπομένων τῆ τούτου δυσσεβεῖα καὶ πλάνη, πυνθάνεται Ἰουστινιανὸς τῆς ἀλισθηρῆς συνόδου περὶ τούτων... Ἀναφορὰ τοίνυν γέγονε πρὸς Ἰουστινιανὸν παρὰ τῆς συνόδου μετὰ τὰς γενομένας παρ' αὐτῆς ἐκδοθεῖσαι κατὰ Ὀριγένους καὶ τῶν τὰ αὐτὰ ἐκεῖναι πεπλανημένων... Ἀνηρέθησαν αὐτοῖς καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Θεοδώρου ἑτεραι πολλὰ βλασφημίαι, μάλα σπουδαίας τὰ περὶ τούτων ἐκλεξαμένοις.

XXXII.

Joannes Moschus cognomento Eucrata (qui floruit Mauritio Imperatore, et ineunte dein sæculo septimo) in capitibus Prati Spiritualis, quæ edidit Cotelerius tom. II Monumentorum Eccl. Græcæ, capite 14, pag. 349.

Θεορεῖ ὁ ἀδελφός τινα ἐπιστάμενον αὐτῷ φοβερὸν τῷ εἶδει, καὶ λέγοντα αὐτῷ· «Ἐρχομαι καὶ ἴδε τὴν ἀλήθειαν.» Καὶ παραλαβὼν αὐτὸν ἀποφέρει εἰς τόπον σκοτεινὸν καὶ δυσὸδὴ μετὰ πυρός· καὶ δείκνυσιν αὐτῷ ἐν αὐτῷ τῷ πυρὶ Νεστόριον... Εὐάγριον, καὶ Διδύμον [ἡσὼς ἰαμεν postrema verba, Εὐάγριον καὶ Ιελετίου].

Cum autem libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio monachis dati essent contra dogmata Origenis Adamantii, et contra eos, qui impietatem atque errores illius sequebantur, de his Justinianus synodum, quæ congregata erat, consuluit... Missa est igitur relatio a prædictâ synodo ad Justinianum, post acclamaciones, quas contra Origenem, et ejusdem cum illo erroris sectatores congesserant... Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum (ex eorum libris) excerpterant.

Aspicit frater quemdam astantem sibi specie terribilem, qui dixit: «Veni, cerne veritatem.» Deinde assumens eum duxit in locum tenebrosam, foetidum, igne ferventem, et ostendit ei in ipso igne Nestorium... Evagrium et Didymum.

Διδύμον, desiderari in aliis codicibus adnotat ibi Co-

XXXIII.

S. Sophronius episcopus Jerosolymitanus (qui obiit anno circiter 636 aut 638) in synodica epistola ad Serarium episcopum Constantinopolitanum, quæ inserta est actioni XI synodi sextæ œcumenicæ tom. VII Conciliorum editionis Venetæ anni 1729, pag. 913.

Ἄλλ' οὐκ ἐπειδήπερ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς Θεοῦ χάριτι τὴν φθορὰν ἀπέωσαντο, τὴν πᾶσι κτιστῆς φύσεως [αἱ κτιστοὶς φυσικῶς] ἐμφωλευούσαν, διὰ τοῦτο καὶ πρὸ σωματίων αὐτὰς ὑποπτεύσομεν, ἢ πρὸ τῆς τοῦ ὁρμώμενου κόσμου παραγωγῆς καὶ συμπήξεως ἐν αὐτῷ τινὲ ζωῇ τελεῖν ἐννοησομεν, καὶ βίον ἔχειν οὐράνιον φήσομεν, ἀσπάρχον τε καὶ ἀσώματον, ζώσας ζωὴν τὴν αἰδίον ἐν οὐρανῷ ποτε μὴ ὑπάρχοντι, ὡς Ὀριγένης ὁ παράφορος βούλεται, καὶ οἱ τούτου συμμύσται καὶ σύμφρονες Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, καὶ ὁ λοιπὸς αὐτῶν μυθωμέριμος ὄμιλος· οἵπερ οὐ τοῦτο ὄνομα πεπλανημένως δοξάζουσιν Ἑλληνικοῖς ἐμπερόμενοι δόγμασι, καὶ τὴν Χριστιανῶν καταβρύπουντες εὐγένειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν σωματίων τούτων, ὧν νυνὶ περιελίμεθα, ἀνοήτως ἀναίρουσιν ἀνάστασιν, μυρία θείνα βατταρίζοντες, τῆς δυσσεβοῦς αὐτῶν μυθολαστίας ἐπάξια.

Sed non idcirco quod hominum animæ gratia Dei corruptionem repulerunt, quæ omnibus creaturis naturaliter insidet, ideo et ante corpora eas fuisse suspicabimur, vel ante hujus visibilis mundi prolationem, atque compaginein in sempiterna quadam vita positas arbitrabimur, vitamve habuisse cœlestem asseremus, incarneam, seu incorpoream vitam viventes perpetuam in cœlo aliquando non existentem, sicut Origenes erroneus constituit, et hujus complices, atque consentanei Didymus, et Evagrius, et reliquæ earum fabularum excogitatrices sordalitates; qui quidem non hoc solum errando pronuntiant paganorum concretæ dogmatibus, et Christianorum nobilitatem sordidantes, sed et istorum corporum, quibus nunc sumus amicti, imprudenter perimunt resurrectionem, multa callide balbutientes impiissimis eorum, et fabulosis sgmentis condigna.

Et in eadem epistola, pag. 918.

Καὶ πᾶμπτην ἄγλαν... οἰκουμένην δέχομαι σύνδοσον... Ἀναίρει δὲ καὶ ἐκρίπτει πρὸς θλεθρον, πρωτοπίως μὲν Ὀριγένην τὸν ἄφρονα... Εὐαγρίου δὲ εἰν αὐτῷ καὶ Διδύμου τὰ δόγματα· καὶ πάντα αὐτῶν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τερατώδη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μυθώδη ληρήματα.

Etiam quantum sanctum... concilium universaliter constitutum suscipio... Perimit autem, et in interitum projicit principaliter quidem Origenem insanum... Evagrii quoque cum eo, et Didymi dogmata omnia eorum pagana, atque prodigiosa, nec non et fabulosa deliramenta.

Et pag. 923 in eadem epistola.

Ἀνάθεμα τοίνυν εἰσαεῖ... ἔστωσαν, πρῶτον μὲν Σίμων ὁ Μάγος... Ὀριγένης ἑτερος, ὁ καὶ Ἀδαμάντιος... Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, οἱ τῆς Ὀριγενιανῆς πρβρείας μυστηριάρχαι παμμίκαροι.

Anathema itaque in perpetuum... sint primum quidem Simon Magus... alter Origenes, qui et Adamantius... Didymus, et Evagrius Origenianæ vanitatis primi secretales fœdissimi.

Tria superiora Sophronii loca ex alia veteri Latina versione exstant etiam pagg. 1258, 1259 et 1261 ejusdem tomi septimi.

XXXIV.

Heraclius imperator in Ecthesi (edita anno 639, et inserta Actis concilii Lateranensis S. Martino pontifice habili) secretario 3, pag. 206 tomi VII Conciliorum.

Καὶ ταῦταί [ταῖς ο.κουμηνικαῖς πέντε συνόδοις] ἐν ἔσσει ἀκολουθοῦντες... ἀναθεματίζομεν... Ὀριγένην, Εὐάγριον τε καὶ Διδύμον.

Et hæc (œcumenica quinque concilia) in omnibus sequentes... anathematizamus... Origenem, Evagrium, Didymum.

XXXV.

Auctores, aut unus ex auctoribus Chronici Paschalis, sive Alexandrini, a mundo condito ad Heraclii imperatoris annum vicessimam progredientis (quod opus videtur Ducangio scriptum usque ad annum 354 ab uno auctore, inde vero usque ad finem ab alio qui vixerit Heraclio imperante) hæc habet ad olympiadem cccxxiii, pag. 344 edit. Paris. ann. 1688.

Τούτῳ τῷ ἔτει τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας... γέγονεν ἡ σ' συνόδος ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν δυσ-

Hoc anno imperii Justiniani... celebrata est synodus Constantinopoli contra impia, execranda,

impura, et a Christiana religione prorsus aliena pagana dogmata Origenis, ac Didymi et Evagrii perduellum Dei, et Theodori, etc

Α σεβῶν, καὶ μισαρῶν, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ ἄλλοτρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἑλληνικῶν δογμάτων Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων, καὶ Θεοδώρου, κ. τ. λ.

XXXVI.

S. Antiochus abbas (qui scripsit anno circiter 641) in homilia 130 Pandectis, tom. XII Biblioth. Patrum edit. Parisiensis anni 1644, pag. 234

Hactenus hæreticos recensuimus, quorum hæreses exposuit sanctus Epiphanius. Post hos autem fuerunt Evagrius, et Didymus, qui Origenem secuti sunt quod spectat ad præexistentiam et restitutionem.

Ἔως τῶν ὧδε ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐξέθετο. Μετὰ δὲ τούτους γέγονασιν Εὐάγριος καὶ Δίδυμος, τὰ Ὀριγένους φρονούντες πρὸς ὑπαρξιν [malim legere φρονούντες προὔπαρξιν] καὶ ἀποκατάστασιν.

XXXVII.

Synodus Lateranensis (anno 649 habita) secretario 5, can. 18, pag. 364 tom. VII Conciliorum.

Si quis... non respuit et anathematizat... Sabelium, Arium... Origenem, Didymum, Evagrium, et compendiose omnes alios hæreticos... talis homo condemnatus sit.

Εἰ τις... οὐκ ἀποβάλλεται καὶ ἀναθεματίζει... Σαβέλλιον, Ἄρειον... Ὀριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον, καὶ ἀπλῶς τοὺς ἄλλους ἅπαντας αἰρετικούς... ὁ τοιοῦτος εἴη κατὰκριτος.

XXXVIII.

S. Maximus abbas, theologus et confessor (qui synodo Lateranensi interfuit anno 649) in Locis communibus, tomo II Operum editionis Combefisiana, loca ex Didymi Operibus profert pagg. 531, 549, 579, 583, 600, 606, 649, 651, 660, 662, 672. Videndus etiam est codex 571 Coislinianus, de quo Monisauconius loquitur in Bibl. Coislin, pag. 574, et seqq. Ac præterea videndus codex 15 plutei septimi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 253.

XXXIX.

S. Anastasius Sinaita in Hodego (qui liber inter annum 677 et 686 scriptus ab eo fuit) cap. 5, pag. 44, tom. XIV Operum Gretseri edit. Ratisbonensis anni 1740.

Annis post Chalcedonense concilium centum, sub Justiniano imperatore, quintum œcumenicum actum est concilium, contra Origenem, Didymum, et Evagrium stulte sapientes; quippe qui dicerent animas nostras cum dæmonibus e cælo in corpora nostra decidissè et quod poena (damnatorum) habeat finem; quodque diabolus in antiquum angelicum denuo restituendus sit ordinem. Damnavit etiam hæc sancta synodus Severum, etc.

Μετὰ χρόνους ρ' τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, γέγονεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως ἡ πέμπτη οἰκουμένη-κη σύνοδος κατὰ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν ματαιοφρόνων, λεγόντων τὰς ἡμετέρας ψυχὰς μετὰ τῶν δαιμόνων ἐξ οὐρανοῦ καταπεσεῖν εἰς τὰ σώματα ἡμῶν, καὶ ὅτι τέλος ἔχει ἡ κόλασις, καὶ ἀποκαθίσταται οὐ αὐτῆς πάλιν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ τάξιν τὴν ἀγγελικὴν. Κατέκρινε δὲ ἡ αὐτῆ ἀγία σύνοδος τὸν Σεβήρον, κ. τ. λ.

Idem S. Anastasius in oratione I De Trinitate, tom. I Lect. antiq. Canisii edit. Basnagianæ pag. 446, nonnulla scribit, in quibus videri potest imitatus quæ scripserat Didymus cum in libro De Spiritu sancto, num. 6, tum in lib. II De Trinitate, cap. 4, pag. 135 et seq.

XL.

Macarius episcopus Theopolitanus, nempe Antiochenus, homo hæreticus (in expositione fidei, quæ inserta est actione 8 synodi sextæ ann. 680, quamque Macarius ipse jam pridem se scripsisse ait) tom. VII Conciliorum, pag. 777, iterumque pag. 1208.

Quæ abjecerunt (universales quinque synodi), nos quoque anathematizamus, et... præcipue Arium... Origenem quoque, et Didymum, et Evagrium, et fabulosa horum deliramenta.

Ἄπερ ἀπεβάλλοντο [αἱ οἰκουμενικαὶ πέντε συνόδοι] καὶ ἡμεῖς ἀναθεματίζομεν· καὶ... ἐξαιρέτως; Ἄρειον... Ὀριγένην τε καὶ Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον, καὶ τὰ μυθώδη τούτων [αἱ. τούτου] ληρήματα.

XLI.

Synodus sexta generalis anni 680, act. 18, tom. VII, pag. 1055, iterumque pag. 1303.

Hoc sanctum nostrum universale concilium... sanctis et universalibus quinque synodis in omnibus pie consonuit: nempe... et ultimæ harum quintæ sanctæ synodo, quæ hic congregata est adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium.

Ἡ καθ' ἡμᾶς ἀγία καὶ οἰκουμένη-κη σύνοδος... ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς πέντε συνόδοις ἐν ἅπασιν εὐσεβῶς ὁμωφώνησε. Φαμὲν δὴ... καὶ τῇ τελευταίᾳ τούτων πέμπτῃ ἀγία συνόδῳ, τῇ ἐνταῦθα συναθροισθείσῃ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Ὀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου.

XLII.

Constantinus Pogonatus imperator in edicto anni 681, quod exstat in fine Actorum concilii sexti generis, tom. VII, pag. 1133, iterumque pag. 1320, quodque Baronio spurium aut suspectum videtur.

Suscipimus quoque eam quæ temporibus Justiniani... congregata est synodus contra Dei impugnatōres Origenem, Didymum, et Evagrium.

Δεχόμεθα δὲ καὶ τὴν ἐν χρόνους Ἰουστινιανοῦ... κερροτημένην σύνοδον κατ' Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων.

XLIII.

Leo II in Epistola ad Constantinum Pogonatum (scripta anno 683), quæ Baronio spuria videtur, tom. VII Conciliorum, pag. 1153.

Simul anathematizamus omnes hæreses... id est, Arium... Origenem, qui et Adamantius, Didymum et Evagrium.

Συναναθεματίζομεν πάσας τὰς αἰρέσεις... τούτῃ ἐστιν Ἄρειον... Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον.

XLIV.

Synodus quinisexa (anno 692 habita) can. 1, tom. VII, pag. 1341.

Οἱ Θεόδωρον τὸν Μοφουεστίας τὸν Νεστορίου διδάσκαλον, Ὀριγένην τε [add. καὶ] Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον, τοὺς τὰς Ἑλληνικὰς ἀναπλασαμένους μυθοποιίας, καὶ σωμάτων τινῶν καὶ ψυχῶν ἡμῖν περιόδους καὶ ἀλλοιώσεις ἀναπεμπάσαντας ταῖς τοῦ νοῦ παραφοραῖς τε καὶ ὀνειρώξεις, καὶ εἰς τὴν τῶν νεκρῶν οὐσεβῶς ἐμπαροινῆσαντας ἀναβίωσιν.

Qui (Patres quintæ synodi generalis) Theodorum Mopsuestiæ, Nestorii magistrum, et Origenem, et Didymum, et Evagrium, qui gentiles fabulas rursus fictas retulerunt, et corporum quorundam, et animarum circulationes, et immutationes, seu transmigrationes de integro ruminaverunt, suis quibusdam mentis deliriis ac somniis: et in mortuorum resurrectionem impie ac contumeliose insultarunt.

XLV.

Liber diurnus romanorum pontificum (quem Garnerius paulo post annum 714 scriptum putat) in secunda fidei professione, pag. 38.

Hæc igitur sancta atque universalis quatuor concilia, etiam sanctum quintum concilium venerandum assecutum est.... In hoc Origenes cum impiis discipulis, et sequacibus, Didymo, et Evagrio, et qui Creatorem omnium Deum, et omnem rationalem ejus creaturam gentilibus fabulis prosecuti sunt, æternæ sunt condemnationi submissi.

XLVI.

S. Bonifacius martyr, episcopus Moquantinus (qui sedit ab anno 719 ad annum 754), epistola 3, pag. 50, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Paris. ann. 1634.

Hæbes, Pater mi, sicut Antonius de Didymo fertur dixisse, oculos, quibus potest Deus videri, et angeli ejus, et supernæ Jerusalem gloriosa gaudia speculari.

XLVII.

S. Joannes Damascenus (qui floruit anno circiter 730, nec obiit ante annum 756) multa affert ex Didymo in Parallelis sacris. Addendus etiam alter Didymi locus qui exstat in codice 22, plutei octavi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 370. Ac præterea addenda ex codice Nantiano quæ ego attuli, pag. 277.

XLVIII.

Conciliabulum Constantinopolitanum falso septimum universale dictum (quod habitum est anno 754) in definitione quæ inserta est actioni sextæ concilii Nicæni secundi generalis, tom. VIII, pag. 1072, iterumque pag. 1468.

Πρὸς γὰρ ταῦταις ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσα τῶν ἑκατῶν ἐξήκοντα πέντε ἁγίων Πατέρων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ τῆς θείας λήξεως ἦτις ἀνεθεμίπειν Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, Εὐάγριον, Δίδυμον, μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν αὐτῶν συγγραμμάτων.

Præterea et quæ Constantinopoli convenit centum sexaginta quinque sanctorum Patrum sub Justiniano divæ recordationis: quæ anathematizavit Origenem, qui et Adamantius dictus est, Evagrium, Didymum, cum paganis conscriptis eorum.

XLIX.

Theodorus patriarcha Jerosolymitanus in Epistola synodica (scripta anno circiter 754) et inserta actioni 3 concilii septimi generalis, tom. VIII Conc. pag. 829. ed. Ven. ann. 1729, iterumque pag. 1370.

Ἡ πέμπτη συγκεκροτήται σύνοδος... ἦτις... ἀναθεματίασα Νεστόριον... ἐπὶ τε Ὀριγένην καὶ Εὐάγριον, Δίδυμον, καὶ πάσας τὰς μυθώδεις καὶ Ἑλληνικὰς αὐτῶν τερατολογίας.

Quinta convenit synodus... quæ... anathematizavit Nestorium... adhuc etiam Origenem, et Evagrium, Didymum quoque, et omnia fabulosa et pagana atque prodigiosa ipsorum eloquia.

L.

Tarsius patriarcha Constantinopolitanus in Epistola ad tres patriarchas scripta anno 784, inserta actioni 5 concilii Nicæni secundi, tom. VIII Conciliorum, pag. 813, iterumque pag. 1364.

Τῆς δὲ πέμπτης [συνόδου], ὡς ἡ τοῦ Πνεύματος μάχηρα τὰς ἐξ ἀνόθεν τῶν χρόνων ἐπιπολαζούσας ἀθέτους αἰρέσεις ἐξέτεμε, καὶ τοὺς ἐφευρέτας αὐτῶν ἐθριάμβευσεν, Ὀριγένην, Δίδυμόν τε καὶ Εὐάγριον· κατὰ ἐξωθοῦμαι ὡς ἀπειτικῶν τερατισμάτων [αὐ. τερατευμάτων] μυθεύματα.

Denique cum quinta (synodo), quæ sicut machæra Spiritus in superficie quodammodo ex prioribus temporibus navigantes iniquas rescidit hæreses, et inventores patefecit earum, Origenem videlicet, et Didymum, et Evagrium, ita et ego has, utpote portentosas hæreticorum fabulationes, repello.

LI.

Septima synodus œcumenica (anno 787 habita) act. 7 in Definitione, tom. VIII Conc., pag. 1205, iterumque pag. 1526.

Καὶ τὰ Ὀριγένους, Εὐάγριου τε καὶ Διδύμου μυθεύματα ἀναθεματίζομεν, ὡς καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα πέμπτη σύνοδος.

Et Origenis, et Evagrii, ac Didymi fabulas anathematizamus, sicut et Constantinopoli congregatum quintum concilium egisse dignoscitur.

LII.

Theodulfus Aurelianensium episcopus in opusculo De Spiritu sancti processione a Patre Filioque (quod scripsit anno 809) apud Sirmondum, tom. II, pag. 708.

Illam sicut et a Patre procedere Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit, quod Spiritus sanctus a Patre egrediatur, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet. Ex quo conficitur et a Filio. Hactenus Theodulfus, qui deinde sex Didymi loca satis longa affert ex libro De Spiritu sancto.

LIII.

Incertus auctor Dialogi De origine animarum inscripti (qui cum S. Gaudioso episcopo, medico, et martyre se familiariter locutum esse ait) tom. IX Operum Hieronymi editionis Vallarsianæ pag. 247.

Fertur idem ipse Origenes in præfatis opusculis; sed et Eusebius Cæsariensis, et Pamphilus martyr,

Basilii quoque, et Gregorius, Didymusque, et Rufinus similiter in suis, unius substantiæ omnes esse animas, et immortales et rationabiles, liberi arbitrii ac voluntatis, iudicandas quoque esse pro his quæ ab hac vita gesserunt; esse tamen eas factas a Deo qui universa creavit et condidit. Quando autem factæ sint, olim simul, aut nunc per singulos nascentium, quid periculi esse aiunt alterum e duobus opinari?

LIV.

Incertus auctor Professionis fidei, quæ exstat apud Joann. Alb. Fabricium vol. XI Bibl. Græc. pag. 173.

Septem sanctas et generales synodos recipio... Quintam vero... ut et evellem; et demetentem doctrinas Origenis, Didymi, Evagrii, gentilium dogmatibus incoctorum, qui imprudenti et inepta sententia in ultimum impietatis barathrum delapsi sunt. Nam divinitatis gradus et inferiora subsellia fingebant et excogitabant, animarum præexistentiam, et illarum (secundum divinitatem nutus sui) effluvia et lapsus in seipsis substituentes et admittentes, illas ad diversa, et varia corpora accedere, et in illa detruendi volebant, et suppliciorum fluem, et demonum restitutionem in priorem statum, et ventriloquium eructantes, ore aperto fabulabantur, inaniterque jactabant et decantabant.

Τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπὶ συνόδους ἀποδέχομαι... τὴν δὲ πέμπτην... ὡς διασπασσάν τε καὶ ἐκθερίσασαν Ὀριγένην, Διδύμον, καὶ Εὐάγριον, Ἐλληνοφρόνι λογισμῶ καὶ ἀσυνέτῃ γνώμῃ εἰς ἐσχάτου βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμούς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσαντες, καὶ ψυχῶν προ-ὕπαρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπερροίας τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγγιζόντες ταῦτα; καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεως, καὶ δαιμόνων ἀποκαταστάσεις, ἀπὸ κοιλίας, τὸ δὴ λεγόμενον, ἐρευγόμενοι, ἀβυροστόμως ἐμυθολογήσαν τε καὶ ἐβράχυνθησαν.

LV.

Incertus auctor opusculi, quod inscribitur: Renuntiatio hæreticorum Armeniorum, editus a Cotelerio in notis ad lib. v Const. apost., cap. 13, pag. 317, tom. I edit. Amstelæd. anni 1724. Armeniorum autem hæresis sæculo circiter septimo cæpit, aut viguit.

Quintam rursus Constantinopolitanam (synodum B suscipio), actam in scripta dementis Origenis, Evagrii et Didymi.

Τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐθις πέμπτην [σύν-οδον ἀποδέχομαι] τὴν κροτηθεῖσαν κατὰ των συγγραμμάτων Ὀριγένους τοῦ παράφρονος, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

LVI.

S. Nicephorus episcopus Constantinopolitanus in Epistola synodica ad Leonem III, Romanum episcopum (scripta anno 811), tom. IX Conciliorum edit. Ven. ann. 1729, pag. 312.

Tum quintam rursus (suscipio)... sacram 165 sanctorum Patrum synodum, quæ... impia Theodori, Nestorii, Origenis, Didymi, Evagrii, reliquorumque hæreticorum prædicta sectantium dogmata, dum quidem ante apud plerisque occulta, per id vero tempus acerbos denuo ramos surculosque proferentia juste excidit: quæ enim ipsi delira et fabulose profitebantur, ea Judæorum et paganorum imaginationi verius, quam Christianorum fidei consentanea erant.

Ἐτι μὴν [ἀποδέχομαι] καὶ τὴν... ἀγίαν πέμπτην σύν-οδον των ρῆσ' ἀγίων Πατέρων ἡμῶν· ἧτις τὰ θεοδύρου καὶ Νεστορίου, πρὸς δὲ καὶ Ὀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς κακοδόξων ἀσεβῆ δόγματα, τῶς μὲν παρὰ τοῖς πολλοῖς κρυπτόμενα, τῆνικαῦτα δὲ πικρῶς ἀναφαινέντα καὶ ἀναβλαστῆσαντα, ἐξέτεμε. Δι' ὧν γὰρ αὐτοὶ ἐληρέθουν μυθολογημάτων, Ἰουδαϊκῆ τε καὶ Ἑλληνικῆ μᾶλλον ἢ Χριστιανικῆ δόξῃ ἐπηκολούθησαν.

LVII.

S. Theophanes (qui obiit anno 818) in Chronographia ad annum mundi 6045, tom. VI Hist. Byzantinæ ed. Venetæ, pag. 154

Hoc anno sanctum et œcumenicum quintum concilium adversus dementem Origenem, Didymum oculorum lumine privatum, Evagrium, eorumque deliria in gentilium mentem declinantia... celebratum est.

Τούτῃ τῷ ἔτει γέγονεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ πέμπτη σύνοδος κατὰ Ὀριγένους τοῦ παράφρονος, καὶ Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῆς Ἑλληνοφρονος αὐτῶν ληρηθείας.

LVIII.

Freculphus episcopus Lexoviensis (qui floruit anno circiter 840) in Chronicis, tomo II, lib. iv, cap. 21, pag. 247 tomi XVI Bibl. Patr. ed. Paris. anni 1654.

Qua tempestate Didymus Alexandrinus, captus parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima nobiliora scripsit, commentarios in *Psalmos* omnes, commentarios in *Evangelium Matthæi*, et in *Joannis*, et *De dogmatibus*, et contra *Arianos* duos libros, et *De Spiritu sancto* librum unum, quem Hieronymus in Latinum vertit, et in *Isaiam* decem et octo commentarios, et in *Oses* commentariorum libros tres, et in *Zachariam* prophetam libros quinque, et commentarios in *Job*, et infinita alia, quæ digerere proprii iudicii [legendum forsasse iudicis] est.

Idem Freculphus in eodem tomo II, lib. v, cap. 3, pag. 255.

Responderunt (Eunomio) Apollinaris, Didymus, Basilii Cæsariensis... Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi scripsit adversus Apollinarem... Hieronymus... hæc scripsit... *De Spiritu sancto* Didymi, quem in Latium transtulit, librum unum.

LIX.

Rabanus Maurus (qui obiit anno 856), si Thomæ Valdensi credimus, cujus verba mox afferentur, quædam ex Didymo profert capite 10 libri iv De naturis rerum: qui tamen liber non exstat inter opera edita Rabani. Exstat quidem tomo II Operum Bedæ liber De natura rerum; sed in eo non sunt quæ affert Valdensis.

LX.

Photius (qui anno 857 sedem Constantinopolitanam invasit) in Epistola ad Michaelem Bulgariæ principem,

tom. II Lect. antiq. Canisii ed. Basnag., part. II, pag. 391; et tom. VI Concil. pag. 416, ubi eadem leguntur, sed cum aliqua lectionum varietate: et apud Euthymium in Panoplia, pag. 38 membranei cod. Naniami scripti sæculo XII, in quo Panopliæ textus Græcus exstat necdum editus.

Ἐτι δὲ κατεδίκασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ὀριγένην, Ἀβυμον, Εὐάγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀρβύροσηματα, ἀνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ τοῦ θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παρεισενεγγεῖν φιλονεικῆσαντας. Προῦπάρχειν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων ἐλθροῦν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετενδύεσθαι [apud Euthymium in cod. Naniamo, ἐπενδύεσθαι]· δόγμα μαρὸν καὶ κατάπτυστον, καὶ μόνον, ὡς ἀληθῶς, ἐπεικῶν τῶν ψυχῶν ἄξιον. Καὶ τέλος δὲ τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψήφισοντο ἄλλη, τῶτο, παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπώλειαν. Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἔγχεον, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν ἄξιν, ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες. Ἐτι δὲ, οὐδὲ τὰ σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανασταθῆαι· γυμνάς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστῶσιν· οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ καλοῦντες ἀνάστασιν, εἴπερ τοῦ πεπρωκότος καὶ θνήσκος ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀεὶ ἐστῶτος καὶ ἐν ἀθάρατι διαμένοντος, οἷον πέρ ἐστιν ἡ ψυχὴ· οὐδὲ αὐτοῦ δυσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἡλίχον οἷον ἀδίχημα, δι' ὧν λήθουσι [Euthymius in cod. Nan., ληροῦσι], τοῦ δικαίου κριτοῦ κατηγοροῦσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρτυροῦσι, τὰ μὲν συναθλήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς, τοὺς κατ' ἀρετὴν πόνοις, τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστρεφῆν αὐτὸν βλασφημοῦντες· τὰ δ' αὖ πάλιν συναμαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πρῆξως ἀνεπιτήμητα καταλιμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἢ διπλὴν εἰσπράττειν τιμωρίαν, ἢ διπλῆς ἀξίου μισθοδοσίας;

Condemnavit insuper (quinta synodus) et anathemate feriit Origenem, Didymum, Evagrium, ab antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui in Ecclesiam Dei subintroducere paganorum fabularum tentaverant. Delirabant enim animas ante corpora præexistisse, necnon unam et eandem animam multa corpora subingredi. Impium dogma et conspuendum, nullis dignum præter ipsos fautoribus. Finem quoque, et terminum supplicii interminabilis constituiebant: quæ est maxima omnium ad peccandum illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et impiis dæmonibus suum antiquum locum et dignitatem largiebantur; nam regressum illis ad cœlestem gloriam patefactum iri docebant, unde olim exciderant. Sed nec corpora cum suis animabus conjuncta resurrectura flugebant, sed nudas animas sine corporibus; nescio quam rem interea comminiscentes resurrectionem; siquidem resurrectio illius est, quod conciderat et moriebatur, non ejus quod juxter consistebat et incorruptibile permanebat, cujusmodi animæ status est: nec intelligebant miseri, aut reverebantur, quam magna injustitia justum interea judicem onerabant. Nam quomodo non contra illum perhibent de summa injustitia testimonium, qui blasphemæ pronuntiant, corpora illa, quæ una cum animabus in studio virtutis decertaverant, præmiis illorum laborum communibus privanda: aut ut quæ una peccaverant, ab omni reatu et pœna pro actibus solverentur; animæ autem solæ et solitariæ ac semotæ a corporibus una operantibus vel duplici pœna, vel duplicata mercede retributionem haberent?

LXI.

Æneas episcopus Parisiensis (qui floruit anno circiter 867) in libro adversus Græcos, cap. 29 et sequentibus, tom. I Spicilegii Acheryani ed. Parisien. ann. 1723, pag. 124.

Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit: quod Spiritus sanctus a Patre egrediat, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum, et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet: ex quo constat et a Filio illum sicut et a Patre procedere. *Hactenus Æneas, qui statim subjicit sex loca ex Didymi libro De Spiritu sancto deproxa, sed cum aliqua lectionum varietate.*

LXII.

Ratramnus monachus Corbeiensis, Æneæ Parisiensis æqualis, lib. II contra Græcorum opposita, cap. 5, tom. I Spicil. Acheryani, pag. 76.

Didymus Alexandrinus, corporalibus quidem a puero captus oculis, verum spiritali visione satis illustratus, in libro, quem *De Spiritu sancto* scripsit, sic loquitur: « Igitur quicumque, » etc. *Ita Ratramnus, qui deinde allatis plurimis ex Didymo testimoniis fuse probat, Spiritum sanctum ex Didymi doctrina procedere non modo a Patre, verum etiam a Filio: ac tandem caput illud quintum concludit his verbis: Sufficiunt ista de libro Didymi breviter collecta: qui, dum talia de Spiritu sancto positus Alexandria sentiret, et scriberet, nec a Græcis, nec a Græcorum imperatoribus est vel reprehensus, vel communionem suspensus... Vos nunc, imperatores moderni, novi sectam erroris instituentes... illorum convincimini non esse discipuli, qui priores vestri fuere, qui catholicam fidem roboravere, qui pravi dogmatis inventa semper expugnare.*

Et cap. 6 ejusdem libri, pag. 79.

Paschasius antiquus Romanæ sedis et doctor, et diaconus, in libello, quem de Spiritu sancto scripsit, Didymi sequens Alexandrini vestigia, sic inquit: « Non scrutaris, » etc.

LXIII.

Anastasius Bibliothecarius (qui anno 869, synodo VIII interfuit) in Historia ecclesiastica ad annum mundi 6046, Christi 546, seu potius ad annum 26 Justiniani, pag. 34 ed. Ven.

Anno imperii Justiniani vicesimo sexto facta est sancta et universalis quinta synodus contra Origenem vesanum, et Didymum cæcum, et Evagrium, atque gentilis sensus eorum deliramentum; et rursus contra Capitula.

LXIV.

S. Ade Viennensis (qui obiit anno 874 circiter) in Chronico ad annum 385, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Lugdun. anni 1677, pag. 795.

Didymus Alexandrinus oculis captus, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visa indigerent, usque ad perfectum didicerit.

LXV.

Auctor catenæ ms. in Joannem, quæ exstat in codice decimi sæculi Bibliothecæ Coislinianæ, a Montfauconio memoratus in Bibl. Coisl. pag. 64.

Siquidem ex multis variisque non modo sanctis Patribus, sed etiam reprobatis hæreticis hic liber concinnatus est; nimirum Joanne Chrysostomo Constantinopolis episcopo... Eusebio, et Severo... et Apollinario, et Origene... et Athanasio Alexandrino; interdum etiam Basilio Magno, Gregorio Theologo, Gregorio Nysseno, Isidoro, Epiphanio Cypri, Methodio Patarorum, Anastasio Antiocheno, et Didymo cæco, aliisque multis, quorum nomina reperta non sunt. Ex his itaque omnibus hunc librum mutuatus, nihil ex iis, quæ improbe et flagitiose in hæreticorum scholiis dicta sunt, apposuit.

Καὶ γὰρ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων οὐ μόνον ἁγίων Πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἀδοκίμων αἰρετικῶν αὐτῆ ἡ βίβλος ἐσχεδιάσται· λέγω δὴ Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως... Εὐσεβίου καὶ Σευήρου... Ἀπολλινάριου τε καὶ Ὀριγένους... καὶ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας· ἐνίοτε δὲ καὶ Βασίλειου τοῦ Μεγάλου, καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Ἰσιδώρου, Ἐπιφανίου τε Κύπρου, καὶ Μεθοδίου Πατάρων, Ἀναστασίου Ἀντιοχείας, καὶ Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, καὶ ἐτέρων πολλῶν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐχ εὐρηγται. Ἐκ τούτων τοίνυν ἀπάντων τὴν βίβλον ταύτην ἐρανισάμενος, οὐδὲν τῶν ἀδοκίμως καὶ κακοσγῶλως ἐν τοῖς τῶν αἰρετικῶν σχολείοις εἰρημένων ἐνθεῖς, κ. τ. λ.

LXVI.

Auctor scholiorum, seu catenæ in Psalmos, quæ exstat in codice Græco decimi sæculi, qui memoratur a Montfauconio in Biblioth. Coisl. pag. 137, ex Didymo plura affert: ac semel ait: Ex Didymo monacho.

LXVII.

Auctor opusculi, quod inscribitur: "Ὅροι πίστεως ὀρθοδοξίας, id est, Definitiones fidei orthodoxæ, quod editum est a Montfauconio in Bibl. Coisl. pag. 265, ex codice undecimi circiter sæculi.

Et (susceptio) alteram Constantinopolitanam (synodum) sub Justiniano... (habitam) contra Origenem, Evagrium et Didymum... Et anathemate damno omnes hæreses a Simone Mago... præcipue autem, 1 Arium, 2 Eunomium... 15 Origenem, 16 Evagrium, 17 Didymum.

Καὶ τὴν αὖθις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ κατὰ Ὀριγένους, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου... Καὶ ἀναθεματίζω πᾶσαν αἵρεσιν ἀπὸ Σίμωνος... ἑξαίρετως δὲ α' Ἀρειον, β' Εὐνόμιον... ιε' Ὀριγένην, ις' Εὐάγριον, ιζ' Διδύμον.

LXVIII.

Hermannus Contractus in Chronico (quod scriptum est anno 1054), tom. III Lect. antiqq. Canisii edit. Basnagianæ parte 1, pag. 214.

371 (anno). Didymus Alexandria cæcus claruit.

LXIX.

S. Nicon (qui floruit anno circiter 1060 sub Constantino Duca) in opere inedito, quod inscribitur Pandedtes, sententias, sive fragmenta affert ex Didymo, ut testatur Montfauconius in Bibl. Coisl. pag. 111 et 191. Exstat hoc opus ms. etiam Venetiis in Bibliotheca Namiana; sed codex est valde mutilus et imperfectus. Vide etiam Bibliothecam bibliothecarum Montf., pag. 1051.

LXX.

Nicetas metropolita Heracleensis (qui floruit anno circiter 1077) auctor, seu collector catenæ in Jobum, loca ex Didymo passim affert, ut ex. gr. pag. 11 edit. Junianæ, 14, 17, 28, etc.

LXXI.

Antonius, cognomento Melissa, id est Apsis (qui floruit, ut Oudinus putat, anno circiter 1080) in Sententiis, libro 1, ex Didymo quinque loca affert.

LXXII.

Auctor catenæ ms. in Acta apostolorum, quæ exstat in cod. 58 bibliothecæ Collegii novi Oxoniensis, rarissim loca ex Didymo deprompta affert. Ex hisce fragmentis plura edidit Joannes Christophorus Volpius tom. III et IV Anecdotorum: in præfatione vero tomi III laudat exquisitum collectoris, quicumque demum is sit, in seligendis præstantissimis doctorum sententiis judicii acumen. De ejus ætate nihil certi habet Volpius quod dicat: sed illud tantummodo certum esse ait, collectorem hunc sæculo saltem sexto recentiore esse.

LXXIII.

Theophylactus Bulgarorum archiepiscopus (qui floruit sæculo XI, et ineunte XII) Didymi fragmenta bis affert in commentario in Acta apostolorum, cap. 1, pag. 18, et cap. 3, pag. 42 tomi tertii Operum editionis Venetæ anni 1758.

LXXIV.

Aliæ incertorum auctorum catenæ, in quibus fragmenta ex Didymo afferuntur. Animadvertat tamen lector non omnes hasce catenas esse inter se diversas. Quænam vero inter se differant, eorum est docere, qui codices consulere queunt, in quibus exaratae exstant. Didymum ergo allegant, aut memorant.

I. Collectores catenarum quinque in Genesim, quarum prima memoratur a Lambecio III, pag. 17, atque Nesselio, tom. 1, pag. 20. Secundam edidit Aloysius Lippomanus, qui Didymum allegat pag. 29, 92, 103, 141, etc. Tertia exstat cod. 130 bibliothecæ Regiæ Parisinæ, ut constat ex tom. II Catalogi codicum ejus bibliothecæ, pag. 20. Quarta est in codice 161, sæculi 13, ejusdem bibliothecæ. Quinta in codice Pistoriano sæculi XV, pag. 44.

II. Auctor catenæ in Exodum, quæ exstat cod. 131 bibl. Regiæ Parisinæ.

III. Auctor catenæ Græcæ in Pentateuchum, de qua Fabricius in Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729, quæque edita est tantum Latine.

- IV. *Auctores catenarum quinq̄. in Octateuchum, quarum prima est in codice Græco 50 bibliothecæ Regiæ Taurinensis, ut patet ex tomo I Catalogi ejusdem bibliothecæ, pag. 154. Secunda in cod. 15 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci. Hæc dicitur afferre fragmenta ex Didymo: ego nullum in eo inveni; sed cum festinanter eam percurrerim, oculos fortasse meos effugere. Tertiam se Venetiis vidisse in codice sæculi xi ait Montfauconius in Diario Italico, pag. 433. Quarta est in codice 128 biblioth. Reg. Paris. Quinta ibidem in codice 129.*
- V. *Auctores catenarum in libros Regum, quarum primam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci, codice Græco 16, et Didymus ibi allegatur pagg. 46, 68, 79, 129 et seqq., 150, 195 et 199. Secunda exstat in codice sæculi x, de quo agit Montfauconius in bibliotheca Coisliniana, pag. 44. Tertia in codice 133 biblioth. Reg. Parisiensis. Demum Joannes Rodolphus Cordubensis Didymum allegat in catena in libros Regum.*
- VI. *Auctores catenarum in Job, quarum prima memoratur a Montfauconio in biblioth. Coisliniana, pag. 57, et dicitur haud multum diversa a catena Nicetæ jam edita. Secunda exstat in codice Passioneiano sæculi xiv, pag. 76: eam contuli olim cum catena Nicetæ, ac valde quidem similem comperi, sed aliqua ex parte diversam. Tertia est in Græco codice Nantiano. Quarta est in codice Mediceo Laurentiano 21 plutei 5, qui scriptus est sæculo xiv ineunte, ut testatur vir cl. Bandinius, pag. 52, Catalogi, qui eam non parum differre ait a catena Nicetæ. Quinto videndus etiam est codex 19 plutei 10 ejusdem bibliothecæ. Sexta exstat in codice 134 biblioth. Reg. Parisinæ. Septima et octava in 138 et 151 codice ejusdem bibliothecæ. Nono in codice 162 sæculi xiii, qui exstat ibidem, leguntur scholia in Joannem, in quibus allegatur Didymus. Decima est in codice Bibliothecæ Scorialensis, quem memorat Corderius pag. xxiii Indiculi ejus Bibliothecæ vulgati ab ipso Corderio una cum homiliis xix Cyrilli Alexandrini in Jeremiam.*
- VII. *Auctores catenarum in Psalmos, quarum prima edita est a Corderio. Secundam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci codice Græco 17, et est a Corderiana diversa. Tertia exstat in Bibl. Medicea Laurentiana, ut testatur Bandinius pag. 34. Quarta et quinta in codicibus 79 et 221 biblioth. Regiæ Taurinensis. Sextam a superioribus diversam vidi Venetiis in codice Græco Bibliothecæ Nantianæ. Septima est in codice 188 biblioth. Coisl., qui est sæculi x, ut testatur Montfauconius Bibl. Coisl. pag. 244. Octava in codice sæculi x ejusdem bibliothecæ memorato a Montfauconio pag. 57. Ex catalogo autem Patrum in hac catena allegatorum colligo eam differre a Corderiana, nona ibidem in cod. 80, in quo etiam Didymus sæmel vocatur monachus, ut paulo superius dixi pag. 490. Decimo aliæ exstant in codicibus 139, 140, 141, 146, 148, 163, 164, 166, 167, biblioth. Reg. Parisinæ. Undecimo in codicibus, qui memorantur, tom. I manuscriptorum Angliæ parte 1, pag. 20 et 21. Postremo in catena, quæ exstat cod. 3 plutei 6 bibl. Medic. Laurentianæ Didymum allegari, Montfauconius testatur in Bibliotheca bibliothecarum pag. 256. At vir cl. Bandinius eum codicem recensens, ac Patres numerans, ex quibus catena contexta est Didymi mentionem non facit.*
- VIII. *Auctores catenarum in Cantica Vet. et Novi Testamenti. Primam memorat Fabricius Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729. Secunda exstat in cod. 159 biblioth. Vindobonensis, teste Nesselio tom. I, pag. 235. Tertia in cod. 84 Bibl. Coisl. sæculi xi, ut testatur Montfauconius in Bibl. Coisl. pag. 138. Quarta in cod. 274 ejusdem bibliothecæ, teste Montfauconio ibid. pag. 389.*
- IX. *Auctores catenarum in Proverbia Salomonis exstantium. Primo in codice 31 bibl. Bavaricæ monachii apud sereniss. Electorem. Videndus etiam codex 8 ejusdem bibliothecæ. Secundo in editione Pelamii Latina hujusmodi catena. Tertio in cod. 22 bibliothecæ Venetæ S. Marci. Quarto in codice 23 ejusdem bibliothecæ, quem vidi: in eo autem sic inscribitur catena: 'Ἐκλογὴ ἀρρητων ἰς τὰς Παροιμιῶν Σολομῶντος ἐκ διαφόρων Πατέρων, id est, Interpretationes selectæ in Proverbia Salomonis ex diversis Patribus. Quinto in codice Passioneiano, qui mihi est 23. Sexto in cod. 194 Coisliniano sæculi xvi, teste Montfauconio pag. 247 Bibl. Coisl. Septimo in codice chartaceo 31 biblioth. sereniss. Elect. Bavaricæ, ut me monuit vir cl. Franciscus Topal præpositus canonicor. regul. Pollingæ. Octavo in cod. 8 ejusdem biblioth. teste Montfauconio in Bibliotheca bibliothecarum, pag. 587. Nono in codicibus 151, 154, 172 et 174 biblioth., reg. Parisinæ. Decimo in codice Scorialensi, ut constat ex pag. 23 Corderiani Indiculi jam citati.*
- X. *Auctores catenarum in Ecclesiastem, quarum primam vidi Venetiis in codice Græco 22 bibliothecæ S. Marci. Secunda exstat in cod. 176 bibl. Reg. Parisinæ. Aliæ tres vero exstant Oxoniæ in biblioth. Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Græc., pag. 751.*
- XI. *Auctores catenarum in Canticum Salomonis, quarum prima exstat in cod. Græco 95 bibl. Reg. Taurinensis, ut disco ex tom. I Catalogi codd. ejus bibl., pag. 184. Altera edita est a Meursio, et Didymum allegat, pag. 49. Tertia exstat in cod. 153 biblioth. Reg. Parisinæ.*
- XII. *Auctor catenæ in Isaiam, quæ exstat in codice Scorialensi, ut constat ex Corderiano Indiculo jam citato.*
- XIII. *Auctores catenarum in Jeremiam: quarum prima edita est a Ghislerio, et Didymum allegat tom. I, pag. 39, ac tom. II, pag. 704 et 753. Secunda exstat in cod. 4 plutei xi bibl. Medic. Laur. Lege Bandinium pag. 500 Catalogi. Tertia in cod. 159 bibl. Reg. Paris.*
- XIV. *Auctor scholiorum in Daniele, quæ exstant in cod. 159 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XV. *Auctor catenæ in Matthæum, Lucam et Joannem, quæ exstat cod. 187 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XVI. *Auctor catenæ in Lucam, quam Latine conversam edidit Corderius, Didymum allegat ad cap. 8, sec. 5.*
- XVII. *Auctores catenarum in Joannem. Quarum prima edita est a Corderio, et undecies Didymum allegat. Secunda exstat in cod. 33 plutei 6 bibl. Medic. Laur. Tertia in codice 23 Coisliniano, ut testatur Montfauconius pag. 67 Bibl. Coisl. Quarto videndus est codex 195 ejusdem bibliothecæ, et quæ Montfauconius de ipso scribit ibidem pag. 248. Quinta est in cod. 209 bibl. Reg. Parisiensis. Sexto D. Thomas in catena in Evangelia Didymum allegat.*
- XVIII. *Auctores catenarum in Acta: quarum primam exstare in codice bibliothecæ Regiæ Parisinæ ante 600 annos exarato testatur Richardus Simonius apud Fabricium, vol. VII Bibl. Græcæ pag. 789. Secunda memoratur infra pag. 490. Tertiam collegit Andreas presbyter, et exstat in cod. 23 Coisliniano, sæculi x. Lege Montfauconium in Bibl. Coisl. pag. 76 et 77. Quarta exstat in cod. 202, olim 94 Coisliniano sæculi xi. Lege Montfauconio ibid. pag. 263. Quinta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.*
- XIX. *Auctores catenarum in Epistolas S. Pauli: quarum prima exstat in bibliotheca Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Gr., pag. 790. Altera in cod. 204. Coisliniano sæc. xi circiter. Lege Montfauconio. Bibl. Coisl. pag. 264. Tertia in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.*

XX. Auctores catenarum in Epistolas catholicas. Quarum prima exstat in cod. 58 bibliothecæ Collej novi Oxoniensis: eamque memorat Volfius tom. IV Anecdotorum, ac in ea Didymum citari docet, fallor. Secunda in codice Coislino, quem memorat Montfauconius Bibl. Coisl. pag. 275, et scripturam dicit tempore Basilii et Constantini imperatorum. Esse autem hanc catenam diversam, ab ea quæ exiit Oxonii, colligo ex Catalogis Patrum in utraque allegatorum. Tertia in cod. 224 Coislino sæculi teste Montfauconio, pag. 274. Quarta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ. Quinta in codice sæculi XII bibliothecæ Medic. Laurentianæ, teste Bandinio pag. 102 Catalogi.

XXI. Auctores Eclogarum, sive Excerptorum ex Scriptura, et Patribus. Exstant autem hujusmodi Eclogæ primo in codice 294 Coislino sæculi XII, teste Montfauconio pag. 412 Bibl. Coisl. Secundo in cod. 25 Coislino sæculi XII ut testatur ibid. pag. 414.

XXII. Demum Montfauconius ipse in Palæographia pag. 347 hæc scribit: Frequentissime erratum fuit maximeque in catenis, ubi... v. gr. Athanasius pro Didymo, quia cum in codicibus litteræ Δ, et Α admodum similes sint, duplex Δ superpositum pro duplici Α habitum fuit, et lectum Ἀθανασίου.

LXXV.

Sigeberius Gemblacensis (qui floruit anno circiter 1113) in Chronico, quod ab anno 381, pergit ad annum 1113, hæc habet ad annum 396:

Didymus absque oculis anno ætatis 85 Alexandriæ obiit.

LXXVI.

Joannes Zonaras schismaticus (qui floruit anno circiter 1118) in Annalibus, lib. XIII, tom. II edit. Venetæ anni 1729, pag. 53.

Concilii hujus (quinti) indicti causa fuit Origenes, ejusque perversæ opinionis, et sectatores ejus Didymus, atque Evagrius: quorum dogma fuit animas ante corpora existisse, et supplicii finem esse, et dæmones pristinam dignitatem recuperaturos, aliaque plura.

Idem Zonaras in Canone in Deiparam, qui exstat tom. III Monumentorum Ecclesiæ Græcæ a Cotelieris editorum, pag. 468.

Didymus, Evagrius.

Cum Didymo sursum docet Evagrius animarum præexistentiam, ex Origene accepta absurda opinione.

Idem.

Eorundem sententia est, sursum et dæmones restitutionem in pristinum statum accepturos, atque homines qui nefaria commiserint, cum angelis etiam completuros unitatem, quam insana mente fabulantur.

Συνθήροιστο δὲ [ἡ πέμπτη σύνοδος] κατὰ τοῦ Ὀριγένους καὶ τῶν ἀλλοκοτῶν ἐκείνου δόξῶν, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου πρεσβευσάντων, Διδύμου καὶ Εὐαγρίου· οἵτινες τῶν ψυχῶν προὑπαρξίν ἐδογματίζον, καὶ τέλος τῆς κολάσεως ἔλεγον, καὶ τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν, καὶ ἕτερα πλεῖονα.

Διδυμος, Εὐάγριος.

Σὺν Διδύμῳ διδάσκει πάλιν ὁ Εὐάγριος ψυχῶν προὑπαρξίν, ἐκ τοῦ Ὀριγένους τὴν ἀλλόκοτον δόξαν δεξάμενοι.

Οἱ αὐτοί.

Τῶν αὐτῶν ἐστὶ δόγμα, αὐθὶς καὶ τοὺς δαίμονας ἀποκατάστασιν μέλλειν εὐφραίνειν, καὶ ἀνθρώπων τοὺς ἄθεσμα πράξαντας, καὶ μετὰ ἀγγέλων ἀναπληρῶσαι τὴν ἐνάδα, ἣν μυθεύονται γνῶμη κακῶφρονι.

LXXVII.

Honorius Augustodunensis (qui floruit anno circiter 1120) libro 1 De scriptoribus ecclesiasticis, cap. 110.

Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, et ob hoc quoque elementorum penitus ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam, et geometriam, quæ vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima opera, nobilissimaque conscripsit: commentarios in *Psalms*; commentarios in *Evangelium Matthæi* et *Joannis*; *De dogmatibus*, et *contra Arianos* libros duos; *De Spiritu sancto* librum unum, in *Isaiam* tomos octodecim; in *Osee* libros tres; in *Zachariam* quinque; et commentarios in *Job*, et multa alia.

Et cap. 127 ejusdem libri.

Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi.

Et cap. 136.

Hieronymus... scripsit... De Spiritu sancto librum unum.

LXXVIII.

Georgius Cedrenus (qui floruit anno circiter 1130) in Compendio historiarum, tom. I, pag. 236, edit. Venetæ anni 1729.

EO anno (nempe sexto Constantii) Didymus quidam, vir præclarus, oculis captus, innotuit. Ad hunc magnus ille Antonius Alexandriæ accedens: « Non est, ait, cur ob jacturam oculorum perturberis. Tales enim amisisti oculos, quos etiam muscæ, ac culices damno afficere possunt. Gaude potius, quod oculos habes, qualibus angeli vident. »

Τούτῳ τῷ ἔτει Διδυμός τις ἐλλόγιμος ἀνὴρ ἀπὸ ὀφθαλμῶν ἐγνωρίζετο. Τούτῳ ἐντυχὼν ὁ μέγας Ἀντωνίος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶπε πρὸς αὐτόν· « Μὴ δὲν παρατρέτω σε ἡ ἀποβολὴ τῶν ὀφθαλμῶν· τοιοῦτοι γὰρ σε λείπουσιν ὀφθαλμοί, οὓς καὶ μύλαι καὶ κίονες βλάπτει ἰσχύουσιν χαίρει δὲ, ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οὓς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι. »

Et pag. 297.

ANNO xxv imperii Justiniani habita est sancta et ecumenica quinta synodus... contra Severum... necnon contra recordem Origenem, et eos qui impias ejus opiniones sectabantur, Didymum cæcum, et Evagrium, qui dudum floruerant, et contra capitula ab ipsis exposita, in quibus, Græcarum opinionum astra arrepta de animarum transitu in alia atque alia corpora, nugabantur animas corporibus

Τῷ κε' ἔτει τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ γέγονεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένητικὴ ε' σύνοδος... κατὰ Σεβήρου... ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παράφρονος Ὀριγένους, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ἀσεβῆ δόγματα διαδεξαμένων, Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀφθαλμῶν, καὶ Εὐαγρίου, τῶν πάλαι ἀκμασάντων, καὶ τῶν ἐκτεθέντων παρ' αὐτοῖς κεφαλαίων, ἐν οἷς ἐληρῶδουν· προὑπαρξίν τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων, ἐξ Ἑλληνικῶν ὁρμῶν.

καὶ δογματῶν, τὴν μετεμψύχωσιν δοξαζόντων, τέλος τε τῆς κολάσεως, καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀνίστασθαι τὰ αὐτὰ ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ τὴν τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν· τὸν δὲ παρέδεισαν ἀλληγοροῦντων, καὶ μὴ γεγενῆσθαι, μήτε εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀσθητὸν, μήτε ἐν σαρκὶ παρῆσθαι τὸν Ἀδάμ. Ἄτινα δόγματα ἕως χρόνου τοῦ κείνου ἐκρύπτετο· εἰς πλήθος δὲ ἐπιδιδόντα, καὶ πολλοὺς τῆς Ἐκκλησίας λυμαινόμενα, τῆνικαῦτα σηματοθέντα ἀνεθεματίσθησαν.

tempore esse priores; nem suppliciorum fore; non iisdem nos resurrecturos corporibus; dæmonas in integrum restitutum iri; paradisi vocabulum allegorice accipiendum esse; neque sensilem paradism fuisse a Deo conditum, neque Adamum carneum fuisse effictum. Hæ opinioniones cum aliquandiu fere latuissent, tandem in multitudinem eruperunt, multosque ecclesiasticos vitiarunt: itaque tunc damnatæ et proscriptæ sunt.

LXXIX.

Petrus diaconus (qui obiit post annum 1140) in libro De viris illustribus Casinensibus, cap. 36, seu pag. 187 Bibliothecæ ecclesiasticæ editæ a Jo. Alb. Fabricio.

Paulus e Liguria Romanorum provincia ortus, et ab ipsa infantia, oculo Dei iudicio, lumine privatus, et ob hanc rem litteris, et philosophicis studiis ignarus, tantum usque in diodiernum diem de se miraculum præbuit, ut ab omnibus alter Didymus appelletur. Hic postquam scripsit, etc.

LXXX.

Anselmus Havelbergensis (qui scripsit anno 1145) in libro II Dialogorum, cap. 24, seu pag. 189 tom. I Spicilegii Acheryani.

Didymus etiam Græcorum doctor non minimus, qui multos libros edidit, et *De sancta Trinitate* tres libros fecit, et Origenis opus *De principiis*, id est *Περὶ ἀρχῶν*, commentatus, in eis explanationes reliquit eximias: ille, inquam, Didymus oculorum quidem passione visu privatus, sed intus perfecte illuminatus, in libro *De Spiritu sancto*, quem noster Hieronymus, Græca, et Latina, et Hebraica lingua eruditus, transtulit, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere, patenter ostendit dicens: *Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis*, etc.... Hæc ita Didymus.

LXXXI.

Gratianus in decreto (quod edidit anno circiter 1151) parte III De consecr. dist. 5, cap. 40, pag. 2414, edit. Venetæ anni 1604, longum ex Didymo testimonium affert, ut probet Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere. Editores autem decreti hunc ei capituli titulum inscripserunt. Item Didymus in lib. II De Spiritu sancto contra errores Græcorum.

LXXXII.

Alcherus monachus Cisterciensis (qui floruit medio circiter sæculo XII, et cui tribuunt monachi Maurini librum De spiritu et anima) capit. 49 ejus libri, seu tom. VI Operum Augustini in Appendice pag. 55, Didymum memorat: sed nihil aliud facit, quam Gennadii verba jam allata pag. 482 ex lib. De dogm. eccl. excipit.

LXXXIII.

Auctor chronici Veingartensis (qui scripsit anno circiter 1200) tom. III Lectionum antiquarum Canisii parte II, pag. 594, edit. Basnagianæ.

Valens.... regnavit annos XI, Ambrosius, Maximus, Hieronymus claruerunt. Ita quidem habent exemplaria edita: sed puto, pro Maximus, legendum esse, Didymus.

LXXXIV.

Vincentius Bellocensis ord. Præd. (qui obiit anno 1264) in Speculo Historiali, lib. XIV, cap. 55, pag. 190 edit. Venetæ anni 1591.

Hieronymus in Chronico, anno Valentiniani octavo: *Didymus Alexandrinus multa de nostro dogmate*, etc. Rufinus secundo libro: *Didymus in parva ætate cum prima adhuc elementa*, etc.

Et cap. 56 ejusdem libri.

Hieronymus in libro *Virorum illustrium*: *Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis*, etc.

Deinde allato Hieronymi testimonio, hæc subjicit Vincentius Bellocensis:

Omnium librorum Didymi nullum in armariis, quæ sunt apud nos, uspiam reperi, præter librum *De Spiritu sancto*; quem Hieronymus se in Latinum vertisse testatur, dicens, etc.: *Animadvertendum, in locis Hieronymi ac Rufini a Bellocensi allatis, si conferantur cum eorum operibus impressis, aliquos deprehendi lectionum varietates.*

LXXXV.

Joannes de Columna Romanus ord. Præd. (qui anno 1255 factus est archiepiscopus Messanensis, et anno 1263, vicarius Romæ) hæc habet in libro nondum edito De viris illustribus in duas partes diviso, quem videtur scripsisse post annum 1263, parte II, pag. 59, codicis membranei, qui asservatur Venetiis in bibliotheca Sanctorum Joannis et Pauli, et ex quo ego ea excipsi. Vir doctissimus Bernardus de Rubens eundem codicem sæculo XIV interpolatum, sive auctum esse docet quoad scriptores recentiores. Vide ejus adnotationem præviam in tomum I Operum S. Thomæ.

Didymus Alexandrinus genere, vir mor. (nescio, utrum legendum sit morali, an morum, an moribus) scientia et doctrina eximius fuit. Is namque, ut dicit Rufinus, in parva ætate cum adhuc etiam prima ignoraret elementa litterarum, luminibus orbatus, majore desiderio veri luminis inflammatus est, nec desperationem cupita addiscendi passus, cum audisset scriptum in Evangelio, *Quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum* ¹¹, hæc pollicitatione confusus in Domino, precabatur obnixius, ut illuminationem cordis acciperet; miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges, continuatasque vigilias non ad legendam, sed ad audiendum adhibebat, ut quod aliis visus, hujus illi conferret auditum. Cum post lubricationis labores, ut fieri solet, somnus legentibus advenisset, Didymus somnum illum non ad quietem vel otium datum ducens, tanquam mundum animal ruminans cibum quem ceperat, ex integro revocabat, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam descripsisse mentis suæ paginis videretur. Et ita

¹¹ Matth. XIX, 26; Luc. XVIII, 27.

brevi, Deo docente, et tanta divinarum humanarumque rerum eruditione ac scientia venit, ut scholæ ecclésiasticæ Doctor existeret, ab Athanasio episcopo cæterisque viris sapientibus in Ecclesia Dei admodum approbatus. Sed in cæteris sive dialecticæ, sive geometricæ, astronomiæ quoque et arithmeticæ disciplinis ita erat peritus, ut nullus unquam philosophorum in aliqua ex his artibus proponens obtinere eum, vel concludere quiverit. Sed statim ut responsionem acciperet, magistrum eum etiam illius, de qua proposuisset, quæreret disciplinæ. Cujus etiam scripta in magna hodie admiratione habentur. Hic, ut dicit Hieronymus, plurimaque nobilia opera scripsit, scilicet commentarios in omnes *Psalmos*, commentarios in *Evangeliiis Joannis* et *Matthæi*. Item *De dogmatibus contra Arianos* lib. II: item *De Spiritu sancto* lib. unum, quem Hieronymus de Græco in Latinum convertit: in *Isalam* tomos XVIII: in *Osee* lib. III: in *Zachariam* lib. VII. Item commentarios in *libris sancti Job*. De libris autem hujus sancti doctoris apud Latinos penitus invenitur, præter librum *De Spiritu sancto* quem Hieronymus transtulit, ut dictum est. In cujus prologo sic dicit. Volens aliquid *De Spiritu sancto* garrire, malui alieni operis Interpres existere, quam, ut quidam faciunt, informis cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum libellos *De Spiritu sancto*, et juxta comici sententiam, de Græcis bonis Latina vidi non bona: nihil ibi virile, nihil districtum, sed totum flaccidum, molle et nitidum. Didymus vero meus oculos habens Sponsæ, et ille lumina illa, quæ in candescentes segetes Jesus præcipit sublevare, procul altius intuens, antiquum nobis morem reddens in propheta vocetur videns. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscet et contemnet rivulos haurire de fontibus. Huncque cum beatus Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversus Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis. Nihil te, inquit, offendat, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt tibi oculi illi, quos mures, muscæ et lacertæ habent. Sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, per quos tibi magistrum scientiæ lumen accenditur. Sed et Eusebius de eo sic loquitur: Nos qui et vivæ vocis ejus et parte aliqua auditores fuimus, et ea, quæ a nonnullis, docente eo, conscripta sunt, legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Vixit autem annis nonaginta. Floruit autem sub Valentiniano imperatore.

LXXXVI.

Incertus auctor Synopsæ imperfectæ veterum conciliorum generalium, in fragmento, quod affertur tom. VI Conciliorum ed. Ven. anni 1729 pag. 417. Testimonium vero istud hic ideo collocavi, quod videatur idem cum proxime sequenti, aut alterum ex altero exscriptum.

Rejecit quoque, et anathematizavit sancta illa synodus (quinta) in primis Origenem dementem, et omnia ejus impia dogmata ac scripta, tum Evagrium et Didymum, ut symmystas ejus, ac sequaces, et paganorum dogmatibus scaturientes. Nam et illa corpora quæ nunc gestamus, dementer dixerunt non excitatum iri a Deo; nec esse, et in carne formatum non esse Adamum; et finem esse suppliciorum; ac dæmonum in priorem statum restitutionem. Nec ea tantum, sed et alia quædam præter hæc, quæ quasi arcana celabantur, non omnino traducta sunt in synodo, etiamsi quidam sanctorum Patrum ea haberent, nam et antiquiores hac sancta synodo fuerunt illi tres hæretici. Ubi vero populum ingentem deceperunt hi perversi fructices, tunc et sancta synodus illa congregata illos ac sequaces cum suis blasphemias anathematizavit.

σύνδοδος συναθροισθεῖσα, τούτους τε καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς καὶ τὰς αὐτῶν βλασφημίας ἀνεθεμάτισεν.

Ἀπεβάλετο δὲ καὶ ἀνεθεμάτισεν ἡ ἅγια σύνοδος (ἡ πέμπτη) ἐν πρωτοτύπῳ μὲν Ὀριγένην τὸν παράρρονα, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἀσεβῆ δόγματα καὶ συγγράμματα, Εὐάγριόν τε καὶ Δίδυμον, ὡς συμμύστας τούτου, καὶ σύμφρονας, καὶ Ἑλληνικοῖς ἐμφοροῦμένους δόγμασι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὰ τὰ σώματα, ἃ νῦν περικεῖμεθα, ἀνοήτως εἶπον μὴ ἀναστήσεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, μήτε εἶναι, καὶ ἐν σαρκὶ μὴ πλασθῆναι τὸν Ἀδὰμ, καὶ τέλος εἶναι τῆς κολάσεως, καὶ δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον κατάστασιν. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ παρά τισιν ἐν τῷ κρυπτῷ κατεχόμενα τελείως οὐκ ἔβρισμθεύθησαν ἐπὶ συνόδῳ, εἰ καὶ τινες τῶν ἁγίων Πατέρων εἶχον αὐτὰ. Καὶ γὰρ προγενέστεροι τῆς ἁγίας ταύτης συνόδου οἱ τρεῖς ὑπῆρχον αὐτοὶ αἰρετικοὶ ὄπηνικα δὲ πολλὴν λαὸν τὰ τοιαῦτα πονηρὰ ἐξηπάτησαν βλαστήματα, τρηναῦτα καὶ αὐτῆ ἡ ἅγια σύνοδος βλαστήματα καὶ τὰς αὐτῶν βλασφημίας ἀνεθεμάτισεν.

LXXXVII.

Auctor Tractatus contra Græcos (qui editus dicitur Constantinopoli anno 1252) tom. XXVII Biblioth. Patrum editionis Lugdun. anni 1677, pag. 612. Constebisius autem et Fabricius aiunt eum esse scriptum a Pantaleone ordinis Prædicatorum.

Excommunicavit eadem sancta synodus (quinta) Origenem, et omnia ejus impia scripta, Evagrium et Didymum, et similes, et æqualia sapientes; et doctrinis gentilium contemnentem (*legendum fortasse, contemntes, aut consentientes*). Etenim ipsi corpora, in quibus nunc sumus, dixerunt tanquam sine intellectu et insipienter, non esse resurrectura; et quod paradæsus sensibilis non est factus a Deo, nec est; et quod Adam non fuit formatus a Deo in carne; et quod pœna reproborum finem habeat; et quod dæmones reducentur in statum pristinum, quem habuerunt scilicet, antequam caderent. Non solum autem hoc, sed et alias infinitas blasphemias colligentes se ipsos immerserunt in profundum. Quæ tamen usque in publicum, vel in manifestationem non prædicaverunt, sed apud aliquos in occulto habebantur, nec potuerunt perfecte æstimari prædicta dogmata corrumpere; statim et v concilium voluntate Dei fuit celebratum, ubi ipsos et eorum blasphemias reprobans, eos et omnes similia sequentes anathematis gladio percussit. Insuper et Theodorum, etc.

LXXXVIII.

S. Thomas Aquinas in Expositione continua, seu Catena Aurea in evangelistas (quod opus scripsit paulo post annum 1262, illudque se ex diversis doctorum libris compilasse ait) sæpius Didymi loca affert ex libro De Spiritu sancto: quæ si conferantur cum editionibus ejus libri, aliqua lectionum varietas deprehendetur. Nimirum ad caput XVIII Matthæi, seu tom. IV ed. Ven. anni 1745, pag. 495, legitur:

Didymus in libro (u) *De Spiritu sancto*: Licet autem quis possit existere saxeus, ut ita dicam, cordis, etc.

Et ad cap. XIV Joannis, seu tom. V, pag. 609.

Didymus *De Spiritu sancto*: Sed Spiritum sanctum alium Paracletum nominavit, etc. Didymum etiam citat

S. Thomas, ejusque verba allegat ad caput xv Joannis pag. 624, et rursus pag. 625. Et ad caput xvi, pag. 630; et rursus bis pag. 634; itemque pag. 632.

Et in Summa theologica (quam scribere cœpit anno 1265) parte III, quæst. 66, art. 6, seu tom. XXIV, pag. 416.

Sed contra est, quod Pelagius papa scribit.... Didymus etiam dicit in libro secundo *De Spiritu sancto*: Licet quis possit existere, etc. Verum vox illa, secundo, irrepsit in editionem Venetam.

Aliibi etiam Didymum citare videtur sub S. Hieronymi nomine: ut 1 part., quæst. 31, art. 2, pag. 188, ubi legitur:

Quia ex verbis inordinate prolatis incurritur hæresis, ut Hieronymus dicit, ideo cum de Trinitate loquimur, cum cautela et modestia est agendum. Eadem verba affert paulo post, nempe quæst. 39, art. 7, pag. 227, ubi editores hæc notant: Refertur a Magistro Sententiarum lib. IV dist. 13 in fine; sed in Hieronymo nullibi occurrit. Ita illi. Ego vero crediderim respectum a Magistro, tum a S. Thoma initium libri Didymi de Spiritu sancto. Lege etiam quæst. 33, art. 4, pag. 201.

LXXXIX.

Ptolemæus Lucensis, episcopus Torcellanus, ordinis Prædicatorum (defunctus paulo post annum 1325) in *Historia ecclesiastica libro v, cap. 27, seu tom. XI* *Italicar. script., pag. 838.*

Circa ista etiam tempora fuit Didymus Alexandrinus, qui captus a parva ætate, et oculis orbatus, ut scribit Hieronymus, et ob hoc litterarum ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam et grammaticam vel maximo nisu usque ac perfectum didicerit. Hic plurima volumina conscripsit, videlicet commentarios in *Psalms* omnes, ut scribit idem doctor: *Commentarios in Evangelium Matthæi et Joannis*: et *De dogmatibus contra Arianos* libros II: *De Spiritu sancto* librum I, quem idem doctor dicit transulisse de Græco in Latinum: in *Isaiam* tom. XVII: in *Osee* scribens ad Hieronymum lib. III. Longo enim tempore vixit, et extendit se vita ejus usque ad tempora memorati doctoris, propter quod ipse Hieronymus rogavit eum de commentario faciendo supra Zachariam, et fecit libros V. Fecit et commentarios super *Job*, et alia multa non sine magna admiratione divinæ illustrationis in ipso. Hujus Historiam Rufinus lib. XI multo diffusius tradidit.

XC.

Nicæphorus Callistus Callisti filius in *Historia Ecclesiastica (quam scripsit anno circiter 1320) libro IX, cap. 17, seu tom. I, pag. 715, editionis Parisiensis anni 1630.*

Καιροῖς δ' ἐκεῖνοις καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Δίδυμος ἐγνωρίζετο, τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατομῆς προϊστάμενος τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ἦν δὲ ὁ μόνον ἐν τούτῳ τὸ δόκιμος εἶναι κησόμενος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παντοδαπῆς σοφίας ἐπικριτικῶς ἔγνω. Τούτους γὰρ ποιητὰς καὶ ῥήτορας εἰς ἄκρον ἤκηστο ἀστρονομίας δὲ, καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀριθμῶν ἀναλογίας, οὐδὲν ἐκείνῳ παρεῖτο ἰσθμῶν. Ἐπὶ τὸσον δὲ τὰς διαφόρους δόξας τῶν φιλοσόφων ἠκριβώσεν, ὡς ἄλλο μὴδὲν εἰδέναι δοκεῖν. Ἀδὴ πάντα νῦν τε καὶ ἀκοῆ προσεκτήσατο. Νήπιος γὰρ πᾶμπαν τυφλὸς γενόμενος, εἰς πείραν μόνην τῶν στοιχείων ἐλθεῖν εἰς ἐφήδους δὲ παρελάσας, τῆς τῶν λόγων ἑρασιπῆναι παιδείας. Καὶ διὰ τὸς διδασκαλείας φοιτῶν ἠκροῦτο μόνον εἰς τὸσον δ' ἤκε σοφίας δι' ἄλλου μεγέθει καὶ τάχει φύσεως, ὡς καὶ τῶν μαθημάτων σχολιὰ καὶ ἀπόρρητα τῶν θεωρημάτων εἰς ἄκρον μαθεῖν. Τυφλὸν δ' ὄντα λέγεται μαθεῖν τὰ γράμματα τῇ ἀφῆ τῆς χειρὸς. Τούτους γὰρ τῶν γραμμάτων τύπους, σανίδι εἰς βάθος ἐπιμανθέντας, ἐπαφώμενον γυνῶναι τὰ δ' ἄλλα, συλλαβὰς, καὶ μίξεις, καὶ τὰ ἑξῆς, ἀναλόγως ἐδύνηται τῷ νῦν θηράσαι καὶ ἀκοῆ. Θαύμα δ' ἦν ἐξαίτησι καὶ ἀκούσιμος καὶ ὁρῶμενος. Πολλοὶ μὲν οὖν καὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν ἦγον, οἱ μὲν κατὰ ἑλάν μόνην τινὸς, οἱ δὲ καὶ τῆς ἐνούσης τοῖς λόγοις ἡρώτος ἀκούσιμος. Τῆς δ' ἐν Νικαίᾳ δόξης ὑπεριστάμενος, Ἀρειανὸς ἀντετάσαστο. Ἦγγε δὲ αὐτοῦς τῇ πειθῇ τῶν λόγων, ἦν οὐ βία ποιεῖν ἐδόκει. Τούτους δ' ἀμειψιβαλλόμενοις προτεινῶν τοὺς λόγους, τῶν διαμαχομένων τὴν κρίσιν ἐπέτρειπεν (ὁ δὲ μάλα πειθῆνος ἦν) τοῖς δὲ ὀρθὴν δοξάζουσι, διὰ τοῦτο ἐράσιμος μάλιστα. Οὐ τούτοις δὲ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῖς διὰ τιμῆς ἤγετο. Καὶ πολλοὶ ὁ περιβόητος ἐν ἀσκήσει Ἀντωνίου διὰ θαύματος αὐτὸν ἐποιεῖτο. Ὅν φασὶ τὴν Ἀλεξανδρείαν κατελιπέτα, τὸ βέλαιον τῆς Ἀθανασίου πίστεως μαρτυροῦμενον, τοιαῦτα τῷ Διδύμῳ εἰπεῖν: Ὁ γὰρ κρίων, ὡ Δίδυμε, λύσεις αὐτὸν ἐκτίθει, σπερμαίνον ὀφθαλμῶν, οἷς μέτεσι καὶ μισθὸν καὶ αὐαίς καὶ τοῖς ἀφαιρούσι τῶν ζυσιφῶν ἤδεσθαι ἐκ μάλλον καὶ χαίρειν, οἷς παραπλησίως ἀγγέλοις ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ὀφθαλμοῖς: δι' ὧν τρανῶς τὴν ἀκράτην, καὶ θεῖαν γνῶσιν κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἀκριβῶς εἰσαρᾶς. Βιβλία δὲ οὕτως καταλέ-

Temporibus autem eis clarus etiam fuit ecclesiasticus scriptor Didymus, scholæ sacrarum disciplinarum Alexandriæ præfectus. Neque vero laudem in ea eruditione tantum meritus fuerat, verum etiam omne genus aliter sapientiæ summo excoluerat studio. Poeticam namque et oratoriam perfecte didicerat; de astronomia autem, et geometria, numerorumque proportionibus, et convenientiis nihil eum latebat. In diversas philosophorum opiniones tanta incubuerat, ut eas exacte perdisceret, cura, ut præterea aliud nihil scire videretur. Quæ sane omnia acumine mentis, et additionis percepserat. In pueritia namque visum prorsus amisit, cum elementa prima discenda ei essent. Ephebus vero artium liberalium eruditionem adamavit, atque in scholis præceptores audiebat tantum. Eo autem sapientiæ brevi pervenit amplitudine et celeritate ingenii, ut mathematicarum artium obscura, et theoretarum, speculationumque arcana exactissime didicerit: et cum cæcus esset, litterarum notitiam manuum contractatione assecutus esse dicitur; nam earum formas in tabula altius exsculpas sæpius tangendo cognovit. Alia porro, ut syllabas, litterarumque connexiones, et quæ ordine consequuntur cætera, propter naturæ acumen animo et auditu pervestigata percepit: præcipuumque ipse miraculum fuit, cum audiretur, et conspiceretur. Multi quidem vel ut virum eum duntaxat viderent, vel ut suavem gratamque orationem audirent, Alexandriam venire. Pro Nicænis vero decretis pugnas Ariani restitit, eosque orationis suæ suadela, quam vi nulla adhibere videbatur, pressit. Et ad eos, qui secum disputabant, verba faciens, rerum controversarum iudicium detulit. Et cum ad morem gerendum, et credendum facilis erat, tum orthodoxis eo nomine clarus maxime fuit; nec ab his tantum, sed etiam a monachis Ægyptiis magno honore cultus est. Præcipue vero eum clarissimus ille pietatis exercitio Antonius admiratus est: quem dicunt, cum Alexandriam venisset, ut Athanasio firmæ certæque fidei perhiberet testimonium, hæc ad Didymum prolocutum esse verba: Non est, Didyme, quod te ipsum mærorum conficias, propterea quod oculis careas, quos mures, lacertæ, et vilia animalcula habent: voluptate potius et lætitiâ effertur te conve-

nit, qui itidem ut angeli internis maxime vigeas oculis, quibus clare immortalē et divinam cognitionem percipis. Hic hosce reliquit libros. In totum *Psalmorum* librum varios commentarios. In *Usee* et *Zachariam* libros quinque. In *Isaiam* libros duodeviginti. In *Evangelium secundum Matthæum* et *secundum Joannem* non parvos commentarios scripsit. Insuper contra Arianos. Et *De Spiritu sancto*: aliaque scripta plurima composuit.

Et libro x, cap. 35, seu tom. II, pag. 82

Sed et Didymus philosophus ecclesiasticus, domicilium Alexandriæ habens, in mœrore maximo fuit cum propter imperatorem, qui tam impiam sequeretur religionem, tum quod Ecclesias tantopere contemni videret. Quapropter jejuniis se macerans, et Deum precibus invocans, cum præ vehementi sollicitudine ne noctu quidem alimenti quidquam sumpsisset, in sella considens somno obrutus est; deinde extasi correptus equos candidos per aerem discurrerent sibi videre est visus: et qui eis insidebant eosque cohibebant equites, elata voce clamantes: Annuntiate Didymo, hac ipsa hora Julianum esse cæsum: hoc ipsum autem magno Athanasio etiam ipse significet, et surgens cibum capiat..... Quæ Julianum monachus, et ecclesiasticus sunt. Neque illorum quisquam a veritate aberravit, quam cædes postea renuntiata confirmavit.

Et lib. xi, cap. 37, tom. II, pag. 187.

Valde etiam litterarum et eruditionis studiosus fuit (Ammonius monachus), ita ut Origenis, et Didymi, et Evagrii scripta diligenter et feliciter legeret.

Et cap. 42 ejusdem libri, seu tom. II, pag. 196.

Post Ephraim Syrum, celeberrimi in utraque philosophia fuisse Didymum Alexandrinum, et Evagrius monachus Ægyptiacus. Cæterum de Didymo, qui fuerit, et quæ scripta post se reliquerit, in nono historiæ hujus libro a me est dictum. De Evagrione autem, etc.... Ambo isti in sana fidei doctrina claudicarunt, etsi plura scriptorum tela in veritatis hostes jecerint.

Et libro eodem cap. 43, seu tom. II, pag. 199 et seq.

Hæc igitur ad verbum scribit Evagrius in libro qui inscribitur *Practicus*. Quænam vero in *Gnostico* etiam enarret, audiamus.... Sermones *De Providentia*, et *De judicio*, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor, et *spiritali scientia instructus, Didymus*; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem, ac rationes de judicio, in differentia corporum, et in partibus mundi reperies. Sermones autem de Providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes. Atque hæc, speciminis causa, ex Evagrii libris desumpta, hic inserimus.

Et libro xvii, cap. 27, seu tom. II, pag. 774 et seq.

Imperator Justinianus sanctam quintam œcumenicam synodum coegit... cum pernulti in Palæstina, qui Origenis dogmata profiterentur, florent... Postquam Patres (quintæ synodi) ibi in loco uno convenere, causam in primis Origenis, Didymi et Evagrii in medium protulere: videlicet quod Græcorum opiniones rectis Ecclesiæ doctrinis perperam illi immiscuissent: easque opiniones tollendas esse censuere.

Et eodem capite 27, pag. 776 et seq.

In secunda autem sessione libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio, monachi Jerosolymitanis, contra impia Origenis, qui et Adamantius dictus est, dogmata, et contra impietatis, et seductionis ejus sectatores oblata, et lecti sunt: Justinianus rursus synodum de eis sententiam dicere

λοιπα ταῦτα. *Εἰς τὴν τῶν Παλιῶν βιβλίον Ἰηθὴν διάφορα Ἰγχομητήματα. Εἰς τὸν Ὁσηὲ καὶ Ζαχαρίας λόγους πέντε. Εἰς τὸν Ἡσαΐαν λόγους δεκαοκτώ. Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ κατὰ Ἰωάννην οὐκ ἐλάχιιστα Ἰγχομητήματα. Ἐτι δὲ καὶ Κατὰ Ἀρσιανῶν, καὶ Ἰγχομητήματα πλείστα.*

Ἄλλὰ καὶ Δίδυμος ὁ τῆς Ἐκκλησίας φιλόσοφος, τὴν Ἀλεξάνδρου οἰκῶν, περιλυτός μάλιστα ἦν, διὰ τε τὸν κρατοῦντα θρησκείην οὕτως ἐλόμενον, καὶ διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν καταφρόνησιν. Νηστεύων οὖν διὰ ταῦτα, καὶ τὸν θεὸν ἰλεούμενος, ὑπὸ τῆς ἄγαν μερίμνης οὐδὲ τῆς νυκτὸς τροφῆς μετασχῶν, οὕτως ἐπὶ θρόνον καθήμενος, εἰς ὕπνον τρέπεται. Εἰς ἔκστασιν δ' ἔλθων, λευκοὺς ὑπ' ἀέρι τρέχοντας ἵππους ἐδίδκει ὄραν· οἱ δ' ἵπποταί τούτων ἔποχα ὄντες, ἐκήρυττον· ἑ Ἀναγγεῖλατε Διδύμω, ὡς περὶ τῆδε τῆν ὥραν ἀνήρηται Ἰουλιανός· τούτο δὲ καὶ Ἀθανασίω τῷ πάνυ διαμνηνέτω, καὶ ἀναστάς μετ' ἐξέτω τροφῆς.

Quæ Julianum monachus, et ecclesiasticus sunt. Neque illorum quisquam a veritate aberravit, quam cædes postea renuntiata confirmavit.

Εἰσαγὰν δὲ καὶ φιλόλογος ἐγένετο [Ἀμμωνίους μοναχός], ὥστε καὶ τὰ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου σπουδάσματα γενναίως διεξελθεῖν.

Μετά γε μὴν τὸν Σύρον Ἐφραίμ, ἐπισημοτάτω ἐγενέσθη καὶ τὴν κατ' ἄμφω φιλοσοφίαν, Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, καὶ Εὐάγριος ὁ Αἰγύπτιος. Ἄλλὰ περὶ μὲν Διδύμου, τίς τε ἦν, καὶ ὅσα συγγράμματα καταλείπειν, ἐν τῇ ἐννιάτῃ μοι διεληπταῖ τῶν ἱστοριῶν· περὶ δὲ Εὐαγρίου, κ. τ. λ. Ἄμφω περὶ τῶ ὀγκῆς τῆς πίστεως δόγμα χωλαίνοντες ἦσαν, καίπερ πλείστα λόγων βέλη κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας ἀφιέντες ἐχθρῶν.

Ἐν μὲν οὖν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ αὐτοῦ *Πρακτικῷ* ταῦτα κατὰ λέξιν φησὶν Εὐάγριος. Οἶα δὲ καὶ ἐν τῷ *Γνωστικῷ* αὐτοῦ διέξεισιν, ἀκουσώμεθα... ἑ Τὸς *Περὶ Προνοίας* καὶ *Κρίσεως* κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πεπράθητι· ἀπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προστάλοισι. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ τοῦ κόσμου εὐρήσεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας ἐπὶ τῇ ἀρετῇ, ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσιν. Ταῦτα μὲν, γέμματος χάριν, ἐκ τῶν Εὐαγρίου ὑμῖν παρεθέμεθα.

Ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τὴν ἀγίαν πέμπτην οἰκουμένην ἤθροισε σύνοδον... τῶν τὰ Ὀριγένους φρονούντων ἐν Παλαιστίνῃ πολλῶν ἀχμαζόντων... οἱ δὲ κατὰ ταυτὸν γενόμενοι, τὰ κατὰ τὸν Ὀριγένην, Διδυμὸν τε καὶ Εὐάγριον, ἐν πρώτοις ἐκίνουν· ὡς ἄρα εἶεν Ἑλλήνων δόξας τοῖς ὀρθοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασι παρασπείραντες, καὶ δέον ἐκ μέσου τούτους γενέσθαι.

Ἐν δευτέρῃ δὲ συνελεύσει λιβέλλων ἐπιβεδομένων κατὰ τὸ Εὐλόγιον, Κώνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου, τῶν μοναχῶν Ἱεροσολυμιτῶν, κατὰ τῶν δυσσεβῶν δογμάτων Ὀριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, καὶ τῶν τῇ ἐκείνου δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ ἀφεπομένων, ὁ Ἰουστινιανὸς αὐτοῖς τῆς συνόδου περὶ τούτων ἀπέπει-

ῥίτο... οἱ δ' αὐτοὶ μοναχοὶ καὶ Διδύμου καὶ Εὐαγρίου καὶ Θεοδώρου ἄλλας πολλὰς βλασφημίας σπουδαίως μάλα παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέντων ἐκείνοις ἀπολεξάμενοι, τῇ συνόδῳ ἀνήνεγκαν. Ἄ δὴ πάντα τῶ ἀναθέματι περιέβαλλον ἐφεξῆς δὲ πάντα κατέστρωσαν.

A jussit... iidem monachi perquam diligenter etiam Didymi, et Evagrii, et Theodori alias plures blasphemias, ex eorum perperam scriptis libris collectas, ad synodum retulerunt; quas omnes anathemate condecorerunt ordineque omnes exposuerunt.

Et eodem libro, cap. 29, tom. II, pag. 781.

Ὅπως συγνός, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν πέμπτην σύνοδον παρικοπεύει καιρῶς... τῶν γάρ Σευήρου δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας ἀπεληλαμένων, καὶ τῶν τακτικῶν φρονούντων, ἐτι δὲ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἄλλοκότων δογμάτων παραδεδομένων τῷ ἀναθέματι, κ. τ. λ.

Nondum multum, sicut dictum est, a quinta synodo præterierat tempus... quum namque Severi doctrina ex Ecclesia rejecta, et qui illam secuti fuerant, atque etiam Origenis, et Didymi, et Evagrii, aliorumque aliena atque absurda dogmata anathemate confossa essent, etc.

Et pag. 783, eodem capite.

Τῇ Ἱεροσολύμων Μακαρίῳ αὐθις τῷ θρόνῳ ἀποθέλωντος, μετὰ τὴν Εὐστοχίου καθαίρεσιν (καθεῖλε γὰρ τοῦτον μὴ τοῖς ἐκείνου δόγμασιν εἶκειν αἰρούμενον μεθ' ὃ Ὀριγένην καὶ Διδύμον ἀναθεμάτισε καὶ Εὐάγριον), Ἰουστινιανὸς τὸ Ῥωμαῖσι ὀνομαζόμενον Ἰδιакτὸν γράφει.

B Hierosolymis Macario in thronum suum reducto (restituit namque hunc Justinianum, cum Origenem, et Didymum, et Evagrium anathemati subjecisset) post Eustochii exauctorationem, edictum (ita enim Latine dicitur) idem imperator scripsit.

XCI.

Guido Terrena, Perpinianus, ex ordine Carmelitarum (defunctus anno 1342) in summa de hæresibus, capite 1 De hæresibus Græcorum, seu pag. 31 editionis Coloniensis anni 1631.

Unde Didymus, doctor Græcorum maximus, in libro de Spiritu Sancto dicit, quod Spiritus Sanctus dicitur Spiritus veritatis, quia procedit a veritate, quum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens.

XCII.

Guillelmus Pastrengus Veronensis, Petrarchæ præceptor, clarus anno circiter 1330, in libro De viris illustribus. Qui liber semel quidem impressus fuit Venetiis anno 1547 a Michaele Angelo Blondo, ut Montfauconius testatur tom. XIII Opp. Chrysost., pag. 291; sed cum editum exemplar præ manibus non habuerim, exscripsi ejus verba ex codice ms. Bibliothecæ Venetæ Sanctorum Joannis et Pauli, in quo existant pag. 43. Auctor vero ibi vocatur Guillelmus Pastregicus Veronensis civis et fo'i urbis ejusdem aliquando caudicus.

Didymus Alexandrinus a prima ætate luminibus captus, ob idque litterarum ignarus, tantum sui miraculum præbuit, ut dialecticam, et arithmeticam usque ad plenum didicerit. Plurima insignia edidit: commentarios in *Psalmos omnes*, in *Evangelia Matthæi et Joannis*. Item *De dogmatibus contra Arianos* libros II, *De Spiritu sancto* librum, quem beatus Hieronymus ex Græco in Latinum se vertisse refert. In *Isaiam* tomos XVIII. Item *Osee*, scribens ad Hieronymum, commentariorum libros III. In *Zachariam*, ejusdem Hieronymi exhortatione libros V. In *Job* commentarios. Multaque alia, quæ ipse idem indicare potuit. Obiit LXXX anno jam exacto.

XCIII.

Andreas Dandulus (anno 1343 Venetorum dux) in Chronico lib. v, cap. 40, part. XVI, seu tom. XII Rer. Italicar. Script., pag. 90.

Vigilius Papa... in Constantinopoli quintam universalem synodum... celebravit contra Theodorum... et contra Origenem, Evagriem, et Didymum, ac adversus alias hæreses.

XCIV.

Gobelinus Persona (qui obiit anno circiter 1420) in Cosmodromio, ætate VI, cap. 18, seu tom. I Rerum Germanicarum edit. Lipsien. anni 1688, pag. 208.

Anno ejus (Valentiniani) sexto Eusebius episcopus Vercellensis moritur. Eo tempore Didymus Alexandrinus multos libros per notarios composuit, licet post quintum annum nativitatæ suæ luminibus orbatus, elementorumque ignarus fuit. Cum S. Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, hunc Didymum consolatus est his verbis: « Nihil te offendat, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt enim tibi illi oculi, quos mures, et muscæ, et lacerti habent: sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, quibus Deus videtur: per quos tibi scientiæ magnam lumen accenditur. Et Hieronymus in libro *De viris illustribus* de illo Didymo scribit, dicens: quod ipse Didymus eo tempore, quando Hieronymus librum prædictum scripsit, octogesimum tertium annum vitæ suæ jam excedebat. Eodem tempore floruit Epiphanius, etc.

XCv.

Thomas Valdensis (qui obiit anno 1451) in Doctrinali fidei, lib. I, cap. 31, seu tom. I Operum editionis Venetæ anni 1757, pag. 171.

Sed ostendamus deinceps patronos hujus scholæ, in qua ponit Vicleffus trinitatem naturarum in uno supposito hominis, spiritum, animam, et carnem. Unum enim veterem comperi Didymum in hac sententia reprobatum. Unde Augustinus *De definitionibus rectæ fidei*, capitulo 19; et assumit hoc Rabanus *De naturis rerum* libro IV, cap. 10. Augustinus. « Duabus, inquit, substantiis constat homo... Non est tertius in substantia hominis spiritus, ut Didymus contendit, » etc.

Tum allatis Gennadii verbis, quæ is Augustino tribuit, quæque superius ego attuli pag. 482, subdit Valdensis:

Hæc Rabanus, et Augustinus. Ecce quam plana verborum serie trinitas Vicleffi damnabatur in Didymo: quia ultra animam, et carnem, tertiam ab utraque naturam, spiritum assignavit.

XCVI.

In codice ms., qui asservatur in nostra bibliotheca S. Salvatoris Bononiæ, et exaratus est sæculo xv, pag. 21, ubi incipit liber Didymi De Sp. sancto, hic titulus legitur :

Beati Didymi Alexandrini liber de Spiritu Sancto, D. Hieronymo interprete.

Montfauconius vero in *Bibliotheca bibliothecarum*, pag. 127, recensens codices Vaticanos, hæc scribit : « Codex 314, sæculo xiv scriptus. S. Didymi de Spiritu sancto. »

Idem, pag. 685, *codices Hibernicos in ædibus Jacobæis asservatos recensens inquit* : « 7883. Didymi opuscula quædam. »

Et pag. 922, codices Cæsarinos recensens, ait : « Codex 6... Liber Didymi Videntis, *De Spiritu sancto*, D. Hieronymo interprete.

Et pag. 1286, loquens de codicibus Diviobennianis, ait : Super Didymum *De Spiritu sancto* (codex) 157.

Denique, ut alia hujusmodi præteream, in Catalogo librorum mss. Angliæ et Hiberniæ, tom. I, part. III, pag. 109, ubi recensentur codices mss. in Collegio Caiogovillensi Cantabrigiæ asservati, hæc legitimus codice 755 : « Didymus Græcus de Spiritu sancto. » Quæ verba quomodo accipienda sint, ignoro. Bini Angli rogatu meo codicem illum 755 Cantabrigiæ quaerendum curarunt : sed eum in Collegii modo memorati bibliotheca amplius non exstare compererunt.

XCVII.

Acta concilii œcumenici Florentini, parte II, collatione 22, quæ habita est anno 1439.

Habemus apud Latinos translatum per beatum Hieronymum librum magni Didymi *De Spiritu sancto*. Hic Didymus fuit præceptor Hieronymi, et ipsemet Hieronymus de se dicit in epistola, quod jam canis ejus spargebatur caput, et magistrum magis decebat esse, quam discipulum; tamen perrexit Alexandriam, ut Didymum audiret; et vestri historici, videlicet Theodoretus, et Socrates immensam laudem de scientia sua dicunt. Iste sic dicit : *Spiritus quoque Sanctus, etc.*

Tum afferuntur nonnulla Didymi testimonia ex libro De Sp. Sancto.

XCVIII.

Joannes Trithemius in libro De scriptoribus ecclesiasticis (quem edidit anno 1492), cap. 75.

Didymus Alexandrinus, captus a parva ætate oculis, et ob hoc elementorum quoque penitus ignarus, tantum miraculum sui præbuit, ut dialecticam et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, ad perfectum didicerit. In divinis vero Scripturis doctissimus fuit, beati Hieronymi præceptor, et sancti Antonii amicissimus, ingenio acer, et vita præclarus. Scripsit, Græco sermone, subjecta :

Contra Arianos, lib. II; *De dogmatibus quoque* lib. I; *In Epistolas canonicas* iid. VII, *Jacobus, etc. Sicuti mor.*; *De Spiritu sancto* lib. I : *Omnis quidem quæ divina*; *In librum sancti Job* lib. I; *In Isaiam prophetam* lib. X; *In Osee ad Hieronymum* lib. III; *In Zachariam ad eundem* lib. V; *In Evangelium Matthæi*, lib. I; *In Evangelium Joannis*, lib. I; *In Psalterium quoque* lib. I; *Et quædam alia.*

Claruit octogenarius sub Theodosio imperatore, anno Domini 495.

Et cap. 87.

Ambrosius presbyter, natione Alexandrinus, Didymi cæci quondam auditor atque discipulus, quo explanante Scripturas divinas magnifice didicit, et varias in illas explanationes composuit, etc.

XCIX.

Jacobus Merlinus Victurniensis in Apologia pro Origene ad Patres regalis Collegii Navarrae (anno 1542 typis evulgata Parisiis) fol. 3 editionis Venetæ anni 1513, a Lazaro Soardo Veneto typographo factæ.

Quæ omnia, mea sententia, Origenis doctrinam... ab hæretica pravitate prorsus alienam satis indicant atque demonstrant, et qui sibi persuadere tantis, tamque solemnium Patrum testimoniis non valet, Pamphilii Martyris apologiam, Didymi, Mirandulæ, Rufini, et aliorum plurium sententias inquirat... Mamuzæa vero, auctoribus Eusebio, Didymo, et Orosio, Alexandri imperatoris mater, cum de Origenis doctrina magnifica ubique celeberrima audivisset, summo nisu gestire cœpit, quatenus sibi ejus præsentia fieret.... Concludo longe satius esse cum Pamphilo Martyre, Didymo, Aymone, Rufino, et aliis pluribus semper de Origenis doctrina recte sapere, quam inique : nec justum est hoc respueré, quod viri maximi summo studio olim conquirere sudaverunt.

C.

Cælius Rhodiginus (natus anno 1450, ac mortuus anno 1520) Lectionum Antiquarum lib. III, cap. 3, pag. 112.

Nonne Alexandrinum Didymum scribit Hieronymus ab ineunte ætate excæcatum, scientiarum adytis secretiora tentasse præcelso animo, et consecutum felicissimæ? Sed quod mirari satis non est, geometrica theoremata excellenter etiam tenuisse? Mortalis naturæ germina non sunt hæc; cœlestem redolent majestatem.

Et libro XIX, cap. 9, pag. 1058.

Didymi Ἐξόδοιον nominat in *Rufinum* Hieronymus, et in *Exodum* commentaria videntur intelligi.

Ita Rhodiginus : sed quod ex Hieronymi libris in Rufinum citat, in iis eadem non inveni.

CI.

Auctor Catalogi librorum mss. bibliothecæ Sfortianæ (quem ex manuscripto codice 1555 bibliothecæ Chisianæ edidit Montfauconius in Bibliotheca bibliothecarum), pag. 706, col. 2, sic loquitur de illo ipso codice Passioziano, olim Sfortiano, ex quo tres libros, quos edo, exscripsi.

Cyrilli De Spiritu sancto libri tres imperfecti, sine principio primi, et sine fine tertii.

DIDYMI ALEXANDRINI

DE TRINITATE

LIBRI TRES ⁽¹⁾.

Didymus certe in Trinitate catholicus est.
S. Hieron. lib. II *adv. Rufinum*.

LIBER PRIMUS.

Index capitum (2) hujus libri, et priora sex capita desiderantur.

ΚΕΦ. Ζ'.

[1 a] Ἐκφρεύειν τοιγαροῦν τὸ ἔγκλημα τὸ περὶ τῆς ἁξίης τῶν κτιστῶν θεῶν τοὺς πιστεύοντας τῷ

(1). *Didymi*. Deest titulus in codice; tituli autem loco in ea, quæ nunc prima est, codicis pagina recentior quidam sæculo circiter xv scripsit hæc verba ad marginem, τοῦ θελοῦ Κυρολλου, id est, *divi Cyrilli*. Equidem *Didymi* nomen fideliter hic apposui, quod librum *De Spiritu sancto*, quem S. Hieronymus Latine transtulit, quique siue controversia *Didymi* est, bis auctor alleget ut suum. Quinetiam a S. Augustino citatum, ac *Didymo* tributum hoc opus, a *Didymo* autem ipso suas in *Epistolam Joannis primam Enarrationes* in his libris forsitan allegatas fuisse adderem, nisi ea nunc omittenda essent, quæ dubitatione non carent. Sed de his opportunius alibi ac fusius. Nunc illud tantum obiter animadvertere placet, *Didymum* hunc, celeberrimum illum theologum esse, de quo tam multa veteres scripserunt, quique in œcumenica Florentina synodo, parte II, collatione XII, dicitur *magnus Didymus*. Codex vero, ex quo ipse opus hoc manu B

(2) *Index capitum*. Initio secundi ac tertii libri indices capitum atque argumentorum habet codex: itaque dubitandum non videtur, quin exstarent etiam initio primi una cum sex capitibus, quæ interierunt. At cum libro III, cap. 2, argumenta a se antea pro Verbi divinitate allata in compendium redigat *Didymus*, hanc nobis jaecturam aliqua ex parte resarcit ipsemet. Equidem, etsi modica spes erat, fore ut aliud calamo extatum, atque integrum exemplar inveniretur, tentare tamen volui, eaque etiam de causa duobus ferme abhinc annis epistolam de tribus hisce libris deli ad amicissimum mihi, doctrinaque et omnibus virtutibus ornatum præsulem Joannem Archintum, Archintum, inquam, illum, Bononiensium desiderium, nobilissimæque familiæ præclarum lumen, atque alteram hoc sæculo *spem*. Sed quo abripior? Redeamus in viam. Ex quo igitur illud, quod dixi, opusculum in undecimo novæ

A

I CAP. VII (3).

Qui (4) ergo (5) Filio (6) credunt, vereri non debent, ne accusentur, quod creatis diis honorem

collectionis Calogeranæ tomo eddi, necdum ullum aliud, quod sciam, hujus operis exemplar repertum est: itaque diutius expectandum non censeo, opus vero ipsum ita edere statui, ut est in codice Passioneiano, præsertim cum pluribus et amicorum, et doctissimi in primis, atque eminentissimi card. Nicolai Antonellii litteris excitatus sim.

(3) *Caput septimum*. Vox *caput* deest in Græco et hic, et in sequentibus. [Illam supplevimus.] Pleraque autem capita suum habent in fronte argumentum, non tamen omnia, ut vel e septimo hocce apparet. Qua de causa mihi ea non a *Didymo* ipso dictata esse, sed a librario, aut a studioso aliquo homine addita fuisse verisimilius videtur, cum præsertim auctoris mentem non omnia accurate referant. In hoc porro capite auctoritate potissimum Pauli apostoli probat *Didymus*, Deum esse, non servum, aut creaturam.

(4) (1 a) Totum hoc *Didymi* opus in totidem segmenta partitus sum, quot sunt Passioneiani codicis membranæ, seu folia, ut, si quis codicem ipsum consulere voluerit, facili negotio inveniat quod quærit. Hæc ergo nota (1 a) significat hic incipere primi segmenti partem primam, nimirum primam paginam illius folii, quod nunc est primum, olim vero erat quintumdecimum, aut sextumdecimum, cum codex erat integer. Nota vero (2 b) exempli causa, quæ paulo post apponetur ad initium octavi capitis hujus libri, designat, ibi incipere secundam partem secundi segmenti, seu secundam paginam secundi folii. Quoniam porro tria priora codicis folia magna ex parte mutila sunt, quod litterarum vestigia evanuerint, idcirco servata, ubi lacunæ occurrent, eadem circiter vacuorum spatiorum, ut sunt in codice, intercapedine, ea hic exhibenda curavi. Singulæ uniuscujusque folii pagine septem ac viginti versus inibi habent. Secunda incipit, σωσ Ἰησοῦ: tertia: Καὶ οὐκ ἐξ: quarta: Η. περὶ τῶν μυθολογούντων: quinta: Κατὰ τὸν ἔκτατον: sexta: Τοῦτο εἰ καὶ ἔγραψα.

(5) *Qui ergo*. Prima hujus capitis verba, ἐκφρεύειν ἔγκλημα, etc., allegat infra, aut, si malis, respicit *Didymus* segm. 151 a, seu lib. III, cap. 2, argum. 14.

(6) *Filio*. Codex habet τῷ Υἱῷ, sine iota subscris-

et gloriam referant : hujusmodi enim eos **2** criminationem effugere peritus in lege (7) Paulus, a divino Spiritu edoctus, fidejussor est. Quinetiam, quia Filius in creaturis non numeratur, *atheos* (8), sive Deum non colentes, ipse vocat eos, qui antea non Filium, sed Deum Patrem duntaxat cognoverant. Nam alicubi quidem scribit (9) : *Memores estote, quod aliquando vos gentes in carne, qui diciturini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta; quia eratis illo tempore sine Christo, alienati a spe Israel, et hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, et athei (aut sine Deo) in mundo; alibi vero (10) : Sed tunc quidem ignorantem Deum, iis qui natura non sunt dei, serviebatis. Nunc autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo, quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo ut olim servire vultis (11)? Sed veteris quoque legis novam (12) semper, et nunquam ad senium vergentem salutarem de Christo et Spiritu sancto prædicationem, et ecclesiasticam sanctionem præstantiorem ducit, eo quod perfectior sit, et non habeat neque. neque vero pulchrius, aut (13) majus. ratione, aut modo. enim. scribit. Factus sum (14). securdum (15) amulationem persequens Ecclesiam, secundum justitiam, quæ in lege est, factus irrever-*

A Γῶν ὁ ἔννομος Παῦλος τῷ θεϊκῷ Πνεύματι σεσοφισμένος ἐγγυᾶται. Ἐτι δὲ καὶ ἀθέους ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ τούτου ἐκτός τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωκότας (ἐπειδὴ οὐκ ἐν ποιήμασι τελεῖ), γράφων πῆ μὲν, ὅτι *Μνημονεύετε, ὡς ποτε ὕμεις τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ οἰ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου* ὅτι ἦτε τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ χωρὶς Χριστοῦ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ· πῆ δὲ· Ἄλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσιν θεοῖς· νῦν δὲ γινώσκτες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; Ἄλλὰ καὶ τοῦ πρῆσβυτέρου νόμου τὸ ἀεὶ νέον, καὶ οὐκ εἰς γῆρας ἀποκλίνον σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸν ¹⁰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμόν προφερέστερον ἡγείται διὰ τὸ ¹¹ τέλειον καὶ τὸ μὴ ἔχειν μήτε ἄνομ. ἐνοχοῦν μήτε ¹² μῆν κάλλιον ἢ μεῖζον. χρῆ προτεθῆ. λόγῳ ἢ τρόπῳ. καλλ. γὰρ τῷ ¹³ χρήματι τοῦτῳ γράφει πεπ. σι ¹⁴ τὸ μὲν, ὅτι Ἐγενόμην. κατὰ ¹⁵ ζῆλον διώκων τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἀμεμ-

pto. Nimirum cum ea littera non pronuntietur, librarii paulatim eam in scribendo negligere cœperunt : itaque mirum non est, si is qui codicem Passioneianum exaravit, eam perpetuo omittit. Ego ubique illam restitui, a scriptura codicis consulto recedens hac in re : quod si alibi necessario ab ea recedendum mihi fuerit, lectorem inonebo. Interpunctionem codicis ideo non immutavi, ut, si cui illa, quam in translatione secutus sum, non arriserit, is norit quomodo scripserit librarius. Hæc porro adnotatio ad Græcum fontem pertinet, non ad meam translationem : verum quo res expeditior sit, ac ne cogatur lector notas hasce modo ad Græcum exemplar referre, modo ad Latinam interpretationem, omnes ad hanc apponendas statui. (7) *Peritus in lege.* Respicere videtur versiculum 21 capitis ix Epistolæ ad Corinthios. In Græco est, ἔννομος. Quæ vox apud ethnicos scriptores legitimus significat : ita ἔννομον δικαστήριον Polluci est legitimum dicasterium, seu legitimus iudicum conventus, qui scilicet servato ordine a legibus præscripto coit. In Græcis Bibliis ἔννομος denotat consentaneum legi. Ita auctor prologi in *Ecclesiasticum*, ἔννομον βίωσιν dicit vitam quæ ex legis præscripto ducatur, etsi interpres ibi verterit *legitimam vitam*. In Proverbis autem cap. xxxi, vers. 26, fortis mulier dicitur *aperire os*, id est loqui, ἐννόμως. Verum a Didymo Paulus hoc in loco dicitur ἔννομος alio sensu, ut opinor, nimirum ut *legis peritus* denotet. Quo sensu fortasse a Timone in *Sillis Socrates* dictus est ἐννομολόσσης eo versu, quem Laertius in *Socrate*, et Sextus Empiricus libro *adversus Mathematicos* afferunt. Empiricus sane ipse ita eam vocem accepisse videtur, cum subjunxit : *Δὲ καὶ ἐννομολόσσης προσέθηκεν, ἅτε τοῦ ἡθικοῦ μέρους βντος τοῦ περὶ τῶν νόμων διαλέγεσθαι*, id est : *Ac proinde addidit ἐννομολόσσης, quod de legibus disputare ad ethicen pertineat.*

C (8) *Atheos.* Hoc sensu Aetius Aetionii præceptor, Arianus, cognominatus fuerat *Atheus* eo ipso sæculo, quo hæc scripsit Didymus. (9) *Scribit.* Ephes. ii, 11, 12, ubi Græca editio habet : *Δὲ καιρῷ ἐκεῖνῳ, ὅτι ὑμεῖς ποτε.* Et paulo post, ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ. Pro : ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, id est, *alienati a spe Israelis*, eadem editio habet : ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, quod Vulgatus vertit : *alienati a conversatione Israel.* (10) *Alibi vero.* Galat. iv, 8. Græca editio habet : *τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.* Vocem vero ἄνωθεν, quam verti ut *olim*, habet Græca etiam editio; sed Vulgatus interpres eam omisit. (11) *Vultis?* Punctum interrogationis ita scribit librarius, ut hic impressum est in Græco. Quæ vero paulo post Italico characterè impressa sunt, dubiæ lectionis esse scias. (12) *Novam,* etc. Cum hæc, et ea quæ sequuntur, usque ad verba, κατὰ ζῆλον, mutila sint in codice, et ad legendum perdifficilia, idcirco dubiæ interpretationis sunt, atque lectionis. Ut autem conjicere queat lector, quot circiter verba in proxima lacuna, aliisque paulopost sequentibus, desint, numeros in Græco apposui, quibus significatur, ubi corruptæ lineæ incipiunt, et ubi desinant in codice : nimirum linea 18 primæ paginæ incipit a voce ἐκκλησιαστικόν, decima nona a syllabis λειον, et ita porro. (13) *Aut.* Librarius voculam ἢ, id est, *aut*, semper scribit sine accentu, sic, ἢ. Ego illum ubique restitui. (14) *Factus sum.* Citabat hic fortasse aliquem Pauli locum, cujusmodi est ille Epistolæ ad Coloss. I, 25 : Ἡ Ἐκκλησία ἢς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος. (15) *Secundum.* Philipp. iii, 6 et 7. Græca editio, item ut Didymus, habet *Ecclesiam.* Vulgatus vero : *Ecclesiam Dei.*

ποσ' ἀλλ' ἄπειρα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἠγοῦμαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν. Ἀλλὰ μνοῦνγε καὶ ἠγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Ἰησοῦ [1 b] Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἠγοῦμαι σκῆλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω· Ῥωμαίοις δέ· *Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε.* Ἄρα δὲ καὶ πρὸς τί ἄλλων, καὶ οἷα διανοηθεῖς, ἀκραιφνοῦς θεογνωσίας εἶθις, ἰδια γέγραφεν, Κορινθίους μὲν τὸ δευτερον, ὅτι γε εἰ τῷ Υἱῷ τις καταλλάγη, τῷ Θεῷ καταλλάγη· καὶ ὅτι ἐν Χριστῷ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν σύμβασις, ἐστὶ τῷ κόσμῳ; Ἐχει δέ· Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. Ὑπὲρ Χριστοῦ ὃν πρεσβύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν. Δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ· καταλλάγητε τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν, ὡς πάντα τὰ ἄλλα. . . . ἃ παρ- εἰς ἐκήρυττεν μεγάλη ¹⁸ αὐχῶν, ὅτι καὶ τὸ δοκοῦν ἐπινοεῖσθαι εἶναι Χριστῷ διὰ τὴν φιλόνητον αὐτοῦ εἰκονομίαν, πᾶσαν εὐκλειαν καὶ βώμην βρούει ἐγὼ. . . . τούτο ποιῶν ἐξ ἔργου· ἵνα καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἐνδόξου τῆς ἀγένης καὶ ἀκήρατος καὶ θεότητα μὴ κατοπτεῶν ²⁰ Γραφῆν ὁ. οφλοῖ· Ἐλεγεν δὲ τοιαύδε ²¹· *οὐκ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.* Ῥωμαίοις δέ· *δικαιωσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας* ²⁴ φησι. ἀπὸ Θεοῦ ἕκαστος ²⁵. Γαλάταις δέ· *Εἰδότες, ὅτι οὐ διακιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· ὅτι ἐξ [2 a] ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ.* Ἐξηγεῖται δὲ καὶ ἐτέρωθι, ὅτι Ὅθτε περι-

hensibilis. Sed quæ mihi fuerunt ³ *lucra, hæc arbitratum sum propter Christum detrimenta. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini nostri* (16): *propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.* Ad Romanos vero (17) scribens: *Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. Quidam vero spectabat, et qualia cogitabat, cum rursus germanæ ac veræ Dei cognitionis propria scripsit ad Corinthios* (18) in secunda Epistola affirmans, si quis Filio reconciliatus fuerit, Deo reconciliatum esse; et mundi cum Deo reconciliationem esse in Christo? Hæc autem habet (19): *Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi ipsi, non reputans illis delicta ipsorum, et ponens in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tanquam Deo exhortante per nos. Obscramus pro Christo: reconciliamini Deo.* Et rursus, ut alia omnia. omittens, magnopere gloriabatur, ac prædicabat illud etiam quod Christo propter benignam ejus lucrationem ignominiosum esse videtur, gloriam undequaque, ac vim veluti effundere. ut (20) etiam qui in gloriosa Passione increatam, et immortalem, et. deitatem non agnoscit, Scripturam. ait autem in hunc modum: *Non judicavi* (21) *me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Ad Romanos vero scribens ait: *Justitia* (22) *autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes, et super omnes credentes.* inquit. a Deo unusquisque. Ad Galatas vero: *Scientes* (23) *quod non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi; et nos in Christum Jesum credidimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis: quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro.* Alibi vero etiam sic exponit:

(16) *Jesu Christi Domini nostri.* Græca editio habet: Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου, id est *Christi Jesu Domini mei.*
 (17) *Ad Romanos vero.* Didymum memoria fesehit hoc in loco; nec enim exstant hæc in Epistola ad Romanos scripta, sed in secunda ad Corinth., cap. xi, vers. 4. In libro quoque *De Spiritu sancto* in simile erratum labitur; nam num. 5° (pag. 3, tom. II Operum S. Hieronymi editionis Veronensis) legitur: «Ad Corinthios quoque idem scribens: Nolite, inquit, contristare Spiritum sanctum:» quæ tamen verba in Epistola invenies ad Ephesios scripta, cap. iv, vers. 30, non vero in Epistolis ad Corinthios. Numero autem 11, pag. 119 a Paulo dicta esse ait in Actis apostolorum quedam verba, quæ a Petro sunt pronuntiata. Duo hæc emendare in sua interpretatione Hieronymus debuisset, si id verum foret, quod nonnulli nescio quibus argumentis inducti censuerunt, eum aliqua in transferendo eo libro addidisse, aut abstulisse, aut immutasse: id quod eum fecisse, in animum inducere nequeo, id tamen exceptis locis, in quibus is, qui ex una in aliam linguam convertit, vocabulum aliquod in translatione, quo sententia non mutetur, sed decla-

retur, aliquando cogitur adjicere. Cæterum qui in veterum Patrum lectione versati sunt, norunt, nonnunquam hujusmodi in illis quoque menda occurrere, ac præsertim in Clemente Alexandrino. Quare non est cur miremur, si cæcus quoque, qui memoriter omnia citabat, ac per notarios scribere cogebatur, aliquando in ea inciderit: illud potius mirum suminopere, atque adeo instar prodigii est, ipsum tam multa sacrorum librorum loca memoria retinuisse, atque in promptu, quoties usus esset, habuisse, quam multa in hoc opere allegantur; quæ sunt innumerabilia.
 (18) *Ad Corinthios.* Lego II ad Cor. v, 18, 19 et 20; nec enim Pauli verba hic allegat, sed sensum.
 (19) *Habet.* II Cor. v, 19 et 20.
 (20) *Ut.* Ea omitto in translatione, quorum et lectio, et sententia incerta. Legendum fortasse, ἔγνωσμένον τούτου ποιῶν ἐξ ἔργων.
 (21) *Non judicavi.* I Cor. ii, 2, ubi Græca editio habet: οὐ γὰρ ἔκρινα.
 (22) *Justitia.* Rom. iii, 22.
 (23) *Scientes.* Galat. ii, 16, ubi Græca editio habet: Εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Et paulo post: Διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σὰρξ.

Neque (24) circumcisio aliquid valet, neque praeputium . sed fides nova, quae per charitatem agitur. Cum autem hujus loci (25) sensus reconditus sit ac profundus, idcirco explicandus est. Hoc itaque docere vult, Christi adventu (26) novam quamdam et unicam fidem compertam omnibus hominibus factam esse: juxta quam nullus neque Judaisino neque Hellenismo locus relictus est. Haec autem et juxta illud (27): *Ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia*. Et ut quidem Deum noscens eluxit vero in salutari doctrina Lux vera, et libera Filii; et quibusdam ipsorum ignoratum mysterium, propter recentem in ipsis polytheismi ex Aegypto memoriam. Venerandus itaque Dei Filius propriam naturam libertatem e caelo habere testificans, nec sororem, ut sic dicam, illi esse creaturam. Quidquid enim productum est (28), servum est ejus a quo productum est, et quidquid creatum est, creatoris servum est. alt ad Petrum: *Reges (29) terrae a quibus accipiunt tributum vel census? a filiis suis, an ab alienis?* Cumque ille respondisset: *Ab alienis; dixit illi Jesus: Ergo liberi sunt filii. Ut autem non scandalizemus eos, vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus invenies staterem: illum sumens, da eis pro me, et te*. quidem de his. Ii vero non cessant adhuc.

5 CAP. VIII.

De iis (30) qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.

Blaspheme sese opposcentes (31) sic fabulantur: Pater, inquit, Filium fecit, quod sibi utilissimus futurus esset; ut ipsi nempe ad aliarum creaturarum conditionem inserviret. Sed nequaquam animadvertunt, ex hac illorum sophistica ratiocinatione illud consequi, ut in Deum et invidia, et desidia, et alia hujusmodi, quae crassa ac materialia sunt, inducantur. Oportet enim videre; nam si praecleara res creatio est (ut sane est, ac divinae duntaxat magnificentissimaeque naturae propria ique soli reservata: ne de-

(24) Neque. Galat. v, 6, ubi Graeca editio non habet vocem, καινή, id est, nova, quam Didymus explicationis causa adjecisse videtur. Ita sane non raro facere consueverunt veteres Patres, ac ipse Didymus alibi.

(25) Loci. Vox, λόγος, non raro apud Didymum, et alios Scripturae locum designat, ut videre licet etiam in ejus libro De Spiritu sancto, atque in Enarrationibus in Epistolas catholicas.

(26) Adventu. In Graeco, επιφάνεια, id est, apparitio, seu manifestatio: quo nomine Christi adventum in Scripturis, et a Patribus designari, nemo ignorat.

(27) Juxta illud. II Cor. v, 17, ubi Graeca editio habet: Τα αρχαία παρήλθεν· Ιδού γέγονε καινή τα πάντα. Didymus noster segm. 165 a. rursus hanc locum sic affert: Τα αρχαία παρήλθεν· Ιδού

τομή τι Ισχύει, ούτε ακροβυστία, άλλα καιτή πιστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Τοῦ δὲ λόγου βαθύνοτος, τὸν νοῦν ἀναπτυκτέον. Διδάσκειν μὲν οὖν βούλεται, ὡς ἡ Χριστοῦ ἐπιφάνεια καινήν τινα καὶ τὴν μόνην πίστιν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐξεύρετο· ' καθ' ἣν οὐδὲ μίαν χώραν οὔτε Ἰουδαϊσμῷ. ηρισμῷ ὁ καταλέλοιπεν. Αὕτη δὲ νοη. εν καὶ. ὁ κατὰ τὸ, Ἰδοὺ τὰ ἀρχ. καινὰ γ. πάντα. ¹⁰ Καὶ ἵνα συνελ. μὲν δε. ¹¹ Θεὸν εἰδὼς νόμ. ὡς. τελει. τὴν περι. ¹² σιν. Ἀνέλαμψεν δὲ εἰς σωτηριο. διδασ. ¹³ Φῶς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἐλεύθερον, ὁ Υἱὸς· καὶ πα. ¹⁴ τισιν αὐτῶν ἀγνοούμενον μ. ¹⁵ διὰ τὴν ἑναυλον ἐν αὐτοῖς τῆς πολυθείας ἐξ Αἰγύπτου μνήμην. Προσμαρτυρῶν τοίνυν ὁ σπ. τὸς Θεοῦ Υἱὸς τῇ οἰκείᾳ φύσει τὸ ἄνωθεν ἐλεύθερον, καὶ μὴ ἀδελφὴν οἶον ἔχειν τὴν κτίσιν. Δούλον γὰρ πᾶν τὸ παραχθὲν τοῦ παραγαγόντος. ¹⁶ Καὶ τὸ κτισθὲν κτίσ. ἔτρον· Οἱ ¹⁷ βασιλεῖς τῆς γῆς. ἦρσαν; ἀπὸ ¹⁸ τῶν υἰῶν αὐτῶν. ¹⁹ Ἀποκρινομ. Ἐπ τῶν. εὐθεροῦ ²⁰ εἰσιν οἱ υἱοι· Ἰνα δ. ²¹ ρευθεῖς εἰς θάλασσαν. τὸν ²² ἰχθῶν ἄρον· καὶ. ρα· ²³ ἐκείρον λαβῶν ἐν ²⁴ περὶ τούτων. Οἱ. αὐόνται ἔτι.

ΚΕΦ. Η'.

[2 b] Περὶ τῶν μυθολογούντων δεῖ ὁ Πατὴρ ἐποίησε τὸν Υἱὸν ἐπὶ τῇ ὑπουργίᾳ τῆς κτίσεως.

Βλασφημῶς ἀντεξάγοντες καὶ διαμυθολογούντες, φασὶ τὸν Πατέρα πεποισθῆσαι Υἱὸν χρεωδέστατον, ἐπὶ τὸ ὑπουργεῖν αὐτῷ πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν κτισμάτων. Οὐκ ἔτι κατανοοῦντες ὅτι, ὡς ἐξήρηται τοῦτο οὐδὲ στοχαστικοῦ αὐτῶν λόγου φθόνος ὅτι τε καὶ ἄκνος καὶ ἕτερα ὑλικά· δεῖ γὰρ δέησιν καὶ ταῦτα ὄραίν. Εἰ γὰρ καλὸν τὸ δημιουργεῖν (ὡς περ οὖν καλὸν, καὶ μόνον ἴδιον, καὶ μόνον ἐξαιρετὸν τῆς θεϊκῆς ἀφθόγου φύσεως, ἵν' ἔχοι καὶ ὑπὸ τοῦ δοξάζηται), ἀνθρώπου μὴ πάντα δι' ἑαυτοῦ ἔκτισεν, ἀλλ' οἷον εἴπως κατώκνησεν; Εἰ δὲ καὶ μέγα τοῖς κτιζομένοις

καινὰ γέγονε πάντα.

(28) Productum est. Apud Graecos Patres παράγειν saepe est producere, seu condere: itaque αὐτοπάραχτον dicunt quod per se productum sit. Quin Lucianus quoque illa voce hoc sensu usus est. Didymus vero eadem significatione dixit etiam παραφέρειν, et παραχομίζειν.

(29) Reges. Mauth. xvii, 24, 25 et 26. Quae in codice hic legi nequeunt, partim ex Bibliis, partim ex conjectura supplevi in interpretatione Latina.

(30) De iis. Capitulum argumenta ita posuit, ut sunt in codice. Vide notam 3, pag. 1.

(31) Sese opposcentes. Ἀντεξάγειν proprie significat, copias adversus hostes educere. Quae mox sequuntur usque ad finem hujus segmenti, incertum pleraque habent sensum, utpote mutila.

ὃ ὑπὸ τοῦ μελζονος καὶ ἐ . . ἤρημε οὐ παραφέ-
 ρεσθαι· (εἶπερ κατ' αὐτοὺς μελζων τοῦ ἰδίου Υἱοῦ
 Λόγου ὁ Πατήρ), ἐδάσκαينه τοῖς δοξάζουσιν αὐτὸν
 τὴν δι' ἑαυτοῦ ποιήσιν. Εἰ δὲ καὶ ὑπερῆφαν . . .
 ἀδυναμίας τε ἕμα παρτάσασιν οὐκ ἀπήλλαχται τὸ
 διὰ ἡμεῖς τοῦ ποιημ . . . τὸ παραγόμενον τοῦ
 παράγοντος ἡ αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ ἤπερ τοῦ δι' ἐτέρου
 ποιούντος μελζονα τὴν δόξαν ἐκφαίνει· οὐπω γὰρ ὄν,
 τοῦ ἀεὶ ὄντος νεύμασιν ὑπακούει, καὶ ὅσον οὐδέπω
 διαπεραίνεται, καὶ μέτρα ἄπροσέχοντα . . . καὶ
 οὐκ ἔχει ἐν τινι τὸ ἄλλο . . . πέρφρα-
 νος μόνον ὁ ὑπερῆ . . . ἄλλ' ἤδη καὶ τὰ
 ταυτὸ . . . εἰ δειχθείη πάντα ὅσα ἄν . . .
 οὐσίαν καὶ ἀπ . . . ρ . . .
 μ . . . τ . . . ἀρῶ τεθνηκότι . . .
 Δεῖρ . . . ἄλλω . . . Ἀφ' ὧντα . . .
 ἐπιτάσσω . . . Ἐξελε . . .
 ποιεῖν δι' ἄλλου [5 α] κατὰ τὸν
 ἐκείνων νοῦν δεικνύσει τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα, οὗ αἰ
 νήσεις ποιήσεις εἰσὶν, μὴ δύνασθαι δι' ἑαυτοῦ τὸ
 πᾶν διαπεραίνειν διχα τῆς ἐπιουρίας ἐκείνου τοῦ δι'
 οὗ ἡ ἐν ᾧ ποιεῖ· τὸν δὲ γε Υἱὸν, ὡς τι ἀψυχον ἔργα-
 νον· πῶς οὐ μέγα προσπύσας, καὶ τὰς χεῖρας
 ὑπίας ἀντιθεῖς ταῖς οὐτωσὶ ἀργαῖς δυσφημαῖς,
 ἀναχωρήσει, δεδιώς μὴ ὑπόδικος γένηται τοῦ θεοῦ
 δ. καστρηίου, καὶ ἀκοῆς ἀπροαιρέτου χάριν;

as manus (39) tenere desinat, nec sese tam immanibus blasphemias (40) opponat, neque vereatur
 ne in divino tribunali reus fiat vel ex eo quod involuntarie hæc audiverit (41) ?

ΚΕΦ. Θ.

Περὶ ὧν λέγουσιν αἰρετικοί· Ποιὲ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη,
 καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξεπορεύθη; καὶ τὰ λοιπά.

Τοσοῦτων τοίνυν καὶ οὕτω σαφῶν ἀποδείξεων οὐ-
 ὦν καὶ τῆς Γραφῆς παραινούσης ποικίλαις καὶ ἐξ-

(32) Qua de causa. Lege, si magis placet, ἀνὸ
 ὅου, pro ἀνὸτόου.

(33) Quodammodo. Lege ὅσον εἶπω, vel ὁλοκλη-
 πως.

(34) A majori. In Græco legendum fortasse ὑπὸ
 τοῦ μελζονος καὶ ἐξηρημένου.

(35) Veni. Joan. xi, 43.

(36) Dimittuntur. Matth. ix, 2 et 5. Lego, ἀφένω-
 ται, id est, dimissa sunt, sive, ut vertit Vulgatus,
 dimittuntur. Segmento quoque 51 a. codex habet,
 ἀφένονται. At segm. 39 a. ἀφένονται.

(37) Exi. Fortasse hic citabatur illud Marc. i,
 25, ubi Jesus spiritui immundo ait : Ἐξελεθε ἐξ
 αὐτοῦ, i. e. Exi ab ipso.

(38) Est facere. Respicit fortasse illud Geneseos,
 Dixit... et factum est. Hieronymus in libro contra
 Joannem Jerosolymitanum : Cujus velle, inquit, fe-
 cisse est. Clemens Alexandrinus in Protreptico : Sola
 ejus voluntas est mundi creatio. Similique modo lo-
 quuntur fere omnes sancti Patres. Quin Aristoteli
 phanes quoque : Δύναται γὰρ ἴσον τῷ δρᾶν τὸ
 καίεν, id est : Cogitare, et facere sunt idem.

(39) Remissas manus. In Græco, τὰς χεῖρας
 ὑπίας· quæ locutio ignaviam denotat, et æquivalet
 illi, quæ in Græcis Bibliis sæpius legiuntur, ubi
 dicuntur manus dissolutæ, sive, ut est apud Isaiam
 xxxv, 3, χεῖρες ἀνεμμέναι. Respicit fortasse Didy-
 mus illud Jobi xi, 13 : ὑπιάσεις δὲ χεῖρας πρὸς
 αὐτὸν, quod tamen in Vulgato sic se habet : et ex-
 tendisti ad eum manus tuas.

(40) Blasphemias. In Græco, δυσφημαῖς. Vox au-
 tem δυσφημία in sacris libris, ac Græcis Patribus
 sæpe blasphemiam valet, non vero simpliciter convi-
 sium, aut quid simile. Ita lib. I Machab. vii,

A sit qui gloriam ei reddat) qua de causa (32) non
 omnia per semetipsum creavit, sed eum quodam-
 modo (33) piguit id facere ? Si vero creatis rebus
 perhonorificum est a majori (34), et a pro-
 ducit, ac, eorum quidem sententia, proprio Filio
 Verbo major est Pater : iis ergo, a quibus glorifi-
 catur, creationem per semetipsum factam invidit
 ipse Pater. Si autem nec superbix, neque impotentix
 is omnino expers est : quod per mediatorem
 quod producitur, ejus, qui illud per semet
 ipse producit, quam ejus, qui per alterum facit ;
 majorem gloriam exserit : cum enim nondum sit,
 illius nutibus paret, qui semper exsistit, et statim
 perficitur, et convenientes habet mensuras, neque
 ulla in re deficit . . . superbus tantum . . . sed
 jam et . . . omnia quæcunque . . . auctoritatem,
 et Lazaro mortuo : Veni (35) foras
 alteri : Dimittuntur (36) tibi peccata
 præcipiens : Exi (37)
 facere per alium : juxta eorum interpretationem
 ostendit, Deum quidem Patrem, cui cogitare est fa-
 cere (38), non posse universum per semetipsum per-
 ficere sine illius ope, per quem, aut in quo ope-
 ratur : Illum vero veluti quoddam inanimatum
 instrumentum esse : quomodo recedere poterit,
 quin hæc magnopere contemnat, ac veluti remis-
 sas manus (39) tenere desinat, nec sese tam immanibus blasphemias (40) opponat, neque vereatur
 ne in divino tribunali reus fiat vel ex eo quod involuntarie hæc audiverit (41) ?

C

CAP. IX.

De eo, quod dicunt hæretici : Quænam (42) Filius
 genitus fuit, et Spiritus processit ? et cætera.

Quum ergo tam multa sint, tamque manifesta
 argumenta (43) : Scriptura vero moneat (44) ne va-

38, ubi legitur : μνησθητι τῶν δυσφημιῶν αὐ-
 τῶν, recte Vulgatus interpret vertit : memento
 blasphemias eorum. Quo modo transtulit etiam lib. II
 Mach. xiii, 11. Sed cap. xv vers. 32, ubi legitur : τὴν
 χεῖρα τοῦ δυσφήμου, Vulgatus habet : manu nefaria ;
 at, si verbum verbo reddere malis, verti potest :
 blasphemii hominis manu : quod tamen eodem
 recidit. Didymi nostri, apud Joannem Damascenum,
 in Parallelis, pag. 379, similem fere habes sententiam :
 Κίνδυνον, inquit, φέρει πολλάκις τὸ δυσφή-
 μους λόγους ἀκούειν, quæ verba sic transtulit inter-
 pres : Periculum sæpe affert turpia verba audire ;
 sed malum : blasphemos sermones audire.

(41) Audiverit. Nimirum inter actiones, quæ
 olim in judicio intendebantur, erat τέρψις ἀκοῆς,
 id est, delectatio auditus. Eum morem respexit hic
 fortasse theologus noster : qui si vereri videtur,
 ne is a Deo puniatur, qui blasphemias imprudens
 audit, quid de illis adolescentibus dicturum putamus,
 qui opera sive hæreticorum, sive improborum iffo-
 rum hominum, qui cum se catholicos videri velint,
 Christiano tamen homine indigna scribunt, peryo-
 lutare non verentur ?

(42) Quænam. Lego, ποῦτος.

(43) Argumenta. Sive, testimonia. Didymo enim
 ἀπόδειξις, μαρτυρία, γραφικὴ ἀπόδειξις, πίστις,
 κεφάλαιον, ἐδάφιον, χωρίον. ῥητὸν, ῥήμα, λέξις, λό-
 γος. περιοχὴ, γραφή, λόγιον, γραφιὸν, ac si quid
 aliud est, quod mihi in præsens non succurrat, sæpe
 idem

(44) Moneat. Hebr. xiii, 9, ubi Græca edi-
 tio habet verbum περιφέρεσθαι, quod est circumferri ;
 sed Didymus legit παραφέρεσθαι : imò
 et Vulgatus interpret, cum vertierit abduci.

ns et peregrinis doctrinis abducamur, neque vocum inanitates (45) fugiamus : heterodoxi e Scripturis suæ ipsorum sectæ dogmata probare nescientes, et tanquam (46) ebrii sermonem habentes de unaquaque re hæc atque illac veluti jactatum et vacillantem, varia sophismata ab ipsis malo artificio composita, et diu multumque meditata objiciunt : cujusmodi sunt ista : Nonne ergo, inquit, omnia sunt ex Deo? Quibus respondendum est : Sed non per generationem, ut Filius : neque per processio- nem, ut Spiritus Dei : neque talia operantur, aut tam illustres obtinuerunt confirmationes. . . . de- inde aiunt : Quandonam Filius genitus est, aut Spi- ritus processit? Tunc 7 quam Pater genitus non fuit (47). Si enim et post ipsum, et ut fas non est inquirere. enim in loco : quoniam neque. qui genuit, et qui generatus est; ita neque. tempore : cum enim Deus sit Filius et Verbum. similiter (48) et Spiritus. Quomodo au- tem, inquit, genitus est? At hoc, etsi scriptum sit de Filio quidem : *Ex utero* (49), *ante Luciferum genui te*; de Spiritu sancto autem : *Spiritus a me* (50) *procedit*; et David (51) ita psallat : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnes virtutes eorum* (52); et Jobus dicat : *Spiritus divinus* (53) *qui fecit me, et status Omnipotentis docens me*; et Domi- nus ipse doceat : *Spiritus veritatis* (54), *qui a Patre procedit*; ac Paulus demum scribat (55), ipsum esse Spiritum Dei, sicut hominibus est ipsorum spiritus : tamen omnem mentem excedit (56). Quia

ταις διδασκαίς μὴ παραφέρεσθαι, φεύγειν δὲ τῆς κερωρωτίας· οἱ ἑτερόδοξοι συστήσαι ἀπὸ Γραφῶν τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἀποροῦντες, καὶ ὡς ἂν οἱ μεθύοντες τῆδε κάκιστος τὸν ἐφ' ἐκάστῃ λόγον διαριπτούμενον ἔχοντες, διάφορα σοφίσματα συνταγέντα αὐτοῖς κακοτέχνως καὶ κατὰ πολὺ μελετηθέντα προβάλλουσιν, ἐν οἷς ἐστὶ ταῦτα· Τὰ σύμπαντα οὖν, φη- σὶν, οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ; Οἷς ἀποκριτέον· Ἄλλ' οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ Υἱὸς· οὐδ' ἐκπορευτικῶς, καθὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· οὐδὲ τοιούτων ἐστὶν ἐνεργειῶν, ἢ οὕτω περιδιδέπτων ἡ ξηλιώθη συστάσεων. εἶτο· Πότε οὖν ὁ Υἱὸς ἔγεννηθη.; Τότε, ὅτε ὁ Πατὴρ οὐκ ἔγεννηθη. Εἰ γὰρ καὶ μετ' αὐτὸν, καὶ ὡς ἀθέμιτον τὸ ζητεῖν. γὰρ ἐν τότῳ ἐπειδὴ μῆτε περι ορ. ἦσας καὶ ὁ γεννηθεὶς οὕτως οὐδ' χρόνῳ. Θεὸς γὰρ ὢν ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος, τοῦ το ἄλλα τοῦ ποιεῖν ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα. Πῶς δὲ, φησὶν, ἐγεν- νήθη; Τούτο εἰ καὶ ἐγράφη περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ· [3 b] Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Δαυὶδ ψάλλει· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωθήσαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν· καὶ εἰ λέγει ὁ Ἰωβ· Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιῆσάν με, προὴ δὲ Παντοκράτωρ ἢ διδάσκουσά με· καὶ εἰ Κύριος διδάσκει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Παῦλος γρά- φει, Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνθρώποις τὸ

idem valent; significant scilicet Scripturæ locum, testimonium, auctoritatem, capitulum, etc. Quod spectat ad vocem ἀπόδειξις, eam sæpe hoc sensu usurpatam invenies infra, ut ex. gr. segm. 54 b. At demonstrationem quoque significare hic potest.

(45) Inanitates. Ex prima ad Tim. vi, 20.

(46) Tanquam. Pro ὡς ἂν οἱ, malim legere ὡς ἂν εἰ, seu ὡσανεὶ. Pro διαριπτούμενον, legὸ διαρ- ριπτούμενον. Similem porro Didymus sententiam habet apud Joannem Damascenum in *Parallelis*, pag. 727 : Αἱ οὐκ ἀληθεῖς δόξαι, inquit, διὰ μυρίων ψευ- θεολογῶν βαδίζουσαι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῆς ταυτῶν ψαττησῆως οὐκ ἔχουσι διτήρησιν· quæ sic verto : *Falsæ opiniones, cum per sexcenta vagentur falsarum ratiocinationum commenta, unam eandemque doctrinæ suæ enarrationem non habent.*

(47) Genitus non fuit. Præclara responsio! quam Didymus ex Gregorio Nazianzeno, paucis ante illius obitum annis defuncto, desumpsisse existimo : is enim oratione 35, qua Eunomianos refellit, simili plane ratione ait : Πότε ὁ Υἱὸς γεγέννηται; Ὅτε ὁ Πατὴρ οὐ γεγέννηται, id est : *Quandonam Filius genitus est? Cum Pater genitus non est.*

(48) Similiter. In codice, ὡς αὐτως, divisim. Scribe, si placet, conjunctim, ὡσαύτως· ita enim vulgo nunc scribunt. Ego tamen scripturam codicis retinui, tum quia ita semper scribit librararius, id quod in multis etiam aliis mss. codicibus observare me memini, tum quia aliquando saltem a veteribus ita scriptum fuisse constat, ut in illo Musæi versu apud Clementem Alexandrinum in sexto *Stromatum* : Ὅς δ' αὐτως καὶ φύλλα φύει ζεῖδωρος ἀρουρα.

(49) Ex utero. Psal. cix, vers. 3.

(50) Spiritus a me. Respicit Isa. lvii, 46, ubi legitur : Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, id est, *Spiritus enim a me exiit* : quo modo locum hunc

citat infra ipse Didymus lib. ii, cap. 2, segm. 52 a. Vulgatus vero interpret habet : *quia Spiritus a facie mea egredietur.*

(51) David. Davidis nomen ne semel quidem in toto codice integrum scribitur, sed compendiarie semper ratione, nempe Δαδ. At cum segm. 22 b. scribat librararius Δαυτικῶν cum υ, non cum β, ego ubique scripsi, Δαυτῶν. Recte tamen scribitur etiam Δαδῖδ, cum Hebraicam litteram *vau* Græci veteres et per υ et per β efferrent, ut apparet vel ex ipso nomine *vau*, quod reddiderunt per βau.

(52) Virtutes eorum. Ps. xxxii, vers. 6. Hunc locum sæpe allegat Didymus in hoc opere, ac semper legit : πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν, id est *omnes virtutes eorum*. Quam lectionem secutus videri potest Nysseus, quod in oratione catechetica, cap. 4, scripserit : Εἰ δὲ, καθὼς λέγει Δαδῖδ, ἐστερωθήσαν τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ, καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν σύστασιν ἔχον· ἄρα, x. τ. λ., id est : *Si autem, ut dicit David, Verbo Domini firmati sunt cæli et eorum virtutes consistunt in Dei Spiritu : ergo, etc.* Verum Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, Theophilus in *libris ad Autolycum*, et alii legunt : *Omnis virtus eorum*. Et ita habent cum Græca editio, tum Vulgata translatio.

(53) Spiritus divinus. Job xxxii, 4. Sic habet Græca etiam editio. Vulgatus habet : *Spiritus Dei fecit me, et Spiraculum Omnipotentis vivificavit me.*

(54) Spiritus veritatis. Joan. xv, 26.

(55) Paulus scribat. I ad Cor. ii, 11. Sensum, non verba hic citat.

(56) Excedit. Locutio Biblica ex Epist. ad Phil. iv, 7. Verti etiam posset : *tamen sic omnia mentem excedunt*. Cum enim manca sit oratio, sensus non est omnino certus.

αὐτῶν ὁμοῦς οὕτω πάντα νοῦν ὑπερβαίνει· ὅτι ὁ αὐτῶν ἀπόστολος Κορινθίους γράφει· *Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τῆν ὁσμὴν τῆς γνώσεως φανερώσαντι ἐι ἡμῶν*· ὡς μὴ πάσης τῆς γνώσεως ἡμᾶς, διὰ τὸ ἀγχιρτον, ἀλλ' ὁλόν τινος ἰνδάματος ἢ αἰῶρα ὡσερ μετασχόντας. Καὶ πάλιν· *Βλέπομεν δὲ δι' ἐσάπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι τὰ περὶ αὐτοῦ*. Καὶ μάλα εἰκότως *Δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει λόγον* κατὰ τὸ θεῖον ῥητόν, ὑπερκειμένη ἀφράστῳ καὶ ἀπειρῷ λόγῳ πίστεως αἰσθήσεως γενητῆς· οὐ διὰ τὸ ἀβάστακτον μόνον, ἀλλ' ὅτι τὸ προαἰώνιον καὶ πρὸ πάσης κτίσεως, εἰ μὴ ὑπὸ Γραφῶν δεδῆλωτο, ²¹ τῆ κτίσει ἴστω . . . καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς τὸ δεύτερον ²² εἰς τοῦτο παγκαλο εἰ· *Ἡμεῖς δὲ οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα ²³ καυχησόμεθα*· [ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, ὃ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεός [μέτρον, ἐφικέσθαι ἀκρι καὶ ὁμῶν]. Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ φησιν· *Εἰ τις δοκεῖ εἶδέν τι, οὐκ ἔγνωκεν καθὼς ²⁴ δεῖ γινῶναι*. . . τ ἀφορὰ τῆς γενήσεως ²⁵ καὶ τῆς ἐκπορεύσεως ὡς ὁ τρόπος ἀγνωστος, οὕτω [4 a.] καὶ ἡ διαφορά· εἶγε δὴ ἄρα ἐξὸν αὐτὸ τοῦτο ἀκούειν, ἢ λαλεῖν. Τὸ γὰρ αἰτίας τῶν ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ νόσαν ἀποδιδόναι, τολμηρόν· τὸ δὲ θαυμάζειν τὸ θεῖον, καὶ φόβον εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν φοβεράν νομίζειν, ἀσφαλές. Θέλων οὖν, φησὶν, ἐγέννησεν ὁ Θεός, ἢ μὴ θέλων; Ἄλλ' ἡμᾶς χρὴ προειπεῖν τὸν σκοπόν αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀποκριθῆσθαι. Ὁ οὖν σκοπὸς ἐστίν, ἵνα πρὸς ἀκεραλοῦς ἀπὸ ἐκατέρως λέξεως τῆν ἀντίθεσιν ποιῶνται. Ἦντε γὰρ δρᾶζονται τοῦ, ⁶³ Μὴ θέλων ἐγέννησεν (οὐδεὶς δὲ αὐτοῖς τοῦτο ἀποκρίνεται), λέγουσιν· Οὐκ οὖν, ὃ μὴ θέλει ὁ Θεός, ὑπομένει γενήσεως τὸν Υἱόν, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο ἔκοντα αὐτὸν περιαιούσης· ἦν τε δοθῆ αὐτοῖς τὸ, θέλων ἐγέννησεν, ἐπάγουσιν· Ἄρα γε ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ ἐξῆπται τῆς πατρικῆς θελήσεως, δημιουργικῶς ὑπερβῆν αὐτῷ παρεχούσης. Ἡ δὲ ἀποκρισις αὕτη εὐνουστάτη τυγχάνει. Τῆς θελήσεως γὰρ καὶ τῆς ἀπεθελήσεως καὶ πάσης ἔννοιᾶς προτερεῖται ὃ τε γενήσεως Θεός καὶ Πατήρ, τὸ τε ἀπαύγασμα

idem apostolus Corinthiis scribit : *Deo autem* (57) *gratias, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem cognitionis manifestavit per nos* : quod scilicet non omnis cognitionis, quia eam capere non possumus, participes facti simus, sed veluti cuiusdam simulacri, aut auræ (58). Et rursus : *Videmus* (59) *autem* (59) *per speculum, et in enigmate* quæ de ipso novimus. Et merito quidem : nam juxta divinam sententiam *Gloria Domini* (60) *celat verbum*, et ineffabili, atque infinita ratione omnem creatum sensum excedit : non modo quia ferri non potest, sed etiam quia quod est ante sæcula et ante omnem creaturam, nisi a Scripturis manifestatum fuisset, a creatura ignoraretur. Et rursus iisdem Corinthiis secundo scribens (61), ad hoc pulcherrime *Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ, qua partius est nobis Deus, mensuram pertingendi usque ad vos*. In prima vero Epistola ait : *Si quis sibi* (62) *videtur scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire*. Frustra vero quaeritur (63) *discrimen generationis, et processionis, cuius sicut modus est ignotus, sic et differentia, si tamen hoc ipsum audire licet, aut dicere ; nam eorum causas reddere, quæ omnem causam, et intelligentiam superant, audacis est : divinitatem vero admirari, et timorem Dei in eo positum esse existimare, ut cum timore de ipso cogitemus, tutum est*. Nunquid ergo (64), inquirunt, volens genuit Deus, an nolens? Sed nos prius, quinam sit illorum scopus, dicere oportet, tum respondere. Eorum ergo scopus est, ut contra simplices (65) homines ex utralibet responsione objectionem ducant. Nam si respondeas (66) : *Nolens genuit* (nemo autem ipsis sic respondet) ; dicunt : *Ergo quod non vult Deus, patitur Filium generans, naturali necessitate ipsum invitum ad hoc cogente*. Sin vero ipsis reposueris : *Volens genuit ; inferunt : Ergo Filii generatio ex Patris voluntate pendet, quæ existentiam ipsi per creationem dat*. Maxime autem liberalis est ista responsio : nam voluntatem, et noluntatem, et omnem cogitationem au-

(57) *Deo autem*. II ad Cor. II, 14, ubi Græca editio, quam Vulgatus int. sequitur habet : τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι.

(58) *Aut auræ*. Respicit vocem, ὁσμὴ, a Paulo adhibitam : αἰῶρα enim hic idem significat atque ὁσμὴ, id est, odorem, auram, sive effluviū odoriferum.

(59) *Videmus autem*. Ex I ad Cor. XIII, 12, ubi Græca editio habet : Βλέπομεν γὰρ ἄκρι δι' ἐσάπτρου ἐν αἰνίγματι. Didymus vero explicationis causa addit : τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, quæ de ipso cognita habemus.

(60) *Gloria Domini*. Proverb. xxv, 2, ubi pro Κυρίου, legitur, Θεοῦ, id est *Dei*.

(61) *Scribens*. II Cor. x, 13. Quæ uncis inclusa sunt in Græco, supplevi ex Græca Bibliorum editione.

(62) *Si quis sibi*. I ad Corinth. VIII, 2, ubi Græca editio pro, οὐκ ἔγνωκεν, habet : οὐδέπω οὐδέν ἔγνωκε. Sed vocem, οὐδέν, non modo Didymus, sed etiam Vulgatus interpres videtur non legisse.

(63) *Frustra vero quaeritur*. Tria hæc vocabula addidi ex conjectura, ne hiulca esset translatio, ut codex, hoc in loco.

(64) *Nunquid ergo*. Affinia Catholicis objicit Eunomius in fragmento Disputationis, quod exstat tomo primo *Antiqq. Lectt.* Canisii : ibi enim legitur : *Genuitne, annon? Aiunt, Genuit. Ex substantiæ, an ex voluntate?* etc. Verum hoc Arianorum, Eunnomanorumque argumentum solvit, ut Nyssenium, ac Nazianzenum, aliosque vetustos Patres taceam, S. Augustinus quoque in libro *contra sermonem Arianorum*, num. 2.

(65) *Simplices*. Codex habet, ἀκεράτους. Veteres enim librarios ob solum similitudinem sæpe ac in e mutasse, et vice versa, neminem latet, qui Græcos calamo exaratos codices inspexerit.

(66) *Si respondeas*. Pro δρᾶζονται, lege δρᾶζονται. Et paulo post pro οὐκ οὖν, lege, si magis placeat, conjunctim οὐκ οὖν. Ego codicis scripturam mutandam non putavi.

tæcedit cum Deus 'et Pater qui generavit, tum
 9 splendor (67) gloriæ illius, Filius : nihilque me-
 dium inter hunc, et illum, ex quo est, cogitari po-
 test. Similiter vero et imago Dei (68) se habet. Est
 autem præterea Filius (69) prima existentiâ, quæ
 velle aut nolle non incipit, nec desinit. Generavit
 ergo in natura, quæ consilio et mente superior est.
 Sed insuper (70) ista, quam proponunt, quæstio ab-
 surditate plena est : præcedit enim voluntatem qui-
 dem passio desiderii, hoc autem quod est nolle
 quidem, sed tamen facere, præcedit necessitas et
 violentia, ac simul ante hanc volitio intelligitur, et
 ante volitionem cognitio hypostaseos Patris, quæ
 tamen omnino, et absolute sibi consubistentem
 habet splendorem. Præterea si omnia per Filium ex
 voluntate Patris facta esse credunt, non præ-
 existit voluntas : fieri enim nullo modo potest, ut
 opifex non subsistat, et postea putetur aliquid per
 ipsum creatum esse. Verum hoc quoque (71) insciti-
 tiæ plenum est. Si enim ait ipse : *Ego sum* (72), *et*
mutatus non fui, quomodo immutabilis natura mu-
 tationi subjici potest secundum hypostases, non
 manendo in identitate personarum, sed veluti mo-
 tum ac transmutationem subeundo? Insuper et
 hoc (73) addo : Si verum est, ut verum sane est,
 illud : *Quæcumque* 10 *facit* (74) *Pater, hæc etiam*
Filius similiter facit; faciet etiam Filius alium Fi-
 lium, ut omnia faciat, quæ facit Pater. Cum ergo

(67) *Splendor*. Ex Epist. ad Hebr. 1, 3.

(68) *Imago Dei*. Respicit ea Pauli de Christo ver-
 ba, quæ exstant in Epistola ad Coloss. 1, 15 : "Ὁς
 ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀόρατου, id est, *Qui est*
imago Dei invisibilis. Nimirum Filius, ut scilicet anim-
 advertit Origenes libro vi *contra Celsum*, est εἰκὼν
 τοῦ Θεοῦ, id est *imago Dei*, nos vero xat' εἰκόνα
 Θεοῦ, id est *ad imaginem Dei*. Argumentum porro,
 quod vix duobus verbis attingit Didymus hoc in loco,
 aliquanto latius ante illum diduxerat Alexander
 Alexandrinus in prima *Encyclica epistola*, quam con-
 trarium scripsit. Et merito quidem. Ex eo enim
 quod Filius imago Patris perfecta sit, recte colligitur,
 eum æternum esse, sicut æternus est Pater.
 Neque enim Patris imago est, ex nihilo facta, sed
 ab illo genita, ut testantur sacræ Litteræ : quapro-
 pter, ut optime ait in libro *contra sermonem Aria-
 norum* Augustinus, *nihil minus habet, quam ille cu-
 jus imago est*. Vide inferius signu. 17 b.

(69) *Filius*. Legendum forsitan, ὁ Πατήρ, id est

Pater.
 (70) *Sed insuper*. Librarius scripsit : Ἡ δὲ πρό-
 ταισι. Sed in membranæ margine emendatum est :
 Ἀλλὰ καὶ ἴδε ἡ πρότασις.

(71) *Verum hoc quoque*. Hæc verba : Ἀλλὰ καὶ
 τοῦτο, et reliqua usque ad καὶ μεταπίπτουσα, in
 codicis Passioneiani margine addita sunt. Fieri po-
 test ut Didymi non sint : ego vero ea in textum
 inserui, quod Didymi esse existimarem.

(72) *Ego sum*. Malach. iii, 6, ubi legitur : Ἐγὼ
 Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, οὐκ ἠλλοιωμαί, id est, *Ego*
Dominus Deus vester, non sum mutatus. Nonnulli
 vero mss. codd. habent : καὶ οὐκ ἠλλοιωμαί.
 Alexander Alexandrinus in secunda *contra Arium*
Encyclica epistola, quam Didymus memoriter edi-
 dicisse crediderim (memoria enim erat incredibili),
 similem Arianis rationem objicit, et Malachias lo-
 cum hunc ipsidem verbis citat, quibus Didymus.

(73) *Insuper et hoc*. Brevibus hujusmodi trans-

τῆς δόξης αὐτοῦ ὁ Υἱὸς· καὶ οὐδὲν τοῦτου μέ-
 καὶ ἐκεῖνου ἐξ οὗ ἐστὶν ἐπινοηθῆναι δύναται
 Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἐστὶν δὲ πάλαι
 ὁ Υἱὸς οὐκ ἀρχομένη οὐδὲ παυομένη πρώτη ὑπαρ-
 ξις τῆς θελήσεως, ἢ μὴ θελήσεως. Ἐγέννησεν οὖν
 ἐν τῇ ὑπὲρ βουλήν καὶ νοῦν φύσει. Ἀλλὰ καὶ ἴδε
 πρότασις αὐτῶν, ἀτοπίας ἀνάμεστος. Ἡγεῖται γὰρ
 τοῦ μὲν θέλειν, πάθος ἐπιθυμίας· τοῦ δὲ μὴ θέλειν
 μὲν, ποιεῖν δὲ, ἢ ἐξ ἀνάγκης βία μετὰ τοῦ προεπι-
 νοεῖσθαι τὴν βούλησιν· καὶ πρὸ ἐκείνης τὴν [4 6]
 νόσην τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τῆς πάντη καὶ
 καὶ πάντως ἐχούσης συνυφεστός τὸ ἀπαύγασμα. Πρὸς
 τοῦτο εἰ πιστεύουσι τὰ πάντα ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ
 Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονέναι, οὐ προὔπαρχει ἡ
 βούλησις. Ἀμήχανον γὰρ καὶ ἀδύνατον, μὴ τὸν Δε-
 μιουργὸν ὑφεστάναι, καὶ μετέπειτα δεδῶχθαι τὸ δι'
 αὐτοῦ δημιουργῆσαι. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀσυνεσίας με-
 στόν. Εἰ γὰρ αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἠ-
 λλοιωμαί· πῶς ἡ ἀναλλοίωτος φύσις ἀλλοίωσιν ὑπο-
 στασίην, κατὰ τὰς ὑποστάσεις μὴ ἐν ταυτοτήτῃ τῶν
 προσώπων ἐστῶσα, ἀλλὰ κινουμένη καὶ μεταπί-
 πτούσα; Ἐτι καὶ τοῦτο· Εἰ ἀληθὲς, ὡς περ οὖν
 ἀληθὲς, τὸ, Ἄπερ ἂν ὁ Πατήρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ
 Υἱὸς ὁμοίως ποιῇ· ποιήσει καὶ ὁ Υἱὸς ἄλλον Υἱόν.
 ἴνα πάντα ὁμοίως τῷ Πατρὶ ποιῆσῃ· εἰ δὲ οὐκ
 ἐποίησεν οὐδὲ ποιεῖ, οὐκ ἐστὶν κτίσμα, οὐδ' ἡγεῖται
 αὐτοῦ πατρικῆ βουλήσις. Εἴποιμι καὶ ἕτερον· Εἰ
 λέγει ὁ Σωτῆρ· Θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἴνα

C itionibus, qualis est hæc, ἔτι καὶ τοῦτο, et ea quæ
 mox occurret, εἴποιμι καὶ ἕτερον, utitur Didymus
 initio quoque libri *contra Manichæos*.

(74) *Quæcumque facit*. Joann. v, 19, ubi legitur :
 "Ἄ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, id est, *Quæcumque enim ille*
fecerit. Nimirum cum vox, ille, Patrem designet,
 idcirco Didymus explicationis causa voci, ille, sub-
 stituit vocem, Pater. Eodem modo quo Didymus hoc
 in loco, ea verba citat Augustinus in libro *contra*
sermonem Arianorum, cap. 15, et alii etiam Patres.
 Didymus vero in libro *De Spiritu sancto*, pag. 143,
 ut est in Bibliis, ita citat : Scriptum est autem (in-
 quit) : *Quæ enim ille facit*, hand dubium quin Pater,
hæc eadem Filius similiter facit. Nempe illud vetus-
 tatis Patribus in more positum est, ut modo quidem
 Scripturæ verba, modo autem sensum duntaxat ali-
 legent. Quod spectat ad alios Patres, rem hanc
 exemplis illustrare supervacaneum puto : satis enim
 est, ut quis vel pauca Clementis Alexandrini, venni-
 gratia, aut Justinii folia percurrat, et rem ita se ha-
 bere comperiet. Quod vero attinet ad Didymum no-
 strum, non pauca ejusdem rei nobis exempla is
 præbet in libro *De Spiritu sancto*, in libro *adversus*
Manichæos, in *Enarrationibus*, et passim in hoc
 opere. Quin illud quoque animadverti, Didymum,
 cum verba ipsa, non sensum tantum citare volue-
 rit, addere passim has formulas, κατὰ λέξιν, ἐπι-
 λέξως, αὐτολεξεῖ, αὐτῇ λέξει, λέξουσιν αὐταῖς, αὐτοῖς
 ῥήμασι, ῥητῶς, αὐταῖς συλλαβαῖς, aut alias affines ;
 id est, *ad verbum, itidem verbis, expresse, itidem*
syllabis, etc. Queni morem secutum fere video Cle-
 mentem quoque Alexandrinum, Gregorium Nysse-
 num, ac nonnullos alios. Adeo ut nisi aliqua ex hu-
 jusmodi formulis addatur, certo non constet, utrum
 verba ipsa, an sententia solum allegetur Hæc se-
 mel adnotasse sufficiat, ne quisquam hujusmodi va-
 rietates, quæ sæpius in posterum occurrunt, mire-
 tur.

ἡς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἅ
 ἡ ζωὴν αἰώνιον· οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱὸς, ἀλλ'
 θεωρῶν αὐτόν. Τὸ γὰρ θέλημα, μετὰ τὸν Υἱὸν κἀ-
 ναυθὰ εὐρίσκεται. Ἀπεώσαιο δ' ἂν καθ' ὅλου τις
 ἔστων αὐτῶν καὶ τουτοῦ τὸν λόγον οὐκ ἐκ μόνων
 τῶν πρώτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπαχθησομένων
 πρὸς ἡμῶν· τοῦτ' ἐστίν, εἴγε παραπλήσιον ἀντέρη-
 ται αὐτοῖς· Πότερον ποτε ὁ Πατήρ θελήσας ὑπάρχει,
 ἢ οὐ; Τὰ ἴσα γὰρ ὧν ἐμελέτησαν ἀπαντήσει αὐτοῖς·
 πρὸς μὲν τὸ, Οὐ θελήσας, ὅτι παρὰ σκοπὸν αὐτῶν
 συνέβη τὸ ὑφεστάναι, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο αὐ-
 τῶν ἕκοντα περιτρεπούσης· πρὸς δὲ τὸ δευτέρον, ὅτι
 πρὸ τῆς θελήσεως οὐκ ἦν. Ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ
 ὑπερξὺς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· δημιουργι-
 κῶς αὐτόν, κατὰ τὰς βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστα-
 σιν περιελαυνούσης. Ὁμοίως καὶ ἄλλο, λέξει μόνον
 διαφέρει τοῦ πρὸ αὐτοῦ· Θελητῶς [5 a] ὁ θεὸς
 ἀθάνατός ἐστιν καὶ ἀγαθός, ἢ ἀνεθελητῶς; Ἐπι-
 νεχθῆσεται γὰρ τὰ αὐτά. Κάλιον δὲ τις ποιήσει, εἰ
 συντόμως ἀποκρίνηται αὐτοῖς μηδὲν ἐπισυμβαίνειν
 τῷ παντελεῖψ Θεῷ, μηδέ τι ἀπολιμπάνειν αὐτόν·
 καὶ ὡς περ οὐ προηγείται τῆς πατρικῆς ὑπάρξεως
 καὶ ἀθανασίας καὶ ἀγαθότητος θέλημα, οὐτως οὐδὲ
 τῆς γενήσεως· καὶ ἀπέδειξε πάντα ὅσα ταῦτα τῆς
 περὶ τοῦ Θεοῦ ἐνθυμήσεως. Περὶ δὲ τῶν κτιστῶν,
 τὸν Δαυὶδ ᾄδειν ἐν ριγ' ψαλμῷ· Ὁ θεὸς ἡμῶν ἐν
 τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα ὅσα ἠθέλησεν,
 ἐποίησεν· καὶ, Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· τοῦτ'
 ἐστίν ἐν τῷ Υἱῷ, οὐχὶ δὲ ἐν θελήματι. Καὶ ἐν οβ'
 ψαλμῷ· Ἐκράτησαι τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου,
 ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με, καὶ μετὰ δόξης
 προσελάβου με· καὶ ἐν κθ'· Ὅτι ὄρη ἐν τῷ θυμῷ
 αὐτοῦ, καὶ ζωὴ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· καὶ ἐν κε'
 Ἐν τῷ θελήματι σου παράσχοι τῷ κάλλι μου
 ἔνταμιν· καὶ ἐν ιζ'· Ῥύσασθαι μὲ, ὅτι ἠθέλησέν
 μου. Καὶ γὰρ ὅν τρόπον ὑπάρχει ὁ Πατήρ ἀθάνατός
 τε καὶ ἀγαθός, βούλεται εἶναι ταῦτα, καὶ βουλόμενός
 ἐστίν ταῦτα, οὐκ αἰτίαν, ἔν' οὕτω φράσω, τὴν βούλησιν·

neque fecerit, nec faciat, non est creatura, nec eum
 præcedit paterna voluntas, seu volitio. Aliud quo-
 que dixerim : Si ait Salvator : *Voluntas ejus* (75)
 qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit
 in eum, habeat vitam æternam; non est ex voluntate
 Filius, sed qui ipsum videt : nam voluntas hic quo-
 que post Filium invenitur. Citius vero hanc etiam
 illorum argumentationem omnino quis rejiciat (76)
 non ex iis modo, quæ antea dicta sunt, sed et ex
 his, quæ a nobis adducuntur : si nempe simili eos
 vicissim urgeat interrogatione : Pater existitne vo-
 lens, annon (77)? Nam eo modo, quo ipsi respon-
 debunt, et nos ipsis occurremus. Si dixerint : No-
 lens, respondebimus, præter intentionem ei conti-
 gisse ut subsisteret, ad hoc eum naturali necessitate
 invitum adigente. Si vero dixerint : Volens; ita eos
 urgebimus : Ergo ante voluntatem non exsistebat :
 nam in ejus volitionem, quæ per creationem ipsum,
 juxta eorum ineptias, ad subsistentiam traxerit (78),
 reducetur ipsius existentia. Alia itidem eos inter-
 rogatione urgere possumus, quæ vocibus duntaxat
 a superiore differt : Nunquid voluntarie Deus im-
 mortalis est, et bonus, an involuntarie? Nam eadem
 absurda inferri queunt. Sed melius quis egerit, si
 compendiario ipsis respondeat, Deo summe perfecto
 nihil accidere, nihilque excidere : et sicut Patris exsi-
 stentiam, et immortalitatem, et bonitatem non præce-
 dit voluntas, sic ne generationem quidem (quæcumque
 verolissimilia sunt, omnia a recta, qua de Deo cogitare
 debemus, ratione aliena sunt) : de creatis autem rebus
 sic Davidem canere in cxiii [1] psalmo : *Deus noster*
 (79) in celo, et in terra omnia quæcumque voluit, fecit.
 Et : *Omnia* (80) in sapientia fecisti, id est in Filio;
 non in voluntate. Et in lxxii psalmo : *Tenuisti* (81)
 manum dexteram meam, in voluntate tua deduxisti
 me, et cum gloria suscepisti me. Et in xxix : *Quo-
 riam ira* (82) in indignatione ejus, et vita in volun-
 tate ejus. Et in eodem (83) : *Domine, in voluntate*

(75) *Voluntas ejus.* Joan. vi, 40.

(76) *Rejiciat.* Didymus Atticus, ἀπεώσαιο. Usita-
 tiores autem hujusmodi Atticis aliquando in hoc
 opere invenies, cujusmodi ille est, qui in hac ipsa
 linea mox occurrit in voce τουτοῦ. In libro quoque
 contra Manichæos, licet brevi et imperfecto, tres
 aut quatuor animadverti, ut ἡδύνατο, ολεσθαι, etc.
 Quod si Græcum libri *De Spiritu sancto* exemplar
 legere liceret, non dubito quin aliquos in eo etiam
 reperiremus.

(77) *An non.* Codex, ἡ οὐ· quam formulam in
 secundo Hippocratis aphorismo habes ita scriptam :
 nisi quod Passioneianus codex dictiunculam, ἡ,
 habet de more; sine accentu. Porro has responsio-
 nes, quas theologus noster Eunomii argumento adhi-
 bet, alius etiam theologus eidem adhibuerat,
 nempe Gregorius cognomento Theologus, seu Na-
 zianzenus, in xxxv oratione.

(78) *Ad subsistentiam traxerit.* Vox περιελαυνούσης
 referenda est ad vocem θελήσεως. Nisi quis mali
 vocabulum aliquod hic omissum fuisse a librario;
 in legendum sit : δημιουργικῶς αὐτόν τῆς βουλή-
 σεως... εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης. Qui conjicere
 etiam licet, casu aliquo factum esse, ut verba trans-
 puerentur : quod in veteribus membranarum non
 raro contingere norunt, qui mss. codices pervolu-

tarunt. Si autem ita foret, legendum esset : Πρὸ
 τῆς θελήσεως οὐκ ἦν δημιουργικῶς αὐτόν, κατὰ τὰς
 βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης·
 ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ ὑπερξὺς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν
 αὐτοῦ· ὁμοίως, κ. τ. λ. Atque ita mollius fluat ora-
 tio. Utinque sit, ego nihil in textu mutare volui.

(79) *Deus noster.* Infra quoque, segmento 13 b,
 ex psalmo cxiii, ita hunc locum citat Didymus.
 Quinetiam vetustus auctor operis, quod inscribitur,
Expositio recte confessionis, num. 6, apud
 Justinum, pag. 424 ed. Parisiensis, simili modo
 illum recitat. At voces, καὶ ἐν τῇ γῆ, id est, *et in*
terra, videntur huc irrepsisse ex psal. cxxxiv, vers.
 6, ubi legitur : Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος,
 ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, id est : *Omnia*
quæcumque voluit Dominus, fecit in celo, et in
terra.

(80) *Omnia.* Psal. ciii, vers. 24.

(81) *Tenuisti.* Psal. lxxii, vers. 23, ubi Græca
 editio habet : Καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου, id est, *Et in volun-
 tate tua.* Sed voculam, καὶ, nonnulli codices omit-
 tunt, ut Didymus.

(82) *Quoniam ira.* Psal. xxix, vers. 6.

(83) *Et in eodem : Domine.* Codex habet : Καὶ ἐν
 κε'· Ἐν τῷ θελήματι. At mendose : hæc enim
 exstant non in xxv, psalmo, sed in xxix, vers. 8.

tua præsta decori meo virtutem. Et in xvii: Salvum (84) me faciet, quoniam voluit me. Nam quemadmodum, cum sit et immortalis Pater et bonus, vult hæc esse, et hæc est volens, quin horum causam, ut sic loquar, voluntatem habeat, aut involuntario sit talis; sic neque generationis causa est voluntas. Nostrum autem est, quædam quidem ex Dei operatione, quædam vero ex nostra voluntate habere: nec enim nostra voluntate, sed Dei, habemus ut constemus ex anima, et corpore, et ut rationales simus: qui enim necdum ullo modo existebamus, quomodo poteramus velle aut nolle? Propria autem voluntate (85) habemus, ut boni simus aut mali, 12 et docti ex studio, aut indocti ex ignavia. Ad hoc autem capitulum (86):

Itaque librarius vocem omisit, et compendiarium scripturam Ke, quæ legenda hic est, Κύριε, numeri notam esse putavit. Biblia habent παρέσχου, pro παράσχου.

(84) *Salvum.* Psal. xvii, vers. 22, ubi Græca editio habet, ἠθέλησέ με, pro ἠθέλησέν με. Sed discrimen istud, quod passim occurrit in hoc opere, nihili faciendum, cum littera ν, etiam ante consonantem, Didymi ævo huiusmodi verbis vulgo addi consueverit, ut patet legentibus Clementem Alexandrinum, aliosque.

(85) *Propria voluntate.* De hac Didymi locutione, aliisque nonnullis affinis, quæ pestiferum Pelagianorum aut Semipelagianorum dogma sapere videri possunt, sermonem habui, quantum tunc satis esse censei, in eo opusculo, quod duobus fere abhinc annis Venetiis edidi, tomo xi Novæ Collectionis Calogeranzæ, pag. 84, cætera in aliud tempus reservans: nec enim omnia ubique dicenda sunt: quam ob rem de ea nunc locutione tantum, quam hic habet Didymus, pauca addam. Ac primum quidem ex Pelagianorum historia omnibus compertum est, post Didymi obitum duntaxat hæreseos suæ virus, ingrattissimum Deo Pelagium evomere cœpisse; deinceps vero aliquot post annos scriptis contra hæreticum hominem pugnare cœpisse Hieronymum atque Augustinum; ac tum denique exitiale illud, ac superbiæ plenum dogma, quod ipsa Christianæ religionis fundamenta convellere nitentur, anathemate ab Innocentio Romano pontifice, atque ab universa Ecclesia perculsum esse. His itaque temporibus opera sua dicebat Didymus, quibus nonnulli Patres, ut Augustinus libro *De prædestinatione sanctorum*, cap. xxiv, animadvertit, non satis accurate de gratia Dei, ejusque necessitate locuti sunt, quia cum ei nondum a quoquam aperte bellum indictum esset, securius loquebantur, eam necessitatem supponendam potius rati, cum de arbitrii viribus sermo esset, quam aperte, et expresse, ac manifeste ubique insinuandam. Quapropter cum dicentem Didymum audimus, *nos ex propria electione, seu voluntate habere, ut boni simus vel mali*, quidni hanc ejus sententiam catholico sensu accipiamus, ut divinæ gratiæ necessitas, quam in aliis hujusce operis locis agnoscit, non excludatur hic, sed subintelligatur? De illa enim doctrina, qua bonarum actionum aliæ ordinis naturalis esse dicuntur, aliæ ordinis supernaturalis, meum non est disserere in præsens. Iluc accedit quod affines locutiones apud alios etiam Patres Pelagianis temporibus antiquiores invenimus. Clemens, exempli causa, in *Pædagogico*, pag. 118, edit. Potteri: Οἱ πεπιστευκαμεν, inquit, ἐκουσίῳ προαιρέσει σωζόμενοι, id est: *Qui credidimus, voluntaria electione salvi facii.* Ac in libro etiam, cui titulus: *Quis dives salvetur*, pag. 940, ea scribit, quæ hisce

ἔχων, οὔτε μὴν ἀνεβαλήτως ἔν· οὕτως οὐδὲ γεννησάι ἢ βούλησις αἰτία. Περὶ ἡμᾶς δὲ, τὸ μὲν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, τινὰ δὲ ἐκ τοῦ ἡμῖν θελήματος ἔχειν. Καὶ γὰρ οὐ βουλῆσει μὲν ἑαυτῶν, ἀλλὰ τῆ τοῦ Θεοῦ κτώμεθα τὸ συνεστάναι ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ τὸ εἶναι λογικῶν. Οἱ γὰρ οὐπόποτε ὄντες πῶς εἴχομεν βούλεσθαι ἢ μὴ βούλεσθαι; Προαιρέσει δὲ ἰδίᾳ ἔχομεν τὸ εἶναι καὶ λούς ἢ κακούς· ἐπιστήμονας τε καὶ ἐπιτηδεύτητα, ἢ ἀνεπιστήμονας κατὰ βῆθυμιαν. Ἐπιτηθεῖσθαι δὲ ἐπὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο [5 b] οὐκ ἀτρεκέι θεωρηματι παραδεχόμενοι τὸ, οὗτός ἐστιν ἡ γένεσις μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· ἐπεὶ δὲ αὐτόθεν εἶχον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἄγκυραν βεβαίαν· Νυνὶ δὲ φάσκουσιν, ὅτι τὸ, Ἐν ᾧ εὐδόκησα, δεῖ

consentanea sunt. Quin Augustinus ipse, qui tam strenue postmodum pro divina gratia dimicavit, in libro tamen, quem *contra Adimantum Manichæum*, Didymus adhuc in vivis agente, scripsit, similia, atque Didymus, protulit cap. xvii: *Simul etiam ostendit (inquit ipse) in nostra potestate esse, ut vel inseri bonitate ipsius, vel excidi severitate mereamur.* Quam sententiam, exorta deinceps Pelagianæ hæresi, in primo *Retractionum*, cap. 22, emendavit, sive, ut verius dicam, ad catholicum sensum traxit, eam scilicet de voluntate explicans a Domino præparata. Verum omnibus Patribus, a quibus Manichæi impugnati sunt ante Pelagianam pestem, Serapioni in primis, Tito Bostrensi, Didymo nostro, atque ipsi Augustino illud commune est, ut, dum execrandam Manetis doctrinam de creaturis natura, non electione malis, refellere nituntur, paulo plus quam par sit, arbitrii potestatem extollere videantur. Demum, quod spectat ad Didymum, cum is ea tempestate floruerit, qua nondum Hieronymus adversus prava Origenis dogmata classicum cecinerat, sed magis ubique is laudibus ob ea, quæ recte scripserat, vel ab ipso Hieronymo extollebatur, idcirco Origeni nimio plus quam vellem (fatendum est enim) addictus fuit: quocirca cum Pelagianismi fundamenta, ut Natalis Alexander sec. 3, dissert. 16, ostendit, Origenes jecerit, mirum non esset, si Didymus nonnulla de humani arbitrii viribus pronuntiasset, quæ ut minus accurate dicta aut rejicienda forent, aut benigna interpretatione mollienda. Quod tamen non eo dictum a me lector putet, quod aliqua sit in hoc opere Pelagianæ sententiæ, quæ catholicum sensum excludat, sed ne quis existimet me nimio in Didymum amore abreptum, pravas etiam opiniones illius, si quæ sint, defendere paratum esse.

(86) *Capitulum.* Vox κεφάλαιον, locum, sententiam, aut, si mavis, textum hic significat, ut alibi sæpius hoc in opere. Et respondet vox capitulum, cum a Cicerone in primo *De legibus*, tum etiam ab Ecclesia in Horis canonicis, et a Latinis Patribus eadem significatione usurpata. Ita Hieronymus, ex. gr., *Dialogo contra Luciferianos*, pag. 174, post allata duo Scripturæ loca, subiungit: *Quæ quidem duo Scripturarum capitula in sententiam concurrunt unam.* Et pag. 202: *Nec sibi blandiantur; si de Scripturarum capitulis videntur sibi affirmare quod dicunt.* Et Augustinus in primo *De Trinitate*, cap. 7: *Ex uno, inquit, capitulo Epistolæ Pauli apostoli, etc.* Hoc ipso sensu in libro *De Spiritu sancto*, pag. 163, ait Didymus: *Existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari:* ubi Didymum Græce scripsisse, κεφάλαιον, nullus dubito. In libro autem *Adversus Manichæos*: Ἰστωσαν μαχόμενα τῆ ἀκολουθίᾳ τοῦ κεφαλαίου, λέγοντες. . . . Λέγει γὰρ ἐν ἐτέρῳ κεφαλαίῳ ὁ Σωτὴρ· quorum verborum

κνισα κτίσμα τὸν Υἱόν. Καὶ μὴ πρὸς τὴν ἐνανθρώ-
 πτην αὐτοῦ ὄλον νένευκε τὸ νόημα. Ἐπειδὴ γὰρ
 λέγοντι αὐτῷ, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι, ἀντεφθέγγοντο,
 Βλασφημίας, ἐπεψήφισατο αὐτῷ ὁ Πατήρ, ὅτι Οὗτος
 μόνος ἐστὶν Υἱὸς μου γνήσιος. Τὸ γὰρ οὗτος, καὶ
 τὸ ἀγαπητός, καὶ τὸ μετὰ ἄρθρου ὀνομάσθαι Υἱός,
 τούτο δηλοῖ. Ἐν τούτῳ, φησὶν, εὐδόκησα διὰ τῆς
 ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ὑμῖν πορισθῆ-
 ναι. Κἀν περὶ τῆς θεότητος δὲ ἐκλάβη τις τὸ εὐδό-
 κησα, τὸ σόφισμα αὐτῶν ἀκυροῦται. ἐπειπερ οὐ
 πῆσα λέξις ῥηθεῖσα παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα περὶ
 τοῦ Θεοῦ Λόγου, κοσμικοῦ ἔθους ἀποτελεῖ νόημα.
 Ἐπειτα εἰ ἐπὶ τῷ ἡδὴ ὄντι Υἱῷ εἶπεν, Ἐν ᾧ εὐ-
 δόκησα, οὐκ αἰτία ἡ εὐδοκία τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ
 εὐρίσκειται. Ὡστε δὲ σαφέστερον τὸ ὑπὸ τῆς τοιαύ-
 τῆς λέξεως δηλούμενον γενέσθαι, μάρτυρι χρησώ-
 μεθα τῷ φάλλοντι ἐν ρηθ' ψαλμῷ. Ὅτι εὐδοκεῖ
 Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. Οὐ γέγονεν δὲ ἡ εὐδοκία
 πρὸ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐτόν. Τότε γὰρ εὐδόκει ἐν
 αὐτῷ, καὶ εἰρήνην καὶ χάριν ἐπεμπευ, ὅτε ὀρθῶς
 αὐτῷ ἐλάτρευεν. ὅτε δὲ μὴ ὀρθῶς, τούναντιον ἡ νῦν
 προφητεύει. Ὅτε ἂν ἀπέκτενον αὐτούς, τότε ἐξ-
 εἴησαν αὐτόν. καὶ ἐν μὲν ψαλμῷ. Ὁ βραχίον
 αὐτῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς, ἀλλ' ἡ δεξιὰ σου,
 καὶ ὁ βραχίον σου, καὶ ὁ φωτισμός τοῦ προσ-
 ὴμου σου, ὅτι εὐδόκησας ἐν αὐτοῖς. δεξιάν καὶ

Hic est (87) ὁ Υἱός μου (id est, *Filius meus*) *dilectus*,
 in quo *complacui*, *devenuerunt* (88), non recto illud
 sensu, sed pravo interpretantes: alioquin firmam in
 hoc ipso rectæ fidei anchoram habuissent. At illi
 econtrario aiunt, vocibus hisce, *In quo complacui*,
 ostendi, *Filium esse creaturam*. Atqui ejus incarna-
 tionem totius sententiæ significatio respicit. Etenim,
 quoniam dicenti ipsi, *Filius Dei sum* (89), contra
 reposuerunt, *Blasphemias*; ejus dicta hoc suffragio
 confirmavit Pater: *Hic solus est Filius meus genu-
 inus*. Nam vox, *hic*, et vox, *dilectus*, et *Filii* de-
 nominatio cum articulo (90) **13** (ait enim, ὁ Υἱός,
 id est, ille *Filius*) hoc significat. Nempe, In hoc, in-
 quit, *complacui*, per ejus incarnationem salutem
 vobis comparari. Quamvis vero de divinitate inter-
 pretetur quis verbum εὐδόκησα, id est, *complacui*,
 eorum tamen sophisma inane redditur: nec enim
 quælibet vox a Deo, et præsertim de Deo Verbo
 dicta, eo sensu accipienda est, quem mundana fert
 consuetudo. Deinde si de Filio jam existente dixit:
In quo complacui; non est existentiae Filii causa
 complacentia. Quo autem manifestum magis id fiat
 quod hac dictione (91) significatur, teste utamur
 Psalte, qui in psalmo CXLIX ait: *Quoniam* (92)
 εὐδοκεῖ (id est *beneplicitum est*). *Domino in populo*
 suo. Non exstitit autem *beneplicitum*, seu compla-

mentum salis attingisse non videtur interpres, cum
 verterit: *Intelligent isti dicere se, quæ cum conse-
 quentia capitis pugnant. ait enim Salvator in*
alio capite. Nam vox κεφάλαιον utrobique non
 caput denotat, sed capitulum, aut versiculum.

(87) *Hic est*. Duobus in locis hæc refert Mat-
 theus, cap. iii, vers. 17, et cap. xvii, vers. 5. Bis
 nempe e cælo audita est ea vox, in baptismo pri-
 mum, deinde in transfiguratione. At Didymus
 primum locum profecto non respicit, ut constabit ex
 his quæ mox sequentur: reliquum est ergo ut spectet
 alterum.

(88) *Devenuerunt*. Nempe hæretici, contra quos
 scribit. Ex hoc porro, aliisque hujusmodi locis non
 immerito quis colligat, certum quoddam ac pecu-
 liare opus a Didymo hic spectari, ut alibi quoque
 aliquod aliud, quamvis illa, eorumque auctores
 minime nominet; hoc enim in loco, item ut in aliis
 fere semper, de adversariis, quos ex professo
 confutat, Arianis nempe, Eunomianis, ac Macedo-
 nianis, plurali numero ac generatio loquitur, uno
 tantum aut altero, nisi memoria me fallit, excepto,
 ubi aut Eunomium ipsum expresse nominat, aut
 Macedonium quemdam hæreticum, suppresso
 nomine, alloquitur, ab Eunomio tamen, ut videtur,
 plane diversum. Cæterum si Eunomius ipse, quasi
 non suo, sed gregaliu nomine scribens, in iis
 etiam, quæ supersunt, opusculis, *Credimus*, inquit
 pluraliter, in *Dei Filium*, et reliqua: quidni plu-
 rali numero uti possit Didymus, ibi quoque, ubi
 certum aliquod scriptum refellat? Sed hac de re alias.

(89) *Filius Dei sum*. Joan. x, 36, ubi legitur:
 Ἰσμεν λέγετε, ὅτι Βλασφημία: ὅτι εἶπον· Υἱὸς τοῦ
 Θεοῦ εἰμι· id est: *Vos dicitis: Blasphemias; quia*
dixi: Filius Dei sum. Cum hic porro, ut videtur,
 Didymus indicet, prius Judæos blasphemum Chris-
 tum dixisse, quam audita de cælo luerit ea Patris
 vox: *Hic est Filius meus*, etc., oportet, ut, Didymi
 sententia, transfiguratio contigerit postquam
 Christum impie exprobrasset Judæi verbo illo:
Blasphemias. Quod an verum sit, meum non est
 expendere.

(90) *Cum articulo*. Didymus hic quoque agno-
 scimus: solet enim is non raro Græcis nominum
 articulis non mediocrem vim tribuere, quod arti-
 culus, ut ait ipse, in Græco sermone singularitatis
 significatur sit. Ita in libro *De Spiritu sancto* (pag.
 108 edit. Veronensis Operum Hieronymi tom. II).
Unde et cum articulo, inquit, *ejus meministi*,
quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dici
non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον (sive, ut est in miss.
 codice nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ,
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον· neutra enim lectio improbanda)
*huc est, Spiritus sanctus, sed cum additamento arti-
 culi*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, hoc est, *Hic Spiritus*
sanctus. Affinia sunt, quæ pag. 123, idem obser-
 vat. In catena vero in *Psalmos* manu exarata, εἰ
 hæc psalmi xiv verba: *Σύντριψεν τὸν βραχίονα τοῦ*
ἀμαρτωλοῦ, id est: *Contere brachium peccatoris*, hu-
 jusmodi articulos itidem inculcat Didymus: hæc
 enim ibi leguntur: *Διδύμου*. Μετὰ ἄρθρου ῥηθεῖς ὁ
ἀμαρτωλός, τὸν διάβολον δηλοῖ, id est: *Didymi*. *Cum*
articulo dictus ὁ ἀμαρτωλός, id est, *ille peccator*,
diabolum significat. Exstat vero ea catena Venetiis
 in membræo codice sæculi x, in 4, Naniæ
 ad sanctos Gervasium ac Protasium Bibliothecæ,
 qui numero 21 nunc signatus est, ac foliis constat
 86. Eum mihi commodavit Joannes Nanius Venetus
 presbyter ac patricius, qui quanto demissius de se
 ipse sentit, cum maximis virtutibus exsplendescat,
 tanto elatius de ipso alii sentiunt.

(91) *Hac dictione*. Theodorus Mopsuestenus in
 quintodecimo ejus operis, quod subdole inscripserat:
*Contra eos, qui affirmant homines peccare natu-
 ra, non voluntate*, de ista voce hæc recte scripsit
 apud Leontium Byzantinum: *εὐδοκία* vero, id est
beneplicitia, est optima voluntas Dei, quam fa-
 ciet in iis acquiescens, qui studuerunt se ei dicere,
 ἀπὸ τοῦ εὐ καὶ καλὰ δοκεῖν αὐτῷ περὶ αὐτῶν, id est
 ex eo dicto verbo, quod *bene* et *bona placeant* Deo
 de illis.

(92) *Quoniam*. Psalm. CXLIX, vers. 4.

cantia ante populum, sed post ipsum. Tunc enim in A [5. a] βραχίονα τοῦ Θεοῦ, καὶ φωτισμὸν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὸν Υἱὸν ἀνειπάων. Καὶ ἐν πε ψαλμῶν Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου.

Et in xliii psalmo: *Brachium* (94, *eorum non saltauit eos, sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis* (95): *dexteram, et brachium Dei* (96), et illuminationem vultus ejus, Filium vocans. Et in cv psalmo: *Memento* (97) nostri, Domine, in beneplacito (seu complacentia) populi tui.

14 CAP. X.

De eo quoa dicunt: Si omnino generativus (98) est ingenuus Deus, non substantialiter genuit: et: Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.

Ipsorum est etiam inane hoc et absurdum sophisma, hujusmodi verbis (99) expositum: Si totus (1) generativus est ingenuus Deus, non substantialiter generatus est is, qui generatus est, cum tota ejus substantia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Sed audiant responsionem: Si tota lux est generativa, non substantialiter splendorem generat, sed ab extrinseco eum acquirit, cum tota ejus essentia habeat hoc quod est generare, non vero generari: Quod si lux non ab extrinseco splendorem accipit, sed ex tota essentia illum continue generat, ne Deus quidem Filium ab extrinseco sibi additum habuit, sed eum ex tota substantia continue genuit, utpote incorporeus: ex quo fit, ut sit vere Pater. Inferunt rursus, iis quæ Scriptura docet, contraria semper docentes: Si transformata Dei essentia genimen, id est Filius, dicitur, non est immutabilis ejus essentia, cum Filii facturam, quæ Patris propria est, operata sit mutatio. Sed ne hoc quidem quisquam ipsis concedit ut dicant: Hæc enim a Christianis aliena esse, commemorata Scripturæ locutio (2) probat, quæ cuivis hæretico per-

ΚΕΦ. Ι.

Περὶ τοῦ λέγειν: Εἰ ὅλων ἐστὶ γεννητικός ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ἐγέννησεν· καὶ, ὅτι Ἐὐμετεδλήθη ἡ οὐσία αὐτοῦ εἰς γέννημα, οὐκ ἀμετέδλητος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Αὐτῶν καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ εἰκαῖον καὶ πλημμελές λέξεναι τοιαύτῃ τεθέν· Ἐὶ ὅλος ἐστὶ γεννητικός ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ὁ γεννηθείς ἐγεννήθη, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι. Ἄλλ' ἀκουέτωσαν· Ὅτι περ εἰ ὅλον ἐστὶ γεννητικὸν τὸ φῶς, οὐκ οὐσιωδῶς τὸ ἀπαύγασμα γεννᾶ, ἀλλ' ἐξωθεν προσλαμβάνει, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι· εἰ δὲ τὸ φῶς οὐ προσλαμβάνει ἐξωθεν τὸ ἀπαύγασμα, ἀλλ' ἐκ πάσης τῆς οὐσίας αὐτὸ γεννᾷ ἀδιαστάτως· οὐδ' ὁ Θεός ἐπεκτῆσατο ἐξωθεν τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς ὑποστάσεως ἐγέννησεν ἀδιαστάτως, ἅτε ἀσωμάτως. Ὅθεν ἀληθῶς ἐστὶ Πατὴρ. Ἐπάγουσι πάλιν, πανταχοῦ τὴν ἐναντίαν τάξιν τῆς Γραφῆς διώκοντες· Εἰ μετασημασιθεῖσα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, γέννημα λέγεται· οὐκ ἀμετέδλητος ἡ οὐσία αὐτοῦ, τῆς μεταβολῆς ἐργασαμένης τὴν τοῦ Υἱοῦ ἰδιοποίησιν. Ἄλλ' οὐδεὶς οὐδὲ τοῦτο συγχωρεῖ αὐτοῖς λέγειν· Ἀλλότρια γὰρ εἶναι ταῦτα Χριστιανῶν, ἢ μνημονευθεῖσα ἐλέγχει Γραφή, παντὶ αἰρετικῷ ἀντιβαίνουσα παγγαλέπω πάθει. Εἰ γὰρ μετασημασιθάμενον τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γίνεται,

(95) *Cum occideret*. Psal. lxxvii, vers. 38, ubi Græca editio, pro ἀπέκτεινεν, habet ἀπέκτεινεν, quo modo legendum est.

(94) *Brachium*. Psal. xlvi, vers. 4 et 5.

(95) *In eis* [5. a.] Cum sexta codicis membrana ab imperito bibliopogo loco non suo posita sit, et ad finem translata, quinti segmenti numerum iterare coactus fuit, ne omnem numerorum seriem perturbarem.

(96) *Dexteram, et brachium Dei*. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 20, pag. 127, similiter ait Didymus: *Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur*. Et num. 51, pag. 157: *Quæ est Dextera Dei... nisi Dominus et Salvator noster? Ipse enim est dextera Patris, etc.* Ante Didymum vero Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, pag. 94: ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ (scripserat), βραχίων Κυρίου· id est *Logos, seu Verbum Dei, brachium est Domini*.

(97) *Memento*. Psal. cv, vers. 4.

(98) *Generativus*. In Græco, γεννητικός· quæ vox proprie non generantem significat, sed eum qui generandi facultatem habeat, seu qui sit, ut multi hodie loquuntur, generativus. Pro ὅλων, id est omnino legendum puto ὅλος, id est totus, ut paulo post.

(99) *Verbis*. Dum ait, *hujusmodi verbis*, confirmare videtur Didymus id quod paulo ante indicavi, nimirum certum aliquod opus in hoc capite confutari (Vide, quæso, notam 74 pag. 9, et not. 89 pag. 12). Quod si ita se res habeat, verba illa: *Si totus generativus, et reliqua usque ad. non generari, non*

Didymi sunt hæreticorum argumentum referentis, sed hominis hæretici, aut synodi, aut opusculi illius, quod confutari.

(1) *Si totus*. Hæreticorum argumentum, quod hic refert Didymus, ac refellit, ei simile est. quod Anomæus alius verbis objicit catholicæ Ecclesiæ in fragmento Eunomianæ Disputationis (apud Canisium tom. I *Lecti. Antiqq.*, pag. 184), et Eunomius ipse in libro *Apologetico* (quem primus integrum edidit Joannes Albertus Fabricius, tum Garnierus) num. 9, pag. 621, appendicis ad tom. I *Opera* S. Basilii. Illudque diluit Augustinus quoque in quinto *De Trinitate*, num. 4, Eunomii et Augustini verba non adfero, ne longior sit hæc nota. Utriusque loca adeat lector, si videbitur.

(2) *Scripturæ locutio*. Eam intelligit, qua Filius Hebr. 1, 3, dicitur *Splendor gloriæ Patris*, quam superius commemoravit, segm. 4 a. Porro vox γράφη, seu *Scriptura*, qua hic utitur Didymus, idem passim valet ac κεφάλαιον, seu *capitulum*, ut in hoc loco. Vide notam 1, pag. 12. Pro, *Scripturæ locutio*, vertere potuissim, *Scriptura*: sic enim cum ab Hieronymo in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 8, tum a Vulgato interprete redditur vox γράφη, eo etiam sensu accepta quem dixi. Ita Joann. xix, 37, legitur: *Et alia Scriptura dicit, id est aliud Scripturæ capitulum*. Et Luc iv, 21: *Hodie impleta est hæc Scriptura*. Verum quo clarior esset sententia, sic transtuli.

α ἀμετάβλητον τὸ φῶς, τῆς μεταβολῆς ἐργαζομένης τὴν τοῦ ἀπαυγάσματος ἰδιοποιήσιν. Εἰ δὲ οὐ μεταβλήθῃ τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γεγέννηκεν, μείναν ἢ αὐτὸ [5·b] φῶς, καὶ ἔχον τὸ ἀπαύγασμα μὲν τῶς ἐξ αὐτοῦ τέλειον· καὶ ὁ Θεὸς μένει ἰσότητος Θεός, ἀπαυγάσματος ἰδίου τυγχάνων Πατρὸς, ὡς ἐστὶ ἔξωθεν αὐτὸ προσλαβὼν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰσότητος γεννήσας τέλειον.

A molesto morbo obsistit. Si enim transformata lux (3) sit splendor, non **15** est immutabilis lux, cum splendoris facturam, quæ lucis propria est, mutatio operetur. Si vero lux, quin mutetur, splendorem generavit, manens ipsa lux, et splendorem habens connaturaliter ex seipsa perfectum: etiam Deus manet immutabiliter Deus, etsi proprii splendoris Pater sit, cum non ab extrinseco illum acceperit, sed ex substantia eum generaverit perfectum.

ΚΕΦ. ΙΑ΄.

CAPUT XI.

Ἐπὶ τῶν φλυαρούντων ὡς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας παραλλαγήμενη ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ.

De iis, qui, cum Patris denominatio diversa sit (4) a denominatione Filii, diversam quoque esse effutunt ejusdem Filii essentialiam.

Αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακυκλοῦντες, καὶ ἔως τοῦ πνεύματος παρασημαίνοντες τῆς ἀληθείας τὸ κάλλος, ἐπιλοθῆναι καὶ τοῦτο φάσκουσιν· Ὅτι τὰ ὀνόματα ἰσότητος, τούτων παραλλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας παρὰ τὴν φησὶν γὰρ· Ἡ Πατὴρ λέξις οὐ σημαίνει τὴν Υἱόν, οὐδ' αὖ ἡ Υἱός ὀνομασία δηλοῖ τὴν Πατέρα ὑπόστασιν. Ἀκούετωσαν δὲ, ἐν μὲν, ὅτι εἰ μὴ κατὰ τὴν προσηγορίαν πεφανέρωντο αἱ θεαὶ ὑποστάσεις, ποίῳ συμβόλῳ ἂν τις χρησάμενος, μὴ λέγων τὴν Πατέρα προσηγορίαν, ἐμήνυσεν αὐτὸν τε τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι Υἱὸν ἔχει; ἢ μὴ ὀνομάζων τὴν Υἱόν καὶ Πνεῦμα προσηγορίαν, προσεφώνησεν αὐτὸν τε τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς Πατέρα ἔχει, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν Πνεῦμα; Ἐτερον δὲ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος, πλὴν τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τὸν ἀληθῶς ὄντα τοῦτο, καὶ τοῦ Μονογενῆ

B Cum eadem de iisdem repetant, et veritatis pulchritudinem omnino adulterent, illud etiam animo in Deum inimico aiunt: Quorum nomina differunt, horum essentialias (5) quoque diversas esse necesse est. Vox enim *Pater*, inquit (6), non significat vocem *Filius*; neque vice versa *Filii* denominatio Patris hypostasim denotat. Binas vero audiant (7) responsiones. Prima quidem est: Nisi divinæ hypostases (8) convenienti denominatione manifestatæ fuissent, quodnam esset symbolum, quo utentes nos, **16** Patrisque denominationem omittentes, indicare possemus cum ipsum Patrem, tum hoc quod est, eum habere Filium? aut quomodo *Filii* ac *Spiritus* denominatione non utentes, vocare potuissent eum ipsum Filium, tum Spiritum, et verbiis declarare, Filio quidem Patrem esse, Spiritum

(3) *Transformata lux.* Cum Filius a Paulo splendor Patris dicitur sit, argumentum hoc ex lucis comparatione desumptum passim inculcant Patres qui contra Arianos scripserunt. Fortasse autem Didymus ea hic peculiariter refellere in animo habuit, quæ scripserat in *Apologetico*, num. 19, Eunomius. Quisquam his, aliisque a Didymo confutatis affinia alios etiam Anomæorum libros habuisse, ut *Isagogicum* libellum, quem Gregorius Nazianzenus execratur, aut Theognosti opera a Nyseno commemorata, aut Arii *Thaliam*, aut Eunomium ipsum sive in scholis in *Actis epistolam*, sive in commentariis in *Epistolam ad Romanos*, sive in suis epistolis, quas Philostorgius Eunomianus cæteris Eunomii scriptis anteposuit, sive in libris contra Basilii libros apologeticis, verisimile est.

(4) *Inquunt.* Vide not. 89, pag. 12, et not. 99, pag. 14.

(7) *Audiant.* Similem formulam, seu transitionis in respondendo modum adhibet Didymus in libro adversus Manichæos: Εἰ δὲ λέγοιεν (inquit)... ἀκούετωσαν· Ὅτι πρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος, κ. τ. λ.

(8) *Hypostases.* Cum *hypostasis* vocabulum a prisca aliquando Patribus, imo et a Nicæna synodo alicubi ad significandam *essentialiam*, sive *substantiam* adhibitum esset, dubitari cœpit Antiochiæ, ut theologi norunt, haud ita multis annis, antequam hæc Didymus dictaret, an *tres* in Deo *hypostases* dicendæ forent. Paulinum Antiochenum secuti nonnulli unam tantum Trinitatis hypostasim, tres vero personas dicendas esse contendebant, veriti scilicet (nec enim de bona eorum fide dubitare volumus), ne tres essentialias, aut substantias dicere viderentur. Plerique alii e contrario tres in Trinitate hypostases confidenter dicebant, quod ita cum vetustiores, tum recentiores Patres locuti forent. Anceps inter utramque opinionem hæsit Hieronymus, ita tamen ut a trium hypostasium nuncupatione potius abhorreret: qua de causa Romanum pontificem Damasum consuluit. At Didymus in hoc opere passim *hypostases* in Trinitate pluraliter dicit. Neque vero ipsum ab ea locutione in libro *De Spiritu sancto* abstinuisse existimo, quamvis id opus eo circiter tempore dictaverit, quo illa, quam commemoravi, controversia vigeat. Verum Hieronymus, cui parum *hypostasium* vocabulum probabatur, in Latina ejus operis interpretatione ab eo dedita opera abstinuisse videtur: nulla sane ibi alia nunc vocabula occurrunt, quam *substantiæ*, *subsistentiæ*, *personarum*, etc., nusquam vero *hypostasium*.

(4) *Diversa sit.* Codex hoc loco mendum habet. Veram lectionem expressi in translatione. Nimirum legendum est: Ὅς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας παραλλαγήμενης, παραλλαγήμενη ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, aut quid simile. Vide notam proximam sequentem.

(5) *Essentialias.* Vox, *οὐσία*, si etymon ejus spectes, *essentialiam*, valet. Ego veteres Patres, maximeque Augustinum secutus, modo *essentialiam* modo *substantiam*, modo *naturam* interpretor, ac, si opus fuerit, vocem ipsam *Usiæ* retinere non dubitaverim. Eunomius porro in *Apologetico*, num. 18, hoc orthodoxis argumentum objicit, et iisdem pene verbis, ut proinde eum locum spectasse Didymus videtur. Ὅς ἔχρησεν, inquit ipse, ... παραλλαγήμενων τῶν ὀνομάτων, παραλλαγήμενας ὁμολογεῖν καὶ τὰς οὐσίας, id est, *Quos utique deceret...*, cum *diversa sint nomina, diversas etiam essentialias confiteri.* Lege, si placet, cætera: nec enim totus nobis liber ille describendus est.

ντρο, Dei Spiritum existere? Secunda vero est: In sancta Trinitate, excepto quod Pater dicitur, qui vera est talis, et Unigenitus vocatur, qui naturaliter genitus est, et Spiritus Dei denominatur qui revera est, sicut denominatur, Patris Spiritus: alia omnia nomina sunt eadem; ut, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, lux, vita. Ergo econtrario in sola beata Trinitate, quorum nomina sunt eadem, illorum etiam substantia una est: ut hoc sequatur, nempe simile a simili repræsentari. Nam veræ, et sempiternæ luci ad veram et sempiternam lucem, et veræ (9).

καλεῖσθαι τὸν φυσικῶς γεννηθέντα, καὶ τοῦ Πνεύματος Θεοῦ προσαγορευέσθαι, τὸ ἀκριβῶς τοῦτο δὲ κέλῃται τυγχάνον τοῦ Πατρὸς, τὰλλα πάντα ὀνόματα καὶ ἑστῆκεν τὰ αὐτὰ ὡς τὸ, Θεὸς, Κύριος, ἅγιος, ἐκαίος, ἀγαθός, φῶς, ζωή. Οὐκ οὖν τούναντίον ἐστὶς τῆς μακαρίας Τριάδος μόνος, ὡν τὰ ὀνόματα ἔστιν αὐτὰ, τούτων καὶ ἡ οὐσία μιὰ καθέστηκεν. Ἐν ἀπολουθῆ τὸ ὑπὸ ὁμοίου ὅμοιον χαρακτηρίζεσθαι. Τὸ γὰρ ἀληθινῶ καὶ ἀίδιῳ φωτι, πρὸς τὸ ἀληθευδὸν καὶ ἀίδιον φῶς, καὶ τῆ ὅν

Cap. XII, XIII et XIV desiderantur.

CAPUT XV.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Deest (10) initium.

egredietur (11) de ore meo justitia, et sermones mei non revertentur, quia mihi curvabitur omne genu, et omnis lingua jurabit Deum, hoc est, cognoscat Deum, aut, confitebitur Deo (12). Non est ergo ante Filium Deus et Pater; non æternitate, non essentia, non gloria; sed ipsi æquatur (13): nec prior ipso est, nisi paternitatis ratione. Nam quod hæc unigeniti Filii verba sint, divinus Paulus Romanis scribens declaravit, cum ita ait: **17 Omnes enim (14) stabimus ante tribunal Christi, sicut scriptum est: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo.** Similiter autem Joannes theologus quoque in Evangelio quidem ait: *In principio (15) erat Ver-*

ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου [6 a] δικαιοσύνη, καὶ οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται. ὅτι ἐμοὶ κάμψῃ πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ὀμνίεται τὸν Θεόν. ὃ ἐστίν, ἐπιγνώσεται τὸν Θεόν, ἢ, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Οὐκ ἐστίν οὖν ἐμπροσθεν τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, οὐ τῶ ἀνάγκη, οὐ τῆ οὐσίας, οὐ τῆ δόξης, ἀλλ' ἐπ' ἰσῆς. πλὴν εἰ μὴ πού τῶ τῆς πατρότητος λόγω. Ὅτι γὰρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὰ ῥήματα, ὁ θεσπέσιος Παῦλος Ῥωμαίους γράφων ἐσαφήνισεν, οὕτως εἰπὼν. Πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῶ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται: Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψῃ πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης, ἐν μὲν τῶ

(9) *Et veræ.* Postrema hujus folii verba in codice sunt hæc: Καὶ τῆ ὅν, ita fortasse supplenda: Καὶ τῆ ὄντως ζωῆ, etc. Nunc inter istud folium, et illud quod sequitur, quodque numero 6 nudius tertius signatum fuit, tria aut quatuor folia desiderantur. Illud enim quod sequitur, et incipit, ἐξελεύσεται, in prima pagina olim, cum codex esset integer, signatum fuit littera majuscula Δ, quæ denotat, hic incipere quartum quaternionem. Quilibet autem quaternio octo foliis constat, nempe sexdecim paginis. Desunt ergo ab initio codicis ad sequens folium, quatuor et viginti folia, sex tantum exceptis, quæ, licet mutila, supersunt tamen.

(10) *Deest.* Filium probat in hoc capite æternum esse, omnipotentem, ac Patri consubstantialem. Vide lib. III, cap. 2, num. 15.

(11) *Egredietur.* Isa. XLV, 23, ex quo supplenda quæ hic desunt. Nimirum ibi legitur: Κατ' ἐμοῦ ὀμνύω, εἰ μὴ ἐξελεύσεται, et reliqua; id est: *Per me juro, nisi egredietur,* et cætera. Vulgatus interpres paulo aliter vertit. Eum consule. Græca editio habet, οἱ λόγοι μου, sine conjunctione καὶ. Tum pro ὀμνίεται, habet ὀμνίεται, et ita revera legendum est, non vero ὀμνίεται.

(12) *Confitebitur Deo.* Ita Paulus quoque interpretatus est, Rom. XIV, 11.

(13) *Sed ipsi æquatur.* In Græco, ἀλλ' ἐπ' ἰσῆς, id est, ad verbum, sed ex æquo. Malit forsitan quis conjunctim scribere ἐπίσης: ego codicis scripturæ constanter in hæreo. Thomas Magister in *Eclogis nominum Atticorum*: Ἐπίσης (inquit) κάλλιον, ἢ

ἐπίσης. Attamen utrumque promiscue Atticis etiam scriptoribus usitatum.

(14) *Omnes enim.* Rom. XIV, 10 et 11, ubi pro καθὰ γέγραπται, legitur: γέγραπται γάρ, id est, *Scriptum est enim.*

(15) *In principio.* Joan. I, 1-5. In vocibus, καὶ ἡ ζωὴ ἦν, nonnullæ Græcæ editiones perperam omiserunt articulum, qui hoc præsertim in loco non erat omnino negligendus: at eum non omisit Didymus, qui inobservatos hujusmodi articulos, nominibus Πνεῦμα, Υἱός, ζωὴ, ἀμαρτωλός, etc., præpositos, præterire non consueverat. Vide superiorum notam 90, pag. 12. Quod attinet vero ad ea Joannis verba, δὲ ἐγένετο, id est, *quod factum est*, neminem ex theologis latet, veterum Patrum sive Græcorum, sive Latinorum alios ea conjungere cum antecedentibus, alios cum sequentibus: nimirum antecelentibus, *Et sine ipso factum est nihil quod factum est*: alios vero post verba: *Et sine ipso factum est nihil*, interpunctionis et clausulæ notam, seu punctum apponere, imo novum versiculum, ut vulgatæ Novi Testamenti editiones Græcæ faciunt, exordiri sic: *Quod factum est, in ipso vita erat*: quibus ipsis in verbis non deficit qui incisionis notam post voces, *In ipso*, apponeret; ut Græca sic vertenda essent: *Quod fuit in ipso, vita erat.* Ego codicis interpuncta, seu, quod eodem recidit, primam lectionem secutus sum, duabus potissimum de causis. Nam primum quidem ex his, quæ mox sequuntur, quæque ad verba illa: *In ipso vita erat*, paulo post habet Didymus, apparet

Ἐξαγγελίῳ εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Ὅ-
τος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ
ἠγέρτο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέ-
γονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς
τῶν ἀνθρώπων· καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει,
καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν· ἐν δὲ τῇ Ἀπο-
καλίψει· Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὃ ἐρχόμενος· Κύριος ὁ
θεὸς ἡμῶν ὁ Πατριάρχων. Τὸ, Ὁ ὢν, σημαίνει τὸ
αἰ ἐν τῆς θείας ὑποστάσεως, καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐφα-
μεν· ἀόριστος γὰρ ἡ λέξις· ὅθεν ὄνομα αὐτοῦ ὁ Θεὸς
εἶπεν εἶναι τὸ, Ὁ ὢν. Τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, ποιεῖ προὔπτον
καὶ σφόδρα γε συμφανὲς τὸ ἄτοπον καὶ φευκτὸν τοῦ, Ἐν
ὄτε οὐκ ἦν. Ἡ γὰρ λέξις ἡ, ἦν, ἀπαρέμφατος ἐστίν·

eam primam illam lectionem secutum esse, qua
punctus finalis post verba, *Quod factum est*, ap-
ponitur. Deinde hæretici illi ipsi, quos in hoc
opere Didymus refellit, si nempe qui Spiritum san-
ctum Deum esse negabant, primam illam lectio-
nem, quam exhibet Passioneianus codex, cum di-
ciabat hæc Didymus, respuebant, alteri tenaciter
adhærentes, quod eam pravo ipsorum dogmati con-
sentaneam perperam iudicarent: sic enim inter-
pretabantur: *Quod factum est in ipso*, nempe Spi-
ritus sanctus, in Filio, sive a Filio creatus, *vita*
erat. Rem ita se habere testatur Joannes Chryso-
stomus homilia v in *Joannem*, sive in hunc ipsum,
de quo agimus, Joannis locum; quam quidem e-
odem circiter tempore habuit Chrysostomus, quo
dictabat hæc Didymus. In ea scilicet hæc leguntur
tom. VIII, pag. 35 editionis Parisiensis: « Ne vero
potes ipsum ea omnia tantum commemorare, quæ
et Moyses dixit, subiungit: *Et sine ipso factum est*
nihil quod factum est... Ὁ γὰρ δὴ τὴν τελευτὴν
στιγμὴν τῷ, οὐδὲ ἐν, ἐπιθήσομεν κατὰ τοὺς αἰρε-
τικούς. Ἐκεῖνοι γὰρ βουλόμενοι τὸ Πνεῦμα κτιστὸν
εἶπεν, φασίν· Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν (malum
sic interpretare: Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἦν.) Id
est, « Neque enim perfectam στιγμὴν (seu pun-
ctum) ad verba illa, οὐδὲ ἐν, id est, *Nihil, appo-
nemus*, ut hæretici faciunt: illi enim cum velint,
Spiritum creatum esse, ita legunt: *Quod factum*
est in ipso, vita erat. »

(16) *Qui est, et qui erat*. Apocalypsim, de cuius
auctoritate nonnulli per ea tempora dubitabant,
ut librum canonicum a Joanne scriptum agnovit
Didymus in Enarratione quoque in primam ipsius
Joannis Epistolam, et in catena in Psalmos a Cor-
derio edita, ad psalmum L; capitulum vero hocce,
prout Didymus illud hic affert, non exstat in Apo-
calypsi. Nam capite quidem I, vers. 8, legitur: Ὁ
Κύριος, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὃ ἐρχόμενος, ὁ παντο-
κράτωρ, sive, ut Vulgatus, addita voce *Deus*, legit:
Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus
est, omnipotens. Capite vero IV, vers. 8, legitur: Κύ-
ριος ὁ Θεός, ὁ Παντοκράτωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὃ
ἐρχόμενος, id est, *Dominus Deus, Omnipotens, qui*
erat, et qui est, et qui venturus est. Putandum est
ergo, Didymum aut primum ex duobus hisce locis
citare, ac verba illa: *Dominus Deus noster*, partim
transponere, partim explicationis causa addere:
aut potius sensum magis, quam verba ipsa Joannis
afferre voluisse, ut alias sæpe cum in hoc opere
facit, tum etiam in libro *adversus Manichæos*, in
libro *De Spiritu sancto*, et in *Enarrationibus in*
Epistolas catholicas: quod passim fecisse Clemen-
tem quoque Alexandrinum, et alios Patres, notior
est, quam ut exemplis confirmanda sit. Vide
notam 72, pag. 9.

(17) *Sempiternam*. Hoc Dei nomen, ὁ ὢν, id
est, *Qui est*, eodem quo Didymus sensu acceperat
ante ipsum Iustinus martyr in *Cohortatione ad Græ-*

bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Ver-
bum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per
ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod
factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux homi-
num, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non
comprehenderunt; in Apocalypsi vero: *Qui est, et*
qui erat (16), et *qui venturus est*: *Dominus Deus*
noster, Omnipotens. Illud, ὁ ὢν, nempe, *Qui est*,
sempiternam (17) existentiam diviniæ Hypostasis
significat, sicut alibi etiam diximus (18): indefinita est
enim **18** ea dictio: quam ob causam nomen suum
Deus dixit (19) esse hoc ipsum, nempe, ὁ ὢν, sive,
Qui est. Illud: *In principio erat*, absurditatem ejus
hæreticorum locutionis, *Fuit quando non erat* (20),

cas, pag. 25, post Justinum Alexander Alexan-
drinus in secunda contra Arium *encyclica epistola*,
post Alexandrum Gregorius Nazianzenus in ora-
tione, quam Constantinopoli habuit coram Patribus
secundi concilii œcumenici. Quærebant autem ve-
terens metaphysicos, utrum nomen hoc, τὸ ὢν, sive
ens, univoce Deo conveniat et creaturis, an *æqui-*
voce. Ast Patres, neglecta istiusmodi quæstione,
Deo duntaxat nomen, ὁ ὢν, seu, *Qui est*, proprie
convenire consentiunt. Id quod ante ipsos non
semel scripserat vel ipse Plato.

(18) *Alibi etiam diximus*. Vox ἀλλαχοῦ, id est,
alibi, opus ad hoc aliud videtur indicare: ut cum
Enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput
v, pag. 85, ait: *Horum itaque singula examinationem,*
ut fuit possibile, in aliis habuerunt: apud
scriptores enim ecclesiasticos idem valet ἐν ἐτέ-
ροις, atque ἀλλαχοῦ, id est, *alio in loco*. His autem
verbis Tillemontius (tom. X, pag. 393) respici
existimat a Didymo duos libros, quos contra Ari-
anos eum scripsisse constat: ejus vero conjecturæ
facile ob rationes alibi afferendas assentior, etsi
ea, quæ ibi Didymus alibi a se ad examen revocata
esse ait, in his etiam *De Trinitate* libris expen-
dantur. Si ergo Didymus aliquod ex superioribus
capitibus indicare voluisset, non hæc locutione,
ut videtur, usus foret, *Ut alibi diximus*: sed alia
potius; cujusmodi est illa: ὡς ἤδη ἐλέχθη, id est,
ut jam dictum est, qua utitur paulo post; aut illa:
ὡς προεῖρηται, id est, *ut antea dictum fuit*, quam
habet segm. 95 b et 99 b; aut alia simili. Posset
quis huc trahere quæ in libro *De Spiritu sancto*,
num. 30, de hoc Dei nomine, *Qui est*, obiter dixit:
at cum ibi *sempiterna Dei existentia* expresse non
commemoretur, eum indicari locum non existimo.
Verosimiliter dixeris, aut Enarrationem in primam
Joannis Epistolam, ea nempe quæ dictavit Didymus
ad prima ejus Epistolæ verba: *Quod fuit* (Græce,
ἦν, id est, *erat*) *ab initio*; aut binos, quos contra
Arianos edidit, libros; aut quæ ipse in *Exodum* ad
ea capituli III verba: *Ego sum qui sum*, dictavit, hic
spectari.

(19) *Deus dixit*. Exod. III, 14.

(20) *Fuit quando non erat*. Id est, *Aliquando*
non erat, nempe Filius. Nam ad vitandum temporis
vocabulum non vertimus: *Fuit tempus quo non*
existebat. Est autem hæc celebris Arianorum for-
mula, quam Niceni Patres in Symbolo nominatim
ut blasphemam exsecrati sunt. Ante Didymum
Alexander Alexandrinus, ut Basilium, aliosque
omittam, ex Joannis verbis id ipsum intulerat quod
Didymus. Τίς γὰρ ἀκούων (inquit is in secunda
contra Arium *encyclica epistola*) Ἰωάννου λέγοντος·
Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· οὐ καταγινώσκει τοῦτων λε-
γόντων· Ἦν ποτε ὄτε οὐκ ἦν, id est, *Quis, cum*
Joannem audiat dicentem: In principio erat Ver-
bum, istos non condemnet qui aiunt: *Fuit quando*
non erat?

perspicuam ac valde manifestam facit, eamque sugiendam esse ostendit. Nam vox, ἦν, id est *erat*, indefinita est: Latine autem vocabulum, quo verbum *indefinitum* esse temporis significatur, ex duabus vocibus, *Plusquam perfectus* (21), componitur, ac vertitur, πλεον ἢ τέλειος. Itaque hic exigit, ut intelligatur *superæternus*, aut principii *expers*. Nam qui *erat in principio*, aut, ut quis dixerit, qui *erat aliquando principium* (22), quomodo non ita erat, ut nullam causam agnosceret? Aut rursus quomodo tempus quod nondum existat, mensura illius esse potest, qui tempus ipsum fecit (23)? Illud: *Erat 19 apud Deum*, ostendit eam, quam (24) Filius habet cum Deo Patre, naturæ communionem, atque hoc etiam ostendit, ex quo nempe fuit, si ita loqui fas est, increatus Pater, ipsi coexistitisse Filium qui ex ipso est. Quin etiam illorum verborum, *Erat apud Deum*, sana interpretatio foret, si ita intelligerentur: *Erat secundum Deum*, id est, erat, æque ac Deus, principio carens, non factus, incomprehensibilis (25), bonus, immortalis, omnium rex. Nisi enim in scaturiente hac sapientia res ita se habeat, ne in fonte quidem, ex quo ipsa emanat, sic se habebit. At in ambobus revera ita se habet: nam Joannis scopus, et divinitus traditus ejus sermo, manifestus est, et firmus, non supervacans, sed solam spectans divinitatem. Illud, *Deus erat Verbum*, probat substantiale esse Verbum, ipsumque esse Deum, sicut Deus est ille, cujus Ver-

(21) *Plusquam perfectus*. Binas hasce, seu tres potius dictiones ita hic representandas curavi, ut eas ipse ex codice in meo apographo delineaveram. Quæ autem ex temporis plusquam perfecti appellatione infert Didymus, frigidiuscula esse quis non videt? Equidem miror, viro summa doctrina, magnoque ingenio prædito istiusmodi nugas arridere potuisse. Quin etiam parum se in Latina grammatica profecisse ostendit, cum de verbo, ἦν, sive, *erat*, perinde loquitur, quasi illud sit apud Latinos temporis plusquam perfecti. Ab his porro *plusquam perfectum* dicitur neutro genere, quod subaudiatur vox, *tempus*: Didymus autem masculino illud effert genere, quod ad masculinum nomen χρόνος referat. Sed hujusce modi tricas omittamus: atque illud potius animadvertamus, nullum fortasse aliud in veteribus scriptoribus Græcis exemplum occurrere Latine vocis ita adhibitæ, ut retentis elementis *q* et *f*, quæ Græcus sermo non habet, neque vero mutata in *os* terminatione Latina *us*, Latinis omnino litteris scribatur. Ego quidem nunquam in quidquam tale incidi: quotiescunque enim Latina vocabula aut ex Latino sermone allegant, aut in Græcam linguam sequioribus sæculis invecata adhibent, Græcis uti elementis consueverunt (a). Ita Plutarchus in *Galba*: Ἐν τοῖς ἀρχαίοις, inquit, ἀπριγκιλία καλοῦσι Ῥωμαῖοι, id est, *in ducum tabernaculis quæ Latini principia vocant*: et Pollux lib. iv, cap. 4: Τὴν ζώνην, ἣν Ῥωμαῖοι φασκίλαρ καλοῦσι, id est, *zonam, quam Latini fasciam vocant*: vocabula vero λιβελλός, δηνέριος, κήσος, σπικουλάτωρ, πραιτώριον, κοδράντης, μέλιον, aliæque hujus generis quamplurima, Græcis semper elementis a Græcis cum auctoribus, tum librariis exarata, omnibus qui hoc studiorum genere delectantur, nota sunt. Neque vero Latinas aliquas

(a) Animadvertas tamen velim Theophilum Antecessorem Græco sermoni plura Latina vocabula Latinis litteris exarata immiscuisse, similique modo Constantium Pogonatam (l. VII Concil., p. 1135) voce Latina *Sancimus* usum fuisse.

Ῥωμαῖοι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται· **PLUSQUAM PERFECTUS** ἑρμηνεύεται δὲ, πλεον ἢ τέλειος. Ὅστε νῦν ἀπαιτεῖ νοηθῆναι ὑπεράχρονος ἢ ἀναρχος. Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἢ ἐν τις εἶποι [ὅ θ] ἀρχὴ ποτε ἀνατιῶς οὐκ ἦν. Ἡ πάλιν ὁ μηδέπω ὦν χρόνος, τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν πῶς εἶναι μέτρον δύναται; Τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν. παριστᾷ ἦν Υἱὸς ἔχει πρὸς Θεὸν Πατέρα φύσεως οἰκειότητος, καὶ τὸ ἀφ' οὗ ἦν, εἰ θέμις οὕτως εἰπεῖν, ὁ αὐτογενὴς Πατὴρ, συνυπάρχειν αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτοῦ Υἱόν. Ἐρῶμεν δὲ νοηθῆναι ἂν τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι κατὰ τὸν Θεὸν ἦν, ἀναρχος, ἀγέννητος, ἀχώρητος, ἀγαθός, ἀθάνατος, παμβασιλεύς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει ἐπὶ τῆς βρουθείσης σοφίας ταύτης, οὐκ ἔξει οὐδ' ἐπὶ τῆς πηγῆς τῆς βρουάσης τὴν σοφίαν. Ἐχει δὲ οὕτως ἐπ' ἀμφότεν. Ἐπιφανῆς γὰρ, καὶ βέβαιος, καὶ ἀπεριεργος, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὄρων μόνον ὁ σκοπός, καὶ ὁ ἐσπαράξιτος λόγος τοῦ Ἰωάννου. Τὸ, Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, συνιστᾷ τὸ οὐσιώδη εἶναι τὸν Λόγον καὶ Θεὸν εἶναι, οἷός ἐστιν Θεὸς ἐκεῖνος οὗ Λόγος ἐστίν· καὶ αὐθις τὸ ἀνάκτιον. Τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ἀποφαίνει αὐτὸν, ὡς ἦδη ἐλέχθη, μονονουχί δημιουργόν· ἀλλ' ὅτι καὶ οὐκ ἐκτίσθη. Εἰ γὰρ μὴδὲ ἓν κτιστὸν χωρὶς αὐτοῦ τὸ εἶναι ἐδέξατο, παντί που δῆλον, ὡς αὐτὸς οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἐγενήθη θεϊκῶς. Καὶ γὰρ ἀμήχανον ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι ἦκειν, τὸν ὑπαρξιν τοῖς ὄλοις, καὶ τοῖς λογικοῖς οὐσίωσιν καὶ ἀθανάσιαν δεδωκότα. Οὐδὲν γὰρ κτιστὸν οὐσιῶν, ἢ ἀκ-

voce Didymo cognitas uisue is mirabitur, qui animadvertit Rufinum ac Hieronymum aliquo, etsi non longo, tempore ejus fuisse discipulos: Latinam vero linguam qui tunc in Oriente excolerent, non defuisse: nam et S. Epiphanius, ut in secundo *contra Rufinum* Hieronymus testatur, eam callebat, et Cyrillus Jerosolymitanus, ac Gelasius Cæsareæ in Palæstina episcopus, si Photius fides adhibenda est, *Ecclesiasticam* Rufini *historiam* Græce transtulerunt. Atque hæc docti illius viri gratia dicta sint, qui cum in opusculo a me edito locum hunc Didymi allegatum legisset, conjiciebat ipsus illud pervetustum esse non posse, in quo Latine voces afferrentur.

(22) *Qui erat aliquando principium*. Codex hoc in loco, ut equidem opinor, vitio non caret. Ego sic transtuli, quasi legendum sic: Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ· ἢ ἐν τις εἶποι ἀρχὴ ποτε· πῶς ἀνατιῶς οὐκ ἦν; Malit fortasse quis, ἀνατιῶς οὐκ ἦν.

(23) *Fecit*. Hanc rationem alii etiam Patres asserunt, ac nominatim Alexander Alexandrinus in prima *contra Arium* *Epistola encyclica*. Omnes enim in eo consentiunt, ut tempus a Deo factum dicendum sit, juxta illud Pauli: *Per quem fecit et sæcula*: et illud Ecclesiæ in hymno: *Rex atque factor temporum*. Quo sensu autem id accipiendum sit, viderint philosophi. Scite Augustinus libro *contra sermonem Ariariorum*, num. 2: *Tempus* (inquit) *sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse, et ideo per illum* (id est Filium) *facta confitemur et tempora*.

(24) *Quam*. Pro ἦν, id est, *erat*, ἦν, id est, *quam*.

(25) *Incomprehensibilis*, id est, *incapabilis*, ut veteres Latini Patres loquuntur; nempe, qui capi, aut comprehendendi non potest; id enim valet vox ἀχώρητος.

θανατοῦν, ἢ λογικοὺς ποιεῖν δύναται· ἀλλ' ἐκ τῆς ἁβη· παρά τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων παραχθείσης οὐσίας χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου, ἢ ξύλου, ἢ λίθου δημιουργεῖ ἀψυχον καὶ ἄλογον [7 a] ἀνδράντα τυχόν, ἢ τι ἕτερον· αὐτὸ δὲ οὐσίαν μὴ οὔσαν προῖσαι, ἢ ἐμψυχον καὶ λογικὴν ἀναδεῖξαι, μόνης τῆς πανδυνάμου καὶ ἀποτελοῦς μίᾳς θεϊκῆς φύσεως βιον καὶ ἐξαιρέτον τυγχάνει ὄν. Ἐποίησεν δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Πατήρ, ὡς φῶς δι' οὐκείου ἀπαυγασματος, καὶ ὡς νόσ διὰ λόγου. Τὸ, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, ἐπεκδιδάσκει, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἀνάρχος, ἢ ζωὴ τῆς μίᾳς καὶ ἀνωτάτω φύσεως ὑπάρχων, καὶ μηδαμῶς ὄντων πάντων, αἰτίως ὄντων ὄντων. Διὸ καὶ αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἢ ζωὴ· ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς. Φιλοτιμῆται δὲ τῷ ἀνάρχῳ τὰς μαρτυρίας τοσαυτάκις εἰπὼν τὸ, Ἦν· ἵνα τῇ συνεχελῶ τῆς τοιαύτης φωνῆς, ἢ αἰρετικῶν τὰς κωφὰς ἀκοὰς διανοίξῃ, ἢ μηδὲν περὶ τοῦ, Ἦν ἢτε οὐκ ἦν, ἐν τῇ μελλούσῃ καθολικῇ καὶ ἀπαρεγκλίτῳ διαγνώσει πρόφασις ὑπολειφθεῖη. Τὸ, Καὶ ἢ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, ἐκπαιδεύει αὐτίς ἐπὶ αὐτῇ. Φησὶν γάρ· Ἀυτὴ ἢ ἀγέννητος ζωὴ, σύστασις τῆς γενητῆς ἀνθρώπων φύσεως ὑπάρχει. Τὸ, Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἢ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαθεν, οὐκ ἀνέχεται τῶν αἰρετικῶν δοξασμάτων. Κρυφίως γάρ καὶ ἄγαν δριμύτως δηλοῖ, ὡς ὄνπερ ἐν τις προχρόνιον χρόνον, ἢ ἀκαριαίαν ῥοπήν, ἢ προαιώνιον αἰῶνα ὑπολάβῃ, φαίνει ἀδίδως ὡς ἀχώριστον ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὔποτε σκοτία ἀνυπαρξίας αὐτὸ κατέλαθεν. Τὸ, Ὁ παρτοκράτωρ, οὐδὲ ἐρμηνείας δέχεται. Δείκνυσι γὰρ ἀδιαιρέτον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. [7 b] Τὸ, Ὁ ἐρχόμενος, τὸν Ἰὼν δηλοῖ μέλλοντα ἔρχεσθαι τὸ δεῦτερον, καὶ κρῖνειν ζῶντας καὶ νεκρούς.

atque inevitabili agnitione (33) tueantur. Illud, *Et vita erat lux hominum*, eadem rursus docet: hoc

(26) *Non modo*. Observanda vox μονονοχί, quæ hic, ut alibi quoque apud Didymum, non raro idem valet ac, non modo: pro quo nonnulli etiam dicunt, οὐ μονονοχί, ut Eusebius Pamphili.

(27) *Ex nihilo*. Arianam formulam, ἐξ οὐκ ὄντων, sive, ἐκ μὴ ὄντων, perstringit, quam Nicæna synodus cum execratione damnaverat in Symbolo. Latinorum veterum Patrum alii verterunt: *Ex iis quæ non sunt*; alii: *Ex nullis substantiis*; alii: *Ex nullis subsistentibus*. Ego, quo sensus magis omnibus perspicuus sit, verti: *Ex nihilo*. Adeo autem celebris erat per ea tempora isthæc formula, ut ex eadem Ariani, uno conflato vocabulo, dicti sicut etiam Euzontii, quemadmodum testatur S. Athanasius in libro *De synodis Arimini et Seleucie*.

(28) *Producta*. In Græco, παραχθείσης. Evidenter autem ex hoc loco confirmari posset, quod de verbo παράγειν dixi not. 28, pag. 6, si confirmatione indigeret. Id cum non animadvertit Harduinus, ubi sextus quintæ synodi *adversus Origenem* anathematisms habet: Ἐνα δὲ νοῦν... παραγαγεῖν πάντων τὴν σωματικῶν φύσιν, transtulit: *Unum autem animam... qui universam prætergressus sit corpoream naturam*. Sed vertendam sine dubio est: *Unam vero mentem... quæ omnem produxerit corpoream naturam*.

(29) *Omnipotentis*. Accusat Origenem Justinianus Imperator in suo contra illum edicto ad Meñnam, quod de divina potentia non recte senserit: ipsius vero Origenis verba affert, quibus innititur accusatio. Quin etiam inter anathematisms a quinta

bum est: quin etiam probat, nullam ei causam dedisse ut esset. Illud, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso ne una quidem res facta est*, non modo (26) ipsum conditorem esse demonstrat, ut jam dictum est, sed etiam non esse creatum: si enim *ne una quidem creatura sine ipso accepit existentiam*, omnibus manifestum est, ipsum non esse factum, sed genitum divino modo: nam fieri non potest, ut ex nihilo (27) ad existentiam veniat is qui omnibus creaturis existentiam, rationalibus vero subsistentiam dedit, atque immortalitatem; nulla enim creatura potest aut essentiam dare, aut immortalitatem, aut rationalitatem: sed ex substantia auri, aut argenti, aut æris, aut ferri, aut ligni, aut lapidis jam a Deo e nihilo producta (28) inanimatum, et irrationale simulacrum, exempli causa, effingit, aut aliquid aliud: 20 substantiam vero non existentem producere, aut animatam, et rationalem facere, divinæ duntaxat omnipotentis (29), atque unius et per se perfectæ naturæ proprium est, eique soli convenit. *Fecit* (30) autem per ipsum Pater, sicut lux per proprium splendorem, et sicut mens per rationem. Illud, *In ipso vita erat*, non insuper edocet, ipsum esse ab æterno vitam, cum sit illius, quæ una est, ac suprema, naturæ, et nequaquam eum esse unum ex omnibus (31), cum sit causa eorum quæ sunt. Quam ob causam ipse etiam inquit: *Ego sum vita; ego sum lux* (32). Dicendo autem tam sæpe, *erat*, large nobis, ac prolixè testimonia suppeditat Joannes, quibus Filii æternitas confirmetur: ut continuo ejus vocis usu aut surdas hæreticorum aures aperiat, aut nullis ipsis quoad formulam illam, *Aliquando non erat*, prætextus relinquatur, quo se in futura universali,

synodo in Origenem latos hunc octavo loco affert Christianus Lupus, qui tamen inter illos quindecim a Lambecio primum vulgatos nullus est: *Si quis dicit, aut sentit, vel finitam esse Dei potestatem, vel eum tanta fecisse, quanta comprehendere potuit, anathema sit*. Verum, quod spectat saltem ad rem hanc, Origenista non fuit Didymus: nam et hoc in loco, et segmentis 13 b, 21 a, 37 a, 41 b, atque alibi Deum dicit modo πανδύναμον, modo παντοκράτορα, modo παντεξούσιον, modo ἀπειροδύναμον, hoc est, *infinita potentia præditum*.

(30) *Fecit*. Respicit verba superius a se allata: *Omnia per ipsum facta sunt*.

(31) *Ex omnibus*. Pro ὄντων πάντων, malim legere, ἐν τῶν πάντων· id est, *Unum ex omnibus*: ut hoc velit Didymus, cum legimus, *omnia per Filium facta esse*, Filium ipsum voce illa: *Omnia*, non comprehendi. Hoc sensu in libro *De Spiritu sancto*, num. 15: *Neque enim* (inquit), *unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque* (desunt voces, *ex utroque*, in nostro ms. codice) *demonstratus est Spiritus sanctus*.

(32) *Ego sum*, etc. Joan. xi, 25; et xiv, 6.

(33) *Agnitione*. Locutio Biblica, qua extremi iudicii dies designatur: hæc enim in Sacris Bibliis ἡμέρα διαγνώσεως, id est, *dies agnitionis*, dicitur Ecclesiastici xxvii, 9; et Sap. iii, 18, ubi legitur: *Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem, nec in die agnitionis* (Græce, ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως) *allocationem*.

enim sibi vult : Increata hæc vita creatam hominum naturam facit subsistentem. Illud, *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt*, hæreticas opiniones profligat; arcana enim, et valde acri ratione hoc significat : quodcunque tempus tempore auterius, aut individuum momentum, aut sæcula præcedens sæculum conceperis, in eo *lucere* Verbum sempiternæ ut inseparabilem *splendorem* Dei, ac *tenebras* non existentia nunquam ipsum *comprehendisse*. Illud, *Omnipotens* (34), ne interpretationis quidem indiget : ostendit enim ipsum habere individuum cum **21** Deo Patre, et sancto ejus Spiritu regnum, et esse *super omnia* (35) *Deum*. Illud, *Qui venturus est*, Filium significat, qui iterum venturus est, et vivos ac mortuos judicaturus.

Baptista vero Joannes quoque illud, *Qui est A* (36), de Filio dictum esse statuens, manifestum id Domino facit, inquit : *Tu es* (37) (pro, *Ille, qui es*, quemque adhuc in Virginis utero existentem cum Deum agnovissem, dum ipse ego in utero sterilis feminæ essem, per subsultum adoravi) : *An alium exspectamus?* In prima vero Epistola amicus et apostolus Domini Joannes scribit (38) : *Quod fuit* (Græce, ἦν) *ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contractaverunt de verbo vitæ : et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, et apparuit nobis : Quod vidimus et audivimus, annuntiamus etiam vobis, ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo*. Observa rursus frequentem usum (39) vocis ἦν, id est, *erat*, atque animadvertite salutis *societatem*, seu *communionem cum Patre*, aut *cum Unigenito* eos non habere, qui Filium ipsum secundum naturam Deo coæternum esse non consentunt : in hac enim fide, quæ in mystagogia illuminationis (40), seu baptismi, ab omnium Domino tradita fuit, *consortium* illud nobis est, de quo Petrus scripsit (41) : *Ut efficiamini 22 divinæ consortes naturæ* : Nam quod creatum est, ac tempori obnoxium, non est divina natura. Illud autem præterea memoria tene, quod *societatem* nostram dixit

(34) *Omnipotens*. A verbis Evangelii Joannis transit repente ad locum Apocalypsis ejusdem, quem antea segni. 6 a, protulit. Vide not. 16, pag. 17. Filium porro, æque ac Patrem, esse *Omnipotentem* ideo videtur Didymus sæpius inculcare, quod Eunomius id negasset in ea Confessione, quam anno 383 Theodosio imperatori obtulit, quæque exstat tom. I *Lect. antiqq.* Canisii pag. 178. Ibi enim Filium excludens inquit de Patre Eunomius : *Unus est enim et solus Deus Omnipotens, Deus deorum*, etc. Quæ verba refellit S. Gregorius Nyssenus libro primo *contra ipsum Eunomium*.

(35) *Super omnia*. Respicit Rom. ix, 5, ubi legitur : *Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός*, id est, *Qui est super omnia Deus*.

(36) *Qui est*. Non respicit Exod. iii, 14, sed eum, quem dixi, Apocalypsis locum.

(37) *Tu es*. Matth. xi, 5; et Luc. vii, 19, 20.

(38) *Scribit*. Cap. i, vers. 1, 2, 3, ubi pro ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, Græca editio habet : ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν· quam lectionem sequitur Vulgatus interpretis.

(39) *Frequentem usum*. Aut, si malis, *vim, emphasis*, et similia. Didymus porro initio enarrationis in *priorem Joannis Epistolam* de primis ejusdem Epistolæ verbis : *Quod erat ab initio*, eodem, quo hic, modo disserit. *Idem vero* (inquit) *significant hæc verba, quibus ait* : Quod erat ab initio, quod illud, ubi ait : Ego sum qui sum.

Συνιστῶν τοῖνον καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, ὅτι τὸ, Ὁ ὢν, περὶ τοῦ Υἱοῦ εἴρηται, δηλοῖ τῷ Θεσπότῃ· Ἐν εἴ (ἀντὶ τοῦ, Ἐκείνος ὁ ὢν, ὃν καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ σε ὄντα τῆς Παρθένου, Θεὸν ἐπιγνούς αὐτὸς ἐγὼ, ἐν τῇ νηδίῃ τῆς στείρας ὦν, διὰ τῆς σαρπητῆσεως προσεκίνησα), ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ Ἰωάννης ὁ φίλος καὶ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου γράφει· Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· ὃ θεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερῶθη, καὶ ἐώρακαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερῶθη ἡμῖν. Ὁ ἐώρακαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν, καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρόσχετος καὶ αὐθις τῷ πληθει τοῦ ἦρ· καὶ ὡς κοινωνίαν σωτηρίας οὐκ ἔχουσιν μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Μονογενοῦς, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες κατὰ φύσιν Υἱὸν εἶναι αὐτὸν συνάναρχον τοῦ Θεοῦ. Πρὸς ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν πίστιν, τὴν παραδοθεῖσαν ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ φωτισμοῦ παρα τοῦ πάντων Θεσπότου, ἐστὶν ἡ κοινωνία ἣν Πέτρος ἔγραψεν· Ἰνα γένησθε θελας κοινωνοὶ φύσεως. Τὸ γὰρ κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον ὄν, οὐ θεία φύσις ἐστίν. Μέμνησο δὲ πρὸς τοῦτοις, ὅτι περὶ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν εἶπεν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἰσοτιμία, καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ

(40) *Illuminationis*. Baptismum hoc nomine a Patribus passim vocari norunt omnes theologo. Respiciebant scilicet Patres illud Pauli, Hebr. vi, 4 : *Τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας*, id est, *Qui semel sunt illuminati*. Hinc ducta illarum Cyrilli catechesium inscriptio, quæ dicuntur τῶν φωτιζομένων, id est, *Illuminandorum*. Cur vero sic vocetur baptismus, scite exponit Justinus martyr in *prima Apologia*, num. 61. *Vocatur autem* (inquit) *lavacrum illud φωτισμός, id est, illuminatio, eo quod mente illuminantur qui hæc discunt*. Prætereundum tamen non est, baptismum ab illuminatione distingui interdum, ut cum is, quem dixi, Cyrillus in *prima catechesi*, num. 2, ait : *Ἐβαπτίσθη, ἀλλ' οὐκ ἐφωτίσθη*, id est, *Baptizatus fuit, sed non illuminatus*.

(41) *Petrus scripsit*. In Epis. ii, cap. i, vers. 4. Animadvertendum vero est, auctorem enarrationis in *secundam hanc Petri Epistolam*, eam ipsam Epistolam ut sacri Bibliorum canonis partem non habuisse. Nam primum quidem inquit : *Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ*; quasi Petrum nominare vereatur : tum eam enarrationem concludit his verbis : *Non est igitur ignorandum præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, non tamen in canone est*. Quarum tamen locutionum secunda quidem maximam habet vim ad ostendendum quod volo : prima vero si magnam tribuerimus, jam de enarratione quoque in *primam Petri Epistolam* eas

Υιού αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ἄμωσ δὲ προφητεύων [8 a.] Πα-
τοκράτορα ὁμοίως τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, οὕτω που λέ-
γων· Ὁ οἰκοδομῶν εἰς οὐρανὸν τὴν ἀνάβασιν
αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεμε-
λιῶν· ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης,
καὶ ἐκχέων αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς·
Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατοκράτωρ ὄνομα αὐτῶ. Περὶ
ἧς ἀνάβασίως ψάλλει καὶ Δαυὶδ· Ἀνάβη ὁ Θεὸς ἐν
ἀλάλαμῶ, Κύριος ἐν φωτὶ σάλπιγγος. Ἄμω-
σος ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ γὰρ Πατήρ οὐτε κατέβη
οὔτε ἀνέβη, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἐρμηνεύει, γράφων ὡς·
Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἔστιν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶ-
τος; Ὁ καταβάς, αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ
πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.
Ὡς πάντων, φησὶν, ὑπερανεστηκώς καὶ ὑπερφέρον
ἑαυτοῦ τῶν ταῶντι Πατρὶ, ὅτε ἀγέννητος. Φανερός γάρ
ἐστι τοῦτο νοήσας ἀφ' ὧν καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις,
ἐπειδὴ κτίσματα μεμετρημένα τυγχάνουσιν ὄσαι ἐν
οὐρανῶ, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πάντων οὐρανῶν, οὐδὲ πλη-
ρώσαι τὰ πάντα εἰσὶν. Καὶ Σοφονίας πατοκράτορα
ὀνομάζει ἀναγορεύει αὐτὸν, λέγων· Ἀβη αὐτοῖς
ἐπὶ τῆς ὁδοῦ αὐτῶν· διότι ὠρεῖσθαι καὶ ἐμ-
γαλινῆσθαι ἐπὶ τὸν Κύριον τὸν πατοκράτορα.
Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐκ' αὐτῶν, καὶ ἐξολοθρεύ-
σει Κύριος πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς
γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου
αὐτοῦ. Καὶ Μαλαχίας ἐπομένως ἐκ προσώπου τοῦ
Δεσπότη φάσκει· Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ
ὄως δυσμῶν δεδόξασται μου τὸ ὄνομα ἐν τοῖς
ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται
τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ
ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν· λέγει Κύριος [8 b]
πατοκράτωρ· ὁμοῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Ἡ γὰρ
μνήμη τῆς τε ἐπιφανείας καὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἐν τοῖς

A cum Patre et Filio ejus, æquali utrumque honore
afficiens, non vero dixit, Per Filium (42) ejus. Quin
Amos quoque prophetans omnipotentem similiter
Filium alicubi vocat inquit : Qui ædificat (43) in
cælo ascensionem suam, et promissionem suam in
terra fundans, qui vocat aquam maris, et effundit
eam super faciem universæ terræ : Dominus Deus
omnipotens, nomen illi. De qua ascensione David
etiam psallit : Ascendit (44) Deus in júbilo, Domi-
nus in voce tubæ. Horum utrumque de Filio dicitur ;
nam Pater neque descendit, neque ascendit :
et sic Apostolus interpretatur, dum ita (45) scribit :
Quod autem (46) ascendit, quid est, nisi quod et de-
scendit primum? Qui descendit, ipse est et qui ascen-
dit super omnes cælos, ut impletet omnia. Quasi dicat :
quippe qui una cum Patre, a quo genitus
fuit, omnibus rebus eminentior est, atque præstan-
tior, utpote increatus. Nam id Paulum voluisse, ex
eo patet, quod intelligibiles virtutes, cum creaturæ
sint expertes immensitatis, et in cælo, non vero
supra cælos existant, neque implent omnia. Et So-
phonias omnipotentem similiter eum vocat, in-
quiens : Hæc eis (47) pro contumelia ipsorum : quia
exprobraverunt, et magnificati sunt in Dominum om-
nipotentem. Manifestabitur Dominus super eos, et
disperdet Dominus omnes deos gentium terræ, et
adorabunt unusquisque ex loco suo. Et his consen-
tanea scribens Malachias, ex persona 23 Domini
ait : Ab ortu (48) enim solis usque ad occasum glo-
rificatum est nomen meum in gentibus, et in omni
loco thymiana offertur nomini meo, et sacrificium
mundum; quia magnum est nomen meum in genti-
bus, dicit Dominus omnipotens : vos vero polluitis
illud. Quod enim duobus hisce in locis et manifesta-

dubitationes movere incipiemus, quas de enarra-
tione in secundam Epistolam mox indicabo. Nam
et in illa ad caput 1, et rursus ad cap. 11, legitimus
Conscriptor Epistolæ, pro Petrus. E contrario au-
tem in opere, quod nunc edimus, non modo secu-
ndam Petri Epistolam sæpius allegat Didymus, verum
etiam ex ea ut canonica, et una ex catholicis, id est,
universalibus, Epistolis verba profert. Id verum
esse apparet cum ex hoc loco, tum e segmentis 41 a,
37 b, 39 a, 43 a, 51 b, 67 a, 90 b, 107 b, et 119 b :
ne enim longior sim, loca ipsa non afferro. Quinam
ergo rem hanc se habere putabimus? Novi equidem
Didymi ætate a quibusdam de illius Epistolæ auctori-
tate dubitatum esse, ut proinde nunc inter eas,
quas deuterocanonicas vulgo theologi vocant, nu-
meretur. Novi a Didymo in his De Trinitate libris
tertium quoque Esdræ, qui canonicus minime est,
semel allegari. Verum hæc nihil ad rem, præser-
tim cum tertium Esdræ ut canonicum non citet.
Equidem igitur conjecerim, aut brevissimam illam,
imperfectamque enarrationem, ne dicam abortivum
letum, Didymi non esse, aut ab iis, quorum inter-
erat vel pravam doctrinam obtrudere, vel Didymi
nomen multis olim post ejus mortem Invisum infam-
ia afficere, interpolatam fuisse : aut eum tandem,
cum libros hosce De Trinitate extremis, ut arbitror,
vitæ anis conscripserit, opinionem, quam antea
amplexus fuerat, seu dubitationem omnem abje-
cisse. Quod enim ait Basnagius apud Canisium,
tom. I. Lect. antiq., pag. 202, clausula illius ver-
ba : Non est igitur ignorandum, et reliqua, cum

cæteris non cohærens, qua de causa ab aliquo forsi-
tan adjecta esse suspicatur, eo magnopere non mo-
veor.

(42) Per Filium. Hæreticos tacite perstringit, qui
Deo hymnum glorificationis dicebant his verbis :
Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto : alteram
vero formulam : Gloria Patri, et Filio, et Spiritui
sancto, aversabantur, ut in meo de tribus hisce li-
bris opusculo animadverti.

(43) Qui ædificat. Amos ix, 6, ubi Complutensis
editio habet : Ὁ οἰκοδομῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάβασιν,
καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπὶ τῆς θεμελιῶν.... ἐπὶ προσ-
ώπου τῆς γῆς, Κύριος ὄνομα αὐτῶ. Francofurtien-
sis vero habet : ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς, Κύριος Πα-
τοκράτωρ ὄνομα αὐτῶ.

(44) Ascendit. Psal. xlvj, vers. 5.

(45) Ita. Codex, ὡς, sine iota subscripto, quod
tamen semper in eo omittitur. At mea quidem sen-
tentia iota illud in hac voce omittendum non
est.

(46) Quod autem. Ephes. iv, 9 et 10. Sed omit-
tit Didymus intermedia verba, εἰς τὰ κατώτερα μέρη
τῆς γῆς.

(47) Hæc eis. Sophon. ii, 10 et 11, ubi Franco-
furtensis editio fere in omnibus cum Didymo con-
sentit. Sed Complutensis habet : Τοῦτο αὐτοῖς....
ἐπὶ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων ἐπιφανῆς ἔσται x. ἔ.
αὐ. Καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας... προσκυνήσουσιν αὐτῶ
ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν.

(48) Ab ortu. Malach. i, 11 et 12, ubi Græca edi-
tio : τὸ ὄνομά μου δεδόξασται.

is (49) commemoretur, et *glorificatio inter gentes*, A Filium significari ostendit, cujus nomen Judæi una cum ciematolatrīs, id est creaturarum adoratoribus, *polluunt*. Ipsa vero sermonis consequentia omnipotentem illum esse demonstrat, quatenus omnipotentis imago est, et Unigenitus, qui hac etiam in re imago esse intelligendus est, ut sit omnipotens, sicut ille est. Paulus vero Hebræis scribit: *Qui cum sit (50) splendor gloriæ Patris; id est, coæternus ipsi, et homousius (51), seu consubstantialis*. Ut enim ea, quæ comparationem non admittunt, comparatione aliqua, et exemplo illustrentur, atque hoc saltem modo aliquantulum illud, quod supra mentem est, mente concipiatur (52), dicam (cum parvo id comparans, quod magnum est, et duntaxat magnum), simul atque sol existit, e solis natura, et ex toto disco, indivise, et continue, et æquali mensura, totam lucem simul exseri, simulque operari, ac simul calorem rebus, quæ hanc sensationem excipere queunt, præbere; substantiæ vero, a qua lux, seu lumen effunditur, qualitatem omnem in semetipso exserit ipsum lumen, quippe cum primo ipso momento, non vero posteriori, ab ea profundatur, simulque cum ea et procedat, et subsistat. Quod si splendor, eorum quidem sententia, *aliquando non erat*, ubinam erat ea, ex qua splendor ipse est, lucis substantia, sive hypostasis? Nam simul cum illo hæc etiam omnino evanescat necesse est. Atqui Daniel quoque prophetans ait: *Et lux (53) cum ipso erat; id est, 24* C Filius cum Patre: quod enim divinitas comparationem omnem excludat, atque excellentissima sit, id maxime ostendit, eum Filium a Patre sine ulla passione genitum fuisse, qui esset, æque ac ipse, et initio carens, et idem cum eo principium habens, simulque et perfectus, et cujuslibet expers discriminis: creaturæ enim, non creatoris (54), mutationis capacis, non immutabilis, iudicio subjecti, non iudicis, vivificati, non vivificantis, peccato obnoxii, non vero Dei proprium est generare alio modo, et generari: si enim ipse, cum nondum ullum aliud opus factum esset, sæcula fecit, quæ ex temporibus conficiuntur, et omnibus rebus initium dedit, nihil vero ante tempora, et sæcula

(49) *Manifestatio*. Clariora hæc in Græco sunt, cum vox *Epiphaneia*, et *manifestationem*, et *adventum* Domini significet.

(50) *Qui cum sit*. Hebr. i. 3. Illud autem hic animadvertendum est, Epistolam ad Hebræos, de cuius auctoritate nonnulli dubitaverant, a Didymo ut canonicam, atque a Paulo scriptam citari.

(51) *Homousius*. Cum adeo celebris sit hæc vox, ut diu potior catholicismi nota habita fuerit, eam in translatione retinere placuit. Ὁμοούσιος autem scribendum est, non, ut quidam perperam fecit, ὁμούσιος, *homousius*, inquam, non *homusius*. Ab ejus vocis usu Didymi ætate S. Cyrillus Jerosolymitanus cum abstinuerit, nonnullis suspectus fuit, quamvis immerito, ut fuse Toutteus probat. At Didymus noster eam passim ac palam prædicat cum in hoc opere, tum enarratione in *primam Joannis Epistolam* pag. 85, ubi ait: *Considera, quemadmodum consubstantialis Patri*, et reliqua; tum demum in libro *De*

θεοσειν, τὸν Υἱὸν σημαίνεσθαι δείκνυσιν οὗ τὸ βνομα βεθλοῦσιν Ἰουδαίῳ σὺν τοῖς κτισματολάτραις. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀκολουθία παντοκράτορα αὐτὸν εἶναι βούλεται, καθ' ὃ εἰκὼν καὶ Μονογενὴς παντοκράτορος κειρωσθημένος, τὸ καὶ ἐν τούτῳ εἰκὼν νοεῖσθαι τοῦ παντοκράτορος. Καὶ Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφει - Ὅς ὢν ἀπαύρασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἔστιν συνάναρχος καὶ ὁμοούσιος. Ἴνα γὰρ τὰ ἀπαράβλητα παραβολικῶς πως παραδειχθῆι, εἰ κἄν οὕτω ποσῶς εἰς νοῦν δειχθῆι τὸ ὑπὲρ νοῦν, ἐρῶ (τὸ μέγα καὶ μόνον μέγα μικρῶ συμβάλλον), ὡς ἅμα τε ἥλιος, ἅμα ἐξ ἡλίου φύσεως καὶ ἐξ ὄλου τοῦ δίσκου ἀμερίστωσ, καὶ ἀδιαστάτως, καὶ ἰσομέτρως ὄλον τὸ φῶς συνεκφαίνεται, καὶ συνενεργεῖ, καὶ συμπαρέχει τῆν θέρμην τοῖς αἰσθήσεως δεκτικοῖς, καὶ τῆς τοῦ προέ- B τος οὐσίας τὸ ἀμέσως, καὶ οὐκ ὕστερον προχοόμενον, καὶ συμπερὶν, καὶ συνυφιστάμενον φῶς, ἔλην ἐν ἑαυτῷ διεκφαίνει τὴν ποιότητα. Εἰ δὲ πρὸς τὸ εἶκων ἐκείνους, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν, τὸ ἀπαύρασμα· ποῦ ἡ ἀπαυγάζουσα αὐτὸ ὑπόστασις τοῦ φωτός; Συνδιολισθήσει γὰρ που πάντως ἐκείνῳ τούτῳ. Καὶ μὴν καὶ Δανιὴλ προφητεῶν εἶπεν· Καὶ φῶς μετ' αὐτοῦ ἦν, ἀντὶ τοῦ, ὃ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο γὰρ μάλιστα δείκνυσιν τὸ ἀσυνείχαστον καὶ μέγα τῆς θεότητος, ὅτι συνάναρχον αὐτοῦ καὶ συναρχον, ὁμοῦ δὲ [9 a] καὶ τέλειον καὶ ἀπαράλλακτον ἀπαθῶς ἐγέννησεν ὁ Πατήρ. Κτίσματος γὰρ ἴδιον καὶ οὐ κτίστου· τρεπτῶ καὶ οὐκ ἀτρέπτου· ὑπὸ κρῖσιν καὶ οὐ κριτοῦ· ζῶποιοιμένου καὶ οὐ ζῶποιοῦντος· ὑπὸ ἀμαρ- C τῆν καὶ οὐ Θεοῦ τὸ μὴ οὕτως γεννησῆι καὶ γεννηθῆναι. Εἰ γὰρ αὐτὸς, οὕτω ἐνεργείας ἄλλης οὐδεμιᾶς γενομένης, ἐποίησεν τοὺς αἰῶνας, οἱ ἐκ τῶν χρόνων ἀποτελοῦνται, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀρχὴν ἐπέθηκεν, οὐδὲν δὲ πρὸ τῶν χρόνων καὶ αἰῶνων νοεῖσθαι δύναται, εἰ μὴ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀληθῶς μόνη πρωτίστη καὶ πρωτουργὸς φύσις, ἡ μόνως οὐσα ἀναρχος καὶ αἰώνιος, καὶ ὕφειν πρὸς ἑτέραν οὐκ ἔχουσα· πῶς οὐκ ἀνάρχος ἐκ τῆς ὑποστάσεως γεννηθῆναι πιστεύεται τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας; Χρόνον γὰρ οὐ διορίζοντος, οὐκ ἔστιν πρότερον καὶ ὕστερον· ἀλλ' ὁ μὴ ὢν ὑπὸ χρόνον, ἀναρχὸς ἔστιν· ὁ δὲ ἀναρχος ἀκτίστος. Ὅσπερ γὰρ οὐκ ἔστι χρόνος ἀγέννητος, οὕτως οὐδὲ κτίσις ἀχρονος, ἀλλ' ἔχει μέτρον τὸν χρό- D νον· σὺν αὐτῇ γὰρ καὶ ὁ χρόνος γέγονεν. Καὶ εἰκό-

Spiritu sancto. Quod enim ait Jacobus Basnagius (tom. I *Lecti. antiq.* Canisii pag. 202), *homousii* vocem ab Hieronymo in Latina ejus libri translatione insertam esse, mea quidem sententia commentitium est, ac nihili plane faciendum, quasi nunquam in ullius hominis mentem venisset.

(52) *Concipiatur*. Pro, εἰς νοῦν δειχθῆι, malit fortasse quis legere: εἰς νοῦν δεχθῆι.

(53) *Et lux*. Dan. II, 22, ubi Græca editio habet: Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἔστι. Articulus vero ille, τὸ, a Didymo negligendus non erat hoc in loco, ex his quæ dixi in not. 90 pag. 12. Itaque a librario potius omissum quis credat.

(54) *Creatoris*. Recte codex habet κτίστου, non κτιστοῦ, et alibi κτίστης, nusquam vero κτιστής. Recte etiam in Bibliis κτίστης semper legitur: recte in Clemente Alexandrino editum est: κτίστα τῶν αἰρέσεων· et in Herodoto, *Terpsichore*, συγκτίστης, et κτίστης. Perperam vero vulgata Lexica

ως πάντα μὲν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετρεῖται ὡς ἄ
 δεύερα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενός, ἐπειδὴ ἀναρχὸς καὶ
 φύσει Θεός.

principii expers, ac sempiterna, neque ulla altera inferior est : quomodo non creditur generatus ab æterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est temporì obnoxius, æternus est : qui autem æternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem temporì non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditorè mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote æternus, et natura Deus.

Τὰ δὲ ἴσα θεωρεῖται καὶ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ ἔγγραπται τότε, ἐξεπορεύθη, ἀλλ', ἐκπορεύεται. Πῶς δὲ αὐτὴ ἡ ζωὴ ζωοποιεῖται, ἢ τὸ ἀληθινὸν φῶς φωτίζεται; Ἦν δὲ ἄρα τότε θεῶν φῶς, καὶ ζωὴ αἰώνιος ἀεὶ, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν λέγει Β ἰ ἀνευδῆς καὶ μέγας Θεός· οὐκ ἦν μὴ ὅτε ἀπαύγασμα δόξης, καὶ χαρακτῆρα ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα ἀγαθότητος, καὶ [9 b] δύναμιν, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην Θεοῦ (ἃ ὑπάρχειν τὸν αὐτὸν Μονογενῆ Παῦλος μαρτυρεῖ) οὐκ εἶχεν ὁ Πατὴρ· ἀλλ', ὃ μὴ προσῆκεν εἰπεῖν, ὑστερον ὃ τι οὖν προσέλαθεν. Εἰ δὲ εἶχεν, ἦν ἀεὶ ὃ ταῦτα ὡν Μονογενῆς. Οὕτε γὰρ ὃ ταῦτα ὡν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτε ὃ Θεὸς χωρὶς τοῦ ὄντος αὐτοῦ ταῦτά ποτε νοηθῆναι δύναται. Ταῦτα δὲ ὑπάρχει ὁ Μονογενῆς, οὐ καθάπερ ἕξις ἢ ἐπιτηδεύτης, ἀλλ' οὐσικωδῶς, καθὰ προεῖρηται. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμογονίας, τὰ πρῶτα δένδρα σὺν τοῖς ἐξ αὐτῶν καρποῖς συνυπέστη (καὶ παράδοξον οὐδὲν εἰ σὺν τῇ βίῃ ὁ καρπὸς συνανέτειλεν), πῶς ἀμήχανον κατ' ἀρχῆς τὸν εὐμήχανον Πατέρα μὴ ἔγκαρπον γεγενῆσθαι C τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, καὶ εὐθὺς ἐκ τῆς δόξης τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ συνεκλάμψαι τὸ ἀπαύγασμα; Καθὰ οὖν αὐτοῦ ἢ τῆς ἐνανθρωπήσεως κάτω γέννησις ἐτέρη γενήσῃ οὐ συγκρίνεται (ἐκ Παρθένου γὰρ ἄρρευτος, ἀπῆμαντος, ὅπερ ἡ φύσις ἡμῶν οὐκ ἔχει), οὕτω καὶ ἄνω γέννησις ἀκατάληπτος ὑπὲρ τὸ πλεόν, καὶ πᾶσαν ἐξαιλάττουσα γέννησην ὑπάρχει· καὶ οὕτε ἀπιστεῖν χρῆ, οὕτε μὴν ζητεῖν ἢ ἐξηγεῖσθαι τὸν τρόπον ἡμῖν ἀτραπὸς, τοῖς εἰπεῖν μὴ δυναμένοις. Πῶς παρθένος ἵτεξεν μέλαινα παρθένος, μήτε δὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν

Hæc eadem vero de Spiritu sancto etiam dici possunt : nec enim scriptum est usquam (55), *processit, sed, procedit* (56). Quomodo autem vita ipsa vivificatur, aut vera lux illuminatur? Nempe (57) cum divina lux, tum *vita æterna* (58) semper existit, et ipse mendacii 25 expers, ac magnus Deus semetipsum bis nominibus vocat, ac nullum unquam fuit tempus, ut ita loquar, quo splendorem gloriæ, et figuram substantiæ, et imaginem bonitatis, et virtutem, et sapientiam, et justitiam Dei (hæc enim omnia, Paulo teste, est ipse Unigenitus) non haberet Pater, aut quo quidquam de novo (id enim dicere nefas est [59]) postea acceperit. Quod si Pater ea semper habuit, Unigenitus, qui hæc omnia est, semper existit : nam neque qui est hæc, est extra Deum, nec Deus sine illo, qui est ipsemet hæc, concipi unquam potest. Hæc autem omnia est Unigenitus non tanquam habitus, aut habitudo, sed substantialiter, ut antea dictum fuit (60). Quod si initio etiam creationis mundi primæ arbores una cum propriis fructibus substiterunt, ac simul cum radice fructum quoque exortum esse, ne utique incredibile est; quomodo fieri non possent censebimus, ut sagax universi Conditor (61) Pater proprium Filium, velut fructum (62), in principio habuerit, ac simul cum eo splendor statim ex gloria hypostaseos ipsius eluxerit? Quemadmodum ergo terrena ejus in Incarnatione nativitas nulli alteri nativitati comparari potest (nam et ex Vir-

habent κτιστῆς pro κτίστῆς. Quæ tamen de Græca voce κτίστῆς conditorem significante dicta volo. Quod enim spectat ad Thracios illos κτιστάς, de quibus Strabo lib. vii, legenda sunt quæ vir ingenio et eruditione pollens Martorellius quæpsit in *Theca Calamaria*, pag. 482 et seqq.

(55) *Usquam*. Lego, *ἔγγραπται τότε*, pro, *ἔγγραπται τότε*. Præcedens autem vox, *θεωρεῖται*, ad verbum vertenda : *considerantur*.

(56) *Sed, procedit*. Similem Didymi animadversionem invenies cum in libro *De Spir. sancto*, num. 15, ubi : *Bene autem (inquit) quod in ipsa sententia non ait, Qui creavi, sed, Qui creo* : tum in ea catena, de qua dixi pag. 13 : ibi enim ad vers. vi psalmi lxx, hæc adnotat Didymus : *Ὅς καὶ ἐν τῷ, Ὁ μεταστρέφων. Ἄνελ γὰρ τοῦ, Ὁ μεταστρέφας, id est : Sicut etiam ubi ait : Convertens : id enim positum est pro, Qui convertit, seu, Qui mutat. Fatendum est tamen, non semper magni faciendas esse hujusmodi animadversiones, ut ii norant, qui Hebraicam linguam callent. Quin Didymus ipse segm. 60 b discrimen illud parum curasse videtur.*

(57) *Nempe*. Pro, ἦν, legi posset, ἦν, id est si : et ut mollius sonaret oratio : ἦν δὲ ἄρα ἦν. Tum : οὐκ ἦν ὅτε μή. Pro τότε, lego τό τε.

(58) *Æterna*. In prima Joannis v, 20, Filius vocatur *Vita æterna*.

(59) *Nefas est*. Προσῆκεν pro προσήκει adhibere velat Herodianus in *Philetæro*, pag. 468. At non pauci auctores, iique potissimum, qui circa Didymi tempora scripsere, grammatici illius legi se obnoxios non existimaverunt.

(60) *Dictum fuit*. Fortasse cap. 10.

(61) *Sagax Conditor*. In Græco, εὐμήχανον, quam vocem uno vocabulo hic transferre ita, ut libimet ipse satisfacias, difficile est. Vertere etiam licet : *qui omnia facile molitur*, aut, *qui nullo negotio mundi fabricam extruxit*. Porro Didymus paronomasiæ causa eo vocabulo usus est : ludit scilicet non ineleganter in dictionibus, ἀμήχανον, et εὐμήχανον.

(62) *Fructum*. Mendum, quod est, ut reor, in codice, sustuleris, si voculam, μή, expunxeris, aut pro, μὴ ἔγκαρπον, non fructuosum legeris, μὴ ἀκαρπον, hoc est non infructuosum.

centia ante populum, sed post ipsum. Tunc enim in A [5. a.] βραχίονα τοῦ Θεοῦ, καὶ φωτισμὸν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὸν Υἱὸν ἀνειπών. Καὶ ἐν βε ψαλμῷ Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου.

B
 in XIII psalmo: *Brachium* (94, *eorum non saltasti eos, sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacui in eis* (95) : dexteram, et brachium Dei (96), et illuminationem vultus ejus, Filium vocans. Et in CV psalmo: *Memento* (97) *nostri, Domine, in beneplacito (seu complacentia) populi tui.*

14 CAP. X.

De eo quoa dicunt: Si omnino generativus (98) est ingenuus Deus, non substantialiter genuit: et: Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.

Ipsorum est etiam inane hoc et absurdum sophisma, hujusmodi verbis (99) expositum: Si totus (1) generativus est ingenuus Deus, non substantialiter generatus est is, qui generatus est, cum tota ejus substantia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Sed audiant responsionem: Si tota lux est generativa, non substantialiter splendorem generat, sed ab extrinseco eum acquirit, cum tota ejus essentia habeat hoc quod est generare, non vero generari: Quod si lux non ab extrinseco splendorem accipit, sed ex tota essentia illum continue generat, ne Deus quidem Filium ab extrinseco sibi additum habuit, sed eum ex tota substantia continue genuit, utpote incorporeus: ex quo fit, ut sit vere Pater. Inferunt rursus, iis quæ Scriptura docet, contraria semper docentes: Si transformata Dei essentia genimen, id est Filius, dicitur, non est immutabilis ejus essentia, cum Filii facturam, quæ Patris propria est, operata sit mutatio. Sed ne hoc quidem quisquam ipsis concedit ut dicant: Hæc enim a Christianis aliena esse, commemorata Scripturæ locutio (2) probat, quæ cuius hæretico per-

ΚΕΦ. Ι.

Περὶ τοῦ λέγειν: Εἰ ὅλος ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ἐγέννησεν καὶ, ἔτι ἐκ μεταβλήθη ἡ οὐσία αὐτοῦ εἰς γέννημα, οὐκ ἀμετάβλητος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

B
 Αὐτῶν καὶ τοῦτό ἐστι τὸ εἰκαῖον καὶ πλημμυρῆδες λέξουσιν τοιαύτῳ τεθέν· Εἰ ὅλος ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγέννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ὁ γεννηθεὶς ἐγεννήθη, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννῆν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι. Ἄλλ' ἀκούετωσαν· Ὅτι περ εἰ ὅλον ἐστὶ γεννητικὸν τὸ φῶς, οὐκ οὐσιωδῶς τὸ ἀπαύγασμα γεννᾷ, ἀλλ' ἐξωθεν προσλαμβάνει, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννῆν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι· εἰ δὲ τὸ φῶς οὐ προσλαμβάνει ἐξωθεν τὸ ἀπαύγασμα, ἀλλ' ἐκ πάσης τῆς οὐσίας αὐτὸ γεννᾷ ἀδιστατάως· οὐδ' ὁ Θεὸς ἐπεκτέτατο ἐξωθεν τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς ὑποστάσεως ἐγέννησεν ἀδιστατάως, ἕτε ἀσώματος. Ὅθεν ἀληθῶς ἐστὶ Πατήρ· Ἐπάγουσι πάλιν, πανταχοῦ τὴν ἐναντίαν τάξιν τῆς Γραφῆς διώκοντες· Εἰ μετασχηματισθεῖσα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, γέννημα λέγεται· οὐκ ἀμετάβλητος ἡ οὐσία αὐτοῦ, τῆς μεταβολῆς ἐργασαμένης τὴν τοῦ Υἱοῦ ἰδιοποίησιν. Ἄλλ' οὐδεὶς οὐδὲ τοῦτο συγχωρεῖ αὐτοῖς λέγειν· Ἄλλοτρια γὰρ εἶναι ταῦτα Χριστιανῶν, ἢ μνημονευθεῖσα ἐλέγχει Γραφή, παντὶ αἰρετικῷ ἀντιβαίνουσα παγγαλέπῳ πάθει. Εἰ γὰρ μετασχηματισθῆμεν τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γίνεται,

(93) *Cum octoæret.* Psal. LXXVII, vers. 38, ubi Græca editio, pro ἀπέχεσθαι, habet ἀπέχεσθαι, quo modo legendum est.

(94) *Brachium.* Psal. XIII, vers. 4 et 5.

(95) *In eis* [5. a.] Cum sexta codicis membrana ab imperito bibliopogo loco non suo posita sit, et ad finem translata, quinti segmenti numerum iterare coactus fuit, ne omnem numerorum seriem perturbare.

(96) *Dexteram, et brachium Dei.* In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 20, pag. 127, similiter ait Didymus: *Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur.* Et num. 51, pag. 157: *Quæ est Dextera Dei... nisi Dominus et Salvator noster? Ipse enim est dextera Patris,* etc. Ante Didymum vero Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, pag. 94: ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ (scripserat), βραχίων Κυρίου· id est *Logos, seu Verbum Dei, brachium est Domini.*

(97) *Memento.* Psal. CV, vers. 4.

(98) *Generativus.* In Græco, γεννητικός· quæ vox proprie non *gerentem* significat, sed eum qui generandi facultatem habeat, seu qui sit, ut multi hodie loquuntur, *generativus.* Pro ὅλος, id est *omnino* legendum puto ὅλος, id est *totus*, ut paulo post.

(99) *Verbis.* Dum ait, *hujusmodi verbis*, confirmare videtur Didymus id quod paulo ante indicavi, nimirum certum aliquod opus in hoc capite confutari (Vide, quæso, notam 74 pag. 9, et not. 89 pag. 12). Quod si ita se res habeat, verba illa: *Si totus generativus, et reliqua usque ad. non generari, non*

Didymi sunt hæreticorum argumentum referentis, sed hominis hæretici, aut synodi, aut opusculi illius, quod confutari.

(1) *Si totus.* Hæreticorum argumentum, quod hic refert Didymus, ac refellit, ei simile est, quod Anomæus aliis verbis objicit catholicæ Ecclesiæ in fragmento Eunomianæ Disputationis (apud Canisium tom. I *Lecti. Antiq.*, pag. 184), et Eunomius ipse in libro *Apologetico* (quem primus integrum edidit Joannes Albertus Fabricius, tum Garnierus) num. 9, pag. 621, appendicis ad tom. I *Opera S. Basilii.* Illudque diluit Augustinus quoque in quinto *De Trinitate*, num. 4, Eunomii et Augustini verba non afferro, ne longior sit hæc nota. Utriusque loca adeat lector, si videbitur.

(2) *Scripturæ locutio.* Eam intelligit, qua Filius Hebr. 1, 3, dicitur *Splendor gloriæ Patris*, quam superius commemoravit, segm. 4 a. Porro vox γραφή, seu *Scriptura*, qua hic utitur Didymus, idem passim valet ac κεφάλαιον, seu *capitulum*, ut in hoc loco. Vide notam 1, pag. 12. Pro, *Scripturæ locutio*, vertere potuissem, *Scriptura*: sic enim cum ab Hieronymo in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 8, tum a Vulgato interprete redditur vox γραφή, eo etiam sensu accepta quem dixi. Ita Joann. xix, 37, legimus: *Et alia Scriptura dicit, id est aliud Scripturæ capitulum.* Et Luc iv, 21: *Hodie implet est hæc Scriptura.* Verum quo clarior esset sententia, sic transtuli.

α ἀμετάβλητον τὸ φῶς, τῆς μεταβολῆς ἐργασιο-
νης τὴν τοῦ ἀπαυγασματος ἰδιοποιήσιν. Εἰ δὲ οὐ
μεταβλήθην τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γεγέννηκεν, μείναν
μὲν αὐτὸ [5·b] φῶς, καὶ ἔχον τὸ ἀπαύγασμα
μυρτώως ἐξ αὐτοῦ τέλειον· καὶ ὁ Θεὸς μένει
ἡρώτως Θεός, ἀπαυγασματος ἰδίου τυγχάνων Πα-
τρὸς, οὐκ ἔτι ἔξωθεν αὐτὸ προσλαβὼν, ἀλλ' ἐκ τῆς
οὐσίας γεννήσας τέλειον.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

περὶ τῶν φλυαρούντων ὡς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομα-
σίας παρηλλαγμένη ἐστὶν ἢ οὐσία αὐτοῦ τοῦ
Υἱοῦ.

Αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακυκλοῦντες, καὶ ἕως τοῦ
αὐτῆς παρασημαίνοντες τῆς ἀληθείας τὸ κάλλος,
φιλοθέως καὶ τοῦτο φάσκουσιν· Ὅν τὰ ὀνόματά
ἐκείνα, τοῦτων παρηλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας
κατα· φησὶν γάρ· Ἡ Πατὴρ λέξις οὐ σημαίνει
τὴν Υἱόν, οὐδ' αὖ ἡ Υἱὸς ὀνομασία δηλοῖ τὴν Πα-
τέρα ὑπόστασιν. Ἀκουέτωσαν δὲ, ἐν μὲν, ὅτι εἰ μὴ
καλλιῶν προσηγορίᾳ πεφανέρωντο αἱ θεῖαι ὑπο-
στάσεις, ποίῳ συμβόλῳ ἂν τις χρῆσάμενος, μὴ λέγων
τὴν Πατέρα προσηγορίαν, ἐμήνυσεν αὐτὸν τε τὸν Πα-
τέρα, καὶ ὅτι Υἱὸν ἔχει; ἢ μὴ ὀνομάζων τὴν Υἱόν
καὶ Πνεῦμα προσηγορίαν, προσεφώνησεν αὐτὸν τε
τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς Πατέρα
ἔχει, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν Πνεῦμα; Ἐτερον
δὲ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριᾶδος, πλὴν τοῦ Πατέρα λέ-
γεσθαι τὸν ἀληθῶς ὄντα τοῦτο, καὶ τοῦ Μονογενῆ

A molesto morbo obsistit. Si enim transformata lux (5)
sit splendor, non **15** est immutabilis lux, cum
splendoris facturam, quæ lucis propria est, mu-
tatio operetur. Si vero lux, quin mutetur, splendo-
rem generavit, manens ipsa lux, et splendorem
habens connaturaliter ex seipsa perfectum: etiam
Deus manet immutabiliter Deus, etsi proprii splen-
doris Pater sit, cum non ab extrinseco illum acce-
perit, sed ex substantia eum generaverit perfectum.

CAPUT XI.

De iis, qui, cum Patris denominatio diversa sit (4)
a denominatione Filii, diversam quoque esse effu-
ntiunt ejusdem Filii essentiam.

Cum eadem de iisdem repetant, et veritatis pul-
chritudinem omnino adulterent, illud etiam inimico
in Deum inimico aiunt: Quorum nomina differunt,
horum essentias (5) quoque diversas esse necesse
est. Vox enim *Pater*, inquit (6), non significat
vocem *Filius*; neque vice versa *Filii* denominatio
Patris hypostasim denotat. Binas vero audiant (7)
responsiones. Prima quidem est: Nisi divinæ hypo-
stases (8) convenienti denominatione manifestatæ
fuisent, quodnam esset symbolum, quo utentes
nos, **16** Patrisque denominationem omittentes, indi-
care possemus cum ipsum Patrem, tum hoc quod
est, eum habere Filium? aut quomodo *Filii* ac *Spi-
ritus* denominatione non utentes, vocare potuissemus
cum ipsum Filium, tum Spiritum, et verbis
declarare, Filio quidem Patrem esse, Spiritum

(3) *Transformata lux.* Cum Filius a Paulo splen-
dor Patris dictus sit, argumentum hoc ex lucis com-
paratione desumptum passim inculcat Patres qui
contra Arianos scripserunt. Fortasse autem Didy-
mus ea hic peculiariter refellere in animo habuit,
quæ scripserat in *Apologetico*, num. 19, Eunomius.
Quæquam his, aliisque a Didymo confutatis affinia
alios etiam Anomæorum libros habuisse, ut *Isago-
gicum* libellum, quem Gregorius Nazianzenus ex-
secratur, aut Theognosti opera a Nyssenno commem-
morata, aut Arii *Thaliam*, aut Eunomium ipsum
sive in scholiis in *Aetii epistolam*, sive in commen-
tariis in *Epistolam ad Romanos*, sive in suis epi-
stolis, quas Philostorgius Eunomianus cæteris Eu-
nomii scriptis antepōnit, sive in libris contra Basi-
lii libros apologeticis, verisimile est.

(4) *Diversa sit.* Codex hoc loco mendum habet.
Veram lectionem expressi in translatione. Nimi-
rum legendum est: Ὅς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας
παρηλλαγμένης, παρηλλαγμένη ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία
αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, aut quid simile. Vide notam proxi-
mam sequentem.

(5) *Essentias.* Vox, οὐσία, si etymon ejus spe-
ctes, essentiam, valet. Ego veteres Patres, maxime-
que Augustinum secutus, modo *essentiam* modo
substantiam, modo *naturam* interpretor, ac, si opus
fuerit, vocem ipsam *Usiæ* retinere non dubitave-
rim. Eunomius porro in *Apologetico*, num. 18, hoc
orthodoxis argumentum objicit, et iisdem pene ver-
bis, ut proinde eum locum spectasset Didymus vi-
deatur. Οὓς ἔχρη, inquit ipse, ... παρηλλαγμένων
τῶν ὀνομάτων, παρηλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς
οὐσίας, id est, Quos utique deceret, ... cum *diversa*
sunt nomina, *diversas etiam essentias confiteri.* Lege,
si placet, cætera: nec enim totus nobis liber ille
describendus est.

(6) *Inquunt.* Vide not. 89, pag. 12, et not. 99,
pag. 14.

(7) *Audiant.* Similem formulam, seu transitionis
in respondendo modum adhibet Didymus in libro
adversus Manichæos: Εἰ δὲ λέγοιεν (inquit) ... ἀκουέ-
τωσαν· Ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος, κ. τ. λ.

(8) *Hypostases.* Cum *hypostasis* vocabulum a pri-
scis aliquando Patribus, imo et a Nicæna synodo
alicubi ad significandam *essentiam*, sive *substan-
tiam* adhibitum esset, dubitari cœpit Antiochiæ, ut
theologi norunt, haud ita multis annis, antequam
hæc Didymus dictaret, an *tres* in Deo *hypostases* di-
cendæ forent. Paulinum Antiochenum secuti non-
nulli unam tantum Trinitatis hypostasim, tres vero
personas dicendas esse contendebant, veriti scilicet
(nec enim de bona eorum fide dubitare volumus),
ne tres essentias, aut substantias dicere viderentur.
Plerique alii e contrario tres in Trinitate hyposta-
ses confidenter dicebant, quod ita cum vetustiores,
tum recentiores Patres locuti forent. Anceps inter
utramque opinionem hæsit Hieronymus, ita tamen
ut a trium hypostasium nuncupatione potius ab-
horreret: qua de causa Romanum pontificem Da-
masum consuluit. At Didymus in hoc opere passim
hypostases in Trinitate pluraliter dicit. Neque vero
ipsum ab ea locutione in libro *De Spiritu sancto*
abstinuisse existimo, quamvis id opus eo circiter
tempore dictaverit, quo illa, quam commemoravi,
controversia vigeat. Verum Hieronymus, cui parum
hypostasium vocabulum probabatur, in Latina
ejus operis interpretatione ab eo dedita opera ab-
stinuisse videtur: nulla sane ibi alia nunc vocabu-
la occurrunt, quam *substantiæ*, *subsistentiæ*, *perso-
narum*, etc., nusquam vero *hypostasium*.

vero, Dei Spiritum existere? Secunda vero est: In sancta Trinitate, exceptio quod Pater dicitur, qui vere est talis, et Unigenitus vocatur, qui naturaliter genitus est, et Spiritus Dei denominatur qui revera est, sicut denominatur, Patris Spiritus: alia omnia nomina sunt eadem; ut, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, lux, vita. Ergo e contrario in sola beata Trinitate, quorum nomina sunt eadem, illorum etiam substantia una est: ut hoc sequatur, nempe simile a simili representari. Nam veræ, et sempiternæ luci ad veram et sempiternam lucem, et veræ (9).

καλεῖσθαι τὸν φυσικῶς γεννηθέντα, καὶ τοῦ Πνεύματος Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, τὸ ἀκριβῶς τοῦτο ὃ κέκληται τυγχάνον τοῦ Πατρὸς, τὰλλα πάντα ὀνόματα καθέστηκεν τὰ αὐτὰ ὡς τὸ, Θεός, Κύριος, ἅγιος, δίκαιος, ἀγαθός, φῶς, ζωή. Οὐκ οὖν τούναντιον ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος μόνως, ὡν τὰ ὀνόματά ἐστιν τὰ αὐτὰ, τούτων καὶ ἡ οὐσία μία καθέστηκεν. Ἐν ἀκολουθίᾳ τὸ ὑπὸ ὁμοίου ὁμοίων χαρακτηρίζεσθαι. Τῷ γὰρ ἀληθινῷ καὶ ἀδίῳ φωτὶ, πρὸς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀδιδιον φῶς, καὶ τῇ ὄν

Capp. XII, XIII et XIV desiderantur.

CAPUT XV.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Deest (10) initium.

egredietur (11) de ore meo justitia, et sermones mei non revertentur, quia mihi curvabitur omne genu, et omnis lingua jurabit Deum, hoc est, cognosceat Deum, aut, confitebitur Deo (12). Non est ergo ante Filium Deus et Pater; non æternitate, non essentia, non gloria; sed ipsi æquatur (13): nec prior ipso est, nisi paternitatis ratione. Nam quod hæc unigeniti Filii verba sint, divinus Paulus Romanis scribens declaravit, cum ita ait: **17 Omnes enim (14) stabimus ante tribunal Christi, sicut scriptum est: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo.** Similiter autem Joannes theologus quoque in Evangelio quidem ait: *In principio (15) erat Ver-*

ἔξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου [6 a] δικαιοσύνη, καὶ οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται· ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσο ὁμῶεται τὸν Θεόν· ὃ ἐστίν, ἐπιγνώσεται τὸν Θεόν, ἢ, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Οὐκ ἐστίν οὖν ἔμπροσθεν τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεός καὶ Πατήρ, οὐ τῷ ἀνάρχῳ, οὐ τῇ οὐσίᾳ, οὐ τῇ δόξῃ, ἀλλ' ἐπ' ἰσῆς· πλὴν εἰ μὴ πῶς τῆς πατρότητος λόγῳ. Ὅτι γὰρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὰ ῥήματα, ὁ θεσπέσιος Παῦλος Ῥωμαίοις γράψων ἐσαφήνισεν, οὕτως εἰπὼν· Πάντες γὰρ παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσο ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης. ἐν μὲν τῷ

(9) *Et veræ.* Postrema hujus folii verba in codice sunt hæc: Καὶ τῇ ὄν, ita fortasse supplenda: Καὶ τῇ ὄντως ζωῇ, etc. Nunc inter istud folium, et illud quod sequitur, quodque numero 6 nudiustertius signatum fuit, tria aut quatuor folia desiderantur. Illud enim quod sequitur, et incipit, ἐξελεύσεται, in prima pagina olim, cum codex esset integer, signatum fuit littera majuscula Δ, quæ denotat, hic incipere quartum quaternionem. Quilibet autem quaternio octo foliis constat, nempe sexdecim paginis. Desunt ergo ab initio codicis ad sequens folium, quatuor et viginti folia, sex tantum exceptis, quæ, licet mutila, supersunt tamen.

(10) *Deest.* Filium probat in hoc capite æternum esse, omnipotentem, ac Patri consubstantialiem. Vide lib. III, cap. 2, num. 15.

(11) *Egredietur.* Isa. XLV, 23, ex quo supplenda quæ hic desunt. Nimirum ibi legitur: Κατ' ἐμοῦ ὁμνῶ, εἰ μὴ ἐξελεύσεται, et reliqua; id est: *Per me juro, nisi egredietur,* et cætera. Vulgatus interpres paulo aliter vertit. Eum consule. Græca editio habet, οἱ λόγοι μου, sine conjunctione καὶ. Tum pro ὁμνῆται, habet ὁμῆται, et ita revera legendum est, non vero ὁμνῆται.

(12) *Confitebitur Deo.* Ita Paulus quoque interpretatus est, Rom. XIV, 11.

(13) *Sed ipsi æquatur.* In Græco, ἀλλ' ἐπ' ἰσῆς, id est, ad verbum, sed ex æquo. Malit forsitan quis conjunctionem scribere ἐπίσης· ego codicis scripturæ constanter inhæreo. Thomas Magister in *Eclogis nominum Atticorum*: Ἐπίσης (inquit) κάλλιον, ἢ

ἐπίσης. Attamen utrumque promiscue Atticis etiam scriptoribus usitatum.

(14) *Omnes enim.* Rom. XIV, 10 et 11, ubi pro καθὰ γέγραπται, legitur: γέγραπται γάρ, id est, *Scriptum est enim.*

(15) *In principio.* Joan. I, 1-5. In vocibus, καὶ ἡ ζωὴ ἦν, nonnullæ Græcæ editiones perperam omiserunt articulum, qui hoc præsertim in loco non erat omnino negligendus: at eum non omisit Didymus, qui inobservatos hujusmodi articulos, nominibus Πνεῦμα, Υἶος, ζωῆ, ἀμαρτωλός, etc., præpositos, præterire non consueverat. Vide superius notam 90, pag. 12. Quod attinet vero ad ea Joannis verba, ὃ ἐγένετο, id est, *quod factum est,* neminem ex theologis latet, veterum Patrum sive Græcorum, sive Latinorum alios ea conjungere cum antecedentibus, alios cum sequentibus: nimirum alios legere: *Et sine ipso factum est nihil quod factum est:* alios vero post verba: *Et sine ipso factum est nihil,* interpunctionis et clausulæ notam, seu punctum apponere, imo novum versiculum, ut vulgata Novi Testamenti editiones Græcæ faciunt, exordiri sic: *Quod factum est, in ipso vita erat:* quibus ipsis in verbis non deficit qui incisionis notam post voces, *In ipso,* apponeret; ut Græca sic vertenda essent: *Quod fuit in ipso, vita erat.* Ego codicis interpuncta, seu, quod eodem recidit, primam lectionem secutus sum, duabus potissimum de causis. Nam primum quidem ex his, quæ mox sequuntur, quæque ad verba illa: *In ipso vita erat,* paulo post habet Didymus, apparet

Ἐθαγάλην εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὐτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν· ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει· Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ Παντοκράτωρ. Τὸ, Ὁ ὢν, σημαίνει τὸ εἶναι ἐν τῆς θείας ὑποστάσεως, καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐφαμέν· ἀόριστος γὰρ ἡ λέξις· ὅθεν ὄνομα αὐτοῦ ὁ Θεὸς εἰπεῖναι τὸ, Ὁ ὢν. Τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, ποιεῖ προὔπτον καὶ σφῶδρα γὰρ συμφανὲς τὸ ἄτοπον καὶ φευκνυτὸν, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Ἡ γὰρ λέξις ἡ, Ἦν, ἀπαρέμφρατος ἐστίν·

cum primam illam lectionem secutum esse, quae punctis finalis post verba, *Quod factum est*, apponitur. Deinde haeretici illi ipsi, quos in hoc opere Didymus refellit, si nempe qui Spiritum sanctum Deum esse negabant, primam illam lectionem, quam exhibet Passioneianus codex, cum dicebat haec Didymus, respuebant, alteri tenaciter adherentes, quod eam pravo ipsorum dogmati consentaneam perperam iudicarent: sic enim interpretabantur: *Quod factum est in ipso*, nempe Spiritus sanctus, in Filio, sive a Filio creatus, *vita erat*. Rem ita se habere testatur Joannes Chrysostomus homilia v in Joannem, sive in hunc ipsum, de quo agimus, Joannis locum; quam quidem eodem circiter tempore habuit Chrysostomus, quo dicebat haec Didymus. In ea scilicet haec leguntur tom. VIII, pag. 35 editionis Parisiensis: « Ne verò potes ipsum ea omnia tantum commemorare, quae et Moyses dixit, subiungit: *Et sine ipso factum est nihil quod factum est*... Ὁ γὰρ δὴ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τῆς, οὐδὲ ἓν, ἐπιθήσομεν κατὰ τοὺς αἰρετικούς. Ἐκεῖνοι γὰρ βουλόμενοι τὸ Πνεῦμα κτιστὸν εἶπαι, φασίν· Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν (malim sic interrompere: Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἦν). » Id est, « Neque enim perfectam στιγμὴν (seu punctum) ad verba illa, οὐδὲ ἓν, id est, *Nihil*, apponemus, ut haeretici faciunt: illi enim cum velint, Spiritum creatum esse, ita legunt: *Quod factum est in ipso, vita erat*. »

(16) *Qui est, et qui erat*. Apocalypsim, de cuius auctoritate nonnulli per ea tempora dubitabant, ut librum canonicum a Joanne scriptum agnovit Didymus in Enarratione quoque in primam ipsius Joannis Epistolam, et in catena in Psalmos a Corderio edita, ad psalmum I; capitulum vero hocce, prout Didymus illud hic afferit, non exstat in Apocalypsi. Nam capite quidem I, vers. 8, legitur: Ὁ Κύριος, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ, sive, ut Vulgatus, addita voce *Deus*, legit: *Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens*. Capite vero IV, vers. 8, legitur: Κύριος ὁ Θεός, ὁ Παντοκράτωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, id est, *Dominus Deus, Omnipotens, qui est, et qui est, et qui venturus est*. Putandum est ergo, Didymum aut primum ex duobus hisce locis citare, ac verba illa: *Dominus Deus noster*, partim transponere, partim explicationis causa addere: aut potius sensum magis, quam verba ipsa Joannis afferre voluisse, ut alias saepe cum in hoc opere facit, tum etiam in libro *adversus Manichaeos*, in libro *De Spiritu sancto*, et in *Enarrationibus in Epistolas catholicas*: quod passim fecisse Clementem quoque Alexandrinum, et alios Patres, notior res est, quam ut exemplis confirmanda sit. Vide notam 72, pag. 9.

(17) *Sempiternam*. Hoc Dei nomen, ὁ ὢν, id est, *Qui est*, eodem quo Didymus sensu acceperat ante ipsum Justinum martyr in *Cohortatione ad Grae-*

bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt; in Apocalypsi vero: Qui est, et qui erat (16), et qui venturus est: Dominus Deus noster, Omnipotens. Illud, ὁ ὢν, nempe, Qui est, sempiternam (17) existentiam divinæ Hypostasis significat, sicut alibi etiam diximus (18): indefinita est enim (18) ea dictio: quam ob causam nomen suum Deus dixit (19) esse hoc ipsum, nempe, ὁ ὢν, sive, Qui est. Illud: In principio erat, absurditatem ejus haeticorum locutionis, Fuit quando non erat (20),

cas, pag. 25, post Justinum Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium encyclica epistola, post Alexandrum Gregorium Nazianzenus in oratione, quam Constantinopoli habuit coram Patribus secundi concilii œcumenici. Quærebant autem veteres metaphysici, utrum nomen hoc, τὸ ὢν, sive *ens, univoce* Deo conveniat et creaturis, an *equivocè*. Ast Patres, neglecta istiusmodi quæstione, Deo duntaxat nomen, ὁ ὢν, seu, *Qui est*, proprie convenire consentiunt. Id quod ante ipsos non semel scripserat vel ipse Plato.

(18) *Alibi etiam diximus*. Vox ἀλλαχοῦ, id est, *alibi*, opus ab hoc aliquid videtur indicare: ut cum Enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput v, pag. 85, ait: *Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt*: apud scriptores enim ecclesiasticos idem valet ἐν ἑτέροις, atque ἀλλαχοῦ, id est, *alio in loco*. His autem verbis Tillemontius (tom. X, pag. 393) respici existimat a Didymo duos libros, quos contra Arianos eum scripisse constat: ejus vero conjecturæ facile ob rationes alibi afferendas assentior, etsi ea, quæ ibi Didymus alibi a se ad examen revocata esse ait, in his etiam *De Trinitate* libris expendantur. Si ergo Didymus aliquid ex superioribus capitibus indicare voluisset, non hæc locutione, ut videtur, usus foret, *Ut alibi diximus*: sed alia potius; cujusmodi est illa: ὡς ἦδη ἐλέχθη, id est, *ut jam dictum est*, qua vitur paulo post; aut illa: ὡς προείρηται, id est, *ut antea dictum fuit*, quam habet segm. 95 b et 99 b; aut alia simili. Posset quis huc trahere quæ in libro *De Spiritu sancto*, num. 30, de hoc Dei nomine, *Qui est*, obiter dixit: at cum ibi *sempiterna Dei existentia* expresse non commemoretur, eum indicare locum non existimo. Verosimiliter dixeris, aut Enarrationem in primam Joannis Epistolam, ea nempe quæ dictavit Didymus ad prima ejus Epistolæ verba: *Quod fuit* (Græcè, ἦν, id est, *erat*) *ab initio*; aut binos, quos contra Arianos edidit, libros; aut quæ ipse in *Exodum* ad ea capituli III verba: *Ego sum qui sum*, dictavit, hic spectari.

(19) *Deus dixit*. Exod. III, 14.

(20) *Fuit quando non erat*. Id est, *Aliquando non erat*, nempe Filius. Nam ad vitandum temporis vocabulum non vertimus: *Fuit tempus quo non existebat*. Est autem hæc celebris Arianorum formula, quam Niceni Patres in Symbolo nominatim ut blasphemiam execrati sunt. Ante Didymum Alexander Alexandrinus, ut Basilium, aliosque omittam, ex Joannis verbis id ipsum intulerat quod Didymus. Τίς γὰρ ἀκούων (inquit) in secunda contra Arium encyclica epistola) Ἰωάννου λέγοντος· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· οὐ καταγινώσκει τούτων λεγόντων· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, id est, *Quis, cum Joannem audiat dicentem: In principio erat Verbum, istos non condemnet qui aiunt: Fuit quando non erat?*

perspicuam ac valde manifestam facit, eamque fugiendam esse ostendit. Nam vox, ἦν, id est *erat*, indefinita est: Latine autem vocabulum, quo verbum *indefiniti* esse temporis significatur, ex duabus vocibus, *Plusquam perfectus* (21), componitur, ac vertitur, πλέον ἢ τέλειος. Itaque hic exigit, ut intelligatur *superæternus*, aut principii *expers*. Nam qui *erat in principio*, aut, ut quis dixerit, qui *erat aliquando principium* (22), quomodo non ita *erat*, ut nullam causam agnosceret? Aut rursus quomodo tempus quod nondum exsistat, mensura illius esse potest, qui tempus ipsum fecit (23)? Illud: *Erat 19 apud Deum*, ostendit eam, quam (24) Filius habet cum Deo Patre, naturæ communionem, atque hoc etiam ostendit, ex quo nempe fuit, si ita loqui fas est, increatus Pater, ipsi coexistisse Filium qui ex ipso est. Quin etiam illorum verborum, *Erat apud Deum*, sana interpretatio foret, si ita intelligerentur: *Erat secundum Deum*, id est, *erat, æque ac Deus, principio carens, non factus, incomprehensibilis* (25), bonus, immortalis, omnium rex. Nisi enim in scaturiente hac sapientia res ita se habeat, ne in fonte quidem, ex quo ipsa emanat, sic se habebit. At in ambobus revera ita se habet: nam Joannis scopus, et divinitus traditus ejus sermo, manifestus est, et firmus, non supervacuus, sed solam spectans divinitatem. Illud, *Deus erat Verbum*, probat substantiale esse Verbum, ipsiunque esse Deum, sicut Deus est ille, cuius Ver-

(21) *Plusquam perfectus*. Binas hasce, seu tres potius dictiones ita hic repræsentandas curavi, ut eas ipse ex codice in meo apographo delineaveram. Quæ autem ex temporis plusquam perfecti appellatione infert Didymus, frigidiuscula esse quis non videt? Equidem miror, viro summa doctrina, magnoque ingenio prædito istiusmodi nugæ arridere potuisse. Quin etiam parum se in Latina grammatica proficisci ostendit, cum de verbo, ἦν, sive, *erat*, perinde loquitur, quasi illud sit apud Latinos temporis plusquam perfecti. Ab his porro *plusquam perfectum* dicitur neutro genere, quod subaudiatur vox, *tempus*: Didymus autem masculino illud effert genere, quod ad masculinum nomen χρόνος referat. Sed hujusce modi tricas omittamus: atque illud potius animadvertamus, nullum fortasse aliud in veteribus scriptoribus Græcis exemplum occurrere Latine vocis ita adhibitæ, ut retentis elementis *q* et *f*, quæ Græcus sermo non habet, neque vero mutata in *o*s terminatione Latina *us*, Latinis omnino litteris scribatur. Ego quidem nunquam in quidquam tale incidi: quotiescunque enim Latina vocabula aut ex Latino sermone allegant, aut in Græcam linguam sequioribus sæculis invecata adhibent, Græcis uti elementis consueverunt (a). Ita Plutarchus in *Galba*: Ἐν τοῖς ἀρχαίοις, inquit, ἀπριγκίπια καλοῦσι Ῥωμαῖοι, id est, in *ducum tabernaculis* quæ Latini principia vocant: et Pollux lib. iv, cap. 4: Τὴν ζώνην, ἣν Ῥωμαῖοι φασκίαν καλοῦσι, id est, *zonam, quam Latini fasciam vocant*: vocabula vero λίβελλος, δηνάριος, κήσος, σπικουλάτωρ, πρατώριον, κοδραντής, μίλιον, aliaque hujus generis quæ plurima, Græcis semper elementis a Græcis cum auctoribus, tum librariis exarata, omnibus qui hoc studiorum genere delectantur, nota sunt. Neque vero Latinas aliquas

(a) Animadvertas tamen velim Theophilum Antecessorem Græco sermone plura Latina vocabula Latinis litteris exarata immiscuisse, similique modo Constantium Pogonatam (l. VII *Concil.*, p. 1135) voce Latina *Sancimus* usum fuisse.

Ῥωμαῖοι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται Ῥ. U S Q U A M P E R F E C T U S ἔρμηνεύεται δὲ, πλέον ἢ τέλειος. Ὅστε νῦν ἀπαιτεῖ νοηθῆναι υπεράχρονος ἢ ἀναρχος. Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἢ ἂν τις εἴποι [6 b] ἀρχὴ ποτε ἀναίτιως οὐκ ἦν. Ἡ πάλιν ὁ μηδέπω ὦν χρόνος, τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν πῶς εἶναι μέτρον δύναται; Τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, παριστᾷ ἦν Υἱὸς ἔχει πρὸς Θεὸν Πατέρα φύσεως οὐκ αὐτότητα, καὶ τὸ ἀφ' οὗ ἦν, εἰ θέμις οὕτως εἰπεῖν, ὁ αὐτογενὴς Πατήρ, συνυπάρχειν αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτοῦ Υἱόν. Ἐρῶμεν δὲ νοηθῆναι ἂν τὸ, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι κατὰ τὸν Θεὸν ἦν, ἀναρχος, ἀγέννητος, ἀχώρητος, ἀγαθός, ἀθάνατος, παμβασιλεύς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει ἐπὶ τῆς βρυθείσης σοφίας ταύτης, οὐχ ἔξει οὐδ' ἐπὶ τῆς πηγῆς τῆς βρυσάσης τὴν σφίαν. Ἐχει δὲ οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν. Ἐπιφανῆς γὰρ, καὶ βέβαιος, καὶ ἀπερίεργος, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὄρων μόνον ὁ σκοπός, καὶ ὁ θεοπαράδοτος λόγος τοῦ Ἰωάννου. Τὸ, Θεός ἦν ὁ Λόγος, συνιστᾷ τὸ οὐσιώδη εἶναι τὸν Λόγον καὶ Θεὸν εἶναι, οἷός ἐστιν Θεὸς ἔκείνος; οὗ Λόγος ἐστίν· καὶ αὐτὸς δὲ ἀνάκτιον. Τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ἀποφαίνει αὐτὸν, ὡς ἦδη ἐλέχθη, μονονουχί δημιουργόν· ἀλλ' ὅτι καὶ οὐκ ἐκτίσθη Εἰ γὰρ μὴδὲ ἓν κτιστὸν χωρὶς αὐτοῦ τὸ εἶναι ἐδέξατο, παντὶ που δῆλον, ὡς αὐτὸς οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἐγενήθη θεϊκῶς. Καὶ γὰρ ἀμήχανον ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι ἦκειν, τὸν ὑπαρξιν τοῖς ὄλοις, καὶ τοῖς λογικοῖς οὐσίωσιν καὶ ἀθανάσιαν δεδωκότα. Οὐδὲν γὰρ κτιστὸν οὐσίωσιν, ἢ ἀπ-

C voces Didymo cognitæ uisus is mirabitur, qui animadvertent Rufinum ac Hieronymum aliquo, etsi non longo, tempore ejus fuisse discipulos: Latinam vero linguam qui tunc in Oriente excolerent, non defuisse: nam et S. Epiphanius, ut in secundo *contra Rufinum* Hieronymus testatur, eam callebat, et Cyrillus Jerosolymitanus, ac Gelasius Cæsareæ in Palæstina episcopus, si Photius fides adhibenda est, *Ecclesiasticam* Rufini *historiam* Græce transtulerunt. Atque hæc docti illius viri gratia dicta sint, qui cum in opusculo a me edito locum hunc Didymi allegatum legisset, conjiciebat opus illud perpetuum esse non posse, in quo Latine voces afferrentur.

(22) *Qui erat aliquando principium*. Codex hoc in loco, ut equidem opinor, vitio non caret. Ego sic transtuli, quasi legendum sic: Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ· ἢ ἂν τις εἴποι ἀρχὴ ποτε· πῶς ἀναίτιως οὐκ ἦν; Malit fortasse quis, ἀναίτιως οὐκ ἦν.

D (23) *Fecit*. Hanc rationem alii etiam Patres afferunt, ac nominatim Alexander Alexandrinus in prima *contra Arium* *Epistola encyclica*. Omnes enim in eo consentiunt, ut tempus a Deo factum dicendum sit, juxta illud Pauli: *Per quem fecit et sæcula*: et illud Ecclesiæ in hymno: *Rex atque factor temporum*. Quo sensu autem id accipiendum sit, viderint philosophi. Scite Augustinus libro *contra sermonem Ariariorum*, num. 2: *Tempus* (inquit) *sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse, et ideo per illum* (id est Filium) *facta consuetum est tempora*.

(24) *Quam*. Pro ἦν, id est, *erat*, ἦν, id est, *quam*.

(25) *Incomprehensibilis*, id est, *incapabilis*, ut veteres Latini Patres loquuntur; nempe, qui *capi*, aut comprehendit non potest; id enim valet vox ἀχώρητος.

θανατοῦν, ἢ λογικούς ποιεῖν δύναται· ἀλλ' ἐκ τῆς ἄδη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων παραχθείσης οὐσίας χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου, ἢ ξύλου, ἢ λίθου δημιουργεῖ ἀψυχον καὶ ἀλογον [7 a] ἀνδριάντα τυχόν, ἢ τι ἕτερον· αὐτὸ δὲ οὐσίαν μὴ οὔσαν προῖσαι, ἢ ἐμψυχον καὶ λογικὴν ἀναδειξαι, μόνης τῆς πανδυνάμου καὶ αὐτοτελοῦς μιᾶς θεϊκῆς φύσεως ὄντων καὶ ἐξαιρετον τυγχάνει δν. Ἐποίησεν δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Πατήρ, ὡς φῶς δι' οὐκείου ἀπαυγασματος, καὶ ὡς νοῦς διὰ λόγου. Τὸ, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, ἐπεκεκιδάσκει, ὅτι αὐτὸς ἐστιν ἀνάρχως, ἢ ζωὴ τῆς μιᾶς καὶ ἀνωτάτω φύσεως ὑπάρχων, καὶ μηδαμῶς ὄντων πάντων, ἀτιος ὄντων ὄντων. Διδ καὶ αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς. Φιλοτιμῆται δὲ τῷ ἀνάρχῳ τὰς μαρτυρίας τοσαυτάκις εἰπὼν τὸ, Ἦν· ἵνα τῇ συνεχείᾳ τῆς τοιαύτης φωνῆς, ἢ αἰρετικῶν τὰς κωφὰς ἀκοὰς διανοίξῃ, ἢ μηδὲν περὶ τοῦ, Ἦν ἵτε οὐκ ἦν, ἐν τῇ μελλούσῃ καθολικῇ καὶ ἀπαρρηκτικῇ διαγνώσει πρόφασις ὑπολειφθεῖ. Τὸ, Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, ἐκπαιδεύει αὐθις τὰ αὐτὰ. Φησὶν γάρ· Αὕτη ἡ ἀγέννητος ζωὴ, σύστασις τῆς γεννητῆς ἀνθρώπων φύσεως ὑπάρχει. Τὸ, Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν, οὐκ ἀνέχεται τῶν αἰρετικῶν δοξασμάτων. Κρυφίως γάρ καὶ ἄγαν δριμύτως δηλοῖ, ὡς ὄνπερ ἄν τις προχρόνιον χρόνον, ἢ ἀκαριαίαν ῥοπὴν, ἢ προαίωνα αἰῶνα ὑπολάβῃ, φαίνει ἀτίδως ὡς ἀχώριστον ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐποτε σκοτία ἀντιπαρῆσας αὐτὸ κατέλαβεν. Τὸ, Ὁ παντοκράτωρ, οὐδὲ ἔρημιας δεῖται. Δείκνυσι γάρ ἀδιαιρετὸν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεός. [7 b] Τὸ, Ὁ ἐρχόμενος, τὸν Ἰῶν δηλοῖ μέλλοντα ἔρχεσθαι τὸ δεῦτερον, καὶ κρῖνει ζώντας καὶ νεκρούς, αὐτὴ ἀνεπιβλήσιμη ἀγνitione (33) tueantur. Illud, *Et vita erat lux hominum*, eadem rursus docet : hoc

(26) *Non modo*. Observanda vox μονοφυσί, quæ hic, ut alibi quoque apud Didymum, non raro idem valet ac, quæ modo : pro quo nonnulli etiam dicunt, οὐ μονοφυσί, ut Eusebius Pamphili.

(27) *Ex nihilo*. Arianam formulam, ἐξ οὐκ ὄντων, sive, ἐκ μὴ ὄντων, perstringit, quam Nicaena synodus cum execratione damnaverat in Symbolo. Latinorum veterum Patrum alii verterunt : *Ex iis quæ non sunt* ; alii : *Ex nullis substantiis* ; alii : *Ex nullis subsistentibus*. Ego, quo sensus magis omnibus perspicuus sit, verti : *Ex nihilo*. Adeo autem celebris erat per ea tempora isthæc formula, ut ex eadem Arianis, uno confiato vocabulo, dicti sicut etiam *Excontii*, quemadmodum testatur S. Athanasius in libro *De synodis Arimini et Seleucie*.

(28) *Producta*. In Græco, παραχθείσης. Evidenter autem ex hoc loco confirmari posset, quod de verbo παράγειν dixi not. 28, pag. 4, si confirmatione indigeret. Id cum non animadvertit Harduinus, ubi sextus quintæ synodi *adversus Origenem* anathematisms habet : Ἐνα δὲ νοῦν... παραγαγεῖν πᾶσαν τὴν σωματικὴν φύσιν, transtulit : *Unum autem animam... qui universam prætergressus sit corpoream naturam*. Sed vertendum sine dubio est : *Unam vero mentem... quæ omnem produxerit corpoream naturam*.

(29) *Omnipotentis*. Accusat Origenem Justinianus imperator in suo contra illum edicto ad Meunam, quod de divina potentia non recte senserit : ipsius vero Origenis verba affert, quibus innititur accusatio. Quin etiam inter anathematisms a quibus

bum est : quin etiam probat, nullam ei causam dedisse ut esset. Illud, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso ne una quidem res facta est*, non modo (26) ipsum conditorem esse demonstrat, ut jam dictum est, sed etiam non esse creatum : si enim *ne una quidem creatura sine ipso accepit existentiam*, omnibus manifestum est, ipsum non esse factum, sed genitum divino modo : nam fieri non potest, ut ex nihilo (27) ad existentiam veniat is qui omnibus creaturis existentiam, rationalibus vero subsistentiam dedit, atque immortalitatem ; nulla enim creatura potest aut essentiam dare, aut immortalitatem, aut rationalitatem : sed ex substantia auri, aut argenti, aut æris, aut ferri, aut ligni, aut lapidis jam a Deo e nihilo producta (28) inanimatum, et irrationale simulacrum, exempli causa, effingit, aut aliquid aliud : 20 substantiam vero non existentem producere, aut animatam, et rationalem facere, divinæ duntaxat omnipotentis (29), atque unius et per se perfectæ naturæ proprium est, eique soli convenit. *Fecit* (30) autem per ipsum Pater, sicut lux per proprium splendorem, et sicut mens per rationem. Illud, *In ipso vita erat*, nos insuper edocet, ipsum esse ab æterno vitam, cum sit illius, quæ una est, ac suprema, naturæ, et nequaquam eum esse unum ex omnibus (31), cum sit causa eorum quæ sunt. Quam ob causam ipse etiam inquit : *Ego sum vita ; ego sum lux* (32). Dicendo autem tam sæpe, *erat*, large nobis, ac prolixè testimonia suppeditat Joannes, quibus Filii æternitas confirmetur : ut continuo ejus vocis usu aut surdas hæreticorum aures aperiat, aut nullus ipsis quoad formulam illam, *Aliquando non erat*, prætextus relinquantur, quo se in futura generali, *Et vita erat lux hominum*, eadem rursus docet : hoc

synodo in Origenem lato hunc octavo loco affert Christianus Lupus, qui tamen inter illos quindecim a Lambecio primum vulgatos nullus est : *Si quis dicit, aut sentit, vel finitiam esse Dei potestatem, vel eum tanta fecisse, quanta comprehendere potuit, anathema sit*. Verum, quod spectat saltem ad rem hanc, Origenista non fuit Didymus : nam et hoc in loco, et segmentis 13 b, 21 a, 37 a, 41 b, atque alibi Deum dicit modo πανδύναμον, modo παντοκράτορα, modo πανταξούσιον, modo ἀπειροδύναμον, hoc est, *infinita potentia præditum*.

(30) *Fecit*. Respicit verba superius a se allata : *Omnia per ipsum facta sunt*.

(31) *Ex omnibus*. Pro ὄντων πάντων, malim legere, ἐν τῶν πάντων· id est, *Unum ex omnibus* : ut hoc velit Didymus, cum legitimus, omnia per Filium facta esse, Filium ipsum voce illa : *Omnia*, non comprehendendi. Hoc sensu in libro *De Spiritu sancto*, num. 13 : *Neque enim* (inquit), *unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque* (desunt voces, *ex utroque*, in nostro ms. codice) *demonstratus est Spiritus sanctus*.

(32) *Ego sum*, etc. Joan. xi, 25 ; et xiv, 6.

(33) *Agnitione*. Locutio Biblica, qua extremi iudicii dies designatur : hæc enim in Sacris Bibliis ἡμέρα διαγνώσεως, id est, *dies agnitionis*, dicitur Ecclesiastici xxvii, 9 ; et Sap. iii, 18, ubi legitur : *Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem, nec in die agnitionis* (Græce, ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως) *allocationem*.

enim sibi vult : Increata hæc vita creatam hominum naturam facit subsistentem. Illud, *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt*, hæreticas opiniones profligat; arcana enim, et valde acri ratione hoc significat : quodcunque tempus tempore antierius, aut individuum momentum, aut sæcula præcedens sæculum conceperis, in eo *lucere* Verbum sempiternæ ut inseparabilem *splendorem* Dei, ac *tenebras* non existentis nunquam ipsum *comprehendisse*. Illud, *Omnipotens* (34), ne interpretationis quidem indiget : ostendit enim ipsum habere individuum cum **21** Deo Patre, et sancto ejus Spiritu regnum, et esse *super omnia* (35) *Deum*. Illud, *Qui venturus est*, Filium significat, qui iterum venturus est, et vivos ac mortuos judicaturus.

Baptista vero Joannes quoque illud, *Qui est A* (36), de Filio dictum esse statuens, manifestum id Domino facit, inquit : *Tu es* (37) (pro, *Ille, qui es*, quemque adhuc in Virginis utero existentem cum Deum agnovissem, dum ipse ego in utero sterilis feminæ essem, per subsultum adoravi) : *An alium exspectamus?* In prima vero Epistola amicus et apostolus Domini Joannes scribit (38) : *Quod fuit* (Græce, ἦν) *ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ : et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, et apparuit nobis : Quod vidimus et audivimus, annuntiamus etiam vobis, ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo*. Observa rursus frequentem usum (39) vocis ἦν, id est, *erat*, atque animadvertite salutis societatem, seu communionem cum Patre, aut cum Unigenito eos non habere, qui Filium ipsum secundum naturam Deo coæternum esse non consententur : in hac enim fide, quæ in mystagogia illuminationis (40), seu baptismi, ab omnium Domino tradita fuit, consortium illud nobis est, de quo Petrus scripsit (41) : *Ut efficiamini 22 divinæ consortes naturæ* : Nam quod creatum est, ac temporali obnoxium, non est divina natura. Illud autem præterea memoria tene, quod societatem nostram dixit

(34) *Omnipotens*. A verbis Evangelii Joannis transi' repente ad locum Apocalypsis ejusdem, quem antea segm. 6 a, protulit. Vide not. 16, pag. 17. Filium porro, æque ac Patrem, esse *Omnipotentem* ideo videtur Didymus sæpius inculcare, quod Eunomius id negasset in ea Confessione, quam anno 383 Theodosio imperatori obtulit, quæque exstat tom. I *Lect. antiqq.* Cantii pag. 178. Ibi enim Filium excludens inquit de Patre Eunomius : *Unus est enim et solus Deus Omnipotens, Deus deorum*, etc. Quæ verba refellit S. Gregorius Nyssenus libro primo contra ipsum Eunomium.

(35) *Super omnia*. Respicit Rom. ix, 5, ubi legitur : *Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός*, id est, *Qui est super omnia Deus*.

(36) *Qui est*. Non respicit Exod. iii, 14, sed eum, quem dixi, Apocalypsis locum.

(37) *Tu es*. Matth. xi, 5; et Luc. vii, 19, 20.

(38) *Scribit*. Cap. i, vers. 1, 2, 3, ubi pro ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, Græca editio habet : ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν· quam lectionem sequitur Vulgatus interpretes.

(39) *Frequentem usum*. Aut, si malis, *vim, emphasisim*, et similia. Didymus porro initio enarrationis in priore Joannis Epistolam de primis ejusdem Epistolæ verbis : *Quod erat ab initio, eodem, quo hic, modo disserit. Idem vero* (inquit) *significant hæc verba, quibus ait : Quod erat ab initio, quod illud, ubi ait : Ego sum qui sum.*

Συνιστῶν τοῖνον καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, ὅτι τὸ, Ὁ ὢν, περὶ τοῦ Υἱοῦ εἶρηται, δηλοῖ τῷ Δεσπότη· Ἐν εἰ (ἀντὶ τοῦ, Ἐκείνος ὁ ὢν, ὃν καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ σε ὄντα τῆς Παρθένου, Θεὸν ἐπιγυνοῦς αὐτὸς ἐγὼ, ἐν τῇ νηδίῃ τῆς στερείας ὢν, διὰ τῆς σκιρτήσεως προσεκύνησα), ἢ ἔτερον προσδοκῶμεν; Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ Ἰωάννης ὁ φίλος καὶ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου γράφει· Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· ὃ θεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανέρωθη, καὶ ἐώρακαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανέρωθη ἡμῖν. Ὁ ἐώρακαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωθῆτε μεθ' ἡμῶν, καὶ ἡ κοινωθῆτα δὲ ἡμετέρα μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρόσχετος καὶ αὐδὸς τῷ πλήθει τοῦ ἦρ· καὶ ὡς κοινωνίαν σωτηρίας οὐκ ἔχουσιν μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Μονογενοῦς, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες κατὰ φύσιν Υἱὸν εἶναι αὐτὸν συνάναρχον τοῦ Θεοῦ. Πρὸς ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν πίστιν, τὴν παραδοθεῖσαν ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ φωτισματος παρὰ τοῦ πάντων Δεσπότη, ἐστὶν ἡ κοινωνία ἣν Πέτρος ἔγραψεν· Ἴνα γένησθε θείας κοινῶν φύσεως. Τὸ γὰρ κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον ὄν, οὐ θεία φύσις ἐστίν. Μέννησο δὲ πρὸς τοῖς, ὅτι περὶ τὴν κοινῶν ἡμῶν εἶπεν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἰσοτίμως, καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ

(40) *Illuminationis*. Baptismum hoc nomine a Patribus passim vocari norunt omnes theologi. Respiciant scilicet Patres illud Pauli, Hebr. vi, 4 : *Τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας*, id est, *Qui semel sunt illuminati*. Hinc ducta illarum Cyrilli catechesium inscriptioni, quæ dicuntur τῶν φωτισσομένων, id est, *Illuminatorum*. Cur vero sic vocetur baptismus, scite exponit Justinus martyr in prima Apologia, num. 61. *Vocatur autem* (inquit) *lavacrum illud φωτισμός, id est, illuminatio, eo quod mente illuminantur qui hæc discunt*. Prætereundum tamen non est, baptismum ab illuminatione distingui interdum, ut cum is, quem dixi, Cyrillus in prima catechesi, num. 2, ait : *Ἐβαπτίσθη, ἀλλ' οὐκ ἐφωτίσθη*, id est, *Baptizatus fuit, sed non illuminatus*.

(41) *Petrus scripsit*. In Epis. ii, cap. i, vers. 4. Animadvertendum vero est, auctorem enarrationis in secundam Petri Epistolam, eam ipsam Epistolam ut sacri Bibliorum canonis partem non habuisse. Nam primum quidem inquit : *Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ*; quasi Petrum nominare vearetur : tum eam enarrationem concludit his verbis : *Non est igitur ignorandum præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publiceur, non tamen in canone est*. Quarum tamen locutionum secunda quidem maximam habet vim ad ostendendum quod volo : primæ vero si magnam tribuerimus, jam de enarratione quoque in primam Petri Epistolam eis

Υιού αὐτοῦ. Καὶ δ' Ἀμὼς δὲ προφητεύων [8 a.] Πα-
 τοκράτορα ὁμοίως τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, οὕτω που λέ-
 γων· Ὁ οἰκοδομῶν εἰς οὐρανὸν τὴν ἀνάβασιν
 αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς θεμε-
 λιῶν· ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης,
 καὶ ἐκχέων αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς·
 Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατοκράτωρ ὄνομα αὐτῶν. Περὶ
 ἧς ἀναβάσεως ψάλλει καὶ Δαυὶδ· Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν
 ἀλληλαγῆν, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ἄμφω
 ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ γὰρ Πατήρ οὐτε κατέβη
 οὐτε ἀνέβη, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἐρμηνεύει, γράφων ὡς·
 Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶ-
 τος; Ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστίν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ
 ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.
 Ὡς πάντων, φησὶν, ὑπερανιστηκώς καὶ ὑπερφέρον
 ὁμοῦ τῶν τεκνῶν Πατρὶ, ὅτε ἀγέννητος. Φανερὸς γάρ
 ἐστὶ τούτου νοήσας ἀφ' ὧν καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις,
 ἐπειδὴ κτίσματα μεμετρημένα τυγχάνουσιν εἶσαι ἐν
 οὐρανῷ, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἁνω τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ πλη-
 ρώσαι τὰ πάντα εἶσιν. Καὶ Σοφονίας παντοκράτορα
 ὁσούτως ἀναγορεύει αὐτὸν, λέγων· Αὐτῆ αὐτοῖς
 ἀπὸ τῆς ὀρθροῦς αὐτῶν· διότι ὠρσεῖσιν καὶ ἐμ-
 γαλήνησιν ἐπὶ τὸν Κύριον τὸν πατοκράτορα.
 Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρευ-
 σει Κύριος πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς
 γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου
 αὐτοῦ. Καὶ Μαλαχίας ἐπομένως ἐκ προσώπου τοῦ
 Δεσπότη φάσκει· Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ
 ἄκρας δυσμῶν δεδόξαται μου τὸ ὄνομα ἐν τοῖς
 ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμῆλα προσάγεται
 τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ
 ὄνομα μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἴσχει Κύριος [8 b]
 πατοκράτωρ· ὁμοίως δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Ἡ γὰρ
 μνήμη τῆς τε ἐπιφανείας καὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἐν τοῖς

A cum Patre et Filio ejus, æquali utrumque honore
 afficiens, non vero dixit, Per Filium (42) ejus. Quin
 Amos quoque prophetans omnipotentem similiter
 Filium alicubi vocat inquit : Qui ædificat (43) in
 cælo ascensionem suam, et promissionem suam in
 terra fundans, qui vocat aquam maris, et effundit
 eam super faciem universæ terræ : Dominus Deus
 omnipotens, nomen illi. De qua ascensione David
 etiam psallit : Ascendit (44) Deus in jubilo, Domi-
 nus in voce tubæ. Horum utrumque de Filio dicitur ;
 nam Pater neque descendit, neque ascendit :
 et sic Apostolus interpretatur, dum ita (45) scribit :
 Quod autem (46) ascendit, quid est, nisi quod et de-
 scendit primum? Qui descendit, ipse est et qui ascen-
 dit super omnes cælos, ut impletet omnia. Quasi dicat :
 quippe qui una cum Patre, a quo genitus
 fuit, omnibus rebus eminentior est, atque præstan-
 tior, utpote increatus. Nam id Paulum voluisse, ex
 eo patet, quod intelligibiles virtutes, cum creature
 sint expertes immensitatis, et in cælo, non vero
 supra cælos existunt, neque implent omnia. Et So-
 phonias omnipotentem similiter eum vocat, in-
 quiens : Hæc eis (47) pro contumelia ipsorum : quia
 exprobraverunt, et magnificati sunt in Dominum om-
 nipotentem. Manifestabitur Dominus super eos, et
 disperdet Dominus omnes deos gentium terræ, et
 adorabunt unusquisque ex loco suo. Et his consen-
 tanea scribens Malachias, ex persona 23 Domini
 ait : Ab ortu (48) enim solis usque ad occasum glo-
 rificatum est nomen meum in gentibus, et in omni
 loco thymiana offertur nomini meo, et sacrificium
 mundum; quia magnum est nomen meum in genti-
 bus, dicit Dominus omnipotens : vos vero polluitis
 illud. Quod enim duobus hisce in locis et manifesta-

debitationes movere incipiemus, quas de enarra-
 tione in secundam Epistolam mox indicabo. Nam
 et in illa ad caput 1, et rursus ad cap. 11, legitimus
 est Conscriptor Epistolæ, pro Petrus. E contrario au-
 tem in opere, quod nunc edimus, non modo secun-
 dam Petri Epistolam sæpius allegat Didymus, verum
 etiam ex ea ut canonica, et una ex catholicis, id est,
 universalibus, Epistolis verba profert. Id verum
 esse apparet cum ex hoc loco, tum e segmentis 41 a,
 37 b, 39 a, 43 a, 51 b, 67 a, 90 b, 107 b, et 119 b :
 ne enim longior sim, loca ipsa non affero. Quinam
 ergo rem hanc se habere putabimus? Novi equidem
 Didymi ætate a quibusdam de illius Epistolæ auctori-
 tate dubitatum esse, ut proinde nunc inter eas,
 quas deuterocanonicas vulgo theologi vocant, nu-
 meretur. Novi a Didymo in his De Trinitate libris
 tertium quoque Esdræ, qui canonicus minime est,
 semel allegari. Verum hæc nihil ad rem, præsertim
 cum tertium Esdræ ut canonicum non citet.
 Equidem igitur conjecerim, aut brevissimam illam,
 imperfectamque enarrationem, ne dicam abortivum
 sciam, Didymi non esse, aut ab iis, quorum inter-
 erat vel pravam doctrinam obtrudere, vel Didymi
 nomen multis olim post ejus mortem invidium infa-
 mia afficere, interpolatam fuisse : aut eum tandem,
 cum libros hosce De Trinitate extremis, ut arbitror,
 vitæ annis conscripserit, opinionem, quam antea
 amplexus fuerat, seu dubitationem omnem abje-
 cisse. Quod enim ait Basnagius apud Canisium,
 tom. I Lect. antiq., pag. 202, clausulæ illius ver-
 ba : Non est igitur ignorandum, et reliqua, cum

cæteris non cohærere, qua de causa ab aliquo forsi-
 tan adjecta esse suspicatur, eo magnopere non mo-
 veor.

(42) Per Filium. Hæreticos tacite perstringit, qui
 Deo hymnum glorificationis dicebant his verbis :
 Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto : alteram
 vero formulam : Gloria Patri, et Filio, et Spiritui
 sancto, aversabantur, ut in meo de tribus hisce li-
 bris opusculo animadverti.

(43) Qui ædificat. Amos ix, 6, ubi Complutensis
 editio habet : Ὁ οἰκοδομῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάβασιν,
 καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπὶ γῆς θεμελιῶν.... ἐπὶ προσ-
 ὄπου τῆς γῆς, Κύριος ὄνομα αὐτῶν. Francofurtensis
 vero habet : ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς, Κύριος Παν-
 τοκράτωρ ὄνομα αὐτῶν.

(44) Ascendit. Psal. xlvj, vers. 5.

(45) Ita. Codex, ὡδε, sine iota subscripto, quod
 tamen semper in eo omittitur. At mea quidem sen-
 tentia iota illud in hac voce omittendum non
 est.

(46) Quod autem. Ephes. iv, 9 et 10. Sed omit-
 tit Didymus intermedia verba, εἰς τὰ κατώτερα μέρη
 τῆς γῆς.

(47) Hæc eis. Sophon. ii, 10 et 11, ubi Franco-
 furtensis editio sere in omnibus cum Didymo con-
 sentit. Sed Complutensis habet : Τοῦτο αὐτοῖς....
 ἐπὶ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων ἐπιφανῆς ἔσται x. ἔ.
 αὐ. Καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας... προσκυνήσουσιν αὐτῷ
 ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν.

(48) Ab ortu. Malach. i, 11 et 12, ubi Græca edi-
 tio : τὸ ὄνομα μου δεδόξαται.

ivo (49) commemoretur, et glorificatio inter gentes, A Filium significari ostendit, cujus nomen Judæi una cum ciematolatris, id est creaturarum adoratoribus, polluant. Ipsa vero sermonis consequentia omnipotentem illum esse demonstrat, quatenus omnipotentis imago est, et Unigenitus, qui hac etiam in re imago esse intelligendus est, ut sit omnipotens, sicut ille est. Paulus vero Hebræis scribit: *Qui cum sit (50) splendor gloriæ Patris; id est, coæternus ipsi, et homousius (51), seu consubstantialis. Ut enim ea, quæ comparationem non admittunt, comparatione aliqua, et exemplo illustrentur, atque hoc saltem modo aliquantulum illud, quod supra mentem est, mente concipiatur (52), dicam (cum parvo id comparans, quod magnum est, et duntaxat magnum), simul atque sol existit, e solis natura, et ex toto disco, indivise, et continue, et æquali mensura, totam lucem simul exseri, simulque operari, ac simul calorem rebus, quæ hanc sensationem excipere queunt, præbere; substantiæ vero, a qua lux, seu lumen effunditur, qualitatem omnem in semetipso exserit ipsum lumen, quippe cum primo ipso momento, non vero posteriori, ab ea profundatur, simulque cum ea et procedat, et subsistat. Quod si splendor, eorum quidem sententia, aliquando non erat, ubinam erat ea, ex qua splendor ipse est, lucis substantia, sive hypostasis? Nam simul cum illo hæc etiam omnino evanescat necesse est. Atqui Daniel quoque prophetans ait: *Et lux (53) cum ipso erat; id est, 24 C Filius cum Patre: quod enim divinitas comparationem omnem excludat, atque excellentissima sit, id maxime ostendit, eum Filium a Patre sine ulla passione genitum fuisse, qui esset, æque ac ipse, et initio carens, et idem cum eo principium habens, simulque et perfectus, et cujuslibet experts discriminis: creaturæ enim, non creatoris (54), mutationis capax, non immutabilis, iudicio subiecti, non iudicis, vivificati, non vivificantis, peccato obnoxii, non vero Dei proprium est generare alio modo, et generari: si enim ipse, cum nondum ullum aliud opus factum esset, sæcula fecit, quæ ex temporibus conficiuntur, et omnibus rebus initium dedit, nihil vero ante tempora, et sæcula**

(49) *Manifestatio.* Clariora hæc in Græco sunt, cum vox *Epiphaneia*, et *manifestationem*, et *adventum* Domini significet.

(50) *Qui cum sit.* Hebr. 1. 3. Illud autem hic animadvertendum est, Epistolam ad Hebræos, de cuius auctoritate nonnulli dubitaverant, a Didymo ut canonicam, atque a Paulo scriptam citari.

(51) *Homousius.* Cum adeo celebris sit hæc vox, ut diu potior catholicismi nota habita fuerit, eam in translatione retinere placuit. Ὁμοούσιος autem scribendum est, non, ut quidam perperam fecit, ὁμοούσιος, *homousius*, inquam, non *homousius*. Ab ejus vocis usu Didymi ætate S. Cyrillus Jerosolymitanus cum abstinuerit, nonnullis suspectus fuit, quamvis immerito, ut fuse Toutteus probat. At Didymus noster eam passim ac palam prædicat cum in hoc opere, tum enarratione in *primam Joannis Epistolam* pag. 85, ubi ait: *Considera, quemadmodum consubstantialis Patri, et reliqua; tum denuo in libro De*

Ἔθνεσιν, τὸν Υἱὸν σηµαίνεισθαι δείκνυσιν οὐ τὸ ὄνομα *βεθηλοῦσιν* Ἰουδαίῳ σὺν τοῖς κτισματολάτραις. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀκολουθία παντοκράτορα αὐτὸν εἶναι βούλεται, καθ' ὃ εἰκὼν καὶ Μονογενὴς παντοκράτορος κεχρωσθημένος, τὸ καὶ ἐν τούτῳ εἰκὼν νοεῖσθαι τοῦ παντοκράτορος. Καὶ Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφει· Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, τοῦτ' ἐστὶν συνάναρχος καὶ ὁμοούσιος. Ἴνα γὰρ τὰ ἀπαράβλητα παραβολικῶς πως παραδειχθεῖν, εἰ κἀν οὕτω ποσῶς εἰς νοῦν δειχθεῖν τὸ ὑπὲρ νοῦν, ἐρῶ (τὸ μέγα καὶ μόνον μέγα μικρῶ συμβάλλων), ὡς ἅμα τε ἥλιος, ἅμα ἐξ ἡλίου φύσεως καὶ ἐξ ὄλου τοῦ δίσκου ἀμεριστως, καὶ ἀδιαστάτως, καὶ ἰσομέτρως ὄλον τὸ φῶς συνεκφαίνεται, καὶ συνενεργεῖ, καὶ συμπαρέχει τὴν θέρμην τοῖς ἀισθήσεως δεκτικοῖς, καὶ τῆς τοῦ προέντος οὐσίας τὸ ἀμέσως, καὶ οὐχ ὑστερον προχοόμενον, καὶ συμπροῖδον, καὶ συνυφιστάμενον φῶς, ἔλην ἐν ἑαυτῷ διεκφαίνει τὴν ποιότητα. Εἰ δὲ πρὸς τὸ εἰκὼν ἐκείνοις, Ἦν δτε οὐκ ἦν, τὸ ἀπαύγασμα· τοῦ ἡ ἀπαυγάουσα αὐτὸ ὑπόστασις τοῦ φωτός; Συνδολισθήσει γὰρ πᾶντις ἐκείνῳ τούτῳ. Καὶ μὴν καὶ Δανιὴλ προφητεύων εἶπεν· Καὶ φῶς μετ' αὐτοῦ ἦν, ἀντὶ τοῦ, ὃ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο γὰρ μάλιστα δείκνυσιν τὸ ἀσυνείκαστον καὶ μέγα τῆς θεότητος, ὅτι συνάναρχον αὐτοῦ καὶ συναρχον, ὁμοῦ δὲ [9 a] καὶ τέλειον καὶ ἀπαράλλακτον ἀπαθῶς ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ. Κτισματος γὰρ ἴδιον καὶ οὐ κτίστου τρεπτοῦ καὶ οὐκ ἀτρέπτου· ὑπὸ κρίσιν καὶ οὐ κριτοῦ· ζωοποιουμένου καὶ οὐ ζωοποιούντος· ὑπὸ ἀμαρτίαν καὶ οὐ Θεοῦ τὸ μὴ οὕτως γεννησάι καὶ γεννηθῆναι. Εἰ γὰρ αὐτὸς, οὕτω ἐνεργείας ἄλλης οὐδεμιᾶς γενομένης, ἐποίησεν τὸς αἰώνως, οἱ ἐκ τῶν χρόνων ἀποτελοῦνται, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀρχὴν ἐπέθηκεν, οὐδὲν δὲ πρὸ τῶν χρόνων καὶ αἰώνων νοεῖσθαι δύναται, εἰ μὴ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀληθῶς μόνη πρωτίστη καὶ πρωτουργὸς φύσις, ἡ μόνως οὕσα ἀναρχος καὶ αἰώνιος, καὶ ὑφείσιν πρὸς ἑτέραν οὐκ ἔχουσα· πῶς οὐκ ἀνάρχως ἐκ τῆς ὑποστάσεως γεννηθῆναι πιστεύεται τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας; Χρόνον γὰρ οὐ διορίζοντος, οὐκ ἐστὶν πρότερον καὶ ὑστερον· ἀλλ' ὃ μὴ ὢν ὑπὸ χρόνον, ἀναρχὸς ἐστὶν· ὃ δὲ ἀναρχὸς ἀκτιστός. Ὅσπερ γὰρ οὐκ ἐστὶ χρόνος ἀγέννητος, οὕτως οὐδὲ κτίσις ἀχρονος, ἀλλ' ἔχει μέτρον τὸν χρόνον· σὺν αὐτῇ γὰρ καὶ ὁ χρόνος γέγονεν. Καὶ εἰκό-

Spiritu sancto. Quod enim ait Jacobus Basnagius (tom. 1 *Lecti. antiq.* Canisii pag. 202), *homousium* vocem ab Hieronymo in Latina ejus libri translatione insertam esse, mea quidem sententia commentitium est, ac nihili plane faciendum, quasi nunquam in ullius hominis mentem venisset.

(52) *Concipiatur.* Pro, εἰς νοῦν δειχθεῖν, malis fortasse quis legere: εἰς νοῦν δεχθεῖν.

(53) *Et lux.* Dan. 11, 22, ubi Græca editio habet: Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστὶ. Articulus vero ille, τὸ, a Didymo negligendus non erat hoc in loco, ex his quæ dixi in not. 90 pag. 12. Itaque a librario potius omissum quis credat.

(54) *Creatoris.* Recte codex habet κτίστου, non κτιστοῦ, et alibi κτίστης, nusquam vero κτιστής. Recte etiam in Bibliis κτίστης semper legitur: recte in Clemente Alexandrino editum est: κτίσται τῶν αἰρέσεων et in Herodoto, *Terraichore*, συγκτίστης, et κτίστης. Perperam vero vulgata Lexica

ως πάντα μὲν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετρεῖται ὡς αὐτῆρα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενός, ἐπειδὴ ἀναρχὸς καὶ φῦσι θεός.

principii expers, ac sempiterna, neque ulla altera inferior est : quomodo non creditur generatus ab aeterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est temporis obnoxius, aeternus est : qui autem aeternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem temporis non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditore mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote aeternus, et natura Deus.

Τὴ δὲ ἴσα θεωρεῖται καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ γέγραπται ποτε, ἐξεπορεύθη, ἀλλ', ἐκπορεύεται. Πῶς δὲ αὐτὴ ἡ ζωὴ ζωοποιεῖται, ἡ δὲ ἀληθινὸν φῶς φωτίζεται; Ἦν δὲ ἄρα τότε θεῖον φῶς, καὶ ζωὴ αἰώνιος ἀεὶ, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν λέγει B ἰ ἀφ' αὐτοῦ καὶ μέγας Θεός· οὐκ ἦν μὴ ὅτε ἀπαύγασμα δόξης, καὶ χαρακτῆρα ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα ἀγαθότητος, καὶ [9 b] δύναμιν, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην Θεοῦ (ὃ ὑπάρχειν τὸν αὐτὸν Μονογενῆ Παῦλος μαρτυρεῖ) οὐκ εἶχεν ὁ Πατὴρ· ἀλλ', ὃ μὴ προσῆκεν εἰπεῖν, ὑστερον ὃ τι οὖν προσέλαβεν. Εἰ δὲ εἶχεν, ἦν ἀεὶ ὃ ταῦτα ὡν Μονογενῆς. Οὕτως γὰρ ὃ ταῦτα ὡν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὁ Θεὸς χωρὶς τοῦ ὄντος αὐτοῦ ταῦτα ποτε νοηθῆναι δύναται. Ταῦτα δὲ ὑπάρχει ὁ Μονογενῆς, οὐ καθάπερ ἐξίς ἡ ἐπιτηδειότης, ἀλλ' οὐσιωδῶς, καθὰ προεῖρηται. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμογονίας, τὰ πρῶτα δένδρα σὺν τοῖς ἐξ αὐτῶν καρποῖς συνυπέστη (καὶ παράδοξον οὐδὲν εἰ σὺν τῇ βίῃ ὁ καρπὸς συνανέτειλεν), πῶς ἀμήχανον κατ' ἀρχὰς τὸν εὐμήχανον Πατέρα μὴ ἔγκαρπον γεγενῆσθαι C τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, καὶ εὐθύς ἐκ τῆς δόξης τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ συνεκλάμψαι τὸ ἀπαύγασμα; Καθὰ οὖν αὐτοῦ ἡ τῆς ἐνανθρωπήσεως κάτω γέννησις ἐτέρᾳ γενῆσαι οὐ συγκρίνεται (ἐκ Παρθένου γὰρ ἀρευστος, ἀπήμαντος, ὅπερ ἡ φύσις ἡμῶν οὐκ ἔχει), οὕτως καὶ ἄνω γέννησις ἀκατάληπτος ὑπὲρ τὸ πλεόν, καὶ πᾶσαν ἐξαιλλάττουσα γέννησιν ὑπάρχει· καὶ οὕτως ἀπιστεῖν χρῆ, οὕτως μὴν ζητεῖν ἢ ἐξηγεῖσθαι τὸν τρόπον ἡμῶν ἀσφαλῆς, τοῖς εἰπεῖν μὴ δυναμένοις. Πῶς παρθένος ἔτεκεν μείνασα παρθένος, μήτε δὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν

unica, omnium prima, et primario operans natura, quæ singulari ratione, unitati ejus consentanea,

Hæc eadem vero de Spiritu sancto etiam dici possunt : nec enim scriptum est usquam (55), processit, sed, procedit (56). Quomodo autem vita ipsa vivificatur, aut vera lux illuminatur? Nempe (57) cum divina lux, tum vita aeterna (58) semper existit, et ipse mendacii 25 expers, ac magnus Deus semetipsum his nominibus vocat, ac nullum unquam fuit tempus, ut ita iocular, quo splendorem gloriæ, et figuram substantiæ, et imaginem bonitatis, et virtutem, et sapientiam, et justitiam Dei (hæc enim omnia, Paulo teste, est ipse Unigenitus) non haberet Pater, aut quo quidquam de novo (id enim dicere nefas est [59]) postea acceperit. Quod si Pater ea semper habuit, Unigenitus, qui hæc omnia est, semper existit : nam neque qui est hæc, est extra Deum, nec Deus sine illo, qui est ipsemet hæc, concipi unquam potest. Hæc autem omnia est Unigenitus non tanquam habitus, aut habitudo, sed substantialiter, ut antea dictum fuit (60). Quod si initio etiam creationis mundi primæ arbores una cum propriis fructibus substiterunt, ac simul cum radice fructum quoque exortum esse, neutiquam incredibile est ; quomodo fieri non posses censebimus, ut sagax universi Conditor (61) Pater proprium Filium, velut fructum (62), in principio habuerit, ac simul cum eo splendor statim ex gloria hypostaseos ipsius eluxerit? Quemadmodum ergo terrena ejus in Incarnatione nativitas nulli alteri nativitati comparari potest (nam et ex Vir-

habent κτιστῆς pro κτίστῃς. Quæ tamen de Græca voce κτίστῆς conditorem significante dicta volo. Quod enim spectat ad Thracios illos κτιστάς, de quibus Strabo lib. vii, legenda sunt quæ vir ingenio et eruditione pollens Martorellius scripsit in *Theca Calamaria*, pag. 482 et seqq.

(55) *Usquam*. Lego, γέγραπται ποτε, pro, γέγραπται ποτέ. Præcedens autem vox, θεωρεῖται, ad verbum vertenda : considerantur.

(56) *Sed, procedit*. Similem Didymi animadversionem invenies cum in libro *De Spir. sancto*, num. 15, ubi : Bene autem (inquirit) quod in ipsa sententia non ait, Qui creasti, sed, Qui creas : tum in ea catena, de qua dixi pag. 13 : ibi enim ad vers. vi psalmi lxx, hæc adnotat Didymus : Ὅς καὶ ἐν τῷ, Ὁ μεταστρέφων. Ἄγχι γὰρ τοῦ, Ὁ μεταστρέφας, id est : Sicut etiam ubi ait : Convertens : id enim positum est pro, Qui convertit, seu, Qui mutat. Fatendum est tamen, non semper magis faciendas esse hujusmodi animadversiones, ut ii norant, qui Hebraicam linguam callent. Quin Didymus ipse segm. 60 b discrimen illud parum curasse videtur.

(57) *Nempe*. Pro, ἦν, legi posset, ἦν, id est ai : et ut mollius flueret oratio : ἦν δὲ ἄρα ἦν. Tum : οὐκ ἦν ὅτε μὴ. Pro τότε, lego τὸ τε.

(58) *Aeterna*. In prima Joannis v, 20, Filius vocatur *Vita aeterna*.

(59) *Nefas est*. Προσῆκεν pro προσῆκει adhibere velat Herodianus in *Philetæro*, pag. 468. At non pauci auctores, ilque potissimum, qui circa Didymi tempora scribere, grammatici illius legi se obnoxios non existimant.

(60) *Dictum sui*. Fortasse cap. 10.

(61) *Sagax Conditor*. In Græco, εὐμήχανον, quam vocem uno vocabulo hic transferre ita, ut tibi met ipse satisfacias, difficile est. Vertere etiam licet : qui omnia facile molitur, aut, qui nullo negotio mundi fabricam extruxit. Porro Didymus paronomasiæ causa eo vocabulo usus est : ludit scilicet non ineleganter in dictionibus, ἀμήχανον, et εὐμήχανον.

(62) *Fructum*. Mendum, quod est, ut reor, in codice, sustuleris, si vocolam, μὴ, expunxeris, aut pro, μὴ ἔγκαρπον, non fructuosum legeris, μὴ ἀκαρπον, hoc est non infructuosum.

gine fuit, et sine fluxione (63), ac sine violatione (64), id quod natura nostra non habet) : ita etiam cœlestis (65) nativitas incomprehensibilis maxime est, et a quavis discrepans (66) nativitate. Neque vero aut fidem denegare oportet, aut tuta res nobis est quærere, sive exponere, quomodo ea se habeat, cum ne dicere quidem possimus, quomodo Virgo pepererit manens virgo ; imo ne propriam quidem nostram generationem perspectam habeamus : quod si etiam nostram non ignoraremus, nullo tamen modo Dei quoque generationem cognosceremus, quæ vel ipsis cœlestibus virtutibus (67) **26** incomprehensibilis est. Quare cum stupore propheta ait, de terrena quidem nativitate : *Et homo est* (68), *et quis cognoscat eum?* id est, *Nemo*. De cœlesti vero : *Generationem* (69) *autem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur a terra vita ejus*. Ubi *generationis* nomine (70) nativitatem, *vita* vocabulo existentiam designat : hoc vero quod est, in immensum supra terram elevatum esse, et omnem mentem excedere, valde mystice exprimit his vocibus : *Tollitur a terra* : nam quod is omni tempore, quodcumque tandem quis, postquam multa animo versaverit, concipiat, infinite superior sit, et quavis quantitate sine comparatione præstantior, ejusque essentia mente comprehendere nequeat, et sit ipse usquequaque omnino invisibilis, semet ipse circumdans, et nihil extra se habens, et huic illius incomprehensibilitati angelorum quoque multitudo, et omnis cœlestium ordinum populus cedit, exclamant Scripturæ in hunc modum : David quidem in xvii psalmo : *Possuit* (71) *tenebras latitudinum suarum, in circuitu ejus tabernaculum ejus*. Canticum autem Ambacumi : *Operuit* (72) *caelos virtus ejus*. Matthæus vero : *Nemo* (73), inquit, *novi Filium, nisi Pater : neque Patrem quis novit, nisi Filius*. Nam quod a creatura gignitur, per communionem, seu relationem alterius ad alterum generatur, neque ejusdem naturæ est cum generante, nec perfectum statim est, nec sine passione procedit : in divinitate vero res contra se habet : nam cum creatura sic generet, generationis auctor contrario modo gignit, non vero similiter ut propriæ

(63) *Fluxione*. Codex, ἄρρευτος· et ita scribitur etiam in vulgatis lexicis. At equidem non dubito quin ex similitum analogia scribendum sit ἄρρευτος·.

(64) *Violatione*. Ne putet quis Græcæ linguæ minus peritus desiderari hoc in loco conjunctionem καί, ac legendum esse, ἄρρευτος καὶ ἀπήμαντος· nam hujuscemodi ἀσυμμετα non raro occurrunt et in Didymo, et in aliis, ut cum ait Didymus seg. 155 a, ἀμήχανον, ἀδύνατον, et Clemens Alexandrinus pag. 424, λέγειν τι, πράττειν τι.

(65) *Cœlestis*. In Græco legendum arbitror, καὶ ἡ ἀνω γέννησις.

(66) *Discrepans*. Observa peculiarem usum verbi, ἐξαλλάττω.

(67) *Virtutibus*. Ita vulgo verti solet vox, δυνάμεις, tum etiam cum angelos designat. Hieronymus vertit sæpe, fortitudines.

(68) *Et homo*. Frustra hoc in Vulgato int. quæsieris : sed Græca editio id habet Jerem. xvii, 9.

A γέννησιν ἐπισταμένοις· ὅπου γε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰ ἐγινώσκομεν, οὐ πάντως καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καὶ ταῖς ἐπουρανίοις δυνάμεσιν ἀκατάληπτος οὕσα τυγχάνει· διὸ σὺν ἐκπλήξει ὁ προφήτης φησὶν, περὶ μὲν τῆς ἀνω γέννησις· *Καὶ ἀνθρώπος ἔστιν, καὶ τίς γινώσκει αὐτόν?* ἄντι τοῦ, οὐδείς· [10 a] περὶ δὲ τῆς ἀνω· *τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς ἐξηγήσεται; οὐκ αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· τὴν γέννησιν, γενεὰν· τὴν ὑπαρξιν, ζωὴν· τὸ ὑπερξεπέθραι ἀμέτρως ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ὑπερφέρειν παντὸς νοῦ, αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς καλῶς μυστικώτατα.* Ὅτι γὰρ παντὸς χρόνου ἔν ἂν νόησις τις, πολλὰ κυκλεύσας τῇ διανοίᾳ, ἀπεράντως ἀνώτατος, καὶ ποσότητος πάσης ἀσυγκρίτως ἀμείνων, καὶ τὴν οὐσίαν ἀπερινόητος, καὶ πάντοθεν ἀποπτος εἰς ἅπαν καθέστηκεν, αὐτὸς ἐαυτὸν περιβαλὼν, καὶ οὐδὲν ἑαυτοῦ ἐξωθεν ἔχων· καὶ παραχωρεῖ τῷ τοσοῦτω αὐτοῦ ἀκατάληπτον καὶ ἡ ἀγγέλων πληθὺς, καὶ πᾶς οὐρανίων ταγμάτων δῆμος· ἐκδοῶσιν ὡς· ὁ μὲν Δαυὶδ ἐν ιζ' ψαλμῷ· *Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, καὶ κύκλω αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ· ἡ δὲ ψῆδ' Ἀμβακούμ· Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρστή αὐτοῦ· ὁ δὲ Ματθαῖος· Οὐδείς, φησὶν, γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τίς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός.* Τὸ μὲν γὰρ τεχθὲν παρὰ τῆς κτίσεως κατὰ κοινωνίαν ἄλλου πρὸς ἄλλο γεγέννηται, καὶ οὐ συμφυρὸς τῷ γεννησαντι· οὐδὲ τέλειον εὐθύς καὶ ἀπαθὲς ἐξελήλυθεν· Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος, τὸ ἐμπάλιν· Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κτίσις τοῖωσδε, ὁ γενεσιουργὸς ἐναντίως, καὶ οὐχ ὁμοίως τῶν ἰδίων ποιημάτων, ἀλλ' ὡς οἶδεν ταῦτα μόνῃ ἡ μακαρία Τριάς. Οὐδὲ γὰρ ἀκατάληπτος, εἰ καταλαμβάνετο· οὐδὲ μυστήριον, εἰ ἐγινώσκετο· οὐδὲ θεῖον, εἰ ἐχωρεῖτο· οὐδὲ δημιουργὸς πάντων, εἰ ἀπὸ χρόνου· οὐδὲ ἀσύνθετος καὶ ἀμερῆς, εἰ πρὸς τὰ σώματα. Καθάπερ γὰρ ἀκούοντες περὶ τοῦ Πατρὸς· [10 b] *Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ· καὶ, ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· οὐχ ἄλλο τιθέμεν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ ἄδιον πιστεύομεν (οὐ γὰρ ὁμήλιξ αὐτῷ ὁ αἰών)· ὡσαύτως περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν ὀφειλομεν· ἐπὶ γὰρ τῆς πάντων ἐπικρατούσης· μιᾶς φύσεως, εἰς ἣν αὐταὶ αἰ πάντιμοι ὑποστάσεις. Τὰ ἴσα μελεθεῖ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ· *Σὺ δ' αὐτὸς εἶ, καὶ**

(69) *Generationem*. Isa. liii, 8, ubi voculam, δέ, non habet Græca editio. Vulgatus autem aliter interpretatur.

(70) *Generationis nomine*. Ne locus iste alicui Græcæ linguæ rudi videatur insulsus, quasi nullum, quod quidem ad rem faciat, generationem inter, ac nativitatem discrimen sit, sciendum est, voce γενεάν, quam, *generationem*, cum Vulgato interprete transtulit, non actum ipsum, quo quis generatur, aut nascitur, denotari, sed *genus* potius, *progeniem*, *prosapiam*. Itaque probe a se invicem tria hæc, γενεά, γέννησις et γένεσις, distinguenda. Vide segm. 85 a.

(71) *Possuit*. Vers. 13, ubi Græca editio habet, κύκλω, sine conjunctione καί.

(72) *Operuit*. Abac. iii, 2, ubi editio Complutensis habet, ἐπεκάλυψεν. Vulgatus paulo aliter : habet enim *gloria*, pro *virtute*.

(73) *Nemo*. Cap. xi, 27, ubi Græca editio habet : οὐδείς ἐπιγινώσκει. Vide Luc. x, 22, ubi legitur, οὐδείς γινώσκει. Vide etiam segm. 31 a.

τὰ ἐτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Καὶ εἰ μὴ μικρὸν τὸ ἄπαισιον τοῦ Πατρὸς γράφεται, Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, οὐ μικρὸν οὐδὲ τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ χρηματίζεσθαι, ὅτι Προαιώνιος Θεός· δῆλον δ', ὡς ἀπειρήτως, καθὰ δειχθήσεται οὐ πολλῶ ὑπεριον. Καὶ καθὰ ὁ Πατήρ ἔχει ἀθανασίαν, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν ἡ ἀθανασία· οὕτως ὁ Υἱός ἐστιν ζωὴ αἰώνιος, ἐστιν ἔκ τὸ αὐτό. Καὶ ὡσπερ ὁ Πατήρ, εἰς Θεός, εἰρηται· οὕτως ὁ Υἱός κέκληται Μονογενής, Θεός Λόγος, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ ὡς Ἰάκωβος περὶ αὐτοῦ γράφει· *Εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης καὶ κριτής, ὁ μόνος σώσειν θανάτου*· οὕτως τὸ Πνεῦμα παρὰ Παύλου, Κορινθίους καὶ Ἐφεσίου γράψαντος, ἱμνηται, *Ἐν, καὶ τὸ αὐτό, καὶ μόνον*· ἵνα καὶ αὐτῶ τούτῳ τῶ ὡσανεὶ ἀριμῶ, ἵν' οὕτω λεχθῆ, δεικνῶνται φέρουσαι αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὐταὶ τὸ ἐκείνων, ἴσθαι μοναδικῶν, τῆς πατρικῆς θεότητος. Καὶ εἰ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀληθὲς τὸ, ὁ Θεός καὶ Κύριος, ἀπειρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὡς γὰρ ἐπεμνησθημεν κολλαχοῦ, ἡ τε Πρεσβυτέρα Διαθήκη, τὴν ἰσοτιμίαν φυλάξασα διελάλησεν· *Εἶπεν ὁ Κύριος τῶ Κυρίῳ μου· καὶ, Ἐβρεξεν Κύριος παρὰ Κυρίου· καὶ, Ἐποίησεν ὁ Θεός κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον· καὶ, Τίς [11 u] Θεός ἀπέξ τοῦ Κυρίου; καὶ, Τίς Θεός πληρὸν τοῦ Θεοῦ ἰμῶν; καὶ ἐν τῇ Νέᾳ δὲ Διαθήκῃ, ὁ μὲν Ἰωάννης ἐπὶ ἄπαρ ἤδη ἐλέχθη· ὁ δὲ Θωμᾶς· Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου· καὶ ὁ Παῦλος· Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκείνη ἀποκρίσις· καὶ πάλιν καθάπαρ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος· *Καὶ δὴ Κύριος εὐρέσεν ἕλκος παρὰ Κυρίου τῶ Ὁμοιωφόρον οἴκῳ*. Ὁ δὲ Ἰωβ· *Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιῆσάν με· καὶ, Πνεῦμα θεῖον τὸ περιόν μου ἐν ῥισίν*. Ταυτὸν δὲ ἐστὶν τῇ Γραφῇ λέξει θεῖον, ἡ θεῖον, ὡς διδάσκουσιν, Παῦλος μὲν Ῥωμαίοις γράφων· *Ἡ τε ἀδελφία αὐτοῦ δύναμις καὶ θεοῦ*· αἱ δὲ Πράξεις· οὐκ ὀφειλομένον νομίζειν χρυσῶ, ἢ ἀργύρω, ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης, ἢ ἐνθυμήσεως ἀνθρωπίνης, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον· Πέτρος δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· *Ἴνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως*. Καὶ ἐν τῷ τῶν ὁ Πατήρ ἀκατάληκτος, οὕτως καὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ πλοῦτος ἀνεξίτητος·*

illius creaturæ faciunt, sed eo modo, quem illa duntaxat cognitum habet, quæ hæc novit, beata Trinitas : nam neque incomprehensibilis esset, si comprehenderetur, nec mysterium foret, si cognosceretur, nec Deus, si caperetur, nec omnium conditor, si certo tempore existere cœpisset, nec in-compositus, et partibus carens, si cum corporibus 27 conferri posset : quemadmodum enim cum id audimus, quod de Patre dicitur : *A sæculo (74) et usque in sæculum tu es*; et : *Usque (75) ad nubes veritas ejus*, fines ipsi non ponimus (76), sed ejus æternitatem credimus; nec enim ipsi cœvum est sæculum : eodem modo cum de Filio, tum de Spiritu sancto sentire debemus : nam in una natura omnium domina existuat (77) hæc summopere honorandæ hypostases. Similia modulatur David etiam de Filio : *Tu idem (78) ipse es, et anni tui non deficient*. Quod si parvum, minusque, quam oporteat, exprimens, non est quod de Patre scriptum fuit : *Qui est (79) ante sæcula*; ne parvum quidem est illud quod de ipso Filio editum fuit oraculum, quo is dicitur, *Ante sæcula (80) Deus*. Manifestum vero est, cum mente comprehendi non posse, ut paulo post ostendetur. Et quemadmodum Pater habet immortalitatem (81), vel potius ipse est immortalitas; sic Filius est *vita æterna (82)*. Quod unum et idem est. Et sicut Pater dictus est *unus Deus (83)*; ita Filius vocatus est *Unigenitus Deus (84)*, *Verbum*, et *unus Dominus Jesus Christus (85)*. Et sicut Jacobus de illo scribit : *Unus est (86) legislator, et judex, qui solus potest salvare*; sic Spiritus a Paulo Corinthiis, et Ephesiis scribente (87) laudatus est tanquam *unus, et idem, et solus* : ut vel hoc ipso quasi numero, ut sic loquar, ostendatur, beatas hasce hypostases in unitate, aut singularitate paternæ deitatis existere. Ac si de Patre vera est hæc locutio, *Deus, et Dominus*; vera est etiam de ipso Filio, et de Spiritu. Nam, ut sæpius diximus, cum Vetus, tum Novum Testamentum æquali hasce hypostases honore afficit. Ac Vetus quidem sic loquitur : *Dixit (88) Dominus 28 Domino meo*; et, *Pluit Dominus a Domino*; et, *Fecit Deus ad ima-*

(74) *A sæculo*. Psal. LXXXIX, vers. 2.

(75) *Usque*. Psal. CVII, vers. 4, ubi Græca editio pro αὐτοῦ, habet σου, ut Vulgatus interpretis.

(76) *Ponimus*. Notandum ὁμοίωμα illud, τιθέμεν, D pro εἶθεμεν adhibitum.

(77) *Ἐξιστῶν*. Pro εἰς ἦν, hoc est, in quam, lego εἰσίν, id est sunt.

(78) *Tu idem*. Psal. CI, vers. 28, ubi legitur : οὗ δὲ ὁ αὐτός, etc. Eum locum de Filio accipit Paulus quoque Hebr. I, 12.

(79) *Qui est*. Psal. LIV, vers. 21.

(80) *Ante sæcula*. Respicit, ut reor, Psal. LXXIII, vers. 15, qui sic se habet in Græca editione : Ὁ δὲ Θεός βασιλεύς ἡμῶν πρὸ αἰώνος, εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς, id est, *Deus autem noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ*. Quem locum infra, nempe segm. 13 b, de Filio intelligit Hilymus.

(81) *Immortalitatem*. I ad Tim. VI, 16.

(82) *Æterna*. I Joannis cap. V, vers. 20.

(83) *Unus Deus*. I ad Cor. VIII, 6, et alibi.

(84) *Unigenitus Deus*. Respicit Evangelii Joannis

cap. I, vers. 18. Nam quamvis ibi cum Græca editio, tum Vulgata translatio nunc habeat : Ὁ Μονογενὴς Υἱός, id est, *Unigenitus Filius*; tamen olim, aliqui saltem, pro *Filius*, legebant *Deus*. Constat hoc ex Theodoti excerptis, num. 6, ubi legitur : Ἄντικρυς θεὸν αὐτὸν δηλοῖ, λέγων· Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο· id est, *Deum illum esse liquido ostendit (Joannes) dicens : Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Quin etiam Syriaca translatio habet, *Deus*. Vide segm. 62 a.

(85) *Jesus Christus*. In prima ad Cor. VIII, 6.

(86) *Unus est*. Jacob. IV, 12, ubi Græca editio paulo aliter habet, nempe : εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης, ὁ δυνάμενος σώσει καὶ ἀπολέσει, id est : *Unus est legislator, qui potest salvare, et perdere*. Sed voces καὶ κριτής, legit etiam Vulgatus interpretis.

(87) *Scribente*. I ad Cor. XII, 13 et 4. Et Ephes II, 18.

(88) *Dixit*. Psal. CIX, vers. 4. Alia quatuor iocæ proxime sequentia invenies, primum quidem Gen. XIX, 24, ubi : Καὶ Κύριος ἔβρεξεν.... παρὰ

ginem Dei hominem; et, Quis Deus præter Dominum? et, Quis Deus præter Deum nostrum? In Novo autem Testamento, Joannes quidem dixit quæ jam allata sunt (89): Thomas vero: Dominus (90) meus, et Deus meus. Et Paulus: Dominus autem (91) Spiritus est; ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Et rursus, Dominum esse Spiritum indicans: Et det (92) Dominus invenire misericordiam a Domino Onesiphori domui. Job autem: Πνεῦμα θεῶν, id est, Spiritus (93) Deus, qui fecit me; et: Πνεῦμα θεῶν, id est, Spiritus Deus, qui superest (94) mihi in naribus. Idem vero sunt in Scriptura θεῶν, et Θεός; hoc est, Divinitas, et Deus, ut docent Paulus quidem Romanis scribens: Sempiterna (95) quoque ejus virtus, et deitatis, id est, Divinitas; Acta vero: Non debemus (96) æstimare, aut, aut argenteo, aut lapidi, sculpturæ artis, aut cogitationis humanæ τὸ θεῶν, id est, Divinitatem esse similem; Petrus autem in secunda Epistola: Ut per hæc (97) efficiamini divinæ consortes naturæ. Et quemadmodum Pater comprehendere non potest, ita Christi divitiæ investigari nequeunt, teste Paulo. Ait enim: Mihi (98) omnium hominum minimo data est gratia, ut evangelizarem in gentibus ininvestigabiles divitias Christi. Præterea magnitudinis (99) ejus non est finis, neque intelligentiæ (1) numerus, juxta David, neque pacis terminus (2), juxta Isaiam. Et: Incorruptibilis (3) 29 autem, inquit, Spiritus tuus est in omnibus. Et: Spiritus (4) Domini replevit orbem terrarum. Nemo enim adeo stupidus invenietur atque hebes (5), ut e sinceris hisce ac genuinis (6) testimoniis immensitatem Unigeniti, et sanctissimi Spiritus non colligat.

Ejusdem vero ponderis sunt, iisdemque vo-

Κυρίου. Alterum Gen. i, 27. Tertium et quartum psal. xvii, vers. 34. In his porro Geneseos verbis, Pluit Dominus a Domino, distinctas Patris ac Filii personas ante Didymum agnoverant Irenæus lib. iii, cap. 6, Tertullianus lib. contra Praxeam cap. 13 et 16, Justinus in Dialogo cum Tryphone, alique postmodum. His adhaerere debent catholici theologi, non Judæis, qui illud יהוה יחד, id est, a Domino, veluti pronomen habent, quasi valeat, a semetipso, ac majorem duntaxat vim sermoni addat.

(89) Allata sunt. In hoc capite, segm. 6 a.

(90) Dominus. Joan. xx, 28.

(91) Dominus autem. II ad Cor. iii, 17, ubi Vulg. interpres pro, Spiritus Domini, habet, Spiritus Dei. Vide segm. 74 b. Etiam in libro De Spiritu sancto num. 54 ad Filium locum hunc refert Didymus, cum inquit: « Nam et Pater Spiritus dicitur... Et Filius Spiritus: Dominus, inquit, Spiritus est. »

(92) Et det. Vide II ad Tim. i, 16 et 18. Didymus enim sensum potius allegans, quam verba, ex duobus locis unum conflat.

(93) Spiritus. Job xxxiii, 4. Vertissem, Spiritus divinus, sed ob ea quæ sequuntur, coactus sui vertere: Spiritus Deus.

(94) Spiritus... qui superest. Job xxvii, 3, ubi pro qui superest, Complutensis editionis Latina translatio habet, circumexistens.

(95) Sempiterna. Rom. i, 20.

(96) Non debemus. Act. xvii, 29, ubi Græca editio habet: Καὶ ἐνθυμήσῃς ἀνθρώπου, id est et cogitationis hominis.

(97) Ut per hæc. II Petr. i, 4.

στος, κατὰ τὸν Παῦλον, τυγχάνει ὧν. Φησὶν γάρ· Ἐμὸι τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἀνθρώπων ἐδόθη ἡ χάρις εὐαγγελισθῆναι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τῶν ἀεὶ ἐπιχρῆστων πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλα καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρασ, οὔτε τῆς συνέσεως ἀριθμὸς, κατὰ τὸν Δαυὶδ· οὔτε τῆς εἰρήνης ὄριον, κατὰ Ἡσαΐαν. Καὶ τὸ ἀφθαρτὸν δέ σου, φησὶν, πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν· καὶ, Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην. Οὐδεὶς γάρ ἂν οὕτως παχύνους καὶ νοθῆς εὐρέθει, ὅστις μὴ ἐκ τούτων τῶν ἀπλάστων καὶ καθαρῶν μαρτυριῶν, τὸ ἀπέραντον τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος συνείδῃ.

[11 b] Καὶ ἰσοστάθμα, καὶ ὁμοίλεκτα, τὰ περὶ ἀμφοῖν τῶν ὑποστάσεων γραφέντα παρὰ τοῦ Ἀποστόλου φημὶ, τὰ τε περὶ τοῦ Πατρὸς διαλεγόμενα· Ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν Θεός· καὶ, Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὃ ὦν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, διὸ οὐ ψεύδομαι· τὰ τε περὶ τοῦ Υἱοῦ Ῥωμαίοις γραφέντα· Ὁ ὦν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· πρὸς· τούτω καὶ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν πληρουμένου. Ἐτι ἴμοια τὰ χρησθέντα, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς· Ἰνυ ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· Ὁκου οὐκ ἐν· Ἐλ-

(98) Mihi. Ephes. iii, 8, ubi Græca editio pro ἀνθρώπων, id est hominum, habet ἀγίων, hoc est, sanctiorum. Et deinceps: Ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισσασθαι.

(99) Magnitudinis. Psal. cxliv, vers. 3.

(1) Intelligentiæ. Psal. cxlvi, vers. 5.

(2) Terminus. Isa. ix, 7, ubi pro ὄριον, Græca editio habet τέλος.

(3) Incorruptibilis. Sap. xii, 4, ubi Vulgatus aliter. Græca editio: τὸ γὰρ ἀφθαρτὸν σου, etc. Eusebius lib. iv Hist. eccl. cap. 13 Clementem Alexandrinum suggillat, propterea quod in Stromatum libris utitur testimoniis Scripturarum, quibus a multis contradici solet: nimirum Sapientiæ, quæ Salomonis dicitur, ... et Barnabæ, et Clementis. At Didymus noster nullum ex apocryphis libris a Clemente citatis allegat in hoc opere, præter tertium Esdræ. Librum vero Sapientiæ, de cuius auctoritate dubitare jam nefas est, sæpius hic, et in libro De Spir. sancto, num. 26, allegat.

(4) Spiritus. Sap. i, 7.

(5) Hebes. Pro, νοθῆς, lego, νοθῆς.

(6) Genuinis. Καθαρὰς μαρτυρίας, seu pura testimonia, eodem sensu dicit, quo argentum, exempli causa, non adulteratum, dicitur ἀργύριον καθαρὸν.

(7) Qui est. Ephes. iv, 6, ubi Græca editio: εἰς Θεός... ὁ ἐπὶ πάντων, x. c. λ.

(8) Deus. II ad Cor. xi, 31.

(9) Qui est. Rom. ix, 5.

(10) Plenitudo. Ephes. i, 23, ubi Vulgatus interpres vertit, adimpletur: at verti etiam potest, implet: quod fortasse Didymi sententiam melius retinet.

ἡν καὶ Ἰουδαῖος, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. Καὶ ἑτέρωθεν· Ἰνα ἐν τῷ ὄνοματι Ἰησοῦ πάντες γίνωσκον τὴν ἐκουριαν καὶ ἐπιγεῖων, καὶ πᾶσα γλώσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τε τὰ περὶ αὐτοῦ προσφάτως εἰρημένα, καὶ καθ' ὃ πάντα νοεῖται, κατενόηται αὐτῷ· ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, ὅσα μὲντοι τοῦ εἶναι Πατέρα. Ἐξεκκλῆται γὰρ καὶ ἐν τούτῳ καὶ ἐν πᾶσιν τὸν Θεόν, ἢ ἐκκαρτεῖται· Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἵσταν ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν· καὶ ἰσθύνουμεν τῷ μελωδῆθέντι περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, Σὺ εἰ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησιμωθέν ἐν πρ' ψαλμῷ· Μήτηρ Σιών ἐρεῖ· Ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ, καὶ αὐτὸς ἀθεμελλώσεν αὐτὴν ὁ Ὑψίστος· καὶ τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν Εὐαγγελίῳ· Ὑμῖς ἀψέσθε δύναμιν ἐξ ὕψους ἐκπελάστος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Καὶ καθὶ [12 a] μέγας ὁ Πατήρ πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅτι οἶδεν τὸν Υἱόν· οὗτω καὶ ὁ Υἱὸς μέγας ἐστὶ καὶ διὰ τὸ γινώσκαι τὸν Πατέρα. Ὁμοίως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐστὶν γὰρ· Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπαράλλακτον τῷ πατρὶ Παύλου Ἑβραῖοις γραφέντι περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἐπεκεν γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ εἰ' ὃ τὰ πάντα, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησιμωθέν· Πάντα εἰ αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ ἁγίου αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Αἱ οὖν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἐν ἰσῷ ἐκτεταμέναι· Ἐνδοχοὶ ὑποστάσεις, ὡς τὴν ἐπὶ πάν-

A mirum de Patre quidem : ut sit (11) Deus omnia in omnibus. De Filio autem ipsius : Ubi non est (12) gentilis, et Judæus ; barbarus, Scythæ, servus, liber ; sed omnia in omnibus Christus. Et alibi : Ut in nomine (13) Jesu omne genu flectatur cælestium, et terrestrium, et omnis lingua confitebitur, quod unus est Dominus Jesus Christus. De Spiritu autem, cum juxta ea, quæ paulo ante dicta sunt, tum etiam quatenus omnia in ipso (14) intelligi debent, quæcunque est Pater, cum sit ejus Spiritus, quin tamen sit Pater : Imaginem enim Dei refert cum in hoc, tum in omnibus : qua ratione edicit Scriptura : In hoc (15) cognoscimus, quod in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis. Ac illi quidem sententiæ, quam David de Deo Patre modulatus est, B Tu es (16) solus Altissimus in omni terra, æquivallet id, quod de Filio in LXXXVI psalmo scriptum est : Mater (17) Sion dicit : Homo, et 30 homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus. Et quod de Spiritu sancto in Evangelio legitur : Vos accipietis (18) virtutem ex alto supervenientis Spiritus sancti in vos. Et sicut magnus est Pater cum ob alia, tum etiam quia novit Filium ; ita Filius quoque magnus est ex eo etiam quod cognoscat Patrem (19) : similiterque Spiritus sanctus. At enim Scriptura : Sic et quæ (20) Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus Dei. Quod autem de Patre a Paulo Hebræis scriptum fuit, Decebat (21) enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, nihil plane differt ab eo quod de Filio in Scriptura legitur : C Omnia (22) per ipsum facta sunt : Et de Spiritu sancto : Verbo (23) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque cum

(11) *Ut sit.* I ad Cor. xv, 28.

(12) *Ubi non est.* Coloss. iii, 11, ubi Græca editio : τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. Quin etiam nonnulla verba intermedia omittit Didymus.

(13) *Ut in nomine.* Philipp. ii, 10 et 11. Didymus omittit voces, καὶ καταχθονίων. In Græca editione legitur : ἐξομολογήσεται, et desideratur vocula εἰς, id est unus.

(14) *In ipso.* In Græco, αὐτῷ. Fortasse legendum, ἐν αὐτῷ. Vel potius, αὐτό.

(15) *In hoc.* Locum hunc primæ Joannis Epistolæ iv, 13, sæpius recitat infra Didymus, puta segm. 62 b, 105 a, et alibi : necnon in libro *De Spiritu sancto*, num. 40. Nusquam vero verba ipsa assert prout sunt in Græca editione : in hac enim legitur : Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν· quæ Vulg. im. ad verbum transtulit.

(16) *Tu es.* Psal. LXXXVI, vers. 17 (seu 19), ubi Græca editio non habet vocem, εἰ.

(17) *Mater.* Psal. LXXXVI, vers. 5, ubi Græca editio pro ἐγενήθη, id est factus est, habet, ἐγεννήθη, hoc est natus, seu genitus est.

(18) *Vos accipietis,* etc. Verti etiam recte posset : *superveniente Spiritu sancto in vos.* Vide notas ad segm. 60 a. Hæc porro non in Evangelio exstant sed in Actis apostolorum, cap. i, vers. 8, ubi Græca editio caret vocibus, ὑμεῖς, et, ἐξ ὕψους. Vide not. 17, pag. 3. An eodem Didymus dixisse, in Evangelio, putabimus, quod primi capituli Actorum initium, veluti quedam Evangelii pars videatur, cum ibi nonnulla ad Christum Dominum pertinentia, ejusque ad apostolos verba, a Luca referantur ?

(19) *Patrem.* Accusat Origenem Hieronymus in libro *contra Joannem Jerosolymitanum*, num. 7, quod Patrem a Filio, Filium a Spiritu scripserit non videri : quin etiam Origenis verba ex primo *Περὶ ἀρχῶν* ibidem Hieronymus recitat in hunc modum : *Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem ; ita inconveniens est opinari, quod Spiritus sanctus possit videre Filium.* Rufinus e contrario eum Origenis locum catholice explicandum esse contendit lib. i *Invectivarum in Hieronymum* : de visione videlicet, quæ per oculos corporeos habeatur. Eademque ante Rufinum Didymus noster senserat, ut Hieronymus testatur in secundo *contra Rufinum*, quem sic alloquitur num. 11, pag. 502 : « In primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit, et Didymi interpretaris σκόλοτον, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines, et cicures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus. » Quidquid autem sit (nec enim meum est de hac re modo disserere), ai ea fuit Origenis opinio, quam ipsi tribuit Hieronymus, ne hæc quidem in re Origenem Didymum fuisse apparet tum ex hoc loco, tum clarius adhuc e segm. 77 a.

(20) *Sic et quæ.* I ad Cor. ii, 11.

(21) *Decebat.* Hebr. ii, 10.

(22) *Omnia.* Joan. i, 3.

(23) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6. Vide notam 52, pag. 7.

Inclytas hasce hypostases, utpote divinam illam naturam habentes, quæ ita in omnibus rebus est, ut nulla tamen cum re aut permisceatur, aut comparari queat, æquali cum Deo et Patre honore affici videant; quomodo eas sub Deo in rerum omnium censu connumerare possunt (24)? quod tamen faciunt, dum eas statuunt fuisse creatas. Nam sicut fieri nequit, ut Pater non sit et ab æterno, et vere Pater (nec enim in tempore habuit, neque superadditum (25) hoc nomen); sic fieri non potest, ut Filius Verbum, ac ejus Spiritus et ab æterno, et natura, ex ejus hypostasi non sit. Nam simul ac existit Pater (concedatur, quæso, ut sic loquar), continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit. Itaque nunquam existit, quin et esset Unigeniti Pater, et Spiritum suum haberet et semetipso procedentem. Ex eo autem quod sit Pater, colligitur eum neque tempore, nec essentia differre a Filio, aut a Spiritu ipsius. Nam si posterius gigneret, immutaretur, aut converteretur; quod alienum est a deitate, sicut ab eadem alienum est, ut inveniat, Deum aliquando vocatum non fuisse Patrem, aut talem non existisse, eo quod nondum generavisset.

Hebræis autem quoque comprobatur Apostolus æternitatem, et incomprehensibilitatem generationis Filii Dei, cum de Melchisedeco scribit:

(24) *Possunt*. In codice, συναριθμηθησαν, quæ lectio videtur vitiosa. Legendum forsitan passive, συναριθμηθησαν. At legi etiam potest active, συναριθμησαν. nec enim desunt in Græcis scriptoribus hujuscemodi Hebraismi, ut sic eos vocem; nominativi casus videlicet ita suspensi, ut suspensus foret hoc loco nominativus, ad ὑποστάσεις, si legere mus συναριθμηθησαν. Ita Heliodorus lib. 1 ait: 'Ὁ δὲ ἀγαθὸς, μεστὰ πάντα σωμάτων. In Bibliis vero nihil occurrit crebrius. Sic Psal. xvii, vers. 33 legitur: 'Ὁ θεὸς μου, ἀμωμος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, id est *Deus meus, impolluta via ejus*.

(25) *Superadditum ... hic vero processit*. «Alia hæresis (inquit Augustinus in libro *De hæresibus*) sempiternæ naturæ non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumpsisse a tempore initium: et tamen volens cœternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse antequam de illo nasceretur, existimat: hoc est, semper eum fuisse, verumtamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est, Filium esse cœpisse.» Quod hisce tam perspicuis verbis nos docuit Augustinus, id ipsum passim alii Patres dixere, iique potissimum, qui Arianas blasphemias confutabant, quorum 'dux et antesignanus Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium encyclica Epistola: Ποία δὲ (inquit) παρὰ τὰς Γραφὰς ἐφευρόντες λαλοῦσιν, ἐστὶ ταῦτα· δῆγμα Ἀρείου· Οὐκ αἰεὶ ὁ θεὸς Πατὴρ ἦν, ἀλλ' ἦν δεὶ ὁ θεὸς, Πατὴρ οὐκ ἦν' id est: *Quæ autem contra Scripturas excogitarunt, sunt hujuscemodi: dogma Arii: Deus non semper fuit Pater, sed aliquando fuit Deus, quin esset Pater*. De aliis Patribus taceto, quippe qui theologis notū sunt: ac nemo catholicus esse aut debet, aut potest, qui tam perversam opinionem exsecrandamque blasphemiam tueatur. Illud tamen a lectore peto, ut hunc quoque Didymi locum perpendat, ac mihi nunquam alias ejus benignitate abusuro, benigne ignoscat, si occasionem hanc nactus Symbolum quoddam, ne pereat, hic adjunxero, ac totum e Græco ad verbum, ut par est, Latine transulerō: facit enim mirifice ad rem nostram. Illud autem sic edo, ut exstat in eo ipso codice ms., qui apocryphum Thomæ Evangelium habet, superiore anno a me editum. Τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἅγιον

των θεϊκὴν ἀμικτον καὶ ἀπαράβλητον αὐτοῦ φύσιν διακλιηρωσάμενοι· πῶς ἂν ἐν πᾶσιν ὑπὸ Θεοῦ καθ' ὃ κτιστὰς ψηφίζονται αὐτὰς, συναριθμηθησαν. Ὡσπερ γὰρ ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Πατέρα ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνον οὐδ' ἐπίθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Υἱὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως τε καὶ φύσει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἅμα γὰρ Πατὴρ (συγχωρηθῆ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως, ὁ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ οὐ παρήρηται· καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὐτε χρόνον, οὐτε οὐσίαν, διαφέρει τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ὕστερον ἐγέννα, μετεβάλλετο ἂν, ἦτ' οὖν ἐτρέπετο, ὅπερ ἀλλότριον θεότητος, μετὰ τοῦ εὐρίσκεισθαι τὸν Θεὸν ποτε μὴ λεγόμενον, ἢ μὴ ὄντα Πατέρα, ὡς μήπου γεγεννηκότα.

Καὶ Ἑβραίοις δὲ ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἄναρχον καὶ ἀκατάληπτον τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γεννήσεως [12 b] παριστῶν, γράφει περὶ τοῦ Μελχισεδέκ·

σύμβολον· Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν· Πατέρα Παντοκράτορα πιστεύω, οὐκ ἐρσυνῶ· πιστεύω, οὐ διώκω τὸν ἀκατάληπτον· πιστεύω, οὐ μετρῶ τὸν ἀμέτρητον· Ἐὰν πιστεύω, φωτίζομαι τὴν ψυχὴν· Ἐὰν περιεργάζομαι, σκοτίζομαι τοὺς λογισμοὺς· Ἐὰν πιστεύω καλῶς, ἀνυψοῦμαι πρὸς οὐρανόν· Ἐὰν ζητήσω περιέργως, καταφέρομαι εἰς βυθόν. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, ἀληθινόν, παντοκράτορα. Ἀρνοῦμαι τοὺς παρὰ τῶν Ἑλλήνων πεπλανημένους (lego, πεπλασμένους) Θεούς. Πολυθετὰ γὰρ οὐρανὸν οὐκ οἰκεί. Ἐνα μόνον Θεὸν ἀνομινοῦ. Μισῶ τὸν Ἀρειανισμόν. Οὐ λέγω· Ἦν ποτε δεὶ οὐκ ἦν Πατὴρ· ἀλλὰ αἰεὶ Θεὸν τὸν Θεόν, αἰεὶ Πατέρα αὐτὸν κηρύττω, οὕτως ὄντα Πατέρα, ὡς ὀδεν αὐτός. Πιστεύω εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ· τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὡς οἶδα μόνος ὀδεν (lego αὐτός) ὁ γεννηθείς· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, καὶ δημιουργηθέντα ἐκ τῆς πατρῴας αὐτοῦ οὐσίας· ἀχρόνως ἐκλάμφαντα, καὶ οὐκ ἔξωθεν ἐπιστελλθέντα ποθέν· οὐχ ὑποβολιματόν, ἢ νόθον υἱόν, ἀλλὰ γνήσιον ἀπαύγασμα τοῦ γνησίου Πατρὸς· ἀπαράλλακτον χαρακτῆρὰ ἄοράτου μορφῆς· οἶδα τὸν Χριστὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὡς Θεόν· οἶδα τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἀνθρώπον ἐξ οὐρανοῦ· οἶδα τὸν Χριστὸν ἄοράτον καὶ ὀρίμνον· οἶδα τὸν Χριστὸν ἀψηλάφητον, καὶ χειρὰ (lego, χειρὶ) τοῦ Θεοῦ ψηλαφοῦμενον· οἶδα τὸν Χριστὸν χιλιᾶδας ῥήματι θρέψαντα, καὶ τοῖς κύμασιν ἐπιδαΐσαντα, καὶ δαίμοσιν ἐπιτάξαντα, καὶ νεκρούς ἀναστήσαντα, καὶ μυρία ποιήσαντα θαύματα τῆς δυνάμεως τῆς οικείας θεότητος· οἶδα τὸν Χριστὸν πενάσαντα, καὶ διψήσαντα, καὶ ἰθρώσαντα τῆ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος. Οἶδα τὸν ὡς Θεόν (lego τὸν αὐτόν, vel potius, τὸν Χριστὸν ἀποθανόντα σαρκί). Οἶδα τὸν Χριστὸν ἀναστάντα σαρκί, ἀναστάντα τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸν νόν. Γνωρίζω τῶν δύο φύσεων αὐτοῦ τὸ διάφορον. Οὐ μερίζω τὸν ἓνα Υἱὸν εἰς δύο υἱούς. Πιστεύω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· τὸ τῆς Τριάδος, πληρωτικόν. Αὐτῷ θαρρῶ τὸν ἐμὸν ἀγιασμόν· αὐτῷ θαρρῶ τὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἐξανάστασιν. Id est: *Joannis Chrysostomi, sanctum symbolum. Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem. Credo, non perscrutator. Credo, non investigo incomprehensibilem. Credo, non*

ἄκρω, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος· μηδὲ ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχων, μηδὲ τέλος ζωῆς ἀφωμοιωμένος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἀφωμοιωτο δὲ, καθὼς οὐκ ἐγενεαλόγηθη, ὡς ἔθος ἦν ποιεῖν ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τῶν ἐν ἀποταξί ἐντίμων· διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τινὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἔνω μὲν ἀμήτορος καὶ ἀχρόνου, κῆτος δὲ ἀπάτορος καὶ ἀπὸ χρόνου. Καίτοι ἐπιφανῆς ἱερεὺς γενόμενος ὁ Μελχισεδέκ, ὡς εὐλογηθῆναι παρ' αὐτοῦ τὸν Ἀβραάμ, καὶ δεκάτας αὐτῷ τῶν σκύλων παρασχεῖν, καθὰ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· θεωρεῖτε δὲ πῆλλικος οὗτος ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ· καὶ πάλιν· καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ Ἀβραάμ καὶ Ἀσεὺ ὁ δεκάτας λαμβάνων, δεδεκάτωται· τοῦτ' ἐστίν, διὰ τοῦ προπάτορος Ἀβραάμ. Ἐτι γάρ, φησὶν, ἐν τῇ ἰσραὴλ τοῦ πατρὸς ἦν (Λευὶ ὁ ἀπόγονος Ἀβραάμ, παρ' οὗ ἡ δεκάτωσις τῷ Κυρίῳ γενικῶς ἐπιανεστήται) ὅτε συνήρτησεν αὐτῷ (τοῦτ' ἐστίν τῷ Ἀβραάμ) ὁ Μελχισεδέκ. Τί δὴ οὖν τὸ βούλημα τῆς κενολογίας αὐτῶν, καὶ πῃ τὸ ἀτοπον; Σύνεξ γάρ· Ὅσοι ἐθέλωσι λέγειν ἀρχὴν, καὶ πέρας ὁμολογοῦσιν· καὶ τῷ γένεσιν ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ τὴν ἐκ ταύτης θηῖσιν ἀποδέχονται· καὶ τῷ ἐξ οὐκ ὄντων, ἢ ἐξ ἀνομοίας τῆς θεϊκῆς οὐσίας ὑπολαμβάνειν γεγενῆσθαι θηῖσιν αὐτὰ καὶ ἀλλότριον, τῆς τοῦ Πατρὸς συνθετικῆς ἀποφαίνονται· ὅπερ καὶ λεγόμενον μονοουχὶ καὶ δοξαζόμενον πάσης ἀθετίας [13 a] ἀνάμεικτον. Ἄλλὰ πρὸς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, τὰ ἐκείνων ὄφθην ἰσχυρά. Ἐγγραφή καὶ περὶ τῆς κτίσεως, φησὶν, τὸ, Ἦν· Ἐχει γάρ· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἢ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀπασκεύαστος· καὶ, Ἦν ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ Σιφά. Οὐδὲν δὲ κοινὸν τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν· οὐδὲ τῷ κτίσθη πρὸς τὸ κτίσμα. Τὸ γάρ, Ἦν, ἐπὶ τῆς κτίσεως, περὶ μόνου

meior immensum. Si credo, illuminatur anima mea. Si curiosus examino, mens obscuratur. Si recte credo, extollor in caelum. Si exquisitior curiosius, deorsum feror in profundum. Credo in unum Deum, verum, omnipotentem. Nego deos a Graecis confictos; deorum enim multitudo in caelo non habitat. Unum tantum Deum hymnis celebro. Aversor, odio habeo Arianismum. Non dico: Aliquando non erat Pater: sed Deum semper Deum praedico, Patrem semper Patrem, eo modo Patrem, quem solus novit ipsemet. Credo in Dominum nostrum Jesum Christum, Filium ejus Unigenitum, ex ipso genitum ante omnia saecula, eo modo genitum, quem solus novit ille qui genitus fuit. Genitum, non factum, nec creatum. Qui ex Patris substantia ab aeterno elusit, neque ab extrinseco nullatenus irrepsit. Non supposititium, aut nothum filium, sed genuinum splendorem genuini Patris. Invisibilis formae characterem cujuslibet discriminis expertem. Novi Christum Filium Dei et Patris ut Deum. Novi Christum consubstantialiorem hominibus, quatenus hominem de caelo. Novi Christum invisibilem, et visum. Novi Christum intangibilem, et Thomae manu palpatum. Novi Christum verbo millia hominum nutriendem, et super fluctus ambulantiem, et daemonibus praecipientelem, et mortuos suscitantiem, et innumerabilia miracula patrantem potestate propriae deitatis. Novi Christum esurientelem, et sitiientem, ac sitote manantem in natura humanitatis. Novi Christum carne mortuum. Novi Christum in carne resuscitatum, corporis sui templum suscitantiem. Agno-

A Sine patre (26), sine 32 matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitae habens, assimilatus Filio Dei. Assimilatus est autem, quatenus contexta non est ejus genealogia, ut mos erat tribuum Israelis, illorum virorum texere, qui apud ipsas (27) illustriores erant; quia scilicet typus ipse erat, et quaedam imago Domini, qui in caelo quidem est sine matre, et sine tempore; in terra vero sine patre, et in tempore. Atqui clarum est sacerdotem fuisse Melchisedecum, adeo ut ab ipso benedictionem acceperit Abrahamus, et spoliolum decimas ipsi praebuerit, sicut idem apostolus testatur inquis: Intuemini (28) autem quantus sit hic, cui et decimas ex omnibus partitus est Abraham. Et rursus: Et (ut ita (29) dictum sit) per Abraham, et B Levi, qui decimas accepit, decimatus est; hoc est, per proavum (30) Abrahamum. Adhuc enim (31), inquit, in lumbis patris erat (ipse Levi scilicet pronepos Abrahami, ex quo repetitur ea, quae in Domino ob generis originem considerata est decimatio), quando obviavit ei (nempe Abrahamo) Melchisedecus. Quid ergo sibi vult hae eorum vaniloquentia, imo absurditas? Hoc enim probe intellige. Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam confitentur, et dum genituram temporariam admittunt, mortem quoque ex ea derivatam agnoscunt, et dum ex nihilo, aut e substantia divinæ dissimili (32) putant factum esse, mortalem simul, et alienum a paternae deitatis communionem pronuntiant. Id autem vel dicere duntaxat, nedum opinari, omni impietate plena res est. Sed contra illud Joannis, In principio erat Verbum, eorum vires potissimum convertuntur. De creatura etiam, inquit, scripta est vox, ἦν, id est, erat. Legimus enim: In principio (33) fecit Deus caelum, et terram: terra autem erat invisibilis, et incomposita. Et: Erat (34) homo ex Har-

seo duarum ejus naturarum discrimen. Non divido unum Filium in duos filios. Credo etiam in Spiritum sanctum, Spiritum veritatis, a Patre procedentem, Trinitatis complementum. In ipso spero meam sanctificationem. In ipso spero resurrectionem ex mortuis.

(26) Sine Patre. Hebr. vii, 3, ubi aliquas, nullius tamen momenti, varietates habet Graeca editio.

(27) Apud ipsas. Malit fortasse quis pro, ἐν αὐτοῖς, nempe, in Israel, legere, ἐν αὐταῖς.

(28) Intuemini. Hebr. vii, 4, ubi Graeca editio· θεωρεῖτε ... δεκάτην Ἀβραάμ· ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀροθινῶν ὁ πατριάρχης.

(29) Et ut ita. Hebr. vii, 9.

(30) Per proavum. Aptius vocabulum, quo vocem προπάτορα verterem, non occurrit. Nimirum non avum, non proavum, non progenitorem duntaxat hoc in loco sonat, sed ἀρχηγὸν γένους, ἀρχηγέτην, ῥίζαν τοῦ γένους, πηγὴν τοῦ γένους, id est, auctorem generis, principem generis, radicem generis, prosapiae fontem: cujusmodi erat Abrahamus ad Christum relatus.

(31) Adhuc enim. Hebr. vii, 10.

(32) Dissimili. Exucontios, sive Arianos et Anomous intelligit, ut patet.

(33) In principio. Gen. 1, 1.

(34) Erat. Lib. I Reg. 1, 1, ubi Graeca editio vocem, ἦν, nunc non habet: sic enim in ea legitur: Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ἐξ Ἀρμαθαίμ Σιφά, vel, ἐξ Ἀραμαθαίμ Σοφίμ, juxta Complut. editionem.

mathem Sipa. Verum nihil commune habet illud, *In principio fecit, cum illo, In principio erat, neque creatura* 33 cum Creatore. Nam vox, *Erat*, de creatura dicitur duntaxat, et creditur, quatenus significat tempus fluens, quod est etiam limitatum : etenim creatura erat, postquam facta fuit ex nihilo : nam prius dixit Moses, Deum illam fecisse ; tum subjunxit vocem, *Erat* ; ne per se existens creatura putaretur. At vero in Deo Verbo singularem, et omnimodam significat initii carentiam. Ait enim : *In principio erat. Et : Deus erat.* Illudque : *In principio erat*, creationem ex non existentibus, id est ex nihilo, excludit. Quod vero Filius sit ante sæcula existens, et factor sæculorum, sic testantur Scripturæ. Paulus Hebræis quidem scribens : *Multifariam* (35), *multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula.* Ipse ergo eorum, quæ sua ipsius sunt, hæres est, tum ut illorum Conditor, tum ut verus Filius. Hæres autem constitutus est, quatenus incarnatus. Corinthiis vero scribens ait in prima Epistola : *Fundamentum* (36) enim nemo potest ponere, præter id quod positum est quod est Christus Jesus. Hoc est, principium Filii intelligi non potest : in ipso enim, et per ipsum est omne principium (37). David etiam in LXXIII psalmo de Æterno psallens ait (38) : *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ.* Golgotham vero intelligit : locum in ipso medio (39) situm, ac veluti centrum terræ, illum vocans (40) : In quo divina

τοῦ ῥέοντος χρόνου, τοῦ καὶ περατουμένου, λέγεται καὶ πιστεύεται. Ἦν γὰρ ἡ κτίσις μετὰ τὸ εἶς ὁ ὄντων γενέσθαι. Εἶπεν γὰρ προλαβὼν οὗ ἐποίησεν αὐτήν, καὶ τότε ἐπήγαγεν τὸ, Ἦν, ἵνα μὴ αὐτόματος νομισθῆ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὸ ὑπεράναρχον σημαίνει. Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἦν καὶ, Θεὸς ἦν καὶ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, τὸ ἐκ μὴ ὄντων ἐξωθεῖ. Μαρτυροῦσι δὲ, περὶ μὲν τοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν προαιώνιον, καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων, ὡς Παῦλος ἐπιστέλλων Ἐβραίοις μὲν· Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ἀλλὰ ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατέρας ἐν τοῖς προφηταῖς, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἐθήκεν κληρονόμος πάντων δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. Αὐτὸς σὺν τὰ ἑαυτοῦ κληρονομεῖ, καὶ ὡς ποιητὴς αὐτῶν, καὶ ὡς ἀληθινὸς Υἱὸς· ἐτέθη δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Θεμέλιον γὰρ οὐδεὶς δύναται θεῖναι, κατὰ τὴν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός· τοῦτ' ἐστίν, ἀρχὴν ἐπινοηθῆναι τοῦ Υἱοῦ, ἀμήχανον ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσα ἀρχή. Αὐτὸ δὲ ἐν οἱ ψαλμῷ περὶ τοῦ ἀναρχοῦ ψάλλον· Ὁ δὲ Θεὸς [13 b] βασιλεὺς ἡμῶν, προαιώνιος· ἐργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς. Λέγει δὲ τὸν Γολγοθᾶν, τόπον μεσώτατον καὶ αἰνεῖ κέντρον τῆς ὑπουρανοῦν ἰσομάζων αὐτόν· ἐν ᾧ τῇ μὲν θεϊκῇ αὐτοῦ προγνώσει πρὸ αἰῶνος ἐργάσατο ἡμῖν σωτηρίαν ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ὁ Υἱὸς· τῷ δὲ πράγματι, ὅτε δι' ἀγαθότῃτα ἐπαθεν ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἕως τῆς καρδίας τῆς γῆς, ὡς εἰπεῖν, ἐγένετο καθὰ καὶ Ἰεζεκιὴλ προφητεύει τοιαύδε· Αὐτὴν

(35) *Multifariam*. Hebr. 1, 1, 2. Græca editio pro, ἐπ' ἐσχάτου, habet, ἐπ' ἐσχάτων.

(36) *Fundamentum*. I ad Cor. III, 11. Græca editio addit, ἄλλον, et articulum nomini Χριστός.

(37) *Principium*. Vide Coloss. 1, 16, 17 et 18.

(38) *Deus*. Psal. LXXIII, vers. 13, ubi Græca editio habet non προαιώνιος, sed πρὸ αἰῶνος. Utrum tamen Didymus vocem, προαιώνιος, revera dictaverit, an vero librarius ex duabus dictionibus, πρὸ αἰῶνος, unam cuderit, valde dubito. Paulo post enim locum hunc explicans ait : *Divina sua præscientia πρὸ αἰῶνος operatus est salutem nobis, etc.*

(39) *In ipso medio*. Vocem, *ipso*, addidi, quo propius vim dictionis, μεσώτατον, attingerem, cum vocabulum novum, *mediissimus*, effingere non liceret. Cæterum hac eadem, qua Didymus, locutione haud ita multis ante illum, ut opinor, annis usus fuerat S. Cyrillus Jerosolymitanus catechesi XIII, num. 28. Ibi enim sic loquitur : *Expandit in cruce manus, ut comprehenderet τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα*, id est, *Orbis terrarum fines* ; *medius enim terræ locus est iste Golgothas* (in Græco : Τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὕτως ἐστίν). *Non meus hic sermo est. Propheta est qui ait : « Operatus es salutem in medio terræ. »* Alios etiam Patres affinia de Golgotha monte, aut de urbe Jerusalem, quasi in medio terrarum orbe sitis, scribentes adferre nunc supersedeo, præsertim cum de regatur theologis nota, ut alias in meo ad Archintum præsulem opusculo indicavi. Vide, si placet, Calmetum, aliosque Scripturæ interpretes tum ad hunc psalmi versiculum, tum ad Ezechielis cap. V, vers. 5, et cap. XXXVIII, vers. 12.

(40) *Illum vocans*. Cum locum hunc in eo, quod modo dixi, opusculo attulissem, incertus, aut mihi

quidem certe ignotus auctor in *Litteraria Ephemeride*, quæ Parisiis editur, atque inscribitur : *Gazette littéraire de l'Europe*, ad diem primam Augusti anni proxime elapsi 1764, articulo 5, hæc scripsit : *Socrate rapporte que Didyme étoit versé dans toute sorte de doctrine, et en étoit parvenu à l'auteur des trois livres découverts par le P. Mingarelli n'a pas même les éléments de la géographie : il place le mont Golgotha au milieu du globe, il en fait le centre de la terre, κέντρον τῆς γῆς. Det, quæso, mihi lector hanc veniam, ut hic tantisper innumerem : innoxium enim tam male haberi, æquo animo (fateor) ferre nequeo. Sicubi errat Didymus, erratum non inficior : ignosco, non tueur : ubi vero injuria accusatur, quidni defendam ac propulsem injuriam ? Primum itaque cur tam sidenter censor iste affirmet, *Golgotham montem in medio globo* a theologo nostro collocari, non video. Ego sane in meo illo opusculo dedita opera cavi, ne id asseverarem, quod res certa esse non videretur. Quod si de Cyrillo Jerosolymitano, exempli causa, sermo esset, vix haberem, quod opponerem ; Golgotham enim in medio terrarum orbe ab ipso collocari, satis indicare videntur voces ille, τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, id est, *orbis terrarum fines* : nam sic vulgo accipitur, ac vertitur vox, οἰκουμένη, quamvis, spectata vocabuli origine, non tam terrarum orbem, quem *globum terraqueum* dicunt, quam eam terrestris globi partem designet, quæ *habitatur*. At si de Didymo sermo sit, res meo quidem iudicio non est ita perspicua : nullus enim theologus ignorat, multas *terræ* vocabulum in Scripturnis habere significationes : sæpe vero non terrarum orbem, sed *regionem* illam, in qua sacer auctor scribit, aut de qua loquitur, denotari, ut in tertio Regum : *Abstulit effeminatos de terra* : in secundo*

Ἱερουσαλήμ εἰς μέσσην τῶν ἐθνῶν τέθεικα αὐτήν καὶ ἐν ῥηγὶ ψαλμῶν· Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμέτρηται ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ ὁ δεσπότης αἰρετικῶς που πάντως ἀποκλείων εἶπεν· Ἀμήν ἀμήν λέγω σοι· πρὸ τοῦ τοῦς αἰῶνας γε-
ρέσθαι, ἐργά εἰμι.

34 *Ipsam* (42) *Jerusalem in medio gentium posui eam.* Et in cxviii psalmo : *In æternum* (43), *Domine, Verbum tuum permanet in caelo.* Et ipse de se ipso Dominus, hæreticis ora omnino obstruens,

35 *alicubi ait : Amen* (44) *amen dico tibi : antequam sæcula fierent, ego sum.*

Περὶ δὲ τοῦ καθεστάναι πάντων ἀσωμάτων τε καὶ σωματοειδῶν δημιουργόν, οὐχὶ δὲ ὑπουργόν ἢ μιστήν, ἐν ταυτῷ δὲ καὶ ἀναρχόν· πρὸς ταῖς εἰρη παρατεθεισαῖς μαρτυραῖς καὶ Δαυὶδ ἐν ῥιγὶ ψαλμῶν ᾄδει· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. Οὐκ εἶπεν, Ὅσα ἐπετέρατη. Τίς οὖν καταρνήσεται· ἀν, ὅτις αὐτεξουσίου καὶ παντεξουσίου μονάδος οὐσίας

Paralipomenon · Regnavit Athalia super terram, et alibi, itaque ut ex theologi nostri verbis jure quis colligere possit, Golgotham montem in medio terre-globi collocari, ostendendum foret, *terre* nomine globum terrestrem ab ipso intelligi. Verum id neque ostendit articuli illius auctor, neque ostensus est, ut puto. Didymus enim psalmi locum explicans, nihil affirmat aliud, quam verbis illis, *in medio terre,* Golgotham indicari, Golgotham vero ipsum a Psalmographo vocari *locum in ipso medio situm, ac veluti centrum terre.* Quid vero *terre* nomine a Davide intelligatur, totius terrarum orbis, an aliquid aliud, non statuit. Sed cum censore liberaliter agamus. Golgotham montem in medio terrarum orbe situm dixerit theologus noster. Numquid continuo vel ipsa geographiæ elementa ignoravit? Si ita se res habet, quam multis ea nota scriptoribus inurenda erit? Nihil de profanis dicam, tæri celebrem Phocensium urbem Delphos in medio terrarum orbe positam falso censuerunt : nihil itaque de Pindaro, qui in sexto *Pythiorum eldei* eam vocat ὀμφαλῶν χθονός, id est *umbilicum terre;* nihil de Sophocle, qui in *Œdipo tyranno* μεσόμφαλα γῆς, id est *medium terre umbilicum,* illam dixit : nihil de T. Livio, qui lib. xxxviii Manlium inquiringem inducit : *Etiam Delphos. . . . umbilicum orbis terrarum Galli spoliaverunt;* nihil demum de Ovidio, qui in *Metamorphosis* cecinit :

Mediamque tenentes

Orbis humum Delphos.

Horum quidem opinio superstitioni magis consentanea est, quam veritati cum in ea distantia, quæ inter Columnas Herculis, aut locum illum, cujus meridianum circulum quasi primum posuit Ptolemæus, et eos qui ad orientem fines terre olim habebantur, intercedit, medium circiter locum Delphi non tenerent : sed num propterea scriptores illi quasi geographiæ prorsus ignari habendi sint, an vero qui hæc eis dicam impingat, perinde facere videatur ac si quis, ubi quempiam dicentem audiverit : *Velut inter orbis lina minores,* illico exclamet : *Il n'a pas même les éléments de l'astronomie,* alii viderint. Quod vero spectat ad theologum nostrum, si vel ipsorum geographiæ elementorum ignarus merito haberetur, ignarus eadem de causa habendus esset Irenæus, qui Ecclesias in Palæstina constitutas vocat, τὰς παρὰ μέσην τοῦ κόσμου, id est, *ad mundi medietatem sitas;* ignarus Hieronymus, qui eam opinionem rationibus ex geographiâ petitis defendit : ignari uno verbo li Patres, qui cum Jerusalem ab Ezechiele et *umbilicum terre* dicta sit, et in medio gentium ita posita, ut in circuitu terras habeat, a Psalte autem in medio terre exhibeatur, terre nomine non Judæam, ut Josephus, sed mundum, id est, terrarum

34 quidem sua præscientia ante sæcula operatus est salutem nobis in incarnatione Filius : re autem ipsa, quando propter suam bonitatem ille, qui impassibilis est, pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, et usque ad cor terre (44), ut sic loquar, venit. Quo sensu Ezechiel quoque prophetæ hic-
ce

Quod autem Filius non minister, aut mediator sit, sed omnium cum incorporearum, tum corporearum rerum conditor, simulque etiam æternus, præter illa, quæ allata sunt, capitula, David quoque testimonio suo confirmat : nam in cxiii psalmo canit : *Deus* (43) *noster in caelo, et in terra omnia quæcumque voluit, fecit.* Non ait : *Quæcumque ipsi mandata sunt.* Eum ergo, cujus

orbem intellexerunt. Quid plura? Ignarus elementorum geographiæ erit magnus ille geographus Christophorus Cellarius, qui, cum Jerosolyma sexaginta circiter gradibus distet ab Hispaniâ ulteriori, ac totidem a Gange fluvio, itaque media circiter notis tunc terre finibus interjaceat, idcirco non ut *anilis fabula* (inquit) *ridenda est illa antiquæ Ecclesiæ opinio, in medio mundo urbem Hierosolymitanam sitam fuisse, et in eadem medietate natum, supplicio affectum, a morte excitatum humani generis reparatorem : scilicet ut omnibus pateret tanta salus, et ex æquo annuntiari omnibus applicarique divina beneficia possent.* Ita Cellarius, etsi homo heterodoxus. At censor multo aliter : *Il n'a pas même les éléments de la géographie : il place le mont Golgotha au milieu du globe.* Quin vultus refricat, dum typis hæc mando, auctor *Litterariæ Ephemeridis* Florentinæ : nam ad diem 3 Mali hujus anni 1765, non solum Didymo eam, quam dixi, opinionem nimis confidenter tribuit, verum etiam sic loqui non dubitat. *Quanto alto sproposito geografico. . . questa cosa è comune agli antichi Padri.* Jam vero cum hæc ita se habeant, equidem Parisinum illum articulum a præclaro geometra Jacquero scriptum esse nunquam in animum inducere potui : geometriæ enim esse arbitrabar, quæ certa non sint, ea fidenter non affirmare; nec verisimile videbatur, doctissimo viro ignota fuisse quæ Cellarius hac de re scripserat. *Le mathématicien n'y a point de part,* scite inquit Jacquierus ipse. Nimirum impenso veritatis amore ductus insignis ille mathematicus, meusque in ipsius veritatis amore rivalis, dubitationem nobis omnem sustulit : in epistola enim Parisinæ illi *Ephemeridi* inserta ad diem 3 Febr. anni 1765, hæc scribit : *Le mathématicien, sans autre intérêt que celui de la vérité, déclare. . . qu'il n'a point de part à cette critique.* Itaque Florentinæ *Ephemeridis* *Litterariæ* auctori aliquantulum irascor, quod aureum illud Augustini in Canonicorum Regula motum non attenderit : *Famulo Dei dicenti quid sibi doleat, sine dubitatione credatur.*

(41) *Cor terre.* Ideo sic loqui Didymum conjicio, quod respiciat ea Christi Domini nostri verba apud Matthæum : *Sic erit Filius hominis in corde terre,* etc.

(42) *Ipsam.* Ezech. v, 5, ubi Græca editio : Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἐν μέσση, καὶ τὰ ἐξῆς, id est : *Hæc est Jerusalem ; in medio, et reliqua.*

(43) *In æternum.* Psal. cxviii, vers. 89.

(44) *Amen.* Joan. viii, 58. Sensum tamen citat Didymus, non verba : ibi enim cum Græca editio, tum Vulgata translatio habent : *Amen, amen dico tibi, antequam Abraham fieret, ego sum.* Notanda præterea in Didymo vocis illius, ἀποχλείων, acceptio.

(45) *Dens.* Psal. cxiii, vers. 11. Vide not. 79, p. 11.

essentia libere, ac per se operans sit, quique omnia habeat soli ac mero suo nutui sine cunctatione obsequentia, quis ad unitatem illius essentiae pertinere inficietur, quæ propria auctoritate agit, et omnem plane habet potestatem? Et in ci psalmo: *Initio* (46) *terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli: ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut stragulum circumvovles eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* Hoc est: Tu æternus es, et infinitus. Paulus autem quoque similia scribit, ad Ephesios quidem: *In Deo* (47), *qui omnia creavit: ad Colossenses autem: Quoniam* (48) *in ipso condita sunt universa, quæ in cælis, et quæ in terra sunt, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.* Nam eo, qui substantialis imago Dei est, quique est ante omnes, nullus deitate præstantior est, nec supra eum positus, neque vastior; sicut eo, qui est post omnes, nullus inferior est, ac sub eo positus, neque posterior (49). Et aliter. Si est ante omnes, solus igitur ex solo, et unica ac singulari ratione ante omnem operationem ineffabiliter genitus fuit, et substantialiter est Filius Patris: necesse enim est, ut qui est ante omnes, et omnem naturam modo quodam **36** naturam ipsam transcendente administrat, non sit quidquam ex omnibus, neque creatura habeatur, iisve comparetur, quæ ab ipso producta (50) fuerunt, et omnem, habita ad eum ratione, diversitatem sortita (51) sunt. Et aliter. Num, quem quis cujuslibet creaturæ factorem esse pronuntiaverit, quemque portanteum (52) omnem creaturam, et imaginem Dei, et Filium, cum rei veritatem spectans, tum divinis oraculis convicius nominaverit; eum, inquam, ipsum, quomodo facturam quoque, aut minorem portante omnia Deo, aut juniorem, nisi insanus fuerit, in fidei confessione (53) affirmabit? De nomenclatura vero Dei, et angeli, Filio conveniente, prophetat Malachias sic iniquiens: *Veniet* (54) *ad templum suum Dominus quem vos quæritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit Dominus, et quis sustinebit diem ingressus ejus? aut quis subsistet in visione ejus?* Hujus oraculi initium Œconomiam, hoc est, incarnationem designat; quod autem sequitur, secundum Domini adventum indicat, terribilem simul, ac

(46) *Initio* Psal. ci, vers. 26, 27 et 28. Græca editio, *διαμένεις*, id est *permanes*. Codex Passionianus, *διαμενεῖς*, sine accentu, quasi incertus fuerit librarius, scriberetne *διαμένεις*, an *διαμενεῖς*, id est *permanebis*. Pro, *εἰλίξεις*, autem, sive, ut habet codex, *εἰλίξεις*, Græca editio habet, *ἐλίξεις*. Neutra lectio videtur repudianda. Vide segm. 67 b.

(47) *In Deo*. Ephes. iii, 9, ubi post, *κτίσαντι*, additur: *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, id est *per Jesum Christum*. Conjiat fortasse quis, librario hæc excidisse, cum Didymus de Filio hic loquitur, non de Deo ac Patre. Vide tamen segm. 90 a.

(48) *Quoniam*. Coloss. i, 16 et 17, ubi Græca editio habet: *τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα*. Deinde pro, *ἔκτισθη*, habet, *ἔκτισται*. Pro, *sive throni*, S. Au-

δάρχειν τὸν θελοῦσιως αὐτουρῶντα, καὶ ἔχοντα: φιλῶ τῷ οικείῳ νεύματι πάντα διχα μελλήσεως συντρέχοντα; καὶ ἐν ρα' ψαλμῷ. Κατ' ἀρχῆς τῆν γῆν σὺ, Κύριε, θεμελιώσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολούνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτός εἶ, καὶ τὰ ἔτη [14 a] σου οὐκ ἐκλείψουσιν· ἀντὶ τοῦ, ἀναρχος ὑπάρχεις καὶ ἀπέραντος. Καὶ Παῦλος δὲ τὰ ἴσα γράφει, πρὸς Ἐφεσίους μὲν· Ἐν τῷ θεῷ τὰ πάντα κτίσαντι πρὸς δὲ Κολασσαεῖς· Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὁρατὰ καὶ ἀόρατα· εἰτε θρόνοι, εἰτε κυριότητες, εἰτε ἀρχαί, εἰτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. Τοῦ γὰρ οὐσιωδῶς ἐξεικονίζοντος τὸν θεόν, καὶ τοῦ πρὸ πάντων τῇ θεότητι οὐδεὶς ὑπέρχεται, οὐδὲ προσβυτερεύει· ὡς τοῦ μετὰ πάντας οὐδεὶς ὑπόκειται, οὐδὲ ὑστερεύει. Καὶ ἄλλως· Εἰ πρὸ πάντων ἐστὶν μόνος ἐκ μόνου, καὶ μόνως· πρὸ πάσης ἐνεργείας ἀποβήτως ἐγεννήθη, καὶ οὐσιωδῶς Υἱός ἐστι τοῦ Πατρὸς. Δεῖ γὰρ τὸν πρὸ πάντων ἂν, καὶ πάσης φύσεως ὑπερφυῶς ἐπιτροπεύοντα, μηδὲν εἶναι τῶν πάντων· μηδὲ κτίσμα κατὰ σύγκρισιν νοεῖσθαι τῶν παρ' αὐτοῦ παροισθέντων, καὶ πᾶσαν εἰλιχτόν πρὸς αὐτὸν ἐξαλλαγῆν. Καὶ ἄλλως· Ὅν ἂν τις παντὸς ποιήματος ποιητὴν ἀποφθηναιτο, καὶ πᾶσαν βασιλεύοντα τὴν κτίσιν, καὶ εἰκόνα τοῦ θεοῦ καὶ Υἱὸν ὀνομάσοι, τῇ τε ἀληθείᾳ προσέχων καὶ ὑπὸ τῶν θείων λογίων πληροφορούμενος τοῦτον πῶς ἂν ποίημα, ἢ μικρότερον τοῦ φέροντος τὰ πάντα θεοῦ, ἢ προγενέστερον ἔχοντα, εἰ μὴ μαινῶντο, προσομολογήσει; Περὶ δὲ τοῦ θεοῦ καὶ Ἄγγελος κεχλήσθαι, προφητεῦσαι, Μαλαχίας μὲν, οὕτως εἰπὼν· Ἦξις ἐν τῶν καθ' αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὁμοῖς ζητεῖτε· καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὁμοῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος, καὶ [14 b] τὶς ὑπομνεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄπτασίᾳ αὐτοῦ; ἢ ἀρχὴ τοῦ ῥήτου, τὴν εἰκονομῶν τὸ δ' ἐπόμενον, τὴν φοβεράν καὶ φιλόνηρον αὐτοῦ δευτέραν παρουσίαν δηλοῦν. Ἥσατας δὲ βῶδων, τρόπων ἢ εἰώθασιν οἱ συγκαίροντες ἀγγέλλειν τοῖς οὕτω τοῦ γενομένου ἡσθημένοι;

B τὸν ἐκτίσθη· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. Τοῦ γὰρ οὐσιωδῶς ἐξεικονίζοντος τὸν θεόν, καὶ τοῦ πρὸ πάντων τῇ θεότητι οὐδεὶς ὑπέρχεται, οὐδὲ προσβυτερεύει· ὡς τοῦ μετὰ πάντας οὐδεὶς ὑπόκειται, οὐδὲ ὑστερεύει. Καὶ ἄλλως· Εἰ πρὸ πάντων ἐστὶν μόνος ἐκ μόνου, καὶ μόνως· πρὸ πάσης ἐνεργείας ἀποβήτως ἐγεννήθη, καὶ οὐσιωδῶς Υἱός ἐστι τοῦ Πατρὸς. Δεῖ γὰρ τὸν πρὸ πάντων ἂν, καὶ πάσης φύσεως ὑπερφυῶς ἐπιτροπεύοντα, μηδὲν εἶναι τῶν πάντων· μηδὲ κτίσμα κατὰ σύγκρισιν νοεῖσθαι τῶν παρ' αὐτοῦ παροισθέντων, καὶ πᾶσαν εἰλιχτόν πρὸς αὐτὸν ἐξαλλαγῆν. Καὶ ἄλλως· Ὅν ἂν τις παντὸς ποιήματος ποιητὴν ἀποφθηναιτο, καὶ πᾶσαν βασιλεύοντα τὴν κτίσιν, καὶ εἰκόνα τοῦ θεοῦ καὶ Υἱὸν ὀνομάσοι, τῇ τε ἀληθείᾳ προσέχων καὶ ὑπὸ τῶν θείων λογίων πληροφορούμενος τοῦτον πῶς ἂν ποίημα, ἢ μικρότερον τοῦ φέροντος τὰ πάντα θεοῦ, ἢ προγενέστερον ἔχοντα, εἰ μὴ μαινῶντο, προσομολογήσει; Περὶ δὲ τοῦ θεοῦ καὶ Ἄγγελος κεχλήσθαι, προφητεῦσαι, Μαλαχίας μὲν, οὕτως εἰπὼν· Ἦξις ἐν τῶν καθ' αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὁμοῖς ζητεῖτε· καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὁμοῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος, καὶ [14 b] τὶς ὑπομνεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄπτασίᾳ αὐτοῦ; ἢ ἀρχὴ τοῦ ῥήτου, τὴν εἰκονομῶν τὸ δ' ἐπόμενον, τὴν φοβεράν καὶ φιλόνηρον αὐτοῦ δευτέραν παρουσίαν δηλοῦν. Ἥσατας δὲ βῶδων, τρόπων ἢ εἰώθασιν οἱ συγκαίροντες ἀγγέλλειν τοῖς οὕτω τοῦ γενομένου ἡσθημένοι;

C Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, Υἱός καὶ ἐδόθη· καὶ καλεῖται τὸ δρομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· θαυμαστός, σύμβουλος, θεός, ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης. Τοῦτον τὸν θεόν Λόγον

(49) *Et aliter*. Arida ista, ut sic loquar, et jejuna transitione utitur Didymus etiam in libro *contra Manichæos*, nisi quod ibi ait, ἄλλως τε. Verū autem potest: *Et aliter*, vel, *præterea*, vel, *item*.

(50) *Producta*. Vide not. 28, pag. 4, et not. 28, pag. 49.

(51) *Sortita*. In cod. εἰλιχτόν. Lege, εἰληχτόν.

(52) *Portantem*. Respicit Hebr. i, 3. Vide etiam notam 68, pag. 9.

(53) *In fidei confessione*. Ideo sic transtuli, quod voce illa, προσομολογήσει, videatur mihi Didymus aliquam ex multis fidei *Confessionibus*, quas ea ætate Ariani, Eunomiani, Homœusiani, Macedonianique identidem cudebant, indicare.

(54) *Veniet*. Mal. ch. iii, 4 et 2. Græca editio

καὶ Ἰακώβ ἄγγελον καλεῖ, ὅτε πορευόμενος εἰς Μεσοποταμίαν, κοιμηθεὶς ἰδὼν ὄναρ. Φησὶν γάρ· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ἡ κεφαλὴ ἐκταίεται εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνάβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς· ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήριχτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐξ' ἧς σὺ καθεύδεις, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ τὸ σπέρματί σου· καὶ ἐγὼ ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ ἐπιφυλάξω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάση, ἧ ἔαν πορευθῆς, καὶ ἀποστρέψω σε μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς σου· καὶ πλατυνθήσεται τὸ σπέρμα σου ἐπὶ λίβα, καὶ θάλασσαν, καὶ βορρᾶν, καὶ ἀνατολάς. Προεφητεύετο δὲ, διὰ μὲν κλίμακος ὁ σταυρὸς, δι' οὗ οἱ πιστοὶ ἐπὶ τὰς οὐρανίους ἀναβαίνουσιν σκηνάς· ὁ δὲ ἐπὶ τῇ κλίμακι ἐστηριγμένος Θεὸς, αὐτὸς ὁ ἐκουσίως τῷ σταυρῷ ὑπὲρ ἡμῶν προσηλωθεὶς. Καὶ μεθ' ἕτερα· Ἡδῆατο, φησὶν, Ἰακώβ· Ἐὰν ᾗ Κύριος ὁ Θεὸς μετ' ἐμοῦ, καὶ διαφυλάξῃ με ἐν τῇ ὁδῷ ἧ πορεύομαι, καὶ ὅπου ἄρτον φαγῆν, καὶ ἰμάτιον περιβάλωμαι, [15 α.] καὶ ἀποστρέψῃ με μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου· καὶ ἔσται μοι Κύριος εἰς Θεόν· καὶ ὁ λίθος οὗτος δεξιόσφι στήλην, ἔσται μοι οἶκος Θεοῦ· καὶ ἀπὸ πάντων ὧν ἄρ μοι ὄψις, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι. Εἶτα πληθυνθεὶς παρὰ τῷ Λάβαν, ἰδὼν ἐν τῇ κισσησί τῶν θρεμμάτων, πάλιν ἐν ὄπτασίᾳ, τὸν ἀνωτέρω ὁφθέντα αὐτῷ Θεόν· καὶ διηγήσατο οὕτως· Εἶπεν μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ, ἀνάβλεψον τοὺς ὀφθαλμοῦς σου, καὶ ἰδε τούτους κριοὺς καὶ τοὺς τράγους ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἰγὰς· οἶδα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιήσει. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθεις σοι ἐν τῇ ὁδῷ ἧ ἤρχου, οὗ ἔστησάς μοι στήλην, καὶ ἠέξω μοι ἐκεῖ εὐχῆν. Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ δὲ, ὁ αὐτὸς Ἰακώβ τοῖς υἱοῖς Ἰωσήφ τούτου τοῦ ἀγγέλου καὶ μεγάλου Θεοῦ τὴν εὐλογίαν αἰτεῖται, εἰπὼν· Ὁ Θεὸς, ᾧ εὐχρέστησαν οἱ πατέρες μου Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ ὁ Θεὸς ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, ὁ ἄγγελος ὁ ρυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν μου.

A benignum. Isaias vero ea ratione clamans, qua eventum aliquem iis, qui nondum illum norunt, annuntiare consueverunt (55) qui congratulantur : *Parvulus* (56), inquit, *natus est nobis, et Filius datus est : et vocatur nomen ejus, magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, dominator, princeps pacis.* Hunc Deum Verbum Jacobus quoque Angelum vocat, cum in Mesopotamiam proficiscens somno captus somnium vidit : ait enim Scriptura : *Et ecce (57) scala firmata in terra, cujus caput pertingebat ad caelum, et angeli Dei ascendebant, et descendebant in ea. Dominus autem innitebatur ipsi, et dixit : Ego sum Dominus Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, et Deus Isaaci : ne timeas ; terram, in qua dormis, tibi dabo, et semini tuo : Et ego ero tecum, et 37 custodiam te in omni via, quacunque perrexeris, et reducam te cum salute in domum patris tui, et dilatabitur semen tuum in austrum, et mare, et boream, et orientem.* Praenuntiabatur autem in scala quidem crux, per quam fideles in caelestia tabernacula ascendunt : Deus vero qui scale innititur, est ipse Deus cruci pro nobis voluntarie affixus. Et post alia : *Vovit (58), inquit, Jacob : Si fuerit Dominus Deus tecum, et custodierit me in via, in qua ambulo, et dederit mihi panem ad vescendum, et vestimentum ad induendum, et reducerit me incolumem in domum patris mei, et erit mihi Dominus in Deum ; et lapis iste, quem erexi in columnam, erit mihi domus Dei ; et ex omnibus quae dederis mihi, decimas offeram tibi.* Postea cum in Labani domo ditatus fuisset, in coitu pecudum rursus illum vidit in visione, quem antea viderat Deum, et sic eam narravit : *Dixit mihi (59) angelus Dei in somno : Jacob, respice oculis tuis, et vide arietes, et haedos ascendentes super pecudes, et capras : novi enim quaecunque Laban tibi faciet. Ego sum Deus quem vidisti in via, in qua ambulabas, ubi erexisti mihi columnam, et novisti mihi ibi votum.* In Aegypto autem quoque Jacobus ipse Josephi filia hujus angeli, et magni Dei benedictionem precatur sic inquit : *Deus (60), cui accepti fuerunt patres mei Abrahamus, et Isaacus, Deus qui nutrit me ab adolescentia mea usque in diem hanc, angelus qui liberavit me a cunctis malis meis.*

pro, αὐτοῦ, habet, εὐνοεῦ. Deinde : Ἰδοὺ ἔρχεται, λέγει· Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τις, κ. τ. λ., id est, ecce venit, dicit Dominus omnipotens. Et quis, etc.

(53) *Consueverunt.* Lego, εἰκόθασιν.

(56) *Parvulus.* Isa. ix, 6. Inter vocem, ἐδόθη, et voces, καὶ καλεῖται, Graeca editio nonnulla habet intermedia, a Didymo ommissa.

(57) *Et ecce.* Gen. xxviii, 12, 13, 15, 21 et 24. Graeca editio habet has varietates : Καὶ ἰδοὺ . . . ἐν τῇ γῆ . . . ἀφικνεῖτο . . . κατέβαινον ἐπ' αὐτῇ (voces, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, in ea desunt) . . . ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου . . . καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς. A versiculo 13 transit Didymus ad 15, ubi Graeca editio : Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, διαφυλάξω σε . . . οὗ ἂν πορευθῆς. A vers. 15 transit ad 21, ubi Graeca editio : Καὶ ἀποστρέψει μετὰ σωτηρίας . . . πατρός μου. Demum

a vers. 21 redit ad 14, ubi Graeca editio : Καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν, καὶ λίβα, καὶ βορρᾶν (malim βορρᾶν) καὶ ἐπὶ ἀνατολάς.

(58) *Vovit.* Gen. xxviii, 20-22. Graeca Complutensis editio : Ἡδῆατο Ἰακώβ εὐχῆν, λέγων . . . μετ' ἐμοῦ· διαφυλάξῃ . . . ὁδῷ ταύτῃ ἧ ἐγὼ πορεύσομαι . . . καὶ ἀπὸ πάντων . . . ἀποδεκατώσω αὐτά σοι.

(59) *Dixit mihi.* Gen. xxxi, 11 et 12. Post voces, Ἰακώβ, et αἰγας, nonnulla omittit Didymus, quae in Graeca editione exstant, in qua praeterea legitur : εἰώρακα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεί . . . Θεὸς σου ἐν τῷ τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἠλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, etc.

(60) *Deus.* Gen. xlvi, 15. Complutensis editio post πατέρες μου, addit ἐνώπιον αὐτοῦ. Pro ρυόμενος habet ρυσάμενος, et omittit voculam μου.

De iis, qui dicunt : Parem excludit Pater; et : Est major Filius; et : Aliud est imago, aliud Deus; et : Homo etiam dictus est in Scriptura imago, et gloria Dei. Et de eo quod testatur Scriptura, nullo modo differre a Filio Patrem.

Illud vero etiam Patri, eo quod sit ingenuus, tribuunt, ut parem excludat personam, et sit major : Filio autem, ut sit dissimilis (61), eo quod sit genitus : rursus scilicet quæ ad summe ineffabilem deitatem spectant, ea deprimunt, et ad nostræ naturæ conditionem (62) trabunt ; quæque spiritalia sunt, atque intellectu tantum percipiuntur, ea fluxæ materiæ similia esse existant : cum illa quæ supercælestia sunt, omnem mentem, et cogitationem superent ; quæ vero terrena sunt, abjecta etiam sint, ac tempore facta, et decremento mortique obnoxia. Sed ille maxime quidem ab æterno genitus est, cum vero suo Patre, veluti lux cum solis disco, et simul existens et simul operans : illud vero etiam habet, ut et sit, et a Scripturis dicatur Deus, Dominus, sanctus, creator, incorruptibilis, vita, lux, et omnia quæcunque est Pater. Ac potius ex pluribus similitudinem habere debet, et æqualitatem, quam ex uno dissimilitudinem. Quomodo autem Adam et Eva, qui geniti non fuerant, neque patrem habuerant, nobis, qui ex ipsis orti sumus, natura æquales fuerunt? Aut qualisnam omnino est ea comparatio, vel mensura, ad quam illum, qui est, ut ipsi in-
C
quunt, *ἀνόμοιος*, nempe *dissimilis*, referunt, dum in eo Insistunt, ut Patrem præstantiorem dicant, atque majorem? cum Scriptura quidem ex una parte neque naturarum in sancta, et æterna, una, individuaque Trinitate distinctionem admittat, neque alteri quidem hoc attribuat (63), ut prior sit, alteri autem, ut posterior : ex alia vero parte duo hæc manifesta sint; primo scilicet necessario non sequi, ut quod majus est, sit heterousium, videlicet alterius essentiæ : deinde comparativa de filiis, quæ homousia sunt, id est consubstantialia, non
39 de iis, quæ sunt heterousia, hoc est alterius naturæ, enuntiari. Neque vero temporarium (64) illum dicere tentabunt, quia ne de illo quidem, qui asyncretus (seu parem excludens), et major est, dicitur. Non quoad quantitatem, aut quamdam molen : etenim sine magnitudine (65) est, ac sine latitudine, et a quavis quantitate, et compositione, et

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἀσύγκριτος καὶ μείζων ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ· καὶ, ὅτι Ἄλλο εἰκὼν καὶ ἄλλο Θεός· καὶ, ὅτι Καὶ ἄνθρωπος εἰκὼν Θεοῦ ἐγράφη καὶ δόξα. Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι κατ' οὐδὲν διαφέρειν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα.

Καὶ τὸ ἀσύγκριτον δὲ καὶ μείζων τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἀγέννητον ἀπονέμουσι· τῷ δὲ Υἱῷ τὸ ἀνόμοιον, διὰ τὸ ἔχειν τὸ γεννητὸν, καθέλκοντες πάλιν τὰ περὶ τῆς ἀρρήτοτάτης θεότητος εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἀποτελέσματα, καὶ τὰ νοητὰ τοῖς τῆς ὕλης βέβαια συνεξομοιοῦσθαι νομίζοντες. Τὰ μὲν γὰρ ὑπερουράνια πάντα νοῦν καὶ πᾶσαν νόησιν ὑπερβαίνοντα, τὰ δὲ γήινα καὶ ταπεινὰ καὶ χρόνῳ γινόμενα καὶ ἀπογινόμενα τυγχάνει. Ἄλλὰ μάλιστα μὲν [15 b] ἀνάρχως ἐτέθη, συνυπάρχων καὶ συμπράττων τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ, ὡς τὸ φῶς τῷ ἡλιακῷ δίσκῳ. Ἐχει δὲ τὸ εἶναι καὶ ἀπὸ Γραφῶν μαρτυρεῖσθαι Θεός, Κύριος, ἅγιος, Δημιουργός, ἀφθαρτος, ζωὴ, φῶς, καὶ πάντα ὅσα ὁ Πατήρ. Καὶ μᾶλλον ἐκ τῶν πλείονων τὸ ὅμοιον καὶ ἴσον ἔχειν ὀφείλει, ἢ περὶ ἀπὸ τοῦ ἐνός τὸ ἀνόμοιον. Πῶς δὲ ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐα, οὐ γεννηθέντες, οὐδὲ πατέρα ἐσχηκότες, τοῖς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν ἴσοι τῇ φύσει γεγόνασιν; ἢ ποῖαν ἀπλῶς παράθεσιν ποιησάμενοι τοῦ, ὡς λέγουσιν, ἀνομοίου; ἢ πῶς παραμετρήσαντες ἐπέστησαν τῷ κρείττονι καὶ μείζονι; Γραφῆς μὲν οὐτε διαφορίζουσης τῆς φύσει τὴν ἀγίαν καὶ ἀναρχον μίαν καὶ ἀμέριστον Τριάδα, οὐδ' αὖ πάλιν διαφορίζουσης αὐτῇ τὸ πρῶτιστα καὶ τὸ ἐπειτα; δῆλον δὲ ὄντων δύο τούτων, ὅτι τε οὐ πάντως τὸ μείζων ἑτεροουσίον ἐστὶ, καὶ ὅτι καθ' ὅλου τὰ συγκριτικὰ ἐπὶ ὁμοουσίῳ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ ἑτεροουσίῳ λέγεται. Οὐκ ἂν δὲ οὐδ' ἐξ ἐπιβολῆς ἐποιεῖν καιρίον, ὅτι οὐδὲ περὶ τοῦ ἀσυγκρίτου καὶ μείζονος. Οὐ κατὰ μέγεθος, ἢ τινα ὄγκον· ἀμεγέθης γὰρ καὶ ἀπλατῆς ἐστὶν, καὶ πηλικότητος πάσης, καὶ συνθέσεως, καὶ σχήματος ἀναχωρήσας ὁ Θεὸς Λόγος (καθὰ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ), καὶ ὑπὸ μηδενός μὲν περιεχόμενος αὐτός, πάντα δὲ ἐμπεριέχων· διότι καὶ πάντων ἀρχὴ μεγεθῶν ὡς ποιητῆς ἐστὶν. Ποῦ γὰρ ἐν ταῖς ἀκροτάταις, καὶ ὑπερασωμάτοις, καὶ κρείττοσιν ὑποστάσεσι μέγεθος; Οὐδὲ κατὰ τὸ ἀναρχον· συνυπάρχει γὰρ τῷ Πατρὶ, ὡς ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ μὴ ἔχων πρὸ αὐτοῦ Θεόν. [16 a] Καὶ γὰρ φησὶν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ οὐδὲ συμμετρῆται χρόνῳ Θεός, καὶ ποιητῆς ποιήματι.

(61) *Dissimilis*. Anomæos, sive Eunomianos hic refellit.

(62) *Conditionem*. Seu *perfectiones*, id est proprietates, qualitates etc. Vide segm. 58 b, et 202 a.

(63) *Attribuat*. Ludit in vocibus διαφορίζουσης et διαφορίζουσης.

(64) *Temporarium*. Utrum aliquid hic mendum lateat, iudicet eruditus lector. Equidem suspicor nonnulla deesse, quibus veluti via sterneretur ac transitus ad ea quæ sequuntur : et Patris essentia major ullo modo esse negaretur, quam essentia Filii.

(65) *Sine magnitudine*. Quo clarior esset translatio, maluissem vertere, *sine quantitate*, ut in *Epistola ad Archintum* feci : sed ob ea quæ sequuntur, *quantitatis* vocabulum hic omittere coactus sum. Vox ergo μέγεθος, seu *magnitudo*, quæ apud Marcossios, Irenæo teste, angeli nomen erat, a Didymo sæpe ita usurpatur, ut *quantitatem* valeat, aut, si *maius, molem*, sive (ut fortasse in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit Hieronymus), *vastitatem*. Itaque *caelos* e contrario vocat Didymus segm. 155 a, *παμμεγεθεστάτους*. Jam vero censor ille, cuius memini not. 40, pag. 33, ex eo quod Deum

ἐπεὶ ἀνάγκη αὐτοὺς ἀπαιτεῖ (ὅπερ καὶ ἔνοεσιν σα-
λερῶν), πρότερον ὑποστῆσαι τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀπε-
ρινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς χρόνον, καὶ οὕτω συγκρι-
ναι. Ἄνθρωποι δὲ εἰώθασιν μείζονας καλεῖν τοὺς
χρόνῳ τὴν γένεσιν προσηλφόμενους, κατὰ τὸν Ἰσαάκ
διαταττόμενον· Ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάττωι.
Οὐδὲ ὡς αἰτιος· οὐ γὰρ αἰτιος αὐτοῦ. Ἄναρχος
γὰρ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐδέχθη· ἐπεὶ ὁμοίως αὐτοῦ
τε καὶ ἡμῶν μείζων· ὅπερ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἢ
ἀκούσαι. Οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὅμοιον· ἐξ
αὐτοῦ γὰρ ὡς Μονογενὴς παρὰ Πατρὸς πλήρης χά-
ριτος καὶ ἀληθείας, καὶ ὡς χαρακτήρ τῆς ὑποστά-
σεως πρὸς ἅπαντα ὧν χαρακτήρ, καὶ ὡς εἰκὼν τοῦ
Θεοῦ, ἦν ὁ ἑωρακῶς ἐώρακε τὸν Πατέρα. Ἐν αὐτῷ
γὰρ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος·
ἐπισπᾶται δὲ τοῦτο μαρτυρία καὶ τὸ, Ποιήσωμεν
ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν.
Οὐδὲ κατὰ ποιότητα ἐπίτασιν· ἐπεὶ μὴ ποιότητες
αἱ θεῖαι καὶ ἀπόρρητοι ὑποστάσεις· ἐν σώμασι γὰρ
ἡ ποιότης· αἱ δὲ ἀσώματοι, καὶ νοηταί. Ἄλλὰ μὲν
νοεῖσθαι δύνασθαι περὶ αὐτῶν, ὡς εἴη τοῦ καλοῦ
κάλλιου, καὶ τοῦ καλλίονος βέλτιον παραπλησίως τῇ
περὶ ἄλλου λεγούσης Παύλου φωνῇ· *Nun̄i δὲ μένει
τὰ τρία ταῦτα· πιστις, ἐλπίς, ἀγάπη· μείζων δὲ
τούτων ἡ ἀγάπη· διὰ γὰρ τὴν εἰς ἀρετὴν ἐπίτα-
σιν, ἀπένευμεν τῇ ἀγάπῃ τὸ μείζω.* Ἀγαπήσαντες
γὰρ, φησὶ, πιστεύομεν· καὶ πιστεύσαντες, ἐλπύ-
ομεν συμβασιλεύσει τῷ Χριστῷ. Εἰ γὰρ ἀληθὲς
τὸ, *Εἷς Θεός, καὶ τὸ, Ἰνα γέννησθε θεῖας κοινωνοὶ*
[16 b] *φύσεως, καὶ οὐχί, φύσεων· ἐν εἶναι καὶ τὸ
καθ' ἑαυτῶν ἀποδέδεικται, φημί δὲ ἡ θεότης.*
Οὐδὲ κατὰ τὸ ἴσον· διότι, *Μέγας καὶ ἐπὶ πάντων,
γέγραπται, Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Πα-
τρὶ, καὶ, Ὁμνῶν καθ' ἑαυτοῦ, ἐπειδὴ μὴ ἔχει τὸν
μείζονα.* Οὐδὲ κατὰ τὴν δύναμιν. *Γέγραπται γάρ·
Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν· καὶ, Πάντα
ἔσθ' ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιῶν.*
Οὐδὲ κατὰ τὴν δόξαν, ἢ τι ἀξίωμα. *Εἰ γὰρ ἤδε-
σαν, φησὶν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύ-
ρωσαν.* Καὶ θελήμα ἐστὶ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν
Ἰωάννην, *Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς
τιμῶσι τὸν Πατέρα.* Κατὰ τί οὖν λοιπὸν τὸ μείζω,

hujus operis auctor dicat ἀμεγέθη, aliisque non-
nullis hujusmodi locutionibus utatur, intulit eum ad
Petri Lombardi tempora pertinere. *N'est-ce pas là,*
inquit, *une phrase de Pierre Lombard, ou de quel-*
qu'autre théologien de son temps? At Cyrillus quo-
que Alexandrinus non multis a Didymi obitu annis
Deum dixit ἀμεγέθη, id est, magnitudinis (nempe
quantitatis) expertem, tom. V, pag. 391. Simili
modo substantiæ quoque vocabulum quasi Deo in-
dignum nonnulli Patres habuerunt, ac essentiam pos-
tionem, quam substantiam Dei dicendam rati sunt. *Ma-*
nifestum est (inquit Augustinus l. viii *De Trin.*,
cap. 5) *Deum abusive substantiam vocari.* Nimirum
hi substantiam spectabant, ut a Peripateticis descri-
bitur, accidentibus obnoxiam ac veluti substantem.
Aliis vero hujusmodi locutionibus, quas hodie quis
immerito recentiores putaverit, et scholasticas no-
minaverit, passim usus est ante Didymum, ut reli-
quos omnium, Clemens Alexandrinus; Didymi vero
ætate, aut post ipsum, ii potissimum Patres qui
contra subtiliores Manichæorum, et Arianorum hæ-

A figura alienus Deus Verbum, quemadmodum etiam
Pater, et sanctus illius Spiritus; et a nulla quidem
re ipse continetur, omnia vero in se continet, eo
quod omnium etiam magnitudinum principium est,
utpote earum factor. Quomodo enim in supremis,
et incorporeis, et divinis hypostasibus magnitudo,
seu quantitas, esse potest? Nec quoad æternita-
tem; etenim una cum Patre coexistens est, utpote
splendor gloriæ illius, et non habens ante se
Deum. Nam, *In principio, inquit, erat Verbum.* Ne-
que vero Deus commensuratur temporis, neque
factor facturæ: alioquin necessitas eos illuc adi-
get, ut ante æternum, et creatæ menti incompre-
hensibilem Deum Patrem, tempus subsistens pon-
nant, ac tum comparisonem instituant: quod vel
B cogitare periculosum est. Consueverunt autem ab
hominibus majores vocari illi, qui tempore priores
generati sunt, juxta illud Isaaci præceptum: *Ma-*
ior (66) serviet minori. Neque ut causa; nec enim
est illius causa: cum Filius quoque unigenitus
principio carens ostensus sit: alioquin simili ra-
tione ipso, ac nobis, major esset Pater; quod ab-
sistit ut dicamus, aut dicenti aures præbeamus (67).

40 Neque quoad essentiam, et similitudinem: ex eo
enim est sicut Unigenitus a Patre, plenus gratiæ
et veritatis; et sicut character hypostaseos, sive
substantiæ, isque talis ut quoad omnia sit charac-
ter perfecte repræsentans; et sicut imago Dei,
quam qui vidit, vidit Patrem: etenim *in ipso (68)*
inhabitat omnis plenitudo divinitatis. Ex testimonio
autem Scripturæ hoc inferitur, et ex illis verbis:
C *Faciamus (69) hominem secundum imaginem, et si-*
mitudinem nostram. Neque quoad qualitatis in-
tensionem: quoniam qualitates non sunt, diviniæ
et ineffabiles personæ: in corporibus enim est
qualitas, illæ autem incorporæ sunt, et intel-
ligibiles. Sed ne illud quidem de ipsis cogitare
potestis (70), esse in illis pulchro pulchrius,
et pulchriore melius, quo modo Paulus de alia
re dixit: *Nunc autem (71) manent tria hæc, fides,*
spes, charitas: major autem ex his est charitas;
nam charitatem majorem (72) dixit, ob in-

reses scripsere. Vide segm. 58 a.

(66) Major. Gen. xxv, 23. Græca editio, ἐλάσσωνι.
D Didymus Antiochæ, ἐλάττωι.

(67) Aures præbeamus. Consueverunt Christiani
veteres, ubi impium aliquid a quoquam diceretur,
aures obturare. Itaque Hieronymus in primo *adver-*
sus Rufinum: Lectis, inquit, nuper Theophili papæ
epistolis, in quibus Origenes exponit errores, dicitur
obturrasse aures suas. Athanasius vero in *Epistola*
ad solitarios: Τίς ἀκούσας οὐ διακρύψει, τάχα καὶ
τὴν ἀκοὴν κλείσει, ἵνα μὴδὲ ἐτέρου λέγοντος ἀν-
έχηται; id est, quis hæc audiens non tugeat, aut au-
res etiam non obturet ne alterum dicentem sustineat?
Morem hunc sæpius respicit Didymus. Vide not. 41,
pag. 6, et segm. 55 a, etc.

(68) *In ipso.* Coloss. ii, 9.

(69) *Faciamus.* Gen. i, 26.

(70) *Potestis.* Lego, δύνασθε.

(71) *Nunc autem.* I Cor. xiii, 13, ubi voces,
τὰ τρία ταῦτα postponuntur.

(72) *Majorem.* Videtur legendum in Græco, τὸ μεί-

tensionem, qua in virtutem tendit : ait enim Scriptura : *Diligentes* (73) *credimus, et credentes speramus regnare cum Christo*. Etenim si verum est illud : *Unus* (74) *Deus, et illud : Ut efficiamini* (75) *divinæ consortes naturæ*, non vero naturarum; unum quoque esse id, quod omnino bonum est, demonstratur, nempe deitatem. Neque quoad æqualitatem; quia Magnus, et, super omnia Deus dicitur Filius in Scriptura, et Æqualem (76) seipsum faciens Patri, et, Jurans (77) per semetipsum, cum non habeat majorem se. Neque quoad potentiam : scriptum est enim : Christum (78) Dei virtutem, seu potentiam, et Dei sapientiam; et : *Omnia* (79) *quæcunque facit Pater, Filius quoque similiter facit*. Neque quoad gloriam, aut quamdam dignitatem. Ait enim Scriptura : *Si cognovissent* (80), *Dominum gloriæ non crucifixissent*. Et voluntas Patris est, juxta Joannem, ut omnes (81) *honorent Filium, sicut honorant Patrem*. Secundum quid ergo restat ut major (82) sit Pater, et dissimilis Filius? Secundum nihil, ut ostensum est. Apostolus itaque hæreticorum implas de unigenito Filio et Deo opinioniones 41 rejiciens, et eandem ipsi cum Patre naturam esse, eamque coæternam prædicans, cum scripsisset, ut superius dictum est : *Qui cum sit* (83) *splendor gloriæ Patris*; subjunxit : *Et character hypostasis, seu substantiæ, ejus*. Et rursus ad Colossenses, et ad Hebræos (84) scripsit : *Qui est* (85) *imago Dei invisibilis*. In Evangelio autem secundum Joannem, Filius suam essentiam Patris caractere obsignatam esse ostendens, ait : *Hunc* (86) *enim Pater signavit Deus*. Propterea scilicet, quod sigillum una cum archetypo subsistat, et æqualem cum eo typum, seu formam habeat, et perfecte, ac vere unitatem naturæ Patris, et Filii, et Spiritus sancti in se ipso ostendat : nam sigillum, item ut character, similitudinem, et genuinam nativitatem significat : alioqui ne Pater quidem ingenuus, atque incomparabilis dicendus jam erit, si ille, qui creatus, et ei dissimilis est, ipsius imago, et character est. Divina hæc, et interpretationis non indigentia oracula recte non intelligentes hæretici, sed et ea pervertentes, et humanis commentis ad impugnanda Dei verba utentes, sic aiunt : Aliud est Deus, aliud imago Dei; sicut aliud

A και ἀνόμοιον; Ὡς ἐδέχθη, κατ' οὐδέν. Καὶ γοῦν ὁ Ἀπόστολος, τὰς εἰς τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν ἀσεβείς ὑπολήψεις αἰρετικῶν ἀναστῆλων, τὴν δὲ πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ τῆς φύσεως ταυτότητα, ἐτι δὲ καὶ τὸ συνάναρχον κηρύττων, γράφας, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὡς Ἄν ἀκαύτωσιν τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ἐπήγαγεν, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ πάλιν πρὸς Κολοσσαίαις καὶ πρὸς Ἑβραίους ἐπέστελλε· Ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην δὲ εὐαγγελίῳ, ὁ Υἱὸς τὴν αὐτοῦ οὐσίαν πατρικῶν χαρακτήρι ἐσφραγίσθαι παριστῶν, εἶπε· Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός· συνυφεστηχίας δὲ δῆλον ὅτι τῆς σφραγίδος τῷ ἀρχετύπῳ, καὶ ἰσοτύπῳ οὐσης, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ δεικνουσῆς τελειῶς καὶ ἀληθῶς τὴν Β Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου μονάδα τῆς φύσεως. Ἡ γὰρ σφραγίς, ὡς καὶ ὁ χαρακτήρ τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόθευτον σημαίνει· ἐπεὶ καιρὸς [17 α] εἰπεῖν καὶ τὸν Πατέρα μὴ ἀγενήτως καὶ ἀσυγκρίτως ἔχειν, ἐκπερ ἐξεικονίζεται καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ γεννητοῦ καὶ ἀνομοίου. Τὰ θεὰ ταῦτα καὶ ἐρμηνείαις ἀνεπιδεδῆ λόγια μὴ νοήντες ὀρθῶς, διαστρέφοντες δὲ, καὶ ἀνθρώπων νοήματα μαχόμενοι τοῖς τοῦ Θεοῦ ῥήμασι, φάσκουσιν· Ἄλλο Θεός, καὶ ἄλλο εἰκὼν Θεοῦ· ὡς ἄλλο ἄνθρωπος, καὶ ἄλλο εἰκὼν ἀνθρώπου· καὶ τρόπον τινὰ εἰκὼν ἀκινήτῳ τὸν ζῶντα καὶ ἐνεργὸν Θεὸν Λόγον ἀπεικάζουσι· κατ' οὐσίαν δὲ καὶ κατὰ πάντα εἰκὼν ἐστὶν ἀπλανεστάτη καὶ ἀναρχος τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ κατὰ μορφήν καὶ σχῆμα, ὡς ὁ πλαστουργηθεὶς ἢ γεγλυμμένος ἄπυους καὶ οὐκ αὐτοκίνητος ἀνδρίας· οὐδὲ κατὰ εἶδος καὶ χρῶμα ὡς ἢ τεχνητῆ καὶ μιμητῆ ἀφωνος εἰκὼν. Ταῦτα γὰρ οὐδὲ κατὰ φύσιν, οὐδὲ μὴν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἐκφαίνουσι τὸν πρωτότυπον. Καὶ Υἱὸς μὲν γὰρ ἀνθρώπου εἰκὼν οὐσίας τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ἐστὶν· ἀλλὰ συμβαίνει παραλλάττειν ἡλικίαν, ἢ εἶδος, ἢ γνώμην, ἢ δύναμιν, ἢ ἀξίαν, ἢ τὰ συναμφοτέρα, ἢ καὶ τι ἕτερον. Ὁ δὲ Θεός Λόγος, ἀπαρράλλακτως καὶ ἀπηκριβωμένως, εἰς ὅλα τὴν ἀπλήν, καὶ ἀσύμθετον, καὶ ἀποκτεῖλον πατρικὴν θεότητα φυσικῶς καὶ ἀνάρχως ἐξεκονίζει. Οὐδὲ γὰρ νοεῖν ἐξόν, ὡς κατὰ τι Θεοῦ εἰκὼν καὶ παρὰ τι· οὐδὲ μὴν γίνεσθαι ἀσυγκρίτου εἰκὼν, οὐδὲ δύναται διὰ τοῦ ἀνομοίου, ἢ μικροτέρου, ἢ ὑπερσοῦς τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ἀρχέτυπον, καὶ μεῖζω, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ ἀσύγκριτον φαίνεσθαι. Οὐδ' αὖ δὴ

ζῶν, ut vocem ipsam indicet Didymus, quam habet Paulus. Malit fortasse quis legere τὸ μεῖζον. Nec deerunt forsitan quibus ne lectio quidem codicis displiceat : cum et paulo post ea occurrat, et a Clemente Alexandrino in tertio *Stromatum* quidam Matthæi locus ita citetur : Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἢ δικαιούσῃ ὁμῶν πλεῖω πῶν γραμματέων· ubi tamen Græca Bibliorum editio pro, πλεῖω, habet, πλεῖον. Vide not. 82, hic, et segm. 17 a, 83 a, 141 b.

(73) *Diligentes*. Locum hunc in Scriptura non invenit. Respiciit, ut opinor, I Petr. 1, 8.

(74) *Unus*. Ephes. 1v, 6.

(75) *Ut efficiamini*. II Petr. 1, 4.

(76) *Æqualem*. Joan. v, 18.

(77) *Jurans*. Hebr. vi, 13.

(78) *Christum*. I Cor. 1, 24.

(79) *Omnia*. Joan. v, 19.

(80) *Si cognovissent*. I Cor. 11, 8. Græca editio, ἔγνωσαν, pro ᾔδωσαν.

(81) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(82) *Major*. In codice, τὸ μεῖζω. Vide not. 72. supra.

(83) *Qui cum sit*. Hebr. 1, 3. Pro, ὡς, lego, ὅς, præsertim cum ita scripserit Paulus. In libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 3, Epistolam ad Hebræos ut a Paulo scriptam agnoscit Didymus.

(84) *Et ad Hebræos*. Conjectio legendum esse, ὡς καὶ πρὸς Ἑβραίους, id est, sicut et ad Hebræos. Nam verba illa : *Qui est imago*, et cætera, in Epistola ad Hebræos non exsiant, etsi eundem sensum habeant ac illa : *Character* (seu *forma*) *substantiæ ejus*, quæ leguntur in Epistola ad Hebræos.

(85) *Qui est*. Coloss. 1, 15.

(86) *Hunc*. Joan. vi, 27.

τοῦ πνεύματος ἡ φυσικὴ μορφή τοῦ κτίσαντος κατανοεῖσθαι. Οὐδὲ [17 b] γὰρ οὐδὲ ἄλλη φύσις τὴν ἐτέραν ἐν ἑαυτῇ ἐπιδείκνυσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ εὐρίσκειται ἀνυπόστατος γεγενῆσθαι ὅτε αἰρετικοὶ τὸν χαρακτήρα οὐ διδάσκουσιν ἔχειν αὐτὸν τῆς ὑποστάσεως. Ἄλλ' οὐδὲ ὁ ἀόρατος, καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἀσχημάτιστος Θεὸς εἰκόνα ἔχει ὅταν ἐκείνους ἐμφαίνουσι μιμητικῆν. Παραλύει δὲ τὰ ἐκείνων σαφῶς καὶ ἡ ἐπαγωγὴ, ἔχουσα· Ὅχι ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ. Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνας ὑφηγεῖται καὶ Μωϋσῆς οὕτως· *Ἐγέννησεν Ἀδὰμ τὸν Σῆθ κατὰ τὴν εἰδέαν αὐτοῦ*. Οὐκ ἦν δὲ ἑτεροούσιος ἀναγκαίως ὁ Σῆθ τῷ Ἀδὰμ· καὶ ὁμοῦς εἰκόνα τὴν εἰδέαν καὶ ὁμοίωσιν τῆς οὐσίας ἐκάλεσεν. Ἀλλὰ καὶ περὶ ἀνθρώπου, φησὶ, γέγραπται, ὅτι ἔστιν εἰκὼν καὶ ὅμοιος Θεοῦ. Ἄλλ' οὐδαμοῦ, ὡς οὗτοι, ἀνθρώπος ἢ ἄλλο πλῆγμα γέγραπται εἶναι ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως· ἄλλο δὲ ἔστιν ἀνθρώπου εἰκόνα εἶναι Θεοῦ, τοῦτ' ἔστι τὸ τεχνηθὲν τοῦ τεχνησαμένου, ὡς δίφρος τοῦ τέκτονος. Σολομὼν γὰρ λέγει· *Ἀναλόγως τῶν κτισμάτων ὁ Γενεσιουργὸς θεωρεῖται*· καὶ ἄλλο ἔστιν, κατὰ τὸ σύμμορον, καὶ ταυτούσιον, καὶ συνάναρχον, ἀπαύγασμα εἶναι δόξης, καὶ χαρακτήρα ὑποστάσεως ἐνυπόστατον καὶ ἀψευδέστατον. Φησὶ γάρ· *Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ, ἔώρακε τὸν Πατέρα· ὁ δὲ ἑωρακὴς ἀνθρώπων, οὐκ ἔώρακε τὸν Θεόν· ὡς ὁ θεασάμενος τὸν δίφρον, οὐκ ἔώρακε τὸν τέκτονα*. Ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη τοῦ μόνου ἀόρατου Θεοῦ μόνην ἀόρατον εἶναι ἐκείνην τὴν εἰκόνα καὶ οὐ τὸν κατ' εἰκόνα ὁρατὸν ἀνθρώπων. Οὕτε οὖν ἄλλῃ ὁμοίος ἔστιν ὁ Υἱὸς· γράφει γάρ· *Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ*; ὅτε τῷ [18 a] ἑαυτοῦ Πατρὶ ἀνόμιος· *Ἐγὼ γάρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν*. Οἱ δὲ κτιστῆς εἰκόνας ἐνοίαν ἐπὶ αὐτοῦ λαμβάνοντες, ἐξομοιοῦνται τῷ Ναβουχοδονόσωρ ποιητῆν ἀψυχὸν εἰκόνα προσκυνεῖσθαι τυπώσαντι. Καὶ τὸν Ἀδὰμ δὲ διὰ τὴν παρακοὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ Θεὸς δικαίως ἐβρίβη· τὸν δὲ λησθῆν, καὶ εἶναι αὐτῷ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὄλον γένος ὁ Υἱὸς εἰσέγγαγεν ὡς Ἰσος πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ δεσποτείᾳ τῷ βίβαντι τυγχάνων. Ποῦ δὲ ἐγράφη ὅτι ἀσύγκριτος ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Μονογενῆ; ἢ ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτοῦ καὶ τῶν πάντων Δημιουργὸς καὶ κριτῆς, κατὰ τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ καὶ ὄλων ἐξηρημένην ἀπειρον φύσιν κτίσμα ἔστιν; ἢ ὄλως, ὅτι ποτὲ οὐκ ἦν; ἢ ποῦ ἰδικῶς ἔφη ὁ Πατὴρ, Ἔκτισά μοι Υἱόν· ἢ ὁ Υἱὸς, Ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς; ὅπου ἀκούειν, μήτεγε καὶ λέγειν, φρικτὸν καὶ φευκτόν. Οὐδαμοῦ μὲν οὖν παντελῶς θείας καὶ πνευματικῆς Γραφῆς εὐρηται ταῦτα. Τούναντιον δὲ συγχρίνοντος ἑαυτὸν πρὸς τὸν Πατέρα ἔστι πάντα τὸ Μονογενοῦς τὰ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ ῥήματα· καὶ ἐνοῦντος ἑαυ-

A est homo, aliud imago hominis : ac vivum, atque operantem Deum Verbum imagini motu destitutæ quodammodo assimilant : cum is et quoad essentiam, et quoad omnia, imago sit Patris omni omnino diversitate carens, et æterna, non vero ad illius formam ac figuram sit, iustar simulacri a plaste efficti, aut sculpti, quod inanimum est, nec sua se vi movens : neque secundum illius speciem, et colorem sit, cujusmodi est artificiosa ad imitationem facta, et muta effigies : hujusmodi enim imagines neque quoad naturam, neque ex integro quoad alia prototypum exhibent. Porro hominis etiam filius imago est substantiæ patris sui, sed diversus ab ipso est ætate, aut specie, aut sententia, aut vi, aut dignitate, aut his omnibus simul, aut aliqua etiam alia re. At Deus Verbum sine ullo discrimine et adamussim quoad omnia simplicem, et incompositam, et varietate carentem Patris deitatem naturaliter, et ab æterno habet ut Patris imago : nam quod ipse sit Dei imago **42** secundum quid, et propter aliquid, ne cogitare quidem licet. Nec vero quidquam illius imago est, qui ejus respectu incomparabilis sit : neque per eum qui dissimilis sit, aut minor, aut subjectus, representari potest ille qui verus sit, et archetypus, et major, et sui ipse juris, et incomparabilis : neque pariter per creaturam naturalis forma Creatoris intelligi potest : nam ne alia quidem ulla natura alteram in semetipsa representat. Quin etiam illud sequitur, ut Pater sit sive substantia, nisi verum sit illud, quod heretici negant, ipsum habere characterem substantiæ. Præterea invisibilis, et incompositus, et figura carens Deus imaginem habere non potest, qualem ipsi describunt, quæ scilicet ad imitationem facta fuerit. Morum autem commenta manifeste enervat etiam quod subjicitur, et sic se habet : *Non rapinam* (87) *arbitratus esse se æqualem Deo*. De naturali imagine Moyses quoque sic loquitur : *Adam* (88) *genuit Seth secundum formam suam*. Neque vero fuit Seth alterius necessario substantiæ, habita ratione ad Adamum ; et tamen imaginem (89) vocavit formam, et similitudinem substantiæ. At de homine quoque, inquitur, scriptum est (90), eum esse imaginem, et gloriam Dei. Sed nullo in loco, o suavissimi, de homine, aut de alia ulla creatura scriptum est, eam esse splendorem gloriæ Dei, et characterem substantiæ. Aliud autem est, hominem esse imaginem Dei, id est rem fabricatam architecti esse imaginem, sicut sella est imago fabri ; ait enim Salomon : *Per analogiam* (91) *creaturarum Conditior cernitur*. Aliud vero est, per identitatem formæ, essentiæ, et æternitatis, splendorem esse

(87) *Non rapinam*. Philipp. 11, 6.

(88) *Adam*. Gen. v, 3. Græca editio pro, eideam habet, ideam. Sensum tamen potius quam verba citat Didymus : quæ, cum clarius residant quod ipse subiungit, hic assero : Ἐξῆσε δὲ Ἀδὰμ διακόσια καὶ ἑξήκοντα ἔτη, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν εἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σῆθ, id est · *Vixit vero Adam cccxxxi annos,*

et genuit secundum formam suam, et secundum imaginem suam, et nominavit nomen ejus Seth.

(89) *Imaginem*. Ex hac voce conjicere licet, librarium nostrum in Genesis loco ante allato omisisse verba illa, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, id est, *et secundum imaginem suam.*

(90) *Scriptum est*. I Cor. xi, 7.

(91) *Per analogiam*. Sap. xiii, 5.

glorizæ, et characterem hypostaseos, sive substantiæ in Patre subsistentem, et veracissimum. Inquit enim ipse: *Qui vidit (92) me, vidit Patrem*: at vero qui vidit hominem, non vidit Deum, sicut qui vidit sellam, non vidit fabrum. Verum necesse etiam est, ut unius invisibilis Dei illa una invisibilis imago sit, non vero visibilis homo, qui est ad imaginem (93). Igitur Filius neque alteri **43** similis est; scriptum est enim: *Quis (94) assimilabitur Domino in filius Dei?* neque Patri suo dissimilis est: ait enim: *Ego (95) et Pater unum sumus*. Qui vero creatam in ipso comminiscuntur imaginem, Nabuchodonosori (96) similes sunt, qui manufactam, et inanimalam imaginem conflavit, ut adoraretur (97). Adamum porro ob inobedientiam e paradiso Deus merito ejecit. Latronem vero, et cum ipso Adamum, et universum nostrum genus illuc Filius introduxit (98), utpote ei, qui expulerat, omnino æqualis deitate, et bonitate, et dominatione. Ubinam vero scriptum legitur (99), Patrem, habita ad suum Unigenitum ratione, esse asyncritum, hoc est, incomparabilem? aut omnium conditorem, ac Judicem Filium ejus spectata ipsius divina, et infinita, et ab omnibus rebus segregata natura creaturam esse? aut omnino aliquando eum non exstitisse? aut ubinam specialim dixit vel Pater: Creavi mihi Filium; vel Filius: Creatus sum a Patre? quod; auditu, nedum dictu horrendum est, et omnino fugiendum. Nequam porro hæc in tota divina, et a divino Spiritu inspirata Scriptura inveniuntur. E contrario autem quæcunque de sua deitate dixit Unigenitus, ea omnia sunt Filii semetipsum comparantis Patri, et unum cum illo, ejusdemque honoris dignum se demonstrantis. Quin spectata cœlesti infinita generatione, quam nihil omnino exprimere, ac representare valet, neque τέκνον, id est *Natus*, neque παιδίον, id est *puerulus*, neque γέννημα, id est *genimen* (1), unquam dictus fuit: ne scilicet aliquid humile imaginetur quis, aut quod prædictis eorum blasphemias artificiose confectis suspicionem præbeat. Verum Υἱός, id est *Filius*, dicitur, ob perfectam atque æternam generationem, eandemque plane cum Patre naturam. Omnia vero illa quæ nonnulli respectu divinitatis **44** humilia esse putant, ut et illud: *Qui misit me Pater (2), major me est*, in sacris libris divinitus dictata, ac scripta sunt ob benignam atque ineffabilem ipsius incarnationem, quæ propter nos, et pro nobis facta est: propter quam etiam scriptum fuit, eum angelis minorem factum esse, juxta Apostolum in Epistolis suis inquitentem: *Eum autem (3), qui modico quam angeli, minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis*. Ego igitur puto, nec omnino fallor, illum de Patre, et de se ipso, ut bonitatem utriusque, et consubstantialitatem ostenderet, dixisse: *Aut facite (4) arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum*. Siquidem ex fructu, inquit, arbor cognoscitur.

CAP. XVII (5).

Quoniam vero ex his qui Deo bellum inferunt,

(92) *Qui vidit*. Joan. xiv. 9.

(93) *Ad imaginem*. Vide not. 68, pag. 9.

(94) *Quis*. Psal. lxxxviii, 7.

(95) *Ego*. Joan. x, 30.

(96) *Nabuchodonosori*. Codex, Ναβουχοδονόσωρ, cum ω, et sine accentu. Græcæ Bibliorum editiones, αλιξ, Ναβουχοδονόσορ, αλιξ, Ναβουχοδονόσορ.

(97) *Ut adoraretur*. In Græco, προσκυνεῖσθαι, pro, ὡς προσκυνεῖσθαι: quæ ellipsis Græcis scriptoribus familiaris est.

(98) *Introduxit*. Nempe in regnum cœlorum; quod barbaro, ex Persica scilicet lingua ducto, *Paradisi* nomine a Græcis Patribus passim vocari norunt theologi. Salutem itaque Adami, quem a Christo ad inferos descendente liberatum ait Augustinus in epistola 164, ad Evodium, indicat his verbis Didymus Tatianum tacite vellicans, qui primus ταύτην βλασφημίαν id est, hanc blasphemiam. ueniamadmo-

τὸν καὶ ὁμοτίμον ἀποφαίνοντος· ἀλλ' οὐδὲ τέκνον ἢ παιδίον ἢ γέννημα εἰρηται πώποτε κατὰ τὴν ἄνω ἔπειρον γέννησιν ἦν οὐδὲν τὸ παράπαν χαρακτηρίζαι δύναται· ἵνα μὴ τι μικρὸν ἢ ὑπόνοιαν παρέχον ταῖς προλεχθεῖσαις αὐτῶν σεσοφισμέναις βλασφημίαις φαντασθεῖη τις· ἀλλ' Ἰῶδὲ διὰ τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀνάρχως γεννηθῆναι, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. Ὅλα δὲ τὰ νομιζόμενα παρὰ τισιν εἶναι πρὸς θεότητα μικρὰ, καὶ τὸ, Ὁ κέμψας με Πατὴρ μεζῶν μου ἐστὶ, διὰ τὴν φιλάνθρωπον καὶ ἄρρητον [18 b] ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν γενομένην, ταῖς ἱεραῖς κερησιμώδηται βίβλοις· δι' ἣν καὶ ἀγγέλων ἠλαττωσθαι γέγραπται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἐπιστελιαντα· Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Ἐγὼ οὖν οἶμαι καὶ οὐ πάντως διασφάλλομαι, διὰ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ εἶπε, τὴν ἀμφοῖν δεικνύς ἀγαθότητα καὶ ὁμοουσιότητα· Ἡ κοίησατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλὸν, ἢ κοίησατε τὸ δένδρον σαπρὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρὸν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ, φησὶ, τὸ δένδρον γινώσκειται.

omnino aliquando eum non exstitisse? aut ubinam specialim dixit vel Pater: Creavi mihi Filium; vel Filius: Creatus sum a Patre? quod; auditu, nedum dictu horrendum est, et omnino fugiendum. Nequam porro hæc in tota divina, et a divino Spiritu inspirata Scriptura inveniuntur. E contrario autem quæcunque de sua deitate dixit Unigenitus, ea omnia sunt Filii semetipsum comparantis Patri, et unum cum illo, ejusdemque honoris dignum se demonstrantis. Quin spectata cœlesti infinita generatione, quam nihil omnino exprimere, ac representare valet, neque τέκνον, id est *Natus*, neque παιδίον, id est *puerulus*, neque γέννημα, id est *genimen* (1), unquam dictus fuit: ne scilicet aliquid humile imaginetur quis, aut quod prædictis eorum blasphemias artificiose confectis suspicionem præbeat. Verum Υἱός, id est *Filius*, dicitur, ob perfectam atque æternam generationem, eandemque plane cum Patre naturam. Omnia vero illa quæ nonnulli respectu divinitatis **44** humilia esse putant, ut et illud: *Qui misit me Pater (2), major me est*, in sacris libris divinitus dictata, ac scripta sunt ob benignam atque ineffabilem ipsius incarnationem, quæ propter nos, et pro nobis facta est: propter quam etiam scriptum fuit, eum angelis minorem factum esse, juxta Apostolum in Epistolis suis inquitentem: *Eum autem (3), qui modico quam angeli, minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis*. Ego igitur puto, nec omnino fallor, illum de Patre, et de se ipso, ut bonitatem utriusque, et consubstantialitatem ostenderet, dixisse: *Aut facite (4) arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum*. Siquidem ex fructu, inquit, arbor cognoscitur.

C

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ἐπειδὴ δὲ θεομαχοῦντες οἱ μὲν σὺν τῷ Ἰῶφ καὶ

dum Irenæus lib. i, cap. 31, loquitur, excogitavit, ut Adamum inter damnatos ac reprobos numeraret.

(99) *Legitur*. Eunomianos, sive Anomæos carpit, qui cum homousii vocem ideo respuerent, quod in Scriptura non legatur, plura tamen de Filio imple affirmabant, quæ in Scriptura neque quoad verba, neque quoad sensum reperiantur.

(1) *Genimen*. Ea locutio, qua Filius diceretur Patris γέννημα, id est *genimen* seu *germen*, parum nonnullis Patribus probabatur, ut constat ex Gregorii Nysseni libro tertio contra Eunomium pag. 105.

(2) *Qui misit*. Joann. xiv, 28, ubi tamen non legitur, Ὁ κέμψας με, sed: Ὅτι ὁ Πατὴρ μου μεζῶν μου ἐστὶ, id est, quia Pater meus major me est.

(3) *Eum autem*. Hebr. ii, 9.

(4) *Aut facite*. Math. xii, 33.

(5) *Cap. XVII*. Primam Dei creaturam non esse

τὸ ἄγιον Πνεῦμα τὸ πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγειν τολ-
 μῶσι· Μακεδόνιος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον· ἐπ' ἐκείνων
 μὲν τὸ βῆρος τοῦ ἐπιμηρησθῆναι τῶν τοιούτων ἀπο-
 νενομημένων καὶ κατακρίτων ῥημάτων τρέψειεν ἢ
 ἀγία καὶ ὁμοούσιος Τριάς· ἡμεῖς δὲ ὑποδείξομεν,
 τὰς θείας παρατιθέμενοι Γραφάς, τὸ πρῶτον κτίσμα
 τοῦ Θεοῦ οὕτω γεγενησθαι. Πρῶτον κτίσμα ἐπαρθὲν
 ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐβρίβη ὡς ἀστραπή, καθὰ αὐτὸς ὁ
 κτίσας καλῶς καὶ ὑπερον δικαίως ῥίψας ἐν Εὐαγγε-
 λίῳ ἐθεώρησε· λέγε· δὲ οὕτως· παρὰ τῷ Ἰωβ·
 'Α.Λ.Ι' ἰδοὺ θηρίον κατὰ σοὶ χόρτον ἰσα βουσίν
 ἐσθίων· ἰδοὺ ἢ ἰσχύς αὐτοῦ ἐν ὄσφυϊ, ἢ δὲ δύ-
 ναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφοῦ ῥαστρός. Ἔστησεν
 οὐρὰν ὡς κυβάρισσον, τὰ δὲ νεῦρα αὐτοῦ συμ-
 πλέκονται· αἱ πλευραὶ χάλκαί, ὁ δὲ τῶτος αὐ-
 τοῦ σιδηροῦς χυτός. Τοῦτό ἐστιν ἀρχὴ κλά-
 σματος Κυρίου [19 a] πεποιημένον ἐγκατα-
 καίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Ὡστε τὸν διάβολον
 πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγει, ἐαυτὸν ποιήσαντα ἐγκα-
 τακαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, διὰ τὸ ἀνόσιον
 αὐτοῦ καὶ κακόβουλον τῆς προαιρέσεως. Οὐκ ἂν δὲ
 μετ' αὐτὸν ὁ Υἱὸς, ὁ καὶ τοῦτον δημιουργήσας οὕτε
 μὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθη.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος. Καὶ δεῖ διὰ τὸ ταῦτον
 τῆς οὐσίας τὰ αὐτὰ ἐπ' ἀμφοτέροις ταῖς ὑπο-
 στάσεσιν ὀνόματα λήγονται, πᾶρεξ τῆς πατρό-
 τητος καὶ υἱότητος, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ
 Πνεύματος· τοῦτο γὰρ ἰδίον ἐκάστης ὑποστά-
 σεως ἰδικῶς. Καὶ δεῖ ποτὲ ὁ Πατήρ, ποτὲ ὁ
 Υἱὸς, ποτὲ τὸ Πνεῦμα προστάσσεται. Καὶ δεῖ
 καὶ τὸ τριαδικὸν καὶ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ Γραφῇ
 δεικνύται.

Ἐκ πάντων δὲ οὖν τῶν εἰρημένων συνέστη ὡς τὰ
 ἐκείνων παντοίως ἀλλότρια τῆς ἀληθείας ὄντα τυγχά-
 νει. Σοφιστίας γὰρ ἔργον τὸ εὐρεσιλογεῖν· σοφίας
 δὲ τὸ μετ' αἰδοῦς καὶ τῆς ἐναρμωτοῦσης ἀποδοχῆς
 διερευνᾶν τὰς Γραφάς. Ἀναγκαῖον δὲ λοιπὸν, τὰς
 ἀπειθάνους αὐτῶν συρφετολογίας καὶ διαμάχας παρ-
 ελθόντας καὶ τῷ νοητῷ ποτίμῳ ὕδατι τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος τὰς ἀλυμράς, τὸ δὲ ἢ λεγόμενον, ἀποκλυ-
 σαμένους ἀκοᾶς ἐπιδειξάι, ὅτι περ αἱ Γραφαὶ διὰ τὸ
 ταῦτον τῆς θεότητος ποτὲ μὲν μίαν τῶν θείων ὑπο-
 στάσεων, ποτὲ δὲ τὰς τρεῖς ὀνομάζουσιν· καὶ ἐκάστη
 αὐτῶν ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν ἀπονέμουςιν· ὡς δὲ ἂν
 λέγῃ Μωϋσῆς· Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός·

Filium, nec Spiritum sanctum, ostendit in hoc ca-
 pite contra Eunomianos ac Macedonianos.

(6) In Evangelio. Luc. x, 18. Videbam Satanam
 sicut fulgur de caelo cadentem.

(7) Sed ecce. Job xl, 10, 11, 12, 13 et 14. Com-
 plutiensis editio habet: "Ἄλλὰ δὲ ἰδοὺ θηρία . . .
 ἐσθίει· ἰδοὺ δὲ . . . ἐπ' ὄσφυϊ . . . αἱ πλευραὶ αὐτοῦ
 πλευραὶ χάλκειαί· ἢ δὲ ῥάχισ αὐτοῦ σιδηρός . . .
 τοῦτ' ἐστίν. . . ἀγγέλων αὐτοῦ. In Passioneiano
 autem apographo pro χάλκαί, malim legere, χάλκαί.

(8) Post ipsum. Similia habemus libro iv contra
 Eunomium, tom. I Operum Basilii, pag. 288.

(9) Primo loco nominari. Pro, προστάσσεται, lego,
 προτάσσεται.

(10) Sophistæ. In Græco, σοφιστίας. Hæc autem
 vox Polluci, apud quem legitur etiam σοφιστία,

Alii quidem cum Filio Spiritum quoque sanctum
 esse primam creaturam audent dicere; Macedo-
 nius autem Spiritum sanctum duntaxat: in illos
 quidem fastidium, quod stulta hujusmodi, et da-
 mnata deliramenta commemorantes afferunt, vertat
 sancta et consubstantialis Trinitas; nos autem
 divinas Scripturas in medium afferendo, primam
 Dei creaturam sic factam esse ostendemus. Prima
 creatura superbia elata, ex caelo ejecta est ut ful-
 gur, sicut ille ipse qui eam præclare creavit, ac
 jure postea expulit, in Evangelio (6) vidisse se
 dicit. Sic autem loquitur Scriptura apud Jobum:
 Sed ecce (7) sera apud te, fenum sicut boves co-
 medens. Ecce fortitudo ejus in lumbis; virtus au-
 tem illius in umbilico ventris. Erexit caudam sicut
 cypressum, nervi autem ejus perplexi sunt. Costæ
 æreæ, dorsum autem ipsius ferrum fustum. Hoc est
 principium formationis Dei, factum ut illudatur ab
 angelis. Itaque primam creaturam dicit esse dia-
 bolum, qui se ipsum a sanctis angelis, ob suam
 pravitatem, et malam voluntatem, fecit illudi. Post
 ipsum (8) autem 45 neque Filius, qui illum etiam
 creavit, neque vero ipse Spiritus Dei creatus fuisse
 dicendus est.

CAP. XVIII.

De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentia ead-
 em de ambabus personis nomina dici, excepta
 paternitate, et filiotate, et processione Spiritus:
 hæc enim singularum peculiariter personarum
 propria sunt. Et modo Patrem, modo Filium, modo
 Spiritum primo loco nominari (9). Et in Scriptura
 cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.

Ex his porro omnibus, quæ dicta sunt, omnino
 aliena esse constat a veritate, quæ ab illis affirmantur;
 sophistæ (10) enim proprium est verba loqua-
 citer fundere (11); sapientis vero est, cum vere-
 cundia, et convenienti quæstu (12) Scripturas per-
 serutari. Necesse autem est, ut deinceps ineptas
 eorum, sordidasque ratiocinationes contentiones-
 que prætereuntes, ac mystica sancti Spiritus po-
 culenta (13) aqua salsas, ut dici solet, aures abs-
 tergentes, ostendamus, Scripturas ob identitatem
 deitatis aliquando quidem unam ex divinis perso-
 nis, aliquando vero tres nominare, et unicuique
 ipsarum eodem modo bonitatem attribuere. Ut cum

inelegans videtur ac barbara. Sed tam delicatis
 auribus non erat theologus noster, ut hæc quasi
 absونا vitaret. Vide segm. 70 a.

(11) Fundere. Notandum antithetum in vocibus
 σοφιστίας, et σοφίας. Pro εὐρεσιλογία vero Cle-
 mens Alexandrinus εὐρησιολογίαν dixit in octavo
 Stromatum, pag. 924. Ibi enim legitur: καὶ τὰς
 ἀγοραίους εὐρησιολογίας, id est, ut Latina trans-
 latio habet, et forenses sermonum inventiones: quæ
 tamen interpretatio mihi quidem minus arridet.

(12) Quæstu, aut, si cui magis placeat, interpre-
 tatione.

(13) Poculenta. respicit, opinor, illud Pauli in
 I Cor. xiii, 13: Omnes in una Spiritu potati
 sumus.

ait *Moses* : *Audi* (14), *Israel* : *Dominus Deus tuus*, *A Dominus unus est*. Per vocem, unus, unam indicans deitatem : per vocem vero *Dominus*, deinde *Deus*, et rursus *Dominus*, Trinitatem significans : a qua hominibus omne mundanum, et supramundanum (15) bonum fuit, atque erit. Et rursus : *Dixit* (16) *Deus* : *Fiat firmamentum*. *Et fecit Deus firmamentum*. *Et vidit Deus, quod esset bonum*. Animadvertendum est, hoc in loco et tres personas nominari, et unamquaque Deum vocari, et consensionem, atque cooperationem demonstrari cum illius, qui dixit, tum illius qui fecit, tum 46 illius qui laudavit. Et rursus : *Præcipit* (17), inquit, *Deus Moysi dicens* : *Loquere Aaroni et filiis ejus* : *Sic benedicetis Israel*. *Benedicat te Dominus, et custodiat te*. *Ostendat Dominus faciem suam super te, et miseretur tui*. *Elevet Dominus vultum suum super te, et det tibi pacem*. Ut tres indicaret personas, non dixit semel : *Dominus benedicat te, et ostendat tibi, et det tibi pacem* : sed ter *Dominum* nominavit. Simili modo prophetant, Aggæus quidem ex persona Patris divinam (18) sententiam proficiens, quæ sic se habet : *Confortare* (19), *Zorobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri* : Isaias autem ab hypostasibus æquali honore dignis, ac per se perfectis missionem æque honorificam factam fuisse dicens, paucisque verbis omnem ipsarum communionem demonstrans, et clamans : *Et nunc* (20) *Dominus Dominus misit me, et Spiritum suum* (21) : Nec enim frustra bis nominans dixit, *Dominus Dominus*, et postea, *Spiritum suum* : sed ut cum personas, tum unam deitatem ac voluntatem denotaret. David vero (nam ipse quoque hujusmodi capitulo suffragatur [22]) et cantu

σου, Κύριος εἷς ἐστίν. Διὰ τοῦ εἰπεῖν εἰς δηλώσας τὴν μίαν θεότητα· διὰ δὲ τοῦ Κύριος, εἶτα Θεός· καὶ πάλιν Κύριος, τὴν Τριάδα σημαίνας· παρ' ἧ πᾶν ἐγκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον ἀγαθὸν ὑπὲρ ἔξεν καὶ ὑπάρξει τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ πάλιν· *Εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα*. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸ στερέωμα. Καὶ ἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Σημειωτέον, ὅτι καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ἐκάστη θεὸν ὀνομάζει, καὶ τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν συνεργίαν δείκνυσσι τοῦ εἰπόντος καὶ τοῦ [19 b] ποιήσαντος καὶ τοῦ ἐπαινέσαντος. Καὶ πάλιν, *Προστατάται, φησὶν, ὁ Θεός τῷ Μωϋσῇ λέγων· Ἀλλήσονται Ἄαρων καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ· Ὅτως εὐλογήσετε τὸν Ἰσραὴλ· Εὐλογῆσαι σε Κύριος, καὶ φυλάξαι σε*. *Ἐπιφάναι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ καὶ ἐλεῆσαι σε*. *Ἐπάροι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ· καὶ δόξαι σοι εἰρήνην*. Ἴνα δηλώσῃ τρία πρόσωπα, οὐκ εἶπεν ἅπαξ· Κύριος εὐλογῆσαι σε, καὶ ἐπιφάναι σοὶ καὶ δόξαι σοι εἰρήνην· ἀλλὰ τρίτον ὀνόμασεν Κύριον. Καὶ ὡς ἦν ἕνα προφητεύουσιν· Ἀγγαῖος μὲν θεόχρηστον ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς φέρων φωνὴν οὕτως ἔχουσαν· *Ἴσχυς, Ζοροβάβελ, δίδου ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι· καὶ ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐν μέσῳ ὑμῶν*. Ἡσαίας δὲ ἐξ ὁμοτίμων τῶν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων ὁμοτίμον τὴν ἀποστολὴν γεγενῆσθαι λέγων καὶ ἐν ὀλίγῃ ῥήσει πᾶσαν κοινωνίαν αὐτῶν ἐνδεικνύμενος καὶ βωῶν· *Καὶ τὸν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέν με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ*. Οὐ γὰρ ἀπλῶς δευτέρον ὀνόμασεν, Κύριος Κύριος καὶ οὕτω τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα καὶ τὰς ὑποστάσεις καὶ τὴν μίαν δηλώσῃ θεότητα καὶ θέλησιν. Δαυὶδ δὲ (καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ἀρτίζει τῷ τοιῷδε κεφαλαίῳ) καὶ ψόδης ἐμπλεα πάντα ποιεῖ καὶ ἐκφαίνει, ὅπη πίστεως ἔσχε, κατὰ τάσδε τὰς λέ-

(14) *Audi*. Denter. vi, 4. Græca editio pro ὁ Θεός σου, habet, ὁ Θεός ἡμῶν, id est *Deus noster*.

(15) *Mund. et supramundanum*. Id est, naturale, et supernaturale.

(16) *Dixit*. Gen. i, 6-8. Plura intermedia verba omittit Didymus.

(17) *Præcipit*. Numer. vi, 22-26. Græca editio : καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων... αὐτοῦ λέγων· Ὅπως εὐλογῆσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, λέγοντες αὐτοῖς· Εὐλογῆσαι, κ. τ. λ.

(18) *Divinam*. Sive, Deo affante prolatam, aut potius, a Deo editam : ut non omnino idem valeat θεόχρηστος, atque θεόπνευστος. Etenim χρᾶν est *responsa dare*, ut homines divinitus inspirati faciunt. Unde χρησμός, χρηστήριον, χρησαμῶδια, θεόχρηστος, et similia.

(19) *Confortare*. Agg. ii, 5 et 6. Sensum potius, quam verba recitat Didymus. Ac sane verba illa, καὶ ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός, id est, *et Verbum meum bonum*, in nulla ex Græcis editionibus leguntur. Didymus tamen ea citat alibi, nempe segm. 54 b, tanquam ex Scriptura deprompta. Græca porro Complutensis editio hoc in loco sic habet : Κατ' ἰσχυς, Ζοροβάβελ,.... δίδου μεθ' ὑμῶν εἰμι.... τὸ ῥῆμα ὃ δίδεθα πρὸς ὑμᾶς (aliæ editiones habent, ὁ λόγος, aliæ, τὸν λόγον ὃν διεθέμην ὑμῖν).... καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν.

(20) *Et nunc*. Isai. xlviii, 16. Complutensis editio habet : Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεός ἀπέσταλκέ με. Vocem vero, Κύριος, repetitam habet versiculo se-

quenti : Ὅπως λέγει Κύριος, Κύριος. Ast editio Francofurtensis anni 1597 iteratam dictionem Κύριος, habet in 16 versiculo, ut Didymus : cujus lectio Hebraico fonti magis consentanea est, in quo legitur nomen *Adonai* junctum nomini tetragrammato.

(21) *Spiritum suum*. Cum Græca duplicem possint habere significationem, ac veri queat tum, *Spiritus ejus*, ut habet Vulg. interpres, tum *Spiritum suum*, ego eam interpretationem hic sequor, quæ Didymo ipsi arrisit, ut apparet ex lib. *De Sp. sancto*, num. 26. Ibi enim hæc legitimus : « Ineffabili itaque, et sola fide nostro sermone credendum est, Salvatore dictum esse exisse a Deo, et Spiritum veritatis a Patre egredi, loquente : *Spiritus qui a me egreditur*. Cum enim dicere posset, *de Deo*, sive *de Domino*, sive *de Omnipotente*, nihil horum tetigit, sed ait, *de Patre*. » [Quæ cum in editis libris manca sint, supplenda sunt ex codice ms. nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ in quo post voces, *a Deo*, legitur : « et Spiritum veritatis a Patre egredi loquente : *Spiritus qui a me egreditur*. Et pulchre. *Qui de Patre*, inquit, *egreditur*. Cum enim etc.].... Salvatore quoque per prophetam loquente [sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum] : *Et Dominus misit me, et Spiritum suum*. Siqui enim non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus.

(22) *Suffragatur*. Codex, ἀρηγεῖτω. Sed manifestum mihiendum sustuli.

ἐν; ἐν μὲν ἰς φαλμῶν· Τίς θεός πάρεξ τοῦ Κυρίου; Καὶ τίς θεός, πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὁ θεός ὁ περιεωρῶν μὲ δύναμιν. Ἐν δὲ μὴ· Σὺ, ὁ θεός, ἀντιλήπτωρ μου εἶ. Ὁ θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με· ὁ θεός μου δεῖξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου· ἐν δὲ ζε· Ἄσπασε τῷ Κυρίῳ ὄμμα καινόν· ἴσπασε τῷ Κυρίῳ, πῶσα ἢ γῆ· ἴσπασε τῷ Κυρίῳ· εὐλογῆσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. [20 a] Τρίτον γὰρ ὀνομάσας, ἢ Κύριον, ἢ Θεόν, τὴν Τριάδα παρεδήλωσεν. Ἀλλὰ καὶ Ἄννα εἰς τὰς Βασιλείας προσευχομένη, τὴν Τριάδα ἐπεκαίετο, εἰποῦσα· Ἄδωναί, Κύριε, Ἐλωεὶ Σαβαώθ· ἐρμηνεύεται γὰρ τῇ Ἑβραϊκῇ φωνῇ τὸ, Ἄδωναί, Κύριος· καὶ πάλιν Ἑλλάδι φωνῇ εἶπα, Κύριος· καὶ τρίτον Ἑβραϊστὶ ἔφη, Ἐλωεὶ Σαβαώθ, ὅπερ ἐστὶ, Θεὸς στρατιῶν, ἡτοὶ δυνάμεων. Ἡδὲ δὲ νῦν

omnia replet, et, quæ illius esset ades, declarat his verbis: in psalmo quidem xvii: *Quis Deus (23) præter Dominum, et quis Deus præter Deum nostrum? Deus qui præcincit me virtute.* In lviii autem: *Tu Deus (24) susceptor meus es; Deus meus ostendet mihi in inimicis meis.* In xcv autem: *Cantate (25) Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra. Cantate, Domino: benedicite nomen ejus.* Ter enim nominando aut Dominum, aut Deum, Trinitatem significavit. Sed et Anna in Regnorum libris orans, Trinitatem invocavit, cum dixit: *Adonai (26), Domine, Elohi Sabaoth.* Hebraica enim vox, Adonai, vertitur Dominus (27), et rursus Græca voce dixit, Κύριος, hoc est, Dominus, et tertio Hebraice (28) dixit: Elohi Sabaoth, quod est,

(23) *Quis Deus.* Psal xvii, v. 34 et 36 (scu 32 et 33). Pro, καὶ τίς, Græca editio habet, ἢ τίς, id est, aut quis.

(24) *Tu Deus.* Psal. lviii, 40 et 44.

(25) *Cantate.* Psal. xcvi, 1 et 2.

(26) *Adonai.* I Reg. 1, 11. Complutensis editio pro his quatuor vocibus, binas tantum habet, ut Hebræum exemplar, Κύριε Σαβαώθ. Nonnullæ vero aliæ editiones habent, ut legit Didymus: in his tamen scribitur Ἄδωναί, et Ἐλωεὶ cum iota simplici.

(27) *Dominus.* Recte Didymus. Nam quamvis nomen דָּוָי, quod hic habet Hebræum exemplar, aliter vertendum sit; cum tamen Hebræi sacrosanctum illud nomen pronuntiare non auderent, usus obtinuit, ut ejus loco aliud a Christianis etiam pronuntiaretur, plerumque scilicet subrogaretur nomen דָּוָי Adonai, quod reipsa valet Dominus.

(28) *Hebraice.* Utrum Didymus Hebraicæ linguæ peritus fuerit, non videtur certo definiri posse. In ejus libro *De Spiritu sancto*, num. 43, hæc leguntur: *Quod si e diverso opposuerint [editi libri habent, opposuerint, sed legendum esse, opposuerint, ut habet noster codex, ex toto sermonis decursu patet], manifeste de Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creationem Spiritus illud, quod sequitur: Et annuntians in homines [edita exemplaria habent, in omnes homines: sed vocem illam, omnes, codex noster non habet, ac eam merito Vallarsius expungendam conjecit] Christum suum [in Hebræo habetur: *Annuntiat in hominem*; cod. noster: *Et annuntians in hominibus*] loquelam suam.* Porro hæc verba: *In Hebræo habetur*, et reliqua, Jacobus Basnagius ad interprete Hieronymo addita esse affirmat. Deinde vero (inquit ipse tom. I *Lect. antiqq.*, Canisii p. 202), aliquoties confugit ad textum Hebraicum, Didymo penitus ignotum.... observabat optime Hieronymus hæc in Hebræo non legi. Vide heterodoxi hominis nigram confidentiam hoc in loco. Primum affirmat, a S. Hieronymo adjecta dicenda esse ea verba: *In Hebræo, etc.*, si Hebraicam linguam Didymus ignoravit. Deinde textum Hebraicum Didymo penitus ignotum fuisse: quasi homo Alexandrinus Hebraicæ linguæ peritus esse omnino non putaverit. At quibus hæc argumentis probat Basnagius? Ἄνδρες ἔφη, ipse dixit. Hoc satis superque esse debet. Mihi quidem, ut verum fatear, tanta confidentia non satis probatur: sed brevis adnotationis angustia me liberius vagari non patiuntur: itaque perpaucas hæc subjunxisse sufficiat. Quod spectat ad primum, præ manibus habebat Didymus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis translationes, easque utebatur, ut constat e segm. 163 a hujus operis, et ex aliis, qui supersunt, illius libris, et fragmentis, utque aperte testatur Hieronymus in secundo adversus Iulianum. Quod attinet ad alterum, illud tantum

tanquam certum ausim asseverare, quotiescumque Hebraicas voces in hoc opere transfert Didymus, genuinam atque accuratam esse eam, quam affert, interpretationem, ut videre licet non tantum in hoc loco, sed etiam segm. 193 a, in voce *Osanna*; segm. 40 a, in vocibus *Bar Jona*; segm. 216 b, in voce *Abba*, etc. Quin imo id ipsum in ejus libro *adversus Manichæos* observavi, ubi agit de voce *Satanas*. At quæ in libro *De Spiritu sancto*, num. 44, scribit ipse de voce *Israel*, quæque ab Hieronymo adjecta esse neminem dicturum puto, in causa sunt, ut non certum quidem, probabilius tamen mihi videatur, Didymum Hebraicæ linguæ valde peritum non fuisse. Sed Vallarsius quoque in notis ad eum Didymi locum, pag. 123, verba illa: *In Hebræo*, et cætera, ab Hieronymo adjecta censet: nullam tamen rationem non affert, ut Basnagius. Adnotationem, inquit, ex Hebræo non ex Didymi ingenio, qui Hebraicæ litteras penitus ignorabat, sed utique ex Hieronymo profectis, mihi persuadeo. Nam S. quoque Ambrosius, qui lib. II De Spiritu sancto huic ex Amosi loco objectioni respondet, hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indicat non legisse, cum illam omnino dissimulet. Ita vir clarissimus. Sed ejus conjectura tanti ponderis esse non videtur, ut ob illam Hieronymum interpretem Didymi non fidelem habere cogamur; fidelis enim saue non fuisset, si quid de suo addidisset, præsertim cum ea de re lectorem in Præfatione non moneat. Non quæram nunc, an S. Ambrosius aliqua e Didymo revera mutuatus sit; consentientes enim hac in re viros doctissimos video: quin Rufinus ipse, libro II in Hieronymum, etsi Ambrosium, quem ab Hieronymo ipso suggillatum putabat, quodammodo teneat, id tamen non negat. Ne illud quidem quæram, an S. Hieronymus S. Ambrosium acriter ac mordaciter carpat, quasi multa ex Didymo furatum, etsi ægre adducat ut id credam, quidquid hac de re senserit Rufinus in Hieronymum exacerbatus. Illud tantum dicam, quamvis plura ex Didymo Ambrosium depromissis concedamus, non omnia tamen eum describere voluisse, quæ Didymus dictaverat. Didymus quidem objectum ab hæreticis prophetæ capitulum: *Creans Spiritum, et annuntians... Christum suum*, ita explicat, ut spiritus nomine ventum intelligat. At Ambrosius spiritus nomine Christi quoque animam accipi ibi posse contendit: nulla itaque ipsum necessitas adigebat, ut lectorem moneret, pro *Christum suum*, in Hebræo legi, *loquelam suam*. Quin imo eundem forsitan sensum esse censuit Ambrosius, sive legas, *Christum suum*, sive legas *loquelam suam*, aut *Sermonem suum*, aut, *Verbum suum*, id est, Filium: cum Didymo e contrario alius videatur sensus, si legas, *Christum suum*, alius vero, si legas, *loquelam suam*.

o *Deus exercituum*, aut *virtutum*. Quin et Elias A καὶ Ἡλίας ὁ Θεοβίτης ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν Ἱστορίᾳ, τῆς Σιδωνίας χήρας τὸν υἱὸν νεκρὸν ὄντα ἀναβιώναι εὐξάμενος, τρίτον ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὸν, καὶ οὕτως ἀνέστησεν· ἐκ τούτου μονονοχὶ σημάνας, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ προσευχῇ τὴν ζωοποιὸν ἐπεκαλέσατο Τριάδα, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς μὴ ἕλλως πιστεύειν καὶ δοξάζειν διδάξας. Καὶ τοῖς ὑδροφόροις δὲ παρακελεύμενος, *Δισσεύσατε*, καὶ, *Τρισσεύσατε*, τὰς τρεῖς πανυμνήτους ὑποστάσεις ἰσοδύναμους καὶ ὁμοίτιμους πανταχοῦ ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖν παρεδύλου. Εἰ δὲ βούλεσθε, γινώριμον ὑμῖν καὶ ἐκ θείας φωνῆς αὐτὸς τὸ κινούμενον ποιήσω. Ἐν γὰρ βίβλῳ Γενέσεως, ἐν τῇ πυργοποιίᾳ, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὰς μακαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηεν, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκῶς· *Δεῦτε καταβάτες συγγέωμεν ἐκὶ αὐτῶν τὰς γλώσσας, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον*. Καὶ Μωϋσῆς δὲ, τὴν ἰσότητά τῆς Τριάδος, ὡς ὁμαι, δηλῶν, ἐξέθετο μίαν ἀμπελον ἐν τρισὶ πυθμίαι, τοῦτον τοῦ ἄλλου πυθμένου οὐδαμῶν προβαθέστερον εἰρηκῶς· ἵνα μὴ τις τὴν ὑπόστασιν ταύτην ἐκείνης προτερεῦεν νομίση, ἀλλὰ τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντείνειν [20 b] θεότῃ πάντες πιστεύωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεόπνευστος Γραφή ἐκώλυσεν ἐν τῷ θεσιαστῆρι, ἐν ᾧ ἡ Τριάς δοξάζεται, ἀναβαθμούς ποιῆν· ὥστε μὴ ὡς ἐν βαθμοῖς διορίζεσθαι ἀνθρώπους, καθ' ὑπερίν τινα εἶναι τὰς θείας ὑποστάσεις. Καὶ ἀπλῶς ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τύπον φέρουσα τῆς Νέας, μυστικῶς καὶ προμηθεστάτως διαλέγεται· ἀνιτιτομένη μᾶλλον ἐν πολλοῖς, ἢ φράζουσα ἐν ταυτῷ· καὶ φράζουσα πλέον, ἢ περ ἀνιτισσομένη τὸ ὑστερον ἐκφανθὲν μυστηριον· ὅπως μὴτε πλήρη τῆ ἀθρόα προσβολῆ τοῦ ἀμυήτου, καὶ οὕτω ὄντως σταθεροῦς τε καὶ δεκτικῶς τῆς θεοπείας· μὴτε μὴν εἰς τὸ παντελὲς ζημιώση· τὸ μὲν γὰρ ἦν ἀπειρίας, τὸ δὲ ἀπανθρωπίας. Πολλάκις δὲ καὶ ἄπερ τυχὸν ἐνταῦθα ἡμῖν δυσεφίκτως ἐφρασε, δι' ἐτέρας γραφῆς τὴν λύσιν παρέσχετο. Ἡ δὲ Νέα οὐκ ἐτι ὡς ἐν σικῆ καὶ παραπετάσματι, ἀλλ' σαφῶς καὶ διαβήρῃ φράζει, ὡς μαρτυροῦσιν οὗτοι Παῦλος γράφων, Ῥωμαίοις μὲν, *Εἶπερ εἰς ὁ Θεός*· Γαλάταις δὲ καὶ Κορινθίοις· *Ὁ Θεὸς εἰς ἐστίν*. Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίοις τὸ δεύτερον· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν*. Ἐνταῦθα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, πρῶτον ἐμνημόνευσεν τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, εἶτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ· *κοινωρία*

(29) *Historia*. III Reg. xvii, 21. Eodem modo Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, num. 31, hunc librum citat. Οὐκ ἀπὸ τῆς τρίτης (inquirit) τῶν Βασιλειῶν Ἱστορίας; κ. τ. λ. *Nonne ex tertia Regnorum historia?* etc.

(30) *Iterum*. III Reg. xviii, 34. Complutensis editio habet, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσεύσατε*. Nonnullæ aliæ, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσώσατε*.

(31) *Venite*. Gen. xi, 7. Complutensis editio: *Δεῦτε*, καὶ *καταβάτες* συγγέωμεν αὐτῶν γλώσσαν... ἕκαστος τῆς φωνῆς. Nonnullæ aliæ editiones habent ut legit Didymus.

(32) *Propaginitibus*. Gen. xi, 9 et 10.

(33) *Profundiozem*. Vox, *προβαθῦς* deest in vul-

gatis lexicis, aut nullo exemplo illustrata affertur, ut in Patricii lexico.

(34) *Scriptura*. Exod. xi, 26. Eodem plane modo, quo Didymus, hunc Exodi locum accepit auctor *Glossarum in Exodum*, anno 1756, in *Fasciculo anecdotorum* a me editus. *Nihil*, inquit pag. 116. in *Trinitate superioris, nihil inferioris credendum est, ne gradus faciamus, sicut Arius, dicendo Patre Filium minorem, et Filio Spiritum sanctum*.

(35) *Eodemque*. In Græco, ἐν ταυτῷ, quod sumi etiam potest adverbii instar, ut valeat, *simul, una, sive, ut Vulg.* interpres loqui solet, in *num.*

(36) 24, *Eorum*. In Græco, ἄπερ, pro ὧνπερ. Vide not. 7 pag. 30.

ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ εἶπε ἡμεῖς τῆς μᾶς θεότητος, καὶ δόξης, καὶ βασιλείας· ποία γὰρ ἄλλη ἐπὶ Θεοῦ κοινωρία; Ἐφεσίοις δέ· Ἐἰς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεός καὶ Πατήρ πάντων, ὁ [21 a] ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πάνσιν. Εἶτα τοῖς αὐτοῖς· Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεόν καὶ Πατέρα, ἐξ οὗ πάντα πατριά ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ἐνομάσται, Ἰησοῦ δὲ ὡς ἡμῶν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἕσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις. Ὡς πάλιν ὁμοίως, διὰ τὸ ἰσοτιμῶν τῶν ὑποστάσεων, μετὰ τὸν Πατέρα, πρώτου τοῦ Πνεύματος, καὶ οὕτως τοῦ Υἱοῦ ἐμνημόνευσεν. Καὶ πάλιν Κορινθίοις· Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνισασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Ἐβραίοις δέ· Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλων λαλήσει λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πάντα παράδοσις καὶ παρακοή ἐλάλη ἐνδοκῶν μισθαποδοσίαν· πῶς ἡμῖς ἐκφραξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; Ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὅπου τῶν ἀκουσάντων, εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, συναμμετροῦντος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις τε καὶ τέρασι, καὶ κοιλίαις δυνάμεσι, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. Διὰ οὖν τοῦ Κυρίου, δεδῆλωται ὁ Υἱός· διὰ δὲ τοῦ Θεοῦ, ὁ Πατήρ· εἶτα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὁ Υἱός δὲ ἔδειξε, τὴν μὲν μὴν θεότητα, διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Τί με λέγεις ἀγαθόν;* οὐθεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός· τὰς δὲ ἰσοτιμίας καὶ ἰσοδύναμους τρεῖς ὑποστάσεις, διὰ τῆς περὶ τὸ βάπτισμα διδαχῆς· μὴ εἰπὼν δὲ πειραστικῶς ἐξετά-

dem (37) *unus est Deus*. Galatis vero, et Corinthiis: *Deus* (38) *unus est*. Et rursus in secunda ad Corinthios: *Gratia* (59) *Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio* (40) *sancti Spiritus cum omnibus vobis*. Hic ob identitatem deitatis primum nominat Filium, deinde Patrem ac postea sanctum ejus Spiritum. *Communicationem* autem, seu communionem Spiritus sancti cum Patre et Filio, dum dixit, unius deitatis, et gloriæ, et dominationis, seu regni communionem indicavit: quæ enim alia est in Deo *communio*? Ad Ephesios vero: *Unus* (41) *Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus, et Pater omnium, qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus* (42). Deinde ad eosdem: *Hujus* (43) *rei gratia flecto genua mea ad Deum et Patrem* (44), *ex quo omnis paternitas in cælis, et in terra nominatur, ut det vobis secundum divitias gloriæ sue, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorum hominem* (45) *habitare Christum per fidem in cordibus*. Hoc in loco rursus simili ratione ob æqualitatem honoris, qui singulis personis debetur, post Patrem prius meminit Spiritus, deinde Filii. Et rursus ad Corinthios scribens: *Obsecro* (46) *autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum*. Ad Hebræos autem: *Si enim* (47), *qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio, et inobedientia accepit justam mercedis retributionem; quomodo nos effugietis, si tantam neglexerimus salutem? quæ cum initium acceperit, ad loquendum per Dominum, ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus juxta suam voluntatem*. Porro hic *Domini* (48) vocabulo significatur Filius, *Dei*

(37) *Signidem*. Rom. III, 30. Græca editio ἐπέπερ. pro, εἶπερ.

(38) *Deus*. Galat. III, 20, et I Cor. VIII, 4 et 6.

(39) *Gratia*. II Cor. XIII, 43. Græca editio omittit vocem, ἡμῶν, quam et Vulgatus legit, et Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 16, ubi edita exemplaria habent, *sit semper cum omnibus vobis*: sed codex noster omittit binas voces, *sit semper*, ut eas omittit Didymus hoc in loco.

(40) *Communicatio*. Ita vertit Vulg. interpres, ac Hieronymus in Didymi libro jam laudato. Vox tamen *communicatio* Didymi scopo accommodatior hic videtur.

(41) *Unus*. Ephes. IV, 5 et 6.

(42) *In omnibus*. Græca ed. addit ὡς, id est, vobis. Vulgatus int. nobis.

(43) *Hujus*. Ephes. III, 14-17. Hoc Scripturæ testimonium, ac duo quæ proxime antecedunt, simili modo Macedonianis objicit Didymus in libro *De Spiritu sancto*.

(44) *Ad Deum et Patrem*. Græca editio: Πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et paulo post: Ἰνα ὡς· quo modo dictavit Didymus segm. 27 a. Vide et segm. 88 a.

(45) *In interiorum hominem*. Ita Vulg. interpres. Hieronymus vero in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 24, vertit, *in interiori homine*, atque hæc verba jungit non cum iis quæ antecedunt, sed cum

his quæ sequuntur. Hæc enim ibi legitur: « Nec non et illud considerandum, quod in corde, et sensu [cod. noster: *et in sensu*] habitare non potest creatura, nisi Deus, et Sermo ejus, in Spiritu sancto.... Per fidem quippe habitare Christum in interiori homine in Spiritu, ait Apostolus ita scribens: *In Spiritu in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris* [codex noster mendose, ut videtur: *nostris*]. Ipse quoque, et reliqua.

(46) *Obsecro*. Non in Epistolis ad Corinthios scriptis hæc exstant, sed Rom. XV, 30. Vide notam 17, pag. 3.

(47) *Si enim*. Hebr. II, 2-4.

(48) *Domini*. Simili modo Pauli verba accipit in libro *De Spiritu sancto*, num. 13, ubi hæc leguntur: « Unde et Apostolus [codex noster habet, *Paulus*]... alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: *Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis*.... Et post alia: *Quomodo nos effugietis, tantam negligentes salutem? quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum*.... Hoc enim quod ait, *cui angelorum*, quæ accipitur, ac si diceret [cod. noster: *dixerit*]: *Nulli*: per angelicum nomen significans omnium substantiam invisibilium creaturarum. Neque enim ulli [emendatum est ex nostro codice sic: *Neque enim nulli*] quidem angelorum, et aliarum eisdem rationabilium creaturarum dixit Deus: *Sede a dextris meis*. In commune itaque Sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ:

autem voce Pater : deinde auctoritas, quam ex semetipso habet Spiritus sanctus, ejusque omnipotentia, declaratur, Quin Filius quoque unam quidem deitatem ostendit dicendo : *Quid me (49) dicis bonum? nemo bonus, nisi unus Deus* : trium autem personarum æqualem dignitatem, ac potentiam ostendit per ea, quæ docuit de baptismo (50). Cum vero legisperito, qui eum tentando interrogaverat, non responderit : Ne dicas me bonum; sed : *Quid me dicis bonum?* ostendit hac responsione et semetipsum bonum esse æque ac Patrem, et ex Patris bonitate suam patet bonitatem, et se bonum a bono (51) generatum esse demonstrat. Si enim, inquit, nosti me bonum, et non cum magistri voce connectis hanc vocem (eo sensu quo dictum est illud : *Euge, (52) serve bone*; et illud : *Bonus (53) homo ex bono thesauro cordis profert bonum*; et illud : **51 Bonus erat (54) Samuel cum Deo, et hominibus**; et illud : *Bonus erat Saul (55) filius Cis ex tribu Benjamin, magis procerus inter omnes Israelitas ab humero et sursum*; et illud : *Bonus canis (56) vivus super leonem mortuum*) : Nihil adimas primario bono, sed sicut Deum me agnosce, non alium deitate a Patre, sed hypostasi : una est enim amborum divinitas; alioquin primum bonum jam non unum esse invenietur : legisti enim, inquit, allucubi, *Bonum esse (57) tibi confidere in Domino, quam confidere in homine* : nam *adhærere (58) Deo bonum est* : ac vos ego me tanquam bonum sequi, et post me venire, semper hortatus sum. Propterea non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater; sed (59) : *Nemo bonus, nisi unus Deus* : quemad-

Sede a dextris meis. Et hoc in commune de creatura pronuntians [sic eninendo ex nostro codice; editi enim libri habent : *de creatura. Et pronuntians*], de omnibus invisibilibus creaturis ait, eas esse administratores [cod. noster : *administratorios*] spiritus.... Quomodo igitur alius est ab universis creaturis : *Dominus, per quem principium ad loquendum accepit* [cod. noster, *accepit*] illa magna salus...; sed et *Deus, qui testimonium perhibet signis et portentis* isti salutis, alius est ab omnibus administratoris spiritibus : Sic et *Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis* [cod. noster, *concisionum*] partes, sed per communionem, quibus eum præstare decreverit, alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus [codex noster : *dispertitur diffusus*].

(49) *Quid me.* Matth. xix, 17; et Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19.

(50) *De baptismo.* Matth. xxviii, 19, *Baptizantes eos in nomine Patris*, et reliqua.

(51) *Bonum a bono.* Eadem plane scribit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 53. *Bonus, inquit, Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est.*

(52) *Euge.* Matth. xxv, 21, et alibi.

(53) *Bonus.* Matth. xii, 35. Græca editio pro, *προφέρει τὸ ἀγαθόν*, habet, *ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ*, Vulgatus vero int. *profert bona*.

(54) *Bonus erat.* I Reg. ii, 28 (seu 26). Complutensis editio habet : *Ἦν ἀγαθὸν (nempe τὸ παιδάριον Σαμουὴλ) μετὰ Κυρίου καὶ ἀνθρώπων.* Vulgatus interpres : *Placebat tam Domino, quam hominibus.*

(55) *Bonus erat Saul.* Vide I Reg. ix, 1 et 2.

σταντι τῷ νομικῷ, Μὴ με λέγε ἀγαθόν, ἀλλὰ, **Τί με λέγεις** [21 b] *ἀγαθόν*; Ἐδείξεν ὡς καὶ αὐτὸς ἀγαθός ἐστιν ἐν Ἰσραὴ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος ἐκφαίνεται ἡ αὐτοῦ, καὶ δείκνυται ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀγαθὸς γεγεννημένος. Εἰ γάρ, φησὶν, οἰδᾶμε ἀγαθόν, καὶ μὴ συμπλέκεις τῷ διδασκάλῳ τῆ λέξιν (ὡς τὸ, *Εὐ, δοῦλε ἀγαθὸς* καὶ ὡς, *Ὁ ἀγαθὸς ἀνθρώπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θεσανου τοῦ καρδίου προφέρει τὸ ἀγαθόν* καὶ ὡς, *Ἀγαθὸς ἦν Σαμουὴλ μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων* καὶ, *Ἀγαθὸς ἦν Σαουλ υἱὸς Κεὶς, ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν, ὑψηλότερος πάντων τῶν Ἰσραὴλ ὑπὲρ ὧμων καὶ ἐπάνω* καὶ, *Ἀγαθὸς κύων ὁ ζῶν ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν τεθηλαῖα*), μὴδὲν παραιροῦ τοῦ πρωτουργοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ὡς Θεόν με ἐπίγνωθι· μὴ ἄλλον τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς. ἀλλὰ τῇ ὑποστάσει· μία γάρ ἡ ἀμφοτέρων θεότης· ἐπεὶ οὐκ ἐστὶ τὸ πρῶτον ἀγαθόν, ἐν εὐρίσκειται. Ἀνεργῶν γάρ που, φησὶν, ὡς Ἀγαθὸν σοὶ πεποιθέναι ἐπὶ τὸν Κύριον, ἡ πεποιθέναι ἐπ' ἀνθρώπον. Τὸ γάρ προσκολληθῆσαι τῷ Θεῷ, ἀγαθόν ἐστίν· καὶ ὡς ἀγαθῷ, ἀκολουθεῖν μοι, καὶ κατοπιν μου βαίνειν ὑμᾶς ἀεὶ προέτρεψα. Διὸ οὐκ εἶπε μὲν, Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ Πατήρ, ἀλλ', Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός· ὡς καὶ ἐν ἄλλῃ που λέγει· *Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τοὺς ἐμοὺς λόγους*; Ἡ γὰρ κρίσις, φησὶ, κατὰ μετοχὴν τὴν ἀγαθότητα ἔχει, ἀπομιμουμένη πρὸς δύναμιν τὴν ἐαυτῆς, εἰ θέμις εἴπειν, τὴν ἐμφυτον καὶ τελείαν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, καὶ δι' αὐτῆς σωζομένη· καὶ ἐστὶν ὑπαρχὴς τὸν ἐν αὐτῇ ἀγαθοῦ, τὸ μετέχειν τῆς τοῦ Θεοῦ, προσκολλημένη αὐτῷ τῇ ὑπακοῇ καὶ τῷ πρὸς

Inde enim hæc protulit Didymus, sensum tamen potius allegans, quam verba. Sic enim habet Complutensis editio : Καὶ ἦν ἀνὴρ ἐκ τῶν υἱῶν Βενιαμὴν, καὶ ὄνομα αὐτῷ Κεὶς.... καὶ τοῦτω υἱὸς, καὶ ὄνομα αὐτῷ Σαουλ... ἀγαθός, καὶ οὐκ ἦν ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπὲρ αὐτῶν, ὑπερωμίαν καὶ ἐπάνω ὑψηλὸς ὑπὲρ πάντων τὴν γῆν.

(56) *Bonus canis.* Ecclesiastis ix, 4. Græca editio : *Ὁ κύων ὁ ζῶν, αὐτὸς ἀγαθὸς ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν νεκρόν.*

(57) *Bonum esse.* Psal. cxvii, 8.

(58) *Adhærere.* Psal. lxxii, 28.

(59) *Nemo.* Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19. Similiter modo Ambrosius lib. ii *De fide*, cap. 1, scripsit : *Et ideo circumspectione cælesti non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater; sed : Nemo bonus nisi unus Deus.* Quod si quinque S. doctoris libri *De fide*, aut liber *De incarnationis Dominicæ sacramento*, imo liber ipse *De mysteriis*, cum tribus hisce theologi nostri libris conferrentur, non pauca invenirentur utrobique similia. Nunquid ergo, quemadmodum Ambrosius ipsum in suis *De Spiritu sancto* libris aliqua ex Didymo depremississe fatentur eruditi theologi, idque S. Hieronymi, aut Rufini, aut utriusque scilicet, aut, quod verisimilius credere me juvat, Rufini duntaxat testimonio confirmatur; ita aliqua eundem Ambrosium in libris *De fide* ex hoc Didymi opere, aut ex duobus libris *contra Arianos* scriptis depremississe statim conjiciemus? Testatur (sateor) Rufinus aliqua sanctum illum Methodianensem episcopum ex Græcis Patribus in opera sua derivasse, dum hæc de ipso scribit lib. ii in *Hieronymum : Qui* (alii legunt, *quod*) *etiam secutus est Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo*

αὐτὸν ἐρωτοῖ. Ἐγράφη γὰρ ὡς *Οἱ μακρύνοντες ταυ-*
τοῖς ἀπὸ σου ἀπολοῦνται· καὶ, Μακρὰν ἀπέχει
ὁ θεὸς ἀπὸ ἀσεβῶν· καὶ, Μακρὰν [22 a] ἀπὸ
ἀμαρτωλῶν ἢ σωτηρία. Δῆλον δὲ, ὡς σθένει καὶ
 ἀκρίβει, διὰ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐναντιώσω, καὶ τὸ
 πρὸς ἀρετὴν βράδος· ἀλλ' οὐ τόπω. Ὅτι δὲ καὶ αὐ-
 τὸς ἀγαθὸς ἐστίν, ἅτε φύσει τῷ ἀγαθῷ Πατρὶ ὑπάρ-
 χων ἐν, αὐτὸς τε ἐν Ματθαίῳ λέγει· *Εἰ ὁ ὀφθαλμὸς*
σου πικρὸς ἐστίν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι; καὶ πάλιν·
Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις
οὐα ἀραιρηθήσεται ἀπ' αὐτῆς. Ἐλεγε δὲ ἀγαθὴν
 μερίδα, ταυτὸν. Καὶ συνεξαγγέλλουσι δὲ αὐτῷ οὐκ
 ἀνανεῖς ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ σφόδρα προσομιλήσαντες
 τῷ θεῷ Πνεύματι· οἱ δὲ εἰσι μεταξὺ τῶν ἄλλων
 τῶν συνοπαδῶν αὐτοῖς, ὅτι· Ὁ Ἰεροσόλυτης ἐν ριζῷ
 ψαλμῷ· *Ἐξομολογήσῃς τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς·*
καὶ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγαθὸς Κύριος τοῖς ὑπομένον-
σιν αὐτόν, ψυχῇ ἐκλήτουσῃ αὐτόν· καὶ Ἰσαίας·
Κίριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ. Ὅτι δὲ
 καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἀγαθὸν ὑπάρχει, ὁ
 μητροτευθεὶς Δαυὶδ ἐν κ' ψαλμῷ μελωδεῖ· *Τὸ*
Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῆ εὐ-
θείῃ. Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ ἀγαθὸν ἐστίν ἡ αἰώνιος
 ζωὴ, καὶ τὰ ῥήματα τοῦ Υἱοῦ· (ἐφη γάρ· Ἐγὼ

A modum et alibi ait : *Quid me (60) dicitis, Domine;*
 Domine, et non facillis sermones meos? Creatura
 enim, inquit, per participationem habet bonitatem,
 imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita
 loqui fas est, innatam et perfectam Dei bonitatem,
 et per hanc salva facta (61) : Bonum autem, quod in
 ipsa 52 existit, in eo situm est, ut illius bonitatis,
 quæ Dei est, particeps fiat, ei per obedientiam, et
 per amorem erga ipsum, adhærendo. Scriptum est
 enim : *Qui elongant (62) se a te, peribunt ; et :*
Longe (63) abest Deus ab impiis ; et : Longe a pec-
catoribus (64) salus. Manifestum porro est, de ha-
 bitu, et affectu hæc dici, eo quod bono contrarii
 sint, et ad virtutem tardi peccatores, non autem de
 loco. Quod autem et ipse bonus sit, utpote natura
 B unum cum bono Patre, ipsemet in Matthæo dicit :
 An oculus (65) tuus nequam est, quia ego bonus
 sum? Et rursus : *Maria (66) bonam partem elegit,*
quæ non auferetur ab ea. Semetipsum autem dixit
 bonam partem. Idem vero, ac ipse, prædicant viri
 non obscuri, sed divino Spiritui valde familiares :
 nempe, præter alios, qui ipsos sequuntur, Isai. Sac-
 cer Psaltes in cxvii psalmo : *Confitemini (67) Do-*
 mino quoniam bonus. Et in eodem : *Bonus est (68)*

hec debuit tua esse summa cura... ut pro hac cau-
 sa interpretareris librum Didymi De sancto Spiritu,
 ut facta illius cognosceretur. Ita Rufinus. Quod si
 illud etiam dicere liceret, quod mihi magni illius
 doctoris opera legenti contingit, adderem, plures
 identidem locutiones in eo occurrere, quæ fastidio-
 sis quidem Latinorum grammaticorum auribus du-
 riorculæ videntur, sed mihi non minus sapiunt
 quam cætera, quod scriptorem in iis, etsi minus
 Latini, agnoscere videar Græcæ exprimentem. Atque
 ut id magis perspicuum sit, quod volo, unum sal-
 tem afferre exemplum opus est. In extremo libro
 De incarnationis Dominicæ sacramento hæc de Spi-
 ritu sancto scribit Ambrosius : *Spiritus intelligen-*
tia, sanctus... subtilis, bene mobilis, disertus... invio-
labilis... possibilis, stabilis, integer, et reliqua. Quis,
 quæso, intelliget, cur Spiritus sanctus *subtilis, bene*
mobilis, inviolabilis, possibilis, stabilis, integer, di-
 catur ab Ambrosio, nisi ab eo respici Græcæ vo-
 ces, λεπτόν, εὐκίνητον, ἀπήμαντον, δυνατόν, βέ-
 βαιον, ἄρτιον animadvertat? Quin etiam interdum
 Græcæ ipsas voces a Græcis Patribus adhibitæ ap-
 ponit. Nemo tamen, opinor, distinebitur, facili ne-
 gotio fieri posse, ut, cum duo eadem de re scribunt,
 similia, aut etiam aliquando eadem excogitent.
 (60) Quid me. Luc. vi, 46, ubi Græca editio : *Τί δέ*
με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω ; id
 e i, *Quid autem vocatis me, Domine, Domine ; et non*
facitis quæ dico? Clemens quoque Alexandrinus in
 septimo Stromatum bis allegans hunc locum, nempe,
 pag. 901 et 896, pro καλεῖτε, habet, λέγετε.
 Nam primo in loco sic citat : *Τί με λέγετε, Κύριε,*
Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω ; in secundo autem :
Τί με λέγετε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὸ θέλημα τοῦ
Πατρὸς μου ;
 (61) *Imitatione exprimens... salva facta, etc.* Affi-
 nis scribit Didymus in Enarratione in primam Joan-
 nis Epistolam ad caput tertium. Scriptoris autem
 hæc sunt in bello adversus Manichæos exercitati,
 qualis erat Didymus, et nefanda Basilidis, Valen-
 tiani, Marcionis dogmata, totamque illam errorum
 colluviem tacite abominantis. Quorum alii creaturas
 natura, non electione, non libera voluntate, malas
 comminiscabantur, ut Manichæi ; alii natura homi-
 nes salvos fieri, ut Valentinus, teste Clemeute in

quinto Stromatum ; alii natura fideles et electos
 esse, ut Basilides. Idcirco subjungit Didymus : *ipsi*
per obedientiam... adhærendo, et cætera. In libro
 quoque *De Spiritu sancto*, num. 45, veluti argumenti
 sui parumper oblitus, ab eo ad Manichæorum con-
 futationem digreditur. *Arguendus est, inquit, ex*
presenti capitulo hæreticorum error, qui... alium
Deum bonum, alium justum esse [vocem, esse, addo
ex nostro codice] finxerunt..... Salvatore etiam in
Evangelio justum, et bonum Patrem liquido atte-
stante : Pater juste, mundus [cod. noster : Et mun-
dit, ut legitur in Græcis Bibliis] te non cognovit..
Et hæc quidem e latere contra hæreticos strictim dic-
ta sunt [cod. noster : sint]. Tempus autem est, etc.
 Enarratio vero in primam Petri Epistolam, cap. ii,
 ad ea verba, *genus electum*, et cætera, hanc habet
 digressiunculam : *Fugiendum est itaque de naturis*
loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam,
sem malam naturam, etiam propter præsentēs voces.
Nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis mun-
ere possidetur. Quin imo in iis Enarrationibus iden-
 tidem ad hunc ipsum sermonem redit. Vocabulum
 vero illud, ἐμψυτον, valet, *innatam*, nempe *natura-*
lem, cujusmodi non est creaturæ bonitas, ἐμψυτος,
 seu *naturalis*, immerito dicta ab hæreticis.
 (62) *Qui elongant.* Psal. lxxii, 26 [seu 27]
 (63) *Longe.* Prov. xv, 52 [apud Vulg. 29].
 (64) *Longe a peccatoribus.* Psal. cxviii, 154 [seu
 155]. Francofurtensis editio habet : ἢ σωτηρία.
 Sed Complutensis, ut legit Didymus.
 (65) *An oculus.* Matth. xi, 15. Nonnullæ editio-
 nes pro ei, habent ἢ.
 (66) *Maria.* Luc. x, 42.
 (67) *Confitemini.* Psal. cxvii, 1 et 29. In libro
 quoque *De Spiritu sancto*, num. 53, ad Filium
 refert Didymus hunc psalmi locum.
 (68) *Bonus est.* Non in Psalmis hæc exstant, sed
 in Jeremiæ Thren. iii, 25, ubi Complutensis editio
 habet, ψυχὴ ἢ ζητήσαι, id est, *anima quæ quæret.*
 Francofurtensis : ψυχὴ ἢ ζητήσαι, id est, *animæ,*
quæ quæret. Vulgato interpreti consentit cæcus
 noster, quem si memoria fefellerit hoc in loco, non
 fefellerat tamen in libro *De Spiritu sancto*, cum 45 ;
 ibi enim hoc testimonium citat ex Jeremia.

Dominus expectantibus eum, animæ exquirenti illum. Et Isaias : *Dominus* (69) *iudex bonus domui Israel.* Quod autem sanctus quoque Dei Spiritus bonus ait, memoratus David in xxiv psalmo canit : *Spiritus* (70) *tuus bonus deducet me in terra recta* (71). Ad hæc, si bona est vita æterna, ac si bona sunt verba Filii (ait enim : *Ego sum* (72) *vita* : et **53** rursus : *Verba* (73), *quæ locutus sum vobis, Spiritus sunt, et vita sunt*) ; ac si bona est sancti Spiritus sanctificatio, ejusque in illuminatione, seu baptismo, operatio (nam una cum aliis personis in eo commemoratur, utpote cooperans) ; atque insuper si bona est cælestium donorum distributio (74) : omnino dicendum est, Filium, et Spiritum sanctum bonum esse. Neque vero ex auditu tantum didicimus, sed etiam oculis, quoad ejus fieri potest, spectavimus in veneranda, et consubstantiali Trinitate personarum proprietatem : Patris quidem, cum e cælis ait : *Hic est* (75) *Filius meus dilectus* : Unigeniti autem ipsius, cum in terra baptizatus est : sancti vero illius Spiritus, qui unus et solus Spiritus dicitur, cum in columbæ specie (76) descendit, et mansit super ipsum unigenitum Deum et Filium. Nam thesaurus quoque Davidicus in lxxiv psalmo hujus rei fidem facit ; quod illum scilicet, qui ex nobis terrenis carnem sumpsit, Deus Pater testatus est esse suum Filium. Notus autem omnibus est locus, qui sic se habet : *Veritas* (77) *e terra orta est, justitia e cælis descendit*. Similiter, quia deitatis discrepantia non est in tremenda, et immaculata Trinitate, aliquando Patrem cum Filio revelant divina oracula, ut cum ait David quidem : *Dixit* (78) *Dominus Domino meo* : *Sede a dextris meis* : Paulus autem : *Gratia* (79) *vobis, et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo.* Aliquando vero Patrem cum Spiritu sancto conjungunt : ut cum Aggæus prophetat : *Quoniam* (80) *ego vobiscum sum, dicit Dominus omnipotens, et Spiritus meus stetit in medio vestrum.* Et rursus : *Non in virtute* (81) *magna, neque in robore, sed in Spi-*

ritus sum vobis, spiritus, et vita sunt. **A** εἰμι ἡ ζωὴ· καὶ πάλιν· τὰ ῥήματα, ἃ λελάληκα ὑμῖν, Πνεῦμά ἐστι, καὶ ζωὴ ἐστι)· καὶ εἰ ἀγαθὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ ἀγιασμός, καὶ ἡ ἐν τῷ φωτισματι ἐνέργεια (συμμηνημονεύεται γὰρ ὡς συνεργὸν), ἐτι δὲ καὶ ἡ διανομὴ τῶν οὐρανίων δωρημάτων· πάντως ἀγαθὸς ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐκ ἀκοῆ δὲ μόνον ἐδιδάχθημεν, ἀλλὰ καὶ ἐθεασάμεθα, ὡς ἐγγωρεῖ τῆς σεπτικῆς καὶ ὁμοουσίου Τριάδος τὸ ἰδικὸν τῶν ὑποστάσεων· τοῦ μὲν Πατρὸς ἐξ οὐρανῶν λέγοντος· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός*· τοῦ δὲ Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐπὶ γῆς βαπτιζομένου· [22 b] τοῦ δὲ ἐνὸς καὶ μόνου ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ κατιόντος ἐν εἰδει περιστερᾶς, καὶ μένοντος ἐπ' αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱόν. Καὶ Δαυιτικὸν γὰρ θησαύρισμα ἐν πᾶσι τοῦτο πιστοῦται ψαλμῷ· *ὅτι ὁ σαρκωθεὶς ἐκ τῶν γηϊνῶν ἡμῶν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐμαρτυρεῖτο Υἱός. Γνώριμος δὲ πᾶσιν ὁ λόγος, ἔχων ὕδωρ· Ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλε, δικαιοσύνη ἐκ τῶν οὐρανῶν διέκλυθεν.* Ὁμοίως, διὰ τὸ μὴ εἶναι διαφορὰν θεότητος τῇ φρικτῇ καὶ ἀχράντῃ Τριάδι, ποτὲ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκφαίνουσι· τὰ λόγια, ὡς ὅταν λέγῃ, Δαυὶδ μὲν· *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· Παῦλος δὲ· Ἐλεος ἔστω, καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ποτὲ δὲ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνάπτουσιν, ὡς ὅταν Ἀγγαῖος προφητεύῃ· *Διότι ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐπέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν· καὶ πάλιν· Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλη, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματι μου, εἶπε Κύριος παντοκράτωρ.* Ἐγγρονιστέων τῷ ῥητῷ. Ἐπειδὴ γὰρ ἔστιν ὅτι οἱ ἑτερόδοξοι, τοῦ Πνεύματος σὺν τῷ Πατρὶ μνημονευομένου, φασὶν ἀνυπόστατον δυνάμιν τινα δηλοῦσθαι, ἡσφαλισμένως ἔχει τὸ προκείμενον ῥητόν. Καὶ Ἡσαίας· *Καὶ τὸν Κύριος ἀπέσταλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ἐκεῖ συνήρτησαν ἔλαρον, καὶ ἔδωσαν τὰ πρόσωπα ἀλλήλων· ἀριθμῶν παρήλθοσαν, καὶ μία αὐτῶν οὐκ ἀπόλωτο· ἑτέρα τῆν ἑτέραν οὐκ ἐξί-**

(69) *Dominus.* Frustra hæc quæsieris in Vulgata translatione. Græca LXX ea habet Isa. LXIII, 7.

(70) *Spiritus.* Psalmo non xxiv, sed cxlii, vers. 12 [seu 16].

(71) *In terra recta.* Aut, *in terram rectam*, ut est in Vulg. int., utque Hieronymus transfert in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 53, ubi cum Didymus prius sic citasset : *Spiritus tuus bonus deducet* (sive, ut habet noster codex ms. biblioth. S. Salv. Bononiæ, *dirige*) *me in terram rectam*; statim subdit : *Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse : Spiritus sanctus tuus.* Codex quidem noster caret voce illa, *sanctus*, sed mendose, ut reor. Nimirum pro τὸ ἀγαθὸν aliquos scripsisse τὸ ἅγιον, conjicio. Quam lectionem mendosam Didymus comperisset, si Hebraicum fontem adiisset. Hieronymus vero, si qua in translatione ejus libri emendare voluisset, ut aliqui suspicati sunt, locum illum Didymi alio nunc modo legeremus.

(72) *Ego sum.* Joan. xi, 25 ; et xiv, 6. *Ego sum...* *vita.*

(73) *Verba.* Joan. vi, 63 [sen 64]. Græca editio pro, λελάληκα, habet, ἐγὼ λαλῶ. Vulgatus legit, ut Didymus, cum transtulerit : *Verba, quæ ego locu-*

tus sum vobis, spiritus, et vita sunt.

(74) *Distributio.* Vide I Cor. xii.

(75) *Hic est.* Matth. iii, 17.

(76) *In columbæ specie.* Matthæus, Marcus, et Joannes Spiritum sanctum descendisse aiunt ὡς περιστεράν, id est, sicut columbam : Lucas vero, σωματικῶ εἶδει ὡς περιστεράν, id est, corporali specie sicut columbam. Negant itaque nonnulli recentiores *columbæ speciem* a Spiritu sancto assumptam esse. At Didymus id expresse affirmat.

(77) *Veritas.* Psal. LXXXIV, 12. Græca editio habet : Καὶ δικαιοσύνη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

(78) *Dixit.* Psal. cix, 1.

(79) *Gratia.* Rom. i, 7. Græca editio habet : Πατὴρ ἡμῶν, ut et I Cor. i, 3, et Coloss. i, 2, ubi eadem plane repetit Paulus. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 16, ea citans Didymus omittit vocem ἡμῶν, seu nostro.

(80) *Quoniam.* Agg. ii, 5 et 6, ubi nonnulla sunt intermedia, quæ omittit Didymus. Complutensis editio pro Παντοκράτωρ, id est, Ὀμπιπότενος, habet : τῶν δυνάμεων, id est, virtutum, sive exercituum. Sed aliæ editiones habent ut legit Didymus.

(81) *Non in virtute.* Zachar. iv, 6. Græca editio-

τησαν· διδοτε Κύριος ἐνστελλαιτο αὐταῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν αὐτάς. Παῦλος δὲ Κορινθίους· Οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκᾷ ἐν ὑμῖν; Καὶ πάλιν [23 a] Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχεται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἀγίου· καὶ πάλιν· Ἐμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Ἄλλοτε δὲ μόνον τὸν Υἱὸν ὀνομάζουσιν, ὡς ἦν ἱνα Ἡσαίας προφητεῖη· Καὶ νῦν, Κύριος, πατήρ ἡμῶν εὐ, ἡμεῖς δὲ πηλὸς ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Παῦλος δὲ Γαλάταις· Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐκεδέσασθε. Ἄλλοτε σὺν τῷ ἀγίῳ Πνεύματι τὸν Μονογενῆ κηρύττουσιν, ὡς ἔσαν Παῦλος Κορινθίους μὲν ἐπιστέλλη· Ἄλλα ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἠγάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· Ῥωμαίους δέ· Ἀληθεύει λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυροῦσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἀγίῳ· καὶ πάλιν· Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν· ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. Καὶ ἄλλοτε τῷ ἀγίῳ Πνεύματος κατὰ μόνας ἐπιμένονται, ὡς ὅτινα Ἡσαίας μὲν προφητεῖη· Αὐτοὶ ἠελθισαν, καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγιον. Καὶ πάλιν. Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς. Παῦλος δὲ Κορινθίους γράφει· Σαρκενὴς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς Στέφανος ἐν ταῖς Ἠράξει φάσκει· Ὑμεῖς τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ ἀντικρίπτετε. Καὶ πάλιν· Ἐμεῖς ἐσμεν μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγιον. Καθὰ ὡς ἐπίπαν εἰσώθαμεν λέγειν· Ἡμεῖς μόνον ἐνταῦθα ἐσμεν, καὶ ὁ Θεός. Καὶ

A ritu meo, ait Dominus omnipotens. Quibus in verbis immorandum est (82) : cum enim interdum heterodoxi Spiritum, si una cum Patre commemoretur, significare dicant quamdam virtutem 54 non subsistentem (83), ad eorum cavendas insidias valet illud, quod superius positum est, testimonium. Et Isaias : Et nunc (84) Dominus misit me , et Spiritum suum. Et rursus : Illic (85) occurrerunt cervæ, et dederunt (86) facies invicem : numero præterierunt (87) , et una ex ipsis non periit : altera alteram non quæsit : quia Dominus (88) præcepit eis, et Spiritus ejus congregavit eas. Paulus autem ad Corinthios : Nescitis (89), quod templum Dei estis , et Spiritus Dei habitat in vobis? Et rursus : Caritas (90) Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum. B Et rursus : Nobis (91) autem revelavit Deus per Spiritum suum. Alias vero solum Filium nominant : ut cum Isaias prophetans ait : Et nunc (92), Domine, pater noster es tu, nos vero lutum, opera manuum tuarum omnes. Paulus autem ad Galatas : Quicumque (93) enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Alias cum Spiritu sancto Unigenitum prædicant : ut cum Paulus ad Corinthios scribit : Sed abluti estis (94), sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. Ad Romanos autem : Veritatem (95) dico in Christo, non mentior, testimonium simul redente mecum conscientia mea in Spiritu sancto. Et rursus : Nam si (96) is, qui venit, alium Jesum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. Alias vero Spiritum sanctum duntaxat commemorant (97) : ut cum Isaias quidem sic prophetat : Ipsi (98) non credide-

nes omittunt voculam, ἡ. Nonnullæ vero post ἰσχύι serpetant vocem μεγάλην.
 (82) Immorandum est. Lego, ἐχρονιστεον..
 (83) Non subsistentem. Nonnullos ex Macedonianis indicat, qui Spiritum sanctum non creaturam dicebant, sed essentia, seu substantia, ac propria subsistentia carentem. Itaque Augustinus in libro De heresibus, hæresi 52, de Macedonianis hæc scribit : Sed de Spiritu sancto hoc nolunt credere, creaturam esse dicentes.... Quamvis a nonnullis perhibeamur, non Deum, sed deitatem Patris et Filii dicere Spiritum sanctum, et nullam propriam habere substantiam. Utramque Macedonianam sectam segm. quidem 26 a tacite carpit, in libro autem De Spiritu sancto aperte refellit Didymus : primam quidem passim, alteram vero num. 23, ubi hæc habet : Unde discentes operatricem.... naturam Spiritus sancti, non abducamur ab his, qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum.
 (84) Et nunc. Isa. XLVIII, 16. Vide notam 20, pag. 46.
 (85) Illic. Isa. XXIV, 15 et 16. Cum vox Ελαφοι sit communis generis, in Complutensi editione vertitur, cervi. Ego transtuli, cervæ, ob nomina femina, quæ sequuntur, μία, id est, una, et ἑτέρα, id est, altera.
 (86) Dederunt. Græca editio, εἶδον, id est, viderunt.
 (87) Præterierunt. Complut. editio, παρήλθον. Francofurtensis, παρήλθεν, sed ex errore τυπογραφῆ fortasse. Didymus, παρήλθοσαν. Sic Zachar. 1,

6, legitur, κατελάβοσαν, pro κατέλαβον. Et paulo post, nempe vers. 21, ἐξήλθοσαν, pro, ἐξήλθον· et alibi similes inflexiones, seu terminationes occurrunt, ut εἶδοσαν pro εἶδον, et cætera.
 (88) Quia Dominus. Græca editio, ὅτι ὁ Κύριος.
 (89) Nescitis. I Cor. III, 16.
 (90) Caritas. Rom. v, 5. Vide segm. 73 b, et ibi meas notas.
 (91) Nobis. I Cor. II, 10.
 (92) Et nunc. Isa. LXIV, 8.
 (93) Quicumque. Gal. III, 27.
 (94) Sed abluti. I Cor. VI, 11. Græca editio caret vocibus ἡμῶν, et Χριστοῦ. At Vulgatus eas legit, ut Didymus. In libro autem De Spiritu sancto, num. 4, citatur locus a Didymo, juxta editionem Veronensem : In nomine Jesu Christi; at codex ms. nostræ bibliothecæ sæpius jam citatus ibi habet : In nomine Domini nostri Jesu Christi; qui codex, etsi mendis scateat, plures tamen habet lectiones animadversione dignas.
 (95) Veritatem. Rom. IX, 1.
 (96) Nam si. II Cor. XI, 4.
 (97) Commemorant. In Græco, ἐπιμένονται. Subintellige, ἡ Γραφή. Nisi malis legere, ἐπιμένονται.
 (98) Ipsi. Isa. LXIII, 10. Ita transtuli, ut Hieronymus in libro De Spiritu sancto, num. 47, ubi hæc habet Didymus : « Siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos : Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam concitatis sanctum Israel; et nunc quod ipsi non crediderunt [rectius fortasse codex noster : Et nunc æque : Ipsi non crediderunt], et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus. »

runt, **55** et exacerbaverunt Spiritum sanctum. Et rursus : **55** Descendit (99) Spiritus a Domino, et deducit eos. Paulus vero ad Corinthios scribit : Carnalis (1) autem homo non recipit quae sunt Spiritus Dei; et Stephanus (2) in Actis ait : Vos (3) Spiritui sancto resistitis. Et rursus : Nos sumus (4) testes horum verborum, et Spiritus sanctus. Eo plane modo quo dicere consuevimus : Nos soli hic sumus, et Deus. Quin Salvator etiam apud Joannem solius meminit divini Spiritus, dum ait : Cum autem (5) venerit ille, Spiritus veritatis, deducet (6) vos in omnem veritatem. Et Acta similiter de hoc fidem faciunt : Petro (7) autem cogitante de verbo (8), dixit ei Spiritus sanctus (9) : Surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego misi illos. Et rursus : Haec dicit (10) Spiritus sanctus : Segregate mihi Paulum (11), et Barnabam in opus ad quod vocavi eos. Et rursus Petro dixit Spiritus sanctus (12) : Surgens vade in domum Cornelii. Et rursus **56** Acta apostolica cum gratia ac iucunditate in hoc sermone nos detinent : haec enim continent : Tunc Paulus repletus Spiritu sancto dixit ad eum (13). Et insuper : Petrus (14) enim plenus Spiritu sancto dixit ad populum. Divinarum autem, omnique honore colendarum hypostasium aequalis vis ac potentia in eo etiam similiter significatur, quod Dominus Deus Verbum, per praedictam suam de baptismo hymnis semper celebrandam vocem, aequalitatem honoris

A ὁ Σωτὴρ δὲ παρ' Ἰωάννη, μόνου μνημονεύει τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος, λέγων· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν. Καὶ αἱ Πράξεις ὡσαύτως περὶ τούτου [23 b] πιστοῦνται· Τοῦ δὲ Πέτρου διαπορευομένου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλα αὐτούς. Καὶ πάλιν· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατέ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Καὶ πάλιν Πέτρω εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Ἀναστὰς πορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορνηλίου. Καὶ αὖθις κομψοῦμαι αἱ ἀποστολικάι Πράξεις, διατριβὴν παρεχόμεναι αἱ ἀποστολικάι Πράξεις, διατριβὴν παρεχόμεναι τῷ τοῦδε λόγῳ· περιέχουσι γάρ· Τότε δὲ Παῦλος κλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτόν. Καὶ ἐτι· Ὁ γὰρ Πέτρος κλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς τὸν λαόν. Σημαίνεται δὲ ὁμοίως τὸ ἰσόβροπον καὶ ἰσὺνάμον τῶν παντίμων ὑποστάσεων. καὶ ἐν τῷ τὸν Δεσπότην Θεὸν Λόγον, διὰ τῆς προληθείσης αὐτοῦ εἰς τὸ βάπτισμα πανυμνήτου φωνῆς, τὴν ἰσοτιμίαν ἐαυτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα φυλάξει· δι' ἣν αἱ ἱεραὶ βίβλοι, ποτὲ μὲν πρώτου μέμνηται τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτω τοῦ Υἱοῦ, ἣ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ποτὲ δὲ πρώτου ἐπιμνησθῆναι τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸ τῆς φύσεως ἀμέριστον, καὶ τῆς θεολογίας τὸ ἑδιάφορον· ὡς ὅταν λέγῃ Ἰωὴβ, τρανώς τὴν Τριάδα δηλῶν· Ζῆ

(99) Descendit. In Vulgato interprete haud ita facile haec invenies. Exstant autem in Graeca editione Isai. lxxiii, 14.

(1) Carnalis. I Cor. ii, 14. Graeca editio, et Vulgatus int. habet, ψυχικός, id est animalis. Quin Didymus ipse tum in hoc opere, segm. 28 b, 134 a, et alibi, tum in libro De Spiritu sancto, num. 31, habet, animalis, non vero, carnalis. Quod si edita tantum ejus libri exemplaria spectemus, videbitur ibi paulo post legisse, ea quae Spiritus sunt, non vero, ea quae sunt Spiritus Dei. At res aliter se habebit, si codicem ms. bibliothecae nostrae inspicere, ac sequi malimus. En totum locum, ut exstat in editione Veronensi : « Docebit vero non quasi doctor, et magister disciplinae, quem aliunde est consecutus... sed quasi ipse ars, atque doctrina, et sapientia, veritatisque Spiritus... audacter alio conclamante : Docuisti me, Deus, a juventute mea : atque ita omnes sunt docti. Dei quoque Filii et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos... Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Illas easdem disciplinas, quae dantur a Patre et Filio in corda credentium Spiritus sanctus ministrat his, qui animales esse desiderint. Animalis quippe homo non percipit ea, quae Spiritus sunt : arbitrans esse stultitiam quae dicuntur. » Codex vero noster habet : Docebit, etc... et Sapientiae veritatisque Spiritus... audacter alio conclamante : Docuisti me, Deus, a juventute mea. Atque : Omnes sunt docibiles Dei. Filii quoque Veritas, et Sapientia Dei sic docet participes suos... Unde et eum solum docentur magistrum vocare discipulos, quae dantur, etc... his qui animales esse desiderint, animalis quippe homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei, arbitrans, esse stultitiam quae dicuntur.

(2) Stephanus. Legendum in Graeco, Στέφανος.

(3) Vos. Act. vii, 51, ubi legitur, ὑμεῖς ἄντ, et caetera.

(4) Nos sumus. Act. v, 52, ubi Graeca Biblia ha-

C. bent, αὐτοῦ μάρτυρες, et, Πνεῦμα δέ.

(5) Cum autem. Joan. xvi, 13.

(6) Deducet. Sive, dirigit, ut transfert Hieronymus in Didymi libro De Spiritu sancto, num. 33. Vulgatus interpres : docebit.

(7) Petro. Act. x, 19 et 20. Nonnulla intermedia hic omittuntur.

(8) Cogitante de verbo. Hoc est, de re : id enim saepe valet Hebraismus iste. Quanquam ea etiam verba intelligere licet, quae Petro, dum celebre illud vas descenderet, in visione dicta sunt. Graeca editio : ἐνθυμούμενον περὶ τοῦ ὁράματος, hoc est cogitante de visione. Vide segm. 102 b.

(9) Sanctus. Haec vox deest tum in Graeca editione, tum in Vulg. int.

(10) Haec dicit. Act. xiii, 2. Graeca editio : εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγ. Ἀφορ. δὴ μοι τὸν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον, et reliqua. In libro quidem De Sp. sancto num. 8, haec habet Didymus : « Hinc [codex noster ms. unde] et quidam cum supercilio ait : Haec dicit Spiritus sanctus. » Verum ibi non locum hunc respicit, sed Act. xxi, 11, ubi Agabus eo modo cum supercilio loquens inducitur. Vide segm. 102 b.

(11) Segr. mihi Paulum. Pro, Paulum, Graeca editio habet, Saulum. In libro autem De Spiritu sancto, num. 23, assertur hic locus in hunc modum in editis exemplaribus : Separate mihi Barnabam et Saulum, et caetera. At ibidem codex noster ms. habet, Paulum. Conjicere itaque licet, Hieronymum ex Didymo vertisse Paulum, ac acutulum aliquem ex Bibliis emendasse, Saulum.

(12) Sp. sanctus. Act. x, 19 et 20. Sensum tamen citat, non verba.

(13) Tunc Paulus. Act. xiii, 9. Sensus magis asserti, quam verba.

(14) Petrus. Act. iv, 8. Videtur Didymus superiore locum cum hocce confundere, aut sensum potius, quam ipsa verba utrobique citare voluisse. Vide segm. 107 b.

Κύριος, ὃς οὕτω με κέρκιε, καὶ ὁ Παντοκράτωρ ὁ πικράνας μου τὴν ψυχὴν· εἰ μὴν ἔτι τῆς προῆς μου ἐνούσης, Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περίορ μοι ἐν ἴσιν. Τὸ ζωοποιῶν με ἅγιον Πνεῦμα, φησίν, καὶ ἀναπνέειν ἔτι ποιοῦν. Καὶ ὡς ἠνίκα Παῦλος Θεσσαλονικεῦσι· τὸ δεύτερον γράψει· Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλέσει ὑμῶν [24 a] τὰς καρδίας. Καὶ Γαλάταις· Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς. Καὶ Κορινθίοις, ὡς προεῖρηται· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησιν· Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ μοῖρην παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Ποτὲ δὲ πρῶτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὀνομάζουσιν, μετέπειτα δὲ τὸν Πατέρα, ἢ τὸν Υἱόν, ὡς ὅταν Δαυὶδ ζῆλλῃ· Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Καὶ ὁ Ἰώβ, τὸ εἰργωμον δεῖκνύς, φάσκει· Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιῆσάν με· προῆ δὲ Παντοκράτορος ἡ διδασκουσά με. Καὶ ὡς Παῦλος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ Κορινθίοις γράξει· Διαίρεσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσεις διακομιῶν εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ποτὲ δὲ περὶ δύο ὑποστάσεων διαλέγονται ἀνωνόμως, ὡς ὅτε Ζαχαρίας λέγει· Ἐἴπερ Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσει Κύριος ἐν σοί, δάβολε. Καὶ ἀνωτέρω εἰδείχθη διὰ πλειόνων.

Καὶ divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus (25); et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Modo vero de duabus personis loquuntur, quin eas nominant (26) : ut cum Zacharias ait : Dixit (27) Dominus ad diabolum : Increpabit Dominus in te, diabole. Et ut superius (28) ostensum est fusius.

(15) *Dei nomen... conveniat.* Ad verbum : et ob theologiae indifferentiam. Porro sicut κυριολογεῖν, est, *Dominum vocare*, sic θεολογεῖν est, *Deum vocare*, ut omnibus notum est, iis maxime, qui in Graecorum Patrum lectione versati sunt. Itaque haec theologiae indifferentia, de qua Didymus, in eo sita est, ut *Dei nomen sine discrimine* divinis personis tribuatur.

(16) *Virgit.* Job xxvii, 2 et 3. Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Nonnullae aliae pro Κύριος habent, ὁ Θεός, et pro εἰ μὴν habent, ἢ μὴν. Qui notus apposuit Francofurtensi editioni, lectionem, εἰ μὴν, mendosam dixit : non animadvertens fortasse hebraismum hic latere, ac jurantis esse illud, εἰ, aut, si.

(17) *Ipse.* II Thess. ii, 16 et 17. Nonnulla omittuntur intermedia. Pro παρακαλέσει Graeca editio habet, παρακαλέσαι, sicut et Vulgatus legit.

(18) *Paulus.* Galat. i, 1. Graeca editio et Vulgata translatio habent : non ab hominibus.

(19) *Antea.* Segm. 20 b.

(20) *Gratia.* II Cor. xiii, 13. Explicationis causa addit Didymus verba illa, et Patris, quae segm. 20 b non adluderat : ut scilicet clarius indicet, *Dei nomine se Deum Patrem* intelligere.

(21) *Venietus.* Joan. xiv, 23, ubi verba illa, ego, et Pater, non existant, sed a Didymo sensum citante hic adduntur : nec ea in Evangelio ipse legit, aut, ut rectius loquar, sibi a suis lecta audivit : sicut manifesto apparet ex libro *De Sp. sancto*, num. 24.

A cum Patre sibi, et Spiritui sancto servaverit. Atque ob hanc aequalitatem sacri libri modo quidem prius mentionem faciunt Patris, tum Filii, aut Spiritus sancti; modo vero prius memorant Filium : quod natura ab iis individuus sit, et quod Dei nomen sine ulla discrepantia omnibus conveniat (15). Ut cum alt Job, Trinitatem manifesto designans : *Virtit* (16) *Dominus qui sic me judicavit, et Omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam : si quidem dum adhuc inest halitus meus, Spiritus autem divinus qui superest mihi in naribus : quasi diceret : Spiritus sanctus, qui me vivificat, et qui adhuc me respirare facit. Et sicut cum Paulus in secunda ad Thessalonicenses scribit : Ipse* (17) *autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pa-*

ter consolabitur corda vestra. Et ad Galatas : *Paulus* (18) *apostolus non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem.* Et ad Corinthios, ut antea (19) dictum est : *Gratia* (20) *Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio sancti Spiritus.* Salvator vero etiam ait : *Venietus* (21) *ego et Pater, et* 57 *mansionem apud eum faciemus.* Modo vero primum Spiritum sanctum nominant, deinde Patrem, aut Filium : ut cum David psallit : *Quo ibo* (22) *a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam?* Et Jobus non ingratum se ostendens ait : *Spiritus* (23) *divinus qui fecit me, halitus vero Omnipotentis docens me.* Et sicut Paulus in prima ad Corinthios Epistola scribit : *Divisiones* (24)

autem charismatum sunt, idem autem Spiritus ; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Modo vero de duabus personis loquuntur, quin eas nominant (26) : ut cum Zacharias ait : *Dixit* (27) *Dominus ad diabolum : Increpabit Dominus in te, dia-*

Ibi enim prius haec dictavit : « Et Salvator, *Venietus*, inquit, *ego et Pater* (haud dubium, quin ad eum, qui praeccepta ejus servaverit), *et mansionem apud eum faciemus.* » Tum quasi eum paeniteret, et quod verba ipsa sermonis, id est textus (id enim valet non raro vox λόγος apud Didymum, ut vidimus segm. 22 b, et apud alios Patres), haec statim subiunxit : « Porro sic sermo iste contextitur : *Si quis diligit me... Pater meus diligit eum, et ad eum venietus,* » et reliqua.

(22) *Quo ibo.* Psal. cxxxviii, 6 (seu 7).

(23) *Spiritus.* Job xxxiii, 4. Complutensis editio post Παντοκράτορος, addit ἔστι. Aliae editiones voculam eam omittunt, ut Didymus tum hic, tum alibi.

(24) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6

(25) *Idem autem Dominus.* Graeca editio habet : καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος, quam lectionem sequitur Didymus segm. 26 a, et 24 b, et, ut videtur, in libro *De Spiritu sancto*, num. 22, cum ibi Vaticanus codex, ac noster, et Vetus editio habeant : *Et ipse Dominus.* Quin etiam vocula ἔστι, quae mox additur in Graecis Bibliis, ibi similiter omittitur a Didymo, ut hoc in loco.

(26) *Quin eas nominant.* Pro ἀνωνόμως legendum suspicor, ἑμωνύμως, id est, *ambigue.*

(27) *Dixit.* Zachar. iii, 2. Graeca editio pro ἐπιτιμήσει habet, ἐπιτιμήσαι, hoc est *increpet.*

(28) *Superius.* Initio hujus capituli, sive segm. 19.

CAP. XIX.

A

ΚΕΦ. 10.

Quod alicubi dicitur de Patre, id alibi de Filio dici, aut de Spiritu sancto, eo quod Trinitas sit in una Deitate.

In una igitur existere deitate inclutam Trinitatem, ac Dei appellationem in ea communem esse cum norint hierophantæ (29) nostri, seu mysteriorum doctores; illud ipsum, quod modo de Patre dixerunt, alias alii de Filio, aut de Spiritu sancto prædicant: non quod sibimetipsi contradicant, sed ut nos quoque et hoc ipsum rectæ fidei præcipuum (30) caput noverimus, neque hoc etiam ignoremus, quod scilicet cujuscunque omnino personæ mentionem fecerimus. fide aliam quoque simul, utpote inseparabilem (51), **58** comprehendimus. At fieri non potest, ut veraces, atque ab omni opinione veritatem negante puri, ac immunes, Dei hypophetæ (52), hoc est, ejus oraculorum interpretes, mentiantur, qui simplicem veritatem, ac eam, quæ vere veritas est, id est bonitatem Dei, docent: *Nec enim fas est immundis munda* (53) *attingere*, ut aiunt: ii vero mundi erant, atque ab omni falsa opinione alieni. Hoc porro statim in divina visione inveniemus, quam vidit Isaias. Quidni autem primo totum illum locum, sicuti se habet, in medium afferam? Ait igitur: *Vidi* (54) *Dominum Sabaoth* (55) *sedentem super solium excelsum, et elevatum: et plena domus gloria ejus. Et seraphim stabant circa ipsum: sex atæ uni, et sex atæ uni: et duabus quidem alis velabant facies; duabus autem pedes; duabus autem volabant. Et clamabant alter ad alterum: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth: plenum est cælum* (56), *et omnis terra gloria ejus. Et post alia inquit: Dixit* (57) *michi: Dic populo: Auditum audite, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non cognoscetis: impinguatum enim est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sa-*

Περὶ τοῦ τὸ νῦν λεχθέντος περὶ τοῦ Πατρὸς. Ἄλλοτε περὶ τοῦ Υἱοῦ εἰρησθῆναι. ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ ἐν μᾶ θεότῃ τὴν Τριάδα ὑπάρχειν.

Ἐν μᾶ τοιγαροῦν θεότῃ οἱ ἱεροφάνται τὴν Ἐνδοξὴν Τριάδα ἐπιστάμενοι, καὶ τὴν θεολογίαν αὐτῆς ἐπικοινωνοῦσαν, ὅπερ νῦν εἰρήχασαι περὶ τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε ἄλλοι περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαγορεύουσιν· οὐκ ἐναντιούμενοι ἑαυτοῖς, ἀλλὰ διὰ τὸ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι τοῦτ' τε αὐτὸ τῆς ὀρθῆς πίστεως τὸ κέριον· καὶ ὡς οἶας δ' ἂν ὑποστάσεως ἐπιμνησθῶμεν ἐκ παντὸς, καὶ τὴν ἄλλην τῇ πίστει [24 b] συνανελάδομεν, ἅτε ἀχώριστον. Ἄψευδεῖν δὲ ἀνάγκη τοὺς ἀψευδεῖς ὑποφῆτας Θεοῦ, καὶ δόξης ἀρνούμενης τὴν ἀλήθειαν καθαρὸς τοὺς τὴν ἀπλὴν καὶ ὄντως ἀλήθειαν, τοῦτ' ἔστιν τὴν ἀγαθότητα, τοῦ Θεοῦ διδάσκοντας. Μὴ καθαρὸς γὰρ καθαρὸν ἐφάπτεσθαι: μὴ οὐχὲν θεμιτὸν, φασίν· οἱ δὲ ἦσαν καθαρὸι, καὶ πάσης ψευδοδοξίας ἀλλότριοι. Εὐρήσομεν δὲ τοῦτο εὐθύς εἰς τὴν θεοπρίαν, ἣν ἐθεάσατο Ἡσαίας. Τί δὲ μὴ πρῶτον ὄλου ἐκεῖνου, ὡς ἔχει, μνημονεύσω τοῦ χωρίου; Λέγει οὖν· *Ἴδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένον, καὶ πλήρης ὁ ὄκος τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ· καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέτατο, καὶ ἔκραζον ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος σαβαὼθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν· Εἶπέ μοι· Εἶπέ τῷ λαῷ· Ἀκοῆ ἀκούετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσιν, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσιν· καὶ ἐπιστρέψωσιν, καὶ λάσωμαι αὐτούς. Καὶ μετὰ τὸ ἄλλων ἐπιφέρει· Καὶ τὸν βασιλέα Κύριον Σα-*

(29) *Hierophantæ.* Vox a profano usu ad sacrum traducta: cujus modi apud Græcos Patres non pauca occurrunt, ab ethnicis quoque usurpatæ, ut *hieromantæ, hypophetæ, mystæ, mystagogia, λόγια, sive, oracula, κήρυκες, seu præcones, χρησμοί*, id est *divina responsa*, et alia id genus.

(30) *Præcipuum.* In Græco, τὸ κέριον, quæ vox rursus occurret segm. 120 a. Nunquid suspicabimur κύριον legendum esse? Mihi quidem id minus arrideret. An vocem ipsam retinebimus, quippe quæ bis ita scripta fuerit a librario, eoque non omnino indiligenti? Eam fortasse lectionem quis defendat, atque huc κεροπλάστια vel invitos trahat, aut quod apud Homerum Paridi Diomedes ait, κέρ' ἀγλαέ. Ast equidem malim pro κέριον legere κάριον, ut legitur segm. 201 b: nam segm. quoque 4 a scriptum est ἀκέρους pro ἀκερατούς, et segm. 121 b, ἀκέρειον pro ἀκέρειον. Eo sensu itaque κάριον hic dixit Didymus, quo Timæus Locrus τόπος ἐπικαιριώς, id est, *loci principalia*: ac Lucianus τραύματα κάρια, ejusmodi sunt, quæ a Syneio κροταφιαία πληγαί dicuntur.

(31) *Inseparabilem.* Legi potest Augustinus in *primo De Trinitate*, num. 17: *Denique propter inseparabilitatem*, inquit, *sufficienier aliquando nominatur vel Pater solus, vel Filius solus*, et reliqua.

(32) *Hypophetæ.* Erant apud ethnicos et *prophetæ*, seu vates, et *hypophetæ*, quasi *subvates*, ii scilicet, opinor, qui ridicula illa oracula a perridiculis prophetis accepta interpretabantur, aut evulgabant. Itaque hypophetas non ineleganter vocat Didymus sacros illos Novi Testamenti scriptores, qui prophetarum Veteris Testamenti oracula interpretati sunt.

(33) *Immundis munda.* Socrates in *Phædone* Platonis: *Μὴ καθαρῶ γάρ (inquit) καθαρὸ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ· id est, Nam impuro quidem purum attingere nefas est.* Eodem vero sensu adagium illud Plato adhibet, quo Didymus, et Gregorius Naz. oratione xxxiii. Vox quoque ψευδοδοξία, quæ mox subjicitur, Platonica est.

(34) *Vidi.* Isa. vi, 1-3. Græca editio habet, εἶδον, et εἰστήκεισαν, aliasque nonnullas parvi momenti varietates, quarum plerasque omitto.

(35) *Sabaoth.* Vox Σαβαὼθ hic deest in Græca editione.

(36) *Cælum, et.* Non leguntur in Græca editione voces, οὐρανὸς, καί.

(37) *Dixit.* Isa. vi, 9, 10. Complutensis editio: Καὶ εἶπε· Πορεύθητι· καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ... ἀκούσατε... συνεῖτε... λάσωμαι.

καὶ ἰδὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου· καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ τὰ ἐξῆς. Τὸν ὀφθέντα τόνον Κύριον Σαβαὼθ καὶ [25 a] βασιλέα, Ἡσαίας μὲν οὗτος αὐτὸν τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι οἶδεν· Παῦλος δέ, ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων, τὸ ἄγιον Πνεῦμα τογγάνειν ὃν ἀπεφάνετο, τοιοῦσε ἀνεπίπν· Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ αὐτῷ· Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ τὰ ἐξῆς ὡς πρόκειται. Ἰωάννης δὲ ἐν Εὐαγγελίῳ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι διωρίσατο· ἔφη γάρ· Τεσσαῦτα σημεῖα πεποιήκότες τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἠδύναντο πιστεῦειν· ὅτι εἶπεν Ἡσαίας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἐπήρωσεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· Ἰτα μὴ ἰδῶσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ λάσωμαι αὐτούς. Καὶ εὐθὺς ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, αὐτὸ ἔστιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα μὲν δὴ περὶ τούτων ὡδὲ πη. Ἄκουε δὲ καὶ ἕτερα τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τοῦ Δαυὶδ ἐν ψαλμῷ 148 ἐν προσώπου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἕσαντος τῇ λύρῃ τοιοῦσε· Ἐπιβρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἰδὼν τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. Διὸ προσώχθισα τῇ γενεῇ ταύτῃ, καὶ εἶπον· Ἄσὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου. Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπανσίν μου. Πύλος, Ἑβραίοις γράφων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διορίζεται τόνδε τὸν τρόπον· Καθὼς εἶπε, φησὶν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· Σήμερον ἂν τῆς φωνῆς μου ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ [25 b] πειρασμοῦ, οὐ ἐπειρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἰδὼν τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. Καὶ Στέφανος, εἰς τὰς ἀποστολικὰς Πράξεις, τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐντρέπων Γραφῆς, ἔφη· Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀσὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. Ὁμοίως δὲ ἐξ Αἰγύπτου ὠδηγηκέναι τοὺς

(38) *Sanabo*. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 29, Didymus dictavit, *lāσωμαι*, cum Hieronymus transtulerit : *Et convertentur* (sive, ut habet codex noster, *et convertantur*), *et sanabo illos*.

(39) *Et regem*. Isa. vi, 5, 6. Græca editio *D* *είδον*.

(40) *Esse*. Lego ὃν, pro ὄν. Argumentum porro, quod hic hæreticis objicit, attingat Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 29.

(41) *Bene*. Act. xxviii, 25, 26. Græca editio habet ἡμῶν pro ὑμῶν, et λέγον pro λέγοντος. Vox vero αὐτῷ ibi deest. In libro *De Sp. sancto*, num. 5, pro, bene, Hieronymus vertit, sicut. Itaque verisimile est, Didymei opusculi exemplar, quo is usus est, habuisse καθὼς pro καλῶς. At in eodem libro, num. 29, hunc ipsum locum rursus citat hoc modo : « Ut in fine eorumdem Actuum scribitur : *Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros* [codex noster : *ad patres nostros*], *dicens : Vade ad populum istum, et dic : Aure audietis, et reliqua.* »

(42) *Cum tanta*. Joan. xii, 37-40. Plura omittit intermedia.

A nabo (38) *eos*. Et inter alia addit : *Et regem* (39) *Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus e seraphim*. Et quæ sequuntur. Illum ergo, quem vidit, Dominum Sabaoth, et regem, Isaias quidem iste ipsum novit esse (40) Deum Patrem. Paulus autem in libro Actorum apostolicorum Spiritum sanctum esse affirmavit, præconis iustar id ita promulgans : *Bene* (41) **59** *Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaiam prophetam dicentem : Vade ad populum istum, et dic ipsi : Aure audietis, et non intelligetis, et quæ sequuntur, ut antea posita sunt. Joannes autem in Evangelio Filium Dei esse definivit : ait enim : Cum tanta (42) *signa fecisset Jesus, non poterant credere : quia dixit Isaias : Excæcavit eorum oculos, et perverit* **B** (43) *eorum cor, ut non videant oculis, et non intelligant corde, et convertantur, et sanabo eos*. Et statim subdit : *Hæc* (44) *autem dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus : id est, Filii Dei. Atque hæc quidem de his hactenus. Alia vero etiam eandem vim habentia, audi a Davide in psalmo xciv ex persona Dei Patris canente ad lyram in hunc modum : Tentaverunt* (45) *me patres vestri, et viderunt opera mea quadraginta annis : ideo* (46) *iratus fui generationi huic, et dixi : Semper errant corde : ipsi vero non cognoverunt vias meas ; ut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. Paulus Hebræis scribens, ex eodem psalmo ex persona sancti Spiritus delinuit in hunc modum : Sicut* (47) *dixit, inquit, Spiritus sanctus : Hodie, si vocem meam* (48) *audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis* (49), *ubi tentaverunt me patres vestri* (50), *et viderunt opera mea quadraginta annis. Et Stephanus in Actis apostolorum Judæis ex eodem Scripturæ loco pudorem incutiens ait : Duri* (51) *cervice, et incircumcisi corde, et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis : sicut patres vestri, ita et vos. Similiter vero Hebræos ex Ægypto eductos fuisse ac deductos a Domino Moyses dicit in Deuteronomio : Dominus* (52) *enim, inquit, solus duxit illos, et non erat* **60** *cum illis deus alienus.**

(43) *Perverit*. In Joanne Græca editio habet πεπώρωκεν, id est, *induravit*. Didymus, ἐπήρωσεν, nisi quis librarium conjiciat pro ἐπώρωσεν, scripsisse ἐπήρωσεν. Paulo post Græca Joannis editio habet, ἐπιστραφῶσι καὶ λάσωμαι, id est *convertantur, et sanem*, ut legit, et vertit Vulg. interpres.

(44) *Hæc*. Joan. xii, 41, ubi deest vocula δέ.

(45) *Tentaverunt*. Psalm. xciv, 10-12, Græca ed. post ὑμῶν addit, ἐδοκίμασάν με. Tum sequitur, καὶ εἶδον. Pro ταύτῃ, καὶ εἶπον, habet, ἀκείνη, καὶ εἶπα.

(46) *Ideo*. Deest vox διὸ in Græca editione Psalmorum. Sed eam habet Paulus citans hunc locum in Epistola ad Hebræos.

(47) *Sicut*. Hebr. iii, 7-9, ubi legitur : καθὼς λέγει.

(48) *Meam*. Biblia : αὐτοῦ, id est *ejus*.

(49) *Tentationis*. Biblia addunt, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est *in deserto*.

(50) *Vestri*. Græca editio addit, ἐδοκίμασάν με, id est *probaverunt me*. Tum habet : καὶ εἶδον.

(51) *Duri*. Act. vii, 51.

(52) *Dominus*. Deut. xxxii, 12.

Et Jeremias similiter : *Et non* (55) *dixistis* (inquit) : *Ubi est Dominus, qui reduxit nos de terra Ægypti, qui deduxit nos in deserto ?* Isaias autem a Spiritu sancto deductos fuisse dicit : ait enim : *Duxit* (54) *eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non laboraverunt; et sicut jumenta per planitiem : descendit Spiritus a Domino, et deduxit illos.* Paulus autem ipsis duces viæ Christum fuisse docet : *Bibebant* (55) enim, inquit, *de spirituali sequente petra; petra autem erat Christus.* Cui consona etiam Judas in catholica, hoc est universali, Epistola scribit : *Qui* (56) enim *Dominus Jesus semel populum ex Ægypto salvavit, secundo eos, qui non crediderunt ipsi, perdidit.* Eorum (57) ergo conatus, qui adorabilem Filium, et divinum Spiritum aiunt esse creaturam, duobus hic modis evertitur : primum scilicet ex eo, quod de utraque persona in Scriptura dicta sint, quæ unam infinitam naturam denotant; deinde ex eo, quod addatur : *Non erat cum illis Deus alienus, id est heterousius, sive alterius substantiæ.* Eadem ratione Moyses quidem ait : *Non erit* (58) *pars, neque sors Levitis in terra : Dominus ipse est pars eorum.* Et Jeremias : *Qui formavit* (59), inquit, *omnia, ipse est hæreditas Jacob : Dominus nomen illi.* Ac David in xv psalmo : *Dominus* (60) *pars hæreditatis meæ, et calicis mei.* At vero Paulus Spiritum sanctum hæreditatem esse scribit Ephesiis : *In quo* (61), inquit, *credentes signati sumus Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Similiter ad Corinthios scribit Paulus : *Divisiones* (62) autem *charismatum sunt, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem* (65) *autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Ut porro delictis **61** identitatem ostendat, non modo Spiritus primum meminit hoc in loco, deinde Filii, ac postmodum Patris : sed etiam ille ipse, qui nunc dixit, *Deum omnia operari*, post pauca subdit : *Hæc autem* (64) *omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique, sicut vult : manifeste, et expresse ostendens, Spiritum esse simul et Deum Patri, ac Filio consubstantiali, et sua prædium auctoritate, ac potestate. Quin audi re etiam licet Deum ac Patrem in Isaias dicentem : Et gloriam* (65) *meam alteri non dabo : et Joan-*

Ἑβραίου, ὁ μὲν Μωϋσῆς Κύριον λέγει ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· Κύριος γάρ, φησὶν, μόνος ἦγεν αὐτούς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος. Καὶ ὁ Ἱερεμίας ὡσαύτως· Καὶ οὐκ εἶπατε, φησὶν· Ποῦ ἔστιν Κύριος ὁ ἀναγαγὼν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὁ καθοδηγήσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἐρήμῳ; Ὁ δὲ γε Ἡσαΐας, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὠδηγηκέναι λέγει· Ἥγαγε γάρ, φησὶν, αὐτούς διὰ ἀβύσσου, ὡς ἔπαιον δι' ἐρήμου, καὶ οὐκ ἐκοπίασαν· καὶ ὡς κτήνη διὰ πεδίου. Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς. Ὁ δὲ Παῦλος ὠδήγησεν αὐτῶν τὸν Χριστὸν γεννηθῆσαι διδάσκει· Ἐπινοῶ γάρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἡ συνωδὰ καὶ Ἰούδας καθολικῶς γράφει· Ἄπαξ γάρ Κύριος Ἰησοῦς λατρῆς ἐξ Αἰγύπτου σώσας, δευτέρον τοὺς μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπώλεσεν. Ἐνταῦθα οὖν διπλῶς ἀναίρεται ἡ ἐπιχειρήσις τῶν λεγόντων κτίσμα τὸν σεπτὸν Υἱὸν καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα, ἀπὸ τε τοῦ περὶ ἑκατέρας ὑποστάσεως κεχρησμοδῆσθαι τὰ τὴν ἀπειρον μίαν φύσιν κατασημαίνοντα, ἀπὸ τε τοῦ παρακείσθαι, ὅτι οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος, τοῦτ' ἔστιν ἕτεροῦσιος. Τὸν ἴσον τρόπον Μωϋσῆς μὲν λέγει· Οὐκ ἔσται μερὶς, οὐδὲ κλῆρος τοῖς Λευΐταις ἐπὶ [26 a] τῆς γῆς· Κύριος αὐτός, μερὶς αὐτῶν· Ἱερεμίας δὲ· Ὁ κλάσας, φησὶν, τὰ πάντα, αὐτ' ἑ κληρονομία τοῦ Ἰακώβ· Κύριος ὄμοια αὐτῷ· Δαυὶδ δὲ ἐν ιε' ψαλμῷ· Κύριος, μερὶς τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου. Ὁ δὲ γε Παῦλος τὸ ἄγιον Πνεῦμα τὴν κληρονομίαν εἶναι Ἐφεσίοις ἐπιστέλλει· Ἐν ᾧ, φησὶν, πιστεύσαντες, ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὃ ἔστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν. Ὁμοίως Παῦλος Κορινθίοις γράφει· Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις διακονῶν εἰσὶν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὃ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάνσιν. Δεικνύς δὲ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, οὐ μόνον ἐνταῦθα πρώτου ἐπιμέμνηται τοῦ Πνεύματος, εἶτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ὁ νῦν εἰρηκῶς τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐνεργεῖν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διωροῦν ἰδιᾶ ἐκδότη, καθὼς βούλεται· σαφῶς καὶ διαρρήδην αὐτὸν Θεὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ

(55) *Et non.* Jerem. ii, 6. Græca editio : εἶπαν pro εἶπατε, et ἡμᾶς utrobique pro ἡμᾶς.

(54) *Duxit.* Isa. LIII, 13, 14. Edit. τῆς ἀβύσσου.

(55) *Bibebant.* I Cor. x, 4.

(56) *Qui.* Judæ vers. 5. Græca editio : εἰδότας ἡμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λατρῆς ἐκ γῆς Αἰγύπτου... μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπώλεσεν. Vulgatus int. pro, *Dominus*, habet, *Jesus.* Didymus utrumque.

(57) *Eorum*, etc. Anomæos, sive Eunomianos potissimum designat. Macedonius enim, ut ait etiam Didymus segm. 18 b, solum Spiritum sanctum, non Filium volebat esse creaturam. Quin de Macedonianis quoque Augustinus in libro *De hæresibus*, hæresi 52, ait : *De Patre et Filio recte sentiunt, quod unus sint ejusdemque substantiæ sive essentiæ.*

(58) *Non erit.* Deut. x, 9, ubi sensus quidem est fere idem, sed verba paululum diversa. Com-

D plutensis editio habet : Οὐκ ἔσται τοῖς Λευΐταις μερὶς καὶ κλῆρος παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν· Κύριος αὐτὸς κλῆρος αὐτοῦ. Id est : *Non erit Levitis pars et possessio apud fratres suos. Dominus ipse possessio ejus.* Aliæ editiones aliter.

(59) *Qui formavit.* Bis hæc scripsit Jeremias. cap. x, 5, et cap. LI, 19. Urobique pro τοῦ Ἰακώβ legitur αὐτοῦ.

(60) *Dominus.* Psal. xv, 5.

(61) *In quo.* Ephes. i, 13, 14. Græca editio : ἐσφραγίσθητε, id est *signati estis.* Et paulo post : ὅς ἔστιν. Segm. 56 a, et in lib. *De Spiritu sancto*, num. 5, etiam Didymus dictavit : *signati estis.*

(62) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6.

(63) *Idem.* Omittit voculam ἔστιν, ut segm. 24 a.

(64) *Hæc autem.* I Cor. xii, 11.

(65) *Et gloriam.* Vocula καὶ deest in Gr. ea.

τῶν ἅμα καὶ αὐτεξούσιον παριστώων. Ἔστιν ἀκοῦσαι καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παρ' Ἡσαΐα μὲν εἰρηκό-
τας· Καὶ τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω· Ἰωάν-
νου δὲ φήσαντος· Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν,
καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα (ἦδη γὰρ ἤδει σαφῶς,
ὅτι οὐχ ἑτεροουσίῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύ-
ματι ἡ δόξα ἀναπέμπεται)· πάλιν τοῦ Μάρκου λέ-
γοντος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῆ
με καὶ τοὺς ἐμούς λόγους, ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ
μοιχαλδί καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
που ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ
δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν
ἀίων. Ὁ Ματθαῖος, τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐκτιθέμενος,
οὐκ εἶπεν, Ἐν τῇ [26 ὁ] δόξῃ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ', Ἐν
τῇ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω γράφας· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ
ἄγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ· ὅτε καθίσῃ ἐπὶ θρόνου
με τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον παρὰ σοί, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.

ΚΕΦ. Κ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ὁμοούσιον καὶ ἰσοδύναμον, κα-
τοικεῖν ἐν πιστοῖς τὸν τε Πατέρα, τὸν τε Υἱόν,
τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς τὴν τῶν ἑτεροδό-
ξων ἀντιθέσιν.

Εὐρήσομεν ἔτι τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, καὶ ὡς
ἀπαλλάκτως πάντα ἐστὶν αὐτῇ δυνατὰ, εἰ ξυελ-
θόμεν, ὅτι αὐτῇ μόνῃ, ὑπὲρ τὸ ἄλλον καὶ ἀόρατον
ᾧσα, κατ' οὐσίαν μετέχεται δύναται, καὶ πληροῦν
ἂν ἐκτίσῃ ναόν· καὶ αὐτῇ οὐ τὸ πρᾶγμα τοῦτο μόνον,
ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις ἀρμόζει. Ἐπεταὶ γὰρ τῷ μεθεκτῷ
τὸ ἀρεπτον· καὶ τούτῳ τὸ ἄκτιστον, ὃ ἐστὶν καὶ
ἄναρχον. Οὐδὲν δὲ κτιστόν, ὅσον ἀπὸ Γραφῶν συν-
τηθείας, μετουσίᾳς τρόπῳ μετέχεται δύναται, ἢ πλη-
ροῦν οὐσιωδῶς τὸν ἀνθρώπον· ἀλλὰ μόνῳ τῷ τῆς
ἐξουσίας, τῆς ἀγαθῆς, ἢ τῆς φαύλης. Μεταφορικῶς γὰρ
λέγομεν τινὰς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωῦσθαι,
καὶ τεθεωρημένως προφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ
ἐπιστήμης ἐπιχειρεῖν, ὡς οἱ ἀκαταφώνως τῆς χάριτος
τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεταλαχόντες. Μαρτυρεῖται οὖν
κατοικεῖν ἐν ἡμῖν ὃ τε Πατήρ, ὃ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦ-
μα, ὡς ἦν Ἰσακ Παῦλος Κορινθίους τὸ δεῦτερον γράφει
ἐκ τοῦ Ἰερεμίου· Ἡμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐσμεν
ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός· Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς,
καὶ ἐμπερικατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ
αὐτοὶ ἔσονται μου λαός· καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε,
ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; καὶ οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ [27 α] σώ-

A nem inquietem: *Ut omnes (66) honorent Filium, sicut honorant Patrem* (jam enim probe noverat, gloriam, quæ redditur Unigenito, et Spiritui sancto, non reddi heterousio, hoc est, ei, qui sit alterius essentialis): insuper Marcum dicentem ex persona Christi: *Qui enim (67) me erubuerit et verba mea, in generatione ista adultera et peccatrice, et Filius hominis erubescet eum, cum venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis.* Hoc ipsum capitulum exponens Matthæus non dixit, in gloria Patris, sed, *in gloria Filii*, cum ita scripserit: *Cum autem (68) venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo, quando sedebit in throno gloriae suæ.* Et apud Joannem ait: *Glorifica (69) me gloria quam habui apud te, antequam mundus esset.*

B δόξης αὐτοῦ. Καὶ παρ' Ἰωάννη δὲ φησιν· Δόξα σοί

CAP. XX.

De eo, quod in Scripturis ob consubstantialitatem (70), et potestatis æqualitatem legimus habitare in pateribus et Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.

Præterea consubstantialitatem esse Trinitatem, ac omnia eam posse sine ullo inter personas discrimine, inveniemus, si hoc animadvertamus, quod cum ipsa (71) sola supra immaterialia et invisibilia omnia posita sit, participari secundum essentialitatem potest, et templum implere, 62 quod condidit; ac si noverimus, non modo hanc eirem convenire, sed etiam ipsum vocabulum. Quod enim est communicabile, est etiam immutabile; quod vero est immutabile, est etiam increatum, seu, quod idem valet, est etiam æternum. Nulla vero creata res, quantum quidem loquendi consuetudo fert a Scripturis servata, per participationem communicari dici potest, aut substantialiter hominem implere valet; sed nunquam instar habitus boni, aut mali: metaphorice enim aliqui virtute, et scientia repleti esse dicuntur, et speculative proferre posse virtutis et scientiæ dona (72), ut ii qui vere ac sincere Spiritus sancti gratiæ participes facti sunt. In nobis porro habitare et Patrem, et Filium, et Spiritum testantur Scripturæ: ut cum Paulus in secunda ad Corinthios scribit ex Jeremia: *Nos enim (73) sumus*

(66) *Ut omnes.* Joan. v, 23.

(67) *Qui enim.* Marc. viii, 38. Græca editio sic habet omnino, ut Didymus. At Vulgatus interpretatur contrario sensu: *confiteatur fuerit, et: confitebitur.* An suspicari licet librariorum ita scripsisse, pro *confiteatur fuerit, et, confundetur?*

(68) *Cum autem.* Matth. xxv, 31. Græca editio pro ὅτε habet τότε, id est, tunc.

(69) *Glorifica.* Joan. xvii, 5. Aliqua omittit intermedia.

(70) *Ob consubstantialitatem, etc.* Hoc ipsum argumentum fuscè persequitur Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 4, et seqq., et num. 25 et 60. Aliubi vero iisdem verbis mentem suam aperit, quibus hoc in capite.

(71) *Ipsa.* Librarius quasi incertus, scriberetne

D αὐτῇ, id est, hæc, an αὐτῇ, id est, ipsa, scripsit sine spiritu, ac sine accentu, αὐτῇ.

(72) *Dona.* Ἐπιχειρεῖν est proprie *manupretium*, translate quodvis *præmium*, aut *merces*. Itaque Sophocles, apud Clementem in quarto *Stromatum*, virtutem ait laboris ipsam sui præmium esse, οὐκ ἐκ θυραίων τὰπῆχειρα λαμβάνειν, id est, non aliunde præmia accipere.

(73) *Nos enim.* II Cor. vi, 16. Græca Epistolæ Pauli editio habet: Ὑμεῖς . . . ἐστε . . . ὅτι ἐνοικήσω . . . ἔσονται μοι. Locus vero a Paulo hic allegatus exstat non in Jeremia, ut ait Didymus, sed Levit. xxvi, 12. At cum Apostolus paulo post afferat Jeremiæ verba, *ero vobis in Patrem*, hinc fortasse profecta errati occasio. Quanquam Didymus in citandis Scripturæ locis memoria nonnun-

templum Dei viventis, sicut dicit Deus : *Inhabitabo* (74) *in ipsis, atque inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt meus populus. Et rursus : Nescitis* (75) *quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Et : Nescitis* (76) *quod corpora vestra templum sunt existentis in vobis Spiritus sancti, quem habetis à Deo? Et ad Ephesios : Ut det* (77) *vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiore hominem, habitare Christum per fidem in cordibus vestris. Et sicut cum Dominus in Joanne ait : Spiritum* (78) *veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum : vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit ; et rursus : Si quis* (79) *diligat me, sermonem* **63** *meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. Atque hoc ei magis manifestum erit, qui norit* (80), *omnipotentem Deum Verbum et immutabilem mansisse, et a Virgine in utero gestari voluisse. Ipsi vero iterum instant, et ita contradicunt* (81). *Scriptum est* (82) *scilicet de Anania* (83) *quidem : Cur implevit Satanias cor tuum? De Juda vero* (84), *quod intraverit in ipsum Satanias. Quibus sic respondendum est. Satanias non participatus, neque in animam veluti insiliens, sed eam decipiendo, et mala consilia, ac versutos mores in ea operando, atque otiosam reddendo, sua nequitia replet eum, qui non attendit quod scriptum est : Non des* (85) *in commotionem pedem tuum, neque dormitat qui custodit te. Quo modo Elymam filium suum operationis Satanicæ suggestiones replevit : nam ei mente* (86) *et actionibus abomi-*

quam lapsam esse, alias jam dixi. Ita in lib. *De Spiritu sancto*, num. 10, cum ex XII Lucæ capite attulisset versiculos 11 et 12, statim subjungit : *Et in alio Evangelio ; cum tamen continuo non aliud, sed rursus idem citet Lucæ Evangelium, asserens ex cap. xxi versiculum 14. Quin etiam num. 60 similiter denuo nævum diligens lector animadvertet : ait enim : « Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit [codex noster, intravit] in eum Satanias. » At verba ista : *Intravit autem Satanias in Judam, quæ tum Græca editio, tum Vulgata translatio habet in Luc. cap. xxxiii, vers. 3, non Salvatoris sunt, sed evangelistæ. Simile quid reperies num. 18 ejus libri. Vide etiam quæ dixi pag. 3, not. 2, et pag. 49, not. 11.**

(74) *Inhabitabo.* In Levitico sic habet Græca editio : *καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαός, id est, et inambulabo in vobis, et ero vester Deus, et vos eritis mihi populus.*

(75) *Nescitis.* I Cor. iii, 16.

(76) *Nescitis.* I Cor. vi, 19. Græca ed. pro τὰ σώματα habet τὸ σῶμα, id est, corpus. Vulgatus Int. *membra.* Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 25, *corpora.*

(77) *Ut det.* Ephes. iii, 16, 17. Vide notam 8, pag. 49.

(78) *Spiritum.* Joan. xiv, 17.

(79) *Si quis.* Joan. xiv, 25. Græca editio, ac Didymus ipse segm. 24 a, pro ποιησόμεθα habet ποήσομεν.

(80) *Norit.* Notanda vox, ἐπιστάζοντι.

(81) *Contradicunt.* Hoc ipsum argumentum sibi

ματα ὑμῶν γὰρ τοῦ ἐν ὑμῖν ἀγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ; Καὶ Ἐφεσίν· Ἴνα δῶν ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν, διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Καὶ ὡς ἔταν ὁ Δεσπότης ἐν Ἰωάννῃ λέγει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσχετε αὐτό, ἔτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται· καὶ πάλιν· Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα, καὶ μοῖρην παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα. Ἔσται δὲ τοῦτο πλέον καταφανὲς τῷ ἐπιστάζοντι, ὅτι θελήσας ὁ πάντα δυνάμενος Θεὸς Λόγος, ἀρεπτός τε διέμεινεν καὶ ὑπὸ τῆς Παρθένου ἐκυοφορήθη. Οἱ δὲ πάλιν ἐπιστάνται ἀντιλέγοντες. Γέγραπται δὴθεν περὶ μὲν Ἄνανια· Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ; περὶ δὲ Ἰούδα, ὡς Εἰσηλθεῖς εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς. Πρὸς οὓς ῥητέον, ὅς Οὐ μετεχόμενος, οὐδὲ τῇ ψυχῇ ὡσπερ ἐπιβατεύω, ἀλλὰ φενακίζων, καὶ κακοβουλίας, καὶ παλιμβολον τρόπον ἐνεργαζόμενος, καὶ πάρεργον ποιῶν τῆς ἑαυτοῦ πονηρίας, πληροὶ τὸν μὴ προσέχοντα τῷ, Μὴ δόξης εἰς κάλον τὸν πόδα σου, καὶ οὐ μὴ νυστάζει ὁ φυλάσσω σε· καθ' ὃν τρόπον Ἐλυμαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπλήρωσεν τῇ ὑποβολῇ πράξεως σατανικῆς· λέγει γὰρ αὐτῷ Παῦλος, μυσαρῶ τὴν γνώμην καὶ εἰς πράξει· τυγχάνοντι, καὶ ἀνάπλεω τῆς διαβολικῆς [27 b] ὄντι μοχθηρίας, καὶ κατασοριζομένω τοὺς ἀγίους, ὡς δοκεῖν ἐν αὐτῷ οἰκεῖν τὸν ἀρχέακον πατέρα αὐτοῦ· Ὡ πλῆρης παντὸς δόλου καὶ πάσης βλαδιουργίας

obijcit, ac diluit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 60 et 61. Confer, si placet, utriusque operis loca.

(82) *Scriptum est.* Act. v, 3. Vulgatus interpres pro, *implevit*, habet, *tentavit*. Didymus autem in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 18, legit, *complevit*, et num. 60, *implevit* : quin vocem ipsam, *implevit*, ibi urget, argumentum diluens ex ea desumptum. Hæc enim ibi legitimus : *Interim nunc disputentus adversum id quod scriptum est : Quare implevit Satanias cor tuum? quomodo Satanias mentem alicujus, et principale eardis impleat. . . sed quasi callidus quidam, et nequam ac fallax (cod. noster : atque pellar, pro, ac fallax) fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit [rectius codex noster : trahat]. per cogitationes, et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est.* Gregorius Nysseus quoque in opusculo ad *Ablabium* tom. II, pag. 452 legit : *Quare implevit Satanias, et cætera.*

(83) *De Anania.* Codex, περὶ μὲν Ἄνανια. Putabit quis legendum, περὶ μὲν Ἀνανίου, vel cum locus hic citatus incipiat in Bibliis a voce Ἄνανια, legendum fortasse sic esse : περὶ μὲν Ἀνανίου Ἄνανια, διὰ τί, et reliqua. Vide tamen segm. 77 a.

(84) *De Juda vero.* Luc. xxxiii, 5.

(85) *Non des.* Psal. cxx, 5. Complutensis editio : μὴ δῶν, id est, non det, ut Vulg. interpres. Tum pro, καὶ οὐ μὴ νυστάζει, habet, μηδὲ νυστάζει. Mox codex habet Ἐλυμαν pro Ἐλύμαν.

(86) *Mente.* In codice, τὴν γνώμην. Legendum vero, ut patet, τὴν γνώμην.

ὡς διαβόλου· ἐτι δὲ καθὼς καὶ τοὺς ψευδοπροσβύ-
τας ἐπὶ τῆς σεμνοπρεπεστάτης Σωσάννης ἐπλήρωσεν
ἀκολάστου γνώμης· ἔχει δὲ οὕτως· Ἡλθον δὲ καὶ
οἱ δύο προσβύτεροι πλήρεις τῆς ἀνόμου ἐννοίας.
Καὶ ἵνα μὴ ὄχλον πολὺν τῇ ἀκοῇ παρασκευάζωμεν,
πολλὰ ἀ λέγειν εἶχομεν, εἰς τοῦτο παρέντες, συν-
τόμως ἐροῦμεν, ὡς εἴπερ κρατεῖ ὁ λόγος αὐτῶν
ὄστος, ὅρα λοιπὸν μὴ μέγα οἰεσθαι τὸ τὴν θεῖαν γα-
ληνότητα οἰκεῖν ἐν πιστοῖς, ἀλλ' ὡς ἐν γε δὴ μόνῳ
τῷ δοκεῖν τοῦτο τὴν δόξαν ἔχειν.

nabili ac diabolica nequitia pleno, et sanctos ca-
ptiose eludenti, ita ut pater ejus, princeps mali au-
ctor (87), in ipso habitare videretur, dixit Paulus : O
plene (88) omni dolo et omni fallacia (89), filii dia-
boli ! Ac præterea quo modo illorum etiam, qui
senes falso (90) dicebantur, mentem incontinentia,
qua in mulierem pudicissimam Susannam fereban-
tur, implevit. Sic autem scriptum est : Venerunt (91)
autem 64 et duo presbyteri pleni iniqua cogitatione.
Ac ne nimiam auribus molestiam comparemus, plu-
breviter dicemus : quod si quid valet hæc eorum
faciamus, quod divina serenitas habet in fi-
delibus ; sed spectata duntaxat hominum opinione gloriosum hoc esse statuamus.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ
τῆς οὐσίας, λαλεῖν ἐν πιστοῖς τῆρ Τριάδα.

Καὶ τὸ λαλεῖν δὲ ἐξ Ἰσοῦ ἐν ἀγίοις τὰς θείας ὑπο-
στάσεις, τὴν ἀπαρραξίαν τῆς φύσεως καὶ ἐξουσίας
ἀπαγγέλλει. Ζαχαρίας μὲν γὰρ, οὐχ ὁ προφήτης,
ἀλλ' ὁ πατήρ Ἰωάννου, Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ
ἐκ τῶν προφητῶν λελαληκέναι ἐφησεν. Καὶ Παῦλος
ἐκ ὁμοίως Ἑβραίοις ἐπέστειλεν· Πολυμερῶς καὶ
πολυτρόπως πάσαις ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατέ-
ρσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν
τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ Κορινθίοις
δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔγραψεν· Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε
τοῦ ἐν ἡμῶν λαλοῦντος Χριστοῦ. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ
παρὰ Μαθαίῳ διδάσκει· Ὁ γὰρ ἡμεῖς ἐστε οἱ λα-
λοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν ἐστὶν
τὸ λαλοῦν ἐν ἡμῖν.

(87) *Princeps*, etc. Voce, ἀρχέκακος, quæ in vul-
gatis lexicis deest, usus est non modo Didymus et
in hoc opere, et in libro *adversus Manichæos* ver-
sus finem, verum etiam Clemens Alexandrinus in
Protreptico, ubi Satanam dixit quoque, ἀρχοντα τῆς
καχίας, id est, *nequitia principem*.

(88) *O plene*. Act. xiii, 10.

(89) *Fallacia*. Ita vertit Vulgatus. Hieronymus in
lib. *De Spiritu sancto*, num. 50. ubi similia dictasse
Didymum dixi, transtulit, *iniquitate*. Hæc enim ibi
legimus : *Arguens itaque eum* (Elymam) *apostolus*
Paulus, atque corripiens ait : O plene omni iniqui-
tate, et omni dolo [cod. noster : omni dolo, et omni
iniquitate], filii diaboli, inimice justitiæ Dei. *Quia*
enim versipellis, et callidus, omnem in se dolum
fraudentiæ [cod. noster, *dolum fraudulentiamque*]
auscepserat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse
omne principale illius [codex noster, ommissis voci-
bus, *ipse omne, habet : qui implevit et principale*
ipsius] *fraude, et iniquitate . . . ut ipse Satanæ*
. . . habitare in eodem putaretur.

(90) *Senes falso*. Ex personis comieis una dice-
batur ψευδοκόρη, id est, *virgo falso sic dicta*. Simili
fere ratione viros illos Didymus dicit, ψευδοπρο-
σβύτας.

(91) *Venerunt*. Dan. xiii, 28. Duæ voculæ, *autem*
et, desunt in Græca editione. Sed Didymus eundem
locum citans eas habet etiam in libro *De Spiritu*
sancto, num. 64, ubi legimus : *Hæc autem fallacia*
etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crude-
litatem se vertierant, intravit : implens animas eorum
[cod. noster : *Huc utens fallacia contra presbyteros,*
qui contra Susannam amorem in crudelitatem verte-
rant, implevit animas eorum] *incendio libidinis, et*
sera senii [cod. noster, *senium*] *voluptate*. *Scriptum*
est enim : Venerunt autem et duo presbyteri, pleni
iniqua cogitatione.

(92) *Oportet jam*. Pro ὅρα lego ὥρα. Hæc enim

B

CAP. XXI.

De iis locis in quibus, ob naturæ, et substantiæ
identitatem, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.

Ex eo etiam quod in sanctis (93) ex æquo lo-
quantur divinæ hypostases, unam sine ullo discrimi-
næ ipsas naturam et potestatem esse apparet.
Nam Zacharias quidem, non propheta (94) ille, sed
Joannis pater, *Dominum Deum Israelis, per pro-*
phetas locutum esse dixit (95). Paulus autem simi-
liter Hebræis scripsit : *Multifariam* (96) *multisque*
modis olim Deus loquens patribus in prophetis, no-
vissimis diebus istis locutus est nobis in Filio. Et
ad Corinthios de Filio scripsit : *Quoniam* (97) *ex-*
perimentum quaeritis Christi, qui in me loquitur.
Salvator autem apud Matihæum docet : *Non*
enim (98) *vos estis qui loquimini, sed Spiritus Pa-*
tris vestri, qui loquitur in vobis.

locutio, ὥρα λέγειν, κατὰ δὲ λέγειν, ὥρα οἰεσθαι, et
aliæ id genus, non raro occurrunt in Græcis Patri-
bus, ut, exempli gratia, in Cyrillo Alexandrino
pag. 12 *Thesauri*, et in Gregorio Nazianzeno
orat. 35, ubi hæc locutio ὥρα διαγράφειν, non satis
concinne ab interprete redditur : *tempus jam fu-*
erit, etc.

(93) *In Sanctis*. Nempe in sacris scriptoribus, qui
Deo afflante scripserunt. Hos enim passim *Sanctos*
per antonomasiam dicit Didymus in hoc opere. Quin
etiam eam vocem hoc modo ab ipso adhibitam ob-
servavi in libro *De Spiritu sancto*, et in *Enarratio-*
nibus in Epistolas catholicas, atque in aliis etiam
Patribus. Ductam vero opinor eam locutionem ex
vers. 21 capitis 1 secundæ Petri Epistolæ : *Spiritu*
sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.

(94) *Non propheta*. Simili ratione loquitur Didy-
mus segm. 109 b, communem secutus consuetudi-
nem, ut alterum Zachariam ab altero distinguat.
Cæterum Zacharias quoque Joannis pater *prophete-*
tasse dicitur a Luca cap. 1, vers. 67. Lucae verba
profert Didymus ipse in lib. *De Spiritu sancto*,
num. 8 : sed eo in loco edita exemplaria mendosa
sunt : sic enim habent : « Et post alia : *Et Spiritu*
sancto repletus est Zacharias pater ejus. Haud du-
bium quin et Joannes prophetavit. Necnon in Acti-
bus apostolorum, » et cætera. Porro ubi editio habet,
quin et Joannes, codex noster habet : *quin Joannes*
et. Utraque autem lectio, ut puto, emendatione in-
diget, ac ita legendum est : « Et post alia : *Et Spiritu*
sancto repletus est Zacharias pater ejus (haud du-
bium, quin Joannis), *et prophetavit*. Necnon, » et
cætera.

(95) *Dixit*. Luc. 1, 68 et 70.

(96) *Multifariam*. Hebr. 1, 1 (ap. Valg. 1 et 2).

(97) *Quoniam*. II Cor. xiii, 3.

(98) *Non enim*. Matth. x, 20.

65 CAP. XXII.

De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Hoc ipsum manifestissime in iis etiam locis contemplari docemur, in quibus scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto: ut cum Paulus per litteras Romanos sic alloquitur: Vos (99) existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro; et rursus: Ut qui (1) vivunt, non jam sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, Christo; et ad Galatas: Si Spiritu (2) vivimus, Spiritu et ambulemus.

CAP. XXIII.

De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, caelestem legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse scriptum fuit.

Ob eam, quam diximus, rationem caelestem quoque legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse Scripturae aiunt. Ita sacer Psaltes in psalmo quidem xxxvi inquit: Lex (3) Dei ejus in corde ipsius. In xxxix autem: Ut facerem (4), Deus, voluntatem tuam volui, et legem tuam in medio ventris mei. Paulus vero scribit Galatis quidem: Alter (5) altius onera portate, et sic adimplete legem Christi; et ad Corinthios in prima Epistola: Factus (6) sum iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrificerem eos, qui sine lege erant; ad Romanos autem: Nam lex (7) Spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis; et rursus Novum ac Vetus Testamentum subindicans, ait: Nunc (8) autem soluti sumus a lege mortui in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litterae; et rursus: Scimus (9) enim quod lex spiritalis est.

66 CAP. XXIV.

De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominamur.

Propter hanc ipsam porro rationem aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales, in sequentibus Scripturae locis cognominamur. Vidua quidem, quae in Sareptis (10) erat, Eliæ Thesbitæ dixit: Quid (11) mihi et tibi, vir Dei? et rursus: Nunc (12) cognovi quod homo Dei sanctus es tu. Sunamitis autem ad suum

(99) Vos. Rom. vi, 11.

(1) Ut qui. II ad Cor. v, 15. Vocem Χριστῷ non habet Græca editio, nec Didymus ipse pag. 67.

(2) Si Spiritu. Galat. v, 25.

(3) Lex. Ps. xxxvi, 33 (seu 31).

(4) Ut facerem. Psal. xxxix, 11. Complut. edit. habet ἔβουληθῆν, ac transponit nomen ὁ Θεός.

(5) Alter. Galat. vi, 2.

(6) Factus. I Cor. ix, 20 et 21. Græcæ editiones pleræque habent Θεῷ et Χριστῷ.

(7) Nam lex. Rom. viii, 2.

(8) Nunc. Rom. vii, 6. Græcæ editiones nonnullæ habent ἀποθανόντος. Vulg. mortis.

A

ΚΕΦ. ΚΒ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἦγουν διὰ [28 α'] τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριᾶδος, γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοῦτο ἐπιφανέστατα θεωρεῖν διδάσκει, καὶ τὸ γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς ἐταν Παῦλος διαλέγεται γράμμασι Ῥωμαίοις· Ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Ἰνα οἱ ζῶντες μῆκετι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ἐπέρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἔγερθέντι Χριστῷ· καὶ Γαλάταις· Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, Πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

ΚΕΦ. ΚΓ΄.

B

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, τὸν ἄνωθεν νόμον γεγράφθαι εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Δι' ὃν ἔφαμεν λόγον καὶ ὁ ἄνωθεν νόμος γέγραπται εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καθὰ ὁ ἱεροφάντης λέγει, ἐν μὲν λς' ψαλμῷ· Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ἐν δὲ λθ'. Τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημα σου ἐβουλήθη, καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Καὶ ὡς Παῦλος γράφει Γαλάταις μὲν Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάξετε, καὶ οὕτως ἀπαληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Κορινθίοις ἐν τῇ α' Ἐπιστολῇ· Ἐγερόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὡν ἀνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔρρομος Χριστοῦ, Ἰνα κερδήσω τοὺς ἀνόμους· Ῥωμαίοις δὲ· Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ πάλιν τὴν Νέαν καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην αἰνιττόμενος φησιν· Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι Πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος· καὶ πάλιν· Οἴδαμεν γάρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.

ΚΕΦ. ΚΔ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος ἐν τῇ Τριᾷδι αἰκίαν, χρηματίζειν ἡμᾶς [28 β'] ἢ ἀνθρώπους Θεοῦ, ἢ Χριστιανούς, ἢ πνευματικούς.

Χρηματίζομεν τοίνυν διὰ τοῦτο ἢ ἀνθρώποι Θεοῦ, ἢ Χριστιανοί, ἢ πνευματικοί, δι' ὧν φασιν, ἢ μὲν ἐν Σαρέπτοις χήρα πρὸς τὸν Θεσβίτην Ἠλίαν· Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἀνθρώπε τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Νῦν ἔγνω, ὅτι ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ ἄγιος εἰ σύ· ἢ δὲ Σουμανίτις πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα περὶ Ἐλισσαί

(9) Scimus. Rom. vii, 14.

(10) In Sareptis. Ad vocem Σαρέπτοις in membranae margine librarius hanc apposuit notam: τόπος ἐστὶ τῆς Σιδωνίας, id est, locus est Sidonis. Nimirum Sarepta, a Plinio quoque lib. v, cap. 19, commemorata, inter Sidonem erat ac Tyrum, in Sidonioiurum tamen agro sita.

(11) Quid. III Reg. xvii, 18.

(12) Nunc. III Reg. xvii, 23 (seu 24). Græca editio caret voce ἄγιος. Id est, sanctus, quam luc fortasse Didymus transtulit e sequenti loco quarti Regum. Ac pro nῦν ἔγνω habet, ἰδοὺ ἔγνωκα, id est, ecce cognovi. Mox codex: Σουμανίτις οὐρο Σουμανίτις.

τοῦ προφήτου· Ἰδοὺ δὴ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μέ-
 γας παραγίνεται πρὸς ἡμᾶς· αἱ δὲ Βασιλ· καὶ ἱστο-
 ρίαι· Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἐξ Ἰουδα,
 καὶ προεφθέτευσε ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν
 Βεθὴλ· ὁ δὲ ἱεροψάλτης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πθ'
 ζαλωῦ· Προσευχὴ Μωϋσῆ, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ·
 ὁ δὲ Παῦλος, Τιμοθέῳ γράφων τὸ δεῦτερον· Ἴνα
 ἄριστος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον
 ἀγαθὸν ἐξηρισμένος· αἱ δὲ Πράξεις· Ἐγένετο δὲ
 αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸν ἅλον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ
 τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς· ὁ δὲ Παῦλος Κορινθίους
 ἐν Ἐπιστολῇ διαλεγόμενος· Περὶ δὲ τῶν πνευμα-
 τικῶν οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί. Οἴδατε,
 ὅτι δεε εἶσθε ἦτε, πρὸς τὰ εἰδωλα τὰ ἄφωνα ὡς
 ἀκήραστοι ἀπαρόμενοι· διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
 δεὶς δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν
 Πνεύματι ἀγίῳ· καὶ πάλιν· Ψυχικὸς δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ (μω-
 ρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν), καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι
 πνευματικὸς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς
 ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνα-
 κρίνεται. Τίς γὰρ ἔγνω τοῦν Κυρίου, ὃς συμβιδά-
 σει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν· καὶ
 πάλιν· Ἀδελφοί, εἴτε καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἐξ
 ὑμῶν ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
 καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος·
 σιοκῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῆς. Ἀλλή-
 λων [29 a] τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
 κληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος τῆς
 Τριάδος αἰτίας, τὴν Ἰσραήλ, ἅπερ νῦν λέγει
 τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε λέγειν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος.

Μίαν θεότητα καὶ δεσποτείαν ἡ Γραφὴ δηλοῦσα,
 ἅπερ νῦν λέγει τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε φάσκει τοῦ Υἱοῦ,
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι, ὡς ἤνικα ὁ Σωτὴρ πα-
 ρὰ Ματθαίῳ Ἰουδαίους λέγει· Ἀπόδοτε τὰ Καίσα-
 ρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ὡς
 ὅταν ὁ ἀοίδιμος γράφει Παῦλος Φιλιππησίους μὲν·
 Οἱ πάντες γὰρ τὰ εαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· Γαλάταις δέ· Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
 τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς κατήμασι καὶ

(15) *Ecce*. IV Reg. iv, 9. Sensum citat : nam D
 verba in Complutensi editione sunt : Ἰδοὺ δὴ οἶδα,
 ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος οὗτος διαπορεύεται ἐφ'
 ἡμᾶς· id est, ecce jam novi quod homo Dei sanctus
 iste transit ad nos.

(14) *Et homo*. III Reg. xiii, 1 et 2. Hic quoque
 citatur sensus. Verba sunt : Καὶ Ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ
 Θεοῦ παρεγένετο ἐξ Ἰουδα . . . εἰς Βεθὴλ . . .
 καὶ ἐπεκάλει ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, id est, *Et ecce
 homo Dei venit ex Juda . . . in Bethel . . .*, et
 invocavit super altare.

(15) *Homini*. Complut. editio : ἀνθρώπῳ, id est,
 homini. Nonnullæ aliæ, ut Didymus.

(16) *Ut*. II Tim. iii, 17.

(17) *Perfectus*. Ad dictionem ἀριστος hæc adno-
 τανὶ librarius in margine : ὑγιής· ὁλόκληρος· πε-
 κληρωμένος, id est : sanus. integer. completus.

(18) *Factum est*. Act. xi, 26. In Græca edit. deest
 vocula καί, ac nonnulla adduntur intermedia.

A virum de Eliseo propheta sic loquitur : *Ecce* (15)
vir Dei magnus venit ad nos. Regum vero historiae :
Et homo (14) *Dei venit ex Juda, et prophetavit in*
altari, quod est in Bethel. Ac sacer Psaltes in in-
 scriptione psalmi LXXXIX : *Oratio Moysis hominis*
 (15) *Dei*. Paulus autem secundam Timotheo scri-
 bens Epistolam : *Ut* (16) *perfectus* (17) *sit homo*
Dei, ad omne opus bonum instructus. Acta vero :
Factum est (18) *autem, ut etiam annum totum con-*
gregarentur ipsi in Ecclesia, et cognominarentur pri-
imum Antiochiæ discipuli, Christiani. Et Paulus
 Corinthios in Epistola sic alloquitur : *De spirituali-*
 bus (19) *autem, nolo vos ignorare, fratres*. Scit-
 is, quod, cum gentes essetis, ad simulacra multa
 veluti adducebamini sequentes. Ideo notum vobis fa-
 B cio, quod nemo (20) *potest dicere, Dominus Jesus,*
nisi in Spiritu sancto. Et rursus : *Animalis* (21)
autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei ;
stultitia enim sunt illi : et non potest cognoscere
quod spiritualiter (22) *judicatur : spiritualis autem*
judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur.
 Quis enim 67 *cognovit mentem (seu sensum) Domini*
qui instruet eum? nos autem mentem (seu sensum)
Christi habemus. Et rursus : *Fratres* (23), *et si præoc-*
cupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicio, vos
qui spiritales estis, talem instruite in spiritu leni-
tatis : considerans te ipsum, ne et tu tenteris. *Alter*
alterius onera portate, et sic adimplete legem Chri-
 sti.

C

CAP. XXV.

De iis locis in quibus, Scripturæ ob eandem cau-
sam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis,
ea quæ alicubi dicunt esse Patris, alibi dicunt
esse Filii, aut Spiritus sancti.

Unam deitatem et dominationem ut ostendant
 Scripturæ, ea quæ nunc dicunt esse Patris, alibi
 aiunt esse Filii, aut Spiritus sancti : Ut cum Salva-
 tor apud Matthæum Judæis dicit : *Reddite* (24) *quæ*
sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo. Et
 cum inclitus Paulus scribit ad Philippenses qui-
 dem : *Omnes* (25) *enim quærunτ quæ sua sunt, non*
quæ Jesu Christi : ad Galatas vero : Qui autem (26)
sunt Christi Jesu, carnem crucifixærum cum passioni-

(19) *De spiritualibus*. I Cor. xii, 1-3. Vox ὅτι
 deest in aliquibus editionibus Græcis : sed eam legit
 Vulg. interpres. Pro ἀκήραστοι Græca editio habet,
 ἄν ἦγεσθε.

(20) *Nemo*. Post hanc vocem nonnulla omittit.
 Græca ed. pro Κύριος Ἰησοῦς habet, Κύριον Ἰη-
 σοῦν. Vulgatus int. legit, ut Didymus hoc in loco.

(21) *Animalis*. I Cor. ii, 14-16.

(22) *Spiritualiter*. Lego πνευματικῶς, ut est in
 Græcis Bibliis : quæ paulo post pro πάντας habent
 πάντα, id est, omnia.

(23) *Fratres*. Galat. vi, 1 et 2. Græca editio non
 habet voces, ἐξ ὑμῶν.

(24) *Reddite*. Matth. xxii, 21 ; Marc. xii, 17 ;
 Luc. xx, 25.

(25) *Omnes*. Philipp. ii, 21. Græca editio : οὐ τὰ
 τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

(26) *Qui autem*. Galat. v, 24. Græca ed. non ha-
 bet vocem Ἰησοῦ.

bus, et concupiscentiis; et ad Corinthios: *Charitas* (27) enim Christi cohibet nos, hoc judicante (28). Et pro omnibus mortuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit; et rursus: *Animalis* (29) autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim sunt illi; et rursus: *Æmulamini* (30) autem spiritualia. Insuper Ecclesiam quoque, quæ simul cum glorificatione, quam Deo exhibet, et cum incruenta latratria (31), quam offert, consideratur, in prima quidem ad Corinthios Dei **68** esse annuntiavit in hunc modum: *Sine* (32) *offensione estote et Judæis, et Græcis, et Ecclesiæ Dei*; et rursus: *Nos* (33) *tallem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei*. Ad Ephesios autem scribens, ipsam vice versa docuit esse Christi, cum sic ait: *Ut exhiberet* (34) *sibi irreprehensibilem Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta, et immaculata*. Si quis enim aliter sentit, is interpretetur quid sibi velit Aggeus propheta, cum inquit: *Magna* (35) *erit gloria domus hujus, novissima super primam*; id est, Ecclesiæ Christi, et glorificationis, quæ in ipsa redditur, præ Synagoga Judæorum, in qua solus Deus Pater vocabatur Deus, et glorificabatur. His porro consentanea sunt quæ de Evangelio quoque scribit Paulus. Nam illud modo dicit esse Dei Patris, nimirum scribens ad Romanos: *Paulus* (36) *servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei*; et rursus: *Non enim* (37) *erubescio Evangelium*: virtus enim Dei est in salutem omni credenti, et Judæo primum, et Græcò: *justitia enim Dei in eo revelatur* (38): *justus autem ex fide vivet*; et in II ad Corinthios: *Quoniam* (39) *gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis*. Modo autem Dei Unigeniti illud esse Corinthiis scribit: in prima quidem Epistola: *Sed non* (40) *usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quam excisionem demus Evangelio Christi*; in secunda vero: *Cum venissem* (41) *autem Troadem propter Evangelium Christi*; et rur-

(27) *Charitas*. II Cor. v, 14 et 15.

(28) *Hoc judicante*. Græca editio: *κρίναντας* τούτο, id est, *judicantes hoc*. Post quæ verba nonnulla sequuntur, quæ omittit Didymus.

(29) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(30) *Æmulamini*. I Cor. xiv, 1.

(31) *Latratria*. Glorificationem dicit præcipue hymnum, *Gloria Patri*, et reliqua. *Incruentam* vero latratriam, seu cultum, sacrosanctam liturgiam interpretor: sic enim eam vocat Cyrillus quoque Jerosolymitanus catech. xxiii, num. 8. Ipse autem Didymus segmento 92 a, et, quod pluris faciendum est, Ephesina synodus œcumenica anath. xi, eam vocat *ἀναίμακτον θυσίαν*, id est, *incruentum sacrificium*. *Latratriæ* vero, id est, *servituti*, aut *cultus* nomine *sacrificium* etiam designari cum in Bibliis, tum in Patrum scriptis, norunt theologi. Qua de causa ipsorum Patrum nonnulli Judæos, jam μήτε προφήτας, μήτε λατρείαν, id est, *neque prophetas, neque latratriam*, nempe *sacrificium, habere* affirmant. Ultramque porro simul appellationem jungens Athenagoras in *Legatione*, num. 13: *Προσφέρειν δέον* (inquit) *ἀναίμακτον θυσίαν, καὶ τὴν λογικὴν προσάγειν λατρείαν*, id est, *cum incruentam victimam, et rationalem latratriam, seu cultum offerre oporteat*. Quam in-

ταῖς ἐπιθυμίαις· καὶ Κορινθίους· *Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντος τούτου· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσω, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι*· καὶ πάλιν· *Ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν· καὶ πάλιν· Ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά*. *Ἔτι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις νοεῖται σὺν τῇ ἀναπεμπομένῃ ἐν αὐτῇ δόξῃ, καὶ τῇ προσαγομένῃ ἀναιμάκτῳ λατρείᾳ, Κορινθίους μὲν τὸ πρῶτον γράφων τοῦ Θεοῦ εἶναι, κατήγγειλεν οὕτως· Ἀπόσκοποι καὶ Ἰουδαίους ἴνευσθε, καὶ Ἑλλησι, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ*. *Εφεσίοις δὲ πάλιν ἐπιστάλων, τοῦ Χριστοῦ εἶναι αὐτὴν ἐδίδαξεν, ὡς εἶπών· Ἴνα παραστήσῃ ἑαυτῷ ἄμωμον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ρυτίδα, ἢ τι τῶν τοιοούτων· ἀλλ' ἵνα ἡ ἀγία καὶ ἄμωμος*. *Εἰ γὰρ μή ὡδε αὐτῷ ἐδόκει, ἐρμηνεύσει τις, τί βούλεται εἰπῶν [29 b] ὁ προφήτης Ἀγγαῖος, οὗ Μεγάλη ἐστὶν ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου, ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην· τούτ' ἐστίν, τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ δοξολογίας, παρὰ τὴν συναγωγὴν Ἰουδαίων, ἐν ἧ μόνος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ θεολογεῖτο καὶ ἐδοξάζετο*. *Ἐπομένως τολῶν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον νῦν μὲν Θεοῦ τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγει, γράφων Ῥωμαίους· Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ· καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ ἐκαιοχύνομαι τὸ Εὐαγγέλιον. Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστίν, εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαῖω τε πρῶτον, καὶ Ἑλληνι*. *Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζῆσται· καὶ Κορινθίους τὸ δεύτερον· Ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμεν ὑμῖν*. *Νῦν δὲ ἄνω τοῦ μονογενοῦ; αὐτὸ τυγχάνειν ἐπιστάλλει Κορινθίους, τὸ μὲν α'· Ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ· ἀλλὰ πάντα στέργομεν, ἵνα μὴ ἐκκοπήν τινα δώμεν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ*· τὸ δὲ β'· *Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν*

firma autem sint quæ Albertinus, alique Calvinianⁱ de hujusmodi locutione commenti sunt, non est hujus loci ostendere.

(32) *Sine*. I Cor. x, 32.

(33) *Nos*. I Cor. xi, 16.

(34) *Ut exhiberet*. Ephes. v, 27. Græca editio habet, αὐτὴν ἑαυτῷ ἐνδοξόν, ac nonnulla exemplaria habent αὐτός pro αὐτῇ· qua de causa Vulg. int. vertit: *Ut exhiberet ipse sibi gloriosam, et reliqua*. Pro σπῖλον lego σπῖλον.

(35) *Magna*. Agg. ii, 10.

(36) *Paulus*. Rom. i, 1.

(37) *Non enim*. Rom. i, 16 et 17. Græca editio habet: *Εὐαγγέλιον Χριστοῦ*. At vocem, *Christi*, omittit non modo Didymus, sed et Vulg. interpres.

(38) *Revelatur*. Post hanc vocem nonnulla habet editio, quæ omittit Didymus.

(39) *Quoniam*. II Cor. xi, 7.

(40) *Sed non*. I Cor. ix, 12. Græca editio pro ἐκκοπήν habet, ἐγχοπήν. Sed utraque vox videtur eandem hic habere significationem, *offendiculi* nempe, sive impedimenti.

(41) *Cum venissem*. II Cor. ii, 12.

Ἐρωδᾶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ πάλιν· Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐκ τῆ ὑποταγῆ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Ῥωμαίοις· Μάρτυρ γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὃ λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγέλιῳ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὴν Ἰσραὴν λειτουργίαν ποτὲ μὲν Θεῷ τῷ Πατρὶ, ποτὲ δὲ Θεῷ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Ἰησοῦ ἐκτελεῖσθαι ἔφη, γράψας Κορινθίοις, τὸ μὲν α'· Ὁδὼς ἡμᾶς λογιζέσθω ἀνθρώπος, ὡς ὑπηρετὰς Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ· ὁ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἴνα πιστότερος εἴη· τὸ δὲ δεύτερον· Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοῦς, ὡς Θεοῦ διάκονοι· καὶ πάλιν· Διάκονοι Χριστοῦ εἰσιν; παραφρονῶν λέγω· ὑπὲρ ἐγώ. Καὶ.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(Initium desideratur.)

βφ αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη; ἢ τίς [30 a] ἐπεκαλέσατο αὐτὸν καὶ ὑπερίδεν αὐτόν; "Ὅς γάρ, καὶ οἱ ἔξω φασὶν, πείθεται Θεῷ, μάλα τ' ἔκλυεν αὐτοῦ. Τοιγαροῦν οὐδὲν ἐπίκτητον, ἢ ὑφ' ἑτέρου ἐνεργού-

(42) *Glorificantes*. II Cor. ix, 13.

(43) *Testis*. Rom. i, 9. Nonnulla omittuntur intermedia.

(44) *Sic nos*. I Cor. xv, 1 et 2.

(45) *In omnibus*. II Cor. vi, 4.

(46) *Ministri*. II Cor. xi, 23. Editio Græca habet, λαλῶ, id est, loquor, pro, λέγω. Sed Vulg. interpret legit ut Didymus.

(47) *Et*. . . Cum codex quaternionibus constet, quorum singuli quatuor integras membranas habent, nempe octo folia, seu dimidias membranas, quidam satis vetustus, librario tamen recentior, singulorum quaternionum initio suum apposuit numerum: nempe folio 6 apposuit notam δ', folio 14 notam ε', folio 22 notam ζ'. Hujus vero sexti quaternionis postrema verba sunt, ὑπὲρ ἐγώ. Καὶ. Folio autem sequenti, seu tricesimo, a quo incipit septimus quaternio, octo foliis, ut tres præcedentes, constans, apposuit notam ζ'. Attamen inter sextum illum et septimum hunc quaternionem multa desiderari perspicuum est. Quæ cum ita se habeant, primum quidem apparet, mutilum hoc in loco jam tum fuisse codicem, cum eæ notæ appositæ fuerunt: deinde cum verisimile non videatur, ea, quæ desiderantur, tam multa fuisse, ut octo integris foliis continerentur (deest enim duntaxat finis capituli xxv, et initium capituli xxvi, cuius magna pars exstat), suspicari licet librarium ipsum ea omisisse, nullum vero ex iis foliis quæ ab eo exarata sunt, hic desicere.

(48) *Caput XXVI*. Filium esse Deum Patri æqualem probat in hoc capite Didymus ex iis Scripturæ locutionibus, in quibus eadem ipsi ac Patri tribuuntur, et nonnullas solvit hæreticorum objectiones.

(49) *Quis permansit*. Eccli. ii, 11 (seu 12). Græca ed. habet ὑπερείδεν. Porro librum Ecclesiastici, quem temere heterodoxi rejiciunt, citat Didymus etiam segm. 121 a, et 159 a. Quin citari etiam putabit quis in lib. *De Spiritu sancto*, n. 10, ut censuit is, qui concinnavit editionem Veronensem. At ibi laudatur a Didymo non Ecclesiasticus, sed versiculus 6 capituli 11 Proverbiorum, in hunc modum: « *Dominus, inquit, dabit sapientiam, et a facie ejus sapientia* [codex noster, scientia, quod magis consentaneum est Græcis Bibliis], *et intellectus procedit.* » Vox autem, *procedit*, omittitur in nostro codice, item ut in Græca Bibliorum editione.

A sus: *Glorificantes* (42) *Deum in obedientia confessionis vestrae in Evangelium Christi*; et ad Romanos: *Testis* (43) *enim mihi est Deus, cui servio in Evangelio Filii ejus*. Quin etiam sacram liturgiam modo quidem Deo Patri, modo autem Deo Unigenito ipsius Filio præstari ac perfici dixit ad Corinthios scribens: in prima quidem Epistola: *Sic nos* (44) *existimet homo ut ministros Christi*. 69 *et dispensatores mysteriorum Dei: quod autem reliquum est, quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniantur*; in secunda vero: *In omnibus* (45) *exhibentes nosmetipsos sicut Dei ministros*; et rursus: *Ministri* (46) *Christi sunt?* [præter mentem dico] *plus ego*. Et (47).....

CAP. XXVI (48).

B [Quis permansit (49) in timore ejus, et derelictus est? aut quis invocavit eum, et desepxit illum? Ut enim aiunt etiam externi (50), sive profani: Qui obtemperat deo, illum magis exaudire (51) 70 consuevit. Ut ostendat porro ni-

(50) *Externi*. In Græco, οἱ ἔξω. Locutio est biblica. Græcis Patribus usitata, qua si significantur, qui extra Ecclesiam sunt. Dicta est autem ex illo Pauli I ad Cor. v, 12: *Τί γάρ μοι τοὺς ἔξω πρόβλεν;* id est: *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare?* et similibus aliis ejusdem Apostoli locis, quorum unum Didymus noster afferens enarratione in primam Petri ad caput tertium, recte sic interpretatur: *Foris dicens eos qui nondum fideles existunt*. Hinc titulus Heronice libelli, qui inscribitur: *Irrisio τῶν ἔξω* (id est *ethnicorum*) *philosophorum*.

(51) *Exaudire consuevit*. Emendo: *Μάλα τ' ἔκλυεν αὐτοῦ*. Locutio est enim ex Homero deprompta, mutato tamen plurali *deorum* nomine in singulare *Dei* vocabulum. Nimirum in *Odyssea* quidem lib. ζ' versu 186 legitur: *Μάλιστα δὲ τ' ἔκλυον αὐτοί,* id est, *Maxime autem audiunt ipsi*. In *Iliade* v. ro lib. α' vers. 218: *Ὅς κα θεοῖς ἐπιπέθηται, μάλα γ' ἔκλυον αὐτοῦ,* id est, *Qui diis quidem paraverit, eum magis exaudiverunt*, hoc est, *exaudire consueverunt*. Ac secundum hunc locum respicit Didymus, etsi voculam *τε* ex primo sumpsisse videatur. Porro ex eo, quod plura profanorum scriptorum loca a nostro auctore citari dixerim in meo de tribus hisce libris opusculo, quorum non pauca ibi attuli, Gallicus censor in *Litteraria ephemeride*, de qua superius commemoravi, conjicit, aut suspicari potius, opus hoc ab aliquo *medii ævi* monacho conscriptum esse. *Nous ne dissimulerons point* (inquit ipse) *que nous sommes très-porté à soupçonner que ce manuscrit est de quelque moine du moyen âge. En effet l'auteur..... cite à tout propos* (cur dicat, à tout propos, equidem non intelligo) *Mercurius Trismégiste, Orphée, et reliqua*. Quæ in re unicuique integrum est id opinari, quod maxime placeat. Equidem, si quam ejus argumenti vim esse sentirem, id aperte profiteri non dubitarem. At cum ab iis potissimum ex Græcis Patribus (de Latinis enim nihil dicam) qui ante Didymum scripserunt, vel ejus ætati superiores fuere, Justino scilicet, Irenæo, Athenagora, Tatiano, Clemente Alexandrino, Theophilo Antiocheni, et aliis, profanos auctores eodem modo, iisdemque occasionibus captis, allegari videam, a nonnullis quidem haud raro, ab aliis autem sæpissime: quæ vero in Theologo nostro occurrunt allegationes, nihil habere, quod *medium ævum* sapiat, ut apparebit in posterum: idcirco Gallo scriptori nequæ assentiri. Ideo autem eos Patres ita se ges-

hil cum in semetipso habere, quod acquisitum fuerit, aut quod alter in ipso operatus sit, sed omnia se bona de suo habere, ac secum trahere, unam divinam pacem, cujus non est finis (52), et de qua Isaias locutus est, cum exclamavit: *Domine* (53) *Deus noster, pacem da nobis; omnia enim reddidisti nobis: Domine, extra te alium non novimus: hanc, inquam, pacem, utpote quæ illius est, eo quod communem cum Patre naturam habeat, et æque Dominus sit, ac ille, propria auctoritate largitur. Ait enim: Pacem* (54) *relinquo vobis, pacem meam do vobis.* Idcirco Paulus quoque eodem modo divinum (55) hoc donum ambas increatas hypostases sine ullo discrimine subministrare ait, cum sic ad Romanos alicubi scribit: *Gratia* (56) *vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.* Hoc autem ipsum ita se habere, dignoscere nobis licet etiam ex illis verbis: *Omnia* (57) *quæcunque habet Pater, mea sunt.* Hæc enim non de creatura, hoc est de Christo ut homine, inscite accipienda sunt, sed de divina dignitate, si tamen dignitatem in Deo dicere fas est. Deus enim (inquit) est Pater? Sum et ego; cum Filius ejus unigenitus sim, et verus, et dilectus. Dominus est Pater? Sum et ego omnium Dominus, et hæres, qui vivente Patre in hæreditate dominium exerceo: ac eorum quæ mea ipsius (58) sunt hæres exsisto, tum quatenus ipsorum Creator, tum vero etiam ut germanus Filius: *constitutus autem sum hæres* (59), ut incarnatus. Creator et Rex est Pater? Sum ego quoque: dixi (60) enim vobis, fuisse *quemdam regem, et abiisse, ut faceret pupias filio suo regi.* Immutabilis est Pater? Sum et ego. Scriptum est enim de me (61): *Tu idem ipse es, et anni tui non deficient.* Impatibilis est Pater? Sum ego quoque, ita ut etiam *participes, seu consortes* (62) **71** mei, *impatibilitatis participes sint.* Æternus est Pater? Sum et ego. Nunquam enim ipse non habuit nomen Patris, et subsistentem in eo gloriæ suæ splendorem, et characterem substantiæ, et imaginem deitatis, nempe me. Vita, et lux, et bonitas, et potentia, et sapientia, et veritas, et omnia, quæ Deo digna sunt, est Pater? Sum et ego, ut antea audistis. Atqui etiam Salvator sum

sisse existimo, quod, cum inter homines Græcicæ eruditionis amantissimos scriberent, venerunt, ne, si aliter se gessissent, veluti rudes, et indocti despicerentur; aut quod majorem hac ratione apud illos fidem sibi conciliare vellent. Præclare S. Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 1, cum in primo libro non poetarum versiculos citasset, ut Didymus, sed ex poeticis fabulis comparisonem duxisset: *Si quis, inquit, contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit intenderit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum, Scripturis insertos esse divinis.*

(52) *Finis.* Respicit Isa. ix, 7, ubi legitur: Καὶ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι τέλος, id est, *et pacis non est finis.*

(53) *Domine.* Isa. xxvi, 12 et 13. Nonnulla omittit intermedia.

(54) *Pacem.* Joann. xiv, 27.

μενον, ἐν αὐτοῦ εἶναι· οὐκοῦθεν δ' ἐπάγεσθαι τὰ γὰρ πάντα παριστῶν, τὴν μίαν θεϊκὴν εἰρήνην, ἧς ὄρων οὐκ ἔστιν· περὶ ἧς Ἡσαίας διακέκραγεν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὲς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν· Κύριε, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἶδαμεν· ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσιν, διὰ τὸ ἐπίκεινον τῆς φύσεως, καὶ κυριότητος δίδωσιν κατεξουσίαν. Ἐφη γὰρ· Εἰρήνην ἀπέλημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. Διὸ οὐχ ἥκιστα καὶ Παῦλος τοῦτο τὸ θεόδοτον χρέμα ἀμφω τὰς ἀγενήτους ὑποστάσεις ἀπαρἀλλάκτως χορηγεῖν ἔφη, Ῥωμαίοις οὕτω πως γράψας· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· διάγνωσιν δὲ ἡμῖν, τοῦτ' αὐτὸ οὕτως ἔχειν, παρέσχετο καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἔστιν. Ταῦτα γὰρ οὐκ ἀμαθῶς εἰς τὴν κρίσιν, ἀλλ' εἰς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν ἐκλαμβάνεται, εἰ ἀξίαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φάναι γρή. Θεὸς γὰρ, φησὶν, ἔστιν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ· Υἱὸς γὰρ αὐτοῦ μονογενῆς, καὶ ἀληθινός, καὶ ἀγαπητός. Κύριός ἐστιν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ πάντων Κύριος, καὶ κληρονόμος ζώντος Πατρὸς, τῆς κληρονομίας δεσπόζων. Κληρονομῶ δὲ τὰ ἑμαυτοῦ, τοῦτο μὲν ὡς ποιητῆς αὐτῶν, τοῦτο δὲ καὶ ὡς γνήσιος Υἱός. Ἐτέθην δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Δημιουργός καὶ βασιλεὺς ἐστιν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ. Εἶπον γὰρ ὑμῖν, ὡς Ἦν τις βασιλεὺς, καὶ ἐπορεύθη ποιῆσαι γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ. Ἄτρεπτός ἐστιν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ καὶ ἐγὼ. Κεχρησμέθηται γὰρ περὶ ἐμοῦ· Σὺ δ' αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ἀπαθὴς ἐστιν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ, ὡς καὶ τοὺς μετόχους μου ἀπαθείας [30b] μεταλαμβάνειν. Ἄναρχος ὁ Πατὴρ; εἰμὶ. Οὐ γὰρ ἦν, ὅτε οὐκ εἶχεν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ τὸ ἐνυπόστατον ἀπαύγασμα, καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, ἐμὰ. Ζωὴ, καὶ φῶς, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα Θεοῦ ἀξία ἐστὶν ὁ Πατὴρ; εἰμὶ, ὡς φθάσαντες ἠκούσατε. Καὶ μέντοι καὶ Σωτὴρ ἐγὼ, ἀνατέλλον τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ οὐκ ἐπάγων κακὸν ἀντὶ κακοῦ. Φιλάνθρωπος ὁ Πατὴρ; εἰμὶ· ὅπουγε ὑμῶν ἕνεκα ἑμαυτὸν ἐπέκνωσα, μορφήν δούλου λαβὼν· καὶ βραχιζόντων, καὶ ἐμπυόντων, καὶ ἐμπαιζόντων, καὶ σταυρούντων ὑμῶν ἑν-

D (55) *Divinum.* Recte θεόδοτον dictavit Didymus: sic enim Pindarus Pyth. od. v scripsit, aliique veteres. Itaque vocabulum illud, θεόδοτος, quod in fragmento Didymi apud Joannem Damascenum in *Paralleliis*, pag. 685, legitur, mendosum fortasse est.

(56) *Gratia.* Rom. i, 7.

(57) *Omnia.* Joan. xvi, 15.

(58) *Mea ipsius.* Lego ἑμαυτοῦ pro αὐτοῦ.

(59) *Constitutus..... heres.* Respicit Hebr. i, 2.

(60) *Dixi.* Matth. xxii, 2.

(61) *De me.* Vide not. 78, pag. 27.

(62) *Consortes.* Locutio Biblica ex illo psalmi xliv, ducta: *Præ consortibus* (seu *participibus*) *meis.* Quod vero spectat ad illam ἀπάθειαν, id est, *impatibilitatem*, cujus nos participes effici affirmat, quæque Hieronymi accusatione infamis, aut suspecta saltem, dum hæc diceret Didymus, nondum evaserat, dicam in uotis ad segm. 175 a, sive ad cap. 42 tertii libri.

ερχόμεν. Πάντα οὖν εἶπα τὰ πατρικὰ τυγχάνειν αὐτοῦ, ὥστε μηδὲν πλέον δίδόναι τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἢ μόνον εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συνυφρετώτος. Οὕτω πιστεύειν ἀναπέθεσι καὶ τὸ, Πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἔστιν· καὶ τὰ σὰ, ἐμὰ· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τὴν φυσικὴν σχέσιν ὥδε ἐλήθθῃ, καὶ πᾶσιν τοῖς πατρικοῖς οὐσωδῶς δεδόξασται ὁ Υἱός· εἰ μὴ βασιλεία καὶ δεσποτεία μὴ τυγχάνει· ἄρα, κατὰ γε λόγον αἰρετικὸν, ἔστιν ἃ μὴ ὑπὸ τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Υἱοῦ τελεῖ. Καὶ πάλιν· Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἑμαυτὸν, ἢ δόξα μου οὐδὲν ἔστιν· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων με. Ἐμοί, φησὶν, λέγοντι περὶ τῆς ἑμαυτοῦ θεϊκῆς δόξης, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, ἀπιστεῖτε· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν μοι Πατήρ, ὅτι κατὰ φύσιν δοξάζομαι, Υἱὸς μὲν ὢν αὐτοῦ ἀγαπητὸς καὶ ἀληθινός, Θεὸς δὲ ὁμῶν καὶ Δεσπότης. Εἶτα λέγει· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. Ἰση κἀνταῦθα ἐφυλάχθη τιμὴ τε καὶ δόξα ταῖς θείαις [31 a] ὑποστάσεσιν. Ἡ γὰρ ἀν ὑπολάθωμεν τρόπῳ τὸν Πατέρα δοξάζειν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τούτῳ αὐτὸς δοξάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ αὐθις ἐπάγει· Καὶ νῦν δόξα-σὲν με, Πάτερ, παρὰ σεαυτῷ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Φρικτὸν ἀκοῆ, ὅτι ὁ δόξαν ἔχων ἀνάρχος παρὰ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ (τούτο γὰρ σημαίνει τὸ, Ἡ εἶχον δόξην πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι) ὑπὸ αἰρετικῶν οὐ δοξάζεται. Ποία δὲ ἦν αὕτη; Ἦν, ὡς οἶμαι, καὶ Μάρκος ἔφη· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· ἀντὶ τῷ, τὴν πατρικὴν δόξαν ἔχει, καὶ ἐν αὐτῇ ἤξει τὸ θεῖτερον. Ὡν δὲ ἡ δόξα μία, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη θεότης, καὶ βασιλεία, καὶ προσκυνήσις καθέστηκεν. Ὅθεν προπαγγέλλει· Πιστεῦετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε· ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου μοι πολλοὶ εἰσιν. Τῆς γὰρ θεότητος, φησὶν, ἕκαστον οὐκ ἐχούσης, μίαν πίστειως γνῶσιν περὶ τῆς Τριάδος ἔχειν ὀφείλετε, ἵν' οὕτω κατασκηνώσῃτε ἐν ἐκείναις ταῖς τρισμακαρίστοις αὐλαῖς, ταῖς πᾶσιν ἀρμυρῆσις τε καὶ ἀρκούσις. Οὐ μόνον γοῦν τὰ ὑφ' ἡγήτου, ἀλλὰ καὶ τὰ Θεοῦ παρέχων, λέγει· Ἀφρονταὶ σοὶ αἱ ἁμαρτίαι· προσέχεις κἀνταῦθα τὸ αὐτεξέσιον αὐτοῦ, ὅτι ὡσανεὶ πρὸς μείζονα οὐ προσθεύει, ἀλλ' ὡς αὐτοκράτωρ συγχωρεῖ. Ματθαῖος δὲ, συνεισφέρων καὶ αὐτὸς ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ θεολογίας, ἔφη· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· οὐδὲ τὸν Υἱόν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Πῶς τοίνυν οὗτοι φιλονεικοῦσιν, ὡς εἰδότες, τὸν μὲν Πατέρα ἀσύγκριτον· τὸν δὲ Υἱὸν αὐτοῦ, ἀνόμεον αὐτῷ· τὴν δὲ οὐσίαν, ἀγεννησίαν· οὐδὲν

A ego, qui oriri facio (63) solem super justos, et peccatores, et non induco malum pro malo (64). Benignus est Pater? Sum et ego: quandoquidem me ipsum propter vos exinanivi, formam servi accipiens, vobisque alapis me cædentibus, atque in me conspuentibus, et mihi illudentibus, meque crucifigentibus, hæc universa sustinui. Omnia ergo, quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod ipse sit coæterni, ac simul cum eo subsistentis Filii Pater. Sic nos credere jubet etiam oraculum illud: Omnia (65) mea tua sunt, et tua mea, et glorificatus sum in illis. Si enim non propter naturalem habitudinem id ita dictum fuit, ac si non omnibus, quæ Patris sunt, substantialiter glorificatus est Filius, si demum utriusque regnum ac dominium unum non est, sequitur, juxta hæreticam quidem ratiocinationem, ut quædam sint, quæ non sub Patris, sed sub Filii potestate enumerentur. Et rursus: Si ego (66) glorifico me ipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus, qui glorificat me. Mihi, inquit, de mea divina gloria dicenti: Ego (67) et Pater unum sumus, non creditis; sed est, qui mihi testimonium perhibet, Pater, secundum naturam glorificari me testans, cum ipsius existam dilectus Filius, et verus, vester autem Deus, et Dominus. Deinde inquit: Pater (68), glorifica tuum Filium, ut et Filius tuus glorificet te. Æqualis hoc etiam in loco divinis servatus est et honor, et gloria personis: quocumque enim modo a Patre glorificari existimaverimus Filium suum, eodem ipse Pater a Filio glorificatur. Et rursus addit: Et nunc (69) glorifica me, Pater, apud temetipsum gloria quam habui, priusquam mundus esset, apud te. Horrendum auditu est, illud 72 qui gloriam ab æterno habet apud Patrem suum (hoc enim significat (70) illud: Gloria quam habui priusquam mundus esset), ab hæreticis non glorificari. Qualis autem erat ista? Ea, ut puto, de qua Marcus etiam ait: Cum venerit (71) Filius in gloria Patris sui: quod perinde est ac si diceret: Patris gloriam habet, et in hac iterum veniet. Quorum autem una est gloria, alia atque alia non est deitas, et regnum, et adoratio. Qua de causa prius præcipit: Creditis (72) in Deum, et in me credite. In domo Patris mei mansiones multe sunt. Quasi dicat: Cum deitalis nullum sit discrimen, unam de Trinitate habere debetis fidei cognitionem: ut ita credentes in illis ter beatissimis aulis, quæ omnibus aptatæ sunt, ac sufficientes, inhabitetis (75). Jam vero non modo doctorem (74) se ostendens,

(63) Oriri facio. Vide Matth. v, 45.

(64) Pro malo. Vide Rom. xii, 17; et I Petr. iii, 9; et Jerom. iv, 6, etc.

(65) Omnia. Joan. xvii, 10.

(66) Si ego. Joan. xviii, 54.

(67) Ego. Joan. x, 39.

(68) Pater. Joan. xvii, 1.

(69) Et nunc. Joan. xvii, 5, ubi Græca editio addit voculam σύ, id est, tu.

(70) Significat. Vide quæ adnotavimus ad segm.

205 a. Excidit librariis vox εἶναι, addenda ante ὑπέδ.

(71) Cum venerit. Marc. viii, 38.

(72) Creditis. Joan. xiv, 1 et 2.

(73) Aulis. . . . inhabitetis. Locutio Biblica ex Psalm. lxiiv, vers. 4 (seu 5) desumpta, ubi legitur: Κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, sive, ut est in Vulg. int., inhabitabit in atriis tuis.

(74) Doctorem. Lego, ὄφρηγῃτοῦ.

sed etiam Deum, ait : *Dimissa sunt* (75) *tibi peccata*. Ipsum hic quoque vides propria auctoritate agentem : quoniam non rogat, quasi majorem alloquitur, sed, ut plenam habens ipsemet potestatem, condonat. Matthæus autem earum locutionum censui, in quibus unigenitus Filius vocatur Deus, et ipse contribuit, cum inquit : *Nemo* (76) *novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater*. Qui ergo sit, ut hi pervicaciter altercentur (77), quasi probe noverint, Patrem quidem esse asyncritum, hoc est, respectu Filii incomparabilem, Filium vero ipsius ei dissimilem existere, ac Patris essentiam esse ἀγεννησίαν, hoc est, ingenerationem (78); nihil vero Dei Patris, et Dei unigeniti cognitioni reservatum relinquunt; neque demum illud reputent, quod nunquam is qui heterousius sit, id est alterius naturæ, æqualem habet cognitionem ac alter heterousius? Paulus autem similiter scribit Timotheo quidem in prima Epistola : *Præcipio* (79) *tibi coram Deo, qui* 73 *vivificat omnia, et Jesu Christo, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum* (80) *sine macula, irreprensibile, usque ad adventum Domini Jesu Christi: quem* [adventum] *suis temporibus ostendet beatus, et solus potens* (81), *et Rex regnantium, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibleem: quem nullus hominum vidit, nec videre potest, cui honor, et gloria* (82) *semperiterna in sæcula sæculorum. Amen.* Hæreticis quidem de solo Patre accipiendum esse visum est illud : *Solus potens, et Rex regnantium, et reliqua.* Sicut vero de ambabus semper prædicandis personis inquit : *Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu; ita ambas easdem, ut deitate unum, hymnis celebravit in verbis quæ sequuntur. Nec enim ignorabat ipse, ut isti hæretici, illud: Omnia* (83) *quæcumque habet Pater, mea sunt; et illud: Ut omnes* (84) *honorent Filium, sicut honorant Patrem; et illud: Hic est* (85) *verus Deus et vita æterna; et: Hic* (86) *Deus noster: non reputabitur alter præ*

(75) *Dimissa sunt.* Matth. ix, 2 et 5. Vide not. 36, pag. 5.

(76) *Nemo.* Matth. xi, 27. Locum hunc segm. 10 a ita protulit Didymus, ut est in Bibliis: hic autem inverso ordine, quo modo eum citat Justinus quoque in prima *Apologia*. Leve scilicet id utrique visum est, ac leve reipsa esset, nisi Valentiniani, ac Marcossii consulto locum corruptissent, quamvis idem revera sensus sit, sive uno, sive altero modo legas. At cum ii hæretici hac inversione abuterentur, ideo Irenæus lib. iv, cap. 6, ita in eos invehitur: *Domini... dicebat: « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit, nisi Filius... » sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter... Hi autem, qui peritiores apostolis volunt esse, sic describunt: « Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum: et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.*

(77) *Altercentur.* Codex pro φιλονεικούντων habet φιλονεικούντων.

Ἀ ἐξαιρέτων τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καταλιμπάνοντες, οὐδὲ λογιζόμενοι, ὅτι περ οὐδὲν ἑτεροφυῆς ἰσὴν τῷ ἑτεροουσίῳ κέκτηται γνώσιν; Παῦλος δὲ ἁμοίως γράζει [31 b] Τιμοθέῳ μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Προστάσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, φυλάξαι τὴν παραγγελίαν ἀσπιλον, ἀνεπίληπτον, ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦν καιροῖς ἰδίους δεῖξαι ὁ μακάριος, καὶ μόνος δυνατός, καὶ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριούντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθάνατον, καὶ φῶς οὐκ ἔχων ἀπόσιτον· ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἴδεν, οὐτε ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ δόξα αἰώνιος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν. Αἱρετικοὶς μὲν γὰρ δέδοκται τῷ Πατρὶ μόνῳ διδόναι τὸ, Ὁ μόνος δυνατός, καὶ Βασιλεὺς βασιλευόντων, καὶ τὰ ἐξῆς: Ὅσπερ δὲ περὶ ἀμφοῖν τῶν ἀειμνήστων ὑποστάσεων εἶπεν· Προστάσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ· οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν αὐτῶν, ὡς κατὰ ἐνὸς τῇ θεότητι, καὶ τὰ ἐξῆς ἕμνησεν. Οὐ γὰρ, ὡς οὗτοι, ἠγνόησεν αὐτὸς τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν· καὶ τὸ, Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· καὶ τὸ, Οὐτός ἔστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος· καὶ, Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· καὶ, Οὗτός ἔστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· ἀλλὰ καὶ ἀποτείνεται μᾶλλον τὰ ἐκκεῖμενα πρὸς τὸν Υἱόν· Ἐχει γὰρ· Παραφυλάξαι τὴν παραγγελίαν ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἦν καιροῖς ἰδίους δεῖξαι ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνατός. Δῆλον δ', ὅτι ὁ Υἱὸς δεῖξαι τὴν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, τὸ δεῦτερον ἐλευσόμενος. Ἐπιτήρει οὖν, ὅτι διὰ τὴν ἰστυμίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ δόξαν τὴν πρώτην αὐτῷ ἀπονέμει. Ῥωμαίοις δέ· Τὰ γὰρ ὁράτα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται· ἢ τς ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης. Καὶ ταυτὶ δὲ οὐ πρέπει πρὸςποίημα. Οὐ γὰρ ἐν τῷ γεννητὸν νοεῖσθαι τὸν Δημιουργόν, ἢ [32 a] ἀδίδιτης καὶ θεό-

(78) *Ingenerationem.* Ita loquebatur Ennomius, cujus systema breviter exponit Didymus. Rem ita esse constat cum ex aliis, tum ex Gregorii Nazianzeni oratione 35.

(79) *Præcipio.* I Tim. vi, 13 et 16. Græca editio pro προστάσω habet παραγγέλλω.

(80) *Mandatum.* Græca ed. τηρήσαι σε τὴν ἐντολήν... μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

(81) *Potens.* Græca editio habet δυνάστης, id est *Dynastes*, seu *Donatus*. At Vulgatus int. legit ut Didymus. Tum eadem editio pro καὶ Βασιλεὺς, habet ὁ Βασιλεὺς. ut legit Vulgatus. Ac paulo post, εἶδεν.

(82) *Gloria.* Aliter Græca editio; nempe brevius: ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. Ἀμήν, id est cui honor, et imperium sempiternum. Amen.

(83) *Omnia.* Joan. xvi, 15.

(84) *Ut omnes.* Joan. v, 23.

(85) *Hic est.* I Joan. v, 20. Græca editio cum articulo: ἢ ζωή.

(86) *Hic.* Baruch iii, 22 (apud Vulg. 36).

της αὐτοῦ οὐ γνωρίζεται, τοῦτ' ἔστιν ἡ αἰὶ καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα θεότης. Φιλιππησίους δέ· "Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι Ἰσα θεῶ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβών. Τί τῆς ἰσότητος ταύτης εὐρίσκειται ἄνισον; Οὐκ ἔρπασε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔλαβε τὸ ἴσον εἶναι τῆ φύσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ δὴ ὁ μὴ ὑπ' ἄλλου κενωθείς, ἑαυτὸν δὲ κενώσας, αὐθέντην δεσποτην ἑμοῦ καὶ αἰδιον ἑαυτὸν ἐπέδειξεν. Εἰ γὰρ ἐγένετο ἐν δούλου μορφῇ, ἀναμφίλογον, ὡς οὐ διετέλει πρὶνῆ τούτο γένεσθαι ἐν ποιήμασιν, ἀλλ' ἐν ἐλευθέρῳ τῇ παρρηίᾳ φύσει ἦν. Ἐπειδὴ μὴ δυνατὸν ἦν ὀφθῆναι, συγκατέθη ἀτρέπτως, ἀφαντασιάζσως, ἕως οὐκ ἐκένωσεν· καὶ τὰ τοῦ οὐκ ἐκένωσεν ἀρχῆν, καὶ ζωῆς φαιδρότερας δέδωκεν ἀρχῆν· ὅθεν καὶ ὅστις ἀν- ἀρχως ἦν, ἐπεγνώσθη. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τὰ ἐπιστα- λένα τοῖς αὐτοῖς Φιλιππησίους, ὅτι ἤδη πως τὸν Ἰῶν, προβύοντά τε καὶ υπερβάλλοντα σὺν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅσον πρὸς ἀσυνέτους ἀποφαίνειν, ἤδη μοι λέ- λεκται πρόσθεν ἐν κεφαλαιῷ ζ'. κωλύει δὲ οὐδὲν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τοῦτο συστήσαι Γραφῆς· δεῖ γὰρ μὴ παρέργως κεχρησθαι τῇ θεολογίᾳ. Λέγει οὖν παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ ὁ Θεός· Τὰς νοουμητίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγερήθητέ μοι εἰς πλησμονήν· οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν· κὰν πληρώσητε τὴν λέσιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Λούσασθε, καθαροὶ γέ- νεσθε· ἀφέλετε τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπὸ τῶν ψυ- χῶν ὑμῶν. Ὅρᾳς τοίνυν, ὅτι καὶ φθάει φιλανθρω- πία τὴν ἀπειλήν, ὅσον οὐδέπω διαλλαττόμενος, καὶ μνηστὴν μακρὰ, μᾶλλον δὲ μνηστὴν ἔλως οὐκ εἰδώς· καὶ μισεῖ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν, ὅ ἐστι τὴν [32 b] θρησκείαν, ὡς τῆς τελευτάτης θεογνωσίας ἀπολειπομένην· πα- ρακελεύεται δὲ βαπτισθῆναι, ὡστε δέξασθαι τὴν πίστιν πρὸς τὸν περὶ τοῦ βαπτισματος δεσποτικὸν ὄρον. Ἐπιστάσασθε δὲ ἡμᾶς καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Παῦλος, ἐπὶ λέ- ξειος ἀνακεκραγώς, μὴ ἔχειν ἑαυτοῦ μελιζονα τὸν Ἰῶν. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Γενέσει πρὸς τὸν Ἀβραάμ· Τὸν υἱὸν σου προσέσχετέ μοι θυσίαν· καὶ τοῦτο προθύμως ποιήσαντος, καὶ ἐπάγειν ἐπ'

A ipso; et: *Hic est* (87) *Filius meus dilectus*. Quin etiam ad Filium magis spectant quæ allata sunt: sic enim habent: *Ut servus mandatum usque ad adventum Domini Jesu Christi, quem adventum suis temporibus ostendet beatus, et solus potens*. Manifestum est autem, de Filio potius hæc dici; ipse enim est qui suum ipsius adventum ostendet, cum iterum veniet. Observa igitur, Paulum, ob eius cum Patre æqualitatem, etiam primam gloriam ipsi attribuere. Ad Romanos autem scribit: *Invisibilia* (88) *enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: et sempiterna ejus virtus, ac deitas*. Ne hæc quidem ad eum pertinent qui factus sit: dum enim Conditor conditus seu factus (89) concipitur, ipsius æternitas ac deitas, id est ea deitas quæ uno eodemque semper modo se habet (90), non deprehenditur. Ad Philippenses 74 autem: *Qui cum* (91) *in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens*. Quid in hac æqualitate invenitur inæquale? Nec enim rapuit, inquit, non aliunde accepit ut esset natura Deo et Patri æqualis. Et sane qui non ab alio exinanitus est, sed semetipsum exinanivit, is seipsum ostendit Dominum esse propria auctoritate agentem (92) simul et æternum. Si enim in forma servi factus est, indubitate, antequam hoc fieret, inter creaturas non numerabatur; sed in libera erat natura Patris: et quoniam fieri non poterat ut aspiceretur, condescendit immutabiliter ac realiter usque ad formam servi, et famuli molestias repulit, et lætioris vitæ initium dedit: unde et qui ab æterno erat, agnitus est. Alia vero quæ iisdem Philippensibus (95) scripta sunt, Filium una cum proprio Patre dignitate præcellentem et superiorum declarare, quantum nostra fert inscitia, jam antea in septimo capitulo (94) a me dictum fuit. Nihil autem prohibet quominus hoc ex Veteri etiam Scriptura probemus: divinum enim sermonem obiter ac negligenter tractare nefas est. Ait ergo apud Isaiam Deus: *Neomenias* (95) *vestras et*

(87) *Hic est*. Matth. iii, 17, et xvii, 5.

(88) *Invisibilia*. Rom. i, 20. Græca ed. pro θεότης habet θεοότης. Vide segm. 11 a et 114 a, ubi legendum omnino esse vult θεοότης.

(89) *Factus*. Lego γενητόν pro γεννητόν.

(90) *Modo se habet*. Lego κατὰ ταυτὰ pro κατὰ ταυτὰ, quod mendosum est. Hæc porro locutio, ἡ αἰὶ καὶ κατὰ ταυτὰ ἔχουσα, aut τὸ κατὰ ταυτὰ καὶ ὡπαύτως ἔχον, Platonica est: ac sæpius a Platone tunc potissimum adhibetur, cum de divinitate sermonem habet, ut videre licet in *Timæo*, et alibi. Cum vero *deitatem* sic loquens excludit Didymus, quam Filio tribuebant Ariani.

(91) *Qui cum*. Philipp. ii, 6 et 7. Codex Φιλιππησίους. Græca editio, τὸ εἶναι.

(92) *Agentem*. De voce αὐθέντης, vide Thomam Magistrum pag. 205, in voce δεσποτεία, et quæ ibi adnotata sunt.

(93) *Philippensibus*. Lego Φιλιππησίους, pro Φιλιππησίους.

(94) *In VII capitulo*. Quidam septimi κεφαλαίου nomine intelligat, non omnino exploratum

mihī est. Quater duntaxat in iis quæ supersunt capitibus Epistolam ad Philippenses scriptam allegavit hactenus Didymus: nimirum cap. 25, segm. 29, cap. 16, segm. 17, cap. 15, segm. 11, et cap. 7, segm. 1. Porro tria priora ex hisce capitibus sane non respicit: ut enim alias omittam conjecturas, credibile non est, tantam in numero mutationem a librario factam esse. Reliquum ergo esset ut illud indicaret, quod caput 7 inscripsimus: præsertim cum ibi locus ex ea epistola afferatur, etsi nullum peculiare ex illo argumentum deducat Didymus. Sed utrum illud caput revera præ oculis ipse habuerit, lector judicet. Mihi quidem illud etiam verisimile videtur, quemadmodum libri tertii caput alterum quinque et quinquaginta habet κεφάλαια, hoc est capita, seu capitula potius, nempe argumenta; ita in libro primo post proœcium caput existitisse, quo multa hujusmodi κεφάλαια, seu capitula continerentur: ac septimum ex iis sic allegari. Vide notas pag. 82.

(95) *Neomenias*. Isa. i, 14-16 Plura omittit intermedia. Græca editio: καὶ ἐὰν πληθύνετε τὴν δετή-

*Sabbata, et festivitates vestras odit anima mea: facti estis mihi in satietatem; non amplius remittam peccata vestra; et si impleveritis orationem, non exaudiam vos; manus enim vestrae sanguine plenae sunt; lavamini, mundi efficiamini, auferite peccata vestra ab animabus vestris. Vides ergo et benignitate praeveniri minas, quatenus etsi nondum reconciliatus, nescit tamen diutius irasci, aut potius nescit omnino irasci; et ipsum eorum festivitates, id est cultum, odisse, utpote ad perfectissimam (96) Dei cognitionem non pertinentem. 75 Jubet autem eos baptizari, ut juxta statutam a Domino baptismi formulam fidem recipiant. Sed alibi quoque fidem nostram Paulus confirmavit, cum expresse dixit, atque exclamavit, Filium non habere majorem se. Cum enim Deus in Genesi dixisset Abrahamo: *Filium* (97) *tuum offer mihi in sacrificium*, idque siue cunctatione faceret Abrahamus, ac manum ense armatam (98) jamjam in filium illaturus esset, vocavit eum angelus Domini, et ait: *Abraham* (99), *ne injicias manum tuam in puerulum, neque ipsi feceris quidquam mali* (1); *nunc enim cognovi, quod tu times Deum, et non repercisti filio tuo dilecto propter me*. Deinde cum Isaaci loco aries ad sacrificandum inventus esset, ac sacrificium, spectato quidem animo, per puerum, spectata vero inactione, per arietem, jam peregisset Abrahamus, *Vocavit* (2) *ipsum*, inquit Scriptura, *iterum angelus Domini de caelo dicens: Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti rem* (3) [*hanc*], *et non repercisti filio tuo dilecto propter me: nisi* (4) *benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli, et arenam maris* (5), *et benedicentur in te omnes gentes, quia obedisti voci meo*. Angelus autem ille nec Pater erat, nec vero minister aliquis: minister enim neque jurat per semetipsum, neque benedicit, nec dicere potest: *Non repercisti filio tuo dilecto propter me, neque sacrificium Deo oblatum audeat prohibere, neque vicissim potestatem habet illud acceptandi*. Sed qui sacrificium exposcebat, unigenitus Deus Verbum erat, qui Abrahamo etiam unigenitum largitus fuerat, ut interpretatur Paulus, cum ita scribit ad Hebraeos: *Abraham* (6) *namque promittens Deus* (quae et promisit, et fecit), *quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit per se-**

αὐτὸν τὴν χεῖρα μαχαίρα ὠπλισμένη μέλλοντος. ἐκάλεσεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, εἰπὼν· Ἄβραάμ, μὴ ἐπιβάλης τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὸ παιδίον, μήτε ποιήσης αὐτῷ μὴδὲν κακόν. Νῦν γάρ εἶπες, δεῖ φοβῆσθαι τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ. Εἶτα κριοῦ πρὸς τὴν θυσίαν ἀντὶ Ἰσαὰκ εὐθεθέντος, καὶ τῆς θυσίας ὑπὲρ Ἄβραάμ πληρωθείσης, τῇ μὲν γνώμῃ διὰ τοῦ παιδός, τῇ δὲ σφαγῇ διὰ τοῦ κριοῦ, Ἐκάλεσεν, φησὶν αὐτὸν ἔκ δευτέρου ἄγγελος Κυρίου ἔκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγων· Κατ' ἐμαντοῦ ὤμοσα, λέγει Κύριος, οὐ εἴνακεν ἐποίησας τὸ πρῶτον, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλόγησόν σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἀνθ' ὧν ὠπλήκυσσας τῆς ἐμῆς φωνῆς. Ἦν δὲ οὕτως ὁ Πατήρ, οὕτως μὴν λειτουργῆς ἄγγελος. Οὐ γὰρ ὁμνύει καθ' ἑαυτοῦ λειτουργῆς, ἢ εὐλογεῖ, ἢ λέγει· Οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· οὐδ' ἀποστήσῃ τὴν τῷ Θεῷ προσάμενην τοιαύτην θυσίαν, οὐδ' αὖ προσίσσεται αὐτῇ ἐξουσιάζει. Ἀλλὰ ἦν ὁ τὴν θυσίαν ζητήσας μονογενῆς Θεὸς Λόγος, χαριζόμενος τὸν μονογενῆ τῷ Ἀβραάμ, ὡς Παῦλος ἐρμηνεύει, γράφων Ἑβραίοις [35 a] οὕτως· Τῷ γὰρ Ἀβραάμ ἐπαγγελίαιος ὁ Θεός (ἅπερ ἐπηγγελάτω τε καὶ ἐποίησεν), ἐπέειπεν κατ' οὐδενός μείζονος εἶχεν ὁμόσαι, ὤμοσεν καθ' ἑαυτοῦ, λέγων· Εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλόγησόν σε. Καὶ Ῥωμαῖοις δὲ, τὸν Ἰῶν αὐθις καθ' ἑαυτοῦ ὁμνύοντα ἐξηγείται· Πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψῃ πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐκ δεξιῶν δὲ συγκαθέζεσθαι τῷ Πατρὶ, ἐτι δὲ καὶ τὸ θεοφράστῳ γλώττῃ ἀναφθέγγεσθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, καθέδραν πρέπουσαν τῷ Ἰῶν τὸν πατρικὸν εἶναι κόλπον· εἰ μὴ σημαίνει τὸ ταυτούσιον, καὶ ὁμότιμον, καὶ τὸ χρῆναι σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνεῖσθαι τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Ἰῶν, ἀλλὰ κατὰ ἀνθρώπων οὐ δέον ἐκδέχεσθαι χρῆναι τὰ περὶ Θεοῦ γεγραμμένα· μείζων καὶ ἐνδοξότερος κατ' αὐτούς ἐστιν ὁ ἐκ δεξιῶν, ὁ τὸν θεῖκον ἄφατον κόλπον, ὡς τὸν χερουδικόν, ἔχων πολὺν θρόνον· ὃ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἐπὶ τῆς ἀρβητοτάτης καὶ γαληνοτάτης Τριᾶδος! Ὁ μὲν γὰρ Δαυὶδ ἔδει περὶ τοῦ Πατρὸς ἐν β'

σιν... γίνεσθε· ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

(96) *Perfectissimam*. Perfectam Dei cognitionem dici: non eo sensu, quo ridicule dicebat Eunomius, sed quatenus per eam Deus creditur non modo unus, sed etiam trinus.

(97) *Filium*. Gen. xxii, 2, ubi tamen non verba a Didymo recitata exstant, sed sensus duntaxat.

(98) *Armatam*. Legendum videtur, ὠπλισμένην.

(99) *Abraham*. Gen. xxii, 11 et 12.

(1) *Mali*. Vox κακόν deest in editis Bibliorum exemplaribus, ac tantum in iis legitur: μηδὲ [pro μήτε] ποιήσης αὐτῷ μὴδὲν [pro μηθέν].

(2) *Vocavit*. Gen. xxii, 15-18. Græca editio pro ἔκ δευτέρου habet δεύτερον.

(3) *Rem*. Complutensis editio: ῥῆμα τοῦτο, id est *verbum hoc*, nempe *rem hanc*.

(4) *Nisi*. Compl. ed. ἢ μὴν, id est *profecto*. Didymus pro ἢ habet εἰ, id est *si*, quæ est jurantis particula apud Hebræos. At legendumne est *μη* pro *μὴν*, postquam legeris *εἰ*? Viderit lector.

(5) *Maris*. Compl. ed. καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. Tum, aliis interpretibus, quæ omittit Didymus: καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀνθ' ὧν, et reliqua, ut hic.

(6) *Abrahe*. Hebr. vi, 15 et 14. Græca Novi Testamenti editio hic habet ἢ pro εἰ. Verba vero illa: *quæ et promisit, et fecit*, a Didymo interpretationis causa addita videntur.

φαλῶν· Ἐίπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· ὁ δὲ Παῦλος Ἑβραίοις ὑφηγεῖται· Ὁς ὦν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ βήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καθαρῶς τῶν ἁμαρτιῶν ποιεσάμενος, ἐκάθην ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς· ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς· Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὦν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο.

benientem dicat esse sinum Patris, nisi eamdem honorem deberi, atque una cum Patre, et ejus esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis*. Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriae Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facia, sedit ad dexteram majestatis in excelsis*; evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Ὁμοίως θεολογία περὶ τοῦ Υἱοῦ ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός· καὶ ζωὴ αἰώνιος· καὶ μόνος Δεσπότης· καὶ μόνος θαυματουργός· καὶ ὑψιστός· καὶ βασιλεύς [33 b]· καὶ ἐξουσιαστής· καὶ πάντα ἐν πᾶσι· Χριστός, καὶ τὰ λοιπά.

Τοιαῦτα μὲν καὶ περὶ τούτων ἤρκει· οὐχ ἥρμουςι δὲ οἱ τῶν θείων μύσται, καὶ τὰ τῆς προνοητικωτάτης πάντων Τριάδος ζηλοῦντες· ἀλλ' ἔτι ὑψηλὰ καὶ ὅλα περὶ τοῦ Πατρὸς, τοιαῦτα καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογοῦσιν· ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος, καὶ ὁὖτος τὸ ἀληθινόν, καὶ μόνος Δεσπότης, καὶ μόνος Ὑψιστός, καὶ μόνος θαυματουργός, καὶ Βασιλεὺς μέγας, καὶ Κύριος πάντων, καὶ Δημιουργός, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄμιον, καὶ Σωτὴρ, καὶ πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός, καὶ εὐλόγητος εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ ὅτι μέγα τὸ τῆς εὐ-

metipsum, dicens (7): *Nisi benedicens benedicam te*. Ac in Epistola quoque ad Romanos Scripturæ locum de Filio rursus per semetipsum jurante exponit, inquit: **76** *Omnes (8) enim stabimus ante tribunal Christi: sicut scriptum est (9): Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo*. Quin etiam quod Filius sedeat a dextris Patris, ac præterea quod evangelista Deo affante loquens sedem Filio convenisse utriusque essentiam, et æqualem ambobus Spiritu unigenitum Deum ac Filium adorandum esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis*. Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriae Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facia, sedit ad dexteram majestatis in excelsis*; evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus,*

B

77 CAP. XXVII.

Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum (14); ea nempe, in quibus dicitur, quod in ipso habitat plenitudo divinitatis; et quod ipse est Deus magnus; et super omnia; et, cujus respectu alter non reputabitur; et, verus Deus; et, vita æterna; et, solus Dominus; et, solus mirabilem effector; et, altissimus; et, Rex; et, Dominator; et, omnia in omnibus Christus; et reliqua.

Atque hæc quidem de his sufficerent: verum qui res divinas docuerunt, et cum zelo ea quæ ad rerum omnium providentissimam Trinitatem attinent, pertractarunt; sacri magistri, his contenti non sunt: sed alia adhuc de Filii deitate testimonia nobis suppeditant, eaque sublimia, atque ejusmodi cujusmodi sunt quæ de Patris divinitate scripserunt. Nimirum quod in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis; et quod est *Deus magnus*; et *super omnia*; et, *præ quo alter non reputabitur*; et, *verus Deus*; et, *vita æterna*; et, *lux vera*; et, *solus Dominus*; et, *solus Altissimus*; et, *solus miraculorum effector*; et, *Rex magnus*; et, *Dominus omnium*; et, *Creator*; et, *Dominator*; et, *cujus pacis*

Græca editione, et addita videtur a Didymo explanationis causa. Sed præterea Græca editio habet, δι' ἐαυτοῦ καθ. ποι. τ. ἀμ. ἡμῶν. Didymus vero voces illas, δι' ἐαυτοῦ, id est, *per semetipsum*, et ἡμῶν, id est, *nostrorum*, non legit: quod mirum non est, cum eas ne Vulgatus quidem int. legerit.

(15) *Unigenitus*. Joan. 1, 18. Vide not. 84, pag. 27, et segm. 62 a. Græca editio nunc habet: ὁ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὦν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. Ita etiam Vulgatus: qui tamen cum verbum e verbo vertit, videtur cum Didymo legisse, αὐτός pro ἐκεῖνος. Origenes quoque catechista Alexandrinus pro *unigenitus Filius*, legit *unigenitus Deus*, in commentariis in Joannem tom. IV, pag. 89 et 438 editionis Parisiensis anni 1759. Eodemque modo legit Irenæus.

(14) *Deum*. Pro θεολογία, lego θεολογία. Quinque porro et quadraginta Christi nomina recenset S. Damasus in suo *De Christi cognominis epigrammate*, pag. 224 ed. Rom. anni 1754. Sed alia adhuc fortasse plura a Didymo in hoc opere recensentur.

(7) *Dicens*. Gen. xxii, 16 et 17.(8) *Omnes*. Rom. xiv, 10 et 14. Editio: γέγραπται γάρ, pro καθὼς γέγραπται.(9) *Scriptum est*. Isa. xlv, 23.(10) *Multis oculis*. Seu *faciebus*. Vide Ezech. i, 18 et 10. In membranæ margine ad vocem πολύωπα librarius, haud scio utrum scholiastæ officio fungens, ac eam dictionem nimis difficilem, aut poeticam existimans, an vero aliter legere jubens scripsit, πολυόμματος. Sed sive πολύωπα, sive πολυόμματος, sive etiam πολυόφθαλμον dicere malueris, parum refert. De hac autem voce, πολύωπα, quæ in vulgatis lexicis desideratur, legendus vir eruditus Mariorellius in *Theca calamaria*, pag. 48, ubi πολύωπα recte ἀπὸ τοῦ πολυωποῦ distinguit, ac πολύωπα multis *faciebus distinctum* vertit. Cherubinibus porro quatuor πρόσωπα, seu *facies* tribuuntur ab Ezechielie, eamque ob rem πολύωπα dici a Didymo potuerunt: sed *oculis plenis* fuisse dicantur: idcirco in translatione, *oculis* potius dixi, quam *faciebus*.(11) *Serenissima*. Ad est, *beatissima*.(12) *Qui cum*. Hebr. i, 3. *Vox, Patris*, deest in

non est finis; et, *Salvator*; et, *omnia in omnibus Christus*; et, *Benedictus in sæcula*; et, *quod magnum est pietatis mysterium* [perspicuum vero est, de Christianorum mysterio hoc dici, apud quos Christus ut increatus Deus hymnis celebratur]; et quod sua deitate populum acquirit, ac liberat: eo quod sit Patri consubstantialis. Sancti (15) ergo, qui nunc a nobis commemorabuntur, quibusque Deus, juxta psalmum xv, *notas* (16) *fecit vias vitæ*, ita de his loquuntur. David in vii quidem psalmo sic orat: *Exsurge* (17), *Domine Deus meus, in præcepto quod mandasti, et synagoga populorum circumdabit te, et propter hanc in altum regredere*. Ipsum a Propheta ut Dominum ac Deum agnoscere sentis, quem etiam ita precatur: *Exsurge*, in ineffabili tua Incarnatione, eo modo, quem ipsemet præfinitis illis verbis: *Solvite* (18) *templum* 78 *hoc, et tribus diebus excitabo illud*. Nam propter hanc, inquit, quæ nobis iude comparata est, salutem, gentes quidem fide circumdabant te, tu vero illuc unde ita venisti, ut inseparabilis tamen maneres, regredere; in psalmo autem xlii: *Deus* (19) *magnus Dominus, et rex magnus super omnem terram*; et in psalmo xlii: *A solis* (20) *ortu usque ad occasum, ex Sion species decoris ejus: Deus manifeste veniet*; et in lxvii: *Exsurget* (21) *Deus, et dissipentur inimici ejus*; et: *Iter facite* (22) *ei qui ascendit super occasum: Dominus iocundet illi*; et in lxxxii: *Surge* (23), *Deus, judica terram*. Animadvertite hic porro, quomodo unumquodque ex hisce testimoniis quid de Filio sententiam sit, definiat, et eorum quodlibet sufficiat, ut illum ad unitatem paternæ essentiæ pertinere persuadeamur. Ac illud etiam observa, quod magniloquus scriptor eum, qui in sepulcro, non sine vita (24) tamen existens, ideo positus est, ut simul cum vivis eos etiam servaret, qui e vivis excesserant, Deum vocat, atque e monumento surrecturum prænuntiat, eosque judicaturum, qui post tale ac tantum beneficium terrena sapiunt. Scito autem, occasus nomine eum novissima tempora denotare, quibus aspectabili luce mundo solis instar manifeste imminens, apparuit. Et in psalmo lxxvi: *In sancto* (25) *via tua: quis Deus magnus, sicut Deus noster? Tu es Deus, qui facis mirabilia solus*. Incarnatum Deum Verbum celebrat etiam hoc in loco, qui in Judaico templo et crebro versatus est, et docuit, et miracula patravit. In psalmo autem cxvii: *Benedictus* (26) *qui venit in nomine Domini: Deus magnus Dominus, et illuxit nobis*. Quod si Do-

σθελας μυστήριον (δηλον δ' ὡς τὸ Χριστιανικὸν παρ' οἷς ἀγέννητος Θεὸς ὑμνεῖται ὁ Χριστός): καὶ ὅτι τῇ αὐτοῦ θεότητι περιποιεῖ τὸν λαόν, διὰ τὸ ὁμοουσίως ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Τοιῶσδε τοίνυν περὶ τοῦτον λέγουσιν οἱ μνημονευθησόμενοι νῦν πρὸς ἡμῶν ἄγιοι: οἷς ὁ Θεὸς, κατὰ τὸν ἐ' ψαλμὸν, ἐγκώρισε τὸν ὁδὸν ζωῆς. Δαυὶδ, ἐν μὲν ζ' ψαλμῷ εὐχόμενος: Ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω, καὶ συναγωγῇ λαῶν κυκλώσει σε· καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπιστρέψου. Αἰσθάνη, ὡς ὁ προφήτης Κύριον καὶ Θεὸν οἶδεν αὐτὸν, καὶ δέεται αὐτοῦ λέγων· Ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὴν ἐνανθρώπησιν σου, τρόπῳ ᾧ προύρισας τῷ, Ἄσφατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Ὑπὲρ ταύτης γάρ φησιν τῆς περιγινομένης ἡμῖν ἐντεῦθεν σωτηρίας, τὰ μὲν ἔθνη τῇ πίστει κυκλώσει σε· σὺ δὲ, ὅθεν ἦλθες, ἀχώριστως ἐπάνελθε: ἐν δὲ με'· Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πάντων τῶν γῆν' ἐν δὲ με'· Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλλοὺ μὲχρι δυσμῶν, ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠριότητος αὐτοῦ· ὁ [34 a] Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει· ἐν δὲ με'· Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ διακίρρωσι τῶν ὀφθαλμῶν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ· καὶ, Ὀδοποιήσατε τῷ ἐπιβηκότι ἐπὶ δυσμᾶς· Κύριος ὄνομα αὐτῷ· ἐν δὲ με'· Ἀνάστα, ὁ Θεός· κρῖνον τὴν γῆν. Ἄθρει μὲν, πῶς ἐκάστη λέξις ἀνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, καὶ ἐξαρκεῖ πείσαι τῆς πατρικῆς μονάδος ὑπάρχειν αὐτὸν οὐσίας· καὶ ὅτι ὁ μεγαλογράφος, τὸν ἐν τάφῳ οὐ δίχα ζωῆς θεθέντα, ἵνα σὺν τοῖς ζῶσιν καὶ τοῖς ἀπελθόντας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων σωση, Θεὸν καλεῖ, καὶ ἀνίστασθαι τοῦ μνήματος προφητείας, κρινούντα τοὺς μετὰ τοσαύτην καὶ τηλικαύτην εὐεργεσίαν γῆινως φρονήσαντας. Ἴσθι δὲ, ὅτι δυσμᾶς τοὺς ἐσχάτους λέγει καιροὺς. Ἐν αὐτοῖς γάρ ἐπέστη ἐμφανῶς τῷδε τῷ θεατῷ κόσμῳ· ἐν δὲ με'· Ἐν τῷ ἀγῶνι ἡ ὁδὸς σου· τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. Τὸν σαρκωθέντα Θεὸν λόγον ἀνευφημεῖ κἀναύθη, τὸν ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ ἱερῷ ἐμφιλοχρησάντα, καὶ διδάξαντα, καὶ θαυματουργήσαντα· ἐν δὲ τῷ ριζ'· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Εἰ εὐλόγως παρὰ τῷ προφήτῃ Θεὸς μέγας, καὶ εἰ εὐλόγημένος, ὁ ἐστὶν δεδοξασμένος, καὶ βασιλεὺς μέγας, καὶ μόνος θαυματουργὸς ὑπάρχει ὁ ἐπιφανὲς ἡμῖν Κύριος (ἐστὶν δὲ ὁ Υἱός)· ἀλόγως παρὰ αἰρετικοῖς, μικρότερος τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὑπονοεῖται. Οὐχ ἐνδέχεται γάρ, τὸν αὐτὸν τῇ ἀληθείᾳ, πρώτως μὲν ἔχειν κατὰ τὴν προφητείαν, δευτέρως δὲ κατ' ἐκείνους. Εἰ δὴ πυθόμεθα

(15) Sancti. Vide notam 93, pag. 64.

(16) Notas. Ex psal. xv, vers. 11.

(17) Exsurge. Psal. vii, vers. 7 et 8.

(18) Solvite. Joan. ii, 19.

(19) Deus. Psal. xlii, vers. 2 (seu 3). Græca editio: Κύριος ὕψιστος, φοβερός, καὶ βασιλεὺς, et cætera.

(20) A solis. Psal. xlii, vers. 2 et 3.

(21) Exsurget. Psal. lxvii, vers. 1 (seu 2).

(22) Iter. Psal. lxxvii, vers. 4 (seu 5). Editio: ἐπὶ δυσμῶν.

(23) Surge. Psal. lxxxii, vers. 8.

(24) Non sine vita. Nam et eo tempore, quo Christi corpus in sepulcro mansit, eidem corpori divina Verbi persona conjuncta fuit.

(25) In sancto. Psal. lxxvi, vers. 13 (seu 14). Vox μόνος, id est solus, deest in Græca editione, et videtur hac translata ex versiculo 19 psalmi septuagesimi primi, ubi legitur: ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος.

(26) Benedictus. Psal. cxvii, vers. 24 et 25. Nonnulla omittit intermedia. Vox autem μέγας, id est magnus, deest in Græca editione.

τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ, μαθησόμεθα, ἔτι ἐπίσταται, ὡς τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν, ὑπάρχοντα Θεὸν τῶν προκατόρων. Ἐν γὰρ μς' ψαλμῷ κέκραγεν· Ἐξαιλευσεν ὁ θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἀγίου αὐτοῦ· ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν [34 b] μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Συνεκκλητήθησαν δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος, περὶ οὗ φέρεται ἐν β' ψαλμῷ· Ἴνα τί ἐξυράξων ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμυλέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; Ἡσαΐας δὲ ἀσύγκριτον αὐτὸν, ὡς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἀνευφημῶν βοᾷ· Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἴδον Θεόν, πληρῶσόν σου. Ἄλλον γὰρ οὐκ ἴσομεν Θεόν, ἢ τὸν ἐκ Παρθένου Μαρίας, κατὰ τὴν σωτήριον ἐνανθρώπησιν τεθέντα· οὐδὲ ἠκούσαμεν, εἰ μὴ τὸν μαρτυρηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός· καὶ πάλιν, ὡς προελέχθη· Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὕμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Θεὸς ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής, Ἀρχὴ εἰρήνης, Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Μεθ' ἑτερά τ' ἐπάγει· Καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον. Ὁ Υἱὸς, φησὶν, τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσας, ἐγεννήθη παιδίον καὶ ἐδόθη ἡμῖν, φέρων αὐτὸς ἐπὶ τοῦ ὕμου αὐτοῦ ταύτης αὐτοῦ τῆς κάτω γεννήσεως τὴν ἀρχὴν· τούτ' ἐστίν, αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀρχὴ τυγχάνων, ἐν τῷ ἀρρεούστῳ ὑπὸ Παρθένου, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀρβήτως σαρκωθέντα τευθῆναι, συνουσίας ἀνδρὸς ἀρχὴν οὐ παρταχομένης. Ὄνομα δὲ αὐτοῦ, Θεὸς ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής. Οὐκ εἶπεν, Ἵπεξούσιος· ἀλλ' ἐφανέρωσεν αὐτοῦ τὴν φύσιν, τὴν δύναμιν, τὴν αὐθεντείαν. Ὅπερ ἔνομα γινώσκων Δαυὶδ, ψάλλει· Γνώτωσαν, ὅτι ὄνομα σοι, Κύριος· σὺ εἶ μόνος Ὑψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· τὸ μόνος, διὰ τὴν μίαν θεότητα εἰπῶν [35 a]. Πατέρα δὲ αὐτὸν μέλλοντος ἐκάλεσεν αἰῶνος ὄντα, καὶ τῶν παρελθόντων αἰῶνων δημιουργόν, διὰ τὸ ἀπὸ χρόνου τοῦ τῆς οἰκονομίας ἐγνώσθαι αὐτὸν πάλυ τοῖς ἀνθρώποις. Κτιστῆς τοίνυν, καὶ οὐκ ἀκτίστου φύσεως, εἶπεν αὐτὸν Πατέρα· εἰς γὰρ ὁ ἀκτίστου καὶ ὁμοουσίου Υἱοῦ Πατὴρ. Παραδεικνύς δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἀμέγεθες, ἔφη· Τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον. Καὶ Ἱερουσία δὲ, ἦτοι Βαροῦχ (βίβλος γὰρ μία ἀμφοτέρων), σεμνηγορεῖ περὶ αὐτοῦ· Οὗτός ὁ θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξέυρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις στανανστράφη. Εἰ οὐκ μὴ θεοπροπῶς νοηθεῖ, ὅτι διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος ἀμφοῦ τῶν ἀπορρήτων ὑποστάσεων, ἡ προκειμένη γραφὴ οὕτως ἐρρήθη, λείπεται ἀθεήσαντα

A minus, qui nobis apparuit, sive illuxit (is autem Filius est), recte dicitur apud Prophetam Deus magnus, si est benedictus, id est glorificatus, si rex magnus, si solus miraculorum effector, perperam hæretici minorem proprio Patre eum esse suspicantur: nec enim fieri potest, ut unus atque idem reipsa et primas teneat, ut vult prophetia, et secundas, ut ipsi volunt. Sane 79 si Psalmem ipsum percontemur, sicut Patrem, sic etiam Filium ab ipso ut Deum proavorum agnosci comperiemus. Nam in psalmo XLVI exclamavit: *Regnavit (27) Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam; principes populorum congregati sunt cum Deo Abrahami.* Simul autem convenientes *congregati sunt cum Deo* incarnato, de quo canitur in secundo psalmo: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus? Isaias autem ipsum celebrans ut eum, qui asyncritus sit, id est, incomparabilis, æque ac Deus Pater, ita clamat (28): *A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum præter te.* Nec enim alium Deum vidimus, nisi eum, qui ex Virgine Maria in salutari Incarnatione natus est, neque alium audivimus, nisi eum, cui testimonium hoc reddidit Deus Pater: *Hic est Filius meus dilectus*; et rursus, ut antea dictum est (29), exclamavit: *Puer (30) natus est nobis, filius et datus est, cujus archè, hoc est, principatus, seu principium super humerum ejus: et vocatur nomen ejus Deus fortis, Dominator, Princeps pacis, Pater futuri sæculi.* Post alia vero subdit: *Et pacis (31) ejus non est terminus.* Dei Filius [inquit] incarnatus, natus est puer, et datus est nobis, portans ipse super humerum suum hujus sæculi generationis archè, hoc est, principium, nempe ipse sui ipsius archè, seu principium existens, dum secluso quovis fluxu (32) a Virgine genitus fuit, ex qua ineffabiliter incarnatus est, quin viri coitus archè, id est initium, ei præberet. Nomen autem ipsi est, Deus fortis, Dominator: non dixit, subditus; sed ejus naturam, potentiam, dominationem, atque auctoritatem declaravit. Quod nomen cum David non ignoraret, sic psallit: *Sciant (33), quod nomen tibi Dominus: tu es solus Altissimus super omnem terram*; ubi illud, *solus*, dixit Psalter ob unitatem deitatis. Patrem autem futuri sæculi, cum sit etiam præteritorum sæculorum creator, ipsum vocavit Isaias, eo quod a tempore 80 œconomix, nempe Incarnationis, valde cognitus fuit ab hominibus. Creatam igitur, scilicet humanam, non vero increatam naturam indicavit, cum eum vocavit Patrem: unus enim est in deitate Pater, increati nempe, et consubstantialis Filii. Ut*

(27) *Regnavit.* Psal. XLVI, vers. 7 et 8.

(28) *A sæculo.* Isa. LXIV, 4. Græca editio εἶδον.

(29) *Dictum est.* Cap. 15, segm. 14 b.

(30) *Puer.* Isa. IX, 6. Complutensis editio post ἐδόθη, addit ἡμῖν post ἀρχή, addit ἐγεννήθη. Demum post, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, plura habet, quæ Didymus prætermittit. Vocem vero ἡμῖν, omisit etiam segm. 14 b.

(31) *Et pacis.* Isa. IX, 7. Complut. edit. οὐκ ἔσται τέλος.

(32) *Fluxu.* Codex, ἀρρεούστως. Lego, ἀρρεούστως.

(33) *Sciant.* Psal. LXXXII, vers. 47 (seu 49). Edita Biblia carent vocula εἶ. Vide, si placet, Marcæ Marini adnotationes ad hunc locum.

autem deitatem ipsius ostendat quantitate ac certa magnitudine carere, ait : *Pacis ejus non est terminus*. Jeremias (34) vero etiam, aut Baruch (nam unus est amborum liber), de illo magnifice loquitur in hunc modum : *Hic est (35) Deus noster, et non reputabitur aliter præ ipso*. Adinvenit omnem viam scientiæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc (36) in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Porro nisi allatus modo Scripturæ locus eo sensu, qui Deum deceat, intelligatur, ut scilicet ob identitatem deitatis amborum ineffabilium personarum in hunc modum Baruch locutus fuerit, reliquum jam est, ut impie dicas (37) ipsum Deum Patrem, qui genuit, non esse Deum nostrum, neque eum comparari posse cum Filio suo. Concidit ergo, et omniino irrita redditur eorum ratiocinatio, qui calumniando iniquant, Deum Verbum minorem esse, et ministrum : quomodo enim alius esse potest asyncritus, id est incomparabilis, præ illo Filio, de quo dicitur : *Præ ipso aliter non reputabitur?* Et rursus : *Dii (38), qui cælum et terram non fecerunt, pereant in terra*. Dominus, qui fecit (39) cælum in intelligentia, ipse est Deus **81** vivus, et verus : quia scilicet nulla alia est vera deitas, nisi deitas genuini Filii Dei, per quem, et a quo, una cum toto mundo, cæli etiam producti sunt (40). Sed Paulus quoque, virorum ille præstantissimus Paulus, eandem cum prophetis servans locutionum seriem, de Filio convenientes rationes reddit; etenim ad Titum quidem scribit : *Expectantes (41) beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris Jesu Christi : qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et*

A εἰπεῖν, ὅτι ὁ τεκὼν αὐτὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐ Θεὸς ἡμῶν, οὐδὲ συγκρίνεται τῷ Υἱῷ αὐτοῦ. Ἐκπέπτωκεν δὴ οὖν, καὶ εἰσπάμπαν ἠφάνισται ὁ λόγος τῶν διαβαλλόντων μικρότερον καὶ ὑπουργὸν τὸν Θεὸν Λόγον. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ἀσύγκριτος πρὸς τὸν Υἱὸν. Πρὸς δὲ οὐ λογισθήσεται ἕτερος; Καὶ πάλιν Θεοὶ, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς· Κύριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὐσης ἀληθινῆς, εἰ μὴ τῆς τοῦ γνησίου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰ οὐ καὶ παρ' οὐ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεκομισθῆσαν. Καὶ ὁ ἔξοχος δὲ ἀνδρῶν Παῦλος, τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῖς προφήταις τηρῶν, τοὺς πρέποντας περὶ αὐτοῦ ἀποδίδωσι λόγους [35 b], γράφων Τίτῳ μὲν Προσερχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δέοντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθάρσιον ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζῆλωτὴν καλῶν ἔργων. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ ἀναφθέγγεσθαι, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλοῖ τὸ μὴ δευτέρως εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τὸ ἀναρχον πρὸς τὸν μέγαν Θεὸν Πατέρα. Καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον γὰρ ἔστι συνιδεῖν, ὅτι εἰ μικρός ὁ Υἱός, πῶς ἔσται μέγας ὁ Πατὴρ; εἰ ἦν, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· ἦν, ὅτε Πατὴρ; ὄνομα οὐχ ὑπῆρχεν. Ἔστω δὲ ὡσεὶ ἡμῖν, τοιαῦτα λέγειν τολμῶσιν διὰ τὴν ἄλλων ἀγνωμοσύνην· Ἢ γὰρ εὐλάβεια καλὸν ἔθος. φασὶ, τοῖς χρωμένοις. Διὰ δὲ τοῦ φράζειν, Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα καθάρσιον ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον (οὐχὶ δὲ, Ἄλλω ἵνα καθάρσιον λαὸν), ἀκόλουθα τῶν μνημονευθέντων

(34) Jeremias. Lego, pro Ἰηρημίας, Ἰερσημίας, ut sæpe scribit librarius noster, aut, si mavis, Ἰερσημίας· usus enim obtinuit apud Græcos, ut nomen hocce aspiret, quamvis in Hebraica ejusdem nominis scriptura nihil sit, quod illam aspirationem exposcat; quod ipsum de nominibus Ἰερουσαλήμ, Ἡσαίας, aliisque nonnullis valet. Atque hac de causa, Jeremias, Isaias, Jerusalem, et cætera, plerique nunc scribunt, non Hieremias, Hesaias et Hierusalem.

(35) Hic. Baruch. iii, 22 et 23 (sen 36-38). Simili modo Ambrosius lib. 1 De fide locum hunc quasi Jeremiæ citat : In Jeremiæ quoque libro (inquit)... sic habes : « Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum. » Et cætera.

(36) Post hæc. Græca editio : μετὰ τοῦτο, id est post hoc. Vulg. int. legit ut Didymus. Paulo post pro καὶ τοῖς, Græca ed. habet, καὶ ἐν τοῖς.

(37) Impie dicas. Notanda antithesis inter voces, θεοπρεπῶς et ἀθεήσαντα· nempe inter explicationem, quæ Deo conveniat, et eam, quæ Deo non conveniat : seu, quod eodem recidit, inter explicationem theologo dignam, et explicationem dignam atheo. Notanda etiam vox ipsa, ἀθεήσαντα. Vocem quidem ἀθεῖν in Athanasio invenies, in Clemente, in aliis : in verbum vero, ἀθεῖν, non tam facile incidit : nec enim quemadmodum et ἀθέατος, et θεάσομαι dicitur, ita et ἀθεος et ἀθεήσω dicere amarunt Græci. Eam porro dictionem, ἀθεήσαντα, referre etiam licet ad prophetam, ac vertere : ut impie dicat.

(38) Dii. Jerem. x, 10 (sive 11). Editio Complutensis habet, ἀπὸ τῆς γῆς, pro ἐπὶ τῆς γῆς· editio

Francofurtensis· ἐκ τῆς γῆς; liber vero quartus in Eunomium tomo primo Operum S. Basilii p. 295, ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Locus porro, quem ex Jeremia citat Didymus, explicit non in verbis illis, vivus et verus, ut olim suspicabar; sed in illis, pereant in terra, ut nunc opinor. Nimirum quæ post hæc sequuntur, non ab eo citari videntur veluti ex Jeremia de prompta, sed addi explicationis causa. Nisi conjicere quis malit, vocem quidem illam, Κύριος, esse primam versiculi proxime sequentis, qui incipit : Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν, sed librarium aliqua omisisse. Vide tamen segm. 202 b. In Soliloquiis, quæ exstant apud Augustinum tomo VI, in appendice, sic allegatur cap. 32 hic locus : Dii, qui non fecerunt cælum, et terram, pereant de cælo, et terra : Deum vero, qui creavit cælum, et terram, cæli, et terra benedicant.

(39) Qui fecit... vivus, et verus. Hæc verba, ut jam indicavi, Didymi esse videntur, Biblicis tamen locutionibus ulentis : nam psalmo quidem xxxv, vers. 5, legitur : Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, id est, εἰ, εἰ, qui fecit cælum in intelligentia. In prima vero ad Thess. 1, 9 : δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, id est servire Deo vivo et vero.

(40) Producti sunt. Παραχομίζειν idem valet hic, atque παραφέρειν et παράγειν. Vide not. 28, pag. 4. Eodem sensu verbum hoc adhibet segm. 166 a.

(41) Expectantes. Tit. ii, 13 et 14. Græca editio : Σωτῆρος ἡμῶν... ὃς ἔδωκεν ἑαυτόν, etc. Vocem vero ἡμῶν, paulo post addit Didymus, etsi hic eam omit- tit.

προσεπίτκει. Σημαίνει γάρ αὐτόν, τὴν μίαν αὐτέξ-
 ώσον καὶ ἀγαθὴν θεότητα τὴν πάντων αἰτίαν. δια-
 κληρώσθαι. Ἴδιον γὰρ δημιουργοῦ μὲν, καὶ οὐ δη-
 μουργήματος, τὸ ὑπεραποθανεῖν, εἰ οὕτω χρὴ φάναι,
 τοῦ ἰδίου ποιήματος· Υἱοῦ δὲ ἀγαπητοῦ, θεότητα καὶ
 βίβλειαν οὐ διάφορον ἔχοντος μετὰ Πατρός, τὸ ἐαυ-
 τῶν τὸν λαὸν περιποιῆσαι. Ἄγων δὲ τὸν λόγον, ὁ πολὺς
 ὄτος καὶ ἀληθὴς ἐξηγητής, εἰς τὸ ἀποδείξει αὐτόν,
 ἅμα μὲν φιλόανθρωπον σωτήριόν τε Θεόν, ἅμα δὲ ὡς
 ἐκτύον ἐδυσώπτεσεν, καὶ οὐ κρείττονι εἶξεν θεότητι,
 γενέσθαι μεθ' ἡμῶν, ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν, τροπῆς διχα
 καὶ ἀμαρτίας, φάσκει· Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ
 φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,
 οὐκ ἐξ ἔργων ὦν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ
 τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος. Κολοσσαεῖσι δὲ καὶ μέμφε-
 ται, καὶ καταβολὴν τῆς πρωτίστης θεολογίας περὶ
 [36 a] αὐτοῦ ποιεῖται, γράφων, ὡς ἦδη ἐν τῷ Περὶ
 ἰμοουσίου εἴρηται κεφαλαίῳ. Διὰ τί κατὰ τὴν
 παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ
 κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν Ἰησοῦν· διὲν
 αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος
 σωματικῶς· τοῦτ' ἐστίν, οὐσιωδῶς. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος
 εἶπε πλῆρωμά ἐστιν, αὐτὸ ἡ πατρικὴ θεότης ὑπάρ-
 χων τῆ ὁσίᾳ. Οὐχ ἀρπαγμὸν γὰρ ἠρήσατο τὸ εἶ-
 ναι Ἰσα Θεῶ· ἡμεῖς δὲ ἐκ τοῦ πλῆρωματος, δι'
 ἀγαθότητα αὐτοῦ, χάριν ἐλάβομεν, ἥνπερ φύσει,
 ὡς δούλοι, οὐκ εἰχομεν, κατὰ Ἰωάννην λέγοντα· Καὶ
 ἐκ τοῦ πλῆρωματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλά-
 βομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· τοῦτ' ἐστίν,
 τὴν τῆς ἀναγεννήσεως ἀντὶ ἧς ἀπεβάλομεν χάρι-
 τος, παρακρουσάμενοι τὴν ἐπὶ τῷ ἐνὶ φυτῷ
 πρώτην θεσμοδοσίαν. Οὐκ ἔτι γὰρ, φησὶν, ἐστὲ
 ἐπὶ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν· καὶ αὖθις· Ὅτι ἐν
 αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλῆρωμα κατοικῆσαι, καὶ
 δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν.
 Ἐπόμεια καὶ ταῦτα τοῖς πρόσθεν. Τοῦ γὰρ Πατρός
 ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ τῆ φύσει τυγα-
 νότος, ὡς καὶ πᾶν συγγενὲς ἀχώριστόν πως τοῦ

(42) *Peculiarem*. Vulgatus interpres, *acceptabilem*,
 eodem sere, ut opinor, sensu. Sed vox, *peculiarem*,
 forsasse magis Didymi mentem refert, ex his, quæ
 sequuntur paulo post. Hæc porro Pauli locutio, λαδς
 περιούσιος, ex Veteri Testamento deprompta est, in
 quo non semel reperitur.

(43) *Locum*. Visus est Origenes Hieronymo, Jus-
 tiniano imperatori, aliisque gradus in Trinitate
 agnoscere in libro primo *De principis* cap. 3, n. 5 :
 ἢ sane eum locum, prout a Justiniano affertur in
Epistola ad Menam, non vero prout a Rufino Latine
 translatus fuit, ad catholicum sensum trahere haud
 ita facile est. At theologus noster neque hac in re,
 neque in ulla alia ad sanctum Trinitatis mysterium
 spectante, Origenista fuit : nisi Origenistam eum
 dicere quis velit, qui Origenis de Trinitate locutio-
 nes a multis reprehensas catholice explicari posse
 contendebat.

(44) *Propitius*. Codex. Δεω. Quæ vox cum sæ-
 pius in hoc opere occurrat, modo scribitur a libra-
 rio sine littera s, ut hic, et segm. 58 a, et alibi :
 modo vero Δεως, ut segm. 38 b, et alibi. Quod si
 tam sæpe scriptum non invenissem, Δεω, legen-
 dum esse conjecissem hoc in loco, ἔστων δὲ
 Δεω, id est, *propitii ambo sint*, Pater nempe, ac
 Filius. Sed cum alibi quoque Δεω pro Δεως a libra-
 rio scriptum videam, nihil est cur ad hanc conje-

A mundaret sibi populum peculiarem (42), *sectatorem
 bonorum operum*. Inquiens porro, *magni Dei, et Sal-
 vatoris nostri Jesu Christi*, ostendit, eum, spectata
 essentia, æternaque existentia, secundum post ma-
 gnum Deum Patrem locum (43) non tenere. Atque
 id vel sensu ipso, ut ita loquar, percipi potest. Si
 enim parvus est Filius, quomodo magnus potest
 esse Pater? Si Deus Verbum aliquando non existitit,
 nonne Patris quoque nomen aliquando non fuit?
Propitius (44) autem sit nobis Deus, qui ob aliorum
 improbitatem talia dicere aulemus. Ut enim aiunt :
Religioso (45) *metui assuescere pulchrum est*. Cum
 vero ait : *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut munda-
 ret sibi populum peculiarem*, non dicens, alteri
 ut mundaret populum, iis, quæ commemorata sunt,
 consentanea et ipse concipit : *Filium enim ad nuam,
 propria potestate atque auctoritate præditam, bon-
 namque deitatem, quæ rerum omnium causa est,
 pertinere* (46) *significat* : *Creatoris* 82 enim, non
 creaturæ proprium est τὸ ὑπεραποθανεῖν, si ita
 loqui fas est, τοῦ ἰδίου ποιήματος, id est *mori pro
 sua creatura* : *Filii autem dilecti eamdem cum Pa-
 tre divinitatem, et dominationem habentis proprium
 est, sibi populum acquirere* (47), ac vindicare. Illuc
 vero sermonem provehens, eoque tendens magnus
 hic et verax interpres, ut ostendat ipsum esse be-
 nignum in homines Deum, salutisque auctorem, si-
 mul vero hoc indicet, non eum potentiiori cessisse
 Deitati, sed ipsum semet exorasse, ut nobiscum
 esset tanquam unus ex nobis, sine ulla tamen mu-
 tatione, atque peccato, inquit : *Cum autem* (48) *be-
 nignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei,
 non ex operibus, quæ fecimus nos, sed secundum
 magnam ipsius misericordiam*. In Epistola vero ad
 Colossenses et conqueritur, et præcipuæ atque ex-
 cellentissimæ deitatem ipsi tribuentis theologiæ
 fundamenta jacit, dum scribit, ut jam in capi-
 tulo *De consubstantiali* (49) dictum fuit : *Secun-*

cturam confugiam. Quare, nisi quis velit utramque
 Didymo terminationem placuisse, reliquum est, ut
 putemus librarium aut pro Δεως mendose scripsisse
 Δεω, aut cum scriptum reperisset in apographo,
 quod describebat, Δεως cum parvo o, ex duobus ele-
 mentis o, σ, unum mendose confusse ω magnum.

(45) *Religioso*. Ex aliquo forsitan poeta senten-
 tiam hanc hausit theologus noster, atque ex iam-
 bo senario prosam orationem fecit. Versus autem
 videtur hic fuisse : καλὸν γὰρ εὐλάθει' εἶδος τοῖς
 χρωμένοις, aut alius affinis.

(46) *Pertinere*. Locutio illa, θεότητα διακεκλη-
 ρῶσθαι, significat proprie, *deitatem sortitum esse*,
 seu sorte veluti *divisam possidere*. Quod Græcis
 quidem auribus absonum non est, sic enim alii
 quoque Patres loquuntur : sed Latinæ id non fer-
 runt : itaque dedita opera *sortitionis* vocabulum evi-
 tavi.

(47) *Acquirere*. Ex prima Petri II, 9.

(48) *Cum autem*. Tit. III, 4 et 5. Editio Bibliorum
 habet : ὅτε δὲ... οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ
 ὦν ἐπ. ἡμ. ἀλ. x. τὴν ἀ. ἔλεον.

(49) *De consubstantiali*. Eadem hic oritur diffi-
 cultas, quæ paulo ante, segm. 32 a, orta est. Quod-
 nam, quæso, est *capitulum* istud, vel *caput*, *de
 consubstantiali* inscriptum? An aliquod aliud opus
 respicit Didymus? Minus verisimile videtur. Nun-

dum (50) *traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum Jesum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter; id est substantialiter; nam ille ex natura est plenitudo ipsa, cum sit paterna ipse Deitas ex essentia: etenim non rapinam* (51) *arbitratus est esse se æqualem Deo. Nos autem ex illo qui est plenitudo, ob ejus bonitatem gratiam accepimus, quam natura, utpote servi, non habebamus, juxta Joannem qui ait: Et ex* (52) *plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia, id est, gratiam regenerationis pro gratia, quam abjecimus* (53), *quando primum Dei præceptum, quo ab una planta abstinere jubebamur, repudiavimus. Non enim, inquit* (54) *Paulus, jam estis* **83** *sub lege, sed sub gratia. Et rursus: Quia* (55) *in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum. Consentanea sunt hæc quoque superioribus; nam cum in Patri Pater in Filio, et Filius in Patre, quamvis hypostasi distinctus, existat, sicut omne etiam συγγενές, hoc est coexistens, inseparabile quodammodo ab illo est, cujus respectu coexistens est: idcirco in eo, de quo sermo est, Scripturæ textu recte* (56) *etiam, etsi valde profunde, ac ita ut facile id omnes assequi nequeant, additum est: Per ipsum, et in ipsum reconciliare omnia: adeo ut Filio quoque illud conveniat, quod de Patre in sacris oraculis dictum est: Ex quo* (57) *omnia; si recte quidem se habent et quæ modo dicta sunt, et illud, In ipso* (58) *habitat omnis plenitudo divinitatis. Ad Timotheum quoque scribens, mirum in modum theologi munere functus est, Filii divinitatem asserens: atque ambobus in locis ipsum, spectata ejus deitate* (59), *a paterna natura alienum non esse docuit: sic enim ait: Manifeste* (60) *magnum est pietatis sacramentum: Deus* (61) *manifestatus est in carne, justificatus est in Spiritu, apparuit angelis, prædicatus est gentibus, creditus est mundo, assumptus est in*

quid unum e sex ac viginti superioribus capitibus? In iis quidem, quæ supersunt, semel tantum citatur locus hic Epistolæ ad Colossenses, scilicet capite 16, ægm. 16 a, si tamen ibi illum citari, non vero potius attingi, dicendum est. At quis putet caput illud 16 hic respici? Equidem indicari potius crediderim caput 15, aut capitulum aliquod capitis illius plura habentis κεφάλαια, seu capitula, de quo dixi not. 94, pag. 74. Vide ægm. 68 a.

(50) *Secundum.* Coloss. 11, 8 et 9. Librarius porro, mea quidem sententia, aliquid hic omisit. Quid enim sibi vult illud διὰ τῆ, id est *quare?* Cum igitur in citato Pauli loco legatur: Διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν, et reliqua, ut a Didymo citantur; idcirco pro, διὰ τῆ, conjicio ita legendum esse, ut habet Bibliorum editio.

(51) *Non rapinam.* Philipp. 11, 6.

(52) *Et ex.* Joan. 1, 16.

(53) *Abjecimus.* Pro ἀπελάδομεν, lego, ἀπεβάλομεν. Nam τὸ ἀπολαμβάνειν τὴν χάριν huic loco videtur minus opportunum: librarii vero non raro alteram vocem pro altera scribunt in vetustis membranis, ut norant qui eas evolvere consueverunt.

(54) *Inquit.* Rom. vi, 14, ubi legitur, οὐ, pro οὐκ ἐστίν

αὐτοῦ συγγενούς καθέστηκεν, καὶ τῆ ὑποστάσει οὐ ἐξενυκαί· καλῶς καὶ ἐν τῷ κινουμένῳ ἑδαφίῳ λόγῳ, εἰ καὶ ἀγὰν βαθέως, ἀλλ' οὐ πᾶσιν εὐσυνόπτως, Δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἀποκαταλλάσσειν τὰ πάντα· ὡς ἀρμύττειν τῷ Ἰῶ καὶ τὸ περὶ τοῦ Πατρὸς χρησθέν· Ἐξ οὗ τὰ πάντα· εἴπερ ὑγιῶς ἔχει, τὰ τε νῦν εἰρημένα, τὸ τε, Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν το πλήρωμα τῆς θεότητος. Καὶ Τιμοθέῳ δὲ γράψας, εἰς ἄκρον ἐθεολόγησεν περὶ αὐτοῦ, καὶ ἀπ' ἀμφοῖν τῶν λέξεων, τὸ μὴ εἶναι κατὰ θεότητα παρὰ φύσιν τὴν πατρικὴν ἰδίδαξεν. Εἶπεν γὰρ τοιῶσδε· Ὁμοιωρομένως μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· θεὸς ἐφανερῶθῃ ἐν σαρκί, ἐδικαιώθῃ ἐν Πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις [36b], ἐκηρύχθη ἐθνέσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήθη ἐν δόξῃ. Οὕτω γὰρ πᾶσιν σαφῶς ἐκδηλὸς ὢν οὗτος ὁ πάντων γενεσιουργὸς καὶ εὐεργέτης, ἐκφανῆς εὐρέθῃ, ἥλικα διὰ τὴν πάντων σωτηρίαν ἐγένετο ἐθαλοντῆς, καὶ ὡς εἰς τῶν πάντων. Ὅθεν ἐδικαιώθῃ ἐν Πνεύματι, τοῦτ' ἐστὶν ἀπεφάνθη. ἦτ' οὖν ἐβεβαιώθη, καὶ παρὰ τῶν ἀγνωσάντων αὐτὸν ἐν τῷ ὀπισθεν χρόνῳ ἀληθινῶς εἶναι θεός· καὶ τοῦτ' φησιν, οὐκ ἀβασανίστως, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ψυχικῇ ἡμῶν κινήσει, ὡς ἡ κοινὴ συνήθεια ἔχει λέγειν· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη ἀληθινός εἶναι υἱὸς τοῦδε, πίστιν γένους παρασχόμενος· καὶ ἄλλοτε· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη καλῶς ἡγεμονεύειν. Καὶ ἵνα πιστικώτερος ὁ λόγος φανῆ, ὤφθαι αὐτὸν ἀξιοὶ καὶ ἀγγέλοις, οἴσισι, διὰ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀπειρίαν καὶ ἀνειδέεττα, ἀράτους ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁμοίως τῷ μόνῳ ἀοράτῳ Θεῷ· καὶ ὑπ' αὐτῶν ὑμνήσθαι· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρηρῇ· ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίᾳ· κεκηρύχθαι δὲ ἐν τῷδε τῷ παντὶ, καὶ πεπιστεῦθαι, ὅτι περὶ ὁ ἐκ τοῦ ἀρήτου φωτὸς ἀχρόνως ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς Ἀειπαρθένου ἐν ὑστέροις καιροῖς διὰ φιλανθρωπίαν ἀφράστως ἐτέχθη, τὰ πατρικὰ πάντα ἐκφῆσας ἐν αὐτῷ· ἀναβεβηκέναι τε τὸν πάντα περιειληφότα ἐν δόξῃ, ἥ ἂν ἐτύγγανεν ὢν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀξιόπιστος; δὲ καὶ αὐτὸς, περὶ οὗ ὁ δὲ

(55) *Quia.* Coloss. 1, 19 et 20

(56) *Textu recte.* In Græco, καλῶς, et reliqua. Nisi librarius aliquid omisit, subintellige ἔχει, aut quid simile. Ἐδάφιον vero est τὸ κείμενον, seu textus. Ita apud Athanasium dial. 3 *De Trin.* tom. II, pag. 220: Μᾶλλον γὰρ ἐκ τοῦ ἑδαφίου διδάσκωμεν. Ubi interpres vertit: *Magis enim ab ipsis fundamentis erudimur.* Sed non satis feliciter.

(57) *Ex quo.* I ad Cor. viii, 6.

(58) Coloss. 11, 9.

(59) *Deitate.* Eunomianos carpit, qui Deum quidem dicebant Filium, sed ὁμώνυμον, id est, æquívoco sic vocatum, et Patri dissimilem. Lege, si placet, xxxv Gregorii Nazianzeni orationem, pag. 574 edit. Coloniensis.

(60) *Manifeste.* I Tim 11, 16. Græca editio: Ἐν ἔθνεσιν. At voculam illam, ἐν, neque Vulg. interpres legit, neque Didymus.

(61) *Deus.* Græca etiam editio habet, θεὸς ἐφανερῶθῃ, id est, *Deus manifestatus est*, ut legit Didymus. Sed Vulg. int. habet: *Quod manifestatum est.* Liberatus vero diaconus in *Breviario*, cap. 19: *Hoc tempore, inquit, Macedonius Constantinopolitanus episcopus ab imperatore Anastasio dicitur expulsum, tanquam Evangelia falsasset, et maxime illud Apostoli dictum: Quia apparuit in carne,*

γος, τῆ ἰδίᾳ μαρτυρῶν θεότητι, καὶ κυριότητι, καὶ λέγων, παρὰ Ματθαίῳ μὲν, πρὸς τὸν διάβολον· Οὐ μὴ πειράσῃς Κύριον τὸν Θεόν σου· παρὰ Ἰωάννη δέ, πρὸς τοὺς ἀποστόλους· Ὑμεῖς φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος, καὶ ὁ διδάσκαλος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ. Θωμᾶς δὲ καὶ τύπους ἤλων, οὓς ἔσχεν δι' ἑμῆ; παρ' ἡμῶν ὁ Σωτήρ ὡς φιλόανθρωπος, ψηλαφήσας, οὐκ ἔπαράχθη. [37a] οὐδὲ καθυψήκεν τῆς περι αὐτοῦ ἀνωτάτω δόξης. Ἠπίστατο γάρ, ὡς μόνης τῆς αυτοκρατορικῆς ἀπειροδυνάμου καὶ ἀγαθωπάτης φύσεως ἦν, οὐ μὴν δὲ κτιστῆς, τὸ μόνον οὐκ ὑπὲρ ἰδίων κτισμάτων παθεῖν, ἀλλὰ καὶ καθολικὴν ἦν φαμεν, καὶ γενικὴν σωτηρίαν, καὶ ταύτην αἰωνίως δωρήσασθαι. Τηγάρτοι κἀντεῦθεν μᾶλλον ἐπιθαρσῆσας, ἀντεισφέρει αὐτῷ τὴν βεβαίαν πίστιν, καὶ ἀνευφημεῖ· Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. Καὶ ἐν ταῖς Καθολικαῖς δὲ Ἐπιστολαῖς, ἐξ Ἰσου καὶ ὁμοιολόγητως τὸν Ἰῶν τῷ Πατρὶ θεολογοῦντας, ἔγραψαν, ὡς προελέχθη, Ἰωάννης μὲν ὁ πολὺς ἐν θεολόγοις, Καὶ οἶδαμεν, φησὶν, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦκει· καὶ ἔδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος. Ἄλλον, φησὶν, μὴ ζητεῖ τῆ οὐσίας Θεοῦ. ἢ Ἰῶν Θεοῦ. Δις γάρ εἶπόν σοι ἐπὶ αὐτοῦ τὸ ἀληθινόν, ὅτι τε Υἱὸς ἀληθινός, καὶ Θεὸς ἀληθινός, δεῦκῶς διάνοιαν τοῖς λαθεῖν ἀξίοις· ὥστε ἔχειν εἰδέναι ὡς ἀληθῶς γεγέννηται, καὶ ἀληθῶς ἐστὶ τῷ περὶ Θεῷ ὁμοούσιος· Ἰούδας δὲ ὁ εἰς τοὺς δυοκαί-

justificatum est in Spiritu. » Hunc enim mutasse ubi habet. ἔς, id est, qui, monosyllabum Græcum, littera unita o in ω, vertisse, et scissis ὡς, id est ut esset Deus, apparuit per carnem.

(62) *Formaque.* In Græco, ἀνεπίδητα. Cum porro apud Clementem in quarto *Stromatum* legatur vocabulum, ἀνεπίδος, conjicit Sylburgius legendum esse, ἀπίδος, ut sit non a voce εἶδος, sed a voce ἰδέα. At vox quidem ἀνεπίδος in vetustis scriptoribus sæpius occurrit, vox vero ἀπίδος haud scio an usquam reperitur. Neque vero censori alias a me commemorato vol. 40, pag. 53, assentiri possum, qui, tametsi vel membranas ipsas, et quibus opus hocce exscripseram, Petri Lombardi ætate antiquiores esse monuissent, in Parisina tamen *Ephemeride* superioris anni 1764 hæc scripsit: *Les mots dont l'auteur des trois livres se sert, n'appartiennent point au style du 14e siècle; mais bien à cette scolastique, qui ne fut inventée que plusieurs siècles après. Par exemple, Dieu y est appelé ἀμέγεθες (emendandum typographi erratum, ac legendum ἀμεγέθης) καὶ ἀνεπίδος, sans grandeur et sans forme. N'est-ce pas là une phrase de Pierre Lombard, ou de quelque autre théologien de son temps?* De voce ἀμεγέθης dixi not. 65 ad pag. 59, et ad segm. 51 a. Vocem vero ἀνεπίδος, ut alia omittam exempla, reperiet censor in Jamblicho, et in Sallustii libro *De diis et mundo*, cap. 27, ubi hæc scripsit: *Et δὲ ἀνεπίδον λέγουσι μὲν τὴν ὕλην, κ. τ. λ.* id est: *Si vero materiam quidem forma carentem dicunt, etc.* Athanasius quoque tom. II, pag. 598, ἀνεπίδον Θεόν dixit. Ac Tertullianus, lib. *adv. Prax.* cap. 27, eum vocavit *informabilem*. Cæterum si vel usum ex omnibus vocabulis, quæ non modo in meo *ad Archintum præsulent* *Epistola* attuli, sed etiam in toto hoc opere occurrunt, aut quidquam aliud, Didymi ætate recentius ostenderit censor, equidem serio polliceor me statim e sententia decessurum: nihil enim veritate

A *gloria.* Cum enim beneficus iste rerum omnium Conditor nondum aperte omnibus manifestatus esset, tunc manifestus factus est, quando ob omnium salutem voluntarie etiam sicut unus ex omnibus factus est: unde justificatus est in Spiritu, id est, affirmatus fuit, aut confirmatus ab iis etiam, qui eum antea ignorabant, verus Deus; idque non sine examine, inquit, sed ipsa animæ nostræ motione peractum est: atque hoc sensu communem loquendi consuetudinem secuti dicere nonnunquam solemus: Ille ἐδικαιώθη (sive justificatus est) verus filius huius, genus suum, atque originem comprobando: et nonnunquam: Ille ἐδικαιώθη [nempe justificatus est] recte administrare. Quo majorem autem ad persuadendum sermo vim habeat, ipsum etiam ab angelis visum esse addit; quibus, eo quod divinæ esset ac infinitæ naturæ, formæque (62) careret, invisibilis ante illud tempus erat æque ac ille qui dicitur in Scriptura (63) solus invisibilis Deus: et ab ipsis cantatum esse hymnum illum: *Gloria* (64) *in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas.* Eum vero prædicatum esse in hoc universo, et creditum esse addit, quia qui ex ineffabili luce ab æterno eluxit, e semper Virgine (65) posterioribus temporibus ob suam benignitatem in homines ineffabiliter natus est, ac omnia in semetipso manifestavit, quæ Patris sunt. Et eum qui omnia comprehendit, ascendisse ait in gloria, in qua semper fuit cum Deo. Fide autem dignus est

mihi potius, nihil antiquius. Legat, quæso, alia Didymi opera, ac plura in iis inveniet quæ scholastica ei videbuntur.

(63) *In Scriptura.* I Tim. I, 17.

(64) *Gloria.* Luc. II, 14.

(65) *Semper virgine.* Quo tempore sic Didymus loquebatur, eodem circiter adversus Helvidium scribebat Hieronymus librum *De beatæ Mariæ virginitate perpetua* inscriptum: atque hoc dogma Eunomius etiam, ut ex Philostorgii libro vi testatur Photius, impudenter rejiciebat. Nomen porro, Ἀειπαρθένος, ante Didymum a pluribus cum ethnicis, tum Christianis scriptoribus adhibitum fuerat, ac iis tributum feminis, quæ aut nunquam nupsissent, aut perpetuam Deo virginitatem novissent. Hoc sensu adhibetur a Dione, Sophocle, Eusebio Cæsariensi, Ignatio martyre, et ab aliis. Attamen paulo antequam hæc dictaret Didymus, nomen illud peculiari modo beatæ Dei genitricis Mariæ attribuerat magnus ille Origenis, atque Origenianorum adversarius Epiphanius in *Panario* heretico lxxviii, quæ est Antidicomarianitarum, pag. 1037 edit. Colonien. anni 1682, ubi scripserat: *Κενὸν γὰρ τι ἀκούω περὶ τῆς ἀγίας Μαρίας τῆς Ἀειπαρθένου τινὰ διανοεῖσθαι:* quæ sic vertit Petavus: *Etenim nescio quem audio adversus sanctissimam perpetuamque Virginem Mariam meditari non nihil.* Quod si Rufini Palæstini, Pelagiani quidem, sed perversitatis auctoris, librum *De fide allegare* hic licet, is quoque num. 43 scribit: *Ex Maria quidem semper virgine corpus accipiens.* Et paulo post: *Ex ipsa semper virgine nascitur homo.* Verum temporibus Didymi posterioribus maxime invaluit id nomen, ut nihil frequentius occurrat, quam voces, Ἀειπαρθένος, et *semper virgo*, in Græcis, ac Latinis liturgiis, antiphonis, orationibus, atque adeo in synodorum actis, et sanctorum Patrum operibus, ubi de beata Maria sermo sit. Vide segm. 165 a.

etiam ipsemet : ad ipsum enim pertinent ea loca, A in quibus sibi ipse testimonium reddit, Deum se, ac Dominum esse declarans, eum apud Matthæum quidem diabolo ait : *Non (66) tentabis Dominum Deum tuum* : apud Joannem vero apostolis : *Vos (67) vocatis me : Magister, et Dominus : et bene dicitis : sum etenim*. Thomas quoque cum **85** vestigia, seu loca clavorum, quos a vobis propter nos Salvator utpote benignus habuit, palpasset, conturbatus non est, nec de supremâ illius glorificatione quidquam detraxit. Noverat enim, solius imperatoria per se auctoritate, et infinita potentia præditæ, et optimæ naturæ, non vero illius, quæ creata sit, proprium esse non modo pro suis creaturis pati, sed etiam universalem quam dicimus, et generalem salutem largiri, idque in æternum. Idcirco inde etiam majorem fiduciam sumens, firmam ei fidem vicissim

quasi tributum offert, et clamat : *Dominus (68) meus, et Deus meus*. In catholicis vero (id est, universalibus) Epistolis quoque deitatem Filio ac Patri ex æquo, et similibus vocabulis tribuentes Joannes ac Judas ita scripserunt, ut antea (69) dictum est. Joannes quidem, magnus ille theologus, *Et novimus (70), inquit, quod Verbum Dei venit, et dedit nobis mentem (71), ut cognoscamus verum Deum (72) : et sumus in vero Filio Dei Jesu Christo (73)*. *Hic est verus Deus, et vita æterna*. Quasi dicat : Alium ne quæras, qui sit ex essentia Deus, aut Filius Dei : nam de ipso loquens bis tibi dixi vocem, *verus* : quia et Filius verus est, et Deus verus, qui intelligentiam, seu mentem dedit iis, qui illam accipere erant digni (74). Adeo ut cognoscere inde liceat, ipsum et vere genitum fuisse, et vere Deo, qui illum genuit, consubstantiali esse. Judas autem, is nempe qui inter duodecim illos ascriptus est, unicum Dominum (75) ipsum definitivè, utpote eum qui paternam deitatem, super omnia, et per omnia, et in omnibus existentem, habet. Sic enim alicubi ad universos populos scripsit : *Subintroierunt (76) enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in petulantiam, et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes*. Sed et Petrum **86** apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat (77) : *Verbum (78) quod misit filiis Israel annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus*. Ubinam ergo, aut quomodo, aut quandonam ille, qui tantis, tamque evidentibus, et ejusdem omnibus modi, nibique inter se discrepantibus Patris oraculis decoratus fuit (79), dissimilis productus fuisse dici potest?

CAP. XXVIII.

De iis locis, in quibus scriptum est, Filium largiri (80) omne bonum ; et, exoriri ; et, esse solem justitiæ ; et, sanationem ; et, thesaurum sapientiæ et scientiæ ; et, lucem : eos vero, qui credunt, neque scandalizantur in ipso, filios lucis fieri.

Enimvero qui laudibus illum celebrarunt, ii, ut multis modis ejus deitatem, perfectamque propria-

(66) *Non*. Matth. iv, 7, ubi, οὐκ ἐκπειράσεις.(67) *Vos*. Joan. xiii, 13.(68) *Dominus*. Joan. xx, 28.(69) *Antea*. Joannis locum attulit segm. 31 b. Judæ autem verba in capitibus quæ perierunt.(70) *Et novimus*. I Joan. v, 20. Græca editio : Οἶδ. ἔ. δ. ὁ ὕδς τοῦ . . . καὶ δέδωκεν.(71) *Mentem*. In enarratione ad hunc locum ait Didymus, διάνοταν idem hic esse, atque mentem illam, de qua dictum est I Cor. ii, 16, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, id est mentem, seu cognitionem, Christi habemus. Vulgatus int. utramque vocem, διάνοταν, et νοῦν, vertit sensum tum hic, tum alibi. Quo modo vetus quoque Irenæi interpres transferre solet ; ut lib. ii, cap. 13, ubi legitur : totus cum sit sensus (Deus). Et in apocrypha Pauli Epistola ad Laodicenses : *Estote firmi in sensu Christi*.(72) *Deum*. Vox, *Deum*, deest in Græcis Bibliis : legiturque in iis duntaxat, τὸν ἀληθινόν, id est, verum, sive, eum qui verus est. At Didymus in citata etiam enarratione legit eam vocem, *Deum*, ut et Vulg. interpres.

ὄρα συγγραφεις, μονοκτῆτορα ὠρίσατο αὐτὸν, ὡς τὴν ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν πατριχὴν διακληρωσάμενον θεότητα, οὕτωςι που τοῖς ἀπανταχοῦ γράφας· *Παρσιέδυσαν γὰρ τινες ἀθροῦποι (οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα) ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέτες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον Δεσπότην καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι*. Ἄλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κρυφαῖος, ἐν ταῖς Πράξεσιν φαίνεται εἰπών· *Τὸν Λόγον, ὃν ἀπέστειλεν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος*. Ποῦ (37 b) οὖν, ἢ πῶς, ἢ πότε τοσαύτας ἐναργεῖς τε καὶ ἰσοτρόποις, καὶ ἀπαρλλάχτοις τοῦ Πατρὸς τετιμημένος χρησιμώδεις, ἀνόμοιος εἰσκομι-

B σθεῖ ; quasi tributum offert, et clamat : *Dominus (68) meus, et Deus meus*. In catholicis vero (id est, universalibus) Epistolis quoque deitatem Filio ac Patri ex æquo, et similibus vocabulis tribuentes Joannes ac Judas ita scripserunt, ut antea (69) dictum est. Joannes quidem, magnus ille theologus, *Et novimus (70), inquit, quod Verbum Dei venit, et dedit nobis mentem (71), ut cognoscamus verum Deum (72) : et sumus in vero Filio Dei Jesu Christo (73)*. *Hic est verus Deus, et vita æterna*. Quasi dicat : Alium ne quæras, qui sit ex essentia Deus, aut Filius Dei : nam de ipso loquens bis tibi dixi vocem, *verus* : quia et Filius verus est, et Deus verus, qui intelligentiam, seu mentem dedit iis, qui illam accipere erant digni (74). Adeo ut cognoscere inde liceat, ipsum et vere genitum fuisse, et vere Deo, qui illum genuit, consubstantiali esse. Judas autem, is nempe qui inter duodecim illos ascriptus est, unicum Dominum (75) ipsum definitivè, utpote eum qui paternam deitatem, super omnia, et per omnia, et in omnibus existentem, habet. Sic enim alicubi ad universos populos scripsit : *Subintroierunt (76) enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in petulantiam, et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes*. Sed et Petrum **86** apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat (77) : *Verbum (78) quod misit filiis Israel annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus*. Ubinam ergo, aut quomodo, aut quandonam ille, qui tantis, tamque evidentibus, et ejusdem omnibus modi, nibique inter se discrepantibus Patris oraculis decoratus fuit (79), dissimilis productus fuisse dici potest?

C

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Περὶ τοῦ τὸν Ἰδὸν πᾶν ἀγαθὸν ἀνατέλλειν· καὶ εἶναι ἥλιον δικαιοσύνης· καὶ ἰασίν· καὶ θησαυρὸν σοφίας καὶ γνώσεως· καὶ φῶς· καὶ τοὺς πιστεύοντας, καὶ μὴ σκανδαλιζόμενους εἰς αὐτόν, υἱὸς φωτὸς γίνεσθαι.

Οἱ γοῦν περὶ αὐτοῦ ὕμνηκότες, διαφόρως ἡμῖν τὴν θεότητα αὐτοῦ, καὶ τὸ τελῶς αὐτὸν προσεσάνα-

(75) *Christo*. Græca editio : ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ ὕτῳ αὐτοῦ Ἰ. Χ. . . καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.(74) *Qui illam accipere erant digni*. Hujusmodi locutionem, benigne a lectore accipiendam, habet sæpius Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, pag. 133 et 136 edit. Veronensis, tum alibi. Quin etiam apud Clementem Alexandrinum, et alios Patres legitur.(75) *Dominum*. Seu, *possessorem* : quem Lucas quoque in Actis iv, 34, dixit κτῆτορα.(76) *Subintroierunt*. Epist. Jud. vers. 4.(77) *Coryphæum*. Nova Ernesti Grabii hominis heterodoxi opinio, qua non Petrum, sed Jacobum apostolorum primum fuisse retur, cum risu potius excipienda est, quam refellenda. Vide Massueti notas ad Irenæi librum iii, cap. 3, num. 2, pag. 200. Vide et meas ad segm. 106 b.(78) *Verbum*. Act. x, 36.(79) *Decoratus*. Codex mendose, τετιμημένος.(80) *Largiri*. In Græco excidisse conjicio voces παρέχειν καὶ, post vocem ἀγαθόν.

τῶν οὐρανῶν ἔργων ἐπιδεικνύοντες, διδάσκουσιν, ὅτι αὐτός ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ παρεκτικὸς, καὶ φῶς ἀγαθοειδῆς, καὶ ἀγαθοποιὸν, καὶ ἥλιος νοητὸς, τῷ ἀφ' αὐτοῦ ἀλφειῶ φωτὶ ἀπολαμπρύνων τὰ ὄμματα τῶν ἀκλάνων καὶ δεκτικῶν ψυχῶν, καὶ εἰσα τῆς νοητῆς ἀγῶν περιωπῆς, καὶ ποιῶν ὄφρην, ἃ μὴ πρότερον δι' ἀμαρτίας ὄφρην καθ' αὐτὰ ἐπεφύκει· ἢ καὶ ὄλον τὸν ἄρτιον ἀνθρώπου φωτοειδῆ ποιῶν, ὡς ὁ ἥλιος ἠλιοειδῆ τὰ σώματα τὰ ἐνοεῖς παραγίνεται· ἔτι δὲ ὅτι καὶ λαοί, καὶ θησαυροὶ σοφίας καὶ γνώσεως ἀδαπάνητος καὶ πανταρχῆς τυγχάνει. Καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εὐκρινῶς διακείμενοι, ὡς καὶ περὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ, υἱοὶ φωτὸς γίνονται, καθὰ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· ὡς ἠνίκα διακρίπτουσι, Μαλαχίας μὲν· Ἄναταλεῖ ὑμῖν, τοῖς σφουμέτοις τὸ βρομὰ μου, ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ λαοὶ ἐν ταῖς πέτραις αὐτοῦ. Πέτρος δὲ, ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἔως ὃ ἡμέρα διαύγασῃ, καὶ Φωσφόρος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ἐλεγε δὲ, οἶμαι, τὸν ἀπὸ τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἐπιφανείας ἀνίσχειν μέλλοντα ταῖς ψυχαῖς φωτισμῶν, καὶ πάντα καταφαιδρύνοντα τὰ σκότῳ κεκρατημένα. Καὶ ἐτέρωθι· Καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέλλει. Ζαχαρίας δὲ προσφίησεν· Ἐἴ τι ἀγαθόν, αὐτοῦ· καὶ εἴ τι καλόν, παρ' αὐτοῦ ἔσται. Καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κολοσσαεῖς περὶ [38 a] αὐτοῦ ἔφη· Ἐν ᾧ εἰσιν πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι· πρὸς δὲ Ῥωμαίους, λέγει γάρ, φησὶν, ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστευὼν ἐκ αὐτοῦ, οὐ κατασχυνθήσεται· οὐ γὰρ ἐστὶ διαστολή Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνου· ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν· πᾶς γὰρ ὃς ἐπικαλεῖται τὸ βρομὰ Κυρίου, σωθήσεται. Ποῶν δὲ βρομὰ ἐπικαλοῦνται τοῦ Υἱοῦ, οἱ μὴδὲ Θεὸν ἀκτιστον, μὴδὲ Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ λέγοντες αὐτὸν τὸν καλλίνικον, τὸν Σωτῆρα οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης; Καὶ Ἰωάν-

rum ipsius creaturarum gubernationem nobis ostendunt, docent, ipsum cujusvis boni largitorem esse; et bonitate præditam (81), honorumque effectoricem lucem; et mysticum solem, qui indellicenti lumine a se ipso emanante inerrantium (82), ejusdemque luminis capacium animarum oculos illuminat, et intra mysticam speculam degit, ac ea, quæ ob peccata ita prius comparata erant, ut ipsa per se videre non possent, videndi facultate donat, aut etiam totum perfectum hominem lucidum facit, sicut et sol clara, sibique similia reddit corpora, ad quæ pertingit. Eum insuper et sanationem esse docent, et thesaurum sapientiæ et scientiæ inexhaustum, omnesque juvantem (83). Ac demum eos, qui erga ipsum, sicut erga Patrem ejus, sincero animo affecti sunt, filios lucis esse aiunt, sicut filii sunt Dei Patris. Hæc 87 enim prædicant. Malachias quidem: *Orietur (84) vobis, qui timetis nomen meum, sol justitiæ; et sanitas in alis ejus.* Petrus autem in secunda Epistola: *Donec (85) dies eluxerit, et Lucifer ortus sit in cordibus vestris.* Illuminationem autem, ut puto, intelligit ex secundo ejus adventu in animabus orituram, ac omnia (86), quæ a tenebris tenentur, exsplendescere facientem. Et alibi: *Et gloria (87) Domini super te orta est.* Zacharias autem sic prophetavit: *Si quid (88) bonum, ab ipso, et, si quid pulchrum, ab ipso erit; et scribens ad Colossenses Paulus, de illo dixit: In quo (89) sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi; in Epistola vero ad Romanos ait: Dicit enim (90) Scriptura: Omnis, qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Judæi, et Græci; nam idem Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant illum: omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Quale autem Filii nomen invocant qui ipsum cœli, et terræ, et maris (91) victoriosum

(81) *Bonitate præditam.* Quemadmodum θυμοειδής dicitur animosus, aut iracundus; ita ἀγαθοειδής, bonitate præditus, seu bonus, seu beneficus, ut puto. Suspexitur fortasse quis legendum esse, φῶς ἀγγοειδῆς. Sed codicis lectio sollicitanda non est: cum Jamblichus quoque ante Didymum eodem vocabulo usus sit apud Joannem Stobensem λόγῳ primo. Τὰ δὲ ἀρετῆς ἔργα (inquit) ἀγαθοειδῆ· quæ sic vertit interpres: *Virtutis autem opera boni formam habent.* De scriptore autem, qui sub Dionysii Areopagitæ nomine latet, ac eamdem vocem adhibet, nihil dico, quod eum Didymo recentiore esse valde probabile videatur, ideoque hujus vocabuli velustas, quam quæro, allegi ex eo non probetur.

(82) *Inerrantium.* Satis enim a sole ductam persequitur, atque ab astris inerrantibus, seu fixis. Animas ergo interpreto peccato non inquinatas.

(83) *Juuantem.* Olympii Jovis digito, Clemente teste in *Protreptico*, Phidias insculpsit, Πανταρχῆς καλός. Est autem πανταρχῆς qui omnibus predest, aut qui omnibus sufficit.

(84) *Orietur.* Malach. iv, 2.

(85) *Donec.* II Petr. i, 19.

(86) *Omnia.* Origenismus hic fortasse aliqui subofaciunt. At cum Didymus *sempiternos* reproborum cruciatu et in libro *De Spiritu sancto* num. 47 ac 59 et in hoc opere segm. 221 a, atque alibi agnovent; propterea dæmonas, reproborumve animas ni-

hil huc pertinere crediderim, sed eodem fere sensu hæc a Didymo dici, quo in prima ad Cor. iv, 5, scriptum a Paulo fuit: *Donec veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum.*

(87) *Et gloria.* Isa. lx, 1.

(88) *Si quid.* Zachar. iv, 17, legitur: *Et τι ἀγαθόν αὐτοῦ, καὶ εἴ τι καλόν παρ' αὐτοῦ.* Complut. tamen editio vocem *παρ'* omittit, quam habet Francofurtensis: vox vero *ἔσται* utrobique desideratur. Itaque hic pro *ἔτι* lego *εἴ τι*, præsertim cum librarius ante illud *ἔτι* interpunctionis notam apposuerit.

(89) *In quo.* Coloss. ii, 3.

(90) *Dicit enim.* Rom. x, 11-13. Græca edit., Ἰουδαίου τε, et paulo post, ὃς ἀν' ἐπικαλεῖται.

(91) *Et maris.* Origenismus hic quoque suspicari proclive est, item ut segm. 67 a. Origenes enim lib. i *De principiis* (num. 4 et 5, pag. 73) solis animam antiquiorem dixit *alligatione ejus ad corpus.* Ac sextus ex anathematismis in Origenem latis sic se habet: *Si quis dicit cælum, et solem, et lunam, et stellas, et aquas, quæ super cælos sunt, animatas, et materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* De aquis vero, quæ super terram sunt, id ipsum sentiasse Origenem affirmat S. Epiphanius in litteris ad Joannem *Jerosolymitanum.* At equidem in præseus hæc duntaxat lectori animadvertenda proponam. I. Didymum nihil aliud his fortasse verbis velle, quam quod in lib. *De Spir. sancto* scripserat

88 Servatorem neque Deum increatum esse dicunt, A neque Filium Patri consubstantialem? Ac Joannes similiter de ipso inquit: *Quoniam (92) lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis.* Nam post mortem, ait, non est poenitentiae locus, sicut et David psallit: *In inferno (93) autem quis confitebitur tibi?* Et rursus ex persona Salvatoris dicitur: *Euntes (94) renuntiate Joanni quae auditis, et videtis: caeci rursus vident, claudi ambulanti, et mortui resurgunt, et pauperes evangelizantur. Et beatus est qui-cunque (95) non fuerit scandalizatus in me.* Quid enim de seductis, et seducentibus dicitur sit, Isaias praedixit: *Popule (96) meus, qui vos beatos dicunt, illi vos seducunt, et semitam pedum vestrorum turbant. Sed nunc constituetur in judicio Dominus, et sistet populum (97) in judicio. Ipse Dominus ad judicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus suis: vos autem quare incenditis vineam meam?* Ipse vero Dominus in iudicium veniet cum doctoribus, et principibus, non tanquam ipse ab alio judicandus, sed tanquam redarguturus eos, ut alibi loquitur: *Venite (98), et disceptemus, dicit Dominus.* Nimirum videamus, inquit, qualia ego pro vobis fecerim, et qualia vestra erga me, et servos meos opera exstiterint. Vineam enim dicit mundum, aut populum; quem haereticorum quidem, et Judaeorum doctores per blasphemam doctrinam gehennae igni obnoxium fecerunt: principes vero, dum ea, quae populi sunt, ut sua non curaverunt, sed potestate abusi sunt, variis et multis modis iniquitatem patrarunt. Nam et aliud quid ejusdem

num. xi: *Salvator in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum.* II. Ipsum paucos post versus hic subjungere: *Post mortem non est poenitentiae locus:* et segm. 88 a similia habere: alibi autem suppliciorum, quibus reprobi cruciantur, aeternitatem profiteri, ac denique illum ab ea opinione abhorruisse, quam lib. I *De principiis*, cap. 8, pag. 76, proposuerat Origenes his verbis: Καὶ τάχα κατ' ἄξιαν τῆς ἐπι πλείον πτώσεως τῆς κακίας ἐνδύεται σώματα οὐδεὶ τοιοῦδε ζῶου ἀλόγου, id est, ut veniit interpres, et forte pro merito majoris ad vitium prolapsionis induit (anima) corpus aquaticum hujus, vel hujus bruti animalis. Nimirum pro mendosa voce οὐδεὶ, legendum monet interpres ὑδαρῆ: sed malim legere: σώματα τοῦδε ἢ τοιοῦδε ζῶου ἀλόγου, id est, corpora hujus, vel talis animantis irrationalis. Ab his, inquam, alienum se prodidit Didymus in commentariis in *Jobum*. *Dogma etiam* (ait pag. 237) *praclarissimum docet* (Jobus), *quod scilicet qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, ὡς μυθολογοῦσιν οἱ τὰς μετενοματώσεις τερατεύομενοι, id est, sicuti fabulantur qui corporum transmutationes* (sive, ut Tertullianus loquitur, *recorporationes*) *prodigiose effinxerunt.* Videtur itaque Origenianis tam addictus non fuisse Didymus, quam vulgo putant. III. Eum segm. 142 a scripsisse: *Recta administratio, ac profunda pax in universa terra, et mari erit.* Maris autem nomine fabulosos illos Origenianorum demones profecto ibi non designari. IV. In Apocalypsi legi: *Quibus datum est nocere terrae et mari.* V. Maris nomine satis commode insularum incolae venire posse. Demum *σωτήρα conservatorem* magis, quam servatorem hic forsitan denotare; nam σώζεσθαι conservari potius aliquando valet, quam servari. Hoc sensu verbum illud adhibet cum Didymus segm.

νης ὁμοίως περὶ αὐτοῦ· Ὡς τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Μετὰ γὰρ θάνατον, φησὶν, μετάνοια οὐκ ἔστιν· ὡς καὶ αὐτὸ ψάλλει· Ἐν δὲ τῷ ἤδη τις ἐξομολογήσεται σοι; καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Σωτήρος· Πορευθέντες ἀπαγγέλλετε Ἰωάννη, ὃ βλέπετε, καὶ ἀκούετε· τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, χωλοὶ περιπατοῦσιν, καὶ νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται· καὶ μακάριός ἐστιν ὁς ὁ ἄν μὴ σκάνδαλισθῆ ἐν ἐμοί. Τί γὰρ λέγει περὶ τῶν πλανωμένων καὶ τῶν πλανώντων, Ἡσαίας προεῖπεν· Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς, κτανώσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταράσσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρῖσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν εἰς κρῖσιν. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρῖσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ· ὑμεῖς δὲ εὐεπνρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου; ἤξει δὲ αὐτὸς Κύριος εἰς κρῖσιν μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ ἀρχόντων, οὐχ ὡς αὐτὸς ὑπ' ἄλλου κριθησόμενος, ἀλλ' ὡς ἐλέγξων αὐτούς, καθάπερ διαλαλεῖ ἐν ἄλλω μέρει· Δεῦτε, καὶ διακριθώμεν, λέγει Κύριος. Οἶα. φησὶν, τὰ ἀπ' ἐμοῦ ὑπῆρξεν ὑμῖν, καὶ οἶα τὰ ἀπ' ὑμῶν γέγονεν εἰς ἐμὲ καὶ τοὺς δούλους μου. Λέγει γὰρ ἀμπελῶνα τὸν κόσμον, ἢ τὸν λαόν· [58 b] ὄντινα οἱ μὲν αἰρετικῶν καὶ Ἰουδαίων ἐξηγηταί, διὰ τῆς βλασφημίου διδασκαλίας, ἐνοχον ἐποίησαν τῷ τῆς γέννησις περὶ· οἱ δ' ἀρχοντες, οὐκ οἰκειωσάμενοι τὰ κατ' αὐτὸν, ἀποχρησάμενοι ἐκ τῆ ἔξουσιᾶ, ποικίλους καὶ διεφόρους ἠδίκησαν. Τοιοῦτότροπον γὰρ καὶ ἄλλο ἐργάται τῷ αὐτῷ προσήτη ἀπὸ τοῦ Δεσποτικοῦ προσώπου· Τίς ὁ κρινόμενος

139 a, et alibi, tum, ut alios omittam, Ocellus I. u. canus in libro *De universo*, cap. 1: Καὶ τὸ τοῖς ἄλλοις (inquit) αἴτιον γινόμενον τῆς σωτηρίας καὶ διαμονῆς, αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ σιζόμενον, καὶ διαμένον ἐστὶ ... Ὁ δὲ γὰρ κόσμος αἰτιὸς ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ σώζεσθαι, καὶ τοῦ αὐτοτελεῖ εἶναι· αὐτὸς ἄρα ἐξ ἑαυτοῦ αἰτιὸς ἐστὶ, καὶ αὐτοτελής, καὶ διαμένων τὸν πάντα αἰῶνα, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο τοῖς ἄλλοις παραίτιος γινόμενος τῆς διαμονῆς τῶν ὄλων. Quae sic vertit Nogarola: *Quod item efficit, ut alia serventur, ac permaneant, ipsum sua sponte saluum itidem est, ac permanens ... Mundus igitur cum sit in causa cur existant aliae res, serventur, et perfectionem habeant, idcirco sua vi sempiternus est, aeternoque permanens tempore, atque ob eam rationem habetur auctor, cur aliae quoque res perpetuo durent et consistant.* Ita interpres: sed equidem voces illas, τῆς σωτηρίας, σωζόμενον et σώζεσθαι, Latinis vocabulis *conservationis, conservatum et conservari*, vertendas crediderim. Lege Didymi enarrationem in I Petr. iii, 22.

(92) *Quoniam.* Joan. xii, 36. Graeca editio, ac Vulgata habent: ἕως, id est dum, pro ὡς, id est quoniam.

(93) *In inferno.* Psal. vi, vers. 5 (sive 6).

(94) *Euntes.* Luc. vii, 22, 23. Nonnulla tamen hic omittuntur intermedia. Graeca editio: ἃ εἰδετε καὶ ἤκουσατε ὅτι ... περιπατοῦσι ... νεκροὶ ... ἕως ἐν μῆ.

(95) *Quicunque.* Codex mendose, ὁς ὁ ἄν, pro, ὁς ἐάν.

(96) *Popule.* Isa. iii, 11-13. Complut. ed. τὰς τρίβους ... ἐκταράσσουσι. Aliæ, ut Didymus.

(97) *Populum.* Graeca ed. addit αὐτοῦ, id est, suum.

(98) *Venite.* Isa. i, 18. Complut. ed. διελεγχθώμεν. Aliæ, διαλεχθώμεν. Didymus, διακριθώμεν.

μοι; ἀντιστήτω μοι· καὶ τίς ὁ κρινόμενός μοι; A
ἐγγισάτω μοι· ἀντί τοῦ, Ἐἴ τις ἔχει δίκαια λέγειν,
ὡς Ἑργίς ὠχυρωμένος, ἀντενεχθήτω μοι θέλοντι τοῦ-
του, καὶ πλησιασάτω τοῖς λόγοις. Ἔνοι δὲ ἀναγινώ-
σκουσι τοῦσδε· Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντί· τοῦτ'
ἔστι, κατ' ἀντικρῦ καὶ πέρῃω που στήτω μοι, ὡς μὴ
ἔχω ἐφόδια καλὰ, καὶ διὰ τοῦτο συγκριθῆναι μοι,
καὶ ἐπαυῶσαι τοῦ καθαροτάτου βήματος ἀνάξιός.
Ταῖς γὰρ ἀξίαις, εἰ τυγχάνοιεν τῶν καλῶν, οὐδεὶς
φθόνος· αὐτοῖς γὰρ ἡτοίμασται.
nempe bona opera, non habet, atque ob hanc causam mecum contendere, et mundissimum tribunal
meum attingere indignus (3) est: nam iis quidem, qui digni sunt, si præclara consequantur, nulla in-
vidia (4): ipsis enim præparata sunt.

ΚΕΦ. ΚΘ΄.

Περὶ τοῦ τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ εἶναι κριτὴν ζώντων
καὶ νεκρῶν, ἄφρονι ἀμαρτιῶν παρέχοντα· καὶ ὅτι
ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἐστὶν ἡ σωτηρία.

Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν,
τοῦτ' ἐστὶν δικαίων καὶ ἀμαρτιῶν, ὁ παρέχων
ἄφρονι ἀμαρτιῶν τοῖς πιστεύουσιν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ,
καὶ σώζων ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ δωρεᾷ· καὶ ἐν οὐδενὶ
ἄλλῳ ἐστὶν σωτηρία· ἐπειπερ τὴν φύσιν ἐστὶν Ὀλεως
καὶ Σωτήρ, εἰς οὐδὲν καταδεέστερος τοῦ Ὀλεω καὶ σώ-
ζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς χρησιμφοῦσιν αἱ τε ἄλ-
λαι Γραφαὶ, καὶ μέντοι Μιχαῆας, λέγων· Τίς Θεός,
ὡσπερ σὺ, ἐξαιρῶν ἀνομίας καὶ ὑπερβαίνων ἀδι-
κίας; Καὶ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν οὕτως· Καὶ
παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύ-
ρησθαι, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. Τούτῳ πάντες
οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφρονι ἀμαρτιῶν λα-
εῖρι διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύον-
τα [39 α] εἰς αὐτόν. Ἐχομεν αὐτὸν τοίνυν εὐφημη-
θέντα, ὠρισμένον ὑπὸ Θεοῦ, διὰ τὴν σωτήριον ἐναν-
θρώπησιν αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἦλθεν ζητῆσαι καὶ σώσαι τὸ
ἀπολλώδες· δι' ἣν καὶ τὸ, Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ κρίνει
εἰθένα· ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκεν τῷ Υἱῷ,
τέγραπται. Κριτὴν δὲ, ὡς ἐξηρημένον τῶν κτισμά-
των. Τὸ γὰρ κτίσμα οὐ κρίνει, ἀλλὰ νόμῳ καὶ κρι-
σει ὑπόκειται. Καὶ πάλιν· Οὗτός ἐστιν ὁ ἄλλος ὁ

(99) *Quis est.* Isa. l, 8. Græca editio: ἀντιστήτω D
μοι ἄμα, id est *obstat* mihi simul.

(1) *Antl.* Codex ἀντίς, sed mendose, ut perspi-
cium est. Habet etiam ἀντικρῦ, pro ἀντικρῦ.

(2) *Viatica.* Ἐφοδίων Irenæo dicitur auxilium,
subsidium, argumentum. Vide lib. i *Adv. hæc.* præf.
versus finem. Simili fortasse modo posset etiam
hic ea vox accipi.

(3) *Indignus.* Pro ἀνάξιός, lego ἀνάξιός. Tum pro
mendosis vocibus, τυγχάνει ἐν, lego τυγχάνοιεν.

(4) *Nulla invidia.* Græcismum retinui: hæc enim
locutio, οὐδεὶς φθόνος, id est *nulla invidia*, est vo-
luti quædam proverbialis formula, Græcis familia-
ris, ut videre licet vel in *Cebetis tabula*; ideoque
sensu proprio accipiendi non est: alioquin dedece-
ret, sic loquentem Deum inducere. Idem porro va-
let, ac si dixeris: *Non officio: Non impedio, quo-
minus, etc. Per me habeas, facias licet.* Hinc dictum
puto Ovidii illud:

Parve (nec invideo) sine me, liber, ibis in Urbem.

(5) *Propitius.* Vocem Ὀλεως, id est *propitius*, eo
sensu accipit, quo de divinitate proprie dicitur. Ita
cum Juliani Apostatæ (ignoscat mihi recentior ille

modi ab eodem propheta ex persona Domini uti-
ctum est: *Quis est* (99) *qui litiget mecum?* ἀντιστήτω
(hoc est, *obstat*) mihi. *Et quis est, qui litiget me-
cum? accedat ad me.* Quod perinde est ac si diceret:
Si quis rationes habet, quas pro se afferat, utpote
operibus munitus, is contra me veniat, qui hoc
volo, et per sermones mecum congregiatur. Aliqui

89 autem legunt sic: *Quis est qui litiget mecum?*
ἀντί (1), id est, *ex adverso*, et alicubi longe a me
στήτω, id est, *stet*, utpote qui bona viatica (2),

CAP. XXIX.

B

*De iis locis, in quibus scriptum est, Filium Dei esse
Judicem vivorum; et mortuorum; eum largiri
remissionem peccatorum; et in nullo alio esse
salutem.*

Ipse enim est vivorum, et mortuorum judex, id
est, justorum, et peccatorum; ipse est, qui remis-
sionem delictorum iis largitur, qui credunt nomini
ejus; ipse, qui propria gloria, et gratia nos salvos
facit: neque est in ullo alio salus: quoniam na-
tura propitius (5) est, et Salvator, propitio, et sal-
vante Deo et Patre nulla in re inferior; sicut do-
cent cum alia Scripturarum oracula, tum Michæas
inquiries: *Quis* (6) *Deus sicut tu, qui auferis iniqui-
tates, et transcendis injustitias?* Et Petrus in Actis
sic loquens: *Et præcepit* (7) *nobis prædicare populo,*

C

*et testificari, quod ipse est, qui constitutus est a Deo
judex vivorum, et mortuorum. Huic omnes prophetæ
testimonium perhibent, remissionem peccatorum ac-
cipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum.*
En ipsum hic celebratum habemus ut constitutum
a Deo, ob salutiferam ejus Incarnationem, in qua
90 *veni* (8) *quætere, et salvum facere quod perierat:*
propter quam etiam scriptum est illud: *Neque* (9)
*enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium
dedit Filio.* Ipsum vero judicem vocat, utpote inter
creaturas non numerandum: nam creatura non
judicat, sed legi, et judicio subjicitur. Idem vero

scriptor, qui novum, ac ridiculum officii genus vel
ipsi Casæ, nedum sanctis Patribus, ignotum, inve-
here conatus est, dedecere putans *Apostatæ* titulo
Julianum notare: quasi vero unus idemque et ele-
gans scriptor, cujus modi apostatam illum fuisse fa-
teor, et improbus esse nequeat, aut apostata imme-
rito is vocetur, qui Christianus, atque adeo clericus
non esset, Christianæ religionis post adeptum impe-
rium bellum maligne intulit, atque ad abominanda
sacra turpissime deflexit; cum Juliani, inquam, Apo-
statæ libros Porphyrii libris, discipulum nempe ma-
gistro, antetulisset Libanius, et quasi Porphyrii
manes reformidans, addidisset, Ὀλεως ὁ Τύρτος
εἶη, id est *propitius mihi sit Tyrius ille senex*, scite,
ac lepide inde intulit Socrates l. III, c. 23, Porphy-
rium a Libanio in diis numerari.

(6) *Quis.* Mich. vii, 18. Complutensis editio paulo
aliter: αἰξῆ, ut Didymus.

(7) *Et præcepit.* Act. x, 42 et 43. Librarius no-
ster scripsit παρῆγγειλεν, pro παρήγγειλεν.

(8) *Veni.* Luc. xix, 10.

(9) *Neque.* Joan. v, 22.

Petrus sic rursus loquitur: *Hic est* (10) lapis, qui reprobatus est a vobis aedificatoribus, qui factus est in caput anguli: et non est in alio aliquo salus. Sed et catholicas, id est, universales, secundo mittit litteras, quæ inter alia de Filio dicta, illud etiam habent: *Quippe* (11) omnia nobis a divina virtute ipsius, quæ ad vitam et pietatem donata sunt, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria, et virtute (12): per quæ maxima, et pretiosa nobis feliciter nuntiata (13) donavit, ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ. Itcirco Jacobus quoque in generali Epistola ait: *Unus* (14) est legislator, et iudex, qui potest liberare, et perdere. Quid autem necesse est multa adhuc Scripturæ testimonia in hanc rem congerere? cum Samaritani quoque apud accuratum theologum Joannem has gratis hominibus, recteque sentientibus dignas voces emiserint: *Ipsi* (15) enim audivimus, et scimus, quia hic est vere Salvator mundi, Christus. Ille scilicet, qui benigne (16) ait: *Confide* (17), *fili*: remissa tibi sunt peccata.

91 CAP. XXX.

De his locis, in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, Patrem revelare nobis Filium, et trahere nos ad ipsum; et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adlucere nos ad Patrem. De Petri etiam confessione simul sermo habetur: et admittendam esse pœnitentiam ostenditur.

Ut enim omnibus modis beatæ Trinitatis æqualitas, ac eadem undecunque dignitas demonstraretur, proprium Filium nobis Pater revelat, et nos ad illum per semetipsum trahit, et in regnum illius transfert: ac vicissim Filius, et Spiritus sanctus ad Deum et Patrem nos adducit: nec enim ad eum, qui heterousius, id est *alterius substantiæ*, esset, aut major, neque ad sceptrum, ut ita dicam, sceptris ejus inferiora nos transferret Deus. Vetus ergo Testamentum Novi Testamenti scriptura perfecit ob fidem, qua in Filium, et divinum Spiritum credere nos jussit. Sic autem loquuntur Scripturæ. Deus quidem Pater in Isaia ad Filium ait: *Ecce* (18) *proseliti accedent tibi per me, et accolæ tui erunt, et ad te confugient*; Filius autem in Joanne: *Nemo* (19) *potest venire ad me, nisi Pater cælestis traxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die*. Et rursus ad Petrum, qui dixerat, *Tu es* (20) *Christus Filius Dei vivi*, ait: *Beatus es, Petre bar Jonæ, quia caro, et sanguis non revelavit tibi,*

(10) *Hic est*. Act. iv, 11 et 12. Editæ Biblia: ἐξουθενηθεὶς, et οἰκοδομούντων, πρὸ οἰκοδόμων.

(11) *Quoniam*. II Petr. 1, 5 et 4. Editæ exemplaria: ὡς πάντα.

(12) *Et virtute*. Biblia, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est *per gloriam et virtutem*. Didymus initio hujus capituli ideo fortasse dixit, ἰδίᾳ δόξη καὶ δωρεᾷ, quod respexerit etiam versiculum 12 psalmi lxxxiii, χάριν καὶ δόξαν δώσει Κύριος, id est *gratiam et gloriam dabit Dominus*.

(13) *Nuntiata*. Biblia, ἐπαγγέλματα, id est, *promissa*. Didymus, εὐαγγέλματα: nisi lectio mendosa est.

(14) *Unus*. Jac. iv, 12. Græca Biblia carent vocibus, καὶ κριτῆς, id est, *et iudex*. Sed Vulgatus interpretis item, ut Didymus, eas legit.

ἀξουθενωθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σωτηρία. Ἄλλὰ καὶ Καθολικὰ τὸ δεύτερον πέμπται γράμματα, μεταξύ ἄλλων περὶ αὐτοῦ ἔχοντα καὶ τοῦτο· Ὅς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσθένειαν δωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξη καὶ ἀρετῇ· δι' ἧν τὰ μέγιστα καὶ τίμια ἡμῖν εὐαγγέλιον δωδῶρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Αἰδ' καὶ Ἰάκωβος ἐν γένεσιν χαράγμασιν ἔφη· Ἐὶς ἔστιν ὁ νομοθέτης, καὶ κριτῆς, ὁ δυνάμενος σώσαι καὶ ἀπολέσαι. Τί δὲ πλήθους δεῖ Γραφῶν εἰς τοῦτο λοιπὸν, καὶ Σαμαρειτῶν παρὰ Ἰωάννη τῷ ἀκριβεῖ θεηγόρῳ, εὐγνωμόνων ἀνδρῶν, ἀφιέντων φωνάς; Αὐτοὶ γάρ, φησὶν, ἀκηκόαμεν καὶ οἴδαμεν, οὗτος ἔστιν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Χριστός· ὁ λέγων, φησὶν, ἡπίως· Θάρσει, τέκνον· ἀφέωνται σοὶ αἱ ἁμαρτίαι.

ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ διὰ τὴν Ἰστανίαν τῆς Τριάδος, τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτειν ἡμῖν τὸν Υἱὸν, καὶ ἔλκειν ἡμᾶς πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν αὐτὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγειν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ. Ἐν ταυτῷ καὶ περὶ τῆς ἔμολογίας Πέτρου· καὶ δεῖ εἶναι μετάνοια.

Ἴνα γὰρ δι' ὧν ἀποδειχθῆ τῆς μακαρίας Τριάδος τὸ περὶ πάντα ἰσότημον, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν Ἰσὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ, καὶ ἔλκει ἡμᾶς δι' αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, καὶ μετισταῖ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγει ἡμᾶς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· οὐκ ἂν [59 γ] γὰρ εἰς ἕτεροούσιον, ἢ μεϊζονα, οὐδ' εἰς ὑποκαταρχόμενα, ὥστερ σκηπτρα, τῶν αὐτοῦ μετέθηκεν ἡμᾶς ὁ Θεός. Τετλειωκεν γοῦν τὴν Παλαιάν Διαθήκην ἡ Νέα, διὰ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα πίστιν. Λέγουσι δὲ ὅδε, ὁ μὲν Θεός Πατὴρ ἐν Ἡσαΐα πρὸς τὸν Υἱόν· *Υἱοῦ προσήλυτοι προσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ, καὶ παροικήσουσίν σοι, καὶ ἐπὶ σοὶ κατασφύξονται*· ὁ δὲ Υἱὸς ἐν Ἰωάννῃ· *Οὐδεὶς δύναται εἰσεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ἐκλύσῃ αὐτόν· καὶ ἡ ἀναστήσω αὐτόν ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ*. Καὶ πάλιν πρὸς τὸν Πέτρον εἰπόντα, *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*, ἔφη· *Μακάριος εἶ, Πέτρε βαρ Ἰωῆ, ὅτι σὰρξ, καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐ-*

(15) *Ipsi*. Joan. iv, 42.

(16) *Benigne*. Codex, ἡπίως, cum spiritu aspero, ut regni. 51 b et 181 b. Alii scribunt, ἡπίως εἰ ἡπίως εἰ ἡπίως. Neque enim consentientes sunt hac in re grammatici.

(17) *Confide*. Matth. ix, 2.

(18) *Ecce*. Isa. liv, 15. Nonnullæ editiones omitunt vocabulum σοι, primo loco.

(19) *Nemo*. Joan vi, 44. Editæ Biblia pro οὐράνιος, id est *cælestis*, habent, ὁ πέμψας με, id est *qui misit me*. Tum: καὶ ἐγώ... αὐτόν τῇ ἑσχάτῃ.

(20) *Tu es*. Matth. xvi, 16, 17. Editio pro Πέτρε, habet Σίμων.

ἡρωϊς. Κάγω δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δέσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὡ πόσα δύναται πίστις! καὶ τὸ ὁμολογῆσαι ὕψιν ἀληθινὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ κείμα τὸν μονογενῆ Θεὸν Λόγον. Οὐκ ἐδίστασεν Πέτρος σαρκὶ καὶ αἵματι Θεὸν ἐπὶ γῆς ἐμφιλοχωροῦντα ἴδῃν· τοῦτο γὰρ ἔστιν, ὅτι *Σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι*. Ἐπέγω δὲ τὸν συμφοῦν καὶ συναῖσον κλάδον τοῦ Θεοῦ· ἐτίμησεν ἐν τούτῳ τὴν ἀποκαλύψασαν αὐτῷ αὐτογενῆ καὶ ἀναρχον βίβαν· ἐπίστρεψεν αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς θεότητος ἐνότῃ· ἐμακαρίσθη ὑπὸ τοῦ μόνου μακαρίου Δεσπότη· ἐποδομήθησιν ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην αἱ Ἐκκλησίαι, ὡς πύλαι ᾗδου, τοῦτ' ἔστιν αἱρετικῶν συλλογισμῶν, οὐ περιγέκωνται· ἐνεχειρίσθη τὰς κλεῖς τῶν [10 α] οὐρανῶν· ἵνα τοῖς μὲν πιστεύουσιν (ὡς αὐτὸς Πέτρος ἀρετικῶς ἀποκρινάμενος φαίνεται, καὶ ὡς παρὰ τοῦ Χριστοῦ σὺν τοῖς ἄλλοις ἤκουσεν ἀποστόλοις), βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀνοίξῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ μὴ οὕτω δοξάζουσιν, τὴν τριμακαρίαν καὶ εὐχταιστάτην εἰσοδὸν ἀποκλείσῃ. Αὐτῷ γὰρ τοῦτω, ᾧ ἐμακαρίσθη, αὐτὸς ἐπὶ τῆδε τῇ δόξῃ ἐδέχθη, ὡς οἱ ἀπεναντίως λέγοντες, καταψέχθησάν τε καὶ ἀπεβλήθησαν. Ἀληθεύσας δὴ οὖν, ὕψιν τοῦ Θεοῦ ὁμολογητικῶς αὐτὸν, τοῦτ' ἔστιν γνήσιον καὶ θεούσιον, παραπλήσια ἤκουσεν, *Βάρ Ἰωνᾶ*, ἢ ἐρμηνεύεται, ὑπὲρ Ἰωνᾶ. Οὐκ ἦν δὲ πάντως ἑτεροούσιος τῷ πεκόντι αὐτὸν ὁ Πέτρος. Πρὸς τούτοις ἔλαβεν ἐξουσίαν, μᾶλλον δὲ καὶ πάντες δι' αὐτοῦ, μὴ ἀπαγορεύειν τὰς πταίουσιν, ἀλλὰ δέχεσθαι μετανοοῦντας. Ὁ δὲ γὰρ ἀναμάρτητος, εἰ μὴ ὁ ταύτην ἐπιτρέψας, τῷ Πέτρῳ τὴν αὐθεντεῖαν· τοῦτο γὰρ ἔστιν· Ὁ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρα-

*A sed Pater meus, qui in caelis est. Et ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferni non praevalent adversus eam, et tibi dabo claves caelorum (21), et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum in caelis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum in caelis. Proh! quanta potest fides, et confessio, qua unigenitum Deum Verbum esse verum Dei Filium constetur, non vero creaturam! Non haesit ambiguus Petrus, carne et sanguine Deum in terra versantem videns; hoc enim sibi vult illud, caro et sanguis 92 non revelavit tibi. Agnovit autem consubstantialiam, et coaeternum Dei ramum: in hoc (22) radicem ingentiam, et principio carentem, quae ipsi revelaverat, honoravit: unam eandemque B ipsiuscum Patre deitatem credidit: beatus dictus est ab eo, qui solus beatus Dominus est. Ecclesiae super hanc petram aedificatae sunt, quas portae inferni, id est, haereticorum syllogismi, non superabunt (23): traditae ipsi sunt claves caelorum; ut illis quidem, quorum fides cum iis consentit, quae Petrus ipse modo respondit, et cum iis, quae ille una cum aliis apostolis a Christo audivit (24), Baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, fores aperiat in regno Dei: iis autem, qui simili formula (25) glorificationis hymnum non efferunt, beatissimum, et optatissimum aditum intercludat. Ob illud enim ipsum, cuius causa beatus dictus est, ipse in hac gloria exceptus fuit, sicut vicissim ii, qui contraria dicunt, et vituperati sunt, et reprohati. Is ergo cum vera dixisset (26), et Filium Dei, id est, genuinum, et consubstantialiam, illum esse confessus foret, similia audivit, cum ei dictum fuit, *bar Jona*, quod interpretari licet, *filii Jona*. At non erat sane Petrus, illius respectu qui eum genuerat, heterousius, hoc est *alterius* ab eo *substantiae*. Potestatem praeterea accepit, aut potius omnes etiam per eum acceperunt (27), 93 non*

(21) *Caelorum*. Bibliotheca editio, Βασιλείας τῶν οὐρανῶν, id est, regni caelorum.

(22) *In hoc*. Pro τοῦτω, lego ἐν τούτῳ.

(23) *Superabunt*. Lego, περιγέκωνται, pro περιγέκωνται.

(24) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(25) *Formula*. Eos respicit, qui Deo gloriam dicebant iis, aut similibus verbis: *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*.

(26) *Vers.* Pro ἀληθεύσας, lego ἀληθεύσας.

(27) *Per eum*. . . id enim, etc. Ex iis, quae hic docemur, illud Christi ad apostolos, *Quodcunque solveris, et reliqua*, ita accipiendum est, ut per Petrum apostoli, id est per papam episcopi, a Christo auctoritatem illam omnem acceperint: nec incertum est Didymo, an aliam, praeter se ipsum, Petrum Christus significaverit Matth. xvi, 18. Parum quidem haec Justino Febronio, cuius nuper opus a Romanae Ecclesiae inimicis cum plausu excerptum fuit (a), probari novi Sed quid personatum, ac proinde nullius auctoritatis scriptorem moremur, qui, cum se catholicum nominet, Tridentinam tamen synodum quasi ex monumentis, quorum necdum falsitas detecta foret (ex ea scilicet Decreta-

lium collectione, de qua jam Cusanus scripserat: *Illas Anacleti epistolae apocryphas credo*, nonnulla carpit pag. 60 et 586. Qui sanctos praeceptorum saeculorum pontifices Victorem I, Stephanum I, Innocentium I, Bonifacium I, Coelestinum I, Leonem Magnum, Gelasium I, Gregorium Magnum quasi ea, quam a Christo acceperant, potestate non contentos traducit pag. 648, et alibi; qui sacrosancti, ac generalis concilii Florentini auctoritatem tacite imminuere nititur pag. 388; qui Hieronymi, Augustini, aliorumque Patrum locutiones sibi minus arduas, *ampullatas* vocat pag. 191; qui S. Gelasium, cuius verbis se premi sentit, primum quidem in suam sententiam trahere conatur, tum vero Lutherana licentia (*nos enim Catholici talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiae Dei*) aperte refellit pag. 346; qui S. quoque Innocentium I audacter impugnat pag. 279; qui S. Theodori Studitae verba, quibus Romanus pontifex, ἀρχιποίμην τῆς ὑπ' οὐρανῶν Ἐκκλησίας, sive, ut ea citat Benedictus XIV, *universae, quae sub caelo est, Ecclesiae princeps moderator, et pastor* dicitur, quasi Romani curialistae effatum proponit, ac ea Benedicto XIV subdole, atque infideliter tribuit pag. 214; qui ge-

(a) Citavi primam Febronii editionem quae sola tunc in lucem prodierat, et ex Germania in Italiam paucis diebus antequam eam notam scriberem delata fuerat. — *Ex addendis et emendandis*.

rejiendi lapsos, sed recipiendi eos, si resipiscant; A cum nemo sit peccati expers, nisi is, qui hanc Petro concessit auctoritatem: id enim significat illud: *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in cælis*. Repudiavit ex illo tempore Novati (28) et Sabbatii (29) inhumanitatem. Iis vero, quæ ante allata sunt, consentanea scribit etiam Paulus ad Galatas: *Cum autem (30) placuit Deo, qui me segregavit ex utero matris meæ ut revelaret Filium suum in me; et ad Colossenses: Gratias (31) agentes Patri, qui idoneos nos fecit in partem sortis sanctorum*

Α νοῖς. Ἐρρίψεν ἔκτοτε τὴν Ναυάτου καὶ Σαββατίου ἀπανθρωπίαν. Τοῖς προκειμένοις δὲ αὐ ἔπεται καὶ Παῦλος Γαλάταις γράφων· Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητέρος μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί· καὶ Κολοσσαεῦσιν· Ἐδωχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ, τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἀγίων ἐν τῷ φωτί· ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκοτοῦς, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄρσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ Κοριν-

neralium conciliorum, Lateranensis sub Innocentio III, ac Tridentini, Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum, et cunctorum fidelium matrem, et magistram nuncupantium auctoritatem parvi facit pag. 177; qui universalem primatum Romano pontifici in Petro, ut definitur synodus Florentina, a Christo collatum, ipsi æternæ Urbis episcopo ab Ecclesia admitti, et alteri alterius sedis antistiti tribui posse asseverat, sæque sententiæ Benedictum XIV singulariter irasci fingit pag. 103; qui hanc ipsam opinionem, quasi omnes sancti Patres, aut unus saltem eam tradiderit, in se verissimam definit pag. 103, et eandem defendi ait pag. 98, cum a Scoto in iv dist. 24, ubi tamen nihil tale legitur; tum a Bannesio in II quæst. 1, art. 10, qui in eo articulo pag. 188, illam rejicit; tum a Cusano *De concordantia catholica* lib. II, cap. 33, tametsi in eo capite ne verbum quidem hac de re habeatur (fateor tamen, ne parum sincere agere videar, doctissimum illum canonicum regularem, ac postea sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalem, Basileensis tamen concilii tunc fautorem, hæc alibi scripsisse: *Si per possibile Treverensis archiepiscopus per Ecclesiam congregatam pro præside et capite eligeretur, ille proprie plus successor S. Petri in principatu foret, quam Romanus episcopus*), tum demum a Cordubensi lib. IV, quæst. 4, quamvis ex propria sententia non loquatur Cordubensis, ut colligitur ex pag. 225 et 239; qui Ecclesiæ universalis in concilio congregatæ *infallibilitatem* non agnoscit pag. 413 et seqq; qui temporariam a Romani episcopi obedientia subtractionem (audite qui nondum schismatici estis, ut esse discatis) nationalibus syodis, atque adeo catholicis Europæ regibus maligne insinuat pag. 712 et 714, si decretis a Febronio propositis, atque in synodo condendis sese opponat, ut recte animadvertit doctus ille canonicus regularis, qui sub Justiniani Frobenii nomine latet; qui demum, ut alia præteream, etsi Edmundi Richerri doctrinam, ac Pauli Sarpii, quos *osores papæ* vocat, et quorum *ductores Lutherum, Calvinumque* fuisse affirmat pag. 777, sibi non probari dicat, novis tamen eam additamentis ampliare non veretur: atque hanc præclarorum inventorum congeriem Clementi XIII potissimum inscribere non erubuit; itaque in omnium Christianorum *Patrem ac doctorem*, cuius pedes maximi reges aut coram aliquando (quod nostra ætate augustus ac serenissimus Carolus III Borbonius fecit) aut per legatos, vel per epistolas quotannis exosculantur, insultare non dubitavit. Cumque a successore ac hærede potestatis illius apostoli, *cujus terrena judicia* (ut cum S. Hilario loquar) *judicia caelestia sunt*, apostolico Brevi anno 1764 se reprehensum, suumque opus damnatum audisset, non modo non resipuit, sed iterum illud insequenti anno, dum hæc ad prelum mitterem, auctius evulgare ausus est, inscriptis primo folio, quasi vexillo cuidam, iis Joannis Chrysostomi, ethnicam consuetudinem insectantis, verbis, ex quinquagesima duodecimi toni pagina petitis: *Melius est, ut vos me suspicemini audacem, suum, et arrogantem, quam ut vos faciat is ea quæ*

Deo non placent: etsi eadem in pagina legisset hæc alia: Ut bonum est non peccare, ita est utile ferre reprehensionem... Si peccaverimus, seramus remissionem. Ὡ πότνια αἰδώς, εἶθε τῷ Φεβρωνίῳ Συνοῦσα τάναίσχυντον ἐξήρου φρενῶν. *Omne malum (inquit Tertullianus in Apologetico) aut timore, aut pudore natura perfudit.* Febronius timorem protulit, dum latere gestit: fexit Deus, ut saluari etiam pudore perfundatur. Sed ad lineas rursus, et in gradum: satis enim vagati sumus. Vide notas meas ad segm. 56 b.

(28) *Novati*. Novatus, et Novatianus presbyteri, ille Carthaginensis Ecclesiæ, hic Romanæ cuius etiam primus antipapa fuit, nemini ignoti sunt. Ac Novatianum quidem, Adamitarum, ac Montanistarum errorem renovando, lapsis penitentiam denegasse consentiunt omnes: Novatianus vero non a Novato, sed a Novatiano denominatos esse monent passim viri eruditi. Monent præterea sæpe a Græcis Patribus pro Novatiano Novatum perperam nominari, ab Eusebio, exempli gratia, ab ejus interprete Rufino, a Socrate lib. IV, cap. 28, et ab aliis, qui dum *Novatum cum Novatiano conjundunt* (ait Constantinus pag. 139), *Novatum hærestarcham, et Catharorum principem falso faciunt*. . . *Novatus enim factionis Felicissimi presbyteris ad hærebat, qui lapsis... statim pacem, et communionem dari volebant.* Hæc si ita se habent, Didymum quoque deceptum fuisse putandum erit, ac pro Novatiano Novatum nominasse: nec enim dubitandum videtur, quin Novatianæ sectæ auctorem respiciat. Verum si una cum aliis scriptoribus Græcis in errorem inductus est Didymus, errarunt etiam Augustinus, ac Hieronymus. Ille enim in libro *De hæresibus*, hæresi 58, hæc scripsit: *Cathari... penitentiam denegant, Novatum sectantes hæreticum; unde etiam Novatiani appellantur.* Hieronymus vero in ep. 77, ad Oceanum: *Non est loci hujus (inquit) ut penitentiam prædicem, et quasi contra Montanum, Novatumque scribens, dicam, etc.* Quid plura? Cyprianus ipse in ep. 49, ad Corneliam, de Novato sic loquitur: *Damnare nunc audeat sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior: Quæ Novato exprobrari non potuissent, si in ea tunc opinione mansisset, ut lapsis pacem continuo dandam vellet.* Quinimo universus orbis quodammodo deceptus videretur, quod Catharos non Novatianistas, aut Novatianenses vocaverit, ut alicubi eos appellat Cyprianus, sed Novatianos. At enim Novatus Felicissimi schismati adhæsit. Fateor. Verum Novato ipse instigante, ac favente, Novatiani quoque schisma conflatum est. Sed quis jure ab insanientibus postulet, ut cum ratione insaniant?

(29) *Sabbatii*. Ex eo quod Sabbatii, ex Judeo Christiani, Novatianæque sectæ addicti meminerit Didymus, libros hosce ab eo postremis vitæ annis editos fuisse colligo, Magno Theodosio imperante. Sed hæc alias.

(30) *Cum autem*. Galat. I, 15 et 16. Nonnulla omittit post voculam μου.

(31) *Gratias*. Colo. s. I, 12-14. Post ἀπολύτρωσιν, pauca prætermittit.

θιος· Πιστος ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινω-
 νίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν· καὶ Ἐφεσίοις· Καὶ [40 b] ἐλθὼν εὐηγγε-
 λισατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην τοῖς
 ἐγγύς· ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγήν
 εἰς ἀμφοτέροι, ἐν ἐνὶ Πνεύματι, πρὸς τὸν Πατέρα.
 evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem
 etiam in uno Spiritu ad Patrem.

ΚΕΦ. ΛΑ'.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος τῆς βασιλείας τοῦ
 Μονογενοῦς.

Καὶ ὥστε αἰρετικούς λέγοντας, ὅτι μετὰ τὴν γε-
 νήσιν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδίδόναι μέλλει τὴν βασι-
 λείαν τῷ Πατρὶ, κατασχέσθαι, κηρύττουσι τὸ κρά-
 τος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὕτως· Γαβριὴλ μὲν
 παρὰ Λουκᾶ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον· Καὶ δώ-
 σαι, φησὶν, αὐτῷ Κύριος ὁ Θεός τὸν θρόνον Δαυὶδ
 τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον
 Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ
 οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ μάλα ἀληθῶς· εἰ γὰρ ἀποκαθ-
 ἴστηεν, ἐν πόλει αὐτοῦ βασιλεία, καὶ πότε συμβασι-
 λέσμεν αὐτῷ; Παῦλος δὲ γράφων, πρὸς Ἐφεσίους
 μὲν· Πᾶς πόρος, ἡ ἀκάθαρτος, ἡ πλεονέκτης,
 ἔστηκεν εἰδωλωλάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν

[32] *Fidelis*. 1 Cor. 1, 9.

[55] *Et veniens*. Ephes. 11, 17, 18. Vocem,
 εἰρήνην, semel tantum habet Græca editio. Sed
 Vulgatus interpres legit ut Didymus.

[54] *Hæretici*. Perversam hanc doctrinam re-
 fellit rursus lib. 111, cap. 20. Æternum autem non
 fore Christi regnum cum Eunomiani affirmarunt,
 tum Marcellus Ancyranus : illi quidem obiter po-
 nitur, ut videtur, et occasione capta ex xv capite
 primæ ad Corinthios perperam accepto : Marcellus
 vero ex professo, ut ita dicam, nisi mea me fallit
 opinio. Utroque igitur respicere Didymus potuit.
 Ac primum quidem quod ad Eunomianos spectat,
 id eos affirmasse testatur Gregorius Nazianzenus
 oratione xxxvi, ac eos tacite fortasse indicant Sar-
 dicienses Patres, cum in epistola Encyclica, etsi
 Marcellum ab eo errore affirmant, sic tamen
 loquuntur : *Illud etiam credimus, hunc semper
 sine ullo principio ac fine cum Patre regnare, et
 regnum ejus nec tempus habere, quo definitur, nec
 unquam desineret*. Quod vero Marcellus quoque
 regni Christi finem fore dixerit, extra omnem con-
 troversiam positum esse arbitror : ut Petavius ipse,
 doctissimus ille vir, qui multa pro Marcello, multa
 contra Marcellum, de cujus recta fide dubius
 est, attulit, id aperte fateatur. Cum itaque is et a Ju-
 lio pontifice, ad quem appellavit, absolutus sit, et a

Sardicensi concilio receptus, et ab Athanasio, diu
 saltem, ut Catholicus habitus, ideoque nihil aliud
 experest, quam ut putemus aut eum coram Sardi-
 censis Patribus ad catholicum aliquem sensum
 transisse, quæ bona fide scripserat, aut hæreticum
 quidem re ipsa fuisse, sed versipellem adeo, ut Ca-
 tholicis imponeret, quod multo mihi probabilius
 videtur, ac dicam certius. Eum enim ut purum ac
 putum hæreticum aperte traducunt non modo Cy-
 rillus Jerosolymitanus catech. xv, Hilarius in libro
 ad Constantiam, Hieronymus in libro *De scripto-
 ribus ecclesiasticis*, Basilus Magnus epist. 69 et
 264, Joannes Chrysostomus, Theodoretus, Gen-
 nadius, Marius Victorinus, verum etiam secunda
 synodus œcumenica, idque post Julii obitum, et
 in ipso primo canone uni legitur : Ἀναθεματι-
 σθηὶ καὶ πᾶσαν αἵρεσιν, καὶ ἰδικῶς τὴν τὴν Εὐνομια-
 νῶν... καὶ τὴν τὴν Σαβελλιανῶν, Μαρκελλιανῶν, κ.
 τ. λ., id est : *Anathematizati omni hære-*

in lumine; qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ : in quo habemus redemptionem, remissionem peccatorum; et ad Corinthios : Fidelis (32) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi Domini nostri; et ad Ephesios : Et veniens (33) in, qui prope : quoniam per ipsum habemus accessum

CAP. XXXI.

De iis locis, in quibus dicitur, nullum esse finem regno Unigeniti.

Atque ut hæretici (34), qui Filium post ge-
 neralem resurrectionem regnum Patri aiunt esse
 traditurum, erubescant, Filii imperium perpetuum fore prædicant Scripturæ. Gabriel quidem apud Lucam Deiparæ (35) annuntians, *Et dabit* (36), inquit, *illi Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Israel in sæcula, et regni ejus non erit finis*. Ac verissime id quidem 95 dicitur : Si enim regnum ipse restituit (37), in quonam ejus regno, et quandonam simul cum illo regnabitur : *Omnis (38) fornicator, aut immundus, aut avarus, qui est idolorum servus, non habet hæreditatem in regno Christi, et Dei*. De re-

sim, ac speciatim hæresim Eunomianorum... Sabellianorum, Marcellianorum, et reliqua. Quin etiam ad profligandam Marcelli hæresim concilium illud symbolo Nicæno hæc verba adjecisse, cujus regni non erit finis, aliqui opinantur.

[35] *Deiparæ*. Cum in fragmentis hujus operis, in *Epistola ad Archintum* præsulem, a me allatis vox ista occurreret, dubitavit nonnemo, an opus ipsum tantæ esset vetustatis, quantam ei tunc ipse tribueram, quod dictionem illam ante Nestorianæ tempora usitatam non fuisse diceret. At res non ita se habet : nam ante Didymum eo vocabulo usus fuerat Alexander Alexandrinus in *Epistola ad Alexandrum Byzantinum* anno 321 scripta, Gregorius Nazianzenus in epist. ad Cledonium, Cyrillus catechesi x, num. 19, ac Eusebius Cæsariensis. Quin magister ipse Nestorii Theodorus Mopsuestenus eam omnino non respuit. *Cum igitur interrogant* (ait ille apud Leontium Byzantinum lib. 111, contra Nest. et Eutych.) *an sit Maria, ἀνθρωποτόκος, ἡ Θεοτόκος, ἡ Θεοτόχος, id est hominipara, an Deipara, dicatur a nobis utrumque, et*. Julianus vero Apostata apud Cyrillum Alexandrinum lib. viii, pag. 262, ita Christianos alloquitur : *Vos Mariam Θεοτόκον, id est, Deiparam vocare non cessatis*. Merito itaque Cyrillus ipse tom. V, pag. 716, Nestorium illam vocem rejicientem ex eo redarguit, quod Patrum traditioni contradicat; et anonymus synodicarum epistolarum collector, qui sexto sæculo floruit, atque a Christiano Lupo editus est, id ipsum in animadversionibus ad epistolam 198 confirmat his verbis : *Cur ergo ipsi novitatis inventores, nostros Patres accusant, dum longe antiquiores ab Ephesino, sed et alii ab ipso quoque Nicæno concilio magistri clarissimi, vere ac proprie, id est summi ac sempiterni Dei Genitricem beatam Virginem... dicant?*

[36] *Et dabit*. Luc. 1, 32, 33. Biblia pro, Israel, habent, *Jacob*. Eodem tamen utrumque recidit.

[37] *Restituit*. Hoc ipsum verbum adhibebant Eunomiani, ut colligo ex Nazianzeno, eorum opinionem, seu potius objectionem, oratione 35 (nunc 29) exponente. *Oportet* (inquit ipse ex illorum sententia) *illum regnare... usque ad tempora τῆς καταστάσεως, id est restitutionis*.

[38] *Omnis*. Ephes. v, 5.

quo autem sine dubio loquitur, quod erit post resurrectionem (39). Quodnam ergo tempus illud est, quo regnum, eorum iudicio, deinceps tradet? Ad Timotheum vero in secunda Epistola : *Testor* (40) *coram Deo, et Christo Jesu, qui iudicaturus est vivos, et mortuos, et adventum* (41) *ipsius, et regnum ejus, prædica Verbum*. Manifestum porro est, Paulum de regno loqui, quod indivisum, ac perpetuum una cum Patre, et Spiritu sancto et nunc, et in futuro sæculo habet Filius. Ad Hebræos autem : *Et ad* (42) *angelos quidem dicit : Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi*. Ac David in XLIV psalmo : *Thronus* (43) *tuus, Deus, in sæculum sæculi ; virga rectitudinis virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti injustitiam : propterea unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus, seu consortibus tuis*. Observa, hic rursus regnum ejus infinitum dici, et deitatem ipsius sempiternam. Illa vero verba, *Deus tuus*, propter ineffabilem ejus Incarnationem addita sunt. Et in CXLIV : *Regnum* (44) *tuum regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generatione*. Et in x psalmo : *Regnabit* (45) *Dominus in sæculum sæculi*. Petro (46) autem Filius claves regni dedit **96** ut Dominus (non regni quidem hujus sæculi, nondum enim illo potimur; sed futuri: in quo etiam sæculo Filium illud traditurum esse conjiciunt hæretici), ut qui æternum quidem, et finem non habiturum illius regnum esse credunt, hi recipiantur; qui vero cum Nathanaele non clamant, *Tu es* (47) *Filius Dei, tu es Rex Christianorum*, ii rejiciantur, ut paulo ante dictum est (48). Ac verba illa Isaiæ prophetæ, *Regem* (49) *Dominum Sabaoth vidi oculis meis*, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum fuit; ob deitatis nempe, et unius perpetui regni (50) communionem. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, sicut in-

Α τῆ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· πάντως ἔ
λέγει τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Πότε οὖν λοιπὸν,
κατ' ἐκείνους, παραδίδωσι τὴν βασιλείαν; Πρὸς ἔ
Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Διαμαρτύρομαι
ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μέλ-
λοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ τὴν
ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κή-
ρυξον τὸν λόγον. Σαφές δὲ, ὅτι βασιλείαν λέγει, ἣν
ἔχει ἀδαιρέτον, καὶ ἀδιάδοχον μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν τε καὶ εἰς τὸν μέλλοντα
αἰῶνα. Πρὸς δὲ Ἑβραίους· Καὶ πρὸς μὲν τοὺς
ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρρὶς
φλόγα· πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός,
εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· Δαυὶδ δὲ ἐν μὲ ψαλμῷ·
B [41 a] Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ
αἰῶνος· ῥάβδος ἐκθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας
σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδι-
κίαν· διὰ τοῦτο ἔγχεσέν σε, Θεέ, ὁ Θεός σου
ἐλαιον ἀγαλλιᾶσσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.
Ἄθρει καὶ αὖθις τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπέραντον,
καὶ τὴν θεότητα ἀναρχον. Διὰ δὲ τὴν ἄβῆτον αὐτοῦ
ἐνανθρώπησιν ἐπήγαγεν τὸ, Ὁ Θεός σου. Καὶ ἐν
ρμθ· Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν
αἰῶνων· καὶ ἡ δεσποτεία σου, ἐν πάσῃ γενεᾷ
καὶ γενεᾷ. Καὶ ἐν τῷ ι' ψαλμῷ· Βασιλεύσει Κύ-
ριος εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ Πέτρος δὲ ὁ
Υἱὸς τὰς κλεῖς ὡς Κύριος δέδωκεν τῆς βασιλείας (οὐ
τοῦ νῦν αἰῶνος, οὐπω γὰρ τυγχάνομεν αὐτῆς, ἀλλὰ
τοῦ μέλλοντος, ἐν ᾧ καὶ παραδίδονται αὐτὸν τεκμαί-
C ρονται ἀπειρητοί), ἐπὶ τὸ εἰσοδεθῆναι μὲν τοὺς ἀναρ-
χον αὐτοῦ καὶ ἀπέραντον τὴν βασιλείαν εἶναι πι-
στεύοντας, ἀπωσθῆναι δὲ, ὡς μικρῷ πρόσθεν εἰρη-
ται, τοὺς μὴ κράζοντας κατὰ τὸν Ναθαναήλ· Σὺ
εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶ ὁ Βασιλεὺς τῶν
Χριστιανῶν· Καὶ τὴν προφητείαν δὲ Ἰσαίου
τὴν λέγουσαν· Τὸν Βασιλέα Κύριον Σαβαὼθ
Ἰδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, Παῦλος μὲν τῷ Πνεύ-
ματι τοῦ Θεοῦ ἀνέθηκεν, Ἰωάννης δὲ τῷ Μονο-

(39) *Post resurrectionem*. Nimirum tunc duntaxat et omnes sancti cum Christo regnabunt, et eo modo in caelis erunt, quo ibi nunc Christus est, animabus nempe cum corpore conjunctis, post acceptam mysticam utramque stolam. Vide tamen segm. 119 a, et 206 b.

(40) *Testor*. II ad Tim. iv, 1 et 2. Græca editio habet: Θ. x. τοῦ Κυρίου Ἰ. X. id est *Deo, et Domino J. C.* At vocem, *Domino*, ne Vulg. quidem int. legit.

(41) *Et adventum*. Græca editio: κατὰ τὴν, etc., id est *juxta adventum ipsius*. At Vulg. interpres videtur legisse ut Didymus; vertit enim: *testificor... per adventum ipsius*.

(42) *Et ad*. Hebr. i, 7 et 8.

(43) *Thronus*. Sive, *sedes*. Ps. XLIV, vers. 8 et 9. (seu 7 et 8). Græca editio pro, ἀδικίαν, habet, ἀνομίαν, et pro, Θεός, habet ὁ Θεός.

(44) *Regnum*. Ps. CXLIV, vers. 13.

(45) *In x psalmo*. Cum Psalmorum numeri in Græca editione a numeris discrepent, quos Hebraicum exemplar habet, imo ex hoc ipso, quem Didymus citat, psalmo discrepantia exordiat (psalmus enim, qui Græcis est nonus, in duos ab Hebræis scatur, quorum alter nonus ab illis dicitur, alter

decimus); theologus noster Græcæ editionis numeros sequi consuevit. Sed hoc in loco Hebræorum numero, qua de causa nescio, utitur. Nimirum in psalmo, qui Hebræis est decimus, vers. 16 (apud Græcos xl), Græca editio habet: Κύριος βασιλεύς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, id est *Dominus rex in sæculum, et in sæculum sæculi*. Pro, βασιλεύς, seu rex, Didymus, et Vulg. int. legerunt, βασιλεύσει, id est *regnabit*. At Complutensis editio, ac Francofurtensis, quas ego solas nunc inspicio, habent βασιλεύς, quin ulla in margine adnotetur lectionis varietas. Marcus Marinus tamen ad hunc locum scribit: *Græci utramque lectionem agnoscunt, nam quidam habent βασιλεύς, quidam vero βασιλεύσει*.

(46) *Petro*. Pro, Πέτρος, lego, Πέτρος. Hujusmodi vero mutationem litteræ ω in ος, alias vidimus.

(47) *Tu es*. Juan. i, 50, ubi Biblia habent τὸ Ἰσραήλ, id est *Israelis*. Didymus vero dedita opera vocem, *Christianorum*, subrogat, locum illum ad rem, propositumque suum accommodans.

(48) *Dictum est*. Segmento 40 a.

(49) *Regem*. Isa. vi, 5. Vide segm. 24 b, ubi affinita scribit.

(50) *Perpetui regni*. Theophilus Alexandrinus in

γενεῖ, ὡς προαίρηται, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς θεότητος, καὶ τῆς ἀδιαδόχου μιᾶς βασιλείας. Πῶς γὰρ καὶ ἔγχεσται, τὸν μὲν ἄρχειν, τὸν δὲ, ὡς ἐν ἀνθρώποις, σχολαίων εἶναι, ὅταν ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ

ter homines sit, in otio degat, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus a Patre procedat, ac maneat apud Filium (51) divino modo? ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ μένει, καὶ ὅποτε τὸ Πνεῦμα Υἱῷ θεικῶς;

[41 b] ΚΕΦ. ΑΒΨ.

Περὶ δοξολογίας αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ταγαροῦν καὶ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ θεά, ὅσα καὶ αἰτίαι μαρτυροῦσιν οἱ ἄγιοι, ὧν, φησὶν, ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀξίος· διδάσκοντες ἡμᾶς τοὺς χάριτι ἐπὶ τῆς γῆς κληθέντας υἱοὺς, τὸν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱὸν ἐν Ἰσῆ, καθάπερ αὐτὸν, δοξάζειν δόξῃ, καὶ ἀποδέλπειν εἰς τὴν δόξαν ἣν εἶχεν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ τῷ μὴ φθορῶντι τῷ Ἀγαπητῷ· βασκανίας γὰρ καὶ παντὸς πάθους τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Δαυὶδ ἐν σα' ψαλμῷ, ἐν ὁμολογούμενως περὶ τοῦ Χριστοῦ προφήτευσεν, Ἔσται, φησὶν, τὸ βρομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἡλίου διαμέτει τὸ βρομα αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν· καὶ ἐτυλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαύματα μέγας, καὶ εὐλογητὸν τὸ βρομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ γένοιτο.—Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, εἶπεν, ἀντὶ τοῦ, δοξαζόμενος, ἢ αἰνούμενος. Ὁ γὰρ Θεός, εὐλογεῖται μὲν ὑπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν δοξάζεται· εὐλογεῖται δὲ αὐτὸς τὰ ὀκτεία κτίσματα, τοῦτ' ἐστὶν ἀγιάζει. Ἐπισημαντέον δὲ, ὡς καὶ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ ἐστὶ Θεὸς τῶν πατέρων, καθὰ ὁ Πατήρ αὐτοῦ ἀνείρηται. Καὶ ἐν σα' ψαλμῷ τὸ παγκρατορικὸν καὶ πανδύναμον τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὡς ὀφείλει δοξάζεσθαι παριστῶν, ψάλλει· Πάντα τὰ ἔθνη, ὄσα ἐποίησας, ἤξουσιν, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσιν τὸ βρομα σου, ὅτι μέγας εἶ σύ, καὶ ποιῶν θαύματα· σὺ εἶ ὁ Θεὸς μέγας· καὶ ἐν ιη' Ὁ ὀφρανοὶ δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. Πῶς; Τῷ δεικνύναι ἀπὸ τῆς δοθείσης αἰτίας μεγαλειότητος καὶ ὠραιότητος, [42 a] ἀνυπέβλητον καὶ δοξαζόμενον τὸν δημιουργήσαντα, ὅς ἐστιν ὁ Θεὸς Λόγος. Τῷ γὰρ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ὁστερωθήσαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Ὅθεν οὖν τὴν τῶν

CAP. XXXII.

De gloria ipsi Dei Filio re'dita.

Jam vero de gloria quoque ipsius, ac majestate vide qualla rursus testentur sancti, quorum dignitas, ut ait Scriptura (52), non erat mundus. Hi porro nos docent, ab iis, qui in terra per gratiam vocati sunt filii, illum qui ex persona Patris existit unigenitum Filium æquall, ac ipsum Patrem, gloria glorificari, eamque gloriam ab ipsis respici, quam habuit, priusquam mundus esset, apud Patrem dilectis suo non invidentem: malignitatis enim, et cujuscunque pravi affectus expers est Divinitas. David quidem in lxxi psalmo, quem sine controversia de Christo prophetavit: Erit (53), inquit, nomen ejus benedictum in sæcula: ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam generationes generationum. Et benedicentur in ipso 97 omnes tribus terre, et omnes gentes beatam prædicabunt illum. Benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum, et in sæculum sæculi. Et implebitur gloria ejus omnis terra. Fiat. Ait autem, Benedictus Dominus Deus Israelis, hoc est, glorificatus, aut laudatus (54). Nam Deus benedicitur quidem ab operibus suis, id est, glorificatur; benedicit autem ipso proprias creaturas, id est, eas sanctificat. Illud etiam animadvertendum est, Deum Israelis, hoc est, Deum patrum, sicut vocatus est Pater ejus, et ipsum hic prædicari. Et in lxxxv psalmo, Unigeniti omnipotentiam (55), ac omnimodam quilibet efficiendi potestatem ostendens, et gloriam ei reddendam esse docens, ita psallit: Omnes (56) gentes, quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum, quoniam magna es tu et faciens mirabilia: tu es Deus solus. Et in xviii: Cæli (57) enarrant gloriam Dei. Quomodo autem enarrant? Per amplitudinem, et pulchritudinem, qua donati sunt, et qua præstantissimum, et gloria dignum esse ostendunt eorum conditorem, qui est Deus Verbum: nam Verbo (58)

synodica epistola, quam primus edidit vir cl. Valarsarius, hæc Origeni verba tribuit pag. 541, tom. I Operum Hieronymi: Christi regnum finietur aliquando. A quo errore quam longe absit Didymus, patet ex hoc capite.

(51) *M. a. Filium.* De hac, aliisque hujusmodi locutionibus Didymi, sermonem habui in *Epistola ad Archimium præsulem*. Cæterum hæc ipsa, quam Didymus affert, ratione Origenem postmodum refellit Theophilus in prima Paschali epistola anno 401 data, num. 5, pag. 559. *Ubi erit* inquit, *quod semper Filius in Patre, et Pater in Filio est, si regnum Filii non erit cœternum?*

(52) *Scriptura.* Hebr. xi, 38.

(53) *Erit.* Psal. lxxi, a vers. 17 ad 21. Verba tamen, *Ei ante lunam generationes generationum, et*

versiculo quinto ejusdem psalmi hæc translata sunt. Ibi autem Græca editio pro γενεάς, id est *generationes*, habet, γενεάς, quod Vulg. interpret vertit, *in generatione*. Pauli post pro, καὶ εὐλογητόν, Biblia habent, καὶ εὐλογημένον.

(54) *Laudatus.* Hoc sensu a profanis quoque scriptoribus accipitur verbum εὐλογεῖν, seu *benedicere*.

(55) *Omnipotentiam.* Pro, παγκρατορικόν, Clemens in quinto *Stromatum*, ac Didymus superius dixit *παντοκρατορικόν*.

(56) *Omnes.* Psal. lxxxv, vers. 8 et 9. Biblia habent, Θεός, sine articulo.

(57) *Cæli.* Psal. xviii, vers. 1.

(58) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6. Vide not. 52. pag. 7. Tertullianus quoque legit ut Didymus; n. xx

Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque isti ne illud quidem testimonium erubescunt, quod de Filii, et Spiritu sancti gloria res inanimatae (59) reddunt; et in xxiii: *Attollite* (60) *portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, et introibit Rex gloriae.* Quibus in verbis terrenae quidem creaturae praecipit, ut attollat portas in ejus Incarnatione; caelesti autem, in ejus Assumptione (64). Et in cxvi: *Laudate* (62) *Dominum, omnes gentes, et laudent eum omnes populi.* Isaias vero: *Regem* (63) *cum gloria videbitis.* Ezechiel autem: *Benedicta* (64) *gloria Domini ex loco suo.* Et: *Hæc* (65) *visio similitudo gloriae Domini.* Deinde Paulus: **98** *Dicentes* (66) *se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis; et rursus ad Romanos: Propter quod* (67) *tradidit illos in desideria cordium eorum, in immunditiam, ut ignominia afficiant corpora sua in semetipsis: qui commutaverunt gloriam* (68) *Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula. Amen.* Quisnam vero est rerum omnium Conditor, quem ait esse benedictum in saecula, nisi Unigenitus? Quinam autem ille, qui mutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, quique Filium opinantur esse creaturam, ac ne regem quidem æternum existere. Ad eosdem præterea scribens ait: *Ita ut* (69) *sint inexcusabiles: quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Qualisnam vero est Deus ille, qui ab hæreticis, et Judæis, et Græcis cognitus est, sed non agnitus, nisi ille, qui in carne manifestatus est, Deus Verbum? Ad Corinthios vero etiam primam scribens Epistolam Dominum gloriae naturam esse ostendit, cum ait: *Si enim* (70) *cognovissent, Dominum gloriae non crucifixissent.* Et alibi: *Ut in* (71) *nomine Jesu Christi omne genua flectatur: et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris, id est, in ipsa paterna gloria existit.* Scribit insuper: *Eum* (72) *enim, qui minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum.* Quod

in libro *adversus Praxeam*, cap. 7, ita hunc versiculum affert: *Sermone ejus caeli confirmati sunt, et Spiritu ejus omnes vires eorum.* Et cap. 19: *Sermone ejus caeli formati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum.* Ita legit Theodoretus quoque pag. 578 catenæ in *Psalms*. Sed alii Patres ferme omnes legunt, *omnis virtus eorum.*

(59) *Res inanimatae.* Confer hæc cum segm. 51 a, 59 a, 78 b, 79 a et 87 a.

(60) *Attollite.* Ps. xxiii, vers. 7 et 9.

(61) *Assumptio.* Christi *ascensio* a Græcis vocatur *Assumptio.*

(62) *Laudate.* Ps. cxvi, vers. 1. Biblia habent, *ἐπαίνεσατε*, pro, καὶ ἐπαίνεσάτωσαν.

(63) *Regem.* Isa. xxxiii, 17. Vulgatus Interpretes aliter.

(64) *Benedicta.* Ezech. iii, 12.

ἀψύχων ατοχόνονται περὶ τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαν. Καὶ ἐν κγ'· Ἄρατε κύλας, οἱ ἄρχοντες, ὡμῶν, καὶ ἐπάρθητε, κύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Παρακλιέσεται τῇ μὲν κάτω κτίσει, ἄραι τὰς κύλας ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ· τῇ δὲ ἄνω, ἐν τῇ ἀναλήψει. Καὶ ἐν ριζ'· Ἀνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαυσεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. Ἡσαίας δέ· Βασιλεῖα μετὰ δόξης ἐψέσθε. Ἐξεκλιέσθαι δέ· Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ· καὶ, Ἀθητὴ ἡ δρασις, ὁμοίωμα δόξης Κυρίου. Εἶτα Παῦλος· Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνηθησαν· καὶ ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀσθάρτου Θεοῦ, ἐν ὁμοιωταίς κινήσας φθορὰν ἀνθρώπου· καὶ πάλιν Ῥωμαίοις· Διὸ παρέδωκεν αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς· οἵτινες μετήλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει· καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὶν εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τίς δὲ ὁ πάντων δημιουργός, ὃν εἶναι λέγει εὐλογητὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, εἰ μὴ ὁ Μονογενής; τίνες δὲ οἱ ἀλλάξαντες τὴν δόξαν αὐτοῦ; Οἱ λέγοντες· Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οἱ καὶ κτίσμα αὐτῶν εἶναι, καὶ οὐδὲ βασιλεῖα αἰώνιον δοξάζοντες. Εἶτα τοῖς αὐτοῖς φησιν· Εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογητούς· διότι γνόντες Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ἠὲ χάριστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ δούνητος αὐτῶν καρδία. Ποῖος δὲ ὁ [42 b] γνωσθεὶς Θεός, καὶ μὴ ἐπιγνωσθεὶς, παρὰ αἰρετικῶν, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Ἑλλήνων, εἰ μὴ ὁ ἐπιφανὲς σαρκὶ Θεός Λόγος; Καὶ Κορινθίοις δὲ ἐν τοῖς πρώτοις γράμμασι, Κύριον δόξης κατὰ φύσιν εἶναι δεικνύς αὐτῶν, ἐπιστέλλει οὕτως· Εἰ γὰρ ᾔδεσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσαυάρωσαν· καὶ ἐτέρωθι· Ἴνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμῃ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογησεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς ἀντὶ τοῦ, Ἐν αὐτῇ τῇ πατρικῇ δόξῃ ὑπάρχει. Καὶ ἔτι· Τὸν γὰρ ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ὑστεροπρώτως εἰρηται. Φησὶν γάρ· Τὸν δοκοῦντά τισιν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου

(65) *Hæc.* Ezech. ii, 1. Biblia habent, ὁμοίωματος, id est *similitudinis*, pro, ὁμοίωμα.

(66) *Dicentes.* Rom. i, 22, 23.

(67) *Propter quod.* Rom. i, 24 et 25. Biblia post, αὐτοὺς, addunt, Θεός.

(68) *Gloriam.* Editio Græca, cui consentit translatio Vulgata, habet, τὴν ἀλήθειαν, id est *veritatem*. Et paulo post, εὐλογητός, pro, εὐλογημένος.

(69) *Ita ut.* Rom. i, 20, 21. Editio Biblia: γνόντες τὸν Θεόν. Et, εὐχαρίστησαν.

(70) *Si enim.* I Cor. ii, 8. Biblia pro ᾔδεσαν, habent, ἔγνωσαν.

(71) *Ut in.* Philipp. ii, 10 et 11. Nonnulla omittit Didymus intermedia. Biblia non habent vocem, Χριστοῦ. Et pro, ἐξομολογησεται, habent, ἐξομολογήσεται [rectius].

(72) *Eum.* Hebr. ii, 9. Nonnulla omittit Didymus, ac pro, δέ, legit γάρ.

ἡλατῶσθαι Ἰησοῦν, βλέπομεν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἄλλὰ καὶ δόξαν αὐτὸν καλεῖ, ἅτε φυσικῶς ἀπαύγασμα ὄντα τῆς πατρικῆς δόξης, δι' ὧν γράφει· Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης. Θεὸν δὲ εἶπεν τῆς ἀβήτου σαρκώσεως, Πατέρα δὲ τῆς ἀνάρχου γενήσεως. Καὶ πάλιν Ἰωάννης (Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός), πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Καὶ πάλιν παρὰ Μάρκου μὲν, ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· παριστῶν, ὡς ἡ αὐτοῦ δόξα, ἰσότημος τῆς δόξης ἐστὶν τοῦ Πατρὸς· παρὰ δὲ Ματθαίου· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις γοῦν Ἰωάννης, συνιστῶν ὅτι ἐν δόξῃ εἶναι αὐτὸν, καὶ παρὰ πάντων δόξαν ὀφείσθαι αὐτῷ, εἶπεν· Τοσαῦτα δὲ σημεῖα πεποιηκός τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐπίστεισαν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι· Ἰνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαίου· Ἄσπ' ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε. Καὶ [43 a] μεταῦ ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν, ὅτε ἴδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησεν περὶ αὐτοῦ. Καὶ Πέτρος δὲ, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Καθ' ὃ κοινωρεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασιν, χαίρετε, Ἰνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρήτε ἀγαλλώμενοι· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας Δυναμῆς αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένῃς, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ· ἀντιπῶ, Ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἡ τῆς φύσεως, ἡ τῶν θεμάτων, ἡ τῆς βασιλείας καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας, ὅμοια ἐστὶν καὶ ἰση τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὐ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γεγέννηται, καὶ ὅλα ἐν ταυτῷ ἔχει ὡς Μονογενῆς. Ὅστε καὶ γενόμενον σάρκα μηδεμίαν τροπὴν, ἢ μείωσιν ὀπομιεῖται. Ὡτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, οὐ τῇ Βαβυλωνίᾳ φλογί, ἀλλὰ τῷ περὶ τὸν χριστὴν καὶ εὐεργέτην πυρακτούμενοι πόθῳ, καὶ οὐ μᾶλλον τὴν περιβάλλουσαν αὐτοῦ χάμνον, τῆς ἡτοιμασμένης τοῖς κτιστολάτραις γέννης, προσέχοντες, ὑπέβαλλον τῇ κτίσει δοξολογεῖν τὸν φανέντα σὺν αὐτοῖς ἐν τῇ καμίνῳ· περὶ οὗ γέγραπται· Ἡ δὲ δρασις τοῦ τετάρτου ὅμοια γὰρ Θεοῦ· εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν

A in verso verborum ordine (73) dictum fuit, per figuram, quæ vocatur hysteron proteron. Sensus enim est hujuscemodi : Eum, qui aliquibus visus est minorari propter passionem mortis, Jesum videmus gloria et honore coronatum. Verum gloriam (74) quoque 99 ipsum vocat, utpote eum, qui naturaliter splendor est paternæ gloriæ cum scribit : Deus (75) Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ. Ubi Deum quidem ipsius dicit, ratione habita ineffabilis Incarnationis ; Patrem vero, respectu æternæ generationis. Joannes præterea, (Vidimus (76), inquit, gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre), plenus gratiæ et veritatis. Et rursus apud Marcum quidem ex persona Sálvatoris scriptum est : Cum (77) venerit (Filius) in gloria Patris sui. Quæ verba ostendunt ejus gloriam æqualem esse Patris gloriæ. Apud Matthæum vero : Cum venerit Filius (78) hominis in gloria sua, et omnes angeli ejus cum eo. Rursus porro Joannes ostendens, ipsum in gloria esse, et ab omnibus gloriam ei deberi, ait : Cum (79) autem tanta signa fecisset Jesus, non crediderunt in eum Judæi, ut impletur quod dictum est per Isaiam : Auribus audietis, et non intelligetis. Tum subdit : Hæc autem (80) dixit, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo. Petrus quoque in prima quidem Epistola : Quatenus (81) communicatis Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes, in secunda vero ait : Quippe (82) omnia nobis divina virtus ipsius, quæ ad vitam et pietatem donavit, per cognitionem ejus, qui excavit nos propria gloria et virtute. Quorum hic sensus est : Gloria Unigeniti quoad naturam, quoad miracula, quoad dominatum, et quoad ipsam glorificationem similis est, et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter, et continue atque inseparabiliter genitus est, et omnia in seipso habet ut Unigenitus : adeo ut factus etiam caro nullam conversionem, aut decrementum passus sit. Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in Creatorem ac benefactorem ferebantur, incensi, et præparatam creaturarum adoratoribus gehennam potius quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam juebant glorificare eum, qui

(73) Quædam. Vocem ὑστεροπρώτως vertere potuissent uno vocabulo præpropterea. At cum id in latinam quoque partem accipiatur, sibi esse casu.
 (74) Gloriam. Hieronymus quoque in commentariis in Epistolam ad Ephesios lib. 1, cap. 1, eodem modo verba illa, Pater gloriæ, accipit. Pater autem gloriæ, inquit, ita intelligendus, ut quomodo Dominus noster Jesus Christus, ipse est Sermo, Sapientia, Veritas..., ipse sit etiam Gloria. Utrum vero hæc interpretatio ex iis sit, quas in illis commentariis ex Didymi commentariolis in eandem Epistolam se decerpisse ait Hieronymus, definire difficile est. Illud tantum constat Didymum nostrum etiam in commentariis in Psalmos, ad ea ipsam indicasse explanationem. Θεοῦ δόξα, inquit, ἐστίν... ὁ Μονογενῆς, παρὶ οὗ γέγραπται· Ὁφθῆσται ἡ δόξα Θεοῦ, id est, Gloria Dei est... Unigenitus, de quo scriptum est : Videbitur Gloria Dei.

D (75) Deus. Ephes. 1, 17.
 (76) Vidimus. Joan. 1, 14.
 (77) Cum. Marc. viii. 38.
 (78) Cum venerit Filius. Matth. xxv, 31. Vulgatus legit, ut Didymus, omittens vocem, ἄγιοι, id est sancti, quam habet Græca editio. Vox αὐτοῦ deest utrobique.
 (79) Cum autem. Joan. xii, 37, 38. Sed Græca Biblia ac Vulg. translatio etsi eundem ferme sensum habeant, eadem tamen non habent verba. Quin imo verba illa, Auribus audietis, et cætera, ex capite Actorum xviii, vers. 28, huc translata sunt a Didymo.
 (80) Hæc autem. Joan. xii, 41, ubi legitur : Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε, et reliqua.
 (81) Quatenus. I Petr. iv, 13. Didymus legit, καθ' ὃ· Græca editio, καθώς· Vulg. int., sed.
 (82) Quoniam. II Petr. 1, 3. Vide cap. 29, pag. 90, not. 11.

in fornace cum ipsis apparuit, **100** de quo scriptum est, *Visio* (83) *autem quarti similis Filio Dei*, dicentes: *Benedicite* (84), *omnia opera Domini, Dominum, laudate, et superexaltate eum in saecula*. Quinetiam cum Domini Interfectores irascerentur (85) ut ait evangelista, pueris, et turbis, quod Jesum tanquam Deum glorificantes dicerent, *Hosanna* (86) in altissimis: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, illum Scripturae locum in memoriam eis revocavit, qui sic se habet: *Ex ore* (87) *infantium et lactantium perfecisti laudem*: sibi met ipsi eum accommodans, et gloriam sibi, quae ab ipso aliena sit, non habent: *Gloria* (88) *in altissimis Deo, et in terra pax*,
CAP. XXXIII.

De adorations. Epilogus (89).

Jam vero cum ipsum viderimus glorificatum, videamus (90) eundem etiam adoratum: utrumque enim Deo et convenit et debetur, non vero creaturae. Ita sancti scribunt, quos subjicimus. David in psalmo xciv: *Venite* (91), *adoremus, et procidamus ante illum, et ploremus coram Domino, qui fecit nos, quia ipse est Deus noster, et nos populus pascuae ejus, et oves manus ejus*; et in xxi: *Remiscentur* (92) *et convertentur ad Dominum universi fines terrae*; *et adorabunt in conspectu ejus universae familiae gentium*; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentium. Quidam tandem illi inquit, qui seorsum tribuunt Patri quidem nomen *Deus*, Filio autem nomen *Dominus* (93), cum audiant hic Dominum et adorari, et dominari, et ipsius esse regnum? **101** Et rursus in ix psalmo (94): *Et adorabote, Domine, fortitudo mea*. Et in cxxxi: *Adoremus* (95) *in loco, ubi steterunt pedes ejus*. Paulus ex

(80) *Visio*. Dan. iii, 92.

(84) *Benedicite*. Dan. iii, 57. Porro hymnum trium puerorum ut canonici libri partem a Didymo agnatum fuisse apparet non modo ex hoc loco, et ex segm. 77 a, sed etiam ex iis, quae idem ad psalmi xxxiii versiculum 4 dictavit pag. 604 Catenae a Corderio editae: "Ὅσπερ οἱ ἐν χαλκῷ βληθέντες, αἱ ἐν Βαβυλῶν... θεὸν ὑμνοῦντες, πάσαν τὴν χτίσιν παραλαβόν εἰς τοῦτο, κ. τ. λ. id est, *Sicut qui Babylone in fornacem missi sunt, ... Deum hymnis prosequentes omnem ad hoc creaturam advocarunt*.

(85) *Irascerentur*. Matth. xxi, 15.

(86) *Hosanna*. Matth. xxi, 9. Quae hic primum, in Bibliis secundum locum habent.

(87) *Ex ore*. Psal. viii, vers. 3.

(88) *Luc.* ii, 14.

(89) *Epilogus*. In Graeco, ἀνακεφαλαιωσις, sive, ut vetusti interpretes vertere solent, *recapitulatio*: quauquam Graecam vocem retineri mallet Hieronymus in comment. *Epist. ad Ephes.* lib. i, cap. 4, ut Latine quoque diceretur anacephalæosis. Videtur autem hic posita ea vox, quia nihil aliud facit in hoc capite Didymus, nisi Scripturae testimonia congerit.

(90) *Videamus*. Lego, Ὡμμεν.

(91) *Venite*. Psal. xciv, vers. 6 et 7.

(92) *Remiscentur*. Psal. xxi, vers. 29, 30, 31 (seu 28 et 29).

(93) *Dominus*. Eunomii sententia erat, nomine Κύριος seu Dominus, quod Filio tribuitur, Filii ipsius non dignitatem, sed essentiam significari: ita scilicet ut Patris quidem essentia sit Θεότης, id est *Deitas*, Filii vero essentia sit Κυριότης, id est

Κύριος ὑμνεῖτε, καὶ θαυραυνοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀχθομένων δὲ, φησὶν, καὶ τῶν Κυριοκλήτων πρὸς τὰ παῖδια καὶ τοὺς δούλους, ὅτι ὡς θεὸν τὸν Ἰησοῦν δοξάζοντες ἔλεγον, Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὕψιστοις· ἐυλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὑπέμνησεν αὐτοὺς τῆς λεγομένης Γραφῆς· Ἐκ στόματος νηπιῶν καὶ θηλαζόντων καταηρτίω αἰνον· ταυτῷ ἀρμόσας τὸ βῆθν τοῦτο, καὶ δεῖξας μὴ ἀνοικελῶς προσάγεσθαι αὐτῷ δόξαν. [43 b] Καὶ ἔγγελοι δὲ, φησὶν, ἔλεγον τεχθέντος αὐτοῦ· Δόξα ἐν ὕψιστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ τῆς εἰρήνης. offerri demonstrans. Sed et angeli ipso nato inquit ut refert evangelista.

B

ΚΕΦ. ΛΓ':

Περὶ προσκυνήσεως. Ἀνακεφαλαιωσις.

Ἴδομεν τοίνυν αὐτὸν δοξαζόμενον, ὡσμέν αὐτὸν καὶ προσκυνούμενον· ἀμφότερα δὲ θεῷ ἔστιν ἄπικοντα καὶ ὀφειλόμενα, οὐχὶ δὲ κτίσματι, καθὰ γράφουσιν οἱ ὑποταταγμένοι ἄγιοι· Δαυὶδ ἐν 148 ψαλμῷ· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, καὶ κλιθώμεθα ἐναντίον Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς τομῆς αὐτοῦ, καὶ πρόβατα χειρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐν κα· Μηρηθῆσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Τί ἐροῦσιν ἄρα οἱ ἀπονήμονες ὄνομα κεχωρισμένως, τῷ μὲν Πατρὶ τὸ θεός, τῷ δὲ Υἱῷ τὸ Κύριος, ἐπαίοντες ἐνθάδε τὸν Κύριον προσκυνεῖσθαι καὶ δεσπόζειν, καὶ αὐτοῦ εἶναι τὴν βασιλείαν; Καὶ πάλιν ἐν 9' ψαλμῷ· Καὶ προσκυνήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου· καὶ ἐν ρα'· Προσκυνή-

D *Dominitas*, ut ita dicam, seu *Dominatio*, nempe hoc quod est esse *Dominum*. Absurdam vero hanc opinionem refellit Gregorius Nyssonus initio libri vi in *Eunomium*. Ac videndus etiam Didymi liber *De Spiritu sancto*, num. 29.

(94) *Et adorabo*. Cum hic locus in Bibliis omnino non exstet, psalmi xvii prima verba, *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, a Didymo respici conjicere, nisi obstaret tum vocula, *et*, tum discrimen quod interest non modicum inter ἀγαπήσω, id est *diligam*, et προσκυνήσω, id est *adorabo*, quam vocem hic Didymus inculcat; ac nisi praeterea incredibile videretur, eum, qui memoria tantopere pollebat, in citando eo psalmo lapsum esse, quem in ecclesia cantatum sexcenties eum audivisse non dubito. Quae cum ita se habeant, aut putandum est, ea verba etsi in nono psalmo non exstant, in aliquo tamen alio Scripturae loco legi, quem ego non inveni; aut dicendum, exemplaria, quibus Didymus utebatur, addimenta aliqua habuisse. Simili modo Irenaeus lib. iv, cap. 32, verba quaedam e Scripturis allegat, quae modo in Bibliis non leguntur: haec enim ibi scripsit: *Quemadmodum alibi ait: «Sacrificium Deo, cor contribulatum: odor suavitatis Deo, cor clarificans eum, qui plasmavit.»* Quin Clemens quoque in libro *Pedagogi* tertio, postquam illud psalmi L attulit, *Sacrificium Domino spiritus contritus*, subiungit: *Quodnam Domino incensum offerat? «Odor, inquit, suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum qui ipsum formavit.»* Vide infra, si placet, notas ad segm. 63 a.

(95) *Adoremus*. Psal. cxxxi, vers. 7.

ομεν εις τον τόπον, οδ βατησαν οι πόδες αυτου. Παῦλος ἐκ τῆς ψῆδης τοῦ δευτερονομιου γράφων· Ὅταν δὲ εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Εἶπον, φησὶν, οἱ μάγοι· Ἴδομεν αὐτὸν τὸν ἀστέρᾳ ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ πάλιν Ἰδοῦ, φησὶν, λεπρός ἦλθεν, καὶ προσεκύνη αὐτῷ· καὶ πάλιν παρὰ Ματθαίου φησὶν· Ἐκόπασεν ὁ ἀνεμος· οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες· Ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς εἶ. Καὶ οὐ καθ' ἑμᾶς, φησὶν, τοὺς ἀφθόνῳ [44 a] δωρεᾷ ἐπικληθέντας υἱούς. Καὶ, Ἀρχὼν τις προσεκύνη αὐτῷ. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ βρει, φησὶν, Οἱ ἀπόστολοι ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν αὐτῷ.

ΚΕΦ. ΛΔ'.

A cantico Deuteronomii scribit : Cum (96) vero introducit primogenitum in orbem terræ, dicit : Et adorent (97) eum omnes angeli Dei ; et evangelista, Dixerrunt (98), inquit, magi : Vidimus stellam ejus in Oriente, et venimus adorare ipsum. Et rursus, Ecce (99), inquit, leprosus venit, et adorabat eum. Itemque apud Matthæum legitur : Cessavit (1) ventus ; qui autem in navicula erant, adoraverunt eum, dicentes : Vere Filius Dei es. Quasi dicerent : Et non sicut nos, qui ex munifico dono cognominamur filii. Et alibi : Quidam (2) princeps adorabat eum. Et post illius resurrectionem apostoli in monte, ut ait evangelista (3), Videntes eum, adoraverunt ipsum.

B

CAP. XXXIV.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα πίστεως.

Καθὰ τοίνυν τῆς Γραφῆς μείζονα, ἢ περὶ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ φαινόμενον λεγούσης πολλὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ δηλούσης αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων, καὶ πάντων δημιουργόν· καὶ ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἔχοντα πρὸ αὐτοῦ Θεόν· καὶ ἐπάνω πάντων, καὶ μέγαν καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸν, πρὸς ὃν οὐ λογισθῆσεται ἕτερος· καὶ ἐκ δεξιῶν συγκαθεζόμενον τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ ὄντα· καὶ αὐτὸν εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ πάντων Κύριον, καὶ μόνον Δεσπότην καὶ ἐξουσιαστήν· οὐκ ἔστιν ἢ μὲν εἰρήνην οὐκ ἔχει ὄντιον, ἀλλὰ καὶ ὑπερῆχει πάντα νοῦν· ἢ δὲ βασιλεία ἀτελείτουτος· καὶ ἐν μηδενὶ ἄλλῳ εἶναι τὴν σωτηρίαν· καὶ τὸν Πατέρα εἶναι πρὸς τὸν Υἱὸν τοὺς ἀξίους· κατ' οὐδὲν ὑπολείπεται (μὴ γένοιτο!) νομίζεται ὁ Πατὴρ, ἢ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· τὸν Ἰσὺν τρόπον, θεολογούσης περὶ τοῦ Πατρὸς ὑψηλὰ, οὐκ ὀφείλει ὡς μικρότερος, ἢ ἀνόμιος λογισθῆσαι ὁ Μονογενὴς, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδεμὲς γὰρ κτιστὴς δυνάμειός ἐστιν, μόνος δὲ τῆς ἀκρίστου, τὰ τε μνημονευθέντα, καὶ τὸ δημιουργεῖν αἰτίαν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ λογικὴν ζωοποιεῖν τε· ἁμαρτίας τε συγχωρεῖν· καὶ τὴν κρίσιν ἰδίαν λέγειν· καὶ ἐκ τῶν Ἰσῶν γινώσκειν τὸν Πατέρα, ὡς γινώσκειται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἰσουργεῖν τῷ Θεῷ Πατρὶ· καὶ εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἐν αὐτῷ ἐξ Ἰσοῦ· ὑπὸ ἀγγέλων τε ὑπηρετεῖσθαι· καὶ τὸ εἶτι τούτων ὑπερτεροῦν τὸ μονογενῆ Υἱὸν, καὶ Θεὸν, καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ζωτῆρα μαρτυρεῖσθαι· καὶ πανταχοῦ [44 b] παρῆναι, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ ἐστηρίχθαι· βασιλείαν τε οὐρανῶν, καὶ τὴν θεϊκὴν εἰρήνην, ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσαν, ἀβασκάνως πᾶσιν δωρεῖσθαι· καὶ τοῖς πιστεύουσιν, ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, τὴν ἐπὶ τῇ διηνηκίᾳ σωτηρίαν παρέχειν ἀσφάλειαν. Οἱ γὰρ κτίσμα, καὶ οὐκ ἀναρχον, καλοῦντες τὸν ἀληθινὸν Υἱὸν Θεὸν,

(96) Et cum. Hebr. 1, 6, ubi post δέ, additur, πάλιν.

(97) Et adorent. In Vulgatæ editionis margine ad primum xcvii referuntur quæ hic Paulus citat ; sed existant, ut optime ait Didymus, in cantico Deuteronomii, cap. xxxii, vers. 43.

(98) Dixerunt. Matth. 11, 1 et 2. Sensum potius citat, quam verba. Editio Græca : εἶδομεν.

De fide in Deum Patrem.

Quemadmodum porro etsi multa de Filio majora in speciem, quam de Patre, Scriptura dicat, et Filium ipsum omnipotentem esse declarat, ac factorem sæculorum, et rerum omnium conditorem, et verum Deum, quique Deum antese non habeat, et supra omnia existentem illum vocet, ac magnum, et super omnia Deum, et præ quo non reputabitur alter, et a dextris sedentem una cum Patre, et existentem in sinu ejus, et ipsum esse dicat vitam æternam, et lucem veram, et omnium Dominum, et solum Dominum et dominatorem : cujus pax quidem nec habet **102** terminum, et superat omnem mentem, regnum autem sine caret, atque in nullo alio salutem esse, et Patrem ad Filium trahere eos, qui digni sunt : tamen nullo plane modo minor (apage impietatione) putatur Pater, aut Spiritus ejus : eadem ratione cum sublimia de Patre Scriptura dicit, non debet minor, aut dissimilis Unigenitus, vel Spiritus sanctus reputari. Nullius enim creatæ potentia, sed increatæ duntaxat propria sunt et ea quæ commemorata fuerunt, et substantiam ex nihilo creare ; et rationalem eam facere ; et illam vivificare ; et peccata condonare, et creaturam sui ipsius propriam dicere ; et Patrem ex æquo cognoscere, sicut semetipsum ipse cognoscit, et æqualem una cum Deo Patre operationem habere ; et esse in Patre, et Patrem in ipso æqualiter ; et angelos sibi famulantes habere ; et, quod his adhuc præstantius est, unigenitum Filium a Scriptura vocari, ac Deum, et lucem ex luce, et vitam æternam, et veritatem, et Salvatorem dici ; et ubique adesse ; et omnia in ipso firmata fuisse ; et regnum cælorum divinamque pacem, utpote quæ ipsius sit, sine invidia omnibus largiri ; et credentibus, qui eum invocant, securitatem in perpetua salute sitam præbere. Qui

(99) Ecce. Matth. viii, 2. Græca editio : Ἐλθὼν προσεκύνη αὐτῷ.

(1) Cessavit. Matth. xiv, 32 et 33. Græca editio addit, ἐλθόντες, post πλοῖον.

(2) Quidam. Matth. ix, 18. Vocula, τις, deest in Græca editione.

(3) Videntes. Matth. xxviii, 17.

enim verum Filium Deum, et sanctum ac vivifi-
cantem Spiritum non æternum vocant, sed creatu-
ram, illi in has personas non credunt, quamvis se
credere profiteantur; fortasse autem ne in Patrem
quidem credunt: etenim Patris mandatum violant
(4) sic præcipientis: Audi (5), *popule meus, et loquar
tibi; Israel, et contestabor te; si audieris me, non
erit in te deus recens, neque adorabis deum alie-
num, id est, deum qui olim non exsisterit, aut
deum heterousium, seu qui sit alterius substantiæ;*
et: *Dominum* (6) *Deum tuum adorabis, et illi soli ser-
vies; et: Non erunt* (7) *tibi dii alii præter me; et:
Maledictus* (8) *omnis, qui habet spem in homine, id
est, in creatura. Filii quoque præceptum violant,*
103 qui in Matthæo quidem ait, *Nemo* (9) *potest
duobus dominis servire, id est, duabus naturis, aut
dominationibus; in Paulo autem Romanis scriben-
te: Coluerunt* (10) *et servierunt creaturæ magis
quam Creatori. Mosis demum legem violant sic se
habentem: Qui* (11) *sacrificaverit diis alienis, præ-
ter solum Deum, lapidabitur. Recens autem, et alie-
nus Deus ille existit, qui non est Deo et Patri con-
substantialis, quique aliquando non fuit. At qui di-
cunt, Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu, non
glorificant Filium, aut Spiritum Dei: nam alteri
per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut me-
lius dicam, nulli: quin etiam lædunt primum quidem
voluntatem Patris, qui ait, *Gloriam* (12) *meam
alteri non dabo, id est, ei qui sit alterius naturæ:
quique Filio similem ac sibi honorem deferri vult.
Deinde vero etiam traditionem Filii transgrediuntur.
Ac idem ipsi faciunt, quod il, qui ore quidem
ipsum vocabant Christum, manibus autem eum cæ-
debant, et clamabant: Prophetiza* (13) *nobis, Christe,
quis est qui te percussit: quique aiebant: Credimus* (14)
*ut Moyses, et prophetae; sed enim ipsum, qui ab his
prænantilatus fuerat, crucifixerunt. Cum ergo et Deo
Patri, et Unigenito Deo inobsequentes sint, et fides in
creaturam sit inutilis, ac nocere magis possit, quam
salvare; reputent ipsi, an periculo careat eorum
fides, dum salutem abnegant: nec enim salvus fieri
est potest, qui recte non credat: nam præclara, ut
aiunt, res est servari, aliorum vero alia est ra-**

καὶ τὸ ἄγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, οὐ πιστεύουσιν
εἰς τὰς ὑποστάσεις ταύτας, κἀν λέγωσι πιστεύειν·
τάχα δὲ οὐδὲ εἰς τὸν Πατέρα. Παραβαίνουσι γὰρ τὴν
ἐντολὴν τοῦτο μὲν τοῦ παραγγέλλοντος Πατρός·
Ἄκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ,
καὶ διαμαρτυροῦμαι σοι. Ἐὰν ἀκούσης μου, οὐκ
ἔσται ἐν σοὶ θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκυνή-
σεις θεῷ ἄλλοτρίῳ· ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔστι ποτὲ, ἢ
ἑτεροουσίῳ. Καὶ, Κύριον τὸν θεόν σου προσκυ-
νήσεις, καὶ ἀπὸ μόνῃ λατρεύσεις· καὶ, Οὐκ
ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροι, πληρὸν ἐμοῦ· καὶ, Ἐπι-
κατάρατος κᾶς, ὃς ἔχει τὴν ἐλπίδα ἐκ ἄνθρω-
πον· τοῦτ' ἐστίν, ἐπὶ ποιήμα. Τοῦτο δὲ τοῦ λέγον-
τος Υἱοῦ, ἐν Ματθαίῳ μὲν· Οὐδεὶς δύναται δυοὶ
κυριοῖς δουλεύειν· τοῦτ' ἐστίν, δύο φύσεις, ἢ
B δεσποτείας· ἐν Παύλῳ δὲ Ῥωμαίοις ἐπιστέλλοντι·
Ἐσθάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ
τὸν κτίσαντα. Τοῦτο δὲ τοῦ νομοθετήσαντος Μωϋ-
σέως· Ὁ θυσιάζων θεοῖς ἄλλοτρίοις, λιθοβολη-
θήσεται, πληρὸν Κυρίου μόνῃ. Πρόσφατος δὲ καὶ ἄλ-
λτριος θεός, ὁ μὴ ὁμοούσιος τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ
ᾧ, καὶ ποτὲ μὴ ὑπάρχας. Καὶ οἱ λέγοντες, Δόξα
Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ δοξάζουσι
τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλῃ γὰρ δι'
ἄλλου ἐν ἄλλῃ ἀναπέμπουσι τὴν δόξαν, μᾶλλον δὲ
οὐδ' ὀποτέρῳ· καὶ παρατιτρώσκουσι τοῦτο μὲν τὸ
θέλημα τοῦ Πατρὸς (λέγοντος· Τὴν [45 a] δόξαν
μου ἐτέρῳ οὐ δώσω· ἀντὶ τοῦ, Ἐτεροφυεῖ ὁ
δώσω, βουλομένου δὲ τιμᾶσθαι τὸν Υἱόν ὁμοίως
αὐτοῦ), τοῦτο δὲ καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Υἱοῦ·
C ἕμοια πάσχοντες τῶν Χριστῶν μὲν αὐτὸν τῷ στέματι
καλοῦντων, ταῖς δὲ χεραὶ τυπτόντων καὶ κραζόντων
Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστίν ὁ καισας
σε· τῶν καὶ λεγόντων οὕτως· Πιστεύομεν ὡς Μωϋ-
σῆς καὶ οἱ προφῆται· αὐτὸν δὲ τὸν προφητευθέντα
σταυρωσάντων. Ὅτε οὖν καὶ ὁ θεὸς Πατὴρ σὺν τῷ
μονογενεῖ θεῷ παρακοῦεται, καὶ ἡ εἰς κτίσμα πίστις
ἀνωφελής ἐστίν, βλάπτειν μᾶλλον ἢ σῶζειν δυνα-
μένη· αὐτοὶ λογιζέσθωσαν, εἰ ἀκίνδυνον ἔχουσι
πίστιν, τὴν σωτηρίαν ἀρνούμενοι· δεῖ γὰρ σωθῆναι
ὀρθῶς πιστεύοντα· καλὸν γὰρ, φασί, τὸ σωθῆναι·
τέλλα δὲ ἐστίν ἄλλως λόγος. Καὶ Μακεδονίου δὲ
παῖδες, ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω καὶ τοῦ Μο-

(4) *Mandatum violant.* Hoc ipsum hæreticis
argumentum objicit in comment. in *Psalms*, pag.
695 catenæ Cordierianæ, ad vers. 9 psalmi 80 :
Ταῦτα τὴν Ἀπελοῦ (inquit) καὶ ἑὐνομίου παραπλη-
ξιν ἐλέγχει. Εἰ γὰρ οὐκ ὁμοούσιος, ἄλλοτριος ἄρα
καλοῖτ' ἂν εἰκότως. . . Τὸν ὄσιον τοίνυν προφανῶς
παρανοῦσι νόμον, ἄλλοτριον καὶ πρόσφατον προσκυ-
νοῦντες θεόν, id est, hæc Arit, et *Eunomii vesantiam
redarguunt: si enim consubstantialis non est (Fi-
lius), alienus merito vocari poterit. . . Manifeste
itaque sanotiam legem transgrediuntur, alienum ac
recentem deum adorantes.*

(5) *Audi.* Ps. LXXX, vers. 7 (seu 9). Complu-
tensis editio omittit voces, καὶ λαλήσω σοι, item ut
Vulg. translatio.

(6) *Dominum.* Deut. vi, 13, ubi pro προσκυνή-
σεις, editio Græca habet, φοβήθησθ, id est *timebis*.
Sed idem utrobique sensus: ex quo fit ut Matth. iv,

D 10, *Christus Dominus eundem locum allegans, usus
sit verbo προσκυνήσεις.*

(7) *Non erunt.* Exod. xi, 3. Sed Vulg. int. paulo
aliter, eodem tamen sensu.

(8) *Maledictus.* Jerem. xvii, 5. Græca editio pro
πᾶς, habet ὁ ἄνθρωπος.

(9) *Nemo.* Matth. vi, 24.

(10) *Coluerunt.* Rom. i, 25.

(11) *Qui.* Leguntur hæc Exod. xxi, 20. Sed pro
λιθοβοληθήσεται, Græca editio habet ἐξωθευθή-
σεται, id est, *exterminabitur.* At lapidatio ipsa in
Deuteronomio memoratur xiii, 10, et xviii, 5, ubi
idololatram lapidibus obrui jubet Moyses.

(12) *Gloriam.* Isa. xlii, 8, et xlviii, 11.

(13) *Prophetiza.* Matth. xxvi, 68.

(14) *Credimus.* Hæc verba in Bibliis non reperit.
Respicit autem fortasse Didymus illud Joannis ix,
28· *Nos autem Mosis discipuli sumus.*

νογενοῦς τὴν δόξαν οὐ σώζουσιν, ὁμοούσιον τῷ Πα- A
τρι, καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον λέγοντες αὐτόν· ὡς νοεῖσθαι,
ὅτι ἄλλης ὁμοίας οὐσίας ἐστίν. Ὅστε λαίπεται αἰρε-
τικὸς, ἢ ἀμείψαι ἐν ταῖς θρησκειαῖς αὐτῶν τὸ
ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ὡς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτοῖς οὐκ
ὄντος αὐτοῦ Πατρὸς, ἐτι μὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς
Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος δὲ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτο οὐκ
ὄντος (συγγνώμῃ δὲ ἡμῖν ἢ ἀγία καὶ σεπτή, καὶ
παρ' ἡμῶν δοξαζομένη ὁμοούσιος Τριάς)· ἀμείψαι
ἢ πρὸ γε πάντων τὸ ἐαυτῶν ὄνομα, καὶ μήτε κα-
λεῖσθαι Χριστιανούς ἢ Πνευματικούς, μήτε διακεῖσθαι
ὡς ὄντες αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὁμογενεῖς υἱοὶ τῶν ἰδίων πα-
τέρων· ἢ μὴ ἐξαλλάττειν τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος
καὶ δόξης, τὸ ἀληθινὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα
αὐτοῦ. Ἴδιον γάρ Ἰουδαίων μὲν τὸ τὸν Πατέρα μόνον
τιμᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὸ [45 b] πλῆθος δαιμονίων B
μέγα, καὶ μικρὸν, καὶ χρονικὸν, καὶ ἑτεροούσιον
εἶδεν.

quidem proprium est, solum Patrem honorare; Græcorum vero, multitudinem dæmonum colere, qui
magni sint, et parvi, et temporarii, et heterousii, hoc est, alii alias habentes naturas.

ΚΕΦ. ΔΕ΄.

Ὅπως χρῆ τοῖς τὰς θεολογίας τῶν Γρα-
φῶν.

Συναγωνίσασθαι δὲ ὁ ἀνάξιος ἐγὼ ταῖς περὶ τοῦ
μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεωρίαις
προήχθην, οὐδὲ κατὰ ἔννοιαν παραδλάπτων τὴν περὶ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἄφραστον δόξαν (οὐ γάρ
ἠγνόηται, ὡσεὶ καὶ μὴ πρὸ ἀμφοῖν δεδῆλωται τῶν
εἰρημένων θεῶν ὑποστάσεων· ἀλλ' ὁμοῦς ἄμφω αἰ C
ὑποτάσεις ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν συμφυῶς εἰσιν, ἢ
μὲν τοῦ Υἱοῦ γεννητικῶς, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ
ἐκπορευτικῶς)· ἀλλ' αἰρετικῶν τὰς πανολεθρίους
ἐξηγήσεις ἀποσκευαζόμενος, καὶ συνιστάμενος, ὅτι
ἂν ὁμοῦσι παρὰ τὴν Γραφὴν πλείον τιμᾶν τὸν
Πατέρα, διὰ τοῦτων αὐτὸν τε λυπούσι, καὶ τὸν Μο-
νογενῆ αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνυδρίζουσιν.
displicere, atque Unigenitum eius, ac Spiritum contumelia afficere, per quæ Patrem ipsum contra Scri-
pturæ mentem magis videntur honorare.

ΚΕΦ. ΛΓ΄.

Καὶ τοῦτο περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Τοῖς τοίνυν ὀρθοδόξοις χρῆ εἶδέναι μὲν, ὡς καὶ
περὶ μικροῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ (εἰ τολμήσαντα μικρὸν
ἔργον ἐστι φάναι Θεοῦ) τοῖς διαλαβεῖν ἐθέλουσι, χρεῖα
λόγων, καὶ ἔργων πρὸ τῶν λόγων, καὶ πίστει πρὸ D

(15-16) *Alia est ratio.* Pro ἄλλως λόγος, lego ἄλλος
λόγος· quam proverbialē locutionem in Aulicis
scriptoribus memini me legere.

(17) *Alumni.* In Græco παῖδες, seu filii, nempe
discipuli. Simili modo alii etiam loquuntur vetusti
scriptores. Ita qui philosophiæ operam dant, φιλο-
σόφων παῖδες vocantur a Clemente in *Protreptico*;
qui vero grammaticâ arte eruditi sunt, in *Pædagogō*
dicuntur γραμματικῶν παῖδες. Quin vocem quoque,
υἱός, eodem sensu adhibuisse videtur Justinus in
Coloari. ad Græcos, num. 5, dum Musæum Orphei
υἱόν, seu filium nuncupat; Musæi enim pater Eu-
mœolus fuit, non Orpheus.

(18) *Homœusium.* Doctissimi monachi S. Mauri
ad Albanas. lib. *De synodis*, pag. 746, scribendum
esse contendunt, ὁμοούσιον, sive homœusium.

tio (15-16). At Macedonii alumni (17) sicut sancti Spi-
ritus, sic etiam Unigeniti gloriam labefactant, cum
ipsum aiunt esse Patri homœusium (18), id est, si-
milis cum eo substantiæ, non vero homousium, id
est consubstantialē; ut significent (19), eum alte-
rius similis substantiæ 104 existere. Itaque reli-
quum est, ut hæretici aut in superstitionis ipsorum
liturgiis nomen Patris immutent, quippe cum vero
iuxta illos non sit Pater: quin etiam nomen unige-
niti Filii, et Spiritus Dei obliherent necesse est,
quippe cum eorum sententia neuter sit talis (par-
cat vero nobis sancta, et adoranda, et a nobis glo-
rificata consubstantialis Trinitas): sed in primis
propriū nomen mutent oportet, ac neque Chri-
stiani vocentur, aut spirituales, neque se ipsi paren-
tum suorum congeneres filios esse existiment; aut
a deitate, et gloria Patris verum Filium, et san-
ctum ejus Spiritum non subducant. Nam Judæorum

CAP. XXXV.

Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo
testimonia.

Eo autem adductus sum ego indignus, ut in hoc
certamine Scripturarum testimoniis, in quibus uni-
geniti Filii, et Spiritus sancti divinitas declaratur,
veluti suppetias ferrem. Id porro non eo præstiti,
quod ineffabilem Dei ac Patris gloriam ne cogitatio-
ne quidem labefactare vellem; nota enim ea est:
et quamvis (20) ante ambas prædictas divinas per-
sonas manifestatus sit; tamen utraque hypostasis
ex ipso secundum naturam, et cum ipso coexistit,
Filii quidem hypostasis per generationem, Spiritus
autem ipsius per processionem. Sed hæc dictavi,
ut hæreticorum perniciosissimas explanationes ever-
terem, simulque probarem, illos per ea ipsa Patri

105 CAPUT XXXVI.

De eadem re.

Illud porro orthodoxi norint oportet, eos qui vel
de parvo aliquo Dei opere (si tamen ullum Dei opus
sine audacia parvum vocare licet) disserere velint,
eruditionem indigere, sed ante eruditionem operi-

Ego lectionem Passionēiani codicis non immutavi,
etsi alteram magis probem.

(19) *Ut significent.* Recte hæc Macedonianis
potius, quam Macedonia tribuit Didymus. Nam
Macedonii dogma est, ut ait Hieronymus in *Chro-
nico*, Patrem quidem, et Filium unius divinitatis,
ejusdemque substantiæ confiteri, sed Spiritum sanctum
dicens creaturam. Macedonianorum autem opinio-
nem Antiochena synodus anno 365 declaravit: in
qua synodo, ut ait ibidem Hieronymus, *Homousio*,
Anomæoque rejecto, medium inter hæc *Homousion*
Macedonianum dogma vindicaverunt.

(20) *Et quamvis.* Utrum ea lectio, ὡσεὶ καὶ μὴ,
recta sit, judicet lector. Ego voculam μὴ expun-
gendam crediderim.

bus (21), ante opera vero, atque eruditionem sine magnaque pietate, et exquisitissima meditatione, ut hac ratione intelligere digni fiant ne illud quidem, quod parvum sit, cogitatione capi posse, sed et hoc humanum in infinitum conatus excedere (si enim Dei opus est, etsi parvum videatur, magnum est, quatenus est Dei : *Parvis autem* (22) *magna laboribus quomodo quis assequatur? stultum est*, ut ille ait, *hæc vel optare*) : multo autem magis ut supra humanas vires esse cognoscant, ipsius ineffabilis Dei illam notionem habere, quæ archangelorum etiam sensum ac mentem superat : hæc autem cognoscentes et a periculosis inquisitionibus absterneant, talia Deo, qui solus ea novit, relinquentes, et cum Apostolo dicant : *Credidi* (23), *propter quod et locutus sum*. Scripturarum autem de Deo testimonia sic ab iis intelligi oportet, ut norint, sacros scriptores modo ex unius persona loqui, ob naturæ et voluntatis unitatem ; modo ex persona ambarum, ut in sancta et immaculata Trinitate propriam consistentiam ostendant. Aliquando enim Isaias ait : *Ego Dominus* (24) *extendi cælum, et firmavi terram* ; et rursus, *Ego sum* (25), *et non est alius Deus præter me* ; ob deitatis unitatem et concordiam personarum, ut antea dictum est ; aliquando commemorari non videtur Spiritus sanctus, eo quod Dei, cuius ipse Spiritus est, nomen et illum complectatur ; aliquando initiationis ritum tradens Dominus ait, *Baptizantes* (26) *eos, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ; eo quod personæ æquali honore dignæ sint, et æquali potentia præditæ, et consubstantiales, et distinctæ ; aliquando quod alicubi de Deo et Patre dictum est, alibi de Unigenito, aut de Spiritu sancto commemoratur, **108** ob prædictas causas ; aliquando eadem opera eadem operatione ambas personas facere, diversis modis docent (27), ob rationem, quæ allata est ; aliquando, cum possit unaquæque persona creare et omnia facere, placuit Deo et Patri per Filium quidem ac Deum omnia constitui, per Spiritum autem sanctum sanctificari, eo quod una sit Trinitatis voluntas, utque ostendatur, omnia bona ab ea subministrari, et ut communem nos ei, et æqualem gratiarum actionem reddamus, et glorificationem ; aliquando Scripturæ iisdem utuntur nominibus de beata Trinitate loquentes, cuiusmodi sunt, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, et aliis similibus ; idque, cum de ipsa loquuntur, duntaxat faciunt, eo quod communis sit in hypostasibus natura, et

ἀμφοῖν τούτων, καὶ πολλῆς εὐλαβείας, καὶ κατανοήσεως ἀκροτάτης· ἵνα διὰ ταῦτα γινῶναι ἀξιοθέντες, ὡς καὶ τὸ μικρὸν οὐχ ἀλώσιμον τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἀπειρωτὸς καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερφέροι ἐπιβολῶν (εἰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἔργον, κἀν μικρὸν δοκῆ, μέγα ὡς Θεοῦ· *Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν πόροισιν* ; Ἀμαθῆς, φασίν, καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε), πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀφράστου Θεοῦ διάληψις ὑπερβαίνουσα καὶ ἀρχαγγέλων αἰσθησίν· τῶν μὲν σφαλερῶν ζητήσεων ἀναχωρήσωσιν, γινώσκειν [46 a] αὐτὰ μόνῃ τῷ Θεῷ ἀφιέντες, σὺν τῷ Ἀποστόλῃ δὲ εἰπωσιν· *Ἐπίστευσσα, διὸ καὶ ἐλάλησα*· τὰς δὲ θεολογίας τῶν Γραφῶν νοεῖν οὕτως· Ὅτιπερ, ὅταν ἀπὸ ἐνὸς προσώπου λέγουσιν, διὰ τὴν μίαν φύσιν καὶ θέλησιν· ὅταν ἀπὸ ἀμφοῖν, διὰ τὸ δείκνυσθαι τὸ ἰδιωσύστημα τῆς ἁγίας καὶ ἀκράτου Τριάδος· Ὅταν γὰρ ἡσαίας λέγῃ· *Ἐγὼ Κύριος ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν· καὶ πᾶν*· *Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός, πληρὸς ἐμοῦ*· διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ συμφωνίαν, ὡς προείρηται· Ὅταν δόξῃ μὴ μνημονεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ συμπεριχεσθαι αὐτὸ τῷ Θεῷ, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει ἕν· ὅταν τὴν μυσταγωγίαν παραδούς ὁ Δεσπότης λέγῃ· *Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*· διὰ τὸ ἰσότημον, καὶ ἰσοθενῆς, καὶ ὁμοούσιον, καὶ τὴν εὐκρινίαν τῶν ὑποστάσεων· Ὅταν τὸ νῦν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λεχθὲν, ἐτέρωθι περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπομνηται· διὰ τὰς προλεχθεῖσας αἰτίας· Ὅταν τὰ αὐτὰ ἔργα, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀμφοτέρας ποιῶν τὰς ὑποστάσεις διαφόρως διδάσκωσιν· διὰ τὸ ὡς προείρηται· Ὅταν ἐκάστης ὑποστάσεως δυναμένης δημιουργῆσαι, καὶ πάντα ποιῆσαι, εὐδόκησεν ὁ Θεός καὶ Πατὴρ, διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ὑποστῆναι πάντα, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασθῆναι· διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς Τριάδος, καὶ τὸ δείκνυσθαι ἐξ αὐτῆς χορηγεῖσθαι πάντα τὰ καλὰ, καὶ διὰ τὸ ἡμᾶς κοινήν αὐτῇ καὶ ἰσὴν ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν· Ὅταν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι κέχρηται ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος· οἷον Θεός, Κύριος, ἅγιος, δίκαιος, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα· πληρὸν δὲ ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ ἀεὶ Πατὴρ· καὶ ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ Θεός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάρχος ἐν [46 b] καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τῆς φύσεως, καὶ βασιλείας, καὶ πάντων κοινωνίαν· τοῦτο δὲ ἐπὶ αὐτῆς μόνῃς· Ὅταν ἐν ἀπορρήτῳ διαλέγονται, διὰ τὸ ἀεὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως φυλάττεσθαι, μόνους ἀποκαλυπτόμενον πιστοῖς· Ὅταν λέγωσιν, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα γεννή-

(21) *Operibus*. Similia inculcat lib. *De Spiritu sancto*, n. 1 et 65.

(22) *Parvis autem*. Lihriarius quasi ea non intelligeret, quæ hic scribebat, accentus, et spiritus omisit. Sunt autem duo iambi, quos Cyrillus quoque lib. ix in *Julianum* sic offert : *Optime autem mihi dixisse videtur quidam e poetis Græcorum :*

Σμικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν Πόνοισιν ; Ἀμαθῆς καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε.

Id est,

Qui magna parvis compares laboribus ? Stultum est vel ista velle.

(23) *Credidi*. II Cor. iv, 13, ex psalmo cxv. Utrobique Græca editio vocaliam, καὶ, omittit.

(24) *Ego Dominus*. Isa. xlvii, 24. In Bibliis additur vox μόνος, id est *solus*, casu fortasse hic omissa.

(25) *Ego sum*. Isa. xlvi, 9.

(26) *Baptizantes*. Matth. xviii, 19.

(27) *Diversis modis*. Sic verti, ne lectionem codicis temere immutare viderer. Cæterum puto legendum *ἀδιαφόρως*, id est *indifferentè*, aut *sine discrimine* (facere).

αγνα, τὸν δὲ Υἱὸν Ἀδῶν γεννηθέντα, τὸ δὲ ὄγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον· διὰ τὸ θεϊκῶς νοεῖν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως καὶ ἀπαθῶς, καὶ μὴ παραλησιῶς τῶν κτισμάτων προεληλυθέναι τε καὶ ἠῶσθαι. Ὅταν λέγῃ· Ὁ πέμψας με Πατήρ, μείζων μου ἐστίν, καὶ ὅσα νενομίεται πρὸς θεότητα εἶναι· μικρὰ· διὰ τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἄρρητων καὶ ἐκούσιον αὐτοῦ οἰκονομίαν. Ἐπὶ γὰρ τῆς θεότητος οὔτε τὸ μικρὸν, οὔτε τὸ μὴ εἶναι πανταχοῦ χροῶν ἔχει. Ὅταν λέγῃ ὁ Υἱός, ὅτι· Ὁ Πατήρ μου ἐντολήν μοι δέδωκεν, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, καὶ ἀπ' ἐμαντοῦ οὐκ ἐλάλησα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἄφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, καὶ ὅσα τοιαῦτα· διὰ τὴν συμφωνίαν τῶν θείων ὑποστάσεων, καὶ διὰ τὸ κοινὰ εἶναι τῆς μακαρίας Τριάδος τὰ διδάγματα καὶ χάρισμα, καὶ οὐ διαφωνοῦντα ὡς τὰ

A dominatus, et omnino omnia : hoc solum excepto quod prima tantum est Pater, et semper Pater, altera tantum est verus Filius ac Deus, tertia tantum est Spiritus sanctus ab æterno, et unus atque idem Spiritus Dei ; aliquando secreto loquuntur, ut fidei mysterium, quod solis fidelibus revelatum est, semper custodiatur ; aliquando dicunt Deum quidem Patrem genitorem, Deum vero Verbum genitum, sanctum autem Spiritum procedentem, ut intelligamus, divino modo ex persona Patris ab æterno, et sine passione, non vero ut in creaturis contingit, duas hypostases sic processisse, ut unum essent cum Patre. Aliquando ait, *Qui misit (28) me Pater, major me est, et alia, quæ deitatis respectu humilia esse videntur, ob eam, quæ propter nos, et pro nobis facta est, ineffabilem, et voluntariam ejus incarnationem : nam in deitate neque quod humile et parvum sit, neque quod ubique non sit, locum habet ; aliquando inquit Filius : Pater (29) meus præceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a memetipso non sum locutus ; de Spiritu autem sancto, A semetipso (30) non loquetur, et alia his similia ; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.*

(28) *Qui misit.* Joan. xiv, 28, ubi non leguntur voces, πέμψας με, ex aliquo alio Evangeliorum loco fortasse huc translata. Magnus enim (inquit Hieronymus in præfatione in evangelistas) hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius

evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt.

(29) *Pater.* Joan. xii, 49. Sensum citat, non verba.

(30) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

BIBAION B.

107 LIBER SECUNDUS.

[47 a] ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

C IN QUO DE SPIRITU SANCTO SERMO EST.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τοῦ τῆν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληπτον τῇ τε ἀοράτῳ καὶ ὁρατῇ κτίσει καθεστάναι· καὶ τοῖς πᾶσιν παρίσθαι· καὶ πᾶσιν δημιουργῶν εἶναι αὐτῆς κοινήν.

Cap. I. Sanctam Trinitatem cum invisibili, tum visibili creaturæ incomprehensibilem esse ; et rebus omnibus præsentem ; ac omnem creationem trium communiter personarum existere.

ΚΕΦ. Β'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Πνεῦμα, ὡς ἡμῶν τὸ ἡμέτερον· καὶ παρ' αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπεπορευθῆναι. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς διδασκαλίας.

Cap. II. Spiritum sanctum esse Dei et Patris Spiritum, sicut nostrum est noster ; et ab ipso substantialiter processisse. Et contra hæreticam doctrinam.

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τοῦ διάφορα ὀνόματα εἶναι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, σημαίνοντα τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν. Καὶ κατὰ αἰρετικῶν φρονήματος.

Cap. III. Diversa esse nomina Spiritus Dei, quæ divinam ejus naturam, et potentiam significant. Et contra hæreticam opinionem

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν ; Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὖν, φασίν, ὡς εἶσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ ;

Cap. IV. De hæreticis qui aiunt : Deus est Spiritus ; quomodo autem Spiritus sanctus esse potest Spiritus Spiritus ? Itemque : Ergone angeli, inquit, non sunt a Deo, et sancti, et spiritus Dei ?

ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ὄντος, φασίν, τοῦ Θεοῦ Ἀδῶν, εἶ τὸ Πνεῦμα καλέσμεν ; Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι, τὸν Υἱὸν μονογενῆ· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔν καὶ ὄνομα· καὶ πάλιν τὸν Υἱὸν, Ἀδῶν· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Ῥῆμα. Καὶ περὶ συγρησεως. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι παράδειγμα τῆς ἀσυγρητου οὐσίας.

Cap. V. De his qui inquit : Si Unigenitus est Deus Verbum, quomodo vocabimus Spiritum ? Et de locis, in quibus Filius dicitur unigenitus, et Spiritus sanctus unus et solus ; itemque Filius Logos seu Sermo, et Spiritus sanctus Rhema seu Verbum. Et de comparatione. Et quod exemplum asserri nequit asyncretæ (i. e. incomparabilis) substantiæ.

ΚΕΦ. ΣΤ'. Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος, μαρτυρεῖσθαι περὶ τοῦ Πνεύματος ὁσῶν·

Cap. VI. Omnia quæ propria sunt deitatis, dici in Scriptura de Spiritu. In hunc modum :

- α. Ὅτι οὐ κατὰ αἰρετικὸν πρῶτον κτίσμα ἐστίν, ἀλλὰ Θεός· τὸ γὰρ πρῶτον κτίσμα ὁ Σατανᾶς τυγχάνει.
- β. Ὅτι πληροὶ τὴν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα.
- γ. Ὅτι ἀφθαρτος.
- δ. Ὅτι αἰώνιος.

- 1. Quia non est, ut volunt hæretici, prima creatura, sed Deus ; nam prima creatura est Satanas.
- 2. Quia implet orbem terræ, et continet omnia.
- 3. Quia est incorruptibilis.
- 4. Quia est æternus.

bus (21), ante opera vero, atque eruditionem floe, magnaque pietate, et exquisitissima meditatione, ut hac ratione intelligere digni fiant ne illud quidem, quod parvum sit, cogitatione capi posse, sed et hoc humanum in infinitum conatus excedere (si enim Dei opus est, etsi parvum videatur, magnum est, quatenus est Dei : *Parvis autem* (22) *magna laboribus quomodo quis assequatur? stultum est*, ut ille ait, *hæc vel optare*) : multo autem magis ut supra humanas vires esse cognoscant, ipsius ineffabilis Dei illam notionem habere, quæ archangelorum etiam sensum ac mentem superat : hæc autem cognoscentes et a periculosis inquisitionibus absterneant, talia Deo, qui solus ea novit, relinquentes, et cum Apostolo dicant : *Credidi* (23), *propter quod et locutus sum*. Scripturarum autem de Deo testimonia sic ab iis intelligi oportet, ut norint, sacros scriptores modo ex unius persona loqui, ob naturæ et voluntatis unitatem ; modo ex persona ambarum, ut in sancta et immaculata Trinitate propriam consistentiam ostendant. Aliquando enim Isaias ait : *Ego Dominus* (24) *extendi cælum, et firmavi terram*; et rursus, *Ego sum* (25), *et non est alius Deus præter me*; ob deitatis unitatem et concordiam personarum, ut antea dictum est; aliquando commemorari non videtur Spiritus sanctus, eo quod Dei, cuius ipse Spiritus est, nomen et illum complectatur; aliquando initiationis ritum tradens Dominus ait, *Baptizantes* (26) *eos, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; eo quod personæ æquali honore dignæ sint, et æquali potentia præditæ, et consubstantiales, et distinctæ; aliquando quod alicubi de Deo et Patre dictum est, alibi de Unigenito, aut de Spiritu sancto commemoratur, **106** ob prædictas causas; aliquando eadem opera eadem operatione ambas personas facere, diversis modis docent (27), ob rationem, quæ allata est; aliquando, cum possit unaquæque persona creare et omnia facere, placuit Deo et Patri per Filium quidem ac Deum omnia constitui, per Spiritum autem sanctum sanctificari, eo quod una sit Trinitatis voluntas, utque ostendatur, omnia bona ab ea subministrari, et ut communem nos ei, et æqualem gratiarum actionem reddamus, et glorificationem; aliquando Scripturæ iisdem utuntur nominibus de beata Trinitate loquentes, cuiusmodi sunt, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, et aliis similibus; idque, cum de ipsa loquuntur, duntaxat faciunt, eo quod communis sit in hypostasibus natura, et

(21) *Operibus*. Similia inculcat lib. *De Spiritu sancto*, n. 1 et 65.

(22) *Parvis autem*. Librarius quasi ea non intelligeret, quæ hic scribebat, accentus, et spiritus omisit. Sunt autem duo iambi, quos Cyrillus quoque lib. ix in *Julianum* sic affert : *Optime autem mihi diciisse videtur quidam e poetis Græcorum :*

Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἀν
Πρόνοισιν; Ἀμαθὲς καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε.

Id est,

*Qui magna parvis compares laboribus?
Stultum est vel ista velle.*

ἀμφοῖν τούτων, καὶ πολλῆς εὐλαβείας, καὶ κατανοήσεως ἀκροτάτης· ἵνα διὰ ταῦτα γινῶναι ἀξιοθέντες, ὡς καὶ τὸ μικρὸν οὐχ ἀλώσιμον τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἀπειρωσ καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερφέρει ἐπιβολῶν (εἰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἔργον, κἂν μικρὸν δοκῇ, μέγα ὡς Θεοῦ· *Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἀν πρόνοισιν; Ἀμαθὲς, φασίν, καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε*), πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀφράστου Θεοῦ διάληψις ὑπερβαίνουσα καὶ ἀραγγέλων αἰσθησιν· τῶν μὲν σφαλερῶν ζητήσεων ἀναχωρήσωσιν, γινώσκαι [46 a] αὐτὰ μόνῃ τῷ Θεῷ ἀφίντες, σὺν τῷ Ἀποστόλῃ δὲ εἰπωσιν· *Ἐπίστευσα, διὸ καὶ ἐλάλησα*· τὰς δὲ θεολογίας τῶν Γραφῶν νοεῖν οὕτως· *Ὅτι περ, ὅταν ἀπὸ ἐνὸς προσώπου λέγουσιν, διὰ τὴν μίαν φύσιν καὶ θέλησιν· ὅταν ἀπὸ ἀμφοῖν, διὰ τὸ δεικνυσθαι τὸ ἰδιοῦσταν τῆς ἀγίας καὶ ἀκηράτου Τριάδος*. Ὅταν γὰρ Ἡσαῖος λέγῃ· *Ἐγὼ Κύριος ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐσφραῖνωσα τὴν γῆν· καὶ πᾶν*. *Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός, πληρὴ ἐμοῦ*· διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ συμφωνίαν, ὡς προεῖρηται. Ὅταν δόξῃ μὴ μνημονεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ συμπεριέχεσθαι αὐτὸ τῷ Θεῷ, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει ἐν· ὅταν τὴν μυσταγωγίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγῃ· *Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*· διὰ τὸ ἰσότηρον, καὶ ἰσοσθενές, καὶ ὁμοούσιον, καὶ τὴν εὐκρινίαν τῶν ὑποστάσεων. Ὅταν τὸ νῦν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λεχθὲν, ἐτίρωδι περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπομνησται· διὰ τὰς προλεχθείσας αἰτίας. **C** Ἔργα, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀμφοτέρας ποιεῖν τὰς ὑποστάσεις διαφόρως διδάσκωσιν· διὰ τὸ ὡς προεῖρηται. Ὅταν ἐκάστης ὑποστάσεως δυναμένης δημιουργῆσαι, καὶ πάντα ποιῆσαι, εὐδόκησεν ὁ Θεός καὶ Πατὴρ, διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ὑποστῆναι πάντα, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασθῆναι· διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς Τριάδος, καὶ τὸ δεικνυσθαι ἐξ αὐτῆς χορηγεῖσθαι πάντα τὰ καλὰ, καὶ διὰ τὸ ἡμᾶς κοινῆς αὐτῆ καὶ ἰσῆν ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν. Ὅταν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι κέχρηται ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος· οἷον Θεός, Κύριος, ἅγιος, δίκαιος, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα· πληρὴ ὅτι ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ ἀεὶ Πατὴρ· καὶ ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ Θεός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάγκη ἐν [46 b] καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τῆς φύσεως, καὶ βασιλείας, καὶ πάντων κοινωνίαν· τοῦτο δὲ ἐπὶ αὐτῆς μόνης. **D** Ὅταν ἐν ἀπορρήτῳ διαλέγωνται, διὰ τὸ ἀεὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως φυλάττεσθαι, μόνοις ἀποκαλυπτόμενον πιστοῖς. Ὅταν λέγωσιν, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα γεννή-

(23) *Credidi*. II Cor. iv, 13, ex psalmo cxv. Utrouque Græca editio voculam, καί, omittit.

(24) *Ego Dominus*. Isa. xlvii, 24. In Bibliis additur vox μόνος, id est *solus*, casu fortasse hic ommissa.

(25) *Ego sum*. Isa. xlvii, 9.

(26) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(27) *Diversis modis*. Sic verti, ne lectionem codicis temere immutare viderer. Cæterum puto legendum *ἀδιαφόρως*, id est *indifferenter*, aut *sine discrimine* (*facere*).

ενια, τὸν δὲ Υἱὸν Λόγον γεννηθέντα, τὸ δὲ ὄγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον· διὰ τὸ θεϊκῶς νοεῖν ἐκ τῆς ὁμοστασίας τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως καὶ ἀπαθῶς, καὶ μὴ παρακλίσιως τῶν κτισμάτων προελθῆναι τε καὶ ἠῶσθαι. Ὅταν λέγῃ· Ὁ πέμψας με Πατήρ, μείζων μου ἔστιν, καὶ ὅσα νενομίσται πρὸς θεότητα εἶναι μικρά· διὰ τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἔβη-
των καὶ ἐκούσιον αὐτοῦ οἰκονομίαν. Ἐπὶ γὰρ τῆς θεότητος οὔτε τὸ μικρὸν, οὔτε τὸ μὴ εἶναι πανταχοῦ χώραν ἔχει. Ὅταν λέγῃ ὁ Υἱὸς, ὅτι· Ὁ Πατήρ μου ἐπιτολήν μοι δέδωκεν, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, καὶ ἀπ' ἐμῶν οὐκ ἐλάλησα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, καὶ ὅσα τοι-
εῦτα· διὰ τὴν συμφωνίαν τῶν θεῶν ὑποστάσεων, καὶ διὰ τὸ κοινὰ εἶναι τῆς μακαρίας Τριάδος τὰ δι-
εργάματα καὶ χαρίσματα, καὶ οὐ διαφωνοῦντα ὡς τὰ

τῶν ἀνθρώπων.
humile et pœrvum sit, neque quod ubique non sit, locum habet; aliquando inquit Filius: *Pater* (29) *meus præceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a memetipso non sum locutus*; de Spiritu autem sancto, *A semetipso* (30) *non loquetur*, et alia his similia; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.

(28) *Qui misit*. Joan. xiv, 28, ubi non leguntur voces, πέμψας με, ex aliquo alio Evangeliorum loco fortasse huc translatae. *Magnus enim* (inquit Hieronymus in præfatione in evangelistas) *hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem te alius*

dominatus, et omnino omnia: hoc solum excepto quod prima tantum est Pater, et semper Pater, altera tantum est verus Filius ac Deus, tertia tantum est Spiritus sanctus ab æterno, et unus atque idem Spiritus Dei; aliquando secreto loquuntur, ut fidei mysterium, quod solis fidelibus revelatum est, semper custodiatur; aliquando dicunt Deum quidem Patrem genitorem, Deum vero Verbum genitum, sanctum autem Spiritum procedentem, ut intelligamus, divino modo ex persona Patris ab æterno, et sine passione, non vero ut in creaturis contingit, duas hypostases sic processisse, ut unum essent cum Patre. Aliquando ait, Qui misit (28) me Pater, major me est, et alia, quæ deitatis respectu humilia esse videntur, ob eam, quæ propter nos, et pro nobis facta est, ineffabilem, et voluntariam ejus incarnationem: nam in deitate neque quod

evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt.

(29) *Pater*. Joan. xii, 49. Sensum citat, non verba.

(30) *A semetipso*. Joan. xvi, 13.

BIBLION Β΄.

107 LIBER SECUNDUS.

[47 α] ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

C IN QUO DE SPIRITU SANCTO SERMO EST.

ΚΕΦ. Α΄. Περὶ τοῦ τῆν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληπτον εἶναι τὴν ἀοράτην καὶ ὁρατὴν κτίσει καθεστάναι· καὶ τοῖς πᾶσιν παρῆναι· καὶ πᾶσιν δημιουργῶν εἶναι αὐτῆς κοινήν.

ΚΕΦ. Β΄. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Πνεῦμα, ὡς ἡμῶν τὸ ἡμέτερον· καὶ παρ' αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπορευῆσθαι. Καὶ κατὰ αἱρετικῆς διδασκαλίας.

ΚΕΦ. Γ΄. Περὶ τοῦ διάφορα ὀνόματα εἶναι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, σημαίνοντα τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν. Καὶ κατὰ αἱρετικῶν φρονή-
ματος.

ΚΕΦ. Δ΄. Περὶ τῶν λεγόντων αἱρετικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὖν, φασίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ;

ΚΕΦ. Ε΄. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ἔντος, φησὶν, τοῦ Θεοῦ Λόγον, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι, τὸν Υἱὸν μονογενῆ· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔν καὶ ἄλλον· καὶ πάλιν τὸν Υἱὸν Λόγον· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ῥῆμα. Καὶ περὶ συγκρίσεως. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι παράδειγμα τῆς ἀσυγκρίτου οὐσίας.

ΚΕΦ. ΣΤ΄. Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος, μαρτυρεῖσθαι περὶ τοῦ Πνεύματος οὕτως·

α. Ὅτι οὐ κατὰ αἱρετικῶν πρῶτον κτίσμα ἔστιν, ἀλλὰ Θεός· τὸ γὰρ πρῶτον κτίσμα ὁ Σατανᾶς τυγχάνει.

β. Ὅτι πληροὶ τῆν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα.

γ. Ὅτι ἀθάρατον.

δ. Ὅτι αἰώνιον.

Cap. I. *Sanctam Trinitatem cum invisibili, tum visibili creaturæ incomprehensibilem esse; et rebus omnibus præsentem; ac omnem creationem trium communiter personarum existere.*

Cap. II. *Spiritum sanctum esse Dei et Patris Spiritum, sicut nostrum est noster; et ab ipso consubstantialiter processisse. Et contra hereticam doctrinam.*

Cap. III. *Diversa esse nomina Spiritus Dei, quæ divinam ejus naturam, et potentiam significant. Et contra hæreticam opinionem*

Cap. IV. *De hæreticis qui aiunt: Deus est Spiritus; quomodo autem Spiritus sanctus esse potest Spiritus Spiritus? Itemque: Ergone angeli, inquit, non sunt a Deo, et sancti, et spiritus Dei?*

Cap. V. *De his qui inquirunt: Si Unigenitus est Deus Verbum, quomodo vocabimus Spiritum? Et de locis, in quibus Filius dicitur unigenitus, et Spiritus sanctus unus et solus; itemque Filius Logos seu Sermo, et Spiritus sanctus Rhema seu Verbum. Et de comparatione. Et quod exemplum asserri nequit asynchronitæ (i. e. incomparabilis) substantiæ.*

Cap. VI. *Omnia quæ propria sunt deitatis, dici in Scriptura de Spiritu. In hunc modum:*

1. *Quia non est, ut volunt hæretici, prima creatura, sed Deus; nam prima creatura est Satanas.*

2. *Quia implet orbem terræ, et continet omnia.*

3. *Quia est incorruptibilis.*

4. *Quia est æternus.*

gno autem sine dubio loquitur, quod erit post resurrectionem (39). Quodnam ergo tempus illud est, quo regnum, eorum iudicio, deinceps tradet? Ad Timotheum vero in secunda Epistola: *Testor* (40) *coram Deo, et Christo Jesu, qui iudicaturus est vivos, et mortuos, et adventum* (41) *ipsius, et regnum ejus, prädica Verbum*. Manifestum porro est, Paulum de regno loqui, quod indivisum, ac perpetuum una cum Patre, et Spiritu sancto et nunc, et in futuro sæculo habet Filium. Ad Hebræos autem: *Et ad* (42) *angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi*. Ac David in xlv psalmo: *Thronus* (43) *tuus, Deus, in sæculum sæculi; virga rectitudinis virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti injustitiam: propterea unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus, seu consortibus tuis*. Observa, hic rursus regnum ejus infinitum dici, et deitatem ipsius sempiternam. Illa vero verba, *Deus tuus*, propter ineffabilem ejus Incarnationem addita sunt. Et in cxliv: *Regnum* (44) *tuum regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generatione*. Et in x psalmo: *Regnabit* (45) *Dominus in sæculum sæculi*. Petro (46) autem Filius claves regni dedit **96** ut Dominus (non regni quidem hujus sæculi, nondum enim illo potimur; sed futuri: in quo etiam sæculo Filium illud traditurum esse conjiciunt hæretici), ut qui æternum quidem, et finem non habiturum illius regnum esse credunt, hi recipiantur; qui vero cum Nathanaele non clamant, *Tu es* (47) *Filius Dei, tu es Rex Christianorum*, et rejiciantur, ut paulo ante dictum est (48). Ac verba illa Isaïæ prophetæ, *Regem* (49) *Dominum Sabaoth vidi oculis meis*, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum fuit; ob deitatis nempe, et unius perpetui regni (50) communionem. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, sicut in-

Α τῆ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· πάντως ἔ λέγει τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Πότε οὖν λοιπὸν, κατ' ἐκείνους, παραδίδωσι τὴν βασιλείαν; Πρὸς ἔ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μέλλοντος κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ τὴν ἀπαρχὴν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κηρύξον τὸν λόγον. Σαφές δὲ, ὅτι βασιλείαν λέγει, τὴν ἔχει ἀδιάρητον, καὶ ἀδιάδοχον μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν τε καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Πρὸς δὲ Ἐβραίους· Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πύρις φλόγα· πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· Δαυὶδ δὲ ἐν μὲ ψαλμῷ· [41 a] Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐκθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας δεικνῶν· διὰ τοῦτο ἐχρῖσέν σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἑλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἄθρει καὶ ἀθήεις τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπέραντον, καὶ τὴν θεότητα ἀναρχον. Διὰ δὲ τὴν ἀβρίτην αὐτοῦ ἐνανθρωπήσιν ἐπήγαγεν τὸ, Ὁ Θεός σου. Καὶ ἐν ῥμδ· Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων· καὶ ἡ δεσποτεία σου, ἐν πάσῃ γενεῇ καὶ γενεῇ. Καὶ ἐν τῷ ε' ψαλμῷ· Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ Πέτρος δὲ ἐν Υἱὸς τὰς κλειῖς ὡς Κύριος δέδωκεν τῆς βασιλείας (οὗ τοῦ νῦν αἰῶνος, οὕτω γὰρ τυγχάνομεν αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος, ἐν ᾧ καὶ παραδιδόναι αὐτὸν τεκμαίρονται ἀρετικοί), ἐπὶ τὸ εἰσδεχθῆναι μὲν τοὺς ἀναρχον αὐτοῦ καὶ ἀπέραντον τὴν βασιλείαν εἶναι πιστεύοντας, ἀπωσθῆναι δὲ, ὡς μικρῷ πρόσθεν εἰρήνεται, τοὺς μὴ κράζοντας κατὰ τὸν Ναθαναήλ· Ἐν εἰ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ εἰ ὁ Βασιλεὺς τῶν Χριστιανῶν· Καὶ τὴν προφητείαν δὲ Ἡσαίου, τὴν λέγουσαν· Τὸν Βασιλέα Κύριον Σαβῶθ ἴδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, Παῦλος μὲν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἀνέθεκεν, Ἰωάννης δὲ τῷ Μονο-

(39) *Post resurrectionem*. Nimirum tunc duntaxat et omnes sancti cum Christo regnabunt, et eo modo in caelis erunt, quo ibi nunc Christus est, animabus nempe cum corpore conjunctis, post acceptam mysticam utramque stolam. Vide tamen segm. 119 a, et 206 b.

(40) *Testor*. II ad Tim. iv, 1 et 2. Græca editio habet: Θ. x. τοῦ Κυρίου Ἰ. Χ. id est *Deo, et Domino J. C.* At vocem, *Domino*, ne Vulg. quidem int. legit.

(41) *Et adventum*. Græca editio: κατὰ τὴν, etc., id est *juxta adventum ipsius*. At Vulg. interpres videtur legisse ut Didymus; vertit enim: *testificor... per adventum ipsius*.

(42) *Et ad*. Hebr. i, 7 et 8.

(43) *Thronus*. Sive, *sedes*. Ps. xlv, vers. 8 et 9. (seu 7 et 8). Græca editio pro, ἀδίκταν, habet, ἀνομιαν, et pro, Θεός, habet ὁ Θεός.

(44) *Regnum*. Ps. cxliv, vers. 13.

(45) *In x psalmo*. Cum Psalmorum numeri in Græca editione a numeris discrepent, quos Hebraicum exemplar habet, imo ex hoc ipso, quem Didymus citat, psalmo discrepantia exordiat (psalmus enim, qui Græcis est nonus, in duos ab Hebræis secatur, quorum alter nonus ab illis dicitur, alter

decimus); theologus noster Græcæ editionis numeros sequi consuevit. Sed hoc in loco Hebræorum numero, qua de causa nescio, utitur. Nimirum in psalmo, qui Hebræis est decimus, vers. 16 (apud Græcos xl), Græca editio habet: Κύριος βασιλεύς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, id est *Dominus rex in sæculum, et in sæculum sæculi*. Pro, βασιλεύς, seu rex, Didymus, et Vulg. int. legunt, βασιλεύσει, id est *regnabit*. At Complutensis editio, ac Fraucofurtensis, quas ego solas nunc inspicio, habent βασιλεύς, quin ulla in margine adnotetur lectionis varietas. Marcus Marinus tamen ad hunc locum scribit: *Græci utramque lectionem agnoscunt, nam quidam habent βασιλεύς, quidam vero βασιλεύσει*.

(46) *Petro*. Pro, Πέτρος, lego, Πέτρον. Hujusmodi vero mutationem litterarum ω in ος, alias vidimus.

(47) *Tu es*. Juan. i, 50, ubi Biblia habent τὸ Ἰσραήλ, id est *Israel*. Didymus vero dedita opera vocem, *Christianorum*, subrogat, locum illum ad rem, propositumque suum accommodans.

(48) *Dictum est*. Segmento 40 a.

(49) *Regem*. Isa. vi, 5. Vide segm. 24 b, ubi affinita scribitur.

(50) *Perpetui regni*. Theophilus Alexandrinus in

γινεῖ, ὡς προεῖρηται, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς θεότητος, καὶ τῆς ἀδιαδόχου μιᾶς βασιλείας. Πῶς γὰρ καὶ ἔγνωρεῖ, τὸν μὴ ἄρχειν, τὸν δὲ, ὡς ἐν ἀνθρώποις, σχολαίον εἶναι, ὅταν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ἡκρωτεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θεϊκῶς;

[41 δ] ΚΕΦ. ΑΒ΄.

Περὶ δοξολογίας αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Τοιγαροῦν καὶ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ θεία, οἷα καὶ αὐτὸς μαρτυροῦσιν οἱ ἄγγελοι, ὡρ, φησὶν, ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀξίος· διδάσκοντες ἡμᾶς τοὺς χάριτι ἐπὶ τῆς γῆς κληθέντας υἱοὺς, τὸν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱὸν ἐν Ἰση, καθάπερ αὐτὸν, δοξάζειν δόξῃ, καὶ ἀποδοῦναι εἰς τὴν δόξαν ἣν εἶχεν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ τῷ μὴ φθοροῦντι τῷ Ἀγαπητῷ· βασκανίας γὰρ καὶ παντὸς πάθους τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Δαυὶδ ἐν σα' ψαλμῷ, ὃν ἠμολογουμένως περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφῆτευσεν, Ἔσται, φησὶν, τὸ δρομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἄλλου διαμῖνει τὸ δρομα αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογητὸν τὸ δρομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ γένοιτο.—Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, εἶπεν, ἀντὶ τοῦ, δοξαζόμενος, ἢ αἰνούμενος. Ὁ γὰρ Θεός, εὐλογεῖται μὲν ὑπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν δοξάζεται· εὐλογεῖται δὲ αὐτὸς τὰ ὀκτακτίσματα, τοῦτ' ἐστὶν ἀγιάζεται. Ἐπισημαντέον δὲ, ὡς καὶ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ ἐστὶ Θεὸς τῶν πατέρων, καθὰ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ἀνεῖρηται. Καὶ ἐν πε' ψαλμῷ τὸ παγκρατορικὸν καὶ πανδύναμον τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὡς δεξιῶν δοξάζεσθαι παριστῶν, ψάλλει· Πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐκοίτησας, ἤξουσιν, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσιν τὸ δρομά σου, ὅτι μέγας εἶ σὺ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος· καὶ ἐν ιη'· Οἱ οὐρανοὶ δηροῦνται δόξαν Θεοῦ. Πῶς; Τῷ δεικνύναι ἀπὸ τῆς δοθείσης αὐτοῖς μεγαλειότητος καὶ ὠραιότητος, [42 α] ἀντιπρόθετον καὶ δοξαζόμενον τὸν δημιουργήσαντα, ὅς ἐστιν ὁ Θεὸς Ἀλόγος. Τῷ γὰρ Ἀλόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἰσπερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Οὕτε οὖν τὴν τῶν

ter homines sit, in otio degat, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus a Patre procedat, ac maneat apud Filium (51) divino modo? ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ μένει, καὶ ὅποτε τὸ Πνεῦμα

CAP. XXXII.

De gloria ipsi Dei Filio re'dita.

Jam vero de gloria quoque ipsius, ac majestate vide qualla rursus testentur sancti, quorum dignus, ut ait Scriptura (52), non erat mundus. Hi porro nos docent, ab iis, qui in terra per gratiam vocati sunt filii, illum qui ex persona Patris existit unigenitum Filium æquali, ac ipsum Patrem, gloria glorificari, eamque gloriam ab ipsis recipi, quam habuit, priusquam mundus esset, apud Patrem dilecto suo non invidentem: malignitatis enim, et cujuscunque pravi affectus expers est Divinitas. David quidem in LXXI psalmo, quem sine controversia de Christo prophetavit: Erit (53), inquit, nomen ejus benedictum in sæcula: ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam generationes generationum. Et benedicentur in ipso 97 omnes tribus terræ, et omnes gentes beatum prædicabunt illum. Benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum, et in sæculum sæculi. Et implebitur gloria ejus omnis terra. Fiat. Ait autem, Benedictus Dominus Deus Israelis, hoc est, glorificatus, aut laudatus (54). Nam Deus benedicitur quidem ab operibus suis, id est, glorificatur; benedicit autem ipse proprias creaturas, id est, eas sanctificat. Illud etiam animadvertendum est, Deum Israelis, hoc est, Deum patrum, sicut vocatus est Pater ejus, et ipsum hic prædicari. Et in LXXXV psalmo, Unigeniti omnipotentiam (55), ac omnimodam quidlibet efficiendi potestatem ostendens, et gloriam ei reddendam esse docens, ita psallit: Omnes (56) gentes, quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum, quoniam magna es tu et faciens mirabilia: tu es Deus solus. Et in XVIII: Cæli (57) enarrant gloriam Dei. Quomodo autem enarrant? Per amplitudinem, et pulchritudinem, qua donati sunt, et qua præstantissimum, et gloria dignum esse ostendunt eorum conditorem, qui est Deus Verbum: nam Verbo (58)

synodica epistola, quam primus edidit vir cl. Valarsius, hæc Origeni verba tribuit pag. 544, tom. I Operum Hieronymi: Christi regnum finietur aliquando. A quo errore quam longe absit Didymus, patet ex hoc capite.

(51) *M. a. Filium.* De hac, aliisque hujusmodi locutionibus Didymi, sermonem habui in *Epistola ad Archintum præulem*. Cæterum hæc ipsa, quam Didymus affert, ratione Origenem postmodum refellit Theophilus in prima Paschali epistola anno 401 data, num. 5, pag. 559. *Ubi erit* inquit, quod semper Filius in Patre, et Pater in Filio est, si regnum Filii non erit coæternum?

(52) *Scriptura.* Hebr. xi, 38.

(53) *Erit.* Psal. LXXI, a vers. 17 ad 21. Verba tamen, *Ei ante lunam generationes generationum, ex*

versiculo quinto ejusdem psalmi hæc translata sunt. Ibi autem Græca editio pro γενεὰς, id est generationes, habet, γενεᾶς, quod Vulg. interpres vertit, in generatione. Paulo post pro, καὶ εὐλογητόν, Biblia habent, καὶ εὐλογημένον.

(54) *Laudatus.* Hoc sensu a profanis quoque scriptoribus accipitur verbum εὐλογεῖν, seu benedicere.

(55) *Omnipotentiam.* Pro, παγκρατορικόν, Clemens in quinto *Stromatum*, ac Didymus superius dixit παντοκρατορικόν.

(56) *Omnes.* Psal. LXXXV, vers. 8 et 9. Biblia habent, Θεός, sine articulo.

(57) *Cæli.* Psal. XVIII, vers. 1.

(58) *Verbo.* Psal. XXXII, vers. 6. Vide not. 52. pag. 7. Tertullianus quoque legit ut Didymus; n. r.

Dominici caeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque isti ne illud quidem testimonium erubescunt, quod de Filii, et Spiritus sancti gloria res inanimatae (59) reddunt; et in xxiii: *Attollite* (60) *portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternae, et introibit Rex gloriae.* Quibus in verbis terrenae quidem creaturae praecipit, ut attollat portas in ejus Incarnatione; caelesti autem, in ejus Assumptione (61). Et in cxvi: *Laudate* (62) *Dominum, omnes gentes, et laudent eum omnes populi.* Isaias vero: *Regem* (63) *cum gloria videbitis.* Ezechiel autem: *Benedicta* (64) *gloria Domini ex loco suo.* Et: *Haec* (65) *visio similitudo gloriae Domini.* Deinde Paulus: **98** *Dicentes* (66) *se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis; et rursus ad Romanos: Propter quod* (67) *tradidit illos in desideria cordium eorum, in immunditiam, ut ignominia afficiant corpora sua in semetipsis: qui commutaverunt gloriam Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula. Amen.* Quisnam vero est rerum omnium Conditor, quem ait esse benedictum in saecula, nisi Ifigenius? Quinam autem ii, qui mutaverant gloriam ejus? Qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, quique Filium opinantur esse creaturam, ac ne regem quidem aeternum existere. Ad eosdem praeterea scribens ait: *Ita ut* (69) *sint inextinguibiles: quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Qualisnam vero est Deus ille, qui ab haereticis, et Judaeis, et Graecis cognitus est, sed non agnitus, nisi ille, qui in carne manifestatus est, Deus Verbum? Ad Corinthios vero etiam primam scribens Epistolam Dominum gloriae natura ipsum esse ostendit, cum ait: *Si enim* (70) *cognovissent, Dominum gloriae non crucifixissent.* Et alibi: *Ut in* (71) *nomine Jesu Christi omne genu flectatur: et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris, id est, in ipsa paterna gloria existit.* Scribit insuper: *Eum* (72) *enim, qui minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum.* Quod

ἀψύχων αἰσχύνονται περὶ τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαν. Καὶ ἐν κγ'· Ἄραται πόλας, οἱ ἀρχόντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάροητε, πόλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Παρακελεύεται τῇ μὲν κάτω κτίσει, ἄραι τὰς πόλας ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ· τῇ δὲ ἄνω, ἐν τῇ ἀναλήψει. Καὶ ἐν ρις· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. Ἦσαίας δὲ· Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε. Ἐζεκιήλ δὲ· Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόκου αὐτοῦ· καὶ, Ἀθεη ἡ φρασις, ὁμοίωμα δόξης Κυρίου. Εἶτα Παῦλος· Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράθησαν· καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀσώδου Θεοῦ, ἐν ὁμοιωματι εἰκόνοσ φθορῶν ἀνθρώπου· καὶ πάλιν Ῥωμαίοις· Διὸ παρέδωκεν αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν θανοῖς· οἵτινες μετήλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεῦδει καὶ ἐσεδόθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὼ εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τίς δὲ ὁ πάντων δημιουργός, ὃν εἶναι λέγει εὐλογητὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, εἰ μὴ ὁ Μονογενὴς; τίνας δὲ οἱ ἀλλάξαντες τὴν δόξαν αὐτοῦ; Οἱ λέγοντες· Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οἱ καὶ κτίσμα αὐτῶν εἶναι, καὶ οὐδὲ βασιλέα αἰώνιον δοξάζοντες. Εἶτα τοὺς αὐτοὺς φησιν· Εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀνακολογητούς· δίδει γνόντες Θεὸν, οὐκ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ἠὲχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Ποιοσ δὲ ὁ [42 b] γνωσθεὶς Θεός, καὶ μὴ ἐπιγνωσθεὶς, παρὰ αἰρετικῶν, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Ἑλλήνων, εἰ μὴ ὁ ἐπιφανὴς σαρκὶ Θεός Λόγος; Καὶ Κορινθίους δὲ ἐν τοῖς πρώτοις γράμμασι, Κύριον δόξης κατὰ φύσιν εἶναι δεικνύς αὐτὸν, ἐπιστέλλει οὕτως· Εἰ γὰρ ἠέδοσαν, οὐκ ἄν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ ἐτέρωθι· Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, καὶ πᾶσα γλῶσσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός· ἀντὶ τοῦ, Ἐν αὐτῇ τῇ πατρικῇ δόξῃ ὑπάρχει. Καὶ ἔτι· Τὸν γὰρ ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ὑστεροπρώτως εἰρηται. Φησὶν γὰρ· Τὸν δοκοῦντά τισιν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου

in libro adversus Praxeam, cap. 7, ita hunc versiculum affert: *Sermone ejus caeli confirmati sunt, et Spiritu ejus omnes vires eorum.* Et cap. 19: *Sermone ejus caeli formati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum.* Ita legit Theodoretus quoque pag. 578 catenae in Psalmos. Sed alii Patres ferme omnes legunt, *omnis virtus eorum.*
 (59) *Res inanimatae.* Confer haec cum sequentibus. 51 a, 59 a, 78 b, 79 a et 87 a.
 (60) *Attollite.* Ps. xxiii, vers. 7 et 9.
 (61) *Assumptione.* Christi ascensio a Graecis vocatur *Assumptio.*
 (62) *Laudate.* Ps. cxvi, vers. 1. Biblia habent, ἐπαινεσατε, pro, καὶ ἐπαινεσάτωσαν.
 (63) *Regem.* Isa. xxxiii, 17. Vulgatus Interpretes aliter.
 (64) *Benedicta.* Ezech. iii, 12.

(65) *Haec.* Ezech. ii, 1. Biblia habent, ὁμοίωματος, id est *similitudinis*, pro, ὁμοίωμα.
 (66) *Dicentes.* Rom. i, 22, 23.
 (67) *Propter quod.* Rom. i, 24 et 25. Biblia post, αὐτοὺς, addunt, Θεός.
 (68) *Gloriam.* Editio Graeca, cui consentit translatio Vulgata, habet, τὴν ἀλήθειαν, id est *veritatem.* Et paulo post, εὐλογητός, pro, εὐλογημένος.
 (69) *Ita ut.* Rom. i, 20, 21. Editio Biblia: γνόντες τὸν Θεόν. Et, εὐχαρίστησαν.
 (70) *Si enim.* I Cor. ii, 8. Biblia pro ἠέδοσαν, habent, ἔγνωσαν.
 (71) *Ut in.* Philipp. ii, 10 et 11. Nonnulla omittit Didymus intermedia. Biblia non habent vocem, Χριστοῦ. Et pro, ἐξομολογήσεται, habent, ἐξομολογήσεται [rectius].
 (72) *Eum.* Hebr. ii, 9. Nonnulla omittit Didymus, ac pro, δὲ, legit γὰρ.

ἡλατῶσθαι Ἰησοῦν, βλέπομεν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἄλλὰ καὶ δόξαν αὐτὸν καλεῖ, ἅτε φυσικῶς ἀπαύγασμα ὄντα τῆς πατρικῆς δόξης, δι' ὧν γράφει· Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης. Θεὸν δὲ εἶπεν τῆς ἀρρήτου σαρκώσεως, Πατέρα δὲ τῆς ἀνάρχου γεννήσεως. Καὶ πάλιν Ἰωάννης (Ἐθασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός), πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Καὶ πάλιν παρὰ Μάρκου μὲν, ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· παριστῶν, ὡς ἡ αἰτοῦ δόξα, ἰσότημος τῆς δόξης ἐστὶν τοῦ Πατρὸς· παρὰ δὲ Ματθαίου· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Καὶ αὐθις γούν Ἰωάννης, συνιστῶν τὸ ἐν δόξῃ εἶναι αὐτὸν, καὶ παρὰ πάντων δόξαν ὀφείλεσθαι αὐτῷ, εἶπεν· Ὅσαῦτα δὲ σημεῖα πεποικηκότος τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι· Ἰνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ Ἠσαίου· Ἄκουθ' ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε. Καὶ [43 a] μεταξὺ ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν, ὅτε ἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησεν περὶ αὐτοῦ. Καὶ Πέτρος δὲ, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Καθ' ὃ κοινωρεῖται τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθίμασιν, χαίρειτε, Ἰνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρήτε ἀγαλλώμενοι· ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐκικτώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ· ἀντὶ τῷ, Ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἡ τῆς φύσεως, ἡ τῶν θαυμάτων, ἡ τῆς βασιλείας καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας, ὅμοια ἐστὶν καὶ ἰση τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὐ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γεγέννηται, καὶ ὅλα ἐν αὐτῷ ἔχει ὡς Μονογενῆς. Ὅστε καὶ γενομένου σώρα μηδεμίαν τροπήν, ἡ μετῶν ὑπομένειναι. Οὕτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, οὐ τῇ Βαβυλωνίᾳ φλογί, ἀλλὰ τῷ περὶ τὸν κτίστην καὶ ἐβεργέτην πυρακτούμενοι πόθῳ, καὶ οὐ μᾶλλον τὴν περιβάλλουσαν αὐτῶν κάμνον, τῆς ἡτοιμασμένης τοῖς κτιστολάτραις γέννης, προσέχοντες, ὑπέβαλλον τῇ κτίσει δοξολογεῖν τὸν φανέντα σὺν αὐτοῖς ἐν τῇ καμίνῳ· περὶ οὗ γέγραπται· Ἡ δὲ δρυσις τοῦ τετάρτου ὅμοια Ἦψ Θεοῦ· ἐβλογαῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν

A in verso verborum ordine (73) dictum fuit, per figuram, quæ vocatur hysteron proteron. Sensus enim est hujuscemodi: Eum, qui aliquibus visus est minorari propter passionem mortis, Jesum videmus gloria et honore coronatum. Verum gloriam (74) quoque 99 ipsum vocat, utpote eum, qui naturaliter splendor est paternæ gloriæ cum scribit: *Deus* (75) *Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ*. Ubi *Deum* quidem ipse dicit, ratione habita ineffabilis Incarnationis; Patrem vero, respectu æternæ generationis. Joannes præterea, (*Vidimus* (76), inquit, *gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre*), *plenus gratiæ et veritatis*. Et rursus apud Marcum quidem ex persona Sálvatoris scriptum est: *Cum* (77) *venerit (Filius) in gloria Patris sui*. Quæ verba ostendunt ejus gloriam æqualem esse Patris gloriæ. Apud Matthæum vero: *Cum venerit Filius* (78) *hominis in gloria sua, et omnes angeli ejus cum eo*. Rursus porro Joannes ostendens, ipsum in gloria esse, et ab omnibus gloriam ei deberi, ait: *Cum* (79) *autem tanta signa fecisset Jesus, non crediderunt in eum Judæi, ut impleretur quod dictum est per Isaiam: Auribus audietis, et non intelligetis*. Tum subdit: *Hæc autem* (80) *dixit, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo*. Petrus quoque in prima quidem Epistola: *Quatenus* (81) *communicatis Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes*, in secunda vero ait: *Quippe* (82) *omnia nobis divina virtus ipsius, quæ ad vitam et pietatem donavit, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute*. Quorum hic sensus est: Gloria Unigeniti quoad naturam, quoad miracula, quoad dominatum, et quoad ipsam glorificationem similis est, et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter, et continue atque inseparabiliter genitus est, et omnia in seipso habet ut Unigenitus: adeo ut factus etiam caro nullam conversionem, aut decrementum passus sit. Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in Creatorem ac benefactorem ferebantur, incensi, et præparatam creaturarum adoratoribus gehennam potius quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant glorificare eum, qui

(73) *Genius*. Vocem ὑστεροκρίτως vertere potuissent uno *vocabulo* *μαρτυρέρα*. At cum id in malam quoque partem accipiatur, *ab eo cessi*.

(74) *Gloriam*. Hieronymus quoque in commentariis in *Epistolam ad Ephesios* lib. 1, cap. 1, eodem modo verba illa, *Pater gloriæ*, accipit. *Pater autem gloriæ*, inquit, *ita intelligendus, ut quomodo Dominus noster Jesus Christus, ipse est Sermo, Sapientia, Veritas...*, *ipse sit etiam Gloria*. Utrum vero hæc interpretatio ex iis sit, quas in illis commentariis ex Didymi commentariolis in eandem Epistolam se decerpisse ait Hieronymus, definire difficile est. Illud tantum constat Didymum nostrum etiam in commentariis in *Psalms*, ad ea psalmi LXX verba, *Ut cantem gloriam tuam*, hanc ipsam indicasse explanationem. Θεοῦ δόξα, inquit, ἐστίν... ὁ Μονογενῆς, παρὸ οὗ γέγραπται: Ὁρθῶσεται ἡ δόξα Θεοῦ, id est, *Gloria Dei est... Unigenitus, de quo scriptum est: Videbitur Gloria Dei*.

(75) *Deus*. Ephes. 1, 17.

(76) *Vidimus*. Joan. 1, 14.

(77) *Cum*. Marc. viii. 38.

(78) *Cum venerit Filius*. Matth. xxv. 31. Vulgatus legit, ut *Didymus*, omittens vocem, *ἐγὼς*, id est *sancti*, quam habet Græca editio. Vox αὐτοῦ deest utrobique.

(79) *Cum autem*. Joan. xii. 37, 38. Sed Græca Biblia ac Vulg. translatio eisi eundem ferme sensum habeant, eadem tamen non habent verba. Quin imo verba illa, *Auribus audietis*, et cætera, ex capite Actorum xxviii. vers. 26, hæc translata sunt a Didymo.

(80) *Hæc autem*. Joan. xii. 41, ubi legitur: Ταῦτα εἶπεν Ἠσαίας, ὅτε εἶδε, et reliqua.

(81) *Quatenus*. I Petr. iv. 13. Didymus legit, καθ' ὃ· Græca editio, καθὼς· Vulg. int., sed.

(82) *Quoniam*. II Petr. 1, 3. Vide cap. 29, pag. 90, not. 11.

in fornace cum ipsis apparuit, **100** de quo scriptum est, *Visio* (83) *autem quarti similis Filio Dei*, dicentes: *Benedicite* (84), *omnia opera Domini, Dominum, laudate, et superexaltate eum in sæcula*. Quintetiam cum Domini interfectores irascerebantur (85) ut ait evangelista, pueris, et turbis, quod Jesum tanquam Deum glorificantes dicerent, *Hosanna* (86) in altissimis: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, illum Scripturæ locum in memoriam eis revocavit, qui sic se habet: *Ex ore* (87) *infantium et lactentium perfecisti laudem*: sibi met ipsi eum accommodans, et gloriam sibi, quæ ab ipso aliena sit, non habent: *Gloria* (88) *in altissimis Deo, et in terra pax*,

CAP. XXXIII.

De adoratione. Epilogus (89).

Jam vero cum ipsum viderimus glorificatam, videamus (90) eundem etiam adoratum: utriusque enim Deo et convenit et debetur, non vero creaturæ. Ita sancti scribunt, quos subjicimus. David in psalmo xciv: *Venite* (91), *adoremus, et procidamus ante illum, et plorems coram Domino, qui fecit nos, quia ipse est Deus noster, et nos populus pascuæ ejus, et oves manus ejus*; et in xxi: *Reminiscuntur* (92) *et convertentur ad Dominum universi fines terræ*; et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentium. Quidam tandem illi inquierunt, qui eorsum tribuunt Patri quidem nomen *Deus*, Filio autem nomen *Dominus* (93), cum audiant hic Dominum et adorari, et dominari, et ipsius esse regnum? **101** Et rursus in ix psalmo (94): *Et adorabo te, Domine, fortitudo mea*. Et in cxxxi: *Adoremus* (95) *in loco, ubi steterunt pedes ejus*. Paulus ex

Κύριον ὑμνεῖτε, καὶ θαυραυνοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀρχομένων δὲ φησὶν, καὶ τῶν Κυριοκρατῶν πρὸς τὰ παιδία καὶ τοὺς θηλοὺς, ὅτι ὡς Θεὸν τὸν Ἰησοῦν δοξάζοντες ἔλεγον, Ὁσαυτὰ ἐν τοῖς ὀφιστοῖς ἐδόξημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὄσμῃ Κυρίου, ὑπέμνησεν αὐτοὺς τῆς λεγομένης Γραφῆς· Ἐξ στόματος ρηλιῶν καὶ θηλαζόντων κατηγορεῖται αὐτοῦ· ταυτῶν ἀρμόσας τὸ ρητὸν τοῦτο, καὶ δεῖξας μὴ ἀνοικεῖως προσάγεσθαι αὐτῶν δόξαν. [43 b] Καὶ ἐγγελοι δὲ, φησὶν, ἔλεγον ταχθέντος αὐτοῦ· Ἀδὰς ἐν ὀφιστοῖς Θεῶ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη.

offerri demonstrans. Sed et angeli ipso nato inquiet ut refert evangelista.

B

ΚΕΦ. ΛΓ'.

Περὶ προσκυνήσεως. Ἀνακεφαλαίως.

Ἴδομεν τοίνυν αὐτὸν δοξαζόμενον, ἴδομεν αὐτὸν καὶ προσκυνούμενον· ἀμφοτέρα δὲ Θεῶ ἐστὶν πρόποντα καὶ ὀφειλόμενα, οὐχ ἃ κτίσματος, καθὰ γράφουσιν οἱ ὑποτεταγμένοι ἄγιοι· Δαυὶδ ἐν λδ ψαλμῷ· Δεῦτε, ὀπροσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, καὶ κλινώσωμεν ἑσπῆστον Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς τομῆς αὐτοῦ, καὶ πρόσβασι χερσὸς αὐτοῦ· καὶ ἐν κα· Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ κἄσαι αἱ πατρία τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Τὶ ἐροῦσιν ἄρα οἱ ἀπόνεμοντες ὄνομα κειχωρισμένως, τῷ μὲν Πατρὶ τὸ Θεός, τῷ δὲ Υἱῷ τὸ Κύριος, ἐπαίοντες ἐνθάδε τὸν Κύριον προσκυνήσαντες καὶ δεσπόζοντες, καὶ αὐτοῦ εἶναι τὴν βασιλείαν; Καὶ πάλιν ἐν θ' ψαλμῷ· Καὶ προσκυνήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου· καὶ ἐν ρα· Προσκυνή-

C

Dominitas, ut ita dicam, seu Dominatio, nempe hoc quod est esse Dominum. Absurdam vero hanc opinionem refellit Gregorius Nysseus initio libri vi in Eunomium. Ac videndus etiam Didymi liber De Spiritu sancto, num. 29.

(94) *Et adorabo*. Cum hic locus in Bibliis omnino non exsistat, psalmi xvii prima verba, *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, a Didymo respici conjicere, nisi obstaret tum vocula, *et*, tum discrimen quod interest non modicum inter ἀγαπήσω, id est diligam, et προσκυνήσω, id est adorabo, quam vocem hic Didymus inculcat; ac nisi præterea incredibile videretur, eum, qui memoria tantopere pollebat, in citando eo psalmo lapsus esse, quem in ecclesia cantatum sexcenties eum audivisse non dubito. Quæ cum ita se habeant, aut putandum est, ea verba etsi in mono psalmo non exsistent, in aliquo tamen alio Scripturæ loco legi, quem ego non invenierim; aut dicendum, exemplaria, quibus Didymus utebatur, addimenta aliqua habuisse. Simili modo Irenæus lib. iv, cap. 32, verba quædam e Scripturis allegat, quæ modo in Bibliis non leguntur: hæc enim ibi scripsit: *Quemadmodum alibi ait: «Sacrificium Deo, cor contribulatum: odor suavitatis Deo, cor clarificans eum, qui placavit.»* Quin Clemens quoque in libro *Pædagogici* tertio, postquam illud psalmi l attulit, *Sacrificium Domino spiritus contritus*, subjungit: *Quodnam Domino incensum offeram? «Odor, inquit, suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum qui ipsum format.»*

D

Vide infra, si placet, notas ad segm. 63 a.

(95) *Adoremus*. Psal. cxxxi, vers. 7.

(80) *Visio*. Dan. iii, 92.

(84) *Benedicite*. Dan. iii, 57. Porro hymnum trium puerorum ut canonici libri partem a Didymo agniti fuisse apparet non modo ex hoc loco, et ex segm. 77 a, sed etiam ex iis, quæ idem ad psalmi xxxiii versiculum 4 dictavit pag. 604 Calenæ a Corderio editæ: Ὅσπερ οἱ ἐν χαλίῳ βληθέντες, αἰτ. ἐν Βαβυλῶνι... Θεὸν ὑμνοῦντες, πᾶσαν τὴν κτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτο, κ. τ. λ. id est, *Sicut qui Babylone in fornacem missi sunt, ... Deum hymnis prosequentes omnem ad hoc creaturam advocarunt.*

(85) *Irascerebantur*. Matth. xxi, 15.

(86) *Hosanna*. Matth. xxi, 9. Quæ hic primum, in Bibliis secundum locum habent.

(87) *Ex ore*. Psal. viii, vers. 3.

(88) *Lmc*. ii, 14.

(89) *Epilogus*. In Græco, ἀνακεφαλαίως, sive, ut veluti interpretes vertere solent, *recapitulatio*: quanquam Græcam vocem retineri mallet Hieronymus in comment. *Epist. ad Ephes.* lib. i, cap. 4, ut Latine quoque diceretur *anacephalæosis*. Videtur autem hic posita ea vox, quia nihil aliud facit in hoc capite Didymus, nisi Scripturæ testimonia congerit.

(90) *Videamus*. Lego, ἴδομεν.

(91) *Venite*. Psal. xciv, vers. 6 et 7.

(92) *Reminiscuntur*. Psal. xxi, vers. 29, 30, 31 (seu 28 et 29).

(93) *Dominus*. Eunomii sententia erat, nomine Κύριος seu Dominus, quod Filio tribuitur, Filii ipsius non dignitatem, sed essentiam significari: ita scilicet ut Patris quidem essentia sit Θεότης, id est *Deitas*, Filii vero essentia sit Κυριότης, id est

οὐμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐ-
τοῦ. Παῦλος ἐκ τῆς ψῆδος τοῦ δευτερονομίου γράφων·
Ὅταν δὲ εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκου-
μένην, λέγει· Καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες
ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Ἐλπον, φησὶν,
οἱ μέγροι· Ἴδομεν αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ πάλιν
Ἰδοὺ, φησὶν, λεκρός ἤλθεν, καὶ προσεκύνησε
αὐτῷ· καὶ πάλιν παρὰ Ματθαίου φησὶν· Ἐκόπασεν
ὁ ἀνεμος· οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ προσεκύνησαν αὐτῷ,
λέγοντες· Ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς εἶ. Καὶ οὐ καθ'
ἡμᾶς, φησὶν, τοὺς ἀφθόνῳ [44 a] ὠρεῶν ἐπικλη-
θέντας υἱούς. Καὶ, Ἄρχων τις προσεκύνησε αὐτῷ.
Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ ὄρει, φησὶν, Οἱ ἀπόστολοι ἰδόντες αὐτόν, προσεκύνησαν
αὐτῷ.

ΚΕΦ. ΛΔ'.

A cantico Deuteronomii scribit : Cum (96) vero introdu-
cit primogenitum in orbem terræ, dicit : Et adorent
(97) eum omnes angeli Dei ; et evangelista, Dixe-
runt (98), inquit, magi : Vidimus stellam ejus in
Oriente, et venimus adorare ipsum. Et rursus, Ecce
(99), inquit, leprosus venit, et adorabat eum. Item-
que apud Matthæum legitur : Cessavit (1) ventus ;
qui autem in navicula erant, adoraverunt eum, di-
centes : Vere Filius Dei es. Quasi dicerent : Et non
sicut nos, qui ex munifico dono cognominamur filii.
Et alibi : Quidam (2) princeps adorabat eum. Et post
illius resurrectionem apostoli in monte, ut ait evan-
gelista (3), Videntes eum, adoraverunt ipsum.

B

CAP. XXXIV.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα πίστεως.

Καθὰ τοῖνον τῆς Γραφῆς μίξιμα, ἢ περὶ τοῦ Πα-
τρὸς, κατὰ τὸ φαινόμενον λεγοῦσης πολλὰ περὶ τοῦ
Υἱοῦ, καὶ δηλοῦσης αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν
τῶν αἰώνων, καὶ πάντων δημιουργόν· καὶ ἀληθινόν
Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντα πρὸ αὐτοῦ Θεόν· καὶ ἐπάνω
πάντων, καὶ μέγαν καὶ ἐπὶ πάντων Θεόν, πρὸς ὃν οὐ
λογισθήσεται ἕτερος· καὶ ἐκ δεξιῶν συγκαθεζόμενον
τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ ὄντα· καὶ αὐτὸν
εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ
πάντων Κύριον, καὶ μόνον Δεσπότην καὶ ἐξουσιαστήν·
οὐκ ἔστιν ἢ μὲν εἰρήνην οὐκ ἔχει ὄριον, ἀλλὰ καὶ ὑπερ-
ἔχει πάντα οὖν· ἢ δὲ βασιλεία ἀτελεύτητος· καὶ
ἐν μηδενὶ ἄλλῳ εἶναι τὴν σωτηρίαν· καὶ τὸν Πατέρα
ἔχειν πρὸς τὸν Υἱὸν τοὺς ἀξίους· κατ' οὐδὲν ὑπο-
δέεττος (μὴ γένοιτο!) νομίζεται ὁ Πατὴρ, ἢ τὸ
Πνεῦμα αὐτοῦ· τὸν Ἰσον τρόπον, θεολογούσης περὶ
τοῦ Πατρὸς ὑψηλὰ, οὐκ ὀφείλει ὡς μικρότερος, ἢ
ἀνόμιος λογισθῆναι ὁ Μονογενὴς, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
Οὐδεμὲς γὰρ κτιστῆς δυνάμεώς ἐστιν, μόνως δὲ τῆς
ἀκρίστου, τὰ τε μνημονευθέντα, καὶ τὸ δημιουργεῖν
οὐσίαν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ λογικὴν ζωοποιεῖν τε·
ἁμαρτίας τε συγχωρεῖν· καὶ τὴν κτίσιν ἰδίαν λέ-
γειν· καὶ ἐκ τῶν ἰσῶν γινώσκειν τὸν Πατέρα, ὡς
γινώσκεται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἰσουργεῖν τῷ Θεῷ Πατρὶ·
καὶ εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἐν αὐτῷ ἐξ
ἰσοῦ ὑπὸ ἀγγέλων τε ὑπηρετεῖσθαι· καὶ τὸ εἶτι τού-
των ὑπερτεροῦν τὸ μονογενῆ Υἱόν, καὶ Θεόν, καὶ
φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀλήθειαν, καὶ
Σωτῆρα μαρτυρεῖσθαι· καὶ πανταχοῦ [44 b] παρ-
εἶναι, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ ἐστηρίχθαι· βασιλείαν τε
ὄρατων, καὶ τὴν θεϊκὴν εἰρήνην, ὡς αὐτοῦ τυγχά-
νουσαν, ἀβασκάνως πᾶσιν δωρεῖσθαι· καὶ τοῖς πι-
στεύουσιν, ἐπικαλουμένοις αὐτόν, τὴν ἐπὶ τῇ διηνε-
καὶ σωτηρίᾳ παρέχειν ἀσφάλειαν. Οἱ γὰρ κτίσμα,
καὶ οὐκ ἄναρχον, καλοῦντες τὸν ἀληθινόν Υἱὸν Θεόν,

(96) Et cum. Hebr. 1, 6, ubi post δέ, additur, κάλιν.

(97) Et adorent. In Vulgatæ editionis margine ad psalmum xcvi referuntur quæ hic Paulus citat ; sed existant, ut optime ait Didymus, in cantico Deuteronomii, cap. xxxii, vers. 43.

(98) Dixerunt. Matth. 11, 1 et 2. Sensum potius citat, quam verba. Editio Græca : εἶδομεν.

B

De fide in Deum Patrem.

Quemadmodum porro etsi multa de Filio majora
in speciem, quam de Patre, Scriptura dicat, et Filium
ipsam omnipotentem esse declarat, ac factorem
sæculorum, et rerum omnium conditorem, et
verum Deum, quique Deum antese non habeat, et
supra omnia existentem illum vocet, ac magnum,
et super omnia Deum, et præ quo non reputabitur
alter, et a dextris sedentem una cum Patre, et ex-
sistentem in sinu ejus, et ipsum esse dicat vitam
æternam, et lucem veram, et omnium Dominum, et
solum Dominum et dominatorem : cujus pax quidem
nec habet **102** terminum, et superat omnem nien-
tem, regnum autem sine caret, atque in nullo alio
salutem esse, et Patrem ad Filium trahere eos, qui
digni sunt : tamen nullo plane modo minor (apage
impietatem) putatur Pater, aut Spiritus ejus : e-
adem ratione cum sublimia de Patre Scriptura dicit,
non debet minor, aut dissimilis Unigenitus, vel Spi-
ritus sanctus reputari. Nullius enim creatæ poten-
tiæ, sed increatæ duntaxat propria sunt et ea quæ
commemorata fuerunt, et substantiam ex nihilo
creare ; et rationalem eam facere ; et illam vivifica-
re ; et peccata condonare, et creaturam sui ipsius
propriam dicere ; et Patrem ex æquo cognoscere,
sicut semetipsum ipse cognoscit, et æqualem una
cum Deo Patre operationem habere ; et esse in Pa-
tre, et Patrem in ipso æqualiter ; et angelos sibi
famulantes habere ; et, quod his adhuc præstantius
est, unigenitum Filium a Scriptura vocari, ac Deum,
et lucem ex luce, et vitam æternam, et veritatem,
et Salvatorem dici ; et ubique adesse ; et omnia in
ipso firmata fuisse ; et regnum cælorum divinam-
que pacem, utpote quæ ipsius sit, sine invidia om-
nibus largiri ; et credentibus, qui eum invocant, se-
curitatem in perpetua salutem sitam præbere. Qui

(99) Ecce. Matth. viii, 2. Græca editio : Ἐλθὼν προσεκύνησε αὐτῷ.

(1) Cessavit. Matth. xiv, 32 et 33. Græca editio addit, ἐλθόντες, post πλοῖον.

(2) Quidam. Matth. ix, 18. Vocula, τις, deest in Græca editione.

(3) Videntes. Matth. xxviii, 17.

enim verum Filium Deum, et sanctum ac vivificantem Spiritum non æternum vocant, sed creaturam, illi in has personas non credunt, quamvis se credere profiteantur; fortasse autem ne in Patrem quidem credunt: etenim Patris mandatum violant (4) sic præcipientis: *Audi* (5), *popule meus, et loquar tibi; Israel, et contestabor te; si audieris me, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum, id est, deum qui olim non exstiterit, aut deum heterousium, seu qui sit alterius substantiæ; et: Dominum* (6) *Deum tuum adorabis, et illi soli servies; et: Non erunt* (7) *tibi dii alii præter me; et: Maledictus* (8) *omnis, qui habet spem in homine, id est, in creatura. Filii quoque præceptum violant, 103 qui in Matthæo quidem ait, Nemo* (9) *potest duobus dominis servire, id est, duabus naturis, aut dominationibus; in Paulo autem Romanis scribente: Coluerunt* (10) *et servierunt creaturæ magis quam Creatori. Mosis demum legem violant sic se habentem: Qui* (11) *sacrificaverit diis alienis, præter solum Deum, lapidabitur. Recens autem, et alienus Deus ille existit, qui non est Deo et Patri consubstantialis, quique aliquando non fuit. At qui dicunt, Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei: nam alteri per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut melius dicam, nulli: quin etiam lædunt primum quidem voluntatem Patris, qui ait, Gloriam* (12) *meam alteri non dabo, id est, ei qui sit alterius naturæ: quique Filio similem ac sibi honorem deferri vult. Deinde vero etiam traditionem Filii transgrediuntur. Ac idem ipsi faciunt, quod il, qui ore quidem ipsum vocabant Christum, manibus autem eum cædebant, et clamabant: Prophetiza* (13) *nobis, Christe, quis est qui te percussit: quique aiebant: Credimus* (14) *ut Moyses, et propheta; sed eum ipsum, qui ab his prænantiatum fuerat, crucifixerunt. Cum ergo et Deo Patri, et Unigenito Deo inobsequentes sint, et fides in creaturam sit inutilis, ac nocere magis possit, quam salvare; reputent ipsi, an periculo careat eorum fides, dum salutem abnegant: nec enim salvus fieri is potest, qui recte non credat: nam præclara, ut aiunt, res est servari, aliorum vero alia est ra-*

A και τὸ ἄγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, οὐ πιστεύουσιν εἰς τὰς ὑποστάσεις ταύτας, κἀν λέγωσι πιστεῦειν· τάχα δὲ οὐδὲ εἰς τὸν Πατέρα. Παραβαίνουσι γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦτο μὲν τοῦ παραγγέλλοντος Πατρὸς· Ἄκουσον, λαὸς μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαι σοι. Ἐὰν ἀκούσης μου, οὐκ ἔσται ἐν σοὶ θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκυνήσεις θεῷ ἄλλοτρίῳ· ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔντι ποτὲ, ἢ ἑτεροουσίῳ. Καὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ, Οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροὶ, πλὴν ἐμοῦ· καὶ, Ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς ἔχει τὴν ἐλπίδα ἐκ' ἀνθρώπου· τοῦτ' ἐστίν, ἐπὶ ποίημα. Τοῦτο δὲ τοῦ λέγοντος Υἱοῦ, ἐν Ματθαίῳ μὲν· Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυριοῖς δουλεύειν· τοῦτ' ἐστίν, δύο φύσεισιν, ἢ B δεσποταταῖς· ἐν Παύλῳ δὲ Ῥωμαίοις ἐπιστέλλοντι· Ἐσθλάστησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, κατὰ τὸν κτίσαντα. Τοῦτο δὲ τοῦ νομοθετήσαντος Μωϋσέως· Ὁ θυσιάζων θεοῖς ἄλλοτρίοις, λιθοβοληθήσεται, πλὴν Κυρίου μόνῳ. Πρόσφατος δὲ καὶ ἄλλοτριος θεὸς, ὁ μὴ ὁμοούσιος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ὄν, καὶ ποτὲ μὴ ὑπάρξας. Καὶ οἱ λέγοντες, Δέξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ δοξάζουσιν τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλῳ γὰρ δι' ἄλλου ἐν ἄλλῳ ἀναπέμπουσι τὴν δόξαν, μᾶλλον ἢ οὐδ' ὀποτέρῳ· καὶ παρατιτρώσκουσι τοῦτο μὲν τὸ θελημα τοῦ Πατρὸς (λέγοντος· Τὴν [45 a] δέξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω· ἀντὶ τοῦ, Ἐτεροουσι ὡς δώσω, βουλομένου δὲ τιμᾶσθαι τὸν Υἱόν ὁμοίως αὐτοῦ), τοῦτο δὲ καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Υἱοῦ· C ἁμοίως πάσχοντες τῶν Χριστῶν μὲν αὐτὸν τῷ σῶματι καλοῦντων, ταῖς δὲ χερσὶ τυπτόντων καὶ κραζόντων· Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστίν ὁ καισὺς σε· τῶν καὶ λεγόντων οὕτως· Πιστεύομεν ὡς Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται· αὐτὸν δὲ τὸν προφητευθέντα σταυρωσάντων. Ὅτε οὖν καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ σὺν τῷ μονογενεῖ Θεῷ παρακούεται, καὶ ἡ εἰς κτίσμα πίστις ἀνοφελής ἐστίν, βλάπτειν μᾶλλον ἢ σῶζειν δυναμένη· αὐτοὶ λογίζεσθασαν, εἰ ἀκινδύον ἐγούσι πιστῖν, τὴν σωτηρίαν ἀρνούμενοι· δεῖ γὰρ σωθῆναι ὀρθῶς πιστεύοντα· καλὸν γὰρ, φασί, τὸ σωθῆναι· τᾶλλα δὲ ἐστίν ἄλλως λόγος. Καὶ Μακεδονίου δὲ παιδὸς, ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω καὶ τοῦ Μο-

(4) *Mandatum violant.* Hoc ipsum hæreticis argumentum objicit in comment. in *Psalms*, pag. 695 catenæ Cordierianæ, ad vers. 9 psalmi 80: Ταῦτα τὴν Ἀρεῖου (inquit) καὶ Εὐνομίου παραπληξίαν ἐλέγχει. Εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἄλλοτριος ἄρα καλοῖτ' ἂν εἰκότως... Τὸν ὅστιν τοίνυν προφανῶς παραινῶσι νόμον, ἄλλοτριον καὶ πρόσφατον προσκυνούντας θεόν, id est, *Hæc Arii, et Eunomii vesaniam redarguunt: si enim consubstantialis non est (Filius), alienum merito vocari poterit... Manifeste itaque sanotam legem transgrediuntur, alienam ac recentem deum adorantes.*

(5) *Audi.* Ps. LXXX, vers. 7 (seu 9). Complutensis editio omittit voces, καὶ λαλήσω σοι, item ut *Vulg.* translatio.

(6) *Dominum.* Deut. vi, 13, ubi pro προσκυνήσεις, editio Græca habet, φοβηθήσῃ, id est *timebis.* Sed idem utrobique sensus: ex quo fit ut *Matth.* iv,

D 10, *Christus Dominus eundem locum allegans, usus sit verbo προσκυνήσεις.*

(7) *Non erunt.* Exod. xx, 3. Sed *Vulg. int. paulo aliter, eodem tamen sensu.*

(8) *Maledictus.* Jerem. xvii, 5. Græca editio pro πᾶς, habet ὁ ἄνθρωπος.

(9) *Nemo.* *Matth.* vi, 24.

(10) *Coluerunt.* Rom. i, 25.

(11) *Qui.* Leguntur hæc Exod. xii, 20. Sed pro λιθοβοληθήσεται, Græca editio habet ἐξολοθρευθήσεται, id est, *exterminabitur.* At lapidatio ipsa in Deuteronomio memoratur xiii, 10, et xvii, 5, ubi idololatram lapidibus obrui jubet Moyses.

(12) *Gloriam.* Isa. xlii, 8, et xlviii, 11.

(13) *Prophetiza.* *Matth.* xxvi, 68.

(14) *Credimus.* Hæc verba in Bibliis non reperit. Respicit autem fortasse Didymus illud Joannis ix, 28· *Nos autem Mosis discipuli sumus.*

ωγενοῦς τὴν δόξαν οὐ σώζουσιν, ὁμοῦσιον τῷ Πα- A
τρι, καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον λέγοντες αὐτὸν ὡς νοεῖσθαι,
ἐτι ἄλλης ὁμοίας οὐσίας ἐστίν. Ὅστε λείπεται αἰρε-
τικὸς, ἢ ἀμείψαι ἐν ταῖς θρησκείαις αὐτῶν τὸ
ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ὡς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτοῖς οὐκ
ὄνομα αὐτοῦ Πατρὸς, ἐτι μὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς
Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος δὲ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτο οὐκ
ὄνομα (συγγνώμῃ δὲ ἡμῖν ἢ ἀγία καὶ σεπτή, καὶ
παρ' ἡμῶν δοξαζομένη ὁμοούσιος Τριάς) ἀμείψαι
ἔτι παρ' γε πάντων τὸ ἐαυτῶν ὄνομα, καὶ μήτε κα-
λείσθαι Χριστιανούς ἢ Πνευματικούς, μήτε διακείσθαι
ὡς ὄνομα αὐτοῦ ἐκείνοι ὁμογενεῖς υἱοὶ τῶν ἰδίων πα-
τέρων ἢ μὴ ἐξαλλάττειν τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος
καὶ δόξης, τὸ ἀληθινὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα
αὐτοῦ. Ἴδιον γὰρ Ἰουδαίων μὲν τὸ τὸν Πατέρα μόν-
ων τιμᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὸ [45 ὁ] πλῆθος δαιμονίων B
μέγα, καὶ μικρὸν, καὶ χρονικὸν, καὶ ἑτεροούσιον
αἰθεῖν.

quidem proprium est, solum Patrem honorare; Græcorum vero, multitudinem dæmonum colere, qui
magni sint, et parvi, et temporarii, et heterousii, hoc est, alii *alias habentes naturas*.

ΚΕΦ. ΑΕ.

Ὅπως χρῆ τοῖς τὰς θεολογίας τῶν Γρα-
φῶν.

Συναγωνίσασθαι δὲ ὁ ἀνάξιος ἐγὼ ταῖς περὶ τοῦ
μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεωρίαις
προήχθην, οὐδὲ κατὰ ἔννοιαν παραδλάπτων τὴν περὶ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἄφραστον δόξαν (οὐ γὰρ
ἠγνόηται, ὡσεὶ καὶ μὴ παρ' ἀμφοῖν ἐεδήλωται τῶν
εἰρημένων θεῶν ὑποστάσεων· ἀλλ' ὅμως ἀμφω αἰ C
ὑποστάσεις ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν συμφυῶς εἰσιν, ἢ
μὲν τοῦ Υἱοῦ γεννητικῶς, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ
ἐκπορευτικῶς)· ἀλλ' αἰρετικῶν τὰς πανολεθρίους
ἐξηγήσεις ἀποσκευαζόμενος, καὶ συνιστάμενος, ἐτι
δὲ ὧν δοκοῦσι παρὰ τὴν Γραφὴν πλέον τιμᾶν τὸν
Πατέρα, διὰ τούτων αὐτὸν τε λυποῦσι, καὶ τὸν Μο-
νογενῆ αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνυδρίζουσιν.
displicere, atque Unigenitum ejus, ac Spiritum contumelia afficere, per quæ Patrem ipsum contra Scri-
pturæ mentem magis videntur honorare.

ΚΕΦ. ΑΖ.

Καὶ τοῦτο περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Τοὺς τοίνυν ὀρθοδόξους χρῆ εἰδέναί μὲν, ὡς καὶ
περὶ μικροῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ (εἰ τολμήσαντα μικρὸν
ἔργον ἐστὶ φάναι Θεοῦ) τοῖς διαλαβεῖν ἐθέλουσι, χρεῖα
λόγων, καὶ ἔργων παρὰ τῶν λόγων, καὶ πίστεως παρὰ D

tiu (15-16). At Macedonii arumni (17) sicut sancti Spi-
ritus, sic etiam Unigeniti gloriam labefactant, cum
ipsum aiunt esse Patri homousium (18), id est, si-
milis cum eo substantiæ, non vero homousium, id
est consubstantialem; ut significant (19), eum alte-
rius similis substantiæ 104 existere. Itaque reli-
quum est, ut hæretici aut in superstitionis ipsorum
liturgiis nomen Patris immutent, quippe cum vere
juxta illos non sit Pater: quin etiam nomen unige-
niti Filii, et Spiritus Dei obliterent necesse est,
quippe cum eorum sententia neuter sit talis (par-
cat vero nobis sancta, et adoranda, et a nobis glo-
rificata consubstantialis Trinitas): sed in primis
proprium nomen mutent oportet, ac neque Chri-
stiani vocentur, aut spirituales, neque se ipsi paren-
tum suorum congeneres filios esse existiment; aut
a deitate, et gloria Patris verum Filium, et san-
ctum ejus Spiritum non subducant. Nam Judæorum

CAP. XXXV.

Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo
testimonia.

Eo autem adductus sum ego indignus, ut in hoc
certamine Scripturarum testimoniis, in quibus uni-
geniti Filii, et Spiritus sancti divinitas declaratur,
veluti suppetias ferrem. Id porro non eo præstiti,
quod ineffabilem Dei ac Patris gloriam ne cogitatio-
ne quidem labefactare vellem; nota enim ea est:
et quamvis (20) ante ambas prædictas divinas per-
sonas manifestatus sit; tamen utraque hypostasis
ex ipso secundum naturam, et cum ipso coexistit,
Filii quidem hypostasis per generationem, Spiritus
autem ipsius per processionem. Sed hæc dictavi,
ut hæreticorum perniciosissimas explicationes ever-
terem, simulque probarem, illos per ea ipsa Patri
eruditione indigere, sed ante eruditionem operi-

105 CAPUT XXXVI.

De eadem re.

Illud porro orthodoxi norint oportet, eos qui vel
de parvo aliquo Dei opere (si tamen ullum Dei opus
sine audacia parvum vocare licet) disserere velint,
eruditione indigere, sed ante eruditionem operi-

Ego lectionem Passioneani codicis non immutavi,
etsi alteram magis probem.

(17) *Ut significant*. Recte hæc Macedonianis
potius, quam Macedonia tribuit Didymus. Nam
Macedonii *dogma est*, ut ait Hieronymus in *Chro-
nico*, *Patrem quidem, et Filium unius divinitatis,
ejusdemque substantiæ confiteri, sed Spiritum sanctum
dicens creaturam*. Macedonianorum autem opinio-
nem Antiochena synodus anno 363 declaravit: *in
qua synodo, ut ait ibidem Hieronymus, Homousio,
Anomæoque rejecto, medium inter hæc Homousion
Macedonianum dogma vindicaverunt*.

(20) *Et quamvis*. Utrum ea lectio, ὡσεὶ καὶ μὴ,
recta sit, judicet lector. Ego voculam μὴ expun-
gendam crediderim.

(15-16) *Alia est ratio*. Pro ἄλλως λόγος, lego ἄλλος
λόγος· quam proverbialem locutionem in Atticis
scriptoribus memini me legere.

(17) *Alumni*. In Græco παῖδες, seu filii, nempe
discipuli. Simili modo alii etiam loquuntur vetusti
scriptores. Ita qui philosophiæ operam dant, φιλο-
σφῶν παῖδες vocantur a Clemente in *Protreptico*;
qui vero grammatica arte eruditi sunt, in *Pædagogō*
dicuntur γραμματικῶν παῖδες. Quin vocem quoque,
viciis, eodem sensu adhibuisse videtur Justinus in
Coloasi ad Græcos, num. 5, dum Musæum Orphei
viciis, seu filium nuncupat; Musæi enim pater Eu-
mœopus fuit, non Orpheus.

(18) *Homousium*. Doctissimi monachi S. Mauri
ad Athanas. lib. *De synodis*, pag. 746, scribendum
esse contendunt, ὁμοούσιον, sive *homœousium*.

bus (21), ante opera vero, atque eruditionem floe, magnaque pietate, et exquisitissima meditatione, ut hac ratione intelligere digni flant ne illud quidem, quod parvum sit, cogitatione capi posse, sed et hoc humanos in infinitum conatus excedere (si enim Dei opus est, etsi parvum videatur, magnum est, quatenus est Dei : *Parvis autem* (22) *magna laboribus quomodo quis assequatur? stultum est*, ut ille ait, *hæc vel optare*) : multo autem magis ut supra humanas vires esse cognoscant, ipsius ineffabilis Dei illam notionem habere, quæ archangelorum etiam sensum ac mentem superat : hæc autem cognoscentes et a periculosis inquisitionibus absterneant, talia Deo, qui solus ea novit, relinquentes, et cum Apostolo dicant : *Credidi* (23), *propter quod et locutus sum*. Scripturarum autem de Deo testimonia sic ab iis intelligi oportet, ut norint, sacros scriptores modo ex unius persona loqui, ob naturæ et voluntatis unitatem ; modo ex persona ambarum, ut in sancta et immaculata Trinitate propriam consistentiam ostendant. Aliquando enim Isaias ait : *Ego Dominus* (24) *estendi cælum, et firmavi terram* ; et rursus, *Ego sum* (25), *et non est alius Deus præter me* ; ob deitatis unitatem et concordiam personarum, ut antea dictum est ; aliquando commemorari non videtur Spiritus sanctus, eo quod Dei, cuius ipse Spiritus est, nomen et illum complectatur ; aliquando initiationis ritum tradens Dominus ait, *Baptizantes* (26) *eos, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ; eo quod personæ æquali honore dignæ sint, et æquali potentia præditæ, et consubstantiales, et distinctæ ; aliquando quod alicubi de Deo et Patre dictum est, alibi de Unigenito, aut de Spiritu sancto commemoratur, **106** ob prædictas causas ; aliquando eadem opera eadem operatione ambas personas facere, diversis modis docent (27), ob rationem, quæ allata est ; aliquando, cum possit unaqueque persona creare et omnia facere, placuit Deo et Patri per Filium quidem ac Deum omnia constitui, per Spiritum autem sanctum sanctificari, eo quod una sit Trinitatis voluntas, utque ostendatur, omnia bona ab ea subministrari, et ut communem nos ei, et æqualem gratiarum actionem reddamus, et glorificationem ; aliquando Scripturæ iisdem utuntur nominibus de beata Trinitate loquentes, cuiusmodi sunt, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, et aliis similibus ; idque, cum de ipsa loquuntur, duntaxat faciunt, eo quod communis sit in hypostasibus natura, et

(21) *Operibus*. Similia inculcat lib. *De Spiritu sancto*, n. 1 et 65.

(22) *Parvis autem*. Librarius quasi ea non intellexeret, quæ hic scribebat, accentus, et spiritus omisit. Sunt autem duo iambi, quos Cyrillus quoque lib. ix in *Julianum* sic affert : *Optime autem mihi dixisse videtur quidam e poetis Græcorum :*

Σμικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν
Πόνοισιν ; Ἀμαθὲς καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε.

Id est,

*Qui magna parvis compares laboribus ?
Stultum est vel ista velle.*

ἀμφοῖν τούτων, καὶ πολλῆς εὐλαβείας, καὶ κατανοήσεως ἀκροτάτης· ἵνα διὰ ταῦτα γινῶναι ἀξιοθέντες, ὡς καὶ τὸ μικρὸν οὐχ ἀλώσιμον τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἀπειρῶν καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερφέρει ἐπιβολῶν (εἰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἔργον, κἂν μικρὸν δοκῇ, μέγα ὡς Θεοῦ· *Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν πόροισιν ; Ἀμαθὲς, φασίν, καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε*), πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ περι αὐτοῦ τοῦ ἀφράστου Θεοῦ διάληψις ὑπερβαίνουσα καὶ ἀρχαγγέλων αἰσθησιν· τῶν μὲν σφαλερῶν ζητήσεων ἀναχωρήσωσιν, γινώσκαι [46 a] αὐτὰ μόνῃ τῷ Θεῷ ἀφιέντες, σὺν τῷ Ἀποστόλῳ δὲ εἰπωσιν· *Ἐπίστυσσα, διὸ καὶ ἐλάλησα*· τὰς δὲ θεολογίας τῶν Γραφῶν νοεῖν οὕτως· *Ὅτι περ, ὅταν ἀπὸ ἐνὸς προσώπου λέγουσιν, διὰ τὴν μίαν φύσιν καὶ θέλησιν· ὅταν ἀπὸ ἀμφοῖν, διὰ τὸ δεικνύσθαι τὸ ἰδιουσῆσταιον τῆς ἀγίας καὶ ἀκηράτου Τριάδος· Ὅταν γὰρ Ἡσαίας λέγῃ· Ἐγὼ Κύριος ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐστέρησα τὴν γῆν· καὶ πάλιν· Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός, πληρὴ ἐμοῦ· διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ συμφωνίαν, ὡς προείρηται· Ὅταν δόξῃ μὴ μνημονεύεσθαι τὸ ἄγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ συμπεριέχεσθαι αὐτὸ τῷ Θεῷ, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει ὄν· ὅταν τὴν μυσταγωγίαν παρθοῦς ὁ Δεσπότης λέγῃ· *Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*· διὰ τὸ ἰστέρινον, καὶ ἰσοσθενὲς, καὶ ὁμοουσίον, καὶ τὴν εὐκρινίαν τῶν ὑποστάσεων· Ὅταν τὸ νῦν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λεχθὲν, ἐτέρωθεν περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπομνησται· διὰ τὰς προλεχθεῖσας αἰτίας· Ὅταν τὰ αὐτὰ ἔργα, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀμφοτέρως ποιεῖν τὰς ὑποστάσεις διαφόρως διδάσκωσιν· διὰ τὸ ὡς προείρηται· Ὅταν ἐκάστης ὑποστάσεως δυναμένης δημιουργῆσαι, καὶ πάντα ποιῆσαι, εὐδόκησεν ὁ Θεός καὶ Πατὴρ, διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ὑποστῆναι πάντα, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασθῆναι· διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς Τριάδος καὶ διὰ τὸ δεικνύσθαι ἐξ αὐτῆς χορηγεῖσθαι πάντα τὰ καλά, καὶ διὰ τὸ ἡμᾶς κοινῇ αὐτῇ καὶ ἰσῆν ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν· Ὅταν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι κέχρηται ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος· οἷον Θεός, Κύριος, ἄγιος, δικαίος, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα· πληρὴ δὲ ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ ἀεὶ Πατὴρ· καὶ ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ Θεός, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, ἀνάρχος ἐν [46 b] καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τῆς φύσεως, καὶ βασιλείας, καὶ πάντων κοινωνίαν· τοῦτο δὲ ἐπὶ αὐτῆς μόνῃς· Ὅταν ἐν ἀπορρήτῳ διαλέγωνται, διὸ τὸ ἀεὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως φυλάττεσθαι, μόνους ἀποκαλυπτόμενον πιστοῖς· Ὅταν λέγωσιν, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα γεννή-*

(23) *Credidi*. II Cor. iv, 13, ex psalmo cxv. Ubique Græca editio voculam, καί, omittit.

(24) *Ego Dominus*. Isa. xlvii, 24. In Bibliis additur vox μόνος, id est *solus*, casu fortasse hic omissa.

(25) *Ego sum*. Isa. xlvii, 9.

(26) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(27) *Diversis modis*. Sic verti, ne lectionem codicis temere immutare viderer. Cæterum puto legendum *ἀδιαφόρως*, id est *indifferentè*, aut *sine discrimine* (*facere*).

αγτα, τὸν δὲ Υἱὸν Λόγον γεννηθέντα, τὸ δὲ ὄγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον· διὰ τὸ θεϊκῶς νοεῖν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως καὶ ἀπαθῶς, καὶ μὴ παρακλησίως τῶν κτισμάτων προελθυσθῆναι τε καὶ ἠῶσθαι. Ὅταν λέγῃ· Ὁ πέμψας με Πατήρ, μείζων μου ἐστίν, καὶ ὅσα νενομίσαι πρὸς θεότητα εἶναι μικρά· διὰ τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἔβρητων καὶ ἐκούσιον αὐτοῦ οἰκονομίαν. Ἐπὶ γὰρ τῆς θεότητος οὔτε τὸ μικρὸν, οὔτε τὸ μὴ εἶναι πανταχοῦ χωρὶν ἔχει. Ὅταν λέγῃ ὁ Υἱὸς, ὅτι Ὁ Πατήρ μου ἐντολήν μοι δέδωκεν, τί εἰπῶ, καὶ τί λαλήσω, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἄρ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, καὶ ὅσα τοιαῦτα· διὰ τὴν συμφωνίαν τῶν θείων ὑποστάσεων, καὶ διὰ τὸ κοινὰ εἶναι τῆς μακαρίας Τριάδος τὰ διδύγματα καὶ χαρίσματα, καὶ οὐ διαφωνούντα ὡς τὰ

των ἀνθρώπων. **B** humile et parvum sit, neque quod ubique non sit, locum habet; aliquando inquit Filius: Pater (29) meus praeceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a memetipso non sum locutus; de Spiritu autem sancto, A semetipso (30) non loquetur, et alia his similia; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.

(28) Qui misit. Joan. xiv, 28, ubi non leguntur voces, πέμψας με, ex aliquo alio Evangeliorum loco fortasse huc translatae. Magnus enim (inquit Hieronymus in præfatione in evangelistas) hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius

A dominatus, et omnino omnia: hoc solum excepto quod prima tantum est Pater, et semper Pater, altera tantum est verus Filius ac Deus, tertia tantum est Spiritus sanctus ab æterno, et unus atque idem Spiritus Dei; aliquando secreto loquuntur, ut fidei mysterium, quod solis fidelibus revelatum est, semper custodiatur; aliquando dicunt Deum quidem Patrem genitorem, Deum vero Verbum genitum, sanctum autem Spiritum procedentem, ut intelligamus, divino modo ex persona Patris ab æterno, et sine passione, non vero ut in creaturis contingit, duas hypostases sic processisse, ut unum essent cum Patre. Aliquando ait, Qui misit (28) me Pater, major me est, et alia, quæ deitatis respectu humilia esse videntur, ob eam, quæ propter nos, et pro nobis facta est, ineffabilem, et voluntariam ejus incarnationem: nam in deitate neque quod

evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt.

(29) Pater. Joan. xii, 49. Sensum citat, non verba.

(30) A semetipso. Joan. xvi, 13.

BIBAION Β'.

107 LIBER SECUNDUS.

[47 α] ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

C IN QUO DE SPIRITU SANCTO SERMO EST.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τοῦ τῆν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληκτον τῆ τε ἀοράτῃ καὶ δρατῇ κτίσει καθεστάναι· καὶ τοῖς πᾶσιν παρῆναι καὶ πᾶσιν δημιουργητῶν εἶναι αὐτῆς κοινήν.

ΚΕΦ. Β'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Πνεῦμα, ὡς ἡμῶν τὸ ἡμέτερον· καὶ παρ' αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπεπορευθῆναι. Καὶ κατὰ ἀρστικῆς διδασκαλίας.

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τοῦ διδύμοιο ὀνόματος εἶναι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, σημαίνοντα τῆν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν. Καὶ κατὰ ἀρστικῆς φρονήματος.

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῶν λεγόντων ἀρστικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὖν, φασίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ;

ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς ὄντος, **D** φασίν, τοῦ Θεοῦ Λόγου, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι, τὸν Υἱὸν μορογενῆ· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐν καὶ μόνον· καὶ πάλιν τὸν Υἱὸν, Λόγον· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Ἐφήμα. Καὶ περὶ συγκρίσεως. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι παράδειγμα τῆς ἀσυγκρίτου οὐσίας.

ΚΕΦ. ΣΤ'. Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος, μαρτυρεῖσθαι περὶ τοῦ Πνεύματος οὕτως·

α. Ὅτι οὐ κατὰ ἀρστικῶς πρῶτον κτίσμι ἐστίν, ἀλλὰ Θεός· τὸ γὰρ πρῶτον κτίσμι ὁ Σατανᾶς τυγχάνει.

β. Ὅτι πληροὶ τῆν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα.

γ. Ὅτι ἀφθαρτος.

δ. Ὅτι αἰώνιος.

Cap. I. Sanctam Trinitatem cum invisibili, tum visibili creaturæ incomprehensibilem esse; et rebus omnibus presentem; ac omnem creationem trium communiter personarum existere.

Cap. II. Spiritum sanctum esse Dei et Patris Spiritum, sicut nostrum est noster; et ab ipso consubstantialiter processisse. Et contra hæreticam doctrinam.

Cap. III. Diversa esse nomina Spiritus Dei, quæ divinam ejus naturam, et potentiam significant. Et contra hæreticam opinionem.

Cap. IV. De hæreticis qui aiunt: Deus est Spiritus; quomodo autem Spiritus sanctus esse potest Spiritus Spiritus? Itemque: Ergone angeli, inquit, non sunt a Deo, et sancti, et spiritus Dei?

Cap. V. De his qui inquirunt: Si Unigenitus est Deus Verbum, quomodo vocabimus Spiritum? Et de locis, in quibus Filius dicitur unigenitus, et Spiritus sanctus unus et solus; itemque Filius Logos seu Sermo, et Spiritus sanctus Rhema seu Verbum. Et de comparatione. Et quod exemplum affertur nequit asyncreticæ (i. e. incomparabilis) substantiæ.

Cap. VI. Omnia quæ propria sunt deitatis, dici in Scriptura de Spiritu. In hunc modum:

1. Quia non est, ut volunt hæretici, prima creatura, sed Deus; nam prima creatura est Satanas.

2. Quia implet orbem terræ, et continet omnia.

3. Quia est incorruptibilis.

4. Quia est æternus.

5. Quia nec virtutis, nec nequitiae capax est utpote A mutationi non obnoxius.
6. Quia est natura sanctus, et sanctificans, et justificans.
7. Quia substantialiter participari potest; Dei autem distant hoc proprium est.
8. Quia est bonus, ac per se efficiens in 108 creatura bonitates cum veritatis, tum sapientiae, tum charitatis; et in ipso simul intelligitur omnis largitio bona, et omne donum perfectum.
9. Quia hominum amator est.
10. Quia est natura liber, non servus; et ut Deus, et Dominus liberat, et facit filios Dei.
11. Quia praecipit, non vero ministrat.
12. Quia robur, ac vim confert.
13. Quia fallere nequit; quod proprium est solius Dei.
14. Quia ipse est veritas, eo quod non discrepet ab B una Deitate.
15. Quia nemo scit quae sunt Dei, nisi Spiritus sanctus. Et quia ob ejus aequalitatem cum Patre, Deus vicissim scit quae sunt Spiritus sancti.
16. Quia nemo videt Deum et Patrem, nisi solus Filius, et Spiritus sanctus. Et adversus eos qui dicunt: Nonne scriptum est, Angeli vident faciem Patris?
17. Quia Spiritus sanctus creaturam adoptione dignatur, ipse autem ex persona Dei procedit.
18. Quia in hymno Deum laudare non jubetur, ut aliae creaturae; est enim ipse ex iis, qui in hymno celebrantur.
19. Quia simul cum Patre, et Filio nominatur. Et de haereticorum objectiones.
20. Quia sicut communem habet essentiam, sic etiam communia habet nomina cum Deo Patre, C et Unigenito ejus Filio.
21. Quia unus est, non plures, ut sunt creaturae.
22. Quia ob ejus consubstantialitatem et aeternitatem scriptum est, eum aquam vitae esse ex paterno fonte procedentem.
23. Quia Spiritu sancto unctus est Salvator; si autem esset creatura sanctius Spiritus, non esset unctus proprio Spiritu ille qui est increatus. Et quia nos quoque unctionem ejus habemus.
- Cap. VII. De divinis operationibus, et largitionibus sancti Spiritus. In hunc modum:
1. Quia vivificat.
2. Quia ob identitatem deitatis, et aequalem trium personarum operationem, Christum voluntarie propter nos carne passum motu dicitur in Scriptura suscitasse 109 Pater, modo ipse semetipsum, modo Spiritus sanctus. Et contra haereticam expositionem.
3. Quia creat, et a mortuis reuscitatur. Item, quia sanctificatio est creatio, et magis necessaria est, quam creatio. Et contra haereticam interpretationem.
4. Quia sanctificat, et justificat.
5. Quia salutem largitur.
6. Quia a morte liberat, et peccata dimittit.
7. Quia operatur simul cum Patre et Filio. Et quia Christus in virtute Spiritus signa, et prodigia fecit, et daemones ejecit, eo quod inseparabilis sit deitas.
8. Quia sicut Deus ac Pater, sic etiam Spiritus sanctus divinitus revelat: quod significat eum esse Deum et Dominum.
9. Quia cum Christo judicaturus est omnia.
10. Quia Paulus in virtute Spiritus Elymam Magum excaecavit.
- ε'. "Οτι ὡς ἀρεπτον, ἀρετῆς τε, [47 b] κακίας τε ἀνεπιδεκτὸν ἔστιν.
- ς'. "Οτι φύσει ἄγιον, καὶ ἀμάζον, καὶ δικαιοῦν.
- ζ'. "Οτι μυστικὸν οὐσιωδῶς ἔστι· Θεοῦ δὲ μόνου ἴδιον τοῦτο.
- η'. "Οτι ἀγαθόν, αὐτοκτίστον τὰς ἐν τῇ κτίσει ἀγαθότητας, καὶ ἀληθείας, καὶ σοφίας, καὶ ἀγάπης· καὶ ἐν αὐτῷ συνεικονοῦνται πάσα δόσεις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον.
- θ'. "Οτι φιλόδηρον.
- ι'. "Οτι φύσει ἐλευθερον, καὶ οὐ δοῦλον· καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος ἐλευθεροί, καὶ υἱοὺς Θεοῦ ποιεῖ.
- ια'. "Οτι ἐπιτάσσει, οὐχ ὑπουργεῖ.
- ιβ'. "Οτι ἐνδυναμοῖ.
- ιγ'. "Οτι ἀψευδές· ὡς περ ἴδιον μόνου Θεοῦ.
- ιδ'. "Οτι ἀλήθεια, διὰ τὸ μὴ διαφωνεῖν αὐτὸ πρὸς τὴν μίαν θεότητα.
- ιε'. "Οτι οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητά, τὸ ἀνάπαλιν ὁ Θεὸς οἶδεν τὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.
- ις'. "Οτι οὐδεὶς ὄρᾳ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, εἰ μὴ μόνος ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας· Οὐ γέγραπται οὐδ', φησὶν, διὰ τὸ ἀγγελοὶ βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς;
- ιζ'. "Οτι τὸ ἄγιον Πνεῦμα, τὴν κτίσιν υἰοθεσίας ἀξιοῖ· αὐτὸ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ ἐκπορεύεται.
- ιη'. "Οτι οὐχ ὀνει, ὡς ἡ ἄλλη κτίσις· ἐπειδὴ αὐτὸ τῶν ὑμνουμένων ἔστι.
- ιθ'. "Οτι μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ συνονομάζεται. Καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως.
- κ'. "Οτι κοινοῦσι, ὡς τῇ οὐσίᾳ, οὕτω καὶ τοῖς ὀνόμασιν, τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ.
- κα'. "Οτι ἐν ἔστιν, καὶ οὐ πολλὰ, ὡς τὰ κτίσματα.
- κβ'. "Οτι διὰ τὸ ὁμοούσιον, καὶ [48 a] ἀναρχον γέγραπται εἶναι ὄδω ζωῆς, ἐκ τῆς πατρικῆς πηγῆς ἐκπορευθέν.
- κγ'. "Οτι τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐκλήσθη ὁ Σωτὴρ· οὐκ ἄν δὲ εἰ κτίσμα ἦν, τῷ ἰδίῳ ἐκλήσθη ποιήματι ὁ ἀκτιστός. Καὶ διὰ καὶ ἡμῶς χρίσμα ἐχομεν αὐτοῦ.
- ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν καὶ παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως·
- α'. "Οτι ζωοποιεῖ.
- β'. "Οτι διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, καὶ τὴν ἰσην ἐνεργειᾶν γέγραπται, ὡς ἤγειρεν τὸν ἐκονσὶως δι' ἡμᾶς καθόρτα σαρκὶ Χριστῶν ποτε ὁ Πατὴρ, ποτε αὐτὸς ἑαυτὸν, ποτε τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς ἐκθέσεως.
- γ'. "Οτι δημιουργεῖ, καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρει. Ἐν ταυτῷ, ὅτι τὸ ἀμάζον, δημιουργησά ἔστιν. καὶ ἀναρχαιότερον τοῦ δημιουργηθείας. Καὶ κατὰ αἰρετικῆς ἐκθέσεως.
- δ'. "Οτι ἀγάπει, καὶ δικαιοῖ.
- ε'. "Οτι σωτηρίαν χορηγεῖ.
- ς'. "Οτι θανάτων ἐλευθεροί, καὶ ἀμαρτίας συγχωρεῖ.
- ζ'. "Οτι συνεργεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ διὰ Χριστὸς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, σημεῖα καὶ τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαιμόνια ἐξέβαλεν, διὰ τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος.
- η'. "Οτι, ὡς περ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα χρηματίζει, σηματοδοῦντος Θεὸς καὶ Ἀσπότης.
- θ'. "Οτι σὺν τῷ Χριστῷ κρίνειν μέλλει τὰ πάντα.
- ι'. "Οτι ὁ Παῦλος ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλαβεν τὸν μάγον ἐξετύφλωσεν.

α. Ὅτι τῇ δυνάμει τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀνεφάρτας οἱ οὐρανοὶ ὠφθῆσαν τῷ ὁσίῳ Στεφάνῳ.

β. [48 b] Ὅτι προηρώστης.

ΚΕΦ. Η'. Περὶ τῆς αὐτεξουσιώτου τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως·

α. Ὅτι αὐθεντικῶς δωρεῖται τὰ χαρίσματα, ὡς βούλεται· καὶ κατὰ ὅλον προφητεῖται. Καὶ κατὰ Μακεδονιανοῦ φρονήματος.

β. Ὅτι ἔθετο τοὺς προφῆτας καὶ ἀποστόλους· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν· καὶ ἐποίησεν ὡς ἠβουλήθη φθέγγασθαι αὐτούς.

γ. Ὅτι νομοθετεῖ καὶ χροσιτάται ἀποφατικῶς, ὡς Θεός. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας, ὡς καὶ περὶ ἀγγέλου ἐγράφη· Ταῦτε λέγει ὁ ἄγγελος.

δ. Ὅτι μετὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστέλλει καὶ δηγῆσθαι αὐτεξουσιῶς. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας· Ὁ Θεὸς πρὸς ἑαυτὸν ὀδηγεῖ, τὸ δὲ Πνεῦμα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

ΚΕΦ. Θ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· σημαίνεσθαι δὲ καὶ κατοκράτορα. Ἐν ταυτῷ περὶ τῆς ἀδιουδέτου παρθενικῆς πόλις.

ΚΕΦ. Ι'. Περὶ τοῦ μαρτυρησθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, καὶ Κύριος, καὶ δοξαζόμενος. Καὶ ἀντίθεσις τῆς Μακεδονιατικῆς διδασκαλλίας.

ΚΕΦ. ΙΑ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ. Καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ χειροδικου καθέσται θρόνον· καὶ δύνανται ἐξαποστέλλει. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ οἶδεν εἶναι τὸν φθόνον τῷ Ἰσαΐα Κύριον Σαβῶθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακεδονιανοῦ φρονήματος. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν αἰρετικοὶ τὰς θείας Γραφάς.

ΚΕΦ. ΙΒ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαιρίζειν ἡμᾶς τῷ βαπτισματι· καὶ ὡς δεσπότην ἐλευθεροῦν· καὶ κοινῆ μετόχου θείας δόξης, καὶ νόμου, καὶ κληρονομίης τοῦ Πατρὸς, συγκληρονομίους δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀδελφούς, συνδοξασθησομένους καὶ συμβασιλεύοντας [49 a] αὐτῷ. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόητον εἶναι τὸ βαπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν, ὅτι Θεός ἐστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐν ταυτῷ, ὅτι ἄλλη ἡλίου δόξα, καὶ ἄλλη σελήνης καὶ ἀστέρων.

ΚΕΦ. ΙΓ'. Περὶ τῶν πρὸς εὐτέλειαν τοῦ Πνεύματος προσφερόντων τὸ, Ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.

ΚΕΦ. ΙΔ'. Καὶ περὶ τοῦ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τὰ τε ὕδατι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἠγιασθαι, καὶ προφρονουμένῳ ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτισματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλίας σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς οὐσίας ποτὲ ἐκείνου τοῦ βαπτισματος· πολλῶν δὲ πλείον τοὺς νῦν βαπτιζόμενους καὶ μακαριζόμενους.

ΚΕΦ. ΙΕ'. Περὶ τοῦ τὴν Γραφὴν ἐν πολλοῖς, καὶ μέλλουσα ἐπὶ τοῦ βαπτισματος, μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ, ἧς ἔχομεν, μνημονεύειν.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα συμπαρτεῖναι· καὶ συνεργεῖν ἀσὶ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ ἐνδυναμοῦν ἡμᾶς. Καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὁμοίον καὶ σύμφωνον εἶναι τῆς τοῦ Υἱοῦ· καὶ εὐχεσθαι τὸν πνευματοφόρον Δαυὶδ στηριχθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.

ΚΕΦ. ΙΗ'. Περὶ τοῦ τοὺς δώδεκα [49b] ἀποστόλους, τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καθοπλισθέντας, μόνους ἀντιστήναι τῇ οἰκουμένῃ καὶ τῷ διαβόλῳ, λαλοῦντας καὶ ροοῦντας πάσων γλώσσων. Καὶ περὶ τοῦ εἰπόντος εὐνούχου· Ἰδοὺ ὄρω· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

11. Quia virtute sanctissimi Spiritus apertos caelos vidit sanctus Stephanus.

12. Quia Spiritus sanctus praecognoscit.

Cap. VIII. De potestate, quam habet propriam Spiritus sanctus. In hunc modum :

1. Quia propria auctoritate largitur dona, ut vult; et ubi vult, spirat. Et contra Macedonianam opinionem.

2. Quia posuit prophetas et apostolos, et propria auctoritate eos misit, et fecit illos loqui ut voluit.

3. Quia leges fert, et praecipit definitive, utpote Deus. Et contra eos, qui dicunt, etiam de angelo scriptum esse : Haec dicit angelus.

4. Quia una cum Patre mittit, et in via deducit, propria potestate. Et contra eos, qui dicunt : Deus ad semetipsum ducit, Spiritus autem ad veritatem.

Cap. IX. Spiritum sanctum esse consubstantialem Patri, et Filio : in Scripturis vero significari, eum esse omnipotentem. Ibidem de virginea impervis porta.

Cap. X. Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, 110 et glorificatus. Et oppositio Macedonianae doctrinae.

Cap. XI. De eadem re. Et quod in cherubico throno sedet, et virtutem emittit. Et quod Paulus illum novit esse eum, quem vidit Isaias, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat. Et quod haeretici divinas Scripturas dolose depravant.

Cap. XII. Spiritum sanctum baptismum nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et facere nos participes divinae gloriae, et filios, et haereditate Patris, coheredes autem Filii, et fratres, simul cum ipso glorificandos, et simul regnatos. Et baptismum esse inutilem iis, qui Spiritum sanctum Deum esse non credunt. Ibidem, aliam esse solis gloriam, aliam lunae, et stellarum.

Cap. XIII. De iis qui ut Spiritum deprimant, proferunt illud : Nisi quis generatus fuerit ex aqua, et Spiritu.

Cap. XIV. A mundi constitutione et aquas a Spiritu sancto sanctificatas esse, et praestitutam nobis eam, quae est ex baptisate, salutem. Et Israelitas salutem consecutos fuisse ex ea, quae olim erat, baptismi imagine; multo autem magis illos, qui baptizantur nunc, beatiqque praedicantur.

Cap. XV. Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solius Spiritus sancti, et oblationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.

Cap. XVI. Semper Israelitas typice celebrasse in honorem quidem et gloriam sancti Paschatis Christi, diem Azymorum; in honorem autem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quae apud ipsos est Pentecostes, id est, quinquagesima. Praenuntiatas vero esse per festum Scenopetiorum, synaxes (sive collectas) Ecclesiarum et martyriorum.

Cap. XVII. Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari, et nos corroborare. Et ejus manifestationem, ac doctrinam aequali honore dignam esse, ac manifestationem, doctrinamque Filii, et illam huic consonam 111 existere. Et Davidem, qui Spiritum in se ipso ferebat, orare, ut ab ipso Spiritu confirmetur.

Cap. XVIII. Duodecim apostolos virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terrae, et diabolo, loquendo, et intelligendo omnes linguas. Et de eunucho, qui dixit : Ecce aqua : quid prohibet me baptizari?

Cap. XIX. De his, qui aiunt : Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius? Et quod sanctæ Trinitatis commune est nomen Deus, et Dominius, sicut est una deitas, et una dominatio.

Cap. XX. Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis, et baptismum consecutus. Et talis homo potest, pro mensura naturæ nostræ, gloriam quoque sancti Spiritus oculo animæ videre.

Cap. XXI. De iis, qui dicunt, in sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum. Et de illo loco : Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Et quod regenerare per baptismum majus est et honorificentius, quam glorificari, aut adorari.

Cap. XXII. Ob perfectionem fidei in Spiritum sanctum et Filium, Ecclesiam Synagoga majorem esse.

Cap. XXIII. Et de doxologia, seu glorificatione.

Cap. XXIV. De hæreticis, qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.

Cap. XXV. Epilogus, sive repetitio.

Cap. XXVI. De definita a Deo comminatione contra eos, qui Filium ejus, et Spiritum sanctum non agnoscunt.

Cap. XXVII. Græcorum quoque sapientias, ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.

A ΚΕΦ. ΙΘ'. Περὶ τῶν λεγόντων· Διὰ τί, ὡς ὁ Υἱὸς τρανῶς Θεὸς προσηγόρευται, μὴ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ περὶ τοῦ κοινῶν ὄνομα εἶναι τῇ ἁγίᾳ Τριάδι τὸ Θεὸς καὶ τὸ Κύριος, ὡς ἡ θεότης καὶ κυριότης μία.

ΚΕΦ. Κ'. Περὶ τοῦ τὸν χοικὸν ἀνθρώπων μὴ ἔχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν πιστὸν, καὶ βαπτισματος καταξιώθητα· αὐτὸν τε δύνασθαι, πρὸς τὸ μέτρον τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ τῆς ψυχῆς ὁμματι καθορᾶν.

ΚΕΦ. ΚΑ'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δοξάζεται ὁ Θεός, οὐ μὴν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ περὶ τοῦ· Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Καὶ περὶ τοῦ τὸ ἀναγεννᾶν τῷ βαπτισματὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἢ προσκυνεῖσθαι μῖλλον καὶ τιμωτέρου καθεστάναι.

ΚΕΦ. ΚΒ'. Περὶ τοῦ, διὰ τὸ τέλος τῆς περὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸν Υἱὸν πιστεως, μείζονα εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν τῆς συναγωγῆς.

ΚΕΦ. ΚΓ'. Καὶ περὶ δοξολογίας.

ΚΕΦ. ΚΔ'. Περὶ τῶν ἀντιδιατακτομένων καὶ παρερμηνεύοντων τὰς Γραφὰς αἰρετικῶν. Ἐν ταυτῷ, περὶ τοῦ μὴ παραδέχεσθαι Πατέρα.

ΚΕΦ. ΚΕ'. Ἐπαράληψις, ἤγουν ἐπαπαδίπλωσις.

ΚΕΦ. ΚΖ'. Περὶ τῆς ὀρισθελοῦσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπειλῆς κατὰ τῶν ἀθετούντων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

ΚΕΦ. ΚΖ'. Περὶ τοῦ καὶ Ἑλλήνων τοὺς λογιάδας τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοούσιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραφέαι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευεσθαι.

112 LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.

Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibilem lucem semel habuerunt, æqualiter glorificant, eodemque honore prosequuntur, sicut Dominus in mystica baptismi institutione præcepit, cum ingenitum Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solus ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit : consubstantialitati quidem Trinitatis fidem non denegantes, modum vero ac discrimen generationis et processionis non investigantes : id enim vel cælestibus Deo inservientibus potestatibus ignotum est, ineffabile, et ad cogitandum formidabile; nec modum inquirentes, quo in semetipsa ab æterno substitit sancta, et uno semper eodemque modo se habens Trinitas, quæ ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere potest, et tacens audiri, et tacentes audire, et quæ futura sunt, antequam fiant, scire, et verbo duntaxat, imo verbo citius, et sola voluntate omnia producere, et priusquam in corde tuo consideres quid petas, dummodo fideliter, et juste petas, statim postulata concedere, et omnibus tempus ad beneficia eis conferenda disponere, et ad iram quidem tarda esse, ad benefacendum vero prompta, et irasci quidem ob nostra de-

C

50a] ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληπτον εἶναι.

Οἱ σπουδάζοντες εἶναι ναὸς καὶ ποσὺς ἀξίος τοῦ οἰκοῦντος ἐν τοῖς πιστοῖς ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἀπαξ ἔχοντες ἐλλάμπον αὐτοῖς τὸ ἀπρόσιτον φῶς, δοξάζουσιν, ὡς ὁ Δεσπότης, ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ βαπτισματος, ἐθέσπισεν ἰσοτιμίαν τὸν τε ἀπογεννηθέντα καὶ Πατέρα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ συνυπάρχοντα αὐτῷ ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Υἱὸν Λόγον, καὶ τὸ μνημονευθὲν ἅγιον Πνεῦμα, τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἀνάρχως καὶ ἀδιαστάτως ἐκπορευθὲν· τῷ μὲν ὁμοουσίῳ τῆς Τριάδος μὴ ἀπιστοῦντες, τρόπον δὲ καὶ διαφορὰν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως οὐ ζητοῦντες· ἐπειδὴ καὶ ταῖς οὐρανίους λειτουργικαῖς δυνάμεσιν ἄγνωστον, ἀφραστον, καὶ φοβερὸν ἐνθυμήσει καθέστηκεν τοῦτο, καὶ τὸ πῶς ἑαυτῇ συνυφέστηκεν ἀνάρχως ἡ ἁγία Τριάς, ἔχουσα αἰεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ ταυτά· καὶ οἶα τε οὕσα ἐπὶ τοῦ αἰωνίου καθημένη θύκω, ἐπιθλέπειν ἀδύσσοις, καὶ σιωπῶσα ἀκούεσθαι, καὶ σιωπῶντων ἀκούειν· καὶ πρὸ τοῦ πρακτέου ἐπίστασθαι τὸ μέλλον· καὶ λόγῳ, καὶ θάττον λόγου, καὶ μόνη τῷ θέλειν πάντα παραγαγεῖν· καὶ πρὶν διαθρῆσθαι ἐν τῇ καρδίᾳ, μόνον δὲ πιστῶς καὶ δικαίως, τὴν ψῆφον εὐθύς τὴν ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ παρέχειν, καὶ πᾶσι καιρὸν εἰς εὐεργεσίαν ἀρμόζεσθαι· καὶ βραβεῖαν μὲν εἶναι εἰς ὀργήν, εἰς εὐποιαν δὲ ἔτοιμον· καὶ χαλεπαίνειν μὲν δι' ἡμετέραν πλημμέλειαν, ἀφιέναι δὲ δι' οἰκείαν φιλ-

ἀνθρωπείαν τὴν τιμωρίαν. Ἔτι γε μὴν ἀκατάληκτον αὐτῆς ἐστὶν καὶ τὸ πῶς ἐν ἔχει θέλημα, καὶ λαλεῖ, καὶ παρέχει κοινὸν ἑαυτῆς· καὶ ἐπισκέπτεται οὐ μᾶλλον ἐδεξίαν σωμάτων, ἀλλ' αὐτὴν συντετριμμένην καρδίαν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦτο, πῶς ὑπάρχει, ἀράτος, καὶ σεραφικοίς ὀφθαλμοῖς ἀπερίληπτος, λόγῳ καὶ τόπῳ ἀχώρητος, δυνάμει ἀμερῆς, ἀναφῆς, ἀμεγέθης· ἀδαθῆς, ἀπλατῆς, ἀνείδεος· [50 b] παντεπισκοπος, παντεπήκοος, καὶ πάντων ἐλπίς· φωτὸς οὐρανοῦ ὑπὲρ τὸ πολὺ φωτεινότερα, καὶ παντὸς οὐροῦ, ὅσον οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν, ὑψηλότερα· καὶ παντὸς νοῦ ἀπειρῶ λόγῳ νοητικώτερα. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν τὰ τῆς Τριάδος πᾶσιν ἀκατάληπτα τυγχάνειν, ὅτε αὐτὴ πάντων ἐστὶ γενεσιουργός, καὶ ἀνωτάτω πάσης νοεράς, ἔτι μὴν καὶ νοητῆς κτίσεως, μεθ' ἣν ἐπέκεινα παντελῶς οὐδὲν, πάντα δὲ μᾶλλον ὑπ' αὐτῆ, καὶ δι' αὐτὴν, καὶ ὑπὸ πόδας αὐτῆς, ὡς ποιήματα; Προκατήρξατο γὰρ εὐδοκῆσας ὁ Πατήρ· ἐδημιούργησεν δὲ ὁ Μονογενὴς· ἤγιασεν δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ ἐταλείωσεν, ἐφώτισεν, ἐθενδύμωσεν, ἐζωοδότησεν· ἐν πᾶσιν καὶ ἐν ἐκάστῳ ὄλον ὑπάρχον, καὶ ὑπὸ ὧν ὄλον μετεχόμενον καὶ χωρούμενον δι' ἀγαθότητα· καὶ μὴ μεριζόμενον, μήτε μετερχόμενον, ἢ μεταβαλλόμενον· ἀλλ' αἰεὶ πᾶσιν ἐπιπνέον ὁμοίως, καὶ οὐκ ἐν μέρει, καὶ φωλάττον τὴν οἰκεῖαν ἀγραντὸν ἀπὸ τῶν σωμάτων καθαρότητα, πάντα τε θείως

(31) *Magnitudinis... expers.* In Græco, ἀμεγέθης. Censor autem ille, de quo not. 65, pag. 39, et not. 62, pag. 84 jam dixi, ex eo quod Theologus noster Deum dicat ἀμεγέθην, colligit eum non esse Didymum. At (pace ipsius dictum sit) ex hoc ipso hujus sacrosæm operis potius se prodit Didymus. Didymo enim peculiare est, ut Deum vocet ἀμεγέθην· adeo ut cum in innumerabilia inciderim Patrum loca, qui Deo magnitudinem tribuunt, neminem hacenus repererim, qui illam magnitudine carentem clare appellet. Nimirum alii eum dicunt ἀπειρομεγέθην, id est, « infinite magnum, » alii μεγέθει ἀπεριόριστον· alii, ut Tertullianus, ipsum sic definiunt, ut sit « summum magnum; » cui definitioni maxime is innititur Marcionem refellens; alii, ut Athanasius, μέγεθος ei tribuunt; alii demum alias habent hujusmodi locutiones. At Didymus in commentariis in *Psalmos* ad versiculum quartum psalmi xxxiii (pag. 604, tom. I Catenæ Corderianæ) sic aperte loquitur: Τὸ δὲ Μεγαλύνατς τὸν Θεόν, οὐκ αὐξῆσαι μέγεθος ἐστὶν αὐτοῦ (ἀμεγέθης γάρ)· σωμάτων γὰρ ὄλον τοῦτο, ὁ δὲ Θεὸς ἀσώματος, id est, « Illud autem, « Magnificatio Deum, » non denotat, magnitudinem ejus augendam esse: Deus enim est expers magnitudinis; siquidem hæc corporum est propria, Deus autem incorporeus existit. » Simili tamen modo magnitudinis vocabulum adhibuisse videri potest Origenes in libro primo *De principiis*: nam cap. 1, num. 7, « Visui, » inquit, « subjacent colores, habitus, magnitudo. » Et cap. 2, num. 4, sic loquitur: « In nulla harum intelligi corporale aliquid potest, quod vel magnitudinem designare videatur, vel habitum, vel colorem. » Idem autem fere, ut puto, Didymus hic voluit, quod Irenæus Deum vocans « immensurabilem, » ac Rufinus Palæstinus inquiriens in libro *De fide*, ipsum esse « sine circumdatione. » Nam μέγεθος, seu « magnitudinem, » alio tamen sensu acceptam, Deo tribuere videtur etiam Didymus segm. 133 b, et enarratione

lleta, pœnam autem ob propriam ipsius benignitatem condonare. Ac ne illud quidem in ipsa comprehendi potest, quomodo et unam habeat voluntatem, et ita loquatur, largiaturque, ut loquela, ac largitio tribus personis communis sit, et non tam bonam corporum habitudinem spectet, quam ipsum contritum cor. Insuper ne hoc quidem intelligere licet, quomodo ipsa vel seraphicis oculis invisibilis sit, incomprehensibilis existat, ratione, aut loco capi nequeat, individuum potentiam habeat, tangi non possit, magnitudinis ([51] id est, quantitatis) expers sit, profunditate, **113** latitudine, et forma careat, omnia inspiciat, omnia audiat, et omnium spes in ea sita sit, ac cœlesti luce supra modum splendidior, et omni celsitudine, ultra quam dici possit, excelsior existat, et cujusvis mentis infinita ratione intelligentiam excedat. Quomodo enim ea quæ ad Trinitatem pertinent, omnibus incomprehensibilia non esse possunt, cum ipsa rerum omnium creatrix sit, et supra quamlibet intelligentem, imo et intelligibilem creaturam quam longissime extollatur, ac post eam nihil omnino ulterius sit, sed omnia potius sub ipsa sint, et propter ipsam, et sub pedibus ejus (32), utpote creata? Auspicatus est enim Pater complacendo, creavit autem Unigenitus, et sanctificavit Spiritus Dei, et sanctificando perfecit, illuminavit, corroboravit, vivificavit, totus in omnibus, et in singulis

in primam Petri ad cap. iii, ubi ait: « Qui magnificat eum, magnitudinis ejus (nempe Dei) participium suscipit in semetipsum. » Quanquam non constat, utrum Didymus ibi, et Origenes in citato loco voce μέγεθος, an alia usi sint. Scriptura sane Deo ipsi μέγεθος nusquam tribuit, ni fallor.

(32) *Sub pedibus ejus.* Nimis absorta ac dura, Latinis præsertim auribus, videtur hæc translatio, quæ omnia dicuntur esse « sub pedibus Trinitatis. » Respicit fortasse Didymus Isa. vi, 2, aut I Cor. xv, 27. In libro tamen etiam *De Spir. sancto* num. 39, sic loquitur: « Ipsos quoque dæmones... habebunt sub pedibus suis. » Et post pauca: « Cum autem utilitatem subjecerimus nostris pedibus luxuriam, » Quin etiam dæmonem Christus « divinitatis pede » percussisse dicitur in homilia necdum edita (a), quæ in Naniæno xii sæculi codice sic inscribitur: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ λόγος εἰς τοὺς ἀγίους πάντας, id est, « Sancti Patris nostri Gregorii Thaumaturgi sermo in omnes sanctos: » Ibi enim hæc exstant: Πάλαι μὲν Ἰακώβ κλίμακα ἐστηρικμένην ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἐδεάσατο, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας· νοῦν δὲ διὰ τὸν ἀνθρώπων ἀνθρωπῶς γενόμενος ὁ φιλόανθρωπος, τὸν ἀπάνθρωπον λακτίσας τῷ ποδὶ τῆς θεότητος, καὶ τὸν ἀνθρώπων βαστάσας τῇ χειρὶ τῆς χρηστότητος (seu χρηστότητος), τὸν ἀδατὸν αἰθέρα ποσὶν ἀνθρωπίνους πεζεύσασθαι παρεσκεύασεν, id est, « Olim quidem Jacobus scalam vidit usque ad cœlum pertinentem, ibique firmatam, et angelos Dei ascendentes ac descendentes: nunc vero propter hominem homo factus ille qui hominum amator est, ac benignus, eum qui hominum hostis est, et inhumanus, divinitatis pede percussit, et manu benignitatis (seu dignitatis qua Christus est) hominem portans, pedibus humanis invivum æthera calcari fecit. »

(a) Hæc postea edidit Mingarelli; exstat inter Opera S. Gregorii Thaumaturgi, hujusce *Patrologiæ* tom. X. Edm.

existens, et totus ab omnibus propter ipsius bonitatem participatus, et receptus, non tamen divisus, neque alio transmigrans, neque mutationem subiens, sed omnibus eodem semper modo, non vero ex parte, inspirans, et propriam puritatem a corporibus incontaminatam servans, et omnia divino modo illuminans, et ubique sanctificationem, charitatem, pacem, sapientiam, gaudium, securitatem, et omne bonum **114** adaugens, utpote qui ex paterno fonte (33) subsistenter emanavit ac eluxit: per quem, et propter quem nobiscum versatur Deus et Pater, cum quo Spiritus ipse et in caelis est, et apud nos manet; nam potest quidem unaquæque divina persona omnia perfecte sine ullius indigentia facere; verum ut eadem ostendatur operatio, eademque cum essentia ipsarum, tum adoratio, et gloria, et gratiarum actio, quæ eis reddi a nobis debet, ideo communiter a sancta Trinitate creatio completa fuit. Ut hunc porro creatarum rerum ornatum atque ordinem a tota Trinitate esse demonstrat David, sic psallit: « Verbo (34) Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Etenim Dominum quidem dicit Deum Patrem; Verbum vero, Unigenitum Filium, per quem, et a quo creati sunt caeli; Spiritum autem, sanctum Dei subsistentem Spiritum, a quo et sanctificati (35) et corroborati sunt: ipse enim est divinum nomen; ipse omnipotentia, et excellentissima dignitate præditus; qui simul cum Patre ac Filio et commemoratur, et conglorificatur; qui sanctificat, et vivificat, et caelestis lucis participes facit; qui singulorum in concordia perseverantiam custodit; qui prophetis et apostolis inspiravit, et martyribus, ut tyrannicæ crudelitati resisterent, vim dedit; qui renovat, et liberat ut Dominus, et filios Dei nos facit ut Spiritus adoptionis; qui daemonum acies per illuminationem, id est per baptismum, repellit, et adversarium, seu Satanam, ignominia afficit; qui caelorum portas nobis reserat, et ad salutis aditum (36) nos ducit, et angelicæ conversationis, hymnodicæque participes facit; qui seniata nobis sit, ad ipsum caelestem Deum ac Patrem deducens; qui serenissimo adventu suo nobis sese liberrime et excellentissime manifestavit; qui est **115** secunda, et infinita, et servatrix vis; magnitudine, seu dimensione quavis carens, et

(33) *Fonte.* Est enim Pater, ut loquuntur theologi, « fons totius divinitatis. » Cave autem putes, his locutionibus processionem Spiritus sancti a Patre, Filioque negari. Qua de re alias sermonem habui in *Epistola ad Archintum præsulem.*

(34) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6.

(35) *Sanctificati.* Cum hæc ab eo dictata sint, qui ob Origenismum male audit, nihil facilius quam ut illuc ab aliquo trahantur. Vide quæ superius pag. 87, adnotavi. Quid tamen vetat quominus Didymum existimemus caelorum nomine angelos, caelorumque virtutes, seu potestates, aut fortitudines hic intelligere, ideoque Origeniano sensu non loqui? Hieronymus sane in *Epistola ad Algasiam* num. 10, « Militia caeli, » inquit, « non tantum sol appellatur, et luna, et astra rutilantia, sed et omnis

A καταλάμπων, και πανταχοῦ πληθύνον ἀγιασμένον, ἀγάπην, εἰρήνην, σοφίαν, χαρὰν, ἀσφάλειαν, και πᾶν ἀγαθόν, ἅτε ἐκ τῆς πατρικῆς ἐνυποστάτως ἐκλάμψαν πηγῆς· δι' οὗ και δι' ὃ ἡμῖν πλησιάζει ὁ Θεός και Πατήρ, μεθ' οὗ και ἐν οὐρανοῖς ἐστίν, και παρ' ἡμῖν μένει· δυναμένης μὲν ἐκάστης θείας ὑποστάσεως ἀπροσδεῶς πάντα ποιῆσαι τελείως· ἵνα δὲ δειχθῆ τὸ συμπρακτικὸν και ἀπαράλλακτον τῆς τε οὐσίας αὐτῶν, τῆς τε προσκυνήσεως, και δόξης, και εὐχαριστίας τῆς ὀφειλούσης παρ' ἡμῶν γίνεσθαι, διὰ τοῦτο κοινῇ παρὰ τῆς ἀγίας Τριάδος τῆς κτίσεως πληρωθείσης. [51 a] Παριστῶν γοῦν τὸ τριαδικῶς διακεκομησθαι τὴν κτίσιν, ψάλλει· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωώθησαν, και τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. »

B Εἶπεν γὰρ Κύριον μὲν τὸν Θεὸν Πατέρα· Λόγον δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν, δι' οὗ και παρ' οὗ ἐκτίσθησαν· Πνεῦμα δὲ τὸ ἐνυπόστατον ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ ἁγιασθέντες ἐνεδυναμώθησαν. Αὐτὸ γὰρ ἐστίν τὸ θεϊκὸν ὄνομα, τὸ παντοκρατορικὸν και ὑπερέχον ἀξίωμα, τὸ σὺν Πατρὶ και Υἱῷ μνημονεύμενον και συνδοξαζόμενον· τὸ ἁγιαστικόν, και ζωοποιόν, και φωτὸς οὐρανοῦ μεταδοτικόν· τὸ φρουρητικόν ἐκάστων τῆς ἐν ταυτότητι διαμονῆς· τὸ προφήταις και ἀποστόλοις ἐνηχῆσαν, και μάρτυρας ἀντιστήναι τυραννικῇ ὀμότητι ἐνισχύσαν· τὸ ἀνακαινίζον και ἐλευθεροῦν ὡς Κύριος, και υἱὸς Θεοῦ ἡμᾶς ποιοῦν ὡς Πνεῦμα υιοθεσίας· τὸ ἀπελαύνον τῷ φωτισματι δαιμονων στίφη, και τὸν ἀντικείμενον καταισχύον· τὸ ἀναπετάζον ἡμῖν τὰς οὐρανῶν πύλας, και ἄγον ἐπὶ τὴν εἰσοδὸν τῆς σωτηρίας, και τῆς ἀγγέλων πολιτείας και ὑμνωδίας ἐργαζόμενον κοινωνούς· τὸ γινόμενον ἡμῖν τρίβος ἀποφύρουσα πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπουράνιον Θεὸν και Πατέρα· ἡ αὐτεξούσιος και ὑπερβάλλουσα γαληνοτάτη ἐπιφάνεια· ἡ γόνιμος, και ἀπειρος, και σωστικὴ δύναμις· ἡ ἀμεγέθης, και ἀσύγκριτος, και σεπτὴ ὑπόστασις· ἡ ἀχραντος, και ἔγκριτος, και πάνταχος δόξα· ἡ θεία χάρις, ἡ τὰ λείποντα ἀναπληροῦσα, και τὰ ἀσθενῆ ἰωμένη· ἡ ἀρρητος και ἀδιδος ἀγαθότης· ἡ πηγὴ τῶν ἀνεκλείπτων χαρισμάτων, και παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ πρόδος· ἡ μελλόντων και ἀγνώστων ἀληθῆς φανέρωσις· ἡ [51 b] σωτήριος σφραγίς, και τὸ θεῶν χεῖρον· ὃ ἀφ' οὗ πάντων αἰδίων ἀγαθῶν· παρ' οὗ πᾶσα κτίσις, ὄρατὴ και ἀόρατος, λογικὴ και μὴ λογικὴ, ἐνδυναμοῦται· παρ'

angelica multitudo, eorumque exercitus, qui Hebraice appellatur Sabaoth, id est, virtutum, sive exercituum. » Hilarius vero ad ea psal. lxxvii verba, « Caeli distillaverunt, » sic loquitur pag. 220 tom. I: « Si enim lex disposita est per angelos, panemque angelorum manducavit homo, caelique stillasse in Sina scribuntur, profecto ministerium hoc a caelis, id est, ab angelis expletum esse non dubium est. » Quid plura? Didymus ipse hunc eundem psalmi locum afferens segm. 78 b, « Virtutes caelorum » ait esse non modo caelorum « substantias, » sive id quo « constituuntur, » verum etiam « angelos. »

(36) *Salutis aditum.* Locutio translata; e templis scilicet, ut opinor, ducta, quorum pars anterior εἰσοδος, sive « aditus » dicitur, aut προπόλαια, seu « vestibulum. »

οὐ ἡμῖν ἢ θεία ἀναγέννησις, καὶ τῶν ἀνομιῶν ἢ ἀφρασίς, καὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἢ ἐπιτάλῳφις, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν οἰκτιρώσις· στέφανός τε δικαίος, καὶ ἀγαθῶν ἀπόληφις· οὐράνιον τε ἐνδιαίτημα, καὶ ζωὴ ἀτελεύτητος, καὶ βασιλείας Θεοῦ κληρονομία αἰώνιος· οὐτείνος τῆς κοινωνίας διὰ τῆς καλιγγενείας ὁ μετέχων, τυγχάνει τῶν μνημονευθέντων ἀγαθῶν, καὶ πρὸς τὰς καθολικὰς Ἐπιστολάς, θείας ἐστὶ κοινωνὸς φύσεως. Ὁ γὰρ ἀφάρτου καὶ αἰθέριου φωτισματος μετεληφώς, ἀγῆρωσ κατὰ τὸ νοητὸν μένει ἐν νεότητι καὶ ἡπιότητι, καὶ ἐξομοιοῦται τῷ μόνῳ ἔχοντι ἀθανασίαν, καὶ φῶς οἰκοῦντι ἀπρόσιτον. Οἱ γὰρ τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Διαθήκης ἱερομάνται, τῆς ἀνωτάτης μᾶς θείας φύσεως εἶναι τὸ ἔργον Πνεῦμα ἐπίσταται. Αὐτίκα γοῦν μαρτυροῦσιν·

communio qui per regenerationem fit particeps, commemorata bona consequitur, et juxta catholicas Epistolas divinæ (40) est consors naturæ. Qui enim incorruptibilis, et æternum baptismum participavit, senii expers quoad animam, et spiritum, in juventute manet ac in infantia (41), et ei assimilatur, qui solus (42) habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem. Nam Veteris ac Novi Testamenti scriptores sacri (43) Spiritum sanctum cœlestis unius divinæ naturæ esse norunt. En vero quid testentur. Nimirum :

ΚΕΦ. Β΄.

Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ. Καὶ περὶ αἱρετικῆς ἀντιθέσεως.

Πρῶτον μὲν, ὅτι Πνεῦμά ἐστιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτὸν, καὶ μόνον εἶδος τὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ πάντα τυγχάνον· λέγουσι τοιάδε· Μωϋσῆς μὲν ἐν τῇ Γενέσει ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· » Ἀγγαῖος ὁμοίως ἀπὸ θεϊκῆς φωνῆς· « Ἐγὼ εἰμι μετ' ὑμῶν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐπέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν· » Ζαχαρίας ὁμοίως· « Πλὴν ἀκούσατε τοὺς λόγους μου, καὶ τὰ νόμμά μου δέχεσθε, ἃ ἐγὼ ἐντέλλομαι ἐν Πνεύματι μου τοῖς δούλοις μου τοῖς προφήταις· » Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ [52 α] ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ ἐδῶκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐλαίτη ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπείματός σου· » σπέρμα λέγων αὐτοῦ, τοὺς

(37) *Uinctio*. Respicit sacramentum confirmationis. Lege segm. 126 et seqq.

(38) *Abconsio*. Locutiones Biblicæ ex illo psalmi vers. desumptæ : « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. »

(39) *Conjunctio*. In Græco, οἰκτιρώσις, id est, « familiaritas, » aut « propinquitas. » Atque hanc vocem Didymus eodem modo adhibuit in comment. in *Psalmos*. Affini etiam locutione utitur segm. 119 a, et 22 a, ubi ait : Προσομιλήσαντες τῷ θεϊκῷ Πνεύματι. Et ad vers. 17 cap. i Jobi (pag. 44) ceteræ in *Jobum* a Niceta concinnatæ : Πᾶς γὰρ Θεῷ προσομιλῶν, μικρὰ φρονιζεῖ τῶν κάτω, id est, « Nam qui Deo utitur familiariter, terrena parvipendit. » Nimirum sancti fiunt (ut ait Paulus in Epist. ad Ephes. ii, 19) οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ, id est, « domestici Dei. »

(40) *Divinæ*. II Petr. i, 4.

(41) *Infantia*. Codex, ἡπιότητι. Vide not. 16, pag. 90.

(42) *Solus*. I Tim. vi, 16.

(43) *Scriptores sacri*. In Græco, ἱερομάνται. Vide not. 29, pag. 57. Simili modo in comment. in *Psal-*

asyncerita (id est, incomparabilis), et veneranda hypostasis; incontaminata, et eximia, ac purissima gloria; qui est divina ipsa gratia, quæ deficientia sunt, supplens, et quæ infirma sunt, sanans; infabilis, et sempiterna bonitas; indeficientium charismatum fons, et omnis bonæ mentis præcursor; futurarum, et ignotarum rerum vera manifestatio; salutaris obsignatio, et divinum chrisma, sive unctio (37), æternorum bonorum arrhabo : a quo omnis creatura visibilis et invisibilis, rationalis et irrationalis robur ac vim accipit : a quo nobis est divina regeneratio, et iniquitatum remissio, et peccatorum absconsio (38), et conjunctio (39) cum Deo, et corona justis, et bonorum acquisitio, et cœleste domicilium, et vita intermi-

nata, et regni Dei sempiterna hæreditas : cujus commemorata bona consequitur, et juxta catholicas Epistolas divinæ (40) est consors naturæ. Qui enim incorruptibilis, et æternum baptismum participavit, senii expers quoad animam, et spiritum, in juventute manet ac in infantia (41), et ei assimilatur, qui solus (42) habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem. Nam Veteris ac Novi Testamenti scriptores sacri (43) Spiritum sanctum cœlestis unius divinæ naturæ esse norunt. En vero quid testentur. Nimirum :

CAP. II.

Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.

Testantur primo, Spiritum esse Dei, et ex Deo, etsi non sit post ipsum, et eum solum scire quæ sunt Dei, et super omnes exsistere; hæc enim scribunt. Moses quidem in Genesi ex persona Dei : « Non permanebit (44) Spiritus meus in hominibus his in sæculum, quia ipsi sunt carnes. » Aggæus pariter ex persona Dei : « Ego (45) sum vobiscum, et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Zacharias similiter : « Verumtamen (46) audite sermones meos, et legitima mea suscipite, quæ ego mando in Spiritu meo servis meis prophetis. » Isaias ex persona Patris Filium alloquens : « Spiritus (47) meus, qui est in te, et verba, quæ dedi in ore tuo, non deficient ex ore tuo, et ex ore seminis tui. » Semen ejus appellat fideles, quos etiam ad adoptionem vocavit; et rursus ex persona Filii : « Spiritus meus ad vers. 1 psalmi xxxii, et ad vers. 24 psalmi cxiii, Mosem vocat *λεποφάντην*.

(44) *Non permanebit*. Gen. vi, 3. Nonnullæ editiones omittunt voces, *εἰς τὸν αἰῶνα*. Sed Complutensis eas habet, item ut Didymus hoc in loco; nam alibi, ut enarratione in *primam Petri* ad cap. ii, is eas prætermittit.

(45) *Ego*. Agg. ii, 5 et 6. Nonnulla omittuntur intermedia.

(46) *Verumtamen*. Zach. i, 6. Verbum ἀκούσατε, id est, « audite, » deest in Bibliis. Et pro ἃ, in eisdem legitur, ὅσα. In libro *De Spir. sancto* num. 29, hujus versiculi partem affert Didymus, ita tamen ut videatur legisse non, « mando, » ut hic, sed, « mandavi, » si edita exemplaria spectemus : sic enim habent : « Quæcunque mandavi in Spiritu meo, » etc. At codex noster ms. ibi sic habet : « Quæcunque ego mando in Spiritu meo, » et reliqua. Numero tamen 30, rursus citatur hic locus ita : « Mandabo in Spiritu meo, » et cætera.

(47) *Spiritus*. Isa. lxx, 21. Complut. edit. habet, ῥήματά μου, ἃ ἐδῶκα.

tus (48) Domini super me. » Impleta autem hæc esse in Incarnatione, Matthæus his verbis ait : « Ut (49) adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Ecce (50) puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam Spiritum meum super eum; » et rursus ex persona Patris : « Spiritus (51) enim ex me exhibit. » Et in Ezechiele altissimus Pater nostrum quidem spiritum, vocat nostri spiritum, Spiritum vero sanctum, sui ipsius proprium vocat, utpote qui ex ipso processit secundum naturam : « Et dabo (52) vobis cor novum, et Spiritum novum : et auferam cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum : et Spiritum meum dabo in vobis; » et in Joële : « Effundam (53) de Spiritu meo super omnem carnem. » Hæc quoque impleta esse scripsit Paulus ad Titum : « Quando (54) apparuit gratia salutaris nostra, non ex operibus quas fecimus nos, sed secundum multam ipsius misericordiam regenerando nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum. » Quandonam autem « effudit ? » quando Christus insufflans dixit : « Accipite Spiritum sanctum. » Recte autem positum est illud : « effudit : » effudit enim veluti aquam ex ipso consubstantialiter procedentem, et ut divinum unguentum, **117** quemadmodum opportune a nobis in locis convenientibus ostendetur. Recte etiam dictum est, « Super omnem carnem : » quadrant enim hujusmodi voces in sanctæ Trinitatis essentialiam, quæ essentialia tota simul (55) communicabilis est; at creatæ incommunicabili rationali naturæ non convenient : nusquam enim scriptum est, neque probabile dictum est, « Effundam de archangelo (56); » idque non absolute enuntiatum, sed cum additamento, « super omnem carnem. » David quoque supplex clamat : « Spiritus (57) tuum sanctum ne auferas a me; » et rursus : « Spiritus (58) tuus bonus deducet me in terra recta; » et Matthæus ex persona Filii : « Non enim (59) vos estis

πιστοὺς, οὗς καὶ εἰς υἰοθεσίαν ἐκάλεσεν. Καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Ἐκπαπαράνθαι δὲ ταῦτα ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, Ματθαῖος οὕτως εἶπεν. « Ὅπως πληρωθῆ τὸ ρηθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. ἠθήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. « Πνεῦμα γὰρ ἐξ ἐμοῦ ἐξελεύσεται. » Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ ὁ ὀψίτος Πατήρ, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα, ἡμῶν πνεῦμα. τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα, Ἰδιον ταυτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευθὲν κατὰ φύσιν. « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινόν. καὶ ἀρελώ τὴν καρδίαν τὴν λιθινὴν ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκινήν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » καὶ ἐν τῷ Ἰωήλ. « Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ ταῦτα τετελεῖσθαι Παῦλος ἔγραφεν Τίτῳ. « Ὅτε ἀπεφάνη ἡ χάρις ἡ σωτήριος ἡμῶν, οὐκ ἐξ ἔργων, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλῆθος αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ ὑδατογενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, ὃ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πότε δὲ ἐξέχεεν; « Ὅτε ὁ Χριστὸς ἐμφυσῶν, ἔλεγεν. « Λάβετε Πνεῦμα ἄγιον. » Εὐ δὲ καὶ τὸ, ἐξέχεεν, ἅτε ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπορευθὲν, καὶ μῦρον θεϊκόν, καθὰ εὐκαιρῶς ἐν τοῖς ἀρμόζουσιν τόποις δειχθήσεται πρὸς ἡμῶν. καὶ τὸ, « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἐπὶ τῆς ἐν ὁμάδι μεθεκτικῆς οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδος ἀρμόζουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ κτιστῆς ἀμεθέκτου λογικῆς φύσεως. Οὐ γὰρ που [52 b] ἔγραψεν, οὔτε λέγειν πειθανόν, Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀπολελυμένως, ἀλλ', « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ Δαυὶδ δὲ ἰκετεύων βοᾷ. « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἄγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ. » καὶ πάλιν. « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ. » καὶ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » ὃ ἐστίν, Οὐχ ὑμεῖς οἱ κτιστοὶ, ἀλλὰ τὸ ἀκτιστον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Γράφει δὲ καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπι-

(48) *Spiritus*. Isa. lxi, 1. Vide etiam Luc. iv, 18.

(49) *Ut* Matth. xii, 17, 18.

(50) *Ecce*. Hæc citat Matthæus ex Isa. lxvii, 1, etiam in Græcis Bibliis nunc aliqua sit lectionum varietas. Vide lib. *De Sp. S.* num. 11. Pro ἠρέτισα, codex Passioneianus hic habet, ἠρέτισα.

(51) *Spiritus*. Isa. lvi, 16. Vide not. 50, pag. 7.

(52) *Et dabo*. Ezech. xxxvi, 26 et 27. Προ, λιθινὴν, lego λιθινήν. Græca editio post πνεῦμα καινόν, addit, δώσω ἐν ὑμῖν, id est, « dabo in vobis. »

(53) *Effundam*. Joel. ii, 28.

(54) *Quando*. Tit. iii, 4-6. Sensum potius allegat, quam verba ipsa, ut sunt in Bibliis. Vide segm. 74 a, et 69 b, et 116 a, et lib. *De Sp. S.* num. 12.

(55) *Tota simul*. In Græco, ἐν ὁμάδι. Vocis porro, ὁμάς, nullum in vulgaribus Lexicis affertur exemplum. Inter opera Maneti, seu Manichæo attributa numeratur ἐπιστολῶν ὁμάς. Theophilus vero antecessor lib. ii *Institutionum*, tit. 4, scribit : Τῆς δὲ ὁμάδος, ἦτοῦ universitatὸς ἐστὶν, etc.

(56) *De archangelo*. Simillima, et maxime gemina dicitaverat Didymus in libro *De Spiritu sancto* cum num. 8, tum maxime num. 11, pag. 119, edit. Ve-

ronensis. « Ipsum quoque » effusionis « nomen, » inquit, « incretam Spiritus sancti substantiam probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam, » *Effundam*, « dicit, de angelo meo, aut principatu, aut throno, aut dominatione in solis quippe his, quæ ab alio participantur, hic sermo consentit. » Confer, si placet, ambo hæc loca, et Didymum vere Didymum, id est geminum, ac sese pene exseribentem hic agnosces. Quod si rem quoque minimi momenti adnotare licet, animadvertas velim, quemadmodum hic ait Didymus, οὔτε λέγειν πειθανόν, ita ibi post vocabulum, « Dominatione, » in Tolosano ms. codice, et Vaticano, et nostro addi : « Incredibili, imo, fallaci istiusmodi dicto. »

(57) *Spiritum*. Psal. l, vers. 12 (seu 13). Vide lib. *Didymi De Spiritu sancto*, num. 2, 53 et 19.

(58) *Spiritus*. Psal. cxlii, vers. 12 (seu 10).

(59) *Non enim*. Matth. x, 20. Biblia habent, ὑμῶν, id est, « vestri, » pro, « mei. » At Didymus segm. etiam 148 b, habet μου, seu « mei. » At in libro *De Spiritu sancto*, num. 19, legitur : « Patris vestri; » quanquam ibi codex noster calaneo exaratus habet : « Sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. »

σταλῆ· « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκου-
σεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέστη· ἃ ἤτοιμα-
σεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἧμῖν δὲ ἀπεκάλυ-
ψεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ Πνεῦμα
πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οἶδεν
ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ
ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς
οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς δὲ οὐ
πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ
τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα
ἡμῖν. » Τὰ ἠτοιμασμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ
εἶπεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἀπεκάλυψεν ὡς συνδοτήρ· καὶ
Πνεῦμα αὐτοῦ, κατὰ ἀντιπαράθεσιν τοῦ ἡμετέρου
πνεύματος. Καὶ ἐπασφαλιζόμενος αὐθις τὸ μὴ νομί-
ζεσθαι αὐτὸ ὡς ἄγγελον, ἢ ἄλλο πνεῦμα κτιστὸν,
ἐπήγαγεν· « Οὐ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν »
(τοῦτ' ἔστιν γενητὸν), « ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ » τοῦτ' ἔστιν, ἐξ ὑπολειπομένων, τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ τῆς ὑποστάσεως ἐκπορευθῆν· καὶ ὡς αὐτὸ μόν-
ον οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς Κύριος καὶ ἔχον ὡσαύτως
τῆ φύσει πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ γὰρ « δούλος, » ὡς
ἐν Εὐαγγελίῳ λέγει, « οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος
αὐτοῦ. » Οὐκ ἔτι δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶπε τὸ,
« Κατοικοῦν ἐν τῷ Θεῷ, » ἵνα μὴ σύνθετος νομισθῆι
ὁ ἀσύνθετος [53 a] θεός. Πρὸς δὲ Ἐφεσίους· « Μὴ
λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφρα-
γίσθητε εἰς ἡμέραν ἀναπολυτρώσεως· » πρὸς δὲ
Ῥωμαίους· « Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν
Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· εἰ δὲ
τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, ὄντος οὐκ ἔστιν αὐ-
τοῦ· » πρὸς δὲ Γαλάτας· « Ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, ἐξ-
ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς
καρδίας ὑμῶν, κράζον Ἀββὰ ὁ Πατήρ· » πρὸς δὲ
Φιλιππισίους· « Οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποθήσεται
εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορη-
γίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἄθρει δὴ οὖν,
ὡς καὶ μόνον τὸ φάναι αὐτὸ « Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, »
καὶ ἡ προσθήκη δὲ τοῦ ἄρθρου τοῦ « μου » καὶ
« σοῦ, » καὶ τοῦτο τραυλῶς ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἄκρι-

A qui loquimini, sed Spiritus Patris mei qui loquitur
in vobis. » Hoc est : Non vos creaturæ, sed increa-
tus Spiritus Dei. Paulus vero in prima Epistola ad
Corinthios scribit : « Quæ oculus (60) non vidit, et
auris non audivit, et in cor hominis non ascende-
runt quæ præparavit Deus diligentibus se : nobis
autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus (61)
omnia scrutatur etiam profunda Dei. Quis enim
hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus
hominis qui est in ipso? Sic etiam quæ sunt
Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei. Nos autem non
spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex
Deo, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. »
Præparata a Deo bona revelata esse ait a Spiritu
tanquam conlargitore. Ac Spiritum suum, id est
B Dei, spiritui nostro opponit. Atque ut hoc tanquam
certum rursus stabiliat, non esse habendum ipsum
ut angelum, aut alium spiritum creatum, subjicit,
« Non spiritum mundi accepimus » id est, factum,
seu creatum, « sed Spiritum qui est ex Deo, » id
est (supplendo quæ subintelliguntur), « qui ex Dei
hypostasi processit. » Addit etiam, ipsum solum no-
visse quæ sunt Dei, ut Dominum **118** et eandem
cum Patre naturam habentem; nam « servus, »
ut est in Evangelio, « non novit (62) quid faciat
dominus ejus. » Neque vero quasi de homine
dixit : « Qui habitat in Deo; » ne compositus pute-
tur incompositus Deus. Ad Ephesios autem : « No-
lite (63) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo
signati estis in diem redemptionis; » ad Romanos
vero : « Vos (64) non estis in carne, sed in Spi-
ritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si
quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est
ejus; » et ad Galatas : « Quoniam (65) autem estis
filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra
clamantem, Abba, Pater; » et ad Philippenses :
« Scio (66) enim quod hoc mihi proveniet ad salutem
per vestram orationem, et subministratio-
nem Spiritus Jesu Christi. » Jam vero in allatis te-

(60) *Quæ oculus.* 1 Cor. II, 9-12.

(61) *Spiritus.* Biblia addunt hic vocem γάρ. Et paulo post pro ἴδωμεν habent εἰδῶμεν.

(62) *Non novit.* Joan. xv, 15.

(63) *Notite.* Ephes. iv, 30. Pro ἀναπολυτρώσεως lege ἀπολυτρώσεως, ut est in Græcis Bibliis. Nam syllaba illa ἄν huc irrepsit e superiori voce ἡμέραν, ob librarii oscitantiam. Vide segm. 128 a.

(64) *Vos.* Rom. viii, 9. Pro τις codex habet τι. Argumentum vero ex hoc Pauli loco ductum fusius persequitur Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 39 et 40, ubi hæc legimus : « Vos autem, » ait, (haud dubium quin discipuli Christi) qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam, et pacem, « non estis in carne » (id est, in carnis operibus) : « neque ejus [codex noster : neque enim ejus] opera perpetratis, « si quidem Spiritum Dei habetis in vobis. » Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est deducens [cod. noster, adducens], et copulans eum, qui in se habuerit [legendum cum nostro codice : qui se habuerit], Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Rursus in præsentibus discimus societatem, quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad Christum [codex noster : ad

Christum, et ad Deum].... Deinde sequitur post hoc quod ait : « Si quis autem Spiritum Dei [legendum cum nostro codice : Spiritum Christi] non habet, hic non est ejus, » et infertur : « Si autem Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo : quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est; et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus : si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest : Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei [rectius cod. noster : Christi] est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum : Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens [ut sensus integer sit, legendum cum nostro codice : cui rursus contrarium quis assumens dicit] : Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. »

(65) *Quoniam.* Galat. iv, 6. In libro *De Spiritu sancto*, num. 31, editum est : « in corda nostra. » Sed ibi codex noster calamo exaratus habet : « in corda vestra. »

(66) *Scio.* Philipp. i, 19. Codex, Φιλιππισίους.

stimoniis hæc considera. Nimirum nuncupatio « Spiritus Dei » vel sola, multoque magis cum additamento vocum « meus, » et « tuus (67), » perspicue significat, ipsum et increatum esse, et Deum; neque hoc Dei nomen ascititium habere, sed ideo habere, quod ex natura sit id, quod vocatus fuit. Quod autem scriptum est, ipsum esse « Spiritum Filii (68), » ostendit similiter, **119** communem esse Spiritui et Filio naturam, ut opinari non liceat Filii creaturam esse Spiritum: quomodo enim proprio Patri, quasi eum antea ex se ipso non habenti, condidisse dici potest Filius illum, qui et est, et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blasphemum est, sed etiam altitulum. Intelligatur autem « Spiritus Christi, » id est virtus Christi, eo modo quo dictum est: Christum (69) Dei virtutem, et Dei sapientiam. Quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice operatione processerunt beatæ Istæ hypostases, ad eundem unum referuntur. Etenim ne suspiceris, ipsi initium esse, aut finem, sed eum vere credas ob suam processionem secundum naturam, Spiritum Dei esse, ab æterno spiratum, non vero factum, quasi unus foret ex aliis Deo famulantibus spiritibus, in Evangelio secundum Joannem hæc Dominus docet: « Spiritus (70) veritatis, qui a Patre procedit. » Non ait autem, creatur; omnis enim generatio et processio in iis qui æquales et similes sint, perficitur, maxime autem et præstantiori modo generatio ac processio quæ est ab uno Patre est secundum unitatem deiatis ipsius Patris. Ac in creaturis quidem tempore præcedit prototypus, at vero in Deo non ita se res habet; sed personæ sic subsistunt, ut simul subsistant, et ita procedunt, ut simul procedant. Domino autem concinens Joannes quoque sanctum Spiritum Patri sine ulla discrepancia æqualem, et, ut ita dicam, totum incircumscriptum Deum Patrem comprehendentem prædicavit, et in fidelibus inveniri ostendit, cum ait: « In hoc (71) enim scimus quod in ipso manemus, et ipse in

στόν ἐστι, καὶ θεὸς τοῦνομα ἔχων οὐκ ἐπακτόν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ εἶναι ἐκεῖνο φυσικῶς, τοῦτο ὅπερ καὶ προσηγόρευται. Καὶ τὸ γεγράφθαι δὲ αὐτὸ, « Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, » ὁμοίως τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως ἐδήλωσε, καὶ ὥστε μὴ κτίσμα αὐτοῦ νομισθῆναι. Πῶς γὰρ ἂν τῷ ἰδίῳ Πατρὶ, ὡς οὐκ ἔχοντι πρὸ τούτου ἐξ ἑαυτοῦ, ἔκτισεν ὁ Υἱὸς τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ τε καὶ γέγραπται Πνεῦμα Θεοῦ; Ὅπερ οὐ βλάσφημόν ἐστι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡλίθιον. Νοηθεῖν δὲ ἂν « Πνεῦμα Χριστοῦ, » τοῦτ' ἐστὶ δύναμις Χριστοῦ, ὃν τρόπον εἴρηται· Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς φύσει, καὶ οὐ δημιουργικῆ ἑνεργείᾳ, προῆλθον αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὐται, εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα ἀνάγονται. Ἴνα γὰρ μὴ τις ὑποπτέυσῃ ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι ἢ πέρας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ προόδου πιστευσῆ ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀναπνευσθὲν ἀνάρχως, καὶ οὐ γενόμενον, ὡς ἐν τῶν ἄλλων λειτουργικῶν πνευμάτων· διδάσκων [55 b] ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, λέγει· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Οὐκ εἶπε δὲ, κτίζεται. Πᾶσα μὲν γὰρ γέννησις καὶ ἐκπόρευσις, διὰ τῶν ἰσων καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται· μάλιστα δὲ διαφερόντως ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς καθ' ἑνωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητός ἐστι γέννησις καὶ ἐκπόρευσις. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν κτισμάτων ἡγεῖται τῷ χρόνῳ ὁ πρωτότυπος· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ συνυφεστώτως καὶ συμπροελυθότως. Συνάδων δὲ τῷ Κυρίῳ καὶ Ἰωάννῃ ἐκῆρυξε τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ πρὸς τῶν Πατέρων ἰσὼν καὶ ἀπαράλλακτον, ὄν, ὡς ἂν εἴποι τις, τὸν ἀπερίγραφον Θεὸν Πατέρα περιλαμβάνον, καὶ παρὰ πιστοῖς εὐρισκόμενον δείκνυσιν, εἰπὼν· « Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς εἶπεν· « Ὁ ἑωρακὸς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » καὶ, « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον. » Οὐδὲν γὰρ ὅλως κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ χρόνον, ἢ δόξαν ὑφῆσιν ἔχον, δύναται τὴν ὄλην ἐκφαίνειν ἀλήθειαν, ἢ ὁμοειδὲς τυγχάνειν, καὶ ἴσῳ

(67) *Meus, et tuus.* Simile argumentum, ductum scilicet ex voce, « meus, » lego apud Hilarium, tom. II, pag. 148, 149, 167.

(68) *Spiritum Filii.* Cum Spiritus sanctus in Scripturis dicitur « Spiritus Filii, » id ita explicat Didymus, ut Spiritum ipsum Filio consubstantiali esse significet. Eodem plane modo ratiocinatur et in libro *De Spiritu sancto*; nam num. 31, « Ostendit, inquit, quia unitate sit junctus ad Filium: unde et Filii dictus est Spiritus; » numero autem 31, idem argumentum fusius persequitur. Post Didymum Theodoretus quoque (prætereo alios Patres) in *Ep. ad Rom.* cap. x, num. 11: « Sanctum, inquit, Spiritum et Dei appellavit, et Christi: non quod, ut volunt hæretici, ex Deo per Filium creatus sit; sed quia est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ. » Quin etiam cum S. Cyrillus in Anathematismis « proprium Filii Spiritum » dixisset, veritus Theodoretus ipse, ne id sensu Macedoniano prolatum fuisset, sic respondit: « Proprium autem Filii Spiritum, si quidem ut ejusdem cum eo naturæ, et ex Patre procedentem dixit (Cyrillus), semel confitebimur.... Si vero tanquam ex Filio, aut

per Filium exstantiam habeat, hoc ut blasphemum et impium rejiciemus. » Nimirum eum sensum rejicit Theodoretus, quem Biblicæ illi locutioni Anomœi adhibebant, dum Spiritum sanctum « ex Filio, » aut « per Filium » existitisse inquebant per creationem.

(69) *Christum.* I Cor. i, 24. Vide notas ad segm. 471 a, sen lib. III, cap. 7.

(70) *Spiritus.* Joan. xv, 26.

(71) *In hoc.* I Joan. III, 24. ubi Græca editio habet ita, ut Vulgatus int. transtulit: « Et qui servat mandata ejus, in illo manet, et ipse in eo: et in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis. » Omitto Græca brevitas causa. Atque illud potius animadverto, hunc ipsum textum ad illud idem probandum, quod hoc in loco vult Didymus, afferri etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 40: sed sensum potius utrobique afferri, quam verba. Ibi enim ita dictavit: « Et in Joannis Epistola: « In hoc cognoscitur Deus habitans in » quibusdam, cum « manserit in » eis « Spiritus quem dedit. » Ex quibus omnibus indissociabilis, atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur. »

ἔχειν ἐπίγνωσιν· οὐτε δὲ τις τύχοι ἂν μετοχῆς θεότητος ἀληθοῦς διὰ κτίσματος· δίδοται δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ κατατομῆς μερισμοῖς, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς μετουσίας, καὶ τοῦ μὴ νοεῖσθαι ἑτεροφουῶς, ἢ ἐτερογνώμως τοῦ Πατρὸς οἰκεῖν ἐν ἡμῖν. Ἐδειξε δὲ ἴμα ὁ τῆς βροντῆς υἱός, ὡς ἐνθα ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέστιν ὁ Θεὸς Πατὴρ, οὐ Πνεῦμά ἐστιν· ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς προανεφώνησεν, εἰπὼν· Ἐνωκῆσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μου λαός. Ἄς πάλιν τὸ ἀντικείμενον δηλοῖ, ὅτι Ἐἴ τις τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν [54 a] ἀληθινὸν οὐκ ἔχει, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· παρ' οὗτος δὲ μὴ οὗτός ἐστιν, οὐδὲν ἀληθές, οὐδ' ἀσφαλές, οὐδὲ βέβαιον. Ἄς τὸ ἔμπαιιν· Ὅστις οὖν λέγων περὶ αὐτοῦ, κἂν αἰρετικὸς ὢν τύχοι, ἐὰν ἐρωτηθῆ περὶ τοῦ διαλέγεται πνεύματος, λέγη, « τοῦ ἁγίου »· καὶ εἰ αὖθις πάλιν πῦσις αὐτῷ προσερχεθῆ, « τοῦ ἁγίου », ἀνάγκη αὐτὸν εἰπεῖν εἰς φανερωτάτην δῆλωσιν, « τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, » ὡς τῶν ἄλλων μὴ οὐσιωδῶς ὄντων αὐτοῦ. Μοχητοὶ δὲ ἑαυτοῖς τε καὶ τοῖς ἀκούουσι γινόμενοι αἰρετικοὶ, βιαίως ἐπιχειρήσειν συκοφαντοῦσι τοὺς ἡμῶν καὶ αὐτῶν ἀμείνους, καὶ μέγιστον διαφέροντας, καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρήσαντας ἄγίως, οἷς οὐκ ἐναντία νομοθετητέον. Φασὶ γὰρ κατὰ λέξιν οὕτως· Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ Θεός· « Ὁ παῖς μου Ἰσαΐας »· καὶ, « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραὴλ, » ἢ « μου » συλλαβῆ ἔχειν τι κοινὸν τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν; Ὅσπερ οὖν, φησὶ, τοῦτο εἶπεν ὡς τοῦ εἶναι αὐτοῖς αἴτιος, οὕτως καὶ τὴν φύχωσιν αὐτῶν « Πνεῦμά μου » προσεῖπεν. Ἐἴ τις δὲ αὐτοῖς τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας λόγος ὀπῆν, οὐκ ἂν τηλικαῦτα ἔπταιον. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῷ τῷ φάναι, Ἰσαΐαν, καὶ, Ἰσραὴλ, ἀνθρώπου ἐδήλωσε· προσέθηκεν δὲ κατ' ἐξαιρετον αὐτοῖς τὸ « μου » ὡς αὐτῷ ταῖς πράξεις προσήκουσιν. Τὸν Ἰσαΐαν δὲ παῖδα ἐκάλεσε, τοῦτ' ἐστὶν οἰκέτην· τὸν δὲ Ἰσραὴλ πρωτότοκον, ὡς πρῶτον ἀρξάμενον λατρεῖν αὐτῷ, καὶ ὄντα τῇ περὶ αὐτὸν διαθήσει, καὶ φροντῖδι τοῦ Θεοῦ, ἐν τάξει υἱοῦ. Ὅστε τὸ « μου, » ἐπὶ μὲν τοῦ ἀληθινοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Πνεύματος λεγόμενον παρὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν οἰκειωσιν τῆς φύσεως δηλοῖ· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων πάντων, τὸ αὐτῷ κατὰ δεσποτείαν ἢ πίστιν διαφέρειν· ὡς καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν λέγειν, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμοουσιῶν ἡμῖν, « Ὁ υἱός μου, τὸ πνεῦμά μου »· ἐπὶ δὲ τῶν [54 b] ἄλλων, « Ὁ ἀγρός μου, ὁ ἵππος μου, » ἀλλὰ καὶ, « ὁ Θεός μου. » Ὅν τρόπον γὰρ τὸν τῆς θείας φύσεως ἐνυπόστατον Λόγον, οὐ τὸ ἀπλῶς καὶ ἀπολελυμένως

A nobis, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis; eo modo quo Filius dixit: « Qui vidit (72) me, vidit Patrem; » et: « Ego (73) a Patre exivi. » Nihil enim omnino quod secundum essentialiam, aut tempus, aut gloriam inferius sit, totam exhibere ac representare valet veritatem, aut ei conforme (74) esse, et æquali cum ipsa veritate **120** cognitione cognosci: nec præterea potest quis veram deitatis participationem consequi per creaturam: datur autem Spiritus sanctus non concisim et per partes, sed ratione participationis, et quia concipi non potest, eum ita habitare in nobis, ut sit alterius a Patre naturæ, aut sententiæ. Quin illud etiam simul ostendit tonitruī filius (75), ubi est Spiritus sanctus, ibi adesse Deum Patrem, cujus est Spiritus: B id quod ipse quoque Deus antea inclamans dixerat: « Inhabitabo (76) in eis, et inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt populus meus. » Sicut rursus ex opposito declarat, si qui Spiritum Dei in verum Deum non habent, eos ne Patrem quidem habere ut talem: iis autem, apud quos talis non est Pater, nihil verum, nihil tutum, nihil firmum esse potest. Sicut vice versa quicumque de ipso loquens, quamvis hæreticus fuerit, si interrogetur de quonam spiritu disserat, « de sancto, » inquiet; ac si rursus urgeatur interrogatio, « de quo sancto, » necesse est ut ad explicandam clarissime mentem suam dicat: « de Spiritu Dei; » cum alii spiritu non sint substantialiter ipsius Dei. Hæretici autem cum sibimetipsis, tum auditoribus graves ac molesti, sanctos, qui nobis et ipsi sanctiores sunt, multoque excellentiores, quique divinitus inspirati de Spiritu sancto scripserunt, quibus proinde contraria statuere non licet, violentis conatibus invadunt, et eorum verba calumniosis interpretationibus pervertunt. Sic enim ad verbum (77) aiunt: Cum ait Deus, « Puer (78) meus Isaias; » et, « Filius (79) primogenitus meus Israel, » nunquid vox illa, « meus, » ostendit, naturam humanam habere aliquid commune cum Dei natura? Sicut ergo, inquit, hæc dixit Deus, quatenus illis causa est ut existant; ita et eorum animationem, Spiritum suum vocavit. At si quam illi veritatis atque accuratam interpretationis rationem haberent, in hujusmodi errores non inciderent. Nam primum eo ipso quod Isaiam, et Israel nominavit, de hominibus se loqui ostendit. Ut vero eos a reliquis secerneret, addidit **121** iis pronomen illud, « meus, » quasi ob illorum gesta ejus propinqui forent. Ac Isaiam quidem pue-

cet, Possini *Spicilegium evangelicum*.

(76) *Inhabitabo*. II Cor. vi, 16; Levit. xxvi, 41, 42. In secunda quidem ad Corinthios Bibliam pro μου habent μοι. In Levitico autem Complutensis editio: Καὶ θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν.... Καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν.

(77) *Ad verbum*. Videtur hic afferre ipsa Eunomii aut Macedoniani alicujus hæretici verba.

(78) *Puer*. Isa. xx, 3.

(79) *Filius*. Exod. iv, 22.

(72) *Qui vidit*. Joan. xiv, 9.

(73) *Ego*. Joan. xvi, 27, 28.

(74) *Conforme*. In Græco, ὁμοειδές. Cujus vocis nullum in vulgaribus lexicis offertur exemplum. Ea tamen usus est, ut alios taceam, M. Aurelius Antoninus lib. vi, num. 37, et alibi.

(75) *Tonitruī filius*. Id est, Joannes ipse. Nemo enim ignorat, Jacobum Zebedæi filium, et Joannem ejus fratrem a Christo Domino apud Marc. iii, 17, « Boanerges, hoc est, « tonitruī filios, » cognominatos esse. De voce autem ipsa « Boanerges » lege, si pla-

rum vocavit, id est, servum; israelicam vero primogenitum, quippe qui ipsum adorare primum cœpit (80), et spectata cum sua in Deum affectione, tum Dei ipsius cura et sollicitudine, loco filii erat. Itaque vox, « meus, » de vero quidem Filio, et de vero Spiritu dicta a Deo, proprietatem (81) conjunctionemque significat naturæ; de aliis autem omnibus cum dicitur, denotat, eos attenda dominationis aut fidei ratione ab ipso differre. Ita nos quoque dicere consuevimus non modo de iis, quæ nobis sunt consubstantialia, « filius meus, spiritus meus; » sed et de aliis, « ager meus, equus meus, » imo etiam, « Deus meus. » Nam quemadmodum divinæ naturæ subsistens Verbum ex hypostasi Dei genitum esse ostenditur non simpliciter et absolute ex eo quod nominetur Filius, et Unigenitus, et Verbum Dei, et Christus, sed ex eo quod adnexam videamus iis appellationibus vocem, « meus, » et « tuus, » (ut cum Deus inquit, « Hic est (82) Filius meus dilectus; » et rursus, « Sermo (83) meus bonus; » et, « Paravi (84) lucernam Christo meo: » cumque nos clamamus, « Filius tuus, Unigenitus tuus, Christus tuus; ») neque vero ex eo quod homonymie, id est, æquivoce, aut synonyme, hoc est, univoce de nobis scriptum sit (85), « Filii (86) hominum, usquequo gravi corde? » isthæc homonymia, seu nominum similitudo Filium Dei excludit a deitate: ita Spiritum sanctum ex paterna hypostasi processisse ostenditur non ex eo quod simpliciter vocetur Spiritus, sed ex eo quod connexa fuerit huic nomini aut, cum loquitur Deus, vox « meus, » aut, cum loquitur creatura, vox « tuus, » aut etiam vox « sanctus, » vel « incorruptibilis, » vel « æternus: » neque vero ex eo quod homonymie administratorii spiritus, ac nostri quoque spiritus aut sancti vocati fuerint, aut æterni, concludi **122** potest, eum secundum naturam non esse verum Spiritum Dei; nam vel in ipsis locutionibus arcanis, quæ de illo dictæ sunt, invenitur omnino aliquid, quod divinam ejus naturam ac potentiam manifestat. Creaturæ autem superadditam earum naturæ sanctitatem atque æternitatem acceperunt, ac nunquam ista ex seipsis secundum naturam habuerunt ullo modo. Cæterum nonne hæretici (87) isti ipsi semetipsos accusare deprehendantur, quia vocem « meus » de Filio Dei prolatam, et vocem « sanctus, » et « æternus » simpliciter ita interpretantur,

(80) *Primum cœpit.* De Israelitico populo, seu de Jacobi, aut Israelis posteris, non de Jacobo ipso accipienda hæc sunt, ut patet: alioquin manifesto falsum esset quod ait Didymus, etsi verbo λατρεύειν non « adorandi, » sed « sacrificandi » significationem tribueremus.

(81) *Proprietatem.* Ubi Hieronymus lib. *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit: « Proprietatem, et, ut ita dicam, familiaritatem, » οἰκίωσιν a Didymo scriptum fuisse puto, ut hoc in loco.

(82) *Hic est.* Matth. III, 17.

(83) *Sermo.* Hæc verba non modo in Vulgata Bibliorum translatione non reperiuntur, sed ne in Græca quidem. Citat vero ea Didymus ex Aggæi cap. II, vers. 5, propterea quod hujusmodi in suis exemplaribus additamentum haberet, ut patet ex

A εἰρησθαι Ἰῖδν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ Χριστὸν, δείκνυσσι γεγενῆσθαι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ ἔχειν συνημμένην τὴν συλλαβὴν τοῦ « μου » καὶ « σου » (ὡς ἦνίκα ὁ μὲν Θεὸς λέγῃ· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός· » καὶ πάλιν· « Ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός· » καὶ, « Ἦτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου· » ἡμεῖς δὲ ἀνευφημοῦμεν, « Ὁ Υἱὸς σου· ὁ Μονογενῆς σου· ὁ Χριστὸς σου·) οὐδὲ γε μὴν τὸ ὁμωνύμως ἢ τυωνύμως περὶ τῶν γεγράφθαι, « Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; » ἐξέλκει τὸν Ἰῖδν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁμωνυμία τῆς θεότητος· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ τὸ ἀπλῶς εἰρησθαι Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ συνηφθαι τῷ ὀνόματι, ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ « μου, » ἢ ὡς ἀπὸ τῆς κτίσεως τὸ « σου, » ἢ καὶ τὴν « ἅγιος, » ἢ « ἀφθαρτος, » ἢ « αἰώνιος » λέξιν δηλοῦ ἐκπεπορευθαι αὐτὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· οὐδὲ γε μὴν τὸ ὁμωνυμως εἰρησθαι τὰ λειτουργικὰ καὶ τὰ ἡμῶν πνεύματα, ἢ ἄγια, ἢ αἰώνια, ἐξέλκει αὐτὸ τοῦ κατὰ φύσιν εἶναι ἀληθινὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν τοῖς ἀντίγραφοις γὰρ αὐτοῖς τοῖς περὶ αὐτοῦ ἐδρίσκειται τις πάντως δῆλωσις περὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ δυνάμεως. Τὰ δὲ κτίσματα πρὸς τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλαβε τὸ ἅγιον καὶ αἰώνιον, οὐ καθάπαξ ταῦτα κατὰ φύσιν ἐξ ἑαυτῶν ἔχοντα. Ἐπεὶ μὴ γε αὐτοὶ οὗτοι αἰρετικῶς ἐδρίσκονται κατηγοροῦντες ἑαυτῶν, οἷτι τὸ « μου » ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ « ἅγιον » καὶ τὸ « αἰώνιον » ἀπλῶς δέχονται ὡς ἀγγέλλον ταυτότητα τῆς θεϊκῆς φύσεως; Ἐπειτα πρὸς τοῦτοις, οὐ τὴν φύσιν ἡμῶν πνεῦμα ὀνόμασεν ἐν ταῖς προκειμέναις ἀποδείξεσιν, ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐχόντων γὰρ ἡμῶν τὸ ἴδιον πνεῦμα, [55 a] ἐδόθη ἡμῖν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Εἶπε γὰρ ὁ Πατὴρ· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις· » καὶ ὁ Υἱὸς· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Ἀτλόν δὲ, ὡς τοῖς ἦδη ἔχουσι τὸ οἰκεῖον ἡμῶν πνεῦμα ἐλέγετο περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος. Καθὰ τοῖνον ὁ Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, υἱικῶς γεννητικός· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πνευματικῶς ἐκπορευτικόν, καὶ οὐ δημιουργικῶς. Καὶ ὡς οὐδεμία παραλλαγή οὐσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ δόξης τῷ μονογενεῖ Ἰῖῳ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, διαφορὰ δὲ πᾶσα, εἰ γε θέμις τοῦτο φάναι, πρὸς τὴν κτίσιν· οὕτω καὶ τῷ ἐνὶ θεῷ Πνεύματι. Τὸ οὖν μῆδὲ ἀκούειν τὰ αἰρετικῶν, τοῦ μὴ καὶ προσείμενον αὐτὰ ἀκούειν δικαιοτέρων.

segm. 19 b, ubi eum locum alias atulit. Ducta fortasse sunt, et illic translata ex primo versiculo psalmi XLIV, quem de Filio intelligit Tertullianus in libro *adv. Praxeam*, cap. 11: « Distincte, inquit, Pater et Filius demonstrantur, distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo: « Eructavit cor meum sermonem optimum. »

(84) *Paravi.* Psal. CXXI, 18 (sen 17).

(85) *Ex eo quod.... scriptum sit.* Pro τὸ... γεγράφθαι lego τῶ... γεγράφθαι. Legenda quæ Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 58, de homonymiis et synonymiis ait.

(86) *Filii.* Psal. IV, 3.

(87) *Hæretici.* Non Eunomianos, sed Macedonii assecclas indicat.

ut identitatem divinæ naturæ enuntiet (88)? Præterea non animationem nostram spiritum nominavit in allatis antea Scripturæ testimoniis, sed Spiritum sanctum suum: nobis enim proprium Spiritum jam habentibus datus est etiam Spiritus Dei. Ait namque Pater: « Nequaquam (89) manebit Spiritus meus in hominibus his; » et Filius: « Accipite (90) Spiritum sanctum. » Porro de divino Spiritu hæc dicta fuisse perspicuum est, cum ad nos pertineant, qui proprium nostrum spiritum jam habebamus. Sicut ergo Filius Verbum Dei filialiter (91) genitus est, ita sanctus Spiritus spiritaliter processit, non vero per creationem: et sicut nulla essentia, et potestatis, et gloriae differentia est in Unigenito Filio, respectu Dei Patris, sed omne discrimen (si ita loqui fas est) in creaturâ, nempe in assumpta humanitate, consistit: ita ne in divino quidem uno Spiritu ulla est hujusmodi discrepantia. Satius ergo est quæ hæretici effutiunt omnino non audire, quam non ea quidem admittere, sed tamen aures illis adhibere.

ΚΕΦ. Γ.

Περὶ τοῦ ἐκ διαφόρων ὀνομάτων σημαίνεσθαι τὴν θεϊκὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς, δεῦτερον μαρτυροῦσι τὰ ἴδια, ὅτι διάφορα θεοπρεπῆ ὀνόματά ἐστι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, πολλὴν τε ἄλλην ἐμφασιν ἐπισημῆν, καὶ σχέσιν ὑπερτέραν πάντων, καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνεχῆ, καὶ κρείττονα τῆς κρηπευδεστάτης ἐρμηνείας συνεισφερόντα τοὺς προκειμένους θεωρήμασι: καὶ ἐτι ἀναπλοῦντα, ἕνια μὲν τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν, ἕνια δὲ τὴν αὐθεντικὴν δύναμιν, καὶ παραμυθούμενα τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν, τὴν περὶ τὸ ἀξίως ἐκινῆσθαι αὐτοῦ, ἢ ἐρμηνεῖν ῥημάτων, ἢ θεωρεῖν αὐτοῦ, καὶ παρῆσιν παρέχοντα, ἀκινδύνως ὁμοούσιον τοῦ Θεοῦ καλεῖν αὐτὸ, καὶ πιστεῦειν τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ. Καὶ οὐχ εὐρίσκομεν οὐδὲν τῶν ἄλλων πνευμαίων καταξιωθὲν κληθῆναι τοῖς ὀνόμασι τούτοις. Τὸ δὲ μόνως καὶ φύσει ὑπάρχον ταῦτα, οὐδὲν ἐστὶ τῶν πάντων, ἀλλὰ Θεός. Ἔστι δὲ τὰ ὀνόματα τάδε: Πνεῦμα ἅγιον, ὡς πανταχοῦ γέγραπται. Πνεῦμα ἰσχυρῆς, καὶ ἀγαθῆς, [55 b] ὡς γράφει: Ῥωμαίοις: Παῦλος, δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἐρωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγεῖλατο ὡς τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενεμένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἰσχυρῆς: καὶ πάλιν: Ἰνα γέννηται ἡ προτορά τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ: καὶ ἐπάρῃ: Ἡμεῖς δὲ ὀφειλομέν ἐχάριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι ἐλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπαρχῆν εἰς σωτηρίαν, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωτηρισμοῦ, ὡς Παῦλος ἐν δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ πρὸς Τιμόθεον ἔγραψεν: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὑμῖν ὁ Θεός

A 123 CAP. III.

Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.

Ut autem initio (92) diximus, testantur secundo loco divina oracula, varia esse ac diversa Spiritus Dei nomina, divinæ majestati convenientia, quæ non modo allatis antea capitulis, atque animadversionibus sublimem aliam speciem, et emphasis hand modicam conferunt, atque habitudinem, seu relationem supra omnia elevatam, et a Patre ac Filio non disjunctam, et quavis vel magnificentissima interpretatione potioem ostendunt; verum etiam eorum alia quidem divinam ejus naturam, ac nostram consolantur impotentiam, qui pro merito illum assequi aut textuum explicatione, aut mentis contemplatione non valemus, et animum nobis addunt, ut eum confidenter ac sine errandi periculo consubstantiali Deo vocemus, et sanctificantem esse credamus. Neque vero ullum ex aliis spiritibus dignum habitum esse invenimus qui his nominibus appellaretur. Ast ille qui unico et singulari modo, et ex natura sua hæc existit, non est omnino ex numero aliorum omnium, sed est Deus. Hæc autem sunt ea quæ dixi nomina: Spiritus sanctus, ut passim legitur in Scriptura; Spiritus sanctitatis, et sanctificans, ut scribit ad Romanos: « Paulus (93) servus Jesu Christi, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis, de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem: qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis; » et rursus: « Ut fiat (94) oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto; » et alibi: « Nos autem (95)

(88) Enuntiet. Lego ἀγγέλλον pro ἀγγελον.

(89) Nequaquam. Gen. vi, 3.

(90) Accipite. Joan. xx, 22.

(91) Filialiter. In Græco, υἱκῶς. Quam dictionem nunc primum non cudit Didymus, sed ab aliis antea adhibitam usurpat. Ita in epistola cxix Basilii legitur: Τὸν δὲ Υἱόν, υἱκῶς (εἶναι) Πατέρα, id est, « Filium vero filialiter esse Patrem. » Quæ tamen verba non scripsit Basilius, sed ea assert ipsemet ex quadam epistola, quam ejus adversarii a Basilio ipso ad Apollinarium scriptam finxerant, quæque ab accuratissimis, doctissimisque monachis Maurinis inter epistolas Basilii ad Apollinarium, et Apollinari ad Basilium ideo edita non est, quod ejus apographum non invenerint; sed inveni ego in pervulso codice sæc. x circiter, ac penes me habeo.

Agitur in ea de voce ὁμοούσιος, et ita incipit: Ἐδεξάμην τὸ γινώρισμα τῆς πίστεως. Concluditur autem his verbis: Οὐχ ὡς ἕτερον ἐν τῷ κοινῷ δεχομένους ἐνοσιδῶς, οὐτε ἐν τῷ ἴδιῳ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (οὐ γὰρ ἐμπεριέχεται τῷ κοινῷ τὸ ἴδιον), ἀλλ' ἐκάτερον ὡς ἐν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐκπέφηνεν ὁ Θεὸς Λόγος.

(92) Initio. Vide postrema verba primi capituli hujus libri, et secundi capituli prima.

(93) Paulus. Rom. i, 1-4.

(94) Ut fiat. Rom. xv, 16.

(95) Nos autem. II Thess. ii, 13. Græca editio nunc pro ἀπαρχῆν, id est « primitias, » habet ἀπ' ἀρχῆς, id est « ab initio. » Nimirum cum pro ἀπ' ἀρχῆς scribatur etiam ἀπαρχῆς, ut ἐξαρχῆς, et καταρχάς, idcirco facilis fuit mutatio vocis ἀπαρχῆν in vocem ἀπαρχῆς. At Vulgatus interpres legit,

debemus gratias agere Deo semper pro vobis, **124** A fratres dilecti a Domino, quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis; » Spiritus potestatis, et dilectionis, et castigationis, seu moderationis: sicut Paulus in secunda ad Timotheum Epistola scripsit: « Non enim (96) dedit vobis Deus spiritum servitutis, sed spiritum potestatis, et dilectionis, et emendationis (97); » et ad Romanos: « Obsecro (98) autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus; » et alibi: « Fructus (99) autem Spiritus est charitas, gaudium, pax. » Cui simile est illud: « Deus (1) charitas est; » et illud alterum: « Transtulit (2) in regnum Filii dilectionis suæ; » et illud: « Sicut (3) Christus dilexit Ecclesiam; » et rursus illud: « Filii (4) Dei, qui dilexit me. » Simile est etiam illud: « A modo (5) videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Patris; » et illud: « Ego (6) cognovi virtutem exeuntem ex me. » Spiritus sapientiae et intelligentiae, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis, Spiritus timoris Dei, Spiritus iudicii et combustionis: sicut Isaias propheta eum vocat (7); et sicut Sapientia dicit: « Benignus (8) enim Spiritus sapientiae; » et sicut Moyses in Exodo disserit: « Ecce (9) vocavit Deus ex nomine Beseleel filium Uri, filium Or (10), de tribu Juda, et implevit eum Spiritu divino sapientiae et intelligentiae, et scientiae; » et secundum Baruch: « Dereliquit (11) fontem sapientiae; » et ut Proverbia docent: « Deus (12) sapientia fundavit terram, paravit autem caelos in prudentia. » Quo modo de Deo Patre Isaias inquit: « Ipse (13) Sapiens duxit super ipsos mala; » de Unigenito autem Paulus dixit: « Christus (14) Dei virtus, et Dei **125** sapientia; » et alius (15): « Benedicam Do-

ut Didymus; vertit enim « primitias. » Eodemque modo legit ipse Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 53, ubi haec exstant: « Et nunc in praesenti [codex noster: hæc praesenti] Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo quod ait: « Debemus autem et nos [vocalor, et nos, desunt in nostro codice] gratias agere Deo... quia elegit Deus nos [legendum fortasse, vos] primitias in salutem... » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur [codex noster, superintelliguntur] in Spiritu, etc.

(96) *Non enim.* II Tim. 1, 7. In Graecis Bibliis omittitur vox πνεῦμα secundo loco, et pro δουλείας legitur in illis δαυλείας, id est « timoris. »

(97) *Emendationis.* Aut, « sobrietatis, » ut vertit Vulg. interpres.

(98) *Obsecro.* Rom. xv, 30.

(99) *Fructus.* Galat. v, 22.

(1) *Deus.* I Joan. iv, 8.

(2) *Transtulit.* Coloss. 1, 15.

(3) *Sicut.* Ephes. v, 25.

(4) *Filii.* Galat. ii, 20.

(5) *A modo.* Matth. xxvi, 64. Graeca editio habet ἀπ' ὀρι pro ἀπάρτι, quod idem est. At praeterea omittit vocem Πατρός, id est « Patris. » Vulgatus int. pro Πατρός legit Θεοῦ, id est « Dei, » ut et Marc. xiv, 62. Graeca vero editio utrobique utramque vocem omittit. Vocem Θεοῦ habet Luc. xii, 69, ubi eadem repetitur sententia.

πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. » καὶ πρὸς Ῥωμαίους. « Παρκαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος: καὶ ἐτέρωθι. » Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εὐφροσύνη. » ὁμοιον τῷ, « Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, » καὶ τῷ, « Μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. » Καὶ, « Καθὼς ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν Ἐκκλησίαν. » καὶ πάλιν. « Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με. » ὁμοιον καὶ τῷ, « Ἀπάρτι ἔβησθε τὸν ἴδον τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, » καὶ τῷ, « Ἐγὼ ἔγνωνα δύναμιν ἐξελευσάν ἐξ ἐμοῦ. » Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως. Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος. Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Πνεῦμα φέβου Θεοῦ. Πνεῦμα χρίσεως καὶ καύσεως, ὡς Ἡσαΐας προφητεύει. καὶ ὡς ἡ Σοφία λέγει. « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας. » καὶ ὡς Μωϋσῆς ἐν τῇ Ἐξόδῳ διηγείται. « Ἰδοὺ ἀνακέκληκεν ὁ Θεὸς ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ τὸν τοῦ Οὐρί, [56 a] τὸν τοῦ Ὀρ, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, καὶ ἐνέπλησεν αὐτὸν Πνεῦμα θεῖον σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης. » καὶ κατὰ τὸν Βαρούχ. « Ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας. » καὶ ὡς αἱ Παροιμίαι διδάσκουσιν. « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασεν δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » καθὰ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Ἡσαΐας εἶπεν. « Αὐτὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακά. » Περὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς Παύλος ἐφη. « Χριστὸς, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » καὶ ἄλλος. « Εὐλόγησεν τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με. » Πνεῦμα πράττης, καθὰ Παῦλος νοθετεῖ Γαλάτας. « Ἀδελφοί, ἐάν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικὸι καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν Πνεύματι πράττης. » Πνεῦμα παιδείας, τοῦτ' ἐστὶ σοφίας. Ἡ γὰρ Σοφία λέγει. « Πνεῦμα παιδείας φεύζεται δόλο, καὶ ἀπανατήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων. » Πνεῦ-

(6) *Ego.* Luc. viii, 46, ubi Graeca editio habet ἀπ' ἐμοῦ pro ἐξ ἐμοῦ.

(7) *Vocat.* Ex Isa. xi, 2 et 3, et iv, 4.

(8) *Benignus.* Sap. 1, 6. Graeca editio pro σοφίας habet σοφία, id est « sapientia. » At Vulg. interpres ꝑc Didymus et hic, et in libro *De Spiritu sancto*, legit « sapientiae. » Ita enim habet num. 58: « Benignus siquidem est [vocalam, est, omittit codex noster ms.] Spiritus sapientiae. »

(9) *Ecce.* Exod. xxxv, 28. 29 (seu 30, 31).

(10) *Filium Or.* Graeca Biblia, υιοῦ Ὀρ, id est « filii Or. » Compl. ed. Exod. xxxi, 2, habet Ὀρ, seu « Hor. » Quæ lectio, sive pronuntiatio Hebr. exemplari consentit, in quo nomen « Hor, » vel « Hur » scribitur cum littera η, cui litteræ nihil melius in Graeco respondere potest, quam densus spiritus.

(11) *Dereliquit.* Baruch. iii, 7 (ap. Vulg. 12). Graeca editio habet ἐγκατέλιπε, id est « dereliquisti. »

(12) *Deus.* Proverb. iii, 19. Hunc versiculum etsi ad Spiritum sanctum hic referat, ad Filium tamen refert tum segm. 166 a, tum in catena in *Jobam* a Peltano translata, pag. 81.

(13) *Ipse.* Isa. xxxi, 2. Graeca ed. σοφός, id est, « sapienter, » pro σοφός, id est, « sapiens. »

(14) *Christus.* I Cor. 1, 24. Sed Biblia hæc efferunt quarto casu, ut Didymus ipse alibi.

(15) *Alius.* Nempe Psaltes in psalme xv, vers. 7. Biblia Graeca habent συνετίσαντα.

μα υιοθεσίας, ὡς Παῦλος τὸ πρῶτον Ῥωμαίοις ἐπιστεύειν· « Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἀγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Ὅτι γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα υιοθεσίας, ἐν ᾧ κράτομεν. Ἄββ ὁ Πατήρ, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. » Πνεῦμα ἐπαγγελίας, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, Ἐφεσίοις γράφοντα· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες, ἐπραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ἧς ἐστὶν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν· » καὶ πρὸς Γαλάτας· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρτας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρτα. Γέγραπται γάρ· Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου· ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραάμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως. » Πνεῦμα πίστεως καὶ ἀποκαλύψεως, κατὰ τὸν αὐτὸν, Κορινθίοις δηλοῦντα ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἐχοντες [56 b] δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως· » καὶ πάλιν· « Ἡμεῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Ὁμοιον οὖν Ῥωμαίοις ἐδήλωσεν· « Πιστὸς ὁ Θεὸς, ἧ' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· » καὶ τῷ ὑπὸ Μωϋσέως ἐν τῷ δευτερονομίῳ λεχθέντι· « Καὶ γνώση σήμερον, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς σου, οὗτος Θεὸς ὁ Θεὸς ὁ πιστὸς· » καὶ τῷ Ψάλλοντι· « Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » « Noli; (23) autem Deus revelavit per Spiritum » Fidelis (24) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus. » Simile item est quod a Moysæ in Deuteronomio dictum fuit : « Et cognosces (25) hodie, quod Dominus Deus tuus hic Deus Deus fidelis. » Et quod a Psalte canitur : « Fidelis (26) Dominus in omnibus sermonibus suis, et sanctus in omnibus operibus suis. »

Πνεῦμα ἡγεμονικόν, Πνεῦμα εὐθές, κατὰ τὸν Δαυὶδ ἐν τῷ V ἐξομολογούμενον. Ὁμοίως τῷ Ψάλλοντι ἐν λβ· « Ὅτι εὐθές ὁ Λόγος τοῦ Κυρίου,

minimum, qui tribuit Intellectum mihi. » Spiritus mansuetudinis; sicut Paulus Galatas monet : « Fratres (16), et si preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, talem instruite in Spiritu mansuetudinis. » Spiritus disciplinæ, id est, sapientiæ. Nam Sapientia inquit : « Spiritus (17) disciplinæ fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis. » Spiritus adoptionis; sicut Paulus primum (18) Romanis scripsit : « Quicumque (19) enim Spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei. Quod enim accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba (Pater); ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. » Spiritus promissionis; juxta eundem Apostolum Ephesiis ita scribentem : « In quo (20) credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ; » et ad Galatas : « Christus (21) nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; scriptum est enim : Maledictus omnia qui pendet in ligno : ut in gentibus benedictio Abrahamæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem. » Spiritus fidei et revelationis, juxta eundem, qui in secunda ad Corinthios Epistola ita eum manifestat : « Habentes (22) autem eundem Spiritum fidei; » et rursus : « Summ. » Simile quid porro significavit Romanis : Spiritus principalis (27) seu gubernans, Spiritus rectus, 126 quemadmodum David in I psalmo (28) confitetur. Similique modo tum Psaltes in 127 xxxii

(16) *Fratres*. Galat. vi, 1.

(17) *Spiritus*. Sap. i, 5.

(18) *Primum*. Cur τὸ πρῶτον, id est « primo, » dixerit, divinare non auiam, cum una tantum sit Pauli Epistola ad Romanos. An eam ante alias tredecim scriptam putavit Didymus? An ideo ait, « primo, » quod similia legantur in Ep. ad Gal. iv, 5, 6. An vero aliquid a librario omissum conjiciamus?

(19) *Quicumque*. Rom. viii, 14-16. Græca editio pro Ὅτι γὰρ ἐλάβετε, et reliquis, habet οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε, et cætera. Quo modo legit et theologus noster regmm. 74 b et 216 b. Passioneianum vero codicem vitio hic non carere verisimile est. Nam primum etsi Didymus capitulum hoc detruendo breviate voluisse patetur, valde durum tamen est illud, ὅτι γὰρ deinde ubi una eademque vox bis occurrat, in dicto ἐλάβετε hoc in loco, contingit non raro ut librarii a priore ad alteram, intermediis omissis, desistant.

(20) *In quo*. Ephes. i, 13, 14.

(21) *Christus*. Galat. iii, 13, 14.

(22) *Habentes*. II Cor. iv, 13.

(23) *Nobis*. I ad Cor. ii, 10.

(24) *Fidelis*. Non in Epist. ad Romanos, sed in I ad Cor. i, 9, hæc exstant, ex qua Didymus ipse ea citavit segm. 40 a.

(25) *Ei cognosces*. Deut. vii, 9. In Gr. edit. deest vox σήμερον, id est « hodie. »

(26) *Fidelis*. Psal. cxlii, 14 (seu 13).

(27) *Principalis*. Hac dictione utuntur veteres, ut Græcam ἡγεμονικός Latine vertant. Itaque Ter-

tullianus in libro *De anima*, cap. 15, sic loquitur : « Summus in anima gradus, ... quod ἡγεμονικόν appellant, id est principale. » Et cap. 13 : « Dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, quid cui præest; » et in libro *adv. Hermogenem*, cap. 4 : « Quid principale, nisi quod super omnia? nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? » Alia ex aliis scriptoribus loca afferre supervacaneum est. Unum duntaxat ex Irenæi libro III *adv. hæres.*, cap. 3, placet adjungere. Ibi hæc leguntur : « Ad hanc enim Ecclesiam (nempe ad Romanam) propter pottiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique, fideles : » ubi plerique codices mss. pro « pottiorem » habent « potentioorem. » Clericus nullo alio argumento innixus, quam suo in sedem Romanam odio, Interpretem ait vertere debuisse, « propter pottiorem antiquitatem. » Salmasius vero, ac Massuetus pro « principalitatem » putant Irenæum Græce scripsisse πρωτεύων, id est « primum; » nempe Salmasius quidem ἐξαιρετον πρωτεύων, Massuetus vero ὑπέρτερον πρωτεύων. Sed quomodo Irenæus scripserit, tandiu certo statui non poterit, quandiu Græcum ejus exemplar in lucem non profuerit. Attamen si post binos hosce doctissimos viros mihi dicere licet quod sentio, Irenæum potius voce ἡγεμονίαν usum crediderim, quam voce πρωτεύων. Veteribus enim translatoribus Græca ad verbum fere vertentibus solemne est, ut ubi in vocem ἡγεμονίαν et ἡγεμονικόν incidunt, « principalitatem » vertant, et principale

(28) *In I psalmo*. Vers. 13 et 14.

psalmo ait : « Quia (29) rectum est Verbum Domini, et omnia opera ejus in fide ; » tum Moyses inquit : « Rectus (30) Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo. » Spiritus gratiæ, sicut Apostolus Hebræis scribit : « Qui (31) Filium Dei conculcaverit, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit. » Atqui idem aposto-

« principale. » ut jam dixi. Ita apud Irenæum ipsum lib. III, cap. 11, ubi vetus interpres habet, « et principale, et regale, » Græcus Irenæi textus habet καὶ ἡγεμονικόν, καὶ βασιλικόν. Et paulo post ubi legitur « principalem, » Græce Irenæus dixit ἡγεμονικῆν. Ultra autem lectio, ὑπέρτερον πρωτεύων, id est « superiorem primatum, » an ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, probabilior sit, et Græcis auribus melius sonet, judicent qui in Græcis Patribus versati sunt. Equidem neque ὑπέρτερον πρωτεύων, id est « superiorem primatum » legerem, nec ἐξαιρέτων πρωτεύων, id est « eximium primatum. » Quod si voce ἡγεμονίαν usus est Irenæus, « principalitatis » vocabulum ibi non primatum duntaxat, sed rectionem gubernationemque totius Ecclesiæ significat. Itaque quod ait David, « Spiritus principalis, » a Didymo in comment. in Psalmos ad vers. 13 psalmi I dicitur ἄρχων καὶ ἡγεμονεύων, id est « imperans et gubernans. » Ac Romanam Ecclesiam Cyprianus quoque, epist. 55, vocat « Ecclesiam principalem. » Hoc ergo sibi vult Irenæus : « Ad Romanam Ecclesiam διὰ τὴν ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, » id est « propter superiorem, » qua potitur, gubernationem necessario convenire debere omnem Ecclesiam. » Lectionem interpretationemque istam parvi forsitan facies, Justine Febronii : quo enim alio te nomine compellem, nescio, nisi eo quod ipsemet ementitus es. At nihil nos ejus clamoribus commovetur, qui etsi in Romano episcopo primatum agnoscat, tam angustus tamen limitibus auctoritatem illi a Christo collatam coerces, ut eam pene ad nihilum redigere, ac omnem fere universalis Ecclesiæ administrationem ei adimere videatur. Qui summo Pontifici Clementi XIII volumen inscribens, « primum in terris Christi vicarium » eum appellat, quasi alius in terris sit Christi vicarius eo sensu, quo talis est successor Petri. Qui morem illum, quo nunc episcopi, sui nominis, et honoris auctorem agnoscentes, semetipsos « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopos » vocare solent, « sæculo XIV, necdum usitatum » fuisse confidenter asseverat pag. 257 secundæ editionis ; quamvis anno 1270 Auximatum episcopus sanctus Benvenutus (tom. V *Annal. Camaldul.*, pag. 213 Append.) eo se titulo appellaret, dum ita exordiebatur : « Benvenutus Dei et apostolica gratia Auximanus episcopus : » et mox adderet : « Auctoritate Dei, et apostolicæ sedis, et B. Leopardi : » Eodem autem sæculo XIII similem titulum sumpserit Gerardus archiepiscopus Nicosiensis, ut videre licet tom. XV *Conciliorum*. Qui pag. 258 hac ipsa formula, « Dei, et sanctæ sedis gratia, » prius in Gallia annis 1351 et 1365 usos esse archiepiscopos ait, ob « ea jura, quæ archiepiscopali Pallio annectere pontificibus visum est : » quamvis nec S. Benvenutus, nec urbis nostræ Febronio invisæ antistes anno 1343 archiepiscopus foret, sed episcopus, ac Beltraminus tamen eo anno « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopus Bononiensis » vocetur in monumento, quod exstat pag. 387 Appendicis ad librum Bononiæ impressum, qui inscribitur : *Memorie istoriche concernenti le due Canoniche di S. Maria di Reno e di S. Salvatore*. Et in epist. tom. V *Annal. Camald.*, pag. 513. Thomas episcopus Foroliviensis an. 1335 eodem modo loquitur. Qui pag. 203 ex *Pithæo* statuit, « octo primis sæculis nullius synodi et decretorum ejus confirmationem a sede Romana postulasse » episcopos ; pagina vero 388 sententiæ ipsemet suæ circumscriptor synodum Chalcedonensem « petiisse » ait

καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει : » καὶ τῶ Μωυσεὶ λέγοντι : « Εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. » Πνεῦμα χάριτος, καθὼς ὁ Ἀπόστολος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει : « Ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐλυθρίσας. » Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἔγραψε, περὶ μὲν τοῦ

a Leone I, « sub confirmationis verbo ratificationem eorum, quæ contra voluntatem legatorum acta fuerant ; » ac sextam synodum in synodica epistola Agathonis pontifici hæc scripsisse : « Quam (doctrinam) ut iterum per honorabilia rescripta confirmetis, vestram rogamus paternam sanctitatem. » Qui pag. 231, ait Innocentium III, « ex persuasione contraria sacræ Scripturæ, totî antiquitati, conciliorum definitionibus, et observantiæ universalis Ecclesiæ » scripsisse hæc verba : « Majores Ecclesiæ causas, præsertim articulos fidei contingentes, ad Petri sedem referendas, » etc. ; quamvis multis ante sæculis ad Afros S. Innocentius I, rescripsisset in hunc modum : « Ut quidquid quamvis de disjunctis remotisque provinciis ageretur, non prius ducerent finiendum, nisi ad hujus (nempe Romanæ) sedis notitiam perveniret, ut tota hujus auctoritate quæ fuerit justa sententia firmaretur. » Qui, cum Cyprianus nonnullos Romanam navigaturos, postquam « in Urbe (id est Romæ) schisma factum erat, » hortatus sit, « ut Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent, ac tenerent, » sidenter affirmat pag. 185 non ita Cyprianum intelligendum esse, ut Romanam Ecclesiam vocet « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem, » sicut interpretes arbitrati sunt, sed « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem » nihil aliud esse, quam unitatem catholicam, eo quod alibi Ecclesiam catholicam vocet « matricem » Cyprianus : quasi vero aut idem sit « matrix » simpliciter, atque « Ecclesiæ catholicæ matrix et radix ; » aut supervacaneum non fuerit Christianos homines hortari, ut unitatem catholicam, quam ex Symbolo jamdiu norant, « agnoscerent ; » aut quasi in libro *De unitate Ecclesiæ* aperte non docuerit Cyprianus, « unitatis ejusdem originem ab uno » Petro « incipere, ac super illum unum ædificatam esse Ecclesiam. » Qui demum, cum hæc in suo « singulari libro » scripserit, ut alia omittam, sibiimet ipse blanditur, ac bibliopolam initio sic loquentem inducit : « Postquam prima hujus Operis editio insolita celeritate exhausta esset, » etc. Sed inflantur et pueri calceis novis, ut ille ait ; nemo autem ignorat, nostro sæculo (proh dolor !) per-versos atque adeo exitiosissimos libros brevi tempore iterum, ac tertio, aut sæpius typis mandari : ut in Helvetii opere, et fœdissimis, maximeque impiis libellis, qui Voltairii nomine clam venduntur, contigisse nuper vidimus, dum interim tot sanctorum Patrum, tot doctissimorum theologorum, jurisconsultorum ac philosophorum opera vix semel uno sæculo imprimuntur. Ut enim recte inquit Hieronymus, « multo pars major est Milesias fabulas revolventium, quam Platonis libros. » Sed jam ad ἀπροσδιόνυσα digressus sum, et corrente rota, dum urceum facere cogito, amphoram fluxit manus. Vide notas ad segen 78 b.

(29) Quia. Psal. xxxii, vers. 4. Complut. editio, εὐθύς.

(30) Rectus. Deut. xxxii, 4, legitur Θεὸς πιστός, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ· δίκαιος καὶ ὁστος ὁ Κύριος. Hæc tametsi iis similia sicut quæ Didymus affert, non sunt tamen plane eadem. At eadem plane invenies in psalmo xci, vers. 15.

(31) Qui. Hebr. x, 29. Plura omittit intermedia. In lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, 16 et 63, simili modo accipit Pauli verba ; nam num. 4 hæc habet : « Denique qui communionem ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati uti-

πατρός· « Χάρτι Θεοῦ εἰμι ὁ εἰμι, καὶ ἡ χάρις αὐ-
 τοῦ ἢ εἰς ἐμέ· » περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ· « Ἡ χάρις τοῦ
 Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πνεῦμα ἀληθείας,
 ὡς Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Σωτήρος εὐαγγελίζεται· « Ἐάν
 ἀγαπήσῃ με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσατε· καὶ γὰρ
 ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει
 ὑμῖν, ἵνα ἢ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα
 τῆς ἀληθείας· » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ Ἐπι-
 στολῇ· « Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ
 Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια· » ὁμοίτροπον τοῦ εἰπεῖν
 τὸν Υἱόν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Πνεῦμα θεῶν,
 καὶ πνοή Παντοκράτορος, καὶ φιλόανθρωπον, κατὰ τὴν
 φράσιν Ἰωάν. καὶ τὴν περὶ ὀλίγων στιχιδίων ἐν τῷ κε-
 ραίῳ τούτῳ μνημονευθεῖσαν Μωυσέως. Ἀνευφη-
 μήθη καὶ φῶς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα [57 a], ἐν ᾧ καὶ
 ὕψ' οὐ φωτιζόμεθα, ὡς ἦν ἡ ἀποστολὴ γράφει·
 « Ἴνα δὴ ὑμῖν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως,
 ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμένους τοῦς ὀφθαλμοῦς
 τῆς καρδίας· » καὶ ὡς Δαυὶδ ψάλλει· « Ὅτι παρὰ
 οὐ πηγὴ ζωῆς· ἐν τῷ φωτὶ σου ὀφόμεθα φῶς· »
 τῷ· ἐστὶν, Ἐν τῷ Υἱῷ σου, τῷ ἀπαυγάσματι τῆς
 δόξης σου, τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα. Καὶ, « Ἐσημειώθη
 ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. » Τί γὰρ
 ἄν εἴη ἄλλο τὸ Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ ἐκ τοῦ
 φωτὸς ἐκπορεύεται; περὶ οὗ Ἰωάννης ὑμνησεν ἐν
 μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Φῶς ὁ Θεός· » ἐν δὲ
 Εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ Μονογενοῦς· « Ἦν τὸ φῶς τὸ
 ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς
 τὸν κόσμον· » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ. »
 Οὐδὲν δὲ θαυμαστόν, εἰ ἐν δυνάμει αὐτοῦ ἔχον,
 διαφοροῦς προσηγορίας δοξάζεται. Τῷ γὰρ ἀπεριλη-
 πον εἶναι θνητῶν λόγων τὴν ἀφραστον αὐτοῦ θεότητα,
 κατὰ δύναμιν τὰς εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς γινομένας ἐνεργείας
 ὑμῶντες, διαφοροῦς καὶ τοῖς ὀνόμασι προσχρῶμεθα.
 veluti comprehendere nequeunt, nos, dum pro
 viribus diversas ejus operationes in nobismetipsis fa-
 ctas celebramus, diversis etiam nominibus utimur.

lus scripsit de Patre quidem: « Gratia (52) Dei sum
 id quod sum, et gratia ejus, quæ est in me; » de Fi-
 lio autem: « Gratia Domini (53) nostri Jesu Chri-
 sti. » Spiritus veritatis; sicut Joannes ex persona
 Salvatoris ait in Evangelio: « Si diligitis (54) me,
 mandata mea servate: et ego rogabo Patrem, et
 alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in
 æternum, Spiritum veritatis; » et rursus in prima
 Epistola: « Et Spiritus (55) est qui testificatur; quo-
 niam Spiritus est veritas. » Id autem simile est ei,
 quod ait Filius: « Ego (56) sum veritas. » Spiritus
 divinus, et afflatus (57), sive spiratio Omnipotens,
 et benignus, vel homines amans, juxta phrasim Jo-
 bi (58) et Moysis locutionem, quæ in hoc capite an-
 te paucos versiculos (59) commemorata est. Dicitur
 etiam fuit lux Spiritus sanctus, in quo et a quo
 illuminamur: sicut cum Apostolus scribit: « Ut
 det (40) vobis Spiritum sapientiæ et revelationis,
 in agnitione ejus, illuminatos oculos cordis; » et
 sicut David psallit: « Quoniam (41) apud te est fons
 vitæ: in lumine tuo videbimus lumen, » id est, in
 Filio tuo (42), qui est splendor gloriæ tuæ, sanctum
 tuum Spiritum videbimus. 128 Et: « Signatum
 (43) est super nos lumen vultus tui, Domine. »
 Quid enim aliud esse potest Spiritus, qui a Patre,
 aut ex lumine procedit? de quo Joannes ipsum lau-
 dans inquit in prima Epistola: « Lux est (44) Deus; »
 in Evangelio autem de Unigenito ait: « Erat (45)
 lux vera, quæ illuminat omnem hominem venien-
 tem in mundum; » et: « Ego (46) sum lux, ego sum
 (47) vita. » Nihil autem mirum est, si, cum sit
 unus, et semper eodem modo se habens, diversis
 denominationibus glorificatur. Nam quia mortalium
 sermones ineffabilem ejus deitatem assequi, ac

que ab eo. Perspicue enim scriptum est: « Et Spi-
 ritui gratiæ contumeliam faciens: » haud dubium
 quin is, qui post susceptionem ejus peccaverit. Si
 autem sanctificatus est per communionem Spiritus
 sancti, ostenditur, etc. Codex vero noster paulo
 aliter habet, nempe: « Denique... sanctificati utique
 ab eo, ut perspicue scriptum est: « Et Spiritui
 gratiæ contumeliam faciens, in quo sanctificatus
 est: » haud dubium quin » et cætera. Numero
 autem 16: « Nam et ipse Spiritus dicitur est gratia,
 secundum illud: « Et Spiritui gratiæ injuriam [co-
 dex noster, contumeliam] faciens, in quo sanctifi-
 catus est. » In Zacharia quoque, » et reliqua.
 Demum num. 63: « Nec ulla misericordia, et venia
 reservabitur illi, qui conculcaverit Filium Dei,
 et injuriam [cod. noster, et contumeliam] fe-
 cerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus
 est. »

(32) Gratia. I Cor. xv, 10.

(33) Gratia Domini. Rom. xvi, 20, et alibi.

(34) Si diligitis. Joan. xiv, 15-17. Græca editio:
 Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω· εἰ: Ἴνα μένη μεθ' ὑμῶν.

(55) Et Spiritus. I Joan. v, 6.

(56) Ego. Joan. xiv, 6.

(57) Afflatus. Ita vocem πνοή vertendam esse vult
 Tertullianus lib. 11 contra Marcionem, cap. 9. Vul-

gatus int. habet « spiraculum » tum Gen. 11, 7, tum
 in Jobi loco hic citato.

(58) Jobi. Cap. xxxiii, 4. Vide etiam Sap.
 1, 6.

(59) Versiculos. Nimirum segm. 56 a Exoai lo-
 cum attulit ex cap. xxxi, vers. 2, ubi Spiritus dicitur
 « divinus. »

(40) Ut det. Epnes. 1, 17 et 18. Vulgatus inter-
 pres legit ut Didymus. At Græca editio pro καρ-
 διάς, id est « cordis, » habet διαβολάς, id est « men-
 tis. »

(41) Quoniam. Psal. xxxv, 10.

(42) In Filio tuo. Eodem modo illa psalmi verba
 interpretatur Alexander Alexandrinus in epistola
 Encyclica, quam sæpius commemoravi (pag. 19
 tom. II Concilior. edit. Venetæ). Origenes vero libro
 I περὶ ἀρχῶν, cap. 1, paulo aliter, nempe de Filio,
 et Patre, ea accipit. « Tale est ergo (inquit) quod
 dicitur, « In lumine tuo videbimus lumen: » hoc
 est, in Verbo, et Sapientia tua, qui est Filius tuus,
 in ipso te videbimus Patrem. »

(43) Signatum. Psal. iv, 7.

(44) Lux est. I Joan. 1, 5. Græca editio: Ὁ Θεός
 φῶς ἐστὶ.

(45) Erat. Joan. 1, 9.

(46) Ego. Joan. viii, 12.

(47) Ego sum. Joan. xiv, 6.

Qui vero Macedonii dogma profitentur, de sua ipsorum hæresi magis quam de veritate (48) solliciti, nihil vident, quod his consentaneum sit, quæ divina docent oracula. Nam his ipsis verbis (49) summam (50) haterones isti nugantur. Attendendas non esse aiunt homonymias, aut synonymias, aut locutionum similitudines (51). Ubi enim Deo, inquit, Scriptura tribuit nomen hoc « Bonus, » ibi statim additur, « unus Deus (52). » At vero ubi de Spiritu sancto sermonem habet, nomini « Bonus » non adjungit ea verba, « unus Deus. » Præterea bonus, inquit, dictus est etiam homo a Scriptura, ut cum ait : « Benefac (53), Domine, bonis ; » et : « Bonus (54) homo de bono thesauro profert bona. » Similiter autem bona, inquit, homonyme dicuntur etiam inanimita : ut cum ait propheta : « Si volueritis (55) **129** et audieritis me, bona terræ comedetis. » Quin etiam de rebus non subsistentibus dictum est, eas esse bonas ; ut in iis verbis : « Bonum (56) est confiteri Domino. » Similiter sanctus, inquit, vocatur etiam homo. Ac potentia Dei, inquit, vermis, quoque dictus fuit : qua ratione scribit Joel, « Eruca (57) potentia mea magna. » Salvator autem : « Potestates (58) cælorum commovebuntur. » At hoc quidem (quod nempe homonymias et locutionum similitudines attendere non oporteat) quamvis in iis valeat, quorum alia alterius generis sunt, alteriusque substantiæ ; non valet tamen in Spiritu sancto, nec in illo, cujus ipse est Spiritus, ac ne in Filio quidem. Scriptura enim quando homonymiis aut synonymiis hisce utitur, voces « meus, » aut « tuus, » aut « sanctus, » aut « bonus, » simul adjungit, ut genuinum suarum locutionum sensum in tuto ponat. Nimirum aut ex persona Dei dicit, « Spiritus meus, » aut ex persona Davidis, et nostræ : « Spiritus (59) tuus bonus deducet me. » Sed iis credere oportet, quibus multo utilius creditur, commemoratis nempe Scripturæ testimoniis : ac illud nosse opus

(48) *De veritate.* In Græco τάληθοῦς, quod grammaticis parum arridebit. At Clemens quoque lib. iii *Pædagogii*, pag. 253 edit. Potteri dixit τάνδρός· et, quod magis mirere τάλθηται, in primo *Stromatum* pag. 392 : quod tamen adeo inusitatum est, ut non immerito suspicari de mendo liceat.

(49) *His ipsis verbis.* Macedoniani alicujus verba affert, non vero Eunomii, aut Eunomiani cujuspiam, ut patet ex his quæ sequuntur.

(50) *Summatim.* In Græco συναρπακτικῶς· quo adverbio iterum utitur segm. 77 b. Quænam vero hic sit certa illius significatio, non ausim definire. Didymus quidem in libro *adv. Manichæos*, ἀσυνάρπακτος, inquit, ἡ ἀρετὴ τῆ κακία· quæ interpret sic vertit : « Virtus cum vitio non potest simul arripi. In Scriptoribus autem Didymi fere æqualibus ubi occurrit hæc formula, κατὰ συναρπαγὴν, interpretes modo vertunt, « raptim, festinanter, » modo per « impulsu » aliterius. Demum apud Theophilum Antecessorem libro *iv Institutionum*, tit. xiii, et apud alios jurisconsultos, et in Basilicis συναρπαγὴ est « subreptio, » aut potius « obreptio. » Quæ cum ita se habeat, videtur vox συναρπακτικῶς tunc adhiberi, cum aliquid subripitur, aut cum secum trahit aliud, aut cum plura simul col-

Οἱ δὲ τὸ Μακεδονίου πρεσβεύοντες δόγμα, τῆς αἰρήσεως αὐτῶν μᾶλλον ἢ τάληθοῦς γινόμενοι, οὐδέν τι συμβαλόντων τοῖς τῶν λογίων βλέπουσιν. Συναρπακτικῶς γὰρ μυθεύονται ῥήμασιν αὐτοῖς, ὡς Ὁδὸς χρηθμωνυμίας, ἢ συνωνυμίας, ἢ ὁμοιολεξίας προεχέειν. Τοῦ γὰρ Θεοῦ, φησὶν, τὸ « Ἀγαθὸς » ὄνομα. τῷ « εἰς Θεὸς » συμπλέκεται· ἐπὶ δὲ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τῷ « Ἀγαθὸς » ὀνόματι οὐ συνέζυσκται τὸ « εἰς Θεός. » Καὶ πάλιν· Ἀγαθὸς, φησὶν, ἐγγράφη εἶναι καὶ ἄνθρωπος, ὡς ἦνκα λέγει· « Ἀγάθωνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς· » καὶ, « Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθά. » Ὁμοίως δὲ, [57 b] φησὶν, ἀγαθὸς ὁμωνυμίας καὶ ἀψυχα· ὡς ἔταν προφητεῦν· « Ἐὰν θελήσητε καὶ ἀκούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγησθε. » Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀνυποστάτων δῆθεν πραγμάτων εἰρηται· « Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ. » Ὁμοίως ὁ ἅγιος, φησὶ, καλεῖται καὶ ἄνθρωπος. Δύναμις τε Θεοῦ, φησὶ, καὶ σκώληξ, ἢ γράφει· « Ἡ κάμπη, ἡ δύναμις μου ἢ μεγάλη· » καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ· « Αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· » καὶ τοῦτο μὲν (φημὶ δὲ τὸ μὴ προσέχειν ὁμωνυμίας καὶ ὁμοιολεξίας) λόγον ἔχει ἐπὶ τοῖς ἑτεροειδέσιν καὶ ἑτεροουσίοις, οὐ μέντοι ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐκεῖνου οὐ Πνευμά ἐστιν, ἐτι μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ. Προστιθεῖσα γὰρ ἡ Γραφὴ τὴν ἀπὸ ἐαυτῆς ἀσφάλειαν ταῖς ὁμωνυμίας ἢ συνωνυμίας συμφράζει τὴν « μου » ἢ « σοῦ » συλλαβὴν, ἢ τὴν « ἅγιος » ἢ « ἀγαθὸς » λέξιν· τοῦτ' ἐστιν, ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγει, « Τὸ πνευμά μου· » ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ καὶ ἡμῶν· « Τὸ Πνευμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με. » Πειθεσθαι οὖν δεῖ οἷς πολλῶν λυσιτελέστερον, ταῖς μνημονευθείσαις γραφικαῖς μαρτυρικαῖς λέγω, καὶ εἰδέναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν ὁμωνυμίαν ἢ συνωνυμίαν καὶ τὰς ὁμοιολεξίας πρὸς τὸν Θεὸν ἔχει, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τοῦς τοῖς ὁμοίως ὀνόματιν ὑμνηθέντας, οὐ πρὸς τὰ κτίσματα διὰ τὴν εὐρισκομένην ἐσθ' ὅτε ἐν ἐκεῖνοις ὁμωνυμίαν. Ταῦτα γὰρ, εἰ καὶ δοίμεν ὀνόματι τινὶ ἢ λέξει Θεῷ κοινωνεῖν, ἀλλ' οὐκ οὐσία οὐδὲ ἐνεργεῖα

liguntur. Primo sensu vox συναρπακτικῶς verit etiam hic posset, « per obreptionem : » quo modo Ambrosius lib. v *De fide*, cap. 13, « Totum apostolicum caput recensentem, ut nihil videatur fraude subtractum, aut obreptione præstrictum. » Alio sensu Basiliius epist. 235, ait : Τῆ ἐρωτήσεως τοῦ καθόλου τὸ πᾶν συναρπάσσουσιν, id est « Interrogatione generali omnia simul complectuntur. »

(51) *Similitudines.* Lego ἢ ὁμοιολεξίας. Legi etiam potest καὶ ὁμοιολεξίας. Vocabulo autem ὁμοιολεξία usus est Athanasius tom. II, pag. 66.

(52) *Unus Deus.* Respicit illud Christi apud Marcum x, 18 : « Nemo bonus, nisi unus Deus. »

(53) *Benefac.* Psal. cxxiv, 4.

(54) *Bonus.* Matth. xii, 35. Græca ed. habet : Θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. At Vulgatus int. legit, ut Didymus hoc in loco : uterque enim omittit nomen τῆς καρδίας, id est « cordis. » Vide tamen segm. 72 b.

(55) *Si volueritis.* Isa. i, 19. Complut. ed. habet εἰσακούσητέ μου.

(56) *Bonum.* Psal. xcī, 4.

(57) *Eruca.* Joel. ii, 25.

(58) *Potestates.* Matth. xxiv, 29.

(59) *Spiritus.* Psal. cxlii, 10.

ἐνὸς καὶ ἁγιασμοῦ. Οὐδὲ γὰρ φύσει ταῦτα καὶ ἡ
 ἱσχυρὰ ὑπάρχουσι· κατὰ σύγκρισιν δὲ τοῦ κακοῦ τὸ
 ἀγαθόν, καὶ τοῦ ἁμαρτήματος, ἔχουσι τοῦ πάθους, τὸ
 ἴδιον τέτακται· τὸ γὰρ μὴ λίαν κακὸν καὶ ἁμαρτω-
 λὸν, ἔχουσι ἐμπαθεῖς, ἀγαθὸν καὶ ἅγιον ἐνθάδε προσ-
 εἴρηται. Ὡς γὰρ κακία καὶ ἁμαρτία, ἔχουσι πάθος
 καὶ ἀδυναμία [58 a], ἐν τῷ ἐνὶ ἁλίῳ Πνεύματι οὐχ
 εὐρίσκεται, ἅτε ἀγενήτω· οὕτως ἐν οὐδενὶ τῶν γε-
 νητῶν, τὸ ἀγαθὸν καὶ ἅγιον καὶ δυνατὸν κατὰ τὸ τέ-
 λειον, ἀλλὰ κατὰ μετουσίαν· ὅπου δὲ οὐδαμοῦ ταῦτα
 κατὰ τὸ τέλειον, οὐδαμοῦ τὸ ἀγέννητον. Ἐνθα γὰρ
 πάθος, οὐδαμοῦ τὸ φῶς· καὶ « ὅπου νῦξ, οὐχ ἡμέρα.
 Ὅθεν » (εἴρηται καὶ τῷ Ἑρμῇ τῷ ἐπίκλητον Τρισμε-
 γίστῳ) « ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὰγαθόν, ἐν
 μόνῳ δὲ τῷ ἀγενήτῳ. Ὅσπερ δὲ μετουσία πάντων
 ἐστὶ τῇ ὕλῃ δεδομένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. »

Ὅμοιον τοίνυν καὶ ἴσον τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῆς τοῦ
 Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς θεότητος· καὶ ἐκ τῆς
 αὐτοῦ τοιούτων δείκνυται κρίσεως, αὐτὸ τῇ φύσει
 ἀνύπτης, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις ὑπάρχον, ἅτε
 ἐν ὄν ἐκ τοῦ ἐνός. Ἐπεὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ἐρρηγι-
 λίαν οὕτως ὁ ἀγαθώτατος καὶ ἰσὺς τὴν φύσιν Ἰῶδς ἐστὶ
 ἀγαθὸς ἐστὶ· ἐπειδὴ μὴ συνηνωμένον ἔχει τὸ, « Εἰς
 θεός » οὕτε μὴν ὁ φιλανθρωπότατος καὶ ὅλος ἰσὺς
 Πατὴρ καὶ ὁ Ἰῶδς ἐξουσίαν ἐπίσημα τὰ μνημονευθέντα
 ὀνόματα τῆς θεότητος· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ὑποδι-
 σταθίζονται ὅσον, ὡς θεὸς λαλεῖν αἰρετικοῖς, εἰς τοὺς
 ὁμωνύμους ἡμᾶς. Ἰαθεὶ δὲ, ἁγία Τριάς. Ἄλλ' ὁ
 Ἰῶδς, φησὶν, συναπογεννηθεὶς, ἔμφυτον ἔχει τὴν ἀγα-
 θότητα, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ὁ Πατὴρ. Ἀλλὰ καὶ τὸ
 ἅγιον Πνεῦμα συνεκπορευθὲν, κατὰ φύσιν ἐστὶν
 ἀγαθόν, καὶ ὅσα ὁ θεὸς Πατὴρ. Εἰ μὲν οὖν περὶ
 τῶν τυχόντων ἢ βιωτικῶν πραγμάτων ἦν αὐτοῖς ἡ
 διαίεσις, καλῶς ἂν αὐτοῖς ἐσθ' ὅτις χρεια ἐγένετο συμ-
 πλάσσειν μύθους τινὰς, καὶ Ἀριστοτελικῇ δῆθεν δει-
 κνῆται καὶ τῇ ἐν λόγοις τέχνῃ, ὡς Εὐνόμιος, περιστρέ-
 φειν τὸ πρᾶγμα, καὶ συσκιάζειν τὴν ἀλήθειαν· νῦν

est, quæ homonyme aut synonyme, et per lo-
 cutionum similitudines Deo Patri conveniunt, et
 unigenito ejus Filio, qui similibus nominibus con-
 celebrantur, eadem eodem modo etiam Spiritui
 sancto convenire : quæ vero de creaturis dicuntur,
 ea in Spiritum sanctum eodem modo non quadra-
 re, etsi nonnulla aliquando de creaturis ipsis di-
 cta inveniamus, quæ homonyme, hoc est, sensu
 plane diverso, de Spiritu sancto itidem enuntian-
 tur. Etsi enim eas nomen aliquod aut vocabulum
 cum Deo commune habere concedamus, com-
 munem tamen cum ipso non habent potestatis
 et sanctificationis essentialiam atque operationem.
 Ipsæ enim ne sunt quidem ex earum natura abso-
 lute (60), sed comparative dicuntur bonæ et san-
 ctæ : nimirum spectato malo, dictæ sunt bonæ ; ac
 ratione habita peccati sive passionis, vocalæ sunt
 sanctæ : quod enim valde malum non est, nec pec-
 catis inquinatum, aut passionibus deditum (61), id
 bonum et sanctum in allatis locis 130 denomi-
 natum fuit : nam sicut nequitia et peccatum, sive
 passio et impotentia in illo Spiritu sancto, qui
 unus est, non reperitur, utpote increato : sic in
 nulla ex rebus creatis bonitas, aut sanctitas, aut
 potentia invenitur perfecto modo, sed tantum ex
 participatione. Ubi autem hæc nequaquam existunt
 perfecto modo, ibi nequaquam est increatum : ubi
 enim sunt tenebræ, ibi nequaquam est lux ; et « ubi
 est nox, ibi non est dies. Quapropter » (inquit vel
 ipse Hermes (62) cognomento Trismegeistus) « fieri
 nequit ut in generatione sit bonum ; sed in solo
 increato esse potest. Sicut autem omnium partici-
 patio est materiæ data, sic et boni. »

Itaque Spiritum sanctum deitate similem esse, et æ-
 qualem Patri, atque Unigenito, ex talium etiam judicio
 ostenditur, cum ipse ex natura sua sit et sanctitas, et
 bonitas, et potentia, quippe qui est unus ex uno.
 Alioquin ne ipse quidem natura optimus et propi-
 titius (63) Filius bonus erit, si illorum ratiocinatio-
 nem cavillationis (64) et pervicaciæ plenam attenda-
 mus : quoniam conjunctum non habet illud, « Unus
 Deus. » Quin imo benignissimus erga homines to-
 tusque propitius Pater ac Filius ne characteres qui-
 dem illos habebunt atque insignia deitatis, qualia
 sunt nomina quæ commemoravimus : sed per eam-
 dem nomina deprimentur veluti, ut loqui consue-
 verunt hæretici, ad nostram hominum, qui eis ho-
 monymi sumus, hoc est, eadem cum ipsis nomina
 habemus, conditionem. Mihi vero sic loquenti propi-
 titia esto sancta Trinitas. At non eodem modo boni
 nos dicimus, quo bonus est Filius, et Spiritus san-
 ctus (65). Filius enim cum ita sit genitus, ut cum
 genitore existat, habet ex ipsa natura, sive essentia,
 bonitatem, et alia quæcunque habet Pater. Ac Spi-

(60) Absolute. Græce καθ' ἑαυτῆ· quod eisdem
 sensu scripsit Didymus in lib. adv. Manichæos.

(61) Passionibus deditum. In Græco, ἐμπαθής·
 qua voce eodem sensu usus est Didymus in com-
 mentariis in Psalmos ad vers. 5 psalmi cxi, ubi ἐμ-
 παθῆ ζωὴν vocat « vitam passionibus deditam, »
 nempe, ut alias loquitur, οὐχ ἀπαθῆ.

(62) Hermes. Loquitur Didymus ex communi per
 ea tempora opinione, ut alii etiam Patres. Vide
 notas ad segm. 139 b. Verba porro, quæ hic affert,
 existant lib. vi, pag. 14 editionis Ferrariensis : est
 ibi pro ἀγενήτῳ legitur ἀγενήτῳ, et pro δεδομένη
 legitur δεδεμένη· quæ postrema editionis lectio
 mihi quidem minus arridet. Totus itaque locus in
 Ferrariensi editione sic se habet : « Ὅπου γὰρ ἡμέρα,
 οὐδαμοῦ νῦξ· ὅπου δὲ νῦξ, οὐδαμοῦ ἡμέρα. Ὅθεν
 ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἐν μόνῳ δὲ τῷ

ἀγενήτῳ. Ὅσπερ δὲ μετουσία πάντων ἐστὶ ἐν τῇ
 ὕλῃ δεδεμένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Quæ sic trans-
 tulit Franciscus Patricius : « Ubi namque dies,
 nullibi nox. Ubi vero nox, nullibi dies. Unde im-
 possibile est in generatione esse bonum, sed in
 solo ingenito. Sicut vero participatio omnium est
 in materia illigata, sic et boni. »

(63) Propitius. Vide not. 5, pag. 89.

(64) Cavillationis. In Græco ἐρισχελίαν, quæ vox
 Attica est. Disputant grammatici, utrum scriben-
 dum sit ἐρεσχελία, an vero ἐρεσχηλία, an potius
 ἐρισχηλία, an demum ἐρισχελία. Exo lectionem co-
 dicum retinui, controversiam hanc aliis dirimendam
 reliquis, neque ullam ex quatuor illis formis
 respuere audeans.

(65) At non eodem... Spiritus sanctus. Utrum
 aliquid in Græco desideretur post vocem Τριάξ,

ritus sanctus itidem cum ita procedat, ut ei coexistens sit, a quo procedit, natura bonus **131** est, et est omnia quæ est Deus Pater. Porro si de rebus qualibuscunque, ac parvi momenti, aut de mundanis (66) negotiis disserent, fabulas aliquas posent interdum belle consingere, atque Aristotelico (67) acumine, et dicendi arte, ut Eunomius (68) fecit, rem pervertere, ac veritatem obscurare. At vero hic non ita se res habet; Paulus enim nos docet: « Si non credideritis (69), ne intelligetis quidem; » et: « Sapientia (70) hominum stultitia est apud Deum. » Neque vero divina oracula, quæ de inclyto Spiritu loquuntur, et supra humanas ratiocinationes sunt, captiosis sophismatibus eludere fas est: nam sancto quidem Spiritui vituperatio non nocet, neque hæreticorum perperam sentientium convicia (71) et scommata ultra (72) aures progrediuntur: qui vero ea usurpant, sempiternum cruciabantur (73), et similiter quodammodo faciunt, ac si quis in hanc lucem, quæ ex luce *inaccessibili* vim habet, scommata jaculari, ac eam sermionibus inquinare aggrediat. Sed majorem in nos gloriam ex doctrina a sanctis deprompta derivari credendum est, quam ex ea quæ raditur ab hominibus. Illos ergo a nobis redargui convenit, ne ob nimium, quo propriam hæresim prosequuntur, amorem sophisticis suis ratiocinationibus divinitatem, quantum quidem in ipsis est, ad creaturarum **132** proprietates et conditionem detrahant, atque hac ratione exitii amorem simplicioribus inusque expertis ingenerent, ac illos ad majorum facinorum et scelerum desiderium inducant.

CAP. IV.

De hæreticis qui aiunt: Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus? et reliqua.

Verum ipsi ea, quæ simplicia, et recta, et perfecta sunt, rejicientes, ac sacrorum oraculorum

quidve proprie sibi velit illud φησίν, quod mox sequitur, judicet lector. Equidem ne locus nimis perplexus atque obscurus foret, aliqua de meo adlere in translatione coactus sum.

(66) *Mundanis.* In Græco βιωτικῶν. Didymo autem βιωτικός sæpe est « mundanus, » aut « sæcularis, » ut in commentariis in *Psalmos* ad vers. 5 psalmi xxiii, ubi μερῖνας βιωτικός dicit « curas mundanas. » Et alibi eorum scripta, qui ecclesiastici scriptores non sunt, vocat βιωτικός συγγραφέας, id est « sæculares scriptiones. » Vide et librum *adv. Manich.*, pag. 207.

(67) *Aristotelico.* Quantum Aristotelicæ, quam excoluerat, philosophiæ principiis inaniteret Eunomius, constat ex Gregorii Nysseni libro vi contra illum scripto, constat ex Cyrilli *Thesaurō*, constat ex Augustini libro *De hæresibus*, constat deum, ut de aliis Patribus sileam, ex Eunomii ipsius libro *Apologetico*. Quin de omnibus generatim Ariani, Eunomiani, etc., conqueruntur illius sæculi Patres, quod dialecticas argutias sanæ atque orthodoxæ divinorum oraculorum interpretationi anteferrent. « Omnem enim vim venenorum suorum (ait Ambrosius lib. i *De fide*, cap. 5) in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. » Vide not. 65, pag. 59.

(68) *Eunomius.* In vivis adhuc erat infamis iste Aetii discipulus, dum hæc dictarentur a Didymo: obiit enim anno circiter 394.

(69) *Si non credideritis.* Non Pauli sunt hæc, sed Isaia: exstant autem cap. vii, vers. 9, ubi Græca editio habet οὐδὲ μὴ pro οὐδ' οὐ μὴ. Complutensis vero συνετε pro συνετε. Vulgatus int. vertit: « Si non credideritis, non permanebitis. » Augustinus autem in *Collatione cum Maximino Ariano*,

Α δὲ διδάσκει Παῦλος: « Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ [58 b] συνήτε. » καὶ, « Ἡ σοφία τῶν ἀνθρώπων μωρία παρὰ τῷ Θεῷ. » Καὶ οὐ χρὴ τὰ περὶ τοῦ ἐνδόξου Πνεύματος λόγια, τὰ μείζονα λογισμῶν ἀνθρώπων, κατασοφίζεσθαι. Οὐ γὰρ βλάπτει φλόγος τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐδὲ παραιτέρω τῆς ἀκοῆς προέρχονται οἱ ὀνειδισμοὶ καὶ τὰ σκώμματα τῶν αἰρετικῶν, οἷς ἐπήλθε τὸ φαῦλος φρονεῖν· ἀλλ' οἱ χρώμενοι τοιούτοις, ἀπέραντα πονήσουσι, καὶ πράξουσιν παραπλήσια πῶς τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἀποσκώπτειν εἰς τοῦτο τὸ φῶς, τὸ ἐκ τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς τὴν ἰσχύον ἔχον, καὶ μιᾶν τῶν λόγους αὐτό. Πιστεύειν δὲ δεῖ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων διδασκαλίαν, τῆς παρ' ἀνθρώπων πλεονα δύνασθαι τὴν δόξαν ἐμποιεῖν. Ἡμῖν τοίνυν ἀρμόζει ἐκεῖνοις ἐπιμέμψεσθαι, τοῦ μὴ δι' ὑπερβολὴν εὐνοίας, τῆς περὶ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν, καθέλκειν τὸ γε ἐπ' αὐτοῖς τὸ θεῖον εἰς τὰ τῶν κτισμάτων ἀποτελέσματα ταῖς σοφιστικαῖς, καὶ διὰ τούτων τίκτειν ἀπωλείας ἔρωτα τοῖς ἀπλοστέροις καὶ ἀπειροτέροις, καὶ προάγειν εἰς ἐπιθυμίαν ἁμαρτημάτων μειζύνων.

ΚΕΦ Δ.

Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν. Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ πῶς τὸ Πνεῦμα; Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; καὶ τὰ λοιπά.

Ἄλλ' ἀποπεμπόμενοι μὲν τὰ ἀπλά, καὶ εὐθέα, καὶ τέλεια· καὶ ἀνεπιστημοσύνης ἀναπιμπλῶντες

pag. 676, tom. VIII: « Et scis, » inquit, « utique dixisse prophetam: Nisi credideritis, non intelligetis. »

(70) *Sapientia.* I Cor. iii, 19. Sed Græca ed. habet: « Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, id est « sapientia enim hujus mundi. »

(71) *Convicia.* Lego οἱ ὀνειδισμοί, vel τὰ ὀνειδή.

(72) *Ultra.* Codex περαιτέρω. Lego παραιτέρω.

(73) *Cruciabantur.* Accusantur Origeniani a Justiniano imperatore, quod reperborum in inferno supplicia æterna fore negaverint. « Hoc quoque proprio errori adjungunt (inquit ipse in libro *adversus Origenem* ad Mennam, de Origenianis loquens) ducem et auctorem habentes perversam ejus (nempe Origenis) disciplinam, ut dicant, omnium impiorum hominum, ac præterea dæmonum pœnam finem habituram esse. » Similia de Origene scripserat S. Hieronymus in libro *adv. Joan. Jerosol.*, num. 7. Imo et S. Athanasius in *Fragmentis* commentariorum in *Matthæum*, pag. 38, Collectionis novæ Montfauconianæ tom. II, ut alios Patres præteream, ad ea verba, « Omne peccatum, et blasphemia remittetur hominibus, » sic loquitur: « Si verum est illud (quod ait Evangelium), cur miser accusatur Origenes, quod finem aliquem pœnarum constituat, ac tandem remissionem omnium peccatorum hominibus pariter et dæmonibus a Deo concedendam prædicet? » Utrum vero Didymus hoc sensu Origenianus fuerit, cognoscet lector non modo ex hoc loco, sed etiam ex segm. 88 a, 114 b et 221 a, itemque ex lib. *De Spiritu sancto*, num. 47 et 59, et, ut alia omittam, ex his quæ dictavit ad vers. 18 cap. ix *Proverborum*, pag. 153 Catænzæ editæ a Peltano: « Qui illius (nempe meretricis) moribus atque consiliis obsequuntur... ad sempiternum tandem interitum adducuntur. »

τῶν ἱερῶν λόγων τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν ἐθέλει ὁ Θεὸς Πατὴρ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ, ὡς τὸν μονογενῆ Λόγον, καὶ τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κτίσεως καὶ ὑπερέχον ἀσφαλίζεται, διὸ καὶ τρισυγολογεῖται, φασίν· Πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Ὅτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἐτι δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως ἐπέκεινα τυγχάνει. Ὡς γὰρ Πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, [59 a] ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεὸς Λόγος· οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ ἅγιον Πνεῦμα· δεικνυθαί τε ἐν τούτῳ μάλιστα τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἐν τῷ τὸ φαινόμενον καὶ ὄν τῆ κτίσει ἀδύνατον, εἶναι παρ' αὐτῷ δυνατόν. Ἐπει τίς ἡ διαφορά τῆς ἀναίτου καὶ ζωοποιου φύσεως, καὶ τῆς δημιουργηθείσης καὶ ζωοποιουμένης; οὐκ ἐγχωρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι ὁμοούσιον καὶ ἰσότημον ἐκείνου ἐξ οὗ ἐστι· διόπερ ἐστὶν καὶ ἅγιον φυσικῶς. Οἱ οὖν ἄγγελοι, φησίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ; Ἐκεῖνοί εἰσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ προστίθει αὐτοῦ γεγόνασιν, ὡς πάντα· ἅγιοι δὲ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, ὡς οἱ ἄνθρωποι· πνεύματα δὲ, καθὼς πρὸς ἡμᾶς ἀσώματοι· οὐ κληθέντες πνεύματα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκπορευόμενα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ θεῖα, ἢ πνεύματα ἀληθείας, ἢ πνεύματα ἀγῶσύνης· ἀλλ' ἄγγελοι λειτουργοὶ, καὶ σώματα οὐράνια, διὰ τὸ ἀπειρω; ἀπέχειν καὶ ὑφίστασθαι τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν γράφοντα ἔμπεστον Ἀπόστολον· Ἐσώματα ἐπίγεια, καὶ σώματα ἐπουράνια. » Ὡς γὰρ οὐ κατ' αὐτοὺς τὰ πνεύματα τῶν ἀνέμων, οὐδὲ αὐτοὶ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὶ γὰρ ἐκτίσθησαν, οὐ μένοι ἐξεπορευθήσαν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· οὐκ ἀναγεννώσιν ἡμᾶς, οὐ θεοποιῶσιν, ἀμαρτίας οὐ συγχωροῦσιν, οὐ ζωοποιῶσιν, οὐ δημιουργοῦσιν, οὐκ ἀγιάζουσιν, οὐ κρίνουσιν, ἀλλὰ καὶ κρίνονται (« Ὑμεῖς » γὰρ, φησίν, « καὶ ἀγγέλους κρινεῖτε »). Οὐδ' ἐν αὐτοῖς εἰσι τῶν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις. Οὐ τόποις εἰσὶν ἀπερίγραφοι, καὶ διαστήμασιν ἀμέτρητοι. Ὁ γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δανιήλ, ἢ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον Παρθένον, [59 b] οὐκ ἦν καὶ ἐν οὐρανῷ τῇ οὐσίᾳ, ὡς τῇ διανοίᾳ· ἀλλὰ τότε ἐπὶ γῆς διέτριβε μόνον. Οὐδὲ τοῖς αἰώσιν εἰσιν ἀπεριληπτοί· « Ὁ ποιῶν » γὰρ, φησὶ, « τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Οὐχ ἔν τι τῶν γινόμενων παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποιῶσιν, ἀλλὰ καὶ λειτουργοῦσιν αὐτῷ, ὡς ἔδειξεν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, διακονησάμενος

A sensum propositumque inscitia replemes, juxta quæ Spiritum suum, non secus ac unigenitum Verbum, sibi æqualem dici vult Deus Pater, eumque in creaturarum numero non esse, sed longe supra illas excellere asseverat; qua etiam de causa ter in trisagio sanctus nominatur: Quomodo potest, inquit, Spiritus sanctus esse Spiritus illius qui est Spiritus? Ast hoc in Scripturis affirmari ostensum est. Qua autem ratione id fiat, intelligere non valemus: excedit enim hoc mentem et rationem nostram, imo etiam angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset Spiritus, genitus ex ipso fuit Deus Verbum; ita ex ipso, et cum ipso eluxit Spiritus sanctus. Ex eo autem potissimum apparet (74) illum esse incomprehensibilem, quod ei id possibile sit, quod creaturæ et videtur et est impossibile (75). Alioquin quanam in re differret natura causæ aut principii expers, ac vivificans a natura creatæ atque jvificata? Non potest autem Spiritus non esse consubstantialis et æqualis illi ex quo existit: ideoque est etiam natura sanctus. Nunquid ergo angeli (inquit [76]) non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut alia omnia: sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines; spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. At nusquam vocati fuerunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut spiritus veritatis, aut spiritus sanctitatis: sed angeli ministrantes aut servientes, et corpora celestia, eo quod ab **133** increato Dei Spiritu in infinitum distent, eoque inferiores sint juxta peritum Apostolum, qui scribit: « Corpora (77) terrena, et corpora celestia. » Sicut enim ipsis similes non sunt spiritus ventorum, sic ne ipsi quidem sunt similes Spiritui sancto Dei. Nam ipsi quidem creati sunt; attamen ex hypostasi Dei et Patris non processerunt, non regerant nos, non faciunt filios Dei, peccata non remittunt, non vivificant, non creant, non sanctificant, non judicant, sed e contrario judicantur: (« Vos » enim, inquit (78) Scriptura, « etiam angelos judicabit. ») Nec in ipsis sunt (79) cœlorum virtutes, seu potestates. Non sunt locis incircumscripti, nec distantis immensî: nam Gabriel Daniele alloquens, aut Deiparæ Virgini annuntians, non erat etiam in cœlo essentia, sicut mente; sed in terra duntaxat tunc debebat (80). Neque sunt

(74) *Apparet.* Pro δεικνυθαί legendum fortasse δεικνυται· nisi quis ἀπὸ κοινοῦ subaudire malit superius illud δέδεικται, quod tamen valde durum foret.

(75) *Impossibile.* Matth. xix, 26, et Luc. xviii, 27.

(76) *Inquit.* Qui Spiritum sanctum angelum esse volunt.

(77) *Corpora.* I Cor. xv, 40. Plures ex vetustis Patribus corpora alicujus generis angelis tribuisse, norant theologi. « Corporum » vero « celestium » vocabulo alii in hoc Pauli loco solem, lunam, stellas intellexere, ut Hieronymus in libro *contra Joannem Jerosolymitanum*.

(78) *Inquit.* I Cor. vi, 3. Græca editio habet: Οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν; id est, « An necitis, quod angelos judicabimus? »

(79) *Nec in ipsis sunt.* Eandem locutionem habet etiam segm. 69 a. An respicit illud Psaltis: « Et spiritu oris ejus omnes virtutes eorum? » An verè potius illud: « Et hoc, quod continet omnia, » et reliqua?

(80) *In terra duntaxat tunc debebat.* Affinis tum his, tum iis quæ paulo post sequentur, dictaverat Didymus in libro *De Sp. S.*, num. 6: quæ cum utilia nobis mox futura sint, operæ pretium erit hic

æonibus, sive sæculis (81) incomprehensibiles; ait enim Scriptura: « Qui facit (82) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Ac ne unum quidem ex iis faciunt, quæ fiunt a Spiritu sancto; sed huic famulantur, sicut archangelus Gabriel fecit, cum legationem (83) ad Deiparam **134** Mariam obiit, ac dixit: « Spiritus (84) sanctus veniet super te. » Igitur ne illorum quidem templum est homo, sicut est Dei, et Spiritus ejus, et unigeniti Filii. Non circumprehenduntur (85) simul cum Deo. Non una quædam duntaxat hypostasis angelica existit, sed innumerabiles. Spiritus autem sanctus, qui divino modo omnia collustrat, ex ineffabili et supersubstantiali, et ante omnes substantias existente, et universali, et formæ experte paterna hypostasi per identitatem (86) unitatemque naturæ ab æterno (87) processit; et nominatus est divinus; et unus est, non multiplicatus; bonus, magnificus, inaccessus, nulla potis intelligentia circumscribi, infinita potentia præditus, ineffabilis (88), singulari modo et unico existens, et natura cum sanctus, tum Spiritus Dei, et in rerum omnium

exscribere, etsi longiora. Sic ergo se habent: « Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis easset, saltem circumscriptionem haberet substantiam, sicut universa, quæ facta sunt; nam etsi non circumscribantur loco, et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptionem; mittens quippe Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum (Joan. xx, 22); » Et: « Euntes docete omnes gentes (Matth. xxviii, 19): » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam [*codex noster pro Scythiam habet Syriam*], et alii in alias dispersi nationes, secundum dispensationem illius, quem secum habebat Spiritus sancti, quomodo et Dominum dicentem: « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi (ibid. 20). » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos [*cod. noster, superveniente in vos Spiritu sancto*]: et eritis testes mihi... usque ad extremum terræ (Act. i, 8). » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscriptionem habens substantiam, demonstratur angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe, qui aderat, verbi gratia, Apostolo in Asia oranti [*codex noster, moranti,*] non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit. »

(81) *Sæculis.* An æonum, sive sæculorum nomine aliquem angelorum ordinem intelligit? Hoc sensu fortasse Clemens in extremo *Pædagogico* ait: οὐ δόξα αἰώνες, id est « cuius gloria sunt sæcula. » Ex nonnullis autem Scripturæ locutionibus, cuiusmodi sunt illæ, « Per quem fecit et sæcula (Hebr. i, 2), » et, « Regi sæculorum immortalis (I Tim. i, 17), » opinio hæc duci potuit: ac inde etiam Valentinus suos illos æonas, sive sæcula forsitan constituit.

(82) *Qui facit.* Psal. ciii, 5 (seu 4). Compluten-

« πρὸς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, καὶ εἰπὼν: « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ. » Οὕτε οὖν ναὸς αὐτῶν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, καθὰ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Οὐ συμπεριλαμβάνονται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐ μίᾳ τίς ἐστὶν ὑπόστασις ἀγγελικῆ, ἀλλὰ καὶ δυσαρρήμητος. Τὸ δὲ ὑπερπαραφᾶς ἅγιον Πνεῦμα, συμφυῶς καὶ ἐνοσιδῶς ἀπὸ τῆς ἀρρήτου, καὶ ὑπερουσίου, καὶ προουσίου, καὶ καθολικῆς, καὶ ἀμόρφου προήλθεν ἀχρόνως πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ προσηγόρευται θεῖον. Ἐν τῷ ἐστίν, ἀπλήθυντον, ἀγαθόν, ἀφρονον, ἀπρόσιτον, ἀπεριγγραφόν πάσαις νοήσεσιν, ἀπειροδύναμον, ἀνέκλεκτον, μόνως ὑπάρχον· καὶ φύσει ἅγιόν τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ὄν τῶν πάντων· ἀλλὰ Θεὸς ἐν οὐρανῷ τε ὢν καὶ συνὼν ἡμῖν, αἴτιος πάντων καλῶν· παρῶν μὲν τοῖς ὄλοις ἄλλως, ἀνειδῶς, ἀμετασχηματίστως· οὐκ ἐξιστάμενος δὲ τοῦ συνιδρῦσθαι ἀφράστως τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξαπλούμενος πάντη, καὶ χωρῶν, καὶ ἐν ἅπασιν ἀμυγῶς κατοικῶν· καὶ ταῖς ἐνοσίαις ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμῖν ἀοράτων ἐμβατεῖων, καὶ ἀκριθῶν ἅπαντα, καίτοι πάντα εἰδῶς· καὶ ἀφῶως ἐνηγῶν, καὶ ψυχῶν ἐπακούων ἐνδοθεν σιγῇ κραζού-

sis editio habet, πυρὸς φλόγα, id est « ignis flammam, » pro « ignem urentem. » Vide segm. 78 b.

(83) *Legationem.* In Græco διακονησάμενος, quod verbum vulgo a lexicographis et interpretibus « ministrandi » verbo transfertur. At mea quidem opinione significat etiam « legationem obire: » idque confirmare licet cum ex hoc ipso Didymi loco, tum ex Polluce; is enim lib. viii, cap. xi, scribit: Καὶ τὰ ῥήματα πρεσβεῦσαι, διακονησάσθαι, ἀποπρεσβεῦσθαι. Quem locum interpretes sic reddidit: « Et verba, legatum agere, administrare, legationem mittere. » Malim: « Et verba, legatum agere; legationem obire; quæ in legatione acta sunt renuntiare. » Libro autem iv, cap. 3, ubi Pollux ait, πρεσβεῦσαι, διακονησάσθαι, πλανηθῆναι, interpretes vertit: « legatum agere, inservire, seducere. » Sed malim hic quoque: « legatum agere; legationem obire; legationis causa per varias regiones errare. » Simili ratione regum legati vulgari sermone nunc appellantur etiam « ministri. »

(84) *Spiritus.* Luc. i, 35, Biblia habent ἐπαλεύσεται. Vide notas ad segm. 125 a.

(85) *Circumprehenduntur.* Respicit, ut opinor, divinarum personarum « circuminsessionem. » Qua de causa verbo, « comprehenduntur, » usus non sum. « Dei » vero nomine Deum Patrem passim designari, neminem fugit. Recte Augustinus in *Altercatione cum Pascentio*: « Laudantes Deum dicere solemus... Qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum: nam totus capitur a Filio. »

(86) *Identitatem.* In Græco ἐνοσιδῶς, quæ vox deest in vulgaribus lexicis. Ante Didyimum ea usus fuerat auctor supposititiæ epistolæ, de qua dixi not. 91, pag. 122, in verbis ibi allatis. Athanasius quoque dixit ἐνοσιδῶς.

(87) *Ab æterno.* In Græco, ἀχρόνως, id est sine tempore. Vide quæ ex Joanne Euchaitensi adnotavi ad segm. 168 a.

(88) *Ineffabilis.* In Græco, ἀνέκλεκτον. Est autem ἀνέκλεκτον, quod verbis effari, aut exprimere non valeamus. Qua ratione ἀνεκλάλητον quoque, et ἀνέκφραστον, et ἀνεκδήγητον dicitur, ut norunt qui Irenæum, Clementem Alexandrinum, Eusebium, aliosque hujusmodi scriptores legerunt: sicut « contrario ἐκλαλεῖν, atque ἐκλέγειν Polluci est « eloqui, » et « efferre. » Vide segm. 91 a, et 194 b.

σὼν, καὶ πασὰς ἐπὶ πᾶσιν οὐκ εὐλαβῶν ἀμελλήτι, καὶ ἐπιπροσωνυον, καὶ εὐφροσύνην ἄφατον ταῖς ἑκασταχοῦ [60 a] φύσει ἐνδιδοῦς· περιέχων τοῦτο παντὸς τὴν σύστασιν, καὶ πάντα ἔχων ὅφ' ἑαυτῷ· καὶ θεοσκόπιον φωτίζων φωτὶ, καὶ εὐεργετῶν τῇ ἀπλήτῳ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ ἀναθοτήτι· τὰ μὲν ἀμείνω τῇ γνώμῃ ἐπὶ τελειότερον ἀγων σκοπὸν, τὰ δὲ χεῖρω καὶ πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα οὐκ ἀποστερῶν τῆς ἐαυτοῦ βασιλικῆς καὶ ὁμονοητικῆς καὶ ἀμερίστου προστασίας· ἀλλ' ἐν ἐφέσει καθιστῶν αὐτὰ, καὶ συννοία τῆς χορηγοῦ τῶν ὀλικῶν ἀγαθῶν ὁμοουσίου Τριάδος, καὶ πᾶσι τοῖς καλλιεργοῦσι συλλαμβανόμενος, μετὰ τοῦ πάντων ἐξηρημένος εἶναι, οὕτως, ὅτι

(89) *In caelo, et... in nobis existens.* Hæc, alinquæ hujusmodi, quæ segm. 60 a subjiciuntur, sicut iis similia sunt, quæ modo nota 80 e libro *De Sp. S.* atulimus, ita lucem afferunt argumento, quo ibi Didymus probat, Spiritus sancti incircumscriptionem esse substantiam. Eo enim abutitur Albertinus, scriptor satis eruditus, sed Calvinianus, lib. II *de Euchar. sacram.* cap. 2. Paucis totam hujus argumentationem contraho: piget enim binas ex illo paginas exscribere. « Didymus, inquit, Spiritus sancti divinitatem probaturus, argumentum ducit ab ipsius incircumscriptione; incircumscriptionem rursus demonstrans ex eo quod simul sit in pluribus locis. » Ergo dogma « Transubstantiationis » non agnoscit. Si enim Christi corpus in pluribus simul locis esse posset, futilis hujusmodi ratio foret. Huc redeunt, velit nolit, quæcunque duabus paginis scribit homo heterodoxus. Ea dum legerem, poetæ illius mihi in mentem venit, qui cum in vatium conventu tetradecastichum recitaturus insurrexisset, atque argumentum gravissimum histrionali levitate sic proposuisset: « Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista (*Matth.* xi, 11): « ergo B. Virgo est immaculate concepta, » alius repente e secundis sedibus eum interpellans, « In principio, inquit, creavit Deus cælum, et terram (*Gen.* i, 1): » « ergo philosophia est necessaria. » Sed a ludicris ad seria; nisi tamen ludicrum id ipsum est, quod refellimus. Catholicos inducit Albertinus, quasi nihil aliud respondere valeant, ad hoc veluti latibulum confugientes, ac inquietes: « Didymi mens est, angelum esse non posse simul pluribus in locis propria naturalique virtute, quemadmodum Spiritus sanctus in iis est. » Sed bona verba, quæso. Ne nos tam stolidos fingas, Albertine: non ita, mihi crede, desipimus. Age vero, dic sodes. Si ego non omnia quæ a Patribus afferuntur argumenta invicta esse responderem: si Didymum alibi veram corporis Christi in Eucharistia præsentiam agnoscere objicerem: si verba illa, « Cum in pluribus sit, » quibus tu maxime inniteris; idem ac, « Quamvis in pluribus sit, » valere contenderem: si argumenti vim non in eo quod Spiritus sanctus sit in pluribus, sed quod « in caelo, et nobiscum, » et in vobis, et ab ortu ad occasum, » nempe ubique, eum existere testentur Scripturæ, positam esse vellem: quid esset quod a te regegi posset? « Vox, vox, prætereaque nihil. » Ne videar tamen nodum tuo quidem judicio inextricabilem non solvere, sed cædere, hæc pro non dictis habeantur. « Didymus, inquit, incircumscriptionem Spiritus sancti ex eo demonstrat, quod simul sit in pluribus locis. » Falsum est, quod ais, pace tua dixerim, Albertine. Didymus ait: « Cum in pluribus sit: » tu, quasi eodem utrumque recidas, « Cum sit, inquit, in pluribus locis. » At nusquam Didymus Spiritum sanctum in pluribus « locis » esse affirmavit: quin imo id num. 25 aperte negat. « Sed quomodo, inquit, Pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est na-

A censu non numerandus: sed Deus et in caelo, et nobiscum, ac in nobis existens (89), omnia in omnibus **135** bona efficiens, omnibus quidem immaterialiter, sine forma, sine transfiguratione præsens; nunquam vero cum Patre ineffabiliter manere, ac veluti considerare cessans, et ubique diffusus, et capiens, et in omnibus sine commistione inhabitans, et in cogitatione cum nostras, tum eorum qui nobis invisibiles sunt, se insinuans, et accurate scrutans omnia, etiamsi omnia noscat, et aine voce insonans, et animas intus tacite clamantes exaudiens, et eas omnes sine cunctatione (90) in omnibus misericordia prosequens, et corrobora-

B turam [*noster ms. codex habet: sed quomodo Pater non consistit in loco, cum ultra omnem corporum naturam*]: ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur, cum sit incorporealis, et, ut verius dicam, excellens [*rectius codex noster, excelsus*] universam rationalem creaturam. » Ac similia docet segm. 66 a hujus operis, quod nunc edimus. Tantum vero abest ut Spiritum sanctum in pluribus locis esse velit Didymus, ut angelos ipsos non modo « in locis » non existere, sed ne « in loco » quidem esse aperte doceat. « Etsi non circumscribantur, inquit, loco et finibus, tamen proprietate substantiæ finiuntur. » Et num. 26: « Sicut loca et commutationes locorum ab incorporealis separamus; sic et prolationes (intus dico, et foris) ab intellectualium natura discernimus: quia istæ corporum sunt recipientium tactum, et habentium vastitates. » De iis ergo substantiis loquitur, quas vult « in loco » non esse: quæque nihil quoad ab hanc rem commune habent cum C Christi corpore: hoc enim quamvis innumeris, ac pene dixerim infinitis in locis ponatur existere, tamen non modo « proprietate substantiæ finitur, » sed « loco » etiam « ac finibus circumscribitur. » Nec enim ex eo Deus incircumscribitur, quod infinitis locis præsens sit, sed ex eo quod ubique ita præsens sit, ut « substantiæ proprietate non finiatur: » creatura vero si vel infinitis in locis simul existere fingeretur, in iis omnibus locis certam quamdam magnitudinem, exempli causa, aut intelligentiam, aut inscitiam, etc., haberet, uno verbo, « substantiæ suæ proprietate finiretur. » En itaque quo tandem meo quidem judicio (ut omnia uno complectar syllogismo) tota magni hujus theologi argumentatio redigenda sit. Ille incircumscriptionem substantiam, quem sacræ Scripturæ talem esse testantur, ut « pluribus » (non locis, Albertine) sed sanctis tum viris, tum angelis ubique sive terrarum, sive cælorum existentibus « inhabitator assistat, » eo ipso modo, quo Dei Filius, cujus vos Macedoniani incircumscriptionem fatemini esse substantiam. Atqui talem esse Spiritum sanctum testantur Scripturæ. Ergo Spiritus sanctus incircumscriptionem habet substantiam.

(90) *Sine cunctatione.* In Græco, ἀμελλήτι. Idem autem valet, ac id quod superius segm. 43 b dixit, διχα μελλήσεως. In vulgaribus Lexicis affertur vox ἀμελλήτι, eaque nullo exemplo illustrata: at ἀμελλήτι in eisdem deest. Sed hac utitur non modo Constantinus Maximus imperator in oratione ad Patres Nicænos habita, ac Sozomenus *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 22, verum etiam Didymus ipse in fragmento quod affert Joannes Damascenus in *Paralipsis*, tom. I, pag. 344; etsi enim ibi legatur non ἀμελλήτι, ut apud Sozomenum, sed ἀμελλήτι, emendandum tamen est ac scribendum ἀμελλήτι, ut patet ex his quæ antecurrunt et subsequuntur. Thecydides autem e contrario in lib. I, ac Pollux « cunctatorem » μελλήτην dixerunt.

rans (91), et inexplicabilem lætitiā omnibus ubiq̄ue naturis infundens, hujus universi constitutionem continens, et omnia sub semetipso habens, et divina luce ea illuminans, et illis immensa sua efficaciac, ac bonitate benefaciens: eos quidem, quibus melior intentio est, atque animus, ad perfectiorem scopum ducens; quorum vero deterior, atque adeo prava mens ac vita est, eos sua ipsius regia, et concordia, et indivisa gubernatione non privans, sed desiderium in eis ingenerans, et considerationem consubstantialis, omniumque generalim bonorum largitricis Trinitatis, et omnibus recte operantibus opem ferens, cum simul sit ab omnibus segregatus, hac ratione videlicet, quod alteri quidem apostolorum (92) **136** in India (93) degenti (94), alteri vero in Hispania (95), alteri autem ab ipso

(91) *Corroborans*. Codex, ἐπιρωννύων pro ἐπιρῶννύων.

(92) *Apostolorum*. Apostoli nomen non modo duodecim illis, quibus a Christo ipso, utpote ab illo « missis, » impositum fuit, sed aliis etiam tributum est. Nam et Paulus, et Barnabas honorificentissimo eo titulo cum a Græca, tum a Latina Ecclesia insigniti sunt. Ac Paulus ipse in Epist. ad Philipp. cap. II, vers. 25, de Epaphrodito loquens, « Vestrum autem, inquit, apostolum: » et Salvianus in primo *De gubernatione Dei*: « Legimus Timotheum apostolum carne infirmisimum fuisse: » et Hieronymus in *Chronico*: « Reliquiæ apostoli Timothei Constantinopolim invecitæ: » et Joannes XX S. Martialem apostolum in epistola sua nuncupans. Quinimo a Græcis multo adhuc facilius crebriusque apostolicos viros « apostoli » titulo donatos esse, quam a Latinis, non diffiteor. Ita Clemens in quarto *Stromatum*, ὁ ἀπόστολος Κλήμης, inquit, id est « apostolus Clemens. » Et Didymus noster segm. 93 b, Stephanum dicit « duplici corona redimitum, apostolatus et martyrii. » In Græcis vero Menologiis aut Kalendaris nihil occurrit frequentius. Nam, ut nihil dicam de Hemerologio illo quod quotannis Græci Venetiis edunt, in Menologio xii sæculi, quod in nostra S. Salvatoris Bononiæ bibliotheca exstat, ad diem ix Octobris lego: Τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου τοῦ ἐνδὸς τῶν ἐπτά, id est, « Sancti Philippi apostoli unius et septem. » Ac in Evangeliariorum xi sæculi Naniæ bibliothecæ eodem titulo decorantur S. Quadratus ad diem xxi Septembris, S. Silas ad xxix Novembris, sancti Herodion, Agabus, Rufus, Phlegon, et Epaphras ad viii Aprilis, ac sanctus Fortunatus ad ix Junii. Demum, ut cætera hujusmodi monumenta præteream, in alio adhuc vetustiori Evangeliorum codice Naniano, uncialibus litteris scripto, ad i Octobris diem legitur: Εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνανίου, id est, « Pro commemoratione sancti apostoli Ananias. » Idenque ibidem titulus tribuitur S. Lucæ die xviii Octobris, et S. Onesimo die xv Februarii. Hunc porro codicem sæculo viii exaratum censuit qui eum ante me inspexit, sed cum ibi S. Ignatius Constantinopolitanus patriarcha commemoretur ad diem xxiii Octobris, Idcirco ante sæculum x scriptus non fuit: libros enim chori usus destinatos vel usque ad xi sæculum uncialibus litteris scribere perrexerunt librarii. Jam vero etsi hæc ita se habeant, nemo tamen inficiabitur, cum apostoli sine additamento nominantur, duodecim illos a Christo Domino electos intelligi: quo sensu Didymus in libro *De Spir. S.*, num. 3, ait: « In apostolis cæterisque discipulis. » Eodemque modo nomen apostolorum accipiendum hic esse existimo.

(93) *In India*. Græce, ἐν Ἰνδία. Etsi autem ea

ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων διάγοντι ἐν Ἰνδία, ἑτέρω δ' ἐν Σπανία, ἄλλω δ' ἐν ἄλλω τόπῳ ἕως τῆς ἐσχάτης τῆς γῆς, παρ' αὐτοῦ νεμεμημένω, τῆς ἐαυτοῦ ἀπλανοῦς καὶ ἀκιδήλου μετεδίδου σοφίας· οὐ τῷδε μὲν νῦν, ἑτέρω δ' εἰς αὐθις παραγινομένης· οὐδὲ τῷ μὲν μάλλον, τῷ δὲ ἑλαττον ἐπιπνέων. ἀλλ' ἅμα τε καὶ ἐκάστῳ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένως ἀεὶ ὁμοίως ἐπιλάμπων, καθὰ καὶ ὁ εἰπὼν Κύριος· « Μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἐπεὶ μὴ γε ἐπειδὴ αὐτοὶ τὴν παρ' Ἰωάννη κειμένην θεολογίαν περὶ τοῦ Πνεύματος ἔνθα εἶπε, « Πνεῦμα ὁ Θεός, » μεταφέρουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, λέγοντες διὰ τὸ εἶναι Πνεῦμα αὐτὸν οὕτως γεγράφθαι. Ἐτι δὲ ἐπειδὴ γέγραπται καὶ, « Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν Χριστοῦς Κύριος· » ἄρα καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, ἅτε Πνεῦμα, τοῖς ἄλλοις συν-

regio crehrins a vetustis scriptoribus Græcis dicitur ἡ Ἰνδική, Josephus tamen etiam in primo *Antiquitatum*, et Polyænus Ἰνδιαν dixerunt. Indiæ porro nomine Æthiopia etiam denotata est a Patribus: atque in hac Thoinan apostolum Evangelium prædicasse censent plures. Sed hæc alii viderint. Quod attinet ad hunc locum, videtur Didymus Indiam proprie dictam designare, binos scilicet noti tunc orbis fines spectans, dum Indiam atque Hispaniam nominat.

(94) *Degenii*. Hoc ipso verbo usus erat theologus noster in loco, quem attuli not. 80, pag. 133: ubi enim edita exemplaria habent, « oranti, » bibliothecæ nostræ codex ms. habet, « moranti. » Quæ lectio genuina videtur. Nec alia fortasse est apud Hieronymum significatio verbi, « requiesceret, » libro x comment. in *Isaiam*, cap. xxxv, pag. 446, ubi hæc legitur: « Ut alius ad Indos, alius ad Hispanias... pergeret, et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. »

(95) *In Hispania*. Græce, ἐν Σπανία. Biblio autem nomine, et sui sæculi scriptoribus usitato Hispaniam vocat: ea enim a profanis scriptoribus Ἰβηρία, aut Ἰβηρία, ab Irenæo at Ἰβηρία, ab auctore secundi Machabæorum, aliisque Ἰσπανία, sed a Paulo bis, ab Athanasio in *Epistola ad Iovianum imperatorem*, tom. II, pag. 783, a Constantino imperatore in epistola encyclica ad omnes Ecclesias, a Gelasio Cyziceno, atque ab aliis; in Græcis vero conciliorum circa Didymi tempora habitorum Actis passim Σπανία dicitur: qua ratione apud Gregorium quoque Magnum legitimus in epist. 145 lib. IX, vel ep. 45 lib. xiii: « Eunt in Spaniam. » Et apud Beatum Liebanensem presbyterum in commentariis in *Apocalypsim*: « Jacobus Spania. » Et in Martyrologio Blumano, quod Benedictus Clemens Arostegi in disertatione eruditionis plena, « de Jacobi majoris prædicatione in Hispania, » citat ex Florentino: « Hic Spaniam, et occidentalia loca prædicatur. » De illo autem apostolo, quem Didymus hic indicat, dixi in mea *ad Archintum præsulem epistola*. Nulli scilicet alteri Didymi verba melius conveniunt quam ei qui ex duodecim apostolis unus exstitit; qui inter eos præsens fuerit quos Christus Dominus alloquebatur, cum ait, « Eritis mihi testes... usque ad extremum terræ (Act. I, 8), » ut colligo ex hujus Didymi loci collatione cum num. 6 libri *De Sp. sancto*; qui ex eorum numero sit quos « a Spiritu sancto » ad concionandum νεμεμημένους, id est « distributos » vocat Didymus, cui scilicet Hispania in ea distributione per apostolos facta obtigerit; qui demum in Hispania biennio saltem aut triennio διάγων, id est « commoratus » esse, ibique Evangelium prædicasse dici queat. At hujusmodi magnus ille universalium gentium apostolus

αρθροῦσαι λειτουργικοῖς πνεύμασιν; Et δὲ τοῦτο A
 οὐχ οὕτως, οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοσῆται μετὰ τῶν
 ἑλλων πνευμάτων. Ἀρχάγγελος γὰρ οὐκ ἔστιν. Ὁ
 γὰρ Μιχαήλ, καὶ Γαβριήλ, καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς, εἰσὶν
 ἀρχάγγελοι· μετ' ἐκείνους δὲ οὐδὲ αἱρετικοὶ εἴποιεν
 ἐν τετάθῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ποῦ οὖν λοι-
 πῶν, ἢ [60 b] μετὰ πῶλων κτισμάτων τάσσεσθαι δο-
 κιμάσουσιν αὐτό; Μετὰ γὰρ τὸν Θεόν, φύσιν ἄλλην
 λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐβιδάχθημεν, ἢ τῶν πολλῶν
 πνευμάτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων. Ἐτι σοφι-
 στικῶς ἐκ τῶν προκειμένων ἐπάγουσιν· Ὁ Πατήρ
 καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθινός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀλήθεια γέγρα-
 πται, ὡς ἀπρόδοντος τούτου. Ἐστὶν δὲ ταυτόν, καθὰ
 ἐν τῷ πρώτῳ δέδεικται λόγῳ, καὶ οὐ διαφέρει τοῦτο
 ἐξῆσου.

ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter cæteros famulantes spiritus ab iis connume-
 randi sint? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit.
 Nam archangelus non est; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt; infra
 Reliis autem ne hæretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus
 reliquus est? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent? Nam post Deum nullam aliam
 rationalem naturam esse docent Scripturæ, nisi plurimum spirituum, et talium corporum, qualia
 sunt nostra. Insuper sophisticæ ex præmissis inferunt: Pater et Filius dicitur in Scripturis verus;
 Spiritus autem veritas (1): quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est,
 ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt hæc locutio.

ΚΕΦ. Ε΄.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοῦς υἱος τοῦ Θεοῦ
 λόγου, τί τὸ Πνεῦμα καλέσομεν; καὶ τὰ λοιπὰ.

Πρὸς ταῦτα οἱ ποικιλώτατοι καὶ πολυτροπώτατοι
 κατὰ τὸν λόγον (οὐκ οἶδα, εἰ μὴ καὶ κατὰ τὴν γνώ-
 μην, πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο), οἱ τῆς ἀπλουστερίας
 καὶ ἀληθεστερίας διδασκαλίας ἀλλότριου αἱρετικοῦ,

Paulus non existit; nec enim ulla ex quatuor hisce
 notis ei convenit. Quin imo Didymus noster Eccle-
 sias a Paulo fundatas commemorans in commen-
 tarius in *Psalmos*, ad vers. 2 psalmi cxi, intra eos-
 dem fines illas concludere videtur, ac eos, quos
 Apostolus ipse, cum ad Romanos scripsit, snæ præ-
 dicationi cap. xv, vers. 19 assignaverat. Sic enim
 ibi loquitur noster Bibliorum interpres, catechista,
 ac theologus: Οὖν Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερου-
 σαλήμ μέχρι τοῦ Ἰερουσαλήμ συστήσασθαι τῷ Θεῷ
 μυστηρίους Ἐκκλησίας .. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν λοιπῶν
 μαθητῶν ἕκαστος; id est: Veluti Paulus apostolus,
 qui ab Jerusalem usque ad Illyricum numerosis-
 simas Deo constituit Ecclesias... ac similiter unus-
 quisque ex aliis discipulis. Catholicis itaque re-
 gnis, inelytæque Hispanorum nationi gratulor, quod
 novum ipsis theologus noster monumentum sup-
 peditet, quo eorum sententia, ac traditio magis
 confirmetur.

(96) *Alteri*. Codex, οὕτω δέ. Lego, οὐ τῷδε. Nec
 is probandus videretur, qui legere mallet, οὐ τῷ δέ,
 id est οὐ τινι δέ.

(97) *Sicut etiam Dominus*. Eadem scribit, eum-
 demque allegat ex Math. cap. xxviii, vers. 20 lo-
 cum, in verbis ex lib. *De Spir. sancto* super citatis
 not. 80, pag. 133.

(98) *Spiritus*. Joan. iv, 24. Vide notas ad segm.
 115 a. Similia habet Didymus segm. 107 a. In li-
 bro autem *De Spirito sancto* numero tum 54, tum
 58, ad Filium quidem refert illud Pauli in secunda
 ad Cor. cap. iii, vers. 17: « Dominus autem Spi-
 ritus est: » ad Patrem vero hæc Jesu Christi apud
 Joannem verba: « Spiritus est Deus. » Quanquam
 codex ms. bibliothecæ nostræ Bononiensis ab edi-
 tione Veronensi discrepat: editio enim sic habet

in alia regione usque ad extremitatem terræ distri-
 buto, suam infallibilem, et incontaminatam imper-
 tiebatur sapientiam: nequaquam alteri (96) qui-
 dem nunc, alteri vero alias præsto existens: ne-
 que alteri quidem magis, alteri autem minus affans,
 atque inspirans; sed simul et universis conjunctim,
 et singulis seorsum simili semper modo illucescens;
 sicut etiam Dominus (97), qui dixit: **137**: « Vo-
 biscum sum omnibus diebus usque ad consumma-
 tionem sæculi. » Alioquin cum isti hæretici senten-
 tiam illam apud Joannem scriptam, « Spiritus (98)
 est Deus, » ad Deum et Patrem referant, eo quod
 (inquiunt) Spiritus sit ipse Pater; cumque præterea
 scriptum sit, « Spiritus faciei (99) nostræ Christus
 Dominus: » nonne illud sequetur, ut Pater quoque

ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter cæteros famulantes spiritus ab iis connume-
 randi sint? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit.
 Nam archangelus non est; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt; infra
 Reliis autem ne hæretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus
 reliquus est? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent? Nam post Deum nullam aliam
 rationalem naturam esse docent Scripturæ, nisi plurimum spirituum, et talium corporum, qualia
 sunt nostra. Insuper sophisticæ ex præmissis inferunt: Pater et Filius dicitur in Scripturis verus;
 Spiritus autem veritas (1): quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est,
 ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt hæc locutio.

B

133 CAP. V.

De iis, qui inquiunt: Cum Deus Verbum sit Uni-
 genitus, quo nomine vocabimus Spiritum? et
 reliqua.

Contra hæc inconstantissimi, maximeque varii,
 et sermone (haud scio an mente quoque) versipel-
 les hæretici, a simpliciori certe (id enim omnino
 scio) veriorique doctrinæ alieni, eadem sæpius

num. 54: « sanctificationis [codex noster, « sanc-
 titatis »] bonitatisque vocabulum et ad Patrem, et
 ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur,
 sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater
 Spiritus dicitur, ut ibi: « Spiritus est Deus. » Et
 Filius Spiritus. « Dominus, » inquit, « Spiritus est. »
 Spiritus autem sanctus semper Spiritus sancti ap-
 pellatione censetur. » At postrema hæc in codice
 nostro sic se habent: « ut ibi: « Spiritus Dei. »
 Et Filius Spiritus. « Domini » [mendose pro Domi-
 nus], inquit, « Spiritus est. » Et Spiritus sanctus
 semper Spiritus [codex rectius omittit hic vocem
 « Sancti, » quæ irrepsit in edita exemplaria] ap-
 pellatione censetur. » Equidem cum nostro codice
 legerem, « Spiritus Dei, » nisi numero deinceps
 58, cum libro impresso consentiret hac in re co-
 dex manuscriptus; uterque enim habet: « ut ante
 [codex hic addit, jam] diximus, ubi etiam illud
 adiunximus: « Spiritus Deus est. » An hic quo-
 que legendum suspicabimur: « Spiritus Dei? »
 Equidem legere malim: « Spiritus Deus. »

(99) *Spiritus faciei*. Thren. iv, 20. Biblia non ha-
 bent articulum τοῦ.

(1) *Veritas*. In prima Joannis v, 6, ubi Vulgata
 translatio habet, « Christus est veritas, » Græca
 editio habet: τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, hoc est,
 « Spiritus est veritas. » Vide segm. 56 b, pag. 127.

(2) *Libro*. Cum priorem hunc λόγον, sive tracta-
 tum, sive orationem, sive librum allegat Didymus,
 plerumque negotium nobis facessit. Vide quæ adno-
 tabimus ad segm. 72 b, 73 a, 79 b, 135 b, 156 a,
 175 b, 183 b, 187 b, 208 a, et 212 a. Atque illud
 interim tecum reputa, utrum duorum λόγων, seu li-
 brorum, primus hic citetur, quos edidit Didymus
 contra Arianos.

verba repetentes inquit : Deus Verbum vocatus est Unigenitus, quia Spiritus sanctus ex hypostasi Patris non existit : alioquin ipse quidem vocatus non fuisset Unigenitus ; Spiritus vero sanctus vocatus fuisset ipsius frater (3). Ita quidem illi disse- runt, ac seipsos produnt vel sibi ipsis dissimiles (4), sicut eis dissimilis est veritas. Unigenitum dixit Scriptura Filium, tum quia solus ex hypo- stasi Patris genitus fuit, non vero processit, sic- ut Spiritus sanctus ; tum quia excludere voluit hæreticorum blasphemias, qui eum dicunt esse creaturam, et filium, sicut nos sumus. Spiritum autem sanctum ait Scriptura unum et solum esse, tum quia unico (5) quodam, et singulari modo ipse processit ex Dei et Patris hypostasi, non vero ge- nitus est, sicut Filius : tum etiam ne suspicemur, eum esse creaturam, ut sunt alii spiritus. Nam qui est unus Spiritus (6), alienus non est ab essentia Patris, neque ab unitate illius, quod unum est, se- jungitur, sed unum cum eo est : neque respectu illius aut minor, subjectusve est, aut alium habet, qui connaturalior, magisque cum illius essentia con- junctus sit, aut Deo propinquior : neque potest (7) aut numerus vocari, cum pertineat ad unitatem es- sentia, aut inter res productas collocari, quippe qui una cum Patre, et Filio omnium rerum conditor est. Nequit ergo unus sanctus Spiritus aut unius Pa- tris, unusve Filii esse dissimilis, aut multitudini spirituum similis. Quemadmodum enim quamvis unus sit Deus et Pater, et unus Filius ve- rus, **139** omnes tamen, qui ad ejus imaginem sumus, dii et filii ob illius bonitatem et liberalita- tem, licet reipsa non simus, vocati fuimus, juxta illud, « Ego dixi (8) : Dii estis, et filii Excelsi om- nes ; » ita etsi unus sit et solus Spiritus sanctus veri- tatis, multi tamen spiritus dicuntur, qui non sunt natura Spiritus Dei. Porro (9) hæretici nihil de eo solliciti, ut divinis theologi consentanea dicere vi- deantur, alia quoque afferre non verentur valde per- niciose. Neque vero quispiam antequam id omne, quod dicturus sum, audierit, me reprehendat, quod perniciose vocem quæ illi afferunt : eos enim sic loqui comperiet, ut illorum virorum menti ac sententia manifesto repugneat, qui Deo affante scripsere, quique donum hoc a Deo habuerunt, ut ista in re præclare versarentur. Aiunt enim : Si (10) Deus est Spiritus sanctus, aut Pater est, aut Filius. Atqui neuter horum est : non est ergo Deus,

Α ἀναστρέφοντες, πολλάκις τὰ αὐτὰ ῥήματα, φασὶν ἡ Μονογενὴς ἐκλήθη ὁ Θεὸς Λόγος, ἐπειδὴ τὸ ἀγ:ον Πνεῦμα οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν ἐλέγθη Μονογενὴς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα προσηγορεύθη ἂν ἀδελφὸς αὐτοῦ. Ἐκεῖνοι μὲν οὕτως, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀνομοιοῦμενοι, ἡ δὲ ἀλήθεια πρὸς αὐτοὺς. Μονογενὴς γέγραπται, διὰ τε τὸ μόνον γεννηθῆναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πα- τρὸς, καὶ μὴ ἐκπορευθῆναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· διὰ τε τὸ ἀποκλειεσθαι τὰς βλασφημίας αἰρετικῶν, λε- γόντων αὐτὸν κτίσμα καὶ υἶόν, ὡς ἔσμεν ἡμεῖς. Καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον εἶναι γέγραπται, διὰ τε τὸ ἐνιαίως καὶ μόνως αὐτὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευθῆναι, καὶ μὴ γεννηθῆ- ναι, ὡς ὁ Υἱός· διὰ τε τὸ μὴ κτίσμα, ὡς τὰ ἄλλα πνεύματα, ὑπονοεῖσθαι. Τὸ γὰρ ἐν οὐτε ἀλλότριόν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὔτε διωρι- σται τῆς πρὸς τὸ ἐν ἐνώσεως· οὔτε πρὸς ἐκεῖνο, ἢ ὑφ' ἐκεῖνο, ἢ [61 a] ἄλλο ἐαυτοῦ μάλλον συμφυέ- στερον, ἢ ἀγγέλιον· οὐτ' ἀνέχεται, ἢ ἀριθμὸς προσ- αγορεύεσθαι, τῆς ἐνάδος οὐσίας ἢν, ἢ τοῖς παρηγγέ- νοις συντάττεσθαι, τῶν πάντα παραγαγόντων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυγχάνον. Οὐ δύναται οὖν τὸ ἐν ἁγίον Πνεῦμα, οὔτε τῷ ἐνὶ Πατρὶ, ἢ τῷ ἐνὶ Υἱῷ εἶναι ἀνόμοιον, οὔτε τῷ πληθεῖ τῶν πνευμάτων ὁμοιον. Καθ- ἄπερ γὰρ ἐνὸς ὄντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἐνὸς Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πάντες οἱ κατ' εἰκόνα δι' ἀγαθότητα καὶ ἀφρονίαν αὐτοῦ ἐκλήθημεν θεοὶ καὶ υἱοὶ, οὐκ ὄντες τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τὸ, « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· » οὕτως ἐνὸς καὶ μόνου ὄντος ἁγίου Πνεύματος ἀληθείας, πολλὰ πνεύματα λέγεται, οὐκ ὄντα τῇ φύσει πνεύματα τοῦ Θεοῦ. Οὐ βλέποντες καὶ ἀνασχεπτόμενοι, ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνοντο συμβαίνον τι λέγοντες, οὐκ ὀκνοῦσι καὶ ἄλλα ἐπιφέ- ρειν βλαβερὰ. Καὶ μοι, πρὶν ἅπαντος ἀκοῦσαι τοῦ λόγου, μέμψηται μὴδὲ εἶς, εἰ βλάβη τὰ ἐκείνων καλῶ. Εὐρήσει γὰρ, ὅτι φεγγόνται, ἀντικρυς ἀντι- πρᾶττοντες τῇ γνώμῃ τῶν θεηγόρων ἀνδρῶν, ὅτι τὸ περὶ τοῦτο διαπρέπει εἶχον παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν δωρεᾷς μέρει. Λέγουσι γάρ· Εἰ Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ Πατὴρ, ἢ Υἱός ἐστιν· μὴ ὄν δὲ τούτων μὴδὲν, οὐκ ἐστὶ Θεός, ὡς οὐδὲ τὰ ἄλλα πνεύματα. Ἀπαντητέον τοίνυν αὐτοῖς οὕτως· Ὅσπερ Θεός ὁ Πατὴρ, οὐ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι θεῖας φύσεως· καὶ ὁ Υἱός, οὐ διὰ τὸ εἶναι τοῦ τυχόντος υἱός, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι Υἱὸν Λόγον, καὶ ἀναγκαίως τῆς αὐτοῦ θεῖας φύσεως ὑπάρχειν· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, οὐ διὰ τὸ ἀπλῶς εἶναι Πνεῦμα, ἀλλὰ

(3) *Frater.* Hoc Macedoniaeorum argumentum affert Didymus ac diluit in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 62.

(4) *Dissimiles.* Utpote versipelles.

(5) *Unico.* In Græco, ἐνιαίως. Est autem ἐνιαίος « solus, unus, » aut « singularis. » Itaque Joannes Euchaitarum metropolitā in oratione inedita in *Synaxim angelorum*, pag. 58, consusdam ms. codicis Nannianæ bibliothecæ, sic loquitur : τὸ τρισσὸν αὐτῆς (nempe τῆς θεῖας μεγαλειότητος) καὶ ἐνιαίον, id est, « trinitatem ipsius (divinæ majestatis) et unitatē. »

(6) *Spiritus.* Si conjecturis indulgere liceret, su-

spicarer legendum esse in Græco : τὸ γὰρ ἐν ἐπὶ δὲ οὐτε, x. τ. λ.

(7) *Neque potest.* Codex, ἂν ἔχεται. Lego, ἀν- ἔχεται.

(8) *Ego dixi.* Psal. lxxxii, vers. 6.

(9) *Porro.* Nisi aliquid addas in Græco, ac legas, exempli causa, οὐ βλέποντες οὖν, vel, οὐ βλέποντες δὲ, vel, ἀλλ' οὐ βλέποντες, nisi s soluta, laxa, aique exsanguis videbitur oratio. Quanquam hæc magno- pere curasse non videtur Didymus. Fortasse etiam novum caput hic incipi volebat, cum ad aliam tran- seat objectionem.

(10) *Si.* In codice, ἢ Θεός. Lego, Εἰ Θεός.

διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τῆς αὐτοῦ [61 b] θείας φύσεως καθεστάναι, ὡς προελέχθη. Καὶ ὡσπερ ἀκούσαντες· « Εἰς ὁ Θεός· » καὶ, « Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· » ἐξ Ἰσοῦ τῷ Πατρὶ Θεῶν τε εἶναι τὸν μονογενῆ Λόγον πιστεύομεν, καὶ προσκυνοῦμεν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ· τὸν Ἰσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διακειμένα. Αὐτῷ γὰρ, ᾧ προσετάχθημεν ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀφθάρτου βαπτίσματος δοθέντι ἔρω, ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ τῆς πάσης ἡμῶν πολιτείας καὶ ἠρωσκείας κατάστασις, συντάττειν αὐτὸ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· προσετάχθημεν καὶ συμπροσκυνοῦν, καὶ συνδοξάζειν αὐτὸ, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία, ἣν ἔγραψεν Παῦλος τοῦσδε· « Ἴνα παραστήσητε τὰ σώματα ὑμῶν θυϊαν ζῶσαν, ἅγιαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν. » Καὶ ὁν τρόπον, τοῦ Ἀποστόλου τὸν Θεὸν μόνον σοφόν τε καὶ ἔχειν ἀθανασίαν χρησιμώσαντος, πιστεύομεν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἔχειν ἀθανασίαν, καὶ εἶναι σοφόν, ὅτε ἀπαράλλακτον κατ' οὐσίαν ὄντα τῷ Πατρὶ, καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ζῶην αἰώνιον, ὡς ἴσμεν, ὑπάρχοντα· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ κατὰ χάριν, ἦτοι δόσιν, ἔχει τὴν ἀθανασίαν καὶ σοφίαν, ὁμοίως τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων· ἀλλὰ φύσει κέκτηται· Πνεῦμα γὰρ σοφίας ἐστίν. Τοιγαροῦν γέγραπται, ὡς « Οὐδεὶς γινώσκει τὸ τοῦ μόνου σοφοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ δόσησαν μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἢ παρακρούσονται τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ παρὰ τὰς Γραφὰς δόσουσι ποιεῖν. Τῇ γὰρ ἐν μιᾷ Θεότητι Τριάδι οὐ συντάττεται τι, οὐτὶς τὰ πνεύματα διὰ τὸ κεκλήσθαι πνεύματα, κἀν μὴ τὰ βέβηλα εἰπομεν, οὐτε οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸ κεκλήσθαι θεοί· οὐ γὰρ ἔσμεν τῇ ἀληθείᾳ. Εἰ δὲ οὐκ οἰθηῶσιν ἀντιπέπειτοι αὐτοῖς τὸ, « Μόνῳ [62 a] σοφῷ Θεῷ· » καὶ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν· » οὐ δυνήσονται ἀπ' οὐδενὸς ἐξ ἐναντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασφίξεσθαι. Ταῦτα γὰρ οὕτως ὑπὸ Παύλου ἐβήθη, διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον μὲν τὸν Υἱὸν, Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τυγχάνειν, καὶ ἀχωρίστως αὐτοῦ ἔχειν κατὰ τὴν φύσιν, καὶ εἰς μίαν ἀνάγεσθαι θεότητα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔξω λέγεται·

et ex eo quod spiritus vocati sint, in eodem cum ipsa gradu collocantur, quamvis de immundis spiritibus non loquamur; neque nos homines, ex eo quod dii nuncupati fuerimus, illam æquamus; nec enim dii revera sumus. Si vero illos sibimetipsis adversari non opinemur, illud, « Soli (19) sapienti Deo, » et illud, « Solus (20) habens immortalitatem, » non poterunt ullo modo contra Spiritus sancti Deitatem captiose objicere. Nam hæc a Paulo ideo dicta sunt, quia Dei Verbum quidem est Filius, Dei autem Spiritus est Spiritus sanctus, et binæ hypostases istæ natura idem cum ipso sunt, atque in unam coalescunt deitatem: sicut etiam apud ethnicos (21) dicitur:

Εἰς Θεός αὐτοπάτωρ, ἐξ οὗ τὰδε πάντα D Unus Deus, suimetipsius pater (22), ex quo hæc
[γένοντο. | omnia exstiterunt.

Ὡς τοίνυν περὶ τοῦ Πατρὸς Παῦλος Ῥωμαίους,

Sicut igitur de Patre Paulus ad Romanos, ad Ga-

(11) Unus. Ephes. iv, 5, et alibi sæpius.

(12) Dominum. Matth. iv, 10, ubi Græca editio habet: Κύριον τὸν Θεὸν σου. Vide etiam Deut. vi, 13; inde enim locus hic depromptus est: ibi tamen legitur φοβηθήση, pro προσκυνήσεις.

(13) Ut. Rom. xii, 1. Pro ἵνα παραστήσητε. Biblia habent tantum, παραστήσαι.

(14) Sapientem. I Tim. i, 17.

(15) Habere. I Tim. vi, 16.

(16) Aiunt. I Joan. v, 20.

(17) Neminem. I Cor. ii, 11.

(18) Concesserint. Lego δόσησαν pro δόσης ἔν.

(19) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.

(20) Solus. I Tim. vi, 16.

(21) Ethnicos. Vide not. 50, pag. 69

(22) Pater. Vide quæ de voce αὐτογένεθλος, aliisque affinis adnotavi ad seqm. 149 b.

latas et ad Timotheum (25) scribens ait, « Unus Deus; » sic de Filio quidem Joannes dixit: « Unigenitus (24) Deus, qui est in sinibus Patris: » de Spiritu sancto autem Paulus ad Corinthios scribens docuit: « Alteri (25) [14] autem dona curationum in uno Spiritu; » nam unitas propria est divinæ et immultiplicabilis naturæ. Et sicut scriptum est, Filium genitum esse (26), et ipse id attestans ait, « Ego (27) a Patre exivi; » ita scriptum est, et ipsemet dixit: « Spiritum (28) veritatis, qui a Patre procedit, » aut processit. Et sicut Filius cum sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Filius, sic Spiritus sanctus etsi sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Spiritus. Et quemadmodum Verbum dicitur in Scripturis Filius, quia coexistit Patri; eodem modo etiam Spiritus sanctus vocatus est in Scriptura Dictum Dei (29); et Spiritus oris (30) ejus, et Flatus Omnipotentis (31), quia simul cum illo subsistens ex eo eluxit: ne ipsum suspicetur quis extra deitatem esse Patris, aut Verbi ipsius: nam Dictum proprium est verbi, sive sermonis, et Sermo mentis, et verum esse comperitur illud: « Unus (32) Deus et Pater omnium, et super omnes, et per omnia, et in omnibus. » Et sicut Filium a Patre nullo modo discrepare ostenditur ex eo quod (33) ait Scriptura, « Qui (34) vidit me, vidit Patrem; » simili ratione et Spiritum sanctum nullo modo a Patre discrepare ostenditur per ea quæ ait Scriptura: « In hoc (35) cognoscimus, quod est in nobis Deus, ex Spiritu ipsius, quem dedit nobis. » Cum ergo Pater sit verus Deus, necesse omnino est, ut verus Deus ipsi æqualis ille etiam sit, qui eum ostendit per solam sui ipsius manifestationem. Et sicut per Filium omnia facta sunt, sic a Spiritu sancto omnia sanctificata sunt, et corroborata. Aiunt (36) enim apostoli: « Domine (37) qui fecisti cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: qui per Spiritum sanctum, et per os David pueri tui dixisti. » Et sicut æqualis potestate, et similis Patri, et Dominator, Unigenitus significatur juxta illud, « Quæcumque (38)

Γαλαταις καὶ Τιμοθέῳ γέγραπεν· « Ἐὶς ὁ Θεός· » οὕτως, περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης εἶπεν· « Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς· » περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Παῦλος Κορινθίους ἐδίδαξεν· « Ἄλλω δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ Πνεύματι· » τὸ γὰρ ἐνιαῖον τῆς θείας καὶ ἀπληθύντου φύσεως ἴδιον. Καὶ καθὰ ἐγράφη, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη, καὶ μαρτυρῶν λέγει· « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον· » οὕτως ἐγράφη, καὶ ὁ αὐτὸς εἶπεν· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » ἦτον ἐξεπορεύθη. Καὶ ὡσπερ ὁ Υἱὸς Θεός καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Υἱός· οὕτως τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Θεός καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Πνεῦμα. Καὶ ὅν τρόπον Λόγος γέγραπται ὁ Υἱὸς διὰ τὸ συνυπάρχειν τῷ Πατρί· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γέγραπται, ῥῆμα τῷ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ Πνοή Παντοκράτορος, ἐπειδὴ συνυφεστώσως ἐξέλαμψεν ἐξ αὐτοῦ· ἵνα μὴ ἐξωθεν αὐτὸ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Λόγου αὐτοῦ εἶναι τις ὑπολάβῃ. Ἴδιον γὰρ τὸ ῥῆμα τοῦ λόγου, καὶ ὁ Λόγος τοῦ νοῦ· καὶ πληροῦται τὸ, « Ὁ εἷς Θεός καὶ Πατὴρ πάντων, καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πάσιν. » Καὶ καθὰ ὁ Υἱὸς δείκνυται ἀπαρὰ λακτος τοῦ Πατρὸς, ἢ γράφει· « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » ὡσαύτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲ ὢν [62 b] φάσκει· « Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν. » Ἀνάγκη ὡν πάσα, Θεοῦ ἀληθινοῦ ὄντος τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἀληθινὸν εἶναι Ἰσον αὐτῷ καὶ τὸν δεικνύοντα αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ ἐμφανείᾳ. Καὶ ὡσπερ διὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ἐγένετο, οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος πάντα ἡγιασθή καὶ ἐνεδυναμώθη. Φασὶν γὰρ οἱ ἀπόστολοι· « Δέσποτα, ὃ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὃ διὰ Πνεύματος ἁγίου, στόματος δὲ Δαυὶδ παιδὸς σου εἶπών. » Καὶ καθὰ ἰσοδύναμος καὶ ὁμοῖος ὁ Μονογενὴς τῷ Πατρί καὶ ἐξουσιαστής σημαίνεται, κατὰ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοῖως ποιεῖ· » ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ, « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ

(25) *Ad Timotheum.* In prima epistol. cap. ii, vers. 5.

(24) *Unigenitus.* Græca editio pro Θεός habet, Υἱός. Et pro ἐν τοῖς κόλποις habet, εἷς τὸν κόλπον, id est, « in sinu. » Vide not. 84, pag. 27, et not. 13, pag. 76.

(25) *Alteri.* I Cor. xii, 9. Editio Græca nunc habet: ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus: vertit enim totum versiculum sic: « Alteri fides in eodem Spiritu: alii gratia sanitatum in uno Spiritu. » Vide segm. 64 b.

(26) *Genitum esse.* Psal. ii, 7, et Hebr. i, 5.

(27) *Ego.* Joan. xvi, 27, 28. Ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον· ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς.

(28) *Spiritum.* Joan. xv, 26.

(29) *Dictum Dei.* Ephes. vi, 17, ubi legitur: τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ. Vulgatus int. vertit: « gladium Spiritus, quod est verbum Dei. » Sed Didymus voculam ὃ retulit ad Πνεύματος, ut sensus esset: « Qui Spiritus est Dictum Dei. »

(30-31) *Spiritus oris.* Psal. xxxii, « Flatus Omnipotentis, » vers. 6, et Joh. xxiii, 4.

(32) *Unus.* Ephes. iv, 5. Græca ed. εἷς, sine articulo. Et paulo post, ὃ ἐπὶ pro καὶ ἐπὶ.

(33) *Ex eo quod.* Lego ἢ pro ἦ, scriptura codicis.

(34) *Qui.* Joan. xiv, 9.

(35) *In hoc.* I Joan. iv, 13. Vide not. 15, pag. 29.

(36) *Aiunt.* Codex, φασίν. Lego, φασίν.

(37) *Domine.* Act. iv, 24 et 25. Græca editio post Δέσποτα addit, ὃ ὁ Θεός· deinde omittit voces, ὃ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgatus interpres e contrario nec habet nomen illud « Deus, » et addit voces, « Spiritu sancto »: itaque legit ferme ut Didymus; qui in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 29. eadem ratione locum hunc citaverat: sic enim ibi translulit Hieronymus: *Et in eodem rursus libro* (in Actis scilicet apostolorum): Qui per Spiritum, inquit, sanctum ore David pueri tui locutus es.

(38) *Quæcumque.* Joan. v, 13. Vide not. 74, pag. 10.

αὐτὸ Πνεῦμα. » Καὶ ὡσαυτὸν περὶ ἐξυποῦ εἶπεν ὁ Χριστός· « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ ὅμοιον εἰρηται, ὅτι· « Τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς τὸ ἀγγελτικόν, « Μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος, » ἐκλήθη· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Φησὶν γάρ· « Ἀλλὰ ἐλάβομεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. » Καὶ ὁμοίωτατον τῷ, « Ἀπαρχή, Χριστός, » τὸ λέγον ῥητόν· « Καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. » Καὶ ἰσοπαλὲς τῷ, « Ὁ δὲ Κύριος· ἀγάσαι ὑμᾶς, ἵνα ἦτε εὐακρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, » τὸ, « Ἴνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Καὶ ἰσοῦσπον τῷ εἰπεῖν, « Ὁ ἀπορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀποκαλύψαι ἐν ἐμοὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » τὸ, « Ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Καὶ ἰσοδύναμον τῷ εἰπεῖν, « Ζηνοῦς δοκιμάζετε, [63 a] εἰ ὁ Χριστός ἐν ὑμῖν, » τὸ φάναι· « Ἡμεῖς δὲ οὐ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἴσον τὸ, « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » τῷ ὑπὸ Ἰωάννου γραφέντι· « Ἐν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν. » καὶ τῷ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ μὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. »

nobis manet. In hoc cognoscimus, quod in eo manemus, et ipse in nobis, ex Spiritu ejus quem dedit nobis. » Idemque etiam valet ac illud : « Veniemus (56) ego, et Pater, et mansionem apud eum faciemus. »

(39) *Hæc.* I Cor. xi, 11.

(40) *Nemo.* Matth. xi, 27. Vide not. 76, pag. 72.

(41) *Quæ.* I Cor. ii, 11. Pro ἔγνω Biblia habent οἶδεν.

(42) *Legatione.* Notanda in Græco formula illa, τὸ ἀγγελικόν, quæ ex Polluce lucem accipit, ut vicissim Pollucis locus ex Didymo. Nimirum libro iv, cap. 14, de varis salationis generibus loquens Pollux hæc scripsit : Τὸ δὲ Ἰωνικόν, Ἀρτέμιδι ὠρχόντο, Σικελιώται μάλιστα· τὸ δὲ ἀγγελικόν, ἐμιμεῖτο σχήματα ἀγγέλων· quæ sic verterat interpres : « Ionicum vero (choræ genus), Dianæ saliebant, inprimis Siculi. Angelicum porro, angelorum referebat formas. » Id quod satis ridiculum est : quis enim sine risu audiat « angelicas choreas » ab ethnicis usurpatas, et ab ethnico scriptore commemoratas? Recte ergo ex codice Palatino pro ἀγγελικόν emendavit Kuhnii, ἀγγελικόν, ut de ea salatione loquatur Pollux, quæ « legatorum » gestic habitumque referret. Justinus quoque eodem vocabulo usus est in *prima Apologia* num. 22, ubi Mercurium a nonnullis ethnicis vocari ait λόγον τὸν παρὰ Θεοῦ ἀγγελικόν, id est, *sermonem a Deo internum.*

(43) *Magni consilii.* Isa. ix, 6, in Græca editione. Vulgatus enim interpres hæc non habet. Tertullianus in libro *De carne Christi*, cap. 14 : « Dicitur est quidem, inquit, « magni consilii Angelus, » id est, nuntius; officii, non naturæ vocabulo. » Ac Hilarius, ut alios Patres omittam, eadem citat lib. iv *De Trinitate* num. 23 : « Est autem, inquit, secundum prophetiam Filius Dei magni consilii Angelus. »

(44) *Sed.* I Cor. ii, 12. Biblia pro, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἴδωμεν, habent, τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἴδωμεν.

(45) *Primitiæ.* I Cor. xv, 23.

A facit Pater, hæc et Filius similiter facit; » sic 142 talis est et Spiritus sanctus, juxta illud : « Hæc (39) autem omnia operatur unus et idem Spiritus. » Et sicut de se ipso dixit Christus, « Nemo (40) novit Patrem, nisi Filius; » sic etiam de Spiritu sancto simile quid dictum est, nempe : « Quæ (41) sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei. » Et sicut Filius, quatenus fungens legatione (42), « Magni consilii (43) Angelus, » id est *legatus*, vocatus fuit; ita de Spiritu sancto tale quid dictum est : ait enim Scriptura : « Sed (44) accepimus Spiritum Dei, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. » Et illi locutioni, « Primitiæ (45), Christus, » simillima est alia : « Et primitiæ (46) Spiritus habentes. » Et illi textui, « Dominus (47) autem sanctificet vos, ut sitis sinceri et sine offensione in diem redemptionis, » eadem vis est atque alteri, « Ut fiat (48) oblatio gentium accepta (49), sanctificata in Spiritu sancto. » Et illud, « Qui me (50) segregavit ex utero matris meæ per gratiam suam, ut revelaret in me Christum suum, » æque valet, ac illud, « Revelavit (51) Deus per Spiritum suum. » Et æqualem vim habet textus ille, « Vosmetipsos (52) probate, si est Christus in vobis, » cum alio textu : « Nos autem (53) non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum Dei; » et illud, « Nescitis, (54) quod templum Dei estis, et Spiritus Dei 143 habitat in vobis? » Idem valet ac illud, quod a Joanne scriptum est : « Si (55) diligamus invicem, Deus in

C (46) *Et primitiæ.* Rom. viii, 23.

(47) *Dominus.* I ad Thess. v, 23, et Philipp. i, 10, et Ephes. iv, 30. Nempe ex duobus primis textibus unum cudit, nonnulla etiam verba immutans, aut ex tertio loco huc transferens. Primus in Biblia sic se habet : ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὡμῶν τὸ πνεῦμα· . . . ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου . . . τηρήσῃ. Alter vero sic : Ἴνα ἦτε εὐακρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Cum vero nonnulla inter eos similitudo sit, mirum non est, si cæcus memoriter citans ex uno ad alium transierit. Suspiciari tamen licet, erratum librarii esse, non Didymi, cum segm. 208 b, primus textus recte citetur, ut et lib. *adv. Manich.*, pag. 207.

(48) *Ut fiat.* Rom. xv, 10.

(49) *Accepta.* Sive, « acceptabilis, » ut vertit Hieronymus in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 11, ubi hæc legimus : « Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, « vocatio Gentium . . . acceptabilis, et sanctificata redditur in Spiritu sancto : » quia et in hac sanctificatos et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. »

(50) *Qui me.* Galat. i, 15, 16. Græca editio post μου addit, καὶ καλέσας, et pro Χριστὸν habet Υἱόν, id est, *Filium.*

(51) *Revelavit.* I Cor. ii, 10.

(52) *Vosmetipsos.* II Cor. xiii, 5. Sensum citat, non ipsa verba.

(53) *Nos autem.* I Cor. ii, 12. Biblia habent : τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου . . . τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(54) *Nescitis.* I Cor. ii, 16.

(55) *Si.* I Joan. iv, 12.

(56) *Veniemus.* Joan. xiv, 23. Explicationis causa addit voces, « ego et Pater. »

Et sicut per Patrem, et Filium Spiritus sanctus datur, juxta illud, « Effundam (57) de Spiritu meo super omnem carnem, » et juxta illud, « Accipite (58) Spiritum sanctum; » sic per Spiritum sanctum datur Christus, juxta Paulum ad Ephesios hæc scribentem: « Ut det (59) vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus, in interiorem hominem Christum habitare. » Illam vero locutionem, « Factus (60) est sermo Domini ad hunc prophetam, » et illam, « Dominus dixit, » et illam, « Hæc dicit Dominus omnipotens, » simili et æquali modo accipiamus, ac illud, quod in Actis a Petro dictum est, « Oportebat (61) impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus; » et id quod Paulus Romæ Judæis dixit, « Recte (62) Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam; » et illud, « Spiritus (63) autem manifeste dicit; » et illud, « Hæc (64) dicit Dominus omnipotens. » Et illi textui, « Deus (65) æternus, » respondet æqualem majestatem denotans quod a Paulo est prædicatum: « Qui (66) semetipsum obtulit per Spiritum æternum; » et cum illis verbis: « Nemo (67) potest Spiritum sanctum accipere nisi a Domino, » itemque cum illis: « Accipite (68) Spiritum sanctum, » comparantur hæc: « Nemo (69) potest dicere Dominum Jesum Christum, nisi in Spiritu sancto; » et, « Deduci (70) a Spiritu sancto ad veritatem, » nempe, deduci a Spiritu sancto ad veram fidem, idem est ac deduci a Domino Christo, hæc præcipiente: « Baptizantes (71) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » et cum iis verbis, « An æmulamur (72) Dominum? Nunquid fortiores illo sumus? » æqualem vim habent hæc: « Nolite (73) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem re-

καὶ ὡς περ διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δίδονται, κατὰ τὸ, « Ἐκχεῖν ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, » καὶ κατὰ τὸ, « Ἀδύναται Πνεῦμα ἅγιον. » οὕτως διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Χριστὸς, κατὰ τὸν Παῦλον Ἐφεσίοις γράφοντα: « Ἴνα δὴ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικήσαι τὸν Χριστόν. » Ἐκλάβοιμεν δ' ἂν ἐν ὁμοίῳ καὶ Ἰσθ τὸ, « Ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς τόνδε τὸν προφήτην, » καὶ τὸ, « Κύριο; εἶπεν, » καὶ, « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ, » τῶ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὑπὸ Πέτρου εἰρημέμω: « Ἐδεῖ πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἣν προεῖπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, » καὶ τῶ ὑπὸ Παύλου ἐν Ῥώμῃ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, » καὶ τῶ, « Τὸ δε Πνεῦμα ῥητῶς λέγει: » καὶ « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Ἰσοτιμὸν τε τῶ, « Ὁ Θεὸς αἰώνιος, » τὸ ὑπὸ Παύλου κηρυχθῆναι, « Ὅς ἑαυτὸν προσήνεγκεν διὰ Πνεύματος αἰωνίου. » Συγκριτικὸν τε τῶ, « Οὐδεὶς δύναται Πνεῦμα ἅγιον λαβεῖν, ἢ παρὰ Κυρίου, » καὶ τῶ, « Ἀδύνατε Πνεῦμα ἅγιον, » τὸ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Ταυτὸν τέ ἐστὶν τὸ ὅ, « Ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, » τοῦτ' ἐστὶν τὸ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς [63 b] τὴν ἀληθινὴν πίστιν, τῶ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Δεσπότητος Χριστοῦ, θεσπιζόντος: « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Καὶ Ἰσοσθενὲς τῶ λέγοντι: ῥητῶ, « Μὴ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; Μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἔσμεν; » τὸ γράφειν: « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁμοίολεκτον τῶ, « Ἐξαποστελεῖς τὸ

(57) *Effundam.* Joel. ii, 28.

(58) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(59) *Ut det.* Ephes. iii, 16. Vide notas 43, 44, 45, pag. 49.

(60) *Factus.* Ezech. i, 3, et alibi passim in Veteri Testamento, item ut binæ, quæ proxime sequuntur formulæ.

(61) *Oportebat.* Act. i, 16.

(62) *Recte.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58. Hunc ipsum locum non modo offert Didymus in libro *De Spir. S.* num. 3, verum etiam eundem, ut puto, respicit eodem numero ubi legitur: Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Nimirum hujusmodi lectionem mendosam esse existimo; nusquam enim ait Paulus, ni fallor, aut scriptura, Isaiam « prophetasse per Spiritum sanctum, » sed vice versa ait, « Spiritum sanctum locutum esse per Isaiam. » Ac præterea voces illas, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, non recte verteret Hieronymus, « per hunc Spiritum sanctum; » significant enim, « propter hunc Spiritum sanctum. » Porro ex bibliothecæ nostræ codice ms. nihil lucis mutuari possumus: menda enim mendis addit, cum habeat, « ipsa jam, pro, Isaiam. » Itaque sic legendum ipse conjicio: « Et per Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον.

(63) *Spiritus.* I Tim. iv, 1.

(64) *Hæc.* Ut intelligas cur ista verba hic citet, lege librum *De Spir. S.* num. 28. Vide etiam cap. 19 libri superioris.

(65) *Deus.* Isa. xxvi, 4, ubi Vulg. int. aliter. Vide etiam Epist. ad Rom. xvi, 26, et Dan. xiii, 42.

(66) *Qui.* Hebr. ix, 14. Vulgatus int. aliter.

(67) *Nemo.* In Bibliis hæc non exstant, ni fallor. Simon Magus objurgatur Act. viii, 20, quod Spiritum sanctum emere vellet. Et in Epist. ad Rom. xii, 1 legitur: « Non est potestas, nisi a Deo. » Et apud Joannem iii, 34: « Ad mensuram dat Deus Spiritum: » et cap. xiv, vers. 17: « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere. » Utrum aliquem ex his locis respexerit Didymus, lector judicet. Sed cum privatorum hominum codices brevia scholia aut ad marginem Bibliorum haberent, aut intra lineas, fieri potest ut unum sit hocce ex illis scholiis, quod Didymo quasi pars textus sacri lectum fuerit.

(68) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(69) *Nemo.* I Cor. xii, 3. Biblia carent voce, Χριστόν quam Didymus ipse omittit infra, nempe segm. 134 b, et in lib. *De Sp. S.* num. 4.

(70) *Deduci.* Ex Joan. xvi, 13. Passioneiani codicis lectio illa, τὸ ὅ, mendosa est: expungendus scilicet est articulus, ὅ.

(71) *Baptizantes.* Matth. xxviii, 19.

(72) *An æmulamur.* I Cor. x, 22. Græca editio: Ἡ παραζηλοῦμεν.

(73) *Nolite.* Ephes. iv, 30.

Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, » τὸ, « Ἐξαποστελεῖς ἅν Ἀδύνατον σου, καὶ τήξει αὐτά. » Ἰσάμιλλον τε τῷ εἰπεῖν, « Κύριος μαρτυρεῖ τῇ ἐμῇ ψυχῇ, ὅτι οὐ ψεύδομαι, » τὸ γράφειν · « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκείνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ · καὶ, « Τὸ Πνεῦμα διαμαρτύρεται με κατὰ πόλιν λέγον. » Ἀπεικασμένον τε τῷ λέγοντι ἀσποτικῶν ῥήματι, « Ἰδοὺ ἀποπέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων, » τὸ, « Ὅσοι μὲν οὖν ἐκπεφθόντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατήλθον εἰς Σαλεύκειαν. » Καὶ Ἰσον τὸ γράφειν, « Εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, » τῷ γράφειν, ὅτι « Ἐλεγον τῷ Παύλῳ διὰ τοῦ Πνεύματος · Μὴ ἀνάβαινε εἰς Ἱερουσαλήμ. » Συγγενές τε τῷ, « Ὁ Υἱὸς ζωῆ αἰώνιος, » τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέν · « Τὸ ὕδωρ, ὃ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τοῦτο δὲ ἔλεγεν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὗ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. » καὶ τῷ, « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν, » τὸ, « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ ἔοικεν σφόδρα τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τοῦσδε εἰρημένον, « Ὀφθησαν τοῖς ἀποστόλοις διαμεριζόμενα γλώσσα ὡσεὶ πυρὸς, καὶ ἐκάθισαν ἐφ' ἑνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου. » [64 a] καὶ τὸ ὑπὸ Ἰωάννου λεχθέν, « Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίζει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, » τῷ χρησιμοθηθέντι, ὑπὸ μὲν Μωϋσέως · « Ὁ Θεὸς πῦρ κατακαλίσκον » ὑπὸ δὲ Ἠσαίου · Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἔξει. » Καὶ συνάδει τῷ φάναι, « Περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῃ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, » τὸ γεγράφαι · « Περιτομὴ καρδίας ἐν Πνεύματι. » Καὶ εἰ ἐμπρέπει περὶ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τῆς Πέτρον φωνῆν · « Μετανοήσατε ἕκαστος ἀπὸ τῆς κακίας αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς, καὶ βαπτί-

demptionis ; » et siisdem verbis expressam est illud, « Emittes (74) Spiritum tuum, et creabuntur, » quibus hoc alterum : « Emittes Verbum (75) tuum, et liquefaciet ea ; » et huic loco, « Dominus (76) testis est animæ meæ, quod non mentior, » congruit hic alter : « Spiritus (77) veritatis qui a Patre procedit, ipse testimonium perhibebit de me, » itemque hic alius : « Spiritus (78) contestatur me per civitatem dicens ; » et illis Domini verbis, « Ecce (79) mitto vos sicut oves in melio luporum, » similia sunt hæc : « Hi ergo (80) emissi a Spiritu sancto descenderunt in Seleuciam ; » et illud, « Si (81) experimentum quaeritis loquentis in me Christi, » æque valet ac illud · « Dicebant (82) Paulo per Spiritum : Ne ascendas in Jerusalem ; » et illi capitulo, « Filius (83) vita æterna, » cognatum est quod ab ipso Filio dictum fuit : « Aqua (84), quam ego dabo illi, fiet in ipso fons aquæ salientis (85) in vitam æternam (86). Hoc autem dicebat de Spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in ipsum ; » et loco illi. « Participes (87) enim Christi facti sumus, » affinis est hic : « Impossibile (88) est enim, eos qui semel sunt illuminati, qui et gustaverunt donum cœlestis (89) 145 et participes facti sunt Spiritus sancti. » Quod vero in Actis ita scriptum est, « Apparuerunt (90) apostolis dispertitæ linguæ sicut ignis, et sederunt supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, » et illud quod a Joanne dictum est, « Ipse (91) vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne, » valde simile est huic Mosis oraculo, « Deus (92) ignis consumens, » et alteri Isaïæ, « Ecce (93) Dominus quasi ignis veniet. » Et testimonium hoc, « Circumcisi (94) estis circumcissione non manufacta, in ex politione corporis peccatorum, in circumcissione Christi, » consonum est huic alteri, « Circumcisio (95) cordis in Spiritu. » Ac si Deo convenit illa Petri vox, « Pœnitentiam (96) agat unusquisque a mali-

(74) *Emittes*. Psalm ciii, vers. 31 (seu 30).

(75) *Emittes Verbum*. Ps. cxlviii, vers. 7 (seu 18). Biblia cum Græca, tum Latina habent : « Emittet Verbum suum. »

(76) *Dominus*. Sensum citat, non verba. Vide ep. Rom. i, 9, et ep. ad Galat. i, 20.

(77) *Spiritus*. Joan. xv, 26.

(78) *Spiritus*. Act. xx, 23. Græca ed. paulo aliter. In ea deest vocula με, quam Vulg. interpres legitur : videtur : verit enim : « mihi protestatur. »

(79) *Ecce*. Matth. x, 16.

(80) *Hi ergo*. Act. xiiii, 4.

(81) *Si*. II Cor. xiiii, 3. Græca editio pro ei habet ἐπέει, id est, « quoniam. » Vulgatus vero int. legit ut Didymus.

(82) *Dicebant*. Act. xxi, 4. Græca editio habet : μη ἀναδιδόντων.

(83) *Filius*. I Joan. v, 20, ubi legitur : οὗτός ἐστιν... ἡ ζωὴ αἰώνιος, id est, « Hic est... vita æterna. »

(84) *Aqua*. Joann. iv, 14. Græca editio caret voce, ἕγώ.

(85) *Salientis*. Codex habet ἀλλομένου pro ἀλλομένου.

(86) *Æternam*. Hac voce absolvitur locus ex quarto Joannis capite de promptis. Quæ sequuntur, huc transtulit Didymus ex cap. vii, vers. 39 ejusdem evangelistæ, eo quod perbelle in allatam quo-

que Christi sententiam conveniant. Biblia habent : Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, et reliqua, ut hic afferuntur.

(87) *Participes*. Hebr. iii, 14.

(88) *Impossibile*. Hebr. vi, 4.

(89) *Cœlestis*. Codex habet : τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπουρανίου, id est « donum Cœlestis, » nempe Dei. Sed cum in extremo hujus capite eundem locum afferens Didymus dicitur τῆς ἐπουρανίου, idcirco codicem hic mendosum crediderim.

(90) *Apparuerunt*. Act. ii, 3 et 4. Græca editio habet ἐκάθισέ τε, pro καὶ ἐκάθισαν.

(91) *Ipse*. Matth. iii, 11, non vero in Evangelio Joannis.

(92) *Deus*. Deut. iv, 24.

(93) *Ecce*. Isa. lxvi, 15.

(94) *Circumcisi*. Coloss. ii, 11. Græca ed. τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, id est « peccatorum carnis. »

(95) *Circumcisio*. Rom. ii, 29.

(96) *Pœnitentiam*. In Actis cap. ii, vers. 38, sic Petrus loquitur : Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est « Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi. » Cætera, quæ addit Theologus noster, translata huc sunt ex Jerom. xxxvi, 3, aut aliquo alio simili loco. Vide not. 94, pag. 101.

tia sua, et a via mala, et baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur, » Spiritum igitur a Deo nihil differre constat etiam ex eo quod iisdem verbis utens Dominus discipulis dixerit : « Expectate (97) promissionem Patris, quam audistis : quia Joannes quidem baptizavit aqua in poenitentiam (98), vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Nihil enim aliud hæc denotant, nisi id quod alia quoque ejus de baptismi doctrina; eadem scilicet operari, et posse Spiritum sanctum, quæ nomen Patris, et Filii ejus, utpote qui est ejusdem deitatis : et cujuslibet discriminis expertes Filium, ac Spiritum sanctum in unum veluti glomum (99) convenire, et ex æquo venerandos esse : quo modo (1) Paulus Romanis (2) scribit : « Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. » Illud quoque, « Non enim (3) audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium, verbo et opere, 146 in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus Dei, » eandem vim habet, atque emphasis, quam habet illud : « Pater (4) in me manens ipse facit opera. Creditis, quod ego in Patre, et Pater in me? » Etenim observa primam, sicut Patrem, sic etiam Spiritum ejus apud Christum manere, quod sit ob divinam naturam inseparabilis. Observa deinde, ab ineffabili Trinitate divina opera concorditer fieri. Observa demum, sicut Pater in propria hypostasi existens representatur in unigenito velut in imagine ob identitatem deitatis, id est essentia, eodem modo etiam Unigenitum in uno Spiritu sancto velut in imagine representari. Quam multa vero alia de divino Spiritu scripta sunt (5) ab iis non discrepantia, quæ de Deo ac Patre, et de Unigenito ejus Filio scripta fuerunt! quorum aliqua variis locis hujus libri continentur, in sermonis decursu a nobis allata. Quod si (7) eos vicissim interrogemus, utrum Eva (8), ac pueri quos ea genuit, ex Adamo sint,

(97) *Expectate.* Act. i, 4 et 5. Biblia paulo aliter.

(98) *In poenitentiam.* Græca editio hæc non habet. Hac fortasse irrepererunt ex Matth. iii, 11, aut ex scholiis intra lineas, vel ad marginem adjectis. Vide not. 28, pag. 106 et not. 62, pag. 143.

(99) *Glomum.* In Græco : τὸ μῆρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, id est ad verbum, « glomeramen Filii et Spiritus sancti. » Quæ locutio, seu metaphora Latinis auribus humilior videtur, quam ut in divinas personas convenire queat : at tamen satis perspicue id exhibet, quod vult Didymus. Velustæ porro Pollucis editiones lib. iv, cap. 10, habebant μῆρυγμα sed Kuhnii emendavit, μῆρυμα. Verum ex hoc Didymi loco apparet, præscam illam lectionem μῆρυγμα non contemnendam esse.

(1) *Quo modo.* Codex, η. Lego, η.

(2) *Romanis.* Bis ad eundem, ut est in proverbio. Iterum scilicet ex Epistola ad Romanos citat, quæ existant in secunda ad Corinthios. Vide not. 17, pag. 5.

(3) *Non enim.* Rom. xv, 18 et 19. Græca editio habet τολμήσω, id est « audebo. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus, nempe, « audeo. »

σθῆτω εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ. καὶ σωθήσεται. » Ἄρα τῷ Θεῷ ἀπαράλλακτον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ ἀπὸ τοῦ τὸν Δεσπότην τοῖς μαθηταῖς, αὐτοῖς ὀνόμασι φάσαι· Ἄναμείνατε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατε, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν γὰρ ἕτερον τοῦτο δηλοῖ, ἢ ὅπερ καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ περὶ τὸ φῶτισμα μυσταγωγία, ὅτι δὴ τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖ καὶ δύναται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἕπερ τὸνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Παυδὸς αὐτοῦ, ἅτε τῆς αὐτῆς ὑπάρχον θεότητος. Ἀπαράλλακτόν τε τὸ μῆρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐξ Ἰσοῦ σπῆδόν, ἢ Παῦλος Ῥωμαίους γράφει· « Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. » Τὴν αὐτὴν ἔδειξεν ἔχει καὶ τὸ, « Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὃν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὕπακοὴν ἔθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημεῖων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ, » τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. Ἰσπεύετε, ὅτι ἐγὼ ἐν κῆ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Γραπτῆραι γὰρ, ὅτι περ ὡς ὁ Πατὴρ, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ παρὰ τῷ Χριστῷ μένει, ἀχώριστον ὃν τῇ θεῖα φύσει· καὶ ὅτι τὰ θεῖα ἔργα [64 b] ὀπὸ τῆς ἀρρήτου Τριάδος ὁμοφύως γίνεται· καὶ καθὰ ὁ Πατὴρ, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὢν, ἐξεῖρονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θεότητος, τοῦτ' ἔστιν τῆς οὐσίας τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἦσα δὲ ἀλλὰ ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ! ἐξ ὧν τινα διαφοροὶς τόποις τοῦδε περιέχεται τοῦ βιβλίου, δι' ὧν ἦλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος. Ἐπαὶ μήγετι (6) ἐρούσιν ἀντερωτηθέντες, ὅτι ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὔα καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς παῖδες; Καὶ πῶς, οἱ μὲν ἐγράφησαν γεννηθέντες, ἢ δὲ οὐτ' αὐτοῦ παῖς, οὐτ' ἀδελφὴ τῶν τεχθέντων ἐκλήθη; Ὅποτε οὐ δυνατόν παραδειχθῆναι, ἐκ παραβολῆς κτισμάτων, τὴν μονάδα καὶ ἀσύγκριτον

(4) *Pater.* Joan. xiv, 10, 11. Biblia paulo aliter, sed eodem sensu.

(5) *Scripta sunt.* Aut, « feruntur, » in Scripturis « continentur. » Simili significatione adhibitum ἐμφέρεται invenies apud Epiphanium hæres. i. Ἐπὸ τῶν ἔκτων... Πιλάτων (ισχυίτ)... ἐν οἷς ἐμφέρεται τῇ πρὸ δικοῦ καλανδῶν Ἀπριλλίων τὴν Σωτήρα πεπονηθῆναι, id est « Ex Actis Pilati... in quibus continetur, vel, scriptum est, » et reliqua. Joannes vero Damascenus tom. II, pag. 275 ait : καὶ ὅσα περὶ ἡμῶν ἐν Γραφαῖς ἐμφέρεται, id est « et quæcunque de nobis in Scripturis feruntur, aut, scripta sunt, » aut « continentur. »

(6) *Μήγετι.* Forte, μήτις. EDIT.

(7) *Quod si.* Rediit repente ad hæreticorum objectionem, hujus capitis initio propositam : cujus nos, qui tanta memoria, quanta Didymus, non pollemus, oblitii jam eramus. Hac de causa ubi is ait, ἐπεὶ, verti, « quod si, » quo violenta minus esset transitio. Hac porro responsione, quam hæreticorum argumento adhibet Didymus, alii etiam Patres, qui contra Arianos scripserunt, passim utuntur.

(8) *Eva.* Codex habet ἡ Εὔα sine accentu, ut solet, id est, ἡ Εὔα, nempe, « aut Eva. » Ego tamen legi, ἡ Εὐζ.

φύσιν, τὴν ἀθέατον μένουσαν τῷ νῷ, ἀκοή δὲ καὶ ῥή-
μασιν ὅτε προεισθῆναι ἀνεχομένην. Κἀν γὰρ μικρά
τις, ὡσεὶ σκιά ἐμοῦσεως οἰονείπως, εὐρεθῆ, φεύγει
τὸ πλεόν ἀπὲν τὸν παρεκβάλλοντα κάτω που. Οὐδα-
μῶς γὰρ τὸ παράδειγμα ταυτότης εἶναι δύναται·
ἐκεῖνα δὲ μόνον λέγειν ἀσφαλές, ἅπερ πρὸς τὰ μέτρα
ἡμῶν εἶδεσθαι αἱ Γραφαί. Ὅτι οὖν ἐν καὶ μόνον εἶναι
Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέγραπται, διὰ τὸ κενωρί-
σθαι μὲν τῇ φύσει τῶν ἄλλων πνευμάτων, συνήφθαι
δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς οὐ-
σίας, Παῦλος ὁρῆγεται γράφων πρὸς μὲν Κοριν-
θίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ. « Ἄλλω δὲ χαρίσματα
ἰαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ Πνεύματι » καὶ πάλιν « Πάντα
δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν
ἰβία ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται » καὶ πάλιν « Πάντες
ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν » πρὸς δὲ Ἐφεσίους « Ὅτι
ἐν αὐτοῦ ἔχομεν τὴν [65a] προσαγωγὴν εἰς ἀμφοτέροι,
ἐν ἐνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα » καὶ πάλιν
« Σπουδαζόντες τηρεῖν τὴν ἐνότητά τοῦ Πνεύματος »
ταῦτ' ἐστίν, πολλὴν ποιῆσθαι φυλακὴν τοῦ μὴ χω-
ρίζειν αὐτὸ τῆς ἀνωτάτω ἐνάδος καὶ αὐτοτελοῦς οὐ-
σίας. Ὅτι δὲ καὶ Ῥῆμα ὠνόμασται, μαρτυροῦσιν οὐ-
τως· Παῦλος γράφων, πρὸς Ἐφεσίους μὲν « Ἐνα-
λαβόντες τὴν πνεοπλίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ θώρακα
τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, καὶ
τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου, καὶ τὴν μάχαιραν
τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστίν Ῥῆμα Θεοῦ. » Ἦς τις
μαχίρας ἐμνημόνευσεν καὶ Ματθαῖος, ἐκ προσώπου
τοῦ Χριστοῦ εἰπὼν « Οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην,
ἀλλὰ μάχαιραν » οὐ ξίφος λέγων, ἀλλὰ τὴν εἰρήνης
ἐπέκεινα τμητικὴν τῶν πεπωρωμένων καρδιῶν τοῦ
ἁγίου Πνεύματος ἀκατάλεκτον σοφίαν πρὸς δὲ Ἐβραί-
ως « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ Ῥῆματι τῆς δυνάμεως
αὐτοῦ. » Πολὺ δὲ Ῥῆματι; Προεφῆτευσεν Δαυὶδ·
« Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ
Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα αἰ δυνάμεις αὐ-
τῶν » καὶ πάλιν ὁ Παῦλος « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς
ἅπασι φωτισθέντας, γευσάμενους τε τῆς δωρεᾶς τῆς
ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος
ἁγίου, καὶ καλὸν γευσάμενους Θεοῦ Ῥῆμα » Πέ-
τρος δὲ « Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα
ὄψις αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος,
καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτῶν ἀπ-
ώλετο· τὸ δὲ Ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα »
ὁν τρόπον περὶ τοῦ Υἱοῦ φάλλει ἐν ρητῇ· « Εἰς τὸν
αἰῶνα, Κύριε, ὁ Ἄλογος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. »

A nonne illos ex Adamo esse respondebunt? At quo-
modo hi quidem dicuntur in Scriptura generati esse,
illa vero neque Adami filia vocatur, neque eorum,
quos genuit, soror? Nimirum fieri non potest, ut ex
creaturarum comparatione exemplum aliquod du-
catur ac similitudo ad exprimendam illam mona-
dem, et incomparabilem illam naturam, quæ menti
invisibilis (9) manet, ac ne auribus quidem man-
dari, verbisve proferri se patitur. Nam etsi parva
aliqua veluti umbra similitudinis qualitercunque
inveniretur, nunquam tamen illam satis explicare
possemus (10). Similitudo enim, et comparatio ne-
quaquam esse potest identitas. Ea vero duntaxat
dicere tutum est (11), quæ ad nostrum captum ac
mensuram accommodata 147 Scripturæ docuc-
runt. Quod ergo unum et solum esse Spiritum Dei
Patris ideo dicat Scriptura, quia natura sejunctus
quidem est ab aliis spiritibus, conjunctus autem
Patri, et ejus Filio ratione essentia, Paulus enarrat
scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola:
« Alteri (12) autem dona curationum in uno Spi-
ritu; » et rursus: « Hæc (13) autem omnia operatur
unus atque idem Spiritus, dividens seorsum singulis
prout vult; » et rursus: « Et omnes (14) uno Spiritu
potati sumus; » ad Ephesios autem: « Quo-
niam (15) per ipsum habemus accessum ambo in uno
Spiritu ad Patrem; » et rursus: « Curantes (16) ser-
vare unitatem Spiritus; » id est, valde cavere ne
ipsum separemus a suprema unitate, et ab ea, quæ
per se perfecta est essentia. Quod autem etiam
Ῥῆμα, seu *Dictum* nominatus sit, ex hisce testi-
moniis apparet. Paulus scribens ad Ephesios qui-
dem inquit: « Accipientes (17) armaturam Dei, et
loricam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis,
et gladium Spiritus, qui est *Dictum* Dei. » Cujus
gladii meminit etiam Matthæus, cum ex persona
Christi dixit: « Non veni (18) pacem mittere, sed
gladium; » non ensem intelligens, sed inenarrabi-
lem sapientiam Spiritus sancti, quæ, plus quam pax,
obdurata corda incidit. Ad Hebræos vero: « Por-
tans (19) enim omnia Verbo virtutis suæ. » Quo
autem Verbo? Prænuñtiavit David: « Verbo (20)
Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus om-
nes virtutes eorum; » et rursus Paulus: « Impos-
sibile (21) est enim eos qui semel sunt illuminati,
qui et gustaverunt donum cælestis, et participes

(9) *Menti invisibilis*. Excludit visionem et adæ-
quatam, et et comprehensivam, et non et intuiti-
vam: et ut alias ostendi in *Epistola ad Archimundum*
presulem, pag. 53 et seqq.

(10) *Possemus*. In Græco, φεύγει τὸ πλεόν ἀπὲν
τὸν παρεκβάλλοντα κάτω που. Quæ proverbialis lo-
cutio videtur. Est autem *παρεκβάλλειν* et *excerpere*:
unde dictæ *Enstathii παρεκδοχαί*, composita voce ex
παρά, et, et *βάλλω*. Itaque *Didymi* locutionem sic
ad verbum transferendam censeo: « cum quis ex
inferiori loco » proceræ arboris poma, exempli causa,
et *excerpit*, et aut et *dejicit*, major eorum pars reman-
et in arbore. Si qui hæc non arrideat, afferat
meliora; libenter enim ea excipiam.

(11) *Tutum est*. Simili modo respondet in libro *De*
Spir. sancto, num. 62.

(12) *Alteri*. I Cor. xii, 9. Vide not. 25, pag.
140.

(13) *Hæc*. I Cor. xii, 11.

(14) *Et omnes*. I Cor. xii, 13. Græca ed. εἰς ἐν
Πνεῦμα.

(15) *Quoniam*. Ephes. ii, 18.

(16) *Curantes*. Ephes. iv, 3.

(17) *Accipientes*. Ephes. vi, 13-17. Citat sensum,
plura omittens intermedia.

(18) *Non veni*. Matth. x, 34.

(19) *Portans*. Hebr. i, 3. Græca ed. φέρων
τε, id est et portansque.

(20) *Verbo*. Psal. xxxii, vers. 6.

(21) *Impossibile*. Hebr. vi, 4 et 5.

facti sunt Spiritus sancti, et gustaverunt bonum Dei Verbum; » Petrus autem: « Quia (22) omnis caro ut fenum, et omnis gloria ejus tanquam flos feni: exaruit fenum, et flos (23) excidit, et decor ejus periit: Verbum autem Dei manet in sæculum; » Quemadmodum de Filio Psaltes ait in cxviii psalmo: « In æternum, (24) Domine, 148 Verbum tuum permanet in cælo. » Multa enim de supremis, et divinissimis hypostasibus tradit sensu summe mystico intelligenda.

CAP. VI.

Omnia, quæ Deitatis sunt propria, testimonium reddere Spiritui sancto.

Insuper (25) igitur de immortalis et ineffabili Spiritus sancti natura talia dicuntur in divinis oraculis, qualia de omnium dominatore Deo et Patre, ac de universorum Domino, et omnia transcendente Filio, propterea quod neque heterousius, id est, alterius essentia sit, neque potentia minoris, aut gloriæ. Quorum nihil per se ulla creatura habere deprehenditur: id ipsum enim, quod habet, ex ejus, quæ in una deitate est, Trinitatis largitione habet. Cujuslibet autem rei natura iis semper constituitur, ex quibus dignoscitur et quid ea sit, et natura. Exempli gratia:

I. Creatura habet ut sit, cum initio omnino non exsisteret. Cujusmodi vero sit in rationalium naturarum ordine primum illius opus, ostendit liber Jobi: moribus enim mendacem, natura diabolium (26) dicit. At vero Spiritus sanctus, utpote flatus Omnipotentis (27), nusquam in Scripturis dicitur aut esse creatura, aut initium omnino habere. Nec enim ante creatorem Spiritum exsistere potuit creatura, ac talis quidem creatura, quæ ex propria voluntate sese reprobam, ingratam, et impuram prodidit. Cum vero Scriptura neque Spiritus sancti initium esse dicat, sed illum celebret ut Spiritum 149 Dei, et ex Deo, et divinum, et sanctum, neque in divinarum hypostasium natura prioritatem, ac posterioritatem admittat, quinam relinquitur dubitandi locus, utrum ipsæ in una increata deitate sint, et æquali honore afficiendæ?

(22) *Quia.* Epist. 1, Petr. 1, 24 et 25. Pro autem Græca editio habet ἀνθρώπου, id est « hominis. » Sed Vulg. interpres legit ut Didymus: vertit enim « ejus. »

(23) *Et flos.* Græca editio: καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ, id est « et flos ejus. » Verba vero proxime sequentia, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπόλωτο, id est « et exinius decor ejus periit, » desiderantur et hic, et Isa. xl, 8, cum in Græcis Bibliis, tum in Latinis: in quibus præterea pro, « Dei, » legitur, « Domini. »

(24) *In æternum.* Psal. cxviii, vers. 89.

(25) *Insuper.* Dictio, « insuper, » idem hic valet atque, « tertio loco. » Nimirum in extremo capite primo hujus libri ait Didymus, se ex Veteri Novoque Testamento plura testimonia, sive argumenta allaturum, quibus probet Spiritum sanctum esse Deum, eaque ad nonnulla capita revocat, ac primum illud caput secundi hujus libri sic concludit: ἀντίκα γοῦν μαρτυροῦσιν: tum statim primum argumentorum caput aut genus exponit capite secundo, sic incipiens: Πρῶτον μὲν. Alterum proponit capite tertio, sic exorsus: ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς δεῦτερον μαρτυροῦσιν. Tertium in sexto hoc capite: eaque de causa, omisso nominativo, incipit: ἔπειτα οὖν χρησιμῶδουσιν. Quartum in septimo capite, et ita deinceps. Vide notas ad segm. 212 u.

A Πολλὰ γὰρ περὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ θειωτάτων ὑποστάσεων μουσικώτατα παραδίδωσιν.

ΚΕΦ. Γ΄.

Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος [65 b], μαρτυροῦσθαι τὸ ἄγιον Πνεῦμα.

Ἔπειτα οὖν χρησιμῶδουσιν περὶ τῆς ἀκροτάτου καὶ ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅσα περὶ τοῦ ὄλων καταξουσιάζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ πάντων ἐπέκεινα καὶ πάντων Κυρίου Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ ἑτεροουσιῶς ἔχειν, μηδὲ δυνάμει καὶ δόξῃ ἐλαττόνως. Καὶ οὐδὲν εὐρίσκειται τούτων ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον οὐδὲν κτιστῶ. Ὅπερ γὰρ καὶ ἔχει φιλοτιμηθὲν παρὰ τῆς ἐν μᾶ θεότητι Τριάδος, ἔχει καὶ πέφυκεν ἕκαστον ἀεὶ ἀφ' ὧν ἔστιν ἐπιγινώσκασθαι, τί τέ ἐστιν, καὶ τί μὴ ἔστιν, ἕτε θεὸς ἔφυ, ἕτε κτίσμα. Οἶον quid non sit, et utrum illa Deus existat, an crea-

A. Ἡ κτίσις τὸ εἶναι ἔχει, οὐκ οὔσα τὴν ἀρχὴν. Ἐδείχθη δὲ ἐν τῷ Ἰωβ, καὶ ποῖον αὐτῆς ἔστιν ἐν λογικοῖς πρῶτον ποίημα. Λέγει γὰρ τὸν ψευδόμενον τῷ τρόπῳ τὴν φύσιν διάβολον. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα, ὡς πνοῆ τοῦ Παντοκράτορος, κτίσμα εἶναι, ἢ ἀρχὴν ὄλων ἔχειν, οὐδαμῆ γέγραπται. Οὐδὲ γὰρ ἀνπροῦπῆρξεν τοῦ δημιουργικοῦ Πνεύματος δημιουργήμα, καὶ τοιοῦτο ἀδόκιμον, ἀχάριστον, καὶ βέβηλον ἐξ οικίας γνώμης φανέν. Γραφῆς δὲ μήτε λεγούσης εἶναι τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἀρχὴν, Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ θεῖον καὶ ἅγιον εὐφημούσης αὐτό: μήτε δὲ ἀφοριζούσης ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν ὑποστάσεων τὸ πρῶτιστα, καὶ τὸ ἔπειτα, ποῖα περὶ τοῦ εἶναι αὐτὰς ἐν τῇ ἀγενήτῳ μᾶ θεότητι καὶ ἰσοτιμίᾳ ὑπολείπεται ἀμφισβήτησις;

(26) *Natura diabolium.* Ne videatur Didymus secum ipse pugnare, ac iis contraria dictare, quæ in libro adv. Manich. dixerat, animadvertendum est, nomen « diaboli » ab ipso hic non sumi quatenus « calumniatorem » designat, sed ut nomen proprium. In Jobo enim cap. 1 et 11 Græca editio habet, διάβολος, ubi Hebraicum exemplar, et Latina translatio habent « Satan: » quæ vox etsi « adversarium » et ipsa significet, usurpatur tamen instar nominis proprii. Itaque cum adversus Manichæos creaturas « natura » malas confluentes loquens ait (pag. 211, tom. 1 *Lecti. Antiq. Canisii*): τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαίρεσιν δηλοῖ, id est « diaboli enim nomen non usiam, sive naturam declarat, sed voluntatem, » etymon respicit vocabuli « diabolus: » cum vero hic ait, τὴν φύσιν διάβολον, hoc est « natura diabolium, » imo etiam cum in ipso libro adv. Manich. pag. 212 inquit, τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον, id est « naturam, quæ vocatur diabolus, » vocem « diabolus » accipit ut nomen proprium. Quod ut clarius appareat, τρόπον ἀπὸ τῆς φύσεως, id est « mores a natura, » hic sejungit, sicut ibi προαίρεσιν distinguit ab οὐσίᾳ, id est, « voluntatem a natura. »

(27) *Flatus Omnipotentis.* Ex Job xxxiii 4.

B. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἢ συν-
 ἔχει τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν
 κερῶν δυνάμεων πέρας ἐστίν, καὶ ὠρισμένη ποσό-
 τας· μόνως γὰρ ταῦτα τῆς θεότητος ἴδια. Ἡ δὲ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραν-
 τος, καὶ πανταχοῦ, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν
 αἰεὶ ἐστίν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα
 [66 a] κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύ-
 ναμιν καὶ μετροῦσα μὲν, οὐ μετρούμενη δέ. Ὁ
 γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ὡς ὁ
 Σωτὴρ ἐν Ἰωάννῃ λέγει· καὶ κατὰ τὴν Σοφίαν, ἔχου-
 σαν· Ἄγαπῆς γὰρ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδε-
 λίστη, ὣν ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατ-
 ἐσκεύασας. Πῶς δὲ ἔμεινεν ἄν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλη-
 σας, ἢ τὸ μὴ βλήθην ὑπὸ σοῦ ἐτηρήθη; Φεῖθι δὲ
 πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστιν, Δέσποτα φιλόψυχε, καὶ
 ἐνθεῶν σου Πνεῦμα ἐστίν ἐν πᾶσιν. Ὁ Ἐνθεὸν
 καὶ Πατέρα πάντων, τὸν Θεὸν εἰκότως ὀνομάζομεν,
 ὡς ὄντα ἡμῶν φύσει πατέρα, ὡς ἐστίν τοῦ Μονογε-
 νῶς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· Ὁ Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρω-
 κεν τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσιν
 ἔχει φωνῆς· ὁ ἀντὶ τοῦ, Περιέλαβεν τὴν ἀόρατον καὶ
 ὄρατην κτίσιν, τὴν νοητὴν καὶ αἰσθητὴν, καὶ οὐδὲν
 τῶν πάντων ἐστίν ἄμοιρον τῆς αἰτίου ἐπιστασίας αὐ-
 τοῦ· τὸ γὰρ πάντα συνέχειν τοῦτο δηλοῖ. Καὶ πάσης,
 φησὶν, ἐπακούει φωνῆς, ὡς Θεὸς ἐν πᾶσιν πανταχοῦ
 αἰεὶ τυγχάνων, καὶ πᾶσαν ὕλην ἀναρροστίαν εἰς
 ταῖς περιάγων τὴν πρόποσιν, καὶ τῶν πρὸς αὐτοῦ
 ποιηθέντων φειδόμενος τε καὶ ἐπιμελούμενος, ἅτε
 αὐτὸς τὴν φύσιν πρόνοια ὑπάρχων, καὶ σοφία, δι'
 ὧν διαπεφοικηκυῖα, ὡς ὁ Πατὴρ. Τίς γὰρ ὁ τοιαύ-
 τῃ ἔχων γινώσιν; Ἡσαίας τε λέγει οὕτως· Ὁ Πνεῦ-
 μα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· καὶ ὁ Δαυὶδ προσάδει·
 Ὁ ποῦ προεῦθὺ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου; καὶ ἀπὸ τοῦ
 Πνεύματός σου ποῦ φύγω; καὶ ὁ Δεσπότης δὲ δι-
 δίσκων, ὡς ἡ θεότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ περι-
 γράφεται τόπω, ἀλλ' ὁμοῦ ἐν οὐρανῷ τέ ἐστιν καὶ
 ἐπὶ τῆς, πᾶσαν αὐτάρχειαν παρασχόμενον αἰεὶ καὶ
 παρεχόμενον τῇ κτίσει, ἔφη παρ' Ἰωάννῃ· Ὁ Ἐάν
 ἀπαπέ με, τὰς ἐντολάς [66 b] τὰς ἐμὰς τηρήσατε·
 κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλων Παράκλητον
 ἔσσει ἡμῖν, ἵνα ἢ μεθ' ἡμῶν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀλη-
 θείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ
 αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ἡμεῖς δὲ γινώσκουμε αὐτό,

A II. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut
 continet omnia, aut in omnibus existit: sed in-
 telligentium quoque virtutum terminus quidam est,
 et quantitas definita: quæ vero dixi, solius deitatis
 propria sunt. At verò Spiritus sancti majestas per-
 petua est, atque interminata, et ubique et per om-
 nia et in omnibus semper existit, ac mundum qui-
 dem implet, et continet secundum divinitatem, sed
 capi ipsa et contineri non potest secundum poten-
 tiam, et mensurat quidem, sed non mensuratur:
 « Nec enim ad mensuram dat Deus Spiritum, » sicut
 Salvator apud Joannem (28) ait, et sicut Sapientia
 docet, cum inquit: « Diligis (29) enim omnia quæ
 sunt, et nihil abominaris eorum quæ fecisti: nec
 enim odio habens quidquam constituisti. Quomodo
 autem permansisset aliquid, nisi tu voluisses? aut
 a te non factum conservaretur? Parcis autem om-
 nibus, quoniam omnia (30) tua sunt, Domine ama-
 tor animarum. Et (31) incorruptus tuus Spiritus es:
 in omnibus. » Itaque Deum merito vocamus etiam
 Patrem omnium (32), etsi natura pater noster non
 sit, sicut est Unigeniti sui; et rursus: « Spiritus
 (33) Domini replevit orbem terrarum, et hoc
 quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Id
 autem perinde est ac si diceret: Invisibilem et vi-
 sibilem creaturam, intelligentem et sentientem com-
 prehendit, ac nulla ex omnibus rebus æternæ illius
 rectionis experts est: nam omnia continere, hoc si-
 gnificat. Et omnem, inquit, vocem audit, utpote Deus
 in omnibus ubique semper existens, et materialem
 omnem confusionem in convenientem ordinem redi-
 gens, et iis, quæ ab ipso facta sunt, parcens, et eo-
 rum curam habens, utpote qui ipse ex natura est
 providentia et sapientia, omnia complectens,
 150 ac penetrans (34), sicut Pater. Quis enim est
 qui talem habet scientiam? Audi tum ex Isaia in-
 quiente, « Spiritus (35) scientiæ et pietatis; » tum ex
 Davide ita canente: « Quo (36) ibo a facie tua, et quo
 a Spiritu tuo fugiam? » Quin etiam Dominus ut dei-
 tatem Spiritus sancti loco non circumscribi doceat,
 sed simul et in cælo esse, et in terra, omnemque
 creaturis sufficientiam (37) subministrasse semper,
 et subministrare, sic loquitur apud Joannem: « Si
 diligitis (38) me, mandata mea servate. Et ego ro-

(28) Apud Joannem. Cap. III, vers. 34.

(29) Diligis. Sap. XI, 25-27; XII, 1. Græca editio
 habet: τὸ μὴ κληθῆν ὑπὸ σοῦ διετηρήθη, pro τὸ μὴ
 διηθέν... ἐτηρήθη.

(30) Omnia. Hæc vox deest in Græca editione.
 In libro De Spir. sancto num. 46 hæc ita afferuntur:
 « Parcens » (legendum reor, « parcis, » ut legitur
 in ms. codice bibliothecæ nostræ Bononiensis) « autem
 omnibus; quia tuæ sunt. » Sed legendum puto,
 « quia tua sunt, » ex eodem codice, quem sæpius
 memoravi: nullum enim est in Græco nomen femi-
 ninum.

(31) Et. Græca editio, γὰρ, id est « nam. » Vul-
 gatus inl. aliter.

(32) Patrem omnium. Sic vocatur Deus Ephes.
 IV, 6. Quin etiam ethnici eam sic nuncupaverunt,
 ut Plato, ac Diphilus comicus apud Clementem in
 quinto Stromatum.

D (33) Spiritus. Sap. I, 7.

(34) Omnia... penetrans. Eodem modo loquitur
 in commentariis in Psalmos ad vers. 4 psalmi XXIV:
 Ὁδοῦ Κυρίου (inquit), αἱ διοικήσεις τῆς αὐτοῦ προνοίας,
 καθ' ἃς τὰ σύμπαντα διακυβεῖν... τρέχει δὲ, αἱ κατὰ
 μέρος διοικήσεις, δι' ὧν ὡσπερ τὰ πάντα διαπορεύεται,
 id est, « Viæ Domini sunt dispositiones providentiæ
 ipsius, per quas omnia gubernantur... » Semitæ « au-
 tem sunt particulares dispositiones, per quas veluti
 omnia pervadit. »

(35) Spiritus. Isa. XI, 2.

(36) Quo. Psal. CXXXVIII, vers. 7. Biblia inverso
 ordine.

(37) Sufficientiam. Vox est biblica. vide II Cor.
 IX, 8, ubi αὐτάρχεια, et cap. III, vers. 5 ejusdem
 epistolæ, ubi ἰκανότης dicitur.

(38) Si diligitis. Joan. XIV, 15-17.

gabo Patrem, et alium Paraclctum dabit vobis, ut sit vobiscum (39), Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit. » Ut vero notum fiat, talibus etiam testimoniis ipsum unius ubique præsens naturæ declarari, æqualia de anibus hisce immortalibus subsistentis Scripturæ tradiderunt. Nam Jeremias quidem ex persona Dei et Patris loquens hæc exponit: « Cælum (40) et terram ego impleo, dicit Dominus; » David vero de Filio in cxliv psalmo clamat: « Et (41) magnitudinis ejus non est finis; » Paulus autem prædicat de eodem: « Qui descendit (42), ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia. »

III. Creatura non est simpliciter incorruptibilis, sed corruptioni obnoxia, id est, conversioni, quam dicimus etiam mutationem; sicut prophetia inquit: « Faciens (43) omnia, et transmutans ipsa. » Cui obsecundantes illi etiam qui a profanis sapientes habentur, aiunt (44):

Ipsa dissolvens in ipsamet, et ex ipsismet rursus ea lauens.

Nam incorporea rationalis creatura, quoad voluntatem corruptionis expers non est, cum stabilem quidem ei naturam Deus dederit, illamque in sæculum et in sæculum sæculi constituerit; ipsa vero ex sua ipsius electione mutata sit, et in pejorem sortem (45) statumque inciderit, et ex hoc ipso adeo corrupta sit, ut ex eo tempore denominationem klam veluti amisit, qua vocabatur æterna. Quod enim ex se ipso, quocumque tandem modo id fiat, egreditur, hoc est, immutatur, illud etsi alio modo perduret, mortem invenit, nempe propriam mutationem (46). Nam quidquid eam rem postea fieri posueris, illud est rei prioris mors: exempli gratia, si malitia fiat bonitas, jam eo ipso quod malitia recedit a creatura, occiditur a bonitate; et vice versa bonitas interficitur a malitia. Sunt enim quædam, quæ semper consistere in primo statu ac termino, etsi hoc ipsis denegatum non fuerit, non pergunt. Hæc itaque in Epistolis scribunt Petrus et Judas. Petrus ait: « Si enim (47) angelis peccantibus non pepercit Deus, sed rudentibus inferni (aut tenebrarum) detractos in tartarum, in judicium magnæ diei (48) reservavit, et antiquo mundo non pepercit. » Judas vero: « Angelosque, qui non servaverunt suum

ἄτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. » Ἦνα δὲ γινώσκοντες γέννηται, ὡς τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας μετὰ ἀπέλευσιν φύσεως καὶ αἰ τοιαύτῃ μαρτυρία ἀποφαινοῦσιν αὐτὸ, τὰ Ἰσα παρέδοσαν περὶ ἑκατέρας ἀκτινῶν ὑποστάσεως: Ἰερემίας μὲν ἐξηγουμένους ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς: « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Δαυὶδ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν ῥμδ' ψαλμῷ κελαδῶν: « Καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας. » Παῦλος δὲ κηρύττων περὶ τοῦ αὐτοῦ: « Ὁ καταβάς αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρῶσῃ τὰ πάντα. »

Γ'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀφθαρτος καθάπαξ ἐστίν· ἀλλὰ φθορὰν ἐπιδέχεται, τὴν τροπὴν, ἣν φαμεν καὶ μεταβολὴν, ὡς ἡ προφητεία λέγει: « Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων αὐτά. » Ἦς κατακούσαντες τῶν ἔξω σοφοί, φασίν·

Αὐτὰ λῶν εἰς αὐτὰ, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν ἀβέξων.

Ἡ μὲν γὰρ ἀσώματος λογικὴ κτίσις, τὴν κατὰ προαίρεσιν ἔχει φθορὰν, τοῦ μὲν Θεοῦ μόνιμον αὐτῇ φύσιν δεδωκότος, καὶ στήσαντος αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· αὐτῆς δὲ αὐτοπροαιρέτως μεταβαλλομένης, καὶ εἰς χεῖρονα ἐκπτώσεως λήθην, καὶ αὐτῷ τούτῳ φθειρομένης, ὡς ἀπολλύειν ὅσον ἐκ τούτου τὸ καλεῖσθαι αἰῶνος. Τὸ γὰρ οὐδὲν ἔξῃ ἐξερχόμενον ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἀλλασσόμενον, θάνατον εὐρίσκει, κἂν ἄλλως διαμένει, τὴν ἰδίαν ἀλλοίωσιν. Καὶ γὰρ ὅπερ ἀν νοήσας [67 a] γεγενῆσθαι ἔπειτα, τοῦτο θάνατος τοῦ προτέρου ἐστίν· οἷόν τι ἡ κακία γενομένη ἀγαθότης, θανατοῦται αὐτῷ ᾧ ἀπέστη ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος· καὶ τὸ ἐμπάλιν, ἡ ἀγαθότης ὑπὸ τῆς κακίας. Ἐστὶν γὰρ τίνα ἀπὸρ ἀεὶ ἐστῆναι τῷ πρώτῳ ὄρφ, εἰ καὶ μὴ ἠρνήθη τοῦτο αὐτοῖς, οὐκ ἀνέχεται. Τοιγαροῦν διαγορευοῦσιν ἐν Ἐπιστολαῖς ταῦτα, Πέτρος μὲν: « Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀμαρτιάντων οὐκ ἐφείσατο ὁ Θεός, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας τετήρηκεν, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο. » Ἰούδας δέ: « Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλ' ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφου τετήρηκεν. » Ἡ δὲ σωματικὴ καὶ λογικὴ

(39) *Ut sit vobiscum.* Biblia: Ἦνα μὲν μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, id est « ut maneat vobiscum in sæculum. » At Didymus in libro quoque *De Spir. S.* num. 27 habet: « ut sit vobiscum in æternum. » Voces porro, « in æternum, » etsi omittantur in editis exemplaribus, non desunt tamen in nostro codice.

(40) *Cælum.* Jerem. xxiii, 24

(41) *Et.* Psal. cxliv, vers. 5.

(42) *Qui descendit.* Ephes. iv, 10.

(43) *Faciens.* Amos v, 8, ubi Vulg. interpretatur nihil tale habet; vertit enim: « Facientem Arcturum, et Orionem. » Complutensis ed. pro μετασκευάζων habet κατασκευάζων. Sed Francofurtensis, μετασκευάζων: ambræ vero carent voce αὐτὰ: quæ tamen non omittitur apud Basilium in quinto contra Eunomium, pag. 296.

(44) *Aiunt.* Vide not. 51, pag. 69. Verbis autem illis,

ἧς κατακούσαντες, quæ verti etiam possunt « quam cum audissent, » Clementis Alexandrini sententiam attingere videtur, qui ethnicos plura et sacris Bibliis hantis contendit.

(45) *Sortem.* Αἴθην duco ex verbo λαγχάνω, quod est, « sortior »: ut significet sedem, locum, aut statum quem quis sortitus sit. Posset quis vocem ducere a verbo λήγω, ac « finem »; vertere.

(46) *Mortem.* . . nempe propriam mutationem. Eadem locutione usus erat Tertullianus in libro *adv. Praxeam*, cap. 27. « Deum » inquit « immutabilem, et informabilem credi necesse est, ut æternum; transfiguratio autem interemptio est pristini. » Et reliqua.

(47) *Si enim.* II Petr. ii, 4, 5.

(48) *Diei.* Cum similia in loco Judæ, quem mox afferet, legantur, idcirco ea verba, « in judicium

κτίσις ἀλλοιωσιν δέχεται· κατὰ ξὺν μὲν, ὡς ὁ Τοῦ-
 ἰας τὸν ἀγιασμὸν ἀπολέσας· καὶ ὡς Παῦλος γράφει·
 « Ἡ δὲ σπαταλώσα χήρα, ζῶσα τέθνηκεν· » καίτοι
 βίον ἀνούσσα τὸν ἐν ἀνθρώποις ἔτι· κατ' οὐσίαν δὲ,
 ὡς ἀπολήγουσα μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ μεταπίπτου-
 σα εἰς ἀθανασίαν. « Δεῖ γὰρ, φησὶν, τὸ φαρτὸν τοῦ-
 το ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύ-
 σασθαι ἀθανασίαν. » Ἡ δὲ μὴ λογικὴ κτίσις τροπὴν
 ὑπομένει, καὶ ἀπογίνεται· ὡς ἡλίκα τοῦ φωτὸς εἰς
 σκότος, καὶ τοῦ ὕδατος εἰς αἷμα μεταπίπτοντος, προ-
 φητεῖται· « Αὐτὴ ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψί-
 στου· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὁ οὐρανός, φησὶν, καὶ ἡ γῆ
 παρελεύσεται. » Προεφητεῦθ γὰρ, ὡς ἔσονται καινοὶ
 οὐρανοὶ, καὶ καινὴ γῆ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πᾶν τὸ δεξά-
 μενον ἀρχὴν, ἔξει καὶ τέλος. Τὸ δὲ ἅγιον [67 b]
 Πνεῦμα, ἅτε τῆς ἀρρήτου, καὶ πάντων ἐπικρατού-
 σις αἰωνίου, καὶ ἀφθάρτου φύσεως ὑπάρχον, καὶ αἰεὶ
 ὑπαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον· μόνον τε εἰδὸς καὶ
 πηρὸν τὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ φρουρητικὸν πάντων ὡν τῶν
 τε λογικῶν καὶ τῆν πίστιν τελειῶν, τῶν τε μὴ логи-
 κῶν, ἕως τοῦ δοθέντος τοῖς μὴ λογικοῖς ὄρου τῆς ἐν-
 τανύσσει διαμονῆς· φύσις καὶ προαιρέσει τροπῆς
 καὶ μεταβολῆς ἀνεπίδεκτον καθέστηκεν, ὃ ἔστιν
 ἀφθαρτον. Τὸ δὲ ἀτρεπτον, ἦτον ἀφθαρτον, εὐθύς
 ἀναρχον, ἀτελεύτητον καὶ ὑπεραιωνίον ἔστιν. Τὸ δὲ
 ἀναρχον, δημιουργός, καὶ οὐ δημιουργημα. Αὐτὸ κυ-
 ρίως λέγει ἡ μὲν Σοφία· « Τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμα
 ἔστιν ἐν πᾶσιν· » ὁ δὲ Πέτρος· « Ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ
 πρᾶτος καὶ ἡσυχίου Πνεύματος. » Οὕτω γὰρ καὶ ὁ
 Πατὴρ ἴσος αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ ὅμοιος αἰεὶ ὑπάρχων,
 μήτ' ἐνδοσιν πρὸς τὸ χεῖρον, μήτ' ἐπίτασιν πρὸς τὸ
 βέλτιον δεχόμενος, ἤκουσεν ὑπὸ Ἰακώβου· « Παρ' ἣ
 οὐκ ἐνὶ παραλλαγῇ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα· » καὶ
 παρὰ Παύλου· « Ἀφθάρτου, ἀοράτου, μόνου σοφῷ
 θεῷ· » ὃν τρόπον καὶ ὁ Υἱὸς ἐν ῥα' ψαλμῷ ἐμαρτυ-
 ρεῖθ· « Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα μένεις· » καὶ
 πάλιν· « Κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν σὺ, Κύριε, ἐθεμελίω-
 σας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐ-
 τὰ ἀπολούνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμά-
 τιον παλαιωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον εὐλίξεις

A principatum (49), sed dereliquerunt suum domi-
 cilium, vinculis æternis sub caligine reservavit.)
 Creatura vero quæ corporea simul et rationalis sit,
 mutationem subire potest: quoad habitum quidem,
 ut Judas qui sanctificationem amisit et sicut Paulus
 scribit (50): « Quæ autem in deliciis est vidua, vi-
 vens mortua est, » quamvis ea inter homines adhuc
 vitam agat; quoad substantiam vero, quatenus pri-
 mum quidem moritur, deinde ad immortalitatem
 transit. « Oportet enim, » inquit [Paulus] (51) « cor-
 ruptibile hoc induere incorruptionem et mortale
 hoc induere immortalitatem. » Creatura autem rati-
 one destituta mutationi subjicitur et corrumpitur:
 ut quando luce in tenebras, et aqua in sanguinem
 conversa, dictum est a Propheta: « Hæc (52) muta-
 tio dexteræ Excelsi; » et alibi: « Cælum (53), in-
 quit, et terra transibit. » Prophetatum est enim,
 fore « cælos (54) novos, et terram novam. » Nam
 revera quidquid initium accepit, habebit etiam fi-
 nem (55). Spiritus autem sanctus 152 cum ineffa-
 bilem, et rerum omnium dominam, sempiternam et
 incorruptibilem naturam habeat, et uno eodemque
 semper modo existat, et solus ea quæ sunt Dei,
 norit, et faciat, et omnia cum rationalia, et per fi-
 dem perfecta, tum irrationalia tutetur usque ad
 assignatum iis, quæ rationalia non sunt, limitem
 perseverantiæ in identitate; idcirco ex natura, et
 voluntate sua conversionis, et mutationis incapax
 est, id est, incorruptibilis. Quod autem est immuta-
 bile, sive incorruptibile, est etiam initii et finis
 expers, et excellenti modo sempiternum. Quod vero
 est æternum, creator est, non creatura. Quocirca
 proprie loquitur tum Sapientia inquiens: « Incor-
 ruptibilis (56) tuus Spiritus est in omnibus; » tum
 Petrus, cum ait: « In incorruptibilitate (57) cle-
 mentis et quieti Spiritus. » Simili enim ratione de
 Patre quoque, cum sibi et ipse semper æqualis et
 similis existat, neque remissionis in deterius, ne-
 que intensionis in melius capax sit, dictum fuit a
 Jacobo: « Apud (58) quem non est transmutatio,

magnæ diei, » inde huc irrepserunt. Græca editio
 in hoc Petri loco habet: Παρέδωκεν εἰς χριστὸν τετη-
 ρημένους, pro, εἰς κ. μ. ἢ. τετήρηκεν.
 (49) *Angelique... principatum.* Ep. Judæ, vers. 6.
 Post vocem, « domicilium, » Græca editio, et Vulg. int.
 habent verba illa, « in judicium magnæ diei, » de
 quibus nota superiore.
 (50) 1 Tim. v. 6.
 (51) 1 Cor. xv, 53.
 (52) *Hæc.* Psal. LXXVI, vers. 10 (sive 11).
 (53) *Cælum.* Marc. xi, 31. Græca editio, πα-
 ρελεύσεται.
 (54) *Fore cælos.* Isa. LXV, 17 et LXVI, 22. Vide
 etiam Epist. II Petr. iii, 13, et Apoc. xxi, 1.
 (55) *Habebit... finem.* De spirituum immortali-
 tate clarius alibi loquitur Didymus, quam ut suspi-
 cari liceat, ipsum generali hoc axiomate illam ever-
 tere, aut inficiari voluisse. Intelligentus ergo est
 vel de aspectabilibus creaturis, vel potius de eo
 sine, qui nihil aliud sit, quam τροπή illa, seu
 « conversio, » aut « mutatio, » quam paulo ante
 sensu metaphoricò, aut potius dialecticò, « mor-
 tem » quoque appellavit. Mirum in modum hæc
 illustrantur ex iis, quæ in libro *De Spiritu sancto*

dictaverat: quorum aliqua ex num. 12 placet
 exscribere. « Capabili quippe, » inquit, « statim
 inconvertibile, et inconvertibili æternum est conse-
 quens: quomodo e contrario capienti convertibile,
 et [voculam, « et » addo ex nostro codice] conver-
 tibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creatu-
 ris inconvertibile, propter quod neque sempiternum
 est [vox, « est, » deest in nostro codice]. Non solum
 igitur quod in hominibus est rationale, convertitur
 et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc
 eadem conversio reperitur. Nam et angelorum
 conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant.
 Licet enim multitudo angelorum... in beatitudine
 et sanctimonia perseverent: tamen cum ea [edita
 exemplaria habent, « cum in ea, » sed particula,
 « in, » quam codex noster non habet, omnino est
 expungenda: sententiam enim, alioqui satis claram,
 perplexam reddit, et solæcram,] quæ similem habeat
 naturam, conversa sint, dilucide ostenditur, et
 reliqua.
 (56) *Incorruptibilis.* Sap. xii, 1. Vide not. 3,
 pag. 28.
 (57) *In incorruptibilitate.* I Petr. iii, 4.
 (58) *Apud.* Jac. i, 17.

neque conversionis obumbratio; » et a Paulo : « In- A αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγῆσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς δεῖ, καὶ τὴν corruptibili (59), invisibili, soli sapienti, Deo. » Ἐτη σου οὐκ ἐκλείουσιν. »

Quemadmodum etiam de Filio in psalmo ci testatur Psaltes : « Tu autem (60), Domine, in æternum manes; » et rursus : « Initio (61) terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium involves illos, et mutabuntur : tu autem idem semper es, et anni tui non deficient. »

IV. Creatura non est absolute, et per se perfecte æterna : primum quidem quia hoc de suo non habet, sed ab eo tempore quo facta fuit, id consecuta est ex participatione ac dono Dei, qui unice et superæterne est a se : cum enim bonus sit, creat, ac suæ facturæ præsidens, æternitatem ipsi munifice largitur : secundo autem ob causas in capitulo (62) proxime superiore expositas. **153** At vero Spiritus sanctus cum natura æternitatem habeat, sicut convenit habere Creatorem, et sit bonus Spiritus Dei, omnia ut is qui æternus sit operans, et ipse quidem nunquam limitetur, sed quæ ab ipso facta sunt, limitare possit, idcirco ea nuncupatione celebratus fuit. Quod si his quæ dixi, non acquiescitis, vera esse discetis hac ratione. Paulus ad Hebræos ita scribit : « Qui (64) per Spiritum æternum semetipsum immaculatam obtulit Deo. » Loquitur autem de Domino Christo, qui in veneranda sua incarnatione semetipsum pro nobis per Spiritum sanctum Patri suo obtulit. His consentanea Petrus quoque personat, ut jam commemoratum est : « Verbum (65) autem Dei manet in sæculum. » Nam Verbum Dei vocat Spiritum Dei. Paulus porro Patrem et Filium commemorans, eadem Æterni denominatione Filium quoque celebrat propter identitatem Deitatis. « Deus (66), inquit, et Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in sæcula; » et rursus : « Jesus (67) Christi heri et hodie, idem et in sæcula. » Non possunt autem, non possunt audiri ac ferri, quæ contra hoc etiam capitulum statuerunt qui erga testimonia Spiritus sancti divinitatem declarantia male affecti sunt. Nam ob præoccupatam opinionem semetipsos in terræ extremitates abducunt : inconsideratus vero amor diligentem præ se ferre non solet inquisitionem. Nihil tamen impedit quin hanc ipsam captiosam argumentationem audiat : sic enim magis adhuc damnatione digni videbuntur. Sic igitur ea se habet : Si quid homonyme æternum vocatum fuit, non continuo Deus dici potest : sed qui Deus est, is illorum quæ dicuntur æterna, creator est. Scriptum enim fuit (68), « temporum et sæculorum factorem esse Deum; » et rursus : « Multifariam (69) multisque modis olim Deus

Δ'. Ἡ κτίσις οὐ καθάπαξ καὶ αὐτοτελῶς τὸ αἰώνιον κέκτηται, πρῶτον μὲν ἐπειδὴ οἰκοθεν τοῦτο οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἔτυχεν αὐτοῦ εἰς τὸ ἐξῆς, ἀφ' οὗ ἐγένετο, μεταδόσει τοῦ μόνως καὶ ὑπεραιωνίως ὄντος αὐτομάτου Θεοῦ. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν οὗτος, δημιουργεῖ. [68 a] προϊστάμενος τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως, φιλοτιμεῖται αὐτῇ αἰωνιότητα· δεύτερον δὲ, διὰ τὰς ἐξηγηθείσας αἰτίας ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ πρὸ τοῦδε. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς φύσει τὸ αἰώνιον ἔχον, καθὰ προσήκειν ἔχειν δημιουργὸν καὶ ἀγαθὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πάντα ἐνεργοῦν αἰωνίως, καὶ οὐποτε μὲν αὐτὸ περατούμενον, τῶν δ' ὅπ' αὐτοῦ γενομένων δυνάμενον εἶναι περατωτικόν, ταύτη ἀνευφημήθη τῇ προσήκει. Μάθετε δὲ ἂν, εἰ μοι ἐπέποιθε (63), τῆδε· Παῦλος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει οὕτως· « Ὁς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν ἄμωμον προσήνεγκεν τῷ Θεῷ. » Ἀέγει δὲ τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τὸν ἐν τῇ σεπτῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀν' ἡμῶν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ προσενηνοχότα. Καὶ Πέτρος δὲ προσηγεῖ ἀκόλουθα, ὡς ἦδη ἐμνημονεύθη· « Τὸ δὲ Ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ῥῆμα γὰρ Θεοῦ ἐνταῦθα καλεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ γοῦν τῆς Θεότητος τὴν ταυτότητα μνημονεύων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ Παῦλος, τῇ αὐτῇ κέχρηται τοῦ ῥήματος εὐφημία· « Ὁ Θεὸς, φησὶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁδὸν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, » καὶ πάλιν· « Ἰησοῦς Χριστὸς χῆς καὶ σήμερον· ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. » Οὐκ ἔστιν δὲ, οὐκ ἔστιν ἀκοῆ ἀκούσαι, ἅπερ καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὠρίσαντο οἱ περὶ τὰς θεολογίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποδιακεῖμενοι. Ἀπάγουσι γὰρ εἰς ἔσχατα γῆς ἑαυτοὺς ἀπὸ προλήψεως· ἀκριτος δὲ ἔρωσ οὐκ εἰσῶθεν ἀκριβῆ μαρτυρεῖν ἐξέτασιν· ὁμως οὐδὲν οἶον καλύει αὐτῆς ἐκείνης τῆς πειθανουργίας ἀκούσαι. Οὕτω γὰρ ἂν ἔτι πλέον καταγεγυσθείησαν. Ἐχει οὖν ὧδε· Οὐκ εἶ τι αἰώνιον ὠμωμότως προσηγόρευται, Θεὸς δύναται λέγεσθαι, ἀλλ' εἰ τις Θεὸς, αἰωνίων [68 b] ποιητῆς. Γέγραπται γάρ· « Χρόνων καὶ αἰώνων ποιητῆς ὁ Θεός, » καὶ πάλιν· « Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἔσχατου τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθετο κληρόνομον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. » Εἰ γὰρ εἰ τι αἰώνιον προσηγόρευται, θεὸς ὀφείλει ὀνο-

(59) *Incorruptibili*. I ad Tim. i, 17.

(60) *Tu autem*. Psal. ci, vers. 13.

(61) *Initio*. Psal. ci, vers. 26-28. Vide not. 46, pag. 35.

(62) *Capitulo*. Nimirum paragrapho superiore, segm. 66 b, et 67 a. Notanda hæc significatio vocis, κεφάλαιον.

(63) *Εἰ μοι ἐπέποιθε*. Legisse videtur interpret ei μή, pro εἰ μοι. Lege ἐπέποιθε, vel πέπειθε, pro ἐπέποιθε. EDIT.

(64) *Qui*. Hebr. ix, 14.

(65) *Verbum*. Epist. I Petr. i, 25. Vide not. 22,

pag. 147.

(66) *Deus*. II Cor. xi, 31.

(67) *Jesus*. Hebr. xiii, 8.

(68) *Scriptum enim fuit*. Vertendum videbatur : « Scriptum est enim : Temporum et sæculorum factor Deus. » At cum hic textus in Bibliis non exstet, idcirco aliter transtuli.

(69) *Multifariam*. Hebr. i, 1, 2. Biblia post λαλήσας addunt τοὺς πατέρας, et post ἡμερῶν addunt τούτων· ac deinceps pro ἔθετο habent ἔθηξεν. Sed vide segm. 27 b, et 201 b.

μαζεσθαι · ἀπειροὶ θεοὶ ἔσονται. Γέγραπται γάρ· «Καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι.» Καὶ πάλιν· Ἔτη αἰώνια· ἐμνήσθησαν. Καὶ αὖθις· «Ὡσπερ πρὸ βрата αἰώνια· καὶ, Ἐνανστήσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· καὶ ἐτίρωθι· Ἐνανστήσονται οἱ ἐν χόματι γῆς, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.» Ἄρα οὖν καὶ ἡ κόλασις καὶ ἡ αἰσχύνη, θεοί; Ὅρξ̄ς εἰς ὅσων ἀτοπίαν καὶ ἀσέθειαν ἡ κατὰ τὸ αἰώνιον ὁμωνυμία ἐκπίπτει; Τοῖς μὲν οὖν ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασι σκάλη ἐπιπολάζει· τε καὶ συμπέφυρται· ταύτην δὲ διαλύει τὰδε· Τοῦ αἰωνίου ὀνόματος, ὡς ἄρτι ἐπεμνήσθημεν, τὰ ἄλλα κἄν ἔτυχεν, μόνον οὐκ ἀπὸ χρόνου ἔτυχεν· ἀλλὰ καὶ φθορὰν τὴν ἀπὸ γνώμης οικείας τροπὴν ἔχει, καὶ ἀνόμοιον παντάπασιν τῷ θείῳ αἰωνίῳ τὸ ἐκείνων αἰώνιον ἔστιν· καθὰ οὐδὲ ὁ λεγόμενος ἅγιος, ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος, ὁμοίως καὶ ἰσως τοῦτο ἔστιν τῷ

Β ἀγίῳ τῶν ἁγίων Πνεύματι· αὐτὸ γὰρ ἀγίότης καὶ αἰωνιότης τὸ πᾶν ὑπάρχει. Πρόσχωσι τοῖνων, μετὰ ποίας μεγαλοφωνίας τὸ αἰώνιον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνεῖρηται, καὶ ὅτι τούτων τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο καὶ πᾶσιν ἀχωρητότατον προσεπέθηκεν, φημί τὸ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν κατασκευάσαντα τοὺς αἰῶνας ἐκυτὸν προσαγαγεῖν τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ ὑπὲρ ἡμῶν. Σκεψάσθωσαν δὲ καὶ οἱ αἱ [69 a] δυνάμεις πᾶσαι τῶν οὐρανῶν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἶσιν, πάντως ὅτι ὡς συνδημιουργῶ τοῦ ἀνεπίδοῦς δημιουργοῦ· καὶ ὅτι ὧν οὐκ εὐκαίρως, ἀλλ' ἐνδιασκεύως ἐμνημόνευσαν αἱρετικοὶ αἰώνιον τυλῶν καὶ προβά-
 σθέντα πρὸς ἡμῶν λόγια προεῖπαν. Καὶ ἔστω δῆλον αὐτοῖς τὸ διάφορον τοῦ τε ἀνάρχου καὶ ἀκρέπτου αἰ-
 C νίου, τοῦ τε ἀπὸ χρόνου καὶ τρεπτοῦ, καὶ ὡς οὐ βραχὺ τούτο, οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἄλλο κάλλος ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ τὸ παντάπασιν ἐξηλλαγμένον. Ἔστω ἔξ γνώριμον καὶ τὸ, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν περὶ τὸ αἰώνιον κρίσιν πρὸς τὸν ἐνισχύσαντα τὰ σύμπαντα θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχει, οὐ πρὸς τὰ κτίσματα· καὶ λύσαντες τὴν χεῖρῳ γνώμην, ἐλέσθωσαν τὴν βελ-

A loquens in prophetis, in novissimo dierum locutu⁸ est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula. » Nam si ex eo quod æternum aliquod vocatum sit, debet deus nominari, innumerabiles erunt dii : scriptum est enim : « Et elevamini (70), 154 portæ æternæ ; » et rursus : « Anni (71) æterni » commemorati sunt ; et rursus : « Sicut (72) oves æternæ ; » et : « Resurgent (73) hi in supplicium æternum ; » et alibi : « Resurgent qui sunt (74) in acervo terræ, alii quidem in vitam æternam, alii vero in opprobrium æternum. » Nunquid ergo dii sunt et supplicium, et opprobrium ? Videsne in quantam absurditatem, et impietatem incidas ob hanc homonymiam, qua plura æquivoce dicuntur æterna ? Illorum porro cogitatis dictisque commista veluti sunt, ac supernatant furfur et purgamenta (75). Sed hujusmodi cavillationes sic dissolvuntur. Nimirum etsi alia quoque, ut modo diximus, æterna nuncupentur, tamen non modo eam nomenclaturam ex certo tempore acquisitam habent, sed etiam corruptioni, quæ ex propriæ voluntatis animique mutatione proficiscitur, obnoxia sunt : ac dissimilis plane est eorum æternitas divinæ æternitati : sicut ne angelus quidem, aut homo, qui dicatur sanctus, simili eodemque modo sanctus est, quo sanctus sanctorum Spiritus : iste enim sanctitas totus est, atque æternitas. Attendant ergo, quam excelso ac sublimi sensu æternus prædicetur Spiritus sanctus. Animadvertant, huic denominationi mirabile illud, et culibet menti maxime incomprehensibile adjectum esse, quod scilicet is, qui sæcula condidit, semet ipse per Spiritum sanctum suo vero Patri pro nobis obtulerit. Illud etiam animo reputent, omnes virtutes cælorum in Spiritu sancto esse (76) ; quod ita omnino intelligendum 155 est, ut sint in eo tanquam in creatore, et concreatore, ut sic loquar, ac socio non indigi creatoris. Considerent demum, earum, de quibus non

(70) Et elevamini. Psal. cxlii, vers. 7 et 9.

(71) Anni. Psal. lxxvi, vers. 5 (seu 6).

(72) Sicut. Hæc in Vulg. translatione non exstant : exstant tamen in Græca Job xxi, 11.

(73) Resurgenti. Matth. xxv, 46, ubi Græca edit. pro ἀναστήσονται, habet ἀπελεύσονται.

(74) Resurgent qui sunt. Dan. xii, 2, ubi Complutensis edit. habet, ἐκ γῆς χόματος ἐξεγερθήσονται. Sed Francofurtensis, ἐν γῆς χόματι ἐξεγερθήσονται. Alias varietates, utpote parvi momenti, omitto.

(75) Furfur et purgamenta. In Græco, σκάλη. Quæ vox sollicitos hactenus viros doctissimos tenuit, quod ejus sensum assequi nequiverint : nihil enim huic pertinet σκάλη illa, sive σκάλη, cujus Pollux et Hesychius meminere, cum nihil aliud sit, quam barbaricum, nempe Thracicum, gladii genus, aut nomen. In adnotationibus postremæ Pollucis editioni adjectis M. Aurelius Antoninus sæpe hac dictione usus dicitur. At equidem cum omnes illos duodecim Antonini libros legerim, in eam non memini me nisi semel incidere : occurrit scilicet libro xi segmento 15, ubi hæc scribit sapiens ille imperator ac philosophus : Ἐπιτήθευσας δὲ ἀπλότη-
 τος σκάλη ἔστιν. Vox porro isthæc, σκάλη (sive, ut plerique, quam ob causam nescio, legere malue-

runt, σκάλη) cum omnium interpretum ingenia torserit, tum etiam omnibus pro adjectivo nomine posita visa est. Verum ex Didymi nostri verbis perspicuum plane est, eam nomen esse substantivum. Xylander pro σκάλη legendum putavit σκαληνή· ut veluti subintelligatur nomen ὁδός, id est « via » : ac vertit, « insidiæ tectæ. » Bootius emendavit, σκατά, id est, « scæva, sinistra, » Mericus Casaubonus Isaaci filius vertit : « nullo modo laudabilis. » At undenam hanc significationem eruit? Salmasius legere jubet, σκαμθῆ, id est, « distorta. » Grotakerus Salmasium ait « rem ipsam acu tetigisse, nec quæsitum ulterius opus. » Itaque vertit : « Simpliciter vero affectatio tortuosa est. » Mibi, ut verum fatear, nulla ex his opinionibus arridet, quod omnes adjectivum nomen ibi quæsierint, ubi agnoscendum erat substantivum. Itaque σκάλη a verbo σκάλλειν, quod est « sarrire » derivatur. Σκάλη autem proprie dicitur, ut censeo, id quod « sarriendo » ac purgando segetes veluti inutile, aut noxium rejicitur. Valet ergo « purgamenta, » cujusmodi sunt furfur, acus, et alia id genus : ut M. Aurelii sententia sit : « Est autem simplicitatis veluti purgamentum, affectatio, » sive « artificium. »

(76) Esse. Vide segm. 155 a.

opportune, sed ad orationem ornandam meminerunt hæretici, æternarum portarum, et ovium finem prædictum esse in oculis, quæ a nobis antea in hanc rem allata sunt : et discant tandem, eum qui sit sine initio, et immutabiliter æternus, ab eo quod est in tempore et mutabile, differre ; neque vero parvum esse hoc discrimen, neque duntaxat circa essentiam, et eas, quibus hæc ornatur, proprietates versari, sed ex toto et in totum isthæc inter se discrepare. Notum autem ipsis hoc etiam sit, Spiritum sanctum scilicet æternum dici non respectu creaturarum, sed respectu ejus, a quo omnia vim accipiunt, Dei Patris et Filii : ac deteriori repudiata opinione, meliorem eligant : et pro iis, quæ nunc admirantur, ea admirentur, quæ admiratione digna sunt, ac venturum tempus feliciter transigant ; nihil enim ipsis invidemus : et unde arrogantem accusationem sibi met ipsis noxiam deprompserunt, inde pœnitentiæ emolumentum percipiant. Si enim vox hæc « æternus » tanquam aliquid divina majestate dignum designans in Scripturis de Deo Patre ac de Filio dicta fuit, simili et æquali modo accipienda est ubi dicitur de Spiritu Dei. Atque hæc quidem est prima responsio. Altera vero est hujusmodi. Nulla ex iis rebus æternis, quas commemorarunt, denominata est aut divina, aut sanctus Spiritus ex Deo procedens, nempe unum quid et simplex, non plura existens ; neque ulla ex ipsis simul cum Patre et Filio in divina baptismatis mystagogia, vivinæque gratiæ largitione collocatur, neque ullo alio honore delati conveniente (ne plura enumerem) dignata est. Aliud præterea addam. Dei et Patris complacentia fuit, ut per Filium suum Verbum omnia crearentur : qualis autem sanctissimo Spiritui injuria non inferretur, si, ut ipsi somniant, creare non diceretur ? nimirum si, ut ii volunt, simul cum Creatore æque ac Pater ineffabiliter operari non crederetur ? Quod autem unigeniti ejus Filii Verbi, et unius Spiritus sancti operatio omnis, atque largitio et Creatoris propria, et bona, et perfecta, et communis ipsorum sit, omnia vero in unicum ac solum referantur, ex quo, et cum quo beatæ istæ hypostases **156** ineffabiliter eluxerunt, facillime intelliget qui oracula sapientiæ plena cum in diversis hujus libri locis, tum in superiore libro commemorata (77), quieto (78) ac tranquillo animo aliquantulum expendat. Sed Paulus quoque supra communem hominum conditionem elatus (79) manifesto id declarat, dum in Epistola* ad Corinthios hæc asseverat : « Sed abluti (80) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa

(77) *Commemorata.* Codex habet, *μνημονουθεισῶν* : quæ lectio sine dubio mendosa est. Legendum scilicet, *μνημονουθέντων* : aut putandum deesse dictionem aliquam, ut *ἀποδείξων*, vel *μαρτυριῶν*.

(78) *Quieto.* Codex, *ἡσυχῆ*. Lego *ἡσυχῆ*.

(79) *Elatus.* Codex habet, *οὐ κρείττων*. Ego sic transiuli, quasi legendum sit, *ὁ κρείττων*.

τίονα · καὶ θαυμαζέτωσαν, ἀντὶ τῶν νῦν, ἃ θαυμάζεν ἄξιον · καὶ πραξάτωσαν βελτίω τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον · φόβος γὰρ οὐδεὶς · καὶ ἀφ' ὧν τὴν ἀλλοτρίαν μέμφιν ποιησάμενοι, ἑαυτοὺς ἐβλαψαν, ἐντεῦθεν καὶ τὸ τῆς μεταμελείας βρελος ἀπενεγκάσθησαν. Εἰ γὰρ, ὡς θεοπρεπὲς τι ἐνδείκνυμένη ἡ λέξις αὕτη, ἐχρήσθη περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἰσως καὶ ὁμοίως ἐκλήφθη ἂν περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἐν μὲν δὲ τοῦτο · ἕτερον δὲ, ὅτι οὐδὲν ὧν ἐμνήσθησαν αἰωνίων, προσηγόρευται θεῖον, ἢ Πνεῦμα ἄγιον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευθὲν, ἦγουν ἐν τι, καὶ μὴ πλῆθος ἐν οὐδὲ συντάττεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ εἰς θεῖαν μυσταγωγίαν καὶ θεῖκην δωρεάν, οὐδὲ ἄλλης τιδῆς, ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, θεότητι ἀνηκούσης τιμῆς ἡξίωται. Ἄλλο πρὸς τοῦτοίς · Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ εὐδόκησεν διὰ [69 b] τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου πάντα δημιουργηθῆναι. Καὶ ποῖα, ὡς ὀνειροπολοῦσιν, λοιδορία τῷ Πνεύματι αὐτοῦ τῷ παναγίῳ ἐκ τοῦ μὴ δημιουργῆσαι, εἰ γε ἄρα, κατ' αὐτοὺς, μὴ ἀρρήτως συναργόν ἐστὶ τῷ Δημιουργῷ, ὡς ὁ Πατὴρ ; Ὅτι δὲ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ Λόγου, καὶ τοῦ ἐνδὸς ἀγίου Πνεύματος, πᾶσα ἐνέργεια καὶ δωρεὰ, δημιουργικὴ τε, ἀγαθὴ τε καὶ τελεία, καὶ κοινὴ αὐτῶν ὑπάρχει, ἀνέχεται δὲ ὅλα εἰς τὸν ἑνᾶ, ἐξ οὗ καὶ σὺν ᾧ ἀφράστως ἐξεφάνθησαν αἱ μακαρῖαι ὑποστάσεις αὐταί · βῆστα ἂν καταμάθοι ὁ ἐξέτασιν τινα ἡσυχῆ ποιησάμενος τῶν σοφῶν μεσῶν λογίων, τῶν τε ἐν διαφόροις τόποις τοῦδε τοῦ βιβλίου μνημονουθεισῶν, τῶν τε ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ. Καὶ Παῦλος δὲ, οὐ κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπου, ἀπέφηνεν τοῦτο φανερῶς διαβεβαιωσάμενος, Κορινθίοις μὲν · « Ἄλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἄθρει οὖν, ἄθρει, ὡς εἰ θεῖκον βνομα, ὡσπερ οὖν θεῖκον, τὸ τοῦ Υἱοῦ, ἐξάπαντος καὶ τὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος · ἐν γὰρ ἀμφοῖν αὐτῶν ἐδῆλωσεν βνομα. Καὶ ὅτι, ὡς συγκρίσαν ἀρρήτως τὸ ἕκτων Πνεῦμα παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ νῦν ἀνακτιζεῖ. Τὸ γὰρ ἀπολούσασθε, τὸ ἀνακτισθῆναι ἐσήμανεν. Τίτω δὲ · « Ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ καλλιγενεσίας καὶ ἀνακαινίστους Πνεύματος ἀγίου. » Οὐδὲν δὲ ἦτον καὶ ὁ Ἱεροφάντης, τοὺς ἡδὲ ἐν γενέσει ὑπάρχοντας, νῦν κτιζομένους ἐν τῇ θεῖα καλυμθῆθρα πνευματικῶς ἀξιοεἶδέναι. Φησὶν γὰρ · « Λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Οὐκ οὖν αἱ τὴν αὐτὴν τιμὴν καὶ ἐνέργειαν ἔχουσαι ὑποστάσεις [70 a] τὴν αὐτὴν ἐκληρώσαντο φύσιν, καὶ οὐδὲν θεότητι καὶ δυνάμει διαφέρουσιν ἀλλήλων, μόναι δὲ συμπύεσθαι, καὶ συντάττεσθαι, καὶ πανταχοῦ συνεπινοεῖσθαι δύνανται τῷ ἐνὶ ἑσ ἀμφοῦ αὐτοῦ, οὐχ ὧν αἱ ὑποστάσεις ἀμφοῖν, ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάρχως, καὶ ἐξ Ἰσοῦ, καὶ ὁμοίου, καὶ ἀλέκτως ἠνωμένας, καὶ συνεχεῖς τὰς ὑποστάσεις. Ἔτι πρὸς τοῖς λαχθεῖσιν · Πάν

(80) *Sed abluti.* I Cor. vi, 11. Ordinem verborum non eundem omnino habent Biblia. Vide not. 94, pag. 54. Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, ita hæc allegat : « Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos, qui regnum celorum sunt consecuturi (legendum puto cum Bibliothecæ nostræ codice : non sunt consecuturi), adit dicens : *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, etc.* »

δικαίωμα τῶν αἰρετικῶν τούτων ὁμοίωτροπον, ὡσπερ καὶ ὁμοιωλεκτόν ἐστι τῆς νῦν κινουμένης φάλου αὐτῶν σοφιστείας, ὡς μαθησόμεθα μετ' οὐ πολὺ τῆς πείρας ἐξ αὐτῶν τῶν κεφαλαίων. Εἰ γὰρ τυχὸν λέξιν τινά, ὡς τὴν « αἰώνιος, » ἢ τὴν « ἀγαθός, » θεῖαν ἐδείξειν κομίζουσαν περὶ τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, καὶ αὐτῇ καθ' ὅλου καὶ τελείως προσήκουσαν, ἔτυχέ που εἰρησθαι περὶ κτίσματος, μετὰ τῆς ὀφειλομένης κτίσματος μνήμης· οὐδὲν μὲν λέγουσι (τί γὰρ καὶ εἰπεῖν ἔχουσιν;) περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· κατὰ γούσι δὲ εὐθὺς ἀφρονέστατα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν κτίσιν, οὐκ ἀνάγουσι προπεδιάστατα εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ τοὺς ἐν ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀρμοδιώτατα ὑπὸ τῶν θεολόγων ἀνεξηγηθέντας. Καὶ μόνων τοίνυν τῶν πρὸς ἡμῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ, ᾧ μέτεμεν, δικαιολογηθέντων ὑπερβαθῆναι μὴ δυναμένων, ἀρκοῦντων δὲ εἰς ὅλον τὸν περὶ αἰρετικῶν ἀγῶνα· ἢ δεϊξάτωσαν (ὃ καὶ λέγειν βαρὺ λίαν), ὡς ἀρχῇ, ἢ πέρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεχρησμέθηται που· ἢ ὅπως, ὅτι ὁδὸν τινὰ ἔσχεν ἐπὶ σφοδρᾶν, ὡς ἡ ἀγγελικὴ καὶ ἀνθρωπικὴ προαίρεσις· ἢ ἴστω αὐτοῖς, τὸ δὴ λεγόμενον, « βοῦς [70 b] ἐπὶ γλώσσῃ. » Τοσαῦτα μὲν περὶ ἐκείνων· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῆς ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν μεταδίσσωμαι.

verbis expressum **157** ac frigida (84) illa, quam nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis eorum capitulis argumentisque experientia comperiemus. Si enim aliquam forte vocem, ut « æternus, » aut « bonus, » de Trinitate, quæ in unitate est, dictam, ejusque divinitatem denotantem, et eidem omnino ac perfecte convenientem, de creatura quoque alicubi dici contigerit, cum ea tamen, quæ creaturæ debetur, commemoratione, ipsi de Deo Patre quidem, ac Filio ejus nihil mossitant (quid enim dicere possent?); sed Spiritum sanctum statim ad creaturarum conditionem insipientissime dejiciunt, quem maxime deceret ad æqualitatem evehere (85) cum Deo, et Unigenito, qui Spiritui ipsi similes et æquales a theologis convenientissime prædicati sunt. Itaque cum vel ea sola, quæ a nobis in hoc capitulo, in quo versamur, pro nostra causa allata fuerunt, invicta sint, et ad totam concertationem adversus hæreticos conferendam sustinendamque sufficientia, ostendant ergo illi, aut Spiritui sancto (quod vel dicta molestissimum est) initium, vel finem alicubi in Scripturis tributum fuisse, aut aliquid omnino aditum ad corruptionem in ipso esse, ut est in angelica, et humana voluntate; aut sit ipsis, ut fert adagium, « bos in lingua (86). » Atque hæc de illis quidem hactenus: ego vero ad argumentum, quod initio susceperam, revertar.

(81) *Regenerans*. Tit. III, 5. Græca editio habet ἔσωσεν, id est « salvavit, » pro, ἀναγεννήσας, id est « qui regeneravit: » et, ἀνακαινώσεως, pro, ἀνακαινίσεως. Didymus vero legit ἀναγεννήσας etiam segm. 52 a, et 116 a. Pro ἀνακαινίσεως vero ipsemet habet ἀνακαινώσεως segm. 52 a, etsi segm. 116 a, rursus habeat ἀνακαινίσεως.

(82) *Piscina*. Fons sacer, seu baptismalis non modo a Græcis Patribus passim « piscina » vocatus est, sed a Latinis quoque nonnullis. Ita Optatus libro III *adv. Parmenianum*, cap. 2, « Hic est piscis (inquit) qui in baptisate fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, a pisce etiam Piscina vocetur. » Respicit autem Optatus ad celebre illud Christi nomen ἰχθύς, id est « piscis, » quod æque valet ac « Jesus Christus Dei Filius Servator. » Quod respiciens etiam Tertullianus in libro *De baptismo* scripserat: « Sed nos discipuli secundum ἰχθύον nostrum Jesum Christum in aqua nascimur. » Attamen fonti sacro piscinæ nomen inditum crediderim potius translatione ducta ex probatica Piscina. Vide segm. 125 b.

(83) *Populus*. Psal. CI, vers. 19.

(84) *Frigida*. In codice, αἰώλου σοφιστείας. Legendum puto aut αἰόλου cum o parvo, aut ἐώλου· ut vel « perplexam » ac versutam, vel « frigidam, »

ergo, observa, si divinum est, ut sane est, Filii nomen, tale omnino esse nomen quoque Spiritus sancti: unum enim amborum dixit nomen. Ac illud etiam animadvertit, sicut initio ineffabiliter Spiritus sanctus una cum Patre et Filio creavit, sic etiam nunc rursus creare: nam *ablu*i idem valet ac iterum creari. In Epistola vero ad Titum ait: « Regenerans (81) nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti. » Simili modo sacer quoque Psaltes eos qui generati jam erant, nunc vero in divina piscina (82) spiritualiter creantur, videre exoptat; ait enim: « Populus (83) creatus laudabit Dominum. » Cum igitur eodem honore dignæ sint, eademque operentur istæ hypostases, eandem quoque naturam habent, neque deitate ac potentia a se invicem quidquam differunt: solæ autem cum eo qui unus est, simul existere possunt, et simul in eodem gradu collocari, et simul ubique accipi, et subintelligi: qui ipsemet (nec enim dico: quarum ambarum personæ) ambas personas habet ex se ipso ab æterno, et æqualiter, et similiter, et ineffabiliter unitas atque conjunctas. Hæc insuper his, quæ dicta sunt, addo. Quidquid pro sua causa afferunt isti hæretici, ejusdem modi est, item ut iisdem

ineptamque significet hæreticorum ratiocinationem. Non est tamen continuo reprehendus Passioneiani apographi exscriptor, aut Didymus, quasi lectionem sequantur, quæ sine dubio vitiosa sit. Nam et apud Polluceum libro sexto ubi edita exemplaria habent ἐλωλοκρασία, apographa calamo exarata habent αλωλοκρασία. In Cyrilliano autem lexico ms., quod Venetiis Naniana servat bibliotheca, non in littera s, sed in littera α hæc leguntur· ἄωλον (mendose pro αλωλον), μάταιον, ἀπρακτον. Vide not. 10, pag. 45.

(85) *Evehere*. Observanda illa antitheta κατὰ γούσι ἀφρονέστατα, et ἀνάγουσι προπεδιάστατα.

(86) *Bos in lingua*. De hoc adagio omnes illi agunt qui adagia collegerunt, aut interpretati sunt, Zenobius centuria altera, Schottus in Zenobium, Erasmus, Manutius. Nimirum numisma quoddam, Polluce teste, puta didrachmum, « bos » vocabatur, quod bovem haberet insculptum: hinc factum ut qui pecunia corruptus silere cogebatur, bovem in lingua habere diceretur. Paulo tamen aliter adagium accipit Didymus, de illo nempe, qui cum objecta diluere non valeat, invitatus tacet: quo modo Theognis quoque in *Gnomis* ait: Βοῦς μοι ἐπὶ γλώσσῃ, id est: « Bos mihi est in lingua. » Julianus vero Apostata in oratione vii, alio adhuc aliquantum

lia sua, et a via mala, et baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur, » Spiritum igitur a Deo nihil differre constat etiam ex eo quod iisdem verbis utens Dominus discipulis dixerit : « Expectate (97) promissionem Patris, quam audistis : quia Joannes quidem baptizavit aqua in poenitentiam (98), vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Nihil enim aliud hæc denotant, nisi id quod alia quoque ejus de baptismo doctrina; eadem scilicet operari, et posse Spiritum sanctum, quæ nomen Patris, et Filii ejus, utpote qui est ejusdem deitatis : et cujuslibet discriminis expertes Filium, ac Spiritum sanctum in unum veluti glomum (99) convenire, et ex æquo venerandos esse : quo modo (1) Paulus Romanis (2) scribit : « Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. » Illud quoque, « Non enim (3) audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium, verbo et opere, 146 in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus Dei, » eandem vim habet, atque emphasim, quam habet illud : « Pater (4) in me manens ipse facit opera. Creditis, quod ego in Patre, et Pater in me? » Etenim observa primum, sicut Patrem, sic etiam Spiritum ejus apud Christum manere, quod sit ob divinam naturam inseparabilis. Observa deinde, ab ineffabili Trinitate divina opera concorditer fieri. Observa demum, sicut Pater in propria hypostasi existens repræsentatur in unigenito velut in imagine ob identitatem deitatis, id est essentiali, eodem modo etiam Unigenitum in uno Spiritu sancto velut in imagine repræsentari. Quam multa vero alia de divino Spiritu scripta sunt (5) ab iis non discrepantia, quæ de Deo ac Patre, et de Unigenito ejus Filio scripta fuerunt! quorum aliqua variis locis hujus libri continentur, in sermonis decursu a nobis allata. Quod si (7) eos vicissim interrogemus, utrum Eva (8), ac pueri quos ea genuit, ex Adamo sint,

(97) *Expectate.* Act. 1, 4 et 5. Biblia paulo aliter.

(98) *In poenitentiam.* Græca editio hæc non habet. Hoc fortasse irrepserunt ex Matth. iii, 11, aut ex scholiis intra lineas, vel ad marginem adjectis. Vide not. 28, pag. 106 et not. 62, pag. 143.

(99) *Glomum.* In Græco : τὸ μῆρυγμα τοῦ γιού καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, id est ad verbum, « glomeramen Filii et Spiritus sancti. » Quæ locutio, seu metaphora Latinis auribus humilior videtur, quam ut in divinas personas convenire queat : at tamen satis perspicue id exhibet, quod vult Didymus. Vetusstæ porro Pollucis editiones lib. iv, cap. 10, habebant μῆρυγμα : sed Kuhnii emendavit, μῆρυμα. Verum ex hoc Didymi loco apparet, præcaram illam lectionem μῆρυγμα non contemnendam esse.

(1) *Quo modo.* Codex, ἤ. Lego, ἦ.

(2) *Romanis.* Bis ad eundem, ut est in proverbio. Iterum scilicet ex Epistola ad Romanos citat, quæ exstant in secunda ad Corinthios. Vide not. 17, pag. 5.

(3) *Non enim.* Rom. xv, 18 et 19. Græca editio habet τολμήσω, id est « audebo. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus, nempe, « audeo. »

σθῆτω εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ. καὶ σωθήσεται : ἄρα τῷ Θεῷ ἀπαράλλακτον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ τὸν Δεσπότην τοῖς μαθηταῖς, αὐτοῖς ἐνόμαζεν φάναι : Ἐναμείνατε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἤκούσατε, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν γὰρ ἕτερον τοῦτο δηλοῖ, ἢ ὅπερ καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ περὶ τὸ φῶτισμα μυσταγωγία, ὅτι δὴ τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖ καὶ δύναται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἄπερ τοῦνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ἅτε τῆς αὐτῆς ὑπάρχον θεότητος. Ἀπαράλλακτόν τε τὸ μῆρυγμα τοῦ γιού καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐξ Ἰσοῦ σκεπτόν, ἢ Παῦλος Ῥωμαίους γράφει : « Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἕλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. » Τὴν αὐτὴν Ἰνδειξιν ἔχει καὶ τὸ, « Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὃν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὕπακοὴν ἔθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημεῖων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ, » τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. Εἰστεύετε, ὅτι ἐγὼ ἐν κῶ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Γραπτήριε γὰρ, ὅτι περ εἰς ὁ Πατὴρ, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ παρὰ τῷ Χριστῷ μένει, ἀχώριστον ὃν τῇ θεῖᾳ φύσει : καὶ ὅτι τὰ θεῖα ἔργα [64 b] ὑπὸ τῆς ἀρρήτου Τριάδος ὁμοφύως γίνονται : καὶ καθὰ ὁ Πατὴρ, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὢν, ἐξεκινῶνται ἐν τῷ Μονογενεῖ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θεότητος, τοῦ ἔστιν τῆς οὐσίας : τὸν Ἰσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Πῶσα δὲ ἀλλὰ ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος, οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ γιού ! ἐξ ὧν τινα διαφόρους τόπους τοῦδε περιέχεται τοῦ βιβλίου, δι' ὧν ἤλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος. Ἐπεὶ μήγετι (6) ἐρούσιν ἀντερωτηθέντες, ὅτι ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὔα καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς παῖδες ; Καὶ πῶς, οἱ μὲν ἐγράφησαν γεννηθέντες, ἢ δὲ οὗτ' αὐτοῦ παῖς, οὗτ' ἀδελφὴ τῶν τεχθέντων ἐκλήθη ; Ὅποτε οὐ δυνατόν παραδειχθῆναι, ἐκ παραβολῆς πτισμάτων, τὴν μονάδα καὶ ἀσύγκριτον

(4) *Pater.* Joan. xiv, 10, 11. Biblia paulo aliter, sed eodem sensu.

(5) *Scripta sunt.* Aut, « feruntur, » in Scripturis « continentur. » Simili significatione adhibitum ἐμφέρεται invenies apud Eriphanium hæres. I. Ἀπὸ τῶν ἀπικῶν... Πιλάτου (ἰουκίτ)... ἐν οἷς ἐμφέρεται τῇ πρὸ δικτῶ καλανδῶν Ἀπριλλίων τὸν Σωτήρα πεπονθέναι, id est « Ex Actis Pilati... in quibus continetur, vel, scriptum est, » et reliqua. Joannes vero Damascenus tom. II, pag. 275 ait : καὶ ὅσα περὶ ἡμῶν ἐν Γραφαῖς ἐμφέρεται, id est « et quæcunque de nobis in Scripturis feruntur, aut, scripta sunt, » aut « continentur. »

(6) *Μήγετι.* Forte, μήτις. Edit.

(7) *Quod si.* Redit repente ad hæreticorum objectionem, hujus capituli initio propositam : cujus nos, qui tanta memoria, quanta Didymus, non pollemus, oblitus jam eramus. Hac de causa ubi is ait, ἐπεὶ, verti, « quod si, » quo violenta minus esset transitio. Hac porro responsione, quam hæreticorum argumento adhibet Didymus, alii etiam Patres, qui contra Arianos scripserunt, passim utuntur.

(8) *Eva.* Codex habet ἡ Εὔα sine accentu, ut solet, id est, ἡ Εὔα, nempe, « aut Eva. » Ego tamen legi, ἡ Εὔα.

φύσιν, τὴν ἀθάτατον μένουσαν τῷ νῷ, ἀκοή δὲ καὶ ῥή-
μασιν οὕτε προοισθῆναι ἀνεχομένην. Κἀν γὰρ μικρά-
τις, ὡσεὶ σκιά ἑμοιώσεως οἰονεῖται, εὐρεθῆ, φεύγει
τὸ πλέον ἀπὸ τὸν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Οὐδα-
μῶς γὰρ τὸ παράδειγμα ταυτοῦτος εἶναι δύναται·
ἐκεῖνα δὲ μόνον λέγειν ἀσφαλές, ἅπερ πρὸς τὰ μέτρα
ἡμῶν εἰδείξαν αἱ Γραφαί. "Ὅτι οὖν ἐν καὶ μόνον εἶναι
Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέγραπται, διὰ τὸ κερωρί-
σθαι μὲν τῇ φύσει τῶν ἄλλων πνευμάτων, συνήφθαι
δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς οὐ-
σίας, Παῦλος ὑγγεῖται γράφων πρὸς μὲν Κοριν-
θίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ. « Ἄλλω δὲ χαρίσματα
ιαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ Πνεύματι. » καὶ πάλιν. « Πάντα
ἐκ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν
ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. » καὶ πάλιν. « Πάντες
ἐν Πνεύμα ἐποκτισθήμεν. » πρὸς δὲ Ἑβραίους. « Ὅτι
ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν [63 a] προσαγωγὴν εἰς ἀμφότεροι,
ἐν ἐνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα. » καὶ πάλιν.
« Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητά τοῦ Πνεύματος. »
οὗτος ἔστιν, πολλὴν ποιῆσαι φυλακὴν τοῦ μὴ χω-
ρίζειν αὐτὸ τῆς ἀνωτάτω ἐνάδος καὶ αὐτοτελοῦς οὐ-
σίας. Ὅτι δὲ καὶ ῥῆμα ὠνόμασται, μαρτυροῦσιν οὐ-
τως. Παῦλος γράφων, πρὸς Ἑφesusίους μὲν. « Ἄνα-
λαβόντες τὴν πνεοπλίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ θώρακα
τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, καὶ
τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου, καὶ τὴν μάχαιραν
τοῦ Πνεύματος, ὃ ἔστιν ῥῆμα Θεοῦ. » Ἦς τις
μαχαίρας ἐμνημόνευσεν καὶ Ματθαῖος, ἐκ προσώπου
τοῦ Χριστοῦ εἰπών. « Οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην,
ἀλλὰ μάχαιραν. » οὐ εἶπος λέγων, ἀλλὰ τὴν εἰρήνην
ἐπέκεινα τμητικὴν τῶν πεπωρωμένων καρδιῶν τοῦ
ἁγίου Πνεύματος ἀκατάλεκτον σοφίαν. κερδὲ δὲ Ἑβραί-
ως. « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως
αὐτοῦ. » Πολὺ δὲ ῥήματι; Προσφῆτευσεν αὐτῷ.
« Τῷ λόγῳ Κυρίου οὐ οὐρανοῦ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ
Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐ-
τῶν. » καὶ πάλιν οὐ Παῦλος. « Ἀδύνατον γὰρ τοῦς
ἀπαξ φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς
ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος
ἁγίου, καὶ καλὸν γευσασμένους Θεοῦ ῥῆμα. » Πέ-
τρος δὲ. « Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα
ὄψις αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος,
καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀ-
πόλωτο. τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. »
ὃν τρόπον περὶ τοῦ Υἱοῦ ψάλλει ἐν ριγῇ. « Εἰς τὸν
αἰῶνα, Κύριε, ὁ ἄλογος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. »

(9) *Menti invisibilis.* Excludit visionem et adae-
quatam, et est comprehensivam, non intuitivam;
ut alias ostendi in *Epistola ad Archintum*
praenotata, pag. 53 et seqq.

(10) *Possemus.* In Graeco, φεύγει τὸ πλέον ἀπὸ
τὸν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Quae proverbialis lo-
cutio videtur. Est autem παρεκβάλλειν excerpere;
unde dicitur Eustathii παρεκβαλεῖν, composita voce ex
παρὰ, ἐκ, et βάλλω. Itaque Didymi locutionem sic
ad verbum transferendam consensio: « cum quis ex
inferiori loco proceræ arboris poma, exempli causa,
excerpit, aut excipit, major eorum pars remanet
in arbore. Si cui hæc non arrideant, afferat
meliora; libenter animam excipiam.

(11) *Unum est.* Simili modo respondet in libro *De*
Spir. sancto, unum. 62.

A nonne illos ex Adamo esse respondebunt? At quo-
modo hi quidem dicuntur in Scriptura generati esse,
illa vero neque Adami filia vocatur, neque eorum,
quos genuit, soror? Nimirum fieri non potest, ut ex
creaturarum comparatione exemplum aliquod ducatur
ac similitudo ad exprimentam illam monadem,
et incomparabilem illam naturam, quæ menti
invisibilis (9) manet, ac ne auribus quidem man-
dari, verbisve proferri se patitur. Nam etsi parva
aliqua veluti umbra similitudinis qualitercunque
inveniretur, nunquam tamen illam satis explicare
possemus (10). Similitudo enim, et comparatio ne-
quaquam esse potest identitas. Ea vero duntaxat
dicere tutum est (11), quæ ad nostrum captum ac
mensuram accommodata 147 Scripturæ docue-
runt. Quod ergo unum et solum esse Spiritum Dei
Patris ideo dicat Scriptura, quia natura sejunctus
quidem est ab aliis spiritibus, conjunctus autem
Patri, et ejus Filio ratione essentialis, Paulus enarrat
scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola:
« Alteri (12) autem dona curationum in uno Spi-
ritu; » et rursus: « Hæc (13) autem omnia operatur
unus atque idem Spiritus, dividens seorsum singulis
prout vult; » et rursus: « Et omnes (14) uno Spiritu
potati sumus; » ad Ephesios autem: « Quo-
niam (15) per ipsum habemus accessum ambo in uno
Spiritu ad Patrem; » et rursus: « Curantes (16) ser-
vare unitatem Spiritus; » id est, valde cavere ne
ipsum separemus a suprema unitate, et ab ea, quæ
per se perfecta est essentia. Quod autem etiam
ῥῆμα, seu *Dictum* nominatus sit, ex hisce testi-
moniiis apparet. Paulus scribens ad Ephesios qui-
dem inquit: « Accipientes (17) armaturam Dei, et
loricam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis,
et gladium Spiritus, qui est *Dictum* Dei. » Cujus
gladii meminit etiam Matthæus, cum ex persona
Christi dixit: « Non veni (18) pacem mittere, sed
gladium; » non ensem intelligens, sed inenarrabilem
sapientiam Spiritus sancti, quæ, plus quam sax,
obdurata corda incidit. Ad Hebræos vero: « Por-
tans (19) enim omnia Verbo virtutis suæ. » Quo
autem Verbo? Prænuntiavit David: « Verbo (20)
Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus om-
nes virtutes eorum; » et rursus Paulus: « Impos-
sibile (21) est enim eos qui semel sunt illuminati,
qui et gustaverunt donum cælestis, et participes

(12) *Alteri.* I Cor. xii, 9. Vide not. 23, pag. 140.

(13) *Hæc.* I Cor. xii, 11.

(14) *Et omnes.* I Cor. xii, 13. Græca ed. εἰς ἐν
Πνεῦμα.

(15) *Quoniam.* Ephes. ii, 18.

(16) *Curantes.* Ephes. iv, 3.

(17) *Accipientes.* Ephes. vi, 13-17. Citat sensum,
plura omittens intermedia.

(18) *Non veni.* Matth. x, 34.

(19) *Portans.* Hebr. i, 3. Græca ed. φέρων
τε, id est « portansque. »

(20) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6.

(21) *Impossibile.* Hebr. vi, 4 et 5.

facti sunt Spiritus sancti, et gustaverunt bonum Dei Verbum; » Petrus autem: « Quia (22) omnis caro ut fenum, et omnis gloria ejus tanquam flos feni: exaruit fenum, et flos (23) excidit, et decor ejus periit: Verbum autem Dei manet in sæculum; » Quemadmodum de Filio Psaltes ait in cxviii psalmo: « In æternum, (24) Domine, 148 Verbum tuum permanet in cælo. » Multa enim de supremis, et divinissimis hypostasibus tradit sensu summe mystico intelligenda.

CAP. VI.

Omnia, quæ Deitatis sunt propria, testimonium reddere Spiritui sancto.

Insuper (25) igitur de immortalis et ineffabili Spiritus sancti natura talia dicuntur in divinis oraculis, qualia de omnium dominatore Deo et Patre, ac de universorum Domino, et omnia transcendente Filio, propterea quod neque heterousius, id est, *alterius essentiae* sit, neque potentiae minoris, aut gloriæ. Quorum nihil per se ulla creatura habere deprehenditur: id ipsum enim, quod habet, ex ejus, quæ in una deitate est, Trinitatis largitione habet. Cujuslibet autem rei natura iis semper constituitur, ex quibus dignoscitur et quid ea sit, et natura. Exempli gratia:

I. Creatura habet ut sit, cum initio omnino non existeret. Cujusmodi vero sit in rationalium naturarum ordine primum illius opus, ostendit liber Jobi: moribus enim mendacem, natura diabolum (26) dicit. At vero Spiritus sanctus, utpote flatus Omnipotentis (27), nusquam in Scripturis dicitur aut esse creatura, aut initium omnino habere. Nec enim ante creatorem Spiritum existere potuit creatura, ac talis quidem creatura, quæ ex propria voluntate sese reprobam, ingratam, et impuram prodidit. Cum vero Scriptura neque Spiritus sancti initium esse dicat, sed illum celebret ut Spiritum 149 Dei, et ex Deo, et divinum, et sanctum, neque in divinarum hypostasium natura prioritatem, ac posterioritatem admittat, quinam relinquitur dubitandi locus, utrum ipsæ in una increata deitate sint, et æquali honore afficiendæ?

(22) *Quia.* Epist. 1, Petr. 1, 24 et 25. Pro αὐτῆς Græca editio habet ἀνθρώπου, id est « hominis. » Sed Vulg. interpres legit ut Didymus: vertit enim « ejus. »

(23) *Et flos.* Græca editio: καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ, id est « et flos ejus. » Verba vero proxime sequentia, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπόλωτο, id est « et exinius decor ejus periit, » desiderantur et hic, et Isa. xl, 8, cum in Græcis Bibliis, tum in Latinis: in quibus præterea pro, « Dei, » legitur, « Domini. »

(24) *In æternum.* Psal. cxviii, vers. 89.

(25) *Insuper.* Dictio, « insuper, » idem hic valet atque, « tertio loco. » Nimirum in extremo capite primo hujus libri ait Didymus, se ex Veteri Novoque Testamento plura testimonia, sive argumenta allaturum, quibus probet Spiritum sanctum esse Deum, eaque ad nonnulla capita revocat, ac primum illud caput secundi hujus libri sic concludit: αὐτίκα γούν μαρτυροῦσιν: tum statim primum argumentorum caput aut genus exponit capite secundo, sic incipiens: Πρῶτον μὲν. Alterum proponit capite tertio, sic exorsus: ὁ δὲ ἐλέγμεν ἐξ ἀρχῆς δεύτερον μαρτυροῦσιν. Tertium in sexto hoc capite: eaque de causa, omisso nominativo, incipit: ἔπειτα οὖν χρησιμφοῦσιν. Quartum in septimo capite, et ita deinceps. Vide notas ad segm. 212 u.

ΚΕΦ. Γ.

Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος [65 b], μαρτυροῦσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Ἐπειτα οὖν χρησιμφοῦσιν περὶ τῆς ἀκηράτου καὶ ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅσα περὶ τοῦ ὄλων καταξουσιάζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ πάντων ἐπέκεινα καὶ πάντων Κυρίου Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ ἐτεροουσιῶς ἔχειν, μηδὲ δυνάμει καὶ δόξῃ ἐλαττώτως. Καὶ οὐδὲν εὐρίσκειται τούτων ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον οὐδὲν κτιστῶ. Ὅπερ γὰρ καὶ ἔχει φιλοτιμηθὲν παρὰ τῆς ἐν μᾶ θεότητι Τριάδος, ἔχει καὶ πέφυκεν ἕκαστον ἀεὶ ἀφ' ὧν ἔστιν ἐπιγινώσκεισθαι, τί τέ ἐστιν, καὶ τί μὴ ἔστιν, εἴτε Θεὸς ἔφυ, εἴτε κτίσμα. Ὄλον

quid non sit, et utrum illa Deus existat, an crea-

A. Ἡ κτίσις τὸ εἶναι ἔχει, οὐκ οὔσα τὴν ἀρχὴν. Ἐδείχθη δὲ ἐν τῷ Ἰώδ, καὶ ποῶν αὐτῆς ἔστιν ἐν λογικοῖς πρῶτον ποιήμα. Λέγει γὰρ τὸν ψευδόμενον τῷ τρόπῳ τὴν φύσιν διάβολον. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα, ὡς πνοῆ τοῦ Παντοκράτορος, κτίσμα εἶναι, ἢ ἀρχὴν ὄλων ἔχειν, οὐδὰ μὴ γέγραπται. Οὐδὲ γὰρ ἂν προῦπηρξεν τοῦ δημιουργικοῦ Πνεύματος δημιουργήμα, καὶ τοιοῦτο ἀδόκιμον, ἀχάριστον, καὶ βέβηλον ἐξ οὐκίας γνώμης φανέν. Γραφῆς δὲ μήτε λεγούσης εἶναι τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἀρχὴν. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ θεῖον καὶ ἅγιον εὐφημούσης αὐτό. μήτε δὲ ἀφοριζούσης ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν ὑποστάσεων τὸ πρῶτιστα, καὶ τὸ ἔπειτα, ποῖα περὶ τοῦ εἶναι αὐτὰς ἐν τῇ ἀγενήτῳ μᾶ θεότητι καὶ ἰσοτιμίᾳ ὑπολείπεται ἀμφισβήτησις;

(26) *Natura diabolium.* Ne videatur Didymus secum ipse pugnare, ac iis contraria dictare, quæ in libro *adv. Manich.* dixerat, animadvertendum est, nomen « diaboli » ab ipso hic non sumi quatenus « calumniatorem » designat, sed ut nomen proprium. In Jobo enim cap. 1 et 11 Græca editio habet, διάβολος, ubi Hebraicum exemplar, et Latina translatio habent « Satan: » quæ vox etsi « adversarium » et ipsa significet, usurpatur tamen instar nominis proprii. Itaque cum adversus Manichæos creaturas « natura » malas contingentes loquens ait (pag. 211, tom. 1 *Lecti. Antiq. Canisii*): τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαίρεσιν δηλοῖ, id est « diaboli enim nomen non usiam, sive naturam declarat, sed voluntatem, » etymon respicit vocabuli « diabolus: » cum vero hic ait, τὴν φύσιν διάβολον, hoc est « natura diabolium, » imo etiam cum in ipso libro *adv. Manich.* pag. 212 inquit, τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον, id est « naturam, quæ vocatur diabolus, » vocem « diabolus » accipit ut nomen proprium. Quod ut clarius appareat, τρόπον ἀπὸ τῆς φύσεως, id est « mores a natura, » hic sejungit, sicut ibi προαίρεσιν distinguit ab οὐσίᾳ, id est, « voluntatem a natura. »

(27) *Flatus Omnipotentis.* Ex Job xxxiii 4.

B. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἢ συν-
 ἔχει τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν
 κερῶν δυνάμεων πέρας ἐστίν, καὶ ὠρισμένη ποσό-
 τη· μόνος γὰρ ταῦτα τῆς θεότητος ἴσται. Ἡ δὲ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραν-
 τος, καὶ πανταχοῦ, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν
 αἰεὶ ἐστίν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα
 [66 a] κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύ-
 ναμιν· καὶ μετροῦσα μὲν, οὐ μετρομένη δέ. « Οὐ
 γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, » ὡς ὁ
 Σωτὴρ ἐν Ἰωάννῃ λέγει· καὶ κατὰ τὴν Σοφίαν, ἔχου-
 σαν· « Ἀγαπᾷς γὰρ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδε-
 λύσῃ, ὧν ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατε-
 σελεύσας. Πῶς δὲ ἔμεινεν ἄν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλη-
 σας, ἢ τὸ μὴ βληθὲν ὑπὸ σοῦ διετρήθη; Φεῖδῃ δὲ
 πάντων, οἷοι πάντα σά ἐστιν, Δέσποτα φιλόψυχε, καὶ B
 τὸ ἀσφατὸν σου Πνεῦμα ἐστίν ἐν πᾶσιν. » Ἐνθεν
 καὶ Πατέρα πάντων, τὸν Θεὸν εἰκότως ὀνομάζομεν,
 οὐκ ὄντα ἡμῶν φύσει πατέρα, ὡς ἐστὶν τοῦ Μονογε-
 νοῦς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρω-
 κεν τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσκει
 ἔχει φωνῆς· » ἀντὶ τοῦ, Περιέλαβεν τὴν ὄρατον καὶ
 ὄρατὴν κτίσιν, τὴν νοητὴν καὶ αἰσθητὴν, καὶ οὐδὲν
 τῶν πάντων ἐστὶν ἀμοιρον τῆς ἀϊδίου ἐπιστασίας αὐ-
 τοῦ· τὸ γὰρ πάντα συνέχειν τοῦτο δηλοῖ. Καὶ πάσης,
 φησὶν, ἔπακουε φωνῆς, ὡς Θεὸς ἐν πᾶσιν πανταχοῦ
 αἰεὶ τυγχάνων, καὶ πᾶσαν ὀλιχτὴν ἀναρμυστίαν εἰς
 τῆσιν περιάγων τὴν πρέπουσαν, καὶ τῶν πρὸς αὐτοῦ
 ποιηθέντων φειδόμενός τε καὶ ἐπιμελούμενος, ἅτε
 αὐτὸς τὴν φύσιν πρόνοια ὑπάρχων, καὶ σοφία, δι'
 ἡμῶν διαπεφοιτηκῆσα, ὡς ὁ Πατὴρ. Τίς γὰρ ὁ τοιαύ- C
 τῃ ἔχων γινώσκει; Ἡσαίας τε λέγει οὕτως· « Πνεῦ-
 μα γινώσκεις καὶ εὐσεβείας· » καὶ ὁ Δαυὶδ προσάδει·
 « Πού πορευθῶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου; καὶ ἀπὸ τοῦ
 Πνεύματός σου ποῦ φύγω; » Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ δι-
 δάσκων, ὡς ἡ θεότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ περι-
 γράφεται τόπω, ἀλλ' ὁμοῦ ἐν οὐρανῷ τέ ἐστιν καὶ
 ἐπὶ γῆς, πᾶσαν αὐτάρκειαν παρασχόμενον αἰεὶ καὶ
 παρεχόμενον τῇ κτίσει, ἔφη παρ' Ἰωάννῃ· « Ἐάν
 ἀγαπᾷτέ με, τὰς ἐντολάς [66 b] τὰς ἐμὰς τηρήσατε·
 κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον
 ἔσται ὑμῖν, ἵνα ἦ μεθ' ὑμῶν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀλη-
 θείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, οἷοι οὐ θεωρεῖ
 αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσχετε αὐτό,

II. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut
 continet omnia, aut in omnibus existit: sed in-
 telligentiam quoque virtutum terminus quidam est,
 et quantitas definita: quæ vero dixi, solius deitatis
 propria sunt. At verò Spiritus sancti majestas per-
 petua est, atque interminata, et ubique et per om-
 nia et in omnibus semper existit, ac mundum qui-
 dem implet, et continet secundum divinitatem, sed
 capi ipsa et contineri non potest secundum poten-
 tiam, et mensurat quidem, sed non mensuratur:
 « Nec enim ad mensuram dat Deus Spiritum, » sicut
 Salvator apud Joannem (28) ait, et sicut Sapiëntia
 docet, cum inquit: « Diligis (29) enim omnia quæ
 sunt, et nihil abominaris eorum quæ fecisti: nec
 enim odio habens quidquam constituisti. Quomodo
 autem permansisset aliquid, nisi tu voluisses? aut
 a te non factum conservaretur? Parcis autem om-
 nibus, quoniam omnia (30) tua sunt, Domine ama-
 tor animarum. Et (31) incorruptus tuus Spiritus es
 in omnibus. » Itaque Deum merito vocamus etiam
 Patrem omnium (32), etsi natura pater noster non
 sit, sicut est Unigeniti sui; et rursus: « Spiritus
 (33) Domini replevit orbem terrarum, et hoc
 quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Id
 autem perinde est ac si diceret: Invisibilem et vi-
 sibilem creaturam, intelligentem et sentientem com-
 prehendit, ac nulla ex omnibus rebus æternæ illius
 rectionis expers est: nam omnia continere, hoc si-
 gnificat. Et omnem, inquit, vocem audit, utpote Deus
 in omnibus ubique semper existens, et materialem
 omnem confusionem in convenientem ordinem redi-
 gens, et iis, quæ ab ipso facta sunt, parcens, et eo-
 rum curam habens, utpote qui ipse ex natura est
 providentia et sapientia, omnia complectens,
 150 ac penetrans (34), sicut Pater. Quis enim est
 qui talem habet scientiam? Audi tum ex Isaia in-
 quiente, « Spiritus (35) scientiæ et pietatis; » tum ex
 Davide ita canente: « Quo (36) iho a facie tua, et quo
 a Spiritu tuo fugiam? » Quin etiam Dominus ut dei-
 tatem Spiritus sancti loco non circumscribi doceat,
 sed simul et in cælo esse, et in terra, omnemque
 creaturis sufficientiam (37) subministrasse semper,
 et subministrare, sic loquitur apud Joannem: « Si
 diligitis (38) me, mandata mea servate. Et ego ro-

(28) Apud Joannem. Cap. III, vers. 34.

(29) Diligis. Sap. XI, 25-27; XII, 1. Græca editio habet: τὸ μὴ κληθὲν ὑπὸ σοῦ διετρήθη, pro τὸ μὴ διετρήθη... ἐτηρήθη.

(30) Omnia. Hæc vox deest in Græca editione. In libro De Spir. sancio num. 46 hæc ita afferuntur: « Parcis » (legendum reor, « parcis, » ut legitur in ms. codice bibliothecæ nostræ Bononiensis) « autem omnibus; quia tuæ sunt. » Sed legendum puto, « quia tua sunt, » ex eodem codice, quem sæpius memoravi: nullum enim est in Græco nomen femininum.

(31) Et. Græca editio, γὰρ, id est « nam. » Vulgatus int. aliter.

(32) Patrem omnium. Sic vocatur Deus Ephes. IV, 6. Quin etiam ethnici eum sic nuncupaverunt, ut Plato. ac Diphilus comicus apud Clementem in quinto Stromatum.

D (35) Spiritus. Sap. I, 7.

(34) Omnia... penetrans. Eodem modo loquitur in commentariis in Psalmos ad vers. 4 psalmi XXI: « Ὁδοὶ Κυρίου (inquit), αἱ διοικήσεις τῆς αὐτοῦ προνοίας, καθ' ἃς τὰ σύμπαντα διακυβερνᾶ... τρέβοι δὲ, αἱ κατὰ μέρος διοικήσεις, δι' ὧν ὡσπερ τὰ πάντα διαπορεύεται, id est, « Viæ Domini sunt dispositiones providentiæ ipsius, per quas omnia gubernant... » Semitæ « autem » sunt particulares dispositiones, per quas veluti omnia pervadit. »

(35) Spiritus. Isa. XI, 2.

(36) Quo. Psal. CXXVIII, vers. 7. Biblia inverso ordine.

(37) Sufficientiam. Vox est biblica. vide II Cor. IX, 8, ubi αὐτάρχεια, et cap. III, vers. 5 ejusdem epistolæ, ubi ἱκανότης dicitur.

(38) Si diligitis. Joan. XIV, 15-17.

gabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum (39), Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum : vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit. » Ut vero notum fiat, talibus etiam testimoniis ipsum unius ubique presentis naturæ declarari, æqualia de ambabus hisce immortalibus subsistentis Scripturæ tradiderunt. Nam Jeremias quidem ex persona Dei et Patris loquens hæc exponit : « Cælum (40) et terram ego impleo, dicit Dominus ; » David vero de Filio in cxxiv psalmo clamat : « Et (41) magnitudinis ejus non est finis ; » Paulus autem prædicat de eodem : « Qui descendit (42), ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia. »

III. Creatura non est simpliciter incorruptibilis, sed corruptioni obnoxia, id est, conversioni, quam dicimus etiam mutationem ; sicut prophetia inquit : « Faciens (43) omnia, et transmutans ipsa. » Cui obsecundantes illi etiam qui a profanis sapientes habentur, aiunt (44) :

Ipsa dissolvens in ipsamet, et ex ipsismet rursus ea auget.

Nam incorporea rationalis creatura, quoad voluntatem corruptionis expers non est, cum stabilem quidem ei naturam Deus dederit, illamque in sæculum et in sæculum sæculi constituerit ; ipsa vero ex sua ipsius electione mutata sit, et in pejorem sortem (45) statumque inciderit, et ex hoc ipso adeo corrupta sit, ut ex eo tempore denominationem klam veluti amiserit, qua vocabatur æterna. Quod enim ex se ipso, quocumque tandem modo id fiat, egreditur, hoc est, immutatur, illud etsi alio modo perduret, mortem invenit, nempe propriam mutationem (46). Nam quidquid eam rem postea fieri posueris, illud est rei prioris mors : exempli gratia, si malitia fiat bonitas, jam eo ipso quod malitia recedit a creatura, occiditur a bonitate ; et vice versa bonitas interficitur a malitia. Sunt enim quædam, quæ semper consistere in primo statu ac termino, etsi hoc ipsis denegatum non fuerit, non pergunt. Hæc itaque in Epistolis scribunt Petrus et Judas. Petrus ait : « Si enim (47) angelis peccantibus non pepercit Deus, sed rudentibus inferni (aut tenebrarum) detractos in tartarum, in judicium magnæ diei (48) reservavit, et antiquo mundo non pepercit. » Judas vero : « Angelosque, qui non servaverunt suum

ἄτι παρ' ὁμῶν μένει, καὶ ἐν ὁμῶν ἔσται. » Ἴνα ἔξ γνώριμον γένηται, ὡς τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας τοῦ ἀπειρου φύσεως καὶ αἱ τοιαύτε μαρτυρίαι ἀποφαινοῦσιν αὐτό, τὰ ἴσα παρέδωσαν περὶ ἑκατέρας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς : « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Δαυὶδ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν ρμδ ψαλμῷ κελαδῶν : « Καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας. » Παῦλος δὲ κηρύττων περὶ τοῦ αὐτοῦ : « Ὁ καταβάς αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. »

Γ'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀφθαρτος καθάπαξ ἐστίν· ἀλλὰ φθορὰν ἐπιδέχεται, τὴν τροπήν, ἣν φάμεν καὶ μεταβολήν, ὡς ἡ προφητεία λέγει : « Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων αὐτά. » Ἦς κατακούσαντες τῶν ἑξῶ σοφοί, φασίν·

Αὐτὰ λύων εἰς αὐτὰ, καὶ δὲ αὐτῶν πάλιν ἀβξω.

Ἡ μὲν γὰρ ἀσώματος λογικῆ κτίσις, τὴν κατὰ προαίρεσιν ἔχει φθορὰν, τοῦ μὲν Θεοῦ μόνιμον αὐτῇ φύσιν δεδωκότος, καὶ στήσαντος αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· αὐτῆς δὲ αὐτοπροαιρέτως μεταβαλλομένης, καὶ εἰς χειρὸνα ἐκπτώσεως λήξιν, καὶ αὐτῷ τούτῳ φθειρομένης, ὡς ἀπολλύειν οἶον ἐκ τούτου τὸ καλεῖσθαι αἰῶνος· τὸ γὰρ ἐπιδέχεται ἐξερχόμενον ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἀλλασσόμενον, θάνατον εὐρίσκει, κἄν ἄλλως διαμένει, τὴν ἴδιαν ἀλλοιωσιν. Καὶ γὰρ ὅπερ ἂν νοήσαις [67 a] γεγενῆσθαι ἔπειτα, τοῦτο θάνατος τοῦ προτέρου ἐστίν· οἶόν τι ἢ κακία γενομένη ἀγαθότης, θανατοῦται αὐτῷ ᾧ ἀπέσθη ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος· καὶ τὸ ἐμπαλιν, ἢ ἀγαθότης ὑπὸ τῆς κακίας. Ἔστιν γὰρ τίνα ἄπερ δεῖ εἶσθαι τῷ πρώτῳ ὄρω, εἰ καὶ μὴ ἠρήθη τοῦτο αὐτοῦ, οὐκ ἀνέχεται. Τοιγαροῦν διαγορεύουσιν ἐν Ἐπιστολαῖς ταῦτα, Πέτρος μὲν : « Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀμαρτιάντων οὐκ ἐφέσατο ὁ Θεός, ἀλλὰ σεῖραις ζόφου παραρώσας, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας τετήρηκεν, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφέσατο. » Ἰούδας δὲ : « Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἀλλ' ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφου τετήρηκεν. » Ἡ δὲ σωματικῆ καὶ λογικῆ

(39) *Ut sit vobiscum.* Biblia : Ἴνα μένη μεθ' ὁμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, id est : ut maneat vobiscum in sæculum. » At Didymus in libro quoque *De Spir. S.* num. 27 habet : « ut sit vobiscum in æternum. » Voces porro, « in æternum, » etsi omittantur in editis exemplaribus, non desunt tamen in nostro codice.

(40) *Cælum.* Jerem. xxiii, 24

(41) *Et.* Psal. cxxiv, vers. 5.

(42) *Qui descendit.* Ephes. iv, 10.

(43) *Faciens.* Amos v, 8, ubi Vulg. interpretum nihil tale habet ; vertit enim : « Facientem Arceturum, et Orionem. » Complutensis ed. pro μετασκευάζων habet κατασκευάζων. Sed Francofurtensis, μετασκευάζων· αἰνικὴ vero caret voce αὐτὰ· quæ tamen non omittitur apud Basilium in quinto *contra Eunomium*, pag. 296.

(44) *Aiunt.* Vide not. 51, pag. 69. Verbis autem illis,

ἧς κατακούσαντες, quæ verti etiam possunt « quam cum audissent, » Clementis Alexandrini sententiam attingere videtur, qui ethnicos plura e sacris Bibliis hausisse contendit.

(45) *Sortem.* Ἀλήξιν duco ex verbo λαγχάνω, quod est, « sortior » : ut significet sedem, locum, aut statum quem quis sortitus sit. Posset quis vocem ducere a verbo λήγω, ac e finem a vertere.

(46) *Mortem.* . . nempe propriam mutationem. Eadem locutione usus erat Tertullianus in libro *de Præscam*, cap. 27. « Deum » inquit « immutabilem, et informabilem credi necesse est, ut æternum ; transfiguratio autem interemptio est pristini. » Et reliqua.

(47) *Si enim.* II Petr. ii, 4, 5.

(48) *Diei.* Cum similia in loco Judæ, quem mox afferet, legantur, idcirco ea verba, « in judicium

κτίσις ἀλλοιωσιν δέχεται· κατὰ ξὺν μὲν, ὡς ὁ Ἰούδας τὸν ἀγιασμὸν ἀπολέσας· καὶ ὡς Παῦλος γράφει· « Ἡ δὲ σταταλῶσα χήρα, ζῶσα τέθνηκεν· » καί τοις ἄλλοις ἀνύουσα τὸν ἐν ἀνθρώποις ἔτι· κατ' οὐσίαν δὲ, ὡς ἀπολήγουσα μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ μεταπίπτουσα εἰς ἀθανάσιαν. « Δεῖ γὰρ, φησὶν, τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανάσιαν. » Ἡ δὲ μὴ λογικὴ κτίσις τροπὴν ὑπομένει, καὶ ἀπογίνεται· ὡς ἡνίκα τοῦ φωτὸς εἰς σκότος, καὶ τοῦ ὕδατος εἰς αἷμα μεταπίπτοντος, προεφύετο· « Αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὁ οὐρανὸς, φησὶν, καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται. » Προεφητεῦθη γὰρ, ὡς ἔσονται καινοὶ οὐρανοὶ, καὶ καινὴ γῆ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πᾶν τὸ δεξιὰ μὲν ἀρχὴν, ἔξει καὶ τέλος. Τὸ δὲ ἅγιον [67 b] Πνεῦμα, ἅτε τῆς ἀρρόητου, καὶ πάντων ἐπικρατούσης αἰωνίου, καὶ ἀφθάρτου φύσεως ὑπάρχον, καὶ αἰεὶ ὡπαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον· μόνον τε εἰδὸς καὶ ποιῶν τὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ φρουρητικὸν πάντων ἐν τῶν τε λογικῶν καὶ τῆν πίστιν τελειῶν, τῶν τε μὴ λογικῶν, ἕως τοῦ δοθέντος τοῖς μὴ λογικοῖς ὄρου τῆς ἐν ταυτέῃ διαμονῆς· φύσις καὶ προαιρέσει τροπῆς καὶ μεταβολῆς ἀνεπίδεκτον καθέστηκεν, ὃ ἔστιν ἀφθαρτον. Τὸ δὲ ἀφθαρτον, ἔχουν φθαρτον, εὐθύς ἀναρχον, ἀτελεύτητον καὶ ὑπεραιωνίον ἔστιν. Τὸ δὲ ἀναρχον, δημιουργὸς, καὶ οὐ δημιουργημά. Αἰὶδ κυριῶς λέγει ἡ μὲν Σοφία· « Τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμα ἔστιν ἐν πᾶσιν· » ὁ δὲ Πέτρος· « Ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πατρὸς καὶ ἡσυχίου Πνεύματος. » Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ Ἰσὸς αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ ὁμοίος αἰεὶ ὑπάρχων, μὴ· ἐνδοσιν πρὸς τὸ χεῖρον, μὴ· ἐπίτασιν πρὸς τὸ βέλτιον δεχόμενος, ἤκουσεν ὑπὸ Ἰακώβου· « Παρ' ἧ οὐκ ἐνὶ παραλλαγῇ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα· » καὶ παρὰ Παύλου· « Ἀφθάρτου, ἀοράτου, μόνου σοφῷ Θεῷ· » ἐν τρόπον καὶ ὁ Ἰῶδ ἐν ρα' ψαλμῷ ἐμαρτυρήθη· « Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα μένεις· » καὶ πάλιν· « Κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν σὺ, Κύριε, θεμελιώσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐτὰ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον εἰλίξεις

A principatum (49), sed dereliquerunt suum domicilium, vinculis æternis sub caligine reservavit. Creatura vero quæ corporea simul et rationalis sit, mutationem subire potest: quoad habitum quidem, ut Judas qui sanctificationem amisit et sicut Paulus scribit (50): « Quæ autem in deliciis est vilua, vivens mortua est, » quamvis ea inter homines adhuc vitam agat; quoad substantiam vero, quatenus primum quidem moritur, deinde ad immortalitatem transit. « Oportet enim, » inquit [Paulus] (51) « corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem. » Creatura autem ratione destituta mutationi subjicitur et corrumpitur: ut quando luce in tenebras, et aqua in sanguinem conversa, dictum est a Propheta: « Hæc (52) mutatio dexteræ Excelsi; » et alibi: « Cælum (53), inquit, et terra transibit. » Prophetatum est enim, fore « cælos (54) novos, et terram novam. » Nam revera quidquid initium accepit, habebit etiam finem (55). Spiritus autem sanctus 152 cum ineffabilem, et rerum omnium dominam, sempiternam et incorruptibilem naturam habeat, et uno eodemque semper modo existat, et solus ea quæ sunt Dei, norit, et faciat, et omnia cum rationalia, et per se perfectæ, tum irrationalia tutetur usque ad assignatum iis, quæ rationalia non sunt, limitem perseverantiæ in identitate; idcirco ex natura, et voluntate sua conversionis, et mutationis incapax est, id est, incorruptibilis. Quod autem est immutabile, sive incorruptibile, est etiam initii et finis expers, et excellenti modo sempiternum. Quod vero est æternum, creator est, non creatura. Quocirca proprie loquitur tum Sapientia inquisiens: « Incorruptibilis (56) tuus Spiritus est in omnibus; » tum Petrus, cum ait: « In incorruptibilitate (57) clementis et quieti Spiritus. » Simili enim ratione de Patre quoque, cum sibimet ipse semper æqualis et similis existat, neque remissionis in deterius, neque intensionis in melius capax sit, dictum fuit a Jacobo: « Apud (58) quem non est transmutatio,

magnæ diei, » inde huc irrepserunt. Græca editio in hoc Petri loco habet: Παρέδωκεν εἰς χριστὸν τετηρημένους, pro, εἰς x. m. ἢ. τετήρηκεν.

(49) *Angelosque... principatum.* Ep. Judæ, vers. 6. Post vocem, « domicilium, » Græca editio, et Vulg. int. habent verba illa, « in iudicium magnæ diei, » de quibus nota superiore.

(50) 1 Tim. v. 6.

(51) 1 Cor. xv. 55.

(52) Hæc. Psal. LXXVI, vers. 10 (sive 11).

(53) *Cælum.* Marc. xi. 1, 31. Græca editio, παραλειψονται.

(54) *Fore cælos.* Isa. LXV, 17 et LXVI, 22. Vide etiam Epist. II Petr. III, 13, et Apoc. XXI, 1.

(55) *Habebit... finem.* De spirituum immortalitate clarior alibi loquitur Didymus, quam ut suspicari liceat, ipsum generali hoc axiomate illam evertere, aut inficiari voluisse. Intelligentus ergo est vel de aspectabilibus creaturis, vel potius de eo fine, qui nihil aliud sit, quam τροπή illa, seu « conversio, » aut « mutatio, » quam paulo ante sensu metaphorico, aut potius dialectico, « mortem » quoque appellavit. Mirum in modum hæc illustrantur ex iis, quæ in libro *De Spiritu sancto*

dictaverat: quorum aliqua ex num. 12 placet exscribere. « Capabili quippe, » inquit, « statim inconvertibile, et inconvertibili æternum est consequens: quomodo e contrario capienti convertibile, et [*oculam*, « et » addo ex nostro codice] convertibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creaturis inconvertibile, propter quod neque sempiternum est [*vox*, « est, » deest in nostro codice]. Non solum igitur quod in hominibus est rationale, convertitur et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc eadem conversio reperitur. Nam et angelorum conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant. Licet enim multitudo angelorum... in beatitudine et sanctimonia perseverent: tamen cum ea [*editio exemplaria habent*, « cum in ea, » sed *particula*, « in, » quam *codex noster non habet*, omnino est expungenda: *sententiam enim, alioqui satis claram, perplexam reddit, et solæcam,*] quæ similem habeat naturam, conversa sint, dilucide ostenditur, et reliqua.

(56) *Incorruptibilis.* Sap. XII, 1. Vide not. 3, pag. 28.

(57) *In incorruptibilitate.* I Petr. III, 4.

(58) *Apud.* Jac. I, 17.

neque conversionis obumbratio; » et a Paulo : « In corruptibili (59), invisibili, soli sapienti, Deo. » Ἐτη σου οὐκ ἐκλείουσιν. »
 Quemadmodum etiam de Filio in psalmo ci testatur Psaltes : « Tu autem (60), Domine, in æternam manes; » et rursus : « Initio (61) terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribant, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium involves illos, et mutabuntur : tu autem idem semper es, et anni tui non deficient. »

IV. Creatura non est absolute, et per se perfecte æterna : primum quidem quia hoc de suo non habet, sed ab eo tempore quo facta fuit, id consecuta est ex participatione ac dono Dei, qui unice et superæterne est a se : cum enim bonus sit, creat, ac suæ facturæ præsidens, æternitatem ipsi munifice largitur : secundo autem ob causas in capitulo (62) proxime superiore expositas. **153** At vero Spiritus sanctus cum natura æternitatem habeat, sicut convenit habere Creatorem, et sit bonus Spiritus Dei, omnia ut is qui æternus sit operans, et ipse quidem nunquam limitetur, sed quæ ab ipso facta sunt, limitare possit, idcirco ea nuncupatione celebratus fuit. Quod si his quæ dixi, non acquiescitis, vera esse discetis hac ratione. Paulus ad Hebræos ita scribit : « Qui (64) per Spiritum æternum semetipsum immaculatum obtulit Deo. » Loquitur autem de Domino Christo, qui in veneranda sua incarnatione semetipsum pro nobis per Spiritum sanctum Patri suo obtulit. His consentanea Petrus quoque personat, ut jam commemoratum est : « Verbum (65) autem Dei manet in sæculum. » Nam Verbum Dei vocat Spiritum Dei. Paulus porro Patrem et Filium commemorans, eadem Æterni denominatione Filium quoque celebrat propter identitatem Deitatis. « Deus (66), inquit, et Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in sæcula; » et rursus : « Jesus (67) Christus heri et hodie, idem et in sæcula. » Non possunt autem, non possunt adiri ac ferri, quæ contra hoc etiam capitulum statuerunt qui erga testimonia Spiritus sancti divinitatem declarantia male affecti sunt. Nam ob præoccupatam opinionem semetipsos in terræ extremitates abducunt : inconsideratus verò amor diligentem præ se ferre non solet inquisitionem. Nihil tamen impedit quin hanc ipsam captiosam argumentationem audiant : sic enim magis adhuc damnatione digni videntur. Sic igitur ea se habet : Si quid homonymæ æternum vocatum fuit, non continuo Deus dici potest : sed qui Deus est, is illorum quæ dicuntur æterna, creator est. Scriptum enim fuit (68), « temporum et sæculorum factorem esse Deum; » et rursus : « Multifariam (69) multisque modis olim Deus

Δ'. Ἡ κτίσις οὐ καθάπαξ καὶ αὐτοτελῶς τὸ αἰώνιον κέκτηται, πρῶτον μὲν ἐπειδὴ οἰκοθεν τοῦτο οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἔτυχεν αὐτοῦ εἰς τὸ ἐξῆς, ἀφ' οὗ ἐγένετο, μεταδόσει τοῦ μόνως καὶ ὑπεραιωνίως ὄντος αὐτομάτου Θεοῦ. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν οὗτος, δημιουργεῖ : [68 a] προϊστάμενος τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως, φιλοτιμεῖται αὐτῆ ἀιωνιότητα· δευτέρον δὲ, διὰ τὰς ἐξηγηθείσας αἰτίας ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ πρὸ τοῦδε. Τὸ δὲ ἄγειν Β Πνεῦμα, ὡς φύσει τὸ αἰώνιον ἔχον, καθὰ προσήκειν ἔχειν δημιουργὸν καὶ ἀγαθὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πάντα ἐνεργούν αἰωνίως, καὶ οὐποτε μὲν αὐτὸ περατούμενον, τῶν δ' ὑπ' αὐτοῦ γενομένων δυνάμενον εἶναι περατωτικόν, ταύτη ἀνευφημήθη τῇ προσήκει. Μάθετε δὲ ἂν, εἰ μοι ἐπέπεισθε (63), τῆδε Παῦλος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει οὕτως : « Ὁς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν ἄμμων προσήνεγκεν τῷ Θεῷ. » Ἀέγει δὲ τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τὸν ἐν τῇ σεπτῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνὸ ἡμῶν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ προσενηνοχότα. Καὶ Πέτρος δὲ προσήκει ἀκόλουθα, ὡς ἦδη ἐμνημονεύθη : « Τὸ ἐπ' ἡμῶν τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἡμῶν γὰρ Θεοῦ ἐνταῦθα καλεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ γοῦν τῆς Θεότητος τὴν ταυτότητα μνημονεύων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ Παῦλος, τῇ αὐτῇ κέχρηται τοῦ ῥήματος εὐφημίας : « Ὁ Θεός, φησὶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. » καὶ πάλιν : « Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον : ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. » Οὐκ ἔστιν ἄ, οὐκ ἔστιν ἀκοῆ ἀκούσαι, ἀπερ καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὠρίσαντο οἱ περὶ τὰς θεολογίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποδιακείμενοι. Ἀπάγουσι γὰρ εἰς ἔσχατα γῆς ἑαυτοὺς ἀπὸ προλήψεως· ἀκριτος δὲ ἔρωσ οὐκ εἰσθεν ἀκριτῆ μαρτυρεῖν ἐξέτασιν· ὁμως οὐδὲν οἶον καλύει αὐτῆς ἐκείνης τῆς πειθανουργίας ἀκούσαι. Οὕτω γὰρ ἂν ἐτι πλέον καταγνωσθεῖσαν. Ἐχει οὖν ὧδε Οὐκ εἰ τι αἰώνιον ὠμῶν μῶς προσηγόρευται, Θεός δύναται λέγεσθαι, ἀλλ' εἰ τις Θεός, αἰωνίων [68 b] ποιητής. D Ἐγράπται γὰρ : « Χρόνων καὶ αἰώνων ποιητής ὁ Θεός. » καὶ πάλιν : « Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεός λαλήσας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθετο κληρόνομον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. » Εἰ γὰρ εἰ τι αἰώνιον προσηγόρευται, θεός ὀφείλει ὄνο-

(59) *Incorruptibili*. I ad Tim. 1, 17.

(60) *Tu autem*. Psal. ci, vers. 13.

(61) *Initio*. Psal. ci, vers. 26-28. Vide not. 46, pag. 35.

(62) *Capitulo*. Nimirum paragrapho superiore, sequen. 66 b, et 67 a. Notanda hæc significatio vocis, κεφάλαιον.

(63) *Εἰ μοι ἐπέπεισθε*. Legisse videtur interpretes εἰ μή, pro εἰ μοι. Legē ἐπέπεισθε, vel πέπεισθε, pro ἐπέπεισθε. EDIT.

(64) *Qui*. Hebr. ix, 14.

(65) *Verbum*. Epist. I Petr. 1, 25. Vide not. 22,

pag. 147.

(66) *Deus*. II Cor. xi, 31.

(67) *Jesus*. Hebr. xiii, 8.

(68) *Scriptum enim fuit*. Vertendum videbatur : Scriptum est enim : Temporum et sæculorum factor Deus. » At cum hic textus in Bibliis non exstet, idcirco aliter transtuli.

(69) *Multifariam*. Hebr. 1, 1, 2. Biblia post λαλήσας addunt τοῖς πατράσιν, et post ἡμερῶν addunt τούτων· ac deinceps pro ἔθετο habent ἔθηξ. Sed vide sequen. 27 b, et 201 b.

μάζεσθαι ἄπειροι θεοὶ ἴσονται. Γέγραπται γάρ· «Καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι.» Καὶ πάλιν· «Ἐτη αἰώνια ἐμνήσθησαν. Καὶ αἰῶνις· «Ὡσπερ πρὶθάτα αἰώνια· καὶ, ἡ Ἀναστήσονται οὗτοι ἐκ κόλασις αἰώνιον· καὶ ἐτέρωθι· «Ἀναστήσονται οἱ ἐν χόλωματι γῆς, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.» Ἄρα οὖν καὶ ἡ κόλασις καὶ ἡ αἰσχύνη, θεοί; Ὁρᾷς εἰς ὅτην ἀτοπίαν καὶ ἀσέβειαν ἡ κατὰ τὸ αἰώνιον ὁμωνυμία ἐκπίπτει; Τοῖς μὲν οὖν ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασι σκάλμη ἐπιπολάζει· τε καὶ συμπεφύρται· ταύτην δὲ διαλύει τῆδε· Τοῦ αἰωνίου ὀνόματος, ὡς ἄριτι ἐμνήσθημεν, τὰ ἄλλα πᾶν ἔτυχεν, μόνον οὐκ ἀπὸ χρόνου ἔτυχεν· ἀλλὰ καὶ φθορὰν τὴν ἀπὸ γνώμης οικείας τροπὴν ἔχει, καὶ ἀνόμοιον παντάπασιν τῷ θεῷ αἰωνίῳ τὸ ἐκείνων αἰώνιον ἔστιν· καθὰ οὐδὲ ὁ λεγόμενος ἄγιος, ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος, ὁμοίως καὶ ἴσως τυτῷ ἔστιν τῷ αἰωνίῳ τῶν ἀγγέλων, Πνεύματι· αὐτὸ γὰρ ἀγίότης καὶ ἀγνότης τὸ πᾶν ὑπάρχει. Πρόσχωσι τοίνυν, μετὰ πόλας μεγαλοφωνίας τὸ αἰώνιον ἐπὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀνεῖρηται, καὶ ὅτι τούτῳ τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο καὶ πᾶσιν ἀχωρητότατον προσεπέθηκεν, φημί τὸ διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος τὸν κατασκευάσαντα τοὺς αἰῶνας ἑαυτὸν προσαγαγεῖν τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ ὑπὲρ ἡμῶν. Σκεψάσθωσαν δὲ καὶ οἱ αἱ [69 α] δυνάμεις πᾶσαι τῶν οὐρανῶν ἐν τῷ ἀγίῳ Πνεύματι εἶσιν, πάντως ὅτι ὡς συνδημιουργῷ τοῦ ἀνεπίδου δῆμιουργῷ· καὶ ὅτι ὢν οὐκ εὐκαίρως, ἀλλ' ἐνδιασεύως ἐμνημόνευσαν αἰρετικοὶ αἰώνιον πυλῶν καὶ προβάτων τὸ τέλος, τὰ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο προσκομισθέντα πρὸς ἡμῶν λόγια προείπαν. Καὶ ἔστω δῆλον αὐτοῖς τὸ διάφορον τοῦ τε ἀνάρχου καὶ ἀτρέπτου αἰωνίου, τοῦ τε ἀπὸ χρόνου καὶ τραπευτοῦ, καὶ ὡς οὐ βραχὺ τοῦτο, οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἄλλο κάλλος ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ τὸ παντάπασιν ἐξηλλαγμένον. Ἔστω δὲ γνώριμον καὶ τὸ, ὅτι τὸ ἄγιον Πνεῦμα τὴν περὶ τὸ αἰώνιον κρίσιν πρὸς τὸν ἐνισχύσαντα τὰ σύμπαντα θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχει, οὐ πρὸς τὰ κτίσματα· καὶ λύσαντες τὴν χεῖρῳ γνώμην, ἐλίσθωσαν τὴν βελ-

A loquens in prophetis, in novissimo dierum locutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula. Nam si ex eo quod æternum aliquod vocatum sit, debet deus nominari, innumerabiles erunt dii: scriptum est enim: «Et elevamini (70), 154 portæ æternæ;» et rursus: «Anni (71) æterni commemorati sunt; et rursus: «Sicut (72) oves æternæ;» et: «Resurgent (73) hi in supplicium æternum;» et alibi: «Resurgent qui sunt (74) in acervo terræ, alii quidem in vitam æternam, alii vero in opprobrium æternum.» Nunquid ergo dii sunt et supplicium, et opprobrium? Videsne in quantam absurditatem, et impietatem incidas ob hanc homonymiam, qua plura æquivoce dicuntur æterna? Illorum porro cogitatis dictisque commista veluti sunt, ac supernatant fufur et purgamenta (75). Sed hujusmodi cavillationes sic dissolvuntur. Nimirum etsi alia quoque, ut modo diximus, æterna nuncupentur, tamen non modo eam nomenclaturam ex certo tempore acquisitam habent, sed etiam corruptioni, quæ ex propriæ voluntatis animique mutatione proficiscitur, obnoxia sunt: ac dissimilis plane est eorum æternitas divinæ æternitati: sicut ne angelus quidem, aut homo, qui dicatur sanctus, simili eodemque modo sanctus est, quo sanctus sanctorum Spiritus: iste enim sanctitas totus est, atque æternitas. Attendant ergo, quam excelso ac sublimi sensu æternus prædicatur Spiritus sanctus. Animadvertant, huic denominationi mirabile illud, et cuilibet menti maxime incomprehensibile adjectum esse, quod scilicet is, qui sæcula condidit, semet ipse per Spiritum sanctum suo vero Patri pro nobis obtulerit. Illud etiam animo reputent, omnes virtutes cælorum in Spiritu sancto esse (76); quod ita omnino intelligendum 155 est, ut sint in eo tanquam in creatore, et concreatore, ut sic loquar, ac socio non indigi creatoris. Considerent demum, earum, de quibus non

(70) *Et elevamini.* Psal. xxiii, vers. 7 et 9.

(71) *Anni.* Psal. lxxvi, vers. 5 (seu 6).

(72) *Sicut.* Hæc in Vulg. translatione non exstant: existant tamen in Græca Job xxi, 11.

(73) *Resurgent.* Matth. xxv, 46, ubi Græca edit. pro ἀναστήσονται, habet ἀπελεύσονται.

(74) *Resurgent qui sunt.* Dan. xii, 2, ubi Complutensis edit. habet, ἐκ γῆς χόλωματος ἐξεγερθήσονται. Sed Francofurtensis, ἐν γῆς χόλωματι ἐξεγερθήσονται. Alias varietates, utpote parvi momenti, omittit.

(75) *Fufur et purgamenta.* In Græco, σκάλμη. Quæ vox sollicitos hactenus viros doctissimos tenuit, quod ejus sensum assequi nequiverint: nihil enim hic pertinet σκάλμη illa, sive σκάλμη, cujus Pollux et Hesychius meminere, cum nihil aliud sit, quam barbaricum, nenipe Thracicum, gladii genus, aut nomen. In adnotationibus postreimæ Pollucis editioni adjectis M. Aurelii Antoninus sæpe hæc dictione usus dicitur. At equidem cum omnes illos duodecim Antonini libros legerim, in eam non memini me nisi semel incidere: occurrit scilicet libro xi segmento 15, ubi hæc scribit sapiens ille imperator ac philosophus: «Ἐπιτήδευσις δὲ ἀπόδοτος σκάλμη ἐστίν. Vox porro istῆδε, σκάλμη (sive, ut plerique, quam ob causam nescio, legitur malue-

rant, σκαλή) cum omnium interpretum ingenia torserit, tum etiam omnibus pro adjectivo nomine posita visa est. Verum ex Didymi nostri verbis perspicuum plane est, eam nomen esse substantivum. Xylander pro σκάλμη legendum putavit σκαληνῆ· ut veluti subintelligatur nomen ὁδός, id est «via»: ac veritè, «insidiæ tectæ.» Bootius emendavit, σκατά, id est, «scæva, sinistra.» Mericus Casaubonus Isaaci filius vertit: «nullo modo laudabilis.» At undenam hanc significationem eruit? Salmasius legere jubet, σκαμβή, id est, «distorta.» Gatakerus Salmasium ait «rem ipsam acu tetigisse, nec quæsitu ulterius opus.» Itaque vertit: «Simplicitatis vero affectatio tortuosa est.» Mihi, ut verum fatear, nulla ex his opinionibus arridet, quod omnes adjectivum nomen ibi quæsierint, ubi agnoscendum erat substantivum. Itaque σκάλμη a verbo σκάλλειν, quod est «sarrire» derivatur. Σκάλμη autem proprie dicitur, ut censeo, id quod «sarriendo» ac purgando segetes veluti inutile, aut noxium rejicitur. Valet ergo «purgamentum,» cujusmodi sunt fufur, acua, et alia id genus: ut M. Aurelii sententia sit: «Est autem simplicitatis veluti purgamentum, affectatio,» sive «artificium.»

(76) *Esse.* Vide segm. 155 a.

opportune, sed ad orationem ornandam meminere-
runt hæretici, æternarum portarum, et ovium finem
prædictum esse in oraculis, quæ a nobis antea in
hanc rem allata sunt : et discant tandem, eum qui
sit sine initio, et immutabiliter æternus, ab eo quod
est in tempore et mutabile, differre; neque vero
parvum esse hoc discrimen, neque duntaxat circa
essentiam, et eas, quibus hæc ornatur, proprietates
versari, sed ex toto et in totum isthæc inter se dis-
crepare. Notum autem ipsis hoc etiam sit, Spiritum
sanctum scilicet æternum dici non respectu creatu-
rarum, sed respectu ejus, a quo omnia vim acci-
piunt, Dei Patris et Filii : ac deteriori repudiata
opinione, meliorem eligant : et pro iis, quæ nunc
admirantur, ea admirentur, quæ admiratione digna
sunt, ac venturum tempus feliciter transigant; nihil
enim ipsis invidemus et unde arrogantem accusa-
tionem sibi met ipsis noxiam deprompserunt, inde
pœnitentiæ emolumentum percipiant. Si enim vox
hæc « æternus » tanquam aliquid divina majestate
dignum designans in Scripturis de Deo Patre ac de
Filio dicta fuit, simili et æquali modo accipienda
est ubi dicitur de Spiritu Dei. Atque hæc quidem
est prima responsio. Altera vero est hujusmodi.
Nulla ex iis rebus æternis, quas commemorarunt,
denominata est aut divina, aut sanctus Spiritus ex
Deo procedens, nempe unum quid et simplex, non
plura existens; neque ulla ex ipsis simul cum Pa-
tre et Filio in divina baptismatis mystagogia, civi-
naque gratiæ largitione collocatur, neque ullo alio
honore delati convenienter (ne plura enumerem)
dignata est. Aliud præterea addam. Dei et Patris
complacentia fuit, ut per Filium suum Verbum om-
nia crearentur : qualis autem sanctissimo Spiritui
injuria non inferretur, si, ut ipsi somniant, creare
non diceretur? nimirum si, ut ii volunt, simul cum
Creatore æque ac Pater ineffabiliter operari non
crederetur? Quod autem unigeniti ejus Filii Verbi,
et unius Spiritus sancti operatio omnis, atque lar-
gitio et Creatoris propria, et bona, et perfecta, et
communis ipsorum sit, omnia vero in unicum ac
solum referantur, ex quo, et cum quo beatæ istæ
hypostases **156** ineffabiliter eluxerunt, facillime
intelliget qui oracula sapientiæ plena cum in diver-
sis hujus libri locis, tum in superiore libro com-
memorata (77), quieto (78) ac tranquillo animo ali-
quantulum expendat. Sed Paulus quoque supra
communem hominum conditionem elatus (79) ma-
nifesto id declarat, dum in Epistola ad Corinthios
hæc asseverat : « Sed abluti (80) estis, sed justificati
estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri
Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa

τίονα· καὶ θαυμαζέτωσαν, ἀντὶ τῶν νῦν, ἃ θαυμάζειν
ἔξιν· καὶ πράξάτωσαν βελτίω τὸν μετὰ ταῦτα χρό-
νον· φθόνος γὰρ οὐδεὶς· καὶ ἀφ' ὧν τὴν ἀλαζόνα
μέμφιν ποιησάμενοι, ἑαυτοὺς ἐβλαψαν, ἐντεῦθεν καὶ
τὸ τῆς μεταμελείας ὄρελος ἀπενεγκάσθωσαν. Εἰ γὰρ,
ὡς θεοπρεπὲς τι ἐνδεικνυμένη ἡ λέξις αὕτη, ἐχρήσθη
περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἴσως καὶ ὁμοίως
ἐκλήφθη ἂν περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἐν μὲν
δὴ τούτῳ· Ἐτερον δὲ, ὅτι οὐδὲν ὧν ἐμνήσθησαν αἰ-
ωνίων, προσηγόρευται θεῶν, ἢ Πνεῦμα ἕγιον ἐκ τοῦ
Θεοῦ ἐκπορευθὲν, ἦγουν ἐν τι, καὶ μὴ πλήθος ἐν· οὐ-
δὲ συντάττεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ εἰς θείαν
μυσταγωγίαν καὶ θεϊκὴν δωρεάν, οὐδὲ ἄλλης τινός,
ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, θεότητι ἀνηκούσης τιμῆς ἤξιω-
ται. Ἄλλο πρὸς τοῦτοίς· Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ εὐδόκη-
σεν διὰ [69 b] τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου πάντα δημιουργ-
ηθῆναι. Καὶ ποία, ὡς ὄνειροπολοῦσιν, λοιδορία τῷ
Πνεύματι αὐτοῦ τῷ παναγίῳ ἐκ τοῦ μὴ δημιουργη-
σαι, εἰ γε ἄρα, κατ' αὐτοὺς, μὴ ἀρρήτως συνεργόν
ἐστὶ τῷ Δημιουργῷ, ὡς ὁ Πατὴρ; Ὅτι δὲ τοῦ μονο-
γενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ Λόγου, καὶ τοῦ ἐνὸς ἀγίου Πνεύ-
ματος, πᾶσα ἐνέργεια καὶ δωρεὰ, δημιουργικὴ τε,
ἀγαθὴ τε καὶ τελεία, καὶ κοινὴ αὐτῶν ὑπάρχει, ἀν-
άγεται δὲ ὅλα εἰς τὸν ἐνᾶν, ἐξ οὗ καὶ σὺν ᾧ ἀφράστως
ἐξεφάνθησαν αἱ μακαρίαὶ ὑποστάσεις αὐταί· ῥῆστα ἂν
καταμάθοι ὁ ἐξέτασίν τινα ἡσυχῇ ποιησάμενος τῶν
σοφίας μεσῶν λογίων, τῶν τε ἐν διαφόροις τόποις
ταῦδε τοῦ βιβλίου μνημονευθεισῶν, τῶν τε ἐν τῷ πρὸ
αὐτοῦ. Καὶ Παῦλος δὲ, οὐ κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώ-
που, ἀπέφηνεν τούτο φανερώς διαβεβαιωσάμενος,
Κορινθίοις μὲν· Ἐλλὰ ἀπελούσαθε, ἀλλὰ ἰδικαιώ-
θητε, ἀλλὰ ἡγιασθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ
ἡμῶν. » Ἄθρει οὖν, ἄθρει, ὡς εἰ θεϊκὸν ὄνομα, ὡ-
περ οὖν θεϊκόν, τὸ τοῦ Υἱοῦ, ἐξάπαντος καὶ τὸ τοῦ
ἀγίου Πνεύματος· ἐν γὰρ ἀμφοῖν αὐτῶν ἐδήλωσεν
ὄνομα. Καὶ ὅτι, ὡς συγκτίσαν ἀρρήτως τὸ ἅγιον
Πνεῦμα παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ νῦν ἀνακτίζει. Τὸ γὰρ
ἀπολούσασθαι, τὸ ἀνακτισθῆναι ἐσήμανεν. Τίτω δὲ·
« Ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ
ἀνακαινίσσεως Πνεύματος ἀγίου. » Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ
ὁ Ἱεροφάτης, τοὺς ἦδη ἐν γενέσει ὑπάρχοντας, νῦν
κτιζομένους ἐν τῇ θεῖᾳ κολυμβήθρᾳ πνευματικῶς ἐξοί-
εῖδεναι. Φησὶν γὰρ· Ἐλαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν
Κύριον. » Οὐκ οὖν αἱ τὴν αὐτὴν τιμὴν καὶ ἐνέργειαν
ἔχουσαι ὑποστάσεις [70 a] τὴν αὐτὴν ἐκλήρωσαντο εἶ-
σιν, καὶ οὐδὲν θεότητι καὶ δυνάμει διαφέρουσιν ἀλλή-
λων, μόναι δὲ συμφύεσθαι, καὶ συντάττεσθαι, καὶ παν-
ταχοῦ συνεπινοεῖσθαι δύνανται τῷ ἐνὶ· ὅς ἀμφοῦ αὐτοῦ,
οὐχ ὧν αἱ ὑποστάσεις ἀμφοῖν, ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάρχως,
καὶ ἐξ Ἰσοῦ, καὶ ὁμοῦ, καὶ ἀλέκτως ἠνωμένας, καὶ
συνεχεῖς τὰς ὑποστάσεις. Ἐτι πρὸς τοῖς λαχθεῖσιν· Πάν

(77) *Commemorata*. Codex habet, μνημονευθει-
σῶν· quæ lectio sine dubio mendosa est. Legen-
dum scilicet, μνημονευθέντων· aut putandum
desse dictionem aliquam, ut ἀποδείξεων, vel μαρ-
τυριῶν.

(78) *Quieto*. Codex, ἡσυχῇ. Lego ἡσυχῇ.

(79) *Elatius*. Codex habet, οὐ κρείττων. Ego sic
transuli, quasi legendum sit, ὁ κρείττων.

(80) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11. Ordinem verborum
non eundem omnino habent Biblia. Vide not. 94,
pag. 54. Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 4,
ita hæc allegat : « Apostolus quoque ad Corinthios
scribens, et enumerans eos, qui regnum cælorum
sunt consecuturi (legendum putio cum Bibliothecæ
nostræ codice : « non sunt consecuturi », addit dicens :
Ei hæc quidem fuistis, sed abluti estis, » etc.

δικαίωμα τῶν αἰρετικῶν τούτων ὁμοίτροπον, ὡς περ
καὶ ὁμοιολεκτόν ἐστι τῆς νῦν κινουμένης φωνῆ αὐ-
τῶν σοφιστίας, ὡς μαθησόμεθα μετ' οὐ πολὺ τῆ
πίρρ ἐξ αὐτῶν τῶν κεφαλαίων. Εἰ γὰρ τυχὸν λέξιν
τινὰ, ὡς τὴν « αἰώνιος, » ἢ τὴν « ἀγαθός, » θεῖαν
ἐνδείξει κομιζούσαν περὶ τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, καὶ
αὐτῆ καθ' ὅλου καὶ τελείως προσήκουσαν, ἔτυχέ
κου εἰρησθαι περὶ κτίσματος, μετὰ τῆς ὀφειλομένης
κτίσματος μνήμης· οὐδὲν μὲν λέγουσι (τί γὰρ καὶ εἰ-
πεῖν ἔχουσιν;) περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
αὐτοῦ· καταγοῦσι δὲ εὐθύς ἀφρονέστατα τὸ ἅγιον
Πνεῦμα εἰς τὴν κτίσιν, οὐκ ἀνάγουσι πρεπωδέστατα
εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ τοὺς ἐν ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ
τῷ ἁλίῳ Πνεύματι· ἀρμολογίωτα ὑπὸ τῶν θεολόγων
ἀνευρημηθέντα. Καὶ μόνων τοίνυν τῶν περὶς ἡμῶν
ἐν τῷ κεφαλαίῳ, ἢ μέτεμεν, δικαιολογηθέντων ὑπερ-
βαθῆναι μὴ δυναμένων, ἀρκοῦντων δὲ εἰς ὅλον τὸν
περὶ αἰρετικῶν ἀγῶνα· ἢ δειξάτωσαν (ὃ καὶ λέγειν
βαρὺ λαν), ὡς ἀρχῆ, ἢ πέρασ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
κεχρησμέθηται που· ἢ ὅλως, ὅτι ὁδὸν τινα ἔστυεν ἐπὶ
φθορᾶν, ὡς ἡ ἀγγελικὴ καὶ ἀνθρωπικὴ προαιρέσις· ἢ
ἔστω αὐτοῖς, τὸ δὴ λεγόμενον, « βοῦς [70 b] ἐπὶ
γλώσσῃ. » Τόσαῦτα μὲν περὶ ἐκεῖνων· ἐγὼ δὲ ἐπὶ
τῆν ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν μεταθήσομαι.

verbis expressum **157** ac frigida (84) illa, quam
nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis
eorum capitalis argumentisque experientia comperiemus. Si enim aliquam forte vocem, ut « æternus, »
aut « bonus, » de Trinitate, quæ in unitate est, dictam, ejusque divinitatem denotantem, et eidem
omnino ac perfecte convenientem, de creatura quoque alicubi dici contigerit, cum ea tamen, quæ crea-
turæ debetur, commemoratione, ipsi de Deo Patre quidem, ac Filio ejus nihil mossitant (quid enim di-
cere possent?); sed Spiritum sanctum statim ad creaturarum conditionem insipientissime dejiciunt,
quem maxime deceret ad æqualitatem evehere (85) cum Deo, et Unigenito, qui Spiritui ipsi similes et
æquales a theologis convenientissime prædicati sunt. Itaque cum vel ea sola, quæ a nobis in hoc capi-
tulo, in quo versamur, pro nostra causa allata fuerunt, invicta sint, et ad totam concertationem ad-
versus hæreticos conferendam sustinendamque sufficientia, ostendant ergo illi, aut Spiritui sancto
(quod vel dictu molestissimum est) initium, vel finem alicubi in Scripturis tributum fuisse, aut ali-
quem omnino aditum ad corruptionem in ipso esse, ut est in angelica, et humana voluntate; aut sit
ipsis, ut fert adagium, « bos in lingua (86). » Atque hæc de illis quidem hactenus: ego vero ad argu-
mentum, quod initio susceperam, revertar.

(81) *Regenerans*. Tit. III, 5. Græca editio habet
ἐκασεν, id est « salvavit, » pro, ἀναγεννήσας, id est
« qui regeneravit: » et, ἀνακαινώσεως, pro, ἀνακαι-
νίσεως. Didymus vero legit ἀναγεννήσας etiam
segm. 52 a, et 116 a. Pro ἀνακαινίσεως vero ipse-
met habet ἀνακαινώσεως segm. 52 a, etsi segm.
116 a, rursus habeat ἀνακαινίσεως.

(82) *Piscina*. Fons sacer, seu baptismalis non
modo a Græcis Patribus passim « piscina » vocatus
est, sed a Latinis quoque nonnullis. Ita Optatus
libro III *adv. Parmenianum*, cap. 2, « Hic est piscis
(inquit) qui in baptisate fontalibus undis inseri-
tur, ut quæ aqua fuerat, a pisce etiam Piscina voca-
retur. » Respicit autem Optatus ad celebre illud Chri-
stii nomen ἰχθύς, id est « piscis, » quod æque valet ac
« Jesus Christus Dei Filius Servator. » Quod respec-
ciens etiam Tertullianus in libro *De baptismo*
scripserat: « Sed nos discipuli secundum ἰχθύον
nostrum Jesum Christum in aqua nascimur. » Atta-
men fonti sacro piscinæ nomen inditum crediderim
potius translatione ducta ex probatica Piscina. Vide
segm. 125 b.

(83) *Populus*. Psal. CI, vers. 19.

(84) *Frigida*. In codice, αἰώλου σοφιστίας. Le-
gendum puto aut αἰόλου cum o parvo, aut ἐώλου
ut vel « perplexam » ac versutam, vel « frigidam, »

ergo, observa, si divinum est, ut sane est, Filii
nomen, tale omnino esse nomen quoque Spiritus
sancti: unum enim amborum dixit nomen. Ac illud
etiam animadvertite, sicut initio ineffabiliter Spiritus
sanctus una cum Patre et Filio creavit, sic etiam
nunc rursus creare: nam *ablui* idem valet ac ite-
rum creari. In Epistola vero ad Titum ait: « Rege-
nerans (81) nos per lavacrum regenerationis et re-
novationis Spiritus sancti. » Simili modo sacer quo-
que Psaltes eos qui generati jam erant, nunc vero
in divina piscina (82) spiritualiter creantur, videre
exoptat; ait enim: « Populus (83) creatus lauda-
bit Dominum. » Cum igitur eodem honore dignæ
sint, eademque operentur istæ hypostases, eandem
quoque naturam habent, neque deitate ac potentia
B a se invicem quidquam differunt: solæ autem cum
eo qui unus est, simul existere possunt, et simul
in eodem gradu collocari, et simul ubique accipi, et
subintelligi: qui ipsemet (nec enim dico: quarum
ambarum personæ) ambas personas habet ex se
ipso ab æterno, et æqualiter, et similiter, et ineffa-
biliter unitas atque conjunctas. Hæc insuper iis,
quæ dicta sunt, addo. Quidquid pro sua causa affer-
runt isti hæretici, ejusdem modi est, item ut iisdem
nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis

ineptamque significet hæreticorum ratiocinationem.

Non est tamen continuo reprehendendus Passio-
neiani apographi exscriptor, aut Didymus, quasi
lectionem sequantur, quæ sine dubio vitiosa sit.
Nam et apud Pollucem libro sexto ubi edita exem-
plaria habent ἐωλοκρασία, apographa calamo exara-
ta habent αὐλοκρασία. In Cyrilliano autem lexico
ms., quod Venetiis Naniana servat bibliotheca, non
in littera c, sed in littera α hæc leguntur· ἄωλον
(mendose pro αὐλων), μάταιον, ἀπρακτον. Vide
not. 10, pag. 45.

(85) *Evehere*. Observanda illa antitheta κατὰγοῦσιν
ἀφρονέστατα, et ἀνάγουσι πρεπωδέστατα.

(86) *Bos in lingua*. De hoc adagio omnes illi
agunt qui adagia collegerunt, aut interpretati sunt,
Zenobius centuria altera, Schottus in Zenobio,
Erasmus, Manutius. Nimirum nuiusma quoddam,
Polluce teste, puta didrachmum, « bos » vocabatur,
quod bovem haberet insculptum: hinc factum ut
qui pecunia corruptus silere cogebatur, bovem in
lingua habere diceretur. Paulo tamen aliter adagium
accipit Didymus, de illo nempe, qui cum objecta
diluere non valeat, invitus tacet: quo modo Theo-
gnis quoque in *Gnomis* ait: Βοῦς μοι ἐπὶ γλώσσης,
id est: « Bos mihi est in lingua. » Julianus vero
Apostata in oratione VII, alio adhuc aliquantum

V. Rationalis creatura et virtutis capax est, et nequitiae. Tales sunt inter naturas incorporeas, ut antea diximus, quoad virtutem (87) quidem boni angeli, quoad nequitiam vero, reprobi (88): inter corporeas autem naturas, tales nosmetipsi sumus. At vero divinus Spiritus, cum praestantior sit, quam ut virtutis et opinionis capax existat, seu potius summam ipse virtutem e semetipso velut ex fonte scaturientem habeat, nihil horum accipere potest, sicut ne Pater quidem, nec Filius. Quod si horum capax non est, ne alterius quidem est voluntatis: si autem alterius voluntatis non est (facit enim omnia quae vult Pater), ne alterius quidem substantiae est. Hinc ergo etiam colligitur (89) et eum creaturam non esse, nihilque plane a Deo Patre ac Filio ejus discrepare, et ex ipso Deum, quod in nobis etiam sit, ut ait Scriptura.

VI. Creatura a Deo, qui natura sanctus est, sanctificatur, et justificatur; nam sanctificationem, et justificationem accipere ea potest, non dare. Spiritus vero sanctus, quia sejungitur quidem a creatura, conjunctus autem natura est illi, ex quo processit (de quo etiam mystica haec doctrina tradita nobis fuit: « Omnis (90) largitio bona, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio, neque conversionis obumbratio); » et quia omnium curam habet, et omnibus prospicit, ne exceptis quidem sontibus: idcirco sanctificat quidem ipse, et justificat, et sapientiam dat, et omne caelestis virtutis genus praebet; ipsum autem nequaquam talem natura dici usquam invenimus, ut aut sanctificari possit, aut justificari, aut sapiens fieri ab altero (sicut ne talis quidem est aut qui per se ipse existit, Pater, aut qui simul cum eo coexistit, ejus Filius): adeo ut recte hac etiam de causa Spiritus sanctus et per se sanctus dicatur, et Spiritus sanctitatis, id est, ex natura sua, et ex se ipso sanctus; et Spiritus divinus, id est, natura Deus; et flatus Omnipotentis, id est, consubstantialis Omnipotenti, atque ex ejus hypostasi spiratus: ut vel haec sola denominatio ostendat, eum et consubstantiale esse Deo Patri, et sanctificandi vim habere, ac ne oratione quidem, aut ratione nos assequi illum posse. Quocirca nos Paulus ille et facundia (91) pollens, et in exponendis fidei formulis strenuus, quid credendum nobis esset, edocuit, dum 159 simul et capitulum hocce, quod nunc expen-

diverso sensu ait: Τὸν βούν δὲ ἐπιτίθημι τῇ γλώττῃ, id est « Bovem vero linguae deinceps imponam, » nempe, arcana non retegam.

(87) *Quoad virtutem.* In Graeco, ἀρετῆς ἐντός. Is e contrario, qui nullius peccati reus sit, dicitur a Didymo, ἀμαρτημάτων ἔκτος ὢν, pag. 149 Catenae in Jobum Nicetianae.

(88) *Reprobi.* Notandus hic locus, propterea quod ei saveat, qui commentitium Origenianorum systema de angelis reprobis, sive apostatis, probis aliquando evasuris, a Didymo adoptatum non fuisse contenderet. Vide etiam segm. 72 a.

(89) *Colligitur.* In codice, συνάγεται καὶ τότε.

E'. Ἡ κτίσις ἡ λογικὴ ἀρετῆς τε κακίας τε ἐστὶ δεκτικὴ, ὡς εὐρίσκομεν ἐν ἀσωμάτοις μὲν, καθὰ προείπομεν, ἀρετῆς ἐντός τοὺς εὐδοκίμους ἀγγέλους, κακίας δὲ τοὺς ἐκφρίφοντας· ἐν δὲ σώμασιν, ὡς ἐσμέν ἡμεῖς αὐτοί. Τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα ὑπὲρ ἀρετῆν καὶ ὀδξαν τυγχάνον, μᾶλλον δ' αὐτὸ πηγάζον τὴν ἀκροτάτην ἀρετῆν, οὐδενός ἐστι τούτων δεκτικόν, ὡς οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐδ' ὁ Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δεκτικόν, οὐδ' ἑτεροβουλον· εἰ δὲ τοῦτο (ποιεῖ γὰρ πάνθ' ὅσα θέλει ὁ Πατήρ), οὐδ' ἑτεροούσιον. Κάντεῦθεν οὖν συνάγεται καὶ τό τε μὴ εἶναι αὐτὸ κτίσμα, ἀπαρράλλετως δὲ ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ τὸ ἡμᾶς ἐξ αὐτοῦ τὸν Θεόν, ἐξ οὗ φυσικῶς ἐξεπορεύθη, γινώσκειν, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὡς γέγραπται.

a quo is naturaliter processit, a nobis cognosci,

G'. Ἡ κτίσις ἀγιάζεται, καὶ δικαιούται ὑπὸ τοῦ τῆν φύσιν ἀγίου Θεοῦ· δεκτικὴ γὰρ τοῦ ἀγιασθῆναι: καὶ δικαιωθῆναι τυγχάνει, οὐ παρεκτικὴ. Τὸ δ' ἄγιον Πνεῦμα, ἐπιπέτρ διέστηκε μὲν τῆς κτίσεως, συνήπται δὲ τῇ φύσει ἐκεῖνη, ἐξ οὗ ἐκπετόρευται (περὶ οὗ καὶ ἐμυσταγωγῆθῆμεν, ὡς ἐ Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δώρημα ἔλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φῶτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγῆ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα). καὶ ἐπιπέτρ πάντων κήδετα, καὶ προμηθεύεται καὶ αὐτῶν τῶν ὑπειπίων· ἀγιάζει μὲν, καὶ δικαιοῖ, καὶ σοφίζει, καὶ πᾶν εἶδος [71 a] ἐπουρανίου ἀρετῆς παρέχει· αὐτὸ δὲ οὐδαμῶς εὐρίσκεται· ἔχον ἐπιτηδεύοτητα τοῦ ἀγιάζεσθαι, ἢ δικαιούσθαι, ἢ σοφίζεσθαι ὑπ' ἑτέρου (καθὶ οὐδ' ὁ αὐτοφύης Πατήρ, οὐδ' ὁ ὁμοφύης αὐτοῦ Υἱός)· ὡς καὶ διὰ τοῦτο ὀρθῶς εὐφημισθαι αὐτοτάγιόν τε καὶ Πνεῦμα ἀγωσύνης, ἀντὶ τοῦ, φύσει καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἄγιον· καὶ Πνεῦμα θεῖον, ἀντὶ τοῦ, φύσει Θεός· καὶ πνοῆ Παντοκράτορος, ἀντὶ τοῦ, ὁμοούσιον τοῦ Παντοκράτορος πνευσθῆν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ὥστε καὶ μόνην μίαν τοιαύτην ὀνομασίαν δεκνύναι αὐτὸ ὁμοούσιόν τε τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ ἀγιαστικόν, καὶ μὴδὲ λόγῳ χωρεῖσθαι. Τοιγάρτοι ὁ δυνατὸς εἰπεῖν τε καὶ τύπους ἐκθέσθαι πίστεως Παῦλος εἰσηγήσατο, προθέμενος ἅμα μὲν τοῦτο τὸ κεφάλαιον, ὁ νοῦν μέτεμνη, ἅμα δὲ καὶ τῶν μεγαλοδωρεῶν, καὶ τῆς ἐν τῷ βαπτισματι ἀναγεννήσεως τὸ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἐπίκοινον τοῦ ἀγίου Πνεύματος· εἰ δὲ καὶ ὅτι τὸ « ὁ Θεός » ὄνομα, ἐν τε καὶ ἰσως ἐστὶ τῇ Τριάδι· καὶ ἰσοδυναμῶς αἰεὶ ἐνεργεῖ ἐπικληθεὶς ὁ τε Θεός Πατήρ, ὁ τε Θεός Υἱός, ὁ τε Θεός Πνεῦμα·

An inducenda vocula καί, ut supervacua? Prmo, τότε, sane legendum τὸ τε. Illud vero, συνάγεται, eodem sensu adhibitum invenies in Clemente Alexandrino.

(90) *Omnis.* In Epist. Jac. 1, 17. Graeca editio habet, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, pro, ἐκ τοῦ Πατρὸς· atque, οὐκ ἐνι, pro, οὐκ ἐστι.

(91) *Facundia.* In codice εἰπὲν τε· quam lectionem mendosam esse non dubito: itaque lego, εἰπεῖν τε. Quin tota haec sententia adeo perplexa est in Graeco, ut vocem aliquam librario excidisse suspicer.

Κορινθίους γράφων δημηγορεῖ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Διδὸς οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ, ὁ εἶπεν οἱ ἀξιούμενοι ἀγιαζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δικαιοῦσθαι, καὶ σοφίζεσθαι, εἰρηναίως, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ἑβραίους διδάσκει, « μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ Ἑφεσίους δὲ γράφει· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. » Δῆλον γάρ, ὡς οἱ σφραγιζόμενοι, τοῦτ' εἶπεν ἀγιαζόμενοι, μετέχουσιν, ἀλλ' οὐ μετέχοντες, ἢ ὁ Υἱὸς· ποῦ ἦν χρεῖα τὸ κτίσμα [71 b] ἀγιάζειν, καὶ ποιεῖν τὴν πληρωσιν, καίτοι τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀποχωρῶντως ἡγιακότες; Οἱ γ' οὖν κτιστοὶ, ἀκτίστον τὸ χρίσμα τοῦτο εἰδότες, οὐκ οἴκοθεν παρῶν τὸν ἁγιασμὸν, ἀλλὰ φαιμέν· Ὁ Θεὸς ἀγιάσαι σε. Καὶ πρὸς ἕτερον δὲ ὁμολογῶν καὶ κραταῖον βαδῶμαι δικαίωμα, μεθ' ὃ οὐδὲ τοῖς μελετηκόσιν ἀνασχηματίζεσθαι τοῦτο ποιεῖν. Ὁ τοῦ παντὸς ἀεσπότης, περὶ μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ ἀποκλεισμένως διαταξάμενος· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, » οὐκ ἀπλῶς ἐτήγαγε, « καὶ τοῦ Πνεύματος, » ἀλλὰ προσέθηκε, « τοῦ ἁγίου. » Ὅστες μονοουχὶ ὑποδεηκότες αὐτοῦ οὐκ ἐμνήσθη, ἀλλὰ καὶ ἀναδεηκότες, διὰ τὸ ἐκεῖνο εἶναι τῆ φύσει, ὃ εἰσιν αἱ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, ἐξ ἑσῆμανε τὸ ἐν ὄνομα, ᾧ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμπροσηγορεύθη· καὶ παραλλήλως διὰ τὸ ἐκεῖνο καθεστάναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὃ ἐστὶ τῆ θεότητι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ· οἷς συνεμνημονεύθη, ὡς τὸ ἦν λεγόμενον, ἔστι πρόδηλον καὶ τυφλῷ. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πλείονος ἔχεται θεολογίας· ἵνα δὲ βραδύως παρρησιασθῆται θεότητος μόνῃς ἰδίῳ ὑπάρχειν τὸ καλεῖσθαι, καὶ εἶναι φύσει ἅγιόν τε, δικαίον τε, ἔτι μὴν τὸ ἀγιάζειν, καὶ δικαιοῦν τὰ οικεῖα κτίσματα· ὅμοια ἡμνημένα εἰσίν, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ὡς ἡνῆκα αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ Ἰωάννην λέγει· « Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματι σου. » καὶ πάλιν· « Ἁγιάσον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς, ἀλήθειά ἐστι· » καὶ αὐθις· « Πάτερ δίκαιε. » Καὶ ὡς ἔτι προφητεύουσιν, Ἰερζεκιήλ μὲν· « Καὶ γνώτωσαν, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων αὐτοὺς. » Δαυὶδ δὲ ἐν ἰψαλμῷ· « Δίκαιος Κύριος, καὶ [72 a] δικαιοσύνην ἠγάπησεν· εὐθύτητας ἴδον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ. » καὶ ἕτερος· « Καὶ πάντες οἱ ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σου, καὶ ὑπὸ σέ εἰσιν. » Καὶ ὡς ἔτι Παῦλος ἐπιστέλλει, πρὸς μὲν Θεσσαλονικεῶν· « Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς ἐρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὀλοτελεῖς. » πρὸς δὲ Ῥωμαίων· « Θεὸς ὁ δικαίων· τίς ὁ κατακρίνων; » πρὸς δὲ Ἑβραίων· « Ἴνα ἦ ἡ παρθένος ἀγία σώματι καὶ πνεύματι. » ὡς ἐγγυωρῶντος τοῦ, ἢ κατ' οἰκείαν τροπὴν μὴ εἶναι αὐτὴν ἁγίαν, ἢ κατ' ἕρετὴν ἀγιά-

A dimus, proposuit, et magnifica dona, ac regenerationem, quam in baptismo consequimur, æque et communiter a Deo Patre, ac Spiritu sancto esse, et præterea nomen hoc « Deus » in Trinitate unum existere, et tribus æqualiter convenire, et invocatum a nobis cum Deum Patrem, tum Deum Filium, tum Deum Spiritum æquali semper potestate operari ostendit : nam Corinthiis scribens ita concionatur : « Sed (92) abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Propterea qui ei communicant, id est, qui digni facti sunt ut ab eo sanctificentur, et justificentur, et sapientes reddantur, ii « participes Spiritus sancti » dicuntur, ut idem Apostolus Hebræos B docet (93). Ad Ephesiōs autem scribit : « In quo (94) et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto. » Nam perspicuum est, eos qui signantur, id est, sanctificantur, participare, sed non participari. Si enim creatura esset Spiritus sanctus aut Filius, quidnam necesse foret, postquam Pater satis abundeque sanctificavit, ut is etiam, qui creatura esset sanctificaret, ac veluti supplendo expleret? Itaque cum chrisma istud, sive unctionem, illius esse noverimus, qui increatus est, nos utpote creaturæ non de nostro sanctificationem damus, sed dicimus : Deus te sanctificet. Trans eo nunc ad simile aliud, idque pervalidum argumentum, quod cum attulero, eorum quoque audacia contundetur, qui in impudenti contendendi ratione exercitatiores sunt. Universi Dominus cum de Deo Patre, ac de seipso absolute loquens, ita præcepisset, « Baptizantes (95) eos in nomine Patris, et Filii. » non subjunxit simpliciter, « et Spiritus, » sed addidit, « sancti. » Itaque non solum ejus ita non meminit, ut eum deprimeret, sed etiam ejus ita meminit, ut eum extolleret, eo quod ipse natura id sit, quod sunt perfectissimæ hypostases, quas significat unum nomen, quo ipse etiam Spiritus simul cum illis nominatus est, et pari in gradu collocatus, propterea quod id sit Spiritus sanctus, quod est divinitate Pater et Filius ejus, quibuscum simul commemoratus fuit, quemadmodum vel cæco, ut aiunt, 160 perspicuum est. D Sed hoc quidem majori quadam emphasi Spiritus sancti divinitatem declarat. Verum quo facilius quis credat, solius deitatis proprium esse, ut vocetur, et sit cum sancta ex essentia sua, tum justa, et proprias præterea creaturas sanctificet ac justificet : similia afferam elogia, quibus Pater item ut Filius celebratus fuit. Ac de Patre quidem ipse Filius apud Joannem ait : « Pater (96) sancte, serva eos in nomine tuo; » et rursus : « Sanctifica (97)

(92) Sed. I Cor. vi, 11. Vide not. 80, pag. 156.

(93) Docet. Hebr. vi, 4.

(94) In quo. Ephes. i, 13.

(95) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(96) Pater. Joan. xvii, 11.

(97) Sanctifica. Joan. xvii, 17. In libro De Spir.

sancto, num. 53, si edita spectemus exemplaria, videbitur Didymus paulo aliter citasse hunc locum : in iis enim legitur : « Et Salvator ait : « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, in me verbum tuum est veritas. » Perspicue dicens : In me ... sanctifica illos fide, et consortio mei. » At res aliter se habebit, si codicem nostrum ms. consulamus, qui sic habet :

illos in veritate tua : Verbum tuum veritas est ; » A ζεσαι. λέγει δ' ἐνταῦθα, τὴν μὲν ἔξιν « πνεῦμα, » τὴν δὲ πρακτικὴν ἐνέργειαν « σῶμα, » κατὰ Ἡσαϊαν προφητεύοντα : « Καὶ γνώσκονται οἱ τῷ πνεύματι πλακώμενοι σύνεσιν » ὅ ἐστιν, οἱ τῇ πράξει ἢ τῇ ἔξει πλακώμενοι. Περὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἠνείκα εὐφημῆται : « Εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » καὶ ὡς αἱ Πράξεις διαλέγονται : « Ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγειλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου » καὶ καθὰ Πέτρος ἐφη : « Χριστὸς ἄπαξ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπέθανε, δικαίως ὑπὲρ ἀδίκων. » Καὶ ἐκ τῶν τοιοῦτων τοίνυν λογίων δέον, εἰ τὰ δίκαια πράττειν ἐβούλοιο, ποδηγεῖσθαι ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνομνεῖν τὸ Πνεῦμα : τοῦτο μὲν οὐ ποιοῦσι, φάσκουσι δὲ, ὅτι οἱ ἄγγελοι οὐχ ἡγιασθήσαν, καὶ ὁμοῦς ἄγιοι εἰσιν : οὐ προσέχοντες, ὅτι καὶ ἄγγελοι, ἢ ὡς ἀνθρώποι ἡγιασθήσαν (ὅπερ B ἄληθες · κτιστοὶ γάρ), ἢ ἐλάττωτες τῶν ἁγιασθέντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπων, καὶ μετεχόντων αὐτοῦ, καθ' ἑαυτοῖς.

« Et Salvator ait : « Pater, sanctifica illos in veritate tua : verbum tuum veritas est. » Perspicue dicens : « In me... sanctifica illos, in fide, et consortio mei. »

(98) *Pater.* Joan. xvii, 25.

(99) *Et sciunt.* Ezech. xx, 12. Complutensis ed., τοῦ γινῶναι αὐτοῦς, ὅτι ἐγώ, et reliqua.

(1) *Justus.* Psal. x, vers. 8. Græca editio habet : δικαιοσύνας, pro δικαιοσύνην. In libro autem *De Sp. sancto* Didymus videbitur legisse, δικαιοσύνας, id est, « justitias, » si edita consulas exemplaria, quæ num 45 habent : « et justitias dilexit. » Verum codex noster ms. habet ibi : « et justitiam dilexit. » Vide tamen segm. 74 a.

(2) *Rectitudines viderunt oculi ejus.* Græca ed. εὐθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

(3) *Et omnes.* Deut. xxiii, 3. Græca editio : καὶ οὗτοι ὑπὸ σέ εἰσι. Didymus eadem, qua hic, ratione legit in libro *De Spir. sancto*, num. 53, acibi quoque ad Filium refert hoc oraculum.

(4) *Ipsæ.* I ad Thess. v, 23. In libro quoque *De Spir. sancto*, num. 53, ad Patrem refert hunc locum, ita scribens : « Quod autem Pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens : « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos. »

(5) *Deus.* Rom. viii, 33 et 34.

(6) *Ut sit.* I ad Cor. vii, 34, non vero in Epist. ad Hebræos. Mox, « virgo, » addita ex antecedentibus, explicationis causa. Græca editio addit καί, ante vocem σῶματι. Sed Vulg. interpres legit ut dictavit Didymus tum hic, tum in lib. *De Spir. sancto*, tum in libro *Adv. Manichæos*, ubi etiam ita hunc locum citat, quasi non exstet in Epistola ad Corinthios, sed alibi.

(7) *Et cognoscent.* Sive, « et scient. » Isa. xxix, 24.

(8) *Aut habitu.* Adeo affinia his sunt, imo gemina, quæ in libro *De Spir. sancto* dictavit Didymus, num. 57, ut unum eundemque theologum utrobique loquentem facile agnoscas. « Sciendum quoque (inquit), quod nomen spiritus et voluntatem hominis, et animi sententiam sonet [malim cum ms. nostro codice legere, sonat]. Volens quippe Apostolus, vir-

ginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait : « Ut sit sancta corpore, et spiritu, » voluntatem spiritu, et corpore opera significans [codex noster mendose, ut sapius, habet : sanctam voluntatem, et corpus opera significans]. Considera, utrum hoc ipsum in Isaia [cod. noster, in Esaia] sonet quod scriptum est : Et scient, qui spiritu errant, intellectum : qui enim errore iudicii alia pro aliis bona [cod. noster, bono studio, pro bona] existimant, accipient [cod. noster, accipiunt] intellectum, ut corrigatur error illorum, ut [cod. noster, et] pro pravis ea, quæ recta sunt, eligant. Necnon et illud, « Una fortitudo spiritus vestri, » vide an id ipsum ostendat. » Sed in postremis hisce verbis mendum latet tum in libris impressis, tum in nostro codice manu exarato. Nusquam enim in Scriptura legitur : « Una fortitudo spiritus vestri. » Emendandum ergo sic : « Vana fortitudo spiritus vestri. » Quæ ducta sunt ex Isa. xxxiii, 11, ubi Gr. ed. habet : ματαλα ἔσται ἡ ἰσχύς τοῦ πνεύματος ὑμῶν, id est « Vana erit fortitudo spiritus vestri. » Vide etiam librum *adv. Manich.*, pag. 207, tom. I *Lect. antiq.* Canisii.

D (9) *Unus sanctus.* Hunc versiculum hisce iisdem verbis afferit segm. 198 a, quasi ex Paulo desumptum, itemque segm. 91 b et 175 a. Attamen voces illæ, « unus sanctus, » quas maxime hoc in loco spectat Didymus, in Paulo non leguntur. Vide I ad Cor. viii, 6, et ad Philipp. ii, 11, ubi Didymus legisse, εἰς Κύριος, id est « unus Dominus, » apparet e segm. 187 b. Vide etiam, si placet, segm. 177 b, ac præsertim notas meas ad segm. 175 a.

(10) *Occiderunt.* Act. vi, 52.

(11) *Christus.* I Petr. iii, 18. Græca editio loco harum vocum, ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, habet, ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, id est « pro peccatis. » Similiter pro ἀπέθανεν, habet, ἔπαθε, id est « passus est. » Vulgatus tamen int. legit, ἀπέθανε, ut Didymus ; vertit enim, « mortuus est. » Vide segm. 82 b, ubi Didymus legit paulo aliter.

(12) *Ad laudandum.* Codex, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνομνεῖν. Malim pro τόν, legere τό.

secus ac homines (quod verum (13) sane est : sunt enim creati), aut inferiores esse (14) hominibus, cum hi a Deo sanctificentur, ejusque participes fiant.

Z. Ἡ κτίσις ἀμέθεκτός ἐστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ ἄ
 ψυχῇ, ὡς ἐνοικίζεσθαι αὐτήν· μόνου γὰρ Θεοῦ ἴδιον
 τὸ οὕτως μετέχεσθαι. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα μεθεκτὸν
 οὐσιωδῶς ὑπάρχει, ὡς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, καθὰ ἐν
 τῷ πρώτῳ εἴρηται λόγῳ. [72 b] 'Ἐπεὶ κἀνταῦθα,
 τοῦ Πατρὸς ἀπαξ ἐνοικούντος τοῖς ἀξίοις, ποῖον ἦν
 ἀναγκαῖον, εἰ μὴ δι' ἐνόητα τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ
 πλήρωσιν τὴν εἰς ἡμᾶς, συνεισβάλλειν καὶ συνειστρέ-
 χειν, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; 'Ἀμέλει
 τοι οὐκ ἂν τίς ποτε ἔλοιτο φάναι πληθὺν οἰονεῖται
 θεῶν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἓνα κατὰ γε τὸ ἐν
 ἐνάδι θεότητος ὑπάρχειν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις.

multitudinem quodammodo deorum in nobis habitare; sed tres hypostases, spectata unitate (17) deitatis, unum esse dicendum est.

H. Ἡ κτίσις ἔχει τὸ ἀγαθόν, μεταδόσης αὐτῇ B
 τῆς ἐν μιᾷ θεότητι Τριάδος, τῆς οὐσης αὐτὸ τάγα-
 θόν. Καὶ ἐστὶ δευτέρον, τὸ κατὰ μετοχὴν ἔχειν τι
 πρὸς τὸ ἑαυτοῦ μέτρον ἀγαθόν, τοῦ φύσει αὐτὸ τὸ
 πρώτον καὶ ἀμέτρητον ἀγαθόν ὑπάρχειν· καὶ οὐ
 συγκλῶθεται, οὐδὲ συντάττεται τῷ δημιουργῷ ἐνὶ
 καὶ πρωτογενῶ ἀγαθῷ· οὐ πάντα μὲν ἐφίεται,
 αὐτὸ δὲ οὐδενός, τὸ ἐν τῇ κτίσει εὐρισκόμενον ἀγα-
 θόν, κἀν λέγεται ἐν Εὐαγγελίῳ· « Εὖ, δοῦλε ἀγαθέ· »
 καὶ, « Ὁ ἀγαθὸς ἀνθρώπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυ-
 ροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν. » Οὐ γὰρ, ὡς
 εἶπεν, αὐτὸ τὸ ἐγκάρδιον καὶ κυρίως ὄν ἀγαθόν λέ-
 γει, ἀλλὰ τὸ συνεζευγμένον καὶ πρέπον τῇ κτίσει.
 Ἐκεῖνο γὰρ πληθύνει τε καὶ τοῖς οἰκειοῖς ποιήμασιν
 φιλοτιμεῖται ἀγαθότητας, ὅπως ἂν ἐντεῦθεν ἕκαστα
 τῶν ὄντων σώζηται, καὶ ἐν ἧ ἔλαχεν εἶναι τάξει C
 διαιμένη· καὶ αὐτὸ ἐστὶ τὸ ἐν ἀγαθόν, αἴτιον πᾶ-
 σιν πάντων ἀγαθῶν· καὶ δι' αὐτὸ πράττεται τὸ
 κατὰ ἀγαθόν· καὶ αὐτὸ σώζει πάντα, οἷς ἂν παρῆ,
 ὡς περ τὸ κακὸν ἐκ προαιρέσεως ἡμῶν συμβαῖνον
 φθείρει. Θῷ αἰσθόμενοι καὶ εἰ ἔξω φασιν, ὡς « Οἱ
 [75 a] κακοὶ τοῦτο μέγιστον ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς
 ἀγαθόν· ἄλλους γὰρ ἐπιχειροῦντες κακοῦν, αὐτοὶ
 πρότεροι τῆς ἑαυτῶν ἀπολαύσει μοχθηρίας. » Τὸ δὲ
 ἅγιον Πνεῦμα, ὡς προεῖρηται, ὑπάρχον αὐτοπροσ-
 δέξ ἀγαθόν, καὶ ὅλον αἰεὶ πρὸς πάντα, ὄν ἀγαθόν,
 καὶ οὐ δευτέρον τοῦ ἐνός καὶ πρώτου ἀγαθοῦ. Ἰσας

VII. Creatura non potest (15) substantialiter ita participari ab anima rationali, ut illa in hac habi- tet : solius enim Dei proprium est sic participari. At vero Spiritus sanctus substantialiter participa- bilis est, ut Pater et Filius, sicut in primo (16) λόγῳ (aut sermone) dictum est. Nam hic quoque valet eadem ratio. Nimirum simul ac Pater in iis qui digni sint, habitat, quid necesse est, Filium etiam, et Spiritum sanctum in illos una ingredi, et con- currere, nisi id ex eo fiat, quod divina harum per- sonarum natura una sit, et 162 Trinitatis pleni- tudo in nobis habitet? Nemo sane unquam dixerit,

VIII. Creatura habet bonum, quia illius partici- pem eam facit Trinitas, quæ in una deitate est, quæque est ipsum bonum. Minus autem atque infe- rius est, bonum aliquod pro sua ipsius mensura ex participatione habere, quam natura esse ipsum pri- mum, et immensum bonum. Neque bonum, quod in creatura invenitur, ejusdem ordinis, ejusdemve gradus est cum eo bono, quod unum est, et creans, et primigenium bonum, ac tale, ut omnia quidem illud appetant, ipsum vero nullam appetat rem, quamvis in Evangelio dicatur : « Euge (18), serve bone; » et : « Bonus (19) homo ex bono thesauro cordis profert bonum; » nec enim bonum ipsum in- animum, atque in corde, ut sic loquar, situm, quod- que proprie bonum sit, his verbis designatur; sed bonum, quod creaturæ adjungitur, eique conve- niens est. Nam bonum illud prioris generis et dif- funditur, et propriis creaturis beneficia abunde elargitur, ut omnia, quæ existunt, conserventur, et in eo, qui ipsis obtigit, ordine permaneant. Atque hoc est unum illud bonum, quod omnibus causa est honorum omnium, et propter ipsum agi- tur bonum omne terrenum, et ipsum servat omnia, quibus adest; sicut e contrario malum, quod ex nostra voluntate fit, corrumpit ac labefactat. Id verum esse cum vel ipsi ethnici senserint, inquit : « Mali (20) maximum hoc bonum in seipsis ha-

(13) Verum. Codex etsi segm. 4 b, et alibi habet, ἀληθές, tamen et hic, et segm. 177 b, atque 197 a habet, ἀληθες, proparoxytone. Si grammaticos audi- mus, acuennda est postrema vocis syllaba, cum valet « verum; » prima autem, cum valet « vere. » Lege Cyrillianam vocum Collectionem, Thomam Magistrum in voce ἀληθές, pag. 34, aliosque lexi- cographos. Sed apud Didymum tunc etiam signifi- cat id quod « verum » sit, cum scribitur ἀληθές.

(14) Aut inferiores esse, etc. Eodem plane modo ratiocinatur Didymus in libro *De Spir. sancto* num. 7.

(15) Non potest, etc. Breviter hæc attingit in præ- sentis, quod fusc ea persecutus fuisset in libro *De Spir. sancto* num. præsertim 8. « Multæ Scripturæ sunt (inquit), quæ sine ambiguitate convincant, al- terius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam enim [exemplaria typis impressa habent] : eundem etiam; sed ego sequor lectionem nostri codi- cis Spiritu sancto pleni esse dicuntur. » Lege cætera.

(16) In primo. Primum fortasse indicat duorum librorum, quos contra Arianos dictaverat. Vide not. 2, pag. 137. Cæterum in libro etiam *De Sp. sancto* id ipsum ostenderat, ut dixi.

(17) Spectata unitate. Codex, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος. Legendum videtur, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος, nisi cui magis arrideat, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνά- δι θεότητος.

(18) Euge. Matth. xv, 21 et 23.

(19) Bonus. Matth. xii, 35. Vide not. 54, pag. 128.

(20) Mali. Affinem ex Didymo sententiam affert Joannes Damascenus in *Parallels*, pag. 562 : « Ὁ κα- κῶς ἕτερον διατιθεῖται βουλούμενος (inquit), πρότερον ἑαυτὸν οὕτω διατίθειν· quæ interpret sic reddidit : « Qui malo aliquo alium vult mutare, eodem modo se ipsum prius mutat. » Haud scio an verti melius possit : « Qui alterum vult malo afficere, semet-

bent, quod dum alios malo afficere aggrediuntur, A ipsimet primum propria fruuntur nequitia. » At vero Spiritus sanctus cum bonum sit, sicut antea dictum fuit, per seipsum tale ut nullius indigeat rei, cumque totus semper in omnes sit bonus, neque inferior uno et primo bono existat, **163** eadem de ipso, ac de Patre, et Filio, etiam quoad hoc, testimonia legimus in Scripturis, sicut ostensum est in primo (21) sermone, et sicut ex Esdra patet, qui de divina bonitate confidenter (22) locutus est, propterea quod nosset, nihil se ab ea pati posse, etiamsi aliquantulum imprudentia laberetur. Hæc enim prophetavit : « Et Spiritum (23) tuum bonum dedisti, ut intelligentes faceret eos. » Matthæus autem et Lucas, ut Spiritum divinam ipsam bonitatem substantialiter (24) esse significent, atque omnem (25) largitionem bonam, et omne donum perfectum in ipso intelligi (26), hæc acriserunt. Alter quidem : « Quanto (27) magis Pater e cælo dabit bona petentibus ipsum? » Alter vero : « Quanto (28) magis Pater de cælo dabit Spiritum sanctum petentibus se? » Illius enim substantiæ, quæ sit mutabilis, id est, creata, proprium est, ut bona ab alio reddatur, aut sancta, aut sapiens, non vero ut sit immutabiliter hæc omnia. Quin etiam Deus in Isaia ut ostendat, neminem unquam spirituales ejus benedictiones accepturum (29) esse, qui inventus prius non fuerit plenus (30) sapientia, et intelligentia Spiritus sancti, inquit : « Ponam (31) Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Quibus consentanea scripsit Paulus : « Ideo (32), inquit,

τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ περὶ τούτου μαρτυρίας ἐδίξαστο, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἀπεδείχθη λόγῳ, καὶ ὡς ὁ Ἑσδρας ὁ πρὸς τὴν θείαν παρρησιασάμενος ἀγαθότητα, διὰ τὸ εἰδέναι, ὅτι κἀν πταίῃ τι, τὸ παθεῖν παρ' αὐτῆς οὐκ ἔνι, προσήτευσεν. » Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ἐδώκας συνετεῖσαι αὐτοὺς. » Καὶ Ματθαῖος δὲ καὶ Λουκᾶς, αὐτὴν τὴν θεϊκὴν ἀγαθότητα τὸ Πνεῦμα κατ' οὐσίαν εἶναι σημαίνοντες, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπινοεῖσθαι πᾶσαν δόσιν ἀγαθῆν, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον, ὁ μὲν ἔγραψε. « Πόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; » ὁ δὲ. « Πόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; » Τρεπτήτης γὰρ, ὃ ἔστι κτιστῆς, οὐσίας ἴδιον τὸ ὑπ' ἄλλου ἀγαθύνεσθαι, ἢ ἀγιάζεσθαι, ἢ σοφίζεσθαι, καὶ μὴ αὐτὴν ἀτρέπτως ὑπάρχειν ταῦτα. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ ἐν Ἑσαῖᾳ δεικνύς, ὡς οὐποτε τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ εὐλογίας λήψεται τις, μὴ ἀνάπλευς πρότερον τῆς σοφίας καὶ συνέσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐρεθεὶς, ἔφη. « Ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου. » Ἡ ἐπόμυνα ἔγραψε Παῦλος. « Διὰ τοῦτο, » φησὶ, « καὶ ἡμεῖς, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παύομεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ [75 ὁ] αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῆ περιπατοῦντες ἀξίως τοῦ Κυρίου. » Δῆλον δὲ, ὅτι λέγει « τοῦ θεικοῦ Πνεύματος. » Συνεπινοεῖσθαι γὰρ τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνω ἀτελεύτητον βασιλείαν, ὡς μὴ ἄλλοτριαν αὐτοῦ τυγχάνουσαν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀλληλουχίαν. Καὶ αὐθις διὰ τῆς αὐτῆς Ἐπιστολῆς πιστοῦται, γράφων. « Οὐ γὰρ

ipsum prius malo afficit. » Equidem transtalerim potius : « Qui alterum vult male affectum reddere, semetipsum prius male affectum reddit. » Demophilus quoque in *Sententiis Pythagoricis* num. 4, similem habet sententiam : Βουλευσάμενος περὶ ἄλλου κακῶς, φθονεῖς σαυτῷ (lege φθάνεις σαυτὸν) πάσῃων ὑπὸ σαυτοῦ κακῶς, id est « Dum alterum malo afficere deliberas, te ipsum prius malo afficis. » Et Hierax in libris *De justitia* a Joanne Stobensi λόγῳ θ' allegatis : Πᾶς ἄδικος αὐτὸς τῆς κακίας πρώτος γυῖεται πρὶν εἰς ἄλλους ἀφίενται, id est « quivis injustus malitiam suam prius experitur, antequam in alios emittat. »

(21) *In primo.* Vide not. 2, pag. 157.

(22) *Confidenter.* Lege lib. II Esdræ, cap. ix, D vers. 17-19.

(23) *Et Spiritum.* Lib. II Esdræ, ix, 20. Verti etiam potest, ut transtulit Hieronymus in Didymi libro *De Spir. sancto* : ita enim legitur num. 53 : « Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur : « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere. »

(24) *Substantialiter.* Affini, imo eodem argumento usus fuerat in libro *De Spir. sancto* : hæc enim legitur num. 4 : « Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cælestis dabit bona petentibus se? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum suum [cod. noster omittit vocem, suum] sanctum petentibus se? » Ex quibus appareret, Spiritum sanctum plenitudinem esse « bonorum Dei... » Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis. »

Numero autem 9 : « Et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse, » cum posuimus exemplum : « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se. » Et : « Dabit Pater bona petentibus se. »

(25) *Omnem.* etc. Ex Epist. Jac. i, 17.

(26) *Intelligi.* Sive, ut verit Hieronymus, « superintelligi. » Nam num. 40 libri *De Spir. sancto*; ubi legitur, « superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum, » puto Græcum exemplar habuisse ἐπινοεῖσθαι, pro « superintelligi. »

(27) *Quanto.* Matth. vii, 11, ubi Græca ed. pro, ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ, habet : ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(28) *Quanto.* Luc. xi, 13. Græca ed. ὁ Πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ.

(29) *Accepturum.* Persimilia in libro *De Sp. S.* num. 10 legitur : « Unde » (inquit) et in Isaia ipse Deus cuidam dicit : « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. » Lege cætera num. 10 et 11, et cum his confer, quæ hoc in loco dictavit theologus noster, ut eundem utrobique auctorem agnoscas, et sex illa ipsa Scripturæ loca, quæ hic proxime affert, ibi etiam allata perspicias.

(30) *Plenus.* Codex, ἀναπλῶς. Lego, ἀνάπλευς.

(31) *Ponam.* Isa. xlii, 5.

(32) *Ideo.* Coloss. i, 9 et 10. Græca ed. pro περιπατοῦντες, habet, περιπατήσαι ὑμᾶς, id est, « ut ambulatis. » At Didymus in lib. etiam *De Spir. S.* num. 10, legit « ambulantes. »

ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρωῖσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ. » Οὐκ ἔλαβε δ' οὐδέ τούτου καὶ Πέτρον. Ἐπολογοῦμενος γὰρ τοῖς αἰτιωμένοις τὴν συντυχίαν, ἣν ἐποιήσατο πρὸς Κορνήλιον, ἔφη· « Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεάν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεός, παράσχον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς καὶ ἡμῖν ἐν ἀρχῇ· ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλύσαι τὴν Θεόν; » Καὶ πάλιν· « Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεός ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν· καὶ οὐδὲν διεκρίνεν μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν. » Τοῦτ' ἐστίν· Ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκχυσίς, ὡς ἔν τις εἴποι, ἡ ἀκατάσχετος καὶ ἀφθονος ἐπιφοίτησις αὐτοῦ, αἰτία προφητείας, καὶ ἀνακαινισμού, καὶ ὠραίων ἀγαθῶν, καὶ τοῦ κατανεεῖν τὸ κάλλος τῆς θεϊκῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὡς γὰρ τῷ Ἀποστόλῳ δοκεῖ· « Ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη ἐστίν. » Ὅθεν καὶ πάλιν γράφει· « Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐν Πνεύματι ἀγίῳ. » Μιᾶς γοῦν οὐσης ἀγαθότητος τῆς ἐν ἐνδοξίᾳ Τριάδος, πολλὰ ἡμῖν ἀποτίκτονται ἀγαθότητες· ὡς περ ἀληθείας, καὶ δικαιοσύνης, καὶ σοφίας μιᾶς οὐσης (τῆς ἄνω φημι) κατὰ τὸ, « Δυνατὸς εἶ, Κύριε, καὶ ἡ ἀλήθειά σου κύκλω σου » (ἡτις [74 a] ἐστίν ὁ μονογενὴς Θεός), καὶ κατὰ τὸ, « Μόνω σοφῷ σοφῷ », πολλὰ πληθύνονται ἡμῖν ἄνωθεν ἀλήθειαι, καὶ δικαιοσύναι, καὶ σοφαί, κατὰ τὸ, « Ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος »· καὶ, « Δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε »· καὶ, « Πλήθος σοφῶν, σωτηρία κόσμου »· καὶ, « Συμπερευόμενος σοφοῖς, σοφὸς ἔση. » Σαφὲς οὖν, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ ὑπάρξει αὐτῇ, Πνεῦμα ἀγαθῶν, καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα τοῦ ἀοράτου καὶ ἀσυνθέτου Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέστηκεν.

juxta illud : « Soli (41) sapienti Deo; » multas tamen justitiæ, et sapientiæ, 165 juxta illud : « Veritates (42) exquirat Dominus; » et : « Justus (43) Dominus, et justitias dilexit; » et : « Multitudo (44) sapientium, salus mundi; » et : « Ambulans (45) cum

et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intelligentia spiritali, ambulantes digne Domino, » hoc est, « digne divino Spiritu, » 164 ut manifestum est. Nam simul cum Spiritu Dei intelligi cœleste interminatam regnum, utpote ab ipso non alienum; cum ea quæ habet Pater et Filius, habeat et ipse Spiritus, rursus per eandem Epistolam confirmat scribens : « Non est (33) enim regnum Dei cibus, et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » Id vero ne Petrum quidem latuit : expurgans enim se illis qui eum accusabant, quod in consuetudinem Cornelii se dedisset, ait : « Si ergo (34) æqualem gratiam dedit ipsis Deus præbens Spiritum sanctum, sicut et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Deum? » Et rursus : « Et cordium (35) cognitor Deus testimonium tribuit eis, dans Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos, et illos, fide mundans corda eorum. » Id est, Spiritus sancti effusio (36), 173, ut sic loquar, coerceri non potest, et copiosa illius participatio, atque adventus, prophetiæ, et renovationis, et cœlestium bonorum causa est, efficitque ut pulchritudo divinæ veritatis percipiatur. Ut enim Apostolo videtur : « Fructus (37) Spiritus, charitas, gaudium, pax est. » Unde et rursus scribit : « Charitas (38) enim Dei diffusa est in cordibus nostris (39) in Spiritu sancto. » Cum ergo Trinitatis in unitate existentis una sit bonitas, multas tamen nobis gignuntur bonitates : sicut cum veritas, et justitia, et sapientia una sit (loquor autem de cœlesti), juxta illud : « Potens (40) es, Domine, et veritas tua (quæ est unigenitus Deus) in circuitu tuo, » et nobis desuper sunt, ac multiplicantur veritates, et justitiæ, et sapientiæ, 165 juxta illud : « Veritates (42) exquirat Dominus; » et : « Justus (43) Dominus, et justitias dilexit; » et : « Multitudo (44) sapientium, salus mundi; » et : « Ambulans (45) cum

(33) Non est. Non in Epist. ad Coloss. hæc leguntur, sed Rom. xiv, 17.

(34) Si ergo. Act. xi, 17. Verba, « præbens Spiritum sanctum, » et « in principio, » addit explanationis causa, ex his, quæ duobus proximè superioribus versiculis, 15 et 16, leguntur. Eademque ipsa additamenta observabis a Didymo facta etiam in libro De Spir. S. num. 11, ubi hunc locum citat. Quod si ibi non legitur, « prohibere Deum, » ut hic, sed « prohibere Dominum, » nihil te moveat ista varietas : nam codex Roster ms. ibi habet, « prohibere Deum. »

(35) Et cordium. Act. xv, 8 et 9. Græca ed. bis habet vocem, αὐτοῖς, nempe habet, « dans ipsis Spiritum sanctum. » Sed Didymus eodem plane modo locum attulit cum hic, tum in lib. De Spir. sancto, num. 11.

(36) Effusio, etc. In lib. De Spir. S. num. 11, « Effusio quippe Spiritus (inquit) causa existit prophelandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. »

(37) Fructus. Galat. v. 22. In libro De Spir. S. num. 17 edita exemplaria ordinem verborum aliquantulum immutant : habent enim : « gaudium, pax, charitas. » Sed omnem discrepantiam tollit codex noster ms., qui habet ibi : « Charitas, gaudium, pax : » quo modo legit Didymus etiam in commentariis in Psalmos, ad psalmum lxxvii, pag.

339 catenæ Corderianæ.

(38) Charitas. Rom. v, 5. Græca editio habet non, « in Spiritu sancto, » sed, « per Spiritum sanctum. » Quin Didymus ipse locum hunc in tribus aliis hujus operis locis afferens (nempe segin. 23 a, 98 a, et 200 b) legit, « per Spiritum sanctum. » Verum eadem plane varietas occurrit etiam in libro De Spir. sancto : nam num. 11, bis hunc locum allegans, dictavit, « per Spiritum sanctum : » num. autem 17 dictavit, « in Spiritu sancto. »

(39) Nostris. Quotiescunque in hoc opere totum istum versiculum profert, legit : « in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » At in libro De Spir. S. num. 11 et 17, editio Veronensis habet, « in cordibus vestris... qui datus est vobis. » Codex vero noster ms. primo quidem in loco habet semel, « vestris, » et « vobis : » sed duobus aliis in locis non dissentit a lectione Græcæ editionis. Itaque puto ubique legendum esse : « in cordibus nostris... qui datus est nobis. »

(40) Potens. Psal. lxxxviii, vers. 9.

(41) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.

(42) Veritates. Psal. xxx, vers. 31 (seu 24).

(43) Justus. Psal. x, vers. 8. Vide not. 1, pag. 161.

(44) Multitudo. Sap. vi, 26.

(45) Ambulans. Prov. xi, 21 (seu 20). Com-

sap. entibus, sapiens eris. » Manifestum est ergo, Spiritum Dei ex ipsa sui existentia esse Spiritum bonum, et Spiritum sapientiae, et veritatis, et Spiritum invisibilis et incompositi Dei Patris.

IX. Creatura non dicitur in Scripturis amatrix A Θ. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται φιλόθρωπος· ἔβιον γὰρ τοῦτο κυρίως μόνης τῆς ὁμοουσίου Τριάδος. Φιλόθρωπος γὰρ ὁ Πατήρ· οὐχ ἕως τέλους ἡμῖν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μνηίων, οὐδὲ ποιῶν ἡμῖν πρὸς τὰς ἀμαρτίας, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταποδίδους, » κατὰ τὸν β' ψαλμὸν· καὶ ὡς Σολομὼν λέγει· « Φεῖδῃ δὲ πάντων, ὅτι πάντα σὰ ἔστι, Δέσποτα φιλόφυγε, » καθὰ εἰρηται· ὡς καὶ διὰ ταῦτα καλεῖσθαι ἡμῶν Δεσπότην τε καὶ Πατέρα, τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ τῇ δυνάμει κεκραμένης. Τῷ Θεῷ γὰρ οὐκ ἔστι πρόσρησις οἰκειότερα τῆς Πατρὸς, καὶ φιλανθρώπου, καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀγίου. Φιλόθρωπος ὁ Υἱὸς, ὃς γε δι' ἡμᾶς, τὰ ἔργα τῶν σεπτῶν αὐτοῦ καινοτητῶν χειρῶν, « εἰαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν », καθὰ Τίτῳ γράφει ὁ Ἀπόστολος· B « Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ ἐπεφάνη. » Καὶ ὅστις ἀν ἀπονεῖμῃ αὐτῷ, ὅσα πρέπει μονογενεῖ Θεῷ, λαβὼν πλέον ὢν ἤλπισεν ἀπέρχεται. Φιλόθρωπον τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν Σοφίαν, οὕτω λέγουσαν· « Φιλόθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀνωκώσει δίκαιον. » Οὐ γὰρ παρίδεν ἀπολλυμένην τὴν ἀνθρωπιαν [74 b] φύσιν· ἀλλ' ἐφοίτησε δι' ἑαυτοῦ, ὀδηγήσαν, διδάξαν πᾶσαν ἀλήθειαν, ἀνακαινίσαν ἡμᾶς, καὶ τὰ θεϊκὰ χαρίσματα δωρησάμενον, καὶ τοσαύτην τοῦ κατ' εἰκόνα θέμενον ἀνέκαθεν φροντίδα, ὥστε εἰς γνῶρισμα τῆς ὑπερφουοῦς αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ ταύτην ἔχειν τὴν προσηγορίαν. Μεγάλα μὲν γὰρ στοιχεῖα οὐρανοῦ, γῆ, θάλασσα· μεγάλη δὲ λογική κτίσις, ἡ ἀγγέλων καὶ πάσης ὑπερκοσμίου δυνάμεως· C ἀλλ' οὐκ ἀφ' ἐνδὸς τούτων ἤξλωσεν, ἐκ δὲ τῆς πρὸς τὸν ἀνθρώπον ἀγαθότητος ἔχει ὄνομα τὸ φιλόθρωπον ἡ Τριάς.

potestatis : sed a nulla harum creaturarum nomen sumere (53) voluit Trinitas; cum e contrario ex ea bonitate, qua hominem prosequitur, φιλόθρωπος, hoc est, amatrix hominum, seu benigna in homines, vocetur.

X. Creatura serva est Domini, qui eam affabre condidit, ac libertatem, quam ex se ipsa non habet, neque sibimet ipsa, nec aliis præbere potest; ait enim propheta : « Omnia (54) serviunt tibi. » At

I. Ἡ κτίσις, δούλη τοῦ τεχνησαμένου αὐτὴν Δεσπότητος καθέστηκεν, ἐλευθερίαν, ἣν ἀφ' ἑαυτῆς μὴ κέκτηται, οὕτε ἑαυτῇ οὕτ' ἄλλοις παρέχειν δυναμένη. Φησὶ γὰρ ἡ προφητεία· « Τὰ σύμπαντα, δούλα

plutensis editio : Ὁ συμπεριφερόμενος σοφοῖς, σοφισθήσεται, id est, « qui circumfertur cum sapientibus, sapiens fiet. » Francofurtensis vero habet ut Didymus, nisi quod pro, ἔση, id est « eris, » habet ἔσται, id est « erit. » At Didymus in libro etiam De Spir. S., num. 21, legit, « sapiens eris. »

(46) Non usque in finem. Ex Psal. cii, vers. 9 et 10. Codex mendose οὐδ' εἶ. Emendo, ac lego, οὐδ' εἰς.

(47) Juxta Salomonem. In libro etiam De Spir. S. num. 54, Salomoni tribuit theologus noster librum Sapientiae : hæc enim ibi legimus : « Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, [codex nostræ bibliothecæ : Necnon et Salomon inter multas gratias, hoc quoque a Domino munus accepit], ut sciret violentias spirituum, « non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus. » Quibus in verbis perspicuum

D est citari a Didymo caput septimum libri Sapientiae, ubi legitur vers. 18 et 20 : Αὐτὸς γὰρ μοι ἔδωκεν... εἰδέναι... πνευμάτων βίας, id est : « Ipse enim mihi dedit... scire... spirituum violentias. »

(48) Parcis. Sap. xi, 27.

(49) Dicitur est. Segm. 66 a.

(50) Opera. Locutiones Biblicæ unicuique notæ.

(51) Cum. Tit. iii, 4.

(52) Amator. Sap. i, 6. Græca editio pro, δίκαιον, habet, βλάσφημον, id est « blasphemum : » quo modo legit ipse Didymus segm. 138 b.

(53) Nomen sumere. Nimirum Deus nunquam φιλόγγελος, exempli causa, id est, « angelorum amator » dictus fuit, sicut vocatus est φιλόφυγος, id est, « amator animarum, » et φιλόθρωπος, id est « amator hominum. »

(54) Omnia. Psal. cxviii, vers. 91.

οἱ ἅγιοι Πνεῦμα μονουοῦχι δούλον οὐ γέ-
 γραπται, ἀλλὰ καὶ ὡς Δεσπότης καὶ φύσει ἐλευθερος,
 ἡνά ἐστὶ καὶ οἱς ἐπιφοιτᾷ, ἐλευθερίαν, ἣν ἔχει,
 παρέχει. Τὰ γὰρ ποιήματα μόνᾳ τῷ τῆς δουλείας
 ὑπάγεται ζυγῷ· τὸ δὲ μὴ δούλον, οὐδὲ ποίημα· τὸ
 δὲ μὴ ποίημα, φύσει Θεός· οὐδὲν ἔστι γὰρ ἡ τῷ δούλον
 πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος, ἢ καὶ οἱ ἔξω ἔφασαν. Μάρ-
 τυς δὲ τούτων πιστὸς ὁ Ἀπόστολος, γράφων Κοριν-
 θίοις μὲν ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· ἢ Ὁ δὲ Κύριος
 τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἔκει
 ἐλευθερία· Τιμοθέῳ δέ· Ὁ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ
 Θεὸς πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ
 ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ· ἢ Ῥωμαίοις δέ· Ὁ
 γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλὰ
 πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κρίζομεν. [75 α] Ἐββᾶ,
 ὁ Πατήρ. Ὡστε οὐκ ἐστὶ εἰ δούλος, ἀλλὰ υἴος. ἢ Καθά-
 περ ὃν ἠλευθερώθημεν παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀκούσαντες·
 ἢ οὐκ ἐστὶ εἰ δούλος, ἀλλ' ἐλεύθερος· ἢ καὶ, ἢ Τῇ
 ἐλευθερίᾳ ἢ ὁ Υἱὸς ὡμᾶς ἠλευθέρωσεν· ὁ οὗτοι
 δὲ ταυτὸν τῆς οὐσίας καὶ θεοτείας, ὅπο τὸ Πνεῦ-
 ματος ἐλευθερούμεθα, διὰ τοῦ μνημονευθέντος ῥή-
 ματος· Ὁ γὰρ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἔκει ἐλευθε-
 ρία.)
 nium, liberi efficitur, ut ostendunt commemorata
 tas.)

IA. Ἡ κτίσις, ἣ τε νοερά καὶ αἰσθητή, ὑπουργεῖ,
 ὡς ἐπιτάττει ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς περὶ τῶν ἀγγέλων
 λέγει· Ἐδουλοῦντο ἰσχυροῖς, ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ.
 Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ αὐθεντικῶς προφη-
 τίας καὶ ἀποστόλων προστάττει, ὡς Θεὸς καὶ Δε-
 σπότης, καθὰ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις κεφαλαίοις ἀπο-
 δείχθει.

IB. Ἡ κτίσις ἐνδυναμοῦται ὑπὸ τῆς πανακού-
 καὶ πανδυνάμου θεϊκῆς ἰσχύος, οὐκ ἐνδυναμοῖ δὲ αὐ-
 τή. Τὴν γὰρ αὐτῇ διαρκούσαν ἐδέξατο δύναμιν, καὶ
 μεταδίδουσι τοῖς συνδούλοις οὐ σθένει. Τὸ δὲ γὰρ
 Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ γενίμῳ, καὶ θραπτικῇ, καὶ
 ἀνεκλείπτῳ αὐτοῦ ἰσχυροῖ ἐνδυναμοῖ, ἐπειδὴ κτιστῆς,
 καὶ οὐ κτίσμα τυγχάνει. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἐν ταῖς Πρά-
 ξει φησὶν· Ἐμεῖς δὲ λήψασθε δύναμιν, ἐπελθόν-
 τος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὡμᾶς· ὡς διὰ τῆς
 αὐτοῦ ἐπιφοιτήσεως, οὐδεμιὰς ἡμῖν πρὸς τὸν Θεὸν
 δυνάμεως, ἢ ἐλπίδος ὑπαρχούσης. Κατανοητέον δὲ
 πρὸς τούτω, ἐν μὲν, ὅτι τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου

A vero Spiritus sanctus non modo dicitur in Scriptu-
 ris servus, sed etiam ut Dominus, et natura liber, ibi
 describitur, et iis, quos adventu suo dignatur, li-
 bertatem, quam habet, impertitur. Nam solæ crea-
 turæ servitutis jugo subduntur. Quod autem non
 est servum, ne creatura quidem est : quod vero
 non est creatum, natura Deus est : etenim « ser-
 vum genus (55) nihil ad eum qui servus non sit, »
 ut profani quoque dixerunt. Hujus rei testis est fide
 dignus Apostolus scribens Corinthiis quidem in se-
 cunda Epistola : « Dominus (56) autem Spiritus
 est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, »
 Timotheo autem : « Non enim (57) dedit nobis
 Deus spiritum servitutis (58), sed spiritum fortitu-
 dinis, et dilectionis, et emendationis ; » Romanis
 B vero : « Nec enim (59) accepistis spiritum servitu-
 tis iterum in timore, sed spiritum adoptionis, in
 quo clamamus, Abba, Pater. Itaque (60) jam **167**
 non es servus, sed filius. » Sicut ergo liberavit
 nos Filius, cum dictum nobis sit : « Jam non es
 servus, sed liber ; » et : « Libertate (61), qua Fi-
 lius vos liberavit, » ita etiam a Spiritu, quod eam-
 dem cum Filio essentiam habeat, idemque domi-
 verba : « Ubi autem Spiritus Domini, ibi liber-

XI. Creatura cum intelligibilis, tum sensibilis
 ministrat, non præcipit ex seipsa ; sicut de an-
 gelis testatur Scriptura : « Potentes (62) virtute,
 facientes verbum illius. » At Spiritus sanctus Dei
 C sua ipsius auctoritate prophetis, et apostolis præci-
 pit ut Deus, et Dominus, sicut in iis, quæ subji-
 cientur, capitulis ostendetur.

XII. Creatura ex validissima, et omnipotenti vir-
 tute divina vim ac robur accipit ; sed ipsa vim ac
 robur non impertitur ; tantam enim accepit vim,
 quanta ipsi sufficit, eamque conservis communicare
 non valet. At Spiritus Dei secunda sua, et nutri-
 cante, et indeficiente virtute corroborat ; quia
 creator est (63), non creatura : Salvator enim in
 Actis ait · « Vos autem (64) accipietis virtutem,
 superveniente Spiritu sancto in vos ; » quod nemp̄
 sine ejus adventu (65) nulla nobis ad Deum sit via,
 aut spes. Animadvertendum vero etiam est, duo
 alia his verbis significari ; primo quidem, Spiritus

D bus unum conlasse. Nimirum ita legendum esse
 conjicio : Ῥωμαίοις δέ· Ὁ γὰρ ἐλάβετε... Ἐββᾶ
 (aut Ἐββᾶ), ὁ Πατήρ, Γαλάταις δέ· Ἐξαπέστειλαν
 ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας
 ὡμῶν, κράζον· Ἐββᾶ, ὁ Πατήρ. Ὡστε οὐκ ἐστὶ εἰ
 δούλος, ἀλλ' υἴος.

(61) Libertate. Galat. v, 1. Græca editio pro, ὁ
 Υἱὸς, habet, Χριστός.

(62) Potentes. Psal. cii, vers. 20.

(63) Creator est. In libro etiam De Spiritu sancto
 num. 31, Spiritum sanctum Creatorem esse probans
 affert Christi verba in Actis a Luca relata : « Acci-
 pietis virtutem, » etc.

(64) Vos autem. Act. 1, 8. Biblia pro ὡμῶν δέ,
 habent ἀλλά. Vide not. 18, pag. 30, et notas ad
 segm. 113 a.

(65) Adventu. Itane iocueretur qui de divinæ gra-
 tiæ necessitate perperam sentiret ?

(55) Servum genus. Poetæ alicujus sententiam
 esse existimo : si enim voculam γὰρ detraxeris,
 reliquus erit iambus iste venarius.

Οὐδὲν τὸ δούλον πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος.
 Ea vero locutio, δούλον γένος, Euripilæa est : ut in
 illo versu :

Ἐλεγχον· ὁτω γὰρ κακὸν δούλον γένος.

Ei in hoc altero ejusdem poetæ :

Φεῦ! Φεῦ! Τὸ δούλον ὡς ἀπάρταχῃ γένος, κ. τ. λ.

(56) Dominus. II Cor. iii, 17.

(57) Non enim. II Tim. 1, 7.

(58) Servitutis. Græca editio pro, δουλείας, habet,
 δουλίαν, id est timoris.

(59) Nec enim. Rom. viii, 15, usque ad vocem,
 « Pater. »

(60) Itaque. Ista huc translata sunt ex Epist. ad
 Galat. iv, 7. Nisi suspicari malimus Didymum
 duo Pauli loca dictasse, librarium vero ex duo-

sancti adventum ex propria illius auctoritate factum esse; deinde vero Spiritum sanctum, suum ipsius adventum non nuntiasset, sed ab ipso magno Deo et Salvatore prænuntiatum fuisse. Itaque rursus ait: « Vos autem (66) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto. » Virtutem vero intelligit Spiritus sancti. Et Paulus Romanis ea scribit, quæ admirari, ut par est, aut interpretari nemini, multoque minus cursim hæc afferenti, facile est: « Habeo (67) igitur fiduciam, inquit, in Christo Jesu ad Deum: non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo et opere, in obedientiam gentium, in virtute signorum **168** et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. »

XIII. Creatura non semper verax est, sed de suo id habet, ut et animi mutationi obnoxia sit, et aliquando mentitur. Talis inter creaturas carnis expertes (68) est diabolus: de carneis vero scriptum est: « Omnis (69) homo mendax; » et: « Perdes (70) omnes qui loquuntur mendacium. » Quin ethnici quoque scripserunt:

Nec enim mendacibus pater Deus erit auxiliator.

De sanctis vero, puta de apostolis (71), ait Paulus: « Sed (72) cum vidi, quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ (73) coram omnibus, » quæ dixit. Revera enim solius divinæ naturæ est nunquam a veritate recedere. Ideo Hebræis Paulus ita scripsit: « Ut (74) per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, validum solatium habeamus qui confugimus ad tenendam propositam spem. » Communio autem Spiritus sancti, qua communem cum Patre et Filio naturam habet, communio est quoad omnia, atque adeo etiam quoad hoc, ut nisi vera loqui non possit. Nam Spiritus veritatis Dei est, ut antea dictum fuit, una voluntate Patris et Filii et sui ipsius loquens, et a semetipso non loquens, sicut de ipso testatus est Filius, cum inquit: « A semetipso (75) non loquetur. »

XIV. Creatura nihil habet quod denominetur veritas (76), eo quod una sit divina veritas, sicut

(66) *Vos autem.* Luc. xxiv. 49. Græca editio, ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ. Vocem vero, « Jerusalem, » D

(67) *Habeo.* Rom. xv. 17, 18 et 19. Græca editio, καύχησιν, pro, πεποιθήσιν. Et, τὰ πρὸς Θεόν, pro, πρὸς τὸν Θεόν. Et, τολμήσω, pro, τολμῶ. Et, Πνεύματος Θεοῦ, pro, Πνεύματος ἁγίου.

(68) *Carnis expertes.* Simili modo in Commentariis in *Psalms* locutus est Didymus ad psal. ix. vers. 18. Ἀμαρτωλούς, inquit... καλεῖ, οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ δυνάμεις ἀσάρκους, id est: « Peccatores... vocal (Psaltes) non modo homines, sed et carnis expertes potestates. »

(69) *Omnis.* Rom. iii. 4.

(70) *Perdes.* Psal. v. vers. 6, seu 7.

(71) *De apostolis.* Vide not. 3, pag. 133. Nempe apostolorum vocabulum latiori significatione hic accipitur, præsertim cum horum, de quibus Didymus ac Paulus loquuntur, unus fuerit Barnabas; Didymus vero ipse in *Enarr. in Epist. I Petr.* cap. 1, apostolorum vocabulum strictiori sensu accipiens,

Πνεύματος κατ' ἐξουσίαν σημαίνει γεγενῆσθαι. Ἔτερον δὲ, ὅτι οὐκ ἀτάγγελος ἦλθεν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος προεμνηύθη. Καὶ αὖθις οὖν λέγει: « Ὑμεῖς δὲ καθίστατε ἐν τῇ πόλει, ἕως οὗ [75 b] ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Αὕτη δὲ ἔν ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ Παῦλος γράφει Ῥωμαίοις, ἃ θαυμάσαι, ἢ ἐρμηνεύσαι ἀξίως, μάλιστα ἐξ ἐπιδρομῆς, οὐδενὶ εὐπετές· « Ἐγὼ οὖν πεποιθήσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὃν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημεῖων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. »

II'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀληθεύει ἀεὶ· ἀλλ' ἐξ οἴκειας B γνώμης ἔχει τροπῆς μέρος καὶ τὸ ψεύδεσθαι ποτε. Ὡς ἐν μὲν ἀσάρκοις, ὁ διάβολος· ἐν δὲ σαρκίνοις, καθὰ γράφει· « Πᾶς ἀνθρώπος ψεύστης; » καὶ, « Ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. »

Οὐ γὰρ ἐπὶ ψεύδεσσι Πατὴρ Θεὸς ἔσσει' [ἀρωγῆς]

Ἐγραψαν καὶ οἱ ἔξω. Ἐν δὲ ἁγίοις, ὡς Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων ἐφη· « Ἀλλ' ὅτε ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων, » ἃ εἶπεν. Ὡς ἀληθῶς γὰρ, μόνως θεϊκῆς φύσεως τὸ ἀεὶ ἀψευδεῖν. Διὸ Ἑβραίοις ἐπέστειλεν· « Ἴνα, φησὶν, διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Ἡ δὲ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κοινωνοῦσα τῇ φύσει τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, κοινωνεῖ εἰς ὅλα, ἔτι μὴν καὶ εἰς τὸ ἀψευδεῖν. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς προελέχθη, τῷ ἐνὶ θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ λαλοῦν, καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλοῦν, ὡς ὁ Υἱὸς αὐτῷ ἐμαρτύρησεν. εἰπὼν· « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλῶσι. »

ΙΔ'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει προσαγορευθῆν ἀλήθεια, διὰ τὸ μίαν εἶναι θεϊκὴν [76 a] ἀλήθειαν, ὡς μί

affirmet, « inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, » neminem « apostolis celsiorem esse fide et conversatione. »

(72) *Sed.* Galat. ii. 14. Græca editio, εἶδον, pro, ἴδον. Illam vero Pauli querimoniam adversus Cephæm scite appellat Tertullianus lib. primo *contra Marcionem*, cap. 20, « solius conversationis, placiturae postea accusatori suo, reprehensionem. »

(73) *Cephæ.* Græca editio, τῷ Πέτρῳ. Sed Vulg. interpretes legunt Cephæ, « ut Didymus. Utrum vero Cephæ iste sit Petrus apostolorum princeps, an vero unus e LXX discipulis, ut vetustis etiam temporibus non pauci opinati sunt, meum non est inquirere. Multi jam de hac re scripserunt nostra etiam ætate. Lege Hieron. lib. ii in *Ep. ad Galat.* cap. ii, pag. 408 ed. Veronensis, et ibidem Valarsii notas.

(74) *Ut.* Hebr. vi. 18.

(75) *A semetipso.* Joan. xvi. 13.

(76) *Veritas.* Cod., ἀλήθεια. Lege, ἀλήθεια, vel ἀλήθειαν.

ἐστὶν ἡ ἀγιότης, καὶ ἡ ἀγαθότης, ἀφ' ἧς ἐκάστοις ἡμῖν ταῦτα ἐφήκειν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα ἀλήθεια προσηγορεύεται, καθὰ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς μιᾶς ἐστὶ θεότητος, οὐδὲν ἔχον πολυσιχίδες, ἢ διαφωνοῦν. Μαρτυρεῖ δὲ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ ἐαυτοῦ ὁ Υἱός, λέγων· « Πάτερ, ὁ Λόγος ὁ σὸς, ἀλήθειά ἐστι· » καὶ πάλιν· « Ἐγὼ εἶμι ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ἀλήθεια. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη.

IE'. Ἡ κτίσις οὐκ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει γὰρ αὐτήν· καὶ οὐδὲν πρὸς τοιαύτην εἰδησιν ὀρμησαι τολμᾷ, κἄν ἢ τῶν εὐδοκίμων· ἐπειδὴ γινῶναι τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀάμπαν ἀδύνατον τῇ μὴ οὐσίᾳ τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ τὴν αὐτὴν γινῶσιν τῷ Θεῷ κεκτημένη, ὡς εἰδίδασκεν ὁ Σωτήρ, εἰπὼν ἐν Ἰωάννῃ· « Ὁ οὐδὲ οὐκ οἶδε τί ποιᾷ ὁ κύριος αὐτοῦ· » καὶ ὡς ἔγραψεν Πέτρος· « Ἔστιν ἃ νῦν ἀναγγέλλει ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς Πνεύματι ἁγίῳ, ἀποσταλέντι ἀπὸ οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακλύθει. » Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα οὐκ ἐπίσταται, ὡς ἐμοῦστος θεός, ὁ Ἀπόστολος Κορινθίοις ἐπέστειλεν, ὡς προεῖρηται. Καὶ πάλιν τὴν μεγαλειότητα τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα παριστῶν, ἰσόρροπον ἐκείνῳ γράφει· « Ὁ δὲ ἔρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Καθὰ γὰρ μέγα τι λέγων περὶ τοῦ Πατρὸς, εἶπεν εἰδέναι αὐτὸν τοῦ Πνεύματος τὸ φρόνημα· οὕτω τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ θελήσεως, καὶ τὴν ἰσότητα τῆς ἀφίσεως καὶ δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστῶν, ἔγραψε μόνον αὐτὸ εἰδέναι τὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὰ βῆθη αὐτοῦ ἔρευνᾶν, καὶ τὰς ἀγνώστους ἐκείνου νοη-
C
σαι, ἃς χρῆ, καὶ ἡνίκα [76 b] δεῖ, τοῖς ἀξίοις ἐκφαίνειν. Τὸν δὲ Πέτρον, ὡς προεῖρηται, γράφει· Ἀπεστάλη ἀπ' οὐρανοῦ τὸ Πνεῦμα· νοεῖσθω, ᾧ τρόπῳ νοεῖται τὸ, Ἀπεστάλη ὁ Υἱός. Ὡς Λόγος γὰρ ἐκείνος, καὶ τοῦτο ὡς ῥῆμα καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη. Καὶ διὰ τὸ εἰδέναι, οὐκ ἐπὶ τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγόμενα, λέγεται καὶ παρὰ

A una est sanctitas, et bonitas, a qua singulis nobis hæc provenire confitemur. At Spiritus sanctus veritas denominatus est, sicut Pater et Filius· quoniam ejusdem cum ipsis est, atque unius deitatis, nihilque habens multitudinum, aut dissonum. Ac de Patre quidem, et de se ipso id testatur Filius in-
quiens : 169 « Pater (77), Verbum tuum veritas est. » Et rursus : « Ego (78) sum vita, et veritas. » De Spiritu sancto autem, ut antea (79) dictum est.

XV. Creatura non novit quæ sunt Dei; ipsam enim excedunt : et nullo modo in hujusmodi cognitionem ea tendere ac niti audet, quamvis ex electorum numero fuerit : nec enim fieri ullo modo potest, ut ea, quæ non sit ejusdem naturæ, eandemque cognitionem non habeat cum Deo, noseat
B
illa, quæ Dei sunt ; sicut Salvator docuit, cum ait in Joanne : « Servus (80) nescit, quid faciat dominus ejus ; » et sicut scripsit Petrus : « Quædam (81) sunt, quæ nunc annuntiat vobis per eos qui evangelizaverunt vobis Spiritu sancto misso de cælo, in quæ (82) desiderant angeli prospicere. » At vero Spiritus sanctus novit ut consubstantialis Deus, juxta Apostolum ad Corinthios (83) scribentem, ut antea dictum est. Ac rursus ut majestatem Spiritus, ejusque cum Patre æqualitatem confirmet, illum huic æquiparat scribens : « Qui (84) autem scrutatur corda, scit quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » Nam sicut cum vellet magnum aliquid de Patre dicere, dixit eum nosse, quid desideret Spiritus ; ita cum vellet naturæ voluntatisque communionem, ac dignitatis, et potentis æqualitatem, quam cum Patre habet Spiritus sanctus, confirmare, scripsit, ipsum solum nosse quæ sunt Patris, ac ejus profunda scrutari, et ignotas ejusdem Patris cogitationes, quas oportet, et quando 170 oportet, lis qui digni sint, manifestare. Quod autem Petrus scripsit, ut antea dictum est, missum esse de cælo Spiritum, id eo modo accipiatur, quo intelligitur illud : Mis-
C
ficans in Christo passiones, et ea, quæ post erant secutura [cod. noster : quæ erant subsecutura] decreta : in [deest vocula, in, in nostro codice] quibus revelatum est : quia [cod. noster : quoniam] non sibi, sed nobis ministrabant ea, quæ nunc annuntiatæ sunt vobis per Spiritum sanctum. » Vide Didymi enarrationem in prima Petri ad hunc locum.
D
(82) In quæ. In Didymi enarratione ad hæc verba legitur : « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » legatur, non « in quem. » Et sic existimaverit, etc. Conjunctio autem, Didymum dictasse, « in quæ : » Latinum vero interpretem ex Vulgata translatione possuisse, « in quem, » ac de suo addidisse verba illa : « notandum quod, » etc., ut lector melius intelligeret quæ subjungit Didymus.
(83) Ad Corinthios. I Cor. II, 11.
(84) Qui. Rom. VIII, 27. S. Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, cap. 25, vertit : « scit quid Spiritus sapiat. » Vulgatus interpret, et Hieronymus in Didymi libro De Spir. sancto, pro, « sapiat, » vertunt, « desideret : » sic enim in eo libro legitur num. 27 : « Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [legendum puto, quoniam, ut scriptum est in nostro codice] secundum Deum postulatur pro sanctis. »

(77) Pater. Joan. XVII, 17. Vide not. 96, pag. 160.

(78) Ego. Joan. XIV, 6.

(79) Antea. Segm. 56 a.

(80) Servus. Joan. XV, 15.

(81) Quædam. In prima Petri I, 12. Biblia caret voce, ἔστιν, quam a Didymo additam puto ad brevandum locum, atque indicanda simul quæ in Petri textu antecedunt. Pro, ἀναγγέλλει, habent, ἀνηγγέλη, et pro, Πνεύματι, habent, ἐν Πνεύματι. Versiculum hunc bis offert in libro De Spiritu sancto, num. 26 et 40. Primo quidem in loco eum tribuit Apostolo, et voculam ἐν omittit : sic enim habet : « Sed et Apostolus loquitur : « Quæ nunc annuntiatæ sunt vobis per eos, qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis. » Et in libro, qui Sapientia inscribitur [cod. noster m. s. habet : et in Sapientia, quæ inscribitur πανάρετος] ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens [cod. noster, grates Deo referens] destinatur. » In altero autem loco eum Petro tribuit. « Sed et in Epistola Petri, inquit, Spiritus sanctus esse Christi Spiritus comprobatur. « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes » [cod. noster : exquirentes], id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior, in quod et quale [cod. noster, aut quale] tempus significabat is, qui in eis erat, Spiritus Christi testi-

ficans in Christo passiones, et ea, quæ post erant secutura [cod. noster : quæ erant subsecutura] decreta : in [deest vocula, in, in nostro codice] quibus revelatum est : quia [cod. noster : quoniam] non sibi, sed nobis ministrabant ea, quæ nunc annuntiatæ sunt vobis per Spiritum sanctum. » Vide Didymi enarrationem in prima Petri ad hunc locum.
D
(82) In quæ. In Didymi enarratione ad hæc verba legitur : « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » legatur, non « in quem. » Et sic existimaverit, etc. Conjunctio autem, Didymum dictasse, « in quæ : » Latinum vero interpretem ex Vulgata translatione possuisse, « in quem, » ac de suo addidisse verba illa : « notandum quod, » etc., ut lector melius intelligeret quæ subjungit Didymus.
(83) Ad Corinthios. I Cor. II, 11.
(84) Qui. Rom. VIII, 27. S. Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, cap. 25, vertit : « scit quid Spiritus sapiat. » Vulgatus interpret, et Hieronymus in Didymi libro De Spir. sancto, pro, « sapiat, » vertunt, « desideret : » sic enim in eo libro legitur num. 27 : « Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [legendum puto, quoniam, ut scriptum est in nostro codice] secundum Deum postulatur pro sanctis. »

sus est Filius. Iate enim missus est ut Verbum, ille autem ut dictum (85), et Spiritus Dei. Ideo vero hujusmodi voces adhibitæ sunt, ut quæ a Christo, aut a Spiritu sancto dicuntur, ea dici etiam a Patre neque ignorat Spiritus sanctus, nec mittitur ut servus (86), neque a semetipso aut loquitur, aut operatur, aut venit quasi Dei adversarius (87).

XVI. Creatura non videt Deum et Patrem ita ut est; ab altera enim natura capi id non potest, nec sustineri: ac de ipsa intelligendum est illud: « Nemo (88) videbit faciem meam, et vivet. » In Scripturis vero interdum quidem Filius solus, interdum autem solus Spiritus sanctus videre dicitur, aut nosse Deum Patrem; eo quod in unitate Deitatis sit Trinitas: ut cum Salvator apud Joannem ait: « Non quia (89) Patrem quisquam vidit, nisi is qui est ex Deo: hic vidit Patrem. » Est autem ex Deo secundum naturam cum Filio per generationem, tum Spiritus sanctus per processionem. Et rursus cum ait: « Nec enim (90) Patrem quis novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit. » Et quando peculiariter de Spiritu sancto illa Paulus Corinthiis (91) scribit, quæ antea dicta sunt. Et cum Isaias propheta ait: « Spiritus (92) sapientiæ, et intellectus, Spiritus scientiæ, et pietatis. » Sed nonne a Mathæo, Inquiant, scriptum est ex persona Salvatoris: « Videte (93) ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est. » Utique. At vident, **171** non quantus, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt (94). Unigenitus autem et Spiritus sanctus, ob identitatem deitatis, vident ita uti est quantitas et formæ expers Deus.

XVII. Creatura rationalis cum renovationem et adoptionem consequitur, illam hisce donis omnipotens gratia Spiritus sancti dignam facit; quia non creatura is est, sed Deus, qualis ille est, qui primum eam creavit.

XVIII. Quælibet creatura cum visibilis, tum invisibilis, laudare et superexaltare Deum in sæcula

(85) *Dictum... Dei.* Vide superius paginam 147. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 28 et 29 Spiritum sanctum vocat (« sermonem Dei, » ni fallor, « Isaias quoque, inquit, cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset, Spiritus sancti imperio prophetasse perhibetur. » Ubi vir clariss. Vallarsius conjicit pro, « Spiritus sancti imperio, » legendum esse, « Spiritus sanctus per eum. » Ego codicis nostri lectionem secutus suin, qui habet: « Spiritus sancti imperio. »

(86) *Ut servus.* De missione Filii, ac Spiritus sancti similia dictavit Didymus in lib. *De Spir. sancto*, num. 25, 26, 30 et 31. Ibi enim copiosius de hac re agit. Ita num. 30 ait: « Missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius *codex noster*: non alienus], nec disjunctus a Filio intelligatur. »

(87) *Dei adversarius.* Vel, semideus. Utrumque enim valet vox, ἀντίθεος. Primæ significationis exemplum nobis præbet Christianus ille poeta, quem Irenæus in primi libri cap. 45, « divinum senem, veritatisque præconem » vocat, in eo versu:

Ἐχωρ σε πρόδρομον ἀντιθέου παρουρητίας.

τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ ἐν θέλημα, τὰ τοιαῦτα κεῖται βήματα. Οὕτε γὰρ ἀγνοεῖ, ἢ πέμπεται ὡς δούλον· οὐτὰ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ, ἢ ποιεῖ, ἢ ἐρχεται ὡς ἀντίθεον.

noverimus: quod una sit eorum voluntas. Nam

ΙΓ'. Ἡ κτίσις οὐχ ὀρᾷ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα οὐτως ὡς ἔστιν· ἑτέρα γὰρ φύσει τοῦτο ἀχώρητον καὶ ἀδέστακτον ὑπάρχει· καὶ πρὸς αὐτὴν ἔστι τὸ, « Οὐδεὶς ἔβηται μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται. » Αἱ δὲ Γραφαὶ λέγουσι, ποτὲ μὲν τὸν Υἱὸν μόνον, ποτὲ δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μόνον ὀρᾷ, ἢ εἰδέναι τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐπειδὴ ἐν μονάδι Θεότητος ἡ Τριάς· ὡς ἠνείκα ὁ Σωτὴρ παρὰ Ἰωάννην λέγει· « Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα. » Ἔστι δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς γεννητικῶς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτικῶς. Καὶ πάλιν· « Οὐδὲ γὰρ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὁ ἔάν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Καὶ ὡς ὅταν ἰδικῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη, Παῦλος Κορινθίους γράφει. Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεῦει· « Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. » Οὐ γέγραπται οὖν, φησὶ, Ματθαίω ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, « Ὁρᾶτε, μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς; » Ναί· ἀλλὰ βλέπουσιν, οὐχ ὅσος καὶ οἶός [77 a] ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθ' ὅσον αὐτοὶ χωροῦσιν. Ὁ δὲ Μονογενὴς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, ὁρῶσιν οὕτως ὡς ἔστιν ὁ ἀμεγέθης καὶ ἀνείδος Θεός.

ΙΖ'. Ἡ κτίσις ἢ λογική, ὅταν ἀξία γένηται ἀνακαινισμού καὶ υιοθεσίας, ὑπὸ τῆς πανδύναμου χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος τούτων ἀξιοῦται· ἐπειδὴ οὐ κτίσμα, ἀλλὰ Θεός ὑπάρχει, οἷος ὁ κτίσις τὸ πρῶτον.

ΙΗ'. Ἡ κτίσις πᾶσα, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, ὀνομαστικῶς προστάττεται ὑπὸ τῶν τριῶν παίδων Ἀνανία, Ἄζα-

Alterius Pindarus in *Pythiis* od. 3 et 4, Homerus, alii. Vido sequi. 182 a, et 186 a.

(88) *Nemo.* Exod. xxiii, 20. Citat sensum: Græca enim editio habet: Οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἀνθρώπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.

(89) *Non quia.* Joan. vi, 46. Græca editio, παρὰ τοῦ Θεοῦ, pro, ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(90) *Nec enim.* Math. xi, 27, et Luc. x, 22. Sensus citat, non verba. Vide not. 70, pag. 72. Cæterum S. etiam Athanasius in sermone majori *De fide*, num. 28, legit: Καὶ ὃ ἔάν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ.

(91) *Corinthiis.* Ep. I, cap. ii, vers. 11.

(92) *Spiritus.* Isa. xi, 2.

(93) *Videte.* Math. xviii, 10.

(94) *Capaces sunt.* Didymus de visione, qua Deus a beatis mentibus videtur rectissime sensisse, apparet tum ex hoc, aliisque similibus locis a me in *Epistola ad Archinum præsulem* allatis (*infra*), tum etiam ex iis, quæ is dictavit enarratione in *primam Joannis ad ea capitula* in verba, « Videbimus eum sicuti est, » et alia cap. iv: « Deum nemo vidit unquam. »

ρία, καὶ Μισαήλ, ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ καμίνῳ ἀποτε-
θέντων, ὑμνεῖν καὶ ὑπερυψοῦν τὸν Θεὸν εἰς τοὺς
αἰῶνας· ἔτι δὲ καὶ τὰ Χερουβὶμ καὶ ὁ θεϊκὸς θρόνος,
ὃς ἐνταῦθα νοεῖται τὰ Σεραφίμ, δοξάζει, ὅτε ὄντα
καὶ αὐτὰ μέρος τῆς κτίσεως. Ἔφασαν γὰρ οἱ αὐτοί·
« Εὐλογημένος εἶ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ· »
καὶ πάλιν, ἀντὶ τοῦ μνημονεῦσαι τῶν Σεραφίμ· « Καὶ
εὐλογημένος εἶ ἐπὶ θρόνου τῆς βασιλείας σου, καὶ
ὑπερύμνητος, καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. »
Ὁμοίως καὶ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ, ἐνεργουμένου ὑπὸ τοῦ
ἁγίου Πνεύματος, ἐν ρβ' καὶ ἐν ρη' ψαλμῷ, παρα-
κελεύεται ἡ κτίσις αἰνεῖν τὸν Κύριον. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς, οὐ συνεμνημονεύθη· ἐπειδὴ
καὶ αὐτὸ, οὐ ἐημιούργημα, ἀλλὰ δημιουργὸς· οὐδὲ
τῶν ὑμνούντων, ἀλλὰ τῶν ὑμνουμένων καὶ ὑπ'
αὐτῶν τῶν Σεραφίμ ἐστι, τῶν σὺν πολλῷ φόβῳ
περιεστῶτων τὸ θεϊκὸν βῆμα, καὶ συγκαλυπτόν-
των ταῖς πτέρυξιν ἑαυτὰ, καὶ ἀμοιβαδὸν ἀνταναφω-
νούντων ἀσιγήσις στόμασι, καὶ ἀκαταπαύστῳ φωνῇ,
τρίτον, Ἅγιος, διὰ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις· ἄπαξ,
Κύριος, διὰ τὴν μίαν κυριότητα· [77 θ] ἄπερ
ὅτι μάλιστα δεικνυσι τὴν θεότητα τοῦ πανουμνήτου
Πνεύματος. Μακεδονianoὶ δὲ, φυλακτόμενοι, καὶ οἶον
δειοκότες, μὴ περὶ αὐτοῦ ἢ προσήκοντά ποτε λέ-
γοντες ὀφθῶσιν, ἢ ἀπρόσχηκα προέμενοι λάθωσιν, ἐπι-
βαίνουσιν, ἀνευ δίκης ἑαυτοῖς ἐπιτρέποντες, καὶ τῷ
κεφαλαίῳ τῷδε, ὄπλα παντοδαπὰ κινούντες, τοὺς
ἀκολάστους λόγους, καὶ φάσκοντες συναρπακτικῶς.
Γέγραπται, φησὶν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγα-
θὸν ψαλμός· τῷ Θεῷ ἤδυνθείη αἰνεσις· » καὶ, « Ἀγα-
θὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ
ὀνόματι σου, Ὑψίστε. » Οὐδαμῶς δὲ ἔθθεν εὐρίσχο-
μεν· Αἰνεῖτε τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀπαντήσιον δὲ αὐ-
τοῦ ὁσῶς· Εἰ περὶ τοῦ Πατρὸς δέχασθε, ἃς προεκο-
μισατε φωνάς, ἐκβάλλετε τὸν Υἱόν· εἰ δὲ περὶ τοῦ
Υἱοῦ, τὸ ἐναντίον· ὁπότε καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Κύ-
ριός ἐστι τε καὶ γέγραπται· καὶ ἄδηλον περὶ ποίας
ὑποστάσεως γέγραπται νῦν τὸ « Κύριος. » Σκοπεῖτε οὖν,
εἰ μὴ τούναντιον ἑαυτοῖς ἐχρήσαθε. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα ὅτι οὐχ ὑμνεῖ, ἐπειδὴ μὴ κτίσμα ἐστίν,
συμνεῖται δὲ, τῷ Θεῷ Πνεῦμα ὑπάρχειν, ῥῆον κα-
ταμαθεῖν, ἀπὸ τε τοῦ συνάττεσθαι αὐτῷ, καὶ ἀπὸ
τοῦ τοὺς τρεῖς παῖδας, καὶ τὸν Ἱεροφάντην, πᾶσαν
τὴν κτίσιν κατ' ὄνομα ὑμνεῖν παρακελεύεσθαι, οὐ μὴν

A nominatim (95) jubetur (96) a tribus pueris Ana-
nia (97), Azaria et Misaele, in Babylonica fornace
depositis. Quin etiam Cherubimi, et divinus thro-
nus, qui hoc in loco Seraphimos significat, gloriam
Deo reddunt, utpote qui sunt et ipsi pars creatio-
nis. Dixerunt enim iidem pueri : « Benedictus (98)
es, qui sedes super Cherubim, » et rursus, Seraphi-
mos indicando, aiunt : « Et benedictus (99) es in
throno regni tui, et superlaudabilis, et superexal-
tatus in sæcula. » Similiter a Davide etiam, qui a
Spiritu sancto agebatur, in cii (1), et in cxlviii
psalmo jubentur creaturæ laudare Dominum. At
vero Spiritus sanctus simul cum illis non commemo-
ratur, sicut ne Filius quidem : quia ut Filius,
ita etiam Spiritus neque creatura est, sed creator,
neque hymnis celebrans, sed celebratus ab ipsis
quoque Seraphimis, qui multo cum timore divinum
circumstant tribunal, ac suis se alis velant, et al-
ternis vicibus, suis nunquam tacentibus oribus, at-
que incessanti voce 172 proclamant ter quidem
Sanctus, propter tres hypostases, semel vero Do-
minus, ob unitatem dominationis. Hæc Spiritus
sancti hymnis nunquam satis celebrati divinitatem
maxime ostendunt. Macedoniani autem, quasi ca-
veant ac metuant, ne forte aut quæ ei conveniunt,
dicere unquam videantur, aut ne non evulgentur
quæ de illo, quamvis ei non convenientia, effluunt :
in hocce etiam capitulum argumentumque invadunt,
ac semetipsos, quin iudicium dent, arbitros con-
stituunt, omnique armorum genere, effrenatisque
sermonibus utentes, hæc in summa (2) objiciunt.
Scriptum est, inquit, « Laudate (3) Dominum,
quoniam bona res est psallens : Deo dulcis sit lau-
datio ; » et : « Bonum (4) est confiteri Domino, et
psallere nomini tuo, Altissime ; » nusquam vero scri-
ptum invenimus : Laudate Spiritum sanctum. Sic
autem ipsis respondendum est : Si de Patre ea loca
accipitis, quæ modo atulistis, excluditis Filium :
sîn autem de Filio, Patrem vicissim excluditis :
quandoquidem Spiritus quoque sanctus et est et
dicitur in Scripturis Dominus, incertumque est, de
quanam hypostasi scriptum hic sit illud « Dominus. »
Videte ergo, num eo argumento usi sitis, quod vo-

etc. : Οὐ τὸν προφήτην (inquit) ἄνθρωπον ὄντα, ἀλλὰ
τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον ἠγγέλιον προσάττειν τοῖς
ἁγγέλοις τὰ ἐγκείμενα. « Πάντες, γὰρ, φησὶν, « οἱ ἁγγε-
λοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « εὐλογεῖτε αὐτόν. »
Προσάττειν δὲ πᾶσι τοῖς ἁγγέλοις τὸ Πνεῦμα, ἕτερον
αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασέως
ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἁγγέλων αὐτὸ φά-
ναι, κατὰ πάντα ἕτερον ὄν ; id est, « Non prophetam,
cuius homo esset, sed Spiritum sanctum, qui in ipso
erat, angelis præcipere putandum est ea, quæ habet
textus. « Omnes » enim, inquit, « angeli ejus, » nempe
Domini, « benedicite eum. » Spiritus vero, qui
omnibus angelis præcipit, alius ab ipsis est secu-
ndum essentiam. Quod si ita est, quomodo confiden-
ter quidam dicere ausi sunt, eum esse ex ordine an-
gelorum, cum alius ab ipsis sit omnino ? »

(2) In summa. Vide not. 50, pag. 128.

(3) Laudate. Psal. cxlvi, vers. 1. Biblia : τῷ Θεῷ
ἡμῶν... ἢ αἰνεσις.

(4) Bonum. Psal. xci, vers. 1 (seu 2).

(95) Nominatim. Codex, ὀνομασεῖ. Lego ὀνομα-
σεῖ.

(96) Jubetur. Hoc argumento alii etiam Patres usi
sunt, ut Athanasius, et Cyrillus Alexandrinus in
Theauro tom. V, pag. 169.

(97) Anania. In Græca, Ἀνανία, pro Ἀνανίου. Si-
mili modo in commentariis in Psalmos ad vers. 2
psalmi cxi dixit ipse Didymus : τοῦ Ἠλία, ἢ τοῦ
Ἱερεμία. Hic tamen alias, nempe segin. 407 a di-
xit Ἀνανίου.

(98) Benedictus. Dan. iii, 54 (seu 55). Complut.
ed. ἐπὶ Χερουβείμ.

(99) Et benedictus. Dan. iii, 55 (seu 54). Vulga-
tus interpres legit ut Didymus. Sed Græca Biblia
addunt vocem δόξης post vocem θρόνου. Ac præter-
ea pro ὑπερυψούμενος, habent ὑπερένδοξος.

(1) In centesimo secundo. Hoc ipso argumento
Macedonianos obiter refellit Didymus in commenta-
riis in Psalmos ad psalmi cii versiculum 20, qui sic
se habet : « Benedicite Dominum, omnes angeli, »

bismetipsis adversetur. Quod autem Spiritus sanctus hymnis Deum non celebret, quia non est creatura, sed et ipse concelebretur, quia Dei Spiritus est, facile cognoscitur tum ex eo quod in æquali gradu cum Deo collocetur, tum ex eo quod tres pueri, et sacer Psaltes omnem creaturam nominatim hymnos Deo canere jubent, non tamen Spiritum Dei, ut illum sancti (5) nominare consueverunt. Si enim est, ut dicunt hæretici, naturæ inter Deum et angelos mediæ, et præstantior omnibus atque excelsior, oportebat, cum præsertim sit unus, aut illi jubere, ut semet ipse per seipsum hymnis celebraret, aut saltem primo illum nominare, tum alias cum ipso creaturas generatim assumere: non vero contra, ut isti arrogantet blaterant atque comminiscuntur.

XIX. Creatura non connumeratur cum Deo. Quæ enim decremento obnoxia est, quid commune habet cum eo, qui est **173** omnium excelsissimus, et supra quamlibet exaggerationem? aut ea, quæ condita est, cum illo, qui ipsam condidit? At sanctus summe honorandus Spiritus, utpote Deus, aut simul cum Patre et Filio nominatur, ut cum Dominus baptismi formulam tradit, et cum Apostolus in secunda ad Corinthios scribit, « Gratia (6) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis: » aut simul nominatur eum una duarum hypostasium; aut etiam solus, ut in primo libro (7) dictum est, commemoratur. Macedoniani (8) vero e secta excommunicati illius, atque ex Ecclesia ejecti Valentini, qui manichæizavit, ac furore (9) plenus, præter alia absurda commenta, divinum Spiritum angelis coævum dixit, ortum trahentes, inquit (10): Paulus ad Timotheum scripsit: « Obtestor (11) coram Deo, et Domino Jesu Christo, et electis angelis: » sanctum vero Spiritum tacuit, quippe qui scilicet eum cum angelis connumerabat. Sed ex abundantia cordis ipsorum propria manat hocce cogitatum. Quamvis enim aliquando Spiritus sancti mentio peculiariter non fiat, coassumitur tamen cum Deo Patre, utpote qui Spiritus ipsius est secundum naturam. Hæc sane ratio est, ob quam aut ipse Deus Pater expressis verbis non est commemoratus, sed fidei interpretatione, Filius autem et Spiritus sanctus commemoratus est; aut vice versa: quandoquidem vel abominandus ille, ac ne nominandus quidem Valentinus sanctificentem quidem Spiritum

(5) *Sancti*. Id est, sacri scriptores. Hos enim per antonomasiam « sanctos » vocat passim Didymus. Vide not. 2, pag. 64, et segm. 98 b, 106 a, 108 b, 115 a, etc. Sed vide etiam notas ad segm. 202 a, ubi alio sensu hæc vox accipitur.

(6) *Gratia*. II ad Cor. XIII, 13. Græca editio caret voce, « nostri. » Sed cum Vulgato interprete eam legit Didymus tum hic, tum in libro *De Spir. sancto* num. 16. Nonnullam vero varietatem in his, quæ sequuntur, esse censuit qui editis ejus libri exemplaribus contentus, membranas manu exaratas negligat: sic enim habet editio Veronensis: « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis. » At in codice nostræ bibliothecæ Didymus versiculum eodem plane modo affert, quo hoc in loco: ita enim habet: « In fine Epistolæ secundæ, quam ad Corinthios scripsit Paulus, ait: « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et commun. sancti Spiritus cum omnibus vobis. » Numero

A τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς ἔχουσι συνηθείας οἱ ἄγιοι ἐξονομάσαι. Εἰ γὰρ, ὡς φασὶν αἰρετικοὶ, μέσης Θεοῦ καὶ ἀγγέλων φύσεώς ἐστι, καὶ τιμιώτερον καὶ ἀνωτέρω πάντων· ἔδει, ἐπειδὴ μάλιστα ἐν ἔστιν, ἢ καθ' ἑαυτὸ παρακελεύεσθαι αὐτὸ ἀνυμνεῖν, ἢ καὶ πρῶτον αὐτὸ ὀνομάσαι, καὶ αὐτῶ τὰ ἄλλα γενικῶς συναναλαβεῖν· οὐ μὴν, ὡς αὐθαδῶς εἰκάζουσι, τὸ ἀνάπαλιν.

B
C
D
10. Ἡ κτίσις οὐ συνάρθρομεῖται [78 a] τῷ Θεῷ. Τί γὰρ καὶ κοινὸν τῇ οὐσίᾳ ἐν μειώσει πρὸς τὸν πάντων ὑπέρτατον, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ὄντα ὑπερβολὴν, ἢ τῇ γενομένη πρὸς τὸν ποιήσαντα; Τὸ δὲ πάντιμον Πνεῦμα, ὡς Θεός, ἢ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνονομάζεται· ὡς ὅταν ὁ Δεσπότης τὸν περὶ τὸ βάπτισμα διδῶσιν ὄρον, καὶ ὡς ὅταν ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους τὸ δεύτερον γράφῃ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· » ἢ μετὰ μᾶς αὐτῶν ὑποστάσεως· ἢ καὶ κατὰ μόνας, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται βιβλίῳ, μνημονεύεται. Ἀπὸ δὲ τῆς προαιρέσεως τοῦ ἐξοβλήτου, καὶ ἀπεβριμμένου Οὐαλεντίνου, τοῦ μανιχαΐσαντος, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις ἀτόποις μυθοπλάσμασι μανιωδῶς εἰπόντος ἠλικιωτῶν τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῖς ἀγγέλοις, ὁρμώμενοι οἱ Μακεδόνιοι, φασὶ· Παῦλος Τιμοθεῷ ἔγραψε· « Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων· » τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς συντάξας ἤθην τοῖς ἀγγέλοις, ἀπεσιώπησεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς ἰδίας ἢ ἐνοιαίας ἐστὶν αὐτῆ. Κἀν γὰρ ποτε ἰδικῶς μὴ γένηται μνήμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συναναλαμβάνεται τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὂν. Διὰ τοι τοῦτό ἐστιν, ὅτε, ἢ αὐτὸς ὁ Θεὸς Πάτηρ τῷ ῥήματι οὐκ ἐμνημονεύθη, ἀλλὰ τῇ πιστῇ διανοίᾳ, ὃ δὲ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐμνημονεύθη· ἢ τὸ ἐμπαλιν. Ὅπου γε ὁ μὴ ὀφείλων μνημονεύεσθαι Οὐαλεντίνος, τὸ μὲν ἁγιαστικὸν Πνεῦμα, Παράκλητον ὠνόμασεν, ὡς καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, Παράκλητος ἐκ τοῦ παρακαλεῖσθαι ἐκλήθη· τοὺς δὲ ἁγιαζομένους λειτουργοὺς, προσ-

itidem 17 editio Veronensis habet: Juxta illud: « et comm. S. Sp. sit semper cum omnibus vobis. » Codex vero noster omittit voces, « sit semper. »

(7) *In primo libro*. Segm. 23 a.

(8) *Macedoniani*. Codex: οἱ Μακεδόνιοι. Videtur legendum: οἱ Μακεδονιανοί.

(9) *Furore*. Ludit in vocibus μανιχαΐσαντος et μανιωδῶς.

(10) *Inquunt*. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 16, iisdem Scripturæ oraculis Macedonianos refellit, quibus in hoc 78 segmento. Attamen hæc eorum responsionem ibi non commemorat, sicut ne alias quidem plures, quas superius jam solvit, ac in posterum soluturus est. Quæ ex re Macedonianum illud opus, quod præ oculis habuit hoc in loco Didymus, editum videtur postquam dictatus a Didymo fuerat liber *De Spiritu sancto*.

(11) *Obtestor*. I ad Tim. v, 21.

τηρόρευεν ἀγγέλους. Πρὸς τούτοις [78 b] οὐδαμῶς Ἐπι-
 Γραφῆς εἰς δημιουργίαν, ἢ μυσταγωγίαν, ἢ δοξολογίαν
 ἀγγέλους συμμνημονουομένους εὐρίσκομεν τῷ Θεῷ.
 Τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὴν θεότητα
 ὁ Παῦλος Κορινθίους ἐν τῇ δευτέρῃ γέγραπεν Ἐπι-
 στολῇ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος· » καὶ ἐν ἄλλῃ· « Εἰ τις κοι-
 νωνία Πνεύματος. » Ὁ γοῦν Ἱεροσάλτης, τὴν πρὸς τὰ
 λειτουργικὰ πνεύματα ἐξαλλαγὴν τοῦ ἀγενήτου Λό-
 γου καὶ τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς
 ἐκείνων συστοιχίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν αὐτοτελῶν ὑπο-
 στάσεων τούτων, καὶ δι' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτὰς τὸν
 Θεὸν Πατέρα, καὶ ἐν αὐταῖς ἐκτίσθαι τοὺς ἀγγέλους,
 καὶ τὰ πάντα τελειῦσθαι καὶ διακρατεῖσθαι, βοᾷ
 ῥήμασι τοιοῖσδε· « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστε-
 ρεῖθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάσαι
 αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » Νοητέον γὰρ Λόγον, τὸν δι' οὗ
 εἰ πάντα· Πνεῦμα στόματος Κυρίου, τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα· δυνάμεις οὐρανῶν, αὐτὰς τε τὰς συστάσεις
 αὐτῶν, καὶ μέντοι ἀγγέλους, καὶ ἀρχάς, καὶ ἐξου-
 σίας, καὶ δυνάμεις. Καὶ πάλιν· « Ὁ ποιῶν τοὺς
 ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς
 αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Διαπληκτίζεται δὲ πρὸς αὐτοὺς
 καὶ ὁ Ἀπόστολος, κράζων· « Ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθη-
 μεν. » Ὡς γὰρ τὸ ἀπαύγασμα χωρισθῆναι ἀμήχανον
 τοῦ φωτὸς, καὶ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ, τοῦτ' ἐστὶ
 τὴν Ἰδὴν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦ-
 μα ἀπ' ἐκείνου, ὃ ἐστὶ Πνεῦμα, ὡς ἡμῖν ὁ ἀνα-
 κνέομεν. Ἐλαθον τοίνυν ἑαυτοὺς, ὡς δι' ὧν ἀκαίρως
 ἡμῖν οὐ συντίθενται, καὶ εἰς τὸν ἀκατάσειστον οἶκον
 ἐπάνεισιν τὸν ἐν ἀρχαῖς, ὅθεν ἀπεπήδησαν· πρῶ-
 τὰματα πλέκουσι τῷ Ἀποστόλῳ, αὐτῶν ἕνεκα [79 a]
 διαμαρτυραμένῳ ἐν τοῖς ἐγκειμένοις αὐτοῦ ῥήμασιν,
 ἐπίπῳον τῆς ἀκτίστου φύσεως καὶ τῆς κτιστῆς, πα-

A vocavit Paracletum, sicut etiam Dominus Christus
 vocatus est Paracletus (12) ex eo quod consoletur;
 sanctificatos autem ministros denominavit angelos.
 Ad hæc, in nullo Scripturæ loco angelos una cum
 Deo 174 commemoratos aut in creatione, aut in
 initiatione, seu baptismi disciplina, aut in glorifica-
 tione invenimus. Sancti vero Spiritus communica-
 tionem, seu communionem, qua communem habet
 cum Patre deitatem, Paulus Corinthiis in secunda
 memoravit Epistola: « Gratia Domini nostri Jesu
 Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio
 sancti Spiritus. » Et alibi (13): « Si qua (14) com-
 municatio Spiritus. » Porro famulantes spiritus ab
 increato Verbo, ac divino Spiritu differre, hunc ve-
 ro ad illorum ordinem non pertinere, sed ab hisce
 B per se perfectis hypostasibus, et per eas, et propter
 eas, ut et propter Deum Patrem (15), et in eis
 creatos esse angelos, easque omnia perfecisse, et
 conservare, clamat sacer Psaltes his verbis:
 « Verbo (16) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris
 ejus omnes virtutes eorum. » Sic enim intelligenda
 sunt: Verbum est illud, per quod sunt omnia; Spi-
 ritus oris Domini est Spiritus sanctus. Virtutes cœ-
 lorum sunt cum ipsæ eorum essentia, et constitu-
 tiones, tum etiam angeli, et principatus, et pote-
 states, et virtutes. Et rursus: « Qui facit (17) ange-
 los suos spiritus, et ministros suos ignem uren-
 tem. » Quin Apostolus etiam ipsos impugnat, cla-
 mans: « Uno (18) Spiritu potati sumus. » Nam sic-
 ut splendor a luce separari non potest, nec sapien-
 tia a sapiente, id est, Filius a Patre: sic ne Spiritus
 quidem sanctus ab eo, cujus est Spiritus, sicut no-
 bis est spiritus ille, quem spiramus. Itaque per ea,
 in quibus intempestive a nobis dissentiunt, atque in
 inconcussam domum (19), ubi initio 175 erant, et

(12) *Paracletus*. Vide librum *De Spir. sancto* num. 27 et 28.

(13) *Alibi*. Vide pag. 48 not. 48.

(14) *Si qua*. Philipp. II, 1. In libro quoque *De Spir. sancto* num. 17, locum hunc eodem modo acceperat, suamque interpretationem, aut argumentum inde ducit uberius explicaverat.

(15) *Patrem*. Codex, τὸν Θεὸν Πατέρα. Sed aliquid supplendum esse perspicuum est: puta, ὡς καὶ διὰ τὸν Θεὸν Πατέρα, vel aliud quid.

(16) *Verbo*. Vide not. 53, pag. 7.

(17) *Qui facit*. Psal. ciii, vers. 4. In libro *De Spir. sancto* num. 56 videbitur paulo aliter legisse Didymus, si editionem Veronensem sequamur: sic enim habet: « Appellantur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet Scriptura angelos, et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi: « Qui facis angelos tuos spiritus. » At codex noster ius. alique habent: ut ibi ait: « Qui facit angelos suos spiritus. » Tertullianus pariter lib. II *adv. Marcionem* cap. 8 sic citat: « Qui facit, inquit, spiritus angelos, et apparatus flammarum ignis. »

(18) *Uno*. I ad Cor. xii, 13. Græca editio: εἰς ἓν, hoc est « in uno, » ut habet Vulgatus interpres. Rufinus quoque Palæstinus legit ut Didymus: nam in libro *De fide* num. 14 sic legit: « Unum Spiritum potati sumus. » Vide segm. 120 a.

(19) *In inconcussam domum*. Respicit illud Pauli in Ep. I ad Tim. cap. iii, vers. 15: « In domo Dei, quæ est Ecclesia Dei vivi. » Macedonios ergo in

Ecclesiæ catholicæ sinum redire vult, quam domum inconcussam vocat, quod « concui, » id est falli nequeat, utpote « columna et firmamentum veritatis, » de qua proinde etiam in comment. in *Psalmos* ad vers. 40 psal. xcv sic loquitur: Τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἥτις οὐ σαλευθήσεται· τεθεμελιώται γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν, id est « Ecclesiam ejus (Dei scilicet), quæ non concutitur; fundata enim est supra petram. » Plures porro adhuc erant, cum hæc dictabantur a Didymo, non solum laici et clerici, sed et episcopi, qui Scripturarum ac Patrum de Spiritu sancto locutiones ita accipiendas esse sentiebant, ut eas Macedoniani interpretabantur. Nihilominus Didymus duo hic tanquam certa habet: primo eos, qui hujusmodi locutiones sic explicabant, ut Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialem denotarent, esse illam Christi Ecclesiam, quam fides docet esse infallibilem: deinde Macedonios in Ecclesia amplius non existere. Verum si in Febroniana potius, quam in theologica schola institutus fuisset, haud scio an hæc duo sident asseverasset. Quæro enim ex personato illo jurisconsulto [nam eo jam ventum est, ut de theologicis rebus jurisperitos consulere, et quæ ex theologis accepimus, de discere nos debere contendant novi isti jurisconsulti, ut ea discamus, quæ ipsi nos dedocent] quæro, inquam, ex te, Justine Febroni, quoniam modo hæc duo vera ostendere Didymus potuisset? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia Ecclesiarum omnium magistra Macedonianam illam

unde exsilierunt (20), non revertuntur, se litigare cum Apostolo, eique veluti negotium facessere non animadvertunt, qui ipsorum causa in verbis jam allatis obtestatus est: coram natura tum increata, tum creata, eo fere modo quod quidam dixit: Peccavi (21) Deo et hominibus; et: Testor (22) hodie cælum, et terram; et: Audi (23), cælum, et auribus percipite, terra.

XX. Creatura communia cum Deo 176 non habet nomina, sicut ne naturam quidem. At Spiritus sanctus, quia communem cum Deo naturam habet, communia etiam cum ipso habet nomina: nisi quod Pater solus vocatur Pater, quia solus hypostasi generat; et Filius solus dicitur Filius increatam naturam habens, non vero dicitur Pater, quia vere generatur, sed non generat. Ita Scriptura ipsum etiam Spiritum vocat Dominum, utpote rebus omnibus dominantem, et commune habentem unum

Α ραπλησίως πως τοῦ εἰπόντος· « Ἠμάρτον τῷ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις » καὶ, « Διαμαρτύρομαι σήμερον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν » καὶ, « Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ. »

Peccavi (21) Deo et hominibus; et: Testor (22)

Κ'. Ἡ κτίσις ἀκοινωνήτα ἔχει τὰ ὀνόματα πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὀνόματα, ὡς καὶ τὴν φύσιν. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα κοινωνεῖ τοῖς ὀνόμασι τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ καὶ τῇ φύσει κοινωνεῖν· πλὴν οἱ ὁ Πατὴρ μόνος καλεῖται Πατὴρ, διὰ τὸ μόνον ὑποστάσει γεννηταί· καὶ ὁ Υἱὸς, Υἱὸς, καὶ οὐ Πατὴρ, ἀκτίστου φύσεως, διὰ τὸ ἀληθῶς γεννηθῆναι μὲν, μὴ γεννητῶν δέ. Ὡς ἦν ἵκα ἡ Γραφή ὀνομάζει καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα Κύριον, ὡς πάντων δεσπόζον, καὶ κοινωνοῦν τῆς μᾶς βασιλείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· ἅγιον, ὡς

receptaculum habeamus.

Interpretationem blasphemiamque damnaret? Verum Romanus pontifex universos fideles ea quæ sunt fidei docens, et una cum ipso Romana Ecclesia, tuo quidem iudicio, falli potest. An ex eo quod plerique episcopi per universum orbem dispersi cum Romano antistite consentirent? Sed consensum istum negare audes infallibilem esse. An demum ex eo, quod secunda synodus generalis Macedonianos anathemate percussisset? At concilium generale « conditionate » duntaxat infallibile esse doces cap. 2, paragr. 8, num. 12: (Si nempe,) inquis, « Patres legitime convocati, in eo ita se gesserint, ut dici debeant representasse totam Ecclesiam: quod an ita de facto sit, declarat agnitio, seu receptio Ecclesiæ. » Neget ergo Didymo Macedonianus, Constantinopolitanos Patres eo, quem tu dicis, modo se gessisse. Quanam ratione refelli poterit? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia, et universi fere antistes per terrarum orbem dispersi eam synodum ita se gessisse asserant? At hi omnes, tua opinione, in rebus fidei possunt decipi: quanto magis in facto, quod ex pluribus factis moralis duntaxat certitudinis capacibus coalescit? Aliudne ergo generale concilium congregandum erit, ut sciamus, an prius illud ita se gesserit, ut totam representaret Ecclesiam? Ast de hoc etiam eadem, quæ prius, valebit ratio. Vides, Febroni, in quasnam angustias, quantum quidem in te est, Catholicos redigas. Illuc scilicet nos adesti, ut, si te sequi velimus, necessario nobis dicendum sit, Didymum, ac omnes illius sæculi Patres, dum Macedonianos ut « formales » hæreticos insectati sunt, aut parum firma ratione ductos esse, aut odio, illo, quod tu « odium theologicum » vocas, formulam hanc ex quibusdam nugarum scriptoribus indecentissime mutuatas. Macte porro animo, Febroni, et quoniam monitum illud Hieronymi, « Quæso te, ut parcas Romanis auribus, parcas fidei, quæ Apostoli voce laudata est, » parvi facis, nil actum reputa si quid supersit agendum. Multa undique collegisti in unum ea volumem congerens, sed non omnia. Si Græcæ linguæ peritus es, Græcorum schismaticorum opera tibi compara: polliceor fore ut vel in uno tantum scriptore nondum Latine converso quatuor ac viginti accusationum capita in Romanam Ecclesiam intentata invenias, quorum ne unum quidem attigisti. Ridicula quidem mihi videntur: sed tu, qui acutiore es ingenio, aliter fortasse senties. Ac ne ea quidem omnia tibi forsitan displicebunt, quæ pro Photio alii, quæ pro Cerulario, quæ adversus generalem Florentinam synodum scripserunt, quamvis sexcenties confutata. Infarci ex his omnibus librum tuum, ut perfectam tandem in hoc genere syllogen, numerisque omnibus absolutum sordium, ac purgamentorum omnium

(20) *Exsilierunt*. In libro *De Spir. sancto* Macedonianos confutat Didymus; Macedonium tamen, aut Macedonianos nusquam nominat: imo ne hæreticos quidem fortasse eos usquam vocat: unus enim in toto libro locus est, ubi sic illos appellare videri possit, nempe num. 7, ubi ait: « Si vero hæretici proposuerint, » etc., sed voce illa, « hæretici, » haud scio utrum Arianos potius designet, quam Macedonianos. At vero in tribus hisce libris et Macedonii nomen sæpius occurrit, et Macedoniani passim hæretici nuncupantur, et extra Ecclesiam esse dicuntur hoc in loco. Quidnam in causa est, cur ita se gesserit theologus noster? Propterea, opinor, quia librum illum dictavit antequam secunda synodus haberetur, eo scilicet tempore, quo necdum Macedonii nomen infame evaserat, ac Macedoniani etsi ut blasphemii, imo ut hæretici haberentur a Didymo, nondum tamen ut « formales » hæretici traducendi videbantur. Cum vero tres hi libri exarati sunt, habita jam fuerat generalis ea synodus, ideoque Macedoniani « formales » hæretici jam erant. Didymus enim, alique omnes ejusdem ætatis Patres cum Febronianam de supremo, ac ultimo controversiarum iudice doctrinam ignorarent, ac secundam synodum a Romana Ecclesia non in omnibus quidem, sed « in hoc » tamen, « quod est per eam contra Macedonium definitum, » ut ait Gregorius Magnus, acceptam ac probatam nossent, ideo « causam finitam » esse non dubitabant: nec Macedonianos audiendos jam esse arbitrabantur, si Febroniana exceptione uti vellent, ut negarent universam Ecclesiam ab eo concilio representatam fuisse, quod ex centum et quinquaginta tantum episcopis constitisset; cui Romanus pontifex nec per se, nec per legatos interfuisset; cui ex universo Occidente unus tantum antistes affuisset; cui plures Christiani, clerici, presbyteri, episcopi Macedonio adherentes etiamnum retragarentur. Hæc enim, allaque id genus Didymo objici ab iis poterant, si prænoscere potuissent, post mille trecentos et octoginta circiter annos in iis regionibus, in quibus Didymi ipsius cum doctor, atque in Christo pater Athanasius, tum auditor Hieronymus aliquando versati sunt, exoritur quemdam ex catholicæ Ecclesiæ sinu, qui tam strenue illorum omnium causam ageret, qui Romanæ Ecclesiæ iudicium, ac synodis ut generalibus ab ea agnitis subijci renuunt.

(21) *Peccavi*. Non exstant hæc, ni fallor, in Bibliis. Respicit autem, ut reor, Luc. xv, 18, ubi tum Græca editio, tum Vulgata translatio habet: « Peccavi in cælum, et coram te. »

(22) *Testor*. Deut. iv, 26, et xxx, 19. Græca ed. addit, ὑμῖν, id est « vobis. »

(23) *Audi*. Isa. i, 2.

αὐτὸ φύσει ἄγιον, καὶ ὡς τὴν κτίσιν ἀγιάζον· ἀφθαρ-
 τῶν, ἀγαθῶν, ἀγάπην, σοφίαν, σὺνεσιν, ὡς καὶ τὸν
 θεὸν προσηγόρευσεν· δύναμιν, ἀφ' ὧν ἐδυναμοί-
 ῃ· δικαιοσύνην, ἀφ' ὧν δικαιοῦν, αὐτοαναμάρτητον ὑπάρχον·
 Παράκλητον, ὡς καὶ τὸν Υἱόν· πῦρ, ἀφ' ὧν ἐφθη-
 γήσεται· ἀποστόλοις πυρίναις γλώσσαις, καθὰ περὶ μὲν
 τοῦ Πατρὸς λέγει Μωϋσῆς· «Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ
 καταναλισκόν·» περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης· «Αὐ-
 τὸς ἡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ·» καὶ
 ὅσα τοιαῦτα.

ΚΑ'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει ἐν μᾶ ὑποστάσει, ἦτοι
 ἐν ἐνὶ προσώπῳ, ὑπάρχον. Καὶ γὰρ ἄγγελοι καὶ
 ἀρχάγγελοι πολλοί· τὰ σεραφίμ ὁμοίως· τὰ χερου-
 βίμ, οὐχ ἐν τῷ ἔστιν, ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι εἰρηναίαι, B
 δυνάμεις, καὶ κυριότητες, καὶ θρόνοι, πληθυντικῶς·
 ὠρανοὶ, ἀνθρώποι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιήματα. Κοινωνεῖ
 γὰρ καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη τῷ πλήθει τῶν ἀστρῶν,
 τῇ τε φύσει καὶ τῷ πυροειδεῖ, ὡς ἐξεργαστικώτε-
 ρον [79 b] ὁ πρῶτος τοῦτο περιέσχεν λόγος. Τὸ δὲ
 ἄγιον Πνεῦμα, ὡς μὴ ἐναριθμιον τῇ κτίσει, ἐν καὶ τὸ
 αὐτὸ εἶναι τὰ λόγια ἡμῖν προσανεφώνησεν.

ΚΒ'. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται εἶναι ὕδωρ ζωῆς· οὐ
 γὰρ ἀφ' ἑαυτῆς ἔσχεν ἀειζῶσαν, ὡς ὁ ἀνάγκως ζῶν
 θεός. Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα τοῦτο εἶναι εὐφημοῦσιν οἱ
 ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις μνημονευθῆσόμενοι ἱεροκή-
 ρους, ὡς ἐκ τῆς ἀθανάτου καὶ φουσιζώου πατρικῆς
 πηγῆς συμφυῶς ἐκπορευόμενον, οὐχὶ κτιζόμενον. Κα-
 θάπερ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ εἴπομεν λόγῳ, ὅτι τὸ φῶς οὐ
 γενεσιουργεῖ τὴν ἑαυτοῦ ἀγῆν, ἀλλὰ γεννᾷ· οὕτως ἐν-
 ταῦθα, ὅτι ἡ πηγὴ οὐ γενεσιουργεῖ τὸ ἐξ αὐτῆς
 ὕδωρ, ἀλλ' ἐκπορευόμενον ἔχει καὶ ὁμοούσιον. Οὐ-
 δεις γὰρ τοῦ ἑαυτοῦ, ἢ υἱοῦ, ἢ πνεύματος, γενε-
 σιουργός ἐστιν· ἐπεὶ οὐκ ἔτι πατήρ, οὔτε πνεῦμα
 ἔχων. Ἰερεμίας ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· «Ἐξ-
 ἔστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ τούτῳ
 ἡ γῆ· ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς μου.
 Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν
 ἑαυτοὺς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται
 ὕδωρ συνέχειν.» Τὸ μυστήριον ὁ προφήτης μυστι-
 κῶς ἐκτίθεσθαι. Εἶπεν γὰρ πηγὴν τὸν Θεόν· ὕδωρ
 δὲ ζῶν τὸ ἄγιον Πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρα
 τάσας ἡμῶν ἐκκαθαίρον τὰς ἀμαρτίας, τὸ διασπα-
 σθῆναι τῇ φύσει τῆς νοητῆς ἀμαρτίας μὴ δυνάμενον,
 ὡς καὶ τὸ ἐκ πηγῶν ρεῖθρον. Ἡσαίας ὁμοίως·
 «Ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δόξῃ τοῖς πορευομένοις ἐν

regnum cum Patre et Filio; sanctum, quia ipse
 per se natura sanctus est, et creaturam sanctificat;
 incorruptibilem, bonum, charitatem, sapientiam,
 intelligentiam, sicut et Deum appellavit; virtutem,
 ex eo quod roboret, ac vires largiatur; justum, ex
 eo quod justificet; impeccabilem per se ipsum, et
 Paracletum, sicut etiam dicitur Filius; ignem, ex
 eo quod apostolis apparuit in linguis igneis: qua
 ratione de Patre quidem ait Moses: «Deus (24)
 noster ignis consumens;» de Filio autem Joannes:
 «Ipse (25) vos baptizabit in Spiritu sancto et
 igne.» Et alia id genus.

XXI. Creatura nihil habet in una hypostasi, aut
 in una persona existens. Nam angeli, et archangeli
 multi sunt; seraphim pariter, et cherubim non
 sunt unum aliquid; ac plurariter dicti sunt princi-
 patus, et potestates, virtutes, et dominationes, et
 throni, cœli, homines, et alie creaturæ. Nam sol
 quoque et luna communem habent cum astrorum
 multitudine tum naturam, tum ignis similitudinem,
 sicut operosius in primo λόγῳ, seu sermone disce-
 ptatum est. At Spiritum sanctum, cum inter creatu-
 ras non connumeretur, unum (26) et eundem esse
 divina nobis oracula manifestarunt.

XXII. Creatura in Scriptoris non dicitur esse
 aqua vitæ; nec enim a semetipsa habuit sempiter-
 nam vitam, sicut vivens ab æterno Deus. At Spiri-
 tum sanctum talem esse affirmant sacri præcones
 infra commemorandi, eo quod ex immortalis, et vi-
 vifico paterno fonte connaturaliter procedat, quin
 creetur. Quemadmodum enim lux, ut in primo λόγῳ,
 seu sermone diximus, non est causa productionis sui
 177 splendoris, sed eum generat; ita fons non est
 causa producens aquam, quæ ex ipso manat, sed
 illam habet ex se procedentem et consubstan-
 tialem. Nemo enim est causa productionis sui filii,
 aut sui spiritus: alioquin nullus amplius esset pater,
 nemo haberet spiritum. Jeremias ex persona Dei:
 «Obstupuit (27) cœlum in hoc, et horruit in hoc
 terra: quoniam duo, et mala fecit populus meus:
 me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt
 sibi cisternas contritas, quæ non poterunt aquam
 continere.» Mysterium propheta mystice exponit.
 Dixit enim fontem, Deum: aquam vero vivam,
 Spiritum sanctum (28), qui omnia peccata nostra
 emundat in piscina, quique natura distrahi non
 potest ab intelligibili fonte sicut ne rivus qui-
 dem a fontibus. Isaias similiter: «Ego dabo (29)

modo Jeremiæ locum explicat Didymus in com-
 ment. in Psalmos ad vers. 2 psalmi xxxix, pag.
 745 catenæ, ubi ait: Τῆς ζωῆς νοητὸν ὕδωρ, δηλον-
 ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Φησὶ γὰρ καὶ διὰ Ἰερεμίου
 προφήτου· «Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος,»
 id est, «Aqua vitæ, spiritali sensu accepta; vide-
 licet Spiritus sanctus. Ait enim et per Jeremiam
 prophetam: «Me dereliquerunt fontem aquæ
 (vivæ).»

(29) Ego dabo. Isa. XLIV, 5 et 4. Græca editio: ὡς
 ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτος. Tum pro παραβρέον,
 habet πᾶν βέον.

(24) Deus. Deut. iv, 24. Biblia: σου, pro ὡμῶν.

(25) Ipse. Matth. iii, 11, hæc exstant, non vero
 apud Joannem.

(26) Unum. Simili ratione Ambrosius lib. v De
 fide, cap. 2: «De nullo, inquit, qui creatus est, pro-
 prie dici potest, quia solus est. Nam cui inest com-
 munitas creatura, quemadmodum quasi solus potest
 a cæteris separari?» Et reliqua.

(27) Obstupuit. Jerem. ii, 12 et 13. Complu-
 tensis editio: Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ
 ἐφρίξεν ἐπὶ κλειόν, λέγει Κύριος· ὅτι δύο πονηρὰ,
 et reliqua.

(28) Aquam... vivam Spiritum sanctum. Eodem

aquam in siti ambulantes in sicco; imponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos: et exorientur in medio aquæ, sicut herba, et sicut salix super præterfluentem aquam. » Hic quoque locus arcanam sensum continet, atque allegoricam explicationem habet. Nam his, inquit, qui baptismum (30) ignorant ideoque in sicco ambulant, « imponam Spiritum meum, » qui efficere potest, ut per piscinam reflorescant sicut plantæ aquaticæ, et « sicut (31) lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet. » Et sacer Psaltes id quod re verum est, verbis obscurum quodammodo ex necessitate faciens, in xxxv psalmo concinit: « Quoniam (32) apud te est fons vitæ; » in cxlvii autem: « Emittet (33) Verbum suum, et liquefaciet ea: stabit Spiritus ejus, et fluent aquæ, magnam civitatem (34) Dei lætificantes: » hæc autem est tota terra. Ut enim sic loquar, quod hominibus est unaquæque civitas, hoc (35) Omnipotenti est terra. Baruch populum deflens, qui in 178 terra erat Chaldæorum Spiritum sanctum non habentium, clamat: « Quid tibi (36) est, Israel? quod in terra inimicorum es, inveterasti in terra aliena, coinquinatus es cum mortuis, repntatus es cum his, qui sunt in inferno: dereliquisti fontem Sapientiæ: In via Dei si ambulasses, habitasses in pace sæculum tempus. » Porro fontem dicit Deum; Sapientiam Spiritum sanctum. Joannes ex persona Filii ad Samaritanam: « Si scires (37) donum Dei, et quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere, tu forsitan petilisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam, » id est, piscinæ sancti Spiritus immortales aquas. Quod enim hæc omnia de Spiritu Dei dicta sint, commemoratos evangelista interpretatus est apertis verbis. Cum enim Salvator dixisset, « Si quis (38) sitit, veniat ad me, et bibat: qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ; » statim subjunxit: « Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. »

XXIII. Creatura oleo creato ac sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse increato Spiritu, præ consortibus suis, nobis scilicet. Quod si creatura esset Spiritus sanctus, illo unctus (39) non foret is, qui est increatus. Testes hujus rei sunt, quos subijcio. Isaias ex persona Salvatoris dicens: « Spiritus (40) Domini su-

(30) *Baptismum*. Similia habet Hieronymus ad hunc Isaiaæ locum tom. IV, pag. 525, in commentariis: quod opus scripsit postquam decem et octo Didymi in Isaiam tomos vidisset, ut ipse ait.

(31) *Sicut*. Psal. I, 3.

(32) *Quoniam*. Psal. xxxv, vers. 10.

(33) *Emittet*. Psal. cxlvii, vers. 7.

(34) *Civitatem*. Ex psal. xlv, vers. 4 seu 5.

(35) *Hoc*. Codex τῷ τῷ. Lego τούτο, vel τούτο τῷ.

(36) *Quid tibi*. Baruch III, 7 seu 10. Complutensis editio paucas habet varietates, nimirum τι

ἀνύδρω· ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμα μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου· καὶ ἀνατελοῦσιν ἀπὸ μέσον ὕδατος, ὡς χόρτος, καὶ ὡς ἰτέα ἐπὶ παραβρέον ὕδωρ. » Καὶ τοῦτο διὰ κρυφίων ἔχει νοητὴν διαίρεσιν. Τοῖς γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ, φησὶν, [80 a] τυγχάνουσιν τοῦ βαπτίσματος, καὶ διὰ τοῦτο πορευομένοις ἐν ἀνύδρω, « ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου, » τὸ ποιῆσαι δυνάμενον τὴν κολυμβήθραν ἀναθήσει αὐτοὺς, ὡς τὰ φλυδρα τῶν φυτῶν, καὶ « ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφουτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων » ὁ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρήσεται. » Καὶ ὁ ἱεροφάντης, τὴ ἀληθῆς τῷ πράγματι ἀφανὲς πως τῷ λόγῳ διὰ τὸ ἀναγκαῖον ποιῶν, ἀναμέλπει, ἐν μὲν λέ' φαλαμῶ· « Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· » ἐν δὲ ρμζ'· [ε' Ἐξ-] ἀποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτά· πνεύσει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ βύησεται ὕδατα εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ πᾶσα οἰκουμένη. Ἴν' οὕτως γὰρ εἶπω, ὅπερ ἀνθρώποις ἐστὶν ἐκάστη πόλις, τοῦτο παντοκράτορι ἡ οἰκουμένη. Βαρὸν ἀποκλαιόμενος τὸν λαὸν ὄντα ἐν γῆ Χαλδαίων τῶν Πνεύμα ἁγίου μὴ ἔχόντων, βοᾷ· « Ἴ σοὶ ἐστὶν, Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν γῆ τῶν ἔχθρῶν εἶ; » Ἐπαλαιώθη ἐν γῆ ἀλλοτρίᾳ, συνεμαίνθη τοῖς νεκροῖς, προσελογίσθη μετὰ τῶν εἰς ἄδου. Ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας· τῇ ὀδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθη, κατώκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ τὸν αἰῶνα χρόνον· » πηγὴν τὸν Θεόν, σοφίαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγων. Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα· « Εἰ ἤβεις τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πίνειν, οὐ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν· » τῆς κολυμβήθρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ ἀθάνατα νάματα λέγων. Ὅτι γὰρ πάντα ταῦτα περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ εἰρηται, ὁ μνημονευθεὶς εὐαγγελιστῆς ἡρμηνεύσεν ἐπὶ λέξεως. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος εἰπόντος, « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βεβούσουσιν [80 b] ὕδατος ζῶντος, » εὐθύς ἐπήγαγεν· « Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὐ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. »

ΚΓ'. Ἡ κτίσις ἐλαίῳ κτιστῷ ἁγιαζομένη ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται. Ὁ Σωτῆρ, ὡς Θεός, τῷ συνακτιστῷ αὐτοῦ ἐχρίσατο παναγίῳ Πνεύματι παρὰ τοὺς μετόχους, ἡμᾶς. Εἰ γὰρ κτίσμα ἦν, οὐκ ἂν τῷ ἰδίῳ ἐχρίσατο ποιήματι ὁ ἀκτιστός. Μάρτυρες δὲ οἱ ὑπογεγραμμένοι· Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος λέγων· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἐχρισέ με· » Δαυὶδ δὲ· « Διὰ τοῦτο ἐχρισέ, σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἐστὶν προ τί σοὶ ἐστὶν. Εἰ, τὴν πηγὴν τῆς σοφίας τῇ ὀδῷ. Εἰ, κατώκεις ἐν εἰρήνῃ, προ κατώκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ. Ἄλλæ editiones alias habent discrepantias.

(37) *Si scires*. Joan. iv, 10.

(38) *Si quis*. Joan. vii, 37-39. Græca editio: ἐάν τις.

(39) *Unctus*. Codex οὐκ ἂν, . . . ἐχρίσατο, id est, « usus non esset. » Ego legi: ἐχρίσατο pro ἐχρήσατο.

(40) *Spiritus*. Isa. lxi, 1.

ἄλιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Διὰ τούτου, ποῖον; Ἐπειδὴ Θεὸς ἀχειροποίητος ὢν, ὑπὸ Θεοῦ ἀκτιστοῦ, ἀνάρχου ἐχρίσθη. Ἐίπεν δὲ τὸ, « Ὁ Θεός σου, » διὰ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ. Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν· « Ὑμεῖς ἐπίστασθε τὸ γεγόμενον ῥήμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης· Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρεθ, ὃς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει· » αἱ Πράξεις· « Συνήχθησαν ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας. » Καὶ τὰ ἄσματα δὲ περὶ τούτου ὑφ' ἡγεῖται οὕτως· « Μύρον ἐκκενωθὲν βνομάσαι· διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε. » Μύρου βνομα εἶναι τῷ Χριστῷ λέγει τὸ τοῦ Παρακλήτου· ἐπειδὴ ἀμφοῖν αἱ ὑποστάσεις τοῦ τε ὀνόματος κοινωνοῦσιν, καὶ ἐν ἑαυταῖς τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς εὐωδιάζουσιν φύσιν. Νεάνιδας δὲ τὰς Ἐκκλησίας λέγει, ἐν αἷς δοξάζεται, περὶ ὧν καὶ Δαυὶδ ἐν 57· εἶπεν ψαλμῷ· « Προέφθασαν ἀρχοντες, ἐχόμενα ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν· » οὕτω φράσας, διὰ τὸ ἐκδόθητον τῆς πίστεως, καὶ διὰ τὸ [81 a] ἠχεῖν αὐτάς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τοῖς ἀναγνώσμασιν καὶ ταῖς ψαλμοφθαιῖς. Πρὸς ἐκάστην δὲ αὐτῶν ἐν τοῖς ἄσμασι καὶ αὐτὸς ὁ ὄρατος τῷ κάλλει νυμφίος σωφρόνως προσλαλεῖ· « Ἰδοὺ εἴ καλῆ, ἡ πλησίον μου· Ἰδοὺ εἴ καλῆ. » Καὶ πάλιν ἐπιθαλάμιον ὡσπερ ἄδει· « Δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου, νύμφη· δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου· ἐλεύση καὶ διελεύση ἐπὶ ἀρχῆς πίστεως. » Ὅτι δὲ καὶ ἡμεῖς χρίσμα δεχόμεθα ἐν τῷ ἀνακαινισμῷ, Ἰωάννης γράφει ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. » Ὡσπερ, φησὶν, ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὁ Σωτὴρ, καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σωτήριον ὄρον κοινῇ ὑπὸ τῆς μακαρίας Τριάδος ἡμῖν παρεσῆσθαι, διδάσκουσιν οὕτως· Ἡσαΐας· « Καὶ ποιήσεται Κύριος Σαβαὼθ πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίνονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει ταύτῃ. Παράδος τὰυτά πάντα τοῖς ἔθνεσιν. » Ὅρος γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς πίστεως· οἶνον, τὸ δεσποτικὸν σωτήριον αἶμα· μύρον, ὃ ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως, προανεφώνησεν. Ἰωάννης ἐν τῇ αὐτῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα, ὃ

A per me; propterea unxit me. » David vero : « Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Quid sibi vult illud, « Propterea (41) ? » Nempe illum, quod Deus sit non manufactus, a Deo increato et æterno unctum esse. Dixit autem « Deus tuus » propter ejus nativitatem ex Virgine. Petrus in Actis : « Vos scitis (42) » verbum factum per universam Judæam, et Samariam, quod incepit a Galilæa post baptismum, quem prædicavit Joannes, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute. » Acta : « Convenerunt (43) vere 179 in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti. » Cantica vero etiam ita de hoc enarrant : « Unguentum (44) evacuatum (hoc est, effusum) nomen tibi : propterea adolescentulæ dilexerunt te. » Porro unguenti nomen esse Christo hic dicitur, id est, nomen Paracleti, seu consolatoris : quoniam ambæ hypostases et nomen hocce commune habent, et in se ipsis veluti suavem odorem naturæ Dei et Patris emittunt. Adolescentulas autem, Ecclesias dicit, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXVII psalmo inquit : « Prævenerunt (45) principes, juxta psallentes, in medio adolescentularum tympanistriarum : » sic locutus cum propter divulgationem fidei, tum quia ipsæ Ecclesie resonant in omni terra lectionibus, et psalmodiis. Unamquamque vero ipsarum in Cantico- rum libro ipse etiam speciosus forma sponsus modestè alloquitur sic : « Ecce (46) pulchra es, propinqua niea : ecce pulchra es. » Et rursus epithalamium veluti canit : « Veni (47) de Libano, sponsa, veni de Libano : venies, et transibis ab initio fidei. » Quod autem et nos unctionem accipiamus in renovatione, id est in baptismo, Joannes scribit in prima Epistola : « Et vos (48) unctionem habetis a sancto, et nostis omnia. » Sicut, inquit, in Incarnatione Salvator, sic et vos unctionem habetis a sancto Spiritu (49). Hoc autem salutare donum communiter a beatæ Trinitatis personis collatum nobis esse docent Scripturæ. Isaias quidem : « Et faciet (50) Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem hunc : bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc : trade hæc omnia gentibus. » Nam montis nomine Ecclesiam Dei præsignificat ob

(41) Propterea. Psal. XLIV, vers. 9 sive 8. Vide, si placet. Hilarium lib. IV De Trinitate, num. 35.

(42) Vos scitis. Act. X, 37 et 38. Græca editio habet οἴδατε pro ἐπίστασθε. Et omittit voces καὶ Σαμαρείας. An huc irrepserunt ex Act. I, 8?

(43) Convenerunt. Act. IV, 27. Voces ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, id est « in hac civitate, » desunt in Græca editione. Sed Vulg. interpres eas legit ut Didymus.

(44) Unguentum. Cant. I, 2. In libro etiam De Spiritu sancto, num. 11, ad Christum refert hæc verba.

(45) Prævenerunt. Psal. LXVII, vers. 27 (seu 20). Nonnullæ editiones habent ἐχόμενοι. Sed Complutensis ἐχόμενα, ut Didymus, id est « juxta : » ut in illis verbis Judic. XI, 14 : « Ἐδὼ αὐτοῖς ὁ ἕλιος ἐχό-

μενα τῆς Γαβαά, hoc est « Occubuit ipsis sol juxta Gabaa. »

(46) Ecce. Cantic. I, 14.

(47) Veni. Cantic. IV, 8.

(48) Et vos. In prima Joan. II, 20.

(49) A sancto Spiritu. Enarratione in primam Joannis ad hunc locum : « Palam facti sunt enim (inquit) recedentes ab unctione, quam habebant a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi : Christianismi quicumque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est chrisma a sancto percipientes. »

(50) Et faciet. Isa. XXV, 6 et 7. Complutensis editio : πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ· πίνονται οἶνον. Verba autem illa, πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ, fortasse a Didymo dictata sunt, sed in Passionice codicibus ommissa.

sublimitatem fidei : vinum designat Dominicum salutarem sanguinem (51) : unguentum vero illud dicit, quo sanctificati unguimur a sacerdote. Joannes autem in eadem prima **180** Epistola de Christo ait : « Et vos (52) unctio quam accepistis ab eo, manet in vobis : et non necesse habetis ut aliquis doceat vos ; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus. » Paulus vero in secunda ad Corinthios : « Qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit

CAP. VII.

De divinis operationibus, et largitionibus Spiritus sancti.

Jam vero Scripturarum oracula cum valde accurate sancti Spiritus naturam, quæ supra omnem vitam, mentemque existit, divinam esse ac supremam nobis ostenderint, similem quoque, et tali naturæ convenientem declarant providentissimam illius atque entheam operationem, in hunc modum :

I. Quia vivificat, utpote qui est Spiritus Dei omnia vivificantis, juxta fidei tubam Paulum scribentem ad Romanos quidem : « Lex (54) enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis ; » et rursus : « Qui suscitavit (55) Jesum Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia vestra corpora per inhabitantem (56) ipsius Spiritum in vobis ; » ad Corinthios vero : « Non quod (57) sufficientes simus cogitare aliquid a vobis quasi ex nobis : sed sufficientia nostra ex Deo est : qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed **181** spiritus ; littera enim occidit, spiritus autem vivificat. » Littera vero hic Mosaicam legem (58) denotat, quæ sic edicit, « Oculum (59) pro oculo, et dentem pro dente, » quæque defendit eum, qui insipienter vivit (60). Vivificantem vero dicit sanctum Dei Spiritum, qui facit ut non amplius sub lege simus, sed sub gratia, nobisque præcipit, ut

(51) *Sanguinem.* Nisi in Eucharistia Christi sanguis reipsa adesset, vinum hic significaret vinum, non vero salutarem sanguinem, quem pro humano genere Christum effudit.

(52) *Et vos.* In prima Joannis II, 27.

(53) *Qui autem.* In II ad Cor. I, 21 et 22. Biblia :

ὁ καὶ σφραγισάμενος.

(54) *Lex.* Rom. VIII, 2.

(55) *Qui suscitavit.* Rom. VIII, 11. Græca editio pro Ἰησοῦν Χριστόν, habet τὸν Χριστόν. Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus hoc in loco. In libro autem *De Spiritu sancto* bis affert theologus noster hunc ipsum versiculum, ac numero quidem 59 habet, « Jesum Christum ; » numero autem 41 habet duntaxat, « Christum, » tum in editis exemplaribus, tum in nostro codice.

(56) *Per inhabitantem.* Apud Athanasium in dialogo III *De Trinitate* (tom. II, pag. 228 et 234 vet. ed.) Macedonium redarguitur, quod in hoc Pauli textu perperam legeret : διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα, id est « propter inhabitantem ipsius Spiritum ; » ac legendum esse contendit Dialogi auctor, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος, et reliqua, ut habent Græca Biblia. Eadem sensit, ac dictavit Didymus segm. 114 a. Jam vero quis credat, lectionem illam, quam ut Macedonianam exagitavit segm. illo 114 a, propositam ab ipso fuisse in libro *De Spiritu sancto* ? Attamen in eo libro num. 39, edita exemplaria sic habent : « Proponamus et Apostoli ad Romanos

ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, μένει ἐν ὑμῖν· καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκη ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτοῦ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων. » Παῦλος δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Κορινθίους : « Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστόν, καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός, καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. »

(Qui autem (53) confirmat nos. voliscum in Christo, pignus Spiritus in cordibus nostris. »

ΚΕΦ. Ζ'.

Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν, καὶ [81 b] παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ἄγαν τοίνυν φιλοτίμως τὴν θείαν καὶ ἀκροτάτην τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσιν, τὴν οὖσαν ὑπὲρ ζωῆν καὶ ὑπὲρ νοῦν, τὰ λόγια ἐπιδείξαντα, ἐφάμιλλον αὐτῆς καὶ τὴν κηδεμονικωτάτην ἐνθεον ἐνέργειαν ἐκφαίνει οὕτως

A'. « Ὅτι ζωοποιεῖ, ὡς Πνεῦμα ὑπάρχον τοῦ ζωογονούντος τὰ πάντα Θεοῦ, κατὰ Παῦλον τὴν σάλπιγγα τῆς πίστεως, γράφοντα, Ῥωμαίους μὲν· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. » καὶ πάλιν· « Ὁ ἐγγεγραμμένος Ἰησοῦν Χριστόν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. » Κορινθίους δὲ· « Οὐχ ὅτι ἱκανοὶ ἐσμεν ἀγ' ἑαυτῶν λογισασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν· ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ Θεοῦ· ὅς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους Καινῆς Διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. Ἢ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. » Γράμμα δὲ εἶπεν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, τὸν διαγραφύοντα ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, καὶ ἀμυνόμενον τὸν ἀσυνέτως βιοτεύοντα· ζωοποιὸν δὲ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ εἶναι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν ἡμᾶς ποιήσαν, καὶ παρεγ-

Epistolæ testimonium... « Si autem Spiritus ejus, « qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis : « qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis... » Ait quippe Apostolus, justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his, non qui juxta carnem ambulat, sed juxta Spiritum. » Verum sermulus omnis tollitur, si ms. codicem nostræ Bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ consulamus. Sic enim in eo legitur : « Proponamus autem et Apostoli, » et reliqua. Tum : « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis ; qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, vivificavit [legendum vivificabit, ut puto] et mortalia corpora vestra per inhabitationem Spiritus ejus in vobis... Ait quippe Apostolus, justificationem divinam, et spiritualis legis, etc. Ac sane num. 41 ejusdem libri cum editio, tum noster codex habet, « per inhabitantem, » non vero, « propter inhabitantem. » Hæc tamen non eo dixi, quod lectionem illam, « propter inhabitantem, » omnino rejiciendam velim, cum Vulgatus interpres illam habeat.

(57) *Non quod.* II Cor. III, 5 et 6. Græca editio : ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(58) *Legem.* Vide lib. *De Sp. sancto* num. 57 et 55.

(59) *Oculum.* Levit. XXIV, 20.

(60) *Vivit.* Lege Exod. XXI, 15, 18, 21, etc.

γῆσαν μὴ ἀποδοῦναι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, μᾶλλον δὲ ἄγαθον ἀντὶ κακοῦ παρασχεῖν. « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, « πινᾶ ὃ ἐχθρὸς σου, χόρτασον αὐτόν. » καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς. « Ἐγένετο ὁ πρῶτος Ἄδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὃ ἔσχατος Ἄδὰμ εἰς Πνεῦμα ζωοποιού. » Γαλάταις δέ. « Ὁ σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. » καὶ κατὰ Ἰωάννην λέγοντα ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν τὸ ζωοποιούν. » Αὐτὸ δὴ τοῦτο δηλών Ἰεζεκιήλ, καὶ οἱ: σὺν τῷ Θεῷ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, [82 a] τὴν ἀνάστασιν ποιήσει, προφητεύει. « Τάδε λέγει Κύριος πᾶς ὁστέοις τοῖς ἑθνοῖς τούτοις. Ἰδοὺ ἐγὼ εἰσάγω εἰς ὑμᾶς Πνεῦμα ζωῆς, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς νεῦρα, καὶ ἀνάξω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα, καὶ ἐκτενῶ ἐφ' ὑμᾶς δέρμα, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς τὸ Πνεῦμά μου, καὶ ζήσειςθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἡ οὖν οὐσυνθεὶς ζωῆ, καὶ ἡ ζωοποιὸς δύναμις, οὐτ' ἀρχὴν, οὐτε πέρας, οὐτ' ἀλλοίωσιν ἔχει. τὸ δὲ τούτοις μὴ ὑποπίπτον φύσει καὶ ἀληθεῖα Θεός ἐστιν, ἅτε δὴ καὶ τὰ κατ' ἐξαίρετον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οἰκοθεν κεκτημένον. Οὐδὲν γὰρ κτιστὸν ζωῆς αἴτιον εἶναι, ἢ ζῶν ἐν ἑαυτῷ δεικνύναι δύναται. πάντα δὲ νεκρὰ τὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἐστερημένα. « Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν, » ὡς ἔφασαν αἱ ἀποστολικαὶ Πράξεις. Καὶ γὰρ εἰ πάντα τὰ γινόμενα, καὶ φθαρτὰ, τὰ δὲ φθειρόμενα στερεῖται ζωῆς ὑπομένοντα. πᾶς ἂν ἄλλοις χαρίσαιο ταῦτα, ὧν αὐτὰ γίνεταί ἐνδεῆ; Ζωοποιούμεθα δὴ οὖν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ εἰπόντος. « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωῆ. » quorum ipsa indigent? Vivificamur ergo sane a sum (70) resurrectio, et vita. »

B. Ὅτι, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος καὶ C τὴν μίαν ἐνέργειαν, λέγουσιν αἱ Γραφαί, ὡς κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφήν Ἰησοῦν Χριστὸν ἠγειρέ ποτε

(61) Si. Rom. xii. 20. Græca editio: Ἐὰν οὖν πινᾶ ὃ ἐχθρὸς σου, φώμιζε αὐτόν. Passioneianus co-dex mendose, πινᾶ.

(62) Ad eosdem. Quæ allaturus est, non exstant in Epistola ad Romanos, ut proxime superiora. Itaque vox ista, « eosdem, » referenda est ad Corinthios, quorum paulo ante meminit: ut scilicet verba illa, « littera autem hic, » usque ad, « ciba illum, » quasi intra parentheses clausa habenda sint.

(63) Factus est. I ad Cor. xv. 45. Græca editio: D ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἄδὰμ.

(64) Qui seminat. Galat. vi. 8.

(65) Et secundum Joannem. Cum initio hujus articuli dixerit, « juxta Paulum, » idcirco nunc ait: « Et secundum Joannem. » At nos, quibus Didymea memoria nō est, oblitii jam pene eramus illorum verborum, « juxta Paulum. »

(66) Spiritus. Joan. vi. 63. Locus hic citatur a Didymo etiam in libro De Spir. sancto num. 15, sed in eisdem exemplaribus assertur, ut vix eum agnoscas. Sic enim habent: « Neque enim frustra sine articulo... nunc spiritus creatus dicitur: quoniam non est sanctus, cum pere semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in illo... Et alibi: αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιούν, id est, Ipse est qui vivificat. » Emendatione locum indigere sensit Valarsius, sed miss. librorum auctoritate destitutus emendare coactus fuit ex ingenio. Codex noster ms.

non reddamus malum pro malo, sed bonum potius pro malo præbeamus. « Si (61) » enim, inquit, « esurierit inimicus tuus, ciba illum; » et rursus ad eosdem (62): « Factus est (63) primus Adam in animam viventem, novissimus Adam in Spiritum vivificantem; » ad Galatas vero: « Qui seminat (64) in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam; » et secundum Joannem (65) ex persona Salvatoris inquitentem: « Spiritus (66) est qui vivificat. » Hoc sane ipsam significans Ezechiel, eumque simul cum Deo, utpote Spiritum ipsius, resurrectionem (67) facturum declarans, sic prophetat: « Hæc dicit (68) Dominus 182 ossibus his aridis: Ecce ego induco in vos Spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reducam super vos carnes, et extendam super vos pellem, et dabo super vos Spiritum meum, et vivetis, et cognoscetis, quod ego Dominus. » Porro substantialis vita, et vivificans virtus neque initium habet, neque finem, neque mutationi subjecta est; quod autem his obnoxium non est, natura et vere Deus est: quippe qui de suo et illa habet, quæ per excellentiam tribuuntur Deo Patri; nulla enim creatura potest vitæ causa esse, aut vitam in se ipsa ostendere: sed quæcumque divino Spiritu carent, mortua sunt: « In ipso (69) enim vivimus, movemur et sumus, » ut nos docent Acta apostolica. Si enim omnia quæ facta sunt, corruptibilia etiam sunt; quæ vero corrumpuntur, patiendovita privantur, quomodo aliis largiri possunt illa, Spiritu sancto, sicut et ab eo qui dixit: « Ego

II. Quia ob identitatem deitatis, et unitatem operationis Scripturæ Jesum Christum, quatenus in forma servi existentem, suscitatum esse im-

sic habet: « Neque vero frustra sine articulo... et nunc spiritus creatus dicitur, quoniam non est sanctus; cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur: ut in illo... Et alibi: Τὸ Πνεῦμα (id est Spiritus) est qui vivificat. »

(67) Resurrectionem. Origenem de corporum resurrectione non recte sensisse norunt theologi. Illius vero opinionem secutum esse Joannem quoque Jerosolymitanum episcopum probat Hieronymus in libro contra ipsum Joannem num. 23 et seqq., quod de resurrectionis veritate subdole locutus sit, atque ad eam confirmandam illa ipsa Scripturæ testimonia attulerit, quibus iunxit Origenes veram veræ carnis resurrectionem negavit. Itaque ut se ab Origenismo abhorreere ostendat Joannes, illud ab ipso exigit Hieronymus ut hunc potius Ezechielis locum afferat, quem affert Didymus hoc in loco. « His enim testimoniis (ait Hieronymus) veritatem resurrectionis probas, quibus Origenes negat... Profer magis Ezechiel, qui ossa jungens ossibus, et educens ea de sepulcris suis, et super pedes stare faciens, carnibus nervisque constringit, et cute desuper tegit. »

(68) Hæc dicit. Ezech. xxxvii, 5 et 6. Compluten-sis editio habet: Τάδε λ. Κύριος, Κύριος. et omittit voces, τοῖς ἑθνοῖς. ac pro εἰσάγω habet ὁσάω. et Πνεῦμά μου, sine articulo: et ἐγὼ εἰμι Κύριος.

(69) In ipso. Act. xvii, 28.

(70) Ego sum. Joan. xi, 25.

quint modo a Patre, modo ipsum a se ipso, modo a Spiritu sancto, in hunc modum: Acta : « Hunc Deus (71) suscitavit tertia die. » Joannes ex persona Salvatoris : « Solvite (72) templum hoc et in tribus diebus suscitabo illud. Ipse autem dicebat de templo corporis sui ; » et rursus : « Ego pono (73) animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me : sed ego pono eam (74). Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. » Petrus in prima Epistola : « Christus (75) semel pro peccatis pro nobis mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificationem quidem carne, vivificationem autem Spiritu. »

III. Quis creat Spiritus sanctus magnam creaturam hominem, atque ex mortuis eum suscitavit, et vivificat, et ad cælum vertit, ac terram in diluvio simul cum humanis iniquitatibus defluentem, **183** rursus renovavit, eamque iterum indito calore fovit sine studio, ac spontanea, instar veluti automatum, operatione, utpote qui æque creator est, ut supremus ille architectus (76) Deus, qui tellurem ipsam initio subsistentem fecit, et cum quo æqualem habet operationem; ut cognoscere nobis licet ex illis, quæ sacri scriptores declararunt, quos subjiçio. Job : « Spiritus (77) divinus, qui fecit me, status autem Omnipotentis, qui docet me. » David in psalmo quidem ciii : « Emittes (78) Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. » Id confirmat Apostolus in secunda ad Corinthios Epistola : « Itaque (79) si quis in Christo

(71) *Hunc Deus.* Act. x, 40.

(72) *Solvite.* Joan. ii, 19 et 21. Bih. εκαινος pro αυτος.

(73) *Ego pono.* Joan. x, 17 et 18.

(74) *Pono eam.* Græca editio hic addit, απ' εμου του, id est « a me ipso. »

(75) *Christus.* In prima Petri iii, 18. Voces, υπερ ημων, omittit Græca editio. Pro απεθανεν eadem editio habet επαθε, id est « passus est. » Sed Vulg. int. legit ut Didymus. Demum ea editio habet τω Πνευματι, sed articulum omissum hic puto a librario, ex his, quæ dixi in not. ad pag. 12.

(76) *Supremus architectus.* In Græco, αρχιτέχνα Θεου, cujus locutionis, inflexionisque vix aliud mihi hactenus occurrit exemplum. Eo autem modo Deum vocat αρχιτέχνα, aut, si malis, αρχιτέχνην, quo viles artifices dicuntur μικροτέχνα: quo Pindarus apud Plutarchum lib. ii *De natura*, et apud Clementem Alexandrinum ait, *αριστοτέχνα Πάτερ* qua alibi legitur, ο αριστοτέχνας Πατήρ. alibi vero αριστοτέχνης: quo apud Anacreontem nonnulli legunt καλλιτέχνα τέρεσον, pro καλη τέχνα τέρεσον: quo demum ab Eriphanio in *Anchorata*. cap. 28, Filius vocatur ο αρχιτέχνης Λόγος. id est « supremus artifex Verbum. »

(77) *Spiritus.* Job xxxiii, 4. Vide not. 53, pag. 7, et not. 23, pag. 57.

Α ο Πατήρ, κατε αυτος εαυτον, κατε το αγιον Πνευμα ουτως. Αι Πράξεις : « Τουτον ο Θεος ηγειρε τη τρίτη ημέρα : » Ιωάννης από του Σωτήρος : « Αύσατε τον ναον τουτον, και εν τρισιν ημέραις εγερω αυτον. Αυτος δε ελεγεν περι του ναου του σώματος αυτου : » και πάλιν : « Εγω τίθημι την ψυχην μου, ινα πάλιν λάβω αυτην. Ουδεις αρει αυτην απ' εμου, αλλ' εγω τίθημι αυτην. Εξουσιαν εχω θειναι αυτην, και εξουσιαν εχω πάλιν λαβειν αυτην. » Πέτρος εν τη πρώτη [82 b] 'Επιστολή : « Χριστος απαξ περι αμαρτιων υπερ ημων απεθανεν, δικαιος υπερ αδικων, ινα ημας προσαγάγη τω Θεω. Θανατωθεις μεν σαρχι, ζωοποιηθεις δε Πνευματι. »

Γ'. Οτι δημιουργεί το μέγα κτίσμα τον άνθρωπον, και εκ νεκρων εγειρει, και ζωοποιεί, και εις ουρανόν επιστρέφει : και συγκαταβρύεισαν ταζς ανθρωπίνας ; ανομίαις την γην ανεκαλινισε πάλιν, και ανέθαλψε το Πνευμα το αγιον ανευ πραγματειας, και ολον αυτοματως, ατε συνδημιουργος και Ισουργος του υποστήσαντος αυτην κατ' αρχας αρχιτέχνα Θεου, ως γινωγαι ημιν εφίεται, εξ ων εξέφηναν ουτοι : Ιωβ : « Πνευμα θειον, το ποιησαν με : πνοη δε παντοκράτορος, η διδάσκουσα με. » Δαυιδ εν μεν ργ' ψαλμω, « Εξαποστελεις το Πνευμα σου, και κτισθησονται, και ανακαταναεις το προσωπον της γης. » Τουτο βεβαιει ο Αποστολος, γραφων Κορινθιοις το δευτερον : « Οποτε ελ τις εν Χριστω, καινη κτισις : τα αρχαια παρηλθεν, Ιδου γέγονε καινα τα πάντα. » Εν δε λβ' ψαλμω : « Τω Λόγω Κυριου οι ουρανοι εστερεωθησαν, και τω Πνευματι του στόματος αυτου πασαι αι δυνάμεις αυτων. » Μη παραδράμης τα αυτθεν ακουεσθαι δυναμενα : αλλ' Ιδε, οτιπερ ως δημιουργος και αγαθος Θεος μένων εις αει το Πνευμα του Θεου, φιλιαν μόνιμον τη κτίσει χορηγεί, και αλύτοις αυτην εσφιγξει δεσμοις, και ηδρασεν ακατάσειστον, και πάντα τη εαυτου δυνάμει στηριζει : και οτι αθέμιτον εστι κτίσμα καλειν το κτιζον και ενδυναμουν του Θεου τα κτίσματα. Συνεργον γαρ και ομοουσιον

(78) *Emittes.* Psal. ciii, vers. 31 (seu 30). In libro *De Sp. sancto* num. 32, ubi hic locus bis asserit, paulo aliter legisse videbitur Didymus, si in exemplarium typis impressorum auctoritate sistamus. Ea enim pro, « emittes, » habent utrobique, « emitte. » At codex noster ms. quamvis priore loco habeat mendose, ut reor, « emitte, » in secundo tamen habet « emittes. » Sed ipsa Didymi verba asserre inutile non erit. « Et in psalmo ad Dominum dicitur : « Auferes ab eis Spiritum tuum, et « deficiet, et in terram suam revertentur : emitte « Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem « terræ. » Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius : « Emitte » enim, ait, « Spiritum « tuum, et creabuntur. » Ita in editis libris : sed postrema hæc rectius ex parte saltem, ut videtur, in eo quem dixi codice : « Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus : cum eadem creet omnia quæ Pater creavit, et Filius. « Emittes » enim, ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. »

(79) *Itaque.* II ad Cor. v, 17.

(80) *Verbo.* Psal. cxlii, vers. 6.

αὐτὸ τῷ Θεῷ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ καὶ δάκτυλον, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐδείχθη βιβλίῳ, [83 a] μυστικῶς παριστῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προφητεύει· « Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου. » Καὶ Μωϋσῆς δὲ ἐν τῇ γενέσει, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα φησιν· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐ γὰρ ἀγγέλους, ἢ ἄλλα πνεύματα ἔλαβε συγχειρουργούς, ἢ γνωμοδότας ὁ Θεός· ἐπειδὴ ὁ δούλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ δεσπότης. Οὐδὲ εὐρίσκεται πῶποτε εἰς δημιουργίαν συμπαραλαβῶν κτίσμα (καθὰ Δαυὶδ ψάλλει ἐν λβ' ψαλμῷ· « Ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν· » καὶ ἐν ρλγ'· « Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὄστυν μου ἀπὸ σοῦ, ὁ ἐποίησας ἐν κρυφῇ. » Καὶ ὡς Παῦλος Ῥωμαίους γράφει· « Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σίμωλος αὐτοῦ ἐγένετο; » τοῦτ' ἔστιν, τῆς κτίσεως οὐδεὶς. Πλάτος γὰρ ἔχον τὸ « τίς » τοῦτο προφαίνει). Ἐδείξει δὲ τῷ μὲν μὴ εἰπεῖν, Ποιήσατε, ἀλλὰ, « Ποιήσωμεν, » ὡς οὐκ ἔστιν ὑπουργός ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ δυνάμει καὶ θελήσει μίξ· τῷ δὲ ἐπαγαγῖν, « κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » ὡς μία ἔστιν οὐσία τῇ Τριάδι· καὶ ὡς οὐ πρὸς ἀγγέλους εἰρηται τοῦτο, τοῖς ἀπείρως καὶ ἀσυνεικάστως ἐν μείω τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔχουσιν (εἰ ἀκίνδυνον τοῦτο, ὡς ἄνθρωπον, εἰπεῖν) τῆς ἀνείδου, καὶ ἀσηματίστου, καὶ ἀρρήτου Τριάδος. Ἀὐτὸ ἐπιγαγεν ὁ αὐτὸς κοσμογράφος· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς· » καὶ πάλιν· « Ἴδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν· » ἐν οἷς ῥητοῖς αὐθις τῆς αὐτοτελοῦς καὶ γενεσιουργοῦ Τριάδος τὸ τέλειον, καὶ σύμφωνον, καὶ κοσμητικόν, καὶ ἐπίπαν ἀφθονον σημαίνεται μυστικῶς. Ἐπειδὴ ταῦτα [83' b] θεάτρων μὲν καὶ πλήθους δξια οὐκ ἠγήσατο εἶναι ὁ Μωϋσῆς, ἦτον ὁ ἐνηχῆσας αὐτῷ Θεός· τοσούτων δὲ, ὅσον μὴ παρανομῆν ἐς ταῦτα ἔμελλον. « Ἐποίησε » γὰρ « ὁ Θεός, » τοῦτ' ἔστιν ὁ Υἱὸς, « τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, » τοῦτ' ἔστιν τὸ Πατρός, « ἐποίησεν αὐτόν, καὶ ἔθεν ὁ Θεός, » τοῦτ' ἔστιν τὸ Πνεῦμα, « ὅτι καλόν, καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, » τοῦτ' ἔστιν ἠγήασεν. Τὸ δὲ, « κατ' εἰκόνα, » ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, νοητέον, ὅτι ἐκ τοῦ θεικοῦ φύσηματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχομεν, καὶ νοῦν ἀεὶ θέοντα, καὶ κυβερνῶντα, ἐφ' ὃ χρῆ, καὶ λόγον σφον ἀρτεσκοντα τῷ δεδωκότι, καὶ δυνάμενον σὺν πίστει τεκνογονίας αἰτιον γίνεσθαι, καὶ ζωῆς, καὶ κερῶν-ἐγέρσεως, καὶ ὁρέων μεταθέσεως· πρὸς τούτοις, ὅτι μετελήφραμεν καὶ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος.

A ipsius potentia rebus omnibus tribuit stabilitatem : nefas vero est creaturam illum vocare, qui Dei creaturas creat, et vim ipsis omnem impertitur : ipsum enim simul cum Deo operari, et Deo ipsi consubstantiali esse, utpote qui Spiritus ipsius, ac Digitus est, ut in primo libro (81) ostensum fuit, mystice indicans, comprobansque in vit psalmo sic propheta David : « Quoniam (82) videbo caelos, opera digitorum tuorum. » Moses vero in Genesi ex persona Dei et Patris Filium, 184 et sanctum ejus Spiritum sic alloquitur : « Faciamus (83) hominem juxta imaginem et similitudinem nostram, et dominantur in illa, quæ sunt in terra. » Nec enim cooperatores, aut consiliarios sunpsit Deus angelos, vel alios spiritus : quoniam servus non novit, quid faciat dominus ejus; neque inveniemus eum unquam ad creationem sociam sibi assumpsisse creaturam (sicut David psallit in xxxii psalmo : « Qui fluxit (84) singillatim corda eorum. » Et in cxxxviii : « Non est (85) occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto; » et sicut Paulus ad Romanos scribit : « Quis enim (86) novit mentem Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? » Id est, nulla ex creaturis. Illud enim, « Quis (87), » late patet, atque hoc significat). Dicendo autem non Facite, sed « Faciamus, » ostendit ministrum non esse Filium, nec Spiritum sanctum, sed unius cum ipse Deo potentiae et voluntatis : subjungendo autem, « secundum imaginem, et similitudinem nostram, » unam esse essentiam Trinitati; et hæc ad angelos dicta non esse ostendit iis, qui imperite, et stulte parvi faciunt, et imminuunt (88) (si hoc sine periculo homini dicere licet) imaginem ac similitudinem forma carentis, et figuræ expertis, et ineffabilis Trinitatis. Idcirco subjunxit idem cosmographus : « Et fecit (89) Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum : masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos; » et rursus : « Vidit (90) Deus quod esset bonum. » Quibus in verbis mystice rursus perfectio, et concordia, et exornandi scientia, et omnimoda liberalitas significatur illius, quæ per se ipsa perfecta est, et productrix, Trinitatis. Nec enim Moses, aut Deus, quo is effante scripsit, theatris veluti, ac multitudini hæc exponenda censuit, D sed illis omnibus tantum, qui (91) ea violaturi non essent. « Fecit » enim « Deus, » id est Filius, « hominem : ad imaginem Dei, » id est, Patris, « fecit illum. » Et vidit Deus, » id est Spiritus sanctus, « quod esset bonum, et benedixit eos, » id est san-

(81) In primo libro. In iis nempe capitibus, quæ interierunt. Cæterum in libro etiam *De Sp. sancto* num. 20 fusius ostendit, « digitum Dei » nominari Spiritum sanctum.

(82) Quoniam. Psal. viii, vers. 4.

(83) Faciamus. Gen. i, 26. Postremam tamen versiculi partem breviter Didymus. Lege Tertulliani librum *adversus Praxeam*, cap. 12, ubi similes affert argumentationes ex his Genesios locis.

(84) Qui fluxit. Psal. cxxxii, vers. 15.

(85) Non est. Psal. cxxxviii, vers. 14 (scu 15).

(86) Quis enim. Rom. xi, 34.

(87) Quis. Hujusmodi adnotationem non semel in Didymo offendimus, ut superius pag. 26, et in lib. *De Sp. sancto* num. 13, ubi legimus : « hoc enim quod ait, « Cui angelorum, » æque acciperet, ac si diceret, Nulli. » Et alibi etiam.

(88) Imminuunt. Notanda locutio ista, ἐν μετω ἔχουσι, id est μενονεχτούσι.

(89) Et fecit. Gen. i, 27 et 28.

(90) Vidit. Gen. i, 18. Γραει ed., εἶδεν.

(91) Qui. In collice, ὅσον. Μαλιμ ὅσοι. Nisi quis malit legere : τασούτων δὲ ὅσον.

ctificavit. Locutio autem illa, « juxta imaginem, » A ita meo quidem **185** iudicio intelligenda est, ut significet, ex divina nos insufflatione immortalem spiritum habere, et mentem semper cogitantem (92), et, prout oportet, gubernantem (93), rationemque sapientem, quæ et ei, qui illam dedit, placeat, et per fidem filios gignere potest, et vitam tribuere, et a mortuis excitare, et montes transferre. Quin illud præterea denotat, ipsum nos suæ quoque bonitatis participes fecisse. Ita juxta Paulum etiam, ut non multo ante dictum est (94), « Vivificabit et mortalla nostra corpora per inhabitantem Spiritum ejus in nobis. » Et in Epistola ad Hebræos, sæcula facta esse, et creaturam firmatam fuisse a Spiritu sancto denuntians, Spiritum vero vocans, ut jam commemoravi (95), « Verbum, » seu « Dictionem Dei, » hæc scribit : « Fide (96) intelligimus aptata esse sæcula Verbo Dei, ut id quod videtur, factum non sit ex apparentibus; » et rursus : « Portans (97) enim omnia Verbo virtutis suæ; » et Psaltes : « Omnia (98) in sapientia fecisti : » id est, in Spiritu tuo, et in Filio tuo. Quomodo ergo divinus Spiritus æternus dicendus non erit, et creator, et proprie Deus? cum sit inseparabilis ab eo, qui eum spiravit, et a creatore Filio; cum sæcula constituerit, quibuscum et cælum, et omnia, quæ in eo sunt, et quidquid aliud creatum existit productum **186** fuit; et omnia sua virtute portet, atque administret; cum demum ille ipse sit, qui statim ac cælum, terra, et mare conditum fuit, « ferebatur (99) super aqua, » et animantium genitricem, atque nutricem eam fa-

(92) *Cogitantem*. In Græco, ἀεὶ θέοντος νοῦ, id est ad verbum, « semper currentis mentis. » Quæ locutio ex vetustissimo philosopho Ocello ducta videtur. Is enim in libro *De universo*, cap. 2, hæc scripsit : Τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν, τοῦ μὲν ἀεὶ θέοντος θεοῦ, τοῦ δὲ ἀεὶ μεταβάλλοντος γεννητοῦ, κόσμος ἔρα ἐστίν, id est, ut vertit Nogarola, « At quod ex ambabus constat partibus, ex una scilicet divina et semper currente, ex altera vero genita, et mutationibus semper obnoxia, id certe mundus est. » Vide quæ ad segm. 97 b de voce ἀετίνης, adnotavi.

(93) *Gubernantem*. Codex : κυβερνοῦντα.

(94) *Dictum est*. Vide not. 55 et 56, pag. 180.

(95) *Commemoravi*. Sgm. 65 a.

(96) *Fide*. Hebr. xi, 3. Græca editio habet divinum, ἐκ φαινομένων· codex vero Passioneianus conjunctim unum verbum, ἐκφαινομένων. Passim tamen librarius verba diversa simul inter exarandum connectit, ut videre licet in aliis etiam vetustis membranis. Præterea eadem editio habet τὰ βλεπόμενα pluraliter.

(97) *Portans*. Hebr. i, 3. Biblia habent φέρων τε.

(98) *Omnia*. Psal. cii, vers. 25 (seu 24). Locum hunc Origenes libro i *De principiis*, cap. 2 et alibi, item ut Didymus superius lib. i, cap. 9, pag. 11, de Filio acceperat: nunc vero theologus noster de Filio et de Spiritu eum interpretatur. Nimirum Spiritum sanctum quoque « Sapientiam » dictum esse docent, ut alios tacem, Irenæus pag. 253, et Rullinus Palæstinus in libro *De fide* pag. 585. Quin Didymus ipse lusius hæc persequitur in lib. *De Sp. sancto* num. 21 et 22, ubi inter cætera hæc leguntur : « Deus vero non alterius sapientie participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est et solus

ἔϊτα καὶ Παῦλος, ὡς μικρῶ πρόσθεν ἐλέχθη· « Ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦτος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. » Καὶ Ἑβραῖος τοὺς αἰῶνας γεγενῆσθαι, καὶ τὴν κτίσιν ἐστηρίχθαι ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καταγγέλλων, καὶ Ῥῆμα Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, καθὼς ἤδη ἐμνημονεύθη, προσγορεῦσας, γράφει· « Πιστεῖ νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας Ῥῆματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλεπόμενον γυγόνει· καὶ πάλιν· « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ Ῥῆματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· » καὶ ὁ Ψαλμῶδης· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » οὗτος ἔστιν ἐν τῷ Πνεύματι σου καὶ τῷ Υἱῷ σου. Πῶς οὐκ ἀναρχον, καὶ δημιουργόν, καὶ κυρίως Θεὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα; τὸ ἀχώριστον τοῦ πνεύσαντος αὐτοῦ, καὶ τοῦ δημιουργοῦ Υἱοῦ· τὸ τοὺς αἰῶνας κατασκευάσαν· μεθ' ὧν οὐρανός τε καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ πᾶν εἴ τι ἔστιν κτιστὸν παρήχθη· καὶ πάντα τῇ αὐτοῦ δυνάμει φέρον τε καὶ διοικοῦν· τὸ παραυτίκα τοῦ γενέσθαι οὐρανόν, [84 a] γῆν, θάλατταν, ἐπιφερόμενον ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ζωογόνον καὶ ζωοτρόφον αὐτὸ ἀπεργάζομενον. Ὡσπερ γὰρ διὰ τὸ λέγειν ἐν τῷ λόγῳ περὶ τοῦ Υἱοῦ, « Ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, » οὐκ ἀπιστῆ μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἐν ᾧ πάντα συνέστηκεν Πατέρα· (πῶς γὰρ ἂν εἴη λοιπὸν ταῦτα ἀληθῆ;) οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς σοφίας, καὶ δυνάμεως, καὶ ἀγιοσύνης Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐξῴθειν τοῦ εἶναι συνδημιουργὸν τοῦ Θεοῦ, ὄσιον. Καὶ πᾶσα δὲ εἰς τοῦτο μείζων ἀπόδειξις ἂν εὐρεθῆι, τοῦ ἐπ' ἐκάστης ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινίζειν καὶ ἀγιάζειν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ χρεῖστον καὶ πρῶτον ἀνακαλεῖσθαι σχῆμα τοῦ βίου; τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ

sapiens, » et generans [codex noster ms. rectius, ut pulo, habet, sed generans] Sapientiam, et alios faciens sapiens. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus, qui dicitur, « Dei virtus, et Dei sapientia. » Spiritus quoque sanctus dicitur Sapientia [codex tamen noster habet : Quæ Sapientia Dominus noster est : Jesus Christus enim « Dei virtus » est, « Dei Sapientia. » Spiritus quoque sanctus « Spiritus » dicitur « Sapientia »]. Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino Spiritu Sapientie. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapiens faciens, et generans sapientiam : solus est sapiens, extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapiens dicitur... sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dicitur est, « Spiritus sapientie » [codex noster omissa illa voce sicut, sic habet : Ergo « solus sapiens » Deus est, et non accipiens aliunde sapientiam. Sed sapiens faciens, et generans sapientiam « solus » est « sapiens » extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapiens dicitur... Sicut et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dicitur est « Spiritus Sapientie »]. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientie, et scientie, insuper fide pleni [rectius codex noster : signati per eum, et in eo, ducuntur ad signaculum Christi, sapientia, et scientia, et insuper fide pleni].

(99) *Ferebatur*. Gen. i, 4. Origenes quoque libro i *De principiis*, cap. 3, pag. 61, Paschasius Rom. Eccl. diaconus lib. i *De Sp. sancto*, cap. 12, aliique passim Patres hunc locum de Spiritu sancto interpretati sunt. Vide segm. 121 b.

συμμημονεύεσθαι αὐτὸ, ὡς τὸν Ἀπόστολον περὶ τῶν ἐκ παλιγγενεσίας ἀρτίων γενέσθαι, καὶ τοῦ παρὰ πάντα μεγίστου κατορθώματος ἀπολαῦσαι προσδοκώμενων, ἀναφωνεῖν· «Ὅπως γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτισσαντος ὑμᾶς·» προφητεῦει δὲ καὶ τὸν Δαυὶδ ἐν ῥα' ψαλμῷ· «Λαὸς ὁ κτισθόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον.» Εἰ μὴδὲ κοινωνίαν οὐσίας, καὶ κυριότητος, καὶ ἐνεργείας εἶχεν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν, «Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο,» Ὑἱὸν, οὐκ ἂν ἀνεκαίνιζε καὶ ἡγάριζε. Διὸ σὺν τῷ παναγίῳ Πνεύματι ὁ Χριστὸς, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τὸν φθαρέντα τῆ παρακῆ ἀνθρώπων ἀνακτιζῶν καὶ ἀγιάζων, ἐνεφύσα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ ἔλεγεν· «Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον·» πληρῶν τοῦ Ναοῦ προφητεῖαν, τὴν ὑπὸ ἀκατασχέτου πόθου, τοῦ πρὸς τὸ ἄμετρον καλὸν τοῦ πράγματος, τὸ γενησόμενον ὡς ἦδη πραττόμενον ἐηγουμένην· «Ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς ὁ ἐμφυσῶν εἰς τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐξαιρούμενός σε ἐκ θλίψεως.» «Ὅτι ἐξ ἐκείνου καὶ [84 b] τὸ ἀγιάσαι, ὅπου ποιεῖν πέφυκε τὸ θεῖον Πνεῦμα, Δαυὶδ μαρτυρεῖ, ψάλλον· «Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός·» τοῦτ' ἐστίν, Ἀγιάσον με, ἐν ἀνακαινισθείῃ, καταφθαρεῖς τῆ ἁμαρτίᾳ· ἐπεὶ πῶς ἂν αὐτῷ ἑτέρα ἐκτίσθη καρδία; Συμφράζει τε τούτῳ· «Καὶ Πνεῦμα εὐθὺς ἐγκαίνισσον ἐν τοῖς; ἐγκάτοις μου·» ἀντὶ τοῦ, τὸ πάντα ὑπερφέρον σεβάσιμόν σου Πνεῦμα παράσχου μοι. Ἴνα, φησὶν, τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ καθαρὸς ἀναφανῆς, γένωμαι ναὸς αὐτοῦ ἁγίου. Ἐκ γὰρ δὴ μόνης τῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ σου ἐπιστάσις, καὶ αὐτῆς, Δέσποτα, κατασημαίνῃ ἡμῖν, καὶ πάντων ἁπλοῦς δεχόμεθα κακῶν, καὶ ἐν ἐλπίσιν βεβαίως παντὸς αἰωνίου γινόμεθα ἀγαθοῦ. Ἐμφανὲς γὰρ ἡμῖν, ὅτι Δαυὶδ αὐτὸ ἐξαιτεῖ ἐγκαίνισθῆναι αὐτῷ· ἐπεὶ πῶς ἂν τὸ ἔξῃ ὃν αὐτῷ Πνεῦμα, ὡς ἔστι ἐπ' αὐτὸν ἐρχόμενον ἐνκαινίζετο; Ἀλλὰ καὶ μείζον καὶ ἀναγκαιότερον τὸ ἀγιάσαι τοῦ δημιουργησαί εἰδοῖα ἢ Γραφή, περὶ τοῦ ἀπολέσαντος τὸν ἁγιασμὸν ἐλεεινοῦ Ἰούδα εἶπεν· «Καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.» Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀπάντων ἀσυμφορώτατον ἔπραξε, καὶ τὸν Δεσπότην ἄντ' οὐδένοος κακοῦ ἀπέδωκε, καὶ τὴν ζωὴν ἀργυρίων ἠλλάξατο. Καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ ἀρρήτῳ οἰκονομίᾳ δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς λέγει Ἰωάννης μὲν· «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο·» Παῦλος δέ· «Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν·» ὁ μὲν Σολομὼν εἶπεν· «Ἡ σοφία ὑποδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον·» ὁ δὲ Ματθαῖος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας ἐξέθετο ὡδὶ· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· Μνηστευθεὶς τῆς μητρὸς [85 a] αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συναλθεῖν αὐτοῦς εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.» Καὶ ὁ ἀρχάγγελος δὲ ἔφη· «Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματος ἐστίν

aciebat? Quemadmodum enim ex eo quod Scriptura de Filio dicat in Jobi libro, « Qui extendit (4) cœlum solus, » a creatione non excludit illum, « ex quo omnia, et in quo omnia » constituta sunt, nempe Patrem (alioquin quomodo hæc jam vera esse possent?); ita neque fas est Spiritum sapientiæ, et virtutis, et sanctitatis, Spiritum scilicet Dei, excludere ab eo ut simul cum Deo creator sit. Quænam vero ad hoc probandum firmior demonstratio excogitari potest, quam quod quotidie (2) operatur Spiritus Dei, dum in baptismo renovat, et sanctificat, et ad præstantiorem, ac primam vitæ formam revocat (3)? Id enim illa etiam formula significat, qua ipse una cum Patre et Filio in baptismo commemoratur: adeo ut Apostolus de iis, qui ex regeneratione integri, ac perfecti fieri, et, donorum omnium maximo, redintegratione frui sperant, exclamet: « Ut sitis (4) secundum imaginem ejus, qui creavit vos; » David autem quoque in ci psalmo sic prophetet: « Populus (5) qui creatur, laudabit Dominum. » Nisi communem haberet essentiam, et dominationem, et operationem cum Patre, et cum eo, per quem omnia facta sunt, nempe Filio; non renovaret, nec sanctificaret. Idcirco post resurrectionem Christus corruptum per inobedientiam homineam una cum sanctissimo Spiritu rursus creans, et sanctificans, insufflavit in facies discipulorum, et ait, « Accipite (6) Spiritum sanctum, » implens hac ratione Nahumi prophetiam, quæ ob vehemens ac effrene desiderium, quæ in immensam rei pulchritudinem ferebatur propheta, ut jam factum enarrat quod faciendum erat: « Ascendit (7) ex terra, qui insufflat in faciem tuam, et eruit te ex tribulatione. » Quod autem sanctificatio (quæ præstare Spiritus sancti est) sit creatio, testatur 187 David psallens: « Cor (8) mundum crea in me, Deus; » hoc est, sanctifica me, ut renover, cum peccato corruptus sim: alioquin quomodo aliud cor ipsi creatum ferret? Consentanea vero sunt quæ jungit superioribus: « Et Spiritum rectum, inquit, innova in visceribus meis: » id est venerandum tuum Spiritum, omnia transcendentem ac prætergradientem mihi largire, ut ejus scilicet sanctificatione mundatus dignum illius templum efficiar; nam ex sola ipsius, et Filii tui gubernatione ac præsentia tu quoque nobis, Domine, signæris, et malorum omnium remedium accipimus, et firmam spem habemus cunjuslibet æterni boni. Quod enim David hunc sibi renovari postulet, manifestum est; nam quomodo is, quem jam habebat, spiritus in eum veluti recens venire, ac renovari poterat? Quin etiam Scri-

(1) Qui extendit. Job ix, 8.

(2) Quotidie. Vide segm. 125 b.

(3) Rerocat. Vide notas ad segm. 114 b.

(4) Ut sitis. In Bibliis non existant hæc ad verbum, ut puto. Citat ergo sensum ex Epist. ad Coloss. iii, 10. Vide segm. 100 a, ubi pro ὑμᾶς, habet ἡμᾶς, et segm. 118 a.

(5) Populus. Psal. ci, vers. 19.

(6) Accipite. Joan. xx, 22.

(7) Ascendit. In Vulgata editione frustra hunc locum quæras. In Græca Complutensi existat vers. ultimo capituli i Nahum, in aliis editionibus vers. 1 cap. ii. Ibi autem sic se habet: Ἀνέβη ἐμφυσῶν εἰς πρόσωπόν σου, ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως.

(8) Cor. Psal. l, vers. 11 (seu 12).

ptura enim præstantiorem, magisque necessariam A sanctificationem esse nosset, quam creationem, de miserabili Juda, qui sanctificationem amiserat, ait : « Bonum (9) erat ei, si natus non fuisset homo ille ; » quia scilicet rem omnium perniciosissimam patravit, et Dominum, a quo nihil mali acceperat, tradidit, et eum, qui vita est, argento vendidit. Atqui etiam de assumpta in ineffabili Incarnatione servili forma (de qua Joannes quidem ait : « Et Verbum (10) caro factum est ; » Paulus autem : « Semetipsum (11) exinanivit, formam servi accipiens ») Salomon dixit : « Sapientia (12) ædificavit sibi domum ; » Matthæus vero ob identitatem divinæ naturæ, et operationis sic (13) eam exposuit : « Jesu (14) Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, autemquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. » Archangelus vero inquit : « Quod enim (15) in ea natum est, e Spiritu sancto est ; » et rursus : « Spiritus (16) sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi : ideo et quod nascetur Sanctum, Filius Altissimi vocabitur. » Illud ergo memoria tenendum **188** est, evangelistam ob hæreticorum nugas, quas loquaciter effutiant, ante Incarnationem posuisse originem, deinde generationem. Illi enim Scripturarum testimonia a nobis allata carpentes, simulate sic nos interrogant (17) : Ergone Christus est Filius Spiritus sancti ? Ac eo modo, quo fidelem decet, neque hæc accipiunt, neque id quod apostolis ab ipso dictum fuit : « Nescitis (18), cujus Spiritus est Filius hominis. » Si ergo ex eo quod Pater sit Deus verus, sequitur ut ejus operatio sit omnino atque absolute divina ; ex eo etiam quod operationi Patris æqualem et similem esse appareat operationem Spiritus sancti, sequitur ut et ipse sit Deus verus. Pari autem modo etiam de Filio loqui convenit ; nam si Patris operatio operatione Filii, aut Spiritus potior (19) esset, quidnam omnino operarentur in nobis Spiritus, aut Filius ? qui sane, si Patri dissimiles forent, ut volunt hæretici, minorem, quam Pater, nobis inderent virtutem. Quod si e contrario utile nobis, ac salutare est Filio, et Spiritu sancto repleti, nulla in re Patri dissimilis erit Filius, aut Spiritus : nam neque is,

(9) Bonum. Matth. xxvi, 24.

(10) Et Verbum. Joan. 1, 14.

(11) Semetipsum. Philipp. ii, 7.

(12) Sapientia. Prov. ix, 1.

(13) Sic. Codex : ὡδ.

(14) Jesu. Matth. 1, 18. Græca editio habet μνηστεύσεως γάρ. Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus.

(15) Quod enim. Matth. 1, 20.

(16) Spiritus. Luc. 1, 35. Græca Complutensis editio : Τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἁγίου, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Aliæ tamen editiones omittunt voculas, ἐκ σοῦ, ut Didymus. In libro *De Spiritu sancto*, num. 31, versiculus iste affertur dimidius, ac eo modo, quo in hoc loco. Hæc enim ibi leguntur : « Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem « Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Ma-

ἀγίου » καὶ πάλιν · « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι · διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Μνημονεύει οὖν, ὅτι διὰ τὰς αἰρετικὰς ἀδολεσχίας γένεσιν προαινεύεσθαι τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ εὐαγγελιστὴς, εἶτα γέννησιν. Διασύροντες γὰρ ἡμῶν τὰς γραφικὰς ἀποδείξεις, λέγουσιν πειστικῶς καθ' ὑπόκρισιν · Υἱὸς οὖν τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὁ Χριστός ; πιστῶς οὐδὲ ταῦτα ἀκούοντες, οὐδὲ τὸ παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀποστόλοις εἰρημένον · « Οὐκ οἴδατε, οἶον Πνεύματος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Εἰ οὖν, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ Θεὸς ἀληθινός, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ θεία ἐστὶν πάντη τε καὶ πάντως, ἐπειδὴ ταύτη ἴση καὶ ὁμοία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται · διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸ Θεὸς ἀληθινός τυγχάνει.

Πρέποι δὲ ἂν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡσαύτως εἰπεῖν. Ἐπεὶ μὴ γὰρ εἰ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἡ τοῦ Πνεύματος ἀμείνων, τί γὰρ καὶ ὅλως ἐνήργει τὸ Πνεῦμα, ἢ ὁ Υἱὸς εἰς ἡμᾶς ; καίτοι τὴν χεῖρῶν ἐπαγοντες δύναμιν, εἴπερ ἀνομοίως ἔχουσιν, ὡς εἰ αἰρετικοὶ φασιν. Εἰ δὲ δὴ χρήσιμος καὶ σωτηριώδης ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πλήρωσις, κατ' οὐδὲν ἔσται ἀνόμιος ὁ Υἱὸς, ἢ τὸ Πνεῦμα. Οὔτε γὰρ ἂν ὁ ὑπέρτατος καὶ πλούσιος ἐν ἐλέει παρὰ τοῦ χείρονος καὶ πενεστέρου ἐδαλείσατο, οὔτε ἡμεῖς διττῶς καὶ ἀνομοίως ἐνηργήμεθα. Καὶ μέντοι ποῖον ἔχει λόγον, ἀνθρώπων μὲν καλῶν, φέρε εἰπεῖν, ἢ κακῶν εἶναι ποιητὴν καὶ δημιουργόν, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι τοῦτο ; Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος, [85 b] κατὰ συγχώρησιν μὲν τοῦ Θεοῦ πράττει τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο · ἀπὸ οὐσίας δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προοισθείσης, ἀψυχον δημιουργεῖ ὃ δ' ἂν θέλοι, οὐ μὴν καὶ οὐσίαν αὐτὴν, ὡς ἔφαμεν ἤδη. Τὸ δὲ γὰρ Πνεῦμα καὶ ἀθένητικῶς ποιεῖ, καὶ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων ὑψίστησιν, ἅτε συνεργόν καὶ πνοή τοῦ Παντοκράτορος. Διόπερ ὁ Θεὸς ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα ἀνακαινίζεσθαι, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαινίζειν, καὶ οὐχ ἀπλῶς Πνεῦμα εἶναι, ἀλλ' ἑαυτοῦ κυριῶς ὑποδεικνύς, τοιῶδε θεσπίζει · « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ Πνεῦμα καινόν · καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » Οἱ δὲ καὶ τῶν θεῶν φωνῶν τούτων ὀλιγωροῦντες, καὶ ἐν ἀπορίᾳ πάσῃ τῶν δικαίων καθεστῶτες, λοιπὸν ταῖς

D riam angelus, « Spiritus, » inquit, « sanctus super- « veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » [Codex vero noster post vocem interpretari sic habet : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti « venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, » inquit, « san- « ctus veniet super te, et virtus Altissimi obum- « brabit te. »]

(17) Interrogant. In Græco, πειστικῶς, id est « interrogative, » sive, ut in comment. ad psalmum 111 loquitur theologus noster, κατὰ πῦσιν, id est « per interrogationem. »

(18) Nescitis. Luc. ix, 55. Sed Græca editio, cui consentit Vulgata translatio, sic habet : Οὐκ οἴδατε, οἶον Πνεύματος ἐστε ὑμεῖς, hoc est, « Nescitis, cujus Spiritus vos estis ; » nempe, « nescitis, qualis sit Spiritus ille, cujus vos estis. »

(19) Potior. Codex, ἀμείνω. Lego ἀμείνων.

ἔξωθεν τέχναις ἀποκέχρηται, καὶ ἐπ' ἄλλα καὶ ἄλλα μεταφέρειν ἐπιχειροῦσι τὰ οὕτως σαφῶς εἰρημένα. Φάσκουσι γὰρ λέξεσιν αὐταῖς· Νεκροὺς ὁ δημιουργήσας, τοὺς νεκρομένους ἐγείρει μόνος. Ἀρχιτέκτονος γὰρ ἔργον φθειρόμενον ζωγράφος οὐκ ἂν διορθώσαστο, ἀλλ' οὐδὲ ναυπηγοῦ θηρευτῆς, ἀλλ' οὐδὲ γε οἰκοδόμου ἑρμοεύς· ἀλλὰ γὰρ ἀρχιτέκτονος ἀρχιτέκτων, καὶ ναυπηγοῦ ναυπηγός. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, φησὶν, οὕτε νεκροὺς ἤγειρεν, οὕτε ἐδημιούργησεν· ἅπασι γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ δεδημιούργηται ἡ ἀνθρώπων φύσις· καὶ οὕτε ἐτέρα παρ' ἐκείνην, οὕτε πολλὰκις. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐα συνεκτίσθη μὲν τῷ Ἀδάμ τῷ κοινῷ τῆς φύσεως λόγῳ, μετὰ ταῦτα δὲ διεμορφώθη. Ἡμεῖς δὲ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐπειδὴ μάλιστα θεϊκῆς δυνάμεως γνῶρισμα τὸ δημιουργῆσαι καὶ νεκροὺς ἐγείρειν, ὁμολογοῦμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταῦτα πεποιηκῆς εἶναι Θεόν· « Τῷ Λόγῳ » γὰρ « Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωθήσαν, [86 a] καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν »· καὶ ἐπειδὴ ἀρχῆθεν, δημιουργουμένων πάντων, συμπαρήν καὶ ἀχωρίτως εἶχε τῇ θεότητι καὶ τῇ ἐνεργείᾳ, διὰ τοῦτο καὶ ἀνακαινιζομένων αὐτῶν συμπάρεστιν καὶ συμνημονεύεται. Ὅπερ γὰρ εἰρηχάσιν αὐτοὶ οὔτοι, οὐκ ἦν ἐτέρας οὐσίας, ὅ ἐστιν φύσεως, τὸ ἀνακαινίσαι, εἰ μὴ τῆς τοῦ κτίσαντος. Περὶ οὖν τῶν ὄντων καὶ πολιτευομένων, ὡς μὴ ὄντων, ἀλλὰ νῦν πνευματικῶς καὶ θειοτέρως κτιζομένων, ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Παῦλος κηρύσσει, ὡς προελέχθη, καὶ ὡς πολλαχοῦ εὐρήσομεν. Ἐπιλείπει με γὰρ ἂν ὁ πάς χρόνος, εἰ πάντων πανταχοῦ μνημονεύειν ἐβέλθσω. Εἰ μὴ οὖν ἐτέρως μὲν ταῖς Γραφαῖς, ἐτέρως δὲ αὐτοῖς ἐκείνοις ἐδόκει, πρῶτον μὲν οὖν κἂν ποτε παρενεθυμήθησαν τὰ θεῖα γραφία, τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τῷδε καὶ τῷ πρὸ αὐτοῦ μνημονευθέντα· τί γὰρ ἂν, ἀκούοντες ταῦτα, φήσαιεν τὴν χρῆσαντα αὐτὰ διδάσκειν; Δεύτερον δὲ ἐλογίσαντο ἂν, ὅτι περ, ὃν τρόπον τοῦ Υἱοῦ κτίσαντος συμπαικτηῆς ὁ Πατήρ ἐστιν τῇ εὐδοκίᾳ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐκ εἰς τὴν τῶν οὐχ ὁμοίων ἐξέτασιν, τῶν συνάρσεως τῆς ἀλλήλων καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου δεομένων, καὶ μηδὲ πληροῦντων ἐτοιμῶς καὶ πανταχόθεν ἀμέμπτως τὴν ἐνθύμησιν, τὰ τῆς ἀμικτου ἅπασιν μακαρίας Τριάδος, τῆς καὶ ἡμᾶς ἀπολέσσης δημιουργοῦς λόγων τε καὶ ὕλων ἐπισκευτῆς, ἤγαγον, λέγοντες, ἅπερ μήποτε ἔφασαν. Τί γὰρ, ἢ ὡς κηλίκοι εἴπομεν τῷ ἅπασι θελήσαντι Θεῷ Πατρὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα ὑποστήναι; Ἀμέλει τοι παρὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ Ἀβραάμ, καὶ ἐκ βίβης Ἰσσαὶ κατὰ σάρκα, κεκήρυκται [86 b], ὡς ἀρτίως εἴρηται· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ὄγιον »· ἵνα κἀντεῦθεν ὁμολογῶν ἦ, ὡς συνεργὸν ἦν τῷ ἀγαθοεργῷ Δημιουργῷ τὸ ἁγιαστικὸν Πνεῦμα. Διὸ καὶ αὐθις γέγραπται· « Ἦγετο ὁ Ἰησοῦς ἐν Πνεύματι ἐπὶ τὴν ἔρημον »· ἐπειδὴ συνῆν αὐτῷ τὸ ἡγεμονικὸν Πνεῦμα, ὡς Θεὸς Θεῶν καὶ ὡς πάντα συνέχων καὶ πανταχοῦ παρῶν, τῷ ἐφ' ὃν πάντα ἐστήρικται, καὶ ἐν πᾶσιν ὄντι, καὶ πληροῦντι τὰ

A qui supremus est, ac dives in misericordia, ab inferiori, et paupere quidquam mutuatus esset, neque nos duplici modo, ac dissimili acti sumus. Ac sane quomodo rationi consentaneum est, ut homo quidem honorum, exempli gratia, aut malorum effector sit, atque conditor, Spiritus autem non sit huiusmodi? Verum homo ex concessione quidem Dei hoc, aut illud operatur, atque ex substantia a Deo creata inanimatum aliquid, quodcumque voluerit, efficit; non tamen etiam substantiam ipsam, ut jam diximus (20), condit. At vero Spiritus et sua auctoritate operatur, et substantiam ex nihilo educit, ac subsistentem facit, utpote cooperatur, et flatus Omnipotentis. Quapropter Deus in Ezechiele nostrum quidem spiritum renovari inquit, B Spiritum autem sanctum renovare, et hunc non simpliciter Spiritum, sed ipsius Spiritum proprie esse subindicans, hæc divine loquitur: « Et dabo (21) vobis cor novum, et spiritum novum: et auferam 189 cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et Spiritum meum dabo in vobis. » Hæretici vero divina etiam hæc verba parvipendentes, cum firmis rationibus omnino careant, extrinsecis jam artibus abutuntur, et alio atque alio transferre conantur quæ tam manifesto sensu dicta sunt. Inquiunt enim hisce ipsis verbis: Qui mortuos condidit, mortificatos solus suscitavit; depravatum enim, et corruptum architecti opus pictor restaurare non potest, neque naupegi opus venator, neque fabricatoris opus cursor; sed architecti architectus, et naupegi naupegus. Spiritus autem sanctus, inquiunt, nec mortuos suscitavit, neque creavit. Semel enim, inquiunt, in Adamo condita est hominum natura, neque vero altera præter illam condita fuit, nec eadem sæpius: quin Eva quoque simul quidem cum Adamo creata est, communi naturæ ratione; postea vero formata fuit. Nos autem orthodoxi, quoniam divinæ potissimum potentie character est condere, et mortuos suscitare, confitemur sanctum Spiritum, qui duo hæc fecit, esse Deum. Nam « Verbo (22) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Et quoniam initio, cum omnia condita sunt, præsens simul cum aliis personis aderat, et deitate, atque operatione ab iis inseparabilis erat, proinde nunc quoque, cum ea renovantur, una cum aliis hypostasibus præsens est, et simul cum iis commemoratur; nam, ut ipsi adversarii dixerunt, renovare ad aliam essentiam, id est, naturam non spectabat, quam ad naturam illius, qui condiderat. De iis porro, qui, cum essent, ita se gerebant quasi non essent, nunc vero spiritualiter, et diviniore modo conditi sunt, David, et Paulus sic prædicant, ut antea dictum est, et sicut multis aliis in locis invenimus: deficiat enim me omne tempus, si omnia ubique commemorare velim. Nisi ergo alia Scri-

(20) Diximus. Vide segm. 7 a.

(21) Et dabo. Ezech. xxxvi, 26 et 27. Biblia: Καὶ

πνεῦμα καινὸν δώσω ἐν ὑμῖν.

(22) Verbo. Psal. xxxii, vers. 6.

purarum esset, alla vero illorum ipsorum sententia, primum quidem aliquando saltem divina Scripturæ oracula (23), quæ hoc in libro, atque in superiore commemorata sunt, in mentem revocassent (24): ea enim audientes quidam doceri ab eo dicerent, quo afflante scripta sunt? Deinde vero illud considerassent, sicut una cum Filio **190** creante creavit et Pater complacentia, sic etiam simul cum eo creantem dici debere Spiritum ejus: neque ea quæ ad beatam, nullique rei permistam Trinitatem, a qua nos quoque et ratiocinationum, et rerum materialium structuræ (25) veluti conditores effecti sumus, comparassent, simulque discussissent cum iis, quæ dissimilia, existunt, quæque mutua connexionem, etque temporaria, indigent, ac ne cogitationem quidem prompte, modoque cujuslibet reprehensionis experte, implent; neque ista unquam dixissent (26), quæ objecerunt. Quare enim, aut qua auctoritate, vel potestate dicemus, Deo Patre semel volente, omnia sicut per Filium Verbum, ita et per Spiritum sanctum (27) constituta non esse? De eo sane, qui est ex semine David, et Abrahami, et ex radice Jesse secundum carnem, prædicatum fuit, ut nuper diximus: « Quod (28) enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est: » ut vel ex his verbis certo constet, benefico (Creatori socium in creatione, et cooperatorem fuisse sanctificantem Spiritum. Ideo alibi quoque scriptum est: « Ducebatur (29) Jesus in Spiritu in eremum: » quia simul cum ipso erat ille, qui dicitur Spiritus principalis, seu ductor, ut Deus cum Deo, et ut omnia continens, et ubique præsens una cum eo, in quo omnia firmata sunt, quique in omnibus est, et omnia implet. Alioquin, si eorum rationem et arguendi modum attendamus, ne Pater quidem erit conditor, aut mortuorum suscitator: omnia enim per Filium facta sunt sine labore; labor enim est passio; passio vero est via ad corruptionem. Hæc autem dum dicimus, Dominum incarnatum esse sine peccato ex natura Adami, id est ex Virginis natura, aut ex nostra, non inficiamur: sed potius hoc confirmamus, cum dicimus ex Spiritu sancto generatum esse: quoniam, ut dictum est, initio quoque is, qui ante sæcula, et ante mundum existebat, Spiritus Dei, simul aderat cum conditore nostræ naturæ; neque vero cum ipso aderat tanquam cum eo, qui auxilio indigeret, sed cum identitate, et æqualitate **191** deitatis, et volitionis aderat, ac veluti lux a luce non se junctam. Aut ergo sanctis adjungere, o Macedoni, qui divinum Spiritum creaturam non vocant, sed cum processisse aiunt ex Deo, ut Spiritum ejus secundum naturam: aut, quoniam tibi dicitare mos est, eos in divinis oraculis docuisse, Spiritum sanctum Deo quidem natura minorem esse, angelis autem majorem, præstantioremque existere, ac mediam quamdam naturam, et locum sortitum esse; tu ipse vel tuam (30) ipsius impietatem condemnando, vel sponte, primas nobis cede: quæ enim sancti illi scripserunt, jure ac merito apud Deum tuis, et Arii dictis præferuntur, nec licet tibi, ut artificiosæ, et sophisticæ disciplinæ lex fert, audacter contra divinum Spiritum propriis sermonibus effutire, cujus divinam naturam ne minimum quidem inspicere posses, etsi mentis oculos tantos ac tales haberes, quantos et quales tribuit Scriptura cherubinis: quis enim invisibilem, et incomprehensibilem deitatem

(23) *Oracula.* Codex paroxytone γράφια tum hic, tum segm. 100 a. Sed γράφια paroxytone segm. 104 b, 108 b, et alibi.

(24) *In mentem revocassent.* Verbo παρενθυμούμα: aliter usus est Clemens libro primo *Pædagogii*, cap. 12, ubi, ut reor, valet « negligo. »

(25) *Structuræ.* Codex: ἐπὶ σκευῆς. Lego ἐπισκευῆς.

(26) *Dixissent.* Codex: ἄπερ μήποτ' ἔφασαν. Quæ lectio ferri potest. Suspiciari tamen licet deesse aliquid, ut legendum sit, verbi gratia, ἄπερ μήποτ' ἂν ἔφασαν. Vel: ἄπερ μήποτ' ἔφασαν αὐτῶν Γρα-

φῶν. Vel potius (cum apud scriptores Didymi æquales μήποτε sæpe valet « fortasse ») ἄπερ μήποτ' οὐκ ἂν ἔφασαν, id est « quæ fortasse non dixissent. »

(27) *Ita et per Spiritum sanctum.* Cum desit aliquid in Græco, non potui quin hæc verterem ex ingenio. Puto tamen me a Didymi sententia non recessisse.

(28) *Quod.* Matth. 1, 20.

(29) *Ducebatur.* Luc. 11, 1. Græca editio: ἤγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον.

(30) *Tuam.* Πῶς ἐαυτοῦ μάλιν σαυτοῦ· ἐτ εἰκὼν πρὸ ἐκῶν.

veniri apprehendere potest, ei capere? Sed redeamus rursus ad argumentum, quod initio suscepimus.

Δ'. Ἀλλ' ἐπανώμεν πάλιν ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς Ἀ ἰπόθεσιν, ὅτι ἀγιάζει καὶ δικαιοί, καθὰ προείπομεν.

Ε'. Ὅτι σωτηρίαν καὶ τοῖς ἀποσφαλεῖσιν χορηγεῖ· ὁ μόνος ἐστὶν τῆς παγκρατορικῆς οὐσίας. Ἄνευ γὰρ Θεοῦ πρᾶξαι τι κτιστὸν, ἀμήχανον,

οὐδ' ὄσον ἀμπετάσαι βλαφάρων περιφραά κύ-
κλα.

Ἐλεγεν γὰρ ὁ Ἀπόστολος Φιλιππησίοις τοιάδε· ἰ Οὐδα γὰρ, ὅτι τοῦτο μοι ἀποθήσεται εἰς σωτηρίαν, ἐκ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Καθὰ ὑμνηται περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐν Ὡση· ἰ Πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώση· καὶ σῶζων οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ· » περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν ταῖς Πράξεσιν· ἰ Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῃ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο ὄνομα ἐστὶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι. »

Ζ'. Ὅτι θανάτου ἐλευθεροί, καὶ ἀμαρτίας συγχωρεῖ, ἅτε δὴ ἐκ τῆς πατρικῆς ῥίζης οὐσίας καρπὸν φέρον τὸ ἀθάνατον καὶ ἰλω. Κτίσματι δὲ οὐ δυνατόν, ἢ ἀκαμάρτητον εἶναι, ἢ ἐν τούτων οἰκοθεν ποιῆσαι. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν τῶν πνευμάτων, ὡς προεδείχθη, ἀκαμάρτητον· οὐδὲ τάχα, καθ' ὑπερβολὴν λόγου, ἢ μὴ εἶσα λογικῆ. Καὶ γὰρ ὁ οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ὁ ἥλιος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καθαρότητα οὐκ ἀμειπτοι. Εἰ γὰρ καὶ φαίνονται ἀπόστολοι ποτε τοιοῦτόν τι πράξαντες, οὐκ ἰδίᾳ δυνάμει [87 b] περιεγένοντο, ἀλλὰ τῇ τοῦ αἰπόντος· ἰ Ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι μελίζονα τούτων ποιήσατε· » καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ λαλήσαντος ἐν αὐτοῖς, καθὰ Ῥωμαίους Παῦλος διδάσκει· ἰ Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. » Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ παρ' Ἰωάννη, ἀπειδουὺς ἡμῖν τὸ ἄγιον Πνεῦμα, ὁ ἀπολέσαντες ἡμεν διὰ τῆς ἀρχαίας παρακοῆς, ἐνεφύσησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ εἶπεν· ἰ Λάβετε Πνεῦμα ἄγιον. Ἄν τινων ἀφήτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφίενται· ἂν τινων κρατήτε, κεκράτηνται. » Ἐνταῦθα τοσοῦτον τοῦ ἀειμνήστου Πνεύματος τὸ αὐτεξούσιον, ὅτι αὐτὸς τε δι' ἑαυτοῦ ἀμαρτίας συγχωρεῖ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι καὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, οἱ ἀπόστολοι, καὶ πάντες οἱ πιστεύοντες αὐτῷ, ἀφεσιν ἀμαρτιῶν παρέχουσιν. Ὅτι δὲ Θεοῦ μόνου τὸ ἰλάσασθαι ἀμαρτάνουσιν, ἰδοῦσι Θεοῦ ῥήσεις σημαίνουσιν· ἰ Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, ἰ εἰμὶ ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀμαρ-

IV. Quia sanctificat, et justificat, sicut antea diximus.

V. Quia salutem etiam iis, qui errarunt, largitur: quod solius est omnipotentis essentiae; fieri enim non potest, ut sine Dei ope creatura quidpiam operetur,

Ne tantum quidem, quantum est palpebris clausos [oculorum orbes (31) aperire.

Nam hæc Philippensibus (32) dixit Apostolus: « Scio (33) enim, quod hoc mihi proveniet ad salutem per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Jesu Christi. » Sicut de Patre quidem ab Osee hymnis cum celebrante dictum est: « Præter me (34) non cognosces, et qui salvet non est, præter me; » de Filio autem in Actis: « Et non est (35) in ullo alio salus: nec enim aliud nomen est sub cælo datum in hominibus, in quo oporteat salvari. »

VI. Quia a morte liberat, et peccata dimittit, utpote is nempe qui ex paternæ essentiae radice hunc veluti fructum refert, 192 ut sit immortalis, et propitius (36). Creatura vero non potest aut impeccabilis esse, aut quidquam horum, quæ dixi, de suo facere: nam ne spirituum quidem ullus, ut antea (37) ostensum fuit, est impeccabilis; imo, ut hyperbole sermonis utar, ne ulla quidem fortasse creatura (38) irrationalis: nam cælum ipsum, et sol, si cum Dei puritate conferantur, irreprehensibiles non sunt. Eisi porro apostolos interdum tale aliquid fecisse constet, non propria tamen virtute fuerunt mortis victores, aut peccati, sed virtute illius, qui dixit, « In nomine (39) mei majora facietis, » et virtute Spiritus Patris, qui in eis locutus est, sicut Romanos docet Paulus: « Lex enim (40) Spiritus (41) in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis. » Ac Dominus quoque apud Joannem reddens nobis Spiritum sanctum, quem amiseramus per veterem inobedientiam, insuilians in facies discipulorum ait: « Accipite (42) Spiritum sanctum: quorum dimiseritis peccata, dimittuntur (43); quorum retinueritis, retenta sunt. » Tam magna illius, qui cum laude semper commemorandus est, Spiritus propria potestas hoc in loco indicatur, quia et ipse per se ipsum peccata condonat, et in illius nomine, ac virtute tum apostoli, tum omnes, qui

(31) Orbes. Pro κύκλα legendum conjicerem κύκλα, nisi κύκλα non modo Dionysius Periegetes, sed et Homerus dixisset in duodevicesimo Iliadis libro versu 375, qui est hujusmodi: Χρῦσα δὲ σφ' ὑπὸ κύκλα ἐκαστῶ πυθμένι [θήκεσ].

Sic enim plures legunt pro ὑπόκύκλα.

(32) Philippensibus. Codex: Φιλιππισίοις.

(33) Scio. Philipp. 1, 19.

(34) Præter me. Osee xiii, 5. Complut. editio: Θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώση. Vocem vero Θεόν, id est « Deum, » videtur hic omisisse librarius noster. Editio Francofurtensis paulo aliter, nempe: Θεὸς πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι.

(35) Et non est. Act. xv, 12.

(36) Propitius. Vide not. 44, pag. 81.

(37) Antea. Cap. superiore sequenti. 70 b.

(38) Creatura. In Græco fortasse addenda vox, κτίσις.

(39) In nomine. Joan. xiv, 12. Sensum citat, non verba.

(40) Lex enim. Rom. viii, 2.

(41) Spiritus. Græca editio, et Vulg. translatio addunt, τῆς ζωῆς, id est « vitæ. » Quo modo legit ipse Didymus sequenti. 28 a.

(42) Accipite. Joan. xx, 22 et 25.

(43) Dimittuntur. Græc. ed. et Vulg. int. addunt αὐτοῖς, id est « eis. »

ci credunt (44), remissionem peccatorum conferunt. Quod autem solius Dei proprium sit propitium esse his, qui peccaverint, eisque peccata dimittere, inclyta Dei oracula significant. « Ego » (45) enim, inquit, « sum qui deleo peccata tua; » et: « Si sint (46) peccata vestra ut puniceum, tanquam nivem dealbabo; si autem sint ut coccinum, sicut lanam alba reddam. » Salvator vero, ut Dei Filius, paralytico (47) dixit: « Fili (48), dimittuntur tibi peccata; » et: « Ecce (49) Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. »

193 VII. Quia una cum non indigo, et rerum omnium datore Deo Patre, et Filio ejus operatur ut Spiritus Patris, et simul cum eo largitur (50) omnia omnibus, non in crastinam diem differens, utpote qui ejusdem est, et concordis sententiæ, incretam habens existentiam, et una cum Patre regnans, ut increatus, et ejusdem cum illo, ex quo sic prodiit et una cum ipso ab æterno substiterit, deitatis existens. Et quia Christus infinitam auctoritatem, ac potentiam habens, cum virtute ejusdem augustissimi Spiritus signa, et prodigia fecit, et dæmones ejecit, ut hierophantæ nostri enarrarunt. Michæas quidem: « Hæc (51), » inquit, « dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum. » Et post pauca subdit: « Quia (52) non erit qui exaudiat ipsos: nisi ego implebo fortitudinem in Spiritu Domini, et judicii, et dominationis. » Ait porro, Dominum fortitudinem facere in Spiritu Domini, ut simul et Trinitatem declararet, et naturæ ipsius veluti colligationem. Subindicat autem judicium illud, in quo non est amplius pœnitentia, nec qui exaudiat (53). « In inferno » (54) enim, inquit, « quis confitebitur tibi? » Quod autem ait, « Implebo fortitudinem, » perinde est, ac si diceret: Magnam retributionem faciam cum divino Spiritu. Paulus vero ille magis quam omnes apostoli tentatus ac probatus, ad Ephesios scribit: « Hujus rei (55) gratiæ flecto genua mea ad Deum Patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur: ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiore homine, habitare Christum; » ad Romanos autem: « Habeo (56) igitur fiduciam in Christo Jesu ad Deum: non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo, et opere in obedientiam gentium, in

τίας σου · » καὶ, « Ἐάν ὡσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ἕς φοινικούν, ὡς χιόνα λευκανῶ · ἐάν δὲ ὡσιν ὡς κόκκινον, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ, ὡς Παῖς Θεοῦ, τῷ παραλύτῳ ἔφη · « Τέκνον, ἀφένονται σοι αἱ ἁμαρτίαι. » καὶ, « Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀφρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. »

» Salvator vero, ut Dei Filius, paralytico (47) dixit: « Fili (48) Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. »

Z'. "Οτι τῷ ἀπροσδεεῖ, καὶ παντοδότη Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ συνεργεῖ, καὶ συμπαρέχει πάντα πᾶσιν, οὐκ εἰς αὐριον ἀναβαλλόμενον, ἕτε δὴ ζῆγγωμον καὶ ὁμόγγωμον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀνεκποίητον ἔχον τὸ εἶναι καὶ συμβασιλεύειν αὐτῷ, καὶ τὴν αὐτοῦ, ὄθεν καὶ συνυφεστώτως ἐξῆλθεν, διακλήρωσάμενον θεότητα. Καὶ ὅτι ὁ παντεξούσιος καὶ πανδύναμος Χριστὸς, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ αὐτοῦ σεμνοτάτου Πνεύματος, τὰ σημεῖα καὶ τὰ [88 a] τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαίμονας ἐξέβαλεν, ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἱεροφάνται· Μιχαὴας μὲν· « Τάδε, » φησὶν, « λέγει Κύριος, τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. » Καὶ μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει· « Διότι οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτῶν, ἐάν μὴ ἐγὼ ἐμπλήσω ἰσχύον ἐν Πνεύματι Κυρίου, καὶ χρίσεως, καὶ δυναστείας. » Εἶπε τοίνυν ποιεῖν ἰσχύον Κύριον ἐν Πνεύματι Κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν Τριάδα, καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς φύσεως αὐτῆς δηλώσαι. Αἰνίττεται δὲ τὴν χρίσιν, ἐν ᾗ οὐκ ἔτι λοιπὸν μετάνοια καὶ ὁ εἰσακούων· « Ἐν· » γὰρ « τῷ ᾄδῃ, » φησὶν, « τίς ἐξομολογήσεται σοι; » Τῷ δὲ, « Ἐμπλήσω ἰσχύον, » ἀντὶ τοῦ, Μεγάλῃν ἀνταπόδοσιν ποιήσω μετὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Παῦλος δὲ ὁ δοκιμώτατος ἀποστόλων πρὸς Ἐφεσσίους μὲν· « Τοῦτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεόν Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῶ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν· » πρὸς Ῥωμαίους δὲ· « Ἐχω οὖν πεποιθῆσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὧν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Αἱ δμοιοὶ τῇ φύσει ὑποστάσεις ὁμοίας τιμῆς ἄξια· ὄθεν παραπλήσιον καὶ τὸ λόγιον τότε τῷ, « Χριστὸς

(44) *Omnes, qui ei credunt.* Paulo durior videri potest hæc sententia. Sic autem accipienda est, ut de sacerdotibus catholicis loquatur, ac simul indicare velit, ab episcopis, ac presbyteris hæreticis, qui Spiritui sancto non credunt, nec catholicæ Ecclesiæ communionem fruuntur, nempe a Macedonianis, quos hic refellit, remissionem peccatorum non conferri.
 (45) *Ego.* Isa. xliiii, 25. Græca editio: Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ ἐξαλείφων... τὰς ἁμαρτίας σου.
 (46) *Si sint.* Isa. i, 18. Græc. ed. ὡς ἔριον.
 (47) *Paralytico.* In Græco: παραλύτῳ pro παραλυτικῷ. Eodem modo alii scriptores Didymi æquales, ac suppres locuti sunt: Apollinarius enim in catena in Joannem Corderiana, pag. 143, ait. Τοῦ ἐκεῖ κειμένου παραλύτου, id est « paralytici ibi decumbentis. » Et Cyrillus ibidem: Τοῦ παραλύτου ἀσθένεια, id est « paralytici infirmitas. »
 (48) *Fili.* Matth. ix, 2 et 5. Videnot. 36, pag. 5.
 (49) *Ecce.* Joan. i, 29. Græca editio: τὴν ἁμαρ-

τιάν, id est « peccatum, » pro τὰς ἁμαρτίας.
 (50) *Simul... largitur.* De hac re copiose egerat Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 16 et 17.
 (51) *Hæc.* Mich. iii, 5. Passioneianum exemplar caret voce ἐπί, quæ omnino addenda est ex Græca editione, ac legendum ἐπὶ τοὺς προφῆτας, hoc est « super prophetas. »
 (52) *Quia.* Mich. iii, 7 et 8. Græca editio, διότι: οὐκ ἔστιν ὁ ἐπακούων... καὶ κρίμα καὶ δυναστεία.
 (53) *Exaudiat.* An is, qui Origeniano de reproborum vicissitudinibus, ac de temporaria eorum pœna systemati adhæreret, hæc dictasset?
 (54) *In inferno.* Psal. vi, vers. 5 (seu 6).
 (55) *Hujus rei.* Ephes. iii, 14-17. Vide notas 43-45, pag. 49.
 (56) *Habeo.* Rom. xv, 17-19. Græca editio: Ἐχω οὖν καύχησιν ἐν Χ. Ἴ. τὰ πρὸς Θεόν. Οὐ γὰρ τολμῶ λαλεῖν τι ὧν, et reliqua.

Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. « Εἰ δὲ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἅρα ἐφθασεν ἐπ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὡς ἐν τῷ φωτισματι συμπράττει, ἀδύνατον τοίνυν τῆ συμφωνίᾳ καὶ τῆ ἐνεργείᾳ ὑπάρχειν ἐν, μὴ οὕτως τῆς οὐσίας μιᾶς· καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Δεσπότης ποτὲ μὲν· « Ὁ Πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. » ποτὲ δὲ, ὡς νῦν εἴρηται· « Ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ [88 b] ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Παῦλος εἶπεν· « Ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » ὁμολογῶν, ὅτι τῆ θείᾳ τῆς Τριάδος ἐνεργείᾳ τεθνεώτας ἤγειραν, αὐτὸς μὲν τὸν Εὐτυχον, Πέτρος δὲ τὴν Ταβήθαν.

nunc dictum est, « Ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia. » Propterea vero etiam Paulus dixit : « In virtute (60) Spiritus sancti. » Quibus verbis divina Trinitatis operatione, ac virtute mortuos suscitatos esse constat, ab ipso quidem Eutychem, a Petro autem Tabetham.

Η'. Ὅτι ὡσπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα χρηματίζει, σημαίνόμενον Θεὸς καὶ Δεσπότης, καθὰ φράζει Λουκᾶς· « Ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἰερουσαλὴμ, ᾧ ὄνομα Συμεὼν· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαθής, προσδεχόμενος παράκλησιν τῷ Ἰσραὴλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον, ἕως ἂν ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου. Καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γοεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τὸ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ ἠθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας, καὶ εὐλόγησεν τὸν Θεόν, καὶ εἶπεν· Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥήμα σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι ἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ Σωτήριόν σου. » Ἐχρημάτισεν τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἐδέξατο Συμεὼν τὸν Χριστὸν εἰς τὰς ἀγκάλας, κατὰ τὸν χρηματισμόν· εὐλόγησεν τὸν χρηματίσαντα, τοῦτ' ἔστιν ἐδέξατο τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐωρακῶς τὸ σωτήριον τοῦ χρησμοῦ δεχόμενον πέρας· Θεὸν τε καὶ Δεσπότην αὐτὸν τὸν χρηματίσαντα ἐκάλεσεν. Ἐχρημάτισεν δὲ ὁ Θεὸς Πατὴρ, τῷ Ἰωβ φάνας· « Οἶς με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος; » Οἱ δὲ, τῷ ἀληθινῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ μάχασθαι ἡσυχότες, πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως τὰ ἐν ἄλλοις πράγμασιν, καὶ οὐκ εἰς θεολογίαν, συντελοῦντα πρὸς τὸ συσκιᾶσαι τὴν ἀλήθειαν συλλέγοντες, καὶ οὐ τὰ πρέποντα τῷ θεῷ μυστηρίῳ ἀτρεκέως [89 a] ἐκδεχόμενοι, καὶ τῇ ὑποθέσει ἀρμόζοντες, καὶ πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀδεκτα τοῦ θεοῦ προφέρουσι ῥήματα, ἄνω καὶ κάτω, ὡς μέγα καὶ ἐναργὲς κεφάλαιον, ἢ ψυχρὸν ἐκεῖνο καὶ ἀπατηλὸν ῥῆμα λέγοντες· Ὅτι, φρεῖν, καταγεται ἐκ τῶν τοιοῦτων μαρτυριῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς ἀγγέλου φύσιν, ἢ καὶ αὐτὸ φαίνονται χρηματίσαντες. Καὶ οὕτω τὰς ὁρδὰς τῶν Γραφῶν ἐννοίας, ἐξ ἀτόπων ἰδίων λόγων εἰς περιπετείας ἐξ-

A virtute signorum, et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. » Hypostases natura similes similis honoris sunt dignæ : ideoque huic etiam oraculo simile est illud : « Christus (57) Dei virtus, et Dei sapientia. » Matthæus ex persona Salvatoris : « Si autem (58) 194 in Spiritu Dei ejicio dæmonia, ergo pervenit in vos regnum Dei. » Et sicut in illuminatione, id est, in baptismo, simul cum Patre et Filio operatur, ita fieri non potest, ut ipse consonantia, et operatione sit unum cum ipsis, quin tamen unum sit etiam essentia. Atque hac de causa Dominus aliquando quidem ait : « Pater. (59) in me manens, Ipse facit opera ; » aliquando vero, sicut autem Tabetham.

B VIII. Quia sicut Deus et Pater, sic etiam Spiritus sanctus dicitur chrematizare, id est, oracula edere, seu divina responsa dare : quod illum significat esse Deum ac Dominum. Ita Lucas : « Erat (61), » inquit, « homo in Jerusalem, cui nomen Simëon : et homo iste justus, et timoratus, expectans consolationem Israeli : et Spiritus sanctus erat in eo. Et ipsi chrematizatum (hoc est, responsum datum) fuerat a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, donec videret Christum Domini. Et ductus est in spiritu in templum. Et factum est, cum inducerent parentes puerum Jesum, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo : et ipse accepit eum in ulnas, et benedixit Deum, et dixit : Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum. » C Itaque chrematizavit, id est, responsum e supernis dedit Spiritus sanctus ; Simeon vero Christum chrematismo illo sibi promissum in ulnas sumpsit ; ac eum, qui chrematismi auctor erat, benedixit ; hoc est, Spiritui sancto gloriam reddidit, postquam Salutare (id est, Salvatorem) chrematismo prænuntiatum aspexit, ac divinum in eo responsum impletum vidit ; Deumque ac Dominum, eum qui chrematizaverat, appellavit. Chrematizavit vero etiam Deus Pater, cum Jobo dixerit : « Putas (62) me aliter tibi chrematizasse (id est responsa dedisse), 195 quam ut appareas justus? » At hæretici in bello contra verum Dei Spiritum exercitati, cum, quavis arrepta occasione, ad obscurandam veritatem ea congerant, quæ de aliis rebus dicta sunt, quæque ad theologiam, seu modum, quo de Deo loqui debemus, nihil attinent ; ea vero, quæ divino mysterio conveniunt, simplici ac sincero sensu non accipiant, nec proposito argumento aptent ; contra

(57) *Christus.* I Cor. i, 24.

(58) *Si autem.* Matth. xii, 28.

(59) *Pater.* Joan. xiv, 10.

(60) *In virtute.* Rom. xv, 19.

(61) *Erat.* Luc. ii 25-30. Gr. edil. habet τοῦ Ἰσραήλ pro τῷ Ἰσραήλ. Et, ἐπ' αὐτὸν pro ἐπ' αὐτῷ. Et, πρὶν ἢ pro ἕως ἂν. Et, ἦλθεν pro ἤγετο. Veniam vox ἐγένετο libi desideratur.

(62) *Putas.* Ne quæras hæc in Vulgata translatione, sed in Græca libri Job xl, 3. Nonnullæ editiones habent, Οἶς δὲ με μὴ ἄλλως, et reliquæ. Editio libri Jobi ex vetustissimo codice a Patricio Junio Londini anno 1637 concinnata : Μηδὲ οἶον με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἀλλ' ἵνα δίκαιος ἀναφανῆς. Complutensis vero voculam μὴ omisit ut Didymus.

hocce etiam capitulum, demonstrationemque insurgunt, et Scripturæ textus, ac verba proferunt, quibus divinitas indicari non potest, et quasi maximum quoddam, ac perspicuum argumentum, frigidam hanc, et fallacem ratiocinationem jactitant inculcantus. Hujusmodi testimoniis, inquit, Spiritus sanctus ad angelicam naturam deprimitur; cum angelos (63) quoque chrematizasse (hoc est, oracula fudisse) constet. Atque ita rectas Scripturarum sententias absurdis suis commentis temere depravant (64). Nam scriptum est, inquit, in Actis apostolicis: « Cornelius (65) centurio, vir justus, et timens Deum, et testimonium habens ab universa gente Judæorum, chrematismum (hoc est, cœlestem admonitionem) accepit ab angelo sancto, accersire te in domum suam, et audire verba abs te. » Vos porro si taceretis, o hæretici, et calumniosa ora consueretis, rem multo utiliorem faceretis. Nos autem ad perfectionem scopum hoc etiam capitulum dirigentes ac veluti retro flectentes, et animi alacritatem iis, qui lecturi hæc sunt, comparantes, ac majorem orthodoxum zelum ipsis injicientes, sic respondemus. Sicut nulla naturæ communio est inter creatam, et increatam naturam, ita ne chrematismi quidem communio intercedit. Nam angelus quidem id omne ἀγγέλλει (id est, annuntiat) quod a Spiritu sancto, a quo agitur, dicere coactus fuerit, etsi illud ignotum ipsi fuerit; atque inde angeli nomen habet. Spiritus vero sanctus, utpote qui ea omnia novit quæ sunt Dei, ut Paulus (66) asseverat; divino modo, sicut Pater, chrematizat, id est, revelat, quæcumque **196** in somnibus deitatis oculis videt velle cum Patre, tum Filium; non vero instar ministri ac famuli chrematizat, sicut satellites (67). Dei Angelus facit: nec enim servus novit (68), quid faciat dominus ejus, neque ille, qui sit heterousius, hoc est, alterius substantiæ, eandem habere potest cognitionem cum eo, qui natura alter ab ipso est. Unamquamque enim naturam conveniens ei cognitio sequitur, et memoria: quin etiam aliquando creatæ naturæ illud evenit, ut longa die id ipsum ei excidat, atque evolet, quod cognitum ab illa fuerat. Quapropter hic quoque capituli initium dedita opera inter decertandum disceptandumque improbi omiserunt (69). Sic enim habet: « Petro (70) autem cogitante de verbo (71),

(63) *Cum angelos.* Codex: ἡ καὶ αὐτοί, et reliqua. Equidem pro ἡ, quod mendosum est, lego ἦ, id est, « qua, » vel, « quatenus. » At si ita legamus, mutanda fortasse erit vox, ἀγγέλου, ac legendum, ἀγγέλων, hoc est « angelorum, » ut eo referatur pronomen αὐτοί. Quod si quis pro, ἡ, vel ἦ, legere mallet ἡ, ac vertere: « Papæ! et ipsi (hæretici scilicet) oracula fundere videntur, » is mea quidem sententia Didymi mentem probe non assequeretur.

(64) *Temere depravant.* In Græco, εἰς περιπέτας ἐξέλλουσιν. Legendum forsitan quis conjiciat, εἰς περιπέτας ἐξέλλουσιν. Verum Passioneiani apographi lectio immutanda non est; nam vocem, περιπέτας, simili modo accipit Epiphanius in Pa-

ἐλλουσιν. Γέγραπται γάρ, φησὶν, ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Πράξεσιν· « Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ παντὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαι σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. » Ὑμεῖς μὲν οὖν, εἰ ἰσωπήσατε, καὶ ἀπερβήσατε συκοφαντίας τὰ στόματα, ἐπράττετε ἂν πολλῶν λυσιτελεστέρον. Ἡμεῖς δὲ, ἐπὶ τὸν τελειότερον σκοπὸν ἀναπέμποντες καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, καὶ εὐθυμίαν τοῖς ἐντευξομένοις παρέχοντες. καὶ πλεονα τὸν ὀρθόδοξον ζῆλον ἐμβάλοντες, φαμὲν, ὅτι Ὡς οὐδεμία κοινωνία φύσεως κτίσματος πρὸς τὴν ἀκτιστον φύσιν ἐστίν, οὕτως οὐδὲ χρηματισμοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἀγγέλλει, ὁ δ' ἂν οὐκ εἰδώς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰπεῖν ἐνεργηθεῖ· καὶ ἐντεῦθεν αὐτῷ ἄγγελος τοῦνομα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἅτε πάντα εἶδὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς διαβεβαιούται ὁ Παῦλος, χρηματίζει θεϊκῶς, ὡς ὁ Πατήρ, ἅπερ ἂν τοῖς τῆς θεότητος ἀκοιμήτοις ἡμῶσιν ὀρθῶς βουλόμενον, καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὐ διακονικῶς, καθάπερ ὁ δορυφόρος ἄγγελος. « Ὁ γὰρ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ Κύριος αὐτοῦ, » οὐδὲ γὰρ ὁ ἑτεροούσιος τὴν αὐτὴν τῷ ἑτέρας ὄντι οὐσίας κεκτήσθαι [89 b] δύναται γινώσκειν· φύσει γὰρ ἐκάστη ἡ ἀνήκουσα γινώσκει καὶ μνήμη συμπαραομαρτεῖ· ἀλλὰ καὶ τὸ γνωσθὲν τῇ γεννητῇ φύσει ἐσθ' ὅτε τῷ χρόνῳ ἀφίπταται. Ὅθεν κἀναῦθα τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρίου ἔχοντες ἐν τῇ διαμάχῃ τοῦ λόγου παραλελοίπισιν οἱ ἀγνώμονες. Ἔχει γάρ· « Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμουμένου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσιν σε. Ἀλλὰ ἀναστὰς πορευέσθι σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καταβάς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγὼ, ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν πάρεστε; Οἱ δὲ εἶπαν· Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος, » καὶ τὰ ἔξης, ὡς πρόκειται. Ὅστε παρὰ κριταῖς ἀγαθοῖς, κἀναῦθα παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται τὸν χρησμὸν ὁ ἄγγελος μαθῶν. Θεότητος γὰρ ἑκκριτον γνώρισμα, τὸ προλέγειν ἀσφάλτως· καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῶν τῶν ἀκούοντων, ἢ ἀσφαλιστάμενοι σωθῶσιν. Εἶτα οὐ νομιζετε, τοιαῦτα εἰσηγούμενοι, βασκαίνειν μὲν πως τῇ πίστει, μέμψασθαι δὲ οἷον τῷ δι' ἀφρονίαν ταῖς περὶ αὐτοῦ εἰρημίαις λέξεσιν κοσμησαντι τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα; ὡς ἐπομένου πάντως τῷ τοιοῦτῳ πράγματι καὶ τῆς αὐτοῦ χάριτος. Ἐκ γὰρ καὶ τούτου, ὕβρισεν μὲν ἑαυτὸν

vario hæres. 64, pag. 528, aliique nonnulli.

(65) *Cornelius.* Act. x, 22. Græca editio: ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους, pro, ὑπὸ παντὸς ἔθνους.

(66) *Paulus.* I Cor. ii, 10 et 11.

(67) *Satelles.* Sive, « bastifer. » Vide lib. IV Reg. xix, 35, et lib. II Reg. xxiv, 17, et Josue v, 14, et Luc. xvi, 22.

(68) *Novit.* Joan. xv, 15.

(69) *Omiserunt.* Ex hoc etiam loco apparet, certum quoddam Macedonianum opusculum a Didymo refelli.

(70) *Petro.* Act. x, 19, 22. Nonnulla intermedia omittuntur, quæ habet Græca editio.

(71) *De verbo.* Græca editio: περὶ τοῦ ὄραματος, id est « de visione. »

οὐδαμῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπαινετὸν ἔδειξεν, τὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ συνήθως ἐφαιδρυνεν. Ἡμεῖς δὲ, εἰ καὶ σεμνότητά τινα θεῖαν τῇ πάσῃ ὑποθέσει φέρει τὸ χρηματίζειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀρκεῖ καθ' ἑαυτὸ παραλαμβάνομενον εἰς μαρτυρίαν· ὁμως οὐ μόνον αὐτὸ, ἀλλὰ γὰρ καὶ πλῆθος ἄλλο ὑψηλῶν καὶ ἀναμφισβήτητων ἀποδείξεων παρηγάγομεν· οἷς εἰ προσέχετε ἀντιπαθείας ἄνευ, ἀφωνώτεροι [90 α] πάντως ἔεσθε τῶν ἰχθύων. Διελέγγει τοίνυν τὴν πειθανουργίαν ὑμῶν σαφέστατα καὶ ὁ Παῦλος, Ἐφεσίοις γράψας· « Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισασθαι τὸν ἀνεξίτηστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, εἰς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς, καὶ ταῖς ἐξουσίαις, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολυπόκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. » Κατανοεῖτε οὖν, πόσον ἐξηρηται ἡ ἀγγελίων φύσις τοῦ ἀφ' ἑαυτῆς εἰδέναι τι τῶν ἐσομένων, καὶ τοῦ χρηματίζειν· ὅτι καὶ διὰ τῆς ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐσμὲν ἡμεῖς, τὰ μεγαλεῖα μανθάνει. Πρὸς περὶ δὲ τὴν περὶ τοῦτο, δύναται τε συλλαμβάνει καὶ ἄπερ Κολοσσαεῖσιν ἔγραψεν τοῖσδε· « Τὸ μυστήριον τοῦτο τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, ὃ νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » Πρὸ τούτου γὰρ, φησὶ, τῷ Θεῷ ἔγνωστο μόνῳ. Πρὸς τούτοις, καὶ ἄπερ περὶ τῶν ἐνεργούντων πᾶσιν ἀνθρώποις ὄφελος, τῶν περὶ τὴν ἄλκτον οἰκονομίαν φημί, τοῖσδε παρὰ Πέτρου ἀνείρηται τοῖς ῥητοῖς, ὡς προελέχθη· « Εἰς ἡ φησὶν, ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Εἰ δὲ τίνα ἔμφυτον γνῶσιν ἔχον, οὐκ ἂν μίλειροντο τοῦ κλῆν διακύψαι εἰς αὐτά. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐχουσιν, εἰς ὑπερβάλλοντα, ὡς οἱ ἄνθρωποι, τρόπον τινὰ ἐκπέπουσιν ἔρωτα ἐκείνων, ὧν τῆς γνώσεως τυχεῖν αὐτοῖς μὴ ὑπεσθιν. Πέφυκε γὰρ καὶ τὴν ἄλλως, ὑπερορᾶσθαι μὲν τὰ εὐρεθῆναι ῥάδια, ποιῆσθαι δὲ τὰ σπανιώτερα. Καὶ μέντοι καὶ τοῦτο οὐ κατὰ γνώμην οἰκίαν, τῷ κοινῷ δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν λόγῳ (οὐ πάντας φημί) ὑπόχρεοι ὄντες τινές. « Εἰ [90 β] γὰρ, φησὶν, ἀγγέλων ἀμαρτησάντων ὁ Θεὸς οὐκ ἐφέεσατο, » ποῖαν ἔμφυτον γνῶσιν τῶν μελλόντων, ἡ αὐθεντεῖαν τοῦ χρηματίζειν, ὡς ὁ Θεός, ἔχειν δύνανται; Εἰ δὲ οὐκ ἴσασι μὲν οὗτοι ἀφ' ἑαυτῶν, οὐδὲ κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν χρηματίζουσιν, ὡς ἔστι καὶ διὰ συστάσεως τινος τὸ πρᾶγμα αὐταπίδεικτον, διὰ δὲ τὸ τὴν λέξιν μόνην κατὰ κοινῷ κατηγορεῖσθαι, ἐπὶ τὴν μέμψιν καὶ τὴν κατηγορίαν παρηγγελάτε· προπετῶς καὶ ἀδιασκέπτως ἐπράξατε, καὶ οὐδὲν πρὸς τὸ

A dixit ei Spiritus sanctus (72): Ecce viri tres querunt te. Sed surge, et vade cum eis, nihil dubitans, quia ego misi illos. Descendens autem Petrus ad viros (75), dixit: Ecce ego sum quem queritis: quæ causa est propter quam venistis? Illi autem dixerunt: Cornelius centurio, vir justus, et reliqua, ut antea posita sunt. Itaque apud prohos quidem indices constat, angelum hic quoque a Spiritu sancto ea didicisse, quæ chrematizavit, id est, *revelavit*. Eximius enim divinitatis character ac nota est, prædicere infallibiliter, idque ita facere, ut in eorum, qui audiunt, commodum atque utilitatem cedat; ut nempe sibi caveant, et salvi fiant. Dum itaque hujusmodi interpretationes, et sommenta profertis, nunquid illud non reputatis, quod et creature ipsi quodammodo invidi estis, et eum, qui liberalitatis ac munificentie causa suas ipsius creaturas iis ipsis vocabulis, quæ de illo dicta sunt, honestavit ornavitque, veluti (74) criminamini? cum hujusmodi rem, chrematismum scilicet Spiritus sancti, celestem ejus admonitionem, gratia quoque ipsius comitetur (75). Ex hoc enim ipso chrematismo non modo is nullum plane sibi met ipsi dedecus comparat, sed etiam laude dignum se ostendit, atque opera sua, ut solet, exhilarat. **197** Nos vero etsi divinam Spiritus sancti amplitudinem ac majestatem in tota hac disputatione ex eo tantum confirmare potuissemus, quod ipse *chrematizet*, id est, *oracula fundat*, aut responsa det, aut cœlitus revelet, atque hoc vel solum, ac seorsum sumptum, eam satis demonstrat ac testetur: tamen non hocce duntaxat argumentum attulimus, sed plura etiam alia, eaque splendida ac sublimia, et cujusvis dubitationis expertia, Scripturarum loca: ad quæ si absque aversatione ac fastidio attenderitis, magis quam pisces (76), ut aiunt, muti, omnino evadetis. Jam vero captiosam argumentationem vestram manifestissime diluit ac redarguit etiam Paulus Ephesiis scribens: « Mihi (77) omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, in gentibus evangelizare ininvestigabiles divitias Christi, et illuminare omnes, quæ sit dispensatio (78) mysterii absconditi a sæculis in Deo, qui omnia creavit (79): ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in cœlestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei. » Animadvertite ergo, quam alienum ab angelorum natura sit, ut eorum, quæ futura sunt, aliquid per se ipsos sciant, et chrematizent, id est, *revelent*; eum etiam per Ecclesiam Dei, quæ in hoc mundo est (hæc vero Eccle-

(72) *Sanctus*. Vox ἅγιον deest in Bibliis.

(73) *Ad viros*. Græca editio hic addit: τοὺς ἀπεσταλαμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est « missos a Cornelio ad eum. » At hæc non modo Didymus, sed et Vulgatus interpret omittit.

(74) *Veni*. Codex: οἶον τό. Lego, οἶον τῷ... κοσμήσαντι.

(75) *Comitetur*. Cod. ἐπομένον. Legend. fort. ἐπομένης. [Bene se habet, ἐπομένου... χάριτος: sic enim aliquando occurrit apud Alexandrinos. Sic etiam infra, ῥαθυμία τῇ οὐκ ἐνδύοντι, pro ἐνδύσει. Edit.]

(76) *Magis quam pisces*. Proverbialis locutio, quam Pollux quoque habet lib. vi, cap. 34.

(77) *Mihi*. Ephes. iii, 8, 9 et 10. Vide not. 10 ad pag. 28.

(78) *Dispensatio*. Vulgatus interpret legit ut Didymus. At Græca editio habet: ἡ κοινωμία, id est, « communio. »

(79) *Creavit*. Græca editio hic addit, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est, « per Jesum Christum. » Sed hæc verba omittit, præter Didymum, Vulg. etiam interpret. Vide Segm. 14 a.

sia nosmet ipsi sumus) Dei *magnalia* perdiscant. Atque ut id ipsum adversariis perquadeatur, illa etiam efficere possunt, nonnullamque ad hoc vim habere, quæ Colossensibus scripsit in hunc modum (80): «Mysterium (81) hoc absconditum ante sæcula, et a generationibus, quod nunc manifestatum est sanctis ejus.» Antea enim, inquit, a Deo tantum cognoscebatur. Præterea huc etiam illud facit, quod de iis, quæ omnibus hominibus utilitatem attulerunt, de iis scilicet, quæ ad ineffabilem Incarnationem spectant, hisce (82) a Petro verbis, ut antea diximus, prædicatum fuit (83): «In quæ, inquit, desiderant angeli prospicere.» Si quam vero innatam cognitionem haberent (84), illa per rimas saltem perspicere non optarent; **198** sed quia eam non habent, in vehementissimum quodammodo, ut homines, amorem incidunt eorum quorum cognitionem assequi nequeunt. Solent enim quæ inventu quidem facilia sunt, obiter (85) cerni et despicì; quæ autem sunt rariora, æstimari. Neque vero id ex propria quorundam voluntate repetendum est, sed ex communi (86) eorum naturæ ratione. Porro de omnibus angelis id non dico, sed de quibusdam, qui veluti debitores sunt, ac supplicio obnoxii (87). Nam Scriptura inquit: «Si enim (88) angelis peccantibus Deus non pepercit.» Quomodo ergo innatam futurorum cognitionem habere, aut propria auctoritate chrematizare (hoc est, *cælitus admonere*) possunt ut Deus? Quod si ipsi nec scientiam (89) ex seipsis habent, nec ex propria potestate chrematizant, ut est etiam sine ulla probatione per se manifestum; vos vero, quia unum idemque chrematizandi verbum communiter de Spiritu sancto et de angelis prædicatur, ad reprehensionem accusationemque conversi estis (90): temere et inconsulte egistis, ac nihil ad rem. Nam ne si Deum quidem Patrem chrematizare (id est, *oracula fundere*, aut *revelare*), et honum esse aliqui alii forte dixerint, decet nos contrarium affirmare. An quiddam aliud vobis dicam? Videte, quæso, num per angelum, qui centurioni chrematizavit, seu *cælestis responsum dedit*, Sanctus sanctorum, id est Salvator, significetur. Nam hoc etiam nomine arcano sensu multa cum emphasi ac divina Scripturam, ubi de eo loquitur, usam esse constat, propterea quia is in Incarnatione, quatenus Filius Verbum, paternam voluntatem *ἤγγισε*, hoc est, *annuntiavit*. Nec enim dixit nominatim, ut solet dicere, Michael, Gabriel, nec certum aliud hujusmodi nomen adhibuit. Quidnam ergo in omnibus doctrinis nostris merito criminari quis po-

(80) *In hunc modum.* Codex τοῦσδε, non vero τοῦσδε. Ita alibi habet τοῦδε, τοῦδε, etc. Simili modo Æschylus initio *Promethei vinciti* habet τοῦδε, et vers. 257, τοῦσδε, et similia alibi.

(81) *Mysterium.* Coloss. 1, 26. Græca editio paulo aliter, eodem tamen sensu. Vide segm. 160 a.

(82) *Hisce.* Codex τοῖς δέ, pro τοῖσδε.

(83) *In quæ.* In prima Petr. 1, 12. Vide not. 5, pag. 169, et quæ Didymus habet enarratione in *primam Petri* ad hunc versiculum.

πρᾶγμα. Οὐδὲ γὰρ εἰ τὸν Θεὸν Πατέρα φαίεν τυχὸν ἄλλοι τινὲς, οὗτοι χρηματίζει καὶ ἀγαθός ἐστιν, ἡμεῖς τὸ ἐναντίον λέγειν πρόπον. Εἶπω τι ὁμῖν καὶ ἕτερον; Βλέπετε μὴ τὸν χρηματίσαντα τῷ ἑκατοντάρχη ἀγγελῶν, τὸν ἄγιον τῶν ἁγίων Σωτῆρα εἶπεν. Τῷ γὰρ ὀνόματι τοῦτου προσχρησαμένη ἐπιχειρημένως σὺν ἐμφάσει πολλῇ καὶ θείᾳ περὶ αὐτοῦ φαίνεται ἡ Γραφή, διὰ τὸ ἀγγεῖλαι ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὡς Ἰῶν Λόγον τὸ πατρικὸν βούλημα. Οὐ γὰρ εἶπεν ὀνομαστὶ, ὡς εἶθε λέγειν· Μιχαὴλ, Γαβριὴλ, ἢ, ὁ δεῖνα. Τί τοίνυν ἐξ ἀπάντων τῶν ἡμετέρων λόγων αἰτιάσαιτ' ἂν τις εὐλόγως; τί δὲ μέμψαιτο τῇ οὐδαμόθεν ἐχοῦσῃ τὸ εὐθύνεσθαι ὀρθοδόξων πίστει; πῶς δὲ οὐ πιστεύειν ἀξίον, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βασιλικῶς, ἦτοι θεικῶς, χρηματίζει· οἱ δ' ἄγγελοι λειτουργικῶς, ἦτοι διακονικῶς; ὡς χαλεπὸν οὖν, καθά φησιν, οὐκ ἔχουσιν, ὅτι κυβερνητικῆς οὐκ ὑπεστὶν· οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν, ὅτι ἡ χάρις τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἢ τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐργαζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ παρέσθιν, οὕτε ἐστὶν τὸ εἰδέναι τὴν καὶ ἐν τοῖς ἀνίγμαιν τῶν λογίων εὐρισκομένην [91 a] ἀσφάλειαν. καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τῶν πιστῶν ἀνδρῶν δεδομένην ἀπόκρισιν· καὶ ὅτι ἐριστικῆς, καὶ ἀντιλογικῆς, καὶ ποικίλης προαιρέσεως ἀνευ οὐκ ἐστὶ λόγου προφορά. Οἶδα δὲ σαφῶς, ὡς εὐδόκιμοι, καὶ τὸ οὐράνιον φῶς κατοικοῦντες ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, οὗτοι ἡμεῖς, ὡς ἀμειπτοὶ καὶ τέλειοι. οὐκ ἠχθέσθητε ἐπὶ τοῖς λεχθεῖσι παρ' ἐμοῦ, ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν φύσιν, οὐ κατὰ τὸ ἐπαινετὸν τῆς γνώμης, ὁμοίων ὁμῖν ἀγγέλων· οἷς ἐξ ἀρχῆς μέμψις παρηκολούθησεν, ὡς καὶ αἰρετικῶς, τοῖς εἰς μέσον ἄγουσιν, ὡς οὐκ ἔχρησεν, τὰ ἄρτι μνημονευθέντα· οἷτινες ὁμῖν μάλιστα ἀπειθανοὶ τινες πρὸς τὸν κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγῶνα φαίνονται. Ὁ γὰρ λόγος μοι ἐστὶν ὑπὲρ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, τοῦ φωτίζοντος ἅπαντα, καὶ φιλοτιμυμένου τὰ θεικά τοῖς κτίσμασι· τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐφάμιλλα, τοῦ ἀγιάσαντος καὶ ὁμᾶς, καὶ συνοδοξαζομένου παρ' ὁμῶν, ἅμα τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, διὰ τοῦ τρισαγίου αἴνου. Μᾶλλον δὲ καὶ συνεπενεύσατε, Πνεῦμα τοῦτο τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ ἓν, καὶ μόνον, καὶ Θεὸν ἀνευφημήσαντι μοι· καὶ ἐδούλεσθε ἂν τάχα (πανηγυρίζει δὲ μοι ἐν τῷ μέρει τοῦτου τὸ βιβλίον), δι' ὑπερβολὴν εὐνοίας ὁμῶν, τῆς περὶ τὴν σεπτήν καὶ ὁμοούσιον Τριάδα, ὁμέτερά τε εἶναι ῥήματα τὰ ἐκ τῆς τῶν Γραφῶν διανοίας λεχθέντα παρὰ πολλῶν, καὶ νῦν παρ' ἐμοῦ, καὶ μηδέποτε σιωπήν τούτοις ἐπιδηθήναι, καὶ πάντας δὲ τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων σχολὴν δαπανᾶν εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτην. Τοιγαροῦν διὰ τοῦτο, κρίσει τῇ ὑπερτάτῃ, σὺ μὲν,

(84) *Habent.* Codex, ἔχον. Lego εἶχον.

(85) *Obiter.* Codex, τὴν ἄλλως. Lego, τηνάλλως.

(86) *Ex communi.* Leg. lib. *De Sp. s.* num. 12 et 15.

(87) *Obnoxii.* Totus hic locus paulo perplexior est in Græco. Deest fortasse aliqua dictio.

(88) *Si enim.* In secunda Petr. 1, 4.

(89) *Scientiam.* Codex, εἰσαστ. Lego, ἴσαστ.

(90) *Conversi estis.* Ludere videtur in duplici significatione vocum κατηγορεῖσθαι et κατηγορία.

ὡς ἔγιε Μιχαήλ, ἀρχειν τῶν ἀσωμάτων στρατιῶν ἅ κροσειρίσθη, καὶ ζώνη ὡς νοερεῖ [91 b] ἐτιμήθη, καὶ εὐωδία τις τῆς πάντων δεσποζούσης παναγούς καὶ οὐκ ἐτίμωτος Τριάδος ὑπάρχει· οὐ δὲ, ὡς ἄγιε Γαβριήλ, διακονήσασθαι τῷ μυστηρίῳ τῆς ἀπράστου οὐκονομίας, ὡς ἐχέμυθος καὶ πιστός, ἐξελήγης· ἄλλος δὲ ἄλλω, οὐδὲ αἰτήσας, θεοσώτῳ χαρίσμετι τετίμηται, οἷω μὴ καὶ ἑτεροί, καὶ οἷω μὴ καὶ ἡμεῖς· ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, οἷω μὴ καὶ ὑμεῖς. Ὁ γὰρ θεὸς ἄλογος, οὐ δὲ διὰ τοὺς ἀμαρτήσαντας ἀγγέλους ἄγγελος, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐν ἀμαρτίᾳ ἀνθρώπους ἀνθρώπος, ἀτρεπτός, ἀσυγχύτως, ἀναμαρτήτως, ἀφράστως, ὡς οἶδε καὶ ἡβουλήθη, ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ κατὰ τὴν σάρκα αὐτῆς καὶ πάντων ἡμῶν ἐγένετο, μείνας δ' ἦν, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, εἰς καὶ ὁ αὐτός. «Εἰς γὰρ, φησὶν, ἄγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός.» Καὶ οὕτως, ὡς ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνέβη, ἤξει τὸ δεύτερον, διακονούμενον αὐτῷ ἀγγελικῶν εὐδοκίμων φαλάγγων μυρίων μυριάδων, καὶ ἔτι καὶ κρινεῖ καὶ ποιήσει κατὰ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ. Διὸ μετὰ τὰς Ἐκκλησίας, καὶ οἰκίαι εὐκτήριοι τῷ Θεῷ, τῆς προσηγορίας ὑμῶν ἐπώνυμοι, ὡς εὐάρεστον, ἀσυγχύτως ἀρχαγγέλων, οὐκ ἐν μόναις ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ σεκωνοῖς ἰδίᾳ, καὶ οἰκίαις, καὶ ἀγροῖς ἰδρυσθήσαν, χρυσῷ, καὶ ἀργύρῳ, ἢ καὶ ἐλέφαντι κοσμηθέντες· λαοὶν τε οἱ ἀνθρώποι καὶ εἰς τὰ ἀπαιτέρω τῆς ἐνεγκαμένης αὐτοὺς χωρία τὰ ἔχοντα ὡς κρυτάνια ἐπιτευγμάτων τὰ εὐκτήρια προβαδηνμένα, οὐκ ὀκνοῦντες καὶ πέλαγος διαλαβεῖν, ἦν δέοι, μακρὸν, καὶ πολλῶν ἐφεξῆς ἡμερῶν ὄδον ἔσθ' ὅτε καὶ ἀργαλίαν ἐξανύσαι, ὡς πετραθόμενοι πλεονοίας μὲν τῆς περὶ τὴν προσθεῖαν ἀπὸ ὑμῶν, μετουσίας δὲ τῆς τῶν φιλοτιμουμένων ὑπὲρ τοῦ εὐ [92 a] ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐν γὰρ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς εὐκτηρίαις, καὶ μαρτυρίαις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, τὰ ἀνεκλείπτα αὐτοῦ προβηθέν ἀγαθὰ· καὶ ἀφ' ὧν ἅπλος αὐτῶς ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, δέδωκε τε καὶ ὀσημέραι διδώσιν ἐκάστοις, ἀπὸ τούτων, εὐσεβῆς καὶ ὁσιῶς προσφερομένην, δέχεται ἀναιμακτον θυσίαν, καὶ πάντα ἔχει τὰ παρὰ ἀνθρώπων γέρα. Νομίζω δὲ εἰς τὰ κατὰ αἰρετικῶν, καὶ εἰς τὰ περὶ θεολογίας, καὶ τὰ ἄλλα ζῶσα, μενοῦνγε τοὺς λίθους αὐτοὺς, τῇ προθυμίᾳ συμφέγγεσθαι ἡμῖν. Τί γὰρ οὐ ποιεῖ ὁ περὶ θεὸν ἔρω; ἢ τίνοι παραχωρεῖ φιλτρον ἀληθῆς καρδίας; ἴστε γὰρ (σὺν Θεῷ δὲ πάντα εἰρήσθω), οὕτω μετ' ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως γεγονότων ἁγίων προσευδόντων πεπραχέναι, ὡς μηδένα παρ' ἡμῶν, μέχρι καὶ τῆμερον, ὡς δίκην τινὰ μοι καὶ κατηγορίας ἐλέσθαι λαχεῖν ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἡμετέρων πρῶσθων, τῶν τιμᾶς τὰς πρὸς τὸ μέτρον ὑμῶν παρὰ πάντιν ἐχόντων· μηδὲ ὀνόματι καλέσαι με εἰς ἄγωνα τὸν περὶ τούτου, καὶ κρίσιν, καίτοι εὐρισκομένων τῶν τὰ μὴ ὄντα κατηγορούντων· ἀλλὰ μηδὲ τίνα πειραθῆναι διελέγξαι με, ὡς εἴην λόγους ἀκούσας

test? aut quid est, in quo orthodoxorum eadem, nulla ex parte emendationis indigentem, accusare quis possit? Quomodo autem credendum non erit, Spiritum quidem sanctum ut Regem sive ut Deum, angelos vero ut ministros, sive ut famulos, chrematizare? Sicut ergo difficile est, ut **199** aiunt, ut gubernacula teneat is qui gubernandi arte caret: ita difficile est ut is doceat cui divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem una cum Patre et Filio operatur, non adest; et cui præterea cognoscere non datur illam, quæ vel in ipsis divinorum oraculorum ænigmatibus invenitur, certam sententiam atque interpretationem, et eam, quæ ex scientia fidelium virorum profertur, responsionem; qui domum sine contendendi et contradicendi libidine, ac sine versutia loqui nescit. Novi autem optime, o inclyti, ac cælestem lucem habitantes angeli Dei, iratos mihi vos non esse, utpote irreprehensibiles ac perfectos, ob ea quæ a me dicta sunt illorum angelorum causa, qui natura quidem vobis similes sunt, laudabili vero mente non item; quique ab intimo reprehensionem meruerunt, sicut hæretici etiam, qui ea in medium inconsulte afferunt, quæ nuper commemorata sunt, quosque maxime ineptos, ad certamen contra veritatem ineundum, esse cognoscitis. Mihi enim sermo est pro divino Spiritu, qui omnia illuminat; qui creaturis divina, non secus ac Pater et Unigenitus ejus, largitur; qui vos etiam sanctificavit; quique a vobis per trisagium hymnum una cum Patre et Filio glorificatur. Sed mihi potius Spiritum hunc hypostasis Dei unum et solum, et Deum prædicandi consensistis: ac fortasse ob immodicum vestrum erga augustam et consubstantialem Trinitatem amorem [mihi autem meus hac in parte liber panegyricus evadit] vestra esse velletis verba, quæ ex Scripturarum sententia a multis, atque in præsens a me dicta sunt, et nunquam hæc silentio obrui, sed omnes homines, cum a negotiis vacant, in hocce argumento tempus impendere exoptatis. Hæc igitur ob causam tu quidem, o sancte Michael, supremo iudicio ad imperandum incorporeis exercitibus electus, ac veluti spiritali cingulo honestatus es, et suavis quidam odor existis sanctissimarum rerum omnium dominæ, et misericordis Trinitatis. Tu vero, o sancte Gabriel, utpote arcani taciturnus ac fidelis custos, legatus (91) ad præstandum ineffabilis Incarnationis mysterio ministerium electus es. Alii autem **200** aliis donis, vobis a Deo datis, ne potentes quidem, ornati estis; quorum donorum nonnullis quidem alii honestati non sunt, nonnullis autem honestati non fuimus nos: sed nos quoque nonnullis decorati sumus, quibus vos honestati non fuistis. Nam Deus Verbum non propter peccantes angelos angelus, sed propter peccatores homines homo, citra mutationem, citra confusio-

(91) Legatus. Lucianus quoque verbo διακονεῖσθαι simili fere sensu usus videtur in *Dialogis fabulosis selectis*, Dialogo II, pag. 66; nam Mercurium

ait diis διακονεῖσθαι, id est, ut ego interpretor, decorum et legatum esse.

nem (92), citra peccatum, ineffabiliter, sicut ipse novit, et voluit, ex Virgine, et cum carne carni ipsius Virginis, omniumque nostrum simili, factus est, manens quod erat, et est, et erit, unus, et idem. « Unus (93) enim Sanctus, inquit, unus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Atque uti ex terra in cœlos ascendit, ita iterum veniet, myriadibus myriadum phalangum honorum angelorum ipsi inservientibus : ac præterea tum judicabit, tum aget juxta suam in homines benignitatem. Idcirco post ecclesias, ædes etiam oratoriæ (94), quæ a vobis, o gratiosum archangelorum par (95), nomen habent, Deo erectæ (96) sunt non solum in civitatibus, sed et in vicis privatim, et domibus, et agris, æque auro, et argento, aut etiam ebore ornatæ : et pergunt homines in loca etiam a regione, in qua orti sunt (97), longius dissita, **201** quod oratoria in iis exposita sint veluti totidem prytaea (98), curiæque, in quibus voti compotes sunt : nec eos piget longum quoque, si opus sit, pelagus trajicere, ac multorum deinceps dierum iter, idque interdum etiam difficile ac molestum, perficere, utpote majorem experturos a vobis in intercedendo pro illis benevolentiam, et honorum, quæ maxime benefice (99) Deus elargitur, copiosius participes

(92) *Citra mutationem.* Codex, ἀτρεπτος. Legendum videtur ἀτρεπτως.

(93) *Unus.* Quamvis textus iste, prout hic affertur, non exstet in Bibliis, tamen sæpius eum citat Didymus. Vide not. 1, pag. 161, et segm. 175 a, 177 b, 197 b, et 198 a.

(94) *Ædes oratoriæ.* Hac ipsa appellatione seu locutione utitur S. Athanasius in comment. in *Matthæum*, pag. 29 tom II Collectionis novæ Patrum Græcorum, et Socrates lib. v *Histor. ecclesiast.*, cap. 20, ubi ἐξω τῶν πόλεων (inquit) συνεχώρησε εὐκτηρίους οἰκούς κατασκευάζειν, id est, « ut extra urbes extruerent (Ariani et Macedoniani) ædes oratoriæ, » sive « oratoria, permisit (Theodosius). » Quin et ecclesias ab oratoriis, ac martyriis distinguunt, ut Didymus, cum Rufinus lib. II *Hist. eccl.*, cap. 27, tum idem Socrates lib. v cap. 10, ac post utrumque Theophilus antecessor lib. II *Institutionum*, tit. 1, pag. 213 editionis anni 1751 : ubi sacra esse ait quæ justo ritu, et per sacerdotes Deo sunt consecrata, ὅποια αἱ ἐκκλησίαι, καὶ τὰ μαρτύρια, καὶ τὰ εὐκτήρια, id est, « cujusmodi sunt ecclesiæ, martyria et oratoria. » Quæ vero Didymus ipse hoc in loco de sacris ædibus Deo in archangelorum honorem erectis dictavit, iis consentanea sunt quæ Sozomenus tradidit lib. II *Hist. eccl.*, cap. 3 de ecclesia in Hæstia extra Constantinopolim a Constantino erecta, quæ ab archangelo Michaeli nomen habebat, et Μιχαήλιον, seu « Michaelium » vocabatur.

(95) *Par.* In Græco, ἑνωρίς. Ἐνωρίς vero, sive συνορίς inter talorum jactis recensetur a Polluce lib. VII, cap. 33, etsi aliqui codices ibi habeant συνορικώς. Interpres autem vertit, « conveniens. » At συνορίς Hesychio est δυάς, sive « dyas, » id est, ut nonnulli ex veteribus Patribus, ac nominatim S. Paschasius diaconus, loquuntur, aut vertunt, « dualitas, » nimirum « par, » aut « biga. » Quo sensu Theodoretus *Hist. eccl.* lib. II, cap. 8 de duobus loquens ait : τῶν ἀρχιερέων ἡ ἑνωρίς, id est, « par illud episcoporum ; » et cap. 24 : ἡ δὲ ἀξιάστος ἑνωρίς Φλαβιανὸς καὶ Διάδοχος, id est, « Par autem illud admirabile, Flavianus, et Diodorus. » Immo Lucianus ipse in *Timone* ait : γενίτηχ... συν-

κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. καὶ δι' αἰδῶ τυχὸν ἢ φόβον τοῦ λέγοντος ἐπινεύσας, καὶ τὰ μὴ καλὰ ἐπαινέσας· ἢ ὅπως ὀλιγωρήσας ποτὲ, καὶ ἐν βαθυμίᾳ τῇ οὐκ ἐνδέοντι θέμενος τὸ πρὸς δύναμιν ἀντιτάξασθαι· μενοῦνγε ἐκ τοῦ ἐναντίου φάναι πολλοὺς, ὡς αἰὲ παρῆλθον εὐτόνος καὶ ἡρεμίας εἰς τὰ τοιαῦτα, ἢ δώπων δίκην, ἢ ληψόμενος. Κέρδος γὰρ μέγιστον καὶ αἰώνιον ἑμαυτοῦ, καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν σὺν (172 b) ἡμῖν ἡγοῦμαι καλῶς, τὸ πάντα πόνον, εἰ δεήσοι, καὶ κίνδυνον ἐλέσθαι ὑπὲρ τοῦ ποιησαντος ἡμᾶς καὶ σώζοντος, καὶ κρίναι, καὶ φιλοφροπεύσασθαι αὐτοῦ ἕνεκα ἔχοντος Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰδότες οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ λατρευταὶ μὲν τῆς παναγοῦς Τριάδος, πρεσβεῦνται δὲ τοῦ ἀνθρώπων γένους, μηδὲν μετ' αὐτήν, τὴν πάντων

αἰτίων καὶ ζωοποιὸν, αἰδοῦς εἰς ὑμᾶς· ἐλλελεῖσθαι μοι, τῆς ὀφειλομένης· εἰς τοὺς συναγορευομένους με ταύτην, τῇ χορηγούσῃ ἐνθυμήσεις καὶ φράσεις σοφίας, αὐτῇ τε ἀρεσκούσας καὶ ἡμᾶς εὐεργετούσας· ἔπειτα καὶ ὑμῖν· καὶ τοσοῦτω « ἔπειτα, » ὅσῳ πρόκειται, μετὰ τὴν ἀκτιστον κτιστῆς εὐπρεπῶς μνημονοῦνται φύσεως τάξαντας· ἰκετεύσατε ἰδικῶς ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ σὺν ἐμοί, καὶ πάντων (τούτου γὰρ πλέον παρέχιν ἡμῖν οὐκ ἐπετρέπητε), τὴν τε ἐπὶ τούτω γνώμην διατηρηθῆναι μοι ἀκίνητον, τὴν τε εὐχὴν

ὠρῶδι πολιτικῇ· quæ interpres vertit : « equestri certamine vicit. » Sed συνορίς πολιτικῇ sensu proprio est « equulorum par, » aut « biga. »

(96) *Deo erectæ.* Ita loquitur Didymus, ut Theologum decet ; soli enim Deo templa eriguntur, non angelis, non sanctis, etsi in istorum honorem erigantur. Præclare Augustinus in *Collatione cum Maximino Ariano* (tom. VIII, pag. 660) : « Nonne, si templum (inquit) alicui sancto angelo excellentissimo de lignis et lapidibus faceremus, anathematizemur a veritate Christi, et ab Ecclesia Dei : quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo ? Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuiusque creaturæ, quomodo, » etc. Pseudo-Athanasius vero dial. 3 *De Trinitate* : Πᾶς ναὸς, Θεοῦ ναὸς ἔσται, id est, « Omne templum, Dei templum est. » Atque, ut alios præteream, S. Paschasius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 12 : « Quem templo, inquit, perspicis dignum, divinis honoribus noveris adorandum, celebrandum votis, sacrificiis excolendum. »

(97) *A regione in qua orti sunt.* In Græco, τῆς ἐνερχαμένης. Simili modo « patria » à Libanio vocari solet ἡ ἐνερχοῦσα.

(98) *Prytaea.* Satis eleganter oratoria illa vocat Didymus ἐπιτεγγμάτων πρωταεῖα, sive, ut habet codex, πρωτάνια : quemadmodum enim Athenis in Prytaeo sportulæ ex publico ærario dabantur, aut victus quotidianus præbebatur, ita in oratoriis illis ædibus ea passim « consequuebantur » fideles, quæ postulassent. « Idque ipse quoque (ait Sozomenus de Michaelio prope Constantinopolim sito loquens) maximo affectus beneficio, verissimum esse testor... Quidam... In gravissimas calamitates, aut inevitabilia pericula prolapsi, alii morbis... oppressi, precibus illic ad Deum fusi, statim malis liberati sunt, » et cætera.

(99) *Benefice.* In Græco, ὑπὲρ τοῦ εἶναι, quod positum videtur pro ὑπὲρ. Simili modo Aristophanes in *Acharn.*, act. II, voculæ εὐ ariculum addidit in anapæstis illis, quos lib. VIII *ad Attic.*, epist. VIII, affert Cicero :

Τὸ γὰρ εὐ μετ' ἐμοῦ, καὶ τὸ δίκαιον Σύμμιχον ἔσται.

μου πᾶσαν, ἣν οἶδεν αὐτῇ ἢ τὰ πάντα μόνῃ εἰδύλα, καὶ εἰς αἴσιον, καὶ ἐπ' ἀπειρον κατορθοῦσα ἀγαθω-
τάτη, καὶ αὐτοτελής, καὶ ἀδιάρητος Τριάς προσδε-
χθῆναι· καὶ καταξιοθῆναι ἡμᾶς παντεχνεῖ, πανοικεῖ,
παγγενεῖ, καὶ παμφιλεῖ (φιλοὶ δὲ ἡμῖν οἱ ὀρθόδοξοι),
οὐκ ἔμιν τε καὶ πᾶσιν τοῖς ἀγίοις, ἀγιοτρισοσολογι-
σιν αὐτῆς ἐν οὐρανῷ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας
τῶν αἰώνων· καὶ τῆς ἐπηγγελμένης, καὶ πρὸς ἡμῶν
πιστευομένης ἀτελευτήτου καὶ ἀδιάρητου αὐτῆς
βασιλείας, χάριν αὐτῆς, τυχεῖν. Ἀμήν. Ἀμήν. Ἀμήν.

nobiscum consentire puto. Quid enim non facit amor qui in Deum fertur? aut cui cedit verum cor-
dā philtrum (3)? Ut enim vos nostis (omnia autem Deo favente dicta sint), sic vobiscum, et cum om-
nibus sanctis, qui ex nostra (4) fuerunt natura, quique pro nobis intercedunt, me gessi, ut usque ad
haec diem nemo ullam mihi veluti convicii actionem intenderit pro vobis, qui nostri estis intercessores,
atque honores pro modulo vestro apud omnes habetis: ac nemo me nominatim in certamen ac ju-
diciū de hac re vocavit; quamvis non desint qui falso etiam accusent: sed ne ullus quidem me re-
darguere tentavit, quod sermones contra Deum Verbum, et sanctum Spiritum audiverim, et prae vere-
cundia fortasse, vel loquentis timore annuerim, ac ea quae recta non erant, laudaverim, aut quod om-

(1) *Sacellis.* Videat eruditus lector, an verba illa, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανός, ita accipi queant, ut sensus sit, Deum « sicut in caelis, ita in ecclesiis indeficientia sua bona proponere: » an vero potius, quod mihi magis arridet, conjiendum sit, dictatum quidem fuisse a Didymi *τεροῖς*, aut *ναοῖς*, id est « templis; » nam Didymi *αἶνο*, « templi » vocabulo, a quo antea abhorrebant, assuescere cœperunt Christiani: librarios vero vocem *τεροῖς*, aut *ναοῖς* mutasse in compendiarium notam οὐνοῖς, hoc est, οὐρανός. Quod si retinenda sit lectio codicis, οὐρανός, nihil aliud designari crederem, quam θεῖους οἴκους, nempe « sacras aedes, » eo sensu οὐρανός dicitur, quo in iis versibus, quos Antiochia in magna ecclesia inscribi jussit Constantium, teste Joanne Malala lib. xiii, templum illud dicitur οὐρανός ἄγιοι παντεχνεῖον, id est, « caelestibus assistidibus persimile: » aut quo sensu Pollux lib. ii, cap. 4, ait: Τοῦ δὲ στόματος τὸ ἄνω, οὐρανός, id est, « Superior vero oris pars, vocatur caelum: » quod autem nos dicitur « capiti impendere, » id Ægyptii, Alexandri videlicet, dicebant, μεσουρανεῖν: quorum tamen dialectum ii despiciebant, quibus nihil sapiebat, nisi quod Atticisimum saperet. Didymus ergo cum tria sacrarum aedium nomina recensisset, ne omnia quae in usu tunc erant, recenseret (quae enim recentioribus saeculis in Graecam linguam invecta sunt, hic non pertinent), generatim subjunxit: « sicut in aliis sacris aedibus. » Hujusmodi sunt, exempli gratia, *ναοί*, seu θεῖοι *ναοί*, id est, « templa Dei; » Βασιλικαί, seu « Basilicae; » Κυριακόν, seu « Dominicum, » ut ecclesiam vocat Hilarius lib. i ad Constantianum: οἱ τῶν μαρτύρων σπηλοί, « caulae, » etc. Quinetiam nonnullarum propria, ac veluti singularia erant nomina, ut « Anastasia, Analepsis, » sive Assumptio, id est Ascensio, « Crux, Anastasia, Michaelium, » τὸ Μνήμα, seu « Sepulcrum » Domini, Ἀποστολεῖον, τὸ Καϊσάριον, seu Καϊσάρειον, aliaque hujusmodi id temporis usitata. Porro vox, οὐρανός, hoc sensu accepta nondum alibi mihi occurrit. Aliquod fortasse ejus vestigium existare suspicetur quis in Philostorgio, seu potius in compendio Philostorgianae Historiae, quod Photius nobis reliquit. Nam lib. ix, haec impius ille Eunomii laudator ac patronus narrat: « Ὁ μὲν Εὐζώιος, εἰς τὸ καλολογεῖν τοὺς ἀνάγους, ὧν ὑπερήσπισεν, ἀπετρέπετο οὐνοδόστας ἐπ' ἐκκλησίας εἰρωνευόμενος τοὺς ἐμφί τὸν Ἄετιον, Αἰθίοπά τε τὸν Θεόφιλον ἐξυβρίζειν· ὡσπεροῦχ εὐσεβείας καὶ πίστειως ἀγώνων ὄντων, ἀλλὰ χρωμάτων ἐκλογῆς καὶ γένους, id est, ut veritit Valesius, « Euzoios quidem conviciari cœpit

futuros. Etenim in sanctis suis ecclesiis, et oratoriis, et martyriis, sicut in aliis sacellis (1), indeficientia sua bona proposuit: et ex quibus rebus hic ipse Rex regnantium, ac Dominus dominantium et dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte oblatum accipit incrementum sacrificium (2), et omnina habet, quae ab hominibus dari possunt, munera. In his autem quae contra hæreticos, et in iis, quae de Trinitatis unitate diximus, vel ipsa irrationalia animantia, imo ipsos lapides prompte amor qui in Deum fertur? aut cui cedit verum cor-
dā philtrum (3)? Ut enim vos nostis (omnia autem Deo favente dicta sint), sic vobiscum, et cum om-
nibus sanctis, qui ex nostra (4) fuerunt natura, quique pro nobis intercedunt, me gessi, ut usque ad
haec diem nemo ullam mihi veluti convicii actionem intenderit pro vobis, qui nostri estis intercessores,
atque honores pro modulo vestro apud omnes habetis: ac nemo me nominatim in certamen ac ju-
diciū de hac re vocavit; quamvis non desint qui falso etiam accusent: sed ne ullus quidem me re-
darguere tentavit, quod sermones contra Deum Verbum, et sanctum Spiritum audiverim, et prae vere-
cundia fortasse, vel loquentis timore annuerim, ac ea quae recta non erant, laudaverim, aut quod om-

illis, quorum patrocinium susceperat, οὐρανοδότα in ecclesia per ludibrium appellans sectatorum Aetii, et Theophilum Æthiopen: prorsus quae non de religione ac fide ageretur, sed de colorum ac generis delectu. » Porro vocem οὐνοδόστας meōdosam esse omnes fatentur. Valesius legendum censet οὐρανοδότας. « Sic autem (Inquit) Euzoios Aetium et Eunomium per ludibrium appellabat ob audaciam ac demeritiam, quod instar gigantum in caelum conscendere tentarent, et de divinitate temere garrere præsumerent. » Gothofredus οὐρανοδόστας legendum putat: « allusione (Inquit) ad Aetianorum ecclesias facta, quasi pascua caelestia incolerent haberentque. » Demum Jacobus Basnagius, « Observat (inquit) Philostorgius has ironia indicari Eunomianorum ecclesias. At ecclesiae non tentabant in caelum conscendere, nec dici poterant caeli pascua: sed ipsas appellabat Euzoios ridendo ονοδόστας, « asinorum pascua. » Jam vero ex hoc Didymi loco conjiciet quis legendum esse οὐρανοδόσκους, aut quid simile; Aetianos vero ab Euzoio conciones in Ecclesia habente ideo sic vocatos esse, quia in templo viderentur totidem βοσκόι.

(2) *Incr. sacrificium.* Sacrosanctum Missae sacrificium sine dubio intelligit, quod eodem modo vocat etiam in commentariis in *Psalmos* ad vers. 39 psalmi vii, pag. 748 editione Corderianae: Ἀντεισάγει δὲ (inquit) τὴν ἀναμάκτων θυσίαν καὶ λογικὴν τοῦ Κυριακοῦ σώματος καὶ αἵματος, id est, « Ex opposito autem introducit incrementum ac rationale sacrificium Domini corporis et sanguinis. » Ad versiculum vero 22 psalmi cvi, Missae sacrificia vocat τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης θυσίας, ἃς καὶ εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἡμῖν ἔθος, τὰς λογικὰς καὶ ἀναμάκτους, id est, « Novi Testamenti sacrificia, quae Eucharistias etiam nominare consuevimus, rationalia et incrementa. » Ideo autem ea appellat « rationalia, » ut a cruentis sacrificiis Veteris Testamenti seceruantur, quae alibi dicit ἀσθητὰς θυσίας, id est, « sensibilia sacrificia. »

(3) *Philtrum.* De rerum terrenarum amore eontrario ait Clemens in secundo *Pædagogii*: Πηγαὶ γὰρ αἱ τῶν ἐρώντων καρδίαι, καὶ σβέννυνται μετανοίᾳ τὰ φέρετα, id est, « Amantium enim corda sunt voluceria, amorisque irritamenta, » seu « philtura, exstinguuntur saepe poenitentia. »

(4) *Ex nostra.* In *Epistola ad Archintum præsentem*, ubi hæc attuli, imp्रेसcula Venetis fuit, ἐκ τῆς ἡμετέρας, id est, « ex vestra. » Id quomodo contigerit, ignoro: hoc tantum scio, in codice clare legi, ἐκ τῆς ἡμετέρας, id est, « ex nostra. »

nino unquam neglexerim eis pro virili parte obsistere, et, contra quam deceat (5), socors fuerim. Quinimo e contrario plerique aiunt me pro huiusmodi rebus in medium semper prodiisse magna vi et voce, ac sine perturbatione (6), ad litem aut intentandam aut sustinendam (7). Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum qui ex me sunt (8), eorumque, qui nobiscum existunt, omnem laborem strenue, ac, si opus fuerit, periculum subire pro Patre, et Filio, et Spiritu sancto, qui nos fecit, et salvat, et iudicaturus est, ac sui ipsius (9) causa benignitate prosecuturus. Cum ergo noveritis, utpote electi adoratores sanctissimæ Trinitatis, et humani generis legati atque oratores, nulla me in re obsequio illi defuisse, quod vobis post hæc (10) Trinitatem rerum omnium causam, atque omnia vivificantem **203** debetur, utpote qui mihi apud eandem Trinitatem patrocinamini, a qua cogitationes locutionesque sapientes, et ei gratæ atque acceptæ, nobisque utiles, ac deinde vobis quoque placentes subministrantur : tantoque libentius dico « deinde, » quanto convenientius est naturam creatam post incretam collocari, atque ita a nobis decenter commemorari : supplicite peculiariter pro me, et pro his qui orti sunt ex me, ac pro his qui mecum sunt, et pro omnibus (nec enim vobis concessum est, ut quidquam amplius, quam hoc, nobis præbeatis), ut et in mea de hac re sententia immobilis permaneam, et omnes meæ preces, quas novit illa, quæ sola novit omnia, et cui omnia prospere in æternum cedunt (11), optima, et per se perfecta et individua Trinitas, acceptæ sint, et benigne audiantur; nosque cum omnibus filiis (12), cum tota domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis [amici verò nobis sunt orthodoxi] vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, trisagium hymnum canendo, in cælis per infinita sæcula sæculorum, et promissum, atque a nobis creditum interminabile, et individuum ejus regnum per gratiam ipsius consequi mereamur. Amen. Amen. Amen.

IX. Sed jam tempus est ad inceptum argumentum A reverti. Quia una cum Christo, utpote Deus et Conditor, iudicaturus est omnia Spiritus sanctus. Cujus est enim omnia judicare, nisi ejus qui Deitatis et regni dominationis communionem cum illo habet, qui ipsa fecit? Ita propheta Isaias : « Egredietur (13) virga ex radice Jesse, et flos ex radice (14) ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Dei (15), Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis; et replebit eum Spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. Sed judicabit humili **204** iudicium, et arguet superbos (16), et liberabit humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui, et in Spiritu pro labia interficiet impios (17). » Virgam et florem ex radice Jesse illum dicit, qui ex ipsa quasi germen prodiit in incarnatione, ac sui odoris suavitate terram corroboravit : super quem etiam quiescentem vidimus in Evangelii Spiritum sanctum : quem demum

Θ. Ἄλλ' ὥρα γὰρ εἰς τὴν ἀρχαίαν ὑπόθεσιν αὐθις οὖν τείνεσθαι [95 a]. Ὅτι οὖν τῷ Χριστῷ, ἅτε θεός καὶ Δημιουργός, τὸ ἅγιον Πνεῦμα κρίνει μέλλει τὰ πάντα. Τίνος γὰρ καὶ ἔστιν κρίναι, ἢ τοῦ κοινωνίαν ἔχοντος πρὸς τὸν ποιήσαντα αὐτὰ θεότητος καὶ βασιλείας; ὡς προφητεύει. Ἡσαίας μὲν · « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλήσ καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας; καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν Πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρίνει, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει · ἀλλὰ κρίνει ταπεινῶ χριστῶν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ὑπερηφάνους, καὶ ἐξελεῖται τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβεῖς. » Ῥάβδον καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί λέγει, τὸν ἐξ αὐτῆς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει βλαστήσαντα, καὶ τῇ αὐτοῦ εὐωδίᾳ τὴν ὑψηλίαν ῥώσαντα, ἐφ' ὃν ἔδοξεν ἐν εὐαγγελίοις ἀναπαυσάμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα · κριτῆν

(5) *Deceat*. Didymus, οὐκ ἐνδέοντι. Qua voce eodem sensu utitur Dio Cassius, pag. 855 editionis Reimari. Aliis vero, ut Clementi in VII *Stromatum*, ἐδ ἐνδέον dicitur « id quod deest. »

(6) *Perturbatione*. Codex, ἤρεμος, cum aspero spiriū.

(7) *Sustinendam*. Verti etiam potest : « ad iudicium dandum, aut accipiendum. »

(8) *Ex me sunt*. Vide segm. 148 b.

(9) *Sui ipsius*. Codex, αὐτοῦ. Legere malim αὐτοῦ.

(10) *Post hæc*. Codex, μηδὲν με ταύτην. Lego μηδὲν μετ' αὐτήν.

(11) *Cedunt*. In Græco, εἰς αἰσίων καὶ ἐπ' ἄπειρον κατορθούσα. Quæ verba non satis perspicua sunt. In *Epistola ad Archintum præsulem* transtuli, « Infinita beata : » nam vox ἄπειρον sine dubio valet hic « infinitum, » aut « æternum : » ac frigide, meo iudicio, quis verteret, « in experto, » aut « ignoto modo. » Simili ratione in commentariis in *Psalms*. ad postrema verba psalmi cx, quod Psaltes ait, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, Didymus aliter dicit, ἐπ' ἄπει-

ρον, id est, « in æternum. » Ἡ αἰσίων αὐτοῦ (inquit) μένει ἐπ' ἄπειρον, id est, « laudatio ejus manet in æternum, » sive « infinitum. » Cum vero verbum, κατορθοῦν, duplicem habeat significationem, verti fortasse etiam posset : « quæ omnia ad prosperum exitum in æternum dirigit. »

(12) *Filiis*. Codex, πανταχῶς, et reliqua. Urum autem scribendum sit πανδημῶ, exempli causa, παμψηφί, πανσυδῆ, et cætera, an vero πανδημῶ, παμψηφί, πανσυδῆ, disputant grammatici. Ego codicis scripturam retinui, in quo simillium vocabulorum postrema syllaba circumflectitur.

(13) *Egredietur*. Isa. xi, 1-4.

(14) *Ex radice*. Græca Biblia habent : « ex radice ejus. » Didymus segm. 125 b, habet ἐξ αὐτῆς, id est, « ex ipsa. »

(15) *Dei*. Compl. editio, Κυρίου, id est « Domini. »

(16) *Superbos*. Verba ista, τοὺς ὑπερηφάνους; καὶ ἐξελεῖται, id est, « superbos; et liberabit, » sive « eruet, » desunt in omnibus editionibus.

(17) *Impios*. Biblia Græca : ἀσεβῆ, id est, « impium. »

ἃ αὐτὸν σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐ-
τοῦ παρουσίᾳ ἰδεῖν περιμένοντες. Τοῦτο γὰρ σημαί-
νει τό τε, « Ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσε-
βεῖς, » καὶ τὸ ἀλλαχοῦ εἰρημένον τῷ αὐτῷ προφήτῃ
« Ἐν Πνεύματι κρίσεως, καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως, »
λαοὺς δὲ ἐν ῥητῇ ψαλμῶ φησιν· « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ
τοῦ Πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου
τοῦ φύγω; » Τὸ, « Ποῦ πορευθῶ, » καὶ, « Ποῦ φύγω, »
πιατεῖαν ἔχει ἔμφασιν· σημαίνει γὰρ πανταχοῦ
παρεῖναι καὶ κριτὴν ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
« φοβερὸν » γὰρ ὡς ἀληθῶς, κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
« ἐμπσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζώντος, » τοῦ λέγοντος ἐν
μὲν ψαλμῷ· « Ἐλέγξω καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν
σου τὰς ἁμαρτίας σου. » Καὶ τοῦ Μιχαίου δὲ ἡ
μικρῷ πρόσθεν [93 b] λεχθεῖσα προφητεία, καὶ εἰς
τοῦδε συντελεῖ τὸ κεφάλαιον. Ποῖαν δὲ ἀπόδειξιν ἂν
εἴποι τις ἰσχυροτέραν εἰς τοῦτο, τοῦ καὶ τὸν Σωτῆρα
παρ' Ἰωάννη λέγειν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος·
« Ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας,
καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως; »

I. Ὅτι ἐν τῇ ὑπερβαλλούσῃ δυνάμει τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, ὁ Παῦλος ἐν Κύπρῳ ἔλυμαν τὸν μά-
γον, ἐπιστρατεύοντα τοῖς ἁγίοις, καὶ λυμαινόμενον
τῇ ἀληθείᾳ, ἐξετύφλωσε λόγῳ. Τοῦ Πνεύματος γὰρ
εἶναι τὴν δύναμιν δεικνύσα ἡ Γραφή, λέγει αὐτοῖς
ὡνάμασιν οὕτως· « Τότε ὁ Παῦλος πλησθεὶς Πνεύμα-
τος ἁγίου, εἶπα πρὸς αὐτόν· Ἰδοὺ χεῖρ Κυρίου ἐπὶ
σέ, καὶ ἔση τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον. » Ἀληθῶς
γὰρ οὐκ ἦν αὐτὸν, μὴ ἔχοντα τοῦ Πνεύματος τὴν
πάντα ἐνεργοῦσαν δύναμιν, ἀνθρώπου μαγγανείας
συζώντος καὶ δαίμοσι πεποιθότος τὸ βλέπειν ῥήματι
ἀποσβέσαι.

II. Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος ἀναπτυχθέντες οἱ οὐρανοὶ, ὄφθησαν τῷ δι-
πλοῦς στεφάνου ἀναδοξαμένῳ ἀποστολῆς καὶ μαρτυ-
ρίου. Φησὶ γάρ· « Στέφανος πλησθεὶς Πνεύματος
ἁγίου ἔθε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεψιγμένους. » Ὅστε εἶναι
τὸ ὑπὸ ἀρχαίῳ εἰρημένον·

Ὁυρανὸθεν δ' ἄρ' ὑπερφάγη ἀσπετος αἰθήρ.

III. Ὅτι προγινώσκει, ὡς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός·
μόνης δὲ θεϊκῆς φύσεως ἔστιν, ἀκριβῶς εἰδέναι τὰ
μέλλοντα. Ἡ γὰρ κτίσις, πάντα μὲν τὰ ἀπ' αὐτῆς
στομαστικᾶ προφέρει, ἐκείνο δὲ μόνον ἀπλανῶς καὶ
ἀπαράβατως προβλέπει, ὃ αὐτὴν διδάξει τὸ ἅγιον
Πνεῦμα. Ταῖς γὰρ θέλαις ἀκτίσιν αὐτοῦ μονουχί τὰς
ἐν οὐρανῷ καταλάμπον δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμε-
τέρων ψυχῶν ἀπολαμπρύνον τὰ ὄμματα, ὑποδεικνύσι

(18) *In Spiritu*. Isa. iv, 4.

(19) *Quo ibo*. Psal. cxxviii, vers. 6 (seu 7).

(20) *Terribile*. Hebr. x, 31.

(21) *Arguam*. Psal. xlix, vers. 22 (seu 21). Bi-
bia: ἐλέγξω σε.

(22) *Ante*. Segm. 88 a.

(23) *Ille*. Joan. xvi, 8.

(24) *Tunc*. Act. xiii, 9 et 11. Sacri scriptoris ver-
ba in compendium redigunt.

(25) *Manus*. Codex, ut solet, χεῖρ, pro χεῖρ.

(26) *Stephanus*. Act. vii, 55 et 56. Sensum potius
affert quam verba, omittens ea quae ad rem non
faciunt.

A una cum sancto Spiritu iudicem in secundo ejus
adventu videre speramus; id enim significant tum
verba illa, « In Spiritu per labia interficiet im-
pius, » tum id, quod alibi ab eodem propheta di-
ctum est: « In Spiritu (18) iudicii, et in Spiritu ardo-
ris. » David vero in cxxviii psalmo ait: « Quo ibo (19)
a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? » Illud,
« Quo ibo, » et, « Quo fugiam, » latam habet em-
phasim: Spiritum enim sanctum ubique praesen-
tem esse, ac iudicem existere significat. Revera
enim « terribile (20) est, » ut Apostolus ait, « in-
cidere in manus Dei viventis: » illius nempe, qui
in xlix psalmo inquit: « Arguam (21), et statuam
contra faciem tuam peccata tua. » Quin Michææ
quoque prophetia, quæ paulo ante (22) allata est,
hoc ipsum capitulum argumentumve confirmatur.
Quænam vero validior ad hoc probandum demon-
stratio afferri potest, quam quæ ducitur ex eo,
quod Salvator apud Joannem de Spiritu sancto sic
loquatur: « Ille (23) veniens arguet mundum de
peccato, et de justitia, et de iudicio? »

X. Quia in suprema Spiritus sancti virtute Ely-
mas ille magus sanctorum hostis, ac veritatis cor-
ruptor, verbe a Paulo in Cypro excæcatus est.
Scriptura enim ut illam virtutem ostendat esse Spi-
ritus sancti, hisce verbis loquitur: « Tunc (24) Pau-
lus repletus Spiritu sancto dixit ad eum: Ecce
manus (25) Domini super te, et eris cæcus non vi-
dens solem. » Revera enim fieri non poterat, ut
Paulus, nisi virtutem Spiritus habuisset, quæ om-
nia operatur, verbo visum hominis exstingeret,
incantamentis dediti, et dæmonibus confidentis.

XI. Quia virtute et gratia Spiritus sancti factum
est, ut reseratos cælos conspiceret 205 is, qui
duplici corona redimitus est, apostolatus et marty-
rii. Ait enim Scriptura: « Stephanus (26) plenus
Spiritu sancto vidit cælos apertos. » Adeo ut de
ipso verum fuerit quod a vetusto poeta dictum est:

E cælo (27) autem discissus est immensus æther.

XII. Quia præscit ut Pater et Filius: futura
autem probe nosse, divinæ tantummodo naturæ
est. Quidquid enim per seipsam prænoscit crea-
tura, id conjecturis ducta assequitur, ac profert,
et illud tantum infallibiliter, ac sine ullo deceptio-
nis periculo prævidet, quod ipsam docuerit Spi-
ritus sanctus. Nam divinis suis radiis non solum
cælestes illuminans virtutes, sed etiam nostrarum

(27) *E cælo*. Hemistichium est Homeri ex *Iliad*.
cant. viii, vers. 554. Alii etiam Patres, cum profanu-
m aliquem poetam citant, sæpe nomen omittunt.
Ita Clemens Alexandrinus, exempli gratia, duos in
Protreptico ex Euripide versus afferens, λέγεται
(inquit) τινί, id est, « a quodam dictum fuit. » Cy-
rillus vero Alexandrinus dialogo 1 *De sancta Trini-
tate* profereus ex *Iliad*. cant. xviii, vers. 104 ea
verba, ἐτώσιον ἄχθος ἀρόρης, quæ ab Horatio ita
conversa sunt, « telluris inutile pondus, » hæc
utilitur locutione: Καθάπερ τις ἔφη τῶν παρ' Ἑλλήσι
ποιητῶν, id est « Sicut quidam ait Græcorum ποιε-
ταρῶν. » Vide not. 50, pag. 69.

animarum oculos illustrans, diversis sæpe modis suggerit (28) futura, et ob propriam bonitatem et benignitatem concedit, ut creatura aliquando ea quæ humanæ naturæ conducibilia sunt atque utilia, eloquatur : quæ quidem interdum non ei, qui per creaturam concessit, sed ipsi (29) creaturæ accepta refert (30) materialis nostra natura. Testimonia vero de præscientia Spiritus ex apostolicis Actis desumpta, hæc sunt. Ex persona Petri ad Judæos : « Viri (31) fratres, oportebat impleri Scripturam (32), quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui factus est dux eorum (33), qui comprehenderunt Jesum. » Recte autem dixit, « oportebat ; » nam solius Dei sermo talis est omnis, ut non compleri non possit. Et **206** ex persona Pauli : « Spiritus (34) sanctus per singulas civitates mihi protestatur dicens, quod vincula et tribulationes me manent. » Per prophetam vero Agabum frumenti egestatem (35) in terra ob hominum delicta futuram prænuñtiavit (36) utpote bonus, sicut fecerat etiam in Ninive, ut scilicet timore percussus, per prænitentiam malum effugerent. Contigit vero ea fames multo post tempore sub Claudio. Quin etiam in Evangelio Christus de Spiritu est, quæ futura sunt.

CAP. VIII.

De præscientia, et potestate, quam per se habet Spiritus sanctus.

Post divinam porro Spiritus Dei naturam, atque energiam, sive operationem, manifestissime omnino auctoritatem, quam per se ipse habet, et voluntariam ejus distributionem Scripturarum oracula exponunt.

I. Quia non ut minister, sed propria auctoritate omnia facit, et, prout vult, subministrat charismata, quotcumque ineffabilis, et supersubstantialis, et unica largitur natura : et quæcumque vult,

(28) *Suggestit.* In Græco, ὑποδείκνυσι. Sunt autem qui censeant, præpositionis ὑπό eam esse in compositione vim, ut æque valeat interdum, atque πρό, id est « ante. » Ita Phavorinus in Lexico : Ὑπειπεῖν (inquit) ἀντὶ τοῦ προειπεῖν, καὶ ὑπολαβῶν ἀντὶ τοῦ προλαβῶν. Ac sane commodius in hoc Didymi loco verteretur, « præmonstrat, » quo modo vertunt vulgata Lexica, quam « subindicat ; » ut perspicuum est. Verum haud scio, an id quod Phavorinus ait, ullo certo exemplo confirmari queat.

(29) *Ipsi.* Codex, αὐτῆ. Lego, αὐτῆ. Nisi quis malit, αὐτῆ, id est « sibi ipsi. »

(30) *Accepta refert.* In Græco, ἐπιγράφει. Nimirum ἐπιγραφεῖς dicebantur, qui τὰ ὀφειλόμενα ἐφ' ἐκάστου ἐκάστῳ ἐπέγραφον, id est, « qui singulorum debita adnotabant. »

(31) *Viri.* Act. I, 16. Primam hujus versiculi partem sic affert Theologus noster in lib. *De Spiritu sancto*, num 3 ; Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat, inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus, » id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, « per os David de Juda. » Ita editi libri : nostri vero codicis exarator cum scripsisset vocem, « præsentibus, » in margine emendavit, « patribus. » Tum pro, « oportuerat, » habet, « oportet : » ita enim verbum ἔδει, aut προσήκεν, aliquando accipitur. Vide quæ dixi

τε πολλάκις διαφόροις τὰ [94 a] μέλλοντα, καὶ συχωρεῖ, δι' οικειᾶν ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπίαν, τὰ πρὸς τὸ χρήσιμον συντελοῦντα τῇ ἀνθρωπιᾷ φύσει ἐκλέγειν ποτὲ τὴν κτίσιν ἄπερ ἔσθ' ὅτε ἡ ἔνυλος ἡμῶν φύσις, οὐ τῷ χορηγήσαντι διὰ μέσης τῆς κτίσεως, ἀλλ' αὐτῆ ἐπιγράφει. Αἱ δὲ περὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων μαρτυρίαι εἰσὶν ἐν τούτοις. Ἀπὸ τοῦ Πέτρου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους : « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαυὶδ περὶ Ἰούδα, τοῦ γενομένου ὀδηγῶ τῶν συλλαβόντων Ἰησοῦν. » Εὐ τοίνυν εἶπε τὸ, « ἔδει : » Θεοῦ γὰρ μόνου πᾶς λόγος οὐκ ἀτελεύτητος. Καὶ ἀπὸ τοῦ Παύλου : « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πλῆθιν διαμαρτυρεῖται με λέγον, ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσιν. » Καὶ διὰ τοῦ προφήτου δὲ Ἀγάθου, αἰτοδείαν ἐσομένην τῇ ὑπ' οὐρανῶν, διὰ τὰς ἀνθρώπων πλημμελείας, προμήνυσεν, ὡς ἀγαθὸς, καθὰ καὶ ἐπὶ τῆς Νινευῆ· ὡς ἂν εὐλαθηθέντες, μετανοία φύγοιεν τὸ κακόν. Ἦτις καὶ συνέδη πολλοῖς ὑστερον χρόνοις ἐπὶ Κλαυδίου. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ Πνεύματος φησιν : « Καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν : » τοῦτ' ἐστι, τὰ μέλλοντα. » Et quæ (37) veniunt, annuntiabit vobis ; » ἰδ

ΚΕΦ. Η'.

Περὶ τῆς προγνώσεως καὶ αὐτεξουσιότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Μετὰ δὴ τὴν θέαν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τρανέστατα κομιδῆ περὶ τῆς αὐτεξουσιότητος αὐτοῦ καὶ ἐθελουστοῦ διανομῆς τὰ λόγια διαλέγονται.

Α'. Ὅτι οὐ διακονικῶς, ἀλλ' αὐθεντικῶς, πάντα ποιεῖ καὶ παρέχει, καθὼς βούλεται, τὰ χαρίσματα, ὡσαπερ ἂν ἡ ἀφραστος, καὶ ὑπερούσιος, καὶ μόνῃ χαρίσαιτο φύσις : καὶ ἐνεργεῖ ὅσα ἐθέλει, καὶ πνεῖ

not. I, pag. 25. Præterea pro « impleri, » habet, « compleri. » : et pro « locutus, » habet « prælocutus. » Vox vero illa, « id est, » ibi desideratur. Que codicis nostri lectiones mihi quidem magis arrident, quam vulgatæ. Numero autem 29 ejusdem libri sic rursus afferitur iste versiculus : Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri [cod. noster : Oportet compleri] Scripturam, quam prædixit, » et reliqua.

(32) *Scripturam.* Græca editio addit ταύτην, id est « hanc. » Sed eam vocem neque Vulg. interpret legit, neque Didymus ipse in allatis verbis lib. *De Spiritu sancto*.

(33) *Eorum, etc.* Græca editio, τοῖς συλλαβούσι. Vulgatus int. videtur legisse ut Didymus.

(34) *Spiritus.* Act. xi, 23. Græca editio, post διαμαρτυρεῖται, omittit voculam με. Sed Vulg. interpret legit ut Didymus.

(35) *Egestatem.* Codex, αἰτοδείαν. Lego αἰτοδείαν : sed non continuo librarium nostrum reprehendo ; nam alii quoque satis vetusti librarii ita scripserunt, ut videre licet etiam apud Hesychium.

(36) *Prænuñtiavit.* Act. xi, 28. Jonæ porro prophetia, qua non famem, sed Ninives subversionem prænuñtiavit, neminem latet.

(37) *Et quæ.* Joan. xvi, 13.

ἵπου προήρηται · βούλεται δὲ, ὅπερ ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς · καὶ πνεῖ ὁμοίως ἔνθα θέλει καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς · πληροῦν τὴν ἀφθονον [94 b] τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ μίαν βούλησιν · καὶ μηδὲν, μηδὲ αὐτῶν τῶν ἀμυδρῶν ἐχόντων ζωὴν, ἔρημον ἀπολιμπάνον τῆς ἑαυτοῦ προνομίας. Προϊστάμενον γὰρ τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως. ἅτε ἐν αὐτοάγαθον, καὶ ἅτε συναργῶν τοῦ ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ, πάντα ἐφορᾷ, καὶ οὐδὲν παραβλέπει, πανταρχὸς ὑπάρχων, καὶ θετικὰ ὄντη διανέμων. Τῷ γὰρ « ἐν ἀγαθῷ, » οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίνεται φθόνος · ἀλλ' εὐεργεσίας μᾶλλον δεικνυσὶ τὴν ἐξουσίαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν θέλημα, καὶ μίαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν τῆς Τριάδος εἶναι λέγομεν. Ὡν δὲ θέλησις, καὶ ἐξουσία, καὶ ἐνεργεῖα μία, ἀρα μία καὶ ἡ θεότης. Τὸ γὰρ πάντα ἐνεργῶν κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν, καὶ παρὸν ἐν τοῖς καθ' ἑαυτον, τῆς ἐπὶ πάντων ἐστὶ μίαν καὶ ἀκηράτου φύσεως, οὐκ ἔχον ἐν τινὶ τὸ ἄλλοτερον, οὐδὲ ποιῶν ὃ μὴ θέλει · ἀλλ' οὐδὲ ποιῶν ὃ μὴ θυμῆρες τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ ὅν τρόπον ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν Πατέρα μετὰ τῶν ἄλλων ἀποδείξων δεικνυσὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατήρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. » οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἷον τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πάντα ἐνεργεῖν καὶ δωρεῖσθαι καθὼς βούλεται καὶ πνεῖ ἐνθα προήρηται. Τοῦτο γὰρ παριστῶν, καὶ τραυῶς θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, ἔγραψεν ὁ Ἀπόστολος · « Ἴνα ἴδωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. » Γένοιτο δ' ἐν πάντων τοῦτον καὶ αὐτὸς μάρτυς πιστὸς γράφων ὁ αὐτὸς Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ · « Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα · καὶ διαίρεσις διακονιῶν εἰσιν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος · καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάνσιν. Ἐκάστῳ δὲ δίδεται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ [95 a] συμφέρον. » Ἐ μὲν γὰρ δίδεται διὰ τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἐτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλω δὲ χαρίσματα λαμάτων ἢ τῶν ἐν Πνεύματι, ἄλλω δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλω δὲ προφητεία, ἄλλω δὲ διακρίσις πνευμάτων, ἐτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλω δὲ ἔρμηνεῖα γλωσσῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διατροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Χρῆ δὲ μὴ

operatur, et spirat ubi vult : id autem vult quod Pater, et Filius : et ibi similiter spirat ubi vult et Pater, et Filius : munificam Patris, et Filii, et sui ipsius unam voluntatem complens, nullamque creaturam ne ex iis quidem quæ obscuram imperfectamque (38) vitam habent, expertem relinquens suæ providentiæ. Nam suæ ipsius facturæ præsidens, utpote qui est ipse per se bonus, et simul cum bono Creatore operans, omnia inspicit, et nihil inobservatum præterit, omnibus sufficiens, ac divina dona distribuens : nam qui est « unus bonus, » ei nulla omnino unquam ingeneratur invidia, sed suam beneficiis potius ostendit potestatem. Idcirco unam voluntatem, et unam auctoritatem, ac **207** potentiam Trinitatis esse dicimus. Quorum autem voluntas, et potestas, et energia, sive operatio una est, una etiam est Deitas. Nam qui omnia ex propria auctoritate operatur, atque adest in singulis, huic non alia natura est, quam unica illa, et incorrupta, atque in omnibus rebus existens natura ; nihilque ulla in re mancum habet, ac imperfectum, neque facit quod non vult ; sed ne facit quidem quod gratum Patri et Filio non sit. Et quemadmodum Filium nihil a Patre differre ostendit, præter alios Scripturæ textus, etiam iste : « Quæcumque (39) facit Pater, hæc etiam Filius similiter facit : » ita Spiritum sanctum quoque Patri æqualem cum alia ostendunt, tum etiam hoc, quod omnia operatur, et largiatur prout vult, et spiret ubi vult. Id enim confirmans Apostolus, et manifeste Spiritum, **C** Deum vocans, scripsit : « Ut perspiciamus (40) quæ a Deo donata sunt nobis. » Sit autem horum omnium rursus fidelis testis ille idem Corinthiis hæc scribens in prima Epistola : « Divisiones (41) vero charismatum sunt, idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus ; et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem ; nam alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ ; alii autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum : alteri autem fides in eodem Spiritu : alii autem gratiæ sanationum in uno Spiritu (42) : alii autem

(38) *Imperfectamque*. Ea, opinor, animalcula intelligit, de quibus Clemens in *Protreptico*, pag. 45 editione Potteri hæc scribit : Τινὰ τῶν ζώων οὐχὶ πάσης ἔχει τὰς αἰσθήσεις, ὥσπερ εὐλαὶ καὶ κάμπαι, καὶ ὅσα διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθύς ἀνάπτρα φαίνεται, καθάπερ οἱ σπάλακες καὶ ἡ μυγάλη· id est : Quædam animalia non habent omnes sensus, ut vermes, et erucæ, quæque naturæ suæ conditione a primo ortu imperfecta sunt, velut talpæ et mus araneus. »

(39) *Quæcumque*. Joan. v, 19

(40) *Ut perspiciamus*. I ad Cor. ii, 12. Græca editio, εἰδῶμεν pro, ἴδωμεν. Hunc Pauli locum respicit Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 31, ubi impressa exemplaria mendose habent : « Et eundem ipsam Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a Domino donata sunt eis. » Legendum enim puto : « quæ a Domino donata sunt eis. »

(41) *Divisiones*. I ad Cor. xii, a vers. 4 ad 11.

Totum fere hunc locum sic offert in libro *De Spiritu sancto*, num. 22 : « Nam » divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus, qui operatur omnia in omnibus [*codex noster habet* : « Divisiones quippe donationum sunt : idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum, et ipse Dominus ; et divisiones operationum : ipse idem Deus, qui operatur omnia in omnibus]. Operante ergo Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat [*codex noster* : ministrat] eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. » Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ [*codex noster* . Alii sermo scientiæ] secundum eundem Spiritum. Alii fides in eodem Spiritu. . . . Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult [*codex noster* : dividens unicuique sicut vult]. Unde discentes, » etc.

(42) *In uno Spiritu*. Vulg. interpretes legit ut Didymus. Sed Græca editio habet : ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. »

operationes virtutum, alii autem prophetia, alii autem discretio (43) spirituum, alteri autem genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult. Neque vero hæc obiter prætereunda sunt. Nam primo quidem animadvertendum est, quod **208** ob omnimodam Spiritus sancti cum Patre æqualitatem, prius meminit ipsius Spiritus, tum Filii, ac deinceps Dei et Patris qui operatur omnia in omnibus. Secundo illud observandum est, quod, cum superius dixisset, Deum operari omnia in omnibus, unam postmodum totius testimonii consequentiam atque harmoniam indicans, et de Patre æque ac de Spiritu ejus intelligendum ostendens, subiungit : « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique prout vult : » ut inde Spiritum sanctum declarat esse Deum propria ex seipso auctoritate præditum : neque vero, dum ita se gerit, quidquam aggreditur (44), quod inconueniens sit, nec ordinem novum inuehit, nec ab eo quod recte se habet, aberrat, sed illasam servat fidei cognitionem, et theologici sermonis puritatem : neque individuae naturæ ac dignitati injuriam infert, sicut ii faciunt, qui Filium et Spiritum sanctum non cum Patre connumerant, sed sub Patre numerant. Namque nec fortuito, ac sine causa, neque propria auctoritate nominum ordinem invertit : sed is, qui loquitur in eo, Christus, ut omnem cum malignorum cordium, tum eorum, quæ nondum perversa facta sunt, suspicionem tollat, diversis modis unam eandemque veritatem docet, perfectam scilicet esse in Trinitate et potentiae, et honoris, et usi, sive substantiæ æqualitatem : cum alibi quidem apud eundem Paulum dixerit : « Idem autem Deus est, qui operatur omnia in omnibus : » alibi vero apud Evangelistam dicat : « Baptizantes (45) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti : » nunc autem apud Paulum, ut antea dictum est, sic loquatur : « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum singulis sicut vult. » Quia etiam in Epistola ad Hebræos hoc ipsum capitulum argumentumque confirmat his verbis : « Contestante (46) Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus, juxta ipsius voluntatem. » Et Domini sententiæ apud Joannem sic habent : « Spiritus (47) ubi vult spirat : » et : « Spiritus est (48) veritas. » Id perinde est, ac si diceret : Decet vos ipsum ut Deum hymnis celebrare, non in secundo divinitatis gradu eum **209** collocando, sed in primo : ut securitatem in vita (49) habeatis. Nam qui beneficia confert, sibi

Α παραδραμῶν, ἐν μὲν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα περὶ πάντα ἰσότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πρῶτου μέμνηται αὐτοῦ, εἶτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ μετέπειτα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐνεργούντος τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἀνωτέρω εἰπὼν τὸν Θεὸν ἐνεργεῖν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἐπάγει μίαν ἁρμονίαν μαρτυρίας ἐκτιθέμενος περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· ἐν' ἐκ τούτου Θεὸν αὐτεξούσιον δηλώσῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐκ ἀπροσῆκν πράγματι ἐγγειρήσας, οὐδὲ τὴν τάξιν καινοτομήσας, οὐδὲ διαμαρτῶν τοῦ καλῶς ἔχοντος· ἀλλ' ἄκρωτον φυλάττων τὴν γνώσιν τῆς πίστεως, καὶ τῆς θεολογίας τὴν καθαρότητα· καὶ οὐχ ὑβρίζων τὴν ἀμέριστον φύσιν καὶ ἀξίαν, ὡς οἱ μὴ συναριθμοῦντες, ἀλλ' ὑπαριθμοῦντες τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀνέστραψε τῶν ὀνομάτων τὴν ἀκολουθίαν· ἀλλ' ὁ λαλῶν ἐν αὐτῷ Χριστῶς, τῶν κακοήθων καὶ ἀδίαστρόφων καρδιῶν ἀφανίζων τὴν ὑπόληψιν, διαφόρως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰσοδυναμίου, καὶ ὁμοτιμίου, καὶ ὁμοουσίου διδάσκει Τριᾶδος, ἄλλοτε μὲν παρὰ τῷ αὐτῷ Παύλῳ εἰρηκῶς· « Ὁ δὲ αὐτὸς Θεός [95 ὁ] ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· » ἄλλοτε δὲ παρὰ τῷ Εὐαγγελιστῇ λέγων· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· » νῦν δὲ παρὰ Παύλῳ, ὡς προεῖρηται· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Συνηγορεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐβραίους Ἐπιστολῇ τῷ κεφαλαιῷ τοῦτῳ, ἐχούσῃ ὡδε· « Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. » Καὶ δεσποτικαὶ δὲ φάσεις παρ' Ἰωάννη ἔχουσιν· « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ· » καὶ, « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ἐμπρεπῆς, φησὶ, πρωτεῖοις θεότητος, ἀλλὰ μὴ ἐπὶ δευτερείας ὕμνειν αὐτὸ· ἐν' ἐπὶ τῇ ζωῇ τὴν ἀσφάλειαν ἔχηται. Τὸ γὰρ εὐεργετοῦν, εὐχαριστεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι φιλεῖ· ὅπερ εὖρον εἰπεῖν ἀδόλως καὶ οἱ ἔξω· « Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς ἀποτινύσθε. » Εἰ γὰρ, φησὶν, ἀμείνων ὁ αὐτεξούσιος ὑπεξουσίος, ἦδη καὶ ὁ ἀνθρώπος αὐτεξούσιος ὢν, κρείττων παρ' ὑμῖν ἀφανθεῖη τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Θεὺ τῶν δεινῶν ! Τὰ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως καὶ φύσεως σύμβολα ὡς ἐπὶ χριστιῆς ἐκδεχόμενοι Μακεδονιανοὶ, περινενοήκασιν ἀπάτας, καὶ ἔγραψαν εἰσάγοντες πρόσωπα ὀρθοδόξου καὶ Μακεδονιανοῦ· καὶ τοῦ μὲν ὀρθοδόξου νῦν περικόπτοντες τῶν ἀποδείξεων, νῦν οὐδὲ προφέροντες ὄσας ἔχρῃν· ἄλλοτε ἀποροῦντα ποιοῦντες αὐτὴν παρὶ τὴν ἀντιλογικὴν καὶ ἀποδεικτικὴν ἀπόκρισιν· ἢ καὶ διαχόντες καὶ ἀνιέντες δῆθεν κειθαναὶς βή-

(43) *Discretio*. Græca editio : διακρίσεις, id est, « discretiones. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(44) *Aggreditur*. Eodem modo verbum ἐγγειρεῖν construit Clemens in septimo *Stromatum*, pag. 890, cum ait : Τοῖς μεγίστοις ἐγγειροῦντας πράγματα. Notanda quoque vox, ἀπροσῆκν, qua usus est auctor etiam segm. 77 b.

(45) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(46) *Contestante*. Hebr. ii, 4.

(47) *Spiritus*. Joan. iii, 8.

(48) *Spiritus est*. Epist. I Joan. v, 6. Vide not. ad segm. 60 b.

(49) *In vita*. Nempe, ut ego interpretor, « in vitæ æternæ. »

μασι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἐμμελές· καὶ ἀπλῶς ἐν οὐδενὶ τὰ λόγια, ἀ μετ' ἀξιώματος τοῦ πρέποντος ἐχρήσθη, τιθέμενοι· εἰς δὲ αὐτοῖς δοκεῖ περιάγοντες [96 a] τὸν λόγον, καὶ αὐτοὺς ἀνθοῦντας περὶ τὸν οἰκεῖον σκοπόν, καὶ ἀπνευστὶ τὸν λόγον εἰρόντας, καὶ κηρτὰς πάντων μετὰ εὐλαδοφανοῦς εἰρωνείας εἰσφέρουσι· διασύρουσιν, ὡς γε νομίζουσι, τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἐχει δὲ ἡ τοῦ Μακεδονιανοῦ φωνὴ δῆθεν γενομένη πρὸς ὀρθόδοξον, τὸνδε τὸν τρόπον· Ἐλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός· ἐνεργεῖ καὶ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ἐκ τοῦ ἐνεργεῖν καὶ ἐνεργεῖν, ἐβούλου τὸ ἰσότημόν τε καὶ ἰσοδύναμον ἀγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ ὑπάρχειν. Ἐγὼ δὲ οἶτι ἐπὶ ἑτεροειδῶν τε καὶ διαφερόντων τῇ φύσει καὶ τοῖς ὀρισμοῖς, τὸ ἐνεργεῖν ἱεροὶ τε καὶ πάντες ἀνθρώποι λαμβάνουσιν, εἴτε ἐπὶ ὑδάτων θερμῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἐσθιομένων, εἴτε ἐπὶ βοτανῶν, ἔω· τοῦτο δὲ μόνον δέικνυμι, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐναντίας δυνάμεως ὁ θεὸς εἴληφε λόγος, εἰρηκότος τοῦ Ἀποστόλου περὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ· « Οὐ ἔστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνεργίαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσι σημεῖοις καὶ τέρασι ψεύδους. » Ὅρα οὖν, φησὶ, τοῦ ἐνεργεῖν ὀνόματος ὁμωνύμως ἢ συνωνύμως λαμβανομένου ἐπὶ πολλῶν, εἰς τί κατήγαγε τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὐκ ἐλογίζου, ὅτι θεὸς μὲν κόσμον ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι πεποίηκε τε καὶ ἐνήργηκε· ἅγιον δὲ Πνεῦμα, διαφρεῖν χαρισμάτων ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ κτισθεῖσιν. Γέγραπται γάρ· « Διαίρου ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· οὐ μὲν δωρούμενον. » Καὶ πῶς, ὦ Μακεδονιανέ, οὐχὶ ταῦτα παρὰ τὰς ἐνοίας ἐστὶ τὰς θεολογικάς; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἐστὶν αὐτόθεν ἡ ὑπόκρισις; Πρῶτον μὲν γὰρ ἐπειδὴ πᾶσιν ὁμολογῶν, ὅτι τὸ ἐνεργεῖ ὅλημα ἐπὶ διαφορῶν οὐσιῶν τε καὶ πραγμάτων κατηγορεῖται, τίνας εἵνεκα τοῦ κινουμένου περὶ θείας καὶ ἐμφανοῦς ἐνεργείας τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὄντος, σὺ εἰς μέσον παρήγαγες ἀ παρήγαγες, καὶ ἐκ τούτου ὕβρισας μᾶλλον ἢ ἐπήνεσας [96 b] τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Ἐπειτα οὐ τῷ ὁμωνύμως, ἢ συνωνύμως, ἐπὶ τε τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τε βοτανῶν, καὶ τοῦ Σατανᾶ λαμβάνεσθαι τὴν λέξιν τὴν ἐνεργεῖ· ἀλλὰ τοῖς προσώποις καὶ τῇ τῆς ἐνεργείας διαφορᾷ προσέχειν χρῆ· καὶ τὴν κρίσιν τῶν περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος λόγων τε καὶ πραγμάτων πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τῇ λέξει τοῦ ἐνεργεῖν ὁμνηθέντα, ὡς πρόκειται, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰ ἴδια καὶ πρὸς τὸν ριφέντα δαίμονα ποιείσθαι. Ἐπειδὴ τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἅγιον μετὰ τοῦ Θεοῦ πρέποντος σεβάσματος μνημονεύεται ἐν ἄλλῃ τῇ περὶ αὐτοῦ εὐρισκομένη ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ συμφάσει· τὰ δὲ κτίσματα καὶ ὁ δαίμων, αὐτῶν ἀξίως. Ὅπερ μὴ φυλάττων σὺ ὁ Μακεδονιανός, μηδὲ διαγιγνώσκων, τοῦ μὲν δαίμονος τὸ δυσμενές, τοῦ δὲ ἀγίου Πνεύματος

A *gratias agi, ac se coli amat: quod, ut candidè loquar, vel ethnicis compertum fuit: « Bene meritum (50) blandis retributionibus remuneramini. »* Si enim, inquit, præstantior ille est qui propria ipse auctoritate ac potestate præditus est, quam ille qui alterius potestati subjicitur, jam illud sequitur, ut homo etiam, cum sit suæ potestatis, præstantior a vobis, o hæretici, dicatur esse, quam Spiritus sanctus. Apage intoleranda hujusmodi deliramenta. Macedoniani porro ea, quæ divinæ potentia ac naturæ symbola sunt, perinde accipientes quasi creatam potentiam, naturamque significant, fraudes excogitarunt, ac litteris mandarunt, atque orthodoxum, et Macedonianum, quasi binas dialogi personas, loquentes induxerunt, et orthodoxi interlocutoris testimonia (51) modo detruncarunt, modo ne tot quidem protulerunt, quot oportebat; alias vero eum ancipitem exhibuerunt, quid contra diceret, quove argumento objectis responderet; ac vel ipsam veritatem, et rerum convenientiam ineptis sane, confusisque ratiocinationibus obscurarunt: et omnino Scripturarum oracula, quæ cum convenienti dignitate Deo affante prolata sunt, nihili faciunt: sed quocumque ipsis videtur, orationem trahunt, ac semetipsos transferunt jactantque, dum in eo, quod sibi ipsi proposuerunt, exsultant, et sermonem uno spiritu protrahentes, et semetipsos quasi omnium victores cum quadam ironia et dissimulatione gerentes, orthodoxiam, ut ipsi quidem arbitrantur, suggillant, et carpunt; sic autem in eo dialogo Macedonianus disputans, ac orthodoxum alloquens inducitur: Dixisti (52), Operatur Deus; operatur etiam Spiritus sanctus: et ex eo quod Deus operetur, et Spiritus sanctus operetur, inferri volebas, Spiritum sanctum esse æquali honore dignum, et æquali potentia præditum, ac Deum: ego vero illud quidem omitto, quod de rebus diversæ 210 speciei, et natura, ac definitione inter se diversis *energias*, id est *operationis* vocabulum cum medicis, tum omnes homines accipiunt, sive de aquis calidis sermonem habeant, sive de cibis, sive de herbis. Hoc autem solum ostendo, quod etiam de adversaria virtute divinus sermo illud accepit, cum de Antichristo dixerit Apostolus: « Cujus (53) est adventus secundum operationem Satanæ, in omnibus signis ei prodigiis mendacii. » Cum ergo, inquit, verbum hoc, *operari*, homonyme aut synonyme de multis rebus usurpetur, vide quo dejeceris ac depresseris sanctum Spiritum: neque illud reputasti, quod Deus quidem

tasse aliqua vox, verbi gratia, τινάς.

(52) *Dixisti*. Videntur hæc non didymi esse, sed Macedoniani scriptoris, quem consultat; nimirum a vocibus illis: Ἐλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός, usque ad, οὐ μὴν δωρούμενον. Suspicor autem ea esse Magathonii.

(53) *Cujus*. II ad Thess. II, 9. Pro, ἐν πάσι σημεῖοις, Græca ed. habet: ἐν πάσι δυνάμει καὶ σημεῖοις, id est, « in omni virtute et signis. »

(50) *Bene meritum*. Desumpta hæc sunt ex Dorico aliquo scriptore, Pindaro fortasse; e deperditis scilicet ejus carminibus. Pro ἄγαν αξίς, lego ἀγαναίς. Simile illud Thebani poetæ in V *Pylh. oia*: Ἐχόντι τοίνυν πρέπει Νόω τὸν εὐεργέταν Ἰπτανιάσαι. Et in III *Isthm. Oda*: Χρῆ δὲ χαμῶζοντα ἀγαναίς Χαρίτεσσι βασιτάσαι. Et Callimachi illud *Hymn. in Dianam*: Χάριτος δὲ τοι ἔσσει ἀμωβή.

(51) *Testimonia*. In Græco, ἀποδείξων. Deest for-

mundam ex nihilo ad existentiam eduxit, eumque A et fecit et operatus est; Spiritus autem sanctus divisionem charismatum in iis, qui a Deo creati sunt, operatus est. Scriptum est enim: « Dividens seorsum singulis prout vult; » non vero, « largiens. » At quomodo non vides, o Macedoniave, theologicis sententiis atque interpretationibus isthæc nequam consentanea esse, teque ex his ipsis, quæ dicis, hypocriseos manifesto convinci? Nam primum verbum hoc, ἐνεργεῖ, id est, « operatur, » de diversis essentiis, ac rebus prædicari, omnes fatentur: quamnam ergo de causa, cum in eo, de quo agitur, textu de divina et manifesta Spiritus sancti operatione sermo sit, ea tu in medium adduxisti, atque hac ratione contumelia potius affecisti Spiritum Dei, quam laudasti? Deinde non hoc attendendum est, quod ais, homonymo aut synonymo cum de Deo, tum de herbis, et de Satana accipi vocem ἐνεργεῖ, id est, « operatur; » sed personæ attendendæ sunt, atque operationum discrimina: ac de iis, quæ ad divinum Spiritum attinent, sive doctrinis, sive rebus, iudicium facere oportet, non habita ad res terrenas et ad ejectum e cælo dæmonem ratione, sed habita ratione ad Deum, qui verbo illo, ἐνεργεῖ, hoc est, « operatur, » celebratus est, ut superius dictum fuit. Singula enim, quæ de Spiritu sancto inveniri possunt Scripturæ loca, talia sunt, ut ex tota sermonis serie et consequentia pateat, Spiritum ipsum cum ea, quæ Deo convenit, veneratione commemorari, creaturæ vero, et dæmon eo modo commemorantur, quo merentur: **¶** id quod non observans tu, qui Macedonianus es, nec ea, quæ operatur dæmon ex odio, ab iis discernens, quæ Spiritus sanctus ob suum in homines amorem operatur, deprimis, quantum in te est, ac labefactas per ea, quæ ex cordis tui abundantia dicis, incomparabilem gloriam Dei Patris, qui similibus et ipse locutionibus ob divina sua opera celebratus est, et sancti Spiritus ipsius Patris: neque illud animadvertisti, quod immerito (54) temetipsum inter eos numerasti, qui recte sentiunt. Sed hoc potius attende, quod in allatis Pauli verbis ante Deum Patrem, et Filium Spiritus sanctus primo loco memoratus est: id vero ei soli convenit, qui Deus sit. Ex hoc autem infer, venerandæ illi in unitate existentî Trinitati nullam plane inesse discrepantiã, eamque ineffabiliter suimet ipsius cooperatricem esse. Illud insuper considera, quod commemorata divina dona unicuique per Spiritum sanctum, et a Spiritu sancto conferuntur: præter quæ nulla alia reliqua est largitio ac donatio divinæ gratiæ propria; qui vero ea non assequitur, utpote a Deo data, miserorum miserimus est; ac si quis non ita in scriptis suis sentit, ac sermonibus, ille insanabilis manet, neque adjumentum ipse ullum percipiens, nec alios

τὸ φίλον, εἰς ἅπερ ἐκ τοῦ περισσεύματός σου λεγεις καταφέρεις, τό γε ἐπὶ σοί, τὴν ἀσύγκριτον δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοῦ ὁμοιοεξείας ἐπὶ θεῶν πραγμάτων ἀνευφημηθέντος, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· καὶ ἑλαθεὶς εἰκότως τάξας ἑαυτὸν ἐν τοῖς ὑγιῶς φρονουσί. Πρόσχε δὲ μᾶλλον, ὅτι ἐν τοῖς προκειμένοις, πρὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρῶτον θεοπροπῶς ἐμνημονεῦθη· καὶ λογίζου ἐκ τούτου, ὅτι διαφορὰν ἢ ἐν μονάδι σεπτῆ Τριάδος οὐκ ἔχει, καὶ ὅτι ἀρρήτως συνεργεῖ ἑαυτῇ. Εἶτα σὺ σκόπησον, ὅτι ἐκάστῳ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδονται τὰ μνημονευθέντα θεϊκὰ χαρίσματα· ὧν οὐδεμία ἐξῶθεν ὑπολείπεται δόσις θεϊκῆς δωρεᾶς ἰδία, καὶ ὧν ὁ μὴ τυγχάνων, ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ δικομῆν, ἀθλίων ἐστὶν ἀθλιώτερος· καὶ ὁ μὴ οὕτω γράφων τε καὶ λέγων, ἀνιάτως μένει, μὴτ' αὐτὸς ὠφελούμενος, μὴτ' ἄλλους ὠφελῶν, ἀλλὰ [97 a] καὶ βλάπτων· καὶ ὅτι ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, τοῦτ' ἐστὶν ποιεῖ τε καὶ παρέχει· ὁ δὲ εἰς ταῦτα ἐνεργῶν, καὶ εἰς πάντα ἐνεργῆσει, καὶ ἀνευδής ἐστὶν· ὁ δὲ ἀνευδής, ἀπαθής· ὁ δὲ ἀπαθής, Θεός. Ἡ ἄρα ἐὰν λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· « Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ » καὶ, « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός, » καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐν ἄλλοις οὐ νοηθῆσεται δυνατὸς, καὶ ἐνεργητικὸς, καὶ ἐπιφανής; Σκέψαι δὲ ὁμοίως, ὅτι πᾶσαν μὲν ἀπαμυιένυσσιν αἰρετικῶν πειθανολογίαν, διεγυῶνται δὲ διαφόρως τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ αὐτεξουσιότητα, τὴν ὁμόφροναν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, αἱ οὕτω διαλαλοῦσαι λέξεις· « Κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν » καὶ, « Διαιρεῖ ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται » καὶ ὅτι συνεπιμαρτυρεῖ τοῦτοις, ὅ τε Θεὸς Πατὴρ σημεῖοις καὶ τέρασιν, ὅ τε Σωτὴρ λέγων· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται » καὶ, « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια »· ὃ τε Πέτρος, Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα διαβῆρῆσθαι τῷ Ἀνανίᾳ καταγγέλλων τοιῶσδε· « Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν ψεύσασθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώπιον, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Κάκεινο δὲ εἰδὼς ἔσο, ὅτι οὐκ ἑλαθεὶς πανούργως παραλείψας ἐν τῷ ματαίῳ καὶ καταβλαβεῖ πονηματίῳ σου, μᾶλλον δὲ βλασφημητηρίῳ σου, τὸ προηγούμενον τοῦ θεοῦ γραφίου. Περιέχει γὰρ ὧδε· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα » καὶ οὕτως ἐπιφέρει, ὃ μόνον σὺ ἐνδιαστρόφως ἐπήγαγες· « Διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται » ἀντὶ τοῦ, δωρούμενον, καὶ διανέμον, καὶ ἐκκαλύπτον αὐθεντικῶς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ. Οὐκ ὀρθῆς δὲ γνώμη καὶ πίστειως, μετὰ τοῦ παρερμηνεύειν εἶτι καὶ ἀκρωτηριάζειν τὰ λόγια. [97 b] Τὸ γὰρ περιέχειν, « Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, » ἀποκλείει σοι τοῦ τε χωρίζειν αὐτὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα, καὶ ἀνώτατον, καὶ πάντα πεδαλιουχοῦντα ταυτότητος (διαφέρει γὰρ οὗτος ὁ ἀθεωρητότατος καὶ ἀπεριληπτότατος τῆ θεότητι· οὐτι γὰρ σμικρὸν, πλὴν μόνῳ τῷ τῆς πατρότητος λόγῳ· ὅτι ἐξεπορεύθη φύσει ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐ δημιουργικῆ ἐνεργείᾳ), τοῦ τε λέγειν· Εἰ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ γέγραπται, δύο νοηθῆσεται

(54) Immerito. In Græco, εἰκότως. Videat lector an legendum sit οὐκ εἰκότως, aut paulo post, οὐκ ὑγιῶς.

Πνεύματα. Προείρηται δὲ οὐ πολλῶ ἀνωτέρω, δι' ἣν αἰτίαν οὕτω χειρησμοφόδηται. Μὴ ἀγνοεῖ δὲ καὶ τὸ ὅτι ἐξ ἐκκαίμενα λόγια, οὐκ ἄλλο σημαίνει πρόσωπον εἶναι τὸ χαριζόμενον, καὶ ἄλλο τὸ διανέμεν. ὡς ἐπὶ τῶν ὅλα μήτε εἰδέναι δυναμένον, μήτε ἀπάνως πραττότων ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο διδόντων μὲν ἀποκριτῶς τούτων, ἐτέρων δὲ κατὰ δοκιμασίαν ἀκριθῆ διανεμόντων, μήπως. ἢ οἱ χορηγοῦντες οὐκ ἐπαρκέσωσιν, ἢ οἱ διακονούμενοι αὐτοὶ οὐ κερδάνωσιν. Ὁ γὰρ ἀνάτιος, καὶ ἀπαθής, καὶ ἀεικλήτος, πανταρχῆς τε καὶ ἀφθονος θεός, ὁ μὴ πρὸς ὃ ἀξιοὶ λαθεῖν ἡμεῖς (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἀξιοὶ ἐξ ἔργων ἀγαθοῦ οὐδενός), ἀλλὰ πρὸς ὃ αὐτῷ δοῦναι πρέπον ἐστὶ παρέχων· πάντα εἰδῶς, καὶ πάντα δυνάμενος, ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν εἴρηται·

veri speciem comparatis, irritum omnino reddi (57), Spiritus, auctoritate ac potestate Patris Filiique potestati consentiente atque concordī, certiores fieri. Ita enim loquuntur : « Juxta ipsius voluntatem ; » et : « Dividit (58) seorsum unicuique prout vult : » his autem testimonium simul reddere cum Deum Patrem signis et prodigiis (59), tum Salvatorem inquentem : « Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit ; » et : « Spiritus (60) est veritas ; » tum etiam Petrum, qui Deum expresse dixit Spiritum sanctum, idque Ananix annuntiavit in hunc modum : « Quare (61) simul conspirastis ut mentiremini Spiritui sancto? Non es mentitus homini, sed Deo. » Atque illud etiam scito, quod non latet, fraudulenter a te omissum esse in inepto et perulcioso tuo opusculo (62), vel potius in tuo blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. Sic enim habet : « Unus et idem Spiritus : » ac deinde id subdit, quod tu, hisce omissis verbis, perverse adduxisti : « Dividens seorsum unicuique prout vult : » nempe, largiens, et distribuens, et revelans per semetipsum, ac propria potestate cœlestia bona. Non est autem ejus qui recte sentiat, et credat, divina oracula non modo perperam Interpretari, sed insuper etiam mutilare. Quod enim habeant, « unus et idem Spiritus, » id primo te vetat (63) separare illum ab ea identitate, qua idem cum eo est, qui unus et supremus existit, ac omnia gubernat : nam hic summe invisibilis, et summe incomprehensibilis Deus ne minimum quidem deitate differt a Spiritu, sed sola Paternitatis ratione : quia hic processit natura (64) ex illo, non vero per Conditoris operationem. Vetat secundo te dicere : Si « Spiritus Dei, » et, « Spiritus Christi » nominatus est in Scripturis, duo intelligentur Spiritus. Dictum est autem non multo ante, quam ob causam sic scriptum sit. Sed ne illud quidem ignores, quod alibi Scripturæ oracula non aliam esse significant personam, quæ donat, aliam vero quæ distribuit, sicut contingit in hominibus, qui omnia nec scire **213** possunt, nec sine labore faciunt, atque hæc de causa alii quidem non sine delectu largiuntur, alii vero non sine accurato examine ac probatione distribuunt : ne forte aut qui largiuntur, reipsa opem non ferant (65), aut ministri ipsi lucrum non

A juvenans, sed eis potius nocens. Neque vero hoc etiam perpendere omittas, quod hæc omnia operator unus et idem Spiritus, id est, ea et facit et præbet ; qui autem in horum largitione operator est, in omnibus quoque operabitur, et nulla re indiget ; qui vero nulla re indiget, passionis incapax est ; qui vero passionis est incapax, Deus est. Quod si de Deo Patre dicitur : « Dominus (55) potens in bello : » et : « Notus (56) in Judæa Deus, » et alia hujusmodi, nunquid hæc ita accipiemus, ut eum in aliis rebus potentem, et operatorem, et illustrem inclytumque non esse arbitremur? Illud vero pariter reputa, Scripturarum verbis mox afferendis artificium omne, quo hæresi vestra aliquam nosque de divina, quam ex semetipso habet **212** potestati consentiente atque concordī, certiores fieri. Ita enim loquuntur : « Juxta ipsius voluntatem ; » et : « Dividit (58) seorsum unicuique prout vult : » his autem testimonium simul reddere cum Deum Patrem signis et prodigiis (59), tum Salvatorem inquentem : « Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit ; » et : « Spiritus (60) est veritas ; » tum etiam Petrum, qui Deum expresse dixit Spiritum sanctum, idque Ananix annuntiavit in hunc modum : « Quare (61) simul conspirastis ut mentiremini Spiritui sancto? Non es mentitus homini, sed Deo. » Atque illud etiam scito, quod non latet, fraudulenter a te omissum esse in inepto et perulcioso tuo opusculo (62), vel potius in tuo blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. Sic enim habet : « Unus et idem Spiritus : » ac deinde id subdit, quod tu, hisce omissis verbis, perverse adduxisti : « Dividens seorsum unicuique prout vult : » nempe, largiens, et distribuens, et revelans per semetipsum, ac propria potestate cœlestia bona. Non est autem ejus qui recte sentiat, et credat, divina oracula non modo perperam Interpretari, sed insuper etiam mutilare. Quod enim habeant, « unus et idem Spiritus, » id primo te vetat (63) separare illum ab ea identitate, qua idem cum eo est, qui unus et supremus existit, ac omnia gubernat : nam hic summe invisibilis, et summe incomprehensibilis Deus ne minimum quidem deitate differt a Spiritu, sed sola Paternitatis ratione : quia hic processit natura (64) ex illo, non vero per Conditoris operationem. Vetat secundo te dicere : Si « Spiritus Dei, » et, « Spiritus Christi » nominatus est in Scripturis, duo intelligentur Spiritus. Dictum est autem non multo ante, quam ob causam sic scriptum sit. Sed ne illud quidem ignores, quod alibi Scripturæ oracula non aliam esse significant personam, quæ donat, aliam vero quæ distribuit, sicut contingit in hominibus, qui omnia nec scire **213** possunt, nec sine labore faciunt, atque hæc de causa alii quidem non sine delectu largiuntur, alii vero non sine accurato examine ac probatione distribuunt : ne forte aut qui largiuntur, reipsa opem non ferant (65), aut ministri ipsi lucrum non

(55) Dominus. Psal. xxiii, vers. 3.

(56) Notus. Ps. lxxv, vers. 1 (sen 2).

(57) Irritum . . . reddi. In Græco, ἀπαμφιένυσιν. Legendum tamen crediderim ἀπαμφιένυσσιν. Verbum porro hoc « nudandi, » aut « exuendi » significationem habet in Lexicis. In Cyrilliano Lexico alias a me citato sic exponitur : ἀπαμφιάσαντες, ἀπογυμνῶσαντες· similique ratione in Patricii Lexico Latine veritur. Itaque sicut Sophocles dixit, ἐπημφιεσμένος, ita e contrario Didymus non ineleganter dixit, ἀπαμφιένυσσιν, vel potius, ἀπαμφιένυσσιν, sensu scilicet translatō.

(58) Dividit. Cur hic non legit : « Dividens ? » An ideo aliquid post vocem λέξεις ?

(59) Prodigiis. Ex ep. ad Hebr. ii, 4.

(60) Spiritus. Vide not. ad segm. 60 b.

(61) Quare. Citat sensum : nempe ex versiculis 9, 3 et 4, capitis v Actorum.

(62) Opusculo. Græce, πονηματίω· quæ vox eodem sensu legitur apud Athanasium, tom. II, pag. 495.

(63) Te vetat. Cod. ἀποκλείει σοι. Malum : ἀποκλείει σε.

(64) Processit natura. Id quomodo intelligendum sit, nullus ignorat theologus. Simili modo Ambrosius lib. iv De fide, cap. 8, divinam naturam relatione specians, quatenus scilicet in Patre existit,

B hæc de divina generatione scribit : « Generatio . . . non ad sublimitatem potentix, sed ad proprietatem refertur nature. » Quamquam nomen φύσις apud Græcos Patres non « naturam » aliquando denotat, sed « personam : » ut cum S. Alexandrinus in Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum, Patrem ac Filium vocat, τὰς τῆ ὑποστάσει δύο φύσεις, Unigenitum vero appellat φύσιν μονογενῆ. Datum apud Patres aliquando vox φύσις, id est « natura, » idem valet atque ἀληθώς, id est « vere, » ut Didymus noster explicat in libro adv. Manichæos.

(65) Non ferant. Locum hunc non satis clarum ita tandem vertendum statui : sed erit fortasse qui ambiguis voces διακονούμενοι, et ἐπαρκέσωσιν, aliter accipiendas putet. Hoc porro sibi vult, ni fallor, Didymus : in Deo quidem eum qui largitur alium non esse ab eo qui distribuit, in hominibus vero eos qui largiuntur, alios esse ab iis qui distribuunt, quosque mox vocat διακονομένους· ac ii quidem qui distribuunt, id potissimum curant, ut lucrum et ipsi aliquid percipiant ; qui vero largiuntur, illud spectant, ut iis largiantur, quibus reipsa opem largitione laturi sint. Hoc sensu, ut equidem puto, scripsit Pollux lib. iii, segm. 118 : πολυδωρος, τοῖς δεομένοις ἐπαρκῶν· etsi enim interpres vertat, « multa donans munera, necessariis contentus, » tamen, pro « necessariis con-

percipiunt. Porro inculpabilis (66), et impatiibilis, et nunquam otiosus (67), et omnibus sufficiens, et liberalis Deus, qui, dum largitur, non id respicit, quod nos meremur accipere (nam ne ex operibus quidem meremur ullum bonum), sed illud spectat, quod ipsi convenit dare; qui omnia novit, et omnia potest, sicut a Græcis quoque dictum est:

Nec enim quis aliam mentem enantiorem cogitabit, A Οὐ γὰρ τις νόον ἄλλον ἀντιότερον τοῦδε νοήσει,
[Qualem ego cogito : [Οἷον ἐγὼ νοέω·

solo nutu, non vero manuum operatione, 214 vel molestia ac dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet: neque vero nunc (68) ea confert, nunc minime confert; neque modo quidem magis, alias vero minus, sed continue, eodem modo et similiter, summa cum consensione (qui enim fieri potest ut res aliter se habeat?) tum proprii Filii Verbi, tum unius sancti ejus Spiritus. Nemo enim ex iis, qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit (6b) solem super justos æque, ac super peccatores, et iis, qui undecima hora operari cœperunt, eandem mercedem confert quam iis, qui ab aurora foderunt, et vineam coluere, ex conventionem dat. Neque ullus ei metuendus est, quasi vel ob ejus

ἐπινοήσει μόνη, καὶ οὐ χειρουργία, ἢ κακοπαθεία, ἐκάστοις τὰς ἀγαθὰς καὶ ἀφθόνας δόσεις διαψύλας, ἀεὶ χορηγεῖ· καὶ οὐ νῦν μὲν, νῦν δ' οὐ· οὐδὲ ποτὲ μὲν μᾶλλον, ἄλλοτε δὲ ἦτον· ἀλλὰ διηγεκῶς κατὰ ταῦτα καὶ ὡς αὐτως ἐν ἀπάσῃ συμπολίᾳ (τοὺς γὰρ οὐ;) τοῦ τε ἰδίου Υἱοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἐνὸς ἀγίου αὐτοῦ Πνεύματος. Οὐδὲ γὰρ τῶν ὄντων οὐδεὶς αὐτῷ ἀπόδηλος ἐστίν· ὅπου γὰρ ἀνατέλλει [98 a] τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαιοῦς καὶ ἀμαρτωλοὺς ὁμοίως, καὶ τοῖς εἰς τὴν ἐνδεκάτην ὥραν ἐργασασμένοις, τὸν αὐτὸν μισθόν, ὃν τοῖς ἀπὸ ἑσθέρου σκάπτουσι καὶ ἀμπελοφυτοῦσι συνεφώνησε, χορηγεῖ· οὐδὲ ἐπιφόρος αὐτῷ ἐστίν, ἵνα διὰ τῆς ἐνδείας, ἢ τοῦ μὴ πλουσιῶς δοῦναι πολεμήσει αὐτῷ· οὐδὲ ἄλλος τις κατὰ δεσποτειαν διαφέρον εὐρίσκειται, ἵνα βασκάνη τοῦτω τὸ ἐξισωθῆναι τοῖς

tentus,) transferendum crediderim,) indigentibus opem ferens;) de eo enim loquitur Pollux, qui munificus sit.

(66) *Inculpabilis*. Juxta illud effatum: *Αἰτία, ἐλομένου· Θεὸς δ' ἀναίτιος*, id est) culpa, eligentis est; at Deus culpæ expers est.) Cæterum ἀναίτιος Didymo esse etiam potest,) causæ,) seu) principii expers.)

(67) *Nunquam otiosus*. Nimirum,) *cujus mens nunquam otiosa est.*) In Græco legitur, ἀκίνητος. Est autem ἀκίνητος, proprie) qui semper movet,) aut) sese movet.) Hoc sensu S. Theodorus Studita in centesima prima ex cxxxv nondum editis catechesibus πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς, hoc est,) ad discipulos suos,) virtutem ἀκίνητον, id est,) ad ulteriora semper tendentem,) vocat. Ἡ ἀρετὴ (inquit) ἀκίνητόν τι πρᾶγμα πάφικον εἶναι· οὐδέποτε τῆς ἐπὶ τὰ πρῶτα φορὰς ἰσταμένη, ἀλλ' ἀεὶ πρὸς τὰ κρείττονα τοὺς μετόχους αὐτῆς μεταδιβάουσα· id est,) Virtus res quædam est ita comparata, ut semper in motu sit: nec unquam ad ulteriora ferri desinit, sed qui ipsius participes fuerint, eos ad meliora semper provehit.) At enim quo sensu Deum ἀκίνητον vocat Didymus? Nonne iste contrario ἀκίνητος, id est) *cujuslibet motus expers,*) rectissime dicitur? Nonne illum ejusmodi esse omnes omnino docuerunt cum Patres, tam theologi, ac Didymus ipse in libro *De Spiritu sancto*, num. 25 et 26? ut proinde non male a nonnullis vocatus sit ὁ Ἐστῶς, id est) *Stans*:) ὅτι κατὰ αὐτὰ ἑστῶς κινεῖ τὴν σύμπασαν στάσιν, ut ait Philo in libro *De nominum mutatione*, pag. 1054, hoc est,) *quia in eodem statu stans, id omne quod stat, movet.*) Verum aliud est) *motus*) proprie sumptus, qui Deo non convenit; aliud) *motus*) per translationem acceptus, qui a Patribus Didymi æqualibus non solum animo rationali, sed etiam Deo tribuitur, dum utrumque vocant ἀκίνητον. Ita nempe loquuntur, præter Didymum aliosque, Hilarius ac Basilus. Hilarius quidem in *psalms* cxxix, num. 6:) *Anima humana* (inquit) in hac sensus sui mobilitate ad imaginem Opificis sui facta est; dum naturam Dei mobilitas animæ perennis imitatur.) Basilus autem epist. 233 de humana mente loquens ait: ἀκίνητος ὢν, id est,) *cum in perpetuo motu versetur.*) Ut autem ad Theologum nostrum redeam, is Deum ἀκίνητον dicit aut eo sensu quo in Sapientiæ libro, cap. vii, vers. 22,) *Spiritus intelligentiæ sanctus*) vocatur

εὐκίνητος, id est) *bene mobilis*;) propterea scilicet quod ejus providentia nunquam otiosa sit: quæ explicatio iis consentanea est, quæ mox subiungit Didymus: aut illo fere modo Deum ἀκίνητον nuncupat, quo superius, segm. 83 b, dixit νοῦν ἀεὶ θέοντα, id est) *mentem semper currentem,*) nempe semper cogitantem. Quo sensu in Cyrilliano Lexico ms. alias a me citato ratio nostra ἀκίνητος dicitur. Hæc enim leguntur sub littera Θ pag. 133: Θλημά ἐστι ὁρμή καὶ κίνησις πρὸς τὸ ποθοῦμενον· ἢ ὃ ἐν ἡμῖν ἀκίνητος λόγος, id est,) *Voluntas est impetus et motus in rem concupitam: aut ratio nostra nunquam quiescens.*) Quin etiam angelum sic definit ejusdem Lexici auctor, sive interpolator, ut sit οὐσία νοῦρα, ἀκίνητος, ἀνεξέουσιος, ἀσώματος, id est:) *substantia intelligentia prædita, semper cogitans, sui juris, et incorporea.*) Has vero omnes locutiones ex vetustis philosophis depromptas puto. Nam et Thales, Plutarcho teste, lib. iv *De placitis philosophorum*, cap. 2, primus animam dixit φύσιν ἀκίνητον ἢ αὐτοκίνητον, id est,) *naturam quæ semper movetur, aut ipsa se movet*:) et Ocellus Lucanus divinam naturam ἀκίνητον dixit cum in libro *De universo*, tum in libro *De legibus*, ejus fragmentum in *Eclog. phys.* lib. i, cap. 16, Joannes Stobensis profert: utrobique enim duplicem distinguit naturam, alteram ἀκίνητον, alteram ἐπιπαθῆ, nempe alteram) *semper in motu positam,*) aut) *agentem,*) alteram) *semper patientem.*) Ac demum, ut alius omittam, post Ocellum Plato non modo αἰνῶν λόγον, id est) *rationem,*) seu definitionem ait (tom. II, pag. 896 ed. Serrani) esse τὸ ἐαυτὸ κινεῖν, id est) *semet ipsum movere;*) sed etiam in *Phædro* pag. 245, animam ex eo immortalem esse probat, quod sit ἀκίνητος. Pollux vero lib. v, cap. 51, celebre illud Platonis ταῦτον, hoc est, idem, ait esse αἰδιον, ἀφθαρτον... ἀκίνητον, αὐτοκίνητον, id est,) *æternum, incorruptibile... perpetuum motum, seipsum per sese movens.*)

(68) *Neque vero nunc*. Similia dicitavit in commentariis in *Psalmos* ad vers. 16 psalmi cii, pag. 43 catenæ Cordierianæ. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, inquit, ἔλαε, ποτὲ δὲ οὐ. Φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὢν, ἀεὶ ἐλαε· id est,) *Nec enim modo quidem miseretur, modo vero non: cum enim natura bonus sit, semper miseretur.*)

(69) *Oriri facit*. Ex Matth. v, 45. Vide et cap. xx, vers. 9 et sensu.

αὐτῶ προσήκουσιν (ὃ μὴδ' εἰπεῖν εὐαγές, εἰ μὴ ὑποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθηρῶν)· οὐδὲ ἀνῆκεν ᾧ ὀργισθῆσεται· « Φεῖδῃ » γὰρ, φησὶ, « πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστι, Δέσποτα φιλόψυχε· καὶ τὸ ἀφθαρτόν σου Πνεῦμα ἐστὶν ἐν πάσιν. » Τούτων δὲ μὴ ὄντων, εἰ σοὶ ὑπολείπεται σοφίζεσθαι; Ὡς πάλιν ὅταν λέγῃ ὁ Ἰῆδς, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέχειν θεϊκὰ ἔωρηματα, εὐδελον, ὡς εὐδοκία πατρικῆ· πῶς γὰρ οὐχ οὕτως; Τοιγαροῦν ἀκρόασαι Παύλου Ῥωμαίους διδάξαντος· « Ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκεχῆται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν » καὶ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν » καὶ πάλιν· « Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν » καὶ Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐτι ἐστὲ ὑπὸ νόμον » καὶ Γαλάταις· « Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστοτης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραύτης, ἐγκράτεια. Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστι νόμος. » Διὸ κἀνταῦθα προεῖπε· « Δαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· τοῦτ' ἐστὶ (κατὰ Ἑλλειψίν λόγου καὶ συγκοπήν), τὸ χαριζόμενον Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἐπήγαγεν· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, δαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· » ὥστε ἀποδείξαι, ὅτι αὐτὸ, καὶ χαρίζεται, καὶ [98 b] δαιρεῖ, ὁμοφρόνως δῆλον ὅτι τῷ ἐνί, οὗ Πνεῦμά ἐστι, καὶ εἰς ὃν πάντα ἀνάγεται, ὡς Ῥωμαίους ἐγράφῃ· « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. » Πρόσεχε δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἃ προσεῖρηκε τὰ λόγια περὶ αὐτοῦ. Εἰ δ' ἂν γὰρ πᾶσι προσεῖχες, καὶ εἰ ἐπίστευες αὐτῷ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ, ἐτι δὲ καὶ τοῖς τοσοῦτοις ἁγίοις, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας οὕτως ἐγρηγόρου, ὡς οἱ Χερουδικοί, οὐς ἡμεῖς, ὅσα πλέον αἰσχυρόμεθα καὶ τιμῶμεν, τοσοῦτ' ἄλλον τὴν ἔργῳ γενομένην τε παρ' αὐτῶν συμβολὴν καὶ διδαχὴν καὶ τὴν ἐπιβεβησάν πιστίν ὀρθῶς δεχόμεθα· εἰ δ' ἂν καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησας ἐν μέρει τοῖς Ἀρελοῦ ὑπισπισταῖς, οὐς μὴδὲ λέγειν ἡμᾶς εἴη, μὴδὲ μανθάνειν, ἐρυθριῶν αὐτούς, ὡς περιτεθεικτάς σοι νομα ἐπισκόπου, διακόνην περὶ τούτου τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγχάνοντι· οὐκ ἂν μὲν τὴν κερεξέτασιν τῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένων περὶ τὰ περὶ τῶν κτισμάτων λεχθέντα ἐπιτήσω, καὶ τὴν ὑπόνοιαν τοῖς συνασεβοῦσί σοι πλείονα ἔδωκας, οὐδὲ ἐγρήσω ἂν λαιδορία, ἵνα μὴ εἴπω βλασφημίᾳ, νικῶσῃ τὸ μέτριον· εἰδέναι δὲ εἶχες ἂν, ὅτι συμπαρῆν καὶ συνήργει ἀρρήτως πάν-

A egestatem, vel quia abunde non get, bellum ipse illaturus sit : neque alius (70) quisquam, qui cum eo de imperio contendat, invenitur, ut huic invideat, ac vereatur, ne sibi exæquetur ea occupando quæ ad se pertinent : id quod ne dicere quidem fas est, nisi ubi de malignis substantiis sermo sit (71). Neque ob id, quod semel remisit, rursus irascitur. « Parcís (72) » enim « omnibus, » inquit Scriptura, « quia omnia tua sunt, Domine amator animarum : et incorruptibilis tuus Spiritus est in omnibus. » Cum vero hæc dicere nequeas, quid tibi relinquatur ad captiose cavillandum? Vice versa cum Filius aut Spiritus sanctus præbere dicitur divina dona, Paterna complacentia id fieri manifestum est : qui enim aliter fieri potest? Itaque B Paulum audi Romanos hæc docentem : « Charitas (73) Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis ; » et : « Quicumque (74) Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. » Et rursus : « Qui ergo (75) tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis ; » et in prima ad Corinthios : « Si autem (76) Spiritu agimini, non amplius estis sub lege. » Et ad Galatas : « Fructus (77) enim Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, probitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. 215 Contra tales non est lex. » Quapropter hic quoque prius dixit : « Divisiones vero gratiarum sunt ; idem autem Spiritus : » id est (per ellipsim sermonis, et syncopeu) « Spiritus qui donat : » et postea subjunxit : « Unus et idem C Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult ; » ut eundem ipsum et donare, et dividere ostenderet, ita scilicet, ut idem omnino velit, atque ille unus, cuius est Spiritus, et ad quem omnia referuntur, sicut Romanis scriptum est : « Quoniam (78) ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia. » Verum ad alia cuncta etiam oracula attende, quæ de ipso Scripturæ habent : Si enim ad omnia attendisses, ac si ipsi Deo Patri, et Unigenito ipsius Filio crederes, ac insuper tot sanctis, quorum mentis oculi, cherubicorum instar, vigiles (79) erant, quos ipsi quanto majori reverentia et honore prosequeremur, tanto magis symbolam opere ab ipsis faciam, et doctrinam, et fidem ab illis probatam recte suscipimus : ac si præterea initio secutus ex parte D non fuisse Arii assecias, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritus eos utpote qui tibi nomen episcopi (80) imposuerunt, cum antea or-

(70) *Alius.* Codex, ἄλλω τις. Lego ἄλλος τις. Malim etiam πολεμήσοι, vel πολεμήσῃ, pro πολεμήσει.

(71) *Nisi ubi . . . sermo sit.* In Græco, εἰ μὴ ὑποθέσεων. Videtur omissum aliquid a librario, ut legendum sit, exempli gratia, εἰ μὴ ἐπὶ ὑποθέσεων.

(72) *Parcís.* Sap. xi, 27 et seq.

(73) *Charitas.* Rom. v, 5.

(74) *Quicumque.* Rom. viii, 14.

(75) *Qui ergo.* Galat. iii, 5.

(76) *Si autem.* Non in I ad Cor. hæc exstant, sed in Ep. ad Galat. v, 18. Græca editio non habet vocem ἐτι, id est « amplius. »

(77) *Fructus.* Galat. v, 22 et 23. Biblia pro γὰρ habent δὲ· quo modo legit etiam Didymus segm. 55 b. Vide Vulgatam translationem.

(78) *Quoniam.* Rom. xi, 36.

(79) *Vigiles.* Pro ἐγρηγόρου, emendo ἐγρηγόρου.

(80) *Nomen episcopi.* Hæc locutione aut indicat eum quem refellit, σχολαζόν (ut Socrates lib. iv *Hist. eccl.* cap. 7 loquitur), id est « vacantem » episcopum fuisse ; aut potius contemptus causa sic loquitur Didymus, ut eum indicet pseudo-episcopum a se haberi : qua ratione concilii Sardicensis Patres in epistola synodica, de episcopis Magni Athanasii adversariis et calumniatoribus loquentes,

thodoxæ et apostolicæ Ecclesiæ diaconus esses ; A nunquam ea, quæ de Spiritu sancto dicta sunt, cum iis comparasses, quæ de creaturis dicta fuerunt, nec iis, qui tibi in impietate socii sunt, majorem suspicionem ingenerasses, neque conviciò, ne dicam blasphemia, modum omnem excedente, usus esses : sed illud scire potuisses, quod simul aderat Spiritus sanctus, et simul operabatur ineffabiliter, cum omnia condita sunt, utpote Spiritus Dei in eodem subsistens ; Dei vero et Patris complacentia omnino fuit, sicut superius dictum est, per Filium Verbum omnia ex nihilo produci, ita ut simul cum ipso intelligatur (qui enim aliter res esse potest ?) cum ipse Pater, tum sanctificans ejus Spiritus, in creatione : hominibus vero tantum, aut etiam angelis contingere, ut multis personis, et manibus indigeant ad quidlibet perfecte, et felici cum exitu **216** faciendum. De his autem nos ille certos reddit, qui in ea, quæ per baptismum fit, nostra hominum regeneratione, Spiritum simul cum aliis personis commemorari jussit ; nam ipse quoque commemoratur ut simul præsens, et simul operans, et ineffabili natura non inferior. Sic ergo, et non aliter hæc se habent, et plura tamen (81) dicere omitam. At enim per Spiritum etiam distribuit Deus, sicut per Verbum suum creat. Sed hoc eum a deitate non excludit, sicut ne Filium quidem : quin imo hæc etiam ostendunt, ipsum esse Deum : quoniam iis, qui per Filium creati sunt, per Spiritum sanctum bona præbentur, quæ ad salutem conferunt, quæque ubique celebrantur : alterum enim ab altero pendet, et creaturæ utilior est providentia, copiosæque divinorum ac cælestium donorum multitudinis consecutio, quam creatio ; et plurius ab omnibus æstimatur non existere, quam cum existas, superna inexhausta bona non consequi ; quæ etiam cum dantur, non conspiciuntur, sicut eorum etiam donator et in sæcula elargitur, et quodammodo ignoratur : nec enim ea oculis vidit, neque auris audivit, neque in mentem et cogitationem nostram venerunt, nec cognitioni nostræ exposita sunt ; sed quidquid excelsum ac sublime, quidquid pulchrum usquam est, id omne simul mente colligimus, ut (82) aliquo tandem modo ad veritatem accedat fides nostra ; in altera enim vita duntaxat divina illa bona, prout revera in seipsis sunt, et sine velo, quantum capaces erimus, intuebimur, cum in hac vita percipere eadem non valeamus. Itaque is qui falli non potest, de eo qui bonorum istorum particeps factus non est, dixit : « Bonum (83-73) erat homini

Τῆς συκοφαντίας αὐτῆς μισθὸν (inquit) τῷ Ἰσχυρῶ δεδωκάσιν ἐπισκόπου ὄνομα, τῷ μὴδὲ πρεσβυτέρῳ συγγίνοντι, id est : « Ipsi Ischyrae calumnie istius mercedem dederunt nomen episcopi, cum tamen ne presbyter quidem esset. » Theoloretus vero lib. II *Hist. eccl.*, cap. 24, Leontium a Flaviano ac Didodoro reprehensum narrat, quod Aetium ἐπὶ λύμῃ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ τῆς διακονίας ὀνόματος ἤξιώσατο, id est, « quod in Ecclesiæ perniciem dia-

των δημιουργουμένων, ἅτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν-υπόστατον· εὐδόκησε δὲ ἄπαξ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καθὰ ἀνωτέρω εἴρηται, διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα ἐκ μὴ ὄντων παροισθῆναι, συνειπινομένου (πῶς γὰρ οὐ ;) αὐτοῦ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγιαστικοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸ δημιουργῆσαι· ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ, ἣ καὶ ἀγγέλων, χρεῖα πολλῶν προσώπων καὶ χειρῶν εἰς τὸ τελειῶσαι καὶ περιγεγονότως ὄντων πρᾶξαι. Διεγγυᾶται δὲ [99 α] ταῦτα ὁ θεοσίσασ ἀναμνημονεύεσθαι αὐτὸ ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος ἀναμνησῆσι ἡμῶν· ὡς συμπάρῶν γὰρ, καὶ συμπρᾶξτων, καὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως οὐχ ὑποδιβαζόμενον μνημονεύεται καὶ αὐτό. Οὕτως μὲν οὖν ταῦτα, καὶ οὐκ ἄλλως, καὶ πλείω παρήσω λέγειν ὄμω. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος διανέμει ὁ Θεός, ὡς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ κτίζει. Τοῦτο οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τῆς θεότητος, ὡς οὐδὲ τὸν Υἱόν· μενοῦν γὰρ καὶ ἀποφαίνεαι καὶ διὰ τούτων αὐτὸ Θεόν. Ἐπειδὴ τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ κτισθεῖσι, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ πρὸς σωτηρίαν καὶ πανταχοῦ λαλούμενα παρέχεται ἀγαθὰ. Ἐίτερον γὰρ θατέροιο ἡρτῆται, καὶ τῷ δημιουργηθέντι συμφορότερον τοῦ δημιουργηθῆναι τὸ προνοεῖσθαι, καὶ τοῦ βέροντος πλήθους τῶν ἐξ οὐρανοῦ θείων καταξιῶσθαι δώρων· καὶ προτετμήται πανταχοῦ τὸ μὴ γενέσθαι, τοῦ γενόμενον ἀτευξίαν ἔχειν τῶν ἀνωθεν ἀδαπανήτων ἀγαθῶν· ἃ καὶ διδόμενα οὐκ ὁρᾶται, ὡς καὶ ὁ διδοὺς καὶ δι' αἰῶνων ἐπαρκεῖ, καὶ ἀγνωεῖται πῶς. Οὐ γὰρ ἴδεν αὐτὰ ὄμμα, οὔτε ἤκουσεν οὖς, ἣ εἰς ἐνθύμῳσιν ἠλθέ πω· καὶ πρόκειται τῇ γνώσει ἡμῶν πᾶν περὶ αὐτῶν ὕφος συλλογιζομένων, πᾶν τε κάλλος συλλεγόντων, ὅπως ποτ' οὖν πελάξῃ τῷ πρόποντι ἡ πίστις ; ἔνθα γὰρ αὐτὸ τάληθές, ἣ τάκριθός, τέως οὐχ ἀλώσιμον, ἐς τὸ δυνατὸν δεῖ βλέπειν. Ἄπληνῆς οὖν ἔλεξε φωνῇ περὶ τοῦ γενομένου ἀμετόχου τούτων· « Καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνω, εἰ οὐκ ἐγεννήθη. » Αὐτὸς οὖν σεαυτὸν δι' αἰτίας ἡγαγες ἦδη, καὶ εἰς ἑαυτὸν περιέτριψας, ἦν εἰλω καθ' ἡμῶν κατηγοριαν· καὶ ἀπλῶς τῶν ἀέρα τυπτόντων οὐδὲν διαφέρειν ἔδοξας, προαχθεὶς εἰς τὸ ἀπορίας τινὰς, τὸ δὴ λεγόμενον, κατῦσαι, καὶ [99 β] μεταξὺ θείων πραγμάτων καὶ διηγημάτων εἰς μέσον ἀσόφως φέρειν, τῆς χρεῖας οὐκ ἀπαιτούσης, ἀλλὰ τί τινα ὄλικα, καὶ μένοιο τὴν ἀντικείμενον, καὶ ἀποβεδλυμένον, καὶ ἄπτερον ἔλεξας ὑποβάλλοντα. Πολύ τε ἀπέχεις τῶν ἐπιεικῆς τι· καὶ χρηστὸν πεποιχότων, καὶ οὐδεὶς σε Χριστιανῶν τῶν τὰς Γραφὰς ὀρθῶς καὶ ἀπροσπαθῶς ἐκμελετησάντων, καὶ οἷς εὐθὺς τὸ διαπρέπειν ἐπὶ τῇ δοθείῃ παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος χάριτι ὑπῆρξεν, ἀποδέξαιτο ἂν εἰς τὰ ψυχοδιδάξῃ σοι ἐκπονηθέντα. Κατὰ γὰρ τὴν σὴν ἐγγείρησιν, ἐκβληθήσεται τάχα πᾶσα Γραφή, θεολογίας ἐνδειξίν ἔχουσα. Καὶ φέρε, εἰ μὴ ταῦτα ἀληθῆ.

conatus nomine Aetium dignatus esset. »

(81) *Tamen*. Vox ὄμωσ loco fortasse non suo posita est a librario : ac legendum conjiciat quis : Ἄλλ' εἰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος . . . ὄμωσ τοῦτο οὐκ ἐκβάλλει, addita nempe vocula εἰ, quo concinnior sit oratio.

(82) *Ut*. Legendum fortasse, ἰν' ὅπως ποτ' οὖν. (83-73) *Bonum*. Math. xxvi 24, et Marc. xiv 21. Utrobique autem Græca editio paulo aliter.

οὐτως πρῶτος καὶ μετρίως σκοπήσωμεν. Ἐγὼ τε ἄφαντῶ ἀκριδῶς, καὶ οὐκ ἀπλῶς ἐξ ἀμφιδόξων ἀποδείξω, ἀλλ' ὁμολογουμένων, διδάξω τε ῥῥῶτως, καὶ ὑμεῖς μαθήσεσθε. Παῦλος, ὁ τὸν δὴ λεγόμενον πρῶτος θερμότερον τὸν περὶ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μακάριστον ζῆλον ἔχων, γράφει Χριστὸν δίκαιον γεγενῆσθαι. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ὁ εὐεργέτης οὕτως ἐπιφανῶς ἔφη· « Ἐντολὴν ἔλαβον, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω » καὶ, « Οὐδὲν ἀπ' ἑμαυτοῦ ποιῶ. » Καὶ ἐτέρῳθι εἴρηται· « Ὁ νόμος διὰ Μωυσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Καὶ ὁμοῦς πιστῶς καὶ θεοπερπῶς ταυθ' οὕτως γεγράφθαι, διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς ἀγίας Τριάδος, καὶ διὰ τὸ εἰς τὴν Πατέρα πάντα ἀνάγεσθαι, νοοῦμεν. Ὡς τοίνυν οὐδεμία ἐπινοεῖται παραλλαγὴ θεότητος ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (οὔτε γὰρ διακονεῖ, ὡς ἄλλοις τῇ φύσει ἄλλοιφ· οὐθ' ἰφέσει· δυνάμει, ἀλλ' ὡς Υἱὸς Λόγου γνησίφ Πατρι· οὐτ' ἐντολὴν λαμβάνει, ὡς ἄγνωον τὸ δέον καὶ τὸ πατρικὸν βούλημα, ἀλλ' ὡς προεῖρηται), οὕτω καὶ [100 a] τὸ θεῖκον Πνεῦμα. Καὶ ὡς τρώφω τὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα, τούτω, καὶ οὐκ ἄλλω, τὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ὡστε οἷς ἂν ἐπὶ τὴν τὸ φρόνημα αὐτῶν αἰρετικοὶ, τούτοις ἂν καθ' ἑαυτῶν τὴν ἐπ' ἀλαζονεία καὶ κακοδοξία διαβολὴν ἐκίνησαν. Οὐκ ἔστι αὐτοῖς ἄχρι τούτων τὰ τῆς ἀπειθοῦς καὶ ἀπροσῆκου διαβολῆς. Θολοῦν γὰρ πειρώμενοι τὴν περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἀγίου Πνεύματος δόξαν, ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς ἀγαθοῦ ὑπάρχοντος παρ' αὐτοῦ, ἅμα δὲ καὶ ἡμᾶς εἰς ἐγκλημα βαλεῖν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ χρησάμενοι διδασκάλοις ἀνθρώπων τισίν, οὐκ ὀκνοῦσι νεαλογεῖν καὶ τότε αὐτολεξεῖ, ὅτι λαμβάνοντες ἡμεῖς εἰς θεϊκὴν ἀξίαν τὸ διαγορευθὸν γραφίον, « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, » εἰς ἀνθρωπιαν φύσιν καταγόμεν αὐτό· ἐπειδὴ μεθ' ἑτερα ἔχει· « Οὕτως ἔσται πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » Αὐτοὶ δὲ, φησίν, οὔτε εἰς θεϊκὴν ἀξίαν ἀνάγουσι τὸ Πνεῦμα, οὔτε εἰς τὴν τῶν λοιπῶν φύσιν καθέλκουσιν· τὴν γὰρ μέσην τάξιν ἐπέχει, μήτε Θεὸς ὢν, μήτε ἔν τιν τῶν λοιπῶν. Καὶ τίς αὐτοῦς ὄν τῆς τοσαύτης τόλμης οὐ γράφεται; Δεῦρο οὖν προσέχετε τὸν νοῦν· δι' ὀλίγων γὰρ φράσω. Μάλιστα μὲν οὐκ εἶπεν· Οὕτως ἔστιν ὁ ἀνθρωπος, ὁ ἀπλῶς ἀνθρωπος· ἀλλ', « Οὕτως ἔσται πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· » ἀντὶ τοῦ, ὁ καταξιωθεὶς ἀναγενηθῆναι ἐν τῇ θεῖα κολυμβήθρα, καὶ γενέσθαι (ὡς

A illi, si natus non fuisset. » Tute ergo temetipsum jam propter criminationes tuas (74) in iudicium traxisti, atque in temetipsum eam accusationem, quam contra nos susceperas (75), **217** convertisti, nihilque in summa ab iis, qui aerum verberant, disferre visus es, ac eo redactus fuisti, ut futilia quaedam sutoris instar (ut est in proverbio) consueres, et dum divinis de rebus, doctrinique sermo erat, cum alia quaedam e materialibus rebus ducta exempla, sine ulla necessitate in medium inscite afferres, tum etiam adversarium, et reprobum, ac tibi ea, quæ dixisti, suggerentem Satanam. Tantum vero abest, ut rem feceris, quæ deceat æquum ac probum virum, ut e Christianis hominibus, qui Scripturas recte, et animo ab omni partium studio alieno scrutati ac meditati sunt, et quibus datum est, ut statim per concessam a divino Spiritu gratiam proficerent, nullus te non aversetur, ac ea non respuat, quæ magna cum animarum perniciæ a te elaborata sunt. Si quid enim conatus tui valerent, nullus jam fortasse nobis Scripturæ locus relinqueretur theologicum argumentum subministrans. Age vero, utrum hæc vera sint, sine iracundia et æquo animo expendamus. Nam ego quod volo, accurate ostendam non ex ambiguis, sed ex certis, et controversiæ non obnoxiiis testimoniis, et facile atque expedite doctelo, vosque discetis. Beatissimus ille Paulus, cui zelus igne, ut loquuntur, fervidior erat pro magno Deo, et Salvatore nostro Jesu Christo, scribit (76) ministrum factum esse Christum; et ipse de se ipso beneficis iste Salvator aperte dixit: « Mandatum (77) accepi, quid dicam, et quid loquar; » et: « Nihil (78) a me ipso facio; » et alibi dictum fuit: « Lex (79) per Moysen data est; gratia, et veritas per Jesum Christum facta est. » Et tamen hæc fideliter, et sensu, qui Deo conveniat, accipientes, ideo ita scripta esse intelligimus, quod una et eadem sanctæ Trinitatis voluntas sit, et quod omnia ad Patrem referantur. Sicut ergo nulla deitatis diversitas in Filio intelligitur (nam nec ministrat quasi natura alienus alieno, aut quasi minore potentia præditus, sed ut Filius Verbum genuino Patri: neque mandatum accipit, quasi **D** ignorans quid facere oporteat, et quid Pater velit; sed eo modo, qui antea dictus est): sic etiam de

(74) *Propter criminationes tuas.* In Græco, δι' αἰτίας, itaque verti etiam posset: « Per accusationem tuam. » Verum δι' αἰτίας ἄγαν idem videtur esse atque δι' αἰτίας ἔχειν. Legendum vero esse suspicatus sum liquandò: Αὐτὸς οὖν σεαυτῷ αἰτίας (aut potius αἰτίαν) ἐπέγαγες. Nam forensis locutio, αἰτίαν ἐπέγαγειν, valet « causam intendere, » ut omnes norunt.

(75) *Susceperas.* In Græco, εἶλω per ω· quæ ratione in Sapientiæ libro, ex gratia, cap. ix, vers. 7, legitur: Σύ με προσίλω βασιλεία. Contendunt porro veteres grammatici, inflectendum sic esse hoc verbum, nempe εἰλόμην, εἴλου, εἴλετο, non vero εἰλόμην, εἶλω, εἴλατο, quod Phrynico, atque Herotiano inelegans videtur. Ac sane Atticismum non capit hæc inflexio, etsi illius exempla Orvillius

attulerit ad Chariton. pag. 334: dubitare enim adhuc licet, utrum ea auctoribus ipsis, an librariis usum sui temporis secutis tribuenda sit. Didymus segm. 145 b, dixit ἀνεῖλατο, et segm. 195 a, εἴλατο. Sed in comment. in Act. apost. vi, 45 (tom. IV Anecd. Wolf. pag. 27) dixit εἰλάμεθα, εἴλαντο.

(76) *Scribit.* Rom. xv, 8.

(77) *Mandatum.* Joan. xii, 49, ubi Biblia habent: Αὐτὸς μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, id est « ipse (Pater) mandatum dedit mihi, » etc. Cap. vero x, vers. 18, legitur: Ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον, id est: « Mandatum hoc accepi, » etc. Vocem ergo ἔλαβον e secundo hoc loco in primum illud transtulit Didymus.

(78) *Nihil.* Joan. viii, 28.

(79) *Lex.* Joan. i, 17. Biblia: Μωσῆως.

Spiritu sancto eadem sentire debemus. **218** Et quomodo quæ Dei Verbi sunt, referuntur ad Deum Patrem, eodem et non alio modo ad ipsum referuntur quæ sunt Spiritus sancti. Ea igitur omnia, ob quæ sese audacter extulerint hæretici, ipsorum accusationem in ipsosmet non injuria retorqueri, ac eos arrogantiae reos esse, et perperam sentire, demonstrant. Sed hic non sistit illorum impia, et indecens calumnia. Immaculatam enim Spiritus sancti gloriam in ejus divinitate sitam, quasi nullum (80) ab eo beneficium acceperint, inquirere conantes, ac simul nos culpæ reos facere, isti ipsi quibusdam hominibus ut magistris utentes, hanc etiam doctrinam plane novam afferre (81) non ventur, et hisce verbis exponere. Nimirum Spiritum sanctum a nobis, dum locum illum Scripturæ, ubi dicitur, « Spiritus (82), ubi vult, spirat, » de divina dignitate interpretamur, ad humanam conditionem deprimi inquirunt; ibidem enim post alia verba additur: « Sic erit (83) omnis qui natus est ex Spiritu. » ipsi vero neque ad divinam dignitatem, inquirunt, Spiritum extollimus, neque ad rellquarum creaturarum naturam eum deprimimus: nam medium locum tenet, cum neque Deus sit, neque unum aliquid ex reliquis. Quis autem revera tantam illorum audaciam non condemnaverit? Adeste ergo huc, et animo attendite: nam paucis verbis loquar. Illud vero potissimum animadvertite, quod non dixit Scriptura: « Sic est homo, qui est simpliciter homo; » sed dixit: « Sic erit omnis, qui natus est ex Spiritu: » id est, Qui dignus factus est ut regeneraretur in divina piscina, et fieret (sicut in Catholicis (84), hoc est, universalibus manifestatum est Litteris) divinæ consors naturæ. Quæ verba similia sunt hisce: « Faciamus (85) hominem secundum imaginem, et similitudinem nostram; » et his aliis: « Ut sitis (86) secundum imaginem ejus qui creavit nos. » Et quemadmodum Altissimus Pater, ac Filius ejus per sanctas hasce locutiones, quæ captum nostrum excedunt, ad humanam naturæ conditionem non deprimunt; ita ne Spiritus sanctus quidem per antedicta testimonia, aut per suam erga nos benignitatem, ad eam redigitur. Deinde (quod pejus adhuc est) Spiritum sanctum nec **219** Deum esse putant, neque unum aliquid ex reliquis. Restat ergo ut ipsum existentiam carentem subjiciat. Et aliter: Si Deus non est, ut ipsi inquirunt; communi creaturarum rationi, ac definitioni subjicitur. At vero nullum hujus rei argumentum in Scripturis invenitur. Neque vero mediæ cujusdam naturæ esse dicitur a divinis illis oraculis; sed ipsum e contrario esse aiunt et Spiritum Dei, et eum qui a Patre procedit, et divinum Spiritum. Restat ergo ut sit Deus tum ex Petri, ac Pauli locutionibus, tum ex omni Scripturarum sensu, et verbi, procedit. Cum enim hoc indefinitum sit, æternam esse illius naturam, atque ab illo, ex quo ineffabiliter « procedit, » inseparabilem, divinisissime ostendit. At hoc etiam alio. Si nulla is est ex aliis rebus, ut vere profecto ipsi inquirunt: Deus igitur est. Ad hæc: Si nihil quod creatum sit, in una hypostasi, sive substantia esse invenitur, sicut in primo libro (87) demonstratum est, Spiritus vero sanctus, utpote unus et solus, ad unitatem, aut monadem essentialis pertinet: hæreticos ergo ex iis ipsis, quæ scripserunt, impostores esse intelli-

(80) Nullum. In Græco, οὐδέν. Lego, οὐδενός.

(81) Novam afferre. In Græco, νεαλογεῖν. Legendum putet quis, νεολογεῖν· at segm. 136 a iterum occurrit vox νεαλογεῖν.

(82) Spiritus. Joan. iii, 8.

(83) Sic erit. Ibid. Biblia pro ἔσται, habent, ἔσσι.

Καθολικοῖς ἐκπέφανται χαράγμασιν) θείας κοινωνῆς φύσεως. Καὶ παραπλήσιά ἐστι ταῦτα τῶ, « Ποιησωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· » καὶ τῶ, « Ἴνα γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς. » Καὶ ὡς οὐ καθέλκεται ὁ ὕψιστος Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ, ἐκ τῶνδε τῶν ἀγίων καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς φωνῶν εἰς ἀνθρωπείαν φύσιν· [100 b] οὕτως οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐκ τῶν προλεχθέντων ῥητῶν, καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς; αὐτοῦ φιλανθρωπευμάτων. Ἐπειτα δοκεῖ αὐτοῖς, τὸ γε ἔτι χεῖρον, μῆτε θεὸν εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, μῆτε ἐν τι τῶν λοιπῶν. Ὑπολείπεται τὸ ἀνύπαρκτον αὐτὸ νοεῖν. Καὶ ἄλλως· Εἰ μὴ ἔστιν, ὡς φάσκουσι, θεός, τῶ κοινῷ λόγῳ τῶν κτισμάτων ὑπάγεται. Οὐδὲν δὲ τοιοῦτον τεκμήριον ἐν Γραφαῖς εὐρίσκειται, οὐδὲ μέσης φύσεως εἶναι κεχηρισμῶνται·

ἅπαν δὲ τούναντιον, ὅτι Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ παρὶ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ Πνεῦμα θεῖον. Λέπεται τὸ θεὸν εἶναι, ἀπὸ τε τῶν Πέτρου καὶ Παύλου φωνῶν, ἀπὸ τε πάσης ἐνοίας τῶν Γραφῶν καὶ τῆς ἐκπορεύεται· λέξεως. Ἄδριστον γὰρ οὖσα, τὸ ἀδιδον καὶ ἀχώριστον τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς πρὸς ἐκεῖνον, ἐξ οὗ ἀρήρητως προέρχεται, θεϊότατα ἐνδείκνυται. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦτο· Εἰ μὴδὲν τῶν ἄλλων ὑπάρχει, ὥσπερ οὖν τοῦτο αὐτῶν ἀληθές, θεός ἐστιν. Πρὸς τοῦτοις· Εἰ οὐδὲν κτιστὸν ἐν μιᾷ ὑποστάσει εὐρίσκειται, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἀπεδείχθη βιβλίῳ, τὸ ἐκ ἁγίου Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον τῆς ἐνάδος, ἦτοι μονάδος, οὐσίας ἐστίν· ὡς ἂν τοῖνον φανακίζοντες ἐξ αὐτῶν, ὧν ἔγραψαν, νοηθεῖεν, κἂν δοκοῦσιν εἶναι δεινοὶ εἰπεῖν, ὃ βούλοιντο, καὶ μὴδὲ ἐν αὐτοῖς τῆς καθ' ἡμῶν ὀφρῶς ἐκπορισθεῖ· καυχήματα γὰρ ἀνθρώπινα ταχὺ ἐξελίγεται. Σοφὸς περὶ ἐκάστου αὐτῶν ὡς διελέχθη ἀνήρ· « Μὴ πολλὰ σοφίζου, ἵνα μὴ ἐκπλαγῆς. » Καὶ ὁ Στέφανος δὲ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡδὶ πως ὀνειδίζει αὐτοῖς· « Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐντιπίπτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. » Πατέρας δὲ αὐτῶν ἔφη Ἄρειον, [101 a] Μακεδόνιον, τὴν δόξιν διδάσκειν. Ἐρχομαι οὖν ἐφ' ἕτερον κεφάλαιον.

antedicta testimonia, aut per suam erga nos

Spiritum sanctum nec **219**

Deum esse putant, neque unum aliquid ex reliquis.

Restat ergo ut ipsum existentiam carentem subjiciat.

Et aliter: Si Deus non est, ut ipsi inquirunt; communi creaturarum rationi, ac definitioni subjicitur.

At vero nullum hujus rei argumentum in Scripturis invenitur.

Neque vero mediæ cujusdam naturæ esse dicitur a divinis illis oraculis; sed ipsum e contrario esse aiunt et Spiritum Dei, et eum qui a Patre procedit, et divinum Spiritum.

Restat ergo ut sit Deus tum ex Petri, ac Pauli locutionibus, tum ex omni Scripturarum sensu, et verbi, procedit.

Cum enim hoc indefinitum sit, æternam esse illius naturam, atque ab illo, ex quo ineffabiliter « procedit, » inseparabilem, divinisissime ostendit.

At hoc etiam alio. Si nulla is est ex aliis rebus, ut vere profecto ipsi inquirunt: Deus igitur est.

Ad hæc: Si nihil quod creatum sit, in una hypostasi, sive substantia esse invenitur, sicut in primo libro (87) demonstratum est, Spiritus vero sanctus, utpote unus et solus, ad unitatem, aut monadem essentialis pertinet: hæreticos ergo ex iis ipsis, quæ scripserunt, impostores esse intelli-

(84) Catholicis. Primam Petri Epistolam indicat.

(85) Faciamus. Gen. 1, 26.

(86) Ut sitis. Vide not. 4, pag. 186.

(87) In primo libro. In capitibus deperditis, opinor. Lege hujus II libri cap. 6, parag. 21, pag. 176.

mus, etsi facultate quidquid voluerint dicendi pollere videantur; nec ullus ipsis sese adversum non offerendi prætextus suppedit; humanæ enim jactantiæ cito redarguuntur. Ac sapiens vir de uno quoque ipsorum ita disseruit: « Ne multa (88) sapias, ut non stupescas. » Stephanus autem in Actis sic eos exprobrat: « Duri (89) cervice, et incircumcisi corde et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis; sicut patres vestri, ita et vos. » Patres (90) vero eorum dixit exitiosum illud par, Arrium et Macedonium. Venio nunc ad alterum capitulum.

B Ὅσα ἔθετο τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους ποιμαίνειν τὴν λογικὴν ποιμνὴν, καὶ ἐπιμελεῖσθαι αὐτῆς· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν, καὶ ἐποίησεν, ὡς ἠβουλήθη, φερέσθαι αὐτοὺς καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, δι' ἐκπορεύσεως, οὐ διὰ ποιήσεως ὑπάρχον, καὶ ὅτε Πνεῦμα ἄνοθον σοφίας καὶ συνέσεως, συνδεσπύζον τῷ πάντων ἡγουμένῳ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ. Κτισματος δὲ φύσις, οὐ ταύτης τῆς τάξεως. Εἶναι δὲ ἀληθῆ ταῦτα, πεῖθουσιν Μωυσείως τε βιβλίοι, λέγουσαι: « Τίς δώσει πάντα τὸν λαὸν προφήτας, ἐν τῷ δοῦναι Κύριον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς; » αἱ τε ἀποστολικαὶ Πράξεις, τοιαῦτα ἄλλα καταγόμεναι: « Ἐφθῆσαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλώσσαι: ὡσεὶ πυρὸς· ἐκάθισεν τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέροις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς· » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ θεοσπασίου Παύλου· « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδάλεσεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ τοῦ προφήτου. » Ἀύθις τε αἱ μεταπειμύμενος ἐν Μιλήτῳ τοὺς Ἐπίσταν προεσβύτερους, φησὶν: « Προσέχετε ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνί, ἐν ᾧ ὑμεῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου, ἣν περιποίησατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος· » καὶ πάλιν· « Διῆλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλεῖν τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ἐλθόντες δὲ κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπαίραζον εἰς τὴν Βηθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ ἔλασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ. » Ὡς πάντα προγγνώσκων, καὶ αὐτεξούσιος Θεός, [101 b] ἔθου μὴ λαλεῖν, ἔθου δὲ πορευθῆναι αὐτοὺς οὐκ ἀφῆκεν, διὰ τὸ συμφέρον· Ἦσαν παῖν τῷ Υἱῷ, εἰπόντι: « Μὴ βαστάζετε πήραν, ἢ ῥάβδον, ἢ ὑποδήματα· » καὶ αὐθις οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ προεσβύτεροι φασιν· « Ἐδοξεν γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπι-

H Quia prophetas et apostolos posuit Spiritus sanctus, ut rationalem gregem pasceret, ejusque curam haberent: et propria auctoritate eos misit, et loqui fecit ut voluit, nihil ne in hoc quidem discrepans a Patre et Filio, utpote qui est et Spiritus Dei per processionem, non vero per creationem, et Spiritus genuinus sapientiæ et intelligentiæ, communem habens cum rerum omnium moderatore Patre et Filio dominatum. At vero creaturæ **220** natura non est hujus ordinis. Quod autem hæc vera sint, persuadent cum Mosis libri, qui aiunt: « Quis dabit (91) omnem populum prophetas, dum dat Dominus Spiritum suum super eos? » tum Acta apostolica, quæ in hanc fere modum loquuntur: « Apparuerunt (92) illis disperitæ linguæ sicut **B** **igu**s, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui aliis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis; » et rursus ex persona divi Pauli: « Bene (93) Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per prophetam; » et rursus, cum Ephesios presbyteros Miletum accersivisset, ait: « Attendite (94) vobismetipsis, et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos ad pascendam Ecclesiam Domini, quam acquisivit per proprium sanguinem; » et rursus: « Transierunt (95) autem Phrygiam, et Galatiæ regionem, vetati a Spiritu sancto loqui verbum in Asia: cum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam, et non permisit eis Spiritus Jesu (96). » Nempe, utpote Deus omnia præsciens, et propriam potestatem habens, modo quidem loqui, modo autem proficisci eos non sivit, quod ita utilitas postularet; Idem scilicet faciens quod Filius, qui ait: « Nolite (97) portare peram, aut virgam, aut calceamenta; » et rursus apostoli ac presbyteri aiunt (98): « Visum (99) est

(88) *Ne multa.* Ecclesiasticis cap. vii, vers. 17. Complut. ed., Μη σοφίζου περισσά, μή ποτε ἐκπλατῆς, id est, e ne sapias supervacua, ne quando obstupescas.)

(89) *Duri.* Act. vii, 51.

(90) *Patres.* Codex, Πατέρας. Lego, πατέρας.

(91) *Quis dabit.* Num. xi, 29. Biblia eodem fere sensu habent: Τίς δώσει πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προφήτας, ὅταν δῶ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς;

(92) *Apparuerunt.* Act. ii, 3 et 4.

(93) *Bene.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58 et seq. 3 b. Gr. ed. pro ὑμῶν habet ἡμῶν.

(94) *Attendite.* Act. xx, 28. Græcæ editio et Vulgata translatio pro τῷ Κυρίῳ habet τοῦ Θεοῦ, id est, Dei. Didymus legit « Domini, » seu Κυρίου, etiam in libro *De Spir. sancto*, num. 24, ubi hæc existat: « Siquidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset, « Attendite, » inquit, « vobis, et universo gregi, super quos [codex etiam noster habet :

super quos;] sed paulo post omittit voculam « vos : » itaque in codice, quem exscribat librarium, videtur scriptum fuisse, « super qui vos »] Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini, quam acquisivit per sanguinem suum. »

(95) *Transierunt.* Act. xvi, 6 et 7. Græca editio pro διῆλθον habet διελθόντες, id est « cum præterissent. » Pro ἐλθόντες δὲ habet ἐλθόντες. Sed Vulg. int. legit voculam δὲ ut Didymus. Pro εἰς τὴν Βιθυνίαν (sic enim legendum, non Βηθυνίαν) πορευθῆναι. habet κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορευέσθαι.

(96) *Spiritus Jesu.* Vox, « Jesu, » deest in Græcis Bibliis. At Vulg. int. eam legit ut Didymus.

(97) *Nolite.* Vide Matth. x et Luc. x, 4. Nam ex duobus locis unum conflatur.

(98) *Aiunt.* Codex, φησίν. Lego, φασίν.

(99) *Visum.* Act. xv, 28, 29. Biblia: ἐπιπέθεσθαι pro ἐπιθέσθαι. Et, πλην τῶν ἐπιτάγχας τούτων, pro πλην τούτων, ὧν ἐπιτάγχας. Voces vero, ὑμεῖς ἀπό, in iis desunt. Sed Vulg. int. legit ut Didymus.

enim Spiritui sancto, et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, præter hæc, quæ necessaria sunt : ut abstineatis ab inmolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione; a quibus custodientes vos, bene agetis. » Quod visum fuerit ei, qui subditus sit, non vero dominus, nemo ratum habet : quidquid autem visum fuerit regi, et iis, qui ab ipso præfecti sunt, illud est lex; et his quidem, qui parent, laudem; his vero, qui **221** non obtemperant, periculum affert. Nam « inobedientia (1), » inquit, « mortem operatur, obedientia autem vitam æternam :

Potentior (2) enim est rex, cum irascitur viro inferiori.

Sicut ergo rex ad magnos præfectos, qui proximum ab eo locum tenent, quibusque subditorum habenas regendas dedit, proprias sanctiones transmittere solet; hi vero eas obsignare (3), et omnibus notas facere, ut omnes iis, quæ a rege, aut imperatore sancita sunt, sese subjiciant, et earum sanctionum violatoribus pericula minari consueverunt : ita etiam apostoli, quos primos posuit Deus (4), cum Spiritum sanctum propria potestate prædixim, et Patri consubstantialem esse scirent (5), ita scripserunt : Visa sunt, inquit, hæc et hæc Spiritui sancto (ut regi, et dominatori, et curatori gentis), et nobis quoque, utpote qui segregati sumus, ut præsessemus fidei, et Ecclesiis; « a quibus custodientes vosmetipsos, bene agetis; » sin autem præcepta hæc violaveritis, res (inquit) contra se habebit (6). Eorum enim meminerunt, quæ Saluator ipsis dixerat in Evangelio secundum Marcum : « Non enim (7) vos estis qui loquimini, sed Spiritus sanctus. » Alique ut nemo capitulum hocce, argumentumve, quod nunc persequimur, parvi momenti esse suspicetur, sed omnes eandem esse sanctæ Trinitati voluntatem, et jussionem, et operationem credant, ideoque eandem etiam deita-

A θέσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων, ὧν ἐπάναγκες ἀτήξεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. » Τὸ δόξαν τῷ ὑπερῷου, καὶ μὴ κυρίῳ, ὠδελος προσεται· πᾶν δὲ ὃ τι ἂν δόξῃ βασιλεῖ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προχειρισθεῖσιν, τοῦτο νόμος. τοῖς μὲν ὑπηκόοις ἐπαινον, τοῖς δ' ἀπειθοῦσι κίνδυνον φέρων. « Ἡ » γὰρ « παρακοή, » φησὶν, « θάνατον κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπακοή, ζωὴν αἰώνιον. »

Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς, ὅτε χόσεται ἀνδρὶ ἑσῆ.

B Καθὰ τοίνυν εἰσθεν βασιλεὺς μὲν τὰς ἑαυτοῦ νομοθεσίας τοῖς ἔγγιστα μεγάλους ἀρχοῦσι καταπέμπει, οἷς τὰς ἡνίας τῶν ἀρχομένων δέδωκεν· ἐκείνους δὲ πάντων εἰς γνῶσιν φέρειν τυποῦντας, ὑποκύπτει τοῖς παρὰ βασιλεὺς θεοπισθεῖσιν, καὶ ἀπειλοῦντας τοῖς παραβαίνουσιν κίνδυνον· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι, οὓς ἔθετο πρῶτος ὁ Θεὸς, δὲ αὐτεξουσίον τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ πρὸς τὴν Πατέρα ὁμοούσιον εἰδοῦς, ἐπέσταλλον· « Ἔδοξεν, φησὶν, τάδε καὶ τάδε τῷ ἁγίῳ Ἡνεύματι ὡς βασιλεῖ, καὶ ἐξουσιαστέῃ, καὶ κηθεμένῳ τοῦ γένους· καὶ ἡμῖν δὲ, ὡς προσεσθηκέναι ἀποροσθεῖσιν τῆς πίστεως καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν. » Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε· » παρατρῶντες δὲ, φησὶν, τὸ ἐναντίον πείσεσθε. Ἐμμένητε γὰρ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς εἰρηκότος ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ· « Οὐ γὰρ ἔστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλ' ἡ Ἡνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ ὥστε μήτινα ὑπολαβεῖν [102 a] μικρὸν εἶναι, ὃ μέντοι νῦν κεφάλαιον, πιστεύουσιν δὲ τὴν αὐτὴν εἶναι τὴν ἁγίαν Τριάδα θέλησαν, πρῶσταξίν τε, ἐνέργειάν τε, οἷς ἔπειτα τὸ καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι αὐτῇ θεότητι· Παῦλος ὁ πρῶτος γενόμενος νομομαθὴς καὶ διώκτης, καὶ ὕστερον αὐτῆς τῆς ἀφθέγκτου οἰκονομίας ἀναδειχθεὶς μυσταγωγός, συνέβοντα περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διαγορεύει

(1) *Inobedientia.* In Bibliis hæc non invenit. Num respicit Rom. v, 19, aut II Cor. vii, 10?

(2) *Potentior.* Homerus *Iliad.* lib. 1, vers. 80.

(3) *Obsignare.* Sententia in libro adeo perplexa est, ut voces aliquas a librario omissas putem. Suspiciatus sum addendum esse verbum κλεῦει, id est « jubet, » ac pro τυποῦντας legendum esse τοῦ πάντας, vel τυποῦντας τοῦ πάντας· at ne sic quidem concinna redditur oratio. Sed mirifice locum hunc illustrabit alius Gregorii Nysseni locus huic valde similis, nempe initium orationis, quæ inscribitur, « In eos, qui differunt baptismum, » quod sic se habet : Οἱ τῆς οἰκουμένης ταύτης βασιλεῖς, ἡνίκα ἂν νόμους συγγράψωσι... τοῖς ἀρχοῦσιν αὐτοῦς ἔγγειρίζοντες, δι' ἐκείνων κλεῦουσι τοῖς ὑπηκόοις δημοσεύεσθαι, ἐν ὅτιως ἀπαράβητα προσεταγμένα φυλάττοιτο, id est, « Hujus mundi reges, cum leges scripserint... eas tradentes magistratibus, per illos eas jubent evulgari, ac innotescere subditis, ut quæ imperata fuerint, inviolata versentur. » Mos porro iste, de quo Nyssenus ac Didymus loquuntur, neminem latet, qui vel Theodosianum codicem tantum inspexerit. Ita in ejus codicis Appendice, lege xvi, Honorius imperator Theodorum præfectum prætorio his verbis affatur : « Et ne quis contumacia sue culpam præcepti ignoratione tueatur, Theodore parens charissime, atque amantissime,

illustris magnificentia tua legis tenorem litterarum edictisque propositis, ad omnium judicium, et provincialium notitiam faciat porvenire. »

(4) *Posuit Deus.* Ex I ad Cor. xii, 28.

(5) *Cum Spir. sancto consubstantialem esse scirent.* Simili modo hæc libri Actorum verba accepit in D lib. *De Spir. sancto*, num. 23, ubi hæc legimus : « Ex ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti : ut in illo quod Apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto, et nobis : » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam.

(6) *Se habebit.* Codex, πῆσεσθε. Lego, πείσεσθε. Cum porro εὖ πράττειν sit « recte agere, » et « prosperam vitam agere, » videtur Didymus verba ista, « εὖ πράξετε, » accepisse perinde ac si valerent : « præclare vobiscum ageat. » Ego Vulgati interpretis translationem retinui.

(7) *Non enim.* Marc. xiii, 11. In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 20, ex similibus Christi apud Mattheum verbis inferit Spiritus sancti consubstantialitatem : « In alio quoque (ait) Evangelio dicitur : « Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. » Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur,... liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. »

γράφας Κορινθίους μὲν τὸ πρῶτον · « Ἄλλ' οὐς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους · » καὶ ἀλλαγῶν · « Λέγω δὲ οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναικὰ ἀπὸ ἀνδρῶν μὴ χωρισθῆναι · » Γαλάταις δὲ · « Ὅτε εὐδόκησεν ὁ Θεός, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί. ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν · » καὶ ἐτέρωθι · « Καθὼς καὶ ἔδοξίμασμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσσαντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν · Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἶπεν ἡξίωσεν · « Ἐγὼ ὑμᾶς ἐξελεξάμην. »

reducitur Evangelium, ita loquimur, non quasi nostra. » Pari autem modo Salvator etiam discipulis dicere dignatus est : « Ego (13) vos elegi. »

Γ. Ὅτι νομοθετεῖ καὶ προστάττει ἀποφαντικῶς ἐκαστος τῶν ἔργων τὸ πρόσφορον, ὡς βασιλεὺς ἡμέρον καὶ νόμιμον ἀνημμένοσ ἡγεμονίαν, καὶ εἰρήνην ἀπειρον τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ βραβεύων, καὶ τὸ ἡγεμονικὸν μετὰ τοῦ κηδεμονικοῦ ἀρμολογούμενος. Μόνῃς δὲ τῆς τῶν ὄλων βασιλείδος φύσεως, τὸ θεσμοθετεῖν καὶ κρίνειν· ποιήματος δὲ, τὸ ὑπὸ νόμον καὶ κρίσειν τελεῖν. Διωρίσαστο γάρ. Παῦλος μὲν τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὡς ἔφαμεν ἤδη, γράφας · « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου · » αἱ δὲ ἀποστολικαὶ Πράξεις, ἔχουσαι ὡδὲ · « Τοῦ Πέτρον διανοουμένου περὶ τοῦ ῥήματος, [102 b] εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα · Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσίν σε. Ἀλλὰ ἀναστάς καταθῆθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος · ὅτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς · » καὶ πάλιν · « Εἶπεν τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ · Πρόσθεις, καὶ καλλήθητι· τῷ ἄρματι τούτῳ · » καὶ αὐθις ἀπὸ Ἀγάθου προφήτου · « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστὶν ἡ ζώνη αὐτῆ, οὕτω δήσουσιν · » καὶ Παῦλος · « Ἰδοὺ νῦν ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι πορεύομαι · » ὅπαρ παραπλήσιον τυγχάνει

A tem; Paulus, qui prius 222 legis peritus, et persecutor Ecclesie fuerat, ac postea ipsius inexplicabilis incarnationis doctor, ac fidei initiator (8) factus est, consona de Patre et Filio edicit, scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola : « Sed quosdam (9) quidem posuit Deus in Ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores; » et alibi : « Dico (10) autem non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari; » ad Galatas vero : « Cum complacuit (11) Deo, qui segregavit me ex utero matris mee, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem ipsum in gentibus; » et alibi : « Sicut (12) et probati sumus a Deo, ut hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda

B III. Quia leges fert, et præcipit, singulis operibus suis quod conducebile sit, demonstrans, ut rex mansueta et legitima utens (14) gubernatione, atque interminatam pacem universo cum cælo, tum mundo comparans, et ut præmium largiens (15), atque imperium cum curatione permiscens ac temperans. Solius autem naturæ rerum omnium dominus est leges ferre, et judicare. Creatura vero, sub lege degere, ac iudicio subji. Id enim definiit vas illud electionis Paulus, ut jam diximus (16), dum scripsit : « Nam lex (17) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis; » et Acta apostolica, quæ sic habent : « Petro (18) cogitante de verbo, dixit ei Spiritus : Ecce viri tres quærunte te. Sed surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego nisi 223 illos; » et rursus : « Dixit (19) Spiritus Philippo : Accede, et adijunge te curri huic; » et rursus ex persona Agabi prophete : « Hæc dicit (20) Spiritus sanctus : Virum, cujus est zona hæc, sic ligabunt; » et Paulus : « Ecce nunc (21) ego vincus Spiritu, proficiator. » Quod testimonium simile est illi : « Paulus (22) vincus Jesu Christi; » et rursus :

(8) Fidei initiator. Græce, « mystagogus. » Hieronymus quoque in Didymi lib. De Spir. sancto. hanc, ut puto, vocem eodem modo transtulit num. 23.

(9) Sed quosdam I Cor. xi, 28. Græc. ed. καὶ ὡς, πρὸ ἄλλ' οὐς. In libro etiam De Spir. sancto num. 24 de Patre accipit Didymus hunc Pauli locum. Vide not. 5, supra.

(10) Dico. I ad Cor. vii, 40. Græc. ed. παραγγέλλω pro λέγω δέ, quod ducium est ex vers. 12 ejusdem capituli.

(11) Cum complacuit. Galat. 1, 15 et 16. Omittit aliqua.

(12) Sicut. I ad Thes. ii, 4. Græca editio habet ἀλλὰ καθὼς, hoc est, sed sicut, pro καθὼς καὶ. Sed in libro etiam De Spir. sancto, num. 24, Didymus et dicitur καὶ, pro ἀλλὰ, et de Deo Patre textum hunc interpretatus est. Hæc enim ibi legitimus : « Hæc es salus ergo credentium » [codex noster, omissis vocibus, « Hæc est, » habet : « Et salus ergo credentium, et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hæc Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium miserit, et ad dogmata veritatis docenda Pater in Ecclesia constituisse dicatur « primo apostolos, secundo pro-

phetas, tertio magistros; » super hæc re etiam apostoli congruente sententia : « Et sicut probatus sum a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur; non ut hominibus placentes, sed Deo, qui probavit corda nostra : « hos eosdem, quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatoris, et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur. Siquidem, » etc.

(15) Ego. Joan. xv, 16 et 19.

(14) Utens. Codex, ἀνημμένοσ. Legendum fortasse ἀνελημμένοσ. Ita Epiphanius initio Anchorati homines divini amoris facibus inflammatos vocat τοὺς ζῆλον Θεοῦ ἀνελημμένοσ.

(15) Ut præmium largiens. In Græco, εἰρήνην βραβεύων. Videtur respicere illud Pauli ad Coloss. iii, 15 : « Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύτω, id est, « Pax Dei ut præmium detur. »

(16) Diximus. Segm. 28 a et 37 b.

(17) Nam lex. Rom. viii, 2.

(18) Petro. Act. x, 19, 20. Vide not. 7, pag. 55.

(19) Dixit. Act. viii, 29.

(20) Hæc dicit. Act. xxi, 11.

(21) Ecce nunc. Act. xx, 22.

(22) Paulus. Philen. i, 1.

« Hæc dicit (25) Spiritus sanctus : Segregate mihi Paulum, et Barnabam in opus, ad quod vocavi eos. » Quæ verba similia sunt illis : « Dominus (24) autem dixit : Ingrederi in civitatem ; et ibi diceretur tibi, quid te oporteat facere ; » et rursus Petro « dixit Spiritus (25) : Surgens vade in domum Cornelii. » Atque in Epistolis Paulus Timotheo scribit : « Spiritus autem (26) expresse dicit. » Observa porro, non solum per hanc vocem ut legislatorem rursus a Paulo exhiberi Spiritum [nam voce illa, *ρητῶς*, hoc est, *expresse*, sive *aperte* (27), illi etiam usi sunt, qui mundanas leges (28) ulcunt], sed aliis quoque testimoniis æqualem Patris, ac Spiritus sancti naturam, et potestatem demonstrari : nam simili modo de Deo et Patre multis in locis scriptum est : « Hæc dicit Dominus omnipotens. » Hæretici vero, qui omnia quæ vera sint, impugnant, nihil sublime de divina operatione, ut par esset, sentientes, sed in futilibus, et inanibus commentis, et in iis omnibus, quæ tenaciter apprehenderint, in hærentes, atque hæc utpote refractarii tanquam firma proferentes opponunt. De angelo quoque, inquit, Zacharias, cum spectavit in visione candelabrum, ait : « Angelus (29), qui loquebatur in me. » Itaque Spiritum sanctum quasi angelum quempiam habere licet (30). Sed vel ex hoc ipso apparet, eorum **224** tenacitatem (31), ac sordidam parcimoniam ipsis detrimentum afferre (32) : nam angelus ille non ex seipso loquebatur, nec propria sui ipsius verba, sed quæ a Deo, ejusque Spiritu jussus fuerat, ut minister dicebat. Sic enim locus ille se habet : « Et interrogavi (33), et dixi ad angelum, qui loquebatur in me, dicens : Quid sunt hæc ? et respondit angelus, qui loquebatur in me, et dixit ad me : Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens : Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. » Deinde Filius, et Spiritus ad

(23) *Hæc dicit.* Act. xiii, 2. Vide not. ad pag. 25. In libro etiam *De Spirit. sancto*, num. 23, hoc textu citatur, ut probet Spiritum sanctum auctoritate præditum esse ; eo enim allato, subjungit : « Quæ vox divinitatis, et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam demonstrat. » Lege cætera, quæ sequuntur.

(24) *Dominus.* Act. ix, 6 (seu 7). Græca editio : καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀνάστηθι, καὶ εἰσελθε, etc. Tum pro *κάκει* habet *καί*. Sed Vulg. int. legit *κάκει*, ut Didymus.

(25) *Dixit Spiritus.* Act. x, 19, 20. Sensum citat, non verba.

(26) *Spiritus autem.* I Tim. iv, 1.

(27) *Aperte.* Joannes Chrysostomus hom. 16 in *Epist. I ad Timotheum* sic explicat : Τί δέ ἐστι, *ρητῶς* ; φανερώς, σαφῶς, ὁμολογουμένως, ὡς μὴ ἀμφιβάλλειν, id est : « Quid autem sibi vult vox *ρητῶς* ? aperte, manifeste, sine controversia, sine dubitatione. » Quod vero ait Didymus, civilium legum latores vocabulo *ρητῶς* usos fuisse (ut dicerent ex gr. « expresse sancimus, jubemus, vetamus, » etc.) utrum de imperatorum constitutionibus legibusve, an de præfectorum prætorio, aut aliorum magistratum edictis accipiendum sit, viderint jurisconsulti. Nullum sane in promptu est exemplum ex iis, quæ exstant, imperatorum constitutionibus ductum, quo

τοῦ, « Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » καὶ πάλιν : « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀφορίσατέ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προοκέκλημαι αὐτούς. » ὁμοιον τῷ, « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Εἰσελθε εἰς τὴν πόλιν, κάκει λαληθήσεται σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. » Καὶ πάλιν τῷ Πέτρῳ εἶπεν τὸ Πνεῦμα· « Ἀναστὰς πορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορνηλίου. » Καὶ δὴ ἐν Ἐπιστολαῖς Παῦλος Τιμοθέῳ γράφει· « Τὸ δὲ Πνεῦμα ρητῶς λέγει. » Ὅρα οὖν, μὴ μόνον ἐπὶ διὰ τοῦ τοιοῦτου ῥήματος ὁ Παῦλος νομοθέτην αὐδὴ ἀπέφηνεν τὸ Πνεῦμα (τῇ γὰρ λέξει τοῦ « ρητῶς » καὶ οἱ κοσμικῶς θεσμοθετησάντες ἐχρήσαντο), ἀλλ' ἐπὶ καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι τὸ ἴσον τῆς πρὸς τὸν Πατέρα φύσεως, καὶ αὐθεντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος δεικνύουσιν. Ὁμοιοτρόπως γὰρ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐν πολλοῖς γέγραπται· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Ἀρετικοὶ δὲ, οἳς τάληθ' πάντα ἀντιλεγόμενα ὑπάρχει, οὐδὲν ἄξιον τῆς θείας ἐνεργείας ἐννοοῦντες, περὶ φαντασίας δὲ διακένους διατρέποντες, καὶ ὧν ἂν ἀπρὲξ ἐπιλάβονται, ταῦτα, ὡς τινες ἀντίτυποι, ὡς βέβαια προφέροντες ἀντιτεθείασιν. Εἶπεν, φησὶν, καὶ περὶ ἀγγέλου Ζαχαρίας, ὅτι τὴν ὄπτασιαν τὴν περὶ τῆς λυχνίας τεθέαται· « Ὁ ἀγγελος ὁ λαλῶν [103 a] ἐν ἐμοί. » Δύνασθαι οὖν ἤθην ἀγγελον νοεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἄλλ' αὐτῶθεν τὸ γλισχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται. Ὁ γὰρ ἀγγελος οὐκ ἀπ' ἐαυτοῦ, οὕτε ἴδια ῥήματα, ἀπερὶ δὲ προσετίετο παρά τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, διακονῶν ἔλεγεν. Περιέχει δὲ οὕτως· « Καὶ ἐπηρώτησα, καὶ εἶπα πρὸς τὸν ἀγγελον τὸν λαλοῦντα ἐν ἐμοί, λέγων· Τί ἐστὶ ταῦτα ; Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἀγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί, καὶ εἶπεν πρὸς με· Ὁυτος ὁ λόγος Κυρίου πρὸς Ζοροβάβελ, λέγων· Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλῃ, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματι μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Ἐπειτα ἀγγελος ἐκλήθη ὁ Ὑιὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ, ὅτε ἡ ἔνδοξος Τριάς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ, διὰ τὸ ἀγγελαὶ τὰ ἀγνωστα. Πρὸς οἷς, ἐκ τῆς ἀγγελικῆς πληθῆος οὐδεὶς αὐ-

il confirmetur. Nisi forte huc pertineant jurisconsultorum locutiones in Digesta postmodum relatæ. Ita Modestinus ait : « Et principalibus constitutionibus expresse caveatur, » etc. Quæ verba exstant lib. xlv *Digest.*, tit. 1, leg. 2. Julianus vero eodem lib., tit. 5, leg. 5, ait : « Cum aperte lege Julia... caveatur, » etc.

(28) *Mundanas leges.* Vide notas ad segm. 125 b.

(29) *Angelus.* Zach. iv, 4 - 5.

(30) *Quasi angelum... habere licet.* In Græco, δύνασθαι οὖν, etc. Sed mendum aliquod illuc videtur irrepsisse.

(31) *Tenacitatem.* Codex, τὸ γλισχρον, sine accentu. Nimirum quum alii scribant γλισχρός, alii γλισχρός, librarius noster eam rem in medio reliquendam fortasse censuit.

(32) *Detrimentum afferre.* In Græco, τὸ γλισχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται : quod Latine ad ammissum reddere difficile est. Videtur autem proverbialis locutio, Alexandrinorum forsitan propria : verbum sane ἀποικονομεῖσθαι necdum alibi mihi occurrit. In eo porro particula ἀπό « negationem, » seu « privationem » significat, ut in vocibus ἀποχρήκτος, ἀπυκταλος, ἀποφατικῶν, et aliis id genus.

(33) *Et interrogavi.* Ex Zachar. iv, 4-6, nonnullis omissis intermediis.

θεντικῶς ἐξ οικειᾶς κινήσεως ἀγίους ἀπέστειλεν. Α quercum in Mambre, cum inclyta Trinitas ab Abrahamo conspecta fuit, angeli vocati sunt (34), ducta denominatione a verbo ἀγγέλλειν, quod scilicet ignota annuntiauerint. Præterea ex omni angelorum multitudine nullus propria auctoritate, ac proprio motu sanctos unquam misit, neque oracula fundere, aut legem statuere, aut omnino quæ ipso vellet, dicere eos fecit. Quin etiam ineffabilis, et benignæ Trinitatis concordia consilia ignorant angeli, neque divinæ ejus opis vim comprehendunt, sed sereno illius nutui inserviunt, et eam assiduè, ac nunquam interruptis precibus placant.

Δ. Ὅτι μετὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα ἀποστέλλει καὶ ὁδηγεῖ αὐτεξουσίως· καὶ γὰρ ἐστὶν ἀληθῶς Ἔργον φιλόανθρωπον τῆς πανσόφου καὶ ἀγαθωτάτης Τριάδος, ἡ εἰς εὐτελεῖ βίου τρίβον ἀποστολή, καὶ ὁδηγία, καὶ ἡ περὶ πάντας χρηστότης. Ὡν δὲ ἡ αὐτὴ ὁδηγία καὶ γαληνότης, ἡ αὐτὴ καὶ οὐσία. Καὶ τοῦτο δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀριδηλοτάτην λαμβάνει πίστιν. Τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰρηκότος τῷ Μωϋσεῖ, « Συναποστέλλω πρὸ προσώπου σου τὸν ἀγγελόν μου, καὶ ἐκβάλει τὸν [103 b] Χαναταῖον, ὁ μέγας οὗτος Μωϋσῆς εὐμῆλα εἰδῶς, τοὺς μὲν ἀγγέλους κτίσματα, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα Θεόν, παρεκάλει λέγων· « Εἰ μὴ αὐτὸς συμπορεύη μεθ' ἡμῶν, μὴ ἀναγάγῃς με ἐντεῦθεν. » Ἀμειψαμένους δὲ αὐτὸν τοῦ Παντοκράτορος τοῖσδε τοῖς ῥητοῖς, « Καὶ τοῦτόν σου τὸν λόγον, ὃν εἶρηκας, ποιήσω· εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οὐδὲ σε παρὰ πάντας, » ὁ Ἥσατας δηλῶν τὸ ταυτὸν τῆς ἐν μιᾷ θεότητι συμφώνου Τριάδος, προηγήσασθαι αὐτῶν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἔφατο λέξασιν αὐταῖς· « Ὁ ἀναδιδάσκας ἐκ γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων. Ποῦ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ ἀναγαγὼν τῇ δεξιᾷ Μωϋσῆν; » Μετ' οὐ πολὺ τε ἐπάγει· « Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς· οὕτως ἤγαγες τὸν λαόν σου, ποιῆσαι σεαυτῷ ὄνομα δόξης. » Θέα οὖν καὶ τοῦτο ἐνταυθοῖ, ὅτι οὐ πεπεμφθαι εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' αὐθεντικῶς καὶ βασιλικῶς καταβεθηκέναι. Αὐθὺς τε, ἀμφοῖν μεμνημένος τῶν θείων ὑποστάσεων, ὁμοιωμῶς ἀνέβηκεν· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ὅθεν πολλὰκις ἀνευφημῆσας εὐρίσκεται Μωϋσῆς· « Κύριος ὁ Θεὸς ὁ προπορευόμενος πρὸ προσώπου ὑμῶν. » Καὶ εὐχαριστοῦντες δὲ ὑμνοῦν τρόπῳ τοιῷδε· « Τῷ διαγαγόντι τὸν λαόν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ

hamo conspecta fuit, angeli vocati sunt (34), ducta denominatione a verbo ἀγγέλλειν, quod scilicet ignota annuntiauerint. Præterea ex omni angelorum multitudine nullus propria auctoritate, ac proprio motu sanctos unquam misit, neque oracula fundere, aut legem statuere, aut omnino quæ ipso vellet, dicere eos fecit. Quin etiam ineffabilis, et benignæ Trinitatis concordia consilia ignorant angeli, neque divinæ ejus opis vim comprehendunt, sed sereno illius nutui inserviunt, et eam assiduè, ac nunquam interruptis precibus placant.

IV. Quia cum Deo Patre sanctus ejus Spiritus mittit, atque in via nos deducit propria potestate : benignum enim revera opus sapientissimæ, et summe bonæ Trinitatis est in piam vitæ semitam mittere, et in ea deducere, atque omnes clementia (35) prosequi. Quorum autem eadem est ὁδηγία (hoc est, ductio, qua in via ducimur) eademque serenitas, illorum eadem etiam est essentia. Hoc vero manifestissime opera ipsa confirmant, ostenduntque. Cum enim dixisset Mosi Deus : « Simul mitto (36) ante faciem tuam angelum meum, et ejiicit Chananæum; » optime sciens magnus ille Moses angelos quidem creaturas, sanctum vero Spiritum Deum esse, sic obsecravit : « Nisi (37) ipse venis una nobiscum, ne educas me hinc. » Cum vero ei responderit Omnipotens his verbis : « Et hoc tuum (38) verbum, quod dixisti, faciam; invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes; » Isaias identitatem concordis in una deitate Trinitatis ostendens, eorum rectorem ac ducem fuisse ait divinum Spiritum, his ipsis verbis : « Qui (39) eduxit (sive ascendere fecit) ex terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in ipsis Spiritum sanctum? Qui reduxit (40) dextera Moysen? » Et paulo post subdit : « Descendit (41) Spiritus a Domino, et ductor eorum fuit : sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi metipsi nomen gloriæ. » Illud autem etiam observa hoc in loco : quod scilicet non ait Scriptura, Spiritum sanctum missum fuisse, sed propria eum auctoritate, et regia potestate descendisse. Rursus vero ambas commemorans divinas hypostases, et æquali honore utramque prosequens, hæc promulgavit : « Et nunc (42) Dominus misit me, et Spiritus ejus. » Itaque Mo-

(34) *Angeli vocati sunt.* Confer Genes. cap. xviii, D vers. 1-3, cum cap. xix, vers. 1. Ac lege quæ ante Didymum Justinus Martyr in *Dial. cum Tryphone*, num. 56, atque Hilarius lib. iv *De Trinitate*, num. 23, quæque postea magnus Ecclesie doctor Augustinus luculenter scripsit hac de re lib. ii *De Trin.*, num. 19-21.

(35) *Clementia.* Codex, *χριστότης. Lego, χρηστότης.*

(36) *Simul mitto.* Exod. xxxiii, 2. Complut. editio: *Συναποστέλλω... καὶ ἐκβαλεῖ... τὸν Χαναταῖον.*

(37) *Nisi.* Exod. xxxiii, 15.

(38) *Et hoc tuum.* Exod. xxxiii, 17. Græca editio sui pro σου. Librarius vero noster mendose scripsit εἶρηκα, id est « dixi, » pro εἶρηκας, id est « dixisti. »

(39) *Qui eduxit.* Isa. lxiij, 14 et 12. Lege quæ de hoc Isaie loco uberrime disserit theologus noster in lib. *De Spir. S.* num. 43 et seqq.

(40) *Qui reduxit.* Græca editio pro ἀναγαγὼν habet ἀγαγὼν. Hieronymus vero in Didymi lib. *De Spir. S.* num. 45 verit : « congregans dextera Moysen : » sed num. postea 51, transfert : « qui adduxit. » Hæc enim ibi legitur : « Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat : sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei initiatorum [*codex noster, nuntiatorem*] . . . sive legem suam. . . Porro quæ est dextera Dei, quæ » adduxit Moysen, « nisi Dominus, et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quam (*typographus Veronensis, per quem*) salvat, » etc.

(41) *Descendit.* Isa. lxiij, 14. Græca editio pro ποιῆσαι habet τοῦ ποιῆσαι.

(42) *Et nunc.* Isa. xlviij, 16. Vide not. 20. pag. 46.

• eum sæpius exclamasse invenimus : « Dominus (43) Deus qui præcedit ante faciem vestram. » Israelitæ vero dum gratias Deo agerent, laudes ei canebant in hunc modum : « Ei qui (44) traduxit populum suum in deserto : quoniam in sæculum misericordia ejus. » Quin etiam Deus Pater, ut nullum plane discrimen in essentia, et potentia, et voluntate, et gloria inter seipsum, et unigenitum Verbum, et unum ejus Spiritum sanctum intercedere ostendat, in tota fere Scriptura inquit : « Ego (45) reduxi vos ex terra Ægypti. Testes vos estis, si Deus erat alienus in vobis præter me. » Is vero, qui cum altissimo Patre, et sancto ejus Spiritu ejusdem naturæ, et voluntatis est, clemens noster (46).

Α Ελεος αὐτοῦ. Ὑ Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ, μηδὲν τι διάφορον ἐν τῇ οὐσίᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ θελήσει, καὶ δόξῃ εἶναι δεικνύς μεταξὺ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ μονογενοῦς Λόγου, καὶ τοῦ ἐνδὸς ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, διὰ πάτης σχεδὸν τῆς Γραφῆς λέγει· « Ἐγὼ ἀνήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Μάρτυρες ὑμεῖς ἐστέ, εἰ Θεὸς ἦν ἄλλότριος ἐν ὑμῖν, πλὴν ἐμοῦ. » Καὶ ὁ τῷ ὄψισιν δὲ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι αὐτοῦ ὁμοφυῆς καὶ ὁμόφρων, ὁ προσηγῆς ἡμῶν.

CAP. X.

226 Caput IX desideratur. Deest initium cap. 10.)

ΚΕΦ. Ι.

..... contra Spiritum meum (47), aut de Spiritu meo. Atque is vel ob hanc tantum causam, ut equidem opinor, ipsorum misertus venire eos jussit ad Jobum, ut pro illis oraret: nimirum propter verba ad eum pertinentia, quæ protulerunt, id factum puto: rectissime enim, nescio quomodo, et convenientissime dixerunt: « Spiritus (48) divinus qui fecit me, halitus autem Omnipotentis docens me; » et paucis verbis magnam potentiam, et creatricem, ac salutis largitricem, malorumque expultricem naturam explicarunt. At nunquid in theologica hac locutione sistit Eliu (49)? Atqui multa de omnipotenti Deo Patre aperte adjecit, quibus quod opponi possit, nihil est. Ait enim: « Æternus (50) enim est, qui est supra mortales. » Et rursus: « Si sint mille angeli mortem afferentes, unus ex ipsis nequaquam vulnerabit ex ipsis (51), si cogitaverit corde converi ad Dominum; » et rursus: « Orabit (52) ad Dominum, et accepta ei erunt; » et rursus: « Salva animam meam, ne exeat (53) in corruptionem: et vita mea lucem videbit. Ecce hæc omnia operatur Fortis. » Quæ igitur de Deo, ac ejus Spiritu docet, recta sunt: quæ vero aliis de rebus, prava. Nam Jobus quoque cum divinum vocasset Spiritum sanctum, ut superius dictum fuit, tantam a Deo laudem consecutus est. Hoc ergo reputa, etsi nempe testimo-

..... R [104 a] κατὰ τοῦ Πνεύματός μου, ἢ περὶ τοῦ Πνεύματός μου. Καὶ οἶμαι, ὡς διὰ τοῦτο καὶ μόνον φεισάμενος αὐτῶν, προσέταξεν ἔλθειν ὡς τὸν Ἰώβ, ἐπὶ τῷ ἐκείνῳ εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτῶν ἕνεκα δῆλον ὅτι τῶν εἰς αὐτὸν συντεινόντων βημάτων, διὰ τὸ ἀλήπτως αὐτοὺς καὶ λίαν προσκόντως οὐκ οἶδα πόθεν φάσαι· « Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιησάν με, πνοὴ δὲ Παντοκράτορος ἢ διδάσκουσά με » καὶ ἐν ὀλίγῃ ῥήσει δύναμιν πολλήν, καὶ φύσιν τὴν δημιουργικὴν καὶ ἀλεξίκακον διηγῆσασθαι. Ἄρ' οὖν ἐνταῦθα ἐστὶ τῆς θεολογίας ὁ Ἐλιοῦς; Καίτοι διαβρόδην προσέθικεν πολλὰ περὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ Πατρὸς, οἷς οὐδὲν ἀντιθετόν. Ἐφη γάρ· « Αἰώνιος γάρ ἐστιν ὁ ἐπάνω βροτῶν » καὶ πάλιν· « Ἐάν ὧσιν χίλιοι ἀγγελοὶ θανατηφόροι, εἰς αὐτῶν οὐ μὴ τρώσῃ ἐξ αὐτῶν, ἐάν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφεῖναι ἐπὶ τὸν Κύριον » αὐτοῖς τε· « Εὐξεται πρὸς Κύριον, καὶ δεκτὰ αὐτῷ ἔσται » καὶ πάλιν· « Σῶσον τὴν ψυχὴν μου, τοῦ μὴ ἐξελεῖθαι εἰς διασθοράν » καὶ ἡ ζωὴ μου φῶς ἔσται. Ἰδοὺ ταῦτα πάντα ἐργάζεται ὁ Ἰσχυρὸς. Ὁ οὐκοῦν οἱ λόγοι αὐτοῦ, εἰς μὲν τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καλοὶ· εἰς δὲ τὰ ἄλλα, ἀμαρτάνοντες. Ἐπεὶ τοὶ καὶ ὁ Ἰώβ, θεῖον ὀνομάσας τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς προελέχθη, τοῦ παρὰ Θεοῦ ἐτυχεν τηλικούτου ἐπαίνου. Λογίζου τοίνυν, ὅτι καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἐλιοῦς μὴ προσδέχη, ἀρκοῦσι καὶ οὕτως οἱ

(43) Dominus. Deut. i, 30. Complut. ed., Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Similis habemus Deut. xx, 4; xxxi, 6, etc.

(44) Ei qui. Ps. cxxiv, vers. 16.

(45) Ego. Sensum citat ex pluribus simul Scripturæ locis. Vide II Paral. vi, 5; Levit. xi, 45; Isa. xlii, 12, etc.

(46) Nouer. Quatuor hic folia, sive segmenta desiderantur: finis nempe octavi hujus capituli, totum caput nonum, et decimi initium. Noni vero, ac decimi capituli argumenta superius habes in tabula, pag. 109.

(47) Contra Spiritum meum. Fortasse Didymus eo sensu dixit, κατὰ τοῦ Πνεύματός μου, ut valeret: « de Spiritu meo. » Ita enim sæpe accipit dictionem κατὰ, in hoc opere, et in aliis. Ut exemplum afferam, in comment. in Act. apost. ad vers. 22 cap. II, (tom. IV Anecd. Wolf., pag. 9,) ait: κατὰ μόνῃς σαρκὸς λεχθήσεται, id est, « de sola carne dicitur. »

(48) Spiritus. Job xxxii, 4.

(49) Eliu. Codex mendose Ἐλιοῦς, pro Ἐλιοῦς, quod Francofurtensis editio habet. Scribere tamen

malium ex Hebraico Ἐλιοῦ, ut in Complut. ed. impressum fuit.

D (50) Æternus. Job xxxiii, 12. Tria, quæ mox afferit, loca ibidem existant vers. 23, 26, et 28, ac 29.

(51) Ex ipsis. Complut. ed., οὐ μὴ τρώσει αὐτόν, id est, « non vulnerabit ipsum » Francofurtensis vero: οὐ μὴ τρώσῃ αὐτόν, hoc est, « non tamen, » etc. Et paulo post Complutensis: πρὸς τὸν Κύριον. Juniana libri Jobi editio, seu vetustissimus codex in ea expressus habet: Εἰς ἐξ αὐτῶν οὐ μὴ τρώσῃ αὐτόν, ἐάν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφεῖναι ἐπὶ τὸν Κύριον.

(52) Orabit. Græca Biblia: εὐξάμενος, id est, « deprecatus. » Sed Didymi lectio Hebraico exemplari consentanea est, et vetustissimo Græco codici, quo usus est Patricius Junius, qui ex eo edidit εὐξεται.

(53) Ne exeat. Græca editio, τοῦ μὴ ἐλεῖθαι, id est, « ne veniat, » aut, « ne pergat. » Et paulo post habet ἐργάται pro ἐργάζεται, eodem sensu. Codex quo usus est Junius, habet, τοῦ μὴ ἐξελεῖθαι, ut legit Didymus, et ἐργάται, ut Græcæ editiones.

θεῖον τὸ ἅγιον Πνεῦμα φήσαντες ἱεροκρυκεῖς· καὶ ἀξιώσιμός ἐστιν καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν μαρτυρῶν· καὶ οὐ πολλάκις ὁ δαίμων ἀπατήσας βουλόμενος, μίγνυσι τῷ ψεύδει, ὡς δέλεαρ, ἀλήθειάν τινα τῷ πρὸς ὅν ὁ λόγος αὐτῷ ἐστιν ἐγνωσμένην. Ἀμέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν τοῦ διαβόλου ἀπὸ θεῶν Γραφῶν τῷ πάντων Δεσπότη διαλεγομένου, καὶ [104 b] τοῖς ἰσασίαις αὐτοῦ λογισμοῖς· καὶ ῥήμασιν τὰ ὅσα γραφία συμπλέκοντος. καὶ λέγοντος πειραστικῶς· « Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » Ἐτι μὴν καὶ τῶν δαιμόνων θεολογούντων βέλτιον Ἀρειανῶν, τῶν χειροτονησάντων τὴν αἰρεσιάρχην ὕμῶν Μακεδόνιον, καὶ μετ' αὐτὴν Μαρθώνιον· « Τι ἤμῃν καὶ σοί, Ἰησοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος; Ἥλθες ὡδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » Καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲ παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν, καὶ τὸ ἔμπαινον, θάπτειρον δὲ θατέρω συνεργεί, καὶ ἐξ ἀμφοῖν τὸ τέλειον, ἀναφανδὸν κηρύσσει· « Σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ Θεὸς εἶ; ἔστιν; Καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσιν, καὶ φησισσουσιν· Ὁὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ Σαμαρείτις γυνή, ἐφ' οἷς εἶπεν παρὰ τὴν ἀρχὴν, ὕβρισθεῖσα παρὰ τοῦ πάντας σωθῆναι βουλομένου Χριστοῦ. ἐφθέγγετο τὸ δεύτερον πιστῶς, καὶ οὐχ ὡς Σαμαρείτις· καὶ ἐπαῖνον ἅμα καὶ ἐλέους ἤξιώθη. Καὶ ἄλλα δὲ ἰσως εὐρθεῖη τοιαῦτα πολλὰ παρὰ τῶν φιλοπικώτερον περὶ ταῦτα διατριβόντων. Ὅρξεν ὢν, ὅτι σὺ, ὦ Μακεδονιανέ, οὐδὲ ὡς ὁ Ἐλιοῦς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστεύεις· ἀλλ' ἐξεβρύχθαι ἀπὸ σοῦ πᾶς σύμφρων περὶ αὐτοῦ λογισμός· καὶ διὰ τὴν μέλωσιν, ἦν ἐργάσθαι περὶ τὴν θεῖαν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ τὸ μὴ εἶναι σε τέλειον συγχωνυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ, ὑποσπανίζει σοὶ τὰ ἀξία δωρήματα αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ τούτων μὲν ἕλις· ἐπὶ δὲ τὰ

A nium Eliu non accipias, nobis tamen sacros præcones sufficere, qui Spiritum sanctum divinum **227** appellaverunt; ac fide dignum esse vel unius tantum ex ipsis testimonium: sæpe vero dæmonem, quod nos decipere velit, veritatem aliquam veluti escam cum mendacio permiscere, quæ ei, quicum sermonem habet, perspecta sit. In Evangelio sane diabolum audimus ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, et profanis suis ratiocinationibus ac verbis sancta oracula inserentem, et tentantis instar inquentem: « Si Filius (54) Dei es, projice te deorsum; scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te. » Quin etiam dæmones audimus, de Filii divinitate melius loquentes, quam **B** Ariani, qui hærsiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, post Macedonium vero, Marathonium. « Quid nobis (55), et tibi, inquit, Jesu Fili Dei viventis? Venisti huc ante tempus torquere nos? » At Jacobus quoque fidem (56) ostendens sine operibus mortuum esse (57), et vice versa; ex duobus vero his alterum cum altero (58) cooperari, atque ex ambobus perfectum quid haberi, palam ac manifesto sic prædicat: « Tu credis (59), quod Deus unus est? Bene facis: etiam dæmones credunt, et contremiscunt. » Quin Samaritana quoque mulier, quam Christus, qui omnes vult salvos fieri, ob ea, quæ initio dixerat, exprobravit (60), iterum postea ut fidelis, non ut Samaritana locuta est, et laude simul ac misericordia dignata est. Sed **C** multa etiam alia his similia ab iis fortasse invenientur, qui majorem in hæc laborem impendent (61). Jamme **228** vides, o Macedoniane, tuam de Spiritu sancto fidem ne illi quidem æqualem esse, quam de illo habuit Eliu? nihil vero te sapienter

(54) Si Filius. Matth. iv, 6. Verba, τοῦ διαφυλάξαι σε, hoc est, « ut custodiant te, » in Matthæo non leguntur: sed ex vers. 11 psalmi 13, quem ibi dæmon citat, desumpta sunt.

(55) Marathonium. Ordinationem Marathonii, qui undecimus Nicomediensis episcopus numeratur, Macedonio tribunt Socrates ac Nicephorus: id tamen optime cum eo componitur, quod ante ipsos dixerat hoc in loco Didymus. Nam primum quidem de electione potius, quam de ordinatione loqui videtur theologus noster, aut certe de tribus, seu pluribus episcopis Marathonii consecratoribus: deinde iidem sæpe hæretici turbulenta ea tempestate modo Ariani, modo Pneumatomachi duntaxat, seu Macedoniani videri volebant. Hæc ergo de Marathonio scripsit Socrates lib. II, cap. 58: Καὶ τῆς μὲν Κυζίκου, Ἐλεύσιον ἐπίσκοπον ἀναδείχοντες· τῆς δὲ Νικομηδείας, Μαρθώνιον· ὃς πρότερον μὲν διάκονος ἦν, ὑπὸ Μακεδονίῳ ταπτόμενος, id est: « Et Cyzici quidem episcopum ordinavit, aut creavit (Macedonius) Eleusium, Nicomedix vero Marathonium, qui diaconus antea sub ipso erat. » Et cap. 45 ejusdem libri: « Invaluit tamen apud plerisque hæc opinio (Græca brevitate causa omitto), non a Macedonio primum istud (nempe vocabulum, bonæausus) excogitatum fuisse, sed a Marathonio, quem illi ad episcopatum Nicomediensis Ecclesiæ paulo ante promoverant: unde et Marathoniani dicuntur hujus dogmatis sectatores. » Lege etiam,

si placet, Sozomenum, lib. IV, cap. 27, ac Nicephorum Callistum, lib. IX *Hist. eccles.*, cap. 42 et 47.

(56) Quid nobis. Matth. VIII, 29. Græca editio caret vocibus τοῦ ζῶντος, id est, « viventis. »

(57) Fidem. Jac. II, 20 et 22.

(58) Cum altero. In Græco, θατέρω. De qua voce grammatici disputant, aliis eam barbaram esse contententibus, aliis vero aliquibus exemplis defendi posse. Vide Herodianum in *Philetaro*. Julianus tamen Apostata in *Epistola ad Serapionem* ea utitur: Τὸ γὰρ ὁμοῖον θατέρω (inquit), μένειν ὁμοῖον καὶ τὸ ἕτερον, id est: « Quod enim alteri simile est, tale semper manere, quale sit alterum. » Et Henrichus apud Joannem Stobensem λόγος XI: Δημοκρατία θατέρα ὄνομα ἐστὶν, τῆ δ' ἀριστοκρατία θατέρα· id est: « Democratia alteri nomen est, alteri vero Aristocratia. »

(59) Tu credis. Jac. II, 19.

(60) Exprobravit. Joan. IV, 17 et 18 Samaritanam illam exprobrat Christus: ubinam vero postea laudata fuisse dicitur?

(61) Alia.. ab iis. invenientur, qui majorem in hæc laborem impendent. Didymum hic quoque agnosco. Simili enim modo loquitur non raro. Ita lib. *De Spir. S.*, num. 26, ait: « Et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. » Ac num. 30: « Quod manifestum advertere poteris, prophetas relegens ex animo. » Vide et num. 2, 5 et 38.

de illo cogitare? sed divina (62) tibi ejus dona de-
ficere, tum quia divinam ejus essentiam deprimis,
tum quia gratiæ illius perfecte particeps non es? Sed
de his satis. Ad sequentia progrediamur. Paulus
similiter in secunda ad Corinthios scribit: « An
nescitis (63), quod templum Dei estis, et Spiritus
Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei corrup-
pit, disperdet hunc Deus: templum enim Dei sanc-
tum est, quod estis vos. » Animadvertite autem,
hic Spiritum Dei Deum dici habitantem in templo
hominis, quem Dei templum vocat Apostolus, sic-
ut alibi dicit: « Quæ consensus (64) templo Dei
cum idolis? Nos enim sumus (65) templum Dei vi-
vi; sicut dixit Deus: Inhabitabo in illis, et inam-
bulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt
mihi populus; » et sicut Timotheo scribit: « Bon-
um (66) depositum custodi per Spiritum sanctum,
qui habitat in nobis; » et sicut in Evangelio habet,
ut jam dictum est: « In hoc (67) enim cognoscimus,
quod Deus in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit
nobis. Perfecto tanquam ex persona duarum hypo-
stasium apud Isaiam dicit Scriptura: « Ego sum (68),
et non est amplius. » Sicut etiam ex persona Filii
evangelista inquit: « Si quis (69) diligit me, sermo-
nem meum servat, et Pater meus diliget eum, et ad
eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus; »
et in Epistola ad Hebræos: « Christus (70) autem su-
229 per domum suam, cujus domus sumus nos; »
et sacer Psaltes: « Tu autem (71) in sanctis ha-

A ἐξῆς προΐωμεν. Ὁμοίως Παῦλος ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς
Κορινθίους γράφων [405 a] « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς
Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;
Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τούτον ὁ
Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἁγίος ἐστίν, οἱ τεινές ἐστε
ὑμεῖς. » Κατανόησον, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θεὸν
εἶπεν οἰκοῦντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ναὸς
Θεοῦ ὠνόμασε ναὸν, ὡς ἀλλαχοῦ λέγει· « Τίς
συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; Ἡμεῖς
γὰρ ναὸς ἐσμὲν Θεοῦ ζώντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός·
Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι
αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. » Καὶ ὡς
Τιμοθέῳ γράφει· « Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον
διὰ Πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. »
Καὶ ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ἔχει, καθὰ ἤδη ἐλέγθη· « Ἐν
τούτῳ γὰρ γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεός ἐν ἡμῖν ἐστίν,
ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· ἀμφότεροι
ὡς ἀπὸ δύο ὑποστάσεων παρ' Ἡσαΐα λέγει· « Ἐγὼ
εἰμι, καὶ οὐκ ἐστίν ἔτι. » Ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ ἐν
Εὐαγγελίῳ ἔφη· « Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον
μου τηρεῖ, καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ
πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ
ποιήσομεθα· » καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Χριστὸς
δὲ ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἴκος ἐστὶν ἡμεῖς· » καὶ
ὁ Ἱεροφάντης· « Σὺ δὲ ἐν ἀγίοις κατοικεῖς, ὁ ἐπίτατος
τοῦ Ἰσραὴλ. » Οἶμαι οἰκητήριον ἄγιον τοῦ ἀπεριγρά-
φου Θεοῦ εἰπὼν πᾶσαν λογικὴν τῶν πιστῶν φύσιν.
Ἀπαδείχθη οὖν μονοουχὶ Θεός τὸ ἅγιον Πνεῦμα·
ἀλλὰ καὶ Ἰσος, καὶ ὁμοῖος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ἐν

(62) *Divina*. In Græco, ἀΐδια, id est, ad verbum,
« æterna. » Sæpe vero « æternum » pro « divino »
dicit Didymus.

(63) *An nescitis*. Non in secunda, sed in I ad
Cor. III, 16, 17.

(64) *Quæ consensus*. II Cor. VI, 16.

(65) *Nos... sumus*. Biblia: ὑμεῖς... ἐστέ, id
est, « vos... estis. »

(66) *Bonum*. II ad Tim. I, 14. Græca editio πα-
ρακαταθήκην, pro παραθήκην.

(67) *In hoc*. Non in Evangelio, sed in Epist. I
Joan. IV, 13.

(68) *Ego sum*. Isa. XLV, 19. Biblia habent: Ἐγὼ
εἰμι Κύριος, καὶ οὐκ ἐστίν ἔτι, id est, « Ego sum
Dominus, et non est amplius. »

(69) *Si quis*. Joan. XIV, 23. Græca editio pro
τηρεῖ habet τηρήσει· quam lectionem Didymus
quoque secutus est superius segm. 27 a et in lib.
De Sp. sancto, num. 24. Pro ποιήσομεθα eadem
editio et Didymus ipse segm. 24 a habent ποιή-
σομεν.

(70) *Christus*. Hebr. III, 6. Græca editio post
ἔτ' addit ὡς Υἱός, id est, « ut Filius. » Similia
porro dictaverat Didymus in lib. *De Spir. S.*, num.
24 et 25, ubi hunc quoque Pauli locum allegat,
sed tam male habitum in editis exemplaribus,
ut vix eum agnoscas, ac Didymi mentem non satis
percipias. Sic enim habet editio Veronensis:
« In alio quoque loco, omnis natura rationalium
creaturarum, domus dicitur Salvatoris. Sicut autem
super domum suam Dominus Jesus, cujus domus
sumus nos: ita domus Christi templum Dei est, in
quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. » At codicis
nostri ms. in Canonica S. Salv. Bononiæ asservatū
lectio concinnior videtur, et clarior, atque adeo genu-
ina, præsertim cum Vaticanus Regiæ codex a
cl. Vallarsio citatus ex parte saltem ei consentiat.
Sic porro habet codex noster: « In alio quoque loco

C omnis natura rationalium creaturarum domus
dicitur Salvatoris: « Christus autem super do-
mum suam, cujus domus sumus nos. » Ista domus
Christi templum est Dei, in quo Spiritus ejusdem
habitat Dei. » Utrobique ergo omittit Didymus verba
illa, « ut Filius. » Inferre tamen inde non licet,
Bibliorum exemplaria, quibus ille utebatur, vo-
cabus, « ut Filius, » catuisse. Nam in commenta-
riis in *Psalms* ad titulum psalmi noni explicans
ipse ea verba, ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ Υἱοῦ, id est,
« pro occultis Filii, » attulit hunc Pauli locum, nec
voces, « ut Filius, » omisit. Hæc enim leguntur in
catena in *Psalms* manu scripta, fol. 20, ad eum,
quem dixi, titulum, *Διδύμου*. Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς
Γραφῆς ἀπορίτοις εἴρηται, μὴ προσκειμένου, τίνας
Υἱός· ἐν μὲν τῇ πρὸς Ἑβραίους λέγοντος Παύλου·
Χριστὸς ὡς Υἱός ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἴκος ἐσμὲν
ἡμεῖς· καὶ πάλιν Ἐπ' ἰσχύου τῶν ἡμερῶν τούτων
ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ αὐτὸς δὲ φησιν ὁ Σωτήρ
ἐν Εὐαγγελίῳ περὶ αὐτοῦ· Ἐάν οὖν ὁ Υἱός ὑμᾶς
ἐλευθερώσῃ, ὅπως ἐλευθεροῦ γενήσεσθε. Ἄγιον οὖν,
ὡς καὶ νῦν αὐτὸν δηλοῖ τῷ μὴ προσκεισθαι, τίνας
Υἱός· καὶ οὐχ ὡς ἀν εἰποῖεν Ἰουδαῖοι τὸν Ἀθεο-
λόγῳ, καὶ ἕτα κρύβδην ἐβουλεύσατο κατὰ τοῦ πατρός.
Οὐ γὰρ ἐξωμολόγησατο τελευτήσαντος, ὁ καὶ ἀπει-
τῶν αὐτοῦ τὴν ἀναίρεσιν, καὶ ὀρηκῆσας τὸν θάνατον
id est: « *Didymi*. In multis vero Scripturæ locis
indefinite dicitur Filius, quin addatur cujus sit Fi-
lius: cum in Epistola quidem ad Hebræos di-
cat Paulus: « Christus ut Filius super domum
suam, » etc., nec enim omnia vertam, ne longior
sim. Catena porro locupletissima, ex qua hæc ex-
scripsi, necdum edita est, atque ab ea diversa,
quam Corderius edidit, exstatque in codice Græco
XVII Bibliothecæ Venetæ S. Marci elegantissimo
et satis emendate exarato, ac Didymus in ea pas-
sim allegatur.

(71) *Tu autem*. Psal. CXI, 3 (sec 4). Græca edi-

τῷ ἰσως καὶ ὁμοίως ναὸν ἔχειν τὸν ἀνθρώπων· καὶ ὅτι ὁ δὲν οἶκος τοῦ Πατρὸς, ἔχει καὶ τὸν ἐν αὐτῷ ὄντα Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ὡς αὖ πάλιν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος τῆς ἐπιφοιτήσεως καταβιβάσας, ἐκ παντὸς ἔχει καὶ τὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ [105 b] αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἡ οὐκ ὀφείλεται, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὶ ἐκ τούτων; ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς. Δοξάσατε δὲ τὸν Θεὸν τὸν ἐν τοῖς σώμασιν ὑμῶν. Ἡ δὲ πᾶσι πιστῶν ναὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι εἰπὼν, ἐκουσίῃσιν ἐδοξάζειν τὸν Θεὸν ἐν τοῖς σώμασι, δῆλον ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Λέγων δὲ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διδάσκει, ὡς κατὰ φύσιν πρόδισιν ἐξ αὐτοῦ. Ὅπερ αὖθις παριστᾷ καὶ τὸ ναὸν εἶναι αὐτοῦ τὸν ἀνθρώπων, ἰσως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅμοίως ἐν τῇ αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἐγὼ γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον (ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται). Ὅταν δὲ ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν ὄψιν Κυρίου κατοπεριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Καὶ Κύριον τσσαυτάκις ὠνόμασεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐλευθερίαν δωρούμενον, οἷς ἐπιφαίνεται καὶ δόξαν ἔχον ἐν ἑαυτῷ. Ἡ δὲ πᾶσα τοῦ κεφαλαίου ἐρμηνεία ἔχει ὕδωρ. Τὰ τῆς Παλαιᾶς, φησὶν, Διαθήκης Ἰουδαϊκὰ παρατηρήματα εἰ μένει, μὴ ἀποσκεπασθέντα καὶ γνωσθέντα ἐννοῦνται, ἵνα καθήρηται ἐν Χριστῷ, τῷ εἰπόντι· Ὁὐκ ἔλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι· τούτ' ἔστιν, ἢ παῦσαι, ἢ τὸ λείπον ἀναπληρῶσαι. Ὅταν δὲ τις ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, καὶ μεταστῇ ἀπὸ τοῦ τύπου εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ τοῦ νόμου εἰς τὴν χάριν, κατὰ τὸ, Ὁὐκ ἐστὶ ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν, ἀπορρίπτει ἐκεῖνο τὸ ὡσπερ [106 a] συγκαλύπτων αὐτὸν κάλυμμα· ὅμοιον ποιῶν Μωϋσῆ, περιαιρούντι, ἡλικα διαλέγεσθαι ἡξιοῦτο τῷ ὁρατῷ Θεῷ, τὸ κάλυμμα τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τοῦ ἐκ τῆς θεϊκῆς ἐπιφανείας ὀδοξασμένου, καὶ ἀμαυρούντος δίκην ἡλιακῶν ἀκτίων τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐνατενιζόντων αὐτῷ. Τὸν δὲ Κύριον ἐνταῦθα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι λέγει·

τὸ ἐν ἁγίῳ, id est « in sancto. » Symmachi versionem hic sequitur Didymus, quæ habebat, ἐν ἁγίῳ. At in lib. *De Spir. sancto*, num. 24 legitur : « Tu autem in sancto habitas. »

(72) *Templum est.* Simili modo in lib. *De Spir. sancto*, num. 25 : « Si autem in domo, inquit, et templo [cod. *noster*, et in templo], quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur... Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem, et interiorē hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium esse eum dicere creaturam. »

(73) *Secunda Epistola.* Locum Pauli, qui exstat in prima ad Cor. iii, 16 et 17, citavit paulo ante quasi desumptum ex secunda. Nunc rursus in eundem impingit lapidem : nam hæc quoque exstant non in secunda, sed in prima ad Cor. vi, 19 et 20. Utinamque vero testimonium affert etiam in lib. *De*

bitas, laus Israel. » Universam vero fidelium rationalem naturam incircumscripti Dei sanctam habitaculum dicit, ut patet. Spiritum sanctum ergo non modo Deum esse demonstratum est, sed etiam æqualem et similem Patri, et Filio, tum quia trium personarum æquali et simili modo templum est (72) homo; tum etiam quia qui domus est Patris, Filium quoque in se habet existentem, et Spiritum Dei : sicut vicissim qui Filii, aut Spiritus adventu dignus factus est, habet omnino etiam Patrem; et rursus in eadem secunda Epistola (73) : « An nescitis, quod corpora vestra (74) templum sunt existentis in vobis sancti Spiritus, quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris. »

Postquam fidelium corpora templum esse dixit Spiritus sancti, Deum glorificandum esse monet in corporibus; videlicet Spiritum sanctum. Inquiens vero, a Deo illum nos habere, ipsum secundum naturam (75) ex Deo procedere docet. Id quod ex eo rursus confirmatur, quod templum ejus sit homo æqualiter atque Patris et Filii. In eadem similiter secunda Epistola : « Usque (76) in hodiernum enim diem idem velamen in lectione Veteris Testamenti manet non revelatum (quoniam (77) in Christo evacuatur). Cum autem conversus fuerit ad Dominum, aufertur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos 230 vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam tanquam a Domini Spiritu. » Observa, Spiritum sanctum et Dominum sæpius hic vocari, et largientem libertatem iis, quibus illucescit, et habentem gloriam in semetipso. Totius autem capituli interpretatio sic se habet : Judaicæ, inquit, Veteris Testamenti observationes adhuc manent non relectæ nonnullis, qui non cognoscunt, eas evacuatas, sive abrogatas esse in Christo, qui dixit : « Non veni (78) solvere legem, sed implere, » id est, aut ei fidem imponere, aut quod deest, supplere. Cum vero quis conversus fuerit ad Dominum, et transmissaverit ex typo in veritatem, ex lege in gratiam, juxta illud : « Non estis (79) sub lege, sed sub gratia; » illud velamen abjicit, quod eum velanti ab-

Sp. sancto, num. 24, ac postquam primum tertio capite attulit, e sexto capite sic affert alterum : « Et post non multa [reclusus codex *noster*: et post multa] ejusdem Epistolæ : « Nescitis, inquit, quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo? » Vide not. 75, pag. 62.

(74) *Corpora vestra.* Græca editio : τὰ σώματα ὑμῶν, id est « corpora vestra. » Et paulo post : τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id est, « Deum in corpore vestro. »

(75) *Secundum naturam.* Non per creationem. Vide not. 64, pag. 212.

(76) *Usque.* II Cor. iii, 14-18.

(77) *Quoniam.* Græca editio : ὅτι, id est « quod » scilicet, « velamen. » Versiculum 15 omisit fortasse non Didymus, sed librarius, simili vocum καταργεῖται, et κατὰ terminatione deceptus.

(78) *Non veni.* Matth. v, 17.

(79) *Non estis.* Rom. vi, 14.

condit; Idemque facit, ac Moses. (80), qui, cum invisibilis Deum alloqui dignus fiebat, aufererat velamen vultus sui (81) ex divina apparitione glorificati (82), atque illorum oculos, qui obtutu in ipso figerent, solarium radiorum instar, perstringentis atque hebetantis. Dominum autem hoc in loco Spiritum sanctum esse dicit: a quo nos, qui ejus templum sumus, libertatem accipientes, revelata jam facie, nec servitutis jugo amplius succumbentes, gloriam Domini in nobis habitantibus speculamur ex gloria Spiritus in gloriam Patris venientes. Sed progrediamur ad sequentia. « Si omnes, inquit (83), prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus (84): occulta cordis ejus manifesta fiunt: et ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod vere Deus in vobis est. » Itaque hoc etiam in loco Spiritus sanctus, qui in prophetis, et in sanctis loquitur, et operatur, et charismata, seu dona largitur, manifeste vocatus est Deus adoratus. Notandum vero hoc est, quod ipse etiam adorari dicitur. Præcedentibus similia ad Romanos quoque scribit. Sic autem se habent ejus verba: « Deus (85) autem patientiæ, et spei (86) det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum 231 Christum: ut unanimes uno ore glorificetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi. » Quis vero est Deus, qui dat nobis ita sapere de Patre, et Unigenito ejus, nisi Spiritus sanctus? Superest enim ipse duntaxat, quem hic intelligere possimus. Sed Thessalonicensibus quoque similiter scribit: « Dominus (87) autem dirigat corda vestra in charitatem Dei, et in patientiam Christi. » Adeo ut Spiritus sanctus sit ille Dominus, qui dirigit in charitatem Dei et Patris, et in patientiam Filii; et rursus: « Vos autem (88) Dominus multiplicet, et abundare faciat charitate in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vos; ad confirmanda corda vestra sine querela (89) in sanctitate, coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi. » Quis porro est ille Dominus, qui multiplicat et confirmat in sanctitate coram Patre et Filio, nisi Spiritus sanctus? Ipsos hortatur insuper, ut ex quadam petulantia, aut negligentia æternam (90) ejus gratiam, quæ in nobis veluti accensa est, respuant: hæc scribens (91): « Spiritum nolite extinguere; » et rursus Deum illum faciens, et æqualis eum cum Patre gradus, ac dignitatis esse, eique concordare annuntians, ait: « Qui spernit (92), non hominem

(80) *Moses.* Vide Exod. xxxiv. 34 et 35. Similia habet Origenes in libro primo *De principiis*, cap. 1, pag. 50.

(81) *Sui.* Codex, αὐτοῦ. Legendum fortasse, αὐτοῦ.

(82) *Glorificati.* Latina translatio Exod. xxxiv, 35, Mosis faciem « conmutam fuisse » ait; Græca vero, « glorificatam fuisse. »

(83) *Inquit.* I ad Cor. xiv, 24 et 25.

(84) *Ab omnibus.* Græca Biblia post, ὑπὸ πάντων, habent: καὶ οὕτω τὰ κρυπτά, id est « et ita occulta. » Sed Biblia Latina item ut Didymus omitunt hic voces, « et ita. »

Α παρ' οὗ τὴν ἐλευθερίαν, οἱ ναὸς ὄντες αὐτοῦ, δεχόμενοι, ἀνακακαλυμμένῳ προσώπῳ, καὶ οὐκ ἔτι τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας ὑποκακυφότες, τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, τοῦ οἰκονοῦτος ἐν ἡμῖν, κατοστρεζόμεθα. Ἀπὸ δόξης τοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν, κατοστρεζόμεθα. ἀπὸ δόξης τοῦ Πατρὸς τῆς ἐξουσίας. Προφῶντες δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ἐξῆς: « Ἐάν, φησίν, « πάντες προφητεύουσιν, εἰσέλθῃ δὲ τις ἀπίστος, ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, τὰ κρυπτά τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερά γίνονται: καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὄντως ὁ Θεὸς ἐν ὑμῖν ἔστιν. » Θεὸς οὖν προσκυνούμενος τὸ ἐν τοῖς προφητεύουσι καὶ τοῖς ἀγίοις λαλοῦν καὶ ἐνεργοῦν, καὶ τὰ χαρίσματα παρέχον ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐνταῦθα φανερώς ὀνομάσται. Καὶ σημειώτεον, ὅτι καὶ προσκυνεῖται. Τοῖς πρόσθεν παραπλήσια καὶ Ῥωμαῖοι ἀξιοὶ γράφειν: ἔχουσι δ' αἱ λέξεις τόνδε τὸν τρόπον: « Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἐλπίδος ἀγάπῃ ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Ἰησοῦν Χριστόν: ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τίς οὖν ὁ διδοὺς ἡμῖν Θεὸς οὕτω φρονεῖν περὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Αὐτὸ γὰρ [106 δ] νοῆσαι ἡμᾶς ὑπολείπεται. Ἀλλὰ καὶ Θεσσαλονικεῦσιν ὡσαύτως: « Ὁ δὲ Κύριος κατευθῆναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ. » Ὅς εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ κατευθύνον Κύριον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πάλιν: « Ἰμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς: εἰς τὸ στηρίζαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτως ἐν ἀγιωσύνῃ, ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ποῖος οὖν Κύριος ὁ πλεονάζων καὶ στηρίζων ἐν ἀγιωσύνῃ ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ παρεγγυᾷ δὲ αὐτοῖς, μὴ ἐκ παροινίας τινός, ἢ ἀμελείας ἀποπέμψασθαι τὴν ἐν ἡμῖν ἀναφθεῖσαν αὐτοῦ αἰώνιαν χάριν, γράφων: « Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε. » Αὐθις τε θεοποιῶν αὐτὸ, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα συστοιχίαν καὶ ὁμοφροσύνην ἀπαγγέλλων, φησίν: « Ὁ ἀθετῶν οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεόν, τὸν διδοῦντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς. » Πέτρος δὲ, ὁ τὰ πρωτεύει ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαβήθη τὸν Θεὸν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἠπέλησεν κατὰ λέξιν Ἀννίτζ τιλι τοῦνομα: « Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαι σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

(85) *Deus.* Rom. xv, 5 et 6.

(86) *Et spei.* Biblia Græca: καὶ παρακλήσεως, id est, « et consolationis. »

(87) *Dominus.* II Thess. iii, 5.

(88) *Vos autem.* I Thess. iii, 12 et 13.

(89) *Sine querela.* Græca Biblia, ἀμέμπτως.

(90) *Æternam.* id est, « divinam. » Vide not. 62 pag. 228. Αἰώνιαν vero dicitur pro αἰώνιον, ut Paulus Hebr. ix, 12 dixit, αἰώνιαν λύτρωσιν, et Basiliius libro *De Sp. sancto* cap. 11, αἰώνια κατάκρισις, id est « sempiterna condemnatio. »

(91) *Spiritum.* I Thess. v, 19.

(92) *Qui spernit.* I Thess. iv, 8. In Græco, ὁ

καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου: Ὅχι μὲν σοι ἔμενε, καὶ πρᾶθὲν ἐν τῇ σῆ ἐξουσίᾳ ὤπρην; Ὅχι ἐξέσωσ ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Εὐθέως δὲ καὶ πρὸς Σάπφειραν, τὴν Ἀνανίου γυναῖκα, λέγει τὰδε: « Τί ὅτι [107 a] συμφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; » ὁμοίωτροπον τῷ, « Ὁὐ μὴ πειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου; » καὶ τῷ παρὰ Ἰακώβου γραφέντι: « Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι κακῶν· πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. » Ὁ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν τὸ Πνεῦμα; ἵς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐφη· « Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνούοντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Ὡς γὰρ ὁ Θεὸς Πνεῦμα, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα Θεός· καὶ ὡς ὁ Θεὸς ἐκεῖνὸ ἐστὶν καὶ λέγεται, ὃ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκεῖνὸ ἐστίν, ὃ ἐστίν, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει, τοῦτ' ἐστὶν ἀναρχὸς Θεός. Χρῆ δὲ, φησίν. ἡμᾶς ἐν ὅλῳ τῷ πνεύματι ἡμῶν ἀνευδούστως, μετὰ ἀληθείας, [καὶ μὴ χεῖλαι μόνον, καὶ λόγοις ψιλοῖς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσκυνεῖν. Εἰ δὲ εἴποιεν Μακεδονίαν, ὅτι ἐν τῷ

ἀδελτῶν. Verbum porro ἀδελτῶν Vulgato quidem interpreti hoc in loco est, « spernere: » Hieronymus autem in Di'yini libro *De Spir. sancto* vertendum potius esse vult, « prævaricari, » quam « spernere. » Numero enim 49 et 50, ubi idem Pauli locus afferatur, quamvis in Veronensi editione vix agnoscat, hæc legimus: « Quod si paulatim negligentia subrepente creperint ad pejora confluere [codex noster: corrumpere], concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum... Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens ait: « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem: itaque qui spernit [sive, quod melius habetur in Græco, qui prævaricatur], non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. » Nam in his sermonibus Deus vocans per fidem in sanctificationem, id est, ut sancti Spiritus fierent credentes, dedit eis Spiritum sanctum. » Ita editio Veronensis: sed codex noster pro, « non hominem prævaricabitur, » habet, « non hominem prævaricatur, » et ita legendum puto: Græca enim Pauli verba sunt: οὐκ ἀνθρώπων ἀδελτῶν ἦν pro iis verbis, « ut sancti Spiritus fierent credentes, » habet idem codex: « ut sancti fierent credentes. » Præterea num. 43 ejusdem libri verba hæc Isaiæ cap. LXIII, vers. 8, οὐ μὴ ἀθετήσωσι, verit Hieronymus, « non prævaricabuntur, » et paulo post, num. scilicet 44, ubi ille Isaiæ locus explicatur, hæc legimus: « Et factus est eis in salutem: » id est, illis, de quibus Dominus ait: « Nonne populus meus filii, et non prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non prævaricati sunt, nec spreverunt patrem, eis factus est in salutem. »

(93) *Dat. Cod. διδόντα, pro δίδόντα. Vide Suidam.*

(94) *Principatum tenens. Quem hoc in loco τὸν πρῶτον ἐν ἀποστόλοις ἔχοντα vocat Didymus, id est « primas inter apostolos tenentem, » eundem idem in commentariis in Acta apost. ad cap. x, vers. 10 (tom. IV *Anecd. Wolf.*, pag. 52) appellavit τὸν τῶν ἀποστόλων ἑκάρχον, h. e. « apostolorum exarchum. » Quæ dignitas cum Petro non ab Ecclesia collata sit, sed a Deo ac Domino nostro Jesu Christo, eam ipsi adimere, ac alteri conferre non potuissent universi apostoli, aut universa Ecclesia. Quod de Petro dixi, primatum ipsi non ab homine, sed a Christo collatum esse, id de Romana sede, ejusque antistite S. Damasus, S. Gelasius, aique, et alios Patres præmittam, œcumenica synodus Florentina docuerunt. Judicet itaque le-*

A spernit, sed Deum; qui etiam dat (95) Spiritum suum sanctum in nobis. » Petrus autem ille inter apostolos principatum tenens (94), Spiritum sanctum Deum ac 222 Dominum esse aperte statuens, dum quemdam nomine Ananiam cum comminatione redargueret, ita ad verbum locutus est: « Cur implevit (95) Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et fraudares de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venundatum in tua erat potestate? Non es mentitus hominibus, sed Deo. » Statim vero Sapphiram quoque Ananize uxorem sic alloquitur: « Quare (96) convenit inter vos, ut tentaretis Spiritum Domini? » qui textus similis est illi: « Non tentabis (97) Dominum Deum tuum: » et ei, qui a Jacobo scriptus est: « Deus enim (98) tentationi obnoxius non est malorum; ipse autem neminem tentat. » Joannes vero Spiritus divinitatem asserens, sicut superius (99) dictum est, ait: « Spiritus (1) est Deus, et eos, qui adorant illum, in Spiritu et veritate oportet adorare. » Nam sicut Deus

clor veritatis amans, utrum ferenda sit Anne Comnenæ, ac Justini Febronii confidentia. Nam schismatica quidem illa scriptrix universalis Ecclesie primatum Roma Constantinopolim translatum asseverat in *Aleziade*, libro primo, pag. 29 edit. Venetæ. Febronius vero eundem primatum nondum quidem alio translatum dicit, sed eum tamen (cum omni jure suo) universalis Ecclesie auctoritate Romano episcopo auferri, atque ad Myriophitensem, verbi causa, aut Constantinopolitanum antistitem transferri posse ita statuit, ut hanc opinionem fidenter, sicut solet, (in se verissimam) vocet. Qui cum de primatu ipso ex Scriptura, ex Patribus, ex conciliis, atque ex usu constanti et uniformi disciplina judicandum esse rectissime docuit, jure illud ab ipso exspectatum, aut potius exigendum, ut argumenta ex hisce fontibus derivata in lucem præferat, quibus id confirmet, aut unum saltem e sanctis Patribus, vel conciliis nominet, a quo id affirmatum sit.

(95) *Cur implevit. Act. v, 3 et 4. Vide not. 82, pag. 65. In libro porro De Spir. sancto, num. 18, idem argumentum Macedoniamis objiciens, hæc dicitur theologus noster: « Neque enim [rectius codex noster: Neque vero] ex his tantum, quæ præmissimus, Trinitatis unitas docetur [cod. noster: edocetur]... Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio [codex noster: ex dimidio], sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens: « Anania, quare complevit Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hunc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto, et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo: nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. »*

(96) *Quare. Act. v, 9.*

(97) *Non tentabis. Deut. vi, 16, et Matth. iv, 7. Utrouque Biblia habent: Οὐκ ἀπειράσεις.*

(98) *Deus enim. Jac. i, 13.*

(99) *Spernitus. Vide segm. 60 a. Verisimilitas tamen est respici hic a Didymo ea quæ intercederunt, tempore caput octavum, aut nonum, vel decimum hujus initium.*

(1) *Spiritus. Joan. iv, 24. Vide segm. 134 b, et not. 98, pag. 157.*

est Spiritus; ita etiam sanctus ejus Spiritus est Deus: et sicut Deus et est, et esse dicitur illud, quod est Spiritus ejus; ita etiam Spiritus sanctus illud est, quod est ille, cujus Spiritus est: nimirum est principii expers Deus. Hæc ergo est eorum veriorum sententia: Oportet nos toto nostro spiritu (2) confidenter ac sine hæsitatione (3), cum veritate, non vero solis labiis, nudisque sermonibus, Spiritum sanctum adorare. Quod si dixerint (4) Macedoniani, in allato Scripturæ oraculo dici quidem, quod in Spiritu sancto Deus adoratur, non vero etiam dici, quod Spiritus adoratur, illud etiam cogentur dicere, nos in Filio adorare, non vero Filium adorari: ipsemet enim ait: «Ego (5) sum veritas:» ac ne sic quidem ulla erit ex hoc textu beatarum istarum hypostasium discrepantia. Isaias vero de Ecclesia prophetans, et de his, qui in ea sapientiam Spiritus docentur, atque Deum loquentem inducens, hunc textit catalogum: «Ecce ego (6) præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum; et ponam propugnacula tua iaspidem, et portas tuas lapides crystalli (7), et vallum tuum lapides selectos, et omnes filios tuos doctos Dei (8).» Cujus prophetiæ meminit Salvator apud Joannem loquens: «Scriptum est (9) in prophetis: Et erunt omnes docti Dei.» His vero consentanea scribit etiam Paulus Thessalonicensibus: «Vos enim (10) ipsi a Deo docti estis, ut diligatis vos invicem.» Ambo vero de Spiritu sancto loquuntur. Ita et in Joanne rursus ait Dominus: «Ille (11) vos docebit, et in memoriam revocabit omnia.» Si ergo qui a Spiritu sancto edocti sunt, docti a Deo dicuntur: quid sit Spiritus sanctus, «qui legit (12), intelligat,» cum audiat etiam alterum gloriantem: «Deus (13) docuit me sapientiam;» et rursus: «Docuit (14) me Deus a juven-

(2) *Nostro spiritu.* In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 57, verba illa «In spiritu et veritate,» sic exponit, ut ad Spiritum sanctum, et ad Filium non referat. «Qui transcendentes (inquit) umbras, et imagines Veteris Testamenti cultores veri adorant Patrem «in spiritu, et veritate. In spiritu» quia corporalia, et humilia transcenderunt. «In veritate,» quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venerunt substantiam, et ad spirituales legis notitiam pervenerunt.»

(3) *Sine hæsitatione.* Codex, ἀνευδυσίας. Malit forsitan quis legere, ἀνευδυσίας: at librarius segmento etiam 122 a scripsit, ἐνδυσάνας. Quin alius quoque Alexandrinus scriptor, nempe Athanasius, habet non semel ἐνδυσάνας, id est «dubitantes.» Vide tamen segm. 184 b.

(4) *Quod si dixerint.* In verbis illis, «In spiritu, et veritate,» Spiritum sanctum («spiritus») nomine designari volebant Macedoniani. Didymus vero tum hic, tum segm. 134 b, aliter ea interpretatur. Utrobique tamen contendit, eorum rationem nullius esse ponderis, etsi locutio illa, «in Spiritu,» ad Spiritum sanctum referatur. Eodem plane modo se gessit postmodum Ambrosius in lib. III *De Spiritu sancto*, cap. 11, num. 70, 72 et 73, atque argumentum hæreticorum in ipsosmet retorsit, ut Didymus.

(5) *Ego.* Joan. xiv, 6.

(6) *Ecce ego.* Isa. lrv, 11-13. Hieronymus

ἀγίω Πνεύματι ἔφη τὸ λόγιον τὸν Θεὸν προσκυνεῖσθαι, οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα προσκυνεῖσθαι ἀναγκασθήσονται λέξαι, οὐχὶ καὶ ἐν τῷ Υἱῷ, οὐχὶ καὶ τὸν Υἱόν. Αὐτὸς γὰρ ἔφη· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια.» καὶ οὐχ ἔξουσι οὐδὲ ἀπὸ τοῦ ῥητοῦ τοῦδε διαφορὰν αἰμαχάριαι ὑποτάσσει αὐται. Ἡσαίας δὲ, περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευομένων τὴν σοφίαν τοῦ Πνεύματος προφητεῶν, οὕτως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καταλέγει· «Ἰδοὺ ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἀνθρακὰ τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλια σου σάπφειρον· καὶ θήσω τὰς ἐπάξεις σου ἰασπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους χρυσάλλου, καὶ τὸν περιβόλον σου λίθους ἐκλεκτοῦς, καὶ πάντα τοὺς υἱοὺς σου διδακτοὺς Θεοῦ.» Ἦστινος προφητείας ὁ Σωτὴρ ἐμνημόνευσεν [107 b] παρ' Ἰωάννη, εἰπὼν· «Ἔστιν γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις· Καὶ ἴσονται πάντες διδακτοὶ Θεοῦ· Καὶ Παῦλος δὲ Θεσσαλονικεῦσιν ἀκόλουθα τοῦτον γράφει· «Αὐτοὶ γὰρ ὅμοις θεοδιδάκτοι ἔστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους.» Ἀμφότεροι δὲ περὶ τοῦ ἀγίου λόγουσι Πνεύματος, ὡς ἐν Ἰωάννη αὐθις ὁ Δεσπότης λέγει· «Ἐκεῖνος ὅμοις διδάξει, καὶ ἀναμνήσει πάντα.» Εἰ τοίνυν οἱ ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος διδασκόμενοι, διδακτοὶ Θεοῦ ἀκούουσιν, τί ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁ ἀναγιγνώσκων νοεῖτω, ἀκούων καὶ ἑτέρου ἀρχοῦντος· «Ὁ Θεὸς ἐδίδαξέν με σοφίαν.» καὶ πάλιν· «Ἐδίδαξέν με ὁ Θεὸς ἐκ νεότητός μου.» Κέλῃται δὲ καὶ θεόπνευστος, καὶ θεία ἡ Γραφή, ὡς τοῦ πνεύσαντος αὐτὴν ἀγίου Πνεύματος Θεοῦ καθεστῶτος, κατὰ Παῦλον γράφοντα Τιμοθέῳ τὸ δεύτερον· «Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος.» Καὶ αὐθις δὲ Πέτρος, ἀποφέρον τὸ μὴ δεῖν οἴσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τελεῖν ἐν κτίσμασι, καθολικῶς τὸ δεύτερον γράφει· «Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτὲ, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἀγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἀπὸ Θεοῦ ἄγιοι ἄνθρωποι.» Καὶ αἱ Πράξεις δὲ τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν τάδε· Πέτρος, πλησθεὶς Πνεύματος;

quoque post Didymum hæc ad Ecclesiam retulit in Comment. ad hunc locum tom. IV, pag. 634.

(7) *Lapides crystalli.* Complut. editio pro χρυσάλλου habet χρυσάλλους. Francfurtensi· καὶ τὰς πύλας σου λίθους, χρυσάλλους λίθους.

(8) *Doctos Dei.* Id est, doctos a Deo.

(9) *Scriptum est.* Joan. vi, 45.

(10) *Vos enim.* I Thess. iv, 9.

(11) *Ille.* Joan. xiv, 26. Citat sensum potius, quam verba. Hunc vero locum sic explicat in lib. *De Spiritu sancto*, num. 31: «Docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt: omnia autem, illa quæ spiritualia sunt et intellectualia.»

(12) *Qui legit.* Locutio biblica ex Marc. xiii, 14.

(13) *Deus.* In Vulgata translatione non existant hæc verba, sed existant in Græca. Nam Proverb. xxx, 3, ubi Vulgatus int. habet, «Non didici sapientiam,» Græca editio habet: Θεὸς δὲ ἐδίδαξέ με σοφίαν, id est, «Deus autem docuit me sapientiam.»

(14) *Docuit.* Psal. lxx, vers. 18 (sen 17). Complutensis editio: «Ὁ Θεὸς μου, ἡ ἐδίδαξάς με ἐκ νεότητός μου, id est, «Deus meus, quæ docuisti me a juventute mea.» Didymus autem in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 31, affinia scripserat, ac ne ibi quidem legit voculam illam, &, id est «quæ.» Hæc enim ibi habent edita exemplaria: «Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo, qui ab

ἀγίου, εἶπεν πρὸς τὸν λαόν, ὁ ἄπερ εἶπεν. Ἐν ἑκα-
στον μὲν οὖν τῶν ἐν Γραφαῖς περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύ-
ματος διαγορευθέντων, ἀποχρῶν ἔστι τεκμήριον τῆς
ἐκείνου περὶ πάντα πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ
τοῦ Υἱοῦ θεότητα ὁμοιότητος. Οἱ δὲ τὸ Μακεδονίου
φρόνημα ἠγοούμενοι τῆς ἐν Γραφαῖς ἀπλότητος εἶναι
σπουδαίωτερον, καὶ βουλόμενοι τοῦτο τιμώτερον τῆς
παρ' ἡμῖν ἀκισθήλου πίστεως δεικνύσαι, ἀντερούντες
τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, Ἐγραψαν καὶ περὶ τῆς [108 a]
ἐν ἡμῖν κατοικήσεως αὐτοῦ λοιδορίας, αὐτοῖς ὀνόμα-
σιν οὕτως· «Τὰ ἀλληγορικῶς, ἢ προσηγορικῶς, ἢ
μεταφορικῶς, ἢ ὁμωνύμως λεγόμενα, οὐ χρῆ εἰς
δόγματος ἀκριβείαν παραλαμβάνειν. Ναὸς γάρ,
φθῆσιν, καὶ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ἐξ ὕλης ἀψύχου,
καὶ πρῶτος ἐκεῖνος ὀνομάσθη ναὸς· ὁμωνύμως δὲ
λοιπῶν καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ναὸς δὲ δῆθεν καὶ οἶκος
βωτικῶς, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοικεῖν. «Ἦν γάρ,» φθῆσιν,
«ὁ Ναβουχοδονόσωρ ἐν τῷ ναῷ τῆς βασιλείας.» Καὶ
πάλιν· «Εἰ φύσει ἄνθρωποι, προσηγορικῶς ναὸς εἰσιν,
καὶ οὐχὶ δῆθεν ἀληθῶς· καὶ πάλιν· Ἐπειδὴ οὖν,
φθῆσιν, καὶ πρὶβατα ὀνομάσμεθα, ἄρα κατὰ φύσιν
τοῦτό ἐσμεν; αὐθις τε· Ὁ ἐξαγοράσας ἡμᾶς, φθῆσιν,
ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν ἐστίν· ὁ δὲ ἐξαγοράζων, οὐ
τὸ ἄλλοτριον ἐξαγοράζει.» Αὐτοὶ μὲν οὕτως, ἀπόρως,
καὶ ἀλόγως, καὶ ὡς οὐκ ἂν τις, οὐδὲ τῶν μικρὰ ὅπωσ-
σιν λογίζεσθαι δυναμένων, ἀποδείξαιτο αὐτούς. Εἰς
παρεξέτασιν γάρ τῶν θεοχρήστων ῥητῶν, τῶν περὶ
αὐτῆς τε τῆς ἀκαταφρόνητου θεότητος, περὶ τε τῶν
λογιῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἡμῶν, κτήνη καὶ
οἰκοδομίαν ἀψύχον εἰς μέσον φέρουσιν, καὶ παίζουσιν
εἰς εἰς τὰ φοβερὰ γραφία καὶ πράγματα, καὶ διὰ
τῶν δῆθεν ἀφελῶν τούτων καὶ ἀνειμένων λόγων ἐπὶ
τὸ ἑαυτῶν βάραθρον καλοῦσιν, ὡς οἱ τοὺς ἰχθύας
μικρῶν τινι δελεάσματι ἀγκιστρῶντες. Ἡμεῖς δὲ
πανταχόθεν δεικνύντες ὡς πλεῖστον παρὰ πάντα τὴν
βίον, ὡς γε ἑαυτοὺς δοκοῦμεν, πεποιήμεθα φροντίδα
τοῦ μηδ' ὅτι οὖν εἰκῆ, μηδὲ σὺν ἀπεχθείᾳ τῇ κατὰ
πικρὸς φθέγγεσθαι, καὶ τοῦ ὅτι εὐλογον λοιδορίαν πε-
φεύγαμεν· ἢ κομῶν [108 b], τοὺς μὲν τῶν σωφρονε-

(ute mea.) Quin etiam divinitus inspirata, et divina
vocata est Scriptura, quia qui eam inspiravit san-
ctus Spiritus, Deus est. Paulus enim in secunda ad
Timotheum 234 scribit : « Omnis (15) Scriptura
divinitus inspirata, et utilis. » Ac Petrus quoque
Spiritum sanctum in creaturis numerandum non
esse ostendens (16), in catholica secunda Epistola
scribit : « Non enim (17) voluntate hominis allata
est prophetia aliquando, sed a Spiritu sancto ducti
locuti sunt (18) ex Deo sancti homines. » Acta vero
apostolorum hæc habent : « Petrus (19) plenus Spi-
ritu sancto dixit ad populum (20) » quæ dixit. Eorum
igitur, quæ de divino Spiritu in Scripturis prædicata
sunt, satis anamquodque ostendit, nihil illum a Dei
Patris, ac Filii delatate discrepare, sed similem esse
quoad omnia. Qui vero Macedonii opinionem, au-
daciæque et Scripturarum simplicitate potio-
rem arbitrantur, et pluri faciendam esse contendunt,
quam incorruptam nostram fidem, Spiritui sancto
contradictentes, de ipsis quoque in nobis inhabita-
tione contumeliose (21) scripserunt hisce ipsis ver-
bis : « Quæ allegorice, aut denominative, aut meta-
phorice, aut homonyme, sive æquivoce dicuntur, ad
accuratam dogmatis explicationem assumenda non
sunt. Etenim ναῦ, id est, templi nomine et illud
quod Jerosolymis erat, ex inanimata materia con-
fectum, et primum illud templum (22) vocatum est :
deinde vero homonyme homines quoque templa no-
minati sunt. Quin etiam domus, in qua degimus,
ναὸς, hoc est, templum, dicitur, ducto nomine a
verbo ἐνναῖν (23), nempe ἐνοικεῖν, quod est, inhabi-
tare. Ait enim Scriptura : « Erat (24) Nabuchodo-
nosor in templo regni. » Insuper : Si nos natura
homines sumus, denominative profecto templum
sumus, non re vera. Præterea : Oves etiam (inquunt)
appellati fuimus : nunquid ergo natura oves sumus?
Ad hæc : Qui nos redemit (inquunt) est ille, qui
pro nobis mortuus est : at is qui redimit, 235
non redimit quod alienum sit (25). » Ita qui-

eo doctus fuerat : « Deus docuisti me sapientiam. »
Et audacter alio concludente : « Docuisti me,
Deus, a juventute mea : » atque ita omnes sunt
docui. Dei quoque Filius, et sapientia Dei et veritas
sic docet participes suos, » etc. Codicis vero nostri
lectio paulo alia est, cum in ipso respici videatur
locus ille, quem paulo ante hic attulit Didymus ex
lsa. lvi, 13, et Joan. vi, 45. Nimirum postrema
verba in eo codice sic leguntur : « Et audacter alio
concludente : « Docuisti me, Deus, a juventute
mea. » Atque : « Omnes sunt docibiles Dei. » Filius
quoque Veritas et Sapientia Dei sic docet participes
suos, et cætera.

(15) Omnis. II Tim. iii, 16.

(16) Ostendens. Codex, ἀποφέρων. An legendum,
ἀποφαινων?

(17) Non enim. II Petr. i, 21.

(18) Locuti sunt. Græca editio : Ἐλάλησαν οἱ
ἄγιοι θεοῦ ἄνθρωποι. Eam secutus est Vulg. int.

(19) Petrus. Act. iv, 8.

(20) Ad populum. Græca editio, πρὸς αὐτούς, id
est, ad ipsos. »

(21) Contumeliose. Codex mendose, λοιδορίας,
pro λοιδορίας.

(22) Primum illud templum. Respicit, opiner,

illud Christi : « Solvite templum hoc, » etc.

(23) A verbo ἐνναῖν. Codex hic habet, διὰ τὸ ἐν-
νεῖν, et paulo post rursus, παρὰ τὸ ἐννεῖν. Cujus
verbi vix fortasse ullam ex auctore prorsa quidem
oratione scribente exemplum. afferri potest : nam
vulgata verbi νέω significatio huic non pertinet :
sed dictum videtur a scriptore, quem refellit Didy-
mus, ἐννεῖν pro ναῖν, seu potius pro ἐνναῖν, id
est « inhabitare. » Verum in Orpheo et Hesiodo
simili modo verbum νέω usurpatum puto. Nam
apud illum in Argonauticis versu 1043, ubi editi
libri habent, Οἱ μῆσαντο, recte conjicit Joan. Mathias
Gesnerus legendum esse, Οἱ νῆσαντο, id est « qui
incolebant. » Hesiodus vero in Operibus ac diebus,
vers. 639 ait : Νάσσατο δ' ἄγχι Ἐλικῶνος, id est,
« Habitabat autem prope Heliconem. »

(24) Erat. Dan. iv, 26. Vulg. int. habet : « In
aula Babylonis deambulabat, responditque (Nabu-
chodonosor). » Sed Græca editio : Ἐπὶ τῷ ναῷ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι περιπατῶν, ἀπ-
εκριθῆ, id est « In templo regni sui in Babylone
deambulans, respondit, » etc.

(25) Alienum sit. Cum ea nunc desiderentur, ad
quæ hæc referuntur, satis certa non est hujus loci
sententia. Eo tamen spectat Macedonianorum obje-

dem illi: sed perplexa (26) aden, et ratione destituta est eorum oratio, ut ne ex his quidem, qui vel minimum quomocumque ratiocinari valent, utilis sit eis assensus. Ad illustranda enim, ac discutienda divina oracula, in quibus cum de ipsa nullo modo contentiosa deitate, tum de rationalibus illius manuum operibus, nempe de nobis, sermo est, quadrupedes, et inanimatum ædificium in medium afferunt, ac tremendis Scripturæ textibus, rebusque veluti illudent, et per rudes hæc, infirmasque ratiocinationes ad suum ipsorum barathrum invitant, eorum instar qui parva quadam esca pisces ad hamum trahunt, et capiunt. Nos vero qui nulla unquam occasione non declaravimus, maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuisse, ut nihil temere pronuntiarem, aut ex odio in quempiam, quique convivium quodlibet, tametsi non injustum, vitavimus (27), his quidem, qui prudentiores sunt, quique nobiscum sentiant, ea in memoriam revocare pergitur, quæ ex Scripturis audiverunt; cæteris vero illud, quantum (28) quidem in nobis est, persuadere, ut aliam in posterum ab eis, quam nunc habent, sententiam ac fidem amplectantur. Qui enim digni facti sumus, ut habitantem in nobis (29) haberemus eum, qui omnia implet, subsistentem Spiritum Dei; neque per homonymiam, aut synonymiam, neque per allegoriam, neque per metaphoram templum ejus nominati sumus, sed proprie, et secundum veritatem. Quamobrem manifeste Apostolus Spiritum sanctum Deum esse ostendens, non templo Hierosolymitano, hæc rebus, quibus ut exemplis uti sunt hæretici, sed fidelibus ait: « Nescitis (30), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » Et ad Hebræos: « Participes (31) Spiritus sancti sumus. » Si enim vobis (id est templum) Spiritus sancti sumus non ut Dei, sed inhabitationis causa duntaxat, ducto 236 scilicet nomine vobis, quod est templum, a verbo ἐνεῖν, nempe ἐνοικεῖν, quod est incolere: sequitur, ut ne tunc quidem cum Dei templum vocati fuimus, templum Dei ut Dei denominati simus. At vero et Deus Pater, qui nos ut Dominus præsidet, habitat in nobis (nam soli Deo templum convenit), et, similiter ac ipse, cum unigenitus ipsius Filius, tum unus ejus Spiritus sanctus. Et quemadmodum Deus et Pater, quamvis de eo scriptum non sit, quod nos proprio sanguine redemerit, Dominus noster est: ita etiam sanctus ejus Spiritus. Hæc enim, quæ ad describendam Spiritus

cio, ut infirmetur quod catholica docet Ecclesia, non modo Filium esse nostrum « Dominum, » sed et Spiritum sanctum: ut colligo ex capitis hujus argumento, et ex his, quæ subjiciuntur pag. seq.

(26) *Perplexa.* In Græco, ἀπόρως καὶ ἀλόγως: quod sumptum videri queat, aut lucem certe mutuatur ex Polluce, qui lib. vi, cap. 34 in eum, qui ἄλιγα ἔκ' ἀσθενείας λέγει, id est, qui perspicuis adversarii rationibus convictus, pauca duntaxat balbutire valet, quadrare ait hæc: Ἄπορος, ἄλογος, ἀφώνως. . . καὶ τὰ ἐπιρρήματα, ἀπόρως, ἀλόγως, ἀφώνως, κ. τ. λ. quæ verba sic vertit interpres:

A στέρων καὶ τοὺς ὁμόφρονας ἡμῖν ἀναμνήσοντας, ὡς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀκηκόασιν· τοὺς δ' ἄλλους πείσοντας, τῷ γε ἐφ' ἡμῖν, μὴ οὕτως γνώμης, ἢ πίστωσης, ὡς ἔχουσιν, τοῦ λοιποῦ ἔχειν. Οἱ γὰρ ἀξιοῦμενοι ἔχειν κατασκευῶν ἐν αὐτοῖς τὸ πληροῦν τὰ πάντα ἐνυπόστατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὕτε κατὰ ὁμοιωμίαν ἢ συνουσίαν, οὕτε κατὰ ἀλληγορίαν, οὕτε κατὰ μεταφορὰν, ναὸς αὐτοῦ ὀνομάσμεθα, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν. Ὅθεν ὁ Ἀπόστολος, οὐ τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις ναῷ καὶ ἐκείνοις, οἷς εἰκόνη ἐχρησάσθη αἰρετικοί, ἀλλὰ γὰρ πιστοῖς, Θεὸν σαφῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι δεικνύς, ἐφη· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὶς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν: » Καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου ἐσμέν. » Εἰ γὰρ ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὡς Θεοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐνεῖν καὶ ἐνοικεῖν ἐσμεν, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ ναὸς κληθῆντες, ὡς Θεοῦ προσηγορεύθημεν. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ Πατὴρ, δεσποτικῶς ἡμᾶς κακτημένος, οἰκεῖ ἐν ἡμῖν (ναὸς γὰρ θεῷ μόνω ἀρμόζει), καὶ παραπλησίως αὐτοῦ, ὃ τε μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς, τὸ τε ἐν αὐτῷ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ ὅν τρόπον ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, κἂν μὴ γέγραπται, ὅτι ἐξηγοράσατο ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ αἵματι, δεσπότης ἡμῶν ἐστιν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον. Τούτοις γὰρ τοῖς πρὸς περιγραφὴν τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγομένοις ἀκολουθεῖ τὸ παραπλησίως καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνεσθαι. Τίς οὖν ἂν πείθοιτο δικαιοτέρων Παύλῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἁγίοις, ἢ Μακεδονίῳ καὶ τῷ πλαστῶς μετανοήσαντι Ἀρειῳ; Εἰ μὲν γὰρ ἐστὶν αὐτοῖς τὸν ἅγιον λόγος, πῶς [109 a] ἔλαθον τάξαντας ἑαυτοὺς ἐν τοῖς ἀντιτακτομένοις, καὶ ὡς ταυτὰ ἐκείνοις λέγειν καὶ φρονεῖν ἀξιοῦσιν; Εἰ δὲ ἄλλως μὲν ἐκείνοις, ἄλλως δὲ τούτοις δοκεῖ (τούτου γὰρ ἀναμφλεκτον ἀφ' ὧν δέδεικται. Οὐ γὰρ τοῖχοις καὶ θρήμμασιν καταφρονητικῶς καὶ χλευαστικῶς, ὡς εἰ ὕβρισται οὗτοι, παραβάλλοντες, ἢ ἐν καὶ ταυτὸν τοῖς εἶναι δοκιμάζοντας τὸν λογικὸν ναὸν, ἐν κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὸ κάλλιστον, ἐχρησάν τὰ ἐκκεῖμενα ἰδύγια), οὐ Χριστιανῶν μὲν, οὐδὲ ἄλλως σοφῶν ἐστὶ τοῦτο· οὐδὲ ἀληθεύειν τοιαῦτα αὐτοὺς διδάσκοντας ἂν τις τῆν ἀρχὴν νομίσει. Οὕτως δὲ ἔχειν γνώμης αὐτοὺς ὡς ἀληθῶς μαθῶν, πῶς οὐκ οἰήσεται πλέην σωφρονεῖν, ἂν τὰ μὲν αἰρετικῶν φεύγη, πείθοιτο δὲ οἷς πολλῶ ἀμεινον, φημι τοῖς ἁγίοις, ἢ, τὸ γε ἀληθέστερον, τοῖς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ; (Ὁ γὰρ ἂν τις, κἂν Γραφῶν παντοίως ἀπειρος ἦ, ἀπὸ τῆς αὐτῶν γνώμης μόνον ταῦτα εἰρηχέναι τοὺς ἀριστοὺς πάντας καὶ κλεινοὺς ἐκείνους ἀνδρας φήσειεν, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῆς

« perplexus, sermone carens, mutus... atque adverbis, perplexum, mute, infanter, » etc.

(27) *Vitavimus.* Codex mendose, πεφεύγομεν. Lego πεφεύγαμεν. Quin etiam pro καὶ τοῦ δεῖ, legendum videtur καὶ τὸ δεῖ.

(28) *Quantum* etc. Pro τῷ γε legendum forte τὸ γε.

(29) *In nobis.* Codex, ἐν αὐτοῖς. Lego ἐν ἑαυτοῖς, αὐτὸ ἐν αὐτοῖς.

(30) *Nescitis.* I Cor. III, 16.

(31) *Participes.* Hebr. vi, 4. Græca Biblia: Μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου.

αὐτῶν φωνῆς ἡμῖν τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι, καὶ τὰ τε ἄλλα, τὰ μάλιστα συνέσεως ἀνθρώπων, διδάσκειν, καὶ ὅτι ἐν πιστοῖς αὐτὸς τε ὁ Θεός, καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ Πνεῦμα ὁμοίως καὶ ἰσῶς οἰκεῖ ἀγράντως. Διελέγχων τοίνυν καὶ ἀπορρηπτῶν τὰς σοφισματώδεις αὐτῶν φλυαρίας, καὶ τὸ μὴ τὰ βλαβερά, διὰ Ἄρειον καὶ Μακεδόνιον, αἰρεῖσθαι συμβουλευέων ἐν ῥῶ ψαλμῷ παρεγγυᾶται αὐτοῖς· « Ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Ἄλλὰ τὰ μὲν περὶ ἐκείνων, τῶν μηδαμῶ φιλῶν Θεῷ τῷ καὶ τῆν ἐξ ὁμωνυμίας δωρεάν [109 b] ἀνθρώποις δεδωκότες εἰρηκῶτων· « Μὴ κίνει καμάρινα· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. » Διαγνωσθέντος τοίνυν καὶ τοῦ, ὅτι Θεός τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ τὰς προφητείας αὐτὸ ὑπέβαλεν, μεταῆναι ἤδη καιρὸς ἐπὶ τὸν Ζαχαρίαν, οὗ τὸν δραπενηφόρον προφήτην, ἀλλὰ τὸν πατέρα Ἰωάννου, ἐγκρίναντα καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ Κύριον τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι τὸν ἐν προφήταις λαλήσαντα. Ἀὐτὰ δὲ παραθῶμαι, ἄπερ ἐκείνος ἔλεξεν· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέφατο, καὶ ἐποίησεν λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· καὶ ἤγειρεν κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαυὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησεν διὰ στόματος τῶν ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ. » Καὶ ὁ ἱεροφάντης δὲ οὐκ ἀποστὰς ποτε δογματικῆς διδασκαλίας, συμφέρεται τούτοις, λέγων ἐν μὲν πα' ψαλμῷ· « Ἀκούσομαι, τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ Κύριος ὁ Θεός· » ἐν δὲ τῇ β' τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ ἐξεῖπεν, ποίου ἦν Κυρίου καὶ Θεοῦ ὁ εὐκαίος οὗτος ἐνθουσιασμός, φράσας· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐμοί, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐπὶ γλώσσης μου. »

et Deus ipse, et unigenitus ejus Filius, et unus ejus Spiritus similiter et æqualiter habitat impollute. Sophisticas itaque eorum nugas redarguens ipse, ac rejiciens, eosque, ne propter Arium et Macedonium, quæ noxia sint, sectentur, monens in civ psalmo, hæc eis præcipit : « In prophetis (55) meis nolite malignari. » Sed de illis hactenus (56) : nam ii etiam qui Deo, a quo gratia quoque homonymie sic dicta hominibus data est, nequaquam amici sunt, hæc monuerunt (57) : « Camarinam ne moveas ; satius enim est immotam relinquere. » Cum ergo et Spiritum sanctum Deum esse, et prophetias ipsum dictasse viderimus, tempus jam est ad Zachariam transire, non prophetam illum falciferum (58), sed Joannis patrem, qui et ipse Deum ac Dominum Israelis esse profitetur illum, qui in prophetis locutus est. Ipsa autem, quæ is dixit, verba apponam (59) : « Benedictus Dominus Deus Israelis, quia visitavit, et fecit redemptionem plebi suæ : et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui : sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum ejus. » Sacer autem Psalter a dogmatica doctrina nunquam recedens, his consentit, in psalmo quidem LXXXI dicens : « Audiam (40) quod loquatur in me Dominus Deus ; » in secunda vero Regnorum historia, cujus Domini ac Dei optabilis

(52) *Ficte respicit.* De similitate ab Ario respicienda lege inter cæteros Socratem *Hist. eccl.* lib. I, cap. 26, 33 et 38.

(53) *Eadem.* Codex, ταῦτα. Lego ταυτά.

(54) *Ὀμπινο.* In Græco, τὴν ἀρχήν. Simili modo pag. 179 Catenæ in *Jobum* ait Didymus : Μὴ καταδεχόμενος αὐτὰ τὴν ἀρχήν. Ibi enim τὴν ἀρχήν valere puto « omnino, » eisi interpretes verterit, « in initio. » At non raro alii quoque, binas eas significationes confundendo, lapsi sunt.

(55) *In prophetis.* Psal. civ, 15.

(56) *Hactenus.* Codex, τὰ μὲν. Legendum potius, ταῦτα μὲν. Quia fortasse aliquid deest.

(57) *Camarinam.* De notissimo hoc adagio lege paræmigraphos. De eo dixi in *Fasciculo anecdotorum* pag. 279, in notis ad Theophylacti libellum.

A sancti divinitatem dicta sunt, consentaneum ac necessarium est etiam de Deo Patre simili modo accipere. Cui ergo magis æquum est credere? Paulone, et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui sicte resipuit (52), Ario? Si quam porro ipsi sanctorum rationem habent, quomodo in eorum numero sese imprudenter collocarunt, qui sanctis adversantur, nec eadem (53) cum his dicere ac sentire volunt? Si vero aliter quidem illi, aliter vero isti sentiunt (nam hoc ex iis quæ ostensa sunt indubitatum est; nec enim illi rationale templum, quod ad imaginem Dei est, et opus manuum ejus, atque omnium terrenarum rerum pulcherrimum, cum pecudibus ac muris per contemptum, et irrisorie, ut conviciatores isti faciunt, compararunt, aut unum et idem cum his rebus esse putarunt, quando divino afflata allata Scripturæ loca scripserunt), indignum id Christianis est, atque adeo iis qui quovis alio modo sapientes sint; neque quisquam illos vera docere omnino (54) existimaverit, dum talia docent. Cum vero eos sic revera sentire quis compererit, quomodo non se magis sapere arbitrabitur, si ea quidem devitet, quæ ab hæreticis dicuntur, iis autem credat, quibus credere multo melius est, nempe sanctis, aut, ut verius eloquar, iis quæ sunt ipsius Dei? Nemo enim, etsi omnino Scripturarum imperitus, optimos illos omnes inclytosque viros ex sua ipsorum sententia duntaxat hæc scripsisse dixerit, aut per eorum vocem nobis Deum loqui negaverit, eumque cum alia docere hominum intelligentiam

237 superantia, tum etiam hoc, quod in fidelibus Spiritus similiter et æqualiter habitat impollute.

Sophisticas itaque eorum nugas redarguens ipse, ac rejiciens, eosque, ne propter Arium et Macedonium, quæ noxia sint, sectentur, monens in civ psalmo, hæc eis præcipit : « In prophetis (55) meis nolite malignari. » Sed de illis hactenus (56) : nam ii etiam qui Deo, a quo gratia quoque homonymie sic dicta hominibus data est, nequaquam amici sunt, hæc monuerunt (57) : « Camarinam ne moveas ; satius enim est immotam relinquere. » Cum ergo et Spiritum sanctum Deum esse, et prophetias ipsum dictasse viderimus, tempus jam est ad Zachariam transire, non prophetam illum falciferum (58), sed Joannis patrem, qui et ipse Deum ac Dominum Israelis esse profitetur illum, qui in prophetis locutus est. Ipsa autem, quæ is dixit, verba apponam (59) : « Benedictus Dominus Deus Israelis, quia visitavit, et fecit redemptionem plebi suæ : et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui : sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum ejus. » Sacer autem Psalter a dogmatica doctrina nunquam recedens, his consentit, in psalmo quidem LXXXI dicens : « Audiam (40) quod loquatur in me Dominus Deus ; » in secunda vero Regnorum historia, cujus Domini ac Dei optabilis

(58) *Falciferum.* In Zachariæ libro cap. v, vers. 1 et 2, « falcem » quidem « vidisse » dicitur ipse Zacharias, juxta Græcam editionem : nam ubi Vulgata translatio habet : « Et ecce volumen volans . . . Ecce video volumen volans, » Græca habet : Καὶ ἰδὼ δρέπανον πετόμενον . . . ἐγὼ δρῶ δρέπανον πετόμενον, id est, « et ecce falx volans . . . ecce video falcem volantem. » At nusquam, quod sciam, Zacharias ipse « falcem ferens » describitur. Conjicere itaque licet, ideo sic loqui Didymum, quod propheta ille falcem manu gerens a pictoribus eam visionem respicientibus fortasse exhiberetur. Vide not. ad cap. 21 libri I.

(59) *Benedictus.* Luc. I, 68-70.

(40) *Audiam.* Psal. LXXXIV (non LXXXI), ε (scu 9).

hicce ac divinus afflatus existeret, declaravit, inquires : « Spiritus (41) Domini locutus est in me (42), et sermo ejus in lingua mea. »

238 CAPUT XI.

Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus, et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isaia visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.

Jam vero apud eum, quem commemoravi, accuratissimum, ac omnia, quæ necessaria sint, copiose tractantem melodum, in psalmo cix, qui totus ex persona Patris ad Filium dictus est, tum æque honoranda sancta Trinitas, tum Spiritus, qui Dominus sit emittens virtutem, atque una cum Patre et Filio considens, manifeste potius quam ænigmatice annuntiat. Ut autem in promptu sit demonstratio, visum est mihi totum ex ordine ascribere (43) sacrum hoc oraculum, nihilque prætermittere. Sic ergo habet : « Dixit (44) Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiae emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die potentiae tuae, in splendoribus sanctorum (45) : ex ventre ante Luciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech : Dominus a dextris tuis. » Si enim Pater ait Filio : « Sede a dextris meis ; » et : « Virgam potentiae emittet tibi Dominus ; » et : « Dominaberis inimicis tuis ; » et : « Juravit Dominus ; » et : « Dominus a dextris tuis : » quisnam est Dominus ille, qui ipsi virgam mittit, et jurat, et a dextris Filii sedet ? Nihil restat, nisi ut sit Spiritus sanctus : adeo ut Filium a dextris quidem Patris esse, Spiritum vero Dei a dextris habere comperimus. Illud vero meminisse oportet, quod hic jurat etiam Spiritus, quippe qui « non habet majorem se (46), » sicut Filius, qui dixit, « Per memetipsum (47) juro, » quemadmodum in primo libro (48) commemoratum 239 fuit. Sed et in lxi psalmo ab eodem Davide annuntiarum apparet sanctam Trinitatem, dum ita psallit : « Semel (49) locutus est Deus : duo hæc audivi. » Quænam vero sunt hæc duo ? Subdit : « Quod potestas Dei est, et tua Domine, misericordia. » Quis enim est Deus, qui dixit, « quod potestas Dei est ? » et cuiusnam dicit : « Et tua, Domine, misericordia ? » Quin et apud Danie-

A

ΚΕΦ. ΙΑ΄.

« Ὅτι ἐπὶ τοῦ χερουβικοῦ θρόνου καθίσταται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ δύναμιν ἐξαποστέλλει. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ οὐδὲν εἶναι τὸν ὀφθέντα τῷ Ἰσαΐα Κύριον Σαβαώθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακεδονικοῦ ἑρρηματός. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν αἰρετικοὶ τὰς θείας Γραφάς.

B

Παρὰ τῶ μνημονουθέντι τοίνυν ἀκριβεστάτῳ μελετῶν, τῶ πᾶσι τοῖς ἀναγκαίοις ἐμπλεονάζοντι, ἐν ῥθ ψαλμῷ, ὅστις ὅλος ἐστὶ προσώπου τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν ἐλέγθη, ἰσότημος ἡ ἅγία Τριάς, καὶ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐξαποστέλλον δύναμιν, καὶ συγκαθεζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐμφανῶς μᾶλλον, ἤπερ αἰνιγματωδῶς ἀπαγγέλλεται. Ἐδοξεν δέ μοι εἰς ἐτοίμην ἀπόδειξιν πάντα ἐφεξῆς παραγράψαι τὴν ἱερὴν τουτοῦ λόγον, μηδὲν αὐτοῦ παραλιπόντι. Ἐχει δὲ οὕτως :

C

« Εἶπεν [110 a] ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσεν Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ λέγει τῷ Υἱῷ· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » καὶ, « Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος· » καὶ, « Κατακυριεύσεις τῶν ἐχθρῶν σου· » καὶ, « Ὄμοσεν Κύριος· » καὶ, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· » τίς ὁ ἀποστέλλον αὐτῷ τὴν ῥάβδον, καὶ ὁμνύων, καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ καθεζόμενος Κύριος, εἰ μὴ λοιπὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; ὡς εὐρίσκεισθα ἐν τῷ Υἱῶν, ὅντα μὲν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἔχοντα δὲ ἐκ δεξιῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Μηνῆσθαι δὲ χρῆθ, ὅτι ἐνταῦθα καὶ ὁμνύει τὸ Πνεῦμα, ὡς οὐκ ἔχον τὸν μείζονα, καθὰ ὁ Υἱὸς, εἰπὼν, « Κατ' ἐμαυτοῦ ὁμνύω, » ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐμνημονεύθῃ βιβλίῳ. Ἄλλὰ καὶ ἐν ἑσ' ψαλμῷ ὁ αὐτὸς Δαυὶδ ἀπαγγέλλων τὴν ἅγιαν Τριάδα φαίνεται, ἐν τῷ ψάλλειν·

D

« Ἀπᾶς ἐλάλησεν ὁ Θεὸς· δύο ταῦτα ἤκουσα. » Ποῖο δὲ δύο ; Ἐπάγει· « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος. » Τίς γὰρ ὁ εἰπὼν Θεός, « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ ; » καὶ πρὸς τίνα λέγει, « Καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος ; » Καὶ ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ δὲ φησιν ἐν τῇ περὶ Σωσάννης κρίσει· « Ἐξήγειρεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν Δανιὴλ· » κἀνταῦθα

(41) Spiritus. II Reg. xxiii, 2.

(42) In me. Græca Biblia pro ἐμοί, id est « mihi, » habent ἐν ἐμοί, id est « in me » : atque ita legendum puto cum ob antecedentia, tum quia postrema syllaba vocis ἐλάλησεν, facile nostrum exscriptorem in errorem inducere potuit.

(43) Ascribere. Ita loquitur Didymus, quasi suæ cæcitatibus oblitus. Simili modo in lib. De Spiritu sancto, num. 50, ait : « Crebro legisse me meminī. » Quin etiam Hieronymus Abigaum cæcum epistola 76 sic alloquitur, num. 1 : « Scribe igitur audeat. »

(44) Dixit. Psal. cix, vers. 1-6. Vide, si placet,

quæ ad hunc psalmum dictavit Didymus, pag. 249 catenæ Corderianæ.

(45) Sanctorum. Græca Biblia : τῶν ἁγίων σου, id est « sanctorum tuorum. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(46) Majorem se. Ex epistola ad Hebr. vi, 15.

(47) Per memetipsum. Isa. xlv, 23. Vide etiam Gen. xxi, 16, ubi tamen Græca editio habet « juravi, » pro « juro. »

(48) In primo libro. Cap. xxvi, pag. 75, seu segm. 33 a, aut fortasse cap. xv, ante segm. 6 a.

(49) Semel. Psal. lxi, 11 (seu 12).

Θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπιφέρει γάρ· « Καὶ ἔκρινεν τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἐμπορούμενος. » Ἐβροίμεν δ' ἂν καὶ Ἐλισσαίον τὸν ἀξιολογώτατον ἐν προφήταις, ἀξιοῦντα εἰδέναι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐχει δ' [140 b] ἡ πρὸς Ἑλλαν αὐτοῦ φωνή, ἡ ἔξαίτουσα σὺν τῇ μηλωτῇ καὶ τὸ ἅγιον κληρονομήσαι Πνεῦμα οὕτως· « Γενέσθω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐπὶ σοί, διςὼς ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐσαλῆρυνας τοῦ αἰτήσασθαι (ἀντὶ τοῦ, Μεγάλα ἐξήτησας). Πλὴν ἐὰν ἴδῃς με ἀναλαμβανόμενον, ἔσται σοὶ οὕτως· ἐὰν δὲ μὴ ἴδῃς, οὐ μὴ γένηται, » Ἴδεν τοίνυν αὐτὸν καὶ ἔκραξεν· Πάτερ, πάτερ, ἄρμα Ἰσραὴλ, καὶ ἰππεὺς ἐν αὐτῷ. » Ὅτε οὖν « ἐπάταξεν » τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τοῦ Ἑλλαν, « καὶ τὸ ὕδωρ οὐ διερέθη » ὡς ἐπὶ Ἑλλαν, ζητῶν τὴν αἰτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν δοθείσαν ὑπόσχεσιν, οὐκ ἔτι εἶπεν·

(50) *Apud Daniele.* Sive ad verbum « in Daniele. » Porro historiam Susannæ ut libri Danielis partem a Didymo etiam agnoscit, animadvertant heterodoxi. Ante Didymum vero celeberrimum pro ejus historię auctoritate epistolam scripserat Origenes ad Africanum, ut de aliis Patribus sileam.

(51) *In judicio de Susanna.* Ea pars libri Danielis, quam hic indicat, in editione Complutensi, et in Vulgata est decimum tertium caput Danielis. In Francofurtensi editione, ab heterodoxo homine concinnata, seorsum a Daniele imprimitur, inscribiturque *Σωσάννης ἱστορία*, id est « Sosannæ Historia » : quo modo etiam a S. Hieronymo vocatur. Ab Africano in *Epistola ad Origenem* dicitur Ἡ ἐν νεότητι προφητεία τοῦ Δανιήλ, id est « Prophetia Danielis adhuc adolescentis. » Ab Origene in *Epistola ad Africanum* simpliciter appellatur *Σωσάννα*, id est « Susanna, » sive « Sosanna : » eodemque modo in aliquibus vetustis codicibus eam inscribi testatur Sabatierus ad hunc Danielis locum tom. II, part. II. Demum in aliis codicibus, eodem Sabatiero teste, habet hunc titulum : *Διάκρισις Δανιήλ*, id est, « Judicium Danielis. » A nostro autem Theologo appellatur *Τοῦ Δανιήλ ἡ περὶ Σωσάννης κρισις*, id est, « Danielis judicium de Susanna, » sive simpliciter Ἡ περὶ Σωσάννης κρισις.

(52) *Suscitavit.* Dan. xiii, 45. In Complutensi editione translatio S. Hieronymi, omisso vocabulo « sanctum » habet : « Suscitavit Dominus spiritum pueri junioris, cujus nomen Daniel. » At Didymus in libro etiam *De Spiritu sancto* legit, ut hoc in loco : nam num. 2, pag. 108, hæc habet : « Et Danieli adhuc puero « suscitasse » dicitur « Deus Spiritum sanctum : » quasi jam habitantem in eo. » Ac sane Græca Biblia, quibus consentit Vulgata editio, habeat : Ἐξήγειρεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παιδαρίου νεωτέρου, ᾧ ὄνομα Δανιήλ. Cyrillus vero Hierosolymitanus catech. xvi, num. 31, legit ἐπὶ παιδαρίου, id est « in puero, » pro παιδαρίου, id est « pueri. »

(53) *Danielis.* Codex, τὸν Δανιήλ. Lege, τοῦ Δανιήλ. Aut verte : « Excitavit Deus Spiritus sanctus Daniele. »

(54) *Ostendit, etc.* Lego not. ad num. 7 capituli 6 libri II.

(55) *Et judicavit.* Hæc verba neque in Græcis Bibliis leguntur modo, neque in Vulgata translatione, quæ hoc in loco Theodotionis interpretationem exprimit, neque in versionibus antiquis a Sabauero editis. Desumpta itaque arbitratur ex editione LXX interpretum, qualis exstabat Origenis, Didymi ac Hieronymi tempore, non vero qualis legitur in Bibliis Complutensibus. Nimirum duplex hæc erat historię Susannæ translatio, altera in

A lem (50) in judicio de Susanna (51) habito legitur : « Suscitavit (52) Deus Spiritum sanctum Danielis (53). » Hic quoque Deum esse spiritum sanctum ostendit (54) Scriptura. Subjungit enim : « Et judicavit (55) presbyteros (sive seniores) Spiritu sancto repletus. » Ast Elisæum quoque inter prophetas maxime insignem illud petere inveniemus, ut cognoscant Deum Spiritum sanctum. Ipsius vero ad Eliam verba, quibus exposcit ut simul cum melota (56) Spiritum etiam sanctum hæreditarium accipiat, sic se habent : « Sit Spiritus (57), qui est in te, dupliciter in me. Ille autem dixit : Indurasti petendo (hoc est : Magna postulasti). Verumtamen si videris me, cum assumar, erit tibi sic : si autem non videris, non fiet. » Vidit ergo ipsum, et clamavit : « O pater (58), pater, o currus Israelis, et

editione Theodotionis, altera in editione LXX interpretum : hæc vero ab illa plurimum differebat ; in hac enim non modo ea exstabant, quæ de Susanna, de Belo ac dracone, et de tribus pueris leguntur in Theodotionis versione, quam hac in parte probavit Ecclesia ; sed etiam nonnulla addita fuerant a LXX interpretibus, aut fortasse ab alio, qui LXX interpretum nomine abusus fuerat. Joannes Rodolphus Wetsthenius, homo heterodoxus, censet Susannæ historiam editioni LXX Interpretum adjectam olim fuisse ex editione Theodotionis ; ut iisdem omnino verbis in utraque editione legeretur Origenis ac Didymi ætate, utrobique scilicet ex versione Theodotionis. Sed eum falli ostendunt Maurini monachi tomo I Operum Origenis, pag. 14. Quorum sententia ex hoc etiam additamento, quod hic citatur a Didymo, et in Theodotionis versione desideratur, confirmari potest. Illud porro respexisse videtur Rufinus libro II *Apologiae*, num. 35, ubi ironice sic loquitur : « Omnino qui putabat, quod puer Daniel « Spiritu sancto « fuerit » repletus, « et arguerit adulteros senes, erravit. » Sed apertius id respicit, imo assertit Epiphanius in *Anchorato*, cap. 25, ubi hæc legimus : « Ὅτι ἐπλήσθη Δανιήλ Πνεύματος ἁγίου, καὶ εἶπε· Καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὸ κριτήριον· καὶ ἔκρινε τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἐμπορούμενος. Quæ sic vertit Petavius : « Cum scriptum sit Daniele Spiritu sancto repletum exclamasse : Mundus ego sum a sanguine illius : et reversi sunt ad judicium : judicavitque seniores, impellente Spiritu sancto. » Ideo autem hæc postrema verba diverso caractere, iis scilicet typis, quos « rotundos » vocant, expressit vir ille doctissimus, quod cum hunc Didymi locum non vidisset, censuit ea ex Bibliis non afferri. Ex his porro Epiphanius verbis colligit primum, Didymi ætate in Bibliis re ipsa juxta aliquam versionem a versione Theodotionis diversam exstitisse hæc verba : « Et judicavit seniores Spiritu sancto repletus, » aut, ut vertere mavult Petavius, « Spiritu sancto impellente. » Deinde colligit, ubinam eadem hæc verba exalarent ; nimirum legebantur cap. xiii Danielis, ac, ni fallor, versiculo 50 proxime subjungebantur.

(56) *Melota.* Erat μηλωτῆ vestis, aut stragula ex ovis pelle.

(57) *Sit Spiritus.* IV Reg. II, 9 et 10. Complutensis editio pro γενέσθω habet γενήθητω δὲ. Et pro, ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν, habet : ἐπ' ἐμὲ· καὶ εἶπεν Ἑλλαν. Et post vocem ἀναλαμβανόμενον addit ἀπὸ σοῦ. Francofurtensis alias habet variantes.

(58) *O pater.* IV Reg. II, 12. Biblia : αὐτοῦ pro ἐν αὐτῷ.

equitans in eo! Cum itaque Jordanem melota Eliæ percussit (59) Eliæus, et aqua non est divisa, sicut sub Elia contigerat (60), orans ipse, ut ejus postulatio et data promissio impleteret, non ait amplius: « Ubi est Spiritus duplus? » sed: « Ubi est Deus Eliæ appho (61) duplus? » illud scilicet nobis revelans, Spiritum sanctum esse Deum, simulque docens, idem esse dicere Deum, ac dicere Spiritum sanctum, et vice versa. Vox vero ἀπῶ (62) fraterna est compellatio. Quid autem prophetavit Ezechiel quoque, cum, apertis ei cœlis, « vidit (63) visionem Dei, » et cherubimos? « Et cum starent (64), inquit, animalia, stabant rotæ, et cum ea extollerentur (65), extollebantur, quia Spiritus vitæ erat in rotis; » hoc est, insidens erat in cherubimis. Fit paulo post ait: « Hoc animal (66) est, quod vidi subter Deum Israelis, et cognovi, quod cherubimi sunt. » Cum superius dixisset, « Spiritum esse supra cherubimos, » postea dixit, « subter Deum, » id est, subter Spiritum, esse cherubimos et animalia. Rursus itaque animadvertit, sanctum Dei Spiritum et Deum, et Spiritum vitæ nuncupari et in cherubico æterno throno considerare. Verum ad argumentum hocce confirmandum **241** Judicum (67) quoque testimonio uti opus est, eorumque non negligentium, sed qui hoc maxime præ aliis rebus omnibus recte judicaverunt, oportere Spiritum Dei ut Dominum potentem et opitulatorem agnoscere et confiteri. Cum enim de eodem dixissent, quod simul cum Samsone ibat, in eumque « dirigebatur (68), » adeo ut majorem quam natura humana fert, vim exsereret ostenderetque; non dixerunt postea, Spiritum, a quo robur omne Samson acceperat, ab illo recessisse, eamque ob causam Samsonem infirmum factum esse; sed Dominum ab eo recessisse dixerunt. Sic autem loquuntur: « Cœpit (69) Spiritus Domini simul ire cum Samsone; » et rursus: « Saliit (70) super eum

« Πού τὸ Πνεῦμα τὸ διπλοῦν; » ἀλλὰ · « Πού ὁ Θεὸς Ἥλιου ἀπῶ ὁ διπλοῦς; » ἐκκαλύπτων Θεὸν ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διδάσκων ἅμα, ὡς ταυτὸν ἔστιν εἰπεῖν Θεὸν, ἢ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τὸ ἔμπαλιν. Τὸ δὲ ἀπῶ προσφώνησις ἔστιν ἀδελφική. Τί δὲ καὶ Ἰεζεκιήλ προφητεύει, ὅτε, τῶν οὐρανῶν ἀνοιγέτων αὐτῷ, ἰδὼν ὄρασιν Θεοῦ καὶ τὰ χερουβίμ; « Καὶ ἐν τῷ ἔσθῃναι, » φησὶν, « τὰ ζῶα, ἰσθήκεισαν οἱ τροχοί· καὶ ἐν τῷ ἐξαιρεῖν αὐτὰ, ἐξήρνοντο· ὅτι Πνεῦμα ζωῆς ἦν ἐν τοῖς τροχοῖς; » ἀντὶ τοῦ, ἐπικαθεζόμενον ἐπὶ τῶν χερουβίμ. Καὶ μικρὸν ὑποκαταβάς λέγει· « Τοῦτο τὸ ζῶον, ὃ ἴδων ὑπὸ κάτω Θεοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἔγνω, ὅτι τὰ χερουβίμ ἔστιν. » Εἰρηκῶς ἀνωτέρω τὸ Πνεῦμα ἐπάνω εἶναι τῶν χερουβίμ, ὑποκαταβάς εἶπεν, ὑποκάτω Θεοῦ, τοῦτ' ἔστιν τοῦ Πνεύματος, εἶναι τὰ χερουβίμ καὶ ζῶα. Θέα τοίνυν καὶ αὐθις τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, καὶ Θεὸν καὶ Πνεῦμα ζωῆς προσαγορευόμενον, καὶ ἐπὶ τοῦ χερουβικοῦ καθεζόμενον αἰωνίου θρόνου. Χρηστέον δ' εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο [111 a] καὶ τοῖς κριταῖς οὐδὲ αὐτοῖς ἀμελήσασιν, ἀλλ' ἔτι μάλιστα παρὰ πάντα τοῦτο κεκρικόσιν καλῶς, τὸ ὁμολογῆσαι Κύριον δυνατὸν καὶ ἐπίκουρον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Εἰπόντες γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι συνεπορεύετο μετὰ Σαμφῶν, καὶ κατεύθυνεν αὐτῷ, ὥστε μείζονα φύσεως ἀνθρωπίνης δύναμιν ἐνδείκνυσθαι αὐτὸν, οὐκ εἶπαν μετὰ ταῦτα τὸ ἐνδυναμοῦν αὐτὸν Πνεῦμα ἀναγεχωρηκέναί ἀπ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἠσθενηκέναί, ἀλλὰ τὸν Κύριον. Ἔχουσι δὲ οὕτως· « Ἦρξατο Πνεῦμα Κυρίου συμπορεύεσθαι μετὰ Σαμφῶν· » καὶ πάλιν· « Ἦλατο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου· » καὶ πάλιν· « Ἐξέκλινεν εἰς ἀμπελόνα Θαμναθὰ, καὶ ἰδοὺ σκύμνος λέοντος εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ· καὶ κατεύθυνεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ διέσπασεν αὐτὸν ὡς ἔριφον αἰγῶν· » καὶ πάλιν· « Ἠλόαξαν, » φησὶν, « οἱ ἀλλόφυλοι, καὶ ἔδραμον εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ » (τοῦτ' ἔστιν Σαμφῶν)· « καὶ κατεύθυνεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ ἐγένοντο τὰ καλώδια,

(59) Percussit. Ibidem vers. 14. Complutensis editio: Καὶ ἐπάταξε τὰ ὕδατα, καὶ οὐ διηρέθη· καὶ εἶπεν Ἐλισαί· Πού ἔστιν Θεὸς Ἥλιου ἀπῶ; Francofurtensis vero: Καὶ ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, καὶ οὐ διέστη· καὶ εἶπε· Πού ὁ Θεὸς Ἥλιου ἀπῶ;

(60) Contigerat. Ibid. vers. 8.

(61) Appho. E duabus vocibus אִפְּהוּ אִפְּהוּ (aph hu), id est, « etiam ipse, » quas hic habet Hebræum exemplar, slexerunt LXX int. vocem ἀπῶ, sive, ut alii scribunt, ἀπῶ, sive ἀφῶ. Vulgatus interpres binas illas Hebraicas voces vertit: « etiam nunc. » Didymus legit ἀπῶ· unde videtur ductum Jonathæ cognomentum, qui ab auctore libri primi Machabeorum, cap. ii, 5, dicitur ἐπικαλούμενος Ἀφρούς, h. e. « cognominatus Apphūs. »

(62) Vox vero ἀπῶ. Alii aliter hanc vocem interpretati sunt. Hesychius ita eam accipit, ut significet πατρός, id est « patris. » Verum in exemplari Hebraico non legitur אִפְּהוּ אִפְּהוּ (abb hu), id est « pater ipse, » sed אִפְּהוּ אִפְּהוּ, ut dixi. Suidas vero sic illam explicat, ut valeat: Ἀποκρύφου ἢ τοῦ ἀποκρυφέντος, id est « absconditi. » At undenam hanc significationem eruit Suidas? Nunquid ex radice אִפְּהוּ, id est « latitavit? » Sed quis non videt nihil eam radicem huc pertinere? Probabiliora itaque afferit Didymus, modo vox ut Græca spectetur. Pollux enim lib. iii, cap. 8, segm. 74, apud novos

comicos nomina ἀπρία et ἀπρίαριον ait esse blandas novæ Dominiæ compellationes. Ad quem Pollucis locum hæc adnotat Kuhnlius: « Cæterum ἀπρία est blanda sororis fratrisque compellatio. » Novi hanc Pollucis interpretationem Henrico Stephano suspectam esse (ut ibidem animadvertit Jungermannus), quod Pollux ab Hesychio, Eustathio ac Suida hac in re dissentiat. Sed Polluci suffragatur Didymus hoc in loco.

(63) Vidit. Ezech. i, 1.

(64) Et cum starent. Græca quidem editio Ezech. i, 21, isthæc habet. Sed Didymus respicere videtur cap. x, vers. 17, ubi eadem fere leguntur.

(65) Extollerentur. Codex m'ndose ἐξαιρεῖν. Loge ἐξαιρεῖν.

(66) Hoc animal. Ezech. x, 20.

(67) Judicum. De auctore libri Judicum accipie quæ hic pluraliter de iudicibus dicuntur.

(68) Dirigebatur. In Græco, κατεύθυνεν αὐτῷ, dativo casu: quod singulare videtur. At cum in libro Judicum xiv, 6 et 19, et xv, 14 Græca translatio habeat, κατεύθυνεν ἐπ' αὐτόν, Didymus pro ἐπ' αὐτόν dicit αὐτῷ. Valet autem: « Irreserat in eum. »

(69) Cœpit. Judic. xiii, 25.

(70) Saliit. Judic. xiv, 19. Græca editio habet κατεύθυνεν pro ἤλατο.

τὰ ἐν τοῖς βραχίουσιν αὐτοῦ, ὡσεὶ στῦπιον, ἤνικα ἂν ὀσφρανθῆ πυρός. » Ὅτε δὲ λοιπὸν σὺν τῇ κόμῃ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀπέθετο, καὶ ἀπώνατο εἰς βλεθρον ἑαυτοῦ τῆς ἀβουλας, ἀλλόφυλον, οὐ δέον, γυναικα ὑπερφιλῶν τὴν Δαλιδά, « Ἐξηγήθη, » φησὶν, « ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν · Ἐξελεύσομαι, καὶ ἀποτινάξομαι, καὶ ποιήσω καθὼς ἀεί. Καὶ αὐτὸς οὐκ ἔγνω, ὅτι Κύριος ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ. » Τῆς γὰρ δυναστείας τοῦ Κυρίου τούτου πείραν ἔχων καὶ Μουσεῖς, εἶπεν · « Πῶς διώξεταί ἐξ χιλιούς, καὶ δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρέδωκεν αὐτούς, καὶ ὁ Θεὸς ἀπέδοτο αὐτούς; » Καὶ τὸν ἐφθέτα δὲ τῷ Ἡσαΐα βασιλέα Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, [111 b] ἐν οἴκῳ δόξης πεπληρωμένῳ, καὶ ὑπὸ τῶν σεραφίμ τῇ τρισαγίῳ φωνῇ καταγεραύρομενον, ὁ μὲν προφήτης τὸν Πατέρα οἶδεν, ὁ δὲ Ἰωάννης τὸν Υἱόν · ὁ δὲ Πῦλος ἐν ταῖς Πράξεσιν, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, τὸ πάνσοπον Πνεῦμα εἶναι ἐδήλωσεν τοιῶσδε · « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγον · Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτων, καὶ εἰπέ αὐτῷ · Ἄκοῦ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ ἐξῆς. Αἰρετικοὶ δὲ, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν διωδύοντες, καὶ τὸν οἰκεῖον σκοπὸν καὶ λόγον ἄγοντες κατὰ τοῦ χάους, ἀποπηδῶσι καὶ πρὸς τὸ λόγιον τοῦτο, καὶ συνήθως ἀντιφάσκουσιν οὐκ εὐλόγως, καὶ περιώνται δυσσεβεῖα δυσσεβείαν συνδεῖν καὶ συνάπτειν, φημὶ τοῖς προτέροις αὐτῶν ῥήμασιν τὰ δευτέρα καὶ τρίτα, λόγους προέμενοι, ὅτι οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ θεότητος ἴδιον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὑρίσκεται ἐκ τοῦ Παύλου φάναι · « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγον · Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτων, καὶ εἰπέ αὐτῷ · τὰδε καὶ τὰδε · διὰ τὸ πολλάκις, φησὶν, τὰ αὐτὰ, ποτὲ μὲν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ποτὲ δὲ ἐκ προσώπου τοῦ προφήτου, ἢ ἀγγέλου εἰρημένα φέρεσθαι · ὡς ἤνικα, φησὶν, περὶ τοῦ χωρίου τούτου λέγει Ἰωάννης · Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε ἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ. » καὶ ὡς ὁ Σωτήρ ἐν Ματθαίῳ ἔφη · « Καλῶς προσηφτευσεν Ἡσαίας, λέγων · Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χειλεσίν μου τιμᾷ, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. » καὶ ὡς ὁ Παῦλος ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἔφη · « Καθὼς Δαυὶδ λέγει τὸν μακαρισμόν · Μακάριοι, ὧν ἀπέβησαν αἱ [112 a] ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. » οὐκ εἶπεν δὲ, φησὶν · Καθὼς ὁ Θεὸς διὰ Δαυὶδ λέγει. Καὶ ἐτέρωθι · « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Βαλαάμ νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ · Εἰ καλέσαι σε πάρεσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀναστὰς ἀκολούθη-

A Spiritus Domini; » et rursus : « Declinavit (71) in vineam (72) Thamnatha; et ecce catulus leonis in occursum ejus : et direxit super eum Spiritus Domini, et dilaceravit eum ut hædum caprarum; » et rursus . « Vociferati (73) sunt, inquit, alienigenæ et cucurrerunt in occursum ejus (id est, Samsonis), et direxit super eum Spiritus Domini, et facti sunt funiculi, qui erant in brachiis ejus tanquam stuppa, quando olfecerit ignem. » Postmodum vero, quando simul cum coma robur amisit, atque alienigenam feminam Dalidam (74) vehementer ab eo, contra quam fas erat, dilectam, in suam ipsius perniciem atque insipientiæ pœnam, assecutus est, « Exsurrexit (75), » inquit Scriptura, « e somno suo, et dixit : Egrediar, et excutiam me, et faciam sicut semper : et ipse non noverat quod Dominus recesserat ab eo. » Nam hujus Domini potentiam Moses quoque experientia compertam habens, ait : « Quomodo (76) persequetur unus mille, et duo dimovebunt decem millia, nisi Dominus tradidisset eos, et Deus vendidisset eos? » Quin illum etiam, qui ab Isaiâ visus est (77), « Regem, Dominum Sabaoth, in excelso throno et elevato sedentem, » in domo gloriæ plena, atque a seraphimis ter « Sanctus » clamantibus celebratum, propheta quidem 242 Patrem agnovit; Joannes (78) vero Filium; Paulus autem in Actis, ob identitatem deitatis, sapientissimum Spiritum esse declaravit his verbis : « Bene (79) Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaiam prophetam dicens : Vade ad populum hunc, et dic ei : Aure audietis, et non intelligetis, » et quæ sequuntur. At hæretici eam, quam initio elegerunt, viam tenentes, et proprias speculationes doctrinasque per medium veluti chaos promoventes, in hoc etiam oraculum insultant, ac temere, ut assolent, contradicunt, atque impietatem cum impietate, cum primis scilicet verbis secunda et tertia, colligare et nectere conantur, fuitiles hæc rationes proferendo. Nihil mirabile (inquiunt) aut deitatis proprium de Spiritu sancto a Paulo dictum deprehenditur in iis verbis : « Bene Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaiam prophetam dicens : Vade ad populum hunc, et dic ei » hæc et hæc. Sæpius enim, inquiunt, contingit ut eadem modo ex persona Dei dicantur, modo vero ex persona prophetæ, aut angeli efferantur; ut cum de hoc oraculo Joannes ait : « Hæc dixit (80) Isaias, quando vidit gloriam ejus. » Et cum Salvator in Matthæo inquit : « Bene prophetavit (81) Isaias dicens (82) : Populus hic labiis me honorat, corde autem longe abest

(71) Declinavit. Judic. xiv, 5, 6.

(72) In vineam. Complut. ed. εἰς ἀμπελώνας, id est, in vineas. » Et post vocem λέοντος in eadem additur ὀροῦμενος, id est « rugiens. »

(73) Vociferati sunt. Judic. xv, 14. Græca ed. εἰς συνάντησιν, pro εἰς ἀπάντησιν. Et ἐγένετο, pro ἐγένοντο. Et στυππίον, pro στῦπιον.

(74) Dalidam. In Hebræo fonte, et in Complut. editione vocatur « Dalila. » In Francofurtensi vero editione, atque a Didymio « Dalida. » Pro ὑπὲρ φῶν, quod habet codex, lego ὑπερφιλῶν.

(75) Exsurrexit. Judic. xvi, 21.

(76) Quomodo. Deut. xxxii, 30.

(77) Visus est. Isa. vi, 1, 3, 5.

(78) Joannes. Cap. xii, 41. Vide, si libet, Hilarii librum v De Trin., num. 32 et seqq.

(79) Bene. Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58.

(80) Hæc dixit. Joann. xii, 41.

(81) Bene prophetavit. Matth. xv, 7, 8. Evangelistæ textum abbreviat Didymus.

(82) Dicens. Isa. xxix, 13.

a me. » Et cum Paulus in alio capitulo ait : « Sic- A ut David (83) tribuit beatitudinem : Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » Non ait (inquiunt ipsi) : « Sicut Deus per David dicit. » Et alibi : « Et venit (84) Deus ad Balaam nocte, et dixit ei : Si vocare te veniunt homines hi, surgens sequere eos : sed verbum quodcumque loquar ad te, hoc facies ; » et post alia : « Dixit (85) (inquit Scriptura) angelus Dei ad Balaam : Vade una cum hominibus his : verumtamen verbum, quodcumque dixerō tibi, hoc vide ut facias. » Non dixit ei (inquiunt) : Quod dixit tibi Deus ; sed : « Quodcumque dixerō tibi. » Talia sunt, atque eatenus prava quæ illi proferunt. At ne sibi metipsis quasi victores blandiantur. Nos vero metuentes ne aliquibus ironia, hoc est, dissimulatione (86) revera B sophistarum propria 243 uti videamur, ut ipsi faciunt, id maxime curemus, dum eos redarguimus, a prima sere syllaba, ut sic loquar, usque ad extremam, ut veritatem in ore semper habeamus. Itaque ut ad vos, qui in prophético sermone, et in divinis, quæ commemorata sunt, oraculis versati estis, orationem convertam, nostis sane Isaiam jussu illius, qui in æterno throno sedet, ea prophetasse, quæ ab illo ad verbum dicere jussus est : nam qui prophetat, Dei propheta est, non sui ipsius. Per Isaiam igitur, aut ab Isaiā (eodem enim recidit utrumque) potens vox illius, quem ipse conspexit, quemque Paulus Spiritum sanctum esse denuntiat, tunc annuntiata est, quando vidit quidem Isaias ipse gloriam illius ; sed propria potestate de ea locutus non est, quamvis alicubi scriptum sit : « Isaias dixit ; » non vero : Dixit Deus Pater, aut Filius, aut Spiritus ejus per Isaiam. Sed non errarunt apostoli, qui a pueritia (87) in Scripturis statim innutriti fuerant, quibusque novæ gratiæ prædicatio credita erat, quique ob illius Trinitatis, quæ in unitate existit, bonitatem, ea habuerunt, quæ nondum ullus alius habuerat ex hominibus. Quin Joannem quoque ita hæc intellexisse, ut a Filio Dei dicta forent, Paulum vero sic ea accepisse, ut dicta essent a Spiritu sancto, vel cæco, ut aiunt, perspicuum est. Etenim beatæ istæ hypostases præcipiunt, angelorum vero vel omnium natura obtemperat. Nimirum præsent illæ, atque imperant regio modo ; D et per propriam naturam ob identitatem deitatis cum Patre ex quo ipsæ processerunt, dominantur,

(83) *Sicut David.* Rom. iv, 6, 7. Post vocem μακαρισμὸν nonnulla hic omittuntur.

(84) *Et venit.* Num. xxii, 20. Complut. editio : παρῆσαν προ πάρευσιν. Sed Francofurtensis habet ut Didymus.

(85) *Dixit.* Num. xxii, 35. Græca Biblia carent voce τούτων, et pro φυλάξῃ ποιῆσαι habent φυλάξῃ λαλῆσαι, id est « cavebis ne loquaris ; » quo modo legendum videtur.

(86) *Dissimulatione.* Respicit Socraticam cuius notissimam ironiam, quam sophistæ imitari sunt. « Socrates (inquit Cicero in quarto *Academicarum quaestionum*) de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis quos volebat refellere. Itaque cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti

σον αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ ῥῆμα, ὃ ἂν λαλήσω πρὸς σε, τοῦτο ποιήσεις· » καὶ μεθ' ἕτερα· « Εἶπεν, » φησίν. « ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ πρὸς Βαλαάμ· Συμπρωρεύθητε μετὰ τῶν ἀνθρώπων τούτων· πλὴν τὸ ῥῆμα, ὃ ἐὰν εἶπω πρὸς σε, τοῦτο φυλάξῃ ποιήσαι· » καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ, φησίν· « Ὁ εἶπέν σοι ὁ Θεός· ἀλλ', « Ὁ ἐὰν εἶπω σοι. » Ἐν τοιοῦτοις κακοῖς τὰ κατ' ἐκείνου· καὶ μὴ ὡς κρατούντες σεμνυνέσθωσαν. Ἡμεῖς δὲ δεισαντες, μὴ τισιν δόξωμεν χρῆσθαι, ὡς ἐκεῖνοι, σοφιστοῦ τινος ὡς ἀληθῶς εἰρωνεῖα, εὐθὺς ὡς ἐκ πρώτης σχεδὸν συλλαβῆς, οὕτω μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ τέλους, πλείστην τινὰ τῆς ἀληθείας πρόνοιαν ποιῶμεν, διελέγχοντες αὐτούς. Ἰστε δὴ οὖν, οἱ συγγενόμενοι τῷ τε τῆς προφητείας λόγῳ, καὶ τοῖς μνημονευθεῖσιν θεοῖς γραφοῖς, ὡς ὁ Ἡσαίας κελευσθεὶς παρὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ αἰωνίου θρόνου, προεφῆτευσεν, ἅπερ αὐτῷ ἐκεῖνος κατὰ λέξιν εἶπεν ἐνετείλατο· ὁ γὰρ προφητεύων Θεοῦ, οὐχὶ ἑαυτοῦ προφήτης ἐστίν. Ὅστε διὰ Ἡσαίου, ἦτοι παρὰ Ἡσαίου (ταυτὸν γὰρ ἐστὶν εἶπεν), ἡ τὸ ὀφθέντος αὐτῷ καταταίβω φωνή, ὅν ὁ Παῦλος τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι κατ' ἤγειλεν, ἀπηγγέθη, ὅτε ἔβεν τὴν δόξαν αὐτοῦ· οὐ μέντοι κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν ταύτην ἐφθέγγετο, κἄν ποὺ ἐλέχθη, ὅτι « Ἡσαίας εἶπεν, » καὶ οὐχὶ ὁ Θεός Πατήρ, ἢ ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ Ἡσαίου. Οὐδὲ μὴν ἐπλανήθησαν οἱ ἀπόστολοι, οἱ ἐκ παιδῶν εὐθὺς ταῖς Γραφαῖς ἐνθεραμμένοι, καὶ πιστευθέντες τῆς νέας χάριτος τὸ κήρυγμα, [112 b] οἱ ἔχοντες, διὰ τὴν ἀγαθότητα τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, ἃ μήπω C τις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἕτερος. Ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης δῆλός ἐστι, καθά φασι, καὶ τυφλῷ, ταῦτα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ νοήσαι εἰρηκέναι· καὶ Παῦλος, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Κελεύουσι γὰρ αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὐται, εἴκει δὲ ἡ ἀγγέλιος καὶ πάντων φύσις. Ἠγεμονεύουσι γὰρ βασιλικῶς, καὶ κατάρχουσιν αὐτοφωῶς, διὰ τὴν ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν ἐξ οὗ προῆλθον Πατέρα θεότητα, καὶ ἀνάγεται πάντα εἰς ἐκεῖνον. Ἐχεται οὖν ἐν τούτῳ ἕτερον δὲ, ὅτι τίς ἂν ὀφθεῖν ἕτερος, ἔτινι συμφωνότερον, ἢ προσφορώτερον ταῦτα, τὰ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Πατρός προφητευθέντα, δόξειεν ἐπιγράφεσθαι ὡς εἰρηκῆτι ; Ποίας δὲ κατακρίσεως οὐκ ἐστὶν ἄξιός ὁ τὴν περὶ τοῦ κρείττονος ἀλήθειαν τολμῶν παραχαράττειν, καὶ παρευδοκιμεῖν ἐθέλων Ἰωάννην καὶ Παῦλον, τοὺς μήτ' ἀγνοήσαντας, μήτ' D ἀποκρύψαντας, ἔναργῶς δὲ καὶ τρανῶς τὰ περὶ τούτου εἰς πάντας ἐξαγορεύσαντας ; Καὶ πᾶσα δὲ Γραφή ἔχει τι νόημα περὶ τῆς τοῦ μεγαλωνόμου Πνεύματος

solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνεῖαν vocant. »

(87) *A pueritia.* Duodecim apostolos rudes plane atque ignaros tunc fuisse, cum a Christo vocati sunt, ac divina tantum scientia postea donatos affirmant sancti Patres, quorum verba vir celebris Joannes Lamius offert in libro *De eruditione apostolorum*, cap. 8 ac 15. His non adversatur, ni fallor, Didymus, dum eos « a pueritia in Scripturis innutritos » dicit : nihil enim aliud his verbis voluisse videtur, quam ipsos et Scripturarum lectioni in synagogis interfuisse, et religionis dogmata ab ineunte ætate edoctos esse : quorum unum illud erat, prophetas Deo affante, ac divina auctoritate scripsisse.

μονότητος, ἦθουν θεότητος, ἐξηρημένον μὲν καὶ ἀσύντακτον παντελῶς τῶν ὄλων, συντεταγμένον δὲ καὶ σύμφωνον τῆς πρωτότης, καὶ γενεσιουργοῦ, καὶ ἀσυγκρίτου φύσεως. Τί γὰρ οὐκ δεῖ τῶν ἀγαθῶν δι' αὐτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ, εἶ μὴν καὶ παρὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς; Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ μὲν Ὑμνολόγος· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλλῃς ἀπ' ἐμοῦ » ὁ δὲ Παῦλος· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες » ἐπιφέρει τε· « Εἰς τί οὖν ἐδαπτίσθητε; » εἰ γε μὴ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐδαπτίσθητε· [113 a] ὁ δὲ μονογενὴς Θεός· « Συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλω. Ἐάν γὰρ μὴ ἐγὼ ἀπέλω, ἐκεῖνος οὐκ ἔρχεται, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· » καὶ, « Ὑμεῖς δὲ λήψετε δύναμιν, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπελεθόντος ἐφ' ὑμᾶς· » καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐν τῷ Ἁγγαίῳ· « Μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐπέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν· » τί φήσομεν αὐτοῦς φάσκων, ἢ ὅτι θεϊκὴν φύσιν καὶ μέθεξιν αὐτοῦ, καὶ ἁγιασμὸν, καὶ δημιουργικὴν δύναμιν, καθαίρουσαν ἡμῶν, καὶ οἷον ἀπολαμπρύνουσαν τὴν ζωὴν, καὶ ἐν πᾶσιν ἀρωγοῦσαν, παραδίδόντες ταῦτ' ἐξεφώνησαν; Ὅταν δὲ καὶ πάλιν λέγῃ ὁ Θεὸς Πατὴρ· « Οὐαί, τέκνα! Βουλὴν ἐποίησατε, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου· » ἀρ' οὐκ ἀραρότως Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομιανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν τὴν ἐπὶ τῇ αἰρέσει ἀθλιότητα καὶ τάλαιπωρίαν ἐπιπέμφεται; Πρὸς τούτοις φαίμεν ἂν, ὡς διὰ τοῦτο ἐγγράφη· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας· » καὶ, « Καθὰ Δαυὶδ λέγει· » ἐν ὁ θεὸς θεσμός φαίνεται, διὰ τοῦ ἁγίου χειρουργηταί. Περὶ δὲ τοῦ κατὰ τὸν Βαλαάμ ἀγγέλου τοσοῦτον ἐροῦμεν, ὡς οὐκ ἔχει τὰ κατ' αὐτὸν τῶν περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ παρὰ Παύλου καὶ Ἰωάννου κυρίως πεφασμένων εὐκρίτως λόγων. Ὁ γὰρ ἀγγελὸς ἀποσταλεὶς, ἅπερ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο ἐπὶ μέλλοντι χρόνῳ δηλώσειν τῷ Βαλαάμ, διήγγειλεν οὐκ αὐτὸς εἶ εἶναι ἐνοσθη ὁ Θεός, καθὰ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνοσθησαν εἶναι οἱ λελαληκότες τὰ ἐνταλθέντα τῷ Ἡσαίᾳ παρὰ τοῦ καθαρῶν ἐπι τοῦ θεικοῦ θρόνου, καὶ ἐν φωτὶ ἀφάπτῳ καὶ δόξῃ ἀνεκᾶσπῳ ὑπάρχοντος. Κάνταῦθα τοίνυν, ὡς τὰ ἡμῶν μὲν φαῦλα, [113 b] τὰ δὲ αὐτῶν σεμνὰ, καὶ πλεονος σπουδῆς καὶ πίστειος ἄξια πειρῶνται δεικνύναι. Συμμιγίαν τινὰ καὶ συμφωνίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα ἐργάζονται, καὶ συγκαταβάλλουσιν, ὡς οὐκ ἴσασι, ταῖς θεϊκαῖς ὑπολήψεις τοῦ δεῖ ὡσαύτως

A et ad eum omnia referuntur. Ac prima quidem responsio est hæc (88). Altera vero est hujusmodi. Quisnam alius conspici ab Isaia potuit, cui convenientius aut utilius hæc, quæ ex persona Dei Patris a propheta scripta sunt, tribui videantur tanquam ei qui illa dixerit? Quali autem condemnatione dignum eum dicemus, qui veram de divinitate (89) doctrinam adulterare audeat, ac 244 Joannem et Paulum infamare vult, qui eam sane neque ignorarunt, nec celarunt, sed omnibus e contrario manifeste et evidenter ea, quæ ad ipsum pertinent, prædicarunt? Verum Scriptura tota inclyti Spiritus unitatem, sive deitatem nobis indicat, dum de ipso sic loquitur, ut ab omnibus plane rebus eum segreget, ac secernat, atque in eodem ordine cum prima, et creatrice, et incomparabili natura collocet, eique concordem faciat. Quodnam enim bonum est, quod pro ipso semper, et ab ipso, sicut et ab unigenito Filio, cum complacentia Dei Patris, non existat? Cum ergo ait hymnologus quidem: « Spiritum (90) tuum sanctum ne auferas a me; » Paulus vero: « Si Spiritum (91) sanctum accepistis credentes? » subjungens: « In quo ergo baptizati estis? » si nempe in Spiritu sancto non estis baptizati; Unigenitus vero Deus: « Expedit (92) vobis, ut ego abeam: si enim ego non abiero, ille non venit, Spiritus » scilicet « veritatis, qui a Patre procedit; et: « Vos vero (93) accipietis virtutem, Spiritu sancto superveniente in vos; » Et Deus Pater in Aggæo: « Vobiscum (94) ego sum, dicit Dominus omnipotens: et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Cum hæc, inquam, divini scriptores dicunt, quidnam aliud illos voluisse inquirimus, nisi, dum hæc tradiderunt, divinam Spiritus sancti naturam, ejusdemque Spiritus communicationem, et sanctificandi vim, et creatricem potentiam, quæ vitam nostram emundat (95), ac veluti illuminat, atque in omnibus opitulatur, celebrarunt? Cum vero rursus ait Deus Pater: « Væ, filii (96) ! consilium fecistis, non per me, et conventiones, non per Spiritum meum, » nonne Arianorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum miseriam atque infelicitatem, ob eorum hæresim, inconvenienter apteque redarguit? Ad hæc: ideo scriptum esse dicimus, « Hæc dixit Isaïas, » et, « Sicut David dicit, » ut appareat, quis ille sanctus sit, per quem divinum oraculum prædicatum est. 245 Quod vero ad angelum spectat,

(88) Est hæc. Codex, ἔγεται οὖν ἐν τούτῳ. Legendum fortasse ἔχετε pro ἔγεται.

(89) De divinitate. In Græco, παρὰ τοῦ κρείττονος. Simili modo a Clemente in quinto Stromatum, ab Athanasio tom 1, pag. 315, et ab aliis Deus vocatur ὁ Κρείττων.

(90) Spiritum. Psal. l., 12 (seu 13).

(91) Si Spiritum. Act. xix, 2 et 3.

(92) Expedit. Joan. xvi, 7. Biblia pro ἐκεῖνος, id est ille, habent ὁ Παράκλητος, id est « Paracletus. » Verba vero illa: « Spiritus veritatis, qui, » etc., non habet Scriptura hoc in loco, sed alibi.

(93) Vos vero. Act. 1, 8. Passioneiani codicis scriptor post vocem δύναμιν interpunctionis notam hic apposuit: itaque transtulit: « Spiritu san-

cto superveniente in vos; » non vero: « supervenientis Spiritus sancti in vos, » præsertim cum in Didymi libro De Spiritu sancto num. 6, ubi editi libri habent « supervenientis, » et cætera, codex ms. bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bononiæ habeat: « superveniente in vos Spiritu sancto. »

(94) Vobiscum. Agg. ii, 5 et 6.

(95) Emundat. Codex, καθαρῶσιν. Lego καθαρῶσαν.

(96) Væ, filii. Isa. xxx, 1. Complut. editio: Οὐαί τέκνα ἀποστάται. Tādē λέγει Κύριος· Καὶ ἐποίησατε βουλὴν, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνθήκην, κ. τ. λ. Francofurtensis pro καὶ ἐποίησατε habet tantum ἐποίησατε· et pro συνθήκην habet συνθήκας, ut Didymus.

qui Balaamum allocutus est, respondemus, quæ de illo dicuntur, iis similia non esse, quæ de divino Spiritu, aut de Filio a Paulo et Joanne proprie dicta sunt, sed esse diversæ rationis. Angelus enim ille, qui tunc missus fuit, ea nuntiavit Balaamo, quæ pollicitus erat Deus se venturo tempore manifestaturum: nusquam vero iudicat sacer textus, angelum illum esse ipsum Deum. Filius autem e contrario, ac Spiritus sanctus ii esse dicuntur a Scriptura, qui loquebantur quæ Isaiæ tunc mandavit ille, qui et in divino throno sedere dicitur, et in luce ineffabili est, atque in gloria incomparabili. Sed hic quoque ea quidem, quæ dicuntur a nobis, nullius esse pretii conantur ostendere: quæ vero aiunt ipsi, graviora esse, ac majorem cum animi attentionem tum fidem promereri. Commissionem scilicet quamdam consensionemque divinitatis cum creaturis comminiscuntur; neque intelligunt, se una cum divinis Spiritus sancti, qui eodem semper modo se habet ad Deum Patrem, notis et characteribus notas etiam et characteres deprimerent ipsius Dei Patris, et unigeniti ejus Filii; atque Isaiam fortasse in cælesti throno sedentem exhiberi subindicant, ac sibi metipsi præcipientem: « Vade ad populum hunc, et dic ei » quæ iussus est dicere. Nos vero illud plane miramur, quod jam vel ipsimet suarum opinionum absurditatem imbecillitatemque non sentiant, nec videant, quam risu digni sint, dum talia de Deo cogitant, ac ea quæ manifesta sunt, quasi ad dirimendum difficilia, pervertunt. Neque vero nos errare arbitramur, dum ita sentimus: nam iis, qui cum ipsis sentiunt, fonganimis Deus ostendens nullum relinqui nec prætextum ad contradicendum, neque argumentum ad sese defendendum, per Ezechielem ait: « Si pater (97) ego sum, ubi est timor meus? et, si Dominus ego sum, ubi est gloria mea? » Sed hæc hæc tænus. Illuc autem redeat oratio, unde divertit. Videamus vero quid rursus dicat Paulus ad Philippenses (98) scribens: « Videte (99) concisionem: nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui

246

Dei (1) servimus, et gloriamur in Christo

(97) *Si pater.* Non in Ezechiele hæc exstant, sed Malach. cap. 1, vers. 6, ubi etiam inverso ordine leguntur in hunc modum: *Et pater ego sum, ubi est timor meus? et si Dominus ego sum, ubi est gloria mea?* id est: « Si pater sum ego, ubi est gloria mea? et si Dominus sum ego, ubi est timor meus? » atque ita omnino legendum est cum Hebræo textu, cum Vulgata, aliisque omnibus editionibus.

(98) *Ad Philippenses.* Codex, Φιλιππιστοῖς pro Φιλιππησίοις.

(99) *Videte.* Philipp. iii, 2, 3.

(1) *Spiritui Dei.* Lectionum varietatem habent in hoc Pauli loco vetera exemplaria cum Græca, tum Latina. Nam primo Græcæ editiones complures, ut Aldina anni 1518, Francofurtensis, et aliæ pro Πνεύματι Θεοῦ habent Πνεύματι Θεῷ, ut sensus sit: « Qui spiritu Deo (vel, Qui Spiritui Deo) servimus. » Secundo Complutensis editio Græca ex vetustissimis membranarum expressa, codex membræneus Græcus bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bo-

Εχοντος πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἁγίου Πνεύματος, τὰς τε αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, καὶ ὑποδηλοῦσιν τὸν Ἰσαΐαν, τάχα ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ καθεσθέντα θρόνου, καὶ προστάξαντα αὐτῷ: « Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ αὐτῷ, » ἅπερ προσετάχθη εἰπεῖν. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἄντικρυς θαυμάζομεν, εἰ μὴ ἦδη καὶ αὐτοὶ τῆς ἀτοπίας καὶ ἀσθενείας τῶν οικειῶν διδαχμάτων αισθάνονται, καὶ ὡς γελοῖοί εἰσι, τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ διανοοῦμενοι, καὶ τὰ σαφῆ ὡς δυσδιαίτητα διαστρέφοντες. Καὶ οἰόμεθα μὴ σφάλειν οὕτως ἔχοντες, ὅτι τοῖς κατ' αὐτοὺς ὁ μακρόθυμος Θεὸς παριστῶν, ὡς οὐχ ὑπολείπει αὐτοὺς οὐτ' ἀντιλογίας ὑπόθεσις, οὐτ' ἀπολογίας ἀφορμῆ, διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ ἐφη: « Εἰ Πατὴρ ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; Καὶ εἰ Κύριος ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως· ἐφ' ὃ δὲ ἤμῃν ὁ λόγος ὠρμηται, μετεῖτον. Ἔωμεν δὲ, τί λέγει καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος, Φιλιππησίοις γραφῶν: « Βλέπετε τὴν κατατομὴν· ἡμεῖς γὰρ ἔσμεν ἡ περιτομή, οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Θεὸς οὖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πᾶσαν ἀναπεμπομένην θυσίαν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ δεχόμενον· εὐδῆλον γάρ, ὡς ἡ λατρεία τῷ Θεῷ μόνῃ ὀφείλεται. Ἄλλ' οἱ ἀρετικὸὶ κόρακες βλέπτε πῶς τοῖς θεοῖς λυμῆνασθαι ἐπέχειρησαν ῥητοῖς, δι' ἐνὸς στοιχείου ὑπαλλαγῆς· τινὲς γὰρ αὐτῶν ἐποίησαν, « οἱ Πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, » ἵνα μὴ δείκνυται ἡ [114 a] λατρεία τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν πνεύματι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μόνῃ προσαγομένη. Ὡσπερ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους τοῦ Παύλου γεγραφέτος· « Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ὁ ἐγείρας Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν· » ἐκεῖνοι ἐνολόξαντες ἐποίησαν· διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν· ἵνα μὴ ζωοποιῶν καὶ δημιουργὸν δείκνυται. Καὶ Ῥωμαίοις γράψαντος αὐτοῦ· « Ἡ ἐξ ἀδύνατος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης· » ἐκεῖνοι ἐποίησαν, θεότης· ἐστὶν δὲ τὸ αὐτὸ· ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ στενοῦσθαι τὰς περὶ τοῦ μεγαλωνόμου Πνεύματος

noniæ Evangelia ac Pauli Epistolæ continens, et sæculo xii scriptus, tres item codices in margine Francofurtensis editionis citati habent Πνεύματι Θεοῦ· imo. « omnes, aut pene omnes Græci » codices Augustini ætate hanc habebant lectionem, ut testatur ipsemet. Tertio Latinus nostræ bibliothecæ codex sæculo xi exaratus, et Pauli Epistolæ cum glossis continens, habet: « Qui spiritu Dei servimus: » quo modo locus, hic legitur etiam in Lyran Bibliis editionis Venetæ anni 1485. Quarto Latinus alius nostræ bibliothecæ codex membræneus sæculo circiter xiii scriptus habet: « Qui Spiritui Deo, » etc. Demum Vulgata editio habet: « Qui spiritu servimus Deo. » Ex his omnibus lectionibus secundam amplectitur Didymus cum hic, tum segm. 134 b. At primam secutus videbitur in libro *De Spiritu sancto*, num. 57, si edita exemplaria consulas: sic enim habent: « In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus... » Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt... » hi

ἀποδείξει, τὰς δὲ τοῦ εἰρηθεῖν αὐτὸ Πνεῦμα θεῖον, δηλούσας αὐτὸ Θεόν. Καὶ τοῦ προφήτου Ἄμωσ ἐκ προσώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρηχότος· « Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν· περιελθόν τὸ ἐγὼ· » ἵνα μὴ δεικνύται τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ φωνή, ἀλλὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ προφήτου. Οὐκ ἔστιν δὲ τῶς τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ, διὰ τὸ ἔχειν εὐθέως· « Ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· » καὶ μὴ εἶπεν· Τὸν Χριστὸν μου, ὡς ἐν ψαλμῷ λέγει· « Ἦτοίμασα λόγον τῷ Χριστῷ μου. » Καὶ ἐν πολλοῖς δὲ φαίνονται παρατρώσαντες ἐξεπίτηδες κινεῦσθαι, τὴν ἀκριβῆ διὰγνωσιν τῶν νοθευθέντων τόπων, τὸ γε ἐπ' αὐτοῖς, ἀφανίσαντες. Καὶ τοῦτο οὕτω ἦν δεῖν, καίπερ ὄν σφόδρα δεῖν, εἰ μὴ ὅτι παρ' ἐκείνων παραποιηθεῖσαι βίβλοι ἦλθον καὶ εἰς ὁρθῶς πιστεύοντας, ἀμαντεύτως ἔχοντας τῆς τοιαύτης βραδουργίας.

et Spiritus vivificans et Creator denotetur. Et cum Romanis idem scripserit, « Sempiternaque (6) ejus virtus ac divinitas, » illi fecerunt, « deitas. » Est autem unum et idem : attamen sic illi immutual, ut testimoniorum, quæ de inelyto Spiritu dicta sunt, vis imminuatur (7), eorum scilicet, quæ

vere spiritu circumcisi sunt. » Verum in codice nostro ms. sæpius a me citato legitur : « In hanc congruit voluntatem et illud : Nos sumus circumcisis, qui Spiritu Dei servientes, et non in carne confidentes. Qui enim, » et reliqua. Deinde animadvertendum est, non raro Didymum in diversis unius ejusdemque operis locis unum ac idem Scripturæ testimonium diversis modis legere, aut interpretari : cujus rei plura exempla in hisce ipsis libris *De Trinitate* videre licet. Nihil itaque esset, cur mireremur, si in libro quidem *De Spiritu sancto* unam lectionem secutus esset, in hisce vero libris non paucos post annos compositis, re maturius considerata, eam ipsam lectionem reprobendisset, ac aliam secutus foret.

(2) *Sacrificium*. Hinc colligitur, idem interdum esse Didymo *θυσῆαν* ac *λατρεῖαν*, utroque scilicet vocabulo « sacrificium » ab eo designari. Vide not. 51, pag. 67.

(3) *Corrumperet*. Codex, λοιμῆνασθαι. Lego λυμῆνασθαι.

(4) *Fecerunt*. Mirabitur fortasse quis, eam lectionem, quam pleræque vultem *Vulgatæ* translationis editiones habent, suggillari a Didymo, quasi confictam ab hæreticis. At licebat Didymi ætate id sentire hæc de re, quod magis arderet. Ambrosius sane atque Augustinus id ipsum, quod hic a Didymo dictatum, et ab Ambrosio fortasse lectum fuerat, suffragio suo postea comprobavit : uterque enim et Spiritus sancti divinitatem ex hoc Pauli loco demonstravit, et lectionem illam, πνεύματι θεῷ, id est « spiritu Deo, » ut fictitiam explosit. Ambrosius quidem in libro *De Spiritu sancto*, cap. 3, hæc scripsit : « Et quoniam creatorem Spiritum noverat (Paulus), docet eidem serviendum : « Videte canes videte, malos operarios, videte convictionem : nos enim sumus circumcisis, qui Spiritui Dei servimus. » Quod si quis de Latinorum codicum varietate contendat, quorum aliquos peritidi falsaverunt, Græcos inspiciat codices, et advertat quia ibi scriptum est : Ὁτ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, quod interpretatur Latinus : « Qui Spiritui Dei servimus. » Ergo cum serviendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed Creatori asserit serviendum ; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem. . . » Post Ambrosium vero Augustinus in libro quidem *in ad Bonifacium*, cap. 7, num. 22, hanc lectionum varietatem commemorat, quin ullam ex illis rejiciat.

A Jesu. » Deus ergo est Spiritus sanctus, sacrificium (2) omne, quod a nobis oblatum fuerit, una cum Patre et Filio excipiens. Nam servitatem proprie dietam, seu *latreiam*, soli Deo deberi manifestum est. Sed videte quomodo hæretici corvi divina verba corrumpere (3) conati sunt per unius litteræ mutationem : quidam enim ipsorum fecerunt (4) : « Qui spiritu Deo servimus ; » ne servitus scilicet, seu *latreia*, Spiritui Dei oblata indicetur, sed in spiritu soli Deo et Patri. Ita etiam in Epistola ad Corinthios cum Paulus scripserit : « Si autem (5) Spiritus 247 ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis ; is qui suscitavit Christum Jesum ex mortuis, vivificabit etiam mortalia vestra corpora per inhabitantem ejus Spiritum in vobis : » illi immutarunt, ac fecerunt : « propter inhabitantem ejus Spiritum in vobis : » ne videlicet Spiritus

« Nam ex quo loco (inquit) suscepti hæc dicere, sic exorsus est : « Videte canes . . . Nos enim sumus circumcisis, qui spiritu Deo servimus ; » vel, sicut nonnulli codices habent, « qui Spiritui Deo, » vel, « Spiritui Dei servimus, et gloriamur in Christo » Jesu, et non in carne fidentes. » Verum cap. 7 libri *De Trinitate* aliquot ante annos hæc scripserat num. 13 : « Similiter et de Spiritu sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos, qui hæc disputaverunt abundantius, usi sunt, (an Didymum quoque hic respicit Augustinus ?) quia et ipse Deus, et non creatura . . . Maxime vero illo loco satis claret, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ, sed Creatori : non eo modo, quo jubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce δουλεύειν, sed eo modo, quo tantum Deo servitur, quod est Græce λατρεύειν . . . Porro si tali servitute creaturæ servire prohibemur . . . , non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : « Nos enim sumus circumcisis, Spiritui Dei servientes, » quod est in Græco λατρεύοντες. Plures enim codices etiam Latini sic habent : « Qui Spiritui Dei servimus ; » Græci autem omnes, aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus Latinis invenimus non, « Spiritui Dei servimus, » sed, « spiritu Deo servimus. » Sed qui in hoc errant, et auctoritati graviori cedere detrectant, nunquid et illud varium in codicibus reperiunt : « Nescitis quia corpora vestra, » et cætera.

(5) *Si autem*. Rom. viii, 11. Vide notas 53 et 56, pag. 180.

(6) *Sempiternaque*. Rom. i, 20.

(7) *Imminuatur*. Hæc, ni fallor, Didymi mens est : Catholici Spiritum sanctum Deum esse probant ex iis Scripturæ locis, in quibus ipse appellatur « Spiritus divinus. » (Vide segm. 56 a et b.) Nam eodem modo « divinum » Paulus vocat etiam Deum Patrem, dum ejus « divinitatem » nominat Rom. i, 20 ; loquitur enim ibi de Deo Patre. Hæretici itaque ut istam Catholicorum rationem infirmarent, in hoc Pauli loco vocem θεότης, id est « divinitas, » expunxerunt, ac pro ea scripserunt legeruntque θεότης, id est « deitas. » Ipse tamen Didymus, aut certe librarius, pag. 73 legit θεότης. Illud mihi præterea in mentem venit, Didymum fortasse in Pauli verbis « virtutis » nomine Filium, qui in I ad Cor. i, 24, dicitur « virtus » Patris ; « divinitatis » autem vocabulo « divinum » Spiritum intelligere.

illum Deum esse demonstrant ex eo quod in Scripturis vocetur « divinus Spiritus. » Et cum ex persona Spiritus sancti Amos (8) propheta dixerit, « Ecce ego (9) firmans tonitruum, » amputarunt ipsi vocem, « Ego (10); » ne Spiritus sancti verba esse videantur, sed Patris, aut prophetae. At loquens ibi non inducitur Pater ac Deus; quia statim subjungitur: « Annuntians in hominibus Christum ejus; » non vero dicitur, « Christum meum; » sicut in psalmo legitur: « Paravi (11) lucernam Christo meo. » In multis autem eos de industria peccasse vel hinc apparet, atque accuratam germanamque adulteratorum locorum interpretationem, quantum quidem in ipsis erat, corrupisse. Atque hoc nondum grave foret, etsi gravissimum sit, nisi libri ita ab illis adulterati in manus etiam orthodoxorum venissent, qui hujusmodi fraudem detegere ac divinare non poterant.

248 CAP. XII.

Spiritum sanctum baptismate nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et divinæ gloriæ participes facere, et filios, et hæredes Patris, et reliqua. Et baptismum inutilem esse iis qui non credunt Spiritum esse Deum. Et aliam esse solis gloriam, aliam lunæ, aliam astrorum.

Sed hactenus dicta sufficiant, ne longior sit discussio. Revertamur autem ad munificam magnorumque donorum largitricem Spiritus sancti deitatem. Renovat igitur nos in baptismo Spiritus sanctus ut Deus, una cum Patre et Filio, nosque ex deformi statu ad pristinam pulchritudinem reducit, ac sua implet gratia, adeo ut nullam amplius rem, quæ expetenda non sit, capere possimus: et liberat a peccato atque a morte: et ex terrenis, id est, ex « terra et cinere, » (12), spirituales facit, et participes divinæ gloriæ, et filios et hæredes Dei ac Patris, et conformes imaginis Filii, et cohæredes ejus, et fratres, una cum eo glorificandos, simulque cum ipso regnatos: et pro terra rursus donat (13) cælum, et paradysum liberaliter largitur: et angelis jam honoratioris facit: et divinis pisci-

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαταίξαι ἡμᾶς τῷ βαπτισματι· καὶ ὡς δεσπότην ἐλευθεροῦν· καὶ ποιεῖν μετόχους θείας δόξης, καὶ υἱοὺς καὶ κληρονόμους τοῦ Πατρὸς· καὶ τὰ λοιπά. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόνητον εἶναι τὸ βάπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν διὰ [114 b] Θεὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ διὰ ἄλλη ἡλίου δόξα, καὶ ἄλλη σελήνης, καὶ ἄλλη ἀστέρων.

Ἄλλα ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἀπόχη, ἵνα μὴ πάλιν ὁ λόγος ἐν ἐκτροπῇ γένηται. Ἐπανίωμεν δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν μεγαλόδωρον τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητα. Ἀνακαταίξει τοίνυν ἡμᾶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ βαπτισματι, ὡς Θεός, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκαλλοῦς εἰς τὸ πρεσβύτερον ἀνάγει κάλλος, καὶ τῆς ἑαυτοῦ πικρῆς χάριτος, ὡς μηδὲν ἐστὶ τῶν ἀνεράστων δύνασθαι χωρεῖν· καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· καὶ ἀπὸ χοιρῶν, ὃ ἐστὶν ἀπὸ γῆς καὶ σποδοῦ, ποιεῖ πνευματικούς, καὶ μετόχους θείας δόξης, καὶ υἱοὺς καὶ κληρονόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, συμμόρφους τε τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ, καὶ συγκληρονόμους αὐτοῦ, καὶ ἀδελφοὺς συνοξασθησόμενους καὶ συμβασιλεύοντας αὐτῷ· καὶ ἀντὶ γὰρ πάλιν δωρεῖται τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸν παράδεισον ἀσθίνως χαρίζεται· καὶ ἀγγέλων ἡδὴ ποιεῖ τιμωτέρους·

(8) Amos. Codex, Ἄμωσ, cum spiritu aspero. (9) Ecce ego. Amos iv, 13. Vide caput 31 libri III. Complutensis editio habet: Κύριος εἰ, στερεῶν βροντῆν, id est « Dominus es firmans tonitruum. » Francofurtensis vero editio habet, ut legerunt Didymus cum hoc in loco, tum libro *De Spiritu sancto*, num. 14, 59, atque Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 6.

(10) Ego. Vocem hanc, Ego, omittit ipse Didymus segm. 207 a, nec eam habet Hebræum exemplar, in quo legitur יהוה יציר דרמים, id est « Ecce formans montes, » ut legitur etiam in Vulgata translatione. Auctor quoque Dialogi tertii de Trinitate, apud Athanasium, Macedoniensis similia exprobrat pag. 235 tomi II antiquæ editionis.

(11) Paravi. Psal. cxxxi, 18 (seu 17).

(12) Et cinere, Ex Gen. xviii, 27.

(13) Rursus donat. Origeniana videri potest hæc locutio: Origenismi tamen ob ipsam Didymum non accusaverim. Sæpe enim apud vetustos Patres talia occurrunt. Clemens quidem in *Protreptico* (tom. I, pag. 4) sic loquitur: Ἡμᾶς... αὐθις εἰς οὐρανὸς ἀνακαταίξεται τοὺς εἰς γῆν ἐβριμμένους, id est, « nos... huini abjectos ad cælum revocat » Christus Dominus. Et pag. 25: Ἴν' ἡδὴ ποτὲ τῆς πλάνης λήθητα, αὐθις δὲ καλινδρομήσηται εἰς οὐρανὸς, id est: « Ut ab his erroribus tandem aliquando desistatis, et in cælum revertamini. » Atque in libello, qui inscribitur, « Quis dives salvetur, » ait: « Ut cum novissima tuba... hinc emigrandi velut e stadio, ex mortali hac vita, signum dederit... certaminum præsidii victor præsentetur, cælesti palam dignus patria, εἰς ἡν... ἐπανέρχεται, » id est

« in quam... revertitur. » Simili ratione Basilus, in libro *De Spiritu sancto* (cap. 15, num. 35) de baptismo loquens, ait: « Aqua mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulcro recipiens: Spiritus vero vini vivificam immittit, a morte peccati renovans animas nostras » εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ζωὴν, id est « in pristinam vitam, » sive, ad verbum, « in vitam, quam initio vivebamus. » Et num. 36: Διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις· ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἕνδοξος· ἡ εἰς υἰοθεσίαν ἐπάνδοξος, id est: « Per Spiritum sanctum datur in paradysum restituito, ad regnum cælorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus. » Qui vero in Patrum lectione versantur, iis alia hujusmodi facile occurrunt loca, in quibus nobis per baptismum « reddi, » aut « rursus donari » affirmant sancti Patres vel cælum, vel Dei imaginem, aut similitudinem, vel pristinam vitam, vel pristinam gratiam, vel Spiritum sanctum, etc. Hæc omnia « rursus » nobis « dari » dicuntur ratione habita justitiæ originalis, ac status innocentiae, ex quo cum per Adami peccatum excidimus, jus omne ad cælorum regnum amisimus, idque per baptismum rursus acquirimus. Atque hoc sensu accipiendæ sunt affines aliæ locutiones, quas theologus noster habet segm. 84 a, 123 a, 127 b, 204 b et alibi. Huc accedit, quod quæcunque in hujus scriptis proœmio de baptismate magnifice prædicat Didymus, ad ea Bibliorum loca referuntur, quæ mox afferit; itaque locutio isthæc, « pro terra rursus donat cælum, » refertur ad illud Pauli: « congressitavit, et condesere fecit in cælestibus; » quod citatur segm. 118 a.

καὶ τοὺς θεοὺς τῆς καλυμμένης βίβλου τὴν τοσαύτην τῆς γεννῆς ἀσβεστον κατασθένουσι φλόγα. Διτταὶ γὰρ γίνονται κηρύσεις ἀνθρώποις, ἡ μὲν ἐκ σώματος ἡμετέρου, ἡ δὲ ἐκ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Περὶ δὲ τούτων οικειῶς ἔγραψαν δογματικοὶ ἄνδρες· παραγράφω δ' ἐκείνου τό τε ὄνομα καὶ αὐτὸ τὸ διήγημα. Ἰωάννης· «Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοὺς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγενήθησαν.» «Ὅσοι, φησὶν, ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν, ἐδέξαντο ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῦτ' ἔστιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συγγένειαν κτήσασθαι πρὸς τὸν Θεόν, [115 a] ἧς οὐκ ἠξιώθησαν ἄγγελοι. Δηλῶν γὰρ, ὅτι ὁ γεννῶν Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν, ἐπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· «Ἄμην, ἄμην λέγω σοι· ἐάν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν. Μὴ θαυμάσης, ὅτι εἶπόν σοι· Δεῖ ὕμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν. Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει, πνεῦμα τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' οὐκ οἶδας, πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.» Τῷ εἰπεῖν· «Ἐάν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.» καὶ, «Δεῖ ὕμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.» ἔσημανεν, ὡς, κἂν εἰς τὸ ὄνο-

A nāe (14) fluentis tantam gehennæ inextinguibilem (15) **249** flammam (16) exstinguit. Dux sunt enim hominibus conceptiones, altera ex nostris corporibus, altera ex divino Spiritu. De utraque apte scripserunt dogmatici viri. Ego vero unuscujusque et nomen ascribam, et doctrinam ipsam. Joannes : « Quotquot (17) autem acceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomen ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (18). » Quotquot, inquit, in Christum crediderunt, potestatem acceperunt ut filii Dei emcerentur, id est, Spiritus sancti, utque congeneres fierent Dei ; quo honore dignati non sunt angeli. Ut enim ostenderet, quod generans ille Deus Spiritus sanctus est, subjunxit ex persona Christi : « Amen (19) amen dico tibi : nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; quod genitum est ex carne, caro est ; et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est (20). Non mireris, quia dixi tibi : Oportet vos nasci denuo (aut, « desuper »). Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit. Sic est omnis qui natus est ex Spiritu. » Cum ait : « Nisi quis genitus fuerit ex aqua, et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; » et : « Oportet vos generari denuo (seu « de cælo »). » **250** significavit, quod, etsi in nomen Patris et Filii crediderint, ac

(14) *Piscinæ*. Vide not. 82, pag. 156.

(15) *Inextinguibilem*. Accusatur Origenes, quod reproborem in inferno pœnas æternas fore negaverit. Vide not. 8, pag. 131. Origenianum vero hac in re Didymum non esse apparet etiam ex hoc loco. Nec enim ferendus esset catholicus theologus, qui locutione illa, τῆς γεννῆς ἀσβεστον φλόγα, significari vellet « gehennæ flammam » non « inextinguibilem », sed « inextinctam. » Hac enim ipsa voce, ἀσβεστος, ad declarandam suppliciorum æternitatem usus est Christus apud Marcum, c. ix, 44, 45, unde ea locutio desumpta est : ibi enim legitur : Εἰς τὴν γένναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀσβεστον, ὅπου ὁ σκόληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννεται, id est, ut recte verit. Vulg. interpret, « in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. » Quæ postrema verba ex ultimo Isaiaæ versiculo deprompta sunt, ubi pro οὐ σβέννεται, id est « non exstinguitur », Græca editio eodem sensu habet : οὐ σβεσθήσεται, id est « non exstinguetur. » Ex his autem Evangelii atque Isaiaæ locis septimernas fore damnatorum pœnas probant, ut alios omittam, Ambrosius lib. ii *De fide*, cap. 43, et Augustinus, qui in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* ad Orosium, num. 7, « Qualisunque (ait) pœna significata sit nomine vermīs atque ignis, certe si non morietur nec exstinguetur, sine fine prædicta est, nec aliud agebat propheta, cum hoc diceret, nisi ut eam sine fine prædiceret. »

(16) *Flammam*. Hieronymus lib. iii, cap. 5, commentariorum in *Epistolam ad Ephesios*, in quibus plura se ex Didymi commentariolis mutuatum fatetur, « Sunt plerique (ait) qui dicunt, non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed... conscientiam delicti esse pro pœna, dum... in animo ignis accenditur. » Origenem autem et Origenianos respicit, ut colligo ex lib. ii in *Rufinum*, num. 7, pag. 496. At Didymus

C noster ista etiam in re ab eis dissensit hoc in loco, atque in commentariis in *Psalmos*, ad vers. 8 psalmi xvii, ubi de improbis respiscere nolentibus ait (pag. 328 catenæ Corderianæ) : Καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοῦς τὸ αἰώνιον, id est, « Comburet illos ignis æternus. » Ac, ne quis reponere queat, « flammæ, » aut « ignis » nomen proprie ab eo non sumi, ipsemet ignem illum vocat « elementum a terra diversum. » Hæc enim dictavit ad psal. ciii, 35, pag. 92 : Ἀμαρτωλοὶ καὶ ἄνομοι τότε ἐκλείψουσιν, οὐκ ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ παντός, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γῆς, ὡς μηχανῆτι ὑπάρχειν αὐτοῦς ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ παρὰ τὴν γῆν στοιχείῳ· παραδοθήσονται γὰρ πάντως πρὸς τὸ πῦρ αἰώνιον πυρὶ· id est, « Peccatores et iniqui tunc deficiunt non simpliciter de universo, sed in alio elemento a terra diverso. Tradentur enim omnino æterno igni. »

(17) *Quotquot*. Joan. i, 12 et 13.

(18) *Nati sunt*. Codex, ἐγενήθησαν. Lego ἐγεννήθησαν. Vide, si placet, quæ de hac lectione perdocte scripsit Hieronymus de Prato in *Observationibus in Sulpicium Severum*, tom. II, pag. 505 et seqq.

(19) *Amen*. Joan. iii, 5-8.

(20) *Spiritus est*. Ambrosius lib. iii *De Sp. sancto*, cap. 10, sextum hunc versiculum sic legit : « Quod natum est ex carne, caro est ; quia de carne natum est : et quod natum est de Spiritu, Spiritus est ; quia Deus Spiritus est. » Tum Arianos objurgat, quod verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » e sacris codicibus eraserint, ne « Dei » nomen Spiritui sancto tribui appareret. « Atque ultiam (inquit) de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus auferretis. » At cum Didymus hæc diceret, fraud aut detecta nondum erat, aut saltem Alexandriasis ignota. Imo verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » nunquam in ulla omnino Bibliorum editione huc restituta sunt.

baptizati fuerint, nisi tamen æqualiter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in ejus nomen baptizati fuerint, regnum cælorum consequi non possunt, utpote qui baptismatis perfectionem non habent, et frustra tres immersiones susceperunt, eo quod post baptismam, doxologiam (21) (id est, glorificationis hymnum) immutando, æqualitatem Trinitatis sustulerunt, et proprias confessiones (22) transgressi sunt; sed cum suas ipsorum confessiones violarent, audirent a sanctis quidem ea quæ a Propheta in LXXX psalmo dicta sunt: « Inimici (23) Domini mentiti sunt ei; » a Filio autem, ut legitur cum in XVII psalmo: « Filii (24) alieni mentiti sunt mihi; » tum in c: « Facientes (25) prævaricationes odi; non adhæsit mihi cor prævium; » a Spiritu sancto autem, ut Romanis (26) scriptum est: « Filios genui, et exaltavi, ipsi vero me prævaricati sunt (27). » Ac Spiritui etiam Dei dicitur in LXV psalmo: « In multitudine (28) virtutis tuæ mentientur te (seu tibi) inimici tui. » Præterea in alio Evangelii loco sit Christus, « Oportet generari ex aqua; » quia ablatio sordium (29) corporis, quæ fit in baptismo, indicat, eos qui baptizantur, iterum creari a Spiritu sancto. Visibiliter enim visibile nostrum corpus piscina parit (30) ministrantibus sacerdotibus (31); spiritaliter **251** autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei, qui omnibus intelligentibus invisibilis est, baptizat ipse in semetipsum, et re-

μα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πιστεύσωσιν καὶ βαπτισθῶσιν, καὶ μὴ ἴσως καὶ ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτε μὴ ἔχοντες τὸ τέλειον, καὶ μὲν τὰς τρεῖς καταδύσεις δεξάμενοι, ἐν τῷ ἐναλλάττειν μετὰ τὸ βάπτισμα τῇ δοξολογίᾳ τῇ ἱστορικῇ τῆς Τριάδος, καὶ παραβαίνειν τὰς ἰδίας ὁμολογίας, βασιλείας οὐρανῶν ἀξιοῦσθαι οὐ δύναται· ἀλλ' ὡς ὁμολογοὶ παραβάται ἀκούουσιν, παρὰ μὲν τῶν ἁγίων, τὰ προφητευθέντα ἐν π' ψαλμῷ· « Οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐφύσαντο αὐτῷ » παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἔχει ἐν μὲν ιζ' ψαλμῷ· « Υἱοὶ ἄλλοτριοὶ ἐφύσαντό μοι » ἐν δὲ ρ'· « Ποιοῦντας παραβάσεις ἐμίσησα· οὐκ ἐκολλήθη μοι καρδία σκαμῆ » παρὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς Ῥωμαίους ἐγράφη· « Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν » ἀκρίως δὲ λοιπὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ε' ψαλμῷ· « Ἐν πῶ πλήθει τῆς δυνάμεώς σου ψεύσονται σε οἱ ἐχθροὶ [145 b] σου. » Εἶπεν δέ· « Δεῖ γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος· ἐπεὶ δὲ τὸ ἀποπλῦναι ἐν τῷ βαπτίσματι τὸν ῥύπον τοῦ σώματος γνώρισμά ἐστιν ἀνακτιζομένων ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρα τῶν μὲν γὰρ τὸ ὁρατὸν ἡμῶν σῶμα, ἱερῶν διακονομένων ἢ κολυμβήθρα τίθει· νοητῶς δὲ, σῶμα ὁμοῦ καὶ ψυχῆν, ἀγγέλων ὑπηρετούμενων, τὸ πάσαις νοήσειν ἀόρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς ἑαυτὸ καὶ ἀναγεννᾷ. Καὶ γὰρ καὶ Βαπτιστὴς ἱστορικῶς, καὶ ἐπομένως τῷ, « Ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, » εἶπεν περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἐκείνος ὑμᾶς βαπτίζει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ ὕδατι. » Ὅστράκιον γὰρ ἐν τῷ

(21) *Doxologiam*. Quosdam in Anglia heterodoxos eo imperrime jam venisse, ut « glorificationis » verba ex Liturgia delere niterentur, quod a S. Damaso papa primum invecata fuisse putarent, didici ex libro qui inscribitur: « Gentleman's Magazine vol. XXXIII, for the year 1763. » Ibi enim pag. 535 hæc leguntur: « In the *Doxology* in our Liturgy should be omitted, because it was first introduced by a decree of Pope Damasus. » At glorificationis hymnum Damasi pontificatus multo antiquiorem esse apparet non modo ex theologi nostri verbis, quæ et hic, et pag. 98 et 105, et segm. 198 b, seu 199 a, ipse dictavit, verum etiam ex aliis Patribus Didymo vetustioribus. Quod si in libro *De Spir. sancto* nullam ejus hymni Didymus mentionem facit, id ex eo fit, quod ibi hæreticos refellere voluerit argumentis e Scriptura tantum ductis, ut apparet ex toto libro, ac præsertim ex numero primo ac postremo.

(22) *Confessiones*. Seu fidei professiones.

(23) *Inimici*. Psal. LXXX, 13 (seu 16).

(24) *Filii*. Psal. XVII, 49 (seu 46).

(25) *Facientes*. Psal. c, 4 et 5 (seu 3 et 4).

(26) *Romanis*. Verba illa, « Filios genui, » et cætera, non exstant in Epistola ad Romanos, sed in Isaia cap. 1, vers. 2, ubi Græca Biblia sic habent ut legit Didymus. Cum itaque verisimile non sit, memoriam hic theologum nostrum fefellisse, suspicor potius aliquid a librario omissum esse, testimonium nempe ex Epistola ad Romanos desumptum: ut proinde locus in hunc vel alium modum supplendus sit: « Ὡς Ῥωμαίους ἐγράφη· διότι γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Καὶ μεθ' ἑτέρα· Ὅτινες μετέλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. Καὶ παρὰ Ἑσάτ'· Υἱὸς ἐγέννησα, κ. τ. λ., id est, « Sicut Romanis scriptum est (cap. 1, vers. 2): « Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt. » Et post alia (ibid. vers. 25; sed

C vide notam 68, pag. 9): « Qui commutaverunt gloriam Dei in mendacio (aut, « in mendacium »). » Et apud Isaïam: « Filios genui, » etc.

(27) *Prævaricati sunt*. Vel, « spreverunt me. » Prior tamen interpretatio Didymi scopo accommodator. Vide not. 92, pag. 234.

(28) *In multitudine*. Psal. LXV, vers. 2 (seu 3).

(29) *Sordium*. Græce, τὸν ῥύπον, ex Isa. IV, 4.

(30) *Parit*. Hac ipsa translatione utitur Didymi æqualis Pacianus in sermone de baptismo: ait enim, « partu fontis, manibus sacerdotis obstetricis vice fungentis, Christianum effundi, fide tamen in omnibus pronuba. » Affinia habent S. Zeno, alique.

(31) *Ministrantibus sacerdotibus*. Simili fere modo loquitur segm. 118 b. Plures autem, dum conferebatur baptismus, ministrasse « sacerdotes, » indicat Ambrosius quoque in libro *De mysteriis*; nam cap. 2, num. 6, baptizatos alloquens, « Vidisti, inquit, illic levitam, vidisti sacerdotem (*editio Romana habet, sacerdotes*), vidisti summum sacerdotem. » Et cap. v, num. 27: « Crede ergo adesse Dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum. » Itaque Rufinus in *Apologia* 1 de semetipso sic loquitur: « Ego... per gratiam baptismi regeneratus, signaculum fidei consecutus sum per sanctos viros Chromatium, Jovinum et Eusebium..., quorum alter, tunc presbyter beate memoris Valeriani (episcopi Aquileiensis), alter archidiaconus, alius diaconus, simulque pater mihi, et doctor symboli ac fidei fuit. » Sed clarius hoc exponitur in 7 ex iis canonibus, qui dicuntur a synodo Romanorum ad Gallos episcopos missi, Siricio, ut videtur, pontifice: ibi enim hæc legitur apud Constantium, pag. 392: « Paschæ tempore presbyter et diaconus... in fontem quoque ipsi descendunt: illi in officio sunt; sed illius (nempe episcopi) nomini facti summa conceditur. »

D

ἀναίμακτον σκεῦος, δέεται πρότερον τοῦ ἀπὸ ὕδατος καθαροῦ, εἶτα καὶ τοῦ στερέμιον αὐτὸ ἀποτελοῦντος νεοῦ πυρός (ὁ γὰρ θεὸς πῦρ καταναλίσκων), καὶ οὕτω τοῦ ἀπεκρίζοντος καὶ ἀνακαινίζοντος ἀγίου Πνεύματος ὁπότε οἶδεν τό τε πῦρ τὸ πνευματικὸν καὶ ἀρθεύειν, τό τε ὕδωρ καὶ ἀναγονεῦεν. Ἀποδείξει δὲ τούτου, ὁ Παῦλος γράφων Κορινθίοις τὸ δεύτερον· « Ἐχόντες δὲ τὸν θησαυρὸν τούτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύουσιν. » Τῷ δὲ γὰρ εἰπεῖν· « Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν· » εἰδὼς ἐν ἐπιτόμῳ, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὁ βαπτίσματος μὴ τυχὼν, σαρκικός ἐστιν, τοῦτ' ἐστὶν ἀμέτοχος φωτὸς ἐπουρανίου (σαφὲς γὰρ, ὡς ἡ σὰρξ ἐν ὄσῳ ζῆ μετὰ τῆς ἰδίας ψυχῆς νοεῖται)· ὁ δὲ βαπτισθεὶς πνευματικός ἐστίν, ἀντὶ τοῦ, μέτοχος ζωῆς ἀθανάτου. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ· » τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον αὐτοῦ ἐκφαίνει. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' [116 a] οὐκ οἶδας, πόθεν ἐρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· » δηλοῖ ὡς ὁ Νικοδήμῳ τὸ τηνικαῦτα διελέγετο μὴν, ἀλλὰ καὶ Ἀρείῳ, Εὐνομίῳ καὶ Μακεδονίῳ προενεκάλει, τοῖς τὴν φωνὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν Γραφῶν ἀκούουσιν, καὶ οὐκ εἰδῶσιν, ὡς ἐρχεται, ἀνάρχως ἐκπορευθὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πανταχοῦ αἰ παρὼν, καὶ ὑπάγει πρὸς αὐτὸν, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ ἀχώριστον ὑπάρχον τῇ θεότητι· ἀβήρητος γὰρ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ φύσει, καὶ ἐπιστραπεται πρὸς αὐτὸν καὶ πρόοδον μὲν τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον μόνην ἐὰν τὴν εἰς τὸν Πατέρα, ὡς ἂν ἐν καὶ ταυτὸν ὑπάρχον· ἐπιστρέφει δὲ πρὸς τὸν γεννήσαντα προελθὼν, ὡς ἂν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὄν οὐσίας, καὶ τῆς πατρικῆς ἔξω γενέσθαι συνπαρξέως μὴ δυνάμενον. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· » διδάσκει, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πνευματικὴν γένεσιν, καὶ λέγεται πνευματικός ἐκ τῆς ἔξωσ, καθὰ ὁ ἐξ ἀνθρώπου τεχθεὶς καλεῖται ἄνθρωπος. Ἐπιφανεῖ γοῦν τῷ τοιοῦτῳ ὁ Μελιρδός· « Ἀνακαινισθήσεται ὡς αἰτοῦ ἡ νεότης σου· » καὶ, « Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμαρτίαι. » Καὶ Παῦλος δὲ συνιστῶν, ὅτι

generat. Nam Baptista quoque historice et consentanee (32) eum hac locutione, « Ex aqua et Spiritu, » ait de Christo : « Ille (33) vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne. » Cum enim fictile sit vas (34) humanum, ideo primum indiget, id est per aquam purificetur, deinde ut per spiritalem ignem roboretur, ac perficiatur (35) (est enim Deus « ignis consumens » [36]) : atque ita Spiritu sancto indiget, a quo perfectum fiat et renovetur : novit enim spiritalis ignis etiam irrigare, novit spiritalis aqua etiam reconflare. Id porro demonstrat Paulus, cum in secunda ad Corinthios scribit : « Habentes (37) autem thesaurum hunc in vas fictilibus. » Cum vero ait Christus, « Quod genitum est ex carne, caro est, et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est, » breviter docuit, eum hominem, qui baptismum non sit consecutus, carnale esse, id est, celestis lucis participem non existere (nam perspicuum est, carnem, quatenus (38) vivit cum propria anima, hic ab eo accipi) : qui autem baptizatus fuit, spiritalem esse, hoc est participem vite immortalis. Ubi vero inquit, « Spiritus ubi vult spirat, » ostendit hunc propria potestate præditum esse, atque omnipotentem. Inquiens autem, « Et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit, » indicat se non solum Nicodemum ibi alloqui, sed et Arium, et Eunomium, et Macedonium anticipate incusare, qui Spiritus sancti vocem per Scripturas audiunt, ac nesciunt, quod ipse ubique semper præsens venit, sine initio procedens a Patre, et vadit ad eum, utpote Spiritus ipsius, et deitate ab eo inseparabilis existens : ineffabiliter enim processit natura (39) ex ipso, 252 et reversus est ad eum : et progressum quidem ex Patre habet, utpote ex ipso procedens ; solam (40) autem progressionem in Patrem habet, utpote qui unum et idem cum ipso est : revertitur autem ad Genitorem (41) in procedendo, utpote qui et est unius ejusdemque cum illo essentia, neque esse potest extra Patris coexistentiam. Dicendo autem, « Sic est omnis, qui genitus est ex Spiritu, » docet a Spiritu Dei spi-

(32) *Consentaneæ.* Cod. ἐπόμενος. Lego ἐπομένωσ.

(33) *Ille.* Mauth. iii, 11. Biblia : αὐτός pro ἐκεῖνος.

(34) *Fictile... vas.* Locutio biblica ex II Cor. v, 7. Mæris in voce κεραμοῦν, atque Hesychius habent ὀστρακινόν pro ὀστράκινον. At in Bibliis ea vox ita semper scribitur, ut a librario nostro hoc in loco.

(35) *Roboretur ac perficiatur.* Sacramentum confirmationis indicat a baptismo distinctum. In Græco autem est : « robustum perficiatur. » Quo modo in libro *De Spir. sancto*, num. 6, ait idem Didymus : « sancta perficitur. »

(36) *Ignis consumens.* Deut. iv, 24, et ix, 3.

(37) *Habentes.* II Cor. iv, 7. In Bibliis legitur ἔχομεν, id est, « habemus, » pro ἔχοντες.

(38) *Quatenus.* Vel, « quandiu. » Codex mendose, ἀνόσω pro ἐν ὄσῳ. Simili modo Didymus ad cap. xv, vers. 29, Jobi (pag. 295 catenæ in *Jobum* a Niceta concinnatæ) : Τὰ γὰρ δένδρα, ἐν ὄσῳ μὲν ἴστανται, καὶ

σκιὰν ποιεῖ· ἀποξηθέντα δὲ, οὐκέτι· id est, « arbores enim quandiu stant, umbram faciunt ; excisæ vero, nequaquam. »

(39) *Natura.* Sen, « vere. » Vide not. 64, pag. 212.

(40) *Solam,* etc. Ne inferat hinc schismaticus aliquis, Spiritum sanctum, Didymi sententia, ex Patre tantummodo procedere, quod ei tribuat « solam progressionem in Patrem : » nam ratio illa, quam subjungit, « utpote qui unum et idem cum ipso est, » hujusmodi sensum excludit, cum de Filio quoque eam valere certum sit. Ideo ergo theologus noster « solam progressionem in Patrem » Spiritui sancto tribuit, ut ejus « creationem » insciatur.

(41) *Ad genitorem.* In Græco, πρὸς τὸν γεννήσαντα, id est « ad eum qui genuit, » vel, « ad generantem. » Miror autem Didymum hac locutione uti tam impropria. Sed, nisi mendum aliquod subsit, ea sic procul dubio accipienda est, ut nihil aliud valeat, quam πρὸς τὸν Πατέρα, id est, « ad Patrem. »

ritalem (42) generari, et spiritalem dici hominem ex habitu; sicut qui natus est ex homine, vocatur homo. Acclamat itaque hujusmodi homini spiritali Melodus inquiens: « Renovabitur (43) ut aquilæ juvenus tua; » et: « Beati (44) quorum reniissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » At Paulus quoque Spiritum et illuminatos (seu baptizatos) regenerare, et Dei denominationem ex natura habere confirmat, dum scribit ad Titum quidem, sicut superius (45) dictum est: « Regenerans nos per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti. » Ad Romanos vero: « Si autem (46) Spiritu opera corporis (47) mortificatis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt: non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo clamamus: Abba (Pater). Ipse (48) Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei: si autem filii, etiam hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. » Ad Timotheum vero in secunda Epistola: « Non enim (49) dedit nobis Deus Spiritum servitutis (50), sed potentiae, et charitatis, et emendationis. » Quod enim 253 de Spiritu sancto loquitur, ex eo etiam patet quod dicat: « Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in filios: » cum enim jam spiritum nostrum omnino haberemus, accepimus etiam Spiritum Dei. Manifestum vero hoc etiam ex eo est, quod subjunxerit, ipsum Spiritum testimonium reddere spiritui nostro. Sed vide quomodo præter expectationem Spiritum sanctum Dominum esse annuntiat: nam qui non est servus, est liber; et qui liberat, Dominus est; nemo enim præbet alteri quod ipse non habet; et qui ad adoptionem (51) in filios, et ad hæreditatem ducit, Deus est, communionem essentiae et dominationis cum illo habens, cujus adoptione et hæreditate dignos facit. Hæredes autem dicit, Christum quidem, utpote natura Filium; nos vero, utpote ipsius benignitate, hæreditatis dignos factos; cohæredes autem Christi, propter ineffabilem ejus incarnationem. Clamat vero in nobis pro nobis: Abba, id est, Pater; quia nos neque genuini sumus, ut ipse est genuinus Spiritus, nec præterea sine aliquo metu eam vocem proferre audemus: *Quis enim coram magno Deo venire, Aut ullum verbum dicere (52) queat, cum natura [mortalis sit?*

(42) *Spiritalem.* Simili modo in libro *De Spir. S.*, num. 5: « Sic et is (inquit, qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus sit spiritalis pariter, et sanctus. » Vide notas ad segm. 127 b. (43) *Renovabitur.* Psal. cii, 5. (44) *Beati.* Psal. xxxi, 1. (45) *Superius.* Segm. 69 b et 52 a. Vide not. 77, pag. 156. Cod. habet, Τίτον, cum accentu circumflexo. (46) *Si autem.* Rom. viii, 13-17. (47) *Opera corporis.* Vulgata translatio eodem sensu: « facta carnis. » Quam lectionem habent etiam in theologi nostri libro *De Spir. S.*, num. 39, edita exemplaria. At codex noster ms. ibi sic habet: « Si autem Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei ducuntur, hi filii Dei sunt. » Ubi pro, « vivificaveritis, » legendum videtur, « mortificaveritis, » etsi ejus codicis ex-

Α τούς τε φωτιζομένους τὸ Πνεῦμα ἀναγενῶν, καὶ τῆ τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν φύσει κέκτηται, ἔγραψεν, πρὸς μὲν Τίτον, καθὼς ἀνωτέρω ἐλέχθη: « Ἀναγενήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ καλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινίσσεως Πνεύματος ἀγίου: » πρὸς δὲ Ῥωμαίους: « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσαθε: ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Ὁ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον: ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα [116 b] υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν: Ἄββὰ ὁ Πατήρ. Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ: εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ: » πρὸς δὲ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ: « Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφροτισμοῦ. » Ὅτι γὰρ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλέγεται, εὐδηλον καὶ ἐκ τοῦ εἰπεῖν: « Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας. » Ἐχοντες γὰρ ἤχη πάντως τὸ ἡμέτερον, ἐλάβομεν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Σαφὲς δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγαγεῖν, ὡς: Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Ὅρω οὖν, πῶς παραδόξως δεσποτῆν ἀπαγγέλλει τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ γὰρ μὴ ὢν δούλος ἐλεύθερός ἐστιν καὶ ὁ ἐλευθερῶν δεσπότης καθέστηκεν: οὐδεὶς γὰρ, ὁ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἀλλῶ παρέχει. Καὶ ὁ εἰς υἰοθεσίαν καὶ κληρονομίαν ἄγων Θεός ἐστιν, κοινωνίαν οὐσίαι καὶ δεσποτείας ἔχων πρὸς ἐκείνον, οὕτως τῆς υἰοθεσίας καὶ κληρονομίας ἀξιοί. Κληρονόμον δὲ γράφει, Χριστὸν μὲν, ὡς φύσει Υἱὸν ἡμᾶς δὲ, ὡς ἀπαθῆτης αὐτοῦ τῆς κληρονομίας ἀξιουμένους συγκληρονόμους δὲ Χριστοῦ, διὰ τὴν ἀνέκλεπτον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ. Κράζει δὲ ἐν ἡμῖν ἀντὶ ἡμῶν: Ἄββὰ: ὁ ἐστὶν Πατήρ: ἐπειδὴ περ ἡμεῖς οὐτε γήσων υἱοὶ, ὡς αὐτὸ γήσιον Πνεῦμα, καὶ ἄλλως ἀπαθήσιαστοὶ πρὸς τοιαύτην φωνήν

Τίς γάρ κεν μέγαλιον Θεοῦ κατ' ἐναντίον ἔλωρ ἢ εἰποι τι ἔπος θνητὸς ἕων γενεῆς;

D scriptor num. etiam 42 ejusdem libri rursus scripserit, « vivificaveritis; » cum ibi sic exaraverit: « Si quis autem transcendit vitam carnis, et Spiritu opera ejus vivificaverit, vivet beata æternaque vita... » Quod si Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis. » Sed melius, ut opinor, edita exemplaria: quæ lector consulat, si liberit. (48) *Ipse.* Vulg. int. habet: « Ipse enim. » Didymus vero in lib. *De Spir. sancto*, num. 55, vocem illam, « enim, » omittit. At eam habet ibidem num. 59. nisi a librariis addita fuit ex Latinis Bibliis. (49) *Non enim.* II Tim. i, 7. (50) *Servitutis.* Biblia: δουλείας, id est « timoris, » pro δουλείας. Vide segm. 55 b. (51) *Qui ad adoptionem.* In libro quoque *De Sp. S.*, num. 41 et 42, similia dictavit Didymus.

(52) *Verbum dicere.* Vide Hower. *Iliad.* lib. xi, 250.

πρὸς δὲ Γαλάτας περὶ τῶν βαπτισθέντων [117 a] A φησὶν· « Οὐκ ἔτι εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ. » Κορινθίους δὲ τὰ ἴσα ἐπιστέλλει· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἠγιασθήτε, ἀλλ' ἰδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἄθρει οὖν καὶ ἐκ τῶν ῥητῶν τούτων, ὡς ἡ ἀπολύτρωσις, καὶ ὁ ἁγιασμός, καὶ ἡ δικαιοσύνη οὐκ ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεικοῦ Πνεύματος παρέχεται. Καὶ πάλιν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἠρώτησεν, φησὶν, τινὰς μαθητάς, εἰπὼν· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; » Τῶν δὲ ἀποκριναμένων, « Ἄλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν. » ἔφη· « Εἰς τί οὖν ἐβαπτισθήτε; » ὡς οὐδὲν ὄφελος ἐσχληκῶν ἀπὸ τοῦ μὴ καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ Ἰσοῦ πιστεῦσαι καὶ βαπτισθῆναι, ὡς ἐπίστευσαν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Καὶ ἔτι ἀπαγγέλλουσιν αἱ Πράξεις ἀνωφελεὲς τὸ βάπτισμα, δίχα τῆς τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτοῦ, ἐν συλλαβαῖς τοιαύταις· « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δίδεται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως ἂν λάβωσιν Πνεῦμα ἅγιον. Οὐδὲ πῶ γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπετωχός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε ἐπέτιθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐλάβαν Πνεῦμα ἅγιον. » Τὸ γὰρ ἔχειν· « Μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, » καὶ τὸ μετέπειτα λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα, δηλοῖ, ὡς μόνον οὐχὶ ἔλειπεν αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος θεογνωσία. [117 b] C ἀλλ' ὅτι καὶ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι συμπάρεισιν, καὶ συμνημονεύεται, καὶ συνευεργετεῖ ὁ Πατήρ καὶ Θεός, κἄν ποτε ἰδικῶς μὴ ὀνομασθῆ· ἢ ὡς ὁ αὐτὸς πάλιν, κἄν σιωπηθεῖ τῷ λόγῳ, καὶ μὴ τῇ πίστει, ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα, συμπάρεισιν, καὶ συμνημονεύεται, καὶ συνσώζει ἅμα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ πάλιν· « Καὶ συναυλιζομένοις παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι· ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου· Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτισθήσεσθε, οὐ μετὰ πολλῆς ταύτας ἡμέρας· » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πέτρου περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ βαπτισθέντων· « Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαι με λαλεῖν, ἐπέπεσον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ὡς περὶ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἄρχῃ· ἐμνήσθη δὲ τοῦ ῥήματος τοῦ Κυρίου, ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οἱ οὖν ἐν ψιλῷ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ οὐχ ὡς ἐν ὀνόματι Θεοῦ καὶ Πνεύματος Θεοῦ, φύσει ὄντος Πνεύματος αὐτοῦ, βαπτισ-

unt inquit : « Non jam (53) es servus, sed filius : si autem filius, etiam hæres Dei per Christum; » et Corinthiis affinia scribit : « Sed abluti (54) estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa, porro, illud ex his etiam verbis colligi, redemptionem, et sanctificationem, et justificationem non sine nomine divini Spiritus præberi. Et rursus in Actis interrogavit, inquit, quosdam discipulos : « Si Spiritum (55) sanctum accepistis credentes? » Cum vero illi respondissent, « Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus, » dixit : « In quo ergo baptizati estis? » quia scilicet nihil ipsis proderat, nisi etiam in Spiritum sanctum ex æquo crederent, et baptizarentur, sicut crediderant in Patrem et Filium. Præterea inutile esse baptismum sine divini Spiritus adventu ac sanctificatione, annuntiant Acta his verbis : « Cum autem (56) 254 audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum : nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant (57) manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum. » Ex illis enim verbis, « Sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu, » atque ex eo quod postea acceperint Spiritum, apparet, non modo ipsis defuisse cognitionem, qua Deum Spiritum cognoscerent, sed etiam cum Filio et Spiritu simul adesse, et simul commemorari, et simul beneficia largiri Patrem ac Deum, etsi aliquando is peculiaritèr non fuerit nominatus : aut vice versa, etsi taceatur verbis, non sive Filius, aut Spiritus, simul cum Deo et Patre adesse utramque personam, et simul commemorari, et simul salvare (58). Ac rursus : « Et cum (59) essent congregati in eadem domo (60), præcepit eis, ab Jerosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis a me : quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem in Spiritu sancto baptizabimini, non post multos hos dies; » et rursus ex persona Petri de iis, qui in Cæsarea baptizati erant, scriptum est : « Cum vero (61) cœpisssem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio : recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat : Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Qui ergo baptizantur (62) in nudo nomine Spiritus sancti, et non

(53) Non jam. Galat. iv, 7.

(54) Sed abluti. I Cor. vi, 11.

(55) Si Spiritum. Act. xix, 2 et 3.

(56) Cum autem. Act. viii, 14-17.

(57) Imponebant. Græca editio : ἐπέτιθον. Didymus et hic et segm. 219 b, ἐπέτιθεσαν.

(58) Simul salvare. Codex, συνσώζει. Elegantius, αἱ πρὸ, scriberetur συσώζει· qua ratione scribitur συσιστος, συσπένδειν, etc. In Philosophumenis

tamen, cap. 2, legimus, συνσσημμένης.

(59) Et cum. Act. i, 4 et 5.

(60) Congregati, etc. Bibliorum editio habet : συναυλιζόμενος, id est, « cum iis versans in eadem domo. »

(61) Cum vero. Act. xi, 15 et 16.

(62) Qui... baptizantur. Id est, « qui baptismum accipiunt, inanem spem habent, » nisi Spiritum sanctum credant esse Deum. Sic enim benigne vi-

tanquam in nomine Dei, et Spiritus Dei, qui natura est Spiritus ejus, ut ipse mera aqua abluti, vanam atque inutilem spem habent. Cum enim in piscina immergimur, complacentia Dei et Patris per gratiam Spiritus ejus, peccatis nudamur, deponentes **255** veterem hominem, et regia ipsius potentia regeneramur atque obsignamur; cum vero ex illa ascendimus, induimus Salvatorem Christum ut stolam incorruptibilem, et æquali honore dignam, ac ille dignus est, qui nos regeneravit et obsignavit, sanctus Spiritus: « Quotquot (63) enim, » inquit Scriptura, « in Christum baptizati estis, Christum induistis; » et eam, de qua loquuntur Scripturæ, « imaginem (64) ac similitudinem Dei » accipimus, quam acceperamus per divinam insufflationem, et amiseramus (65) per peccatum: ac denuo quales in protoplasto fuimus, invenimur, peccati expertes, et propria præditi potestate (66):

dentur hæc accipienda, ut de suscipiente baptismum loquatur Didymus, non vero de ministro baptismi, quasi invalidum, aut saltem suscipienti inutile sit baptismum ab eo collatum, qui perperam de Spiritu sancti divinitate sentiat, etsi formulam a Christo præscriptam pronuntiet inter baptizandum. (Vide segm. 128 a). Quanquam norunt theologi non defuisse etiam post Nicænum concilium Patres, qui baptismum ab hæreticis collatum ut invalidum habuerunt. Meum non est hac de re nunc disserere. Illud tantum animadverto, S. Athanasium oratione **2 contra Arianos**, num. 42 et 43, in ea videri opinionem fuisse, ut prava interpretatio atque acceptio formulæ a Christo præscriptæ baptismum irritum redderet: ait enim num. 43, « multas hæreses » trium personarum « nomina » in baptismo quidem « pronuntiare; sed cum recte non sentiant, » inquit, « ἀλυσταλὲς ἔχουσι καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ὕδωρ, id est, « inutilis est aqua quam donant. »

(63) Quotquot. Galat. iii, 27.

(64) *Imaginem*. Imaginis ac similitudinis vocabulis non eandem rem designari in Gen. cap. i. vers. 26, putant multi Patres, alii e contrario unam eandemque. His assentiri videtur Didymus. Quærent etiam Patres, quid illud sit, propter quod dicitur est homo « ad imaginem Dei. » Ac in corpore quidem eam rationem quærendam non esse, sed in anima, consentiunt omnes, nec ab eis dissentit Didymus, ut apparet ex verbis illis: « quam acceperamus per divinam insufflationem. » Verum ex quam animæ proprietate aut attributo ea ratio repetenda sit, non consentiunt, imo in plures, easque inter se diversas abiere sententias: quas accurate docteque recenset ac expendit vir clariss. D. Joan. Chrys. Trombellius Dissertatione 3 in *Hilarii Epistolam in Anecdolis nostris edita*. Facile tamen inter se, ut reor, Patres illi conciliari possunt: nec enim necesse est ut ex una tantum re imaginis ac similitudinis notio repetatur; imo quo plura sunt quæ hominem Deo aliquatenus similem faciunt, eo magis verum est quod in Genesi dicitur, ad imaginem Dei conditum hominem fuisse.

(65) *Amiseramus*. Hieronymus in libro *adversus Joannem Jerosolymitanum episcopum*, num. 7, Origenianos errores enumerans, de quibus Joannem ipsum et accusat, et a S. Epiphano accusatum dicit, sic loquitur: « Imaginem et similitudinem Dei, ad quam homo conditus fuerat, dicit ab eo perditam, et in homine post paradysum non fuisse. » Paria de Origene scribit Epiphanius ipse hæresi LXIV, pag. 528. At quamvis hæc ita sint, non continuo tamen reprehendendus videtur Didymus noster: nam quid-

Α ζόμενοι, ὡς ὕδατι ψιλῶ λουόμενοι, ἀνόνητον ἔχουσι τὴν ἐλπίδα. Καταδύοντες μὲν γὰρ ἐν τῇ καιροβήθρᾳ, εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γυμνούμεθα, τῇ χάριτι τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, τῶν ἁμαρτιῶν, ἀποτιθέμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ τῇ βασιλικῇ αὐτοῦ δυνάμει ἀναγεννώμεθα καὶ σφραγίζομεθα· ἀνιόντες δὲ ἐνδύομεθα τε τὸν Σωτῆρα Χριστὸν, στολὴν ἀφθαρτον καὶ ἰσότημον τοῦ ἀναγεννησαντος καὶ σφραγισαντος ἡμᾶς ἁγίου Πνεύματος, (« Ὅσοι γὰρ, » φησὶν, « εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. ») καὶ τὴν γεγραμμένην εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ ἀπολαμβάνομεν, ἣν ἐδεξάμεθα διὰ τοῦ θεϊκοῦ ἐμφυσήματος, καὶ ἀπαλάσμεν διὰ τοῦ ἁμαρτημάτων· καὶ αὐθις εὐρισκόμεθα, [118 a] οἷοι περὶ ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάστου ἐγενήθημεν, ἀναμάρτητοι καὶ ἀτεξούσιοι· ταῦτα γὰρ σημαίνει ἡ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις· ὡς ἀρχίζειν τὴν Παύλου περὶ τῶν βαπτιζομένων Γραφήν· « Ὅπως

quid sit de Origenis sententia, catholico sensu, ni fallor, dici potest, imaginem ac similitudinem Dei per peccatum originale ab homine amissam esse. Nimirum ejus effati veritas, aut falsitas ex eo sensu pendet, quo vocabula illa « imaginis ac similitudinis » accipiuntur: si quis enim ex gr. ejus imaginis notionem in hoc sitam affirmet, ut anima sit immortalis, ac deinde subjungat, hominem per peccatum Dei imaginem amisisse, is sine dubio erit hæreticus: secus vero se res habebit, si in justitia originali, aut gratia sanctificante, aut alia aliqua simili re sitam eam putet. Hinc fit ut alii etiam Patres id ipsum affirmarint, quod Didymus. Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 5: « Ita restituitur (inquit) homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei fuerat. Imago in effigie, similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictam. » Eadem sentit auctor hominæ quæ huic habet titulum: « Quod homo imaginem Dei per peccatum abiecit. » Eadem illi Patres, qui in virtute sitam volunt ejus imaginis notionem. Eadem Augustinus libro II *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28. Neque vero in *Retractionibus*, cap. 24, falsum omnino esse ait, quod ibi scripserat, ac multo minus hæreticum. « In sexto (inquit) libro, quod dixi, « Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidit per peccato, non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. Non igitur in fidei retentione, contemplatione, dilectione, quæ non erit semper, sed in eo, quod semper erit, invenienda est, quam dici oporteat imaginem Dei. » Quin Hieronymus ipse in Comment. in *Epist. ad Ephesios*, lib. I, cap. 2, pag. 582 ed. Veron., eadem tradidit, quæ Didymus hoc in loco. « Sic suæ intelligentiæ coaptabit (inquit) ut dicat hominem juxta imaginem et similitudinem Dei factum, eandem post reconciliationem formam recepturum, quem et suæ angeli habent, et ipse perdidit. » Quam locum Hieronymo exprobrat Rufinus lib. I *contra ipsum Hieronymum*, num. 39. Demum S. Zeno, Verouenianus episcopus, lib. II, tract. 19, eodem fere modo loquitur quo Didymus.

(66) *Potestate*. Tertullianus, libro II *adversus Marcionem*, cap. 5: « Oportebat (inquit) imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii, et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago et similitudo Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas. » Cæterum quo sensu accipienda sint quæ hic docet Didymus, ii uorunt, qui Augustini de

γένηθε κατ' εικόνα τοῦ κτισαντος ὑμᾶς· καὶ, « Καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσαμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. » Ἀνατίσει δὲ περὶ τούτου, καὶ αὐθις γράφων ὁ αὐτὸς, Ῥωμαίους μὲν· « Οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· » Ἐφεσίους δέ· « Καὶ ἔντας ἡμᾶς νεκροῦς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίητε τῷ Χριστῷ, καὶ συνήγαγε καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Τίς, ἢ πότε ταῦτα παρέσχε; Ὁ Πατήρ, μετὰ τοῦ ἀνακαινισθῆναι ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ. Ὅν τρόπον γὰρ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς μακαρίας Τριάδος ἐκτίσθημεν κατὰ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. » οὕτως τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτῆς σωζόμεθα· Ἐν ὁμοίως τὴν Τριάδα δοξάζωμεν. Δίχα δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγισθῆναι τῷ ἁγιασμῷ, καὶ ἰαθῆναι αὐτῷ γενέσθαι, οὐδεὶς τῶν ἐπουρανίων ἔτυχεν ἀγαθόν, κἂν τὸν ἄλλον βίον ἀμεμπτος εὐρέθη. Ἄλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος μαρτυρησάσι ἐπιτυχόντας, τῷ ἰδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐζωοποιήθησαν. Διδ προτρέπων ἡμῶν καὶ μαρτυρούμενος ἱερολόγος ἀνήρ βοᾷ· « Προσελθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθήτε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυνθῇ. » Φῶς γὰρ τὸ ἀληθινὸν καὶ αἴτιον τοῦ αἰσθητοῦ φωτός, καὶ δόξα ἐκλάμπουσα πανταχοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἁγίον, ἢ καὶ αὐθις ψάλλει· [118 b] « Διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. » Περὶ τούτου καὶ ἐν τῷ κη' ψαλμῷ διδάσκει· « Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὕδάτων, ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐδρόνησεν· Κύριος ἐπὶ ὕδατων πολλῶν. » καὶ

gratia ac libero arbitrio doctrinam norunt, catholicae Ecclesiae iudicio confirmatam. Liberum scilicet arbitrium Adami peccato sauciatum quidem est, sed non sublatum, nec veluti mortuum: ita tamen vitum mansit, ut in ipsiis etiam baptizatis adhuc infirmum sit, atque integerrimis illis (viribus), ut Augustinus ipse loquitur, destitutum, quas habuit (in protoplasto), id est in Adamo, ante peccatum. « Jam baptizatis enim » (inquit is in *Opere imperfecto contra Julianum* lib. vi, cap. 8), « et eis, qui jam Spiritum sanctum acceperant, dicebat Apostolus: « Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: hæc enim invicem adversantur, ut non ea, quæ vultis, faciatis. » Ubi tu, qui negas liberum arbitrium vires suas perdidisse peccando, id est male se utendo? » et cætera, quæ sequuntur. Nos ergo per baptismum ita fieri αὐτεξουστους intelligendum est, ut ab ea servitute liberemur, de qua Scripturæ et Patres. Ut enim ait Ambrosius epist. 42, num. 7: « Redegit humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxia hæreditatis gravi sœnore, quod obæratu auctor ad posteror de sœnerata successione transmiserat. » Quod autem ait Didymus, baptizatos, ac Spiritu sancto obsignatos, fieri ἀναμαρτητους, id est (peccati expertes), certum est. Verum ἀναμαρτησία isthæc et alio sensu segm. 174 b usurpatur, et pravo sensu post Didymi obitum a Pelagio prædicata est. Hujus sententiam refellens Hieronymus lib. ii *contra Pelagianos* num. 4: « Absque vitio (inquit), quod Græcè dicitur κακία, hominem posse esse αἰο: ἀναμαρτητον, id est, sine peccato, esse nego. » Et num. 7: « Quod autem scriplum est, et sanguis Jesu Filii ejus emundat nos ab omni peccato, » tam in confessione baptismatis, quam in clementia pœnitentis accipiendum est. »

A 256 hæc enim significat ea imago, et similitudo: adeo ut quadret huc quod scribit Paulus de baptizatis: « Ut sitis (67) secundum imaginem ejus, qui creavit vos; » et, « Sicut (68) portavimus imaginem terreni, portabimus etiam imaginem cælestis. » Id ipsum vero nobis ex eo præterea persuadebitur, quod scribit idem Apostolus; ad Romanos quidem: « Quos præscivit (69), et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus; » ad Ephesios autem: « Et cum (70) essemus mortui peccatis, convivificavit nos cum Christo, et conresuscitavit, et consedere fecit in cælestibus. » Quis, aut quando hæc largitus est? Pater, simulque a sancto ejus Spiritu renovati sumus: nam sicut primum a beata Trinitate creati fuimus, juxta illud, « Faciamus (74) hominem: » ita secundo ab ipsa salvamur: ut æqualiter Trinitatem glorificemus. Nemo autem, qui baptismate regeneratus non esset a Spiritu Dei, et obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus, cælestia bona consecutus est, etsi reliqua ejus vita inculpabilis inventa fuerit. At ii etiam, qui ante baptismum martyrium assecuti sunt, proprio abluti sanguine (72), sic a sancto Dei Spiritu vivificati fuerunt. Ideo cum exhortatione testificationem conjungens sacer scriptor clamat: « Accedite (73) ad eum, et illuminamini (74), et facies vestræ non confundentur. » Lux enim vera est, ac subjectæ sensibus lucis productor et exsplendescens ubique gloria, sive claritas venerandus Spiritus. Qua ratione rursus psallit: « Quia lux (75) mandata tua in

Nimirum ne baptizatus quidem potest omnia vitare peccata venialia. Ab hac doctrina alienum Didymum non fuisse colligi videtur ex iis, quæ ad vers. 17, cap. iv Jobi (pag. 149 *Catenæ in Jobum* a Niceta contextæ) ipse dictavit, etsi de baptizatis non loquatur: « Ne dixeris (inquit) hæc te nulli peccato obnoxium pati; cum impossibile sit hominis vitam ad perfectam Legis normam exigere. » Ἔστι γὰρ, ὅτε μὲν καὶ ἔκουστοίς, πολλάκις δὲ καὶ ἄκουστοίς περιπίπτομεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν, id est: « Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte interdum, sæpe etiam inviti, in peccata incidamus. » Et ad vers. 15 cap. x (pag. 233 ejusdem catenæ): « Quædam enim peccata ex arbitrii nostri libertate (ex προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας) sunt; quibus supplicium comitatur: alia vero a parentibus manant, quibus purgatio debetur. »

D (67) *Ut sitis.* Coloss. iii, 10. Vide not. 4, pag. 186.

(68) *Sicut.* I Cor. xv, 49.

(69) *Quos præscivit.* Rom. viii, 29.

(70) *Et cum.* Ephes. ii, 5 et 6. Post voces, τῷ Χριστῷ, aliqua omittit.

(71) *Faciamus.* Gen. 1, 26.

(72) *Sanguine.* De baptismo sanguinis loquitur Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 16.

(73) *Accedite.* Psalm. xxxiii, 5 (seu 6).

(74) *Illuminamini.* Cum baptismus a Græcis « illuminatio » vocetur, ideo ad baptismum refert hæc Didymus.

(75) *Quia lux.* Non Psalms hæc verba sunt, sed Isaïæ, quamvis in Vulg. translatione non legantur: nam cap. xxvi, vers. 9, ubi Vulg. int. habet, « Cum feceris judicia tua in terra, » Græca Biblia sic habent ut citat Didymus.

terra. » De hac re in psalmo etiam xxviii sic docet: « Vox Domini (76) super 257 aquas, Deus gloriae (sive claritatis) intonuit: Dominus super aquas multas; » et in lxxvi psalmo: « Vox tonitruum (77) tui in rosa. Illuxerunt (78) coruscationes tuæ orbi terræ: vidit et commota est terra. » Nam per aquas baptismum significat, in quo sit a sacerdotibus, sicut idem Psaltes canit, « operatio multa (79); » per tonitruum autem, baptismi gratiam quocunque pertingentem (80), et cum timore receptam, indicat; per rotam vero, vitam instabilem, ac mire variam; per coruscationes autem, spiritalem pulchritudinem (81), quam coram Deo habent illuminati, id est, baptizati; per commotionem terræ denique, promptam humanitatis motionem in Dei cognitionem declarat. Dum vero post incarnationem Dominus baptizabatur, dum draconem (82) in aquis (83) existentem, Jordanemque ore capientem, ut ænigmatice Jobus narrat, occidebat; dum aures nostras abstergebat, et vetus peccatum (84) dimittebat, 258 et super serpentes, et scorpio-

(76) *Vox Domini.* Psal. xxviii, vers. 3. Hunc locum ad baptismum refert Ambrosius quoque in libro *De mysteriis* cap. 5.

(77) *Vox tonitruum.* Psal. lxxvi, vers. 17 et 18 (sen 19).

(78) *Illuxerunt.* Aut librarius inter scribendum similitudine vocum deceptus ex duobus duorum psalmorum versiculis a Didymo fortasse hic allatis unum fecit; aut Didymus felellit eorundem versiculorum similitudo. Nimirum in psalmo quidem lxxvi, sic legitur: "Ἐφανεν αἱ ἀστραπαὶ σου τῇ οἰκουμένῃ· ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, id est: « Illuxerunt coruscationes tuæ (seu, fulgura est) orbi terræ: commota est, et tremens facta est terra. » In psalmo vero xcvi, vers. 4: "Ἐφανεν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ· εἶδε καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ, id est: « Illuxerunt coruscationes ejus orbi terræ: vixit, et commota est terra. »

(79) *Operatio multa.* Hæc ipsa verba non habet Psaltes. Existimo autem hic respici versiculum 23 psalmi cvi, ubi legitur: Ποιοῦντες ἔργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς, id est: « Facientes operationem in aquis multis. »

(80) *Quocunque pertingentem.* Lege segm. 123 b.

(81) *Pulchritudinem.* Græca plurali numero: κάλλη. Eodem modo Chrysostomus in oratione prima contra Anomæos anno 388 habita (tom. I, pag. 448) inquit: Κιόνων κάλλη, id est: « Columnarum pulchritudinem. »

(82) *Draconem.* Vide Job xl, 18-20, ubi Vulg. quidem interpres habet, « Leviathan, » sed Græca editio, δράκοντα, id est « draconem: » qua dictione « diabolum » sæpe designari docet Didymus pag. 123 catenæ in *Jobum*.

(83) *In aquis.* Omnia sunt quæ dictavit Didymus ad psalmi lxxiii versiculum 13: Τὰς οὖν πολλὰς τῶν δρακόντων καὶ τοῦ δράκοντος κεφαλὰς ἐπὶ τοῦ ὕδατος συνέτριψεν ὁ Σωτὴρ. Et paucis interjectis: Καθ' ὧν ἐνεργοῦσιν οἱ δράκοντες, καὶ ὁ τούτων, ὡς γέγραπται, ἔξαρχος, βασιλεύων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ διατριβὼν ἐν τῇ θαλάσῃ. Id est: « Multa ergo draconum, et draconis capita in aqua contrivit Salvator... Contra quos operantur dracones, et eorum exarchus, ut Scriptura loquitur, regnans in aquis, et degens in mari. »

(84) *Vetus peccatum.* En peccatum originale, quod ab Origene etiam admissum fuisse contendunt Ballerini fratres doctissimi tom. IV *Operaum*

ἐν ὧς ψαλμῷ· « Φωνὴ τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ. Ἐφανεν αἱ ἀστραπαὶ σου τῇ οἰκουμένῃ· ἴδεν, καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » Διὰ μὲν γὰρ τῶν ὕδατων τὸ βάπτισμα σημαίνει, ἐν ᾧ γίνεται παρὰ τῶν ἱερέων, καθὰ ψαλμῷδε ἰούδης, « ἐργασία πολλή· » διὰ δὲ τῆς βροντῆς τὴν πανταχοῦ φθάσαντα καὶ μετὰ φόβου ὑποδεχθεῖσαν χάριν τοῦ βαπτίσματος αἰνίττεται· διὰ δὲ τοῦ τροχοῦ, τὸν ἀστατον καὶ ἀλλόκοτον βίον· διὰ δὲ τῶν ἀστραπῶν, τὰ κατὰ θεὸν κάλλη τῶν φωτιζομένων· διὰ δὲ τοῦ σαλευθῆναι τὴν γῆν τὸ κινήθηναι σὺν προθυμίᾳ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς θεογνωσίαν δηλοῦ. Καὶ τοῦ Δεσπότου δὲ βαπτιζομένου ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἐπὶ τῶ τὸν τε δράκοντα, τὸν ἐπὶ τοῖς ὕδασι δεξάμενον τὸν Ἰορδάνην, ἐν τῷ στόματι, ὡς ἱστορεῖ αἰνιγματωδῶς ὁ Ἰωδ, θανατώσαι, τὸν τε ἡμέτερον ἀποσμήξαι ῥύπον, καὶ τὴν παλαιὰν συγχωρῆσαι ἀμαρτίαν, καὶ ποιῆσαι πατεῖν ἐπάνω ὕδατων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἅμα δὲ καὶ διδάξαι πάντας, τὴν παλιγγενεσίαν ἀνθρώποις εἶναι σωτηρίαν· παρῆν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὁ Πατὴρ. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ οὐρανῶν ἐμαρτύρει τῇ

Norisii pag. 823. Quanquam haud satis video, quomodo catholica de peccato originali doctrina concilietur cum doctrina de animarum præexistentia, et antiquis lapsibus admissa ab Origene, et qui præterita in cælis, et antiqua delicta solvi dicit in baptismo, et ut de ipso loquitur Hieronymus in calce *Dialogorum contra Pelagianos*. Sed mitamus Origenem. Didymus noster dogma hoc sæpius indicat, ut et paulo ante, et segm. 36 a, et 175 a, et 179 b. Quin etiam illud ad versiculum 18 cap. x Jobi (pag. 236 catenæ in *Jobum* a Niceta collectæ) proficitur Didymus. « Vide autem (inquit), quod incumbendum tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vitæ hujus corruptionem experiretur, grave existimat: » Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὀδυνερὰν ταύτην ζωὴν ἐπεισηγάγομεν, id est: « Ipsi enim nosmetipsos per transgressionem in ærumnosam hanc vitam coniecimus. » In commentariis vero in Psalmos ad vers. 9 psalmi cx: Τῷ αὐτοῦ γοῦν τιμῷ ἀίματι (inquit)... ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατροπαραδότου ἀναστροφῆς ἡμῶν, id est: « Ejus igitur pretioso sanguine... redempti sumus a subversione nostra, quæ a patre nostro Adamo nobis veluti tradita est. » Demum in libro *adv. Manichæos* pag. 209: « Si corpus ex coitu sumpsisset (Dominus)... existimatus et ipse fuisset illi peccato obnoxius, cui omnes, qui ex Adamo originem ducunt, per successionem obnoxii sunt. » Miror itaque Jacobum Basnagium in Animadversionibus ad hunc Didymi librum tom I *Lecti. antiqq.* Canisii pag. 199, hæc scripsisse: « Peccatum originale negasse videtur Didymus in libro *adversus Manichæos*. » Nulla autem alia ratione innititur Basnagius, quam ista, quod nempe illa Pauli verba, « natura filii iræ, » sic explicat Didymus, ut φύσει, seu « natura, » idem sit ac « vere. » At non alia de causa eam interpretationem simplex est theologus noster, quam ut Manichæis Pauli textu abutentibus, et naturam « per se malam » esse contendentibus sese validius opponeret, dum neminem « natura » malum esse, sed « ex mutatione liberæ voluntatis » malum fieri docebat.

γρησώθητι τοῦ οὐρανοῦ τόκου· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἄνοιχθέντων αὐτῷ, ὡς βασιλεῖ καὶ ἀνωτέρω τῆς ἐγγέλων φύσεως ὄντι, τῶν οὐρανῶν, κατελθόν, ἐπέμειν ἐπὶ τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ. Φησὶν γάρ· « Ἰδοὺ ἀνεψήθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἴδον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡς περιστεράν. » [149 a] Νόει οὖν, τί ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἅτε τὸν ἑαυτοῦ ναβν, ἡμᾶς, τῷ ὕψιστῳ Θεῷ συγκαθεσθῆναι, καὶ συνδοξασθῆναι, καὶ συμβασιλεύσαι ποιεῖ, καὶ ὅτε μένει ἐπὶ τὸν μογετῆ Θεόν· καὶ εἰ ὁσίως λέγουσιν αἰρετικοὶ μὴ συγκαθεζεσθαι αὐτὸ, καὶ συμπροσκυνεῖσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ Πατρὶ. Μὴ ὁμοίως δὲ ἡμῶν, τῶν κτιστῶν, καὶ ἐν τοσαύτῃ ἀγαθῶν ἔργων γυμνῶθητι τηλικαῦτα ἐλπίζοντων, νοηθεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ συγκαθεζεσθαι, καὶ συνδοξάζεσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ· ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ φῦσι Θεός καὶ Βασιλεὺς, καὶ ἀδίδως συγκαθεζόμενος, καὶ πλήρης ἀχράντου δόξης ὑπάρχων. Οἱ γὰρ κτιστοὶ, κατὰ χάριν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τούτων ἀξιοθῆσονται, ἀπολαύοντες τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας, οὐκ ὄντες δὲ βασιλεῖς. Οἶδεν γὰρ ἡ Γραφή, ἄλλην μὲν ἡλίω δόξαν, ἄλλην δὲ σελήνης καὶ ἀστέρων· καὶ τούτων πάλιν διάφορον δόξαν. « Ἄστηρ γάρ, » φησὶν, « ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. » Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος τῶν ἄλλων μελῶν τιμιώτερός ἐστι· πλην καὶ αὐτὸς σῶμά ἐστιν· ὥστε τοσοῦτον ἡμᾶς ἀνακαινισθέντας τῆς θείας ἀπολαύειν οικειότητος, ὅσον ἡ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐνδέχεται δύναμις, καθὼς λέγουσιν.

namque Scriptura aliam esse solis gloriam, id est claritatem, aliam lunæ, atque stellarum : et his rursus eandem non esse gloriam : « Stella (89) enim, » inquit, « a stella differt in gloria ; » et corporis oculus aliis **259** membris nobilior est ; attamen corpus et ipse est (90). Itaque nos baptismate renovati divina familiaritate tantum fruimur, quantum naturæ nostræ vires sinunt : quomodo ait quidam :

Ὀππόσον ἡμέριόν κε Θεῷ γένος ἰσάζοιτο.

Καὶ Πέτρος ἐκθειάζων τὸ βάπτισμα, ὡς Θεοῦ ὄντος τοῦ ἀνακλιζόντος ἡμᾶς ἁγίου Πνεύματος, καθολικὸν διὰ τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς ἐξεφώνησε κήρυγμα, διαγορεύον ταυτί· « Ἀναγεγεννημένοι, οὐκ ἐκ σποράς

(85) *Ambulare.* Respicit fortasse psal. xc, vers. 43.

(86) *Ecce.* Matth. iii, 16. Biblia habent : ἀνεψήθησαν αὐτῷ, id est « aperti sunt ei. » Pro ἴδον habent εἶδεν, id est « vidit. » Et pro ὡς habent ὡσεύ.

(87) *Qui.* Codex, ἅτε. Legendum fortasse ὅτε.

(88) *Post resurrectionem.* Ideo hæc adjicit theologus noster, quod sententiam illam Pauli respiciat superius a se allatam : « conresuscitavit, et conserdere fecit in cælestibus : » qua rem futuram denotari vult, tametsi præteriti temporis verbis effertur, « consessionem » nempe, quæ futura sit post « conresuscitationem. » Porro sanctorum animas, simul ac purgatæ sint, aut, si nulla indigeant purgatione, statim post discessum e corpore, intuitiva Dei visione frui, dogma catholicum est : quod vulgo rejiciunt Græci heterodoxi. Pro illis pugnat Mattheus Quæstor Angelus Panaretus catholicæ Ecclesiæ maxime infensus, antithesi 2 *adversus S. Thomam Aquinatem.* Frustra vero pro sua opinione ex hoc Didymi loco argumentum schismatici isti homines petereant. Cum enim præ oculis hic habeat,

nes, ac supra omnem inimici potestatem ambulare (85), atque hæc omnia conculcare nos faciebat ; et dum simul docebat omnes, salutarem hominibus esse regenerationem : aderat Spiritus sanctus item ut Pater : hic enim e cælis proprio Filio testimonium perhibebat, ac eum verum et genuinum esse testificabatur ; Spiritus vero sanctus, apertis sibi cælis ut regi, et supra angelorum naturam existenti, descendens manebat supra Filium Dei. Ait enim Scriptura : « Ecce (86) aperti sunt cæli, et viderunt Spiritum Dei descendentem sicut columbam. » Considera ergo atque intellige, quid sit Spiritus sanctus, (87) qui suum ipsius templum, id est nos, cum altissimo Deo consedere, et conglorificari, et conregnare facit, et super unigenitum

Deum manet : ac vide, num pium sanctumque sit quod aiunt hæretici, ipsum simul non sedere, nec simul adorari, nec simul regnare cum Deo Patre. Nemo autem putet, sanctum Dei Spiritum cum Deo consedere, et conglorificari, et conregnare eo modo, quo nos, qui increati non sumus, atque in tanta bonorum operum nuditate talis, ac tam sublimia speramus ; nam considet, conglorificatur, et conregnat cum Deo ut Spiritus ejus, ut natura Deus, ut Rex, ut ab æterno considens, ut plenus incorrupta atque immaculata gloria. Qui enim creati sunt, illi per gratiam hæc consequentur post resurrectionem (88), sed ita ut regni quidem bonis fruituri sint, reges vero futuri non sint. Novit

C Quantum (91) mortale genus Deo æquiparari potest.

Et Petrus baptismate divinum esse docens, quia Spiritus sanctus, a quo rursus creamur, Deus est, catholicam (id est universalem) doctrinam in prima catholica Epistola prædicavit his verbis :

ut dixi, Didymus « consessionem » illam, et « conglorificationem, et conregnationem, et conresuscitationem cum Christo, » de qua sæpius Paulus, ideo de iis bonis loquitur, quæ simul omnia sancti extremo judicii die duntaxat plene consequentur. Quid est enim συνδοξάζεσθαι Χριστῷ, seu « glorificari una cum Christo, » nisi glorificari instar Christi ? ejus corpus post resurrectionem glorificatum est, seu gloriosum, ac resplendens factum fuit. Hujusmodi vero « glorificationem » sanctorum non modo animabus, sed corporibus quoque communicandam in resurrectione respicere videtur verbis illis, quæ mox subdit : « Et corporis oculus. » etc. Vide segm. 206 b, et 40 b.

(89) *Stella.* I Cor. xv, 41.

(90) *Corpus et ipse est.* Hoc fortasse vult : Sancti Deum corporeis oculis ne tunc quidem videre poterunt, cum « gloriosa » erunt eorum corpora.

(91) *Quantum.* Librarius hunc versum in codicis margine sic explicat : Σημειώσαι, ὅπόσον τὸ ἀνθρώπινον γένος τῇ τοῦ Θεοῦ φύσει δύναται προσεγγίσει, id est « Nota, quantum humanum genus ad Dei naturam potest accedere. »

« Regenerati (92) non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi, et permanentis. » Verebatur enim eum, qui præcepit in Evangelio secundum Marcum : « Euntes (93) in mundum universum, prædicare Evangelium omni creature. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit : qui vero non crediderit, condemnabitur. » Quid est autem ea prædicatio? « Euntes docete (94) omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Quod et Paulus observans scripsit : « Gratia (95) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio Spiritus sancti, cum omnibus vobis. » Quam spiritalem communicationem catholicæ etiam Epistole sic antea (96) nominaverant : « Ut sitis (97) divinæ communicantes (seu participes) naturæ. » Quinam vero sunt non credentes, et hanc ob causam condemnati? Qui hanc non servant honoris æqualitatem debitam sanctæ Trinitati. Quibus rursus per Paulum denuntiatum est in Epistola ad Galatas : « Sunt aliqui (98), qui vos conturbant, volentes vertere Evangelium Christi. Sed etsi angelus vos de cælo aliter evangelizaret, præter id quod evangelizati estis, anathema sit. Et iterum dico : Si quis vos evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit. » Traditionem vero transgredi dum **260** vetat, antedictum ibi intelligit divinum mandatum, non traditionem Arianorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum, qui has denominationes ab illis sortiti sunt, quorum opinionem ita sequuntur, ut divinas prædicationes contemnentes, illorum garrulitatem, ac nugas legis instar habeant, alios vero ne audiant quidem.

Quidquid (99) immortalis Dei consilia man-
[festant,

Id tu, qui mortalis es, firmissime tene.

Neque mente a dolosis hominibus deceptus

Cohibitionis nesciam immortalis numinis iram in
[te uitruhas.

CAPUT XIII.

De iis qui, ut Spiritum deprimant, afferunt illud :
Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.

Hi autem mera vocabula aucupantes (1), ac ea, quæ de Spiritu sancto dicta sunt, in suam ipsorum perniciem minuentes, inquirunt : Aqua ergo æquali

(92) *Regenerati*. I Petr. 1, 23. Quæ hic attingit Didymus, ea fusius persequitur enarratione in *primam Petri* ad hunc locum. « Est enim (inquit) prima natiuitas secundum Adam mortalis, et ideo corruptibilis, posterior autem ex Spiritu, et Verbo semper vivente Dei. Et hoc ergo Verbum, quod pro semine ponitur, incorrupta demonstrat, quia ex virtute, et Spiritu ei congruente dicitur incorruptum : « Omnis enim, qui nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen eius in eo manet ... » Vivum vero et permanentem Verbum dicimus secundum evangelicam disciplinam. »

(93) *Euntes*. Marc. xvi, 15 et 16.

(94) *Euntes docete*. Matth. xxviii, 19. In libro *De Sp. sancto*, num. 23, impressa exemplaria, et codex noster habent : « Euntes ite, et docete. » Sed expandendæ videntur voculæ, « ite et » : quas ne codex quidem nis. a Vallarsio ibi citatus habet.

(95) *Gratia*. II ad Cor. xiii, 13.

Α φαρτῆς, ἀλλ' ἀφάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος. » Ἐδοθεῖκε γὰρ [119 b] τὸν παρακλειουόμενον ἐν τῇ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ · « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον πάντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακρίθησεται. » Τί δὲ τὸ κήρυγμα ἐστίν; « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὅπερ καὶ Παῦλος φυλάττων ἔγραψεν · « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινῶνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν. » Ἦντινα πνευματικῆν κοινῶνίαν καὶ τὰ Καθολικὰ προκατωνόμασεν χαράγματα οὕτως · « Ἵνα γένησθε θείας κοινῶνι φύσεως. » Τίνες δὲ οἱ ἀπιστοῦντες, καὶ διὰ τοῦτο κατακρινόμενοι; Οἱ ταύτην μὴ φυλάττοντες τὴν ἰσοτιμίαν τῆς ἁγίας Τριάδος· οἷσσι καὶ αὐθις διὰ Παύλου παρήγγειλεν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ · « Εἰσὶ τινες, οἵτινες ὑμᾶς θορυβοῦσι, θέλοντες στρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ· ἀλλ' εἰ καὶ ἄγγελος ὑμᾶς ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλως εὐαγγελισθῆται, παρ' ὃ εὐαγγελισθῆτε, ἀνάθεμα ἔστω. Καὶ πάλιν λέγω· Ἐἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελισθῆται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. » Παράδοσιν δὲ μὴ παραβαίνεσθαι, τὴν προλεχθεῖσαν αὐτοῦ εἶπε θεϊκῆ ἐντολῆν, οὐ τὴν Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομιανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν, τῶν τὴν προσηγορίαν ταύτην κληρωσάμενων ἀπ' ἐκείνων, ὧν τῇ δοκῆσει ἐξηκολούθησαν, καὶ τῶν θείων κηρυγμάτων καταφρονήσαντες, νόμον τὴν ἐκείνων ἀδολεσχίαν ἐποίησαντο, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀκούοντες.

Ἅσσα κερ ἀθανάτου Θεοῦ βουλευμάτα φαίρει,

Ταῦτα σὺ, θρητὸς ἔων, ἴσχε μάλ' [120 a] ἀσφα-
[λέως·

Μηδὲ νόον δολλοῖσιν ὑπ' ἀνθρώποισι δολωθεῖς,
Ἄσχετον ἀθανάτου μῆτιν ἐπισπάσαι.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Περὶ τῶν πρὸς ἐντέλειαν τοῦ Πνεύματος ἐπιτερόντων τὸ, Ἐάν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.

Οὔτοι δὲ λεξιθηροῦντες, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθ' ἑαυτῶν σμικρύνοντες, φασίν· Οὐκ οὖν ἰσοδύναμον καὶ συνδοξαζόμενον τὸ ὕδωρ τῷ ἁγίῳ

(96) *Antea*. An Epistolam Petri secundam scriptam esse indicat ante secundam Pauli ad Corinthios?

(97) *Ut sitis*. II Petr. 1, 4.

(98) *Sunt aliqui*. Galat. 1, 7-9. Sensum potius citat, quam ipsa verba Pauli, quæ veluti in compendium redigit, memoriter ea afferens.

(99) *Quidquid*. Librarius in margine hanc apposuit explicationem, quam ut Latine vertam, necesse non est.

Ἅσα τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ τὰ βουλευμάτα φανερο-
[ποιεῖ

Ταῦτα σὺ, θνητὸς ὑπάρχων, κάτεχε πάνυ ἀσφα-
[λέως·

Μηδὲ τὸν νόον σου ὑπὸ δολίων ἀνθρώπων δολωθεῖς,
τὴν ἀκατάσχετον τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ ὄργην ἐφ'
[ἑαυτὸν ἐλύσης·

(1) *Aucupantes*. In Græco, λεξιθηροῦντες · quæ vox deest in vulgaribus Lexicis.

Πνεύματι ἔστιν· ἐπιθετὴ γράφει· « Ἐάν μή τις γεν-
νηθῆ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. » Τοῦτο δὲ κατηγορη-
σας ἔστιν ἑαυτῶν, ὡς ἐπιλαβανομένων τοῦ καλῶς
φθεγγαμένου αὐτὰ Χριστοῦ, καὶ διαβαλεῖν, ἃ μὴδ'
ὁ Μῶμος διαβαλεῖν δύνησεται· οὐ μὴν ἴδιον Χριστιανῶν.
Οὐχ ὡς συνάττεται γὰρ ἡ ἅγια Τριάς ἐμνημονεύθη
καὶ τὸ ὕδωρ· ἀλλ' ὡς ὁ λόγος ἀπέδωκε, καὶ ὡς ἐτέρωθι ἅμα τῶ ἀθανάτῳ Θεῷ θνητὰ συνεμνη-
μονεύθη. Γέγραπται γάρ· « Ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν
καὶ εἰς σέ· » καὶ πάλιν· « Ἐπίστευσεν ὁ λαὸς τῶ Θεῷ
καὶ Μωϋσῆ τῶ θεράποντι αὐτοῦ· » καὶ πάλιν· « Πᾶς ὁ
λαὸς ἐφοβέτο τὸν Θεὸν καὶ Σαμουὴλ· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἦν ῥομφαία τῶ
Κυρίου καὶ τῶ Γεδεών· » καὶ τὸ προσυφανθησόμενον δὲ
τούτοις θεώρημα καίριον καὶ ἐπάξιον τῆς ὀρθῆς
πίστεως ἔστιν. Εἰ γὰρ, κατὰ τὸν Παῦλον, « εἰς τὸν θά-
νατον τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν » βαπτίζομεθα,
ὀρθῶς συνεφράσθη τῶ Πνεύματι τὸ ὕδωρ. Ἀπὸ γὰρ
τῆς πλευρᾶς τοῦ Σωτῆρος ὕδωρ καὶ αἷμα ἰμοῦ ἔρ-
χουσιν, ὡς οὐκ ἄγνοεῖ ἡ λόγχη, καὶ ὁ στρατιώτης.
Πρὸς τοῦτ' αἰ, ὡς Παῦλος ἔγραψε, Κορινθίοις μέν·
« Πάντες βρώμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάν-
τες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπινον πόμα. Ἐπινον γὰρ
ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα
ἦν ὁ Χριστός· » αὐθίς τε· « Καὶ πάντες ἐν Πνεύμα
ἐπίστεισαν· » Ἑβραίοις [120 b] δέ· « Ἀδύνατον
γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, γευσάμενους τε τῆς
δωρεᾶς τῆς ἐπουρανοῦ, καὶ μετόχους γεννηθέντας
Πνεύματος ἁγίου, καὶ καλῶν γευσάμενους Θεοῦ
ῥήμα » (τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα, ῥῆμα τοῦ Θεοῦ Πα-
τρὸς ἀνευφημήθη)· ἀραρότως ἔν τῶ ὕδατι ὁ Χριστός
καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ οὐδέποτε παρ' οὐδενὶ ἄνευ
τοῦ βαπτιστικοῦ ὕδατος ὁ Χριστός καὶ τὸ ἄγιον
Πνεῦμα. Ὅπου οὖν τὸ θεῖον μυστήριον, ὡς τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος θεθεσμο-
θέτῃται, καὶ τὴν ἴσην μαρτυρίαν ἀπηνέγκαντο ἄμφω
αἱ μακάριαι καὶ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις· πῶς οὐκ
ἀξιοδία καὶ ταῦτα δι' ἀποδείξεων περὶ τῆς ὁμοου-
σιότητος αὐτῶν ἔστιν; Ἐγὼ οὖν οἶμαι, ὡς καὶ διὰ
τοῦτο εἰς οἶνον, καὶ κρείττονα οἴνου, τὸ ὕδωρ με-
τέβαλε, καὶ εὐφροσύνην τῶ γαμικῷ δειπνῶ παρέσχετο·
ἀσυμφανῶς διδάξαι βουληθεὶς, ὅτι καὶ τὸ ὕδωρ εἰς
ἀθάνατον χρῆσιν τοῦ βαπτισματος μετέθηκε, καὶ διὰ
τοῦ βαπτισματος τὸ λείπον τῆς πίστεως ἀνθρώποις
ἀνεπλήρωσε, μετὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, συμφωνίᾳ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Καὶ τῆς σκιάς γὰρ τοῦ θεοῦ

A potestate prædita est, ac Spiritus sanctus, et simul
cum ipso glorificata : cum scriptum sit : « Nisi
quis natus fuerit ex aqua et Spiritu. » At hoc qui-
dem est semetipsum accusare ; nam Christum ipsum
objurgant, qui scite ista verba protulit : ac ea
calumniantur, quæ ne Momus (2) quidem calum-
niari queat. Id tamen Christianos dedecet. Nec enim
habita ratione ordinis, ac dignitatis memorata ibi
est post sanctam Trinitatem etiam aqua ; sed quia
sic sermo tulit ; sicut alibi quoque simul cum
immortali Deo mortalia commemorata sunt : scri-
ptum est enim : « Peccavi (3) in cælum, et in te ; » et
rursus : « Credidit (4) populus Deo, et Moysi fa-
mulo ejus ; » et rursus : « Omnis (5) popu-
lus timebat Deum, et Samuelem ; » et rursus : « Et
erat (6) romphæa Domino, et Gedeoni. » Sensus vero,
quem speculando ex iis verbis eruemus, quemque
261 hic subjiciemus, nec intempestivus (7) est,
et recta fide dignus. Si enim juxta Paulum (8) « in
mortem Christi, et in Christum » baptizamus, recte
una cum Spiritu nominata est aqua : nam ex latere
Salvatoris aqua et sanguis simul fluxit, ut novit
lancea (9), et miles. Præterea Paulus scripsit Co-
rinthiis quidem : « Omnes (10) escam spiritalem
manducarunt, et omnes eundem spiritalem bibe-
bant potum : bibebant enim de spiritali sequente
petra : petra autem erat Christus ; » et rursus :
« Et omnes (11) uno spiritu potati sunt ; » ad Ho-
bræos vero : « Impossibile (12) est enim eos, qui
semel sunt illuminati, gustaveruntque donum cœ-
lestis, et participes facti sunt Spiritus sancti, et
bonum gustaverunt Dei verbum ; » Spiritus autem
sanctus verbum Dei Patris dictus est (13). At si
hæc ita se habent, congruenter (14) in aqua Chri-
stus, et Spiritus sanctus intelligitur, nec unquam
sine aqua baptismali in ullo homine habitat Chri-
stus, et Spiritus sanctus. Cum ergo divini hujus
mysterii institutio sicut Filii Dei, ita et divini
Spiritus esse dicatur in Scripturis, cumque æquale
testimonium utrique beatæ, ac per se perfectæ hy-
postasi perhibeatur : quis negare potest, uberrime
earum consubstantialitatem e. Scripturis demonstra-
ri ? Ego igitur puto, ob hanc etiam rationem aquam
in vinum, et in id, quod melius erat vino, a Chri-
sto mutatam esse, ac eum nuptiali cœnæ hilaritatem
præbuisse, quia occulte ac mystice docere voluit,

(2) *Momus*. Voces, καλῶς et Μῶμος, indicare videntur respici a Didymo adagium illud : Παντὶ τῶ καλῶ μῶμος ἔπεται, id est : « Quidquid rectum est, reprehensione non caret : » vel : « Pulchrum quidlibet Momus persequitur. »

(3) *Peccavi*. Luc. xv, 18. Biblia pro εἰς σέ habent ἐνώπιόν σου, id est « coram te. »

(4) *Credidit*. Exod. xiv, 31. Biblia : ἐπίστευσαν pro ἐπίστεισαν.

(5) *Omnis*. I Reg. xii, 18 (seu 19). Citatur sensus.

(6) *Et erat*. Judic. vii, 20. Duæ voculæ, « et erat, » non exstant in Bibliis, sed adduntur a Didymo locum memoriter dicantem.

(7) *Nec intempestivus*. Codex, χέριον. Lego καλῶν. Vide not. 30, pag. 57. Apud Athanasium quo-

que in opusculo pseudigrapho tom. II, pag. 360, legitur ἀκεροπερίστατος, pro ἀκαιροπερίστατος.

(8) *Paulum*. Rom. vi, 3.

(9) *Lancea*. Simili modo Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 9 : « Nunquam (ait) sine aqua Christus . . . Cum vulneratur, aqua de latere prorumpit : scil lancea militis. »

(10) *Omnes*. I Cor. x, 3 et 4. Biblia : πάντας τὸ αὐτὸ βρώμα πνευματικόν, x. τ. λ. Et, ἔπινον pro ἔπιον.

(11) *Et omnes*. I Cor. xii, 13.

(12) *Impossibile*. Hebr. vi, 4 et 5.

(13) *Dictus est*. Ephes. vi, 17.

(14) *Congruenter*. Codex, ἀραρότως. Lego ἀραρότως. Videitur vero aliquod verbum omissum hic fuisse a librario.

quod ipse aquam etiam ad immortalē baptismi usum transtulit, atque id quod deerat fidei hominibus, per baptismum una cum divino Spiritu, et concorditer cum Deo et Patre supplevit. Nam justī magno labore vix umbram divini hujus baptismatis assecuti sunt, quod nobis per adventum ac manifestationem Filii, et Spiritus Dei propter agnitionem immortalium harum hypostasium donatum fuit. Piscina enim Trinitatis officina est pro salute omnium fidelium hominum; et eos, qui in ipsa abluuntur, a morsu **262** serpentis liberat, et mater omnium fit per Spiritum sanctum, manens virgo. In ea namque, ut dictum est, omnia accipimus distributionis charismata, et ibidem tom cœlestes paradisi gratiæ obsignantur, ac subscribuntur, tum sponsam sibi animam nostram ille assumit, qui fecit eam, juxta Paulum scribentem: « Despondi (15) vos uni viro virginem castam exhibere, Christo. » Sed quid nī breviter id dicam, quod majus ac sublimius in ipsa est? Quem non audent in cœlis angeli vocare patrem, eum nos discimus in terra sic appellare sine ulla trepidatione. Atque hoc illud est, quod in xxvi psalmo canit Psaltes: « Pater (16) meus, et mater mea dereliquerunt me; »: quasi dicat: Nec enim immortales manserunt Adam et Eva: « Dominus autem assumpsit me; quasi dicat: Et mihi matrem dedit, piscinam; patrem, Altissimum; fratrem, Salvatorem, qui propter nos baptizatus est: nunc ergo vere hæc novi genitus simul et salvatus, quando non amplius audio: « Deflete (17) mortuum, quia defecit lux; » sed optatam vocem: « Venite (18), omnes qui laborastis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, » ugens, lavans, induens singulos indivise toto me ipso, et nutriens corpore meo, et sanguine.

CAP. XIV.

A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipare nobis eam, quæ est ex baptismo, salutem dispensatam ac præstitutam esse. Et Israelitas salutem obtinuisse ex ea, quæ olim erat, baptismi imagine; multo autem magis ipsam consequi illos, qui nunc baptizantur, gratisque justificantur (19), et beati prædicantur.

Jam vero opportunum tempus est, ut dum Scripturæ testimoniorum, quæ divini Spiritus, et immortalis baptismi propria sunt, partem aliquam colligo, ex veteri etiam Testamento deprompta, quantum potero, scribam (20). Incipiam autem paulo altius. Indivisa, et ineffabilis Trinitas cum ab æterno humani **263** generis imbecillitatem, fragilitatemque prænosceret; dum ex nihilo humidam substantiam produxit, remedium hominibus, ac sanationem per aquas obtinendam præparavit. Ideo Spiritum sanctum, cum ferebatur super aquas, jam ex eo tempore illas sanctificasse (21) constat,

(15) Despondi. II Cor. xi, 2.

(16) Pater. Ps. xxvi, 16 (seu 10).

(17) Deflete. Ecclesiastic. xxii, 9 (seu 10). Græca editio: Ἐπὶ νεκρῶ κλαύσον· ἐξέλιπε γὰρ φῶς, id est: « Super mortuum plora; defecit enim lux. »

(18) Venite. Matth. xi, 28. Græca editio: « Venite ad me omnes, qui laboratis, » etc.

τοῦτου βαπτίσματος, τοῦ ἡμῖν δωρηθέντος ἐπιφανῆ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τὴν εἰς τὰς ἀκηράτους ὑποστάσεις αὐτάς, πολλὰ καμόντες οἱ δίκαιοι μόλις ἔτυχον. Ἔστι γὰρ ἡ κολυμβήθρα τῆς Τριάδος, ἐργαστήριον πρὸς σωτηρίαν πιστῶν πάντων ἀνθρώπων· καὶ τοὺς λουόμενους ἐν αὐτῇ, τοῦ δῆγματος ἀπαλλάττει τοῦ ὄψεως, καὶ μήτηρ πάντων γίνεται, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μένουσα Παρθένος. Ἐν αὐτῇ γὰρ, ὡς εἴρηται, πάντα ὑποδεχόμεθα τῆς διανομῆς τὰ [121 a] χαρίσματα, καὶ ἐκεῖσε τοῦ παραδείσου αἱ δωρεαὶ ὑπογράφονται, καὶ νύμφην ἑαυτῷ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν λαμβάνει ὁ ποιήσας αὐτήν, κατὰ Παῦλον ἐπιστέλλοντα· « Ἡρμωσάμην ὁμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένῳ ἀγνήν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ. » Καὶ τί δὲ συντόμως τὸ μείζον οὐ λέγω ἐν αὐτῇ; Ὅν οὐ τολμῶσιν οἱ ἐν οὐρανοῖς Πατέρα καλεῖν, ἡμεῖς μανθάνομεν ἐπὶ γῆς καλεῖν, μηδένα φοβούμενοι. Καὶ τοῦτο ἔστιν, ὃ ἐν κς' ἔδεται ψαλμῷ· « Ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με· » (οὐ γὰρ, φησὶν, ἔμειναν ἀθάνατοι Ἄδὰμ καὶ Εὐα)· « ὁ δὲ Κύριος προσελάβετό με. » Καὶ ἔδωκέ μοι, φησὶ, μητέρα τὴν κολυμβήθραν, πατέρα τὸν Ὑψίστον, ἀδελφὸν τὸν δι' ἡμᾶς βαπτισθέντα Σωτῆρα. Νῦν οὖν οἶδα ἀληθῶς γεννηθεὶς ὁμοῦ καὶ σωθεὶς, ὅτε μηκέτι ἀκούω· « Κλαύσατε τεθνηκότα, ὅτι ἐξέλιπε φῶς; » ἀλλὰ τὴν εὐκαταίαν φωνήν· « Δεῦτε, πάντες οἱ κεκοπιακότες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς, » ἀλείψας, λούσας, ἐνδύσας ἕκαστον ἀδισπάστως ὅλον ἑμαυτὸν, καὶ θρέψας τῷ σώματί μου καὶ τῷ αἵματι.

sed optatam vocem: « Venite (18), omnes qui laborastis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, » ugens, lavans, induens singulos indivise

C

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Περὶ τοῦ ἀπο καταβολῆς κόσμου τὰ ὕδατα ἠγιασθῆναι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ προικισθῆναι ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλίτης σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς ὁμοῦ ποτὲ εἰκότος τοῦ βαπτίσματος· πολλῶ δὲ πλέον τοὺς τῶν βαπτιζομένων, καὶ προῖκα δικαιουμένων, καὶ μακαριζομένων.

Καὶ δὴ καιρὸς ἔχει τῷ λόγῳ, τὰς τῷ θεῷ Πνεύματι καὶ τῷ ἀθανάτῳ βαπτίσματι οικίας ἀποδείξει ἀναλεγόμενον ἐκ μέρους καὶ ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας διαθήκης, ὡς ἀν δύνωμαι, γράψωμαι. Ἄρξομαι δὲ μικρὸν ἄνωθεν. Ἡ ἀδιαίρετος καὶ ἀβήρητος Τριάς, προορῶσα ἐξ αἰῶνος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ ἐπιστήρᾳ, ἅμα τῷ παραγαγεῖν ἐκ μητρῶν τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, ὑπέρτερισεν ἀνθρώποις τὴν ἐν τοῖς ὕδασι **264** λασιν. Τοιγάρτοι τῇ ἑαυτοῦ ἐπιφορᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα [121 b] ἐκ τότε ἁγίασαν αὐτὰ, καὶ ζωογόνον ἀποτελέσαν φαίνεται. Παντὶ γὰρ πρόδηλον ὑπάρχει, ὡς καὶ τὸ ὑπερχειμένον τῷ ὑποκειμένῳ τῆς οικίας με-

(19) Justificatur. Codex, δικαιουμένων. Lego δικαιουμένων.

(20) Scribam. Vide not. 45, pag. 258.

(21) Sanctificasse. Rem lectori fortasse gratam faciam, si animadvertere non omittam, plura Didymum in hoc capite ex Tertulliani libro *De baptismo* mutuatum aut imitatum esse. Rem ita se habere,

ταῖδωσιν, ἐν οὕτως εἶπω, ποιότητος, καὶ πᾶσα ἅ
 ὑποκειμένη ὕλη, τῆς τοῦ ἐπιχειμένου φιλεῖ πως ἀρ-
 πάζειν ιδιότητος. Ὅθεν ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι, καὶ
 ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβοῦσης βάπτισμα γί-
 νεται, ὡς μιᾶς τε οὐσης φύσεως ὕδάτων καὶ πάσης
 ἀγισθεύσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττιον ὕδωρ ἀλμυρὸν
 εὑρίσκειται, τοῦ ἐνὸς γένους τῶν ὑδάτων ὑπάρχον,
 ἑτέρα ἐπιδείξει σὺν Θεῷ φάναι πραγματεία. Ἀυταρχεὶ
 δὲ, εἰς τὸ κινούμενον νυκτὶ κεφάλαιον, μνημονεύσαι
 τοῦ τε κοσμογράφου Μωϋσέως, ἐξηγουμένου κατὰ
 λέξιν οὕτως· « Καὶ Πνεῦμα Κυρίου ἐπαφέρετο ἐπὶ
 τῶν ὑδάτων· » τοῦ τε πνευματοφόρου Δαυὶδ, ψάλ-
 λοντος· « Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » Τοῦτο δὲ
 συνενδείκνυται οὐ μικρῶς, καὶ τὸ ὑπερβεν τῶν Ἰορ-
 δανείων βέλθρων γεγενῆσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ
 Δεσπότητος βαπτίζομένου, καὶ μεμενηκέναι ἐπ' αὐτόν. B
 Ὅρθῃ δὲ τὸ τηλικαῦτα ἐν εἶδει περισσεύει. Ἐπειδὴ
 τὸ ζῶον τοῦτο ἀκέραιόν τε ἐστὶ καὶ χολῆς ἐστέρηται.
 « Γίνεσθε » γὰρ, φησὶν, « ἀκέραιοι ὡς αἱ περισσε-
 ραί. » Εἴπερ δὲ καὶ ἐκ τῆς συναγομένης ψήφου ἀπὸ
 τοῦ ὁνόματος τοῦ μνημονευθέντος πετηνὸν ἐπικουριαν
 τὰ δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ πορίζεσθαι, καὶ αὐτὴ ὑπο-
 σημαίνει πως τὸ ἀπερίγραπτον τοῦ ἁγίου Πνεύμα-

nullus dubito : quo pacto autem id fieri potuerit,
 deinceps quaeram. Interim quæ ex eo volumine
 theologus noster desumpsit, summatim indico.
 I. Ergo quæ capite 3 et 4, de prima aquarum san-
 ctificatione ex Genesi disputat Tertullianus, ea Di-
 dymus præsentī segm. 121 b imitatur. II. Probati-
 cam piscinam baptismi figuram dicit Tertullianus,
 cap. 5 : id ipsum fusius docet Didymus segm.
 125 b ; ita tamen ut alicubi Tertullianum imitari
 videatur. III. Quæ de chrismate scripsit ille cap. 7,
 plane similia sunt iis, quæ hic legimus segm. 128 a.
 IV. Quæ de Spiritu sancti descensu supra Chri-
 stum ait presbyter Afer cap. 8, aliquam habent af-
 finitatem cum his, quæ Alexandrinus catechista
 dictat segm. 121 b. Demum quæ docet primus ca-
 pite 8 et 9, de diluvii, ac de maris Rubri aquis, et
 de aqua anara, quæ poculenta facta est, ea paulo
 longius persequitur alter segm. 122 a.

(22) *Subjecta materia.* Ex Tertulliano hæc hau-
 sisse Didymum arbitror. Nam is cap. 4 libri *De*
baptismo plane affinia habet : « Sanctum autem, in-
 quit, utique super sanctum ferebatur, aut ab eo,
 quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem
 mutuabatur. Quoniam subjecta quæque materia,
 ejus quæ desuper imminet, qualitatem rapiat ne-
 cesse est . . . Ita de sancto sanctificata natura
 aquarum, et ipsa sanctificare concepit. » At quinam
 fieri potuit ut Alexandrinus homo Latinum scripto-
 rem imitaretur? Ignoscet lector, si ad conjecturas
 confugio. Ac primum quidem Latinæ linguæ om-
 nino expers fortasse non erat Didymus, eaque de
 causa Latinas voces segm. 6 a inseruit : nisi forte
 Rufinum Aquileiensem, qui sex, atque eo amplius
 annis Alexandriæ Didymum audivit, Latina ei in-
 terpretatum conjicere quis malit. Deinde cum Ter-
 tulliani nomen in Orientali etiam Ecclesia maxime
 notum foret (eum enim « omnium Ecclesiarum ser-
 moni celebrari » testatur Eusebius in *Chronica*),
 idcirco aliqua saltem ejusdem opera Græce conversa
 fuisse incredibile non est. Demum cum duos de bap-
 tismo libros Tertullianus ediderit, alterum Latine,
 qui exstat, alterum Græce, ut testatur ipsemet cap.
 15 Latini libri *De baptismo*, ideo suspicari licet, non-
 nulla ex iis, quæ in Latino nunc legimus, in Græco
 etiam existuisse.

ac vivificam eis vim, fecunditatemque tribuisse.
 Omnibus enim manifestum est, quod ea res, quæ
 alteri supervenit, huic ipsi subjectæ rei pro-
 priam, ut sic dicam, qualitatem communicat,
 quodque omnis subjecta materia (22) arripere quo-
 dam modo consuevit illius proprietatem, quod ei
 supervenit. Unde promiscue quavis aqua, etiam in
 mari, si repentina necessitas tulerit, baptismus
 fit ; quod una sit aquarum natura, et tota fuerit
 sanctificata. Quomodo autem salsa maris aqua
 unius aquarum generis esse inveniat, altera elu-
 cubratio, Deo opem ferente, demonstrabit (23).
 Sufficit vero ad hoc, de quo agimus, capitulum
 illustrandum, ut commemoremus cum cosmogra-
 phum Mosem ita ad verbum enarrantem : « Et Spi-
 ritus (24) Domini ferebatur super aquas ; » tum
 spiritiferum Davidem psallentem : « Dominus (25)
 super aquas multas. » At id ipsum simul ex eo
 etiam satis ostenditur, quod supra Jordanis fluente,
 dum Dominus baptizabatur, apparuerit Spiritus
 sanctus, et manserit super eum. 264 Apparuit
 autem tunc in columbæ specie (26), quia hoc ani-
 mal et simplex (27) est, et bile caret (28). At

(23) *Demonstrabit.* Codex, ἐπιδείξει. Lego, ἐπι-
 δείξει.

(24) *Et spiritus.* Gen. 1, 2. Editio Græca : Καὶ Πν.
 Θεοῦ ἐπέφ. ἐπάνω τοῦ ὕδατος, id est : « Et Spiritus
 Dei ferebatur super aquam. » Quem locum eodem
 modo quo Didymus, passim interpretantur alii Pa-
 tres, maxime Tertullianus. Hieronymus in *Dialogo*
 C *adversus Luciferianos* num. 6, scribit : « Spiritus,
 inquit Moyses, Domini ferebatur super aquas. »
 Ex quo apparet baptismum non esse sine Spiritu
 sancto. Itaque legit, « Spiritus Domini, » ut Didy-
 mus. Sed Tertullianus legisse videtur « Spiritus
 Dei. »

(25) *Dominus.* Psal. xxviii, 3.

(26) *In columbæ specie.* Matthæus, Marcus, et
 Joannes aiunt tantummodo, Spiritum sanctum de-
 scendisse ὡσεὶ περισσεύαν, id est, « sicut colum-
 bam. » Respicit ergo Didymus 22 versiculum ter-
 tii capitis Lucæ : ubi tamen non legitur : ἐν εἰδὲ
 περισσεύας, id est, « in columbæ specie ; » sed :
 σωματικῶς εἶδει ὡσεὶ περισσεύαν, id est, ut verit
 Vulg. interpretes, « corporali specie, sicut colum-
 bam. » Ast Ambrosius in libro *De mysteriis*, ubi
 multa eum scripsisse mox dicemus iis similia, quæ
 hoc in loco Didymus dictaverat, cap. 4, segm. 25,
 quasi legerit apud Lucam, « in specie columbæ, »
 D sic loquitur : « Cum secundum Græcos in specie
 columbæ Spiritum descendisse sit scriptum. » Et
 affini modo loquitur cap. 7, segm. 37, item ut Ter-
 tullianus libro *De baptismo* cap. 8.

(27) *Simplex.* Codex, ἀκέραιον pro ἀκέραιον et
 mox, ἀκέρει pro ἀκέραιοι. Vide not. 30, pag. 57.
 Simili modo et pro ac aliquando scribitur in vetus-
 tissimo ac celebri codice nostræ hujus bibliothecæ
 Sancti Salvatoris Bononiæ, Lactantii *Institutiones*,
 Institutionumque epitomen continente. Ita ex gr.
 hic versus,
 Καρποφόρον γαῖάν τε καὶ ὕδατος οἰδματα κέρτου,
 qui a Lactantio affertur lib. 1, cap. sexto, sic ibi
 scriptus est fol. 5 :

ΚΑΡΠΟΦΟΡΟΝΤΕΑΝΤΕ
 ΚΑΙΥΔΑΤΟΟΙΔΜΑΤΑΠΟΝ
 ΤΟΥ

Et locus, quem in editis exemplaribus libro 1, cap. 7,
 inveniet lector, in eodem codice sic exaratus est :

enim Christus : « Estote (29) simplices sicut columbæ. » Quod si etiam ex numero, qui colligitur ex commemoratæ volucris nomine, adjectivum aliquod (30) orationi nostræ comparare oportet, is quoque subindicat quodammodo, Spiritum sanctum esse iurcircumscriptum : nam vox περιστέρα (quæ columbam designat) valet octingenta et unum (31) : qui numerus significatur per α, et ω : duo autem hæc elementa sunt initium et finis omnium elementorum. Porro dilavium etiam, quod mundum a veteri iniquitate expurgavit (32), 265 mystice atque occulte delictorum mundationem a divina piscina faciendam, quodammodo prænuntiabat. Et arca ipsa, quæ illos servavit, qui in eam admissi sunt, imago (33) erat venerandæ Ecclesiæ, ac bonæ, quæ inde nobis est, spei. Et columba, quæ ramum olivæ in arcam tulit, ac telluris detectionem indicavit, Spiritus sancti adventum significabat, cœlestemque reconciliationem ; symbolum enim pacis est olea. Quin etiam mare Rubrum, quod eos Israelitas excepit, qui neque ancipites (34) fuerunt, neque in incerto crediderunt, quodque illos a malis, quæ ipsis in Ægypto a Pharaone ejusque exercitu

ατος. Ἔστι γὰρ περιστέρα μίαις καὶ ὀκτακοσίων ψήφου, αἵτινες δηλοῦνται διὰ τοῦ ἄλφα καὶ ω· τὰ δὲ στοιχεῖα ταῦτα ἀρχὴ καὶ τέλος ὄλων καθέστηκε τῶν στοιχείων. Καὶ ὁ κατακλυσμὸς τοῖνυν, ὁ τὴν ἀρχαίαν ἀδικίαν ἐκκαθάρας τοῦ κόσμου, προεφήτευσεν [122 α] ὁλοσί πως ἐπιπεκρυμμένων τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης κολυμβήθρας τῶν ἁμαρτιῶν καθαρισμόν· καὶ ἡ κιβωτὸς αὐτῆ, σώσασα τοὺς ἐν αὐτῇ εἰσφρήσαντας, εἰκὼν τῆς σεπτῆς ἐτύγγανεν Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν ὑπαρχούσης ἡμῖν ἀγαθῆς ἐλπίδος· καὶ ἡ περιστέρα, κλάδον ἐλαίας κομίσασα ἐν τῇ κιβωτῷ, καὶ τῆς γῆς τὴν ἀνάδειξεν μηνύσασα, ἐσημαίνει τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιφοίτησιν καὶ τὴν ἐκθεν διαλλαγῆν σύμβολον γὰρ ἡ ἐλαία τῆς εἰρήνης. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐρυθρὰ θάλαττα εἰσδεξαμένη Ἰσραηλίτας, οὐτ' ἐνδύσαντας, οὐτ' ἐπ' ἀθήλων πιστεύσαντας, καὶ τῶν ἐπιτηγμένων αὐτοῖς κακῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ Φαραῶν καὶ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ ἀπαλλάξασα, καὶ πάντα δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπὸ Αἰγύπτου αὐτῶν ὁδοῦ, τύπος ἔν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι σωτηρίας. Ἐμήνυε γὰρ, Αἴγυπτος μὲν τὸν κόσμον, ἐν ᾧ οὐ καλῶς βιοτεύοντες πράττομεν κακῶς· ὁ δὲ λαὸς, τοὺς νῦν φωτιζομένους τὰ δὲ ὕδατα, μεσιτεύσαντα τῷ λαῷ τὴν ἀσφάλειαν,

DEVS RESPONDIT VIGINTI ET VNO
VERSIBVS QVORVM HOC PRIN
CIPVM EST

ΑΥΤΟΦΥΕCΑΑΙΔΑΚΤΟCΑ
ΜΗΤΟΡΑCΤΥΑΗΙΚΤΟCΟΥ
ΝΟΜΑΜΗΤΕΛΟΦΟΧΟΡΟΥ
ΜΕΝΟCΕΝΙΥΡΡΙΝΕΟΝΤΟΥ
ΤΟΘΕΟCΜΙΚΡΑΕΘΕΟΟΥ
ΜΕΡΙCΑΝΤΕΑΟΙΗΘC

NVMQVISPOTESTSVSPICARIDE
IOVEESSE DICTVM

Hunc porro codicem « insignissimum » merito vocat Monisfaconus in *Diario Italico*, eumque sæculo sexto, aut septimo exaratum dicit : verum equidem, nisi tanti viri auctoritatis deterrerer, quinto potius sæculo scriptum arbitrarer : ea sane interpolationis signa, quæ Isidorus Hispalensis memorat, nulla ibi occurrunt, sed duntaxat virgula superne apposita, quam superiore in specimine lector observavit. Quæ cum ita sint, quis miretur, codicis quoque Passioneiani scriptorem in hujusmodi menda incidisse? præsertim cum opus hocce ex vetustissimis membranis descriptum ab eo fuisse conijcere liceat, ut dicam in notis ad segm. 139 b.

(28) *Bile caret.* In libro *De baptismo*, cap. 8, ea scripsit Tertullianus, quæ his aliquantum similia sunt. « Tunc ille sanctissimus Spiritus, inquit. . . . super baptismi aquas, tanquam pristinam sedem recognoscens, conquiescit, columbæ figura delapsus in Dominum, ut natura Spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis, et innocentiae : quod etiam corporaliter ipso felle caret » columba. Ideoque, « Estote, » inquit, « simplices, sicut columbæ. » Cyprianus quoque in libro *De unitate Ecclesiæ* columbam vocat « animal non felle amarum. » Et Rufinus in *psalmum* LXVII similia habet.

(29) *Estote.* Matth. x, 16.

(30) *Aliquod.* Vocibus illis, « aliquod, subindicat, quodammodo, » non magni se facere hanc rationem manifesto ostendit Didymus : ac merito quidem : nam et frigida satis est, et ex turbido etiam fonte derivata videtur, ut nox dicam.

(31) *Octingenta et unum.* E Græco ad verbum : « est calculorum octingentorum et unius. » Nimi-

rum vocis, περιστέρα, prima littera π valet LXXX, altera ν, et ita porro : ut tandem efficiatur summa octingentorum et unus : qui numerus e duobus iudem elementis α et ω magno simul sumptis coalescit. Didymus porro hæc sumpsisse videtur ex Irenæo, qui tamen ea non ex propria, sed ex delirantium hæreticorum sententia scripserat. Capite quidem 14 primi libri : « Quem (inquit) cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est ω et α. Hujus enim numerus est unum et octingenta (Græce : ἑξῆς ἐστὶν ω καὶ α· ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς, μία καὶ ὀκτακόσσιαι). » Capite vero proxime sequenti : « Eodem modo Christus septem litterarum est Atque hac ratione ipse se dicit α, et ω, ut περιστέραν, id est, columbam indicet : hunc enim numerum habet hæc avis. » Ac post Irenæum Tertullianus in libro *De præscriptionibus hæreticorum* cap. 50 : « Marcus ; quidam (inquit) et Colarbasus novam hæresim ex Græcorum alphabeta componentes . . . Propter hanc enim causam Christum dixisse : « Ego sum α et ω. » Denique Jesum Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine eum περιστέρα pronuntietur, habet secundum numerum, DCCCL. » Simili modo Hieronymus lib. II in *Zachariam* cap. 8, scribit : « Quod autem numerum septem millium ad Christianorum nomen diximus pertinere, supputa Græce ἐπτάκις χιλίους, et Χριστιανούς, et eundem numerum, summamque reperies, id est, mille nongentos quadraginta et unum. »

(32) *Expurgavit.* Tertullianus libro *De baptismo* cap. 8 : « Post aquas diluvii (inquit) quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi, » etc.

(33) *Imago.* Constat id ex Petri testimonio. « Arca Noe (inquit Hieronymus lib. contra Luciferianos pag. 195, ed. Veron.) Ecclesiæ typus fuit, dicente Petro Apostolo : « In arca Noe pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam : quod et nos nunc similibus formæ baptismi salvos fecit. » Itaque Tertullianus cap. 8 libri *De baptismo* ait : « ubi Ecclesia est arca figurata. »

(34) *Ancivites.* Vide not. 3, pag. 232.

ἰσθλου τὸ βάπτισμα· ἔ δὲ Φαραὼ καὶ οἱ ὀπλίται, τὸν Σατάν καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ· Μωϋσῆς δὲ, τῆ βάρβωρ τὸ πικρὸν ὕδωρ χρῆσιμον ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν. Αὐτὸς γὰρ τύπον ἔφερεν τοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ βάρβας, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας. τοῦ δυσχρήστου μὲν ποτε φανέντος τοῖς ἀπίστοις, εὐρεθέντος δὲ τοῖς πιστοῖς εἰς πᾶσαν ἀνάψυξιν, καὶ « Ὡς δρόσος Ἀερμών, ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. » Δίδωσι δὲ ἡμῖν εἰς τοῦτο εὐπορίαν μαρτυρίας καὶ ἡ βίβλος τῶν Βασιλειῶν, καὶ αὐτῇ ἐν [123 b] ἀποβρήτη τὰ ὁμοία τῶν προκειμένων ὑποφαίνουσα, ἐν ῥήσει καὶ ὑποθέσει τῆ ὑπογεγραμμένη· « Ἐλισσαίος, φησὶν, ἐπορεύθη μετ' αὐτῶν· καὶ ἦλθον εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ἔτενον τὰ ξύλα. Καὶ ἰδοὺ ὁ εἰς ὧς καταβάλλει τὴν δοκὸν, τὸ σιδήριον ἐξέπεσεν εἰς τὸ ὕδωρ· καὶ ἀνεβόησεν· ὦ κύριε· καὶ αὐτὸ κεχρημένον. Καὶ εἶπεν ὁ ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ· Πού ἔπεσεν; Καὶ ἐπέδειξεν αὐτῷ τὸν τόπον. Καὶ ἀπέκλισε ξύλον, καὶ ἔρριψεν αὐτὸ ἐκεῖ, καὶ ἐπεπόλασε τὸ σιδήριον· καὶ εἶπεν· Ὑψωσον σεαυτῷ. Καὶ ἔκεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἔλαθεν αὐτό. » Ἐδηλοῦτο γὰρ, διὰ μὲν Ἐλισσαίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ τυθόμενου, « Πού ἐξέπεσεν ἡ ἀξίνη; » ὁ μετὰ ἀνθρώπων γενόμενος Θεός, ὁ πάλαι εἰπών· « Ἀδὰμ, πού εἶ; » διὰ δὲ τοῦ ἐνὸς προσώπου, τοῦ τὸ ξύλον καταβάλλοντος, καὶ ἐπιδεικνύοντος τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἡ ἀξίνη ἔπεσεν, ὁ Ἀδὰμ ὁ τῷ ἀλαθήτῳ Θεῷ ἀπακρινόμενος· « Γυμνὸς εἶμι, καὶ ἐκρῦθην, » καὶ τῷ τοῦδε ῥήματι δείξας τὸν τόπον, ἐνθα αἰδοῦμενος ἐκρύπτετο, ἔτι δὲ ἐδηλοῦτο καὶ τὸ φυτὸν, οὗ ἡψατο οὐκ εἰς δέον· διὰ δὲ τοῦ πεσόντος σιδήρου εἰς τὸ βάθος τὸ ἀφανές, ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπιείας φύσεως ἐσημαίνετο, ἡ ἐκπεσοῦσα τοῦ φωτὸς ἕνεκα τοῦ ἐπιβαλεῖν χεῖρα εἰς τὸ ξύλον τῆς ζωῆς· διὰ δὲ τοῦ φάναι ὅτι ἦν καὶ αὐτὸ κεχρημένον, τὸ δόσει Θεοῦ ἐσχηκεῖναι τὸν πρωτόπλαστον, ἦν ἀφῆκε δύναμιν, ἦν καὶ εἶδε τῷ δεδωκότι, οἷαν εἰληφεν ἀποδοῦναι· διὰ δὲ τοῦ ληφθέντος ξύλου, καὶ ριφέντος κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἔχοντος τὸ ζητούμενον, ὁ πολυύμητος σταυρός· διὰ δὲ τοῦ [123 a] Ἰορδάνου, τὸ ἀθάνατον βάπτισμα· ἐν γὰρ τῷ Ἰορδάνῳ ὁ τὸν Ἰορδάνην ποιήσας, βαπτισθῆναι δι' ἡμᾶς κατηξίωσεν. Διὰ δὲ τοῦ ἐπιπολάσαι τοῖς ὕδασι τὸν σιδήρον, καὶ ἔλθειν πρὸς τὸν ἀπολείσαντα, τὸ διὰ τοῦ φωτισματος εἰς τὸ οὐράνιον ἀναφέρεσθαι ὕψωμα, καὶ τὴν προτέραν ἀποδέχεσθαι χάριν, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀπολαμβάνειν πατρίδα· διὰ

A imminebant, liberavit, atque adeo tota fugæ illorum ex Ægypto historia, typus erat (35) salutis, quam in baptismo consequimur. Significat at enim Ægyptus quidem mundum, in quo, nisi recte vivamus, male nobiscum agitur; populus autem eos, qui baptismo nunc illuminantur; aquæ vero, quæ populo securitatis veluti mediatrices fuerunt, baptismum designabant; Pharao autem, ac milites, Satanam, ejusque ministros; Moyses vero, qui amarum (36) aquam virga utilem fecit, salutem universalem prænuntiabat. Ipse enim typum gerebat Christi; virga vero, crucis, aqua autem amara benedictam piscinæ aquam præmonstrabat: quæ aqua inutilis quidem aliquando visa est infidelibus, fidelibus vero utilis ad omnem refrigerationem comperta est, et « Tanquam ros Aërmon (37) descendens super montes Sion.» Sed liber quoque Regnorum luculentum nobis hac de re præbet testimonium, cum et ipse similia præcedentibus arcane subindicoet in capitulo atque historia, quæ hic subscribitur. « Elisæus (inquit) ivit (38) cum eis: et venerunt ad Jordanem, et cædebant ligna. Et ecce unus dum dejecit trabem, ferrum cecidit 266 in aquam. Et exclamavit: o domine: et illud commodatum (fuerat). Et dixit homo Dei: Ubi cecidit? Et ostendit ei locum; et fregit lignum, et illud projecit illuc, et innatavit ferrum. Et dixit: Attole tibi. Et extendit manum suam, et accepit illud.» Etenim per Elisæum quidem hominem Dei, et interrogantem, « Ubi cecidit » securis? significabatur Deus, qui cum hominibus versatus est, quique olim dixit: « Adam (39), ubi es? » Per unam vero personam, quæ lignum dejecit, et ostendit locum, in quem securis cecidit, Adamus designabatur, qui Deo quem nihil latet, respondit, « Nudus (40) sum, et me abscondi, » atque his verbis locum ostendit, ubi præ verecundia sese abscondebatur: insuper vero indicabatur etiam planta, quam teligerat contra fas; per ferrum autem, quod cecidit in obscuram profunditatem, vis humanæ naturæ denotabatur, quæ excidit a luce, propterea quod manum injecerit homo in lignum vitæ; per id vero quod dixit, « Et illud commodatum fuerat, » significabatur, ex dono Dei habuisse protoplastum eam, quam amisit vim; quam etiam illum oportebat ei, qui ipsam dederat, talem restituere qualem acceperat. Per lignum vero, quod acceptum est, et projectum

(35) *Typus erat.* Hæc vix attingit Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 9. Valde similia vero habet Theodoretus in *Commentariis in Epist. I ad Cor.* cap. x, vers. 1, tom. III, pag. 166. Lege, si placet, quæ de sensu mystico libro xii *contra Faustum* cap. 27 et seqq. scripsit Augustinus: ibi enim hæc et ipse exempla profert.

(36) *Amaram.* Tertullianus breviter hæc exponit. « Item (ait) aqua de amaritudinis vitio in usum commodum suavitalis Moysi ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatæ et amaræ retro naturæ venas in saluberrimas aquas baptismi, scilicet ex sese remedians. » Quæ vero Didymus subjicit usque ad segm. 125 b, de his non loquitur Tertullianus.

(37) *Tanquam ros Aërmon.* Ex Psal. cxxii, 3. Hebræum exemplar, et Vulgata translatio habent: « Hermon: » Græca Biblia et Didymus: « Aërmon, » vocem scilicet tribus constantem syllabis.

(38) *Ivit,* etc. IV Reg. vi, 4-7. Complutensis editio aliter. At Biblia Francofurti edita Didymi lectionem in multis exhibent. Utamque editionem conferat lector cum hoc Didymi loco.

(39) *Adam.* Gen. iii, 9. Norunt autem omnes theologi, quid de Verbi ante Incarnationem apparitionibus senserint veteriores Patres, quos sequitur hoc in loco Didymus, ut et sequi. 32 b.

(40) *Nudus.* Gen. iii, 10.

in eum locum, ubi erat quod quærebatur, sancta, hymnisque sæmper celebranda crux designabatur (41); per Jordanem 267 vero, immortale baptisma; nam in Jordane is qui Jordanem fecerat, baptizari propter nos dignatus est. Ferri autem innatio in aquis, ejusque accessus ad eum qui illud amiserat, significabat, nos per baptismum in cœlestem sublimitatem extolli, et pristinam gratiam suscipere, et veterem patriam recipere. Verba vero illa, « attolle tibi, » atque hæc alia, « Extendit manum et accepit, » significant, « opus esse ut sciamus, quod ille ipse, qui ad baptismum accessit, credere debet, et attollere, id est, glorificare (42) eo modo, qui baptismi lege ac formula præscriptus fuit, et illas manus nunc recte ad Deum extendere, quas olim communi naturalis cum Adamo unionis ratione non recte in plantam vitæ iniecit. Quod si quis renuens, ac ea quæ dicimus, improbens baptismum in hoc Scriptoris loco prænuntiari inscietur, ab illo sciscitari par est, quænam sit talium verborum ac narrationum utilitas, quam (43) respexerit sacer scriptor, dum hæc posuit. Cum vero idem propheta fontis, qui in Jericho erat, aquam ex amara et sterili suavem, et secundam fecit, salem et aquam tum in novam (44) hydriam, tum ex ea in fontis aquam projiciens, et inquis (45), « Hæc dicit Dominus: Samo aquas istas; » prænuntiavit per renovationem quidem hydriæ et aquæ, novam novi fœderis piscinam; per salem vero, fidem, et eam, quam ex hac percipimus, utilitatem; per aquam demum, quæ, cum esset qualitatis expers, secunda, et suavis omnibus facta est, prophetavit, quod qui ad baptismum accedunt, veteris mœstitiæ tunicis exuuntur, et onera deponunt, et novæ gratiæ dono induuntur, et salutaris Spiritus participatione fruuntur, atque adoptione in filios. Porro Spiritus sancti summe ineffabiles in baptismalibus aquis divitias, et propitiationem (46) pulchre idem propheta prædocuisse videtur, ac illud simul indicasse, ad omnes, qui convertuntur, et ad universas humanas vitas extendi universalem Spiritus sancti providentiam, adeo ut nemo eorum, qui nolunt, rejectus inveniat; cum Nebemum 268 Syrum (47) leprosum alienigenam, qui ab eo petierat, ut curationem (48) sibi adhiberet, ad Jorda-

Α δὲ τοῦ γράφειν, « Ὑψώσον σεαυτῶν, » καὶ διὰ τοῦ, « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα, καὶ ἔλαβε, » τὸ δεῖν εἰδέναι, ὡς αὐτὸν τὸν προσιώντα τῷ φωτισματι, πιστεῦσαι χρεῶν, καὶ ὑψῶσαι, τοῦτ' ἔστι δοξάζαι, οὕτως, ὡς βαπτισθῆναι προστέτακται, καὶ ἐκτείνει νῦν τὰς χεῖρας καλῶς εἰς τὸν Θεόν, ἅς πάλαι, τῷ κοινῷ λόγῳ τῆς πρὸς τὸν Ἀδᾶμ φυσικῆς ἐνώσεως, οὐ καλῶς εἰς τὸ φυτόν τῆς ζωῆς ἐπέβαλεν. Τὸν δὲ ἀνανεῦειν ἐθέλοντα, ὅτι καὶ τὸ χωρίον τοῦτο προφητεία περὶ τοῦ βαπτισματός ἐστιν, ἄξιον ἀπαιτεῖν, τί τὸ χρήσιμον τῶν τοιῶνδε ῥημάτων καὶ διηγημάτων, πρὸς ὃ βλέπων ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς ταῦτα τέθεικεν. Καὶ τῆς ἐν Ἱεριχὺ δὲ πηγῆς τὸ πικρὸν καὶ ἀγονοποιὸν ὕδωρ, προσηγὸς καὶ γόνιμον ἀποτελέσας ὁ αὐτὸς προσφίτης, ἐν τῷ ἄλλας καὶ ὕδωρ, καὶ εἰς ὕδριαν καινὴν βαλεῖν, καὶ ἀπ' αὐτῆς εἰς τὸ πηγαῖον ὕδωρ, καὶ φάναι, « Ἐὰν λέγει Κύριος: Ἰαμαὶ τὰ ὕδατα ταῦτα » προσηγορευσε, διὰ μὲν τῆς καινουργίας ὕδριαι καὶ τοῦ ὕδατος, τὴν νέαν κολυμβήθραν διὰ δὲ τῶν ἄλων, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ὄνησιν διὰ δὲ τοῦ τὸ πικρὸν ὕδωρ, γόνιμον καὶ νόστιμον πᾶσι γεγενῆσθαι, προσεφῆτευσεν, ὡς οἱ προσομιλοῦντες τῷ βαπτισματι, τῆς παλαιᾶς [123 b] συγγνώμης ἀποδύονται τοὺς χιτῶνας, καὶ ἀποτίθενται τὰ φορτία, καὶ τῆς νέας χάριτος ἐνδύονται τὴν δωρεάν, καὶ ἀπολαύουσιν τῆς τοῦ σωτηρίου Πνεύματος μετουσίας καὶ νιοθεσίας. Δοκεῖ μοι καλῶς, ὅτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν ἐπὶ τοῖς βαπτιστικοῖς ὕδασι ἀρρήρητότατον πλοῦτον καὶ ἰλασμὸν προδιδάσκων ὁ αὐτὸς, καὶ ὅτι εἰς πάντας τοὺς ἐπιστρέφοντας καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρωπίνους βίους διατείνει ἢ ἐπὶ πάντων πνευματικῆ πρόνοια, ὡς μὴδένα τῶν οὐ θελόντων ἀπὸ βλητὸν εὐρίσκεισθαι, Νεμᾶν τὸν Σύρον τὸν λεπρὸν, τὸν ἀλλόφυλον, δεηθέντα αὐτοῦ τῆς περιουσίας, εἰς τὸν Ἱορδάνην ἐπάξις καταβαπτισθῆναι ἐπεμψέν ὥστε τῇ ἐπὶ τῶν ὕδατων τοῦ Κυρίου φωνῇ τὸ πάθος ἀπ' αὐτοῦ ἐξαναλύσαι, καὶ ὅλον αὐτὸν ἐπὶ τὸ καθαρὸν καὶ ὄσιον εἶδος τῆς ψυχῆς ἀναδραμεῖν. Ἐπάξις δὲ εἶπε βαπτισασθαι, ἢ ἵνα εἰδέναι. ἔχει ὁ ἀλλοεθνης, ὡς ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς τῶν ἔργων κατέπαυσε, καὶ εὐλόγησεν ἅπερ ἐν ταῖς ἑξ ἐποίησεν (ὄθεν ἐπάμυρον τῇ συναγωγῇ ἐν ἧν τῶν κειμηλίων), καὶ ὡς πληρωματικὸς ἔστι καὶ τέλειος ὁ ἀριθμὸς ὁ ἐπτά ἢ ἄλλον, ὅτι τὸ θεῖον Πνεῦμα ἠνέξατο. Ἡσάτας γὰρ τὸ παντελὲς καὶ πρὸς τὸν οὐδὲν ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως αὐτοῦ τῇ πίστει ἐγχωρῶντως θεωρήσας, ἐπτά σημασίας περὶ αὐτοῦ

(41) *Cruz designabatur.* Locum libri quarti Regum, qui allegorice hic explicatur, eodem, quo Didymus, modo interpretatus fuerat Irenæus: ut proinde hunc ille imitatus videri queat. Irenæi verba necdum edita sunt. Exscripsi illa e codice XVI, Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci, quo codice catena in quatuor libros Regum continetur. Exstant autem folio 221 ad versiculum 7 capituli sexti libri IV: et ita se habent: *Εἰρηναίου μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων.* Ὅδε δὲ ἔργου, etc. Hæc cum altero fragmento quod mox ex codice XV ejusdem bibliothecæ affert Mingarelli, edidimus in *Addendis* ad Irenæum, tom. VII fin. Edit.

(42) *Attollere*, id est *glorificare*. Ne insulsa videatur interpretatio, animadvertendum est, *δοξάζειν*, id est « glorificare, » idem esse ac τὴν *δύξαν ἀνα-*

πέμπεισθαι, quod est, ad verbum, « gloriam sursum mittere, » nempe offerre.

(43) *Quam.* Codex, πρὸς δ. Lego πρὸς δ.

(44) *Novam.* Codex mendose, καινεῖν. Lego καινήν.

(45) *Hæc dicit.* IV Reg. II, 21.

(46) *Propitiationem.* Codex mendose, ἰλασμὸν pro ἰλασμὸν.

(47) *Syrum.* Codex, τὸ νοῦρον. Lego τὸν Σύρον.

(48) *Curationem.* Codex, τῆς περιουσίας. Quæ vox deest in vulgaribus Lexicis. Modestinus cap. 6 *De excusation.* hæc scripsit: « Grammatici, sophistæ, rhetores, medici, qui περιουδεύαι, id est circulatores vocantur, quemadmodum a reliquis muneribus, ita et a tutela, et a cura requiem habent. » Itaque conjicio Alexandriæ nomen hoc, περιου-

κατέλεξεν ἐν βῆτοισι τοιοῦτο· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἅπασαν τὴν γῆν ἐκ τῆς βίβης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς ἀναθήσειται· καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, [124 a] Πνεῦμα φόβου Θεοῦ » Ἀναφέροι δὲ τις ἄν ὀρθῶς εἰς ταῦτα καὶ τὰ ἀποκεκρυμμένα τῆς Ζαχαρίου διανοίας, τὰ τῆδε λέγοντα· « Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἀγαθὸν τὸν δούλόν μου Ἀνατολῆν· διότι ὁ λίθος, ὃν ἔδωκα προ σώπου Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν λίθον τὸν ἕνα, ἐπὶ τὰ ὀφθαλμοὶ εἰσιν. » Ταῦτα ὁ Θεὸς πρὸς Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ἔφη· Ἄγω, φησί, τὸν δούλόν μου τὸν Ζοροβάβελ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς βασιλείας, ἀφ' ἧς ἔσται ὡς Ἀνατολὴ λαμ-

A nem inisit, ac septies in eo immergi iussit : ut voce Domini, quæ est super aquas (49), ejus morbus prorsus evanesceret, ac totus ipse mundam et sanctam (50) animæ speciem reciperet. Septies (51) inquit eum ablui jussit, aut ut intelligere posset alienigena ille, Deum septima die ab operibus cessasse, ac requievisse (52), et iis benedixisse quæ sex diebus fecerat (unde candelabrum, septem habens ellychnia, unum erat ex cimeliis synagogæ); utque nosset, plenitudinem habere, ac perfectum (53) esse numerum septenarium : aut **269** potius quia divinus Spiritus ænigmæ (54) indicabatur. Isaias enim perfectionem naturæ Spl-

tiæ, in bonam partem sumi consuevisse, ut non « circulatorum, » sed « medicum » circumvenientem, » id est « agrotos invisentem denotaret; eamque « visitationem » « περιόδιαν » ab Alexandrinis vocatam esse. Nam ex lib. IV Reg. cap. v, verss. 10 et 11, constat optasse Nabamanum, ut se Elisæus inviseret. Ac sane ea vox apud Athanasium, qui et ipse Alexandrinus erat, « curationem » significat : is enim in homilia in cæcum a *pativitate* sic loquitur : τὸν περιουθεύσαντα τὸ ἡμέτερον τέχων, id est « eum qui curavit filium nostrum. » Et paulo superius : τὴν μὲν αἰτίαν τῆς περιόδιας λέγω, id est « causam quidem curationis profero. »

(49) *Super aquas.* Ex psal. xxviii, 3. Gregorius quoque Nyssenus in oratione in *Baptismum Christi*, tom. III, pag. 378, hæc de baptismi aquis intelligit.

(50) *Et sanctam.* Ex idololatra scilicet unius Dei cultor factus tunc est Nabamanus, ut constat ex IV Reg. v, 15.

(51) *Septies.* Inter eos, qui de impari numero disputant, Didymus recenset Hieronymus in *Epistola ad Pammachium*. « Nunc enumerandum mihi est (inquit num. 19), qui ecclesiasticorum de impari numero disputant : Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumque Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius : quorum Cyprianus de septenario, id est, impari numero disserens, quæ, et quantum dixerit ad Fortunatum liber illius testimonio est. » Ex his autem verbis colligi non posse existimo, libellum a Didymo editum esse, qui περὶ τοῦ περιουθεύσαντος, id est « de impari numero » inscriberetur : alioquin id ipsum de aliis etiam, quos Hieronymus nominat, dicendum foret. Itaque cum ea Hieronymi epistola anno 395, ideoque paucis ante Didymi obitum annis, aut post editum hoc opus, scripta fuerit, improbable non est, locum hunc Didymi respici ab Hieronymo; nam de septenario numero hic fuse agitur, a segm. 123 b usque ad segm. 125 a.

(52) *Requievissse.* Respicit Gen. 1, 3. Quod enim omnes ad unum doceri viri tradiderunt, voce hebraica שַׁבָּת (*shabbat*) requiem ac cessationem designari, id et theologus noster secutus est. At genium ejus vocabuli sensum ignoratum hæcæus suis censet impius quidam scriptor, cujus opus nuperrime e tenebris in lucem prodit sic inscriptum : *Recherches sur l'origine du despotisme oriental.* » Is nomine « shabbat » non requiem, non cessationem denotari vult, sed renovationem. Quod si qua commentum hoc ratione fulcire conatus esset, eam facili negotio refellere forsitan posset; nunc vero cum is nullam afferat, cumque non solum primigenia radix « shabat, » sed et derivata ex ea dictiones « nishbat, mishbatim, shabbaton, hisbbit » ne semel quidem in divinis Bibliis « renovandi » significationem habeant, ridenda po-

B tins est hominis imperitia, quam sententia refutanda. Qui nisi Hebraicæ lingue omnino ignarus foret, monitum hoc pag. 57, non apposuisset : « Ce mot (théocratie) signifie la même chose, si on le dérive soit de l'hébreu, soit du grec, la ville, la cité de Dieu. » Itane ineptures, si quid sceres, Boulanger? eo enim te nomine appellabo, quo te laudator tuus appellat Voltairius, qui librum tuum Montesquieuo dignum vocat. Sed absurdiora adhuc sunt quæ pag. 76 legimus : « David, dont les véritables racines sont Aved, Avaddon, et Aveddach, perte, et destruction, signifie l'exterminateur. » O præclarum Hebraici sermonis interpretem! Hæcine ætati nostræ reservata erant inventa? Hæcine Montesquieuo digna? Siccine eos confutas, Boulanger, qui nomen David ab alia radice, aut nomine deducentes, *Dilectum* interpretantur? Tolerabilior profecto is foret, qui nomen « asinus » (absit verbo invidia) a voce « sapiens » derivaret. Quatuor saltem numerare posset communes utriusque vocabulo litteras. Utinam vero discat aliquando ineptus istiusmodi disquisitionum, seu deliramentorum potius, ac futilium argumentationum architectus litteram *daleth* a littera *aleph*, ac litteram *beth* a littera *vau* distinguere, atque internoscere; videbit enim tunc ipsemet quam longe distet nomen דָּוִד (*David*) tum a radice דָּלַח (*abhad*) quæ cum eodem nomine communem habet postremam duntaxat litteram, tum a vocabulis *abhadon*, et *abheddah*.

(53) *Perfectum.* Perfectus dicitur numerus septenarius non in seipso consideratus, sed earum rerum respectu, quæ hoc numero in Scriptura definiuntur. Similia passim habent alii Patres de numeris ita, ut dixi, spectatis. Quin Epiphanius libellum scripsit *De numerorum mysteriis*. Ethnici scriptores e contrario de numerorum in seipsis considerationum perfectione plura disseruerunt, quæ erant illorum ætate forsitan tolerabilia, nunc certe sine contemptu legi vix possunt. Ita Julianus Apostata in epistola 24 ad *Sarapionem* nescio quæ de centenario effuit, quem cæteris numeris præstantiorem esse, eorumque perfectionem in se habere, serio contendit : ut de aliis sileam, maxime Pythagoricis, qui assinia de numeris tradiderunt.

(54) *Ænigmæ.* Siuilli modo ad versiculum 2 capitis primi Jobi in catena Græcorum Patrum, Τίς γὰρ οὐκ οἶδε, inquit Didymus, τὴν ἑβδόμην ἀπαριθμησιν, τῶν ἐπὶ χάρισμάτων μηνύειν τὴν σύνοδον, ὡς περ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τελειότερον ὄρῳ καὶ θειώτερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πίστιν, τῆς ἑβδόμης (*fortasse legendum, ἑβδομαίας*) χάριτος εἶναι δημιουργόν, id est : « Quis enim ignorat numerum septenarium esse septem charismatum indicem? Sicut trium appellatio ad id quod est perfectius atque divinius, referri solet? Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem septem donorum opificem esse. »

ritus sancti, ejusque cum Filio identitatem fide, quantum poterat (55), contemplans, septem, dum de ipso loquitur, notas recenset in his verbis : « Egre dietur (56) virga ex radice Jesse, et flos ex ipsa (57) ascendet : et requiescet super eum (58) Spiritus sapientiae, et intelligentiae, Spiritus consilii, et fortitudinis, Spiritus scientiae, et pietatis, Spiritus timoris (59) Dei. » Recte autem quis huc retulerit ea etiam, quae in Zachariae sensu abscondita sunt, ubi scriptum est : « Quia ecce (60) ego adduco servum meum Orientem : quia lapis, quem dedi ante faciem (61) Jesu, super lapidem unum, septem oculi sunt. » Haec Deus dixit Jesu sacerdoti magno. Adduco, inquit, servum meum Zorobabelem in potestatem regni, ob quam illustris erit ac splendidus, veluti Oriens. Nimirum sumpto ex ipsa re nomine eum vocat. Et inde continuum sermonem, ac sine interruptione faciens, lapidem nominat Zorobabelem, super quem facies Jesu firmata fuerat, praebens ipsi opem per orationes, et vicissim accipiens ab eo pacem, quam regnum comparat. Postquam autem subjunxit : « Fodio (62) foveam, dicit Dominus omnipotens, et contrectabo omnem iniquitatem terrae illius in die una (63) : et convocabit unusquisque proximum suum sub vite sua (64), et sub ficu sua : » id est, mortem hostibus infero per expeditionem Zorobabelis; adeo ut omnes omni molestia liberati, et in magna rerum abundantia vitam degentes, ad convivia se invicem (65) invitare queant : et postquam commemoravit etiam candelabrum aureum (66), id est purissimam fidem, quae incipit quidem a nobis (67), **270** extollitur autem usque ad ea, quae sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa; cum aurum ita natura comparatum sit, ut aërinum non contrahat) : et postquam dixit, esse super ipsum parvam lampadem, id est divinam gratiam, quae ex alto omnia illuminat, et septem lucernas, nempe spiritualis gratiae abundantiam, et perfectionem; ac praeterea de super septem esse infundibula (68) (sive emun-

Α πρὸς· ἐκ τοῦ πράγματος τὸ ὄνομα κωλύσας· ἐντεῦθεν ὅτε συνεχῆ τὸν λόγον καὶ ἀδιάστατον ποιούμενος, λίθον τὸν Ζοροβάβελ ὀνομάζει, ἐφ' ὃν τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ ἐστὶν ἱερικόν, παρέχον αὐτῷ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων ἐπικουρίαν, καὶ ἀντιλαμβάνον παρ' αὐτοῦ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας εἰρήνην. Εἰπὼν δὲ ἐν τῷ μέσῳ· « Ὀρύσσω βόθρον, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ ψηλαφήσω πᾶσαν τὴν ἀδικίαν τῆς γῆς ἐκείνης ἐν ἡμέρᾳ μιᾶ· καὶ συγκαλέσεται ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ. » ἀντὶ τοῦ, θάνατον ἐπάγει διὰ τῆς στρατηγίας τοῦ Ζοροβάβελ τοῖς πολεμίοις· ὥστε πάντας πάσης ἀπαλλαγέντας ταραχῆς, καὶ ἐν ἀφθόῳ διαγόντας εὐθνήσας, πρὸς ἐστιάσεις ἀλλήλους προτρέπεται· μνημονεύσας δὲ καὶ λυχνίας χρυσοῦς, τοῦτ' ἐστὶ τῆς καθαρῶς ἐπίστεως, τῆς ἀρχομένης μὲν ἐξ ἡμῶν, ὀψομένης δὲ καὶ μετρίων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν πραγμάτων (διὰ γὰρ τοῦ χρυσοῦ τὸ καθαρὸν καὶ τίμιον παραλαμβάνεται· οὐ γὰρ πέφυκεν ἰοῦσθαι χρυσός)· εἰπὼν δὲ εἶναι ἐπάνω αὐτῆς καὶ λαμπάδιον, τοῦτ' ἐστὶ τὴν ὑπόθεσιν πάντα καταφαίνουσαν· θείαν χάριν, καὶ ἐπὶ τὰ λύχνους, ἀντὶ τοῦ τῆς [124 b] πνευματικῆς ζωρῆς τὴν ἀφθονίαν καὶ τελειότητα· πρὸς τοῦτοις ὑπερθεὶς ἐπὶ ἐπαρυστρίδας, τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἀσβεστον καὶ διαρκές τῆς ἐκείθεν ἐπιβρότης, καὶ δύο ἐλαίας· αἱ νοοῦνται, ἦτοι ἱερουσόνη καὶ βασιλεία, ἦτοι δύο λαοί, ἢ οἰκοὶ Θεοῦ, ὁ Ἰσραηλιτικὸν ποτε καὶ ὁ Χριστιανῶν· καὶ διαναστήσας τὸν προφήτην, καὶ πρὸς ἀκριβεστέραν τῶν δειχθησομένων κατανόησιν ἐξηγηγορέναι καὶ συντετάσθαι πλέον πως παρασκευάσας, πάλιν ἐπιφέρει· « Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλη, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματι μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Τίς εἶ σύ, τὸ ὄρος τὸ μέγα, πρὸ προσώπου Ζοροβάβελ, τοῦ κατορθῶσαι καὶ ἐξοῖσαι τὸν λίθον τῆς κληρονομίας ἰσότητά χάριτος; » Ὅρος ἐνταῦθα τὸν πολέμιον καλεῖ, ᾧ διαλέγεται, ὅτι τὸν λῆθον, φησὶ, τῆς κληρονομίας τὸν Ζοροβάβελ, καὶ οὐ ἀντιπρόσωπος καὶ ἐναντίος ὄρμῆς, τοσαύτη πνευματικὴ χάρις, κατορθοῦντα τὰς μάχας, περιβαλεῖ, ὡς ὄλον αὐτὸν δοκεῖν αὐτόχρομα χάριν ὑπάρχειν. Καὶ μετὰ βραχὺ βεβαιῶν ἐτι ταῦτα, προφητεῖ οὕτως·

(55) *Quantum poterat*. In Graeco, ἐγχορῶντως, ut ἀρκοῦντως, et θαρρῶντως, quo adverbio usus est Gregorius Thaumaturgus in homilia necdum edita in *Omnes sanctos*, cum ait: Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου θαρρῶντως τραπήσομαι, id est, « animose et confidenter loqui incipiam.»

(56) *Egre dietur*. Isa. xi, 1-3.

(57) *Ex ipsa*. Graeca Biblia: Ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ, id est, « ex radice ejus.»

(58) *Super eum*. Post haec verba addunt Biblia: Πνεῦμα Κυρίου, id est, « Spiritus Domini.»

(59) *Spiritus timoris*. Ante haec verba Biblia addunt, ἐμπλήσει αὐτόν, id est, « implebit ipsum.»

(60) *Quia ecce*. Zach. iii, 8 et 9.

(61) *Ante faciem*. Lego cum Graeca editione, πρὸ προσώπου. Nam illud, πρὸ, a librario nostro omissum puto.

(62) *Fodio*. Zach. iii, 9 et 10.

(63) *In die una*. Post haec verba editio Graeca habet: Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· quae omittit Didymus, addens pro illis conjunctionem καί.

(64) *Sua*. Biblia Graeca, omissis duobus illis pronominibus, habent: *sub vite, et sub ficu*.

(65) *Se invicem*. Codex, ἀλλήλου. Lego ἀλλήλους.

(66) *Aureum*. Zach. iv, 2.

(67) *Incipit quidem a nobis*. De hac locutione, quam ex Origenis lib. ix in *Epistolam ad Romanos* fortasse sumpsit Didymus, satis dixi in *Epistola ad clariss. praesulem Joannem Archinum*. Vide etiam, si placet, superius noi. 85, pag. 11.

(68) *Infundibula*. Codex, παρυστρίδας. Lego ἐπαρυστρίδας. Quae vox ambigua est in Graecis Bibliis, LX X enim Init. ea usi sunt ad exprimendam Graece tum voce ΠΥΡΑΚΟΗ (*muzakoth*), tum voces ΠΥΡΑΚΟΗ (*melkahhaim*), et ΠΥΡΑΚΟΗ (*mahhtah*): modo scilicet « infundibula, » sive, ut vertit Vulgatus interpretes, « infusoria, » vel (ut vertit Hieronymus lib. i in *Zachariam*, pag. 809) « effusoria; » modo vero « forcipes, » sive « emunctoria. » In Zachariae loco, quem explicat Didymus, legitur nomen *muzakoth*, quod ex radice, seu verbo ΠΥΡ (*jazak*) « fundendi, » sive « effundendi » significationem habent

καὶ χαρήσονται, καὶ ἔθονται τὸν λίθον τὸν κασσιτέρινον ἐν χειρὶ Ζοροβάβελ. Ἐπτα οὗτοι ὀφθαλμοὶ Κυρίου εἰσιν, οἱ ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ ὄν τὴν πᾶσαν κτίσιν ἐφορῶντες ἑπτὰ ὀφθαλμοί, οἱ προλεχθέντες παράδοξοι χρηματισμοὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰσιν. Κασσιτέρινον δὲ λίθον εἶπεν, ἐπειδὴ ἐν τῷ κασσιτέρῳ τὰ πεπονηθότα σκευή, σιδηρὰ τε καὶ χαλκᾶ, θεραπεύεται καὶ ἀναπληροῦται, καὶ ἐνωτικὸς ἐστὶν ὁ κασσίτερος. Φασὶ δὲ τινες, ὅτι σὺν τέχνῃ καὶ διακρίνει ἐν τῇ χώνῃ [125 a] ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ τὸ δοκιμον καὶ ἀδόκιμον. Ἐγὼ μαι, ὡς καὶ τὸ ὑπὸ Σολομῶνος ὁμοίως ἐν ἀπορήτῳ λεχθὲν, « Ἡ σοφία ὑποκόδησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπῆρξε στύλους ἑπτὰ, » παραθηλοῦν ἐφίεται τὸ τῇ Παρθένῳ εὐαγγελισθὲν ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ. « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ » ὅπερ καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ τοὺς ἀγγέλους δηλοῖ· καὶ ὡς τῶν ὄλων ὑποστάτης ἐστὶ, καὶ τὰς ζωὰς ἀρήτῳ φωταγωγία περιλάμπει τὸ θεῖόν Πνεῦμα, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μετὰ ἀφράστου ἐνώσεως καὶ συμπνοίας. Ἀξιοῦσθαι οὖν αὐτοῦ τὸς φωτισζομένους παιδεύων ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, Γαλάταις ἐχάραξε γράμματα καὶ τοιάδε· « Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀπ' ὑμῶν· Ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; » Ταῦτα καὶ αὐτὸ οὐ σιωπῇ παράτρεχει. Συνάπτων γὰρ προφανῶς τὴν φύσιν καὶ ὁμοφροσύνην τοῦ ἐκ φωτὸς φῶς γεννηθέντος Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀληθείᾳ ἐξ ἀληθείας ἐκπορευθέντος ἁγίου Πνεύματος, ψάλλει, ἐν μὲν μβ'· « Ἐξαποστείλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀληθειάν σου· » ἐν δὲ ρζ'· « Ἐξαποστειλετὶ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τῆξει αὐτὰ· πνεύσει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ρηθήσεται ὕδατα. » Ἡ ἔπειτα τὸ Παύλου ῥητόν· « Ἡμεῖς πάντες ἐν Πνεύμα ἐποκρίθημεν. »

derivatur. Atque hoc ipso sensu vocem, ἐπαρυστρίδας, a theologo nostro sumi patet ex verbis, quæ aliam subiicit. Vide not. 28, pag. 47.

(69) *Ut significent*, etc. Binæ hæcæ interpretationes verborum, « duæ olivæ, » affert Hieronymus libro primo commentariorum in *Zachariam*, cap. 4, pag. 814. « Duas olivas (inquit) quidam e nostris... dno intelligunt Testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris legem... Sunt qui... sacerdotium interpretentur, et legem. » Quod si pro, « legem, » scribendum esset, « regnum, » Didymi explicationem apertius agnosceremus. Ibidem vero eos redarguit Hieronymus, qui « duas olivas Filium interpretantur, et Spiritum sanctum, et mediam lampadem Deum Patrem. Sed nescio quomodo (inquit) absque blasphemia, alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris. » Quibus verbis Origenem notare videtur, quem tamen Didymus ne hac quidem in re secutus est.

(70) *Accuratius*. Codex, *προσακριβεστέραν*. Lego *πρὸς ἀκριβεστέραν*.

(71) *Non in virtute*. Zach. iv, 6 et 7.

(72) *Nisi*. Græca Biblia: ἀλλ' ἐν Πν. μου. Didymus, ἀλλ' ἢ ἐν Πν. μου.

(73) *Educas*. Didymus, ἐξοῖσαι. Græca editio: ἐξοῖσαι.

(74) *Prodis*. Codex ὀρμᾶ. Lego ὀρμᾶς, ut clarior sit sententia.

(75) *Et lætabuntur*. Zach. iv, 10.

(76) *Denominationes*. Nempe septem dona Spiritus sancti. Notanda autem significatio vocis, χρηματισμοί, quæ commodius hic verti non posse videtur.

cloria), id est inextinguibilem, ac perennem, qui inde est, influxum; et duas olivas; quæ sic accipiuntur, ut significant (69) vel sacerdotium et regnum, vel duos populos, aut domos Dei, priscum nempe populum Israelitarum, et nostrum Christianorum: et postquam prophetam excitavit, ac eum magis quodam modo disposuit, ut ad ea, quæ ostensurus erat, accuratius (70) consideranda evigilaret, atque conniteretur: Postquam, inquam, hæc omnia dixit, rursus subdit: « Non in virtute (71) magna, neque in fortitudine, nisi (72) in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabelis, ut prospere tibi succedat, et educas (73) lapidem hæreditatis æqualitatem gratiæ? » Hic montem vocat hostem, quem B alloquitur, quia lapidem, inquit, hæreditatis Zorobabilem, contra quem prodis (74) in faciem ei resistens, et adversarius, tanta spiritalis gratia prospere dimicantem circumdabit, ut ipse totus gratia esse plane visurus sit. Et paulo post rursus ista confirmans, sic propheta: « Et lætabuntur (75), et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel: septem hi oculi Domini sunt, qui inspiciunt in universam 271 terram. » Itaque septem oculi, qui omnem creaturam inspiciunt, sunt admirandæ illæ Spiritus sancti denominationes (76), quas antea diximus. Stanneum vero lapidem dixit, quia vasa, quæ detrimentum passa sunt, cum ferrea, tum ænea, stanno instaurantur, atque interpolantur, et stannum (77) copulandi vim habet. Aiunt vero C quidam, stanno aurum etiam, aut argentum, aut æs in fusorio vase, artificio quodam adhibito, ita purgari, ut purum ab impuro secernatur (78). Quin

(77) *Stannum*. Codex, *κασσίτερος*. Lego *κασσίτερος*. Stannum autem ita natura comparatum est, ut cum plumbo, aut cupro, aut mercurio facile copuletur; non vero cum auro, aut argento, aut ferro.

(78) *Ut secernatur*. Id falsum esse aiunt chemici: nullum enim ex metallis stanno expurgant in vase *δοκιμαστικῷ*, sed argentum, et aurum plumbo: ex cupro autem, ac stanno fit æs illud statuarium, quod vulgo dicitur *bronzæ*. Nunquid ergo plumbum album, quod est stannum, pro plumbo nigro a Didymo sumptum suspicabimur? Hieronymus porro in commentariis in *Zachariam* (quæ ita a se conscripta fatetur, ut prius Didymi quinque Explanationum libros in eundem prophetam legerit, et « Hebræorum historia tropologiam nostrorum, » quorum unus erat Didymus, « miscuerit) hæc scripsit libro 1, pag. 812, ed. Veron. tom. VI: « Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura æs ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crematur; sic, etc.... Lapis autem iste, id est massa, qui apud Hebræos Abdil scribitur, id est, stanneus, ἐτυμολογείται ἀποχωρίζων, id est, separans, et discernens, ut quomodo stannum mista et adulterata inter se per ignem metalla dissociat; ita Dominus verus probator et χωρευτής ab auro, et argento bonorum operum æs vitiorum, plumbumque secernat, ut purum aurum remaneat, et argentum... Septem autem oculos.... supra exposuimus septem esse spiritus: nempe, septem gratias Spiritus sancti. »

equidem arbitror, iis quoque verbis, quæ a Salomone arcano pariter sensu dictæ sunt, « Sapientia (79) ædificavit sibi domum, et suffulsit columnas septem, et illud inficari, quod Virgini nuntiatum est a Gabriele : « Spiritus (80) sanctus veniet super te : » quod ostendit etiam, eidem Spiritui angelos ministrare atque inservire; ac præterea demonstrat, divinum Spiritum ineffabili conjunctione, et concordia cum Patre et Filio universarum rerum fulcrum esse, ac subsistentiam eis tribuere, et vitas ad lucem ineffabiliter deducendo illustrare. Illius ergo dignos fieri eos, qui illuminantur, seu baptizantur, docens nos Apostolus, ad Galatas talia scripsit : « Hoc solum (81) volo discere a vobis : ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? » Hæc ne David 272 quidem silentio præterit. Conjungens enim manifesto naturam, et concordiam Filii, qui lux ex luce genitus est, et Spiritus sancti, qui veritas (82) ex veritate processit, in psalmo quidem **CLII** ait : « Emitte (83) lucem tuam, et veritatem tuam; » in **CLVII** autem : « Emittere (84) Verbum suum, et liquefaciet ea; flabit Spiritus ejus, et fluent aquæ. » Cui textui consentaneum est illud Pauli dictum : « Nos omnes (85) uno Spiritu potati sumus. » Quidni autem aliud præterea (86) his consonum, et splendidum ostentem, duce atque enarratore Zacharia prophetarum ultimo, ut magis adhuc miremur? Ipsis autem ejus verbis id commemorabo, quæ sic se habent : « In diebus illis (87) egredietur aqua viva ex Jerusalem. » Quæ vero « aqua viva » est, et ex cœlesti Jerusalem procedens, ea sane vivos quoque generat (88). Inveniemus autem, præter illa quæ commemorata sunt, piscinam etiam Jerosolymis olim existentem, cui nomen Hebraice Bethesda (89), ærmine diffidente imaginem baptismi

A Τί οὐ καὶ ἄλλο συνβδόν τι καὶ λαμπρὸν ἐνδείξομαι, ὑπὸ ἐξηγητῆ Ζαχαρίᾳ τῷ ὑστάτῳ προφήτῃ, ἐν ἑτα καὶ μᾶλλον θαυμάζωμεν; Αὐτοῖς δὲ ἀναμνήσω τὰς ῥήμασιν αὐτοῦ, ἔχουσιν ὡδε : « Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τὸ δὲ « ζῶν ὕδωρ, » καὶ ἐκ τῆς ἀνω ἐκπορευόμενον Ἱερουσαλήμ, ἀρα καὶ ζῶντας γενεῖ. Εὐροίμεν δὲ ἀν πρὸς τοῖς [125 ὁ] μνημονευθεῖσι καὶ τὴν κολυμβήθραν τὴν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἣ ὄνομα Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, ὁμολογουμένως εἰκόνα τοῦ βαπτίσματος, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τυγχάνουσιν τὴν ἀλήθειαν· ἡ γὰρ εἰκὼν πρὸς καιρὸν, ἡ δὲ ἀλήθεια εἰς αἰωνιότητα κρίνεται. Διὸ καὶ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὑπὸ ἀγγέλου κινηθὲν τὸ ἐν αὐτῇ ὕδωρ, καὶ ἓνα μόνον τὸν πρῶτον κατιόντα, καὶ σωματικὸν πάθος, οὐχὶ δὲ καὶ ψυχικὸν ἐθεράβηεν. Τὸ γὰρ αὐθεντικὸν βάπτισμα, μετὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφάνειαν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, μᾶλλον δὲ ὥραν· ἀληθέστερον δὲ, ἀδιαλείπτως καὶ πάντας τοὺς κατιόντας, καὶ ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας αἰωνίως ἐλευθεροῖ· καὶ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων, καὶ ἀνωμάτων, καὶ δυσλίτων διαθέσεων ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν ἡ ἱατρικὴ εὕρισκεται μία, καὶ οὐδὲν καθοτιοῦν ἔτι παλαιὸν ἔπειται ἀλγημα τῶν ἐντὸς, ἢ τῶν ἐκτὸς. Πρὸς ἐπὶ τοῖς τοῖς, πάντας ἐκ χάριτος ἀδελφοὺς πρωτοτόκους καὶ ἀρτιτόκους, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξήλικας καὶ ἀφήλικας ἀναδείκνυσσι· καὶ τοῦτοις αὐτοῖς, οἷς κατὰ νόμον κοσμηκὸν τὰ γήινα χρήματα, διὰ τὸ ἀνασφαλὲς τῶν ἐτῶν, ἢ τῶν ὀλίγων, ἢ τῶν πολλῶν, οὐ καταπιστεύεται, ὁ θεὸς ἅπας ὁδὸς ἀσφαλῶς παρακατατεθεὶς εὕρισκεται· ὡς γεγηθὸς ψάλλειν· « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει· εἰς τόπον χλόης, ἐκεῖ με κατεσχίγησεν· ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με· » καὶ, « Ἦτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν

(79) *Sapientia.* Prov. ix, 1.

(80) *Spiritus.* Luc. i, 35. Græca Biblia habent : ἐπελεύσεται, id est, « superveniet. » Didymus tum hic, tum segm. 59 ὁ : ἐλεύσεται, id est, « veniet. » At in libro *De Spiritu sancto*, num. 31, videbitur dictasse ἐπελεύσεται, si exemplaria typis impressa tantum inspiciamus : contra dictasse videtur, ἐλεύσεται, si codicem calamo exaratum, et in bibliotheca nostra asservatum consulamus. Hæc enim in iis legimus : « Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Mariam angelus, « Spiritus, inquit, sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit... Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri, Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Codex vero noster habet : « Equidem vero Spiritus virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te. » Creatrix ergo virtus Altissimi... Christi corpus fabricata est... Nec mirum si Dominici tantum corporis

Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus; cum eadem creet omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Vide tamen segm. 172 a.

(81) *Hoc solum.* Galat. iii, 2.

(82) *Veritas.* Codex. ἀληθεία, id est, ἀληθεία, nempe « vere. » Sed videtur legendum ἀλήθεια.

(83) *Emitte.* Psal. CLII, 3.

(84) *Emittere.* Psal. CLVII, 7 (sen 18).

(85) *Nos omnes.* I Cor. xii, 13. Vide not. 18, pag. 174. Vocem ἡμεῖς, id est, « nos, » non habent Biblia.

(86) *Quidni... præterea.* Codex : Τί; οὐ καὶ ἄλλο. Legendum videtur : Τί οὐ καὶ ἄλλως, vel, τί οὐ καὶ ἄλλο, ut et legi.

(87) *In diebus illis.* Zach. xiv, 8. Græca editio : Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id est, « in die illa. »

(88) *Generat.* Nempe in baptismo. Hanc Didymi interpretationem indicat Hieronymus ad eundem Zachariæ locum, pag. 921, tom. VI edit. Veron. « Aquas viventes (inquit) multi ad baptismum referunt, quæ... in Pascha, et Pentecoste sitientibus largiendæ sunt. » Quibus in verbis ea fortasse respicit S. doctor, quæ ad eum locum in commentariis dictaverat Didymus.

(89) *Bethesda.* Joan. v, 2. A Vulgato interpres vocatur Bethesda. Sed vox, « Bethesda, » Hebraicas, sive Syriacas voces ביתר נרבה (*beth khesdai*), quibus denotatur « domus misericordiæ, » clarius exprimit. Hieronymus in *Dialogo adversus Lucife-*

κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκων με ὡσεὶ A (90) esse, non vero ipsam veritatem : nam imago
[126 a] κράτιστον. »

quæ in ipsa erat, aqua et semel in anno, et unum duntaxat, qui primus in eam descendisset, et corporis morbum, non vero animæ sanabat. Authenticus (91) enim baptismus post Filii, et Spiritus sancti apparitionem, sive manifestum adventum et quotidie aut potius singulis horis, aut, ut 273 verius dicam, continue (92) et omnes in piscinam descendentes, et ab omni peccato in perpetuum (93) liberat; ac multarum, et diversarum, et exorbitantium, et curato difficilium affectionum cum spiritualium, tum corporalium sanatio una invenitur; ac nullum plane (94) jam ex vetustis malis, peccatisque sive interioribus, sive exterioribus baptizatos comitatur. Ac præterea omnes per gratiam fratres primogenitos, et modo genitos (95) reddit iste baptismus, ne iis quidem exceptis, qui nati minores (96) sint, aut ætate proveci. Ac apud eos ipsos, quorum fidei juxta mundanam legem (97) terrenæ opes non (98) creduntur (99), quod tutum non sit id facere ob annorum numerum aut nimis exiguum, aut nimis magnum, totus tamen divinus census cum securitate depositus invenitur : adeo ut letantes canant : « Dominus (1) pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ (sive, virentis herbæ) ibi me collocavit (seu, mihi habitaculum præbuit) : super aqua requieivi educavit me; » et : « Parasti

rianos, num. 6 : « Bethesda, » inquit, « lacus Judææ.

(90) *Imaginem baptismi.* Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 5 : « Piscinam Bethsaida (inquit) angelus interveniens commovebat... Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat..... qui unum semel anno liberabam, nunc quotidie populus conservant, deleta morte per ablutioem peccatorum. » Affinia scripsit et Chrysostomus in orat. 12 contra Anomæos, tom. I, pag. 549, edit. Mont-fauconii.

(91) *Authenticus.* Christi baptismum « authenticum » vocat, quod ὡτὸ τοῦ ἀδθέντου, nempe a Domino, vel μετὰ θεοποικτικῆς αὐθεντίας, id est, « herili auctoritate » institutum sit; utque illud opponat veteribus ejusdem baptismi typis; maximeque ut illud discernat cum a baptismo Joannis, tum etiam ab eo baptismo, quo Christi discipuli ante manifestum Spiritus sancti adventum baptizantur, quodque a Joanne Chrysostomo (hom. cxix, in Joannem, pag. 165, tom. VIII), vocatur τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος χάριτος ἔμορπον, id est, « Spiritus gratia vacuum. » Atque hac de causa subjungit Didymus ea verba : « Post Filii, et Spiritus sancti adventum. » Id ipsum vero ante Didymum aperte docuerat Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 11. « Tinguebant (inquit) discipuli ejus (nempe Christi)... eodem baptismo Joannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius, nisi postea Christi, qui tunc utique a discipulis dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria Domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem.

(92) *Continue.* Eadem quoad rem hanc in omnibus ecclesiis non erat consuetudo. Siricius papa in *Epist. ad Himerium* eos redarguit, qui « passim ac libere Natalitii Christi, seu apparitionis, necnon apostolorum seu martyrum festivitatis innumeras plebes » baptizabant : id enim in Paschate potissimum, et Pentecoste faciendum ait. Socrates contra libro v, cap. 22 : « Aliam quoque consuetudinem, inquit, in Thessalia novi esse. Solis diebus Paschæ illic baptizant : ex quo fit ut plerique apud illos sine baptismo moriantur. » Didymus vero Alexandrinorum potissimum disciplinam, opinor, respicit cum hic, tum segm. 84 a : de qua Vanslebii loquitur in *Historia Ecclesiæ Alexandrinæ* Gallico sermone conscripta, et anno 1677 Parisiis edita. Verum scite Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 19 : « Diem baptismi, inquit, solemniores Pascha præstat... exinde Pentecoste ordinandi lavacris latissimum spatium est... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismi. » Quibus similia tradit S. Basiliius homil. *In sanctum baptismum* num. 1, pag. 114, tom. II.

(95) *In perpetuum.* Aut « divino modo. » Vide vol. 62, pag. 228, et not. 90, pag. 251.

B (94) *Plane.* In Græco, καθοτιούν. Quæ vox in vulgariis lexicis exemplo caret. Clemens in *sermo Stromatum* pag. 775 ea usus est, cum ait : μηδὲ καθοτιούν μεταβαλλόμενοι, id est « nihil penitus mutati. »

(95) *Modo genitos.* Respicit illud I Petr. II, 2. « Sicut modo geniti infantes. » Ita et in commentariis in *Psalms* ad vers. 11 psalmi xviii, baptizatos vocavit ἀρτιγενῆ βρέφη.

(96) *Nati minores.* In Græco, ἐξήλικας. Quam vocem in nullo unquam auctore legi : itaque genuinum ejus sensum certo statuere non ausim. Porro nisi ea voci ἀφήλικας juncta esset, facile existimare posset quis, idem esse ἐξήλικα, atque ἀφήλικα. Verum cum et ἀφήλικας et ἐξήλικας memoret Didymus, ac ita quidem ut ὁ ἐξήλικς opponi ab ipso videatur « primo-genito, » ἀφήλικς vero « nupergenito; » idcirco « nati minores adolescentulos » designari crediderim. Quia vox ipsa ἀφήλικστερα, si Mæris audiat, Atticis quidem « senioem » significat, Græcis vero « juniorem. »

(97) *Mundanam legem.* Civiles leges « mundanas » vocat etiam Rufinus Palæstinus in libro *De fide* num. 52. Quænam porro sit in jure civili lex, quam spectet Didymus verbis illis, « ob annorum numerum nimis magnum, » jurisconsulti viderint. Mihi illud indicare satis est, quod Vincentius Gravina docet libro II *Originum juris civilis* cap. 26. Ex jure Attico scilicet poterat filius patrem senio desipientem in iudicium vocare, ut ab re familiari auoveretur.

(98) *Non.* Codex, οὐ, sed lego οὐ.

(99) *Non creduntur.* Tertulliani verbis utitur ipsum veluti redarguens, quod infantes passim baptizari mollet. Hæc enim scripsit in libro *De bapt.* cap. 18 : « Veniant ergo, dum adolescent... Cautius agatur in sæcularibus : ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. »

(1) *Dominius.* Psal. cxii, vers. 1 et 2. Indicare videtur Didymus, eam in Alexandria quoque Ecclesia consuetudinem fuisse, ut caneretur psalmus vicesimus secundus, aut nonnulli ejus versiculi, cum baptizati et sacro fonte ad altare sacramentum Eucharistiam processerant. Eandem consuetudinem apertius indicat S. Ambrosius in libro *De mysteriis* cap. 8. « His abluta, inquit, plebs dives insignibus, ad Christi contendi altaria, dicens : « Et introibo ad altare Dei... » Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum, exclamans ait : « Parasti in conspectu meo mensam. » Hanc loquentem inducit David dicens : « Dominus pascit me, » etc. Imo, ut scite observavit ad eum locum pag. 356, Maurini monachi, Ambrosius quoties sacre Eucharistiæ meminit, hunc etiam psalmum commemorat.

(2) in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant 274 me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians me quam optimum. »

Ipsæ vero angelus, qui aquam turbabat, præcur-
sor erat Spiritus sancti; atque ad ejus angeli similitudinem Joannes et angelus Domini (3) vocatus est, et præcursor Domini (4) factus fuit, et in aquis baptizavit. Chrisma (5) vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes etiam, qui e sacerdotali cornu (6) ungebantur, quique ex chrismate christi (7), id est uncti, denominati sunt, typum gerebat sanctificati chrismatis (8), quod nos accipimus. Etsi enim corporaliter hoc fluat, tamen spiritaliter prodest (9). Nam simul ac venerit in cor nostrum fides beatissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os (10), et obsignatio Christi in frontem (11), simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit (12), statim, inquam, propitia invenitur quæ natura est bonorum largitrix Trinitas; statim ea apud nos venit; eodem momento immundi spiritus a mundis discedunt, et confestim mundana negotia recedunt, et corporales cujusvis generis passiones longe (13) a nobis abeunt, omnia delicta dimittuntur, nomina nostra indelebilibus in libris inscribuntur, 275 cœlestia nobis bona donantur: adeo ut ipsa Trinitas, propterea quod ineffabiliter prompta sit, ac provida (14), atque in bonis rebus omnibus prin-

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἄγγελος ὁ τοῦ ὕδατος ταραξάων, πρόδρομος ἦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὗτινος ἀγγέλου καθ' ὁμοίότητα Ἰωάννης ἀγγελὸς τε τοῦ Κυρίου ἐκλήθη, καὶ πρόδρομος ἐγένετο τοῦ δεσπότου, καὶ ἐν ὕδασι ἐβάπτισεν. Καὶ τὸ χρίσμα δὲ, ὅπερ ἐχρίσθησαν Ἀαρὼν τε ὑπὸ Μωϋσέως, ἐτι μὴν καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος, οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χριστοὶ, τύπον ἔφερε τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος, οὗ λαμβάνομεν ἡμεῖς. Εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τοῦτο τρέχει, ἀλλ' οὖν ψυχικῶς ὠφελεῖ. Μόνον τε γὰρ ἔλθη περὶ τῆς τρισμακαρίας Τριάδος πίστις ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι. καὶ σφραγὶς Χριστοῦ ἐν μετώπῳ· μόνον βάπτισμα ὑποδέχεται, καὶ τὸ χρίσμα ῥώσῃ· εὐθύς ὡς εὐρίσκειται, ἢ τὴν φύσιν ἀγαθοδοτίας ὑπάρχουσα Τριάς· εὐθύς παρ' ἡμῖν καταναίει, αὐτῇ τῇ ῥοπῇ τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ἀπὸ τῶν καθαρῶν ἀναχωρεῖ, παραχρῆμα τὰ κοσμικὰ πράγματα οἴεται, καὶ τὰ σωματικὰ πάντα πάθη ἐκποδῶν καθίσταται· τὰ πταίσματα πάντα ἀφίεται, τὰ ὀνόματα ἡμῶν ἀνεξαλείπτως ἐγγράφεται βίβλοις, τὰ οὐράνια ἡμῖν ἐπιτρέπεται ἀγαθὰ· ὡς δὲ τὴν ἀφατον αὐτῆς ἐτοιμότητα, καὶ προμηθίαν, καὶ τὸ ἐθέλειν ἀεὶ πάντων καλῶν πρωτεύειν, προφθάνασθαι ὑπ' αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν τοιαύτην πρόθεσιν ἡμῶν, ἢ προκαταρχεσθαι. Καὶ ἵνα συλλήβδην εἶπω, φυλά-

(2) *Parasti.* Psal. xxii, 6 (seu 5). Lege, si placet, S. Zenonem lib. ii, tract. 14, pag. 487, hæc verba interpretantem.

(3) *Angelus Domini.* Marc. i, 2.

(4) *Præcursor Domini.* Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 6: « Hic quoque figura præcessit. Sic enim Joannes ante præcursor Domini fuit... Ita et angelus baptismi arbiter superventuro Spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum. »

(5) *Chrisma.* Plane similia scripsit Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 7. « Egressi de lavacro, inquit, perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio. »

(6) *Cornu.* Vide I Reg. xvi, 4 et 15, et III, Reg. i, 39, etc. De unctione vero Aaronis vide Levit. viii, 12.

(7) *Christi.* Codex, *χριστοί*, id est, « faciles et benigni. » Sed legendum *χριστοί*, ut puto. Vide notas ad *segm.* 170 b.

(8) *Sanctificati chrismatis.* Sanctificatum chrisma dicit id, quod a Cypriano in epistola lxx vocatur « oleum sanctificatum, » a Tertulliano « benedicta unctio, » a Theophilo in primo ad *Antolycum* num. 42, *ἔλαιον Θεοῦ*, id est, « Dei oleum, » seu « divinum oleum, » a Basilio lib. *De Sp. sancto* cap. 27, *ἔλαιον τῆς χρίσεως εὐλογημένον*, id est « benedictum oleum unctionis, » et ab Innocentio primo in epistola ad *Decentium* cap. 3, « Chrisma ab episcopo consecratum. »

(9) *Etsi enim... prodest.* Leguntur hæc ad verbum in Tertulliano libro *De bapt.* cap. 7. « Sic et in nobis, inquit, carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit. »

(10) *Verbum spir. in os.* Responsiones illas indicat, de quibus Tertullianus in libro *De corona*, cap. 5, sic loquitur: « Aquam adituri... sub antistitia manu contestamur nos renuntiare diabolo... dehinc tergigamur amplius aliquid respondentes, quam

Dominus in Evangelio determinavit. » Ambrosius autem libro *De mysteriis* cap. 5: « Descendisti igitur, recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. »

(11) *Obsignatio Christi in frontem.* Id scilicet, quod Prudentius in *Psychomachia* vocat « inscripta oleo fronti signacula; » quod Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. iii *Hist. eccl.* cap. 20 appellat τὴν *σφραγίδα* τοῦ Κυρίου, id est « obsignationem Domini; » quod Cyprianus in epistola ad Jubaianum dicit « signaculum dominicum; » quod Tertullianus indicat in libro *De præscriptionibus hæreticorum* cap. 60 his verbis: « Signat illic in frontibus milites suos; » quod demum Didymus ipse in loco necdum edito, sed mox nota 45, pag. 278, edendo vocat τὸ ἐπὶ μετώπου σημεῖον. Ideo autem « obsignatio » dicitur, quod in ea unctione « signum » crucis ab episcopo efformetur: qua de causa Tertullianus in eodem libro dixit etiam, « aqua signare, » baptismum respiciens. Cæterum neque unctionem verticalem, neque impositionem manuum hic memorat Didymus: quæ duo tamen ab aliis Patribus commemorantur.

(12) *Confirmaverit.* Seu, « robur ac vires addiderit. » Antiquius monumentum, quo ostendi solet vetustas illius nuncupationis, qua sacramentum hocce, de quo Didymus, « confirmatio » appellatur, de promptum est ex concilio Arausicano anni 441. Sed ante Didymum Tertullianus in libro *De resurrectione carnis* cap. 8 eandem indicaverat his verbis: « Caro ungitur, ut anima consecratur: caro signatur, ut et anima muniatur. » Idem enim valet, « muniatur, » atque « confirmetur, » seu « roboretur. » Ducta est autem ea locutio ex Bibliis, in quibus passim Spiritus sanctus nos « confirmare, corroborare, confortare » dicitur.

(13) *Longe.* Codex, *ἐκποδῶν*. Lego *ἐκποδῶν*.

(14) *Provida.* Codex, *προμηθίαν* pro *προμηθείαν*, ob quam Deus O. M. a Tertulliano « verus

των δηλονότι τὸ σίβας τὸ μεταξύ ἀληθείας καὶ σιχίς, καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῆ τοῦ βαπτίσματος ἐφωτίζεν τε πάντως πάντας τοὺς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν Ἰσραηλίτας, καὶ ἔσωζεν, καὶ ἔδεικνυ τῆς [126 b] ὁμοουσίου Τριᾶδος κοινὴν εἶναι τὴν παρεχομένην σωτηρίαν, ὡς Παῦλος ὁ νομομαθὴς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους α' Ἐπιστολῇ ἔγραψεν· « Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ· καὶ πάντες βρῶμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· » καὶ ὡς προφητεῦουσιν, Ἰεζεκιὴλ μὲν· « Τάδε λέγει Κύριος· Ῥανῶ ἐφ' ὑμᾶς ὕδωρ καθαρὸν, καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν· καὶ τὸ ἐν Πνεύμα καὶ ὕδωρ ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσθεσθε μοι εἰς λαὸν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι ὑμῖν εἰς Θεόν. » Δαυὶδ δέ· « Ῥαντιεῖς με ὕσώπω, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. » Ῥαντισμὸν γὰρ ὕσώπου, τὸν Ἰουδαϊκὸν καθαρισμὸν, τὸν ἐως νῦν εἰωθότα παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι· ὑπὲρ χιόνα δὲ, φωτισμὸν Χριστιανῶν, τὸ βάπτισμα λέγει. Ἠσαίας δέ· « Ἄγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἐκπλυεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἰῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ τὸ αἶμα ἐκκαθαρίει ἐκ μέσου αὐτῶν

A cipitum habere velit, nostrum etiam huiusmodi propositum (14) præveniat, atque antevertat. Ac ut summatim loquar, ita scilicet ut eam reverentiam servem, quæ erga veritatem præ umbra adhibenda est, imago quoque ipsa baptismi et semper omnes illius temporis Israelitas illuminabat (15), ac servabat, et salutem a consubstantiali Trinitate communiter datam esse ostendebat, sicut Paulus legis peritus in prima ad Corinthios Epistola scripsit: « Nolo enim (16) vos ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt (17) in nube, et in mari: et omnes escam (18) spiritualem manducaverunt, et omnes eundem spiritualem biberunt potum: bibebant enim de spirituali consequente petra: petra autem erat Christus; » et sicut prophetant Ezechiel quidem: « Hæc dicit (19) Dominus: Aspergam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus peccatis vestris. Et Spiritum meum dabo in vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum, » David vero: « Asperges (20) me hyssopo, et mundabor; lavabis me, et super nivem dealbabor. » Nam « perspersio hyssopi » Judaicam denotat purificationem, quæ usque ad hanc diem apud Judæos fieri consuevit; cum vero ait (21) « super nivem, » Christianorum **276** illuminationem intelligit, quæ est baptismus. Isaias vero: « Sancti (22) vocabuntur omnes, qui scripti

Prometheus » appellatur. Suspicio tamen legendum hic esse *προθυμῶν*, id est « promptitudinem. »

(14) *Propositum*. Vel « nostram huiusmodi propositionem. » Eam scilicet, qua dixit, « statim, confestim, eodem momento » nos bona illa consequi in baptismo.

(15) *Illuminabat*. Respicit, opinor, « columnam ignis, » de qua sermo est in Exodo cap. xiii, ubi dicitur « Dominus præcessisset » Israelitas « per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis, » quæ « nunquam desuit. »

(16) *Nolo enim*. I Cor. x, 1-4. Græca Biblia: *Ὁὐ θέλω δέ*, id est, « Nolo autem. » Sed Latina, ut Didymus.

(17) *Baptizati sunt*. Græca editio: *ἐβαπτίσαντο*. Didymus, *ἐβαπτίσθησαν*.

(18) *Escam*. Græca Biblia: τὸ αὐτὸ βρῶμα, id est « eandem escam. »

(19) *Hæc dicit*. Ezech. xxxvi, 22, 25, 27 et 28. Græca editio pro τῶν ἁμαρτιῶν habet ἀκαθαρσιῶν. D

(20) *Asperges*. Psal. l, 8 (s-u 9).

(21) *Cum vero ait*. Simili fere modo versiculum hunc accipit Ambrosius. Vide not. 28, pag. 47. Sed res alius repetenda. Nempe Didymum ex Tertulliano aliqua mutuantem vidimus superius: videndum nunc, quanta sit inter hoc Didymi caput, et brevem Ambrosii librum *De mysteriis* similitudo. Utrum vero Ambrosius hinc aliqua illuc derivavit, quemadmodum ex ipsius Didymi libro *De Spiritu sancto* in suis *De Spiritu sancto* libris nonnulla deprompsit, lector iudicet: ego summa tantum doctrinæ capita eodem utrobique ordine sibi succedentia, et similitudinem aliquam inter se habentia indicabo: lector loca ipsa inter se conferet. I. Itaque Ambrosius cap. 3, num. 9, baptismi figuram, et Spiritus sancti operationem, nempe aquarum sanctificationem, colligit ex verbis Moysis: « Spiritus superferebatur super aquas, » ut Didymus segm. 121 b. II. Baptismi operationem in diluvis aquis, et in columba ex arca emissa

C agnoscit Ambrosius num. 10 et 11, ut Didymus segm. 121 b, et 122 a. III. In transitu maris Rubri figuram baptismi contemplatur Ambrosius num. 12 et 13, et Didymus segm. 122 a. IV. In aquis, quæ ex amaris dulces factæ sunt, baptismi figuratum docet Ambr. num. 14, item ut Did. segm. 122 a. V. Ea prætermittens, quæ Didymus docet segm. 122 b ex cap. 6 libri iv Regum, agit Ambrosius num. 16 de Nahamano Syro, ut Didymus segm. 124 a. VI. Iis omissis, quæ ex Zacharia disputat Didymus, ad piscinam probaticam transit Ambrosius num. 22, de qua Didymus segm. 125 b. VII. Ambrosius num. 24 et 25 de columba ex arca emissa rursus agit, de qua egerat Didymus segm. 121 b: uterque vero eundem Matthæi textum affert. VIII. Ambrosius num. 26 baptismum applicat illud Psalms: « Vox Domini super aquas, » item ut Didymus segm. 125 b. IX. Sacrum chrisma attingit ille num. 29, iste segm. 126 a. X. Baptismo applicat Ambrosius num. 34, illa verba: « Asperges me hyssopo, » etc., ut Didymus in hoc segmento, ac simili uterque ratione. XI. Ambrosius num. 43, plures affert versiculos ex psalmo xxii, item ut Didymus segm. 125 b. Demum Ambrosius num. 49, seu penultimo Pauli verba, « Bibebant, » etc. profert. item ut Didymus in præsentem segmento. Nihil autem theologo et catechistæ Alexandrino honorificentius accedere potuit, quam ut tantus vir, tam eximia doctrina, sanctitate, ac dignitate, aliquid ex ipso mutuatus, aut imitatus sit. At non solum ex Didymo quædam sumpsit Ambrosius, sed etiam ex Basilii Magni homiliis in *Hexameron* plura in suum similis argumenti opus derivavit: ac nonnulla etiam ex Origene, ex Philone, ex Hippolyto, non tamen ut interpres, sed ut auctor proprii operis. Lege, si placet, etiam Hieronymi epistol. 69 ad Oceanum num. 8, ubi aquarum et baptismi laudes prædicans non pauca habet iis similia, quæ hic docuerat Didymus.

(22) *Sancti*. Isa. iv, 3 et 4.

sunt in vitam in Jerusalem : quia abluet Dominus A sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem (23) emundabit ex medio eorum in Spiritu iudicii, et in Spiritu ardoris. » Ac Petrus ut ostendat in prima Epistola, quod, si olim baptismus, qui in umbra erat, salvabat, multo magis ille baptismus, qui est in veritate, nos immortales reddit, et deificat (24), scripsit ita : « Quod et vos (25) antitypum (aut, similis formæ) nunc salvat baptismus, non carnis depositio sordium, sed conscientie bonæ interrogatio in Deum, per resurrectionem Jesu Christi, qui sedit (26) in dextera Dei (27) profectus in cœlum, subjectis sibi angelis, et potestabilibus, et virtutibus. » Porro « interrogationem in Deum » dicit conscientie confessionem (seu professionem fidei) quam exponimus, cum convenimus ut baptizemur in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum iuxta Domini mandatum. Isaias ergo ad eos, qui Spiritui sancto non credunt, ideoque non habebunt venturam hæreditatem, sic rursus clamat : « Est (28), inquit, hæreditas iis, qui colunt Dominum, et vos eritis (29) justi, dicit Dominus. Sistentes (30) ite in aquam, et quicumque non habetis argentum, euntes emite, et comedite (31) sine argento et pretio vinum et adipem. » Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluentia piscinæ ipsius. Vini et adipis nomine tunc quidem designabantur ea, quæ Judaicæ erant propositionis ; 277 nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione simul quidem emimus, non argentum, sed fidem expendentes, simul vero etiam dono accipimus. Quod autem « aquæ » vocabulo Spiritus sanctus, ac insuper ipsius baptismi aquæ denotentur, testatur et Joannes inquiring ex persona Salvatoris : « Qui credit (32) in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ, » et statim his addidit : « Hoc autem (33), inquit, dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes. » Quod vero etiam gratis ob excendentem Trinitatis bonitatem, quamvis indigni, justificemur, Pauli ad Romanos sermo ostendit : « Omnes (34) enim, inquit, peccaverunt, et posteriores sunt (sive egent) gloria Dei : justificati gratis gratia ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Jesu. »

(23) *Sanguinem*. Græca editio : Τὸ αἷμα Ἱερουσαλήμ ἐκκαθαρίει ἐκ μέσου αὐτῆς ἐν Πν. κρ. καὶ Πνεύματι καύσεως, id est « sanguinem Jerusalem emundabit ex medio ipsius in Spiritu iudicii et Spiritu ardoris. »

(24) *Deificat*. Id est, « filios Dei efficit. »

(25) *Quod et vos*. In prima Petr. III, 21 et 22. Græca editio : Ὁ καὶ ἡμᾶς, id est « quod et nos. » Sed Latina, ut Didymus.

(26) *Sedit*. Pro ὅστις ἐκάθισεν Græca editio habet ὅς ἐστιν.

(27) Post hanc vocem addit Vulg. interpres : « Deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur. » Quæ in Græcis Bibliis desunt. Ne Cyrillus quidem catech. XIV, ea legit. At theologus noster ea legit in enarratione in primam Petri epistolam ad cap. III.

(28) *Est*. Isa. LIV, 17, LV, 1.

ἐν Πνεύματι κρίσεως καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως. » Καὶ ἵνα δείξῃ Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ, ὡς, εἰ τὸ γενόμενόν ποτε ἐν σικῆ βάπτισμα ἔσωζεν, πόσω μᾶλλον τὸ γενόμενον ἐν ἀληθείᾳ ἀπαθανατοῖ καὶ ἀποθεοῖ ἡμᾶς, [127 a] ἔγραψεν οὕτως : « Ὁ καὶ ὑμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἑπερώτημα εἰς Θεὸν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων, καὶ ἐξουσιῶν, καὶ δυνάμεων. » Ἐπερώτημα δὲ λέγει εἰς Θεὸν τὴν ὁμολογίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐκτιθέμεθα, συντιθέμενοι βαπτίζεσθαι εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Ἦσατας οὖν αὐθὺς βοᾷ πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ δὲ τούτῳ μὴ ἔχοντας τὴν μέλλουσαν κληρονομίαν. » Ἔστιν, φησὶν, κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον, καὶ ὑμεῖς ἔσασθε δίκαιοι, λέγει Κύριος. Οἱ διψῶντες, πορευέσθε ἐφ' ὕδωρ· καὶ δοῖοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε ἀνευ ἀργυρίου καὶ τιμῆς οἶνον καὶ στέαρ. » Ὑδωρ εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς κολυμβήθρας αὐτοῦ τὰ νάματα· οἶνον καὶ στέαρ, τότε μὲν τῆς προθέσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσήμανεν, νῦν δὲ τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ· ἦντινα σὺν τῷ ἀνακαινισμῷ ἅμα μὲν ἀγοράζομεν, πίστιν καὶ οὐκ ἀργύριον κατατιθέμενοι, ἅμα δὲ καὶ χάρισμα λαμβάνομεν. Ὅτι δὲ ὕδωρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔτι μὴν καὶ τὸ τῷ βαπτίσματος αὐτοῦ λέγει, καὶ Ἰωάννης μαρτυρεῖ ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, εἰπὼν : « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή· ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βρέουσιν ὕδατος ζῶντος. » Καὶ εὐθὺς προσέθηκεν τῷ λόγῳ· « Τοῦτο δὲ, φησὶν, ἔλεγεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες. » [127 b] Ὅτι δὲ καὶ προῖκα δικαιοσύμεθα, ἀνάξιοι ἔντες, δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα τῆς Τριάδος, Παύλου πρὸς Ῥωμαίους διέδειξε λόγος· « Πάντες γὰρ, φησὶν, ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπαιτηρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Τῆς δωρεᾶς ταύτης μακαρίζων τοὺς ἀξιούμενους, ὁ μὲν Κύριος παρὰ Λουκᾶ ἔλεγεν πρὸς τοὺς μαθητάς· « Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ

D (29) *Eratis*. Græca ed. ἔσεσθέ μοι, id est « eritis mihi. »

(30) *Sistentes*. Compl. ed., Οὐαὶ οἱ διψῶντες, ex Hebræo fonte, qui habet vocantis et clamantis particulam וַיִּ (hoi). Francofurtensis tamen editio omittit voculam οὐαὶ, ut Didymus.

(31) *Comedite*. Græca editio rectius ; hic enim addit : καὶ πορευέσθε καὶ ἀγοράσατε, id est « et ite, et emite » ; quæ lectio Hebræo exemplari consentanea est. Hæc tamen verba ab aliis quoque omittit, ut a Didymo, testatur auctor annotationum, quæ adjectæ sunt editioni Francofurtensi.

(32) *Qui credit*. Joan. VII, 38.

(33) *Hoc autem*. Ibid. 39. Græca ed., εἰπε pro ἔλεγεν.

(34) *Omnes*. Rom. III, 25, 24.

ὁμοίς βλέπετε, καὶ οὐκ ἴδον· καὶ ἀκούσαι, ἃ ἠκούσατε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Οἱ δὲ πνευματικοὶ μόνον οὐκ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, ἀλλὰ καὶ ὄψεσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωτιζόμεθα καὶ ἀπολαύομεν, σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνοντες καὶ πηγῆς ἀθάνατου γεύομενοι.

spirituales (37) efficitur, non modo ea videmus et audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illuminamur, iisque fruimur, dum corpus Christi participamus, et immortalem fontem gustamus

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Ἐν πολλοῖς οὖν φαίνεται ἡ Γραφή, οὐκ ἤκιστα δὲ ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ταυτότητα, μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ σμάντηρου, ἐν ᾧ κατασφραγίζόμενοι ἀναστοιχειούμεθα εἰς εἰκόνα τὴν πρώτην, μνημονεύουσα. Ἀσφράγιστον γὰρ πρόβατον, εὐάλωτον τοῖς λύκοις, οὐκ ἔχον τὴν ἀπὸ τῆς σφραγίδος συμμαχίαν, οὐδὲ γιγνομένην ὁμοίως τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν Παιμόνος, ἐπειθεῖ μὴδὲ αὐτὸ γινώσκει τὸν πάντων Νομῆα. Ἀποδείξεις δὲ τούτων εἰσιν, ὡς ἠνείκα ὁ Σωτὴρ λέγει· « Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς [128 α] πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ πάλιν· « Ὑμεῖς βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Καὶ ὡς ὅταν Παῦλος ἐπιστέλλῃ, πρὸς μὲν Κορινθίους· « Πάντες ἐν ἐνὶ σώματι εἰς ἐν Πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν· » πρὸς δὲ Ἐφεσίους· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἐν ὑμῖν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς τὴν ἡμέραν ἀπολυρώσεως· » καὶ πάλιν· « Ἐν ᾧ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς πατριελλίας τοῦ ἁγίου· » ὅπερ προφητεῶν ἔσφαλλον Δαυιδ· « Ἐσθμεν ἡμεῖς ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύ- »

A Illos, qui hujus gratiæ digni facti sunt, beatos prædicans Dominus apud Lucam aiebat discipulis : « Beati (35) oculi, qui vident quæ videtis. Dico enim vobis, quod multi prophetæ et reges voluerunt videre quæ vos videtis, et non viderunt (36), et audire quæ audistis, et non audierunt. » Nos vero, qui audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illuminamur, iisque fruimur, dum corpus Christi participamus, et immortalem fontem gustamus

CAP. XV.

In multis porro, maxime vero in sancto baptis-
mate, propter essentiæ et operationis identitatem cum Patre et Filio, Scripturam meminisse constat solius Spiritus sancti, et salutaris ejus signaculi (aut sigilli), quo obsignati in pristinam imaginem reformamur. Nam ovis non signata, facile a lupis capi potest, cum sit illa ope destituta, quæ ex ob-
signatione comparatur, neque a bono Pastore nostro aliarum instar agnoscat, quod ne ipsa 278
quidem Pastorem omnium cognoscat. Hæc autem sic demonstrantur. Salvator ait : « Cum venerit (38) Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem ; » et rursus : « Vos baptizabimini (39) in Spiritu sancto ; » et Paulus scribit ad Corinthios quidem : « Omnes (40) In uno corpore in unum Spiritum baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi ; et omnes uno Spiritu potati sumus ; » ad Ephesios vero : « Nolite (41) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati estis in diem redemptionis ; » et rursus : « In quo (42) credentes obsignati sumus Spiritu promissionis sancto. » Quod prophetas David psallebat, « Signatum (43) est super nos lumen vultus tui, Domine, » lumen diviniæ faciei (44) dicens Spiritum.

(35) *Beati*. Luc. x, 23, 24.

(36) *Non viderunt*. Græca editio : οὐκ εἶδον, καὶ ἀκούσαι ἃ ἀκούετε.

(37) *Spirituales*. Propter inhabitantem in nobis Spiritum sanctum nos denominari et esse « spiritualis » sæpius docet theologus noster tum in hoc opere, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 5 et 33. tum fortasse in fragmento, quod exstat in Joannis Damasceni *Parallelis* sub litera β tit. iv, ubi legitur : « Ὡς γὰρ ὁ εἰς ὕδωρ βαπτιζόμενος ὅλος ὑγραίνεται : οὕτως ὁ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι βαπτιζόμενος ὅλος πνευματικὸς καὶ ἅγιος γίνεται, id est, « Sicut enim qui in aqua baptizatur, totus fit madidus ; ita qui in Spiritu sancto baptizatur, totus fit spiritualis et sanctus. » Tributur quidem hoc fragmentum in Lequien editione Gregorii Nysseno, ac desumptum dicitur ex ejus oratione 7 in *baptismum*. At in Naniano codice pagina 509 iribuitur Didymo. Ac sane cum binas, quæ exstant, Nysseni orationes de baptismo agentes percurrerim, illud in eis invenire non potui.

(38) *Cum venerit*. Joan. xvi, 13.

(39) *Vos baptizabimini*. Act. i, 5.

(40) *Omnes*. I Cor. xii, 13. Græca editio : Ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐνὶ σώμα ἐβαπτίσθημεν... καὶ πάντες εἰς ἐνὶ Πνεύμα ἐποτίσθημεν, ut legit etiam Vulg. interpres.

(41) *Nolite*. Ephes. iv, 30.

(42) *In quo*. Ephes. i, 13. Græca Biblia, ἐσφραγίσθητε, id est « obsignati estis. »

(43) *Signatum*. Psal. iv, 7. Vide œgm. 57 a. Porro hunc versiculum de Spiritu sancto interpretatus est etiam in comment. in *Psalmos* ad psal. lxxviii, 16. œg. 831, catenæ Corderianæ, at-

que a Davide eos, qui baptizati sunt, ac Spiritu sancto obsignati, induci affirmat sic loquentes : « Signatum est, » etc. Similia docuit ad *Psalmum* civ, 4, pag. 114, in eadem catena, et in commentariis in *Acta apostolorum* tom. iv *Anecd.* Wolfii pag. 4. In catena vero manuscriptorum, quam commemoravi, pag. 228 et 229, hæc leguntur folio 10, ad ea verba : « Quis ostendet nobis bona ? Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. » Διδύμου. Τὸ γὰρ ἐπὶ προσώπου σημεῖον, ἡ κοινωλία τῆς Θεότητος (Origenem imitatur) εἰς τοὺς ὑγιῶς αὐτὴν νοούντας φθάνουσαν (lego φθάνουσα). Νόει δὲ καὶ φῶς, τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Ὅπερ φῶς ἀπεντεύθεν ἐσημακώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντα κατ' αὐτόν· περὶ οὗ καὶ ἐξέλαβόν τινες τὸ εἰς ἀντὶ τοῦ εἰς δεῖξει μόνος ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ· ἵνα ἡ ἀτόμου σημαντικόν, ὡς τὸ, « Ἀνθρώπος τις εὐγενής. Id est : Didymi. Nam signum in fronte est communicatio Deitatis, cujus participes sunt qui eam suo sensu interpretantur. Intellige autem et lumen vultus Dei, et characterem substantiæ, et imaginem ipsius inconspicui Dei. Quod lumen signatum est super nos ipsi conformes factos, de quo etiam nonnulli intellexerunt illud : « Quis (pro unus) ostendet solus nobis bona : » ut individuum significet, quemadmodum illud : « Homo τις (id est, quis, seu quidam) nobilis. »

(44) *Divinæ faciei*. In commentariis in *Psalmos*, ad vers. 10 psalmi xv, Didymo, « Patris vultum » interpretatur Filium. Idem fecit in commentariis in *Ecclesiastem*, ad cap. iii, vers. 14, explicans ea verba : « Ut timeant a facie ejus. » Nimirum in catena manu scripta in *Ecclesiastem*, quæ exstat

Si ergo in nomine (45) Patris, et Filii, et Spiritus sancti ex æquo obsignamur et baptizamur, sequitur ut Trinitas in una deitate sit ac regno. Nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creaturæ nomen cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Qui ergo transeunt ad orthodoxiam, etsi forte baptizati fuerint, baptizantur [46] (nec 279 enim dicimus, rebaptizantur (47), cum verum baptismum non habeant); Eunomiani quidem, quia unam faciunt immersionem, dicentes baptizari solum in mortem Domini (48): Phryges (49) vero, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed eundem esse credunt Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Unguntur (50) autem qui a quavis

in codice 22 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci, hæc leguntur pag. 80: Διδύμου. Περὶ τῶν ὁρατῶν ὁ λόγος κτισμάτων... Ὅρα δὲ, ὅτι οὐκ εἶπεν· ἵνα φοβηθῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Πρόσωπον γὰρ Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακὰ. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ προηγουμένως ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ· Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ σωθησόμεθα. ἢ ἔστι: « Didymi. De visibilibus creaturis sermo hic est. . . Observa autem non dixisse Ecclesiasten: Ut timeant Deum; sed, vultum eius. Nam « Vultus Domini super facientes mala. » Vultus autem Dei præcipue est Filius, juxta illud: « Ostende vultum tuum, et salvabimur. » Cum porro Spiritus sanctus a Filio etiam procedat, merito a Didymo dicitur esse lumen vultus Dei.

(45) *In nomine, etc.* Hoc ipsum argumentum affert Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 24; et illum, qui unum ex tribus nominibus omitti posse, aut unquam potuisse doceat, vocat « contrarium legistorem Christi, » sive (ut legit S. Thomas eum Didymi locum allegans in catena ad cap. xxviii Matthæi) « contrarium Christo legislatori. »

(46) *Baptizantur, etc.* Baptismum ab hæreticis rite collatum ut validum haberi a Didymo, hinc colligo: 1, quia Eunomianorum duntaxat ac Phrygum baptismum excipit: exceptio autem firmat regulam; 2, quia horum baptismum ideo invalidum dicit, quod formula a Christo præscripta in baptismi collatione non uterentur; 3, quia in unctione rem contra se habere, quam in baptismis, indicans subiungit: « Unguntur autem, qui a quavis hæresi accedunt. » Multo cautius vero, aut saltem clarius loquitur Didymus, quam in Procatechesi Cyrillus, qui ait: Μόνον γὰρ οὐ ἀπειροὶ ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ τὸ πρότερον οὐκ ἦν βάπτισμα, id est « Hæretici enim tantum rebaptizantur; siquidem prius illud baptismum non erat. »

(47) *Nec . . . dicimus, rebaptizantur.* Eodem modo locutus fuerat Cyprianus in epistola 71 ad Quintum data, in eo tamen errans, quod non aliorum duntaxat, ut Didymus, sed omnium hæreticorum baptismum respueret. « Nos autem dicimus (inquit), eos qui inde, non rebaptizari apud nos, sed baptizari: neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est. »

(48) *In mortem Domini.* Mentem fortasse Didymus intendit ad septimum canonem secundæ œcumenicæ synodi, paulo ante quam hæc ipse dicitaret habitæ; si tamen revera canon ille ab ea synodo conditus fuit. Ibi porro cum Eunomianorum, tum Montanistarum baptismum invalidum declarat. Cæterum quod spectat ad Eunomianos, hoc ipsum quod Didymus, de iis affirmant Socrates lib. v, cap. 24, Sozomenus lib. vi, cap. 28, Theodoretus lib. iv *Hæreticarum fabularum*, cap. 3, Philostorgius ipse, quamvis Eunomianus, lib. x, num. 4, et Anastasius Bibliothecarius in *Historia eccles.* pag. 55. S.

ριε · φῶς τοῦ θεικοῦ προσώπου τὸ Πνεῦμα εἰπὼν. Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγιζόμεθα καὶ βαπτίζόμεθα· ἔρα ἐν μᾶθ θεότητι καὶ βασιλείᾳ ἡ Τριάς. Οὐ γὰρ ἐπὶ κτισμασιν ταῦτα δεχόμεθα, οὐδὲ ξυμπαλαμβάνει ἡ Θεὸς κτισμάτων ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγίζα, ὡς μόνος ὠξείον οὐ δυνάμενος. Μετερχόμενοι τῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἂν τυχὼν ὧσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα): οὐ δὲ Εὐνομίαν οὐ μὲν, διὰ τὸ μίαν κατάδυσιν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι· Φρύγες δὲ, διὰ τὸ μὴ εἰς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίζεσθαι, ἀλλὰ πιστεύειν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Χρίονται

B gratis verba recitare sufficiat. « Hoc unum dicam, » inquit, « eos sacrum baptismum adulterasse; non enim in Trinitatem baptizant, sed in mortem Christi. » S. Epiphanius contra hæresi lxxv, pag. 992, affirmat « Aetii discipulos cum eorum successore Eunomio rebaptizare in nomine Dei in creati, et in nomine Filii creati, et in nomine Spiritus sanctificantis, et a creato Filio procedentis. » Verum Epiphanius de baptismo loquitur iterum collato iis qui baptizati fuissent a catholicis, aut etiam ab Arianis, Didymus vero aliique de baptismo primum dato. Quod vero spectat ad Montanistas, eorum baptismum rejecerat concilium Laodicenum canone 8, et juxta quædam exemplaria Nicænum quoque canone 19.

(49) *Phryges.* Phryges, id est, Montanistas, « baptizare in Patrem, et Filium, et Montanum, aut Priscillam, » ait Basilus in epistola 188, quæ est canonica prima, pag. 269, tom. III, ed. Parisiensis anni 1730. Didymus vero noster eosdem hæreticos ait « non baptizare in tres sanctas hypostases. » At quemadmodum nonnulli, ut monachus Maurinus operum Basilii editor, ex ipsius Basilii verbis non colligi putant, Montanistas præscripta a Christo formula inter baptizandum usos non esse; ita non deerunt qui id ne ex Didymi quidem verbis colligi arbitrabuntur: ea enim ita accipienda esse contendunt, ut ideo in tres sanctas hypostases non baptizare dicantur, quod divinarum personarum distinctionem non admiserint, ideoque baptismi formulam mente quidem, sensu atque interpretatione vitaverint, sed eadem tamen, atque catholici, verba pronuntiaverint. At si res ita se habet, cur Didymus e tam multis hæreticorum sectis nondum illius ætate extinctis Eunomianos tantum hic memorat ac Montanistas? Nonne horum baptismum a « cuiusvis » alterius « hæresis » baptismate secretum videtur? Propterea fortasse quod nulli alii tunc in Alexandria diocesi forent hæretici, qui baptismi formulam immutassent. Hæc tamen non de Montano ipso dicta volo, qui recte de Trinitate sensisse videtur, etsi aliter opinetur Didymus segm. 24 b; neque de iis Montanistis, qui dicebantur « secundum Proclum; » sed de nequioribus aliis Montanistis, qui (Didymo teste, ac Theodoro in lib. III *Hæreticarum fabularum*, cap. 2) divinarum personarum distinctionem irridiciabant, nempe de iis qui appellabantur « secundum Æschinem. »

(50) *Unguntur.* Utrum ea chrismatio, quæ hæreticis extra Catholicam rite baptizatis, et confirmatis, ac deinceps ad Catholicam ipsam venientibus conferebatur, sacramentum esset, an ecclesiastica caremonia, disputant theologi. Quid autem hæc de re senserit Didymus, non videtur quidem certo colligi posse ex hoc loco; ipsum tamen de sacramento potius loqui, quam de mera ceremoniâ, infero ex verbis hisce: « Quia non habent sanctam unctionem. »

ἐξ ἡ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσιν τὸ ἅγιον χρίσμα. Ἐπίσκοπος δὲ μόνος τῇ ἁποθῆν χάριτι τελεῖ τὸ χρίσμα.

ΚΕΦ. ΙΓ΄.

Εὐρίσκομεν δὲ, ὅτι, καθάπερ τὴν [128 b] τῶν Ἀζύμων ἡμέραν εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἁγίου καὶ τριπλοῦ Πάσχα τοῦ Χριστοῦ τυπικῶς ἐπετέλουν Ἰσραηλίται· οὕτω καὶ τὴν παρ' ἐκείνοις ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς σωτηρίου καὶ σεπτῆς ἐπιδημίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν εἰκόνι ἐπετέλουν ἐτύγγανον. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ μυστικῶς διὰ τῆς ἑορτῆς τῶν Σκηνοπηγιῶν τὰς συναξεῖς προηγόρευον τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν καὶ μαρτυρίων, αἵτινες ἄγουσιν ἡμᾶς διὰ πίστεως καὶ καλλιπείρας ἐπὶ τὰς οὐρανίους σκηνάς· περὶ ὧν ὁ πῆ- B ξας αὐτὰς ἔλεγεν· « Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μίμωνά τῆς ἀδικίας, ἔν', ὅτε ἐκλίπητε, δέξωνται ἡμᾶς εἰς τὰς οὐρανίους σκηνάς. » Οὐ διελίπεν γάρ ποτε ἡ παναπίερατος φαιδρότης τῶν ἑορτῶν τούτων. Καὶ πρὸς αὐτὴν ἀφορῶν ὁ Μελωδός, ἐν τῷ παναρμονίῳ δεκαχόρδῳ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκλάδει· « Εὐλογήσεις τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου. » Ὅ γὰρ στέφανος περιφερῆς ὢν, πανταχόθεν εἰς ἑαυτῶν ἀνακυλοῦται, οὐδὲ ἀρχὴν ἔχων, οὐδὲ πέρας.

ΚΕΦ. ΙΖ΄.

Καὶ ἕνα οἶας δόξας φυλάττομεν περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοιαύτας ἔχωμεν καὶ περὶ τοῦ παντεφόρου Πνεύματος αὐτοῦ, μὴ λέγοντες βασιλευτέρον, ἢ προ-

(51) *Chrisma*. Quæ de confirmationis ministro C ordinario atque extraordinario docent ac disputant theologî, nemini ignota sunt vel mediocriter in theologicis disciplinis versato. Utrum vero Didymus chrisma nomine chrisimationem potius hic quoque, et antea, intelligat, quam unguentum ipsum, quod ab episcopo benedicitur, et quo chrismatio perficitur, non ausim definire. Illud tantum animadverto, auctorem *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti* editarum parte II, tom. III Ope- rum Augustini in Appendice quæ a nonnullis tribuuntur Hilario Luciferiano Romanæ Ecclesiæ diacono sub Damaso, quæstione 401, hæc scribere : « Nam in Alexandria et per totam Ægyptum, si dicit episcopus, consignat (juxta alium codicem, consecrat) presbyter. »

(52) *Desideratissimi Paschatis*. Paschatis nomine sacrosanctam Eucharistiam a Didymo hic, ut alicubi a Chrysostomo, denotari arbitror : idque con- D firmo primum ex eo, quod segm. 491 a idem nomen hoc sensu adhibere noster theologus : deinde ex adjuncta voce « desideratissimi : » sæpe enim adjungi ea consuevit a Patribus, cum de Eucharistia sermonem habent ; imo nomen hoc solum, « Desiderata, » Eucharistiam ipsam designabat. Ita S. Zeno lib. II, tract. 52, eos qui baptizabantur, ad divinam Eucharistiam invitans, ait : « Eia quid statis, fratres, vestram quos per fidem genialis unda concepit . . . ad « Desiderata » quantocius festinate. » Lege, quæso, quæ ad hunc Zenonis locum adnotarunt perdocti Ballerini pag. 229.

(53) *Synaxes*. Synaxeos nomen pluribus modis a vetustis Patribus accipi, nemo ignorat. Didymus hic solennes fidelium conventuum potissimum designat ac festus Ecclesiæ dies. Vide segm. 142 a.

(54) *Facite*. Luc. XVI, 9, ubi pro οὐρανίους legi- tur αἰωνίους.

hæresi accedunt, quia non habent sanctam unctionem, sive chrisma. Episcopus vero solus per celestem gratiam perficit chrisma (51), sive unctionem.

280 CAP. XVI.

Compertum præterea est, Israelitas, sicut Azymo- rum diem in honorem et gloriam sancti et desideratissimi Paschatis (52) Christi typice celebra- bant, ita et suæ Pentecostes diem, ut festum in honorem et gloriam salutaris ac venerandi adventus Spiritus sancti, in imagine celebrasse. Quin etiam per Scenopiegiarum, aut tabernaculorum festum synaxes [53] (id est collectas) sanctarum Ecclesia- rum et martyriorum mystice prænuntiabant : quæ synaxes per fidem et bona opera in caelestia nos- B ducunt tabernacula, de quibus is qui ea compegit, aiebat : « Facite (54) vobis amicos ex inanimata iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in caelestia tabernacula. » Nec enim unquam defecit interminata (55) horum festorum alacritas. Oculos vero in eam intendens Melodus in suo illo maxime harmonico decachordo clamabat ad Deum : « Benedices (56) coronam anni benignitatis tuæ. » Nam corona, cum sit rotunda (57), undecumque in semetipsam instar circuli redit nec initium habens nec finem.

CAP. XVII.

Atque ut quales de Deo Patre tenemus opinio- nes, tales etiam de omnium inspectore (58) Spiritu ejus habeamus, nec Patrem magis regem (59) esse

(55) *Interminata*. In Græco, παναπίερατος. Le- gendum esse suspicetur quis, παναπίερατος, aut παναπέρατος. Cum tamen pro ἀπειρατος, quod est, « expers, » seu « non expertus, » et « interminatus, » Pindarus *Nem. Od. 4*, et Clemens in *Protreptico* pag. 74, dixerint ἀπέρατος, id est, « non expertus, » imo Didymus ipse ad vers. 17 capitis primi Jobi pag. 44 catenæ in *Jobum* λύπης ἀπέρατον vocet eum, qui sit « tristitiæ expers ; » quidni dixerit theologus noster etiam παναπίερατος, pro πανάπειρος, id est, « interminatus ? » Fateor Pindarum Dorice scribentem dicere potuisse ἀπέρατος, pro ἀπέλητος. At de Clemente Alexandrino eadem ratio non valet, cum is Dorice non scripserit. Huc accedit quod in Orphei versibus a Proclo allatis lib. IV, in *Timæum* vox ἀπέρατος « immensam » fortasse significat : ait enim : Μήσατο δ' ἄλλην γαίαν ἀπέρατον, ἦντε σελήνην Ἀθάνατοι κλήζουσιν, id est, « Aliam vero immensam terram condidit, quam dii vocant lunam. » Quo sensu antequam interminatam dicat Didymus trium illarum solemnitatum alacritatem, ex his apparet, quæ innox subjicit.

(56) *Benedices*. Psal. LXIV, 42. Codex habet χρηστότητος pro χρηστότης.

(57) *Rotunda*. Codex, περιφερῆν. Lego περιφερῆς.

(58) *Omnium inspectore*. Gregorius quoque Nazianzenus Spiritum sanctum dixit παντεπίσκοπον. At παντέφορος verè etiam potest « omnium præses. »

(59) *Magis regem*. Ariani, Augustino teste in libro *contra sermonem Arianorum* cap. 18, « sic Trinitatis potestates vel officia gradibus ordinabant, ut. . . facerent tanquam imperatorem Patrem, judicem Filium, advocatum Spiritum sanctum. »

dicamus, **281** aut antiquiorem, quam sit Spiritus; sed nihil hominibus firmum esse noverimus, nisi ipsis ea, quæ omnibus est proxima, et cunctis auxiliium præbet, Trinitas opituletur (nam « Fallax (60) equus ad salutem, inquit Psaltes: prope (61) est autem Dominus timentibus eum: et gigas (62) non salvabitur in multitudine virtutis suæ »): eum Scriptura declarat simul cum Patre semper adesse, et simul cum eo operari, et nobis in unaquaque re opem ferre, et fortitudinem ac robur nobis injicere, et illius manifestationem ac doctrinam ejusdem dignitatis ac præstantiæ esse eum adventu et doctrina Filii, et hujus doctrinam illius doctrinæ consonare. Ac sane Deus et Pater indivisam, et solam stabilem existentem, et invictam suam, et Verbi, et Spiritus ipsius opem Zorobabeli promittens, et manifestissime asseverans non differre, nec a se invicem distare divinas hypostases, ait per Aggæum (63) prophetam: « Et nunc (64) confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu filii Josedec sacerdos magne, et confortetur omnis populus terræ: quia vobiscum ego sum, dicit Dominus omnipotens, et Spiritus meus stetit in medio vestri. » Per Isaiam vero eos leniter redarguit, qui in nomine ejus et Spiritus ipsius non ambulabant, sic inquit: « Væ, filii (65)! Consilium fecistis, non per me, et pacta, non per Spiritum meum; » et rursus Isaias de illis, qui in divinam Spiritus potentiam deliquerant, ait: « Ipsi (66) non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum (67), et versus est eis (68) in inimicitiam. » Nam ab ira, et inimicitia, et ab omnibus (69) hujusmodi rebus alienus est Spiritus sanctus, neque concutitur, aut commovetur, cum sit Spiritus mansuetudinis, et bonus, et supremæ ac impatibilis atque omnipotentis naturæ; quin potius ipse irascentes atque ad iracundiam provocantes sanat, et iræ æstium omni aufert creaturæ, ejusque loco pacem inducit; sicut illis manifestum est, qui considerant, eos omnes, qui sermonibus ipsius obtemperant, **282** mitem ac mansuetam vitam ducere (70). Sed quemadmodum multis in locis (71) scriptum est: « Exacerbaverunt Deum » et Patrem; et: « Iratus est (72) eis; » in psalmo autem *cv* legitur: « Ipsi vero (73) exacerbaverunt eum in consilio ipsorum, » ita nunc (74) eodem modo de Spiritu ejus propheta

γενέστερον αὐτοῦ· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπων βέλαιον, ἂν ἡ Τριάς μὴ συμμαχῇ. οὕσα πάντων πλησίον, καὶ πάντων ἐπίκουρος (« Ψευδὴς » γὰρ ἡ ἱστος εἰς σωτηρίαν, » φησὶν· « ἐγγὺς δὲ Κύριος τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πληθει ἰσχύος [129 α] αὐτοῦ »)· ἡ Γραφὴ δηλοῖ, ὡς συμπάρεστιν αἰεὶ καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐφ' ἐκαστῶ βοηθεῖ ἡμῖν, καὶ ἰσχὺν ἐντίθησιν, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ παρουσίας καὶ διδασχῆς ἡ αὐτοῦ ἐπιφάνεια ὀφειμιμὸς ἔστιν, καὶ ἡ διδασκαλία σύμφωνος τυγχάνει οὕτω. Ἀμέλει τοι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὴν ἀδικαίρετον, καὶ μόνην βεβαίαν, καὶ ἀήττητον βοηθήσειν αὐτοῦ, καὶ τῷ Λόγῳ, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ὑποσχομένοις τῷ Ζοροβάβελ, καὶ ἀποφαίνων τρανέστατα, ὡς οὐ διαφέρουσιν, οὐτ' ἀφεστᾶσιν ἀλλήλων αἱ θεαὶ ὑποστάσεις, εἶπεν **B** δι' Ἀγγαίου τοῦ προφήτου· « Καὶ νῦν κατίσχυε, Ζοροβάβελ, λέγει Κύριος, καὶ κατίσχυε, Ἰησοῦ ὁ τῷ Ἰωσεδέκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, καὶ κατισχυέτω πρὸς ὁ λαὸς τῆς γῆς· διότι μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν. » Διὰ δὲ Ἠσαίου πραυταθῶς καταμύμφεται τοῖς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ μὴ πορευομένοις, οὕτωσιν λέγων· « Οὐαί, τέκνα! Βουλήν ἐποιήσατε, οὐ δι' ἐμοῦ· καὶ συνήκα, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος μου. » Καὶ πάλιν Ἠσαίας περὶ τῶν πλημμελησάντων εἰς τὸ θεῖον κράτος τοῦ Πνεύματος λέγει· « Αὐτοὶ ἠρησθήσαν, καὶ παρώρυξαν ἐν Πνεύμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν. » Ὁργῆς μὲν γὰρ καὶ ἐχθρας, καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων ἐκδέδην τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· **C** καὶ οὐ παρασαλεύεται, οὐδ' ὑποκινεῖται, Πνεῦμα πραδότητος ὄν, καὶ αγαθόν, καὶ τῆς πρωτίτης, καὶ ἀπαθοῦς, καὶ παντοκρατορικῆς φύσεως· καὶ αὐτὸ μᾶλλον τοῖς ὀργιζομένοις καὶ θυμούντας ἰώμενον, καὶ ὄλης ἀφαίρουμένον τῆς κτίσεως τὸ φλεγμαίνον, καὶ ἀντεισφέρον εἰρήνην, ὡς ἔστι δῆλον τοῖς νοῦσιν, δι· πᾶς ὁ πεισθεὶς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἐξῆσεν ἡμέρων. « Ὅν τρόπον δὲ πολλαχοῦ ἐγράφη· [129 β]· Παρ' ἐπικράναν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ὠργίσθη αὐτοῖς· » καὶ ὡς ἐν ρε' ψαλμῷ φάσκει· « Αὐτοὶ δὲ παρεπύκρναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν· » οὕτω νῦν ὁμοιοτρόπως περὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ προφητεῖται, διὰ τὸ τῆς θεότητος, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως ἀπαράλλακτον. Καὶ Μιχαίας δὲ ὁμοίως ἀποκλαίεται τὸν Ἰσραὴλ, ὡς Θεῷ προσκρούσαντα, λέγων· « Ὁ

(60) *Fallax*. Psal. xxxii, 17.

(61) *Prope*. Ex Psal. cxliv, 19 (seu 18): ubi tamen legitur ἐπιχαλουμένοις, id est, « invocantibus, » pro « timentibus. » Vide etiam Psal. lxxiv, 10.

(62) *Et gigas*. Psal. xxxii, 16.

(63) *Per Aggæum*. Codex, δι' ἀγγέλου. Lego δι' Ἀγγαίου.

(64) *Et nunc*. Agg. ii, 5, 6. Nonnulla tamen intermedia omittit Didymus.

(65) *Væ, filii*. Isa. xxx, 1. Complutensis editio, Οὐαί τέκνα ἀποστᾶται· τάδε λέγει Κύριος· Καὶ ἐποιήσατε βουλήν... καὶ συνήκην...

(66) *Ipsi*. Isa. lxxiii, 10. Vide not. 98, pag. 54.

(67) *Spiritum sanctum*. Græca editio hic addit αὐτοῦ, id est, « ejus. »

(68) *Versus est eis*. Græca ed. hic addit Κύριος,

id est, « Dominus. »

(69) *Ab omnibus*. Codex: καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων. Concinnior videretur oratio, si legeremus, καὶ τῶν ἀπὸ τοιούτων πάντων. Alioquin legendum superius foret: ἀπ' ὀργῆς μὲν γὰρ, κ. τ. λ.

(70) *Vitam ducere*. Codex, ἐξῆσεν. Sed lego ἐξῆσεν.

(71) *Multis in locis*. Verbi gratia, Ezech. ii, 5; psal. v, 12 et alibi.

(72) *Iratus*. Ut psal. lxx, 1; num. xiv, 5 et alibi.

(73) *Ipsi vero*. Psal. cv, 41 (seu 43).

(74) *Ita nunc*. Hoc idem argumentum ex eorundem textuum collatione desumptum affert theologus noster in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 47.

οίκος τοῦ Ἰακώβ παρώργισε τὸ Πνεῦμα Κυρίου. » Καὶ ὁ πνευματοφόρος δὲ Δαυὶδ, τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότημον καὶ ἰσοδύναμον τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ συνομολογῶν, καὶ τὸ δίχα τοῦ ἁγίου Πνεύματος μηδοσιῶν τῶν ἀγαθῶν, ὑπάρχειν τῇ κτίσει, τῷ χετο· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὠδήγησέ με ἐν γῆ εὐθείᾳ· » καὶ, « Πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίζόν με· » τοῦτ' ἔστιν, τῷ Πνεύματί σου τῷ ἀρχικῷ καὶ ἐξουσίαν ἔχοντι στερεώσον, ἐν' αὐτῷ δυναθῶ τῆς τε ἀμαρτίας καθαρισθῆναι, καὶ τῆς προφητείας μὴ ἐκπεσεῖν. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ τοὺς ἀποστόλους διδάσκων ὁ Δεσπότης, ὅτι τῆς αὐτοῦ ἐπιφανείας οὐχ ἦσαν ἔσται ἡ παρουσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἡ ἐκείθεν περιγινόμενη σωτηρία τῇ κτίσει· ἀλλ' ἴση καὶ ἡ αὐτῇ, διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ ἐνέργειαν, λέγει· « Συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλω. Ἐάν γὰρ μὴ ἐγὼ ἀπέλω, ἐκεῖνος οὐκ ἔρχεται, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ συμφωνῶν δὲ τῇ αὐτοῦ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν παριστῶν, ἔφη· « Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκεῖνο ὑμᾶς διδάξει καὶ ἀναμνήσει πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν· » καὶ, « Οὐκ ἐστὲ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὁμότιμον τῷ Πατρὶ, ὡς ἀποδέδεικται, ὁμότιμον δὲ καὶ τῷ Υἱῷ, ὡς ὡμολόγηται· δῆλον, ὅτι τὴν ἴσην καὶ πρὸς ἀλλήλας ἔχουσι σχέσιν τί θεοὶ ὑποστάσεις. [150 a] Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ἴσα, καὶ ἀλλήλας ἴσα πάντως ἐστίν· ἴσος δὲ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἴσον δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ· δῆλον, ὅτι ὁμολῶς ἴσον ἐστὶ καὶ τῷ Πατρὶ. Αὐτοῦ οἶνον εἰπόντος τὸ θεσπέσιον Πνεῦμα λαλεῖν ἐν τοῖς ἀποστόλοις, ὁ Παῦλος, διὰ τὴν ἀπαρραλαξίαν τῆς φύσεως καὶ διδαχῆς, τὸν Χριστὸν ἰσχυρίζεται λαλεῖν ἐν αὐτῷ, γράφων· « Εἰ δοκιμῆν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ. » Σημειωτέον δὲ, ὡς ὅλα ταῦτα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Πνεύματος αὐθεντικῶς δηλοῖ γεννηθῆσαι· καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ δὲ, ὡς προελέθη, προείρηκεν αὐτοῖς· « Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει, ἕως οὗ ἐνδύσηθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Αὕτη δὲ ἐτύγχανεν ἡ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος.

his omnibus adventum Spiritus ex ipsius potestate dictum est, ipsis apostolis prædixit Christus : « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto ; » virtute scilicet divini Spiritus!

ΚΕΦ. ΙΗ.

Ἦντινα ἀληθῆ ἐνδυσάμενοι οὐκ ἐτι εὐκατάληπτοι καθεστήκεσαν, ὡς γέγραπται, ὅτι ἦσαν κεκλεισμένοι αἱ θύραι, τῶν μαθητῶν κρυπτομένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὅτι Πέτρος ὁ πρόκριτος

(75) *Domus*. Mich. II, 7. Vulgata translatio hæc non habet, sed leguntur in Græca LXX interpretum.

(76) *Spiritus*. Psal. cxxii, 12 (sen 10). Similia vero ex hoc psalmi versiculo colligit Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 53.

(77) *Spiritu*. Psal. L, 13 (seu 14).

(78) *Prodest*. Joan. xvi, 7, ubi Græca editio habet : συμφέρει . . . Ἐάν γὰρ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς.

(79) *Cum venerit*. Joan. xiv, 26. Voces tamen illæ, ὅταν ἔλθῃ, huc translatae sunt ex cap. xv, 26. Nam cap. xiv, 26 sic legitur : Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον . . . ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ

A loquitur, ob identitatem videlicet deitatis, et dominationis, et potentiae. Michæas vero similiter Israellem, qui Deum offenderat, deplorat inquit : « Domus (75) Jacob ad iracundiam provocavit Spiritum Domini. » Et spiritifer David Spiritum eandem cum Patre dignitatem ac potentiam habere, nullumque ulli creaturæ bonum sine Spiritu sancto esse confitens, ita precabatur : « Spiritus (76) tuus bonus deducet me in terra recta ; » et : « Spiritu (77) principali confirma me, » id est, Spiritu tuo dominante et potestatem habente corrobora me, ut sic possim et a peccato mundari, et a prophetia non excidere. Ac in Evangelio apostolos docens Dominus, ipsius manifestatione minorem, aut minus excellentem non fore adventum Spiritus sancti ; nec illam, quæ inde futura erat, creaturarum salutem ; sed æqualem utramque esse et eandem, propter deitatis et operationis unitatem, declarans ait : « Prodest (78) vobis, ut ego abeam : nisi enim ego abiero, ille non venit ad vos, Spiritus sanctus. » Et doctrinam suam doctrinæ Spiritus sancti concordem demonstrans, inquit : « Cum venerit (79) Spiritus sanctus, ille vos docebit, et suggeret omnia, quæ dixi vobis ; » et : « Non estis (80) vos qui loquimini, sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. » Quod si Spiritus Patris dignitate æqualis est Patri, ut ostensum est, ac si idem dignitate æqualis est etiam Filio, ut est in confesso, apparet æqualem (81) etiam inter se relationem habere divinas hypostasies. Quæ enim sunt eidem æqualia, etiam inter se æqualia omnino sunt : atqui æqualis est Filius Patri, et æqualis est etiam Spiritus Filio : 283 perspicuum est ergo, Spiritum similiter æqualem esse etiam Patri. Cum igitur divinum Spiritum in apostolis loqui dixerit ipse Filius ; Paulus pariter, ob naturæ ac doctrinæ nulla in re discrepantis identitatem, Christum in se loqui asseverat, dum scribit : « Si experimentum (82) quaeritis ejus, qui in me loquitur, Christi. Observandum porro hic est, factum ostendi. In Luca vero, ut antea (83) dictum est, ipsis apostolis prædixit Christus : « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute

D

CAP. XVI.

Qua vi ac strenuitate postquam induti fuerunt, non amplius facile perterrefieri potuere, sicut tunc contigerat, quando, ut scriptum est (85), clausæ erant portæ, discipulis sese occultantibus propter

ὁπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

(80) *Non estis*. Matth. x, 20.

(81) *Æqualem*. Codex, ἴση. Sed lego ἴσην.

(82) *Si experimentum*. II Cor. xiii, 3. Græca editio : Ἐπεὶ . . . ζητεῖτε, id est « Quoniam . . . quaeritis : » quam lectionem superior secutus est Didymus pag. 64. Vulgatus vero int. legis videtur ut Didymus hoc in loco, cum vertat : « An . . . quaeritis ? » vocula enim ei, id est « si, » sæpe in Bibliis valet, « nunquid. »

(83) *Antea*. Nempse segm. 75.

(84) *Vos autem*. Luc. xxiv, 49. Vide not. 64. pag. 167.

(85) *Scriptum est*. Joan. xx, 19.

metum Judæorum; eumque præsul apostolorum Petrus propter puellæ minas jurejurando affirmavit, non nosci a se Dominum, illum nempe ipsum, a quo factus fuerat cælorum claviger: sed duodecim illi, vel soli, nec simul congregati, non modo universo terrarum orbi restiterunt, coram omnibus populis intrepide clamantes: « Non possumus (86) nos quæ vidimus, et audivimus, non loqui; » sed etiam omni diabolicæ seductioni sese opposuerunt, et creaturarum cultum (87) sustulerunt, atque ab hominum animis caliginem, ut poeta loquitur quæ in ipsis ait,

Ut probe cognoscerent et Deum et hominem.

Per manuum vero impositionem homines a variis morbis liberabant; ades ut Petri quidem vel ipsa umbra (89) e corpore illius 284 in terram cadens, Pauli vero sudaria (90) etiam, ex ejus corpore illata, ægrotorum sanationes perficerent. Ac Paulus quidem Romanis scribebat: « In credendo (91), ut abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti. » Petrus autem diabolum confidenter profligabat, et divinam Spiritus sancti essentiam prædicabat, dicens Ananiæ: « Quare (92) tentavit Satanæ cor tuum, mentiri te Spiritui sancto? » Quisnam est ille, cui mentitus fuerat? Id dixit Petrus ipse, cum subdidit: « Non es (93) mentitus homini, sed Deo. » Nec enim quemquam ipsi reverebantur, qui pecuniæ amore captus (94) foret, aut qui injustitiæ respiraret, aut quid prudentiæ consentaneum sit, non videret, aut qui sincere erga consubstantialem Trinitatem affectus non esset, etsi ad primas forte mundanas sedes ascendisset, ac supremas (95) in manibus haberet præfecturas: quin ipsam imperatoriam (96) nuppu-

A τῶν ἀποστόλων, διὰ κόρης ἀπειλῆν διωμνύετο μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον, τὸν ποιήσαντα αὐτὸν κλειδοῦρον τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' οἱ δυοκαίδεκα μόνοι, καὶ αὐτοὶ οὐχ ὄψ' ἐν ὄντι, ἀντέστησαν μονοῦσι πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, δῆμοις ὄλοις ἀντικράζοντες· « Οὐ δύναμθα ἡμεῖς ἃ ἔδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. » Ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῇ διαβολικῇ πλάνῃ παρετάξαντο, καὶ τῇ κτισματολατρείαν ἀπήλασαν, καὶ τὴν λεγομένην ἀγλὴν ἀφεῖλον τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς, ἣ πρὶν ἐπῆεν, ὡς φασιν, αὐτὰ ἐνερῆν (88), ἀστούερυν, nempe, sicut idem ait,

Ὅψ' εὖ γινώσκουσιν ἡμῶν Θεοῦ ἠδὲ καὶ ἄνδρα.

Διὰ δὲ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ποικίλων νόσων ἀπήλλαττον τοὺς ἀνθρώπους· [130 b] ὡς Πέτρου μὲν καὶ τὴν ἀποπίπτουσαν τοῦ σώματος σκιά, Παύλου δὲ καὶ τὰ σουδάρια τοῦ χρωτὸς λάσεις ἀποτελεῖν. Καὶ Παῦλος μὲν Ῥωμαίοις ἔγραψεν· « Ἐν τῷ πιστεῦν εἰς τὸ περισσεῦν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Πέτρος δὲ μετὰ παρῆρησις τῶν διάβολον κατεργάζετο, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν θετικὴν οὐσίαν ἀνεφθέγγετο, πρὸς τὸν Ἀνανίαν λέγων· « Διὰ τί ἐπειράσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; » Τίς γὰρ ὁ ψευθεὶς; Εἶπεν ἐπαγαγών· « Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἐν αἰδοί τις, ἤτων χρημάτων ὑπάρχων, ἢ ἔδικον ἀναπνεῶν, ἢ σώφρον μὴ βέλτων, ἢ μὴ διακατέμενος περὶ τὴν ὁμοούσιον Τριάδα εὐλικρινῶς, καὶ τυχὸν ἦν τοῖς πρώτοις ἐπιβεδηκῶς σοσμικοῖς θρόνοις, καὶ τὰς ἀκρας ἐν χερσὶν ἔχων ἀρχάς. Ὑπερέρων δὲ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς ἀλιουργίδος, καὶ κρείττονες ἦσαν χρημάτων, τὸν ἀμείωντον θησαυρὸν ἔχοντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐλάουν δὲ

(86) *Non possumus.* Act. iv, 20. Græca editio habet εἶδομεν pro ἴδομεν.

(87) *Creaturarum cultum.* Codex, κτισματολατρείαν. Lego κτισματολατρείαν. Ita etiam segm. 451 a.

(88) *Antea inerat.* Librarius locum hunc non intelligens, mendose scripsit: ἣ πρὶν εἶποιεν ὡς φασιν ὄψ' εὖ, κ. τ. λ. Sed legendum, ἣ πρὶν ἐπῆεν. Nempe Homericis hic locutionibus utitur Didymus ex *Iliadis* 3:110 desumptis, ubi Minerva Diomedem sic alloquens inducitur vers. 127: Ἀγλὴν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν, Ὅψ' εὖ γινώσκῃς ἡμῶν θεῶν ἠδὲ καὶ ἄνδρα. Id est:

Caliginem vero tibi ab oculis abstuli, quæ prius inerat, Ut bene dignoscas tum deum, tum etiam hominem. Quæ dum proposito suo accommodat theologus noster, civem suum atque antecessorem Clementem imitari videtur, qui idem facit cum in *Protreptico* pag. 87, ubi habet: Ὅψ' εὖ γινώσκεις, et reliqua; tum in primo *Strom.* pag. 425, ubi ait: Ὅψ' εὖ γινώσκουμεν, et cætera.

(89) *Umbra.* Vide Act. v, 15.

(90) *Sudaria.* Vide Act. xix, 12.

(91) *In credendo.* Rom. xv, 13. Quorsum hæc Didymus afferat, patet ex ejus libro *De Sp. sancto* num. 10, ubi hæc legimus: « In multis quoque aliis locis Apostolus memorat, in Spiritus sancti substantia Dei munera commorari, sicut in illo: Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. » Deus autem [*codex noster habet: Deus enim*]

largitor bonorum spem, quam promisit, reddet [*cod. noster, redditi*] his qui habent illum; gaudio [*cod. et gaudio*] et pace complet eos: qui imperterritus et sedatam [*cod. consedatam*] cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillas. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti, etiam rectam fidem in [*deest in codice voculi, in*] Trinitatis mysterio consequuntur.

(92) *Quare.* Act. v, 3. Didymus porro cum alibi dictaverit ἐπλήρωσε, id est « implevit; » hic eam lectionem sequitur, quam secutus est Vulgatus lat. legens ἐπειράσε, id est « tentavit. »

D (93) *Non es.* Act. v, 4. Græca editio habet ἀνθρώποις, id est « hominibus; » quam lectionem secutus est Didymus superius segm. 106, b.

(94) *Captus.* Librarius sine accentu ac spiritu scripsit, τισιτητ. Sed legendum τις ἦτων.

(95) *Supremas.* Videtur respicere ac tacite vellere non modo ethnicos imperatores ac magistratus, quibus, fidei causa, animose restiterunt apostoli, verum etiam Constantium, Julianum Apostatam, ac Valentem, qui Didymi ætate Christi Ecclesiam vexaverant; quibus tamen catholici episcopi apostolorum exempla imitati strenue, fidei causa, sese opposuerunt. Ut enim Didymus ipse ait enarratione in *primam Petri Ep.* cap. 2, « etiam reluctandum est usque ad mortem, si quando voluerint (qui ad principandum sunt constituti) extra Christum nos facere aliquid dicere, vel agere præter sensum, aut sanctiones ecclesiasticas. »

(96) *Imperatoriam.* Aut, « regiam. »

καὶ ἑτέρας γλώσσαις, καθὼς, φησὶν, τὸ Πνεῦμα ἐδί-
 δου ἀποφθέγγεσθαι αὐτούς· καὶ συνέσσαν ὁμίλιαν οἱ
 Γαλιλαῖοι Πάρθων, Μήδων, Περσῶν, καὶ ἀλλοθρόων
 ἑλλων ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀσσο-
 νίαν γλώτταν· πολὺφωνοὶ τε ἐγίνοντο, καὶ ἀνεδεί-
 κνοντο, οἳ οἱ περ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι εὐρίσκασθαι
 μέλλομεν, τῶν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀπολυθέντες δε-
 σμών, κατὰ τὴν Παύλου φωνήν· « Ὅπου οὐκ ἐν Ἑλ-
 λην, βάρβαρος, Σκυθῆς· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν
 Χριστός. » Πρόδηλον δὲ, ὡς διὰ τὸ τῆς Τριάδος ταυ-
 ούσιον εἶπεν· « Πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. » ἐπεὶ τοῦ
 ζητοῦμεν τὸν.

cis, barbarus, Scythia; sed omnia in omnibus Christus. » Manifestum est autem, ideo Paulum dixisse, « Omnia in omnibus Christus, » quod una eademque sit Trinitatis essentia: alioquin ubinam quæ-

rius (5).

ΚΕΦ. ΙΘ΄.

ἡ ὁ Πατήρ ἐνηνθρωπηχέναι νομισθεῖη. Τῆ [131 a]
 καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀμυδρῶς ὁμοῦ καὶ
 τηλαυγῶς ἐμνημόνευεν, πρὸς τὸ αὐτούς κατὰ μέρος
 τὴν ὕψιν φωτιζομένους εἰς νόησιν τῶν θεῶν λο-
 γίων, καὶ, κατὰ τὸν Παῦλον, (ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν)
 ἐργομένους, δυνηθῆναι μαθεῖν τὰς αὐτοτελεῖς τρεῖς
 ὑποστάσεις. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὅπερ ἐν ιζ' φέρεται
 ψαλμῷ· « Λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς
 ὑπακοὴν ὡς τοῦ ὕψους ἐμοῦ. » Ἀμέλει Δαυὶδ το-
 πικῶς τηρικαῦτα τὸν Πατέρα μόνον ἐγνωσθαι εἰδῶς,
 ἐψάλλον· « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός· ἐν δὲ

A ram (97) despiciebant, et divitibus superiores erant, cum indeficientem thesaurum habent Spiritus sancti. Loquebantur vero etiam aliis linguis (98), « prout Spiritus (inquit Scriptura) dabat eloqui ipsos; » et sermonem intelligebant Galilæi homines Parthorum, Medorum, Persarum (99), aliorum-que (1) diversis 285 linguis loquentium hominum, et Græcam (2) insuper atque Ansoniam (3) linguam: multis vero ipsi linguis loquebantur, ac tales sese exhibebant, quales nos in futuro sæculo, cum ab hujus mundi vinculis liberati fuerimus, inveniemur juxta illud Pauli: « Ubi (4) non est Græ-

B CAP. XIX (6).

aut Pater incarnatus esse putabitur. Id etiam de Spiritu sancto obscure simul et perspicue commemoravit, ut, eorum oculis ex parte illuminatis, ad intelligentiam divinorum oraculorum, atque, ut ait Paulus (7), « e gloria in gloriam » venire possent, ac tres per se perfectas hypostases cognoscere. Atque hoc illud est, quod in xvii psalmo significatur: « Populus (8), quem non cognovi, serviviti mihi, in obedientia auriculæ obedivit mihi. » David sane cum localiter tunc Patrem duntaxat cognitum esse sciret, psallebat: « Notus (9) in Judæa Deus, in Ie-

(97) *Purpuram.* Codex habet ἀλουργίδος cum spiritu leni: quo modo eam vocem in pluribus membranceis codicibus scribi testantur qui Polluceem adnotationibus illustrarunt. Videtur tamen scribendum potius ἀλουργίδος cum spiritu aspero, si verum sit quod multi grammatici volunt, ἀλουργίδα dici quasi ἄλδος ἔργον, id est « opus maris. » Adnotat autem Mæris Atticam esse hanc vocem: sic enim scribit: « Ἀλουργές, Ἀττικῶς· πορφυροῦν, Ἑλληνικῶς, id est: « Ὀνοχ » ἀλουργές Attica est, Græce vero dicitur πορφυροῦν. »

(98) *Atis linguis.* Ex Act. ii, 4. Græca editio· Ἡράζοντο λαλεῖν ἑτέρας γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

(99) *Parthorum, Medorum, Persarum.* Patet Didymum respicere hæc Lucæ verba in Act. ii, 9: « Parthi, Medii et Elamitæ. » Itaque Elamitæ Didymo sunt Persæ: « Elam (inquit Hieronymus in Jerem. xxv, 25) regio Persidis trans Babylonem; unde et Elamitæ. » Cur autem Rigaltius in Notis ad Tertulliani libr. adv. Judæos cap. 7, legendum velit « Elamitæ, pro Elamitæ, » fateor me non intelligere.

(1) *Aliorumque, etc.* Sacer quidem codex Act. ii, 5, ait: ἀπὸ παντὸς ἔθνους, id est « ex omni gente; » sed Didymus in commentariis ad eum locum (tom. 4. *Anced.* Wolf. pag. 2) ita hæc accipit, ut valeant: « ex multis gentibus; » nimirum ex iis omnibus quæ Hierosolymam convenerant.

(2) *Græcam.* Quod apostoli Græcum sermonem intelligerent, videtur Didymus pro miraculo habere. Ita sensit etiam illa ætate Chrysostomus in opusculo *contra Judæos et gentiles*, tom. I, pag. 576, edit. Montisauconianæ, ubi aperte ait, apostolos Hebraice locutos esse, nempe, ut ego interpretor, Syriacæ. Explodenda tamen isthæc videtur opinio ingeniosissimo adolescenti, imo, ut rectius loquar, doctissimo viro Dominico Diodato, cujus liber *De Christo Græce loquente* inscriptus tribus ipsis,

C antequam prælo pagina hæc mandaretur, diebus Neapoli ad me allatus fuit. Eum avide statim summaque cum voluptate percurri: et quamvis mirum videatur, ignotum fuisse quarto sæculo non Alexandrino tantum Didymo, sed Antiocheno etiam scriptori Chrysostomo, quam lingua ante trecentos circiter annos loquerentur Judææ incolæ; tanta tamen apparet in eo libro rationum vis atque copia, ut fatear me in Diodati sententia ita acquievisse, ut vix ac ne vix quidem me in posterum dubitaturum putem, quin vernacula Judææ lingua apostolorum ætate fuerit Græca inelegans, videlicet Hellenistica.

(3) *Ansoniam.* Latinam nempe: quam Joannes quoque Chrysostomus Didymi æqualis τὴν Ἰταλῶν γλώσσαν, id est « Italorum linguam » vocaverat num. 5, libri III adversus oppugnatores vitæ monasticæ, quem anno circiter 375 scripsit.

(4) *Ubi.* Coloss. iii, 11. Biblia: Ὅπου οὐκ ἐν Ἑλλην... βάρβαρος, Σκυθῆς... ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

(5) *Quærimus.* Codex hoc loco mutilus est: deest enim unum segmentum, id est, finis capitis duodevicesimi, ubi sermo erat de eunucho, quem Philippus baptizavit, atque initium decimi noni. Nempe cum integra membrana ablata sit ex codice, dimidia quidem hic desideratur, dimidia vero altera huic respondens deest post segmentum 134 b.

(6) *Cap. XIX.* Initio hujus capitis Macedonianorum argumentum proponebat Didymus ex eo ductum, quod Spiritus sanctus aperte in Scripturis non vocetur « Deus. »

(7) *Paulus.* II Cor. iii, 18.

(8) *Populus.* Psal. xvii, 48 (sen 45). Græca Biblia pro εἰς ὑπακοὴν habent εἰς ἀκοὴν, id est « in auditu. »

(9) *Notus.* Psal. lxxv, 4 (sen 2). Vocula δὲ, id est « autem, » non legitur in Bibliis. Quatuor porro in locis hunc psalmi versiculum quatuor

rael autem magnum nomen ejus. » Cum vero manifestatus est Deus Verbum et **286** creditus, cepit Novum Testamentum eum quoque clarius prædicare Deum, et cognitionem etiam Spiritus sancti paulatim ex parte subministrare, pro viribus scilicet illorum qui eam accipere debebant. Iis enim qui nuper ad agnitionem veritatis vocati erant, nec mentem habebant in ejus contemplatione versatam, inaccessa quodammodo perfectissima hujusmodi fides videbatur. Quomodo autem hac de re dubitare possumus, cum ad eam demonstrandam illorum exemplum afferre queam, qui deorsum versus chaos inclinati sunt, quique ad hanc usque diem ne divinitati quidem Unigeniti credunt? Neque vero hæc testimonio suo destituta esse voluit Paulus, cum Corinthiis quidem in prima Epistola scripserit: « Et ego (10), fratres, non potui loqui vobis quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus: tanquam infantibus (11) in Christo, lac vobis potum dedi, et non escam; nondum enim poteratis: sed ne nunc quidem (12) adhuc potestis; adhuc enim carnales estis; » ad Hebræos vero: « Etenim (13) cum deberetis esse magistri propter tempus, rursum indigetis ut doceamini, quæ sint elementa exordii oraculorum Dei; et facti estis indigentes lacte, non solido (14) cibo: omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ; infans enim est: perfectiorum autem est solidus cibus, eorum, qui propter habitum sensus exercitatos habent ad discretionem boni et mali. » Sufficit ergo Pater iniquus ipsum Spiritum esse sui ipsius, nempe ipsius Patris. Sufficit etiam Filius, qui per unum quidem nomen, sed per tres æque honorandas hypostases omnem terrarum orbem in unitate fidei congregari iussit. Si enim Patris nomen est Deus, profecto quod est Pater (qui nempe est Deus), id ipsum est etiam cum Filius, tum sanctus Dei Spiritus, ut perspicuum est. Id declarant seraphini quoque, cum ter dicunt, « Sanctus, » et semel, « Dominus. » Et alibi, non aliud quam hoc ipsum docens Filius, aiebat de se ipso quidem illis, qui ei non credebant tanquam vero Deo: « Ego (15) in nomine Pa-

modis accipit theologus noster; nam I, illum hic de Patre, qui solus in Judæa cognitus fuerit, interpretatur. II. Superius segm. 97 a, sic accipere videtur, ut « notus » idem sit, atque ἐπιφανής. III. In libro *De Spiritu sancto* num. 11: « Christi nomen, inquit, beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus » enim, ait, « in Judæa vase, In Israel magnum nomen ejus. » Denique in commentariis in *Psalms* ad hunc locum docet γνωστόν dici non modo id quod cognoscitur, sed etiam id quod cognosci potest, adeo ut γνωστόν sit etiam quod ignoratur, si notum fieri queat: tum subdit: Γνωστόν τοίνυν οὕτως δυτος ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τοῦ Θεοῦ, κ. τ. λ., id est, « Cum ergo ita notus (seu cognoscibilis) in Judæa sit Deus, » etc.

(10) *Et ego*. I Cor. III, 1-3. Græca editio: Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην, κ. τ. λ.

(11) *Tanquam infantibus*. Græca editio dandi casu habet ὡς νηπίους: quæ proinde verba ibi ad verbum « loqui » referre necesse est. At Didymus,

τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπιφανέντος δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ πιστευθέντος, ἡ Νέα Διαθήκη ἤρξατο καὶ αὐτὸν μὲν τρανέστερον κηρύττειν Θεὸν, κατὰ μέρος δὲ, πρὸς τὴν δύναμιν τῶν δεχομένων, ἐχορήγει πάλιν ἡσυχῶς τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γνώσιν. Τοῖς γὰρ ἄρτι κεκλημένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ οὐκ ἐντριβη τοῖς ἐπ' αὐτῆ θεωρήμασιν τὴν διάνοιαν ἔχουσιν, δυσπρόσιτός πως εἶναι ἐδόκει ἡ τοιαύτη τελεωτάτη πίστις. Καὶ τ' εἶπε περὶ τούτου διαπορεῖν, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ περὶ τὸ χάος κάτω νενευκότας, καὶ ἕως τῆς δεῦρο μὲν δὲ τῆ θεότητι τοῦ Μονογενοῦς πιστεύοντας; Οὐκ ἀμάρτυρα δὲ ταῦτα Παῦλος ποιεῖ, γράφων Κορινθίοις μὲν τὸ πρῶτον: « Κἀγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοίς. Ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα: οὕτω γὰρ ἠδύνασθε: ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε. ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε: » Ἑβραίοις [131 b] δὲ: « Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ: καὶ γεγόνατε χρεῖαι ἔχοντες γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἀπειροσ λόγου δικαιοσύνης: νηπίος γὰρ ἐστὶ: τελείων δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Ἄρχει οὖν ὁ Πατήρ, λέγων Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ ἐαυτοῦ: ἄρχει δὲ καὶ ὁ Υἱός, θεοσπίσας δι' ἐνὸς μὲν ὀνόματος, τριῶν δὲ ὑποστάσεων ὁμοτίμων, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἐνότητα συνάγεσθαι πίστεως. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς τὸ ἔνομα Θεός: εὐ ὄηλον, ὡς, ὅπερ ἐστὶν ὁ Πατήρ (τοῦτ' ἐστὶν Θεός), τοῦτο ὑπάρχει ὁ τε Υἱός καὶ ἡ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ καὶ τὰ σεραφίμ δηλοῖ, λέγοντα τρίτον, « Ἄγιος, » καὶ ἄπαξ, « Κύριος. » Καὶ ἐτέρωθεν δὲ οὐκ ἄλλο, ἢ τοῦτο διδάσκων, ἔλεγεν ὁ Υἱός, περὶ μὲν ἐαυτοῦ τοῖς μὴ πιστεύουσιν αὐτῷ, ὡς Θεῷ ἀληθινῷ: « Ἐγὼ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου ἐλήλυθα (τοῦτ' ἐστὶν Θεός τοιοῦτος, οἷος ἐκεῖνος), καὶ οὐ λαμβάνετε με (ἀντὶ τοῦ, οὐ πιστεύστε μοι): ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψαθε: » τὸν Ἀντίχριστον ὑπεμφαίνων. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου

quarto casu habet ὡς νηπίους, ideoque referenda hæc sunt ad sequens verbum ἐπότισα, quod est « potionavi, » ut quidam veteres loquuntur, seu « potum dedi. » Hunc sensum exhibet Vulgata Latina editio.

(12) *Ne nunc quidem*. Græca ed., οὕτε ἔτι.

(13) *Etenim*. Hebr. v, 12-14.

(14) *Non solido*. Græca editio, καὶ οὐ στερεᾶς. Vulgatus int. legit ut Didymus.

(15) *Ego*. Joan. v, 45. Argumentum porro ex ea locutione, « in nomine Patris, » aut, « in nomine Filii, » derivatum attulit etiam in lib. *De Spiritu sancto*, num. 30: « Spiritum sanctum, inquit, a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit « Filius; » siquidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis [codex noster hic addit, ipsa] personarum ex ista voce signatur. In qua appellatione « Filii » missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius codex noster, non alienus], nec disjunctus a Filio intelligitur [codex noster, intelligitur]. Et

Πνεύματός φησιν· « Τὸ Πνεῦμα, ὃ πέμφει ὁ Πατήρ A
ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Καὶ ὅν τρόπον τὴν ἔνωσιν
καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς ἀκροτάτης καὶ ἀπεριγράφου
θεικῆς ἐφθνήσας εἰσάγων εἶπε· [132 a] « Πνεῦμα
Κυρίου ἐπ' ἐμέ· » καὶ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ
ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· » καὶ, « Ὁ Πατήρ ὁ ἐν ἐμοί μέ-
νων· » καὶ, « Κατέβη, » φησιν, « ἐξ οὐρανοῦ τὸ
Πνεῦμα καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τὸν Χριστόν· » οὕτως ἐν-
ταῦθα ἐν ὄνομα εἰδήλωσεν, εἰπὼν, ἑαυτὸν μὲν ἐν τῷ
ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ
ὀνόματι τῷ αὐτοῦ ἐληλυθέναι· καὶ ἀπὸ τοῦ προσ-
τάξει βαπτίζειν « εἰς τὸ ὄνομα, » καὶ οὐχί « εἰς τὰ ὀνό-
ματα, » ὡς ἐνὸς ὀνόματος τῆ Τριάδι ἕντος, τοῦ « Θεοῦ, »
καὶ μίξας εὐσίας καὶ δόξης. Καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸ
Πνεῦμα οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἔχει· καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸν
Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· καὶ ἔστι τὸ πᾶν ὁ τοι-
οῦτος ἄθεος, ὡς ὁ ἐκ τοῦ ἐναντίου μακαριώτατος.
Φασι γάρ·

Filium quidem habet: et qui non habet Filium, ne
athens (21) omnino est, sicut qui contrario modo
poete (22):

Ὁλιγός, ὅστε θεοῖο σοφῆς ἀπέλαυσεν ἀρωγῆς,
Αὐτὸς ἑοῖς στέρνοισι φέρων Θεὸν ἀστυφέλικτον.

Τὸ ἐν τοίνυν ὄνομα τοῦτο καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη
ἐμήνυσεν, ὅτε τῷ Ἰακώβ συγκαταβάς ἐπάλασεν ὁ
Θεός. Φησὶν γάρ, « Ἴνα τί ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου;
καὶ τοῦτό ἐστιν θαυμαστόν. » Ὅπερ ὕμνει Δαυὶδ,
ψάλλων· « Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν τὸ
ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ! » καὶ ἄλλιν· « Ἐμεγά-
λυνας ἐπὶ πάντας τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου· » ἀφελὲς τὸ
λέγειν· Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μόνω. « Οὐ γάρ ἐστιν ἑτε-

quo modo Filius in Patris appellatione venit, di-
cens: « Ego veni in nomine Patris mei; » Filii
quippe tantummodo est in nomine Patris venire,
salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Fi-
lium: sic e contrario nullus alius venit in nomine
Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Om-
nipotentis... Quo modo ergo servi, qui in nomine
domini veniunt, per hoc ipsum, quod subjecti sunt
et serviunt, indicant dominum, proprietatem ejus
referentes (servi quippe sunt domini); sic et Fi-
lius, qui venit in nomine Patris, proprietatem Pa-
tris portat et nomen; et per hæc unigenitus Dei
Filius approbatur. Quia ergo Spiritus sanctus [co-
dex noster: Quia ergo et Spiritus sanctus] in no-
mine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprie-
tatem, secundum quod Deus est, non tamen filie-
tatem, ut filius ejus sit: ostendit quia [cod. noster,
quod] unitate sit junctus ad Filium. »

(16) Spiritus. Joan. xiv, 26. Græca editio: τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est « Spiritus sanctus. »

(17) Spiritus Domini. Isa. lxi, 1, et Luc. iv, 18.

(18) Ego. Joan. xiv, 11.

(19) Pater. Joan. xiv, 10.

(20) Descendisse. Ex Joan. i, 32, sensum citat.

(21) Athens. Codicis lectionem, ἄθεος, in textu
immutare nolui. Cæterum legendum puto ἄθλιος,
id est « infelix; » opponitur enim hæc vox sequenti
voci « beatissimus. »

(22) Poete. Ex quonam poeta deprompta hæc
sint, ignoro. In oraculis Sibyllinis ea non reperi.
Ex iis tamen desumpta crediderim (nec enim omnia
ad nos pervenerunt), aut fortasse ex aliquo poeta
Christiano.

(23) Suo in pectore. Codex sine spiritu habet
uam vocem εἰς στέρνοισι. Legendum puto ἐὼς στέρ-

tris 287 mei veni (id est, Deus talis, qualis ille)
et non accipitis me (hoc est, non creditis mihi): si
alius venerit in nomine proprio, illum accipietis: »
subindicat vero Antichristum. De Spiritu autem
sancto ait: « Spiritus (16), quem mittet Pater in
nomine meo. » Et quemadmodum, unitatem et con-
junctionem supremæ atque incircumscriptæ divinæ
pacis insinuans ac docens, dixit: « Spiritus Do-
mini (17) super me; » et, « Ego (18) in Patre, et
Pater in me; » et, « Pater (19) in me manens; » et
« descendisse (20) » dicitur: « cælo Spiritus, et man-
sisse super Christum: » ita hoc in loco unum nomen
manifestavit, cum dixit, semetipsum quidem in no-
mine Patris venisse, Spiritum vero sanctum in
nomine sui ipsius, nempe Filii; et cum jussit bap-
tizare « in nomine, » non vero « in nominibus, »
quippe cum unum sit Trinitati nomen, « Deus, » ac una
essentia et gloria. Et qui non habet Spiritum, ne
Patrem quidem habet; ac hujusmodi homo
se habet, beatissimus est. Aiunt enim vel ipsi

Beatus, qui sapienti Dei auxilio fruitur,

Ipse suo in pectore (23) serens Deum immobi-
lem (24).

Hoc porro nomen, quod unum est, Vetus quoque
Testamentum indicavit, quando cum Jacobo digna-
tus est luctari (25) Deus. Ait enim: « Quare (26)
interrogas nomen meum? » 288 Et hoc est mira-
bile. » Quod hymnis celebrat David psallens: « Do-
mine (27), Dominus noster, quam admirabile est
nomen tuum in universa terra! » et rursus: « Ma-
gnificasti (28) super omnes nomen sanctum tuum. »

νοισι, id est « sibi in pectore, » vel ἑοῖς στέρνοισι,
id est « suo pectore, » vel demum ἐνὶ στέρνοισι, id
est « in pectore, » aut « in mente. »

(24) Immobilem. Hoc Deo epithetum tribuit
etiam auctor oraculorum Apollinis Clarii pag. 6,
hoc versu: Αὐτοφυῆς, ἀδίδρακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέ-
λικτος, id est « Per se existens, non eductus, ma-
tris expertus, inconcussus. » Quin Callimachus quo-
que hymno in Delum vers. 26, ait: Θεός δ' ἄει
ἀστυφέλικτος. Eodem sensu Parmenides in versu,
quem Clemens in quinto Strom. pag. 716, atque
Eusebius afferunt, Deum dicit ἀστυμῆ.

(25) Luctari. Codex, ἐπάλασεν. Lego ἐπάλασεν.

(26) Quare. Gen. xxxii, 29, ubi Francofurtensis
editio habet: Ἰνατί τοῦτο ἐρωτᾷς σὺ τὸ ὄνομά μου,
ὃ ἐστὶ θαυμαστόν; id est « Quare hoc interrogas
tu nomen meum, quod est mirabile? » In margine
autem ejusdem editionis additur hoc vetustum scho-
lium: τὸ, Καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν, παρ' οὐδενὶ
κεῖται ἐν τῷ Ἐξακλώ, id est: « Illa vero verba,
« Et hoc est mirabile » apud neminem leguntur in
Hexaplo. » Ac revera ea desunt tum in Complutensi
editione, tum in Hebraico exemplari. Huc autem
irrepererunt ex libro Judicium cap. xiii, 18,
ubi angelus Domini sic alloquitur Manue: Ἰνατί
τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; καὶ αὐτὸ ἐστὶ θαυμα-
στόν. Apparet itaque Divinum exemplarium non
omnino emendatis usum esse, qualia Alexandrina
fuisse constat.

(27) Domine. Psal. viii, 1 (seu 2), quem ver-
siculum in commentariis in Psalmos, pag. 166,
ad Christum potissimum refert, ut facere videtur
hoc etiam in loco.

(28) Magnificasti. Psal. cxxviii, 3 (seu 2).
Græca editio pro ἐπὶ πάντας habet ἐπὶ πᾶν, id est

Neque vero ait : In Israhel solo; (nec enim (29) est aliud nomen datum sub cælo, in quo oporteat salvos fieri.) Zacharias autem sic loquitur : « Et erit (30) Dominus in regem super omnem terram in die illa. Erit Dominus, Dominus (31) unus, et nomen ejus unum circumiens (32) omnem terram et desertum; » et rursus sacer Psaltes : « Erubescant (33) et confundantur in sæculum, et cognoscant, quod nomen tibi Dominus; tu es solus Altissimus super omnem terram. » Si enim quis ad unam seorsum hypostasim referat illud « Deus, » et illud « Dominus, » et illud « Solus Altissimus, » alteram excludit. Ex naturali vero animi nostri motione, et ex consuetudine habemus ut in hoc insistamus, ut nempe unam personam Deum nominantes, alias duas non excludamus. Cum enim oramus, sive dixerimus, « Kyrie, eleison (34), » hoc est *Domine, miserere*, sive dixerimus, « Deus, auxiliare, » sive ambo hæc simul pronuntiemus, non aberramus a scopo; **289** nam mente atque intelligentia simul comprehendimus sanctam in una deitate existentem Trinitatem. Aut ergo sublimia nec ambigua Scripturarum de Spiritu Dei testimonia, quæ allata sunt, pravis atque e Scriptura non petitis opinionibus enervare non conentur; aut dicant, quare et ipsi Filium vocent similiter ut nos eum vocamus, et Deum, et bonum, cum in Scripturis legatur, « Unus Deus, » et : « Nemo (35) bonus, nisi unus Deus; » aut quare Patrem dicant « Sanctum, et Dominum, » cum audiant, « Unus sanctus (36), unus Dominus Jesus Christus; » et rursus : « Dominus (37) autem Spiritus est. »

CAP. XX.

Apostolus porro, cui prædicatio Incarnationis incredita est, nos distinguit secernitque, ac alios quidem spirituales vocat, alios vero animales, alios autem carnales, aut terrenos; singulis scilicet has-

« super omne. » In libro *De Spiritu sancto* num. 11, videtur Didymus dictasse ἐπὶ πάντα, id est « super omnia, » et ex nota proxime sequenti.

(29) *Nec enim*. Act. iv, 12. Græca editio habet τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est « datum in hominibus. » Vide superius segm. 87 a. In libro quoque *De Spiritu sancto* num. 11, omisit eas voces, « In hominibus. » Ibi enim valde similia dictavit, nempe quæ sequuntur : « Quando autem . . . Salvator in universam terram . . . extendit vocabulum suum, impleto eo, quod scriptum est, « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra » (quibus consequenter Apostolus loquitur, « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari « nos, » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum) : » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen « tuum. » Ita Didymus. Noster tamen codex sæpius a me commemoratus hæc postrema sic habet : « Quibus consequenter loquitur apostolus dicens, « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari nos, » et in Psalmis ad Dominum dicitur, « Magnificasti super omne nomen sanctum tuum : » tunc completum est, » etc.

(30) *Et erit*. Zach. xiv, 9 et 10.

(31) *Dominus, Dominus*. Græca editio semel tantum habet vocem Κύριος, id est « Dominus. » Videtur autem Passioneiani codicis scriptor ex errore hic eam iterasse.

(32) *Circumiens*. Græca editio habet κυκλῶν, id est « circumiens; » masculino genere, ut referatur

αὐτὸν ὄνομα δεδομένον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι. » Καὶ Ζαχαρίας δὲ λέγει : « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεία ἐπὶ πάντων τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. » Ἔσται Κύριος, Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν, κυκλοῦν πάσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » καὶ πάντιν ὃ Ἱεροσόλης. » Αἰσχυροθήτωσαν καὶ ἐντραπήτωσαν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομά σοι Κύριος. » οὐ εἰ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πάντων τὴν γῆν. » [132 b] Εἰ γὰρ μὴ τις ἀφορίσῃ ὑποστάσει τὸ, « Ὁ Θεός, » καὶ τὸ, « Κύριος, » καὶ « Μόνος Ὑψίστος, » ἐκβάλλει τὴν ἑτέραν. Καὶ ἀπὸ τῆς φυσικῆς δὲ ἡμῶν κινήσεως καὶ τῆς συνηθείας ἔστι τούτῳ ἐπιστῆναι. Εὐχόμενοι γὰρ, εἴτε εἰπωμεν, « Κύριε, ἐλέησον, » εἴτε, « Ὁ Θεός, βοήθησον, » εἴτε τὰ συναμφοτέρα, οὐ διαμαρτάνομεν τοῦ σκοποῦ συμπεριλαμβάνομεν γὰρ τὴν ἐν μὴ θεότητι ἄγλιαν Τριάδα. Ἡ οὖν μὴ ἀγράφῳ διαστοροφῆ, τὰς προκειμένας μεγαλοφυσίας περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐγγράφους, καὶ ἀναμφιδόλους ἀποδείξεις ἀκυροῦν βιαζέσθωσαν, ἢ λεγέτωσαν καὶ αὐτοί, πῶς τὸν Υἱὸν παραπλησίως ἡμῶν καλοῦσι Θεὸν καὶ ἀγαθόν, τῶν Γραφῶν λεγουσῶν : Ἐξ ὁ Θεός. » καὶ : Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός. ἢ πῶς τὸν Πατέρα λέγουσιν ἄγιον καὶ Κύριον, ἀκούοντας : Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » καὶ πάντιν. « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν. »

(35) *Nemo*. Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(36) *Unus sanctus*. Vide not. 9 pag. 161.

(37) *Dominus*. II Cor. iii, 17. Vide not. 91, pag. 28.

C

ΚΕΦ. Κ.

Διορίζει δὴ οὖν ἡμᾶς ὁ τὴν οἰκονομίαν πιστευθεὶς Ἀπόστολος, καὶ τοὺς μὲν πνευματικούς καλεῖ, τοὺς δὲ ψυχικούς, τοὺς δὲ σαρκικούς, ἢ χοϊκούς, ἀπὸ τοῦ πλείονος καὶ ἐπικρατοῦντος ἐκάστοις τὰς τοιάδε

ad Dominum. Didymus habet κυκλοῦν, id est « circumiens; » neutro genere, ut referatur ad nomen.

(33) *Erubescant*. Psal. lxxxi, 16 et 17 (sem 18 et 19). Nonnulla intermedia verba omittit Didymus, quæ non prætermittit segm. 198 a.

(34) *Kyrie, eleison*. Seu *Cyrie, eleison*. Breves hujusmodi precativunculas, quas « jaculatorias » dicimus, veteribus Christianis usitatas fuisse non modo Didymus tum hic, tum segm. 174 a testatur, verum alii quoque. Quin imo in casta ipsa Christianis Imperatoribus ejus ætate inductas esse constat. Vegetius enim Didymi æqualis lib. iii, cap. 5, formulæ « Deus nobiscum » meminit, quam e castris egredientes milites elata voce ter pronuntiabant. Ac pro supersticioso ethnicorum pæane, antequam quisquam e castris adversus hostes egrediretur, exercitus dux cæterique præfecti acclamabant hanc ipsam precativunculam « Kyrie, eleison, » ut observat Mauritius in *Strategico* lib. ii, cap. 17, ac Spanhemius in *Observationibus* in primam Juliani Apostatæ orationem. Justiniano autem imperante Antiocheni terræmotu perterrefacti « letaniam faciebant » (ut ait Anastasius Bibliothecarius in *Historia ecclesiastica* pag. 51, ed. Ven.) « clamantes, Kyrie, eleison. » Nunquam vero postea sive in Græca, sive in Latina Ecclesia obsolevit hujusmodi precativuncula, ut omnibus notum est.

(35) *Nemo*. Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(36) *Unus sanctus*. Vide not. 9 pag. 161.

(37) *Dominus*. II Cor. iii, 17. Vide not. 91, pag. 28.

προσηγορίας ἀρμόσας. Καὶ γὰρ ψυχὴν μὲν, ἣν καὶ πνεῦμά φαμεν, ἔτι δὲ καὶ τὸ διὰ τοῦ στόματος ἀναπνεόμενον ἀνύπαρκτον πνεῦμα, ὃ καὶ ἄσθμα καλοῦμεν, πᾶς ἄνθρωπος ἔχει· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οὐ πᾶς ὅστισιν καταπεπλούτηκεν. « Πνευματικῶς » τοῖσιν προσαγορεύει τοὺς ἐμπροσθέν ἐνθυμήσασιν καὶ πράξειςιν οἰονεπίως ἀναθρώσκοντας, καὶ τῆς ἑαυτῶν φύσεως ἀνωτέρω χωροῦντας, καὶ τὰς μὲν αἰρετικὰς θεοστυγεῖς νοήσεις [133 a] ἀποσκευαζομένους, τὸ δὲ ἀνυμνεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν περιπτυσσομένους, καὶ ἑαυτοὺς διὰ τούτων ἀξίους τῆς ἐπιφοιτήσεως αὐτοῦ ἀποφαίνοντας. Οὗτοι γὰρ μὴ οἱ ἔχουσιν τε αὐτὸ καταμένον παρ' αὐτοῖς, ἅμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ θεῷ αὐτοῦ φωτὶ καταλάμπονται, καὶ πνευματικοὶ ἀποτελοῦνται, ἐξημοιούμενοι κατὰ δύναμιν οἱ φωτιζόμενοι τῷ φωτίζοντι, καὶ μεταλαμβάνοντες ὡς τοῦ φωτός, οὕτω καὶ τοῦ ὀνόματος, καὶ εἰσδεχόμενοι ἐν ἑαυτοῖς ῥέουσιν ἀνεμποδίστως τῆς θείας χάριτος τὴν μετὰδοσιν· εἶτα λοιπὸν καὶ τῷ πτερῷ αὐτοῦ, τῷ κατελθόντι σωματικῶ εἶθε περισσερᾶς ἀνίπτανται τὴν καρδίαν, καὶ τὴν διαβολικὴν ἐκφεύγοντες παγίδα, ἐρῶσθαι τε πρὸς τὰ ἄσπαστα καὶ ἀθέβια τοῦ βίου φράζοντες, τὴν μὲν μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ θεωροῦσιν ὑπὲρ πάντων τῶν οὐρανῶν ἐπιτημένην, καὶ ὑπὸ τῶν ἄνω δυνάμεων δεξαζομένην καὶ προσκυνουμένην σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· καὶ ὁσπερ ἂν ἀγόμενοι πρὸς τὸν ἐκεῖνον πόθον, ἐγγυτέρω αὐτοῦ τῇ προθέσει γίνονται, τόσῳ δὴ μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἀκατάληπτον τῆς θεότητος νοοῦσιν, ὡς ἅπαξ τῆς ἐνδοθεν ὀψεως τὸ ἅμμα καθαρὸν κεκτημένοι ἀπὸ πάντων τῶν ἐπιπροσθούτων· καὶ ὅν ἰδεῖν οὕτως, ὡς ἔστιν, καὶ χωρῆσαι ὄλον, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἡμῶν πολλὴν ὕψειν, οὐ δύνανται, τοῦτον, ὡς ἐγγωρεῖ, ὀρώσιν καὶ ὑποδέχονται διὰ τὴν ἔφειν.

Κατανοοῦντες τέως, οἷα δ' ἂν τις μεγάλη εἴπη περὶ αὐτοῦ, τῆς ἀκριβοῦς ἀληθείας ἀφέστηκεν, οὐχ ὅσον οὐρανός ἐστιν ἀπὸ γῆς μόνον, ἀλλ' ἔτι πολλῶ πλείον, κράζουσιν μετὰ [133 b] τοῦ Ἱεροφάτου· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης, » οὐχὶ τῷ φεύγειν τὴν Θεῷ φλην ἀληθειαν, ἀλλὰ τῷ μηδὲν ἄξιον δύνασθαι νοῆσαι, ἢ φράσαι περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ περὶ μεγέθους, ἢ φωτός· πάντα γὰρ ἔχει ὑφ' ἑαυτὸ, καὶ φωτίζει, καὶ ἔστιν ἐν πᾶσιν· οὐ περὶ δυνάμεως· πάντα γὰρ ὑπ' αὐτοῦ ἐσθίρκεται καὶ ζωογονεῖται· οὐ περὶ σχήματος, ἢ ποιότητος· ἄρατος γὰρ καὶ ἀκατάληπτος, ὡς πνοὴ Παντοκράτορος (εἰ γὰρ ὁ

(38) *Animam, quæ etiam spiritus... dicitur.* In libro *De Sp. sancto* num. 54 et seqq., ubi diversas vocabuli « spiritus » significaciones persequitur, spiritum ab anima distinguit. At in libro *contra Manichæos* pag. 207, ita fere loquitur ut hoc in loco; ait enim: Πνεῦματι, ὃ ἐστὶ ψυχῆ, id est, « spiritu, hoc est anima. »

(39) *Halitum.* Codex, ἄσθμα. Scribo ἄσθμα, ut grammaticis paream.

(40) *Desiderium.* Ludit in vocibus ὕψειν, et

ce denominationes ex eo aptans, quod in singulis plus est ac dominatur. Etenim animam quidem, quæ etiam spiritus a nobis dicitur (38), ac præterea illum non subsistentem spiritum, quem per os respiramus, quem halitum (39) quoque vocamus, unusquisque homo habet: sancto autem Dei Spiritu non omnes prorsus homines ditati sunt. « Spirituales » ergo vocat eos, qui convenientibus cogitationibus atque actionibus veluti sursum saliant, et alius supra suam ipsorum naturam tendunt, et hæretica quidem Deo invisa commenta rejiciunt, eorum vero, qui Spiritum sanctum Deum agnoscent ac celebrant, rectam doctrinam amplectuntur, et per hæc semetipsos illius adventu dignos ostendunt. Hi enim soli et eum habent apud ipsos simul cum Patre et Filio manentem, et divina ejus luce illustrantur, et spirituales fiunt, et assimilantur, quantum fieri potest, illuminati illuminanti, et participant sicut lucem, ita et nomen, et fluentem sine impedimento divinæ gratiæ participationem in semetipsis recipiunt: ac deinde alis etiam ipsis, qui olim corporali columbæ specie 290 descendit, volat eorum cor, et diabolicum vitantes laqueum, et fluxis atque instabilibus hujus vite rebus valedicentes, illius magnificentiam contemplantur, quæ supra omnes cælos extollitur, et a cælestibus virtutibus glorificatur, et adoratur una cum Patre et Filio; et ejus amore ac desiderio incensi et stimulari, quanto ei per propositum ac voluntatem propiores fiunt, tanto magis incomprehensibilem esse ejus deitatem intelligunt; quippe qui interioris visionis oculum ab omnibus rebus illum obscurantibus liberum ac mundum habent: et quem videre, sicuti est, et totum capere non valent ob magnam naturæ nostræ abjectionem, hunc, quoad ejus fieri potest, conspiciunt et suscipiunt propter desiderium (40).

Illud tunc considerantes, quod, quantumvis magna quis de eo dixerit, distant hæc ab accurata veritate non modo quantum distat cælum a terra, sed adhuc multo magis, clamant cum sacro Psalite: « Ego dixi (41) in extasi mea: Omnis homo mendax; » non quod charam Deo (42) veritatem fugiant, sed quod nihil dignum cogitare queant, aut eloqui de deitate Spiritus sancti: nihil de ejus magnitudine, aut luce; omnia enim sub se habet, atque illuminat, et est in omnibus: nihil de potentia; omnia enim ab eo firmata ac stabilita sunt et fecundantur: nihil de figura, aut qualitate; est enim invisibilis et incomprehensibilis, utpote spirans.

(41) *Ego dixi.* Psal. cxv, 2 (sive 11).

(42) *Charam Deo.* Codex mendose, θεωφλην. I. ego Θεῷ φλην. Ita segm. 157 a ait: Φίλα αὐτῷ πράττει, et in libro *adversus Manichæos* pag. 213: Φλη δὲ τῷ Θεῷ ἢ ἀρετῆ, id est, « Est autem Deo grata virtus. » Justinius quoque, ut de aliis taceam, in prima *Apologia* num. 68 scribit: « Ὁ φλον τῷ Θεῷ, τοῦτο γενέσθω, id est « quod Deo placet, id fiat. »

culum (seu flatus) Omnipotentis (si enim omnipotens Pater figuræ expers est, et invisibilis, sicut est etiam summè incorporeus, et supra omnem cogitationem extollitur, profecto talis est vivificans quoque Spiritus, qui ex ipso procedit): nihil de bonitate, aut æternitate, aut divina gloria; nam Spiritus est sanctus, et e sancto Deo Patre eluxit. Alloguntur ergo Apostolus spirituales his verbis: « Non estis (43) in carne, sed in Spiritu, si tamen Spiritus Dei habitus in vobis; » et rursus: « Fratres (44), et si præoccupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, perficite talem in spiritu lenitatis. » Ac de Daniele etiam scriptum est: « Spiritus (45) copiosus erat in ipso: » ænigmatically autem significabatur **291** Spiritus sanctus. Animales vero nominat Græcos, Judæos, et hæreticos, quia in tortuosis ipsorum ratiocinationibus et disputationibus gloriantes, quamvis earum imbecillitatem sentiant, nos impugnant, nec Deum esse confitentur Spiritum sanctum Dei. Scribit autem etiam in eos alicubi sic: « Animales (46), Spiritum non habentes; » et rursus: « Animalis (47) autem homo non recipit ea, quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim sunt illi, et non potest intelligere. Spiritualis autem judicat quidem omnes (48), ipse vero a nemine judicatur; » et rursus communem esse Spiritui sancto ostendens unam clementissimam naturam, ait: « Si qua (49) communicatio Spiritus. » Carnales vero, aut terrenos vocat eos, qui in terram inclinati sunt: quoniam cum in intemperantiam (50) rabide ferantur, et ea, quæ vituperanda sunt, cum iis conferant, quæ in pretio haberi debent, et materialibus subjiciantur passionibus, et in turpibus actionibus, veluti in cœno, semper voluntentur, ipsi etiam animalibus hominibus pares quodammodo sunt; nam perinde quasi in utrisque animæ perspicacia (51) quadam lippitudine impedita ac velata sit, neutri illuminari possunt a semper viva et serena luce Spiritus sancti, sed decreascent in dies ac prolabantur, ac veluti unguentum luto commistum omnino percunt: ne illud quidem fortasse intelligentes, se illo bono privari, quod unum ac solum bonum est. Quantum enim sit damnum, quod inde oritur, aut potius omnimoda perditio, nemo verbis exprimere potest, etsi omni mentis conatu utatur ac vehementia. De his porro etiam sic loquuntur Scripturæ. Deus quidem in Genesi ait: « Nequaquam (52)

παντοκράτωρ Πατήρ ἀσχημάτιστος καὶ ἀόρατος, καθὼ καὶ ὑπερασώματος καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ἀναβηθικῶς, ὁῦλον, ὅτι καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον ζωογόνον Πνεῦμα)· οὐ περὶ ἀγαθότητος, ἢ ἀιδιότητος, ἢ ὁδῆς θεϊκῆς· Πνεῦμα γὰρ ἐστὶν ἅγιον, ἐξ ἁγίου Θεοῦ Πατρὸς ἐκφανθέν. Διαλέγεται οὖν πρὸς τοὺς πνευματικὸς οὕτωςαι· « Οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· » καὶ πάλιν· « Ἀδελφοί, ἐάν καὶ προληφθῆ ἀνθρώπος ἐξ ὑμῶν ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος. » Ἐγγραφή δὲ καὶ περὶ τοῦ Δανιήλ, ὅτι « Πνεῦμα περισσὸν ἦν ἐν αὐτῷ· » αἰνιγματωδῶς δὲ τὸ ἅγιον ἐδηλοῦτο Πνεῦμα. Ψυχικοὺς δὲ ὀνομάζει Ἕλληνας, Ἰουδαίους, καὶ αἰρετικὸς, ἐπειδὴ συλλογισμοὶ καὶ διαλογισμοὶ στρεβλοὶς ἐναθρονόμενοι γνωσιμαχοῦσι, καὶ οὐχ ὁμολογοῦσι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἐπιστέλλει δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς οὕτω που· « Ψυχικοὶ Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· » καὶ αὖθις· « Ψυχικὸς [134 a] δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶν, καὶ οὐ δύναται γνῶναι. Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » Καὶ πάλιν, τὸ πρὸς τὴν μόνην ἡμερωτάτην φύσιν ἐπίκοινων τοῦ ἁγίου Πνεύματος δηλῶν, ἐφη· « Εἰ τις κοινῶν Πνεύματος. » Σαρκικὸς δὲ, ἢ χοϊκὸς καλεῖ τοὺς τῆ γῆ κατανευκότας· ἐπειδὴ ἀκρασίαν λυτῶντες, καὶ τὰ διαβεβημένα τοῖς τιμίς παραμετροῦντες, καὶ τοῖς ὑλικοῖς ὑποκαθήμενοι πάθεισιν, καὶ ὡσανεὶ βορβόρω ταῖς αἰσχροῖς ἀεὶ ἐγκυλινδούμενοι πράξεισιν, καὶ αὐτοὶ παράλληλοι πῶς τοῖς ψυχικοῖς καθεστῶσιν Ἄς γὰρ ὑπὸ τινος λήμης τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἄμφω ἐπισκεπόμενοι, οὐ δύναται καταλάμπεσθαι ὑπὸ τοῦ αἰεζῶου καὶ ἀπόνου φωτὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἀλλ' ἐν ἀποπτῶσει γίνονται, καὶ ἐσπᾶμπαν ἀπόλλυνται, ὡς μύρον βορβόρω συμπλακέν· οὐδὲ συνιέντες τάχα, ὡς τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου στεροῦνται ἀγαθοῦ. Πηλικὴ γὰρ ἡ ἐντεῦθεν ζημία, μᾶλλον δὲ παντελὴς ἀπώλεια, οὐδεὶς λόγῳ παραστήσαι δύναται, κἂν πάσῃ χρήσῃται διανοίας ὑπερβολῆ. Διαγορεύει δὲ καὶ περὶ τούτων ὁ μὲν Θεὸς ἐν τῇ Γενέσει τοῦτωδε· « Οὐ μὴ καταμενῆ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τοῦτοίς εἰς τὴν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· » ὁ δὲ Παῦλος· « Οἷος ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· » ἢ δὲ Σοφία· « Σκολιοὶ γὰρ λογισμοὶ χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ· δοκιμαζομένη δὲ ἡ δύναμις ἐλέγχει [134 b] τοὺς ἀπρο-

(43) Non estis. Rom. viii, 9.

(44) Fratres. Galat. vi, 1. Voces ἐξ ὑμῶν, id est, ex vobis, » desunt in Græca editione.

(45) Spiritus. Dan. v, 15 (seu 12); vi, 3.

(46) Animales. Epist. Judæ vers. 19.

(47) Animalis. I Cor. ii, 14, 15. Vide not. 4, pag. 55.

(48) Omnes. Græca editio et Vulg. interpretes habent πάντα, id est « omnia. »

(49) Si qua. Philipp. ii, 1. Vide segm. 78 b.

(50) In intemperantiam. Codex, ἀκρασίαν. Fortassis legendum πρὸς ἀκρασίαν.

(51) Perspicacia. In Græco, διορατικόν. In commentariis in Psalms ad vers. 17 psalmi cxiii, τὸ πᾶν διορατικὸν γένος vocat omnes homines contemplationi deditos.

(52) Nequaquam. Gen. vi, 3. Simili modo ad caput ii Epistolæ primæ Petri ait Didymus: « Carneus enim, qui venditus est sub peccato, vocatur; sed etiam illi, qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritu desolantur, propterea carnes nunciantur, dicente illis Deo: « Non permanebit Spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt. »

vac· ὅτι εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται· A σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρηφ· ἀμαρτίας.

Qualis (55) terrenus homo, tales etiam terreni, et qualis cœlestis, tales et cœlestes. » Sapiencia vero : « Perversæ (54) enim cogitationes separant a Deo : probata autem 292 potestas corripit insipientes : quoniam in maleficam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito (55) peccato. »

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Οὐχ ὡς αἰρετικοῖς δοκεῖ, διὰ τὸ δοξάζεσθαι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἐν αὐτῷ, καθὰ δι' ὀργάνου τινὸς, πᾶσαν λατρείαν ἀναπέμπεσθαι, λέγει Ἰωάννης μὲν· « Τὸς δὲ προσκυνῶντας τὸν Θεόν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν· » Παῦλος δὲ· « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Μάλιστα μὲν γὰρ πρὸς, « Ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, » B ἀντὶ τοῦ, ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἀνυποκρίτως, εἶπεν τῇ Σαμαρείτιδι ὁ Σωτὴρ, νομιζοῦση ἐν τόπῳ ὠρισμένῳ τὸν Θεὸν προσκυνεῖσθαι, καὶ λεγοῦση αὐτῷ· « Οἱ πατέρες ἐν τῷ ὄρει τούτῳ τὸν Θεὸν προσεκύνησαν. » Ὅτι γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς Θεῷ, προσκύνησις καὶ λατρεία προσφέρεται, Παῦλος ἔγραψεν· « Οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες. » Εἰ δὲ μὴ καταβαίνει αὐτοῖς ἡ δυνάμις ἀλήθεια, ἀκουέτωσαν, ὅτι οὐκ οὖν, Ἐν Πνεύματι καὶ Ἰῶ, εἶπεν. Αὐτὸς γὰρ παρ' Ἰωάννη λέγει· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ὅν τρόπον ἐν τῷ Ἰῶ προσκυνῶντες τὸν Πατέρα, προσκυνοῦμεν καὶ τὸν Υἱὸν, τὸν Ἰσον τρόπον ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσκυνῶντες, συμπροσκυνοῦμεν καὶ αὐτό. Τὸ δὲ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » τοῦτο δηλοῖ ἀντὶ τοῦ, Αἰρεσιομάχοι οὐ μετέχουσι τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος· οἱ δὲ μὴ μετέχοντες ἡνωμένου αὐτοῦ τῷ Ἰῶ τῇ φύσει, οὐ δύνανται τὴν μνημονουθεῖσαν ἀξίως ῥῆξαι φωνῆν. Ομοίτροπον γὰρ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς. C cum Filio non participant, commemoratam vocem quidem (62).

[135 a] ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὁφειλεσθαὶ δὲ αὐτῷ δόξαν οὐκ ἐκ τῆς μνημονουθεῖσης ἐν τοῖς προάγουσι μόνον τοῦ Κυρίου δεδιδάγμεθα παραδόσεως, ἀλλὰ διαφόρως· ὡς ὅταν Πέτρος γράφῃ· « Εἰ ὀνειδίξεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι ἔστε· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως Πνεῦμα ἐφ' ὁμᾶς ἀναπέκαυται· » καὶ ὡς ἡλίκα τὸν ὀφθέντα τῷ Ἰσοῦ ἐπὶ θρόνου θεϊκοῦ ἐπιρμημένον καὶ D

CAP. XXI.

Neque vero, ut hæreticis videtur, eo quod Deus glorificetur in Spiritu sancto, et in eo, quasi per organum quoddam, omnis cultus Deo offeratur, ideo dicit Joannes quidem : « Eos autem (56), qui adorant Deum, in spiritu et veritate oportet adorare; » Paulus vero : « Nemo (57) potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto; » et similia. Illud enim, « In spiritu et veritate oportet adorare, » hoc potissimum sensu accipi debet, ut significet : Ex tota anima, et sine simulatione; idque Samaritanæ mulieri dixit Salvator, quæ Deum desinito in loco adorandum esse putabat, et ipsi Christo dixerat : « Patres (58) in monte hoc Deum adoraverunt. » Nam quod sancto Spiritui, tanquam Deo, adoratio et latria offeratur, Paulus scripsit : « Qui Spiritui (59) Dei servimus, » seu latriam exhibemus. Nisi autem is etiam, qui vere est veritas, parvi ab ipsis fit (60), ea verba, « In Spiritu et Veritate, » sic intelligant, ut significent, in Spiritu, et Filio; nam ipse Filius apud Joannem ait : « Ego sum (61) Veritas. » Et quemadmodum in Filio adorantes Patrem, adoramus etiam Filium, eodem modo in Spiritu sancto adorantes, adoramus simul et ipsum Spiritum. Illud vero, « Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto, » hoc significat : Hæresum defensores participes non sunt divini Spiritus : qui vero ipsum unum natura digne proferre nequeunt : nam simile de Patre

293 CAP. XXIII.

Gloriam vero Spiritui ipsi deberi, non modo ex ea, quam antea commemoravimus, Domini traditione docemur, sed aliis etiam diversis modis. Ut cum Petrus scribit : « Si exprobramini (65) in nomine Christi, beati estis, quoniam gloriæ et potentiae Spiritus super vos requievit; » et cum eum, quem Isaias vidit super divino throno elevatum et glori-

(53) Qualis. I Cor. xv, 48. Vox ἀνθρωπος, id est « homo, » additur a Didymo ex antecedentibus, explicationis causa.

(54) Perversæ. Sap. 1, 3, 4.

(55) Subdito. Codex, κατάχρηφ, pro κατάχρηφ.

(56) Eos autem. Joan. iv, 24. Vide not. 1 et 2, pag. 252.

(57) Nemo. I Cor. xii, 3.

(58) Patres. Joan. iv, 20. Biblia : Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν.

(59) Spiritui. Philipp. iii, 3. Vide not. 1, pag. 246.

(60) Parvi ab ipsis fit. In Græco, καταβαίνει αὐτοῖς· quæ locutio non satis perspicua videtur. Ipse eo loco sensu illam accipio, quo Julius Pollux lib. 1, segm. 41, ait : τῆς τιμῆς τοῦ σίτου καταβηκυίας, id est « fragmenti pretio immunito : » Athanasius autem in sermone majore De fide (pag. 12.

t. II Collectionis novæ Patrum Græcorum), τὴν ὀποδεθηκυίαν τοῦ ἀργυρίου τιμῆν.

(61) Ego. Joan. xiv, 6.

(62) De Patre quidem. Integrum segmentum hic deest (ut monui ad pag. 235), nimirum postrema pars capitis XXI, ac totum caput XXII. Quid vero ibi probaret Didymus, novimus ex pag. 411.

(63) Si exprobramini. I Petr. iv, 14. Paulo aliter legitur cum in Græca editione, tum in Vulgata translatione. Illa quidem sic habet : Εἰ ὀνειδίξεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἐφ' ὁμᾶς ἀναπαύεται, id est : « Si exprobramini in nomine Christi, beati : quoniam gloriæ et Dei Spiritus super vos requiescit. » Hæc vero : « Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis : quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescit. »

scatum regem et Dominum virtutum, Apostolus ostendit esse Spiritum sanctum; et cum idem in Epistola communicationem esse dicit Spiritui cum Patre, et Filio: communionem scilicet deitatis, ut patet, et regni et gloriæ, sicut antea dictum est, et rursus dicetur in hunc modum. Corinthiis in secunda Epistola scribit: « Gratia (64) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio sancti Spiritus. » Et alibi ait: « Si qua (65) communicatio Spiritus; » Ephesiis vero scribit: « Curantes (66) servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. » Observa, unitatem hic nominari, propterea quod Spiritus unam habeat naturam cum Patre. Et rursus Corinthiis: « An nescitis (67), quod corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui est in vobis, quem habetis a Deo; et non estis vestri? Empti enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris: id est, Spiritum sanctum. Et rursus cum prius clamasset, « Dominus (68) autem Spiritus est, » subdit: « Nos vero (69) omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu; » et rursus: « Si autem (70) ministratio mortis in litteris impressa in lapidibus (71) fuit in gloria, adeo ut non possent oculos figere filii Israel in facie Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuat; quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria? » 294 Hæc iis similia sunt, quæ a Joanne dicuntur: « Vidimus (72) gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre: plenus gratiæ et veritatis; » et sapiens Zorobabel ait: « Omnis terra (73) veritatem vocat, et cælum benedicit, et omnia opera concutiuntur et tremunt. » Veritatem autem dicit Spiritum sanctum, ut ex antecedentibus testimoniis patet. Et ipse Dei Spiritus per Psalmem inquit: « Eos (74), qui glorificant me, glorificabo, et spernentes me spernentur. » Quod autem etiam simul adoretur ipse cum Patre et Filio, patriarcha docuit, cum ad quercum Mambre (75) æquali honore sanctam Trinitatem excepit et adoravit,

(64) Gratia. II Cor. xiii, 13.

(65) Si qua. Philipp. ii, 1.

(66) Curantes. Ephes. iv, 3. Hieronymus quoque in commentariis in Epistolam ad Ephesios ad hunc locum (tom. VII, pag. 608) nomine « Spiritus » intelligit Spiritum sanctum.

(67) An nescitis. I Cor. vi, 19, 20.

(68) Dominus. II Cor. iii, 17.

(69) Nos vero. II Cor. iii, 18.

(70) Si autem. II Cor. iii, 7, 8.

(71) In lapidibus. Græca editio, ἐν λίθοις. Didymus omittit voculam ἐν.

(72) Vidimus. Joan. i, 14. Bibliorum editio pro ἴδομεν habet ἰδεασάμεθα, quam lectionem Didymus secutus est segm. 42 b.

(73) Omnis terra. Hæc non ex libro Canonico sumpta sunt, sed ex lib. iii Esdræ, cap. iv, vers. 36. Græca autem editio ejus libri habet: Πᾶσα... καὶ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ, et cætera. Latina vero: « Omnis terra veritatem invocat, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam. » Idem locus citatur etiam a Flavio Josepho lib. xi, cap. 3, et apud Basilium lib. v, in Eunio-

δοξαζόμενον βασιλεία καὶ Κύριον δυνάμεων, ὁ Ἀπόστολος τὸ ἅγιον εἶναι δείκνυσι Πνεῦμα καὶ ὡς ὅταν ὁ αὐτὸς ἐπιστέλλῃ, κοινωνίαν εἶναι φάσκων τῷ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅτι ὁ θεὸς ἐστὶ θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης, ὡς προεῖρηται: καὶ αὐτὸς ῥηθήσεται· οὕτως Κορινθίοις ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος· » καὶ ἐτέρωθι φησιν· « Εἴ τις κοινωνία Πνεύματος. » Ἐφεσίοις δὲ· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Κατανόησον, ὡς ἐνότηता εἶπεν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τῆς φύσεως ἕνωσιν. Καὶ πάλιν Κορινθίοις· « Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν; Ἥγοράσθητε γὰρ τιμῆς. Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν τὸν ἐν τοῖς σώματιν ὑμῶν· τοῦτ' ἐστιν, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πάλιν προαναφωνήσας, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, » ἐπάγει· « Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῃ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζομενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος· » καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη λίθοις [135 b] ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; » παραπλησία τῷ ὑπὸ Ἰωάννου εἰρημένῳ· « Ἴδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός· πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Καὶ ὁ σοφὸς Ζοροβάβελ φησιν· « Πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ, καὶ ὁ οὐρανὸς εὐλογεῖ, καὶ πάντα τὰ ἔργα σεῖσται καὶ τρέμει· » ἀλθθειαν δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει, ὡς ἀνωτέρω μαρτυρήθη. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ψαλμοῦ λέγει· « Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οἱ ἐξουθενούντές με ἐξουθενηθήσονται. » Ὅτι δὲ καὶ συμπροσκυνεῖται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ὁ προπάτωρ ἐδίδαξεν ἐν τῇ ὄρῳ τῇ Μαμβρῆ, τὴν ἁγίαν ὁμοτίμως δε-

nitium, pag. 310, ubi « veritatis » nomine filius venire dicitur. Quin Cyrillus Alexandrinus lib. i in Julianum, pag. 26 eundem assert quasi e divinis Scripturis de promptum; sic enim scribit: « Ὡς γὰρ φησὶν ἡ θεόπνευστος Γραφή· Πᾶσα ἡ γῆ, κ. τ. λ., id est: « Ut enim ait Scriptura divinitus inspirata: Universa terra, » et reliqua. Simili modo S. Athanasius in sermone majori De fide, num. 35, pag. 18, ex eodem apocrypho libro verba profert, itidemque vetustus auctor Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, Didymi fortasse æqualis, eodem quo Didymus modo loquens (part. ii, tom. iii Operum Augustini ed. Maurinæ, pag. 108 Appendicis) sic eundem citat: « Et audi Zorobabel quia « super « omnia, » ait, « vincit veritas. » Quæ verba exstant cap. iii, vers. 12 ejus libri. Demum Ambrosius, ut alios laceam, lib. ii De Spiritu sancto, cap. 6 librum quartum Esdræ allegat.

(74) Eos. I Reg. ii, 32 (seu 30), ubi Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Tamen pro ἐξουθενηθήσονται in ea legitur ἐξουθενώθησονται. Aliæ paulo aliter.

(75) Mambre. Vide Gen. xviii, 1, 2 sqq.

ξωσάμενος καὶ προσκυνήσας Τριάδα, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ φησὶ λόγῳ. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ ἔγραψεν, ὡς ἀνωτέρω εἰς τὰς θεολογίας τοῦ Πνεύματος ἐδείχθη, ὅτι « Περὶ ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσεις. » Αἱρετικοὶ δὲ, τῷ περὶ τὸ βάπτισμα δεσποτικῷ θεοσίματι καὶ τῷ Ἀποστόλῳ ἀντινομοθετοῦντες, καὶ περὶ πλείονος ποιούμενοι, μήποτε φωραθεῖν ἀπηγῆς μὴ προέμενοι κατὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κατ' οἰκείαν ὡσπερ σύνθεσιν τὴν δοξολογίαν ἀναπέμψουσι.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Τρὸς δὲ ἀντιδιαταττομένους καὶ ἰδίαις παραδόσεσιν ἐνζυμειδοντας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μάτην ἐλπίζειν τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν ὁ Σωτὴρ διδάσκων ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ, τοῖς [136 a] Φαρισαίοις παραπλήσια αἱρετικοῖς φρονήσασιν εἶπε· « Διὰ τί ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσῃτε; Μωϋσῆς γὰρ εἶπεν· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Ὑμεῖς δὲ λέγετε· Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ, Κορβάν, ὃ ἐστὶν ἐξ ἐμοῦ ὠφέληθης· καὶ οὐκ ἐτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, ἀκουρύντες τὴν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν. » Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὁ τοῦ φιλοφύχου Θεοῦ νόμος παρακελεύεται μὴ ἀθετεῖσθαι, μήτε κακηγορεῖσθαι πατέρα, καθὰ προέγραπται· ὡς δ' αὐτὸ πάλιν ἀγαπᾶσθαι τοὺς πατέρας ὡς αὐτῶν, καὶ μὴ παροργίζεσθαι προστάττει. Τὸ δὲ Ἰσραηλιτῶν ἔθος ἐβούλετο ἕκαστον τοῦ λαοῦ, ἀφιερῶντα ἑαυτὸν τῷ ναῷ, φανερὰ πρὸς τὴν δύναμιν προσφέρειν τῷ ἱερῷ, ὅτινα ἐλέγετο Κορβάν, ὃ ἐρμηνεύεται δῶρον, ὡς δὴ τῷ Θεῷ ἀνακείμενα· κέρδος δὲ ἐγίνετο τῶν ἱερῶν. Ὁκνηρῶς οὖν ἐχόντων μάλιστα τῶν πατρῶσι τὰ ἀναγκαῖα χορηγεῖν ὀφειλόντων πρὸς τοῦτο τὸ δῶρον, καὶ καλῶς λεγόντων, ὅτι οὐ θεμιτὸν τὸν ὀφειλοντα μὴ ἀποτίσαι, μάλιστα τοῖς γενομένοις· οἱ ἱερεῖς νεαλογούντες ἐδίδασκον, ὥστε τοὺς γενομένους μᾶλλον ἢ τὸ προσφέρειν δῶρον παραβλέπειν, καὶ τέκνοις ὑπετίθεντο λέγειν τοκεῦσιν, ὅτι Τὰ προσόντα ἡμῖν, δῶρόν ἐστιν, καὶ ὅπερ ἐὰν λήψεσθε παρ' ἡμῶν, τοῦτο ἀπὸ τοῦ δώρου τοῦ ἡδὴ ὑποσχεθέντος, ἢ ἀνατεθέντος, ὡσπερ τῷ Θεῷ ἀφαιρέσθε· κατεχόμεθα γὰρ, φησὶν, τῷ περὶ εὐχῆς λόγῳ, τῷ κελεύοντι, εὐξάμενον ἀποδιδόναι. Ἐλθὼν οὖν ὁ Θεὸς Λόγος [136 b] ὁ μὴ ἐξ ἐνδείας γονέων αὐτὸς τιμᾶσθαι βουλόμενος, μήτε πατέρας υἱῶν ἀτιμοτέρους ὑπάρχειν, ἀλλὰ μήτε τούτους ἐκείνων, καὶ τὴν προλεχθεῖσαν εὐρῶν ἀσεβῆ τῶν ἱερῶν παράδοσιν,

A sicut in primo λόγῳ (76) dictum est. Paulus quoque, ut superius (77) in theologicis de Spiritu testimonii ostendimus, scripsit : « Procidens (78) in faciem adorabit. » Sed hæretici ea edicentes, quæ tum Domini præcepto, tum hæretico quæ baptismum conferri jussit, tum Apostolo adversantur, et illud maxime caventes, ne forte odium contra Filium et Spiritum sanctum deposuisse deprehendantur, secundum propriam ipsorum veluti compositionem, Deo doxologiam, id est, glorificationem, reddunt ac offerunt.

CAP. XXIV.

Eos autem, qui hæc impugnant, quique proprias traditiones præcepto subrogant Dei, frustra sperare se regnum ejus consecuturos, docens Salvator in Evangelio secundum Marcum, Pharisæis qui similia, ac hæretici, sentiebant, ait : « Quare (79) irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram servetis? Moyses enim 295 dixit : Honora patrem tuum, et matrem tuam ; et : Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis : Si dixerit homo patri, aut matri, Corban (80), quodcumque ex me tibi profuit (81) : et amplius non dimittitis eum quidquam facere patri suo, aut matri suæ, rescindentes verbum Dei per traditionem vestram. » Quod autem sibi vult, hujusmodi est. Dei animarum amantis lex patres sperni, eisque maledici vetat, ut in antecedentibus verbis scriptum est ; sicut vicissim filios ab ipsis diligi, et ad iracundiam non provocari (82) jubet. Israelitarum vero consuetudo unumquemque e populo templo sese consecrantem jubebat afferre pro viribus manifesto in templum ea, quæ dicebantur Corban, quod interpretatur domum, utpote nimirum Deo dicata ; lucrum vero sacerdotibus obtingebat. Cum ergo eos potissimum, qui necessaria parentibus ministrare debebant, donum hoc afferre pigeret, ac recte dicerent, nefas esse cui debeas, non reddere, præsertim genitoribus (83), novas sacerdotes invehentes doctrinas, genitores potius negligendos esse docebant, quam doni oblationem omittendam, et filios hæc eorum parentibus dicere jubebant : Quæ habemus, donum sunt, et quodcumque a nobis accipietis, id veluti Deo aufertis ; ex dono quippe id detrahitis, quod jam promissum, aut consecratum est : illo enim legis testimonio, ac præcepto obstringimur (aiebant) quod de voto latum est, cum is, qui voverit, reddere jubetur (84). Veniens igitur Deus Verbum, qui ex parentum indigentia honorari ipse

(76) In primo λόγῳ. Quisnam est primus iste λόγος ; In primo quidem hujus operis libro, aut saltem in iis, quæ supersunt, capitibus nulla sit hujus rei mentio. Memoratur enim duntaxat obiter in secundo hoc libro segm. 103 a. Itaque hinc etiam confirmari videtur conjectura, quam indicavi not. 2, pag. 137.

(77) Superius. Nempe segm. 106 a.

(78) Procidens. I ad Cor. xiv, 25.

(79) Quare. Marc. vii, 9-13. Græca editio pro « quare, » habet καλῶς, id est, « bene. »

(80) Corban. In Græcis Bibliis hic additur ista

interpretatio : « Ὁ ἐστὶ δῶρον, id est, « quod est donum. »

(81) Tibi profuit. Græca editio, ὠφέληθης, pro ὠφέληθης.

(82) Ad iracundiam, etc. Vide Epist. ad Ephes. vi, 4.

(83) Genitoribus. Codex, τοῖς γενομένοις. Legendum videtur, τοῖς γεννωμένοις. Similique modo mox pro γενομένοις, lego γεννωμένοις.

(84) Jubetur. Vide Levit. xxvii, 2 ; Num. vi, 21 ; et xxx, 3 ; et Deut. xxiii, 22.

volebat, neque patres filiis, nec vicissim filios parentibus inhonoratioribus esse volebat, ac prædictam inveniens impiam sacerdotum traditionem, quæ

pharisæis, quæ commemorata sunt.

CAP. XXV.

Cum ergo sublimium divinorumque textuum testimonio probetur, Spiritum sanctum cœternæ ex una, et suprema divina natura eluxisse, eumque secundum essentiam et potentiam, æque ac Patrem **296** et Filium, sine ulla discrepantia infinitum esse, et incorruptibilem, et propria potestate præditum, et bonum, et sanctum, et omnia habere, quæ antea dicta sunt, adeo ut ex ipso cognoscamus, Deum in nobis habitare; cumque Pater, dum illum declarat esse ipsius Spiritum, manifesto testetur etiam, eum ipsi consubstantiali esse, et Deum increatum; cumque ne Filius quidem delignatus sit, ob communionem, quam cum ipso habet, deitatis, et regni, et gloriæ, et in ipso ungi, et eum manentem apud ipsum habere, et per semetipsum illius adventum prænuntiare, et æqualitatem honoris ei tribuere, quam Apostolus etiam servavit, qui communicationem quoque et unitatem ipsius commemoravit; et cum similiter omnes aliæ Scripturæ unam esse divinam naturam ostendant, et unum nomen esse dicant summe honorandæ Trinitati, et illum in tantis, et talibus donis, aut simul cum Filio collocent, aut etiam seorsum ipsum de divinis operibus et virtutibus loquentes memorent, et eum vocent per excellentiam Spiritum sanctum, Spiritum Dei, et ex Deo existentem, et a Patre procedentem, et Spiritum unum, et Spiritum veritatis, et Spiritum divinum, et Flatum Omnipotentis, quæ vel sola per se sufficiunt contra omnes hæreticas perversitates; cumque eadem testentur, quod nos et Dei filios facit, et deificat, et liberat, et rursus creat, et peccatorum remissione dignatur, et sapientiam, ac cognitionem nobis præbet, et omne, quod factum est, sanctificat, et implet orbem terrarum, et continet omnia, et ipse cœlorum virtutes firmavit, atque corroboravit, et ei descendentem cœli aperti sunt, et a mundi constitutione super aquas ferebatur, easque sanctificabat, et prophetis, atque apostolis inspiravit, ipsosque misit ut Dominus, et una cum Patre, et Filio cooperatur, et solus novit quæ sunt Dei, quemadmodum Unigenitus, et spirat ubi vult, et divina donat ut vult, et fidelis homo templum ipsius est æque ac Patris, et sicut in honorem et gloriam deitatis Unigeniti sanctum Pascha, ita et in honorem et gloriam Spiritus festum Pentecostes ab initio celebratum est, et ei ministrat Gabriel sicut omnipotenti Deo Patri: quomodo Deus non est, hæreticorum quidem sententia, ille, qui nos deificat? quomodo non est Dominus ille, qui nos libertate donat? quomodo non est rex, et glorificatus **297** ille, qui in hymno simul cum creaturis Deum laudare non jubetur, qui que nos dignos fecit, ut per baptismum conregnemus, et conglorificemur cum Christo? Nihil enim in iis omnibus,

Α ἐναντίως ἔχουσιν πρὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ ἐντολήν, ἔχεται τὰ μνημονευθέντα.

sancto ejus præcepto adversabatur, illa exprobrat

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Ἵπερφυῶν τὸν ἀποδείξων μαρτυρουσῶν, ὅτι ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἀνωτάτω θεϊκῆς φύσεως ἐξεφάνη συναϊδίως τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἔχει κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναμιν τὸ ἀπειρον, καὶ τὸ ἀφθαρτον, καὶ τὸ αὐταξούσιον, καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἅγιον, καὶ τὰ προετιρημένα πάντα ἀπαρallάκτως πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οὕτως, ὥστε ἐξ αὐτοῦ γνωρίζεσθαι τὸν Θεὸν οὐκ εἶναι ἡμίην· καὶ τοῦ Πατρὸς ἐκφανῶς διὰ τοῦ δεϊκνύειν Πνεῦμα αὐτοῦ εἶναι αὐτὸ μαρτυροῦντος, ὅτι καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ, καὶ Θεὸς ἀγέννητός ἐστιν· οὐκ ἀπαξίωσαντος δὲ οὐτε τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὴν περὶ αὐτὸ τῆς θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης κοινωνίαν καὶ ἐν αὐτῷ χρισθῆναι, καὶ ἔχειν αὐτὸ μένον παρ' αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ προεξαγγεῖλαι τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἰσοτιμίαν αὐτῷ ἀπονεῖμαι, ἣν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐφύλαξεν, ἔτι δὲ καὶ κοινωνίαν καὶ ἐνότητά αὐτοῦ ἔγραψεν· ὁμοίως δὲ καὶ πασῶν τῶν ἄλλων Γραφῶν μίαν εἶναι φύσιν θεῖαν δηλουσῶν, καὶ ἐν ὄνομα τῇ παντίμῃ Τριάδι λεγουσῶν, καὶ συνταττουσῶν αὐτὸ ἐν τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις χάρισμασιν, ἣ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ἣ καὶ [137 a] αὐτοῦ κατὰ μόνους ἐπὶ θεϊκῶν ἔργων καὶ δυνάμεων μνημονουσῶν, καὶ καλουσῶν αὐτὸ κατ' ἐξαιρέτον Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ Πνεῦμα ἐν, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα θεῖον, καὶ Πνοή τοῦ Παντοκράτορος, ἃ καὶ μόνᾳ αὐτάρκει πρὸς πάσας αἰρετικὰς διαστροφὰς μαρτυρουσῶν δὲ, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἡμᾶς υἱοὺς ποιεῖ, καὶ θεοποιεῖ, καὶ ἐλευθεροῖ, καὶ ἀνακτίζει, καὶ ἀμαρτιῶν ἀφέσεως ἀξιοῖ, καὶ σοφίαν καὶ γνῶσιν παρέχει, καὶ πᾶν τὸ πεποιημένον ἀγαθίζει, καὶ πληροὶ τὴν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα, καὶ αὐτὸ τῶν οὐρανῶν ἤδρασεν καὶ ἐνίσχυσεν τὰς δυνάμεις, καὶ ἀνεψύχθησαν αὐτῷ καταβαίνοντι, καὶ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου φερόμενον ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἠγάσεν αὐτὰ, καὶ προφήτας καὶ ἀποστόλους ἐνήχησεν καὶ ἐπεμψεν, ὡς Δεσπότης, καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μόνος τε οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, καθὰ ὁ Μονογενῆς, καὶ πνεῖ ἐνθα προέρηται, καὶ θεῖκα δωρεῖται ὡς βούλεται, καὶ νῶν ἔχει τὸν πιστὸν ἄνθρωπον ἰσως τῷ Πατρὶ, καὶ καθ' ἕνα εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος τὸ ἅγιον Πάσχα, οὕτως καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς ἐξ ἀρχῆς ἐτετελέσθη, καὶ διακονεῖ αὐτῷ ὁ Γαβριήλ, ὡς τῷ παντοκράτορι Θεῷ Πατρὶ· πῶς κατὰ αἰρετικούς οὐ Θεὸς ὁ ἡμᾶς θεοποιῶν; καὶ οὐ Κύριος ὁ ἡμᾶς ἐλευθερῶν; καὶ οὐ βασιλεὺς καὶ δοξαζόμενος ὁ μὴ ὀμνῶν μετὰ τῆς κτίσεως, ὁ ἡμᾶς διὰ τοῦ βαπτίσματος συμβασιλεύσειν καὶ συνδοξασθῆσθαι Χριστῷ καταξίωσαν; Καὶ γὰρ ἐν πᾶσιν τοῖς προλεχθεῖσιν [137 b] περὶ τοῦ θεῖου Πνεύματος, οὐδὲν ἴδιον κτισμάτων εὐρίσκειται, οὐδ' ὑπῆρξεν οὐρανίοις δυνάμειν συμνημονευέσθαι ἐπὶ θεϊκῆς δωρεᾶς, ἣ ἐνεργείας, ἣ δοξολογίας μετὰ τοῦ Θεοῦ

καὶ Πατρός, καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ δὲ μὴ ἴδια τῶν ποιη-
μάτων, δῆλον, ὅτι Θεοῦ μόνου ἴδια ὑπάρχει· Θεὸς δὲ
οὐ κτίζεται. Ἄλλ' οἱ κτίσμα, ἢ δοῦλον λέγοντες (ταυ-
τὸν γὰρ ἐστὶ), καὶ μὴ θεολογούντες καὶ δοξάζοντες αὐ-
τὸ, τῇ τε δουλείᾳ τῆς Ἄγαρ συνεβάλλονται, καὶ τῇ
τοῦ Χάμ κατακρίνονται, ἀκούοντες· « Ἐπικατάρatos
Χάμ δουλεύσει τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ· » μετὰ Σίμωνος
τε τοῦ Μάγου ἀναγράφονται, τοῦ νομίσαντος ἀργυ-
ρίων δύνασθαι τὴν ἀπρατον ἐξαγοράσασθαι τοῦ ἁγίου
Πνεύματος χάριν· καὶ διὰ τῆς βίβλου τῶν ἀποστο-
λικῶν Πράξεων ἀκούουσιν· « Οὐ γὰρ ἐστὶν ὁμὴν με-
ρίς, οὐδὲ κλήρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. »
dici audientes illud : « Maledictus (85) Cham serviet fratribus suis ; » et cum Simone Mago collocantur, ac
recensentur, qui Spiritus sancti gratiam, neutiquam sane venalem, argento emi posse existimavit ; et in
libro Actorum apostolicorum sibi dictum audiunt : « Nec enim (85') est vobis pars, neque sors in hoc
sermone. »

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὡς ἀληθῶς γὰρ, ἐπειδὴ μὴ ἐστὶν κοινωνία τῶ
σκότει πρὸς τὸ φῶς, καὶ τοῖς ἐστερημένοις τῆς θείας
γνώσεως πρὸς τοὺς ὕπ' αὐτῆς καταυγαζομένους· εἰ-
κότως γέγραπται περὶ τῶν κακοδόξων· « Τὸ Πνεῦμα
οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν· ἐν σκότει διαπορεύον-
ται. » Δικαίως [δὲ καὶ ἐπιστέλλουσι περὶ αὐτῶν, ὁ
μὲν Ἰωάννης, ὅτι « Ἐπ' ἐσχάτου τοῦ χρόνου ἐλεύ-
σονται ἐμπαίχται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πο-
ρεύμενοι τῶν ἀσεβειῶν. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζον-
τες, ψυχικοί, Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· » ὁ δὲ Παῦλος,
πρὸς μὲν Τιμόθεον· « Τὸ δὲ Πνεῦμα θητός λέγει, ὅτι
ἐν ὀστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως,
προσέχοντες πνεύμασι πλάνοισι, καὶ διδασκαλίαις
δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων [138 α] κεκαυ-
τηριασμένων τὴν ἴδιαν συνείδησιν· » πρὸς Ἑβραίους
δὲ· « Ἀθετήσας τις νόμον Μωϋσείως, χωρὶς οἰκτιρ-
μῶν ἐπὶ ὅσιν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει· πόσω,
δοκεῖ, τις χείρονος ἀξιώθησεται τιμωρίας, ὁ τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης
κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιασθή, καὶ τὸ Πνεῦμα
τῆς χάριτος ἐνουβρίσας ; » Ἐφεσίοις δὲ· « Μὴ λυ-
πέτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγι-
σθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁ Δεσπότης
δὲ ἐν Ματθαίῳ, τῶ ἀλόγι ἐπὶ βλασφημίᾳ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, ὡς ἀναπολόγητα πταίσαντι, παρατείνει
τὴν κόλασιν, οὐχ ἕως τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ
τοῦ μέλλοντος· ἵνα σφόδρα φυλακτώμεθα τοιοῦτο μη-
δὲ κατὰ ἄγνοιαν ἀμαρτήσαι, λέγων· « Πᾶσα ἀμαρ-
τία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ
δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται αὐτοῖς· »

(85) *Maledictus*. Gen. ix, 25. Complut. editio
pro Χάμ, seu « Chain, » habet *Xanaan*, seu « Chan-
naan, » ut legitur in Hebraico exemplari. Franco-
furtiensis vero habet Χάμ, ut Didymus. Ac pro δου-
λεύσει, id est, « serviet, » utraque editio habet,
« αἰς οὐκ ἐπίσης ἐστὶ, id est, « non servus erit. »

(85') *Nec enim*. Act. viii, 21, ubi Simonem Ma-
gum sic Petrus alloquitur : Οὐκ ἐστὶ σοι μερίς, et
reliqua, id est, « non est tibi pars, » et quæ sequun-
tur.

(86) *Spiritus non cognoverunt*. Psal. lxxxi, vers.
5. Vox tamen, « Spiritum, » deest in Bibliis cum
Græcis, tum Latinis.

(87) *In novissimo*. Non Joannis hæc sunt, sed
Judæ vers. 18 et 19. Græca ed. habet : Ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ

A quæ antea de divino Spiritu dicta sunt, invenitur,
quod creaturarum proprium sit, neque cælestibus
unquam virtutibus hic honor delatus est, ut simul
cum Deo et Patre, et cum Filio commemorarentur,
cum de divina aut gratia, aut operatione, aut glo-
rificatione sermo est. Quæ vero creaturarum prop-
ria non sunt, ea solius Dei propria esse perspi-
cium est : Deus autem non creatur. Sed qui creatu-
ram, aut servum eum vocant (idem enim utrumque
est), quique ipsum non dicunt Deum, nec illum
glorificant, ii et servituti Agar obnoxii ejiciuntur,
et servitute Cham condemnantur, sibi quoque ipsis

et servitute Cham condemnantur, sibi quoque ipsis

B

CAP. XXVI.

Revera enim, quoniam luci cum tenebris nulla
est communicatio, nec iis, qui divina cognitione
privati sunt, cum his, qui ab ea illuminati fuerunt,
merito scriptum est de hæreticis perperam sentien-
tibus : « Spiritum non cognoverunt (86), nec intel-
lexerunt ; in tenebris ambulant. » Merito etiam da
ipsis scribunt, Joannes quidem : « In novissimo (87)
tempore venient illusores juxta eorum desideria
ambulantes in iniquitatibus. Hi sunt, qui sep-
arant (88), animales, Spiritum non habentes : » Pau-
lus vero ad Timotheum : « Spiritus (89) autem ex-
presse dicit, quod in novissimis temporibus disce-
dent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris
et doctrinis dæmoniorum, in 298 hypocrisis lo-
quentium mendacium, cauteriatam habentium pro-
prium conscientiam ; » ad Hebræos autem : « Præva-
ricatus (90) quis legem Moysis, sine miseratione in
duobus aut tribus testibus moritur : quanto videtur
quis (91) deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei
conculcaverit, et sanguinem Testamenti pollutum
duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ
contumeliam fecerit ? » et ad Ephesios : « Nolite (92)
contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati
estis in diem redemptionis. » Dominus vero apud
Matthæum ei, qui in blasphemia contra Spiritum
sanctum deprehensus fuerat, utpote cujus delictum
excusatione careret, punitionem producit non modo
usque ad præsens sæculum, sed etiam usque ad fu-
turum ; ut diligenter caveamus, ne in hoc peccatum
ne per ignorantiam (93) quidem prolapsamur ; ait
ἐσονται ἐμπαίχται. Sed codex Alexandrinus, circa
tempora concilii Nicæni primi exaratus, ut aliqui opi-
nantur, aut certe vetustissimus, habet eam ipsam
lectionem, quam hic sequitur Didymus.

(88) *Qui separant*. Biblia hic addunt, ἑαυτοῦς,
id est, « semetipsos. »

(89) *Spiritus*. I ad Tim. iv, 1 et 2.

(90) *Prævaricatus*. Hebr. x, 28 et 29.

(91) *Videtur quis*. Græca editio pro δοκεῖ τις, ha-
bet δοκέτε, id est, « putatis. »

(92) *Nolite*. Ephes. iv, 30.

(93) *Per ignorantiam*. Affinia, imo plane gemina
dictaverat Didymus initio libri *De Spiritu sancto*,
ubi hæc legimus : « Præsertim cum blasphemia in
eum sine venia sit, ita ut blasphemantis poena ten-

enim : « Omne (94) peccatum et blasphemia remittetur hominibus, blasphemia vero in Spiritum (95) non remittetur ipsis. Et quicumque dixerit sermonem contra Filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in sæculo isto, neque in futuro. » Qualis vero alius sermo est contra Spiritum sanctum (96), aut quænam alia intelligitur blasphemia de ipso, nisi hoc quod est illum non confiteri Deum consubstantiali, et coæternum Patri, et Filio? Nam specialiter cum de Deo sermo est, blasphemandi verbum adhibetur. Definivit vero, remitti quidem blasphemiam contra Filium hominis, non remitti vero eam, quæ sit de Spiritu sancto. Quibus verbis significat, non remitti ei, qui sermo saltem, ac tandem aliquando non crediderit, ipsum ex Deo Patre consubstantialiter processisse: nam ei, qui hoc agnovit, remittitur. Perinde enim est, ac si diceret: Quod spectat quidem ad Filium, prætextum saltem, etsi non rationabilem, 299 habent, nempe humilia illa, atque abjecta, quæ de ipso dicuntur, quæque de ineffabili Incarnatione intelligenda sunt. Quod vero spectat ad Spiritum sanctum, nullam habent excusationem. Idcirco et Sapientia divinum Spiritum Deum esse declarans, et ejus nomine iis comminans, qui ipsum blasphemant, ait: « Benignus (97) est enim Spiritus sapientiæ, et non liberabit blasphemum a labiis suis: quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius inspector est verus, et linguæ auditor: quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Nam qui deitati ejus non credunt, sicut Apostolus ad Timotheum in prima scribit Epistola, assimilati Hymenæo (98), et Alexandro, « circa fidem naufragaverunt, et traditi sunt Satanæ, ut discerent non blasphemare. » Et merito quidem: nam Spiritum sanctum ipsis prosperum flare noluerunt, et ejus illuminationem omni anchora firmiorem spreverunt, et perfectam ejus, et Christi gubernationem respuerunt, semetipsos eo glorificationis hymno privantes, qui Deo conveniens est, et æqualitatem servat personarum. Nam sicut in primo Regnorum libro (99) dictum est ab Heli (1): « Si peccaverit (2) vir in virum, et orabunt pro eo ad Dominum: si autem Domino peccaverit, quis orabit pro eo? » At « Dominus (3) Spiritus est, » ut scripsit Paulus.

datur non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippe Salvator, « Blasphemanti in Spiritum sanctum non esse remissionem neque in isto sæculo, neque in futuro. » Unde magis ac magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo relatio sit, ne in aliquem (*codex noster*, ne aliquis), saltem per ignorantiam, blasphemiam error obrepit. » Eadem inculcat etiam in fine ejusdem libri num. ultimo.

(94) *Omne*. Matth. xii, 31 et 32.

(95) *In Spiritum*. Græca editio: Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, id est, « Blasphemia vero Spiritus non remittetur hominibus. »

(96) *Contra Spiritum sanctum*. S. Athanasius in Fragmentis comment. in *Matthæum*, pag. 59. *Matthæi* locum a Didymo hic citatum sic explicat, ut « deitatem Verbi ipse Christus » Spiritum sanctum

Α καὶ ὁς ἂν εἶπῃ λόγον κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὁς δ' ἂν εἶπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τοῦτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. » Ἄλλος δὲ ποῖός ἐστι λόγος κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ἄλλη ποῖα νοεῖται περὶ αὐτοῦ βλασφημία, ἢ τὸ μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸ Θεὸν ὁμοούσιον καὶ συνάναρχον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ; Ἰδικῶς γὰρ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ βλασφημεῖν εἴρηται. Ὡρισεν δὲ ἀφεῖσθαι μὲν τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου βλασφημίαν, τὴν δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὴ ἀφεῖσθαι· ἐκεῖνο δηλῶν, ὅτι τῷ κἂν γοῦν ὀψέ ποτε μὴ πιστεῦσαντι ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ὁμοουσίως αὐτὸ ἐκπεπορευῆσθαι· τῷ γὰρ ἐπιγίνοντι ἀφεται. Φησὶν γάρ· Ἐπὶ τοῦ [138 b] Υἱοῦ ἀφορμῆν γοῦν, εἰ καὶ μὴ εὐλογον, ἔχουσι τὰ περὶ τῆς ἀφράστου ἐνανθρωπήσεως μικροπρεπῆ ῥήματα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐδεμίαν ἔχουσι σῆψιν. Διὸ καὶ ἡ Σοφία θεολογοῦσα τὸ θεῖον Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλοῦσα τοῖς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει· « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀθῶσαι βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ, ὅτι τῶν νεφρῶν αὐτοῦ μάρτυς ὁ Θεός, καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐπίσκοπος ἀληθῆς, καὶ τῆς γλώσσης ἀκουστής· ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσκει ἔχει φωνῆς. » Οἱ γὰρ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀπιστοῦντες, καθὰ ὁ Ἀπόστολος Τιμοθέῳ ἐν τῇ α' γράφει Ἐπιστολῇ, ἀφομοιωθέντες Ὑμεναῖφ καὶ Ἀλεξάνδρῳ, « περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν, καὶ παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. » Εἰκότως· αἰσιον γὰρ αὐτοῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πνεῖν οὐκ ἠθέλησαν, καὶ τὴν πάσης ἀγκύρας βεβαιωτέραν ἐπιλαμψιν αὐτοῦ ἠθέτησαν, καὶ ἔχειν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ τελείαν τὴν κυβέρνησιν οὐκ ἠνέσχοντο, τῆ, θεοπροποῦς καὶ ἰσοτίμου δόξης ἑαυτοὺς στερήσαντες. Καὶ γὰρ, ὡς ἐν τῇ α' τῶν Βασιλειῶν εἴρηται παρὰ τοῦ Εἰλί, « Ἐὰν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύχονται περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον· ἔάν δὲ τῷ Κυρίῳ ἀμάρτη, τίς προσεύχεται περὶ αὐτοῦ; » Ὁ δὲ « Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστίν, » ὡς ἔγραψε Παῦλος.

(99) dictum est ab Heli (1): « Si peccaverit (2) vir in virum, et orabunt pro eo ad Dominum: si autem Domino peccaverit, quis orabit pro eo? » At « Dominus (3) Spiritus est, » ut scripsit Paulus.

(97) *Benignus*. Sap. i, 6 et 7.

(98) *Hymenæo*. Codex mendose, Ὑμενέφ. Vide Epist. I ad Tim. i, 19 et 20.

(99) *Libro*. In Græco: ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν. Subintellige, βιβλίῳ. Simili modo in commentariis in *Psalms* ad psal. LXXVII, vers. 59, pag. 644 caleneæ Corderianæ, ait: Ὡς ἡ πρώτη φησὶ τῶν Βασιλειῶν, id est, « ut ait primus Regnorum (liber). »

(1) *Heli*. Codex, Εἰλί, pro Ἑλί.

(2) *Si peccaverit*. I Reg. ii, 27 (seu 25). Vide librum Didymi *De Spiritu sancto*, num. 63.

(3) *Dominus*. II Cor. iii, 17.

[139 a] ΚΕΦ. ΚΖ'.

A

Ἀκουστέον δὲ (χαλεπὸν γὰρ οὐδὲν ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελέες) καὶ στίχων τῶν παρ' Ἑλλησι, μετρίαν περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα συντάξεως τοῦ Υἱοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος συναίσθησιν δεξαμένων, καὶ πρόσφορα καὶ ἀληθῆ θεωρησάντων εἶναι τὰ ὄνόματα ταῦτα· καὶ ὡς οὐ διέζευκται τὸ παγκρατὲς ἄγιον Πνεῦμα, οὐ φύσει, οὐ δυνάμει, οὐ δόξῃ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς οὐδὲ ὁ Μονογενὴς· ἀλλὰ καὶ πρόεισιν ἐξ αὐτοῦ οὐ συμμετρότερον, καὶ παρ' αὐτῷ μένει, πληροῦν τῇ ἑαυτοῦ ὑπερτάτῃ καὶ ἀπλήτῳ χάριτι καὶ δυνάμει ἅπαντα, κατὰ τὸ κοινὸν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἀγαθὸν βούλημα. Εἰσὶν δὲ οἱ στίχοι χρησμοῦ οὕτως·

Πνεῦμα μὲν ἀθανάτου Θεοῦ Πατρὸς ἐκπροσώ-
[ρῆμα·
Aυτόθεν, ἐνθεν ἔβη, μένον ἔμπεδον, ὅστι μ-
[ριστόν·

Ἄλλὰ Θεοῦ Λόγου μένον ζαθέος ὑπὸ κόλπους,
Πάντα τελεῖ, ἅτε θεῖος ἄμῆδεται ἀρχέγονος φῆρῃ·

Κτίσασσι δὲ ἔμψασσι φέρει χάριν, ἧ ὑπο πάντα

(4) *Versus.* Hujusmodi monumenta a Didymo afferri is non mirabitur, qui Lactantium, aliosque Patres, Didymo præsertim antiquiores, legerit. Cæterum cum apud Augustinum, lib. XIII *contra Faustum Manichæum*, pag. 251, Faustus ipse hæc scripsisset: « Si sunt aliqua, ut fama est, Sibyllæ de Christo præsentia, aut Hermetis, quem dicunt Trismegistum, aut Orphei, aliorumque in gentilitate vatum, hæc nos aliquanto ad fidem juvare poterunt, qui ex gentibus effimur Christiani, » scite respondet Augustinus, pag. 260: « Sibylla porro, vel sibyllæ, et Orpheus, et nescio quis Hermes, et si qui alii vates, vel theologi, vel sapientes, vel philosophi gentium de Filio Dei, ut de Patre Deo vera prædixisse, seu dixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam, non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam. »

(5) *Hæc nomina, etc.* Videri posset hic locus cum iis pugnare, quæ dictaverat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 2: ibi enim ait, « appellationem Spiritus sancti penitus ab his ignorari, qui extra sacram Scripturam philosophantur: Solummodo enim, inquit, in nostratis litteris et notio ejus, et vocabulum refertur tam in novis quam in veteribus. » Verum reipsa iuter se duo hæc loca non pugnant: nam illic de nomine « Spiritus sancti » loquitur, hic de nomine « Spiritus » tantum; illic de genuina Spiritus sancti notionem, hic potius de adumbrata quadam; illic de philosophis, qui nihil ex divinis codicibus hauserint, hic de iis, quos fortasse aliqua ex sacris Scripturis hausisse arbitratur. Nam, ut recte statuit S. Thomas in *Summa theolog.*, p. 1, q. 32, « impossibile est per rationem naturalem ad cognitionem Trinitatis divinarum personarum pervenire. »

(6) *Oraculi versus.* Quamvis sibyllam, aut sibyllas neque hic, nec usquam alias in his libris nominet Didymus, ac versus isti in editis sibyllinis carminibus ab Alexandrino aliquo poeta, ut nonnullis videtur, haud multo post Christi Domini nostri resurrectionem auctis, atque interpolatis, non existit; sibyllinos tamen esse conficio tum plures ex iis, quos alibi attulit, ac præsertim libro III, cap. 2, sibyllinis certè est ille, quem superius allegavit, pag. 237:

Μὴ κίτρι καμάρων· ἀκίνητος γὰρ ἀμείρων.

CAP. XXVII.

Audiendi vero etiam sunt (nihil enim inde molestiæ erit, sed potius utilitas eorum versus (4), qui mediocriter apud Græcos Filii Verbi et Spiritus æqualitatem cum Deo Patre persenserunt, atque hæc nomina (5) congrua ac vera esse viderunt: 300 juxta quos etiam omnipotens Spiritus sanctus nec natura, nec potentia, nec gloria a Deo Patre segregatur, sicut ne Unigenitus quidem; quin et procedit ex ipso, ita ut non sit minor, et apud eum manet, omnia implens suprema, et copiosa sua cum gratia, tum potentia, secundum Patris et Filii communem cum ipso bonam voluntatem. Hi autem sunt oraculi versus (6):

Spiritus quidem ab immortalis Deo Patre procedens (7),
Ibidem unde venit, manens firmus (8), et nequaquam
[separabilis,

Sed sub divino Verbi Dei sinu manens,
Omnia perficit, utpote divinus (9), quæ vult (10) primi-
[genia mens.

Creaturis autem omnibus fert gratiam, sub qua (11)
[omnia

Exstat enim libro tertio Oraculorum Sibyllinorum, pag. 276. Ac eum respicit, mea quidem sententia, Lucianus in *Pseudologista*. Hexametros vero τοῦ χρησμοῦ, id est oraculi versus citat etiam Julianus Apostata in fragmento orationis, sive epistolæ, pag. 297 et 299 editionis Lipsiensis anni 1696. Ac Justinus, ut de aliis sileam, in *Cohortatione ad Græcos*, num. 11, hæc habet: « Conculenti enim cuidam, ut ipsi narratis, oraculum vestrum, quibus tandem hominibus piis esse, ac religiosis aliquando contigisset, sic oraculum dicitis respondisse:

Μοῦνοι Καλδαῖοι σοφίην λόγου, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἀναχτα σεβαζόμενοι Θεὸν αὐτόν.

Id est.

Soli Chaldæi sapientiam sortiti sunt, et Hebræi,
Per se existentem regem colentes Deum ipsum.

Quin hoc oraculum Porphyrius afferbat in libro *De philosophia ex oraculis*, teste Eusebio in *Præpar.* lib. IX, cap. 10. Cum itaque vel acerrimi Christianæ religionis adversarii hujusmodi monumentorum auctoritate moverentur, mirum non est, si Patres argumento, quod vocant « ad hominem, » utentes in medium ea protulerunt, qualia ipsorum ætate circumferebantur.

(7) *Ab... Patre procedens.* Etsi alia deessent argumenta, hæc locutio, meo quidem judicio, istarum mercium adulterationem satis argueret. Quis enim neget hanc, aliasque hujusmodi, quæ subjunguntur, ex Evangelio depromptas esse?

(8) *Firmus.* Codex, ἔμπεδόν. Lego, ἔμπεδον.

(9) *Utpote divinus.* Pro θεός, legendum fortasse θεῖον, ut referatur ad nomen Πνεῦμα.

(10) *Quæ vult.* Aut, « molitur. » Codex habet, ἀμῆδεται. Lego, ἄμῆδεται. Theognis tamen in Sententiis versu 428, ait: Καὶ κείσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμυσάμενον, id est (ni fallor): « et jacere sub multæ terræ strue. » Sed hunc quoque locum emendandum conjecerim, ut legatur ἐπιμυσάμενον, pro ἐπαμυσάμενον. Quod si quis Theognidis, aut vulgatæ lectionis auctoritate ductus in versibus a Didymo citatis malit retinere lectionem, ἀμῆδεται, tunc dicendum erit, θεός positum esse a poeta pro θεῖα, vel nomen φῆρῃ masculini generis factum esse: itaque vertemus: « Omnia perficit, quæ molitur divina primigenia mens. »

(11) *Qua.* Librarius parum versus, quos exscī-

Opera Dei vivunt, et sempiternam sortiuntur opem.
Et rursus :
Ut omnia contineat Trinitas, quæ omnia dimittitur.

Orphoi (12), qui apud Græcos est primus theologus :
301 *Omnia (13) enim immortalis Dei magno sub*
Homines perficiunt, sub sapienti Spiritus (14) mo-
tionem.

Platonis Comici (15), qui venuste in subscriptis iambis Deitatem servata unitate protensam dicit (16) in Trinitatem, a qua omnia facta sunt, et conservantur.

Deus enim est unus Pater supremus,
Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu
Firmavit labentia et ex profundi errore
In lucem revocat ex diuturna (17) confusione.

Mercurii Trismegisti (18) ex tribus ad Asclepium sermonibus (19), qui (20), cum quidam bonum genium interrogaret, de sanctissimo Spiritu hoc fudit oraculum :

302 « Nisi (21) quædam esset providentia Domini omnium, adeo ut hunc sermonem mihi revela-

lebat, intellexisse videtur. Itaque etsi iota, quod nunc « subscriptum » vocant grammatici, omittere consueverit, hic tamen ita scripsit, ut in vetustiore apographo scriptum invenit, nempe $\xi\iota$, pro η . Similique modo paulo post recte scripsit σοφῆς, et ὁρμηῆς, pro σοφῆ, et ὁρμηῆ.

(12) *Orphoi.* Quæ de Orpheo, et versibus et tribus viri docti scripserunt, vulgo nota sunt. Pœtam hunc nunquam fuisse docuit Aristoteles, ut testatur Cicero in primo *De natura deorum*. Eum tamen citant Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, Cyrillus Alexandrinus lib. 1 in *Julianum*, pag. 26, Julianus ipse Apostata oratione 4, pag. 156, Pausanias, Damascius in libro *De principiis*, tom. III *Anecd.* Wolfii, pag. 198, 209, 252 et 256, aliique plurimi. Quinimo ethnicus philosophus Theon Alexandrinus, Didymi æqualis, Orphoi ipsius, ac Mercurii Trismegisti scripta Alexandriæ interpretabatur, teste Joanne Malala in *Chronographia* lib. XIII.

(13) *Omnia.* Orphoi omnia, quæ supersunt, non modo opera, verum et fragmenta edidit Jo. Matthias Gesnerus Lipsiæ anno 1764. Sed duo hi versus ibi desiderantur.

(14) *Spiritus.* Quemadmodum Spiritus sancti mentio aperte fit in his versibus, quos ex Orpheo profert Didymus, ita in iis, quos Justinus affert in *Cohort. ad Græcos*, Pater, et Verbum commemorantur. Lege Justinum ipsum, pag. 19, et Cyrillum Alexandrinum, lib. 1 in *Julianum*.

(15) *Platonis Comici.* Alios ex Platone Comico iambos profert Clemens Alexandrinus in quinto *S. rom.*, pag. 849.

(16) *Dicit.* Deest in codice vox, λέγει, aut alia similis.

(17) *Diuturna.* Etsi Passioneianum colicem accurate exscripsimus, tamen in meo apographo mendose exaraveram *μαχῆς*, quam lectionem in mea ad præclarissimum præselem Bononiæ tunc Prolegatum Joannem Archintum epistola Venetiis edita exhibui. Sed inspecto rursus ipso codice monuit me aulicus in eo legi *μαχρῶς*.

(18) *Mercurii Trismegisti.* Sive, « Hermetis ter maximi. » Lege, si placet, quæ de Mercurio Trismegisto scripserunt Fabricius in *Biblioth. Græca* vol. 1, pag. 46, et sequentibus, aliique plures. Vocatur a Tertulliano in libro *adversus Valentinianos*

A *Ἔργα Θεοῦ ζῶσι, καὶ αἰῶνα ἔλλαχ' ἀρωγῆν*
Καὶ πάλιν·

Ἄφρα τὰ πάντα Τριάς συνερχη, κατα πάντα με-
[τροῦσα

Ἐφθέως τοῦ παρ' Ἑλλησι πρώτου θεολόγου·
Πάντα γὰρ ἀθανάτου Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἀρωγῆς

Ἀνθρώποι τελέουσι, σοφῆ ὑπὸ Πνεύματος ὁρμηῆ.

Πλάτωνος τοῦ Κωμικοῦ, ὃς ἀνθρωπῶς ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις ἰάμβοις θεότητα μοναδικῶς ἐκτεννομένην εἰς Τριάδα, ἀφ' ἧς τὰ δια γέγονε τε καὶ σώζεται.

[159 b] Θεὸς γὰρ ἐστὶν εἰς Πατὴρ ὑπέριστατος·
Λόγῳ τὰ πάντα παρσόφως καὶ Πνεύματι
Στήσας ὀλισθαίνοντα, καὶ βυθοῦ πλάτης
Εἰς φῶς ἀνέλλων ἐκ μακρῶς ἀταξίας

B Ἐρμού Τρισεμέστου ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιῶν λόγων τριῶν. Ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα, περὶ τοῦ τρισαγίου Πνεύματος ἐχρήσεν οὕτως·

« Εἰ μὴ πρόνοιά τις ἦν τοῦ πάντων Κυρίου, ὅσα μοι τὸν λόγον τοῦτον ἀποκαλύψαι, οὐδὲ ὑμᾶς κοι-

« Mercurius ille Trismegistus magister omnium physicorum. » Ac enim citant Clemens Alexandrinus, Lactantius, Cyrillus Alexandrinus, Joannes Stobæus, S. Thomas Aquinas, aliique. Quæ sub ejus nomine circumferuntur, ea vel sæculo xvi, ut genuina habebat vir doctissimus Augustinus Steuchus in libris *De perenni philosophia*, pag. 48 edit. Lugdunensis, et alibi passim.

(19) *Ex tribus ad Asclepium sermonibus.* Indicare videtur hæc locutione Didymus, tres ad Asclepium libellos simul olim junctos fuisse, ac forsitan velut unum opusculum habitos. At nunc exstant quidem in *Pœmandro*, sed a se invicem disjuncti. Sunt autem in Ferrariensi Patricii editione anni 1591, liber vi, liber ix, et liber xv *Pœmandri*. Nam liber xix, qui hunc habet titulum, sive initium, Ἀσκληπιῶ εὐφρονεῖν, huc pertinere non videtur : præsertim cum Cyrillus Alexandrinus locum inde proferens, sic eum citet in libro ii *contra Julianum* : Ἐν τῷ περὶ τῆς τοῦ παντός φύσεως, id est « In libro *De naturæ universi.* »

(20) *Qui.* Codex hoc loco mendosus est : habet enim ἐρομένου, pro ἐρομένου, et ἀγαθός, pro ἀγαθόν. Videtur etiam addenda vocula, ὅς, id est « qui ; » ut legatur : ὅς, ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθόν, etc. Cyrillus Alexandrinus libro 1 in *Julianum*, pag. 35, hæc ipsa tria ex Mercurio Trismegisto loca affert, quæ citat Didymus hoc in loco. Primum vero iste sic ibi citatur a Cyrillo : Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τρίτῳ Πνεύματος Ἀσκληπιῶν, ὡς ἐρομένου τινὸς, περὶ τοῦ θείου Πνεύματος, φησὶν οὕτως : « Εἰ μὴ πρόνοιά τις, » etc., id est, « Et rursus idem [Hermes, seu Mercurius] in eodem sermone tertio ad Asclepium, tanquam aliquo de divino Spiritu interrogante, sic ait : « Nisi providentia quædam, » et quæ sequuntur. In editione autem Ferrariensi a Patricio concinnata existat hoc fragmentum libro xi, et hunc habet titulum : Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τρίτου, id est « Ex eodem tertio [libro ad Asclepium]. »

(21) *Nisi.* Hæc, item ut alia paulo post, Mercurii, Porphyrii que loca a typographo sic imprimenda curavi, ut ea exaravit amanuensis in codice Passioneiano ; nempe ita ut instar carminum a reliquis secernantur, et singuli versus, aut lineæ cæteris lineis breviores sint. Videtur enim is ligatam orationem a soluta non satis novisse distinguere : alioquin sui sæculi consuetudinem secutus foret. Quod si conje-

οὗτος ἔρωσ καταίχεν, ἵνα περὶ τοῦτου ζητήσητε. Ἀ
 Νῦν δὲ τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου ἀκούετε. Τοῦτου τοῦ
 Πνεύματος, οὐ πολλάκις προείπον, πάντα χρῆζει.
 Τὰ πάντα γὰρ βαστάζον, κατ' ἀξίαν τὰ πάντα ζω-
 ποιῶν καὶ τρέφει, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας πηγῆς ἐξήρ-
 τηται, ἐπίκουρον πνεύμασι, καὶ ζωῆς ἀπασιν ἀεὶ
 ὑπάρχον, γόνιμον ἐν δν.)

Δύθλις τε τῇ εὐγενεστερᾷ γνώμῃ καθυποτάτων τοὺς
 πολλοὺς, καὶ οὐκ ἀκριβεῖς περὶ τὴν γνώσιν, τὴν ἕνεκα
 τῆς ἀχράντως, ἀμετρήτως, ἀφάτως, καὶ ἀεὶ καὶ
 ὡσαύτως ἐχούσης αὐτοτελοῦς Τριάδος, περὶ ἧς οὐ-
 δεῖς οὕτως μεγαλοφρονέστατος, οὐδὲ ὕψηλονόστα-
 τος ἀνθρώπων ἐστίν, ὅς ξειόν τι τῆς τοσαύτης ὑπερ-
 οἰχῆς αὐτῆς θεωρησαὶ δύναται, ἀποφθέγγεται τοιαῦτα

« Οὐ γὰρ ἐφίχτον ἐστὶν εἰς ἀμνήτους τοιαῦτα μυ-
 στήρια παρέχεσθαι· ἀλλὰ τῶν νῦν ἀκούσατε· Ἐν
 μόνον ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἔστιν
 ἀεὶ τοῦς νοὸς φωτεινός· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ ἡ
 τοῦτου ἐνότης. Ἄεὶ ἐν αὐτῷ ὦν, ἀεὶ τῶν [140 a]

curas meas addere hic licet, exemplar illud, quo
 amanuensis ad exscribendum suum codicem usus
 est, pervetustum fuisse hinc etiam conjicio. Hoc
 enim modo exarari vetustissimis temporibus con-
 suevisse non modo poetarum carmina a scriptore
 aliquo allegata, verum etiam loca, quæ soluta ora-
 tione scripta forent, colligo ex antiquissimo Biblio-
 thecæ nostræ codice, quem not. 2 pag. 261, me-
 moravi. Ibi enim hoc eodem modo omnia cum poe-
 tarum loca, tum prosaice loquentium aucto-
 rum exarata sunt. Duo tantum sfero exempla. Pri-
 mum desumo ex folio codicis sexto, pag. 1, col. 2,
 ubi hæc leguntur, quæ in impressis Lactantii *Instituti-
 onibus* exstant capite 7 libri primi.

NOMINATUR QUOD SENECATIO
 MOCUTUS IN EXHORTATIONIBUS
 VIDIT NOS IN QUITALIUM
 DEPENDEMUS ITA QUAEAD
 ALIQUEM RESPICIMUS
 CUI QUODES OPTIMUM
 INNOBIS ANIMAM DEBEA
 MUS ALIUS NOSEDIDIT ALI
 US INSTRUXIT DEUS IPSE
 SE FECIT
 HIS IGITUR TOTANTIS QUETES
 TIBUS CONPROBATUR UNUS
 DEI POTESTATE

Aterum occurrit folio 27, pag. 2, col. 2, quod in-
 venies lib. II, cap. 3.

.. AD SECUTIS UNUTINTELLE
 GERENT QUID NON SIT ILLUD ASE
 QUINE QUI VERUNT DICERENT
 QUID SIT NOTACI CERRONIS VOX EST
 UT IN AMTAM FACILE VERA
 INVENIRE POSSEM QUAM
 FALSA CONVICERE
 QUOD QUIA VIRESHU MANAECO-
 DITIONE EXCEDIT EJUS OFFICINA
 CULTAS NOBIS AD TRIBUTA EST QUIB-
 TRADIDIT DEUS SCIENTIAM VERI
 TATIS CUI EXPLICANDA EQUAT TUOR

Simili ratione exarari ab amanuensibus jussit Au-
 gustinus sine vaticinia, quæ lib. XVIII *De civit. Dei*,
 cap. 23, Latine soluta oratione conversa protulit ex
 Lactantio: etsi verborum Augustini sensum edito-
 res, aut typographi non attenderint. « Nos, inquit,

ret (22), ne vos quidem (23) talis amor cepisset,
 ut de eo quæreretis. Nunc vero reliquum sermo-
 nem audite. Hujus Spiritus, de quo antea sæpius
 dixi, cuncta indigent: omnia enim cum por-
 tet (24), pro merito omnia vivificat (25) et nu-
 trit; et a sancto fonte pendet, opem cunctis spi-
 ritibus, et animantibus (26) semper fereas, cum
 unus (27) secundus sit. »

Et rursus nobiliore alia præstantiorique sententia
 plerosque homines veluti subjiciens (28), ac reprî-
 mens, qui accurate cognoscere negligunt immacula-
 tam, immensam, ineffabilem, et semper eodem
 modo se habentem, per se perfectam Trinitatem, de
 qua nullus plane homo, quamvis maxime sublimi
 sapientia, et excelsissima mente præditus (29) fus-
 rit, quidquam, quod tanta ipsius Trinitatis excel-
 lentia dignum sit, speculari potest, talia eloquitur:

« Nam fieri (30) non potest, ut profanis, qui in-
 tiati non sunt, hujusmodi mysteria exhibeantur:
 sed mente (31) audite. Una tantum erat lux in-
 tellectualis ante lucem intellectualem: et est
 semper mens mentis (32) 303 lucida: nec aliud

nihil interponentes, sed in unam seriem connexa
 ponentes, solis capitibus, si tamen scriptores ea ser-
 vare non negligant, distinguenda curavius. »

(22) *Mihi revelaret.* Editio Ferrariensis citato loco
 habet με, pro μοι, et mendose, ἀποκαλεῖσθαι, pro
 ἀποκαλύψαι. Apud Cyrillum quoque legitur με, pro
 μοι. Quod si legas με, vertendum erit: « adeo ut
 hunc sermonem revelarem. »

(23) *Ne vos quidem,* etc. Apud Cyrillum, et in
 Patricii editione legitur: Οὐδὲ ὑμεῖς νῦν ἔρωσ τοιοῦ-
 τος καταίχεν, id est, « Ne vos quidem talis nunc
 amor cepisset. »

(24) *Cum portet.* Editio Ferr. mendose. βαστάζων,
 pro βαστάζον.

(25) *Omnia vivificat.* Editio Ferr. omittit hic vo-
 ces, τὰ πάντα· sed leguntur apud Cyrillum.

(26) *Spiritibus et animantibus.* Apud Cyrillum le-
 gitur: Ἐνεύματι καὶ ζωῆς. Didymus, seu potius
 Passioneianus hujus operis exscriptor habet: πνεύ-
 μασι καὶ ζωῆς. Utraque lectio videtur respuenda,
 et legendum, ut edidit Patricius: πνεύματι καὶ
 ζωῆς.

(27) *Cum unus,* etc. In Ferrariensi Trismegisti
 editione fragmentum absolvitur voce ὑπάρχων· tum
 sequitur aliud fragmentum. Itaque desunt ibi vo-
 ces, γόνιμον ἐν δν. Leguntur tamen apud Cyril-
 lum.

(28) *Subjiciens.* In Græco, καθυποτάτων. Quod
 verbum deest in vulgaribus lexicis. Eo vitur Clemens
 Alexandrinus in quinto *Stromatum*, pag. 680.
 Καθυποτάξαντας (inquit) τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι, id
 est, « mentem passionibus subjicientes. »

(29) *Excelsissima mente præditus.* Codex mendo-
 se, ὕψηλοπνοστάτος. Lego, ὕψηλονόστατος.

(30) *Nam fieri.* In Ferrariensi Patricii editione
 exstant hæc ibidem ante superiora, nempe libro
 XX, pag. 50, sub hoc titulo: Ἐρμού τοῦ Τρισμα-
 γίστου ἐκ τοῦ ἴ' περὶ Ἀσκληπιόν, id est « Mercurii
 Trismegisti, ex tertio ad Asclepium. » Similique
 modo ea citat Cyrillus in eo, quem dixi loco. Au-
 gustinus Stœuchus hæc, et sequentia verba cum
 aliqua lectionum varietate affert lib. I *De perenni
 philosophia*, cap. 10.

(31) *Mente.* Editio Ferrariensis et Cyrillus legunt,
 τῶ νοῦ, pro τῶ νῦ.

(32) *Mens mentis.* Cyrillus legit, ut Didymus. In
 editione Ferrariensi deest vox, νοός.

quidquam erat, quam (33) hujus unitas. Semper A
in se ipsa (34) existens, semper sua mente, et
luce, et Spiritu omnia amplectitur, et continet. »
Et aliis interjectis (35) subdit :

« Extra hunc non Deus, non angelus (36), non
dæmon, non alia quæriam substantia : omnium
enim est Dominus, et pater, et Deus, et fons, et
vita, et potentia, et lux, et mens, et Spiritus, et
omnia in ipso et sub ipso (37) sunt. »

Mentem ex mente (38), et lucem intellectualem ex
luce intellectuali, et insuper Spiritum, quo omnia
comprehendit, nominans Trismegistus, Deum Pa-
trem, et Unigenitum, et unum ejus sanctum Spiritum
denotat : quo modo ait Sapientia : « Spiritus (39)
Dominus replevit orbem terrarum. » Angelos
autem, et dæmones, et eos, qui dicti quidem
sunt a Græcis dii, sed revera dii non sunt, et om-
nem naturam, sub hac individua potestate esse de-
clarat, quæ unum est rerum omnium principium,
et a qua omnia creata sunt. Porphyrius vero etsi
nullo modo recte sentiat de illo, qui revera Deus
est, sed ei veluti irascatur (40), ut ita dicam, ta-
men Platonis exponens opinionem, et veritatis vi-
nem reveritus, hæc scripsit :

« Nam usque (41) ad tres hypostasas dixit Plato
Dei essentiali progredi ; esse autem primum qui-
dem supremum Deum, nempe bonum, post ipsum
vero etiam secundum, nimirum Conditorem ; ac
tertium (42) quoque, videlicet animam mundi (43) :
304 nam usque ad animam divinitatem pro-
gredi. »

Exsecrandus porro, ac maledictus (44) Porphyrius,

(33) *Quam.* Apud Cyrillum legitur : ἡ τοῦτου ἐνό-
της. In editione Patricii : ἡ τοῦτου ἐνότης. Didymus
utramque voculam habet ἡ et ἡ.

(34) *In se ipsa.* Didymus habet, ἐν αὐτῷ. Sed apud
Cyrillum, et in Patricii editione legitur, ἐν ἑαυ-
τῷ : quæ lectio videtur alteri anteferenda.

(35) *Aliis interjectis.* In Patricii editione proxi-
me post ea, quæ modo attulit Didymus, sequuntur
quæ subdit. Tamen Cyrillus quoque, alterum locum
ab altero secernit, hæc interponens : Καὶ μεθ' ἑτερά
φρων. Ἐκτός, etc., id est, « et post alia dicit : Ex-
tra, » etc. Videntur ergo in Patricii editione ali-
qua desiderari.

(36) *Non angelus.* Pro οὐ ἄγγελος, rectius apud
Cyrillum, et in Ferrariensi editione legitur, οὐκ
ἄγγελος.

(37) *Sub ipso.* Ferrariensis editio, ὑπ' αὐτῷ. Apud
Cyrillum, ut apud Didymum, ὑπ' αὐτόν.

(38) *Mentem ex mente, etc.* Cyrillus quoque post
aliata hæc Trismegisti verba eodem modo ea inter-
pretatur, quo hic interpretatus fuerat Didymus.

(39) *Spiritus.* Sap. 1, 7.

(40) *Irascatur.* Librarius sine spiritu, ac sine ac-
centu scripsit, αυτοχολωτων. Legendum fortasse
αὐτοχολωτων, aut αὐτοχλωτος.

(41) *Nam usque.* Deprompta hæc sunt ex Porphy-
rii opere, quod inscriptum erat : Περὶ φιλοσόφου
ἱστορίας βιβλία δ', h. est, « Philosophicæ historiæ
libri quatuor, » seu « De vitis philosophorum : »
Cujus operis Eunapius meminit initio libri *De vitis
sophistarum*, aliique. Exstabant autem hæc libro
quarto, qui erat *De vita Platonis*. Id colligo ex Cy-
rillo Alexandrino, qui hæc eadem verba post Di-
dymum bis attulit : nempe libro 1 in *Julianum*, pag.

ἑαυτοῦ νοῦ καὶ φωτὶ καὶ πνεύματι πάντα περι-
έχει. »

Καὶ μεταξύ ἄλλων ἐπάγει :

« Ἐκτός τοῦτου οὐ θεός, οὐ ἄγγελος, οὐ δαίμων,
οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ ἐστὶ Κύριος καὶ
Πατήρ, καὶ θεός, καὶ πηγὴ, καὶ ζωὴ, καὶ δύνα-
μις, καὶ φῶς, καὶ νοῦς, καὶ Πνεῦμα, καὶ πάντα
ἐν αὐτῷ καὶ ὑπ' αὐτόν ἐστι. »

Νοῦν ἐκ νοῦ, καὶ φῶς νοερὸν ἐκ φωτός νοεροῦ, ἐπι-
δὲ καὶ Πνεῦμα, ᾧ πάντα περιέχει· τὸν Θεὸν Πατέ-
ρα, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα
διτλοῖ· ὡς ἡ Σοφία λέγει· « Πνεῦμα Κυρίου περιέ-
ρωκε τὴν οἰκουμένην. » Ἀγγέλους δὲ καὶ δαίμονας,
καὶ τοὺς λεχθέντας μὲν ὑπὸ Ἑλλήνων, οὐκ ὄντας δὲ
ἀληθῶς θεοὺς, καὶ πάσαν φύσιν, ὑπὸ ταύτην εἶναι
τὴν ἀδιαίρετον ἐξουσίαν, τὴν μίαν πάντων δημιουργ-
τικὴν ἀρχήν. Καὶ Πορφύριος δὲ, καίτοι τὸ παράπαν
οὐ σωφρονῶν περὶ τὸ ὄντως θεῖον, ἀλλ' αὐτοχολωτῶν,
ὡς εἶπαι, ὁμῶς Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, καί
πῶς ποτε συναλαθεῖς ὑπὸ τῆς ἀληθείας, ἢ τάχα καὶ
τὸν Πλάτωνα αἰδεσθεῖς, φάναι διανοήθη ταυτί :

quodanmodo compulsus, aut fortasse etiam Plato-

« Ἄχρι γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἔφη Πλάτων τῆ
τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν· εἶναι δὲ, τὸν μὲν ἀνω-
τάτω Θεὸν τ' ἀγαθόν, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ δευτέρου
τὸν Δημιουργόν, τρίτην δὲ καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυ-
χὴν· ἄχρι γὰρ ψυχῆς τὴν θεϊότητα προελθεῖν. »

Ὡς τὸ ἔνδον θεολωμένους καὶ βεβλαμμένους διαραπ-

34 edit. Lipsiensis anni 1696, ubi hæc legitur : Πορ-
φύριος γὰρ φησι, Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, ἀχρι
τριῶν ὑποστάσεων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν,
et reliqua, ut hic apud Didymum : id est : « Nam
Porphyrius Platonis exponens opinionem, ait, usque
ad tres hypostasas Divinitatis essentiali progredi, »
et quæ sequuntur. Octavo autem libro ejusdem ope-
ris ait : Γράφει τοίνυν Πορφύριος ἐν βιβλίῳ τετάρτῳ
Φιλοσόφου ἱστορίας· Ἄχρι γὰρ τριῶν ὑποστάσεων
ἔφη Πλάτων τὴν τοῦ Θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν· εἶναι
δὲ τὸν μὲν ἀνωτάτων Θεόν, ἀγαθόν, et reliqua, ut
hic in loco Didymus. Id est : « Scribit igitur Por-
phyrius in quarto libro *Philosophicæ historiæ* : Nam
usque ad tres subsistentias, » et cætera.

(42) *Tertium.* Pro, τρίτην, id est « tertium, » apud
D Cyrillum legitur, τρίτον, id est « tertium. »

(43) *Animam mundi.* De Platonica deorum triade
tam multi scripserunt, ut de ea rursus disserere su-
pervacaneum sit. Lege, si placet, Petavii librum
De Trin., cap. 4, et auctorem Præfationis in *Ju-
stini opera*, parte II, pag. 10 et seqq. Cæterum cum
tertium illum Deum Plato obscure significaverit,
non omnes Platonici eam sententiam sequebantur,
quam hic Porphyrius proponit. Ut enim ait Orige-
nes libro V *contra Celsum*, num. 7, pag. 581 : Σαφῶς
δὴ τὸν ὅλον κόσμον λέγουσιν (οἱ Ἕλληνες) εἶναι θεόν·
Ἑστωὶ μὲν τὸν πρῶτον· οἱ δ' ἀπὸ Πλάτωνος τὸν
δευτέρου· τινὲς δ' αὐτῶν τὸν τρίτον, id est « Mani-
festo sane (ethnici) univium mundum aiunt esse
Deum. Stoici quidem eum putant esse primum Deum :
Platonici vero secundum : ac Platoniorum non-
nulli tertium. »

(44) *Maledictus.* In Græco, ἐπάρατος· quod epi-
thetum Porphyrio tunc maxime congruebat, cum

κὼν ὁ ἐπάρατος Πορφύριος, καὶ πρὸς τὴν τελευταίαν ἀδυνατῶν θεολογίαν, ὅτε μήτε κατ' ἐπιθυμητικὴν [140 b] καὶ φοιτικὴν αὐτοῦ ἑρμῆν, τὴν παροῦσαν ποιούμενος ἐξήγησιν, ἀμυδρῶς τὸ ἐν καὶ σωτικὸν ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ψυχὴν προσηγόρευεν· ὡς τὴν ἀνθρώπου δὲ ὄμως, ἀλλὰ τὴν τῷ παντὶ διαπεφοιτηκυῖαν κόσμῳ. Ἔχεις οὖν καὶ τοὺς τῶν ἑξωσοφῶν μαρτυροῦντας, ὡς αἱ τρεῖς μακάριαι ὑποστάσεις ἐν μιᾷ θεότητι, καὶ οὐκ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἐξεγήνησαν· ἀλλ' ὅτε ἡ πρώτη, τότε σὺν αὐτῇ ἄμα καὶ ἐξ αὐτῆς καὶ ἡ ἄλλη καὶ ἡ ἑτέρα συναϊδίως, ὡς τὸ ἀπαύγασμα τῷ πυρὶ. Κεῖσθω δέ τι κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων μαρτυροῦν τῇ ἀνάρχῳ ἐκπορεύσει, καὶ τῇ πρὸς τὸν μονογενῆ Θεὸν Λόγον ἐμμοισιότητι τοῦ θεϊκοῦ ἐνὸς Πνεύματος. Ἔστιν δὲ τοῦτο· Λόγος οὐ γεννᾶται, ἢ ἐκφαίνεται, μὴ συνορμῶντος καὶ συμπροερχομένου ἅμα αὐτῷ Πνεύματος. Πολλοὶ δὲ τοιοῦτοι ἐξ Ἑλληνικῶν βίβλων λόγοι, καὶ οὐκ ἀπόβλητοι· ἀλλ' ἔτι τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν ταῖς συμφορέσθεροι καὶ ἰδιώτεροι ἐπὶ πλὴν εἰσαυθίς, ἐὰν τῷ Θεῷ δοκῇ, εἰς μέσον προενεχθῆσονται πρὸς ἡμῶν. Ἐγὼ γάρ καὶ οἱ ἐμοί, ὡς Ἰσαῖον οἱ μνήμης μοι τῆς περὶ τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀει ὡσαύτως καὶ κατὰ ταυτὴ ἔχουσαν μακαρίαν Τριάδα, τῆς διδούσης ἀεὶ καὶ οὐκ ἀφαιρουμένης δὲ, οὐδ' ὀνειδιζούσης, ἐν ταῖς παρ' ἡμέραν ταύταις συνουσίαις κοινωνήσαν-

hæc Didymus dicitur. Theodosius enim Magnus imperator ejus scripta igne aboleri jusserat.

(15) *Proferuntur*. Quod hic pollicetur, præstat libro tertio, cap. 2 et seqq.

(46) *Alternorum dierum*. Perbelle hæc in Didymum quadrant : Auctorem enim indicant et Alexandrinum, et Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam atque doctorem. Nam congressus isti, sive ecclesiastici conventus alternis diebus Alexandriæ habebantur, nempe feria quarta, feria sexta, ac die Dominico : Sabbato autem non habebantur. Quem morem Epiphanius, Salaminiæ in Cypro haud longe ab Alexandrinorum civitate degenis, ex apostolicis derivat temporibus, cum in *Expositione fidei*, num. 22, tom. I, pag. 1104 hæc scribit : Συνάξεις δὲ ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαι εἰσιν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, τετραδί, καὶ προσαβδάτω, καὶ Κυριακῇ. Quæ sic vertit Petavius : « Sacri porro conventus, et synaxes ab apostolis institutæ sunt his potissimum diebus, quarta, sextaque feria, et Dominica. » Ego autem sic malim vertere : « Synaxibus autem celebrandis quarta, sextaque feria, et Dominica, jam inde ab apostolorum tempore assignatæ sunt. » Porro his ipsis diebus catecheses habere consueverant catechistæ Alexandrini : isque mos in Alexandrina Ecclesia vetustus erat, quippe qui ab Origene Didymi præcessore servatus fuisset. Hæc omnia Socratis testimonio confirmanda sunt, quod brevitatis causa Latine tantum afferam. Is ergo lib. v *Hist. eccl.*, cap. 22, postquam varios Ecclesiarum, quantum ad jejunia pertinet, ritus exposuit, hæc subjungit : « Quod vero spectat ad synaxes, non minor est varietas. Nam cum omnes ubique terrarum Ecclesiæ per singulas hebdomadas die Sabbati sacra mysteria celebrent, Alexandrini tamen, et Romani, vetustam quandam traditionem secuti, id facere detrectant. Sed Ægyptii, qui Alexandrinis vicini sunt, et ii, qui Thebaidem incolunt, Sabbato quidem synaxes celebrant; non tamen, sicut mos est Christianorum, sacra mysteria percipiunt. Postquam enim epulati sunt, et omni ciborum genere saturati, sub vesperam oblatione facta communicant. Præterea Alexandriæ quarta feria, et ea, quæ dicitur Parasceve,

A utpote Interiorē mentis visionem turbatam habens, et læsam, neque ad perfectissimam theologiam pervenire valens, quippe quæ concupiscibili, et venereo illius appetitui consentanea non est, dum præsentem proponit explicationem, obscure unum, et salutiferum Spiritum Dei sanctum indicavit, animam eum nominans; non hominē tamen animam dicens, sed animam, quæ universum mundum pervadat. Ipsos ergo ethnicorum sapientes testari vides, tres beatas hypostasies in una deitate, neque vero aliam alias, eluxisse : sed quando prima, tunc cum ipsa simul, et ex ipsa, etiam alia, et altera persona coæternæ exstitit, sicut splendor coævus est igni. Sed aliquid etiam de nostro afferamus ex naturali ratione deductum, quod æternam unius divini Spiritus processionem, ejusque cum unigenito Deo Verbo consubstantialitatem confirmet. Est autem hujusmodi. Sermo non generatur, aut non effertur, nisi simul cum ipso Spiritus exeat, et procedat. Plures vero aliæ hujusmodi rationes, ac doctrinæ, eaque non improbandæ, quin multo adhuc magis ad rem pertinentes, magisque propriæ, quam quæ hic exscriptæ sunt, rursus, si Deo visum fuerit, ex Græcorum libris in medium a nobis proferentur (45). Ut enim norunt qui in hisce alternorum dierum (46) congressibus (47) 305 communem mecum habuerunt com-

leguntur sacræ Scripturæ, easque doctores interpretantur; et cuncta sunt, quæ ad synaxim pertinent, excepta mysteriorum celebratione. Atque hic mos C Alexandrinæ Ecclesiæ vetustus est. Constat enim Origenem his ut plurimum diebus in ecclesia docuisse. Legendus etiam Sozomenus lib. vii *Hist. eccl.*, cap. 19, ac Nicephorus Callistus lib. xii, cap. 34. Quamdam vero huic non dissimilem consuetudinem octavo, et nono sæculo in monasteriis adhuc viguisse constat ex Theodori Studitæ epistola 16 ad Nicolaum (apud Sirmondum tom. V, pag. 198) : sic enim Nicolaum ipsum hortatur sanctus præsul : « Cura proserus ut catechesim qualibet hebdomade ter facias ad vesperam; quoniam a Patribus id traditum est, et salutare. » At contra in Cæsariensi Ecclesia, exempli gratia, Didymi ætate et Sabbato etiam habebantur synaxes, et feria quarta sextaque distribuatur Eucharistia. « Nos igitur quater singulis septimanis (ait Basilius epist. 289) communicamus, Dominica, feria quarta, in Parasceve, et Sabbato. » In Romana vero Ecclesia quænam tum vigeret consuetudo saltem Quadragesimæ tempore, indicat etiam S. Leo in sermone quarto *De Quadragesima* sic loquens : « Secunda igitur, et quarta, et sexta feria jejunemus : Sabbato autem apud beatum Petrum apostolum vigiliis celebremus. » Etsi enim hæc verba Quesnellus ibi expungenda censuerit, cum tamen in pervetustis exemplaribus existent, retinenda videntur.

(47) *In hisce... congressibus*. Videat lector, utrum locutio hæc, ἐν ταύταις, id est, « in his, » indicet Didymum concisim libros hosce *De Trinitate*, aut eorum partem aliquam recitasse in congressibus, quos modo dixi, dum catechistæ munere fungeretur. Quod vero attinet ad vocem, συνουσίας, hæc potius, quam synaxium nomine ideo fortasse vitur Didymus, quod in Alexandrina Ecclesia feris quarta, et sexta non peragerentur sacra mysteria, aut quod li conventus, quibus non episcopus, non presbyter præerat, sed magister nullis sacris ordinibus initiatus, cujusmodi erat Didymus, magis proprie συνουσίας, quam συνάξεις appellarentur.

memoratiōnem (48) æternæ, et simili semper eodemque modo se habentis beatæ Trinitatis, quæ bona ac præclara semper largitur (49), nec ea aufert, aut exprobrat (50), nullum unquam fuit tempus, quo ego una cum meis cessaverim [51] (in sanctissimo autem ipsius Trinitatis nomine omnia dicta sint, et flant, et quiete deliberentur) mihimet ipsi et meis omnia subministrare (ipsa enim, cum sit omnium causa, nullius rei indiget, ac nobis prodesset tantum ipsa potest), eam et adorando, et glorificando, et pro meis viribus celebrando: ac nullo unquam tempore non dicitavi, eos valde in suam ipsorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid, ac sapiente dignum de illa vel discere negligunt, vel docere. Nunc vero, cum ea duntaxat stabilia, et firma esse credam, quæ Trinitas ipsa præcurrit, mentis oculos (52), ut soleo, una cum corpore sursum intendens (53) supplico cum pro me ipso, tum pro his, qui orti sunt ex me, tum pro his, qui ex ipsis nati sunt, et nascuntur; ac insuper Salvatore Christo obediens, qui orare alterum pro altero nos jussit, pro universis hominibus **306** supplico, ea dicens, quæ Psaltes in LXX psalmo orans ait: « In te, Domine (54), speravi, ne confundar in sæculum: in justitia tua libera me, et eripe me; inclina ad me aurem tuam, et salva me. Estio mihi in Deum protectorem (55), et in locum munitum, ut salvum me facias, quoniam firmamentum meum, et refugium meum es tu, Deus meus, eripe me de manu peccatoris, de manu contra legem agentis et iniqui. Quoniam tu es patientia mea, Domine, Domine, spes mea a juventute mea. In te confirmatus sum ex utero, de ventre matris mee tu es protector meus. In te laudatio mea semper: tanquam prodigium factus sum multis (56), et tu, Domine (57), adjutor meus fortis. Repleatur os meum laude, ut cantem (58) gloriam tuam, tota die magnificentiam tuam. Ne projicias me in tempore senectutis (59); dum deficit fortitudo mea,

(48) *Commemorationem.* In Græco, μνήμης. Quæ vox non satis est clara. Legendum forsitan, γνώμης, et vertendum: «sententiam de æterna... Trinitate.» Quod si quis μνήμην interpretari velit «memoriam,» sensus erit: «qui meminerunt, ut ego, eorum quæ dixi de æterna... Trinitate.»

(49) *Largitur.* In Græco, τῆς διδούσης, etc. Donec melior occurrat lectio, legendum est: τὴν διδούσαν... οὐκ ἀφαιρουμένην δὲ, οὐδ' ὀνειδίζουσαν.

(50) *Exprobrat.* Jacob 1, 5. Et Ecclesiastic. xx, 15 et xli, 29, seu 28.

(51) *Cessaverim.* Hic quoque Græcum exemplar subobscurum est. Delenda videtur vocula ἢ post vocem ἐπαυσάμην.

(52) *Mentis oculos,* etc. Cum corporeorum oculorum visione careret, mentis tantum oculis commemoravit.

(53) *Sursum intendens.* Precantis est, manus ἀνατείνειν, ut loquitur et Pollux lib. 1, segm. 25. Christiani autem illas sic protendebant, ut corporis habitu crucis imaginem exhiberent. «Nos vero (ait Tertullianus lib. *De oratione* cap. 14) non attollimus tantum (manus), sed etiam expandimus e Dominica passione modulatum, et orantes confi-

τες, οὐκ ἔστιν δεῖ, ἢ ἐπαυσάμην, ἢ (ἐν τῷ ὄνοματι δὲ αὐτῆς τῷ παναγίῳ πάντα λεγέσθω, καὶ πρατέσθω, καὶ σιγῇ βουλευέσθω) ἐμαυτῶν καὶ τοῖς ἐμαυτοῦ παρέχων τὸ πᾶν (χρῆζει γὰρ αὐτῆ, πάντων αἰτία οὕσα, [141 a] οὐδενός, εἰ μὴ τῆς ἡμῶν ὀφελείας), προσκυνῶν τε καὶ δοξάζων, καὶ πρὸς δύναμιν τὴν οὐσάν μοι ἐγκωμιάζων αὐτὴν· ἢ οὐ πολλὰ ἔφην ἀδικεῖσθαι πρὸς ἑαυτῶν τοὺς μὴ σπουδάζοντας σοφόν τι περὶ αὐτῆς, ἢ μαθεῖν, ἢ διδάξαι. Καὶ νῦν δὲ συνήθως πιστεύων, ὡς σταθερὰ καὶ βέβαια ἔχειν ἔστιν μόνα, ὧν προηγεῖται αὐτῆ, ἀνατείνων σὺν τῷ σώματι τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, λίσσομαι ὑπὲρ τε ἐμαυτοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῶν ὄντων τε καὶ ἐσομένων, ἔτι μὴν καὶ ὑπὲρ πάντων, πειθόμενος τῷ παρακελευσαμένῳ Σωτῆρι Χριστῷ εὐχεσθαι ὑπὲρ ἀλλήλων, λέγων, ἅπερ ὁ ἐν σ' ψαλμῷ προσευχόμενος· «Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤπισα· μὴ κατασχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα· ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαι με, καὶ ἐξελοῦ με· κλῖνον πρὸς με τὸ οὖς σου, καὶ σῶσόν με. Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς τόπον ἔχυρόν, τοῦ σῶσαι με· ὅτι στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου εἰ σύ. Ὁ Θεός μου, ῥῦσαι με ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλοῦ, ἐκ χειρὸς παρανομοῦντος καὶ ἀδικούντος· ὅτι σὺ εἶ ἡ ὑπομονή μου, Κύριε, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου ἐκ νεότητός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεστηρίχθην ἀπὸ γαστρὸς, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου σὺ μου εἶ σκεπαστής. Ἐν σοί ἡ βυβλίς μου διαπαντός. Ὡσαὶ τέρας ἐγνήθην τοῖς πολλοῖς, καὶ σὺ, Κύριε, βοηθός μου κρατερός. Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνεσεως, ὅπως ἀνυμνήσω τὴν δόξαν σου, ἔλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοκρέπειάν σου. Μὴ ἀπορρίψῃς με εἰς καιρὸν γήρους· ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχὺν μου μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » Οὕτω γὰρ ἂν, σοῦ ἕνεκα, [141 b] τῆς οὐκ ἐχούσης τὸ ἀντιτασσόμενόν σοι, ἐν τῷ βουλευέσθαι ἔλαειν καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἡμᾶς, ἀγαθωτάτη καὶ παναλκυστάτη Τριάς, ἀπ' ἧς καὶ παρ' ἧς πᾶν ἀγαθόν, καὶ εἰς ἣν πάντων πᾶσα πάντοτε ἐλπίς, καὶ μεθ' ἣν παντελῶς οὐδὲν, ρυθειήμεν τῶν τι

temur Christo. » Ac nunc etiam in sacra liturgia Canonem, orationem Dominicam, aliasque orationes protestans in eum modum manibus sacerdos recitat.

(54) *In te, Domine.* Psal. Lxx, a vers. 1 ad 10.

(55) *Protectorem.* Codex mendose, ὑπερασπιστής, D pro ὑπερασπιστήν.

(56) *Tanquam prodigium factus sum multis.* Merito hisce Psaltis verbis orat Didymus, «multorum» nomine Arianos, ut putō, quorum acerrimus adversarius fuit, intelligens. At nobis alio etiam sensu hæc licet accipere. Quis enim eum «multis prodigium factum» merito dici neget, qui, cum a quinto circiter ætatis anno oculis captus, atque omnino cæcus esset, tamen multa tamen didicit, ac didicit? Recte de illo Sozomenus lib. iii *Hist. ecclesiastic.*, cap. 15, «Fuit autem, inquit, non vulgare miraculum: multaque fama ejus impulsit Alexandriam se contulerunt, alii ejus audiendi, alii tantum videndi causa.»

(57) *Domine.* Vox a Didymo addita: nec enim existat in Græcis Bibliis.

(58) *Cantem.* Biblia, ὀμνήσω. Didymus, ἀνυμνήσω.

(59) *Senectutis.* Francofurtensis editio, γήρως.

ἡμαρτημένων ἡμῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν ἐν γνῶσει καὶ ἀγνοίᾳ, ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ, ὧδε καὶ « ὅτε νικᾷς ἐν τῷ κρῖναι » τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, τῶν τε ἐν κόσμῳ ἐπαχθῶν, καὶ τοῦ τοῖς ἀγαθοῖς ἀεὶ φθονοῦντος καὶ ἐναντίου ἱσταμένου δαίμονος, καὶ παντὸς πνεύματος πονηροῦ καὶ ἀκαθάρτου, καὶ τοῦ μισοκάλου Ἀντιχριστοῦ, οὐτινος, ὡς τεκμηριοὶ τὰ πράγματα, ὁ ἀγωνίας δεινῆς γέμων χρόνος ἤγγικεν ἡδὴ ὥστε μηδένα, μὴ τῶν νῦν, μὴ τῶν τότε εὐρισκομένων ἀπολέσθαι. Οὕτως ἂν πᾶν κακὸν ἐκποδῶν γένηται, διοικηθεῖ τε καλῶς καὶ ἡσύχως, κατὰ τὸ σὸν ἀφθονοῦν καὶ φιλόψυχον θέλημα, τὰ τε κοινὰ, τὰ τε ἰδιωτικὰ πράγματα · καὶ αἰρετῆ λοιπὸν καὶ εὐκαταία πᾶσιν ἔσται ἢ ἐν ἐκάστη πόλει, μενοῦνγε ἢ ἐν ἀγρῷ εὐσεβῆς καὶ ἰδιοπράγμων οἰκίσις · καὶ ὑπάρξῃ παντὶ, ὡς τοῖς ὁσίοις πατράσιν καὶ τοῖς πρὸ ἐκείνων, τὸ ὡς ἐρεῖ καὶ βούλεται κατ' ἐξουσίαν πλεῖν, ὁδοιοπορεῖν, οἴκοι μένειν, γεωργεῖν, ἐπιμελῶς εἰς πανηγύρεις παραβάλλειν, λαλεῖν χαρίεντα καὶ ἐπιεικῆ, καὶ τὸ μείζον τούτων, τὸ ἀπερισπάστως καὶ νηφάλως μεμνησθαι σου, καὶ παντὸς πράγματος ἐκ σοῦ ἀρχὴν ποιεῖσθαι καὶ τελευτῆν, μεταδιδόναι τε πρὸς δύναμιν τοῖς ἐνδομομένοις, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν πρὸς γένος καὶ τῶν οἰκείων, καὶ παρὰ σοῦ τὸ [142 a] δάναον εἰς τὸ μᾶλλον ἐκδέχεσθαι, καὶ ἐπίμετρον ζῶνι αἰώνιον. « Νηστεία » γάρ, φησὶν, « καὶ προσευχὴ ἐκ θανάτου ῥύεται · ἐλεημοσύνη δὲ, ὑπὲρ τὰ ἀμφοτέρα. » Ὡς γὰρ καὶ οἱ ἔξω φασίν·

ad panegyres ac festa confluere, jucundos et honestos sermones habere, et, quod his majus (64) est, sine ulla distractione, sicut vigilanter tui meminisse, et cujusvis rei initium a te, ac finem facere, et iis, qui indigent, largiri pro viribus, a propinquis, et consanguineis, ac domesticis incipiendo, et fenus a te in posterum sumere, et auctarii loco vitam æternam accipere. Nam « Jejunium (65), » inquit, « est oratio liberata a morte : eleemosyna vero est supra utrumque. » Sicut enim etiam profani aiunt,

Εὐσεβῆς οὐδὲν προφερέστερον ἐν μερόπεσσι. C

Pietate nihil utilius est hominibus.

Οὕτως ἂν πρὸς τούτοις ἐγγένηται τὸ μὴ νοσεῖν ὑπερηφανίαν καὶ τύφον, μηδ' εἶναι καυχηματίαν · δι' ἃ ἀφυκτα πάθη, ὁ μὲν ἔχθιστος Σατάν τοῦ ὄντος φω-

Sic illud etiam insuper nobis concedas, ut in superbiæ atque arrogantiae morbum ne incidamus, ac ne unus quidem sit gloriosus homo, atque ostentator;

Alize, γήρους, ut Didymus. Qui suam ipsius ætatem hic respicere videtur; erat enim, ut puto, jam senex, dum ista dictaret.

(60) Sic enim per te. Quemadmodum Didymus secundum hunc librum oratione, seu precatone concludit, ita Clemens quoque Alexandrinus *Pædagogum*, et Hilarius primum *De Trinitate* librum simili modo concluderant. Quorum exempla imitatus Augustinus in extremo opere *De Trinitate*, « Librum itaque istum, inquit, jam tandem aliquando precatone melius, quam disputatione concludam. Domine Deus noster, » et reliqua.

(61) Vincis in judicanda. Ex psal. L.

(62) Jam appropinquavit. Antichristi adventum proximum fuisse, plures ante Didymum eodem sæculo suspicati sunt. Ut Basilius Magnus epist. 139 ad Alexandrinos anno 375 data: ubi postquam de cruciatibus, quibus Alexandria catholici ab hæreticis vexabantur, sermonem habuit, hæc subjicit num. 2, pag. 234: « Ad has cogitationes illa etiam accessit: Num Dominus Ecclesiam suas reliquit? Num novissima hora est, et defectio per hæc ingreditur, ut reveletur tandem iniquus ille filius perditionis, qui adversatur, et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus, aut numen? » Ac similia

scripserant cum Hilarius tom. II, pag. 595 ed. Veronensis, tum Cyrillus Hierosolymitanus catechesi xv, num. 18. Paulo autem post, quam hæc dictavit Didymus, nempe annis plus minus octo ante quadringentesimum Christi annum, aiebat Joannes Chrysostomus in commentario in *Joannem* tom. VIII, pag. 200: « Si (tot annorum quadringentesimum esse finem dixerimus, non aberrabimus. » Quinimo nonnulli circa ea tempora Antichristum jam natum censuerunt, idque a S. Martino Turonensium episcopo affirmatum dixere, ut constat ex Sulpicii Severi Dialogo II, cap. 14, pag. 122 edit. Veronensis.

(65) Voluntatem. Codex, θελήματά τε κοινά. Sed patet legendum esse, θέλημα τὰ τε κοινά.

(64) Majus. Codex, μείζω, pro μείζον. Vide not. 72 pag. 40.

(65) Jejunium. Duo Scripturæ loca affert, aut respicit. Alter exstat Tobia xii, 8 et 9, ubi legitur: Ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης... ἐλεημοσύνη γὰρ ἐκ θανάτου ῥύεται, id est « Bona res est oratio cum jejunio, et cum eleemosyna... nam eleemosyna a morte liberat. » Alter exstat Ecclesiastic. xi, 26: καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρα ἐλεημοσύνη ῥύσεται, id est, « et super utrumque eleemosyna liberabit. »

cum propter fœdas (66) hasce, ac plane abominandas passiones, Satan ille nobis inimicissimus ex cœlesti luce et bonorum angelorum societate exciderit, et in obscurissimos tartareos recessus prolapsus sit: cumque Phariseus (67) ille sub lege educatus, quamvis et jejunaret, et sua ipsius bona decimaret, et petentibus opem ferret, suæ tamen superbix causa inanem ex his operibus in mundo spem habuerit, ut legitur **308** in sacris Litteris. Illud præterea concede, ut a contentione ac pugna alieni simus; ut cum libris vivamus, ut mundam habentes conscientiam, ab ecclesiasticis synaxibus (68), in quibus (69) modo magis speciali omnibus proponeris (70), nunquam separemur. Sic ignominiosa amplius non sit, nec contemptu digna, sed, sicut primum ac jam pridem, laudabilis Christianorum consensio, ac symmetria, quæ virtutis omnisque disciplinæ magistra ab initio fuit: et tanto sapientior appareat recens, quam prisca gubernandi ac vivendi ratio, quanto magis Christianæ leges omnibus beneficæ illam perfecerunt. Et jucunda lux orietur, ac splendida. Et recta administratio in universa terra, ac mari, et profunda pax omnimodo, et ratione sit: et Nili (71) fluentia plena: et maxima annonæ ubertas (72): et magna e contrario, imo omnimoda ambitiosorum (73-74) penuria: nec alter amplius alteri legendi occasionem præbeat; et quam mihimetipsi imposui legem, eam observare possim cum decore, et gratia, et gravitate vitæ, ac sermonum: et undecunque nobis, omnibus filiis nostris, et omnibus domibus nostris, et omnibus familiis nostris, et generatim (75) omnibus eve-

(66) *Propter fœdas*, etc. Librar. us primum interpunctionis notam posuit post voces *vocēiv*, et *ελ- vai*: quam interpunctionem in translatione sequi non potui: deinde scripsit, διὰ *φουκατά* πάθη. Sed lego διὰ *ἀ φουκατά*, vel δι' *ἀ φουκατά* πάθη.

(67) *Phariseus*. Codex habet, *Φαρισαιοις*, id est, « Phariseis petentibus opem ferret. » Sed lego, *Φαρισαιος*, quod hæc lectio multo concinnior videatur.

(68) *Synaxibus*. Vide not. 2, pag. 280. Nihil porro crebrius in veterum Patrum scriptis occurrit, quam ut omnes Christianos sacris synaxibus interesse cupiant.

(69) *In quibus*. Codex, *ἐν οἷς*. Legendum videtur potius *ἐν αἷς*, id est « in quibus synaxibus. » Quod si legas, *ἐν οἷς*, nempe *βιβλίοις*, vix ac ne vix quidem sensus constabit. Si vero legas, *ἐν οἷς πά- σιν*, id est « in quibus rebus omnibus, » nimis dura erit oratio. Similiter delenda est, ut puto, interpunctionis nota post voces *οὕτως* *ἔσται*.

(70) *Proponeris*. Respicit, ut puto, eucharisticum sacrificium. Nam simili modo pag. 201 ait: « Indeficientia sua bona proposuit, » id est, « proponere consuevit. » Et quæ nos dicimus « Oblata, » ea Chrysostomus Didymi æqualis in homilia *De sancta Pentecoste*, tom. II, pag. 463, vocat τὰ *προκει- μένα*, id est « proposita, » et τὰ *προκειμένα* δῶρα, id est « proposita dona. »

(71) *Nili*. Quis Ægyptium, Alexandriae autem auctorem hic non agnoscat? Ægypti enim soli ubertas ex copiosa Nili irrigatione, aut potius inundatione dependet, qui cum mense Julio circiter sensim augetur, maximæ tunc ubertatis causa est. Plinio teste, cum ad sexdecim cubitorum altitudinem fluminis aqua pervenerit. Quod satis eleganter in ve-

Α τὸς καὶ τῆς τῶν δοκίμων ἀγγέλων ἐταιρίας ἐξέπε- σεν, καὶ εἰς τοὺς ζοφωδεστάτους ταρταραλοὺς μυ- χούς καταλλίσθησεν· ὁ δ' ὑπὸ νόμον τραφεὶς, καὶ νηστεύων, καὶ ἀποδεκατῶν τὰ ἑαυτοῦ ὑπάρχοντα, καὶ ἐπικουρῶν τοῖς προσιτοῦσιν Φαρισαιοις, ἀνήνη- τον ἔσχε τῶς ἐν κόσμῳ, ὅσον ἐν γράμμασιν ἱεροῦ, τὴν ἐντεῦθεν ἐλπῖδα. Ἐτι δὲ ὑπάρξη τὸ μάχης ἀφεστάναι, ζῆν ἐν βιβλίοις, καὶ ἀχώριστον εἶναι μετὰ καθαροῦ συνειδότητος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συν- ἄξεων, ἐν οἷς ἰδικώτερον πρόκεισται πᾶσιν οὕτως ἔσται, οὐκ ἔτι ἐπονεϊδιστος καὶ διεπτυσμένη, ἀλλὰ καὶ, ὡς πάλαι καὶ πρόπαλαι, ἐπαινετὴ ἡ τῆς ἀρετῆς καὶ πάσης ἐπιστήμης γενομένη παρὰ τὴν ἀρχτὴν δι- δάσκαλος ἢ συμμετρία. Καὶ σωφρονεσττέρα φανείτ, τῆς ἀρχαίας ἢ ἐξῆς πολιτείας, ὅσω καὶ ὑπὸ τῆς Χρι- στιανῆς, τῆς πάντ' εὐ πεποιητίας, κατανύττεται θεσμοθετήσεως. Καὶ γλαυὸ φῶς ἀνατελεῖ καὶ λαμ- πρόν· καὶ ἀρχαία μὲν καὶ εἰρήνη ἀνά πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν, κατὰ πάντα τρόπον καὶ λόγον, ἔσται βαθεῖα· καὶ μεστὸν τοῦ Νεῖλου [142 b] τὸ βεῖθρον, καὶ εὐετηρία πλεῖστη· σπάνις δὲ πολλὴ καὶ παντοία τῶν σπουδαρχιδῶν· καὶ οὐκ ἔτ' ὀδύρηται ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ· καὶ ὃν ἑμαυτῷ νόμον ἔθηκα, φυλάξαι δυναθῶ σὺν ὧρῃ, καὶ χάριτι, καὶ σεμνότητι βίου καὶ λόγων· πανταχόθεν τε ἡμῖν παντεκνεῖ, καὶ πανοικεῖ, καὶ πιγγενεῖ, καὶ ὀλικῶς ἐκβῆ τὰ πράγματα, εὐχῆς καλλῶ καὶ τῶν πρότερον βελτίω. Καὶ πάντα ταῦτα ναί, ναί, ναί, τετελεσμένα καὶ τελεσθησόμενα ἔσται· ὅπως ἐς αἰὲ ἐργάζεται τὸ ἐν Ἡσαΐᾳ ἐρη- γηορικὸν καὶ λαματικὸν ῥημά σου, τὸ περιέχον οὕτως·

Β
C
E
« Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν· πάρειμι ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουστῆν

tustus nummis representatur, cum in jacentis Nili corpore tot pueri salientes exhibentur, quot cubitis aqua creverit, ut videre licet in nummo Marci Aurelii, quem in Museo nostro assernamus. Didymi porro ætate aquarum intumescentis Nili partitio cædium occasio erat, teste Palladio in *Historia Lasciaca*, cap. 38, adeo ut vicus in vicum irrueret. Itaque hac etiam fortasse de causa, præcipue vero ob episcoporum discordias, et bella Theodosio imperatori illata, orat Didymus, ut sit ubique profunda pax.

(72) *Annonæ ubertas*. In Græco, εὐετηρία. Quam vocem in Didymi libro *De Sp. sancto*, num. 44, fortasse vertit Hieronymus, ubi legitur: « in secunde annus luat. » Εὐετηριαν nominat etiam Aristoteles in θαυμ. ἀκούσμ., cap. 127, etiam opponit ἀκαρ- πταν.

(73-74) *Ambitiosorum*. Optime quadrant hæc omnia in ætate Didymi, ut norunt qui in Ecclesiæ historia versati sunt: illud vero maxime in eam quadrat, quod hic de ambitiosis ait. Ut enim nihil dicam de hæreticis episcopis, qui catholicis passim ab Ari- nis subrogabantur, tunc et Romæ ambitiosus homo Ursinus Damasus sibi prælatum non ferens ponti- ficatum invasit, et Antiochiæ duo creati sunt episcopi Meletius. ac Paulinus, duo iidem Tyri. Alexandriae quoque, Hierosolymis, et Constantinopoli omnia ambitiosi turbaverant. Sed et in multis aliis urbibus Orientis (ut Rufini verbis utar ex lib. II *Hist. ecclesiastic.*, cap. 21, desumptis) hujusmodi confusiones contentio genuit sacerdotum.

(75) *Generatim*. In Græco, ὀλικῶς, quod adverbium in vulgaribus lexicis exemplo caret. Citatur tantum in ipsis Alexandrini grammatici Hesychii

παίρω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ σχοίημεν ἀτελεύτητον καὶ μετὰ τελευτῆν τὴν ζωὴν καὶ τὴν χάριν διαωνίζουσαν, διὰ τὸ ἀγαθώτατον, καὶ μεγαλοπρεπέστατον, καὶ σωτικώτατον, καὶ δεδοξασμένον, καὶ εὐχαριστοῦμενον εἰς ἀπεράντους αἰῶνας αἰώνων ἑνομά σου, τοῦ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν Θεοῦ Πατρὸς παντοκράτορος, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, καὶ τοῦ παναγίου, καὶ ζωοποιοῦ, καὶ δημιουργοῦ Πνεύματός σου. Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν. Καὶ ἐροῦσι πάντοτε πάντες πανταχοῦ οἱ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν λαοί· γένοιτο, γένοιτο, γένοιτο.

cum gratiarum actione celebratum nomen tuum, quæ es super omnia, et per omnia, et in omniis Deus Pater omnipotens, et unigenitus Filius, et sanctissimus, et vivificans, et creator spiritus. Amen, amen, amen : et omnes ubique orthodoxorum

niant res præclarior quam precatus sum, et felicius quam antea. Et hæc omnia utique, utique, utique, perficiantur nunc, et perficiantur in posterum ; ut tuum illud dictum consolationis plenum, ac saluiferum impleatur, quod in Isaia exstat, et ita se habet : « Ego (76) sum ipse, qui loquor : adsum ut pulchritudo in montibus, ut annuntians bona : quia auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, regnabit in te Deus. » Et interminatam, post vitæ quoque terminum (77), vitam habeamus, et gratiam sempiternam propter beneficium maxime, et magnificentissimum, et summopere salutare, et in infinita sæculorum sæcula glorificatum, atque

lexicon. At ea voce usus est etiam, ut alios præteream, M. Aurelius imperator lib. xi, num. 18, pag. 140 ed. Londinensis. (76) Ego. Isai. lxi, 6 et 7. Nonnulla omittit Di-

dymus post vocem, ὁρέων. Vide Græca Biblia : habent enim aliquam lectionum varietatem.

(77) Terminum. Ludit in antitbetis, ἀτελεύτητον, et τελευτήν.

[143 a] BIBAION Γ.

310 LIBER TERTIUS.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΓΟΡΕΥΟΥΣΩΝ ΓΡΑΦΩΝ ΤΑ ΥΠΟΤΕΤΑΓΜΕΝΑ ΡΗΜΑΤΑ. ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ.

B OBJECTIONES HÆRETICORUM DUCTÆ EX SCRIPTURIS, IN QUIBUS LEGUNTUR VERBA, QUÆ SUBJICIUNTUR ET RESPONSES ORTHODOXORUM.

Κεφ. Α'. Πρόλογος περὶ παθῶν τῶν ἐκ σώματος καὶ προαιρέσεως ψυχῆς.

Κεφ. Β'. Θεολογικῶν κεφάλαια ἄρθ.

Κεφ. Γ'. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.

Κεφ. Δ'. Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ἐτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφ. Ε'. Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος.

Κεφ. ΣΤ'. Γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε· καὶ, Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ· καὶ, Δέξασθε τὸν ἀρχιερέα· καὶ, Ὅς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν ἀπὸ Θεοῦ· καὶ, Ἐκλελογισμένους ἀπὸ μυριάδων.

Κεφ. Ζ'. Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Κεφ. Η'. Πρὸς τὸ γερῆσθαι ἀμπελον τὸν Χριστὸν, κληματα ἀνθρώπων, γεωργὸν τὸν Θεὸν Πατέρα.

Κεφ. Θ'. Μέγα σοὶ ἐστιν κληθῆναι σε παιδὰ μου· καὶ, Ὁ ὀρισθεὶς Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιοσύνης· καὶ Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· καὶ, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Θεόν μου.

Κεφ. Ι'. Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὕψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ἑνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ἑνομα· καὶ, Ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι ὁμοειδὲς ὡς ἄνθρωπος.

Κεφ. ΙΑ'. [143 b] Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα.

Κεφ. ΙΒ'. Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς.

Κεφ. ΙΓ'. Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεέ, ὁ Θεός σου· καὶ, Ὅν ὁ Πατὴρ ἠγάπησε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον.

Κεφ. ΙΔ'. Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδου· καὶ περὶ τοῦ, Τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἠγείρεν ἐκ νεκρῶν.

Κεφ. ΙΕ'. Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός.

Κεφ. ΙΣ'. Τῷ δὲ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀθάρατον, ἀβρά-

Cap. I. Prologus de passionibus, quæ sunt ex corpore et ex animæ electione.

Cap. II. Theologica argumenta, seu capitula, quinque et quinquaginta.

Cap. III. Dominus creavit me initium viarum suarum in opera ipsius.

Cap. IV. Primogenitus omnis creaturæ : quia in ipso creata sunt omnia quæ in cælis et quæ in terra.

Cap. V. Ego sum principium et finis.

Cap. VI. Cognoscat omnis domus Israel, quod et Dominum ipsum et Christum Deus fecit ; et, Ego vero constitutus sum rex ab eo ; et, Suscipite sacerdotem magnum ; et, Qui factus est Sapientia vobis a Deo ; et, Electus ex millibus.

C Cap. VII. Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam.

Cap. VIII. In id quod scriptum est, Christum esse vitam, homines palmites, Deum Patrem agricolam

Cap. IX. Magnum est tibi vocari te puerum meum ; et, Qui definitus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis ; et, Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ ; et, Ascendo ad Patrem meum, et Deum meum.

Cap. X. Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen ; et, In similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo

Cap. XI. Ego vivo propter Patrem.

Cap. XII. Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus, qui misit me, Patris

Cap. XIII. Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus ; et, Quem Pater sanctificavit, et misit in mundum.

D 311 Cap. XIV. Non derelinques animam meam in inferno ; et de illo textu : Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis.

Cap. XV. Nemo bonus, nisi unus Deus.

Cap. XVI. Regi autem sæculorum incorruptibili, in-

visibili, sicut sapienti Deo honor et gloria; et, A Solus habens immortalitatem; lucem habitans inaccessibleem, et de iis qui dicunt: Nonne ergo sunt animæ et angeli immortales et invisibiles?

Cap. XVII. Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso; et, Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quia Filius hominis est; et rursus: Quos dedisti mihi ex mundo, tui erant, et mihi eos dedisti; et rursus: Omnia mihi tradita sunt a Patre; et rursus: Data est mihi omnis potestas in cælo, et in terra. Et observa similia. Et illud Davidis: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam.

Cap. XVIII. Qui misit me Pater, maior me est. Ibidem de Montanistis et Manicheis.

Cap. XIX. Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar. De Spiritu autem sancto: A semetipso non loquetur; et, A memetipso non suum locutus; et, Sicut præcepit mihi Pater, sic facio; et, Sermo, quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me.

Cap. XX. Cum tradet regnum Deo et Patri, et cum subjecta fuerint ei omnia, tunc et ipse Filius subicietur ei qui subiecit illi omnia; ut sit Deus omnia in omnibus. Ibidem, quod quando Incarnatio nota hominibus facta est, tunc angeli quoque propter homines eam cognoverunt.

Cap. XXI. Pater, si possibile est, transeat calix iste; et de hoc textu, Salva me ex hac hora; et, Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me? et, Tristis est anima mea usque ad mortem. Et de fetu super Lazaro, et de defatigatione, et oratione, et fame, et somno Christi, et aliis id genus. Ibidem, quod cum ipso erat Pater, et Spiritus sanctus.

Cap. XXII. Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filius.

312 Cap. XXIII. Quoniam nullus est Deus, nisi unus: nam quamvis sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra, sicut sunt dii multi, et domini multi: nobis vero unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia. Ibidem, quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus conveniunt hypostasibus; sæpius vero etiam præponitur nomen Dominus nomini Deus.

Cap. XXIV. Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra.

Cap. XXV. Gloria mea tu, Pater, apud temetipsum gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.

Cap. XXVI. Quando venerit in gloria Patris sui.

Cap. XXVII. Mediator Dei, et hominum Dominus noster Jesus Christus.

Cap. XXVIII. Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.

Cap. XXIX. De eo quod petenti matri filiorum Zebedæi, ut constitueretur a dextris ejus, et a sinistra in futuro iudicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.

Cap. XXX. Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.

Cap. XXXI. Præpara te ut invoces Deum tuum, Israel, quia ecce ego firmans tonitruum, et creans Spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus

Cap. XXXII. De iis, qui dicunt: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus?

Cap. XXXIII. De eo, quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Domi-

tu, μόνη σοφῶ θεῶν τιμῆ καὶ δόξα· καὶ, Μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οὐκ ἔχον ἀπρόσιτον· καὶ κερὰ τῶν λεγόντων· Οὐκ εἰσὶν οὖν αἰψυχὰ καὶ οἱ ἀγγελοὶ ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι;

Κεφ. ΙΖ'. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε τῷ ἱγῶ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· καὶ, Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ χρίσιν ποιῆν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου· καὶ πάλιν· Οὐδ' ἔδωκάς μοι ἐξ τοῦ κόσμου, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκάς· καὶ πάλιν· Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν· Ἐδόθη μοι πάσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Καὶ θεὰ τοιαῦτα. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ· Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου.

Κεφ. ΙΗ'. Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἐστίν. Ἐν ταυτῷ περὶ Μοντανιστῶν καὶ Μαρτυρῶν.

Κεφ. ΙΘ'. Ὁ Πατὴρ ἐντολήν μοι δέδωκε, τί εἰπω καὶ τί λαλήσω. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει· καὶ, Ἄπ' ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· καὶ, Καθὼς ἐνετέλειτά μοι ὁ Πατὴρ, οὕτως ποῶ· καὶ, Ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἐστὶν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Κεφ. Κ'. [144 a] Ὅταν παραδιδῶ τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ Πατρί, καὶ ὅτ' ἀν' ὑποταγῆ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἐν ταυτῷ, ὅτι τὴν οἰκονομίαν, ὅτε ἀνθρώποι, τότε καὶ ἀγγελοὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐγνωσαν.

Κεφ. ΚΑ'. Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· καὶ περὶ τοῦ, Σῶσον με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· καὶ, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; καὶ, Περὶλυτὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου μέχρι θανάτου. Καὶ περὶ τοῦ θαυμάσιου ἐπὶ Λαζάρου, καὶ κοιπίσαι, καὶ προσεύξασθαι, καὶ κωπήσασθαι, καὶ ὑπνώσαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἐν ταυτῷ, ὅτι μετ' αὐτοῦ ἦρ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΚΒ'. Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἑσχάτην ἡμέραν, οὐδὲ οἱ ἀγγελοὶ, οὐτὲ ὁ Υἱός.

Κεφ. ΚΓ'. Ὅτι οὐδεὶς θεὸς, εἰ μὴ εἷς. Καὶ γὰρ εἰπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοὶ· ἡμῶν δὲ εἷς θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Ἐν ταυτῷ, ὅτι ὁ θεὸς οὐ κωπτεύει τοῦ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἀμώβτερα ταῖς τρισὶν ἀρμόσει ὑποστάσεσιν πολλάκις δὲ καὶ προτάσσεται τὸ ὁ Κύριος τοῦ ὁ θεός.

Κεφ. ΚΔ'. Περὶ τοῦ Ἑλλήνας πρὸς τὴν ἰδίαν κλήτην ροθεῖν τὸ, Εἰ τινὲς εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς.

Κεφ. ΚΕ'. Δόξασόν με σύ, Πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί.

Κεφ. ΚΖ'. Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. Κεφ. ΚΖ'. Μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

Κεφ. ΚΗ'. [144 b] Περὶ τοῦ ἀνευ τοῦ Υἱοῦ μὴ θεωρηθῆσαι κατ' ἐπίνοιαν τὰ πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας αὐτοῦ χαρισμάτων.

Κεφ. ΚΘ'. Περὶ τοῦ, ἀκούσῃ τῇ μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδάου ὡστε καθεσθῆναι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀριστερῶν ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει τοὺς δύο αὐτῆς υἱούς, εἰπεῖν τὸ, Οὐκ ἐστὶν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοιμασται ὀπὸ τοῦ Πατρὸς.

Κεφ. Α'. Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνευμά μου.

Κεφ. ΑΔ'. Ἐτοιμάζου τοῦ επικαλεῖσθαι τὸν θεόν σου Ἰσραὴλ· δίδωι ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτιζὼν πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ.

Κεφ. ΑΒ'. Περὶ τῶν λεγόντων· Πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένεστο· εἰς πάντα οὐδ' ἐστὶν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΑΓ'. Περὶ τοῦ τὸν Χριστὸν εἰρηκέναι· Καὶ πῶς Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἔκλυε καλεῖ αὐτὸν Κύριον,

λέγων· Ἐἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου ;
 Κεφ. ΑΔ'. Περὶ τοῦ, ὅπως γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον,
 ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔδοξασθη.
 Κεφ. ΑΕ'. Περὶ τοῦ γραφέν· Ἀὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερ-
 εντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμαῖς ἀλαλήτοις·
 Ὁ δὲ ἔρευνῶν τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα
 τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ὑπερεντυγχάνει
 ὑπὲρ ἁγίων.
 Κεφ. ΑΓ'. Ὀυτὴ γὰρ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γί-
 νώσκωσθε σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ πάλιν·
 Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.
 Οὐκ εἶπε δὲ, φησὶν, Καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
 Κεφ. ΑΖ'. Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός·
 οὐδὲ τὸν Υἱὸν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Καὶ
 πρὸς τοὺς λέγοντας, ἔρευνῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὰ
 βῆθη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐστ' ἄν ἄγνωστον.
 Κεφ. ΑΗ'. [145 a] Περὶ τοῦ ἀφορίζειν αὐτοὺς μόν-
 ῳ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ δόγμα τοῦ Παρακλήτου·
 λέγειν δὲ, ὅτι καὶ ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Υἱοῦ.
 Καὶ περὶ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπεστάλθαι παρὰ
 τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐν ταυ-
 τῷ καὶ περὶ Μορτανῶν.
 Κεφ. ΑΘ'. Περὶ τοῦ, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦ-
 μα αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κρᾶζον· Ἀββὰ,
 ὁ Πατήρ.
 Κεφ. Μ'. Πρὸς τὸ εἰπεῖν τὸν Υἱὸν περὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ
 λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
 Κεφ. ΜΑ'. Περὶ Μορτανιστῶν οὐτως·
 Ὅτι τὸν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι Πατέρα, καὶ
 Υἱὸν, καὶ Παράκλητον.
 Ὅτι λέγουσιν Μορτανῶν ἐσχηκέναι τὸ τέλειον
 τοῦ Παρακλήτου.
 Ὅτι λέγουσιν· Ὑμῖς, φησὶν, οὐ πιστεύετε
 μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ ἐκδημίαν τοῦ Δεσπότου
 γεγενησθαι προφήτας.
 Κεφ. ΜΒ'. Περὶ παραινήσεως.
 Περὶ τοῦ προειρησθαι τὴν αἰρετικὴν ἀσέβειαν.

num, dicens : Dixit Dominus Domino meo?
 Cap. XXXIV. De illo : Nondum enim erat Spiritus
 sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.
 Cap. XXXV. De eo, quod scriptum est : Ipse Spi-
 ritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabili-
 bus. Qui autem scrutatur corda, scit quid aspiciat
 Spiritus, quia secundum Deum postulat pro san-
 ctis.
 Cap. XXXVI. Hæc enim est vita æterna, 313 ut
 cognoscant te solum verum Deum; et rursus :
 Creditis in Deum? et in me credite. Non dixit
 vero, inquit, Et in Spiritum sanctum.
 Cap. XXXVII. Nemo novit Patrem, nisi Filius, ne-
 que Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos,
 qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda
 Dei, quod aliquid ea ignoret.
 Cap. XXXVIII. Quod hæretici nomen Paracleti soli
 Spiritui sancto tribuunt : et dicunt, missum esse
 etiam a Filio. Et de eo, quod aiunt, Filium quo-
 que missum esse a Patre, et a Spiritu sancto.
 Ibidem etiam de Montano.
 Cap. XXXIX. De illo textu : Emisit Deus Spiritum
 suum in corda nostra, clamantem : Abba, Pa-
 ter.
 Cap. XL. In illud, quod dicit Filius de Spiritu :
 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, et an-
 nuntiabit vobis.
 Cap. XLI. De Montanistis, in hunc modum :
 Quod eundem dicunt esse Patrem, et Filium et
 Paracletum.
 Quod Montanum habuisse inquit perfectionem
 Paracleti.
 Quod aiunt : Vos non creditis, post adventum
 Domini in mundum, fuisse prophetas.
 Cap. XLII. De exhortatione.
 Prænuntiata esse hæreticam impietatem.

LIBER TERTIUS.

ΚΕΦ. Α' [145 b].

Ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθὴς ὑπάρχουσα,
 οὐ καθάινεσθαι ποτε αἰτίαν ἔχει τὸ σῶματι συνελ-
 ναι, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς προαίρεσιν, ἦτον τῆς γνώ-
 σεως τὴν ἕφεσιν. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα ἐναποκεκλεισμέ-
 νην ἔχον αὐτὴν ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν τυφλῷ φρουρίῳ, διὰ
 τῶν ὑλικῶν παθῶν ἀποδόνηνύει τῆς τοῦ Θεοῦ ὀμι-

(78) *Impatiens*. Animam a corpore sejunctam
 pati non posse censuit olim Tertullianus in *Apolo-
 getico*, cap. 48. Sed hunc errorem postea abiecit,
 cumque in extremo libro *De anima* refellit. « Nonne
 et de suo, inquit, sufficit sibi (anima) ad... titulum
 passionis? » In eundem porro hic Didymum inci-
 disse non existimo : nam primum quidem animam
 ex corporis conjunctione duntaxat pati non ait,
 sed ex eo etiam, quod scientiam appetat, et eli-
 gendi, ac volendi facultate prædita sit : deinde il-
 lam non absolute impatibilem dicit, sed ἐν τῷ
 νοητῷ, id est, quatenus intelligens est, aut « in
 eo, quod intellectuale in ipsa est. » Deum impa-
 tibilem potius vocat, ut puto, quod passionis ex-
 pers sit, ipsa secundum se ipsam spectata, quam
 quod pati omnino nequeat.

(79) *Velut in cæca custodia*. Locutio ista, quam
 Plato, ac Platonici usurparunt, Origeniana videri
 potest, ac talis re ipsa visa est S. Methodio, ut te-
 statur Photius in Bibliotheca cod. 224. Hieronymus

314 CAP. I.

Anima cum per se ipsam in intellectuali parte
 sit impatiens (78), cur patiatu aliquando in causa
 est ejus conjunctio cum corpore, et propria ipsius
 voluntas, atque electio, aut cognitionis appetitus.
 Nam corpus cum eam in se ipso, velut in cæca cu-
 stodia (79), inclusam habeat, per materiales pas-

tamen cum ea usus esset in commentariis Epistolæ
 ad Ephesios, eandem lib. 1 in *Rufinum* defendit,
 quamvis ab Origene adhibitam dicat. Totum Hier-
 onymi locum non affero, utpote longiorem. Legat
 lector num. 25 ejus libri : ubi prius fatetur se in
 commentariis Epistolæ ad Ephesios hæc scripsisse :
 « Vel certe quia in plurimis locis lectum est, vin-
 culum animæ corpus hoc dici, quo quasi clausa
 teneatur in carcere, dicimus propterea Paulum cor-
 poris nexibus coerceri. » Deinde vero subjungit, se
 ibi Origenis interpretationem posuisse. Ac demum
 addit : « Et tamen vinculam dici animam corpore,
 donec ad Christum redeat, et in resurrectionis
 gloria corruptivum, et mortale corpus incorruptione
 et immortalitate commutet, non absurdæ intelli-
 gentiæ est. Unde et Apostolus : Miser ego, inquit,
 « homo : quis me liberabit de corpore mortis hujus? »
 Corpus mortis appellans, quod vitii, et morbis,
 et perturbationibus, et morti subjaceat, donec cum
 Christo resurgat in gloria. » Fortasse vero Di-

siones ipsam a Dei consortio abdicat, ac deorsum in terram, atque in terrenas, ut puto, sollicitudines ipsam inclinat; atque ita imperare conatur ei, quæ natura præstantior est, et tanto præstantior, quanto id, quod immortale est, excellentius est eo, quod est mortale. Desiderium insuper propriæ ipsius explendæ voluntatis, aut acquirendæ cognitionis, illuc eam trahit, eoque tendit, ut quædam scire velit: sed cum rectum ac tutum viæ ductorem non habeat, aut pravorum hominum consuetudine utatur, aberrat, et anceps hæret, ac tandem ad quam forte appulsa fuerit opinionem, eam inconsiderate amplectitur: atque ita summopere miserabilis fit, ac misera; quippe quæ dum bonam cognitionem aucupatur, eamque se invenisse putat, in pravas incidens sententias depravatur. Quod enim nos omnes natura ita comparati sumus, ut scientiam appetamus, ostendit, ut inquit Aristoteles (80), etiam **315** sensuum desiderium, quod nulla urgente necessitate ad se ipsum nos attrahit. Itaque videre aliquid, aut agere aliquando optamus, etsi omnino necessarium non sit, sed potius noxium quod conspicitur, aut efficitur. Quod autem hæc ita se habere aperte affirmaverint sacræ Litteræ, declarent divini scriptores (81), qui sic locuti sunt. Jacobus inclytæ memoriæ vir: « Non est (82), inquit, sapientia ista desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. » Et subdit: « Quæ enim (83) desursum est sapientia, primum quidem pura est, pacifica (84), æqua, docilis, plena misericordia et fructibus operum honorum (85), non dijudicans, simulationis expertus. » Ac præterea duplicis animæ eos homines vocat, qui riles, et gregarii sunt, nec mundam cognitionem, aut stabilem (86) animæ electionem propositumve habent, dum hæc scribit: « Appropinquate (87) Deo, et appropinquabit vobis, emundate manus, o peccatores, et purificate corda, o duplices animo. » Quin

λίαν, καὶ καταφέρει πρὸς γῆν καὶ τὰ γῆς, οἰμαί, φροντίσματα· καὶ οὕτω κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσει κρείττονος, καὶ τοσοῦτω κρείττονος, ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ. Ἡ δὲ γὰρ τῆς ἰδίας αὐτῆς προαιρέσεως, ἢ γνώσεως πάλιν ἐπιθυμία, ἔλκει μὲν εἰς τὸ θέλαιν εἰδέναι τι αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τοῦτο πορεύεται, μὴ ἔχουσα δὲ ὀρθὸν τῆς πορείας ἀγωγὸν, ἢ κακῶν χρησαμένη ὁμιλίαις ἀνθρώπων, πλανᾶται καὶ ἀπορεῖ, καὶ τέλος, ἐφ' ἣν τύχοι προσωρήματα ὄξαν, ἀμαθῶς ταύτην ἀνειλετο· καὶ οὕτω δὴ γέγονεν οἰκτίστη τε καὶ ἀθλία, ἐν γνώσεως ἀγαθῆς ὑπόψια καὶ δόξη θηρασαμένη κακόνοιαν. Ὅτι γὰρ πάντες ἀνθρώποι κατὰ φύσιν τοῦ γινώσκειν ὀρεγόμεθα, δηλοῖ τοῦτο, ὡς φησὶν Ἀριστοτέλης, καὶ ἡ τῶν αἰσθησεων ἐπιθυμία, πέρα τῆς χρείας ἡμᾶς ἐφ' ἐκτυτὴν παραπίμπουσα. Ὅρᾶν γοῦν, ἢ ποιεῖν ἐσθ' ὅτε ἐπιθυμοῦμεν, κἂν μὴ πάνυ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὲς τὸ ὀρώμενον, ἢ πραττόμενον ἦ. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἀντικρυς εἰρηται, τῶν θείων Γραφῶν διασαφούςιν οἱ ἀξιώσαντες εἰπεῖν τοιῶσδε· Ἰάκωβος ὁ τῆς εὐκλειεὺς μνήμης· « Οὐκ ἔστιν ἡ σοφία αὕτη ἀνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. » Ἐπιφέρει τε· « Ἡ γὰρ ἀνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἀγνή ἔστιν, εἰρηλική, ἐπεικὴς, [146 b] εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἔργων ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, ἀνυπόκριτος. » Καὶ ἐτι διψύχους προσαγορεύει τοὺς ἀγελαίους, καὶ οὐ καθαρὰν γνῶσιν καὶ σταθερὰν ψυχῆς προαιρέσιν ἔχοντας τῶν ἀνθρώπων, φάσκων τοιῶσδε· « Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγίει ὑμῖν· καθαρῖσατε χεῖρας, ἀμαρτωλοὶ, καὶ ἀγνίσατε καρδίαν, διψυχοὶ. » Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μισοπόνηρον ζῆλον ψυχῆς ἔχοντας, καὶ νικηφόρους ὄντας ἀρετῆς, οὓς οὐ διαφεύγει τῶν τιμῶν οὐδὲ ἐν, διαλέγεται, ὥστε εἰργεῖν τῶν μὴ τοιούτων ἀνθρώπων τὸ ἀκόλαστον, καὶ μεταδιδόναι καὶ ἄλλοις, ὧν αὐτοὶ ἔχουσιν ἀγαθῶν, βήμασιν αὐτοῖς· « Ἀδελφοὶ, ἐάν τις παρ' ὑμῖν πλανηθῆ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν, γίνωσκετω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἀμαρτωλῶν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἀμαρτιῶν. »

dymus, dum sic loquitur, respicit illud psal. cxli, vers. 8: « Educ de custodia animam meam, » sive, ut legitur apud Hieronymum lib. adv. Joannem Hierosolymitanum, num. 7, « Educ de carcere animam meam. » Lege, si placet, S. Zenonis lib. 1, tract. 16, pag. 120.

(80) *Aristoteles*. Primum *Metaphysicorum* librum sic exorditur philosophus Stagiritæ: Πάντες ἀνθρώποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει· σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθησεων ἀγάπησις. Καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας, ἀγαπῶνται δι' ἑαυτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὁμμάτων. Οὐ γὰρ μόνον ἴνα πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μὴδὲν μέλλοντες πράττειν, τὸ ὄρᾶν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν ἄλλων. Ἄξιον δ', ἐτι μάλιστα ποιεῖ γινώριζειν τι ἡμᾶς αὕτη τῶν αἰσθησεων. Quæ sic veritè Bessarion: « Omnes homines natura scire desiderant. Signum autem est sensuum dilectio: nam et absque usu propter se ipsos amantur. Quæ sic veritè Bessarion: « Omnes homines natura scire desiderant. Signum autem est sensuum dilectio: nam et absque usu propter se ipsos amantur. Præ cæteris autem, qui per oculos fit: non enim ut agamus solum, verum etiam nil acturi, ipsam videre præ omnibus aliis eligimus. Causa autem est, quod sensuum hic vel maxime nos cognoscere quidem facit. »

(81) *Divini scriptores*. Codex, τῶν θείων Γραφῶν. Legendum fortasse τῶν θείων γραφῶν, cum nomen γραφῶν neutrius generis sit, verbum vero ἀξιώσαντες masculini: ac præterea nomen illud tertiæ partis Testamenti Veteris proprium videatur, cujus, ut Epiphanius hæresi xxix, cap. 7, testatur, tres istæ numerabantur partes, νόμος, προφήται, et γραφῆα, id est « lex, prophetæ, et hagiographa. »

(82) *Non est*. Epist. Jacob. iii, 15.
(83) *Quæ enim*. Ibidem vers. 17. Græca editio habet: « Ἡ δὲ ἀνωθεν, id est « Quæ autem desursum est. »

(84) *Pacifica*. Biblia habent, ἐπειτα εἰρηλική, id est « deinde pacifica. »

(85) *Fructibus operum bonorum*. Græca editio caret voce, ἔργων, id est « operum. » Quam cum in Vulgato quidem interpres legerit, vertit, « fructibus bonis. »

(86) *Stabilem*, etc. Simili fere modo διψύχους interpretatur Clemens in primo *Stomatium* ex Pastoris libro, id est « accipites, ac dubios. »

(87) *Appropinquate*. Epist. Jacob. iv, 8.

Οὐδὲν δὲ ἦρτον καὶ Πέτρος διδάσκων, πόθεν ἀπαθῆς τυγχάνουσα ψυχῆ, παθῶν ἀνάπλειός ποτε γίνεται; ἰπιστρέφων δὲ εἰς τὸ μνημονεύειν τῆς ἀποδιώσεως ἡμῶν, ἔγραψεν· « Ἀπέχουθε ἀπὸ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς. » Καὶ Σολομών δὲ ὁ τοῦ Δαυὶδ φησιν· « Ὅσπερ οὐχ ὅμοια πρόσωπα ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων ταῖς καρδίαις ὅμοιαι. » Ὑπεῖσι δὲ με καὶ ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου ἀθληφόρου Παύλου, ἅπερ τοῦδε τρόπου ἀνείρηκεν· « Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. [146 b] μωρία γὰρ αὐτῷ ἔστιν. » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντας. αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. »

veluti digressionem interitum nostrum (91) commemorans, hæc scripsit: « Abstinete (92) vós a carnalibus desiderijs, 316 quæ militant adversus animam. » Davidis vero filius Salomon ait: « Sicut (93) non sunt similes vultus hominum, ita nec corda hominum cordibus similia. » Ex his vero etiam, quæ magnus, invictusque athleta Paulus conscripsit, ea mihi in mentem veniunt, quæ sic promulgavit: « Animalis (94) autem homo non recipit ea quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim ipsi sunt; » et rursus: « Spiritualis (95) autem judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur. »

Ἄλλ' ὅπερ μὲν ἔλεγον, ἡ προαίρεσις αὐτῆ καὶ τὸ σῶμα πολλάκις καθέλκειν ἐπὶ τὰ πάθη πέφυκε τὴν ψυχὴν ποτὲ δὲ καὶ συνεισφέρει, αὐτῇ φημι τῇ ψυχῇ, ἀγαθὰ οὐκ ὀλίγα· τὸ μὲν σῶμα, τὴν τῶν αἰσθητῶν γῶσιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν· ἡ δὲ προαίρεσις αὐτῆς, τὴν ἀπὸ τῆς εὐβουλίας καὶ ὀρθοδοξίας μακαρίτητα· ὡς περ πάλιν ἡ ψυχὴ, ὅταν εὐ ζῆ μετὰ σώματος, καὶ κατακρατῆ, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστρέφεται, καὶ τῶν αὐτοῦ πληροῦται νοήσεων, πλείονα καὶ σεμνότερα δίδωσιν. Τὸ μὲν γὰρ γήινον, ἀπαθὲς οἶον ἀποφαίνειν σπουδάζει, κοσμοῦσα αὐτὸ ἰδρωτὶ, καὶ καρτερίᾳ, καὶ πᾶσιν τοῖς ἐξ ἀρετῆς πόνοις, καὶ διακυβερωῖσα, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀλγεῖνῶν πείρας, ἐπὶ τῇ θεοσεβῇ ζωῇ ἀνεγείρουσα· τὴν δὲ ἰδίαν προαίρεσιν, καὶ τὴν πίστιν, ἁπταίστον διακρατεῖ, καὶ τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ ἄνθρωπον ποιεῖ, πίστει καὶ λόγοις αὐτὸν εἰς τὸ σεμνὸν προδιβάλλουσα, καὶ πρὸς ἰκυσίαν τῆς Τριάδος ῥέπουσα, καὶ τροφὴν ποιουμένη τὴν ἀπὸ τούτων ὠφέλειαν. Εἰ γὰρ νομιοῦμεν ψυχὴν, κομμεῖσθαι καὶ τρέφεσθαι οὐκ ἄλλοις, ἀλλ' ἡ λόγους καὶ πίστει πέφυκεν. Ἄνθρωπος γὰρ τροφὴ ἄμφω, ἡ τε ἐκ τῆς γεωργίας, ἡ τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῆς πίστεως· ἀλλ' ἡ μὲν τὸ σῶμα εἶναι τε καὶ ἀντέχειν, ἡ δὲ ταῖς ψυχαῖς τὸ ἐτέρων προέχειν δίδωσιν, καὶ διὰ πίστεως καὶ λόγων καὶ ἡ ἄλλη σύμπασα κατορθοῦται ζωῇ. [147 a] Φωρᾶν ἐνεστί ταῦτα μὴ ἄλλως ἔχειν, ἐπιπορευόμενον τῷ νῷ, ὡς αὐτίκα τῷ τοιοῦτῳ ἐπιλάμπει καὶ συναογεῖ ὁ ἐπιθετικῶς τοῖς ὄλοις ὕδης

A etiam eos, quorum anima zelo incensa malum odit, quique in virtutis agone certantes palmam retulerunt, et quos nulla fugit ex rebus æstimatione dignis, hisce ipsis verbis alloquitur, ut hominem, qui eis similes non sunt, intemperantiam coercerent, et alios etiam honorum, quæ ipsi habent, participes faciant: « Fratres (88), inquit, si quis apud vos erraverit a veritate, et converterit qui eum, sciat, quod qui converterit peccatorem ab errore viæ ejus, salvabit animam ipsius (89) a morte, et operiet multitudinem peccatorum. » Pari modo Petrus quoque nos docens, quam ex causa (90) anima cum sit impassibilis, passionum tamen plena aliquando existat, et per quamdam

B Sed, ut modo dicebam, isthæc (96) quidem volendi eligendique facultas et corpus, sæpe animam quoque deorsum trahere, et ad passiones inclinare consueverunt; aliquando tamen etiam bona important ipsi animæ non mediocria; nempe corpus quidem, sensilium cognitionem, et alium omnem famulatum, quem præstat animæ; eligendi vero facultas, quæ ipsi animæ inest, felicitatem illam, quæ ex sana deliberatione et ex orthodoxia derivatur. Ac vicissim anima si recte vixerit cum corpore, et illud sibi obtemperans, ac subiectum teneat, et ad Deum convertatur, et Dei cogitationibus impleatur, plura et augustiora præbet: nam quod terrenum est, id ea reddere nititur veluti passionis experta, sudore illud ac tolerantia, et omnibus, quos virtutis causa sustinet, laboribus exornans, et ipsum regens ac moderans, et per molestiarum colorumque, quos experitur, perpersionem, ad religiosam ac piam vitam illud excitans, ac veluti sursum erigens: propriam vero voluntatem sibi subjectam tenet, ac fidem servat inculpatam, et hominem supra hominem evehit, fide et doctrinis eum venerandum reddens, et ad supplicandum Trinitati se inclinans, et adjumentum, quod ex hisce rebus percipit, suum veluti cibum faciens; nam si animam recte æstimemus; nulla alia re ornari ipsa ac nutriri potest, quam doctрина et fide: homini enim ambo hæc cibus sunt,

(88) *Fratres*. Jac. v, 19 et 20. Græca editio pro παρ' ὑμῶν habet ἐν ὑμῖν, id est « in vobis, » sive, « inter vos. »

(89) *Ipsius*. Deest hæc vox in Græcis Bibliis. Sed eam legit Vulg. interpres, ut Didymus.

(90) *Quoniam ex causa*. Codex, ποθέν. Levd. πόθεν.

(91) *Interitum nostrum*. Libro quoque *De Sp. S.* num. 39, « Carnis sapientia, inquit, illico morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt. »

D (92) *Abstinete*. I Petr. ii, 11. Biblia Græca: Ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν, etc.

(93) *Sicut*. Hæc in Vulgata translatione Latina non exstant, sed Græca editio ea habet Prov. xxvii, 19, ubi legitur: Ὅσπερ οὐχ ὅμοια πρόσωπα προσώποις, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων ὅμοιαι.

(94) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(95) *Spiritualis*. Ibidem vers. 15. Græca editio pro πάντα habet πάντα, id est « omnia. »

(96) *Isthæc*. Codex sine spiritu atque accentu, αὐτῇ. Itaque lege αὐτῇ, aut αὐτῆ, ut mavis.

neinpe cum ille, qui ex agricultura, tum ille, qui ex doctrina et fide comparatur : sed ille quidem corpori hoc tribuit, ut existat, et perduret, iste vero hoc animabus confert, ut aliis antecellant : ac per fidem insuper, doctrinamque universa vita nostra, quoad alia etiam, felix evadit, et recta. Non aliter hæc se habere, **317** quam dixi, perspicue comperiet quis, si illud animo reputet, tali homini statim illucescere, et cooperatorem adesse eum, qui omnia pervadit, ac supra omnia extollitur, Dei Verbum Fillum, qui neminem, ne ex lis quidem, a quibus spernitur, contemnit, quique animæ, in qua per insufflationem sanctum suum Spiritum habitare fecit, rationem, quæ res est omnium præstantissima, inseruit. Ideo a profanis quoque præclare in cujusdam versus extrema parte dictum fuit :

Ubiunque est homo, ibi est ratio.

Sed ita quidem hæc se habent. Hæretici vero nihil nisi quod immundum sit, spirantes, allata de Redemptore Deo Verbo rerum omnium Conditoris sublimia testimonia, ejusque dona et magnifica opera non attendentes, ad ipsius deitatem referunt atque applicant ea Scripturæ loca, quæ de summe ineffabili, et summam ejus immutabilitatem non lædente benigna Incarnatione dicta sunt, quæque illis humilia videntur, atque indecora : et quibus ex rebus gloriam Dei perspicere, ejusque in homines benignitatem magis celebrare deberent per hæc ipsas longe a veritate alieni deprehenduntur, ac eo deveniunt, ut benefactorem ac Salvatorem contumeliis afficiant : nec eum placare student ut judicem, sed e contrario ostendere conantur, ipsum, utpote creatum, judicio subiectum esse nunc quoque, postquam et in cælos ascendit, et ad dexteram Patris sui considet æquali ac ille honore afficiendus. Quin etiam sepe numero quæ de ipso Filio, aut ab ipso dicta non fuerunt aut quæ arcano atque ænigmatico sensu scripta sunt, ea sine examine, quasi contra ipsum, aut ab ipso pronuntiata proponunt, et pravam quamlibet atque infirmam interpretationem plurimi faciunt : ac semetipsos nihil ab irrationalibus animalibus discrepantes exhibent huic optatissimo Domino, qui credentes ducit sine violentia in Patris, et sui ipsius, et sancti Spiritus unum individuum regnum, quique ob suam erga nos indulgentiam nos ita hortatur : « Nolite (97) fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. » Quasi dicat : nam ratione destituta animantia, quorum anima est sanguis materialis, juxta eum, qui ait in Genesi (98) : « Sanguis ejus est anima ejus, » in **318** terram prona sunt semper, ventri tantam servientia, neque corpore ac mente eriguntur ut homo, qui et terrena sentit, et sublimia videt, et ad cælestem serenissimum, et cujusvis plane passionis expertem statum festinat, atque in mundo velut in publico quodam hospitio hospitem se diversari putat, et quotidie sese (99) ad exitum ex hac vita sapienter agendo præparat ; ideoque fide et mente

(97) *Nolite.* Psal. xxxi, 11 (sen 9).

(98) *In Genesi.* In Genesi hæc non invenit. Respiciit, ut puto, Levitic. xvii, 11 et 14, ubi legitur : « Ἡ γὰρ ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ

ἄ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ μηδενὸς μηδὲ αὐτῶν τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονῶν, ὁ τῆ ψυχῆ, εἰς ἣν διὰ τοῦ φουσηματος τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα καταπίσσει, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον καταστίρασις. Αἰδὸ καὶ θαυμαστῶς ὑπὸ τῶν ἔξω εἰς στίχου τινὸς ἀκροτελεύτιον εἰρηται :

B *Παταχοῦ λόγος, ἐνθα καὶ ἀνθρώπος.*

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε πη ἔχει. Αἰρετικοὶ δὲ, μὴδὲν ἀναπνέοντες καθαρὸν, ταῖς κειμέναις περὶ τοῦ λιτρῶτοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων γενεσιουργοῦ, ὁμολογίας καὶ μαρτυρίας τε καὶ δωρεαῖς, καὶ μεγαλοργίας οὐ προσέχοντες, τὰ περὶ τῆς ἀρήτοτάτης καὶ ἀρεπτοτάτης φιλανθρώπου ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ νομιζόμενα ἐκεῖνοις εἶναι μικροπρεπῆ ῥήματα, τῆ θεότητι αὐτοῦ προσάπτουσιν· καὶ ἀφ' ὧν ὤρειλον, τὴν τε δόξαν διεδέναι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνυμνεῖν πλέον τὴν φιλανθρώπων αὐτοῦ, διὰ τούτων ἔξω τε τῆς ἀληθείας φερόμενοι ἀλλοκονταί, καὶ ὀρθίζουσιν τὸν εὐεργέτην καὶ Σωτῆρα προάγονται· φροντίς τε αὐτοῖς, οὐχ ὅπως ἐξιλεώσωνται αὐτὸν ὡς κριτὴν· ἀλλ' ὅπως ὑπὸ κρίσιν ὄντα, ὡς κτιστὸν, καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀνοδὸν καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἰστέμον συνεδριαν ἀποδείξωσιν. Πολλάκις δὲ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ, ἢ παρ' αὐτοῦ μὴ λεχθέντα, ἢ δι' ἐπικρύψεως ἠνιγμένα, ὡς κατ' αὐτοῦ, ἢ παρ' [147 b] αὐτοῦ ἀποπεφασμένα ἀδασανίστως διατιθέασιν, καὶ πάντες σαθρὸν καὶ ἀνακλιν ἐκτετιμήκασιν νοῦν· οὐδὲν καλλίου ἀλόγων ζῶων ἑαυτοὺς προσάγοντες τούτῳ τῷ περιποθῆτω Δεσπότη, τῷ ἀγοντι δίχα βίας τοῦ πειθομένου εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς, καὶ ἑαυτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μιαν ἀδιαίρετον βασιλείαν, καὶ φειδοὶ τῆ πρὸς ἡμᾶς παρανοοῦντι· « Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος, οἳ οὐκ ἔστιν σύνεσις. » Τὴ γὰρ ἀλογα ζῶα, φησὶν, οἳς ἡ ψυχὴ τὸ ἐξ ὕλης αἷμα, κατὰ τὸν εἰπόντα ἐν τῆ Γενέσει, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, » εἰς γῆν νένευκεν, ἀεὶ τῆ γαστρὶ μόνῃ δουλεύοντα, καὶ οὐκ ἀνέστηκεν τῷ σώματι καὶ τῷ νῷ, ὡς ὁ ἀνθρώπος, ὁ καὶ τῶν ἐπιγεῖων αἰσθανόμενος, καὶ τὰ μετέωρα βλέπων, καὶ ἐπὶ τὴν οὐρανὸν γαληνοτάτην καὶ ἀπαθεστάτην κατάστασιν σπεύδων, καὶ ὡς ἔν πανδοκίῳ τινὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἠγούμενος καταλελυκέναι, καὶ παρασκευαζόμενος ἐν εὐφροσῆ ἐφ' ἐκάστης πρὸς τὴν ἐκ τούτου ἔξοδον· διὰ τε τούτου ἀπλοῦς τὴν πίστιν καὶ τὴν γνώμην ὁ σοφὸς ὑπάρχει. Παντὶ γὰρ τῷ δῆλον, ὡς πάσης τῆς διὰ λόγων καὶ ἐν λόγοις τέχνης ἢ ἀλήθεια κρείττων ἀεὶ, ἥτις συμπεφύκεν τῆ ἀπλότητι. Ταράττει δὲ καὶ ταράττεισθαι δοκοῦσιν οἱ τεχνικὸι λόγοι, οἱ πλεονάζουσιν αἰρετικοῖς τοῖς τῆς θεολογικῆς θεωρίας, ὡς καὶ ἑλληνίς

ἔστι, id est, « anima enim omnis carnis est sanguis ejus. »

(99) *Hospitio.* Codex, πανδοκίω. Alii πανδοκίωσιν ascribunt. Pargynicius manuitt πανδοκίωσιν.

ἀλλοτριούς. Θεὸν μὲν γὰρ, καὶ Κύριον, καὶ Υἱὸν A
καλοῦσιν αὐτὸν, οὐκ ἔτι δὲ ὡς μὲν Θεὸν καὶ Κύριον
ἔκτιστον, ἀναρχον, αὐτεξούσιον, καὶ ἴσον τῷ Θεῷ
Πατρὶ ὡς δὲ μονογενῆ Υἱὸν [148 a] ὁμοούσιον τῷ
γενήσαντι λέγουσιν· καὶ ταῦτα ἐκφαίνοντα καὶ προ-
φαίνοντα τὸ ὁμότιμον καὶ ἰσοσθενές τῆς ἁγίας Τριά-
δος εἰς τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῖον αὐτοῦ δόγμα, καὶ
ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς, ὡς εἴρηται· ἀλλ' Ἕλλησι τρέ-
πων τινὰ συμπερόμενοι, διαφορότητας καὶ ὑφέσεις
οὐσίων καὶ δόξης, κατὰ νόας ἰδίους, τῶν θεῶν καὶ
ὁμοουσίων τριῶν ὁποστάσεων ὑφιστάσιν καὶ διανοοῦν-
ται περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ
θεοῦ.

len Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam s̄nctæ Trinitatis, et æqualem majestatem, et po-
tentiam manifestent, et clare patefaciant cum in divino ejus dogmate de baptismo, tum in aliis
multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo consentiendo, discrepantias, et inferiores essentia-
rum et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum cōmmenta, in tribus divinis et consubstantialibus
hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant, cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei scr-
uonem habent.

"Ἀπερ καὶ οἱ ἀλάστορες καὶ μυσαρροὶ δαίμονες, οἱ B
δὲ οἰκείας γνώμης κακότητα ἀναδειχθέντες, ἀχρηστα
καὶ μισόκλα κτίσματα ἀκοῦσαι, μήτιγε καὶ εἰπεῖν,
φρίττουσιν. Οἱ μὲν οὖν λόγοι, οἱ τὰς θεολογίας
περιέχοντες, ἀποχρώντες ἀπειργάσθησαν, ἦδη οὐσῶν
μὲν καὶ ἄλλων μυριόλεκτων ἀποδείξω, μὴ μνημο-
νευθειῶν δὲ, ὅπως μῆτε ὀκνοῖεν διὰ τὸ πλῆθος
οἱ ἐντυγχάνοντες, μῆτε μακροπερίοδος καὶ πολυ-
λογῶν φαίνεται ὁ γράφων. Εἰ γὰρ ἐ ἀπλοῦς ὁ μῦ-
θος τῆς ἀληθείας ἔφυ, ἢ φασὶν οἱ τῶν Ἑλλήνων εὐ-
δοκίμοι, καὶ Ἀλήθεια διὰ τοῦτο εἰκότως ἂν τὸ θεῖον
πρωταγορεύοιτο μόνον ἄλλον, ὡς καὶ ὁ περὶ τοῦ Θεοῦ
λόγος ἀπλοῦς, καὶ πάσης διαστροφῆς ποικι-
λίας ἀπηλλαγμένος. Ἴνα δὲ εὐσύνοπτοι ὧσιν αἱ θεη-
γορίαι, διὰ τὰ νυνὶ λεχθησόμενα προβλήματα αἰρετι-
κῶν, φέρε, ὡς ἐν μερικῇ καὶ συντόμῳ ἀνακεφαλαιώ-
σει συγείρωμεν τὸν λόγον αὐτῶν, εἰ καὶ ταυτοεπιῖν
μέλωμεν, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ χρεῖνδες καὶ τὸ πᾶσι
πανταχθεῖν ἀλώσιμα, κατὰ γε τὸ ἐφικτὸν, [148 b]
γενέσθαι τὰ περὶ αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ προθέμενοι
οἰκδομίαν ποιήσασθαι, συνοψίσαντες πρότερον τὰς
ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτιθένται, εἶτα ἐξ αὐτῶν πλη-
σίον ἐκάστου τόπου ἐξεργάζεσθαι μέλλοντος παρα-
τίθεσιν, ὡς ἂν ἔχοιεν ὅπ' ὁμμασι καὶ ἐν προχείρῳ
ἑαστοῦ τῶν τῆ χειρουργίᾳ κεκρημένων, καὶ οὕτω
τοῦ πράγματος ἀρχονται. Τῷ δὲ Θεῷ αὐθις τὸ πᾶν
θερρήσας, τῷ τὰ κύματα παύοντι, καὶ εὐδίων πλοῦν
δίδοντι, καὶ πάντα κατορθοῦντι, οὗ κατὰ χάριν (ἦν
καὶ ἁμαρτωλοῖς καὶ στενοῖς τὸν λόγον, ἰδία δ' ἐμοῦ
λέγω, χορηγεῖ·) εἰσὼθεν) εἰς ταύτην προσέληλυθα τῆν

A simplex est sapiens; unicuique enim manifestum
est, artificiosa quamvis ratiocinatione, dicendive
facultate veritatem, quam naturaliter simplicitas
comitatur, præstantiorem semper esse ac præva-
lere; artificiosas vero argumentationes, quibus
abundant hæretici qui a theologica doctrina et
speculatione item ut Græci, id est ethnici, alieni
sunt, et turbare constat et turbari. Nam Deum
quidem ipsum, et Dominum, et Filium vocant,
sed illum quatenus Deum quidem, et Dominum,
non aiunt increatum esse, æternum, propria ac li-
bera potestate præditum et æqualem Deo Patri;
quatenus vero unigenitum Filium, consubstantia-

lem Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam s̄nctæ Trinitatis, et æqualem majestatem, et po-
tentiam manifestent, et clare patefaciant cum in divino ejus dogmate de baptismo, tum in aliis
multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo consentiendo, discrepantias, et inferiores essentia-
rum et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum cōmmenta, in tribus divinis et consubstantialibus
hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant, cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei scr-
uonem habent.

At hæc vel ipsi exitiabiles, et abominandi dæ-
mones, qui ob propriæ mentis malitiam malæ (1)
creaturæ, ac honesti inimicæ redditi sunt, audire
horrent, nedum dicere. Jam vero de Scripturæ tes-
timoniis, quibus Filii, aut Spiritus sancti divinitas
declaretur, satis jam locuti sumus; etsi enim alia
etiam existant milia a Catholicis inculcata (2) testimo-
nia, ea tamen non commemoravimus, tum ne ob ni-
miam eorum copiam lædio lectores afficiantur, tum
etiam ne scriptor (3) nimis verbosus videatur et lo-
quax. 319 Si enim «veritatis sermo (4) simplex
suaute natura est, » ut aiunt viri inter Græcos spe-
ctatissimi, ideoque solus Deus merito Veritas deno-
minatur; perspicuum est omnem quoque de Deo
Verbo sermonem simplicem esse debere, et cujus-
libet perversæ inconstantia, ac varietatis exper-
tem. Ut autem sub uno veluti conspectu appa-
reant divinæ locutiones, ob hæreticorum objecta
mox offerenda, age argumenta, quæ nobis eædem
subministrant, veluti in particulari quodam, aut
per partes exposito, et conciso epilogo simul con-
nectamus: etsi enim sic agentes tautologiæ notam
non effugiemus, id tamen præstabimus, tum quia
perutile futurum est, tum etiam ut earumdem lo-
cutionum vis ab omnibus omni ex parte, quantum
quidem fieri potest, percipiatur. Nam ii etiam, qui
ædificium exstruere proposuerunt, prius sub uno
conspectu (5) convenientes materias seponunt,
deinde illas in singula loca, in quibus cæmentarii
operaturi sunt, distribuunt, ac prope illa depo-

(1) *Malæ Codex, ἀχρηστα. Lego ἀχρηστα. Nihil D*
perro crebrius inculcat Didymus cum in enarra-
tionibus, tum in omnibus aliis operibus, quam dæ-
mones non « natura » malos esse, ut execrabiles
Manichæi docebant, sed ob propriæ mentis malitiam
malos redidit fuisse.

(2) *Millies a Catholicis inculcata. In Græco, μυ-
ριόλεκτων. Est autem μυριόλεκτον idem atque
πολυβρόλλητον, « ritum, vulgatum, vulgo notum: »
quo sensu a Xenophonte adhibetur lib. v Ἑλλη-
νικ. in oratione Cligenis Achantii.*

(3) *Scriptor. Vide not. 43, pag. 238.*

(4) *Veritatis sermo. Euripidis versus est ex
Phœnissis de promptis:*
Ἀπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ.
Id est: Est veritatis sermo simplicissimus. Cui si-
mile illud Æschyli in armorum Judicio apud Joannem
Stobense in Ethic. serm. xi:
Ἀλᾶ γὰρ ἔστι τῆς ἀληθείας ἔπη.
Id est: Nam veritatis verba simplicissima.

(5) *Sub uno conspectu. Græce, συνοψίσαντες.*
De quo verbo vide tom. II Operum Athanasii, pag.
584.

(1) *Malæ Codex, ἀχρηστα. Lego ἀχρηστα. Nihil D*
perro crebrius inculcat Didymus cum in enarra-
tionibus, tum in omnibus aliis operibus, quam dæ-
mones non « natura » malos esse, ut execrabiles
Manichæi docebant, sed ob propriæ mentis malitiam
malos redidit fuisse.

(2) *Millies a Catholicis inculcata. In Græco, μυ-
ριόλεκτων. Est autem μυριόλεκτον idem atque
πολυβρόλλητον, « ritum, vulgatum, vulgo notum: »
quo sensu a Xenophonte adhibetur lib. v Ἑλλη-
νικ. in oratione Cligenis Achantii.*

(3) *Scriptor. Vide not. 43, pag. 238.*

nunt, ut sub oculis et prae manibus habeantur a singularis qui iis usuri sunt; ac tum demum aedificium incipiat. Deo autem rursus in omnibus confisus, qui fluctus compevit, et prosperam navigationem concedit, et omnia ad felicem exitum perducit, ex cuius gratia, quam peccatoribus quoque et Indisertis (6) (hoc autem de me peculiariter (7) dico) largiri (8) consuevit, meum hoc desiderium venit, ad sequentia progredior, credens, me, priusquam loquar, simul cum filiis, (9) quos dedit mihi, et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus, ac praeterea cum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturum esse. Illius enim est aurum hoc oraculum (10): « Omnia 320 quaeunque petieritis in nomine meo, accipietis; » et: « Aperi (11) os tuum, et implebo illud; » et: « Non vos estis (12), qui loquimini, sed Spiritus Patris mei, qui loquitur in vobis. » De quo, et a quo Spiritus dignati etiam profani ut aliquid subolfacerent, inquit:

Deus terram omnium fabricator (13) gratiam quoque [cantori inserit (14)].

Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam operem acceperit ac vim: sicut alicubi etiam Diagoras (15) Melius (16) ait: « Deus (17) ante omne

ἐπιθυμίαν, πρόειμι ἐπὶ τὰ ἔφη, πιστεύων, ὡς πρὶν ἡ λαλήσω σὺν τοῖς παιδίοις, οἷς ἐδουλέην μοι, καὶ τοῖς παιδίοις τῶν παιδίων, δι' ἃ καὶ ζῶντες ποιοῦμεν, ἔτι δὲ καὶ πάσιν, οἷς οἶδεν, τὴν χάριν δέξομαι. Αὐτοῦ γὰρ χρυσοῦν θέσπισμά ἐστιν: « Πάντα, ὅσα ἀν αἰτήσῃτε ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, λήψεσθε » καὶ, « Ἄνοιξον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό » καὶ, « Οὐχ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Περὶ οὗ καὶ παρ' οὗ συναισθησεως ἀζηθῶντες καὶ οἱ ἔξω φασιν·

Ὁὐκ αὐτάρκης γὰρ ὄντως ἡ ἀνθρώπου σύνεσις εἶπεν τι περὶ τοῦ Θεοῦ, μὴ θέλων προσλαβοῦσα βοηθεῖν τε καὶ δύναμιν: ὡς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἐφησεν « Θεός, πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου, νομᾷ φρένα

Θεός ὁ τὰ πάντα τεύχων καὶ χάριν αἰδοῦν συ- [τεύσει.

Ὁὐκ αὐτάρκης γὰρ ὄντως ἡ ἀνθρώπου σύνεσις εἶπεν τι περὶ τοῦ Θεοῦ, μὴ θέλων προσλαβοῦσα βοηθεῖν τε καὶ δύναμιν: ὡς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἐφησεν « Θεός, πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου, νομᾷ φρένα

(6) *Indisertis*, etc. Cum de se demisse sentiret Didymus, Imperitium se, ac peccatorem non raro vocat; nihil vero crebrius in ore habet, quam ut se indisertum esse fateatur, ut videre licet etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 38 et 63.

(7) *De me peculiariter* Codex habet, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω. Ant legendum, ἰδία δὲ περὶ ἐμοῦ λέγω, aut subintelligenda vox λόγον, aut λεγεμῆμιν, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω.

(8) *Largiri*. Codex sine accentu, ἀγγεῖν. Ant legendum ἀρῆγειν, id est « operam ferre, » et ἦ, id est « qua, » vel ἦ, id est « qua, » pro ἦν? Equidem legendum puto ἀγαγεῖν. Simile autem videtur quod apud Damascenum in *Parallels* tit. 18, pag. 448, ait theologus noster, χρῆμα ἀγαγεῖν. [Quid si legeretur, χορηγεῖν? Edit.]

(9) *Cum filiis*, etc. Si de Didymi nostro intelligenda sunt, quae Libanius ejusdem æqualis in epistola 321 scribit, « filiorum » vocabulum ita hic accipiendum est, ut non filios κατὰ Ἡνεῦμα, seu spirituales, sive etiὰ κατηχησεως genitos denotet, sed quos ipse ex uxore susceperat. Ibi enim Libanius Sebastiano Manichæo (Alexandriæ, ut videtur, aut certe in Ægypto degenti) Rhetorium adolescentem Didymi filium, nempe Alexandrini viri (ut ex epistola 320 ipsius Libanii constat) filium commendat. Sed hæc alias.

(10) *Omnia*. Sensum potius citat, quam verba: nimirum ex duobus versiculis tertium conflat. Primus exstat Matth. xxi, 22, alter Joan. xiv, 13.

(11) *Aperi*. Psal. lxxx, 8 (sive 11). Biblia tamen Græca habent πλάτυνον, id est « dilata, » pro « aperi. »

(12) *Non vos estis*. Matth. x, 20.

(13) *Fabricator*. Cum verba ista, Θεός ὁ τὰ πάντα τεύχων, ex Pindaro citare videatur Didymus, conjicere licet, totum locum ex deperditis illius poetæ carminibus desumptum esse. Nimirum Clemens Alexandrinus lib. v *Strom.*, pag. 726, edit. Londin. hæc habet: Καὶ πάλιν (Ἠλίνδαρος): Θεός ὁ πάντα τεύχων βροτούς, id est, « Et rursus (Pindarus): Deus, qui omnes condidit homines. » Ita quidem editio Londinensis. Verum non ita legebatur antea, sed in hunc modum: Θεός ὁ πάντα τεύχων βροτούς: quæ lectio cum mendosa esset, aut emendanda erat vox βροτούς, aut vox πάντα. Henricus Stephanus pro βροτούς legit βροτούς, ut sensus sit: « Deus qui omnia efficit mortalibus. » Alii vero pro

voce πάντα, id est « omnia, » legere malaerunt. πάντας, id est « omnes. » Quod si eundem cum Clemente Didymus affert Pindari locum, legendum erit πάντα. Quin etiam verti poterit: « Deus, qui omnia largitur. »: hoc enim etiam sensu verbo τεύχων usus videtur Pindarus ipse in *Pythiis* oda iv, cum ait, ἔστιν ἄρμολογῶτα τεύχων, id est « munera hospitii convenientia præbens. »

(14) *Inserit*. Librarius, omisso accentu in voce αἰδα, habet: Καὶ χάριν αἰδα φοιτεῖται. Quem locum cum emendare vellem, plura in mentem veniebant. Modo suspicabar legendum esse, ἀεὶ διαφοτεῖται: modo, αἰδᾷ pro αἰδώς, id est « incospicue. » Tandem, his aliisque rejectis conjecturis, ut probabiliorem amplexus sum lectionem hanc: Καὶ χάριν αἰδοῦν φοιτεῖται. Conjicere tamen licet poetam Dorice scribentem pro αἰδοῦν, quod masculini ac feminini generis nomen est, dicere voluisse αἰδοῦν, id est « cantrici, » aut musæ; musam enim memorat Julius Cæsar Scaliger libro i *Poeticae*, cap. 2, quæ et ποιητὴ et αἰδοῦν appellata sit.

(15) *Diagoras*. Ille scilicet, qui cognominatus est athenus, quod ridiculos ethnicorum deos non agnosceret, aut, ut alii putant, quod nullum placere Deum esse vellet. De ipso agit Fabricius in *Bibliotheca Græca*, vol. I, pag. 817.

(16) *Melius*. Melius erat Diagoras, non Milesius, ut in aliquibus libris perperam eum dici adnotat Fabricius. Ac Melium reipsa eum dicunt Laertius, Arnobius, Sextus Empiricus, Cyrillus Alexandrinus, Cicero et Aristophanes in nubibus, itemque in avibus, ubi hunc habet versum: Ἦν ἀποκτείνῃ τις ὑμῶν Διαγόραν τὸν Μήλιον, id est, « Si quis vestrum interficiat Diagoram Melium. » Ille porro mendosam esse lectionem, et « Melium » pro « Milesio » irrepsisse, suspicari non licet. Duplex autem cum esset Melos, altera Argolici sinus insula, altera ex Cycladibus una, ex hac secunda Diagoram oriundum fuisse, ait Cellarius in *Geographia veteri* lib. II, cap. 14.

(17) *Deus*. Hoc Diagoræ fragmentum difficillimum fecit librarius; nam, et aliquod fortasse vocabulum omisit, et cum ea, quæ exarabat, non intellexeret, sine accentu scripsit νομαφρένα, et ἀριταφραχόν. Quæ mihi item ut librario obscura esse fateor. Gratam itaque lectori res facturum me arbitror, si non modo quid ipse conjecerim, sed etiam quid perdoctus vir Jacobus Martorellius sen-

ὑπερτάτων αὐτοδαῆς [149 a] δὲ ἀρετᾶ βραχῶν οἶμον A opus humanum (18) submississimam 321 hominis
 ἔρπειν. » Ἀρξομαι δὲ ἀπ' ὧν εἰκδὸς ἀρξασθαι. mentem movet (19); qui autem per se, natura
 ipsa ducit, ac sine institutione didicit, feliciter procedit (20), compendiarium semitam (21) veluti clas-
 culum conficiens. » Inde vero incipiam, unde exordiri æquum est.

ΚΕΦ. Β΄.

A'. Εἰ τοίνυν ἀφευθεῖ ἡ Γραφή (πάντως δὲ ἀφευ-
 δεῖ, Θεὸν ἀληθινὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθινὸν λέ-
 γουσα εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς πολλαχοῦ ἔχει, καὶ
 ὡς ὁ Πατὴρ λέγει· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγα-
 πητός » καὶ ὡς Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἐσμέν ἐν
 τῷ ἀληθινῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός
 ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ αἰώνιος· » καὶ ὡς Ἰε-
 ρεμίας προφητεῖ· « Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
 γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς· Κύ-
 ριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς B
 Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· » δῆλον δὴ τοῦτον, ὡς φύσει
 καὶ κυρίως Θεὸς ἀκτιστός ὢν, καὶ ἀναρχός, καὶ
 ἀπαράλλακτος κατὰ πάντα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.
 Οὔτε γὰρ αἰτία φύσει Θεοῦ ἀληθινοῦ εὐρίσκειται, οὐ-
 δὲ Θεὸς ἀληθινὸς ποιητὸς λέγεται, οὔτε Υἱὸς ἀληθινὸς
 ἑταροούσιος νοσιῖται. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Οὗτός ἐστιν
 ὁ Υἱὸς μου » καὶ, « Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός· »
 ζητεῖν ἄλλον γνήσιον Υἱὸν, ἢ κυρίως Θεὸν, ἀπο-
 κλείει· καὶ ἄλλως· Εἰ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ Υἱὸς ἐστιν,
 κατὰ μὲν τὴν ἄνω γέννησιν, Πατέρα ἔχει, Θεὸν δὲ
 οὐκ ἔχει κατὰ δὲ τὴν κάτω, Θεὸν μὲν ἔχει, πατέρα

CAP. II.

I. Si ergo (32) mentiri Scriptura! non potest
 (mentiri autem omnino nequit), cum Deum verum,
 et Filium Dei verum ait esse Deum Verbum, sicut
 ea multis in locis ait; et sicut Pater inquit: « Hic
 est (23) Filius meus dilectus; » et sicut Joannes
 scribit: « Et sumus (24) in vero Filio Dei Jesu-
 Christo: hic est verus Deus, et vita æterna; » et
 sicut Jeremias propheta: « Dii (25), qui cœli et
 terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus,
 qui fecit cœlos in intelligentia, ipse Deus vivens et
 verus, » evidens sane est, quod ex natura sua, et
 proprie est Deus increatus, et principio carens, et
 quoad omnia omnino Deo et Patri similis, nihilque
 ab eo discrepans; nam neque illius, qui natura Deus
 verus est, ulla causa excogitari potest, neque Deus
 verus est dicitur, qui factus sit et conditus, neque
 qui Filius verus est, heteroousius (id est alterius-
 substantiæ) concipitur. Illa vero verba, « Hic est
 Filius meus; » et, « Hic est verus Deus, » ut alium
 quæramus genuinum Filium, quam eum, qui pro-
 prie Deus sit, non sinit. Et aliter: Si verus Deus

fiat, exposuero. Is porro cum hoc Diagoræ fra-
 gmentum in Epistola ad Archintum præsentem ita
 attulerim, ut ab eo transferendo abstinuerim, Nea-
 poli peramicæ ad me scripsit in hæc ipsa verba, C
 quæ grati animi causa exscribo: « Si dovrebbe
 leggere così tutto intero: Θεὸς πρὸ παντός ἔργου,
 βροτέον νόημα φρένα θ' ὑπερτάτων αὐτοδαῆς διὰ
 καταβραχῶν οἶμον ἔρπειν. . . . Deus præ omnibus
 operibus, humanam intelligentiam mentemque sub-
 limissimam ex se ipse sapiens (est) secundum
 πρόθεσιν νόημα φρένα . . . Quelto δεσπεταβρα-
 χῶν bisogna dividere in due voci, cioè, ο in διὰ
 καταβραχῶν, onvero διὰ περιβραχῶν. » Ita Mar-
 tellius, qui se legere nialle subdidit ὑπερτάτην, quam
 ὑπερτάτων, quod verisimilius sit Diagoram, quam-
 vis Melium, Athenis tamen diu moratum, Attice
 potius scripsisse, quam Dorice. Resiat nunc ut
 vēni suctarii loco adjungam conjecturas meas.
 Ac primum quidem animadverto, Diagoram Melium
 non modo philosophum fuisse, sed etiam, Hesychio
 illustri, ac Suida teste, ἁσμάτων ποιητήν, id est
 « cautionum, » sive « odarum scriptorem. » Fra-
 gmentum itaque a Didymo allatum non prorsam ora-
 tionem esse existimo, sed versus ex lyricò aliquo
 ipseius poemate depromptos: quos tamen tuto a se
 invicem discernere, nisi integram odam habeamus,
 vix possumus, quod Pindaricorum instar suas quas-
 dam peculiare, sere incertas et laxissimas metri
 leges habeant. II. Pro νομαφρένα videtur legi posse
 νομᾶ φρένα. III. Vox Dorica ὑπερτάτων mutari sane
 possit in Atticam ὑπερτάτην· at equidem in Melio,
 lyricoque poeta Doricam terminationem retinere
 nialim. IV. Pro δεσπεταβραχῶν legerem δὲ ἀρετᾶ
 βραχῶν. Demum pro ἔρπειν malit fortasse quis
 legere ἔρπων· sed codicis lectio temere mutanda
 non est, multoque minus in poetæ versibus: nam et
 prout oratione scribentes dicimus ἀγαθούς φαγεῖν,
 exempli gratia, eos, qui sint tantum « fruges consu-
 mere nati. » Itaque totus locus sic legi posse vide-
 tur, donec meliora occurrant: Θεὸς πρὸ παντός ἔργου
 βροτέον νομᾶ φρένα ὑπερτάτων· αὐτοδαῆς δὲ ἀρετᾶ
 βραχῶν οἶμον ἔρπειν. Hanc lectionem expressi in
 translatione.

(18) Humanum. Vocem βροτέον retineo; ne a
 codicis lectione temere videar discedere: suspicari
 tamen licet legendum esse βροτόν, id est « homi-
 nis »: ita enim clarior videtur sententia.
 (19) Movet. Si retineamus Doricam vocem νομᾶ,
 quasi posita sit pro νομῆ, nullus erit sensus. Itaque
 lego νομᾶ, quod verbum, cum poeticum sit, poetæ
 convenit.
 (20) Feliciter procedit. Lego ἀρετᾶ ex verbo
 ἀρετᾶν, quod Homericum etiam est. Si quis vero
 malit legere ἀρετᾶ, ut sit Dorica terminatio pro
 ἀρετῆ, oportebit in sequentibus legere ἔρπει.
 (21) Compendiarium semitam. In Græco, βραχῶν
 οἶμον. Haud scio an Diagoras imitari voluerit quod
 habet Pindarus in Pythiis oda iv:

..... Καὶ τοῦ
 οἶμον ἴσαμι βραχῶν.
 Πολλοῖσι δ' ἀγῆμαι σοφίας ἐτέροις.

Id est:

..... Et quendam
 Viam novè compendiarium,
 Multisque aliis dux sum sapientie hujus.

(22) Si ergo. Quinque et quinquaginta argumen-
 ta quæ hic afferuntur, incipiunt omnia a vocula et, hoc est,
 « si. » Erat nempe id usitatum Didymi ætate. Ut vero alia
 omittam exempla, in opusculo etiam Actii hæretici,
 quod Epiphanius, hæresi lxxvi, inseruit libro II,
 tom. I, septem et quadraginta argumenta heterodoxii
 hominis, quorum duo superius ad verbum attulit
 Didymus lib. I, cap. 10, ab eadem dictione incipiunt.
 Hujusmodi vero syllogismorum seriem vocat
 ibidem Actius ἐπιχειρήματα ἐν εἰδαι τῶν στιχηρῶν.
 id est, « epichetremata in modum versuum, » Epi-
 phanius vero ibidem pag. 930 ea vocat κεφάλαια,
 id est « capitula, » et pag. seq. συλλογιστικὰ κεφά-
 λαια, id est « syllogistica capitula. »
 (23) Hic est. Matth. III, 17.
 (24) Et sumus. I Joan. V, 20.
 (25) Dii. Jerem. X, 10 (sive 11).

ac Filius est : secundum caelestem quidem generationem Patrem habet, Deum vero non habet : secundum terrenam vero, Deum quidem habet, patrem vero non habet. Itaque ne imperviam, et ille ingrediatur, qui nihil tandem aliud est modum :

Deum legitime cole (26) et venerare : sed ne illum [examines.

Et rursus :

Immortalis autem Deus, sempiternus omnino (27),

Ineffabilis occultis sub consiliis (28) per se [inconspicuous,

Gignens ipse seipsum, semper novus (aut juvenis), [genitus (29),

Ipse veritatis genitor, sapiens ipse verus.

Ac Pindarus quoque fide dignum, ac veracem dicens Deum; sic locutus est :

322 *Atqui (30) Dei genus fidele semper.*

Ipse enim, cum veritatis genitor sit, ab humana mente intelligi nequit, nisi haec veritate ipsius impleta (31), lucem sibi met ex illa comparet, ac veluti lampadem accendat, qua duce in suis investigationibus utatur.

II. Si Deus unus est, sicut Moses docet inquitens, « Audi (32), Israel : Dominus Deus tuus Dominus (33) unus est : » Filius vero ita celebratur, ut vocetur Unigenitus Deus, et unus Dominus Jesus Christus : illud sequitur ut hic omnino consubstantialis sit, et unius ejusdemque dignitatis ac maiestatis cum Deo et Patre; ac hypostasi quidem alius, et alius sunt, deitate autem et concordia unus : hoc enim significat illud : « Unus Deus. » Porro Graecos quoque hic rursus invenimus ab occulta necessitate, ac invitos ad veritatem impulsos, et easdem hac in parte, quas nosmetipsi, locutiones adhibentes, nobisque consentientes, in modum :

Unus Deus est ; ipse omnium supremus rex,

Et genitor omnino primus est et radix, et principium.

III. Si Dei quidem nomen semper est « Pater, » Filii autem « Filius, » et « Unigenitus ; » naturalis est, ac verus Filius, et sempiternus, **323** non vero est Filius ut amamus nos ; qui enim Patri est Unigenitus, nullum

(26) *Legitime cole.* In Graeco, νόμιζε. Quod verbum eodem sensu Julius Pollux adhibet lib. 1, cap. 1 : « Ὁ μὲν τόνον (inquit) θεοῦ νομιζῶν ἀνὴρ, χαλοῖται ἄν εὐσεβής, id est, « Quisquis autem deos legitime veneratur, pius vocetur. »

(27) *Sempiternus omnino.* Vide notas in Pollucem lib. 11, cap. 2, segm. 14.

(28) *Sub consiliis.* Codex mendose, ὑποδηγεῖς, sine accentu. Lego ὑπὸ δῆμοσι.

(29) *Per se genitus.* In *Constitutionibus apostolicis*, lib. vi, c. 11, et in *Recognitionibus*, lib. 111, num. 3, ii reprehenduntur, qui Deum dicunt αὐτογένεθλον, aut αὐτάττιον, aut αὐτοπάτορα, id est « per se genitum, sui ipsius causam, sui ipsius patrem. » Vide Cotelerii adnotationes ad ea loca ; Synesius tamen in tertio hymno Deum sic alloquitur ;

δὲ οὐ. Ἀτριβῆ οὖν καὶ τοῖς ἅπασιν κτίσμασιν παντοίως ἀνεπίδατον μὴ στέλλεσθαι πρῶταν, ἀνθρώπων ὄλωσ ὄντα, καὶ οἱ ἐξῶ διηγόρευσαν τοῖσδε :

omnibus creaturis omnino inaccessam semitam quam homo, profani quoque edixerunt in hunc

Θεὸν νόμιζε καὶ σέβου, ζῆται δὲ [149 b] μή.

Καὶ πάλιν

Ἀθάνατος δὲ θεός, παραγήραος, ἀστυρέλικτος,

Ἄβρητος κρυφίους ὑπὸ δῆμοσι, αὐτογένεθλος,

Τικτωρ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀεὶ νέος, οὐ ποιετός.

B *Αὐτὸς ἀληθείης γενέτης, σοφὸς αὐτὸς ἀληθής.*

Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ, πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν Θεὸν, ἐφησεν οὕτως :

Καὶ μὲν θεοῦ γένος πιστὸν ἀεὶ.

Αὐτὸς γὰρ ὑπάρχων ὁ τῆς ἀληθείης γενέτης, οὐκ ἂν ὑπὸ ἀνθρωπίνης διανοίας ληφθεῖη, εἰ μὴ τῆς ἀληθείης τῆς αὐτοῦ πληρωθεῖσα, φῶς ἐκ ταύτης ἑαυτῇ πρὸς τὰς ζητήσεις ἀνάξειεν.

C *B.* *Ei* Θεός εἰς ἐστιν, ὡς Μωϋσῆς λέγει : « Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἰς ἐστιν. » καὶ ὁ Υἱὸς δὲ ἀνυμνεῖται μονογενῆς Θεός καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· ἐκ παντὸς ὁμοούσιος καὶ ἰσότητος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, τῇ μὲν ὑποστάσει ἄλλος καὶ ἄλλος, τῇ δὲ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ εἷς. Ἐν τούτῳ γὰρ ἐστὶν τὸ, « εἰς Θεός. » Ἐδρίσκομεν ἀμέλει τοι καὶ Ἕλληνας αὐτίς ὑπὸ ἀνάγκης ἀφανοῦς καὶ ἄκοντας περιτραπέντας εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὁμοφώνῳ καὶ ὁμογνώμονι ἡμῖν διαθέσει ἐν τῷ μέρει τούτῳ κερημένους, ἀναφωνοῦντάς τε ἐγγράφως καὶ διαβρήθην ταῦτα :

suis ipsorum scriptis aperte exclamare in hunc

Εἰς Θεός ἐστιν· ἀναξ κορυπέρατος αὐτὸς ἀκάντων,

Καὶ γενέτης πάμπρωτος ἔσθ, καὶ ρίζα, καὶ ἀρχή.

Γ. *Ei* ἀεὶ ὄνομα, τῷ μὲν Θεῷ τὸ, « Πατήρ, » τῷ δὲ Υἱῷ τὸ, « Υἱός, » καὶ « Μονογενής, » φυσικὸς καὶ ἀληθινός ἐστιν Υἱός, καὶ ἀναρχός, καὶ οὐ καθ' ἡμᾶς Υἱός. Ὁ γὰρ Μονογενής τῷ Πατρὶ οὐκ ἔχει φύσει ὁμοπα-

B *Αὐτοπάτωρ, προπάτωρ, ἀπάτωρ, Υἱὲ σεαυτοῦ, id est « Pater tui ipsius, ante-pater, sine patre, Fili tui ipsius. » At qui accuratius locuti sunt, sese ab huiusmodi vocibus abstinerunt, ut Didymus noster, qui utitur quidem vocibus αὐτοφυῆς et αὐτογενής, id est « per se existens, » at nusquam Deum vocal αὐτάττιον, aut αὐτοπάτορα, aut αὐτογένεθλον, aut αὐτολόγευτον.*

(30) *Atqui.* Verba sunt Pindari in Nemeis ὁδᾶ x, ubi tamen deest vox ἀεὶ, et pro Θεοῦ legitur θεῶν.

(31) *Impleta.* Codex πληρωθῆ σαφῶς. Lego πληρωθεῖσα φῶς.

(32) *Audi.* Deut. vi, 4.

(33) *Tuus.* Biblia : ἡμῶν, id est, « noster. »

φρον ἀδελφόν, οὐδὲ λέγεται πατήρ, μήπω γεγεννηκώς.

Δ'. Εἰ εὐλόγως εἴρηται Λόγος Θεοῦ [150 a] ὁ Υἱός, συναρᾶται τῷ γεννήσαντι, οικειῶς τῇ φύσει ἔχων αὐτῷ, καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀνάρχως γεννηθείς. Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ ἐκτός τοῦ ὑποστατοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐπινοεῖσθαι δύναται· οὔτε μὴν Λόγος κτιζεται, ἀλλὰ γεννᾶται ἀπαθῶς. Παρὰλλήλως, εἰ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ σοφία δικαίως ἐγγέγραπται ὁ Υἱός, καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε τὰ πάντα, οὐκ ἀπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐκτισται, ἀλλ' ἀπὸ γαστρὸς αὐτοῦ γεγέννηται. Εἰς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἐν ποίῳ ἄλλῳ Λόγῳ εἶχεν κτισθῆναι; Ταῦτα γὰρ καὶ Ἑλλήνων λογάδες διαγορεύουσιν·

Ἄρρητα γὰρ τιττουσιν αἱ Θεοῦ γοαί.
Πατρὸς πάθους δὲ καὶ φύσεως ὑπέρτερους.

Ε'. Εἰ ἔστιν ὁ Υἱός, ὡς ἐδείχθη, αὐτὴ ἡ αἰώνιος ζωὴ καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, τοῦ εἶναι καὶ ζῆν οὐκ ἔρατο. Καὶ παρὰλλήλως, εἰ ἔστιν ταῦτα καὶ ὁ Πατήρ, οὐδὲ κατὰ ἐνθύμησιν ἐν τινι παρὰλλάττει.

Ζ'. Εἰ δύναμις καὶ σοφία ὁ Υἱός εἶναι τοῦ Θεοῦ εἴρηται, συνἀναρχός ἐστι τῷ γεννήσαντι· οὐδὲ γὰρ ἦν, ὅτε ἐκτός τούτων ὑπῆρχεν ὁ Πατήρ, οὐδὲ προσῆκεν εἰπεῖν, ὅτι μὴ ἔχων, ὑστερον διοῦν προσέλαβεν. Καὶ οἱ ἀπὸ τῆς ἐξωθεν δὲ σοφίας τι μαθόντες, οὐ δεύτερον εἶδος, οὐ δεύτερον χρόνον, εἰ θέμις οὐτω φάναι, ὑπάρξεως θεότητος θεωρήσαντες, ἔφησαν πρὸς τὴν αὐτῶν δύναμιν τάδε·

Αὐτός πάντα φέρει Θεὸς ἀμβροτός· αὐτὸς αὐτοῦ
καὶ γενέτης, καὶ ρίζα πέλει, καὶ τέρμα, καὶ υἱός.

Ζ'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἴσως σώζει, ἅτε [150 b] Σωτήρ, εἰ μὴν καὶ σοφίζει, ἀληθεύει, δικαιοῖ, ἀγιάζει· καὶ εἰ πάντα, ὅσα ἂν ὁ Πατήρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ, οὐκ ἀνόμοιος αὐτῷ ἀναφαίνεται.

Η'. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνείδεου, καὶ ἀοράτου, καὶ ἀνόχου, ὡς Παῦλος Ἑβραίοις γράφει, ἀπαύασμά ἐστιν τῆς δόξης, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰκὼν ὁ Μονογενής, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακεν τὸν Πατέρα·» καὶ, «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν·» ὁμοουσιός ἐστιν, καὶ συνἀναρχος, καὶ ἴσος, καὶ ἀπαράλλακτος τῷ Θεῷ Πατρὶ. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐκ ἑτεροουσιῶς οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτήρ ὑποστάσεως τὸ ταυτὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως, καὶ δόξης, καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ· καὶ εἰκὼν λογικὴ τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον σημαίνει· καὶ ὁ βλέπων κτισμα οὐ βλέπει τὸν ἀκτιστον. Ἐν γὰρ εἶπεν εἶναι τῇ θεότητι τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἐν ἐνάδι οὐσίας διέσταλκε διχα τὰ πρόσωπα.

(54) *Subsistente*. In Græco, ὑποστατοῦ. Simili modo Clemens lib. viii, *Strom.* pag. 915, quod subsistit, vocat ὑποστατόν.

(55) *In quo alio Verbo*. Præclare Augustinus hac

A habet fratrem, quicum communem habeat patrem; nec dicitur pater is qui nondum genueravit.

IV. Si recte Filius dictus est Verbum Dei, coexistit ergo genitori, ejusque per naturam proprius est, et impassibiliter, atque ab æterno genitus fuit. Nam nec Pater concipi potest sine ipsius Verbo subsistente (54): neque Verbum creatur, sed generatur impassibiliter. Similiter, si Dei Verbum, et Sapientia merito dictus est Filius in Scripturis, ac si « per ipsius facta sunt omnia, » non fuit ergo creatus ex Verbo Dei, sed ex ventre ejus generatus fuit: cum enim unum sit Dei Verbum; in quo alio Verbo (55) creari potuit? Hæc porro Græcorum etiam sapientes edixerunt:

B *Ineffabilia enim gignunt Dei generationes. Ipse vero supra omnem passionem et naturam [est].*

V. Si Filius, ut ostensum fuit, est ipsa æterna vita, et lux vera, profecto esse et vivere non cœpit. Et similiter, si Pater quoque est hæc eadem, in nulla re ab eo differt Filius, ne secundum cogitationem quidem.

VI. Si dicitur Filius esse potentia et sapientia Dei, coæternus est genitori; nam neque Pater fuit unquam sine his, neque dicere licet, eum aliquid olim non habuisse, quodcumque id sit, ac postea illud accepisse. Qui vero ex ethnicorum sapientia aliquid didicerunt, si neque secundam aliquam speciem, nec tempus aliquid secundum, si ita loqui fas est, in Deitatis existentia speculantes, hæc pro eorum viribus dixerunt:

Ipse omnia fert Deus immortalis; ipse sui [ipsius] et genitor, et radix est, et terminus, et filius.

VII. Si æque ac Pater, salvat, utpote Salvator, et insuper si sapientes reddit, si verax est, si justificat, si sanctificat, ac si omnia quæcumque Pater facit, hæc etiam Filius similiter facit: apparet eum non esse Patri dissimilem.

VIII. Si forma carentis, et invisibilis, et æterni Dei, sicut Paulus Hebræis scribit, splendor est gloriæ, et character 324 substantiæ, et imago Unigenitus, ac si ipse verax est, eum ait, « Qui (56) vidit me, vidit Patrem; » et, « Ego (57) et Pater unum sumus: » profecto consubstantialis est, et coæternus, et æqualis, et quoad omnia similis Deo Patri, nihilque ab eo discrepans. Nam lux e luce neque heterousie (id est cum *diversitate substantiæ*) generatur, nec posterius; et character substantiæ indicat identitatem, omnemque excludit naturæ, et gloriæ, et omnipotentis discrepantiam; et imago rationalis denotat æqualitatem ac similitudinem; et qui videt creaturam, non videt In-

ipsa ratione Arianos refellit tract. i in *Joannem*, num. 11, pag. 293, tom. III.

(56) *Qui*. Joan. xiv, 9.

(57) *Ego*. Joan. x, 3.

creatum. Unum enim deitate ait esse hypostases (38), et in unitate essentiae (39) distinxit personas.

IX. Si Deus et Pater est immutabilis, nec posterius igitur, nec passibiliter generavit, sed sicut lux splendorem gignit, impassibiliter nempe, et continue; est enim incorporeus. Ethnicorum quoque sapientes, prout eorum ferebat imbecillitas, ita crediderunt:

Nec enim ex partus dolore Deus immortalis, neque ex sinu Ventris per obstetricem lucem fecit; sed mentis Ineffabili conversione (40) circumaciis, per se ^[genitus] Est, a semetipso ipse existens, et genitor et ^{[filius].}

X. Si omnis creatura mutabilis est, Unigenitus vero est immutabilis; non est ergo creatura.

XI. Si creatura non cognoscit Patrem, nec novit nisi ea quae Filius ei revelaverit, Filius vero, nemine ipsi revelante, novit Patrem; non est creatus Filius ipse, aed genitus.

XII. Si Patri æqualem Filium norunt Scripturæ: Paulus enim scribit, « Non (41) rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: » et, « In ipso (42) habitat omnis plenitudo divinitatis; » ac si testatur evangelista (43) quod, « æqualem seipsum fecit Filius Deo; » ac si Jeremias (44) eum dicit « Deum, præ quo non reputabitur alter; » et Isaias (45), « Deum, fortem, dominatorem: » quomodo existimant hæretici eum posteriorem aut inferiorem esse, Patrique quoad omnia æqualem non existere?

XIII. Si Paulus (46) salutarem prædicationem, quam Christus, et Spiritus sanctus prædicatus est, veteri lege præstantiorem putat, quia perfectionem habet, ut in xxx λόγῳ (47) ostensum fuit: omnino atque absolute dicendum est, Filium et Spiritum nulla propterea ratione Deo et Patre inferiores esse aut inferiores.

XIV. Si illi, qui Filio credunt (48), vererini non debent, ne accusentur, quod creaturam adorent (49), et hanc eos criminationem effugere sudejussor est

(38) *Hypostases*. Matius, aut saltem mendosus est hic locus. Rra τὰς ὑποστάσεις lego τὰς ὑποστάσεις.

(39) *In unitate essentiae*. Codex, ἐν ἑνᾷ δι' οὐσίας. Lego ἐν ἑνᾷ δι' οὐσίας. Totius autem loci sententia, ut puto, hæc est: Dum ait Christus, « Ego et Pater unum sumus, » voce illa « unum, » deitatis unitatem in duabus hypostasibus, significavit; voce vero illa, « sumus, » personas ipsas distinxit. Itaque addendum fortasse est aliquid, ac legendum, ex gratia, καὶ τῷ ἑαμέν ἐν ἑνᾷ δι' οὐσίας διόσταλα διὰ τὰ πρόσωπα, id est « et voce illa, sumus, in unitate essentiae distinxit personas. »

(40) *Conversione*. Codex sine accentu, στροφαλήτι. Legendum forsitan στροφάλλητι.

(41) *Non*. Philipp. ii, 6.

(42) *In ipso*. Coloss. ii, 9.

(43) *Evangelista*. Vide Joan. v, 18.

(44) *Jeremias*. Hilarius quoque lib. iv *De Trin.*, num. 42, et lib. v, num. 39, hæc Baruchi verba

Θ'. Εἰ ἀτρεπτος ὁ θεὸς καὶ Πατήρ, οὐδ' ὑπερρον, οὔτε παθητῶς ἐγένενα, ἀλλ' ὡς φῶς τὴν αὐγὴν ἀπαθῶς καὶ ἀδιαστάτως ἀσώματος γάρ. Καὶ οἱ ἔξω σοφοὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν ἐπίστευσαν εὐτως·

Οὐ γὰρ ἀπ' ὠδύρου θεὸς ἀμβροτος, οὐδ' ἀπὸ κολίμων ἠηδύος ἐκ λοχίης φάρος ἐδραμεν· ἀλλὰ ῥόδιο Ἀρβήτω στροφαλήτι κυκλούμενος, αὐτολόχευτος

Γίνεται, ἐξ ἑσθαι αὐτὸς ἐὼν γενέτης τε καὶ υἱός.

I'. Εἰ πᾶν κτίσμα τρεπτόν, [151 a] ἀτρεπτος δὲ ὁ Μονογενής· οὐκ ἄρα κτίσμα.

IA'. Εἰ ἡ κτίσις οὐ γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ἂ ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός, ὁ δὲ Υἱὸς γινώσκει, οὐδενὸς ἀποκαλύπτοντος αὐτῷ· οὐκ ἔστιν κτιστὸς, ἀλλὰ γεννητός.

IB'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἴσον αὐτὸν ἴσασιν αἱ Γραφαί· Παῦλος γὰρ γράφει· « Οὐχ ἀραπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι ἴσα θεῶν· » καί· « Ἐν αὐτῷ καταικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· » καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει, ὅτι· « Ἴσον ἑαυτὸν ὁ Υἱὸς ἐποίησεν τῷ Θεῷ· » καὶ εἰ Θεὸν, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος, λέγει αὐτὸν Ἱερεμίας· καὶ Ἡσαίας Θεὸν, ἰσχυρὸν, ἐξουσιαστήν· πῶς ὑστερεῖ κατὰ αἰρετικῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἴσος κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ;

II'. Εἰ Παῦλος τοῦ πρεσβυτέρου νόμου τὸ σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, προφερέτερον ἠγεῖται, διὰ τὸ ἔχειν τὸ τέλειον, ὡς ἐν τῷ λ' ἐδείχθη λόγῳ· πρέπει πάντῃ τε καὶ πάντως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κατὰ μηδὲν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα μειονεκεῖν.

IA'. Εἰ ἐκφράζειν τὸ ἔγκλημα τῆς κτισματολατρίας τοὺς πιστεύοντας τῷ Υἱῷ παρεγγυᾷ Παῦλος, ἔτι δὲ καὶ ἀθέτους ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ ταύτου ἐκτός

Jeremias tribuit, ut et alii ex vetustis Patribus fecerunt.

(45) *Isaias*. Cap. ix, vers. 6, juxta Græcam editionem.

(46) *Paulus*. Hebr. iii, 7-9.

(47) *In xxx λόγῳ*. An respicit caput tricesimum libri primi, seu pag. 91, ubi legitur: « Vetus ergo Testamentum, » et quæ sequuntur? An verbis hisce in xxx λόγῳ, intelligit tricesimum argumentum, quod in illo primi libri attulerit; aut tricesimum ex suis catechesibus, si tamen eas unquam edidit? An demum conjiciemus librarium ex nota A' fecisse A', ita ut cum in autographo esset A', id est « primo, » ipse in apographo scripserit A', id est « tricesimo? » Quod si ita esset, respiceret quæ dixi superius lib. i, cap. 7, pag. 2.

(48) *Qui Filio credunt*. Perspicuum est, Didymum hic ea in compendium redigere, quæ dixit lib. i, cap. 7, pag. 1 et 2.

(49) *Creaturam adorat*. Codex, κτισματολατρίας. Lego κτισματολατρείας.

τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωκότας· οὐ κτίσμα ὁ Θεὸς Λόγος.

IE. Εἰ Ἰουδαῖοι, ἀπιστήσαντες τῷ Χριστῷ, ἴσον ἐαυτὸν ποιοῦντι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦτο σταυρωσάντες αὐτὸν κατεκρίθησαν, Χριστιανοὶ δὲ πιστεύσαντες ἄνωγέρω ἐκείνων γεγονάσιν· οὐ μικρότερος ἐν τινὶ τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὁ Υἱός.

IG. Εἰ τοῦ μόνου Θεοῦ ἐξαίρετον τὸ ὑμνεῖσθαι· « μέγας Θεός, » ἀναφθέγγεται δ' [151 b] ὁ Παῦλος, « Τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, » καὶ ὁ Δαυὶδ, « Τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε; » οὐκ ἐξοχώτερος τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ἀπαράδελτος πρὸς αὐτόν.

IZ. Εἰ ὁ αὐτὸς Παῦλος οὐ συναριθμεῖ αὐτὸν τοῖς κτιστοῖς θεοῖς, συντάττει δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς, Κορινθίοις γράφων, « Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσι λεγόμενοι θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· » οὐκ ἐν ποιήμασι συντάττεται, μετὰ δὲ Πατρὸς συνδοξασθήσεται.

II. Εἰ δημιουργὸς πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν αἰώνων ἐστὶν ὁ Υἱός, ὡς ἐγράφη, πρὸ πάσης ἐνεργείας ἐστίν· ὁ δὲ πρὸ πάσης ἐνεργείας οὐκ ἐδημιουργήθη. Οὐδὲν γὰρ προαιώνιον, ἢ πρὸ ἐνεργείας νοεῖται κτιστὸν, ἀλλ' ἢ ἐν ἐνάδι ἀγέννητος Τριάς μένη. Καὶ ἄλλως· Εἰ πάντων γενεσιουργός ἐστὶ τῶν ὄντων, οὐκ ἔστιν ὡς ταῦτα κτιστός. Κατ' οὐδὲν γὰρ τὰς κτίσμασιν ὁ κτίστης παραπλήσιος εἶναι δύναται, ἢ ὀφείλει. Ἄλλ' οὐδὲ κτίσμα δημιουργοῦν οὐσαί, ἢ λαγνῶν ἀποτελεῖ.

II. Εἰ ἦν ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν Θεόν, ἀρχὴν ἔλην αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἀρχαιότερος ὢν πάσης ἀρχῆς. Ἐπεὶ ἀνάγκη πᾶσα δοῦναι ἀρχὴν καὶ τῷ Πατρί. « Ἦν » γὰρ, φησὶν, « ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν Θεόν. » Οὐκ ἔστιν δὲ ἀρχὴ τῆς μίαις θεότητος τῆς οὐσίας ἐν τῇ ἀρχῇ.

K. Εἰ τοῦ παντὸς ἀνψίκοιται, πῶς Παρθένος βεβήσας ἐκτὸς ἔτεκεν, μένασα πάλιν παρθένος· πολλῶν μᾶλλον ἀνεψικότερον, πῶς αὐτογενῆς Θεὸς καὶ Πατήρ, ἀνάρχως, καὶ δίχα πάθους ἐξ ὅλου ἐαυτοῦ ὅλον ἰσομέτρως ἐτόκε τὸν Υἱόν.

KA. Εἰ ἡμᾶς πλάσας, αὐτεξουσίους [152 a] ἐποίησεν, κρίσιν ὀρίσας ἐπὶ καλῇ καὶ κακῇ πράξει· πῶς αὐτὸς οὐκ ἔχει τοῦτο, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ κατὰ τὴν προφητείαν ὢν Θεός, ἰσχυρός, ἐξουσιαστικός·

KB. Εἰ πιστός ἐστι Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι

(50) Magni Dei. Tit. II, 13.

(51) Quis similis. Psal. LXXXV, 7. Biblia pro τῆς, id est « quis, » habent οὐκ ἔστιν, id est « non est. » Sed vide Psal. LXXXV, 7.

(52) Nam etsi. I Cor. VIII, 5, 6. Sextus tamēn veraculus paulo aliter se habet in Bibliis cum

Paulus, ac si is præterea atheos, id est sine Deo, illos vocat, qui antea non Filium, sed Deum et Patrem duntaxat noverant; non est sane creatura Deus Verbum.

XV. Si Judæi, qui Christo semetipsum Deo æqualem facienti non crediderunt, eaque de causa illum crucifixerunt, condemnati sunt; Christiani vero, qui ei crediderunt, supra illos elevati fuere; nulla in re proprio Patre minor est Filius.

XVI. Si soli Deo eximie, atque excellenter convenit, ut « Magnus Deus » nuncupetur ac prædicetur, ait vero Paulus, « Magni Dei (50) et Salvatoris nostri Jesu Christi, » et David, « Quis similis (51) tibi in diis, Domine? » non est sane Pater excellentior Filio, neque incomparabilis respectu ipsius.

XVII. Si idem Paulus inter creatos deos illum non connumerat, sed ipsum cum Patre æquat et collocat, scribens Corinthiis, « Nam etsi (52) sunt qui dicuntur dii multi, et domini multi et in cælo, et in terra: tamen nobis unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia; » non est igitur inter creaturas collocandus, sed cum Patre conglorificandus.

326 XVIII. Si rerum omnium, ac ipsorum etiam sæculorum conditor est Filius, sicut scriptum legitur (53), existit ergo antequam quidquam fieret. At qui existit antequam quidquam fieret, non fuit conditus; nihil enim, quod creatum sit, ante sæcula, aut ante creationem existens intelligitur; sed ea duntaxat, quæ in unitate existit, increata Trinitas. Et aliter: Si omnium, quæ sunt, conditor est, non est creatus, ejusmodi illa sunt; nullo enim modo creaturis Creator similis esse potest aut debet; nec præterea creatura creando dare potest existentiam, neque rationis participem quempiam facere.

XIX. Si erat in principio Deus apud Deum, aliud principium Filius ipse non habet cum sit æniquior omni principio: alioquin omnino necessarium erit assignare principium etiam Patri. « Erat enim, inquit, « in principio Deus apud Deum (54). » Nullum vero principium habet una Deitas existens in principio.

XX. Si nulla percipere mens potest, quomodo Virgo sine fluxu pepererit, manens rursus virgo; quanto minus intelligi poterit, quomodo ille per se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine passione ex toto semetipso totum sibi perfecte æqualem genuerit Filium?

XXI. Si cum Filius ipse nos formavit, propria libertate præditos fecit, judicare nos statuens prout bonæ aut malæ nostræ actiones fuerint; quomodo ipse id non habet, quod dedit nobis? Ipse, inquam, qui juxta prophetiam est Deus fortis, dominator (55)?

XXII. Si fide dignus est Petrus in Actis clamans:

Græcis, tum Latinis.

(53) Legitur. Hebr. I, 2.

(54) Deus apud Deum. Citat sensum Joan. I, 2.

(55) Dominator. Isa. IX, 6, juxta Græcam translationem.

« Huc omnes (56) prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem qui credit in eum; » vere igitur ac proprie ipsi convenit nomen hoc, « Deus, » et, « Filius unigenitus Dei. » Nam si falso et improprie id ei nomen tribueretur, nihil ipsum juvare posset.

XXIII. Si mendacii expers Deus (qui etiam, ut ait sacer Psaltes (57), mentientes perdit) vera loquitur, cum apud Theologum (58) ait, « Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt; » et, « Mea tua sunt, et tua mea: » Deus æternus profecto est **327** Dominus, nec ejus regnum finem habet, et est ipse omnia quæcunque est Pater, nihilque ab eo novum accepit secundum divinam naturam, sed tantum secundum servi formam posteriori assumptam. Quælia vero cum de cælesti semper dominante veritate, tum de terrena non veritate pronuntiantur etiam Græci, audiamus (59):

*Mendacii expers est magni Dei mens; in mortali-
bus vero
Eos, qui mentiuntur, molestia insequuntur et
[infortunia (60)].*

XXIV. Si omnium hæres constitutus est, non est servus, sed genuinus Filius. Quod si non est servus; sed Filius, æternus Deus est. Nam primum quidem filius generatur, non creatur; deinde vero de iis, quæ creata, atque in tempore existentia sunt, scriptum est: « Omnia (61) serva tua sunt » (seu, serviunt tibi).

XXV. Si ut rem magnam (revera enim magna est, ac solius Dei propria) de Patre dixit Paulus: « Qui est (62) super omnia, et per omnia, et in omnibus; » æqualia vero idem Apostolus de Filio scripsit: « Ex quibus (63) est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen; » itemque evangelista, cum ait: « Qui desursum (64) venit, supra omnia est: » nulla ergo in re a Patre discrepat Filius, nec ipso inferior est (65). Quam pie vero de hisce sentiant Græcorum theologi, qui multa audierunt, non pauca legerunt, ac plurima viderunt, inspicere operæ pretium est. Aiunt enim:

*Omnia Deo plena sunt (66); omnium finis est, et
[initium]:
Omnia ferens, et solvens, et ex ipsismet rursus ea
[augens].*

XXVI. Si Filii propriam esse creaturam dicunt Scripturæ; aiunt enim: « In propria (67) venit; »

(56) *Huc omnes.* Act. x, 43.

(57) *Psaltes.* Psal. v, 6 (seu 7).

(58) *Theologum.* Joan. xvi, 15 et xvii, 10.

(59) *Audiamus.* Codex, ἐπαίωμεν. Lego ἐπαίωμεν.

(60) *Infortunia.* Librarius sine accentu scripsit, δυσμοραπαθ. Vocem vero χαλεπά ita exaravit, ut nescias an scribere voluerit χαλεπά, id est « molestia, » an vero χαλεπά, id est χαλεπαίνεαι. Medica itaque manu indiget hic versus; sed quoniam modo legendus sit, divinare difficile est. Ego cum aliquam tandem lectionem amplecti cogerer, sic transuli, quasi legerem: ψευδομένοις χαλεπά ὡπασε δύσμορα τε. Suspiciatus tamen etiam sum pro ψευδομένοις, legi posse ψευδομένοις, ut referatur ad

ἁ βῶν· « Τούτων πάντες οἱ προφήται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν. » ἀληθινὸν ὄνομα ἔχει τὸ, « ὁ Θεός, » καί, « Υἱὸς μονογενῆς τοῦ Θεοῦ. » ψευδώνυμον γὰρ οὐδὲν ὀνίησιν.

KΓ'. Εἰ ἀληθεύει ὁ ἀψευδὴς Θεός, ὁ καὶ τοὺς ψευδομένους ἀπολλύων, ὡς ὁ Ἱεροφάτης λέγει, παρὰ τῷ Θεολόγῳ εἰπῶν· « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν. » καί, « Τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. » Θεός ἐστιν ἀναρχὸς Κύριος, οὗ ἡ βασιλεῖα ἀτελείτητος, καὶ πάντα. ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, οὐδὲν λαβὼν παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν θεῖαν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑστερον τοῦ δούλου μορφήν. Οἷα δὲ περὶ τῆς ἀνω ἀει κρατούσης ἀληθείας, περὶ τῆς κάτω οὐκ ἀληθείας ἐφθέγγαντο καὶ Ἕλληνας, ἐπαίωμεν

*Ἀψευδὴς μεγάλιο Θεοῦ νόος· ἐν δὲ βροτοῖσι
Ψευδομένοις χαλεπά ὡπασε δυσμοραπαθ.*

KΔ'. Εἰ κληρονόμος πάντων καθέστηκεν, οὐ δούλος, ἀλλὰ γνήσιος Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δούλος, ἀλλ' Υἱός, Θεός ἐστιν ἀναρχός. Υἱὸς γὰρ γεννᾶται, οὐ κτίσεται· καὶ περὶ τῶν κτιστῶν καὶ ὑπὸ χρόνον γέγραπται· « Τὰ σύμπαντα δοῦλα σά. »

ΚΕ'. Εἰ ὡς μέγα (καὶ γὰρ ἐστὶν ἀληθῶς μέγα καὶ μόνου Θεοῦ) περὶ Πατρὸς εἶπεν Παῦλος· « Ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πάνσιν. » τὰ δὲ ἴσα αὐτὸς περὶ τοῦ Υἱοῦ γέγραπεν· « Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς [152 b] τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς φησιν· « Ὁ ἐρχόμενος ἀνωθεν, ἐπάνω πάντων ἐστίν. » οὐκ ἀφίστηκεν ἐν τινι, οὐδ' ἀποδεῖ τοῦ Πατρὸς. Ὅπως δὲ εὐλαδῶς ἔχουσι περὶ τούτων οἱ Ἕλλήνων θεολόγοι, οἱ πολλὰ μὲν ἀκούσαντες, οὐκ ὀλίγα ἀναγνόντες, ἐωρακότες δὲ καὶ πλείστα, ἐπισκοποῖν ἀξιον. Φάσκουσι γὰρ·

*Πάντα Θεοῦ πλήρη, πάντων πέρας ἐστὶ καὶ
[ἀρχή],
Πάντα φέρων, λύων τε καὶ ἐξ αὐτῶν πάντων
[ἀβύσσον].*

KΓ'. Εἰ τοῦ Υἱοῦ ἡ κτίσις ἰδία γέγραπται (φησὶν γὰρ· « Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν. » καὶ πάνιν· « Τὰ ἐμὰ

nomen νόος, at pro δυσμοραπαθ, quid legendum sit, conjicere non valeo, nisi cui placeat δύσμορα πᾶν. Alii meliora afferent.

(61) *Omnia.* Psal. cxviii, 91.

(62) *Qui est.* Ephes. iv, 6.

(63) *Ex quibus.* Rom. ix, 5.

(64) *Qui desursum.* Joan. iii, 31.

(65) *Inferior est.* Codex, ἀποδεῖ. Lego ἀποδεῖ.

(66) *Omnia Deo plena sunt.* Hemistichium hocce legitur etiam apud Porphyrium: « assert enim ipse huic oraculi versum: Πάντα Θεοῦ πλήρη πάντῃ Θεός ἐστὶ Φανήθη, id est, « Omnia plena Deo: » que est ubique Phænethe. »

(67) *In propria.* Joan. i, 11

πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούει· » καὶ πρὸς τὸν Πέτρον· « Σοὶ δώσω τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν », κτιστῶ δὲ οὐχ ὑπάρχει τὸ ἴδια εἶναι πάση τῇ θεῖᾳ κτίσει, ἣ ἐξουσίαν διδόναι οὐρανῶν ἀνοίξεις, ἤγουν λέγειν τοῦτο ἀκινδύνως· συνδεσποτεύει τῷ παντοκράτορι αὐτοῦ Πατρὶ.

KZ'. Εἰ ὁ ἀθάνατος οὐ κρείσσων τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ εἰ οὕτε Θεὸς, οὕτε ἀψυχὸς σὰρξ δεῖται πῶ τροφῆς, ἢ ὕπνου· οὐκ ἄρα διὰ ψυχῆς ἢ ἀρήρητος ἐνανθρώπησις, οὕτε μὴ ἐπιγραπτέον τῇ θεότητι ἀγωνίαν, καὶ τροφῆς ἐφεσιν, καὶ ὕπνον, καὶ τὰ τοιαῦτα.

KH'. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἐκ δεξιῶν συνεδρῶναι τῷ Πατρὶ, ὡς ἀληθινὸς καὶ ἰσότημος Θεός, καὶ Υἱὸς αὐτοῦ μονογενῆς· ὁμόθρονός ἐστιν, ἀμέριστος καὶ ἀπέραντος τὴν βασιλείαν κεκτημένος, καὶ τῷ Πατρὶ ἐξ Ἰσου συμπροσκυνούμενος καὶ συνδοξαζόμενος, αὐτὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πῶ; γὰρ ἀν ἡλόνατο, Τριάδος ἐν ἐνὶ θρόνῳ παρουσίας, εἰς προσκυνεῖσθαι κατέναντι τοῦ ἐνὸς αἰωνίου θρόνου, ἐπ' ἀνατολῆς τῆς προσκυνήσεως [153 a] γινομένης, καὶ τῆς ὄψεως ἀναπεμπομένης; Ὅτι γὰρ ἐνθα ὁ Πατήρ, ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐστιν, σύνθακον αὐτῷ εὐρισκόμενον καὶ συμπροσκυνούμενον, ὡς τῆς ἀπάντων βασιλῆος φύσεως ὑπάρχον, ἐκ πολλῶν ἀνεκηρύχθη, καὶ ἐκ τῆς λεγούσης Γραφῆς· « Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστιν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ὁ Υἱὸς ἔδωκεν ἡμῖν. » Οὐ νοεῖται γὰρ ὅ ἡμέτερον πνεῦμα· τοῦτο γὰρ ἔχοντες ἤδη, ἐλάβομεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

KΘ'. Εἰ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· ἐν ἰσῇ δόξῃ καὶ μὴ ἰδιότῃ ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· καὶ οὐχ ὁμοίως ποιῶσιν, ἢ τὴν δόξαν ἐναμείβοντες, ἢ ὑποτοπάζοντες κατὰ τι παραλλάττειν αὐτόν.

Λ'. Εἰ προσκυνεῖται παρ' ἀγγέλων, πῶς οὐκ ἀξίος καὶ παρ' ἀνθρώπων· Εἰ δὲ προσκυνεῖται, οὐ κτίσμα.

(68) *Oves*. Joan. x, 27. Sensum magis citat, quam verba.

(69) *Tibi*. Matth. xvi, 19.

(70) *Propriam*. In Græco aliquid mendum.

(71) *Sine anima*. Codex, διὰ ψυχῆς, id est « per animam. » Sed legendum puto διὰ ψυχῆς, id est « sine anima : » nam Ariani quoque animam Christo negabant.

(72) *Ad orientem*. Consuevisse Christianos, dum orabant, ad orientem converti, testatur Tertullianus in *Apologetico*, cap. 16 : « Alii, » inquit . . . « solem credunt Deum nostrum . . . Inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. » Didymi vero ætate ritum hunc servatum fuisse constat ex Basilii libro *De Spiritu sancto*, cap. 27, Ambrosii libro *De mysteriis*, cap. 2, num. 7, Eusebii Cæsariensis commentariis in *Psalmum* xci, pag. 608, et ex aliis : adeo ut Socrates lib. v *Hist. eccl.*, cap. 22, tanquam novum atque inusitatum narraverit quod Antiochiæ factum fuerat. « Antiochiæ, quæ est in Syria, » inquit, « inversus est Ecclesiæ situs; neque enim altare ad solis ortum spectat, sed ad occiduum. » At sua etiam ætate vetustum

et rursus : « Oves (68) meæ vocem meam audiant; » ac si Petro ipse dicit : « Tibi (69) dabo claves cælorum; » creaturæ 328 vero non convenit ullam ex Dei creaturis propriam (70) habere, aut potestatem cælos aperiendi conferre, aut hæc tuto dicere : sequitur ut Filius communem cum omnipotenti suo Patre dominatum habeat.

XXVII. Si immortalis Deo Verbo præstantior non est, ac si neque Deus, neque caro inanimata cibo indiget, aut somno; non ergo sine anima (71) ineffabilis Incarnatio facta est, nec præterea agonia, et cibi appetitus, et somnus, et similia Deitati attribuenda sunt.

XXVIII. Si, quemadmodum Scripturæ testantur, a dextris cum Patre considet ut verus, et ipsi æqualis Dens, et ut Filius ejus unigenitus; sedet ergo in eodem throno, individuum et indeterminabile regnum possidens, et cum Patre ex æquo simul adoratur, et conglorificatur cum ipse, tum Spiritus Dei; nam alioqui, cum Trinitas in uno throno sit, quomodo posset unus a nobis adorari in conspectu unius æterni throni, quando ad orientem (72) conversi adorationem perficimus, et glorificationem offerimus? Quod enim ubi est Pater, ibi etiam Spiritus ejus sit, simul cum eo considens, simulque cum eo adoratus, utpote qui naturæ est omnium dominæ, cum ex multis Scripturæ oraculis constat, tum maxime ex eo quod sic se habet : « In hoc (73) enim cognoscimus, quod Deus in nobis est, ex Spiritu ejus, quem Filius dedit nobis. » Nec enim spiritus noster hoc loco intelligitur; nam cum eum jam haberemus, accepimus Spiritum sanctum Dei.

XXIX. Si voluntas Patris hæc est, « ut omnes (74) honorent Filium, sicut honorant Patrem; » æqualem gloriam, et unam proprietatem habet cum Patre; et impie faciunt 329 qui aut glorificationis verba immutant, aut secundum aliquid eum a Patre diversum esse suspicantur.

XXX. Si adoratur ab angelis (75) Filius, quomodo non est adorandus etiam ab hominibus? At si ado-

ritum viginisse testatur Lucas Tundensis, sæculi xiii scriptor, lib. ii *contra Albigenes*, cap. 23. In Rituali tamen codice Cophthorum, quem edidit Allatus lib. i *Symmicton*, episcopus orans, modo ad orientem, modo ad occidentem, modo versus altare sese convertere jubetur. Verum ex hoc Didymi loco nihil aliud tuto colligi posse videtur, nisi Alexandria tunc potissimum consuevisse Christianos ad orientem verti, cum doxologiæ seu glorificationis verba Deum adorando recitabant. Qui ritus aliqua ex parte etiamnum viget : nam et cum glorificationis verba in fine psalmorum et hymnorum, aut alias dicimus, inclinato capite omnes, ac prout adoramus, et sacerdotes in sacra liturgia quoties glorificationis verba, et orationum conclusionem, quæ quoddam glorificationis genus est, recitat, ad crucem in medio altari erectam conversus inclinatur, id est, spectato veteri altaris situ, orientem versus.

(73) *In hoc*. I Joan. iv, 13.

(74) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(75) *Ab angelis*. Vide pag. 104, et Epist. ad Hebr. i, 6.

mandus est, creatura non est; divina enim lege A
vetamur deos adorare, quia creaturae sunt.

XXXI. Si Deus et Pater est in ipso Filio, et ipse in Patre ex aequo, ac si Spiritus Dei apud ipsum manet, ut ostensum fuit; aequalis et similis est Trinitas, ac nemo habere, aut adorare, aut glorificare potest Patrem, quin aequè habeat Filium, et Spiritum ejus, et tres aequaliter adorare ac glorificare debeat.

XXXII. Si leges fert, et a peccatis, atque a morte liberat Filius, et Spiritus sanctus: « Nam lex (76) Spiritus vitæ (clamat Paulus) in Christo Jesu, liberavit me a lege peccati et mortis: » hæc profecto hypostases sunt, primæ, et unius Omnipotentis et vivificantis naturæ; nam creatura per se ipsam hæc facere non potest.

XXXIII. Si recte vocatus est a Scriptura Filius quidem Salvator, Spiritus vero sanctus salutaris largitor, immutabilis est; ac si immutabilis, etiam increatus cum Filio, tum Spiritus: qui enim est mutationi obnoxius, non potest eos salvare qui aberrarunt, utpote creatus, et non impeccabilis.

XXXIV. Si nos creaturae a Filio in filios adoptamus, sicut li testantur, qui mysteria nobis tradiderunt, Paulus quidem inquit: « Quia (77) autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba, Pater; » Joannes vero: « Quotquot (78) autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri: » nullo modo a vera deitate absunt hæc hypostases. Quomodo enim Filius in semetipso, aut per semetipsum, aut in Spiritu proprio adoptari potest in Filium?

XXXV. Si Spiritum sanctum ait Paulus esse « Spiritum Dei, » sicut est nobis notum, ac si Deus similiter « Spiritum suum » illum nominat; imphus est qui cum non dicit Deum commensuratum: et consubstantiali Patri; nam nec fuit unquam Deus sine suo Spiritu, neque opinari licet, hunc posterius, aut extrinsecus ei accessisse, aut increati Spiritum esse spiritum creatum. Sed 330 præterea simul cum ipso super cherubicum thronum ascendit, et simul adoratur et conglorificatur, sicut antea dictum est, utpote Spiritus ab eo inseparabilis.

XXXVI. Si creatura accipere potest sanositatem (79), sapientiam, bonitatem et omnem perfectam virtutem; est enim mutabilis; Spiritus vero sanctus hæc accipere non potest, sed largiri; est

(76) Nam lex. Rom. viii, 2.

(77) Quia. Galat. iv, 6.

(78) Quotquot. Joan. i, 12.

(79) Accipere potest sanositatem. In Græco, δεκτική ἀγιότητος; id est « capax est sanctitatis. » Quam locutionem retinuit Hieronymus in theologi nostri Mino De Spiritu sancto, num. 4, et sequentibus, ubi fusc hoc argumentum exponit ipse Didymus, atque inter cætera hæc habet: « Hæc quippe omnia sapientiae et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt; ista vero substantiæ, de qua nunc

θεθεόπισται γὰρ μὴ προσκυνεῖν θεοῖς, ἐπειδὴ κτίσματα.

ΔΑ'. Εἰ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐξ ἰσοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μὲν παρ' αὐτῷ, ὡς ἐδείχθη· ἴση καὶ ὁμοίως ὑπάρχει ἡ Τριάς· καὶ οὐδεὶς ἔχειν, ἢ προσκυνεῖν, ἢ δοξάζειν δύναται τὸν Πατέρα, μὴ ἴσως ἔχων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἴσως προσκυνῶν καὶ δοξάζων.

ΔΒ'. Εἰ νομοθετῆ, ἀμαρτιῶν τε καὶ θανάτου ἰλευθεροῖ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα (« Ὅ γὰρ νόμος, φησὶν, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέν με [153 b] ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, » κράζει ὁ Παῦλος)· τῆς πρώτης καὶ μιᾶς εἰσὶν παντοκρατορικῆς καὶ ζωοποιοῦ φύσεως αἱ ὑποστάσεις αὗται. Κτίσμα γὰρ οὐ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ ταῦτα ποιεῖν.

ΔΓ'. Εἰ ὀρθῶς γέγραπται, ὁ μὲν Υἱὸς Σωτὴρ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα σωτηρίαν ἐπιχορηγεῖν· ἀρεπτικὸς ἴσων καὶ ἀκτιστος, ὡς ἀρεπτικὸς δὲ τε Υἱὸς τὸ τε Πνεῦμα. Τὸ γὰρ τρεπτὸν σώζειν οὐ δύναται ἀποσπαλέντα, ὡς κτιστὸν καὶ οὐκ ἀναμάρτητον.

ΔΔ'. Εἰ ἡμεῖς οἱ πιστοὶ υιοθετούμεθα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθὰ μυσταγωγούμενος ἡμᾶς λέγουσιν (Παῦλος μὲν· « Ὅτι δὲ ἔστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κράζον· Ἄδδδ, ὁ Πατὴρ· » Ἰωάννης δέ· « Ὅσα δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἔξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι »)· οὐκ ἀποκλείονται πῶς τῆς ἀληθοῦς θεότητος αἱ ὑποστάσεις αὗται. Πῶς γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν ἑαυτῷ, ἢ δι' ἑαυτοῦ, ἢ ἐν τῷ ἰδίῳ Πνεύματι υιοποιήσεται;

ΔΕ'. Εἰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει Παῦλος εἶναι « τὸ Θεοῦ Πνεῦμα, » ὡς ἴσων ἡμῶν τὸ ἡμῶν, καὶ εἰ ὁ Θεὸς ὁμοίως « Πνεῦμα αὐτοῦ » προταγορεύει αὐτοῦ· δυσσεβὲς ὁ μὴ λέγων αὐτὸν Θεὸν συνάντησον καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ. Οὐδὲ γὰρ ἦν, ὅτε ἐκτὸς τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἦν, οὐδὲ προσῆκεν νοεῖν, ὡς ὕστερον, ἢ ἔξωθεν αὐτῷ προσγέγονεν, ἢ ὅτε τοῦ ἀκτιστοῦ Πνεύματος τὸ κτιστὸν πνεῦμα τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ συνεπιβέβηκεν αὐτῷ ἐπὶ τὸν χερουβικὸν θρόνον, καὶ συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται, ὡς προείρηται, ὅτε Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ.

ΔΖ'. Εἰ ἡ κτίσις δεκτικὴ [154 a] ἀγιότητος, σφιδας, ἀγαθότητος, καὶ πάσης τελείας ἀρετῆς τυγχάνει (τρεπτὴ γὰρ), τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα οὐ δεκτικόν, ἀλλὰ παρεκτικόν (ἀρεπτικὸν γάρ)· ἄρα Δημιουργός,

sermo est, sapientiae, et scientiae, et sanctificationis effectrix est. . . Porro Spiritus sanctus, confessio omnium, immutabilis est, sanctificator scientiae divinae, et universorum attributor honorum (legendum cum nostro codice: « Immutabilis est, et sanctificator scientiae divinae, et universorum attributor honorum ») . . . Si igitur sanctificator est, non mutabilis, sed immutabilis substantiae ostenditur. . . Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantia separatur: istius alieni sunt cunctae creaturae. »

καὶ οὐ δημιουργητὴ ἀπὸ τυγχάνον καθ' ὑπαρξίν, A enim immutabilis. Creator ergo est, non creatura, secundum essentiam, juxta illa quæ ante (80) dicta sunt.

καὶ οὐ δημιουργητὴ ἀπὸ τυγχάνον καθ' ὑπαρξίν, A enim immutabilis. Creator ergo est, non creatura, secundum essentiam, juxta illa quæ ante (80) dicta sunt.

ΑΖ'. Εἰ ἡ κτίσις ἀναλαμβανομένην καὶ ἀποβαλλομένην γινώσκον ἔχει, τὰ δὲ Πνεῦμα οὐδ' ἔξωθεν ἔσται, οὐδ' ἀποφθίπτειν πέφυκε τὴν γινώσκιν, ἀλλὰ καὶ ἀπεκαλύπτειν τὰ τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ γινώσεως, καὶ τοῦ Πατρὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχον· οὐκ ἔρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Ἐπαύωμεν δὲ καὶ τῶν περὶ τούτου Ἑλληνικῶν σοφισμάτων, ἐχόντων ὧδε·

XXXVII. Si creatura cognitionem suam modo acquirat, modo amittit; Spiritus vero neque extrinsecus cognitionem suam habuit, nec eam abdicere potest, sed potius ea revelat, quæ sunt sapientiæ et cognitionis Dei, ac si Patris est (81) secundum essentiam; non est ergo creatura Spiritus. Audiamus vero de hoc etiam Græcorum cogitata quæ sic se habent (82):

ΑΠ'. Εἰ ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ Κύριος αὐτοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· οὐ διώριστα αὐτοῦ φύσει καὶ τῇ συμφωνίᾳ, ὁμολογουμένως; δὲ Θεός ἐστιν καὶ Δεσπότης, ἵσην γινώσκιν ἔχων τῷ Θεῷ, ὅπερ ἀμήχανον κατ' ἀδύνατον εἶναι ἐπὶ παντὸς κτιστοῦ.

XXXVIII. Si servus non novit quid faciat dominus ejus; Spiritus vero juxta Apostolum novit ea quæ sunt Dei: non distinguitur per naturam ab ipso Deo, neque per concordiam; sed Deus profectus est, et Dominus, æqualem cum Deo cognitionem habens: id quod nulla plane ratione ulli unquam creaturæ convenire potest.

ΑΘ'. Εἰ ἐν καὶ μόνον εἶναι τοῦτο, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν μονογενῆ, ἴσασιν αἱ Γραφαί· οὐκ ἐστι κτιστὸν, ὡς τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ τῆς μονάδος θείας οὐσίας. Αἰὶ μόνον αὐτὸ ἰδίως καὶ κυρίως ἐστι τε καὶ κέκληται ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὸ ἐν πᾶσιν, ὡς τὸν Θεὸν, γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστιν.

XXXIX. Si unum et solum esse hunc Spiritum, item ut Filium unigenitum, norunt Scripturæ, non est ergo creatus, cujusmodi est spirituum multitudo: sed ad unitatem pertinet divinæ essentiæ. Ideo solus ipse proprie ac singulariter et est et vocatus fuit Spiritus sanctus, et Spiritus Patris, et Spiritus Dei, et Spiritus qui est ex Deo, et Spiritus qui a Patre procedit. Et ex eo quod ipse sit in omnibus ut Deus, cognoscimus (83) quod Deus in nobis est.

Μ'. Εἰ ἐν ἴσῳ ἐμαρτυρήθη εἶναι ἡ Τριάς ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ [154. b] ἀγία· ἐν μιᾷ θεότητι ἐστίν, μηδὲν ἔχουσα πολυσχιδές. Μία γάρ ἡ ἀρετὸς θεία ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ ἀγιωσύνη ἐστίν. Ἡ γὰρ κτίσις, καὶ μεθεκτικῶς ταῦτα ἔχει, καὶ τρέπεται κατ' οἰκείαν προαίρεσιν ἐπ' αὐτοῖς, νῦν μὲν ἀληθεύουσα, ἄλλοτε δὲ ψευδομένη, καὶ νῦν μὲν ἀγαθουμένη, ἄλλοτε δὲ κακυνομένη. Φαίνονται καὶ περὶ τούτου οἱ λογῶδες τῶν ἔξω εἰρηκότες τάδε·

XLI. Si Trinitas ex æquo in Scripturis esse dicitur veritas, et bonitas, et sancta, 331 sequitur ut sit in una deitate, nihil habens multitudinum; una est enim immutabilis divina veritas, et bonitas, et sanctitas. Nam creatura et per participationem hæc habet, et in his mutatur per propriam ipsius voluntatem, modo quidem verum loquens, alias vero mentiens; et modo quidem bona existens, alias vero mala. De hac etiam re ethnicorum sapientes ista dixisse constat:

Τοῖς γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, ὅμοιος ἐπ' ἡμᾶς

Talis enim mens est terrenorum hominum, Qualem (84).

ΜΑ'. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἀνακαινίζει ἡμᾶς ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ ἀμαρτίας καὶ θανάτου τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ναὸς αὐτοῦ ἔσμεν ὁμοίως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς; ὡς Δημιουργὸς καὶ συνεργὸς τῷ Δημιουργῷ ἀνακαινίζει, καὶ ὡς Δεσπότης ἐλευθεροῖ, καὶ ὡς Θεὸς ἐνοικεῖ. Ὁ δὲ ταῦτα ὦν, ποιήμα παρρησιασίου τοῖς ποιήμασιν εἶναι οὐ δύναται· οὐδὲ λέγειν, ἢ σιωπῶντα ἀνέχεσθαι ἀκούειν τοῦτο θέμις.

XLI. Si, ut scriptum est, renovat nos in baptismo, et liberat a peccato, et a morte Spiritus sanctus, ac si templum ejus sumus similiter ac Dei Patris; igitur tanquam Conditor, et Creatoris cooperaturus creat; et ut Dominus liberat, et ut Deus inhabitat. Qui autem est hæc; non potest creatura esse instar aliarum creaturarum; neque hoc dicere fas est, aut hæc dicentem tacendo patienter audire.

ΜΒ'. Εἰ ἅμα τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀνασχοιχοῖ ἡμᾶς εἰς εἰκόνα τὴν πρώτην, καὶ διὰ τῆς μετουσίας αἰτίον ἡμῖν υἰοθεσίας καὶ τοῦ γίνεσθαι θεοῦς ἐστίν,

XLI. Si simul cum Deo Patre, et Filio ejus baptismum Spiritus sanctus nos reformat in pristinam imaginem, et per sui participationem causa nobis est ut adoptemur in filios; et dii efficiamur; et

(80) Ant. Vide pag. 157 et 158:

(81) Patris est. In Græco subest aliq̄quod mendacium.

(82) Sic se habent. Reliqua omisit librarius.

(83) Cognoscimus. Vide Sap. xii, 1, et I Joan. iv, 13.

(84) Qualem. Reliqua desunt in codice: [Homericus sunt versus, Od. Σ, 137, qui sic se habent:

Τοῖς γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, ὅμοιος ἐπ' ἡμᾶς ἀγνοῖ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε Εἰπ.]

nulla creatura nos hoc modo aut adoptare in filios potest, aut deos facere: quomodo non est ipse verus Deus?

XLIII. Si nulla ex creaturis in creationis historia, aut in glorificatione, aut in baptismo simul cum Deo Patre commemoratur, Spiritus vero commemoratur: est ergo ipse Deo Patri, et Unigenito æqualis Deus, et æquali potentia præditus.

XLIV. Si prophetas, et apostolos auctoritate propria misisse dicitur in Scriptura, sicut Pater et Filius: hæc fecit ut Deus Patri in omnibus consentiens, et ut rerum futurarum præsciens, et creaturarum Dominus.

XLV. Si ea, quæ alicubi de Patre aut de Filio in Scripturis dicta sunt, alibi de Spiritu sancto scripta fuerunt, fieri omnino nequit, ut Spiritus ipse non sit unius per se perfectæ deitatis ac ejusdem voluntatis, et gloriæ cum Patre et Filio sine ulla discrepantia. Nam quæ sunt eidem æqualia, sunt etiam æqualia inter se, ut aiunt.

XLVI. Si nulla ex cœlestibus potestatibus cœlestia dona largiri potest, Spiritus vero Dei propria potestate ea largitur, quæ dare solius divinæ naturæ est: est ergo Deus omnibus sufficiens, et omnium, atque adeo eorum etiam, qui sunt in cœlis, dominator, et Patri ac Filio consubstantialis.

XLVII. Si nulla ex invisibilibus aut visibilibus substantiis in sacris Scripturis vocata est Deus, nec veritas, nisi Pater, et sanctus ejus Spiritus, et Unigenitus; indubitatum est, eum ad unitatem divinæ et supersubstantialis essentiæ pertinere.

XLVIII. Si virtutes cœlorum, qui omnium creaturarum maximi sunt, et lucidissimi, in Spiritu Dei sunt, non potest fieri, ut ipse sit creatura, sed Creatoris cooperator est, et æqualiter cum ipso operatur.

XLIX. Si orbem terrarum implet, et omnia continet, ut loquitur Sapientia (85), est perfectio ipse unius supremæ, augustæ, et incomprehensibilis, et inaccessibleis, et intangibilis, et forma carentis essentiæ, et est Conditor, nec loco circumscribitur, sed ipse hoc universum comprehendit.

L. Si in Trinitate naturam non distinguit Scriptura, nec prima, et secunda, et tertia natura in ipsa Trinitate distinguitur: quamnam rationem afferre possunt hæretici adversus eos qui illam credunt essentialiter quidem unam esse, in proprietatibus vero hypostasium distinctam?

LI. Si primam creaturam diabolus esse ostendit liber Jobi, Spiritus non est creatura, sed ad Unitatem essentiæ pertinet: nec enim sane dixerint, diabolus ante illum conditum fuisse, et ei quidem aliquando excellentiorem locum obtigisse, divino autem Spiritui inferiorem.

LII. Si quemadmodum ad Dei gloriam, et adorationem, Pascha ab initio etiam a Judæis celebratum

καὶ οὐδὲν τῶν χριστῶν τῷ τρόπῳ τούτῳ ἔχει τὸ υἱοποιεῖν ἢ θεοποιεῖν· πῶς αὐτὸς οὐκ ἔστιν ἀληθινὸς Θεός;

ΜΓ'. Εἰ μὴδὲν τῶν κτισμάτων εἰς δημιουργίαν, ἢ εἰς δοξολογίαν, ἢ εἰς τὸ βάπτισμα συνενημερονέθη τῷ Θεῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα μνημονεύεται· ἄρα ὡς ἰσότημος καὶ ἰσοσθενὴς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Μονογενεῖ, Θεὸς ἐστίν.

ΜΔ'. Εἰ τοὺς προφήτας καὶ [155 a] ἀποστόλους ἐξουσιαστικῶς ἀπεσταλέναι, καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, μαμαρτύρηται· ὡς Θεὸς σύμφωνος κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ, καὶ ὡς προγνωστὴς καὶ τῆς κτίσεως Δεσπότης ταῦτα πεποίηκεν.

ΜΕ'. Εἰ, ἅπερ νῦν εἰρηται περὶ τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλοτε περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγράφεται, ἀμήχανον, ἀδύνατον, μὴ εἶναι ἀπαρῆκτως τῆς μιᾶς αὐτοτελοῦς θεότητος, καὶ θελήσεως, καὶ δόξης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ἴσα, φασί, καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα.

ΜΖ'. Εἰ μὴδὲν τῶν οὐρανίων δυνάμεων οὐράνια χαρίσματα δύναται παρέχειν, τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα κατ' ἐξουσίαν δωρεῖται, ἃ δοῦναι μόνῃς τῆς θείας φύσεως ἐστίν· ἄρα παναρκῆς Θεός, καὶ ἐξουσιαστὴς ἐστὶ, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυγχάνει.

ΜΖ'. Εἰ μὴδὲν τῶν ἀοράτων ἢ ὁρατῶν ἱερῶν γράμματι προσηγόρευται θεῶν καὶ ἀλήθεια, εἰ μὴ ὁ Πᾶτερ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὁ Μονογενής· ἀναμφήριστον, ὡς τῆς ἐνάδος θείας καὶ ὑπερουσίου ἐστὶν οὐσίας.

ΜΗ'. Εἰ τῶν παμμεγεθεστάτων καὶ φωτοειδετέρων πάντων ἐν ποιήμασιν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ εἰσιν, οὐκ ἐγχωρεῖ αὐτὸ ποίημα καθεστάναι, ἀλλὰ συνεργὸν καὶ ἰσουργὸν τῷ Δημιουργῷ.

ΜΘ'. Εἰ τὴν οἰκουμένην πληροῖ, καὶ πάντα ἐμπεριέχει, κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο Σοφίαν· τῆς ἀνωτάτω σεπτῆς, καὶ ἀπερινήτου, ἀπροσίτου τε καὶ ἀνεπάφου, [155 b] καὶ ἀμόρφου μιᾶς οὐσίας ἐστὶν Δημιουργὸν· καὶ τόπω οὐ περιγράφεται, αὐτὸ δὲ περιεῖληφεν τότε τὸ πᾶν.

Ν'. Εἰ Γραφὴ οὐ διορίζει τῇ φύσει τὴν Τριάδα, οὐδ' ὀρίζεται ἐπ' αὐτῆς πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην φύσιν· ποῖος αὐτοῖς ὑπεστί λόγος πρὸς τοὺς πιστεύοντας, ἠνώσθαι μὲν αὐτὴν οὐσιωδῶς, διακρίσθαι δὲ ἐν ἰδιότησιν ὑποστάσεων;

ΝΑ'. Εἰ τὸ πρῶτον κτίσμα ὁ διάβολος ἐδείχθη ἐν τῷ Ἰῶδ, οὐ κτίσμα, ἀλλὰ τῆς Μονάδος οὐσίας τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ φαῖεν ἂν τὸν διάβολον προδημιουργῆσθαι, καὶ αὐτὸν μὲν ποτε τὴν ὑπέρχουσαν τάξιν εἰληχέναι, τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑφειμένην.

ΝΒ'. Εἰ, καθάπερ εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ Θεοῦ τὸ Πάσχα ἐξ ἀρχῆς καὶ παρ' Ἰουδαίων ἐπει-

λέσθη, οὕτω καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ Πεντηκοστή· πῶς οὐ συνάναρχος αὐτῷ ὑπάρχει ἀείμνητος Θεός;

ΝΓ. Εἰ, ὡς τοῦ σημάντρου τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω καὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημανομένου ἡμῖν μνημονεύει τὰ λόγια· οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰση τιμῇ καὶ εὐχαριστίᾳ. Οὐ γὰρ ποιήματος ἕμα καὶ τοῦ Θεοῦ σφραγίδα ἀναλαμβάνομεν, οὐδὲ συμπαραλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίσματος σφραγίδα, τῇ ἑαυτοῦ ὡς μόνος σώζειν οὐκ ἰκνῶς.

ΝΔ. Εἰ πᾶσα βλασφημία ἀφίεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀσυγχώρητος· ἄρα οὐκ ἐλάττων τυγχάνει Θεός. Βλασφημία δὲ ἔστιν τὸ μὴ λέγειν αὐτὸ Θεόν. Ἀνάγεται γὰρ ἡ βλασφημία καὶ εἰς τὸν Παντοκράτορα, οὐ πνοῇ τυγχάνει.

ΝΕ. Εἰ ἀπαράβατον αἰρετικοὶ [156 a] φυλάττουσιν τὸ τε πρόσταγμα τοῦ Πατρὸς λέγοντος, «Ὁὐτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε,» τὴν τε περὶ τὸ βάπτισμα τοῦ Υἱοῦ παράδοσιν· διὰ τί μὴ ἀχώριστον τῇ φύσει, καὶ ἰσότημον, καὶ ἰσοδύναμον ὁμολογοῦσι τὴν Τριάδα, καὶ ἰσοτιμίας δοξάζουσιν; Ἐν γὰρ ὄνομα, τοῦτ' ἔστιν τὸ τῆς μιᾶς θεότητος, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις ἐδίδαξεν, ἐκάστη τὴν ἰσοτιμίαν τηρήσας.

ΚΕΦ. Γ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποδεικνύμενα κείσθω. Αἰρετικῶν δὲ πρῶτον ἔστιν ἀσεβέστατον καὶ ἀποτομώτατον πρόβλημα, τὸ ἐν Παροιμίᾳ Σολομῶνος γεγραμμένον· «Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ ἔρρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με.» Διὰ τοῦτου γὰρ τοῦ προβλήματος βιάζονται κτίσμα τὸν κτίστην καὶ εὐεργέτην ἀποφαίνεσθαι. Κρείττων δὲ καὶ παιθανωτέρα τῆς αὐτῶν βουλήσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόσις. Εἰ γὰρ ἀληθῆ καὶ κατακρατούντα τὰ προκείμενα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καταταγέστατα ἔστιν, ὡσπερ οὖν ἔστιν, ἀρηθροτάτην ἀπὸ τῶν θείων λογίων δεξαμένη μαρτυρίαν· πῶς οὐ τῶν ἀνοσιωτάτων καὶ ἀδυνατωτάτων ἔστιν οὕτως ἐκδέχεσθαι τὰ δι' ἐπικρύψεως δηλούμενα θεῖα πράγματα; Οὐκ οὖν εὐδελον,

est, ita et ad gloriam Spiritus sancti celebrata est Pentecoste: quomodo non est ipsi Deo coæternus perpetuis laudibus celebrandus (86) Deus?

LIII. Si Scripturarum oracula sicut commemorant signaculum a Patre, et a Filio impressum, ita etiam signaculum commemorant, quo a Spiritu sancto obsignati sumus (87): non est inter creaturas numerandus Spiritus, sed æqualis ei debetur honor, et gratiarum actio. Nec enim creaturæ simul, et Dei obsignationem accipimus, neque creaturæ obsignationem simul cum sua assumit Deus, quasi solus salvare non valeat.

LIV. Si omnis blasphemia remittitur hominibus, blasphemia vero in Spiritum Dei est irremissibilis, non est ergo Spiritus minor aliquis Deus. Blasphemia vero est, ipsam non dicere Deum: redundat enim blasphemia etiam in Omnipotentem, cujus ipsæ halitus est.

LV. Si non transgrediuntur hæretici, sed observant cum præceptum Patris inquentis, «Hic est (88) Filius meus dilectus: ipsum audite;» tum ea, quæ Filius de baptismo tradidit: quare Trinitatem natura inseparabilem, et æque honorandam, et æque potentem non consentitur, nec eam æquali honore glorificant? Unum enim esse nomen, id est, nomen unius deitatis; tres vero hypostases, is ducit, unicuique servans honoris æqualitatem.

CAP. III.

Atque hæc quidem ut a nobis demonstrata supponantur. Hæreticorum vero prima obiectio, eaque impiissima, et absurdissima (89), ex eo ducitur, quod in Proverbio (90) Salomonis scriptum est. «Dominus (91) creavit me initium viarum suarum in opera ipsius; ante sæculum fundavit me; in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret; antequam venirent (92) fontis aquarum: antequam montes firmarentur (93): ante omnes vero colles gignit me.» Hoc enim quod obijciunt, argumento conantur ostendere, eum, qui Creator est, ac beneficiorum largitor, esse creaturam. Sed germana hujus etiam oraculi sententia eorum interpretatione ac scopo præstantior est ac probabilior. Si enim vera sunt (sicut sane sunt), et assensum extorquentia omnia, quæ antea allata fuerunt capitula atque argumenta, quæque in primo λόγῳ (94) posita ac enumerata sunt: 334 mani-

Eodemque modo loquitur Epiphanius in *Anchorato*, cap. 42.

(91) *Dominus*. Prov. viii, 22-25. Merito ab hoc textu Didymus: ex eo enim Arius «erroris sui introducendi occasionem nactus est,» ut ait Epiphanius hæresi lxxix, num. 12.

(92) *Antequam venirent*. Græca editio, πρὸ τοῦ προελθεῖν, id est «antequam procederent.»

(93) *Firmarentur*. In Complutensi editione legitur, ἐδραστῆναι, ac vertitur: «facti essent»: quasi ducatur ex verbo δραῖν. At Francofurtensis rectius, ut puto, habet ἐδραστῆναι cum spiritu aspero, ut Didymus.

(94) *In primo λόγῳ*. An primum indicat hujus operis librum? Vide not. 2, pag. 137.

(86) *Perpetuis laudibus celebrandus*. Codex ἀείμνητος. Legendum fortasse, ἀείμνητος.

(87) *Obsignati sumus*. In Græco, ἐσημαίνον. Lego σημανομένου, aut σημασμένου.

(88) *Hic est*. Matth. xvii, 5.

(89) *Absurdissima*. In Græco, ἀποτομώτατον. De qua voce lege, si placet, S. Maximi scholia ad cap. 2, paragraph. 2 libri *De cælesti hierarchia*.

(90) *In Proverbio*. Non dissimili modo, numero scilicet singulari, «Proverbium» alii etiam dixerunt Didymo supponere, ut Palladius Helenopolitanus in *Epistola ad Lausum*, ubi, allatis ex libro Proverbiorum quibusdam verbis, subjungit: Καθὼς ἡ Παροιμία λέγει, id est, «ut Proverbium ait.»

festissimo divinatorum oraculorum testimonio interpretatio nostra confirmatur : quomodo ergo (95) non summe impia, maximeque infirma est eorum explicatio, qui divinas res arcano et symbolico modo significatas interpretantur hac ratione? Nonne evidens est, de ea, quæ rerum omnium causa et creatrix est, Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quemque textus iste (96) indicare nequit, non dici in Proverbiis a Salomone illud : « Dominus creavit me? » Nec enim is tam audax (97), tamque arrogans contra Deum fuit, qui, sicut omnium semper miseretur, sic etiam ipsi, vel post tam magna peccata, pepercit, ejusque misertus est. Quin si quis ei sensus est (sicut sane est) eorum, quæ hic contingunt, aut quæ dicuntur ab heterodoxis, puto eum etiam ante destinatum (98) ac vespera carentem diem ipsis contradicere, ac dicam impingere, et adversari, ac docere, sibi nunquam talem de Verbo suspicionem in mentem venisse; novit enim et ipse, utpote qui sapientiam regno prætulit (99), eamque petiit, et consecutus est, ac regnum auctarii loco habuit, novit, inquam, etiam ipse, quod et a patre suo Davide audiverat, nempe Dominum, quatenus vividus et vita est, secundum cælestem generationem existere non cepisse, et quatenus (1) lux est vitam largiens, et sempiterna, 335 ac subsistentem et consubstantialiter ex paterna luce emanans, ab alio illuminatum non fuisse. Sed de mundana sapientia sermonem habuit, de scientia, exempli gratia, bene dicendi, exercitiis imperandi, medendi, ædificia extruendi, in summa de ea sapientia quæ in omnibus sapientibus viris quavis præclara scientia præditis invenitur. Revera enim si ea quæ textum

(95) Ergo. Vocem hanc addere coactus sum, ut concinnior esset oratio. Ceterum suspicor casu aliquo factum esse, ut verba illa; ἀρηθλοτάτην, et quæ sequuntur, e suo loco dimota sint : nullo enim clarior erit hic locus, si ita legeris : Κρείττων δὲ καὶ περὶθανοτέρα τῆς αὐτῶν βουλήσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόησις, ἀρηθλοτάτην ἀπὸ τῶν θεῶν λογίων δεξαμένη μαρτυρίαν. Εἰ γὰρ ἀληθὴ καὶ κατακρατούμενα τὰ προκείμενα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καταταγέμενα ἐστίν, ὡς περὶ οὖν ἐστίν· πῶς οὐ τῶν ἀνοσιωτάτων, ἐτ' ἑλίκια.

(96) Textus iste. In Græco, λόγος. Nimirum sæpe vox λόγος, aut ἔρμω, » apud Didymum, aliosque Patres, Scripturæ textum valet. Ut cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 13, sic loquitur Didymus : « In communi itaque sermo pronuntiatur, non esse dictum cuiquam creaturæ, *Sede a dextris meis.* » Et num. 14 : « Ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpant, dicente Deo, *Creo Spiritum.* » Et num. 2 : « Plena sunt volumina Scripturarum his sermonibus. » Et, ut alia omittam exempla, in enarratione in primam *Joannis Epistolam*, cap. iv, ad vers. 12, ait : In præsentem sermone : *Deum nemo vidit unquam.* »

(97) Tam audax. Salomonis Proverbia Deo-afflante scripta sunt. Itaque benigna interpretatione indigent tum hic locus, tum quæ mox subjicit segm. 159 a, tum demum quæ dictavit initio commentariorum in *Eccliesiam*, ad prima tituli verba, nempe : Ἐρήματα Ἐκκλησιαστοῦ, hoc est, « Verba Ecclesiastæ. » Et enim catena manu scripta, de qua dixi

A δτι οὐ περὶ τῆς πανατιῶν καὶ δημιουργοῦ σοφίας (φημὶ τοῦ ἐπὶ [156 δ] πάντων μεγάλου Θεοῦ Λόγου, ὃν οὐκ ἂν δύναίτο δεῖξαι λόγος) παροικιάζεται Σολομών τὸ, « Κύριος ἔκτισέν με. » Οὐ γὰρ θρασυκέρδιος οὕτως καὶ ἀσθδῆς κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, τοῦ καὶ μετὰ τηλικαῦτα ἀμαρτήματα συγγνώτος καὶ συμπαθῆσαντος, ὡς πᾶσιν δει καὶ αὐτῷ. Ἄλλὰ καὶ εἰ τίς ἐστίν, ὡς περὶ οὖν ἐστίν, αὐτῷ τῶν ἐνταῦθα γινομένων, ἢ παρὰ τῶν ἑτεροφρόνων λεγομένων ἀίσθησις· ὁμαι αὐτὸν καὶ πρὸ τῆς κυρίας καὶ ἀνεσπέρου ἡμέρας ἀντιλέγειν αὐτοῖς, καὶ αἰτιᾶσθαι, καὶ ἀντικαθίστασθαι, διδάσκοντα μήτε ὑπνοϊᾶν ποτε τοιαύτην περὶ αὐτοῦ εἰληφῆναι. Αὐτὸν τε γὰρ φησὶν ἐπίστασθαι, ἅτε σοφίαν ἑπὲρ βασιλείαν ζητήσαντα, καὶ ἐπιτυχόντα, καὶ ἐν προσθήκῃς μέρει τὴν βασιλείαν κομισάμενον· καὶ ἡμῆνοι καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δαυὶδ ἀνηχοῦμαι, ὅτι ὡς ζωοποιὸς καὶ ζωὴ ὁ Κύριος τοῦ εἶναι κατὰ τὴν ἄνω γέννησιν οὐκ ἤρξατο, καὶ ὡς ζωόδοσον καὶ ἀίδιον φῶς συνυφεσώτατος καὶ ὁμοουσιῶς ἐκ τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, ὑπ' ἄλλου οὐ πεφῶτισται· ἀλλὰ γὰρ περὶ τῆς ἐγκοσμίτου σοφίας τὸν λόγον ἐνηνοχῆναι, τῆς ἐν λόγοις, τῆς ἐν στρατηγίᾳ, τῆς ἐν λατρικῇ, τῆς ἐν ἀρχιτεκτονικῇ, καὶ ἀπλῶς τῆς ἐν πάσῃ θαυμαστῇ ἐπιστήμῃ πᾶσι τοῖς σοφοῖς ἀνδράσιν ἐνυπαρχούσης. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς, εἰ τις σωφρόνως καὶ θεοσεβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα τοῦ, « Κύριος ἔκτισέν με, » θελήσῃ σκοπεῖσθαι· ταχέως, καὶ ἀμέσως, καὶ αὐτόθεν εὐρήσεται πολὺν τὸν ἔλεγχον. Προτάξεν [157 a] γὰρ· « Ἀρχὴ σοφίας, φῶδος Κυρίου· σύνεσις δὲ ἀγαθῆ πᾶσι τοῖς ποιούσιν αὐτήν· » καὶ πάλιν· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσιν, καὶ δυνάσται γράφουσιν δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγαλιότανοι μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσιν γῆς. »

pag. 278, not. 43, hæc habet [folio 68 codicis 22 : Διδύμου. Προσεκτικῶν ποιεῖ τὸν ἀκούοντα· οὐ γὰρ ἰδιώτου, ἢ τοῦ τυχόντος οἱ λόγοι· τὰ μὲν γὰρ ἤθικα διδάσκων, ἑαυτοῦ Παροικίας λέγει· φυσικὰ δὲ παραδιδούς, οὐκέτι Σολομώντος, ἀλλ' Ἐκκλησιαστοῦ φησὶν· οὐ γὰρ εἰ (lego οὐ γὰρ ἢ) Σολομὸν ἀπλῶς καὶ ἄθρωπος, ἀλλ' ἢ (lego ἀλλ' ἢ) σοφὸς καὶ Θεοῦ διάκωνος, ταῦτα προσφέρεται. Αὐτοῦ γοῦν ἐστίν εἰπόντος ἀκούσαι· Οἱ ἐμοὶ λόγοι ὑπὸ Θεοῦ εἰρηγνται, καθάπερ ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Id est : « Didymi. Audiatorem attentum reddit : nec enim privati aut vulgaris hominis sunt hi sermones. Nam moralia quidem docens, ait : Parabolæ Salomonis : physica autem, id est naturalia, tradens, non ait amplius : Salomonis ; sed : Ecclesiastæ ; nec enim quatenus Salomon simpliciter, et homo, sed quatenus sapiens, et Dei minister hæc præfert. Ipsum porro audire licet inquentem (Prov. xxxi, 1) : *Mei sermones a Deo dicti sunt* : sicut sermones apostolorum et prophetarum. »

(98) Ante destinatum. Universæ hæc judicii diem eleganter vocat κυρίαν ἡμέραν, id est ἑ diem prescriptam, destinatam, definitam. » Ut enim ait Julius Pollux lib. 1, cap. 7, Ἡμέρα κυρία, ἢ ἐπὶ τινι τεταγμένη, id est Ἄλιου certæ rei destinatus dies ἡμέρα κυρία vocatur. »

(99) Regno prætulit. Vide lib. III Reg. iii, 9 et 11 ; lib. I Paralip. 1, 10 et 11 ; et librum Sapientiæ, cap. vii, vers. 8 : quem librum Salomonis tribuit Didymus, ut vidimus pag. 165.

(f) Et quatenus. Codex καχός. Lego καὶ ἔς.

hunc, « Dominus creavit me, » antecedunt, ac subsequuntur, prudenter quis ac pie considerare voluerit, cito, imo statim eodem in loco multa inveniet, quibus hæretici refelli queant. Nam antea hæc posuerat Salomon : « Initium (2-41) sapientie timor Domini, intelligentia (42) autem bona omnibus qui sciunt eam ; » et rursus : « Per me (43) reges regnant, et dynastie scribunt justitiam ; per me megistanes (44) magnificantur, et dominatores per me imperant terræ. »

Ἄνευ δὲ σοφίας, φησὶν, ἥτις ἐστὶν ἡ μεταδοθεῖσα ἡμῖν ἀνωθεν φρόνησις, καὶ βουνοχία, καὶ λόγων ἀρετὴ, οὐδὲν τῶν δεόντων κατορθοῦται· διαφεύγει γὰρ τὰ πολλὰ καὶ κατὰ τῶν νοημάτων τὸν ταύτης ἐστερημένον. Ὁ δὲ ταύτης μεταλαχῶν ἄνθρωπος τὸν τε Θεὸν, ὡς χρῆ, φοβεῖται, καὶ φιλοῦται αὐτῷ πράττει, καὶ ἀνθρώπων νομοθετεῖ, καὶ οὕτως κρατεῖ ἐκείνου, καὶ πολλαπλάσια ἐκτῆσατο, καὶ οὐ μόνον λέγων αὐτὸς καὶ ποιῶν ἤδεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀκρωμένους αὐτοῦ, ἢ ἔργον μαθάνοντας τὰ αὐτοῦ, σωφρονίζει. Ἐν δὲ τοῖς ἐφεξῆς ἐξέθετο σποράδην ταῦτα· Κύριος ἐποίησεν χώρας ἀοικήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανῶν. Ἡνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπάρημην αὐτῷ· ἡνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων, ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανῶν, ἐν τῷ εἶθαι αὐτὸν τῇ θαλάσῃ ἀκριθασμὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ ποιήσας τὴν γῆν ἐκ μὴ γῆς, καὶ καλῶς τεχνεύσας οὐρανῶν περιφερεῖς κύκλους ἐκ μὴ οὐρανῶν, καὶ τοὺς δρόμους ταχεῖς τελοῦντα ἥλιον, πανταχοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς φαίνοντα, καὶ ἀπλῶς λόγῳ ἅπαντα φήνας, μονογενῆς ἐστὶν Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀνευφημηθεὶς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ ὡς [157 b] ταῦτα ὑπάρχοντοῦ ἀνάρχου καὶ ἀληθῶς αὐτοῦ Πατρὸς, μὴ ἔχων ἀρχήν, καθὰ διδάσκουσιν, Ἰωάννης μὲν λέγων· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφων· « Πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν φησιν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Καὶ μεταξὺ φησιν· « Καὶ σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. » Ὡστε μὴ αὐτὸν, ἀλλὰ γὰρ ἕτερον εἶναι πρόσωπον τὸ πάντα ταῦτα, καὶ τὸ, « Κύριος ἐκτισέ με, » εἰρηκός. Εἶτ' ἐπήγαγεν· « Καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσεται στόμα αὐτοῦ. » Ἄρα οὖν ὡς ἐκτίθη σοφία, περὶ τοῦ νοητοῦ στόματος τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ Λόγου ἐξηγεῖται. Αὐθίς τε· « Ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἡμην ἢ προσέχαιρην καθ' ἡμέραν· εὐφραίνωμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἐνευφραίνετο ἐν υἱαῖς ἀνθρώπων. » Ὁ γὰρ δημιουργὸς Υἱὸς Λόγος, ὁ πάντα μὲν προειδὼς καὶ προδυνάμενος, μακροθυ-

A Sine sapientia vero, inquit, hoc est, sine illa, quæ desuper nobis communicatur, prudentia, et consilio, et scientiæ doctriinæque copia nullo in vita officio recte quis fungitur. Qui enim ista sapientia careat, eum fugiunt multa, et præclara cogitata; qui vero hanc homo sortitus est, et Deum, ut oportet, timet, et grata ei facit, et homini (45) leges imponit, et ita (46) illum sibi subjicit, et plurima sibi comparat, et non solum oblectatur ipse, dum loquitur, dumque agit, sed etiam eos, qui ipsam audiunt, aut ejus actiones (47) norunt, prudentes reddit. In subsequentibus vero hæc sparsim exposuit ipse Salomon (48): « Dominus fecit regiones inhabitabiles (49), et extremitates habitatas ejus, quæ sub cælo est. Quando præparabat cælum, simul cum eo aderam; quando (50) segregabat thronum suum super ventos; quando fortes faciebat excelsas nubes; et cum securos ponebat fontes ejus, quæ sub cælo est; dum poneret ipse (51) mari legem accurate ab eo servandam. » At ille, qui terram fecit ex non terra, qui rotundos cælorum orbis ex non cælis pulchre fabricavit, qui solem veloces cursus perficientem, ac omnia ubique cælorum, 336 et terrarum illuminantem, et, ut breviter dicam, qui universa verbo condidit, ac apparere fecit, is, inquam, est unigenitus Filius Verbum Dei, qui celebratus fuit ac vocatus Dei potentia, et Dei sapientia, quique ut æterni sui et veri Patris potentia et sapientia est, initium non habet, sicut docent Joannes quidem cum dicit (52): « Omnia per ipsum facta sunt; » Paulus vero, cum Hebræis scribens ait: « Ad Filium (53) autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi. » Ac nonnullis interjectis: « Et tu (54) initio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. » Itaque persona, quæ hæc omnia in Proverbiis dixit, alia est ab ea sapientia, quæ ait, « Dominus creavit me, » non vero est eadem. Subjungit postea: « Et aquæ (55) non præteribunt os ejus. » Sapientia ergo, quatenus creata est, quod dixit, sic exponit, ut de intelligibili ore Conditoris, nempe Dei Verbi, se loqui ostendat. Et rursus: « Quando fortia (56)

(2-41) *Initium*. Prov. i, 7.

(42) *Intelligentia*. Secunda hæc versiculi pars legitur in Græca libri Proverborum editione, sed deest in Hebraico fonte atque in Latinis Bibliis. Huc vero translata est ex psalmo cx.

(43) *Per me*. Prov. viii, 15 et 16.

(44) *Megistanes*. Codex, μεγαστάνες, cum accentu acuto.

(45) *Homini*. Codex, ἄνω. Lege ἀνῶ, id est, ἀνθρώπου.

(46) *ita*. Codex, οὕτως. Malim, οὕτως.

(47) *Ejus actiones*. Codex, ἔργον... τὰ αὐτοῦ. Legendum, ἔργα... τὰ αὐτοῦ, vel, ἔργον... τὸ αὐτοῦ

D (48) *Dominus*. Prov. viii, 26-29.

(49) *Inhabitabiles*. Græca ed. habet, καὶ ἀοικήτους, id est « etiam inhabitabiles. »

(50) *Quando*. Didymus, ἤνικα. Compl. ed., καὶ ὅτε. Francofurtensis, ὅτε.

(51) *Ipsæ*. Vox, αὐτόν, deest in Bibliis.

(52) Cap. i, vers. 5.

(53) *Ad Filium*. Hebr. i, 8.

(54) *Et: Tu* Hebr. i, 40.

(55) *Et aquæ*. Prov. viii, 29. Biblia habent στόματος pro στόμα.

(56) *Quando fortia*. Prov. viii, 29-31. Biblia habent καὶ pro ἤνικα.

faciebat fundamenta terræ, eram apud ipsum adaptans : ego eram, in qua gaudebat per diem ; lætatur vero (57) in persona ejus in omni tempore ; quando oblectabatur (58) postquam orbem terræ perfecisset, et delectabatur in filiis hominum. » Nam Conditor quidem Filius Verbum, qui omnia antea et præsciebat, et poterat, quique erga inquam etiam, et prave sentientem multitudinem lenis est, ac tarde irascitur, et poenitentiam expectat, postquam omnia perfecisset, gaudebat de inexsistente creaturis suis sapientia, et in ea delectabatur, in suo ipsius opere sese oblectans (59). At ipsa etiam sapientia creata in persona ipsius oblectabatur. Tum post alia inquit : « Exitus (60) vero mei in viis vitæ : et paratur voluntas a Domino. Qui autem peccant in me, impii erunt (61) in suas ipsorum animas, et qui oderunt me, diligenter mor- tem. »

Et merito quidem sic loquitur. Qui enim suam ipsorum vitam sapientia duce non gubernant, ille sibimet ipsis insidiantur, et suæ ipsorum insipientiæ atque inscitæ congruentem mercedem inveniunt mortem. Ut rectam vero, ac sanam interpretationem nostram **337** esse (62) quisque videat, ac ne cæci quidem, ut dici solet, de hac re ambigere queant ; de illo ipso, de quo dixit Joannes (63), « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, » sapientia creata inquit, « Sapientia (64) ædificavit sibi domum, et suffulsit columnas septem. » De qua domo ipse Dominus ait : « Solvite (65) templum hoc, et ego in tribus diebus excitabo illud. » Sed ut magis magisque ostendat Salomon, de conditrici Sapientia se non loqui, in sequentibus ita disserere pergit : « Fili (66), si sapiens fueris, tibi metipso sapiens eris, et propinquus (67) : si autem malus evaseris, solus exhauries mala. » Et rursus : « Filius (68) eruditus, sapiens erit ; insipiente autem ministro utetur ; » et rursus : « Sapiens (69) corde suscipit præcepta ; » et : « Hic (70) ex labiis profert sapientiam : virga verbera (71) virum vecordem : sapientes abscondent sensum ; » et rursus : « Sapientia (72) viro parit prudentiam ; » et rursus : « Os justi (73) distillat sapientiam ; » et : « Linguae (74) sapientum sanant ; » et : « Qui ambulat (75) cum sapientibus, sapiens erit. » Deinde vero : « Quæres (76) sapientiam apud malos, et non inve-

Α μὼν τε καὶ ἐπὶ ἀδίκῳ καὶ κακοδόξῳ πλήθει καὶ περιμένῳ μετάνοιαν, συντελέσας τὰ πάντα, προσέχειρς τῇ ἐνούσῃ τοῖς κτίσμασιν αὐτοῦ σοφίᾳ, καὶ ἐνευφραίνεται ἐν αὐτῇ, ἐπιγανύμενος τῷ ἰδίῳ ἔργῳ· εὐφραίνεται δὲ καὶ αὐτῇ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ. Ἔττα μεθ' ἑτερά φησιν· « Αἱ δὲ ἐξοδοὶ μου ἐν ὁδοῖς ζωῆς, καὶ ἐτοιμάζεται θέλησις παρὰ Κυρίου. Οἱ δὲ ἀμαρτάνοντες εἰς ἐμὲ ἀσεβήσουσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς· καὶ οἱ μισούντές με ἀγαπήσουσι θάνατον. »

inexistente creaturis suis sapientia, et in ea delectabatur. Tum post alia inquit : « Exitus (60) vero mei in viis vitæ : et paratur voluntas a Domino. Qui autem peccant in me, impii erunt (61) in suas ipsorum animas, et qui oderunt me, diligenter mor-

B Καὶ μάλα εἰκότως. Οἱ γὰρ τὸν ἑαυτῶν βίον μὴ σοφίᾳ κυβερνῶντες, ἑαυτοῖς ἐπιβουλεύουσιν [158 α], καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀπαιδευσίας ἄξιον εὐρίσκουσι θάνατον. Ὡστε δὲ καὶ τυφλοῦς, τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου, μὴ ἀμφιβάλλειν ὀγκύως τὴν ἡμετέραν ἔρμηνειαν, ἡ κτιστὴ σοφία φάσκει περὶ ἐκείνου, περὶ οὗ εἶπεν Ἰωάννης, « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » « Ἡ σοφία ψυχοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπῆρξε στυλοῦς ἐπτά. » Περὶ οὗ οἴκου ὁ αὐτὸς Δεσπότης ἐφη· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Μᾶλλον δὲ καὶ μᾶλλον δεικνύς Σολομῶν, ὡς οὐ περὶ τῆς δημιουργοῦ διαλέγεται σοφίας, ἐν τοῖς ἐπομένοις διεξέρχεται οὕτως· « Ἰὺδ, ἐὰν σοφὸς γένη, σεαυτῷ σοφὸς ἔσθι καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς ἀποβῆ, μόνος ἀντλήσει κακὰ. » καὶ πάλιν· « Ἰὺδς πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται, τῷ δὲ ἀφρονὶ διακόνῳ χρῆσεται. » καὶ αὐθις· « Σοφὸς καρδίᾳ δέχεται ἐντολὰς. » καὶ, « Οὐτός ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν. Ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον· σοφοὶ κρύψουσιν ἀσθησιν. » καὶ πάλιν· « Ἡ σοφία ἀνδρὶ τίθει φρόνησιν. » αὐθις τε· « Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν. » καὶ, « Γλώσσαι σοφῶν ἰώνται. » καὶ, « Ὁ συμπορευόμενος σοφοῖς σοφὸς ἔσται. » εἶτα ἐξῆς· « Ζητήσεις σοφίαν παρὰ κακοῖς, καὶ οὐχ εὐρήσεις. » καὶ μεθ' ἑτερα· « Σοφία πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ὁδοὺς· φόβος Κυρίου, παιδεία καὶ σοφία. » αὐθις τε· « Νεοσοῖς ἀρετώτεραι χριστοῦ· νεοσοῖς δὲ φρονήσεως, ὑπερ-

(57) *Lætatur vero.* Biblia paulo aliter, præmissa particula δέ, in hunc modum : Καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνωμην.

(58) *Oblectabatur.* Complut. ed., ἡυφραίνεται, et paulo post, ἐνευφραίνεται.

(59) *Sese oblectans.* Codex, ἐπιγανύμενος. Lego ἐπιγανύμενος.

(60) *Exitus.* Prov. viii, 35 et 36. Græca editio : Αἱ γὰρ ἐξοδοὶ μου ἐξοδοὶ ζωῆς, id est, « nam exitus mei exitus vitæ. »

(61) *Impii erunt.* Biblia, ἀσεβοῦσιν, id est, « impii sunt. » Et paulo post, ἀγαπήσωσι, id est, « diligunt. »

(62) *Sanam... esse.* Post vocem, ἔρμηνειαν, librarius vacui spatii tantum reliquit, quantum dictionem ἔχειν capere queat, quam addendam puto.

(63) Cap. i, vers. 14.

(64) *Sapientia.* Prov. ix, 1.

(65) *Solvite.* Joan. ii, 19. Vox ἐγὼ deest in Bibliis.

(66) *Fili.* Prov. ix, 12.

(67) *Et propinquus.* Voces, καὶ τοῖς πλησίον, desunt in Complut. editione. Francofurtensis habet : D Καὶ τοῖς πλησίον σου.

(68) *Filius.* Hæc in Hebræo exemplari et in Vulgata translatione desiderantur. Francofurtensis editio eadem bis habet in Proverbiis, cap. ix, 12, proxime post præcedentia, et cap. x, vers. 5. At Complutensis ea tantum habet cap. x. Didymi vero Biblia Complutensibus hæc in re consentanea fuisse, indicant voces : « Et rursus. »

(69) *Sapiens.* Prov. x, 9. Græca editio habet δέξεται pro δέχεται.

(70) *Hic.* Prov. x, 14 et 15. Græca editio pro οὗτος habet ὅς, id est, « qui. »

(71) *Verbera.* Biblia τύπτει, id est, « verberat. »

(72) *Sapientia.* Prov. x, 24.

(73) *Os justi.* Prov. x, 32.

(74) *Linguae.* Prov. xii, 19.

(75) *Qui ambulat.* Prov. xiii, 21.

(76) *Quæres.* Prov. xiv, 6.

ἀργύριον » **Β**, κατὰ αἱρετικούς, τοὺς ἀποθραύοντας τῆς Χριστιανῆς πίστεως τὸ κεφάλαιον, μᾶλλον δὲ πᾶσαν προαιρουμένους, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἡ δημιουργὸς Σοφία ἔφη· τίνας αὐτῆς [158 b] νεοσοῦς νοήσομεν; Καὶ πάλιν· « Οὐ χρεῖαν ἔχει σοφίας ἐνδεῆς φρενῶν » αὐθίς τε· « Κόσμος νεανίσκοις σοφία· » καὶ πάλιν· « Γενεᾶς σοφίας, φόβος Κυρίου. » Ποῖαν κἀνταῦθα γενεάν δώσουσι τῷ Δημιουργῷ, εἰ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ἐφθέγγετο, « Κύριος ἔκτισέ με; » Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φησι· « Ματὰ σοφίας οἰκοδομεῖται οἶκος, καὶ μετὰ συνέσεως ἀνορθοῦται πόλις· » εἶτα· « Κρεῖσσον σοφὸς ἰσχυροῦ. »

ταῦτα οὖν πάντα περὶ τῆς ἐν κόσμῳ σοφίας. Ὅταν γὰρ περὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ Λόγου μνημονεύῃ ἐν αἰταῖς ταύταις ταῖς Παραομιαῖς, ὑπερφυῶς καὶ ὡς περ αὐτῆς ἐκπλήξεως θαυμάζων ἀναφθέγγεται ταυτὶ· « Ὁ Θεὸς ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γῶσιν ἁγίων ἔργων· ἄγρια δὲ ἐπίσταμαι. Τίς ἀνέβη εἰς οὐρανὸν καὶ κατέβη; τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψε τὸ πᾶν ὕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε πάντων τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τί ἄνομα αὐτῷ; ἢ τί ἄνομα τῷ τέκνῳ αὐτοῦ, ἵνα γινῶς; » Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Πρὸ πάντων βουρῶν γενεᾶ με, » ὡς περὶ τῆς ἐν ἡμῖν κτιστῆς λέγει σοφίας, ὅτι δημιουργικῶς γεγέννηται, καὶ, ὡς εἰπεῖν, ἐπ' ἐκάστης μετὰ ἐκάστου σοφοῦ συντίκτεται. Ὅ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθη συνυπεστώτως τῷ τεκόντι, ἅτε Λόγος, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑπεστάσεως αὐτοῦ· ἀλλ' οὐκ ἐτι γεννᾶται. Καὶ οὐ ταῦτα μέν, ἀλλὰ καὶ Παραομιλία ἄνομα τῆ βίβλου, ὡς οὐ πάντως ἀπὸ τὸ φαινόμενον, ἀλλ' ὅτι μάλιστα δι' ἑτέρου πράγματος, ἡ προσώπου ἕτερον σημαινούσῃ, καὶ ὅτι Σολομῶν [159 a] παραομιαστῆς, ἀλλ' οὐ προφήτης

A nies; » et post alia : « Sapientia (77) callidorum cognoscet vias. Timor (78) Domini, eruditio, et sapientia; » et rursus : « Nidi (79) sapientiae eligibiliores auro; nidi vero prudentiae, super argentum. » Quod si haec verba creatrix Sapientia dixit, ut haeretici volunt, qui ipsum Christianae fidei caput quassare conantur, vel potius omnem fidem, quantum in ipsis est, adimunt (80) et evertunt : quomodo ea interpretabimur? aut quosnam ipsius Sapientiae pullos esse putabimus? **338** Et rursus : « Non habet (81) usum sapientiae qui est indigus mentis; » et rursus : « Ornatus (82) juvenibus sapientia; » et rursus : « Ornatus (82) juvenibus sapientia; » et rursus : « Ornatus (82) juvenibus sapientia; » et rursus : « Ornatus (82) juvenibus sapientia; » Deinde : « Melior (85) est sapiens forti. »

B Haec ergo omnia de mundana sapientia dixit Salomon. Cum enim de sapientia Dei Patris, et unigenito ac vero Filio Verbo meminit in hisce ipsis Proverbiis, admiratione praeter modum captas, et stupore veluti perculsus haec eloquitur : « Deus (86) docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum cognovi. Sancta autem scio (87). Quis ascendit in caelum, et descendit? quis congregavit ventos in sinu? quis concervavit omnem aquam in vestimento? quis dominatus est omnium extremitatum terrae? quod est nomen ejus? aut quod nomen est Filio ejus (88) ut scias? » Quod vero spectat ad ea verba, « ante omnes colles generat me, » haec de creata, quae in nobis est, sapientia dicuntur, quod scilicet per creationem generata fuerit, et, ut ita dicam, C quotidie cum unoquoque sapiente simul nascatur. Nam Filius Dei generatus est simul subsistens cum generante utpote Verbum, et splendor, et character substantiae ejus; sed amplius non generatur (89). Praeterea (90) hic Salomonis liber Proverbum nuncupatur, quod non semper id significet quod signi-

(77) Sapientia. Prov. xiv, 8.

(78) Timor. Puto deesse voculam καὶ in codice; nec enim pertinent ista ad vers. 8, cap. xiv; sed Francfortensis editio ea habet cap. xvi, vers. 4, Complutensis autem vers. ultimo capituli xv.

(79) Nidi. Prov. xvi, 17. Codex, νεοσοῦς. Legendum, νεοσιαὶ σοφίας, ut patet. Sic enim habent Graeca Biblia : Νοσιαὶ σοφίας αἱρετώτεροι χριστοῦ νεοσιαὶ δὲ φρονήσεως αἱρετώτεροι ὑπὲρ ἀργύριον.

(80) Adimunt. Codex, προαιρουμένους. Suspicio legendum esse, παραιρουμένους. Quod si quis malit retinere vocem, προαιρουμένους, ac verba illa, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, referre ad verbum ἀποθραύοντος; aut ita vertendum erit : « vel potius quamlibet fidem amplectentes; » tunc enim Ariani passim, Eunomiani ac Macedoniani novas fidei confessiones eudebant : aut, quod parum verisimile videtur, vox προαιρουμένους valet hic « reprobantes : » sed haec interpretatio hand scio an ullo sive sacro, sive profano exemplo confirmari possit, nisi forte versiculo 15 capituli septimi Isaiae, ubi Graeca editio habet : Πρὶν ἢ γνῶναι αὐτόν, ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἢ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· id est, « prius quam sciat ipsa aut reprobare mala, aut eligere bonum. »

(81) Non habet. Prov. xviii, 2.

(82) Ornatus. Prov. xi, 29. Βίβλια, νεανίας προ, νεανίσκοις.

(83) Generationis. Prov. xxii, 4. Βίβλια, γενεά, id est, « generatio. »

(84) Cum sapientia. Prov. xxiv, 3. Vox, πόλις, id est, « civitas, » deest in Bibliis.

(85) Melior. Prov. xxiv, 5. Βίβλια, κρεῖσσων. Vulgatus interpres aliter.

(86) Deus. Prov. xxx, 3 et 4. Complut. ed. Ὁ Θεὸς δὲδίδαξέ με. Francfortensis, Θεὸς δὲ ἐδίδαξέ με.

(87) Sancta autem scio. Haec verba desunt in textu Hebraico, et in omnibus Graecis Latinisque translationibus. Videntur esse interpretamentum verborum, « scientiam sanctorum cognovi, » quod in margine, aut inter lineas positum, inde in textum Alexandrinorum exemplarium irreperit.

(88) Filio ejus. Ita etiam textus Hebraicus, et Vulgata translatio. Sed Graeca Biblia nunc habent, τοῖς τέκνοις αὐτοῦ, id est, « filiis ejus. »

(89) Amplius non generatur. Miror Didymum sic loqui. Ut enim ait Augustinus in epist. 238, ad Pascendum Ariarium, segm. 24, « semper gignit Pater, et semper nascitur Filius. » Ita ergo Didymi verba accipere oportet, ut sensus sit : « Denuo non generatur (Sapientia increata). »

(90) Praeterea, etc. Haec ipsa responsione usus est S. Epiphanius in Ancorato, cap. 42.

licare videtur, sed per unam rem, aut personam ple-
rumque alia in eo designetur : Salomon vero Paræ-
miastes, id est Proverbiorum scriptor sit, non pro-
pheta (91). De hac porro sapientia, de ea, inquam,
quæ est in creatura, cum 339 sapientissimus
Sirachi filius ait : « Prior (92) omnibus creata est
sapientia, et intellectus prudentiæ ab ævo : » Dein-
de subdit : « Cum fidelibus (93) in vulva concreata
est cum ipsis; et cum hominibus fundamentum
sæculi nidificavit : » tum Apostolus in prima ad
Corinthios ita scripsit : « Quoniam (94) enim in Dei
Sapientia non cognovit mundus per sapientiam
Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis
salvos facere credentes : » et : « Stultam (95) fecit
Deus sapientiam mundi. » Quin etiam Job ita eam
memorat : « Sapientia (96) vero unde inventa est? qualis
autem est locus prudentiæ (97) ? » Et alibi :
« Sapientia (98) ipauperis contempta; » et : « Hic (99)
sapientiæ est moderator. » Quidam vero Creato-
rem putarunt ex persona creatæ sapientiæ dixisse,
« Dominus creavit me : » nam qui omnium
Conditor ac Servator est, sæpius creaturarum per-
sonam assumens loquitur, ut cum ex persona Ec-
clesiæ olim a Paulo vexatæ ait : « Saul (1), Saul,
quid me persequeris? » et iis, qui benefici fuerunt :
« Esurivi (2), et dedistis mihi manducare; sitiivi,
et dedistis mihi bibere. » Et alia his similic.

Cum enim propria exsplendescat benignitate, et
totus sit bonitas, et, sicut apostolus Judas ait, so-
lus Dominus (3) existat, parcit omnibus (4), et sibi
facta ducit quæ quis in opera manuum ejus pecca-
verit. Atqui alia etiam humano modo dicta inve-
niemus de incomprehensibili Deo; ut cum para-
bolice scribitur : « Homo (5) quidam erat pater-
familias; » et rursus : « Homo (6) quidam erat
habens vineam; » et cum cæleste regnum grano
sinapis, et semini assimilatur. Quod si conceden-
dum etiam foret, Salomonem non ex persona sap-
ientiæ, quæ in nobis est, locutum fuisse; sic in-
telligenda tamen essent ejus verba, ut ex persona,
ac respectu sapientis, et incomprehensibilis Incar-
nationis dicta forent, nullo autem modo de sempit-
terna et invisibili natura unigeniti Dei. Nec enim
ait sine additamento, creavit me, sed adjecit, in
opera ejus; perinde ac si diceret : Creavit me,
quando ad homines, qui sunt opera ejus, veni, aut

A ἐστίν. Περὶ ταύτης δὲ τῆς σοφίας, φημὶ τῆς ἐν τῇ
κτίσει, ὃ τε σοφώτατος υἱὸς Σειράχ λέγει· « Προ-
τέρα πάντων ἔκτισται σοφία καὶ σύνεσις φρονήσεως
ἐξ αἰῶνος· » καὶ ἐπιφέρει τοῦτο· « Μετὰ πιστῶν
ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς, καὶ μετὰ ἀνθρώπων
θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσεν· » ὃ τε Ἀπόστολος Κο-
ρινθίους τὸ πρῶτον ἐπέστειλε τόνδε τὸν τρόπον·
« Ἐπειδὴ γάρ, » φησὶν, « ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ
ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν
ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς
πιστεύοντας· » καὶ, « Ἐμώρσεν ὁ Θεὸς τὴν σο-
φίαν τοῦ κόσμου. » Καὶ δὴ καὶ ὁ Ἰωδ τοῖωσθε μέ-
μνηται ταύτης· « Ἡ δὲ σοφία πόθεν εὐρέθη; ποῶς
δὲ τόπος ἐστὶ τῆς φρονήσεως; » καὶ ἐπέρωδι· « Σο-
φία τοῦ πένητος ἐξουθενουμένη· » καὶ, « Οὗτος τῆς
σοφίας ἐστὶ διορθωτής. » Τινὲς δὲ τὸν γενεαιουργὸν
ἐνόησαν ἐκ προσώπου τῆς κτιστῆς εἰρηκέναι σοφίας
τῆ, « Κύριος ἔκτισέ με. » Πολλὰ γὰρ κτισμάτων
πρόσωπον ὁ πάντων ὑποστάτης καὶ Σωτὴρ ἀναλαμ-
βάνων διαλέγεται· ὡς ὅταν ἐκ προσώπου τῆς ποτε
διωχθείσης Ἐκκλησίας παρὰ Παύλου φάσκει·
« Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; » καὶ τοῖς εὐ ποιη-
σασιν· « Ἐπεινάσα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδί-
ψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· » καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Ἰδιὰ γὰρ ἐκλάμπων φιλανθρωπία, καὶ ὅλος ὢν
ἀγαθότης, καὶ ὡς ὁ ἀπόστολος Ἰούδας ἔφη, μόνος
Δεσπότης, φεῖδεται πάντων, καὶ ἰδιοποιεῖται τὰ εἰς
τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀμαρτήματα. Καὶ μένοι
καὶ ἕτερα [159 b] ἀνθρωπολογηθέντα περὶ τοῦ ἀν-
επίκτου θεοῦ εὐρήσομεν· ὡς ὅταν παραβολικῶς γρά-
φει· « Ἀνθρωπὸς τις ἦν οἰκοδεσπότης· » καὶ πάλιν·
« Ἀνθρωπὸς τις ἦν ἔχων ἀμπελῶνα· » καὶ ὡς
ὅταν τὴν οὐράνιον βασιλείαν κόκκῳ σινάπης καὶ
σπόρῳ παρεϊκάξει. Εἰ δὲ καὶ συγχωρητέον τὸ μὴ ἐκ
προσώπου τῆς ἐν ἡμῖν σοφίας Σολομῶνα γεγραφέναι,
ἀλλ' οὖν νοητόν ἐκ προσώπου τῆς σοφῆς καὶ
ἀπερινοήτου ἐνανθρωπήσεως, οὐκ ἄπαξ δὲ περὶ τῆς
ἀνάρχου καὶ ἀθεωρήτου φύσεως τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ
εἰρηκέναι. Οὐκ αὐτοτελῶς γὰρ ἔφη, « Ἐκτισέ με, »
ἀλλ', « εἰς ἔργα αὐτοῦ· » ὡσεὶ ἔλεγεν· Ἐκτισέ με,
ὅτε εἰς ἀνθρώπους τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐγενόμεν, ἢ κατεσκή-
νωσα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῶν. Ὁ γὰρ ὢν, καὶ προὖν,
καὶ μὴ δι' ἑαυτὸν, δι' ἄλλους δὲ γενόμενος, ἐκείνῳ

(91) *Non propheta*. Mirum videtur sic loqui Di-
dymum, præsertim cum tam late pateat in Scri-
pturis prophetæ nomen, ut omnes theologi norunt,
et apud Græcos. In Menologio, quod exstat in Na-
niano codice 177, Adamus, et alii quinque eo no-
mine donantur : nam ad primam Martii diem legi-
tur : Τῶν ἁγίων προφητῶν Ἀδάμ, Ἀβελ, Σηθ, Ἐνὸς,
Ἐνὼχ, Μελχισέδεξ, id est, « Sanctorum propheta-
rum Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Melchise-
dech. » Nihil aliud ergo velle videtur Didymus,
quam Salomonem in Proverbiorum libro Paræmia-
stæ potissimum officio fungi, non prophetæ.

(92) *Prior*. Ecclesiastic. 1, 4.

(93) *Cum fidelibus*. Ibid., 12 (seu 16).

(94) *Quoniam*. I Cor. 1, 21.

(95) *Stultum*. Ibid., 20.

(96) *Sapientia*. Job xxviii, 12.

(97) *Prudentiæ*. Biblia : Ἐπιστήμης, id est,
« scientiæ. »

(98) *Sapientia*. Ecclesiastic. cap. ix, vers. 16.

(99) *Hic*. Sap. vii, 16 (seu 15), sed ibi legitur :
Αὐτὸς καὶ τῆς σοφίας ὀδηγὸς ἐστὶ, καὶ τῶν σοφῶν
διορθωτής, id est, « Ipse sapientiæ dux est, et sa-
pientium moderator, » sive « emendator. »

(1) *Saul*. Act. ix, 4.

(2) *Esurivi*. Matth. xxv, 35.

(3) *Solus Dominus*. Epist. Jud. vers. 4.

(4) *Parcit omnibus*. Sap. xi, 27.

(5) *Homo*. Matth. xxi, 33.

(6) *Homo*. Luc. xx, 9. Græca editio : Ἀνθρωπὸς
τὶς ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, id est, Homo quidam
plantavit vineam. »

πῶς ἔστι νοῆσαι, δι' οὓς καὶ καθ' οὓς ἐγένετο ; Ὡς τὸ ἀνάπαλιν ἐκεῖνοι εὐρίσκονται τρόπον τινὰ, ὃ ἐστὶν ὁ δι' αὐτοὺς γενόμενος κατ' αὐτούς. Τοιγαροῦν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν ἔλαβε δούλου ἡμεῖς τε ἐγε- νόμηθα κατ' εἰκόνα τοῦ κτισάντος ἡμᾶς, ὡς ἐδίδαξε Παῦλος. Ἡ ἄρα καὶ τῆ « ἔκτισε » λέξει ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ, κατέστησεν, ἢ, κατέταξεν, ἐχρηάσατο, ὅτε ὁμοῦ ἐπὶ τε τῶν χερουβὶμ καὶ ἐν φάτνῃ ἦν, ὡς τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἀνιγματοδῶς δηλῶν προεῖπεν : « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἄγιον αὐτοῦ » καὶ ὡς ὁ Ὑμνολόγος ψάλλει : « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο » καίτοι ἀϊδίως προὔπηρχε βασιλεὺς βασιλευόντων, εὐπρέπειαν ἀκατάληπτον ἔχων. Ὁμοίως οὐκ εἶπεν, ἐν ἀρχῇ, ἢ, πρὸ ἀρχῆς ὁδῶν αὐτοῦ, ἀλλ' « ἀρχὴν ὁδῶν [160 a] αὐτοῦ. »

nologus psallit : « Dominus (10) regnavit, decorem indutus est. » Atqui ab æterno præexistebat rex regum decorem habens incomprehensibilem. Insuper non ait, in initio, aut, ante initium viarum suarum ; sed, « initium viarum suarum. »

Ἵνατε πάλιν τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἀρχὴν προ- λέγεσθαι, καὶ οὐ τὴν φύσιν τῆς ἀνάργου αὐτοῦ θεότητος. Ἀπολεσάντων γὰρ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὁδὸν τὴν ἀγνοῦσαν πρὸς Θεὸν, αὐτοὺς ἡμῖν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὁδὸς ἐγένετο πρόσφατος καὶ ζῶσα καὶ ὄν τρόπον διὰ τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν εἶπεν : « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός » καὶ πάλιν : « Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ, » τοῦτ' ἐστὶ διὰ τῆς εἰς τὴν ἐμὴν ἐνανθρώπησιν πίστεως βαδίση δι' αὐτὴν ἔφη καὶ τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ. » Ἐτέθη γὰρ, ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀνάργως, ἀφράστως ἕκ δὲ τῆς ἀμιάντου Παρθένου, τῇ μὲν προειδέναι πάντα ὡς Θεός, καὶ τῇ προορίσαι τῶν οἰκονομιῶν, πρὸ τοῦ αἰῶνος (καθὰ ἐπιστέλλου- σιν, Παῦλος μὲν Κολοσσαεῦσιν : « Τὸ μυστήριον τοῦτο, τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » Πέτρος δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ : « Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων »), τῇ δὲ πράγματι, ὅτε ἐπέφανεν ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου ποτὲ καθεσθαισιν ὅτε λίθος πα- ραβολικῶς ὠνομάσθη ὅτε ἐγένετο ἀρχὴ ὁδῶν καὶ θεμέλιος ἡμῶν ἔφινι θεμελίω καὶ λίθω ἐπιμαρτυ- ροῦσιν οὕτως, Παῦλος μὲν γράφων Κορινθίοις τὸ πρῶτον : « Θεμέλιον γὰρ οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός. » Ἀρχὴν δὲ τοῦ καλεῖσθαι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐν τῇ ἐνανθρωπή- σει ἔλαβεν. Ὅθεν ἐν τῷ Λουκᾷ ὁ ἄγγελος τὴν [160 b] ὀνομασίαν αὐτοῦ ὡς ἐπὶ μέλλουσιν ποιεῖται, λέγων τῇ Παρθένω : « Ἐξεῖς υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » καὶ μεθ' ἑτέρα : « Διὸ καὶ τὸ γεννώ-

A inter eos habitavi, carne ex 340 ipsis sumpta. Nam qui est existens, et præexistens, quique non propter seipsum, sed propter alios factus est, il- lum jam fuisse unum ex iis, propter quos factus est, et quibus similis factus est, quomodo intelli- gi potest? At hæreticos (7) vice versa id quodammodo velle constat, ut is antea fuerit quod propter illos factus est, eisque similis. Igitur qui in forma Dei erat, formam servi accepit; nos vero secundum imaginem ejus, qui creavit nos, sicut docuit Pau- lus (8), facti sumus. Fortasse etiam vox, creavit, adhibetur hic pro constituit, vel collocavit, quando simul et super cherubim erat, et in præsepi: quo modo, Incarnationem suam per ænigma indicans, prædixit: « Ego autem (9) constitutus sum rex ab

B eo super Sion montem sanctum ejus; » et Hym-

Rursus ergo Incarnationis ejus initium prænun- tiat, non vero naturam æternæ ipsius deitatis. Nam cum viam homines amisissent, quæ ducit ad Deum, ipse nobis in Incarnatione factus est via no- va ac viva: et sicut propter Incarnationem dixit, « Ego sum (11) via; » et rursus, « Nemo (12) ve- nit ad Patrem, nisi per me, » id est, nisi per fidem in meam Incarnationem, vadat: ita ob eandem dixit etiam: « Dominus creavit me initium viarum suarum. » Genitus enim fuit ex hypostasi quidem Patris, ab æterno, ineffabiliter; ex intemerata au- tem Virgine, quatenus quidem omnia præscivit ut- pote Deus, et quatenus prædestinavit Incarnatio- nem, ante sæculum genitus fuit (sicut scribunt C Paulus quidem Colossensibus: « Mysterium (13) hoc absconditum ante sæcula, et a generationibus, nunc manifestatum est sanctis ejus; » Petrus vero in prima Epistola, de Christo inquires: « Qui præcognitus (14) quidem est ante mundi constitu- tionem, manifestatus autem in novissimis tempo- ribus): sed re ipsa genitus fuit, quando appa- ruit, ac illuxit ex alto (15) iis, qui in tenebris et in umbra mortis pridem sedebant; » quando 341 (16) lapis parabolice nominatus est; quando factus est initium viarum, et fundamentum nostrum: cui fundamento, ac lapidi testimonium ita perhibent Scripturæ. Paulus quidem in prima ad Corinthios Epistola scribit: « Fundamentum (17) enim nemo potest ponere, præter id quod positum est, qui est Jesus Christus. » Initium autem nuncupationis hujus, quia dicitur Christus Jesus, in Incarnatione acce- pit. Idcirco angelus denominationem ejus tanquam futuram enuntiat apud Lucam inquires Virgini:

(7) At hæreticos. Hæc divinans potius, quam in- terpreters scripsi: adeo obscurus est locus in Græ- co. Aliqua vero omissa fuisse arbitror a librario.

(8) Paulus. Philipp. ii, 6 et 7, et Coloss. iii, 10.

(9) Ego autem. Psal. ii, 6.

(10) Dominus. Psal. xcii, 1.

(11) Ego sum. Joan. xiv, 6.

(12) Nemo. Ibidem.

(13) Mysterium. Coloss. i, 26. Vide pag. 197, noi. 81.

(14) Qui præcognitus. I Petr. i, 20.

(15) Illuxit ex alto. Luc. i, 78 et 79.

(16) Lapis. Act. iv, 11.

(17) Fundamentum. I Cor. iii, 11. Vide not. 36, pag. 35.

« Habebis filium (18), et vocabis nomen ejus Jesum. Illic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Et post alia : « Ideo (19) et quod nascetur (20) sanctum, vocabitur Filius Dei. » Petrus autem (21), et Paulus ad Romanos scribunt : « Ecce pono in Sion lapidem offensionis (22), et petram scandali, et omnis, qui credit in eum, non confundetur. » Acta vero apostolorum : « Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis ædificatoribus, qui factus est in caput anguli : et non est in alio aliquo salus (23). »

Illud hic animadvertite, quod, si una non est sanctæ Trinitatis Deitas, et potentia, ne apud Patrem quidem est salus (propitia vero sit nobis sancta Trinitas). Atqui etiam Daniel lapidem (24) vidit ex monte abscissum sine manibus (nempe eum, qui ex Maria genitus fuit sine fluxu, ac sine operatione viri), et comminuentem idolum, sive imaginem, id est, mundum, ob crassitudinem mentis, et luxum, in quo vivebat. Quid autem miramur, salutis negotium modo quodam, quem nec verbis, nec mente assequi licet, divina præscientia ante sæcula factum esse? cum nos quoque ineffabili hac præscientia (25), ac potentia ante sæcula creatos esse, et salvatos dicat Apostolus scribens Ephesiis quidem : « Elegit (26) nos sibi ipsi (27) ante constitutionem 342 mundi, ut essemus sancti, et immaculati in conspectu ejus in charitate : qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum; » Timotheo autem : « Secundum (28) potentiam Dei, qui servavit nos, et vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum proprium propositum, et gratiam datam nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia, manifestatam autem nunc per adventum Salvatoris nostri Jesu Christi. »

Multa enim cum futura quasi jam præterita, tum etiam præterita quasi adhuc existentia, vel futura prædicere solet omniscius et omnipotens Spiritus sanctus; maxime vero ea, quæ spectant in ineffabilem Incarnationem, velut præterita enuntiavit, antequam fierent: ut cum Dominus caro nondum factus ait in XXI psalmo : « Foderunt (29) manus meas, et pedes meos; » et rursus : « Diviserunt (30)

(18) *Habebis filium.* Luc. 1, 31 et 32. Biblia : « ἔξ ἑνός υἱόν, id est, « paries filium. »

(19) *Ideo.* Luc. 1, 35.

(20) *Nascetur.* Biblia addunt, « ἐκ σοῦ, id est, « ex te. »

(21) *Petrus autem.* In codice: Ἡέτρος δὲ Ῥωμαίους. Cum itaque locus, quem citat Didymus, allegetur cum a Petro Ep. 1, cap. 11, vers. 6 et 8, tum a Paulo Ep. ad Rom. cap. 1x, vers. 33; idcirco aut legendum : Ἡέτρος δὲ καὶ Παῦλος πρὸς Ῥωμαίους, aut addenda verba ipsa ex Petro citata a Didymo.

(22) *Offensionis.* Ita hæc assert Paulus. At Petrus paulo aliter.

(23) *Hic.* Act. 1v, 11 et 12. Vid. not. 10, pag. 90.

(24) *Daniel.* Cap. 11, vers. 34.

(25) *Præscientia.* Pauli testimonium aliter accipit, ac Origenes. Id magis perspicuum fit ex his, quæ lib. 1 in Rufinum, seg. 22, ait Hieronymus ea defendens, quæ in commentariis Epistolæ ad Ephesios scripserat. « In primo statim volumine, inquit, testimonium Pauli, in quo loquitur : « Sicut elegit

A μενον ἄγιον, κληθήσεται Ἰῖδς Θεοῦ. » Πέτρος δὲ Ῥωμαίους : « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον προσκόµματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταίσχυθησεται. » Αἱ δὲ Πράξεις τῶν ἀποστόλων : « Οὗτος, » φησὶν, « ἐστὶν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ τῆ σωτηρίας. »

Ἐπιτήρησον, ὡς εἰ μὴ μία θεότης καὶ δύναμις ἐστὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐδὲ παρὰ τῷ Πατρὶ ἡ σωτηρία. Ἦλεως δὲ ἡμῖν ἔστω ἡ ἁγία Τριάς. Καὶ μέντοι καὶ Δανιὴλ λίθον ἐώρακεν ἐξ ἄβυσσος τμηθέντα ἄνευ χειρῶν (ὅς ἐστὶν ὁ ἐκ Μαρίας γεννηθεὶς ἄνευ βρέσεως καὶ ἐργασίας ἀνθρώπου), καὶ λεπτύνοντα τὴν εἰκόνα, τοῦτ' ἐστὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς παχύτητος τῆ νοῦ, καὶ τῆς χυδαιότητος, ἧ συνέζη. Καὶ τί θαυμάζομεν, εἰ ὑπὲρ λόγον καὶ νοῦν σωτήριον πρᾶγμα πρὸ αἰῶνων τῆ θεῖα προγνώσει ἐγένετο; Ὅπου γε καὶ ἡμᾶς τῆ ἀφράστου ταύτης προγνώσει καὶ δυνάμει πρὸ τῶν αἰῶνων ἐκτίσθαι καὶ σεσῶσθαι λέγει ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιῶσδε Ἐφεσίοις μὲν : « Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἑαυτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἁγίους καὶ ἀμώμους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν. » Τιμοθέῳ δὲ : « Κατὰ δυνάμει Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγία, οὐ κατὰ τὰ [161 a] ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθείσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. »

Πολλὰ γὰρ, τοῦτο μὲν μέλλοντα γίνεσθαι, ὡς ἤδη γενόμενα· τοῦτο δὲ καὶ γινόμενα, ὡς ἔτι γινόμενα, ἢ ἐσόμενα, προλέγειν εἴθε το πάντα εἰδὸς καὶ δυνάμενον Πνεῦμα ἄγιον· οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν ἀφθεγκτον οἰκονομίαν, ὡς παρῳχηκότα, πρὶν ἡ γένηται διηγόρευσεν· ὡς δὲ τὸν Ἀεσπότης, οὐπω γινόμενος σὰρξ, λέγει ἐν κα' ψαλμῷ : « Ὄρυσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. » καὶ πάλιν : « Διμερίσαντο

nos in ipso ante constitutionem mundi, ut essemus sancti, et immaculati coram ipso, » sic interpretati sumus, ut electionem non juxta Origenem eorum diceremus, qui prius fuerant, sed ad Dei præscientiam referrenus. Denique diximus : « Quod autem electos nos, ut essemus sancti... ante fabricam mundi, testatus est, ad præscientiam Dei pertinet... » Certe in expositione ista nullum crimen est; et Origene dicente contraria, nos ecclesiasticum sensum secuti sumus. Ita Hieronymus. Didymus vero non solum hic, sed etiam enarratione in *I Petri Epist.* ad cap. 1, vers. 2, Pauli textum ad Dei præscientiam refert.

(26) *Elegit.* Ephes. 1, 4 et 5.

(27) *Sibi ipsi.* Biblia pro ἑαυτῷ habent ἐν αὐτῷ, id est, « in ipso. » Et post εἶναι addunt ἡμᾶς, hoc est, « nos. »

(28) *Secundum.* II Tim. 1, 8-10.

(29) *Foderunt.* Psal. xxi, 18.

(30) *Diviserunt.* Ibidem, 19.

τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· καὶ ἐν ριζῷ· Ἐλθόν, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ ἔσται θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· καὶ Ἡσαίας· Παῖδιον ἐγενήθη ἡμῖν. Ἐλέγει τὸ μηδέπω τεχθέν. Καὶ πάλιν· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καίτοι οὐδέπω ἦν ἐκ Μαρίας τεχθεὶς ὁ ἀμνός. Καὶ πάλιν· Ἰδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος. Καὶ μὴν μετὰ πολλὰς γενεὰς ὤφθη τοιοῦτος ἐν τῷ σωτηρίῳ πάθει. Καὶ ἀλλαχοῦ· Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐμίσησε δὲ πολλῶ ὕστερον, ὅτε δὴ ἐνηνθρώπησεν, καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἡμῖν διέθετο. Καὶ τὰ παρελθόντα δὲ, ὡς ἐνεστῶτα, καθὰ εἰρηται, διηγείται, ὡς ὅταν φράζῃ· Ὁ ποιὼν Πλειάδα καὶ Ἑσπερον· καὶ, [161 b] Ὁ ποιὼν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· ἀντί τοῦ, ὁ ποιήσας. Καὶ, Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· ὁ ἔστιν, ὁ θεμελιώσας.

Δι' αὐτὴν δὴ ἐπάναγκες, εἰ μὴ εἰς τὴν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἡμῶν σοφίαν, εἰς γούν τὴν δεσποτικὴν ἀναμάρτητον ἀσκήσιν, τὴν ἐκκειμένην Παροιμίαν φέρειν, οὐδαμῶς δὲ εἰς τὸν τῆς ἀρρήτου θείας φύσεως Υἱὸν Λόγον, τὸν δι' οὗ, καὶ παρ' οὗ, καὶ ἐν ᾧ πάντα κατεκοσμήθη. Τὸ γὰρ εἶπειν, ὁ Κύριος ἔκτισέ με, καὶ τὸ ἐπαγαγεῖν, Ἐπρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενεᾶ με, ἰσον ἐστὶ τῷ λέξει· Ὅντα με ἐξ αὐτοῦ συνυφεστῶτως ἔκτισεν ὕστερον, καθὼς θελήσει αὐτοῦ ἐκοινωνήσα ἀτρέπτως, ἀναμαρτήτως, ἀνθρώποις τῆς φύσεως, ὡς πρὸ βραχέος εἰρηται. Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν ἐγέννησεν ἀπαθῶς, καὶ ἀνάρχως, καὶ ἀρρήτως, διότι ὑπὲρ τὸ ἀσώματον ἢ θεότης. Τὸ γὰρ Ἐπρὸ μάλιστα ἐπὶ αὐτῆς τυγχάνει ἀόριστον, ἔτι δὲ καὶ ὁ ἐδὲ σύνδεσμος τοῦτο παρίστησιν. Εἰ γὰρ καὶ ἔκτισεν, πῶς ἐγέννησεν; Εἰ δὲ ἐγέννησεν, πῶς ἔκτισεν; Τὸ μὲν γὰρ κτίσμα εἶποι τις ἂν τοῦ κτισαντος γέννημα, ὡς ἡμεῖς ἠκούσαμεν, υἱοὶ Ὑψίστου τὸ δὲ ὄντως γέννημα οὐκ ἂν ποτε τοῦ γεννήσαντος κτίσμα κληθεῖται. Οὕτω γὰρ ἕως σήμερον ἴσμεν τοῦτο λεχθέν. Ὅστε τὴν ἐν τοῖς ἀρίστοις ἐπιτηδεύμασι σοφίαν πανταχόθεν εὐρίσκεισθαι, τὸ, ὁ Κύριος ἔκτισεν, εἰρηκυῖαν ὥστε καὶ κατὰ βίαιαν ἐκδοχὴν τὸν γενόμενον σύμμορφον τῇ ἀνθρωπότητι. Τῷ γὰρ τῆς θείας προγνώσεως ὄρω πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένετο οὗτος, κτίσιν δὲ καταχρηστικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, καθὰ [102 a] καὶ τὴν ἐν κόσμῳ σοφίαν ὀνομάζει, δι' ὧν λέγει ὁ Παῦλος· Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις.

A vestimenta mea sibi, et super vestem meam jecerunt sortem; et in cxvii: Lapidem (31) quem repro- baverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: et erit (32) mirabilis in oculis nostris; et Isaias: Puer (33) natus est nobis. Id autem de eo dicit, qui nondum erat natus. Et rursus: Sicut (34) ad occisionem ductus est. Necdum tamen ex Maria natus fuerat Agnus. Et rursus: Vidimus (35) eum, et non habebat formam, nec pulchritudinem. Attamen talis post multas generationes visus est in salutifera Passione; et alibi: Neomenias (36) vestras, et sabbata vestra, et festa odit anima mea. At hæc odit multo post tempore; cum scilicet (37) incarnatus est, et Novum nobis Testamentum disposuit. Præterita vero etiam quasi præsentia, ut dictum fuit, enarrat Scriptura, ut cum ait: Qui facit (38) Pleiadem, et Hesperum; et: Qui facit (39) angelos suos spiritus. Pro, Qui fecit; et: Qui fundat (40) terram super stabilitatem suam. Id est, qui fundavit.

Quæ cum ita se habeant, allatum sane Prover- bium referre necesse est, si non ad sapientiam, quæ in nostris disciplinis inest, saltem ad Dom- nicam peccati expertem Incarnationem; minime vero ad ineffabilis divinæ naturæ Filium Verbum, per quem, et a quo, et in quo omnia condita 343 et ornata sunt. Nam cum ait, Dominus creavit me, subdens, Ante omnes autem colles gignit me, idem est ac si diceret: Cum essem ex ipso, et simul cum eo subsisterem, creavit me postea, quatenus voluntate ejus communem habui cum hominibus naturam, sine mutatione tamen, ac sine peccato, sicut paulo ante dixi. Ante omnes vero colles genuit Pater impassibiliter, et ab æterno, et ineffabiliter; quia supra incorporea omnia est del- tas. Nam illud, ante, præsertim cum de ipsa dici- tur, indefinitum est. Præterea vero etiam particula illa, δέ, id est, autem, id ipsum probat. Si enim creavit, quomodo genuit? Si vero genuit, quomodo creavit? Nam creaturam quidem dicere quis po- test progeniem Creatoris, sicut nos dieli sumus filii Altissimi (41): qui autem vere genitus, seu pro- genes est, nunquam vocabitur genitoris creatura; necdum enim hactenus a quopiam novimus hoc dictum esse. Quocumque ergo vertimur, invenimus, sapientiam in optimis disciplinis sitam dixisse, Dominus creavit: adeo ut violenta etiam sit inter- pretatio, si hæc dixisse putetur is, qui humanitæti conformis factus est, quod divinæ præscientiæ deter- minatione ante omnem creaturam factus sit talis. Creaturam vero καταχρηστικῶς (42), hoc est,

(31) *Lapidem*. Psal. cxvii, 21 et 22.

(32) *Et erit*. Omittit nonnulla, quæ exstant in Bibliis, ubi pro ἔσται legitur ἐστὶ, id est, est.

(33) *Puer*. Isa. ix, 6.

(34) *Sicut ovis*. Isa. liii, 7.

(35) *Vidimus*. Isa. liii, 2.

(36) *Neomenias*. Isa. i, 24. Vide pag. 74, not. 95

(37) *Cum scilicet*. Codex, ὅτε δέ. Lego ὅτε δὴ.

(38) *Qui facit*. Latina Biblia hæc non habent. In

Græcis exstant Job ix, 9.

(39) *Qui facit*. Psal. ciii, 5 (seu 4).

(40) *Qui fundat*. Ibidem, 6 (seu 5).

(41) *Filii Altissimi*. Psal. lxxxi, 6.

(42) *Καταχρηστικῶς*. Græcam vocem retineo Hieronymi exemplo, qui in Didymi libro *De Spiritu sancto* segm. 38, sic transtulit: Quia ergo [codex noster, quia enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare [codex noster, indicare] quam qor-

quadam vocis abusione, nominat humanitatem, ut et mundanam sapientiam. Ita et Paulus ait: « Subjecti (43) estote omni creaturæ humanæ propter Dominum, sive regi tanquam præcellenti, sive ducibus tanquam per ipsam missis. » Ac sane si quis dicat, ille (quicumque fuerit) condidit hoc, aut fecit episcopum, vel clericum (44), vel exercitum; is non significat, substantiam aliquam ex nihilo productam esse, quamvis ambiguo verbo « condidit, » aut « fecit » 344 utatur; sed eos, qui jam existebant, aut jam subsistentem materiem quodam ordine, aut certa dispositione donatam fuisse designat. Et Hymnodus de viscere, quod jam habebat, perinde loquitur quasi adhuc ipsi dandum sit, dum sic precando clamat: « Cor (45) mundum erea in me, Deus. » Sanctissimus autem Paulus his consona scribit, ac manifesta. « Si quis (46) in Christo, inquit, nova creatura; ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia: » quæ non eo dicit, quod recens creatus sit qui in Christo est, sed quia in posterum exsplendet. Et alibi: « Ut duos (47) condat in unum novum hominem: » ubi « condat » dicitur pro « congreget. »

Vide autem, utrum nobis suffragari possit etiam quod dictum est his qui in baptismo renovantur: « Induite (48) novum hominem, qui secundum Deum creatus est: » et quæcunque alia ejusdem modi (49) oracula quærendo inveneris. At de iis etiam qui genuerunt, metaphorice scriptum est (50): « Fecit filios et filias. » Et: « Possedi (51), inquit Eva, hominem per Deum. » Generationem tamen significat, non creationem. Quod si indulgenter concedatur, ut de Deo, qui est ex Deo, accipere quis possit illud, « Dominus creavit me, » in memoriam revocetur, rursumque a nobis dicatur, « et credatur, ob hanc rationem subjunctum esse, « Ante omnes vero colles gignit me, » ut magis explicarentur verba, « creavit me. » Nam et in consultis ea quæ posteriora sunt, utpote meliora et firmiora, præcedentium vim co-

pora... idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam: sed omne quod loquimur, καταχρηστικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. » Codex noster: « id est, abusive et de incorporalibus cunctis, et maxime de Trinitate loquimur. »

(43) Subjecti. Non in Paulo hæc exstant, sed in Epist. I Petr. II, 13 et 14. Cum similia porro scribat Paulus in Epist. ad Rom. cap. XIII, vers. 1 et 2, ideo fortasse Didymus alterum locum cum altero confudit. Idem ipsi accidisse suspicor in Enarrationibus ad hunc Petri locum; sic enim ibi legit: « Subjecti estote omni humanæ ordinationi. » At vox, « ordinationi, » videtur illuc translata ex dicto Pauli loco. Apud Petrum sane omnes libri habent κτίσις, id est, « creaturæ, » non vero διαταγή, hoc est, « ordinationi: » qui enim variantes et membranis lectiones collegerunt, nullam hic varietatem adnotant.

(44) Clerum. Clemens Alexandrinus in libro, qui inscribitur: Quis dices salvetur, pag. 959, hæc de S. Joanne scribit: Ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσαν... ὅπου δὲ κληρὸν, ἕνα τὲ τινα κληρώσων τῶν ὅπῳ τοῦ Πνεύματος σηματονομένων. Quæ sic verto: « ut alicubi quidem episcopos constitueret... alibi autem clericum, » etc. Sed doctissimus vir Valesius in Notis ad Eusebii Hist. eccl., lib. III, cap. 23, pro κληρὸν legendum vult κληρῶν, et γέ pro τῷ. Utrum vero prisca lectio κληρὸν, quæ ex his Didymi ver-

Α Καὶ μέντοι τὸ εἰπεῖν· Ὁ δεῖνα τυγχὼν ἔκτισε τότε, ἢ ἐποίησεν ἐπίσκοπον, ἢ κληρὸν, ἢ στρατόπεδον, οὐκ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων παρῆχθαι σημαίνει, καί- τοι ὁμῶνυμον ἔχοντα λέξιν· ἀλλὰ τοὺς ἤδη ὄντας, ἢ τὴν ὑπεστώσαν ὕλην εἰς τάξιν τινά, ἢ τοιαύτα θέσιν καλεῖ. Καὶ ὁ Ὑμνοδὸς τὸ ἐνυπάρχον αὐτῷ μῦθον, ὡς ἐτι παρασχεθῆσθαι αὐτῷ, ἤρχετο βῶν· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσων ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » Καὶ Παῦλος δὲ ὁ δαιώτατος συνωδὰ τούτῳ καὶ προὔπτα γράφει· « Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις· ἰδοὺ τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, καινὰ γέγονε τὰ πάντα. » οὐ τῷ ἀρτίως κτισθῆναι, ἀλλὰ τῷ εἰς τὸ ἐξῆς ἐκλάμψαι. Καὶ ἐτέρωθι· « Ἴνα τοὺς δύο κτίσῃ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. » ἀντὶ τοῦ, συναγάγη.

Sanctissimus autem Paulus his consona scribit, ac manifesta. « Si quis (46) in Christo est, sed quia in posterum exsplendet. Et alibi: « Ut duos (47) condat in unum novum hominem: » ubi « condat » dicitur pro « congreget. »

Β Ὅρα δὲ, εἰ συναρῆσθαι ἡμῖν δύναται καὶ τὸ λε- γθὲν τοῖς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινιζομένοις· Ἐν- δύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτι- σθέντα· καὶ ὅσα εὗροι τις ἀν τοιούτοτρόπια λό- για διερευνώμενος. Γέγραπται δὲ μεταφορικῶς καὶ περὶ τῶν τεκόντων· « Ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέ- ρας· » καὶ, « Ἐκτησάμην, » φησὶν, « ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὁμοῦ γεννητικῶς, οὐ δημιουργικῶς λέγει. Εἰ δὲ κατὰ συγχώρησιν εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν ἐκλήπτειν τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με, » ὑπομε- μνήσθω πάλιν, καὶ πάλιν πρὸς ἡμῶν [162 b] λε- γέσθω καὶ πιστευέσθω, ὡς διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν· « Πρὸ δὲ πάντων βουνοῦν γεννᾶ με· » ὥστε ἀνελεῖν τὸ, « ἔκτισέ με. » Τὰ γὰρ δεῦτερα ἐν θεοπίσμα- σιν, ὡς καλλίονα καὶ βεβαιότερα, παύει πανταχοῦ τὰ πρόσθεν. Ἀνταγωνιζόμενος δὲ οὖν τούτοις, οὐδὲν

bis aliquatenus confirmari videtur, rejicienda sit, judicet eruditus lector.

(45) Cor. Psal. I, 11.

(46) Si quis. II Cor. V, 17.

(47) Ut duos condat. Ephes. II, 15. Græca ed. ad- dit: ἐν αὐτῷ, id est, « in se ipso. »

(48) Induite. Ephes. IV, 24. Græca Biblia habent ἐνδύσασθαι, hoc est, « indui. » Vulgatus interpres legit ut Didymus.

(49) Ejusdem modi. Codex, τοιούτοτρόπια. Le- gendum videtur τοιούτοτρόπα· τὰ, etc.

(50) Fecit. Gen. V, 4, et alibi sæpius. At nusquam, ni fallor, legitur in Scriptura hic textus cum verbo ἐποίησεν, id est, « fecit: » capite sane V et XI Gene- seos adhibetur semper verbum ἐγέννησεν, id est, « genuit. » Didymi tamen argumentum inniditur verbo « fecit. » Verum hæc illi ignoscere opus est, qui Biblia per se ipsam legere non poterat: præsertim cum verbo τεκνοποιεῖν, id est, « filios facere, » sæpius utatur Scriptura, ut Gen. XVI, 2; XXX, 3; et Jerem. XXIX, 6, ubi legitur: Τεκνοποιήσατε υἱοὺς καὶ θυγατέρας, id est, « facite filios et filias. »

(51) Possedi. Gen. IV, 1. Quamvis legendum sit ἐκτησάμην, id est, « possedi, » tamen apud Basili- um libro IV in Eumotium, pag. 293, legitur, ἐκτι- σάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, id est, « creavi homi- nem per Deum. » Suspicor vero Didymum quoque hic didicisse, ἐκτησάμην, id est, « creavi. » Alioquin intempestive afferret istum locum.

ἀξιώπιστον, οὐτ' ἀληθές, οὐτε λέγουσιν, οὐτε τα-
μειουμένοις, ἐπεισάκτω δὲ, καὶ ἐπεισοδίω, καὶ ἐπ-
αφθεῖ τινι διδασκαλίᾳ κεκηρημένοις αἰρετικοῖς, ὁ παρ'
αὐτοῦ τὸ δῶρον τῆς θεολογίας δεξάμενος τοῦ πολυ-
ποθῆτου καὶ ἀνεξικάκου Σωτήρος, οὗ τοῦ ἐλέους
πλήρης ἡ γῆ, καὶ διδάσκων ὅποιαν τινὰ γνώμην δεῖ
περὶ αὐτοῦ ἔχειν, κοινὸν τε δόγμα εἰς ἅπαντας ἀν-
θρώπων ἐξήνεγκεν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος » τοῦτ'
ἔστιν ἀναρχος, ὃ ἔστιν ἀγέννητος. Ἀνυπέρβατόν ἐστι
τὸ, « ἦν, » οὐδεμίαν ἐπέκεινα αὐτοῦ ἀνυπαρξίαν συγ-
χωροῦν ἐπινοεῖσθαι, καθὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ εἰρη-
ται βιβλίῳ. « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν »
ἀντὶ τοῦ, Κατὰ τὸν Πατέρα ἦν ἀσύγκριτος, ἀγέννη-
τος, καὶ εἰσω τῆς ἀνεπίκτου θεότητος αὐτοῦ ὁρῶν
ὑπῆρχεν. Τὸ γὰρ, Πρὸς τόνδε ἦν, νοεῖται μόνον οὐχί,
Μετὰ τοῦδε ἦν, ἀλλὰ καὶ συγκριτικῶς, Κατὰ τόνδε
ἦν. « Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος » τοῦτ' ἔστιν, ἀνάτιος
θεοῦ γὰρ αἰτία, ἀμήχανον, ἀδύνατον οὐκ ἔστιν.
« Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένε-
το οὐδὲ ἓν » ἀντὶ τοῦ, ἀγέννητός τέ ἐστιν αὐτός·
ἅπαξ γὰρ πᾶν κτιστὸν δι' αὐτοῦ, ὡς ἀκτίστου ποιη-
τοῦ, ἀπεφῆνατο παρῆχθαι.
quis ait, πρὸς τόνδε ἦν, sive, « Ad nunc erat, » non modo significat, cum hoc erat, sed etiam compar-
ative hæc locutio accipitur, ut valeat, secundum hunc erat, id est, huic similis erat. « Et Deus erat
Verbum : » hoc est a nulla causa factus ; nam Dei causa nulla omnino esse potest. « Omnia per ipsum
facta sunt, et sine ipso factum est nihil. » Id perinde est ac si diceret : Et ipse est increatus ; semel
enim jam affirmavit in prima hujus versiculi parte, « per ipsum, » utpote increatum Opificem, producta
esse quæcunque creata sunt.

Πρὸς τοῖς ἀναντιρρήτοις δὲ τούτοις, ἔστι καὶ ἄλλο
ἀντίθετον, καὶ ἢ οὐδαὶς οὐδὲν μέχρι ἐνθυμήσεως ἄλλο
[163 a] πρὸς ἐπιχειρήσιν εἰπεῖν δύνησεται. Ἀκύλας
μὲν γὰρ, ὁ εἰς τὴν ἑρμηνευτῶν, τὴν γραφὴν ταύ-
την ἔχουσαν Ἑβραϊστὶ, Ἀδωναὶ κανόνι, ἐξέδωκεν
οὕτως : « Κύριος ἐκτήσατό με, » οὐδὲ αὐτὸς κυριολε-
κῆσας ἑρμηνεύεται γὰρ κατὰ τὸ ἀκριβές· « Κύριος
ἐνώσσεσέ με » τοῦτ' ἔστιν, ἔτεκεν. Κυρίως γὰρ ἐκ
τῶν ἐξ ὧσιν ἐκθορουμένων, οὐχὶ δὲ κτισομένων, λέγε-
ται τὸ, « ἐνώσσευσεν, » ἢ « ἐξέθωρεν, » καὶ « νοσ-

A hibent semper et coarctant. Joannes porro, qui ab
ipso desideratissimo, et patienti clementique Salva-
tore, cujus misericordia plena est terra, theologiæ
donum accepit, contra hæreticos hosce decertans,
qui nihil probabile ac fide dignum, nihil quod ve-
rum sit proferunt, aut in penn reconditum habent,
sed peregrina quadam, aliunde importata, ascilitia
ac molesta doctrina utuntur, docensque nos quid de
ipso Filio sentire oporteat, commune dogma 345
promulgavit, et omnibus hominibus notum fecit :
« In principio (52) erat Verbum ; » id est, sine ini-
tio erat, sive æternus, quod est, increatus. Verbum
hoc, « erat, » anhyperbatum est, videlicet transcen-
sum excludens, nullamque ultra ipsum existentiam
carentiam concipi aut intelligi sinens, sicut et in
B primo libro (53) dictum fuit. « Et verbum erat »
πρὸς τὸν Θεόν, hoc est, « apud (sive, ad) Deum. »
Ait vero, πρὸς τὸν Θεόν, id est, « ad Deum, » pro
κατὰ τὸν Πατέρα, hoc est, « secundum Patrem, »
nempe, æque ac Pater, erat et ipse asynchritus, id
est incomparabilis, et increatus, et intra incom-
prehensibilem ejus deitatem intuens (54). Cum enim

C At præter hæc omnia, quæ nulli dubitationi ob-
noxia sunt, aliud etiam habeo quod opponam ; nemo
autem quidquam contra id ne excogitare quidem (55)
poterit, nedum illud impugnare. Aquila enim, unus
ex interpretibus, hunc Scripturæ locum, qui He-
braice habet, « Adonai canoni (56), » sic transtulit :
« Dominus possedit me : » ac ne ipse quidem pro-
prio vocabulo usus est (57) : si enim accurate verbi
significationem reddere velimus, vertendum est,
« Dominus 346 nidificavit (58) me, » id est, genuit

At præter hæc omnia, quæ nulli dubitationi ob-
noxia sunt, aliud etiam habeo quod opponam ; nemo
autem quidquam contra id ne excogitare quidem (55)
poterit, nedum illud impugnare. Aquila enim, unus
ex interpretibus, hunc Scripturæ locum, qui He-
braice habet, « Adonai canoni (56), » sic transtulit :
« Dominus possedit me : » ac ne ipse quidem pro-
prio vocabulo usus est (57) : si enim accurate verbi
significationem reddere velimus, vertendum est,
« Dominus 346 nidificavit (58) me, » id est, genuit

(52) In principio. Joan. 1, 1 sqq.

(53) In primo libro. Cap. 15, pag. 18.

(54) Intuens. Suspiciabitur fortasse quis legendum esse ὅρων pro ὁρῶν, id est « fines » pro « in-
tuens : » ut sensus sit : « intra incomprehensibilis
ejus deitatis fines existebat. » Sed equidem nihil
immutare audeo : maxime cum hæc locutio, « intra
Deitatis fines, » audax videatur.

(55) Ne excogitare quidem. In Græco μέχρι ἐν-
θυμήσεως, id est « cogitatione tenuis. » Ita et in
commentariis in Psalms ad versiculum 6 psalmi
LXXII ait : Οὐ γὰρ μέχρι διαθέσεως ἔστησαν τὸ κα-
κόν, id est « nec enim affectu tenuis malum cohi-
buerunt. » Et in enarratione in primam Joannis
Epistolam cap. IV, ubi legitur : « usque ad phan-
tasiam hominem apparuisse, » Didymum Græce
scripsisse non dubio, μέχρι φαντασίας, id est
« imaginatione tenuis. »

(56) Canoni. Codex sine accentu, κανονι. Legen-
dum κανόνι, aut potius κανόνι, ut nunc pronuntiant
Hebræi. Exemplar enim Hebraicum habet יְנָנִי יְנָנִי
sive « Adonai (aut Jehovah) canani. » Rabbinii vero
sub primo Nun vocis « canani » scripserunt pun-
ctum patahh, quod valet A. Similia porro scripsit
Ephraïmus in Panario hæresi LXXII num. 25, pag.
749 : Τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν (inquit) οὐχ οὕτως ἔχει. Ὅθεν

Ἀκύλας λέγει : « Κύριος ἐκτήσατό με... » Ἄλλ' οὕτε
Ἀκύλας τὴν δύναμιν ἠρμήνευσεν..... Ἐν δὲ τῷ
Ἑβραϊκῷ λέγει, Ἀδωναὶ, ὃ λέγεται, Κύριος κανανί,
δύναται λέγεσθαι καὶ, Ἐνώσσεσέ με, καὶ, Ἐκτή-
σατό με. Τὸ δὲ ἀκριβέστατον λέγεται, Ἐνώσσεσέ
με· ποιος δὲ νοσός, κ. τ. λ. Id est : « Hebraicus
vero fons non ita habet : itaque Aquila sic inter-
pretatur : « Dominus possedit me... » Quanquam
ne Aquila quidem vim vocis Hebraicæ satis expres-
sit... Jam vero Hebraice ita legitur : « Adonai (hoc
est, Dominus) canani » (hoc est, « ut pullum edi-
dit me, » vel, « possedit me »). Multo autem com-
modius est, ut priore modo reddatur : « tanquam
pullum edidit me. » Ecquis vero pullus, etc. Lego
etiam Ancoratum cap. 44.

(57) Proprio vocabulo usus est. In Græco, κυριο-
λεκτησας. Quod verbum in vulgaribus lexicis nullo
exemplo illustratur. Didymus illud adhibuit ad vera-
42 capitis 1 Jobi, pag. 57 catenæ Junianæ, ubi le-
gitur : Κυριολεκτεῖται δὲ ἐπὶ τούτου μᾶλλον... τὸ,
Ἐξῆλθεν, id est, « De hoc magis proprie dicitur il-
lud, Egressus est, » etc.

(58) Nidificavit. Nomen ἦν (ken) denotat nidum ;
verbum vero ἦν (kinen) valet, nidificavit. Itaque
vocem canani ex hac radice ἦν derivat Didymus,

me. Nam proprie cum de (59) illis sermo est, qui ex ovo exsiliunt, non vero qui creantur, dicitur, « Nidulatus est, » aut « exsilire fecit (60), » et « nidulatur, » et « exsilire facit : » quod vero exsilire facit, heterousium non est, nempe *alterius substantiæ* ab eo, quod ex ipso exsilat. Itaque sive dictionis etymon spectetur, sive totius sermonis sensus, a veritate alienum est quod aiunt hæretici. Quidam vero illud, « Dominus creavit me initium viarum suarum, » recte ita acceperunt, ut de Ecclesia dictum sit, in qua veritatis et sapientiæ *via* annuntiat, quamque Christi corpus vocavit Apostolus, cum scripsit ad Colossenses quidem : « Et adimpleo (61) defectus tribulationum Christi in carne mea pro (62) corpore ejus, quod est Ecclesia, cujus factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi ; » ad Corinthios vero in prima Epistola : « Membra nostra (63) membra sunt Christi : ergone (64) membra Christi faciemus meretricis membra ? Absit ! » et rursus : « Omnia (65) autem membra corporis unius, cum sint multa, unum sunt corpus, ita et Christus. » Quamvis itaque spectata Filii veneranda ac tremenda Incarnatione corpus quidem illius quodammodo Ecclesiam, fratres vero ejusdem nos creaturas vocet Scriptura, ipse tamen, quatenus Unigenitus, et verus Filius Altissimi Dei, in creaturarum multitudine ac numero nulla ratione comprehenditur. Neque vero hujusmodi vocem habet ullo alio in loco Scriptura, cum de Filio sermo est. Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

347 CAP. IV.

Secundo, quod obijciunt, argumento intolerabilis (67), ac pravam inconsiderate sententiam amplectentes hæretici rectam fidem e Scripturis ostendere student absurdam, contra theologicum sensum eas interpretantes ; suam vero ipsorum fidem per easdem graviolem demonstrare. Quod enim Filius, inquit, creatura sit, et unigeniti Filii, ac Dei nomen quasi fucum ipsi illitum, et ut adulterinum habeat, ex iis patet, quæ de ipso Paulus ad Colossenses scripsit : « Primogenitus omnis creaturæ. » Etenim si est primogenitus, non est sane unigenitus, sed respectu aliorum, qui post eum creati fuere, primogenitus est. Si vero est unigenitus Filius, quomodo est primogenitus ? Nos ergo in primis dicimus, hujus etiam oraculi altitudinem eorum intelligentiam superare, ac Paulum ea locu-

non vero ex verbo ἵσπ (canab) quod valet, « possedit. »

(59) *De*. Codex, *ex*. Legendum videtur ἐπι

(60) *Exsilire fecit*. Verbum ἐκθορεῖν æctive, non intransitive sumi hic arbitror.

(61) *Et adimpleo*. Coloss. 1, 24 et 25.

(62) *Pro*. Codex mendose, ut puto, habet ὑπό, id est « sub, » vel « a. » Lego ex Bibliis ὑτέρ.

(63) *Membra nostra*. I Cor. vi, 15. Græca editio habet : σώματα ὑμῶν, id est, corpora vestra.

(64) *Ergone... faciemus*. Biblia : ἄρα οὐν... ἄρῃσω, id est, « tollens ergo... faciam, » etc.

αυεῖ, » καὶ « ἐκθορεῖ » τὸ δ' ἐκθοροῦν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθορομένῳ οὐχ ἑτεροούσιον. Ὡστε καὶ κατὰ τὴν λέξιν, καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν ἀποχωρεῖ τὸ πρόβλημα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. Τινὲς δὲ τὸ, « Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » περὶ τῆς ἐκκλησίας εἰρησθαι καλῶς ἐνόησαν· ἐν ἧ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας ἡ ὁδὸς καταγγέλλεται· ἦντινα καὶ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιαύτῃ Κολοσσαεῦσι μὲν· « Καὶ ἀναταπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκὶ μου ὑπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, ἧς ἐγενώμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεισάν μοι· » Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Τὰ μέλη ἡμῶν, μέλη Χριστοῦ. Ἄρα οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ποιήσομεν πόρνῃς μέλη ; Μὴ γένοιτο ! » καὶ πάλιν· « Πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τῶν ἁγίων, πολλὰ ὄντα, ἐν ἑστὶ σῶμα· οὕτως καὶ ὁ Χριστός. » Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ τὴν δυσαντιδραστικὴν πῶς οἰκονομίαν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀπέφους δὲ ἡμῶς τοὺς κτιστοὺς οἶδεν ἡ Γραφή, ἀλλ' οὖν, ὡς μονογενῆς καὶ [163 b] ἀληθινὸς Υἱὸς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τῇ συστάσει τοῦ πλήθους τῶν κτισμάτων κατ' οὐδὲν συνεληπτὰι. Οὕτε δὲ ἄλλη γραφή περιέχει λέξιν τοιαύτην. Περὶ αὐτοῦ μενούσῃ πέπλησται πᾶσα, ὅτι Θεὸς ἀληθινὸς, καὶ Υἱὸς μονογενῆς ἀληθῶς. Ἄλλὰ γὰρ ὡς περὶ ὑπο τινος βέματος ὑπηνέχθη βίβλῃ. Ἐπὶ οὖν ἕτερον κεφάλαιον τρεπίτεον τὸν λόγον.

cum de Filio sermo est. Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

C

ΚΕΦ. Α.

Δεύτερον πρόβλημα τῶν δυσαγαλλιστῶν καὶ ἀνεξέταστον ἔχόντων τὸ φρόνημα αἱρετικῶν περιπατῶν τὴν ὁρθὴν πίστιν ἀπὸ Γραφῶν, τῶν παρὰ τὸν θεολογικὸν νοῦν ὑπ' αὐτῶν νοουμένων, ἀπειθῶν δεικνύναι, τὴν δ' ἐαυτῶν διὰ τῶν αὐτῶν σεμνοτέρων ἀποφαίνειν. Δείκνυται γὰρ, φησὶ, κτιστὸς καὶ οἷον ἐπίπλαστον καὶ νόθον ἔχων τὸ « μονογενῆς Υἱὸς » καὶ « Θεὸς » ὄνομα· ἐξ ὧν Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἔγραψεν περὶ αὐτοῦ· « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. » Εἰ γὰρ ὄρθεν πρωτότοκος, οὐ μονογενῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς μετ' αὐτὸν κτισθέντας πρωτότοκος ; Προειπόντες οὖν, ὡς ὑπὲρ τὴν αὐτῶν ἔστι καὶ τὸ βάθος τοῦ λογίου τούτου συναίσθησιν, καὶ ὡς ἐλάλει Παῦλος, ἃ μὴ ἤδει, καὶ ἐπίστευσεν, οἷς ἐλάλει, ἐπειδὴ ὑποβολὴ ἦν τῆς ὄντως σοφίας, καὶ προφανῆ ταῦτα πάντα ἐποίη-

(65) *Omnia*. I Cor. xii, 12.

(66) *Impulsus sum*. Codex, ὑπηνέχθη βίβλῃ. Malim, ὑπηνέχθη βίβλῃ. Videtur autem Didymus Aristidem rhetorem imitari inquitentem : Ἄλλ' ὁ λόγος γὰρ, ὡς περὶ βέμμα, φέρων ὑπηνέχθη βίβλῃ, id est, « sed enim oratio ipsa, profluentis instar, violentius me abripuit. » Vide etiam, si placet, Pollucem lib. 4, segm. 111 et 112.

(67) *Intolerabiles*. In Græco, δυσαγαλλιστῶν. E contrario quod facile quis ferre aut amplecti queat, dicitur εὐάγαλον.

παράγραφωμεν ὄλον τὸ χωρίον τοῦτο, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν ἔρμηνείαν αὐτοῦ βαδιοῦμεθα, οὐ δεόμενοι στοχασμῶν τινῶν, καὶ δι' εἰκότων τὰ φωτὸς φωτοειδέστερα διηγουόμενοι, ἐροῦντες δὲ ὅσα [164 a] ἐκόντες, ἢ ἄκοντες αὐτοὶ μὲν οὗτοι παρίδον, ἡμεῖς δὲ ὀρώμεν θανάμενα συμμαχεῖν τῷ λόγῳ. Ἐχει δὲ ἡ Ἐπιστολὴ οὕτως· Ἐὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, τῷ καλεῖσάντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων, ἃς ἐβρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκοπού, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ἀγάπης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀφῆσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν· καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὃς ἐστὶν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται αὐτὸς ἐν πᾶσι πρωτεύων· ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. »

in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus (75) sive quæ in terra, sive quæ in cælis sunt. »

Θεὰ τοίνυν ἐμφρόνως, πῶς ἐναντία αἰρετικοῖς ἡ Γραφὴ ἐξηγεῖσθαι παρεσκευάσται, καὶ ἔχει ἐκάστην λέξιν ἀκτίνας οἷον νοήσεων περὶ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως ἀποπέμπουσιν· καὶ ὅτι προεἶπεν αὐτὸν Υἱὸν καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω πρωτότοκον καὶ κεφαλὴν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, εἰρηνοποιήσαντα διὰ τοῦ [164 b] αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τὰ ὁρατὰ, καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς ὑπὲρ τὸ ἀσώματον, καὶ ἀχώρητον, καὶ ἀχώρητον θεότητος πληρωσάμενον· Ἰν' ὅπως ποτ' οὖν ἄξιως συνιένωμεν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ πρὸς αὐτὸν ἀσύγκριτον φύσιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου καὶ κατ' αὐτὴν τελείαν καὶ ἐνοειδῆ σάρκωσιν καὶ ψύχωσιν. Τί γὰρ ἄλλο νοήσεις ἀν μεταξὺ τῶν ἐκκειμένων ὄλων ῥητῶν, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν πάντα συνεστάναι, καὶ καταλλάσσεισθαι, καὶ εἰρηνοποιεῖσθαι, εἰ μὴ τὸ διὰ τῆς ἀτρέπτου καὶ ἀναμαρτήτου δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἐπιστρέφεισθαι ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀκτίστου θεότητος αὐτοῦ; Ἀνεῖρηται οὖν Μονογενῆς μὲν, ἅτε οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἀνω ἀβρευστον γέννησιν ἕτερον παρ' αὐτὸν κατὰ φύσιν ἀδελ-

lum esse quæ non noverat, sed illa credidisse, quæ loquebatur, quia ab eo suggerebantur, qui vere est Sapientia, quique hæc omnia manifestabat. Deinde totum hunc locum (68) exscribemus; tum ad ejus interpretationem veniemus; neque vero ullis conjecturis indigebimus, nec veri similitudinibus ad ea enarranda, quæ luce splendidiora sunt; sed quæcunque ab his ipsis vel consulto, vel inconsiderate neglecta sunt, nobis vero vim sermoni addere posse videntur, hæc apponemus. Sic ergo habet Epistola: « Gratias (69) agentes Deo et Patri (70), qui vocavit (71) nos in partem cleri (aut sortis) sanctorum (72): qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum dilectionis Filii sui (73): in quo habemus redemptionem (74), remissionem peccatorum: qui est imago Dei incon-

spicui (sive invisibilis), primogenitus omnis creaturæ: quoniam in ipso condita sunt universa, quæ sunt in cælis, et quæ in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ: qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit ipse in omnibus primum tenens: quia

Vide ergo, quam sapienter Scriptura sese, ut sic loquar, accinxerit ad ea enarranda, quæ hæreticorum opinionationibus adversantur, adeo ut singula, quibus utitur, vocabula radios veluti emittant, quorum splendore illuminati perspiciamus, de Dei Incarnatione sermonem hic haberi; nam prius ipsum ait esse Filium, et imaginem Dei, ac postea primogenitum, et caput corporis Ecclesiæ, et primogenitum ex mortuis, qui per sanguinem crucis suæ visibilia et invisibilia pacificaverit, et omnem plenitudinem sortitus sit illius deitatis, quæ incorporalia et invisibilia, colorisve expertia transcendit, ac plus quam incomprehensibilis est; ut eo quo par est modo sentientes, qualitercunque intelligamus cum asyncritam (hoc est incomparabilem) esse naturam, quam ex Deo Patre, et apud illum habet, tum perfectam illam œconomiam, qua carnem ex Virgine, atque animam ita sumpsit, servata personæ unitate, ut ipsi etiam Virgini similis fieret. Etenim, ut reliqua omnia Pauli verba modo allata præteream, quoniam alio modo interpretari possumus illa, quibus ait, per ipsum, et in ipso omnia

(68) Totum hunc locum, etc. Simili modo se gerit Didymus Scripturam citans in libro *De Spiritu sancto*, num. 10, 32, 39, 43, etc.

(69) Gratias. In Ep. ad Coloss. cap. 1, a vers. 12 ad 20.

(70) Deo et Patri. Græca editio habet tantum τῷ Πατρὶ, id est Patri. Vulgatus vero int. legit ut Didymus.

(71) Qui vocavit. Græca ed., τῷ ἰκωνώσαντι, id est, ut vertit Vulg. interpres: « qui dignos fecit. »

(72) Sanctorum. Græca Biblia et Latina hic ad-

dunt, ἐν τῷ φωτὶ, sive, « in lumine. »

(73) Dilectionis Filii sui. Legendum videtur: « in regnum Filii dilectionis suæ. » Ita enim legitur et in Bibliis cum Græcis, tum Latinis; et in Didymo ipso pag. 124.

(74) Redemptionem. Græca ed. et Latina hic addit « per sanguinem ejus. »

(75) Crucis ejus. Græca ed. hic addit δι' αὐτοῦ, id est, « per ipsum. » Sed Vulg. int. hæc omittit ut Didymus.

constare, et reconciliari, et pacificari, nisi ita interpretemur, ut per ejus Incarnationem, qua propter nos, et pro nobis, sine ulla mutatione sui ipsius, et peccati expers, homo factus est, convertamur ad agnitionem increatae ipsius Filii deitatis? Dicitur est ergo praedicatusque Unigenitus quidem utpote non habens secundum caelestem ejusvis fluxus expertem generationem alterum praeter ipsum, qui secundum naturam sit ejus frater; prototocus vero (id est, *primogenitus*) omnis creaturae, non quod ante ipsam creatus sit; alioquin vocatus fuisset prototocus, id est, primocreatus (76): sed quia per praescientiam, ut commemoratum est in capitulo proxime superiore (77), ante omnem creaturam ex sancta Virgine 349 natus est; et quia idem est primogenitus, et unigenitus omnis creaturae ineffabiliter juxta divinum textum. Simili modo vocatus est etiam « primogenitus ex mortuis, » non quod ante ipsos mortuus sit, sed quia cum primus surrexit (78) a mortuis, securitatem resurrectionis generaliter nobis praebuit, qui per gratiam, et donum ejus digni facti sumus qui essemus filii quidem Dei Patris, fratres vero ipsius Christi. Ait enim: « Ego (79) sum vita, et resurrectio. » Sed ipsum quoque tempus, quo Salvator pro sua bonitate cum vetusiam jacturam nostram resarcire proposuisset, nosque dignos facere qui participatione caelestis serenae lucis in aeternum frueremur, primogenitus omnis creaturae factus est, praemonstravit Paulus, cum ait: « Vetera (80) transierunt: ecce nova facta sunt omnia. » Quin et reliqua Pauli verba primum quidem hanc haereticorum opinionem explodunt, qui et ipsi Paulo, quod talia scripserit, et rerum omnium Conditori, ac Domino, de quo talia praedicata sunt, injuriam suis cavillationibus inferunt: quod vel fictu, nedum auditu molestum est. Deinde vero aperte eadem probant, « primogenitum omnis creaturae » dictum esse pro primogenito omnis humanitatis; ut enim in superiore capitulo dixi (81), humanitatem vocabulo creaturae nominat his ipsis verbis: « Subjecti estote omni creaturae humanae propter Dominum sive regiam quam praecellenti, sive ducibus tanquam per ipsum missis. »

Suffragatur autem nobis quoad denominationes quidem Primogeniti, et Unigeniti evangelista (82) narrans Mariam mansisse virginem (83), « donec peperit filium suum primogenitum; » nam neque cuiquam nupsit illa summe praee omnibus honoranda, et maxime inclita Virgo, nec alterius mater unquam facta est, sed post puerperium quoque mansit semper et omni tempore immaculata virgo (84), et tamen ejus primogenitus recte vocatus

(76) *Primocreatus*. Simili modo Ambrosius lib. 1 *De fide* cap. 7 scribit: « Primogenitus omnis creaturae. Primogenitus, inquit, non primocreatus, ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. »

(77) *Superiore*. Segm. 160 a.

(78) *Primus surrexit*. In libro *De Spiritu sancto* num. 41, Christum vocat « principem, et primogenitum resurrectionis. »

(79) *Ego*. Joan. xi, 25.

(80) *Vetera*. II Cor. v, 17.

(81) *Dixi*. Segm. 162 a.

(82) *Evangelista*. Matth. i, 25.

(83) *Mansisse virginem*. Ita accipiunt sancti Pa-

trēs Mathæi verba: « Et non cognoscebat eam. » Epiphanius vero monachus ac presbyter in libro inedito *Περὶ τοῦ βίου τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου*, id est, « de vita Sanctissimae Deiparae, » sic ea intelligit: « οὐκ ἐγίνωσκε τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, id est, « non noverat mysteria Dei. » Exstat autem hic liber in quodam ex Naniensis codicibus membranceis. (84) *Semper... virgo*. Eodem modo de beata Virgine loquitur Ambrosius in libro *De institutione virginis* cap. 6, pag. 260, alique ab Hieronymo citati in libro *Adversus Helvidium*. Caeterum quomodo dogma catholicum de perpetua Deiparae virginitate plures ante Didimum Patres tradiderint, pauci tantum ante illum Ἀειπαρθένου, id est « Semper virgi-

φόν· πρωτότοκος δὲ πάσης κτίσεως, οὐ διὰ τὸ προεκτίσθαι αὐτῆς (ἐπεὶ ἂν πρωτόκτιστος ἐκλήθη), ἀλλ' ὡς τῇ προγνώσει, καθὰ ἐμνημονεύθη ἐν τῷ πρὸ τοῦδε κεφαλαίῳ, πρὸ παντὸς δημιουργήματος ἀπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου τεχθεὶς, καὶ ὢν αὐτὸς τε πρωτότοκος καὶ Μονογενὴς πάσης κτίσεως ἀρρήτος, κατὰ τὸ θεῖον γράφον· ὡς περ ὠνόμασται ὁ αὐτὸς καὶ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, οὐ διὰ τὸ προτελευτήσαι αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐγεγερῆναι ἐκ νεκρῶν, πρῶτον τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀναστάσεως καθολικῶς παρασχεῖν ἡμῖν, τοῖς κατὰ χάριν καὶ δωρεάν αὐτοῦ καταξικωθεῖσιν [165 a] υἰότητος μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ἀδελφότητος δὲ αὐτοῦ. « Ἐγὼ » γὰρ, ἔφη, « εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. » Καὶ Παῦλος δὲ τὸν καιρὸν αὐτὸν ὑπέδειξεν, ἐν ᾧ διὰ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα ὁ Σωτὴρ τὴν παλαιὰν ἡμῶν ἀμείψαι κακοπραγίαν, καὶ ἀξιώσαι ἡμᾶς διαιωτικῶς ἀπολαύειν τῆς τοῦ Ἰησοῦ ἀπονοῦ φωτὸς μετουσίας προθέστας, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐγένετο, δι' ὃν ἔφη· « Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ καινὰ γέγονε πάντα. » Καὶ ἕτερα δὲ αὐτοῦ ῥήματα διωθεῖται μὲν ταυτηνὴ τὴν αἰρετικὴν ἐνθύμησιν, τὴν κατασοφίζομένην τοῦ τε Παύλου, ὡς τοιαῦτα γράψαντος, τοῦ τε πάντα ποιήσαντος καὶ κεκτημένου, ὡς τοιοῦτων περὶ αὐτοῦ ἐξηγηγεμένων φωνῶν, ὅπερ χαλεπὸν καὶ πλάσαι καὶ ἀκούσαι· διαρρήθην δὲ παρίσθησιν, ὡς τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » ἀντὶ τοῦ, πάσης ἀνθρωπότητος, ἐλέγθη. Τὴν γὰρ ἀνθρωπότητα αὐτὸν προσαγορεύει, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ εἰρηται λέξεσιν αὐταῖς· « Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, εἰς βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἰτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις. »

Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν, εἰς μὲν τὸ « Πρωτότοκος » καὶ « Μονογενὴς, » τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, ὅτι ἔμεινε παρθένος, « ἕως ἔτεκε τὸν Υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. » Οὗτε γὰρ ἐγαμῆθη τὴν ἡ τιμωτέρα πάντων καὶ εὐκλεεστάτην Μαρίαν, ὅτι ἄλλου μήτηρ ἐγένετο ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κοφορίαν ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἀμωμος παρθένος, καὶ ὁμοῦ [165 b] πρωτότοκος αὐτῆς ὁ πλάσας αὐτὴν τε καὶ πάντας οὐκ ἀλόγως ἐκλήθη. Εἰς δὲ τὸ, « Πρωτό-

ποκος ἐκ τῶν νεκρῶν, » τὸν αὐτὸν Παῦλον Κορινθίους διὰ τῶν πρὸς αὐτοὺς πρώτων ἐπιστολιμαίων χαραγμάτων διδάξαι· « Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων· ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὅσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιήθησονται, ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι. Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἴτα τὸ τέλος. » Χρῆσαιτο δ' ἂν τις καὶ τούτῳ ὀρθῶς. Οὐ γὰρ ἐν τι μόνον ἐπὶ τοῖς οὕτω ὑψηλοῖς ῥητοῖς χρὴ ἐπισκοπεῖν, οἷός τὸ ἦρσον, ἀλλὰ τὸ ἀμείνον· εἰς γὰρ τὰ περὶ Θεοῦ, ἐν τοῖς ἀμείνοσιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὠνόμασται, διὰ τοὺς ἐν τῷ θεῷ βαπτίσματα τῇ υἰοθεσίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννωμένους, καὶ διὰ τὸ πᾶν, ὃ ἐσμέν καὶ κεκτήμεθα, ἐξ αὐτοῦ εἰληφέναι, καθὰ πάλιν ὁ αὐτὸς παιδεύων λέγει· « Τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβὼν; » ὡς καὶ Ἑλλήνων παῖδες, τὰς ἄλλας ἐναντιώσεις ἀφέντες, διηγόρευσαν·

accepimus, ut rursus ipse Paulus nos erudiens ait: « Quid autem (89) habes quod non accepisti? Si autem accepisti (90), quid gloriaris quasi non acceperis? » Quin et Græcorum filii, alumnive, aliis quæ his contraria sunt neglectis, similia edixerunt:

Πάντα μὲν ἀθανάτοιο Θεοῦ πανυπέριστα δῶρα, Ἐξοχα δ' ἐν μερόπεσσιν ἀληθείης μέγ' ὄνειυρ.

Εἰ δὲ τολμηρῶς καὶ εἰς τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ θεότητα ἐκλήπτειν τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » C νοηθεῖ ἂν οὕτω πως κεκληθῆσθαι, ἢ ὡς πρὸ πάσης κτιστῆς [166 a] γεννήσεως γεννηθεῖς, ἢ ὡς πρῶτος καὶ μόνος Υἱὸς Λόγος παρακομίσας καὶ τεκτηνάμενος ἐκ μη ὄντων πᾶσαν προηγουμένην κτίσεως κτίσιν, καὶ αἴτιος πάσης ὧν, εἴτα καὶ ὡς θεμέλιος φέρων αὐτὴν τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, κατὰ τὸν ψάλλοντα· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· » καὶ κατὰ τὴν Παροιμίαν Σολομῶνος λέγουσαν· « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἤτολμασεν δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο κρίνει τὸ προκειμένον μέρος τῆς Ἐπιστολῆς, ἔχον· « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, » καὶ, « Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. » Καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον φησίν,

A est 350 qui et ipsam, et omnes formavit. Quoad nuncupationem vero « primogeniti ex mortuis, » suffragatur nobis quod ipse Paulus in I ad Corinthios Epistola (85) docuit: « Christus (86) surrexit ex mortuis, primitiæ dormientium (87); quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum: sicut (88) in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur: unusquisque autem in proprio ordine; primitiæ Christus; deinde ii, qui sunt Christi, in adventu ejus: deinde finis. » Sed et aliter accipi recte potest objectus locus: nec enim certum quemdam sensum duntaxat spectare oportet in oraculis tam sublimibus, nec illum amplecti, qui minus præstans sit, sed eum qui excelsior ac melior; nam cum de iis agitur, quæ Deum spectant, in sublimiori explanatione inest veritas. Dici ergo potest, primogenitum omnis creaturæ dici Christum cum propter eos, qui in divino baptismo per adoptionem a Spiritu sancto factam generantur ex Deo; tum etiam quia quidquid sumus, et possidemus, ab ipso

B cum de iis agitur, quæ Deum spectant, in sublimiori explanatione inest veritas. Dici ergo potest, primogenitum omnis creaturæ dici Christum cum propter eos, qui in divino baptismo per adoptionem a Spiritu sancto factam generantur ex Deo; tum etiam quia quidquid sumus, et possidemus, ab ipso

accepimus, ut rursus ipse Paulus nos erudiens ait: « Quid autem (89) habes quod non accepisti? Si autem accepisti (90), quid gloriaris quasi non acceperis? » Quin et Græcorum filii, alumnive, aliis quæ his contraria sunt neglectis, similia edixerunt:

Omnia quidem immortalis Dei suprema dona; Præcisive vero inter homines veritatis magna est utilitas (91).

Quod si etiam de incomprehensibili Christi deitate auctacter explicare velis objecta verba, ita fere accipienda erunt, ut vocatus sit primogenitus omnis creaturæ aut quia genitus est ante quamvis creatam generationem; aut quia est primus et solus Filius Verbum, qui ex nihilo quæcumque creaturam creatura quavis anteriorem produxit, ac veluti fabricavit, omniumque rerum causa est; aut etiam quia ipse est fundamentum « omnia portans (92) verbo virtutis (seu potentia) suæ, » juxta Psaltem 351 qui ait: « Omnia (93) in Sapientia fecisti; » et juxta Proverbum Salomonis inquisientis: « Deus in Sapientia (94) fundavit terram; paravit autem cœlos in prudentia. » Hæc ipsa explicatio confirmatur etiam allato Epistolæ fragmento, quod habet: « Primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt omnia: » et, « Omnia per ipsum, et

nis) titulum ei tribuerunt, ni fallor. In paucis hisce numerandi sunt Eriphanius, atque Athanasius. Primus quidem cum hæresi LXXIII, tum in *Anchoretæ* pag. 19 beatam Mariam eo titulo vocat; alter vero in *Fragmentis commentariorum in Lucam* tom. II notæ Collectionis pag. 43, ubi sic loquitur: ἡ Κυριώτοκος Μαρία, καὶ Ἀειπαρθένος, id est, « Dominica Maria, et Semper virgo. » Vide et Leporium apud Cassianum lib. I *De incarn.* pag. 695.

(85) *Epistola.* Codex, ἐπιστολιμαίων πρὸ ἐπιστολιμαίων. Ita et apud Pollucem lib. vi segm. 198, ubi legitur ἐπιστολιμαῖος, nonnulli vero concipiunt legendum ἀποστολιμαῖος, Jungermannus monet in codice ms. legi ἐπιστολιμαῖος cum η.

(86) *Christus.* I Cor. xv, 20-24.

(87) *Dormientium.* Græca editio hic addit ἐγένετο, id est « factus est. » Sed Vulgatus quoque in-

terpres, et codex Alexandrinus omisit eam vocem, ut Didymus.

(88) *Sicut.* Græca editio: Ὅσπερ γάρ, id est, « sicut enim. » Vocem γάρ ne Vulgatus quidem interpretes legit; verit enim « et sicut. »

(89) *Quid autem.* I Cor. iv, 7.

(90) *Si autem accepisti.* Græca editio: Εἰ δὲ καὶ ἔλαβες. At voculam καὶ omisit etiam Vulgatus interpretes, et theologus noster segm. 177 a.

(91) *Utilitas.* Codex, ὄνειυρ. Lego ὄνειυρ. Hesiodus quoque in *Operibus ac diebus* vers. 4 dixit, μέγ' ὄνειυρ.

(92) *Omnia portans.* Hebr. 1, 3.

(93) *Omnia.* Psal. ciii, 25 (seu 24).

(94) *Deus in Sapientia.* Prov. iii, 19. Vocula ἐν, sive « in, » deest in Bibliis. Didymus ipse eam omisit pag. 124.

in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant. » Atque ob hanc ~~solum~~ rationem ait, « Primogenitus ~~omnis~~ creaturæ, ὅτι (id est quoniam) in ipso creata sunt omnia, si vox ὅτι pro ~~ἵνα~~, hoc est quia, aut proἕπειδὴ, id est quandoquidem, sano sensu intelligatur : nec enim existeret rerum universitas, nec illæsa maneret, nisi basem (95) ac fundamentum haberet Conditorum Filium Dei Verbum, et in ipso inniteretur. Idcirco non dixit, primocreatus, sed « primogenitus, » nec ait : Ipse factus est ante omnia, sed, « Ipse est ante omnia, » id est, ab æterno. Nam in natura ineffabili omne tempus est instans, et in præsentia adest, neque in illa præteritum est quidquam, nec futurum; sed in uno tempore quodammodo degunt quæ æterna sunt; sicut ait Plato in *Timæo* (96) : B
« Itaque ne recte quidem, cum de ineffabili natura loquimur, tempus nominamus. Dicimus enim, *Erat, est, et erit*. At ei revera convenit solum, *est*; verba vero (97) *erat, et erit*, ad designandum tempus, quod in natura est, adhibenda sunt; est enim motio. Quod autem semper eodem modo immobiliter se habet, nec vetustius, nec recentius convenit fieri propter tempus (98), nec fuisse nunc, nec rursus in Deo, et ex Deo per creationem prodierint, ac veluti eluxerint, testantur etiam Græci, cum hæc scribunt :

Ipse seipsum agit Deus immortalis : sunt autem

Omnia, et in magni Dei mente edita sunt. [ab ipso]

Nec vero dici omnino debet, eum qui sit primogenitus, non esse unigenitum, sed aliquando unus idemque et primogenitus dicitur, et unigenitus. Quia is qui unigenitus est, 352 continuo est etiam primogenitus, etsi nullum post se habeat secundogenitum, aut tertio-genitum, utpote solus genitus, et nomen ex re adeptus. Ac sane Jeremias quoque ex persona sanctissimi Spiritus ait : « Et Ephraim (99) primogenitus meus. » At ne proprio quidem patri erat Ephraim primogenitus. Cum ergo ipse veritas sit, et creatrix, ac per se sapiens sapientia; quæ de illo scripta sunt, juxta sensum Deo dignum accepta, nihil falsi habere debent. Sit igitur et primogenitus, et unigenitus : sed magis ei convenit respectu Incarnationis vox primogenitus. Nisi enim ob ineffabilem erga homines benignitatem Spiritus sanctus nos regenerasset, et Deus ac Pater in filios assumpsisset, et is, de quo sermo est, unigenitus Deus citra mutationem, et sine fluxu, ita ut ipse novit, propter hominum salutem Filium hominis factus esset; profecto nec ipse dictus fuisset « Primogenitus (1) in multis fratribus, » neque nos qui filii hominum sumus, vocati essemus dii,

(95) *Basem*. Codex, βᾶσιν. Lego βᾶσιν.

(96) In *Timæo*. Tomo III Operum, pag. 57 edit. Serrani. Sed paulo aliter : Καὶ τὸ τ' ἦν, τὸ τ' ἔσται, χρόνου γεγονότος εἶδη, φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν αἰδίον οὐσίαν· οὐκ ὀρθῶς λέγομεν γὰρ, etc. Quæ sic verto : « Et verba *erat, et erit*, quæ temporis sunt formæ, ad æternam essentiam imprudenter transferimus : sed non recte. Dicimus enim, » etc.

« Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τῆς, ὅτι, λέξεως ἀντὶ τῆς, διότι, ἢ, ἐπειδὴ, ὑγιῶς νοουμένης· οὐ γὰρ ἂν ὑπῆρχεν, ἢ διέμεινεν ἀδολογία, εἰ μὴ βάσιν καὶ κρηπίδα εἶχεν τὸν δημιουργικὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Ἰδὸν Λόγον, καὶ εἰς αὐτὸν ἀπηρείδετο. Αὐδ' οὐκ εἶπεν, οὕτε, πρωτόκτιστος, ἀλλὰ, « πρωτότοκος, » οὐδὲ, Αὐτὸς ἐγένετο πρὸ πάντων, ἀλλ', « Αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, » τοῦ ἔστιν ἀνάρχως. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἀβρότητος φύσεως καὶ χρόνος ἐνέστηκεν καὶ ἐν τῷ νῦν ἵκταρεται, καὶ οὕτε παρῆλθεν τὴν ἐν αὐτῇ, οὕτε μέλλει, ἀλλ' ἐν τῷ ἐν χρόνῳ διατελεῖ πως αἰδία, ὡς Πλάτων ἐν τῷ *Τιμαίῳ* φησίν· « Ὅθεν δὴ οὐδὲ ὀρθῶς ἐπὶ τῆς ἀβρότητος φύσεως ὀνομάζομεν. Λέγομεν γὰρ δὴ, ὡς ἦν, ἔστω καὶ ἔσται· τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει· τὸ δὲ ἦν τὸ τε ἔσται, κατὰ τὸν ἐν φύσει χρόνον πρέπει λέγεσθαι· κίνησις γὰρ ἔστιν· τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ ταυτὰ ἔχον ἀκινήτως, οὕτε πρῶτον, οὕτε νεώτερον προσήκει γίνεσθαι ἐκ χρόνον, οὕτε « γεγονέναι » νῦν, οὕτε αὔθις· « ἔσεσθαι. » Ὅτι δὲ, ὡς ἔφαμεν, ἐν τῷ Θεῷ τὰ πάντα καὶ ἐξ αὐτοῦ πέφηθεν, [166 b] μαρτυροῦντες καὶ Ἕλληες ἔγραψαν ταῦτα·

Immortum esse. » Quod vero omnia, ut diximus, in

Αὐτὸς ἑαυτὸν ἀγεί Θεὸς ἀμβροτος· ἔστι δ' αἰ

πάντα, καὶ ἐν μεγάλῳ Θεοῦ νόμῳ ἐξεραϊσθή.

Ὁ δὲ πάντως δὲ ὁ πρωτότοκος οὐ μονογενής, ἀλλ' ἐστ' ὅτε τὰ συναμφοτέρα· καὶ ὁ μονογενής δὲ πάντως καὶ πρωτότοκος εὐρίσκειται οὐκ ἔχων δευτερότοκον, ἢ τριτότοκον, ὡς μόνος γεννηθεὶς καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ πράγματος κτησάμενος. Ἀμέλειται καὶ ἐν τῷ Ἱερμιά ἀπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος φησιν· « Καὶ Ἐφραὶμ πρωτότοκος μου ἔστιν. » Ἦν δὲ οὐδὲ τῷ ἑαυτοῦ Πιστοῦ πρωτότοκος Ἐφραὶμ. Ἐπὶ οὖν αὐτὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ δημιουργὸς, καὶ ἀδιδάκτος σοφία, πρέπει τοῖς περὶ αὐτοῦ γεγραμμένοις κατὰ θεοπρεπῆ νόησιν ἔχειν τὴν ἀψευδέα. Ἔστω τούτων καὶ μονογενής καὶ πρωτότοκος· ἀρμύζει δὲ μᾶλλον αὐτῷ πρὸς τὴν οἰκονομίαν ἢ τοῦ « πρωτότοκος » λέξις. Εἰ μὴ γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν ἄραται, τὸ μὲν ἅγιον Πνεῦμα ἀνεγέννησεν ἡμᾶς, ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ υἱοῦς προσέλαβεν, ὁ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος μονογενής Θεὸς ἀτρέπτως καὶ ἀβρεύστως ἐγένετο, ὡς οἶδεν, διὰ σωτηρίαν ἀνθρώπων υἱὸς ἀνθρώπου· οὐκ ἂν οὐτ' αὐτὸς ὀνόμαστο « Πρωτότοκος ἐν [167 a] πολλοῖς ἀδελφοῖς, » οὕτε οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκλήθημεν ἂν θεοὶ καὶ υἱοὶ Θεοῦ· οὐδεὶς γὰρ φύσει ἀδελφός ἐστιν υἱοῦ μονογενοῦς· ὁ δὲ Ποιητῆς καὶ οἰκονόμος πάντων καὶ μόνος εὐσπλαγχνος, ἀδελφός

(97) *Verba vero*. Plato : τὸ δὲ ἦν, τὸ τ' ἔσται, περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰούσαν πρέπει λέγεσθαι· κίνησις γὰρ ἔστω, id est « verba vero *erat, et erit*, de re, quæ in tempore oritur, dici conveniunt : sunt enim motiones. »

(98) *Propter tempus*. Pro diâ χρόνον Plato habet ποτέ, id est « unquam. »

(99) *Et Ephraim*. Jer. xxxi, 9.

(1) *Primogenitus*. Rom. viii 29.

τε ἡμῶν, πρωτότοκός τε ἀρθεύεται. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐξ ἀπείρου ὕψους ἑαυτὸν διὰ τοὺς ἰδίους δούλους ἀνώσας, καὶ ἀνακαινίσας πάντα, καὶ ἀρχὴν κρείττονος βίου τῆ ἑαυτοῦ ἐπιδημίᾳ παρασχόμενος, καὶ διὰ τοῦτο πρωτότοκος κληθεὶς, οὐ τί που τὴν θείαν παρελάβθη δόξαν· οὐδὲ γὰρ μειονεκτεῖσθαι πως, ἢ εἰς τὸ τοῦ χείρον ἔχοντος μέτρον καταφέρεσθαι ἀνέχεται δυνάμειως λέξεων, ἐν τῇ καταχρήσει διὰ τὴν ἀφραγκτον οἰκονομίαν ἐξηγητημένων· ἡμεῖς δὲ ἐκ πᾶλλης ταπεινώσεως καὶ σκότους εἰς δόξαν καὶ φῶς ἀνήχθημεν ἀπειρον, τὴν εἰς αὐτὸν εἰσδεδεγμένοι πιστιν. Ἐκαστον γὰρ, παρ' ὃ τὴν φύσιν ἐστίν, λέξεως ὀγκῶ, ἢ χθαμαλότητι, οὐτ' ἀναθρώσκειν πως καὶ ἐξείρεσθαι, ὅτε μὴ ἑαυτοῦ οἶονεῖ κατιέναι καὶ ὑψίζῆναι δύναται.

eum credimus : nulla enim res potest vocabulorum sublimitate, aut vilitate nec supra id, quod ex natura sua est, extolli, nec infra se ipsam veluti descendere, ac subsidere.

Ὁὐ μικρὰ δὲ συνενδεικνύται τοῖς ὕφ' ἡμῶν διηγηθεῖσιν, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐπικουρεῖν ἰσχύει καὶ τὸ ἐν πρὶ ψαλμῶ τὸν ἀπεριπόρητον Θεὸν ἀξιώσαι εἰπεῖν· « Εὐρον Δαυὶδ τὸν δούλον μου· ἐν ἐλαίῳ μου ἀγίῳ ἔγρασα αὐτόν. Καὶ γὰρ ἡ χεὶρ μου συναντιλήφεται αὐτῷ, ὁ βραχίον μου κατισχύσει αὐτόν· οὐκ ὠφελήσει ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ, καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσθήσει τοῦ κακῶσαι αὐτόν. Καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ, [167 b] καὶ τοὺς μεπύοντας αὐτὸν τροπώσομαι. Καὶ ἡ ἀλήθειά μου καὶ τὸ ἑλεός μου μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιάν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἶ σὺ, ὁ Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Καὶ ἐγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. » Κἀν τε γὰρ περὶ τοῦ συνυφαστώτος τῆ περικτῆ δόξῃ ἀπαυγάματος, καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ ἀνθήσαντος, κἀν τε περὶ τοῦ Δαυὶδ τοῦτο διαγορευέσθαι δόξῃ, οὐκ ἂν τῆ τῆς συν- ρησίας ὑπόνοια ὁ πρωτότοκος νοηθείη. Πῶς γὰρ ἢ τὸν ἦδη ὄντα ἀνθρώπων (λέγει γὰρ, ὅτι « Εὐρον Δαυὶδ τὸν δούλον μου »), ἢ τὸν πρῶτον αὐτοῦ ἔχοντα ἀδελφούς, πρωτότοκον ποιήσεται; "Ὅτι δὲ ποτε σύνθετος τῆ Γριφῆ τοὺς ὄντας ἦδη καθ' ὕπαρξιν, γίνεσθαι πως ὁ οὐκ ἦσαν ἐξαγγέλλειν, Παῦλος ὁ Χριστοῦ γέμων καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐμπλεως οὕτω που φάσκει· « Οὐκ ἔτι εἶ δούλος, ἀλλὰ υἱός. » Τὸ γὰρ, « οὐκ ἔτι, » τοῖς ἦδη ὑφῆσθηκόσιν τὴν ἐπὶ ἄλλοι τοῦ λοιποῦ κατάστασιν σημαίνει. Καὶ πάλιν· « Ὅς προέγνω καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » ἀντὶ τοῦ, ὁ Θεὸς ὁ προ- γένους ἀπογόνους, καὶ πάντα τὰ παρελθόντα καὶ ἐπὶόντα, ὡς ὑφῆστώτα καὶ παρόντα ὄρων, παρ' ὧ ἐν τῷ μέτρον οἱ αἰῶνες ἀπαντὲς εἰσι, καὶ οὐδὲν μεμερισμένοι, ὡς πρὸ βραχέος ἐλέχθη, προῖδεν καὶ ἐπιφανῶς ὑπέσχετο [168 a], τοὺς ἀνθρώπους συμμόρφους ἕσεσθαι τοῦ ὄντος ἀδελφῶς ἐν μορφῇ αὐτοῦ μο-

ac filii Dei. Nemo enim natura frater est filii unigeniti : qui vero omnium conditor, et administrator est, ac solus misericors, is et frater noster, et primogenitus nominatur. Nam ipse quidem quando ex infinita altitudine sese propter suos servos exinanivit, et omnia renovavit, et melioris vitæ initium suo adventu nobis præbuit, ideoque primogenitus vocatus est; nullum quoad divinam suam gloriam detrimentum cepit : nec enim illum quodammodo imminuere, aut ad deteriore conditionem deprimere potest eorum vocabulorum vis, quæ de ipso ob ineffabilem Incarnationem improprie et abusive pronuntiatæ sunt. Nos vero ex magna abjectione et caligine in infinitam gloriam ac lucem evecti sumus, cum fidem recepimus, qua in-

Non pauca porro sunt, quibus confirmari valeant quæ edisseruimus; sed illud vel per se solum magnam vim habet, quod in lxxxviii psalmo sic loquatur incomprehensibilis (2) Deus : « Inveni (5) David servum meum, in oleo meo sancto unxi eum : etenim manus mea 353 auxiliabitur ei; brachium meum roborabit eum. Non proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei : Et concidam a facie ejus inimicos ejus, et odientes eum in fugam convertam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus : Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. Ipse autem invocabit me : Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ. » Nam sive de eo, qui splendor est coexistens cum Paterna gloria, quique novissimis temporibus ex radice Jesse effloruit, sive de Davide hoc dictum esse concedamus, suspicari nemo potest, nomen primogeniti accipiendum hic esse de eo, qui per coitum primo sit genitus. Nam quomodo aut eum, qui jam erat homo (ait enim Deus : « Inveni David servum meum, ») aut illum, qui seniores se ipso fratres habebat, primogenitum faceret ipse Deus? Quod autem dicere aliquando Scriptura consueverit, eos qui jam sunt secundum existentiam, fieri quodammodo quod non erant, Paulus Christo plenus, et Spiritu sancto repletus sic alicubi testatur : « Non amplius (4) es servus, sed filius. » Nam illud, « non amplius, » eorum, qui jam subsistebant, aliam quamdam fore in posterum conditionem, ac statum significat; et rursus : « Quos præscivit (5), et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus : Hoc est : » Deus, qui nepotes, ac posteros præcognovit, quique omnia cum præterita, tum futura ut jam subsistentia, et præsentia intuetur, et apud quem una quædam mensura sunt

ctionum varietates nullius momenti sunt.

(4) Non amplius es. Gal. iv, 7.

(5) Quos præscivit. Rom. viii, 29.

(2) *Incomprehensibilis*. Codex, ἀπεριόρητος. Lego ἀπεριπόρητος.

(5) *Inveni*. Psal. lxxxviii, a vers. 20 ad 27. *Lo-*

omnia sæcula, cui demum nihil est non individuum, A ut paulo ante (6) dictum fuit, prævidit, et manifeste pollicitus est, homines ei conformes futuros esse, qui ab æterno erat in forma Unigeniti ejus Filii, postquam hic Unigenitus seipsum propter nos ad servilem formam demittens dixerit ex propria gratia : « Non amplius (7) vos voco servos, sed amicos, et fratres, » ut ait Scriptura. Quemadmodum enim nos creaturæ, vocati sumus filii Dei secundum gratiam, non secundum naturam; ita Unigenitus Dei quando miscebat terrena cœlestibus, et nova nobis salus in perpetuum (8) fiebat, frater **354** noster, et primogenitus vocatus est, non secundum naturam, quam habet ex Patre, sed secundum œconomiam, qua carnem sumpsit ex Virgine, carni ipsius Virginis similem. Opportune ergo adversus hæreticos dici potest, quod scite ab ethnicis dictum fuit : « Mendacia odio habe, ut tibi veritas assuefiat. »

CAP. V.

Quod tertio loco proponunt, est prophetia, in qua ex persona Domini, qui rebus omnibus subsistentiam tribuit, dicitur : « Ego (9) sum principium et finis. » Inde enim ipsius existentiam, quæ temporis experta (10) est, et creaturæ intelligentiam excedit, temporariam esse colligunt, ineptas fingendo interpretationes (11); atque in eo enituntur, ut ipsorum nequitia virtus censeatur. Quotquot (12) autem hunc Unigenitum in sermone divitem (13) Deum non ignorant, ut hæretici isti, illi ne aurei quidem hujus dicti, quo ipsius divinitas indicatur, sublimitatem assequi se posse vident. Nam vox principium denotat, eum, ut principio carentem, constitutionis rerum omnium causam esse, sicut est Deus Pater. Nam qui est principium, nullum habet ante se existentem, sicut ultimum nullum habet post se ultimum. Etenim ἀρχή, seu principium, ut ait (14) Aristoteles in quinto *Metaphysicorum* (15), dicitur multis modis. Dicitur enim ἀρχή, id est *principatus*, ut regnum, et im-

(6) Paulo ante. Segm. 106.

(7) Non amplius vos. Joan. xv, 15. Citatur sensus.

(8) In perpetuum. Græce, διὰ τέλους. Quæ formula eodem sensu adhibetur a LXX Int. semel, nempe Isa. Lxii, 6, ab Isocrate in *Nicocle*, et a Philemone apud Justinum martyrem in lib. *De monarchia* pag. 39, hoc versu : Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους δίκαιος ὢν.

(9) Ego. Apoc. xxi, 6. Græca editio : Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, id est, « Ego sum Α et Ω, principium et finis. » Vide etiam Apoc. i, 8.

(10) *Temporis experta*. Nempe, ab æterno existens. Joannes Euchaitarum metropolita in oratione necdum edita (cui titulus : Λόγος εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων, τὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὴν ὀγδόην τοῦ Νοεμβρίου μηνός, id est, « sermo in synaxim sanctorum angelorum, quæ celebratur die viii Novembris, » angelorum quoque existentiam dicit æχρονον, sed alio sensu; propterea scilicet quod creatos fuisse putet, antequam ullum esset tempus. Τούτοις (inquit) ὑπαρξίς ἀχρονος μὲν, οὐκ ἀναρχος δὲ. Χρόνος γὰρ κόσμῳ σὺνδρομος, πρὸ δὲ κόσμου τὰ ὑπερχόσμια, id est, « Horum existentia temporis quidem experta est, sed non æterna : tempus

B

ΚΕΦ. Ε΄.

Τρίτη αὐτῶν πρότασις, ἡ ἐκ προσώπου τοῦ πάντε ὑποστήσαντος Κυρίου λέγουσα προφητεία : « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. » Χρονικὴν γὰρ ἐνεσθῆναι τὴν ἀχρονον καὶ ὑπὲρ νοῦν ὑπαρξίαν αὐτοῦ ἀπαθάνοις ἐκδοχαῖς ἀναπλάττουσιν, καὶ βιάζονται τὴν κακίαν αὐτῶν ἀρετὴν νομισθῆναι. Ὅσοι δὲ τοῦτον τὸν Μονογενῆ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἀγνοοῦσιν, ὡς οὐταί, ἐπιθεῶς ἔχουσι καὶ τῆς τοῦ χρυσοῦ βήματος τοῦτου θεολογίας. Δηλοῖ γὰρ ἡ μὲν ἀρχή, τὸ αἴτιον αὐτῶν εἶναι, ὡς ἀναρχον, καθὰ ὁ Θεὸς Πατὴρ τῆς πάντων συστάσεως. Ὁ γὰρ ὢν ἀρχὴ οὐκ ἔχει τὸν προῦπαρχοντα, ὡς ὁ ὕστατος οὐκ ἔχει τὸν [168 b] ὕστατον. Ἀρχὴ γὰρ, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν πέμπτῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, λέγεται πολλαχῶς. Λέγεται μὲν γὰρ ἀρχή, οἷον βασιλεία, στρατηγία· λέγεται δὲ καὶ τοπικῶς, ὡς ἀρχὴ δρόμου ἢ βαλδῖς· λέγεται δὲ καὶ χρονικῶς, ὡς ἀρχὴ ἔτους ἢ ἡμέρας· λέγεται δὲ καὶ φυσικῶς, ὡς ἀρχὴ βρέφους τὸ σπέρμα· λέγεται δὲ καὶ κατὰ αἰτίαν, ὡς ἀρχὴ τοῦ ἀνδριάντος ὁ ἀνδριαντοποιός. Οὕτως οὖν λέγομεν αὐ-

enim una cum mundo cœpit : quæ vero supra mundum sunt, tempus præcedunt. »

(11) *Interpretationes*. In Græco, ἐκδοχαῖς. Qua voce eodem sensu, ut pulo, utitur Didymus in comment. ad vers. 5 capitis noni Jobi pag. 909 cætenz, quamvis Junius eam aliter acceperit : Ἐλέεν (inquit) Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν καὶ τοὺς ταύτη μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας... τὰ πεπαλαιωμένα κατεστράφη, πεπαλαιώται τὰ τοῦ γράμματος. Quæ sic vertit Junius : « Venit Jesus, qui expectationem (pace Junii dictum est : malim vertere, « interpretationem ») secundum litteram, et eosa, qui post gratiam in ea perseverant, delet... Vetera delata sunt; quæ ad litteram pertinent, vetustatem induerunt. »

(12) *Quotquot*. Codex, ὅσοις. Lego ὅσοι.

(13) In sermone divitem. In Græco, πλουσιολόγον. An legendum, Πατὴρ Λόγον, id est, « Patris Verbum? »

(14) Ait. Codex mendose φασιν pro φησιν.

(15) In quinto *Metaph.* Aristotelis verba non afferi : existant antequam cap. 1, pag. 883, tom. II, edit. Parisiens. anni 1619. De voce porro ἀρχή fuse disserit et Tertullianus in libro *Adversus Hermogenem* cap. 19 et 20.

τὴν ἀρχὴν, ὡς αἴτιον καὶ Δημιουργόν· τὸ δὲ γε τέλος τὸ εἰς αὐτὸν, ὡς ἀπερίγραφον καὶ μόνον ἔχοντα ἀθανασίαν, πάντων τὰ πέρατα συνερείδεσθαι, καὶ μετὰ τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς πληρότητα εἰς αὐτὸν καὶ ἀπαίρωσ διαμένειν αὐτόν. Οὐκοῦν ὁ ἄπειρος γένεσιν ἔχειν οὐ δύναται· μὴ δυνάμενος δὲ, αὐτὸς μὲν ἀγέννητός ἐστι, καίτοι γεννητός ὢν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς φυσικῶς· τὰ δὲ γενητὰ γεγέννηται ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς. Τοῦτοις ἐπομένως νοηθεῖν ἂν καὶ ὅπερ Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἐξήγγειλε τόνδε τὸν τρόπον· «Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων»· οὐχ ὡς ποιητὸς (μὴ γένοιτο!), ἀλλ' ὡς γεννητός. Εἰ μὴ γὰρ ἦν ἀνάγκως αὐτὸς πρὸ πάντων γεννηθεὶς ἀληθινῶς καὶ ὁμοουσιῶς, οὐκ ἂν κατ' εἰκόνα ἡμεῖς αὐτοῦ ὁμοῦσιοι τοῦ ἡμᾶς τεκόντος ἐγενήθημεν· καὶ εἰ μὴ προτὴν ἀδημιουργήτως ὁ ποιητὴς καὶ προνοητής, οὐκ ἂν ὑπὴν δημιουργικῶς τὰ ποιητὰ καὶ προνοούμενα.

vero facta sunt, ab ipso per creationem facta. Ita Paulus Colossensibus annuntiavit: «Et ipse (18) est ante omnia:» non ut factus (absit!), sed ut genitus. Nam nisi esset ipse ab æterno ante omnia vere et consubstantialiter genitus, non essent nos, instar illius (19), nostro consubstantiales genitori; ac nisi increate præexistisset creator et provisor, res creatæ ac provisæ non subsisterent, ut sic loquar, per creationem.

[169 a] KEΦ. Γ'.

Τέταρτον προτείνουσιν ὑπὸ ἀκολάστου γλώσσης τὸ παρὰ Πέτρῳ ἐν ταῖς Πράξεσιν εἰρημένον· «Γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.» Καὶ τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῆς θείας καὶ ἀκαταλήπτου γέγραπται οὐσίας τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος Θεοῦ Λόγου, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος, καὶ οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγησάμενον τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐκ Μαρίας συμμόρφου τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Ἢ γὰρ μὴμηρ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ συνήφθαι τῷ «ἐποίησεν» τὸ, «Ὅν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε,» αὐτὸν ἐδήλωσεν, οὐ πολλαχοῦ μέμνηται ἡ Γραφή. Καὶ ὡς ὅταν ἐν ταῖς Πράξεσι λέγῃ ὁ αὐτὸς Πέτρος· «Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς μὲν παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν· ὑμεῖς δὲ τὸν ἄγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε· καὶ ἤτήσατε ἀνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπακτείνατε.» Καὶ Ζαχαρίας φησὶν· «Ἐκχεῖ ἐπὶ τὸν οἶκον Δαυὶδ καὶ ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλὴμ Πνεῦμα χάριτος καὶ οἰκτιρμοῦ· καὶ ἐπιβλέψονται πρὸς μὲ, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν,

perium ducis in bello. Dicitur etiam relate ad locum, ut, ἀρχή (id est initium) cursus in stadio est repagulum, seu carcer. 355 Dicitur et relate ad tempus, ut, ἀρχή (hoc est initium) anni-est hæc dies. Dicitur relate ad naturam, ut, ἀρχή (seu principium) infantis est semen. Dicitur secundum causam, ut, ἀρχή (sive auctor) status est statuarius. Sic ergo Filium dicimus esse principium, ut causam, et conditorem: eum vero appellari etiam finem, tum quia in ipso, cum incircumscribitur sit, ac solus habens immortalitatem, omnium simul rerum termini inniuntur ac firmantur; tum quia post huius universi finem (16) semper, et in infinitum permanebit. Qui ergo finis expers est, existentie initium (17) habere non potest. Quod si hoc habere nequit, ipse quidem est increatus, quamvis ex persona Dei Patris naturaliter genitus sit: quæ sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod sunt.

CAP. VI.

Quarto loco in medium afferunt, utpote proterva lingua præditū, quod a Petro in Actis dictum est: «Cognoscat (20) omnis domus Israel, quod et Dominum (21) eum, et Christum Deus fecit, hunc Jesum, quem vos crucifixistis.» At ne hoc quidem Scriptura dicit de divina et incomprehensibili essentia Dei Verbi, qui in principio erat, et apud Deum erat, et non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed de illo (22), qui ex Maria ortus est, communem nobiscum abjectionis formam habens. Nam quod commemoratur crux, et copuletur verbum «fecit» cum vocibus, «Quem vos crucifixistis,» ostendit de hoc sermonem esse, cuius pluribus in locis Scriptura mentionem facit: ut cum 356 in Actis ait idem Petrus: «Deus (23) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificavit puerum suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis (24) ante faciem Pilati, cum iudicasset ille absolvendum esse: vos autem sanctum et iustum negastis, et petiistis (25) virum homicidam donari vobis; auctorem vero vitæ interfecistis;» et Zacharias ait: «Effundam (26) super domum

Bibliis, sed non in Latinis.

(22) Sed de illo. Eunomio hunc ipsum ex Actis locum objicienti eodem fere modo respondet Gregorius Nyssenus libro iv contra Eunomium pag. 148.

(23) Deus. Act. iii, 13-15. Græca Biblia bis tantum repetunt vocem Θεός, id est «Deus.» Sed Vulg. interpres quater, ut Didymus.

(24) Et negastis. Græca editio addit hic αὐτόν· sed Vulg. interpres et codex Alexandrinus legit ut Didymus.

(25) Petiistis. Græca editio, ἤτησασθε, pro ἤτησατε.

(26) Effundam. Zachar. xii, 10.

(16) Finem. Seu, «consummationem.» in Græco, πληρότητα, id est «plenitudinem,» aut «complementum.»

(17) Existentiæ initium. In Græco, γένεσιν. Transliti «existentiæ initium,» cum «generationem» transferre non possem. Nomen γένεσις hic sumitur quatenus derivatur ex verbo γίνομαι, id est, «sum,» vel «flo.»

(18) Et ipse. Coloss. i, 17.

(19) Instar illius. Vel: «qui secundum ejus imaginem sumus.»

(20) Cognoscat. Act. ii, 36.

(21) Et Dominum. Vocula («et») deest in Græcis

David, et super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ, et miserationis; et aspicient ad me, in quem punxerunt, et plangent super eum (27) placturæ, sicut super dilectum, et dolebunt super eum tanquam super primogenitum. » Cujus prophetiæ reordatus Joannes post salutiferam crucem dixit : « Videbunt (28) in quem compunxerunt. » De hoc angelus quoque congratulans hominibus inquit : « Natus est nobis (29) Salvator hodie, qui est Christus Dominus. » Si autem hodie natus dicitur, non spectatur sane ut existens ante sæcula. Attendendus ergo est animus ad hoc Scripturæ miraculum, quod angeli, et homines unius novæ theognosiz (id est *agnitionis Dei*) festum celebrabant æquali affectione simul acclamantes, et sibi mutuo consentientes. Sic autem loquimur, ut fictione quadam ineffabilem ejus Incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ adversus ejus Deitatem tendit declinemus; non vero quod credamus, alium esse Filium, qui est ex Patre, alium illum (30), qui factus est caro, quique crucifixus fuit : quoniam nunquam disjungi a seipsa, neque 357 mutari potest deitas. Etenim ne Apostolus quidem duos cogitavit, cum dixerit : « Christo (31) igitur passo pro nobis carne. » Porro sacer quoque Psaltes arcanum hocce Incarnationis mysterium et celans quodammodo, et aperte revelans, et occultans potius quam ignorans (32), et ignorans potius quam occultans, in eum psalmo similiter ac Petrus in commemoratis verbis, prophetat : « Et cognoscant (33), quod manus tua hæc ; et tu, Domine, fecisti eam. » Nempe manum (34) quidem Patris vocat Deum Verbum, et omnia ab ipso facta sunt ; quia vero sine ulla sui mutatione factus est caro, quo ipso modo vivit et voluit, ideo dicitur factus ab illo, cujus

καὶ κόπονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν. ὡς ἐπὶ ἀγαπῆτῶν, καὶ ὀδυνηθήσονται ἐπ' αὐτὸν, ὡς ἐπὶ πρωτότοκον. » Ἡστικὸς προφητείας ἀναμνηθεὶς Ἰωάννης μετὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν, εἶπεν : « Ὄφονται, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν. » Περὶ τούτου καὶ ὁ ἄγγελος συγχαίρων ἀνθρώποις [169 b] εἶλεν : « Ἐτέχθη ἡμῖν σωτὴρ σήμερον, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος. » Ὁ δὲ σήμερον τεχθεὶς οὐκ ἂν ποτε ὁ προαιώνιος νοηθεῖη. Προσεκτίον οὖν καὶ τῆδε τῆ τοῦ Γράμματος θαύματι, ὅτι ἄγγελος καὶ ἄνθρωποι μίαις νεαρᾶς θεογνωσίας ἐορτῆν ἐπατέλουον ἴση διαθέσει ὁμοφωνοῦντες καὶ ὁμογνωμοῦντες. Οὕτω δὲ φαμεν, ἐπινοῶν τιμὴν τῆν ἀφραστον αὐτοῦ οἰκονομίαν σημαίνοντες, καὶ τὴν εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ συντεινούσαν βλασφημίαν ἐκκλίνοντες, οὐκ ἄλλον δὲ πιστεύοντες εἶναι τὸν ἐκ Πατρὸς Υἱὸν, καὶ ἄλλον τὸν γενόμενον σάρκα καὶ σταυρωθέντα. ἐπαι μήποτε διαζεγγυνοῦσθαι ἐαυτῆς, μηδὲ τρέπεσθαι πέφυκεν ἡ θεότης. Οὐδὲ γὰρ ὁ Ἀπόστολος δύο ἐνόησεν ἂν, εἰπὼν : « Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. » Καὶ ὁ Ἱεροφάτης γὰρ τὸ ἀπόρρητον τοῦτο μυστήριον τῆς οἰκονομίας καὶ κρύπτων πως καὶ ἀνεπιπταμένως ἐκφαίνων, καὶ καλύπτων μᾶλλον ἢ ἀγνοῶν, καὶ ἀγνοῶν μᾶλλον ἢ καλύπτων, ἐν ῥῆ φαιμῶ μοιότροπον τοῦ μνημονευθέντος ῥήματος Πέτρου προφητεύει : « Καὶ γκώτισαν, ὅτι ἡ χεὶρ σου αἴτη· καὶ σὺ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. » διὰ μὲν τὸ ὁμοουσίως συνυπάρχειν τῷ Πατρὶ, καὶ πάντα γεγενῆσθαι πρὸς αὐτοῦ, χεῖρα τοῦ Πατρὸς προσαγορεύων τὸν Θεὸν Λόγον. Διὰ δὲ τὸ ἀτρέπτως σάρκα, ὡς ὀδε καὶ ἠθέλησε, γεγενῆσθαι, λέγων αὐτὸν πεποιθῆσθαι παρ' ἐκείνου, οὗ χεὶρ ἐστίν.

quia consubstantialiter coexistit cum Patre, quia sine ulla sui mutatione factus est caro, quo ipso modo vivit et voluit, ideo dicitur factus ab illo, cujus est manus.

. Vox autem « fecit » non semper valet « creavit, »

Ὁὐκ αἰεὶ δὲ τὸ, « ἐποίησε, » νοεῖται ἀντὶ τοῦ,

(27) *Super eum.* Complut. ed., ἐπ' ἐαυτοῦς, id est « super se ipsos. » Sed Hebræum exemplar, et Francofurtensis editio et Vulgata translatio habent, « super eam. »

(28) *Videbunt.* Joan. xix, 37.

(29) *Natus est nobis.* Luc. ii, 11. In libro Didymi *De Spiritu sancto*, num. 45, impressa exemplaria habent : « natus est vobis. » Sed Vaticanus codex habet : « natus est nobis, » ut Græca Biblia, et Didymus hoc in loco.

(30) *Alium, etc.* Cum hæc attulerim in *Epistola ad Archintum præsullem*, veritus est amicus quidam meus, ne inde colligeret quis, auctorem nostrum Nestorio juniorem esse, aut æqualem. At omnem scrupulum e medio tollent quæ ex Didymo proferram his plane affinia. In libro enim *De Spiritu sancto*, num. 52, hæc dicitur : « Ipse ergo sermone Dei assumptus in cœlum [codex *noster ms.* Iste ergo, qui surgens a mortuis a sermone Dei est assumptus in cœlis], elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur [codex *noster* : elevatus esse ab eadem, quam supra diximus, Patris Dei dextera prædicatur], et accepisse repromissiones [legendum *puto cum nostro codice*, repromissionem] Spiritus sancti a Patre... Nam et Dominicus homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangeliiis scribitur... Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei [codex

caret verbis, qui totus, etc., usque ad Filium Dei], sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem quasi de altero secundum naturam Dei et hominis disputetur. » Similia habet in *Enarrationibus in I Petri Epistolam* cap. ii, et in *I Joannis* cap. iv. Neque vero inutilis erat Didymi tempore hæc cautio. Nam primo Origenes « accusatus fuerat quasi duos Christos dicens, unum Deum Verbum, et alium Jesum Christum, qui ex Maria natus est, » ut ait Pamphilus Martyr in *Apologia* pro ipso Origene. Deinde duos a catholicis admitti Filiosangebant Apollinaristæ, alterum naturalem, adoptivum alterum, ut testatur Nyssenus in *Opusculo ad Theophilum*, tom. II, pag. 694, ubi refellit hæc calumniam. Demum synodi Romanæ Patres (Theodoro teste lib. v *Hist. eccles.*, cap. 11) canonem hunc sub Damaso considerant : « Anathematizamus eos, qui duos Filios asserunt, unum ante sæcula, et alterum post assumptionem carnis ex Virgine. »

(31) *Christo.* I Petri. iv, 1.

(32) *Occultans potius quam ignorans.* « Nam etsi secundum umbram viverent prophetae (ait Didymus ad vers. 6 psalmi xxxv) veritatem tamen non ignorabant, cujus ea symbolum est. »

(33) *Et cognoscant.* Psal. cviii, vers. 26 (scu 27).

(34) *Manum.* Vide not. 96, pag. 13.

« Εκτισεν, » ἀλλὰ καὶ κατὰ σέσεις· ὡς τὸν ἦδη ὄντα κατ' οὐσίωσιν διδάσκαλον, τότε ποιεῖ τις τῶν ἑαυτοῦ παίδων διδάσκαλον, ὅταν [170 a] διδάσκειν τοὺς παῖδας ὁ διδάσκαλος ἀρξῆται· καὶ ὡς ὅτε παῖδα τότε ποιεῖ τις στρατιώτην, ἢ ῥήτορα, ὅταν τὴν στρατείαν, ἢ τὸ ῥητορεύειν ὁ παῖς μετέρχεται. Τῇ γὰρ διανοίᾳ ταύτῃ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ εἶπεν· « Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· » καὶ Ἡσαίας· « Ἐγένου πάση πόλει ταπεινῆ βοηθός. » Καὶ ὁ Ἱεροφάντης ἐν μὲν xθ' ψαλμῷ· « Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου· » ἐν δὲ λ'· « Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς, τοῦ σώσαι με· » καὶ Ἀβραάμ πρὸς Σάρραν τὴν ἑαυτοῦ σύμβιον· « Ἐγένετό μοι καὶ εἰς γυναῖκα· » καὶ ὁ Παῦλος· « Γενέσθω ὁ Θεὸς ἀληθῆς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. » Ἀκολούθως τοῦτω ἐκλαμβάνεται καὶ, « Ἐγὼ δὲ κατεπαθήν βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ἕως τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ περὶ τοῦ τοῖωσδε λόγου φάναι, ἢ τοῖωσδε, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δηλοῦν. Διὸ οὐχ ἀπλῶς τὸ, « κατεπαθήν, » ἀλλ', « ἐπὶ τὸ ἕρος Σιών, » εἶπεν· ὑπάρχων γὰρ πάντων ἐξ ἄπειρου καὶ ἐπ' ἀπειρον βασιλεὺς (φησὶ γὰρ· « Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι· » καὶ, « Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων »), ἐδόκει πως μήπω μὲν βασιλεύειν τῶν μὴ γινωσκόντων αὐτὸν, γεγενῆσθαι δὲ καὶ ἐπὶ αὐτοὺς βασιλεὺς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, δι' ἣν αὐτὸς τε Δαυὶδ ἐξῆται ἐν θ' ψαλμῷ· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτοὺς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Μιχαῆας τε προεφήτευσεν· « Καὶ ὁ Κύριος βασιλεύει ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Διεσάρησαν δὲ περὶ τούτου καὶ οἱ ἕξω τοῖωδε·

Dominus (46) regnat ex nunc et usque in sæculum. » De hac re vero ethnici quoque talia declarant :

Ὀνομα γὰρ βασιλεὺς Θεός [170 b] ἀμβροτος οὐ-
[ποτε λήγων,

Ὀδοποιὸν ἀποφθινύθον, οὐδ' ἀποκαυόμενον.

Ὅμοιότροπον τοῦτω ἐστὶ καὶ τὸ, « Δέξασθε τὸν ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν. » Πάλιν γὰρ τὸν ἐξ ἡμῶν σύμμορφον γινόμενον ἡμῖν λέγει, καὶ πρὸς τρέπει δέξασθαι αὐτόν,

(35) *Adjutor*. Exod. xv, 2. Vulgatus interpres habet : « Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. » Ambrosius vero lib. iii *De fide*, cap. 5 : « Nec semper tamen (inquit) factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim : « Domine, refugium factus es nobis; » et : « Factus es mihi in salutem. . . » Scriptum est : « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax. . . » Nam et Moyses dicit : « Adjutor et protector factus est mihi in salutem. » Et David dicit : « Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias. » Et Isaias dicit : « Factus est omni civitati humili adjutor. » Quinque hæc testimonia eodem modo attulerat Didymus. An hunc ejus locum præ oculis habuit Ambrosius?

(36) *Factus es*. Isa. xxv, 4, juxta Græcam translationem. Latina enim habet : « Factus es fortitudo pauperi. »

(37) *Dominus*. Psal. xxix 13 (sive 11).

(38) *Fias*. Psal. xxx, 3.

(39) *Facta est*. Gen. xx, 12. Latina editio habet :

sed accipitur etiam secundum relationem. Ita eum, qui magister jam sit secundum existentiam, tunc quis facit suorum filiorum magistrum, cum docere filios magister cœperit : et filium tunc quis facit militem, aut rhetorem, cum filius ad militiam, aut rhetoricam artem exercendam accesserit. Hoc enim sensu de Deo ac Patre ait Moses : « Adjutor (35), et protector factus est mihi in salutem. » Et Isaias : « Factus es (36) omni civitati humili auxiliator; » et sacer Psaltes in xxx psalmo : « Dominus (37) factus est adjutor meus. » In xxx autem : « Fias (38) mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum facias me; » et Abraham ad Saram conjugem suam : « Facta est (39) mihi etiam in uxorem; » et Paulus : « Fiat (40) Deus verax, omnis autem homo mendax. » Juxta hunc sensum accipitur et illud : « Ego autem (41) constitutus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum ejus. » Qui enim rem aliquam (42) hoc, aut illo modo esse dicit, is non denotat ipsius rei essentialiam. Quare 358 non dixit simpliciter, « constitutus sum, » sed addidit, « super montem Sion. » Nam cum esset omnium ab æterno, et in infinitum rex (ait enim Moses : « Dominus (43) rex in sæculum, et in sæculum, et ultra; » et : « Regnum (44) tuum regnum omnium sæculorum »), videbatur quodammodo nondum super illos regnare, qui eum non agnoscebant, factus vero esse rex etiam super ipsos in Incarnatione : propter quam cum ipse David in ix psalmo sic orabat : « Constitue (45), Domine, legislatorem super eos; cognoscant gentes, quod homines sunt; » tum Michæas propheta inquit : « Et

Nam rex Deus immortalis nomen est nunquam
[desinens,

Nunquam periens, neque cessans.

Allatis Scripturæ verbi similia sunt hæc : « Excipite (47) pontificem confessionis vestræ, qui fidelis est ei qui fecit illum. » Nam hic quoque de eo loquens Scriptura, qui ex nobis conformis fa-

« Duxi eam in uxorem. »

(40) *Fiat*. Rom. iii, 4. Latina Biblia habet, « Est, » pro « Fiat. » Sed et Ambrosius legit, « Fiat, » ut vidimus modo.

(41) *Ego autem*. Psal. ii, 6.

(42) *Rem aliquam*. Codex : Περὶ τοῦ. Lego περὶ τοῦ, id est, περὶ τινος.

(43) *Dominus*. Exod. xv, 18.

(44) *Regnum*. Psal. cxliv, 13.

(45) *Constitue*. Psal. ix, 21.

(46) *Et Dominus*. Mich. iv, 7. Græca Biblia, βασιλεύσει, pro βασιλεύς. Didymus vero aliqua omittit intermedia.

(47) *Excipite*. Hebr. iii, 1 et 2. Græca editio habet : Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν, id est : « Considerate apostolum, et pontificem confessionis nostræ Christum Jesum, qui fidelis est ei, qui fecit ipsum. » Athanasius in sermone majore *De fide*, num. 26, locum hunc exponit de Christo ut homine, et maxime innititur voci κατανόησατε.

cus est nobis, nos hortatur, ut ipsum excipiamus : qui est quidem ab æterno Deus, et Filius Dei verus, sed tunc propter nos factus erat Pontifex ; quoniam in mundo (48) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit, increantiam ejus deitatem nolens agnoscere. Sensu his, quem diximus, consentaneo accipitur etiam quod Paulus ad Corinthios scribens ait : « Ex ipso (49) autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est sapientia vobis (50) a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio, ut, quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino gloriatur. » Nam « secundum sunt homines. » Et e contrario :

*Nam (51) ingentia et incommoda corpora
Runt gravibus inflicta a Deo calamitatibus.*

Quemadmodum enim cum « positus est (52) ut lux esset gentium, » substantialiter tunc factus non est lux, sed lumen quo illuminatur **359** qui eum agnoscunt (« Erat (53) » enim, inquit Joannes, « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum ») : ita etiam, eum natura et ab æterno esset Dominus, tunc « rex constitutus est, » et « factus fuit Dominus, » cum discipuli, ut scriptum est, servi (54) ejus facti sunt ; cum Apostolus scripsit : « Paulus (55) servus Jesu Christi ; » cunque omnes eum ut Dominum et Christum (56) agnoscentes Christiani denominati sumus, velut servi participes facti nominis herilis : sicut legitur in Isaiâ : « Iis vero (57), qui servituri mihi, vocabitur nomen novum, quod benedicetur in terra. » Meo autem judicio nostrum orthodoxorum genus peculiariter prænuntiat : de quo ibidem dicitur : « Hi sunt (58) semen benedictum a Deo ; » et : « Lætitia (59) sempiterna super caput eorum. » Tale est etiam quod in Canticis legimus : « Εκλεκτισμένος (60) ex myriadibus, » id est, *selectus* : non quod sit ex multis filiis unus ; sed quia David, aut Deipara, ex qua est quoad carnem Christus, præ omnibus electa fuit in Incarnatione : meritoque et in ipso sibi complacuit, et dixit : « Quis (61) assimilabitur Domino in filiis Dei ? » aut etiam dicitur electus ut Unigenitus (62) ex omnibus in Incarnatione peccati expers.

(48) *In mundo.* Joan. 1, 10.

(49) *Ex ipso.* I Cor. 1, 30, 31.

(50) *Vobis.* Græca editio, ἡμῖν, id est « nobis, » (51) *Nam.* Codex mendose, τὰ γὰρ περισσὰ κωννοτά. Sunt duo Sophoclis versus ex « Ajace lora gestante » huc translati, nonnullis commutatis verbis ; sic enim leguntur in Sophocle :

Τὰ γὰρ περισσὰ κώννητα σώματα
Πίπτειν βαρελαίς πρὸς θεῶν δυσπραξίαις
Ἐφασχ' ὁ μάντις.

(52) *Positus est.* Ex Act. xiii, 47, ubi legitur : Τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνων, id est « posui te in lucem gentium. »

(53) *Erat.* Joan. 1, 9.

(54) *Servi.* Vide Luc. xvii, 10, et Joan. xiii, 16.

(55) *Paulus.* Rom. 1, 1.

(56) *Et Christum.* In Græco : Τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα, id est « ipsius Domineitatem (ut sic barbare verum) et Christeitatem. » Nec

θεὸν μὲν καὶ Ἰῶν τοῦ θεοῦ ἀληθινὸν ἀνάρχως ὄντα, τότε δὲ δι' ἡμᾶς ἀρχιερέα πεποιημένον, ἐπειδὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω, ἀποδραμῶν αὐτοῦ τῆς ἀκρίτου θεότητος. Ἐπομένως θεωρεῖται καὶ ἡ πρὸς Κορινθίους Παύλου φωνή· « Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἀγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις· Ἰνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. Κατὰ γὰρ θεὸν, φασί, καὶ ἀγαθοὶ καὶ σοφοὶ εἰσιν ἄνθρωποι· » καὶ τὰ ἐναντία τούτων·

Deum, » ut quidam ait, « et homi, et sapientes

B *Τὰ γὰρ περισσὰ κώννητα σώματα
Πίπτει βαρελαίς πρὸς θεοῦ δυσπραξίαις.*

Ὁν τρόπον γὰρ θεοὺς φῶς εἶναι ἔθνων, οὐκ οὐσώδως ἐγένετο τότε φῶς, ἀλλ' ἤ φωτίζονται οἱ ἐπιγινώσκοντες αὐτὸν (« Ἦν » γὰρ, φησίν, « τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον »)· οὕτω καὶ « βασιλεὺς κατεστάθη, » καὶ « Κύριος ἐγένετο, » φύσει καὶ ἀνάρχως ὢν Κύριος, ὅτε αἱ μαθηταί, ὡς γέγραπται, δούλοι αὐτοῦ γεγονάσιν· ὅτε ὁ Ἀπόστολος ἐπέστελλεν· « Παῦλος δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ· » ὅτε καὶ πάντες, τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα ἐπιγινόντες, Χριστιανοὶ ἐπεκλήθημεν, ὡς δούλοι τοῦ δεσποτικοῦ [171 σ] ὀνόματος μετασχόντες· καθὰ λέγει ἐν Ἡσαΐα· « Τοῖς δὲ δουλεύουσίν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Κατ' ἐμὲ δὲ ἰδιώτερον τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν γένος προφητεύει, περὶ οὗ ὁ αὐτὸς εἶπεν· « Οὗτοί εἰσιν σπέρμα εὐλογημένον ὑπὸ θεοῦ· » καὶ, « Εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν. » Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ ἐν τοῖς Ἄσμασι κείμενον· « Ἐκλεκτισμένος ἀπὸ μυριάδων· » τοῦτ' ἐστίν, ἐκλελεγμένος, οὐχ ὡς ἐκ πολλῶν υἱῶν ὁ μόνος, ἀλλ' ἐπειδὴ Δαυὶδ, ἦτοι ἡ Θεοτόκος, ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα Χριστὸς ἐκ πάντων εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐτελέγη· καὶ εἰκότως καὶ ἐν αὐτῷ εὐδόκησε, καὶ λέγει· « Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς θεοῦ ; » ἡ καὶ ἐπιλεκτός, ὡς Μονογενῆς, ἐκ πάντων, ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἀνὰ μάρτητος.

D enim legendam puto *χριστότητα*, pro *χριστότητα*, etsi binæ istæ voces *χρηστός* et *χριστός* non raro a veteribus auctoribus, nedum libraribus inter se veluti confusæ fuerint. Lege *Lactantium Divin. inst. lib. iv, cap. 7, Tertullianum Apologetic., cap. 3, Theophilum Antiochensum lib. ii ad Autolycum, Justinum Apolog. 1, pag. 45 ed. Paris. anni 1742, et Clementem Alexandrinum Protrept. pag. 72 et 76, ac Pædagog. lib. 1, cap. 6.*

(57) *Iis vero.* Isa. lxxv, 15 et 16.

(58) *Hi sunt.* Isa. lxi, 9.

(59) *Lætitia.* I. a. lxi, 7 et xxxv, 10.

(60) *Ἐκλεκτισμένος.* Cant. v, 11. Græca editio, ἐκλελογισμένος.

(61) *Quis.* Psal. lxxviii, 7.

(62) *Unigenitus.* In Græco, Μονογενῆς. Quæ vox aut ita hic accipitur, ut pag. 349, ubi Christus vocatur « Unigenitus omnis creaturæ, » quatenus singulari plane modo ex Maria genitus est ; aut item valet ac *μόνος γεννηθείς*, id est « solus genitus

ΚΕΦ. Ζ.

A

CAP. VII.

Ἐκ βλασφημίας εἰς βλασφημίαν ἴοντες, προσιζον-
ται εὐθὺς μετὰ τὰ προκειμένα τὸ παρὰ Παύλου θεο-
λογικῶς εἰρημένον· Ἐριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
σοφίαν· κατὰ τὸ σοφίαι δοκοῦν ἐρμηνεύοντες συλ-
λογιστικῶς· ὅτι ἡ τοιαύτη θεοσις δηλοῖ δυνάμει καὶ σο-
φίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθαι αὐτόν. Καὶ ἡ φράσις δὲ, καὶ ἡ
διάνοια τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ὑποδείκνυσιν. Ἐν
αὐτῇ γὰρ, φησὶ, Χριστὸς ὠνομάσθη, καθ' ὁμοιότητα
τῶν πρὸ αὐτοῦ κληθέντων χριστῶν. Εἰ δὲ καὶ εἰς
τὴν θεότητα αὐτοῦ δεκτέον τὸ ῥητόν, αὐτόθεν τὸ
ἀραφανὲς τῆς πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ ὁμοουσιότητος
κατασημαίνεται, καὶ δηλοῖ πᾶσαν τὴν πατρικὴν δύ-
ναμιν τε καὶ σοφίαν ἐναποκεῖσθαι αὐτῷ, ὡς [171 b]
Λόγῳ δημιουργικῷ, καὶ Υἱῷ αὐτοῦ ἀληθινῷ.

ΚΕΦ. Η΄.

Ἐν τι καὶ τοῦτο πάθημα αἰρετικῶν καθέστηκε,
τὸ λέγειν· Εἰ ἀμπέλω ἡ Γραφή παρείκασε τὸν Χρι-
στὸν, κλήμασι δ' ἀνθρώπων, γεωργῷ δὲ τὸν Πατέ-
ρα, ἔστι δὲ ἡ ἀμπελὸς ὁμοφυὴς τοῖς κλήμασι, καὶ
οὐ τῷ γεωργῷ· ἀναφαίνεται, φησὶν, ὁ Υἱὸς ὁμοφυὴς
ἡμῖν, οὐ τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Ἡμεῖς δὲ ἀπαντῶντες
τῷ λόγῳ αὐτῶν, φαμέν, ὅτι κατὰ μὲν τὴν θεότητα,
αὐτὸς τῆς γεωργουῦ ὑποστάσεως καρπὸς ὑπάρχει·
κατὰ δὲ τὴν σάρκα, ἡμεῖς αὐτοῦ κλήματα τυγχάνο-
μεν· προσέχοντες οὐχ ἥκιστα καὶ Παῦλον δογματικῶς
διατεινομένῳ· Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν σῶμα Χριστοῦ,
καὶ μέλη ἐκ μέρους· ἂ ὑθίς τε αὐ· Οὐκ οἴδατε,
ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἔστιν; Ἐκ γὰρ
δὴ τῆς τοιαύτης ἀποστολικῆς φράσεως ἐκβάλλονται
καὶ οἱ αἰρετικοί, καὶ οἱ κρινόντες τὴν σάρκα
τοῦ δεσπότητος ἐξ οὐρανοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπειαν τυγ-
χάνειν.

B

Blasphemias blasphemias cumulantibus statim post
ea, quæ protulerunt, id allegant, quod a Paulo
theologice dictum fuit: « Christum (63) Dei virtu-
tem (seu potentiam), et Dei sapientiam: » suisque
ratiocinationibus 360 abutentes eo id trahunt, quo
ipsis libet; nam significari volunt, Christum po-
tentia ac sapientia Dei creatum esse. At verbis ip-
sis Pauli eorumque sensu indicatur, incarnationem
ab eo spectari; in hac enim Filium nominatum esse
vult Christum instar eorum qui ante illum vocati
sunt christi. Quod si etiam de ejus divinitate acci-
piendum sit Pauli dictum, nihil aliud ibidem signifi-
catur, nisi eum usquequaque Patri consubstantialem
esse; omnem enim Patris cum potentiam, tum
sapientiam in ipso, tanquam in Verbo Creatore,
et vero ejus Filio, inesse declarat.

CAP. VIII.

In eo etiam peccant hæretici, quod sic argumen-
tentur: Viti Christum comparavit Scriptura, pal-
mitibus homines, agricolæ vero Patrem. At vitis
eamdem naturam habet cum palmitibus, non vero
cum agricola. Filio igitur, inquirunt, communem
cum hominibus, non vero cum Deo et Patre, na-
turam esse declarant divina oracula. Nos autem
eorum argumento ita occurrimus. Secundum dei-
tatem quidem Christus est fructus hypostaseos agri-
colæ. Sin autem secundum carnem spectetur, ejus
palmites sumus nos. Quæ dum dicimus, ad ea ma-
xime animum attendimus, quæ Paulus dogmaticè
asseveravit: « Nos enim (64) sumus corpus Christi,
et membra ex membro (65). » Et rursus: « An nesci-
tis (66), quod corpora vestra membra sunt Christi? »
Hujus enim nuncupationis, quam nobis Apostolus
tribuit, participes profecto non sunt nec isti hæ-
retici, nec ii qui carnem Domini ex cælo (67) esse
rentur, non vero humanam.

C

(impeccabilis): » quatenus nullus plane ex omni-
bus hominibus eo sensu est ἀναμάτητος, seu pec-
cati expers, videlicet « impeccabilis, » quo talis est
Christus Dominus.

(63) *Christum*. I Cor. i, 24. Theodoretus in com-
mentariis ad hunc locum: « Sciendum est, inquit,
« sapientiam et potentiam » appellari a divino
Apostolo non Unigeniti divinitatem, sed crucis
prædicationem. Ac Arianos Eunomianosque refellit,
qui perperam ex hoc loco nituntur ostendere « sa-
pientiam » Deum Verbum nominari. » Hanc inter-
pretationem fusius exponit Rufinus Palæstinus in
libro *De fide*, num. 11. At eam nusquam, ut fallor,
indicat theologus noster, quamvis sæpius hæc Pauli
verba inculcet tum in hoc opere, tum in aliis. In
libro quidem *De Spiritu sancto*, num. 21 ait:
« Quæ Sapientia Dominus est noster Jesus Christus,
qui dicitur Dei Virtus, et Dei Sapientia. » Simili
modo loquitur Didymus in comment. in *Psalmos* ad
vers. 51 psalmi xvii et ad vers. 1, psalmi LIII, ac,
ut alios omittam, Athanasius in oratione II *contra*
Arianos, num. 42, et in sermone in jure *De fide*,
pæg. 17.

(64) *Nos enim*. I Cor. xii, 27. Græca editio
habet, Ἔμεῖς δὲ ἐστέ, id est « vos autem estis, »
pro « nos enim sumus. »

(65) *Ex membro*. Aut ad verbum, « ex parte. »
In nonnullis codicibus legitur, ἐκ μέλους, id est

« ex membro: » quo modo fortasse legit Vulg.
interpres. Sed Græca editio habet ut Didymus.

(66) *An nescitis*. I Cor. vi, 15.

(67) *Ex cælo*. Aliquos existisse Didymi ætate
hæreticos, qui carnem Christi cœlestem fuisse
volebant, non humanam, certum est. Nam et Basilius
epist. 161 *ad Sozopolitanos* anno 377 scripta
sic loquitur: « Hæc enim omnia tolluntur ab iis,
qui Dominum dicunt cœleste corpus habentem adve-
nisse: » et Didymus ipse, ut alios omittam, in
enarratione in *primam Joannis Epistolam*, cap. iv,
hæc habet: « Sunt autem quidam hæretici, qui
neque usque ad sermonem consentiunt in carne
venisse Jesum, sed aut corpus cœleste eum detu-
lisse putant, aut certe usque ad phantasiam homi-
nem apparuisse confirmant. » At quosnam potissi-
mum hæreticos designat Didymus? Apollinaristas,
ut puto. Nam primum quidem Apollinaris ipse ita
sensisse videtur: deinde Apollinaristæ. Novi equi-
dem Jacobum Basnagium in ea esse opinionem, ut
putet Apollinarium tam crasso errore imbutum non
fuisse: quod ut probet, hæc Apollinaris ipsius verba
profert ex Leontio: « Concessum est, ut certum,
corpus esse ex Virgine, divinitatem e cælo; corpus
formatum est in ventre; divinitas non creata, æter-
na: in compositione corpus perseverat esse corpus,
et divinitas divinitas. » At cuiusmodi ignota sunt hæ-
reticorum artificia? Sæpe uno in loco id negare

361 CAP. IX.

A

ΚΕΦ. Θ'.

Sed alia etiam divina oracula sic interpretati sunt, ut a veritate dissentirent, et ad hoc dissentiant : puta illum Isaiae prophetæ locum, ubi Pater ait : « Magnum (68) tibi est vocari te (69) Filium meum : » quodque a Paulo scriptum est : « Qui definitus (70) fuit Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis. » Nam et hæc illius divinitati asserunt, cum tamen de servili forma, quam ex Maria sumpsit, dicta sint : de qua forma angelus eidem Mariæ dixit : « Spiritus sanctus (71) superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ; Ideoque et quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei. » Quin etiam a veritate dissentiunt, dum explicant illud : « Deus (72) Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ : » etenim hæc omnia divinitati ipsius attribuunt. At vero Paulus hoc in loco Patrem quidem dicit ejus qui non conspicitur, Deum vero ejus qui conspicitur : ac de isto eundem angelum etiam paulo ante convenienti tempore, et novis, quæ commemorata sunt, nominibus ita evangelizasse constat : « Paries (73) filium, et vocabis nomen ejus Jesum : hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Præterea dissentiunt veritati (nam eorum cogitata et dicta contumeliæ plena sunt) cum id etiam interpretantur, quod ait Dominus : « Vade (74) ad fratres meos, et dic eis : Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum. Deum meum et Deum vestrum. » Nam hic quoque Patrem vocat, sui ipsius quidem secundum naturam, nostrum vero secundum gratiam : Deum autem, sui ipsius quidem ob recentem ejus formam, nostrum vero secundum veritatem : ut et quod est æternum, et quod recens, indicetur. Condescendens enim quoad omnia servus Dominus, eum qui est ipsius Pater, ac noster Deus, patrem etiam nostrum pro sua bonitate 362 fecit, cum natura filii non simus : Deum vero etiam suum vocavit propter Incarnationem, quam manifestius prænuntiavit, cum dixit : « Ex ventre (75) matris meæ Deus meus es tu. » Quomodo enim potest unigeniti sui Filii, veri et magni Dei, Deus esse ? Sicut ergo nostrum hominum vere Deus est, non vero pater

videntur, quod alibi aperte affirmant. Sæpe etiam ex primo errore in alium transeunt, quem antea non defendebant. Hieronymus sane in *Chronico* hæc de Apollinario scripsit : « Cujus hic error est, ut asserat Jesum, solum carnem sine anima suscepisse. . . Ipsam autem carnem non de Maria assumptam, sed Verbi aliquid in carnem fuisse conversam. » Quid plura ? Gregorius Nazianzenus in *Epistola ad Nectarium* se legisse ait ipsius Apollinarii πυχτόν, id est « opusculum, » in quo aperte is asiebat, Christum, « priusquam e caelo descenderet. Filium hominis fuisse, ac descendisse propriam asserendo carnem ; eam scilicet, quam jam in caelo habebat, æternam. » De Apollinarianis vero legenda quæ cum alii, tum Epiphanius hæreticæ Lxxvii scripsit, ubi luter cætera hæc habet : « Nonnulli (ex Apollinarii discipulis) eo progressi sunt ut Christum corpus e caelo detulisse dicerent. » Cæterum Didymus neque in hoc opere, neque in ea, quam paulo ante citavi enarra-

Και εις ἕτερα δὲ θεῖα ῥητὰ διηρέθησαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐτι διαφέρονται· οἷον εἰς τὸ τῆς προφητείας Ἰσαίου, ἔνθα ὁ Πατὴρ ἔφη· « Μέγα σοὶ ἐστὶ κληθῆναι σε πατὴρ μου· » καὶ εἰς τὸ Παύλου γεγραμμένον· « Ὁ ὀρισθεὶς Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιοσύνης. » Καὶ ταῦτα γὰρ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἐπιβρίπτουσι, λεχθέντα περὶ τῆς ἐκ Μαρίας δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Ἔτι μὴ διαφέρονται καὶ εἰς τὸ, « Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· » τὸ πᾶν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀπονέμοντες. Λέγει δὲ ἐνταῦθα Πατέρα μὲν τοῦ μὴ ὄρωμένου· Θεὸν δὲ, τοῦ ὄρωμένου. Περὶ οὗ ὁ αὐτὸς ἄγγελος καὶ μικρῶν πρόσθεν φαίνεται ἐπιπροσῆκοντι καιρῶ, καὶ νεαροῖς τοῖς μνημονευθεῖν ὀνόμασιν εὐαγγελισάμενος οὕτως· « Τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ἰησοῦ κληθήσεται. » Προσέτι διαφέρονται (λῶση γὰρ ἐστὶ τὰ νοήματα καὶ ῥήματα αὐτῶν) καὶ εἰς τῆνδε τὴν λέγουσαν δεσποτικὴν ῥῆσιν· « Πορεύου πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Κάνταῦθα γὰρ Πατέρα καλεῖ, αὐτοῦ μὲν κατὰ φύσιν, ἡμῶν δὲ κατὰ χάριν· Θεὸν δὲ, αὐτοῦ μὲν διὰ τὴν πρόσφατον αὐτοῦ μορφήν, ἡμῶν δὲ κατὰ ἀλήθειαν· ἵνα καὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ πρόσφατον σημαίνηται. Συγκαταβάς γὰρ εἰς ὅλα τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης, τὸν αὐτοῦ Πατέρα, ἡμῶν δὲ Θεὸν, Πατέρα μὲν καὶ ἡμῶν δι' ἀγαθότητα ἐποίησεν, οὐκ ὄντων φύσει υἱῶν, Θεὸν δὲ καὶ αὐτοῦ ἐκάλεσε διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, ἣν σαφέστερον προανεφώνησεν, εἰπῶν· « Ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεὸς μου εἰ σὺ. » Πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐγγχωρεῖ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μεγάλου Θεοῦ, εἶναι Θεός ; Ὅσπερ οὖν ἡμῶν ἐστὶ Θεὸς τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐ Πατὴρ κατὰ φύσιν οὕτως αὐτοῦ μόνου ἀληθῶς κατ' οὐσίαν ἐστὶ Πατὴρ, καὶ οὐ Θεὸς κατὰ τὴν ἄνω γέννησιν· καὶ ἡμεῖς [172 b] μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γεγονότες, καταζώμεθα τὸν ἐπουράνιον Θεὸν ἐπικαλεῖσθαι· « Πάτερ

Ditione, Apollinarium, aut Apollinarianistas nominat. quod fortasse eorum nomina nondum ita infamia ei viderentur, ut ipsis quodammodo parcendum adhuc non esset. Vide not. 1, pag. 175.

(68) *Magnum*. Isa. XLIX, 6, juxta Græcam editionem : ex qua Hieronymus quoque cap. 4 comment. in *Ecclesiastem* ita hunc locum citat : « Magnum tibi est vocari te puerum meum. » Latina Biblia habent : « Parum est ut sis mihi servus. »

(69) *Vocari te*. Græca ed., τοῦ κληθῆναι σε.

(70) *Qui definitus*. Rom. 1, 4. Biblia : τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ, εἰε.

(71) *Spiritus sanctus*. Luc. 1, 35.

(72) *Deus*. Ephes. 1, 17.

(73) *Paries*. Luc. 1, 31 et 32.

(74) *Vade*. Joan. xx, 17.

(75) *Ex ventre*. Psalm. xxi, 11. Græca editio pro ἐκ κοιλίας, habet eodem sensu ἀπὸ γαστρῶ

ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτως καὶ ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, μετασχὼν, κατὰ Παῦλον Ἑβραίοις ἐπιστέλλοντα, παρακλησίως τοῖς παιδίοις αἵματος καὶ σαρκὸς, καλεῖ τὸν Πατέρα Θεόν. Πρὸς οὓς καὶ τὸ μὴ μίξαντα εἶπεν, Πατέρα ἡμῶν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ἀλλὰ κχωρισμένως, « Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, » εἶδεις τὴν προλεχθεῖσαν διαφορὰν αὐτοῦ τε καὶ ἡμῶν. Οὐχ εὐρίσκειται γὰρ αὐτοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπικοινωνῶς εἰρηκῶς· Πατέρα ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, περὶ τῶν μετὰ παρήσσιας καὶ ἐλευθεροστομίας ὁμολογούντων αὐτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων Θεὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μωροσθεν, ὃ ἐστιν ἁμοούσιον, ὑπισχεῖται· « Κάγω, φησὶν, ὁμολογήσω αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου· οὐ, τοῦ Πατρὸς ἡμῶν. Οὐ τί ἀν εἴη μείζον, ἐν μὲν ἀγαθοῖς, τοῦ ὁμολογηθῆναι ἡμᾶς ὑπὲρ αὐτοῦ· ἐν δὲ αἰσχίοις, τοῦ ἀρνηθῆναι ἐκαίνοις τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ὡς ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἀνθηρημένοι ψεύδοι; Καὶ τὸ, « Ἀναβαίνω » δὲ « πρὸς τὸν Πατέρα, » διὰ τὴν οἰκονομίαν εἶπεν, εὐαγγελιζόμενος τοὺς μαθητάς, οὓς φίλων ἀδελφοῦς ἐκάλει, δταν ἀναδιβάσῃται ἡ ἐξ ἡμῶν ἀπαρχή, ἀναβαίνοντος τοῦ αἰεὶ ὄντος πρὸς τὸν ὄντως ὄντα αὐτοῦ Πατέρα. Ἐπειταγε λέγει· « Οὐδεὶς ἀναβέθηκα εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὃ ὦν ἐν τῷ οὐρανῷ· » διὰ τῶν τοιούτων λέξεων τῇ θεότητι μυστικῶς ἅμα καὶ λευκῶς σημαίνων εἶναι αὐτόν.

quoniam sursum ascendebat primitia nostra, dum ascendebat ille, qui semper est, ad eum qui vere est, nempe ad suum Patrem; ait enim ipse: « Nemo (80) ascendit (81) in cœlum, nisi qui descendit 363 de cœlo, is qui est in cœlo. » Quibus verbis mystice simul et clare significavit se deitate esse (82).

[173 a] KEΦ. Γ.

Καὶ Παύλου δὲ Φιλιππησίοις γράψαντος περὶ τῆς ἀτυχρήτου καὶ οἰκονομικῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου δι' ἡμᾶς κενώσεως· « Τοῦτο δὴ λογίζεσθω ἐν ὑμῖν, ὅπερ καὶ

(76) *Ad Hebræos*. Cap. II, vers. 14.

(77) *Et ego*. Non in Joanne hæc exstant, sed in *Matth.* x, 32.

(78) *Eum*. Græca editio: ἐν αὐτῷ, id est, « in ipso. » Sed Vulg. interpret legit ut Didymus.

(79) *Magis ignominiosum*. Codex, ἐν αἰσχίοις. Legendum, ἐν αἰσχροῖς, vel ἐν αἰσχίτοις, vel ἐν αἰσχύλοις.

(80) *Nemo*. Joan. III, 13.

(81) *Ascendit*. Græce, ἀναβέθηκα, quæ vox etiam præteritum tempus significare videatur, tamen præsentem nonnunquam respondet, ut fortasse hoc in loco, et in alio, qui interpretes vexavit, nempe apud Joannem versiculo 17 capituli xx, ubi Vulgata editio habet: « Dicit ei (Mariæ) Jesus: Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meum. » Quamvis porro instituti mei non sit Scripturæ loca a Didymo allata explicare, tamen hanc a lectore veniam peto, ut pauca saltem de voce ἀναβέθηκα addere liceat, utque ea tanquam parva is ne despiciat: ut enim ait S. Hieronymus, « non sunt parva, sine quibus magna constare non possunt. » Puto ergo vocem illam aliquando significare, « ascendendo, » non vero « ascendi: » sicut temporis præteritis sensum habent Græca verba, πέρυχα, μέηλα, ἕληθα, et Latina, « odi, novi, memini. » Nimirum vox, ἀναβέθηκα in Veteris Testamenti translatione Græca usquam, in Novo autem bis tantum, ni fallor, legitur, nisi millies utrobique legatur ἀνέβην, id est, « ascendi. » In duobus autem hisce locis, nempe Joan. xx, 17, et III, 13, eam significare, « ascendendo, »

secundum naturam; sic ipsius tantum vere secundum essentiam Pater est, non vero Deus secundum cœlestem generationem. Et ut nos Christi participes facti, digni efficiamur qui cœlestem Deum sic invocemus: « Pater noster, qui es in cœlis: » ita etiam dilectus Filius cum juxta Paulum ad Hebræos (76) scribentem, participaverit, similiter ac pueri, sanguini et carpi, vocat Patrem Deum. Ad hæc cum indiscriminatim non dixerit, Patrem nostrum, et Deum nostrum, sed separatim, « Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum, » ostendunt hæc prædictum discrimen, quod interest inter eum ac nos. Nec enim usquam invenimus, ipsum de seipso, et de hominibus communiter loquentem dixisse, Patrem nostrum. Quia apud Joannem in Evangelio de his loquens qui libere aperteque coram hominibus ipsum esse confitentur Deum, et Filium Dei unigenitum, id est, consubstantialiæ, hæc pollicetur: « Et ego (77), inquit, confitebor eum (78) coram Patre meo. » Non ait, coram Patre nostro. Quodnam vero majus bonum, quam quod nos ipse confiteatur? quid contra magis ignominiosum (79), quam quod illi ea cognitione priventur, quæ est a Deo, utpote qui veritati mendacium prætulit? Verba autem, « Ascendo ad Patrem, » propter Incarnationem dixit, discipulis, quos diligebat, et fratres appellabat, bonum nuan-

C. CAP. X.

Cum vero Paulus de incomparabili et dispensatoria Dei Verbi propter nos exinanitione scripserit ad Philippenses: « Hoc sane (83) reputetur in vobis, non veno, « ascendi, » multis rationibus probare possem; sed eas facile quisque videbit Græca Biblia percurrens, et duo hæc loca expendens. Illud tantum animadverto, in libro Sap. XVIII, 16, legi: « Καὶ οὐρανοῦ μὲν ἤπτετο, βέθηκα δὲ ἐπὶ τῆς, quas in Latinis Bibliis sic leguntur: « et usque ad cœlum attingebat stans in terra. Jam vero perspicuum est, vocem βέθηκα hic poni pro ἔβαλε, ideoque vocem βέθηκα idem valere ac vocem βαίνα. Quæ si ita se habent, clarus est sensus verborum Christi apud Joannem, nempe: ne tempus nunc teras, Maria, in exploranda per tactum corporis mei veritate: id alias præstare poteris: nondum enim ascendo (id est ascendam), ad Patrem meum; sed statim vade ad fratres meos, etc. Simili modo, ut alia exempla omittam, accipitur vox ἀμφιβέθηκας in *Iliad.* cant. I, vers. 37.

(82) *Essæ*. Aut deest aliqua vox in Græco, puta, ἐν οὐρανῷ, id est, « in cœlo; » aut vox σῖναι, id est, « esse, » eo sensu sumitur quo Deus dicitur esse is qui « est. » His consentanea sunt quæ Didymus ipse tradidit in commentariis ad hunc Joannis locum, pag. 49 catenæ in Joannem: Δηλουμένης (inquit) τινὸς ὑπεροχῆς ἀρμοζούσης Θεῷ τῷ ὄνοματι τοῦ οὐρανοῦ, x. τ. λ., id est, « Significante cœli nomine quamdam Deo convenientem præcellentiam, » etc. Lege etiam quæ ipse Didymus de his Domini verbis disputat apud Wolfium, tom. IV *Anecdotorum*, pag. 8.

(83) *Hoc sane*. Philipp. II, 8-11. Græca editio: Τοῦτο γὰρ φρονησθῶ.

quod et in Christo Jesu, qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo : humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, in mortem autem crucis. Propter quod et Deus exallevit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen : ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum : et omnis lingua constitebitur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei Patris : » verba quidem, quibus dicitur Christus, cum in forma Dei esset, et æqualis Deo, semetipsum exinanivisse non ab alio coactus, sed libere, dum ita formam servi accepit, et ad hominum abjectionem venit, ut simul etiam principatus et potestates exspoliaverit (84), negligunt (85) isti hæretici ; verbis vero hæc, « Ideo et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, » immobiliter insistent : etsi vox « ideo » significet, Christum, quia similiter ac pueri, communicavit carni et sanguini, ideo tunc, non vero alias, exaltatum esse supra servilem conditionem, et donatum illi fuisse nomen, quod est super omne nomen, ac omnium præstantissimum : non tamen significat, quod Unigenitus (quem aiunt 364 tonitruum quidem filius (86) esse verum Deum et verum Filium Dei (87) ; Paulus vero, ante exinanitionem fuisse in forma et æqualitate Dei Patris) hæc sibi data acquisiverit : plura enim valde absurda inde inferrentur. Nam primo si Filius nuda et sola Dei appellatione a creaturis distingueretur, has aut parum, aut nihil plane antecelleret. Secundo huiusmodi donum ad nihilum redigeretur, si id quidem attendatur, quod fieri possit, aut in mentem nostram venire : quod enim donatum fuit, non est omnino stabile ac permanens, sed ejusmodi fere, ut amitti facile queat. Tertio si Filium secundum Deitatem divinum nomen tunc accepisse concipiamus, cum in mundo apparuit ; sequetur ut ipse id antea non habuerit, quod postea accepit, sed velut quoddam donum, aut mercedem pro suo ad nos adventu id retulerit. At vero ipse et ex infinita altitudine sese propter nos, carnem nostræ similem assumens, exinanivit, et cum esset naturaliter et Filius Verbum, et in forma Dei, et æqualis Deo, et Deus in principio existens apud Deum, neque singulare illud et incomparabile nomen extrinsecus ascitum (88) haberet, ac veluti adulterinum, nec eodem posterius decoratus altitudinem, in qua semper et in principio erat, et ad naturalem sibi honorem, ac gloriam, et ad propriam consessionem a dextris Patris sui.

(84) *Exspoliaverit.* Coloss. II, 15.

(85) *Negligunt.* Cod., ἔχουσι. Itaque addendum est adverbium aliquod, ut ὀλιγώρως, aut ἀμελῶς, legendumque in superioribus τῶν pro τῷ nisi forte vox ἔχουσι mendosa sit.

(86) *Tonitruum... filius.* Vide Ep. I Joan. v, 20.

(87) *Dei.* Codex, ἐφ' αὐ. Lego Θεοῦ.

(88) *Ascitum.* In Græco, εἰσχεκριμένον, id est, « introductum. » Hoc sensu, ut puto, Pollux lib. II,

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο εἶναι ἰσα Θεῷ· ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· οὗτοι τῷ μὲν, ὅτι ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ ἰσα τῷ Θεῷ ὑπάρχων, ἐαυτὸν ἐκένωσεν, ἐν τῷ λαβεῖν τὸν δούλου μορφὴν, καὶ ἐν ταπεινώσει ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀπεκδύεσθαι δὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, οὐχ ἐτέρου ἀνάγκη, ἀλλ' ἐκουσίως· ἔχουσιν τῷ δὲ, « Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, » ἀτρέπτως ἐπιβάλλουσι, καίτοι τῆς « διὰ » λέξεως σημερινούσης, ὡς διὰ τὸ παραπλησίως τῶν παιδίων κεκοινωνηκέναι σαρκὸς καὶ αἵματος, τότε, καὶ οὐκ ἄλλοτε, ὑπερυψώθη τὸ δουλοπρεπὲς μέτρον, καὶ ἐχαρίσθη αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, τὸ πάντων προφερέστατον· οὐ μὴν ὅτι ὁ Μονογενὴς (περὶ οὗ λέγουσι τῆς τε βροντῆς ὁ υἱὸς, ὡς ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς Θεοῦ· καὶ Παῦλος, ὡς πρὸ τῆς [173 ὁ] κενώσεως ἐν μορφῇ καὶ ἰσότητι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἦν) δοτὰ ἐκτίσαστο ταῦτα. Ἐπειτοὶ καὶ ἄτοπα λίαν ἐκ τούτου εἰσφέρεται· ἐν μὲν, ὅτι περ, εἰ ἐν φιλῶ καὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι διακρίνεται Θεὸς ὁ Υἱὸς, πλεονεκτῆσαι τὴν κτίσιν, ἢ μικρόν, ἢ τὸ σῦμπαν οὐδέν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἐξυλοσθησείεν αὐτοῦ κατὰ γε τὸ ἐγγωροῦν, καὶ ὅσον ἦκεν εἰς λογισμὸν τὸ χάρισμα· ἐπειπερ τὸ δοτὸν οὐκ εἰς πᾶν ἐπειρισμένον καὶ διαμένον, ἀλλ' εὐαπόδητόν ὄν· τρίτον, ὅτι περ, εἰ κατὰ τὴν θεότητα νοηθεῖν εἰληφέναι τὸ θεῖον ὄνομα τὸ τηρικεῖται, ὅτε ἐν κόσμῳ ἐφάνη, εὐρεθήσεται μὴ ἐσχηκὼς πρὸ τούτου, ὃ ὕστερον ἔλαθεν, ἀλλ' ὡσπερ τι χάρισμα, ἢ μισθὸν κομισάμενος ὑπὲρ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀφιξέως. Αὐτὸς δὲ καὶ ἐξ ἀπείρου ὑψώματος δι' ἡμᾶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐαυτὸν ἐκένωσε· καὶ διὰ τὸ εἶναι φυσικῶς Υἱὸς Λόγος, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ ἰσα Θεῷ, καὶ Θεὸς ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεόν, οὗτ' ἐξῴθη εἰσχεκριμένον καὶ νόθον οἶον ἔχων τὸ ἀπάρáδλητον ὄνομα, οὐδ' ὕστερόν τούτῳ ἐκτετιμημένος, ἐπανήλθε πάλιν εἰς ὅπερ ἦν ἀεὶ καὶ ἐν ἀρχαῖς ὑπερανέχων ὕψος, καὶ εἰς ἔμφυτον τιμὴν καὶ δόξαν, καὶ εἰς ἰδίαν τὴν ἐκ δεξῶν τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς συνέδριαν.

ait ; reversus est rursus ad eminentissimam (89) ad naturalem sibi honorem, ac gloriam, et ad propriam consessionem a dextris Patris sui.

cap. 4, segm. 76, ait : εἰσκρίνεται κατὰ τὰς δόξας τὸ πνεῦμα. Quamvis enim interpres transtulerit, « per nares discernitur vapor, tamen vertendum censeo : « per nares introducitur flatus, » seu « spiritus. »

(89) *Eminentissimam.* Librarius scripserat ὑπερανέχων· tum inducta littera ω fecit ο. Itaque lego et ipse, ὑπερανέχων. Nec enim Filius semper ὑπερανέχε ἐν ἀρχαῖς, id est, non semper « inter angelos

Πῶς δὲ καὶ υπερύψωσε καὶ ἐχαρίσατο ὄνομα τὸ ἄνω πᾶν ὄνομα; Ἐρῶ, ὅτι καὶ δουλικῆν περιφέρουσι αὐτῷ εἰκόνα ἑλεγέ τε, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, » καὶ ἤθελε Θεὸν καὶ τότε καλεῖσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνου κάμψῃ, ὡς προεῖρηται. Πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ γὰρ ἐπιφανείας τοῦ Υἱοῦ, τὰ ἐπουράνια [174 a] μόνον γόνου ἐκλινεν αὐτῷ, καὶ ἐδόξαζεν αὐτὸν, εἰδὸτα τῆς ἀγίας Τριάδος τὴν ἰσότητα δόξαν· ὡς τὰ σεραφίμ τρίτον βῶν, « Ἄγιος, » καὶ ἄπαξ, « Κύριος. » ἵνα καὶ ἐκάστη ὑποστάσει τὸν ὕμνον ὁμοίως ἀναπέμψῃ καὶ μίαν αὐταῖς εἶναι κυριότητα καταγγεῖλη· τὰ δὲ ἐπίγεια καὶ τὰ καταχθόνια οὐκ ἤδει αὐτὸν οὕτως, ὡς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἔργω. Ἐξ ἐκεῖνου οὖν ἤρξατο καὶ αὐτὰ γόνου κλινεῖν αὐτῷ, καὶ δοξάζειν, καὶ Θεὸν καλεῖν· καὶ ἐν ἀθρώποις περιστάσεσι, τῇ δεῦρτητι τῶν συμβαινόντων φανόμενα, οὐ πολλῇ κεχρησθαι προεῖρη, οὐδὲ κατὰ τὸ σύνθηρος βαττολογεῖν, ἀλλ' ἐπικαλεῖσθαι· « Χριστέ, βοήθει. » ὡς τοῦ ὀνόματος τούτου ὄνομα πᾶσιν εἰς σωτηρίαν. Τῷ δὲ εἰρησθαι, « Ἐν ὀνόματι ἀνθρώπων καὶ σχήματι εὐρεθείς, » οὐ φάντασμα ὑποδηλοῖ τὴν ἐνανθρωπήσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπετόπασάν τινες· τὸ ἐναντίον μὲν οὖν, ὅτι Θεὸς λόγος ὁμοιότητα καὶ σχῆμα ἀνθρώπων ὄντως ἔφερον. Νοητέον δὲ καὶ ἄλλως· Ἄπο τῆς ὄψεως, καὶ φορέσεως, καὶ ἀναστροφῆς δέκνυται ἕκαστος, ὅπερ ἐστὶ, καὶ ὁ βούλεται πράττειν. Κἂν γὰρ μὴ βῶν περιέρχοιτο τοῦτο, ἀλλ' ὁμοῦς κατήγορον τὴν φύσιν ἔχει· τοῦ πράγματος, κἂν μὴ λέγῃ. Καὶ ὁ Σωτὴρ οὖν βουλήθει δια τῆς ἀτρέπτου ἐνανθρωπήσεως σῶσαι ἡμᾶς, καὶ πάντα ἐσχηκῶς τὰ ἡμέτερα δίχα ἀμαρτίας, ἀνάγκη τὴν ἀπὸ γνώμης καὶ ἔργων τοῖς ἀνθρώποις προσοῦσαν ἀμαρτίαν ποιεῖν ὑπελαμβάνετο. Ὁ γὰρ τληπαθέστατος Ἰὼβ ἀπὸ πάντων ἡμῶν κέκραγεν· « Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, οὐδ' ἂν μίς ὦρας ὁ βίος αὐτοῦ. Τί γὰρ ἐστὶν ἀνθρώπος, ὅτι ἐμεγάλυνας αὐτὸν, ἢ ὅτι προσέχεις τὸν νοῦν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐπισκοπῆν αὐτοῦ ποιεῖς [174 b] ἕως πρῶτ', καὶ εἰς ἀνάπαυσιν αὐτὸν κρίνεις; » Αὐτὸς δὲ, τοῦτ' ἐστὶν ὁ ἀσεπότης, « ἀμαρτίαν, » ὡς προεῖρηται, « οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δὲ

At quonam modo Deus illum exaltavit, et donavit ei nomen, quod est super omne nomen? Respondeo, Scripturam ideo sic loqui, quia et ipsi servilem imaginem circumferenti dixit Pater, « Hic est Filius meus dilectus, » et eum voluit etiam tunc vocari Deum, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, sicut modo dictum est. Antequam enim Filius in mundo appareret, genu ei cœlestia tantum inclinabant, eumque glorificabant, quod sanctæ Trinitatis unam Deitatem, et æqualem gloriam esse scirent, et proinde seraphimi ter clamabant « Sanctus, » et semel « Dominus; » ut unicuique hypostasi huiusmodi simili modo offerrent, et unam trium dominationem esse nuntiarent, terrestria vero, et inferna eum non ita noverant, ut cognoverunt in Incarnatione. Tunc igitur cœperunt et ipsa genu ei flectere, illumque glorificare, ac Deum vocare, et in repentinis calamitatibus, cum eventuum celeritate præoccupantur, non longa uti oratione, nec multiloqui, ut solent, ac verbosi esse (90), sed breviter eum invocare clamando, « Christe, adjuva (91) : » quippe cum hoc nomen sit omnibus salutare. Quod vero dictum fuit, « In similitudine hominum, et habitu inventus, » non significat, phantasma esse illius Incarnationem, ut quidam suspicati sunt; sed contra denotat, gestatam vere a Deo Verbo esse similitudinem, et habitum hominum. Sed aliter etiam intelligi potest. Ex aspectu (92), ex corporis motione ac gestu, et ex conversatione cognoscitur unusquisque qualis sit, et quid velit facere : nam etsi urbem ipse circumiens hoc non evulget, tamen ex ipsa rei natura, eo vel tacente, arguitur. Itaque Salvator etiam cum per æconomiam, qua sine ulla sui mutatione incarnatus est, nos salvare voluerit, et omnia, quæ nostra sunt, habuerit, excepto peccato, necessario videbatur hominibus peccati illius expers non esse, quod ex voluntate, et ex operibus (93) inest nobis. Nam patientissimus Job ex persona omnium nostrum clamavit : « Nemo (94) expers peccati, ne si unius quidem horæ sit vita iustus. Quid enim (95) est homo, quia magnificasti

se principatus supereminuit, » cum principatus non sint æterni. Cæterum verbo ἀνέχειν eodem sensu usus est Pollux lib. II, cap. 4, segr. 50, ubi ait : Ὀφρύας δὲ καλοῦσι, τὰ ἀνέχοντα τῆς γῆς, id est, « supercilia autem vocant, eminentiora terræ loca. » Coniicit quidem Flackenburgius legendum ibi esse τὰ ὑπερέχοντα, pro τὰ ἀνέχοντα, sed nullius codicis auctoritate fulcitur ejus conjectura.

(90) *Verbosi esse.* Respicit illud Christi apud Matth. vi, 7 : Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, id est, « orantes autem nolite multum loqui. » De quo capitulo legenda sunt quæ post alios nuperrime scripsit vir ingenio et doctrina præstantissimus Xaverius Mattei agens de Hebræorum Græcorumque poesi, tom. I, pag. 56.

(91) *Christe, adjuva.* Hanc precandi formulam in repentinis maxime casibus Didymi ætate usitatam fuisse, confirmat *Lausiaca* Palladii *historia*, cap. 150, ubi legitur : « Nobis autem magna voce Dominum nominantibus, » Christe, adjuva nos, « statim belluæ... se ipsas in aquam sunt jaculatæ. »

(92) *Ex aspectu.* Respicit, ut vult, illud Eccle-

siastic. xix, 25 : Ἄπο ὄρασεως ἐπιγνωθήσεται ἀνὴρ... καὶ βῆμα ἀνθρώπου ἀναγγέλλει τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, « ex aspectu cognoscetur vir... et incessus hominis enuntiat de illo. »

(93) *Et ex operibus.* An sic loquitur, ut peccatum, quod designat, distinguit ab eo, de quo agit Paulus, cum ait, Christum « factum esse peccatum pro nobis? » An potius intelligit peccatum originale?

(94) *Nemo.* Duo ex Jobo loca affert, etsi unum citare videatur. Primus locus non exstat in Latinis Bibliis, sed Græca eum habent Job xiv, 4 et 5, ubi tamen sic legitur : Τίς γὰρ καθαρὸς ἐστὶ ἀπὸ ῥύπου; ἀλλ' οὐδεὶς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, « quis enim mundus erit a sordibus? sed nemo, etsi una sit dies vita ipsius in terra. » Vestustissimus vero codex, quem Junius in sua Jobi editione expressit, pro, *μία ἡμέρα*, habet *μιάς ἡμέρας*, id est, « unius diei. » Alii aliter legerunt.

(95) *Quid enim.* Ab his verbis incipit alter, quem modo dixi, locus. Exstat Job vii, 17 et 18, ubi cum præcedant hæc verba, καὶ ὁ βίος μου ὁ βίος, id est,

eum? aut quia intendis mentem in ipsum? aut inspectionem ejus facis (96) usque ad diluculum, et in requie eum judicas? Ipse vero, id est, Dominus, **366** « peccatum (97) non fecit, » ut antea dictum est, « nec inventus est dolus in ore ejus. » Qui autem est peccati expers, est supra homines (98). Hac de causa divinum oraculum ait: « In similitudine et habitu hominum. »

CAP. XI.

Ne illud quidem, quod in Joanne legitur, « Ego vivo (99) propter Patrem, » hæreticorum causam ullo modo juvare potest. Sic enim loquitur Salvator aut propter prædictum Incarnationis modum, aut quia ipse genitus est vita ex vita paterna, et lux e luce, et Deus ex Deo. Itaque et hoc ab eo audivimus apud eundem Joannem: « Ego sum (1) vita, et lux; » et rursus: « Filius (2), quos vult, vivificat. » Si ergo Pater quoque vita est, et lux vera, profecto is qui est vita vitæ, et lux lucis, nihil ab eo differt; nam vita et lux omnino est; ac nullam plane habet probabilitatem illa hæreticorum formula, « Aliquando non erat, » si de eo dicatur, qui est ipsa creatrix vita et indeficiens lux. Aliter etiam respondere licet. Qui propter alterum vivit, non potest ipse unquam esse vita æterna, sicut ne is quidem, qui participatione Dei sanctus est, potest esse alios sanctificans cum per semetipsum, tum per alios.

CAP. XII.

Verba quoque illa, « Ego descendi (3) de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris, » ita accipienda sunt, quasi dicat: Non ut humanitatis voluntatem faciam in Incarnatione, sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas dilecti Filii a voluntate Dei et Patris separata; una enim et eadem voluntas est Trinitati. Sua porro hac mira prorsus obedientia, qua pro nobis, id est vice nostrum, obediit, antiquam nostram inobedientiam abolevit: et quemadmodum in similitudinem hominum, eo modo quo ipse novit ac voluit, descendens passus est, sic et nos sibi conformes faciens in impassibilitatem (4) transtulit. **367** Quare, « Descendi, » inquit: nempe propria sponte ac voluntate veni, inquit, non vero ut minister ac famulus. Sicut et in alio loco similiter ait: « Ego (5) sum panis cui de cælo descendi; » id est, non missus

CAP. XIII.

Eodem sensu accipiendum est illud Psaltis: « Ideo (7) unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis; » et quod legitur apud Joannem in Evangelio: « Quem (8) Pater sanctificavit, et mi-

« inanis enim est vita mea, » fortasse nomen illud, ὁ βλος, in causa fuit, cur isthæc antecedentibus hic citatis jungeret librarius, aut Didymus.

(96) *Facis.* Juniana editio habet, ποιῆ τοπωῶ, id est, « facis diluculo. » Complutensis vero, ποιῆσῃ ἕως τοπωῶ, id est, « facies usque ad diluculum. » Quæ paulo post etiam pro χρίνεις habet χρινεῖς, id est, « judicabis. »

(97) *Peccatum.* 1 Petr. II, 22.

(98) *Supra homines.* Codex, ὑπεράνω. Legi potest cum ὑπεράνθρωπον, aut potius ὑπὲρ ἄνθρωπον, tum ὑπεράνθρωπινον.

Α ἀναμάρτητον, ὑπεράνθρωπὸν ἐστὶ. Διὰ τοῦτο κερχρτ-
σμήδεται τὸ, « Ἐν ὁμοιώματι καὶ σχήματι ἀν-
θρώπων.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Καὶ τὸ παρὰ Ἰωάννη, « Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » οὐδαμῶθεν ἔχει λήμμα. Ἡ γὰρ ἕνεκα τοῦ προλεχθέντος τῆς οἰκονομίας εἴρηται τρόπου, ἥ διὰ τὸ πεφηνέναι αὐτὸν ζῶν ἐκ ζωῆς πατρικῆς, ὡς καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ. Τοιγαροῦν καὶ τοῦτο ἠκούσαμεν αὐτοῦ παρ' αὐτῷ Ἰωάννη· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζῶη καὶ τὸ φῶς· » καὶ πάλιν· « Ὁ Υἱὸς οὐς θέλει ζωοποιεῖ. » Εἰ οὖν καὶ ὁ Πατὴρ ζῶη ἐστὶ καὶ φῶς ἀληθινόν· ζῶη ζωῆς, καὶ φῶς φωτός οὐδὲν διαφέρει. Ζῶη γὰρ καὶ φῶς ἀπαξ ἐστί· καὶ οὐδὲ πειθανόστως ἐγγὺς τὸ, « Ἦν, ὅτε οὐκ ἦν, » ἐπὶ αὐτῆς τῆς δημιουργοῦ ζωῆς καὶ τοῦ ἀνεκλείπτου φωτός. Καὶ ἄλλως· Ὁ δ' ἕτερον ζῶν, αὐτὸς οὐκ ἂν εἴη ποτὲ ζῶη αἰώνιος· ὡς οὐδὲ ὁ μεταδόσει Θεοῦ ἅγιος, αὐτοάγιος· αὐτὸς δὲ κατ' ἐξουσίαν καὶ ἄλλους ἀγιάζων δι' ἑαυτοῦ τε καὶ δι' ἑτέρων.

per se sanctus: est vero ipse sua potestate etiam

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Καὶ τὸ « Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τοῦ πέμφαντός με Πατρὸς, » τοῦτο δηλοῖ· Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρωπότητος, φησί, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπίσει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεότητος. Οὐ γὰρ ἐστὶ θέλημα τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ, θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κεχωρισμένον. Ἐν [175 a] γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ θέλημα ἐστὶ τῇ Τριάδι. Ταύτη γοῦν τῇ παραδόξῳ αὐτοῦ ὑπακοῇ τῇ ἀνθ' ἡμῶν, ἔλυσε τῇ ἡμῶν ἀρχαίαν παρακοήν· καὶ ὅν τρόπον εἰς ὁμοίωσιν ἡμῶν, ὡς οἶδς καὶ ἠβουλήθη, καταβάς ἐπαθεν· οὕτω καὶ ἡμᾶς συμμόρφους ποιήσας ἑαυτοῦ, εἰς ἀπάθειαν μετέστησεν. Ὅθεν, « Καταβέβηκα, » εἴρη· ἀβαιρετικῶς, φησιν, οὐχ ὑπουργικῶς. Καθὰ καὶ ἐν ἑτέρῳ μέρει ὁμοίως φάσκει· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· » ὃ ἐστὶν, οὐ πεμφθεῖς.

D

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Καὶ το τοῦ Ψαλμοῦ· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· » καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη ἐν Εὐαγγελίῳ καίμενον, « Ὅν ὁ Πατὴρ ἠγάπησε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς

(99) *Ego vivo.* Joan. VI, 57.

(1) *Ego sum.* Vide Joan. XIV, 6, et XII, 46.

(2) *Filius.* Joan. V, 21.

(3) *Ego descendi.* Joan. VI, 38 et 39.

(4) *In impassibilitatem.* De sensu hujus loci agimus in commentario de Didymo lib. II.

(5) *Ego.* Joan. VI, 51. Biblia: ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, id est, « panis vivus, qui, » etc.

(6) *Non missus.* Nempe instar famuli.

(7) *Ideo.* Psal. XLIV, 9 (sive 8). Biblia: ὁ Θεός ὁ Θεός σου.

(8) *Quem.* Joan. I, 36.

τὸν κόσμον, » παραπλησίως εἰρηται. Οὐκ ἄλλοτε γὰρ ἄ sit in mundum. » Qui enim sanctus est, et in sanctis
 ἐχρίσθη καὶ ἡγιασθῆ ὁ ἅγιος καὶ ἄγιοις ἀναπαυόμε-
 νος, « ὁ εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς requiescens (9), « unus sanctus (10), unus Dominus
 δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἄμην » εἰ μὴ ὅτε οὐκ ἀπο-
 θέμενος ὁ ἦν, ἐγένετο ἀσυγχύτως καὶ ὁ οὐκ ἦν Ἰν' Jesus Christus in gloria Dei Patris. Amen, » non
 ἡμᾶς μετόχους ἑαυτοῦ ποιήσῃ καὶ ἁγίασῃ, καθὰ εἴ-
 πειν. « Ὑπὲρ αὐτῶν ἁγιάζω ἑμαυτὸν, ἵνα ὡσιν αὐτοὶ alius unctus fuit et sanctificatus, nisi quando, non
 ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ. » deponens quod erat, factus est sine confusione (11)
 etiam quod non erat, ut nos sui ipsius participes
 faceret et sanctificaret, ut ipsemet inquit : « Pro
 ipsis (12) sanctifico me ipsum, ut sint ipsi sanctifi-
 cati in veritate. »

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ἀκολουθῶς τούτῳ θεωρεῖται καὶ τὸ ἐν ψαλμῷ
 εἰρημένον. « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς
 ᾄδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. »
 καὶ τὸ πολλοῦ γεγραμμένον, ὅτι τὸν Χριστὸν Ἰη-
 σοῦν ὁ Θεὸς ἡγειρεν ἐκ νεκρῶν. Οὐ γὰρ χάριν ἔλαθεν
 αὐτὸς τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ χάριν αὐτὸς δέδωκεν ἡμῖν
 τὸ καθ' ὁμοιότητα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ταύτης
 [175 b] πάλιν ἀνίστασθαι. Ἐπειταὶ τὸ πρὸς τὸν
 Πατέρα ἰσότημον καὶ ἰσοδύναμον καὶ ἐν τούτῳ διδά-
 σκων τῷ κεφαλαίῳ, παρὰ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ εἶπε.
 « Αὐσατε τὸν ναὸν τούτου, καὶ ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέ-
 ραις ἐγερῶ αὐτόν. » καὶ, « Ἐξουσίαν ἔχω τὴν ψυ-
 χὴν μου θεῖναι, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν
 αὐτήν. »

mam meam ponendi, et potestatem habeo rursus capiendi eam. »

(9) Sanctus... et in sanctis requiescens. In sacra
 Græcorum Liturgia oratio, quæ dicitur « Trisagii, »
 sic incipit : « Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμε-
 νος, id est, « Deus sanctus, et in sanctis requie-
 scens. » Quin etiam in oratione ab episcopo recitan-
 da, quæ exstat lib. viii *Constitutionum apostolica-*
rum, cap. 11, legimus : « Ἄγιοι, ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμε-
 νε, id est, « Sancte, qui in sanctis requiescis. »
 Hæc autem sacra Liturgiæ locutio, a Didymo hic
 adhibita, deprompta est ex Isa. lvi, 15. Cæterum
 codex Passioneianus mendose habet ἁγίοις, pro ἐν
 ἁγίοις.

(10) Unus sanctus. Vide not. 9, pag. 161. In li-
 bro viii *Constitutionum apostolicarum*, cap. 13, le-
 gitur : « Ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω.
 Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ἀπακούετω. Εἰς
 ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν
 Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην id est,
 « Episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta
 sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus,
 unus Dominus, unus Jesus Christus, in gloria Dei
 Patris, benedictus in sæcula. Amen. » Quæ verba
 etsi in Liturgiis Chrysostomi ac Basilii non legantur,
 a populo tamen recitari in Missa, postquam
 sacerdos dixit, « Sancta sanctis, » colligo ex Theodori
 Antidensis episcopi explicatione Missæ non-
 dum, ni fallor, edita, quæ exstat in Naniano codice
 manu scripto : « Ὁ ἀρχιερεὺς (ait Theodorus) λέγει.
 Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις... Οἱ δὲ ἀκροαταὶ... λέγουσιν.
 Εἰς μόνος ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, id est,
 « Episcopus dicit : Sancta sanctis... Auditores vero
 inquit : Unus solus sanctus, unus Dominus
 Jesus Christus. » Joannes autem Vercus Constanti-
 nopolitanus patriarcha in opusculo, quod inscribitur
Συναγωγὴ ῥήσεων γραφικῶν, quodque a Petro
 Arcudio inter opuscula aurea theologica editum
 fuit, hæc habet, pag. 156 : « Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ δοξο-
 λογίᾳ τοῦ, « Δόξα ἐνὸψιλοις, » ἐν τῷ τέλει ᾄδουσιν οἱ
 Γραῖκοι : « Ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Κύριος
 Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » id est, « Si-
 militer in hymno, « Gloria in excelsis, » in fine canunt
 Græci : « Quoniam tu solus sanctus, tu solus
 Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Ve-

risimile itaque est, Didymum hæc e sacra Liturgia
 protulisse, aut potius ex hymno angelico « Gloria in
 excelsis, » qualis primis etiam sæculis recitabatur
 a Christianis matutino tempore : qua de causa li-
 bro vii *Constit. apostolic.*, cap. 47, vocatur « Oratio
 matutina. » Fateor in *Constitutionibus apostolicis*
 loco verborum, « in gloria Dei Patris. Amen, » aliam
 legi clausulam aliquando longiorem ; sed fieri facile
 potuit, ut ejusdem hymni non eadem esset ubique
 aut semper clausula. Ac sane in membraneo codice
 sæculi xi, quem servat Veneta Naniorum Biblio-
 theca, post psalmos et Cantica legitur iste hymnus
 multo quam apud Latinos auctior ; nam post verba :
 εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἄμην, adduntur alia plura,
 nempe καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογησῶ σε, et reli-
 qua, hoc est, « singulis diebus benedicam te. » Quod
 si hunc hymnum respiceret Didymus, credibile vix
 foret, eum ab Hilario Pictaviensi episcopo composi-
 tum fuisse : quod tamen non pauci scripserunt,
 ut moment Maurini monachi in præfatione in Hila-
 rii Opera, pag. 7, tom. I. Facilius crediderim, a
 S. Hilario eundem hymnum Latine duntaxat con-
 versum fuisse, et, cum ipse ab exsilio rediit, in La-
 tina Ecclesiam invecum, nisi prius a Telesphoro
 papa invecum fuerat.

368 CAP. XIV.

(11) Sine confusione. Naturarum scilicet divinæ
 et humanæ. Similia dictavit Didymus Enarratione
 in primam Joannis Epistolam ad cap. 4, Eutychia-
 norum blasphemiam, quæ Ecclesiam postmodum
 turbavit, in antecessum profligans. Vide, si libet,
 Tertullianum in libro *adv. Praxeam*, cap. 27 et 29,
 atque Ambrrosium in libro *De Incarnationis Dominicæ
 sacramento*, cap. 6, num. 44 et seqq.

(12) Pro ipsis. Joan. xvii, 19.
 (13) Non derelinques. Psal. xv, 10.
 (14) In inferno. Græca editio, εἰς ᾄδον. Didymus,
 εἰς ᾄδου.
 (15) Multis in locis. Rom. iv, 24 ; Act. ii, 4,
 etc.
 (16) Apud Matthæum. Matth. xvi, 61.
 (17) Solvite. Non in Luca exstant hæc, sed Joan.
 ii, 19.
 (18) Potestatem. Joan. x, 18.

(9) Sanctus... et in sanctis requiescens. In sacra
 Græcorum Liturgia oratio, quæ dicitur « Trisagii, »
 sic incipit : « Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμε-
 νος, id est, « Deus sanctus, et in sanctis requie-
 scens. » Quin etiam in oratione ab episcopo recitan-
 da, quæ exstat lib. viii *Constitutionum apostolica-*
rum, cap. 11, legimus : « Ἄγιοι, ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμε-
 νε, id est, « Sancte, qui in sanctis requiescis. »
 Hæc autem sacra Liturgiæ locutio, a Didymo hic
 adhibita, deprompta est ex Isa. lvi, 15. Cæterum
 codex Passioneianus mendose habet ἁγίοις, pro ἐν
 ἁγίοις.

(10) Unus sanctus. Vide not. 9, pag. 161. In li-
 bro viii *Constitutionum apostolicarum*, cap. 13, le-
 gitur : « Ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω.
 Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ἀπακούετω. Εἰς
 ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν
 Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην id est,
 « Episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta
 sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus,
 unus Dominus, unus Jesus Christus, in gloria Dei
 Patris, benedictus in sæcula. Amen. » Quæ verba
 etsi in Liturgiis Chrysostomi ac Basilii non legantur,
 a populo tamen recitari in Missa, postquam
 sacerdos dixit, « Sancta sanctis, » colligo ex Theodori
 Antidensis episcopi explicatione Missæ non-
 dum, ni fallor, edita, quæ exstat in Naniano codice
 manu scripto : « Ὁ ἀρχιερεὺς (ait Theodorus) λέγει.
 Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις... Οἱ δὲ ἀκροαταὶ... λέγουσιν.
 Εἰς μόνος ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, id est,
 « Episcopus dicit : Sancta sanctis... Auditores vero
 inquit : Unus solus sanctus, unus Dominus
 Jesus Christus. » Joannes autem Vercus Constanti-
 nopolitanus patriarcha in opusculo, quod inscribitur
Συναγωγὴ ῥήσεων γραφικῶν, quodque a Petro
 Arcudio inter opuscula aurea theologica editum
 fuit, hæc habet, pag. 156 : « Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ δοξο-
 λογίᾳ τοῦ, « Δόξα ἐνὸψιλοις, » ἐν τῷ τέλει ᾄδουσιν οἱ
 Γραῖκοι : « Ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Κύριος
 Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » id est, « Si-
 militer in hymno, « Gloria in excelsis, » in fine canunt
 Græci : « Quoniam tu solus sanctus, tu solus
 Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Ve-

CAP. XV.

A

ΚΕΦ. ΙΕ΄.

Ejusdem modi est etiam responsum, quod legisperito datum fuit. Cum enim is Domino ut homini, eum tentans, dixisset, « Magister (19) bone, » respondit Christus : « Quid me dicis bonum ? Nemo bonus, nisi unus Deus. » Nempe illud, « Nemo bonus, » refertur ad genus hominum; et illud, « Nisi unus Deus, » ad consubstantialitatem divinarum hypostasium. Quasi dicat : Si enim nosti me bonum, confitere (20) me esse Deum æqualem, et similem Patri ut secundum bonitatem, ita et secundum essentialitatem. Humanitas enim participatione bonitatem possidet; Deitas vero est apex bonitatis, et vita, et lux, et veritas, et pax, et charitas. Subjungit autem : « Ego lux (21) in mundum veni, ut omnis qui sequitur me (22), in tenebris non maneat. » Uique hæc ita esse persuadeat legisperito, ait : « Vende (23) omnia quæ habes, et veni, et sequere me. » Quod tamen non fecit legisperitus voluntati succumbens suæ innatam bonitatem non habenti. Filium porro bonum esse, Scripturæ testimoniis probatum est in primo λόγῳ (24). Quid autem ad demonstrandam **369** Filii bonitatem majus afferri potest, quam quod ipse operibus magis, quam verbis se natura bonum esse ostendit, juxta illum, qui ait : « Cœpit (24) Jesus et facere, et docere ? » Nimirum « facere » quidem cœpit, cum semetipsum exinanivit, et formam servii pro servis accepit, et quemlibet morbum, omnemque infirmitatem sanavit, et dæmones ejecit, et mare hominibus pervium fecit, et famelicis turbas in deserto saturavit, et servorum pedes lavit, et propter suarum manuum figmentum injurias sibi a figmenti ipsius manibus illatas perpressus est, et centupla (25) beneficientibus bona subministravit, et vitam æternam addidit. « Docere » autem cœpit, cum ait : « Vende (26) omnia, quæ habes, et da pauperibus, et veni, sequere me; » et : « Quod tu (27) odisti, alteri ne fo-

Καὶ ἡ πρὸς τὸν νομικὸν ἀπόκρισις, τὸν πειρατικῶς εἰπόντα ὡς ἀνθρώπῳ τῷ Κυρίῳ, « Διδάσκαλε ἀγαθὲ, » καὶ ἀκούσαντα, « Τί με λέγεις ἀγαθόν. Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, » τοιαύτη τίς ἐστίν. Τὸ, « Οὐδεὶς ἀγαθός, » εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· τὸ, « Εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, » εἰς τὸ ὁμοούσιον τῶν θείων ὑποστάσεων φέρει. Εἰ γὰρ οἶδός με, φησὶν, ἀγαθόν, ὁμολογήσῃ με Θεὸν ἴσον καὶ ὅμοιον, ὡς κατὰ τὴν ἀγαθότητα, οὕτως καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ὑπάρχοντα τοῦ Πατρὸς. Ἡ γὰρ ἀνθρωπότης μεταλήφει τὴν ἀγαθότητα κέκτηται· ἡ δὲ θεότης ἀκρα ἀγαθότητος, καὶ ζωῆ, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειας, καὶ εἰρήνης, καὶ ἀγάπης ἐστίν. Καὶ ἐπάγει· « Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ ἀκολουθῶν μοι ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνη. » Παίθων τε τὸν νομικὸν ταῦθ' οὕτως ἔχειν, εἶπε· « Πώλησον πάντα, ὅσα ἔχεις, καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι. » Ὅτι οὐκ ἐποίησεν ἠτῶμενος τῆς γνώμης, οὐκ ἐχούσης ἐμφυτον τὸ ἀγαθόν. Ἐμαρτυρήθη μὲν οὖν ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐν τῷ α' λόγῳ. Τί δὲ ἂν εἴη εἰς ἀπόδειξιν μείζον τοῦ ἔργου μᾶλλον ἢ λόγους δεικνύντος τὸ ἑαυτοῦ φύσει ἀγαθόν, κατὰ τὸν λέγοντα· « Ἦρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν; » — ποιεῖν μὲν, ἐν τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν [176α], καὶ μορφήν δούλου ὑπὲρ τῶν δούλων λαθεῖν, θεραπεύσαι τε πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μάλακειαν, καὶ δαίμονας ἀπελάσαι, καὶ θάλασσαν ἀνθρώποις ποιῆσαι βαθὴν, καὶ πεινῶντας χύλους ἐπ' ἐρημίας ἐμπλήρῃσαι, καὶ δούλων νύμφαι τοὺς πόδας, καὶ διὰ τὸ πλάσμα τῶν ἰδίων χειρῶν, ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πλάσματος παθεῖν, καὶ ἑκατονταπλασίονα τοῖς εὖ ποιούσι χορηγεῖν ἀγαθὰ, καὶ προστιθέναι ζωὴν αἰώνιον· « δίδισκειν » δὲ, « Πώλησον, ὅσα ἔχεις, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι; » καὶ, « Ὁ σὺ μισεῖς, ἄλλω μὴ ποιήσης; » καὶ, « Μὴ ἀποδώτε κακὸν ἀντὶ κακοῦ; » καὶ, « Ὅς ἐὰν ποιήσῃ ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἔμοι ἐποίησεν; » καὶ, « Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου; » καὶ, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς

(19) Magister. Marc. x, 17 et 18; et Matth. xix, 16 et 17; et Luc. xviii, 18 et 19.
 (20) Confitere. Codex, ὁμολογήσέν με. Lego ὁμολογήσόν με.
 (21) Ego lux. Joan. xii, 46.
 (22) Qui sequitur me. Græca editio : ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, id est, « qui credit in me ».
 (23) Vende. Luc. xviii, 22. Vide etiam Matth. xix, 21 et Marc. x, 21.
 (24) In primo λόγῳ. Vide not. 2, pag. 137. Porro de Filii bonitate nonnulla dictavit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 53, plura vero superius lib. 1, cap. 18, pag. 50 et seqq. Affirmare tamen non ausim, eum hic, dum « primum » λόγον citat, alterutrum ex duobus iis locis spectare. Ambrosius quoque in libro *De fide*, cap. 2, ostendit, Filium esse « bonum. »
 (24) Cœpit. Act. 1, 4. Lege, si libet, Didymi fragmentum a Joanne Damasceno in *Parallelis* allatum tit. 17, pag. 515; quod affertur etiam ab Antonio Meliasso in *Sententiis* sermone, seu cap. 48.
 (25) Centupla. Respicit illud Matth. xix, 29 : « Centuplum (Græce ἑκατονταπλασίονα) accipiet, et vitam æternam possidebit ».
 (26) Vende. Luc. xviii, 22.

(27) Quod tu. In libro quidem Tobie legitur cap. iv, vers. 19 : « Ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης, id est : « Quod odio habes, nemini feceris. » Quorum verborum loco Vulgata translatio eodem capite vers. 16, hæc habet : « Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias. » Atque hunc ipsum Tobie locum spectans fortasse Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 39 ait : « Quod tibi non vis fieri, » et cætera. Verum in præsentī segmento non tam Tobie librum respicere videtur, quam Evangelium, aut certe Novum Testamentum : in quo etsi eadem non existent verba, idem tamen fere exstat sensus. Nam Matth. vii, 12, legitur : « Quæcumque vultis, ut faciant vobis, et vos facite illis, » et Luc. vi, 31 : « Prout vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite illis similiter. » Quin imo in Actis cap. xv, versiculo cum 20, tum 29, nonnulla olim exemplaria habebant, et nunc quoque aliqui codices, et Complutiensis editio habent hoc additamentum : Καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλουσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἐτέροις μὴ ποιεῖν, id est, « et quæcumque nolunt sibi fieri, aliis non facere. » Quæ verba stantur ab Irenæo lib. ii, cap. 12, num. 14, atque a Cypriano lib. iii *Testimoniorum ad Quiritium* cap. 119, dum citant eum Actorum locum.

φυγῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καὶ, « Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγαπάτε ἀλλήλους. » Καὶ πῶς δὲ οὐκ ἔστιν, ὡ ἀρετικῆ, ἀγαθὸς Ἰσα τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅς γε ταῦτά σοι λέγοντι συγγνώμην ἔχει ;
hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34). Quomodo autem, o hæretice, bonus non est æque ac ejus Pater, cum tibi hæc dicenti parcat?

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Διὰ πάντων αἰρεσιομαγεῖν ἐγκωκότες, καὶ τὴν πρὸς Τιμόθεον τοῦ Παύλου φωνῆν, τὴν λέγουσαν· « Τῷ δὲ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην· » καὶ τὴν, « Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, φῶς οὐκῶν ἀπρόσιτον· » καὶ τὴν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένην· « Ἴνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν· » καὶ τὴν διαγορευούσαν προφητείαν· « Ἐγὼ ἐξέτεινα [176 b] τὸν οὐρανὸν μόνος· » οὐκ εἰς δέον ἐκδέχονται· φάσκοντες τὴν « μόνος » καὶ τὴν « ἀληθινὸς Θεός » λέξιν μὴ ἐπιδέχεσθαι δευτέραν, ἢ τρίτην ὑπόστασιν, ἔχειν δὲ τὴν ἀναφορὰν εἰς μόνον τὸν Πατέρα. Ἡ δὲ « μόνος » καὶ ἐνός ἐστι λέξις, ὁσάκις ἂν εἰρητῆται ἐπὶ τῆς Τριάδος τῇ Γραφῇ, διὰ τὸ ἐν μοναδί θεότητος ὑπάρχειν αὐτήν, καὶ « μοναρχίαν » ἔχειν εἰρητῆται. Διὸ ἡ ταυτότης « μόνος, » ἢ ἐκείνης, ἢ ἅμα τῶν δύο, ἢ τῶν τριῶν ἀχράντων ὑποστάσεων μνημονεύει, ἢ χωρὶς. Ἐτι δὲ οὕτως, ἐβήθη πρὸς ἀντιεξέτασιν τῶν καλουμένων ψευδωνύμων θεῶν, ὡς περ ἀεὶ τὴν δαιμόνιον πολυκοιρανίαν ἐκβάλλει, ἀκουσάντων· « Θεοὶ ἐστε· » ἵνα μηκέτι ὡμεν δεδουλωμένοι ὑπὸ θαλά, καὶ πολύμορφα, καὶ τρεπτὰ, καὶ ἐτερόρρωμα στοιχεῖα, ἐπὶ τὴν πορνείαν ταύτην σκορπίζοντες τὰ νοήματα ἡμῶν, κατὰ τὸν λόγον· « Πρώτη πορνεία, ἐπίνοια ἐιδώλων. » Πρὸς τοῦτους, καὶ ὅτι οὐκ ἀρμόττει κτίσματι κυρίως καὶ καθ' ὅπαξ ἡ « μόνος » καὶ ἐνός λέξις, τῷ εἶναι πάντων, ἢ πολλῶν ἅμα κοινόν τι, διὰ τὸ πάντα ἔχειν πολλὰ ὁμοούσια καὶ ὁμοειδή, ὡς ἐν τῷ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου ἐβήθη λόγος. Ἡ δὲ, « Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, » καὶ ἡ, « Ἀοράτῳ μόνῳ σοφῷ Θεῷ, » φωνὴ ἐγράφη, διὰ τὸ μηδὲ ἐν κτίσμα ἔχειν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ παντὶ τὸ ἀθάνατον καὶ ἀόρατον, καὶ σοφόν, ἀλλ'

A ceris ; » et : « Nolite (28) reddere malum pro malo ; » et : « Quicumque (29) fecerit uni ex his minimis, mihi fecit ; » et : « Omni (30) petenti a te, da ; » et : « Diliges (31) Dominum Deum tuum (32) ex tota anima tua et ex totis viribus tuis et ex tota mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum ; » et : « In hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34). » Quomodo autem, o hæretice,

370 CAP. XVI.

Cum pro sua hæresi omnibus modis (35) pugnare statuerint, Pauli quoque ad Timotheum scribentis sententiam perperam accipiunt, quæ sic se habet : « Regi (36) autem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti, Deo honor et gloria in sæcula (37). Amen ; » et hanc aliam : « Qui solus (38) habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibleem ; » et illam, quæ est in Evangelio : « Ut cognoscant (39) te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum ; » et prophetæ verba : « Ego (40) extendi cælum solus. » Aiunt enim vocibus « solus, » et « verus Deus, » secundam, aut tertiam hypostasim excludi ; habere autem eas voces relationem ad solum Patrem. At vero vox « solus » quotiescunque etiam de Trinitate in Scripturis dicitur, de uno dicitur, eo quod hæc sit in unitate deitatis : unde Trinitatis dicta est « monarchia, » quod est, unius regnum, sive una regnantium majestas. Itaque (41) vocabulo « solus » Trinitatis identitas denotatur, et hanc Scripturæ significant, sive deitatem commemorant, sive duas simul ex perfectissimis illis hypostasibus, aut omnes tres, aut seorsum singulas. Præterea dum sic loquitur in aflatibus locis Scripturæ, eos respicit, qui falso dicuntur dii : qua ratione demoniacam multorum dominationem (42) semper excludit, et ab ea nos, quibus dictum est, « Dii estis (43), » avertit ; ne simus servientes (44) sub miseris (45), et multiformibus, et mutabilibus, et discordibus elementis, cogitationes nostras in hac fornicatione dissipando, juxta illum, qui ait : « Prima (46) fornicatio est excogitatio idolorum. » Insuper in objectis textibus ideo sic loquitur Scriptura, quia vox « solus, » illius propria,

(28) Nolite. Rom. xii, 17 : Μηδὲν κακὸν ἀντι κακοῦ ἀποδίδόντες. Vide etiam I Petr. iii, 9, et Maub. v, 39, 40, 41, 44.

(29) Quicumque. Matth. xiv, 40. Sensum citat.

(30) Omni. Luc. vi, 37.

(31) Diliges. Luc. x, 27.

(32) Tuum. Biblia hic addunt : ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, id est, « ex toto corde tuo. »

(33) In hoc. Joan. xiii, 35.

(34) Si diligitis invicem. Græca editio eodem sensu : ἐὼν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(35) Omnibus modis. In Græco, διὰ πάντων. Ita Alexander Alexandrinus tom. II Conciliorum pag. 16, ed. Venetæ ait : διὰ πάντων ἀνευδεῆς, id est, « nullius plane rei indigens. »

(36) Regi. I Tim. i, 17.

(37) In sæcula. Biblia : « in sæcula sæculorum. »

(38) Qui solus. I Tim. vi, 16.

(39) Ut cognoscant. Joan. xvii, 3.

(40) Ego. Isa. xliiv, 24.

(41) Itaque. Codex hoc in loco, a voce διὸ usque ad ἡ χάρις, adeo depravatus est, ut non pauca de meo addere aut immutare coactus fuerim in versione. Pro ἡ χάρις lego ἢ χωρὶς.

(42) Multorum dominationem. Codex mendose πολυκυρανίαν pro πολυκοιρανίαν. Opponitur vero ista monarchiæ. Illa multitudinem deorum, hæc Dei unitatem significat.

(43) Dii estis. Psal. lxxxi, 6.

(44) Servientes. Ex ep. ad Gal. iv, 3, ubi legitur : Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἤμεν δεδουλωμένοι, id est, « sub elementis mundi eramus servientes. »

(45) Miseris. Codex, τὰ λά. Pro λά non lego λά. Id est, « lapidis, » quia nimis dura esset ea lectio. Sed pro τὰ λά lego ταλά. Simili modo Paulus in Ep. ad Gal. iv, 9, hujusmodi elementa, nempe ethnicorum deos, vocat ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, id est, « infirma et egenaelementa. »

(46) Prima. Sap. xiv, 12. Biblia pro πρώτῃ πορνεία habent ἀρχὴ πορνείας.

qui unus sit, creaturæ proprie et absolute non con-
venit : est enim creatura quid omnium simul, aut
multorum commune; **371** nulla est enim, quæ
multas non habeat ejusdem cum ipsa substantiæ,
et formæ, sicut in XIV capite primi sermonis (aut
libri) dictum fuit. Verba vero illa, « Solus habens
immortalitatem, » et illa « Invisibili, soli sapienti (47)
Deo, » ideo in Scriptura dicta sunt, quia nulla
creatura habet ex seipsa et omnimode (48), ut sit
immortalis, et invisibilis, et sapiens; sed a creatore
Filio, qui solus modo quodam unico cum Patre, et
Spiritu est hæc, accepit ut existeret immortalis et
scribat : « Quid autem (49) habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non
acceperis? » Atque ob hanc rationem hæ voces proprie ne conveniunt quidem creaturæ. Quod enim
de suo non habet immortalitatem, potentia mortale est; quin etiam potest, si forte voluerit Conditor,
exstingui, juxta id, quod in Evangelio legitur : « Timete (50) autem magis eum, qui potest corpus et
animam perdere in gehenna. »

Cum hæc ita se habeant, nihil prohibet, quominus **B**
ad majorem doctrinæ perspicuitatem unum-
quodque capitulum peculiariter persequamur. Illud
ergo, « Regi sæculorum incorruptibili, invisibili,
soli sapienti, Deo, » scripsit Paulus, postquam
multa prius mundana enarraverat in Epistola; et
illa omnia respiciens, quæ enarravit, ea verba sub-
junxit, ut manifestum erit unicuique Epistolæ
sensum attendenti. Illud vero, « Solus habens im-
mortalitatem, lucem habitans inaccessibilem, » re-
late ad creaturam scripsit, ut dictum est; nam vita
æterna, et incorruptibilitas, est immortalitas. Ac
vocabula, « veritas, » et « sapientia, » æquivalent
vocalibus « verus, » et « sapiens; » hæc autem ab-
solute ac simpliciter sunt solius Dei; Filium vero,
et Spiritum sanctum hæc esse, sapientiam nempe,
ac veritatem, testantur Scripturæ. Ac si, quemadmo-
dum Pater creat, sanctificat, justificat et deificat
eos ad quos venit, eodem modo etiam Unigenitus,
et Spiritus Dei hæc facit; proprie ergo cum Filio,
tum Spiritui Dei convenient nomina illa, « solus, »
et « verus, » et « sapiens, » et « invisibilis Deus, »
et « solus habens immortalitatem, » quomodo con-
veniunt Patri: similique ratione ipsi conveniet lo-
cus etiam Scripturæ, in quo **372** de Unigenito
dicitur : « Hic est (51) Deus noster, non reputabi-
tur alter in comparatione illius. » Quibus enim re-
bus, ut ita loquar, Pater differt a creatura, iis omni-
bus etiam Filius, et Spiritus Dei similiter ab ea
differt. Nam quomodo solus Pater ea quæ diximus,
habere potest? si vera sunt quæ de Filio, et Spiritu
sancto ait Scriptura, ac si verum est illud : « Sicut
Pater vitam habet, sic dedit Filio vitam habere, »
ut capitulo etiam proxime sequenti dicemus. Illud
vero, « Ut cognoscant te solum verum Deum, et
quem misisti Jesum Christum, » Filium simul
comprehendit, et æqualem ostendit Patri, cum quo

(47) *Soli sapienti.* In libro *De Spiritu sancto*
num 21, eodem modo hæc Pauli verba explicat :
ait enim : Deus vero non alterius sapientiæ parti-
cipatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus
est « Solus sapiens, » et (*rectius codex noster pro*
et habet sed) generans sapientiam, et alios faciens

Α εληφέναι παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος Υἱοῦ, τοῦ μό-
ως σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ὑπάρχοντος ταῖσα,
ὑπαρξίν ἀθανασίας καὶ ἀορασίας· ὡς Παῦλον γρά-
φειν Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Τί δὲ [177 α] ἔχει,
δ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λα-
βὼν; » Καὶ διὰ τοῦτο μὴ δὲ τὰς λέξεις ταύτας κυρίως
πρέπειν ποιῆματι. Ἔστι γὰρ θνητὸν δυνάμει, τὸ
μὴ ἔχον οὐκ ὅθεν τὸ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ δυνάμενον, εἰ
θελῆσιν τυχόν ὁ ποιήσας, καὶ τὸ ἀποσθεσθῆναι, καθὶ
ἐν Εὐαγγελίῳ εἶπεν· « Φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν ἐν-
νάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γέννη. »

invisibilis : adeo ut Paulus in prima ad Corinthios
scribat : « Quid autem (49) habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non
acceperis? » Atque ob hanc rationem hæ voces proprie ne conveniunt quidem creaturæ. Quod enim
de suo non habet immortalitatem, potentia mortale est; quin etiam potest, si forte voluerit Conditor,
exstingui, juxta id, quod in Evangelio legitur : « Timete (50) autem magis eum, qui potest corpus et
animam perdere in gehenna. »

Τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδὲν καλύπτει πρὸς πλείονα
εὐμαθίαν ἕκαστον ἰδιαζόντως ἐξεργάσασθαι βήσιν.
Τὸ μὲν οὖν, « Τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφάρτω,
ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ » ἔγραψε, πολλὰ προδι-
ηγησάμενος κοσμικὰ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, καὶ κατὰ
πάσης τῆς διηγῆσεως ἐπαγαγὼν τοῦτο, ὡς ἔστι
σαφὲς παντὶ τῷ προσέχοντι τῇ ἐνοσίῃ τῆς Ἐπι-
στολῆς. Τὸ δὲ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οὐκ
ἀπόσιτον, » ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἐπέστειλε, καθὶ
εἰρηται. Ἡ γὰρ αἰώνιος ζωὴ, καὶ ἡ ἀφθαρσία, ἀθ-
νασία ἐστὶ· καὶ ἡ ἀλήθεια, » καὶ « σοφία » λέξις
ἰσοδυναμεῖ τῷ « ἀληθινῷ » καὶ « σοφῷ » ῥήματι·
καθάπαξ δὲ ταῦτά ἐστι μόνου Θεοῦ· μεμαρτυρηται
δὲ ταῦτα εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ εἰ,
ὡς περὶ ὁ Πατὴρ δημιουργεῖ, ἀγιάζει, δικαιοῖ καὶ
θεοποιεῖ τοὺς πρὸς οὓς γίνεται, τὸν ἴσον τρόπον καὶ
ὁ Μονογενῆς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ποιεῖ· κυ-
ρίως ἄρα τῷ τε Υἱῷ, τῷ τε Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴ
« μόνος, » καὶ « ἀληθινός, » καὶ « σοφός, » καὶ
« ἀόρατος Θεός, » καὶ « μόνος ἔχων ἀθανασίαν, »
ὡς τῷ Πατρὶ ἐφαρμόσει· καθάπερ καὶ αὐτῷ πρόξει
ἡ περὶ τοῦ Μονογενοῦς λέγουσα Γραφή· « Οὕτως ὁ
Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθῆσεται ἕτερος πρὸς [177 β]
αὐτόν. » Πᾶσιν γὰρ, ἴν' οὕτως φράσω, οἷς ὁ Πατὴρ
τῆς κτίσεως διαφέρει, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ ὁμοίως διαφέρει. Πῶς γὰρ λοιπὸν μόνος
ἔχει τὰ προλεχθέντα ὁ Πατὴρ, εἰ ἀληθεύει τὰ περὶ
τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένα, καὶ
τὸ, « Ὅσπερ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει, οὕτως ἔδωκε τῷ
Υἱῷ ζωὴν ἔχειν, » ὡς καὶ τὸ προσεχὲς τοῦτ' ἐφέ-
λαιον ἐπιδειξεί; Τὸ δὲ, « Ἴνα γινώσκωσιν σε, τὸν
μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀπέστειλας Ἰησοῦν
Χριστόν, » συμπεριέχει καὶ τὸν Υἱόν, καὶ δεικνυσιν
ἴσον τῷ Πατρὶ, μεθ' οὗ νοεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα
αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀποστολὴ τὴν οἰκονομίαν δηλοῖ. Ἡ
δὲ, « Ἐγὼ ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, » φωνή, οὐκ
ἐστὶ τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ πῶς ἀληθὲς τὸ πάντα διὰ

sapientes.

(48) *Omnimode.* Codex, παντί. Malim, πάντη.

(49) *Quid autem.* I Cor. iv, 7.

(50) *Timete.* Matth. x, 28.

(51) *Hic est.* Baruch, iii, 36.

τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι; Ἡ γυνώτωσαν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὁμοιότροπον ἐν τῷ Ἰωβ προφητικῶς εἰρησθαι· « Ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης. » Αὐτὸς γάρ, ὡς πᾶσιν καταφανὲς, ἀεὶ μὲν, οὐχ ἥμισυ δὲ ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἐθαυματούργησεν, καὶ ὡς ἐν πεδίῳ ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς ὕψους.

Ipse enim, ut omnibus manifestum est, semper quidem, sed maxime in Incarnatione mirabilia opera tus est, et in aqua velut in planitie ambulavit.

Μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς μνημονευθεῖσιν ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὕτως. Περὶ μόνου μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὡς ἤνιχα περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης αὐτῇ λέξει ἀληθινὸν Θεὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ μονογενῆ Θεὸν ἀναφθέγγεται· Ἰούδας μόνον Δεσπότην καλεῖ· καὶ ὁ προφήτης λέγει· « Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ ποιῶν θαυμάσια, σὺ εἶ μόνος Θεὸς μέγας· » καὶ ἐτέρωθι· « Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Παῦλος, ὁ συνέσεως πλήρης, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καθὰ ἡμῖν τὸ ἡμῶν πνεῦμα, εἶναι [178 a] αὐτὸ μαρτυρεῖ. Καὶ πάλιν γράφει· « Ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. » Περὶ μὲν σοφίας, ὡς ἤνιχα περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ ὁ μνημονευθεὶς σεμνότετος γράφει Παῦλος· « Χριστὸν Θεὸν δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν· » καὶ, Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι. Καὶ Δαυὶδ ψάλλει· « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεύει· « Καὶ αὐτὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακά. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Ἡσαίας προφητεύῃ· « Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. » Περὶ δὲ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, προεῖρηται μὲν ἤδη, οὐ μέντοι ἄτοπον καὶ ἄλλα παραθέσθαι· ὡς ἤνιχα, περὶ μὲν τοῦ ψυχოდότου Μονογενοῦς, οὐ τὸ ἕμμα, καὶ ἡ ἀκοή, καὶ ἡ δίκη, καὶ ἡ φιλοανθρωπία πανταχοῦ ἐφέστηκε, Δαυὶδ μελωδεῖ· « Σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν· » καὶ, « Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ τὰ σύμπαντα τρέφοντος, καὶ θελαῖς ἀκτίσι καταλάμποντος, καὶ ἕως καὶ ἐπὶ τοὺς ἀπολειπο-

(52) Verum. Codex, ἄλθης, proparoxytone. Vide pag. 161, not. 13.

(53) Aut. Codex, ἡ. Legendum vel ἦ, id est, « qua ratione, quo modo : » vel ἡ, id est, « aut, » ut et lego.

(54) Qui extendit. Job ix, 8.

(55) Verum Deum. Ep. I Joan. v, 20.

(56) Unigenitum Deum. Joan. i, 18. Vide not. 13, pag. 76.

(57) Judas. Vers. 4.

(58) Tu es. Psal. LXXXV, 9 (seu 10). Sed Biblia paulo aliter.

(59) Unus. Vide not. 10, pag. 367.

(60) Eidem. Codex, αὐτό. Concinnior videtur sententia, si legamus αὐτῷ.

(61) Hæc omnia. I Cor. xii, 11

(62) Christum. I Cor. i, 24.

(63) Dei. Codex, Θεόν, id est, « Deum. » Sed

subintelligitur etiam ipsius Spiritus. Missio autem Incarnationem significat. Demum verba illa, « Ego extendi cælum solus, » non sunt Patris : alioquin quomodo verum (52) erit, « omnia per Filium facta esse? » Aut (53) etiam de Filio similiter in Jobo propheticè dictum esse norint : « Qui extendit (54) cælum solus, et ambulat in mari velut in pavimento. »

Sed præter ea quæ commemorata sunt, alia de Filio et Spiritu sancto testimonia addi possunt in hunc modum. De solo quidem vero Deo, ut cum Filium Joannes esse pronuntiat his ipsis verbis verum Deum (55) et unigenitum Deum (56); ac Judas (57) eum vocat solum Dominum; et Propheta inquit : « Tu es (58) Deus faciens mirabilia. Tu es solus Deus magnus; » et alibi : « Unus (59) sanctus, unus Dominus Jesus Christus. » De Spiritu autem sancto : ut cum Paulus intelligentiæ plenus Spiritum Dei et Patris ita eidem (60) esse testatur, sicut nobis noster est spiritus; et cum rursus scribit : « Hæc omnia (61) operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum unicuique, prout vult. » Et de Sapientia quidem : ut cum de Filio quidem commemoratus gravissimus vir Paulus scribit : « Christum (62) Dei (63) virtutem, et Dei sapientiam; » et : « In quo (64)

373 sunt omnes thesauri sapientiæ, et scientiæ absconditi. » Et David psallit : « Quam magnificentata (65) sunt opera tua, Domine! Omnia in Sapientia fecisti; » et ut Isaias propheta inquit : « Et ipse (66) sapiens adduxit super eos mala. » De Spiritu autem sancto : ut cum Isaias prophetat : « Spiritus Dei (67), Spiritus sapientiæ et intelligentiæ, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis. » De incorruptibilitate vero, et immortalitate antea quidem dictum jam fuit, non tamen absurdum erit alia etiam apponere : ut cum de vivificante Unigenito (68), cujus oculus, et auditus, et justitia, et benignitas ubique elucet ac manet, David canit : « Tu idem (69) es, et anni tui non deficient; » et : « In sæculum (70), Domine, Verbum tuum permanet in cælo. » De Spiritu autem sancto, qui omnia alit, et divinis radiis illustrat ac vel in

mendose, nam et Biblia et Didymus ipse sæpe alibi habent Θεοῦ, id est, « Dei. »

(64) In quo. Coloss. ii, 3.

(65) Quam magnificentata. Psal. ciii, 25 (seu 24).

(66) Et ipse. Isa. xxxi, 2.

(67) Spiritus Dei. Isa. xi, 2. Græca editio pro Θεοῦ habet Κυρίου, id est, « Domini. »

(68) Vivificante Unigenito. In Græco, ψυχოდότης, id est, ψυχოდότης, nempe, « animarum datoris : » ut in Orphei hymno Lxvi, ὀλοδοδότης est « pecuniarum dator : » et hymno xvii : πλουτοδότης « divitiarum dator : » et Didymus ipse, pag. 193, ait : παντοδότης. Porro eumdem Christo titulum tribuit Prudentius in Hamartigenia, versu 951, qui sic se habet : « O Dee cunctiparens, animæ dator, o Dee Christe. » Respicit autem Gen. ii, 7.

(69) Tu idem. Psal. ci, 28.

(70) In sæculum. Psal. cxxviii, 89.

eos (71), qui a divina lege desinunt misericordia et patientia est, ut aut convertantur (72), aut justo in altera vita supplicio puniantur : ut cum ait Scriptura : « Et incorruptus (73), tuus Spiritus est in omnibus. » Iis autem qui aiunt : Nunquid ergo animæ, et angeli immortales non sunt et invisibiles? ita occurrendum est : Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo : nempe horum immortalitas (74) eadem nequaquam est cum primitiva et infinita immortalitate, sed longe inferior, tamque diversa, quam creatura a Creatore : atque hac de causa solus habere immortalitatem Deus dicitur, ut cognoscere facile possumus, si consideremus, nullum ex his neque creare, nec immortalitatem largiri posse, sicut solus invisibilis, et æternus Unigenitus, et Spiritus sanctus creat, et immortales reddit.

Alio autem modo sic : Animæ et angeli sunt cum immortales quoad immunitatem a morte essentialique incorruptibilitatem, tum mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur ; nam ex mutatione est, 374 quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors : quo sensu Paulus scribit : « Et in deliciis (75) vivens vidua, mortua est ; » etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est (76) in libro (77), aut λόγῳ (78) de Spiritu san-

(71) *Ac vel in eos.* Codex, καὶ ἕως καὶ ἐπὶ τοὺς, et reliqua. Sed post ἕως videtur deesse aliquid, ac præterea legendum, ἐπὶ τοῖς ἀπολειπομένοις.

(72) *Convertiantur.* Codex, ἐπιστρέφωμεν in prima persona, tum ὑπόσχωσιν in tertia. Alterutrum fortasse mendosum est.

(73) *Et incorruptus.* Sap. xii, 1.

(74) *Horum immortalitas,* etc. Similia scribit Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 3, num. 19 et seqq. Augustinus vero lib. i *De Trinitate*, num. 2 : « Vera immortalitas, » inquit, « incommutabilitas est. »

(75) *Et in deliciis.* I Tim. v, 6. Biblia : Ἡ δὲ σπαταλώσα, ζῶσα τέθνηκε, id est, « Quæ autem in deliciis vivit, vivens mortua est. » In enarratione in ep. I Joannis, cap. iii, hæc dictaverat Didymus : « Qui non habet hanc charitatem, permanet in morte : sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat, licet communem haberet vitam. »

(76) *Explicatum est.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 39, hæc dictaverat Didymus : « Sed carnis sapientia illico, morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt... Sapientia ergo carnis, cum morti juncta sit, inimica est Deo ; sapientia vero Spiritus... vitam habentibus se largitur æternam. » Et num. 41 : « Cum ergo ait : « Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, « nequaquam vitium lascivieque deserviens, sed mortificatum peccato, non commoveatur ad vitia : et nequaquam erit vitale peccato. » (Minus fortasse mendosa est nostri codicis lectio, quæ est hujusmodi : « et mortificatum peccato, non commovebitur ad vitia, et nequaquam erit vitale peccato. » Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sui corpora mortificaverint, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam, sive correctionem operum virtutum immortalium [codex noster : per justitiam operum, sive correctionem virtutum moralium], sive fidem Jesu Christi, in his qui juxta fidem illius conversantur.... Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte, quæ peccatum sequitur. » Peccatum « quippe, » cum consummatum fuerit [in nostro codice de-

μένους τοῦ θεοῦ νόμου μακροθυμῶντος, ἐν ἧ ἐπιστρέφωμεν, ἢ ἐκεῖσε τιμωρίαν ὑπόσχωσιν οὐ μεμπτήν· ὡς ὅταν λέγῃ· « Καὶ τὸ ἀσφαρτόν σου Πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν. » Τοῖς δὲ λέγουσιν, Οὐκ εἰσὶν οὖν αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι· ἀπαντήτεον οὕτως· Πρὸς τὸ ἀθάνατον πρῶτον καθ' ἕνα μὲν τρόπον, ὅτι τῇ πρωτογενεῖ καὶ ἀπειρῷ [178 b] ἀθανασίᾳ τῶν οὐδαμῶς κοινωνεῖ, ὑπερθεθηκυῖα καὶ διωρισμένη ἐκείνης, ὅσον δημιουργήματα δημιουργοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο μόνος ἔχειν ἀθανασίαν ὁ θεὸς ἐλέχθη, ὡς ἔστι γινῶναι βῆδιον, εἴπερ εἰς νοῦν βαλοίμεθα, ὅτι τούτων οὐδὲν, οὔτε δημιουργεῖν, οὔτε ἀθανασίαν χορηγεῖν δύναται, ὡς ὁ μόνος ἀόρατος καὶ αἰώνιος Μονογενής, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δημιουργεῖ, καὶ ἀθανάτους κατασκευάζει.

Καθ' ἕτερον δὲ, ὅτι αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι εἰσι καὶ ἀθάνατοι κατὰ τὸ ἀνώλεθρον καὶ ἀσφαρτόν τῆς οὐσίας, καὶ θνητοὶ κατὰ τὸ φθείρεσθαι ποτε τῇ γνώμῃ. Ἀπὸ γὰρ τροπῆς ἔστιν ὅτι πίπτουσιν εἰς ἁμαρτίαν, ἐξ ἧς ἐπιέρχεται ὁ θάνατος· καθ' ὃν ὁ Παῦλος γράφει· « Καὶ ἡ σπαταλώσα χήρα τέθνηκεν· » καίπερ μήπω τὸν τῆδε ὑπαλλάξασα βίον, καθὰ ἦδη ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξηγήθη λόγῳ. Ἀντιδιαίρεται γὰρ τῷ ἀθανάτῳ τὸ θνητὸν,

sunt voces « cum, » et « fuerit »], generat mortem, « secundum Jacobum. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit : separatur enim jam a vita, quæ in sapientia Spiritus collocata est. Si quis autem transenderit vitam carnis in Spiritu, et opera carnis per opera Spiritus mortificaverit [codex noster, vivificaverit], vivet beata æternaque vita, relatus in filios Dei, et directus in vitam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. » Si enim, « inquit, » juxta carnem vixeritis, moriemini : quod si Spiritu facia carnis mortificaveritis [codex noster, vivificaveritis], viveatis. » Adhuc docuit Tatianus in Oratione contra Græcos, num. 14.

(77) *In libro.* Didymi opus *De Spiritu sancto* in tres libros ab editoribus dudum sectus fuit : sed perperam, ut monuit Tillemontius, tom. X, in Didymo : unum enim duntaxat librum esse constat et vetustis scriptoribus ad unum omnibus. Hieronymus in libro *De viris illustribus*, cap. 109, Theologi nostri opera recensens his utitur verbis : « Contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latinum verti. » Hieronymo consentiunt Augustinus, Æneas Parisiensis, Ratramnus, Anselmus Havelbergensis, S. Thomas, Pasirengus, Guido Carmelita, synodus Florentina, alique opus illud allegantes, ac præterea omnes veteres codices, qui idem opus velut unum librum exhibent, Vallasio teste, tom. II Operum Hieronymi, pag. 403. In nostro sane ms. codice sic inscribitur : « Beati Didymi Alexandrini liber *De Spiritu sancto*, D. Hieronymo interpretæ. »

(78) *Aut λόγῳ.* Græcus libri *De Spiritu sancto* titulus, mea quidem sententia, hic fuit : Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος, non vero, Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος βιβλίον. Id confirmo ex veteri interprete, qui Hieronymi librum *De viris illustribus* in Græcam linguam transtulit ; ubi enim Hieronymus scripsit : « De Spiritu sancto librum unum, » ille sic vertit : Περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγος ἕνα. At tres, quos nunc edimus, *De Trinitate* libros, non λόγους, sed βιβλία vocavit Didymus, ut apparet cum ex li-

καὶ ἀντιστοίχως τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον, καὶ νοεῖται ἐπὶ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων, τὸ μὲν ἀθάνατον, ὅταν πρὸς τῷ θάνατον μὴ ἐπιδέχασθαι, ὃ ἐστὶν μὴ διαλύεσθαι, ἅτε ἀσυνθέτους ὄντας καὶ ἀνωλήθρους τὴν ὑπαρξίν, ἐὰν καὶ φθορᾷ γνώμης μὴ ὑποπέσωσι, τοῦτ' ἐστὶν, εἰ ἀτρεπτοὶ διαμείνωσιν· τὸ δὲ θνητὸν, ἀντικειμένως τούτῳ. Καθόλου δὲ εὐλασιν οἱ τοιοῦτοι μὴ γινώσκουσιν τὰ ἀντιστρόφως λεγόμενα, καὶ ὡς οὐκ ἐναντιοτρέφουσιν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς παντοῦ ἀθάνατος, οὐ μὴν τὸ ἀθάνατον ἴδῃ. Πρὸς δὲ τὸ ἀόρατον, εἰς μὲν [179 a] καὶ αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι, ἀόρατοι μὲν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ σώματος ἡμῶν, ἐν τῷ εἶναι ἐκτὸς τῶν ὀρατῶν ἰδιωμάτων (φημί χρώματος, σχήματος, μεγέθους), ὀρατοὶ δὲ τῷ νῷ, ὃ ἐστὶν ἕμμα τῆς ψυχῆς· ἐπειδὴ μὴ ἀνεφικτοί, ἅτε κτιστοὶ τὴν ὑπαρξίν εἰσιν, ἀλλ' ἐστὶν ἡμῖν νόησις περὶ αὐτῶν. Ὅστε, εἰ καὶ κατὰ προσβολὴν αἰσθήσεως ὀφθαλμοῦ ἕμματος ἀόρατοι, ἀλλ' οὖν κατὰ ἀντίληψιν ἑσθίας ἐπιστημονικῆς ὀρατοὶ εἰσιν. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον, καὶ ἀφανέστατον, καὶ ὑπὲρ πάντα τῶν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄφει, καὶ συνόλως αἰσθήσει, μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μήτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἰσοῦσθαι, διὰ τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἐστὶ Θεός, πᾶσι γινώριμον· τί δὲ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρηθῆναι, πάντων τῶν φυσικῶν δυσωλωτότατον καθέστηκεν. Ὁρθῶ οὖν προσεβῆθη τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ « μόνος ἀθάνατος, σοφός τε Θεός, καὶ ἀόρατος. »

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet: quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Καὶ μὴν καὶ τὰ παρὰ Ἰωάννη ἀμύμητα καὶ ἀκρίβητα τοῦ πάντων Κυρίου ῥήματα, τὰ λέγοντα· « Ὅσπερ ὁ Πατὴρ ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ· καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσει ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶν· » καὶ πάλιν· « Οὗς ἔδωκάς μοι, σοὶ ἴσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκάς· » καὶ πάλιν· « Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς μου· » καὶ πάλιν·

D (82) Magnitudine. En μέγεθος illud, id est, ea « magnitudo, » quam Deo denegat Didymus: Vide similia Origenis verba pag. 113 a me aliata. (83) Corporei. In Græco, ὀφθαλμοῦ ἕμματος. Itaque aut legendum σώματος, id est, « corporis, » pro ἕμματος, ut ipse legi; aut alterutrum ex duobus vocabulis ex marginibus in textum irrepsisse putandum est; aut demum ἕμμα non oculum, sed visionem denotat. (84) Recte. Codex ὀρθῶ..... τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ, id est, « recto sensu quem dixi. » Sed concinnior videtur lectio, ὀρθῶς.

A cto. Nam mortale ab immortali (79) per oppositionem dividitur, et mortali immortale ex opposito respondet: et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si non modo morti obnoxii non sint, quod est, non dissolvantur, utpote incompositi, et per eorum « existentiam » immunes a morte; sed ne corruptioni quidem mentis succumbant, id est, si immobiles permaneant: mortalitas vero intelligitur, si res contra se habeat. Sed videntur hæretici isti ea omnino ignorare, quæ dicuntur reciproce (80), nec scire, quod non omnia quæ homonyme, id est, iisdem vocabulis æquivoce de aliquibus dicuntur, talia sunt ut reciproce dici et inverti possint. Nam

375 Deus quidem est omnino ac perfecte immortalis: non tamen quod immortale est, continuo Deus est (81). Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ, tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine (82): visibiles autem sunt menti, qui est oculus animæ: quoniam incomprehensibiles non existunt, utpote creati, sed eos mente complexi et cogitatione assequi possumus. Itaque etiam spectato corporei (83) oculi impulsu ac sensu sint invisibiles, spectata tamen contemplatione, ac scientia, qua eos percipere valemus et comprehendere, visibiles sunt. At vero Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem ex-

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculatio asequi non valet: quarumcunque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

CAP. XVII.

Atqui verba etiam irreprehensibilia et inculpata, quæ ab omnium Domino apud Joannem dicta sunt: « Sicut (85) Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso; et potestatem dedit ipsi iudicium facere, quia Filius hominis est; » et rursus: « Quos dedisti (86) mihi (87), tui erant, et mihi eos dedisti; » et rursus: « Omnia (88) mihi tradita sunt a Patre meo; » et rursus: « Data

(79) Ab immortalis. Codex, τῷ θανάτῳ. Lego, τῷ ἀθανάτῳ.

(80) Reciproce. Codex, ἀντιστρόπως. Lego, ἀντι-στροφως.

(81) Deus est. Hæc addidi ex conjectura; deest enim vocabulum aliquod in codice. ex. gr. Θεός.

est (89) mihi omnis potestas in caelo, et in terra; et verba Davidis: « Postula (90) a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et potestatem tuam terminos terræ; » et alia his similia, ineffabilem Incarnationem **376** denotant. Rem autem ita se habere certum est, idque extra controversiam ponunt verba hæc, quæ statim adiunguntur: « Quia Filius hominis est; » ut proinde omnes, qui anima ac sensu plane destituti non sint, nobis cogantur assentiri. Nam cum benevolus esset nostro generi, et voluntarie factus esset pauper carne, quemadmodum scribit Paulus (91), ut nos, qui omnimodis jacturis et mutationibus cum propter vetus peccatum, tum propter recentia obnoxii eramus, ejus paupertate ditiesceremus, cumque modo omnibus utili se gereret, dialecto nobis ab incunabilis familiari utebatur, ut Incarnationem intelligeremus, neque nos divinæ locutionis sublimitas obstupesceret; vel sola enim miracula satis ostendebant ipsum esse Deum initii expertem, ac nullius egentem: adeo ut modeste loquens etiam hæc dixerit: « Vulpes agri (92) foveas habent, et volucres (93) cæli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput inclinet (94): » nec enim (95) decebat rerum omnium dominum (96) aliquid in terra possidere, quod ejus veluti peculiariter proprium esset. Præterea vero eum quidem, qui Deus erat, et cui nulla unquam cum hominibus querela aut contentio fuit, oportebat quodammodo ea loqui, quæ humanæ conditioni convenientia forent ac modesta: quod serenissimam quidem ipsius, maximeque beatam, et omnia continentem naturam nihil lædebat, nobis vero proderat: semper enim ipse respicit non propriam sui ipsius altitudinem, sed hominum abjectionem. Ipsismet vero mihi suffragatorem faciam hæc dicentem Petro: « Ut autem (97), inquit, non scandalizemus ipsos, vade in mare, et jacito hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus, invenies staterem: et (98) illum sumens, da eis pro me, et te. » Hominem vero (99) ea verba usurpare, quæ Deo conveniunt, nefas est: nam regem quoque ex hoc percipit gloriam, atque hac ratione ad ipsum

Itaque cum Altissimus foret, ac Dei Verbum verba omnia supergrediens Christus, locum habebant humilia ipsius dicta. At contra, si creatura is fuisset, locum non habuissent quæ loquebatur excelsa atque sublimia. Quomodo enim fieri poterat, ut vitam acciperet vita, aut potestatem acciperet ille

A « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς: » καὶ τοῦ Δαυὶδ: « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου [179 b], καὶ τὴν κατάσχεσιν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς: » καὶ ὅσα τοιαῦτα, τὴν ἀφραστον οἰκονομίαν δηλοῦν. Καὶ ἀμαχον τοῦτο πλέον ποιεῖ, καὶ πάντας ἀναγκάζει, τοὺς γε μὴ τελῶς ἀψύχους, συντίθεσθαι ἡμῖν τὸ εὐθύς προσκείμεναι: « Ὅτι ὁ υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. » Εὐμένως γὰρ ἔχων πρὸς τὸ γένος ἡμῶν, καὶ ἐκὼν πτωχεύσας σαρκί, ὡς γράφει ὁ Παῦλος, ἴν' ἡμεῖς, οἱ παντοίας βλάβαις καὶ μεταβολαῖς, διὰ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὰς προσφάτους ἀμαρτίας, ὑποκείμενοι, τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτησώμεν: καὶ πᾶσιν προσφόρως προσφερόμενος, τῇ ἡμῖν συντρόφῳ ἐχρήτο διαλέκῳ, ὅπως τὴν οἰκονομίαν συνιῶμεν, μὴ τῷ ἁπλῶς τῆς θείας ἀποθαμβούμενοι φράσεως. Ἦρκει γὰρ καὶ μόνον τὰ θαύματα ἐκφαίνειν τὴν ἀναρχον καὶ ἀπροσδετὴ αὐτοῦ θεότητα: ὡς μετριάζοντα καὶ τοῦτο λέγειν: « Αἱ ἀλώπεκες τοῦ ἀγροῦ φωλεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετηνὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσας: ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλιναί. » Οὐ γὰρ ἔδει τὸν Δεσπότην ἰδιάζον πως ἐπὶ γῆς τι κεκτῆσθαι. Καὶ ἄλλως δὲ πως τὸν Θεὸν μὲν, ᾧ ἔνδειξις καὶ ἔρις πρὸς ἀνθρώπους οὐδέποτε οὐδέμια, ἀνθρωποπρεπῆ καὶ μετρίοφρονα φθέγγασθαι χρεῖῳδες ἦν, καὶ οὐδὲν μὲν τὴν γαληνοτάτην αὐτοῦ καὶ πάντα περιέχουσαν φύσιν καταβλάπτον, ἡμῖς δὲ εὐεργετοῦν. Ὁρᾷ γὰρ αἰεὶ οὐ πρὸς τὸ οἰκεῖον ὕψος, πρὸς δὲ τὸ ἀνθρώπων ταπεινόν. Αὐτὸν δὲ συλλήπτωρα ποιήσομαι, λέγοντα Πέτρω: « Ἴνα δὲ, » φησὶ, « μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς θάλασσαν, βάλε ἀγκιστρον, καὶ [180 a] τὸν ἀναβάνα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον: καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὐρήσεις στατήρα: καὶ ἐκείνον λαβὼν, ὡς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ. » Ἀνθρώπων δὲ Θεῷ ἀρμόζοντα ῥήματα ἀφιέναι, οὐ θέμις: ἐπεὶ καὶ βασιλεὶς ὅτι μάλιστα πρέπει μετριολογεῖν: μείζωνα γὰρ ἐκ τούτου καρποῦται δόξαν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀνυφέρεται τῆς τιμῆς τὴν κορυφὴν: ὑπὲρ ἁπλῶς δὲ βασιλικῶς φωνᾶς ἐκφέρειν, ἀσύμφορον.

quam maxime decet modeste loqui; majorem enim **377** honoris apicem extollitur: ast ei, qui subdi-

« Ὅστε ἐπειδὴ Ὑψίστος ἦν, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ παντὸς λόγου κρείττων, χώραν εἶχεν τὰ χθαμαλὰ αὐτοῦ ῥήματα: εἰ δὲ κτίσμα ἐτύχανε, πάλιν οὐκ εἶχεν χώραν, ἀ ἐφθέγγετο ὑψηλά. Πῶς γὰρ ἂν ἔλαθεν ζωὴν ἢ ζωὴ; ἢ ἐξουσίαν ὁ κατὰ Ἡσαΐαν ἰσχυρὸς καὶ ἐξουσιαστής Θεός, ὁ καὶ τοῖς ἀποθανεῖν δυναμύ-

που, quod antegreditur, deceptus hic quoque scripsisse ποῦ pro οὐ.

(96) *Reverum omnium dominum.* In codice post dictionem Δεσπότην intervallum est vacuum, duobus aut tribus vocabulis capiendis sufficiens. Quare voces, « rerum omnium, » de meo addidi.

(97) *Ut autem.* Matth. xvii, 27. Vide not. 29, p. 4.

(98) *Et.* Deest in Bibliis hæc vocula.

(99) *Hominem vero.* Vocula δὲ hic opponitur voculæ illi μὲν, etsi procul positæ, quæ legitur superius in his verbis: Τὸν Θεὸν μὲν, ᾧ ἔνδειξις, etc.

(89) *Data est.* Matth. xviii, 18.

(90) *Postula.* Psal. ii, vers. 8.

(91) *Paulus.* II Cor. viii, 9.

(92) *Vulpes agri.* Matth. viii, 20, et Luc. ix, 58. Vox, ἀγροῦ, id est, « agri, » deest in omnibus Bibliorum editionibus.

(93) *Volucres.* Codex, πετηνὰ pro πετεινά.

(94) *Inclinat.* Græca editio, κλίνη pro κλίνας.

(95) *Nec enim.* Codex, ποῦ γάρ, id est, « ubi enim. » Lego, οὐ γάρ. Videatur enim librarius ab illo

νικς τὸ ζῆν καὶ εἶναι κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν παρέχων, A
 ἢ Πέτρον τὰς κλεῖς τῆς οὐρανοῦ ζωῆς ἐγγχειρίσας;
 Ἐκδοῦ γὰρ καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὡς « Οὐχ ἀρπαγμὸν
 ἠγάσαστο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ » ἀντὶ τοῦ, Οὐχ ἤρπασεν,
 οὐκ ἔλαβε τὸ εἶναι ἴσος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Εἰ δὲ
 ἄρα καὶ εἰς τὴν θεότητα Πέτρο τοῦ Υἱοῦ, ἐχρῆν αὐ-
 τοὺς οὕτω νοεῖν, ὅτι περ, ὃν τρόπον τὸ, ἔχειν ζωὴν
 τὸν Θεόν, οὐ τὸ κεκτῆσθαι τι ἄλλο αὐτοῦ, ὡς μὴ
 ἀνάγκως ἐσχηκότες, ἀλλὰ τὸ αὐτὸν εἶναι τοῦτο, ὅπερ
 ἔχειν λέγεται, δηλοῦ τὸν αὐτὸν τρόπον, τὸ ἔχειν λα-
 βόντα ζωὴν τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς μὴ ἔχοντα φύσει ση-
 μαίνει. Ἡ γὰρ λέξις, « ὡς περ ἔχει, » καὶ ἡ « οὐ-
 τως ἔδωκε, » τοῦτο παριστά· ὅτι οὕτως ἔχει ὁ Υἱὸς
 τὴν ζωὴν, ὡς περ ἔχει αὐτὴν οὐ λαβὼν ὁ Πατήρ·
 καὶ χρῆ θεοπροπῶς ἐπὶ τε τοῦ Πατρὸς τὸ, ἔχειν
 ζωὴν, καὶ τὸ « ἐν αὐτῷ, » ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ τὸ « δέ-
 δωκεν αὐτῷ, » καὶ τὸ, ἔχειν ἐν αὐτῷ, ἐκλαμβάνειν·
 [180 b] καὶ μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀναγκαίου τοῦ πράγμα-
 τος τὴν θεϊκὴν ἐξουσίαν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐπ' ἀμφοῖν
 ἐν θέλημα ἀθρεῖν. Ἦν γὰρ λέγει ἔχειν ζωὴν ἐν
 αὐτῷ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἡ ἐνάς καὶ ὕπερ-
 ῥύσιος οὐσία ἐστὶ, καὶ οὐχ ἑτερόν τι ἐν ἐτέρω τυγ-
 χάνον· ὅθεν εἶπεν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ » ὡς καὶ ἐν-
 θεῶν ἀναφαίνεσθαι, μὴ ἄλλην τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας
 εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ αὐτός ἐστιν ἡ ζωὴ,
 τὴν δὲ αὐτὴν ἔχει ὁ Πατήρ, τί ἄλλο εὐρίσκεται, ἢ ὁμο-
 ούσιος; καὶ εἰ αὐτός ἐστιν ἡ ζωὴ, πῶς, ὃ ἐστίν, εἶχε
 λαβεῖν; Ἄλλ' εἴπερ εἶχε, φησὶ, πῶς ἔλαβεν; Καὶ
 ταῦτα ληρήματα. Καὶ ὁμοίως γὰρ παρὰ ὁμοίου λαμβά-
 νει, ἵνα μὴ εἰπωμεν, ὅτι καὶ μεζῶν ἐσθ' ὅτε παρ' ἐλάτ-
 τος, καὶ ἡ δεξιὰ παρὰ τῆς ἀριστερᾶς· Ἰσμεν δὲ, ὅτι
 καὶ τινες ἐξ Ἰσως τὸ κρῖναι λαχόντες, παρεχώρησαν τῷ
 ἐνὶ ἐσθ' ὅτε καὶ μεζῶν αὐτῶν καθεστῶτι· καὶ εἰσθε
 λέγεσθαι· Ἐδωκαν τῷδε τὸ πρᾶγμα μόνῃ δικάσαι,
 καίτοι ἔχοντι αὐτῷ, καὶ πλειόνως εἰκός, τὴν ἐξου-
 σίαν. Τοιγαροῦν οὐκ εἶπεν, ὅτι Ὁ μὴ ἔχει, ἔλαβεν,
 ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτός εὐαγγελιστὴς λέγει· « Εἰς τὰ ἴδια
 ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐκ ἔλαβον· ὅσοι δὲ ἔλαβον
 αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι. »
 Ἀπὸ τῶν τοιούτων ρημάτων οὐ μόνον δεῖξας τοῦ
 Υἱοῦ ἰδίαν τὴν κτίσιν, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ Πατρὶ δίδω-
 σιν ὁ Υἱὸς τοὺς λαμβάνοντας αὐτὸν, τοῦτ' ἐστὶ τοὺς
 πιστεύοντας, πανταχοῦ εὐεργετῶν αὐτοὺς, καὶ λαμ-
 βάνοντας αὐτὸν, καὶ παρεχομένους παρ' αὐτῷ τῷ
 Πατρὶ· ἐκ τοῦ κόσμου γὰρ ὄντας, τῇ αὐτοῦ οἰκονο-
 μίᾳ ποιεῖ οὐρανοπολίτας. [181 a] Πῶς δὲ καὶ ἡμεῖς
 τὰ τοῦ Θεοῦ πάλιν αὐτῷ προσφερόμεν; Ἡ πῶς δόξαν
 αὐτῷ ἀναπέμπομεν; Μὴ ἄρα ὃ μὴ ἔχει, ἢ ὃ μὴ ἐστίν,
 αὐτῷ παρέχομεν; Ἀρχεῖ οὖν αὐτοῖς ἀποκρίνεσθαι. ὅτι
 οὕτως ἔλαβεν, ὡς ἐπιτύχασεν ἐκόν, καὶ ὡς ἐγένετο
 κτάρτα. Τί γὰρ ἂν φησαιεν ἐρωτώμενοι ἐξ ἀνθυπο-

A qui juxta Isaiam (1) est fortis, et dominator Deus?
 qui etiam iis, qui mori possunt, propria auctori-
 tate largitur ut vivant et sint? qui Petro claves cœ-
 lestis vitæ in manus tradidit? Nam et Apostolus
 exclamat: « Qui non rapiam (2) arbitratus est
 se Æsa Θεῷ, » id est, æqualem Deo. Quod est: Non
 rapuit, non accepit ut esset Æsos Θεῷ, hoc est æqua-
 lis Deo et Patri. Quod si etiam de Filii deitate ob-
 jecta verba dicta essent, oporteret (3) ipsos ita
 eadem intelligere, ut quemadmodum Deum habere
 vitam non significat, eum aliquid aliud a se ipso
 distinctum acquisivisse, quasi illud ab æterno non
 habuerit, sed significat, eum (4) esse hoc ipsum
 quod habere dicitur: ita et eodem modo Filium ha-
 bere vitam quam acceperit, non significat, eum ex
 natura sua illam non habere; nam verba, « sicut
 habet, » et, « sic dedit, » ostendunt, ita habere Filium
 vitam, sicut illam habet Pater, qui eam non acce-
 pit. Ac sensu, qui divinam majestatem deceat, acci-
 pienda sunt cum verba, « Habet vitam, » et, « in
 semetipso, » de Patre dicta, tum quæ adduntur de
 Filio, « Dedit ei, » et, « habere in semetipso: » ac po-
 tius ex rei necessitate divina Filii potestas, et una
 in ambobus voluntas intelligenda est; nam vita,
 quam dicitur habere in seipso Pater, et Filius,
 unitas est, et supersubstantialis essentia, non vero
 alterum quid in altero existens: qua de causa ait
 ipse Filius: « Ego sum vita: » adeo ut vel ex hoc
 appareat, non aliam a Patris essentia esse essen-
 tiam Filii. Nam si Filius est vita, et eandem vitam
 habet Pater, quid reliquum est, nisi ut ille sit huic
 consubstantialis? ac si Filius est vita, quomodo id
 potuit accipere, quod ipse est? At si eam habebat,
 imquirit, quomodo accepit? Sed et istæ meræ sunt
 nugæ: nam etiam similis ab simili accipit: ne di-
 cam, majorem quoque interdum accipere a minori,
 et dexteram a sinistra: novimus autem, quosdam
 etiam æquali judicandi 378 auctoritate præditos,
 eam aliquando alteri concedere, qui ipsis major sit:
 et dicere solemus: Dederunt huic soli ut rem han-
 dijudicet: etsi is habeat (5), et fortasse magis ha-
 beat, judicandi potestatem. Itaque non ait Scriptura
 Filium id accepisse, quod non haberet, sed vel ipse
 evangelista inquit: « In propria (6) venit, et sui
 eum non receperunt (7): quotquot autem recepe-
 runt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. » Qui-
 bus verbis non modo ostendit, propriam Filii esse
 creaturam (aut creationem), sed etiam Patri dari a
 Filio eos, qui ipsum Filium recipiunt, id est, illos qui
 Filio credunt (8), et his eum semper benefacere et
 cum ipsum recipiunt, et cum ab ipso (9) exhibentur

(1) Juxta Isaiam. Vide Isa. cap. ix. vers. 6.

(2) Qui non rapiam. Philipp. ii. 6.

(3) Oporteret. Codex, ἐχρῆν. Alii scribere malunt
 ἐχρῆν· alii etiam ἐχρην.

(4) Eum. Codex, αὐτό. Lego, αὐτόν, idque refero
 ad Θεόν.

(5) Etsi is habeat. Codex, καὶ τοι ἔχοντι αὐτό.
 Lego, αὐτῷ pro αὐτό.

(6) In propria. Joan. i. 11, 12.

(7) Non receperunt. Biblia: οὐ παρέλαβον pro οὐκ

ἔλαβον

(8) Qui ipsum... recipiunt, id est illos qui Filio
 credunt. Simili modo enarratione in I Epist. Joan.
 cap. iii locutus est, cum hæc dictavit: Ait enim
 hic doctor in Evangelio suo, « suscipientes Jesum, »
 hoc est, dum credunt in nomine ejus, « potestatem
 accipere Dei filios fieri. »

(9) Ab ipso. Codex: παρ' αὐτῷ τῷ Πατρὶ, id est
 « apud ipsum Patrem. » Sed legendum fortasse, παρ'
 αὐτοῦ τῷ Πατρὶ.

Patri : nam quamvis ex mundo sint, sua tamen A φορὰς · Ὁ Θεὸς καὶ Κύριος πάντων, ἡ ἀβίος ζωή, Incarnatione cœli cives eos facit. Quomodo autem καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἡ ἀθανασία, πῶς ἐπώ- nos quoque ea, quæ Dei sunt, rursus ipsi Deo offerimus? aut quomodo gloriam ei reddimus? Nunquid quod non habet, aut quod non est, ei præbemus? Sufficit ergo ita hæreticis responderè : Filius eo sensu accepit, quo sensu voluntarie pauper factus est, et quo sensu factus est maledictum (10). Quid enim responderè possent, si nos exceptione (aut subiectione) uteremur, ac eos vicissim sic interrogaremus : Is qui est Deus, et Dominus omnium, et æterna vita, et lux vera, et immortalitas, quomodo pauper factus est? aut quomodo is, qui est benedictio, propter nos factus est maledictio?

CAP. XVIII.

Simili modo intelligendum est etiam quod in Joanne apostolis dictum fuit : « Si diligeretis me (14), gavisus essetis, quia (12) vado ad Patrem : quia qui misit me (13) Pater, major me est. » Quomodo enim vadit, aut missus est secundum deitatem ille qui dixit : « Ego in Patre (14), et Pater in me ; » et : « Pater (15), qui in me manet, facit opera ; » et : « Qui misit me (16), mecum est? » 379 Et is, de quo scriptum est, quod « seipsum exinanivit formam servi accipiens ; » et quod « in mundo erat, et mundus per ipsum factus est? » Qui enim mittit, illuc mittit, ubi non est qui mittit, nec qui mittitur. Quod si Deus ubique adest, omnia etiam continet, creaturas circumplectens, neque vero abiens, tum rediens, nec loca ex locis alternans. Ait enim sacer Psaltes : « Prope (17) est Dominus timentibus eum ; » et rursus : « Si ascendero (18) in cœlum, tu illic es ; si descendero in infernum, ades. Si assumpsoro pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris : etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua. » Jeremias autem : « Cœlum (19) et terram ego impleo, dicit Dominus. » Acta vero : « Quamvis (20) non longe sit ab unoquoque nostrum : in ipso (21) 380-382 enim vivimus, et movemur, et sumus : quemadmodum etiam nonnulli nostrorum poetarum (22) dixerunt :

(10) Factus est maledictum. Galat. III, 13.

(11) Si diligeretis. Joan. XIV, 28.

(12) Quia. Græca editio hic addit εἶπον, id est « dixi. » Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(13) Qui misit me Pater. Pro his verbis Græca et Latina Biblia habent : ὁ Πατήρ μου, id est « Pater meus. »

(14) Ego in Patre. Joan. XIV, 11.

(15) Pater. Joan. XIV, 10.

(16) Qui misit me. Joan. VIII, 29.

(17) Prope. Psal. CXLIV, vers. 19 (seu 18) legitur : Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπιχαλουμένοις αὐτῶν, id est « Prope est Dominus omnibus qui invocant ipsum. » Hunc versiculum permiscuit fortasse Didymus cum vers. 10 psalmi LXXXIV.

(18) Si ascendero. Psal. CXXVIII, vers. 7-9 (sive 8-10).

(19) Cœlum. Jerem. XXIII, 24.

(20) Quamvis. Act. XVII, 27 et 28.

(21) In ipso, etc. Hæc Pauli verba citans multa peccat auctor operis anno 1765 evulgati, quod inscribitur *La philosophie de l'histoire*. Nam cap. 43 hæc scribit : *Lorsque saint Paul cite ces vers d'un poëte grec, Aratus : Tout vit dans Dieu, tout se meut, tout respire en Dieu, il donne à ce poëte le nom de prophète (Actes des apôtres, chap. XVII).* Quam multa paucis in verbis falsitas atque inscientia! Falsum est primo, prophetiam a Paulo vocari eum, quem allegat : prophetæ nomen hic nullum est. Falsum est secundo, verba hæc, « In ipso, » etc.,

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Οὕτως ἂν νοηθεῖ καὶ τὸ ἐν Ἰωάννῃ τοῖς ἀποστό-
λοις ρηθέν · « Εἰ ἠγαπήτέ με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι πο-
ρεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα · ὅτι ὁ πέμψας με Πατήρ
B μείζων μου ἐστίν. » Πῶς γὰρ πορεύεται, ἢ ἐπέμψθη
κατὰ τὴν θεότητα ὁ εἰπών · « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ,
καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί. » καὶ, « Ὁ Πατήρ ὁ ἐν ἐμοὶ
μένον ποιεῖ τὰ ἔργα. » καὶ, « Ὁ πέμψας με, μετ'
ἐμοῦ ἐστιν ; » Ὁ μαρτυρούμενος, ὅτι « Ἐαυτὸν ἐκέ-
νωσε, μορφὴν δούλου λαβών. » καὶ ὅτι « Ἐν τῷ
κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο ; » Ὁ γὰρ
πέμψων ἐκεῖ πέμπει, ἔνθα οὐκ ἐστὶν ὁ πέμψων καὶ
ὁ πεμπόμενος. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς πανταχοῦ πάρεστι, καὶ
πάντα συνέχει, περιδραξάμενος τὴν κτίσιν, καὶ οὐκ
ἀπιών, καὶ πάλιν ἐπανιών, οὐδ' ἐκ τόπων τόπους ἀμεί-
δων. Λέγει γὰρ ὁ μὲν Ἱεροσόλυτης · Ἐγγὺς Κύριος
τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. » καὶ πάλιν · « Ἐὰν ἀναβῶ
εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ · ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην,
πάρεστι ἐὰν ἀναλάβοιμι πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον, καὶ
κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης · καὶ γὰρ
C ἐκεῖ [181 ὅ] ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με, καὶ καθέξει
με ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ δὲ Ἱερειμίας · Τὸν οὐρανὸν
καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Αἱ δὲ
Πράξεις · « Καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου
ἡμῶν ὑπάρχοντα · ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινού-
μεθα, καὶ ἐσμέν · ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιη-
τῶν εἰρήχασιν ·

esse Arati. Falsum est tertio, ea in Græco fonte esse versum, aut plures versus : neque vero pro versu, aut versibus haberi possunt nisi ab eo, qui Græcæ poeseos omnino ignarus sit. Falsum est quarto eadem citari a Paulo ; sunt enim ipsius Pauli : qui etsi subjungat : « Sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt ; » non illa tamen respicit, quæ antecedunt, ut inscite putat iste nugator, sed quæ sequuntur. At enim tam acerbe, iniquis, insectandus non est qui inconsiderate forsitan locutus sit ; humanum est enim errare :

D Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim.

(HORAT., *De arte poet.*, vers. 11.)

Verum non de scriptore nunc agitur, qui labatur imprudens, sed de eo homine, qui etsi magnam sapientiam, de quibus scribit, inscientiam, sæpius tamen subdolum ac perversam prodit voluntatem, ubique ad fallendum incautos imperitosque lectores divina oracula, ac Patrum aliorumque scriptorum loca consulto immutat, ut ludibrio habeantur atque despectui. Innumerabilibus fere exemplis confirmare hæc possem, nisi longius a proposito aberrandum foret. Sed fusius ea persecutus sum in oratione, quam hic Bononiæ superiore anno 1766 in publico Archigymnasio ad studia instauranda habui, « De malis impiorum quorundam ætatis nostræ scriptorum artibus ac dolis. »

(22) *Nostrorum poetarum*. Cilices erant cum Aratus, tum Paulus. Biblia tamen habent « vestrorum » pro « nostrorum. »

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν · ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώπων· **A** Ipsius enim et genus sumus (25) : ipse vero (24) benignus est in homines.

Καὶ εἰ δὲ Δεσπότης αὐτὸς ἐξηγεῖται, ὡς οὐδέποτε τοὺς οὐρανούς τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας ἐγύμνωσεν, ὥσπερ οὐδὲ νῦν μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς γῆς ἀπολιμπάνεται : « Ἰδοὺ » γάρ, φησὶν, « ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος » βεδαιῶν τὰ παρὰ τοῦ ἱεροκλήρου ἐν ἰ' ψαλμῷ ἀσθέντα, δι' ὧν καὶ ἐπὶ γῆς αὐτὸν, καὶ ἐν οὐρανῷ ἐπὶ τοῦ θείου ἐπικαθέζεσθαι θρόνου προσεκλήρυττεν φησὶν γάρ · « Κύριος ἐν ναῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, Κύριος, ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. »

Εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀμάχως τὸ « πορεύομαι » καὶ « ὁ πέμψας, » ὡς μορφήν δούλου λαβῶν, εἶπε, καὶ διὰ τὸ Ἰουδαίους ἀπιστεῖν τῇ οἰκονομίᾳ, καὶ ὅτι τῇ συμφωνίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπεφάνη · καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὥστε καὶ τοὺς παχεῖς τὸν νοῦν καὶ χερσαῖδες Μοντανιστὰς ἐντρέψομαι, τὸν αὐτὸν Υἱοπατέρα ἡμοῦ καὶ Παράκλητον νοῦντας· σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ Μανιχαῖον, μὴ προσείμενον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην· ἀποκαλοῦντα τὸν μὲν Πατέρα ἀπάνθρωπον, ὡς ἐκβαλόντα τὸν Ἀδάμ ἀπὸ τοῦ παραδείσου, τὸν δὲ Υἱὸν μόνον φιλόανθρωπον, ὡς δι' ἑαυτοῦ παραγενόμενον καὶ σώσαντα. Πῶς γὰρ μόνω τὴν χάριν εἰσώμεθα τῷ Χριστῷ, [182 α] ὅτι ἐπεμψεν αὐτὸν καὶ ὁ Πατήρ; Εἰωθε δὲ ἡ Γραφὴ τῇ λέξει τοῦ « ὁ πέμψας, » καὶ τοῦ « ἀπεστάλη » ἐπὶ τῆς ἀρρήτου συγκαταβάσεως προσχρησθαι· καὶ ὡς θνητῷ τῷ λόγῳ περιλαβεῖν ἀδύνατον ἦν τὸν ἀχώρητον, οὕτως καὶ τῇ τῶν βημάτων οἰκονομίᾳ τὴν διήγησιν ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ τις ἀντιθεταῖς ὑπόνοιαν σχοιῇ· ἐπειτοίγε poterat qui est incomprehensibilis, ita ne per verborum quidem œconomiam fieri poterat enarratio, ne quis antitheismi suspicionem caperet et semideum aliquem, aut Deo contrarium Deum cogitaret. Quamloquidem

Πάντα Θεοῦ πλήρη,

καθὰ εἴρηται. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτ' ἡ ἀεὶ ζῶσα φωνή, λέγουσα : « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου· ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας » τοῦτ' ἔστιν· Ἦδειν ὅτι πάντοτέ μου

(25) *Ipsius... sumus.* Lege quæ de hoc Arati hemistichio scribit Jo. Alb. Fabricius *Bibl. Græc.* vol. II, pag. 453, Hugo Grotius, Calmetus, aliique.

(24) *Ipsse vero*, etc. Desunt hæc verba in Bibliis. Didymus, utpote in poetis versatus, ea addidit ex Arato, versum a Paulo citatum absolvens. M. Tullius Cicero veritit :

*Nos genus illius : nobis ille omine læto
Dextera præsignat.*

Nimirum post vocem ἀνθρώποισι interpunctionis notam non apposuit, sed legit :

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει,

ut est apud Aratum.

(25) *Ecce.* Matth. xviii, 20.

(26) *Dominus.* Psal. x, vers. 4 (seu 5).

(27) *Montanistæ.* Montanistarum sectam Didymi tempore extinctam non fuisse tum ex aliis monumentis constat, tum etiam ex epistola 41 Hieronymi ad Marcellam.

(28) *Filiopatrem.* Hunc errorem Montanistis tribuit et Hieronymus in epistola 41, quam scripsit anno Domini 384, nempe eo circiter tempore quo hæc dictabat Didymus. Cæterum non Montanus,

Ac si Dominus ipse testatur, se nunquam cælos sua præsentia privasse, sicut ne nunc quidem post Ascensionem abest a terra. « Ecce (25) » enim, inquit, « ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi, » ea confirmans quæ sacer præco in x psalmo cecinit, ubi et in terra ipsum, et in cælo super divinum thronum sedere prædicavit; ait enim : « Dominus (26) in templo sancto suo, Dominus, in cælo thronus ejus. »

Si hæc, inquam, ita se habent, profecto voces « vado, » et « qui misit, » dixit Dominus quatenus servi formam habens, et quia Incarnationi non credebant Judæi, et quia consensione Dei et Patris in mundum venit, neque vero ob hanc tantum rationem, sed etiam ut mente crassi, ac rudes Montanistæ (27) pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filiopatrem (28) simul et Paracletum; **383** una cum ipsis vero erubescat etiam Manichæus, qui Vetus Testamentum non admittit, sed Patrem quidem vocat inhumanum (29), quippe qui Adamum ejecit ex paradiso, Filium vero solum humanum, id est, benignum iu homines, quippe qui per semetipsum venit, ac salvavit nos. Quomodo enim soli Christo gratias habeamus (30), cum miserit eum etiam Pater? Solet autem Scriptura verbis, « qui misit, » et « missus est, » uti, cum de ineffabili condensatione sermonem habet : et sicut mortali sermone comprehendendi non

Omnia (31) Deo plena sunt,

ut dictum fuit. Quod autem dixi, testimonio suo confirmat vox semper viva, quæ ait : « Pater (32), gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam, quod semper me audis, sed propter turbam, quæ circumstat, dixi, ut credant, quod tu

nec Montanistæ omnes ita senserunt, sed ex Montanistis ii, qui secundum Æschinem vocabantur. « Privatam autem blasphemiam (inquit Tertullianus in lib. *De præscriptionibus hæreticorum*, cap. 52), illi qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adjuvant etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. » Hanc υἱοπατροπλᾶν, id est « filio-paternitatem » in Sabellianis quoque execratur secundum concilium œcumenicum canone vii, eamque refellit theologus noster etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 38. Alio sensu υἱοπατροπλᾶν nominat Allatus exercitatione x in *Chreygtonum*, pag. 480, ita scilicet ut eam hæresim denotet, quæ Filium Spiritus sancti genitorem esse affirmet.

(29) *Inhumanum.* Hanc blasphemiam obiter refellit Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 45, et brevissime in enarratione in *primam Petri Epistolam* ad caput primum, et in enarratione in *primam Joannis* ad caput quartum.

(30) *Habeamus.* Codex, εἰσώμεθα. Legendum videtur, εἰσώμεθα· et paulo post, ὅτι ἐπεμψεν, pro ὅτι ἐπεμψεν.

(31) *Omnia.* Vide not. 61, pag. 327.

(32) *Pater.* Joan. xi, 41, 42.

me misisti, » id est : Sciebam, quod semper me audis, cum una sit nostra voluntas, sed propter circumstantem turbam, ut crederet, dixi : Pater, gratias tibi ago, quia tu me misisti. Verba vero præpostero ordine protulit, caute agens propter auditores, qui et litigiosi erant, et inimicitiarum amantes. Sic etiam de præcursore Incarnationem prædicante ait scriptura : « Fuit (33) homo missus a Deo : » atamen ex cœlis missus non fuerat.

Legimus in Scripturis Deum etiam ab homine mitti, et hominem vocari, quin ullum divina et vera gloria detrimentum capiat. Ita Moyses in Genesi inquit : « Et transivit (34) torrentem, et trajecit omnia sua. Relictus est autem Jacob solus, et luctabatur homo cum eo usque ad mane. Vidit autem, quod non potest (35) Jacob in luctando : et ait illi : mitte me ; nam ascendit aurora. Ille vero dixit : non te dimittam, nisi me benedixeris. Dixit autem illi : quodnam est nomen tuum ? Ille vero dixit : Jacob. Et dixit ei : Non vocabitur **384** amplius nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quia fortis fuisti cum Deo, et cum hominibus potens eris (36). Interrogavit autem Jacob, et dixit : Dic mihi nomen tuum. Et dixit : Quare tu interrogas nomen meum ? Et benedixit eum ibi. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Species Dei : Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. » Quod autem Deus sit is qui luctatus est, quique nomen suum tacuit, prophetia quoque confirmat : « Apparui (37) ad Abraham et Isaac et Jacob patres vestros (38) cum sim Deus eorum, et nomen meum (39) non manifestavi eis. » Quomodo autem major dici potest Pater secundum deitatem illo, qui se æqualem (40) facit Patri ? quique ait : « Ego et Pater unum sumus ; » et de quo dicitur in Scripturis, quod sit verus Deus, et Filius, et Unigenitus ; « In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis ; » et, « Deus magnus ; præ quo non reputabitur alter ; » et quod a dextris consideret ? Verum in confesso est etiam, vocabulum illud, « major, » ad Incarnationem referri, propter quam is qui cujuslibet mutationis omnino expertus est, minor etiam angelis, si ita loqui fas est, factus esse dicitur ab Apostolo his verbis : « Eum autem (41) qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis. » Nimirum non ut in forma Dei existens in cœlis, sed ut in forma servi in terra, quando ex Virgine citra ullam sui mutationem prodiit, aiebat : « Qui misit me Pater, major me est : » quasi diceret : Ea, quæ vobis, et cuilibet menti invisibilis est, Deitas major est aspectabili hac mea condescensione. Nam qui reipsa

(33) Fuit. Joan. 1, 6.

(34) Et transivit. Gen. xxxii, a vers. 23 ad vers. 30. Codex men'iose : Διέβη τὸν χειμάρου, pro Διέβη τὸν χειμάρου.

(35) Non potest. Plura verba hic omittit Didymus, aut librarius.

(36) Eris. Dictio hæc, ἔρη, id est « eris, » deest in Bibliis. Alias minimi momenti varietates prætereo.

ἀκούεις, μᾶς θελήσεως οὐσης· ἀλλὰ διὰ τὸν περιεστώτα ὄχλον, ἵνα πιστεύσωσιν, εἶπον τὸ, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας· πρωθυτέρου δὲ τὰς λέξεις ἐφθέγγετο, ἡσφαλισμένως ποιῶν, διὰ τοὺς ἀκροαμένους φιλαίτιους καὶ φιλαπεχθίμονας· ὡς καὶ περὶ τοῦ Προδρόμου τὴν οικονομίαν κηρύττωντος εἶπεν· « Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὶ Θεοῦ· » καὶ ὁμως οὐκ ἐξ οὐρανῶν ἀποσταλεῖς ἐτύγχανεν.

Γέγραπται ὁ Θεὸς καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου ἀποστελλόμενος, καὶ ἄνθρωπος ὀνομαζόμενος, καὶ βλάβος περὶ τὴν θείαν καὶ ἀληθῆ ὁδὸν πάντως οὐκ ὑπομένων· ὡς Μωϋσῆς ἐν τῇ γενέσει λέγει· « Καὶ διέβη τὸν χειμάρου, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ αὐτοῦ. Ὑπελήφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλατιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. Ἴδεν δὲ, ὅτι οὐ δύναται Ἰακώβ ἔν τῷ παλαίειν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέθη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε ἀποστείλω, εἰ μὴ με εὐλόγησῃς. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου [182 b] ἐστίν ; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἔτι ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἔση. Ἠρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγελόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἴνα τί σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνον Εἶδος Θεοῦ· Ἴδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. » Ὅτι δὲ Θεὸς ἐστὶν ὁ παλαίσας καὶ μὴ εἰπὼν αὐτοῦ τὸ ὄνομα, καὶ ἡ προφητεία λέγει· « Ὄρθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, τοὺς πατέρας ὑμῶν, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς. » Πῶς δὲ καὶ μεῖζων κατὰ τὴν θεότητα ὑπάρχει τοῦ ἴσου ἑαυτὸν ποιούντος τῷ Πατρὶ, τοῦ λέγοντος· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἔν ἐσμεν· » καὶ μαρτυρουμένου, ὡς ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ Ἰῆς, καὶ Μονογενῆς ἐστίν, « Ἐν ᾧ κτίοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· » καὶ, « Θεὸς μέγας, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος· » καὶ ὡς ἐκ δεξιῶν συγκαθεύεται ; « Ἄλλ' ὁμολογουμένως καὶ τὸ « μεῖζων » εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν ἀποτείνεται, δι' ἣν ὁ μεταβολῆς διὰ παντὸς ἄμοιρος ὢν, ἡλαττώσθαι καὶ τῶν ἀγγέλων, εἰ θέμις τοῦτο φάναι, γέγραπται παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως· « Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. » Ἀμέλει οὐκ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐν οὐρανοῖς, ἀλλ' ἐν μορφῇ δούλου ἐπὶ γῆς, ὅτε ἐκ τῆς Παρθένου ἀτρέπτως προήλθεν, [183 a] ἔλεγεν· « Ὁ πέμψας με Πατὴρ μεῖζων μου ἐστίν· » ὡσεὶ καὶ ἔλεγεν· « Ἡ ὁμὴν καὶ πάση διανοίᾳ ἀδάετος θεότης, μεῖζων τῆς ὀρίμνης συγκαταθέσεώς μου ὑπάρχει. Ὁ γὰρ τῷ πράγματι συγκαταθὰς, καὶ διακονῶν, καὶ μὴ διακονούμενος, καὶ δούλου φέρων μορφήν, ἔ ἐν

(37) Apparui. Exod. vi, 3

(38) Patres vestros. Voces, τοὺς πατέρας ὑμῶν, desunt in Bibliis.

(39) Nomen meum. Græca editio hic addit, Κύριος, id est « Dominus. »

(40) Se æqualem. Joan. v, 18.

(41) Eum autem. Hebr. ii, 9.

μορῆ Θεοῦ ὑπάρχων, πως οὐχὶ καὶ τοῖς ῥήμασι ἅ
 συγκαταβαίνειν ἐμελλεν, ὁ παντὸς λόγου ἀνώτερος;
 οὕτως ὥστε καὶ ὀνειδίξει παρ' Ἰωάννη τοῖς ἐπὶ μι-
 κροπρακεῖα ἐκδεχομένοις τῆς οἰκονομίας τὰ ῥήματα,
 φάσκων· « Ἐγὼ τιμῶ τὸν Πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς
 ἀτιμάζετέ με. » Τιμᾷ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν, λέ-
 γων· « Κάθου ἐξ δεξιῶν μου. » καὶ μέντοι ἔλκων πρὸς
 αὐτὸν τοὺς ἀξιούς. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ εἰπεῖν πεποι-
 θήσει Πατέρα τὸν Θεόν, δείχνουσιν, ὡς τὸ « μεῖζων »
 κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἔστιν.
 qui digni fuerint, ad illum trahens. Ex hoc ipso
 trem, ostenditur, vocem illam, « major, » respectu

Καὶ ἐξ ὑποδείγματος δὲ ῥῆον ὑποστῆναι τοῦ μὴ
 κατὰ τὴν θεότητα εἰρηθῆσαι τὸ « μεῖζων. » Ὁ γὰρ
 Κύριος φησὶν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν οὐκ ἐγήγερται ἐν
 γεννητοῖς γυναικῶν μεῖζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. »
 Ἄλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐτέρας μεῖζονος φύσεως ὄντα, ἢ κατ'
 ἀνθρώπους, ἔλεγε μεῖζονα εἶναι αὐτόν· πάντες γὰρ
 οἱ ἀρετῆς μεταποιούμενοι, ἢ ἐξισούοντο αὐτῷ, ἢ τι
 ἀτελείοντο· οὐδὲ ὡς δυνάμει κρείττονος, ἢ χρόνῳ
 πλείονι εὐλογητός τὴν γένεσιν· αὐτὸς μὲν γὰρ τῇ ἐν
 κόσμῳ ζωῇ διέμεινεν ἔτη λ'. ἦσαν δὲ οἱ τῇ τοῦ σώ-
 ματος ῥώμῃ καὶ τῷ πληθειῖ τῶν ἐτῶν ὑπερβάλλοντες
 αὐτόν. Ἄλλ' οὐ ταύτη κρείττονα τῶν ἀνθρώπων ἔλε-
 γεν, ἀλλὰ τῇ προφητείᾳ, ἣν μάλιστα ἐνθεόν αὐτὸς
 ἐδέξατο. Καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ ἐν τῇ [185 b] βασιλείᾳ
 τῶν οὐρανῶν μικρότερος, μεῖζων αὐτοῦ ἔστιν. » Ἐλε-
 γε δὲ περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου, τοῦ χρόνους
 μὲν μικρότερου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τῇ δὲ ἀξίᾳ
 τῆς ἀποστολῆς μεῖζονος. « Ἔθετο γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῇ
 Ἐκκλησίᾳ, » ὡς Παῦλος γράφει, « πρῶτον ἀποστό-
 λους, ἔπειτα προφήτας. » Εἶπε δὲ, « Ἐν τῇ βασι-
 λείᾳ τῶν οὐρανῶν μικρότερος, » διὰ τὸ ἐν βίβλῳ ζών-
 των πάντων τὰ ὀνόματα γράφεσθαι, καὶ ὡς μεταγε-
 νεστέρου εἰκότως ὑστερον τετάχθη τὸ αὐτοῦ ὄνομα.
 Τινὲς δὲ τὸ μέρος τοῦτο, περὶ τοῦ Δεσπότου ἐνόη-
 σαν, μικρότερον μὲν κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφήν,
 καθ' ἣν ἦσαν προφητῶν καὶ ἱερῶν ὀπωπτεύετο
 τυγχάνειν, μεῖζονα δὲ κατὰ τὴν θεότητα. Ὅστε καὶ
 κατὰ ταῦτα τὸ « μεῖζων » καὶ τὸ « πέμψας » τῷ πρὸς
 τὸν Πατέρα ὁμοουσίῳ μείωσιν οὐ ποιεῖ. Καὶ ὅπερ
 δὲ εἴρηται πρὸ βραχέως, δοκεῖ πως ὁ κομψία λόγων
 χρώμενος, καὶ ὁ αὐτῷ ἀεὶ ἀπονέμων τὰ πρωτεῖα καὶ
 τιμὴν ἀπαιτῶν, οἴησιν ἔχειν· ἢ δὲ οἴησις, ὑπερηφανία
 τίς ἔστιν. Οὐδὲν δὲ πρὸ τῆς ὑπερηφανίας ἡτί-
 μασεν· οὐδὲ γὰρ μεῖζονος μᾶλλον μέλει τῷ Θεῷ,
 ἢ μήποτε πλείον τοῦ μικρότερου. Ἔχει γὰρ ἄπαξ,
 κἂν αὐτὸς μὴ λέγῃ, σύμφυτον τὸ μεῖζον· καὶ οὐδεὶς
 τῶν εὐγνωμόνων περὶ τοῦτου ἀμφισβητεῖ. Δι' ἃ δὴ
 φησιν· « Ἐὰν ἐγὼ ἔμμαντῶ μαρτυρῶ, ἢ μαρτυρία μου

(42) *Ego*. Joan. viii, 49. *Legit* catenam in *Joan-
 nem* xvii, 1, ubi affinita docet Didymus.

(43) *Referendam non esse*. Codex, τοῦ μὴ κατὰ, etc.
Legendum videtur τὸ pro τοῦ.

(44) *Amen*. Matth. xi, 11.

(45) *Propter prophetiam*. Recte Hieronymus in
 libro *contra Luciferianos* num. 7. « Audi, » inquit,
 « Dominum loquentem : « Non est in natis mulie-
 rum major Joanne Baptista. » Nulli enim contigit

condescendit, qui ministrat, non vero ministratur,
 qui servi formam gerit, cum sit in forma Dei, quo-
 modo non etiam verbis condescenderet? ipse, in-
 quam, qui omni sermone sublimior est, atque ex-
 celsior, adeo ut apud Joannem eos etiam objurget,
 qui verba ob œconomiam, id est ob Incarnationem,
 ab ipso prolata sensu humiliore accipiebant, in-
 quiens : « Ego (42) honoro Patrem meum, et vos
 inhonoratis me. » Honorat autem etiam Pater Fi-
 lium dicens, « Sede a dextris meis, » et insuper eos,
 autem, **385** quod Deum confidenter dixerit Pa-
 Incarnationis dici.

Sed ab exemplo ostendere facilius est, vocem
 ipsam « major » ad Deitatem referendam non
 esse (43). Nam Dominus ait : « Amen (44) dico
 vobis : non surrexit inter natos mulierum major
 Joanne Baptista. » Sed hunc majorem esse non
 ideo dixit Christus, quod alterius naturæ esset hu-
 mana majoris; omnes enim, qui virtuti studebant,
 aut æquales ipsi erant, aut paulo inferiores. Ac ne
 ex eo quidem major dictus est Joannes, quod po-
 tentia superior, aut generatione antiquior foret;
 triginta enim annos in mundo vixerat; erant vero
 qui corporis robore et annorum numero eum su-
 perarent. Verum non hac ratione majorem homini-
 bus eum dixit, sed propter prophetiam (45) sum-
 mopere divinam, quam ipse acceperat. Et rursus :
 « Qui autem (46) in regno cœlorum minor est,
 major ipso est. » Dicebat autem ista Christus de
 Joanne apostolo, qui ætate quidem minor erat
 Joanne præcursore, dignitate autem apostolatus ma-
 jor. « Posuit (47) enim Deus in Ecclesia, » ut Paulus
 scribit, « primum apostolos, deinde (48) propheta-
 tas. » Dixit autem, « in regno cœlorum minor, »
 quia in libro viventium nomina omnium scribuntur,
 et ipsius utpote junioris nomen merito posterius
 positum est. Quidam vero hunc locum de Domino
 intellexerunt, inquiringes, eum minorem quidem
 esse secundum formam servi, in qua minor prophe-
 tis et sacerdotibus putabatur; majorem vero se-
 cundum deitatem. Itaque secundum hanc quoque
 explicationem verba « major, » et « qui misit, »
 consubstantialitatem ejus cum Patre non minuunt.
 Ut autem paulo ante jam dictum est, qui fastu (49)
 verborum utitur ac primas sibi metipsum partes sem-
 per attribuit, atque honorem exigit; is animi elati-
 onem quodammodo habere videtur; animi au-
 tem elatio est quoddam superbix genus : nihil vero
 magis, quam superbiam, despectui haberi voluit :
 neque enim ejus, qui major sit, majorem curam

prophetarum et annuntiare Christum, et digito de-
 monstrare. »

(46) *Qui autem*. Matth. xi, 11.

(47) *Posuit*. I Cor. xii, 28.

(48) *Deinde*. Græca ed., δεύτερον, id est « secun-
 do. »

(49) *Fastu*. Codex, κομψία. *Legit*, κομψία. Hoc
 sensu Pollux lib. vi, sequi. 123, κομψόν « tactato-
 rem » dixit.

habet Deus; aut fortasse (50) major ipsi cura est de eo qui minor 386 sit. Habet enim ipse omnino, nisi id non dicat, ex natura sua, ut major sit; nec eorum qui recte sentiunt, quisquam de hoc dubitat. Quam ob causam ait: « Si ego (51) mihimet ipsi testimonium perhibeo, testimonium meum non est verum; est Pater meus, qui testimonium perhibet mihi. » Sed ne quis hoc etiam ob ejus parvitatem ab ipso dictum putet, alibi ait: « Et si ego (52) testimonium perhibeo mihimetipsi, testimonium meum verum est. » Asi in primo etiam λόγω (53) satis ostensum est, dictionem hanc « major » neque respectu essentialis, nec respectu potentis, nec respectu gloriæ cœlestis dictam fuisse. Quin etiam viri apud Græcos probati aiunt:

Immortalis vero Deus, supremus in æthere habitans, Incorruptus, inconcussus, æternus, semper similis.

CAP. XIX.

Alia quoque sunt in Scripturis oracula, quæ hæretici non eo sensu acceperunt, qui supremis et incomprehensibilibus hypostasibus dignus esset. Hujusmodi est illud: « Pater (54) mandatum dedit mihi, quid dicam, et quid loquar. » Tale est etiam quod de Spiritu sancto dicitur: « A semetipso (55) non loquitur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis; » et quod alibi legitur: « Ego a me ipso (56) locutus non sum; » et rursus: « Sicut (57) mandavit mihi Pater, ita facio; » et rursus: « Sermo (58), quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me. » Et quæ is affinia sunt. Talibus enim locutionibus usus est Dominus, quatenus Verbum est Patris; quod ostendere nobis vellet unitatem naturæ, et ineffabilem concordiam consensumque sanctæ Trinitatis; et quod ipsius Trinitatis documenta trium personarum communia sint, non vero diversa. Nam omnis creatura, si fuerit rationalis, propriam habet voluntatem, cui, ut scriptum est (59), silentium indicit, ut ex Dei voluntate loquatur. Ideo aliquando quidem quæ sua sunt, loquitur et facit: aliquando vero quæ sunt Dei; et in aliquibus 387 quidem rebus conspirat cum homine sibi simili, in aliquibus vero, alia vult. Nam Deus Verbum cum sit Dominator et Sapientia, sanctus vero Dei Spiritus cum ex ipso procedat, et juxta Apostolum scrutetur profunda ejus, et solus sciat quæ sunt Dei, et divina dona ex propria potestate largiatur, idcirco antequam loquatur aut operetur, non expectat dum audiat, sicut faciunt creaturæ, quæ Dei voluntatem non modo ignorare possunt, verum etiam aliquando non facere: ut cum Abrahamus quidem hæsitans ait: « Nunquid (60), Domine, si loquar? » Moses vero deprecans ac recusans: « Gracilis (61) voce, et tardus lingua sum ego; » et: « Obsecro,

οὐκ ἔστιν ἀληθής· Ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ μαρτυρῶν μοι. » Ἄλλ' ἵνα μή καὶ τοῦτο πρὸς σμικρότητος αὐτοῦ νομισθῆι, ἐτέρωθι λέγει: « Κἀν ἐγὼ μαρτυρῶ ἑμαυτῷ, ἡ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστιν. » Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ λόγῳ ἱκανῶς ἐδείχθη περὶ [184 a] τοῦ « μεζίων, » μήτε κατ' οὐσίαν, ἢ δύναντιν, ἢ δόξαν τῆς ἀνω εἰρησθαί. Φασὶν δὲ καὶ οἱ παρ' Ἑλλησιν δόκιμοι: « Et si ego (52) testimonium perhibeo mihimetipsi, testimonium meum verum est. » Asi in primo etiam λόγω (53) satis ostensum est, dictionem hanc « major » neque respectu essentialis, nec respectu potentis, nec respectu gloriæ cœlestis dictam fuisse. Quin etiam viri apud Græcos probati aiunt:

Ἀθάνατος δὲ Θεὸς πανυπεράτατος αἰθέρι ναύω, Ἄφθιτος, ἀστυφέλικτος, ἀίδιος, αἰὲν ὁμοιος.

ΚΕΦ. ΙΘ.

Οὐκ ἐνόησαν, ὡς ἔστιν ἐπὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ ἀπερινοήτων ὑποστάσεων θέμις, καὶ τὸ, « Ὁ Πατήρ ἐντολήν μοι δίδωκεν, τί εἴπω, καὶ τί λαλήσω. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, » καὶ ἐτέρωθι: « Ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα. » καὶ πάλιν: « Καθὼς ἐνετείλατο μοι ὁ Πατήρ, οὕτως ποιῶ. » καὶ πάλιν: « Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμφαντός με: καὶ ὅσα τοιαῦτα. Τοιούτοις γὰρ ἐχρήσατο ῥήμασιν ὁ Δεσπότης, ὡς λόγος ὢν τοῦ Πατρὸς, ἐνδείξασθαι ἡμῖν βουλόμενος τὴν ἕνωσιν τῆς φύσεως, καὶ τὴν ἀρρήτον συμφωνίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ ὡς κοινὰ αὐτῆς ἐστί τὰ διδάγματα, καὶ οὐ διεστῶτα. Πᾶν γὰρ κτίσμα, ἐὰν ἢ λογικὸν, ἔχει θέλημα ἴδιον ὃ, ὡς γέγραπται, κατασιγάξει, ἵνα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα εἴπη. Διδὸς ποτὲ μὲν τὰ ἑαυτοῦ λαλεῖ καὶ ποιεῖ, ποτὲ δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς ἕνια μὲν συμπνέει τῷ ὁμοίῳ ἀνθρώπῳ· εἰς ἕνια δὲ, ἕτερα βούλεται. Ὁ γὰρ Θεὸς Λόγος ἐξουσιαστής ὢν καὶ σοφία, ἔτι μὴν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐρευνῶν τὰ βάθη αὐτοῦ, καὶ μόνον εἶδος τὰ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐξουσίαν παρέχον τὰς θείας δωρεάς, οὐκ [184 b] ἀναμένει ἀκοῦσαι, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἢ ποιῆσαι, ὡς τὰ κτίσματα· ἅπερ πέφυκεν οὐ μόνον τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα ἀγνωεῖν, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ μὴ ποιεῖν· ὡς ἠνείκα λέγει, ὁ μὲν Ἀβραὰμ ἐνδοιάζων: « Μὴ τι, Κύριε, ἐὰν λαλήσω; » Ὁ δὲ Μωϋσῆς παραιτούμενος: « Ἰσχυφωνος καὶ βραδυλόγισσός εἰμι ἐγὼ. » καὶ, « Δέομαι, Κύριε· οὐ δύναμαι μόνος φέρειν τὸ βάρος τοῦ λαοῦ τούτου· προχειρίσαι ἄλλον σεαυτῷ. » Καὶ Ἀαρὼν καὶ Μαριάμ οικειὰ κινήσει ἐθρασύνθησαν κατὰ Μωϋσέως, ὅτε καὶ ἐλεπρίασεν ἡ Μαριάμ, καὶ ὠργίσθη θυμῷ Κύριος. Ἀλλὰ καὶ αὐτῷ, τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ποιῶν, καὶ ἀριθμῶν τὸν λαόν, ἐπιτιμᾶται. Καί

(50) Aut fortasse. Græce, ἢ μήποτε· quæ formula apud scriptores maxime Didymi æquales valet, taut fortasse, » ut ipse reddidi.
 (51) Si ego. Joan. v, 31, 32. Sensum potius citat, quam verba, idemque facit segm. 206 b.
 (52) Et si ego. Joan. viii, 14.
 (53) In primo... λόγω. Si vox isthæc, λόγω, ad primum hujus operis librum referenda est, allegat hic Didymus caput 16 ejusdem libri.
 (54) Pater. Joan. xii, 49.

(55) A semetipso. Joan. xvi, 13, 14.
 (56) Ego a me ipso. Jo. ii, 11, 49.
 (57) Sicut. Joan. xiv, 31.
 (58) Sermo. Ibid. 24.
 (59) Ut scriptum est. Quemnam Scripturæ locum respiciat, nescio: nisi forte respicit illud Christi. « Verumtamen non mea voluntas, sed tua hæc. »
 (60) Nunquid. Gen. xviii, 30.
 (61) Gracilis. Exod. iv, 10.

Ἱεραμίας δὲ, παρὰ σκοπὸν τοῦ ἀνεξικάκου καὶ ἀμνηστικῶς Θεοῦ εἰπὼν· « Νεώτερός εἰμι ἐγὼ, καὶ οὐ δύναμαι προφητεύειν, » ἀκούει· « Μὴ λέγε, ὅτι Νεώτερός εἰμι ἐγὼ. » Καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ, βίον, καὶ οὐ τοῦ Θεοῦ ποιῶν θέλημα, πλοῖψ ἐπιβάς, φεύγει εἰς θαρσεῖς ἐκ προσώπου τοῦ πανταχοῦ θντος Κυρίου. Καὶ Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων Γαλάταις φησίν· « Ἄλλ' ὅτε ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων » τάδε. Ἴνα δὲ πληροφορηθῶσιν οἱ ἄπιστοι, εἶχε δὴ ἄρα καὶ πληροφορηθῶσιν, ἀνάγκη μακρῦνας τὸν λόγον. Πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐφάνησαν ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοπροφήται, ὡς Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος, καθὼς ἔχουσιν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, πλανῶντες, καὶ οὐ τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ [185 a] νόμου αὐτοῦ διδάσκοντες· περὶ ὧν καὶ Ἰακώβηλ προφητεύει· « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος· ἐπὶ τοὺς προφήτας, τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, οὐκ ἀπίστεῖλα αὐτούς· ἀπ' αὐτῶν ἐλάλησαν. » Dei, pseudochristi et pseudoprophetæ, cujusmodi fuit Judas Galilæus, apparuerant, sicut Acta apostolorum testantur : ii vero deceptores erant, nec ea prophetat etiam Ezechiel : « Vivo (70) **338** ego, dicit Dominus : ad prophetas qui seducunt populum meum, non misi eos : a se ipsis locuti sunt. »

Ἐδῶν τοίνυν ὁ ἀληθινὸς Χριστὸς, ὑπενοήθη πλάνος. Ἐχει γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Σκηνοπηγίων ἐξήρουν τὸν Ἰησοῦν οἱ ὄχλοι, λέγοντες· « Ποῦ ἐστιν; Καὶ ἦν περὶ αὐτοῦ διαφωνία· οἱ μὲν ἔλεγον· Ἄγαθός ἐστιν· ἄλλοι ἔλεγον· Οὐχὶ πλανᾷ τὸν ὄχλον. » Καὶ πάλιν οἱ ἀρχιερεῖς λέγουσι τῷ Πιλάτῳ· « Οἴδαμεν, Κύριε, ὅτι εἶπεν ὁ πλάνος ἐκεῖνος ἐτι ζῶν· Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγειρομαι. » Εἶπεν οὖν ὁ Σωτὴρ, περὶ μὲν ἐκείνων οὕτως· « Ὅσοι ἤλθον πρὸ ἐμοῦ, κλέπτει ἦσαν καὶ λησταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσεν αὐτῶν τὰ πρόβατα. Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούουσιν, καὶ γνωρίζει τὴν φωνὴν μου, καὶ ἀκολουθεῖ μοι. » περὶ δὲ αὐτοῦ· « Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ. » ὡς ἐκεῖνοι ὄχλον ἔτι. Προειδὼς δὲ καὶ τὰ μέλλοντα, ὡς Θεός, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀνοδὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν, ἔσονται πάλιν πλάνοι, ὡς Σίμων, ὡς Μοντανός, ὡς Μανιχαῖος, προσηφάλισατο εἰπὼν· « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ

(62) *Obsecro, Domine.* Ex duobus Scripturæ locis unum facit. Primus locus exstat Exod. iv, 13, ubi legitur : Δέομαι, Κύριε, προείρῃσαι ἄλλον δυνάμενον, id est, « Obsecro, Domine, elige alium qui possit. » Alter vero exstat in Numeris cap. xi vers. 14 : Οὐ δύνησμαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν λαόν τοῦτον, id est « non potero ego solus ferre hunc populum. »

(63) *Aaron.* Lege Numer. xii, 1, 9, 10.

(64) *Reprehenditur.* Lib. II Reg. xviii, 12.

(65) *Junior.* Jerem. i, 6, 7.

(66) *Ei non possum prophetare.* Sensus citat ; nam Biblia sic habent : Ἰδοὺ οὐκ ἐπίσταμαι λαλεῖν, id est, « Ecce nescio loqui. »

(67) *Fugit.* Joan. i, 5.

(68) *Sed cum.* Galat. ii, 14.

(69) *Cephæ.* Græca editio : Πέτρος, id est « Petro. » Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus, cujus lectionem exhibet etiam eodex Alexandrinus.

(70) *Vivo.* Sensus citat, ac duorum prophetarum loca inter se confundit. Nempe in Michæa cap. iii, vers. 5. legitur : Τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, id est, « Hæc

Domine (62) : non possum solus ferre pondus populi bujus : elige tibi alium. » Et Aaron (63), ac Maria propria voluntatis motione contra Moysen audacter insurrexerunt, quando et Maria leprosa facta fuit, et Dominus iratus est. Quin etiam David suam faciens voluntatem, et populum numerans reprehenditur (64). Jeremias vero, cum præter mentem patientis, et injuriarum obliviscens Dei dixisset, « Junior (65) sum ego, et non possum prophetare (66), » audiit : « Ne dicas : Junior sum ego. » Jonas autem propriam voluntatem faciens, non Dei, cum navigium conscendisset, « fugit (67) in Tharsis ex facie Dei » ubique existentis. Et Paulus de apostolis loquens ad Galatas hæc scripsit : « Sed cum (68) vidi quod non recte ambulavit ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ (69) coram omnibus » hæc. Verum ut iis, qui increduli sunt, omnis dubitandi locus præcludatur (si tamen id fieri potest), sermonem in longum protrahere necesse est. Antequam veniret in mundum Filius Dei fuit Judas Galilæus, apparuerant, sicut Acta apostolicebant, quæ sunt Dei et legis ipsius. De illis fuit Judas Galilæus, apparuerant, sicut Acta apostolorum testantur : ii vero deceptores erant, nec ea prophetat etiam Ezechiel : « Vivo (70) **338** ego, dicit Dominus : ad prophetas qui seducunt populum meum, non misi eos : a se ipsis locuti sunt. »

Cum itaque venisset verus Christus, suspectus fuit quasi seductor ; testatur enim Evangelium turbas in festivitate (71) scenopægorum quassivisse Jesum dicentes : « Ubi est ? Et erat de ipso discordia : alii quidem dicebant : Bonus est ; alii dicebant : Non ; seducit turbam. » Et rursus principes sacerdotum aiunt Pilato : « Scimus, domine (72), quod dixit seductor ille adhuc vivens : Post tres dies resurgo. » De illis (73) ergo Salvator hæc dixit : « Quicumque (74) venerunt ante me, fures erant (75) et latrones : sed non audierunt (76) eos oves. Oves meæ (77) meam vocem audiunt, et cognoscunt vocem meam, et sequuntur me. » De se ipso autem ait : « Ego a me ipso (78) non loquor : » nempe : sicut illi faciebant. Cum vero etiam futura præsciret ut Deus, et post suam in cælum ascensionem, sanctique Spiritus adventum rursus fore nosset seductores, ut Simon, ut Montanus, ut Manichæus fuerunt, nos præmunivit indicit Dominus super prophetas qui seducunt populum meum. » In Ezechiele autem cap. xiii, vers 6 : Ἐγὼ οὐκ ἀπέσταλκα αὐτούς, id est « ego non misi illus. » Et vers. sequenti : Καὶ ἐλέγετε, Φησὶ Κύριος : Καὶ ἐγὼ οὐκ ἐλάλησα, id est : « Et dicebatis : Ait Dominus : et ego locutus non fui. »

(71) *In festivitate.* Joan. vii, 11, 12. Citatur sensus potius, quam verba.

(72) *Scimus, Domine.* Matth. xxvii, 63. Pro, οἴδαμεν, Græca editio habet : ἐμνήσθημεν, id est, « meminimus. »

(73) *De illis.* Clemens quoque in primo Strom., pag. 368, de pseudopropheta intelligit Domini verba, quæ allegat Didymus.

(74) *Quicumque.* Joan. x, 8.

(75) *Erant.* Græca editio, ἐστὶ, id est « sunt. »

(76) *Audierunt.* Biblia eodem sensu, ἤκουσαν pro ἤκουσεν.

(77) *Oves meæ.* Joan. x, 27. Sensus tamen afferitur, non verba.

(78) *Ego a me ipso.* Joan. xiv, 10.

quiens : « Cum autem (79) venerit Paracletus, Spiritus A veritatis, qui a Patre procedit, ille vobis in memoriam revocabit verba mea, et deducet vos ad omnem veritatem : a semetipso non loquetur. » Id est : Spiritui sancto fidem ne denegatis, qui eandem dicit, et docet quæ ego : nec enim est alterius voluntatis (80), nec alterius essentia : iis autem qui Spiritum sanctum se habere aiunt, sed non loquuntur quæ mea sunt, et prophetarum, ne credatis. Manichæum vero ne toleretis, quod Vetus Testamentum non admittat, sed inhumanitatis condemnat bonum Patrem, qui mecum loquitur, ac e facit, quæ ipsius erga homines benignitatem declarant. Ad hæc : cum Verbum Dei in ipso Deo subsistens sit Filius, cumque et ipse sit in Patre, et Patrem habeat in semetipso, merito dicitur non loqui a se ipso, sed, ut antea scriptum est, ea loquitur quæ sunt Dei, quippe qui Deus est ineffabilis ineffabiliter videns voluntatem 389 Patris. Atque id ipsam similiter de Spiritu sancto dicendum est, quippe qui est divinus Spiritus. Sed alia etiam explicatio afferri potest. Cum Verbum Patris ait, « Spiritus (81) a se ipso non loquetur, sed de meo accipiet, » unus essentia, unusque voluntatis vinculum in Trinitate ostenditur. Cum vero ipse non dixerit, « A semetipso non loquitur, » sed, « non loquetur, » apparet, verba illa, « non loquetur, » ad certum quoddam tempus ac rem esse referenda. Quandoquidem detrectanti Moysi, ut antea dictum est, ait Deus : « Elige (82) septuaginta seniores, et accipiam de Spiritu, qui est in te, et dabo super illos. » Attamen non tanquam indigus accepit Deus de Spiritu, qui erat in Moysi. Unigenitum porro, ac Spiritum Dei, tanquam eum, qui propria auctoritate præditus sit, et tanquam Dominum, operari et loqui, alibi rursus testatur Scriptura in hunc modum : De Filio quidem, exempli gratia, ait David : « Deus noster (83) in cælo et in terra omnia quæcunque voluit, fecit. » Isaias vero : « Fortis (84), Dominator. » Ac præterea propria potestate divinam virtutem operabatur (85), et miracula perficiebat, ut antea (86) dictum fuit. De Spiritu autem sancto, exempli gratia, Dominus hæc docet : « Spiritus (87) ubi vult, spirat. » Paulus vero : « Hæc autem (88) omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum singulis prout vult. »

Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰ ῥήματά μου, καὶ ὀδηγήσει ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει· ὁ ἀντὶ τοῦ, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μὴ ἀπιστήσητε, τὰ αὐτὰ λέγοντι καὶ διδάσκοντι, ἅπερ ἐγώ· οὐ γὰρ ἑτερόδουλον, οὐδ' ἑτεροούσιον· τοῖς δὲ Πνεῦμα ἅγιον λέγουσιν ἔχειν, καὶ μὴ [185 b] λαλοῦσι τὰ ἐμὰ καὶ τὰ τῶν προφητῶν, μὴ πιστεύσητε· μὴ τε μὴν ἀνάσχηθε Μανιχαίου, μὴ προσειμένου τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλ' ἀπανθρώπιαν καταψηφισμένου τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, τοῦ σὺν ἐμοὶ λαλοῦντος καὶ ποιούontos τὰ φιλόανθρωπα. Πρὸς τοῦτοις, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ ἐνυπόστατος ὁ Υἱὸς, καὶ ὢν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, εἰκότως ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλεῖ· ἀλλ', ὡς προεγγράπται, τὰ τοῦ Θεοῦ λαλεῖ, ἅτε δὴ Θεὸς ἀρρήτος βλέπων εἰς τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁμοίως, ἅτε θεῖον Πνεῦμα. Νοητέον καὶ ἄλλως· Τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς φάσκοντος· Ἐὶ Πνεῦμα ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ὁράται ὁ σύνδεσμος τῆς οὐσίας, καὶ τοῦ ἐνὸς θελήματος τῆς Τριάδος. Οὐκ εἰπόντος δὲ αὐτοῦ, Ἐφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλεῖ, ἀλλ', ὡς οὐ λαλήσει, ὁ δεικνύται, ὡς ἐπὶ τινι καιρῷ καὶ πράγματι ἐλέγηται τὸ, ὡς οὐ λαλήσει. Ἐπειτὶ τῷ Μωϋσῆϊ, ὡς προσέφηται, παραιτουμένῳ λέγει ὁ Θεός· Ἐπίλεξα ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους, καὶ λήψομαι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν σοὶ, καὶ δώσω ἐπ' αὐτούς· καὶ ὁμοῦ οὐχ ὡς ἐνδεθῆς ἐλάβαν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ὄντος ἐν τῷ Μωϋσῆϊ. Πάλιν γοῦν ἄλλοτε ἐξουσιαστικῶς καὶ δεσποτικῶς ποιεῖν καὶ φθέγγεσθαι τὸν Μονογενῆ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ Γραφή οὕτως· περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἠνίκα λέγει αὐτῷ· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα, ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν· Ἡσαίας δέ· Ἰσχυρὸς ἐξουσιαστῆς· καὶ ὡς ὅτε κατ' ἐξουσίαν ἐνεργεῖ θεῖαν δύναμιν, καὶ θαύματα ἐπετελεῖ, ὡς προελέθη. [186 a] Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἠνίκα ὁ Κύριος διδάσκει· Ἐὶ Πνεῦμα ὅπου θέλει· πνεῖ· Παῦλος δέ· Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιρουῖν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. »

(79) Cum autem. Joan. xv, 26, xvi, 13, et xiv, 26. Quæ loca inter se permiscet, sensum citans. Simile quid facit in lib. De Spiritu sancto num. 30, ubi sic citat : « Cum autem venerit Paracletus Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. » Quæ partim desumpta sunt ex Joan. xv, 26, aut xvi, 13, partim ex xiv, 26.

(80) Voluntatis. Eodem modo Evangelii verba accipit in libro De Spiritu sancto num. 34 et 36.

(81) Spiritus. Hic quoque duos inter se textus confundit. Nam capite xvi Joannis, versiculo quidem 13 legitur : Οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, id est « non enim loquetur a semetipso ; » versiculo autem 14 : Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, id est, « quia de meo accipiet. »

(82) Elige. Num xi, 16, 17. Sensum duntaxat citat ; nam verba hæc sunt : Συνάγαγέ μοι ἑβδομήκοντα ἄνδρας. . . καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς, id est, « congrega mihi LXX viros... et auferam de Spiritu, qui est in te, et imponam super ipsos. »

(83) Deus noster. Psal. cxiii, vers. 11 (apud Vulg. part. II, vers. 3. Vide not. 79, pag. 41.

(84) Fortis. Isa. ix, 6.

(85) Virtutem operabatur. Locutio Biblica. Vide psal. cxvii, vers. 16 ; Marc. ix, 39 ; Matth. xiii, 58, etc.

(86) Antea. Lege cap. 27 libri primi

(87) Spiritus. Joan. iii, 8.

(88) Hæc autem. I Cor. xii 11.

ΚΕΦ. Κ'.

A

CAP. XX.

Ἀποτίθεσθαι τὸν Μονογενῆ τὴν βασιλείαν, καὶ μὴ εἶναι βασιλέα αἰώνιον, ὑποτάσσεσθαι τε τῷ Θεῷ, ὡς τινα ἀντίθεον (Ὡς δὲ ἡμῖν ἔστω), καὶ εἶναι μόνον « τὰ πάντα ἐν πᾶσι » τὸν Πατέρα φαντάζονται, ἀφ' ὧν Κορινθίους Παῦλος ἔγραψε τοιαύδε· « Ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅταν καταργησῇ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν· δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦσιν, ἄχρις οὗ ἂν θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐσχάτος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ· Τὰ πάντα ὑποτάσσονται, δῆλον, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα· ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγῆσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. » Καὶ εἰς τοῦτο δὲ, ὅτι περὶ τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἐλεῖσθαι ὀφειλομένον τὸν νῦν ἀκριβῶς· εἰ γέ τις ἀναλογιζόμενος ὅπερ εἰ θελκῶς ὑποτάσσεται, ἀπ' ἀρχῆς ἂν ὑπετέτακτο. Ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς προφητείας Δανιὴλ, ἐχούσης ὡδὲ πως κατὰ λέξιν· « Ἐθεώρουν ἐν ὀράματι τῆς νυκτὸς, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν· καὶ προσήχθη αὐτῷ, [186 b], καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Παλαιὸν γὰρ ἡμερῶν τὸν Πατέρα λέγει· ὡς Υἱὸν δὲ ἀνθρώπου προσαχθέντα αὐτῷ, ὅτι ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, τὸν σύμμορφον τῆς κατεινόμενης ἡμῶν θεῶν. Ἐάν οὖν μὴ δώσωσι, διὰ τοῦτο εἰρησῶσι τῷ Ἀποστόλῳ καὶ τῷ προφήτῃ τὰ προκειμένα, λείπεται αὐτοὺς παραγράφασθαι τὸν ἕτερον. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἀποστολικοῦ ρητοῦ, νῦν μὲν βασιλεύει ὁ Υἱὸς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν ἀποτίθεται, κατ' αὐτοὺς. Ἀπὸ δὲ τῆς προφητείας, νῦν μὲν οὕτω βασιλεύει ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, τότε δὲ ἀρχεται, μετὰ τοῦτο ἐμπαλιν φαίνεσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Εὐρίσκεσθαι δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι τῇ μὲν Παρθένῳ Μητρὶ αὐτοῦ καὶ τῷ Ἰωσήφ ὑπετάγη εἰς τὴν οἰκονομίαν, ἐκὼν δὲ δῆλον ὅτι, καὶ οὐκ ἀνάγκη, οὐδὲ καταβάλλων τι τοῦ βασιλικοῦ γέρωσ, μᾶλλον δὲ τῇ συγκαταβάσει δεικνύς τὸ ὑπέρογκον τῆς θεότητος, καὶ τὸ πρᾶον τῆς Δημιουργοῦ δυνάμεως, καὶ οἰκονομῶν τὸ ἡμᾶς πατράσι πείθεσθαι· οἷς

(89) *Cum tradiderit.* I Cor. cap. xv, a vers. 24 ad 28. Græca editio : παραδῶ. Codex Alexandrinus, et Didymus : παραδιδῶ.

(90) *Ipsius.* Vox, αὐτοῦ, deest hic in Græca editione, sed eam habet codex Alexandrinus.

(91) *Omnia.* Græca editio : Ὅτι πάντα pro τὰ πάντα.

(92) *Respondemus,* etc. Aliquod mendum in his cubare videtur ; nimis enim perplexa est in Græco sententia.

(93) *Contemplabar.* Dan. vii, 13, 14.

(94) *Veniens.* Græca editio hic addit ἦν, id est « erat. »

(95) *Adductus est.* Biblia pro προσήχθη, habent προσνήχθη, id est « oblatus est. »

B

Regnum ab Unigenito deponi, eamque æternum Regem non esse, sed subjici Deo quasi quemdam semideum (nobis autem propitius ipse ignoscat), ac solum Patrem « omnia in omnibus » esse comminiscuntur ex iis, quæ ad Corinthios Paulus scripsit hisce verbis : « Cum tradiderit (89) regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem : oportet enim illum regnare, donec posuerit omnes inimicos ipsius (90) sub pedibus 390 ejus : novissima inimica destruit mors : omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dixit : Omnia (91) subjecta sunt ; sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc ipse Filius subjiçietur ei, qui subjecit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. » Respondemus (92), hæc ab eo, qui accurate illa expenderit, de servi forma accipi debere ; nam si subjiceretur qua Deo, subjectus fuisset ab initio. Constat id præterea ex Danielis prophetia, quæ ad verbum sic habet : « Contemplabar (93) in visione noctis, et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens (94), et usque ad Antiquum dierum pervenit, et adductus est (95) ei, et ipsi datus est principatus, et honor, et regnum ; et omnes populi, tribus, linguæ servient ei : potestas ejus potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur. » Nam « Antiquum dierum » dicit Patrem : Qui vero ei « adductus est quasi Filius hominis, » cui datus est principatus, et honor, et regnum, illum significat, qui nostræ abjectioni conformis factus est. Itaque nisi verba, quæ allegata sunt, ab Apostolo, et a propheta hac de causa dicta esse concesserint, restat ut alterutrius testimonium quasi præscriptione atque exceptione utentes (96) rejiciant. Nam juxta apostolica verba nunc quidem regnat Filius, post resurrectionem vero regnum deponit, ut ipsi opinantur. Juxta prophetiam vero nunc quidem nondum regnat Rex regnantium, et Dominus dominantium ; tunc autem regnare incipiet (97), ac rursus postea apparere in Deo et Patre. Insuper vero compertum est (98), eum Virgini quidem matri suæ, ac Josepho subjectum fuisse in Incarnatione : voluntarie scilicet iis subjiçiebatur, non necessitate coactus, neque quidquam de regis dignitate abiciens ; sed condescensione potius ostendens sublimitatem deitatis,

(96) *Exceptione utentes.* in Græco, παραγράφασθαι, quod jurisconsultis est præscribere, aut, quod idem est, exceptione uti. Quare apud Pollucem lib. viii, segm. 60, ubi legitur, παρά διαίτηταις παραγράφάμενος, καὶ ὑπομοσάμενος νόσον, ἢ ἀπόδημιαν, miror interpretem sic vertisse : « apud arbitros reus vocatus, et morbum prætexens aut peregrinationem. » Vertendum enim puto : « apud arbitros exceptione usus, » et reliqua.

(97) *Regnare incipiet,* etc. Videtur in Græco aliquid desiderari.

(98) *Compertum est.* In Græco, εὐρίσκεισθαι, id est « inveniri. » Videtur legendum εὐρίσκειται, id est « invenitur. »

et mansuetudinem creatricis virtutis, ac nos docens A quomodo parentibus obedire debeamus : quibus **391** merito ipse concessit ut honoretur, sicut apud Lucam ipsemet dixit : « Quid (99) quærebatis me? an nesciebatis, quod in domo Patris mei (1) oportet me esse? Et descendit (2), » inquit, « in Nazareth : et erat subditus illis. » Sed Patri ac Deo nondum juxta hæreticos subjectus fuit : ac mendax fuit Paulus, cum ad Philippenses scripsit : « Factus (3) obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. » Sicut ergo cum esset æqualis Deo, et in forma Dei, non propter seipsum, sed pro nobis factus est peccatum, et maledictio, sic non propter seipsum, sed propter nos dictus est in Scripturis regnum traditurus, et subjiendus. Quoniam propter benignitatem in homines suam factus est sine ulla naturarum confusione quod nos sumus, excepto peccato, ac mansit unus et idem. Ille enim, qui est rerum omnium Conditor, quique omnibus imperat (inter omnia vero ponuntur etiam sæcula), qui demum a prophetis dictus est primus et deinceps (4), et omnipotens, quomodo potest æ-

Quod autem interminatum sit ejus regnum (unum est enim indivisum Trinitatis regnum), in primo λόγῳ (5) Scripturæ testimoniis accuratius atque operosius confirmatum est. Recte enim Gabrielem dixisse constat : « Regnabit (6) super domum Israel in sæcula, et regni ejus non erit finis; » et Davidem : « Thronus (7) tuus, Deus, in sæculum sæculi : virga rectitudinis virga regni tui ; dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem ; propterea unxit te, Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis. » Quod vero attinet ad illa Pauli verba (8) : « Ut sit Deus omnia in omnibus, » ea Deum quidem (9) maxime denotant, nec personam **392** a persona distinguunt : his tamen similia idem Apostolus scribit de Filio. Romanis quidem : « Ex quibus (10) est Christus secundum carnem, qui est in omnibus Deus ; » Colossensibus vero de futuro sæculo loquens ait : « Ubi (11) non est Græcus, et Judæus, Scythia, servus, liber, sed omnia in omnibus Christus ; » et rursus de Ecclesia scribens ait : « Quæ est (12) cor-

α τοιμᾶσαι δικαίως δέδωκεν αὐτὰς, ὡς παρὰ Λουκᾶ εἶπεν· Ἐγὼ οὐκ ἐζητεῖτέ με; Οὐκ ἴδεσθε ὅτι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρὸς μου δεῖ με εἶναι; Καὶ κατήλθε, » φησὶν, « εἰς Ναζαρέθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. » Τῷ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ οὐδέπω, [187 α] κατ' αὐτοὺς, ὑπετάγη· καὶ ἐψεύσθη μὲν παρὰ Παύλου, Φιλιππησίου ἐπιστελλόντος· Ἐγνόμενος ὑπὸ τῆς ἀπειρίας μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. » Ὡστερὸν Ἰσα Θεῷ καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν, ἁμαρτία γέγονε καὶ κατάρτα· οὕτως, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς γέγραπται παραδώσων καὶ ὑποταγησόμενος· ἐπειθὲ διὰ φιλελευθροῦς γέγονε ἀσυγχώτητος, ὅπερ ἐσμέν, ἐκτὸς ἁμαρτίας, μείνας εἰς καὶ ὁ αὐτός. Πῶς γὰρ ὁ πάντων ποιητὴς καὶ πάντων κρατῶν· (ἐν τοῖς πᾶσι δὲ τίθενται καὶ οἱ αἰῶνες), ὁ προφητευσθεὶς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐφεξῆς, καὶ Παντοκράτωρ, δύναται εἰς τοὺς ἐφεξῆς αἰῶνας μὴ κρατεῖν καὶ βασιλεύειν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, καθὰ καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ.

deinceps (4), et omnipotens, quomodo potest æ-

Patre et Spiritu sicut nunc, ita et semper? « Ὅτι δὲ ἀτελεύτητος αὐτοῦ ἡ βασιλεία ὑπάρχει (μία γὰρ ἐστὶν ἀδιαιρέτος τῆς Τριάδος), ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐμαρτυρήθη ἐξεργαστικώτερον, ἐν οἷς Γαβριὴλ εὐγε φαίνεται εἰρηκῶς· Ἐ Βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » καὶ Δαυὶδ· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῆσέ σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Περὶ δὲ τοῦ γράφειν, « Ἴνα ἢ ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, » μάλιστα μὲν ἀδιακρίτως ἔχει Θεὸν, ὅμως παραπλήσια τούτου ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος γράφει περὶ τοῦ Υἱοῦ, Ῥωμαίοις μὲν· Ἐξ ὧν ὁ Χριστός τὸ [187 β] κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός· ὁ Κολοσσαεῦσι δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος διαλεγόμενος, φησὶν· Ὅπου οὐκ ἐνὶ Ἑλλην καὶ Ἰουδαίῳ, Σκύθῃ, δοῦλῳ, ἐλεύθερῳ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός· » καὶ πάλιν περὶ τῆς Ἐκκλησίας γράφων, φησὶν· Ἦτις ἐστὶν τὸ σῶμα τοῦ τὰ πάντα

(99) Quid. Luc. II, 49.

(1) In domo Patris mei. Pro his verbis Græca ac Latina Biblia habent : « In his quæ Patris mei sunt. »

(2) Et descendit. Luc. II, 51. Græca editio habet κατέβη pro κατήλθεν : et Ναζαρέτ pro Ναζαρέθ· ac nonnulla addit.

(3) Factus. Philipp. II, 8.

(4) Primus et deinceps. Isa. XLII, 4, legitur : Ἐγὼ ὁ Θεός πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα. Et cap. XLIV, vers. 6 : Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα : Alterutrum ex his locis respicit, nisi fallor, Didymus.

(5) In primo λόγῳ. An respicit caput 31 primi libri?

(6) Regnabit. Luc. I, 32.

(7) Thronus. Psal. XLIV, 8 et 9. Vide not. 43, pag. 95.

(8) Ut sit Deus omnia in omnibus. Celebrem hunc Pauli locum perperam ab Origene acceptum fuisse indicat Hieronymus in libro adversus Joannem Hierosolymitanum num. 16 his verbis : « Quærimus... an Origenis sententia sit vera, qui dixit... ipsos

dæmones... humana carne vestiri, ut acta deinceps pœnitentia post resurrectionem eodem circulo quo in carnem venerant, revertantur ad viciniam Dei, liberati etiam aereis æthereisque corporibus, et tunc omnia genua curvent Deo, cælestium, terrestrium, et infernorum, et sit Deus omnia in omnibus. » At Didymus eundem Pauli locum hic explicans nihil tale docet.

(9) Ea Deum quidem, etc. Similem sententiam aut responsionem habet Hieronymus in epistola 55 ad Amandum, eamque fortasse ex Didymi commentariis in Epistolam primam ad Corinthios mutuavit. Est. En Hieronymi verba : « Non ait, « Ut sit Pater « omnia in omnibus, » sed « ut sit Deus : » quod proprium nomen est Trinitatis, et tam ad Patrem, quam ad Filium, et Spiritum sanctum referri potest. »

(10) Ex quibus. Rom. IX, 5.

(11) Ubi. Coloss. III, 11. Vide not. 12, pag. 29.

(12) Quæ est. Ephes. I, 23. Græca editio : ἧτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου. Vide not. 10, pag. 29.

ἐν πᾶσιν πληροῦντος Χριστοῦ · καὶ ἀλλαχοῦ · Χριστός χθές καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας · καὶ πάλιν · « Ἴνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνου κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων · καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » Καὶ γὰρ εἰ μὴ διέσφαλται τὸ, « Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος · » καὶ τὸ, « Ἐν αὐτῷ κόσμον καταλλάσσων · » καὶ τὸ, « Ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, » οὐχὶ δὲ εἰς ἄλλον · τῆ θεότητι αἰραιομάχοι διεσάφησαν · οὐ μόνον ὡς Υἱῷ πρὸς Πατέρα κοινωνίαν, ἀλλ' οὐδὲ ὡς φίλῳ πρὸς φίλον ἰσότητα συγκτητορίας παραχωροῦντες αὐτῷ. Ἰωσαφάτ γὰρ βασιλεὺς τοῦδα πρὸς Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ τῆς φίλλας τὴν κοινωνίαν ἐνδεικνύμενος, ἔλεγεν · « Καθὼς σὺ, » φησὶν, « οὕτως καὶ γὰρ · καὶ καθὼς ὁ λαός σου, οὕτως καὶ ὁ λαός μου · καὶ καθὼς οἱ ἵπποι σου, οὕτως καὶ οἱ ἵπποι μου · » καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ μὴ τεχθέντι, τῆς ἰδίας προετίθει βασιλείας ὁμοτιμίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἦν, φησὶ, κατὰ τὴν Γραφὴν διὰ τὸν Χριστὸν ἅπαντα κοινὰ καὶ ἀμερίστα. Ἀναιδέστερα τοίνυν τὰ αἰρετικῶν ῥήματα τῶν τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος [188 a] μὲν γὰρ ὁ Θεομισθῆς τὴν οικονομίαν οὐδέπω μαθὼν, τὴν ὅτε ἡμῖν, τότε καὶ ἀγγέλοις γνωσθεῖσαν · (« οὕτω » γὰρ αὐχμηματικώτερον φημι, ὅτε καὶ δι' ἡμῶν, πειθόμενος Παύλῳ φανερώς φθεγγόμενος · « Ἴνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποικίλος τοῦ Θεοῦ σοφία), » καὶ διὰ τοῦτο πειράζειν τολμῶν, τῆ ἐξουσία κατελίμπανε τοῦ Σωτήρος, εἰπὼν · « Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κέτω. » Οὗτοι δὲ, τὸ τῆς θείας καὶ ἀφράστου γεννησιως, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, παραλύοντες ἀξίωμα, τρόπον τινὰ τὸν αἰώνιον ἐκμοχλεύουσι θρόνον, καὶ διορίζοντες φάσκουσιν · Ἀπιστοῦμέν σοι λέγοντι · « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν · » καὶ, « Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν. » Ἀπιστοῦμεν δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ φάσκοντι · « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Τοῦ βασιλικῆς κατάθεθι θρόνου. Δι' ἃ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐν παραβολῇ φρικτὰ ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν. Λέγει γὰρ τοῖς ἀγγέλοις · « Τοὺς ἐχθρούς μου τούτους τοὺς μὴ θελή-

A pus Christi omnia in omnibus implentis ; » et alibi : « Christus (13) heri et hodie idem, et in sæcula ; » Et rursus : « Ut in nomine (14) Jesu omne genu flectatur cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua : confitebitur (15) : Unus Dominus Jesus Christus. » Etenim nisi falsum est illud : « In ipso (16) habitat omnis plenitudo divinitatis ; » et illud : « In ipso mundum (17) reconcilians ; » et illud : « In ipso complacuit (18) omnis plenitudo habitare, et per eum reconciliari omnia in ipsum, » non vero in alium ; si hæc, inquam, vera sunt, apparet (19) illos pro sua hæresi pugnantem deistam bellum inferre, quippe qui Christo non modo tanquam Filio communionem cum Patre negant, verum ne ipsum quidem tanquam amicum, æqualem cum amico possessorem ac dominum esse concedunt. Nam Josaphat rex Juda ut suam erga Achabum (20) regem Israelis amicitiam societatem ostentaret, inquit : « Sicut tu (21), sic et ego ; et sicut populus tuus, ita et populus meus ; et sicut equi tui, sic et equi mei ; » ac ei, qui ab ipso genitus non fuerat, æqualem proprio in regno honorem afferebat. Similiter vero etiam discipulis erant propter Christum omnia communia, ut testantur Scripturæ (22), et indivisa. Impudentiores itaque diabolo sunt hæretici, majoremque inverecundiam horum dicta præ se ferunt. Nam ille Dei inimicus cum Incarnationem, quæ non prius angelis, quam nobis nota facta est, nondum compertam haberet (nam cum aliqua jactantia dico « nondum, » quoniam per nos quoque ea angelis innotuit, si fides habenda est Paulo manifeste 393 inquit : « Ut innotescat (23) nunc principatibus, et potestatibus (24) per Ecclesiam multiformis Dei sapientia), atque hac de causa Salvatorem tentare ausus esset, libero ejusdem arbitrio permisit ut faceret quod vellet, dicens : « Si Filius (25) Dei es, mitte te deorsum. » At vero hi divinæ et ineffabilis generationis dignitatem, quantum in ipsis est, evertent, atque ita statuunt, et inquit : Non credimus tibi, cum dicis : « Ego (26) et Pater unum sumus ; et : « Omnia (27) quæcunque habet Pater, mea

(13) *Christus.* Hebr. xiii, 8.

(14) *Ut in nomine.* Philipp. ii, 10 et 11. Vide not. 13 pag. 29.

(15) *Confitebitur* etc. Græca editio, et Latina translatio : « Confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. »

(16) *In ipso.* Coloss. ii, 9.

(17) *In ipso mundum.* I Cor. v, 19. Græca editio : ἐν Χριστῷ, id est « in Christo : » pro « in ipso. »

(18) *In ipso complacuit.* Coloss. i, 19, 20.

(19) *Apparet,* etc. Codex, αἰραιομάχοι διεσάφησαν. Quæ lectio videtur mendosa. Ego sic verti quasi in Græco legeretur : αἰραιομάχους ἑαυτοὺς διεσάφησαν.

(20) *Achabum.* Non Achabo, sed Joram Achabi filio ea dixit Josaphat, quæ hic citantur.

(21) *Sicut tu.* Lib. IV Reg. iii, 7. Biblia habent :

D "Ὁμοίός μοι, ὁμοίός σοι· ὡς ὁ λαός μου, ὁ λαός σου· ὡς οἱ ἵπποι μου, οἱ ἵπποι σου, id est, « Similis mihi, similis tibi ; sicut populus meus, populus tuus ; sicut equi mei, equi tui. »

(22) *Scripturæ.* Act. iv, 32.

(23) *Ut innotescat.* Ephes. iii, 10. Joannes quoque Chrysostomus in oratione *contra Anomæos*, anno Christi 387 habita, allato hocce Pauli loco, subjungit tom. I, pag. 474 : Μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἄνω δυνάμεις ἐγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλέως, id est « nobiscum, et per nos supernæ virtutes secreta Regis cognoverunt. »

(24) *Ei potestatibus.* Græca editio hic addit, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, id est « in cœlestibus : » quæ verba ne Didymus quidem omisit segm. 90 a.

(25) *Si Filius.* Matth. iv, 6.

(26) *Ego.* Joan. x, 30.

(27) *Omnia.* Joan. xvi, 15.

sunt. » Neque vero majorem fidem habemus Deo A σαντάς με βασιλεύσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὄδε. καὶ et Patri dicenti : « Hic est (28) Filius meus dilectus, κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. » in quo bene complacuit. » Itaque ex regio throno descende. Hinc fit, ut terribilia de ipsis apud Lucam in parabola pronuntiaverit ; ait enim angelis : « Hos meos (29) inimicos, qui noluerunt me regnare super ipsos, ducite huc, et mactate coram me. »

CAP. XXI.

Cum ea quæ ad designandas humanas Christi affectiones dicta sunt in Scriptura, Deo Verbo, non vero œconomizæ, id est Incarnationi, applicanda esse (30) velint hæretici, aiunt, eum factum esse carnem inanimatam : et quasi pœnitentia præ agonia ductus (31) fuerit is, qui est magnus Deus immutabilis, et incorruptus, aut quasi ex necessitate, non vero voluntarie, et libenter agonizæ obnoxius fuerit, aut quæ etiam omnino non potuerit, si voluisset, ea evitare, quæ in cruce passus est, contemnentes eam, quæ nullo modo contemnenda est, deitatem, eidem exprobrant et illud, quod in Matthæo legitur : « Pater (32), si possibile est, transeat calix iste ; » et illud : « Salva (33) me ex hac hora ; » et illud, quod in cruce dictum fuit : « Deus meus, Deus (34) meus, quare dereliquisti me ? » et illud : « Tristis (35) est anima mea usque ad mortem ; » et quod lacrymatus (36) fuerit propter Lazarum ; et quod veluti defatigatus (37) ex itinere requieverit, et quod oraverit, et cibum appetiverit, et sitim, et somnum in navicula passus sit (apage infidelitatem) ; et illud : « Apparuit (38) angelus Domini corroborans eum ; » et alia his affinia. Sed hæreticis ipsis vicissim adversantur ac repugnant Scripturæ, quæ testantur eum secundum deitatem esse æqualem Deo ; et semetipsum exinanivisse formam servi accipiendo, et ea omnia, quæ antea dicta sunt. Quin etiam hoc ipsam eis adversatur, quod cum fiducia dixerit, « Pater, » et quod ipse omnia, quæ animalia sunt, animaverit, et quod nunquam quasi minister sic locutus sit : « In nomine Dei, » aut « Patris mei fiat » unum ex iis miraculis, quæ fecit ; quemadmodum discipuli ejus illis, quorum morbi curatu difficiles, quorumve corpora infirma erant, ac putrida, dicebant, « In nomine (39) Jesu Christi surge, » atque in omnipotenti isto et inclyto nomine ea faciebant, quæ omnes simul creaturæ facere non poterant ; sed propria potestate virtutes operabatur, peccata dimittebat, et imperando inqueibat, « Remittuntur (40) tibi peccata, » ex inferno (41) eri-

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Προσάπτειν πού τοι τῷ Θεῷ Λόγω, καὶ οὐ τῇ οἰκονομίᾳ, τὰ ἀνθρωποπαθῶς λεχθέντα βουλόμενοι, σάρκα ἀψυχον γεγενῆσθαι αὐτὸν λέγουσιν· καὶ ὡσανεὶ ὑπ' ἀγωνίας μεταμελομένη τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀκηράτῳ μεγάλῳ Θεῷ, ἢ ὡς ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐχ ἔκοντι καὶ ἀσμένως, ἐπὶ [188 b] ταύτην ἐλθόντι, ἢ καὶ ὡς μὴ δυναμένην τὴν ἀρχὴν, εἰ ἤθελεν, τὲ περὶ τὸν σταυρὸν ἀποστήσαι· οὕτω περιφρονοῦντες τῆς ἀκαταφρονήτου θεότητος, οὐκ ἐιδίζουσιν αὐτῷ καὶ τὸ ἐν Ματθαίῳ ἐμπερόμενον· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· » καὶ τὸ, « Σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· » καὶ τὸ ἐν τῷ σταυρῷ εἰρημένον· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἔγκατέλιπές με ; » καὶ τὸ, « Περιλυτός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου μέχρι θανάτου· » καὶ τὸ δακρῦσαι αὐτὸν ἐπὶ Λαζάρῳ· καὶ τὸ ὡσανεὶ κεκοπιακότα ἐξ ὀδοπορίας ἀναπαύσασθαι· καὶ τὸ προσεῦξασθαι· καὶ τὴν τῆς τροφῆς ἐφεσιν· καὶ τὴν δίψαν· καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ σκάφους ὕπνον· (φεῦ τῆς κακοπιστίας !) καὶ τὸ, « Ὁφθῆ ἀγγελος Κυρίου ἐνισχύων αὐτόν· » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οἷς ἀντιθαίνει πάλιν καὶ ἐπανίσταται τὸ μαρτυρεῖσθαι κατὰ τὴν θεότητα εἶναι Ἰσα Θεῷ· καὶ ὡς ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφήν δούλου λαβῶν· καὶ ὅσα προεῖρηται. Καὶ αὐτὸ τοῦτο, τὸ εἰπεῖν πεποιθήσει, « Πάτερ· » καὶ ὅτι αὐτὸς πάντα τὰ ἐμφύχα ψυχοῖ· καὶ ὅτι οὐχ ὡς ὑπουργὸς ἐφθέγγαστό ποτε· « Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, » ἢ « τοῦ Πατρὸς μου γενέσθω » ἐν ὧν ἐποίησε θαυμάτων, καθὰ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοῖς τε δυσειάτως ἔχουσι καὶ τοῖς σαθρῶ σώματι κεχρημένοι· ἔλεγον· « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγέρθητι ; » καὶ ἐν τῷ παντοδυναμῳ καὶ εὐκλείῃ ὀνόματι τοῦτω ἐποιοῦν, ὅσα ἦν τῇ κτίσει ὁμοῦ πάσῃ δράσαι ἀδύνατα· ἀλλ' ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ἐνήργει δυνάμεις, συνεχῶρει ἀμαρτίας, λέγων βασιλικῶς· « Ἀφέωνται σοι αἱ [189 a] ἀμαρτίαι· » ἐκ τοῦ ἕδου ἐξήρπαζεν, δαίμονας ἐφυγάδευεν, τῇ θαλάσῃ ἐμδριμούμενος ἐπέτασεν· « Σιώπα, παφίμωσο· » τοῖς ἀνέμοις ἐπέτιμα, καὶ ἐκόπασεν· τῷ Πέτρῳ δούς τὰς κλεῖς τοῦ οὐρανοῦ, ἔλεγεν· « Ὁ ἐάν λύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὁ ἐάν δήσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » τῷ Λα-

(28) Hic est. Matth. iii, 17 ; xvii, 5.
 (29) Hos meos. Luc. xix, 27.
 (30) Applicanda esse. Codex : Προσάπτει πού τοι. Legendum censeo : Προσάπτειν οὗτοι.
 (31) Pœnitentia... ducius. Codex, μεταμελωμένῳ. Λεγε μεταμελομένηῳ, vel μεταμελομένη.
 (32) Pater. Matth. xxvi, 39. Biblia : Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἔστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον οὗτο.
 (33) Salva. Joan. xii, 27.
 (34) Deus. Matth. xxvii, 46, ex Psal. xxi, vers. 1.
 (35) Tristis. Marc. xiv, 34, et Matth. xxvi, 38. Sed ibi legitur ἕως pro μέχρι.
 (36) Lacrymatus. Joan. xi, 35.

(37) Defatigatus. Joan. iv, 6.
 (38) Apparuit. Luc. xxii, 43. Græca editio : Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ἀγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.
 (39) In nomine. Act. iii, 6.
 (40) Remittuntur. Luc. xviii, 48.
 (41) Ex inferno. Ne quis Origenismum hic latere suspicetur, animadverto primum quidem hanc ipsam a Didymo formulam adhiberi segm. 192 a, ubi non de reprobis, sed de Lazaro loquens ait : ἐξ ἕδου ὑποστρέψει, id est « Ex inferno revertetur ; » deinde vero eum respicere hoc in loco illud Joannis in Apocalypsi xx, 13 : « Et mors, et infernus dederunt mortuos suos, » et quod de Christo ad inferos descendente, et sanctos inde veluti extrahente do-

ζάρφ παρεκλειυετο· « Δευρο εκ τάφων Εξω· » Ἄλλω προσέτατεν· « Νεανίσκε, ἐγέρθητι· » τῷ λεπρῷ ἔφραζεν· « Θέλω, καθαρίσθητι· » Ἄλλω· « Θάρσει, τέκνον· ἀφώνται σοι αἱ ἀμαρτίαι· » ἐτέρῳ· « Ἐγειρε, ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει· » τῷ δαίμονι· « Τὸ ἄλαλον, » φησὶν, « καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω, ἐξελθε. » Καὶ οὐ μόνον ταῦτα ἀντιστήκει, ἀλλὰ καὶ προανηρέθη τῶν ὕβριστῶν ἡ ἔννοια τοῦ, « Ἴνα εἰ ἐγκατέλιπές με ; » τοῦ μὲν Κυρίου παρὰ τῷ αὐτῷ Ἰωάννῃ προαναφωνήσαντος· « Ἰδοὺ ἐρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφήτε· καὶ οὐκ εἰμι μόνος, ὅτι ὁ Πατήρ μου μετ' ἐμοῦ ἔστιν· » τοῦ δὲ Παύλου Ἑβραίοις ἐπιστελλαντος, ὅτι καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ ἦν· « Εἰ γάρ, » φησὶ, « τὸ αἷμα ταυρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως, βαντίζουσα τοὺς κεκοινωνημένους, ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθάρσιν· τὰ πᾶσα μᾶλλον τὸ αἷμα Ἰησοῦ, ὅστις διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτὸν ἄμωμον προσήνεγκε τῷ Θεῷ, καθαρῖσει τὰς καρδίας ὑμῶν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς ; etiam quando Paulus Hebraeis scripsit, Spiritum quoque sanctum inseparabilem ab ipso esse. « Si enim (52), » inquit, « sanguis taurorum, et hircorum, emundationem carnis ; quanto magis sanguis Jesu (53), qui per Spiritum sanctum semetipsum immaculatum obtulit Deo, emundavit corda vestra a conscientia prava? »

Τότε δὲ προσήνεγκε διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑαυτὸν τῷ [189 b] Θεῷ, ὅτε εἰς τὸν σταυρὸν ἐκουσίως ἀνέβη. Ὡστε, οὐχ ὡς τῷ ῥήματι δοκεῖ δηλοῦν, ψιλῶς νοεῖν χρή· ἀλλ' ὅτι κἀναυθὰ συγκαταβάς εἰς πάντα, καὶ πτωχεύων τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ μεταπλάσας τῷ λόγῳ ἑαυτὸν ἀτρέπτως εἰς τὸ κοινόν, καὶ πᾶσαν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀκολουθίαν φυλάττων, καὶ μηδὲν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀληθείας ἀφανίζων, τὰ πρέποντα ἀνθρώποις χαμαιζήλωσ, ὥσπερ ἡ δντως σοφία, ἐφθέγγετο, πρὸς τὸ καὶ ἡμᾶς ὀμοιομένους αὐτῷ, καὶ τελέως συμμόρφους, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, γινομένους, ποιεῖν τὰ πρέποντα καὶ ἀρέσκοντα αὐτῷ, καὶ πορεύεσθαι ἀπὸ τῶν γήινων ἐπὶ τὰ αἰθέρια. Οἷα δὲ καὶ περὶ τούτου παρὰ τοῖς Εξω λέλεκται, οὐδὲν ὅσον καὶ αὐτῶν ἐκεῖνων ἀκούσειν. Οὕτω γάρ οὐ μόνον τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ἁγίων μεγαλοφονίαν ἔτι πλέον στέρφουμεν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θαυμάσομεν τὴν μίαν ἀπάντων χορηγὸν σοφίαν. Ἔχει δὲ

verum etiam magis magisque admirabimur unam Hæc igitur habent :

Πολλάκι γὰρ φθέγγονται, ὅσα σθένος ἐστὶν ἀκούσαι
θητοῖς· ἀλλὰ ὁ ἔστιν νοήματα κρείσσορα μύθοις.

piebat, dæmones fugabat, mari minaciter mandabat, « Sile (42), obtumesce, » ventos increpabat, et cessabant ; Petro cæli claves dans siebat : « Quodcunque (43) solveritis super terram, erit solutum in cælis, et quodcunque ligaveritis super terram, erit ligatum in cælis ; » Lazaro præcipiebat : « Veni (44) ex sepulcro foras ; » alteri imperabat : « Adolescens (45), surge ; » leproso dicebat : « Volo (46), mundatus sis ; » alteri : « Confide (47), fili, remittuntur tibi peccata ; » alteri : « Surge (48), tolle grabatum tuum, et ambula ; » dæmoni, « Loquelæ (49) expers, » inquit, « et mutum dæmonium, tibi ego præcipio : egredere. » Neque vero hæc tantummodo hæreticorum conatibus resistunt, verum etiam jamdiu de merito sublata est contumeliosa interpretatio, quam adhibent hisce verbis : « Quare dereliquisti me? » tum quando Dominus apud eundem Joannem olim exclamavit : « Ecce (50) venit hora, et nunc venit, ut dispergamini unusquisque ad propria, et me solum relinquantis ; et non sum solus, quia Pater meus (51) mecum est : » tum et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad conscientiam prava? »

Tunc autem per Spiritum sanctum obtulit semetipsum Deo, quando in crucem voluntarie ascendit. Itaque non sunt objecta verba nude intelligenda, ut sonare videntur, sed hæc quoque sic accipi debent, ut ipse condescendens quoad omnia, et pauper factus in forma servi, et, quamvis cujuslibet mutationis expers sit, se ipsum tamen inter loquendum veluti in vulgarem hominem transformans, et omnem incarnationis consequentiam servans, et nulla in re characterem veritatis corrumpens, humiliter, quippe qui vera Sapientia est, ea locutus sit, quæ humanæ conditioni conveniunt, ut et nos ei similes perfecteque conformes juxta Apostolum facti, ea operemur, quæ ipsius voluntati consentanea sint, eique placeant, atque ex terrenis ad cælestia evehamur. Quid vero profani etiam banc in rem dixerint, nihil vetat quin ab his ipsis audiamus : sic enim non modo sublimitas doctrinæ nostræ a sanctis traditæ adhuc charior nobis erit, illam omnium donorum largitricem sapientiam.

Sæpius enim ea loquuntur quæ audire valent

Mortales, sed alia insunt in eorum verbis sensu subtiliora.

cet Ecclesia, ac demum quod Matth. xxvii, 52, legitur de sanctis, qui post Domini mortem resurrexerunt.

(42) Sile. Marc. iv, 39.

(43) Quodcunque. Non eadem plane verba, sed serine eadem habes Matth. xvi, 19, et xviii, 18.

(44) Veni. Joann. xi, 43. In Bibliis non exstant voces, ἐκ τάφων, id est « e sepulcro. »

(45) Adolescens. Luc. vii, 14.

(46) Volo. Matth. viii, 5 ; Marc. i, 41 ; et Luc. v, 15.

(47) Confide. Matth. ix, 2.

(48) Surge. Marc. ii, 9, et Joan. v, 8.

(49) Loquelæ. Marc. ix, 25 (seu 24). Biblia pro δαιμόνιον, habent : Τὸ πνεῦμα, id est « spiritus. »

(50) Ecce. Joan. xvi, 32.

(51) Meus. Deest hæc vox in Bibliis.

(52) Si enim. Hebr. ix, 13 et 14.

(53) Sanguis Jesu, etc. Paulo aliter Græca editio. Confer cuius ipsa hunc locum.

Itaque oportet (54) mundis oculis acule aspicere

*Et ad veritatem Dei (beata accipe dona)
Ad aliam fabulis certiore viam pergendo.*

Quomodo enim certiores facti essemus, eum nostras infirmitates, juxta id quod **396** scriptum est (55), in venerandam crucem sustulisse, ut per hanc meliorem hominibus statum compararet, nisi prius illas eo quo ipse novit modo in semetipso assumpsisset ac ostendisset?

Quomodo præterea nosse potuissemus, eum factum esse carnem animatam vere, non vero imaginarie, cum ipsum (56) putent Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse, Ariani vero, fuisse inanimatum (57); nisi dixisset, « Tristis est anima mea, » et timorem ostendisset, et cibum, ac potum, et somnum cepisset? Hæc enim neque deitati conveniunt, neque carni inanimatæ. Nam quod spectat quidem ad corpus, eæ tantum in ipso passiones intelliguntur, quæ corpus ipsum labefactare valent atque corrumpere, non vero animæ passiones, quæ ob penuriam rerum necessariorum aut utilium in nobis exoriantur. Quod vero spectat ad animam, in ea deprehenduntur curæ ac sollicitudines ob ipsas passiones susceptæ. Quapropter profani etiam auctores de stolidâ dementia loquentes hæc præcipiunt:

Fuge cito procul a terrenis (58) passionibus, fuge, Præstantissimo animæ oculo, et immotis ejus radiis

*Ut ponderosissimis corpus frenis coerceatur
Cum per animæ munditiam, tum per cælestis patris*

Quod si alia etiam Scripturæ loca, quæ ab hæreticorum pravis opinionibus longe absunt, ut a me jam dictum est, simili modo perpendamus, comperimus, timore perculsum non esse eum, qui Deus est cujuslibet mutationis, ac passionis expertus; qui voluntarie, juxta Apostolum Galatis scribentem, « exspoliavit (59) principatus, et potestates, et dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsentis sæculo nequam; » qui Petram increpavit eo quod tristitia affectus esset, quando ei prædixit, oportere se crucifigi, et mori, et tertia die resurgere; qui voluntarie in crucem **397** ascendit, et exsultavit ut gigas ad concurrendam viam; qui vivifica sua morte mortem occidit, et omnes a morte redemit; qui suapte auctoritate, vi et operatione aliam quoque hominum multitudinem, qui jam pridem obierant, simul cum se ipso (60) suscitavit, ac universæ humanæ naturæ resurrectionis spem lar-

(54) *Oportet.* Pro ἐγὼν lego ἐχρῆν. Tum λεύσσειν pro λεύσειν. Legendum fortasse et ἐδεύειν pro ἔδεύων.

(55) *Scriptum est.* Matth. viii, 17.

(56) *Ipsam.* Codex, αὐτῶν. Lego, αὐτόν.

(57) *Inanimatum.* Christo animam negasse Arianos certum est. Id testantur Athanasius, Theodoretus, atque, ut alios taceam, Augustinus in libro *De hæresibus hæresi* xlix, quæ est Ariatorum. « In eo, » inquit, « quod Christum sine anima carnem suscepisse arbitrantur, minus noti sunt... sed hoc verum esse et Epiphanius non tacuit, et ego ex eorum quibusdam scriptis, et colloctionibus certissime

Τῶς ἐχρῆν καθαροῖσιν ὅπ' ὀμμασιν δεῖτα λεύσειν.

*Καὶ πρὸς ἀληθειᾶν Θεοῦ ἐλθὼν δέχνησο δῶρα.
Ἄλλην θειοτέτην μύθων πρὸς ἀτραπὸν δεύων.*

Πῶς γὰρ ἂν ἐπληροφρήθημεν, ὅτι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, εἰς τὸν τίμιον ἀνήγαγε σταυρὸν, ὥστε διὰ τοῦτου κρείττονα παρασχεῖν τοῖς ἀνθρώποις κατὰστασιν, εἰ μὴ πρότερον αὐτάς, καθ' ὅν οἶδε τρόπον, εἰς ἑαυτὸν ἀνέλαβέ τε καὶ ἔδειξεν;

Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη, ὡς σὰρξ ἐμψυχος [190 a] ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασίη, οἰηθέντων αὐτὸν, Μανιχαίων μὲν, σῶμα δοκῆσει ἐσχηκέναι, Ἀρειανῶν δὲ ἀψυχον γεγενῆσθαι, εἰ μὴ εἶπε, « Περὶλυπὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ δειλῶν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων, καὶ πομάτων, καὶ ὕπνου μετέλαβε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὐτε θεοῦτι ἀρμόττει, οὐτε σαρκὶ ἀψύχῳ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φθαρτικὰ, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημῆς τῶν χρησίμων ἡμῖν ἐπιγιγνόμενα. περὶ δὲ τὴν ψυχὴν καταλαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες. Διὸ καὶ οἱ ἔξω παραγγέλλουσι περὶ τῆς ἐμπλήκτου ἀνοίας.

*Φεῦγε τάχος χθονίων παθῶν ἄπο, τηλόσε φεῖγτε,
Ψυχῆς ὄμμα φέρωστον ἔχων, καὶ ἀκλινηῶς αὐγὰς.*

*Σώματος ὡς ἀνέχοιτο μέγιστον βρῖθοντα χαλινὰ,
Ἐκ καθαρῆς ψυχῆς τε καὶ αἰθερίας πατρὸς ἀ-*

Γρηγορίου.
Ἐπισκοποῦμενοι τοίνυν οὐχ ἥμισυ καὶ τὰ ἄλλα γραφικὰ, τὰ μακρὰν ἀπέχοντα τῶν αἰρετικῶν κακονοιῶν, ὡς ἦδη μοι εἰρηται, μαθησόμεθα, ὅτι οὐ δεῖδεν ὁ τροπῆς καὶ πάθους παντὸς ἀμέτοχος Θεός, ὁ ἔκοντι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Γαλάταις γράφοντα, « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ δοῦς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέλιγται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστώτος πονηροῦ. » ὁ ἐπιπλήξας Πέτρον δυσχεράναντι, ἦνίκα προέλεγε δεῖν σταυρωθῆναι αὐτὸν, καὶ ἀποθανεῖν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. ὁ ἐθελοντῆς ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνελεῖθῶν, καὶ ἡγαλιωμένος ὡς γίγας δραμεῖν [190 l] ὀδόν. ὁ τῷ ζωοποιῷ αὐτοῦ θανάτῳ τὸν θάνατον θανατώσας καὶ πάντας ἐκ θανάτου λυτροῦμενος. οὗ ἡ αὐτεξούσιος ἐνέργεια καὶ ἄλλο πλῆθος θανάτῳ χρόνιον ἅμα αὐτῷ συνανέστησεν, καὶ ὅλη τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ἀναστάσεως ἐλπίδα ἐδωρήσατο. ὁ πᾶσιν ἀφροδὸν κατασκαυάσας τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ θάνατον, καὶ πόθον τὸ

comperi. » Imo Lucius ipse Arianius in sermone, qui allegatur in concilio Lateranensi, quod habitum est anno 649, Christo animam expresse negat tribuendam esse.

(58) *Procul a terrenis.* Codex, θονίων. Lego, χθονίων. Præterea codex habet sine accentu quasi unum vocabulum ἀποτηλόσε. Lego, ἀπο τηλόσε.

(59) *Exspoliavit.* Prima hæc verba, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, existant in Epistola ad Coloss. cap. ii, vers. 15. Reliqua vero in Ep. ad Galat. cap. i, vers. 4.

(60) *Simul cum se ipso.* Codex, ἅμα αὐτῷ. Legendum fortasse ἅμα αὐτῷ.

πίθος ἀναβέβησας, καὶ ποιήσας μὴ φεύγειν καλήν τελευτήν διὰ τὸν φόβον, ἀλλὰ καταστέλλειν τῷ τοῦ Θεοῦ θελήματι, ὡς τοὺς πιστῶς αὐτῷ προσανέχοντας, ἀλύπως καὶ ἀταράχως παθήματα καὶ θάνατον δι' αὐτὸν ὑποδέχεσθαι, σὺν Παύλῳ βούντας· « Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. » Ὁνητὸν μὲν γὰρ διὰ τὸ θάνατον, κὰν ἀρετῇ βίου πεποισθῶς ἦ, εὐχός ἐστιν· τὸν δὲ ἀθάνατον Θεὸν ἀθανασίαν ἀποβαλεῖν καὶ δειλίαν ἀναλαβεῖν, ἀδύνατον.

confidat, mortem pavere (62) æquum est; immortalis rem assumat, fieri nequit.

Ἄλλὰ καὶ θανάτου, ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν, ἐγεύσατο σαρκί, καὶ ἀθάνατος διέμεινε, ζωᾷς καὶ τότε πάλιν χορηγῶν. Ἐπέτιοιγε καὶ ἀδυναμία μερικῶς περιάπτεται τῷ Πατρὶ διὰ τὸ, « Ἐὶ δυνατόν. » καὶ δειλία ἢ οὐκ οὕσα κατηγορεῖται τοῦ Υἱοῦ διὰ τὸ, « παρελθέτω. » καὶ ἀπροαίρετος ἀναφαίνεται ἡ εἰς τὸν σταυρὸν φιλόανθρωπος καὶ αὐτοπροαίρετος ἀνοδος, καὶ ἀνόρητος αὐτοῦ ἡ εἰς ἔξου κρατερὰ καὶ ἐμβριθῆς κἀνοδος, καὶ ψευδῆς εὐρίσκειται ὁ τε Ἰωάννης λέγων· « Ζωὴ ἐστίν. » καὶ, « Οὐδὲ θέλει, ζωοποιεῖ. » ὁ τε Παῦλος κηρύττων· « Ἐαυτὸν ἐκέλευσεν, μορφὴν θεοῦ λαβών. » καὶ, « Ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν [191 a] ὑπήκοος γενόμενος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. » τοῦτ' ἐστίν, ἀνασχόμενος ἕως σταυροῦ· οὐ γὰρ ἀπλῶς ἔφη, μέχρι θανάτου· ὁ τε Κύριος εἰπών· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. » καὶ, « Ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδὲ τις αἶρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Καὶ ὑπὲρ τίνος λοιπὸν εὐχαριστῶμεν, ὡς κηδεμόνι καὶ τῷ πρῶτον καὶ μόνον κύριος ἔχοντι, τῷ ἀπροθύμως καὶ ἐκ τίνος βίας, ὡς οἱ ἀπ' ἄλλου διοικούμενοι, ὑπὲρ ἡμῶν παύονται; ἢ ἀπὸ τοῦ τριπλότου καὶ προμηθέστατου Πάσχα ἐκάστου ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῇ πίστει ἐπιτελοῦμεν ἔμποδοι, μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ; Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀχροτάτου καὶ διαωνίου μυστηρίου καταξωθέντες, ὁ λέγων· τὸ γὰρ σέβας καὶ ἡ εὐχαριστία ἐφέσεται τῷ οικείᾳ γνώμῃ καὶ ἀμεταμέλητως ἰδίῳ

gñus est; qui ne mors pro ipso oppetita cuiquam timenda esset, effecit, et perpersionem optabilem reddidit, ac vires nobis dedit, ut præclaram mortem timoris causa ne fugeremus, sed nosmetipsos voluntati Dei libenter subiceremus, adeo ut qui fideliter ei adhaerent, alacres et imperturbati perpersiones, ac mortem ob ipsum subeant, clamentque cum Paulo: « Mihi (61) vivere Christus est, et mori lucrum. » Nam mortalem quidem, etsi virtuti vitæ

At mortem etiam eo modo, quo ipse novit, et voluit, gustavit in carne, et immortalis permansit, vitam omnibus etiam tunc largiens. Alioquin aliqua etiam Patri impotentia tribuatur, ob ea verba, « Si (63) possibile est; » et timor, qui reipsa nullus est, Filii arguetur propter illud « transeat; » et involuntaria videbitur ejus in crucem ascensio, quæ ex illius benignitate in homines, liberaque ipsiusmet voluntate profecta est; et illius potens ac ponderosus descensus ad inferos ex motione voluntatis ipsius Filii ortus non erit; et mendax invenietur cum Joannes, qui ait, « Vita (64) est, » et, « Quos vult (65), vivificat; » tum Paulus, qui hæc prædicat, « Semetipsum (66) exinanivit, formam servi accipiens; » et, « Humiliavit (67) semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, » id est, sufferens usque ad crucem; nec enim simpliciter dixit, « usque ad mortem; » tum etiam Dominus, qui ait: « Ego (68) sum lux, ego sum vita, et resurrectio; » et: « Ego pono (69) animam meam, ut rursus assumam eam: nemo tollit eam a me, sed ego pono eam: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam. » Quare autem ei tanquam curator, ac provisori, primamque ac solam dominationem habenti gratias reddere jam pergimus, et Eucharistiam offerre, si non alacriter, ac **398** sponte, sed veluti ex quadam violentia, eorum instar, qui ab alio (70) reguntur, pro nobis passus est? aut quare desideratissimum, et providentissimum Pascha (71) singulis annis, imo singulis diebus (72) aut potius singulis horis (73) sine celebramus, cum timore communicantes corpori, et sanguini ejus? Qui autem supremo,

(61) *hinc*. Philipp. i, 21.

(62) *Mortem pavere*. Manifestum erratum habet codex, cum in eo legatur: διὰ τὸ θάνατον. Pro δὴ διὰ σὲ lege δὴ δεῖσαι, aut δειλιάσαι, id est « pavere. »

(63) *St. Matth.* xxvi, 39.

(64) *Vita est*. Vide Joan. i, 4, et xiv, 6.

(65) *Quos vult*. Joan. v, 21.

(66) *Semetipsum*. Philipp. ii, 7.

(67) *Humiliavit*. Ibid. 8.

(68) *Ego*. Joan. viii, 12, et xi, 25.

(69) *Ego pono*. Joan. x, 17, 18.

(70) *Ab alio*. Codex ἀπ' ἄλλου. Legendum fortasse ὑπ' ἄλλου.

(71) *Pascha*. Paschalis nomen sacram Eucharistiam designat, seu divini sacrificii celebrationem. Joannes Chrysostomus Didymi æqualis similia scripsit oratione 5 *contra Judæos*, tom. I, pag. 611, ed. Monifauconii: « Ἐτερον Πάσχα, inquit, ἔτερον τες

σαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἀπαξ τοῦ ἐνεαυτοῦ γίνεται· Πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος, ἐστὶ δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἀν βουλώμεθα. Πάσχα γὰρ... ἡ προσφορά καὶ ἡ θυσία, ἡ καθ' ἐκάστην γινομένη συναξίς, id est, « Aliud Pascha est, aliud Quadragesima: nam Quadragesima quidem semel in anno fit; Pascha vero ter in hebdomade, nonnunquam etiam quater, vel potius quotiescunque voluerimus. Est enim Pascha... oblatio, et sacrificium, quod in singulis fit synaxibus, sive collectis. » Lege not. 52, pag. 280.

(72) *Singulis diebus*. Similia testantes Cyprianum, Hieronymum, Augustinum videbis apud eos, qui « de frequentii communione » scripserunt.

(73) *Singulis horis*. Alexandrinum hic scriptorem agnoscimus, atque Alexandrinæ, Ægyptiæ Ecclesiæ consuetudinem respicientem. De ea enim hæc scripsit Basilius epist. 93: « Alexandriæ autem et in Ægypto unusquisque etiam de plebe ut plurimum

æternoque mysterio digni facti sunt, norunt quid dicam (74). Nam cultus, et Eucharistia ei debetur, qui ex propria voluntate, ac sine pœnitentia proprium aliquod bonum largitus est.

Dicet etiam quispiam, Dominum, ut misericordia A illos prosequeretur, de quibus ait, « Pater (75), ignosce illis, quia nesciunt quid faciant, » dixisse, « Transeat calix iste, » ut sensus sit: Transeat ab illis (76), ne in suam ipsorum perniciem tam impie contra me agant. Neque vero aliena est a veritate hujusmodi interpretatio verborum, « Transeat calix iste. » Sed quoniam videbat, diabolum tremere quidem, et aufugere, cum se ipsum Salvator Deum per miracula ostendebat, accedere vero ad ipsum, quando humanitatis propria loquebatur; ideo hunc mortis timorem præ se tulit is, « qui comprehendit (77) sapientes in astutia ipsorum: » ut sicut tunc cum tentare illum jam ausus fuerat, desperatus ab eo recessit, nihilque aliud quam ignominiam retulit, ac sese deridiculum fecit, ita nunc quoque ipsum rursus merum hominem esse putans, non vero Deum, qui eo quem solus ipse novit modo in carne apparuerit, cito accurrens (78) prodiret, ejusque crucifixionem suggereret, ac ipse quidem, qui invictum Deum sauciare moliebatur, imprudens sauciatus retrocederet; nos vero cruce Christi vivificati, et providentissima ejus 399 morte redempti exclamaremus cum Paulo Corinthiis scribente: « Ubi est (79), mors, victoria tua? ubi est, inferne, stimulus tuus? » Sic autem accepta certantis et in agonia positi non erant ea Domini verba: quoniam de Deo Patre etiam (« quem, » ut ait vir sacer, « timent (80) et contremiscunt universa a facie virtutis ejus, ») Isaias arcano quodam sensu sic loquitur: « Audite (81) vero, domus David: nunquid parum est vobis agonem præbere hominibus? et quomodo Domino agonem præbetis? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in ventre accipiet, et pariet Filium, et vocabunt (82) nomen ejus Emmanuel (83), quod est interpretatum, Nobiscum Deus. » Sed illuc unde discessit, redeat

habet domi communionem, et, quando vult, per se ipse sit illius particeps. » Novi eam epistolam Arnaldo suspectam esse quasi spuriam. Sed doctissimorum etiam virorum suspiciones insuper habere, ac negligere licet, si nulla inuitantur ratione.

(74) *Norunt quid dicam.* Eam quæ dicitur « disciplina arcani, » Didymi ætate viguisse constat ex aliis etiam Patribus. Quin Chrysostomus hom. 1 *De sancta Pentecoste* tom. II, pag. 463, alique eadem ferme verba adhibent, quæ Didymus.

(75) *Pater.* Luc. xxiii, 34.

(76) *Ab illis.* Biblia habent, « Transeat a me; » sed videtur Didymus non habuisse in suo codice illud ἀπ' ἐμοῦ, id est « a me. »

(77) *Qui comprehendit.* I Cor. iii, 19, Job v, 13.

(78) *Cito accurrens.* Codex, ὁ ξυδρομήσας. Lego ὄξυδρομήσας.

(79) *Ubi est.* I Cor. xv, 55. Græca editio paulo aliter. Sed Vulg. interpres legit ut Didymus, nisi quod pro « inferne, » habet, « mors. » Vide etiam Osee xiii, 14, unde hæc sumpsit Paulus.

(80) *Timent.* In divinis Scripturis hæc non extant. Citat ergo orationem Manassis, in qua hæc leguntur: Κύρις παντοκράτωρ... ὃν πάντα φρίσσει,

ἔλπει ἂν τις, ὡς ἐλεῶν ἐκείνους, περὶ ὧν ἔφη, « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασιν τί ποιοῦσιν, » εἶπεν καὶ τὸ, « Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· ἂν αὐτῶν, φησὶν, ἵνα μὴ τηλικούτον καθ' ἑαυτῶν εἰς ἐμὲ δυσσεβήσωσιν. Καὶ οὕτω δὲ νοῆσαι τὸ, « Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο, » οὐκ ἐξ ἁληθείας ἐστίν. Ἐπειδὴ ἐώρα τὸν διάβολον, φρίττοντα μὲν καὶ ἀποφεύγοντα, ἤνικα ἑαυτὸν ὁ Σωτὴρ Θεὸν διὰ τῶν θαυμάτων ἐπεδείκνυεν· προσερχόμενον δὲ, ὅτε [191 b] ἀνθρωπότητος ἴδια ἐφθέγγετο· τὴν παρούσαν αὐτῷ δειλίαν θανάτου ὑπέφηνεν· ὁ δραστήσιμος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, ἵνα καθὰ ἤδη πειράσαι τολμήσας, τῆς τε ἐλπίδος· ἐκτὸς, καὶ ἄτιμος, καὶ καταγέλαστος ὑπενόστησεν· οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀνθρωπων ψιλὸν πάλιν νομήσας εἶναι, καὶ οὐ Θεὸν, ὡς οἶδεν φανέντα σαρκί, ὄξυδρομήσας προέβη καὶ ὑποβάλη αὐτὸν σταυρωθῆναι, καὶ αὐτὸς μὲν τραυθεὶς λεληθῶτως, ὁ τρώσας τὸν ἀήττητον Θεὸν μηχανώμενος, παλίνροσος ἀποστῆ· ἡμεῖς δὲ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ζήσαντες, καὶ τῷ προμνηστέῳ αὐτοῦ θανάτῳ λυτρωθέντες, ἀναδοήσωμεν μετὰ Παύλου Κορινθίοις γράζοντος· « Πού σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου, ἄδη, τὸ κέντρον; » Οὕτω δὲ οὐκ ἀγωνίας ἦν τὰ τοῦ Κυρίου ῥήματα, ὅτι καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς (« Ὁν, » ὡς εἶπεν ἱερὸς ἀνὴρ, « φρίττει καὶ τρέμει τὰ σύμπαντα ἀπὸ προσώπου δυνάμεως αὐτοῦ ») Ἡσαίας ἀπορήτην τινὲ θεωρία οὕτω διαλέγεται· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος τοῦ Αὐτῶ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος, αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται Υἱὸν, καὶ καλέσουσιν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον, Μετ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Ἄλλ' ὅθεν ἐξῆλθεν, πάλιν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπανείτω. Οὕτως ἐν δακρυῖς ἡ ἀνωτάτω ἀπάθεια, καὶ ζωὴ, καὶ χαρὰ, καὶ εἰρήνη, καὶ πάντων ὑπομονή, ὁ φαίδρας ἡμέρας διδοὺς τοῖς ἅπασιν, δι' ἄλλο τι, ἀλλὰ διὰ τὸ ὑποφῆναι

καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου, id est, « Domine omnipotens... quem omnia pavent, et tremunt a facie virtutis tuæ. » Eam porro orationem ab Alexandrino scriptore citari mirum non est. Nam et a pervetusto auctore *Constitutionum apostolicarum* lib. II, cap. 22, affertur quasi pars sacræ Scripturæ, et Alexandrinus codex illam habet post psalmos inter sacra cantica. Codex quoque membranæ Bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bononiæ sæculo XII scriptus, ac paginis 369 constans, post Græcum Psalterium undecim addit cantica, quorum postremum est ista oratio. Et in Naniano codice sæculi XV, qui Hesychii Hierosolymitani interpretationem in *Psalmos* continet, duodecim cantica *Psalmis* subjunguntur, quorum ultima duo sunt oratio Manassis, et oratio Simeonis senis, cum explanatione ipsius, ut puto, Hesychii. Quin S. Thomas in *Summa Theolog.* part. III, q. 84, art. 10, Manassis orationem citans eam vocat ultimum caput libri secundi Paralipomenon.

(81) *Audite.* Isa. vii, 13, 14.

(82) *Et vocabunt.* Græca editio: « et vocabis »

(83) *Emmanuel.* Quæ addit post hanc vocem Didymus, translata huc sunt ex Matth. I, 23.

διὰ τοῦ ὀρωμένου τῆς ἀοράτου θεότητος [192 a] αὐ-
τοῦ τὴν συμπάθειαν. Πανταχοῦ γάρ, ἢ λόγοις, ἢ ἔρ-
γοις τὰς διαθέσεις ἀναμίγνυσιν, ὅσρα ἡμεῖς ὡσπερ
ἐκ τινων ἰχνῶν ἐπ' αὐτὴν ὀρμήσωμεν τὴν θῆραν τῆς
ἐνθεαστικῆς νοήσεως, καὶ εὐρωμεν, ὡς τὸ πᾶν τῆς
οἰκονομίας θεϊκῆς ἰδίων ἐστὶν εὐσπλαγγνίας.
affectiones permiscere consuevit, ut nos veluti ex
que divini sensus feramur, et quidquid divinae
periamus.

Διὰ τε τὸ ἐλέγξει τῶν ἀδελφῶν Λαζάρου τὴν διά-
νοιαν, ὡς οὐδὲν ἔχουσαν πιστὸν, οὐδὲ βέλαιον. Ἐρω-
τήσαντι γὰρ αὐτῷ, « Πού τεθεϊκάτε αὐτόν; » δέον εἴ-
πειν· « Σὺ πάντα γινώσκεις, ἅτε Υἱὸς Θεοῦ, ἐξ ὧν προ-
εἶπας πολλῷ διαστήματι τῷ φαινομένῳ ἀφεστῶς·
« Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται. » καὶ εἰ προσ-
τάξεας, ἐξ ἄδου ὑποστρέψει, τὴν κοινήν ἀνάστασιν
προλαθῶν τῇ ἰδίᾳ· πάντα γὰρ σοὶ ῥάδια πάντως ὑπ-
ἄρχει ἐθελοντι· δέον οὖν ταῦτα εἰπεῖν, τὸν ἀντίον
ἔρασαν· « Τεταρταῖός ἐστιν, ἡδὴ ὄζει. » Εἰπομεν ἂν
πρὸς τοῦτο, δεδακρυκέναι, ὡς βασιλέα, τοῖς ἑαυτοῦ
ὑποκύπτοντα θεοπίσμασι, τοῖς λέγουσιν, « χαιρεῖν
μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαῖειν μετὰ κλαυόντων, » καὶ
διὰ τοῦτο τὸν παλαιὸν θρηγῶν ἡμῶν ἀποπαύοντα. Οὐ-
δὲ κοπιᾷ κατὰ τὴν θεότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐν-
ανθρωπήσεως ἀκολουθίαν, ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμ-
μένους, καὶ τοὺς κεκοιτακῶτας καὶ πεφορτισμένους
ἀναπαύων, ὁ τὴν ἔξοδον ἔχων ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρα-
νοῦ, καὶ τὰ κατάντημα ἕως ἄκρου αὐτοῦ· ἦ γὰρ
μὴ μελῶσις, ἢ ἀποπεράτωμα, οὐδὲ κόπος ἐστίν.
Εἰ γὰρ καὶ πῶλυ ποτὲ φαίνεται καθεσθεῖς, ἀλλ' ὡς
θεὸς ὑμνεῖτο ὑπὸ παιδῶν μὲν ἀκάκων, κραζόντων·
« Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις. » ὁ ἔρμηνεύεται· « Σῶ-
σον [192 b] ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » ὑπὸ δὲ τοῦ Δαυὶδ ἐν
ψαλμῷ· « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυ-
σμῶν ἐκ Σιῶν ἡ εὐπρέπεια τῆς ἰσχυρότητος αὐτοῦ· ὁ
θεὸς ἐμφανῶς ἤξει. » Οὐδὲ ὀρέγεται τροφῆς ἄκων ὁ
ἄρτος τῆς ζωῆς, πρὸς δὲ ἀποβλέπει τὰ πάντα, κατὰ
τὴν ψαλμῶδον· « Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζου-
σιν, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτοῖς ἐν εὐκαιρίᾳ. Ἄν-
όγεις σὺ τὴν χεῖρά σου, καὶ ἐμπιμπλᾷς πᾶν ζῶον εὐ-
δοκίας· καὶ πάλιν· « Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσιν,

A rursus oratio nostra. Ille ergo, qui suprema im-
passibilitas est, et vita, et gaudium, et pax, et om-
nes tolerans, et laetos dies omnibus dans, nulla alia
de causa flet, nisi ut per visibilem actionem, invi-
sibilis suae deitatis commiserationem manifestet;
etenim semper aut verbis, aut operibus aliquas
quibusdam vestigiis ad investigationem venationem
Incarnationis proprium est, misericordiae esse com-

Ideo etiam nevit, ut sororum Lazari cogitata,
utpote nihil fidele, nihilque firmum habentia, re-
dargueret: nam interroganti ipsi, « Ubi (84) po-
suistis eum? » cum respondere deberent: Tu omnia
nosti, utpote Filius Dei, ut patet ex his, quae antea,
cum longo intervallo apparenter distares, dixisti,
« Lazarus (85) amicus noster dormivit; » ac si jus-
seris, ex inferno revertetur, communem resurre-
ctionem avertens propria resurrectione; omnia
enim tibi volenti facillima sunt. Cum ergo haec dic-
cere deberent, e contrario dixerunt: « Quatridua-
nus (86) est, jam fetet. » Illud praeterea 400 adde-
mus, Christum flevisse instar regis propriis se edi-
ctis subjicientis, quibus jubemur « gaudere (87) cum
gaudentibus, et flere cum flentibus, » ac propterea
antiquae nostrae lamentationi finem imponentis. Ne-
que vero defatigatus est secundum deitatem, sed se-
cundum incarnationis consequentiam is qui sanat (88)
contritos, qui defatigatis (89) atque oneratis requiem
dat, qui exitum (90) a summitate caeli habet, et occur-
sum usque ad summum ejus. Qui enim neque imminu-
tioni obnoxius est, neque limitationi, is ne defati-
gatur quidem: nam etsi pullo insidens aliquando
conspectus fuerit, tamen ut Deus laudabatur cum
a pueris innocentibus, qui clamabant, « Hosanna in
excelsis, » quod valet, « Salva (91), o tu qui es in
excelsis; » tum a Davide in psalmo LIX: « Ab or-
tu (92) solis, et (93) usque ad occasum ex Sion
species decoris ejus: Deus manifeste veniet. »
Neque cibum appetit invitus is qui est panis vitae,
is ad quem omnia aspiciunt, juxta Psaltem inquit-
tem: « Oculi (94) omnium in te sperant, et tu das

(84) Ubi. Joan. xi, 34.

(85) Lazarus. Joan. xi, 41.

(86) Quatriduanus. Joan. xi, 39. Sensum citat.

(87) Gaudere. Rom. xii, 15.

(88) Qui sanat. Isa. lxi, 1, et Psal. xlii,

(89) Defatigatis. Matth. xi, 28.

(90) Exitum. Psal. xviii, vers. 7, 8.

(91) Salva. Vocabulam ὡσαννά, sive potius ὡ-
σαννά, nihil aliud est quam duae Hebraicae dictiones
נָשָׂא (hoshiha na): voculam vero, na, quae
hortantis interjectio est, quasi redundantem non
transfert Didymus. Caeterum si hanc etiam reddere
quis velit, Hosanna valet Salva, quæso, sive σωσον
ἕ, ut transfert Theodorus Prodromus in Explana-
tione nondum edita liturgicorum canonum pag. 145
Naniani codicis. Porro cum vox « Hosanna » vo-
cibus « Filio David » jungatur a Matthæo, Possinus
in Spicilegio evangelico eam significare ait « ramos
arborum, quos in honorem Christi abscissos ex ar-
boribus sternerant in via. Hoc indicat » (inquit)
« dativus. « Filio David, » a Matthæo expressus....

quam enim commodam sententiam habere potest:
D Salva quæso Filio David? » Sed equidem nulla alia
de causa dativum « Filio David » a Matthæo posi-
tum esse suspicor, nisi quia verbum שָׁשַׁן hosiha in
Hebræo sermone hunc habet casum. Itaque verba,
« Hosanna Filio David, » respondent verbis He-
braicis שָׁשַׁן בְּנֵי דָוִד הוֹשִׁינָה na leben David;
quæ si ad verbum, apertis grammaticorum legibus,
Latine vertantur, sonant: « Salva, quæso, Filio
David, » id est, « Filium David. » At contra gram-
maticorum regulas non peccavit Matthæus; cum
enim Hebraicam vocem prius posuisset « Ho-
sanna, » eum casum subjungere debuit, quem ea
vox exposcit.

(92) Ab ortu. Psal. xlix, vers. 2, 3. Librarius
itaque mendose scripsit νόθ', id est, LIX, pro μθ',
id est, XLIX.

(93) Et. Vocula καί, id est, « et, » deest in Græca
editione.

(94) Oculi. Psal. cxlii, vers. 16, 17 (scu 15
et 16).

escam ipsis (95) in tempore opportuno : aperis tu manum tuam, et impleas omne animal complacentia ; et rursus : Omnia (96) te expectant, ut des illis (97) escam in tempore opportuno ; is qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque hominum millia praefer mulieres et pueros saturavit, et ut duodecim cophini fragmentorum superessent, effecit ; qui dixit diabolo : « Non in pane (98) solo vivet homo : » qui universis vobis sufficientem ad omnia, et indeficientem mensam proposuit propriam bonitatem, inquiring : « Qui venit (99) ad me, non esuriet (1) : et qui credit in me, non sitiet unquam : » 401 qui ad flum quidem venit quasi esuriens, sed praecipit ut Deus, ne ea planta fructum amplius ferret, et facto sermonem comprobavit, ostenditque, se illum esse, qui initio dixerat : « Educat (2) terra ligna fructifera. » Sed ne sitit quidem, nisi incarnationis causa, is qui est fons immortalis, quique Samaritanam docuit petere ab ipso aquam vitae. Sufficit autem hic evangelicam vocem commemorare, quae sic se habet : « Sciens Christus (3), quod jam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit : Sitio : » ut appareat, Christum non siti coactum protulisse illud verbum, sed ne quidpiam omitteret eorum, quae in Scriptoris dicta fuerant.

Neque somno involuntarie captus est ; nec enim huic perpeccioni subjectus is erat, qui cum omnium, tum etiam somni Dominus est ; qui nec dormit, nec dormitat, sed custodit Christianos ; qui deitate impassibilis est, etiam cum in passionibus manet : adeo ut eum Psaltes sic alloquatur : « Exurge (4), velut dormiens, Domine. » Vox autem, « velut, » non absolute somnum indicat ; nam simul atque e somno excitatus est, increpavit ut Deus, ac venti quidem repressi sunt, mare autem adeo sedatum est, ut fluctibus agitari, et strepere desinens, remis pulsaretur, et occasionem praebet canendi hymnum cum harmonia nautica, et cum voluptate omnium, qui exclamaverant : « Christe, salva. » Cum enim vera vita dormiens concipitur, tunc universa mortua esse concipiendum est, utpote quae non vivificantur : putandum est enim, hac dormiente, mortem vigilare, et neminem posse vitales auras carpere. Ne pauper quidem est ergo, quippe qui de caelo est nullius rei indigus (5) is, qui est dives (6) in misericordia, et bonus in miserationibus : quique dolori paupertatis nostrae medicinam adhibuit ipsemet incarnationem suam. Neque alieno indiget ille robore : scriptum est enim, quod in ipso (7) constant omnia ; et quod flectitur ei

δοῦναι τὴν τροφήν αὐτοῖς εἰς εὐκαιρον· ὁ δὲ ἐκ πάντων ἄρτων καὶ δύο ἰχθύων πεντακισχίλιους χορτάσας ἐκτὸς γυναικῶν καὶ παιδίων, καὶ δουκαίδια κοφίνους κλασμάτων περιτεῦσαι ποιήσας· ὁ εἰπὼν τῷ διαβόλῳ· « Οὐκ ἐπ' ἄρτων μόνων ζήσεται ἄνθρωπος· » ὁ πᾶσιν ἡμῖν πανταρχὴ καὶ ἀνεκλείπτον τράπεζαν, τὴν οἰκίαν προθεὶς ἀγαθότητα, καὶ φάσκων· « Ὁ ἐρχόμενος πρὸς μὲ, οὐ μὴ πεινήσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ εὐψήσῃ πώποτε· » ὁ ἐλθὼν μὲν ἐπὶ τὴν συκὴν ὡσανεὶ πηγῶν, προστάξας δὲ ὡς Θεὸς μηκέτι καρπὸν τὸ φυτόν ἐνεργεῖν, καὶ ἔργον τῷ λόγῳ ἐπιθεῖς, καὶ δεῖξας, ὡς αὐτὸς ἦν ὁ τὴν ἀρχὴν εἰπὼν· « Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ξύλα καρποφόρα. » Ἄλλ' οὕτως διεψῆ, εἰ μὴ διὰ τὴν οἰκονομίαν, ἢ ἀθάνατος πηγῆ, ἢ τὴν Σικαμαίτιν ὑδωρ ζωῆς Β αἰτεῖν παρ' αὐτοῦ διδάσκουσα. Ἀρκεῖ δὲ περὶ τούτου τῆς εὐαγγελικῆς μνημονεύσαι φωνῆς, τῆς λεγομένης· « Ὡς εἰδὼς ὁ Χριστὸς, ὅτι ἤδη πάντα [193 a] τετέλεστοι, ἵνα τελειωθῇ ἡ Γραφή, λέγει· Διψῶ· ὡς δείκνυσθαι, μὴ ἀνάγκη διψῆς ἐξελθῆναι τὸ ῥῆμα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ τι παραλειφθῆναι τῶν ἐν Γραφαῖς εἰρημένων.

Οὕτως ὑπὸ μὴ θέλων ἐάλω· οὐ γὰρ ἠτῆτο τοῦ πάθους, ὁ τῶν ὄλων καὶ τοῦ ὑπνου Κύριος, ὁ μὴ ὑπνῶν μηδὲ νυστάζων, ἀλλὰ φυλάσσων Χριστιανούς, καὶ ἀπαθῆς τῇ θεότητι καὶ ἐν τοῖς παθήμασι δια- C μένων· ὡς πρὸς αὐτὸν ἀναφθέγγεσθαι τὸν ψαλμωδόν· « Ἐξεγέρθητι ὡς ὁ ὑπνῶν, Κύριε. » Τὸ δὲ « ὡς » οὐ καθ' ἅπαρ ὑπνον ἐμφαίνει· διανατῆς γὰρ εὐθύς ἐπετίμησεν ὡς Θεός, καὶ οἱ ἄνεμοι μὲν κατεστάλησαν, ἢ δὲ θάλαττα τοσοῦτον ἐλώφησεν, ὥστε κυμαίνεσθαι καὶ καχλάζειν, ἀφείσα τύπτεσθαι κόπαις, καὶ πρόσφατιν ὑμνον μετὰ μελούς διδόναί ναυτικοῦ, μεθ' ἡδονῆς πάντων κραζόντων· « Χριστὲ, σῶσον. » Ὅταν γὰρ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ νοηθεῖ κοιμωμένη, τότε ἂν νοηθεῖ τὰ πάντα τεθηκότα, ὡς οὐ ζωοποιούμενα. Οἴου γὰρ, ταύτης εὐδούσης, τὸν θάνατον ἐρηγορεῖν, καὶ μηθεὶν ὑπάρχειν τὰς ζωτικὰς δρέπεσθαι αὔρας. Οὕτως πτωχεύει οὖν, ὡς ἄνωθεν ὦν ἀνευδεής, ὁ πλοῦσιος ἐν ἐλέει, καὶ ἀγαθὸς ἐν οἰκτιρμοῖς, ὁ φάρμακον τῷ ἄλγει τῆς πτωχείας τὴν παρ' ἑαυτοῦ οἰκονομίαν χορηγῶν. Οὐδὲ ἰσχύος ἐπιδέτα ἄλλοτρίας ἐκείνος· γράφει γὰρ, ὡς ἐν αὐτῷ συνέστηκεν τὰ πάντα, καὶ ὡς κάμπτεται αὐτῷ πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγέλων, καὶ καταθρονίων, καὶ ὅτι ἐν [193 b] αὐτῇ τῇ οἰκονομίᾳ προσελθόντες ἄγγελοι διηκονοῦν αὐτῷ,

(95) *Ipsis*. Græca editio : αὐτῶν id est, « ipso-rum. »

(96) *Omnia*. Psal. ciii, 29 (sen 27).

(97) *Illis*. Græca editio : αὐτῶν, id est, « illorum, » ut paulo ante.

(98) *Non in pane*. Matth. iv, 4.

(99) *Qui venit*. Joan. vi, 35.

(1) *Esuriet*. Codex, πεινήσῃ pro πεινάσῃ.

(2) *Educat*. Gen. i, 42. Sensus tamen duntaxat citat.

(3) *Sciens Christus*. Joan. xix, 28. Biblia habent

« Jesus » pro « Christus. »

(4) *Exsurge*. Psal. xliii, 25 (sen 23). Græca editio : ἵνα τί ὑπνοῖς, id est, « quare dormis, » pro ὡς ὁ ὑπνῶν. Sed Psal. lxxvii, 71 (sen 65) legitur : ἐξηγέρθη, ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος, id est, « exsurrexit, velut dormiens, Dominus. »

(5) *Nullius rei indigus*. Codex, ἐνδεής. Sed legi ἀνευδεής.

(6) *Dives*. Ephes. ii, 4.

(7) *In ipso*. Coloss. i, 17.

ὡς δὲ ἐντι ἐν τῷ Πατρὶ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐντι. Τί οὖν βούλεται τὸ, « Ὁφθαγγελοῦ Κυρίου ἐν-
ισχύων αὐτόν; » ἀντι τοῦ, δοξάζων αὐτόν. Τοῦτο
γὰρ συνέταξεν καὶ Μωϋσῆς, ἄσας ὤδην ἐν τῇ ἐρήμῳ
τοιαύδε· « Προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες ἀγγελοὶ
Θεοῦ· καὶ ἐνισχυάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· »
τοῦτ' ἔστιν, ἀνυμνήσουσιν. Ἐπαληθεύει δὲ ταῦτα
καὶ ἄλλη γραφή, εἰσάγουσα ἀγγέλους λέγοντας· « Σὴ
ἐστιν ἡ δόξα, σὸν ἐστι τὸ κράτος, σὴ ἐστιν ἡ δύ-
ναμις, σὴ ἐστιν ἡ ἰσχύς. » Εὐφήμεσαν δὲ καὶ οἱ
ἐξω τοιαύδε·

angelos inquentes : « Tua est gloria (11), tuum
Recte vero profani etiam auctores cecinerunt:

*Πάρτα Θεοῦ μεγάλοιο γόνου ὑπὸ νεύμασι κείται.
'Αρχή, πηγὴ τε ζωῆς, καὶ ὑπεριοχοῦ εὐχος,*

*Καὶ κράτος ἡδὲ βίη, καὶ ἰσχύος ἀφθιτος ἀλλή,
Καὶ δύναμις κρατερῆ, καὶ ἀμφιέλικτος ἀνάγκη.*

Ὁδὲ εὐχεται οὖν ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός, τὸ
ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ Θεοῦ
λόγος· καὶ πάντων κηδεμὼν, ὡς ἦσαν τῇ θεότητι·
οὐ γὰρ εὐχῆ μεταβάλλει, ὡς ἡμεῖς, τὰ δυσχερῆ, ὅς
ἄρα καὶ μόνῳ τῷ θέλει, καὶ μόνῃ τῇ παρουσίᾳ, τὴν
ἀγαθὴν ἅσασιν προξενεῖ ἐλπίδα, καὶ φθάσει τῇ δόσει
τῶν καλῶν τὰς ἡμετέρας λιτάς· « Πρὸς αὐτόν »
γὰρ, φησιν, « προσεύχονται· » ἀλλ' εὐχεται διὰ τὸ
καθ' ἡμᾶς ἀσυγχύτως καὶ δίχα παισματος γεγονέ-
ναι, καὶ τοῦτο διὰ πραγμάτων ἐπιφανεστέρων δεῖξαι
ἐσπουδακέναι. Ὁ γὰρ τοιαῦτα λέξας, καὶ σαρκὶ
στειρῶν προσηλωμένους χεῖρας καὶ πόδας· τοὺς μὲν, C
τῶν εὐχῶν τὰ τοιαῦτα εἰς τὸ ὕψος ἀνήγαγεν, τοὺς δὲ γὲ
δαίμονας [194 a] τῷ ἄδῃ προσέβηξεν. Καὶ τοῦτό
ἐστιν, ὃ Παῦλος γράφει· « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρ-
χάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδειγμάτισεν θριαμβεύσας
αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. » Αὐτόθεν δὲ ἀφ' ὧν αἰτιῶνται ὁ
Ελεγχος. Γράφει γὰρ ὁ αὐτός, σεσοφισμένος ὑπὸ
τοῦ Πνεύματος τῆς Σοφίας, εἰς ἄκρον δριμεῖάν πως

(8) *Accedentes.* Math. iv. 11.

(9) *Apparuit.* Luc. xxii. 43.

(10) *Adorabunt.* Desunt hæc in Latinis Bibliis.
Græca editio ea habet Deut. xxxii. 43, 44. Sed
pro « adorabunt » habet « adorent : » ut et Paulus
Hebr. i. 6.

(11) *Tua est gloria.* Undenam hæc desumpta sint,
ignoro. Apud Matthæum quidem cap. vi. vers. 13,
orationis Dominicæ clausula hæc est : « Ὅτι τοῦ ἐστιν
ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. »
Ἄμην, id est, « Quoniam tuum est regnum, et po-
tentia, et gloria in sæcula. Amen. » Quæ verba non
exstant in Latinis Bibliis. Verum hunc locum non
respicit Didymus, cum angeli loquentes ibi non
iniciantur. An suspicabimur respici a Didymo
hymnum Angelicum, « Gloria in excelsis, » in
quo tunc hujusmodi verba recitarentur? Vide not. 9,
pag. 367. Equidem puto hæc ex Bibliis citari a Di-
dymo : ejus enim ætate aliquam fuisse Bibliorum
versionem, in qua angeli iis verbis Deum collaudan-
tes inducerentur, constat ex Epiphaniî Anchorato cap.
37, ubi hæc legimus : « Ὑπὸ ἀγγέλων μὲν εὐθύς ἦν καὶ
πνευματικῶν ζῶων βῶωντων, καὶ λεγόντων· Σὴ ἐστιν
ἡ δύναμις, σὸν ἐστι τὸ κράτος, σὴ ἐστιν ἡ δύναμις. Ἐν
τούτῳ δεικνύουσι τὸ προσκυνεῖν καὶ ἐνισχύειν, του-
ἐστιν διδόναι αὐτῷ τὸ ἴδιον τῆς ἰσχύος κράτος, id
est, ut vertit Petavius, « Cum ab angelis in cælo, ac
spiritualibus animalibus laudibus afficitur, vociferan-

A omne genu caelestium, et terrestrium, et inferno-
rum ; et quod in ipsa incarnatione accedentes (8)
angeli ministrabant ei, ut semper in Patre et apud
Deum existentem. Quid ergo sibi vult illud : « Ap-
paruit (9) 402 angelus Domini confortans eum ? »
nimirum positum est pro : Glorificans eum. Hoc
enim verbo usus est etiam Moyses cantans cantil-
eum in deserto, et inquis : « Adorabunt (10) eum
omnes angeli Dei, et confortent ei omnes filii Dei ; »
id est, hymnis celebrabunt. Confirmit vero hæc, et
vera esse ostendit, alia etiam Scriptura introducens
est imperium, tua est potentia, tua est fortitudo. »

B *Omnia nutibus mentis magni Dei subjecta sunt.
Ipse est initium, et fons vitæ, et eminentissimum*

*Et potentia, et vis, et fortitudinis incorruptus vigor,
Et potestas fortis, et circumvolubilis necessitas.*

Neque etiam precatur magnus, et verus Deus,
splendor gloriæ Patris, vivens Dei Verbum, atque
universorum provisor, quasi secundum deitatem
minor sit : nec enim es, quæ molesta sunt, per ora-
tionem a se amovet, ut nos, ille qui vel sola volunta-
te, et sola præsentia bonam omnibus conciliat spem,
et nostras preces præclarorum munerum largitione
prævenit : « Ad ipsum » enim, inquit Scriptura (12),
« orabunt. » Sed eatenus orat, quatenus circa natura-
rum permisionem nobis similis factus est, excepto
tamen peccato : et quatenus id ipsum per facta illus-
triora ostendere studebat. Qui enim objecta verba
protulit, atque in cruce secundum carnem clavis
403 suspensus est, et manibus, pedibusque con-
fusus, is illos quidem, propter quos talia passus
est, in altum evexit, dæmones autem inferno all-
sit. Atque hoc illud est, quod vult Paulus, cum
scribit : « Exspoliens (13) principatus, et potesta-
tes, traduxit (14), triumphans ipsos in semetipso. »

tibus, atque ista concinentibus : « *Tua est virtus :
tuum est imperium : tua est vis.* In quo quid
« adorare, » ac « corroborare » sit, exprimit, quod
idem est ac proprium illi virum principatum de-
ferre. Ex quibus Epiphaniî verbis conjicio allat-
um a Didymo locum desumptum esse ex Isaïæ
cap. vi, ubi seraphimi, aut ex Apocalypsis cap. v,
vers. 12, ubi angeli Deum collaudant.

(12) *Scriptura.* Respicit Isa. cap. xlv. vers. 14,
ubi Græca editio habet : Καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ
ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ
ἐστι Θεός πλην σοῦ, id est, « Et adorabunt te, et in
te orabunt, quia in te Deus est, et non est Deus
præter te. » Quem locum de Filio interpretatus est
Theologus noster enarratione in *primam Joannis
Epistolam* ad caput v. « Quomodo enim » (inquit)
« non una divinitas Patris, et Filii, cum Prophe-
ta dicat : Et te orabunt, quia Deus in te est ? » etc.
Ab eo itaque errore longe absuit Didymus, cujus
Origenem accusat Theophilus Alexandrinus in epi-
stola Paschali prima his verbis : « Dicit Origenes :
Non est orandus Filius. » Eundem porro Isaïæ locum
eodem quo Didymus modo accepit S. Zeno Didymi
æqualis lib. ii, tract. 7, pag. 159, alique Patres,
quos eadem pagina enumerant doctissimi Ballerini.

(13) *Exspoliens.* Coloss. ii, 15.

(14) *Traduxit.* Græca ed. hic addit, ἐν παλῶν σῶν,
id est, « confidenter. »

Inde autem petitur responsio, et confutatio, unde ipsi desumunt accusationem. Idem enim Apostolus a Spiritu Sapientiae sapiens factus sententiam scribit summopere acrem quodammodo, et profundam, Deo tamen convenientem, nec ad intelligendum difficilem, et ex æquo cum ad sublimitatem Unigeniti tum ad ejus condensationem pertinentem, quæ sic se habet : « Qui in diebus (15) carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere a morte, cum clamore valido (16) offerens, et exauditus ob eulabiaz, id est, pietatem, etsi esset Filius, didicit ex iis, quæ passus est, obedientiam. » Postquam ergo ipse, quatenus ex duabus naturis constans, Dei Filius naturalis demonstratus est, non vero alias, ac præterea non propter suam deitatem, sed quando erat in carne propter carnes, et pro carnibus supplicationes, ut eulabiaz, hoc est, « pius, » id est, peccati expers, sudit pro peccatoribus ei, in quo erat, et quem habebat in semetipso, quatenus idem cum ipso erat deitate, ex « iis, quæ passus est, » peculiariter « communicans nobis carne, et discens » generatim carnis « obedientiam : » id est, suscepit obedientiam, et veterem nostram inobedientiam delevit. Stultum ergo foret in deitate timorem concipere, aut fletum, aut defatigationem, et quæcumque antea dicta sunt : omnia enim potest Filius Verbum, hoc tantum excepto, quod his subijci non potest secundum paternam generationem, eo modo quo fieri non potest, ut Deus mentiatur, sicut scribit Paulus hujusmodi hominibus irascens. Sic autem habet : « In quibus (17) est impossibile menti Deum. »

Itaque hæretici « in camo (18), et freno maxillis eorum constrictis (19), » ab iis, quæ assequi nequeunt, recedant, et quæ investigare nefas est, curiose non inquirant : quid enim his opus habent ? Sed cum audiunt quæ allata fuere, sic illa intelligant, ut alla quidem dixerit ut homo, **404** alia ut Deus ; et ineffabilem, atque inexplicabilem ejus in homines lenigritatem nobiscum agnoscant, et adorent, et cum Apostolo, et nobiscum clament : « Pax (20) Dei exsuperat omnem mentem ; » et : « Divitiæ (21) Christi sunt ininvestigabiles : » cum Psalte autem psallant : « Domini judicia (22) abyssus multa. » Ita quidem veri fideles, et accurati prædicatores. Profani vero quoque hæc consilia, ac monita dederunt : *Arcana ne tractes : ne investigates Deum : Nec enim est tanta homini vis, Ut omnium inspectorum, et incomprehensibilem na-*

Invenire possit investigando, et excogitando. Assequeris autem eum facile, si persuasus fueris Maximum esse Condilorem universarum rerum.

CAP. XXII.

Sed ad aliud caput progrediamur. Itaque responsum etiam sapientissimum ad generalem universi finem spectans, quod ab omnium Domino apostoli apud Marcum tulerunt : « De die (23) au-

(15) Qui in diebus. Hebr. v, 7, 8.

(16) Valido. Post hanc vocem addunt Biblia καὶ ἄκρωτων, id est, « et cum lacrymis. »

(17) In quibus. Hebr. vi, 18.

(18) In camo. Ex psal. xxxi, vers. 12.

(19) Constrictis. Codex, ἀχθέντες. Sed legendum,

καὶ βαθειαν, ὁμῶς θεοπροπη, καὶ οὐκ ἀσύνοποι, καὶ ἐπαμφοτερίζουσιν τῷ τε ὑφώματι τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῇ συγκαταβάσει αὐτοῦ ῥῆσιν, ἔχουσιν ὡδε : « Ὅς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον αὐτὸν σώζειν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβίας, καίπερ ὢν Υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν, τὴν ὑπακοήν. » Υἱὸς οὖν φυσικῶς τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ ἐξ ἀμφοῖν δεδιεγμένος, οὐκ ἄλλοτε, οὐδὲ διὰ τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, ἀλλ' ὅτε ἦν ἐν σαρκί, διὰ τὰς σάρκας καὶ ὑπὲρ τῶν σαρκῶν ἱκετηρίας, ὡς εὐλαβῆς, τοὔτεστιν « ἀναμάρτητος, » ἀνέστεινεν ὑπὲρ ἀμαρτωλῶν ἐκείνῳ, ἐν ᾧ ἦν, καὶ ὃν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, καθὼς ἦν αὐτῷ τῇ θεότητι, « ἀφ' ὧν ἔπαθεν, » ἰδίως κοινωνήσας ἡμῖν σαρκί, μαθὼν γενικῶς τῆς σαρκὸς « τὴν ὑπακοήν. » ὁ ἔστιν, ἐδέξατο τὴν ὑπακοήν, καὶ ἀπήλειψεν τὴν ἀρχαίαν παρακοήν. Εὐθηθες τοίνυν ἂν εἴη εἰς τὴν θεότητα λογίζεσθαι τὸ δειλιάσαι, ἢ ἑακρῦσαι, ἢ κοπιᾶσαι, καὶ ὅσα προελέχθη. Πάντα γὰρ δύναται ὁ Υἱὸς Λόγος, πλὴν τοῦ κατὰ τὴν πατρικὴν γέννησιν ταῦτα ὑποστῆναι, ὡς ἔστιν ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, καθὰ γράφει Παῦλος δυσαρπιστῶν τοῖς τοιοῦτοις. Ἔχει δὲ ὡδε : « Ἐν οἷς ἔστιν ἀδύνατον [194 b] ψεύσασθαι τὸν Θεόν. »

Οὐκοῦν « ἐν κημῷ καὶ χαλινῶτάς σαγιόνας αὐτῶν ἀγχθέντες αἰρετικοί, τῶν μὲν ἀνεπιθάτων ἀναχωρήτωσαν, καὶ ἃ μὴ θέμις, μὴ πολυπραγμονεῖτωσαν. » πού γὰρ καὶ χρεῖα τοῦτο αὐτοῖς ; Ἄλλ' ἀκούοντες τὰ προκειμένα, νοεῖτωσαν, ὡς ἃ μὲν ἔλεγεν ἐν τοῖς ἡμετέροις, ἃ δὲ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ. καὶ τὴν ἀφατον καὶ ἀνεκδιήγητον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν μεθ' ἡμῶν γνωρίζετωσαν καὶ προσκυνεῖτωσαν, καὶ σὺν τῷ Ἀποστόλῳ καὶ ἡμῖν κραζέτωσαν. « Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερῆχει πάντα νοῦν. » καὶ, « Ὁ πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ ἀνεξιχνίαστος. » ἅμα δὲ τῷ μελωδῷ ψαλλέτωσαν. « Τοῦ Κυρίου τὰ κρίματα ἄβυσσος πολλή. » Ταῦτα μὲν οἱ ἀληθινῶς πιστοὶ καὶ ἀκριβεῖς κήρυκες. Καὶ οἱ ἔξω δὲ συνεβούλευσαν καὶ ἐνουθέτησαν τάδε. *Ἄρῶντι μὴ σάλευε· μὴ ζήτει Θεόν. Οὐ γὰρ τοσοῦτόν ἐστιν ἀνθρώπῳ σθένος, Τὸν καρτερόπτην, τὴν ἀχώρητον φύσιν*

Εὐρεῖν ἀνιχνεύοντι καὶ τεχνωμένῳ. Τύχους δ' ἂν αὐτοῦ ῥαδίως, πεπεισμένος Μέγιστος εἶναι τὸν Ποιητὴν τῶν ὧλων.

ΚΕΦ. ΚΒ.

Ἄλλ' ἐφ' ἕτερον κεφάλαιον προτιμωμεν. Καὶ τὴν ἐν Μάρκῳ τοίνυν φερομένην πρὸς τοὺς ἀποστόλους πάνσοφον τοῦ πάντων Δεσπότου ἀπόκρισιν, τὴν ἐνεκα τοῦ γενικοῦ τέλους λέγουσαν ταυτί. « Περὶ δὲ τῆς

ut et lego, ex Psalte, ἀγχθέντες. ipse enim habet ἄξαι.

(20) Pax. Philipp. iv, 7.

(21) Divitiæ. Ephes. iii, 8. Citat sensum.

(22) Judicia. Psal. xxxv, 6 (scu 7).

(23) De die. Marc. xiii, 32.

ἡμέρας ἐκεῖνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, ὁ Θεωροῦσιν οὐχ ὑγιῶς. Ματθαῖος [195 α] μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἄλλων λέξεων ἀπαρλείπτως ἐλάθον, οὐκ εἶπεν τὸν Υἱὸν ἀγνοεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ τέλους εἰδέναι ἐξέθετο τοῖωσδε· « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μόνος. Ὡσπερ γὰρ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἐστὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὡσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες, καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐγκαμιζόντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἐπέλθεν ὁ κατακλυσμός, καὶ ἴδεν πάντας· οὕτως ἐστὶ καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. » Οἱ οὖν ἄλλοι εὐαγγελισταὶ οὐδὲ ὄλων ἐμνημόνευσαν οὗτου· ἀλλὰ κατὰ ταύτης τῆς αἰρετικῆς ἐναντιώσεως λύσιν παρέσχον οἱ ἀπόστολοι, ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ φάμενοι οὕτως· « Νῦν οἰδαμεν, ὅτι πάντα οἶδας· » ἄτε, φησὶν, Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· ἐξ ὧν πάντων ἐστὶν καὶ ἡ ἐσχάτη ἡμέρα. Καθὰπερ γὰρ δι' ἡμᾶς ἐλετο μορφήν δούλου λαθεῖν, οὕτω καὶ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἀγνοεῖ. Φαρμάκῳ γὰρ οἷον τοῦτῳ ἐχρήσατο, διὰ τὸ συμφερεῖν τῇ ἀνθρωπότητι μὴ γινῶναι τὴν ἐρώτησιν αὐτῆς· ἵν' αἰετ προσδοκῶσα, καὶ ἐπὶ θύρας εἶναι νομίζουσα τῆς κρίσεως τὸν καιρὸν, ἔτοιμος γένηται δι' ἔργων καὶ πίστεως εἰς τὸ σωθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἔλαθεν δημιουργήσας χρόνον, ὃν οὐκ ἠπίστατο· οὐδ' αὖ ἠγνόησεν τὴν ἑαυτοῦ δευτέραν [195 β] παρουσίαν, ὃ ὧν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ· δῆλον δ', ὅτι σὺν τῇ εἰδήσει· εἰ γὰρ ἐν αὐτῷ ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὁ πάντα εἰδῶς, οἶδεν καὶ αὐτὸς, ὁ πάντα θεωρῶν ἐν τῷ Πατρὶ. Πῶς γὰρ ἂν καὶ μὴ βλέποι, ὁ τὸ φῶς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ὁ πάντα εἰς τάξιν καὶ διακόσμησιν ἀγαγὼν, ὁ πάντα εἰδῶς πρὸ γενέσεως αὐτῶν, ὁ δημιουργὸς τῶν χρόνων, ὁ καὶ ὄριον θέμενος τῇ κτίσει, καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν παγιώσας τῆς συστάσεως αὐτῆς, καὶ εἰπὼν· « Ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ ἔρχεται ἡ τελευταία ἡμέρα· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἐστὶ ἐν νυκτὶ, ἵνα ἡ ἡμέρα ἐν σκοτίᾳ ὑμᾶς καταλάβῃ· » ὁ καὶ τὰ ἐσόμενα σημεῖα περὶ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν προειρηκώς, καὶ μέλλων ἐκεῖνην αὐτὴν ἀνατέλλειν τὴν φοβεράν καὶ ἀνέσπερον ἡμέραν, ὁ καὶ τῆς χρι-

tem illo, aut hora, nemo novit, neque angeli, qui in cælo sunt, neque Filius, nisi Pater, » perperam interpretantur. Nam Matthæus quidem ante Marcum aliis verbis (24) eandem rem nihil omit-tendo narrans, non dixit, Filium ignorare (25), sed vel ipsum modum consummationis mundi Filio no-tum esse ostendens ita eum exposuit : « De die (26) autem illa, aut hora (27), nemo scit, neque angeli cælorum, nisi Pater (28) solus. Sicut enim dies Noe, ita erit adventus Filii hominis. Sicut enim (29) erant diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nu-bentes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt, donec supervenit (30) diluvium, et tulit omnes : ita erit et adventus Filii hominis. » Cæteri autem evangelistæ hujus rei **405** ne meminerunt quidem omnino. Sed responsum, quo hocce hæreticorum argumentum solveremus, nobis subministrarunt apostoli, qui in Evangelio secundum Joannem sic loquuntur : « Nunc (31) cognovimus, quod omnia scis : » nempe, quatenus Filius Verbum Dei, per quem omnia facta sunt ; in omnium autem rerum censu comprehenditur etiam ultimus dies. Convenienti autem (32) sensu interpretari oportet, quod provide a Christo negatum est. Nam quemadmodum propter nos formam servi accipere voluit (33), sic etiam dicere voluit se nescire ; hoc enim veluti pharmaco usus est, quia prodest humanitati id nescire, de quo ipsa interrogat : ut semper expectans, et in januis esse putans iudicii tempus, per opera, et per fidem parata maneat, ut salvetur. Nec enim imprudens condidit ipse illud tempus, quod nesciret, neque præterea alterum suum ad-ventum ignoravit is qui et est in Patre, et Patrem habet in semetipso : haud dubium vero quin eum habeat cum cognitione quam habet Pater. Si enim in ipso est Pater qui omnia scit, novit id et ipse qui omnia contempletur in Patre. Quomodo enim non videat is qui lucem habet in semetipso ; qui omnia in ordinem redegit, et ornavit ; qui omnia scit antequam oriantur ; qui est creator temporum ; qui et terminum posuit creaturæ, et numerum die-rum stabilivit, quibus ipsius creaturæ constitutio perseveratura est ; qui quæ dixit : « Sicut (34) fur in nocte, venit ultima dies ; » et rursus : « Non erit (35) in nocte, ut dies in tenebris vos deprehend-

(24) *Aliis verbis.* Codex hoc in loco aliquod vitium habet. Equidem lego κατὰ τῶν ἄλλων pro καὶ τὰ τῶν ἄλλων.

(25) *Non dixit Filium ignorare.* Hieronymus lib. iv, in *Matthæum* cap. xxiv, de hoc ipso Matthæi textu loquens, quem hic affert Didymus, hæc scribit : « In quibusdam Latinis codicibus additum est, « neque Filius, » cum in Græcis, et maxime Adamantii et Pierii exemplaribus hoc non habeatur ascrip-tum. » Vide Ambrosium lib v *De fide* cap. 16, ubi hæreticos redarguit, quod voces, « nec Filius, » Matthæi textui addidissent. Sed Alexandrini codices ea corruptione infecti non erant.

(26) *De die.* Matth. xxiv, 36-39.

(27) *Aut.* Græca editio, καὶ, id est, « et. »

(28) *Pater.* Græca editio addit μου, id est,

« meus. » Sed Vulg. interpres legit ut Didymus.

(29) *Enim.* Græca editio, δὲ, id est, « autem. »

(30) *Supervenit.* Græca editio, ἦλθεν, id est, « venit. »

(31) *Nunc cognovimus.* Joan. xvi, 30.

(32) *Autem.* Codex, καὶ χρῆ δὲ μὴ καθηκόντως. Mendum autem hic latere videtur, nisi quis illud μὴ hic valere velit, « nonne? » Ego malim legere μὴν pro μὴ, aut certe : καὶ οὐ χρῆ δὲ μὴ καθηκόν-τως.

(33) *Voluit.* Codex, ἐλετο pro εἰλετο.

(34) *Sicut* (ur. I Thess. v, 2. Græca editio : Ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτῃς ἐν-νυκτὶ, οὕτως ἐρχε-ται.

(35) *Non erit.* Etsi hæc, item ut præcedentis, non Paulo, sed Christo Domino tribuat Didymus.

dat; » qui etiam futura signa illius temporis **406** A prædixit, et oriri faciet ipsam illam terribilem, ac vespera carentem diem; qui et iudicii formam, et modum præmonstravit; qui dictus est habere thesauros (36) sapientiæ, et scientiæ; qui hæc præmonuit: « Erunt (37) in vobis hæreses, et schismata; » qui negationem Judæ, et Petri negationem ante galii cantum, et dissolutionem templi prænuntiavit; qui pseudoprophetas postremis temporibus futuros præsignificavit; qui ait: « Nemo (38) novit Patrem, nisi Filius; » et: « Sicut (39) novit me Pater, et ego novi eum? » Evidens autem est,

Quod si aliud esse nosse Patrem, aliud vero nosse quæ sunt Patris, majus erit nosse Patrem, quam nosse quæ ejus sunt, id est, etiam ultimum diem; quatenus unusquisque major est ipsemet, quam quæ sui ipsius sunt. Sed ita etiam potest illud, « Nemo (40) novit diem illam, aut horam, neque Filius, nisi Pater, » sicut quidam sanctorum Patrum (41) sapientiæ plenus simpliciter (42) docuit (Basilio erat illi nomen); quasi scilicet idem sit ac si diceret: « Nisi Pater nosset, ne Filius quidem nosset: » ex quo sequitur, ut, si Pater novit, non possim (43) ego ignorare; sed non dico, inquit; omnia enim facio secundum voluntatem Patris: non est autem voluntas Patris, vos hoc nosse. Vobis ergo, inquit, ignoro, etsi reipsa non ignorem: prædixi enim vobis per Psallem, « Lon-

verisimile tamen est ab eo hic quoque citari I Thess. v. 4. ubi legitur: οὐκ ἐστὶ ἐν σκότει, ἢ ἡμέρα ἡμᾶς ὡς κλέπτῃ καταλάβῃ, id est, « non estis in tenebris, ut dies » (illa) « vos tanquam fur comprehendat. » At ne illud quidem improbabile, existitisse Didymi ætate in aliquibus Evangeliorum exemplaribus, quibus ille usus sit, ea ipsa verba, quæ hic allegantur; nam paucis autem annis eadem quasi ex Evangelio attulerat Epiphanius in *Anchorato* cap. 21, ubi hæc scripsit: Λέγει γάρ· « Ὡς κλέπτῃ ἐν νυκτὶ ἐργεῖται ἡ ἡμέρα ἐκείνη. » Καὶ φησὶ· « Οὐκ ἐστὶ ἐν νυκτὶ, ἢ ἡμέρα ἐν σκότει ἡμᾶς καταλάβῃ. » Petavius porro primo hæc verba ex Joan. xii, 35 desumpta putat. Secundo totum locum sic vertit: Ita quippe loquitur (Filius): « Sicut fur de nocte, sic illa dies adventiet. » Tum illud: « Nolite in nocte versari, ne dies illa vos in tenebris occupet. » Tertio adnotat, pro οὐκ ἐστὶ, id est, « non erit, » legendum forsitan esse, οὐκ ἐστέ, id est, « non estis. » At Didymus quoque legit, « Non erit. » Quarto pro ἢ, id est, « ut, » legendum forsitan censuit, ἢ, vertit enim, « ne. » Sed Didymus quoque legit, « ut. » Demum vox illa, ἡμᾶς, erratum fortasse typographi est: nam Petavius ipse vertit « vos, » non vero, « nos. » Porro simili modo textus ille, « Nemo potest accipere Spiritum sanctum, nisi a Domino, » quem attulit Didymus segm. 63 a, nunc quidem in Scripturis non legitur, sed in iis Didymi ætate legebatur: quædam scilicet exemplaria illum habebant in I ad Cor. xii, 3, ut colligo ex Epiphanius *Anchorato* cap. 69. Ita demum textus iste, « Et adorabo te, Domine, fortitudo mea, » quem affert Didymus segm. 43 b, existitisse in Bibliis Didymi ætate, patet ex eodem *Anchorato* cap. 50, ubi sic affertur: Καὶ προσκυνησάτω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου, id est, « Et adoret te, Domine, fortitudo mea. »

(36) *Thesaurus*. Ex Epist. ad Coloss. ii, 3.

σεως τὸ σχῆμα καὶ τὸν τρόπον προσιπῶν, ὁ ἀποδειχθεὶς ἔχειν θησαυροὺς σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ προμηνύσας· « Ἔσονται ἐν ὑμῖν αἰρέσεις καὶ σχίσματα· » καὶ τὴν ἄρνησιν τοῦδα, καὶ τὴν πρὸ ἀλεκτροσφωνίου ἄρνησιν Πέτρου, καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἱεροῦ· ὁ τοὺς ἐσομένους εἰς τὰ ἔσχατα ψευδοπροφήτας προσμάνας· ὁ λέγων· « Οὐδεὶς οἶδεν τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » καὶ, « Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω αὐτόν; » Σαφὲς δὲ, ὡς μεθ' ἧς ἔχει γνώσεως ὁ Πατήρ.

El δ' ἔτερον τι εστιν εἶδέναι τὸν Πατέρα, ἔτερον δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, μείζον ἔσται τὸν Θεὸν Πατέρα τοῦ εἶδέναι τὰ αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν καὶ τὴν ἐσχάτην **B** ἡμέραν, καθ' ὅσον ἕκαστος μείζων αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ ὑπάρχει. Ἡ ἄρα καὶ τοιοῦτον εἶναι δύναται τὸ, « Οὐδεὶς οἶδεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ τὴν ὥραν, οὔτε ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ [196 a] Πατήρ, » ὡς τις τῶν ἐν ἀγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσυλλογιστως εἰδίδαξεν (Βασίλειος ἦν ὄνομα αὐτῶ)· ἀντὶ τοῦ, « Εἰ μὴ ὁ Πατήρ οἶδεν, οὐδὲ ὁ Υἱός οἶδεν· » ἢ ἀκολουθεῖ, ὡς τοῦ Πατρὸς εἰδότης, οὐχ οἶδν τε ἐμὲ ἀγνοεῖν· ἀλλ' οὐ λέγω, φησὶν· ποιῶ γὰρ πάντα κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· τὸ δὲ γινώσκαι τοῦτο ἡμᾶς, οὐκ ἐστὶν θέλημα τοῦ Πατρὸς. Ὑμῖν οὖν, φησὶν, ἀγνοῶ, τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἀγνοῶν· προσεῖπον γὰρ ὑμῖν διὰ τοῦ ψαλμφοῦ· « Ὡς μακρὰν ἀπὸ τῆς πω-

C (37) *Erunt*. In Evangeliiis hæc non exstant. Citat fortasse sensum, non verba. Vide Ep. I ad Cor. xi, 19, et Epist. II Petr. ii, 1. Cæterum Justinus quoque in *Dialogo cum Tryphone*, num. 35, Christo Domino hæc ipsa verba tribuit, dum sic loquitur: Εἶπε γὰρ (Ἰησοῦς Χριστός). . . Ἔσονται σχίσματα καὶ αἰρέσεις, id est, « Dixit enim (Jesus Christus) . . . Erunt schismata et hæreses. » Simili modo Hieronymus epist. 419, num. 11, ait: « Et Salvatoris verba dicentis: Estote probati nummularii: » etsi hæc verba non exstant modo in Scriptura.

(38) *Nemo*. Matth. xi, 27.

(39) *Sicut*. Joan. x, 15.

(40) *Nemo*. Marc. xiii, 32.

(41) *Quidam sanctorum Patrum*. Interpretatio quam hic ex Basilio affert Didymus, exstat in epistola 236, quam Basilius ipse anno 376 ad *Amphilochium* scripsit, tom. III Operum, pag. 362, editionis Parisiensis. Basilium vero, etsi paucis ante annis vita functum, ita a Didymo compellari is non mirabitur, qui novit vel Gregorium ipsius Basilii fratrem in opusculo *De resurrectione* sic loqui: Ὁ πολλὸς ἐν ἀγίοις Βασίλειος, id est, « magnus ille sanctus, Basilius. » Porro eidem Basilio, dum in vivis esset, Didymum de facie notum, atque amicum fuisse non dubito: Alexandriam enim venerat, ut monachos in Ægypto morantes inviseret, sicut constat ex ejus epist. 223, num. 2.

(42) *Simpliciter*. In Græco, ἀσυλλογιστως. Porro in concilio Lateranensi, quod habitum est Martino I pontifice, Basilii quidam locus sic affertur secretario IV, ἐκ τοῦ κατ' Εὐνομίου συλλογιστικοῦ λόγου, id est, « ex sermone syllogistico contra Eunomium. » Didymus itaque ideo fortasse ait, ἀσυλλογιστως, id est, « non syllogistice, » ut indicet se respicere Basilii epistolam, non vero polemica ejus opera.

(43) *Non possim*. Codex mendose, οὐχ οἶδν τε pro οὐχ οἶδν τε.

τηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου! » A ge (44) a salute mea verba delictorum meorum! » τουτέστιν, πόρρω τῆς θεότητός μου οἱ ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει λόγοι μου. Οὕτω δὲ ποιεῖ καὶ ἐπὶ Λαζάρου, προειπὼν μὲν, ὡς πάντα γινώσκων « Λαζάρου κεκοίμηται » ἔρωτῶν δὲ, ὡς οὐδὲν εἰδώς « Πού τεθείκατε αὐτόν; » εἶτα ὡς Θεὸς ἐγγέλων αὐτόν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς αἰμορροούσης, φήσας μὲν, ὡς ἄνθρωπος ἀγνοῶν « Τίς ἤφατό μου; » ἰασάμενος δὲ, ὡς Σωτὴρ ὡς καὶ που ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡρώτα, ὡς ἀγνοῶν, τὸν Ἀδάμ « Πού εἶ; » καὶ τὸν Κάϊν « Πού Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; » καὶ Μωϋσέα « Τί ἐστὶν ἐν τῇ χειρὶ σου; » καὶ ἐτέρωθεν « Ἐγὼ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ » ὡς δῆθεν τοὺς οὐκ ὄντας ἀγνοῶν. Ἐλεγεν δὲ καὶ πρὸς Ἀβραάμ, θελήσαντα σφαγιάσαι αὐτῷ τὸν υἱόν « Νῦν ἔγνω, ὅτι φοβῆ σὺ τὸν Θεόν » ὡς δῆθεν ἐν τῷ φθάσαντι τούτῳ ἀγνοήσας. Καὶ πάλιν « Πού Σάρρα ἡ γυνὴ σου; » Ὅτι δὲ ὁμολογοῦμένως καὶ τούτῳ εἰδώς εἶπεν, τὰ ἐφεξῆς δηλοῖ. Εἰπόντος γὰρ αὐτοῦ, ὡς τέτρεται, κάκιστης ἀπιστησάσης διὰ τὸ καταγεγραμέναι, καὶ ἐν τῷ κοιτῶνιστῳ μειδιασάσης, ἔφη « Ἐγέλασεν Σάρρα ἔνδον οὖσα. » Ἐτι [196 b] δὲ καὶ τῷ Λῶτ εἶπεν « Οὐ δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι (τουτέστιν, τὴν τιμωρίαν ἐπαγαγεῖν Σοδομίταις), μέχρι τοῦ ἔλθειν σε ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ἐκέλευσεν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Σιγώρ » καὶ ἀλλαχού « Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται τῆς ἀνομίας· οὐδέποτε ἔγνω ὁμᾶς. » Καὶ ἄλλα δὲ, τῷ δοκεῖν μικρὰ ὡς πρὸς θεότητα, φέρεται αὐτοῦ ὄιον τὸ, « Καταβάς ἔρχομαι, εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς μὲ συντελούνται· εἰ δὲ μή, ἵνα γνῶ » καὶ ἐτέρωθεν « Μεταμέλῃμαι ποιήσας τὸν ἄνθρωπον » καὶ πάλιν « Μεταμέλῃμαι χρίσας τὸν Σαὺλ εἰς βασιλέα » καὶ ἐν ρε' ψαλμῷ « Καὶ ἐμνήσθη τῆς διαθήκης αὐτοῦ, καὶ μετεμελήθη κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔλεους αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς εἰς οἰκτιροῦς. »

uituit (61) me unxisse Saul in regem; » et in cv psalmo : « Et recordatus est (62) testamenti sui, et pœnituit (eum) juxta multitudinem misericordiæ suæ, et dedit eos in miserationes. »

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Καταζώννυνται δὲ εἰς τὰ μάλιστα, καὶ ἔχουσιν ἐν

- (44) *Longe*. Psal. xxi, 1 (sen 2).
 (45) *Lazarus*. Joan. xi, 44 sqq.
 (46) *Ubi*. Ibid. 34.
 (47) *Hæmorrhoidelaborantis*. Codex, αἰμορροούσης.
 (48) *Quis tetigit*. Marc. v, 31.
 (49) *Ubi es*. Gen. iii, 9.
 (50) *Ubi est*. Gen. iv, 9.
 (51) *Quid est*. Exod. iv, 2.
 (52) *Cognovit*. II Tim. ii, 19.
 (53) *Nunc cognovi*. Gen. xii, 12.
 (54) *Ubi est*. Gen. xviii, 9.
 (55) *Risit*. Gen. xviii, 13. Sensus tantum hic citatur.
 (56) *Non possum*. Gen. xix, 22. Græca editio aliquas habet nullius momenti varietates.
 (57) *Recedite*. Matth. vii, 23. Græca editio eodem sensu : Οὐδέποτε ἔγνω ὁμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Similia dicitavit Didymus in Commentariis in *Psalms* ad versiculum 7 psalmi lxxviii, et Enarratione in *primam Joannis Epistolam* ad cap. ii vers. 3, ubi hæc legitimus : « Sicut enim nesciens peccatum Jesus, neque operatio [legendum, opera] iniquitatis, plenitudinē [leg. plenitudinē] non fraudatur, cum sit sapientia, et

id est, longe a mea deitate verba, quæ dico in incarnatione. Sic autem se gerit etiam respectu Lazari; nam prius quidem, utpote omnia cognoscens, dixit : « Lazarus (45) dormivit : » deinde vero, quasi nihil sciret, interrogavit : « Ubi (46) posuistis eum? » ac demum, ut Deus illum suscitavit. 407 Sic etiam se gessit respectu mulieris hæmorrhoidæ laborantis (47); nam prius quidem, quasi homo ignorans, dixit : « Quis tetigit (48) me? » deinde illam sanavit ut Salvator. Ita etiam Deus et Pater Adamum alicubi, quasi ignorans, interrogavit : « Ubi es (49)? » et Cainum : « Ubi est (50) Abel frater tuus? » et Moysen : « Quid est (51) in manu tua? » Et alibi legitur : « Cognovit (52) Dominus eos qui sunt ejus : » quasi scilicet ignoret eos qui non sunt ejus. Abrahamo etiam, qui filium ipsi immolare volebat, dixit : « Nunc cognovi (53), quod tu times Deum : » quasi nempe id antea ignoraret. Et rursus : « Ubi est (54) Sara uxor tua? » Quod autem sine dubio hoc etiam sciret, cum ita locutus est, manifestum est ex iis, quæ sequuntur. Nam cum is dixisset fore ut ea pareret, illa vero id non crederet, quia jam consenuerat, et in cubiculo subrisisset, ait Dominus : « Risit (55) Sara intus existens. » Insuper Loto idem dixit : « Non possum (56) hoc facere, » id est, supplicium inferre Sodomæis, « donec tu venias illuc : ideo vocavit nomen civitatis Sigor; » et alibi : « Recedite (57) a me, qui operamini iniquitatem : nunquam novi vos. » Alia vero etiam, quæ in speciem abjecta sunt, a quo humilia, ita de eo dicuntur, ut ad ejus deitatem referantur. Cujusmodi est illud : « Descendens (58) venio (59), utrum juxta clamorem ipsorum, qui venit ad me, perficiant, an non, ut sciam; » et alibi : « Pœnituit (60) me fecisse hominem; » et rursus : « Pœnituit (61) me unxisse Saul in regem; » et in cv psalmo : « Et recordatus est (62) testamenti sui, et dedit eos in miserationes. »

408 CAP. XXIII.

Sese vero ad bellum accingunt ut cum maxime,

- veritas Dei; ita nesciens judicii diem non minuitur : quia neque quando dicitur Deus in Scripturis sanctis oblivisci, et pœnitere, et irasci, divinitate minuitur. Quo enim modo illa panduntur, eodem et quod dictum est de judicii ignorance, res obliviscitur [legendum fortasse, et quod res obliviscitur]. Sicut enim cum Deus solus sit sapiens, et scientiam habeat omnium, oblivio passibilis, et pœnitentia, aut aliquid hujusmodi in eo nequaquam existit, cum utique de eo dispensa vitæ [lego, dispensative] dicantur : ita ergo sapientia, et veritate Dei ignorantiam non recipiente, propter quandam utilitatem horum et diem judicii dicitur ignorare. »
 (58) *Descendens*. Gen. xviii, 21.
 (59) *Venio*. Græca editio pro *ἔρχομαι* habet *ὄψομαι*, id est, « videbo. »
 (60) *Pœnituit*. Gen. vi, 7. Græca editio : Μεταμελήθη, ὅτι ἐποίησα αὐτούς, id est, « Pœnituit me quod feci eos. » Apud Didymum videtur legendum *μεταμέλομαι*, aut *μεταμεμέλημαι*.
 (61) *Pœnituit me*. Lib. I Reg. xv, 11. Græca editio : μεταμέλομαι, ὅτι ἔχρισα.
 (62) *Et recordatus est*. Psal. cv, 43, 44 (sen 45, 46).

et in procinctu habent quod Paulus Corinthiis scribit in prima Epistola. « Quoniam (62*) nullus est Deus (63), nisi unus : nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra (sicut sunt dii multi, et domini multi) : nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia (64), et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Sic enim aiunt : Illud, « ex quo (65), » et illud, « Deus, » soli Patri convenit, utpote qui juxta superstitionem eorum opinionem superior est, ac veluti tempore præcedit ambas hypostases. Illud vero « per quem, » et illud, « Dominus, » convenit Filio, utpote ministro, et secundas habenti, per quem omnia facta sunt. Illud vero, « in quo, » tertio loco per decrementum Spiritui sancto convenit : in ipso enim, inquit, omnis glorificatio Deo offertur. Id autem confirmant ex Pauli Litteris, quæ ex iis scilicet, quæ scriptæ sunt Ephesiis, cum ex hac habent exhortationem : « Nolite (66) contristare (id est offendere) Spiritum sanctum Dei, in quo ob signati estis in diem redemptionis ; » tum ex iis, quæ ad Corinthios missæ sunt, atque hujusmodi doctrinam habent : « Non est (67) enim regnum Dei esca, et potus : sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » Sed ne hoc quidem eorum argumentum quidquam valet. Nam ea vocum permutatio non ex eo repetenda est, quod Filius, et Spiritus sanctus inferiores sint : ambæ enim voces « ex, » et « per, » univocæ hypostasi proprie conveniunt ; si enim omnia sunt ex Deo, ut profecto sunt, quomodo initio facta sunt omnia per Filium ? Ac si noverat Paulus, cum ascititiis diis annumerandum esse, quidni cum aliis eum permiscuit ? cur illum cum Patre conjunxit ? At voculis illis, « ex, » et « per, » usus est, primum quidem ne aliquam divinarum hypostasium confusionem cogitemus, sed singulas distinguamus : deinde ut explodatur Græcorum quidem polytheismus per illud, « Unus 409 Deus Pater : » Judæorum vero perverbia, qua Christum contemnunt, per illud, « Unus Dominus Jesus Christus : » Montanistarum autem dementia, qui tres omnibus hymnis dignas hypostases quasi unam personam culturi erant, per illud, « Unus, » et « Unus, » et « Unus : » Sabellii demum furor dementissimus (68), qui Deum Verbum esse commiscebatur ut prolatitium verbum, quod resolvitur, et aeri permiscetur. Nimirum Apostolus divinæ pacis (id est unitatis) vinculum servans, rursus ambas hasce voces simul jungit, atque ad unum summe ineffabilem Deum illas refert, dum Roma-

(62*) Quoniam. I Cor. viii, 4-6.

(63) Deus. Græca editio addit ἕτερος, id est, « alter. » Quam vocem Vulgatus etiam interpretis omisit, ut Didymus.

(64) Ex quo omnia. In Bibliis Græcis ac Latinis additur : « et nos in ipsum. »

(65) Ex quo. Codex mendose, ἐκ σοῦ. Legendum ἐξ οὗ. Et paulo post pro ἐν μένῳ τῷ Πατρὶ, malim, μὲν μόνῳ τῷ Πατρὶ. Simile argumentum Aetius hinc eruebat, Theodoro teste lib. ii Hist. eccl. cap. 27.

A προβολῆ ἕπερ Παῦλος Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ γράφει Ἐπιστολῆ· « Ὅτι οὐδεὶς Θεός, εἰ μὴ εἷς. Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς (ὡςπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ), ἡμῖν δὲ εἷς Θεός ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. » Φησὶν γάρ· Ἀρμύζει τὸ, « ἐξ οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ Θεός, » ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, ὡς ὑπερέτερον πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν, καὶ οἶον ὄντι τῷ χρόνῳ πρὸ ἀμφοῖν τῶν ὑποστάσεων· τὸ δὲ, « δι' οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ Κύριος, » ὡς ὑπουργῷ καὶ δευτέρως ἔχοντι τῷ Υἱῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸ δὲ, « ἐν ᾧ, » τρίτως καθ' ὑπόθεσιν τῷ ἁγίῳ [197 a] Πνεύματι· ἐν αὐτῷ γάρ, φησὶν, πᾶσα δόξα ἀναπέμπεται· ὁμηθέντες καὶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τῶν Παύλου γραμμάτων, τῶν τε πρὸς Ἐφεσίου ἐχόντων παραίνεσιν, οὕτως ἐν τούτοις· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως· τὸν δὲ πρὸς Κορινθίους, ἐχόντων διδασκαλίαν τοιάδε· « Οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν δὲ οὐδὲ τοῦτο αὐτῶν ἐστὶν παντελῶς. Αἱ γὰρ τῶν λέξεων ἐναλλαγαι, οὐ δι' ἐλάττωσιν τοῦ Υἱοῦ κατ' τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰσὶν ἀμφοτέραι γὰρ αἱ λέξεις οἰκειῶς ἔχουσι πρὸς ἐκάστην ὑπόστασιν· εἰ γὰρ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡςπερ οὖν ἀληθές, πῶς ἄνωθεν τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ; καὶ εἰ ἡπίστατο τοῖς εἰσποιητοῖς θεοῖς ἐναριθμεῖσθαι αὐτὸν, τί μὴ τοῖς ἄλλοις ἀνέμιξεν, καὶ μὴ τῷ Πατρὶ συνῆυσεν ; Ἄλλ' οὕτως εἰρηγται, τοῦτο μὲν διὰ τὸ μὴ σύγχυσιν νοῆσαι τῶν θεῶν ὑποστάσεων, ἐκάστην δὲ διευκρινηθῆναι· τοῦτο δὲ διὰ τὸ ἐκβάλλεσθαι Ἐληνων μὲν τὴν πολυθεϊαν διὰ τοῦ, « Εἷς Θεός ὁ Πατήρ· » Ἰουδαίων δὲ τὴν περὶ τὸν Χριστὸν ἀθέτησιν διὰ τοῦ, « Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· » Μοντανιστῶν δὲ τὴν ἀνοίαν, μελλόντων τὰς τρεῖς πανμνητικούς ὑποστάσεις ὡς ἐν πρόσωπον θρησκείων, διὰ τοῦ, « Εἷς, » καὶ « Εἷς, » καὶ « Εἷς· » Σαβελίου δὲ τὴν μανίαν ἀνούστατον εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς τὸν προφορικὸν τὸν ἀναλυόμενον καὶ ἀέρι συνεκτέμενον, φαντασθέντος, οὕτως· ὅτι [197 b] ὁ Ἀπόστολος τὸν σύνδεσμον τῆς θείας εἰρήνης φυλάττων, πᾶσιν ἀμφοτέρως τὰς λέξεις ταύτας συναγαγὼν, εἰς τὴν ἓνα ἀναπέμπει ἀβρότητατον Θεὸν, Ῥωμαίους γράφας·

D « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· » καὶ Ἐφεσίοις· « Εἷς Θεός καὶ Πατήρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· » οὐκ ἄλλοτριον εἶναι λέγων τοῦ « ἐπὶ πάντων » τὸ « διὰ πάντων, » οὐδὲ τοῦ « διὰ πάντων » τὸ « ἐν πᾶσιν. » Ὁ

« Atqui (inquietabat) inter se dissimilia sunt, Et quo, » et, « per quem. » Ergo Filius dissimilis est Deo Patri. »

(66) Nolite. Ephes. iv, 30.

(67) Non est. In Epistola non ad Corinthios, sed ad Rom. xiv, 17.

(68) Dementissimus. Codex mendose, ἀνούστατον· Legere libenter ἀνοπέστατον, aut certe ἀνουπέστην.

κεχώρισται γὰρ τοῦ « ἐπὶ πάντων » ἡ κτίσις, ἣν ὁ
 μὲν « διὰ πάντων » Θεὸς Λόγος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε,
 τὸ δὲ « ἐν ἅπασιν » Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πληροῖ, συνέχει,
 ἀγιάζει, καὶ ζωοποιεῖ. Διὰ τοι τοῦτο ἐξακολουθῶν
 τῷ περὶ τὸ βάπτισμα θεοπίσματος τοῦ Δεσπότου, τοῖς
 αὐτοῖς τὸ δεύτερον Κορινθίοις ἐπιστείας, τῇ Τριάδι
 τὴν ἰσοτιμίαν ἐφύλαξεν, εἰπὼν : « Ἡ χάρις τοῦ Κυ-
 ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ,
 καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων
 ὑμῶν. »

Ἐνταῦθα τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, καὶ τὸ ἀπλοῦν
 τῆς πίστεως μονοουχὶ τοῦ Πατρὸς προτάτων τὸν
 Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ προσκύνησιν ἰσὴν ἀπονέμωμ τῷ ἁγίῳ
 Πνεύματι, καὶ ἐνότητι καὶ κοινωνίαν εἶναι λέγων
 αὐτῷ. Ποίαν δὲ ταύτην; Οὐσίας, βασιλείας, θελήμα-
 τος, καὶ τῆς ἀναπεμπομένης δόξης. Ἐξ ὑπαρχῆς δὲ
 τοῦ προβλήματος μνημονεύσωμεν. Γράφει : « Εἰς Θεὸς
 ὁ Πατήρ, » καὶ « εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » οὐχ ὡς
 τοῦ ὀνόματος « τῆς θεότητος » ὑπερέχοντος, ἢ πρω-
 τεύοντος τοῦ ὀνόματος « τῆς κυριότητος, » οὐδ' ὡς ἀρ-
 μόζοντος μόνῳ μὲν τῷ Πατρὶ τὸ ἀκούειν « Θεός, »
 μόνῳ δὲ τῷ Υἱῷ τὸ καλεῖσθαι [198 α] « Κύριος » (ἀμ-
 φοτέρων γὰρ τὰ δύο ἴδια) ἀλλ' ὅπως καὶ τὸ ἰδιοῦ-
 στανον τῶν ὑποστάσεων, καὶ τὸ ἐν μιᾷ εἶναι αὐτὰς
 σεσῶν καὶ κυριότητι ἀπαγγελλῆ. Ἐπειτοίγε, κατ'
 αὐτοῖς, εἰ μὴ ἔστιν φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, οὐδὲ Κύριος ὁ
 Πατήρ (ὅπως δὲ ἡμῖν εἴη, τοιαῦτα ἐξ ἀνάγκης διὰ
 τὴν ἀπόνοιαν φεγγομένοις εἶναι τούτων), ὡς ταυτὸν
 δὲ τυγχάνον « Θεός » καὶ « Κύριος, » καὶ ὡς θάτερον
 θατέρου μὴ διαφέρον, μηδὲ κεχωρισμένον ὡς ἐπίπαν,
 προτάττει ἢ Γραφή τὸ « ὁ Κύριος » τοῦ « ὁ Θεός, »
 κατὰ Μωϋσέα λέγοντα : « Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος
 εἰς ἔστιν » καὶ πάλιν : « Πῶς διώξεται εἰς χιλιούς,
 καὶ δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρ-
 ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ ὁ Θεός ἀπέδοτο αὐτοῖς; » καὶ
 κατὰ τὸν ψαλμῶδον ἐν ζ' ψαλμῷ : « Κύριε ὁ Θεός
 μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο. » Κατὰ δὲ Ἰησοῦν τὸν τοῦ
 Ναυῆ, ἢ λατρεία ἦτις ὀφείλεται μόνῳ Θεῷ, τῷ Κυρίῳ
 προσάγεται πάντως δὲ ὡς Θεῷ. Ἐχει γάρ : « Μάρ-
 τυρες ὁμεῖς καθ' ἑαυτῶν, ὅτι ἐξελέξασθε ἑαυτοῖς τὸν
 Κύριον, τοῦ λατρεύειν αὐτῷ. » Ἔστιν δὲ σκοπῆσαι
 καὶ ἐξ ἐτέρας γραφῆς, ὡς οὐ τῇ μιᾷ ὑποστάσει ἀρ-
 μόττει τὸ « ὁ Κύριος. » Ἐλλοίγε γὰρ Δαυὶδ ἐν πβ'
 ψαλμῷ : « Αἰσχυνθῆτωσαν καὶ παραχθῆτωσαν εἰς τὸν

nis scribit : « Quoniam (69) ex ipso, et per ipsum,
 et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula. Amen; »
 et Ephesiis : « Unus (70) Deus et Pater omnium, qui
 est super omnia, et per omnia, et in omnibus : »
 non alienum esse ostendens eum, qui est, « per
 omnia, » ab illo, qui est « super omnia, » neque
 illum, qui est « in omnibus, » ab illo, qui est « per
 omnia. » Etenim is, qui est « super omnia, » non
 abest, cum sit immensus, a creatura, quam Deus
 quidem Verbum, qui est « per omnia, » ad existi-
 entiam adduxit, Spiritus vero Dei, qui est « in
 omnibus (71), » eam implet, continet, sanctificat, et
 vivificat. Hac sane de causa in secunda ad eosdem
 Corinthios Epistola tres Trinitatis personas æquali
 prosequens honore, ac iis consentanea scribens,
 ait : « Gratia (72) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum
 omnibus vobis. »

Quibus in verbis propter (73) deitatis identitatem,
 et fidei simplicitatem non modo ante Patrem collo-
 cat (74) Filium, verum etiam æqualem adorationem
 tribuit Spiritui sancto, ejusque unitatem, et « com-
 municationem » (id est communionem) commemorat.
 Qualis vero est ista communicatio? Essentiæ,
 regni, voluntatis, et glorificationis, quam Deo offerimus.
 Verum ea denuo commemoremus quæ obji-
 ciant hæretici. Scribit Paulus : « Unus Deus Pater, »
 et : « Unus Dominus Jesus Christus, » non quasi (75)
 nomen « Deitatis » sit excellentius, aut anterius,
 quam nomen « Dominationis; » aut quasi conveniat
 soli quidem Patri, ut dicatur « Deus, » soli autem
 Filio ut vocetur « Dominus; » utriusque enim propria
 sunt hæc duo. Sed ideo sic loquitur Apostolus, ut
 et propria substantiam hypostasiarum enuntiet,
 et eas in una deitate, ac dominatione esse signifi-
 cet. Nam alioquin, si Filius eorum sententia non
 est natura Deus, ne Pater quidem Dominus erit,
 (parcat autem ipse nobis talia ex necessitate ob-
 istorum demerentiam dicentibus). Quoniam vero
 unum et idem est « Deus, » et « Dominus, » et alter-
 rum ab altero non differt, nec æjungitur ullo modo,
 Scriptura præponit nomen « Dominus » nomini
 « Deus; » ut cum ait Moyses : « Dominus (76) Deus
 tuus (77) Dominus unus est; » et rursus : « Quo-
 modo (78) persequetur unus mille, et duo transmi-
 grare facient decem millia, nisi Dominus tradidisset
 illos, et Deus vendidisset illos? » Et cum ait Psaltes
 in vii psalmo : « Domine (79) Deus meus, si feci
 istud? » Juxta Jesum vero filium Nave cultus ille,
 qui soli Deo debetur, Domino offertur, ac redditur;
 nulla scilicet alia de causa, nisi quia Deus est :
 hæc enim habet : « Testes (80) vos estis contra vos-

(69) Quoniam. Rom. xi, 36.

(70) Unus. Ephes. iv, 6.

(71) In omnibus. Respicit illud Sap. xii, 1 : « In-
 corruptus tuus Spiritus est in omnibus. »

(72) Gratia. II Cor. xiii, 13.

(73) Propriet. Codex; τὸ ταυτὸν. Addo διὰ, ac
 lego διὰ τὸ ταυτὸν.

(74) Ante Patrem collocat. Codex, τοῦ Πατρὸς
 προστάτων. Sed perspicuum est legendum esse
 ut et lego] τοῦ Πατρὸς προτάτων.

(75) Non quasi, etc. Eodem modo Pauli verba,
 « Unus Deus, » etc., explicat in lib. *De Spir. S.* num.
 29.

(76) Dominus. Deut. vi, 4.

(77) Tuus. Græca editio, ἡμῶν, seu « noster. »

(78) Quomodo. Deut. xxxii, 30.

(79) Domine. Psal. vii, 3 (seu 4).

(80) Testes. Josue xxiv, 22. In Bibliis idem sensus,
 sed verba aliquantulum diversa.

metipso, quod elegiatis vobis Dominum, ut servi-
retis ei. » Verum ex aliis etiam Scripturæ locis in-
telligere licet, non uni hypostasi nomen « Dominus »
convenire : psallit enim David in LXXXII psalmo :
« Erubescant (81), et conturbentur in sæculum
sæculi, et erubescant, et pereant, et cognoscant,
quod nomen tibi Dominus. Tu es solus Altissimus
super omnem terram. » Si enim de Patre hæc di-
cuntur, quomodo Paulus scribit : « Unus (82)
sanctus, unus Dominus Jesus Christus? » Et rursus :
« Dominus (83) autem Spiritus est? » Si vero de
Filio scribuntur, non ergo Dominus, non Altissimus,
non sanctus juxta ipsos erit Pater. Aut Davidem
criminantur psallentem in CIX psalmo : « Dixit Do-
minus Domino meo : Sede a dextris meis ; » et
in XCIX : « Scitote, quoniam Dominus ipse est Deus,
quia (84) ipse fecit nos, et non ipsi nos. » His autem
verbis illum significat, per quem omnia facta
sunt ; et in LXVII : « Iter facite ei qui ascendit super
occasum : Dominus nomen illi. » Occasum vero
dicit ultima tempora ; Dominum autem, eum qui
manifestatus est, « quando (85) venit plenitudo tem-
poris. » Isaiam quoque accusent, qui 411 Deum,
et Dominum similiter vocat Filium, prophetans in
hunc modum : « Ecce (86) Deus noster, ecce Domi-
nus cum fortitudine venit, et brachium cum domi-
natione : ecce merces ejus cum illo, et opus ante
faciem (87) ejus : tanquam pastor pascet gregem
suum, et brachio suo congregabit agnos. » Jacobum
insuper objurgat, qui hoc suæ Epistolæ proœmium
fecit : « Jacobus Dei, et Domini Jesu servus : » et
postmodum ait : « Et Domini Dei (88). » Ac Paulum
quoque reprehendant Romanis scribentem (89), et
hæc asseverantem : « Quicumque (90) invocaverit
nomen Domini, salvus erit. » Aut nobiscum con-
sentiant, nomen « Deus, » et « Dominus » com-
mune esse trium hypostasium, ut sunt nomina
Rex, Altissimus, incorruptus, incomprehensibilis, sanctus, et quæcumque Deo conveniunt. Neque alie-
nus est Pater a dominatione, licet scriptum sit : « Unus Dominus Jesus Christus ; » et : « Dominus
autem Spiritus est : » nec Filius aut Spiritus sanctus excluditur a Deitate, etsi dictum sit : « Unus
Deus Pater. »

Hæc porro est veritatis doctrina, ut ostensum
fuit, utque nos in doxologia profitemur. Hæretici
vero propria auctoritate doxologiam quamdam
composuerunt, et alteri per alium in alio, veluti per
organum, gloriam reddunt, aut potius nulli : itaque
et divinum de baptisate (91) edictum violant, et
contra Pauli Epistolam faciunt ; quod conjunctim
utrobique ut dignitate æquales memorentur perso-
næ Trinitatis : quin etiam contra Patris voluntatem
agunt, qui honorari vult Filium suum, sicut ipse ho-

(81) *Erubescant.* Psal. LXXXII, vers. 16, 17
(seu 18 et 19).

(82) *Unus.* Vide not. 93, pag. 200.

(83) *Dominus.* II Cor. III, 17.

(84) *Quia.* Non est in Bibliis hæc dictio.

(85) *Quando.* Galat. IV, 4.

(86) *Ecce.* Isa. XL, 10 et 11.

(87) *Ante faciem.* Didymus, πρὸ προσώπου. Græca
editio, ἐναντίον.

αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ ἐντραπήτωσαν, καὶ ἀπολέσθη-
σαν, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομά σοι Κύριος. Σὺ εἶ
μόνος Ἵψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἰ γὰρ περὶ
τοῦ Πατρὸς λέγει, πῶς Παῦλος γράφει : « Εἰς ἅγιος,
εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ πάλιν : « Ὁ δὲ
Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν ; » Εἰ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ γρά-
φει, οὐκοῦν οὐ Κύριος, οὐχ Ἵψιστος, οὐχ ἅγιος, κατ'
αὐτοῦς, ὁ Πατὴρ ἢ ἐγκαλέσουσιν τῷ Δαυτὶ ψάλλοντι,
ἐν μὲν ρθ' ψαλμῷ : « Εἶπεν ὁ [198 b] Κύριος τῷ Κυ-
ρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » ἐν δὲ 10' : « Γνώστε,
ὅτι Κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅτι αὐτὸς ἐποίησεν
ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » Ἀηλοὶ δὲ ἐκείνων, δι' οὗ τὰ
πάντα ἐγένετο. Ἐν δὲ ξζ' : « Ὁδοποιήσατε τῷ ἐπι-
βεδηκῆτι ἐπὶ δυσμάς· Κύριος ὄνομα αὐτῷ. » Δυσμᾶς
δὲ λέγει, ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν· Κύριον δὲ, τὸν ἐπιφα-
νέντα, ὅτε ἦλθεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ἐγκαλέ-
σουσι δὲ καὶ Ἡσαΐα, Θεὸν καὶ Κύριον ὁμοίως τὸν
Υἱὸν προφητεύοντι οὕτως : « Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν· Ἰδοὺ
Κύριος μετὰ ἰσχύος ἐρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυ-
ρείας· Ἰδοὺ ὁ μισθὸς ἀγαθῶν μου· αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον
πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸν ποι-
μνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συναΐξει ἔρνας. »
Ἐτι δὲ καὶ Ἰακώβω, προσίμιον τῶν ἑαυτοῦ γραμμᾶ-
των τοῦτο ποιησαμένων : Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου
Ἰησοῦ δούλος ; καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς : « Καὶ Κυρίου
Θεοῦ. » Γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον, Ῥωμαίοις διαβε-
βαιούμενον : « Ὅτι πᾶς, ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνο-
μα Κυρίου, σωθήσεται. » Ἡ συνῶνται, ὡς τὸ ἐ
Θεός ; καὶ ὁ Κύριος ; ἐπὶ κοινόν ἐστιν ὄνομα τῶν
τριῶν ὑποστάσεων, ὡς καὶ Βασιλεὺς, καὶ Ἵψιστος,
καὶ ἄγαντος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἅγιος, καὶ ὅσα
πρέπει λέγειν περὶ Θεοῦ· καὶ οὐκ ἄλλοτριούται οὔτε
ὁ Πατὴρ τῆς κυριότητος, κἂν γέγραπται : « Εἰς Κύ-
ριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ
Πνεῦμά ἐστιν ; » οὔτε ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐκβάλλεται τῆς θεότητος, κἂν εἰρηται : « Εἰς Θεός ὁ
Πατὴρ. »

Ἡ μὲν οὖν ἀλήθεια οὕτως, καθὰ δέδεικται, καὶ
ἡμεῖς δοξάζομεν. Αἱρετικοὶ δὲ, κατ' οἰκίαν ἐξουσίαν
τὴν δοξολογίαν [199 a] συνθέντες, ἕτερον δι' ἄλλου ἐν
ἄλλῳ, ὡς δι' ὄργανου, δοξάζουσιν, τὸ δ' ἀληθέστερον
οὐδένα παραβαίνοντες καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῖον
θέσπισμα, καὶ τὴν Παύλου Ἐπιστολήν, ἐνθα συνημ-
μένως καὶ ὁμοτίμως μνημονεύει τῆς Τριάδος· ἐπι-
δὲ παραβαίνοντες καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, βουλο-
μένου τιμᾶσθαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καθάπερ αὐτός. Λέ-
γουσι γάρ : Δόξα Πατρὶ διὰ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι·

(88) *Et Domini Dei.* In Jacobi Epistola hæc non
leguntur.

(89) *Scribentem.* Cod. γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον,
Ῥωμαίοις διαβεβαιούμενον. Aut deest verbum, aut
legendum est : γράψαντι. . . Παύλῳ. . . διαβεβαιου-
μένῳ.

(90) *Quicumque.* Rom. x, 13.

(91) *De baptisate.* Codex, καὶ τὸ βάπτισμα
Lego καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα.

τε· ὅπερ οὐδαμῶς γέγραπται συνημμένως, ἀλλὰ χωρισμένως, καθ' ὑπαλλαγήν λέξων, διὰ τὰς μνημονευθείσας αἰτίας, οὐ μέντοι διὰ δοξολογίαν, ἢ τινα ὑψεῖν· οἷον ἐν τοῖς προκειμένοις ἡ Γραφή εἶπεν· « εἰς Θεὸς καὶ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· » καὶ οὐκ ἐπέγραψεν· Ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ἢ, Ἐν τῷ Πνεύματι. Πολλάκις δὲ κέχρηται τῷ « δι' οὗ » ἀντὶ τοῦ, μεθ' οὗ ὡς Παῦλος Κορινθίοις γράφει· « Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρῶν » ἀντὶ τοῦ, μετὰ πολλῶν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ὅταν δὲ παραγένωμαι, ὅς ἐάν δοκιμάσητε, δι' ἐπιστολῶν τούτους πέμψω ἀπεινεγεῖν τὴν χάριν ὑμῶν ἐν Ἱερουσαλήμ· » τούτέστιν, μετὰ ἐπιστολῶν πέμψω. Εἶτα ἀλλαχοῦ, οὐκ εἰπεῖσα ἡ Γραφή τὸ « ἐξ οὗ » καὶ « δι' οὗ », λέγει· « Ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· » ὁ ἔστιν, σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Πολλάκις γὰρ, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, μετὰ καὶ τούδε, ἢ σὺν τῷδε, εἶρηκεν τὸ « ἐν τῷδε· » ὡς ἐν ξς' προφητεύει ψαλμῷ· « Εἰσελεύσῃαι εἰς τὸν οἶκόν σου ἐν ὀλοκαυτώμασιν· » ἀντὶ τοῦ, μετὰ ὀλοκαυτώματων· καὶ πάλιν· « Ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ· » τούτέστιν, μετὰ [199 b] ἀργυρίου καὶ χρυσίου· καὶ πάλιν ἐν ρζ'· « Οὐκ ἐξέλευση ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν· » ὁ ἔστι, σὺν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν. Ὁ δὲ σοφώτατος Παῦλος, περὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ γράφων, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, Πάντα ἐπ' αὐτὸν συνέστηκε καὶ παρ' αὐτοῦ ἐκτίσθη, ἔφη· « Πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν, καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα. » Εἰ οὖν παραλλαξίαν οὐ δηλοῖ ἡ λέγουσα τοῦ Δεσπότης φωνῆ, « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, » παραλλαξίαν ἡ λέξις οὐχ ἔξει, « ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, » διὰ τε εἰς ἐν ὄνομα ἰσοτιμῶς εἰρησθαι, διὰ τε αὐτὸν εἶναι εἰπεῖν, « εἰς τὸ ὄνομα, » καὶ « ἐν τῷ ὀνόματι. »

ies (2) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, » ne ista quidem locutio, « in Spiritu sancto, » discrepantiam indicabit : tum quia servata honoris æqualitate unum nomen singulari numero dictum est, tum quia idem est (3), « in nomen, » atque « in nomine. »

Ἰκανὰ μὲν οὖν ἔστι καὶ ταῦτα. Εὐρίσκειται δὲ ὁμοῦ τὸ « ἐξ οὗ » γεγραμμένον περὶ τε τοῦ Υἱοῦ, περὶ τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸ « δι' οὗ » κείμενον περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ περὶ τοῦ θείου Πνεύματος, καὶ τὸ « ἐν τῷ » οὐ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀπωρισμένον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ λεχθὲν, ὡς αἰ ὑποκείμεναι παριστώσιν γραφαί. Ὅτι τὸ « ἐξ οὗ » εἶρηται καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως· περὶ τοῦ Υἱοῦ, Παῦλος Ἐφεσίοις· « Ὅστις ἔστιν ἡ κεφαλὴ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὐξεῖ τὴν αὐξήσιν τοῦ Θεοῦ· » Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ· « Ἐκ

noratur. Iniquant enim : Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto : quæ formulæ nusquam omnes conjunctim scriptæ sunt in Bibliis, sed tantum separatim per vocum permutationem, ob eas, quas diximus causas; non vero ut quidam in glorificatione gradus majores, ac minores statuerentur. Ita exempli gratia in iis quæ allata sunt, Scriptura dixit : « Unus Deus et Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia; » sed non subjunxit, « In Spiritu sancto, » aut, « in Spiritu. » Sæpius vero adhibet illud, « per quem, » pro, « cum quo. » Ita Paulus Corinthiis scribit : « Nam ex multa (92) tribulatione, 412 et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas; » pro, cum multis lacrymis; et rursus, in prima Epistola : « Cum autem (93) præsens fuero, quos probaveritis, per epistolas hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem; » id est, cum epistolis mittam. Deinde alibi Scriptura ipsa, cum prius non dixisset, « ex quo (94), » et « per quem, » dicit : « in Spiritu (95) sancto; » id est, cum Spiritu sancto. Multis enim in locis pro « cum hoc etiam, » vel, « simul cum hoc (96), » dixit « in hoc. » Sic exempli gratia in LXVI psalmo prophetans Psaltes ait : « Ingrediar (97) in domum tuam in holocaustis, » pro, cum holocaustis; et rursus : « Eduxit (98) eos in argento et auro; » id est, cum argento et auro; et rursus in CVII : « Non egredieris (99) in virtutibus nostris? » id est, cum virtutibus nostris. Sapientissimus vero Paulus de Salvatore Christo scribens, pro hisce locutionibus : Omnia super ipsum constant; et : Ab eo creata sunt, usus est hisce aliis : « Omnia (1) in ipso constant; » et : « In ipso creata sunt omnia. » Si ergo discrepantiam non significant ea Domini verba : « Baptizantes

Hæc porro vel sola quidem sufficiunt : invenitur tamen illud, « ex quo, » scriptum et de Filio, et de Spiritu sancto : ac illud, « per quem, » dictum de Patre, et de divino Spiritu : ac illud, « in quo » non Spiritui sancto reservatum, sed etiam de Patre et Filio dictum, sicut ex his, quæ subjicimus, Scripturæ locis apparet. Illud « ex quo » dici et de Filio, et de Spiritu sancto, sic probō. De Filio, Paulus Ephesiis ait : « Qui est (4) caput, Christus, ex quo totum corpus compactum, et connexum augebit augmento Dei (5). » Joannes in Evangelio : « Ex plenitudine (6) ejus nos omnes accepimus. Et rursus ex persona Filii :

(1) Omnia. Coloss. 1, 17, 16.

(2) Baptizantes. Matth. XVIII, 19.

(3) Idem est. Codex, διὰ τε αὐτὸν εἶναι. Lego διὰ τε ταυτὸν εἶναι.

(4) Qui est. Ephes. IV, 15, 16. Græca editio eodem sensu : ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός.

(5) Augebit augmento Dei. Hæc verba non habet Paulus, sed alia. At Didymus Apostoli mentem aperit, ac sensum citat.

(6) Ex plenitudine. Joan. 1, 16.

(92) Nam ex multa. II Cor. II, 4.

(93) Cum autem. I Cor. XVI, 5.

(94) Ex quo. Codex, τοῦ ἐξ οὗ. Lego τὸ ἐξ οὗ.

(95) In Spiritu. Joan. I, 33 et alibi.

(96) Cum hoc. Codex, σὺν τῷ δὲ pro σὺν τῷδε.

Et mox, ἐν τῷ δὲ pro ἐν τῷδε.

(97) Ingrediar. Psal. non LXVI, sed LXV, 12 (seu 13).

(98) Eduxit. Psal. CIV, 36 (seu 37).

(99) Non egredieris. Psal. CVII, 12. In Bibliis additur Θεός, id est, « Deus. »

« Ex meo (7) accipiet, et annuntiabit vobis. » Et alibi : A « Cognovi (8) 413 virtutem exeuntem a me. » De Spiritu sancto ait Joannes : « Qui seminat (9) in Spiritu, ex Spiritu metet vitam æternam ; » et rursus : « Quod genitum est (10) ex Spiritu, Spiritus est ; » et angelus : « Quod enim (11) in ea natum est, ex Spiritu sancto est. » Quod de Patre scripta fuerint conjunctim hæc tria, « ex quo, per quem, » et « in quo, » antea dictum fuit. Quod separatim illud, « per quem, » de Patre, et Spiritu sancto dicatur, sic ostendo. Quod spectat ad Patrem, Isaias ex persona Patris ad Filium ait : « Ecce (12) proselyti accedent ad te per me. » Illud hic observandum est, quod propter personarum æqualitatem, et consubstantialitatem, adducit gentes ad Filium Patrem ; et rursus : « Væ (13) qui profunde (14) consilium facitis, et non per Dominum ; » et in Genesi Adamus ait : « Possedi (15) hominem per Deum ; » et rursus : « Quæcunque (16) mandavit Moyses Israeli per præceptum Domini ; » et Josephus eunuchis dicit : « Nonne (17) per Deum manifestatio ipsorum erit ? » quin et Paulus Hebræis : « Decebat (18) enim, » inquit, « eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam evehit (19), auctorem salutis eorum, per passiones consummare. » Notanda vero est similitudo, quæ interest inter hoc capitulum, et illud quod allatum est, nempe : « Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia ; » et ad Colossenses scribit : « Paulus (20) apostolus servus Jesu Christi per voluntatem Dei ; » et ad Corinthios : « Fidelis (21) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi Domini nostri. » Observa hic rursus, ut paulo ante, quod Deus et Pater vocat homines ad suum ipsius Filium ; et ad Romanos : « Hortor (22) ergo vos, fratres, per miserationes Dei ; » et ad Galatas : « Itaque (23) jam non es servus, sed filius : si autem filius, et hæres per Deum (24). »

Quod autem attinet ad Spiritum sanctum, Isaias ex persona Patris : « Consilium (25) 414 fecistis, non per me : et pacta, non per Spiritum meum. » Paulus Corinthiis scribens : « Nobis (26) revelavit Deus per Spiritum suum (27) : Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei ; » et rursus : « Al-

του πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν » και πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ · « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν » καὶ ἐτέρωθι · « Ἔργων δύναμιν ἐξελοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. » Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἰωάννης · « Ὁ σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον · καὶ πάλιν · « Τὸ [200 α] γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμά ἐστιν · καὶ ὁ ἄγγελος · « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. » Ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς γέγραπται ἠνωμένως « ἐξ οὐ, δι' οὐ, » καὶ « ἐν ᾧ, » προσελέχθη · ὅτι κεχωρισμένως τὸ « δι' οὐ » κεῖται περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως · περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἥσαϊας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν · « Ἰδοὺ προσήλυτοι προσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ. » Ἐπιτήρησον, ὡς διὰ τὸ ἰσχυρὸν καὶ ὁμοούσιον, προσάγει τὰ ἔθνη τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ καὶ πάλιν · « Οὐαὶ οἱ βαθέως βουλήν ποιῶντες, καὶ οὐ διὰ Κυρίου. » Καὶ ἐν τῇ Γενέσει Ἀδὰμ λέγει · « Ἐκτινάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ » καὶ πάλιν · « Ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ προστάγματος Κυρίου. » Καὶ Ἰωσήφ πρὸς τοὺς εὐνοῦχους φησίν · « Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἔσται ; » Ἀλλὰ καὶ Παῦλος Ἑβραίοις · « Ἐπρεπεν γὰρ, » φησὶν, « αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' ὃ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀναγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειώσαι. » Σημειωτέον, πῶς παραπλήσιον τοῦτο μάλιστα τῷ ἐκκειμένῳ κεφαλαίῳ τῷ, « Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὐ τὰ πάντα. » καὶ Κολοσσαεῦσιν · « Παῦλος ἀπόστολος δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ » καὶ Κορινθίοις · « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὐ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Μνήμησο πάλιν, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ καλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν. Καὶ Ῥωμαίοις · « Παρακαλῶ σὺν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ » καὶ Γαλάταις · « Ὅστε οὐκ ἔτι εἰ ἐδούλος, ἀλλὰ υἱός · εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. »

Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἥσαϊας ἀπὸ [200 β] τοῦ Πατρὸς · « Βουλήν ἐποιήσατε οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου. » Παῦλος Κορινθίοις · « Ἥμῖν ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ · τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. » καὶ πάλιν · « Ὁ μὲν γὰρ

(7) Ex meo. Joan. xvi, 15.

(8) Cognovi. Luc. viii, 46.

(9) Qui seminat. Non apud Joannem, sed in Epist. ad Galat. vi, 8.

(10) Quod genitum est. Joan. iii, 6.

(11) Quod enim. Matth. i, 20.

(12) Ecce. Isa. liv, 15. Vulgatus int. aliter. Francfortensis editio caret vocula σοι, id est, « tibi, » sive « ad te. »

(13) Væ. Isa. xxix, 14, juxta Græcam editionem. Vulgatus vero interpres nec eadem habet, nec eodem versiculo, sed 15.

(14) Profunde. Græca editio, βαθεῖαν βουλήν, id est, « profundum consilium. »

(15) Possedi. Gen. iv, 1.

(16) Quæcunque. Num. xxxvi, 5. Græca editio : Καὶ ἐνετείλατο Μωϋσῆς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, διὰ προσ-

D τάγματος Κυρίου, id est, « Et mandavit Moyses filiis Israel, per præceptum Domini. »

(17) Nonne. Gen. xi, 8, juxta Græcam editionem. Vulgatus enim interpres paulo aliter.

(18) Decebat. Hebr. ii, 10.

(19) Evehit. Græca editio, ἀγαγόντα, id est, « qui aduulxit. » Didymus, ἀναγαγόντα. »

(20) Paulus. Coloss. i, 1.

(21) Fidelis. I Cor. i, 9.

(22) Hortor. Rom. xii, 1.

(23) Itaque. Galat. iv, 7.

(24) Hæres per Deum. Vulgatus interpres, et co dicis Alexandrini scriptor legit ut Didymus. Sed Græca editio nunc habet : κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est, « hæres Dei per Christum. »

(25) Consilium. Isa. xxx, 1.

(26) Nobis. I Cor. ii, 10.

(27) Per Spiritum suum. Quoties hæc citavit Di-

διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ πιστῆς διὰ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος. » Ρωμαίους· « Πα-
ρακαλιῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος »
καὶ πάλιν· « Ὁ ἐγγέλρας Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν,
ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοι-
κῶντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον
τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ
Πνεύματος αὐτοῦ » καὶ πάλιν· « Ἡ ἀγάπη τοῦ
θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύμα-
τος ἁγίου » καὶ πρὸς Τιμόθεον· « Τὴν καλὴν παρα-
θήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικῶντος
ἐν ἡμῖν. » Καὶ αἱ Πράξεις φησὶν· « Τὸν μὲν πρῶτον
λόγον ἐποίησάμην περὶ πάντων, ὧ Θεόφιλε, ὧν ἤρ-
ξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέ-
ρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος
ἁγίου, ὧ, ἐξελέξατο, ἀνελήφθη. » Εἶπεν δὲ « πρῶτον »
τὸ Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Λουκᾶν· αὐτὸς γὰρ καὶ τὰς
ἀποστολικὰς Πράξεις συνέγραψεν. Ὅτι, ἐν ᾧ, ἐγράφη
περὶ τε τοῦ Πατρὸς, περὶ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ
Υιοῦ οὕτως. Περὶ τοῦ Πατρὸς, Ὡσιέ· « Καὶ εἶπεν
αὐτῷ, » φησὶν « ὁ Θεὸς· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
οὐκ ἤλεημένη· διότι οὐ μὴ προσθήσω ἐτι ἐλεῆσαι,
τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἢ ἀντιτασσόμενον ἀντιτά-
ξομαι αὐτοῖς· [201 α] τοὺς δὲ υἱοὺς τοῦδα ἐλεήσω,
καὶ σώσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν. » Ἐν τῇ
ᾠῇ Ἄννης· « Ἐστερωθή ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ,
ὑψώθη κέρασ μου ἐν Θεῷ μου. » Δαυὶδ ἐν ψαλμῷ ρζ'·
« Καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ, ὁ Θεὸς, ἐν ταῖς δυνάμεισιν ἡμῶν;
ὅς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως, καὶ ματαία σωτηρία
ἀνθρώπου. Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν, καὶ αὐ-
τὸς ἐξουθενώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς » καὶ πάλιν·
« Ἐν τῷ Θεῷ ὑπερήσομαι τεῖχος » καὶ πάλιν·
« Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινέσω τοὺς λόγους μου. » Παῦλος
πρὸς Κολοσσαεῖς· « Εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ, τῷ
ἰκανῶσαντι ὑμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν
ἁγίων ἐν τῷ ᾠσί· ὅς ἐβρόσαστο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξου-
σίας τοῦ ἀκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν

A teri (28) enim per Spiritum datur sermo sapientiae :
alli (29) vero fides per eundem Spiritum (30) ; »
et ad Romanos : « Hortor (31) autem vos, fratres,
per Dominum nostrum Jesum Christum, et per
charitatem Spiritus ; » et rursus : « Qui suscita-
vit (32) Jesum Christum ex mortuis, vivificabit
etiam mortalia corpora vestra per inhabitantem
ipsius Spiritum in vobis secundum (33) divitias glo-
riae suae, virtute corroborari per Spiritum ejus ; » et
rursus : « Charitas (34) Dei diffusa est in cordibus
nostris per Spiritum sanctum ; » et ad Timotheum :
« Pulchrum (35) depositum (36) custodi per Spi-
ritum sanctum habitantem in nobis ; » et in Actis
legitur : « Primum (37) quidem sermonem feci de
omnibus, o Theophile, quae coepit Jesum facere, et
docere, usque ad diem qua praecipiens apostolis
per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est. »
Voce autem illa, « primum, » designatur Evange-
lium secundum Lucam ; nam Acta etiam apostolica
Lucas ipse conscripsit. Quod vero illud, in quo,
scriptum fuerit cum de Patre, tum de Unigenito
ipsius Filio, ex his patet. De Patre ait Osee : « Et
dixit (38) ei Deus : Voca nomen ejus (39) : Absque
misericordia ; quia non addam ultra misereri do-
mus Israel, sed adversans adversabor eis : filiorum
autem Juda miserebor, et salvabo eos in Domino
Deo ipsorum. » In cantico Annæ : « Confirma-
tum (40) est cor meum in Domino, exaltatum est
cornu meum in Deo meo. » David in psalmo cvii :
« Et 415 non (41) egredieris, Deus, in virtutibus
nostris ? Da nobis auxilium ex tribulatione, et vana
salus hominis. In Deo faciamus virtutem, et ipse ad
nihilum rediget tribulantes nos (42) ; » et rursus :
« In Deo (43) transgrediar murum ; » et rursus :
« In Deo (44) laudabo sermones meos. » Paulus ad
Colossenses : « Gratias (45) agentes Patri, qui di-
gnos vos (46) fecit in partem sortis sanctorum in
lumine : cui eripuit nos ex potestate tenebrarum,

dyms in his libris, legit, « per Spiritum suum. »
At in libro *De Spir. S.* num. 31, si edita exemplaria
spectemus, dictavit : « Per Spiritum sanctum. »
Sic enim habent : In tantum ut is, qui ea suscep-
rit, dicat : « Nobis autem revelavit Deus per Spi-
ritum sanctum. » Sed ibi quoque codex noster ms.
habet : « per Spiritum suum. »

(28) *Aleri.* I Cor. xii, 8, 9. Post vocem, σοφίας,
nonnulla omittit Didymus.

(29) *Alii.* Græca editio ἐτέρω. Didymus ἄλλω. Ita
etiam dictavit lib. *De Sp. S.* num. 9.

(30) *Per eundem Spiritum.* Græca editio : ἐτέρω
δὲ πιστῆς ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « alteri au-
tem fides, in eodem Spiritu. » Quo modo legit, aut
dictavit ipse Didymus superior segm. 95 a, et in
lib. *De Spir. S.* num. 9, ubi sic loquitur : « Et fidei
effectus est participes, quæ ex Spiritu sancto venit,
juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu... »
Necnon et illis donationibus « secundum eundem
Spiritum » affluebat, quæ vocantur « curationum
gratiæ, » atque « virtutes » [rectius codex noster :
atque virtutum : respicitur enim a Didymo I Cor.
xii, 10]. Et hæc enim in enumeratione dono-
rum Dei « in Spiritu, » et « secundum Spiritum, » in
prima Pauli Epistola ad Corinthios collocantur. »

(31) *Hortor.* Rom. xv, 30.

(32) *Qui suscitavit.* Rom. viii, 11.

(33) *Secundum.* Ephes. iii, 16. Librarium aliqua
omisisse puto, quod bis occurreret in apographo
vox, ὑμῖν. Nimirum hæc, vel similia dictasse vi-
detur Didymus : « ἐν ὑμῖν » καὶ πάλιν· « Ἰνα δὴ ὑμῖν
κατὰ τὸν πλοῦτον, » et reliqua : id est, « in vobis. »
Et rursus : « Ut det vobis secundum divitias, » etc.

(34) *Charitas.* Rom. v, 5.

(35) *Pulchrum.* II Tim. i, 14.

(36) *Depositum.* Didymus : παραθήκην. Græca
editio : παρακαταθήκην. Hoc Atticum, illud Græ-
cum.

(37) *Primum.* Act. i, 1.

(38) *Et dixit.* Osee i, 6, 7.

(39) *Ejus.* Codex, αὐτοῦ. Sed legendum αὐτῆς.

(40) *Confirmatum.* Lib. I Reg. ii, 1.

(41) *Et non.* Psal. cvii, vers. 12 et 14.

(42) *Tribulantes nos.* Græca editio : τοὺς ἐχθροὺς
ἡμῶν, id est, « inimicos nostros. »

(43) *In Deo.* Psal. cxvii, 32 (seu 30)

(44) *In Deo.* Psal. lv, 4 (seu 5).

(45) *Gratias.* Coloss. i, 12-14.

(46) *Vos.* Græca editio, ἡμᾶς, id est, « nos. »

et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ: in quo habemus redemptionem (47), remissionem peccatorum; » et rursus: « Paulus (48), et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro (49), et Domino Jesu Christo; » et rursus: « Si autem (50) tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege, et gloriaris in Deo; » et alibi: « Unus (51) Deus, per quem omnia, et nos in ipso; » et rursus: « In Deo (52), qui omnia creavit; » et rursus: « Tandem (53) aliquando prosperum iter habebō in voluntate Dei veniendi ad vos; » et rursus: « Orate (54) in Deo; » et rursus: « Qui facit (55) veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur ejus opera (56) quod in Deo sunt facta. »

De Filio autem Paulus Colossensibus scribit: « Quoniam (57) in ipso creata sunt omnia in cælis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant; » et Corinthiis in prima Epistola: « Sed abluti (58) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri; » in secunda vero: « Deo (59) autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos; » et rursus: « Itaque (60) si quis in Christo, nova creatura; » Romanis vero: « Nam lex (61) Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis. » Eisdem: « Omnes (62) enim peccaverunt, et egent gloria Dei: **416** justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu. » Hebræis vero: « Multis modis olim Deus loquens patribus in prophetis, in novissimis (63) diebus his locutus est nobis in Filio. » Petrus in Epistola (64): « Deus autem omnis gratiæ, qui vocavit nos in æternam suam gloriam in Christo Jesu. »

CAP. XXIV.

Insuper Græci (65), qui sapientiam sibi arroganter tribuunt, et stupidorum omnium stupidissimi sunt, ac superstitiosos plurium deorum cultu ebrii,

(47) *Redemptionem*. Post hanc vocem Græca editio addit: διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id est, « per sanguinem ejus. »

(48) *Paulus*. I Thess. i, 1.

(49) *Nostro*. Hæc vox deest in Bibliis Græcis ac Latinis.

(50) *Si autem*. Rom. ii, 17. Græca editio habet: ἴδε, id est, « vide. » Vulgatus interpres legit ut Didymus. Quin Complut. etiam ed. habet et δέ, id est, « si autem. »

(51) *Unus*. I Cor. viii, 6. Græca editio habet ut Didymus ipse citavit alias, nempe ἐξ οὗ τὰ πάντα, id est, « per quem omnia, » non vero, δι' οὗ τὰ πάντα.

(52) *In Deo*. Ephes. iii, 9.

(53) *Tandem*. Rom. i, 10.

(54) *Orate*. Vel, « oratis. » Unde hæc verba ducta sint, nescio. Itaque ignoro etiam, utrum verenda sint « orandi » verbo, an « fovendi. »

(55) *Qui facit*. Joan. iii, 21.

(56) *Opera*. Addendum in Græco, τὰ ἔργα.

τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ πάλιν· « Παῦλος, καὶ Σιλουανός, καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ Πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ· » καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ σὺ Ἰουδαίος ἐπινομάζῃ, καὶ ἐπιαναπαύῃ νόμῳ, καὶ καυχῆσαι ἐν τῷ Θεῷ· » καὶ ἐτέρωθι· « Εἰς Θεός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· » καὶ πάλιν· « Ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· » αὐθις τε· « Ἦδη ποτὲ εὐδοκῆσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς· » καὶ πάλιν· « Εὐχέσθε ἐν Θεῷ· » καὶ πάλιν· « Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν Θεῷ εἰσιν εἰργασμένα. »

Περὶ τοῦ Υἱοῦ, Παῦλος Κολοσσαεῦσι μὲν· « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ [201 b] τὰ ἀόρατα· εἶτε θρόνοι, εἶτε κυριότητες, εἶτε ἀρχαί, εἶτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτίσθη· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. » Κορινθίοις μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· » ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ· « Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν· » καὶ πάλιν· « Ὡστε εἰ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· » Ῥωμαίοις δέ· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » τοῖς αὐτοῖς· « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὁσαυροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεάν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· » Ἑβραίοις δέ· « Πολυτρόπως πάσαι ὁθεὶς λαλήσασι τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Πέτρος ἐν Ἐπιστολῇ· « Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Ἔτι καὶ οἱ οἰήσῃσι σοφοὶ καὶ πάσης ἀβελτηρίας ἐπέκεινα Ἕλληνας, οἱ πολυθείας δόξῃ καταμεθύοντες, καὶ ἐκ τούτους παίθοντες, ὅτι περ μόνου εἰσὶν πολυμ-

(57) *Quoniam*. Coloss. i, 16, 17.

(58) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11.

(59) *Deo*. II Cor. ii, 14.

(60) *Itaque*. II Cor. v, 17.

(61) *Nam lex*. Rom. viii, 2.

(62) *Omnes*. Rom. iii, 23, 24.

(63) *In novissimis*. Didymus modo legit ἐπ' ἐσχάτων, ut hic et segm. 27 b; modo ἐπ' ἐσχάτου, ut segm. 13 a, et 68 b, et iu catena in *Psalmos* culamo exarata, quæ exstat codice Græco xvii Bibliothecæ S. Marci Venetiarum, pag. 206 ad iuuulum psalmi noni.

(64) *Deus*. I Petr. v, 10.

(65) *Græci*. Plures adhuc fuisse Alexandriæ Græcos, id est ethnicos, Didymi ætate, certum est. Id testatur Rufinus in *Hist. eccles.* lib. ii, cap. 21; id indicat et Hieronymus lib. xviii in Isaiam cap. 65, et Julianus Apostata sæpius: qui hac etiam de causa, ut puto, in epistola x Alexandriam vocat ἱερὴν πόλιν, id est, « sacram civitatem. »

θεῖς, ἀμαθαινοντες δὲ περὶ τὸ καίριον παρὰ πάντας, A καὶ οὐδεμίαν ἀκριθεῖν περὶ τῆς ἐν μονάδι μακαρίας Τριάδος εἰρησιν ἔχοντες, αὐτῶν (παραπλησίως τῆ [202 a] λεγούσῃ Γραφῇ, « Ἀσεβῆς ἐμπεισὼν εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ ») δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας ᾄθηθεν καὶ περιεργίας, εἰς βεβαίωσιν τῆς πολυθείας, μᾶλλον δὲ ἀθείας αὐτῶν ἐπερῖθονται κακῶς τῆ προλεχθείσῃ τοῦ Ἀποστόλου φωνῇ· « Εἰ τινὲς εἰσι λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς· ὡς περ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί· » καὶ τῆ προφητικῇ, τῆ φασκούσῃ· « Θεοὺς οὐ καταλογίσεις· » καὶ, « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησεν· » οὐκ ἐτι βλέποντες δύο ταῦτα· ἐν μὲν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἔγραψε πρὸ τοῦ μνησθέντος βητοῦ· « Θύβεις Θεός, εἰ μὴ εἷς· » ἔταρον δὲ, ὅτι « λεγόμενοι θεοὶ εἰσιν· » αὐτοῦ ἔστιν, οὐ φύσις ὑπάρχοντες, ἀλλ' ὄνοματι. Τὸ B μὲν γὰρ ἀποτέλεσμα σεσαύηται, δεῖ δὲ ἐκδέξασθαι, ὡς δεδομένον ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον νοοῦντας. Χάριν γὰρ καὶ τῶν κατ' Ἐλλειψιν φρασθέντων γράφει· « Ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω. » Θεοὺς τοίνυν τοὺς ἁγίους λέγει, τοὺς κατὰ χάριν ἀξιωθέντας τῆς υἰοθεσίας καὶ ταύτης τῆς προσηγορίας· ὣν ἐξ ἀρετῆς τὸ πολυθεῖμα, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, ἔστιν ἐν οὐρανῷ· περὶ ὧν αὐτὸς ὁ ἀπλανῆς Θεός εἰρηκῶς φαίνεται· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ Υἱοῦτου πάντες· » καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς· « Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Καὶ μέντοι Μωυσεῖα καὶ Ἀαρὼν αἰνίττεται ἡ Γραφή. τοὺς ἀγγέλων γειτονας, τοὺς οὐ μόνον γενειώτερον, ἀλλὰ καὶ ἰδικιώτερον κατηγγασμένους τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι. Εἶπεν γὰρ C Θεός τῷ Μωυσεῖ· « Ἰδοὺ τίθημαι σε θεὸν τῷ Φαραῶ· » καὶ πάλιν τῷ Ἀαρῶν· « Ἐσὴ αὐτῷ εἰς θεόν· » τοῦτέστι, τῆ περὶ αὐτὸν προνοίᾳ. [202 b] Ἡ τάχα οὐκ ἀπεικός κατ' ἐμὲ καὶ τὰς πιστὰς καὶ εὐδοκίμους λειτουργικὰς τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τὰ εὐχάριστα ποιήματα, σεραφίμω λέγω καὶ κυριότητας, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, τούτω, καθὰ καὶ ἡμεῖς, τῷ ὑπερφερεῖ τετιμῆσθαι ὀνόματι. Ἀφθόνως γὰρ ὁ πάντων γενεσιουργὸς τοῖς αἰτούσιν αὐτὸν, καὶ οὐκ αἰτούσι, πιστοὺς δὲ καὶ εὐγνώμοισιν οὖσιν, καὶ χάριτος εἶδος μεμνήσθαι, πάντων μεταδίδωσι, καὶ σιγῶσιν, τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν. Μᾶλλον οὖν ἐπιλεγέσθωσαν, Ἱερεμίαν μὲν προφητεύοντα περὶ τῶν παρ' Ἑλλῆσι συμπτωχοτάτων αὐτοῖς θεῶν· « Θεοὶ, οἱ

semetipsos putant solos multa doctrina præditos, cum reipsa in eo quod præcipuum est, omnium indoctissimi sint, nullamque accuratam de beata Trinitate, quæ in unitate est, cognitionem habeant, juxta id quod ait Scriptura, « Impius (66) incidens in profundum malorum, despicit, » ob summam ac voluntariam (67) ipsorum superstitionem, ac supervacuum studium, ad stabiliendum polytheismum, vel potius atheismum abutuntur allatis Apostoli verbis, eisque maxime innituntur : « Si qui sunt (68) qui dicuntur dii sive in caelo, sive in terra : sicut sunt dii multi, et domini multi ; » et propheticæ sententiæ : « Diis (69) non maledices ; » et : « Deus (70) deorum Dominus locutus est. » Quæ dum proferunt, duo hæc non animadvertunt : primum scilicet ante commemorata verba hæc alia scripta esse ab Apostolo : « Nullus Deus nisi unus ; » deinde vero eum loqui de iis, « Qui dicuntur dii, » id est, qui non natura dii sunt, sed nomine. Nam id quod sententiæ perficit, omissum est. Sed ea verba ita accipienda sunt, ut Apostolum ex parte tantum id dixisse quod volebat, intelligamus, cætera vero supplenda esse. Nam ad ea etiam, quæ per ellipsim dicta sunt, pertinet illud Christi : 417 « Qui (71) legit, intelligat. » Deorum igitur vocabulo sanctos (72) denotat, qui per gratiam consecuti sunt, ut filii Dei et essent, et denominarentur : quorum conversatio (73) virtuti consentanea, juxta eundem Apostolum, in caelo est ; de quibus Deus ipse, qui falli non potest, inquit : « Ego dixi (74) : Dii estis, et filii Altissimi omnes ; » et evangelista : « Si illos (75) dixit deos, ad quos sermo Dei factus est. » Quibus tamen verbis angelis proximos Moysen et Aaronem subindicat Scriptura. Namque hi non modo generatim, sed etiam speciatim Dei nomine honestati sunt. Dixit enim Deus Moysi : « Ecce (76) constituo te deum Pharaoni ; » et rursus Aaroni : « Eris (77) ipsi in deum ; » nempe ob tuam erga ipsum providentiam. Illud etiam fortasse non sine aliqua verisimilitudine meo quidem iudicio dici potest, fideles et probas Deo famulantes virtutes, Deoque gratas creaturas, seraphimos nempe, et dominationes, et virtutes, et potestates, præstantissimo isto nomine, item ut nos, honestatos fuisse ;

(66) Impius. Prov. xviii, 3. Græca editio eodem sensu : « Ὅταν Ἐλλῆ ἀσεβῆς εἰς βάθος, etc. »

(67) Summam ac voluntariam. In Græco, ἐθελοακρότητα. Ita et Epirhanus in Anchorata cap. 14, pag. 19, ait : κατ' ἐθελοακρότητα δικαιοσύνης.

(68) Si qui sunt. I Cor. viii, 5. Græca editio : Ἐπερ εἰσὶ.

(69) Diis. Exod. xxii, 28. Hujusmodi Scripturæ loca Christianis objicit Julianus Apostata apud Cyrillum libro ix contra impiam illum ac perfidum desertorem scripto.

(70) Deus. Psal. xlix, 1.

(71) Qui legit. Matth. xxiv, 15.

(72) Sanctos. Sanctorum nomine non sacros scriptores intelligit, ut segm. 27 b, et alibi passim, sed justos quoslibet : quo sensu in commentariis in Epistolam I ad Corinthios inquit : « Cumque omnes

D' ita dormierint lege naturæ, soli sancti et corpore, et anima in melius mutabuntur. » Quæ Didymi verba affert Hieronymus in epist. 119 ad Minervium et Alexandrum scripta.

(73) Conversatio. Philipp. iii, 20.

(74) Ego dixi. Psal. lxxxi, 6.

(75) Si illos. Joan. i, 35.

(76) Ecce. Exod. vii, 1. Citat sensum. Verba enim Scripturæ sunt : Ἰδοὺ ἐγὼ δέδωκα σε θεὸν Φαραῶ, id est, « Ecce ego dedi te deum Pharao. »

(77) Eris. Exod. iv, 16, legitur : Σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Verum præterquam quod verba sunt aliquantulum diversa ab his, quæ affert Didymus, non Aaronem ibi alloquitur Deus, sed Moysen. In eodem autem libro cap. xviii, 19, legitur : Γίνου σὺ τῷ λαῷ τὰ πρὸς τὸν θεόν. At ibi quoque Moysen, non Aaronem alloquitur Ictbro, non Deus.

nam rerum omnium conditor tum iis, qui ab illo petunt, tum iis qui non petunt, sed fideles, et grati sunt, ac gratia meminisse norunt, omnia sua bona, etsi ipsi taceant, abunde communicat. Potius ergo Jeremiam prophetam legant de Græcorum diis, qui æque ac ipsi pauperrimi sunt, hæc inquam : « Dii (78), qui cælum et terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus fecit cælos in intelligentia: ipse Deus vivens et verus; » et Davidem in cxlii psalmo canentem : « Idola (79) gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt; aures habent, et non audient; nares habent, et non odorabunt; manus habent, et non palpabant; pedes habent, et non ambulabunt; non clamabunt in gutture suo (80). Similes illis sicut qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. »

418 CAP. XXV.

Cum satis itaque de hoc etiam capitulo dictum sit, ad aliud transeamus. Hæreticorum magistri atque interpretes ad turpiora semper proclives, ut veritatem dilacerent, in certamen veniunt, et controversias continue movent atque excogitant, quæ cum recto scopo nihil plane conveniunt; labuntur enim ac peccant, dum innoxias etiam, et sublimiores sententias explicant magni illius, atque ab omni peccato immunis Dei, qui ob suam misericordiam morbos, in quos ob nostram insipientiam incidimus, sanat, atque omnibus semper opem fert, ac neque eos, qui recte vivunt ac veluti stant, neque eos qui in vita lapsi fuerint, deserit, aut aversatur. Sic autem se habent ejusdem verba : « Glorifica (81) me, tu Pater, apud teipsum. » Putant vero eum propriam ac separatam habere gloriam; etsi subjunxerit, « gloria, quam habui, antequam mundus esset, apud te, » atque hæc subjungens manifestum illud fecerit, æternam se, quatenus Deus est, et connaturalem habere gloriam, quæ nunquam ab ipso abstracta fuit; deitas enim est immutabilis. Itaque hæc ad verbum scripsit apostoli : Inclytus (82) quidem ac celeberrimus Joannes : « Et vidimus (83) [inquit] gloriam ejus, gloriam ut Unigeniti. » Ille vero æterna memoria dignus, atque in his valde versatus apostolus Paulus : « Si enim (84) cognovissent (85), Dominum gloriæ non crucifixissent. » Cæterum quod proprio opere glorificetur Deus, cogitare nefas est : omnia enim per ipsam facta sunt; cum aliis autem omnibus facta est omnino illa etiam gloria, quam hic intelligendam esse putant. Præterea vero illius, qui virtus est, et sapientia Dei, opera ac serva esse omnia dicuntur in Scripturis. At Dei sapientia et virtus est Unigenitus, utpote conditor Verbum. Itaque apud eundem evan-

τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος ἐποίησε τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός. » τὸν δὲ Δαυὶδ ἐν ριγ' φάλλοντα. « Τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσιν, καὶ οὐ λαλήσουσιν. ὀφθαλμοὺς ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὄψονται. ὠτα ἔχουσιν, καὶ οὐκ ἀκούσονται. ῥίνας ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται. χεῖρας ἔχουσιν, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν. πόδας ἔχουσιν, καὶ οὐ περιπατήσουσιν. οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. »

B

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Καταλιπόντες οὖν ἤδη καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐπὶ ἕτερον μεταδῶμεν. Αἱρετικῶν οἱ ἐξηγηταί, νενευκότες πρὸς τὰ αἰσιχῶ, τὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ παραβῆγγῆναι τὴν ἀληθειαν ἔχουσιν, καὶ μηδὲν [203 α] ὀρθῶ σκοπῶ προσηκούσας ἀμφισβητήσεις ἐπινοοῦσιν αἰεὶ. Προσπατοῦσι γὰρ καὶ περὶ τὰς ἀνατίους καὶ μεζονας συλλαβὰς τοῦ τὰ κακυνθέντα ἡμῶν διημετέραν ἀφροσύνην ἰωμένου δι' οἰκειαν εὐσπλαχνίαν, καὶ ἀρήγοντος πάντοτε πᾶσιν, καὶ μήτε ὀρθῶν, μήτε τῶν ἐπταισμένων τὴν πολιτείαν ἀποστροφόμενου μεγάλου καὶ ἀναμαρτήτου Θεοῦ, τὰς ἐχούσας ἴδε. « Δόξασόν με σύ, Πάτερ, παρὰ σεαυτῶν. » ὑπολαμβάνοντες ἰδίαν αὐτὸν κεκτησθαι δόξαν, καίτοι ἐπαγαγόντος. « Τῇ δόξῃ, ἣ ἔχον πρὸ τοῦ τῆς κόσμου εἶναι παρὰ σοί. » καὶ ποιήσαντος διὰ τῆς συμφράσεως ταύτης δήλον, ὅτι ἀίδιον καὶ σύμφυτος ἔχει δόξαν κατὰ τὸ θεῖον, ἥτις οὐκ ἀπεβλήθη αὐτοῦ ἀμετάβλητον γὰρ τὸ θεῖον. Ἐφασαν τοιγάρτοι αὐταὶ λέξασιν, ὁ μὲν ἀοίδιμος Ἰωάννης. « Καὶ ἔθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς. » ὁ δὲ ἀειμνηστος καὶ πολυπειρος τούτων Παῦλος. « Εἰ γὰρ ἤθεσαν, οὐκ ἔν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. » Καὶ ἄλλως δὲ οὐ θέμις νοεῖν, ὡς τῷ ἰδίῳ ἔργῳ δοξάζεται ὁ Θεὸς (πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο), σὺν πᾶσιν δὲ πάντως, καὶ ἦν νομίζουσι δόξαν. Καὶ Θεοῦ δὲ δυνάμει καὶ σοφίᾳ ἔργα καὶ δοῦλα τὰ σύμπαντα κεχρησμέθηται. Τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δυναμὶς ὁ Μονογενὴς ἐστίν, ἅτε δημιουργὸς Λόγος. Ἡρμήνευσε τοιγάρτοι παρὰ τῷ αὐτῷ εὐαγγελιστῇ οὗτος ὁ εὐμμοικτος Θεός, τί ἐστὶν τὸ, « Δόξασόν με, » πρὸς τὸν Πατέρα ἐκείνῳ. « Ἐγὼ σε εἰδοῦσα ἐπὶ τῆς γῆς. τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς [203 β] μοι ἵνα ποιήσω. » ἀντὶ τοῦ, Οὐδὲν ἐξώθεν τοῦ θελήματος σου ἢ ἐνανθρώπησίν μου ἐποίησεν, ἀλλὰ πάντα

(78) Dii. Jerem. x, 10. Vide not. 38, pag. 80, et not. 25, pag. 321.

(79) Idola. Psal. cxlii, a vers. 12 ad 16.

(80) Svo. Codex, αὐτῶν, id est, « ipso. » Sed legendum αὐτῶν, id est, « ipsorum. »

(81) Glorifica. Joan. xvii, 5. Vulgatus interpretavit : « Clarifica. » Sed idem est sensus. Ut enim ait Augustinus in libro contra sermonem Ariænorum cap. 31, pag. 644, « Glorificare, et honorificare, et clarificare, tria quidem verba, sed res una est, quod

Græce dicitur δοξάζειν. Interpretatum autem varie-tate aliter atque aliter positum est in Latino. »

(82) Inclytus. Simili modo loquitur Didymus ad vers. 17, cap. i Jobi. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτος ἦν (inquit) Ἰωὼδ ὁ ἀοίδιμος, id est, « At talis non erat inclytus Jobus. »

(83) Et vidimus. Joan. i, 14.

(84) Si enim. I Cor. ii, 8.

(85) Cognovissent. Græca editio, ἔγνωσαν προ-ῆδεσαν.

συμφώνως. Ἐνόησαν δὲ τινες πιστῶς τὸ, « Δόξασόν με, » εἰρησθαι διὰ τὴν περιγυνομένην δόξαν τῆ δουλικῆ μορφῆ. Ταῦτα ὡς ἐν ἐπιτόμῳ εἶδει. Εἰς ἀγωνιστικούς ἐρχόμεθα λόγους πρὸς τοὺς μὴ ἀκούοντας μὲν τὸ, « Πάτερ, » ἐπιλαμβανομένους δὲ τοῦ, « Δόξασον. » Εἰπάτωσαν ποίαν δόξαν ἐνόησαν. Ἄρα ἦν καὶ ἡμεῖς ἀναφέρομεν τῷ Θεῷ; Ἔστω τοίνυν κατὰ συγχώρησιν, οὐκ οὖν τῇ ἀληθείᾳ. Διὰ τί οὖν κτίσμα καὶ ἤτιονα λέγουσι τὸν Υἱὸν, τὸν ὑπ' αὐτοῦ δοξαζόμενον, τοῦ Πατρὸς; Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε· « Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱὸς σου δοξάσῃ σε »· καὶ πάλιν· « Ἐὰν δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου ἐν αὐτοῖς ἐστίν· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων με »· καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ἄλλ' ἄρα καθ' ὃ δοξάζεται τὸ ἑλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος; Καὶ πῶς τὴν ἰσοτιμίαν ἐαυτῷ ἐφύλαξε διὰ τοῦ, « Δόξασον τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ Υἱὸς δοξάσῃ σε : » Ἄλλ' ἑτέραν ὑποθώμεθα δόξαν; Ἐξ οὐκ ὄντων αὕτη εὐρίσκεται. Καὶ ποῖον ἔχει λόγον τὸν τε Πατέρα τὸν τε Υἱὸν ποσητῆ δόξῃ κατὰ νοητὸν δοξάζεσθαι;

A gelistam benignus (86) hicce Deus interpretatus 419 est ipsemet, quid sit illud, « Glorifica me, » cum dixit Patri: « Ego te (87) glorificavi in terra: opus perfecti quod dedisti mihi ut facerem. » Id est: Nihil extra voluntatem tuam in Incarnatione mea feci, sed omnia concorditer. Quidam vero fideliter, hoc est catholice interpretantes illud, « Glorifica me, » putarunt dictum esse propter gloriam servili forma potiorum. Hæc velut in compendio. Veniamus jam (88) ad certamen, et contra eos disputemus, qui vocem quidem illam, « Pater, » non audiunt, vocem vero, « Glorifica, » veluti apprehendunt. Dicant, quæso, quam gloriam intelligant: an eam, quam nos quoque Deo referimus? Esto, rem ita se habere concedamus, etsi revera non ita se habeat. Cur ergo et creaturam, et minorem dicunt Filium, qui ab ipso Patre glorificatur? Nam in eodem Evangelio dixit Christus: « Pater (89), glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te; » et rursus: « Si glorifico (90) meipsum, gloria mea nihil est (91): est Pater meus qui glorificat me; » et rursus ex persona Patris: « Et glorificavi (92), et rursus glorificabo. » Sed secundum quidnam glorificatur inferior a superiore? Et quomodo servata sibi honoris æqualitate sic locutus est, « Glorifica Filium, ut et Filius glorificet te? » Sed de alia gloria sermonem ibi esse ponamus (93). Ex nihilo hanc esse invenimus. Quidnam vero sibi hoc vult, quod et Pater et Filius creata gloria arcano ac mystico modo accepta glorificetur?

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Πῶς οὖν, φησὶν, ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ λέγει· « Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων, » Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ παρ' ὀρθοδόξων λεγόμενον, ὅτι διὰ [204 a] τὸ καινὸν τῆς θεότητος καὶ βασιλείας ἐν τῇ πατρικῇ δόξῃ ἐλευσεται· τοῦτ' ἐστὶν, τὴν Ἰσὴν δόξαν ἔχων τῷ γεννήσαντι. Πάλιν γὰρ ἐν Ματθαίῳ ὁ αὐτὸς Κύριος, τὸ κεφάλαιον τοῦτο φθεγγόμενος, καὶ δεικνύς τὴν αὐτὴν εἶναι δόξαν αὐτῷ τε καὶ τῷ Πατρὶ, οὕτως εἶπεν· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Ἄληθειας δὲ παντοίως ἀλλότριον, καὶ τὸ λέγειν αὐτοὺς μεταξὺ τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ τῆς κτιστῆς εἶναι τὴν τοῦ Υἱοῦ φύσιν, μεταφέροντες εἰς τοῦτο κακῶς τὴν καλῶς φέρουσαν Γραφήν· « Μεσίτης

(86) *Benignus*. Hanc esse genuinam, isto præsertim in loco, vocabuli εὐμικτος significationem nullus dubito. Id colligo cum ex affinis vocabulis ἐπίμικτος, εὐκατάμικτος et εὐεπιμικτως, tum ex contrariis, δύσμικτος, ἀμικτος, ἀπροσμικτος, ἀνεπιμικτως. Nam apud Joannem Stobensem quidem λόγῳ xx hic Euripidis versus legitur: Φίλοις τ' ἀμικτός ἐστι καὶ πάση πόλει, id est: « Nec amicis, nec civitati familiarem se præbet et affabilem. » Apud Pollucem vero lib. v, cap. 31, idem fere valent hæc nomina, δυσπροσίατος [legendum puto, δυσπροσίατος], δυσπροσόδος, ἀμικτος, δύσμικτος, δυσέντευκτος, στυθροπός, itidemque ἀδverbia, δυσπροσίτως, ἀμικτως, δύσμικτως, ἀπροσμικτως, ἀνεπιμικτως. Apud Athanasium denique tom. II pag. 383, εὐκατάμικτος « mansuetum, » aut « mitem » significat. (87) *Ego te*. Joan. xvii, 4.

CAP. XXVI.

Qui sit ergo, inquit, ut in Evangelio secundum Marcum dicat Christus: « Quando (94) venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis? » Sed hoc illud ipsum est, quod orthodoxi aiunt, ob identitatem nempe deitatis ac regni eum in paterna gloria venturum esse, id est, æqualem ipsum gloriam habere cum Genitore. Iterum enim in Matthæo idem Dominus eandem rem exponens, et eandem sibi 420 cum Patre gloriam esse ostendens, sic locutus est: « Cum autem (95) venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes angeli (96) cum eo. »

CAP. XXVII.

A veritate omnino alienum est etiam quod aiunt, inter divinam naturam et creatam mediam intercedere naturam Filii, quod ut probent, perperam hac transferunt Scripturæ locum, in quo recte di-

(88) *Jam*. Codex, εἴδει. f. Lego ἦδη. (89) *Pater*. Joan. xvii, 1. (90) *Si glorifico*. Joan. viii, 54. (91) *Nihil est*. Codex habet ἐν αὐτοῖς ἐστίν, id est, « in ipsis est. » Sed videtur mendum. Itaque lego ex Bibliis, οὐδὲν ἐστίν. (92) *Et glorificavi*. Joan. xii, 28. (93) *Ponamus*. Liharius interrogantis hæc esse putans scripsit: Ἄλλ' ἑτέραν ὑποθώμεθα δόξαν, Ην- jusmodi enim est apud illum interrogationis signum. Sed concinnior videtur sententia, si ita legatur, ut ego legi. (94) *Quando*. Marc. viii, 38. (95) *Cum autem*. Matth. xxv, 31. (96) *Omnes angeli*. Græca editio: « omnes sancti angeli. » Sed vocem « sancti » ne Latina quidem Biblia habent.

clitur : « Mediator (97) Dei et hominum Dominus noster Jesus Christus. » Nam si res ita se habet, ne Deus quidem erit, nec Filius verus : quæ duo recto sensu ei convenire ostensum est : quin juxta hæreticorum sententiam ne creatura quidem erit : quod tamen nomen revera ei non convenit ; is enim creatura nec reipsa est, nec usquam in Scriptura dictus fuit. Imo e contrario in Isaia scriptum est : « Non legatus (98), non angelus, sed ipse Dominus salvavit eos : » id est, non creatura (99), sed ipse Deus, qui antequam eum precemur, dona nobis largitur sibi convenientia, nempe Deo digna. In Incarnatione ergo est mediatio ; in Incarnatione enim pro toto humano genere semetipsum ineffabiliter immolans, et spiritualis ac mystici thymiamatis loco sese proprio Patri offerens et eum placavit, et impendentem universo humano generi mortem extinxit, et nos ab idolis abstraxit, et per unius Dei cognitionem nos copulavit, et paradysum reddidit, et in cælos reduxit, terrena ut Deus dominator cælestibus conjungens, eaque cum inter se distarent, coagmentans, et hominem in illam gratiam, a qua exciderat, restituens ; adeo ut Apostolus præ hujus reconciliationis præstantia ac magnitudine attonitus, divina sua lingua hæc prædicaverit : « Ipse est (1) pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem macerisæ (aut septi) solvit ; » et rursus : « Justificati (2) ergo ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. »

421 CAP. XXVIII.

Quidam vero ex hæreticis omni prorsus fide destituti aliud etiam objiciunt, quod cum suspicari, tum multo magis dicere ridiculum est. Aiunt enim, dona creaturis ante stabilem, et fixum, ac benignum Salvatoris Christi in orbem terrarum adventum data, a solo Deo Patre donata esse, non vero a benefico, ac proprio ipsius Filio Verbo, propterea scilicet quod iste subjectus sit. At si partem (3), ac sortem cum iis habent, qui theologiam illam sententiam pronuntiarunt : « Omnia (4) per ipsam facta sunt, et sine ipso factum est nihil : » (in rerum autem omnium censu venit omnis donatio per ipsum, et ab ipso facta ; eorum enim quæ facta fuere, hujusmodi etiam donationes pars sunt ; qua de causa prædicatum fuit : « Illic est (5) omnium Dominus ; » et : « Deus (6) , Fortis, Dominator ; » et : « Non reputabitur (7) alter præ illo : ») ac si eum præterea intellexissent, qui ait : « Unus est (8) legislator, et iudex, qui solus salvare potest ; » ne

(97) *Mediator.* I Tim. II, 5. Græca editio : Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς.

(98) *Non legatus.* Isa. LXIII, 9. Græca editio habet πρόθετος pro πρόθετος.

(99) *Non creatura.* Affinia legimus in libro *De Sp. S.* num. 46. « Quia igitur Deus erat (inquil) qui salutem præbebat æternam, dictum est : « Non legatus, neque angelus. » Lege cætera, si placet.

(1) *Ipse est.* Ephes. II, 14.

(2) *Justificati.* Rom. V, 1.

Α Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. » Διολισθήσει γὰρ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ Υἱὸς ἀληθινός, ὅπερ ὑπάρχειν κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον ἀποδέδεικται· ἐκφεύξεται δὲ καὶ τὸ νοεῖσθαι, κατὰ τὸν αἰρετικὸν λόγον, ποίημα, ἔπερ οὗτ' ἐστίν, οὔτε γέγραπται· καὶ γούν καὶ τοῦτο ἐν Ἑσαΐα κεχρησμέθηται· « Οὐ πρέσβις, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν αὐτούς· » τούτέστιν, οὐ κτίσμα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ πρεσβυτέρας τῶν ἡμετέρων αἰτήσεων τὰς αὐτῷ πρεπούσας εἰς ἡμᾶς δόσεις χορηγῶν. Ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοίνυν ἡ μεσιτεία· ἐν ἣ ὑπὲρ παντὸς τοῦ ἀνθρωπέου γένους ἑαυτὸν ἀφράστως ἱερουργήσας, καὶ ἐν τάξει θυμιάματος νοητοῦ τῷ ἰδίῳ Πατρὶ προσαγαγῶν, αὐτὸν τε ἐξεδυσώπησεν, καὶ τὸν ἐπηρητῆμένον τῷ κοινῷ γένει θάνατον ἀπέσβεσεν, καὶ ἡμᾶς τῶν ἐιδώλων ἀπέστῃσεν, καὶ τῇ θεογνωσίᾳ [204 β] προσήλωσε, τὸν τε παράδεισον ἀπέδωκεν, καὶ εἰς οὐρανὸς ἀνήγαγεν, συνάψας, ὡς Θεός ἐξουσιαστής, τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ τὴν γενομένην διάστασιν συναρμόσας, καὶ ἐπαναγαγῶν τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐκείνην τὴν χάριν, ἀφ' ἧς διώλισθεν ὡς τὸν Ἀπόστολον, νικῶμενον τῇ ὑπερβολῇ τῆς κατ' ἀλλαγῆς, θεοφράστῳ γλώττῃ ἀνακηρύττειν· « Ἀλότος ἐστίν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμώφτερα ἐν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· » καὶ πάλιν· « Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΗ΄.

Πίστεως δὲ τὸ καθ' ὅλου χηρεῦοντες τινες τῶν αἰρετικῶν, καὶ ἄλλο γελοῖον ὑπολαβεῖν τε καὶ πολλῶ πλέον εἰπεῖν φάσκουσιν· ὅτι τὰ πρὸ τῆς ἐν τῇ οἴκῳ μένη ἀστεμεφούς, καὶ ἀσαλεύτου, καὶ φιλανθρώπου παρουσίας τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τῇ κτίσει δοθέντα χαρίσματα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς μόνου δωδῶρηται, ἀνευ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀγαθοῦργου Υἱοῦ Λόγου, ὡς δὲ θεὸν αὐτοῦ ὑπεξουσίῳ τυγχάνοντος. Εἰ δὲ μερίδα καὶ κληρον εἶχον μετὰ τῶν θεολογησάντων, « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν » (ἐν οἷς πᾶσα δόσις δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ ἐπήρξεν· μέρος γὰρ τῶν γεγεννημένων καὶ αὐταὶ εἰσιν· ὅθεν καὶ ἀνείρηται· « Οὗτός ἐστι πάντων Κύριος, » καὶ « Θεός, Ἰσχυρός, Ἐξουσιαστής, » καὶ « Οὐλογησθήσεται ἕτερος [205 α] πρὸς αὐτὸν », καὶ εἰ ἐνόησαν δὲ καὶ τὸν διαγορεύσαντα, « Εἰς ἐστίν ὁ νομοθέτης καὶ κριτής ὁ μόνος σώζειν δυνάμενος, » ἤθεσαν ἂν, ὡς διχα τοῦ γενεσιουργοῦ καὶ δοτήρος τῶν ἀγαθῶν, κριτοῦ τε ἅμα καὶ λυτρωτοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Λόγου, οὐδεμία

(3) *Partem.* Locutio biblica ex Act. VIII, 21.

(4) *Omnia.* Joann. I, 3.

(5) *Hic est.* Videatur respicere Pauli verba : Κύριος πάντων ὄν, id est, « cum sit Dominus omnium, » quæ exstant in Epist. ad Galat. IV, 1.

(6) *Deus.* Isa. XII, 6.

(7) *Non reputabitur.* Baruch III, 22 (see 56).

(8) *Unus est.* Jacob. IV, 12. Græca editio : Εἰς ἐστίν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σώσαι, id est, « Unus est legislator, qui potest salvare. » Sed Vulgatas interpres legit ut Didymus.

ζήγονεν ἄνωθεν δωρεά· οὐδὲ χρῆνος, ἢ γένος κτισμάτων, κακῶν τε ἠφείθη καὶ προνοίας ἡξιώθη· ὡς δ' αὖ πάλιν ἔξω τῆς αὐτοῦ κρίσεως ἐστὶν οὐδὲ ἐν· ἀλλ' ἀρμόζουσιν ἕκαστοι τὴν κρίσιν φιλανθρώπως, καὶ εἴτε πλέον ἐστὶ τούτου εἰπαῖν, ἢ νοῆσαι, ἢ μὴ νοῆσαι, ὑποστησόμεθα παρ' αὐτοῦ, παρ' οὗ καὶ τὰ ἀγαθὰ, εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ συμφωνίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐξ ἀρχῆς ἐκομισάμεθα. Πῶς γὰρ οὐκ ἀδικώτατον καὶ δυσσεβέστατον τὸ λέγειν, ἢ ὄλω; ὑποτοπάζειν, ὅτι ἔκτισε μὲν καὶ ἐνομοθέτησεν αὐτὸς, οὐ προενόησε δὲ, ὅπερ τοῦ κτισαί προκρίνεται· ἀλλὰ μετὰ ὅλα τὰ τῆδε, καὶ κρίνει τοὺς παρ' ἑτέρου δεξιμένους τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀπολέσαντας αὐτὰ ἀβουλίᾳ οἰκείᾳ καὶ ἀφροσύνῃ; ἢ πῶς οὐ παράλογον τοῦτο ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἡμᾶς μὲν αὐτεξουσίους, ὅπερ εἰρηται πολλάκις, πεποίηκεν· αὐτὸς δὲ οὐκ ἔσχε τοῦτο, ὅπερ ἄλλοις, κατὰ τὸ μέτρον τῆς φύσεως αὐτῶν, καὶ κατὰ τὸ προσήκον ἀπέπειμε; Συνορωῖσι δὴ οὖν, οἴμαι, καὶ αὐτοὶ, ὧν οἱ λόγοι τῶν ἀληθῶν ἀμαρτάνουσιν αἰρετικοί, ὅτι ἀντικείμενον τι τοῖς ἡμῶν θελήσαντας εἰπεῖν, οὐχ ἔξουσιν. Τῇ γὰρ δυσανασχέτῳ καὶ ἀκαθέκτῳ [205 b] κακίᾳ αὐτῶν μαχόμενοι, τῷ δὲ τὸ χάρειν κοινὸν πᾶσιν δεδωκέντι Σωτῆρι, καὶ ἄλλοι πρὸς τοῖς μνημονευοῦσιν ἀξιοῦσιν καὶ βέβαιον τὸν τρόπον ἄνδρες, οὐχ ἀπλῶς ἄνθρωποι, μαρτυροῦντες φαίνονται. Ζαχαρίας μὲν γὰρ περὶ παρεληλυθότων καὶ μελλόντων διακεκριμένως βοᾷ· «Εἴ τι ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ εἴ τι καλόν, παρ' αὐτοῦ ἐσται.» Ἡσαίας δὲ καθ' ὁμαλοῦ κηρύττει περὶ αὐτοῦ· «Θεὸς, Ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής.» Τοῖς ἁγίοις δὲ τούτοις, οἷς σὺν ὧρξ καὶ χάριτι πανταχοῦ τῶν λόγων ἐπανθοῦσιν αἱ θεολογίαι, ἐφεπόμενοι πως ἐν τῷ μέρει τούτῳ καὶ εἰ ἔξω, πρόσφορα περὶ τοῦ Δημιουργοῦ καὶ παμβασιλέως ὑμνήκασιν. Ἐφασαν γάρ·

etati viri, iique non homines simpliciter, sed prophetæ. Zacharias enim cum de præteritis, ipsa de futuris seorsum loquens clamat: « Si quid (10) est bonum, ipsius est; et si quid præclarum, ab eo erit. » Isaias vero æque perspicue de ipso hæc prædicat: « Deus (11), Fortis, propria potestate præditus, Dominator. » Hosce porro sanctos, quorum libri præclaris de Filii divinitate testimoniis quasi floribus ubique (12) cum venustate et gratia exornantur, sæcūti quodammodo hæc in parte sunt etiam profani vates, et quedam imo inutilia de Creatore et universorum rege cecinerunt, quæ sunt huiusmodi:

*Πάντα γὰρ ἀνθρώποισι Θεοῦ πέλας ἀγλάα δῶρα·
Εἴτ' ἀγαθὸν τι πέφυκε καὶ δάδιον, εἴτε φέριστον,
Εἴτε ἔραστόν, πῶσι Θεοῦ καλὰ δῶρα τέτυκται.*

Καὶ πάλιν·

*Κάρτος ἀμετρήτου Θεοῦ καὶ ἀπειριτος ἄλλῃ
Πάντων μὲν κρατεῖ, πάνταςσι δὲ μῶνος ἀνάσσει.*

ΚΕΦ. ΚΘ.

Καὶ ἐν τῷ Ματθαίῳ αἰτούσῃ, φησὶ, τῇ καλλιπαίδι μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, ὥστε ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων, συνθώκους αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ τῶν οὐρανῶν τοὺς

(9) Ereptum fuit. Context, ἠφείθη. Videtur legendum ἠφείθη.
(10) Si quid. Zach. ix, 17. Vide not. 27, pag. 37.
(11) Deus. Isa. ix, 6.
(12) Ubique. In Græco, πανταχοῦ τῶν λόγων, id est, « ubique librorum, » aut « sermonum. » Quo

A hoc quidem ignorarent, quod sine conditore, et bonorum omnium largitore, et iudice simul, ac redemptore unigenito Filio Verbo nullum e caelo donum exstitit, nec ullo unquam tempore ullum creaturarum genus a malis sine ipso ereptum fuit (9), aut divinæ providentiæ beneficia consecutum est. Ne illud quidem eos lateret, quod ipsius iudicio nemo obnoxius non est, sed conveniens singuli iudicium subibimus, benigne, et si quid majus dici potest, aut cogitari, aut non cogitari, ab eo faciendum, a quo etiam bona initio retulimus beneplacito Patris et consensione Spiritus sancti. Quomodo enim non iniquissimus maximeque impius haberi posset qui diceret, aut omnino suspicaretur, eum creavisse quidem, et leges tulisse, sed non providisse? cum tamen istud majus sit nobisque utilius, quam creatio: sed præter illa omnia, quæ pro nobis in hoc sæculo fecit, iudicaturum etiam esse eos qui ab altero bona acceperint, eaque ob propriam insipientiam et ignaviam amiserint? Aut quomodo posset absurdum non videri, si quis in ea esset opinione, **422** ut ipse quidem Filius nos propria præditi potestate fecerit, sicut sæpius dictum est, ipse vero illud non habuerit, quod aliis juxta mensuram naturæ illorum, et quatenus conveniens est, tribuit? Ipsi ergo etiam hæretici, quorum doctrina a veritate aliena est, vident æque ac nos, dum aliquid dicere volunt, quod nostris dogmatibus adversetur, se id facere omnino non posse. Nam intolerandæ atque effreni eorum nequitiæ resistunt, ac vicissim Salvatoris qui omnibus in commune hominibus gaudium comparavit, testimonium perhibent præter eos, qui commemorati jam sunt, alii etiam fide digni, et constantia moribusque spectati viri, iique non homines simpliciter, sed prophetæ. Zacharias enim cum de præteritis, ipsa de futuris seorsum loquens clamat: « Si quid (10) est bonum, ipsius est; et si quid præclarum, ab eo erit. » Isaias vero æque perspicue de ipso hæc prædicat: « Deus (11), Fortis, propria potestate præditus, Dominator. » Hosce porro sanctos, quorum libri præclaris de Filii divinitate testimoniis quasi floribus ubique (12) cum venustate et gratia exornantur, sæcūti quodammodo hæc in parte sunt etiam profani vates, et quedam imo inutilia de Creatore et universorum rege cecinerunt, quæ sunt huiusmodi:

*Omnia enim homines a Deo habent præclara dona,
Sive bonum aliquid fuerit ipsis, ac beatum, sive
[quid (15) optimum,
Sive quid amabile, omnes a Deo præclara hæc
[dona habent.*

Et rursus:

*Potentia immensi Dei et infinitus vigor
Et omnia tenet, et omniabus solus ipse imperat*

CAP. XXIX.

Apud Matthæum quoque, inquit, petenti pulchrorum Zebedæi filiorum matri, ut ex utroque Christi latere a dextris et a sinistris in cœlesti ejus regno duo ejusdem mulieris filii, qui erant apo-

modo Latine dicimus: « ubique terrarum. » Quem hellenismum imitatus Augustinus lib. xii contra Faustum, cap. 27, ait: « Ubique illorum librorum... ubique illarum Scripturarum. »
(15) Sive quid. Legendum fortasse [ut et lego], εἴτε pro et τε.

stolē, considerent (14), ita respondit (15): « Non est enim dare, sed quibus paratum est a Patre **423** meo. » Sed ne hoc quidem ullo modo ejus decus (16) imminuit; nec enim semper contingit, ut qualis est nuda vocabulorum positio, tales etiam sint res ipsæ: sed aliquando sententiam perficit ipsa veritas, ea supplendo, quæ non dicuntur. Ita ergo locutus est Christus, quia servilem gerebat formam; aut potius quia invisos Deo ostendere illos voluit, qui primæ sedis honorem spreto graduum et æquitatis ratione appetunt; aut etiam quia mulier isthæc animo clam efferebatur ob filiorum præstantiam ac pulchritudinem, quos cum apostolici primatus, tum divinæ consessionis dignos esse existimabat: nec enim eum latebant secreta cordium, juxta id quod Joannes ait: « Ipse vero (17) Jesus non credebat eis (18), quia ipse cognoscebat omnes, et opus ei non erat (19), ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim cognoscebat, quid esset in homine. » Jam vero audi ea quæ sequuntur, neque in ejus loci interpretatione deceptum non esse tibi persuadeas. Statim enim subjungit Matthæus, « Cum irati essent (20) » dno: « In vobis (22) quicumque voluerit magnus esse, erit (23) vester minister, et quicumque voluerit esse primus, erit (24) vester servus. » Quomodo autem apud Lucam (25) quoque primæ sedis ac primi accubitus honorem de industria quæsitum impediatur, audivimus. Nec enim erat justus Dei, qui præmia in futura vita cuilibet juxta uniuscujusque actiones præparat, largiri cuiquam quod injuste et arroganter petebatur, et primos in secundis sedibus collocare (26), et apostolos contristare, qui constanter ei fideles fuerant, neque principatum optabant, et una cum ipsis patres etiam nostros (27) contristare, qui ei antea placuerant, et ob virtutem admirandi fuerant, quibuscum fœdus inierat, et quibus primas ex utroque ejus latere sedes antea promissas fuisse omnino verisimile est, in quorum etiam sinibus hi, de quibus est sermo, requieturi erant (28); insuper vero etiam Moysen contristare. **424** Quandoquidem ipse est cum rei a muliere petite, tum totius judicii Dominus, et ipse apostolis sedes præstituit, eosque ut summo impe-

A δύο αὐτῆς υἱούς, ἀποστόλους ὄντας, ἀπεκρίθη: « Οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. » Καὶ τοῦτο δὲ οὐδὲν αὐτοῦ καταβάλλει τὸ γέρας. Οὐ γὰρ ἀεὶ, ὡς μόνῃ ἡ τῶν βῆμάτων ἔχει σύνταξις, οὕτω καὶ τὰ πράγματα· ἀλλ' ἔστιν ὅτε ἀπαρτίζει τὴν [206 a] διάνοιαν καὶ πρὸς τὰ μὴ λεγόμενα ἢ ἀλήθεια. Ἐρρήθη οὖν οὕτω διὰ τὴν δουλικὴν μορφήν, ἢ μᾶλλον διὰ τὸ συστήναι θεομιμίτας τὰς μὴ κατὰ βαθμὸν καὶ κατὰ λόγον εἰσπροεδρίας, ἢ καὶ διὰ τὸ ἐκείνην ὀφεινὴν ἐσχηκέναι εὐπαιδίας, καὶ τοῦ ἀξίους εἶναι τοὺς παῖδας αὐτῆς τῆς τε ἀποστολικῆς πρωτείας καὶ τῆς βεικῆς συγκαθεδρίας· οὐκ ἐλάνθανεν γὰρ αὐτὸν τὰ ἐγκάρδια, ὡς Ἰωάννης λέγει· « Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν αὐτοῖς, εἰς τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας, καὶ μὴ χρεῖαν ἔχειν ἕνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. » Ἄκουε δὲ οὖν τῶν ἐξῆς, καὶ πείθου, ὡς οὐκ ἐσφαλῆ μοι τὸ νόημα. Εὐθὺς γὰρ ἔχει, ὅτι, « Ἀγαπητῶν τῶν δώδεκα » περὶ τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, » εἶπεν ὁ Δεσπότης· « Ἐν ὑμῖν ὅς ἐάν θέλῃ μέγας γενέσθαι, ἔσται ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ εἶναι πρῶτος, ἔσται ὑμῶν δοῦλος. » Ὅπως δὲ καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ κυλύει τὰς ἐξ ἐπιλογῆς πρωτοκαθεδρίας καὶ πρωτοκλισίας, ἠκούσαμεν. Καὶ γὰρ οὐκ ἦν τοῦ δικαίου Θεοῦ, τοῦ ἐτοιμίζοντος κατὰ τὴν ἐκάστου πολιτείαν τὰ μέλλοντα, παρασχέιν τινι μὴ δικαίαν, ἢ αὐχηματικὴν αἰτησίαν, καὶ τάξει τοὺς πρῶτους ἐν ὑστέροις, καὶ παραλυπῆσαι τοὺς τὴν τάξιν μὴ λιπόντας, μηδ' ἀρχῆς ἐφευμένους ἀποστόλους, καὶ σὺν αὐτοῖς τοὺς προαρέσαντας αὐτῶν, καὶ ἐπ' ἀρετῇ θαυμασθέντας προπάτορας ἡμῶν, οἷς συνέθετο, καὶ οἷς πᾶν ἔστιν εἰκὸς τὴν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ προεδρίαν [206 b] προῦποσχέσθαι, ὦν καὶ εἰς τοὺς κόλπους οὗτοι, περὶ ὧν ὁ λόγος, καταναπαύεσθαι ἐμελλον· πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ Μωϋσεῖ· ἐπεῖτοι καὶ αὐτὸς ἔστιν ὁ καὶ τοῦ αἰτηθέντος πράγματος καὶ τῆς κρίσεως πάσης Κύριος, καὶ ὁ προορίζων τοῖς ἀποστόλοις τοὺς θρόνους, βασιλικώτατα προαγαγόμενος αὐτοὺς καὶ ἐπαγγελάμενος· « Ὑμεῖς καθεσθήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ. » Ὅρον γοῦν ἕνα οὐκ ἀντιλεκτόν τοῦ μὴ μέγала αὐχεῖν τινα καὶ ἐαυτῶ ἀποδοῦναι τιθεὶς φάσκει· « Ἐάν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμοῦ τοῦ, ἢ μαρτυρία μου οὐδὲν ἔστιν· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, » ὁ λέγων, φησὶ, Πατήρ· « Οὕτως

potissimum, aliosque hujusmodi patriarchas Veteris Testamenti. (28) *Requieturi erant.* In sinu Abrahami cæterorumque patriarcharum requieturos fuisse post obitum Jacobum ac Joannem ait Didymus. Simili modo in enarratione in *Epist. I Patr.*, cap. 1 ad vers. 11 ac 12 inquit: « Omnes utique qui secundum Christum finiuntur, in ejus (nempe Abrahami) sinu proficiscuntur. » Inde tamen inferri nequit, ipsum in ea fuisse opinione ut censeret, sanctos nulla purgatione indigentes intuitiva ac benefica visione Dei non frui ante extremum judicii diem; sive hac fruerentur patriarchæ ante Christi adventum, ut contendit doctus vir Joannes Cadonicus, sive ea non fruerentur. *Leg.*, si placet, quæ de hujusmodi locutione scribit Muratorius in libro *De paradiso*, ac Ballerini, cap. 10. Dissertationis II in S. Zenonis Opera.

(14) *Considerent.* Codex, συνόχους pro συνώχους.
 (15) *Non est.* Matth. xx, 23.
 (16) *Decus.* Codex, γῆρας. *Leg.* γέρας.
 (17) *Ipse vero.* Joan. II, 24, 25.
 (18) *Non credebat eis.* Græca ac Latina Biblia habent: « non credebat semetipsum eis. »
 (19) *Et opus ei non erat.* Græca editio eodem plane sensu: καὶ ὅτι οὐ χρεῖαν εἶχεν.
 (20) *Irati essent.* Matth. xx, 24.
 (21) *Dynodecim.* Legendum δέκα, id est, decem.
 (22) *In vobis.* Matth. xx, 26, 27.
 (23) *Erit.* Græca editio, ἔστω, id est, « sit. »
 (24) *Erit.* Græca editio, ut antea, ἔστω. *Vulgatus* interpres legit ut Didymus.
 (25) *Apud Lucam.* Cap. xiv, vers. 7.
 (26) *Collocare.* Codex, μεταξύ. *Leg.* τάξει, aut συντάξει, aut quid simile.
 (27) *Patres etiam nostros.* Abrahamum scilicet

ἔστιν ὁ Υἱός μου. » Ὅτι δ' οὕτως διὰ μένην τὴν προ-
λεχθεῖσαν αἰτίαν εἰρησθαι, αὐτὸς πάλιν πιστοῦται,
φάσκων· «Κἀν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρ-
τυρία μου ἀληθὴς ἐστίν.» καὶ πάλιν· «Αὐτὰ τὰ
ἔργα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, καὶ Μωϋσῆς μαρτυρεῖ
περὶ ἐμοῦ.»

monium perhibeo de me ipso, testimonium meum nihil est (31) : sed est qui testimonium perhibet de me : » nempe Pater qui ait : « Hic est (32) Filius meus. » Quod autem duntaxat propter prædictam causam hæc dixerit (33), ipsemet rursus confirmat inquis : « Et si ego (34) testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum verum est. » Et rursus : « Ipsa (35) opera testimonium perhibent de me, et Moses (36) testimonium perhibet de me. »

ΚΕΦ. Α'.

Τοιοῦτον ἔχει νόημα καὶ τὸ ἐν τῷ Λουκᾷ παρὰ
τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον· «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου
παραθήσῃαι τὸ πνεῦμά μου.» διὰ τοῦ οἰκείου προσ-
ώπου τὴν εἰς αὐτὸν τῆ πίστει ζωοποιουμένην ἀν-
θρωπότητα παρατίθεται, ἦντινα μέλη αὐτοῦ καλέσαι
κατηξίωσεν· ἡ τάχα διδάσκει πάντας, τοῦτο μὲν
εἰδέναι, ὡς ἐπλανήθη καὶ ἐν τούτῳ Ἄρειος, ἀψυχον
αὐτὸν ἐν τῆ οἰκονομίᾳ οἰηθεῖς· τοῦτο δὲ, ἐν ταῖς
ὑστέραις ἀναπνοαῖς προσευχομένους τῆ [207 a]
αὐτῆ κεχρησθαι φωνῆ, εὐγνωμόνως ὁμολογοῦντας,
ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ἡ ὑπαρξίς
ἐστίν, καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνάλυσις. Νόμος οὖν ἦν
ἐὸ γινόμενον.

ΚΕΦ. ΑΑ'.

Ὁὐ μέχρι δὲ τοῦ Μονογενεῦς, ἀλλὰ καὶ ἕως τοῦ
ἀγίου Πνεύματος ἐπεκτείνουσι τὸ αἰρετικὸν δυσσεδη-
μα. Καὶ γὰρ οὐ μόνῃ τῆ προκειμένη τοῦ Σωτῆρος
φωνῆ, τῆ· « Ἐγὼ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα. » καὶ,
« Τὸ ἔργον Πνεῦμα ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει. » καὶ τῆ
Παύλου, τῆ ἐχούσῃ· « Μόνῳ σοφῷ Θεῷ. » ἔτι δὲ καὶ
ταῖς ἄλλαις ταῖς φερομέναις ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἀγίου
Πνεύματος λόγῳ*, ἀθετικῶς, εἰς τὸ συμκρύνειν τὴν
ἀπειρομεγέθη καὶ σεπτῇ αὐτοῦ φύσιν, κέχρηται·
ἀλλὰ καὶ τῆ προφητεία Ἀμώς, ὡς ἀνεὶ παραδηλοῦση

(29) Vos sedebitis. Matth. xix, 28. Græca editio
eolem sensu : καθίσθετε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρό-
νους, et reliqua ut hic.

(30) Si ego. Joan. v, 31, 32.

(31) Nihil est. Græca editio : οὐκ ἔστιν ἀληθὴς·
ἄλλος ἐστίν, etc.

(32) Hic est. Matth. iii, 17.

(33) Dixerit. Codex, εἰρησθαι. Videtur legen-
dum εἰρηται.

(34) Et si ego. Joan. viii, 14.

(35) Ipsa. Joan. v, 36.

(36) Et Moses test. p. de me. Non leguntur hæc in
eodem loco. Respicit fortasse vers. 39 ejusdem capi-
tuli.

(37) Pater. Luc. xxiii, 46.

(38) Membra. I Cor. vi, 15.

(39) Formula. Christianis ea quoque ætate in
more positum fuisse indicat, ut morituri verba illa
prountiant : « In manus tuas, Domine, et reli-
qua. Ac revera Gregorius Nazianzenus oratione xx
de Basilio hæc scribit : « Atque ipse post extrema
hæc verba, In manus tuas commendo spiritum
meum, inter angelos a quibus abducebatur, ani-
mam exhalavit. »

(40) Resolutio. Græce : καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνά-
λυσις. Quæ nisi ab eo dicerentur, cuius fides hac
in re suspecta non est, execrabilem illum panthe-
ismum redolere viderentur, quem infamis philoso-

phus Spinoza ab inferis excitavit. At theologus nos-
ter non hæc ineipientium, aut potius insanien-
tium nugæ spectabat; sed « resolutionis » nomine
nihil aliud intelligit, quam quod Paulus in Epist. II ad
Tim. iv, 6, nihilque aliud volebat, quam quod divi-
nus ille scriptor qui ait : « Et Spiritus redeat ad
Dominum qui fecit illum. »

CAP. XXX.

Eodem modo intelligendum est quod in Luca a
Salvatore dictum fuit : « Pater (37), in manus tuas
tradam spiritum meum. » Nimirum per propriam
personam tradit humanitatem, quæ per fidem in
ipsam vivificata est, quamque membra (38) sua
vocare dignatus est. Aut fortasse omnes homines
docet, dum ita loquitur, ut primum quidem orant
errasse hac etiam in re Arium, qui eum in Incar-
natione inanimatum fuisse putavit; deinde vero,
ut in ultimis respirationibus eadem uterentur for-
mula (39) orantes, et grato animo illud consentiens,
quod nostra hominum existentia a Deo est, et in
ipso rursus nostra erit resolutio (40). Lex ergo erat
quod tunc fiebat.

425 CAP. XXXI.

Neque vero suis in Unigenitum blasphemis con-
tenti sunt, sed in Spiritum sanctum quoque fertur
hæretica impietas : nam non solum Salvatoris ver-
bis jam allatis : « Ego a me ipso (41) locutus non
sum; » et : « Spiritus (42) sanctus a seipso non
loquetur; » et Pauli capitulo : « Soli (43) sapienti
Deo; » ac Insuper aliis etiam oraculis, quæ affe-
runtur in *λόγῳ De Spiritu sancto* (44), perperam
ad deprimentam illius infinitam et venerandam
naturam usi sunt : verum etiam prophetæ Amos (45)

plus Spinoza ab inferis excitavit. At theologus nos-
ter non hæc ineipientium, aut potius insanien-
tium nugæ spectabat; sed « resolutionis » nomine
nihil aliud intelligit, quam quod Paulus in Epist. II ad
Tim. iv, 6, nihilque aliud volebat, quam quod divi-
nus ille scriptor qui ait : « Et Spiritus redeat ad
Dominum qui fecit illum. »

(41) Ego a me ipso. Joan. xii, 49. Græca editio
habet ἐξ ἑμαυτοῦ. Codex vero Passioneianus ita :
ἀφ' ἑαυτοῦ : quod solœcum est. Sed librarii osci-
tantia tribuendum est erratum : Didymus enim
segm. 46 b, et 184 a dictavit ἀπ' ἑμαυτοῦ.

(42) Spiritus. Joan. xvi, 13.

(43) Soli. Rom. xvi, 27 et I Tim. i, 17. Juxta
Græcam editionem : Latina enim caret hic voce,
« sapienti. »

(44) Aliis . . . quæ afferuntur in *λόγῳ De Spiritu
sancto*. Ut appareat Didymi librum *De Spiritu
sancto*, quem Hieronymus Latine verit, hic posse
intelligi, alios hosce Scripturæ textus indicare
cogor, quos, cum ab hæreticis objicerentur, ipse
ibi explicat. Sunt ergo hi potissimum, num. 13 :
« Omnia per ipsum facta sunt; » num. 26 : « Qui a
Patre egreditur; » num. 27 : « Alium Paracletum
dabit vobis; » et : « Spiritus interpellat pro nobis; »
num. 36 : « Non enim loquetur a semetipso; » num.
38 : « De meo accipiet; » et alii quos omitto.

(45) Amos. Prophete Amos verba attulit etiam,

testimonio abutantur, quasi sanctum Dei Spiritum A creaturam esse significet : cum tamen hujusmodi significationem neque hac in parte, nec in alia habeat ullo modo. Hæc autem sunt prophetæ verba : « Subverti (46) vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæam, et facti estis quasi titlo extractus ex igne : et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus. Quapropter sic faciam tibi, o Israel : verumtamen quia sic faciam tibi, præparato ad invocandum Deum tuum, o Israel. Quia ecce firmans (47) tonitruum, et creans spiritum, et annuntians inter homines Christum suum, faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa (48) terræ : Dominus Deus omnipotens nomen ipsi. » Cum ergo tres per se perfectæ hypostases hic commemorantur, una quæ ait, « Subverti ; » altera de qua ipsa dicit, « Sicut subvertit Deus ; » alia ubi legitur, « Christum suum (49) ; » apte et concinne dicta hæc esse intelligimus non ex persona (50) Patris aut (51) de sancto ejus Spiritu, sed ex persona ipsius Spiritus sancti, qui loquitur etiam de vento, id est de spiritu illo, qui tonitruum, quod in hominum auribus insonat, comitari solet. Quam ob rem in verbis, quæ sequuntur, diluculum ac nebulam (52) commemorat. Quomodo enim potest Pater esse ille qui dixit : « Annuntians inter homines Christum suum, » non vero, Christum meum ; sicut in xxxiii psalmo dixit, « Paravi lucernam Christo meo ? » aut qui ait, « Nomen ipsi, » cum dicere deberet, nomen mihi ? Quodam Patrem ibi sic loqui concederemus, illud etiam inde sequeretur, ut Spiritus sanctus declararetur Deus omnipotens. Sed ne illud quidem dicitur, verba ista esse prophetæ ipsius loquentis de Patre ; alioquin ex ejusdem prophetæ persona dicta essent etiam hæc verba : « Subverti vos, sicut subvertit Deus. » At vero homo non recte dicitur subvertere, sicut subvertit Deus. Ac præterea proprium prophetæ non est, ut arroganter simul loquatur et blaspheme. Cum autem dicat propheta, « Creans spiritum, » seu, qui creo spiritum,

atque explicavit in libro *De Spiritu sancto*, num. 14 et 15. Sed hic ea accuratius interpretatur aliqua ex parte, brevius tamen illa attingens quæ fusiùs ibi exposuerat.

(46) *Subverti*. Amos iv, 11-13. Complutensis editio nonnullas hic habet parvi momenti varietates quas omittit. Sed Francofurtensis editio consentit Didymo.

(47) *Quia eccæ firmans*. Ita legitur etiam in editione Francofurtensi, quæ tamen addit vocem, ἔγώ. Complutensis habet : Διότι Κύριος εἰ στερεῶν, id est « quia Dominus es firmans. » Didymus porro querit segm. 114 a, quod ex Amosi loco vocem « ego » abraserint hæretici. Eam tamen hic omittit ipsemet : sed illam non omisit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14, 15 et 59.

(48) *Excelsa*. Græca editio, ὑψηλῆ, id est « altitudines. » Didymus eodem sensu : ὑψηλά, id est « excelsa : » quo modo legitur et in lib. *De Spiritu sancto* num. 14.

(49) *Christum suum*. Jacobus Basnagius tom. I *Ani. Lectt.* Canisii pag. 202 (errasse) inquit interpretes, ac ipsos etiam Septuaginta, quod vertent, « Christum suum, » cum de « meditatione »

κτίσμα εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καίτοι τὸ σύνολον οὐδεμίαν ἔμφρασιν τοιαύτην περὶ αὐτοῦ, οὐκ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, οὐκ ἐν ἄλλῳ, ποιούση. Ἔχει δὲ ὡδε : « Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς θαλὸς ἐξερασμένος ἐκ πυρός· καὶ οὐδ' οὕτως ἐπιστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. Διὰ τοῦτο οὕτως ποιήσω σοι, Ἰσραὴλ· πλὴν ὅτι οὕτως ποιήσω σοι, ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου, Ἰσραὴλ. Διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντῶν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ὁ ποιῶν ἔθρονον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὄρητὰ τῆς γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῶ. » Τῶν τριῶν [207 b] τοίνυν αὐτοτελεῶν ὑποστάσεων μνημονευομένων, μιᾶς λεγούσης, « Κατέστρεψα· » ἑτέρας, περὶ ἧς λέγει : « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός· » ἄλλης ἔνθα ἔχει τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· εὐθέτως καὶ καταλλήλως εὐρίσκειται ἡ φωνὴ εἰρημένη, οὐκ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἢ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ καὶ λαλήσαντος περὶ τοῦ ἀνεμιαίου πνεύματος, τοῦ τῇ βροντῇ τῇ ἀνθρώποις ἐνηχοῦμένην παρακολουθεῖν πεφυκότος. Δὲ ἐπάγων μνημονεύει ἔθρονου, ὀμίχλης. Πῶς γὰρ ὁ Πατὴρ εἶπεν εἰπεῖν, ἢ τὸ, « Ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· » καὶ οὐχί, τὸν Χριστὸν μου, ὡς ἐν ρωσ. ψαλμῷ ἔφη : « Ἠτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου ; » ἢ, « Τὸ ὄνομα αὐτῶ, » δέον φάναι, ὄνομά μοι ; Εἰ δὲ δὴ καὶ δοθεῖται αὐτοῦ εἶναι ἡ φωνὴ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφαίνεται Θεὸς παντοκράτωρ. Οὐτε δὲ τῷ προφήτῃ, λέγοντι περὶ τοῦ Πατρὸς, αὕτη ἀρμύζει ἡ φωνή· εὐρέθησεται γὰρ ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἡ, « Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός· » λέξις· οὐ καταστρέφει δὲ ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Θεός· οὐδὲ ἴδιον προφήτου φθέγγεσθαι καυχηματικῶς ἅμα καὶ βλασφημῶς. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Κτίζων Πνεῦμα, » οὐχὶ δὲ, κτίσας Πνεῦμα, καὶ τὸ τετάχθαι ἐν πρώτοις τὴν βροντὴν στερεοῦσθαι, ἐν δευτέροις δὲ τὸ πνεῦμα κτεῖσθαι, ἐτι δὲ καὶ τὸ ἀνεῦ τοῦ ἔθρονου καὶ τοῦ, Ἁγίου, ψιλῶς προφητεῦσθαι, « Κτίζων πνεῦ-

Dei loquatur propheta, non de Christo Dei : utitur enim voce πῦρ. At quis tam vecors esse poterit, ut existimet LXX Intl. legisse πῦρ, dum vertent, « Christum suum ? » Si quid ergo omnino reprehendere volebat Basnagius, ac suo illo verbo, « erraverunt, » tam considerenter abuti, non LXX Interpretes, meo quidem iudicio, oburgare debuit, sed librariorum, qui in eorum codicibus scripserant non πῦρ, sed πῦρσ, id est, « Messiam suum, » nempe « Christum suum. »

(50) *Non ex persona*, etc. Accuratius ista nunc pertractans, atque alius repetens, quam in libro *De Spiritu sancto* num. 14, distinctius hic loquitur. Ibi enim dixisse contentus fuit : « Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta (vox « propheta » concinnius fortasse hic omittitur in nostro codice) ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum suum, » et reliqua.

(51) *Ani.* Codex : Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου. Lego ἢ pro ἡ.

(52) *Ac nebulam*. Codex : ἔθρονου, ὀμίχλης. Legendum videtur : ἔθρονου καὶ ὀμίχλης.

μα· ὁ δὲ κρυσταλλὸς πάντων τούτων, ὡς εἰς τὸ ἀέριον ὁ A
 λῦγος ἀποκρίνεται. Σατανῆς γὰρ τὸ ἄγιον Πνεῦμα τοῦ
 Θεοῦ διὰ τοῦ ἀντιπαραθέσθαι αὐτῷ τὸ, ἄγιον, ἢ τὸ, τοῦ
 Θεοῦ, ἢ τὸ ἄρθρον, ἢ [208 a] τὴν μεσοχὴν αὐτοῦ· ὡς
 τὴν νύκτα γράφει· « Πνεῦμα Ἥλια » καὶ, « Πνεύματι
 περιπατεῖτε. » « Καί τινων » δὲ « Πνεῦμα » εἶπε, διὰ τὸ
 ἐπιγίνεσθαι τὸ ἀέριον, ὅταν καιρὸς καλῆ, πρὸς τὸ λυ-
 στελεοῦν ταῖς χρεῖταις, δι' ἧς γέγονεν. Εὐθάρμεν
 γὰρ καὶ νῦν λέγειν· Ἐγένετο ἄνεμος πολὺς· ἀλλ'
 οὐχ ὡς νῦν κτισθεὶς, ἀλλ' ὡς ἄρτι βίαιος ἐγερ-
 θεὶς.

bulate. Ideo autem dixit propheta, « creans spiritum, » quia exoritur (59) aerius spiritus, quando
 opportunitas, ac nostra utilitas id exposcit, ad ferendam in necessitatibus, propter quas factus est,
 oram. Consuevimus enim nunc quod dicere : Factus est ventus multus : non quasi nunc creatus sit,
 sed quod vehemens nuper exaltatus fuerit.

Προφητικῶς τοίνυν καὶ ὑπερομῆσως ἐλέχθη ἀπὸ B
 τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὕτως· « Κατέστρεψα ὄμδς, »
 τοῦτ' ἐστὶ, « τοὺς σκληροτραχήλους καὶ ἀπεριτμήτους
 τῆ καρδίᾳ· Ἰουδαίους, » καθὼς κατέστρεψεν ὁ θεὸς
 Σόδομα καὶ Γόμορρα· τὰς ἐσχηχίας, φησὶν, οὐκ ἠτήτο-
 ρας, ὁμοίως Ἰουδαίους ἀμεταμελῆδς βεβιωκότας. Τοίνυν
 « ἐτοιμάζω τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν σου, Ἰσραὴλ· »
 δε, φησὶν, οὕτως καὶ τήμερον ἐκδήλωσ ἐπιγνῶδς ἐπά-
 νης. Ἐλεγε δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. « Διότι ὁ

(53) Non vero, qui creavi. Affinia, imo eadem
 dictaverat in lib. *De Spiritu sancto* num 15 : « Ego
 [rectius codex noster : ergo, ut totum locum per-
 pendenti patebit] hoc quod dicitur, « Creo spiri-
 tum » aequè arbitror positum, ac si diceretur,
 « Creans ventum. . . » Bene autem quod in ipsa
 sententia non ait, « Qui creavi, » sed, « Qui creo
 spiritum. » Si enim de substantialitate Spiritus
 sancti sermo esset, dixisset utique, « Qui creavi : »
 neque enim semper eumdem creat. »

(54) *Et prius ponat*, etc. Hanc rationem fusius
 exponit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14. « Deus
 enim (inquit) qui se spiritum condere fuerat præ-
 locutus et facere; et tonitruum dixit firmare [codex
 noster aliter, nempe : *Deus enim qui se spiritum
 condere fuerat prælocutus, pariter affatus est et toni-
 truum se firmare*], et diluclum, et nebulas [cod.
 noster : *nebulam*] facere. » Lege reliqua.

(55) *Sine articulo τὸ*. Hanc quoque rationem
 copiosius exornaverat in lib. *De Spiritu sancto*
 num. 15. « Neque enim frustra [ita editio Ver-
 onensis] sine articulo, qui in Græco sermone singu-
 laritatis significator est, nunc spiritus creatus dicitur
 quoniam non est sanctus, cum pene semper
 Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in
 illo, » αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, id est, « ipse Spiritus testi-
 monium perhibet spiritui nostro. » Et alibi : αὐτός
 ἐστὶν τὸ ζωοποιεῖν, id est, « ipse est qui vivificat. »
 Et rursum, « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit
 nisi τὸ Πνεῦμα, » id est, « Spiritus Dei : » τὸ γὰρ
 Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutatur omnia,
 etiam alta Dei. » Et multa quæ de Scripturis sacris
 excerpto possibile est. Placet autem hæc ipsa
 concinnius ex nostro codice excipere : « Neque vero
 frustra sine articulo, qui in sermone Græco singu-
 laritatis significator est, nunc « spiritus creatus »
 dicitur; quoniam non est sanctus; cum pene semper
 Spiritus sanctus cum articulo nominetur; ut
 in illo : « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα (id est, « Ipse Spiritus »)
 testimonium perhibet spiritui nostro. » Et alibi :
 Τὸ Πνεῦμα (id est, « Spiritus ») est qui vivificat. »
 Et rursum : « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit,
 nisi τὸ Πνεῦμα Θεοῦ (id est, « Spiritus Dei ») : τὸ
 Πνεῦμα γὰρ (hoc est, « Spiritus enim ») omnia scru-

non vero, qui creavi (53) spiritum, et prius pon-
 nat (54) tonitruum firmationem, deinde spiritus crea-
 tionem, ac præterea sine articulo τὸ (55), et sine
 voce, sanctum, nude sic loquatur : 427 κτίζων
 πνεῦμα, id est *creans spiritum*; apparet ex his
 omnibus, ad spiritum aerium pertinere quæ dicit.
 Rare enim (56) sanctus Del Spiritus commemora-
 tur, quin addatur vox sanctus, aut vox Dei, aut
 articulus τὸ nomini πνεῦμα conjungatur, aut ejus-
 dem Spiritus participatio significetur : ut cum scri-
 bitur : « Spiritus Eliæ (57); » et : « Spiritu (58) am-
 bulate. »

bulate. Ideo autem dixit propheta, « creans spiritum, » quia exoritur (59) aerius spiritus, quando
 opportunitas, ac nostra utilitas id exposcit, ad ferendam in necessitatibus, propter quas factus est,
 oram. Consuevimus enim nunc quod dicere : Factus est ventus multus : non quasi nunc creatus sit,
 sed quod vehemens nuper exaltatus fuerit.

Propheticæ ergo, et verborum ordine aliquantulum
 Inverso (60) loquitur Amos ex persona divini
 Spiritus in hunc modum : « Subverti vos; » id est,
 « duros cervice (61) et incircumcisos corde » Judæos :
 « sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhham; »
 quarum incolæ, inquit, similiter ac Judæi, ita vixe-
 runt, ut nunquam resipuerint. Itaque « præpara te
 ad invocandum Deum tuum, o Israel : » quem non-
 dum, inquit, usque ad hanc diem a te agnosci ma-

tatur, etiam alta Dei. » Et multa quæ de sacris
 Libris (aut Litteris : codex enim habet *liris*) excer-
 pere possibile est. »

(56) *Rare enim*, etc. Hunc locum accuratius hic
 tractat, quam fecerat in lib. *De Spiritu sancto*
 num. 15, ubi tamen aliqua habet hæc simillima.
 « Quod sicubi raro, inquit, sine articulo nominatur
 Spiritus sanctus, sciendum est, cum additamento
 eum nominari significante magnificentiam ejus. Si-
 quidem dicitur aliquando et sine articulo, cum non
 ipse per se, sed participatio ejus ostenditur : ut
 puta, « Spiritus Eliæ, » et « Spiritu ambulate, » et
 quæcunque his similia sunt. » Ita etiam codex
 noster, nisi quod pro « aliquando » habet « aliquo-
 ties, » quod nihil refert : ac voculas « per se »
 omittit. In enarratione vero in *Epist. I Joannis*
 cap. iv, simili modo accipit verba illa, « Spiritus
 Eliæ, » nimirum de participatione Spiritus sancti.
 « Unus et idem Spiritus Dei, inquit, est Patri uni-
 cus et Filio : qui pluraliter nominatur, in diversis
 describitur, qui eo participatur; quale est « Spiritus
 Eliæ, » et Spiritus uniuscujusque sanctorum :
 ita ut tantum Spiritus esse videantur, quanti sunt qui
 eo participantur. »

(57) *Spiritus Eliæ*. IV Reg. ii, 16 (seu 15).
 Ibi tamen legitur Ἥλιου, pro Ἠλία.

(58) *Spiritu*. Galat. v, 16.

(59) *Quia exoritur*, etc. In lib. *De Spiritu sancto*
 num. 14, 15 hæc habet : « Ut salutaris anfra
 opportunis flatibus inspiret (codex noster *hæret
 spiret*). » Et paulo post : « Deus quippe flatu hos,
 qui per aeris motum efficiuntur, dispositione sua
 duxit. » Et mox : « Nunc autem consequenter de
 flatu dictum est, « Qui creavit, » quia non semel
 venti facti sunt, sed in eo quod subsistunt, quotidie
 fiunt. »

(60) *Verborum ordine aliquantulum inverso*.
 Græcæ, ὑπερομῆσως· quam vocem Latinus sermo
 uno vocabulo reddere nequit. Tunc autem quis
 loquitur ὑπερομῆσως, quando id quod medium in
 periodo ponitur, sic accipiendum est, quasi ponere-
 tur extremum.

(61) *Duros cervice*, etc. Biblica locutio ex Act. vii,
 51, desumpta.

nifesto ostendisti. Designat autem propheta hoc in loco unigenitum Filium Dei. « Quia firmans (62) tonitruum, et creans spiritum, et faciens diluculum et nebulam, et ascendens ad excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens, nomen ei: ecce annuntians (63) inter homines **428** Christum suum. » Quandonam (64) ergo, et quomodo annuntiavit eum? Quando dixit e caelo: « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui. » Multis vero in locis unam ex tribus divinis hypostasibus de alia una aut duabus loqui constat, quod in primo λόγῳ (65) pluribus allatis Scripturæ testimoniis atque interpretationibus demonstratum est. Ac reipsa et in (66) memorata Amosi prophetia, paulo ante objecta verba, id ipsum observare licet; ait enim: « Hæc dicit (67) Dominus: In tribus impietatibus filiorum Juda, et in quatuor non aversabor eos, ut sanem eos (68); legem Domini et præcepta ejus non servaverunt, et seduxerunt eos inania quæ fecerunt, quæ secuti sunt patres eorum post ipsa: et emitant ignem super Judam, et devorat fundamenta Jerusalem. » Oportebat ergo ut, si non de vento, saltem de proprio eorum spiritu (69) prophetam loqui putarent hæretici, cujus spiritus crebro divina oracula mentionem faciunt: ut cum Paulus Thessalonicensibus in prima Epistola scribit: « Ipse autem (70) Deus pacis sanctificet (71) vos perfectos;

στερεῶν βροντῆν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ποιῶν ἑθρον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῶν· ἰδοὺ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. » Πότε οὖν, καὶ πῶς ἀπήγγειλεν αὐτόν; Ὅτε ἐφησεν ὑβήθεν· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Πολλοῦ δὲ μὲν ἐκ τῶν τριῶν θεῶν ὁποστάσεων περὶ τῆς ἄλλης μίθς ἢ τῶν δύο λέγουσα φαίνεται, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ πλείστοι ἀποδείξειται περὶ τούτου κεφάλαιον ἠρμηνεύθη. Ἀμέλει καὶ τῆς μνημονευθείου τοῦ Ἀμὸς προφητείας μικρῶν πρόσθεν τοῦτο εὐρίσκειται· φησὶν γάρ· « Τάδε λέγει Κύριος· Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσθεταῖς υἱῶν Ἰούδα καὶ ἐπὶ ταῖς τέτταρσιν [208 β] οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτοῦς, ἕνεκα τοῦ λάσασθαι αὐτούς. Τὸν νόμον Κυρίου καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ οὐκ ἐφύλαξαν· καὶ ἐπλήνησεν αὐτούς τὰ μάταια, ἃ ἐποίησαν, οἷς ἐξηκολούθησαν οἱ πατέρες αὐτῶν ὅπισθον αὐτῶν· καὶ ἐξαποστελῶ πῦρ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ καταφάγεται τὰ θεμέλια Τερουσαλήμ. » Δέον τοίνυν, εἰ μὴ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς, περὶ γούν τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος νομίζειν διαλέγεσθαι τὴν προφητείαν, οὐ πολλὰς τὰ λόγια μνημονεύει· ὡς δὲ Πάυλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ γράφει· « Αὐτοὺς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσει ὑμᾶς ὀλοτελεῖς· καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμμεκτον, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρη-

(62) *Firmans*. Videtur hic accipere Didymus voces, ὁ στερεῶν, κτίζων, ποιῶν, ἀναβαίνων, ut valeant, « qui firmat, qui creat, qui facit, qui ascendit, » non vero, « qui firmo, qui creo, qui facio, qui ascendo. » Quod mirum sane est in Didymo, qui superius segm. 414 a hæreticos objurgavit, quod vocem « ego » hic non legerent.

(63) *Ecce annuntians*. En illud quod ὁσπερ ὁμῶς dicitur fuisse affirmavit paulo ante: extrema itaque hic ponit Didymus quæ media Amos posuerat. Id ipsum vero, quamvis minus distincte atque explicitate, indicaverat in libro *De Spiritu sancto* num. 15, ubi edita exemplaria hæc habent: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium extra creatorem Dominum Patrem Salvatoris mentuntur, hoc impiissime prædicantes: non sceleratam eorum suspicionem providentes a Deo percuti, dicente: Ego formans tonitruum, et creans spiritum, et alias mundi partes faciens, et gubernans, annuntio in homines Christum meum. » Codex noster pro « providentes » habet « providentur »: quod si ejusdem codicis lectionem sequamur, ac mendosam vocem « providentur » emendemus, minus perplexa, imo multo concinnior erit sententia. Itaque sic lego ex eodem codice: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium, extra Creatorem, Dominum Patrem Salvatoris mentuntur, hoc impiissime prædicantes, nunc sceleratam eorum suspicionem providenter a Deo percuti, dicente: « Ego firmans tonitruum, et creans spiritum, » et alias mundi partes faciens et gubernans, « annuntio in homines Christum meum. »

(64) *Quandonam . . . annuntiavit?* etc. Non dissimili modo Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto* cap. 6, segm. 57, « Addidit, inquit, quod nuntiaret in homines Christum suum: annuntiavit enim in baptisate, dicens: « Tu es Filius, » etc.

(65) *In primo λόγῳ*. Si primi λόγου nomine primum hujus operis librum denotat, respicit caput 18 ejusdem libri.

(66) *Et in*, etc. Codex, καὶ τῆς, etc. Lego καὶ ἐπὶ τῆς μνημονευθείου.

(67) *Hæc dicit*. Amos II, 4, 5.

(68) *Ut sanem eos*. Græca editio: ἕνεκα τοῦ ἀπόσασθαι τὸν νόμον, etc., id est, « quia repulerunt legem, » etc. Quæ est genuina LXX Interpretum translatio, ut patet ex Hieronymi commentariis in hunc locum. Alias parvi momenti varietates omitto. Conferat lector editionem Complutensem cum Didymo, et cum editione Francofurtensi.

(69) *De proprio eorum spiritu*. Hanc explicationem, seu responsum non memorat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, dum Amosi prophetæ locum explicat, sed eam affert Hieronymus in commentariis ad eundem prophetæ locum lib. II, cap. 5, pag. 279, tom. VI. Eum lege, si placet.

(70) *Ipse autem*. I Thess. v, 23. In libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55, 56 copiosius loquitur Didymus de variis vocabuli « spiritus » significationibus. Ac ibi quoque duo Scripturæ loca affert, quæ hic citantur, ex prima ad Thessalonicenses Epistola, atque e septimo Actorum capite. Primum affert num. 55, ubi legitur: « Ad Thessalonicenses quoque, « Integer, inquit, spiritus vester, et anima, et corpus . . . » De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc Apostoli sermo tractatus est. Sed codex noster melius; nam pro « in hoc » habet « in hoc loco. » Alterum vero affert num. 54 his in verbis: « Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola: Quomodo corpus tuum [codex noster caret voce *tuum*, quæ reipsa videtur expungenda] sine spiritu mortuum est, » et reliqua. « Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, inquit, Jesu, suscipe spiritum meum. » Vide etiam librum *Adv. Manich.*, pag. 207 et 208.

(71) *Sanctificet*. Græca editio, ἀγιάσει pro ἀγιάτη. Imo ipse Didymus segm. 72 a habet ἀγιάσει.

θειῆ· » καὶ ὡς ἦν ἵνα Στέφανος εὐχόμενος λέγῃ· **A** « Κύρις Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· » καὶ ὡς Λουκᾶς ἐν Εὐαγγελίῳ, ὅτε ὁ Σωτὴρ νεκρὰν ἤγειρε τὴν παιδα, ἐφη· « Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Δέον οὕτω δοξάζειν, εἰ μετρίως ἐποιοῦν· οἱ δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ὑπενόησαν, εἰς δὲ τὴν ἄκραν βλασφημίαν ἀφικνοῦνται. Προσῆκε δὲ ὄραν καὶ τοῦτο, ὅτι περ ἔχει, « Ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » ὁ θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐχὶ δὲ, « κτίζων. » Περὶ γὰρ τῶν ἐπικρυπτομένως φανερουμένων ἡμῖν ἕνεκα τῆς ἀρρήτου Τριάδος, ἐγράφη· « Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; » Ἐκείνος δὲ πρόδηλον, ὁ περ πόντως καὶ νοερώς νοήσας. Τῷ ὄντι γὰρ χαλεπὸν τῇ ἀκριβείᾳ τῶν Γραφῶν ἐπιστῆναι τοὺς κοσμικά, ἢ αἰρετικά ἠσκημένους. Ὅθεν ἐφη· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμα ἐπ' [209 a] αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι **B** αὐτοὺς σάρκας. » Τὴν τοῖς θησαυροῖς τοῦτοις κρύφιοις δυνάμειν διάγνωσιν τε καὶ ἡ ἐξω σοφία παραδίδωσιν ἐκ θεοῦ, ὡς καὶ τὰ πάντα, ὑπάρχειν, οὕτως φάσκουσα·

rem scriptum est : « Nequaquam (78) permanebit tentem porro in thesauris hisce vim ac scientiam ex Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes tradiderunt, sic loquentes (79) :

Πάντι γὰρ ἀνθρώποισι θεὸς διετεκμήρατο Ὅσο' ἐθέλει, πάντων τε βροτοῖς ἀδίδακτος ἰάκουει.

ΚΕΦ. ΑΒ΄.

Ἄλλὰ, « Πάντα, » φησὶν, « διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο· » εἰ « Πάντα, » οὖν ἔστιν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ἄλλ' εἶπε, « Πάντα, » τοῦτ' ἔστι τὰ κτιστά· οὐδαμοῦ δὲ γέγραπται τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κτίσμα, ὡς οὐδὲ Υἱός. **C** Τὸ γὰρ κτίσμα δοῦλον· τὸ δὲ δοῦλον οὐτε ἐλευθεροῖ, ὡς τὸ ἅγιον πνεῦμα, οὐτε οἶδε, τί ποιῆ αὐτοῦ ὁ Κύριος, οὐτε ἀνακτιζεῖ τὸ παρὰ τοῦ Δεσπότης κτισθὲν, οὐτε ναὴν ἔχει τὸν ἀνθρώπων ἰσως τοῦ θεοῦ, οὐδὲ θεῖον γέγραπται. Ἄλλως τε δὲ σεσήμαται ὁ πρωτόκτιστος, ὃς τῆς πρωτείας δι' οὐκείαν ἀλαζονείαν εἰς τὰ ἴσχατα τῶν ἐσχάτων ἐβρίφη. **D** **matu** ob propriam arrogantiam excidit, atque in extrema extremorum projecta est, aliis nominibus appellata fuit.

ΚΕΦ. ΑΓ΄.

Καὶ Ἰουδαίων δὲ οἰθθέντων τὸν Κύριον, μὴ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ Δαυὶδ εἶναι υἱὸν, καὶ αὐτοῦ πυθομένους αὐτῶν περὶ ἑαυτοῦ, τίνας ἔστιν υἱός, καὶ ἀποκριναμένων, τοῦ Δαυὶδ, εἶτα φήσαντος αὐτοῖς, « Καὶ πῶς Δαυὶδ ἐν πνεύματι ἁγίῳ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, **D**

Vide not. 47, pag. 142. Hieronymus in epist. 120 ad Hedibium, num. 12, hæc habet : « Deus . . . pacis sanctificet vos per omnia, vel in omnibus, sine plenis atque perfectos : » hoc enim magis sonat ὀλοτελεσίς.

(72) *Sine querela.* Græca editio, ἀμέμπτος, id est « inculpate, » aut « irreprehensibiliter. » Didymus : ἀμεμπτον, id est, « inculpatum, » aut « irreprehensibile. »

(73) *Domine.* Act. vii, 59.

(74) *Ei reversus.* Luc. viii, 55.

(75) *At ipsi.* Codex, οἱ δέ. An legendum οὕδε ?

(76) *Quis.* Osce xiv, 10.

(77) *Ant hæretica.* Codex mendose, ἢ αἰρετικά.

(78) *Nequaquam.* Gen. vi, 3. Citat magis sensum, quam verba ipsa. Vide sequi. 55 a.

et integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela (72) in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur; » **429** et cum Stephanus orans dicit : « Domine (73) Jesu, suscipe spiritum meum; » et Lucas in Evangelio mortuam puellam a Salvatore suscitata narrans, ait : « Et reversus (74) est spiritus ejus. » Ita, inquam, sentire debent, si modeste agere vellent, non vero arroganter. At ipsi (75) non de hoc spiritu prophetæ verba accipienda esse suspicati sunt, sed ad summum blasphemix gradum pervenerunt. Illud etiam animadvertere oportebat, quod propheta ait, « Annuntians Christum sum, » nempe Deus et Pater, non vero creans. Nam de iis, quæ nobis arcano modo propter ineffabilem Trinitatem manifestata sunt, scriptum fuit : « Quis sapiens (76), et intelliget hæc ? » Ille nempe, ut perspicuum est, qui convenienti et spiritali sensu intelligit. Nam difficile revera fieri potest, ut accuratam Scripturarum interpretationem assequantur qui mundana cogitant, aut (77) hæretica persequuntur. Quam ob Spiritus super ipsos, quia ipsi carnes sunt. » Latentem enim nominibus Deus significare consuevit Quæcunque vult, et omnes mortales per se sine ullius [ope audii (90).

CAP. XXXII.

At omnia, inquit, per Filium facta sunt; si (81) « omnia » vero facta sunt, etiam Spiritus sanctus factus est. Sed cum dixit Joannes « omnia, » creaturas omnes designavit : nusquam vero scriptum est, Spiritum Dei esse creaturam, sicut ne Filium quidem. Nam creatura est serva; servus autem neque faciat ejus Dominus, neque denuo creat quod a Domino creatum est, neque templum habet hominem, sicut illud habet Deus, neque divinus dictus est in Scriptura. Prima vero creatura, quæ a primatu ob extrema extremorum projecta est, aliis nominibus

430 CAP. XXXIII.

Cum vero Judæi existimarent Dominum non Dei, sed Davidis esse filium, ipse illos de semetipso quid sentitent interrogavit, et ejusnam esset filius; iique responderunt, Davidis : tum illis dixit Dominus : « Et quomodo (82) David in Spiritu (83) sancto

(79) *Sic loquentes.* Codex, οὕτως ἢ φάσκουσα. Lego οὕτως εἰ φάσκουσα.

(80) *Audit.* An legendum in Græco πάντων τε βροτῶν ?

(81) *Si.* Codex, εἰ. Legendum fortasse εἰς.

(82) *Ei quomodo.* Matth. xii, 43, 44. Græca editio, πῶς οὖν.

(83) *In Spiritu sancto.* Vox « sancto » deest in Bibliis cum Græcis, tum Latinis, imo apud ipsum Didymum in lib. *De Spir. sancto* num. 29. Itaque h'c additur ab ipso explicationis gratia, sicut vicissim in lib. *De Spir. sancto* num. 29, afferens proxime sequentia Christi apud Joannem verba, « Si ergo David vocat eum Dominum, » de suo addit, « In Spiritu sancto. » Hæc enim ibi legitur pag. 136 editionis Veronensis : « Interrogans quippe Phariseos,

vocat eum Dominum dicens: Dixit Dominus Domino meo? » ex quibus Domini verbis perspicue sequitur, ut qui generis successione futurus erat Davidis secundum Incarnationem filius, eum David ipse sui ipsius Dominum secundum deitatem vocaverit, dum in Spiritu sancto prophetaret: sicut et in Regum historiis idem David ait: « Spiritus (84) Domini locutus est in me. » At hæretici prave simul atque inscite hæc omnia accipiunt. Spiritus sanctus, inquit, sui ipsius Dominum dixit Christum per Davidem. Verum eos redarguit quod subjungitur: « Si ergo (85) David vocat eum Dominum, quomodo filius ipsius est? » Omnia quidem dixit David inspirante Spiritu sancto; nec enim poterat non ignorare futura et cœlestia; quæ de causa ait Christus, « In Spiritu sancto: » non omnia tamen omnino ex persona Spiritus sancti, aut Filii, aut Patris, aut creaturæ, sed nonnulla etiam ex propria persona prophetavit; sicut cum protulit commemorata verba, et cum ait: « Tibi soli (86) peccavi, et malum coram te feci; » et: « In iniquitatibus (87) conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Alioquin illud sequetur ut de Spiritu sancto accipiendum etiam sit quod dicit cum ipse David, tum alii prophetæ; omnes enim in Spiritu sancto locuti sunt: « Ego sum Dominus Deus tuus omnipotens; » et rursus: « Præter me (88) non est Deus; » et alia his affinia.

431 CAP. XXXIV.

Illud vero quod a Joanne dictum est: « Nondum (89) enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat, » hanc habet veram interpretationem: Nondum, inquit, omnes perfectam sanctificationis et charismatum Spiritus Dei cognitionem habebant; nondum cognitus fuerat ab orbe terrarum; nondum glorificabatur una cum Patre et Filio. Nam respectu nostrum existentia Dei est ejus cognitio; tunc nempe Deus a nobis existere dicitur, cum eum cognoscimus; sanctum vero Spiritum cognoscimus non quando volumus, sed quando perfectionem intelligentiæ (90) acqui-

quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David, loquitur: « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo filius ejus est? » Quanquam, ut vir clarissimus Valarsius observat, vetus editio sic habet: « Interrogans... et audiens: quia esset filius David in Spiritu sancto loquentis; » Dixit Dominus Domine meo: Sede a dextris meis, » denuo interrogavit, « Si ergo David, » etc. Codex vero noster etsi hoc in loco mendosus, tamen veteri editioni quodammodo consentit: sic enim habet: « Interrogans... et audiens, quod filius esset David, in Spiritu sancto loquitur: Dixit Dominus, » etc.

(84) Spiritus. II Reg. xxiii, 2.

(85) Si ergo. Matth. xxii, 45.

(86) Tibi. Psal. L, 5.

(87) In iniquitatibus. Psal. L, 6.

(88) Præter me. Osee xiii, 5.

(89) Nondum. Joan. vii, 39. In libro *De Spiritu sancto* num. 34, huic Joannis locum afferens,

λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος; τῷ Κυρίῳ μου; » Καὶ διὰ τούτου σαφηνίσαντος, ὅτι Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προφητεύων τὸν διαδοχῆ γένους ἐσομένον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑνανθρώπησιν υἱὸν, τοῦτον ἑαυτοῦ Κύριον κατὰ τὴν θεότητα ἀποκαλεῖ· ὡς καὶ ἐν ταῖς Βασιλικαῖς ἱστορίαις ὁ αὐτὸς [209 θ] λέγει Δαυὶδ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν ἐμοί. » Αἱρετικοὶ κτηνῶς ὁμοῦ καὶ ἀμαθῶς παρανοήσαντες, φασὶν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἑαυτοῦ Κύριον ἔλεγεν τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ Δαυὶδ. Ἐλέγει δὲ αὐτοῦς ἡ ἐπαγωγὴ, ἔχουσα· « Εἰ ὧν Δαυὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστίν; » Πάντα μὲν ἔλεγεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνηχεῦντος. Αὐτὸς γὰρ ἀγνωστος τῶν τε ἐσομένων καὶ τῶν ἐπουρανίων ἀναγκαίως ὑπῆρχεν· καὶ διὰ τοῦτο ἔχει· « Ἐν Πνεύματι ἁγίῳ » οὐ πάντως δὲ ὅλα ἐκ παρουσίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ τῆς κτίσεως προεφήτευσεν, ἀλλὰ καὶ ἐξ οἴκειου προσώπου, ὡς τὰ μνημονευθέντα ῥήματα, καὶ ὡς ἠνίκα λέγει· « Σοὶ μόνῳ ἤμαρτον, καὶ τὸ κτηνὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » καὶ, « Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσθησέν με ἡ μήτηρ μου. » Ἐπειτοίγε λείπεται ἐκδέχασθαι εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ ὅταν λέγῃ αὐτὸς τε Δαυὶδ καὶ οἱ ἄλλοι προφήται· πάντες γὰρ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐλάλησαν· « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός; σου ὁ παντοκράτωρ » καὶ πάλιν· « Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός; » καὶ ὅσα τοιαῦτα.

ΚΕΦ. ΛΔ'.

Καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ εἰρημένον, « Οὕτως γὰρ ἦν Πνεῦμα ἄγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὕτως ἐδοξάσθη, » ταύτην ἔχει σὺν ἀληθείᾳ τὴν ἐρμηνείαν· Οὕτως, φησὶ, τελείαν τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῶν χρισμάτων τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τὴν γνῶσιν εἶχον ἅπιντες· οὕτως ἔγνωστο τῇ ὑψηλῇ καὶ ἐδοξάζετο σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Γένεσις γὰρ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἡ γνῶσις αὐτοῦ· καὶ γινώσκωμεν τοῦτο οὐχ ὅταν [210 α] βουλώμεθα, ἀλλ' ὅταν τελειώσιν τοῦ συνίεναι κτησώμεθα· ὅταν δὲ ἐν ἀγωνίαις ἀρεταῖς καθαρθέντες γενώμεθα ἄξιοι, τότε αὐτὸ ἐκεῖνο αὐτόματον τὴν αὐτοῦ ἡμῖν παρέχει ἐπιλαμπριν. Μετὰ γὰρ τὴν

explorationis causa de suo addit vocem, « datus. » Hæc enim ibi leguntur: « Quæcumque enim sufficere [codex noster: *sufferre*] poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit, quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant: quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus, evangelista dicente: » Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus necdum erat glorificatus. » Neque ab editis libris discrepare videtur codex noster, qui sic habet: « Evangelista dicente: » Non enim erat Spiritus datus quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » Ita vero locutus est Didymus quod de hoc hæreticorum argumento libi ex professo non ageret: hanc autem cum ipsa Joannis verba urgeant, accuratius ea expendit.

(90) Perfectionem intelligentiæ. Simili modo scriptus loquitur in libro *De Spiritu sancto*. Ita num. 38 ait: « Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus: ipse enim ait: » Qui videt me, videt et Patrem [codex noster habet: *immanans eum se*

ἀνάστασιν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐμφυσῶν εἰς τὰ ἄνθρωπα τῶν ἀποστόλων εἶπε· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον » καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ τῇ Πεντηκοστῇ ἐπεφοίτησε, πυρρίνας γλώσσαις ὀφθέν· « Ἐκάθισεν δὲ ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἀγίου Πνεύματος, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέροις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς, » ὡς μαρτυροῦσιν αἱ Πράξεις. Διδὸν καὶ ὁ Δεσπότης προέλεγεν αὐτοῖς· « Ὑμεῖς δὲ λήψεσθε δύναμιν, ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑμᾶς. » Τὸ δὲ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἀντὶ τοῦ, φησὶν, οὕτω παθῶν, καὶ ἀναστὰς, καὶ συνεγείρας ἑαυτῷ πλῆθος νεκρῶν, καὶ ἀναληφθεὶς. Οὕτω γὰρ παρὰ πᾶσιν ἐπιστεῦθη εἶναι ὁ προαιώνιος ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐδοξάσθη ὡς Θεὸς τῶν πατέρων· τοῦτ' ἐστίν, οὕτω ἢ περὶ αὐτοῦ δόξα ἐθεαύωθη παρὰ πᾶσι· διὸ λέγει ὑστερον· « Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα »· τοῦτ' ἐστίν, πάντα πεπληρωται τὰ περὶ ἐμοῦ ταῖς ἀπαράβατοις Γραφαῖς, προρρήθέντα· « Δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱὸς σου δοξάσῃ σε. » Ὡς ἂν τοίνυν νοήσῃς τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » οὕτως ἂν ἐκλήθῃς τὸ, « Οὕτω ἦν Πνεῦμα ἅγιον »· ἐπεὶ μή τις, καὶ μὴ σὺ λέξης, φανείης οὐδὲν ἤττον οὕτως ἔχων· ὅτι περὶ πρεσβυτερεῖαι τὰ πρὸ τοῦ ταῦτα οὕτως φρασθῆναι τοῦ πνεύσαντος αὐτὰ [210 b] θεικοῦ Πνεύματος· φησὶν λόγῳ καὶ ἀπόκριον, ὡς ψιλλὴ ἔννοια, τὸ δὲ λέγόμενον, τρέχοντα παρεξέτασαι, ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀναισθησίαν. Ἐτέροις δὲ ἐνοήθη εἰρησθῆναι τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἢ διὰ τὴν δουλικὴν μορφήν, ἣν ἔφερον αὐτοῖς, ὅτι οὕτω ἦν ἀναβεβηκυῖα εἰς οὐρανοῦς, ἀπαρχὴ γενομένη τοῖς πιστοῖς τῆς τε ἄλλης πάσης μακαριότητος καὶ μέντοι καὶ τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀνάδοῦ (ἀπαρχὴ γὰρ Χριστοῦ ὡς ἀνωτέρω εἰρηται)· ἢ δι' ἡμᾶς, ὥν περ ἀπαρχὴ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῖς εἶναι γέγραπται· ὃν τρόπον εἰρηται· « Ἐγὼ ἀγατῶ ἑμαυτὸν, ἵνα ὦσιν καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ »· καὶ ὡς Παῦλος συνομολογῶν ἐπιστέλλει· « Συνήγειρεν καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » καὶ πάλιν· « Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. »

etiam ascensionis in caelos; nam primitiae est Christus, ut superius (98) dixi: ac ut dicta sunt propter nos, quorum primitiae ipse dicitur in Scripturis quatenus in carne existens: quo sensu dictam fuit: « Ego (99) sanctifico me ipsum ut sint et ipsi sanctificati in veritate; » et Paulus his consentanea scribens ait: « Conresuscitavit (1) et consedere fecit in caelestibus nos in Christo Jesu; » et rursus: « Nostra (2) autem conversatio in caelis est. »

ΚΕΦ. ΑΕ΄.

Οὐκ ἔχει αὐτοῖς ὑγιῶς καὶ τὸ Παῦλον Ῥωμαίους

scientibus: « Qui » enim, ait, « me vidit, vidit et Patrem. » Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiae pervenire meruerunt, » et reliqua.

(91) Per spiritualia certamina comparatis. Codex, ἐν ἀγωνίοις ἀρεταῖς. Malim: ἐναγωνίοις ἀρεταῖς.

(92) Accipite. Joan. xi, 22.

(93) Seditque. Act. ii, 3, 4.

(94) Vos vero. Act. i, 8. Graeca editio pro ὑμεῖς δὲ habet ἀλλά.

(95) Nondum passus erat. Eodem modo Joannis verba explicat in lib. De Spiritu sancto num. 34, ubi postquam ea recitavit, subiungit: « Glorificari dicens Jesum, mortem gustare [cod. nos. er: qu-

siverimus. Cum vero virtutibus per spiritualia certamina comparatis (91) purificati, digni effecti fuerimus, tunc ipsemet suam nobis sponte largitur illustrationem. Nam post resurrectionem Dominus Christus insufflans in facies apostolorum dixit: « Accipite (92) Spiritum sanctum: » ipse vero Spiritus sanctus post Christi assumptionem igneis linguis apparens advenit in Pentecoste, « seditque (93) supra singulos eorum, et repleti sunt sancto Spiritu, et coeperunt loqui aliis linguis, prout Spiritus dabat eloqui illis, » sicut Acta testantur. Ideo etiam Dominus praedixit illis: « Vos vero (94) accipietis virtutem, superveniente Spiritu sancto in vos. » Illa autem verba, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » hoc sibi volunt: nondum passus erat (95), nec resurrexerat, nec simul cum semetipso mortuorum multitudinem excitaverat, nec in caelum assumptus fuerat. Nondum enim omnes credebant eum esse dilectum Dei Filium, ante 432 saecula existentem, ac nondum glorificatus fuerat ut Deus patrum; id est, nondum ejus glorificatio ubique fuerat stabilita. Quare dixit postea: « Pater (96), venit hora: » id est, Quaecumque de me a divinis indubitatisque Scripturis praenuntiata fuero, jam completa sunt: « Glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te. Quo sensu igitur accipis illud, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » eodem intellige et illud, « Nondum erat Spiritus sanctus. » Alioquin nonne illud imprudens dicere videreris, quod ne tu quidem ais, ea scilicet, quae narrantur ante hunc textum, « Nondum erat Spiritus sanctus, » anteriora esse, ac veluti votustiora divino Spiritu, quo afflante ille textus scriptus est? Quod si quis haec diceret, ei vel corrente, ut loquantur, calamo ut simplex currit cogitatio, respondere stultissimum foret. Alii vero sic interpretati sunt verba illa, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » ut aut dicta sint ob servilem formam, quam ipse gestabat, quia nondum haec in caelos ascenderat, nec fidelibus primitiae (97) adhuc facta erat cum ceteris alterius felicitatis, tam

facta erat cum ceteris alterius felicitatis, tam

CAP. XXXV.

Ne illud quidem sano sensu intelligant quod Pau-

stantem] pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum. » Et rursus: « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientis super vos. »

(96) Pater. Joan. xvii, 1.

(97) Primitiae. Ex I Cor. xv, 20 et 23.

(98) Superius. Vide segm. 165 b.

(99) Ego. Joan. xvii, 10.

(1) Conresuscitavit. Ephes. ii, 6.

(2) Nostra. Philipp. iii, 20. Graeca editio, γὰρ pro δὲ.

us ad Romanos scripsit : « Ipse Spiritus (3) postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus : qui autem scrutatur coris, scit quid desideret (4) Spiritus, quia (5) secundum Deum postulat pro sanctis. » Nam voce illa « inenarrabilibus » potissimum significavit, investigandas non esse huiusmodi res ; quasi diceret : Incomprehensibiles sunt et ineffabiles. Verbis vero illis « secundum Deum » indicat, postulationem, de qua loquitur, 433 nostræ similem non esse, neque hæc juxta humanam consuetudinem accipi debere ; superant enim omnem mentem, et sermonis (6) naturam arguunt. Deinde non dixit absolute, Postulat, aut, Postulat contra nos, et contra sanctos, sed, « Postulat pro nobis, » et « pro sanctis. » Spiritus quidem sancti, utpote Dei, proprium est, ut sit erga homines benignus, et humani generis amans. Quoniam tamen hæc proferunt quasi humano more accipienda sint, non vero eo sensu qui Deo dignus sit, norint tandem aliquando verbo έντυχείν etiam « considerandi » ac « speculandi » significationem subesse. Ita exempli gratia dicere consuevimus : ένέτυχον τῆ βίβλῳ, id est, *versatus sum in libro*. Atque hoc sensu (7) magis proprie adhibetur verbum έντυγχάνειν : nam libidinosum etiam congressum quidam vocant έντευξιν. At postulatio rectius designaretur verbo αἰτήσασθαι, quam έντυχείν. Gemitus autem hic miserationes dicit. Ait ergo : Spiritus Dei scrutatur quæ sunt pro nobis, miserationibus incomprehensibilibus. Nam hoc etiam, quod mystice sic dictum fuit, creaturæ naturam et conditionem excedit, quia statim Paulus Deo cordium cognitori tanquam aliquid magnum hoc tribuit, quod noscat, « quid sapiat (aut, desideret) Spiritus sanctus. » Deinde vero Filii quoque similli modo έντυγχάνει, id est, *speculatur pro nobis*, etsi « magnus, et dominator, et verus Deus sit ; » nam de illo scribit idem Apostolus ad Hebræos quidem : « Semper vivens (8) μετὶ τὸ έντυγχάνειν, (id est *ad speculandum*, aut *interpellandum*) pro ipsis (9) ; » ad Romanos vero : « Christus Jesus (10) qui mortuus est, imo qui excitatus est a mortuis (11), qui est in dextera Dei, qui etiam έντυγχάνει, (id est, *speculatur*, aut *inter-*

γραφέν, οτι : Αυτό τὸ Πνεῦμα ὑπερευτυχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις· ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. ὅτι κατὰ Θεὸν έντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. » Μάλιστα γὰρ ἐσήμηνε τῷ ἔχειν « ἀλαλήτοις, » μὴ ζητεῖσθαι τὰ τοιαῦτα· ἀκατάληπτα γὰρ, φησὶν, καὶ ἀφραστα· τῷ δὲ ἔχειν « κατὰ Θεόν, » μὴ καθ' ἡμᾶς εἶναι ταῦτα, μὴδὲ χρῆναι νοεῖσθαι κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνέθειαν· ὑπερέχει γὰρ πάντα νοῦν καὶ λόγου φύσιν ἐλέγχει. Ἐπειτα οὐκ εἶπεν ἀπολελυμένως, Ἐντυγχάνει, ἢ κατεντυγχάνει καθ' ἡμῶν, καὶ κατὰ [211 a] ἁγίων· ἀλλ', « Ὑπερευτυχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, » καὶ, « ὑπὲρ ἁγίων. » Τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἴδεν, ὡς Θεοῦ, τὸ φιλόανθρωπον. Ὅμως ἐπειδὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα, καὶ οὐ θεοπρεπῶς, προφέρουσιν, β γνώτωσαν ὅψε γοῦν ποτε, ὡς έντυχείν καὶ τὸ σκοπῆσαι λέγεται· οἷον ὡς εἰώθαμεν λέγειν· Ἐνέτυχον τῆ βίβλῳ· καὶ πλέον τοῦτο κυριωτέρως φαίη τις· τὸ γὰρ πρὸς ἡδονὴν καὶ έντευξιν τινεσ καλοῦσι ποιήσασθαι. Αἰτήσασθαι μᾶλλον ἢ περ έντυχείν λέγεται. Στεναγμοῦ δὲ ένταῦθα τοὺς οἰκτιρμοὺς λέγει. Τὸ οὖν Πνεῦμα, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ὑπερσκοπεῖ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκτιρμοὺς ἀκατάληπτοις· τοσοῦτον γὰρ καὶ τοῦτο μουσικῶς εἰρημόνιον ὑπερβαίνει τὴν κτίσιν, οτι εὐθύς τῷ καρδιογνώστῃ Θεῷ ὡς μέγα τὸ εἶδέναι τὸ φρόνημα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπένειμεν. Ἐπειτα δὲ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως έντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ὁμως μέγας, καὶ ἐξουσιαστικὸς, καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ἐστίν. Γράφει γὰρ περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, Ἑβραίοις μὲν· « Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ έντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Ῥωμαίοις δὲ· « Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν· ὃς ἐστίν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ έντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν. » Ὅτι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου, καὶ τὸ έντυγχάνειν ὑπὲρ ἡμῶν, οὐ κατὰ τὸ δοκοῦν τῆ λέξει καὶ τὴν κοσμικὴν ὁμιλίαν ἐκδέχασθαι χρῆ. Ἔστιν ἐξ ὁμοιοτρόπων ῥημάτων διδαχθῆναι· ὡς ἦν ἔκτα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γράφει ἐν π' ψαλμῷ· « Ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν, καὶ ιδέτωσαν οἱ μισοῦντές με, καὶ αἰσχυρῆθησαν, ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι καὶ παρεκάλεσάς με· » καὶ Παῦλος· « Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλεσεῖ υἱῶν [211 b] τὰς καρδίας· »

(3) *Ipse Spiritus*. Rom. viii, 26, 27.

(4) *Quid desideret*. Vide not. 84 pag. 169.

(5) *Quia*. In lib. *De Spiritu sancto* num. 27, aliter dictavit Didymus, si edita exemplaria spectes ; habent enim « quomodo » pro « quia. » At codex noster ibi habet, « quoniam secundum Deum postulat pro sanctis. » Ac revera ita ibidem legendum videtur.

(6) *Sermonis*. In Græco sententia est valde perplexa. An eandem indicat Spiritus sancti ac Verbi naturam ? ac utrumque legati munere fungi, ut ait in lib. *De Spiritu sancto*, num. 27 ?

(7) *Atque hoc sensu...* quam έντυχείν. Hic locus in codice meo quidem sententia ita depravatus est, ut et nonnulla omiserit librarius, quæ supplere nequeat nisi qui divinare voluerit, et quædam verba perpetram scripserit. Equidem pro αἰτήσασθαι legendum esse αἰτήσασθαι non dubito, cum de postulatione sermo sit.

D (8) *Semper vivens*. Hebr. vii, 25.

(9) *Pro ipsis*. Latina Biblia habent « pro nobis. » At Didymus legit « pro ipsis, » etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 27, ubi sic loquitur : « Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua pontifex deprecetur pro peccatis nostris, « salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis Patrem » et cætera. Adnotatur quidem in editione Veronensi, aliquem codicem habere « pro nobis, » sed legendum puto « pro eis, » ut editio illa et codex noster ms. habet.

(10) *Christus Jesus*. Rom. viii, 34. Vocem « Jesus » non habent Græca Biblia, sed eam habent Latina et codex Alexandrinus.

11. *A mortuis*. Decui hoc in Bibliis Græca editio sic habet : μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἐστίν, et reliqua ut hic. Sed hæc illa xai desunt etiam in codice Alexandrino.

καὶ ἑτέρωθεν· ἡ Ὁ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων· τοῦτ' ἔστιν, Ὁ συγγινώσκων ἢ συμπαθεῖν· οὐ γὰρ ὡς αὐτὸς ὦν αἰτίας τῆς κακίας, ἢ μετανοεῖ. Πολλὰκις δὲ ἡ Γραφή τὴν λέξιν, τὴν ἐνταῦθα σημαίνουσαν τότε τι, ἔθηκεν ὡς ἄλλο τῷ φαινομένῳ μνηύουσαν· ὡς ἦν ἡ λέξις ἐν Ἐξέδῳ· ἡ Μωϋσῆς ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθῶρ γαμβροῦ αὐτοῦ. ἡ Ἐν δὲ τούναντιον Ἰσθῶρ πενθερὸς, γαμβρὸς δὲ Μωϋσῆς. Ὅτι δὲ καὶ νῦν παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνέφυκτος ὁ ἀόρατος Θεὸς (διὸ ὡς ἐπίπαν αἱ θετηγοραὶ οὐχ ὡς ἔτυχε πᾶσιν ἀπλῶς ἐμφανῆ, ἀλλὰ κρύφιον ἔχουσι νοῦν), ἔστιν εὐρεῖν καὶ ἐν βιβλίοις τῶν ἔξω φιλοσοφημάτων. Ἐχουσι γὰρ ταῦτα·

retur; nec enim quasi ipse suctor malitiæ sit, aut deliquerit, παρακαλεῖ, id est, exhortatur, nec μετανοεῖ, id est, resipiscit. Sæpius vero Scriptura vocem, quæ uno in loco certum aliquid significat, alibi sic adhibet, ut aliud denotare in speciem videatur: ut cum dicit in Exodo: «Erat (16) Moses pascens oves Jethro (17) generi sui (18).» At Jethro e contrario socer erat, Moses vero gener. Quod autem nulla mens comprehendere valeat, aut assequi invisibilem Deum (quam ob causam divinæ locutiones simplicem sensum et cuilibet obvium non habent, sed arcanum ac latentem) in libris etiam profanorum philosophorum invenire licet; hæc enim scripserunt:

Ἄβρητα δ' οὐρανίου Θεοῦ μελεδήματα θνητοῖς, Ἄσφαστοῖσι ἐπαστα διαφραχθέντα προνοίῳς.

Ὅν βροτῶν οὐ θέμις ἐστὶ μετρεῖν τ' ἀμέτρητ' ἀνελέσθαι.

ΚΕΦ. ΛΓ΄.

Καὶ τὴν ἔχουσαν παρ' Ἰωάννη περιοχὴν, ἡ Αὕτη δὲ ἔστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν· καὶ πάλιν· ἡ Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε, ἡ βλασφημία τὴν Μακεδονίαν ἐμελέτησαν, φάσκοντες τὸ ἄγιον Πνεῦμα μὴ μνημονεύεσθαι, ὡς ἔθηκεν ὀνειδίον τῆ φύσει· καὶ διὰ τοῦτο ἐκβάλλεσθαι τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεόν. [212 a] Ἄλλ' εἰρηται μὴν ἦδη εἰς ὁμιώτροπα προβλήματα πολλὰ περὶ τούτων, καὶ μέντοι ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐν κεφαλῇ δεκάτῳ, καὶ ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ ἐν κεφαλῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ· ῥηθῆσεται δὲ καὶ νῦν. Εἰ τοίνυν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ περὶ τοῦ

A pellat) pro nobis. » Quod vero nomen (Paracleti consolatore et advocatum significans, ac locutio isthæc, ἐντυγχάνειν pro nobis, ita accipi non debeant, ut sonare videantur, utque 434 mundani sermonis consuetudo fert, e similibus locis intelligere licet. Nam de Deo et Patre scribitur in LXXXV psalmo: «Fac mecum (12) signum in bonum, et videant qui oderunt me, et confundantur, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et παρεκάλεσας (hoc est, consolatus es) me;» et Paulus: «ipse autem (13) Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater παρακαλέσει (14), id est, (consolabitur) corda vestra;» et alibi: «Qui pœnitentia (15) ducitur in malitiis hominum;» id est, qui ignoscit, aut misereatur; nec enim quasi ipse suctor malitiæ sit, aut deliquerit, παρακαλεῖ, id est, exhortatur, nec μετανοεῖ, id est, resipiscit. Sæpius vero Scriptura vocem, quæ uno in loco certum aliquid significat, alibi sic adhibet, ut aliud denotare in speciem videatur: ut cum dicit in Exodo: «Erat (16) Moses pascens oves Jethro (17) generi sui (18).» At Jethro e contrario socer erat, Moses vero gener. Quod autem nulla mens comprehendere valeat, aut assequi invisibilem Deum (quam ob causam divinæ locutiones simplicem sensum et cuilibet obvium non habent, sed arcanum ac latentem) in libris etiam profanorum philosophorum invenire licet; hæc enim scripserunt:

B Abditæ (19) autem sunt mortalibus cœlestis Dei cogitationes, Ac ineffabilibus singulæ septæ (20) sunt providentiis, Quas nequit mortalis assequi, ac veluti immensa metiri.

CAP. XXXVI.

Periocham quoque illam, quæ apud Joannem existat, ἡ Hæc autem est (21) vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum; necnon ea verba: «Creditis (22) in Deum, et in me credite,» valde impie Macedoniani interpretati sunt. Nam Spiritus sanctus, inquit, 435 in his locis non memoratur, utpote qui natura alienus est ac veluti extraneus: ideoque verus Deus non est. Sed jam alias, dum hæreticis similia objicientibus argumenta ac testimonia responderemus, multa de hoc etiam diximus cum in primo λόγῳ capite 10 (23), tum in hoc libro capite 14 (24). Nunc tamen quoque nonnulla dice-

(12) Fac mecum. Psal. LXXXV, 16.

(13) Ipse autem. II Thess. II, 16, 17.

(14) Παρακαλέσει. Plura ante hanc dictionem emittit Didymus, quæ habet Græca editio. Verbum vero παρακαλέσει. Vulg. interpret transfert, «exhortabitur.» Ego eo sensu illud verti, quo illud accepit theologus noster tum hic, tum segm. 214 a.

(15) Qui pœnitentia. Latina Biblia Joan. IV, 3 (seu 2) habent: «ignoscens super malitia.» Hieronymus in Commentariis: «pœnitentiam agens super malitiis.» Cum vero et in Græcis et in Latinis Bibliis desit vox «in hominum,» ac Didymus segm. 191 b apocrypham Manassis orationem citaverit, videtur hic quoque eandem citare; in ea enim legitur: «pœnitens super malitiis hominum.»

(16) Erat. Exod. III, 1.

(17) Jethro. Codex, Ἰσθῶρ. Alii scribunt Ἰσθῶρ, alii Ἰσθῶρ, alii etiam Ἰσθῶρ.

(18) Generi. Græca editio habet, πενθεροῦ, id est «soceris.» In Francofurtensis tamen editionis margine adnotatum est, quædam exemplaria habere, γαμβροῦ, ut legit Didymus. Quæ Pollux alii que grammatici scripserunt de voce γαμβρὸς, huc trans-

ferre mei instituti non est. Illud tantum animadverto, a Josepho etiam lib. v Antiq. cap. 1, hanc Jethro vocari Μωσῆως γαμβρόν, id est, «Mosis socerum;» et a veteribus tragicis socerum dictum esse γαμβρόν, teste Eustathio ad lib. v Iliad., pag. 572.

(19) Abditæ. Græcus versus syllaba redundat: non redundabit autem, si legeris ἄβρητ' οὐρανίου, vel κρυπτά δὲ οὐρανίου.

(20) Septiæ. Cod., διαφρασθέντα. Lego διαφραχθέντα.

(21) Hæc autem est. Joan. XVII, 3.

(22) Creditis. Joan. XIV, 1.

(23) In primo λόγῳ capite 10. Coniici hinc posse videri, primum hunc λόγον non esse primum hujus operis librum, sed aliquem alium theologi nostri libellum, sive eum vocare malueris sermonem, seu tractatum, sive opusculum; primum nempe, ut videtur, ex duobus λόγοις, quos contra Arianos dictavit. Nam λόγον aperte hic distinguit ἀπὸ τοῦ βιβλίου, id est, «sermonem a libro.»

(24) In hoc libro cap. 14. Hujus tertii libri caput illud designat, quod nos apographi numeros secuti

mus. Si ergo in cognitione, qua cognoscitur Pater, et Filius, sita est vita aeterna, Spiritum vero demonstratum est esse cum vitam, tum Spiritum Dei, sequitur ut ipse etiam sit solus verus Deus, una cum Patre semper intelligendus, utpote Spiritus ejus. Idcirco in una vita aeterna unam cognitionem admittit, non vero diversas allatum capitulum. Ac evangelista quoque cum ait, « In hoc (25) cognoscimus, quod in nobis est Deus, ex Spiritu ejus quem dedit nobis, » aperte indicat, Spiritum sanctum simul et commemorari, et adesse cum Patre. Quod autem ne Filius quidem sine Spiritu sancto intelligatur, perspicuum est; dicit enim ei Pater: « Spiritus (26) meus qui est in te; » ipse vero Filius inquit: « Spiritus (27) Domini super me. » Ae Paulus quoque deitatis communionem identitateque significans, et juxta germanum Scripturae sensum Spiritum sanctum subintelligi indicans, aut superintelligi, quasi et ipse nominetur, etsi aliquando peculiariter non nominetur, haec scribit: « Curantes (28) servare unitatem Spiritus in vitulo pœcis. » Itaque alibi rursus Spiritus sancti aut solius, aut simul **436** cum Patre mentionem facit. Necesse ergo mea quidem sententia est, ut illud potius dicant, quod sapientissimus Moses dixit: « Si inveni (29) gratiam apud te (30), manifesta mihi teipsum: probe noscam (vel videam) te: » ut tandem aliquando Trinitatem natura et concordia individuam agnoscant. Nondum enim, ut videtur, probe sciunt ea, quae multi (31) quidem « prophetæ ac reges voluerunt videre, et audire, » ast id consecuti non sunt: nos vero non modo ea audimus, sed etiam videmus, ut apud Lucam scriptum est.

CAP. XXXVII.

In hoc etiam a veritate æqualiter aberrarunt, quod prave ea acceperint, quæ scripta sunt in Luca: « Nemo (32) novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare; » et alibi: « Non quia (33) Deum

vocavimus caput decimum sextum: in eo enim decimum quartum objectionum caput dissolvitur. Nimirum quod nos inscripsimus caput tertium, Didymo est caput 1; quod notavimus numero 4, Didymo est 2, et ita porro.

(25) *In hoc.* I Joan. III, 24. (26) *Spiritus.* Isa. LIX, 21. Hunc Isaie locum affert Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 50: sed si edita exemplaria sequamur, videri potest ibi eum sic accepisse, ut sint verba Filii, non Patris: ait enim esse verba Domini; passim vero Didymus « Domini » vocabulo Filium intelligit, « Dei » autem nomine Patrem. At res aliter se habebit, si nostrum codicem consulamus: clare enim apparebit, ibi quoque Didymum, loquentem facere non Filium, sed Patrem, ut facit in hoc segmento et superius segm. 31 b. Hæc itaque ibi leguntur: « Nam in his sermonibus Deus » vocans « per fidem » in sanctificationem, « id est, ut sancti Spiritus fierent credentes [multo concinnior, atque adeo genuina est nostri codicis lectio, qui omnia voce Spiritus habet: id est, ut sancti fierent credentes], dedit eis Spiritum sanctum.... Unde poenas luunt qui ista commiserunt [cod. noster: commiserunt], non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum [rectius, ut puto, codex noster: Deum

Α Πατρός και τῷ Υἱοῦ, ἔστι γινῶσις, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ ἀποδεδείχεται εἶναι ζωὴ τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἄρα καὶ αὐτὸς μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὑπάρχει, νοούμενος ἀεὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ. Διὸ μὲ ἀιωνίῳ ζωῇ μίαν γινῶσιν, καὶ οὐ διάφορον, ἐπομένην ἐν τῷ ἔκκειμένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν. Λέγων δὲ καὶ εὐαγγελιστῆς, « Ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἔστιν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὐ ἔδωκεν ἡμῖν, » συμμνημονεύουσα αὐτὸ καὶ συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ δηλοῖ. Ὅτι δὲ οὐτὸς ὁ Υἱὸς χωρὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος νοεῖται, εὐδηλον· λέγει γὰρ ὁ μὲν Πατήρ πρὸς αὐτόν· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ ἔστιν ἐπὶ σοί· » αὐτὸς δὲ φησι· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ, τῆς θεότητος τὸ ἐπίκεινον, καὶ τὸ συνεχωνεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῇ διανοίᾳ τῆς Γραφῆς, κἄν μήποτε ἰδικῶς ἐμφέρηται, σημαίνων, γράφει· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Ἄλλοτε οὖν πάλιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ κατὰ μόνας, ἢ σὺν τῷ Πατρὶ μνημονεύει. Ἀναγκαῖον οὖν οἶμαι μᾶλλον λέγειν αὐτοῦς πρὸς ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς· « Εἰ εὐρηκα χάριν παρά σοί, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε· » ἢ ὄψέ ποτε γινώσκῃ τὴν τῆ φύσει καὶ συμφωνίᾳ ὁμοῦρετον Τριάδα. Ὡς ἔοικεν γὰρ, οὕτω γνωστῶς ἴσασιν, ἃ πολλοὶ μὲν προφήται καὶ [212 b] βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν καὶ ἀκούσαι, καὶ οὐκ ἔτυχον· ἡμεῖς δὲ οὐχὶ ἀκούομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ βλέπομεν, ὡς παρὰ Λουκᾶ λέγει.

ΚΕΦ. ΑΖ.

Ἐν Ἰσῳ πεπλάνηται καὶ περὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Λουκᾶ· « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι· » καὶ ἐτέρῳ· « Οὐχ ὅτι τὸν Θεὸν τις ἐώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ

esse Spiritum sanctum: hoc enim peculiariter vult Didymus, Spiritum sanctum esse *Deum*, non vero probare peculiariter vult, eum esse *Dominum*, qui datur creditibus, ex ipsius prophetæ Isaie discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum [codex noster, *Deum*]: Spiritus meus in te, et verba mea dedi in os tuum. Hactenus Didymus. Quod autem in postremis hisce verbis legendum sit potius « Deum, » quam « Dominum, » apparet etiam ex verbis, quæ proxime subjiciuntur a Didymo, quæque non modo in nostro codice, sed etiam in editione sic se habent: « Ostenditur enim ex sermone præsentī (hoc est ex loco Isaie quem nunc attulit Didymus) quod qui acceperit Spiritum a Dei, « simul cum eo et verba » Dei « possideat. » Non ait Didymus: « qui acceperit Spiritum Domini . . . verba Domini possideat. »

- (27) *Spiritus.* Isa. LXI, 1.
- (28) *Curantes.* Ephes. IV, 3.
- (29) *Si inveni.* Exod. XXXIII, 13.
- (30) *Apud te.* Græca editio: ἐναντίον σου, id est « coram te. »
- (31) *Multi.* Ex Luc. I, 24.
- (32) *Nemo.* Luc. X, 22. In Bibliis idem est sensus, sed verba aliquantulum diversa.
- (33) *Non quia.* Joan. VI, 46.

τοῦ Θεοῦ. » Ἐγούνται γὰρ, ὡς ἡ, « Οὐδεὶς ἄλλος γινώσκει, » λέξις ἐξωθεῖ τῆς θείας γνώσεως τὸ θεῖκον Πνεῦμα· οὐ προσέχοντες, ὡς ἡ λέγουσα φωνή, « εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, » οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τοῦ ὄραν καὶ γινώσκειν τὸν Πατέρα, ἅτε καὶ Παύλου ὁμοίως γράψαντος· περὶ αὐτοῦ· « Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· » καὶ τοῦ Υἱοῦ φήσαντος· « Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· » εἶτα καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν τοῦ Παύλου σιωπήσαντος μὲν τῇ λέξει, οὐχὶ δὲ τῷ νόμῳ, τὸν Υἱὸν, διδάξαντος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον ὄραν καὶ εἰδέναι τὸν Πατέρα ἐν ταῖς συλλαβαῖς ταῖσδε· « Τὸ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ· τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ὁ Θεὸς οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Ἐρευνᾷ δὲ τὸν Θεὸν οὐχὶ ὁ μὴ ὄρων, μηδὲ συνὼν αὐτῷ· καὶ οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ὁ μὴ γινώσκων αὐτόν, μηδὲ ὢν τῆς αὐτῆς θεότητος· ἀδύνατον γὰρ εἰδέναι τὰ τοῦ Θεοῦ οὕτως, ὡς οἶδεν αὐτὰ ὁ Θεός, καὶ τὴν ἴσῃν γνῶσιν κεκτήσθαι αὐτῷ, μὴ τῆς αὐτῆς αὐτῷ οὐσίας καὶ γνώσεως ὑπάρχοντα. Τὸ δὲ εἶδος τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὃν [213 a] ἐπὶ τὸν Υἱὸν, οἶδεν καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς πρὸς τοὺς χριστοὺς ἐστὶ τοίνυν τὸ, « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, » ἢ « τὸν Υἱόν, » οὕτε μὴ ὄρα οὕτως ὡς ἐστίν· οὕτε γὰρ ἡ ἔγχωροῦσα κατανόησις ἐν πᾶσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες ἀξίωχοι· καὶ ἐν οἷς ἐστίν, οὐκ ἴση ἐκάστῳ ὑπάρχει. Κατὰ γὰρ τὸν Παύλου λόγον· « Ἄλλῳ μὲν δίδεται γνῶσις σοφίας, » ἄλλῳ δὲ τότε ἢ τότε· κατὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ᾧ δίδεται περισσώτερον, περισσοτέρας εὐθύνας ἐπάγεται. Αἰρετικοὶ δὲ φασίν· « Ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀγνοοῦν. Ἄλλ' ἐπήγαγεν, ὡς οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ. »

alteri autem hoc, aut hoc. Juxta Evangelium vero,

A (34) vidit quisquam, nisi qui ex Deo (35) est. » Nam verbis illis, « Nemo alius novit, » divinum Spiritum Dei cognitione destitutum indicari arbitrantur: neque animadvertunt, verbis quæ statim adduntur, « nisi qui ex Deo est, » Patris visionem et cognitionem eidem tribui: quippe cum etiam Paulus de illo similiter scripserit: « Spiritus (36) qui ex Deo est; » et Filius dixerit: « Spiritus qui a Patre procedit: » ac præterea in alio testimonio rursus Paulus verbis quidem Filium tacuerit, sed non sensu; a solo autem Spiritu videri et nosci Patrem docuerit hisce verbis: « Spiritus (37) omnia scrutatur, etiam profunda Dei: quis enim hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis (38) qui in ipso 437 est? sic et quæ sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei: » et rursus dixerit: « Deus novit (39) quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » At vero Deum non scrutatur qui eum non videt, quique cum eo non coexistit: neque novit quæ Dei sunt qui ipsum Deum non cognoscit, quique non est ejusdem cum ipso deitatis. Fieri enim non potest, ut is qui non sit ejusdem cum Deo essentialis et eadem cognitione præditus, noscat quæ Dei sunt, sicut novit ea Deus, et æqualem cum ipso habeat cognitionem. Qui autem et novit quæ Dei sunt, et est in Filio, is novit etiam quæ sunt Filii. Itaque respectu creaturarum dicitur illud: « Nemo novit Patrem, » aut « Filium, » nec quisquam eum videt sicuti est: nam ne illa quidem cognitione ac visione, quæ possibilis est, fruuntur omnes; nec enim omnes sunt ea digni: qui vero illa potiuntur, æqualiter singuli non potiuntur. Nam juxta Paulum, « Alteri (40) quidem datur cognitio sapientiæ, » is cui datur (41) abundantius, majorem rationem

(34) Deum. Græca editio: τὸν Πατέρα, id est « Patrem. »

(35) Ex Deo. Græca editio: παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(36) Spiritus. I Cor. II, 12.

(37) Spiritus. I Cor. II, 10, 11.

(38) Spiritus hominis. Hæc verba sine dubio accepit Didymus de humano creato spiritu, ut reipsa accipienda sunt: quamvis hunc ipsum spiritum ab anima distinxerit, ut nonnulli alii fecerant ante ipsum, de qua re in præsens dicere inopportunitum foret. Itaque nondum satis intelligere potui cur in libro *De Spiritu sancto* num. 54, vulgatam atque adeo, ut equidem reor, genuinam lectionem immutavit vir cl. Vallarsius. Ut res perspicua sit, prius assero eum Didymi locum ex editione Veronensi cum nostro codice a me collata. « Dicitur etiam, excepta anima, et excepto spiritu nostro, Spiritus alius quis esse in homine [codex noster: et excepto Spiritu sancto, alius quis esse in homine spiritus], de quo Paulus scribit: « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? » Si enim voluerit contemdere quispiam, animam hic significari in spiritu, quis erit homo, cujus cogitationes, et arcanæ, et secreta [rectius codex noster: secreti] cordis occulta nesciat homo [cod. noster, alius homo] nisi spiritus ejus? Quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est. Quod si arguta [cod. noster: argutus] nititur fraude surrepere [cod. noster: subripere] de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Si quidem ita scriptum est: » Quis enim scit hominum

quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo scit, nisi Spiritus Dei. « Quo modo enim alius est homo, alius est Deus; sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo: quem Spiritum sanctum esse [voce esse addo ex nostro codice] frequenter ostendimus. » Hactenus Didymus, qui tres hic memorat vocis « spiritus » significationes: primam qua Spiritus sanctus, alteram qua anima, tertiam qua spiritus creatus in homine ab anima diversus significatur. Itaque non video cur clarissimus editor Veronensis ad ea verba, quæ sic ipse legit, « et excepto Spiritu nostro, » hæc adnotavit: « Insigni errore editi hactenus, et passim max. legébant: « et excepto Spiritu sancto, Spiritus alius » etc. Substitui, « spiritu nostro, » ad codicis Reginae fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum. » Quod si opinio mea, aut lectio quam tueur, confirmatione indigeret, confirmari etiam posset ex Hieronymi commentariis in *Danielem* cap. III. tom. V, pag. 641. Ibi enim S. Doctor hunc ipsum, ut reor, Didymi locum respiciens scribit: « Sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. »

(39) Deus novit. Rom. VIII, 27. Biblia habent: « Qui scrutatur corda. » Didymus vero sensum citans, pro his verbis adhibet nomen « Deus. »

(40) Alteri. I Cor. XII, 8.

(41) Cui datur. Respiciat, opinor, Luc. XII, 48, sensum citans, non verba.

reidlet. Sed inquit hæretici : Spiritus « scrutatur profunda Dei ; » ergo ea ignorat. Verum subjungit Paulus, eundem nosse quæ Dei sunt.

At vero « servus (42) non novit, quid faciat dominus ejus. » Quod autem scrutari non semper valeat quærere, declarant oracula. Cum enim ait Scriptura, « Scrutantibus (43), in quod, vel quale tempus manifestabatur in ipsis Spiritus Christi, » scrutandi verbum significat quærere, et discere, similiter atque cum ait : « Scrutamini (44) Scripturas. » Cum vero Apostolus scribit de Deo et Patre, « Qui autem (45) scrutatur corda, scit quid sapiat (aut desideret) Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis ; » aut cum in xxx psalmo dicitur, « Quoniam (46) veritates exquirat Dominus ; » aut in vii, « Scrutans (47) corda et renes Deus ; » aut alibi : « Scrutans (48) promptuaria ventris ; » scrutandi verbum non significat inquirere et discere, sed comprehendere. **438** cor, ita ut nihil usquam eorum lateat, quæ unquam ab ipso cogitata sint, aut animo versata fuerint : quæque novit etiam sine investigationibus is qui est cordium cognitor. Si enim scrutantem cujuslibet cognitionis expertem (49) indicat scrutatio, Deum quoque invenimus scrutari quasi ignorantem, et dedecus ei, hæreticorum quidem sententia, auferet quod (50) in Sophonia veluti per metaphoram ab hominibus derivatam dictum est : « Scrutabor (51) Jerusalem cum lucerna. » Quæ locutio magnam habet significationem potentia illius. Scrutatur ergo divinus Dei Spiritus non ut ignorans, sed ut Spiritus Dei, natura unum cum ipso existens. Quamobrem Psaltes essentiam illi ac scientiam Dei et Patris non denegans, imo illum Patris sapientiam, quæ in Patre æque ac Unigenitus subsistat, esse confirmans, sic oravit : « Spiritum (52) tuum sanctum me auferas a me : » nempe illum Spiritum, ait, qui mihi revelat occulta (53) et arcana sapientia tua.

CAP. XXXVIII.

Ita quoque Christi, apud Joannem utilissima verba, « Cum venerit (54) Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre meo (55), Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me ; » itemque illa, « Paracletus (56) autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et in memoriam revocabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » perverse accipientes, suffragium contra Spiritum sanctum ferunt. Ita enim hæc deberent accipere, ut Paracletus dictus fuerit aut quia ut Deus παρακαλείται, id est, invocatur a creatura, aut quia ipsam παραμυθίζεται, hoc est consolatur, et oblectationem ei ac pacem infert, synonymæ enim sunt voces παρακλήσεως, D

« Ο » γάρ « δούλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ. » Ὅτι δὲ οὐκ αἰετὸν ἐρευνᾶν τῶν ζητεινῶν διοικῶν, διασαφηνίζει τὰ λόγια. Ἦνίκα μὲν γὰρ προφητεύει, « Ἐρευνήσατε, εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδηλοῦτο ἐν αὐτοῖς Πνεύμα Χριστοῦ, » τὸν ζητεῖν καὶ μανθάνειν δηλοῖ, παραπλησίως τῶν λέγονται : « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς » ἡνίκα δὲ ὁ Ἀπόστολος γράφει περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς : « Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδεν τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἀγίων » ἢ ἐν Ἰψαλμῶ λέγει : « Ὅτι ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος » ἢ ἐν ζ' : « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεός » ἢ ἐτέρωθεν : « Ἐρευνῶν ταμεία κοιλίας » οὐ τὸ ἐξετάζειν καὶ μανθάνειν, ἀλλὰ τὸ περιλαμβάνειν τὴν καρδίαν, ὡς μηδὲν που λαμβάνειν τῶν πρότερον αὐτῇ ἐνθυμηθέντων, ἢ νοησιμῶν ἄτερ καὶ διχα ἐξιχνιασῶν οἶδεν ὁ καρδιογνώστης. Εἰ γὰρ τὸ πᾶν τῆς γνώσεως τῶν ἐρευνῶν ἀπονηθείη, καὶ ἐρευνῶν ὡς ἀγνοῶν εὐρεθήσεται καὶ ὁ Θεός, καὶ ἀδοξίαν αὐτῷ [213 b] κατ' ἐκείνους οἴσει τὸδε ἐν τῷ Σοφωνίᾳ ὑπ' αὐτοῦ, οἷον τὸ ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, εἰρημένον : « Ἐξερευνήσω τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ λύχνου. » Τὸ ῥῆμα τὸ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πολλὴν ἐργάζεται σημεῖωσιν. Ἐρευνᾶ οὖν τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὡς ἀγνοῶν, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἠνωμένον αὐτῷ τῇ φύσει. Ὅθεν ὁ Ψαλμῶδης, οὐ διαστέλλων αὐτὸ τῆς οὐσίας καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, αὐτὸ δὲ μᾶλλον ἐνοποστᾶτως εἶναι τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐν Ἰσραὴλ τοῦ Μονογενοῦς ἀναπειθῶν, ἤχητο : « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ » τὸ ἀποκαλύπτου μοι, φησὶν, τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου.

ΚΕΦ. ΑΗ΄.

Καὶ τὰς παρὰ Ἰωάννην δὲ διαλαλούσας τοῦ Χριστοῦ πανωφελεῖς συλλαβάς : « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ » καὶ πάλιν : « Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψῃ ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματι μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν » οὐκ ἀδιαστρόφως δέχονται, καταψηφίζοντο τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀνεὶ γὰρ τοῦ νοεῖν Παράκλητον, ἢ διὰ τὸ παρακαλεῖσθαι ὡς Θεὸν παρὰ τῆς κτίσεως, ἢ διὰ τὸ παραμυθεῖσθαι αὐτὴν, καὶ θυμηδίαν καὶ εἰρήνην ἐμβάλλειν συνώνυμοι γὰρ αἱ λέξεις τῆς παρακλήσεως καὶ παραμυθίας εἰσίν : ὡς γράφει : « Καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ

alio simili modo.

(50) Quod. Librarius scripsit οἴσει· τὸ δὲ Εμμενδανί, ac scripsi οἴσει τότε.

(51) Scrutabor. Soph. i, 13· (seu 12).

(52) Spiritum. Psal. l, 12· (seu 13).

(53) Occulta. Ex eodem Psal. l, 7· (sive 8).

(54) Cum venerit. Joan. xv, 26.

(55) Meo. Deest hæc vox in Bibliis.

(56) Paracletus. Joan. xiv, 26.

(42) Servus. Joan. xv, 15

(43) Scrutantibus. Ep. i Petr. i, 41.

(44) Scrutamini. Joan. v, 39.

(45) Qui autem. Rom. viii, 27.

(46) Quoniam. Psal. xxx, 31· (seu 24).

(47) Scrutans. Psal. vii, 10.

(48) Scrutans. Prov. xx 27. Græca editio : ὃς ἐρευνᾷ ταμίαια.

(49) Expertem. In Græco deest aliqua dictio, ut legendum sit, exempli gratia, μὴ ἀπονηθείη, aut

λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. » Καὶ ἡ ἐκ [214 a] προσώπου τῶν ἀξιοθέντων τῆς παραμυθίας φησὶν. « Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αὐτὴ παρακλήσεις σου εὐφραναν τὴν καρδίαν μου. » καὶ πάλιν. « Ἐδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου. » Καὶ ὡς Παῦλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐπεύχεται. « Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλέσει ὑμῶν τὰς καρδίας. » Οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ οὕτω νοεῖν, λέγουσιν διὰ τὸ παρακαλεῖν ὑπὲρ αὐτῆς ὠνομάσθαι Παράκλητον. καὶ ἐπιάγουσιν, ὅτι καὶ ἀποστέλλεται. Ἄλλὰ πρῶτον μὲν τῷ τε ἀγίῳ Πνεύματι καὶ τῷ Υἱῷ ἐπίκοινόν ἐστι τοῦ Παρακλήτου τὸ ὄνομα, ὡς καὶ ἡ φύσις. καθὰ Ἰωάννης γέγραφεν οὕτως, ἐν μὲν ταῖς Καθολικαῖς. « Ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἀμάρτητε. ἐάν δὲ καὶ ἀμάρτωμεν, Παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον, καὶ αὐτὸς ἴλασμός ἐστι περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. » Ἐπιτήρησον δὲ τέως, ὅτι Παράκλητον πρὸς τὸν Θεὸν εἰπὼν Ἰησοῦν, τῷ Παρακλήτῳ τὴν ἐξουσίαν ἀπένειμεν, ὡς αὐτοῦ παρακαλούμενον. « Αὐτὸς, γάρ, » φησὶν, « ἴλασμός ἐστιν. » ἐν οὗτω καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Παρακλήτου δεῖξῃ, καὶ εἰς τὴν μίαν θεότητα τὸν ἴλασμον ἀναγάγη. *tiatio est pro peccatis nostris.* » [Illud vero nunc dixit Jesum Christum, eidem Paraclito potestatem ac « Ipse enim, » inquit, « est propitiatio : » ut nempe ostendat, et propitiationem ad unam deitatem referat.

Καὶ πάλιν ἐν Εὐαγγελίῳ ἀπὸ τοῦ Δεσπότου. « Ἐάν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσατε, καὶ γὰρ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαθεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γινώσχετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῶν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς [214 b] ὀρφανούς. ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. » ἄλλον Παράκλητον φήσας, οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ καθ'

(57) *Et humiles.* Non exstant hæc verba in Latinis Bibliis. Græca editio ea habet Isa. xliix, 13. Auctor tamen libri primi Machab. cap. xiv, hinc Isaïæ locum imitatus ait : Καὶ ἐστήριξε πάντας τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, id est, ut legitur in Vulgata editione, « Et confirmavit omnes humiles populi sui. »

(58) *Sui.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 28, edita exemplaria non habent hanc vocem : sed eam habet noster codex, item ut Biblia. « Salvator quoque, ait ibi Didymus, consolationem, e qua Spiritus sanctus « Paraclitus » nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent : scriptum est enim : » Et humiles populi [cod. noster *addit*, sui] consolatus est. « Unde et is qui hoc beneficium fuerat consecutus, eam prædicans, loquebatur : « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationes tuæ lætificaverunt cor meum, » sive, « dilexerunt animam meam. » Utrouque enim scriptum esse [nomen codex non habet vocem, *esse*] modo in diversis exemplaribus invenitur. »

(59) *Et ex persona.* Codex habet : καὶ ἡ ἐκ προσώπου. Legendam : καὶ ἡ ἐκ προσώπου.

(60) *Domine.* Psal. xciii, 19. Hæc vox, Κύριε, oīnituitur in Græca editione et in Latinis Bibliis. Didymus vero eam legit etiam libro *De Spiritu sancto* in verbis quæ modo attuli.

et παραμυθίας, ideoque scriptum fuit : « Et humiles (57) populi sui (58) παρεκάλεσεν, » 439 id est, « consolatus est. » Et ex persona (59) eorum, qui huiusmodi consolationem sunt consecuti, ait Psaltes : « Domine (60), secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo αὶ παρακλήσεις (id est, consolationes) tuæ lætificaverunt cor meum (61) ; » et rursus : « Dedisti (62) lætitiā in corde meo ; » et Paulus Thessalonicensibus hæc precatur : « Ipse (65) autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater παρακαλέσει (id est, consolabitur) corda vestra. » At vero ipsi non ita intelligunt allata Joannis verba, sed aiunt, Spiritum sanctum vocatum fuisse Paraclitum, quia παρακαλεῖ (id est invocat, aut hortatur) pro ipsa creatura : atque illud insuper addunt, eum nempe etiam mitti. Sed primum quidem cum Spiritui sancto, tum Filii commune est (64) Paracliti nomen, sicut eadem est utriusque natura, juxta ea quæ Joannes scripsit. Nam in Catholica quidem Epistola ait : « Hæc scribo (65) vobis, ut non peccetis : si autem ea peccaverimus (66), Paraclitum habemus apud Deum (67), Jesum Christum justum, et ipse propitius observa, quod postquam Paraclitum apud Deum dominationem tribuit, tanquam ei qui invocatur ; hac ratione et potestatem Paracliti propriam ostendat, et potestatem Paracliti propriam

Rursus autem in Evangelio ex persona Domini ait : « Si diligitis (68) me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in sæculum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum. Vos vero cognoscetis illum, quia apud vos manet, et in vobis erit. Non relinquam vos orphanos : venio ad vos. » Ubi 440 alium Paraclitum dicit, non secundum

(61) *Cor meum.* Biblia tam Græca, tum Latina habent, τὴν ψυχὴν μου, id est « animam meam. » Didymus in eo etiam, quem dixi, loco legit, « cor meum, » etsi aliter lectionis mentionem faciat.

(62) *Dedisti.* Psal. iv, 7. In libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 25, de consolatione ac hilaritate, quæ in nobis per Spiritum sanctum oritur, hæc verba intelligit, cum ait : « Consolatore» autem Spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens ; quia non solum consolatur eos, quos se dignos repererit, et ab omni tristitia et perturbatione reddit alienos ; verum incredibile quoddam gaudium et hilaritatem eis tribuit, in tantum ut possit quis Deo gratias referens quod tali hospite dignus habeatur, dicere : « Dedisti lætitiā in corde meo. »

(63) *Ipse.* II Thess. ii, 16, 17. Vide not. 17, pag. 56.

(64) *Commune est, etc.* Hæc eadem docet in lib. *De Spiritu sancto*, num. 27.

(65) *Hæc scribo.* I Joan. ii, 1, 2.

(66) *Si autem et peccaverimus.* Græca editio : καὶ ἐάν τις ἀμάρτη, id est « ac si quis peccaverit. »

(67) *Deum.* Græca editio : Πατέρα, id est « Patrem. »

(68) *Si diligitis.* Joann. xiv, 15-18. Vide not. 38, pag. 150.

essentiam, sed secundum hypostasim. Deinde ex eo quod Filius prænuntiavit inquitens, « Mittam (69) vobis a Patre meo Spiritum veritatis, » apparet tres esse hypostasies, et una complacentia atque concordia factam esse manifestationem seu adventum Spiritus sancti : sicut id ipsum indicavimus antea et in illo capitulo : « Pater (70) mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar ; » et cum de Spiritu sancto dicitur : « A semetipso (71) non loquetur. » Sicut enim a Patre sejunctus non est Filius ex eo quod missus (72) sit, sic ne Spiritus quidem sanctus. Quod vero subjungitur, « Spiritus veritatis, » ostendit, eum vere esse Spiritum Dei, non vero spiritibus Deo famulantibus similem. Ac verba illa, « Qui a Patre procedit, » significant ipsum ab æterno et consubstantialiter ex paterna hypostasi editum esse ; omnis enim processio per æqualia et similia perficitur ; Filii autem ex Deo generatio, ac Spiritus ipsius processio in eo ab aliis processionibus secernitur, quod consubstantialiter facta sit. Iis vero verbis, « Ille vos docebit omnia, et rememorabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » mandat ac monet, sicut superius dictum a nobis fuit, ut Spiritui sancto fides ne denegetur, qui venit post Christi Assumptionem et docuit. Quasi dicat : Nec enim ejus mens atque doctrina a mente ac doctrina mea discrepat, cum mihi etiam deitate conjunctus sit, imo unum et idem : communia vero Trinitatis sint documenta, et ea quæ ad salutem conducunt, dona : et quo sensu dixi illud : « Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, » quod (73) concordiam Trinitatis denotat ; eodem sensu dico etiam de Spiritu sancto : « De meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Cum vero ait : « Si diligitis me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, » significat, semetipsum quoque, non vero solum Spiritum, vocari Paracletum ; ac, Si non servaveritis, inquit, mandata mea, indigni estis adventu Spiritus sancti, qui adventui meo non est dissimilis. Illa autem verba : « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt illum, nec cognoscit illum, vos vero cognoscitis eum, » ostendunt, mundanos **441** quidem, id est hæreticos, non posse illum accipere, quia ipsum non vident oculis sive, neque cognoscunt illum, cum non glorificentur Deum : qui vero ipsum contententur esse Deum, illos habere ipsum manentem apud semetipsos.

Quod vero ait, « Dabit vobis, » et, « Apud vos manet, et in vobis erit, » significat Spiritum sanctum et in caelis et in terra, utpote Deum, ubique præsentem esse ; nam si et apud nos manet, et in nobis erit, et omnia implet, juxta Sapientiam inquitentem, « Spiritus (74) Domini replevit orbem terrarum ; » quomodo nobis missus (75) est ? Quod autem etsi hæc Filius diceret, cum ipso tamen

(69) *Mittam.* Joan. xv, 26.

(70) *Pater.* Joan. xii, 49.

(71) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

(72) *Missus.* De hac missione fusius loquitur Theologus noster in libro *De Sp. sancto*, num. 25 et 26.

ὑπόστασιν. Ἐπειτα δὲ τὸ προεῖπεν τὸν Υἱὸν, « Πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » παρέστησεν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ὡς εὐδοκίᾳ καὶ συμφωνίᾳ μὴ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο παρουσία, ὡς καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, εἰ εἶπω, καὶ εἰ λαλήσω. » καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, « Ἄφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, » προελέχθη. Ὡς γὰρ οὐκ ἀπέζευκται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς πεμφθεὶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ δὲ προσκείμεθα, « Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » διδάσκει ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς τὰ λειτουργικὰ. Τὸ δὲ ἔχειν, « Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » σημαίνει, ὡς ἀνάγκη καὶ ὁμοουσίως ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐξεφάνη. πᾶσα γὰρ πρόδος διὰ τῶν ἰσῶν καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται. καὶ διαφερόντως ὁμοουσίως ἐγένετο ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ δὲ, « Ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν, » παράγγελμα ἐστὶν μὴ ἀπιστῆσαι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς ἀνωτέρω εἰρηται, ἐλθόντι μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ καὶ διδάσκοντι. Οὐκ ἀπέφθουσα γὰρ, φησὶν, τῆς ἐμῆς γνώμης καὶ διδασκαλίας ἐστὶ ἡ αὐτοῦ ἐπειδὴ καὶ τῇ θεότητι ἡνωμένως καὶ ἐχομένως ἔχει. κοινὰ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος τὰ διδάγματα, καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν δωρήματα. καὶ ὅτι εἶπον τρόπῳ τὸ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, εἰ εἶπω, καὶ εἰ λαλήσω, » ἐστὶν δὲ ὅτι συμφωνίας [215 a] τῷ αὐτῷ φημι καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Τῷ δὲ εἶπεν. « Ἐὰν ἀγαπᾶτε με, τὰς ἐντολάς μου τηρήσατε, καὶ γὰρ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, » ἐδήλωσεν μονουχί καὶ ἐαυτὸν Παράκλητον ὀνομάζεσθαι, καὶ ὡς, Εἰ μὴ φυλάξητε, φησὶν, τὰς ἐμὰς ἐντολάς, ἀνάξιοι τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως τυγχάνετε, ἥτις οὐκ ἀπέδει τῆς ἐμῆς ἐπιφανείας. Τὸ δὲ γράφειν, « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαθεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτὸ ὁ μὲν γινώσκει αὐτὸ, » εἰδείξεν, ὅτι οἱ μὲν κοσμικοὶ, τοῦτ' ἐστὶν αἰρετικοὶ, οὐ δύνανται λαθεῖν αὐτὸ, ὅτι οὐ θεωροῦσιν αὐτὸ τοῖς τῆς πίστεως ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ γινώσκουσιν αὐτὸ, μὴ δοξάζοντες ὡς Θεόν. οἱ δὲ ὁμολογούντες αὐτὸ εἶναι Θεόν, ἔχουσιν αὐτὸ μένον παρ' αὐτοῖς.

Τὸ δὲ ἔχειν, « Δώσει ὑμῖν, » καὶ, « Παρ' ὑμῖν μένει καὶ ἐν ὑμῖν ἐστὶ, » ἐσημανεν, ὡς καὶ ἔνω καὶ κίττω, ἅτε δὴ Θεός, πανταχοῦ παρὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν. εἰ γὰρ καὶ παρ' ἡμῖν μένει καὶ ἐν ἡμῖν ἐστὶ, καὶ πάντα πληροῖ, κατὰ τὴν σοφίαν λέγουσαν. « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην. » πῶς ἔμην ἀπιστάλη ; Ὅτι δὲ καὶ λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, μετ' αὐτοῦ ἦν ὡς ὁμοουσίον, πάλιν αὐτὸς ἐπίειπεν, ἐμφυ-

(73) *Quod... denotat.* Codex, ἐστὶν δὲ ὅτι συμφωνίας. Legendum fortasse, ἐστὶν δηλονότι συμφωνίας.

(74) *Spiritus.* Sap. 1, 7.

(75) *Missus.* Missionem localem excludit : quod præstat etiam lib. *De Sv. sancto*, num. 25.

σφρας εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀποστόλων καὶ εἰπῶν· «Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, ὡς προεῖρηται. Τὸ δὲ, «Οὐκ ἀγῆσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς, ὡς εἰδὼξεν, ὡς ὅν τρόπον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἦν καὶ πρὸ τῆς γνωστῆς αὐτοῦ [215 b] ἐπιδημίας ἐν πάσιν, οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν ὁ Υἱὸς, ἐν ἀπεριγράφῳ μᾶθ' θεότῃ καὶ θελήσει τῶν ὑποστάσεων οὐσῶν, οὐκ αὐτὸς ὄν ἄμφω καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ (ὡς ἐνόησεν Μοντανὸς, καὶ τούτῳ μάλιστα ἐπιρριδεται τῷ μέρει τῆς Γραφῆς, μὴ βλέπων, μὴδ' ἀκούων, ὡς ἄλλος περὶ ἄλλου καὶ ἄλλου προσώπου λέγει· «Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ πέμψει ἄλλον Παράκλητον»)· ἀλλ' ὡς ὅν τῷ Πνεύματι παρὼν ἰδιουσύστατος, καθά ἐστιν αἱ πανταχοῦ καὶ ὁ Πατήρ. Οὐ μέντοι ἐκ δευτέρου ἤδη ἐλθῶν, ἢ πολλακίς καὶ τὴν ἐσομένην ἐν τῇ χρεῖσι δευτέραν ἀφίξιν αὐτοῦ ἐσήμανεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ φάναι· «Ἐκεῖνος περὶ ἐμοῦ μαρτυρήσει.» Ἡ ἀλήθεια, φησὶν, περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ ὁ Κύριος περὶ τοῦ Κυρίου, ὅν τρόπον περὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν· «Καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με Πατήρ.» Ταῦτα πάντα, καὶ πρὸ ὧν τὸ λέγειν τὸν Δεσπότην, «Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα,» ὅπερ ἀνεπιληπτόν ἐστιν, οὐ κατὰ κοσμικὴν συνθήειαν νοεῖσθαί· οὐκ ἐπιλον, Μακεδόνιος παρεῖς, τῷ «Πέμψει» προσέβραμεν καὶ προσεχάρη. Ἐχέτω δὲ ἀπόκρισιν πρὸς τὰς τοιαύτας περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωνάς, ἣν αὐτὸς ἐρωτώμενος δώσει· ἐνεκα τῶν περὶ τοῦ Υἱοῦ κειμένων ἁγίων Γραφῶν· καὶ τοῦτο γινώσκων, ὅτι μάλιστα μὲν οὐ πάντως ὁ λέγων, ἢ πέμπων, μεζῶν τοῦ ἀκούοντος, ἢ πεμπομένου καθέστηκεν· ἀλλὰ τὸν ἴσον καὶ ὁμοτίμον πολλακίς εὐρίσκειται τις ἀποστέλλων· οὐκ ἀπαικὸς δὲ ἐν ἀνθρώποις, τὸν παντοίας τέχνης δημιουργὸν, καὶ ἀμείνονα τυγχάνειν τοῦ δοκοῦντος τι λέγειν αὐτῷ, ἢ [216 a] πέμπειν αὐτόν. Ἐπειτα ὅτι καὶ ὁ μονογενὴς Θεὸς Λόγος ἐπέμθη παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Πνεύματος, ὡς αὐτὸς παρὰ Ἡσαΐα λέγει· «Ἐγὼ εἶμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα· ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσεν τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσεν τὸν οὐρανόν.» Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει· «Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ.» Ὅστε οὐ πέμπεται κατὰ τὴν ἀποστόλων ἢ προφητῶν ἀποστολὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐδὲ μεταβατικῶς, ἐπειδὴ οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐ τῆς ὑποστάσεως Πνεύμα ἐστίν, πέρασι περιγεγραπταί.

A *esset Spiritus sanctus utpote consubstantialis, rursus ipse Filius ostendit, cum Insufflans in facies apostolorum ait, « Accipite (76) Spiritum sanctum » sicut antea dictum est. Illis (77) autem verbis, « Non relinquam vos orphanos, venio ad vos, » docuit, quod quemadmodum Spiritus Dei, etiam ante manifestum suum adventum, erat in omnibus; sic Filius, etiam postquam in caelos assumptus est, ubique est, cum unius incircumscriptionis Deitatis ac voluntatis sint hypostases; non quod ipse sit Pater, et Filius, et Spiritus Dei (ut commentus est Montanus, qui hoc maxime Scripturae loco innititur, illud non videns, nec intelligens, quod manifestum est, alium nempe de alia et alia persona dicere: « Rogabo Patrem, et mittet alium Paraclotum »), sed quatenus cum B Spiritu sancto simul adest et ipse cum propria subsistentia, sicut semper ubique est etiam Pater. Nec vero quod ait, « Venio ad vos, » indicat eum secundo jam venisse; etsi saepe hac ratione (78) futurum etiam in die iudicii secundum sui ipsius adventum significaverit. Bene (79) autem se habet etiam quod dixit: « Ille de me testimonium perhibebit. » Nempe veritas, inquit, de veritate, et Dominus de Domino testimonium reddet. Simili modo de Patre ait: « Et testimonium (80) perhibet de me qui misit me Pater. » Omittit haec omnia Macedonius, ac praesertim illa Domini verba omittit, « Rogabo Patrem, » quae et reprehensione carent, neque juxta mundanam loquendi consuetudinem intelligi debent; his vero praeternissis arripit vocem, « Mittet, » atque in ea exsultat sibi blanditur. Illam vero ipsam is habeat responsonem, **442** dum haec voces de Spiritu sancto dictas objicit, quam interrogatus dabit ipsemet similia sacrae Scripturae loca de Filio dicta objicientibus. Ac illud etiam norit, saepe quidem, sed non semper, neque necessario eum, qui dicit qual praecipiat, aut qui mittit, majorem esse illo qui audit, aut mittitur; sed saepe contingere, ut quis eum mittat, qui sibi aequalis et aequali honore dignus sit; neque vero absurdum esse, ut inter homines ille qui sit eujuslibet artis opifex, sit etiam major illo, qui ipsi aliquid dicere ac praecipere videatur, aut eum mittere. Deinde norit, etiam unigenitum Deum Verbum missum esse a Patre, aut a Spiritu; nam ipse*

apud Isaiam prius quidem dicit: « Ego sum (81) primus, et ego sum in saeculum: manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit caelum: » tum vero post alia subdit: « Et nunc (82) Dominus misit me et Spiritus ejus. » Non mittitur itaque Spiritus Dei et Patris eo modo quo mittuntur apostoli (83), aut prophetae, sed ut Spiritus ejus; nec mittitur ut aliunde ad alia transinigrans, quoniam ne Pater quidem, cujus hypostasis est Spiritus, terminis circumscriptus est.

ΚΕΦ. ΛΘ΄.

Ἐτι σμικρύνοντες, καὶ τῷ ἑαυτῶν κακῷ κατακλιβηλεύοντες τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὀνειδίζουσιν αὐτῷ καὶ ἄλλην θετικὴν φιλανθρωπίαν, ἣν Παῦλος

(76) *Accipite.* Joan. xi, 22.

(77) *Illis autem.* Codex, τὸ δέ. Legendum fortasse, τῷ δέ.

(78) *Hac ratione.* Cod., ἢ πολλακίς. Lego, ἢ πολλακίς.

(79) *Bene.* Similem habet locutionem in lib. *De*

D

CAP. XXXIX.

Imminuere adhuc et in suam ipsorum perniciem adulterare ea quae de Spiritu sancto scripta sunt, pergentes exprobrant eidem etiam quoque Dei in

Sp. sancto, num. 15: « Bene autem quod in ipsa sententia non ait, Qui creavi, sed, Qui creo. »

(80) *Et testimonium.* Joan. viii, 18.

(81) *Ego sum.* Isa. xlviii, 12, 13.

(82) *Et nunc.* Isa. xlviii, 16.

(83) *Quo mittuntur apostoli.* In libro *De Sp. sancto*.

Ita mines benignitatem, quam Paulus commemoravit, cum scripsit : « Emisit (84) Deus Spiritum suum (85) in corda nostra (86) clamantem, Abba, Pater. » Verbum vero illud, « Emisit, » concordiam consensumque significat, ut antea dictum est. Quod autem in cordibus nostris Spiritus sanctus clamet, Abba, quod Latine vertitur Pater, Spiritus sancti clementiam ac misericordiam ostendit, 443 qua domesticos ac familiares nos reddit Dei ac Patris, eo quod vice nostra et pro nobis hanc vocem dixerit, qui adhuc infantes tunc eramus, et lacte nutriti, et fiducia carebamus cum propter veterem inobedientiam, tum quia viventem Deum dereliqueramus, tum quia in prava vitæ indifferentia vivebamus, tum quia indigni inveniebamur qui in talem erumperemus compellationem. Simili modo etiam Filius in Incarnatione propter nos omnia nostra in se suscepit. Nimirum in iis, quæ sequuntur, et Deum dixit Paulus Spiritum sanctum, ac per dictam ejusdem Spiritus vocem nos liberari ostendit, et filios Dei effici bonorumque cœlestium hæredes. Etenim postquam dixit, « Abba, Pater, » statim subdit : « Itaque (87) jam non es servus, sed filius : si autem filius, et hæres per Deum (88) : » per illum scilicet, qui nobis clamat, hoc est, per Spiritum sanctum. Quod autem vice nostra (89) Spiritus sanctus clamet, « Abba, Pater, » idem Paulus Romanis scripsit : « Si autem (90) Spiritu opera corporis mortificaveritis, vivetis : quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt : non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo clamamus, Abba, Pater. » Quoniam enim, ut sæpius dictum est, communiter a sancta Trinitate omnis nobis salus donata est ; Pater quidem ad adoptionem in filios nos vocavit ; unigenitus autem, et verus ac genuinus Filius fratres denominavit, et permisit ut vocarem nostrum Patrem Deum ; Spiritus vero sanctus inhabitavit, inspiravit, docuit, dicens : *Abba*. « Ipse (91), inquit, vos docebit ; » et : « Deducet (92) in omnem veritatem. »

Ἐγραψεν, εἰπὼν · Ἐξᾰπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κράζον · Ἄββᾶ, ὁ Πατήρ. » Τὸ δὲ « Ἐξᾰπέστειλεν » τὴν συμφωνίαν. ὡς προελέχθη, σημαίνει · τὸ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν κράζειν, Ἄββᾶ, ὁ ἐρμηνεύεται « Πατήρ, » τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐσπλαγγνίαν παρίστησιν, οἰκειότητα ἡμῖν παρέχουσαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐν τῷ ἀνθ' ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ταύτην εἰρηκεῖναι τὴν φωνήν, τῶν τότε νηπίων ἐτι τυγχανόντων, καὶ γὰρ λακτι τρεφομένων, καὶ ἀπαρρησιάστων, διὰ τε τὴν ἀρχαίαν παρακοήν καὶ τὸ καταλείψαι Θεὸν ζῶντα, διὰ τε τὴν κακὴν τοῦ βίου ἀδιαφορίαν καὶ τὸ ἀνάξιον εὐρίσκεισθαι τοιαύτην ῥῆξαι [216 b] πρόσρτησιν · ἐν τῶν τῶν καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ δι' ἡμᾶς πάντα τὰ ἡμῶν ἀνεδέξατο. Ἀμέλει διὰ τῶν ἐφ' ἑξῆς καὶ Θεὸν εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἔδειξεν, ὡς διὰ τῆς προλεχθεῖσης αὐτοῦ φωνῆς ἐλευθερούμεθα, υἱοθετούμεθα, καὶ τῶν ἐπουρανίων κληρονομούμεν. Ἐπάγει γὰρ εὐθύς μετὰ τὸ εἰπεῖν, Ἄββᾶ, ὁ Πατήρ · « Ὅτι οὐκ ἐστὶ εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱὸς · εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ · » τοῦ κράζοντος ἡμῖν ἁγίου Πνεύματος. Ὅτι δὲ ἀνθ' ἡμῶν ἡ προλεχθεῖσά ἐστιν φωνή, ὁ αὐτὸς Ῥωμαίοις ἐπέστειλεν · « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσησθε · ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν · οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας ἐν ᾧ κράζομεν · Ἄββᾶ, ὁ Πατήρ. » Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς εἰρηται πολλάκις, κοινῇ παρὰ τῆς ἁγίας Τριάδος πᾶσα ἡμῖν σωτηρία δωδῶρηται, ὁ μὲν Πατήρ εἰς υἱοθεσίαν ἐκάλεισεν · ὁ δὲ μονογενῆς, καὶ ἀληθινὸς, καὶ γνήσιος Υἱὸς ἀδελφοῦς προστηγῆρευσεν · ἐπέτρεψεν δὲ ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν Πατέρα τὸν Θεόν · τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐνέκησεν, ἐνέχησεν, ἐδίδαξεν, εἰρηκός, Ἄββᾶ. Ἐ αὐτὸς, φησὶν, διδάξει ὑμᾶς, καὶ, « Ὅδηγήσει εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν. » Προσέτι δὲ καὶ ἀνεγέννησεν, καὶ ἡλευθέρωσεν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ θανάτου, καὶ ἡγιασεν, καὶ υἱὸς κατ' οἰκίαν ἀγαθότητα ἀνέδειξεν τοῦ Θεοῦ. Τοιγαροῦν πρὶν ἡμῶν αὐτοῦ ἀναγεννηθῆναι διὰ τοῦ φωτισματος, οὐδὲ λέγειν ἀρμόττει · « Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν [217 a] τοῖς οὐρανοῖς. » Πρὸς δὲ τούτοις κράζει ἐν ταῖς καρδίαις

num. 23, copiosius hæc edisseruerat; itaque hic ea tantum attingit. Hæc autem ibi leguntur: « Iste Spiritus sanctus consolator [concinrior videtur nostri codicis lectio: omittit enim vocem, sanctus] a Filio mittitur, non secundum angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut mitti deceat a sapientia et veritate Spiritum Dei... Etenim Filius missus a Patre, non separator, nec disjungitur ab eo, manens [concinrior nostri codicis lectio, manens in illo], et habens illum in semet ipso. Quin Spiritus veritatis [melius fortasse codex noster: Qui Spiritus veritatis] supradicto modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippe hoc pariter et blasphemum est: Si enim de loco ad locum egreditur Spiritus, et ipse Pater [codex noster mendose fortasse: et ipse pariter] in loco invenietur... Sed quomodo Pater non consistit [cod. noster, non consistit] in loco, ultra omnem corporum est naturam [cod. noster: cum ultra omnem corporum sit naturam; voculam tamen, sit, addo ipse, cum

ibi desit]; ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur. »
 (84) *Emisit*. Galat. iv, 6. Vide not. 65, pag. 118
 (85) *Spiritus suum*. Græca editio, ac Didymus ipse segm. 55 a, et alibi: « Spiritum Filii sui. »
 (86) *In corda nostra*. Græca editio: εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, id est « in coria vestra. »
 (87) *Itaque*. Galat. iv, 7.
 (88) *Hæres per Deum*. Græca editio: κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est « hæres Dei per Christum. » Sed in Latinis Bibliis legitur, ut legit Didymus.
 (89) *Vice nostra*. Scite Augustinus in *Collatione cum Maximino Ariano*: « Denique alio loco cum dicit Apostolus: « Clamantem, Abba, Pater; » alio loco dicit: « In quo clamamus, Abba, Pater; » exposuit, quid sit, « Clamantem, Abba, Pater, » dicendo: Ac per hoc quid est « clamantem, » nisi « clamare facientem? »
 (90) *Si autem*. Rom. viii, 13-15.
 (91) *Ipse*. Joan. xiv, 26.
 (92) *Deducet*. Joan. xvi, 13.

ἡμῶν, « Ἀββά, » τὰς κωφὰς αἰρετικῶν ἀκοὰς διδάσκων, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐνοικῶν τοῖς πιστοῖς Θεός, κατὰ τὸ, « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός· » κατὰ τὸν Ἀπόστολον γράφοντα· « Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὶ Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » Αἰρετικοὶ δὲ τὸ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν, » καὶ ὅσα τοιαῦτα, περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν πνεύματος, οὐ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρηθῆαι βιάζονται. Κρίνει δὲ αὐτὸ ἡ ἐπαγωγὴ, Ἐχουσα· « Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας. » Πάντως γὰρ ἔχοντες τὸ ἴδιον ἡμῶν πνεῦμα, προσελάβομεν τὸ τῆς υἰοθεσίας ἄγιον Πνεῦμα.

Dei aguntur, hi filii Dei sunt, » aliaque similia loca de proprio nostro spiritu, non de Spiritu sancto dicta esse contendunt. Sed eos refellunt quæ subjiciuntur: « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios. » Hinc enim perspicuum omnino est, nos, cum proprium nostrum spiritum jam haberemus, accepisse insuper Spiritum sanctum adoptionis in filios.

ΚΕΦ. Μ'.

Ἐθελεθρῶς καὶ φιλαπεχθημόνως ἔχοντες πρὸς τὸ ἄγιον Πνεῦμα, κακοφρόνως ἐκλαμβάνουσι καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη παρὰ τοῦ Σωτῆρος λαθρὸν περὶ αὐτοῦ· « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Οὐ γὰρ θέμις, ὡς τὰ ἀνθρώπινα, οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ νοεῖν, οὐδὲ τῇ ὁμοιότητι τῶν καθ' ἡμᾶς λέξεων καὶ ἐννοιῶν τὸ θεῖον ἐνουδρίζειν, τὸ μηδαμῶς ἡμῖν προσοικός. Δοξάσει οὖν, φησὶν, καθὸ τὰ αὐτὰ ὑμᾶς διδάξει, ἅπερ ἐγὼ· ἐγὼ δὲ, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατήρ· καὶ καθὸ ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ἀφάτου [217 b] μεγαλειότητος ἐπιδείξει καὶ τῆς ἐμῆς θεότητος τὸ ἀμέγεθες· καὶ οὐ τούτῳ μόνῳ τῷ τρέψῃ, ἀλλὰ καὶ καθὸ γέγραπται· « Υἱὸς δοξάζει Πατέρα· » καὶ, « Δόξα ἡλίου τὸ φῶς· » καὶ ὡς εἶπον· « Δόξασόν με, Πάτερ· » καὶ ἀπεκριθῆ μοι· « Ἐδόξασά σε, καὶ πάλιν δοξάσω. » Οὐ γὰρ ὑμεῖς ὡς ἡ κτίσις· ἐπειδὴ τῇ θεότητι καὶ τῇ τιμῇ ἀλλήλων μὴ ἀφροσῶσιν· οὐδὲ λαμβάνον ἀναγγέλλει τὸ οἰκονομοῦν ἡμῖν ἀφ' ἑαυτοῦ καθαρῶς ἀεὶ τὰ θεῖα χαρίσματα, καὶ μὴ διωρισμένον τῇ φύσει τοῦ Πατρός. Ὡσπερ γὰρ ὁ διδοὺς Υἱὸς οὐδένους στερεῖται, οὐδὲ κενούται· οὕτω τὸ ἄγιον Πνεῦμα οὐ λαμβάνει, ὃ μὴ ἔχει, οὐδὲ ἀκοῦον λαλεῖ, τὸ μόνον εἶδος, κατὰ Παῦλον, τὰ τοῦ Θεοῦ· ἐνῆσι δὲ μᾶλλον αὐτὸ σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐξ ἐμφύτων θείων κινήματων, τοῖς ἐπαξίοις τοῦ δέχεσθαι· οὐδὲ παρ' ἐτέρου διδάσκεται, τὸ σοφίαν καὶ γῶσιν προφητείας τοῖς ἀκραίοις ἐπιπνέον· ὅπερ

(93) *Ne convenit quidem.* Recte Alanus in Regulis theologicis in Fasciculo anecdotorum a iose editis, regula 50, pag. 205: « Aliquando (hoc nomen « Pater » prædical) relationem ad hominem, secundum recreationem: ut cum dicitur: « Pater noster qui es in cœlis. »

(94) *Inhabitabo.* II Cor. vi, 16.

(95) *An nascitis.* I Cor. iii, 16.

(96) *Inimico.* Codex, ἐθελεθρῶς. Malim ἐθελεθρῶς, παροξύτων.

(97) *Ille.* Joan. xvi, 14.

(98) *Quæ audiivi a Patre.* Codex, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατήρ, id est « quæ audiivit Pater. » Ego sic trans-

A ipse insuper nos regeneravit, et a peccato ac morte liberavit, et sanctificavit, et filios Dei pro sua bonitate fecit. Itaque priusquam ab ipso per illuminationem, id est per baptismum, regeneremur, ne convenit quidem (93) nobis dicere: « Pater noster, qui es in cœlis. » Ad hæc, in cordibus nostris clamat, « Abba, » Spiritus sanctus, surdis hæreticorum auribus insonans, ac eos docens, quod ipse est Deus ille, 444 qui inhabitat in fidelibus, juxta illud: « Inhabitabo (94) in eis, et in eis ambulabo; et ero eorum Deus, et ipsi erunt mihi populus; » et juxta Apostolum scribentem: « An nascitis (95), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » Hæretici vero illud, « Quicumque Spiritu

B

CAP. XL.

Cum inimico (96) atque hostili animo Spiritum sanctum insectetur, pravo sensu accipiunt etiam quod apud Joannem a Salvatore de ipso dictum est: « Ille (97) me glorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Nec enim fas est ut humana, sic etiam divina accipere, neque ob vocum ac sententiarum more nostro dictarum similitudinem divinitati, quæ nequaquam nobis similis est, injuriam inferre licet. Glorificabit ergo, inquit, quatenus eadem vos docebit, quæ ego; ego autem quæ audiivi a Patre (98). Glorificabit etiam quatenus per ineffabilem majestatem suam ostendet eam quoque deitatis infinitatem. Glorificabit insuper eo sensu quod scriptum est: « Filius (99) glorificat patrem; » et quo « Gloria solis (1) dicitur lux; » ei quo dixi: « Glorifica (2) me, Pater, » et respondit mihi: « Glorificavi (3) te, et rursus glorificabo. » Nec enim hymnis Deum celebrat, ut facit creatura; quia deitate, ac dignitate, atque præstantia non distat a Patre Filius: neque aliunde accipiens annuntiat is qui per seipsum pure ac mundo nobis semper dispensat divina dona; nec disjunctus natura est a Patre. Nam sicut Filius cum dat, 445 nulla re privatur (4), nec vacuus rediit; ita Spiritus sanctus non accipit quod non habeat, neque prius audiens quæ ignoraret, deinde loquitur; cum solus ea norit, juxta Paulum, quæ Dei

D tuli quasi scriptum esset: ἅπερ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός. In libro tamen *De Sp. sancto* num. 36, hæc habet Didymus: « Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. »

(99) *Filius.* Malach. i, 6.

(1) *Gloria solis.* I Cor. xv, 41 legitur: ἄλλη δόξα ἡλίου, id est « alia gloria » (nempe claritas) « solis. »

(2) *Glorifica.* Joan. xvi, 5. Vide et vers. 4 ejus capituli.

(3) *Glorificavi.* Joan. xii, 23.

(4) *Nulla re privatur.* Quæ hic attingit, copiosius

sunt : sed ipse potius sapientiam et intelligentiam per divinas eique naturales motiones iis indit, qui eam recipere mereantur : neque ab altero quidquam discit qui simplicibus sapientiam et prophetiæ cognitionem inspirat ; quamlibet enim cognitionem excedit ejus deitas ; nam de ineffabili Trinitate abusive (5) talia dicta sunt. Itaque de se ipse etiam Salvator ait : « Sicut (6) audio, judico ; » et de ipso Joannes : « Qui (7) accepit ejus testimonium, obsignavit, quia Deus verax est : quem enim misit Deus, verba Dei loquitur, » id est, collaudat. Glorificatur autem et Spiritus sanctus cum per omnimodam cum Patre et Filio communionem ; « Omne (8) peccatum et blasphemia remittetur »

Α γινῶσιν γὰρ ἡ θεότης αὐτοῦ εὐρίσκειται· καταχρηστικῶς γὰρ οὕτω τὰ τοιαῦτα περὶ τῆς ἀρβήτου Τριάδος εἴρηται. Τοιγαροῦν καὶ περὶ αὐτοῦ ὁ Σωτὴρ ἔφη· « Καθὼς ἀκούω, κρίνω· » καὶ Ἰωάννης περὶ αὐτοῦ· « Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν· ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· » ὃ ἐστίν, συναινεῖ. Δοξάζεται δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν περὶ ὅλα κοινωνίας, καὶ δι' ὧν ὁ Υἱὸς περὶ αὐτοῦ ἀπειλεῖ, ὅτι « Πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ [218 α] ἀφεθήσεται.

tem per ea quæ mīatur Filius inquiring de ipso : hominibus, blasphemia autem in Spiritum non remittetur. »

CAP. XLI.

Ac Montanistarum error in his positus est :

I. Primo temerarii isti divinatores aiunt unam esse personam trium divinarum hypostasium ; Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater, et Filius, et Paracletus. Quod ut probent, stultissime interpretantur quæ rectissime dixit Filius : « Ego (9) in Patre, et Pater in me ; » et : « Veniemus (10) ego et Pater meus, et mansionem apud eum faciemus ; » et : « Ego (11) et Pater unum sumus ; » et : « Qui (12) vidit me, vidit Patrem ; » et : « Paracletus (13), quem mittet Pater in nomine meo. » Sed hæc omnia, ut superius dictum est, unam et unam et unam personam significant cum propria subsistentia in una deitate et concordia. Nec enim ait : Ego et Pater unum sum, sed, « Unum sumus. »

His satis eorum dementia ac prava opinio refellitur.

II. Secundo cum Apostolus Corinthiis scripserit in prima Epistola : « Sive (14) prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur : ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus : cum autem venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, evacuabitur, » ipsi aiunt, Montanum venisse, et perfectum (15) (id est perfectionem) Paracleti, hoc est, Spiritus sancti, habuisse : nec ea quæ adduntur, attendunt ; statim enim hæc sequuntur : « Quando (16) eram parvulus, loquebar ut parvulus, cogitabam ut parvulus ; quando factus

B ΚΕΦ. ΜΑ΄.

Καὶ Μοντανιστῶν ἡ πλάνη ἐν τούτοις·

Α'. Πρῶτον, ὅτι ἀπομαντεύονται ἐν πρόσωπον εἶναι τῶν τριῶν θεῶν ὑποστάσεων· Μοντανὸς γὰρ, φησὶν, εἶπεν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ ὁ Παράκλητος. » Καὶ πρὸς σύστασιν δῆθεν τούτου προφέρουσιν, πάσης ἰδιωτείας ἐπέκεινα νοῦντες, ὅπερ θαυμασίως εἶπεν ὁ Υἱὸς· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· » καὶ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ μου, καὶ μόνῃ παρ' αὐτῷ ποιήσομεν· » καὶ, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἔσμεν· » καὶ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακεν τὸν Πατέρα· » καὶ, « Ὁ Παράκλητος, ὃν πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι. » Ταῦτα δὲ πάντα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, ἐν καὶ ἐν καὶ ἐν πρόσωπον ἰδιοσυστάτως δηλοῖ ἐν μιᾷ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν εἰμι, ἀλλὰ, « Ἐν ἔσμεν. » Καὶ κατηγορεῖ ταῦτα τῆς ἀνοίας αὐτῶν καὶ κακοδοξίας.

Β'. Δεύτερον, ὅτι τοῦ Ἀποστόλου γράψαντος Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ἐστε προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλώσσαι παύσονται, εἴτε γνώσις καταργηθήσεται· ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται· » ἐκεῖνοι λέγουσιν τὸν Μοντανὸν ἐληλυθέναι, καὶ ἐσχηκέναι τὸ τέλειον τὸ τοῦ Παρακλήτου, τοῦτ' ἐστίν τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ προσέχοντες [218 β] τοῖς προσκειμένοις. Ἔχει γὰρ εὐθύς· « Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐλογιζόμην ὡς νήπιος· ὅτε γέγονα ἀνήρ,

exposuerat in lib. *De Sp. sancto*, num. 36-38. Placet inde hæc exscribere : « Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant : Ille me clarificabit [cod. noster, *glorificabit*], id est, Paracletus, quia de meo accipiet. Kursum hic accipere ut divinæ naturæ conventat [cod. noster, *conveni*] intelligendum. Quomodo ergo [cod. noster rectius fortasse : *Quomodo enim*] Filius dans non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit [cod. noster, *accipit*], translato in alium munere vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. »

(5) *Abusive*. Eadem docet lib. *De Sp. sancto*, num. 38.

(6) *Sicut*. Joan. v. 30. In lib. *De Sp. sancto*, num. 36, hæc legimus : « Ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est :

D Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur [codex noster : *sicut audiet et loquitur*]. Cui etiam simile de se ipso Salvator ait : « Sicut audio, et (vocola et deest in nostro codice) judico. »

(7) *Qui*. Joan. iii. 33, 34.

(8) *Omne*. Matth. xii. 31.

(9) *Ego*. Joan. xiv. 11.

(10) *Veniemus*. Ibid. 23.

(11) *Ego*. Joan. x. 30.

(12) *Qui*. Joan. xiv. 9.

(13) *Paracletus*. Ibid. 26.

(14) *Sive*. I Cor. xiii. 8-10.

(15) *Perfectum*. In Prospero *Chronico* tom. I *Antiqq. lect.* Canisii pag. 282 hæc leguntur : « Hoc autem *Perfectum* in Montanum, et ejus prophetissæ venisse delirant. »

(16) *Quando*. I Cor. xiii. 11 et 12.

κατήρηκα τὰ τοῦ νηπίου. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσπίρου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄρτι γινώσκωμεν ἐκ μέρους· τότε δὲ ἐπιγνώσμεθα, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν. » Τοῦτ' ἔστιν· Ἄπερ νῦν ἀκούοντες ὑπὸ τῶν Γραφῶν πιστεύομεν εἶναι, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῆ ὄψεῖ θεασόμεθα, καὶ τῷ πράγματι γνωσόμεθα, τῆς μερικῆς γνώσεως παυσμένης· ἢ γὰρ γνώσις, ἢ ἐξ ἀκοῆς, τῆς αὐτόπτου γνώσεως καὶ τῆς πείρας μέρος ἐστίν. Οἶον νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ δεσπότη, καὶ περὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ, καὶ τῆς τρισυμαχίας φοινηῆς· Ἐεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν· » τότε τῆ θέα καὶ τῆ κείρα μαθησόμεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· τότε κατὰ πρόσωπον λειτουργούντας αὐτοὺς ὄψομεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν, « Ἄ ὀφθαλμῶς οὐκ ἔβεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· » τότε οὐκ ὄψονται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπολαύσει αὐτῶν οἱ ἄξιοι γέγονται. Τὰ γὰρ νῦν κάτω τῆς ψυχῆς ἡμῶν δμῆται τῶν ἐπουρανίων ἀφανῆ καθεστῶτα, ὁ μέλλον βίος φανερὰ ποιήσει. Ἄλλ' εἶπεν, φησίν, ὁ [219 a] Χριστός· « Ἐτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ, « Ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· » καί, « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς. » Ἦλθεν οὖν διῆθεν, ὅταν Μοντανός. Οὐχ οὕτως δέ· μὴ γένοιτο! ἐπεὶ πρὸς τοῦτον τὸν ἀδιανόητον αὐτῶν λόγον εὐρίσκονται πρὸ Μοντανοῦ οἱ τε τὸν Χριστὸν ἐσχηκότες, οἱ τε ἀπόστολοι οἱ τὴν τάξιν δεξάμενοι παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐσχηκότες λαλοῦντα τὸν Χριστὸν, καὶ εἰκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν καὶ ἄλλοις παρέχοντες αὐτὸ κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν, καὶ μετὰ παρήρησας διδάσκοντες, καὶ παρὰ πᾶσιν πιστευόμενοι καὶ μὴ ὡς Μοντανός ἀπιστούμενος· οἱ τε ἀκούσαντες· « Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε· » μὴ ἐσχηκότες τὸν Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἄλλὰ τὰ προκείμενα ῥήματα τοῦ Σωτῆρος τὴν ἰσοτιμίαν, καὶ τὴν συνόδουσαν αὐτῷ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστᾷ. Τί δὲ σημαίνει τὸ, « Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » εἰρηται ἀνωτέρω· εἰχόμεν γὰρ (εἰ καὶ ἔχουσιν οἱ ἄξιοι τελείως) τὸν τε Χριστὸν τὸν εἰπόντα· « Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς· » τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ εἶπεν· « Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος. » Οὐδὲ γὰρ ἀτελής τι ἔποιε ὁ δεσπότης, ἐμφυσῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς πρόσωπα τῶν ἀποστόλων, καὶ λέγων [219 b]· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » οὐδ' ἐψεύδετο, ἢ αὐτὸς λέγων· « Ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἐστίν· » ἢ Ἄπο-

A sum vir, evacuavi quæ erant parvuli. Videmus enim nunc per speculam in ænigmate, tunc autem facie ad faciem : nunc cognoscimus ex parte, tunc autem cognoscemus sicut et cogniti sumus. » Id est : Quæ nunc e Scripturis audientes vera esse credimus, ea post resurrectionem oculis nostris videbimus, et re ipsa cognoscemus, cessante tunc cognitione illa, quæ ex parte est ; nam cognitio, quæ ex auditu acquiritur, pars est cognitionis, quam ex ipsa rei visione et experientia comparamus. Ita nunc audientes credimus quæ de secundo Domini adventu prædicta sunt, et de ejus tribunali, ac beatissima illa voce, « Venite (17), benedicti Patris mei, possidete ut hæredes paratum vobis regnum ; » tunc vero per visionem et experientiam ista discemus : nunc audientes credimus quæ de sanctis angelis scripta sunt ; tunc ipsosmet Deo servientes coram videbimus : nunc audientes credimus « Quæ (18) oculus non vidit, nec auris audivit, et in cor hominis non ascenderunt quæcumque præparavit Deus diligentibus ipsum ; » tunc qui digni erunt, non solum ea videbunt, sed et iis fruuntur (19) : nam caelestia, quæ in terra nunc animæ nostræ oculo abscondita sunt, in futura vita sicut nobis manifesta. At dixit, iniquiunt, Christus : « Adhuc (20) multa habeo dicere vobis, sed non potestis portare modo ; cum autem venerit ille, Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem ; » et : « A semetipso (21) non loquetur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis ; » et : « Ille (22) me glorificabit. » Et rursus : « Non (23) relinquam vos orphanos, venio ad vos. » Tunc ergo sane venit, 447 quando Montanus venit. At non ita se res habet : absit! alioquin illud consequetur, si stulta eorum ratiocinatio attendatur, ut Christum, ac Spiritum sanctum ante Montanum non habuerint neque ii qui Christum habuerunt, nec apostoli qui suam ipsorum dignitatem a Deo acceperunt et loquentem in seipsis Christum, atque habitantem Spiritum Dei habuere, et per manuum impositionem aliis quoque ipsum juxta illius voluntatem præbuerunt, et libere atque animose docuerunt, ita ut fides eis ab omnibus habita sit, non vero denegata (24), ut Montano; nec ii demum, quibus dictum fuit : « Quotquot (25) in Christum baptizati estis, Christum induistis. » Sed Filio æqualem esse Spiritum, et hujus doctrinam doctrinæ illius consonam esse allata Salvatoris verba denotant. Quid vero significet illud, « Venio ad vos, » superius dictum est. Habuimus enim (quanquam perfectæ non habent nisi qui digni sunt) et Christum qui dixit, « Venio ad vos, » et Spiritum sanctum, de quo is dixit : « Cum venerit ille . » Nam neque

(17) Venite. Matth. xxv, 34.

(18) Quæ. I Cor. ii, 9.

(19) Fruentur. Pro· γέγονται legendum fortasse γένονται [vel γέγονται].

(20) Adhuc. Joan. xvi, 12, 13.

(21) A semetipso. Ibid. 13.

(22) Ille. Ibid. 14.

(23) Non. Joan. xiv, 18.

(24) Denegata. Codex, ἀπιστούμενος. Legendum fortasse, ἀπιστοῦμενοι.

(25) Quotquot. Galat. iii, 27.

imperfectum quid faciebat Dominus, cum insufflavit post resurrectionem in facies apostolorum dicens: « Accipite (26) Spiritum sanctum; » nec mentiebatur aut ipse, cum aiebat: « Apud (27) vos manet, et in vobis est; » aut Apostolus, cum scribebat: « An nescitis (28) quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » aut Sapientia, cum ait: « Spiritus (29) Domini replevit orbem terrarum, et quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Nec præterea Montano imperfectiores erant apostoli, nec sancti, qui ante apostolos exstiterunt. Ibi autem in Pentecoste apparuit, ubi jam erat, is qui omnia continet Spiritus sanctus, et susceptus est, ut testantur Acta his verbis: « Audientes (30) autem qui in Jerosolymis erant apostoli, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum: nondum enim in quemquam illorum venerat; sed baptizati tantum erant in nomine Domini nostri Jesu Christi. Tunc imponebant manus super eos, et accipiebant Spiritum sanctum. » Et sicut Filius semper quidem ubique erat, postquam tamen in mundum etiam Spiritus sanctus semper quidem omnia implebat et continuebat, sed post 448 suum in Pentecoste adventum perfectius cognitus fuit et glorificatus.

III Tertio ostendere nituntur et Montanum perfectionem Paracleti habuisse, et Priscillam ac Maximillam prophetissas (31)..... scripserunt Montano. Itaque inquit: Vos non creditis, post primam Domini manifestationem ullos esse prophetas (32): at vero Salvator, inquit, dixit: « Ecce (33) ego mitto ad vos prophetas, et sapientes, et scribas, et ex eis occiditis, et crucifigitis in synagogis vestris. » Verum non ita hæc intelligenda sunt, ut ipsi putant: sed de apostolis loquitur Christus, qui multa et de novissimis temporibus, et de regno caelorum futura prænantiarunt: ex quorum etiam numero nonnulli occisi sunt ut Stephanus et Jacobus, nonnulli crucifixi ut Petrus, nonnulli flagellati ut Paulus. Fortasse (34) vero sapientum nomine martyres et episcopomartyres designavit. Prophetidas autem novit Scriptura quatuor Philippi filias, Deborah, Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam (35) quæ dixit, ut inquit Evangelium: « Ex hoc (36) tempore beatam me dicent omnes mulieres (37) et generationes: » libros vero ab iis conscriptos, et earum nominibus inscriptos non novit: quin etiam id vult Apostolus in prima ad Timotheum Epistola scribens: « Mulieribus (38) docere non permitto; »

(26) *Accipite.* Joan. xi, 22.

(27) *Apud.* Joan. xiv, 17.

(28) *An nescitis.* I Cor. iii, 16.

(29) *Spiritus.* Sap. 1, 7.

(30) *Audientes.* Act. viii, 14-17.

(31) *Prophetissas.* Desunt hic duo aut tria verba in codice, quod litteræ evanuerunt.

(32) *Esse prophetas.* Lege quæ doctissimus cardinalis Ursius scripsit de hac Montanistarum doctrina in « Dissertatione apologetica pro SS. Perpetuæ Felicitatis, etc. Orthodoxia » cap. 2.

στολος γράφων· « Οὐκ οἴσασθε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » οὐτε ἡ Σοφία λέγουσα· « Πνεῦμα Κυρίου πεπληρώκει τὴν οἰκουμένην· καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γνώσιν ἔχει φωνῆς. » Οὐτε μὴν ἀτελέστεροι Μοντανῶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν ἄγιοι ἐτύγγανον ὄντας. Ἐκέρσθη δὲ τῇ Πεντηκοστῇ, ἐνθα καὶ ἡδὴ ἦν τὸ πάντα συνέχον ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐδέχθη, ὡς ἔχουσιν αἱ Πράξεις οὕτως· « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες, προσήζαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάθωσιν Πνεῦμα ἅγιον· οὐδέπω γὰρ ἦν ἐκ οὐδενὸς αὐτῶν ἐπιτετακωτός· μόνον δὲ βεβαπτισμένον ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τότε ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάβανον Πνεῦμα ἅγιον. » Καὶ ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς αἰὶ μὲν πανταχοῦ παρῆν, ὁμοῦ δὲ μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ ἐπιδημίαν τελείως ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αἰὶ μὲν πάντα ἐπλήρω καὶ συνέχεν, μετὰ δὲ τὴν ἐν τῇ Πεντηκοστῇ ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ τελειότερον ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη.

venit, perfecte cognitus fuit et glorificatus; sic etiam Spiritus sanctus semper quidem omnia implebat et continuebat, sed post 448 suum in Pentecoste adventum perfectius cognitus fuit et glorificatus.

IV. Τρίτον ὅτι κατασκευάζοντες διζῆσαι, τὸν τε Μοντανὸν ἐσχηκέναι τὸ τέλειον τοῦ Παρακλήτου, τὴν τε Πρισκίλλαν καὶ Μαξιμίλλαν προφήτιδας. Ἐγραψαν Μοντανῶ. Λέγουσιν, ὅτι ὁμοῦ [220 a] οὐ πιστεύετε μετὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν τοῦ Δεσποτῶν εἶναι προφήτας· εἶπεν δὲ, φησὶ, ὁ Σωτὴρ· « Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ σταυρώσατε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσατε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν. » Λέγει δὲ, οὐχ ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἀποστόλους προειπόντας πολλὰ τῶν μελλόντων καὶ τῶν ἐσχάτων καιρῶν, καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας· ἐξ ὧν καὶ ἀπεκράνθησαν, ὡς Στέφανος καὶ Ἰάκωβος· καὶ ἐσταυρώθησαν, ὡς Πέτρος· καὶ ἐμαστιγώθησαν, ὡς Παῦλος. Ἔσθ' ὅτε δὲ εἶπεν καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς σοφοὺς ἐπισκοπομάρτυρας. Προφήτιδας δὲ οὐδὲν ἢ Γραφῆ τὰς Φιλίππου τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Δεθόρραν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀαρῶν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ, εἰποῦσαν, ὡς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν· « Ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσιν με πᾶσαι αἱ γυναῖκες καὶ αἱ γενεαί· » βίβλους δὲ συνταγίσσας ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οὐκ οἶδεν· ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσεν ὁ Ἀπόστολος, Τιμοθέω τὸ πρῶτον γράψαι· « Γυναῖξιν διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω· » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους

(33) *Ecce.* Matth. xxiii, 34.

(34) *Fortasse.* Græca hic obscura sunt. Ego sic transtuli, quasi scriptum esset: Μηποτε δὲ εἶπεν σοφοὺς καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἐπισκοπομάρτυρας.

(35) *Mariam.* Hieronymus pag. 117, tom. IV ed. Veronensis eodem plane modo loquitur.

(36) *Ex hoc.* Luc. 1, 48.

(37) *Mulieres, et.* Biblia non habent has voces.

(38) *Mulieribus.* I Tim. ii, 12. Græca editio, γυναῖξι, id est « mulieri. »

πρῶτη Ἐπιστολῇ· « Πᾶσα γυνή προσευχομένη καὶ προσητεύουσα ἀκατακλύπτῃ τῆ κεφαλῇ, καταισχύ- νει τὴν κεφαλὴν· » ὁ ἔστιν, μὴ ἐξείναι γυναῖκα ἀνά- δην ἐξ οἰκείας προστάξεως βίβλους συγγράφειν καὶ ἔ δάσκειν καὶ τοῦτω ὑβρίζειν τὴν [220 b] κεφαλὴν, τοῦτ' ἔστιν τὸν ἄνδρα· « Κε- φαλή » γὰρ « γυναῖκός, ὁ ἄνθρωπος κεφαλὴ δὲ ἄνδρος, Χριστός. » Καὶ ἡ καταισχύουσα τὰς γυναῖκας αἰτία πρόδηλος· ἐπειδὴ ἡ ἐξ ἀρχῆς τῆς γυναῖκος διδασκαλία οὐ καλῶς τὸ κοινὸν ἐβλάβε γένος. « Ὁ » γὰρ « ἄνθρωπος, » ὡς γράφει ὁ Ἀπόστολος, « οὐκ ἠπατήθη, ἀλλ' ἡ γυνή. » Ὅστε παρὰ πάντας Μοντανὸς οὐδὲ ἔγνω, οὐδὲ ἔσχεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο οἰηθεὶς· καὶ ταῦτα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σαωτήρος, καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πάλιν ἡ μετὰ ἑκατὸν ἑτη γενόμενος ἱερεὺς, πρῶτον εἰδῶλου, καὶ οὕτω τὴν τυφλὴν ταύτην εἰσηγησάμενος αἴρεσιν. Τοσαῦτα πρὸς τὰς ἄλλας αἰρέσεις, ὡς οἶόν τε, σωφρό- νως διαμαχόμεθα· ἔστιν δὲ τις καὶ ἄλλη γυμνὴ κε- φαλή τῆ ἀληθείας μαχομένη· οὐδὲ αὐτὴν ἡμῖν κατα- λειπτεον ἀνέλεγκτον.

ΚΕΦ. ΜΒ΄.

Περὶ γὰρ τοῦ Μανιχαίων ψυχοφθόρου δόγματος ἄμεινον μὲν ἦν σιωπᾶν, ἢ λέγοντα δεῖκνύοναι πηλίκα εἰς τὸ θεῖον ἔπταισεν ἀνθρώπου φύσις, καὶ εἰς ἀκοὰς φέρειν, ἀ εἴθε μὴδὲ ἐκείνοι τῷ ἔργῳ μετήρχοντο, μὴδὲ εἰς ἡμᾶς, τὰ μὲν πείρα, τὰ δ' ἀκοῆ ἐληλύθει. Γράζει γὰρ· « Μὴ ἀποκρίνον ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφρο- σύνην αὐτοῦ. » Ἴνα δὲ μή τις, ἢ ἄκων τῷ κακῷ περι- κτή, ἢ ὑπολάβῃ οἷστέ ἐν εἶναι τὰ κατ' αὐτοὺς, ἀνάγκη τοῦ δόγματος τοσοῦτον ἐφάψασθαι, ὅσον ἱκανόν ἔστι τὸ βλαβερὸν τοῦ δόγματος γνωρίσαι τοῖς ἐντυγχάνειν [221 a] ὀφείλουσι· δηλαδὴ, ἐκ τῶν λεχθησομένων στοιχάζεσθαι τὰ σιωπώμενα, καὶ μακρὰν φεύ- γειν τῆδε τῆς θρησκείας ἀπώλειαν, καὶ τὸ ποτὲ συναυλίζεσθαι τοιοῦτοις ταύτην ἐπιτηδεύουσιν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἱερεῖοι τὴν τῶν δηλητηρίων οὐκ ἀναίνον- ται γνῶσιν, οὐχ ἵνα τις χρῆσται, ἀλλ' ὅπως εἰδῶς αὐτὰ φύγη. Τοῦτο τοίνυν τὸ δόγμα ἔκροιά τίς ἐστὶ τοῦ ἐξεληθόντος βορβόρου ἀπὸ Σίμωνος, τοῦ ἐκ Σα- μαρείας Μάγου, τοῦ μὴδὲ τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ εἶναι ποίημα, ἀλλ' ἀγγέλων, μὴδ' ἀνάστασιν ἔσεσθαι ἀδιόριστος, καὶ ἀδιόφορον ὀφείδειν εἶναι πρὸς πάσας τὰς γυναῖκας τὴν μίξιν εἰσηγησάμενου, καὶ εἰς τοῦτο μανίας ἐλάσαντος, ὥστε τὰ τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν καὶ μεγάλου Θεοῦ ὄνομα ὑποδύναι· διὰ ταῦτά τε τιμω- ρίαν αἰωνίως ἀποτινύοντος, καὶ εἰς τὸν πολυθρύλη- τον καὶ ζωφώδη τάρταρον ἐνδίκως κατενεχθέντος. Καὶ μέντοι καὶ προσθήκη τῷ δόγματι γέγονέν ποτε Με-

A et rursus in primis ad Corinthios : « Omnis (39) mu- lier orans, et prophetans non velato capite, detur- pat caput : » quod significat, non licere mulieri ex propria compositione libros fidenter conscribere, et in Ecclesia (40) docere, atque hac ratione inju- riam capiti inferre, id est, viro : « Caput (41) enim « mulieris est vir : caput autem viri, Christus. » Quam vero ob causam mulieres tacere jubeantur, manifestum est. Nimirum doctrina initio a muliere profecta universo hominum generi nocuit (42). Ut enim scribit Apostolus (43), non vir deceptus fuit, sed mulier. Itaque Spiritum sanctum minime omnium 449 cognovisse, aut habuisse dicendus est Montanus, cum ita senserit, ac centum quidem, atque eo amplius annis post ascensionem Salvato- ris, et Spiritus sancti adventum, factus primum doli sacerdos(44), tum cetera hujus hæreses auctor et doctor. Ita adversus alias hæreses modeste ac sapienter, ut possumus, pugnamus. Verum est et aliud quoddam nudum caput, quod veritati bellum movet ; ne hoc quidem irropehensum relinquen- dum est (45).

CAP. XLII.

Nam de Manichæorum dogmate animas corrup- pente tacere quidem satius esset, quam dicendo ostendere, quantum in divinitatem deliquerit hu- mana natura, et illa ad hominum aures ferre, quæ utinam nec isti unquam reipsa perpétrassent, ne- que partim experientia (46) nobis comperta forent, partim ex auditu ad nos pervenissent. Scriptum est enim : « Ne respondeas (47) stulto juxta stulti- tiam ejus. » Sed ne quis aut imprudens in hocce malum labatur, aut tolerabilia esse suspicietur quæ illi docent, necesse est hujusmodi dogma tantum attingere quantum satis est, ut qui hæc lectori sunt, intelligere valeant, quam perniciosum sit atque pestiferum ; et ex his quæ dicemus ; conficere quæ tacebimus, longèque ab hac supersti- tionis perditione effugere, ac nunquam cum hujus- modi hominibus tam sæda instituta profitentibus versari. Nam ne medici quidem venenorum cogniti- onem recusant, non ut eis quis utatur, sed ut illa noscens eadem fugiat. Hoc ergo dogma emanatio quædam est illius luti, quod et Simone Mago Sa- maritano derivatum est, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse docuit, et resurrectionem futuram esse negavit, et promiscuam cum omni- bus mulieribus misionem esse debere prædicavit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri, et magni Dei nomen usurpaverit ; propter quæ sempiternum

(39) Omnis. I Cor. xi, 5.
 (40) In Ecclesia. Vacuum codicis intervallum impleo legens, ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν.
 (41) Caput. Ex I Cor. xi, 5.
 (42) Nocuit. Pro ελαβε lego εβλαβε.
 (43) Apostolus. I Tim. ii, 14.
 (44) Sacerdos. Montanus Didymus idoli sacerdotem vocat, Hieronymus vero in epist. xli, ad Marcellam « abscissum et semivirum. » Videtur ergo fuisse sacerdos Cybeles, quæ in Phrygia maxime

colebatur, et spadones habebat sacerdotes.
 (45) Relinquendum est. Codex, καταληπτέον. Le- go καταλειπτέον.
 (46) Experientia. Didymi tempore Ægypti dux fuit Sebastianus Manichæus, cui scriptæ sunt plures Libanii epistolæ. Multos vero Alexandriæ Manichæos tunc fuisse colligo ex Hieronymi epistola 82 ad Theophilum, et ex cap. 54 Historiæ Lausiacæ.
 (47) Ne respondeas. Prov. xxvi, 4.

illi supplicium inflictum est, ac merito in tenebrico-
sum omniumque sermone notissimum tartarum (48)
delatus fuit. Sed additamentum etiam dogmati postea
450 factum est cum a Menandro (49) et Saturni-
no (50), qui post Simonem exsisterunt, atque nonnul-
lis quidem ab eo dissenserunt, sed prædictam turpi-
tudinem confirmarunt, et ab angelis mundum factum
esse similiter arbitrati sunt, ac docere insuper ausi
sunt, justum quidem esse Deum Filium, injustum
illum, ex quo omnia, bonum Deum Patrem; tum
a Basilide, qui hoc deliramentum a magistro didi-
cit, et de suo addidit, ccclxv cœlos esse angelo-
rum nomina habentes; quare sanctum (inquiunt)
nomen Arbasax (51) (sic enim vocant) ccclxv cal-
culorum esse invenes, si cœputum iniveris; tum
a Carpocrate, qui posterioribus temporibus
ista confirmavit, et auctarii loco spurcissimum
commentum protulit, quod nisi quis per cujus-
vis instituti peccata deveniens omnium dæmo-
num voluntatem perfecerit, non potest principatus
et potestates prætergredi, atque in supremum cœ-
lum pervenire: tum præterea a Valentino, qui et
commemoratos hæreticos secutus est, et iis qui
fidem ejus imposturis adhibuerunt, Christum e
cœlo corpus tulisse persuasit, atque istiusmodi
fabulam finxit, quod nempe Bythus Sigeu generavit;
tum ex hac quoddam verbum Jovis, qui apud
Græcos colitur, ipse fabricavit, et triginta Æones
introduxit, quos vocavit deos: quoniam, inquit,
scriptum est (52) Jesum baptizatum fuisse, « cum es-
set quasi annorum triginta; » quod tamen nullo
modo absurdum ejus opinionem probat: insuper
vero androgynum esse ait ultimum ex xxx Æoni-
bus, huncque sapientiam esse, quæ primum Deum
cum videre voluerit, et a splendoribus ejus per-
culsa sit, e cœlis excidit, et ex trigesimo numero
bolium, et suum casum deflens (53), mari supposita
fuit.

Α νάνδρου και Σατορνίλου τῶν μετὰ Σίμωνα, κατὰ τι
μὲν διενεχθέντων πρὸς τὰ ἐκείνῳ δόξαντα, βεβαιω-
σάντων δὲ τὴν προλεχθεῖσαν αἰσχροουργίαν, καὶ ὑπὸ
ἀγγέλων τὸν κόσμον γεγενῆσθαι ἰμοίως ἐκθεμένον,
καὶ τολμησάντων δογματῆσαι, δίκαιον μὲν ὑπάρχειν
τὸν Θεὸν Ὑἱὸν, ἄδικον δὲ καὶ ἀλλότριον τῆς τοῦ
κόσμου δημιουργίας τε καὶ προνοίας τὸν ἐξ οὗ τὰ
πάντα ἀγαθὸν Θεὸν Πατέρα· καὶ ὑπὸ Βασιλείδου
ταύτην μαμαθητευμένου τὴν φρενερημίαν, καὶ προ-
σθέντος, ὡς τῆς οὐρανοῦ [221 θ] καθεστῶσιν, ἀγγέ-
λων ἔχοντες ὀνόματα· ὅθεν, φησὶν, τὸ οὕτω λεγόμενον
ἄγιον ὄνομα Ἄρβασάξ τῆς ψήφων εὐρίσκειται λογισ-
μενον· καὶ ὑπὸ Καρποκράτους, τοῦ καὶ ὕστερον χρό-
νοις κρατύναντος ταῦτα, καὶ ἐν προσθήκῃς μέρει
μιαρίας ἀπαγγελίαντος, ὡς εἰ μὴ τις διὰ πικρῆς
ἐπιτηδεύματος ἀμαρτίας ἐλθὼν, τῶν δαιμόνων ὄντων
τὸ θέλημα ἐκτελέσῃ, οὐ δύναται παρελθεῖν τὰς ἀρ-
χὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ εἰς τὸν ἀνώτατον φθάσει οὐ-
ρανόν· ἔτι μὴν καὶ Οὐαλεντίνου, τοῦ καὶ τοῖς μνη-
μονευθεῖσιν ἀκολουθήσαντος, καὶ ἐκφανακίσαντος
τοὺς αὐτῷ πειθομένους, ὡς ὁ Χριστὸς ἀπ' οὐρανοῦ
τὸ σῶμα ἐνήνοχεν, καὶ μῦθον δὲ ἀναπλασασμένῳ
τοιῶνδε, ὅτι ὁ Βυθὸς ἐγέννησεν τὴν Σιγὴν· ἐκ δὲ ταύ-
της τεχνοποιησαμένου λόγον τινὰ τοῦ παρ' Ἑλλήσι
Διδῶς, καὶ Ἄλιῶνας, οὓς ἐκάλεσεν θεοὺς, εἰσαγαγόν-
τος· ἐπειδὴ, φησὶν, γέγραπται, ὅτι Ἰησοῦς ἐβαπτί-
σθη ἐν ὡς ἐτῶν λ'· ὅπερ οὐδαμῶς συνίετησιν τὴν
ἀτοπίαν αὐτοῦ· καὶ ἀπαγγελίαντος Ἀρσενόθελου τὸν
ἔσχατον Ἀλιῶνα τῶν λ'· καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ἡ σοφία,
ἣτις τὸν πρῶτον Θεὸν ἰδεῖν ἐθέλησασα, καὶ ὑπὸ τῶν
μαρμαρυγῶν αὐτοῦ βληθεῖσα, τῶν οὐρανῶν ἐξέπεσεν,
καὶ ἀπεβλήθη τοῦ τριακοστοῦ ἀριθμοῦ, καὶ οὐμώ-
ζουσα, ἐκ τῆς οικίας οὐμογῆς ἔτεκεν τὸν διάβολον·
καὶ ὅτι δακρύσασα τὴν ἀπόπτωσιν, τὴν θάλατταν
ὑπεστήσατο· καὶ ἔνα δῆθεν ὁ τριακοστὸς ἀναπληρωθῆ
ἀριθμὸς, οἱ κη' Ἀλιῶνες συνεισενεγ.
C ejecta est, ac plorans genuit ex proprio fletu dia-
bolum, et suum casum deflens (53), mari supposita fuit; utque trigesimus impleretur numerus, octo

Reliqua desiderantur.

(48) Tenebricosum... tartarum. Ex I Petr. II, 4.
(49) Menandro. In Græco lege ὑπὸ Μενάνδρου.
(50) Saturnino. Epiphanius quoque, ac Theodo-
retus hunc vocant Σατορνίλον.
(51) Arbasax. Alii pronuntiant « Abraxas: » Theo-

doretus et Epiphanius, Abrasax. De hoc nomine
Chiffetius, Passerius aliique scripserunt.
(52) Scriptum est. Luc. III, 23.
(53) Casum. Codex ἀπόπτωσιν. Lego ἀπόπτω-
σιν.

EPISTOLA D. JOANNIS LUDOVICI MINGARELLI

CANONICI REGULARIS S. SALVATORIS ET CONSULTORIS
SACRÆ CONGREGATIONIS INDICIS

AD REV. D. JOANNEM ARCHINTUM

BONONIÆ LEGATI VICES GERENTEM (a).

Ne mireris, si forte paulo longior tibi hæc epistola visa fuerit. A tuo enim proficiscitur famulo, qui, cum multos annos, Romæ Bononiæque usus sit tua urbanitate, tuæque nobilissima et suavissima societate, et magis ac magis admiratus, tum inelyti ingenii perspicacitatem, tum eximias dotes quibus emicas, singularem virtutem qua adornaris, simulque omnium erga te venerationem et amorem, nulla nunc majori delectatione frui potest, nisi in suam mentem revocando illas dulcissimas horas in tua familiaritate consumptas. Ignoscat autem mihi tua benignitas, si propter locorum distantiam, tuo tam blando ac docto privato colloquio, hæc damna, per literas saltem, resarcire conor. Paulo ante meum a Bononia discessum, tibi ego promisi, si optimo placuisset Deo, me in lucem editurum esse quoddam antiqui theologi opus, quod e Græco in Latinum sermonem transtuleram. Tunc, sicut eruditissimus quisque ac scientiæ studiosissimus facere consuevit, scire voluisti, e quo codice illud desumpserim, quis fuerit illius auctor, quo vixerit sæculo. B Quale fuerit illius argumentum et quo denique modo illud tractaverit. Tunc autem non permisit temporis brevitatis ut omnibus his satisfacerem questionibus, sicut voluissem. Nunc vero mihi licet quod antea aggredi minime poteram; te precor, ut pro tua consueta bonitate, dicas, quid ipse, a quo docti viri, qui tuo auxiliante favore illud legent, de opere isto censentis.

Codex e quo illud excerpti in membranacea charta accurate scriptus est, xi sæculo, vel circiter, prout mihi videtur. Quædam folia desunt in fine, sicut etiam in medio, sed admodum pauca in initio: summam, fere decem et octo. Media autem folia velutate exesa sunt et valde inconcinna, ita ut in eis aliquot tantum periodi legi possint.

Quantum ad opus ipsum, nihil aliud est quam longus tractatus *De Trinitate*, seu *De consubstantialitate divinarum personarum*, in tres libros divisus. Et quamvis ignorem titulum huic operi a suo auctore inditum, attamen, si attendatur consuetudini antiquorum Patrum atque Græcorum scriptorum qui, sicut apprime scis, et in sancto Gregorio Nazianzeno videre est, multisque aliis, istam scientiam quæ nunc *Theologia* vocari solet, in duas partes dividerent libros suos, cum de incarnatione tractarent, *Ἐπιὸ Ὀικονομίας*, id est, *De Œconomia*, intitulantes; cum vero de Trinitate agerent, *Ἐπιὸ Θεολογίας*, id est, *De Theologia* inscribentes; facile crederem opus prædictum rectissime hoc titulo donandum fore: *Ἐπιὸ Θεολογίας; βιβλίον γ'*, id est, *De Trinitate libri tres*. In primo auctor noster demonstrat divinitatem et consubstantialitatem Verbi; in sequenti, divinitatem et consubstantialitatem Spiritus sancti; in tertio, selegit objectiones ab

A hæreticis factas contra hæc duo nostræ fidei dogmata.

Et hic libenter prolegomena conficerem, si tibi hæc agendi ratio arrideret, ne nimis difficilibus impingerer disquisitionibus; sed hoc non placeret tibi scrutari assueto res vel obscurissimas; scire enim voles, quo tempore compositum fuerit hoc opus, et a quo auctore. Sed *Hoc opus, hic labor est*. Quamvis enim, xv sæculo, quidam exstiterit scriptor, qui illud sancto Cyrillo ascribendum esse duxerit, et ideo, in illius prima fronte, istam annotationem apposuerit: Τοῦ θελοῦ Κυριλλου, non tamen manifeste apparet, qua ratione inductus fuerit hic nobis ignotus auctor, ad hanc opinionem sequendum, nisi forte deceptus fuerit similitudine argumenti a sancto Cyrillo Alexandrino in novem Dialogis et in *Thesauro* tractati. Ego vero, candide fateor, nullum de præfata quæstione iudicium ferre possum, aliorumque ac tuum præsertim exspectare malo. Ad vitandam omnem confusionem, ad quatuor capita reducam omnia a me exponenda, scilicet: 454 Primo, dogmata quæ testatur Theologus noster; secundo, locos dubios et qui erronei videri possunt; tertio, res maxime notandas quæ in opere occurrunt; quarto, signa quædam e quibus dignosci poterit quis fuerit noster Theologus et an ineunte quinto sæculo vixerit, ut mihi verisimile videtur.

CAPUT PRIMUM.

Dogmata quæ testatur auctor.

Et ut ab initio res ordiamur, quis nescit, inter multa alia commoda in Ecclesiam profecta a SS. Patrum operibus, illud forsitan maximum esse, scilicet, illorum testimonis et auctoritate confirmari Ecclesiæ catholicæ dogmata et apostolicas ac ecclesiasticas traditiones? Cum ergo mihi proposuerim, quantum in me est, quantumque meus requirit scopus, plenam tibi dare nostri Theologi notitiam, prætermisiss duabus rebus jam supra memoratis de quibus ille, magna cum eloquentia et quasi ex professo, in totius operis decursu argumentatur, tantum exponam ea quæ obiter et velut transeunter enuntiat; et cum satis multa sint, ea, ad septem classes iuxta sequentem ordinem dispositas, reducam: Primo, de sacra Scriptura; secundo, de Romano pontifice; tertio, de sacramentis; quarto, de Deo uno et trino et de ejus attributis; quinto, de incarnatione; sexto, de angelis et de primo homine; septimo, de apostolica disciplina.

De sacra Scriptura.

I. Optime scis prophetæ Baruch librum resectum fuisse velut apocryphum a recentioribus heterodoxis atque e sacrarum Scripturarum canone sub-

(a) Hanc epistolam, tomo IX *Novæ Collectionis Calogeranæ*, Venetiis anno 1763 vernacule editam, in gratiam Lectorum Latinam fecimus. Illam scripserat Mingarellus in modum præludii ad suam editionem librorum *De Trinitate*. Multa insunt notata digna, præcipue ubi recensentur auctores a Didymo laudati.

latum. Noster autem Theologus illum invocat velut canonicum, eademque auctoritate pollentem ac Jeremiae librum. Audi, quomodo de isto libro loquatur, in lib. 1, cap. 27 : Καὶ Ἰερεμίας δέ... (1) « Jeremias autem quoque et Baruch (nam unus est amborum liber) de Verbo magnifice loquitur in hunc modum, cap. III, vers. 22 : *Hic est Deus noster, et non estimabitur alter præ illo. Hic advenit omnem viam scientiæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Nisi ergo, ut Deum decet, sic intelligatur, ut ob identitatem deitatis ambarum ineffabilium personarum locus Scripturæ modo allatus ita expressus fuerit, reliquum est, ut, etc.* »

II. Hymnus etiam trium juvenum Babylonice rejectus fuit velut apocryphus a Protestantibus. Illum quoque ut genuinum recognoscit, in duobus locis, Theologus noster : nam in lib. 1, cap. 32, citatis multis Evangelii ac duarum sancti Petri Epistoliarum textibus, subjungit : Οὕτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες... « Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in creatorem ac benefactorem ferebantur, incensi, et præparatam creaturarum adoratoribus gehennam potius, quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant glorificare eum, qui in fornace cum ipsis apparuit, de quo scriptum est in Dan. III, 92 : *Et species quartus similis Filio Dei, dicentes (vers. 57) : Benedicte, omnia opera Domini, Dominum, laudate et superexaltate eum in sæcula.* »

Et in lib. II, cap. 6, postquam demonstravisset in sexdecim primis paragraphis, e sacræ Scripturæ textibus, omnia divinitatis attributa Spiritui sancto etiam convenire, sic octavum decimum incipit paragraphum : Ἡ χλις πᾶσα ὁρατὴ καὶ ἀόρατος ὄνομαστὴ (lego ὄνομαστὴ) προστάσσεται, id est : « Omnis creatura visibilis et invisibilis nominatim jubetur a tribus pueris, Anania, Azaria, et Misaele, in Babylonica fornace depositis, laudare et superexaltare Deum in sæcula. Quin etiam cherubini et divinus thronus, qui hoc in loco significat seraphim, gloriam (Deo) dicunt, utpote qui sunt et ipsi pars creationis. Dixerunt enim iidem Dan. III, 55 : *Benedictus es qui sedes super cherubim; et rursus seraphimus indicando : Et benedictus es in throno regni tui, et superlaudabilis, et superexaltatus in sæcula.* Similiter etiam a Davide, etc. »

III. Meliorem sortem duobus præcedentibus non habet Sapientiæ liber. Sæpe noster Theologus textus ex eo deprimos sic allegat, ut omne dubium tollat de pretio in quo tunc habebatur liber ille apud Ecclesiam; quod facile dijudicari potest e sequentibus locis. In lib. II, cap. 3, sic legitur : Ω; Ἡσάα; προφητεύει, καὶ ὡς ἡ Σοφία λέγει : Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα Σοφίας, id est : « Sicut Isaias prophetat, et sicut Sapientia dicit cap. 1, 6, *Benignus enim Spiritus Sapientiæ.* » Et in cap. IX ejusdem libri citatur simul cum sancto Paulo. Sic etiam in cap. XXVI, ubi scribitur : Διδὲ καὶ ἡ Σοφία θεολογοῦσα τὸ θεῖον Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλούσα τοὺς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει : Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα Σοφίας. x. τ. λ., id est : « Idcirco et Sapientia de divino Spiritu ut Deo loquens, et ejus nomine minas inferens iis, qui illum blasphemant, dicit : *Benignus est enim Spiritus Sapientiæ.* » Et III libro, cap. 2, vers. 49 : *Et τὴν οἰκουμένην πληροῖ, καὶ πάντα ἐμπεριέχει κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο Σοφίαν, x. τ. λ., id est : « Si orbem terrarum implet (Spiritus sanctus), et omnia continet, juxta Sapientiam, hoc dicentem, etc. »*

IV. Suzannæ historia quam etiam Ecclesiæ Romanæ inimici e libro Danielis ademerunt citatur a nostro auctore, tanquam pars illius prophetæ libri,

in lib. II, cap. 44, sequentibus verbis : Καὶ ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ δέ φησιν ἐν τῇ περὶ Ἰωσάφου κρίσει : Ἐξήγειρεν ὁ θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν (legite τοῦ) Δαυὶδ : κἀνταῦθα θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα : ἐπιφέρει γὰρ καὶ ἐκρίνω τοὺς προσκυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμετος, id est : « Et in Daniele inquit in Suzannæ judicio (Dan. XII, 45) : *Suscitavit Deus Spiritum sanctum Danielis, in hoc etiam loco Deum esse ostendens Spiritum sanctum; subjungit enim : Et judicandi presbyteros Spiritu sancto repletus.* » Hæc tamen ultima verba non inveniuntur nunc in Bibliis.

V. Valde mirandum foret, si sæculi XVI reformatores, prædictis libris tam temere rejectis, peperissent Ecclesiasticum; cui tamen Theologus noster non minore attribuit auctoritatem quam sancti Pauli Epistolis, cum illum citat in lib. III, cap. 3, sequenti modo : Περὶ ταύτης δὲ τῆς Σοφίας φησὶ τῆς ἐν τῇ κλιῶ, ὅ τε σοφώτατος οὐδὲ Σειράγ λέγει : Προτέρα πάντων ἐκτίσται Σοφία... ὅ τε Ἀπόστολος Κορινθίοις τὸ πρῶτον ἐπέστειλεν τὸνδε τὸν τρόπον, x. τ. λ., id est : « De hac vero sapientia, de illa, inquam, quæ est in creatura, cum sapientissimus Sirachi filius dicit, cap. 1, vers. 4 : *Prior omnibus creata est sapientia...* tum Apostolus in prima ad Corinthios Epistola scripsit in hunc modum, etc. »

VI. Non defuit qui contenderet spurium esse atque addititium quiddam in sancto Joanne legitur in cap. V, circa Probaticam piscinam. Theologus autem noster de hoc tali ratione loquitur, ut totum authenticum habeat quod ibi narratur : Εὐρομένον δὲ ἀντὶ τῶν τοῦ μνημονευθέντος... id est : « Invenimus autem præter ea quæ commemorata sunt etiam piscinam quæ erat in Jerusalem, cui novem Hebraice Bethesda (seu Bethsaida), quam nemo distulit esse imaginem baptismi, non vero ipsam esse veritatem; nam imago censetur, quæ ad tempus, veritas autem, quæ in perpetuum manet. Ideo ab angelo commota aqua, quæ in illa erat, et semel in anno, et unum duntaxat, qui primas in eam decendisset, et corporis morbum, non vero animæ, sanabat. »

455 De Romano Pontifice.

Huc usque satis dictum est, quantum requirit meum propositum, de dogmatibus ad sacra Biblia spectantibus, licet quam maxime breviter, quia non mihi in animo est, te diutius in iis rebus detinere; nam juxta vetus proverbium : *Intelligenti pauca*, et a fortiori, *scienti*. Sic supervacaneum foret, tibi fusius exponere perveras Ecclesiæ inimicorum doctrinas, cum sola tibi sufficiat expositio ad eas apprime dijudicandas. Quoad vero ea quæ ad Romanum pontificem pertinent, longior esse vellem. Sed cum scriberet Theologus noster, nondum orti erant neque ideo aggressi inexpugnabilem primatum S. Petri successorum, Lutherus, Calvinus, nec Photius ipse, primus auctor infamisti schismatis Orientis. Quin imo tunc una sola erat de hoc articulo catholicorum ipsorumque hæreticorum fides, in primis Ecclesiæ sæculis, ut facile probari posset. Minime autem mirandum est, si in sequentibus locis non loquatur de hoc dogmate tam aperte, quam fecisset, si post Photianæ tempora exstitisset, quando de ea re loquenti illi occurrisset occasio. Igitur in primo libro, cap. 30, affirmat apostolos et sacerdotes per sanctum Petrum accepisse potestatem solvendi ac ligandi, quamvis Christus eis in plurali numero dixerit : *quodcumque solveritis, etc.* Hæc sunt illius verba : Πρὸς τοῦτοις ἔλαβον... id est : Præterea accepit (de sancto Petro loquitur) potestatem, imo potius omnes etiam per eum acceperunt, non rejiciendi lapsos, sed excipiendi eos cum resipiscunt; nemo enim est peccatū expers, nisi qui

(4) Græca verba, quæ in Veneta editione allata sunt, nunc omitimus, idque ipsum identidem faciemus in posterum.

hanc Petro concessit auctoritatem; id enim significat illud: « Quodcumque solteritis super terram, erit solum in caelis. » Repudiavit ex illo tempore Novati et Sabbatii inhumanitatem. Non hic omitendum est, pluries primatum Petri ab eo memorari, cum Petrum nominandi occasione habet. Sic in lib. II, cap. 10: Πέτρος δὲ, ὁ τὰ πρωτεία ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαβρήθη Ἰησοῦν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἠπειλάσεν, κ. τ. λ., id est: « Petrus autem, qui inter apostolos primas tenebat, Deum ac Dominum Spiritum sanctum aperte asserens, ita minatus est, » etc. Et in cap. 18: Καὶ ὅτι Πέτρος, ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων διὰ κόρης ἀπειλήν διωμνέτο μὴ εἶδεναι τὸν Κύριον τὸ ποιήσαντα αὐτὸν κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν, κ. τ. λ. « Et quod Petrus inter apostolos præcipuus propter puellæ minas iurejurando affirmavit, se non nosse Dominum, qui cum fecerat caelorum clavigerum, » etc. Tandem lib. I, cap. 27: Ἀλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κορυφαῖος ἐν ταῖς πράξεσιν φαίνεται εἰπῶν, κ. τ. λ., id est: « Sed et Petrum apostolorum coryphaeum in Actis dixisse constat, » etc. Venio nunc ad tertiæ classis dogmata.

De Sacramentis.

I. Baptismi necessitas a Calvino partim negata, et omnino ab Adiaphoristis Wittenbergi et Lypsiæ sublata, stabilitur a nostro Theologo, in lib. II, cap. 12, uti in sequentibus verbis videre est: Δίχρα δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματα ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγισθῆναι τῷ ἁγιασμῷ, καὶ ναὸς αὐτοῦ γενέσθαι, οὐδὲς τῶν ἐπουρανίων ἔτυχεν ἀγαθῶν. κἂν τὸν ἄλλον βίον ἀμεμπτος εὐρέθη· ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος, κ. τ. λ. Id est: « Nemo autem, qui non sit regeneratus baptismate a Spiritu Dei, et obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus, caelestia bona consequi potest, etsi reliqua ejus vita inculpabilis inventa fuerit. Quin etiam qui ante baptismum, » etc. Et in initio ejusdem capituli dixerat: Τῷ εἰσπῶν. ἔάν μὴ τις γεννηθῆ..... Id est: Dicendo, Joan. III, 5. *Nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Et ibid. 7. *Oportet vos generari de caelo, significavit, quod etsi in nomen Patris et Filii crediderint et baptizati fuerint, nisi æqualiter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in ejus nomen baptizati fuerint, digni fieri non possunt regno caelorum, utpote qui non habent perfectionem, et frustra tres immersiones susceperint, immutandis post baptismum in glorificationis hymno æqualitatem Trinitatis, et transgrediendo proprias confessiones. »*

II. Secundum quoque Ecclesiæ doctrinam asserit, baptismum conferendum adhibita aqua naturali, et etiam marina, si opus fuerit, ut patet ex sequentibus verbis, cap. 14 prædicti libri: Ὅθεν ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι, καὶ ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβούσης, βάπτισμα γίνεται, ὡς μὴδὲ τε οὐσίας φύσεως ὕδατων, καὶ πάσης ἁγιασθείσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττιον ὕδωρ ἀμυρῶν εὐρίσκειται τοῦ ἐνὸς γένους τῶν ὑδάτων ὑπάρχον, ἑτέρα ἐπιδεξία (lego) ἐπιδέξει, σὺν Θεῷ φάναι, πραγματεία. Id est: « Unde promissæ omni aqua, etiam in mari, si necessitas supervenerit, baptismus fit, cum una sit natura aquarum, et tota fuerit sanctificata. Quomodo autem marina aqua salca unius aquarum generis esse invenitur, alia elucubratio, Deo opem ferente, demonstrabit. » Non excludit Theologus noster baptismum sanguinis, quem etiam expresse admittit, siquidem post verba paulo ante allegata, cap. 12 immediate subjungit: Ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος μαρτυροῦνται ἐπιτυγχόντες, τῷ ἰδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξωποιοήθησαν, id est: « Quin etiam qui ante baptismum martyrium assecuti sunt, proprio abluti sanguine, sic a Spiritu sancto Dei vivificati fuerunt. »

III. Anabaptistæ etiam seu rebaptizantes antiqui,

A sicut recentiores, consultantur in libro II, cap. 18, ubi, ut mihi videtur, docet noster Theologus baptismum non de novo dandum esse hæreticis ad gremium Ecclesiæ revertentibus, si dum in hæresi manerent, baptismum eis collatus sit, adhibita formula a Christo præscripta; soli autem, Eunomii ac Phryges rebaptizabantur, quia utebantur formula alia ac ea qua uti consueverat Ecclesia. Hæc sunt illius verba, de quorum interpretatione meam sententiam vestræ submitto, minime volens tempus in commentariis perdere: Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγισόμεθα καὶ βαπτισόμεθα, ἅρα ἐν μὴ θεῷτηι καὶ βασιλείᾳ ἢ Τριάδι· οὐ γὰρ ἐπὶ κτισμασιν ταῦτα δεχόμεθα. οὐδὲ ξυμπαλαμβάνει ὁ Θεὸς κτισματος ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγίδα, ὡς μόνος σώζειν οὐκ δυνάμενος. Μυτερχόμενοι τοίνυν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἂν τυχῶν ὡσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα), οἱ Εὐνομιανοὶ μὲν διὰ τὸ μίαν κατάδυσιν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὴν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι, Φρύγες δὲ διὰ τὸ μὴ εἰς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίζεσθαι, ἀλλὰ πιστεύειν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· χροῖνται δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μυτερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα, id est, sicut hæc interpretanda esse existinavi: « Si ergo in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti ex æquo obsignamur et baptizamur, Trinitas sane est in una deitate ac regno: nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creaturæ nomen una cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Quando ergo accedunt ad orthodoxiam, et si forte baptizati fuerint, baptizantur (nec enim dicimus rebaptizantur; quandoquidem verum baptismum non habeant) cum Eunomiani, qui unam faciunt immersionem, dicentes, baptizari solum in mortem Domini, tum Phryges, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed credunt eundem esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Unguntur autem qui a quavis hæresi accedunt, quia non habent sanctam unctionem. »

456 IV. Sacræ cæremonie ab Ecclesiæ catholica adhibite ad baptismum administrandum, in derisione habitæ sunt a quibusdam heterodoxis horumque ultimorum sæculorum. Pluribus in locis Theologus noster testimonium perhibet venerandæ illarum antiquitatis. Ex illis tantum, brevitate causa, sequentes selegi. In libro II, cap. 14, supponit benedictionem baptismalis fontis, quem piscinam, sicut et plures alii, appellat. Μωϋσῆς δὲ (sic ille scribit) τῆ ῥάβδῳ τὸ πικρὸν ὕδωρ χρησίμων ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν· αὐτὸς γὰρ τύπον ἔφεραν τοῦ Χριστοῦ· ἢ δὲ ῥάβδος, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας, id est: « Moses vero, qui amarum aquam virga utilem fecit, salutem universalem prænuuntiabat: ipse enim typum gerebat Christi; virga vero, crucis; aqua autem amara, benedictæ aquæ piscinæ. » Et in paragrapho 23, cap. 6, ejusdem libri, oleum sanctum memorat aque baptismalem unctionem istis verbis: Ἡ κτίσις ἐλαίου κτιστὸν ἁγιαζόμενον ἐν τῷ βαπτίσματι χροῖται· ὁ Σωτὴρ, ὡς Θεὸς, τῷ συνακτιστῷ αὐτοῦ χριστῷ παναγῶ Πνεύματι παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς, id est: « Creatura oleo creato sanctificato ungitur in baptismo: Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse, increato Spiritu præ consortibus, nobis scilicet. » Et paulo post in eodem paragrapho: Μύρον, δ' ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Id est: « Unguentum, quo sanctificati ungitur a sacerdote... » Atque alias commemorat cæremonias in aliis locis, quas forte postea referam, quarumque unam paulo infra lecturus es.

V. Duplici vice, illi sese præbuit occasio loquendi de sacro chrismate, quod Calvinistæ et sacramentorum numero rejecerunt, et in ambobus illis locis

Magis a baptismo discrevit, dogmaque catholicum astruxit, ac videtur solum episcoporum admittere ut illius ministrum. Καὶ τὸ χρίσμα δὲ (sic ille in libr. II, cap. 14 loquitur) ἔπερ ἐχρίσθησαν Ἰσραὴλ τὰ ὑπὸ Μωϋσῆως, ἔτι μὴν καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χρῆστοι (lego χριστοί), τύπον ἔφεραν τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος οὗ λαμβάνομεν ἡμεῖς· εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τοῦτο τρέχει, ἀλλ' οὐ ψυχικῶς ὠφελεῖ. Μόνον τὰ γὰρ ἔληθ' ἐπὶ τῆς τρισμακάριας Τριάδος πιστὸς ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι, καὶ σφραγὶς Χριστοῦ ἐν μετώπῳ, μόνον βάπτισμα ὑποδέχεται, καὶ τὸ χρίσμα ῥώσῃ, εὐθὺς ὡς εὐρίσκαται ἢ τὴν φύσιν ἀγαθοῦς ὑπάρχουσα Τριάς, κ. τ. λ., est : « *Chrisma vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes et sacerdotali cornu, qui denominati sunt a chrismate christi, id est uncti, typum gerebat sanctificationi chrismatis, quod nos accipimus. Etsi enim hoc corporaliter fuit, tamen spiritaliter proficit : nam simul ac venerit in cor nostrum fides sanctissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os, et obsignatio Christi in frontem; simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit, statim, inquam, propitia invenitur quæ natura est bonorum largitrix Trinitas,* » etc. Et in cap. 15 ejusdem libri : *Χρίσται δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα: ἐπίσκοπος δὲ μόνος τῇ ἀνωθεν χάριτι ταλεῖ τὸ χρίσμα,* id est : « *Unguntur autem qui ex quavis hæresi accedunt (ad Ecclesiam catholicam), quia non habent sanctum chrisma. Episcopus vero solus per cælestem gratiam perficit chrisma (sive unctionem).* »

VI. Denique quoad Eucharistiæ sacramentum, negant falsi Reformatores sacrificii nomen Missæ competere. Noster vero Theologus illi tamen hunc titulum attribuit, in libr. II, cap. 7, paragra. 8, sic scribendo : *Ἐν γὰρ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις...* id est : « *Nam in sanctis ejus ecclesiis et oratoris, et martyris, sicut in aliis ecclesiis, inefficentia sua bona proposuit; et ex quibus rebus hic ipse Rex regnantium, et Dominus dominantium et dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte oblatum accipit incruentum sacrificium, et omnia habet, quæ ab hominibus ei exhibentur, munera.* » Sic etiam in libro I, cap. 25, scribit : *Ἐτι καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις νοσθεῖ σὺν τῇ ἀναπεπομένη ἐν αὐτῇ δόξῃ, καὶ τῇ προσαγομένῃ ἀναίμακτῳ λατρείᾳ,* κ. τ. λ., id est : « *Insuper et Ecclesiam quæ consideratur una cum glorificatione, quæ in ipsa exhibetur Deo, et cum incruenta latria quæ offertur, etc.* »

VII. Negant etiam transubstantiationis dogma, quod in quatuor locis testatur noster Theologus. In libro II, cap. 13, exponens baptismi effectus, sic se habet : *Μηκέτι ἀκούω...* id est : « *Non amplius audio; Eccli. XII, 10 : Defecit mortuum, quia defecit lux; sed optatam vocem, Matth. XI, 28 : Venite, omnes qui laboratis et onerati suistis, et ego requiescere faciam vos, ungens, lavans, induens singulos indivulso toto me ipso, et nutrens corpore meo et sanguine.* » Et in capite 6 ejusdem libri : *Καὶ τοῦτο δὲ...* id est : « *Hoc autem salutare donum communiter a beata Trinitate nobis datum esse docent sic. Isaias XXV, 6 : Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem huic, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc : da hæc omnia gentibus.* Nam nomen Ecclesiam Dei [significat] ob sublimitatem fidei, vinum, Dominicam salutarem sanguinem; unguentum, illud quo sanctificationi unguimur a sacerdote.

Sic etiam in cap. 14 : *Ἠσάτας σὺν...* id est : « *Isaias ergo rursus clamat... Sistentes venite ad aquam, et quicunque non habetis argentum, venientes emite, et comedite sine argento et pretio vinum et adipem. Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluentia piscinæ ipsius (de fonte baptismali). Vini et adipis nomine tunc quidem designabantur ea quæ erant*

A propositionis Judaicæ : nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione (cum baptismo)... accipimus. »
Et sub fine lib. III, cap. 21 : *Ἡ ἀνθ' ὅτου τὸ τριπόθητον καὶ προμηθέστατον Πάσχα ἐκάστου ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μάλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῇ πίστει ἐπιτελούμεν ἔμφοβοι μετέχοντες τοῦ αἵματος αὐτοῦ; Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀκροτάτου καὶ διαϊωνίου μυστηρίου καταβυθόντες ὁ λέγω, id est : « *Aut quare desideratissimum ac providentissimum Pascha singulis annis, imo singulis diebus, aut potius etiam singulis horis fide celebramus, cum timore communicantes corpori et sanguini ejus? Qui autem supremo et æterno mysterio digni facti sunt, sciunt quid dicam.* »*

De Deo uno et trino, et de ejus attributis.

I. Exstitit vir in hoc infelici sæculo, qui maxima temeritate abreptus, adortus est introducere novam doctrinam, quam audiendo inhorruerunt omnes catholicorum aures. Contendit Verbum non fuisse ab æterno a Patre generatum. Eum confutat Theologus noster in multis locis, e quibus tantum aliquot referam. In lib. III, cap. 3 : *Ἐτέχθη γὰρ ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀνάρχως, ἀφράστως; ἐκ δὲ τῆς ἀμείαντου Παρθένου.... ὅτε ἐξέφανε ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει καὶ σιχί θανάτου ποτὲ καθέσθαι, id est : « *Genitus enim fuit, ex hypostasi quidem Patris, ab æterno, ineffabiliter; ex intemerata autem Virgine.... quando apparuit ex alto iis, qui in tenebris et in umbra mortis olim sedebant.* » Et in lib. I, cap. 32 : *Ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τῆς φύσεως, ἢ τῶν θαυμάτων, ἢ τῆς βασιλείας, καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας ὁμοία ἔστιν καὶ ἰσὴ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὗ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γένηται,* id est : « *Gloria Unigeniti quoad naturam, miracula, dominationem, ipsamque glorificationem est similis et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter et continue genitus fuit.* »*

C Et in cap. 15 ejusdem libri : *Ὡςπερ γὰρ.... id est : « *Nam sicut impossibile est, ut Pater non sit ab æterno, et vere Pater (nec enim in tempore, neque superadditum hoc habuit nomen); sic impossibile est. 457 ut Filius Verbum, et ejus Spiritus non sit ab æterno, et natura ex ejus hypostasi; nam simul ac exstitit Pater (concedatur autem, ut sic loquar) continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit.* » Et in cap. 27 : *Εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος, ἦν ὅτε Πατὴρ ὄνομα οὐκ ὑπῆρχεν ἔστω δὲ ὡς ἡμῖν τοιαῦτα λέγειν τολμῶσιν διὰ τὴν ἄλλων ἀγνωμοσύνην,* id est : « *Si fuit tempus, quando non erat Deus Verbum, fuit etiam tempus, quo Patris nomen non erat. Parcat autem nobis Deus, qui talia dicere audentem ob aliorum improbitatem.* »*

II. Contendit autem hæresiarcha Socinus, Deum sua essentia esse tantum in cælis præsentem, licet sua potentia omnibus præsens sit. Hanc opinionem Turnævius ascribit quoque, non sine probabili quadam ratione, Augustino Steuchi, nosræ congregationis lumini, ac sacræ sedis bibliothecario, quia in suis *supra psalmum cxxxviii Commentariis*, multo ante quam Socinus suis venenatis erroribus amixisset Ecclesiam, hic præclarus vir, explicando octavum versiculum psal. cxxxviii : *Si ascendero in cælum, tu illic es,* etc., affirmat Deum sic nobis concipiendum esse, ut sit in cælo præsentia sua, et ubique Spiritu suo, id est, sicut ille interpretatur hanc psalmi vocem, sua immensa potentia suaque cognitione. « *In his locis (inquit, ad cælum et ad infernum attendendo).... si nemo valet conspectum Dei effugere, multo magis nullus erit locus, in quo in præsentiam Dei non incurras... Ubique igitur est Deus. In cælo consistuntur omnes gentes ac fitteræ esse sedem ejus.... Ut igitur sol est in cælo corpore, ac situ, et statione sua, terras autem luminibus lustrat, omnia prospiciens; ta-*

lem necesse est nos cogitare Deum, qui quidem es-
sentialiter ac presentia sit in cœlo, spiritus ejus, et cog-
nitus, et scientia usquequaque pertineat. » Sed
noster Theologus multum abest a supra dicta opi-
nionem. Τὸ δὲ ὑπερπαραφασ. ἅγιον Πνεῦμα (sic ille
in lib. II, cap. 4), οὐδὲν ὄντων πάντων.... id est :
« Spiritus autem sanctus, qui omnia divinitus collu-
strat... et nulla est ex omnibus rebus, sed Deus, et
in cœlo existens, et nobiscum coexistens, omnia
in omnibus bona efficiens, omnibus quidem præsen-
s immaterialiter.... non cessans vero manere ineffa-
biliter cum Patre, et ubique diffusus, et penetrans,
et in omnibus sine permissione inhabitans, et in
cogitatione cum nostras, tum eorum qui nobis
sunt invisibiles, se insinuans, etc. »

III. Inutile esset nunc loqui de aliis Dei attributis,
excepta tamen divina illius providentia, a mul-
tis in præteritorum sæculorum decursu impugnata,
et nostra ætate, a celebri philosopho de Sans-Souci
quoad individuos, non vero quoad species. Sed
eam docet noster Theologus, sicut illam Ecclesia
profiteretur. Βούλεται δὲ (sic dicit ille in libro II,
cap. 8, *De Spiritu sancto* ratiocinando), ὅπερ ὁ Πα-
τήρ καὶ Υἱός, id est : « Vult autem quod Pater et
Filius, et spirat similiter ubi vult Pater et Filius :
implens liberalem Patris, et Filii, et sui ipsius unam
voluntatem, et nullum, ne ex iis quidem, quæ im-
perfectam vitam habent, expertem relinquens suæ
Providentiæ ; nam præsidens suæ ipsius creaturæ,
utpote qui est per se bonus, et cooperatur boni
Creatoris, omnia inspicit, et nullum despicit, om-
nibus sufficiens, ac divina dona distribuens etc. »

De Incarnatione.

De Eutychianis sicut et de Nestorianis nullam
mentionem facit Theologus noster, sive quia tunc
nonduæ suis venenatis doctrinis Orientem infece-
rant, sive ob aliam rationem mihi incognitam.
Nihilominus tuetur dogmata ab istis hæreticis im-
pugnata.

I. Et quod ad primum horum dogmatum spectat,
id est, ad dualitatem naturarum, sic se habet in
libro III, cap. 21, adhibendo vocem ἀσυγχύτως,
quæ etiam invenitur apud sanctum Basilium, in
libro *De Spiritu sancto*, cap. 5 : Οὐδὲ εὐχεται οὖν
(sic noster Theologus) ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός,
τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ
Θεοῦ Λόγος, καὶ πάντων κηδεμὴν, ὡς ἦν τῶν τῆ
Θεότητι.... Ἄλλ' εὐχεται διὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀσυγχύ-
τως, καὶ δίχα πταισματος γεγενῆσθαι, id est : « Nec
ergo etiam orat magnus et verus Deus, splendor
gloriæ Patris, vivens Dei Verbum, et omnium curam
habens, tanquam minor secundum Deitatem... Sed
orat quia nobis similis factus est inconfuse, et
sine delicto. »

II. Quantum autem, ad secundum, id est ad uni-
tatem Christi personæ, observandum est, ab eo
in variis locis tribui Beatæ Mariæ titulum Θεοτό-
κος, a quo tantum abhorret Nestorius, affirmarique
divinum Filium non esse alium ab eo qui incarnatus
est et crucifixus. Hæc hujus dogmatis offert ar-
gumenta in lib. I, cap. 31 : Γαβριὴλ μὲν, παρὰ
Λουκᾶ, εὐαγγελιζόμενος τῆν Θεοτόκον· Καὶ δώσει,
φησὶν, αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ὄνομα Δαυὶδ, κ.
τ. λ., id est : « Gabriel quidem apud Lucam an-
nuntians Deiparæ : *Et dabit, inquit, illi Dominus
Deus sedem David*, etc. » Et in lib. II, cap. 4 : Ὁ
γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δανιὴλ, ἢ εὐαγγελιζόμενος
τῆν Θεοτόκον Παρθένον, κ. τ. λ., id est : « Nam
Gabriel loquens Danieli, aut Deiparæ Virgini an-
nuntians, etc. » Et in lib. III, cap. 41 : Μαριάμ τὴν
ἀδελφὴν Ἀαρὼν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ, κ. τ.
λ., id est : « Mariam sororem Aaronis, et Deiparam
Mariam, etc. » In libro III, deinde, cap. 6 : Περὶ
τούτου καὶ ὁ ἄγγελος.... id est : « De hoc angelus
quoque congratulatus hominibus dixit (*secundum Lucam*,
II, 11) : *Natus est nobis* (in vulg. leg. *vobis*) *hodie*

A *Salvator qui est Christus Dominus*. Qui autem hodie
natus est, nunquam intelligitur existens ante sæ-
cula. Animadvertendum ergo est et hoc Scripturæ
miraculum, quod angeli et homines unius novæ
theognosia festivitatem celebrabant, æquali dispo-
sitione simul clamantes, et consentientes. Sic autem
dicimus, ut excogitatione quadam ineffabilem ejus
Incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ
contra ejus deitatem tendit, declinemus, non vero
quod credamus alium esse Filium qui est ex Patre,
alium illum qui factus est caro, et crucifixus fuit :
quoniam nunquam disjungi a se ipsa, neque mu-
tari potest Deitas. Nam nec Apostolus duos cogi-
tavit, eum dixit (II Cor. VII, 12) : *Cum ergo Chris-
tus passus sit pro nobis carne*. »

III. Perpetua Mariæ virginitas ab Elvidio et ab
aliis negata fuit, sed a nostro Theologo affirmatur.
Sic in libro I, cap. 27, ille vocat Dei matrem ἀει-
παρθένον, seu « semper virginem, » sæpe de ea tali
modo scribens : Ὁ ἐκ τοῦ ἀρρήτου φωτὸς ἀχρόνως
ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς ἀειπαρθένου ἐν ὑστέροις καιροῖς
διὰ φιλανθρωπίας ἀφράστως ἐτέχθη, id est : « Qui
ex ineffabili luce ab æterno eluxit, ex semper vir-
gine posterioribus temporibus, propter benignita-
tem suam ineffabiliter natus est. » Et in lib. III,
cap. 2, parag. 20, dicit : Εἰ νοῦ παντὸς ἀνθρώπισται,
πῶς Παρθένος βεύσεως ἐκτός ἔτεχεν μείνασα πάλιν
παρθένος· πολλῷ μᾶλλον ἀνεφικτότερον, πῶς αὐτο-
γενῆς Θεὸς καὶ Πατὴρ ἀνάρχος, καὶ δίχα πάθους
ἐξ ἑαυτοῦ ὅλον ἰσομέτρως τέτοκε τὸν Υἱόν, id
est : « Si nulla mens comprehendere potest, quo-
modo Virgo sine fluxu pepererit manens rursus
virgo : quanto minus intelligi poterit, quomodo per
se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine pas-
sione ex toto semetipso totum æqualem genuerit
Filium. » Et in cap. 4 : Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν
εἰς μὲν τὸ Πρωτόκοιν καὶ Μορφοῆς, τὸ διηγή-
σασθαι τὸν εὐαγγελιστῆν, ὅτι ἔμεινεν παρθένος, ἕως
ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· οὐτε γὰρ
ἐγαμήθη τινὶ ἢ τιμιωτέρα πάντων καὶ εὐκλειεστάτῃ
Μαριά, οὐτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετο ποτε· ἔμεινεν δὲ
καὶ μετὰ κυοφορίαν αἰὶ καὶ διὰ παντὸς ἀμωμος παρ-
θένος, id est : « Suffragatur autem nobis, quoad
denominaciones quidem *Prinogeniti* et *Unige-
niti*, quod evangelista enarraverit, mansisse virgi-
nem, *donec peperit filium suum primogenitum*. 458
Nam neque ulli suspiti illa summo opere honoranda
præ omnibus et maxime inclyta Maria, neque al-
terius mater unquam facta est, sed mansit etiam
post puerperium semper et omni tempore immacu-
lata virgo. »

IV. Impia non minus quam ridicula fuit stulta
opinio Marcelli Ancyranii, qui somnians est ac deli-
ravit, regnum Domini nostri non futurum esse per-
petuum. Contra eum scribit S. Cyrillus Hierosolymi-
tanus in xv catechesi, haud tamen nominato Mar-
cello ipso : Ἐτόλμησέν τις λέγειν, inquit, ὅτι
μετὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς οὐ βασιλεύει, id
est : « Quidam temeritatem dicendi habuit, Christum
post mundi finem non regnaturum esse amplius. »
Noster autem Theologus illum confutat in omni
cap. 31 primi libri, cujus sufficet initium tantum
hic referre : Καὶ ὡστε αἰρετικοὺς λέγοντας, ὅτι μετὰ
τὴν γενικὴν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδιδόναι μέλλει τὴν
βασιλείαν τῷ Πατρὶ, κατασχύνεσθαι· κηρύττουσι
τὸ κράτος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὐτως· Γα-
βριὴλ μὲν παρὰ Λουκᾶ, κ. τ. λ., id est : « Aique ut
hæretici, qui aiunt Filium post generalem resur-
rectionem iraditurum esse regnum Patri, erubescant,
prædicant (sacræ Scripturæ) Filii imperium esse
perpetuum, sic : Gabriel quidem apud Lucam, etc. »

*De angelis, de primo homine, de immortalitate ani-
marum, et de illarum statu in altera vita.*

I. Inter multa alia dogmata quæ audacter impu-
gnata sunt ab iis hæreticis qui, a ducentis et etiam
pluribus annis, rebellarunt adversus Romanam Ec-

clesiam, caput, centrum et omnium aliarum magistrum, fuit cultus et invocatio sanctorum et angelorum. Non potuit autem Theologus noster illud clarior struere quam fecit, in pia episodio quæ legitur in libro II, cap. 7, § 8 : *Ὅλα δὲ σαφῶς...* Id est : « Novi autem optime, » etc. (a)

459 II. Non defuerunt qui docerent, sicut secundo sæculo Tatianus, Adamum non fuisse salvatum; noster vero Theologus, in lib. I, cap. 16, satis manifeste suam exprimit ea de re sententiam, cum asserit bonum latronem cum Adamo simul introductum fuisse a Salvatore in paradysum, quamvis idem asseveret, in alio sensu, de omni humano genere : *Καὶ τὸν Ἀδὰμ δὲ (sic dicit) διὰ τὴν παρακοὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ θεὸς δικαίως ἔρριψεν τὸν δὲ ληστήν καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Ἀδὰμ, καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὄλον γένος ὁ ὕψος εἰσήγαγεν, ὡς ἴσως πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ δεσποτείᾳ τῷ βίβαντι τυγχάνων, id est : « Adamum autem ob inobedientiam ex paradiso Deus merito ejecit : latronem vero, et cum ipso Adamum, et univrsam nostrum genus Filium illuc introduxit, utpote qui ei, qui ipsum ejecerat, omnino æqualis est deitate, et bonitate, et dominatione. »*

III. Quoad animæ immortalitatem non clarius loqui potest Theologus noster. In lib. II, cap. 7, asserit nos factos esse ad imaginem Dei, quoniam, τὸ πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχομεν, id est, « quia habemus spiritum immortalem. » Et in lib. III, cap. 1, dicit : *Νοστρὸν corpus κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσει κρείττους, καὶ τοσοῦτῃ κρείττους, ὅσον τὸ ἀθάνατον τὸ θνητῷ, id est : « imperare conatur ei quæ natura potior est, et tanto potior, quanto quod immortale est potius est eo quod mortale est. »* Sed in cap. 16 ejusdem libri fusius de ea re argumentatur, et vehementer, sicut eximium decet Theologum, quamvis illud faciat obiter ac velut transeuntes. Hic liberter referrem totum hunc locum, nisi timerem ne tibi tedium afferrem. Ideo tantum aliqua fragmenta excerpo. *Τοῖς δὲ λέγουσιν...*, id est : « Iis autem, qui dicunt : Ergo animæ et angeli non sunt immortales et invisibiles, occurrendum est sic. Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo : quod scilicet horum immortalitas nequaquam eadem est ac primitiva et infinita immortalitas, sed longe inferior atque diversa, quantum creatura a Creatore : ideoque *solus habere immortalitatem Deus* dicitur est, juxta I Tim. VI, 16. Alio autem modo : quod animæ et angeli sunt et immortales quoad immunitatem a morte, atque essentia incorruptibilitatem, et mortales quatenus mente aliquando corrumpuntur : nam ex mutatione est, quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors : juxta quem modum Paulus scribit : *Et in deliciis vivens vidua mortua est* ; etsi ea nondum ex hac vita migraverit... et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si, præterquam quod mortis capaces non sunt, hoc est dissolvi nequeunt, utpote incompositi, et ex eorum essentia immunes a morte, ne corruptione quidem mentis succumbant, id est si immobiles permaneant : Mortalitas vero intelligitur per oppositionem hujus... Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudinæ : visibiles autem sunt menti, qui est oculus animæ : quoniam, etc. »

IV. Non habuit occasionem Theologus noster fuisse loquendi de statu animarum in altera vita. Enuntiavit attamen, in sequenti loco, lib. II, cap. 12, hæc dogmata quæ, pravis ac infaustis nostris sæculis, sæpius impugnantur ac in derisionem

A vertuntur a libidinosis qui paradysum, infernum, ac æternitatem poenarum reproborum subsannant. *Ἀνακατὰ τὸν τοῦτον...*, id est : « Renovat igitur nos Spiritus in baptismo... et filios et hæredes Dei ac Patris et conformes imaginis Filii, et cohæredes ejus et fratres, conglorificandos et simul regnatorios cum ipso : et pro terra rursus donat cælum, et paradysum liberaliter largitur, et angelis jam honoratioribus facit, et divinis piscinæ fluentis tantam gehennæ inextinguibilem flammam exstinguit. »

Disciplina apostolica.

I. Sicut præcipuus scopus heterodoxorum XVI sæculi, ad id tendebat ut reproberent omnes Romanæ Ecclesiæ traditiones, necesse quoque habuerunt isti novi generis reformatores, in derisionem vertere sacras peregrinationes. Non sic sensit Theologus noster, ut animadvertere potuisset, in B longo fragmento paulo ante desumpto e lib. II, cap. 7, § 8.

II. Notandum quoque est, quod ille, tractando de quibusdam ecclesiis, oratoris, martyris et sacellis, asserit illa, licet a duobus archangelis Michaelæ et Gabriele suas denominationes haberent, Deo tamen erecta fuisse, quoniam, sicut tibi apprime compertum est, nullum templum seu ecclesia erigi potest sancto alicui, sed soli Deo, licet in honore et sub invocatione ejusdem sancti.

III. Quamvis postea iidem heterodoxi non ausi fuerint deridere aut reprobare sacram psalmodiam, eorum quidam tamen, quasi perditum existimaverunt tempus a canonicis, aliisque ecclesiasticis, in psalmos decantando consumptum; ex quo facile intelligere est, illos non magni facere hanc praxim, tum Veteri, tum Novo Testamento consecratam et summopere ab Ecclesia commendatam. Noster autem Theologus, lib. II, cap. 6, paragr. 23, interpretando hæc Canticoꝝ verba : *Propterea adolescentula dilexerunt te*, sic ratiocinatur : *Νεάνιδαξ δέ...*, id est : « Adolescentulas autem dicit Ecclesiæ, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXVII psalmo dixit : *Prævenērunt principes conjuncti psallentibus (juxta psallentes), in medio juvenularum tympanistarum* : sic locutus propter divulgationem fidei, et quia ipsæ ecclesiæ resonant in omni terra lectionibus et psalmodiis. Unamquamque vero ipsarum in Canticoꝝ cap. I, vers. 7, ipse etiam *speciosus forma Sponsus* modeste alloquitur sic : *Ecce pulchra es, propinqua mea, ecce pulchra es.* »

CAPUT II.

Errores quos auctor profliteri visus est.

Expositis dogmatibus, nunc venio ad errores apparentes tamen, non vero reales : nam isti loci qui erronei quibusdam videntur, non sic revera, me judice, habendi sunt. Ad tria capita reduci possunt : alii ad Dei visibilitatem spectant; alii ad sancti Spiritus processionem, alii denique ad gratiæ necessitatem.

Dei visibilitas.

Et a primis incipiendo, asserit noster Theologus, in capite 27 primi libri, Filium divinum fuisse ab angelis visum, solummodo post Incarnationem, quoniam antea erat illis invisibilis : *Καὶ ἴνα πιστώτερος ὁ λόγος φανῆ (sic dicit), ὤφθαλμοῖς ἀξίσι καὶ ἀγγέλοις, ὅτι, τισὶ διὰ τὴν θεϊαν αὐτοῦ ἀπειρίαν καὶ ἀνείδεότητα ἀράτορας ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁμοίως τῷ μόνῳ ἀράτῳ Θεῷ, καὶ ὡς αὐτῶν ὁμῆσθαι. Ἀόσα ἐν ὕψιστοῖς Θεῷ, κ. τ. λ.*, id est : « Et ut magis fide dignus appareat sermo,

(a) Hunc locum valde prolixum integre hic exscripserat Mingarellus quia nondum prodierat ejus editio librorum *De Trinitate*. Non est autem cur iterum recudamus quæ leguntur supra. Vide ad locum laudatum.

ipsum visum esse vult (S. Paulus) etiam ab angelis, quibus ob divinam ejus immensitatem, formæque carentiam, ante illud tempus invisibilis erat (Filius) æque ac solus invisibilis Deus: et ab illis cantatum esse hymnum: **460 Gloria in altissimis Deo**, etc. Sed quis theologus nescit, eandem rem affirmatam fuisse a sanctis Patribus, præsertim IV et V sæculi, quando contra Eunomianos scripserunt, et specialiter a Theodoro, licet immerito accasarentur non admisisse intuitivam visionem aut visibilitatem Dei qualem catholici credunt ac docent? Nihil enim aliud, hoc loquendi modo, dicere intendebant hi sancti doctores, uti omnes testantur theologi, nisi, post Incarnationem tantum, ab angelis visum fuisse Filium Dei, non solum visione simpliciter intuitiva, sed etiam comprehensiva, non tamen in sua propria natura divina, sed in natura ab eo assumpta, id est, in natura humana; quod ante Incarnationem erat illis impossibile; vel potius illum viderant visione, ut ita dicam, extensiva, singularique modo antea eis incognito, quia illum incarnatum viderunt. Quoad autem nostrum Theologum, res etiam magis manifesta est, non solum quia alias, sicut mox videbimus, suam mentem clarius de hac re explicat, sed etiam quia illud demonstrat scopus ipsi propositus in hoc loco; non enim aliud intendit, nisi ut concludat, Verbum incarnatum, κατὰ θεότητα, non vero παρὰ φύσιν τὴν πατρικήν, id est, quantum Deum, non habere naturam dissimilem, » vel « distinctam a Patris natura; » et ad hanc veritatem probandam, inter alia argumenta, illud affert, scilicet: Jesum Christum, ut Deum, esse invisibilem, eodem modo quo Pater ipse, de quo Apostolus I Tim. I, 17 sic ait: *Regni sæculorum... invisibili soli Deo*. Et deinde allegat 16 versiculum in cap. prima Epistolæ ejusdem Apostoli ad Timotheum, in qua dicitur, Deum post Incarnationem ab angelis visum fuisse, sicut in Vulgata versione legitur: *Manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne... apparuit angelis*, etc. Ille legit: Ὁμολογούμενος μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανέρωθη ἐν σαρκί... ὤφθη τοῖς ἀγγέλοις, sicut in textu Græco excuso nunc etiam legitur: id est: *Manifeste magnum est pietatis mysterium, Deus manifestatus est in carne... visus est ab angelis*. Sed in Patre invisibilitas non excludit ejus visibilitatem ab Ecclesia catholica admissam. Ergo nihilominus in Filio.

Erroneæ etiam quibusdam videri possunt sequentes nostri Theologi voces. In cap. 12 secundi libri, vocat Spiritum τὸ πάσαις νοήσασιν ὄρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, id est: « invisibile omnibus intelligentiis, » quando de baptismo loquens scribit: Νοητῶς δὲ σῶμα ἁμοῦ καὶ ψυχὴν ἀγγέλων ὑπηρετούμενων τὸ πάσαις νοήσασιν ὄρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς ταῦτ' καὶ ἀναγεννᾷ, id est: « Spiritualiter autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei omnibus intelligentiis invisibilis baptizat in se ipsum, et regenerat. » Et in primo cap. ejusdem libri dicit: Trinitas ὑπάρχει ὄρατος καὶ σεραφικῶς ὀφθαλμοῖς, id est, « invisibilis est etiam oculis seraphicis. » Et in cap. 16 libri III: Deus, inquit, μήτε νῶ ἀπὸ τῶν ἀγγέλων ἐνορασθῆναι πέφυκεν, id est, « videri non potest ab intelligentiis ipsi angelicis. » Et denique in cap. 35 ejusdem libri legitur: Νῶ παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνεφικτός ὁ ἄρατος Θεός, id est: « Is qui cuilibet menti incomprehensibilis et inaccessibleis est, invisibilis Deus. »

Sed ejusmodi locutiones et aliæ forsitan etiam duriores adhibitæ sunt a sancto Joanne Chrysostomo, a Theodoro et ab aliis multis, qui per eas excludere non intenderunt visionem Dei intuitivam, sed solummodo comprehensivam, quam stulte docebat Eunomius. Et in eodem sensu intelligenda sunt in nostro Auctore, uti manifestum est

A e duobus sequentibus textibus; quorum primus invenitur in capite 16, jam citato, tertii libri, ubi expresse legitur, Deum ideo dictum fuisse a sancto Paulo invisibilem etiam angelis ipsis, quia eis incomprehensibilis est: Ἐστὶν μὲν καὶ αἱ ψυχᾶι... id est: « Sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine: visibiles autem sunt menti, quia est oculus animæ: quoniam non sunt inaccessibleis, utpote natura creati, sed est nobis cogitatio de ipsis. Itaque, quamvis, secundum impressionem quæ in oculorum sensu fit, sint invisibiles, tamen secundum comprehensionem speculationis et scientiæ sunt visibiles. Deus vero cum sit supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem, non modo visioni, aut omnino sensui obnoxius esse non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, eo quod sit incomprehensibilis et inaccessibleis. Quod enim existat Deus, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, speculati difficilius est omnibus rebus naturalibus. Recte ergo predicto modo dictus fuit solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

Sed longius et clarius se explicat in lib. II, cap. 6, § 16, expresse asserendo, angelos non comprehendere Deum omnimode (quia talis visio Filii tantum et Spiritus sancti propria est), sed tamen illum videre intuitive, quantum sunt illarum mentium capacitatis, quæ licet excellentissimæ ac præstantissimæ sint, sunt tamen creatæ, ac ideo limitatæ. Ἡ κτίσις οὐχ ὀρα... id est: « Creatura non videt Deum et Patrem ita uti est; ab altera enim natura hoc capi non potest, nec sustineri: et ita intelligendum est illud Exod. xv, 20: *Nemo videbit faciem meam et vivet*. Scripturæ autem dicunt interdum quidem Filium solum, interdum vero Spiritum sanctum solum videre, aut nosse Deum Patrem.... Nonne ergo, inquit, scriptum est a Matthæo xxxviii, 40, ex persona Salvatoris: *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est?* Utique. At vident, non quantus, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt. Unigenitus autem et Spiritus sanctus ob identitatem Deitatis vident ita uti est carnis quantitate et forma Deus. »

Processio sancti Spiritus.

Veniendum nunc ad Spiritus sancti processionem. Scit Excellentia Vestra, quod ante Photium cujus memoria per cuncta sæcula delatanda erit, hæc controversia non fuit consulto delatata inter Græcos et Latinos; et quamvis fere omnes sancti Patres Photii sæculo anteriores vel expressæ docuerint quod postea clare ac solemniter definitum fuit ab Ecclesia, vel de eo ita locuti fuerint, ut manifestum esset processionem tertiæ personæ de ambabus primis admitti, tamen non adeo lucide determinata ac stabilita erat de hoc dogmate catholica loquendi ratio, quin aliqui Patres usi fuerint quibusdam vocibus quæ nunc non modo suspectæ forent, sed etiam erroneæ imo et hæreticæ, quæ catholicum dogma tam clare definitum est, ut hujusmodi locutiones nec excusari, nec etiam benignis interpretationibus defendi aut justificari possent. Sic sanctus Joannes Damascenus, ut alios omittam licet sit sanctus ac scriptor catholicus, tamen, in libro primo *Fidei orthodoxæ*, aperte negat Spiritum sanctum, ex τῷ Υἱῷ, « ex Filio, » procedere, volendo tantum dici posse illum διὰ τοῦ Υἱοῦ, « per Filium, » de Patre procedere. Non igitur mirandum esset si Theologus noster, qui satis multo ante Photii tempora scripsit, usus fuerit vocibus quæ postea vitandæ fuerunt, velut suspectæ. Sed quamvis ille de tertia persona quasi ex professo tractaverit et quam maxime fuisse, qua-

quam tamen docuit Spiritum sanctum non procedere etiam e Filio, aut dici posse, licet διὰ τοῦ Υἱοῦ, « per Filium, » non jam exinde illum « de Filio » procedere, et nunquam similibus verbis usus est.

Equidem lib. II, cap. 4, sic legimus: Ἄγιον Πνεῦμα τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ (id est Patris)... ἐκπορεύθην quæ forsitan verba 461 a quodam Photiano reddentur per: « Spiritus sanctus, qui solum ex hypostasi ipsius Patris processit. » Me autem iudice, sic reddi debent: « Spiritus sanctus, qui solum ex hypostasi ipsius Patris processit. » Et ne quis, inter eos qui Photianam hæresim sequuntur, meam suspectam fidem habeat de allato testimonio, ad verbum transcribam textum Auctoris nostri, qui sic se habet, secundo ineunte libro: Οἱ σπουδαζόντες... Id est: « Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibleem lucem semel habuerunt, glorificant æquali honore, quemadmodum Dominus in baptismi institutione præcepit, cum ingentium Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solum ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit; consubstantialitati quidem Trinitatis fidem non denegantes, modum vero, ac discrimen generationis et processionis non quærentes; id enim vel cœlestibus Dei ministris potestatis ignotum est, ineffabile, atque ad cogitandum formidabile; nec investigantes, quomodo in seipsa substititit ab æterno sancta Trinitas, uno semper et eodem modo se habens, ac potens ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere, et tacens audiri, et tacentes audire, » etc. In hoc textu, vox μόνον nihil aliud mihi significare videtur, nisi quod Filius γεννᾶται: « generatur, » et quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται: « procedit. » Hunc autem allati textus genuinum esse sensum probatur: primo, verbis ejusdem Auctoris quæ continuo sequuntur: Τρόπον δὲ καὶ διαφορὰν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως οὐ ζητοῦντες, « Modum vero ac discrimen generationis et processionis non quærentes; » secundo, aliis verbis quæ in cap. 5 ejusdem libri leguntur: Καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα... id est: « Spiritus autem sanctus dicitur in Scriptura unus et solus esse tum quia singulariter et solus ipse ex hypostasi Dei et Patris procedit, non vero generatur sicut Filius: tum ne suspicemur eum esse creaturam ut sunt alii spiritus... Non potest ergo unus Spiritus sanctus neque uni Patri vel uni Filio esse dissimilis, neque multitudini spirituum similis. » Licet ex istis verbis iterum inferri queat cur in citato textu vocem μόνον adjunxerit Theologus noster, nempe, ut contra Macedonium contenderet, Spiritum sanctum similem non esse aliis spiritibus, de quibus dicitur quod ἐκτίσθησαν, « fuerunt creati, » non autem quod ἐκπορεύονται, id est, quod « a Deo procedunt. »

Equidem fatebor nostrum scripsisse Auctorem, lib. I, cap. 31, quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θεϊκῶς, id est, « procedit a Patre, et manet apud Filium divino modo. » Ergo, quidam dicit Photianus, Spiritus sanctus a Patre procedens in Filio manet, sed non a Filio procedit. Mox autem videbimus nihil probari vocibus istis, ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, « procedit a Patre. » Et per alias voces, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ, « et manet apud Filium, » nihil aliud designare noster voluit Theologus nisi *circumcessionem* divinarum personarum, de impetendo Filii spiramine minime cogitans; quod ex toto contextu patet; etenim, in hoc capite 31, unice mens illi fuit consubstantialitatem Filii probare omnibus Scripturæ sacræ locis in quibus asseritur regnum ejus esse sempiternum. Unde dicto capituli sine imponit: Καὶ τὴν προφητείαν δὲ... id est, « Prophetiam vero Isaïæ dicentis: *Regem Dominum*

A Sabaoth vidi oculis meis, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum est, ob communionem Deitatis et unius perpetui regni. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, ut in hominibus contingit, otiosus sit, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus procedat a Patre, ac maneat apud Filium divino modo? » Ut aliter explanentur hæ voces necesse non est.

Neque negabo haud semel et iterum, sed sæpissime ab Auctore nostro Spiritum sanctum vocari Πνεῦμα Πατρὸς, id est, « Spiritum Patris, » et Πνεῦμα Θεοῦ, id est, « Spiritum Dei, » quod de « Deo Patre » intelligit; verbi gratia, lib. I, cap. 15: Τὸ, ὁ παρτοκράτωρ, οὐδὲ ἐρμηνείας δεῖται δεικνύσι γὰρ ἀδιαφρετον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. Id est: « Illud, *omnipotens*, ne interpretationis quidem indiget: ostendit enim, eum una cum Patre, et sancto Spiritu illius, individue regnare, et esse super omnia Deum. » Et in 18 capite ejusdem libri: Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίους τὸ δευτέρον: Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ἡμῶν: ἐγκαῖθα διὰ τὸ κατὰ τῆς θεότητος πρώτου ἐμνημόνευσε τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, εἶτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ. Id est: « Et rursus in secunda ad Corinthios: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis*. Hic ob identitatem Deitatis primum nominavit Filium, deinde Patrem, ac postea sanctum Spiritum ipsius. » Et in cap. 16 libri primi: Ἀπλατῆς ἐστίν... ὁ Θεὸς Λόγος, καθὰ καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ. Id est: « Latitudine caret... Deus Verbum, quemadmodum etiam Pater, et sanctus Spiritus ipsius. » Nec ego perpendam utrum pronomen αὐτοῦ, « ipsius, » referri queat ad Filium: cum præsertim alii loci sint admodum clari, quibus omne dubium removetur; verbi gratia, lib. I, cap. 26: Καὶ τὸ χρῆμαὶ σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνοῦσθαι τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱόν. Id est: « Et quod cum Patre et Spiritu ipsius adorare oportet unigenitum Deum et Filium. » Et lib. II, cap. 2: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἕως ἑαυτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύθην κατὰ φύσιν. Id est: « Spiritum sanctum vero vocat (Pater) suum proprium, utpote eum qui ex ipso processit secundum naturam. »

Porro, neque per istas, neque per alias ejusdem generis voces dogma catholicum impugnatur, juxta quod Spiritus sanctus non solum procedit a Patre, sed ab eo præcipue procedit. Quod autem sit Pater προκαταρκτικῆ αἰτίας, id est « causa præcipua, » ut Græci dicunt, Patrem significat præcipuam originem et principium esse Spiritus sancti, utpote totius fontem divinitatis, e quo Filius ipse spiramen acivum habet, quocum spiramine ipse una cum Patre spirat sanctum Spiritum. Nec igitur mirum, quod illum multoties vocet Theologus noster « Spiritum Patris, » vel « Spiritum Dei, » id est, Dei Patris. Illud autem potissimum impugnantem refellit, quod sæpius idem auctor expresse Spiritum sanctum vocet Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id est, « Spiritum Filii. » Sic lib. I, cap. 18: Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὰς μακαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηνεν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκῶς: Δεῦτε, κ. τ. λ. Id est, ut in mea versione legere est: « Deus et Pater beatas personas manifestavit, cum sic Filium suum, et sanctum ejus Spiritum allocutus est: *Venite*, etc... » Et dici nequit hanc vocem, αὐτοῦ, de Deo Patre intelligendam esse, cum, de Filio loquendo, dicat, ἑαυτοῦ, de Spiritu autem, αὐτοῦ. Cæterum, apertius lib. II, cap. 6, § 23, legitur: Ἡ κτίσις: ἔλαψεν χριστὸν ἀγαζομένον ἐν τῷ βαπτίσματι χριστῶ: ὁ Σωτὴρ ὡς Θεὸς τὸ συνακτίστω αὐτοῦ ἐχρίσαστο παν ἁγίῳ Πνεύματι παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς. Id est,

«Creatura oleo creato sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, utpote Deus, unctus est suo, undequaque sancto et increato, ut ipse est, Spiritu, præ consortibus, nobis scilicet. 462 » Et demum, lib. III, cap. 1: Ἰὺς Ἀλόγος τοῦ Θεοῦ ὁ μηδενὸς μηδὲ αὐτῶν τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονούν ὁ τῆ ψυχῆ, εἰς ἣν διὰ τοῦ φουσηματος τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα κατώκτισεν, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον κατασπέρας. Id est: « Filius Verbum Dei, quinemi- nem, ne ex iis quidem qui eum contemnunt, contemnit; qui animæ, in qua per inspirationem san- ctum ejus Spiritum habitare fecit, rationem inseruit præ omnibus rebus maximi faciendam. »

Item fatebor Theologum nostrum ita obscure lib. II, cap. 2, de Spiritu sancto fuisse locutum, ut nisi quis potius Auctoris menti quam verbis attendat, illum facile credat a fide recessisse catholica, eum- que opinioni favisse quam postea Photius velut dogma stabilire aggressus est. Sequentem titulum, seu potius argumentum sequens in fronte gerit dic- tum caput: Περὶ τοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως. Id est: « Spi- ritum sanctum esse a Deo, et de rebus quæ ab hæ- reticis objiciuntur. » Porro, in capite isto multa e Scriptura sacra desumpta testimonia promit, in quibus vocatur Spiritus sanctus « Spiritus Dei, » aut « Spiritus Patris. » Deinde tria alia offert in quibus nominatur vel « Spiritus Christi, » ut in Epist. Rom. cap. VIII, v. 9; vel « Spiritus Filii, » ut in Epist. ad Gal. cap. IV, v. 6; vel « Spiritus Jesu Christi, » ut in Epist. ad Philipp. cap. I, v. 19. Post hæc, subjungit, per istius modi voces, Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, « Spiritus Filii, » demonstrari Spiritum san- ctum Filio consubstantiali esse, prætereaque tum secundam, tum tertiam Personam ducere originem ex τῷ ἐνὸς Πατρός, id est, « ab uno eodemque Patre. » Non igitur Spiritus sanctus Filii Spiritus dicitur, quia et ab ipso procedat, ut aliquis forsitan objiciet inter Photii discipulos, sed quia ambo procedant ex τῷ ἐνὸς Πατρός, id est, « unico Patre, » et ex τῶν αὐτῶν ἐν ἑνὶ ἀνάγονται, id est, « ad unum eundem re- ducuntur. » Quo autem clarius nitescat res, hic ipsa- met nostri verba Theologi transcripturus sum. Καὶ τὸ γεγράφθαι δέ... Id est: « Quod autem scriptum est, ipsum esse Spiritum Filii, ostendit similiter communionem naturæ, adeo ut putari nequeat Spi- ritum esse illius creaturam: quinodo enim proprio Patri, quasi illum antea non habenti ex se ipso, condidisset Filius illum, qui et est et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blas- phemum est, sed etiam stultum. Intelligatur autem Spiritus Christi, id est virtus Christi, eo modo quo dictum est Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam: quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice energia, processerunt hæ beatæ hy- potases, in eundem unum referuntur. »

Sed, ni ego fallor, nullam omnia ista vim habent. Etenim primo, aliis in locis a me citatis, quos e no- stro desumpseram Theologo, Spiritus sanctus nunc Patris, nunc Filii Spiritus passim nuncupatur, quod idem sonat ac si diceretur Spiritum sanctum a Patre Filioque simul procedere; secundo, non ideo dici potest Spiritum sanctum Filii esse Spiritum, ob eam solummodo rationem, quia Filius et Spiritus sanctus consubstantiales sint; nam, si illud admit- teretur, pariter dici posset Patrem et Filium a Spi- ritu sancto « esse, » quoniam ambo Spiritui san- cto consubstantiales sint: quod repugnat. Unde patet Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, seu « proprium Filii Spiritum, » non solum quia con- substantialis est Filius et Spiritus sanctus, sed etiam quia Spiritus a Filio, non autem Filius a Spiritu, procedat. Unde iterum, non noster fidem impugnat catholicam Theologus, licet contendat ideo Spiritum sanctum Filii Spiritum vocari, quia Filio consubstantialis sit Spiritus: quod plenissime veri- tati consentaneum est. Quod si et alteram rationem

A non subjuxerit, id est, rem ita esse quia Spiritus sanctus etiam a Filio procedit, illud quidem propter operis scopum omisit, sed nunquam negavit.

Nostrum autem Auctorem ob rationem superius allatam de sancti Spiritus a Filio processione constabit siluisse, si attendatur eum unice sibi scopum proposuisse (in hoc integro 2 capite libri II) demonstrare, Spiritum sanctum æterno Patri con- substantiali esse. Unde sit ut semper ille, post- quam tot et tanta attulit testimonia, in quibus Spi- ritus sanctus vocatur nunc Spiritus Patris, nunc Spiritus Dei, nunc Spiritus Filii, nunc Spiritus Christi, sic concludat: Ergo Spiritus sanctus con- substantialis est Patri; aut aliter: Ergo Spiritus sanctus consubstantialis est Filio. Equis nunc, sic positus rebus, illum arguet non sequenti conclusisse modo: Ergo Spiritus sanctus procedit a Filio? Præterea, nullum certe bona fide hominem repe- rias qui ista verba neget, ex τῷ ἐνὸς Πατρός, « ex uno Patre, » et alia hæc, ex τῶν αὐτῶν ἐν ἑνὶ, « in eundem unum, » a nostro scripta fuisse Theologo ad significandum, Spiritum sanctum consub- stantiale esse Patri, sicut eidem Patri consubstan- tialis est Filius; non autem ut in Filio spiramen activum negetur.

Neque objici potest quod Theologus noster, tum ad locos citatos lib. II, cap. 2, tum alibi, de proces- sione Spiritus sancti loquens, simpliciter proces- sionem a Patre, nunquam autem processionem a Filio memoret. Novit enim Excellentia Tua quam inane, jam a multis sæculis, a theologis judicatum fuerit Photii argumentum, quod desumpserat ex eo quod Christus, licet in quodam loco dixerit, *De meo accipiet*, alibi dicit, *Qui a Patre procedit*, quasi a solo Patre, non autem a Patre et Filio simul, pro- cederet. Unde ego qui scienti legem loquor, non im- morabor in re, operamque impendam quosdam textus citando e quibus colligere erit auctorem no- strum seu expresse, seu vi consequentis urgente, dogma catholicum a Photianis impugnatum admi- sisse.

Primo, in sequenti textu, Auctor asserit non- aliter Patrem a Filio distingui, nisi quia Pater est. Vid. lib. I, cap. 21, ubi, postquam veritatem horum Christi verborum ostendit, Joan. XVI, 15: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt*, sic concludit: Πάν- τα οὖν εἶπεν τὰ πατρικά τυγχάνειν αὐτοῦ ὡς μη- δὲν πλέον δίδόναι τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἢ μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συνυφεστώτους οὕτω πιστεύειν ἀναγεῖσθαι καὶ τὰ Πάτρα τὰ ἐμὰ ὅ ἔστιν, καὶ τὰ ὁ ἐμὰ, x. τ. λ. Id est: « Omnia ergo quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod sit Pater Filii co- æterni, ac simul cum eo subsistentis. Sic nos crede- re jubet etiam illud (Joan. XVII, 10): *Omnia mea tua sunt, et tua mea*, etc. » Quod falso diceretur, nisi Spiritus sanctus etiam a Filio procederet: tum enim Pater a Filio distingueretur, non solum quia Pater est, sed etiam quia solus activo spiramine polleret.

Secundo, vid. item lib. II, cap. 5, alium locum in quo noster scripsit Theologus, Spiritum sanctum Filii imaginem esse. Καὶ θεοῦ ὁ Πατήρ ἐν ἰδέᾳ ὑπο- στάσει ὧν ἐξεκονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς Θεότητος, τοῦτ' ἔστιν τῆς οὐσίας τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Id est: « Et sicut Pater in propria hypo- stasi existens representatur in Unigenito tanquam in imagine ob identitatem Deitatis, id est essentia: ita eodem modo etiam Unigenitus representatur in uno Spiritu sancto 463 tanquam in imagine. » Porro, cum ex eo quod Filius vocetur imago Patris, recte colligatur illum a Patre ducere originem; simili modo, ex eo quod Spiritus sanctus imago Filii no- minetur, necesse inferendum est etiam a Filio Spi- ritum sanctum oriri.

Tertio, Quoad tertium textum, vid. lib. II, cap.

14, ubi Auctor docere videtur Spiritum sanctum a Filio procedere. Etenim, quemadmodum in Scriptura sacra Jesus Christus dicitur Veritas, quod sibi nomen tribuit ipse Christus, ubi dicit Joan. xiv. 6 : *Ego sum via, veritas et vita* : ita Theologus noster, in hoc versu psal. xlii : *Emitte lucem tuam et veritatem tuam*, per vocem *lucem*, se intelligere Spiritum sanctum, et per vocem *veritatem*, Filium se intelligere testatur; continuoque subjungit, Spiritum sanctum procedere a Veritate, id est a Filio. Ταῦτα καὶ Δαυὶδ. . . . id est : « Hoc ne David quidem silentio præterit. Conjungens enim manifestò naturam et concordiam Filii, qui, Lux ex Luce, genitus est, et Spiritus sancti, qui vere (etiãmsi non sit legendum *veritas*, ἀλήθεια) ex Veritate processit, psallit quidem : *Emitte lucem tuam et veritatem tuam*; et in psal. cxlvii : *Emitte verbum suum, et liquefaciet ea; stabit spiritus ejus, et fluent aquæ.* »

At sermonem alio transferamus : timeo quidem ne diutius, et ultra quod mihi in principio proposueram ibidem commemoratus sim.

Necessitas gratiæ.

Utrum Theologo nostro Pelagianæ hæresis quædam notitia pervenisset, tempore quo jam senex hoc opus scripsit, prorsus ignoro. Attamen nihil ipsum tunc temporis de ista hæresi audivisse verisimile videtur. Etenim quodam identidem in illius Opere occurrunt voces, quas Pelagiani et Semipelagiani suspectas effecere, quibusque profecto ipse conscius nisi noluisse. Quidquid id sit, pro vero teneo nunquam eum in mente habuisse sese Pelagianorum erroribus amicum præbere.

Negare tamen nequeo, illum, libr. ii, cap. 14, scripsisse, « fidem a vobis initium habere; » quæ quidem voces hæresim Semipelagianam redolent, ut aperta res omnibus est, siquidem iis sensu hæretico usi sunt Semipelagiani. Sed apud nostrum Theologum eadem sunt catholicæ, quia diverso penitus sensu usurpantur, ni ego fallor; etenim idem etiam in instauranda fide semper gratiæ necessitatem admisit. Cæterum, quo res ista omnium oculis melius dignoscatur, locum de quo agitur in extenso tradere volo legentibus; ubi, postquam in Veteri Testamento multas baptismi figuras inveniri probavit, allegorice explanat ea quæ in cap. iii, vers. 8, 9, necnon in cap. iv, vers. 2, 3, 6, 10, Zacharias propheta scripsit. Ἀναπέροι δὲ τις ἂν ὀρθῶς εἰς ταῦτα καὶ τὰ ἀποκεκρυμμένα τῆς Ζαχαρίας διαβολας. Ibi autem capitis tertii octavum et nonum vers. Auctor exponit; deinde subjungit : Μην μνησθεσας δὲ. . . . id est : « Recte autem quis ad hæc retulerit etiam ea quæ in Zachariæ sensu abscondita sunt. . . . Et postquam commemoravit etiam *candelabrum aureum*, (vers. 2, cap. iv Zach.) id est purissimam fidem, quæ incipit quidem a nobis, extollitur autem usque ad ea quæ sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa : aurum enim ita natura comparatum est, ut æruginem non contrahat); et postquam dixit esse *super ipsum parvam lampadem*, id est divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat; et *septem lucernas*, nempe spiritalis gratiæ abundantiam et perfectionem : et præter hæc, desuper *septem infusoria* (seu emunctoria), id est inextinguibilem ac perennem, qui inde est, influxum, » etc. Res evidens est, nisi in errore ego ipse versor, Theologum nostrum ex eo loco, quem alii naturali et obvio sensu accipiendum volunt, inferre, nunquam fidem in homine absque gratiæ influxu nasci posse.

Etenim, ut ait, divinæ gratiæ (quam per lampadem designatam asserit), abundantiam et perfectioni gratiæ ejusdem, quæ septem lucernis significatur, denique (illi divino influxui perenniter manantibus) tribuenda sunt bona opera, necnon fidei initium,

A quæ licet in nobis nostra partim nasci sponte queat, nunquam tamen sine gratiæ juvenine sumit ortum.

Ne vero quid dubii circa illud punctum maneat, Vestram deprecor Excellentiam mihi fas sit addere, non alia mente Auctorem nostrum primo fidei initium, deinde autem gratiam Dei nominasse, nisi quo melius ordinem prophetæ sequeretur. Aliunde, ne quis in errorem vocem inductur, postquam scripsit Theologus noster infra esse aureum candelabrum, id est fidem, statim subjungit illud parva illuminari lampade, quæ super illud stat; qua voce significat, semper fidei proire istam Dei adjutricem gratiam, e qua nostra omnia (πάντα) bona opera decurrunt, et unde ipsius nostræ initium fidei originem ducit (τὴν ὀφθόν πάντα καταφαίνουσαν θεῖαν χάριν), « divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat. »

Quæ satis erunt, ut opinor, ad nostrum Theologum suspitione Semipelagianismi solvendum, præsertim cum judici nostro notissimum sit, similes a Græcis Patribus voces usurpatas fuisse, necnon catholico sensu explanatas a doctissimo Ludovico Thomassino, tom. II, lib. ix, cap. 7 et sq., et nuperime ab eruditissimo P. Bernardo Maria de Rubéis, in Dissertatione quæ ad limen invenitur novæ editionis Operum Theophylacti. Neque rem inutilem agam, si unum et alterum locum eum transcribere, in quibus Theologus noster gratiæ necessitatem vel supponit vel expresse docet. Sic lib. ii, cap. 1, scripsit : Spiritus sanctus est πνεῦμα ἀγαθὸν τοῦ προδότος, id est « omnis bonæ mentis veluti præcursor. » Quod idem sonat ac si diceretur initium fidei nobis inesse per antecedentem gratiam Spiritus sancti. Sic etiam, lib. ii, cap. 8, ait, « nihil nos propriis operibus mereri posse. » Unde sequitur, neque fidei initium. Ὁ γὰρ ἀναπέροις. . . . id est : « Etenim inculpabilis. . . . Deus, qui largitur non relate ad id quod nos mereamur accipere (nam ne ex operibus quidem mereamur ullum bonum), sed relate ad id quod ei convenit dare; qui omnia novit, et omnia potest. . . . solo nutu, non vero manuum operatione, vel dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet : neque vero nunc ea confert, nunc minime confert; neque modo quidem magis, modo vero minus, sed continue eodem modo, et similiter. . . . nemo enim ex iis qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit solem super justos similiter et peccatores, et iis qui ad undecimam horam operati sunt, eandem mercedem confert, quam iis qui ab aurora foderunt ac vineam coluere ex conventionem, dat. »

Post talia et tam clara testimonia, frustra eundem tempus tereret, qui sequenti textui Theologi nostri, e cap. 9 libri primi desumpto, aut aliis hujusce modi verbis, patrocinaretur : Περὶ ἡμῶν δὲ. . . . id est : « Nostrum autem est quedam quidem ex Dei operatione, quædam vero ex nostra voluntate habere; nec enim nostra voluntate, sed Dei, habemus ut constemus ex anima et corpore, et ut rationales simus : qui enim necdum ullo modo existebamus, quomodo poteramus velle, aut nolle? Propria autem electione habemus ut boni simus aut mali, et docti ex studio aut indocti ex ignavia. » Neminem igitur, me iudice, tam cupidum invenias nostrum impugnandi Auctorem, ut contendere audeat illum his sequentibus verbis supernaturalis gratiæ auxilium rejecisse : Προαιρέσει ἰδίῃ, « propria electione : » dum e contra, lib. ii, cap. 7, par. 8, salutem nostram 464 per gratiam Spiritus sancti operari apertissime docuit. Ὡς χαλεπὸν εἶν, καθὰ φησιν, οὐράων ἐχεσθαι ὅτι κυβερνητικῆς οὐχ ὕπεστιν : οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν ὅτι ἡ χάρις τοῦ θεοῦ Ἰνεύματος ἡ τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ Πάτρι καὶ τῷ Υἱῷ ἐργαζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ πάρεστιν. Id est : « Sicut ergo difficile est, ut aiunt, ut guber-

macula teneat is qui gubernandi arte caret, ita difficile est ut doceat is cui divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem cum Patre et Filio operatur, non adest. »

CAPUT III.

Res notabiles.

Nunc tertium caput aggredior, in quo Vestræ Excellentiæ indicabo quam brevissimis verbis res nonnullas quæ mihi dignæ videbuntur quibus intendat animus, aut quibus faventibus, notior et interdum notissimus evadet Auctor. Quasque ordinatim tradam. Primus ordo multas complectetur voces notabiles, vel peculiariæ, vel a nostro Theologo peculiari sensu usurpatas; ordo secundus quasdam illius opiniones habebit; tertius autem, textus a Bibliis sacris desumptos; quartus vero, res quæ ad disciplinam spectant; quintus, historicos eventus; sextus, auctores ab eo citatos; septimus demum quos confutavit hæreticos

Voces notabiles, seu peculiariæ.

Hic ordinem sequar alphabeticum, voces notando quæ apud alios non reperiuntur auctores; sensumque verbis accurate præfigam, quoties mihi aperte innotescet; neque invadebo, si quis me seu oculo- rum seu ingenii acuminis vicerit.

A

1. Ἀγαθοειδής. Loquens de divino Filio, dicit eum esse φύς ἀγαθοειδής.
2. Ἀγγελτικόν. De eodem agendo, dicit eum fuisse vocatum τὸ ἀγγελτικόν, « Angelum magni consilii. »
3. Ἀγγέλειν. Dicit Dominum solitum esse peccatoribus ἀγγέλειν suam gratiam.
4. Ἀγιοτρισολογῆσαι, significat « Trisagium canere, seu laudare Deum ter Sanctus dicendo. » Alibi voce τρισαγιολογέειν utitur.
5. Ἀδεκτα τοῦ Θεοῦ. Dicit de hæreticis: Ἐδεκτα τοῦ Θεοῦ προσφέρουσι ῥήματα.
6. Ἀεικίνητος. Inter multa quæ Deo tribuit epitheta, istud quoque legitur, ἀεικίνητος. Sed quoniam sensu dici potest « Deum semper movere? »
7. Ἀθεήσαντα. Ad locum quemdam prophetæ Baruch, ait quod, nisi de divinarum personarum identitate accipiatur, λέειπτα ἀθεήσαντα εἰπεῖν, « Deus Pater non est Deus noster. »
8. Ἀθληφόρου, pro ἀθλοφόρου. Eodem modo S. Cyrillus ait de Jerusalem, στεφανηφόρια, pro στεφανοφόρια.
9. Αἰρεσιομαχεῖν, significat, « pro hæresi pug- nare. »
10. Εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον. Dicit quod sancta Trinitas est ἡ τὰ πάντα μόνη εἰδυῖα καὶ εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον κατορθούσα.
11. Αἰδίου. Hac utitur voce, de quadam hæreticorum objectione loquens: Τῆς νῦν κινουμένης αἰδίου αὐτῶν σοφιστείας.
12. Ἀκατάλεκτον, id est: « Aliquid quod neque astimari neque enarrari potest. »
13. Ἀκούοντες, id est: « Interpretantes. »
14. Ἀλέκτως, id est: « Ineffabiliter. »
15. Ἀμέγεθες, id est: Quod « quantitatem non habet. »
16. Ἀναπεπταμένως, id est: « Aperte. »
17. Ἀναπετάζων, id est: « Reserans. »
18. Ἀναθελήσια, id est, « si mihi tamen verbum creare liceat: « Noluntas, » seu « τὸ Nolle. »
19. Ἀνείδος. Deus est, inquit, ἀμεγέθης καὶ ἀνείδος, id est, meo sensu: « Quantitate et forma carens. » Sicut alibi ἀνειδεότητα, id est: « Formæ carentiam. »
20. Ἀνέλεκτον. Dicit nos vocari cohæredes Christi διὰ τὴν ἀνέλεκτον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ.
21. Ἀνημμένος. Jubet, inquit, Spiritus sanctus

ὡς βασιλεὺς ἡμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγε- μόνος.

22. Ἀνθρωπολογηθέντα, id est: « Humano modo dicta. »

23. Ἀνψίσταται. Dicit quod νοῦ παντὸς ἀνψί- σταται, quomodo Virgo, talis remanens seu salva virginitate, pepererit.

24. Ἀπαμφιένυσαν. En auctoris nostri phrasim: Πᾶσαν ἀπαμφιένυσαν αἰρετικὴν πειθανολογίαν.

25. Ἀπεριδύθον. Hoc epithetum Deo tribuit, cum scribit: τὸν ἀπεριδύθον Θεόν.

26. Ἀποδιακείμενοι, id est: « Male affecti. »

27. Ἀποικονομεῖται. Quoniam hæreticorum re- sponsionem refellens, ait: Ἄλλ' αὐτόθεν τὸ γλίσχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται.

28. Ἀποκρίτως. Dicit quosdam homines prandia facere ἀποκρίτως, quosdam vero κατὰ δοκιμασίαν ἀκριθῆ. Unde credendum puto illum sumere vocem ἀποκρίτως pro voce ἀδιακρίτως, id est, « promiscue, sine electione. »

29. Ἀποπεράτωσις. Dicit in Deo neque μείωσις, neque ἀποπεράτωσις esse.

30. Ἀποφέρων. Dicit quod S. Petrus .n secunda Epistola, Ἀποφέρων τὸ μὴ δεῖν οἰεσθαι τὸ ἄγρον Πνεῦμα τελεῖν ἐν κρίμασι, γράφει: Οὐ γὰρ θελή- ματι ἀνθρώπου, κ. τ. λ.

31. Ἀπροσῆκν πράγματι, id est: « Rei quæ non decet. »

32. Ἀρχιτέκνα. Dicit quod Spiritus sanctus est συνδημιουργός καὶ ἰσοουργός τοῦ ὑποστήσαντος αὐτὴν (γῆν) κατ' ἀρχὰς ἀρχιτέκνα Θεοῦ.

33. Ἀτευσίαν, id est: « Non-consecutionem. »

34. Αὐχηματικώτερον, id est: « Cum quadam jactantia. »

35. Ἀφαντασιάζω, id est: « Vere, non autem per speculum. »

Γ

36. Γραφείων. Dicit τῶν θεῶν γραφείων, id est: « divinorum scriptorum; » sed forsitan legendum erat: γραφένων.

37. Γραφή. Quæ vox sæpissime apud nostrum Auctorem, necnon apud S. Cyrillum, et alios, textum Scripturæ sacræ designat.

38. Γράφια, idem significat, scilicet: « Textus Scripturæ sacræ. »

Δ

39. Δυσασκαλίστων. De hæreticis loquens dicit: Τῶν δυσασκαλίστων καὶ ἀνεξέταστον ἐχόντων τὸ φρόνημα αἰρετικῶν.

Ε

40. Ἐγχωρούντως, id est: « In quantum fieri potest. »

41. Ἐδαφίω. Hac utitur voce: « Ὁ ἐν τῷ κινου- μένῳ ἐδαφίῳ λόγος, dummodo in codice non sit error. »

42. Ἐθελοακρότητα. Dicit: Δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας, id est, saltem meo sensu: « Ὅβ magnam voluntariamque superstitionem eorum. »

43. Ἐμμέρεται. Dicit: Πόσα δὲ ἄλλα ἐμμέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

44. Οὐκ ἐνδέοντι. Dicit: Ἐν ῥαθυμίᾳ τῇ οὐκ ἐν- δέοντι, id est: « In pigritia quæ non decet. »

45. Ἐνδιασχεύω. Dicit suos adversarios mentionem fecisse portarum æternarum, οὐκ εὐχαίρως, ἀλλ' ἐνδιασχεύω.

46. Ἐνιαίον. Dicit: Τὸ ἐνιαίον τῆς θείας καὶ ἀπλη- θύντου φύσεως ἰδίων.

47. Ἐννεῖν. Affirmat ναόν interdum vocari domum in qua habitamus, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοι- κεῖν.

48. Ἐξήλικας. Dicit nos omnes per baptismum fieri filios primogenitos. Καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξήλικας καὶ ἀφήλικας.

49. Ἐπιστάνοντι. Dicit: Ἔσται δὲ τοῦτο πλέον καταρανὲς τῷ ἐπιστάνοντι, ὅτι, κ. τ. λ., id est, « Hoc erit magis notum scientibus, quod, » etc.

50. Ἐπίχειρα. Sic loquitur: Μεταφορικῶς γὰρ λέγομέν τινὰς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωσθαι, καὶ θεωρημένως προσφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἐπίχειρα. Super hanc vocem vide Hesy-chium in ultima, quæ ierem optima est, Joannis Alberti editione.

51. Εὐμικτός. De Christo loquens, illum vocat οὗτος ὁ εὐμικτός Θεός.

H

52. Particula ἤ, quoties significat « aut, » semper a nostro Auctore, necnon ab eo qui illius codicem transcripsit, sine accentu et cum spiritu solo scribitur.

Θ

53. Θεόρηστον. De textu loquens Aggæi prophete, illum esse dicit θεόρηστον φωνήν.

I

54. Ἰσοργεῖν, id est: « Æqualiter operari. »

K

55. Καλλιεργίας. Dicit: Διὰ τῆς πίστεως καὶ καλλιεργίας, id est: « per fidem et bona opera. »

56. Καταστέλλειν. Dicit: Καταστέλλειν τῷ τοῦ Θεοῦ θελήματι.

57. Κέριον. Dicit: Καὶ τὸ προσυρανθησόμενον δὲ τοῦτοις θεώρημα, κέριον καὶ ἐπάξιον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐστίν. Nisi in codicem irrepserit error, et legere oporteat καίριον.

Λ

58. Λοιμῆνασθαι. Dicit: Οἱ αἱρετικοὶ κόρακες τοῖς θεοῖς λοιμῆνασθαι ἐπεχείρησαν βῆτοίς.

M

59. Μήρυγμα. Dicit esse ἀπαράλλακτον τὸ μήρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

60. Μονοκτῆτορα, id est: « Solum Dominum, solum magistrum. »

N

61. Νεαλογεῖν. De hæreticis loquens dicit: Οὐκ ἀκνοῦσι νεαλογεῖν καὶ τότε, ὅτι, κ. τ. λ.

O

62. Οὐρανοί, id est, nisi factor: « Sacella. » In sequenti autem loco vox illa invenitur: Ἐν ταῖς ἀγλαῖς ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς εὐκτηρίοις, καὶ μαρτυρίοις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, id est: « In sanctis ecclesiis, et in oratoris, et in martyriis, sicut in aliis sacellis. » Forsitan per istas voces, ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, designare voluit Auctor has sacras aedes quæ dictæ fuerunt προφητεῖα, ἀποστολεῖα, παρθενῶνες, quia Deo consecrabantur sub invocatione seu alicujus prophetæ, seu apostoli, seu cujusdam virginis. Simili modo, secundum quod apud S. Cyrillum Hierosolymitanum legitur, ecclesia vocabatur alio nomine τὸ Κυριακόν, « Dominicum, » eo quod ibi corpus Domini immolatur.

Π

63. Παγγενεῖ, id est: « Cum omni familia; » et, παμφιλεῖ, « Cum omnibus amicis. »

64. Παναπειράτος. Loquens de festis Paschæ et Pentecostes, ait: Οὐ διέλιπεν γὰρ ποτε ἡ παναπειράτος φαιδρότης τῶν ἑορτῶν τούτων.

65. Περιγεγονότως. Dicit homines indigere multis. Eis τὸ τελειῶς καὶ περιγεγονότως ὅτιον πράξαι.

66. Περιόδας. Loquens de Elisæo, dicit: Νεμάν δεηθέντα αὐτοῦ τῆς περιόδου εἰς τὸν Ἰορδάνην ἐπεμψε.

67. Πλουσιολόγον. Sic loquitur: Ὅσοις δὲ τοῦτον

τὸν Μονογενῆ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἔγνωσαν κ. τ. λ.

68. Προβαθέστερον. Dicit quod Moyses mentionem facit cujusdam vitis et trium propaginum. Τοῦτο τοῦ ἄλλου πυθμένος οὐδαμῶς προβαθέστερον εἰρηκώς.

Σ

69. Σχάλη. Loquens de hæreticis, contra quos scribit, ait: Ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασι σκάλημ ἐπιπολάζει τε καὶ συμπέφυρται.

70. Συγκητορίας. Eosdem impugnando hæreticos, ait eos Verbo negare non solum, ὡς υἱὸς πρὸς πατέρα κοινωνίαν, sed etiam ὡς φίλον πρὸς φίλον ἰσότητά συγκητορίας.

71. Συμβαῖνον, id est: « Consentaneum. » Dicit quod hæretici οὐ βλέπουν ὅπως ἂν τοῖς θεολόγικα φαίνοντο συμβαῖνόν τι λέγοντες.

72. Συμμίγαν, id est: « Commisionem. » Hæreticos fingere dicit συμμίγαν τινὰ καὶ συμφωνίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα.

73. Συναρπακτικῶς. Ait quod Macedonii discipuli συναρπακτικῶς μυθεύονται ῥήμασι αὐτοῖς, ὡς οὐ χρῆ. κ. τ. λ.

74. Συναψίσαντες. Dicit eos, qui domum ædificare volunt, materiam secernere, quo facilius uno ictu oculi singula conspiciant, συναψίσαντες πρότερον τὰς ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτίθενται.

75. Συρφετολογία. Loquens de hæreticis, ait cura sibi non esse τὰς ἀπειθάνους αὐτῶν συρφετολογίας.

Τ

76. Θεωρημένως. Vid. supra vocem ἐπίχειρα.

77. Τοιοῦτοτρόπως, id est: « Hujusmodi. » Postquam citavit quosdam textus et Scriptura depra-prios, ait: Καὶ ὅσα εἴροι τις ἂν τοιοῦτοτρόπως λόγια.

78. Τριαδικῶς. Dicit omnia creata fuisse τριαδικῶς, id est, a tribus personis sanctæ Trinitatis.

Υ

79. Ὑπερ τοῦ εὐ. Orat ut particeps fiat τῶν φιλοτιμουμένων ὑπὲρ τοῦ εὐ ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

80. Ὑστερομέσως. Locum explanando prophete Amos, dicit: Προφητικῶς καὶ ὑστερομέσως ἐλέγη ἀπὸ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὕτωςαι· Κατέστρεψα ὑμᾶς, κ. τ. λ.

Φ

81. Φοιτεῖται. Vox ista non nostri Auctoris est, bene vero cujusdam pagani quem citat ipse modo sequenti: Καὶ οἱ ἔξω φατίν· Θεός ὁ τὰ πάντα τεύχων καὶ χάριν ἀοίδα φοιτεῖται.

82. Ἐπὶ φορέσεως, id est: « Corporis habitu. » Ἐπὶ τῆς ὄψεως καὶ φορέσεως καὶ ἀνατροφῆς δεικνύται ἕκαστος ὅπερ ἐστίν.

Χ

83. Χρήσαντα. Postquam varios Scripturæ textus hæreticis opposuit, hæc subiungit: Τί γὰρ ἂν ἀκούοντες ταῦτα φῆσαιεν τὸν χρήσαντα αὐτὰ διδάσκειν.

84. Cæterum, finiendo annotabimus a nostro Auctore lib. 1, cap. 15, tres, aut, ut ait ille, duas voces usurpatis fuisse, 466 quarum difficile inveniretur exemplum apud aliquem inter Græcos scriptores. Ἡ γὰρ λέξις ἡ ἦν (inquit ille) ἀπαρέμφατος ἐστίν· Ῥωμαῖσι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται, Plusquam perfectus. Ἐρμηνεύεται δὲ Πλάσιν ἢ τέλειος. Id est: « Nam vox ἦν (erat) indefinitiva est: Latine autem indefinitivum verbum ex duabus vocibus componitur: Plusquam perfectus, quod est πλέον ἢ τέλειος. »

Opiniones Auctoris.

Prima opinio spectat ad mulieres, quas ut libros componant non sinit noster Theologus: quod tamen

intelligendum puto de libris theologicis, non autem de operibus aliis. Quidquid sit, en ea quæ, lib. III, cap. 42, parag. 3, scripsit, loquendo de duabus Montanistarum heroidibus, Priscilla et Maximilla, quas illi hæretici velut prophetissas venerati sunt. Προφήτιδας δὲ οἶδεν ἡ Γραφή· τὰς Φιλίππου τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Δεδοῦρραν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀζαρίων, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ εἰπούσαν, ὡς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν· Ἀπὸ τοῦ τῶν μακαριουστῶν με πάσαι αἱ γυναῖκες, καὶ αἱ γενναὶ· βίβλους δὲ συνταξείσας ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οὐκ οἶδεν· ἀλλὰ καὶ ἐκόλυσεν ὁ Ἀπόστολος Τιμοθέω τὸ πρῶτον γράψας· *Γυναίξιν διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω*. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ· *Πᾶσα γυνὴ προσευχομένη καὶ προσητεύουσα ἀκατακάλυπτος τῇ κεφαλῇ, καταισχύνη τὴν κεφαλὴν· ὅ ἐστιν μὴ ἐξείναι γυναῖκα ἀναλθὴν ἐξ οικείας προσητεύσεως βίβλους συγγράφειν, καὶ ἔ... διδάσκειν, καὶ τοῦτω ὑβρίζειν τὴν κεφαλὴν, τοῦτ' ἐστιν τὸν ἄνδρα· Κεφαλὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ, κ. τ. λ.* Id est: « Prophetissas vero novit Scriptura quatuor Philippi filias, Deborram, Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam, quæ dixit, ut inquit Evangelium (Luc. I, 48): *Ex hoc tempore beatam me dicent omnes mulieres et generationes*. Libros vero conscriptos et earum nominibus inscriptos non novit. Quin etiam id venit Apostolus in prima ad Timotheum Epistola, II, 12, scribens: *Mulieribus docere non permitto*, et rursus in prima ad Corinthios, XI, 5: *Omnis mulier orans, et prophetans non velato capite, deturpat caput*: quod significat non licere mulieri ex propria compositione libros sidenter conscribere, et in Ecclesia docere [suppleo partem codicis quæ deest, legendo ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν], et hac ratione injuriam capituli inferre, id est viro: caput enim mulieris est vir, etc.»

Spectat autem secunda opinio ad tempus quo in hunc mundum venturus sit Antichristus, quam quidem questionem quamvis Deus eam prudenter hominibus absconditam reliquerit, nonnulli interdum auctores maxima imprudentia, sed tamen bona fide, dignoscere conati sunt. Jam prope esse hoc tempus, nostrum credidisse Theologum constat, illumque de ea re in sententiam S. Cyrilli venisse, si illius verba legantur quæ ad Sanctam Trinitatem habet, lib. II, cap. ultimo, ubi sic: *Ὁὄτως γὰρ ... id est: « Sic enim per te ... o optima, et omnipotens Trinitas, a qua et ex qua est omne bonum, et in qua omnis omnia spes semper sita est, et post quam nihil omnino est, liberabimur ab iis quæ peccavimus in anima, et in corpore, in cognitione et in ignorantia, in verbo et in opere, hic, et cum vincis in iudicando abscondita hominum, et ab iis, qui in hoc mundo nobis molesti sunt, et a demone, qui bonis semper invidet, atque adversus eos stat, et ab omni spiritu malo atque immundo, et ab honesti osore Antichristo, cujus, ut eventa indicant, plenum gravi conflictu tempus jam appropinquavit; adeo ut nemo eorum qui nunc sunt, nemo eorum qui tunc inveniuntur, pereat.»*

In eoa sita est tertia opinio, quod noster opinetur Auctor, salvum esse Salomonem, quem e contra alii, ut scimus, damnatum voluit Vid. lib. III, cap. 3. *Ὁὄκ οὖν εὐδὴλον ... id est: « Nonne evidens est, quod de omnium causa et conditricis Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quem describere oratio non posset, non dicit in Proverbiis Salomon illud: *Dominus creavit me?* Nec enim tam audeat et superbus fuit contra Deum, qui tanta peccata ei pepercit, et sicut omnium semper, sic etiam ipsius misertus est.»*

Quarta Auctoris opinio circa situm montis ubi noster Redemptor crucifixus est, versatur; quem quidem locum nonnulli auctores, scientiæ theologice quam geographicæ peritiores, unibilibum esse terræ arbitrati sunt. Vid. nostrum Theologum, lib. I, cap. 15, ubi sic: *Δαυὶδ δὲ ... id est: « David au-*

tem in LXXIII psalmo de Æterno psallens ait: *Deus autem rex noster ante sæcula* (in textu Græco excuso, legitur πρὸ αἰῶνος, in codice ex quo hoc opus excerpseri, προαιώνιος) *operatus est salutem in medio terræ*. Golgotham vero intelligit, locum in medio situm, ac veluti centrum terræ illum vocans: in quo divina quidem sua præscientia ante sæcula operatus est salutem nobis in Incarnatione Filii; re autem ipsa, quando propter suam bonitatem pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, Impassibilis, et usque ad cor terræ, ut sic loquar, venit: quemadmodum etiam Ezechiel (v, 5) prophetat in hunc modum: *Ipsa est Jerusalem* (lego autem, juxta textum Græcum typis mandatum); *in medio gentium posui eam.*»

Quinta opinio ea est qua Theologus noster S. Stephanum, primum martyrem, apostolum vocat, lib. II, cap. 7, parag. 11, non quod S. Stephanum re ipsa apostolum fuisse credat, sed sic eum per verbis licentiam nominans. Cæterum, ipsum loquentem audias: *Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναπτυχθέντες οἱ οὐρανοὶ ὤφθησαν τῷ διπλοῦς στεφάνου ἀναδησαμένῳ ἀποστόλῳ καὶ μαρτυροῦν φησὶν γὰρ· Στέφανος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου ἴδεν τοὺς οὐρανοὺς ἀνευρημένους· Ὅστε εἶναι τὸ ὑπὸ ἀρχαίου εἰρημένον*

Ὁὐρανὸν δ' ἄρ' ὑπερφάτη ἄσπετος αἰθὴρ.

Id est: « Quia potentia et gratia Spiritus sancti factum est, ut reseratos caelos conspiceret is, qui duplici corona redimitus est, apostolatus et martyrii. Ait enim Scriptura: *Stephanus plenus Spiritu sancto vidit caelos apertos*: adeo ut de ipso verum fuerit quod a velusto poeta dictum est (*Iliad. VIII, vers. 554*):

E caelo autem discissus est immensus æther.»

Sexta vero potius Rabbino cabalistico quam Christiano theologo mihi tribuenda videtur. Etenim, lib. II, cap. 14, hæc Genesis I, 2 verba: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, exponens, postquam notavit Spiritum sanctum super Jordanem ἐν εἰδῇ περιστερᾶς, id est, sub « forma columbæ, » apparuisse, continuo subjungit per eandem vocem, περιστερᾶς, significari Spiritum sanctum esse incircumscriptum: nempe, cum in abaco Græco numero 801 columba designet, idem pariter valent ambæ litteræ alpha et omega quæ in Novo Testamento Deum significant. Ἐπερ δὲ ... id est: « Si vero etiam ex numero, qui colligitur ex nomine commemoratæ volucris, adjumentum aliquod orationi nostræ oportet comparare, is quoque quodammodo subindical, Spiritum sanctum esse incircumscriptum: nam vox περιστερᾶς (quæ columbam designat) est octingentorum et unius: qui numerus significatur per α et ω. Hæc autem elementa sunt initium et finis omnium elementorum.» Si quis talia miretur inveniri apud maximi ponderis Auctorem, secum reputet quandoque doctissimos scriptores dormitare.

467 Septima, demum, opinio ad angelos spectat, de quorum natura in quinque primis Ecclesiæ sæculis multi Patres diverse locuti sunt, licet jam diu sit quod plerique sentiunt theologii (quamvis non hoc, ut arbitror, de fide sit) angelos « spirituales » esse dicendos, id est, « mere spiritus, penitusque corpore carentes. » Quos noster multis in locis vocat Theologus « carne vacantes, » vel hominum oculis invisibiles et incorporeos. In libro autem secundo, capite quarto, paulo diversiore sequi videtur sententiam, siquidem angelos vocet corpora caelestia, eosque incorporeos esse contendat solummodo respectu nostri. En locus ubi loquendi modus invenitur. Quoad primum, leg. lib. II, cap. 6, parag. 5: *Ἡ κτίσις, inquit, ἡ λογικὴ ἀρετῆς τε κακίας τε ἐστὶν δεχτικὴ, ὡς εὐρίσχομεν ἐν ἀσωμάτοις μὲν, καθὰ προσέποιμεν, ἀρετῆς ἐνδὸς τοῦς εὐδοκίμους ἀγγέλους, κακίας δὲ τοῦς ἐκφρομένους· ἐν δὲ σώμασιν, ὡς ἐπιμὲν ἡμεῖς αὐτοί· τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα*

κ. τ. λ., id est : « Creatura rationalis et virtutis, A et nequitiae capax est, ut comperimus in incorporeis quidem, sicut antea diximus, quoad virtutem bonos angelos, quoad nequitiam vero reprobos : in corporibus autem, sicut sumus nosmetipsi. Divinus vero Spiritus, etc. » Et in parag. 13 ejusdem capituli, diabolus vocatur *ἄσαρκος*, id est « sine carne. » In capite autem 7 hujus libri angelos vocat *ἀσμάτους στρατιάς*, id est : « incorporeos exercitus. » Et in cap. 4, sub finem : *Μετὰ γὰρ τὸν Θεὸν φύσιν ἄλλην λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδιδάχθημεν, ἢ τῶν πολλῶν πνευμάτων, καὶ τῶν κατ' ἡμᾶς σωμάτων.* Id est : « Nam post Deum nullam aliam esse naturam rationalem docent Scripturae, nisi plurimum spirituum, et corporum qualia nostra sunt. » In quantum vero ad secundum modum, sic se habet. *Οἱ οὖν ἄγγελοι, φησὶν...* Id est : « Ergo angeli, inquit, non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut omnia. Sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines. Spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. Sed vocati non sunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut Spiritus veritatis, aut Spiritus sanctitatis : verum angeli ministri, et corpora caelestia, eo quod infinite distent ab increato Spiritu Dei, eique subjiciantur, juxta sapientem Apostolum, qui scribit (1 Cor. xv, 40) : *Corpora terrena, et corpora caelestia.* Nam sicut ipsis similes non sunt ventorum spiritus, sic ne ipsi quidem similes sunt Spiritui sancto Dei. »

Loca e Scriptura sacra deprompta.

Ad omnem tertium versum saepiusque, si fuerit opus, a nostro Auctore sacri adducuntur textus. Ne diutius in his immerer, solummodo sequentes seligam.

Ubi, quoad primum textum, lib. 1, cap. 27, ubi, postquam locum e propheta Baruch citavit, continuo alterum affert quem usquedum in Bibliis non invenit, sive in iis non sit, sive illum detegere nesciverim : *Καὶ πάλιν· Θεοὶ οὐ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος δὲ ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὐσης ἀληθινῆς, εἰ μὴ τῆς τοῦ γνησίου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ παρ' ὅ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεχομένησαν. Qui locus sic in mea versione legitur : « Et rursus : *Dii, qui caelum et terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus qui fecit caelos in intelligentia, ipse est Deus vivus et verus.* Nulla scilicet alia est Deitas vera, nisi Deitas genuini Filii Dei, per quem et a quo simul cum universo mundo caeli etiam producti sunt. » Vox καὶ πάλιν, « et rursus, » praesertim ob modum peculiaris quo indesinenter voce illa utitur, nos ad sentiendum impellit, nisi in errore versor, verba θεοὶ οὐ τὸν οὐρανὸν, κ. τ. λ., *Dii qui caelum, etc.* (quae explanat in sequenti periodo ὡς ἄλλης θεότητος, κ. τ. λ.) ab eo dari quasi e Scriptura sacra desumpta, et forsitan prophetæ Baruch genuina, apud quem nihil tale mihi invenire contigit.*

Secundus locus invenitur in libro 11, cap. 11. Ibi quemdam Danielis locum, in historia Susannæ, citat, quem frustra nunc quaereres. *Ἐπιφέρει γάρ· « Καὶ ἔκρινεν τοὺς πρεσβυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος. »* Id est : « Subjungit enim (loquitur de Daniele) : *Et judicavit presbyteros (seniores) Spiritu sancto repletus.* »

Tertio loco, res mihi notanda videtur, quod aliter quosdam textus citet Auctor quam nunc in codice Græco leguntur, quosque tamen in Vulgata editione invenias. Ne plura æquo exempla apponam, duo tantum seligam. Primum, in lib. 1, cap. 29 et 32, sequenti modo tertium versum citat capituli primi secundæ Epistolæ sancti Petri : *Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν*

καὶ εὐσέβειαν δεδωγημένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ. Græcus textus typis mandatus pro *ἰδίᾳ δόξῃ* habet *διὰ δόξης*. Sed Vulgata editio velut noster Auctor legit : *Quomodo omnia nobis divina virtutis suæ, quæ ad vitam et pietatem, donata sunt per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute.* Secundum, in secundo libro citat versum 13 (in Vulgata editione 12) capituli secundi Epistolæ II ad Thessalonicenses ; et ubi Græcus textus habet *ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν*, id est « ab initio in salutem, » Vulgata autem editio « primitias in salutem, » legit noster Theologus *ἀπαρχὴν εἰς σωτηρίαν*, in eo cum Vulgata editione concordans.

Quarto loco, mihi pariter notandum videtur quod alios textus præbeat aliter ac leguntur tum in Græco exemplari, tum in Vulgata editione ; cujus rei duo solummodo exempla monstrabo : primum, in secundo libro, capite 3, citatur septimus versus Epistolæ II ad Tim., et ubi codex Græcus necnon Vulgata editio legerunt *Πνεῦμα δουλίας*, *Spiritus timoris*, noster Theologus legit *Πνεῦμα δουλείας*, id est *Spiritus servitutis* ; secundum, in lib. 1, cap. 13, citat versum 12 capituli quarti Epistolæ catholice S. Jacobi : *Καὶ ὡς Ἰακώβος περὶ αὐτοῦ γράφει· « Εἰς ἔστιν ὁ νομοθέτης καὶ χριστῆς ὁ μόνος σώζων δυνάμενος. »* Id est : « Et sicut Jacobus de illo scribit : *Unus est legislator, et iudex, qui solus potest salvare.* » Sed ista versio neque cum textu Græco, neque cum Vulgata editione consentit. Etenim sic habet textus Græcus : *Εἰς ἔστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σώσαι καὶ ἀπολέσαι.* Id est : *Unus est legislator qui potest salvare et perdere.* Vulgata autem editio : *Unus est legislator et iudex, qui potest perdere et liberare.*

Annotatio quinta. Noster interduum Theologus, cum Biblia citat, haud semper cuique suum tribuit, quod ex ipsius errore fieri credendum est, nisi, salvo illius honore, transcribentis matrum insimulamus. Exempli gratia, ad caput septimum, quemdam textum affert quasi ex Epistola ad Romanos depromptum, qui tamen Epistolæ II ad Corinthios peculiaris est. *Ῥωμῶνις δέ· « Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλο Ἰησοῦν κηρύσσει· ὃν οὐκ ἐκπρυόξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε. »* Id est : « Ad Romanos vero scribens : *Nam si is qui tenuit, alium Jesum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis.* » Versa autem vice, in capite 18 hujus libri, locum ex Epistola ad Romanos xv, 30, desumptum proprium esse asseverat uni e duabus Epistolis ad Corinthios. *Καὶ πάλιν Κορινθίους· Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος συναγινώσασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.* Id est : « Et rursus ad Corinthios scribens : *Obsecro autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum.* » Nec multo post locum quemdam alium tribuit Psalmistæ, qui revera in Threnis legitur.

468 Sexta tandem res mihi notanda visa est, quod noster interduum Theologus, quem genuinos Scripturæ sacræ textus afferre crederes, sensum eorum solum modo tradat legentibus. Vile de ista re lib. 1, cap. 16, ubi versum 3 quinti libri Geneseos sequenti modo citat : *Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνης ὑψηλῆται καὶ Μωϋσῆς οὕτως εἶπεν· « Ἐγέννησεν Ἄδὰμ τὸν ἑβρὸν κατὰ τὴν εἰδὴν αὐτοῦ, »* id est : « De naturali autem imagine Mose quoque dissevit sic : *Adam genuit Seth juxta imaginem suam.* » Simili modo, vid. cap. 18 ejusdem libri, in quo sic versum 6 Geneseos capituli primi fucat Auctor noster : *Καὶ πάλιν· « Εἰπεν ὁ Θεός· Γενήθητω σπερμα· καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ σπερμα· καὶ ἔβεν ὁ Θεὸς οὕτως καλόν. »* Id est : « Et rursus : *Dixit Deus : Fiat firmamentum. Et fecit Deus firmamentum. Et vidit Deus quod esset bonum.* » Et paulo inferius sic versum 3 secundæ

capitis Aggæi scribit: Καὶ ὡς ἤνθα... Id est: « Et sicut cum prophetat, Aggæus quidem, ex persona Patris divinam vocem afferens sic se habentem: *Confortare, Zerobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri*: Isaias vero, etc. » Et sub finem capitis 5, lib. II, vid. ab eo citatum caput VI Epistolæ ad Ephesios: Πρὸς Ἐφεσούς μὲν... Id est: « Ad Ephesios quidem: *Accipientes armaturam Dei, et loriceam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis, et gladium Spiritus, quod est verbum Dei.* » Quorum verborum invenitur sensus in versibus 13, 14, 16 et 17 capitis prædicti.

Disciplina ecclesiastica.

I. Antequam surrexisset Ariana hæresis, ad pacem, quam Ecclesiæ Magnus dabat Constantinus, turbandam, necnon ad mundum catholicum discordiæ comburendum incendio, formulæ ipsas precum suspectas efficiendo, quæ antea semper catholice habitæ fuerant, Glorificatio, seu, ut aiunt Græci Duxologia, fiebat nunc per formulam, qua etiam temporibus nostris utimur, *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*; nunc per aliam formulam *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*. A quo autem tempore Filii divinitatem sacrilegæ machinationibus impugnare cœperunt Ariani, et præsertim a tempore quo Macedonii discipuli sese cum ipsis nefando junxerunt fœdere, suspecta facta est posterior formula; non quod ante illud tempus redolisset hæresim, sed quod Macedoniani, priorem rejicientes, unice dicta posteriori formula uterentur, quam variis modis ad placitum interpretabantur. Unde nihil mirum illam penitus a Theologo nostro reprobari, ut ex sequentibus locis colligere est. Sic in libr. I, cap. 32: Καὶ πάλιν Ῥωμαίους... Id est: « Et rursus ad Romanos, in cap. I, v. 24 et 25... *Qui commutaverunt gloriam* (in textu Græco typis mandato, necnon in Vulgata editione legitur τὴν ἀλήθειαν, *veritatem*, noster autem Theologus legit τὴν δόξαν) *Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius, quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen.* Quis autem est rerum omnium Conditor, quem esse dicit benedictum in sæcula, nisi Unigenitus? Quinam vero ii, qui commutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt: *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*. Qui opinantur et eum esse creaturam, et ne regem quidem æternum esse. » Et in cap. 34 ejusdem libri: Καὶ οἱ λέγοντες Ἐδόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι οὐ δοξάζουσι τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἄλλω γὰρ δι' ἄλλου ἐν ἄλλω ἀναπέμπουσι τὴν δόξαν· ἄλλω δὲ οὐδ' ὁποτέρῳ. Id est: « Et qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei; nam alteri per alterum in altero gloriam relerunt, aut, ut melius dicam, nulli. » Et tandem in libr. III, cap. 23: Αἱρετικοὶ δὲ κατ' οἰκέταν ἐξουσίαν τὴν δοξολογίαν συνθέντες ἕτερον δι' ἄλλου ἐν ἄλλω ὡς δι' ὄργανου δοξάζουσιν· τὸ δ' ἀληθέστερον, οὐδένα. Id est: « Hæretici vero propria potestate glorificationis hymnum componentes, alteri per alium in alio velut per instrumentum gloriam reddunt, aut, quod verius est, nulli. »

II. In primis Ecclesiæ sæculis, mos erat Christianorum, cum Deum orarent, faciem ad orientem vertere, sic, ut opinor, in mentem revocantes *Orientis* nomen quo Christus ab utroque Zacharia prænuntiatus est, nempe a Zacharia prisco, XIV, 4; necnon a Zacharia patre Joannis Baptistæ, ubi dicit (Luc. I, 78): *Visitavit nos Oriens ex alto*. Porro, talem adhuc, tempore quo noster scripsit Theologus, morem extitisse probatur ex eo quod dicit in libro III, cap. 2, parag. 28: Εἰ, καθὰ γέγραπται... Id est: « Si, ut scriptum est, a dextris Patris considet (loquitur de Filio)... sedet in eodem throno... et cum Patre ex æquo simul adoratur et conglorificatur cum ipse, tum Spiritus Dei. Quo-

modo enim posset, cum Trinitas in uno throno sit, unus adorari in conspectu unius æterni throni, quando orientem versus sit adoratio, et gloria reditur Deo? »

III. Hic in multis nostri Auctoris locis de triplicis immersionis ritu agi notarem, nisi illud mihi prorsus videretur inutile, cum adhuc apud Ecclesiam Orientalem mos ille vigeat, itemque viguerit in Ecclesia Occidentis non minus decem sæculis.

IV. Mos erat pariter, in primis Ecclesiæ temporibus, baptizatis omnibus, etiam infantibus, Eucharistiam præbere. Ad hunc usum alludere videtur Auctor noster, ubi sic, in libr. II, sub finem capitis 13, in quo Christus loquens inducitur: Ἀλείψας, λούσας... καὶ θρέψας τῷ σώματι μου καὶ τῷ αἵματι. Id est: « Ungens, lavans... et nutriens corpore meo, et sanguine. » Et in capite 14 ejusdem libri: Τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Θεοπαιτοῦ, ἤγωνα σὺν τῷ ἀνακαινισμῷ... λαμβάνομεν. Id est: « Divinam atque immortalem communionem corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione (id est cum baptismo)... accipimus. »

V. Licet in primis Ecclesiæ sæculis, diebus Pascham et Pentecostem præcedentibus specialiter daretur baptismus, notat tamen Theologus noster baptismum omnibus diebus anni, imo hora omni dari posse, quo potissimum discrepat ab antiqua piscina, in quam nisi semel quotannis unum ægrotum immittere liceret, subindeque addit: Τὸ γὰρ αὐθεντικόν... Id est: « Authenticum enim baptismus, post Filii et Spiritus sancti adventum, quotidie, aut potius singulis horis, aut, ut verius dicam, continue, et omnes descendentes (id est omnes baptizati), et ab omni peccato in perpetuum liberat, etc. »

Facta ab Auctore nostro testata.

469 I. Quoad facta historica a nostro Auctore citata, non mirandum est, si pauca sint, ac parvi momenti pleraque. Nimis enim hæc aliena erant iis rebus quas tractabat. Quam libenter videbit, ut arbitror, catholica, docta ac illustris Hispania in lucem proferri, inelytum testimonium ab auctore tam antiquo, quo demonstratur sanctum Jacobum in Hispaniam revera venisse atque ibi fidem prædicavisse. Illud autem testimonium impugnare minime poterunt hujus traditionis adversarii, neque nobis objicere, quod opponunt argumento e sancti Hieronymi *Commentariis* in cap. XXV Isa. desumpto, videntur: unum quidem apostolorum destinatum fuisse ad fidem in Hispania prædicandam, sicut illud testatur Hieronymus, et hunc apostolum fuisse sanctum Jacobum, secundum antiquam Ecclesiæ Hispaniæ traditionem, sed hanc prædicationem ab eo effici non potuisse, utpote qui antea, Hierosolymæ martyrio coronatus fuerit: nam vox a nostro Theologo adhibita, absque ullo dubio, « commemoracionem, » et non tantum destinationem significat. « Ὅτι ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων (sic dicit ille loquendo de Spiritu sancto) διαγόνοι ἐν Ἰνδία... Id est: « Nam alteri quidem apostolorum in India, alteri vero in Hispania degenti, alius vero in aliis locis, usque ad extremitatem terræ distributus ab ipso, suam infallibilem et incontaminatam impertiebatur sapientiam. »

II. Repertur in tertio libro, cap. 41, ubi testatur hæresiarcham Montanum primo fuisse cujusdam idoli sacerdotem. Ὅστε παρὰ πάντας Μοντανός... Id est: « Montanus itaque omnium minime dicendus est Spiritum sanctum cognovisse, eumque habuisse, quippe qui in ea sententia fuerit, ac centum quidem et amplius annis post assumptionem (ascensionem) Salvatoris et adventum Spiritus sancti, factus primum idoli sacerdos, tum cæcæ hujus hæreseos auctor et doctor est. »

III. Ficta fuit Arii poenitentia ab antiquis Patribus et ecclesiasticis historicis memorata atque a

nostro Theologo confirmata. Τίς οὖν ἂν περθεῖτο δικαιοτέρον (sic ille scribit), Παύλῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἄγιοις, ἢ Μακεδονίῳ, καὶ τῷ πλαστῶς μετανοήσαντι Ἀρτέμῳ; id est: « Cui ergo magis æquum est credere, Paulone et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui flicte respicit, Ario? »

IV. Videtur indicatum, licet obscure, in cap. 6 tertiæ libri, id est quod tempore nostri Auctoris, vigeat adhuc inter heros aut dominos usus proprium ipsorum nomen suis servis dandi. Καὶ βασιλεὺς κατεστάθη... Id est: « Et rex constitutus est (de Jesu Christo Domino nostro loquitur), et Dominus factus est is qui natura et ab æterno erat Dominus, quando discipuli, ut scriptum erat, servi ejus facti sunt; quando Apostolus scripsit Rom. 1, 4: *Paulus servus Jesu Christi*; quando etiam omnes eum ut Dominum et Christum agnoscentes, Christiani denominati sumus, tanquam servi participes facti nominis herilis: sicut dicit in Isaia lxxv, 15: *Iis autem, qui serviunt mihi, vocabitur ὠκεν novum, etc.* »

Auctores a nostro Theologo allegati.

Alienum forsitan et supervacaneum quibusdam videbitur, non vero Excellentie Vestrae, quod ego hic etiam breviter commemorem auctores a nostro Theologo citatos. Talia autem cogitantibus respondeo me duabus præcipue rationibus ductum fuisse. Quarum prior est, quod hac agendi ratione, melius dignoscitur Auctor de quo agitur, atque illud est præcipuum hujus epistolæ scopus, et in hoc me sequi debere credo exemplum eruditissimi Fabricii, qui, præsertim cum loquitur de scriptoribus aut Ineditis aut parum cognitis, catalogum texere solet auctorum ab illis laudatorum. Posterior vero ea est, videlicet, sic mihi occurrit occasio exponendi nova quædam haud injucunda, utpote nova, veris scientiæ ac eruditionis amatoribus. His præmissis, ad propositum venio, memoratis auctores secundum antiquitatis ordinem disponendo.

Primus atque antiquissimus auctor esset Mercurius Trismegistus, si opera quæ ei, juxta communem ipsius sæculi opinionem, tribuit noster Theologus, genuina forent. Citatus est in capite 3 secundi libri, ubi legitur: Ὅθεν εἰρηται καὶ τῷ Ἑρμῇ τῷ ἐπίκλητῳ Τρισμεγίστῳ. « Ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὰ γὰρ ἄνθρωπος, κ. τ. λ. Id est: « Quare dictum est ab Hermete, qui Trismegistus cognominatur: « Fieri non potest ut in generatione sit bonum, » etc. Et pariter in capite 27 ejusdem libri, ubi illius auctoris hæc verba referuntur: Ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν λόγων τριῶν.

Secundus auctor, juxta ordinem, esset Orpheus, si illius forent hi duo hexametri versus quos in eodem capite 27 secundi libri memorat Theologus noster sequenti modo: Ὁρφέως τοῦ παρ' Ἑλλήσι πρώτου θεολόγου.

Πάντα γὰρ ἀθανάτοιο Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἀρωγῇ Ἀνθρώποι τελέουσι σοφῇ ὑπὸ Πνεύματος ὁρμῇ.

Id est: « Orphei qui apud Græcos est primus theologus:

Omnia enim immortalis Dei magno sub auxilio Homines perficiunt, sub sapienti Spiritus motione. »

Tertius et, me iudice, antiquissimus, Pindarus est, qui in duobus locis allegatur. In priori, capitis 2 tertiæ libri, sic se habet: Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν Θεὸν, εἶρηται οὕτως: « Καὶ μὴν Θεοῦ γένος πιστὸν ἀεί. » Id est: « Deum vero Pindarus quoque fidelem ac verum dicens, sic locutus est: *Et Dei genus fidele semper.* » Attamen animadvertendum est, in ode hic citata aliquantulum diverse legi, sic:

..... Καὶ
Μὴν θεῶν πιστὸν γένος.

Id est: *Et deorum fidele genus.* In posteriori vero

A loco, haud nominato poeta, duos versus refert oes quæ inter Olympiacas prima numeratur.

Ἀμέραι δ' ἐπίλοιποι
Μάρτυρες σοφῶτατοι.

Id est: *Sed posteri dies testes sunt sapientissimi.*

Quartus est Sophocles, quem non nominat et cujus duos excerpti versus in capite sexto tertiæ libri.

Quintus est Diagoras Melius, celeberrimus philosophus, qui vulgo Atheus cognominatur. Attamen quidam antiqui scriptores Christiani, et inter recentiores Godfredus Arnoldus, eum a tantæ infamiae nota exemerunt. Illius opera jam a longo tempore perierunt. Sed Theologus noster illius fragmentum conservavit nobis, in fine capitis primi tertiæ libri, quod, quocumque modo interpretetur, Diagoræ apologetarum sententiæ favere videtur. Οὐκ αὐτάρκτως γὰρ ὄντως (sic se habet) ἢ ἀνθρώπου σύνεσις εἴπειν τι περὶ τοῦ Θεοῦ μὴ θείαν προσλαβοῦσα βοήθειαν τε καὶ δύναμιν, ὡς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος εἶρηται. Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου βροτέλου νόμος ἔρπειν. Id est: « Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam acceperit opem ac vim, sicut alicubi Diagoras Melius dixit: « Deus ante omne humanum opus, etc. » Cum in hoc loco minime omnino contentus sim mea versione quam retuli talem qualis in codice invenitur, atque de ea consulere cupiens doctiorum hominum sententiam, illam integram sub Vestrae Excellentie oculis hic exhibere non audeo.

Sextus foret unus duorum Platonum Comicorum, seniorne an junior, hoc dicere non ausim. Ambo enim pagani sunt, amborumque desunt comædiæ. Theologus noster in capite 27 secundi libri, quatuor iambos versus citat, quos tamen, id ingenue fateor, non arbitror esse poetæ ethnici. Πλάτωνος τοῦ Κομικοῦ, ὃς ἀνθρώπος ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις λάμβοις θεότητα μοναδικῶς ἐκτεινομένην εἰς τριάδα, C ἀφ' ἧς τὰ ὅλα γέγονεν τε καὶ σώζεται.

Θεὸς γὰρ ἔστιν εἰς Πατὴρ ὑπέρτατος
Λόγῳ τὰ πάντα πανσόφως, καὶ Πνεύματι
Στήσας ὁλοθαίνονα καὶ Βυθοῦ πλάνης
Εἰς φῶς ἀνάγκων ἐκ μακρῆς ἀταξίας.

Id est: « Platonis Comici qui venuste Deitatem, servata unitate, extensam in Trinitatem in subscriptis iambis (hic una vox deest cujus sensus sit: *Describebit*, aut aliquid simile), a qua omnia facta sunt et conservantur.

*Deus enim est unus Pater supremus
Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu
Firmavit labentia, et ex Profundi errore
In lucem revocat ex diuturna confusione. »*

Septimus est Plato philosophus, cujus unum fragmentum e *Timæo* deprimium reperitur in capite quarto tertiæ libri.

D 470 Octavus est Aristoteles cujus quintus τῶν *Μετατὰ φυσικά*, citatur in quinto capite tertiæ libri.

Nonus est Aratus Tarsensis. Illum citat Theologus noster in cap. 18 tertiæ libri, si tamen dici possit eum ab illo citari; nam solummodo refert e *xxvii* cap. Actuum apostolorum versiculos 17 et 19, ubi leguntur in textu Græco excuso: sed ibi S. Paulus exprimit tantum primam partem quinti versus *Phænomenorum* laudati poetæ, noster autem Theologus illum integrum refert, hoc modo:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἦπιος ἀνθρώπων.

Id est:

Ipsius enim et genus sumus: ipse vero benignus est in homines.

Decimus est Aquila. Allegatur in cap. 3 tertiæ libri, sequenti modo: Ἀκύλας μὲν γὰρ ὁ εἰς τῶν ἐρημνευτῶν τὴν γραφὴν ταύτην ἔχουσαν Ἑβραϊστὶ ἀδοξαίει κενόρι, ἐξέδωκεν οὕτως: Κύριος ἐκτίσθη

τό μς. Id est : « Nam Aquila unus ex interpretibus A locum hunc Scripturæ, qui Hebraice habet. *Adonai canonis* (ego lego *canam*), transtulit sic : *Dominus possedit me.* »

Undecimus est Porphyrius (ὁ ἐπάρτος Πορφύριος) cuius unum locum refert in cap. 27 secundi libri, qui sic incipit : Ἄχρι γὰρ τριῶν ἡκοστίων ἔσθ' ἐξῆ Πλάτων τὴν τοῦ θεοῦ προσθεῖν ὄψια. Id est : « Nam usque ad tres hypostasias dixit Plato divinitatis naturam progredi. »

Duodecimus est S. Basilius, cuius noster Theologus verba non refert, sed eis tantummodo alludit breviter, exponendo sequentibus verbis interpretationem quamdam cuiusdam textus evangelici ab hoc eximio Patre ac insigni doctore datam : Ὡς τις τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσυλλογίστως ἐδίδαξεν· Βασίλειος ἦν ὄνομα αὐτῷ. Id est : « Sicut quidam ex sanctis Patribus, sapientiæ plenus, sine ratiocinationis fucō docuit : Basilio erat illi nomen. » Revera invenitur præfata interpretatio in *Epistola* 236 S. Basillii, in pagina 362 tertii tomii ejus Operum, juxta monachorum Sancti Mauri editionem.

Cæterum, si hic referre susciperem omnes versus ex antiquis poetis desumptos absque auctorum indicatione, sed solummodo iis memoratis sub ista communi denominatione, οἱ ἔξω, id est : « Extranei, » sive « Pagani, » nunquam hanc epistolam ad finem perducerem, quia ejusmodi citationes numerum triginta septem superant, ac pleræque minime breves sunt. Quarum aliz ex oraculis Sibyllicis sunt depremtæ, et ideo reperiuntur in editione Opsopæi, aliz vero ex aliis poetis. Longum esset ac fastidiosum nunc etiam illorum nomina tantum exponere.

Hæretici a nostro Theologo confutati aut saltem memorati.

A principio jam Vestræ Excellentiz dixi, primum imoque unicum scopum totius operis nostri Theologi ad id tendere, ut refellat Arii atque Macedonii hæreses. Attamen tractat de hæreticis qui antecesserunt duo supradictos auctores, et, quantum res de qua agit illud permittit, eos obiter confutat.

Illorum primus atque antiquissimus est Simon Magus. De eo loquitur in cap. 42 tertii libri, referendo pessimam ejus doctrinam; illas enim referre, est eas simul confutare. Τοῦτο τοῦτον τὸ δόγμα... Id est : « Hoc ergo dogma emanatio quædam est lulentæ doctrinæ, quæ prodiit ex Simone Mago Samaritano, qui nec mundum esse factum a Deo, sed ab angelis; nec resurrectionem futuram esse; et indifferentem debere esse cum omnibus mulieribus missionem, docuit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri et magni Dei nomen usurpaverit. »

Secundus est Menander, qui simul cum Saturnino in prædicto loco memoratur. Testatur noster Theologus, ambos, licet inter se de quibusdam dissenserint, concordasse tamen de mulierum promiscuo usu, atque de creatione facta ab angelis, eoque pervenisse audaciæ, ut affirmarint, Filium equidem Dei esse justum, Patrem vero esse injustum, mundique creationi et providentiæ esse prorsus alienum.

Tertius est Montanus cum suis sequacibus. De illo agitur in capite 18 tertii libri, asseriturque divinarum personarum distinctionem ab hoc hæretico negatam fuisse. Ἄλλ' ὥστε καὶ τοὺς παχεῖς.... Id est : « Sed etiam ut mente crassi ac rudes Montanistæ pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filio Patrem et Paracletum. » Quod etiam affirmat in 38 cap. ejusdem libri, ubi refert ac simul confutat istorum hæreticorum errores. Ad tria genera illos reducit in hoc capite. Primo, quod unica sit persona, sicut ille loquitur, trium divinarum hypostasion : Ἐν πρόσωπων εἶναι.... Id est : « Unam

esse trium divinarum hypostasion Personam. Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater et Filius et Paracletus... » Secundo, quod ἐπεὶ λέγουσιν..., id est, « Illi dicunt, Montanum venisse et Paracleti, id est, Spiritus sancti, perfectionem habuisse. » Tertio, quod dicant Priscillam et Maximillam fuisse prophetissas, et post Salvatoris adventum alios fuisse prophetas; quod Theologus noster negat, præsertim de prophetissis. Λέγουσιν ὅτι... Id est : « Dicunt (Montanistæ) : Vos non creditis, post primum Domini adventum esse prophetas. »

Quartus hæreticus est Basilides, de quo in capite 41 affirmat illum, præter deliramenta Menandri, docuisse etiam 365 cælos conditos ac stabilitos fuisse, qui angelorum nomen habent, et e quibus Basilidiani unum sancto nomine Arbasax vocant. Si autem computarentur numeri Græcarum litterarum quibus illud nomen componitur, inveniretur, illud apprimo significare 365, et licet sæpius ac communius *Abraxas* dicatur, tamen a nostro Theologo *Arbasax* scribitur.

Quintus est Carpocrates, qui, ut patet, ex iis quæ in præfato loco referuntur, easdem insanias atque ineptias docet, quibus istam adjungit; quod, si quis coinquatus peccatis voluntatem omnium dæmonum non impleat, ultra principatus et potestates transire non potest, nec ad supremum cælum pervenire.

Sextus est Valentinus, de quo testatur in supradicto loco, quod admissis hæresibus duorum priorum hæreticorum duas novas admiscuit. Per unam contendit corpus a Christo de cælo sumptum esse; altera vero, quæ longa fabula est, magisne impia an insulsiore sit haud facile dicam, in hoc consistit : Bythos, quod Profunditatem significat, Sigen, seu Silentium, generat, et a Silentio Jupiter Græcorum sive paganorum quoddam Verbum fabricavit et fecit. Et quia Christus in tricesimo suæ ætatis anno baptizatus fuit, excogitavit etiam Valentinus triginta Æonas, id est « Sæcula, » quæ deos vocavit, quorumque ultimis hermaphrodita erat; et hic erat Sapientia, quæ cum primum Deum videre voluisset, nimio illius fulgore perstricta e cælo cecidit, inde e tricesimo numero expulsa est, et plangendo, suis fletibus genuit Diabolum. Deest reliquum hujus fabulæ a sancto Irenæo relatæ et ab aliis scriptoribus qui de hæresibus scripserunt, quia codicis quædam partes perierunt. Postea in secundo libro, capite 6, paragr. 19, affirmat noster Theologus, Valentinum docuisse quoque Spiritum sanctum esse angelis coævum. Τοῦ ἔξω βλητοῦ..., id est « Excommunicati et ejeti Valentini, qui manichæizavit, et præter alia absurda fabularum commenta, furiose dixit Spiritum divinum coævum angelis, etc. »

Septimus est Manes cum suis sequacibus. De hoc tractat in capite 18 tertii libri, eique exprobrat, quod vocet Patrem ἀπάνθρωπον, id est, « Inhumanum » ac divinum Filium solum φιλόανθρωπον, id est « humanum, » 471 seu benignum erga homines. Ἐν αὐτοῖς δέ... id est : « Simul cum ipsis » (id est, cum Montanistis), etiam Manichæus confunditur, qui non admittit Vetus Testamentum, sed vocat Patrem quidem inhumanum, quippe qui Adamum eiecit ex paradiso, Filium vero solum « humanum, » id est benignum erga homines, quippe qui per semetipsum venit, ac salvavit nos. » Et in capite 21, Manichæus tribuit etiam errorem Phantasiastarum. Οἰηθέντων αὐτῶν [leg. αὐτῶν] Μανιχαίων μὲν ὄμμα δοχῆσαι ἐσχηκεῖν· Ἀρειανῶν δὲ, x. τ. λ. Id est : « Cum putent ipsum (de Christo loquitur), Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse; Ariani vero, » etc. Sed fusius de istis hæreticis tractat in 42 capite libri supradicti. Ibi affirmat multos existere, suo tempore, illosque omnibus flagitiis ac sordibus contaminiari. Quæ omnia, vel experientia, vel fama cognovit. Tradit etiam illorum systema componi erroribus Simonis Magi, Menandri, Satur-

nini, Basilidis, Carpocratis et Valentini; multaque alia adunxit in isto capite quæ nunc desunt, quia periit illius codicis finis, ubi de Manichæis scribit.

Ultimi sunt Novatus et Sabbatus qui cum maxima temeritate conati sunt restringere auctoritatem a Christo Ecclesiæ datam concedendi absolutionem ac reconciliationem lapsis. Eos confutat in capite 30 primi libri, quasi obiter : Redemptor, inquit, cum dixit : *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in celo*, ἔρριψεν ἐκ τῶς τῆν Ναυάτου καὶ Σαββατοῦ ἀπανθρωπιαν. Id est, « repudiavit ex eo tempore Novati et Sabbatii inhumanitatem. »

CAPUT IV.

Quo sæculo scriberet noster Theologus, et quis esset.

Jam eo perveni, ubi libenter finem huic jam nimis longæ epistolæ imponerem, nisi tuo desiderio, quod mihi loco præcepti habendum est, compelleret ad pauca quædam dicenda circa duas quæstiones a te mihi propositas, scilicet : quo sæculo scripserit Theologus noster, et quis ille sit.

Quoad primam quæstionem, nihil aliud asserere audeo, nisi præfatum opus, absque dubio, compositum fuisse post S. Basilii mortem, quæ, ut apprimè scis, accidit, primo Januarii, anno 379. Nam in cap. 22 tertii libri, prout in suo loco retuli, non solum ille sanctus doctor nominatur a nostro Theologo, sed insuper, ex articulo incipiente sequentibus verbis : *Τῆς τῶν ἐν ἀγίοις Πατέρων*, clare demonstrat illum jam et vita excessisse. Sed quo tempore illud opus a nostro Auctore præcise scriptum fuerit, minime dicere possum, malleque de hac re consulere tot doctos ac eruditos homines quibus nostrum fulget sæculum. Attamen, si meam sententiam quæsieris, tibi fatebor, quibusdam motus haud spernendis rationibus, mihi verisimillimum videri, Auctorem ineunte quinto sæculo vixisse.

Etenim, in prima media Operis parte, tantum de Verbo incarnato loquitur, et tamen nullam mentionem facit de hæresibus Monothelitarum, Euty-chianorum et Nestorianorum ; deinde, multo minus, in altera media parte, omnino ad divinam Spiritus sancti personam spectante, memorat controversiam Græcis inter et Latinos ortam, circa Spiritus sancti processionem. Ita ut dici possit nostrum Auctorem plus minusve tractavisse de omnibus hæresibus quæ Macedonianam et Arianam præcesserunt, nullo autem modo de eis quæ postea exortæ sunt, licet ipsæ majorem relationem habuerint quam præfata, cum argumento de quo agebat Theologus noster, et sæpe illi occurrerit occasio commemorandi seu unitatem personæ, seu dualitatem naturæ Jesu Christi.

Secundo, quamvis ad demonstrandum consubstantialitatem divinarum personarum, innumeris fere textus undequaque colligat e sacris Scripturis, atque sæpe eis evolvendis atque inculcandis incumbat, nunquam tamen hæreticis opponit insigne S. Joannis versiculum (I, v, 7) : *Tres sunt qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus ; et hi tres unum sunt*. Quod valde mirandum foret, nisi eodem modo egissent alii sancti Patres qui quinto sæculo contra Arianos scripserunt, quia tunc, nescio qua de causa, deerat iste versiculus in plerisque sacrarum Scripturarum codicibus.

Tertio, in cap. 10 secundi libri, exprobrat Arianis electionem Marathonii ad episcopatum ab eis factam, de qua legendum est quod scribit Nicephorus in libro ix cap. 42 et 47 *Historiæ ecclesiasticæ*, cujusque electionis promotorem fuisse accusat Macedonium. Ἀπέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν. . . . Id est : « In Evangelio sanè audimus diabolum ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, Matth. iv, 4 : *Si Filius Dei es, projice te deorsum*. . . . Quin etiam dæmones audimus de Deo melius loquentes, quam Ariani, qui hæresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, ac post ipsum, Marathonium; nimirum cum ajunt,

Marc. i, 24 : Quid nobis et tibi, Jesu, filii Dei virentis ? » etc. Atqui si ducentesimo aut trecentesimo anno post electionem et ordinationem Marathonii in episcopalem Nicomediæ sedem, scripsisset Theologus noster, haud credibile videtur, in mentem ei venisse, de ea loqui, illamque Arianis exprobrare.

Denique, te rogo ut in memoriam revoces quædam a me supra notata, et specialiter quæ sequuntur, id est, quod quando scribebat noster Theologus : primo, vigeant adhuc hæreses Phrygom et Eunomianorum, qui non valide conferebant baptismum ; quapropter si ex eis quidam ad sanio rem mentem respiscerent, et in Ecclesiæ gremium reverti vellent, primo baptizabantur ; secundo, quod Manichæorum hæresis, non imodo non tunc extincta erat, sed etiam magnus illorum numerus Orientem erroris veneno inficiebat, sicut sæpius testatur S. Joannes Chrysostomus in suis homiliis in *Evangelium S. Matthæi* ; tertio, quod tunc temporis adhuc permanebat apud fideles secreti disciplina, sicut evidenter patet ex capite 22 libri iii, ubi, cum hæc verba retulisset : *Μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ*, id est, « Participes facti corporis et sanguinis ipsius, » subjungit : *Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀκρωτάτου καὶ διακωνίου μυστηρίου καταξωθέντες ὁ λέγω* id est : « Qui autem supremo ac sempiterno sacramento digni facti sunt, sciant, quid dicam. » Istæ autem et aliæ quædam circumstantiæ quas in hujus epistolæ decursu animadverteris, licet forsân, non evidenter meam sententiam demonstrent, omnes tamen ei favere videntur, quoniam omnes, ni fallor, apprimè Patri quinti sæculi conveniunt.

Quoad vero secundam quæstionem, utinam tibi congruum responsum dare possim, et quod tibi plane satisfaciât ! Sed cum opus de quo agitur non tribuendum mihi videatur uni potius quam alteri Patrum vel scriptorum antiquorum, nihil aliud a me agendum est quam ut tibi indicem quædam signa quibus jvantibus forsitan aliquando verum auctorem detegere ac recognoscere poterimus.

Istorum signorum autem hoc primum est, scilicet, auctorem fuisse catholicum, maximo zelo flagrantem, ac hæreticum ab eo impugnatum, saltem in cap. 8, parag. 1, ii libri, fuisse Macedonianum, qui opusculum hæresibus referent scripterat, et primo fuerat diaconus apostolicæ Ecclesiæ, et postea ordinatus fuit episcopus ab Arianis. Quæ omnia confirmantur sequentibus verbis capitis supra citati : *Καὶ πῶς, ὁ Μακεδονιανὸς, οὐχὶ ταῦτα παρὰ τὰς ἐννοίας ἐστὶ τὰς θεολογικὰς ; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἐστὶν αὐτὸθεν ἢ ὑπόκριαις ;* Et paulo post : *Ὅτι μὴ φυλάττω σὺ, ὁ Μακεδονιανός, et paulo post denuo : Κάκειν δὲ εἰδώς ἐσο ὅτι οὐκ ἔλαθε πανούργως παραλείψας ἐν τῷ ματαίῳ καὶ καταδραβεὶ πονηματίῳ σου, μᾶλλον δὲ βλασφημητήριῳ, τὸ προηγουμένον τοῦ θεοῦ γραφῶν. . . .* Et pariter non multo post : *Εἰ δ' ἂν δὲ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησας ἐν μέρει τοῖς 472 Ἀρελοῦ ὑπασπιστάς, οὐς μηδὲ λέγειν ἡμᾶς εἴη μηδὲ μανθάνειν, ἐθυβριῶν αὐτοὺς ὡς περιθεαϊκότητας σοι ὄνομα ἐπισκόπου, διακόνῳ πρὸ τούτου τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγχάνοντι, οὐκ ἂν, κ. τ. λ., id est : « Quomodo, ὁ Macedoniane, non vides hæc esse sententias theologicas ? et manifesto ex his ipsis te hypocrisios convinci ? . . . Id quod non observans tu, qui Macedonianus es, etc. . . . Atque illud etiam scito, quod non latet te fraudulentè omisisse, in inepto et pernicioso tuo opusculo, vel potius blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. . . . Ac si præterea initio secutus ex parte non fuisses Ariani assectus, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritus eos, utpote qui tibi nomen episcopi imposuerunt, cum antea orthodoxæ et apostolicæ Ecclesiæ diaconus esses, non comparasses, etc. . . . »*

Secundum autem signum est, quod noster Auctor habebat filios secundum carnem, scilicet ex ipso

genitos. Nam haud mihi persuadere possum, filios in sequentibus textibus memoratos, appellari posse filios tantum secundum spiritum, sicut S. Cyrillus Hierosolymitanus loquitur, διὰ κατηχήσεως. In uno textu jam allegato, legitur in cap. 7, lib. II, parag. 8: Κέρδος γὰρ μέγιστον..... id est: « Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum, qui ex me orti sunt, eorumque qui nobiscum sunt, omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro eo qui nos fecit.... Supplicate peculiariter pro me, et pro iis qui (orti sunt) ex me, ac pro iis qui mecum sunt, et pro omnibus.... ut.... nos cum omnibus filiis, cum tota domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis (amici vero nobis sunt orthodoxi) mereamur vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, ter Sanctus canendo, in cœlis, » etc.: Et in cap. 27 ejusdem libri: Ἀσσομαί ὑπὲρ τοῦ ἑμαυτοῦ... id est: « Supplico pro me ipso, et pro iis qui nati sunt ex me, et pro iis qui nati sunt et nascentur ab illis, ino etiam pro omnibus, ubediens Salvatori Christo, qui jussit nos orare alterum pro altero. » Denique in cap. 2 lib. III: Τῷ δὲ Θεῷ... id est: « Deo autem rursus in omnibus confisus, qui fluctus compescit, et prosperam navigationem dat.... progredior ad sequentia, credens, quod, priusquam loquar, una cum filiis quod dedit mihi, et filiis filiorum, propter quos etiam viventes laboramus, ac præterea cum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturus sim. »

Tertium signum colligitur e cap. 26 II libri, ubi, sanctissimam Trinitatem obsecrans, multa que rogans, inter alia hanc ab ea postulat gratiam, ut Nilus aquis abundet; quæ precatio indicare videtur illum regionis Nili vicinæ fuisse incolam. Κατ' εὐαργία μὲν... id est: « Et recta administratio, ac profunda pax per totam terram ac mare erit omni modo et ratione: et Nili fluens plena; et maxima segetum copia; magna vero, et omnimoda ambitiosorum penuria; nec iam amplius alter ob alterum luceat. »

Nunc autem, hoc mihi solum signum addendum superest, quo mediante, si forte, sicut credere licet, in aliqua Europæ bibliotheca quoddam alterum hujus Operis exemplar absconderetur, jam illud facilius detegi aut inveniri posset. Nam primus liber his concluditur verbis: Ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων, et 36 capita habet, quorum sex prima integra desunt in meo exemplari, et sequentium magna pars usque ad quintum decimum. Secundus liber sic incipit: Οἱ σπουδαζόντες εἶναι ναὸς καὶ σωῶς ἀξίος, et continet 27 capita. Tertium sic incipit, Ὑψὴ καθ' ἀρχὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθῆς ὑπάρχουσα, et continebat 42 capita solummodo, quia, licet quadragesimum secundum imperfectum sit in meo exemplari, deficientibus quibusdam partibus sub fine, tamen capitulorum atque argumentorum index quod reperitur in initio primi sicut et secundi libri, demonstrat non plura fuisse quam quadraginta duo capita.

Hæc sunt pauca quæ tibi, Domine mi, exponere potui de Auctore dignissimo, me iudice, qui e te nosceretur. Utinam alter, mea epistola stimulatus, alterum exemplar detegat inter antiquos codices, quod aliquando in lucem edi possit: jam non tunc existimarem meam epistolam supervacaneam ac omni utilitate destitutam. Si tamen in ea quiddam haud injucundum, sicut libenter credere amo, reperieris, jam meæ operæ ac laboris mercedem adeptus sum. Nihil enim mihi magis cordi est, quam aliquid tibi gratum facere. Tibi autem placeat, ut mihi tuam sententiam ea de re remittas. Cum magis ac magis in dies crescat optima opinio de tuis eximiis virtutibus jamdudum a me concepta, toto corde tibi omnia fausta precor omnibusque diffusioris obsequii testimoniis ommissis (ea enim non acceptares a famulo tibi devotissimo tuique amatissimo), te maxima reverentia colens, me tunc benignissimæ gratiæ tuæ commendo.

Venetis, 30 Junii 1763.

IN SEQUENTEM LIBRUM DIDYMI DE SPIRITU SANCTO ADMONITIO.

(Opp. S. Hieronymi ed. Vallarsi.)

Didymus Alexandrinus, qui miraculum sui præbuit, quod captus a parvæ ætate oculis, ipsorumque elementorum ignarus, omni tamen scientiarum genere, iisque etiam quæ maxime visu indigent, fuerit expoliatus, inter cætera quæ ingenii sui reliquit monumenta, hunc *De Spiritu sancto* librum frequenti fratrum exhortatione compulsus est scribere, ut nonnullorum commenta refelleret circa Spiritum sanctum, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum fuerant usurpata. Hieronymus, qui Didymi eruditionem cum primis est admiratus, eoque magistro usus Alexandria, primum quidem impetente Damaso Romano pontifice, cum Romæ ageret, Latinis illum verbis cœperat explicare, deinde Jerusalem postliminio reversus, Pauliniani fratris hortatu, ex integro vertit atque edidit.

Singularis porro est liber, quemadmodum et Hieronymus ipse quoties eum laudat, ut in *Catalogo* cap. 109, et libro II in *Rufinum*, et mss. codices quotquot inspeximus testimonio sunt. Augustinus quoque lib. II *Questionum in Exodum*, cap. 25, Nicephorus I. IX, cap. 17, et Ratramnus, qui Hieronymianam hanc ipsam versionem legit, contra Græcos lib. II, cap. 5, unicum librum vocant; nec nisi incommoda περιεργία factum est, ut contra auctoris atque interpretis mentem ad hanc usque diem ab editoribus criticisque in tres libros vulgo fuerit dispersitus. Ipsa etiam librorum distinctio fortuita est atque inutilis; nam, exempli gratia, tertius liber e media prophetici loci expositione initium jussus est sumere, quod vitium est ab eruditi scriptoris ingenio alienissimum. Sed in tres quidem partes aut capita commode possit distribui; nam primo Spiritum sanctum diversæ ab angelis naturæ esse multis argumentis ac testimoniis constituit; deinde ejus quoque nominis invocationem in baptismo necessariam probat, ut imperfecte baptizet, neque adeo a peccato liberet, qui reticuerit; tertio indivisibilem esse illum, atque impassibilem, Patri ac Filio ὁμοούσιον, atque alii divinæ substantiæ attributis præditum docet.

Græcus Didymi textus intercidit, eumque fortasse doctorum manibus excussit ipsa Hieronymi interpretatio; de cujus tamen fidelitate non satis consulte videntur nonnulli detrudere, dum multa, quæ ab Alexandrino auctore haud processerint, assuta, multa que alia, et præcipue Origeniani dogmatis cui erat addictus menda purgata, ab interprete comminiscuntur. Exiguam sane rationem esse velim ejus, quod tamen præci-

puum est, argumenti ex *δμουσιου*, et *ἀνομοσιου* vocibus, a quibus Adamantii sectatores multum contendunt abhorruisse. Nam neque ita singulis Origenianæ sententiæ capitibus Didymus fuerit obstrictus ut nihil licere sibi putaverit, neque si nihil præterea ausus est, quando ejus Græcum exemplar desideratur, præbæri ullo modo possit. Cætera quæ in eam rem adducuntur longe sunt infirmiora.

Tempus, cui Hieronymi versio isthæc sit ascribenda, non uno proprie anno concluditur, ut cæteris tractatibus ferme usuvenit. Incepta nempe est Romæ anno 384, ut ex ipsius Præfatione planissime constat, cum Damasus adhuc viveret, qui subeiusdem anni finem diem obiit. Certe non aliud ab isto Didymi opusculo, quod sibi transferendum proposuisset, videtur nobis innuere, cum ait S. Doctor, « garrire se aliquid » voluisse « de Spiritu sancto, et cœptum opusculum ejusdem (Romanae) urbis pontifici dedicare. » Sed non ante annum 389 videtur absoluta, cum, æmulorum invidiam declinans, Jerosolymæ se recepisset, pariterque esset Bethlemi cum Pauliniano fratre, Paula et Eustochio. Eundem plus minus annum indicat in *Catalogo*, ubi inter *Hebraicorum Nominum* librum, et *Homilias in Lucam* ex Origene, laborem hunc memorat.

Quod reliquum est, editionem hanc nostram ad trium mss. fidem emendavimus: nempe unius Vaticani 4945; tum alterius elegantissimi, quem in bibliotheca Romani collegii Patrum Societatis Jesu invenimus; denique Tolosani, a quo excerptas variantes lectiones Martianæ rejecerat in libri calcem. Ex editionibus, quæ ante Erasmanam collectionem prodire, in consilium adhibuimus sæpe priorem illam an. 1496 absque loci nomine, tum Venetam, quam Barthius in *Adversariis* laudat; cujus item Barthii conjecturas aliquot in hunc librum expendimus, sicubi visum est operæ pretium esse. Sunt autem aliæ hujus operis editiones, quas singillatim recensere non vacat, et nullo negotio apud Bibliographos invenias (a).

HIERONYMI PRÆFATIO AD PAULINIANUM (b).

Cum in Babylone [scil. Romæ] versarer: et purpuratæ meretricis essem colonus, et jure Quiritum viverem, volui garrire aliquid de Spiritu sancto, et cœptum opusculum, ejusdem urbis pontifici dedicare. Et ecce olla illa, quæ in Jeremia post baculum cernitur a facie aquilonis, cœpit ardere: et (c) Pharisæorum conclamavit [al. conclamare] Senatus et nullus scriba vel fictus (d), sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, adversum me imperitiæ (e) factio conjuravit. Illico ego, velut postliminio, Jerosolymam sum reversus: et post Romuli casam (f), et ludorum Lupercalia, diversorium Mariæ, et Salvatoris speluncam aspexi. Itaque, mi Pauliniane [al. Pauline], frater, quia supradictus Pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulerat, jam dormit [al. obdormivit in Domino] in B

Christo: tam tuo quam venerabilium mihi, ancillarum Christi, Paulæ et Eustochii nunc adjutus orata [al. hortatu]: canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro; augustiorem multo locum existimans, qui Salvatorem mundi, quam qui fratris genuit paricidam. Et ut auctorem titulo fatear: malui alieni operis interpretis existere, quam (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam (g) libellos de Spiritu sancto: et juxta Comici [scil. Terentii] sententiam ex Græcis bonis, Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile atque districtum, quod lectorem vel ingratis in assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum, atque formosum, et exquisitis hinc inde odoribus (h) pigmentatum. Didymus

(a) Pleraque Didymi Opera in Græco ms. card. Passionei bibliotheca reperisse dicitur, eorumque editioni insudare cl. Mingarellius canonic. regular. Bononiæ, etc.

(b) Fratrem suum scilicet, falso enim ad « Paulinum » eumque « Nolanum » vetustiores aliquot libri inscribunt; adduntque abs Hieronymo, « propter imperitiam cujusdam qui de Spiritu sancto scripserat, translatum opus in Latinum. »

(c) Videtur a præceptore olim suo Gregorio Nazianzeno accepisse, qui Orat. 32 Romani episcopi luxum perstringit, et clericorum ejus cœtum « Senatum Pharisæorum » vocat.

(d) De corrupta loci hujus lectione non levis suspicio est. Cod. Vat. 4945, « nullum scriba vel fictum; » vetus editio an. 1496, « nullus scriba in eis fictus. » Barthius sic putat restituendum, « ut nullus scribæ in eis sit ictus: » ut sensus sit, neminem singulari admonitione in Hieronymum aliquid de Spiritu sancto garrire volentem fuisse invectum, sed omnes illico indicto prælio ad damnandam ejus imperitiam consensisse. Quæ nobis expositio vix at ne vix quidem emendatio placet. Sunt qui mallent, « nullus scriba relictus, » quod æque parum arridet. Eapropter vide, num præstet pro duobus verbis « vel

fictus, » legi uno « vel fictus, » quod est « favens, » aut « studiose obsequens, » tunc enim elegantissime alteri membro opponetur alterum, sensusque erit, neminem se illi æquiorum præbuisse, sed conspissasse omnes contra. Cicero in epist. *Ne velificatus alicui dicaris*, etc. Vid. epist. 127, n. 9, *De turbata Pharisæorum schola*.

(e) Ms. quidam Tolosan. penes Martian. qui variantes ex eo lectiones ad libri calcem rejecit, habet hic loci « impetus. » Vetus edit. « imperitiæ convivendum factio, etc. »

(f) Hæc in *Vita* fusiùs disputantur. De Romuli autem casa consule Ovid. in *Fastor.* vers. 483. Prudentius l. xi:

*Ipsa casus fragili texat gens Romula cultmo,
Sic tradunt habuisse Remum, etc.*

(g) S. Ambrosium suppresso nomine sugillari, eumque plagii accusari Rufinus contendit lib. II *Apolog.* et criminationem hac de causa gravissimam in Hieronymum intentat. Sed non eam fuisse S. Doctoris mentem, argumentis haud sane infirmis probari potest. Vid. Præfationem PP. Benedictinor. in Ambrosii libros *De Spiritu sancto*, p. 598.

(h) Fortasse « coloribus » rescribendum est. Certe ita Rufinus olim legit lib. xi.

vero mens, oculum habens sponsæ de Cantico can-
ticorum, et illa lumina quæ in candentes (a) segetes
sublimari Jesus præcepit¹, procul altius intuetur :
et antiquum nobis morem reddidit; ut Videns vocetur
propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum

¹ Matth. xiii, 16; Joan. iv, 35.

(a) Incongrue satis candelabra, quæ plurimis locis
insertas candelas capere valerent, Barthius intel-
lexit. Enimvero alludit Hier. Joannis iv, 9, quem
locum in commentariis in *Matthæum* cap. laudato
exponens, « Beati, inquit, oculi, quos levavi Jesus
in sublime præcepit, ut candentes segetes aspiciant.
Vid. epist. 76, ad Abigaum, n. 2, in fine.

A furta cognosceret; et contemner rivulos, cum cæperit
haurire de fontibus. Imperitus sermone est, et [al.
sed] non scientia: apostolicum virum ex ipso ser-
mone [al. stylo] exprimens, tam sensuum lu-
mine (b) quam simplicitate verborum.

(b) Sic ex Vat. ms. ac veteri editione Veneta legimus:
antea enim erat « nomine; » quemadmodum
et in epist. 65, num. 19, haberi non distemur, ubi
pulchritudinem dicit « positam magis in sensuum
nomine, quam in flore verborum. » Re autem ipsa neu-
trum satis arridet. Ms. collegii Rom. Societatis
Jesu, « tam suo nomine. »

LIBER DIDYMI ⁽¹⁾ ALEXANDRINI DE SPIRITU SANCTO,

S. HIERONYMO INTERPRETE.

1. Omnibus quidem quæ divina sunt, cum reveren-
tia et vehementi cura oportet intendere: maxime au-
tem his quæ de Spiritu [al. sancti Spiritus] divinitate
dicuntur, præsertim cum blasphemia in eum sine
venia sit (2): ita ut blasphemantis poena tendatur
non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in
futurum. Ait quippe Salvator, blasphemanti in Spi-
ritum sanctum non esse remissionem, « neque in
isto sæculo, neque in futuro³. » Unde magis ac
magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo
relatio sit: ne in aliquem saltem (3) per ignoran-
tiam blasphemæ error obrepit. Expedierat quidem
fidei, et timido, moderanti vires suas, magnitudi-
nem præsentis quæstionis silentio præterire: et rem
plenam periculo non in suum discrimen atrahere.
Verum quoniam quidam [al. quidam cum] temeritate
potius, quam recta via etiam in superna eriguntur,
et hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ ne-
que in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesia-
sticorum veterum usurpata sunt, compulsi sumus
creberrimæ exhortationi fratrum cedere: quæque
sit nostra de eo opinio, etiam Scripturarum testi-
monii comprobare: ne imperitia tantæ dogmatis,
hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui, sine
discussione sollicita, in adversariorum sententiam
statim pertrahuntur.

2. Appellatio Spiritus sancti, et ea quæ monstra-
tur ex ipsa appellatione substantia penitus ab his

¹ Marc. iii, 29. ² Psal. l, 13. ³ Dan. xiii, 45. ⁴ Luc. i, 44. ⁵ Joan. xi, 22.

(1) In aliquot libris legitur « Sancti Didymi Græci
monachi Alexandrini. » Vide Hieron. ad *Lucinum*
epist. 71, num. 5.

(2) Consule S. Ambrosii *De Spiritu sancto* lib. vii,
p. 611, ubi de irremissibilis blasphemæ sensu agi-
tur.

(3) Vatic. cum editis vetustioribus, « ne aliquis
saltem, » etc.

B ignoratur qui extra sacram Scripturam philoso-
phantur. Solummodo enim in nostratibus Litteris;
et notio ejus et vocabulum refertur, tam in Novis
quam in Veteribus. Veteris quippe Testamenti homo
David, particeps ejus effectus, orabat ut in se per-
maneret, dicens: « Spiritum tuum sanctum ne au-
feras a me⁴. » Et Danieli adhuc puero suscitasse
dicitur Deus Spiritum sanctum⁵, quasi jam habi-
tantem in eo. Nec non etiam in Novo Testamento
hi viri qui Deo placuisse referuntur, Spiritu sancto
pleni sunt. Joannes quippe adhuc in matris utero
sanctificatus exsultat⁶, et Jesus a mortuis resurgens,
cum insuflasset in faciem discipulorum, ait: « Acci-
pite Spiritum sanctum⁶. » Plena sunt volumina divi-
narum Scripturarum his sermonibus quorum con-
geriem in præsentî opere digerere supersedi (4): quia
difficile non est ex his quæ assumpsimus, unum-
quemque lectorem sibi similia reperire.

3. Nemo autem suspicetur alium Spiritum san-
ctum fuisse in sanctis viris ante adventum Domini,
et alium in apostolis cæterisque discipulis, et quasi
homonymum (5) in differentibus esse substantiis.
Possumus quidem testimonia de divinis Litteris ex-
hibere, quia idem Spiritus et in apostolis et in pro-
phetis fuerit. Paulus in Epistola quam ad Hebræos
scribit, de Psalmorum volumine testimonium pro-
ferens, a Spiritu sancto id dictum esse commemorat:
« Et sicut dicit hic (6) Spiritus sanctus: Hodie si

(4) Cod. Tholosanus, « superfluum est, si facile
est ex his, » etc.

(5) Ex Vatic. et Romani Collegii mss. fecimus
« homonymum, » cum vitiose antea esset « nomina. »

(6) Articulus « hic » alias deerat, et in Latinis
quoque exemplaribus desideratur; illum autem ur-
get maxime Didymus.

vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra⁷, » etc. In fine quoque Actuum apostolorum, cum Judæis disputans, ait : « Sicut Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens : Auditionem audietis, et non intelligetis⁸. » Neque enim Paulus alium habens Spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante adventum Domini alius fuit; sed de eo cujus et ipse particeps fuit; et omnes qui in fide consummata virtutis ferebantur. Unde et cum articulo ejus meminit, quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dicit non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον, hoc est « Spiritus sanctus, » sed cum additamento articuli τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (7); hoc est « hic Spiritus sanctus. » Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (8), id est « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat [al. Oportet], inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus (id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) per os David de Juda⁹ : » ostendens et ipse eundem Spiritum, et in prophetis, et in apostolis operatum.

4. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, non solum Dominum [al. Deum] Verbum factum esse ad prophetas, sed et Spiritum sanctum; quia et inseparabiliter possidetur, cum unigenito Filio Dei. Ipsa vox [al. Ipsa igitur vox] Spiritus sancti, non est vacua appellatio, sed subjacentis essentiae demonstratrix: Patri Filioque socia [al. sociata], et a creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in visibilia, et in invisibilia, id est in corporalia et in incorporalia partiantur, nec de corporalibus substantiis est Spiritus sanctus, animæ et sensus habitator, sermonis et sapientiæ, et scientiæ effector: nec de invisibilibus creaturis. Hæc quippe omnia sapientiæ et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt. Ista vero substantia, de qua nunc sermo est, sapientiæ et scientiæ, et sanctificationis effectrix est. Neque enim inveniri potest aliqua in Spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis virtutisque (9), quam ab extraneo quodam sustineat: quia istiusmodi natura mutabilis est. Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientiæ divinæ, et universorum attributor bonorum, et, ut brevius dicam, ipse subsistens in his bonis quæ a Domino largiuntur. Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait: « Quanto magis Pater cælestis

A dabit bona petentibus se¹⁰? » Alter vero: « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum petentibus se¹¹? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse donorum [al. bonorum] Dei; et ea quæ divinitus administrantur, non absque eo subsistere; quia omnes utilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte dimanant. Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis, cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non a corporalibus tantum, sed et ab incorporalibus creaturis extraneum esse Spiritum sanctum; quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt; iste vero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor est et creator. Denique qui communionem ejus fruantur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est (10), « Et Spiritui gratiæ contumeliam faciens¹², » haud dubium quin is qui post susceptionem ejus peccaverit. Si autem sanctificatus est per communionem Spiritus sancti, ostenditur quod ipse particeps ejus fuerit, et largitor ejus sanctificationis Spiritus sanctus. Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos qui regnum cælorum sunt consecuturi, addit dicens: « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri¹³. » Spiritum Dei, non alium asserens esse quam Spiritum sanctum. Etenim in consequentibus idem approbat, dicens: « Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu: et nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto¹⁴, » Spiritum Dei, Spiritum sanctum esse confirmans.

5. Si igitur sanctificator [al. sanctificatio] est, non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. Immutabilem autem substantiam Dei tantum, et unigeniti Filii ejus, manifestissime tradunt divina eloquia: convertibilem et mutabilem omnem creaturarum substantiam prædicantia. Ergo quoniam substantia Spiritus sancti non convertibilis, sed inconvertibilis demonstrata est: non erit creaturæ δμοῦσιον [leg. δμοῦσιος]. Esset quippe et creatura immutabilis, si cum Patre poneretur et Filio, eandem habens inconvertibilitatem. Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ: Deus vero cum bonus sit, fons et principium bonorum est: facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens: ideo capabilis (11),

⁷ Hebr. iii. 7; Psal. xciv. 8. ⁸ Act. xxviii. 25
¹¹ Luc. xi. 13. ¹² Hebr. x. 29. ¹³ I Cor. vi. 11.

sq. : Isa. vi. 9, 10. ⁹ Act. i. 16. ¹⁰ Matth. vii. 11.
¹⁴ I Cor. xii. 3.

(7) Alterum τὸ ex Græco exemplari addidimus, contextui et auctoris menti maxime necessarium.

(8) Idem mss. in gignendi casu διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, et mox διὰ τοῦ Πνεύματος. Rectius.

(9) Tholosanus cum nostris mss. et fortasse verius, « fortitudo, quam ab extranea quadam operatione sanctificationis, virtutisque suscipiat. »

(10) Erat incongruo sensu et vitioso, « scriptum est, quod spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est,

contumeliam faciens, gravi punietur peccato, » quæ ex laudatis mss. castigavimus. Congruit lectioni nostræ etiam Tholos. ms., tametsi in superiori alique inferiori contextu erroribus scateat.

(11) Hinc probe intelligis, quo sensu « capabilem, » et non « capacem, » Spiritum sanctum Didymus dicat. Nempe si « capacem » Deum boni alicujus, aut virtutis, puta sapientiæ, aut veritatis diceret, poterat eas videri aliunde assumpsisse, ne-

et non capax. Unigenitus quoque Filius, ejus sapientia et sanctificatio, non sit sapiens, sed sapientes facit; et non sanetificatur, sed sanctificat. Unde et ipse capabilis est, et non capax. Cum igitur invisibilis creatura, quam rationabilem et incorporalem substantiam vocari consuetudinis est, non sit capabilis, sed capax: si enim capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistens, et alterius boni receptatrix; participatione habeat bonum, et non de his quæ habentur ab aliis, sed de his quæ habent alia intelligatur, Patre et Filio habitis magis quam habentibus; creatura vero habente, et non habita: de Spiritu quoque sancto tractemus (12), et si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimoniam sanctus est, connumeretur cæteris creaturis. Si vero sanctos facit capaces sui, cum Patre ponatur et Filio. Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus, et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine (prout potuimus) expressimus (13): et ex omni Scriptura sermonem nostrum affirmare perfacile est. Beatus quoque Apostolus ad Ephesios scribens ait: « In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ¹². » Si enim signantur quidam Spiritu sancto, formam et speciem ejus assumptas: ex his est Spiritus sanctus, quæ habentur, et non habent: habentibus illum signaculo ejus impressis. Ad Corinthios [Ephesios] quoque idem scribens, « Nolite, » inquit, « contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis¹³, » signatos esse contestans eos qui susceperant communionem Spiritus sancti. Quo modo enim discipline et virtutis assumptor signaculum et figuram (ut ita dicam) in suum sensum recipit ejus scientiæ, quam assumpsit: sic et is qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus sit spiritualis pariter et sanctus (14).

6. Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis esset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa quæ facta sunt. Nam etsi non circumscribantur loco et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam. Mittens quippe

¹² Ephes. i, 13. ¹³ Ephes. iv, 30. ¹⁴ Joan. xx, 22. ¹⁵ Matth. xxviii, 19. ¹⁶ ibid. 20. ¹⁷ Act. i, 8. ¹⁸ Luc. ix, 26. ¹⁹ Act. x, 22. ²⁰ Joan. xvii, 11.

que ex se habere, atque adeo posse quandoque amittere, quod aliquando cepisset. « Capabilem » vero ideo credendum, quoniam implere illum corda, atque animas fidelium multis locis Scripturæ testantur. Consonant alii Patres. Auctor *Aliercationis cum Pascentio Ariano* olim Inter August. epist. 177: « Est incapabilis Pater, quem capit Filius totum?... » tum, quibusdam interjectis, « qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum, nam totus capitur a Filio. » In *Arnobii et Serapionis Conflictu* pag. 543: « Deus capax, non capabilis. »

(12) Olim, « De sancto Spiritu tractemus. »

(13) Ejus libri etiam paulo infra meminit, ubi de quibus, » inquit, « jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. » Meminit quoque Heracli-

A Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum: « Accipite, inquit, Spiritum sanctum¹⁷, » et, « Euntes, docete omnes gentes¹⁸, » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, et alii in alias dispersi nationes; secundum dispensationem illius quem secum habebant Spiritus sancti, quo modo et Dominum dicentem, « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi¹⁹. » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis [al. supervenientem] Spiritus sancti in vos; et eritis testes mihi in Jerusalem, et in omni Judæa et Samaria, et usque ad extremum terræ²⁰. » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob [al. secundum] testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, in circumscriptam habens substantiam, demonstratur (15) angelica virtus ab hoc præsus aliena. Angelus quippe qui aderat, verbi gratia, apostolo in Asia oranti, non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit; et ut homines sanctificans, alterius quam sunt homines, est naturæ; sic et alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia, quoniam omnis creatura non ex sua substantia, sed ex communione alterius sanctitatis sancta perlicitur.

7. Dicti sunt quidem sancti angeli in Evangelio, Salvatore dicente, venturum esse Filium hominis in majestate sua et Patris, et sanctorum angelorum²¹. Et Cornelius in Actibus apostolorum a sancto angelo scribitur [al. subjicitur] accepisse responsum²², ut Petrum ad se Christi discipulum vocaret. Verum sancti sunt angeli participatione Spiritus sancti, et inhabitatione [al. communicatione] unigeniti Filii Dei, qui sanctitas est, et communicatio Patris (16). De quo Salvator ait: « Pater sancte²³. » Si igitur angeli non ex propria substantia sancti sunt, sed ex participatione sanctæ Trini-

D des in *Paradiso*, cap. 4: maxime vero Hierou. in *Catalogo*, cap. 109, a quo liber *De dogmatibus* appellatur, facile enim *Περὶ δογμάτων* inscribebatur, ut ex ipso Didymo paulo inferius licet colligere, ubi « Spiritum sanctum Creatorem » esse, « jam in *Dogmatum* volumine » se dicit « breviter ostendisse; » certe non *Περὶ ἀρρέσως*, ut quidam opinati sunt. Vid. Theodoretum in *Hist.* lib. iv, cap. 29.

(14) Tholos. ms., « spiritualis particeps et sanctus. »

(15) Perperam, ut pleraque alia, Tholosanus ms., « in circumscripta inhabitanti substantia demonstratur. »

(16) Vetus editio, « et communicatione Patris. »

tatis, aut angelorum ostenditur a Trinitate esse substantia. Ut enim Pater sanctificans, alius est ab his qui sanctificantur; et Filius est alius ab his quos efficit sanctos: ita et Spiritus sanctus alterius est substantiæ ab his quos sui largitione sanctificat. Si vero hæretici proposuerint, ex natura conditionis suæ angelos sanctos esse: consequenter coguntur dicere *δουλοῦς* esse Trinitati, et inconvertibiliter eos juxta substantiam sanctos esse. Si autem hoc refugientes, dixerint, unius quidem naturæ esse cum cæteris creaturis, non tamen eandem habere sanctitatem, quam homines habent: necessario deducetur (17), ut dicant multo melioris homines esse substantiæ; cum hi per communionem Trinitatis habeant sanctitatem, et angeli, propria natura sancti, ab ea sint alieni. Sed vota sunt hominum perfectorum, et ad consummationem sanctitatis venientium, æquales angelis fieri (18). Angeli quippe hominibus, et non homines angelis auxilium tribuunt, ministrant eis salutem, et annuntiantes eis largiora Dei beneficia (19). Ex quo liquido ostenditur honorabiliores et multo meliores esse angelos hominibus, per germaniorem, ut ita dicam, et pleniorum Trinitatis assumptionem.

8. Quapropter cum alius sit Spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat, non est unius naturæ, cum cæteris creaturis quæ eum recipiunt. Si autem alterius est naturæ a creaturis, et in propria subsistit essentia, increatus et ineffectus ostenditur. Multæ Scripturæ sunt, quæ sine ambiguitate convincant alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam etiam Spiritu sancto pleni esse dicuntur; nemo autem sive in Scripturis, sive in consuetudine, plenus creatura dicitur. Neque enim aut Scriptura sibi hoc vindicat, aut sermo communis, ut dicas plenum esse quempiam angelo, throno, dominatione; soli quippe divinæ naturæ hic convenit sermo. Dicimus autem virtutis et disciplinæ quosdam esse plenos: ut illud « Repletus est Spiritu sancto »; non aliud significantes quam plenos esse consummatæ atque perfectæ virtutis. Scriptum est de Joanne: « Et Spiritu sancto implebitur adhuc ex utero matris suæ », et iterum: « Repleta est Spiritu sancto Elisabeth »; et post alia: « Et Spiritu sancto repletus est Zacharias pater ejus ». Haud dubium, quin et Joannes prophetavit. Necnon in Actibus apostolorum de multis credentibus qui in unum convenerant, refertur: « Repleti sunt Spiritu sancto ». Cum autem participabilis sit Spiritus sanctus, ad similitudinem sapientiæ ac di-

sciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet; sed per naturam sanctificantem, et implentem bonis universa, bonus ipse subsistit, juxta quam et repleti quidam Spiritu sancto esse dicuntur, ut in Actibus apostolorum scriptum est, « Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia ». Quo modo enim qui aliqua disciplina plenus est, qui perfecte eam habet, erudite et subtiliter potest de ea proferre sermonem: sic qui Spiritum sanctum consummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia verbum Dei loquuntur, quia præsens Spiritus sanctus dignam Deo vocem ministrat. Hinc quidam [al. Unde et quidam] cum supercilio ait: « Hæc dicit Spiritus sanctus »; et Apostolus: « Sed implemini, inquit, Spiritu sancto »; et in multis locis Actuum apostolorum, pleni fuisse Spiritu sancto discipuli Domini scribuntur: « Considerate ergo, fratres, viros ex vobis testimonium habentes septem, plenos Spiritu sancto et sapientiâ »; et de Stephano: « Cum autem plenus esset Spiritu sancto, intuens in cælum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei »; et de electionis vase dicitur: « Saulus autem, qui et Paulus, plenus Spiritu sancto, intuens in eum ait »; et in commune de universis credentibus annotatur: « Discipuli quoque replebantur gaudio et Spiritu sancto ». Angeli autem præsentia, sive alicujus alterius excellentis naturæ, quæ facta est, non implet mentem atque sensum; quia et ipsa aliunde completur. Quo modo enim ex plenitudine quis accipiens Salvatoris, plenus efficitur sapientia, et virtute (20), et justitia, et sermone Dei: sic qui Spiritu sancto plenus est, statim universis donationibus Dei repletur, sapientia, scientia, fide, cæterisque virtutibus. Qui igitur implet universas creaturas, quæ tamen possunt (21) virtutem, et sapientiam capere, non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quam sunt omnes creaturæ. Diximus et alibi, quia superintelligatur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinatorum.

9. Denique impossibile est gratiam Dei sortiri quempiam, si non habeat Spiritum sanctum: in quo approbamus (22) cuncta Dei dona consistere. Quod vero is qui habeat eum, sermonem quoque sapientiæ, et reliqua bona perfecte consecutus sit: et nunc manifeste sermo demonstrat, et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse; cum posuimus exemplum, « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se »; et: « Dabit Pater

¹⁷ Exod. xxxi, 5. ¹⁸ Luc. i, 13. ¹⁹ Ibid. 41. ²⁰ Ibid. 67. ²¹ Act. ii, 4. ²² Ibid. ²³ Act. xxi, 11. ²⁴ Ephes. v, 18. ²⁵ Act. vi, 3. ²⁶ Act. vii, 55. ²⁷ Act. xiii, 9. ²⁸ Ibid. 52. ²⁹ Luc. xi, 13.

(17) Scribe, inquit Barthius, « necessario eo deducuntur, » etc.

(18) Contra Origenes angelis et hominibus unam eandemque naturam tribuit, iis saltem qui sanctitatis apicem essent assecuti. Didymus, qui Origeniana dogmata passim dicitur recepisse, vide ab ea doctrina quantum abhorreat. Confer etiam quæ tom. I [Opp. Hieron.] ad Synodicam Theophili, et in

Epist ad Avitum annotavimus.

(19) Vatic. ms. cum antiqua edit., « annuntiantes eis largiorem ejus. Ex quo, » etc.

(20) Duo mss. cum veteri editione, « et veritate. »

(21) Vetus eadem editio, « creaturas, quantum possunt, » etc.

(22) Al. « approbantur, » et mox Tholos. cod., « consurgere, » pro « consistere. »

bona potentius se ²⁷. » Nec existimare debemus, Spiritum sanctum secundum substantias [*al. substantiam*] esse divisum, quia multitudo honorum dicitur: impassibilis enim, et indivisibilis atque immutabilis est; sed juxta differentes efficientias, et intellectus, multis honorum vocabulis nuncupatur; quia participes suos non juxta unam eandemque virtutem communione sui donet, quippe cum ad utilitatem uniuscujusque aptus sit, et repleat bonis eos, quibus judicat se adesse debere. Denique Stephanus primus ille testis veritatis, et dignus suo nomine (23), plenus sapientia, et Spiritu sancto dictus est: sapientia consequenter super intellecta, commorante in eo Spiritu sancto, sicut loquitur Scriptura: « Et elegerunt Stephanum plenum fide et Spiritu sancto apostoli ²⁸; » et: « Stephanus autem, plenus gratia et virtute, faciebat prodigia (24) et signa magna in populo ²⁹. » Et adhuc de eodem: « Et non valebant resistere sapientiæ, et Spiritui, qui loquebatur in illo ³⁰. » Plenus enim Spiritu sancto vir beatus, et fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit, juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu ³¹. » Et gratiam atque virtutem juxta eundem Spiritum habens, signa et prodigia magna faciebat in populo. Necnon et illis donationibus secundum eundem Spiritum affuebat, quæ vocantur curationum gratiæ atque virtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum Dei, qui Spiritu, et secundum Spiritum, in prima apostoli Pauli Epistola ad Corinthios collocantur ³². Intantum autem Stephanus divina gratia abundabat, ut nemo contradicentium, et eorum qui adversus eum disputabant, valeret resistere sapientiæ, et Spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe o Spiritu sancto sapiens (25). Unde et ad discipulos suos Jesus perspicue proclamavit: Cum introducti fueritis ad principatus, et potestates, et concilia, et synagogas, nolite esse solliciti quid vos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tempore. Dabuntur enim vobis a Spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidem qui vehementer in disputationibus callent.

10. Sed ponamus ipsum testimonium, quod ita conexitur: « Cum autem introduxerint vos in synagogas ad principatus et potestates, nolite solliciti esse quomodo aut quid respondeatis, Spiritus enim sanctus docebit vos in eadem hora quæ oporteat dicere ³³. » Et in alio Evangelio: « Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari, quemadmodum respondeatis: Ego quippe dabo vobis os, et sapientiam cui non valeant contradicere, aut re-

spondere ³⁴. » Spiritu vero sancto tribuente apostolis verba adversus eos qui Evangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia ejus superintelligi sapientiæ et scientiæ sermonem. Quomodo autem Salvator in illa hora os et sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est hujus temporis disserere, quia nunc proponimus ostendere superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum; ita ut is qui eum habet, donationibus Dei plenus habeatur. Unde et in Isaia, ipse Deus cuidam dicit: « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos ³⁵. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. Qui enim acceperit Spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam, et intellectum, et cætera, de quibus ita scribit Apostolus: « Propter hoc et nos, ex quo die audivimus, non cessamus orantes pro vobis, et deprecantes, ut impleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia, et intelligentia spiritali: ambulantes digne Deo ³⁶. » Eos enim qui digne sibi [*al. bonis*] per opera, et sermones, et prudentiam incedunt, impleri ait voluntate Dei, ponentis super eos Spiritum sanctum, ut impleantur sapientia et intellectu, et reliquis spiritalibus bonis; sapientia autem, et intellectus, quæ in Spiritu sancto sunt, a Deo dantur (26). « Dominus, » inquit, « dabit sapientiam; et a facie ejus sapientia, et intellectus procedit ³⁷; » cum ea sapientia quæ ab hominibus venit, non sit spiritalis, sed carnea et humana. De hac itaque Apostolus scribit: « Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in [*al. in hoc*] mundo ³⁸; » carnalem sapientiam dicens, quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu (27). Porro spiritalis sapientia et intellectualis, circa invisibilia et intellectualia se tenens, per operationem Spiritus sancti capientibus se sui præsentiam tribuit. In multis quoque aliis locis Apostolus memorat in Spiritus sancti substantia Dei munera commorari [*al. commemorari*]; sicut in illo: « Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti ³⁹. »

11. Deus autem largitor honorum, spem quam promisit, reddet [*al. reddit*] in virtute Spiritus sancti, his qui habent illam; gaudio et pace complet eos qui imperturbatam et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillæ. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint con-

²⁷ Matth. vii, 11. ²⁸ Act. vi, 5. ²⁹ ibid. 8. ³⁰ ibid. 10. ³¹ I Cor. xii, 9. ³² ibid. 10. ³³ Luc. xii, 11, 12. ³⁴ Luc. xxi, 14, 15. ³⁵ Isa. xliv, 5. ³⁶ Coloss. i, 9. ³⁷ Eccli. i, 4. ³⁸ II Cor. i, 12. ³⁹ Rom. xv, 13.

(23) Notum « Stephanum, » Græcè Στέφανον, Latine coronam interpretari.

(24) Constantiter habent mss., « portenta. »

(25) Vatic., Tholos. et vetus edit., « erat quippe juxta Deum et Spiritum sanctum sapiens, » etc.

(26) Tholos., « ut impleant sapientia et intellectu, quæ in Spiritu sancto a Deo donantur. »

(27) Idem, « quæ horum corporibus, et humano subsistunt cogitatu, » etc.

secuti, etiam rectam fidem in Trinitatis mysterio consequentur. In alio quoque loco ejusdem Epistolæ, « Non est, inquit, regnum Dei cibus et potus; sed justitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto ³⁰. » In Spiritu enim sancto justitiam, id est, universam virtutem, et quam supra diximus pacem, Dei gaudio copulatam esse asserens, his qui se audire poterant, manifestissime probat, non alia hæc bona quam Spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, vocatio gentium quam introduxit per doctrinam evangelicam, acceptabilis et sanctificata redditur in Spiritu sancto; quia et in hac sanctificatus, et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. Et qui illo plenus est, universa juxta rationem agit, docens recte, vivens irreprehensibiliter, signa atque portenta vere perfecteque demonstrans. Habet enim fortitudinem (28) Spiritus sancti præstantem sibi thesaurum, et causam plenitudinis omnium bonorum. Novit Petrus discipulus Domini Jesu, largitionem Spiritus sancti donorum Dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui objurgabant introitum suum ad Cornelium: « Si itaque æqualem gratiam dedit illis Deus præbens Spiritum sanctum, quomodo et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Dominum ³¹? » Et insuper ad suos, « Agnitor, inquit, cordium Deus testimonium tribuit eis dans Spiritum sanctum sicut et nobis: et nihil discevit inter nos et eos, fide mundans corda eorum ³². » In hunc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur Spiritum sanctum dari a Domino: « Jacob puer meus, suscipiam eum; Israel electus meus, suscipiet eum anima mea; dedi spiritum meum in eo ³³; » et adhuc: « Qui dat afflatum populo constituto super eam, » haud dubium quin terram, « et spiritum calcantibus eam ³⁴. » Ostendimus autem supra non alium esse Spiritum Dei, et alium Spiritum sanctum. Paulus quoque, « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris [at. nostris] per Spiritum sanctum qui datus est vobis ³⁵; » et illud: « Quanto magis Pater vester celestis dabit Spiritum sanctum petentibus se ³⁶? » Iste autem Spiritus effusus quoque esse a Deo super omnem carnem dicitur, ut prophetent, et visiones videant, qui eum acceperint, secundum Joëlem, qui ex persona Dei loquitur: « Effundam de spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiarum vestrarum ³⁷ (29). » Effusio quippe Spiritus causa existit [at. exstes] prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. Ipsum quoque effusionis nomen, increatam Spiritus sancti substantiam

A probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam: Effundam, dicit, de angelo meo (30), aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippe his quæ ab aliis participantur, hic sermo consentit: sicut nunc, et paulo ante de charitate Dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui Spiritum sanctum receperunt. « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris, per Spiritum sanctum, qui datus est vobis. » Salvator quoque, quia et ipse capabilis est, in similitudinem quoque unguenti effusus dicitur: « Unguentum effusum nomen tuum ³⁸. » Nam ut unguentum quod in vase continetur, habet quidem odoris substantiam, sed prohibetur longius spargi, quia vase intrinsecus clauditur: cum autem vas foris fuerit effusum, emittit procul benevolentiam suam: ita Christi nomen beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus enim, » ait, « in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus ³⁹. » Quando autem coruscans in carne sua Salvator, in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum, impleto eo quod scriptum est: « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra ⁴⁰! » quibus consequenter Apostolus loquitur: « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari nos [at. oportet salvos fieri] ⁴¹; » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum ⁴²; » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen tuum. » Significat autem effusionis verbum largam et divitem muneris abundantiam.

12. Itaque cum unus quis alicubi, aut duo Spiritum sanctum accipiant, non dicitur, Effundam de spiritu: sed tunc quando in universas gentes munus Spiritus sancti redundaverit. Et ad Titum Apostolus salutem factam gentibus commemorat: « Non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos (31): sed per lavacrum secundæ regenerationis, et innovationis Spiritus sancti, quem effudit super nos abundanter ⁴³. » Et hic enim largam attributionem Spiritus, verbum effusionis ostendit. Ex quibus universis docemur, capabilem Spiritus sancti esse substantiam, et ex hoc increatam. Capabilem substantiam vocat, quæ capitur a pluribus, et eis sui consortium tribuit: capacem vero eam quæ communicatione substantiæ alterius impletur [Thol. impleatur]: et capiens aliud, ipsa non capitur [Vat. capiatur] ab alio. Capabili quippe statim inconvertibile, et inconvertibili æternum est consequens: quomodo e contrario capienti convertibile, convertibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creaturis inconvertibile,

³⁰ Rom. xiv, 17. ³¹ Act. xi, 17. ³² Act. xv, 8, 9. ³³ Isa. xlii, 1. ³⁴ ibid. 5. ³⁵ Rom. v, 5. ³⁶ Luc. xi, 13. ³⁷ Joel ii, 28. ³⁸ Cant. i, 2. ³⁹ Psal. lxxv, 2. ⁴⁰ Psal. viii, 2, 10. ⁴¹ Act. iv, 12. ⁴² Psal. cxxxvii, 2. ⁴³ Tit. iii, 5.

(28) Abest a Tholosano ms. « fortitudinem. »
(29) Addunt Vatic. et vetus edit., « visiones videbunt. »
(30) Tholos., « Effundam; dicit, angelum, vel de angelo meo: » in cujus periodi hæc glossæma istud

apponunt ipse et Vaticanus. « Incredibili, imo falsi istiusmodi dicto.

(31) Vatic., « omnes, » pro « nos, » dissepientibus ipso Græco textu.

propter quod neque sempiternum est. Non solum igitur quod in hominibus est rationale, convertitur, et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc eadem conversio reperitur. Nam et angelorum conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant. Licet enim multitudo angelorum, et aliarum excellentium virtutum, in beatitudine et sanctimonia perseverent, tamen cum in ea quæ similem habent naturam conversa sint, dilucide ostenditur in primo eos statu non per immutabilitatem suæ substantiæ, sed per sollicitum in Domino servitium permanere. Neque enim potest cœqualium diversa esse natura. Nam quia omne genus hominum mortale est, et singuli homines mortales sunt, ut e diverso quoque si qua de superioribus immortalia sunt, haud dubium, quin omnia in eodem genere et specie constituta, sint immortalia.

13. Cum autem hæc se ita habeant, etiam si unus angelus convertibilis apparuerit, omnes convertibiles erunt, licet non sint conversi in beatitudine perseverantes; quomodo et cuncta hominum corpora divisibilia sunt, quanquam non omnia dividantur. Quædam enim eorum passa divisionem, et reliquorum similium sui, naturam interpretantur. His ita edisseritis, alterius substantiæ a visibilibus in invisibilibus creaturis Spiritus sanctus ostenditur. Si autem hoc verum est, impiissime quidam inter omnia connumerant Spiritum sanctum, dicentes in eo quod omnia per Verbum a Deo facta sunt, etiam significari Spiritus sancti facturam. Neque enim unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque demonstratus est Spiritus sanctus. Nam si creatura, ut superius ostendimus, dividitur in corporalia, et incorporalia: et conditus est Spiritus sanctus utique aut visibilis, aut invisibilis creatura erit, id est, corporalis, aut incorporalis. Verum corpus nequaquam erit, sicut prius diximus, cum doceat, et scientiam præstet, et a sensu et anima capiatur. Sed neque invisibilis creatura erit, ut paulo ante de eo disputavimus. Unde et Apostolus in Epistola quam ad Hebræos scripsit, alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: « Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi, propter eos qui accepturi erant salutem ⁶⁴? » Et post alia: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem? Quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est, testimonium dante Deo signis, et prodigiis et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus juxta suam voluntatem ⁶⁵. » Hoc enim quod ait, « cui angelorum, » æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angelicum

A nomen significans omnium substantiam invisibilium creaturarum. Neque enim ulli quidem angelorum, et aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit Deus: « Sede a dextris meis. » In commune itaque sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ, « Sede a dextris meis. » Et hoc in commune de creatura. Et pronuntians de omnibus invisibilibus creaturis, ait eas esse administratores spiritus. Propter quod subjecit: « Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi? » Licet enim non omnes singillatim invisibiles creaturæ missæ sunt [al. sint], tamen quia ejusdem generis et honoris aliæ missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ: missarum consortes æqualisque substantiæ. Quo modo igitur alius est ab universis creaturis Dominus, per quem principium ad loquendum acceperat illa magna salus, cujus negligentem Apostolus nolens nos esse, ait: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem, quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est? » sed et Deus qui testimonium perhibet signis et portentis isti saluti, alius est ab omnibus administratoris spiritibus: sic et Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis partes, sed per communionem quibus eum præstare decreverit: alterius est et ipsæ substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus.

14. Igitur quoniam approbavimus juxta Scripturarum sensum, alium extra omnem creaturam esse Spiritum sanctum, incassum, imo impie quidam creatum eum esse ostendere volentes, testimonio utuntur, quo omnia per Verbum facta referuntur; ut scilicet in omnibus etiam æterna substantia contineatur. Et quia ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpant, dicente Deo, « Creo Spiritum: » etiam in hoc eos monstrare debemus prorsus ab intellectu veritatis alienos. Neque enim de Spiritu serio propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum tuum, o Israel: quoniam ego sum firmans tonitruum, et creans spiritum, et annuntians in homines Christum suum: faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens nomen ejus ⁶⁶. » Deus enim qui se spiritum (32) condere fuerat prælocutus, et facere: et tonitruum dixit firmare et diluculum et nebulas facere. Si igitur in prædicta narratione perseveramus, id est, in tonitruo et diluculo et nubibus, eundem narrationis ordinem etiam in spiritu tenere debemus, ut id quod dicitur a Deo tale sit: Ut invocet me, qui Deus sum, qui universa orocuro, qui et creator sum omnium,

⁶⁴ Hebr. 1. 13. 14: Psal. cix. 1. ⁶⁵ Hebr. м, 3, 4. ⁶⁶ Amos iv, 12, 13.

(32) Vitiose, et contra scriptoris mentem, erat antea « concedere, » quod ex Vatic. ms. emendamus, qui item pro verbis « et facere » habet fere

concinnius, « pariter effatus, » etc. Mox Tholos. « formare » legit pro « firmare, » quod promiscue infra alii etiam mss. præferunt.

qui firmo tonitruum, et condo spiritum, qui dilu-
culum et nebulam ad quasdam utilitates facio homi-
nini; preparare, ut invocet, o Israel; ut cum præ-
paratus fueris ad invocandum, et me oraveris, qui
supradicta constituo, felicitate temporum, et alio-
rum bonorum largitionibus perfruaris, me tibi per
singulos annos omnia juxta naturæ ordinem mini-
strante, ut secunde annus fluat, ut suis spatiis ho-
rarum momenta decurrant, ut suo tempore tonitrua
mugiant, ut salutaris aura opportunis flatibus in-
spiret. Si vero per allegoriam, tonitruum et dilu-
culum, et nebula, et creatio spiritus intelligantur,
non substantiam rei, sed figuratam interpretatio-
nem significabunt.

15. Quod si e diverso opposuerit manifeste de
Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creatio-
nem Spiritus, illud quod sequitur: « Et annun-
tians in omnes (33) homines Christum suum; » in
Hebræo habetur, « annuntiat in hominem loquelam
suam; » quod scilicet qui creator est omnium, ipse
etiam prophetis [*al.* prophetas] inspiret, et suam
per eos hominibus indicet voluntatem. Et ad hoc
respondendum est, quia quidam hæretici alium ex-
tra creatorem Dominum Patrem Salvatoris men-
tiuntur, hoc impiissime prædicantes: non scelerata-
m eorum suspicionem providentes a Deo perculti,
dicente: Ego formans [*Vatic.* firmans] tonitruum,
et creans spiritum et alias mundi partes faciens et
gubernans, annuntio in homines Christum meum.
Et hoc enim providentiæ meæ opus super omnibus
opera mea est, ut non solum eorum quæ foris sunt,
sed et quæ ad emolumentum animæ et mentis utili-
tatem [*al.* humilitatem] pertinent, causa subsi-
stam. Ego hoc quod dicitur, « Creo spiritum, »
æque arbitrator positum, ac si diceretur, creans ven-
tum. Deus quippe flatus hos, qui per aeris motum
efficiuntur, dispositione sua ducit, secundum illud
quod alibi legitur: « Qui producit ventos de the-
sauris suis ». Bene autem quod in ipsa sententia
non ait; qui creavi; sed « qui creo spiritum. » Si
enim de substantialitate Spiritus sancti sermo esset,
dixisset utique, qui creavi. Neque enim semper
eundem creat. Nunc autem consequenter de flatu

A dictum est, « qui creo, » quia non semel venti facti
sunt, sed in eo quod subsistant, quotidie sunt. Ne-
que enim frustra sine articulo, qui in Græco ser-
mone singularitatis significator est, nunc spiritus
creatus dicitur, quoniam non est sanctus, cum pene
semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur,
ut in illo αὐτὸς τὸ Πνεῦμα, id est « ipse Spiritus te-
stimonium perhibet spiritui nostro »; et alibi,
Αὐτὸς ἐστὶν τὸ ζωοποιῶν (34), id est, « ipse est qui vi-
vificat ». Et rursum: « Sic et quæ Dei sunt, nemo
cognovit nisi τὸ Πνεῦμα, » id est « Spiritus Dei: »
τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutatur
omnia, etiam alta Dei ». Et multa quæ de Scri-
pturis sacris excerptare possibile est. Quod sicubi
raro sine articulo nominatur Spiritus sanctus, B
sciendum est cum additamento eum nominari signi-
ficante magnificentiam ejus. Siquidem dicitur ali-
quando et sine articulo, cum non ipse per se, sed
participatio ejus ostenditur: ut puta, « Spiritus
Eliæ »; et, « Spiritu ambulate », et quæcun-
que his similia sunt.

16. Quoniam igitur ex his, quæ memoravi, et ex
multis aliis, non esse creaturam Spiritum sanc-
tum demonstratum est, nusquam conditionibus
connumeratus est, sed semper cum Patre et Filio
positus: nunc videamus quam cum utroque habeat
indifferentiam [*al.* differentiam]. In fine Epistolæ
secundæ, quam ad Corinthios scribit Paulus, ait:
« Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas
Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit semper
cum omnibus vobis ». Ostenditur quippe ex ser-
mone præsentis una Trinitatis assumptio: cum is
qui gratiam Christi accepit, habeat eam tam per
administrationem Patris, quam per largitionem Spi-
ritus sancti. Datur enim a Deo Patre et [*al.* a Do-
mino] Jesu Christo, juxta illud: « Gratia vobiscum,
et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo », C
non aliam dante gratiam Patre et aliam Salvatore.
Siquidem et a Patre et Domino Jesu Christo ean-
dem describit [*Vatic.* scribit], Spiritus sancti com-
municatione completam. Nam et ipse Spiritus dictus
est gratia, secundum illud: « Et spiritui gratiæ in-
juriam faciens, in quo sanctificatus est ». In Za-

⁶⁷ Psal. cxxxiv, 7. ⁶⁸ Rom. viii, 16. ⁶⁹ Joan. vi, 64. ⁷⁰ I Cor. ii, 10. ⁷¹ IV Reg. ii, 15. ⁷² Galat. v, 16. ⁷³ II Cor. xiii, 13. ⁷⁴ Rom. i, 7; I Cor. i, 3; Coloss. i, 3. ⁷⁵ Hebr. x, 29.

(33) Vocem « omnes » neque mss. nostri, neque
A D suum quod Hebraice dicitur *Messio*, scribitur
per has litteras: MEM, SIN, JOD, HETH, et VAV,
quod LXX putaverunt. Sin autem ut in Hebræo,
et apud reliquos interpretes est, his litteris scribitur,
MEM, HE, quod est MA, hoc est quod, vel
quid. Deinde SIN, JOD, HETH, quod legitur SA,
id est eloquium. O igitur quod scribitur per solam
litteram VAV, αὐτοῦ, id est ejus, significat, simul-
que commistum legitur *masio*. Unde concludit
Deum per prophetas indicare voluntatem suam,
eosque turpiter errare, qui alium extra Crea-
torem, Patrem Christi inducebant, cum Amos non de
Spiritu sed de vento, neque de Christo, sed de Dei
meditatione loquatur.
(34) Sic equidem editi habent et mss., sed perpe-
ram. Emenda ex ipso Joannis textu, τὸ Πνεῦμα
ἐστὶ τὸ ζωοποιῶν, « Spiritus est, qui vivificat. »

(33) Vocem « omnes » neque mss. nostri, neque
A D suum quod Hebraice dicitur *Messio*, scribitur
per has litteras: MEM, SIN, JOD, HETH, et VAV,
quod LXX putaverunt. Sin autem ut in Hebræo,
et apud reliquos interpretes est, his litteris scribitur,
MEM, HE, quod est MA, hoc est quod, vel
quid. Deinde SIN, JOD, HETH, quod legitur SA,
id est eloquium. O igitur quod scribitur per solam
litteram VAV, αὐτοῦ, id est ejus, significat, simul-
que commistum legitur *masio*. Unde concludit
Deum per prophetas indicare voluntatem suam,
eosque turpiter errare, qui alium extra Crea-
torem, Patrem Christi inducebant, cum Amos non de
Spiritu sed de vento, neque de Christo, sed de Dei
meditatione loquatur.
(34) Sic equidem editi habent et mss., sed perpe-
ram. Emenda ex ipso Joannis textu, τὸ Πνεῦμα
ἐστὶ τὸ ζωοποιῶν, « Spiritus est, qui vivificat. »

charia quoque repromittit Deus effusurum se, id est, A abundantissime tributurum Jerusalem spiritum gratiæ et miserationis⁷⁶. Cum enim quis Spiritus sancti acceperit gratiam, habebit eam datam a Deo Patre, et a Jesu Christo Domino nostro. Una igitur gratia, Patris et Filii, et Spiritus sancti operatione completa, Trinitas unius substantiæ demonstratur. In alio quoque loco : « Charitas, » inquit⁷⁷, « Dei cum omnibus vobis, » quæ a Trinitate et tribuitur, et firmatur. Ait quippe Salvator : « Qui audit verba mea, et servat ea (35), hic est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum⁷⁸. » Neque enim alia dilectio est Salvatoris super his qui amantur, et alia dilectio Patris. Deus enim diligit in salutem, quia « sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret : ut omnis qui credit in ipsum [al. Filium], non pereat, sed habeat vitam æternam⁷⁹. » Similiter et Filius, qui vita est, ut tribuat vitam et salutem, diligit eos quos vult fieri meliores. Unde amare se dicit eum qui amatur a Patre. Et de eo ponitur in propheta : « Et ipse salvabit illos, quia dilexit illos⁸⁰. »

17. Hanc dilectionem, fructum esse Spiritus sancti, contestatur Apostolus, sicut et gaudium, et pacem, quæ a Patre ministratur et Filio, dicens : « Fructus autem spiritus, gaudium, pax, charitas⁸¹. » Quæ charitas effusa est in cordibus credentium per Spiritum sanctum. « Charitas quippe, ait, Dei diffusa est in cordibus vestris [Thol. nostris] in Spiritu sancto⁸². » Omnis quippe qui communicat Spiritui sancto, per participationem ejus communicat, juxta illud : « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis⁸³. » Et in alio loco : « Si qua communicatio Spiritus⁸⁴. » Cum habuerit sapientiam Dei et sermonem, et in omnibus veritatem : habebit quoque consortium sanctitatis in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. « Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in (36) communicationem Filii ejus⁸⁵. » Scribit et Joannes de Patre : « Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, communicationem habemus cum illo⁸⁶. » Et adhuc : « Communicatio autem nostra cum Patre et Filio ejus Jesu Christo⁸⁷. » Igitur quicumque communicat Spiritui sancto, statim communicat Patri et Filio. Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio, contributam per Spiritum sanctum. Sed et qui particeps est gratiæ Jesu Christi, eandem gratiam habet, datam a Patre per Spiritum sanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem esse Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quorum autem una est operatio, una est et substantia : quia

quæ eidem (37) substantiæ *δμουςια* sunt, easdem habent operationes; et quæ alterius substantiæ, et *ἀνομοουςια*, dissona atque diversa sunt.

18. Neque enim ex his tantum quæ præmissimus, Trinitatis unitas docetur : sed ex innumerabilibus aliis, de quibus rursus secundum suum ordinem pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio (38); sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens : « Anania, quare complevit Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo⁸⁸. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto; et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo : nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. Et quo modo sanctitas subsistit in Deo, eodem modo et deitas [al. divinitas] intelligitur in Spiritu sancto. Iste autem Spiritus sanctus, quem diximus ejusdem naturæ esse cum Patre, etiam a Filii divinitate non differt, Salvatore dicente discipulis : « Cum in Synagoga ad principatus et potestates introduxerint vos, nolite solliciti esse, quomodo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quid debeatis dicere⁸⁹. Ponite in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum. Ego enim dabo vobis os et sapientiam (39), cui non poterunt resistere, aut contradicere⁹⁰. » Et in his quippe dicens, non debere eos esse sollicitos, quid respondeant contradicentibus, quia in eadem hora doceantur a Spiritu sancto quid debeant respondere : statim intulit quæ sit causa fiducia, « Ponite, » dicens, « in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum : ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere. » Cum enim dixerit, in tempore respondendi doceri eos a Spiritu sancto quid debeant respondere, in sequentibus ait : « Ego enim dabo vobis os et sapientiam, » etc.

19. Ex quibus ostenditur sapientiam quæ discipulis datur a Filio Spiritus sancti esse sapientiam : et doctrinam Spiritus sancti, Domini esse doctrinam : unumque naturæ et voluntatis esse consortium Spiritus sancti cum Filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam Spiritum Unigenito Dei, et Deo Patri : Filius vero et Pater unum sunt, juxta illud : « Ego et Pater unum sumus⁹¹. » non divisa [al. indivisa] et insepara-

⁷⁶ Zachar. xii, 10. ⁷⁷ I Cor. xiii, 13. ⁷⁸ Joan. xiv, 21. ⁷⁹ Joan. iii, 16. ⁸⁰ Isai. xxxiii, 22; xxxv, 4. ⁸¹ Galat. v, 22. ⁸² Rom. v, 5. ⁸³ II Cor. xiii, 13. ⁸⁴ Philipp. ii, 1. ⁸⁵ I Cor. i, 9. ⁸⁶ I Joan. i, 7. ⁸⁷ ibid. 3. ⁸⁸ Act. v, 3, 4. ⁸⁹ Luc. xii, 11, 12. ⁹⁰ Luc. xxi, 14, 15. ⁹¹ Joan. x, 30.

(35) Tholos. ms., « Qui habet mandata mea, et servat, » etc.

(36) Vatic. hic atque infra constanter « communicationem » pro « communicationem » legit. Mox « quia igitur quicumque, » etc.

(37) Antea erat « ejusdem, » dissidente Vatic.

qui tamen haud recte mox habet *ἀνοουςια* pro *ἀνομοουςια*.

(38) Vetus editio « ex dimidio, » concinnius.

(39) Addit Vatic. cum veteri edit., « id est, sermonem. »

illis, secundum naturam, ostensa est Trinitas. In alio quoque Evangelio dicitur : « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis »¹⁹. » Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, et quæ docentur a Spiritu sapientia est, quam non possumus aliam præter Filium intelligere, liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. Porro Pater et Filius unum sunt. Igitur Trinitas substantiæ unitate sociatur.

20. Per aliud quoque Scripturarum exemplum, Trinitatis unitas et natura (40), et virtus ostenditur. Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur. Sicut crebro docuimus, ex his vocabulis, unius naturæ indifferentia demonstratur [atque indifferentiam demonstrari]. Spiritus etiam sanctus, digitus Dei, secundum conjunctionem naturæ Patris et Filii nominatur. Siquidem in uno de Evangeliiis adversus eos qui signis Domini detrahebant, dicentes : « In Beelzebub principe dæmoniorum ejicit dæmonia »²⁰, » sciscitans Salvator ait : « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia : ergo supervevit in vos regnum Dei »²¹. » Hunc eundem locum, alius evangelista describens, loquentem intulit Filium : « Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia »²². » Ex quibus ostenditur digitum Dei esse Spiritum sanctum. Si ergo conjunctus est digitus manus, et manus ei cujus manus est ; et digitus sine dubio ad ejus substantiam refertur, cujus digitus est.

21. Verum cave ne ad humilia dejectus, et oblitus sermonis, de quo nunc disputatur, depingas in animo tuo corporalium artuum diversitates ; et incipias tibi magnitudines, et inæqualitates, et cætera corporum majora vel minora membra confingere ; dicens digitum a manu, et manum ab eo cujus est manus, multis inæqualitatibus discrepare, quia de incorporalibus nunc Scriptura loquitur, unitatem tantum volens, non etiam mensuram substantiæ demonstrare : sicut enim manus non dividitur a corpore, per quam cuncta perficit et operatur, et in eo est, cujus est manus : sic et digitus non separatur a manu, cujus est digitus. Itaque rejice inæqualitates et mensuras, cum de Deo cogitas, et intellige digiti et manus, et totius substantiæ unitatem : quo digito lex (41) in tabulis lapideis scripta est. Per aliam quoque Scripturam, fidei nostræ probationem monstrare perfacile est. Solus sapiens dictus est Deus : non accipiens

¹⁹ Matth. x, 20. ²⁰ Luc. xi, 15. ²¹ ibid. 19, 20. ²² Sap. xv, 3. ²³ Prov. xiii, 20. ²⁴ I Cor. xii, 6.

(10) Vetus edit. cum Tholos. ms., « una et natura, » etc.

(41) Eadem cum Vat., « totius corporis unitatem quo digito et lex, » etc.

(42) Ms. Tholos., « Spiritus dicitur sapientia. »

(43-44) Hinc secundum librum auspicantur hucque editi contra ms. fidem ipsiusque auctoris, at-

que per cujusdam alterius sapientiæ participationem, sapiens nominatur. Siquidem multi sapientes dicuntur, non ex sua natura, sed ex communicatione sapientiæ. Deus vero non alterius sapientiæ participatione neque aliunde sapiens effectus, dictus est solus sapiens, et generans sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus qui dicitur Dei virtus, et Dei sapientia »²³. Spiritus quoque sanctus dicitur sapientia (42). Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens et generans sapientiam : solus est sapiens, extra omnes qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur : « Multitudo quippe sapientium salus mundi »²⁴ ; et, « Qui semetipsos cognoscunt, hi sunt sapientes »²⁵ ; et rursus : « Cum fueris cum sapientibus, sapiens eris »²⁶ : » sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est spiritus sapientiæ ; hoc enim ipsum quod subsistit, spiritus sapientiæ est : et natura ejus, nihil est aliud nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. Unde ne eadem superflue replicemus, contenti simus disputatione præterita.

22. (44) Quia igitur Spiritus sapientiæ et veritatis inseparabiliter cum Filio est, ipse quoque sapientia subsistit et veritas. Si enim capax esset sapientiæ et veritatis, in id aliquando descenderet, ut desineret habere quod aliunde susceperat, id est sapientiam et veritatem. Et Filius sapientia et veritas ipse subsistens, non separatur a Patre, qui solus sapiens et veritas, Scripturarum vocibus prædicatur. Eundem circulum unitatis atque substantiæ Spiritus sancti [*leg.* Spiritum sanctum], secundum id quod sapientiæ et veritatis est spiritus, videmus habere cum Filio (45), et rursus Filium a Patris non discrepare substantia. Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus, quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur, atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei : juxta vires tamen homani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ et scientiæ, insuper fide pleni. « Nam divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus qui operatur omnia in omnibus » (46). « Operante ergo

que interpretis mentem. Vid. præfixam huic operi Admonitionem.

(45) Olim erat, « videmus habere, habemus cum Filio. » Quod Barthius, expuncta primum voce Spiritus, ita contendit emendandum, « vidimus eum habere hactenus cum Filio. »

(46) Plenius in Vatic. ms. ac veteri editione, « Divisiones quippe donationum sunt, idem autem

Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. « Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiae. Alii vero scientiae, secundum eundem spiritum. Alii fides in eodem spiritu, » et cætera quæ ab Apostolo enumerata sunt dona, quibus additur : « Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus : dividens singulis prout vult. »

23. Unde dicentes operatricem, et (47) ut ita dicam, distributricem naturam Spiritus sancti, non abducamur ab his qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum. Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti ; ut in illo quod apostoli scribant : « Visum est enim Spiritui sancto et nobis, » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam : maxime cum et de Domino simile quid reperitur, ut : « Sicut Domino visum est, ita factum est. » Denique et sermones ejus sæpissime lectitantur, ut in illo : « Jejunantibus eis et ministrantibus, » id est, discipulis Christi, « dixit Spiritus sanctus : Separate mihi Barnabam et Saulum, in opus ad quod vocavi eos. » Quæ vox divinitatis et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam monstrat. Neque enim Spiritus sanctus in aliud quoddam opus vocavit Barnabam et Paulum, quod non sit Patris et Filii, cum ministerium, quod eis commisit et tradidit Spiritus, Patris et Filii sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur : « Qui enim operatus est Petro in apostolatam circumcissionis, operatus est et mihi in gentes (48), et Barnabæ. » Pariter enim ad nationes Spiritus sancti auctoritatis directi sunt. Christo quoque operante in apostolis, Spiritus completum est ministerium, ut ipsi apostoli consententur se in Christo loqui, et id quod suis oculis viderunt, et ministri facti sunt (49) sermonis, id est, Christi ; et dispensatores mysteriorum Dei. Denique quasi principatum in sacerdotio possidentes, et initiatores fidei a Christo sunt demonstrati, dicente : « Euntes ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et sicut Apostolus scribit rectissime : « Unus est Dominus, una fides, unum baptisma. » Quia non ex ipsa coegetur veritate suscipere indifferentiam sanctæ Trinitatis, dum una sit fides in Patre, et Filio et Spiritu sancto ; et lavacrum detur atque firmetur in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti ?

¹ 1 Cor. xii, 8, 9. ² ibid. 11. ³ Act. xv, 28. ⁴ Job i, 21. ⁵ Act. xiii, 2. ⁶ Galat. ii, 8. ⁷ Matth. xxviii, 19. ⁸ Ephes. iv, 5. ⁹ 1 Thess. ii, 4. ¹⁰ Act. xx, 28. ¹¹ 2 Cor. vi, 16. ¹² Psal. xxi, 4.

Spiritus, et divisiones ministeriorum sunt, et ipse Dominus, et divisiones operationum sunt, et idem ipse Dominus qui operatur omnia in omnibus. »

(47) Voculam «ut» supplevimus e Vatic.

(48) Tholos. ms., « operatus est mihi et Barnabæ in gentibus ; » et mox, « directi sunt a Christo, cooperante in apostolis Spiritu, completum est ministerium. »

(49) Regiæ Suecorum ms. num. 497 prænotatus, cujus nunc demum occurrunt mihi variantes lectio-

24. Non arbitror quemquam tam vecordem atque insanum futurum, ut perfectum baptisma putet id quod datur in nomine Patris et Filii, sine assumptione Spiritus sancti ; aut rursus in nomine Patris et Spiritus sancti, Filii vocabulo prætermisso : aut certe in nomine Filii et Spiritus sancti, non præposito vocabulo Patris. Licet enim quis possit existere saxei (ut ita dicam) cordis, et penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de præceptis nominibus prætermittat, videlicet contrarius legislator Christi ; tamen sine perfectione (50) baptizabit, imo penitus a peccatis liberare non poterit, quos a se baptizatos existimaverit. Ex his colligitur, quam indivisa sit substantia Trinitatis, et Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium, et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum (51) ; et insuper sapientiæ et veritatis, id est, Filii Dei. Hæc est salus ergo credentium, et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium misert, et ad dogmata veritatis docenda Pater (52) in Ecclesia constituisse dicatur, primo apostolos, secundo prophetas, tertio magistros, super hac re etiam Apostoli congruente sententia : « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur : non ut hominibus placentes, sed Deo qui probavit corda nostra : » hos eosdem quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur [at. veraciter prohibetur]. Siquidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset : « Attendite, » inquit, « vobis et universo gregi, super quos Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini quam acquisivit per sanguinem suum. » Si enim quos Christus ad evangelizandum et baptizandas nationes misit, Spiritus sanctus Ecclesiæ præposuit, Patris sententia destinatos ; nulli dubium est, unam Patris, et Filii, et Spiritus sancti operationem et probationem (53), et consequenter eandem Trinitatis esse substantiam. Necnon et illud considerandum, quod in corde et sensu habitare non potest creatura, nisi Deus et sermo ejus in Spi-

ritu sancto, sicut ad quosdam loquitur Pater : « In habitabo in eis, et inambulabo. » Et ad ipsum quidam dirigit vocem, « Tu autem in sancto habitas, laus Israel. » Altus quippe in altis habitat

nes in schedulis exceptæ quas passim infra laudabo, hic habet sermonis Christi, absque, id est, « vocula ; » et paulo post « Euntes docete, » absque « ite. »

(50) Perperam Tholos., « tantum sine perfectione. »

(51) Modo laudatus Regiæ cod., « Vere Patris et Filii esse Spiritum. »

(52) Nomen « Pater, » expungit Regiæ ms.

(53) Tholos., « sic unam esse operationem et probationem, » etc.

universæ conditor creaturæ. Habitat vero et unigenitus Filius (54) in mente pura, et corde credentium. Per fidem quippe habitare Christum, in interiori homine, in Spiritu ait Apostolus, ita scribens: « In Spiritu, in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris ¹⁵. » Ipse quoque de se loquitur ¹⁶: « Vivit in me Christus; » et iterum: « Qui in me loquitur Christus ¹⁶; » et Salvator: « Veniemus, » inquit ¹⁷, « ego et Pater, » haud dubium, quin ad eum qui præcepta ejus servaverit, « et mansionem apud eum faciemus. » Porro sic sermo iste contextitur: « Si quis diligit me (55), sermonem meum servabit. Et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus ¹⁸. » In alio quoque loco, omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur Salvatoris.

25. Sicut autem super domum suam Dominus Jesus, cujus domus sumus nos (56): ita domus Christi templum Dei est, in quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. Scribens quippe Corinthiis Paulus ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ¹⁹? » Si autem in domo et templo, quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa ejusdem Epistolæ: « Nescitis, » inquit, « quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo ²⁰? » Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem et interiorem hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. Disciplinas quippe, virtutes dico et artes, et his contrarias perturbaciones, et imperitas, et affectus in animabus habitare possibile est; non tamen ut substantivas, sed ut accidentes. Creatam vero naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si verum est, et Spiritus sanctus absque ulla ambiguitate subsistens, animæ est habitator et cordis: nulli dubium est, quin cum Patre et Filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens sermo disserit, incorruptibilis et sempiternus secundum naturam Patris, et Filii, Spiritus sanctus demonstratus, universam de se ambiguitatem abstulit et suspicionem, ne unus de creatis substantiis existimetur. Sed et ambigi nequit, quin (57) is Spi-

¹⁵ Ephes. III, 16, 17. ¹⁶ Gal. II, 20. ¹⁷ II Cor. XIII, 3. ¹⁸ Joan. XIV, 23. ¹⁹ Ibid. ²⁰ I Cor. III, 16. ²¹ I Cor. VI, 19. ²² Joan. XV, 26. ²³ Psal. IV, 7. ²⁴ Joan. VIII, 42.

(54) Voces « et unigenitus Filius » in Regiæ ms. delentur.

(55) Addunt Vatic. et vetus edit., « et ego diligam illum. »

(56) In Regiæ ms., « domus dicitur Salvatoris; Christus autem super domum suam, cujus domus sumus nos, » etc.

(57) Suffecimus ex Regiæ ms. verba, « Sed et ambigi nequit, quin, » utpote perficiendo sensui necessaria, tametsi in reliquis mss. et vulgatis hucusque libris desiderentur.

(58) Veriorem concinnioremq; hujusce periodi lectionem hanc esse putavimus, quam ex veteri toties laudata editione, et Vatic. ms. expressimus. Penes Martianæum, aliosque passim editores erat: « Si enim hic Spiritus veritatis juxta naturam corporum certo spatio circumscriptus est, alium dese-

rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illo autem Regiæ priori oblitterata lectione isthæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem naturæ corporeus certo spatio circumscriptus, » etc. Quam nempe reposuimus lectionem, codices suis quoque dissidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationabilium creaturarum essentiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalius, » etc.

(61) Regiæ lib., « solæ fidei; » et mo « a Patre egredi, ut illud, loquente Spiritu, qui a Patre egreditur. »

angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut mitti decet a sapientia et veritate Spiritum Dei, indivisam habentem cum eadem sapientia et veritate naturam. Etenim Filius missus a Patre non separatur, nec disjungitur ab eo, manens et habens illum in semetipso. Quin Spiritus veritatis supradicto modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippe hoc pariter et blasphemum est. Si enim de loco ad locum egreditur Spiritus, et ipse Pater in loco invenietur, et Spiritus veritatis juxta naturam corporum certo spatio circumscriptus, alium deserens locum, ad alium commigrabit (58). Sed quo modo Pater non consistens in loco, ultra omnem corpus est naturam, ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur, cum sit incorporalis: et ut verius dicam, excellens universam rationalem creaturam (59).

26. Quia ergo impossibile est, et impium, ista quæ diximus de incorporalibus (60) credere: exire de Patre Spiritum sanctum sic intelligendum, ut se Salvator de Deo exisse testatur, dicens, « Ego de Deo exivi et veni ²¹. » Et sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus, sic et prolaciones intus dico et foris ab intellectualium natura discernimus, quia istæ corporum sunt recipietium factum, et habentium vastitates. Ineffabili itaque et sola fide (61) noto sermone credendum est, Salvatorem dictum esse exisse a Deo, et Spiritum

rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illo autem Regiæ priori oblitterata lectione isthæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem naturæ corporeus certo spatio circumscriptus, » etc. Quam nempe reposuimus lectionem, codices suis quoque dissidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationabilium creaturarum essentiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalius, » etc.

(61) Regiæ lib., « solæ fidei; » et mo « a Patre egredi, ut illud, loquente Spiritu, qui a Patre egreditur. »

veritatis a Patre egredi, loquente Spiritu qui a me egreditur ²⁵. Cum enim dicere posset de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit: sed ait, de Patre, non quod Pater a Deo omnipotente sit alius: quia hoc scelus est etiam cogitare; sed secundum proprietatem et intellectum Parentis (62) egredi ab eo dicitur Spiritus veritatis. Licet enim ex Deo frequenter se dicat exisse Salvator, proprietatem tamen, et ut ita dicam, familiaritatem, de qua jam sæpe tractavimus, ex vocabulo magis sibi Patris assumit, dicens: « Ego in Patre, et Pater in me ²⁶; » et alibi: « Ego et Pater unum sumus ²⁷; » et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. Iste ergo Spiritus sanctus qui de Patre egreditur, testificabitur, inquit Dominus, de me ²⁷, testimonium simile ferens ei Patris testimonio, de quo ait: « Testimonium dicit de me, qui misit me Pater ²⁸. » Mittente autem Filio Spiritum veritatis, quem Consolatorem vocavit, simul mittit et Pater. Neque enim Pater mittente Filio non mittit, cum eadem voluntate Patris et Filii Spiritus veniat, Salvatore quoque per prophetam loquente: sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum (63). « Et Dominus misit me, et Spiritum suum: » siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. Sed et apostolus loquitur: « Quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis ²⁹. » Et in libro qui Sapientia inscribitur, ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens destinatur. « Quæ autem in cælis sunt, quis investigavit? voluntatem autem tuam quis cognovit: nisi quod tu dedisti sapientiam, et Spiritum sanctum tuum misisti de excelsis? Et sic correctæ sunt semitæ eorum, qui super terram erant: et placita tibi edocti sunt homines ³⁰. » Et in præsentii siquidem lectione, non sola sapientia Dei, id est, unigenitus Filius ejus datur a Patre, sed et Spiritus sanctus mittitur.

17. In ipso quoque Evangelio dari prædicatur a Patre, et mitti Spiritus sanctus, Salvatore dicente: « Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis ³¹; » et iterum: « Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ³². » Nam et in his sermonibus, alium paracletum dare dicitur Pater, non autem alium ab [ms. absque] eo, qui a Filio mittitur,

A secundum illud: « Cum autem venerit ille Paracletus, quem mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis ³³. » Quem alium paracletum nominavit, non juxta naturæ differentiam, sed operationis diversitatem. Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua (64) pontifex deprecetur pro peccatis nostris, salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis [ms. nobis] Patrem; Spiritus sanctus secundum aliam significantiam paracletus, ab eo quod consolatur in tristitia positus, nuncupatus est. Verum noli ex Filii et Spiritus sancti operatione diversa, varias æstimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur paracletus Spiritus, legati ad Patrem persona fungi, ut in illo: « Quid enim oremus juxta id quod oportet, nescimus, sed ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [al. cum] secundum Deum postulat pro sanctis ³⁴. »

B 28. Salvator quoque consolationem a qua Spiritus sanctus paracletus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum est enim: « Et humiles populi consolatus est ³⁵. » Unde et his qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur: « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt cor meum ³⁶; » sive, « dilexerunt animam meam (65): » utroque enim scriptum esse modo in diversis exemplaribus invenitur. Sed et Pater, Deus omnis consolationis dicitur ³⁷: consolans eos qui in tribulatione sunt, ut ex ipsis angustiis per patientiam salutem primum, dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator et sanctus, et Spiritus veritatis datur a Patre, ut semper cum Christi discipulis commoretur, cum quibus et ipse Salvator est, dicens: « Ecce enim vobiscum sum usque ad consummationem sæculi ³⁷. » Cum autem sæper apostolis et Spiritus sanctus adsit [al. assistat] et Filius, sequitur, ut et Pater cum ipsis sit, quia qui recipit Filium, recipit et Patrem: et mansionem Filius cum Patre facit apud eos, qui digni adventu ejus exstiterint. Sed et ubi Spiritus sanctus fuerit, statim invenitur et Filius. Siquidem cum in prophetis Spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, et alia quæ prophetalis operationis sunt, sermo Dei ad eos dicitur factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum

²⁵ Joan. xv, 26. ²⁶ Joan. xiv, 10. ²⁷ Joan. i, 30. ²⁸ Joan. xv, 26. ²⁹ Joan. xii, 49. ³⁰ I Petr. i, 12. ³¹ Sap. ix, 17. ³² Joan. xiv, 16. ³³ ibid. 26. ³⁴ Joan. xv, 26. ³⁵ Rom. viii, 26. ³⁶ Ps. xvii, 28; xxxiii, 19. ³⁷ Psal. xciii, 19. ³⁸ II Cor. i, 34. ³⁹ Matth. xxviii, 20.

(62) Idem cum veteri edit., « proprietatem Patris et intellectum Parentis, » etc.

(63) ἰσθῆκε, « sicut manifestum esse poteritei, qui totum perlegerit locum, » in Reg. ms. desiderantur. Mox ex Vatic. et veteri edit. restituo « Spiritum suum; » cujus loco obtinebat in recto contra auctoris mentem « Spiritus ejus. »

(64) Erat antea « ex qua, » Reg. ms., « et quasi. » Tholos., « in qua. » Vid. Epist. 64, ad Fabiol., num. 19. Emendo pariter interpunctionem, cujus

vicio nullus erat hujusce periodi sensus.

(65) Tholos., « in corde meo, exhortationes tuæ delectaverunt animam meam. Et aliter, consolationes tuæ, » etc. Glossema ex criticorum audacia. Lectionis quam Didymus urget diversitas in verbis est, « lætificaverunt, » et « dilexerunt. » Re autem vera Græci aliquot libri habent ἠγάπησαν, « dilexerunt, » alii εὐφράσαν, « lætificaverunt, » ut in Latinis.

est (66), « Hæc dicit Dominus, » etiam illud addatur, « Sermo qui factus est ad Isaiam, » sive ad reliquos.

29. Quod autem prophetæ Spiritum sanctum haberint, Deo manifeste loquente cognoscimus. Ait enim : « Quæcunque mandavi in Spiritu meo servis meis prophetis ³⁶. » Et Salvator in Evangelio significat justos viros, et eos qui ante adventum suum populo ventura cecinerant [*Vat. præcinerant*], Spiritus sancti aspiratione completos. Interrogans quippe Phariseos quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David (67), loquitur : « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum » dicens : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo Filius ejus est ³⁷. » Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, etc. ³⁸; » et in eodem rursus libro : « Qui per Spiritum, » inquit, « sanctum ore David pueri tui locutus es : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ³⁹? » Isaias quoque cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset, Spiritus sancti imperio (68) prophetasse perhibetur : ut in fine eorumdem Actuum scribitur. « Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros, » dicens : « Vade ad populum istum, et dic : Aure audietis ⁴⁰, » et reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apostolus Paulus affirmat a Spiritu sancto pronuntiatam, ipse liber prophetæ a Domino dictam esse commemorat. « Et audivi, » inquit Isaias, « vocem Domini, dicentem : Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi : Ecce ego, mitte me. Vade, » inquit, « et dic populo huic : Aure audietis ⁴¹; » et post alia ipse Dominus ait : « Et convertentur, et sanabo illos ⁴². » Et statim propheta : « Quousque, Domine? » cum enim Dominus ad prophetam dixisset, ut ea quæ scripta sunt, diceret (69), et propheta jubenti Domino respondisset : « Usquequo, Domine ⁴³? » ea quæ in propheta a Domino dicta sunt, in Spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquido ostenditur, ut sæpe jam diximus, unam et voluntatem et naturam Domini esse, et Spiritus sancti, et in nuncupatione Spiritus etiam nomen Domini intelligi. Quo modo enim ad Corinthios vocabulum Dei super Patre positum, et Domini super Filio, neque

³⁶ Amos iii, 7. ³⁷ Matth. xxii, 43-45. ³⁸ Act. i, 25. ³⁹ Isa. vi, 8, 9. ⁴⁰ ibid. 10. ⁴¹ ibid. 11. ⁴² Joan. xv, 26. ⁴³ Joan. xiv, 26. ⁴⁴ Joan. v, 43. ⁴⁵ Exod. iii, 4. ⁴⁶ ibid. 13. ⁴⁷ Zach. i, 6.

(66) Vitiose erat antea in aliquot etiam mss., « prophetatum est. »

(67) Rectius vetus editio, « quia esset filius David, in Spiritu sancto loquentis, *Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis*, denuo interrogavit. Si ergo David vocat eum, » etc. Alii Tholos., « quia esset filius David, dixit, David enim loquitur de Deo, *Dixit Dominus Domino meo*, » etc.

(68) Erat nec sine solæco « Spiritus sanctus imperio. » Quod nemo non putet typographi mendum, et reponat « sancti, » quemadmodum in antiquiss. edi-

A Patri aufert dominationem, neque Filio deitatem : siquidem (70) eadem ratione qua Pater Dominus est : et Filius Deus est : sic et Spiritus sanctus Dominus nuncupatur. Si autem Dominus, consequenter et Deus, ut paulo ante jam diximus, cum vocem apostoli Petri ad Ananiam, qui pecuniam subtraxerat, poneremus, quia et deitas [*al. divinitas*] superintelligitur in Spiritu sancto.

30. Verum quoniam inde quæstionis ordo deductus est : « Cum autem venerit paracletus Spiritus sanctus ⁴⁴, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ⁴⁵ : » age nunc ex ipso sermone quæramus, si quid in eo possimus invenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit Filius, si quidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis personarum, ex ista voce signatur. In qua appellatione Filii, missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius, nec disjunctus a Filio intelligatur [*al. intelligitur*]. Et quo modo Filius in Patris appellatione venit, dicens : « Ego veni in nomine Patris mei ⁴⁶ : » Filii quippe tantummodo est in nomine Patris venire, salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Filium : sic e contrario, nullus alius venit in nomine Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Omnipotentis. Quod manifestum advertere poteris prophetas relegens ex animo. Nam et Moyses magnus Dei minister et famulus, in nomine ejus, qui est : et in nomine Dei Abraham et Isaac, et Jacob venit, Deo ad eum loquente : « Sic dices filiis Israel : Qui est, misit me ad vos ⁴⁷; » et rursus : « Dices eis : Deus Abraham, Isaac, et Jacob misit me ad vos ⁴⁸. » Servorum quippe justorum quales erant de quibus dixit : « Mandabo in Spiritu meo servis meis prophetis ⁴⁹, » in nomine Dei facta est missio. Et quia [*fort. qui*] dignos se exhibuerunt Deo, in nomine Dei venisse referuntur : rursus proficientes in majus, et sub unius Dei imperio consistentes, in omnipotentis Dei nuncupatione venerunt. Quia vero filii Israel in Ægypto commorantes, didicerunt eos, qui non sunt, quasi deos colere, et mundi patres (71) divino honore venerari, consequens fuit, ut Moyses sub ejus, « Qui est, » vocabulo ad eos mitteretur, et a falsis eos liberans diis, ad veram transduceret

tionem, quam sequor. Sed malim equidem in recto « sanctus » retineri, pro « imperio » autem legi « per eum, » scilicet, per Isaiam. Hic nempe auctoris est sensus, totusque inferior contextus conjecturam probat.

(69) Vetus editio, « quæ scripta sunt, in Spiritu diceret. »

(70) Vitiose erat duobus verbis, « sic quidem. »

(71) Obtinebat antea « mundi partes, » pro « partes. » Reginæ ms. secunda manu « mundi principes. »

deitatem, et ad Dominum patrum Abraham, Isaac, A Domino donata sunt eis: ita ut is qui fuerit spiritum revelationis et sapientiae consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata praedicare non humana, sed Dei arte subnixus: sicut et unum ex his Apostolorum possumus audire, dicentem: « Et praedicatio mea et sermo meus non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis: sed in ostensione Spiritus et virtutis Dei (74) ⁶⁴. » Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam praeter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait: « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem [Vat. venientis] super vos ⁶⁷; » et ad Mariam angelus [al. archangelus], « Spiritus, » inquit, « sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ⁶⁸. » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit: quo ille usus templo, sine viri natus est semine.

31. Quo modo ergo servi qui in nomine Domini veniunt, per hoc ipsum quod subjecti sunt, et serviunt, indicant Dominum, proprietatem ejus referentes: servi quippe sunt Domini: sic et Filius qui venit in nomine Patris, proprietatem Patris portat et nomen, et per hæc unigenitus Dei Filius approbatur [al. appellatur]. Quia ergo Spiritus sanctus in nomine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprietatem, secundum quod Deus est, non tamen filicitatem, ut Filius ejus sit, ostendit quia (72) unitate sit junctus ad Filium. Unde et Filii dictus est Spiritus, per adoptionem faciens filios eos, qui se recipere voluissent. « Qui enim, » inquit, « estis filii Dei, misit Pater Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem: Abba, Pater ⁶⁵. » Iste autem Spiritus sanctus, qui venit in nomine Filii, missus a Patre, docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt, omnia autem illa quæ spiritualia sunt et intellectualia; et ut breviter universa concludam, omnia veritatis et sapientiae sacramenta. Docebit vero, non quasi doctor et magister disciplinae, quam aliunde est consecutus: siquidem hoc eorum est, qui sapientiam et artes aliquas (73) studio industriaque didicere; sed quasi ipse [al. ipsa] ars atque doctrina et sapientia veritatisque Spiritus, invisibiliter [al. invisibili] menti insinuat scientiam divinorum. Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo qui ab eo doctus fuerat: Deus, docuisti me sapientiam. Et audacter alio conclamante: « Docuisti me, Deus, a juventute mea ⁶⁶: » atque ita omnes fiunt docti. Dei quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos, ut disciplinam non arte doceat, sed natura. Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas quæ dantur a Patre et Filio in corda credentium, Spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desierint [al. desistunt]. « Animalis quippe homo non percipit ea quæ spiritus sunt ⁶⁹, » arbitrans esse stultitiam quæ dicuntur; qui vero a perturbationibus purgaverit mentem suam, Spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiae, scientiaeque complebitur, in tantum ut is qui ea susceperit dicat: « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum sanctum ⁷⁰. » Deus autem his qui se ita preparaverint, Spiritum sapientiae revelationisque largitur ad cognoscendum semetipsum; qui accipientes Spiritum sapientiae, non aliunde, sed ab ipso Spiritu sancto efficiuntur sapientes, et ab ipso intelligunt Dominum, et quidquid Dei est voluntatis, et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a

32. Ex quibus ostenditur esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus (75). Et in Psalmo ad Dominum dicitur: « Auferes ab eis Spiritum tuum, et deficient, et in terram suam revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ ⁶⁹. » Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia quæ Pater creavit et Filius. « Emitte enim, » ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. » Porro jam frequenter ostendimus ejusdem operationis esse Spiritum sanctum, cujus est Pater et Filius, et in eadem operatione unam esse substantiam: et reciproce eorum quæ *ὁμοῦστα* sunt, operationem quoque non esse diversam. Ut autem et aliud quoque testimonium quod nos possit adjuvare in fide Spiritus sancti ponamus, in Evangelio ita sermo contextitur: « Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis ea portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem. Neque enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur: et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit [al. glorificabit]: quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæ habet Pater, mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis ⁷⁰. »

33. Ex his enim sacramentorum verbis edocemur, quod cum multa docuisset discipulos suos Jesus, dixerit: « Adhuc habeo plurima dicere vobis, » quia verbum istud, « adhuc multa habeo dicere vobis, » non ad novos quoslibet, et penitus Dei gratia vacuos dirigitur (76): sed ad eos qui auditores verborum ejus, necdum fuerant omnia con-

⁶⁵ Rom. viii, 15. ⁶⁶ Psal. lxx, 17. ⁶⁷ I Cor. ii, 14. ⁶⁸ ibid. 10. ⁶⁹ ibid. 4. ⁷⁰ Act. i, 8. ⁷¹ Luc. i, 35. ⁷² Psal. ciii, 29, 30. ⁷³ Joan. xvi, 12-14.

(72) Ita mss. omnes habent « unitate, » editi vero « unice. » Mox Vatic. cum Tholos., « per adoptionem suam faciens, » etc.

(73) Vatic., « et virtutes aliquas. » Postea Tholos., « sed quasi ipse ars, » etc.

(74) Idem Vatic., « et veritatis Dei, » Græco ipso textu rennente.

(75) Recole quæ de hoc libro *Περὶ Δογματων* diximus supra col. 1040, not. 21.

(76) Maxima hic dissensio exemplarium est. Ve-

secuti. Quæcumque enim sufficere poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit: quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant, quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus (77), evangelista dicente: « Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus necdum erat glorificatus ⁶¹. » Glorificari dicens Jesum, mortem gustare pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum: « Accipite, » inquit, « Spiritum sanctum ⁶²; » et rursum: « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientia super vos ⁶³. » Quo veniente in corda credentium, implentur sermonibus sapientiæ et scientiæ, et sic spirituales effecti, suscipiunt Spiritus sancti disciplinam, quæ possit eos deducere in omnem veritatem. Necdum enim instante [*fort. instabat*] hora in qua oportebat eos Spiritu sancto repleri, tunc quando dixit ad eos, « Adhuc multa habeo vobis dicere, » consequenter addidit, « sed non potestis ea portare modo. » Adhuc enim typo legis, et umbræ, et imaginibus servientes, non poterant veritatem (cujus umbram lex portabat) inspicere, unde nec spiritualia (78) sustinere. « Cum autem, » ait, « venerit ille, » hoc est « paracletus Spiritus veritatis, diriget vos in omnes veritates, » sua doctrina, et institutione vos transferens a morte litteræ ad spiritum vivificantem, in quo solo omnis Scripturæ veritas posita est. Ipse ergo Spiritus veritatis, ingrediens puram et simplicem mentem, signabit in vobis scientiam veritatis, et semper nova veteribus adjungens, diriget vos in omnem veritatem.

34. Ad Deum quoque Patrem quidam allegans preces, loquitur: « Dirige me in veritate tua ⁶⁴, » hoc est, in Unigenito tuo, propria voce testantè: « Ego sum veritas ⁶⁵. » Quam perfectionem tribuit Deus mittens Spiritum veritatis, qui credentes in totam dirigat veritatem. Dehinc in consequentibus de Spiritu veritatis, qui a Patre mittatur, et sit Paracletus, Salvator (qui et veritas) ait: « Non enim loquetur a semetipso: « hoc est, non sine me, et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis a

⁶¹ Joan. vii, 39. ⁶² Joan. xx, 22. ⁶³ Act. i, 8. ⁶⁴ Psal. xxiv, 5. ⁶⁵ Joan. xiv, 6. ⁶⁶ Psal. cix, 2.

ea et Patris est voluntate, quia non ex se est, sed
⁶⁷ Gen. i, 3.
tus editio, « et penitus Dei sapientiam nescientes dirigat; » Vatic. « Dei sapientiam nescientes dirigatur; » Reg., « Dei sapientia ignaros, » etc. Tholos., « et plenos Dei sapientia dirigitur sicut fuerunt iusti et prophetæ, sed ad eos, qui verborum ejus auditores necdum fuerant, » etc. Tum denuo Vatic., « necdum fuerant omnia consecuti, quæ postea pro nomine ejus sufferre poterant, sed aliqua ex parte tradens eis illa, quæ majora erant in posterum differens, commendans et illa, quæ in futurum tempus ideo distulit, ut reliqua disciplina Spiritus sancti sui, quæ... non poterant si primitus in nostro capite magisterium et forma crucis periret. Quæcumque enim sufferre poterant, » etc. Eadem ferme Tholosanus præponit, tantumque rectius legit, « nisi primitus in nostro capite magisterium et forma crucis præiret; » quia ante adventum Dominicæ passionis, » etc., ex quibus huiusmodi lector ex-

audire sunt digni: hoc est, dicere et loqui.
A ex Patre et me est, hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi est. Ego veritatem loquor, id est, inspiro quæ loquitur; siquidem Spiritus veritatis est. Dicere autem et loqui in Trinitate, non secundum consuetudinem nostram, quæ ad nos invicem sermocinamur et loquimur, accipiendum, sed juxta formam incorporalium naturarum, et maxime Trinitatis, quæ voluntatem suam inserit in corde credentium (79), et eorum qui eam audire sunt digni: hoc est, dicere et loqui.

35. Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum loquimur, primum quod volumus, mente concipimus absque sermone (80). Inde in alterius sensum volentes transferre, linguæ organum commovemus, et quasi quoddam plectrum chordis dentium collidentes, vocalem sonum emitimus. Quo modo igitur nos linguam, quam palato (81) dentibusque collidimus, et ictum aerem in diversa temperamus eloquia, ut nobis nota communicemus in alios: ita et auditorem necesse est patulas præbere aures, et nullo vitio coarctatas, in ea quæ dicuntur arrigere (82), ut possit ita scire quæ proferuntur, quomodo novit ea ille qui loquitur. Porro Deus simplex et incompositus spiritualisque naturæ, neque aures, neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris partibusque componitur. Quæ quidem de Filio et de Spiritu sancto similiter accipienda.

36. Si quando ergo legimus in scripturis: « Dixit Dominus Domino meo ⁶⁶; » et alibi: « Dixit Deus, Fiat lux ⁶⁷, » et si qua his similia, digne (*al. digna*) Deo accipere debemus. Neque enim ignorante Filio (qui sapientia et veritas est) Pater suam nuntiat voluntatem, cum omne quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat et in substantia (83). Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. Spiritus quoque sanctus, qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest Filio loquente audire quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens a veritate, con-

(77) Tholos., « Nondum erat Spiritus datus, quæ Jesus nondum fuerat glorificatus. » Quid est Jesum nondum honorificatum? « Glorificari dicens, » etc.

(78) Erat « ne spiritualia. » Vetus edit., « nec denique. » Vat., « neque. »

(79) Legerat olim Gratianus, « ingerit in corda credentium, et eorum cordibus inserit, qui eam, » etc. Mox Tholos., « dicere, scire, et intelligere, et loqui. »

(80) Vetus edit., « mente concipimus, et quia nos valemus absque sermone in alterum sensum transferre, linguæ organum commovemus. » Exinde Reginz liber, « et dentes quasi quoddam plectrum chordis collidentes, » etc.

(81) Editi plerique, « linguam quam palato, » etc.: emendamus a scriptis.

(82) Assentior BIRTHIO, qui « arrigere » scripsit, pro « erigere, » quod hactenus obtinuerat.

(83) Olim erat, « et in veritate substantiam. »

solator manans de consolatore (84), Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens. Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est : « Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur. » Cui etiam simile de seipso Salvator ait : « Sicut audio, et judico ⁶⁶; » et alibi : « Non potest Filius a se (85) facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem ⁶⁶. » Si enim unus est Patri Filius, non juxta Sabellii dictum Patrem et Filium confundentis, sed juxta indiscretionem essentialis, sive substantialis, non potest quidquam absque Patre facere, quia separatorum diversa sunt opera, sed videns operantem Patrem, et ipse operatur, non secundo gradu, et post illum operans. Alia quippe Patris, alia Filii opera esse inciperent, si non æqualiter fierent. Scriptum est autem : « Quæ enim ille facit, » haud dubium quin Pater, « hæc eadem Filius similiter facit ⁷⁰. » Quod si operante Patre (86) et Filio, non juxta ordinem, primi et secundi, sed juxta idem tempus operandi eadem et indissimilia, subsistunt universa quæ sunt, et Filius non potest a semetipso quidquam facere, qui a Patre non potest separari, sic et Spiritus sanctus nequaquam separatus a Filio, propter voluntatis naturæque consortium, non semetipso creditur loqui, sed juxta verbum et veritatem Dei loquitur universa quæ loquitur. Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant, dicentis : « Ille me clarificabit » [al. glorificabit], id est, Paracletus; « quia de meo accipiet. » Rursum hic, accipere [al. accipiet], ut divinæ naturæ convenienter intelligendum.

57. Quomodo ergo Filius dans, non privatur his [al. enim] quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accipit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendum [al. intelligendum] est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus sancti præter id

A quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eandem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus sancti, quæ est Patris et Filii.

58. Quia ergo [al. enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare quam corpora, et Trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat, idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam, sed omne quod loquimur, κατὰ χρηστικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. Glorificat itaque Filium Spiritus sanctus, ostendens illum et in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere et videre sunt digni, et splendorem substantiæ, et imaginem invisibilis Dei scire. Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus, ipse enim ait : « Qui videt me, videt et Patrem ⁷¹. » Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiæ pervenire mernerunt, glorificat Unigenitum suum, ostendens ejus magnificentiam atque virtutem. Sed et ipse Filius tribuens Spiritum sanctum his qui se dignos ejus munere præparaverunt, et pandens sublimitatem [al. proprietatem] glorificationis, et magnitudinis ejus virtutem, glorificat illum (87). Deinde interpretationem inferens cum modo (88) dixisset, de meo accipiet, protinus subjectit : « Omnia quæ habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet et annuntiabit vobis ⁷², » quodammodo loquens, Licet a Patre procedat Spiritus veritatis, et det illi Deus Spiritum sanctum petentibus se, tamen quia omnia (89) quæ habet Pater, mea sunt, et ipse Spiritus Patris meus est, et de meo accipiet. Cave autem cum ista dicuntur ne grave labaris intelligentiæ in vitium (90), et putes rem aliquam esse, et possessionem, quæ a Patre habeatur ac Filio. Verum quæ habet Pater juxta substantiam, id est, æternitatem, immutabilitatem, incorruptionem, immutabilem (91) bonitatem, de se et in se subsistentem, hæc eadem habet et Filius. Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, et quæcunque sunt Filii, hæc eadem et Pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, et sophismata a veritate pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia, dicunt : Ergo et Pater est Filius, et Filius Pater. Si enim dixisset, omnia quæcunque habet Deus,

⁶⁶ Joan. v, 30. ⁶⁶ ibid. 19. ⁷⁰ ibid. ⁷¹ Joan. xiv, 9. ⁷² Joan. xvi, 15.

(84) Penes Gratianum est « procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manans, » etc. : rectius.

(85) Voculas « a se » ex Vatic. suffecimus, consentiente etiam Græco textu ἀφ' ἑαυτοῦ. Deinde vetus editio : « Si enim unus est Pater et Filius non juxta Sabellii dictum : » codices Vatic. et Regim. « Sabellii vitium. »

(86) Regim. ms., « Quomodo operante Patre, » rectius, et paulo post consentiente etiam Vatic., « eadem et similia subsistunt. »

(87) Idem ms. cum veteri edit., « pandens ejus [al. eis] sublimitatem glorificationis, et magnitudi-

nis, glorificat. »

(88) Eniando ex Barthii conjectura, cum perperam esset uno verbo « quomodo. »

(89) Ut sensus constet, voculam « illi » expunge : tum Regim. cod. « petentibus, æque tamen omnia, » etc.

(90) Malim quod in veteri edit. erat « ne prava intelligentia labaris in vitium, » cui fere concinit Regim. ms.

(91) Illud « immutabilem » abundat hic loci, nec in Regimæ ms. invenitur. Deinde verba, « Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, » ex mss. omnium consensu ac fide restituo.

mea sunt, haberet impietas occasionem confingendi, et verisimile videretur esse mendacium. Cum vero dixerit, « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » Patri nomine se Filium declaravit, paternitatem, qui Filius erat, non usurpavit, quanquam et ipse per adoptionis gratiam, multorum sanctorum sit Pater, secundum illud quod in Psalmis legitur, « Si custodierint filii tui ⁷⁵; » et iterum : « Si dereliquerint filii ejus legem meam ⁷⁶. » Sed in hoc sermone sensuque præposito, consequenter ea quæ diximus superius Patris esse, habet et Filius, et quæ Filii sunt, habet et Spiritus sanctus. Ait quippe, « de meo accipiet, propterea et ventura annuntiabit vobis. » Per Spiritum siquidem veritatis, sanctis viris futurorum scientia certa conceditur. Unde et prophetæ hoc eodem repleti Spiritu, præauntiabant sensu (92), et quasi præsentia intuebantur, quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeque juxta ingenii nostri paupertatem de præsentī Evangelii capitulo dixisse sufficiat. Si quibus autem Dominus revelaverit, et in viciniam veritatis adducti sunt, magisque possunt cernere veritatem, disputationi illorum concedamus meliora, quibus ille suffragatur qui est Spiritus veritatis : et petimus eos qui lecturi sunt, ut ignoscant imperitiæ, studioque dent veniam, cupienti totum Deo offerre quod potuit, licet suam non quiverit implere voluntatem.

39. Proponamus et Apostoli ad Romanos Epistolæ testimonium, quæque nobis in illa videntur præsentī materiæ congruere ventilemus. « Ut justificatio, » inquit, « legis impleatur in vobis, qui non juxta carnem ambulatis, sed secundum spiritum. Qui enim juxta carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt : qui vero juxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiunt. Sapientia quippe carnis mors est; sapientia autem spiritus, vita et pax; quoniam sapientia carnis inimica est Deo : legi quippe Dei non subjicitur; neque enim potest. Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu : si tamen Spiritus Dei habitet in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus est in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vivit propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ergo, fratres (93), debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus : Abba,

A Pater. Ipse enim Spiritus testimoniam perhibet spiritui nostro, quia sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes : hæredes quidem Dei, coheredes autem Christi : si tamen compatimur, ut et conglorificemur ⁷⁸. » In præsentī Apostoli capitulo plurima de societate Spiritus, quam habet cum Patre et Filio demonstrantur. Ait quippe Apostolus justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his : non qui juxta carnem ambulant, sed juxta Spiritum. Juxta carnem ambulantes, eum qui per voluptates vitia carnis corpori copulatus, facit omnia quæ carnis sunt [*al.* esse] et corporis opera, apostolicus sermo descripsit [*al.* describit]. Porro juxta Spiritum ambulantes eum, qui in præceptis legis Dei et Evangelii gradienti, spiritualium sequitur ordinem mandatorum. Siquidem sicut carnalium vitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare quæ corporum, sic e contrario spiritualium virtus est, semper cogitare de cælestibus et æternis, et his tractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia, illico morte sibi sociata, interficit eos qui juxta carnem gradiuntur et sapiunt; sapientia vero spiritus, mentis tranquillitatem, et pacem, et vitam habentibus se largitur æternam. Quam cum possederint, omnes perturbationes et genera vitiorum, et ipsos quoque dæmones (qui hæc suggerere nituntur) habebunt sub pedibus suis. Sapientia ergo carnis cum morti juncta sit, inimica est Deo. Inimicos quippe eos reddit qui suis legibus vixerint; contraria semper, et repugnans voluntati et legi Dei. Neque enim fieri potest, ut qui in sapientia carnis est, Dei præcepta custodiat, et voluntati illius subjiciatur. Quoad servimus voluptatibus, servire Deo non possumus. Cum autem titillantem subjecerimus nostris pedibus luxuriam, et totos nos ad spiritum transferentes, nequaquam fuerimus in carne, id est, in carnis passionibus, tunc subjiciemur Deo. Neque enim de carne hac in qua vivimus, et in cujus vasculo nostra anima continetur, Apostoli sermo est, quia omnes sancti, corpore et carne circumdati, placuerunt Deo; sed ad id potius quod contra Dei præceptum ex humana societate perpetratur, de quibus est : « Diliges Dominum Deum tuum ⁷⁹; » et : « Quod tibi non vis fieri ⁷⁷, » etc. Vos autem, ait, haud dubium quin discipuli Christi, qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam et pacem (94); non estis in carne, id est, in carnis operibus, neque ejus opera perpetratis, siquidem Spiritum Dei habetis in vobis. Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est, deducens et copulans eum qui in se habuerit, Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. »

40. Rursum in præsentī discimus societatem quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad

⁷⁵ Psal. cxxxi, 12. ⁷⁶ Psal. lxxxviii, 31. ⁷⁷ Rom. viii, 4-17. ⁷⁸ Deut. vi, 5. ⁷⁹ Tob. iv, 16.

(92) Regiæ cod. « eodem repleti Spiritu, præauntiabant et sensu. »

(93) Decret « fratres, » quod e mss. suffecimus.
(94) Erat « et vitam pacis, » dissentientibus mss.

Christum. Sed et in Epistola Petri, Spiritus sanctus A esse Christi Spiritus comprobatur: «Scrutantes,» inquit, «et inquirentes,» id est prophetae, de quibus ei fuerat sermo superior, «in quod, et quale tempus (95) significabat is, qui in eis erat Spiritus Christi, testificans in Christo passiones, et ea quae post erant secutura decreta: in quibus revelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant ea quae nunc annuntiata sunt vobis per Spiritum sanctum 70.» Iste autem Spiritus sanctus dictus est et Spiritus Dei, non in praesenti tantum sermone, sed et in aliis locis compluribus, ut ibi: «Ea quae Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei 70.» Deinde sequitur post hoc quod ait: «Si quis autem Spiritum Dei non habet, hic non est ejus;» et infertur: «Si autem Christus in vobis,» et manifestissime demonstrat B inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo: quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est, et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus. «Si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.» Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum. Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens: Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. Unde scribitur: «Nescitis quia templum Dei estis, et in vobis habitat Spiritus Dei 87?» Et in Joannis Epistola: «In hoc cognoscitur Deus habitans in quibusdam, cum manserit in eis Spiritus quem dedit 81.» Ex quibus omnibus indissociabilis atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur.

41. Cum ergo ait: «Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum,» nequaquam vitii lasciviaeque deserviens, sed (96) mortificatum peccato, non commovetur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverunt, praesens Spiritum vitae ostendit per justitiam sive correctionem operum virtutum immortalium, sive fidem Jesu Christi (97), in his qui juxta fidem illius coaversantur. Deinde Apostolus alio syllogismo conjuncto atitur, quod D significantius dialectici ἀξίωμα vocant, et ait: «Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mor-

tuis, habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum suum in vobis:» nonne tibi videtur dicere, quia si Spiritus ejus qui suscitavit Christum Jesum, id est, qui ejusdem Jesu Christi Spiritus est, habitat in vobis: consequenter vivificabuntur et mortalia corpora vestra cum immortalibus animabus (98) ab eo qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, principem et primogenitum resurrectionis? Et quibus tale tantumque divinitus per Spiritum munus indultum est, debitores sumus Spiritui, non carni, ut juxta eam vivamus. Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte quae peccatum sequitur. «Peccatum quippe cum consummatum fuerit, generat mortem,» secundum Jacobum 82. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit. Separatur enim jam a vita, quae in sapientia Spiritus collocata est 83.

42. Si quis autem transcendit vitam carnis et Spiritu opera carnis mortificaverit (99), vivet beata aeternaque vita relatus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. «Si enim,» inquit, «juxta carnem vixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis;» et in consequentibus: «Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei.» Rursus refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: «Non enim acceptistis iterum spiritum servitutis in timore,» id est, non similitudine servorum, metu et terrore poenarum vos abstinete a vitiiis, quia habetis vobis datum (1) a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum, qui ipse Spiritus, et Dei, et Christi, et veritatis dicitur atque sapientiae. Si autem Spiritus iste adoptat in filios Dei eos, quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia ejus intelligentiam derelinquo.

Porro in hoc adoptionis Spiritu clamant qui habuerunt illum Patrem Deum, sicut ostendit sermo dicens: «In quo clamamus: Abba, Pater:» ipso Spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium praebente participatione sui, quod a nostro Spiritu possidetur, quia filii Dei sumus. Cui consequens est Deum quidem quasi patrem, haereditarias nobis divitias contulisse (2), spiritualia dona; Christi vero cohaereditos nos esse, eo quod fratres ejus per gratiam et benignitatem ipsius appellamur. Erimus au-

70 1 Pet. i, 11, 12. 71 1 Cor. ii, 11. 80 1 Cor. iii, 16.

(95) Iterum vitiose erat, et nullo sensu «in quo ait, quale tempus,» etc., neque ut Scripturae locus scribebatur, ut alia menda interpunctionis, etc., quibus totus scatebat hic liber, dissimulemus.

(96) Vatic. «si» pro «sed.» Ut sensus tamen utcumque constet cum superiori Apostoli sententia, verbum aliquod supplendum est, puta, «illud intelligit quod nequaquam,» etc., aut quid simile.

(97) Vide num isthaec sit praeferenda Reginae codicis lectio: «Christus, suis qui sua corpora mortificaverunt per praesentem Spiritum, vitam ostendit, per justitiam operum, sive per correctionem vitiorum mortalium, sive per fidem Jesu Christi,» etc.

(98) Ita ferunt vetus editio et Reginae ms., antea

81 1 Joan. iv, 13. 82 Jac. i, 15. 83 Ezech. xviii, 20.

erat «cum immortalium animabus.» Mox eadem vetus edit. «primogenitum illum resurrectionis ostendens. Quare et quibus tale,» etc.

(99) Est Reginae codicis integrior lectio haec et concinnior. Antea erat tantummodo «transcenderit vitam carnis, et Spiritu opera carnis mortificaverit.»

(1) Vatic. «abstinete a vitiiis, qui habetis vobiscum datum,» etc., deinde «qui ipse Spiritus Filii et Christi, et veritatis,» etc.

(2) Cod. Reginae «qua a nostro spiritu possidetur,» et paulo post cum veteri quoque editione, «quasi patrem haereditari a nobis, Christi vero cohaereditos,» etc., absque illis, «divitias contulisse spiritualia dona.»

tem hæredes Dei, cohæredes autem Christi si compatiamur, ut et conglorificari ei ex passionum societate mereamur.

43. Verum quia et hoc juxta id quod potuimus edisseratum est, proponamus prophetæ capitulum, quædam de Spiritu sancto continens, ut non solum de Novo, verum etiam de Veteri Testamento super ejus fide intellectuque doceamur. Nam et superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post adventum Domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis videlicet et prophetis, Spiritus sancti gratiam fuisse versatam, et eos diversis charismatibus virtutibusque complese. Quomodo enim unius Dei et Unigeniti ejus gratiam possidentes, tam hi qui ante, quam etiam illi qui post adventum ejus, justitiæ erexere vexillum, veritatis sunt scientiam consecuti; sic et Spiritus sancti gratiam possidebunt, quia inseparabilem a Patre et Filio esse, Spiritum sanctum in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: « Misericordiæ Domini recordatus sum, et virtutis ejus in omnibus quæ retribuit nobis. Dominus judex bonus domui Israel, infrens nobis juxta misericordiam suam, et juxta multitudinem justitiæ suæ. Et dixit: Nonne populus meus filii et non prævaricabuntur (3). Et factus est illis in salutem ex omni tribulatione eorum; non legatus, neque angelus, sed ipse salvavit eos, eo quod dilexerit eos, et pepercerit eis. Ipse redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit eos in omnibus diebus sæculi. Ipsi vero non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum ejus; et conversus est eis ad inimicitiam. Ipse debellavit eos et recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ovium, qui posuit in eis Spiritum sanctum, congregans dextera Moysen ⁹⁵. »

44. Qui frequenter Dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis, et misericordia ejus, quam propriis ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu, et animo concordantes loquuntur, « Misericordiæ Domini recordatus sum. » Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moyse dona susceperint, gratias referunt, et cum misericordia, etiam virtutum Domini recordantur, sive mirabilem, quæ crebro pro eis fecit in populis, sive protectum animæ, quibus per legem, et prophetas, et præcepta ejus salubria cruditi sunt. Siquidem in

⁹⁵ Isa. LXIII, 7-12. ⁹⁶ II Tim. IV, 8. ⁹⁷ Joan. XVII, 11. ⁹⁸ Marc. I, 18. ⁹⁹ Psal. X, 8. ¹⁰⁰ Thren. III, 25. ¹⁰¹ Psal. LXXII, 1.

(3) Erit operæ pretium insigne istum Isaïæ locum recollere ad Græcum exemplar, ad cuius fidem nonnulla emendavimus. Pro « Nonne populus meus filii? » erat negandi sensu, « Non populus meus filii, » contra mss. Regiæ et Vaticani fidem. Græcus quoque Οὗχ ὁ λαός μου, etc.

(4) Vetus editio, « et sepsu mundo cernenti Deum. »

(5) Vitiose et contra mss. fidem antea erat « Dominum. » Hæc porro nominis Israel etymologia, sive νόος ὁρῶν Θεῶν, Græcis præcipue arrisit, Olympiodoro in cap. I Ecclesiastæ, Leontio De sectis, Theophani Cerameo aliisque. E Latinis apud Opta-

A cordari autem se misericordiæ et virtutum ejus, inquit, in omnibus quæ retribuit eis, non juxta justitiam suam, sed juxta misericordiam et bonitatem ejus, qui est judex domui videnti, et sensu mundo corde cernenti Dominum (4). Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israhel, id est, mens videns Deum (5). Licet enim tormenta, et cruciatus judex nonnunquam inferat iudicium merentibus, tamen qui causas rerum alius intuetur, videns propositum bonitatis ejus, qui caput corrigere peccantem, bonum illum confitetur, dicens: « Inferens [al. inferas] nobis juxta misericordiam suam. » Si enim iniquitates eorum quos judicat attendat Dominus, quis sustinebit? Porro quia apud Dominum propitiatio est, Dominus videlicet noster atque Salvator inferat nobis secundum misericordiam suam, omnia quæ nos provehant ad salutem. Inferens quoque juxta misericordiam suam, et hoc faciens in iudicio (6), cum justitia nobis tribuit, quæ admista misericordiæ bonitate largitas est.

45. Arguendus est ex præsentis capitulo (7) hæreticorum error, qui bonitatem a justitia separantes, alium Deum bonum, alium justum slexerunt. Ecce enim in præsentiarum ipse est Deus, et bonus, et judex, et juxta misericordiam suam justitiamque restituens, et pariter bonus justusque subsistens. Frustra igitur iniquum dogma simulantes, bonum Deum Evangelii, et Veteris Testamenti justum esse defendunt (8), quia et in plurimis aliis locis, et nunc in prophetæ sermone, « judex bonus » scribitur Deus, et e contrario quod nolunt, in Pauli apostoli Epistola (qui certe Novi Testamenti prædicator est) Deus justus judex refertur. « Reposita est mihi, » inquit, « corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex ⁹⁶. » Idem est ergo, licet nolint, Novi et Veteris Testamenti Deus, visibilium et invisibilium conditor, Salvatore etiam in Evangelio justum et bonum Patrem liquido attestante: « Pater juste, mundus te non cognovit ⁹⁷. » Et in alio loco: « Nemo bonus, nisi unus Deus ⁹⁸. » Sed et in veteri lege alibi justus, alibi bonus dicitur Deus. In Psalmis, « Justus Dominus, » inquit, « et justitias dilexit ⁹⁹. » Et e contrario in Jeremia, « Bonus Dominus his qui sustinent eum ¹⁰⁰. » Rursus in Psalmis: « Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde ¹⁰¹. » Et hæc quidem e latere contra hæreticos

tum Milevitanum invenias lib. II, in fine, et Hieronymum quoque ex aliorum sensu. Qui autem et ea voce ישראל extendi possit, alibi diximus.

(6) Verba « et hoc faciens » in Regiæ ms. expanduntur: max Vatic., « nobis tribuit, quia ea juxta misericordiæ bonitatem largitus est. »

(7) Hinc tertium librum auspicantur editores alii, qua de re supra diximus in præfixa Admonitione. Absolutum vero est maxime, quod a media Isaïæ loci expositione inceperint.

(8) Regiæ liber, « bonum de Evangelio, et de veteri Testamento justum esse defendunt. »

strictim dicta sunt. Tempus autem est, ut propositionem prophetæ ordinem prosequamur, qui ita contextitur: « et dixit, » haud dubium quin Dominus: « Nonne populus meus filii, nec prævaricabuntur? » Non erant, inquit, similes his qui generati sunt et exaltati, et eum qui genuit illos, despexere. « Et factus est eis in salutem », id est illis de quibus Dominus ait: « Nonne populus meus filii, et non prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non prævaricati sunt, nec spreverunt Patrem, eis factus est in salutem: vel ob id ipsum quod appellati sunt filii, causa eis salutis effectus est. Quæ salus a Christo Domino contributa, angeli quoque ad pastores voce firmatur, dicentis: « Ecce evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo; quia natus est vobis (9) hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David ». Ipse factus est cunctis, qui in eum credunt, occasio salutis æternæ, et ipse est Salvator mundi, qui venit quærere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus sanctorum canit: « Deus noster, Deus salvandi (10). »

46. Quia igitur Deus erat, qui salutem præbebat æternam, dictum est, « Non legatus, neque angelus, » id est non propheta, non patriarcha, non legislator Moyses salvavit eos. Omnes enim quos nominavi, poterant ad Dominum fungi legatione pro populo. Denique Moyses, interpellans eum pro delinquire plebe, ait: « Si dimittis eis peccatum eorum, dimitte ». Sed obsecravit veniam quadraginta diebus jejunans, et misericordiam Dei æniæ afflictione provocans. Nemo autem de horum numero legatorum potest esse salvator, indigens et ipse eo, qui salutis largitor verus est. Nam et angeli, quanquam spiritus sint, et ad diversa propter eos qui salutem accepturi sunt, ministeria mittantur, non sunt tamen auctores salutis, sed enim qui fons salutis est, interpretantur et nuntiant. Unde dictum est, « non legatus, neque angelus, sed ipse Dominus salvavit eos. » Non propter aliud quid, sed propter id, « quod diligeret eos, et parceret eis. » Parcere autem dicitur, quasi creatoris suis, juxta illud quod alibi scribitur: « Parce autem omnibus, Domine amator animarum, quia tuæ sunt, neque enim odies quos fecisti ». Quapropter et pro eorum salute proprio Filio non parcens Pater, tradidit eum in mortem, ut per mortem Filii sui destructo eo qui habebat mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes qui ab eo captivitatis vinculo tenebantur. Unde subjicitur: « Ipse autem redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit illos. » Suscipit enim exaltatque salvatos, et redemptos in sublime tollit virtutum alis, et eruditione et scientia veritatis, non ad unum tantum, et alterum diem, sed in omnibus diebus æternitatis, habitans in eis, et cum eis, et usque ad

A consummationem sæculi vitam eis tribuens, salutisque auctor existens. Omnibus autem diebus sæculi illuminans corda eorum, non sinit eos in tenebris ignorantiae, et errore versari. Et hoc puto esse quod scriptum est, « in omnibus diebus » exaltari eos.

47. Quia vero intractabiles, et ad vitia sponte labentes, post tanta beneficia Deo fuerunt increduli, et præcepta illius reliquerunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum Dei, qui eis multa bona largitus est, in peccatum simile corruerunt, his qui postquam geniti sunt, et exaltati, spreverunt Patrem suum. Vel certe nunc ipsi describuntur, qui et ante descripti sunt, siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos: « Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam concitastis Sanctum Israel, » et nunc, quod « ipsi non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus. » Ex præsentī ergo loco societas Spiritus ad Dominum ostenditur. Qui dereliquit Dominum, et est incredulus, et ad iracundiam provocat Sanctum Israel, et exacerbat Spiritum sanctum ejus. Eadem indignatio super peccatoribus tam ad Spiritum sanctum, quam ad Sanctum Israel refertur. Unde et in consequentibus similibus copula Trinitatis ostenditur, dicente Scriptura, Dominum ad inimicitias esse conversum, his qui exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus, et tradidisse eos sempiterno cruciatui, postquam non sermone, sed rebus in sanctum ejus Spiritum blasphemaverunt. Ipse igitur qui « eis conversus est ad inimicitiam, debellavit eos, » et subjecit multiplicibus longisque cruciatibus, ut nec in præsentī tempore, nec in futuro consequantur veniam peccatorum. Exacerbaverunt enim Spiritum sanctum ejus, et blasphemaverunt in illum.

48. Si autem volueris hoc de Judæis intelligere, qui crucifixerunt Dominum Salvatorem, et idcirco exacerbaverunt Spiritum sanctum, id quod scriptum est, « ipse debellavit eos, » ad illam esse intelligentiam referendum, quod Romanis traditi sunt, quando venit super eos ira Dei in finem. In universo enim orbe cunctisque regionibus soli exsules patriæ, in terra vagantur aliena, non urbem antiquam, non sedes proprias possidentes, id quod prophetis et Salvatori suo fecerunt, receperunt. Quia enim sanguinarii, et vesano semper furore capti (11), non solum prophetas occiderunt, lapidaveruntque eos qui ad se missi fuerant, sed ad impietatis culmen egressi, Dominum Salvatorem, qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras, proderunt et crucifixerunt, propterea expulsi sunt urbe quam prophetarum et Christi cruore maculaverunt. Secundum igitur hunc sensum debellatos eos a Domino intelligere debemus, non ad breve tempus, sed

9 Isa. 1, 3. 10 Psal. cxvii, 14. 11 Luc. ii, 10.

12 Psal. lxxvii, 21. 13 Exod. xxxii, 31. 14 Sap.

(9) Vatic. « Evangelium magnum, et natus est vobis, » Græco ipso textu dissentiente.

(10) In ms. Tolos., « Deus, Deus. Deus salvandi. »

(11) Duo mss. Vatic. et Reg. cum veteri editione, « furore raptati. »

ad omne futurum sæculum usque ad consummationem mundi (12). Quippe (ut diximus) profugi atque captivi, in universis aberrant nationibus, non urbem, non regionem propriam possidentes. Attamen quia naturaliter benignus est et misericors is qui eos debellaverat, tribuit eis locum pœnitentiæ, si velint ad meliora converti. Unde et dicitur, « recordatus est dierum sæculi (15). » Recordatus enim temporum futurorum, clausam januam aliqua eis ex parte reseravit, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel (qui hac fuerit dignus appellatione) salvetur. Licet enim in id temeritatis eruperint, ut eum qui propter eos missus fuerat, interficerent, dicentes : « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros⁹⁷, » tamen Deus suscitavit eum de terra, in cujus corde tribus diebus et tribus noctibus fuerat commoratus : pastorem ovium suarum. Siquidem ita contextitur, « qui eduxit de terra pastorem ovium suarum. »

49. Quod vero pastor ovium Deus, qui nunc prophetali sermone describitur, Dominus sit, manifestius in Evangelio discimus, ipso Salvatore testante, « Ego sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis⁹⁸. » Et iterum : « Oves meæ vocem meam audiant⁹⁹. » Post hæc omnia propheta (14) ait, « Ubi est qui posuit super eos Spiritum sanctum? » Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miseras pervenerint. Et quodam modo loquitur (15) : Qui eos redemerat, qui posuerat in illis Spiritum sanctum suum, habitans cum eis, ubi nunc est? quo abiit? Dereliquit eos, quia ipsi prius dereliquerunt, et ad iracundiam provocaverunt Sanctum Israel. Posuerat autem dudum in eis Spiritum sanctum Deus, cum adhuc boni essent, et præceptis ejus obsequi niterentur. His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur, qui, vitios derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant. Quod si paulatim negligentia subrepente cœperint ad pejora confluere (16), concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum, et eum qui illum dederat, convertunt ad inimicitias. Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait, « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem¹. »

50. Itaque qui spernit, sive quod melius habetur

A in Græco, « qui prævaricatur (17), » non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. Nam in his sermonibus Deus vocatur per fidem in sanctificationem, id est ut sancti Spiritus fierent credentes (18), dedit eis Spiritum sanctum. Et quoad præcepta Dei servaverunt, permansit in eis Spiritus sanctus, quem acceperat. Quando vero amore lubrico (19) corruerunt, et ad immunditiam sunt delapsi, spreverunt, sive prævaricati sunt Dominum, qui dederat eis Spiritum sanctum, ut non immunditiæ deservirent, sed ut sanctificarentur. Unde pœnas luent qui ista commiserunt, non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum, qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ

B Isaïæ discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum : « Spiritus meus in te est, et verba mea dedi in os tuum². » Ostenditur enim ex sermone præsentis, quod qui acceperit Spiritum Dei, simul cum eo et verba Dei possideat, sermones videlicet scientiæ et sapientiæ. Necnon et in alio loco ejusdem prophetæ Deus loquitur : « Dedi Spiritum meum super eum³. » Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat, sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei iniciatorem, de quo ad Jesum filium Nave Dominus ait : « Moyses famulus meus⁴, » sive Legem suam, quæ in Veteri scripta est Instrumenta. Nam crebro legisse me memini Moysen appellatum esse pro lege, ut in Apostolo : « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moyses⁵. » Et Abraham ad divitem in supplicio constitutum, « Habeat, » inquit, « Moysen et prophetas⁶. » Et certe liquido comprobatur ibi Moysen, non supradictum virum significatum esse, sed legem.

51. Porro quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi Dominus et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quem salvat et exaltat et facit virtutem, sicut alibi de Deo dicitur : « Salvavit sibi (20) dextera sua, et brachium sanctum ejus⁷. » Et rursum : « Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me : non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini⁸. » Et certe vocem hanc ex persona Dominici Hominis (24) proferri, quem unigenitus Filius Dei assumere dignatus est ex virgine,

⁹⁷ Matth. xxvii, 25. ⁹⁸ Joan. x, 11. ⁹⁹ ibid. 27. ¹ Jos. i, 15, 15. ² II Cor. iii, 14. ³ Luc. xvi, 29.

⁴ I Thess. iv, 7. ⁵ Isa. lix, 21. ⁶ Isa. xlii, 1. ⁷ Psal. xcvi, 1. ⁸ Psal. cxvii, 16.

(12) Erat præfixo puncto, « Usque ad consummationem quippe mundi, ut diximus, » etc., quæ castigantur a mss.

(13) Vitiosa metathesi obtinebat in editis « aliqua ex eis parte. » Scripti emendant.

(14) Ita in mss. frequenter « prophetes » in recto scribitur Græcorum more, unde editi supine admodum « prophetis » legunt. Est autem Isaïas, in cujus expositivis loci perseverat.

(15) Perperam editi, quin etiam mss. « et quomodo loquitur? » Tum vetus editio, « qui eos redemerat, qui exaltaverat, qui posnerat, » etc.

(16) Minus recte editi, « negligentia suggerente cœperit ad pejora confluere. »

(17) Al. « prævaricantur, » in Græco ἀδελφωσθε. (18) Vetus edit. « idem ut sanctificaret credentes. » (19) Vatic. « vitio lubrico : » vetus edit., « vitiorum, » etc.

(20) Ibidem libri, « salvavit ei. » Græc., ἐσωσεν αὐτόν.

(24) Displicuit olim nonnullis Patribus dici Salvatorem « Dominicum Hominem, » quo sermone separari hominem a Domino, et Christum dividi mota quapiam subtilitate suspicabantur. Revera Apollinaristarum propria erat isthæc loquendi formula, quam Gregorius Nazianzenus epist. 4 ad Cledonium, reprehendit. Hinc etiam excogitata Rufino contra Hieronymum fabula, quam ipse Apol. lib. ii recitat.

ex ipso loco manifeste comprœhatur, quia ipse est A dextera Dei, sicut scriptum est in Actibus apostolorum, quod factus sit ex semine David secundum carnem, genitus de Virgine, superveniente in eam Spiritu sancto, et virtute Excelsi obumbrante eam. De quo David prophetavit in Spiritu, dextera a mortuis resurgens, assumptus sit in cœlos, dextera Dei sublevatus (22). Scribitur ibi autem in hunc modum: « Prœvidens idem David locutus est de resurrectione Christi, quoniam non derelictus (23) in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum suscitavit Deus, cui nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei elevatus, et repromissionem Spiritus sancti accipiens a Patre, effudit hoc donum in nobis, quod vos videtis et auditis, neque enim David ascendit in cœlos ». Nulli quippe dubium, exaltatum dextera Dei, et ab inferis resurgentem esse Dominum Jesum, sicut ipse Scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit a mortuis dicit: « Ego dormivi et somnum cepi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me ».

53. Ipse ergo sermone Dei (24) assumptus in cœlum, elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur, et accepisse repromissiones Spiritus sancti a Patre, et effudisse illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia Dei. Nam et Dominicus Homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangelii scribitur: « Jesus ergo repletus Spiritu sancto, regressus est a Jordane »; et in alio loco: « Reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam ». Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico Homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei (25), sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem, quasi de altero secundum naturam Dei, et hominis disputetur, et quia Deus Verbum unigenitus Filius Dei, neque immutationem recipit, nec augmentum. Siquidem ipse est bonorum omnium plenitudo.

⁹ Act. II, 31-34 ¹⁰ Psal. III, 6. ¹¹ Luc. IV, 71. ¹² Luc. VIII, 55. ¹³ Psal. CXLII, 10. ¹⁴ Esdr. IX, 20. ¹⁵ I Thess. V, 23. ¹⁶ Joan. XVII, 17. ¹⁷ Luc. XVIII, 19. ¹⁸ Hebr. II, 11. ¹⁹ I Cor. I, 50. ²⁰ Psal. CXVII, 1.

« quod Athanasii librum, ubi Dominicus Homo scriptus est, Apollinaristæ ad legendum acceptum ita corruerunt, ut in litura id quod raserant rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed a Hieronymo « additum putaretur. » Denique Augustinus cum ea locutione usus esset lib. LXXXIII, quæst. 36, eam postmodum emendari voluit lib. I *Retractat.*, c. 19, quia cum Christus sit Dominus, improprie Dominicus diceretur, quasi significaretur illum non esse Deum, et Dominum, sed Dominicum, hoc est suppositum humanum unitum Domino, seu supposito Domini, quare duo supposita in Christo fingerentur, ut Nestorius blasphemavit. Nihilominus eam vocem alii potissimum Græci absque ulla dubitatione usurpant. S. Gregorius Nyssenus Orat. secunda de S. Stephano, ὁ μὲν γὰρ Κυριακὸς ἄνθρωπος τοῦ Σωτῆρος, « Dominicus homo Salvatoris. » S. quoque Epiphanius in *Ancorato* n. 95, aliique. E Latinis Cassianus Collat. II, cap. 13. « Homo, » inquit, « ille Dominicus, qui redemit humanum genus. » Est autem illis, ut et præsentis Didymi loco, cuius gratia hæc scribo, illa adhibenda expositio S. Thomæ III part., quæst. 16, art. 3:

53. Satis abundeque de prophetæ testimonio disputatum est, nec ad reliqua pergamus, ut quomodo scimus quod (26) Pater et Filius sanctos et bonos sui communicatione perficiunt: sic sanctus quoque Spiritus participatione sui bonos efficiat sanctosque credentes; et ex hoc etiam unius cum Patre et Filio substantiæ esse deoatur. Dicitur in Psalmis ad Dominum: « Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam ». Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse, « Spiritus sanctus tuus. » Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur: « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere ». Quod autem Pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens: « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos (27) ». Et Salvator ait: « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas ». Perspicue dicens: In me (qui Verbum tuum sum, et veritas tua) sanctifica illos fide et consortio mei. Dicitur est et alibi bonus Deus: « Nemo bonus, nisi unus-Deus ». Superius quoque ostendimus quoniam Filius sanctificet, Paulo in eadem verba congruente: « Etenim qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes ». Sanctificantem significans Christum, et sanctificatos eos, qui possunt dicere, « Factus est nobis sapientia ex Deo Christus, et justitia, et sanctificatio ». Appellatur siquidem et Spiritus sanctificationis. Unde et ad eum dicitur: « Et omnes sanctificati sub manibus tuis, et sub te sunt. » Bonus Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est, et de eo legimus: « Constitute mini Domino, quoniam bonus ». Constateantur illi autem qui ab eo aut veniam obsecrant peccatorum, aut gratias referunt ejus clementiæ pro indultis beneficiis. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere, sanctificat, ut superius jam demonstratum est, quando ostendimus eum participabilem et a multis simul capi posse. Et nunc in præsentis Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo:

²¹ Luc. VIII, 55. ²² Psal. CXLII, 10. ²³ Esdr. IX, 20. ²⁴ Hebr. II, 11. ²⁵ I Cor. I, 50. ²⁶ Psal. CXVII, 1.

« Homo Dominicus nonnulla ratione potest defendi, quia scilicet potest aliquis dicere, quod dicitur Homo Dominicus ratione humanæ naturæ, quam significat hoc nomen homo, non autem ratione suppositi. »

D (22) Vatic., « Dei in dexteram sublevatus: » haud recte.

(23) Vetus edit., « derelicta in inferno anima ejus: » paulo infra voces, « donum in nobis, » desiderantur.

(24) Eadem, « Iste ergo qui surgens a mortuis, sermone Dei, » etc.

(25) Absunt a veteri editione isthæc, « qui totus Christus unus est Jesus Filius Dei. » Certe ne « Dominicus homo » Apollinariorum sensu accipiatur, addita sunt, a Didymone, aut Hieronymo, an ab aliis non judico. Recole notam superiorem 21.

(26) Vocatur « scimus quod » in Vaticano et veteri edit. desiderantur. Mox Regiæ cod. « bonus efficit suos credentes. »

(27) Vatic., « vos per omnia, » cum Vulgata Græc. ὁμᾶς ὀλοτελεῖς.

quod ait : « Debemus autem et nos gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Domino, quia elegit Deus nos primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus sancti, et fide veritatis ²¹. » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur in Spiritu, cum in sanctificatione Spiritus, fides pariter, et veritas possidentur (28).

54. Quia ergo recte, et pie, et ut se veritas habet, hæc diximus, sanctificationis, bonitatisque vocabulum, et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi : « Spiritus est Deus ²² : » et Filius Spiritus (29) : « Dominus, » inquit, « Spiritus est ²³. » Spiritus autem sanctus, semper Spiritus sancti appellatione censetur, non quod ex consortio tantum nominis Spiritus cum Patre ponatur et Filio, sed quod una natura, unum possideat et nomen. Quia vero Spiritus vocabulum multa significat, enumerandum est breviter quibus rebus nomen ejus aptetur. Vocatur spiritus et ventus, sicut in Ezechiele : « Tertiam autem partem disperges in spiritum ²⁴ : » hoc est, in ventum. Quod si volueris secundum historiam illud sentire, quod scriptum est, « In spiritu violento conteres naves Tharsis ²⁵, » non aliud ibi spiritus, quam ventus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, ut sciret violentias spirituum ; non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus, et quibus causis eorum natura subsistat. Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola : « Quomodo corpus tuum (30) sine spiritu mortuum est, » et reliqua ²⁶. Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, » inquit, « Jesu, suscipe spiritum meum ²⁷. » Illud quoque quod in Ecclesiaste dicitur : « Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, et spiritus jumenti descendat deorsum ²⁸ ? » Considerandum utrumnam et peccudum animæ spiritus appellentur. Dicitur etiam excepta anima, et excepto spiritu nostro, spiritus alius (31) quis esse in homine, de quo Paulus scribit : « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est ²⁹ ? » Si enim voluerit contendere quispiam animam hic significari in spiritu, quis erit homo cujus cogitationes, et arcana, et secreta cordis occulta nesciat homo (32)

²¹ II Thess. II, 12. ²² Joan. IV, 24. ²³ II Cor. III, 17. ²⁴ Ezech. V, 2. ²⁵ Psal. XLVII, 8. ²⁶ Jac. II, 26. ²⁷ Act. VII, 38. ²⁸ Eccle. III, 21. ²⁹ I Cor. II, 11. ³⁰ I Cor. II, 10. ³¹ Rom. VIII, 16. ³² I Thess. V, 23. ³³ Psal. CIII, 4. ³⁴ Hebr. I, 14. ³⁵ Act. VIII, 39. ³⁶ Matth. XII, 43-45.

(28) Regiæ liber, « in sanctificatione Spiritus Pater et veritas possidentur. »

(29) Pessime acceptos dnos hosce Scripturæ textus ita restituo ac distinguo. Erat in altera « Dominus, » vel « Domini, spiritus ejus » pro « est. »

(30) Alium ab isto e Jacobi Epistola locum substituit Regiæ cod.; hunc nempe, cap. IV, 5 : « Ad invidiam concupiscit Spiritus qui habitat in vobis : » subditque, « Spiritus enim nihil aliud, » etc. In eo qui exhibetur vocem « tuum » non habet Vatic.

nisi spiritus ejus, quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est.

55. Quod si arguta nititur fraude subreperere, de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Siquidem ita scriptum est : « Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est ? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo scit, nisi Spiritus Dei ³⁰. » Quomodo enim alius est homo, alius est Deus, sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo : quem Spiritum sanctum frequenter ostendimus. Sed et in alio loco idem Apostolus a nostro spiritu Spiritum Dei secernens, ait : « Ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro ³¹, » hoc significans, quod spiritus Dei, id est Spiritus sanctus, testimonium spiritui nostro præbeat : quem nunc diximus esse Spiritum hominis. Ad Thessalonicenses quoque : « Integer, » inquit, « spiritus vester, et anima et corpus ³². » Sicut enim alia est anima, et corpus aliud : sic et alius est spiritus ab anima, quæ suo loco specialiter appellatur. De quo et oravit [al. orat], ut integer cum anima servetur et corpore, quia incredibile est, atque blasphemum, orare Apostolum, ut Spiritus sanctus integer servetur, qui nec immutationem (33) potest recipere, nec profectum. De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc Apostoli sermo testatus est.

56. Appellantur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet Scriptura angelos et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi : « qui facis [al. facit et suos] angelos tuos spiritus ³³ ; » et alibi : « Nonne omnes sunt administratores spiritus ³⁴ ? » Puto ad hunc sensum et illud referri, quod in Actibus apostolorum scribitur : « Spiritus Domini rapuit Philippum, et non amplius eum vidit eunuchus ³⁵, » id est angelus Domini in sublime elevans Philippum, transtulit illum in alium locum. Rationales quoque aliæ creaturæ, et de bono in malum sponte propria præfluentes, spiritus pessimi, et spiritus appellantur immundi; sicut ibi : « Cum autem spiritus immundus exierit ab homine; » et in consequentibus : « Assumit septem alios spiritus nequiores se ³⁶. » Spiritus quoque dæmones in Evangeliiis appellantur. Sed et hoc notandum, nunquam simpliciter spiritum, sed cum aliquo additamento spiritum significari contrarium, ut spiritus immundus, et spiritus dæmonis; hi vero qui sancti sunt spiritus, absque ullo additamento spiritus simpliciter appellantur

liber, neque ipse Jacobi textus.

(31) Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legebant et excepto Spiritu sancto, spiritus alius, etc. Substitui « spiritui nostro, » ad codicis Regiæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum.

(32) Vatic. et Regiæ cod., « nesciat alius homo. »

(33) Sic lego ex veteri editione; in aliis enim erat « immutationem. »

57. Sciendum quoque quod nomen spiritus, et voluntatem hominis, et animi sententiam sonet. Volens quippe Apostolus virginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait, « Ut sit sancta corpore et spiritu »; » voluntatem spiritus et corpore opera significans. Considera utrum hoc ipsum in Isaiâ sonet, quod scriptum est : « Et scient, qui spiritu errant, intellectum ».³⁷ Qui enim errore iudicii alia pro aliis bona [al. bono studio] existimant, accipient intellectum, ut corrigatur error illorum, ut pro pravis ea quæ recta sunt eligant. Necnon et illud : « Una fortitudo spiritus vestri » [al. nostri], » vide an idipsum ostendat. Et super omnia vocabulum spiritus altiore et mysticum in Scripturis sanctis significat intellectum, ut ibi : « Littera occidit, spiritus autem vivificat »;³⁸ » litteram dicens simplicem, et manifestam juxta historiam narrationem; spiritum vero, sanctum et spirituale nosse (34) quod legitur. In hanc congruit voluntatem et illud : « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus, et non in carne confidentes ».³⁹ Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt, auferentes omne ejus superfluum, quod generationi proximum est, et amicum, hi vere (35) spiritu circumcisi sunt, in occulto Judæi, et veri Israelitæ, in quibus non est dolus. Qui transcendentes umbras et imagines Veteris Testamenti, cultores veri adorant Patrem in spiritu et veritate »:⁴⁰ in spiritu, quia corporalia et humilia transcendunt; in veritate, quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venire substantiam; et, ut jam diximus, humili et corporea verborum simplicitate contempta, ad spirituales legis notitiam pervenerunt.

58. Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserteri. Nonnunquam autem Spiritus, et Dominus noster Jesus Christus, id est, Dei Filius appellatur. « Benignus siquidem est Spiritus sapientiæ ».⁴¹ Et in alio loco : « Dominus autem Spiritus est »,⁴² » ut ante diximus, ubi etiam illud adjunximus, « Spiritus Deus est »,⁴³ » non juxta nominis tantum communionem, sed juxta naturæ substantiæque consortium. Quomodo enim quorum diversa substantia est, interdum evenit ut communi vocabulo nuncupentur, et hæc dicuntur δῶνμα · ita eorum, quorum eadem est natura atque substantia, cum societate vocabull, naturæ quoque æqualitas copulatur, et disciplinæ dialecticorum est appellare hæc σύνωυμα. Idcirco et Spiritus vocabulum, et si quid

aliud in Trinitate usurpari solet, σύνωυμα est; verbi gratia, sanctus bonus (36), et cætera hissimilia, de quibus paulo ante perstrinximus.

59. Porro ad hæc necessario devoluti sumus, ut quia frequenter appellatio spiritus in Scripturis est respersa divinis, non labamur in nomine, sed unumquodque secundum locorum varietates et intelligentias accipiamus. Omni itaque studio ac diligentia vocabulum Spiritus, ubi et quomodo appellatum sit, contemplantur, sophismata eorum et fraudulentæ decipulas conteramus, qui Spiritum sanctum asserunt creaturam. Legentes enim in propheta, « Ego sum firmans (37) tonitruum, et creans Spiritum »,⁴⁴ » igrerantia multiplicis in hac parte sermonis, putaverunt Spiritum sanctum ex hoc vocabulo demonstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen verum sonet. Necnon in Zacharia audientes locutum Dominum, quod ipse sit qui creat spiritum hominis in eo »⁴⁵, existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari, non animadvertentes quod animam hominis, aut spiritum (quem tertium in homine esse jam diximus) spiritus appellatio significet. Ergo ut prælocuti sumus, quomodo unumquodque dictum sit, consideremus, ne forte per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Siquidem in aliis rebus ex consortio vocabulorum error eveniens, confusionem et pudorem ei qui erravit importat; de supernis vero et divinis lapsus ad prava, ad æternam pœnam deducit et tartarum [al. barathrum], maxime cum semel deceptus noluerit respiscere, sed suum defensare impudenter errorem. Decebat etiam, et magnitudo voluminis exigebat, ut finem acciperet oratio.

60. Verum quia infert se questio adversus ea quæ superius disputavimus: quam idcirco tunc præterisimus, ne textum sermonis irrumperet, et interpiam prædicationem impia contentio poneretur, necessarium puto ad propositum respondere, et lectoris arbitrio, quid super his sentiat, derelinquere. Disputantibus ergo supra, quod animam vel mentem hominis nulla creatura juxta substantiam possit implere, nisi sola Trinitas, quia tantummodo secundum operationem, et voluntatis errorem, sive virtutem, animus de his quæ creata [al. sociata] sunt impletur: oborta est questio nostra, quasi sententiam solvens, quod creata substantia, quæ in Scripturis Satanæ appellatur, ingrediatur in aliquos, et cor quorundam implere dicatur. Nam ad eum qui medietatem pretii de agro vendito sibi, aliud profitens, reservaret, a Petro apostolo dictum est: « Anania, quare implevit Satanæ cor tuum »?⁴⁶ Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit

³⁷ I Cor. vii, 34. ³⁸ Isa. xlii, 24. ³⁹ Isa. xi, 15. ⁴⁰ Sap. i, 6. ⁴¹ II Cor. iiii, 17. ⁴² Joan. iv, 24. ⁴³

⁴⁴ II Cor. iiii, 6. ⁴⁵ Philipp. iiii, 3. ⁴⁶ Joan. iv, 24. Amos iv, 12. ⁴⁷ Zach. xii, 1. ⁴⁸ Act. v, 3.

(34) Iterum ex eadem editione et Vatic. ms., cum antea, « esse » pro « nosse » legeretur.

(35) Vitiose et huiusmodi sensu erat, « hi vero » pro « vere »: tum novo mendo, « veræ Israelitæ » pro « vere, » aut « veri. »

(36) Emendo ex veteri editione, « Sanctus bonus, » cum esset contra Auctoris mentem, « Spiritus bonus. »

(37) Pro « sum firmans, » Græc. στερεών, et al. « confirmavi. » In aliquot mss., « sum firmans. »

in eum Satanas, Ad quod postea respondendum est. Interim nunc disputemus (38) adversum id quod scriptum est, « quare implevit Satanas cor tuum ⁴³ ? » quomodo Satanas mentem alicujus et principale (39) cordis impleat, non ingrediens in eum et in sensum ejus, atque, ut ita dicam, aditum cordis introiens, siquidem hæc potestas solius est Trinitatis; sed quasi callidus quidam et nequam ac fallax fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit, per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est. Denique et ipse Elymas magus filius diaboli, juxta malitiam nequitiamque subsistens, plenus omni dolo et malitia, scribitur « Satana patre ejus, » hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente (40). Arguens itaque eum apostolus Paulus atque corripens ait : « O plene omni iniquitate et omni dolo, filii diaboli, inimice justitiæ Dei ⁴¹ ! » Quia enim versipellis et callidus, omnem in se dolum fraudulentæ susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse omne principale illius fraude et iniquitate, et omni malitia; in tantum illiciens eum atque decipiens, ut ipse Satanas implese animam ipsius, et habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ perversitatis dolos, ministrum sibi ac famulum præparaverat (41).

61. Ad id vero quod secundum posueramus [Vat. proposueramus] exemplum, quia in Judam introisset Satanas, hoc dicendum est. Observans diabolus quibusdam motibus et operationum signis, ad quæ pessimum Judæ cor esset vitia proclivius, deprehendit eum patere insidiis avaritiæ, et reperta cupiditatis janua, misit in mentem ejus quomodo desideratam pecuniam acciperet, et per occasionem lucri, proditor magistri et Salvatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, et suscipiens pretium sceleris a Phariseis atque Judæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanz, ut in cor ejus introiens, impleret eum pessima voluntate. Introivit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem, quia introire in aliquem, increatæ naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Unde et convertibilis atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Diximus supra μετοχικόν [erat μετοχικώς], id est, quod participatione capiatur, esse incorruptibile et immutabile, et consequenter æternum. Quod autem mutari potest,

⁴⁰ Joan. XIII, 27. ⁴¹ Act. XIII, 10. ⁴² Dan. XIII, 28. ⁴³ Isa. I, 4.

(38) Imperfecto sensu erat : « Interim nunc ad id quod scriptum est. » Verbum « disputemus » ex Reginz ms. alterum « adversum, » ex ipso et Vaticano expressum est.

(39) Græce ἡγεμονικόν. Vide in commentariis in *Matthæum*.

(40) Vatic., « quasi ex consuetudine secundam pene injiciente naturam. »

(41) Idem, « ministrum sibi ac filium præparaverat. »

(42) Vetus edit., « qui adversus Susannam amorem in crudelitatem verterant. » Vatic., « qui adversus Susannam sæviebant, in crudelitatem verterat, et implevit animas, » etc.

A factum esse et habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse et retro et deinceps seropiter num. Non ergo, ut quidam putant, participatione naturæ, sive substantiæ implet quempiam diabolus, aut ejus habitator efficitur, sed per fraudulentiam, et deceptionem, et malitiam, habitare in eo creditur quem replevit. Hac autem fallacia etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crudelitatem se verterant (42), intravit, implens animas eorum incendio libidinis, et sera senii voluptate. Scriptum est enim : « Venerunt autem et duo presbyteri, pleni iniqua cogitatione ⁴¹. » His insidiis implevit et universum populum Judæorum, dicente propheta de eo : « Va, gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniqui ⁴². » Semen quippe nequam diabolus (43), et filii ejus, propter iniquitatem et plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui ejus in Scripturis filii nominantur, juxta substantiæ participationem non capitur [al. nuncupantur], siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est, neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ, sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe et studia non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus; naturam vero atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare (44).

62. Abunde, ut reor, occursum est propositæ quæstioni. Quia vero ineptum et stultum videtur, adversus fatua respondere, et si quid in buccam ruerit [al. irruit] impiorum, hoc velle dissolvere; non enim tantum impietas est, scelerata proponere, quantum et de sceleratis cum resistente velle (45) tractare; idcirco illud quod solent jactare, prætereo sacrilega adversus nos audacia proclamantes : Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater est Dei Patris, aut patruus est unigeniti Jesu Christi, aut filius Christi est, aut nepos est Dei Patris, aut ipse Filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miserabiles, non sentientes de incorporeis et invisibilibus, juxta corporalium et visibilium disputari non licere naturam. Fratrem esse vel patrum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, et imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas vero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotiescunque in aliqua de his cadit; nominibus nostris, et incongruis vocabulis non suam naturam (46) loquitur. Cum

(43) Cod. Reginz, « filii diaboli. » Et mox Vatic. « dicti sunt peccatorum, » probo uterque sensu, nisi etiam meliori.

(44) Expressius Reg. ms., « sed etiam malorum participabilia esse in creaturis diximus, naturam vero atque substantiam solius Trinitatis in alios posse intrare. »

(45) Erat incommodo sensu, « saltem resistantem velle, » etc.; tum certo errore, « quod solent tractare, prætereo, » pro « jactare, » aut « jactitare, » quod habent emendatiores libri.

(46) Male obtinebat, « non sua natura, » in recto. Emendat Vatic. et vetus editio.

igitur sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum Patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostenso quod Spiritus sanctus increatus sit, consequenter intelligere, quod cujus non est creata substantia, recte Patri Filioque societur.

63. Hæc juxta eloquii nostri paupertatem in præsentem dicta sufficiant, timorem meum, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicantia (47). Quicumque enim in eum blasphemaverit, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro non dimittetur ei⁵³, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei, et injuriam [al. contumeliam] fecerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus est⁵⁴. Quod quidem et in Deo Patre est intelligendum. Nam qui blasphemaverit in eum, et impie egerit, sine venia cruciabitur, nullo pro eo Dominum deprecante (48), sicut scriptum est, « Qui autem in Dominum Deum peccaverit, quis orabit pro eo⁵⁵? » Necnon et qui Filium negaverit co-

ram hominibus, negabitur ab eo coram Patre, et angelis ejus⁵⁶. Ergo quia nulla venia in Trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio et cautela est providendum, ut ne in brevi quidem parvoque sermone de ea disputantes, labamur. Quin potius si quis hoc volumen legere voluerit, quæsumus, ut mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, et plenus sanctitate atque sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non implevit effectus, et tantummodo consideret qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter juxta nostram conscientiam vindicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam (49) textumque sermonis, procul abesse simpliciter constemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis disserentibus, pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis.

⁵³ Matth. xii, 32. ⁵⁴ Hebr. x, 29. ⁵⁵ I Reg. ii, 25. ⁵⁶ Matth. x, 33.

(47) Reginæ liber et Vatic., « timorem tantum meum in eo, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicavi. »

(48) Idem Reg. ms., « nullo modo pro eo Domino deprecante. »

(49) Intrusa hic perperam « nos » vocula, sensus laborabat. Expuncti ope codicis Reginæ, qui eundem expuncta voce « juxta, » fere concinnius legit « facundia consequentiam. »

ΔΙΔΥΜΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ.

DIDYMI

CONTRA MANICHÆOS LIBER

INTERPRETE FRANCISCO COMBEFISIO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. VI, p. 309.)

CAP. I. *Contrariorum ex integro oppositio.*

Οὐδεμία ἀντίθεσις ἐναντίων ἐξ ὧν ἀντίκειται, τῷ ἑ
καὶ κοινὰ τινὰ ὑπάρχειν τοῖς ἐναντίοις. Οἶον τὸ λευ-
κὸν, ἐναντίον ὄν τῷ μέλανι, κατὰ μόνας τὰς διαφο-
ρὰς ἔχει τὴν ἐναντίωσιν, ὄντων αὐτοῖς κοινῶν χρώ-
ματος καὶ ποιότητος· οὐδὲν δὲ τῶν τοιούτων, τὴν
περὶ αὐτὰ ἐναντιότητα προτέραν ἔχει πάντα γὰρ
μετὰ τὰ κοινὰ· ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς οὐκ ἔστιν ἐναντιό-
της. Δεῖ γὰρ κοινὸν χρῶμα καὶ ποιότητα εἶναι, ἵνα
οὕτως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ἦ, ὡσαύτως μετὰ τὸ
ποιὸν καὶ διάθεσιν ἢ ἀρετὴ καὶ ἢ κακία. Εἰ τοίνυν
ἀγέννητοι δύο ἀρχαὶ καὶ αὐτὰ ἐναντίοι, ἢ ἐξ ὧν εἰ-
σὶν τὴν ἐναντιότητα ἔχουσαι, ἢ ὑπάρχει τινὰ αὐταῖς
κοινὰ. Ἄλλ' οὐδὲν ἐξ ὧν δέχεται ἐναντιότητα· ἔχου-
σι ἄρα καὶ αὐτὰ κοινὰ, τὸ εἶναι, τὸ οὐσία εἶναι,
καὶ εἰ τι ἕτερον εὐρίσκαται· περὶ αὐτὰς κοινόν. Ἐναν-

Nulla contrariorum ex integro oppositio est, ea sci-
licet ratione, quod et contrariis sunt quædam com-
munia. Verbi gratia, album quod est contrarium nigro,
quibus solum rationibus differt, habet ut contrarium
sit; cum alioqui colorem et qualitatem communem
ambo obtineant. Nihil autem eorum quæ ejus generis
sunt, circa se prius habet, quod contrarium est. Hæc
enim cuncta sequuntur ea quæ communia sunt; in iis
autem quæ sunt communia, non est contrarium. Nec-
esse enim est colorem esse et qualitatem, ut sit album
et nigrum. Simili quoque ratione sequuntur virtus et
vitium, ubi qualitas et dispositio ac affectio præsit.
Si igitur duo principia ingenita sunt, et hæc sunt
contraria; vel ex toto sunt contraria, vel sunt quæ-
dam illis communia. At nihil ex integro contrarias

recipit rationes. Habent igitur hæc quoque communia, ut sint, et substantiæ sint, ac si quid aliud circa ipsa et in eis occurrit, quod commune sit. Contraria vero ea facit, quod alterum quidem bonum sit, alterum malum; quodque item aliud lux, aliud tenebræ sint. Prius ergo intelligitur esse hæc substantias, quam esse bonum et malum. Quod ergo contraria sunt, non penes communia est, sed penes proprietatem. Ponitur autem hæc esse ingenita; nihil vero est quod ingenitum antecedit. Ante hæc vero quidpiam est, ipsum nimirum quod dicebam communiter in eis existere. Ergo non sunt principia ingenita. Hæc enim ingenita, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsi prius est. Non ergo ingenita principia sunt, idcirco nimirum quod ingenito nihil est anterius.

CAP. II. *Principium malum non est ingenitum, quia corruptibile.*

Sin autem dixerint, non ea ratione qua sunt ingenita, esse illa contraria; hoc quoque illis commune invenietur. Sed rursus quia malum ingenite est malum, et bonum ingenite bonum, reperietur ingenitum malum commune amborum, et ingenitum bonum commune item amborum. Si autem ut bonum sine ingenito reperitur, fieri non potest; commune autem est ingenitum; utique etiam commune erit, quod necessario comes ingenito est: hoc autem est bonum.

Sin autem dicant, non esse commune illorum, esse ingenitum; quatenus nimirum alteri inest, reliquo non inest: erit igitur ingenitum, vel bonum, vel malum; non autem bonum et malum. Quare si reperietur bonum ingenitum, malum erit genitum.

Præterea omne malum est puniendum; nihil vero quod sit puniendum, est incorruptibile: nullum igitur malum est incorruptibile, ne incorruptibiliter corruptibile sit.

Nihil quod corruptibile sit, est ingenitum: malum autem est corruptibile; non ergo malum est ingenitum.

Nihil est malum secundum substantiam, propterea quia malum qualitas est: nulla autem qualitas substantia est; non ergo malum substantia est.

Omnia contraria se vicissim interimunt; quæ autem sunt ingenita, nulli obnoxia eunt interitioni; non ergo contraria: quæ enim contraria sunt, a corruptione haud immunia sunt.

Nihil ingenitum est mutationi obnoxium; mutatur autem bonum, quod a malo superetur; non ergo bonum ingenitum est.

Ingenito nullius corruptionis innata appetitio inest, nullaque vis corrumpendi ac interimendi: inest autem malo ea appetitio; non igitur malum ingenitum est.

Divinæ Scripturæ, non solum homines [ἀνθρώπους] qui mali sint, tradendos supplicio dicunt, sed et ipsum diabolum⁸⁷. Omne autem quod supplicio traditur, mutationi obnoxium est: nihil vero mutationi obnoxium, est ingenitum; nihil ergo in iis quæ mala sunt, ingenitum est.

⁸⁷ Matth. xxv, 41.

(50) Ἀνθρώπους. Testatur Combefsius, codicem præferre ανους, legitque ἀνθρώπους. Recte. Ipse tamen in textu reposuit ἄλλους. Quod non placet.

τίνας δὲ ποιεῖ αὐτάς, τὸ τὴν μὲν ἀγαθὸν, τὴν δὲ κακὸν καὶ τὴν μὲν φῶς, τὴν δὲ σκότος εἶναι. Προκεινοῖται δὲ τὸ εἶναι αὐτάς οὐσίας, ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὑπάρχειν. Ἡ ἐναντιότης ἄρα οὐ κατὰ τὰ κοινὰ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδιότητα. Τίθενται δὲ αὐτὰς ἀγενήτους εἶναι: οὐδὲν δὲ πρὸ ἀγενήτου. Πρὸ τούτων τί ἐστίν, αὐτὸ δ' εἶπον κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί. Αὗται γὰρ ἀγένητοι αἱ ἐναντία: τὸ δὲ κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν πρὸ αὐτῶν. Οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί: οὐδὲν γὰρ πρὸ ἀγενήτου.

In eis existere. Ergo non sunt principia ingenita. Hæc enim ingenita, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsi prius est. Non ergo ingenita principia sunt, idcirco nimirum quod ingenito nihil est anterius.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κατὰ τὸ ἀγένητον ἔχειν αὐτὰς τὴν ἐναντιότητα· καὶ τοῦτο κοινὸν αὐτῶν εὐρεθήσεται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀγενήτως τὸ κακὸν, κακὸν, καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἀγαθόν· κοινὸν εὐρεθήσεται τὸ ἀγένητον κακὸν ἀμφοτέρων, καὶ τὸ ἀγένητον ἀγαθὸν ἀμφοτέρων. Εἰ γὰρ ἀγαθὸν ἄνευ τοῦ ἀγενήτου οὐ δύναται εὐρεθῆναι, κοινὸν δὲ τὸ ἀγένητον· κοινὸν ἄρα καὶ τὸ εἰ ἀνάγκης ἐπόμενον τῷ ἀγενήτῳ· τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ ἀγαθόν.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κοινὸν αὐτῶν τὸ ἀγένητον εἶναι ἢ θεατέρῳ ὑπάρχει, τῷ λοιπῷ οὐκ ὑπάρχει· ἐστὶ τοῖσιν ἀγένητον, ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ κακόν· οὐ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν. Εἰ οὖν εὐρεθείη τὸ ἀγαθὸν ἀγένητον, τὸ κακὸν γενητόν.

Ἄλλως τε πᾶν κακὸν κολαστέον· οὐδὲν κολαστέον ἀφθαρτόν· οὐδὲν ἄρα κακὸν ἀφθαρτόν, τῷ μὴ ἀβίβρωτος ὑπάρχειν φθαρτόν.

Οὐδὲν φθαρτόν ἀγένητον· ἐστὶ δὲ τὸ κακὸν φθαρτόν τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακὸν, τῷ τὸ κακὸν πᾶν εἶναι· οὐδὲν δὲ ποῖον οὐσία· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ οὐσία.

Πάντα τὰ ἐναντία, ἀλλήλων φθαρτικά· τὰ δὲ ἀγένητα ἀφθάρτα· οὐκ ἄρα ἐναντία· τὰ γὰρ ἐναντία οὐκ ἀφθάρτα.

Οὐδὲν ἀγένητον τρεπτόν· τρέπεται δὲ τὸ ἀγαθὸν κρατηθὲν ὑπὸ τοῦ κακοῦ· τὸ ἄρα ἀγαθὸν οὐκ ἀγένητον.

Τὸ ἀγένητον οὐκ ἐστὶν ὀρεκτικὸν φθορᾶς πινος, οὐδὲ γὰρ φθαρτικόν· τὸ δὲ γὰρ κακὸν ὀρεκτικὸν φθορᾶς· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Αἱ θεῖαι Γραφαὶ κολάσει παραδίδοσθαι, οὐ πᾶσι ἀνθρώπους (50) κακοῦς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, λέγουσιν. Πᾶν δὲ τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτόν· οὐδὲν δὲ τρεπτόν ἀγένητον· οὐδὲν ἄρα τῶν κακῶν ἀγένητον.

Ejusdem vocis compendium legerit quoque in suo exemplari Turrinus: sed eam in versione præterit, propterea forte quod ejus vim assequi haud valuit.

των δι' ἑλῶν ἐναντιουμένων οὐδὲν κοινόν. Ὡστε ἅπαντα ἀνάγκη τὸ θατέρω ὑπάρχον, τῷ λοιπῷ μὴ ὑπάρχειν· ὑπάρχει δὲ τῷ ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἀγέννητον· τῷ ἄρα κακῷ οὐδέτερον τούτων ὑπάρχει. Μὴ δὲν ἄρα τὸ κακόν.

Πᾶς ὁ εὐλόγως ὀρεγόμενός τιος, ἐπιτετευγμένῃν ἔχει τὴν ὄρεξιν, εἰ εὐλόγως ὀρέγεται. Θεὸς δὲ τοῦ φθεῖραι τὴν κακίαν ὀρέγεται· τῶν φθαρτῶν ἄρα ἐστὶ ἡ κακία. Τῶν δὲ φθαρτῶν οὐσα, ἀφανισθήσεται· ἀφανισομένη δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀγέννητος.

Εἰ ἀγέννητον τὸ κακόν, κατὰ φύσιν αὐτῷ ὑπάρχει τὸ κακόν εἶναι. Οὐδεὶς δὲ τὸ κατὰ φύσιν ἐνεργῶν ἀμαρτάνει. Τὸ ἄρα κακόν οὐκ ἀμαρτάνει· τὸ δὲ μὴ ἀμαρτάνον, οὐκ ὑπαίτιον. Ὑπαίτιος δὲ ὁ Σατανᾶς· οὐκ ἄρα ἀγέννητος.

Eorum quæ ex integro contraria sunt, nihil commune est. Quare omnino, quod uni inest, alteri non inesse necesse est. Inest autem bono esse ingenuum; malo igitur neutrum horum inest. Malum itaque nihil est.

Quicumque rem aliquam rite expetit, dum ita expetiat, nihil ipsum vetat expedito potiri. Expedit autem Deus malitiam interitioni dare: igitur malitia eorum est, quæ interitioni obnoxia sunt. Quæ autem ex eorum genere sit quæ intereant, delebitur; quæ autem deleatur, haud ingenua est.

Si malum ingenuum est, illi ex natura est esse malum. Nemo autem peccat, dum id præstat et operatur, quod est ex natura. Malum igitur non peccat. Quod autem non peccat, in culpa non est. Est vero Satanas in culpa ac reus est; non ergo ingenuus est.

CAP. III. *Homines, filii iræ.*

Ἡ θεία γὰρ Γραφή τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων, ὧν ποιούσιν οἱ ἄνθρωποι, λέγει αὐτοὺς εἶναι υἱοὺς καὶ γεννήματα. Τοὺς γοῦν ὀργίλους καὶ τὴν ἄλλην ἀμαρτίαν ἔχοντας, ὡς διὰ τοῦτο ὑποκεῖσθαι τῇ κατὰ κόλασιν ὀργῇ, τέκνα ὀργῆς ὀνομάζει, ἢ φησὶν ὁ Παῦλος· *Καὶ ἡμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.* Οὗτοι μεταβάλλειν δυνατὸν (50*), ὡς μὴ κέτι εἶναι τέκνα φύσει ὀργῆς. Παῦλος γοῦν περὶ ἑαυτοῦ, καὶ τῶν παραπλησίως ἁγίων γεγενημένων, λέγει, ὅτι· *Ἥμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, οἱ εἰσέτι δεῦρο ἐν τῷ ἀμαρτάνειν ὄντες· προσκειμένον δὲ τὸ φύσει, οὐ τὸ κατὰ φύσιν σημαίνει, ἀλλὰ τὸ ἀληθεῖα.* Τὸ γὰρ, *Ἥμεν φύσει τέκνα ὀργῆς*, λέγει, δηλῶν, ὅτι ἀληθεῖα ὑπεύθυνοι ὀργῇ τυγχάνουσιν οἱ ἀμαρτάνοντες· ὡς περὶ δὲ κατὰ φύσιν τέκνον ὀργῆς γίνεται τῷ συνείναι αὐτῷ κακίαν, οὕτω μεταβαλὼν ἀληθείας γίνεται τέκνον καὶ ἀρετῆς. Εἰρηται γοῦν περὶ τινων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα· *Ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· τέκνα σοφίας τοὺς σοφοὺς λέγων.* Ἐπεὶ γὰρ οἱ τέκνα τινὸς ὄντες, ἐκ τοῦ τεκόντος ἔχουσι τὸ εἶναι· ἔχουσι δὲ καὶ οἱ ποιοὶ τὸ εἶναι ἐκ τῆς ποιότητος τῆς προσγενομένης αὐτοῖς· εἰκότως οἱ ποιοὶ τέκνα καὶ υἱοὶ τῆς ποιότητος ὀνομάζονται. Ὡς γὰρ εἰρηται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα, Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ σοφοὶ σοφίας τέκνα· οὕτω καὶ ἄλλους υἱοὺς εἰρήνης προσηγόρευσεν, φάσκων τοῖς μαθηταῖς· *Ἐὰν εισέλθητε εἰς πόλιν, ἢ εἰς οἰκίαν, καὶ ἢ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἢ εἰρήνη ὑμῶν (ἢ δεδομένη τῇ πόλει, ἢ τῇ οἰκίᾳ) ἐπαγαπαύσεται ἐπὶ τὸν ὄντα ἐν αὐτῇ υἱὸν εἰρήνης.*

CAP. IV. *Prudentia filiorum sæculi.*

Πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτὴρ φησὶν· *Φρονιμώτεροί εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός, ἐν τῇ γενεᾷ τῇ ἐαυτῶν· υἱοὺς φωτός λέγων τοὺς πεφωτισμένους τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ τοὺς ἔργους τῆς ἀρετῆς.* Πρὸς οὗς καὶ φῶς γεγεν-

Divina Scriptura, operationum studiorumque quibus se homines impendunt, ipsos filios esse dicit ac proles. Proinde iræcundos, ullique filii vitio mancipatos (quippe qui ea ratione supplicii iræ obnoxii existant) filios iræ vocat; quemadmodum ait Paulus: *Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri* 50. Hos mutari nihil vetat, ut non sint amplius natura filii iræ. Paulus denique, de se ipse, deque illis qui pari ratione sancti evaserunt, ait, *Eramus natura filii iræ, sicut et cæteri homines, qui huc usque sunt in peccato.* Illud autem quod adjunctum est, *natura*, non hoc significat quod ex natura est, sed quod vere. Hoc enim dicit, *Eramus natura filii iræ*; ut declaret, vere iræ obnoxios esse, qui peccant. Quemadmodum autem natura filius iræ efficitur, ea ratione quod in peccato versatur; sic mutatione, veritatis filius atque virtutis evadit. Denique dictum est de quibusdam a Salvatore: *Justificata est sapientia a filiis suis* 51; sapientiæ filios vocante eos, qui sint sapientes. Quia etenim qui alicujus filii sunt, a parente esse habent, quod existunt; quique adeo imbuti qualitate sunt, ex ea quæ illis accessit qualitate, nanciscuntur ut sint; merito sic imbuti qualitate, qualitatis filii nuncupantur ac nati. Sicut enim a Servatore latiusmodi dictum est, *Hi sapientes sunt sapientiæ filii*; ita etiam alios filios pacis appellavit, dum ait discipulis 52: *Cum intraveritis in civitatem aut domum, et si ibi fuerit filius pacis, pax vestra (ipsa quæ datur civitati aut domui) requiescet super illum, qui in ea est filius pacis.*

Rursus idem Salvator ait: *Prudentiores sunt filii hujus sæculi filiis lucis in generatione sua* 53. Nempe lucis filios vocans, qui scientia veritatis ac virtutis operibus sint illuminati. Ad quos, qui et lux facti essent, quippe filios lucis, ait: *Vos estis lux mundi* 54.

50 Ephes. II, 3. 51 Matth. XI, 19. 52 Luc. X, 5-8. 53 Luc. XVI, 8. 54 Matth. V, 14.

(50*) Δυνατόν. An legendum δυνατόι? EDIT. PATROL.

Eos autem qui presentis vitæ amore tenentur, et ad eam referunt quæcunque operantur, sæculi hujus filios nominavit. Quæquam vero etiam prudentiores dixit filiis lucis, non simpliciter dixit esse prudentiores; sed in generatione sua; id est, in rebus ad hoc sæculum accommodatis, prudentiores sunt filiis lucis. *Sapientes enim sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt*⁶³. Quin et de Juda scriptum est, esse eum *filium perditionis*. Sic enim Dominus de illo dixit: *Ex discipulis meis nemo periiit, nisi filius perditionis*⁶⁴. Filium autem perditionis vocavit, quod ea fecerit quæ sunt perditionis, merguntque in interitum. Non enim talis erat, cum unus esset ex apostolis, ac cum eis Salvatori pariter ministraret; sed cum Filii Dei atque Magistri proditor effectus est. Quodque ex natura laud malus esset, simul cum discipulis omnibus audivit: *Ecce mitto vos sicut oves in medio luporum*⁶⁵. Si lupos dicit eos qui peccant, oves vero eos qui virtuti navant operam: siquidem Judas natura malus erat, ovis Christi non erat; nam neque virtutem potest operari, qui per naturam malus est. Sed neque ipse diabolus per naturam malus est, sed ex mutatione liberæ voluntatis. κατὰ φύσιν κακός. Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν.

CAP. V. Corpus peccati quomodo fiat.

Sicut igitur non solum malarum actionum ac studiorum, verum etiam honestarum filii vocantur ac nati, qui ea exercent eo quo dictum est modo; ex cujus ratione, qualitatibus fetus prolesque dicebantur, qui ex illis esse acciperent quod a qualitate ejusque munere habent; merito caro peccati⁶⁶, et corpus peccati⁶⁷, quispiam, non simpliciter dicitur, sed idcirco quia servit peccato. Homo enim corpore ac carne ad libidinem aliaque ejusmodi vitia abutens, corpus suum corpus peccati facit, et carnem suam carnem peccati; haud secus ac studiosus, castitatis studio, ac quæ ei virtus reliqua comes, corpus suum animumque sanctificat. Virgo igitur sancta efficitur corpore et spiritu (hoc est anima) quemadmodum scribit Paulus, dicens, debere virginem terrenis rebus curisque non distrahi, *Ut sit sancta corpore et spiritu*⁶⁸. Sed et in Epistola ad Corinthios scribit: *Glorificate Deum in corpore vestro*⁶⁹. Si autem glorificatur Deus in corpore hominum, nec Deus in malo glorificatur; haud sane corpus natura malum est; quamquam ipsum peccator malum reddit, ex peccati rationibus illo utens. Ac rursus paucis interjectis in hæc verba suos alloquitur: *An nescitis, quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est; quem habetis a Deo*⁷⁰? *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos*⁷¹.

CAP. VI. Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.

Sed et in Epistola ad Thessalonicenses, idem

μένους, διὰ τὸ τυγχάνειν φωτὸς υἱοῦς, λέγει: Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· τοὺς δὲ ἀγαπήσαντας τὸ παρὸν ζῆν, καὶ πρὸς αὐτὸ πάντα, ἀ ποιῶσιν, ἀναφέροντας, υἱοὺς αἰῶνος τούτου ὠνόμασεν. Ἄλλ' εἰ καὶ εἶπεν τοὺς φρονιμωτέρους ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς, οὐ καθάπαξ αὐτοὺς εἶπεν φρονιμωτέρους, ἀλλ' ἐν τῇ ἐαυτῶν γενεᾷ· τουτέστιν, ἐν τοῖς πράγμασιν τοῖς οικειωθεῖσιν τούτῳ τῷ αἰῶνι, φρονιμωτέροι τῶν τοῦ φωτὸς υἱῶν τυγχάνουσιν. Σοφοὶ γὰρ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐ στήκαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα δὲ γέγραπται, ὡς εἶη υἱὸς ἀπωλείας. Ὁ γὰρ Κύριος περὶ αὐτοῦ εἶπεν, ὅτι οὐδεις ἀπώλετο ἐκ τῶν μαθητῶν μου, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Ἀπωλείας δὲ υἱὸν αὐτὸν εἶπεν, τῷ τὰ τῆς ἀπωλείας πεπραχέναι. Οὐ γὰρ οἷε εἶς ἦν τῶν ἀποστόλων, καὶ διηκόνει ἅμα ἐκείνοις τῷ Σατῆρι, ἦν τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτε προδότης γέγονε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ διδασκάλου, ἀγαπήσας τὰ τῆς ἀπωλείας; ἀργύρια. Καὶ ὅτι οὐ κατὰ φύσιν ἦν κακός, ἅμα πᾶσι τοῖς μαθηταῖς ὡν ἤκουσεν Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Εἰ δὲ λύκος τοῖς ἀμαρτάνοντας λέγει, πρόβατα δὲ τοὺς πρακτικῶς τῆς ἀρετῆς, εἴπερ ὁ Ἰούδας φύσει κακός ἦν, οὐκ ἦν πρόβατον Χριστοῦ· ἐπεὶ μὴ πρακτικῶς τῆς ἀρετῆς; ὁ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεῖνον.

Ὅσπερ οὖν, οὐ τῶν φαύλων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαίων ἐπιτηδευμάτων καὶ πραττομένων, οὐλοκαλοῦνται καὶ τέχνα οἱ ἐπιτελοῦντες τῷ προσηρμῆνῳ τρόπῳ, κατ' ὄν ἐλέγετο γεννήματα ποιότητων εἶναι τοὺς λαμβάνοντας ἀπ' αὐτῶν τὸ εἶναι, ὅπερ ἔχουσιν ἐκ τῆς ποιότητος· εἰκότως σὰρξ ἀμαρτίας, καὶ σῶμα ἀμαρτίας, οὐ καθάπαξ λέγεται τις, ἀλλὰ τῷ ὑπηρετεῖν τῇ ἀμαρτίᾳ. Ὁ γὰρ ἀνθρώπος τῷ σώματι καὶ τῇ σαρκὶ εἰς λαγνείαν καὶ τὰς ἄλλας τοιαύτας ἐνεργείας καταχρῶμενος, ποιεῖ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀμαρτίας σῶμα· καὶ τὴν σάρκα, σάρκα ἀμαρτίας· ὡσπερ ὁ σπουδαῖος διὰ σωφροσύνης καὶ τῆς ἐπομένης ἀρετῆς, τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγιάζει. Ἡ παρθένος γοῦν ἅγια γίνεται σώματι καὶ πνεύματι, ὃ ἐστὶ ψυχῇ, ὡς γράφει Παῦλος, λέγων, ὅτι τὴν παρθένον δεῖ ἀπερίσπαστον εἶναι τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, Ἰνα ἦ ἅγια σώματι καὶ πνεύματι. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τῇ Κορινθίων γράφει: *Δοξάζατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν*. Εἰ δὲ δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν τῷ σώματι τῶν ἀνθρώπων, οὐ δοξάζεται δὲ Θεὸς ἐν κακῷ· οὐ κακὸν τὸ σῶμα τῇ φύσει, κἂν κακὸν αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς, ἀμαρτητικῶς αὐτῷ χρώμενος. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν τοῖς αὐτοῖς προσφωνεῖ: Ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, ὃ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθερεῖ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἷοις ἐστε ὑμεῖς.

⁶³ Jerem. iv, 22. ⁶⁴ Joan. xvii, 12. ⁶⁵ Matth. x, 16. ⁶⁶ Rom. viii, 3. ⁶⁷ Rom. vi, 3. ⁶⁸ I Cor. iii, 54. ⁶⁹ I Cor. vi, 20. ⁷⁰ ibid. 19. ⁷¹ I Cor. iii, 17.

στολος γράφει· Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὀλοτελεῖς, καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθῆναι. Πῶς γὰρ ὀλοτελῶς ἀγιασθῆναι, καὶ ὀλόκληρον ἔχειν τὸ σῶμα ἑαυτοῦ δύναται, εἰ τὸ σῶμα μὴ πέφυκεν, κακὸν ὄν, ἀγιάζεσθαι; Εἰ γὰρ κακὸν τῇ φύσει τοῦτο, οὐ δεκτικὸν ἀγιασμοῦ· εἰ δὲ δέχεται τὸ ἀγαθόν, ὅλον ὅτι οὐ φύσει κακόν, δεκτικὸν ὄν ἀγαθοῦ. Τὸ γὰρ τῇ φύσει κακόν, ἀνεπίδεκτον ἀγαθοῦ. Ὡσπερ τὸ φύσει ἀγαθόν, ἀνεπίδεκτον κακοῦ.

Γράφει ἐν ἐτέρᾳ Ἐπιστολῇ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος πρὸς τινας· Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ· δεικνύς καὶ διὰ ταύτης τῆς λέξεως, ὡς πέφυκεν καὶ ἡ σὰρξ καθαίρεσθαι τῶν προσπατομένων αὐτῇ ἐξ ἁμαρτίας μολυσμῶν. Ἄλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ· εἰ δὲ ἡ σὰρξ κατ' οὐσίαν ἦν κακόν, καὶ τὸ πνεῦμα κατ' οὐσίαν ἀγαθόν, οὐδ' ἂν τὸ πνεῦμα μολυσμὸν εἶχεν, οὔτε μὴν ἡ σὰρξ ἀπὸ μολυσμῶν ἐκαθαίρετο. Προστάττει δὲ ἑκάτερα καθάραι ἀπὸ μολυσμοῦ, λέγων καὶ τὸν τρόπον τῆς καθάρσεως. Ἐπιτελοῦντες γὰρ, φησὶν, ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· Ἐν φόβῳ Θεοῦ· ζεικνύς τὸ ὑπήκοον ἔχειν ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ, καθαίρομεν τὴν ἑαυτῶν σάρκα ἀπὸ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα· ὅλον, ὅτι ἐγγινομένης ἐν ἡμῖν τῆς ἀγιωσύνης τοῦτο γίνεταί. Ὡσπερ γὰρ καθαίρεται ἀγνοίας καὶ ἀδικημάτων, παρουσία ἐπιστήμης καὶ δικαιοσύνης (ἡ γὰρ ἀποφυγὴ τῆς κακίας ἀρετῆς εἰσοδὸν ἐργάζεται ἐκ τοῦ ἐναντίου)· οὕτως παρουσίᾳ ἀγιασμοῦ καθαίρεται ἡ σὰρξ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐν τούτοις τὴν ψυχὴν λέγει, ὡσπερ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων Στέφανος ὁ ἀπόστολος καταλυόμενος, καὶ μέλλων ἀποθνήσκειν, εἶπεν εὐχόμενος· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι ἐν τούτοις ἔλεγε τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ, ἢ τὴν ψυχὴν.

Εἰ οὖν διὰ πλειόνων ἡ σὰρξ καὶ τὸ πνεῦμα, ὅτε μὲν ἁμαρτίας, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ, καὶ πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν Θεὸν ἔχοντα λέγεται· οὐδὲν τούτων φύσει κακόν, ἢ ἀγαθόν ἐστίν· ἀλλ' αὐτεξουσίως ἑκατέρων δεκτικόν· ἢ παρὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἔχοντος ἀνά μέρος δέχεται, ὅτε μὲν ἁμαρτίας εἶναι, ὅτε δὲ ἀγιασμοῦ; Εἰ δὲ καὶ τὸ ῥητὸν ἀγνοοῦντες, ἀπ' οὐ προφέρουσιν ἁμαρτίας εἶναι τὴν σάρκα, τοῦτο νομίζουσιν· ἀλλ' ἡμεῖς ὄλον αὐτὸ θέμενοι, τὴν διάνοιαν φανεράν ποιήσομεν. Ἐχει δὲ οὕτως.

CAP. VII. *Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati, ex coitu orta.*

Ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, περὶ ἁμαρτίας κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί. Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν.

A *Apostolus scribit* ⁷⁹: *Deus pacis sanctificet vos totos: et integer vester spiritus et anima et corpus nulla criminis labe in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quomodo enim ex toto sanctificari potest aliquis, et integrum habere corpus suum; si quidem corpori, cum malum sit, a natura comparatum est, ut sanctificari non possit? Nam si corpus natura malum est, non capit ut sanctificetur. Si vero recipit bonum, liquet non esse natura malum, cum boni capax sit. Nam quod est natura malum, fieri non potest ut bonum recipiat; sicut rursus ut bonum natura, malum recipiat.

Scribit in alia Epistola idem Apostolus ad quosdam: *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perscipientes sanctificationem in timore Dei* ⁷⁹. Qua ipsa voce ac loquendi forma ostendit, carni quoque comparatum esse, ut emundetur ab inquinamentis quæ ex peccato illi inolescunt. Similiter in spiritu et anima. Quod si caro secundum substantiam esset mala, et spiritus secundum substantiam esset bonus; neque spiritus inquinamentum haberet, neque vero caro emundaretur ab inquinamento. Præcipit autem utrumque emundare ab inquinamento; modum etiam dicens quo sit futura mundatio. Ait namque: *Perscipientes sanctificationem in timore Dei.* Illud vero etiam recte, quod ait, *in timore Dei*, ut ostendat, habere ex se ut obediunt, et non ex necessitate. Quod si perscipientes sanctificationem in timore Dei, emundamus carnem nostram et spiritum ab inquinamento; palam est accedente nobis sanctitate istud præstari. Sicut enim animus ab ignorantia ac iniustitiis repurgatur ea ratione, quod scientia et justitia illi adveniant (fuga enim vitii, a contrario virtuti aditum facit), sic sanctificationis adventu, caro et spiritus ab inquinamento mundatur. Hic autem spiritum animam significat, sicut etiam in Actibus apostolorum Stephanus apostolus dum lapidaretur, et prope esset moriturus, precibus ad Deum dixit: *Domine Jesu, suscipe spiritum meum* ⁷⁹. Non enim illis verbis aliud quidpiam spiritum suum dicebat, quam animam.

Cum igitur pluribus locis caro et spiritus, quandoque peccati dicantur, quandoque sanctificationis, et comparata ad Deum glorificandum, neutrum ipsorum natura malum sit aut bonum; sed ejusmodi, ut libera voluntate utrumque recipere possint: nonne ex ejus qui habeat usu, sigillatim est, ut modo peccati, modo sanctificationis dicantur? Quod si ipsam quoque auctoritatem nescientes, unde proferunt esse carnem peccati, ita existimant; nos enimvero integram eam ponentes, perspicuam reddemus sententiam. Sic autem habet.

Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne ⁷⁹. Quod dicit, ejusmodi est. Omnium hominum caro

⁷⁹ I Thess. v, 23. ⁷⁹ II Cor. vii, 1. ⁷⁹ Act. vii, 58. ⁷⁹ Rom. viii, 3.

ex conjunctione viri et feminae existit, excepta carne primi parentis et ea quam Christus assumpsit. Non enim alia ratione hominis corpus exstiterit, nisi masculus et femina misceantur. Igitur quia Salvator ex sola Virgine corpus assumpsit, quod ex non coitu principium duxit; idcirco carnem Domini, ejus carnis quae ex coitu est, similitudinem vocavit. Non enim simpliciter habere eam carnis similitudinem dixit, sed similitudinem carnis peccati. Similitudo autem carnis peccati, caro est; uno duntaxat ex aliis carnibus illi desiderato, quod nulla viri opera nacta existentiam est. Decebat enim, ut qui ad salutem hominum veniebat, ex conjunctione viri corpus non acciperet; neque rursus extra hominum successionem, velut primus homo, ne ejus corpus diversi generis esse putaretur. Nam si ipse quoque ex terra formatus esset, sicut fuit princeps humani generis; suspicandi ansam habuissent, qui nudo mentis commento specie tenus incarnationem docent, non forte humanum corpus re ac veritate gestasse.

CAP. VIII. *An nuptiae malae. Caro peccati, carnali copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidelium in Christo nuptiae.*

Præterea, si corpus ex viri conjunctione sumpsisset, cum in nullo differret; ipse quoque utique peccato, quod ex Adamo ejus omnes posterii per successionem contrahunt, obnoxius habitus esset. Si vero dixerint: Si caro peccati est quae ex conjunctione viri et feminae nata est, malae sunt nuptiae; audiant isti: Ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex connubio natis intelligendum est: quodque adeo post peccatum facta est Adæ cum Eva conjunctio; idcirco caro peccati dicta est. Qui enim ante peccatum immortalis erat, per peccatum mortalis factus est; atque ita successio mortalitatem habet. Similitudinem igitur hujus carnis habebat Christus, tametsi caro ejus non vidit corruptionem¹⁶. Verum per adventum ejus, sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum est peccatum. Itaque, nunc, qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt honorabiles nuptias, et torum immaculatum, sicut Paulus scribit fidelibus: *Honorabiles nuptiae, et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus*¹⁷. Distinguens enim nuptias honoratas, et eos qui eis utuntur, a scortatoribus et adulteris; esse illas scortationem aut adulterium abnuit. Quamobrem neque peccatum sunt nuptiae.

CAP. IX. *Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virium ratione, Christiano lucta gravior.*

Aliter etiam dici potest magis physice: Divina quaedam res est virginitas, atque in virtutum censu splendida. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum; non absolute sunt peccatum. Malum enim non in comparatione boni

Ἡ πάντων ἀνθρώπων σὰρξ, ἐκ συνδυασμοῦ ἔχει τὸ εἶναι, διχα τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ οὐ ἀνελαθεν ὁ Σωτὴρ. Οὐκ ἂν γὰρ ἄλλως σῶμα ἀνθρώπου γένοιτο, μὴ ἐπιπλακέντος τῷ θήλει τοῦ ἀρρένου. Ἐπεὶ οὖν ὁ Σωτὴρ ἐκ μόνης τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔχον ἐκ συνουσίας, ὁμοίωμα τὴν σάρκα τὴν Κυριακὴν εἶπε τῆς σαρκὸς τῆς ἐκ συνουσίας. Οὐ γὰρ καθάπαξ εἶπεν, ὁμοίωμα σαρκὸς αὐτὸν ἔχειν, ἀλλ' ὁμοίωμα σαρκὸς ἁμαρτίας. Τὸ δὲ ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας, σὰρξ ἐστίν, μόνῃ τούτῳ λειπομένη τῶν ἄλλων σαρκῶν, τὸ ἄνευ ἀνδρὸς ἐσχηκέναι τὴν ὑπαρξίν. Ἔδει γὰρ τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐρχόμενον, μὴ ἐκ συνδυασμοῦ σῶμα λαβεῖν. Μηδ' εὖ ἔξωθεν τῆς τῶν ἀνθρώπων διαδοχῆς, ὡς περὶ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἑτερογενὲς αὐτοῦ νομισθῆ τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς ἐπέπλαστα, ἐκ ἀρχηγὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὑπόνοιαν ἐλάμβανον οἱ διὰ φαντασίας τὴν δόκησιν εἰσάγοντες, μήτε ἄρα οὐ κατὰ ἀλήθειαν ἔφερον ἀνθρώπου σῶμα.

Πάλιν, εἰ ἐκ συνδυασμοῦ ἀνειλήφει σῶμα, οὐκ ἔχον τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομήσθη ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος εἶναι ἐκεῖνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ. ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδάμ πάντες κατὰ διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν· Εἰ σὰρξ ἁμαρτίας ἐστὶν ἡ ἐκ συνουσίας; ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα, κακὸς ὁ γάμος· ἀκουέτωσαν, ὅτι Ἡρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἄραντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, ὡς περ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἔπραττον, οὕτω καὶ τὸν γάμον ἁμαρτητικῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννώμενα σῶματα νοητέον· Καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἡ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας, διὰ τοῦτο σὰρξ ἁμαρτίας εἰρηται. Ἄφθαρτος γὰρ ὢν πρὸ τῆς παραδόσεως, φθαρτὸς γεγένηται παραβίς; καὶ οὕτως ἡ διαδοχὴ τὸ φθαρτὸν ἔχει. Ὅμοίωμα οὖν τῆς σαρκὸς ταύτης εἶχεν ὁ Σωτὴρ, εἰ καὶ μὴ εἶεν ἡ σὰρξ αὐτοῦ διαφθοράν. Ἀλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφαίρεισιν ἁμαρτίας γέγονεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. Νῦν γοῦν οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βιούντες ἔχουσιν δύναμιν τιμίον γάμον καὶ κοίτην ἁμίαντον, ὡς γράφει Παῦλος τοῖς πιστοῖς· *Τίμιος ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἁμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. Διαστέλλων γὰρ τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἀπὸ πόρνων καὶ μοιχῶν, οὐ πορνείαν, οὐδὲ μοιχείαν τοῦτον βούλεται εἶναι· ὅθεν οὐδὲ ἁμαρτία ὁ γάμος.*

Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθήσεται· Ἡ παρθενία θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς ὑπάρχει. Εἰ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν ἁμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένως ἁμαρτία ἐστίν. Τὸ γὰρ κακὸν οὐ συγκρίσει τοῦ ἀγαθοῦ κα-

¹⁶ Psal. xv, 10. ¹⁷ Hebr. xvi, 4.

κόν ἐστι, καθ' ἑαυτὸ ὄν τοιοῦτο. Εἴ ποτε γοῦν ὡς ἄγαθόν λέγοιτο τι κακόν, καὶ αὐτὸ ἄγαθόν εἴη, ὑποδέστερον τοῦ προκρίνομένου αὐτοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ τοίνυν τῷ Εὐαγγελίῳ προσερχόμενοι, προηγουμένους προσέρχονται αὐτῷ ἐπὶ τῷ θεοσεβεῖν, καὶ κατὰ Θεὸν γενέσθαι σοφοί. Οὗτοι ἐπομένως ἔχουσι τὸ πολυμεισθαί ὑπὸ τινῶν· καὶ γὰρ δεῖ τούτους βαθαίως ἀναλαβεῖν τὴν Χριστιανισμόν. Προσγίνεται δὲ ἡ βεβαιότης ἐκ τῆς κατὰ τοὺς πειρασμοὺς γυμνασίας. Ὅθεν ἀνάγκη ἀγῶνας αὐτοὺς ὑπομένειν. Καὶ ὡς περ οἱ ἀγωνοθετοῦντες, εἰ τοῦ εὐλόγου φροντίζοιεν, οὐχ ὡς ἔτυχεν τόνδε μετὰ τοῦδε συμβάλλουσι ἀλλητῆν, ἀλλὰ σὺν ἀκριθείᾳ πολλῇ, εἰς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου δυνάμεως σκοποῦντες· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος ἀθλοθέτης Χριστὸς οὐ πάντας τοῖς αὐτοῖς ἀνταγωνισταῖς συζεύγνυσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν δύναμιν ἐκάστου τὴν ἀντίπαλον δίδωσιν. Κορινθίοις γοῦν, νηπίοις οὖσιν ἐτι, τῶν παθημάτων τῆς σαρκὸς περιέχεσθαι Παῦλος γράφει· *Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ ἐλλήσεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος*. Οἱ γὰρ πειρασμοὶ τούτων, καὶ οἱ ἀγῶνες, πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα τὴν ἀναφορὰν ἔχουσι. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τῶν παραπλησίων, ἰσορρόπων τε καὶ ἰσοσθενῶν, γράφων φησὶν· οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλῃ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου· μονοναυχὶ τοῦτο λέγων· Ἡμῖν τοῖς ὑπεραναβεδηκόσιν οὐκέτι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, τοῦτ' ἔστιν ἀνθρώπινα, ἡ πάλῃ, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὑπεραναβεδηκότα τάγματα τῶν ἀντιπάλων· εἰσὶν δὲ ταῦτα εἶδη λογικῶν, πονηρῶν γενομένων προαιρετικῶς.

sus humana), sed adversus superiorum ordinum voluntatis arbitrio pravi evaserunt.

CAP. X *Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.*

Μηδεὶς δὲ ὑπολάβῃ, ὅτι εἶδη λογικῶν πονηρῶν εἰρηκότες, οὐσίαν πονηρὰν λέγομεν. Ἔστιν γὰρ εἶδη καὶ γένη καὶ τῶν προαιρετικῶν ὑπαρχόντων. Λέγομεν γοῦν εἶδη σπουδαίου εἶναι, δίκαιον, σώφρονα, φρόνιμον. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ γένος, εἰς εἶδη μεριζομένη, εἰς δικαιοσύνην, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπὰ, ἀνάγκη τὸν τοῦ γένους μετέχοντα, σπουδαῖον ὄντα, ὡσανεὶ γένος εἶναι τῶν μετεχόντων τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν· ὡσαύτως καὶ τῆς ἐπιστήμης γένους οὐσης, γραμματικῆς, μουσικῆς καὶ τῶν λοιπῶν, τὸν παρονομαζόμενον ἀπὸ τοῦ γένους ἐπιστήμονα, γένος εἶναι τῶν παρονομαζομένων ἀπὸ τῶν τῆς ἐπιστήμης εἰδῶν φαμεν. Κἀν τοίνυν πονηρῶν λογικῶν εἶδη λέγομεν, προαιρετικῶς πάντας τοὺς ὑπὸ τὰ εἶδη ταῦτα λέγομεν εἶναι τοιοῦτους. Ἀμέλει γοῦν τὰ ὀνόματα τὰ προειρημένα πονηρὰ, οὐκ οὐσιῶν, ἀλλὰ προαιρετικῶν ἐστὶν ἐμφαντικὰ.

CAP. XI. *Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, «accusator et calumniator. Satanus, adversarius.*

Τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαιρέσειν δηλοῖ. Αὐτίκα γοῦν καὶ τὸν Ἰούδαν, ἀνθρωπῶν

*A malum est, sed ipsum per se tale est. Si quando igitur aliquid malum dicitur, ea ratione quod cum bono confertur; ipsum etiam bonum fuerit, inferius bono quod ipsi antefertur. Qui igitur Evangelio accedunt, ad ipsum in primis accedunt, ut colant pietatem, et secundum Deum sapientes fiant. His comes est, ut a nonnullis oppugnentur; siquidem necesse est eos firmiter animique constantia Christo nomen dare. Firmitas autem ac constantia temptationum exercitatione præstatur. Quamobrem necesse est, ut et illi certamina subeant. Quemadmodum autem qui certantibus constituunt præmia, si, quod e ratione congruumque videatur, spectandum sibi putaverint, haud temere hunc illumque pugilem commiserint, sed multa diligentia omnique sedulitate, cujusque virium spectata ratione; sic nimirum nostri quoque certaminis arbiter Christus non omnes iisdem adversariis jungit, sed pro cujusque ætatis viriumque ratione, quocum lucta conserenda, opponit. Corinthiis itaque, cum adhuc parvuli essent, Paulus scribit⁷⁸, teneri eos carnis passionibus: *Tentatio, inquit, vos non apprehendit, nisi humana*⁷⁹. Ipsum namque tentationes ac certamina ad ea spectabant quæ essent humana. De se autem sui que similibus, pari scilicet pectoris robore ac animositate, scribit dicens⁸⁰: *Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, mundique dominos, rectores tenebrarum sæculi hujus*, ac si diceret, *Nobis qui celsiore gradu conscendimus, non est lucta adversus sanguinem et carnem (id est adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui**

C *lucta adversus sanguinem et carnem (id est adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui*

D *Nemo vero existimet, cum pravorum animorum species diximus, pravam nos essentiam dicere ac substantiam. Sunt enim etiam species et genera, eorum quæ liberæ voluntatis sunt. Dicimus honesti species esse, justum, temperantem, prudentem, fortem. Quia namque virtus genus est quæ in species distribuatur, in iustitiam, temperantiam ac reliquas, necesse est eum qui genus participat, qui videlicet studiosus existat ac virtute fulgeat, velut genus esse eorum qui species virtutum participant. Similiter, cum scientia genus sit, grammaticæ, musicæ et aliarum, eum qui, ducto a scientia nomine, sciens dicitur, genus esse dicimus eorum, qui a tali talique scientia (scientiæ scilicet speciebus) nuncupantur. Quanquam igitur pravorum animorum species dicimus, omnes subter has species positos, voluntate pravos esse dicimus. Quæ itaque dicta sunt prava nomina, non essentialis significant, sed qui libera præditi voluntate existant.*

Quod enim diabolus dicitur, non essentiam declarat, sed voluntatem. Statim enim etiam Judam,

⁷⁸ I Cor. III, 2. ⁷⁹ I Cor. X, 13. ⁸⁰ Ephes, VI, 12.

homo cum esset, diabolum Dominus nominavit, non propter substantiam, sed propter voluntatem, eum ad omnes simul discipulos ait, in eis quoque Judam connumerans : *Nonne duodecim elegi vos, et unus ex vobis diabolus est* ⁸¹? Subjungitque Evangelista : *Hoc autem dixit de Juda, qui eum erat traditurus* ⁸². Etsi enim propter futuram proditionem diabolus vocatus est; non jam tunc diabolus erat, cum pariter cum omnibus electus est, ob eam qua tunc præstabat virtutem. Tunc autem diabolus appellatus est, cum ea molitus est ac fecit, quæ proditionis erant. Si ergo in Juda nomen diaboli actionem ex liberæ voluntatis indicat; similiter etiam de quovis alio dicatur, aliquid ad liberam voluntatem spectans significat. At nec consuetudinis ejus vocis usus ignotus est. Diabolus certe Græcæ voce vocamus qui apud alios aliis detrahunt, accusantque et calumniantur. Unde etiam quia diabolus Deum accusat apud homines, et homines apud Deum, ipsosque alios apud alios homines, hoc nomen sortitus est. Quod si etiam satanas nomen de diabolo dicitur, sciant hoc ipsum nomen significare quod est liberæ voluntatis. Nam cum satanas vox Hebraica sit, nihil aliud significat quam *adversarium*, si ipsam Latine interpreteris. Adversarius vero cum de homine dicitur, idem est quod *inimicus nocens*. Sicut igitur inimicus voluntate est inimicus, sic et adversarius. Uti etiam horum contraria. Amicus enim et benevolus et concors et idem sentiens, nomina sunt, quod est liberæ voluntatis significantia. Dicitur enim hic idem amicus et benevolus, sicut dicitur diabolus et satanas et malus. Quemadmodum Salvator in Evangelio præter cætera hoc quoque discipulos in oratione docet : *Et ne vos inducas in tentationem, sed libera nos a malo* ⁸³. Nam et mali nomen liberam denotat voluntatem.

CAP. XII. *Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.*

Si igitur, quibus omnibus nominibus insignitur mali auctor primusque virtutis desertor, voluntatis arbitrio talis est; per essentiali malus esse non potest. Quod si dixerint, Cum esset substantia malus atque natura, accessisse et quæ erant voluntatis, ob quæ sic nominatus est: sciant isti in iis quæ ad essentiali spectant ac substantiæ sunt, non assumi ea quæ sunt liberæ voluntatis. Nullus enim dicit, libera voluntate animal esse aut lapidem. Hæc enim substantialia sunt: hincque est, ut nihil hic liberæ sit voluntatis. In his enim sunt quæ ad liberam voluntatem spectant, in quibus libera ipsa voluntas est.

Sed fortasse dicent, Ut quid vero eum qui damnosus futurus erat et pestis ac labe, bonus Deus in rerum naturam produxit? Atqui sciant qui hoc dicunt, non solum nobis adversari, sed et omnibus qui providentiam ponunt. Multum enim etiam alii, cum providentiam ponant, animantia omnia ratione utentia ex Deo esse dicunt, in quibus etiam malitia

Α ὄντα, διάβολον ὁ Κύριος, οὐ διὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν ὠνόμασεν, λέγων πρὸς πάντας ἅμα τοὺς μαθητάς, συναριθμῶν καὶ τὸν Ἰούδαν ἐν αὐτοῖς· Οὐχὶ τοὺς δώδεκα ἡμᾶς ἐξελεξάμην, καὶ εἷς ἐξ ἡμῶν διάβολός ἐστιν; Ἡ ἐπιφέρει συγγραφεὺς· Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ Ἰούδα, τοῦ μέλλοντος προδοῦναι αὐτόν. Εἰ γὰρ διὰ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν διάβολος εἴρηται, οὐ τότε διάβολος ἦν, ὅτε ἅμα πᾶσιν ἐκλογῆς ἔτυχεν. Ἐκλεκτός μὲν γὰρ ἅμα πᾶσιν γέγονεν, διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ τότε ἀρετὴν· διάβολος δὲ τότε ἐξηρατίσεν, ὅτε τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Ἰούδα τὸ διάβολος ὄνομα πράξεως προαιρετικῆς δηλωτικόν ἐστιν, οὕτως κινεῖται ἄλλου τινὸς ἢ φωνῆ λέγοιτο, προαιρετικόν τι σημαίνει. Οἶδεν δὲ καὶ ἡ συνήθεια τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου. Διαβόλους γοῦν καλοῦμεν τοὺς κατηγοροῦντας τοῦσδε τοῖσδε, κάκεινους τοῦτοισ. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ διάβολος θεὸν ἀνθρώποις διαβάλλει, καὶ ἀνθρώπους θεῷ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἀλλήλοις, ταῦτις ἔτυχεν ἐκ τῆς ὀνομασίας. Εἰ δὲ καὶ τὸ σατανᾶς ὄνομα κατηγοροῦτο αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, ἴστωσαν, ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο προαιρετικῶν τινὸς ἐστὶ δηλωτικόν. Ἑβραϊκῆ γὰρ οὐσα ἢ φωνῆ, οὐχ ἕτερον τι σημαίνει καθ' ἑλλάδα φωνῆν, ἢ τὸ ἀντικείμενον· τὸ δὲ ἀντικείμενον ἐπ' ἀνθρώπου λαμβανόμενον, ἴσον ἐστὶ τῷ ἐχθρῶς, βλαβερός. Ὡς οὖν ὁ ἐχθρῶς προαιρέσει ἐστὶ τοιοῦτος, οὕτως καὶ ὁ ἀντικείμενος· ὥσπερ καὶ τὰ τούτων ἐναντία· τὸ γὰρ φίλος, καὶ εὐνοῶν, καὶ ὁμοψῶν, καὶ ὁμοφρονῶν, ὀνόματα προαιρέσεων ἐστὶ δηλωτικᾶ. Λέγεται γὰρ αὐτὸς οὗτος φίλος, καὶ εὐνοῶν, ὥσπερ διάβολος, καὶ σατανᾶς, καὶ πονηρός. Ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ὁ Σατῆρ πρὸς ἐτέροις καὶ τοῦτο λέγειν διδάσκει ἐν τῇ εὐχῇ τοὺς μαθητάς· Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πειρηροῦ. Καὶ γὰρ καὶ τὸ τοῦ πονηροῦ ὄνομα προαιρέσεως ἐστὶ δηλωτικόν.

Εἰ τοίνυν διὰ πάντων, ὧν σημαίνει, ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης τῆς ἀρετῆς προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός· εἰ δὲ λέγοιεν τοῦτο, ὅτι τῇ οὐσίᾳ κακός· ἂν ἔτυχεν καὶ τὰ προαιρετικᾶ, δι' αὐτῶν ὀνομασται· ἴστωσαν, ὅτι ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν οὐ παραλαμβάνεται προαίρεσις. Οὐδεὶς γὰρ λέγει προαιρετικῶς ζῶον εἶναι, ἢ λίθον· ταῦτα γὰρ οὐσιώδη. Ὅθεν οὐδὲ προαιρετικόν τι· ἐν ἐκείνοις γὰρ τὰ προαιρετικᾶ, ἐν οἷς καὶ ἡ προαίρεσις.

Ἄλλ' ἴσως ἐροῦσιν· Διὰ τί τὸν οὕτω μέλλοντα εἶσεσθαι βλαβερόν, ἢ λυμεῶνα, εἰς τὸ εἶναι ἡγαγεν ὁ ἀγαθὸς Θεός; Ἰστωσαν δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν τοῖς τιθεμένοις πρόνοιαν ἀντιπίπτουσιν. Πολλοὶ γὰρ καὶ ἄλλοι τιθέμενοι πρόνοιαν, ἐκ Θεοῦ λέγουσιν εἶναι πάντα τὰ λογικὰ ζῶα, ἐν οἷς φέται καὶ ἡ κακία. Εἰ οὖν περὶ τοῦ διαβόλου ταῦτα

⁸¹ Joan. vi, 71. ⁸² ibid. 72. ⁸³ Matth. vi, 13; Luc. xi, 4.

λέγουσιν, καὶ περὶ πάντων τῶν λογικῶν ἀναγκάζον-
ται εἰπεῖν τοῦτο. Ὅμως δὲ ἡμεῖς οὐκ ἐκείνων μι-
μούμενοι, φαμέν· Ὁ κακίας αἷτιος ὁ ποιήσας τὸ δυ-
νάμενον ἐξ ἰδίας βροπῆς εἰς κακίαν ἐλθεῖν. Λογικὸν
γὰρ κατεσκευάσεν ζῶον, ὃ ἐβούλετο εἶναι ἀπὸ τῆς
ἐαυτοῦ προαιρέσεως ἀγαθόν, ἔχον εἰς ἑκάτερα βέπειν
τὸ αὐτεξούσιον. Ἄγαθόν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶ-
ναι, (51) ἐνούσιως αἰρούμενον τὸ ἀγαθόν. Οὐδεὶς γὰρ
γεννητῶν ἄκων ἀγαθὸς εἶναι δύναται· ἀλλὰ πάντες
οἱ ὄντες ἀγαθοὶ ἐκούσιως εἰσὶν τοιοῦτοι. Ἔδει τοίνυν
τὸν προαιρέσει τῆ ἐαυτοῦ ἀγαθὸν ἐσόμενον, δύναμιν
ἔχειν τὴν αὐτὴν τῆ ἐπιτηδεύσει πρὸς ἀνάληψιν τοῦ
ἀγαθοῦ. Εἶπετο δὲ τὸ δεκτικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
κακοῦ δεκτικὸν εἶναι· οὕτω κατεσκευασμένῳ τῷ
λογικῷ, πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν δύναμιν ἔχειν,
ἐντολὴ δέδοται ὅπως τὴν μὲν ἀρετὴν κατ' ἐνέρ-
γειαν, τὴν δὲ κακίαν κατ' ἐπιτηδεύσειτα μόνην ἔχει.
Ὁ γὰρ τοῦ δημιουργήσαντος νόμος προτρέπει, καὶ
ἀλείφει, καὶ συνεργεῖ πρὸς ἀρετὴν, ἀποτρέπων τὴν
φύσιν τῆς κακίας. Κἄν τοίνυν ἐνυπάρχη δύναμις κα-
κίας ἐν τῷ λογικῷ, οὐ διὰ τὴν δύναμιν φαῦλον τοῦτο.
Ἄμφοτέρων γὰρ, ἀρετῆς καὶ κακίας, λέγω, αἱ δυνά-
μεις καὶ προαιρέσεις. Αἰρούμεθα γὰρ ἀρετῆς ἔχειν
δύναμιν, ἵνα καὶ ἀναλαβὴν κατ' ἐνέργειαν δυνώμεθα·
αἰρούμεθα καὶ κακίας ἔχειν δύναμιν. Τότε γὰρ αὐτὴν
ἔχομεν, ὅταν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἀρετὴν ἔχωμεν. Καὶ
οὐχ ἡμῶν μόνων, ἡ δόξα αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ πάντων ὀρθῶς
περὶ τῶν λογικῶν ζῶων φιλοσοφησάντων.

comprobes effici valeamus : vitii quoque facultatem
habere libere volumus. Tunc enim eam habemus,
cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et
omnium qui de animis atque ratione præditis recte
sunt philosophati.

CAP. XIII. Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati et ad bonum. Artis avusus et ægum,
ipsis inuitis et innoxis.

Κἄν τοίνυν τὴν οὐσίαν τὴν καλούμενην διάβολον
ὁ Θεὸς ἐποίησεν, οὐχὶ διάβολον αὐτὴν ἐδημιούρη-
σεν, ἀλλὰ δεκτικὴν ἀρετῆς, ἵνα ταύτην ἔχη· καὶ δε-
κτικὴν κακίας, ἵνα ταύτης ἀπέχηται. Ἐπεὶ γὰρ ἄσυ-
ντακτος (52) ἡ ἀρετὴ τῆ κακίας, φησὶ δὲ τῷ Θεῷ ἡ
ἀρετὴ, ἀμφοτέρων τὰς δυνάμεις ἐνιελς τῷ λογικῷ
διὰ τοῦτο ἐνήκεν αὐτάς, ἵνα τὴν μὲν εἰς ἐνέργειαν
μεταλάβωμεν, τῆς δὲ ἐτέρας δυνάμειος τοῦ τέλους,
ἔπερ ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἀπεχώμεθα. Ὅποτε γέγονεν πᾶν
λογικὸν ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ εἶναι, καὶ μὴ φαῦλον. Εἰ
τινα οὖν τῶν λογικῶν τὴν ἐναντίαν δεδράμηκεν τῷ
πεποιηχῶτι καὶ προνοουμένῳ, οὐ τοῦ ποιήσαντος καὶ
νομοθετήσαντος ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ἀντιτείναντων
πρὸς τοὺς δοθέντας καὶ πρὸς τοὺς προνοουμένους
νόμους.

Ὅρῶμεν γοῦν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀεὶ ταῦτα γι-
νόμενα, ἃ παιδεύομεν τὰ τέκνα, κατ' ἐπιστήμην αὐ-
τὰ ἀνάγειν βουλόμενοι, ἵνα καὶ ταύτην ἐνεργῶσιν·
οὐ πάντως δὲ οὕτως ἐνεργοῦσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν· ἀλλ'
ἔστιν ὅτε ἐναντίως πολλοὶ υἱοὶ πατέρων ἱατροὶ
ἀνατραφέντες, οὐ δεόντως χρώνται τῇ ἱατρικῇ, τὰ
νοσοποιά ἀντὶ τῶν ὑγιεινῶν τοῖς κακοῦμένοις προ-
σάγοντες· καὶ οὐ δῆπου ἡ ἱατρικὴ, ἡ δὲ ταύτην παι-

A ac vitium oritur. Si igitur hæc de diabolo dicunt,
necesse est, ut et de omnibus dicant ratione præ-
ditis atque animis. Nos enimvero qui illos minimo
sequamur, dicimus, non esse mali auctorem qui
eum produxit ac fecit, qui sua ipse proclivi volun-
tate nutuque in malum vergere potest, eique obnoxius
esse. Dum enim animal condidit rationis particeps,
voluit sua ipsum voluntate ac arbitrio bonum fore,
ea facultate præditum, qua liceret ad utrumlibet ver-
gere. Volebat enim ipsum bonum esse, eligendo
sponte quod bonum est. Nullus enim in iis quæ
condita sunt, invitus bonus esse potest ; sed om-
nes qui boni sunt, sponte tales sunt. Quare oport-
tebat, ut qui voluntate sua futurus esset bonus, po-
testatem haberet, qua idoneus et aptus esset ad bo-

num capessendum ac quod honestum esset. Seque-
batur autem, ut quod bonum capere posset, posset
et malum, sic fabricata rationali substantia, ut ad
virtutem vitiumque facultatem haberet, datum et
mandatum est, ut virtutem in actu, vitium vero so-
lum aptitudine haberet. Creatoris namque lex hor-
tatur, facitque animos atque adjuvat ad virtutem,
avocans naturam a vitio. Quamvis igitur insit vitii
facultas in utente ratione ; non propter facultatem
malus est qui ea præditus est : ad utrumlibet nam-
que, virtutem scilicet atque vitium, se habent facul-
tates atque liberæ voluntates. Libere enim habere
virtutis facultatem volumus, ut et in actu ejus
virtutem habere libere volumus. Tunc enim eam habemus,
cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et
omnium qui de animis atque ratione præditis recte
sunt philosophati.

C Licet igitur Deus substantiam condidit quæ dia-
bolus nuncupatur, non tamen ipsam diabolum con-
didit, sed virtutis capacem, ut illam nancisceretur ;
et vitii capacem, ut ab ipso sese abstereretur. Quia
enim virtus cum vitio simul existere non potest ;
est autem amica Deo virtus ; utriusque facultate in-
dita utenti ratione, propterea indidit, ut altera qui-
dem ad actum capessendum præditi essemus, ab al-
terius autem sine facultatis, qui est operatio actus-
que, abstereremus. Itaque omnes animi creati sunt
ut essent probi, non mali. Si qui igitur in eis, con-
traria auctori suo ac providentia regenti via cucur-
rerunt, non hæc conditoris culpa ac legislatoris,
sed eorum, qui contra leges datas provideque dis-
positas obnixè obstiterunt

D Videmus in nobis ipsis hæc sæpe accidere ; qui
liberos erudiamus eo animo, ut ad scientiam illos
provehamus, quo ipsi perinde disciplina utantur ;
cum tamen omnino ut edocti sunt, ipsa non utan-
tur : imo contingit aliquando, ut multi filii a paren-
tibus in arte medica eruditi, non ut oportet ea arte
utantur ; sed potius pro salubribus ea ægrotis ad-
hibeant, quæ ipsa morbida qualitate iis exitiosa

(51) Ἄγαθόν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶναι. Tur-
gianus : Volebat enim ut homo esset bonus. Non be-

ne : cum præcipue sermo sit de diabolo.

(52) Ἄσυντακτος. Leg. ἄσυνυπαρκτος.

existent: nec tunc accusanda medicina, aut vocandus in crimen qui docuit. Non enim sic eos docuit, ut sic iste faceret; facit enim, non ut facere doctus est. Rursus leges quosdam docemus, ut justitiam defendant et injustitiam repellant: nonnulli tamen animi pravitate leges adeuntes contra faciunt ac didicerunt. Neque tamen continuo legem aut legislatorem criminamur. Si enim hi injustitiæ rei essent, haud injustos punirent. Nam id quoque eorum arbitratus est ac sententiæ, *Justa castigandum animadversione, quod injustum est*. Deus item satanam punit, et eos qui divinitus constitutas leges transgrediuntur. Quibusdam enim pravis ait: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* ⁸⁴.

САР. XIV. *Inconsona Manichæorum deliria. Peccatum diaboli, non ingenua malitia, sed sponte longe a creatione assumpta.*

Sciant igitur qui his contradicunt, sibi ipsis pugnantia dicere. Si enim diabolus secundum substantiam malus erat et a bono Deo alienus, ac qui pari illi robore certare posset, nec illi supplicium parare, nec in ipsum eum mittere potuisset. Dicit tamen esse ignem diabolo paratum. Quin hoc dicendum: Si Deus bonus immutabilis est, ut quidem est, et iisdem semper fretus viribus, neque alias aliter, alias aliter valet; cum futurum esset ut post multam noxam acceptaque ab eo damna æterno eum igni traderet; quidni hoc a principio fecit, cum se ille id ipsum extulit, et partem ipsius occupavit? Justius enim tunc in eum pœnas decrevisset, ut qui in majorem deliquisset. Nam nunc quidem hominibus nocet; tunc autem, illorum sententia et ut existimant, ipsi noxam intulit deitati. Legis vero districtio ac indignatio justior est, si quis in regem, quam si in subditos, injuria procaz existat. Si enim sic illi dehis sentiant, aut dicturi sunt, nescivisse tunc Deum, quomodo ulturus esset et malum impediturus, aut non potuisse. At neutrum horum bono Deo tribuendum est; non igitur nulla origine Dei inimicus In eum se extulit; sed qui factus esset ut bonus esset, facultate capessendæ virtutis imperfecta ac manca retenta, quod in vitium pronum erat illique idoneum, ad actum perduxit. Quamobrem dignum supplicio est, ac merito diu post illi est mancipatus.

САР. XV. *Eorum pœnitentia,*

Si vero illud objecerint, quod dictum est a Joanne Baptista, his qui flicte veniebant ad baptismum, in hæc verba: *Serpentes, progenies viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira? Facile ergo fructum dignum pœnitentiæ: et ne velitis dicere inira vos, patrem habemus Abraham. Potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Jam porro securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur et in ignem mittitur* ⁸⁵. Audiant isti, non posse eos objicere quæ non recipiunt. Non enim recipiunt Joannem Baptistam, qui unus sit e Veteri Testamento.

⁸⁴ Matth. xxv, 41. ⁸⁵ Matth. iii, 7-10; Luc. iii, 7-9.

Α δεύσας, αλτιος. Ού γάρ ούτως εδίδαξαν, ἢ ούτως ποιῆ. Πράττει γάρ οὐχ ὡς ἔμαθεν ποιεῖν. Πάλιν ἄμους παιδεύομέν τινας, ἵνα συνιστῶνται τῷ δικαίῳ, καὶ τὴν ἀδικίαν παραιτῶνται. Ἄλλὰ κακῶθεις ἕνα αὐτῶν τοῖς νόμοις προσιόντων, τὸ ἀνάπαλιν ποιῶσιν. Καὶ οὔτε τὸν νόμον, οὔτε τὸν νομοθέτην αἰτιώμεθα. Εἰ γὰρ αὐτοὶ τῆς ἀδικίας αλτιοι ἦσαν, οὐκ ἂν ἐκείλοζον τοὺς ἀδίκους. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τοῦ βουλήματος αὐτῶν ὑπάρχει, *Τὸ κολαστέον τὸν ἀδικεῖν εἶναι*· καὶ ὁ θεὸς κολάζει τὸν σατανάν, καὶ τοὺς πειράδαντας τοὺς ἀπὸ θεοῦ τεθέντας νόμους. Τισὶν γὰρ φαύλοις λέγει· *Ἐπάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ*.

Β Ἰστωσαν τοῖνον οἱ τοῦτοις ἀντιλέγοντες, μαχόμενα ἑαυτοῖς λέγοντες. Εἰ γὰρ κατ' οὐσίαν κακὸς ἦν ὁ διάβολος, καὶ ἀλλότριος τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, δυνάμενος οὐτῷ ἰσοσθενῆς εἶναι· οὐδὲ κολασαὶν ἠτοιμάζων αὐτῷ, οὐδὲ βάλλειν αὐτὸν εἰς τὴν κόλασιν ἠδύνατο· λέγει δὲ ἠτοιμάσθαι πῦρ τῷ διαβόλῳ. Καὶ τοῦτο δὲ βρῆτον· Εἰ ἀτρεπτος ὁ ἀγαθὸς θεὸς ἐστιν, ὡσπερ οὖν καὶ ἐστίν, καὶ αὐτὴν τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὡς μὴ ἄλλοτε ἄλλως ἰσχύειν, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· ἐμελλε δὲ μετὰ πολλῆν βλάβην καὶ ἀπώλειαν, πολλὴν πυρὶ αἰώνιῳ παραδόναι τὸν σατανάν, διὰ τί μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο ἐποίησε, ὅτε ἐπανῆλθεν αὐτῷ, καὶ μέρος ἔλαβεν αὐτοῦ; Δικαιότερον γὰρ τότε μᾶλλον τιμωρίαν ὤριζεν κατ' αὐτῷ, ὡς κατὰ μεζζονος πλημμεληθέντος. Νῦν μὲν γὰρ ἀθρόπους βλέπεται· τότε, κατ' αὐτοῦς, αὐτὴν ἐβίαζεν τὴν θεότητα, ὡσπερ καὶ φρονοῦσιν. Νόμος δὲ καὶ ἀγανάκτησις δικαία ἐστὶ μᾶλλον ἢ κατὰ τῶν κατὰ βασιλείως τολμώντων, ἢ τινῶν τῶν ὑπηκόων. Εἰ γὰρ ταῦτα οὕτως φρονητέα, ἢ ἀγνοιαν προσάφουσι τῷ θεῷ τότε, τοῦ πῶς τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίση τὸ κακόν, ἢ ἀδυναμίαν. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἀγαθὸν θεόν· οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν θεοῦ ἐπαπέδη κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγαθός, τὴν μὲν δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελεῖ ἐφύλαξεν, τὴν δὲ τῆς κακίας ἐπιτηδεύειν εἰς ἐνέργειαν ἤγαγεν· δι' ὃ καὶ κολαστέος, καὶ εἰκότως μετὰ πολλῆν τιμωρίαν ὑπεβλήθη.

quisque malum a voluntate est.

Εἰ δὲ κάκεινο προφέροιντο, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως εἰς τὸ βάπτισμα ἐλθοῦσιν, οὔτως ἔχον· *Ὅφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας, καὶ μὴ δόξετε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, ἐν πειρῶν ἐχομεν τὸν Ἀβραάμ. Δύναται γὰρ ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.* Ἦδη δὲ ἡ ἀξίτη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κείται. Πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλὸν ἐκκόπεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. Ἀκούετε οὖν, ὅτι οὐ δύνανται προσερεῖν, ἀφ' ὧν μὴ παραδέχονται.

Ὁὐ γὰρ δέχονται τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην, τυγχάνον-
τα ἕνα τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς. Ὅμως δὲ καὶ οὕτως
βῆσιον πρὸς αὐτούς· διὰ πάσης τῆς συμφράσεως
ἀναιρεῖ τὸ φύσει ἀγαθοῦ καὶ φύσει εἶναι κακούς.
λέγει γὰρ πρὸς αὐτούς· *Ποιήσατε οὖν καρπὸν
ἀξίον τῆς μετανοίας*. Μετάνοια δὲ καὶ καρπὸς αὐτῆς
οὐ πίπτει, οὔτε πρὸς τὸν κατ' οὐσίαν κακὸν, οὔτε
πρὸς τὸν φύσει ἀγαθὸν ὄντα. Πῶς γὰρ ὁ αἰεὶ ἀγαθὸς
χρῆζει μετανοίας; ἢ πῶς ὁ φύσει κακὸς χρῆσται τῷ
ἀγαθῷ τῆς μετανοίας; Ὁ γὰρ κατ' οὐσίαν ὢν κακὸς,
ἐκτραπῆναι τῆς ἁμαρτίας οὐ δύναται· ἀλλ' οὐδὲ ἐπ'
ὠφελείᾳ μετάνοια γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ. Ἔτι μὴ καὶ
ἐκ τῶν λίθων, τῶν δεικνυμένων ὑπ' αὐτοῦ, λέγει τέ-
κνα ἐγεβήθησθαι τῷ Ἀβραάμ· λίθους δὲ λέγων τοὺς
ἡλιθίους, καὶ ἔτι ἐμμένοντας τῇ κακίᾳ ἀνθρώπους.
Εἰ γὰρ μετανοήσαιεν οὗτοι, καὶ πιστεύσαιεν τῷ Θεῷ, B
τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἔσονται, ὅς διὰ τοῦτο ἄνθρωπος
θεοῦ (53) ἐχρημάτισεν, ὅτι ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν τὸν
θεὸν, ὡς τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην λο-
γιθῆναι.

CAP. XVI. *Genitima viperarum facti, qui posteri Abraham.*

Ἐπεὶ δὲ κάκεῖνο ἠκούσαμεν λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν
πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ἀν-
θρώπων γεγεννημένους, τὸ, Ὅφεις, γεννήματα ἐχι-
διῶν, λεγόμενον, ἐχιδνας τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ δηλοῦ-
σιν ἰσχυρὰ μαχόμενα τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ κεφαλαίου λέ-
γοντες. Ἐλέγει γὰρ αὐτούς, ὡς μὴ τοῦ Ἀβραάμ
γεννητὰς, ἀλλ' ἐχιδνῶν γεννήματα, προσποιουμένους
καὶ μάτην ἀρχούντας εἶναι τοῦ Ἀβραάμ. Λέγει γὰρ
ἐν ἐτέρῳ κεφαλαίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς αὐτούς (54)· *Τοῦτο
Ἀβραάμ οὐκ ἐποίησεν* (ἢν λέγετε πατέρα ὑμῶν
εἶναι ψευδόμενοι). Εἰ γὰρ τέκνα ἦτε τοῦ Ἀβραάμ,
ἐποιεῖτε ἂν τοῦ Ἀβραάμ τὰ ἔργα. Ἀλλ' ὑμεῖς ἐκ
τοῦ πατρὸς ὁμῶν ἐστε τοῦ διαβόλου, καὶ τὰς ἐπι-
θυμίας τοῦ πατρὸς ὁμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος
γὰρ ἄνθρωποκτόνος ἐστὶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ
ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, οὐχ
ἔστηκεν, δεικνύς αὐτὸν πρότερον ἰσχυρόν ἐν τῇ
ἀληθείᾳ. Πατέρα δὲ αὐτῶν λέγει τὸν διάβολον, διὰ τὴν
ὁμοίωσιν τῆς τροπῆς καὶ τῆς ποιότητος. Ὅστε οὐ τὸν
Ἀβραάμ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἁγίους ἐχιδνας εἶπεν.
Ἐκ μεταβολῆς γὰρ ἔσχον τοῦτο, τὸ υἱοὶ ἐχιδνῶν εἶ-
ναι, διὰ τὸ αὐτοὺς πονηροὺς κεχρησθαι διδασκάλους,
ὡς εἴρηται, κατὰ ἰδίαν προαφροσύνην. Λέγει τοίνυν ὁ
Ἰωάννης αὐτούς· Ἐπεὶ κατὰ μεταβολὴν τὴν ἐξ ἀρε-
τῆς βρεῖς ἠθελήσατε γενέσθαι (οὐδὲ γὰρ κατ' οὐσίαν
ἦσαν τοιοῦτοι), παύσασθε τοῦ εἶναι ἐχιδνῶν γεννήμα-
τα, ὡς ἠθελήσατε τὴν ποιότητα ἔχειν. Πονηροὶ γὰρ
ἐκ πονηρῶν, καὶ ἀδικοὶ ἐξ ἀδικῶν ἐσπουδάσατε εἶναι.
Ἄλλ' ἐπεὶ, διὰ τὸ ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἔρχεσθαι, μετα-
νοίας λέγετε σημεῖον φέρειν, προσποιήτις δὲ τοῦτο
ποιεῖτε, λέγω ὑμῖν· *Τίς ἀπέδειξεν ὑμῖν φανεῖν ἀπὸ
τῆς μελλούσης ὀργῆς;* Ὁ γὰρ μετανοῶν, διὰ τοῦτο
μετανοεῖ, ἵνα μὴ κέτι ἁμαρτάνων φεύγῃ τὴν ἐσομέ-

Sic tamen illis respondendum est. Toto Joannes
contextu destruit, esse natura bonos, et malos na-
tura. Ait enim ad illos: *Facite ergo fructum dignum
pœnitentiæ*. Atqui pœnitentiæ ejusque fructus non
cadunt, neque in eum qui per essentiam malus sit,
nec qui natura bonus. Quomodo enim eget pœnitentia,
qui est semper probus? aut quomodo is qui
natura malus est, bono pœnitentiæ utetur? Nam qui
per essentiam malus est, a peccato mutari non po-
test; sed nec ulla utilitas est pœnitere de bono.
Præterea ex ostensis ab ipso lapidibus suscitandos
ait filios Abraham; nempe lapides vocans stolidos et
vecordes, ac qui adhuc in malitia permanent.
Hos enim si pœniterit ac Deo crediderint, filii
Abrahæ erunt; qui propterea homo Dei auditivus,
quod in Deum crediderit, adeo ut fides reputata
sit ei ad justitiam ⁵⁶.

Quia vero illud etiam ab istis dictum audivimus,

in eos qui ex Abraham et aliis sanctis viris generati
sunt; quasi nimirum dicendo, *Serpentes, progenies
viperarum*, Abrahamum nepotesque significet;
discant isti pugnantia se loqui consequentiæ capitis.
Arguit enim et vituperat, quod non essent filii Abra-
hæ, sed qui progenies viperarum, frustra semen
Abrahæ præferrent, eoque gloriarentur ac sibi plac-
cerent. Ait enim ad eos Salvator in alio capitulo:
Hoc Abraham non fecit, quem vos falso patrem
vestrum esse dicitis. *Si enim filii Abraham essetis,
opera Abraham faceretis. Sed vos ex patre vestro dia-
bolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille
enim homicida erat ab initio, et in veritate non
stetit* ⁵⁷. Hoc quoque præclare dictum, *In veritate
non stetit*, quo prius in veritate stetisse significat.
Patrem autem eorum vocavit diabolum, quod parum
cum illo ratione mutati sunt ac qualitate imbuti.
Quamobrem non Abraham sanctosque illi asseclas
viperas appellavit. Ut enim filii viperarum essent,
ex mutatione habuerunt, idcirco quia sua sponte,
malis magistris, sicut dictum est, usi sunt. Ait
igitur illis Joannes: Quandoquidem aversi a vir-
tute, serpentes fieri voluistis (non enim per essen-
tiam tales erant), desinite esse proles viperarum,
quarum qualitatem voluistis habere. Mali enim ex
malis, exque iniquis iniqui esse studuistis. Sed
quia dicitis vos pœnitentiæ signum ferre, quod ad
baptismum venitis; hoc autem simulate facitis;
dico vobis, *Quis ostendit vobis fugere a ventura ira?*
Quem enim pœnitet, ideo pœnitet, ut, dum non am-
plius peccat, iram quæ futura est adversus peccatores
effugiat. Rogat autem, *Quis vobis ostendit?* ut dicat,

⁵⁶ Rom. iv, 5. ⁵⁷ Joan. viii, 59-44.

(53) Ἀνθρωπος Θεοῦ. In nostro exemplari, *ami-
cus Dei legitur*. Turrianus. — Jac. ii, 23: Καὶ φι-
λος Θεοῦ ἐκλήθη. Sic et II Paral. xi, 7, nec non
Ia. xii, 8.

(54) Πρὸς αὐτούς· τοῦτο Ἀβρ. Ex textu Joan.

viii, 40, hunc locum sic distinximus, ejusque ver-
sionem reformavimus. Perperam uterque inter-
pres, Turrianus et Combefissius: πρὸς αὐτούς τοῦτο.
Ἀβρ. — In alio capitulo: *Abraham non fecit*.

qui docet vere a malo recedere, non rem simulate præstare; vos autem cum simulatione facitis, dum ad baptismum acceditis. Non igitur mundabimini. Qui enim vult vere mundari, a peccatis desistit, et hujusmodi fructum poenitentiae affert, faciens opera habitui peccati contraria. Vos enimvero hoc non fecistis, qui ipsi vos ipsos condemnastis, dum habere vos Abraham patrem dicitis. Non enim hoc vos juvabit, quod Abraham filii aestimemini, sed quod ejus filii sitis ea ratione, quod ipsius fidem et ab idolis fugam æmulemini. Quamobrem, tametsi aliquando filii Abraham fuisitis, non hoc vos salvos faciet. Nam et eos qui non sunt nunc ejus filii, potest Deus ipsius filios facere. Quare salutem consequitur qui virtutis rationibus Abraham filius est, non qui ejus secundum carnem solum exstitit filius. Quod si exstitit, ne gloriatur sibi que placeat: est enim res ejusmodi quæ sit alia alio decidua ac proclive mutetur. Denique quibus etiam id non obtigit, poterunt comparare. Nam et Paulus his quos carne non genuerat, dicit: *In Christo per Evangelium ego vos genui* ¹⁰⁰.

CAP. XVII. *Peccator, in eo ipso quod peccat, præsens habet supplicium quo est afficiendus.*

Verum cum hæc auditis, ne contemnatis, quasi ira in peccatores retardetur. Jam enim malus in eo ipso quod peccat, præsens supplicium habet, qui ejus reus existat ac poenæ obnoxius. Quamobrem scitote jam securim radices arborum prope attingere. Arborea autem vocat, non quas sensu percipimus, sed homines vitio depravatos. Harum autem arborum radix pessima dispositio est, ex qua non edulus fructus, sed venenatus oritur. Hunc igitur vocavit fructum non bonum. Itaque, quamvis securis supplicium denotat, ac mala arbor hominem peccatorem, non sunt duæ hæ naturæ pugnantes. Intentantur enim minæ, ut arborea mutentur. Nam qui minas peccatoribus intentat, ipsa minarum intentione satagit ad meliorem frugem transferre. Quare, si intentata per securim effetas arborea ac elanguidas excisuram comminatione, ipsis auctor est, inducitque, ut non malum, sed fructum bonum ferant; nec arbor mala natura est, nec natura malum supplicium.

CAP. XVIII. *Promissio et supplicium sunt bona.*

Sed fortasse dicent: Si poena mutat malos, bonum esse poenam esse. Si autem castigatio bona est, huicque contraria promissio est, nec contraria simul bona esse possunt; ergo mala est promissio. Sim autem non mali est promissio, sed boni, mala erit ultio ac poena. Si autem mala ultio, non eam Deus, sed Satan, infert. Infert autem Satan poenam, non suis: sunt enim sicut ipse, mali; ac necesse est ipsum quoque poenæ subijci. Restat igitur ut bono poenam inferat. Sed hoc est impossibile. Non ergo malus poenam infligit, sed Deus. Quidquid autem a Deo infligitur, utiliter infligitur,

ην κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὀργην. Πυνθάνεται ἢ τὸ, *Τίς ὑμῶν ὑπέδειξεν;* ἢνα εἴπῃ ὁ γησίως ὑποδεικνύς κακίας ἀναχωρεῖν, οὐ προσποιήσεται τούτο γίνεσθαι. Ὑμεῖς δὲ τούτο ποιεῖτε μεθ' ὑποκρίσεως, ἐπὶ τῷ βαπτίζεσθαι ἐρχόμενοι. Οὐκ ἄρα καθαρῶς ἔσθε. Ὁ γὰρ ἀληθῶς καθαρῶς βουλόμενος ἀρίσταται ἀμαρτημάτων, καὶ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς καρπὸν φέρει, τὰ τῆς ἐναντίας τῆ ἀμαρτίας ἐξέως ἔργα ποιῶν. Ἀλλὰ τούτο μὲν ὑμεῖς οὐ πεποιήκατε, ἑαυτοὺς κατακρίναντες, φάσκοντες πατέρα τὸν Ἀβραὰμ ἔχειν. Ἀλλ' οὐ τοῦθ' ὑμᾶς ὠφελήσει, τί οἰεσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ εἶναι, ἀλλὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ τέκνα, καὶ τῇ πιστεὶ καὶ τῇ ἀπὸ εἰδώλων φυγῇ. Κἀν τοίνυν ποτὲ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ γεγονάτε, ὡς τούτο ὑμᾶς σώσει. Καὶ γὰρ τοὺς νῦν μὴ ὄντας αὐτοῦ τέκνα δύναται ὁ Θεὸς τέκνα αὐτοῦ ποιῆσαι. Ὡς αὖτε σώζεται ὁ ὢν τοῦ Ἀβραὰμ τέκνον κατὰ τὴν ἀρετὴν, οὐχ ὁ γενόμενος αὐτοῦ τέκνον κατὰ σάρκα μόνον, κἀν δὲ γέννηται, μὴ μέγα φρονεῖτω μετὰ κτωστον γὰρ τὸ τοιοῦτο. Ἀμέλει γοῦν καὶ οἱ μὴ ἔχοντες αὐτὸ κτήσασθαι αὐτὸ δυνήσονται. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος, εὐς τῆ σαρκὶ οὐ γεγέννηκεν, λέγει· Ἐν γὰρ Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

Ἀλλὰ ταῦτ' ἀκούοντες μὴ καταφρονεῖτε, ὡς βλαβουρήσεως τῆς κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὀργῆς. Πῶς γὰρ δι' αὐτοῦ τοῦ ἀμαρτανεῖν ὁ φαῦλος παρώσων ἔχει τὴν κόλασιν, κολαστέος ὑπάρχων. Δι' ὅστε τὴν ἀξίην ἦδὲ ταῖς ρίζαις ἐγγιζούσαν τῶν δένδρων. Λένδρα δὲ οὐκ αἰσθητὰ λέγει, ἀλλ' ἀνθρώπους κατὰ κακίαν πεποιημένους. Ρίζα δὲ τῶν δένδρων τούτων ἡ χειρίστη ἔξις, ἀφ' ἧς καρπὸς οὐκ ἐδώδιμος, ἀλλὰ ὀνητήριος γίνεται. Αὐτὸν οὖν οὐ καλὸν καρπὸν εἶπεν. Κἀν τοίνυν ἡ ἀξίην τὴν κόλασιν σημαίνει, τὸ δὲ κακὸν δένδρον τὸν ἀμαρτανόντα ἄνθρωπον, οὐ μαχόμενα φύσεις αὐταὶ ἀπειλεῖται γὰρ ἡ κόλασις ἐπὶ τῷ μεταβαλεῖν τὰ δένδρα. Ὁ γὰρ ἀπειλῶν τοῖς ἀμαρτανουσιν, δι' αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς μεταποιήσεται βούλῃται. Εἰ τοίνυν διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἀξίης, τῆς μελλούσης ἐκκόπτειν τὰ σαπρὰ δένδρα, κείθει αὐτοὺς καύεσθαι τοῦ μὴ κακὸν καρπὸν φέρειν, ἀλλὰ καλὸν οὐ φύσει κακὸν τὸ δένδρον, οὐδὲ φύσει κακὴ ἡ κόλασις.

D

Ἀλλ' ἴσως ἐρωῦσιν· Εἰ μεταποιεῖ φαῦλους ἡ κόλασις, ἀγαθὸν αὐτὴν εἶναι· εἰ δὲ ἡ κόλασις ἀγαθὴ, ἐναντία δὲ ταύτῃ ἡ ἐπαγγελία, τὰ δὲ ἐναντία οὐ ἐνανταί ἅμα ἀγαθὰ εἶναι· ἡ ἄρα ἐπαγγελία κακὴ. Μὴ κακὸν δὲ τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἀγαθοῦ οὐσίας, ἡ κόλασις ἐστὶ κακὸν. Εἰ δὲ κακὸν ἡ κόλασις, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλ' ὁ Σατανᾶς αὐτὴν ἐπιφέρει. Ἐπιφέρει δὲ ὁ Σατανᾶς τὴν κόλασιν οὐ τοῖς ἑαυτοῦ· εἰσὶν γὰρ, ὡς αὐτὸς, πονηροὶ, καὶ ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ὑποπέμπειν τῇ κόλασει· τῷ ἄρα ἀγαθῷ ἐποίσει αὐτὴν. Ἀλλ' ἀδύνατον τοῦτο· οὐκ ἄρα ὁ πονηρὸς αὐτὴν ἐπιφέρει, ἀλλὰ Θεός. Πᾶν δὲ τὸ ὑπὸ Θεοῦ ἐπιφερόμενον, χρησίμῳ;

¹⁰⁰ 1 Cor. iv, 15.

ἐπιφέρεται, τυγχάνον ἢ ἀγαθοῦ ποιητικόν, ἢ κωλυτικόν κακοῦ. Ὁ ἄρα Θεὸς κωλύειν τὸ κακὸν βουλόμενος, ἐπιφέρει τοῦτο· οὐκ ἂν δ' ἐπεχειρεῖ κωλύειν τὸ κακόν, εἰ μὴ δυνατόν ἦν κωλύεσθαι τὸ κακόν. Κωλύμενον δὲ τοῦτο οὐ δύναται εἶναι φύσει καὶ ἀγένητον. Ἐσφάλησαν δὲ καὶ ἐν τούτῳ οἱ ἀμαθεῖς, νομίσαντες ἐναντίον εἶναι τὴν κόλασιν τῇ ἐπαγγελίᾳ· ἑκάτερα γὰρ ἀνταπόδοσις ἐστίν, ἡ μὲν τοῖς ἀγαθοῖς μισθὸν φέρουσα, ἡ δὲ τιμωρίαν κατὰ τῶν ἐκουσίως παραβεηκότων τοὺς θεοῦ νόμους.

A cum sit bonum, aut boni parens, aut arcens malum. Deus igitur, cum velit malum impedire, supplicium constituit. Non autem tentaret malum impedire, nisi illud posset impediri: hoc autem quod impeditur, esse natura non potest ac ingeuitum. In hoc vero præterea imperiti homines errore lapsi sunt, existimantes contrariam esse animadversionem promissioni. Utraque enim remuneratio est; altera quidem, quæ bonis mercedem afferat; altera vero, quæ poenam dignamque ultionem in eos qui divinas leges voluntarie transgressi sunt, rependat.

FRAGMENTA EX DIDYMI LIBRIS DEPERDITIS.

I. Ex libro cui titulus: Συμβουλή ἡθικῆ. Apud Socrat., Hist. eccles. lib. iv, cap. 25.

Τοὺς περὶ Προνοίας καὶ κρίσεως κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γυμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πειράθητι. Ἄπαντες γὰρ σκεδὸν ἐν τούτοις προσπταίουσιν. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσι.

B Sermones de Providentia et de iudicio Dei assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor et spiritali scientia instructus Didymus; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes de iudicio in differentia corporum et in partibus mundi reperies. Sermones autem de Providentia in modis illis quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur deprehendes.

II. Ex libro Πρὸς φιλόσοφον in scripto. Apud Joan. Damascen. in Parallelis, p. 643:

Ἐκ μελέτης πολλῆς καὶ ἀσκήσεως ἡ βία καὶ ἀγριότης τῶν παθῶν ἀσθενεῖς.

Diuturno studio et meditatione concitatorum animi motuum vis et feritas debilitantur.

III. Ex libro Περὶ ἀσωμάτων. Apud eundem ibid., pag. 780.

Δίδυμος, ἐκ τοῦ Περὶ ἀσωμάτων. Ἄνυοσι παρὰ διδασκάλου παιδεύσεις τε καὶ προτροπαὶ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκρωμένων, οὐχ ὅταν λόγῳ μόνῳ διδάσκη ὁ παιδευτής, ἀλλὰ καὶ πράξει καταλήλῳ καὶ συναφῇ τοῖς ἐπαγγελλομένοις. Πάλιν δεῖ τὸν γνήσιον διδάσκαλον βίον κατάλληλον ἔχειν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ νομοθετούμενοις, ἵνα ἢ τὸ ἔργον αὐτοῦ συνηρμοσμένον τῷ λόγῳ.

C Didymi, ex libro De incorporeo. Magistri disciplina et exhortationes auditorum utilitati conferunt, non quando magister solo sermone docet, sed quando actione etiam dictis consentanea, rebusque promissis affini. Rursum sincerum doctorem vitam iis quæ ipse statuit, congruentem agere oportet, ut ejus actio cum sermone recte conveniat.

Aliud fragmentum dedit Mingarelli in not., pag. 277.

IV. Βιβλίον πρὸς Ῥουφίνον διατὶ ἀπονήσκουσι τὰ βρέφη, καίπερ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἀναλαμβάνοντα σώματα.

Vide Opera Hieronymi ed. Migne, tom. II, pag. 478 D.

DIDYMI ALEXANDRINI

OPERUM PARS ALTERA, -- EXEGETICA.

FRAGMENTA EX CATENIS.

IN GENESIN.

Ex Catena cui titulus : Σειρά ἐνός και πεντηκοντα ὑπομνηματισμῶν εἰς τὴν Ὀκτατευχὸν και τὰ τῶν Βασιλειῶν, ἥδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἀξιώσει μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου και γαληνοτάτου ἡγούμενος πάσης Οὐγκρεβλαχίας Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκιχὰ· ἐπιμελεία δὲ Νικηφόρου Ἱερομοναχοῦ τοῦ Θεοτόκου. Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρειτκόφφ. Ἔτει αἴφοβ' (1772).

CAP. I, vers. 14. *Dixit autem Deus : Fiant luminaria in firmamento caeli ut illuminetur terra et dividant diem ac noctem.*

Didymi.—Unde et luminarium creatio, quæ quarta die facta est, propter majorem eorum utilitatem et excellentiam, huic quartæ diei attribuitur. Tetras enim, ut quæ virtualiter sit decas, in maximo honore habetur: siquidem *monas, duas, trias et tetras*, sibi invicem additæ, decadem efficiunt; in toto autem Scripturæ decursu *decas* celebratur. *decem* enim mandata dedit Moyses, *decimæque* sacerdotibus offeruntur. Sicut autem aquam in principio super faciem universæ terræ diffusam, deinde tertia die congregans Deus, fecit ex ea maria, lumina et fontes; ita et lumen, in principio creatum priusque diffusum, deinde quarta die Deus colligens, fecit ex eo solem, lunam cæteraque astra. Sol autem a die non differt.

CAP. III, vers. 19. *Spinæ et tribulos germinabit tibi, et comedes herbam terræ.*

Didymi. Quid enim mali non consequitur ex natura corporis, quæ voluptatum et ærumnarum fomēs existit? Has enim Salvator spinas esse innuit quæ sementem, ut ait, suffocant, si quis eam suscipiens non in profundo cordis recondit.

VERS. 25. *Et collocavit ante paradisum voluptatis cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ.*

Didymi.—Gladius versatileis dictus est, ut significetur, hunc gladium, si quidem homo ex vitio ad virtutem vertatur, ipsum versum iri, jam ingressum permittens. Si quem igitur ingrediendi desiderium habuit, illos introductores habebit: cherubim vide-

ΚΕΦ. Α', στ. ιδ'. *Και εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φάσιν τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας και ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός.*

Διδύμου. Ὅθεν και οἱ φωστῆρες τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ γενόμενοι, διὰ τὸν περὶ αὐτοὺς λόγον, ἔτε μείζους ὄντες ἐν ταύτῃ λέγονται γεγενῆσθαι. Ἡ γὰρ τετράς, δυνάμει οὐσα δεκάς, τιμῆα ὑπάρχει· μονὰς γὰρ, και δυὰς, και τριάς, και τετράς, ἀλλήλοις συντεθεῖσαι τὴν δεκάδα ποιοῦσι· διὰ πάσης γὰρ τῆς Γραφῆς ἡ δεκάς ὕμνεῖται· και γὰρ δέκα λόγους Μωσῆς δέδωκε, και δεκάται παρέχονται. Ὅσπερ δὲ τὸ ὕδωρ, πρότερον διακεχυμένον κατὰ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, ὕστερον τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεός εἰς συναγωγὴν μίαν, ἐποίησε τὰς θαλάσσας, και τοὺς ποταμοὺς, και τὰ φρέατα· οὕτω και τὸ φῶς, τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθὲν, πρότερον διακεχυμένον, ἀθρόως ὕστερον τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεός, ἐποίησεν ἐξ αὐτοῦ τὸν ἥλιον, και τὴν σελήνην, και τοὺς λοιποὺς ἀστέρας. Οὐχ ὅτι ἄλλο τι παρὰ τὴν ἡμέραν ὁ ἥλιος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ιθ'. *Ἀκανθὰς και τριβόλους ἀγατελεῖ σοι, και φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ.*

Διδύμου. Τί γὰρ ἐκ τῆς τοῦ σώματος ἀκολουθίας οὐκ ἐπώδυνόν ἐστιν, ἡδονῶν τε και μεριμνῶν ἐξ αὐτοῦ φουμένων; Ταύτας γὰρ εἶναι τὰς ἀκάνθας ὁ Σωτὴρ ἐμήνυσεν, αἵτινες συμπίγνουσι τὸν ὑπ' αὐτοῦ καλούμενον σπόρον, ἐὰν ὁ δεξάμενος μὴ εἰς βάθος τοῦτον ὑποδέξηται.

Στ. κα'. *Και ἔταξε τὰ χερουβὶμ, και τὴν φλογερὴν ρομφαλὰν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλῳ τῆς ζωῆς.*

Διδύμου. Ῥομφαία εἰρηται στρεφομένη, ἵνα στραφέντος ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου, και αὐτὴ στραφῆ τὴν εἰσοδὸν παρέχουσα. Εἰ τείνων τῆς εἰσοδοῦ τινὶ γένοιτο πόθος, διὰ τούτων χειραγωγεῖται τῶν μὲν χερουβὶμ, αἰνιττομένων τῶν γῶσι·

της ἀληθείας, ἥς μετέχειν εἰκὸς τὸν εἰσεῖναι βουλόμενον (ἔρμηνεύεται γὰρ πλῆθος γνώσεως)· τῆς δὲ ζουφάλας, τὴν ἐπιπονον ἀγωγὴν. Διὰ πολλῶν γὰρ θλίψεων τῆς εἰσόδου τῆς βασιλείας ἔστιν ἐπιτυχεῖν.

ΚΕΦ. Γ', στ. κβ'. Σὺ δὲ λήψη σεαυτῶ ἀπὸ πάντων τῶν βρωμάτων, ἃ ἔδωκε, καὶ συνάξεις πρὸς σεαυτὸν, καὶ ἔσται σοὶ καὶ ἐκείνοις φαγεῖν.

Διδύμου. Ἡ δὲ περὶ τῶν σκυβάτων τῶν ζώων πάροδος καλῶς παρασεσωπῆται, καὶ τοῦ Νῶε διὰ τοῖς υἱοῖς δυναμένων τὸ ἀκόλουθον περὶ τούτου σκοπεῖσαι, καὶ ἡμῶν τὰ παραλελειμμένα στονάζασθαι καὶ ἀνακληρώσασθαι.

ΚΕΦ. Η', στ. α'. Καὶ ἐμνήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, κ. τ. λ.

Διδύμου. Τὸ, 'Ἐμνήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, θεοπρεπῶς ἀκουστέον. Οὐχ ὡς ἐκ λήθης, ἀλλ' ὡσπερ περὶ τῶν ἀσεδῶν λέγει, *Ὅτι οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστὲ, τοῦτέστι, Οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς, ὡς ἐνταῦθα δηλοῦσθαι τὸ, Οὐδέποτε ὡς ἡμετέρους ὑμᾶς ἔσχω. Οὕτω κἀνταῦθα τὸ ἐμνήσθη, ἀντὶ τοῦ, 'Ἐπεισηγάγεν αὐτὴ ἀρχὴν γενέσθαι τοῦ γένους.*

A licet, quibus significatur cognitio veritatis, quam participare decet eum qui ingredi appetit (*cherubim enim interpretatur multitudo cognitionis*); et gladium, quo laboriosa vita innuitur. Non nisi enim per multas tribulationes ingressum in regnum assequi licet.

CAP. VI, vers. 22. *Tolles igitur tecum ex omnibus escis quæ mandari possunt, et comportabis apud te, et erunt tibi quam illis in cibum.*

Didymi. Quæ autem ad stercorea animalium pertinent, recte silentio præterita sunt, siquidem huic rei Noe cum filiis convenienter providere poterat, nobisque, quæ prætermissa sunt, conjicere et supplere obvium est.

CAP. VIII, vers. 1. *Et recordatus est Deus Noe,* B etc.

Didymi. Illud, *Recordatus est Deus Noe*, sic intelligendum est, ut naturæ divinæ conveniat. Non oblivionem passus, sed impios aversatus, dicit: *Nescio vos unde sitis (Luc. xiii, 27)*, id est, Nunquam novi vos; quasi dicat: Nunquam vos in nostrorum numero habui. Sic etiam illud, *Recordatus est*, idem est ac si diceret: Statuit illum principium fore novæ generationis.

FRAGMENTA IN EXODUM.

(Ex eadem Galena.)

ΚΕΦ. ΚΔ', στ. ε'. Καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ ἐστὶν— C
καὶ ἐκεῖ ὁ Θεὸς τοῦ 'Ισραήλ· καὶ τὰ ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ ὡσεὶ ἔργον πλίνθου σαπφειροῦ, καὶ ὡσπερ εἶδος στερεώματος τοῦ οὐρανοῦ τῇ καθαρῷτητι.

Διδύμου. Δηλοῦται γὰρ καὶ ἐν τῇ λέξει ταύτῃ, ὡς ἐνθα Θεοῦ παρουσία νόησιν ἔσχε, τόπον εἰρήκασιν εἶναι τῶν ποδῶν αὐτοῦ, βεβαίως ἰδρυμένων ἐνθα ἀρετῇ πρακτικῇ. Ἡ δηλοῦται, διὰ τῆς πλίνθου τῆς σαπφειρίνης, καὶ σοφία, ἥτις, διὰ τῶν νοητῶν θεωρία ὑπάρχειν, τῇ καθαρῷτητι παραβάλλεται.

ΚΕΦ. ΛΓ', στ. ιγ'. *Εἰ οὖν εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν γινωσκῶς ἵνα ἴδω σε, διὰς ἂν ὡ εὐρηκῶς χάριν ἐνώπιόν σου, καὶ ἵνα γινῶ, ὅτι λαὸς σου οὗτος, τὸ ἔθνος τοῦτο.* D

Διδύμου. Τὸ γινωσκῶς ὀρώμενον, εὐδῆλον ὡς θεωρεῖται μόνον, καὶ οὐκ αἰσθῆσει καταλαμβάνεται. Ὅσπερ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς τῶν αἰσθητῶν ἀντιλαμβάνεται δι' ὀράσεως ὁλως ὁ νοῦς, διὰ γνώσεως, Θεοῦ θεωρίαν δέχεται.

Στ. Ὡ. *Καὶ εἶπεν, 'Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερόν σου τῇ δόξῃ μου, κορεύσομαι πρὸ προσώπου σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω τῷ ὀνόματι Κυρίου παντίου σου.*

Διδύμου. Μετ' αὐτὴν γὰρ ὑπάρχεις. Ὑπάρχων γὰρ πρὸ τῶν αἰώνων, εὐρίσκεται ἡ ἐμὴ δόξα, ὁ μονογενὴς μου Υἱὸς οὐσα. Ὅταν ἐγὼ προδιαβῶ, ἔχων

CAP. XXIV, vers. 10. *Et viderunt Deum Israel: et sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cælum cum serenum est.*

Didymi. — Ex hac enim lectione manifestum sit quod, sicubi Deus spiritualiter adest, ibi locum esse pedum ejus dicitur, firmiter hic stantium ubi practica est virtus. Forte etiam, per *opus sapphirini lapidis*, sapientia designatur, quæ, quia in intellectualium contemplatione consistit *cæle sereno* comparatur.

CAP. XXXIII, vers. 15. *Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam ut per cognitionem videam te et inveniam gratiam ante oculos tuos, et cognoscas quia populus tuus est gens ista.*

Didymi. — Quod per cognitionem videtur, ab intellectu tantam, minime vero a sensibus apprehendi manifestum est. Sicut enim oculus per visionem sensibilium percipit, sic mens, per cognitionem, Dei visionem recipit.

VERS. 19. *Et dixit: Ego transibo prior te cum gloria mea; præibo ante faciem tuam cum gloria mea, et vocabo nomine Domini coram te.*

Didymi. — Posterior enim illa (*gloria mea*) es. Nam ante sæcula existit gloria mea, quæ est Filius meus unigenitus. Cum ergo prior transiero, habens glo-

riam nostram, tu subsequeris, sicut servus domi- A nam.

VERS. 23. *Tollamque manum meam et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris.*

Didymi. — Divina natura, qualis ab æterno ante mundi constitutionem existebat, per faciem indicatur; creatio autem et providentia per posteriora significantur.

CAP. XXXIV, vers. 2. *Esio paratus mane ut ascendas statim in montem Sinai, stabisque tecum super verticem.*

Didymi. — Non enim cum alio stat nisi cum Deo, cui prædictum profectum perficiet. Quid est autem stare cum Deo, nisi paratum esse ad audienda Dei præcepta?

VERS. 3. *Et nullus ascendat tecum nec videatur quispiam per totum montem : boves quoque et oves non pascantur e contra.*

Didymi.—Quicumque Moyse imperfectiores erant, omnes sub monte stare imperavit.

(1) Huic commentario sequentia in codice subjunguntur : *Idem et Gregorius Nyssæus.* Hæc autem in edis mox leguntur.

την ἡμετέραν ὄξαν, τότε σὺ ἐπακολουθήσεις. οἱ τερνάτων δεσπότη.

Στ. κγ'. *Καὶ ἀρπῶ τὴν χεῖρα, καὶ τότε ὄξει τὰ ὀπίσω μου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἐρῆσται σοί.*

Διδύμου. Ἡ μὲν προκόσμιος ὑπαρξίς τε καὶ θεότης δηλοῦται διὰ τοῦ προσώπου· ἡ δὲ δημιουργία καὶ πρόνοια, διὰ τῶν ὀπίσω (1).

ΚΕΦ. ΑΔ', στ. β'. *Καὶ ἴθις ἐτοιμος εἰς τὸ πρῶν, καὶ ἀναθήσῃ τὸ πρῶν εἰς τὸ βρῶς τὸ Σινῶ, καὶ στήσῃ μοι ἐκεί ἐπ' ἄκρου τοῦ βρῶς.*

Διδύμου. Οὐ γὰρ ἐτέρῳ τινὶ ἴσταται, ἀλλ' ἡ Θεῷ, ᾧ τὴν δηλωθεῖσαν προκοπήν διανύσει. Τί δὲ ἐστὶ τὸ ἐστάναι Θεῷ, ἢ τὸ ἐτοιμον γενέσθαι πρὸς τὸ ἀκροῦσθαι Θεοῦ διδασκαλίαν;

Στ. γ'. *Καὶ μηδεὶς ἀναθήτω μετὰ σοῦ, καὶ μηδεὶς ὀφθήτω ἐν παντὶ τῷ βρῶι· καὶ τὰ πρόβατα καὶ οἱ βόες μὴ ρεμέσθωσαν πλησίον τοῦ βρῶς.*

Διδύμου. Τοῖς ἀπολειπομένοις τῆς τοῦ Μωϋσῆος τελειότητος μένειν κάτω τοῦ βρῶς προσέταξε.

FRAGMENTA IN REGUM LIB. II.

(Ex Catena Nicephori supra laudata, tom. II.)

CAP. XXII, Vers. 5. *Quia circumdederunt me contritiones mortis : torrentes iniquitatis terruerunt me.*

Didymi. — Vel etiam torrentes iniquitatis dicit, quia in iniquitatem includit qui non viriliter resistunt tentationibus.

VERS. 6. *Dolores inferni circumdederunt me prævenerunt me afflictiones mortis.*

Didymi. — Dolores mortis et inferni peccata sunt letalia.

VERS. 9. *Ascendit fumus in ira ejus, et ignis de ore ejus vorabit; carbones accensi sunt ab eo.*

Didymi. — Ascendit fumus in ira ejus, dum consumitur pernicioza inateria, analogiam habens ad lignum, fenum, stipulam, quæ ab improbis hominibus superædificantur super verum fundamentum Christi (I Cor. III, 12). Hæc autem sunt pravæ actiones vel perversa dogmata. Carbones vero aliquando designant castigationes, v. c., cum dicit Apostolus : *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi : hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ipsius; et David : Cadent super eos carbones, in ignem dejicies eos.* Hi carbones erunt tibi auxilio. Aliquando autem carbones designant ignitos Dei sermones, quibus cogitationes animæ purificantur; quod manifestum facit Isaias, dicens : *Et missus est unus ex seraphim, et forcipe carbonem*

ΚΕΦ. ΚΒ', στ. ε'. *Ὅτι περιέσχον με συντριμφοὶ θανάτου, καὶ χεῖμαρροι ἀνομιῆς ἐξεθάμβησάν με.*

Διδύμου. Ἡ καὶ χεῖμαρροι ἀνομιῆς, διὰ τὸ ἐκ ἀνομιῶν ἐρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους τὴν πειρατήρια.

Στ. ζ'. *Ὁδίνες ἔδου περιπέκλωσάν με, κροφθασάν με θανάτου σκληρότητες*

Διδύμου. Ὁδίνες θανάτου καὶ ἔδου τὰ πρὸς θάνατον ἁμαρτήματα.

Στ. θ'. *Ἀνέθη καπνὸς ἐν ὄρηι αὐτοῦ, καὶ πῦρ ἐκ στόματος αὐτοῦ κατέδεται· ἄνθρωποις ἐξεκαθήσαν ἀπ' αὐτοῦ.*

Διδύμου. Ἀνέθη καπνὸς ἐν ὄρηι αὐτοῦ, τῆς μοθηρᾶς ὕλης δαπανωμένης, ἀναλογίαν ἔχουσα πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστῷ θεμελιῶντι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χόρτον, καλάμην. Φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνῶμαι. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ποτὲ μὲν κολάσεις σημαίνουσιν, ὡς ἐν τῷ· *Ἐὰν κενῶ ὁ ἐχθρὸς σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐπὶ θυφῶ, κότεις αὐτόν.* Τοῦτο γὰρ ποῖων ἄνθρωποις πυρὸς σωφροσύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· καὶ τῷ, *Πισοῦνται ἐπ' αὐτοῖς ἄνθρωποις πυρὸς, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς.* Οὗτοι εἰσονται σοὶ βοήθεια. Ποτὲ δὲ τοὺς διαπύρους τοῦ Θεοῦ λόγους, καθαίροντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμοὺς. Καὶ δὴλον ἐξ Ἡσαίου, φήσαντος· *Καὶ ἀπεστάλη ἐν τῶν σερραφίμ, καὶ ἔλαβεν ἄνθρωπα τῆ λαβίτζι ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου.*

Πυρὸς τολῶν εἰς φαίδροτητα τοὺς λογισμοὺς τῆς Α τὸ εὐαγγέλιον πρὸς τοῦτο ψυχῆς, ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαρῶν, τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγον τῶδε πῦρ· εἰ μὴ δέ-ξωνται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ι'. Καὶ ἐκλινεν οὐρανὸν καὶ κατέβη, καὶ γρόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἡ δὲ κατάβασις τῆ τοῦ Σωτῆρος ἀκό-λουθος οικονομία. Κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλ' ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβών. Τὸ δὲ ἀσαφές καὶ λαθάνον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως διὰ τοῦ γρόφου παρίσταται. Εἰς τοῦτον γὰρ καὶ Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δυνατόν, εἰσελήλυθε. Τοιαύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία, τῷ μὴ δι' ὧν ἐγκώσθαι τοῖς γενητοῖς.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεκάθισεν ἐπὶ χερουβείμ, καὶ ἐπατάσθη, καὶ ὥσθη ἐπὶ πτερυγῶν ἀνέμων.

Διδύμου. Τὸ δὲ χερουβ εἰρηνεύεται πληθυνσιμὸς γνώσεως. Τοῖς οὖν λογικοῖς τούτοις ζώοις, ἢ καὶ ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς ἐπιβάς ὁ Θεός, ἵπταται διὰ τῆς ὀξυτάτης νοήσεως. Ἀνέμους δὲ, εἰ μὲν τοὺς αἰεθιητοῦς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει τούτων Θεός, ἄγων αὐτοὺς ὡς βούλεται· Ἐξείρων γὰρ ἐστὶν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Εἰ δὲ τοὺς πνεύματι μετεωριζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοῆς ἐκπέμποντας, σοφοὺς ἀνδρας νοήσεις, καὶ τούτων ταῖς πτέρυξι, τουτέστι ταῖς ὑψητέταις νοήσεσιν ὁ Θεός ἐπιβαίνων ἵπταται πανταχοῦ. Καὶ ἀνέμους δὲ διδασκαλλίας, περὶ ἑτεροδόξων λέγων εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· Ἰνα μὴ κέτι ὡμεν ρήπιοι, κλυδωνίζομενοι, καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλλίας, ἐν τῇ κνθείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδεῖαν τῆς κλάνης.

Στ. ιβ'. Καὶ ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ Κύριος, καὶ ὁ Ὑψίστος ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἐκβάσεως τετυχηκότων τῶν περὶ Χριστοῦ προφητευομένων, ὁ Θεός εὐθύς οὐρανὸν βροντᾷ· τοῦτο μὲν, τῷ τῆ ἐκβάσει μεγαλοφώνους δεδειχθαι τὰς προφητείας· τοῦτο δὲ, τῷ θεολογίας ὕψος τὸν Θεὸν ταῖς διανοαῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς ἐμβαλεῖν Υἱοῦ, καὶ λέγειν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τοιγαροῦν οὐχ αἷμα καὶ σάρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, τὸν ἴδιον Υἱὸν παρασκευάσας, πρὸς ὑποδοχὴν τῆς θείας βροντῆς ἐν γῆ σωματικῶς γεγενῆσθαι, καὶ τὴν ἴδιαν ψυχὴν νόμῳ θνητότητος προσθεῖναι ὑπὲρ τοῦ πλάσματος, ὡς ἂν ἐκ τῆς οὐρανοῦ ἐρχομένης βροντῆς μετεωρισθέντες τῶν γηίνων, προσπελάσασσι τῷ οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ φοροῦντες.

Στ. ιγ'. Καὶ ἀπέστειλε βέλη, καὶ ἐσχόρπισεν αὐτούς· καὶ ἤστραψεν ἀστραπήν, καὶ ἐξέστησεν αὐτούς.

Διδύμου. Τοῖς ἐναντίως διαχειμένοις ἐξαποστέλλει βέλη, συνταράξει δυνάμενα τοὺς ὁμοιοῦντας ἐν τῷ κακῷ. Λέγει δὲ νῦν βέλη τοὺς προαναφωνομένους

A tulit de altari (Isa. vi, 6). Porro ignis ille animæ ad hoc paratæ cogitationes probat ut illa pulchrior evadat; purificat autem peccatores pravæ eorum actiones consumens: quem ignem nisi receperint, æterno igne comburentur.

VERS. 10. *Inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus.*

Didymi. — Descensio ad œconomiam referenda est. Descendit autem non locum mutando, sed formam servi accipiendo, cum in forma Dei esset (*Philipp. ii, 6, 7*). Quod vero obscurum et abditum est in cognitione Dei, per caliginem designatur: quam quidem caliginem, quantum homini possibile est, penetravit Moyses. Talis fuit Dei inter nos adventus, siquidem ex parte tantum cognitus est a mortalibus.

VERS. 11. *Et sedit super cherubim, et volavit, et apparuit super pennas ventorum.*

Didymi. — Cherub interpretatur multitudo cognitionis. Illis igitur rationalibus animalibus, vel etiam animabus quæ ipsis similes sunt, insidens Deus, per acutissimam eorum intelligentiam volat. Quod si ventos sensibiles intellexeris, illis per providentiam insidet Deus, ipsos pro arbitrio dirigens: *Producit enim, inquit, ventos de thesauris suis (Psal. cxxxiv, 7)*. Si autem ventorum nomine eos intellexeris qui Spiritu in sublime feruntur, virosque sapientes ventis flatus suos emittentibus similes esse volueris, illorum etiam alis, id est sublimibus cogitationibus, Deus invehens ubique volat. Sed et ventos doctrinæ inducit Apostolus, cum, de heterodoxis loquens, dicit: *Ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ, in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris (Ephes. iv, 14)*.

VERS. 14. *Et intonuit de cælo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam.*

Didymi. — Impletis omnibus quæ de Christo prædixerant prophetæ, protinus de cælo Deus intonat: tum altionarum prophetiarum veritatem ipso rerum exitu demonstrando, tum etiam altissimum de divina Filii sui unigeniti naturæ sensum omnium mentibus injiciendo, cum de ipso dicit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. xvii, 5)*. Caro equidem et sanguis non revelavit illis, sed Pater cælestis: qui, ut divini tonitru susceptionem præpararet, Filium suum corporaliter in terra conversari statuit, propriamque animum dimittere propter creaturam, quo scilicet, per illud cælitus superveniens tonitru a terrenis sublime abstracti, homini cælesti appropinquarent, cælestis (ut ait Apostolus) imaginem ferentes.

VERS. 15. *Misit sagittas et dissipavit eos, et fulguravit fulgur, et obstupescit eos.*

Didymi. — In inimice affectos mittit sagittas, quæ illos conturbent, in malo unanimes. Hic autem sagittas vocat verba superius de ultione prolata.

Turbantur enim cum illam ultionem Deus eis mi- A περὶ κολάσεως λόγους. Ταράττονται γὰρ ταῖς περι-
natur. αὐτῆς ἀπειλαῖς.

FRAGMENTA IN JOB.

(Ex Catena Nicetæ ed. Yung anni 1637.)

CAP. I. Vers. 1. *Homo quidam erat in regione Ausitide, cui nomen Job.*

Didymi. — Sublimius autem interpretando, Ausitis Græca lingua *constitium* significat, in quo justus habitabat. Qui enim ad iram promptus est, sine consilio agit : unde ut catulus canes, sic ille dicta ac facta cæca producit, hic autem justus nihil non ex consilio administrabat, prudenti illi præcepto obtemperans : *Cum consilio omnia fac* (Ecclesi. xxii, 24). Jobi vero nomen, patientia est, atque intelligitur, ita ut id jam fuerit quod antecabatur, aut id vocatus sit, quod postea exstitit.

Vers. 2. *Facti sunt autem ei filii septem, et filiae tres.*

Didymi. — Catalogum liberorum, qui mysticis C rationibus convenit, Scriptura hoc in loco dignum esse existimat, qui recenseatur. Quis enim ignorat numerum septenarium esse septem charismatum indicem, sicut trium appellatio ad id quod est perfectius atque divinius referri solet? Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem, tanquam caput aliquod reliquis virtutibus impositam, septem donorum opificem esse.

Vers. 3. *Et erat homo ille nobilis, inter eos qui a solis ortu.*

Didymi. — Dicitur ad litteram, genere clarus inter orientales, quoniam secundum carnem Abrahamo cognatus fuit, ad sensum autem anagogicum quod attinet, lucis et Dei filii a lucidis operibus D vocati illi sunt, qui orientem incolunt. Justus enim non ab hominibus, sed a splendore solis justitiæ, splendescentem assequitur nobilitatem.

Vers. 5. *Et postquam consummati essent dies convivii, mittebat Job et purificabat eos exsuroens mane, etc.*

Didymi. — Quemadmodum ille dixit : *De nocte ad te de mane vigilat spiritus meus, o Deus* (Isa. xxvi, 9). Et : *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (Psal. lxxii, 4), ita Job nullam aliam ob rem diluculo surgebat, quam ut Deo sacrificia pro liberis offerret, *juxta numerum eorum*, hoc est, pro unoquoque et singulis ordine; nihil enim perturbare homo sanctus agebat. Ad hæc, vitulum pro omnibus immolabat, peculiari suo more, ut ad eam rationem filios quoque suos assuefaceret. Sic igitur finito convivio eos purgabat; cum purgatione scilicet quæ sub sensum cadit, etiam ea quæ ad animum purgandum conducere ostendit. Prophetice enim

ΚΕΦ. Α', στ. α'. Ἀνθρώπος τις ἦν ἐν χώρῳ B τῇ Αὐσίτιδι, ὃ ὄνομα Ἰώβ.

Διδύμου. Ὑψηλότερον δὲ, Αὐσίτις βουλή ἐρμηνεύεται, κατὰ τὴν Ἑλλάδα φωνήν, ἐν ἧ ἔκει ὁ δίκαιος. Ὁξύθυμος μὲν γὰρ μετὰ ἀβουλίας πράττει· διὸ τυφλὰ παρ' αὐτῷ γεννᾶται, καθάπερ τοῖς κωλοῖς, καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ ῥήματα· ὁ δὲ δίκαιος οὐδὲν ἀβούλως ποιεῖ, τῷ σοφῷ παραγγέλματι ἐκείνῳ παθόμενος· Μετὰ βουλῆς πάντα ποιεῖ. Τὸ δὲ Ἰώβ ὄνομα ὑπομονὴ νοεῖται καὶ ἔστιν, ὡς γενέσθαι τῶτον ὃ προεκλήθη, ἢ κληθῆναι ὅπερ ἐγένετο

στ. β'. Ἐγένοντο δὲ αὐτῷ υἱοὶ ἑπτὰ καὶ θυγατέρες τρεῖς

Διδύμου. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τῶν παιδῶν καταλογος τίμιος παρὰ τῇ Γραφῇ, καὶ λόγοις σύμφωνος μυστικοῖς. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν ἐβδόμην ἀπαριθμῆσιν τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων μνηύειν τὴν σύνοδον, ὡς περ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τελειότερον ὄραν καὶ θεϊότερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πίστιν τῆς ἐβδόμης [ἴσ. ἐβδομιαίας] χάριτος εἶναι δημιουργόν, καθάπερ τινὰ κεφαλὴν ἐπιτιθεμένην ταῖς ἀρεταῖς.

στ. γ'. Κοι ἦν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος εὐγενὴς, τῶν ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν.

Διδύμου. Πρὸς μὲν οὖν τὸ ῥητόν, εὐγενὴς τοῦ ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν, λέγεται, διὰ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οἰκειότητα· πρὸς δὲ ἀναγωγῆν, οἱ υἱοὶ τοῦ φωτὸς, καὶ τέκνα Θεοῦ δι' ἔργων φωτεινῶν χρηματίζονται, οὗτοι εἰσιν οἱ ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν. Ὁ γὰρ δίκαιος· εὐγένειαν κτᾶται, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, καταλαμβάνειν.

στ. δ'. Καὶ ὡς ἂν συνετελεσθήσαν αἱ ἡμέραι τοῦ πότου, ἀπέστειλεν Ἰώβ καὶ ἐκαθάριζεν αὐτοὺς ἀνιστάμενος τὸ πρωτὸν, κ. τ. λ.

Διδύμου. Καὶ κατὰ τὸν εἰρηκότα, Ἐκ νικτιῶς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· καὶ Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὀρθρίζω, οὐ πρὸς ἕτερον ἔργον ὁ μακάριος Ἰώβ τὸ πρωτὸν ἀνίστατο, ἀλλὰ πρὸς Θεόν [ἴσ. τῷ Θεῷ], ὑπὲρ τῶν παιδῶν θυσίαν προσάγων [ἴσ. προσάξων], κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· ὁ ἔστι, καθ' ἕκαστον, καὶ εὐτάκτως· οὐδὲν γὰρ συγκεχυμένον ἐν σπουδαίῳ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, ὑπὲρ πάντων μόσχον προσήγε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, καὶ τῇ τῶν παιδῶν ἀγωγῇ συνεθίζων. Οὕτω γοῦν καὶ ἐκαθάριζεν αὐτοὺς μετὰ τὸ συνετελεσθῆναι τὸν πότον, μετὰ τῆς αἰσθητῆς καθάρσεως, καὶ τὰ συνελοῦντα πρὸς διάνοιαν καθάρσια παραδεικνύει·

φαίνεται γὰρ προσητικῶς καὶ κατὰ νόμον, καὶ κατὰ χάριν τὰς θυσίας κληρῶν. Κατὰ νόμον μὲν, τὰς διαφοροῦς· κατὰ χάριν δὲ, τὸν ἓνα μόσχον τὸν περὶ θμαρτίας. Καὶ γὰρ ἡ τοιαύτη θυσία τῆς χάριτος προεμήνυε τὴν ἀλήθειαν, τὴν μίαν τυπούσα κατὰ σάρκα θυσίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ ὁ ὑπὲρ πάντων προσαγοόμενος μόσχος τὸν δι' ἡμᾶς σταυρὸν ὑπομείναντα Σωτήρα δηλοῖ, συνεπίσχεψαι καὶ μὴ θαυμάσης· οὐ γὰρ ἀμύητος ἦν ὁ Ἰῶβ τῆς τοῦ Σωτήρος ἐπιδημίας, ὁ λέγων, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων τὸ μέγα κήτος χειρώσασθαι.

Στ. ζ. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ, εἶπε· Περιελθὼν τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ὕψ' οὐρανὸν, πάρεμι.

Διδύμου. Σημειωτέον δὲ, ὅτι διάφοροι τόποι ἡ γῆ καὶ ἡ ὕψ' οὐρανὸν εἰσι· τῆς μὲν γῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ῥύθης, τῶν δὲ ὕψ' οὐρανὸν τόπων οὐ πάντως γῆς ὑπαρχόντων. Τὴν μὲν οὖν γῆν περιεῖσι, ἵνα κατανοήσῃ περὶ τίνος ἀνθρώπου αἰτήσῃ· τὴν δὲ ὕψ' οὐρανὸν ἐμπεριπατεῖ, εὐφραίνόμενος τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, τοῖς ὑπηρετοῦσιν αὐτῷ πρὸς τὰ ἀσχητὰ. Οὐ δεῖ δὲ ξενίζεσθαι, εἰ λεπτὸν ὑπάρχων πνεῦμα, διέβη τοὺς προσηρημένους τόπους· καὶ γὰρ οὐδὲ ὁ Θεὸς ὡς ψευδόμενον αὐτὸν ἤλεγξε. Τὸ μέντοι ἀνήμερον καὶ ἀφιλόανθρωπον τοῦ τρόπου, τῇ τοσαύτῃ περιδῶν καταμηνύει ὁ πονηρὸς. Μανικῶ γὰρ τινος καὶ ὑπὸ ἐμπληξίας περινοστοῦντός ἐστι τὰ ῥήματα· καθὼς καὶ ἐτέρωθί που εἴρηται· Ὅτι ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίη. Ἀγρυπνος γὰρ πολεμεῖ, καὶ περιέρχεται, τοὺς μὲν φίλους ὑπαγοόμενος, τοὺς δὲ ἐχθροὺς ἐξαιτούμενος· οὐ γὰρ ἐξουσιάζει ἡμῶν. Καὶ εἰ τοιοῦτον αὐτοῦ τὰ ῥήματα βούλεται· Ἐπειδὴ, φησὶ, γηίνων καὶ ἀερῶν ὑποτασσομένων μοι, Ἰῶβ μόνος ἀνθίσταται, ἤκω αὐτὸν αἰτησόμενος.

Στ. θ. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ διάβολος, καὶ εἶπε ἐναντίον Κυρίου.

Διδύμου. Ἴδιον δὲ τῶν πρὸς ἀρετὴν ἀπεχθανομένων, τὸ μὴ λογίζεσθαι γνήσια τὰ κατὰ τῶν πέλας, ἀλλὰ διαβάλλοντας λέγειν, ὡς ὅδε τις δίκαιός ἐστι, δι' ἀδυναμίαν τοῦ ἀδικεῖν· ὅδε τις σὺφρων, διὰ τὴν καλουμένην ἡλιθιότητα· ὁ δὲ, χρήματα καὶ πορισμοὺς οὐκ ἔχει, διὰ τὸ πρὸς ταῦτα ἀνεπιτήδειον· καὶ ὅλως, οὐδεὶς φαῦλος ἀποδέχεται τινος ἀρετῆν, ὡς γηίνων.

Στ. ια'. Ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χειρὰ σου, καὶ ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σου εὐλογήσει.

Διδύμου. Χεῖρα Θεοῦ διαφόρως ἐκληπτέον, ἢ τὴν κολαστικὴν καὶ εἰς τοῦτο ὑπηρετικὴν δύναμιν, ἥτις καὶ αὐτοῦ ὀργῆς λέγεται κατὰ τὸ, Ἡ χεὶρ σου ἔθνη ἐξωλόθρευσεν· ἢ τὴν φρουρητικὴν καὶ σεπαστικὴν δύναμιν, ὡς τὸ, Ἐπλασάς με, καὶ ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου. Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ, Ἀπόστειλον τὴν χειρὰ σου, ἀντὶ τοῦ, πληγτικῶς αὐτοῦ περιδραῖαι, εἴρηται· τὸ δὲ, Ἄψαι αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ,

A cum secundum legem, tum secundum gratiam sacrificare visus est: secundum legem quidem, cum diversas hostias immolaret; secundum gratiam vero, cum vitulum unum pro peccato offerret. Tale enim sacrificium gratiæ veritatem præmonstrabat, unigeniti Dei Filii sacrificium in carne adumbrans. Vitulum autem pro omnibus oblatum, Christi, qui pro nobis crucem pertulit, typum fuisse, haud mirabile, si mecum consideraveris Jobum mysterium adventus Christi initiatum fuisse, ut qui dixerit, quod ille est, qui magnum cetum oppressurus est (Job III, 8).

VERS. 7. Et respondens diabolus Domino dixit: Cum circumierim terram, et ambulaverim eam, quæ sub cælo est, adsum.

B Didymi. Animadvertendum est, non eadem loca esse, terram, et, eam quæ sub cælo, cum terra sub cælo sit, loca vero quæ sub cælo sunt, non continuo terra sint. Terram enim circumivit, ut intelligat quem hominem accuset; loca vero, quæ sub cælo sunt, obambulat, in nequitia spiritibus, qui sibi ad res turpissimas præsto sunt, sese oblectans. Neque vero mirandum est, cum sit tenuis spiritus, loca quæ commemorata sunt pervasisse, quandoquidem nec mendacii eum Deus insimulavit. Tanto vero terrarum anfractu ac circuitione, feritatem immanitatemque suam sceleratus testatur, siquidem insani et præ furere circumcursantis sunt illa ejus verba. Alibi quoque dictum est: Quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret (I Pet. I, 5, 8). Vigilans enim et insonnis præliatur et circumit, amicos quidem alligando, inimicos vero ad exitium poscendo: neque enim dominium ullum in nos habet. Atque ejusmodi quidem verborum ejus sensus est: Cum terrena et æria subegerim, solus mihi Jobus adversatur; illum ut deprecam venio.

VERS. 9. Respondit autem diabolus, et dixit coram Domino.

D Didymi. Proprium eorum est, qui virtuti sunt infensiores, cæterorum bona minime vera esse existimare, sed potius per calumniam dicere, hic quidem ob ereptam sibi nocendi potestatem, justus est; ille vero frugi ac temperans, propter stoliditatem; ille alter pecuniis opibusque caret, quis his paradisi haud est idoneus. Denique, nempe improbus cujusquam virtutem ut legitimam solidamque admittit.

VERS. 11. Sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet, si non in faciem tibi benedixerit.

Didymi. Sciendum est manum Dei esse multiplicem; quædam enim est vindex, et ultionis administra potestas, quæ vas iræ dicitur, de qua scriptum est: Manus tua gentes disperdidit (Psal. XLIII, 2, 3); alia vero potestas ejus est, quæ munit et protegit, ad quam illud pertinet, Formasti me, et posuisti super me manum tuam (Psal. CXXVIII, 5). Igitur hoc loco: Mitte manum tuam, pro illo est, male illum

accipe, et adlige. Tange autem, pro manus injice, positum est: illum, inquam, attere; huic simile illud est, *Nolite tangere christos meos* (Psal. civ, 15). Neque enim simpliciter omnem tactum inhibet, sed eum qui cum audacia sanctis injuriam infert. At vide, quam veteratorie, quamque simulate: non dicit, mihi permittite, sed tu facito; imbecillitatis enim suæ probe sibi conscius est, sed tamen insanit, estque arrogans et contumax, quod extremæ est lementiae. Tu vero mihi aliam attende improbitatem ac diabolicam cæcitatem, quod ei qui solus bonus est, ut male ageret, persuadere voluerit. Non sufficit autem nimiae ejus crudelitati, partem aliquam fortunarum ejus perdere, aut quosdam e liberis interimere, sed simul et subito bonis omnibus eum exuere vult. Quare non ex parte, sed omnino virum justum postulat ad ruinam, cum ait: *Tange omnia quæ habet*, spe omni humana illum nudato, acerbis ac dolorum sit exemplar singulari, tunc enim illius grati animi significatio admirationi erit, cum temporum rerumque inclinationibus haudquaquam coargui poterit. Si non in faciem tibi benedixerit; id est, si non te maledictis linguam exacuerit, quippe cum calamitatis magnitudinem ferre non queat.

Hoc igitur loco, pro diris imprecationibus te devovebit, et maledictis prosequetur, diabolus, speciosius vocabulum usurpans, *benedicet*, dixit, ne vocem asperiores proferret, et Deo diceret, quod Jobus ipsi adversari vellet.

VERS. 12. Tunc dixit Dominus diabolo: Ecce omnia quæcumque sunt ei, do in manum tuam, sed eum ne tetigeris.

Didymi. Illud enim, *Ecce in manum tuam do omnia*, prorsus persuadet, sine Dei permissu a diabolo tentari neminem: ut autem sciamus, ipsi etiam permissioni statui modum, addit, *Sed eum ne attigeris*. Unde planum est, non fato, vel casu, sed divina permissione calamitates accidere.

Et egressus est diabolus a Domino.

Ex quorundam sententia, nisi extra Deum fisset diabolus, contra Jobum nihil operatus fuisset. Ac de diabolo magis proprie quam de Caino dicitur: *Egressus est a facie Domini* (Gen. iv, 16), quod inquit eum visione Dei non frui; ex eorum enim numero est qui foras excluduntur, licet una cum iis qui Deo assistunt, specie quadam venerit.

VERS. 13. Et erat sicut dies hæc.

Didymi. Consequenter quidem diei, et liberorum consessus meminit, ut hac ratione illorum obitus, qui subito unius temporis momento, ædium ruina extincti sunt, fide non careret.

VERS. 14. Et ecce nuntius venit ad Jobum, et dixit ei, etc.

Didymi. Animadversione dignum est, quemadmodum, quæ subito contigisse nuntiata sunt, ex ipsa relatione acerbum in se contineant, et ad summum tristitiam inclinent. Verum, etsi propter su-

Α καθάψαι, ἐπάγαγε θλιβερά. Ἐχομεν δὲ καὶ τοῦτο παράδειγμα τὸ, *Μὴ ἀψήσθε τῶν χριστῶν μου*. Ὡ γὰρ τὴν ἀπλήν ἀψὴν ἀπαγορεύει, ἀλλὰ τὴν κατὰ τῶν ἁγίων τόλμαν ἐπὶ κακώσει. Ὅρα δὲ ὅπως πανούργως, καὶ μεθ' ὀποκρίσεως, οὐ λέγει, ὅτι Ἐπίτραψίν μοι, ἀλλὰ, Σὺ ποίησον. Σύνοιδε γὰρ τὴν ἐαυτοῦ ἀσθένειαν, καὶ ὁμῶς μέμνηε καὶ ἀλαζονεύεται, ὅπερ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας ἐστὶ. Σὺ δέ μοι θεώρει καὶ ἐτέραν κακίαν, καὶ τυφλότητα διαβολικὴν, ὅτι τὸν μόνον ἀγαθὸν πεῖθειν ἐθέλει κακοποιεῖν· κατὰ πολλὴν δὲ λίαν ὠμότητα, οὐκ ἀρκεῖται μέρος αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἀπολέσαι, ἢ τινὰς τῶν παίδων, ἀλλ' ἀθρόον αὐτῶν πάντων ἔρημον καταστήσαι βούλεται· διδ' οὐ μερικῶς, ἀλλὰ καθολικῶς ἐξαιτεῖται τὸν δίκαιον, λέγων· *Ἄψαι πάντων ὧν ἔχει*, γύμνωσον αὐτὸν πάσης ἀθρωπίνης ἐλπίδος, ἔστω θλίψεων καὶ θρήνων εἰκὼν ἀπαράβλητος. Τότε γὰρ καὶ τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ εὐγνωμον θαυμασθήσεται, ταῖς μεταβολαῖς μηδαμῶς ἐλεγχόμενον. *Εἰ οὐκ εἰς πρόσωπόν σε ἐβλόγησει*, τοὔτεστον ἐάν μη τότε σε φανερῶς βλασφημῆση, καὶ ἐναντίον σου θρασυνομένως ἀκούσῃ τὴν γλώσσαν, ἅτε τῶν συμφορῶν μὴ βαστάζων τὸ μέγεθος.

palam tunc incesserit, et audacia contra te clamavit.

Κάνταυθα τοίνυν, ἀντὶ τοῦ, καταράσεται, καὶ βλασφημήσει σε, ὁ διάβολος εἶπε, τῷ εὐφημοτέρῳ χρησάμενος ὀνόματι, ὅπως μὴ πρὸς θεὸν τὴν τραχυτέραν προενέγκηται λέξιν, μηδὲ εἶπῃ, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἄν σοι ἔσῃ, τῷ θεῷ.

С. 13. Τότε εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ πάντα ὅσα ἔχει δίδωμι ἐν τῇ χειρὶ σου, ἀλλ' αὐτοῦ μὴ ἀψῆ.

Διδύμου. Τὸ γὰρ, *Ἰδοὺ δέδωκα πάντα ἐν τῇ χειρὶ σου*, παραστατικόν ἐστὶ τοῦ μὴ χωρὶς θεοῦ συγχωρήσεως ὑποπίπτειν τινὰ πειρασμοῖς. Ἴνα δὲ φανερόν γένηται, ὅτι μέτρῳ καὶ τὴν συγχώρησιν ποιᾶται, ἐπιφέρει, *Ἄλλ' αὐτοῦ μὴ ἀψῆ*. Ὅθεν ὀηλον, ὅτι οὔτε εἰμαρμένη αἱ περιστάσεις συμβαίνουσιν, οὔτ' ἐκ ταυτομάτου, ἀλλ' ἐκ θεοῦ συγχωρήσεως.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου.

Κατὰ δὲ τινὰς, εἰ μὴ ἐξω γέγονε τοῦ θεοῦ ὁ διάβολος, οὐκ ἂν ἐνήργησε τὰ κατὰ τοῦ Ἰωβ. Κυριολεκτεῖται δὲ ἐπὶ τούτου μάλλον ἢ ἐπὶ τοῦ Καὶν τὸ *Ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου*· ὁ θεὸς τὸ ἀφάνταστον τοῦ θεοῦ εἶναι αὐτόν. Οὗτος γὰρ αἰετῶν ἐξω τυγχάνει, εἰ καὶ προσποιητῶς ἦλθε μετὰ τῶν παραστατῶν τοῦ θεοῦ.

С. 14. Καὶ ἦν ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη.

Διδύμου. Ἀκολουθῶς καὶ τῆς ἡμέρας μνημονεύει, καὶ τῆς συνελεύσεως τῶν τέκνων, ἵνα οὕτως καὶ τὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν γένηται πιστόν, ἀθρόως ὅψ' ἕνα καιρὸν ὑπὸ τὴν πτώσιν τῆς οἰκίας ἀποθανόντων.

С. 15. Καὶ ἰδοὺ ἄγγελος ἦλθε πρὸς Ἰωβ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, κ. τ. λ.

Διδύμου. Κατανοεῖν δὲ δεῖον, ὅπως τὰ τῆς απαγγελίας ἀθρόως γεγενημένα, καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως ἔχει τὸ βαρὺ, καὶ τὸ πρὸς λύπην ὑπερβάλλουσαν ἐπιφθεπές. Ἄλλ' εἰ καὶ ἱκανῶς ἦν τὰράξαι, διὰ τὸ ἀθρόον

τοῦ χαλεποῦ, ὅμως οὐκ ἐταράχθη ὁ δίκαιος. Εἰρηται ἂν γοῦν ἐν ἐνὶ τῶν ψαλμῶν περὶ τοῦ ἁγίου· Ἐκ τῆς ἀκοῆς πορησῶς οὐ φοβηθήσεται.

Στ. ις'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Πῦρ ἐπισκεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέκαισε τὰ πρόβατα, καὶ τοὺς ποιμένας κατέφαγεν ὁμοίως, καὶ σωθῆεις ἐγὼ μότος, ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

Διδύμου. Οὐ γὰρ διάβολος ἐξουσίαν ἔχει, πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καταγαγεῖν, ἀλλὰ θεῖα κρίσει τοῦτο γεγένηται, ὅπως παραστήσῃ τῷ Σατανᾷ ὁ δεδωκώς αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν τῶν τοῦ Ἰώβ θεός, ὅτι οὐδὲ μέλει τῷ μακαρίῳ τῶν ἀνθρωπίνων, κἂν πολλάς πλέκῃ μηχανάς. Καίτοιγε εἰ καὶ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας ἠκριβωκῶς ὁ ἅγιος ἐγίνωσκεν, ὡς οὐκ ἄνευ θεοῦ ἢ τῶν πειρασμῶν ἐπιτροπή γέγονεν, ἀλλ' ἱκανὸν ἦν τὸ γινώσκον μεγίστην αὐτῷ φέρειν λύπην, διὰ τοὺς σκανδαλιζομένους, ὡς καὶ θεοῦ κατ' αὐτοῦ χωροῦντος. Τὸ γὰρ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας ἐπελθόντας, τὰ μὲν κτήνη ἀπέλασαι, τοὺς δὲ παῖδας ἀποσφάζει, ἡδύναντο λογισασθαι οἱ ἀπλούστεροι, ὅτι νόμῳ πολέμου, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ θεοῦ γέγονεν· ὅτε δὲ πῦρ ἀπήγγελλται οὐρανὸν κατελθόν, δέος ἦν μὴ τις λογίζηται τῶν ἀσθενῶν, ὡς οὐδὲν θαυμαστὸν ἢ ἀρετὴ, καὶ παρὰ θεοῦ τιμωρομένου τοῦ ταύτην ἔχοντος. Ἄλλὰ καὶ τούτου συμβάντος, ὁ ἅγιος οὐκ ὠκλασεν· ὅθεν πρὸς τὸ ἀνεκδοτὸν τοῦ ἀθλητοῦ ἐναργέστατα εἰρηται [Ἰσ. δηλοῦσθαι] τὸ, Ὅτε οὗτος ἐλάλει, καὶ οὗτος ἦλθεν. Ἴνα γὰρ μηδεμίαν τῶν πόων ἀναψύχῃ τῷ παλαιστῆ ἄφ', ἀλλὰ τῷ συνεχεῖ τῆς ἀγγελίας ταράξῃ τὸν δίκαιον, καὶ καθάπερ ναῦν, τῷ ἐπαλλήλῳ τῶν κυμάτων ὑποδρύχον γενέσθαι παρασκευάσῃ τοῖς πάθεσι, πυκνά κατ' αὐτοῦ πέμπει τὰ πικρὰ βέλη τῶν συμφορῶν. Αὐτὸς ὁ τῶν κακῶν ἐργάτης, αὐτὸς ὁ ἄγγελος, αὐτὸς ἐπληξε τὰ κτήνη, καὶ αὐτὸς ἀπαγγέλλει τὴν πληγὴν, καὶ ταύτην κατὰ τὴν συνέχειαν, ἵνα μηδὲ ἀναπνεύσῃ ὁ ἀκούων.

et ipse plagam annuntiat, et illam frequentem adeo ac ing.

Στ. ιζ'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Ὅι ἱππεῖς ἐποίησαν ἡμῖν κεφαλὰς τρεῖς, καὶ ἐκύκλωσαν τὰς καμήλους, κ. τ. λ.

Διδύμου. Τὸ γοῦν καὶ περὶ τῆς σφαγῆς τῶν παιδῶν ἀκοῦσαι, καὶ ἀνδρείως ἐνεγκεῖν, τοῦτο δείκνυσσι τὴν ἀνδρείαν τε τοῦ δικαίου καὶ καρτερίαν. Δῆλον δὲ, ὡς ὅφ' ἐν πάντα γέγονε, μηδὲ ἀκουσάντων υἱῶν τὰ συμβεβηκότα, καὶ γὰρ ἐσημειώσατο ἡ Γραφή, ὅτι παρὰ τῷ πρεσβυτέρῳ αὐτῶν ἀδελφῷ ἤριστων. Ταῦτα ἱκανὰ ἦν εἰς ἔκστασιν ἀγαγεῖν καὶ θορυβῆσαι τοὺς μὴ λογιζομένους τὰς συνεχεῖς τροπὰς τῶν πραγμάτων καὶ ἀλλοιώσεις, τοὺς συνέχειν πειρωμένους τὰ μὴ ἴδια, ὧν ἡ κτήσις λυπηροτέρα καὶ τῆς πρώτης στερήσεως. Ἦδη γὰρ τινες τῷ ἄθρῳ τῆς μεταπτώσεως προσομιλήσαντες, καὶ περὶ αὐτὸν τὸν ἀφρονα νῦν ἐκινδύνευσαν, τοσοῦτον ἀλόντες ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅσον καὶ ἠγάπησαν τὰ μέσους ἕξια καὶ φυγῆς. Μετρεῖ γὰρ αὐτοῖς τὴν ἀθυμίαν, τῆς πολλῆς εὐθυμίας τὸ

bitum casum, perturbare Jobi mentem hæc ipsa poterant, nequaquam tamen justum permoverunt; scriptum enim est alicubi in Psalmis de sancto: Ab auditione mala non timebit (Psal. cxii, 7).

VERS. 16. Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Ignis cecidit de caelo, et combussit oves, et pastores devoravit similiter, et salvatus ego solus, veni ut annuntiarem tibi.

Didymi. Nec enim poterat diabolus ignem e caelo deducere, verum Dei judicio hoc factum est, ut Satanæ ostenderet, qui potestatem in Jobi facultates ei concesserat, beato viro mortalia et humana hæc cordi non esse, quantumvis multas machinas ipsi admovent. Licet enim sanctus diligenter in veritatis dogmatibus versatus, sine Dei permissu, tentandi veniam minime concedi, certo intelligeret; propter eos tamen qui scandalizabantur, ac si Deus ipsum hostiliter adortus fuisset, non levem ei dolorem attulit, id quod evenerat. Etenim quod prædantes adversarii pecus abegissent, quod pueros interfecissent, id non a Deo, sed ab hostibus hostiliter invadentibus factum esse, si qui simpliciores erant, credere poterant; at ubi ignem e caelo nuntiatum est a Deo delapsum esse, sane periculum imbecillis mentibus creabatur, ne forte crederent nihil esse in ipsa virtute admirabile, cum is qui eam possideret a Deo nihilominus cruciaretur. Sed neque, cum hoc accidisset, sanctus animo labascebat; unde ut constantem et irremissum sancti tenorem evidenter manifestaret, dictum est, quod dum unus loqueretur, alter venerit. Ne igitur luctatori requiem ullam et respirationem laborum largiretur, sed frequenti nuntio justum turbaret, et ægritudinum mole tanquam navem fluctuum multitudine obrutam, succumbere cogeret, multa et acerba calamitatum tela contra ipsum jaculatur; ipse malorum opifex, ipse nuntius, ipse jumenta percussit, continuam, ut auditori respiratio non conceda-

VERS. 17. Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Equites fecerunt nobis tria capita, et circumdederunt camelos, etc.

Didymi. De liberorum necesse audire, idque forti animo ferre, justi fortitudinem invictumque robur testatur. Atque isthæc omnia Jobi filiis imprudentibus, nihilque scientibus, simul evenisse indicat aperte Scriptura, cum apud fratrem natu majorem illos prandisse ostendit. Magnam vim hæc habent, ad illorum mentes conturbandas et stupore constermandas, qui frequentes rerum humanarum conversiones et mutationes minime meditantur; qui bonæ quæ sua non sunt, corradere conantur, quorum molestior solet esse possessio, quam privatio ab initio fuit. Hactenus enim nonnulli in subita rerum mutatione versantes, sanæ mentis periculum adierunt, et perturbationi animi tantum cesserunt, ut quæ odio ac fuga digna erant, adamarint; tranquillitas

enim nullis ærumnis exercita, illorum anxietatem metitur. Bonorum enim possessionem non adipisci, tristitiam comitem non agnoscit; experientiam autem eorum semel habuisse, antequam eripiantur, metum cum perturbatione conjunctum habet, et postquam erepta fuerint, dolores acerbos secum affert, siquidem tranquillitas effrenis, et mens quæ disciplina imbui nequit, miserrimis lamentationibus corripitur. Talis næquaquam fuit insignis Jobus, illud, inquam, eximium tolerantiae constantiæque peculium, summa illa fortitudinis absolutio, illud pietatis caput, et philosophiæ rarum exemplar: tranquillitatem enim prudenter, et calamitatem fortiter ferre noverat; philosophiam enim et æquanimitatem, qua prius inbutus erat, quæ deinde consecuta sunt vulnera, minime refutarunt. Qua enim ratione, homini divinarum rerum disciplina excolto, atque ad pietatem antea instituto, intolerabilis ærumna illa videri poterat? qui enim didicit, divitias communes habere, sumptus faciendo in egenos ditescit, nec divitiarum jacturam reformidat: quare nec ab illis divulsus ægre fert, sed calamitatem philosophiæ et æquanimitatis causam potius facit; rebus prosperis, morum modestia pro freno est, et adversis se frangi et cedere non sinit, utpote qui divino præsidio septus sit. Novit enim utrumque statum philosophia moderari, unde nec magnificentia ad injuriam abutitur, philosophiam enim possidet, neque ærumnarum procella obruitur, animi enim tolerantiam exercet, et maligni tentatio via illi ad salutem sit. Deceptus igitur est adversarius, qui Jobo ad bonorum possessionem viam patefecit, quia eripere ei in animo habuit: quare et conjux insidiosa objurgatur, et liberorum omnium interitus pietatem minime lædit, nec ignis ruens e cælo de suo statu mentem, Dei beneficio servatam, deturbat: nec frequentes malorum nuntii, et qui undique exandiebantur ejulatus, constantiam labefactant. Nam qui Deo utitur familiariter, res terrestres et corruptibiles parvi pendit, tantoque propius ad superna et fixa bona accedit, quanto ab his caducis longius abest. Nequitiae enim spiritus, et concitati fluctus, justam mentem submergere non poterant; Deus enim calamitati modum statuens, præsidio ei fuit: qui, licet externa omnia tentatori permiserit, ut Jobi prudentiam et animi moderationem ostenderet, mentem tamen, quam in aciem ad bellandum produxit, et per quam tot tantaque iræ reportavit, illibatam et intactam servavit.

Vers. 18, 19. *Adhuc isto loquente, alius nuntius venit, dicens Jobo: Filiis tuis, etc.*

Didymi. Non frustra illud additar, *filiis et filiabus tuis edentibus ac bibentibus*, verum ad augendam molestiam diabolus id molitur, ut rerum, quæ consecutæ sunt, atrox narratio dolorem justo afferret incredibilem. Si enim, dormientibus liberis, hoc evenisset, ruina, quæ sine sensu fuit, minus Jobi animum cruciasset: additur vero illud, *subito*, et *emphasin* habet, ut significet, rem ita contigisse, ut nemini evadendi facultas sit concessa.

A ἀδασάνιστον. Τὸ γὰρ μὴ πρὸς κτήσιν ἔλθῶν, καὶ λύτης ἔστιν ἀπειρατόν· τὸ δὲ ἐν πείρᾳ γενόμενον, καὶ πρὸ τῆς στερήσεως σύνοικον ἔχει τὸν φόβον τοῦ πάθους, καὶ μετὰ τὴν στήρησιν δριμύτης φέρει τὰς ἰδίνας. Εὐθύμια γὰρ ἀγαλίνωτος, καὶ νοῦς ἀπαιδαγωγῆτος, τελευταῖος ἄλλοτεταί ῥήνοισι. Ἄλλ' οὐ παύτος ἦν Ἰὼβ ὁ ἄδιδμος, τῆς καρτερίας τὸ θαυμαστὸν χρῆμα, τῆς ἀνδρείας ὁ ἀκρότατος ὄρος, τὸ τῆς εὐσεβείας κεφάλαιον, τῆς φιλοσοφίας τὸ μέγα παράδειγμα. Φέρειν γὰρ οἶδε, καὶ εὐθυμίαν σωφρόνας, καὶ συμφορὰν γενναίως. Ἡ γὰρ προλαβοῦσα φιλοσοφία ταῖς μετὰ ταῦτα πληγαῖς οὐδαμῶς ἀπελάτχεται. Πᾶς δ' ἂν καὶ ἐγένετο τὸ πάθος ἀφῆρητον τῷ τὰ θεῖα παιδευμένῳ, καὶ προαδικηθέντι καλῶς τὴν εὐσέβειαν; Ὁ γὰρ τὸν πλοῦτον κοινὸν ἔχειν πεπαιδευμένους, ταῖς δαπάναις τῶν δεομένων πλουτεῖ, καὶ οὐκ εὐλαβεῖται τὴν στήρησιν· διὰ καὶ ἀφιστάμενος οὐ δυσχεραίνει, φιλοσοφίας δὲ ἄλλον ἀφορμὴν τὸ πάθος πεποιθεῖται, καὶ τοῖς παιδοῖς χαλινὸν ἐπιτιθεὶς τοῦ ἤθους τὸ μέτριον, καὶ τοῖς λυπηροῖς εἰκειν οὐκ ἀνεχόμενος, οἷ καὶ φρουρούμενος ἀνωθεν. Οἶδε γὰρ φιλοσοφία πρὸς ἑκατέραν μεταβολὴν σωφρονεῖν· ὅθεν οὐτε ταῖς πολυτέλειαις ἐξυθρίσει [ἴσ. ἐξυθρίσει] (πλουτεῖ γὰρ φιλοσοφίαν), οὐτε καταθαπίζεται ταῖς συμφοραῖς (ἀσκει γὰρ τὴν καρτερίαν), καὶ γίνεται αὐτῷ σωτηρίας ὁδὸς ἢ τοῦ βασκανοῦ πείρα. Ἐλαθε γὰρ ἐπιπὴν ὁ πολέμιος, ἐκείθεν ὁδοποιῶν αὐτῷ πρὸς τὴν κτήσιν τῶν ἀγαθῶν, ὅθεν ἔλθιν αὐτὸν προσεδόκησε· διὰ τοῦτο καὶ σύνοικος ἐπιθουλεύουσα διελέγχεται, καὶ ταῖς δυνάμειν πανολεθρία τὴν εὐσέβειαν οὐ λυμάνεται, καὶ πῦρ ῥέον ἀπ' οὐρανοῦ τὴν διάνοιαν οὐ παρακροῖται, σωζομένην ὑπὸ θεοῦ· καὶ αἱ συνεχεῖς τῶν κακῶν ἀγγελίαι, καὶ αἱ πανταχῶθεν οἰμωγαὶ τὴν καρτερίαν οὐ σαλεύουσι. Πᾶς γὰρ θεῶν προσομιλῶν, μικρὰ φροντίζει τῶν κάτω καὶ φθειρομένων. Τοσοῦτ' ἐμᾶλλον οικειοῦται τοῖς ἄνω καὶ μένουσιν, ὅσων καὶ τῶν παρόντων ἐλαύνεται. Τὸ γὰρ τῆς πονηρίας πένυμα, καὶ ἡ τοῦ κλύδωνος ἐπανάστασις, δικαίαν οὐκ οἶδε καταδράπτειν [ἴσ. καταδράπτειν] ψυχὴν· ἐφροῦρει γὰρ αὐτὴν ὁ θεός, μετρήσας τὴν συμφορὰν· τὸ μὲν ὅσα περὶ αὐτὴν, τῷ πειράζοντι συγχωρήσας, εἰς ἔλεγχον σώφρονος λογισμοῦ, τὴν δὲ νοῦν ἀπαθῆ φυλάξας, ᾧ καὶ πολεμῆν ἐμελλεν, ᾧ καὶ παραταξίμενος, τῶν τοσοῦτων τροπαίων ἐκράτησεν.

D Στ. ιη, ιθ'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος ἔρχεται, λέγων τῷ Ἰὼβ, Τῶν υἱῶν σου, κ. τ. λ.

Διδύμου. Οὐ μάτην πρόσκειται τὸ, *Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων ἐσιθόντων καὶ πινόντων*, ἀλλὰ πρὸς ἐπίτασιν ἀνοίας, καὶ τοῦτο τοῦ διαβόλου πραγματευόμενον, ἵνα ἡ τῶν γεγενημένων ἐπαγγελία βαρεῖα γενομένη, λύπην ὑπερβάλλουσαν τῷ ἁγίῳ ἐμπούησῃ. Κοιμωμένων γὰρ τῶν τέκνων εἰ συνέδη, τὸ τῆς πτώσεως ἀνεπαίσθητον λογιζόμενος, οὐχ οὕτως ἠγιάτο· πρόσκειται δὲ τὸ, *ἐξαιζήρης*, ἐμφαντικῶς τοῦ μὴ δύνασθαι τινα διαδρᾶναι, οὕτω συμβάντος τοῦ πράγματος.

ΚΕΦ. Β', στ. ζ'. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ, παραδίδωμι σοι αὐτόν· μόνον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον (ὁ δὲ Θεοδοτίων, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐχ ἄψην).

Διδύμου. Καὶ τοῦτο πρὸς ἡμετέραν ὠφέλειαν, ἵνα χαρακτήρ καὶ τύπος ἀνδρείας, καθάπερ ἐν στηλογραφίᾳ, ὁ Ἰὼβ τεθεῖς, σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, καὶ τοῖς τότε, καὶ τοῖς μεταγενεστέροις, ὑπάρξῃ· ὃ καὶ γέγονεν. Αὐτοῦ γὰρ ἔστιν ἀκούσαι τοῦ ἀθλητοῦ καὶ ἀγωνιστοῦ λέγοντος· Οἶδα ἐγὼ, ὅτι δίκαιος ἀναφανοῦμαι. Παραδιδούς δὲ ὁ Κύριος φησι, Μόνον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον. Ὅπερ νοηθεῖται οὕτως· Παρακοπὰς πολλάκις, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ διαστροφὰς ἐν τισιν ὀρώμεν γινομένας, δι' οὓς οἶδε λόγος ὁ τὰ κρυπτὰ γινώσκων Θεός. Ἐπεὶ οὖν εἰς παραφροσύνην τὸν δίκαιον ἀγαγεῖν ἐσπευδεν ὁ διάβολος, καὶ ἐκστασιν φρενῶν, ἵνα καὶ ἄκοντα αὐτὸν τοῖς τῆς βλασφημίας περιβάλλῃ ῥήμασιν, Ἰδοὺ, φησὶ, παραδίδωμι σοι ὃν ἐξητήσω, ἵνα κακείνος πλεῖον εὐδοκιμήσῃ, καὶ σὺ αἰσχυνθῆς [ἰ. αἰσχυνθῆς]· πλὴν μὴ κάρων αὐτῷ καὶ διαστροφὴν ἐργάσω τοῦ ἡγεμονικοῦ. Τοῦτο γὰρ οὐκ ἐφεταί σοι, ἵν' ἐβρώμενῃ τῷ λογισμῷ τὴν ἐν τοῖς πάθεσιν ἐνδείξῃται ἀνδρείαν, ἀλλὰ σερκῶν ἄπτου, καὶ ὀστέων, ὡς ἐξητήσῃ.

conservata, fortitudo ejus, in perferendis malis, ejus tangito.

Στ. θ'. Χρόνον δὲ πολλοῦ προβεβηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνος καρτερήσεις, λέγων· Ἰδοὺ ἀναμένω χρόνον ἐτι μικρὸν, προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου;

Διδύμου. Ἀπονήσας ἐκ τῶν τοσούτων προσβολῶν ὁ διάβολος, καὶ οὐκ ἔχων ὃ τι ποιήσει λοιπόν, ἐπὶ τὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιβουλῆς ἔρχεται μνήμην, καὶ τοῦ γυναικοῦ διάνοιαν ὑποσύρας, δι' ἧς ἐκείνης σαλεύειν ἐπειράτω τὸν ἀθλητὴν· καὶ τρίτον αὐτῷ πλέκει πάλαισμα, τὴν αὐτῆς ὀμίλιαν, ἰσως διὰ ταύτης τὸν Ἰὼβ, ὡς καὶ διὰ τῆς Εὐας τῶν Ἀδάμ, ἀπατήσῃ. Χρόνου γὰρ πολλοῦ προβεβηκότος, ὡς οὐδὲ αὐτὸς δεδύνηται σεῖσαι τὸν τῆς εὐσεβείας πύργον, τὰ τῆς ὀλιγωρίας προφέρειν πείθει τὴν γυναῖκα ῥήματα.

ΚΕΦ. Γ', στ. η'. Ἀλλὰ καταράσσαιτο αὐτὴν ὁ καταρώμενος τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι.

Διδύμου. Καλῶς δὲ τὸ, Ὁ μέλλων χειρώσασθαι, εἴρηται, δηλοῦν τὸ κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν μυστήριον, ὡς μήπω τότε γεγὸς, μέλλον δὲ γενέσθαι. Οὐ γὰρ ἤρμοζε γυμνῆ τῆς θεότητι καταρῆσθαι [ἰ. καταρῆσθαι] τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου διάβολου, ἀλλὰ διὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Λόγου [ἰ. τοῦ Λόγου ἀνθρώπου] γεγεννημένου ἐκ σπέρματος τοῦ ἀπατηθέντος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καύχημα γὰρ ἦν τῷ πονηρῷ, εἰ γυμνῆ τῆς θεότητι χειρωσάμενος αὐτὸν ὑπῆρξε. Τὰ διάφορα δὲ ὀνόματα τοῦ διαβόλου, ἐνεργείας αὐτοῦ διαφόρους, οὐκ οὐσίας, δηλοῖ. Διάβολος γὰρ καὶ ἀντικείμενος, καὶ πονηρὸς, καὶ λέων, καὶ δράκων, καὶ ὄφις, καὶ θηρίον, καὶ κῆτος, διὰ τὸν τρόπον λέγεται, διαφόρως αὐτοῦ τὴν κακίαν ἐνεργοῦντος· ὅπερ ἀνατρεπτικός ἐστι τοῦ Μανιχαϊκοῦ δόγματος.

PATROL. GR. XXXIX.

CAP. II, vers. 6. Dixit autem Dominus diabolo: Ecce, trado tibi eum: tantummodo animam ejus custodi. (Theodotion vero, animam ejus ne tetigeris).

Didymi. Et hoc quidem ad nostram utilitatem, ut Jobus, character ac forma fortitudinis, tanquam in columna, relinqueretur insculptus, essetque non solum illius ætatis hominibus, verum etiam posteris, iam insignis virtutis scopus; quod profecto contigit: ipsum enim athletam et pugilem dicentem audire licet: Novi ego quod justus apparebo (Job XIII, 8). Dominus autem diabolo eum tradens dicit, Tantummodo animam ejus custodi. Quorum verborum ea videtur esse sententia: Quosdam propter causas abditas et secretas, quas solus novit Deus, in mentis furorem insaniamque sæpenumero incidere videmus. Quoniam igitur ad insipientiam et mentis emotionem diabolus justum impellere nitentur, ut vel invitum, impia et blasphema verba proferre cogeret, Idcirco, inquit Deus, trado tibi quem deposcisti, ut et ejus magis testata sit virtus, et tu majore pudore perfundare: verum cave, ne veternum inducas, et aumi principatum pervertas; neque enim id tibi permittitur, quia mentis sanitate ostendenda est: sed, ut petisti, carnes ossaque

Vers. 9. Tempore autem multo transacto, dixit ei uxor ejus: Quousque sustinebis dicens: Ecce permaneo tempus adhuc parvum, expectans spem salutis meæ?

Didymi. Tot incursionibus ac pugnibus fractus diabolus, cum quod amplius faceret, nesciret, in antiquæ fraudis memoriam redit, et mulierculæ animum subdole ad se alliciens, illius opera athletam subvertere conatur; et tertium contra eum certamen molitur, colloquium scilicet cum illa, si forte hac ratione Jobum inescare posset, prout ab Eva Adamus in fraudem illectus fuit. Tempore autem multo effluxo, cum pietatis turrim quatere se non posse videret, conjugii persuadet ut verba contemptus proferat.

CAP. III, vers. 8. Sed maledicat ei qui maledicentem diem illam, qui habet magnum cetum opprimere.

Didymi. Recte autem dictum est, Qui habet opprimere, ut Incarnationis mysterium manifestaret, quod tum non fuerat, sed postea futurum erat. Neque enim sola divinitate diabolus, qui mortis imperium habebat (Hebr. II, 14), aboleri decebat, sed per Verbum factum hominem, ex semine ejus quem decepit diabolus; improbo enim dæmoni gloriationis materia fuisset, si sola divinitate eum subjugasset. Porro, diaboli diversæ appellationes, diversas ejus operationes, non item multiplicem essentiam, declarant. Diabolus enim, adversarius, malus, leo, draco, serpens, bellua et cetus, propter ingenii mores, appellatur, quoniam multiplici artificio malitiam suam operatur: quod Manichæorum dogma funditus evertit.

CAP. IV, vers. 2. Num sæpe tui sermo est habitus in molestia? pondus autem verborum tuorum quis sustinebit?

Didymi. Vel illud, Sæpe tibi sermo habitus est in molestia? significat, te sæpius sermonem apud quosdam habuisse, qui casibus urgebantur adversis, iisdemque in labore consolationem adhibuisse, id est, in calamitatibus et ærumnis: nunc autem verba tua contemptus plena, nemo æquo animo ferre potest; et sermonis tui tanta asperitas est, ut eum, qui libenter sileret, ad refellendum excitet.

VERS. 10. Robur leonis, et vox leonæ, et gaudium draconum exstinctum est. Myrmicoleo periit, eo quod non haberet escam: et catuli leonum divisi sunt ab invicem.

Didymi. Naturas sumit brutorum, quæ nostro generi non tantum inutilia existunt, verum etiam eidem insidiosa sunt; probatque Eliphazus, quid iniquum est et arrogans, perdi a Deo. Nam cum Deo visum fuerit, inquit, intolerabilis concidit leo; et leonæ vox truculenta exstinguitur, qua infirmiores belluas territat; dracones humiliati sunt; myrmicoleo periit, cibo ipsi minime ministrato; et catuli leonum divisi sunt ab invicem, hoc est, generis sui successione non propagantur.

Ad historiam quod attinet, postquam dixit Eliphazus (vers. 8, 9), eos qui seminant absurda, præcepto Domini perituros, subjungit, idem leoni et draconi eventurum esse, cum Deus voluerit. Qui igitur in multis tuetur ordinem, multo magis hunc inter homines conservabit.

VERS. 17. Quid enim? nunquid homo coram Domino mundus erit? vel de operibus suis irreprehensibilis vir?

Didymi. Ne dixeris, hæc te nulli peccato obnoxium pati; cum impossibile sit, hominis vitam ad perfectam legis normam exigere. Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte interdum, sæpe etiam invite, in peccata incidamus. Quod quidem cum probabile sit, si adhibito iudicio examinetur, reprehensionem complectitur: si enim propter peccata, qui in miseria et ærumnis incidit, affligitur, nemo autem est a labe integer, profecto ab ærumnis nemo liber erit.

VERS. 8. Dominum autem rerum omnium dominatorem invocabo, qui facit magna, et investigabilia, gloriosaque et magnifica, quorum non est numerus.

Didymi. Postquam homines insipientes criminatus fuisset, atque ea, quæ de illis dicere habebat, exposuisset, nunc eis ex quæ proponit, providentiæ auctorem et opificem Deum constituitur. Non vero improbabile est, ejusmodi Eliphazum secum ratiocinationes habuisse, qui rerum humanarum sapientia antecelleret. De invisibilibus autem et visibilibus disputat, de minime investigabilibus, magnis et gloriosis, pluvia et aqua, verba faciens; quam quidem si a pluvia discriminat, eam aquam intelligit, quæ e fontibus, e torrentibus, et venis scaturit.

Α ΚΕΦ. Δ', στ. β. Μὴ πολλάκις σοὶ λελάληται ἐν κόπῳ; ἰσχύρ δὲ βρμάτων σου τίς ὑπολοίπει;

Διδύμου. Ἡ τὸ, Πολλάκις σοὶ λελάληται ἐν κόπῳ; δηλοῖ, ὅτι καὶ αὐτὸς σὺ πολλάκις ἐχρήσω λόγους πρὸς τινὰς περιπεπιτωκότας θλιβεροὺς, καὶ παράκλησιν αὐτοῖς προσήγαγες ἐν κόπῳ, τουτέστιν ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ ταῖς θλίψεσι· νῦν δὲ τὰ σὰ βήματα ὀλιγωρίας πεπηρωμένα οὐδεὶς οἶός τέ ἐστι φέρειν, ἀλλὰ τὸ τραχύ σου τῶν λόγων καὶ τὸν ἄγαν ἠσυχάζειν βουλόμενον διανίστησι πρὸς ἀντιλογίαν.

Στ. ε'. Σθένος λέοντος, φωνὴ δὲ λεαινης, γαυρίαμα δὲ δρακόντων ἐσθέσθη. Μυρμηκολέων ὤλετο παρὰ τὸ μὴ ἔχειν βορὰν· σκύμοι δὲ λέοντων ἔλιπον ἀλλήλους.

Διδύμου. Λαμβάνει φύσιν ἀλόγων οὐ πάντῃ τῷ χρησίμῳ τῷ γένει τῷ ἡμετέρῳ, ἀλλὰ καὶ ἐπιβουλον, καὶ κατασκευάζει, ὅτι πᾶν τὸ ἄδικον καὶ ὑπερήφανον ἀπόλλυσιν ὁ Θεός. Ἀπόλλυται γοῦν, φησὶν, ὁ ἀνυπόστατος λέων, ὅταν βούληται Θεός· σθένυται δὲ τὸ ἄγριον φθέγμα τῆς λεαινης, δι' οὗ ἐκδειματοὶ τῶν θηρίων τὰ ἀσθενέστερα· καὶ οἱ δράκοντες ἐταπεινώθησαν· ἐξέλιπε δὲ ὁ μυρμηκολέων, μὴ χορηγηθείς; αὐτῷ τροφῆς· καὶ οἱ σκύμοι τῶν λέοντων ἔλιπον ἀλλήλους, οὐκ εἰς διαδοχὰς παραπέμπονται.

Κατὰ μέντοι τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ εἶπεν Ἐλιφάζ, ὅτι οἱ σπειρόντες τὰ ἄτοπα, ἀπὸ προστάγματος Κυρίου ἀπολοῦνται, ἐπήγαγεν, ὅτι καὶ λέων καὶ δράκων τὸ αὐτὸ πείσεται, Θεοῦ βουλομένου. Ὁ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις τὴν εὐταξίαν διατηρῶν, πολλῶν μᾶλλον ἐπ' ἀνθρώπων.

Στ. ιζ'. Τί γάρ; μὴ καθαρὸς ἔσται βροτὸς ἐναντίον τοῦ Κυρίου; ἢ, ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἀμεμπτος ἀνὴρ;

Διδύμου. Οὐκ ἂν, φησὶ, τοῦτο εἶποις, ὡς ἀμαρτημάτων ἐκτὸς ὦν, ταῦτα πέπονθας· ἐπεὶ μὴδὲ ἔστιν ἀνθρώπου φύσιν πρὸς τὴν τῶν νόμων ἀκρίθειαν πολιτεύεσθαι. Ἔστι γάρ ὅτε μὲν καὶ ἔκουσσι, πολλάκις δὲ καὶ ἀκουσίοις περιπίπτωμεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν. Τοῦτο μέντοι πιθανὸν ὑπάρχειν, εἰ κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐξετάζοιτο, ἔχει τὸν ἔλεγχον. Εἰ γὰρ δι' ἀμαρτίας ὁ περιπίπτων ἀνιάρους θλίβεται, οὐδεὶς δὲ καθαρὸς, οὐδεὶς ἐκτὸς ἀνιάρων ὑπάρξειεν ἄν.

Στ. η'. Κύριον δὲ τὸν πάντων Δεσπότην ἐπικαλέσομαι, τὸν ποιοῦντα μεγάλα, καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἐνδοξά τε καὶ ἐξάλσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός.

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς ἄφρονας, καὶ εἰπὼν ἃ εἶπε περὶ αὐτῶν, νῦν προνοητὴν ὁμολογεῖ καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν, διὰ τῶν ἐκτιθέντων. Οὐκ ἀπεικὴς δὲ αὐτὸν ταύτας ἔχειν τὰς διαλήψεις, ἀνδρα σοφὸν ἦν τὰ ἀνθρώπινα. Ἐχει δὲ καὶ περὶ ἀοράτων καὶ ὁρατῶν διάληψιν, περὶ ἀνεξιχνίαστων λέγων, καὶ μεγάλων, καὶ ἐνδόξων, ὡς τοῦ τε καὶ ὕδατος· ὅπερ ὕδωρ εἰ διαστελλοὶ τοῦ ὕδατος, τὸ ἐκ πηγῶν, καὶ χειμάρων, καὶ φλεβῶν εἴη ἄν λέγων. Φησὶ τοίνυν, ὅτι Ἐγὼ οὐδοξάζω, οὐδὲ φρονῶ, ὡς οἱ ἀσεβεῖς, ἀλλάγε πρόνοιαν ἐπιστάμενος, καὶ εἰδὼς τὸν Θεὸν Δεσπότην,

πάντων, καὶ καιρῶν, καὶ τόπων, καὶ πραγμάτων, ἐπικαλοῦμαι αὐτὸν, πρέπειν τοῦτο ἡγούμενος, ὅς κατὰ καιροῦς θαυμαστά ἐργάζεται, καὶ ἐκπλήξως ἔξια, πρὸς ὠφέλειαν ἀνθρώπων, ὧν τὸ πλῆθος οὐδὲ λόγῳ καταλέξει οἶδόν τε. Λέγει δὲ τὴν καθ' ἑκάστην γενεὴν ποικίλην γενομένην πρόνοιαν, κοινῶς τε πρὸς ἅπαντας, καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἕκαστον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εὐρεῖν, οὕτως οὐδὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐφικέσθαι πρόνοιας. providentiæ rationes exstitisse. Ut enim hominum numerus inveniri non potest, ita providentiæ divinæ rationem comprehendere impossibile est.

Στ. ια'. Τὸν ποιοῦντα ταπεινοὺς εἰς ὕψος, καὶ ἀπολωλότας ἐξεγείροντα.

ιδύμων. Μεταβαίνει καὶ ἐπὶ τὴν κατ' ἀνθρώπους πρόνοιαν, καὶ τοῦτο δὲ διακείμενος περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι αὐτὸς ἐξ ὕψους ταπεινοί, ἐκ πενήτων πλουσίους, ἐξ ὑπάρχον ἀρχοντας, ἐκ νοσούντων ὑγιαίνοντας ἀπεργαζόμενος.

Στ. ιβ'. Μακάριος δὲ ἄνθρωπος ὃν ἤλεξε ὁ Κύριος· νοθεύματα δὲ παντοκράτορος μὴ ἀναγαίου. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἐπαισε, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἴσαντο.

Διδύμων. Ἐλέγει Θεός, καὶ τὴν τῆς μαστίγος ἐπάγει νοθεσίαν, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν παιδευόμενον· καὶ σὺ τοίνυν μὴ καθυφραῖς τοῦ φρονήματος, μετ' εὐχαριστίας δέχου τὸν ἔλεγον.

Στ. ιγ'. Ἐξάκις ἐξ ἀναγκῶν σε ἐξελείπει, ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ οὐ μὴ ἀψήγηται σου κακόν.

Διδύμων. Κατὰ δὲ τινὰς ὑποβάλλουσι οἱ στίχοι, ὅτι εἰς ὅσον τις ὀπὸ τὸν ἐν ἑξ ἡμέραις γεγενημένον ὑπάρχει κόσμον, τὰς ἐν αὐτῷ ὑπομένει ἀνάσας, καὶ θλίψεις· κἄν ἀγῶς τις ὑπάρχη, ἔχει τὴν ἐκ τοῦ σώματος τῆς χρείας ἀνάγκην· ὑπερβάς δὲ τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ἑβδοματικῇ ἀναπαύσει γεγενημένος, οὐκ αἰσθῆσεται κακώσεως· ἐπεὶ καὶ τοῦ ἀφιλάργυρον ἔχοντος τὸν τρόπον οὐκ ἄπτεται ζημία. Ὁ δὲ νοῦς τοιοῦτος· Ἐν τῷ νῦν αἰῶνι γυμνάσει σε, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι σε δοξάσει. Οὐκ ἀνάγκη δὲ ταῖς θεωρίαις τὰς ἱστορίας ἐξομαλίζειν ἐξῆς.

Στ. κς'. Ἐλεύση δὲ ἐν τάφῳ, ὡσπερ σῖτος ὄριμος, κατὰ καιρὸν θερίζομενος· ἢ ὡσπερ θημωρία ἀλωνος καθ' ὧραν συγκομισθεῖσα.

Διδύμων. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἡ συγκομιζομένη θημωρία, τὴν πλήρωσιν, καὶ τελείωσιν, καὶ ὅτι ἐπ' ἀσφαλοῦς λοιπὸν τῷ ὄντι ἐστὶν ὁ τέλειος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ε'. Τί γάρ; μὴ διακρηῆς κερράζεται βνος ἄγριος, ἀλλ' ἢ τὰ σῖτα ζητῶν; εἰ δὲ καὶ ῥήξει φωνὴν βοῦς, ἐπὶ φάτνης ἔχωρ τὰ βρώματα;

Διδύμων. Μὴ γὰρ ματαίως φωνὴν ἀφήσιν βνος ἄγριος, ἀλλ' ἐνδεόμενος τροφῆς· ἀλλ' οὐδὲ βοῦς मुखίται, ἐπὶ φάτνης βρωμάτων κειμένων· ὥστε μηδὲ ἐμὲ αἰτιῶ, εἰ κρᾶζω, κατὰ τὴν σὴν ὑπόληψιν, διὰ τὰ ἀναρὰ, τῆς φύσεως ἀσθενούς ὑπαρχούσης. Ταῦτα δὲ φησὶν ὁ δίκαιος, ὅτι Ὡς οὐ μάτην ἀνακράζει βνος, ἢ

A Dicit igitur: Ego in eadem opinione et sententia cum impiis non sum, sed cum sciam esse providentiam, et Deum Dominum omnium intelligam, eorum, locorum et rerum, illum invoco (ita decerū existimans), qui stans temporibus, ad hominum utilitatem res mirandas et stupore dignas facit, quarum multitudinem nemo oratione persequi potest; dicit autem, omni ævo, tum erga omnes communiter, tum privatim erga singulos, varias diviniæ numerus inveniri non potest, ita providentiæ di-

VERS. 11. Qui facit humiles in altitudinem, et suscitai eos qui perierant.

Didymi. Transit ad eam providentiam quæ homines respicit, atque de Deo sic affectus, existimat, eum ex edito loco humiliare, ex egentibus locupletēs, ex subditis principes, ex valetudinariis valentes reddere solere.

VERS. 17. Beatus autem homo quem arguit Dominus; monitionem vero Omnipotentis ne genuas, Ipse enim dolere facit, et rursus restituit; percussit, et manus ejus sanaverunt.

Didymi. Reprehendit Deus, et flagrorum castigationem addit, non ut perimat, sed ut eum qui corrigitur, servet: tu igitur animum minime despondens, cum gratiarum actione increpationem amplectere.

VERS. 18. Sexies de necessitatibus te eruet, et in septimo non tanget te malum.

Didymi. Juxta autem quorumdam opinionem versus hi iununt, quod quandiu quis in mundo degit, qui sex dierum spatio creatus fuit, calamitates et molestias quæ in eo sunt, patiat; licet enim quis sanctus sit, corporis tamen necessitatibus obnoxius est: mundum autem supergressus, et hebdomatica requie fruens, ab omni malorum sensu vacuus erit; quandoquidem qui avarus et pecuniæ cupidus non est, ab omni jactura indemnis existit. Sensus autem huiusmodi est: In præsentī sæculo exercebit te, et in futuro glorificabit. Non necesse autem est deinceps, ut rerum gestarum historię usquequaque theorię adæquentur.

VERS. 26. Et venies in sepulcrum tanquam frumentum maturum, quod in tempore messuerunt; vel sicut acervus aræ in tempore comportatus.

Didymi. Hoc enim significat comportatus acervus, consummationem, scilicet, et perfectionem, et quod vir perfectus et absolutus postea in tuto versetur.

CAP. VI, vers. 5. Quid enim? nunquid frustra clamabit onager, nisi escas requirens? nunquid ei erumpet vocem bos, cum habeat in præsepitiibus?

Didymi. Haud temere asinus silvester vocem edit, sed cum cibo indiget; neque pabulo in præsepiti proposito, bos mugit: quare si, juxta tuam opinionem, propter gravia et molesta vociferer, cum natura imbecillis sit, noli me vituperare. Hoc autem justus dicit (Quemadmodum non frustra vocifer-

ratur asinus, aut bos, sed cum alimentum defuerit: ita nec ego animo conciderem, nisi ad extremitatem malorum pervenissem), ut Eliphazum eo adducat, ne homini in dolore constituto vitio vertat, si forte vociferetur. Licet enim justus fortiter ferat adversa quæ premunt, sensum tamen omnem humanitatis exuere eum non oportet. Virtus enim ea est, si quis, rerum acerbarum sensu percepto, dolores Dei causa contemnat.

VERS. 6. *Nunquid potest sine sale edi panis? aut est sapor in sermonibus vanis?*

Didymi. Ad sensum autem, Omnis sermo qui actione cum virtute conjuncta privatur, inanis et vanus est. Hoc ex illo confirmatur, *Non enim in sermone, sed in virtute est regnum Dei* (I Cor. iv, 20), non in irritis pollicitationibus, sed in efficaci sermone, salus nostra consistit.

VERS. 15. *Propinqui mei non respexerunt me; tanquam torrens deficiens, aut sicut fluctus, transierunt me.*

Didymi. Et sane qui videntur amici, dubiis vero temporibus instantibus, amicitiam mentiti esse, et specie tantum externa ostentasse deprehenduntur, propter instabilitatem et perfidiam, torrens et fluctus appellari possunt. Quemadmodum enim torrens, perennis et semper labentis fluvii speciem præbet, et fluctus in subline elevatus, opinione imperitorum nunquam deprimetur; squalor autem et siccitas torrentem, et tranquillitas fluctum, temporarium esse arguit: ita et temporis procella, multum eos a veris amicis distare ostendit, qui amicitiam falso simulant. Justi enim, regulam amicitiae minime pervertentes, constantem animi tenorem in utraque fortuna, prospera et adversa, erga eos quos diligunt, custodire observantur: neque mirum, cur ad inimicos etiam charitatem extendant, et pacifice se gerant erga eos qui pacem aversantur: improbi autem, quales sint, ad tempus quidem celant, in amicorum vero rebus adversis, exuta larva, palam deprehenduntur. Hoc igitur ad explorationem Jobi tunc evenerat, ita suggerente forte eo, qui illum ad supplicium depoposcerat, et amicis persuadente, ut propter ærumnas illum despicerent. Amicorum autem absentia in rebus æcerbis, non parum molestiæ affert. Hanc afflictionem sanctus David cum pateretur, cecinit: *Considerabam ad dextram, et videbam, quia non erat, qui cognosceret me* (Psal. cxli, 5); et rursus lugens, dixit: *Oblivioni datus sum, sicut mortuus a corde; factus sum tanquam vas verditum* (Psal. xxx, 13).

VERS. 18. *Qui verebantur me, nunc irruerunt super me.*

Didymi. Fortasse tacite amicos objurgat: Malorum, inquit, quæ impetum in me faciunt, causam ignorantes, mihi insultatis, eaque loqui audent, quæ prius, me reveriti, minime dixeratis. Verisimile autem est, alios item multos, propter calamitatem ipsi insultasse.

Α βούς, ἀλλ' ὅταν ἐπιλείπη τὰ βρώματα· οὕτως οὐδὲ ἐγὼ ἠθύμουν, εἰ μὴ πρὸς ἔσχατον ἐηγάκειν κακοῦ, ἄγων τὸν Ἐλιφάζ πρὸς τὸ μὴ μέμφεσθαι τὸν ὀδυνημένον, εἰ κράζει. Οὐ γὰρ ἀναίσθητον εἶναι δεῖ τὸν δίκαιον, κἂν καρτερῶς φέρῃ τὰ θλίβοντα. Αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἐστίν, ὅταν αἰσθησιν τῶν ἐπιπόνων δεχόμενός τις, ὑπερφρονῇ τῶν ἀλγηδόνων διὰ τὸν Θεόν.

Στ. ζ'. *Εἰ βρωθήσεται ἄρτος ἄνευ ἁλός; εἰ δὲ καὶ ἐστὶ γεῦμα ἐν ῥήμασι κενοῖς;*

Διδύμου. Πρὸς δὲ διάνοιαν, Ἄπας λόγος κενὸς καὶ μάταιός ἐστιν, ἐστερημένος πράξεως ἐναρέτου. Τούτου παραστατικὸν τὸ, *Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει, οὐκ ἐν κεναῖς ὑποσχέσεσιν, ἀλλ' ἐν λόγῳ ἐνεργεῖ τὰ τῆς σωτηρίας ὑπάρχει.*

Στ. ιε'. *Οὐ προσεῖδόν με οἱ ἐγγύτατοί μου ὥσπερ χεῖμάβρους ἐκλείπων, ἢ ὥσπερ κύμα, παρήλθόν με.*

Διδύμου. Καὶ οἱ δοκοῦντες δὲ φίλοι εἶναι, ἐνστάντος δὲ θλιβεροῦ καιροῦ ἐλεγχόμενοι, ὅτι ψεύδονται τὴν φιλίαν, καὶ σχηματίζονται, λόγον τε ἂν [ἰ. λέγουντ' ἂν] χεῖμαβρός καὶ κύμα, διὰ τὸ ἀδέβαιον καὶ ἄπιστον. Ὡς γὰρ ὁ χεῖμαβρός δόκησιν παρέχει αὐθιγενοῦς καὶ ἀενάου ποταμοῦ, καὶ τὸ κύμα κορυφούμενον τοῖς ἀπείροις δοκεῖ μὴ ἂν ποτε ταπεινωθῆναι (ἤλεγξε [ἰ. ἐλέγχει] δὲ καὶ τὸν χεῖμαβρόν πρόσκαιρον ὄντα ὁ αὐχμὸς, καὶ τὸ κύμα ἡ νηνεμία)· οὕτω καὶ τοὺς ὑποκρινομένους τὰ τῆς φιλίας, καιροῦ ζάλη δεικνυσι πολὺ τι πρὸς τοὺς ἀληθινούς φίλους ἀντικειμένους. Οἱ μὲν γὰρ δίκαιοι, ἦν ἔχουσι βεβαιότητα πρὸς τοὺς ἀγαπωμένους, ταύτην φαίνονται ἐν ἀνάσει, καὶ ἐν περιστάσει τηροῦντες, τὸν ὄρον τῆς φιλίας μὴ διαστρέφοντες· καὶ οὐ θαῦμα, ὅπουγε καὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς τὴν ἀγάπην ἐκτείνουσι, μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην εἰρηνικὸι ὄντες· οἱ δὲ φαῦλοι μέχρι μὲν τινος κρύπτουσι ὅπερ εἰσὶν, φερῶνται δὲ ἐν τοῖς περιστάτικοις, τὸ προσωπεῖον τῆς ἀγάπης ἀποδυσάμενοι. Τοῦτο τοῖνον καὶ τῷ Ἰωβ πρὸς δοκιμασίαν τότε συνέβαιεν· ἴσως δὲ καὶ τοῦτο τοῦ ἐξατησαμένου ὑποβάλλοντος, πείθοντός τε καὶ τοὺς φίλους, διὰ τὸ πάθος καταφρονεῖν αὐτοῦ. Οὐ μικρὸν δὲ ἀνιᾶ ἐν τοῖς θλιβεροῖς ἀπουσία τῶν φίλων. Ταύτην ὑπομένων τὴν θλίψιν καὶ Δαβὶδ ὁ ἅγιος ἔψαλλε [ἰ. ἔψαλε]. *Κατενόουν εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἐπέβλεπον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιτηρώσων με.* Καὶ κάλιν ἀποδυρόμενος, ἔλεγε· *Ἐπελήσθη ὡσεὶ νεκρὸς ἀπὸ καρδίας, ἐγεγῆθη ὡσεὶ σκευὸς ἀπολωλός.*

Στ. ιη'. *Οἰτινές με διευλαβοῦντο, γῦν ἐπιπεπτόκασι μοι.*

Διδύμου. Ἴσως μὲν οὖν ἡρέμα τοὺς φίλους ἐλέγχε, ὅτι Ἄγνοοῦντες τὴν αἰτίαν τῶν ἐπαγωγῶν, ἐπεμβαίνετέ μοι, τολμῶντες τοιαῦτα λέγειν, ἃ μὴ πρῶτερον εἰρήκατε, διὰ τὴν πρὸς με εὐλάβειαν. Εἰκόξ ἔστι καὶ πολλοὶ τῶν ἄλλων διὰ τὴν συμφορὰν αὐτῆς ἐνήλλοντο.

Στ. κα'. Ἄταο δὲ καὶ ὑμεῖς ἐπέθητέ μοι ἀν- A
αλεσημόνας.

Διδύμου. Καὶ τοὺς ἐπ' αἰτία ψεκτῆ περιπεσόντας
σχυθρωποῖς νοουθετῶν τις, οὐκ ἐλέγχει, κατὰ λόγον
[ἰσ. λόγου] κινούμενος· οὐ τοῦτο γὰρ πρόκειται· ἀλλὰ
μᾶλλον εἰς ἀνδρείαν προτρέψασθαι, τοῦ γενναίως
ἐνεγκεῖν. Τὸ γὰρ λέγειν, Διὰ τί γὰρ ἡμαρτες; βαρύ-
ναι ἐστὶ μᾶλλον, ἢ πόνων κουφίσαι. Καὶ γὰρ τῷ ὄντι
ἀνελεσημόνας ἐπέστησαν αὐτῷ, ἐκ τοῦ πεπλαῆσθαι
περὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ὅτι τὸν μὴ ὑπο-
κείμενον ἐλέγχῃ, ἐλέγχειν ἐπειρώντο.

Στ. κα'. Ὅσπερ ἰδόντες τὸ ἐμὸν τραῦμα, φοβήθητε.

Διδύμου. Κηδεμονικώτατα δὲ ὁ ἅγιος καὶ πρὸς τοὺς
μὴ ὀρθῶς διακείμενους πρὸς αὐτὸν προσφέρεται, ἀπὸ
τῶν καθ' ἑαυτὸν κάκεινους διορθούμενος, καὶ ἐκ τῆς B
αὐτῶν διαλήψεως δεχόμενος τὴν ἀρχὴν τῆς παραινέ-
σεως. Εἰ γὰρ πᾶς ὁ ἁμαρτάνων σχυθρωποῖς περι-
πίπτει, καὶ ὁ περιπεσὼν ἐξ ἁμαρτιῶν τοῦτ' ἔπαθεν,
οὐδεὶς δὲ καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, καὶ ὑμεῖς φοβήθητε,
ἐκ τοῦ ἡμετέρου τραύματος [γρ. πράγματος] τὸν φό-
βον δεχόμενοι.

Στ. κδ'. Διδάξατέ με, ἐγὼ δὲ κωφεύσω· εἰ τι πε-
πλάνημαι, φράσατέ μοι.

Διδύμου. Καὶ τοῦτο δὲ μετὰ πλείστης ὄσης πραό-
τητος ὁ ἅγιος παιδεύει αὐτούς, πῶς χρῆσονται λό-
γους πρὸς τοὺς ἐν περιστάσει· φησὶ γὰρ· Διδάξατέ
με, τουτέστι, Διδάσκειν ὀφείλετε, οὐκ ἐλέγχειν ἀκαί-
ρων· εἰ μὴ καὶ τοῦτο πρὸς παιδευσιν δεῖ ποιεῖν, καὶ
τὸ [ἰσ. κατὰ] λεγόμενον ὑπὸ Παύλου· Ἐλεγεσθε, ἐπι- C
τιμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ
διδασχῆ.

Στ. κε'. Οὐ γὰρ παρ' ὑμῶν ἰσχὺν αἰτοῦμαι, οὐδὲ
ἐλεγχος ὑμῶν ῥήμασί με παύσει· οὐδὲ γὰρ ὑμῶν
φθῆγμα ῥήματος ἀρέξομαι. Πλὴν ὅτι ἐπ' ὄφρα τῷ
ἐκπικτετε, ἐνᾷλλεσθε δὲ ἐπὶ ὀλίγῳ ὑμῶν.

Διδύμου. Ἄνδρες δὲ καὶ τοῦτο. Πολλοὶ γὰρ πολ-
λάκις τῶν ἐν περιστάσει, φορτικῶν ἀκούοντες λό-
γων, ἀποκάμνουσιν· ἀλλ' ὁ ἅγιος, οὕτε ὅλως τὸν
ἐλεγχον τὸν ὑπὸ φίλων, οὕτε τοὺς λόγους πρὸς ὀλι-
γῶραν ἐδέξατο, μὴ καταδεχόμενος αὐτὰ τὴν ἀρχὴν,
ὡς δυνάμενα αὐτὸν σείσαι· ἀλλὰ τὸ ἄλογον τῆς καθ'
ἑαυτοῦ ἐπιπλήξεως, καὶ τὸ μάταιον τοῦ ἐλέγχου δει-
κνύς, φησὶ, ὅτι Οὐ παύσει με ὁ ἐλεγχος ὑμῶν. D
Λόγος γὰρ χωρὶς ἔργων προσφερόμενος [ἰσ. προφε-
ρόμενος]· ἀθέβαιός ἐστι καὶ ἀπιστός· ἄλλως δὲ καὶ
μὴ ἀληθῶς προῖων, ἔτι τὸ ἀσθενὲς ἔχει· ὥστε καὶ
ὑμεῖς τοιούτῳ ἐλέγχῳ χρώμενοι, οὐ παύετε [ἰσ.
παύσατε] τάληθῆ λέγειν, οὐδὲ πρὸς τοὺς παρ' ὑμῶν
λόγους εὐρήσατε ἡσυχάζοντα.

Στ. κθ'. Καθίσατε δὴ, καὶ μὴ εἶη ἀδικον, καὶ
πάλιν τῷ δικαίῳ συνέρχεσθε. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν
γλώσσῃ μου ἀδικον, ἢ ὁ λάρυγξ μου οὐχὶ σύνεσιν
μελετᾷ;

Διδύμου. Ἐπιτροπευτικὰ δὲ ταῦτα καὶ ἀνεξίκακα
[ἰσ. ἀλεξίκακα], παιδεύοντα σχολῆ, καὶ προσοχῆ, καὶ
ἐξέτασι φθέγγεσθαι· ὁ δηλοῦται διὰ τοῦ, Καθίσατε.

VERS. 21. Nunc autem et vos insurrexistis in me
sine misericordia.

Didymi. Qui admonet etiam eos, qui ob causam
aliquam quæ reprehensionem meretur, in res acer-
bas inciderunt, non iracundia commotus contra
rationem arguit: hoc enim ei propositum non est:
sed potius ut ad fortitudinem, et generoso animo
ferendum, hortetur. Dicere enim, Quamobrem pec-
casti? ærumnas potius auget, quam levat. Et revera
quidem sine misericordia ei restiterunt, quod cau-
sam ejus calamitatis ignorarent, et quod reprehensi-
oni minime obnoxium reprehendere conarentur.

VERS. 21. Itaque videntes vulnus meum, timete.

Didymi. Sanctus vero ex suis rebus illos corri-
gens, et ab ipsorum opinione adhortationis suæ
exortulium sumens, cum summa cura ac sollicitudine
erga eos se gerit, qui prave erga ipsum affecti
erant. Si enim qui peccat in ærumnas incidit, et
qui in eas lapsus est, ex peccatis hoc patitur, nemo
autem mundus a sorde est, vos etiam, nostri vul-
neris terrore edocti, metuere ipsi discite.

VERS. 24. Docete me, et ego obmutescam: si quia
erravi, dicite mihi.

Didymi. Et sano cum magna animi lenitate docet
eos vir sanctus, qua ratione alloqui eos debeant,
qui difficultatibus et adversis rebus premuntur;
Docete enim me, inquit, id est, Docere me debetis,
non autem intempestivo reprehendere; nisi etiam et
illud ad eruditionem faciendum sit, juxta illud
Pauli: Argue, objurga, hortare, cum omni longani-
mitate et doctrina (I Tim. iv, 2).

VERS. 25. Non enim a vobis fortitudinem peto,
neque correptio vestra verbis me sedabit; neque enim
elocutionem sermonis vestri sustinebo. Verumtamen
super pupillum irruiatis, et insultatis super amicum
vestrum.

Didymi. Hoc etiam fortitudinis indicium est. Multi
enim sæpenumero in calamitatibus constituti, audi-
tis sermonibus molestis, fatiscunt et succumbunt:
sanctus autem Jobus, neque reprehensionem amico-
rum, neque sermones illorum prorsus neglexerat
(cum ne in initio quidem, ad animum ejus convel-
lendum satis valida ea arbitraretur), sed vitupera-
tionis absurditatem, et reprehensionis vanitatem
ostendens, dicit, Correptio vestra non me sedabit.
Sermo enim sine opere prolatus, inconstans est,
nec fidem meretur; præterea, si in progressu veri-
tate caruerit, adhuc infirmitate laborat: quare vos
hujusmodi reprehensione usi, quominus vera dicam
me non prohibebitis, neque verba vestra silentio
prætereuntem invenietis.

VERS. 29. Sedete, obsecro, et non sit injustum, et
rursus justo adestote. Non est enim in lingua mea
iniquitas, aut fauces meæ nonne intellectum medi-
tantur?

Didymi. Hæc verba illorum arbitrio judicium
simul permittunt, et mala amoluntur, dum in ser-
monibus otium, attentionem et examinationem

adhībendam esse docent; quod ex voce illa, *Sedete*, manifestum est. Hoc etiam alibi dictum est: *Præquam examinaueris, ne vituperes* (Eccli. xi, 7). Magnum etiam est illud quod attulit, *Non sit iniustum*; in sermone enim minime labi exiguum non est. Hortatus autem eos ut cum otio et diligentia examini ejus vacarent, quod per illa verba, *Sedete, obsecro, et non sit iniustum*, expresserat, vocem deinde libertate plenam profert, dicens: *Non est enim in lingua mea iniquitas*, tacite illos, propter opinionem quam de eo fovebant, condemnans, quod scilicet propter peccata talia pateretur: ac præterea subindicans, cum homine fatua negotium ipsis non esse, ut illos hac ratione ad considerationem ejus excitaret, et ut ea prudenter et sapienter uterentur, permoveret.

CAP. VII, vers. 10. *Si enim homo descenderit ad infernum, ultra non ascendet, et non revertetur amplius in domum suam, neque cognoscat eum amplius locus ejus.*

Didymi. Alii autem, non ut resurrectionem mortuorum tolleret, hæc a Jobo dicta esse volunt; sed primum quidem, ut humanæ vitæ fragilitatem, et deinde, eum qui semel obierit, ad corruptibilem hanc vitam minime rediturum, nec consueta munia obiturum, ostenderet. Quare verbis illis, *Non amplius ascendet ex inferno*, connectenda sunt illa *In domum suam non revertetur*; ac si dixisset, *Reviscet quidem, verum in domum suam non revertetur*. Probabilis quidem est hæc interpretatio; prior autem verior, quod justus mysterium resurrectionis ignoraverit: unde et admiratione majore dignus est, quod tale nihil sperans, virtutem summam in omnibus ostenderit.

CAP. VIII, vers. 11. *Nunquid viret scirpus sine aqua? aut exaltabitur carex sine potu? adhuc, etc.*

Didymi. Si autem de his venustius et elegantius commentandum sit: Impiorum spes revera circa res existentes minime versatur. Spes enim in genere nihil aliud est, quam bonorum expectatio: qui metuit autem, expectat, sed ea quæ bona non sunt; malorum enim expectatio, metus est, bonorum vero, spes. Cum igitur impii res quæ non sunt expectent, illorum spes evanescit; jucundis enim, tanquam permanentibus, fruuntur, et in eis vanam spem collocant. Et justus quidem, in virtute sua, tanquam in domo manens, nunquam illam desertam et inhabitabilem experietur; *Justitia enim ejus manet in æternum* (Psalm cx, 3): improbus vero qui eam minime sectatur, neque ædificat illam, neque in ea commoratur. Præterea, aranearum tela, ope naturæ contexta, varietatem ostendit, quæ leviter tacta, facillime dissolvitur: hominum igitur improborum opera, et vitæ omnis ratio, aranearum telæ, quæ nequaquam subsistit, similis est. Improborum enim cogitatio (quæ tabernaculum vocatur) proclivi lapsu ruens, facili adeo negotio dissolvitur, et in nihilum redigitur, ut nunquam existisse videatur.

Α Τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ εἴρηται, *Πρὶν ἐξετάσῃς, μὴ μέμψου*. Μέγα δὲ καὶ τὸ ἐπίταγμα τὸ, *Μὴ εἶη ἄδικον*: οὐ γὰρ μικρὸν, ἐν λόγῳ μὴ πταίειν. Προτρεζόμενος δὲ αὐτοὺς σχολάσαι τῇ περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει, ὅπερ διὰ τοῦ, *Καθίστατε δὴ, καὶ μὴ εἶη ἄδικον*, ἡρμήνευσεν· εἶτα εὐπαρήσιαστον προσφέρει λόγον, φάσκων· *Οὐ γὰρ ἔστιν ἐν γλώσσῃ μου ἄδικον* ἡρέμα παρακινῶν [γρ. παρακινῶν] [Ἰσ. κατακρίνων] αὐτοὺς, ἐξ ἧς εἶχον περὶ αὐτοῦ διαλήψεως, ὡς δι' ἀμαρτίας πεπονθότες· καὶ ἄλλως ὀποσημαίνων αὐτοῖς, ὅς οὐ πρὸς ἀσύνητον [Ἰσ. suppl. πρᾶγμα] ἔχουσιν, ἰσ' ἐκ τούτου εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ σκέψιν αὐτοῦ διεγείρη, ὥστε φρονίμως καὶ συνεπιῶς ταύτην χρῆσασθαι.

B

ΚΕΦ. Ζ', στ. ι'. *Ἐάν γὰρ ἄνθρωπος καταβῇ εἰς ᾄδην, οὐκέτι μὴ ἀναβῇ, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἴδιον οἶκον, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιγῶ αὐτὸν ἔτι ὁ τόπος αὐτοῦ.*

Διδύμου. Ἄλλοι [γρ. Τινὲς] δὲ φασιν, ὅτι οὐ παραινόμενος [Ἰσ. παραιρούμενος] τὴν ἀνάστασιν, τοῦτο λέγει· ἀλλὰ πρῶτον μὲν τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίκριον δεικνύς· ἔπειτα, ὅτι ὁ ἅπαξ ἀποθανών, εἰς τόνδε τὸν φθαρτὸν βίον οὐχ ὑποστρέψει, οὐδὲ τὰ συνήθη πρᾶττων ἐπιγνωσθήσεται· ὥστε τῷ, *Οὐκέτι οὐ μὴ ἀναβῇ ἐξ ᾄδου*, συναπτεῖν τὸ, *Εἰς τὸν ἴδιον οἶκον οὐκ ἐπιστρέψῃ*· ἵνα εἴπῃ, ὅτι Ἄναδιώσεται μὲν, οὐ μὴν εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἐπιστρέψει. Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ ἐρμηνεία πιθανή, ἀληθεστέρα δὲ ἡ προτέρα, ὅτι ἠγνοεῖ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως ὁ δίκαιος· ὅθεν καὶ πλέον ἐστὶ θαυμαστός, ὅτι μὴδὲν τοιούτων ἐλπίζων, οὕτω τὴν ἀκραν ἀρετὴν κατώρθωσεν.

ΚΕΦ. Η', στ. ια'. *Μὴ θάλλει πάχυρος ἄνευ ὕδατος; ἢ ὑψώθησται βούτομον ἄνευ πότου; ἔτι ὄν, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Εἰ δὲ χρῆ καὶ κομψότερον περὶ τούτων διαλαθεῖν· τῷ ὄντι ἡ τῶν ἀσεβῶν ἐλπίς οὐ περὶ ὑφροστικῶτα γίνεται. Ἡ γὰρ ἐλπίς οὐδὲν ἕτερόν ἐστι κατὰ γένος, ἢ προσδοκία ἀγαθῶν· καὶ ὁ φοβούμενος δὲ προσδοκᾷ, ἀλλ' οὐκ ἀγαθὰ. Κακῶν γὰρ προσδοκία ἐστὶν ὁ φόβος, ἀγαθῶν δὲ ἡ ἐλπίς. Ἐπεὶ οὖν οὐχ ὑφροστικῶτα πράγματα οἱ ἀσεβεῖς προσδοκῶσιν, ἀπολλύται αὐτῶν ἡ ἐλπίς. Ὡς γὰρ μένουσιν, τοῖς ἡέσι χρωῶνται, καὶ ἐν τούτοις ματαίαν ἔχουσιν ἐλπίδα. Καὶ ὁ μὲν δίκαιος ἐν τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ, ὡς ἐν οἰκίᾳ, μένων, οὐδέποτε ἔξει τὴν τοιαύτην οἰκίαν ἀοικητόν· Ἡ δικαιοσύνη γὰρ αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ δὲ φαῦλος, ταύτης μὴ ἀντεχόμενος, οὐκ οἰκοδομεῖ αὐτὴν, οὐδὲ μένει ἐν αὐτῇ. Πάλιν ἡ ἀράχνη ποικιλίαν ἐπιδεικνύται, ἐξ ὑφάσματος φυσικοῦ κατεσκευασμένη, ῥᾶστα δὲ διαλύεται, ἐπιφύσαντός ἴκινος. Τὰ τῶν φαύλων οὖν ἔργα, καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς πολιτείας, ἀράχνη ἔοικεν οὐχ ὑφισταμένη. Ῥᾶστα γὰρ ἡ τῶν φαύλων ἐπίνοια, σχητῆ ὀνομαζομένη, καταπίπτουσα, εὐάλωτός ἐστιν οὕτως, ὡς μὴδὲ δοκεῖν γεγονέναι ποτέ.

ὡς περ ἄνευ ὕδατος οὐ πληθυνθήσεται ἕλος· οὕτως ἂν ἀδύνατον μὴ δεχόμενον ἐν διανοίᾳ ὠφέλειαν τῶν κρείττωνων, καρπὸν προνεγκεῖν ὠφέλιμον. Ἀρμόσει δὲ τὸ ῥητὸν καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅτι καθάπερ ἀπὸ ὕδατος ὑπὸ τῆς προνοίας ταῦτα ἀρδαύεται, ἧς μὴ ἐπιούσης, ῥάδιαν ταῦτα καὶ εὐμάραντον ἔξει τὴν διάλυσιν. Πᾶν γὰρ, κἂν μικρὸν, κἂν μέγα ᾖ, τὸ ἐν τῷ βίῳ, ὑπὸ προνοίᾳ ἐστὶ· ξηραίνεται δὲ, εἰ μὴ αὕτη ἐποπταύου.

Στ. ιζ'. Ἐπὶ συναγωγῇν λίθων κοιμᾶται, ἐν δὲ μέσῳ χαλίκων ἵσθεται· ἐὰν καταπέη, ὁ τόπος ψεύσεται αὐτόν.

Διδύμου. Ὑψηλότερον δὲ εἰπεῖν· Οἶκός ἐστι λίθων σύνθεσις κατὰ τέχνην, πρὸς ἑτέρους ἔνωσιν ἔχων [ἴσ. ἐχόντων]· τοιοῦτον ἡ ἀρετὴ, καὶ ἡ ἀγιότης, καὶ αὐτῆς ἡ μετουσίᾳ τοῦ Πνεύματος· ἐσκορπισμένον δὲ τι, ἡ συναγωγὴ τῶν λίθων, καὶ μίξις τῶν χαλίκων, παραπλησίον τῇ κακίᾳ, τῇ μὴ ἐχούσῃ ἔνωσιν, ἀλλ' ἀταξίαν. Ὁ ἀσεβὴς οὖν ἄπασαν τὴν διαγωγὴν ἐν οἴκῳ κακίας ἔχει, διαλελυμένος, κατὰ τοὺς ἔξω τῆς οἰκοδομῆς λίθους, οἱ οὐκ ἀρμόζουσι τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου, κατὰ τὸν *Ψαλμὸν*· οὐδ' ἀκούουσιν· Ὑμῖς δὲ ἐποικοδομῆσθε ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν.

Στ. ιθ'. Ἐκ δὲ γῆς ἄλλοι ἀναβλαστήσει· ὁ γὰρ Κύριος οὐ μὴ ἀποποιήσεται τὸν ἀκακόν.

Διδύμου. Ἐπιμείνας τῇ τροπῇ τῶν βοτανῶν, τὸ ἀναβλαστήσει, τῆθεικεν. Ἄκακον δὲ ἐνταῦθα λέγει, οὐ τὸν εὐθὴν, ἀλλὰ τὸν μὴ ἔχοντα κακίαν· ἀμφότερα γὰρ σημαίνει τὸ ὄνομα. Ὅταν μὲν γὰρ λέγῃ περὶ τῶν αἰρετικῶν, ὅτι διὰ τῆς χρηστολογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων, ἀκάκους καλεῖ τοὺς εὐθεις, τοὺς βραβεῖς τὴν νόησιν· ὅταν δὲ λέγῃ· Ἄκακοι καὶ εὐθεις ἐκολλῶντό μοι, τοὺς δικαίους σημαίνει· καθάπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα φησιν, ὅτι ἐκτὸς μὲν τὸν φαῦλον ὁ Κύριος, φυτεύει δὲ αὐτὸν ἐκείνου τὸν ἀκακόν· ἐκείνου μὲν γὰρ τιμωρεῖται. Εἰ δὲ τις εἴη εὐσεβὴς, καὶ τῆς καθ' ἑτέρον κακίας ἀπέχεται, εἰ καὶ ἐν ἐσχάτοις ἐξετασθεῖη, κλειστής γοῦν αὐτῷ τῆς οἰκείας προνοίας μεταδίδωσι.

Στ. κα. Πᾶν δὲ δῶρον ἀσεβοῦς οὐ δέξεται. Ἀληθινῶν δὲ στόμα ἐμπλήσει γέλωτος, τὰ δὲ χεῖλη αὐτῶν ἐξομολογήσεως.

Διδύμου. Ἀληθινός ἐστιν ἐκεῖνος, ὁ μὴ ὑποκρινόμενος μηδὲ ἐπιμορφιζόμενος τὴν ἀρετὴν, ὁ μὴ σχηματιζόμενος σωφροσύνην, ἀλλὰ σώφρων ὢν, τὸ δίκαιον δικαίως διώκει. Τοῦτων οὖν τῶν ἀληθινῶν τὸ στόμα ἐμπλήσει ὁ θεὸς γέλωτος, τουτέστιν ἀγαλλιᾶσεως. Ἄντι δὲ, τῆς ἐξομολογήσεως, ἀλαλαγμοῦ εἶπον οἱ ἄλλοι.

ΚΕΦ. Θ, στ. ε'. Ὁ παλαιῶν βρη, καὶ οὐκ οἶδασιν, ὁ καταστρέφων αὐτὰ ὀργῇ.

Διδύμου. Οἶδα καὶ ἄλλα βρη, Μωϋσεία καὶ τοὺς προφήτας, Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ βρη· Χριστὸς παλαιῶν τὴν πρώτην Διαθήκην, καὶ οὐκ οἶδασιν Ἰουδαῖοι, πρὸς οὓς εἰρηται· Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋ-

Quemadmodum sine aqua palus non augebitur : sic impossibile est, ut fructum utilem proferat, qui animo rerum mellorum utilitatem non comprehenderit. Dictum autem hoc rebus etiam humanis quadrabit, quæ divina providentia, tanquam aqua, irrigantur, quæ si minus comes sequatur, cito hæ marcescunt, et in nihilum abeunt. Quidquid enim in vita est, sive magnum, sive parvum sit, divinæ providentiæ subjacet; et nisi illa inspectaverit, exsiccatur.

VERS. 17. In congregatione lapidum dormit, in medio autem silicium vivet. Si absorbuerit, locus mentietur eum.

Didymi. Ut sublimius autem dicamus : Domus est lapidum artificiose inter se unitorum structura : talis etiam est virtus, sanctitas, et divini Spiritus communio; lapidum autem acervus, et silicium mistura, quiddam dissipatum et dissolutum est, improbitati simile, quæ unionem non agnoscit, sed confusionem. Omnis igitur dissoluti impii conversatio in domo pravitatis est, non aliter quam lapides extra ædificium, qui ædificandæ turri plane inepti sunt, juxta Pastorem (a) : neque illud audiunt, Vos autem superædificamini super fundamentum apostolorum et prophetarum (Ephes. 11, 20).

VERS. 19. De terra autem alterum germinabit; Dominus enim non improbat innocentem.

Didymi. Metaphoræ a plantis sumptæ insistent, germinabit posuit. Simplicem autem hoc locu dicit, non stolidum, sed eum qui improbitate caret; vox enim ἀκακος utrumque significat. Cum enim de hæreticis dicit : Blandiloquentia sua corda simplicium seducunt (Rom. xvi, 18), simplices vocat qui rudes sunt, et ad intelligendum tardi; cum autem dicit : Simples et recti mihi adhæserunt (Psal. xxiv, 21), justos intelligit : quemadmodum et hoc in loco dicit, quod Dominus improbum avellat, et hominem innocentem ejus vice inserat et plantet, illum enim supplicio afficit. Si quis autem pius exsiterit, et a malo alteri inferendo abstinuerit, licet extrema quæque patiat, largam ei providentiam Deus impartitur.

VERS. 21. Non vero ullum munus impii accipiet. Veracium autem os implebit risu, labia autem eorum confessione.

Didymi. Verax ille est, qui virtutem non simulat, neque falso prætextu aut specie temperantiam velat, sed cum sobrietate justum juste persequitur. Horum igitur veracium Deus os risu implebit, id est lætitia. Pro confessione autem, alii exultationem dixerunt.

CAP. IX, vers. 5. Qui in vetustatem perducit montes, et nesciunt; qui subvertit eos in ira.

Didymi. Alios etiam novi montes, Moysen et prophetas, Levavi oculos meos in montes (Psal. cxx, 1). Christus abrogat prius Testamentum, nec animadvertunt Judæi, quibus dictum est : Si Moysi

(a) Vide visionem tertiam libri primi Hermæ, qui Pastor inscribitur (Patr. Gr. t. III).

crederetis, crederetis forsitan et mihi (Joan. v, 46). Ipse, quoad litteram, montes Jerusalem et sanctuarium evertit : ipse solem et astra suo ipsius splendore obscurat. Papæ ! Qualia dicit homo morbidus et exulceratus, testam habens, et saniam radens, homo sedens in sterquilinio ! *Qui in vetustatem perducit montes, et nesciunt.* Videamus igitur cuiusmodi sint hæc verba, et quinam montes vetustate exoleverint, ac de quibus illud intelligendum veniat, *Et nesciunt.* Venit Jesus, qui expectationem secundum litteram, et eos qui post gratiam in ea perseverant, delet ; de quibus dicit Apostolus, *Pervenit autem super eos ira (I Thess. II, 16)* ; vetera enim deleta sunt ; quæ ad litteram pertinent vetustatem induerunt ; instaurata sunt quæ sunt spiritus, ut servianus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ (*Rom. VII, 6*). Christus adventu suo admirabile quiddam et contra omnium opinionem fecit, eosdem prophetas et antiquavit, et innovavit.

VERS. 6. *Qui commovet eam quæ sub cælo a fundamentis : columnæ autem ejus quatuntur.*

Didymi. Concinnius vero nonnulli : Columnæ erant Domini mei Jesu Christi apostoli ; hi enim tempore quo Jesus patiebatur commoti erant : *Omnes vos scandalizabimini in me in nocte ista (Marc. XIV, 27)*. Terræ motus vero sæpe in terra exstiterunt ; verum et qui ante, et qui post Christum contigerunt, partem tantum aliquam terræ concusserunt ; tempore autem Domini mei Jesu Christi, pars aliqua terræ mota non fuit, sed tota terra ab ipso centro conquassata est.

VERS. 7. *Contra sidera autem signaculum ponit.*

Didymi. Fertur autem, quod tempore passionis, tribus horis quibus sol defecerat, sidera etiam tum, tanquam in nocte, apparuisse.

VERS. 13. *Ab eo incurvati sunt celi qui sub cælo.*

Didymi. Ad litteram quidem : Ceti, et aliæ venenatæ bestiæ hominis imperio minime parerent, nisi illas Deus illi subjecisset. Ad theoriam vero : Ipse spiritus reprobos (qui allegorice ceti vocantur, quia animi fluctibus innatent) incurvavit et humiliavit : si enim a Deo minus inflecterentur, hominis natura eis obsistere nequiret.

VERS. 27. *Quod et si locutus fuero, obliviscar dum loquor, declinans in faciem ingemiscam, commoveor omnibus membris ; scio enim quod non insonitem me sines.*

Didymi. Ex his, sancti viri moderatio, et insignis æquanimitas manifestatur. Licet enim dixerat (*cap. XIII, 18*), *Justus apparebo*, nihilominus exploratum persuasumque habebat, quod quemadmodum coram Deo exploratore astra non sunt pura, ita neque ipse esset. Ideo inquit, Si explorare me diligenter volueris (Deus enim es), *non insonitem me sines.*

CAP. X, vers. 8. *Manus tuæ plasmaverunt me, et fecerunt me.*

Α σῆ, ἐπιστεύετε ἄν ἐμοί. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ κατέστρεψε τὰ μέχρι γράμματος ὄρη τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ ἁγίασμα· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὸν ἥλιον ἀμαυροῦ τῆ ἐαυτοῦ λαμπρότητι, καὶ τοὺς ἀστέρας. Βαβαί ! Ὅσα λέγει ἄνθρωπος νοσῶν καὶ ἐλκωμένος, βυτρακὸν ἔχων, καὶ τὸν ἰχθῦρα ξέων, ἄνθρωπος ἐπὶ κοπρίας καθεζόμενος ! Ὁ παλαιῶν ὄρη, καὶ οὐκ οἶδασιν. Τίνας οὖν εἰσὶν οὐλοῖ, ἴδωμεν· καὶ περὶ πολλῶν ὀρέων παλαιουμένων, καὶ ὑπὸ [ἰσ. ἐπὶ] τίνων, καὶ οὐκ οἶδασιν. Ἦλθεν Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ταύτη μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας, περὶ ὧν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Ἐφθασε θεὸς ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ· τὰ πεπαλαιωμένα κατεστράφη, πεπαλαίωται τὰ τοῦ γράμματος, ἀνακακῶνται τὰ τοῦ πνεύματος, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Παράδοξον ὁ Ἰησοῦς πεποίηκεν ἐλθὼν, τοὺς αὐτοὺς προφήτας καὶ πεπαλαίωκε, καὶ ἀνεκαίνισεν.

ST. 5. *Ὁ οὐρανὸν τὴν ὑπὸ οὐρανὸν ἐκ θεμελιῶν οὐ δὲ στύλοι αὐτῆς σαλευντοῦται.*

Διδύμου. Κομψότερον δὲ τινες· Οἱ στύλοι ἦσαν τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οἱ ἄποστολοι. Οὗτοι γὰρ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους Ἰησοῦ ἐσαλεύθησαν· Πάντες ὑμεῖς σκαρδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. Σεισμοὶ δὲ πολλάκις γέγονασιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' οἱ γενόμενοι σεισμοί, καὶ πρὸ Χριστοῦ, καὶ μετὰ Χριστοῦ, ἐκ μέρους γέγονασιν· ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ γέγονε μερικὸς [γρ. μικρὸς] ὁ σεισμός, ἀλλ' ὅλη ἡ γῆ ἐσεισθη ἐξ αὐτοῦ τοῦ κέντρου.

ST. 5. *Κατὰ δὲ ἀστρῶν κατασφραγίσει.*

Διδύμου. Φέρεται δὲ, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ἐν ταῖς τρισὶν ὥραις ἐν αἷς ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, τηλικαῦτα καὶ ἀστέρες ἐφάνησαν, ὡς ἐν νυκτὶ.

ST. 13. *Ἰπ' αὐτοῦ ἐκάμφθησαν κήτη τὰ ὑπὸ οὐρανόν.*

Διδύμου. Πρὸς μὲν τὸ ρητόν· Καὶ τὰ κήτη ἀνυπότακτα ἦν ἀνθρώποις, καὶ τὰ ἄλλα ἰσθῶνα θηρία, εἰ μὴ αὐτὸς ταῦτα ὑπέταξε. Πρὸς δὲ θεωρίαν· Τὰ πονηρὰ πνεύματα, τὰ κήτη ἀλληγορικῶς καλούμενα, διὰ τὸ περὶ τοὺς κλύδωνας τῆς ψυχῆς διανήχουσαι, αὐτὸς ἔκαμψε, καὶ ἐταπεινώσεν. Οὐ γὰρ ὅσα τέ ἐστὶν ἀνθρωπελα φύσις· πρὸς αὐτὰ μὴ καμφθέντα ὑπὸ Θεοῦ [ἰσ. add. ἀντιστήναι].

ST. 27. *Ἐάν τε γὰρ εἶπω, ἐπιλήσομαι λαλῶν, συγκύψας τῷ προσώπῳ στενάξω, σείομαι πᾶσι τοῖς μέλεσιν· οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ ἀθῶν με ἐάσεις.*

Διδύμου. Ἡ μετριότης τοῦ ἁγίου ἐν τούτοις γνωρίζεται, καὶ μεγάλη εὐγνωμοσύνη. Εἰ γὰρ καὶ εἶπεν, ὅτι *Δίκαιος ἀναφανοῦμαι*, ἀλλ' οὖν οἶδεν καὶ πέπεισται, ὅτι ὡς πρὸς Θεὸν δοκιμασθὴν ἄστρα καθαρὰ οὐκ ἐστὶν ἐνώπιον αὐτοῦ, οὐδ' αὐτὸς δηλονότι. Διὸ φησὶν, ὅτι Ἐξεταστὴς μου γινόμενος ἀκριβῆς· (Θεὸς γὰρ εἶ), *οὐκ ἀθῶν με ἐάσεις.*

ΚΕΦ. Ι', στ. 7. *Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με.*

Διδύμου. Διαφέρει δὲ τὸ, *ἐπλασας*, τοῦ, *ἐποίησας*. Πέπλασται μὲν γὰρ τὸ σῶμα ἐξ ὑποκειμένης γῆς, ἦτοι τῆς γυναικός· πεποίηται δὲ ἡ ψυχὴ μὴ ροῦτοκειμένου τινός· ὡς γὰρ ἀσώματος, οὕτω καὶ μέριστος.

Στ. ιδ'. Ἐάν τε γὰρ ἀμάρτω, φυλάσσεις με· πὸ δὲ ἀνομίας οὐκ ἀθῶν με πεποίησας.

Διδύμου. Εἰκότως δὲ τοῦτο λέγει· Ἐπειδὴ γὰρ δημιουργὸν καὶ προνοητὴν ἑαυτοῦ οἶδε τὸν τῶν ὄλων ἐόν, ἀκολούθως καὶ περὶ μακροθυμίας αὐτοῦ διᾶσκει· ἐπίσταται γὰρ καὶ αὐτὸς, κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ, ὅτι *οὐκ ὀργὴν ἐπάγει καθ' ἐκάστην ἡμέραν, φυλάττει δὲ τὸν ἀμαρτάνοντα*, οὐ βουλόμενος αὐτὸν ἀμαρτάνειν· [ἴσ. κατὰ τὸ] *οὐ βούλεται ἢ τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν*. Τὸ δὲ, *οὐκ ἀθῶν με πεποίησας*, οἱ ἄλλοι, *οὐκ ἀθώσσεις με, οὐ καθαρῖσεις με*, εἶπον.

Στ. ιε'. Ἐάν τε γὰρ ἀσεβήσω, οἶμοι· ἐάν τε ᾧ ἡκαίος, οὐ δύναμαι ἀνακύψαι.

Διδύμου. Τάχα δὲ καὶ τοιοῦτόν τι λέγει· Ἐτε προαιρετικῶς ἀμάρτω, οἶμοι· ἔτε ὡς ἐκ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως, καὶ εἰς ἡμᾶς διαβαινούσης ἐκ ἐκδοχῆς τῆς ὀφειλῆς, πάλιν οὐδ' οὕτως ἀνακύψαι δύνησμαι, ὡς παντὸς ἀπηλλαγμένος ῥύπου. Τῶν γὰρ ἀμαρτημάτων, τὰ μὲν ἐκ προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας ὕφισταται, οἷς καὶ κόλασις ἔπεται· τὰ δὲ ἐκ προγόνων, οἷς καὶ κάθαρος χρεωστεῖται.

Στ. ιη'. Ἰσραὴλ οὖν ἐκ κοιλίας με ἐξήγαγες, καὶ οὐκ ἀπέθανον· Ὁφθαλμὸς δε με οὐκ εἶδε, καὶ ὡσπερ οὐκ ᾤν ἐγενόμην. Διατὶ γὰρ ἐκ γαστροῦ ἐκ μήτηρος οὐκ ἀπηλλάγην;

Διδύμου. Ὅρα δὲ, ὅτι τῶν προσπεσόντων αὐτῷ περιτηριῶν ἐπιμνησθεὶς, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν παθῶν ἀνατρέχει, τούτεστι τὴν παράβασιν, καὶ τὴν ἐκ φθορᾶς γένεσιν· καὶ οὐδαμοῦ μὲν κατὰ τῆς προτέρας τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως σχετιάζει· τὸ δὲ περὶ αὐτῆς τῆς ἐν βίῳ φθορᾶς, ἡγεῖται χαλεπὸν, κοιλίας τε καὶ γαστροῦ μνημονεύων. Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην ζωὴν ἐπεισηγάγομεν.

Στ. κα'. Ἐασόν με ἀναπαύσασθαι μικρὸν, πρὸ τοῦ ἔμε πορευθῆναι θένον οὐκ ἀναστρέψω.

Διδύμου. Εὐχῆς τρόπῳ ταῦτα προφέρει. Οὐ γὰρ αἰ ἐπιχειμεῖναι ἀνταῖς μικρὰν τυγχάνουσιν, οὐδὲ ἀναισθητῶς ἔφερε τὰς ἀλγηδόνας· τοῦτο γὰρ οὐκ ἦν ἀνδρείον, εἰ οὐκ ἠσθάνετο. Διδάσκει δὲ, ὅτι καὶ Θεοῦ δυνάμει ὑπέμεινε, δι' ὧν εὐχεται, εὐχαρίστως λέγων· Ἐχειρίαν μοι τῶν πόνων παράσχου, προσκαίρω θνητὴν, καὶ εἰς ἀεὶ ἀπόλλυσθαι μέλλοντι· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, πορευθῆναι θένον οὐκ ἐπαυλεῖσεται. Καὶ δόγμα [γρ. δεῖγμα] τι διδάσκει κάλλιστον, ὅτι ὁ ἀπαξ ἐξελθὼν τοῦ βίου οὐκέτι εἰς τὸνδε τὸν βίον ἐπαναστρέφει, ὡς μυθολογούσιν οἱ τὰς μετενσωματώσεις τερατεύμενοι. Εἶτα διηγείται τὰ ἐν ἔθου κακὰ, ἵνα γινώμεν ὅλων ἡμᾶς ἡλευθέρωσεν ὁ Σωτὴρ, *ἐκίων τοῖς ἐν δεσμοῖς*· Ἐξέλεσθε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακυλινθῆναι.

Salvator noster liberaverit, dicens iis qui in vinculis sunt, *Exite, et iis qui in tenebris sunt, ut revelentur* (Isa. xlix, 9).

A Didymi. Discrimen vero est inter *plasmavisti et fecisti*; plasmatum enim est corpus ex præexistente terra, aut muliere; anima vero ex nulla præexistente materia facta est; sicut enim incorporea, sic etiam indivisibilis est.

VERS. 14. Quod si et peccavero, custodis me; ab iniquitate autem non insonentem me fecisti.

Didymi. Merito autem hoc dicit: Nam cum universitatis Deum, creatorem suum et providentem gubernatorem intelligeret, ordine consequentiæ de illius longanimitate disserit; novit enim, secundum beatum David, quod *Non iram adducat per singulos dies* (Psal. vii, 12); sed peccatorem custodiat, nolens illum peccare; juxta illud, *Non autem vult mortem peccatoris, ut pœnitentiam* (Ezech. xviii, 23). Illud vero, *Non insonentem fecisti*, alii reddiderunt, *Non insonentem facies me, Non mundabis me*.

VERS. 15. Sive enim impie egero, vix mihi; et si justus fuero, non possum suspicere.

Didymi. Fortasse etiam tale quidpiam dicit: Sive arbitrii libertate peccavero, vix mihi; sive tanquam ex lapsu Adami, debito etiam ad nos per successionem derivato, neque sic quidem, quasi ab omni labe purus, suspicere potero. Quædam enim peccata eo arbitrii nostri libertate sunt, quæ supplicium comitem habent; alia vero a parentibus manant, quibus purgatio debetur.

VERS. 18. Quare ergo de ventre eduxisti me, et non sum mortuus? Oculus autem non vidisset me, et essem tanquam non fuisset. Cur enim de utero in monumentum non sum translatus?

Didymi. Vide autem, quod incumbentium tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vitæ hujus corruptionem experiretur, grave existimat; per transgressionem enim nos ipsos in ærumnosam hanc vitam conjecimus.

VERS. 21. Patere me requiescere vovissim, antequam eam unde non revertar.

Didymi. Sub forma precatationis hæc profert: molestiæ enim, quæ incumbabant, hæud exiguæ erant, neque cruciatus absque doloris sensu tulerat; si doloris enim sensum non percepisset, virum fortem se non ostendisset. Docet autem supplicatione sua, quæ cum gratiarum actione profertur, se divina potentia cruciatus pertulisse; Molestiarum, inquit, et laborum inducias mihi præbe, qui ad breve tempus duraturus, et in ætænum interiturus sum; hoc enim significat illud, abire unde non revertetur. Dogma etiam præclarissimum docet, quod scilicet qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, sicuti fabulantur, qui corporum transmutationes prodigiose fluxerunt. Deinceps inferni mala enarrat, ut intelligamus, a quibus nos

CAP. XI, vers. 8. *Sublime est cœlum, et quid fa-*
ctes? profundiora autem iis quæ in inferno; quid
nostri? nonne longiora quam mensura terræ, vel lati-
tudo maris?

Didymi. Hisce omnibus vult ostendere, humanæ
scientiæ modum et mensuram esse, quæ Dei iudicia
assequi non valeat. Et nunc quidem cœlum, inquit,
est, et inferni profunditas, terræ longitudo, et ma-
ris latitudo, de hisce die aliquid, si potes. Innuit
autem fortasse, quod quamvis de terra, mari et
cœlo, aliquis loqui aggressus fuerit, ea tamen quæ
ultra sunt, ignoret.

Vers. 12. *Homo autem aliter [f. frustra] natal ser-*
monibus, et vir natus mulieris tanquam onager solita-
rins.

Didymi. Divinæ notitiæ infallibilitatem, cum ho-
minum conceptibus comparans, frustra eos natære
dicit, eo quod nequeant universam Dei cognitionem
ratiocinatione complecti. Per onagram autem solita-
rium, hyperbolica loquendi forma usus, summam
eorum in iudiciorum Dei apprehensione hebetudi-
nem ob oculos ponit.

CAP. XII, vers. 4. *Sed justus vir et sine crimine*
venit in derisum.

Didymi. Observandum autem est, Jobum, cum
minora dicit, sibi ipsi ea tribuere (fastu enim ad
inanem ostentationem non est comparatus); cum vero
majora recenset, ad genus universum orationem re-
ferre; quemadmodum et hic propemodum dicit, Ne
derideantur justî; tandiu enim adversa patiuntur,
quandiu Deo visum est.

CAP. XIII, vers. 3. *Verumtamen ego ad Domi-*
num loquar.

Didymi. Postquam amicos tanquam deceptos ac-
cusasset, fiduciam suam et loquendi libertatem
ostendens, Dominum se allocuturum dicit.

Vers. 4. *Vos autem estis medici injusti, et curato-*
res malorum omnes.

Didymi. Iniquus est medicus, prout omnibus ob-
vium est, qui ægris, præter salutaria, alia remedia
adhibet: dupliciter autem hoc fit, vel ex medici
imperitia, vel nequitia. Hi autem qui vituperantur,
ex inscitia potius quam improbitate, arbitantes se
verba consolationis allaturos, Jobo dixerunt, quod
propter peccata patereur: erant igitur injusti ex
eo quod mali causam ignoraverint. Illud autem,
Curatores malorum omnes, de his fortasse dicit, quia
opinionem de se elati, aliorum adversis casibus me-
deri se posse putarent.

Vers. 6. *Audite ergo increpationem oris mei, et ju-*
dicium labiorum meorum animadvertite.

Didymi. Considerate diligenter quæ ad redargu-
tionem vestri allaturus sum, et, an cum iudicio lo-
quar, vobiscum perpendite. *Os* autem et *labia* pro
sermone usurpavit. Sanctus autem, tanquam san-
ctus redarguit, et prout illi par est, iudicat. Justus
enim importuna vituperatione non utitur, neque
fictè et mendaciter hoc facit, sed jure et legitime

ΚΕΦ. ΙΑ', στ. η'. *Υψηλὸς ὁ οὐρανὸς, καὶ τὶ*
ποιήσεις; βαθύτερα δὲ τῶν ἐν ἔδου· τί οὐκας;
ἢ μακρότερα μέτρον γῆς, ἢ ἐβρους θαλάσσης;

Διδύμου. Δεῖξαι δὲ βούλεται διὰ πάντων τούτων,
ὅτι ἡ τῶν ἀνθρώπων γνώσις μεμετρημένη ἐστὶ, μὴ
ἐφικνουμένη τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων. Καὶ νῦν τοῖν
ὁ οὐρανὸς, φησὶν, ἐστὶ, καὶ ἔδου βαθύτερα, καὶ μα-
κρότερα γῆς, καὶ τοῦ εὐρους [ἴσ. τὸ εὖρος] τῆς θα-
λάσσης, λέγει τι περὶ αὐτῶν, εἰ δύνασαι. Αἰνίττεται: ἔ-
λωσ, ὅτι κἀν ἐπιχειρήσῃ τις περὶ γῆς, καὶ θαλάσσης,
καὶ οὐρανοῦ λαλῆσαι, ἀλλὰ τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ἀγνοεῖ.

στ. ιβ'. *Ἄνθρωπος δὲ ἄλλως [ἴσ. τὴν ἄλλως]*
ῥήχεται λόγοις, βροτὸς δὲ γεννητὸς γυναικὸς
Ἰσα ὄνφ ἐρημίτη.

Διδύμου. Τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀσφαλὲς
παράδῳλλον ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπιβολαῖς, νῆχεται
αὐτοὺς ματαίως ἐφησε, μὴ δυναμένους πᾶσαν τὴν
τοῦ Θεοῦ γνώσιν λογισμῶ περιλαβεῖν. Διὰ δὲ τοῦ
ἐρημίτου ὄνου, παρίστησι τὸ σφόδρα κωθὲς αὐτῶν
πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν κριμάτων, ὑπερβολικῶ
χρόμενος τῷ λόγῳ.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. δ'. *Δίκαιος γὰρ ἀνὴρ καὶ ἀμμε-*
πτος ἐγενήθη εἰς χλευσάσμα.

Διδύμου. Ἐπισήμηναι δὲ, ὅτι ὅταν μὲν τὰ ἐλί-
τονα λέγῃ, ἐαυτῶ αὐτὰ προσάγει, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπι-
δεικτικὸς δι' ἀτυφίαν· ὅταν δὲ τὰ μείζονα καταλέγῃ,
εἰς τὸ καθόλου ἀνάγει τὸν λόγον· ὡσπερ οὖν κἀν-
ταῦθα μονονουχί φησι, Μὴ γελᾶσθωσαν οἱ δίκαιοι, ἐπι-
τοσοῦτον γὰρ πάσχουσιν, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς βούλεται.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. γ'. *Οὐ μὴν δὲ ἀλλ' ἐνὼ πρὸς*
Κύριον λαλήσω.

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς φίλους ὡς σφαλλομέ-
νους, φησὶν, ὅτι Πρὸς Κύριον λαλήσω, τὸ εὐπαρέβ-
στατον ἐαυτοῦ δεικνύς.

στ. δ'. *Ἰμεῖρ δὲ ἐστε λατροὶ ἄδικοι, καὶ λαταὶ*
κακῶν πάντες.

Διδύμου. Ἄδικος δὲ λατρός ἐστὶ, κατὰ τὸ πρόχει-
ρον, ὁ ἄλλα βοηθήματα παρὰ τὰ συμφέροντα προσ-
άγων τοῖς κάμνουσι· διττῶς δὲ τοῦτο γίνεται, ἢ ἐξ
ἀπειρίας τοῦ λατροῦ, ἢ ἐκ κακοθεσίας. Οὗτοι δὲ οἱ
ἐλεγχόμενοι, ἐξ ἀμαθίας μᾶλλον ἢ ἐκ κακοργίας,
ἐλεγον τῷ Ἰωβ, ὅτι Δι' ἀμαρτήματα πάσχεις, οὐ-
μενοι παρακλήσεως προσάγειν λόγους. Ἄδικοι οὖν
κατὰ τὸ ἀγνοεῖν τὴν αἰτίαν. Τὸ δὲ, *Ἰαταὶ κακῶν*
πάντες, εἴη ἂν λέγων, κατὰ τῶν οἰομένων μεγάλαι
περὶ ἐαυτῶν, ὡς δυναμένων ἰάσασθαι τὰ πεοιστατι-
κῶς ἐτέροις συμβαινόντα.

στ. ε'. *Ἀκούσατε δὲ ἔλεγχον τοῦ στόματός*
μου, κρῖσιν δὲ χελλῶν μου προσέχετε.

Διδύμου. Κατανοήσατε ἃ μέλλω λέγειν εἰς ἔλεγ-
χον ὑμῶν, καὶ ἐνοήσατε εἰ κεκριμένως φθέγγομαι.
Στόμα δὲ καὶ χελλῆ ἀντὶ τοῦ λόγου φησὶν. Ἐλέγ-
χει δὲ ὁ ἅγιος, ὡς ἅγιος, καὶ κρῖνει ὡς πρέπει αὐτῷ.
Οὐ γὰρ ἀκαιρον ἔλεγχον ἔχει ὁ δίκαιος, οὐδὲ φευδῶς
τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ κεκριμένως καὶ νομίμως χρῆται·
τῷ ἐλέγχῳ καὶ τῇ κρίσει· *Στόμα γὰρ δικαίου με-*

ήσει σοφίαν, και ή γλώσσα αυτού λαλήσει

A judicat et redarguit : *Oe enim justii meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium* (Psal. xxxvi, 30).

Ε. ια'. *Ει δὲ και κρυφῆ πρόσωπα θαυμάσῃσθε, ιερρον οὐχ ή δίκη αὐτοῦ στροθήσει ὑμᾶς; [Ὁ Σύμμαχος, Μή κρύφα πρόσωπον αὐτοῦ δυσήθησθε; μή οὐχι ή κίνησις αὐτοῦ ἐποήσει ἄς;] Ὁ φόβος, κ. τ. λ.*

VERS. 11. *Quod et si occulte personas mirati fueritis, nonne turbo ejus versabit vos? [Symmachus autem, An occulte personam ejus verebimini? nunquid non commotio ejus exterrebis vos?] Timor autem, etc.*

Διδύμου. Ὁ ἄριστος κριτής πραγμάτων ἐστίν ἰστατής, οὐκ εἰς πρόσωπον βλέπει τῶν κρινόμενων. Ἐάν γάρ ὦσιν οἱ κρινόμενοι πλούσιοι, ἢ ἄρτες, ἢ κατ' ἄλλην ἀξίαν [γρ. ἐξουσίαν] ὑπερ-
οντες, οὐκ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν σκοπεῖ, ἀλλ' εἰς
ς πράξεις ἄς κρίνει. Οὕτε γάρ πλουσίῳ προστίθει
αι δεῖ, οὕτε πένητος τὴν ἐνδειαν ἐλεούντας, παρ-
ῆν τὸ δίκαιον· διὸ εἶρηται, *οὐκ ἐλεήσεις πτω-
χ' ἐν κρίσει.*

B *Didymi. Optimus iudex rerum aestimator est, judicandorum personas non respicit. Si enim divites vel principes sint, aut alia dignitate excellant, qui in judicium vocantur, non personas eorum, sed actiones quas judicat, intuetur. Neque enim diviti astipulando, neque pauperis inopiam commiserando, jus violandum est; unde dictum est, Non miserebere pauperis in judicio* (Exod. xxiii, 3).

Στ. ιγ'. *Κωφεύσατε ἵνα λαλήσω, και ἀναπαύμαι θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ἰούσι.*

VERS. 13. *Obmutescite ut loquar, et requiescam ab ira, apprehendens meas carnes dentibus meis.*

Διδύμου. Τάχα γε τρόπον τινὰ ὑπαναπαυεῖ [ἴσ. παναπαύει] τοὺς φίλους. Ἐπεὶ γάρ αὐτοὺς ἠτιάσατο ῥότερον, ὡς παρακλήτορας κακῶν ὄντας (οὐ γάρ ἀρεχάλουν ὡς ἔδει, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν λύπην ἤγειρον αὐτῶν τὴν ὀδύνην τοῦ δῆθεν παρακαλουμένου), νῦν λέγει, ὅτι Ἀἴξω τοῦ πρὸς ὑμᾶς θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ὀδοῦσι· τουτέστιν, οὐκέτι καθ' ἑμὸν ὀργισομαι, ἀλλὰ κατ' ἑμαυτοῦ.

Didymi. Forte etiam amicos ratione aliqua demulcet: cum enim prius eos tanquam malorum consolatores accusasset (non enim prout oportebat consolabantur, sed dolorem et mœrorem ejus qui consolandus erat, magis excitabant), nunc inquit, Apprehendens carnes meas dentibus, vobis succensere desinam, id est, Vobis non amplius, sed mihi ipsi stomachabor.

Στ. ιδ'. *Και τοῦτό μοι ἀποθήσεται εἰς σωτηρίαν· οὐ γάρ ἐναντίον αὐτοῦ δόλος εἰσελεύσεται.*
Διδύμου. Δι' ὧλων δὲ σπουδῆ τῷ δικαίῳ ἐστὶν ἀιδύσαι τοὺς φίλους τὴν αἰτίαν τῶν ἐπιπόνων, ἵνα κερδίσῃ αὐτοὺς μὴ ἐναντία δοξάζειν. Σωτηρίαν γάρ ταύτην [ἴσ. τοῦτο] ἐλογίζετο, τὸ τούτους γνῶναι τὸν περὶ τούτου τῆς προνοίας λόγον, ὃν φανερωῦσαι βουλόμενος, ἔλεγε τὸ, Ἐλέγξω· πολλάκις γάρ ὁ ἔλεγχος τὴν ἀπόδειξιν σημαίνει. Τὸ οὖν ἀψευδὲς αὐτοῦ παραστῆσαι θέλων και τὸ εὐλαβὲς, λέγει, ὅτι Ἄ λέγω, Θεοῦ ὀρώντος φθέγγομαι. Οὐ γάρ οἶδ' ἂν τε ἀπάτην τινὰ γενέσθαι Θεῷ, ὡς [ἴσ. ἦ] δόλον εἰσελθεῖν ἐν ὄπιον αὐτοῦ.

VERS. 16. *Et hoc mihi evadet in salutem; non enim coram eo dolus ingreditur.*

Στ. κζ'. *Ἐφύλαξας δὲ μου πάντα τὰ ἔργα.*
Διδύμου. Οἶδεν ὁ μακάριος τὸ ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ εἰρημένον, ἅγιος ὢν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ παρατηρεῖται πάσας τὰς ἀνομίας τῶν πταιόντων· ἀλλὰ παιδεύων τοὺς φίλους πάλιν, δι' ἣν αἰτίαν πάσχει (ὅτι δι' ἀγῶνα), τὸ προκειμενον εἶρηκεν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντα αὐτοῦ τὰ ἔργα φυλάξαντος, και ἀκριδῶσαντος, και οὕτως ἐπαγαγόντος αὐτῷ τὰ ἀνιάρ· ἵνα ἐκ τούτου ἐνοήσωσιν, ὅτι τὸ μέγεθος τῶν τοσοῦτων ἐπαγαγῶν, οὐ δι' ἁμαρτίας ἐστίν, ἀλλὰ δι' ἀγῶνα, και σκοπὸν ἀνδρείας.

D *Didymi. In omnibus autem, causam malorum et molestiarum justus amicos docere studet, ut illos lucrificeret, nec diversa sentire persuaderet: hoc enim salutare esse existimabat, si providentiæ erga eum rationem intelligerent; quam cum manifestare vellet, dixit, Redarguam; sæpenumero enim eleachus demonstrationem significat. Ut igitur mendacii se expertem, et pietatem colere, ob oculos poneret, dicit, Deo intuente loquor quæ dico. Deus enim fraude nulla decipi potest, nec dolus coram eo ingredi potest.*

VERS. 27. *Et observasti omnia opera mea.*
Didymi. Noverat beatus Jobus, sanctus existens, quod a Davide dictum est, Deum scilicet non omnes delinquentium iniquitates observare; verum, ut amicos rursus institueret, quam ob causam pateretur (ad virtutis scilicet certamen), verba hæc protulit, quasi Deus opera ejus omnia observasset, et diligenter examinasset, ac proinde ærumnis et cruciatibus illum confecisset; ut ex hoc intelligere possent, tantarum tribulationum magnitudinem, non propter peccata, sed certaminis causa, et ad fortitudinem manifestandam, illi evenisse.

ΚΕΦ. ΙΔ', στ. γ'. *οὐχι και τούτου λόγον ἐποίησω, και τούτον ἐποίησας εἰσελθεῖν ἐν κρίματι ἐνώπιόν σου;*

CAP. XIV, vers. 3. *Nunquid et hujus rationem fecisti, et hunc fecisti venire in judicium coram te?*

Διδύμου. Τάχα δὲ και τὴν περὶ τὸν ἄνθρωπον πρόνοιαν ἐνταῦθα σαφηνίζει, οὐχ ὡς εἰκαίως και ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ παραμένοντος, ἀλλ' ἐκ κρίσεως

Didymi. Forte etiam hoc loco divinam providentiam erga hominem manifestam facit, non quasi temere et fortuito longiore vita fruatur, sed quod ἄς

bitrio divino terminum ab eo præditum non exce-
dat. Hæc autem dici intelligenda sunt, non tanquam
fatum dominum ullum obtineat, sed quod divina
voluntas terminis et mensuris cuncta disponat.

CAP. XV, vers. 7. *Quid enim? nunquid primus
natus es?* etc.

Didymi. Cum Eliphazus iudiciorum Dei inscrutabilitatem in medium attulisset, existimans se hac ratione justum impulsurum, ut non aliam ob causam, quam propter peccata (quibus ipse obnoxius erat), adversa se pati arbitraretur: neque enim ipse constitutionem Domini audiverat, neque ad eum delapsa est sapientia, qua justum propter peccata adversa pati comprehenderet. Verisimiliter autem Jobum cæteris hominibus parem facit, quia scilicet virtutis ejus magnitudinem ignoraret, et hac ratione justitiæ opinionem ex animo ejus eradicare vellet.

CAP. XV, vers. 13. *Quid ausum fuit cor tuum? aut quid sustinuerunt oculi tui? quod furorem erupisti ante Dominum, protulisti autem ex ore verba talia.*

Didymi. Loquendi enim libertatem, quæ a puritate et integritate summa proficiscebatur, iracundiam illi opinabantur; quod illis quidem evenerat ex putri et rancido fundamento, quod ipsis substruxerant, laudabilem loquendi fiduciam, blasphemiam esse existimantes. Idcirco ait, Unde tantam tibi audaciam sumpsisti, ut contra Deum oculos levaveris, et quasi ira accensus, talia verba protuleris?

VERS. 14. *Quis enim cum homo sit, quia erit sine crimine? aut tanquam futurus justus natus de muliere?*

Didymi. Proprium est eorum qui virtute carent, illius acquisitionem difficilem esse existimare, atque ita animo effici, ac si nemo eam possideret; sicut præsens Eliphazus dicit, corporis imbecillitate (ut verisimile est) in errorem inductus. Quis enim, inquit, cum homo sit, irreprehensibilis esse potest, aut justum se fore polliceri, prout tu teipsum esse existimas?

VERS. 17. *Annuntiabo autem tibi, audi me: quæ utique vidi, annuntiabo tibi, quæ sapientes, etc.*

Didymi. Vel fortasse, nullo animi proposito cum fastu et arrogantia conjuncto, sed quia peccatis eum implicatum adhortatione sua indigere arbitraretur. Et hic quidem videtur (licet nequaquam notitia divina, sed admiratione eorum qui prudentia excelluerunt) dicto illi simile aliquid protulisse: *Hominis fidelis sunt cunctæ orbis terrarum opes, infidelis vero ne obolus quidem.* Infidelis enim, quamvis largas possessiones habeat, divitiarum tamen non dominus est, sed servus; Mammonæ enim inservit. Quisnam autem vetus sit sermo, quem ab antiquis didicisse se profitetur, subjungit.

VERS. 28. *Habitat autem civitates desertas, et ingreditur in domos non habitatas: aures autem illi paraverunt, alii auferent.*

Didymi. Summam impiorum solitudinem innuit,

A Θεοῦ [ισ. add. μή] υπερβαίνοντος τὸν παρ' αὐτοῦ τεταγμένον χρόνον. Ταῦτα δὲ οὐχ ὡς εἰμαρμένως κρατοῦσης λεκτέον, ἀλλ' ὡς τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ὄροι καὶ μέτροις ἕκαστα διαταξαμένου.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ζ'. *Τί γάρ; μή πρῶτος ἀνθρώπων γεννήθης;* κ. τ. λ.

Διδύμου. Προβαλλόμενος τοίνυν ὁ Ἐλιφάζ τὸ τῶν κριμάτων ἀνεξερευνήτων, ἐκ τούτου οἰεῖται περιτρέπιν τὸν δίκαιον εἰς τὸ ὀλεσθαι, ὅτι μή δι' ἕτερον ἢ δι' ἁμαρτίας πάσχει, τούτῳ [ισ. ταύταις] αὐτὸς ἐνεχόμενος. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς συνταγὴν Κυρίου ἦν ἀκηκοῦς, ἢ ἀφικομένην εἶχε πρὸς αὐτὸν τὴν σοφίαν, ἵνα διάληψιν ἕξη περὶ τοῦ ἁγίου, ὡς δι' ἁμαρτίας πάσχοντος. Κοινοποιεῖ δὲ αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις εἰκότως, ἅτε ἀγνοῶν αὐτοῦ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς, ἐκ τούτου ἀνατρέπων δῆθεν τὸ ὀλεσθαι αὐτὸν δίκαιον.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ιγ'. *Τί ἐτόλμησεν ἡ καρδία σου, ἢ τί ἐπήνεγκαν οἱ ὀφθαλμοί σου; ὅτι θυμὸν ἐβήσας ἐναντι Κυρίου, ἐξήγαγες δὲ ἐκ στόματος ῥήματα τοιαῦτα*

Διδύμου. Θυμὸν γὰρ ἤγουντο τὴν ἐκ καθαρότητος υπερβαλλούσης παρρησίαν· ὅπερ αὐτοῖς συνέβαιεν ἐκ τῆς σαθρᾶς αὐτῶν ἀρχῆς, ἧς αὐτοὶ ἐαυτοῖς ὕεθεντο, βλασφημίαν ἠγούμενοι τὴν εὐλογον τῶν ἰγῶν ἐλευθερίαν. Διὸ φησι, *Τί τοσοῦτον ἐθρασύνη, ὅτι καὶ ἀντέδλεψας Θεῷ, καὶ ὡς ἀγανακτῶν κατ' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐφθέγγω ῥήματα;*

Γ Στ. ιδ'. *Τίς γάρ ὡν βροτός, ὅτι ἔσται ἀμemptος; ἢ ὡς ἐσόμνος δίκαιος γεννητός γυναικός;*

Διδύμου. Ἴδιον δὲ τῶν μὴ ἐχόντων ἀρετὴν, τὸ δυσχερῆ λογίζεσθαι τὴν ταύτης ἀνάληψιν, καὶ διακείσθαι, ὡς μηδενὸς αὐτὴν ἔχοντος· καθὰ καὶ ὁ προκειμένος λέγει, σφαλόμενος διὰ τὴν τοῦ σώματος, ὡς εἰκὸς, ἀσθένειαν. Τίς γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπος ὢν, δύναται ἀμemptος εἶναι, ἢ ἐπαγγέλλεσθαι, ὅτι δίκαιος ἔσομαι, ὡς σὺ σαυτὸν νομίζεις;

Στ. ιζ'. *Ἀναγγεῶ δέ σοι, ἀκούε μου· ἃ δὴ ἐώρακα ἀναγγεῶ σοι, ἃ σοφοί, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Ἡ τάχα οὐ πρόθεσι ἀλαζονικῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ νομίζειν αὐτὸν ἐν ἁμαρτίας εἶναι, καὶ διὰ τούτου δεῖσθαι τῆς παρ' αὐτοῦ παραινέσεως. Καὶ εἰκαί γε οὗτος, εἰ καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν θεῖαν, ἀλλ' ἐπὶ θαυμάζειν τοὺς συνέσει υπερβάλλοντας, ὅμοιον λέγειν τῷ φάσκοντι ῥητῶ· *Τοῦ πιστοῦ ὁλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδ' ὀβολός.* Κιν γὰρ πολυκτῆμων ὑπάρχη ὁ ἀπίστος, οὐ δεσπότης, ἀλλὰ δουλός ἐστι τῶν χρημάτων· τῷ γὰρ Μαρμωνῆ δουλεύει. Τίς δὲ ὁ παλαιὸς λόγος, ὃν παρὰ τῶν ἀρχαίων φησὶ μετασθῆναι, ἐπάγει.

Στ. κη'. *Αὐλισθήσῃ δὲ πόλις ἐρήμους, εἰσέλθῃ δὲ εἰς οἶκους δοικῆτους· ἃ δὲ ἐκείνοι ἠτοίμασαν· ἄλλοι ἀπολοῦνται.*

Διδύμου. Τὴν παντελῆ ἐρημίαν τῶν ἀπεδῶν ἰ-

ει, ὡς ἀντὶ πόλεων εὐθουνομένων [γρ. εὐθουνομέ-
ων] καὶ οἰκων, ἐρημίαν αὐτοὺς οἰκεῖν ὑπὸ πενίας.
Ὁ τοιοῦτος γὰρ, φησὶ, τῶν οἰκειῶν ἐκπεσῶν, καὶ
ἀσης τῆς προσούσης δυναστείας, τὰς ἐρήμους κα-
πέωξει· ἔθος δὲ τοῖς φεύγουσι, τοὺς τυχόντας τῶν
ὑπὸν πρὸς σωτηρίαν καταλαμβάνειν, ἐν οἷς γινώ-
σκοντες τὸν ἐν ποσὶ διαφεύγουσιν κίνδυνον. Οὐκοῦν ὁ
ισεθὴς ἔσται ἐν τοῦτοις, τῆς ἐκ τοῦ πλοῦτου ἀλα-
στείας ἀξίαν τὴν δίκην διδοῦς τῆς προσούσης εὐ-
ξίας τὴν μεταβολὴν, καὶ τὰ σὺν πολλῶ δὲ τῷ
ἀνῶ συλλεγέντα, εἰς ἄλλοτριους μεταστήσεται.
Ἔτα ἀβξί τὴν κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τιμωρίαν, οὐ
μόνον μὴ πλουτεῖν αὐτὸν ἀποφαινόμενος, ἀλλὰ καὶ
τῶν ὑπαρχόντων ἐκπίπτειν διαβεβαιούμενος· ἐπάγει
γάρ·

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ζ. Ἐὰν γὰρ λαλήσω, οὐκ ἀλήθω
τὸ τραῦμα; Ἐὰν δὲ καὶ σιωπήσω, τί ἑλαττορ
τρωθήσομαι;

Διδύμου. Τάχα καὶ τὴν γνησίαν αὐτοῦ περὶ τοὺς
φίλους διάθεσιν ἐπιδειξασθαι θέλει· ὅτι Ἐμοὶ μέλει
τῆς ὑμετέρας σωτηρίας· διὸ εἰ καὶ ἀλγῶ, χρῶμαι
τῇ παραινέσει. Εἰ γὰρ καὶ ἄλλοι ἀλγοῦντες ἀρκοῦν-
ται ταῖς καθ' ἑαυτοὺς ἀναις, ἀλλ' ἔμοι, φησὶν, ἡ
σωτηρία τῶν φίλων προκορτεία.

Στ. ιη'. Ἀδικῶν δὲ οὐδὲν ἦν ἐν χερσὶ μου, εὐχὴ
δέ μου καθαρά.

Διδύμου. Χείρονά μοι, φησὶ, τὴν ἀθυμίαν ἐμ-
ποεῖ, καὶ μᾶλλον με ἀνιᾶ, τὸ μτδὲν ἑαυτῷ συνει-
θέσαι φαῦλον. Οὐ γὰρ γινώσκω τι, εἰ μὴ ὅτι ὀρθῶ
λογισμῶ τὰς πρὸς Θεὸν ἐποιούμην ἰκεσίας· διὸ καὶ
ξενίζομαι ἐφ' οἷς ταῦτα ὑπομένω. Ἐπισήμηναι δὲ,
ὅτι καθαρά ἦν ἡ τοῦ δικαίου εὐχὴ, καὶ παντὸς πά-
θους ἀμιγῆς, μὴ βεμβασμοῦς ὑπομένουσα, μηδὲ ὑπὸ
φροντίδων κατασπωμένη.

ΚΕΦ. ΚΑ', στ. γ'. Ἀρατέ με, ἐγὼ δὲ λαλήσω·
εἰτ' οὐ καταγελᾶστέ με.

Διδύμου. Ἀντὶ τοῦ, Ἐνέγκατέ μου τοὺς λόγους,
βαστάσατέ με λέγοντα, λογιζόμενοι, ὅτι οὐχ ὑβρι-
στικῶς χρῶμαι τῷ ἐλέγχῳ, ἀλλὰ πρὸς ἐπιστα-
σίαν.

A qui pro urbibus opulentis et domibus, paupertate
coacti loca deserta incolent. Vir enim hujusmodi
cum fortunis suis exciderit, et potestate omni qua
præditiis est, spoliatus fuerit, solitudines persequer-
tur: mos quippe fugitivorum est, loca quævis obvia
salutis causa captiare, ut periculum quod ipsis im-
minet, effugiant. Hæc igitur impii conditio erit; ar-
rogantia ejus ex divitiis orta, felicitis rerum status
mutatione merito compensabitur, et quæ illi cum
magno labore parta sunt, ad peregrinos transferen-
tur. Deinde ostendendo quod non tantum divitias
minime cumulabit, sed affirmando etiam quod bo-
nis iis quæ possidet excidet, impii pœnam adauget;
addit enim:

CAP. XVI, vers. 7. Si enim loquar, non dolebo
vulnus? Quod et si tacebo, quid minus vulnera-
bor?

Didymi. Fortasse etiam sincerum animi sui
affectum erga amicos ostendere vult: Mihi, inquit,
vestra salus curæ est; quare licet doloribus crucier,
adhortatione ad vos utor: quamvis enim alii qui
dolent, suis molestiis et ægritudinibus mederi, satis
habent: ego tamen amicorum salutem præferendam
censeo.

VERS. 18. Injustum autem nihil fuit in manu mea,
deprecatio autem mea munda.

Didymi. Graviorem, inquit, animi anxietate
mihi creat, et majore molestia afficit, quod nullius
improbitalis et sceleris mihi conscius sim; aliud
enim nihil scio, nisi quod recto et sincero animo
supplicibus precibus Deum invocaverim; quare stu-
pore attonitus, quod talia sustineam, admiror. Ani-
madverte autem, justis precibus puras fuisse, sine
omni perturbationum mistura, nullis animi flu-
ctuationibus obnoxias, aut curarum fluctibus dis-
tractas.

CAP. XXI, vers. 3. Sustinete me, ego autem lo-
quar; deinde non irridebitis me.

Didymi. Id est, Animo vobiscum reputantes, quod
reprehensio mea cum contumelia non sit con-
juncta, sed ad eruditionem vestram adhibeatur, ser-
miones meos tolerate, et perorantem me sus-
tinete.

DIDYMI ALEXANDRINI EXPOSITIO IN PSALMOS.

(Angelo MAI, *Bibliotheca nova Patrum*, t. VII, parte II, p. 431.)

MONITUM.

Venio nunc ad Didymi in Psalmos perquam copiosam et piam lucubrationem. Namque hunc non partem, sed integrum Psalmorum corpus explanavisse, certissimo testimonio docet Hieronymus *De vir. ill.*, cap. 109, et in epistola 112, 20, idque passim catenæ tum mss. tum editæ oculis reapse subjiciunt. Jam etsi multæ Didymi partes in Corderianæ Catenæ voluminibus sunt, attamen longe plures in Vaticanis codicibus erant, quos inter prætuli duos, nempe Vat. 1789, perveterem, ubi Didymi auctoritates prolixæ et luculentæ sunt, sed non ultra quinquagesimum psalmum. Reliquas vero Psalterii partes duas, sive Didymi in eas commentarium, beneficio codicis recentioris Vat. 1682, cui connectitur 1683, continuavi. Corderii Catenam inflo contuli, deinde hac omisâ, Didymum prout in prædictis codicibus erat, multum atque præclarum, secure transcripsi. Modo enim in Corderiano libro nihil erat Didymi, veluti in psalmis II, IV, V, XII, XIV, XIX, XX, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XLI, XLII, XLIII, XLV, XLVI, XLVIII, LXI, LXII, LXIII, XCI, CXV, CXIX. Modò præ nostris oppido pauca, veluti in psalmis III, X, XIII, XXIII, XXV, XXXII, XXXI, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLVII, LXVI, XCIV, XCVI, CXIV. Alicubi tamen Corderius nova habebat et plura; sed nos hoc institutum tenuimus, saltem post psalmum XXIII, ut ex Corderiano libro nihil, ex codicibus omnia, ut in marginibus dictum est, exscriberemus sive nota Corderio sive secus, nam et lectionum varietas utilis est. Ille est apud Corderium defectus maximus, quod post cxx psalmum nihil Didymi habetur, nostri vero codices usque in finem Psalterii Didymum exhibent. Didymi autem quæ mens fuerit et institutum in Psalmis explicandis, cognoscimus ex ejus præmio, ubi, laudatis Novi Testamenti verbis, quæ Psalmorum vaticinia ad Christum referunt, ait hanc sacræ Scripturæ partem spirituali præsertim sensu esse intelligendam. Cæterum citatis a Didymo testimoniis addendum est aliud maximum ore ipsius Christi prolatum Luc. xxiv, 44 : *Quæ scripta sunt in Psalmis de me (a).*

(a) Priores quindecim psalmos Græce et Latine, reliquos Græce tantum edidit cardinalis Mai; iis interpretationem nostram adjecimus. EDIT. PATR.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΕΙΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI IN PSALMOS.

PROŒMIUM.

In Novo Testamento, dictionum de Psalmorum A Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λέξεων ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν
libro sumptarum testimonia exstant, tanquam a Ψαλμῶν παραληφθεισῶν μαρτυρίαι κείνται, ὡς ὑπὸ
divino Spiritu pronuntiarum. Paulus quidem in ἁγίου Πνεύματος εἰρημέναι. Παῦλος μὲν ἐν τῇ πρὸς
Epistola ad Hebræos ex nonagesimo quarto psalmo Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἐνενηκοστοῦ τετάρτου
capitulum sumens, sancti Spiritus illud esse dic- ψαλμοῦ κεφάλαιον λαθὼν, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος
tum scribit, dicens : « Sicut ait Spiritus sanctus : ἀπηγγέλλαι αὐτὸ γράφει, φήσας · « Καθὼς λέγει τὸ
Hodie si vocem ejus audieritis ¹, » et reliqua. Præ- Πνεῦμα τὸ ἅγιον · Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ

¹ Hebr. III, 7.

κούσητε, » καὶ τὰ ἐξῆς· πρὸς τοῦτο καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων πρόκριτος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἐπιστολῶν σύμφωνα λέγει, ὅπου μὲν· « Ἐδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ἣν προεῖπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ ἱεροῦ Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ οὗς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν, » καὶ τὰ ἐξῆς· οὗς ὀλίγα περὶ τῶν ἐπήγαγεν· « Γέγραπται γὰρ ἐν βιβλίῳ Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἡ ἐπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μή στω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Οὐδὲν δὲ ξένον εἰ οἱ ἀπόστολοι αὐτὰ γράφουσιν, αὐτοῦ μάλιστα τοῦ Σωτῆρος ταῦτα ἐπισφραγισμένου· μνήμης γὰρ γεναμένης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑκατοστοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ὡδε ἔχουσας· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » ἐπειθετο (1) τῶν Φαρισαίων· « Εἰ Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ τὸν Χριστὸν Κύριον εἶπεν, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἔστιν; » Εἰ τοίνυν τὰ πνευματικὰ νοήματα περιέχουσιν οἱ Ψαλμοὶ, οὐχ ὡς ἐτυχεν ἐντευκτέον τῇ γραφῇ αὐτῶν.

PSALMUS I.

Στ. α'. « Ἐστὶ δὲ ἀμαρτωλῶν ὁδὸν εἰπεῖν τὸν διάβολον· ἐν ἧ ὁ γενόμενος μὴ ἐμμενέτω· κατὰ τὸ, « Ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀπ' ὑμῶν. » Ὁ γὰρ μὴ στάς ἐν αὐτῇ, πρὸς Κύριον ἤξει τὸν εἰπόντα, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· » ἐν ἧ γενόμενος κατὰ σκοπὸν δραμῶν τεύξεται τοῦ βραβεῖου.

Στ. γ'. Ὁμοιωθεὶς τῇ σοφίᾳ, ὁμοιος γίνεται Θεῷ· τῷ ποιότητα τοιαύδε χαριζομένη· δικαιοσύνη γὰρ ἐμοιοῦται αὐτῷ ὁ δίκαιος, καὶ ἀγιότητι ἅγιος, καὶ τῇ σοφίᾳ σοφός, σπᾶσας ἀπ' αὐτῆς τὸ εἶναι σοφός, κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Ἀρχετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ὁ δὲ ὁμοιούμενος τῷ τῆς ζωῆς ξύλῳ, γίνεται μὲν ἐν τῷ παραδείσῳ ἵνα σὺν αὐτῷ φυτευθῆ, ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ φησιν Ἡσαίας· « Κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου. » Οὐκοῦν συνδιδαιωνίζει ὁ δίκαιος τῷ ξύλῳ, γινόμενος συμφοῆς κλάδος αὐτοῦ, καὶ κλήμα γινόμενος ἐπὶ τῷ θεῖον καρπὸν ἀγαγεῖν· ἄμπελος γὰρ ἀληθινή, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς τυγχάνον, φησὶ πρὸς τοὺς μαθητάς· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ὁμοίως τὰ κλήματα, ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός· πᾶν κλήμα ἐν ἐμοὶ μένον, καθαιρεῖ αὐτὸ ὁ Πατὴρ, ἵνα καρπὸν πλείονα φέρῃ. »

Ὁ δὲ τοιοῦτος κατενοδοῦται· « Τοί; γὰρ ἀγαπᾷσι » Θεῖον, πάντα συνεργεῖς ἀγαθῶν· — « Παρὰ Κυρίου » γὰρ, φησὶ, « τὰ διαθέματα ἀνθρώπου κατευθύνεται. » Ἀσφαλῶς δὲ τὸ πάντα εἶπε, μετὰ τὸ δεῖξαι τὴν τελειότητα· τῷ γὰρ θεῖῳ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμόστων, οὐδὲν ἐναντίον ποιήσεται· εἰ δὲ γέγραπται, « Ὅδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται, » οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ'

A terea summus Petrus in Actibus apostolorum paria dicit, nempe « oportuisse impleri Scripturam quam Spiritus sanctus prædixit per os David de Juda qui factus est dux eorum a quibus comprehensus est Jesus », et reliqua. Et paucis interjectis addidit : « Scriptum est enim in libro Psalmorum : Fiat commotio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter ». Nihil vero mirum est, quandoquidem ipse potissime Servator ea confirmat; nam facta in Evangelio mentione initii centesimi noni psalmi, quod ita se habet : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, » Phariseus interrogavit : « Si David in Spiritu sancto Christum Dominum dixit, quomodo filius ejus est ? » Si ergo spirituales sensus continent Psalmi, non perfunctorie in ipsorum contextu versandum est.

VERS. 1. Peccatorum viam dicere licet diabolum; cui via qui institerit, caveat ne ibi moretur; juxta illud : « Resistite diabolo, et fugiet a vobis ». Nam qui in dicta via non steterit, ad Dominum veniet dicentem : « Ego sum via »; quam qui sectatus fuerit ad scopum pergens, præmium consequetur.

VERS. 3. Qui sapientiæ assimilatur, similis ei sit qui hanc qualitatem largitur. Nam justitia similis evadit Deo justus, sanctitate sanctus, et sapientia sapiens, hauriens ab ipsa ut sit sapiens, juxta Salvatoris dictum : « Sufficit discipulo ut sit sicut magister ejus ». Qui autem ligno vitæ se fecit similem, in paradiso consistit, ut pariter complantetur. Quemadmodum in persona Dei Isaias propheta dicit : « Quot dies ligni vitæ sunt, totidem erunt dies populi mei ». Igitur simul perennat justus, cum vitæ ligno complantatus, cujus sit ramus et palmes ob divinum fructum faciendum; nam vera illa vitis, quæ vitæ lignum est, discipulis aiebat : « Ego sum vitis vera, vos palmites, Pater meus agricola est; omnem palmitem in me manentem, purgat Pater meus, ut fructum plus afferat. »

Qui hujusmodi est prosperatur : nam « diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum ». — « A Domino » enim, inquit, « diriguntur gressus hominis » : Accurate autem omnia dixit, ut rei perfectionem ostendat. Qui enim Dei legi propriam voluntatem conformat, nihil contrarium aget. Quod si etiam alicubi scribitur, « Via impiorum prospere-

¹ Act. i, 16. ² Ibid. 20. ³ Matth. xxii, 44, 45. ⁴ Jac. iv, 7. ⁵ Joan. xiv, 6. ⁶ Matth. x, 25. ⁷ Isa. lvi, 22. ⁸ Joan. xv, 1, 2. ⁹ Rom. viii, 28. ¹⁰ Prov. xx 24.

(1) Ἐπειθετο. Pro ἐπιθετο, et supra γεναμένης pro γενομένης, quas dialecti Alexandrinæ formas, ei si quæ alibi occurrerint, ad litteram exscribentur.

das duximus, ne auctoris Alexandrini stygium nativo, ut aiunt, colore fraudaremus. EDIT. PATROL.

ratur ¹³, » haud simpliciter id dicitur, sed cum A *ἀσεβῶν εἰρηται* · εἰρηται γάρ · « Ἐστιν εὐδία ἐν κακοῖς ἀνδρῶν. »

Arbor, est Dei sapientia; fructus ejus, mysticus et spiritalis Scripturarum sensus: folia prædictum fructum tegentia, sunt externa vocabula, quæ præterquam quod propriam operam impendunt tegendis fructibus, sunt etiam pabulum honorum virorum, qui ob suam simplicitatem jumenta dicuntur, juxta illud: « Homines et jumenta salvabis, Domine ¹⁴. »

Ventum, qui hos susdeque dispergit, angelum vindicem esse putabis, necnon fallacis ipsorum doctrinæ impetum; qui nempe omni vento doctrinæ circumferuntur, in nequitia hominum, in astutia ¹⁵.

VERS. 5. Id est ad judicium non resurgent; nam resurgent quidem, sed non judicabuntur, cum per se fuerint præjudicati. « Qui » enim, inquit, « non credit, jam judicatus est ¹⁶. »

PSALMUS II.

VERS. 8. Cum omnes homines sponte moveantur, quia libero sunt præditi arbitrio, nemo naturaliter vel bonus est vel malus. Et quoniam is solus qui virtutis est compos, Deo sit familiaris, quisquis hujusmodi est, hæreditas Dei est. Quandiu igitur Israel bonus fuit, de eo dicebatur: « Factus est portio Domini Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel ¹⁷. » Sed non sortito tantum ita se habuit hic, verum etiam ob morum probitatem talis existit, veluti de Deo loquuntur sancti homines: « Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Jacob quam dilexit ¹⁸. » Quodsi mandatorum observantia et fide in Deum, sit aliquis Dei hæreditas; qui vicissim Dei præcepta transgreditur, et a fide erga eum desciscit, hoc honore depellitur: quemadmodum contra, qui declinat a malo et facit bonum, sit Dei hæreditas, quamquam antea non esset. Quæ cum ita se habeant, qui populus olim propter pietatem hæres Dei Israelis erat, a Deo aversus, sorte sua excidit, quia non excepit illum, qui ut ei potissimum bene faceret, deinde etiam aliis hominibus, Salvator advenit. Oportuit itaque alium introduci populum, ex pluribus conflatum gentibus, qui ad Evangelium accederet. Verba igitur, « Postula a me, et dabo tibi, » nostri causa, non Filii dicta sunt. Significant enim non ipsi Filio addi aliquid, sed indigentibus illo; sicut magistro et medico datur virtus, ut homines fiant sani ac sapientes ope illius. Sed et verba « possessionem tuam terminos terræ, » simpliciter intelliguntur sic: Usque ad terminos terræ doctrina sua vim obtinebit, prædicato nimirum Evangelio

Τοῦτο (2) δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία · καρπὸς μὲν ἐστὶν ἡ μυστικὴ καὶ πνευματικὴ τῶν Γραφῶν διανοία · φύλλα δὲ σκέποντα τὸν εἰρημένον καρπὸν, ἢ πρόχειροι λέξεις, αἱ πρὸς τὸ ποιεῖν τὸ ἴδιον ἔργον ἐπιφυλάττειν τοὺς καρποὺς, καὶ τροφὴ γίνονται τῶν ἀκραισιτέρων ἀνθρώπων, τῶν δι' ἀπλότητα κτηνῶν λεγομένων, κατὰ τὸ, « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. »

Νοήσεις δὲ ἄνεμον τὸν ἄνω κάτω τοῦτους ἀεφρίζοντα, τὸν τιμωρούμενον αὐτοὺς ἄγγελον, καὶ τὴν ὄρμην τῆς πλάνης αὐτοῦς (3) διδασκαλίας, περιζυρομένους παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ.

Στ. ε'. Ἦγουν ἐν κρίσει οὐκ ἀναστήσονται· ἀλλ' ἀναστήσονται μὲν, οὐ κριθήσονται δὲ, τυγχάνοντες αὐτοκατάκριτοι· « Ὁ » γὰρ « μὴ πιστεύων εἰς ἐμὲ, φησὶν, « ἦδη κέκριται (4). »

Στ. η'. Πάντων ἀνθρώπων προαιρετικῶς κινουμένων, αὐτεξούσιοι γὰρ, οὐδεὶς κατ' οὐσίαν ἀγαθὸς ἢ κακὸς ἐστὶν· καὶ ἐπεὶ ὁ ἀρετῆς κατέχων οἰκειοῦται Θεῷ μόνος, καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος κληρονομία Θεοῦ τυγχάνει. Ὅτε οὖν ὁ Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπῆρχεν, ἐίχετο περὶ αὐτοῦ· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου Ἰακώβ. σχολιασμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Παρίστασι· ὡς οὐκ ἀποκληρωτικῶς μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλὰ διὰ καλοκαγαθίαν οὕτως ἐγρημάτισεν, ἐκ τοῦ περὶ Θεοῦ λεγομένου ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν· « Ἐξείλετο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ. ἦν ἡγάπησεν. » Εἰ δὲ τηρήσει ἐντολῶν καὶ πιστεῖ τῇ εἰς Θεὸν κληρονομία τις γίνεται Θεοῦ, ὁ παραβαίνων τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως μεταπίπτων, ἐκβάλλεται τῆς τοιαύτης τιμῆς· ὡς αὐτὸς ὁ ἐκκλινῶν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῶν, γίνεται Θεοῦ κληρῶν, καίπερ οὐκ ὦν πρότερον. Ταύτης μενούσης τῆς ἀκολουθίας, ὁ πάλαι διὰ θεοσέβειαν ὦν κληρονόμος Θεοῦ Ἰσραὴλ, ἀποστάτης Θεοῦ γινόμενος, μετέπεσεν, οὐ δεξάμενος τὸν ἐπ' εὐεργεσίᾳ προηγουμένως αὐτοῦ εἶναι καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐληλυθότα Σωτῆρα. Ἔδει τοίνυν ἀντεπασθῆναι ἕτερον, συμπληρούμενον ἐκ πλειόνων ἐθνῶν καὶ προσερχόμενον τῷ Εὐαγγελίῳ. Τὸ οὖν, « Δίτῃσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι, » ἡμῶν ἕνεκα, ἀλλ' οὐ τοῦ Ἰωὴ, εἰρηται· δηλοῖ γὰρ ὡς οὐκ αὐτῷ προστίθεται τι, ἀλλὰ τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὡς γὰρ ἰατρῶ καὶ διδασκάλῳ δίδονται, ἵνα ὑγιαίνοντες καὶ ἐπιστήμονες εἰς αὐτοῦ γίνωνται. Ἄλλὰ καὶ τὸ, « τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἀπλούστερον νοηθεῖ οὕτως· Μέχρι τῶν ἐσχατῶν τῆς γῆς ἡ σὴ κρατήσῃ διδασκα-

¹³ Jer. xii, 1. ¹⁴ ibid. ¹⁵ Psal. xxxv, 7. ¹⁶ Ephes. iv, 14. ¹⁷ Juan. iii, 18. ¹⁸ Deut. xxxii, 9. ¹⁹ Psal. lxxv, 5.

(2) Τοῦτο. Arbor reddidit interpres, sive integritati allegoriæ consuluerit, sive legerit in Græco: Δένδρον δὲ ἐστὶν. EDIT. PATROL.

(3) Legendum videtur αὐτῶν, et mox, περιζυρο-

μένων. IDEM.

(4) Consonat prorsus sibi Didymus in fragmentis Commentarii in Ep. II ad Cor. apud nos t. IV, part. II, p. 147. — Vide infra.

λία, κηρυττομένου τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ γῆ· καὶ ἐν τῇ οὐρανῷ· εἰ δυνατόν πέρατα τῆς γῆς καλεῖσθαι ἀναυθα τοὺς βίῳ καὶ φρονήματι παράσαντας τὴν γῆν.

Στ. θ. *Διδύμου ὁμοῦ* [καὶ] *Θεοδορεῖτου* (5). Εἰ δὲ περὶ τῶν Τουδαίων λέγοιτο, «Ὡς σκεύος κεραμέως συντρίφεις αὐτούς,» πληρωθήσεται τὸ, «Υἱὸς Σιών οἱ τέμιοι ἐκηρμένει ἀργυρῷ, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀγγεῖα ὄστρακινα, ἔργα χειρῶν κεραμέως;» ὡς μὴ δὲν εἴη χρήσιμον ὑπ' αὐτῶν ὑπολαίπεσθαι· εἰρησται δὲ μοι ταῦτα συμφορομένως τῷ προφήτῃ λέγοντι· «Καὶ ἔσται τὸ πτώμα,» τοῦ ἀμαρτωλοῦ λαοῦ δηλονότι, «ὡς πλεῖως ἐλασκίαιας, καὶ ὡς συντριβὴ σκεύους ὄστρακίνου εἰς λεπτά.» Ἐξ ὧν (6)...

Στ. ι'. *α'*. Νόει δὲ τὸ, «Καὶ νῦν, βασιλεῖς,» ἀντι τοῦ· «Κἄν νῦν τοῦ σταυρωθέντος (ἀλλ') ἀναστάντος ἐκ τῶν νεκρῶν· καὶ φοβήθητε, οἱ ἄρχοντες, ἐργωκότες ὡς ἔστι Θεός· ὅπως ἂν τῆς ἐν φόβῳ δουλείας προκοπτικῶς πεπαυμένης, ἀγαλλίας ὑμῖν ἐπιγένηται. Τοιοῦτον καὶ τὸ, «Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὑψίστος φοβερός·» τοιοῦτου γὰρ ὄντος, ἀνάγκη μετὰ τρόμου τὴν ἀγαλλίαν ἔχειν.

Στ. ιβ'. Δύναται δὲ καὶ πρὸς τὸ, «Δράξαθε παιδείας,» εἰρησθαι δηλοῦν τὸ· «Ἐτι ὄντες ἐν τῷ βίῳ τούτῳ παιδεύθητε.

Οὐκ ἀλλότριον τῆς χρηστότητος τοῦ Σωτῆρος τὸ τοῖς παραστῶσιν βασιλεύσιν τῆς γῆς μετὰ τῶν ἀρχόντων τῶν συναγθέντων κατ' αὐτοῦ, λέγειν τὸ, «Καὶ νῦν, βασιλεῖς, σύνετε.» Εἰ γὰρ καὶ πρόταρον ἀγνοήσαντες ἐπεβουλεύσατε, ἀλλὰ συνέντες μετανοήσατε, ἢ σύνεσιν λάβετε, ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν τοῦ σταυρωθέντος. Ἐντεῦθεν μεταβάς ὁ λόγος, διδασκαλίαν ἐκτίθεται τοῖς ἀρχουσιν καὶ τοῖς βασιλεύσιν τοῖς ὑπὸ τῆς σιδηρᾶς βλάβῃ ποιμανθησομένοις, καὶ φησιν, ὅτι Γινώστες, ὧ ὄντοι, καὶ συνέντες ὅπως ἡ τίς ἡ δύναμις τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰληφότος τὰ ἐξη κληρονομίαν, καὶ ὅποια εἰς τυγχάνει ἡ σιδηρὰ αἰδοῦς ἢ κατ' ὑμῶν ἐπεγευρομένη, παύσαθε πολεμούντες αὐτῷ· ἀναλαβόντες δὲ μᾶλλον σύνεσιν, ἐπίδοτε ἑαυτοὺς τῇ λογικῇ παιδείᾳ.

Στ. ιγ'. Τὸ, «ἐν τάχει,» τῷ, «Δράξαθε παιδείας,» ἀποδοτέον κατ' ὑπερβατὸν εἰρημένον, ὡς εἶναι τὸ ἀκόλουθον τῆς φράσεως οὕτως· Δράξαθε παιδείας ἐν τάχει, καὶ εἴη ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνοντες· μήποτε ραθυμοῦντων ὑμῶν ὀργισθῆ Κύριος, καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας. — Τὸ δὲ πεποιθῆναι, ἐμφαίνει πίστιν μετ' ἐλπίδος ἀπώτου βεβαιωτάτην· οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς δοκῶσι χαλεπωτάτοις καιροῖς ὁ πεποιθὺς ἀπογινώσκει τὴν τοῦ Κυρίου εἰς αὐτὸν παρουσίαν.

PSALMUS III.

Στ. α'. Ἀφίει δὲ Θεὸς πολλοὺς θλίβειν τὸν δίκαιον, διδοὺς ἀφορμὴν αὐτῷ βάρους δόξης, ἀπὸ τῶν ὑπερβαλλουσῶν θλίψεων ὑφισταμένης· καὶ εἰ ποτε ὁ δι-

¹⁹ Thren. iv, 2. ²⁰ Jer. xix, 11. ²¹ Psal. xli, 5.

(5) Atqui apud Theodoretum nihil hujusmodi legitur. Scimus tamen eum nonnisi ex caloniis decer-

A creaturæ universæ quæ sub cælo est. Fortasse etiam vocabulo *termini* eos hoc loco appellare licet, qui vite snæ mentisque excellentia terrenos terminos excedunt.

VERS. 9. *Didymi simul et Theodoretii*. Quodsi de Judæis dicitur, «Tanquam vas figuli confringes eos;» utique verum evadet illud : «Pilli Sionis inclityti, argento superbientes, quomodo reputati sunt cœca vasa lutea, opera manuum figuli?» Atque hoc aio congruenter prophætæ dicenti : «Et erit ruina,» peccatoris nimirum populî, «tanquam urbis captæ, et tanquam vasis lutei minutatim contriti?» Unde...

VERS. 10, 11. Intellige autem verba : «Et nunc, reges,» pro : «Etsi nunc crucifixus est, attamen mox resurget; timete itaque, o principes, et scitote hunc esse Deum, ut servili timore utiliter deinde cessante, lætitia vobis oboriatur. Sic est etiam illud : «Jubilato Deo in voce exsultationis, quoniam Dominus excelsus terribilis?» Quod cum ita sit, necesse est non sine tremore exsultationem fieri.

VERS. 12. Jam dictio, «Apprehendite disciplinam,» potest hoc etiam significare : «Quandiu hæc vita utimini, disciplinam condiscite.

Non est alienum a Servatoris benignitate, ut astantibus terræ regibus, cum principibus adversus se congregatis, dicat : «Et nunc, reges, intelligite.» Etiamsi enim per inscitiam antea insidiati cœtis, at nunc edocti respiscite; vel ad intellectum redite, postquam a morte surrexit qui fuerat crucifixus. Hinc pergens oratio, disciplinam tradit principibus regibusque, quos ferrea virga rectorus est, atque : «Heus vos! erudit jam, et intelligentes quanta sit vis illius qui gentes hæreditatis instar a Patre accepit; et qualis quantaque virga sit adversus vos intentia, ab eo oppugnando desinite; sed prudente potius animo imbuti, rationali voamet tradite disciplinæ.

VERS. 13. Locutio, «in brevi,» referenda est ad illam : «Apprehendite disciplinam,» tanquam fuerit per hyperbaton posita; ut sit dictionis series hæc. Apprehendite disciplinam brevi, dum adhuc hæc luce vitali utimini; ne forte pigrescentibus vobis irascatur Dominus, et de via justa pereatis. — Verbum autem *confidens* fidem denotat, cum spe inficiente, firmissimam. Etenim ne in rebus quidem, quæ videntur asperissimæ, vir pia fiducia pollens, de affuturo sibi Domini auxilio desperat.

VERS. 1. Sint Deus hominem justam a multis affligi, dæns illi occasionem pondus gloriæ acquirendi, quæ ex copia tribulationum conficitur. Et si

ptum nobis superesse.

(6) Desunt in codice paginæ quatuor.

aliquando justos angustis pressis dixerit Deo : « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? » adhuc eo loquente, « Ecce adsum »²² respondet Dominus, « ut pondus gloriæ tibi protinus levem faciat tribulationem »²³; ita per hyperbolem dictam. Unde illud : « Multæ tribulationes justorum »²⁴. Et ne salus absque Deo esse videatur, ideo David adjungit « in Deo. »

VERS. 4. Quoniam psalmus tanquam ex persona Domini pronuntiatur, dicendum est ipsius quoque caput exaltari, quod Dei est; cum nempe ejus deitas demonstratione externa fidelibus sit manifesta. Significat capitis vocabulum hoc loco principem. Idcirco sanctorum virorum princeps Christus, merito rex eorum est; atque ita caput eorumdem est. — Namque ejus, qui cum Christo surrexit, et quæ sursum sunt sapit, non quæ super terram²⁵, exaltatur caput a Domino qui Verbum est. — Gloria ejus qui ipsum selegit, quam ab eo solo postulat is qui gloriam hominum non accipit.

VERS. 5. Mons sanctus Dei, eximia illius cognitio potest intelligi : mons sanctus Dei, unde supplices exaudivit Deus unigenitus Filius Dei. De quo nunc dictum est : « Erit conspicuus mons Dei novissimis diebus »²⁶. Quæ locutio manifestationem illius denotat futuram, cum in sæculorum consummatione adveniet.

VERS. 6. Cubare significat reclinacionem, post quam supervenit somnus. Quia ergo animam suam sponte deposuit, postea decumbens soporatus est. Sed mox a mortuis resurgens, Deo suscipiente, primogenitus mortuorum factus est²⁷.

VERS. 7. Decet virum sanctum, Deo confidentem, extra motum versari. Sic in vicésimo sexto psalmo : « Si consistant adversus me castra, non timebit cor meum »²⁸. Prædicat autem hæc etiam Salvator innumeros cernens qui eum crucifigi postulaturi erunt; contra quos se præbuit interritum.

VERS. 8. Temere inimicos habet, qui odii atque inimicitie causam non præbuit. Tales sunt omnes qui persecutionem patiuntur, propterea quod pie vivunt in Christo Jesu²⁹. Quibus a Servatore dicitur : « Beati estis cum expronaverint vos, et dixerint omne malum mentientes propter me »³⁰, et reliqua. Hoc morum instituto cum esset etiam David, multos habuit sine causa inimicos, ut Saul et Abesalomum horumque stipatores. Nam sancto viro, et qui multam mansuetudinem bonitatemque erga eos sæpe expromperat, sine causa infensi erant.

VERS. 9. Quenam est benedictio populo superveniens, nisi Patris voluntas de Filii in mundum adventu?

PSALMUS IV.

Didymi Alexandrini de titulo psalmi quarti : « In finem, in psalmis, canticum Davida. »

(ΜΑΙ Bibliotheca nova, t. III, 456, 284, ex cod. Vatic. I, f. 18.)

Didymi. Canticum est triumphalis aut eucharistica

Διδύμου. Ὁδὴ ἐστὶν ἐπὶ νικίῳς ἢ χαριστήριος αἶνος

²² Isa. LVIII, 8. ²³ II Cor. IV, 17. ²⁴ Psal. VII, 20. ²⁵ Psal. XXVI, 5. ²⁶ II Tim. III, 12. ²⁷ Matth. V, 11.

²⁸ Coloss. III, 2. ²⁹ Isa. XLII, 5. ³⁰ Coloss. 18.

(7) Phrasis mendosa.

(8) Ἀπὸ τοῦ. Forte legendum ἀπ' αὐτοῦ. EDIT. PATROL.

A καιος ἐπαπορῶν λέγοι τῷ Θεῷ· « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με; » ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, εἰπὼν « Ἰδοὺ πάρεμι » ἀποκρίνεται, « ἵνα βάρος δόξης ἐργασθῆται σοι τὸ παραυτίκα ἐλαφρόντης θλίψεως· » καθ' ὑπερβολήν. Διό· « Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. » Εἰ δέ ἐστι σωτηρία μὲν οὐκ ἐν τῷ Θεῷ, Δαυὶδ τοῖς τῶς πρόσκειται τὸ « ἐν τῷ Θεῷ (7). »

Στ. δ'. Ἐπειδὴ δ' ἐλέχθη ὡς ἐκ προσώπου Κυρίου ὁ ψαλμὸς ἐπαγγέλλεται, ῥητέον ὡς καὶ αὐτοῦ ὀφύεται ἡ κεφαλὴ ὁ Θεὸς οὐσα, ὅτ' ἂν ἡ θεότης αὐτοῦ φανερά δι' ἀποδείξεως τοῖς πιστοῖς γίνηται. Σημαίνει τὸ τῆς κεφαλῆς ὄνομα ἐν τούτοις ἄρχοντα· διὸ τῶν ἀνδρῶν ἄρχων ὁ Χριστὸς ἀγίων ὄντων, βασιλεὺς αὐτῶν εἰκότως ἐστίν· καὶ ταύτη κεφαλὴ αὐτῶν χρηματίζει.

— Εἰ γὰρ συνηγέρθη Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω φρονεῖ, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, ὀφύθησεται αὐτοῦ ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃς ἐστὶν ὁ Λόγος. — Δόξα ἂν τοῦ χωρισαντος αὐτὸν, ἦν ἀπὸ τοῦ (8) μόνου ἐξήτησεν ὁ μὴ λαμβάνων δόξαν ἀνθρώπων.

Στ. ε'. Ὅρος ἅγιον Θεοῦ, ἡ ὑπερφύης γνώσις αὐτοῦ δύναται [νοεῖσθαι]· ὄρος ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐξ οὗ εἰσακούει τῶν εὐχομένων Θεὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς αὐτοῦ· περὶ οὗ εἰρηται· « Ἔσται ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· » δηλοῦσης τῆς λέξεως ταύτης τὴν γενομένην αὐτοῦ φανέρωσιν κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων.

Στ. ς'. Τὸ μὲν κοιμηθῆναι σημαίνει τὴν ἀνάκλισιν μεθ' ἣν ὁ ὕπνος ἐπιγίνεται· ἐπει οὖν ἐκουσίως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκεν, κατὰ τοῦτο κοιμηθεὶς ὕπνωσεν· ἐξεγερθεὶς δὲ ἐκ νεκρῶν, ἀντιλαβομένου Θεοῦ, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν γεγένηται.

Στ. ζ'. Πρέπει δὲ ἅγιω πεποιθότι Θεῷ τὴν ἀροβίαν ἀσκεῖν. Οὕτως ἐν κς' λέγει ψαλμῷ· « Ἐὰν παρατάξῃται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. » Προλέγει δὲ ταῦτα καὶ ὁ Σωτὴρ τὰς μωριάδας βλέπων τῶν αἰτουμένων αὐτὸν σταυρωθῆναι, πρὸς ὃς ἀταράχως διέκειτο.

Στ. η'. Ματαίως ἐχθροὺς ἔχει ὁ μὴ παρέχων μίσους καὶ ἐχθρας πρόφασιν. Τοιοῦτοι δὲ εἰσιν πάντες οἱ διωκόμενοι διὰ τὸ ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς ὃς λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Μακάριοι ἐστε ὅτ' ἂν δνειδισωσιν ὑμᾶς, καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν ψευδόμενοι ἔνεκεν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης τῆς προθέσεως ὦν καὶ ὁ Δαυὶδ, πολλοὺς εἶχεν ματαίως ἐχθροὺς, ὡς τὸν Σαοὺλ, καὶ τὸν Ἀβεσσαλώμ, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς. Τοῦ γὰρ ἁγίου πολλὴν πρᾶσθητα καὶ ἀγαθότητα εἰς αὐτοὺς πολλάκις ἐνδειξαμένου, μάτην ἦσαν ἐχθροί.

Στ. θ'. Τίς ἡ εὐλογία ἡ ἐπὶ τὸν λαὸν ἐρχομένη, ἡ βούλησις τοῦ Πατρὸς ἡ περὶ τῆς ἐπιδημίας;

ἡ πόνη φωνῆ προφερόμενος· ψαλμὸς δὲ ὕμνος ὄργανον τῷ καλουμένῳ ψαλτηρίῳ ἢ καὶ κιθάρα κρουόμενος. **Εἰ** δὲ πρὸς ἀναγωγὴν, ψῆθ ἢ θεωρία τῆς ἀληθείας πόνη νόσει μεμυσαμένη γενομένη· ψαλμὸς δὲ, πράξις κατὰ λόγον τὸν ὁρὸν ἐπιτελούμεναι· ὡς ψάλλειν μὲν, τὸν πρακτικὸν βίον ἔχοντα· ἔδειν δὲ, τὸν θεωρητικόν. Ἐπει τοίνυν ὁ Δαβὶδ θεωρεῖ καθαρῶς καρδίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, ψῆθ προφέρει, ἦν εἶναι ἐν ψαλμοῖς λέγει, διὰ τὸ πολλὰ πρακτικῶς αὐτῷ κατωρθῶσθαι. Αὕτη ἡ ψῆθ. **Εἰς** τὸ τέλος ἐστὶν ἐκεῖνο, ὃ καλεῖν εἰθῶσιν ἔσχατον ὄρεκτον, τῷ αὐτοῦ ἕνεκα τὰ ἄλλα πάντα εἶναι αἰρετὰ καὶ ὀρεκτά· αὐτὸ δὲ οὐκ ἄλλο χέριν, ὅπερ ἐστὶν ἡ πάντων τελείωσις. Περὶ οὗ καὶ ὁ Παῦλος φησιν. **Εἴτα** τὸ τέλος, καθ' ἣν ἡμῶς τις τῷ Θεῷ γεγενημένος, δέεται αὐτόν. Κατὰ τὴν δὲ βούλησιν καὶ τὸ τῷ Δαβὶδ τὴν ψῆθ, ἀλλὰ μὴ τοῦ Δαβὶδ ἀναγεγράφαι; Φασὶν τοίνυν τινὲς, τοῦ Δαβὶδ εἶναι τὸν ψαλμὸν ἢ τὴν ψῆθ, ὅτ' ἂν αὐτὸς ἢ προσενεγκῶν θεοποιησθεῖς· τῷ Δαβὶδ δὲ εἶναι τὴν ψῆθ ἢ τὸν ψαλμὸν. ὅτ' ἂν πρὸς αὐτὸν τὰ λεγόμενα ἀναφορὰν ἔχη· συμπίπτει δὲ πολλάκις καὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῷ εἶναι τὸ ἀπαγγελλόμενον, ὅτ' ἂν αὐτοῦ διακονησαμένου τῷ Πνεύματι τὰ ὑποβαλλόμενα ὑπ' αὐτοῦ προελεχθῆ. **Εἴτα**, δοθέντος τοῦ ψαλμοῦ τινὲ τῶν ψῆθων, ἀπηγγέθη δι' ἐκεῖνων τῷ Δαβὶδ· ὅπερ ὡς δ' ἔχει ἕκαστον τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς κειμένων, μόνου τοῦ κατὰ Θεὸν σοφοῦ εἰδέναι.

laudatio, voce tantum prolata. Psalmus est hymnus qui ad instrumentum, cui nomen psalterium vel etiam cithara, canitur. Secundum vero anagogen, ode est contemplatio veritatis quæ solo intellectu, musica veluti harmonia temperato, fit. Psalmus item actiones denotat, quæ secundum rectam rationem fiunt: ita ut psallat, qui practicæ vitæ genus sequitur; canat autem, qui theoreticum. Quoniam itaque David contemplatur puro corde Deum ejusque veritatem, canticum profert, quod ait esse in psalmis, propterea quod ipse plurima agendo recte fecerit. Hæc de cantico. Jam dictio *in finem* illud significat quod vulgo extremum appetibile dici solet, quia hujus gratia cætera omnia optanda et appetibilia sunt; ipsum vero haud alterius gratia; quæ cujusvis rei perfectio est. De quo etiam Paulus loquitur. Secundo loco finis est, qui quis Deo factus similis, ipsum videbit. Cur autem canticum Davidi, non autem canticum Davidis inscribitur? Aiunt nonnulli, *Davidis* esse psalmum aut canticum, cum ipsemet a Deo inspiratus recitat; *Davidi* autem esse canticum aut psalmum, cum ea quæ dicuntur ipsum respiciunt (9). Sæpe autem accidit, ut et *ipsius* et *ipsi* sit, quod recitatur; nempe cum David Spiritui obsecundans, quæ sibi ab hoc suggeruntur vaticinatur: deinde psalmus alicui cantori datur, a quo vicissim Davidi recitatur. Quomodo autem reapse se habeant, quæ in sacris jacent Scripturis, ille tantummodo, qui secundum Deum sapiens est, scire poterit.

Στ. β'. Πλατύνει δὲ ἐν θλίψει ὁ Θεός, οὐ καίων τὴν περιστάσιν, οὐκ ἀνατρέπων τοὺς κακούντας, ἀλλὰ παρέχων μεγαλοψυχίαν γενναίως φέρειν τὰ περιστατικά· κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν ἀκουστέον καὶ τὸ, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτούς, » ὑπομονὴν χαριζόμενος· ἐστὶ δ' ὅτε καὶ ἔξω τῶν περιστάσεων ποιεῖ τὸν μεγαλοψυχῶς πρὸς τὰς περιστάσεις στάντα, ὡς τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸν Ἰωβ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν περὶ οὗ τὰ προκειμένα.

Vers. 2. Dilatat in tribulatione Deus, non calamitatem sedans, neque maleficos cohibens, sed magnanimitatem præbens fortiter ferendi calamitatem. Hoc sensu illud quoque intelligendum: « Multæ tribulationes justorum, et ex his omnibus eripiet eos²¹, » patientiam scilicet suppeditans. Quandoque etiam e calamitatibus reapse eripit Deus justum hominem qui fuit contra illas magnanimus, veluti Josephum ac Jobum, et hunc de quo nunc sermo est.

Στ. γ'. Ἦσι ἀνθρώπων περιφρασίς ἐστι, ὡς παρ' Ἑλλῆσι τὸ, Ἦσι Ἀχαιῶν· πολλὰ δὲ ταῖα φέρεται καὶ ἐν τῇ Γραφῇ· ὧν ἐστὶν καὶ τὸ, « Βροτὸς γὰρ γεννητὸς γυναικός· » καὶ τὸ, « Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, Ἰωάννου αὐδεις μεζῶν ἐστίν. » Καὶ αὗται γὰρ αἱ λέξεις ἀντὶ τοῦ « ἀνθρώποι » εἰρηγται.

Vers. 3. Filii hominum periphrasis est, velut apud ethnicos, filii Achæorum. Multa hujusmodi in sacra quoque Scriptura feruntur; veluti, « Mortalis est²², de muliere natus²³. » Item: « Inter natos mulierum, nemo major Joanne²⁴. » Nam et hæc locutiones nihil præter « homines » dicunt.

Ἦ οὐ θαυμαστοῦται ὁ δόσις τοῦ Θεοῦ ὅτ' ἂν θλίψει φέρεται μεγαλοψυχῶς, δοκούσας ὑπὲρ ἀνθρώπων εἶναι, ἀλλὰ καὶ ὅτ' ἂν ἐπικαλούμενος Θεὸν ἐπινεύοντα εὐθέως ἔχη; « Ἄπερ πάντα ἀγνοεῖ ὁ βαρεὶαν καρδίαν, τοῦτ' ἐστὶν νόσησιν μετὰ κακίας ἔχων. Ἦ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρηγται πρὸς Ἰουδαίους ὁ λόγος, διὰ τὸ βαρυκάριον οὐκ' ἐστὶ Θεοῦ ἀλλ' ἀνθρώπων υἱός. Πῶς γὰρ οὐκ ἐθαυμάστωσεν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πλη-

Vel nonne dignus admiratione est vir Dei sanctus, cum tribulationes magno animo fert, quæ supra hominis patientiam videntur; præsertim quia Deum invocans, illico sibi annuentem experitur? Quæ omnia ignorat gravis cordis homo, id est qui mentem pravam habet. Vel, de Christo sermo fit ad Judæos, propter cordis duritiam jam non Dei sed hominum filios. Quidni enim in se perque se

²¹ Psal. vii, 20. ²² Sap. vii, 1; xv, 17. ²³ Job xiv, 1. ²⁴ Luc. vii, 26.

(9) Canones grammatici aiunt, ut cuique hebræo philo notum est, articulum ך̄ tam secundo quam tertio casu apud Hebræos inservire. Itaque ך̄

tam *Davidis* significat quam *Davidi*. Licuit ergo alterutrum pure interpretari. Cæteri ergo sensus figuratæ altiorisque exegeseos sunt.

mirabilis Christus sit, completis vaticiniis, et suspendis miraculis per ipsum patris, et demum a mortuis resurgens? Quæ vos agnoscetis, si omnia cordis duritie, Scripturas de Saucto loquentes scrutabimini. Namque a vobis scrutantibus novitas spiritus invenietur.

VERS. 5. Hanc arripiens locutionem Apostolus, mox subjicit: «Sol non occidat super iracundiam vestram, et ne detis locum diabolo⁴⁵.» Qui hæc admiserit apostolicam adhortationem, ad iracundiam commotus non peccat, quis ille potius qui iram fovet, habet illam perseverantem; quem iras tenacem mos est appellari. Confirmat hunc loci sensum, quod mox subsequitur, nam «Quæ dicitis, inquit, irati scilicet in cordibus vestris,» de his «in cubilibus compungimini;» ita ut somno exempti nihil eorum agatis vel dicatis quæ in corde per iram deliberastis.

VERS. 7. Possumus lumen vultus Dei dicere figuram substantiæ⁴⁶ et imaginem ipsius Dei invisibilis⁴⁷. Quod lumen deinceps signatum fuit super nos, ad ejus imaginem conformatos. Non est ignorandum quosdam legere sic: «Quidam ostendet nobis bona.» Nam non multorum, sed unius est, bona ostendere; hic autem unigenitus est Filius Dei. Iis qui ita intelligunt, vocabulum quis (quidam) significat id quod proprie appellatur certa tali qualitate præditum, et individuum, atque una numero substantia. Utuntur autem hoc testimonio: «Homo quidam nobilis⁴⁸.» Nam et hoc loco quis (quidam) aliquid denotat quod proprie talis est.

VERS. 8. Quanquam hi jucundis sibi rebus videntur expleri, attamen ego sæculum exspectans futurum rectæque vitæ mercedem, extra omnem perturbationem propter spem constitutus, in idipsum recumbam et soporabor; reclinacionem somnunque dicens ex hac vita discessum. Jam causa narrata, cur recuberit et in pace dormiverit, statim addit: «Quoniam in pace constituisti me.» Quippe etiam apud Oseam dicitur animæ ex persona Dei: «Constituam te in pace⁴⁹.» Facit hoc autem Deus, futurorum spem divinorum honorum exhibens constitutus ab eo in intellectuali practicaque virtute, et in veritatis dogmatibus et ecclesiasticis legibus.

PSALMUS V.

VERS. 1. In finem. Ob gratiarum actionem hymnus canitur, pro anima seu Ecclesia ad divinam hæreditatem evecta, non materialem sed spiritalem. Attolluntur enim Dei famuli, secundum Apostolum, ad hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, in cælis conservatam⁵⁰. Ad quam Servator invitans, ait: «Venite qui a dextris meis estis, benedicti a Patre meo, possidete para-

ρῶσας προφητείας, παραδόντων δυναμειων γενομένων δι' αὐτοῦ, ἐτι μὴν καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν; Γνώσθε δὲ ἀποβαλόντες τὸ βαρυκάρδιον, καὶ ἐρευνησάτε τὰς περὶ τοῦ Ὁσίου Γραφάς. Ἐρευνήσασι γὰρ ὑμῖν, ἡ καινότης τοῦ πνεύματος εὐρεθήσεται.

Στ. ε'. Ταύτην τὴν λέξιν παραλαβὼν ὁ Ἀπόστολος, ἐπήγαγεν αὐτῇ· «Ὁ ἴλιος μὴ ἐπιδοῦται ἐπὶ τῷ περιγρισμῷ ὑμῶν, μηδὲ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.» Ὁ ταύτην καταδεξάμενος τὴν ἀποστολικὴν προτροπὴν, ὀργισθεὶς οὐχ ἁμαρτάνει, τοῦ κατ' ὀργὴν διακειμένου ἐπίμονου αὐτὴν ἔχοντος, ὃν καὶ μνησαστὴν (10) ἔθος καλεῖν. Βεβαίως ταύτην τὴν νόησιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενον· «Ἄ λέγετε γὰρ, φησὶν, ὀργισθέντες δηλονότι, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς καίταις κατανούγητε, ὥστε ἀναστάντες ἐξ ὑπνους μὴδὲν πρᾶξαι ἢ εἰπεῖν τῶν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν ὀργῇ διεσπειμένων.

Στ. ζ'. Δυνατὸν φῶς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀόρατου Θεοῦ εἰπεῖν. Ὅπερ φῶς ἀπεντεύθεν ἐγμειώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντας κατ' αὐτόν. Οὐκ ἄγνωστόν ὡς ἀναγιγνώσκουσι τινες τὸ, «Τὶς δεῖξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ, οὕτως. Τὰ ἀγαθὰ οὐ πολλῶν ἐστίν, ἀλλ' ἓνός ἐστιν δεῖξαι· οὗτος δὲ ὁ μονογενὴς ἔσται τοῦ Θεοῦ Υἱός. Σημαίνει τοῖς οὕτως ἐκλαμβάνουσι τὸ τίς, τὸ ὀνομαζόμενον ἰδίως ποῖον ἢ ἄτομον καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ οὐσίαν. Συγχρῶνται μαρτυρίῳ τὸ, «Ἄνθρωπος τίς εὐγενής·» καὶ ἐνταῦθα γὰρ τὸ τίς δηλοῖ τὸν ἰδίως ποῖον.

Στ. η'. Εἰ καὶ οὗτοι ἀπὸ τῶν ἡδέων αὐτοῖς ἔδοξαν πληθύνεσθαι, ἀλλὰ γε ἐγὼ προσδοκῶν αἰῶνα μέλλοντα καὶ μισθὸν ὀρθῆς πολιτείας, πάσης ταραχῆς ἐκτός διὰ τὴν ἐλπίδα γεγωνῶς, ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθῆσομαι καὶ ὑπνώσω· κοίμησιν καὶ ὑπνον λέγων τὴν ἀπὸ τοῦ βίου ἀναχώρησιν· ὁ ἀποδιδοὺς τὴν αἰτίαν τοῦ κοιμηθῆσαι καὶ ὑπνωθῆναι ἐν εἰρήνῃ, εὐθὺς ἐπήγαγεν· «Ὅτι ἐπ' ἐλπίδι κατήκισάς με.» Εἰρηται δὲ καὶ ἐν Ὁσῆῃ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, «Κατοικίῳ σε ἐπ' ἐλπίδι.» Ποιεῖ δὲ τοῦτο Θεός, ἐλπίδα μελλόντων θεῶν ἀγαθῶν προσεικῶν τοῖς κατοικοῦμένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐν διανοητικῇ καὶ πρακτικῇ ἀρετῇ, καὶ ἐν δόγμασιν ἀληθείας, καὶ θεσμοῖς ἐκκλησιαστικοῖς.

⁴⁵ Ephes. iv, 26, 27. ⁴⁶ Hebr. i, 3. ⁴⁷ Coloss. i, 15. ⁴⁸ Luc. xix, 12. ⁴⁹ Ose. ii, 3. ⁵⁰ I Petr. i, 4.

(10) Animadvertite vocabulum μνησαστής.

καρμένην ὑμῖν βασιλείαν ἢ ἣν ὁ λέγων ποθήσας, εὐ- Δ
 ἴν ἀναπέμπει τῷ εὐτρεπίσαντι αὐτὴν Θεῷ.

tum vobis regnum⁴²; quo is, qui hic loquitur, capiens, preces extollit ad illius preparatorem Deum.

Στ. β'. Τὸ δὲ ἐνώτισαι, μὴ φερόμενον ἐν τῇ συν-
 θεσίᾳ, ἐν τῇ Γραφῇ κεῖται συνεχῶς, δηλοῦν τὸ εἰς τὰ
 τα δέχεσθαι τὸν ἀκούοντά τοὺς ἀπαγγελλομένους λό-
 οὺς τοῦ λέγοντος αὐτοῦς, διὰ τὸ ἐγγὺς εἶναι· σχέσει
 ἔγγυς οἱ δίκαιοι Θεοῦ· ὅθεν εὐχαῖς δικαίων ἐπ-
 κοῦειν εἰρηται ὁ Θεός, καὶ τὰ ὅσα ἔχειν εἰς δέησιν
 ὑτῶν· βασιλεὺς δ' ἅμα καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός τυγ-
 ἄνει, τῶν μὴ διαπετασάντων χεῖρας αὐτῶν πρὸς
 ἄν ἄλλοτριον, μηδὲ βασιλευμένον ὑπὸ τῆς ἀμαρ-
 τίας.

Vers. 2. Verbum ἐνώτισαι, quod inusuetum est, constanter in Scriptura sacra ponitur, significans quod in aurem excipiat is qui audit sermones ab aliquo pronuntiatos, cui proximus ipse est. Porro autem Deo proximi affectu sunt iusti homines. Unde fit, ut justorum preces audire dicatur Deus, et aures postuletis illorum præbere. Rex autem simul et creator Deus est illorum, qui manus suas ad alienum deum non extendunt, neque sub peccati dominio sunt.

Στ. γ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, ᾧ ὁ τῆς δικαιοσύνης
 λειος ἀνέτειλεν, ἐν ἀρχῇ νοητῆς ἡμέρας γεγωνῶς, B
 ἀριστήριον αἶνον προσφέρων τῷ αἰτίῳ τῷ φωτι-
 μου, « Τὸ πρωτ, « ἔφη, « εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς
 μου. » Τίνι γὰρ ἔδει χάριν ὁμολογήσαι ὑπὲρ τηλι-
 ούτου ἀγαθοῦ, ἢ σοί, ὦ Δέσποτα, ἐφ' ἀνατελιαντὶ μοι
 κῶς, αἰτιῶν μοι μεγίστης θεωρίας ὑπάρχον; Ἄει
 οὖν ἔρωσ εἰσέρχεται πρὸ ταῖς ὑπαρξάσαις θεωρίαις,
 καὶ ἔτι θέλει βλέπειν τὰ κάλλη τῆς ἀληθείας. Παρ-
 σταται τούτο ἐκ τοῦ καὶ ἐκόψομαι· ὡς γὰρ τὸ
 ἐπέρχομαι ἀκατάπαυστον πρόσωπον δηλοῖ, οὕτω τὸ
 ἐκόψομαι, συνεχῶς προστιθεμένην κατανόησιν
 ἐμφαίνει. Πῶς γὰρ οὐκ αἰεὶ βλέπει ὁ ἐπαγγελίας τυ-
 χῶν τῆς, « Ἔσται σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ φῶς
 δικαίως διὰ παντός; » Ἐπεὶ δὲ καὶ ἑτέρα Γραφή
 ἔχουσα, « Παραστήσομαι αἰεὶ ἐπ' ὄψεϊ με· » ὅπαρ οὐ
 παντός λέγειν, ἀλλὰ τῶν κατὰ τὸν μέγαν Ἠλίαν διὰ C
 τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας παρῆρσιαν λέγειν θαρβρόντων·
 « Ζῆ Κύριος ᾧ παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ σήμερον. »

Vers. 4. Contemplativa ratione autem, is cui iustitiæ sol exoritur, initio spiritualis diei apparens, laudem grati animi causa recitans luminis auctori: « Mane, » inquit, « exaudies vocem meam. » Nam cui- nam gratiam habere tanti boni oporteret, nisi tibi, Domine, qui lumen mihi extulisti, quod mihi maxime illuminationis causa est? Semper itaque præit amor illuminationibus, et pulchræ veritatis cognoscendæ voluntas. Hoc demonstrat etiam vocabulo videbo: nam sicut *advenio* personam inquietam ostendit, ita *videbo* perpetuo intentam contemplationem ostendit. Quidni enim semper videt, qui- promissionem meruit: « Erit tibi Deus lumen æternum, et lux iustis in perpetuum? » Namque et alia Scriptura occurrit: « Exhibebo me conspectui tuo. » Quod non cuilibet licet dicere, sed magni Eliæ similibus, qui ob vitæ suæ actæ fiduciam audent dice- re: « Vivit Dominus, in cuius conspectu hodie sto⁴³. »

Στ. δ'. Τούτου ἀληθοῦς ὄντος, οὐκ ἔστιν ἐκ Θεοῦ τὸ
 κακὸν κατὰ τοὺς λέγοντας ἐνυπόστατον τὴν κα-
 χίαν (11). Ἐκ στόματος γὰρ Ἰψίστου οὐκ ἐξελεύσεται
 τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, βουλομένου μόνον εἶναι τὸ
 ἀγαθόν. Οὐ ὄντος, οὐκ ἂν ἐν τινι συσταίη κακόν.
 Ἀπολλυσι δὲ τοὺς ψεύστας, καθ' ὃ ψεύσται, εἰς ἐπι-
 γνωσιν ἀληθείας. Πάντων δὲ τῶν λαλούντων τὸ ψεύ-
 δος ὑπὸ Θεοῦ ἀπολλυμένων, ἀπόλλυται κάκεινος περὶ
 οὗ εἰρηται· « Ὅταν λαλή τὸ ψεύδος, ἐκ τῶν ἰδίων
 λαλεῖ· » εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστιν κατ' οὐσίαν κακός· οὐ
 γὰρ ἅμα τὸ γενέσθαι καὶ εἰς ὑπόστασιν ἔλθειν· ἀλλὰ
 μετὰ ταῦτα τραπείς, ἀρχὴν τοῦ λαλεῖν τὸ ψεύδος
 ἔχον, ἐσχηκώς ποτὲ ἐν ἀληθείᾳ εἶναι. Δηλοῦται δὲ D
 πῦτο ἐκ τῶν οὕτω περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων· « Ἐν
 τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν
 αὐτῷ· » ὁ γὰρ ψευτὸς ὢν διὰ τὸ μὴ ἐστάναι, φανερώς
 ἔστιν πειραθεὶς τούτων τῶν διαθέσεων. Κριτέον δὲ
 ἐκ προθέσεως ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνης φωνῆς τὸν ψευδόμε-
 νον, ἵνα μὴ ὦσιν ὑπὸ τὴν ἀπειλήν οἱ οἰκονομικῶς
 ποτὲ τοῦτο πεποιηκότες, ὡς Ραβὶ· ἔδοξε γὰρ ψεύ-
 θεσθαι πρὸς τοὺς ἀναζητούντας ἐπὶ τῷ ἀποκτείναι
 τὸς κατασκόπους ἀγαθοῦς ἀνδρας ὄντας· ὑπὸ Ἰησοῦ
 γὰρ τοῦ Ναυὶ ἀποσταλάντες, ἐπαινετοὶ ἦσαν. Τῆς
 προθέσεως τῆς ἀνθρώπου πολὺ τὸ σπουδαῖον ἐχού-

Vers. 6. Quod verum cum sit, non est a Deo- malum ut illorum opinio est, qui substantivam ma- litiam esse dicunt. Nam ex ore Altissimi non exhibit malum et bonum, volentis tantummodo esse bonum. Quod cum ita se habeat, nemini congenitum malum est. Perdit autem mendaces, quatenus mendaces sunt, ut cognoscatur veritas. Jam cum omnes qui loquuntur mendacium, a Deo perdentur, is quoque peribit, de quo dictum est: « Cum loquetur men- dacium, de suo loquetur⁴⁴: » quod si ita est, non est substantialiter malus. Id demonstratur ex his quæ de illo sunt scripta: « In veritate non stetit, quia veritas in eo non est⁴⁵. » Nam qui reprehensibilis est quia non stetit, manifeste his passioni- bus obnoxius fuit. Verumtamen mendacium ex ani- mi proposito non ex sola voce iudicandum est; ne sub hanc imputationem cadant ii qui prudente ali- quo consilio id egerunt: veluti Rahab, quæ visa est mentiri apud quærentes interficere exploratores, bonos viros⁴⁶; qui a Jesu Navi filio missi, lauda- biles erant. Cum hujus feminæ propositum valde esset honestum, non est consentaneum ut ea col- locetur inter perditos, vel inter eos qui mendacium loquuntur. Sicuti ne ideo quidem quia aliquis ho-

⁴² Matth. xxv, 34. ⁴³ III Reg. xvii, 1. ⁴⁴ Joan. viii, 44. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Jos. ii, 5.

(11) Reprehendit Manichæos, adversus quos existat peculiare Didymi nostri opus.

minem occidit, homicida est; nec qui sanguinem ut-
cunque fuderit, vir sanguinum est. Nam nec homici-
das nec viros sanguinum dicimus viros illos qui ex
divinæ legis norma morte eos affecerunt qui talia
pati digni erant. Alioqui Samuelem quoque atque
Eliam ita appellare oporteret, qui pro recta religione
multos interimendos curarunt.

Vers. 7. Improbis ac legis transgressoribus te-
cum non habitantibus, neque sub benevolo con-
spectu tuo manentibus, ego, inquit, te misere-
nte domum tuam ingrediar. Sic enim dicere potero :
« Mane astabo tibi et videbo, » et tanquam miseri-
cordiam consecutus, pie te adorabo in spiritu ac
veritate⁴⁶. Jam vero firmus in virtute status tem-
plum Dei est, quod qui tenent confidenter alunt :
Christus tanquam filius herilis domi suæ est, quam
domum ipsi constituimus, qui nostri similibus di-
cimus : « Templum sanctum estis⁴⁷; » et : « Cor-
pora vestra templum Spiritus sancti sunt⁴⁸; » apud
quos Filii Paterque mansionem faciunt. Ecclesia-
sticum quoque dogma et doctrina domus Dei tem-
plumque sunt; velut apud Timotheum : « Quomodo
te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ec-
clesia Dei viventis⁴⁹. » Utroque autem sensu ingre-
ditur aliquis in domum, et adorat ad templum Do-
mini, videlicet misericordia Dei potius quam sua
vita frugi et recta. — Careo, inquit, virtutibus quæ
me Deo conjungere, et in ejus domum introducere
queant; sed tamen benignitati tuæ confido, et ea
fretus ingrediar. Neque deinceps contemptui erit
apud me, qui recte egerit ducatu tuo ac providen-
tia. Partem virium mearum violentiorem subtra-
hunt, cœu viæ cujusdam obstacula; ut sic justitiam
veram tenens, ejusdem quoque fortitudinem habeam
contra adversarios.

Vers. 8. Qui sibi proposuit recte sapere et agere,
multos experitur adversantes homines atque dæmo-
nes, emolumentis bene agentium ob invidiam infen-
sos : contra quos se debilem sentiens, auxiliarem
implorat Deum. — In aliquot exemplaribus scribitur :
« Coram me viam tuam. » Nam si via nostra
coram Deo recta fuerit, nullum experiemur erro-
rem. Et si via Domini præ oculis vobis fuerit, per
eam incedemus alacriter. At Symmachus pro *dirige*,
complanata inquit, juxta Isaiam dicentem : « Fient
obliqua in rectam, et aspera in vias planas⁵⁰. » In
alio quoque psalmo dictum est : « A Domino gres-
sus hominis diriguntur⁵¹. » Cæteroque cum demisso
animo haud postulat justitiæ suæ causa, quæ recte
agere sortita sit, sed propter eos qui se impie op-
pugnabant. Deinde particulatim pergit dicere : Ete-
nim plenam mendacii vitam degunt, et linguæ con-
sonas habent cogitationes, fetoremque manifestum
olent ad aliorum corruptelam. Designat nimirum
blasphemiam adversus Deum, et intemperantis lascivi-
viæ verba : imo et pejora verbis, dolo tecta adver-

Α σης, οὐκ ἀκολουθεῖν ἔσται τάξαι αὐτὴν ἐν τοῖς ἀπο-
λυμένοις ἢ ἐν τοῖς ψεύδοις λαλοῦσιν. Ὅσπερ δὲ οὐ
ὀπίσσωποτε κτείνεις ἀνθρώπων, φονεύς ἐστὶ· οὐτε
οὐ καθάπαξ ὁ ἐχθρῶν αἷμα, ἀνὴρ αἱμάτων ἐστὶν·
οὐ γὰρ λέγομεν φονεὺς ἢ αἱμάτων ἀνδρας τοὺς κατὰ
νόμον θεῶν ἀποκτείνοντας τοὺς ἀξίους παθεῖν τοῦτο·
ἐπεὶ ὥρα λέγειν τοῦτο Σαμουὴλ καὶ Ἡλῖαν, οἱ ἐπὶ
εὐσεβείᾳ πολλοὺς ἐκτείναν.

Στ. Ζ'. Τῶν πονηρουμένων καὶ παρανόμων αὐ-
παροικούντων σοι, οὐδὲ διαμένοντων ὑπὸ τὴν θεωρίᾳ
σου, ἐγὼ, φησὶν, ἐλέω τῷ σὺ εἰσπελεύσομαι εἰς τὸν
οἶκόν σου· οὕτω γὰρ καὶ λέγειν θνήσκειται τὸ, « Πρὸς
παραστήσομαι σοὶ καὶ ἐπόψομαι, » καὶ ὡς πλη-
μένους σὺν εὐλαβείᾳ προσκυνήσω σε πνεύματι καὶ
ἀληθείᾳ. Ἡ δὲ κατ' ἀρετὴν κατάστασις ναὸς ἐστὶ
B Θεοῦ, ἣν οἱ ἔχοντες, μετὰ παρήρησις φασί· Χρι-
στὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἶκός ἐσμεν,
ἡμεῖς τοὺς ὁμοίους ἐρῶντες, « Ναὸς ἄγιος ἐστὶ· »
καὶ, « Τὰ σώματα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· »
πρὸς οὓς ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ μονὴν ποιοῦνται. Καὶ
ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ γνώμη τε καὶ διδασκαλία, οἶκος
Θεοῦ καὶ ναὸς, κατὰ τὸ πρὸς Τιμόθεον· « Πῶς δεῖ
σὲ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλη-
σία Θεοῦ ζώντος. » Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς θεωρίας
εἰσέρχεται τις εἰς τὸν οἶκον, καὶ προσκυνεῖ πρὸς τὸν
ναὸν Κυρίου, ἐλέω Θεοῦ μᾶλλον ἢ οἰκίᾳ πολιτεῖα
καὶ φρονήσῃ· — Οὐκ ἔγω, φησὶν, ἀρετὰς αἰτινὲς με
τῷ Θεῷ συνάψαι καὶ εἰς τὸν οἶκον τὸν αὐτοῦ εἰ-
σαγαγεῖν θνήσκειται· φιλανθρωπία δὲ τῇ σὴ θαβύζῃ,
καὶ δι' αὐτῆς εἰσέρχομαι. Οὐκέτι δὲ καταπεφρονη-
C μένω εἰη, φησὶν, παρ' ἐμοὶ κατορθούμενον τὸ δίκαιον
ὁδηγία τῇ σὴ καὶ προνοία· τὰ βιαιότερα τῆς ἐμῆς
δυνάμεως ὑπαίρουσιν, καθάπερ ὁδοῦ τινος ἐμπόδες,
ἵνα τῆς δικαιοσύνης τὸ ἀληθὲς ἔχων, καὶ τὸ ἰσχυρὸν
ἔχοιμι αὐτῆς κατὰ τῶν ἐναντιῶν.

Στ. η'. Ὁ προτιθέμενος ὀρθῶς φρονεῖν καὶ πρά-
τειν, πολλοὺς ἐναντίους ἔχει ἀνθρώπους καὶ δαίμο-
νας, ἐπὶ τοῖς ἀγαθαῖς τῶν κατορθούντων διὰ τῶν
ἀνωμένων· πρὸς οὓς ἐξασθενῶν ἐπακαλεῖται σύμ-
μαχον τὸν Θεόν. — Ἐν τισὶ δὲ γράφεται, « Ἐνώπιον
μου τὴν ὁδὸν σου. » Ἐάν τε δὲ ἡμῶν ἢ ὁδοῦ κατευθύν-
ται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, κλάνης οὐ ληψόμεθα πείραν·
ἐάν τε τοῦ Θεοῦ ἢ ὁδοῦ ἐνώπιον ἡμῶν, αὐτὴν ἀεισω-
D μεν προθύμως. Ἄντι δὲ τοῦ κατευθύνοντος, ὁ Σύμμα-
χος ἡμῶν εἰρηκεν, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν εἰπόντα·
« Ἔσται τὰ σχολία εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχὺ εἰς
ὁδοῦς λείας. » Ἐρηται δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, « Παρὰ
Κυρίου τὰ διαθήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται. » Οὐκ
αἰτεῖ δὲ ταπεινοφρόνως διὰ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ἢ
κληρονομούσα κατευθύναι, διὰ δὲ τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῇ
πολεμοῦντας. Εἶτα κατὰ μέρος ἐπεξέρχεται· Τῷ γὰρ
ψεύδει συζῶσι, καὶ συμφώνους ἔχουσι τῇ γλώττῃ
τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὴν δυσωδίαν πρόδηλον ἔχουσιν
ἐπὶ λύμῃ τῶν ἄλλων. Λέγει δὲ τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ
βλασφημίαν, καὶ τῆς ἀκολασίας τὰ βήματα· ἀλλὰ
καὶ χαλεπότερα τῶν προφερομένων βημάτων τὰ

⁴⁶ Joan. iv, 23.⁴⁷ II Cor. vi, 19.⁴⁸ I Cor. vi, 16.⁴⁹ I Tim. iii, 15.⁵⁰ Isa. xl, 4.⁵¹ Psal. cxviii, 25.

κεκρυμμένα δόλω κατά τῶν πέλας τυρεύοντα. — Πῶς δὲ ὀδηγεῖται τις τῆ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη, ἕξταστέον μήπω τ' οὖν ὁ κατά τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ γνησία ἀρετὴ) προκόπτων ἐπόμενος Θεῷ, κατὰ τὸ, « Ὁπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σοῦ πορεύσῃ, » ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ χορηγούντος τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, τοῦ Θεοῦ δηλονότι.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεὶ ἀνθρώπινον τὸ *καρεπίκραναν*, σκοπητέον πῶς ἐκλαβεῖν αὐτὸ δεῖ περὶ Θεοῦ εἰρημέ-
 νον. Ὁ Θεὸς ἀναλλοίωτος καὶ ἀτρεπτος ὑπάρχων... ἔχομεν τὰ γὰρ ἡμέτερα ὡς ἐκείνῃ ἐγγιζόμενα νομίζεσθαι, ὅσον ἡ λήθη ἦν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, ὅπλαμ-
 θάνεται αὐτοῦ εἶναι. Περὶ ἡμῶν γοῦν εἶπεν· « Ἐκ-
 ἐλάθου νόμου Θεοῦ σου, καὶ ὡς ἐπιλήσομαι τέκνων σου. » Ὅμοιον τῷ ῥητῇ τούτῳ τὸ γραφόμενον ὑπὸ Παύ-
 λου· « Εἰ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖται· » δὴ ἔλεγε ὅτι ὑπὸ τοῦ
 εἰπόντος πρὸς τοὺς φαύλους· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, »
 ἐργάται ἀνομίας· οὐδέποτε ὕμᾶς ἔγνω. » Ὡς οὖν
 ταῦτα ὁ παραπικραίνων ἑαυτοῦ τὸ ἦθος, διὰ τῆς
 πικροτάτης κακίας ἀντάξια πάσγων ὧν ἔδρασεν, οφε-
 ται τὸν Θεὸν κατ' αὐτοῦ πικράζεσθαι. Εἶπεν γοῦν τοῦτ'
 αὐτὸ ψυχὴ δίκῃ ὑποπεσοῦσα ψήφω Θεοῦ δι' ἀμαρτή-
 ματα· « Ἐγὼ παραπικραίνουσα παραπικράνην. »
 ἔθεν καὶ συνορώσα τὴν τοῦ κρίματος ἀκολουθίαν
 εἶπεν· « Δίκαιός ἐστιν ὁ Κύριος, ὅτι τὸ στόμα αὐτοῦ
 καρεπίκρανα. »

Στ. ιβ'. Ῥηθεῖν τὰ προκείμενα καὶ περὶ τῆς τοῦ
 Σωτῆρος ἐπιδημίας, εὐφρανθέντων πάντων τῶν κα-
 ραδοκούντων αὐτοῦ τὴν ἐνανθρώπησιν· ἠλπίζετο γὰρ
 αὕτη τοῖς προφήταις καὶ τοῖς νοοῦσι τὰς προφητείας·
 ἐπεδήμησεν γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος σὰρξ γεγονώς πρὸς...
 « Λόγος » γὰρ, φησὶ, « σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν
 ἡμῖν. » Οὕτω σκηνώσαντας αὐτοῦ, εἰς αἰῶνα ἀγαλλιᾶ-
 σονται οἱ ὑποδεξάμενοι αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς· ἐφρονταί
 γὰρ τοῦ κατασκηνώσαντος ἐν αὐτοῖς διὰ σαρκὸς Λό-
 γου « τὴν δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης
 χάριτος καὶ ἀληθείας. » Οὐ τοῦ χρόνου τούτου εἰς
 αἰῶνα ἀγαλιώμενοι, ἔργῳ θεασάμενοι τὴν ὡς Μονο-
 γενοῦς παρὰ Πατρός δόξαν, οἱ φασί· « Εἰ καὶ ἐγνώ-
 καμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώ-
 σκομεν· » ἔχοντας θεωρίαν τῆς δόξης αὐτοῦ, καθ'
 ἣν Μονογενὴς παρὰ Πατρός ἐστίν.]

Ὅπλον καὶ στέφανος ὁ θυρεὸς, ἔπλον διὰ τοὺς
 πολεμοῦντας, στέφανος διὰ τοὺς νικῶντας· ἔπλον
 διὰ τοὺς στρατιώτας συγκακοπαθήσοντας, στέφανος
 διὰ τοὺς βασιλεύοντας.

PSALMUS VI.

Στ. α'. Θειοτέραν δὲ νόησιν ὁ ψαλμὸς ἔχων, ἐν
 ὅμοιᾳ ἐμπεριέχεται· εἰς δὲ τὸ τέλος ἄβεται τῷ τε-
 λεωτάτῳ εἶναι τὰ περὶ τῆς οὐδόξης θεωρήματα. Τὴν
 πνευματικὴν δὲ τις ἔχων περιτομήν, Θεῷ περιτέ-
 μνεται· τὴν δὲ σαρκικὴν, οὐ πάντως· διὸ φησὶν ὁ
 προφήτης· « Περιτέμηθε τῷ Θεῷ ὑμῶν, καὶ μὴ πε-
 ριτέμνεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν. » καὶ
 πάλιν· « Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκί, ὁ δὲ
 ὄψος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητοι καρδίαις αὐτῶν. » Ὡσπερ
 τοῖνον ὁ αἰσθητῶς περιτεμένονος περιαιρεῖ τι τοῦ

sus proximum molimina. — Quomodo autem homo
 dirigatur a justitia Dei, quaerendum est. Ille scilicet
 qui secundum Dei justitiam (talís enim est germana
 virtus) proficiens in sequendo Deum; juxta illud :
 « Post Dominum Deum tuum ambulabis⁵²; » ille,
 inquam, a largiente sibi virtutem Deo ducitur

VERS. 11. Quia humanum est exacerbari, consi-
 derandum superest quomodo id de Deo dictum intelli-
 gendi oporteat. Deus cum sit immutabilis... habemus.
 Nostra enim tanquam ei propinquantia aestima-
 nantur, veluti obliuia qua circa Deum nos laboramus,
 Dei esse reputatur. Ergo de nobis dixit :
 « Oblitus es legis Dei tui; ego quoque obliviscar
 filiorum tuorum⁵³. » Simile est dicto huic, quod a
 Paulo scribitur : « Si quis ignorat, ignoratur⁵⁴; »
 videlicet a Deo qui dixit improbis : « Discedite a me,
 operarii iniquitatis; non novi vos⁵⁵. » Similiter
 ergo qui mores suos exacerbabat, dum acerbissimam
 suam nequitiam paria meritis experitur, is e contrario
 existimat Deum sibi esse exacerbatum. Hoc ipsum
 itaque dicit anima poenae supposita decreto Dei propter
 peccata : « Ego exacerbans exacerbata fui. »
 Unde et cernens iudicii effectum ait : « Justus est
 Dominus, quoniam os ejus exacerbavi⁵⁶. »

VERS. 12. Hæc dici possunt etiam de Servatoris
 adventu, gestientibus cunctis qui ipsius incarnationem
 exspectabant. Sperabant enim hanc prophetam
 et quotquot prophetias intelligebant. Venit quippe
 Dei Verbum, caro factum ad... « Verbum » enim
 « caro, » inquit, « factum est, et habitavit in nobis⁵⁷. »
 Sic eo inhabitante, æternaliter exsultabunt, qui
 eum intra se receperunt. Videbunt enim habitantes
 intra ipsos incarnati Verbi « et gloriam quasi Unigeniti
 a Patre plenum gratiæ et veritatis⁵⁸. » Haud
 hujus temporis sæculo exsultant, qui reapse vide-
 runt gloriam quasi Unigeniti a Patre; qui aiunt :
 « Etsi agnovimus secundum carnem Christum, nunc
 tam jam amplius non cognoscimus⁵⁹, » habentes
 contemplationem gloriæ ejus, qua Unigenitus a
 Patre est.

Armatura et corona scutum est; armatura pugnantibus,
 corona victoribus; armatura militibus laborum patientibus,
 corona regnantibus.

VERS. 1. Cum de vino rem sensum psalmus habeat,
 hymnis continetur. In finem autem canitur, quia
 perfectissimæ sunt illæ de octava contemplationes.
 Jam qui spiritalem habet circumcisionem, Deo circumciditur;
 qui carnalem, non item. Idcirco ait propheta : « Circumcidimini Deo vestro,
 et nolite circumcidi in carne præputii vestri⁶⁰. » Et rursus :
 « Cunctæ gentes incircumcisæ carne, domus autem
 Israelis incircumcisi cordibus suis⁶¹. » Sicut ergo
 qui materialiter circumciditur, partem aliquam

⁵² Ose xi, 10. ⁵³ Ose iv, 6. ⁵⁴ I Cor. xiv, 38.

⁵⁵ Ibid. ⁵⁶ II Cor. v, 16. ⁵⁷ Ier. iv, 4. ⁵⁸ Ier. ix, 26.

⁵⁹ Luc. xiii, 26.

⁶⁰ Thren. i, 18.

⁶¹ Joan. i, 14.

genitalis membri aufert; ita qui omnem generandi curam abjicit, corde circumciditur; veluti veri cælibes quæ sunt Domini cogitantes, ut ei placeant. Octava autem die hæc circumcisio peragitur; quia oportet extollendo se supra hunc sex diebus conditum mundum, pervenire ad septimam quæ est verum Sabbatum, sanctum et deliciosum. Et quia non sufficit ad perfectam beatitudinem vacare a creaturis mundanis, supermundialem necessitas est supraque præcellentem assumere vitæ statum, quæ est octava; quam qui consequi optat, neque mundum diligit neque quicquid in eo est. Quod autem reapse lex ad hujusmodi scopum deduceret, constat inde quod necis minas intendebat puero octava die non circumcisio; et non potius adversus parentes aut pueri nutritiores, cum alioqui consentaneum non esset, necem ei comminari qui præcepto observando par non erat.

VERS. 2. Homo autem sensum a castigatione adeptus, dicit: « Iram Domini perferam, quia illi peccavi, donec justificet causam meam, et auferat pœnam meam, atque in lumen me educat⁶⁵. » Sciebat enim opis ferendæ gratia fieri iudicium, atque hunc exitum rei fore. Sed iracuuda reprehensione melior est verbalis admonitio quæ voluntariam pœnitentiam provocat; melior, inquam, quam illa quæ non omnino voluntaria est. De verbali quidem castigatione Paulus quoque ait: « Omnia cõsurguta a lumine manifestantur⁶⁶. » Nam quæ per lumen correptio sit, ea manifestatio est, ad instar demonstrationis, non peccatoribus tantummodo, verum etiam justis exhibita, Deo occulta illuminante, quæ ob ignorantiam seu malitiam tenebræ appellantur, et cordium justorum deliberationes manifestant. Sed enim quamvis improbos ira Dei exagitat et castigatio, attamen non nisi ad bonum finem, cum ita a malo et impietate se retrahunt. Qui ergo utilitatem ex his percepit, « Benedicam te, » inquit, « Domine; quia iratus es mihi ad salutem⁶⁷. » Avertisti faciem tuam; et misertus es mei⁶⁸. » Imo ipse Deus manifestat latentem in ira sua bonitatem dicens: « Cum ira furoris mei erit, tunc sanabo⁶⁹. » Et si enim « revelatur ira Dei de cœlo⁷⁰, » ea tamen « adversus omnem impietatem et injustitiam hominum⁷¹ » tendit, ut eas de medio tollat. Quod autem ira Dei passio non sit, docet Moyses dicendo: « Misisti iram tuam, et devoravit eos tanquam stipulam⁷². » Atqui illa ira, quæ passio est, non mittitur, cum sit animæ irascibilis facultas. Sed calamitatum inmissionem in improbos hic iram appellat.

VERS. 3. Sanatio animæ infirmæ est, Dei virtus; ita ut hanc expertus dicat: « Omnia possum in Christo qui me confortat⁷³. » Quod vero sicubi in sacra Scriptura nominantur ossa, haud semper de materialibus sermo sit, vel hinc cognoscitur: « Omnia

ὑπηρετούντος γενέσει μέλους, οὕτως ὁ πάντα φίλον γενέσει λογισμὸν ἐκβαλὼν περιτέμνεται τὴν καρδίαν· ὡς οἱ γνησίως διαγαμί μεμυμῶντες ἐκ τοῦ Κυρίου, ἵνα αὐτῷ ἀρξῶσιν. Ἐν ὀγδόῃ δὲ ἡμέρᾳ ἡ τοσαύτη κατορθοῦται περιτομή· δεῖ γὰρ ὑπερβάλλειν τὸν ἐν ε' ἡμέραις γενόμενον κόσμον, ἐν τῇ ἑβδόμῃ γενέσθαι οὕση ἀληθινῶν Σαββάτων ἁγίῳ καὶ τρυφερῶ. Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τελείαν μακαριότητα τὸ τῶν κοσμικῶς γινομένων ἀρῆσαι, δεῖ προσλαβεῖν τὴν ὑπερκόσμιον ὑπὲρ ταύτην κατάστασιν οὕσαν ὀγδόην· ὁ ταύτης πειραθῆναι ποθῶν, οὐκ ἀγαπήσει τὸν κόσμον οὐδὲ τὰ ἐν αὐτῷ. Ὅτι δὲ πρὸς ταύτην ὁ νόμος τὴν νόησιν ὀδηγεῖ, ὅπῃ ἐκ τοῦ φέρειν ἀπειλὴν ἐξολοθρευσεως κατὰ τοῦ μὴ τῇ ὀγδόῃ περιτεμθέντος ἡμέρᾳ παιδίου, ἀλλὰ μὴ κατὰ τῶν γονέων, ἢ τῶν ἄλλων τὸ παιδίον ἀνατρεφόντων· οὐ γὰρ ἀπελευθέρων ἀπειλεῖσθαι θάνατον τῷ μηδὲ τηρεῖν δυναμένῳ τὴν ἐντολήν.

Στ. β'. Αἰσθησὶν δὲ τις ἐπὶ παιδείᾳ λαβῶν, λέγει· « Ὁργὴν Κυρίου ὑπόσω, ὅτι ἤμαρτον αὐτῷ, ἕως τοῦ δικαιῶσαι τὴν κρίσιν μου, καὶ ἀποίσει τὸ κρίμά μου, καὶ ἐξάξει με εἰς τὸ φῶς. » Οἶδς γὰρ ὡς βοηθείας χάριν ἡ κρίσις, καὶ τοιοῦτον ἔχει τὸ πέρας· ἀλλὰ τοῦ μετ' ὀργῆς ἐλέγχου, ὁ διὰ λόγου διδασκαλίας ἀμείνων, τὴν μετάνησιν ἔχων ἐκούσιον, ἐκείνου μὴ πάντῃ τὸ ἐκούσιον ἔχοντος. Περὶ δὲ τοῦ διὰ λόγου καὶ Παύλος ἐφη· « Τὰ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦνται. » Ἡ γὰρ παιδεία διὰ φωτὸς, φανέρωσις ἐστίν, ἀποδείξις τρόπων γινομένη· οὐχ ἀμαρτωλῶν μόνων ἀλλὰ καὶ δικαίων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ κρυπτά, δι' ἀγνοίαν καὶ κακίαν σκότος ἠνομασμένοι, καὶ φανερούντος τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν τῶν δικαίων. Πλὴν εἰ καὶ πονηροῦ; ὁ θυμὸς ἀγει καὶ ἡ παιδεία, ἀλλ' ἐπὶ τέλει χρηστῷ κωλυτικοῦς ὄντας κακίας καὶ ἀσεβείας. Τοιγαροῦν ὁ πειραθείς τοῦ διὰ τούτων χρησίου, « Εὐλόγησω σε, Κύριε, φησὶν, ὅτι ὠργίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἠλέησάς με. » Καὶ αὐτὸς δὲ φανερὸν τὴν ἐγκραυμμένην ὁ Θεὸς ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ ἀγαθότητα λέγων· « Ὅταν ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν ἴασομαι. » Εἰ γὰρ καὶ ἀποκαλύπτεται ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, ἀφανιστικῆς τούτων ὑπάρχουσα. Ὅτι δὲ μὴ πάθος ἐπὶ Θεοῦ ἡ ὀργὴ, δηλοῖ λέγων ὁ Μωϋσῆς· « Ἀπέστειλας τὴν ὀργὴν σου, καὶ κατέφαγεν αὐτοὺς ὡσεὶ καλάμη. » Ἡ ὀργὴ γὰρ τὸ πάθος οὐκ ἀποστέλλεται, θυμικῆς δυνάμεις οὐσα ψυχῆς· τὴν δὲ τῶν ἐπιπόνων ἐπαγωγὴν τοῖς ἀμαρτωλοῖς, ὀργὴν ἐν τούτοις φησίν.

Στ. γ'. Ἰασίς ἀσθενείας ψυχῆς, ἡ ἐκ Θεοῦ δύναμις· ὡς λέγειν τὸν ταύτης τυχόντα, « Πάντα ἰσχίω ἐν τῷ ἐνδυναμουντί με Χριστῷ. » Ὅτι δὲ οὐκ εἰ κῶ τῆς Γραφῆς εἰρηται ὁσαῦτα, οὐ πάντως περὶ τῶν αἰσθητῶν ἐστίν τὸ δηλούμενον, ἐπιστατέον τῷ, « Πάντα

⁶⁵ Mich. vii, 9. ⁶⁶ Ephes. v, 15. ⁶⁷ Isa. xii, 1. ⁶⁸ Psal. cxix, 8. ⁶⁹ Jer. xxx, 17. ⁷⁰ Rom. i, 18. ⁷¹ ibid. ⁷² Exod. xv, 7. ⁷³ Philipp. iv, 13.

τὰ ὀστέ μου ἐρούσιν, Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοίός σου; » Καὶ τῷ, « Διεσκορπίσθη τὰ ὀστέ ἡμῶν παρὰ τὸν ἄδην. »

Στ. δ, ε'. « Καὶ σὺ, Κύριε, ἕως πότε; Ἐπίστρεψον, Κύριε, ρύσαι τὴν ψυχὴν μου· σῶσον με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου. » Ὡς ἀποστραφέντος δὲ αὐτὸν ἐν οἷς ἐημέρανε τοῦ Θεοῦ· διὰ πάντα τὰ κατ' οἶκον γέγονεν αὐτῷ δυσχερῆ, καὶ ἡ τοῦ παιδὸς ἐπανάστασις. Ἐπίστρεψον, φησὶ, Κύριε, γενόμενος λοιπὸν εὐμενῆς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάσσωσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας ψυχῆν, διὰ τὴν σὴν μόνην φιλανθρωπίαν.

Τὸ ἐπίστρεψον, ὡς διττῶς νοεῖται. Δηλοῦται γὰρ ὅτι μὲν νόησις τοιαύτη· Ἐπεὶ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, διὸ τί μοι χρησίμων παρακαλῶ ὅπως ἐπιστρέψῃς, καὶ ἐπιφάνῃς μοι αὐτό-
B ὅτε δὲ, παρίσταται θεωρία τοιαύτη· Ἐπεὶ ἡ ψυχὴ μου ἀμαρτάνουσα ἀπεστράφη ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῆς, ἐπιστρέψας αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀνακαλούμενος (κατὰ τὸ, « Ἐπιστρέφῃτε, υἱοὶ ἀπειθήνοτες ») λύτρωσαι αὐτὴν ἀπὸ τῶν μακρυνάντων ἀμαρτημάτων καὶ τῶν ἐνεργουσῶν αὐτῆ πονηρῶν δυνάμεων.

Στ. ζ'. Οἱ περὶ τοῦ κοινοῦ θανάτου ὑπονοοῦντες εἰρηθεῖαι τὰ προκείμενα, σφάλλονται, μᾶλλον δὲ ἀσεβοῦσιν· οἱ γὰρ ἄγιοι ἄνδρες οὐ τότε μόνον μνήμην ἔχουσι Θεοῦ, ὅτε τὴν κοινήν ζωὴν ἔχουσιν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὅτε χωρίζονται τοῦ φθορτοῦ σώματος. Τί οὖν φησίν; Ἐπεὶ οὐδεὶς μεμνημένος σου ἐν θανάτῳ γίνεται, ὅν ἡ ἀμαρτία ἀποτίκτει· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ χωρίζων ἐναρέτου ζωῆς τὴν ἀμαρτάνουσαν
C ψυχὴν· ποθῶ δὲ μνήμην σου ἔχειν, εἰς τοῦτ' αὐτὸ ρέψας τὴν ἀγαθότητά σου, σῶσον με, ἵνα μὴ ἰσχυράσης κατ' ἐμοῦ τῆς προσούσης ἀσθενείας καὶ τραχῆς, καταποθῶ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Οὐ γὰρ εἰρηται, Οὐ μέμνηται Θεοῦ ὁ ἐν θανάτῳ, ἀλλ', Ὁ μνημονεύων αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ἐν θανάτῳ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, θάνατον οὐ θεωρεῖ εἰς τὸν αἰῶνα. »

Στ. η'. Ὅρα εἰ δύναται τὸ, « Ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου, » καὶ ἐτέραν νόησιν ἔχειν. Ὅτε σὺν δικαιοσύνῃ ἔζων, ἐνάεζον αἶε ζῶν κατὰ τὴν καινότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν καινὴν διαθήκην· ἐπειδὴ δὲ ἐξ ἀπροσεξίας ἡμετέρας μετέστην τοῦ
D ἐπαινετῶς ζῆν παρὰ τοῖς ἐχθροῖς γενόμενος, πεπαλαιώμαι, κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου παλαιότητα, ὅν ἐνδύσασθαι Παῦλος παραινεῖ (φαῦλος δὲ βλος ὄντος), Ἰν' ἐνδυσώμεθα τὸν νέον ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν οἰσιότητι καὶ γνώσει τῆς ἀληθείας· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ βλος ὁ ἀκηλίδωτος.

Στ. θ'. Νοήσεις δὲ ταῦτα λέγεσθαι καὶ πρὸς τοῦ-
 τὴν συσκευὴν αὐτῷ κατεργασμένους ἀοράτους ἐχθροὺς καὶ πονηρὰς δυνάμεις, τὰς διαφθορουμένας τῇ κατὰ Θεὸν αὐτοῦ προκοπῇ, καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐπαρηρησικάκως λεγούσας, « Οὐκ ἐστὶν σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. »

ossa mea dicent, Domine, Domine, quis similis tibi ? » Et rursus : « Dispersa sunt ossa nostra apud inferos ? »

Vers. 4, 5. « Et tu, Domine, quousque? Convertere, Domine; eripe animam meam; salva me propter misericordiam tuam. » Sic ait, quasi ab ipso Deus sit aversus propter peccata: cujus causa res cunctæ domesticæ factæ sunt ei calamitosæ, et ipsius filii rebellio obtigit. Convertere, inquit, Domine; et deinceps esto benevolus, meamque serva ex infirmitate animam, propter tuam unice benignitatem.

Verbum, « convertere, » dupliciter intelligitur. Aliquando enim sensus est hic: Quoniam avertisti faciem tuam a me, propterea rogo ut clementem eam ad me convertas, mihiq; ostendas. Aliquando significatio ejus hæc est: Quoniam anima mea aversa est in malum proprium, tu convertens ipsam atque ad te revocans (juxta illud: « Convertimini qui aversi estis ? ») redime ab elongantibus eam peccatis, et a causantibus hæc malis potestatibus.

Vers. 6. Qui opinantur dici hæc de communi morte, falluntur vel potius irreligiose sentiunt. Nam sancti homines, non tunc tantummodo Dei sunt memores, cum communem hanc vitam retinent, sed multo tunc magis cum a corruptibili hoc corpore separantur. Quid ergo ait? Quia nemo, qui tui meminerit, in mortem illam incidit, quam parit peccatum; hæc enim mors illa est quæ peccantem animam a virtutis vita separat; ego vero cupio memor esse tui, in idipsum vergens benevolentiam tuam, salva me, ne prævalente adversus me infirmitate mea atque animi perturbatione, in mortem absorbear. Non itaque dictum est, Non est memor tui qui moritur; sed, Qui memor est tui, in illam mortem non incidit, de qua Servator aiebat: « Qui sermonem meum audit, mortem non videbit in æternum ? »

Vers. 8. Videsis, an et alius sensus esse possit verborum, « Inveteravi inter inimicos meos. » Cum juste vivebam, juvenescebam semper viveis secundum novitatem spiritus et novum fœdus. Postquam vero ob humanam socordiam, a proba vitæ genere excidi, inveteravi secundum illius hominis vetustatem quam exuere Paulus hortatur (loquitur scilicet de vitiosa vita) ut induamur novo homine, qui est secundum Deum creatus in sanctitate et veritatis agnitione ? Est autem hæc vita immaculata.

Vers. 9. Hæc dici intelliges etiam contra insidias illi struentes invisibiles hostes et malas potestates, quæ ipsius erga Deum profectui invadebant, et post patrum peccatum perverso cum gaudio aiebant: « Non est salus ipsi in Deo ejus ? »

71 Psal. xxxiv, 10. 72 Psal. cxl, 7. 73 Jer. iii, 14, 22. 74 Joan. viii, 51. 75 Ephes. iv, 24. 76 Psal. iii, 3.

VERS. 11. Laudabili mentis proposito pro inimicis orat; vult enim ipsos pudere actuum suorum, quibus et justorum et Dei hostes erant. Id autem ipsis utile futurum erat; nam qui ex sensu intimo pudorem contrahit, et ob patratum a se scelus perhorrescit, pœnitentia tactus peccare ulterius desinet. Explanatio hæc confirmatur a subsequente commate: « Convertantur conturbati hostes retrorsum, » haud ulterius malitia sua proveci, sed ad probam illam quam deseruerant vitam reversi. Quod utinam bonum ipsis, haud post diuturnam moram vel lente fiat, sed valde velociter!

A Στ. ια'. Ἀγαθὴ προθέσει εὐχεται ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν θέλει γὰρ αὐτοὺς αἰσχυρῆναι ἐφ' οἷς ἔπραττον, ἔτι δὲ καὶ ἐχθροὶ τῶν δικαίων καὶ τοῦ Θεοῦ ἦσαν. Ἔσται δὲ τοῦτ' αὐτοῖς ἰπωφελές· ὁ γὰρ ἐξ αἰσθησεως αἰσχυρῆς, καὶ παραχθῆς ἐπὶ τῇ ἐνεργουμένῃ ἔργου αὐτοῦ κακίᾳ, καταγνοὺς αὐτῆς παταύσεται τοῦ ἐργεῖν ἐτι. Οὕτω βαυβαίουται ἡ ἐξήγησις ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου στίχου οὕτως ἔχοντος· « Ἐπιστραφεῖσιν παραχθέντες οἱ ἐχθροὶ εἰς τὰ ὀπίσω, » μηκέτι τῆς κακίας ἔμπροσθεν ἐλαύνοντες, ἀλλ' ἀνακάμπτοντες εἰς τὴν κατέλιπον ἐνάρετον πολιτείαν. Τοῦτο δὲ αὐτὸ πρὸς ἀγαθοῦ γινόμενον αὐτοῖς, μὴ ἐν ὑπερθέσει χρονικῇ ἢ ἀνειμένῳ, ἀλλὰ σφόδρα διὰ τάχους.

PSALMUS VII.

VERS. 1. Chusi Jemini filius dictus est, ex gente unde Saul et Semei oriundi erant, et qui Saulis nuntium attulit: filius autem Arachi, qui ejus pater erat; amicus summus, id est amicorum princeps, et veteri amicitia conjunctus. Canit autem psalmum, practice simul et theoretice eum profertens. Dictum porro fuit a nobis in quarti psalmi titulo, vocabulo psalmi denotari praxim, cantici vero theoriam; et quoniam sunt etiam tituli, in quibus scribitur psalmus cantici, vel canticum psalmi, dicendum est psalmi canticum esse theoriam practice vitæ et morum disciplinæ; cantici vero psalmum, illam esse necessariam, ad veritatis contemplationem, adjunctam praxim. Multa enim sunt supra sapientiæ contemplationem, quæ psalmum cantici haud incongrue dicas. His ita observatis, apte præsentem psalmum canit David in re gesta versantem, speculans simul circa rem quamlibet gestam sapienter ac plane divinitus: cognoscere avens, quid horum singula significant, quæ materialiter sic aguntur. Sed age ipsa psalmi verba ponemus, quæ ita exordiuntur: « Domine Deus meus, in te speravi, » etc.

VERS. 2. Quis vero iste est, nisi qui ait: « Non est qui salvet, præter me? » qui venit quærere et salvare quod perierat, et dare animam suam redemptionem pro multis. Hæc autem ostendunt, quod Deus Pater per Filium Deum salvat. Quamobrem non est in prædictis verbis distinguenda deitas Patris ac Filii, secus ac quibusdam visum est.

VERS. 6. Vel ita dicatur: Excelsum in inimicorum finibus apparere orat Deum. Sic enim, inquit, finem habebit iniquitas, cujus causa mihi inimici sunt. Fortasse etiam fines inimicorum dicit superbiam, in quam elati, firmitatem se habituros in optimis finibus arbitrantur.

VERS. 9. Nonnisi pro merito innocentiae ac justitiae meæ tuam infer sententiam. Sic enim justificabor, nulla inventa in actibus meis iniquitate. Innocentia vero haud hoc loco fatuitas quodammodo intelligenda est, juxta illud: « Innocens

B Στ. α'. Χουσί υἱὸς Ἰεμενὶ ἐκλήθη, ἀπὸ τοῦ δήμου ὅθεν ἦν ὁ Σαουλ καὶ ὁ Σεμεὶ καὶ ὁ τὴν ἀγγελίαν καταμηνύσας τοῦ Σαουλ· υἱὸς δὲ Ἀραχί, ἀπὸ τοῦ πατρὸς· ἀρχιεταῖρος δὲ, ὁ ἀρχὼν τῶν φίλων καὶ παιδιῶν κατὰ τὴν φιλίαν. Ἄδει δὲ τὸν ψαλμὸν πρακτικῶς, ἅμα καὶ θεωρητικῶς αὐτὸν προφέρων. Εἰρηται δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ τετάρτου, ὡς πρᾶξιν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψῆθ δηλοῖ· καὶ ἐπεὶ εἰσὶν ἐπιγραφᾶ ἔχουσαι ψαλμὸν ψῆθς, ἢ ψῆθιν ψαλμοῦ, ῥητέον περὶ αὐτῶν, ὡς ψαλμοῦ μὲν ψῆθς ἐστίν, ἢ περὶ πρακτικῶν καὶ ἠθικῆς παιδείσεως θεωρίαν· ψαλμὸς δὲ ψῆθς, ἢ ἀναγκαιῶς ἐν τῷ θεωρεῖν τὴν ἀλήθειαν παραλαμβανόμενη πρᾶξις. Πολλὰ γὰρ πράττεται ὑπὲρ θεωρίας τῆς σοφίας, ἢ ψαλμὸν ψῆθς, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ τις ἐρεῖ. Τοῦτων ὡδε θεωρουμένων, εἰκσίως τὸν προκειμένον ψαλμὸν ἄδει ὁ Δαυὶδ πρακτικῶν ὄντα, θεωρῶν περὶ ἐκάστου τῶν πραττομένων σοφῶς καὶ πάνυ θεοπροπῶς· γινῶναι θέλων τί ἕκαστον δηλοῦται ἐκ τῶν οἷως αἰσθητῶς ἐπιτελουμένων. Ἐχθετόν δὲ καὶ αὐτῆς τᾶς τοῦ ψαλμοῦ λέξεις, οὕτως ἀρχομένας· « Κύριε Θεός μου ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, » κ. τ. λ.

C Στ. β'. Τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ εἰπὼν, « Σώζων οὐκ ἐστὶν πάρεξ ἐμοῦ; » ὁ ἐληλυθὼς ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὰ ἀπολωλός, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Ταῦτα δὲ δηλοῖ, ὡς ὁ Πατὴρ Θεὸς ὢν, σώζει διὰ Υἱοῦ Θεοῦ λόγου ὄντος· ὅθεν οὐδὲ ἐν τοῖς προκειμένοις διαιρετέον τὴν θεότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἔδοξέ τισιν (12).

D Στ. γ'. Λεγέσθω καὶ οὕτως. Ὑψηλὸν ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν ὀφθῆναι παρακαλεῖ τὸν Θεόν. Οὕτω γὰρ, φησί, τέλος ἔξει τὰ τῆς ἀδικίας, δι' ὧν ἐχθροὶ μοι, τυγχάνουσι. Λέγει δὲ ἂν καὶ πέρατα ἐχθρῶν τὰς ἀλίζονείας, ἐφ' ἃς φθάσαντες, τὸ βέβαιον ἔξεν ἐν τελείῳ ἀρίστοις νομίζουσιν.

E Στ. δ'. Μονονοῦχὸν κατὰ τὴν ἀκακίαν καὶ δικαιοσύνην τὴν ἐμὴν, ἐπάγαγε σοῦ τὸ κρίμα· οὕτω γὰρ καὶ δικαιοθῆσομαι, ἀδικίας οὐκ εὐρισκομένης ἐν ταῖς πράξεσίν μου. Ἀκακίαν δὲ ἐν τοῖσιν, φησὶν, οὐ τὴν εὐθείαν ἐκληπτέον, κατὰ τὸ γεγραμμένον

¹⁷ Isa. XLV, 21.

(12) Innuit Arianos, quibus vivente Didymo adhuc redundabat Alexandria.

« Ἀκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ » ἀλλὰ τὴν ἀπλότητα τὴν δόλου καθαρεύουσιν· καθ' ὃ σημαίνοντα εἰρηται πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὸ τοῦ ἀγίου· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελέβου » καὶ τὸ, « Ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθην. » Φερομένου δὲ ἐν τισιν ἀντιγράφοις, « Κρίνον με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην σου, » ἐξηγητέον τὴν λέξιν οὕτως· « Ἔστι τις δικαιοσύνη Θεοῦ ἀνθρώποις ἐπικτη, διαστελλομένη πρὸς δικαιοσύνην ὑποδεεστέραν. Παῦλος γοῦν περὶ τῆς διαφορᾶς τούτων γράφων περὶ Ἰουδαίων· « Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, » ἔφη, « ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν· ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἴδιαν θέλοντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. » Θεοῦ δὲ δικαιοσύνην λέγων, τὴν εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γινομένην· ἦν καὶ αὐτὸς ἔχειν πώθησας, λέγει πάντα ἀποπεπέμφθαι δι' αὐτὸν Ἰουδαϊκῶς δίκαιος ὁπῆρχεν, ἵνα εὐρεθῇ τὴν ἐκ Θεοῦ διὰ πίστεως δικαιοσύνην ἔχων, καὶ μὴ τὴν ἑαυτοῦ· ταύτην καὶ τοῖς μαθηταῖς ὑπαρχθῆναι ὁ Ἰησοῦς θέλων, εἶπεν πρὸς αὐτούς· « Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῖν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ταύτης τῆς διαστολῆς οὕσης, ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Δεσπότητος βούληται κριθῆναι· εἰδὼς ὡς ἀποβήσεται αὐτῷ εἰς σωτηρίαν τὸ οὕτω κριθῆναι.

Στ. ν. Ἐπὶ Θεῷ τὸ ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾶν καρδίας, οὐ τὸ ζητεῖν καὶ ἀνχνεύειν δηλοῖ, ἀλλὰ παντελεῖ κατέληψεν ἔχειν. Νεφροῦς δὲ, ψυχῆς νοσητὰς ἀκουστέον δυνάμεις. Ἀμέλει περὶ φαύλων εἴρηται· Ἐγὼ εἰ τοῦ στόματος αὐτῶν, πόρρω δὲ ἀπὸ τῶν νεφρῶν. — Δυνάμει τούτου διδάσκει· εἰ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ σώζει, ἀπειτῶ δικαίαν βοήθειαν· παρ' αὐτοῦ, ἔφη, σωθήσομαι, εὐθειαν καρδίαν ἔχων ἐκτὸς ὅσων παντὸς δόλου· διὸ καὶ ἐπὶ τῇ ἀκακίᾳ μου κριθῆναι θέομαι.

Στ. ιε. Ὁ ὠδινῆσας ἀνομίαν, συνέλαβεν πόνον ἐπὶ τῷ τεκεῖν ἀδικίαν· ταῦτα τὰ γεννήματα ἐλεθρον τῷ κησάντι προξενεῖ κολασθησομένῳ δι' ἀνομίαν, καὶ ἀδικίαν αὐτοποίησεν· οἷς καταλήλως, καὶ πόνον τὸν ἐν τῇ κολάσει συλλήφεται, ἢ πόνον τὸν ἐπὶ τῷ ἀμαρτάνειν· βαρυτάτη γὰρ καὶ ἐπαχθὴς ἡ τῆς ἀνομίας ἐργασία παραβαλλομένη ταλάντω μολίβου· οὐδὲν γὰρ κατωφρόστερον τῆς κακίας, ἀεὶ κάτω φερούσης τὸν κατ' αὐτὴν ποιωθέντα. Εἴρηται τισιν ὡς διὰ τὸ ἄτακτον τῆς κακίας, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς ὠδινῆσεως λεχθείσης· ἐπὶ γὰρ τῶν κουσῶν μετὰ τὴν σύλληψιν, ἢ ὠδιν, μεθ' ἣν τὸ τεκεῖν ἐνταῦθα δὲ πρὸ τῆς συλλήψεως ἢ ὠδιν ὠνόμασαι, τῷ μηδὲν τῶν ἐν κακίᾳ εἰρῶν καὶ τάξιν ἔχειν. Εὖ δὲ καὶ τὸ προτετάχθαι τῆς ἀδικίας τὴν ἀνομίαν· ἐκ ταύτης γὰρ ἔνομος γεγονώς τις, οὐκ ἔτι ὑπὸ τὸν νόμον ἐστὶν τῆς δικαιοσύνης· ὡς λοιπὸν καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐπιτίθεσθαι ἐπὶ τὸ ἀδικεῖν αὐτούς. Εὐρίσκεται τούτο μάλιστα περὶ τοῦ Κάδιν· πρότερον γὰρ ἄνομος

A homo fidem adiungit omni verbo; sed simplicitas potius doli pura ⁷⁸; » quo sensu dictum est ab hoc sancto viro: « Propter innocentiam meam suscepisti me ⁷⁹. » Item: « In innocentia mea ambulavi ⁸⁰. » Quod autem in quibusdam exemplaribus legitur: « Judica me, Domine, secundum justitiam tuam ⁸¹; » dictio sic est explananda: Est quædam justitia Dei, quam homines asequi possunt, quæque ab deteriore alia justitia distincta est. Paulus itaque de harum differentia circa Judæos scribens: « Testor, » inquit, « illis quod zelum Dei habeant, sed non secundum scientiam. Nescientes enim justitiam Dei, suamque stabilire volentes, justitiæ Dei non obdixerunt ⁸¹. » Dei nimirum justitiam dicens illam, quæ cunctis credentibus per Jesum Christum datur: quam ipse quoque habere cupiens, omnibus dicit valedixisse, quibus Judaice justus erat, ut habere comperiretur illam quæ ex Deo est justitiam, nequaquam vero suam. Hanc discipulos quoque habere volens Jesus, aiebat eis: « Nisi abandonaverit justitia vestra plus quam scribarum et pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum ⁸². » Age vero hac statuta differentia humanæ justitiæ ab illa Dei, secundum Domini justitiam Psalmista vult judicari; probe sciens, salutare sibi fore, ita judicari.

VERS. 10. Cum de Deo sermo est, verba « examinare corda atque scrutari » nequaquam denotant querere et investigare, sed omnimodam potius comprehensionem habere. Renes autem intelligere oportet intellectuales animæ facultates. Certe de stultis dictum est: Prope es ori eorum, sed renibus procul. — Virtualiter hoc docet; si rectos corde salvat, justum postulo auxilium. Ab ipso, inquit, salvabor, quia rectum cor habeo et omni dolo vacuum. Quamobrem secundum innocentiam meam judicari rogo.

VERS. 15. Qui parturit iniquitatem, conceperat laborem, ut pareret injustitiam. Partus hi perniciem parienti inferunt, propter suam iniquitatem atque injustitiam puniendo: quarum causa laborem in pnnitione experietur, vel in ipso patrando peccato. Gravissima enim est et pernolesta iniquitatis operatio, et quæ plumbi talento comparari queat ⁸³: nihil enim ponderosius est nequitia, quæ semper ad ina inclinat hominem ipsa suffarcinatum. Aiunt nonnulli, propter nequitia perturbatam indolem, dictam esse parturitionem ante conceptionem; nam certe in gravidis post conceptionem fit dolor, et post hunc partus: hic autem ante conceptionem dolor nominatur, quia nullum habet nequitia ordinem vel sequelam. Bene item iniquitas ante anarchiam nominatur. Namque iniquitate factus homo transgressor, jam deinceps sub justitiæ lege non est: imo et cæteris hominibus animum intendit, ut eos injuria afficiat. Hoc in Cain præci-

⁷⁸ Prov. xiv, 15. ⁷⁹ Psal. xl, 13. ⁸⁰ Psal. xiv, 1, 11. ⁸¹ Psal. xxxiv, 21. ⁸² Rom. x, 2, 3. ⁸³ Matth. v, 20. ⁸⁴ Zach. v, 7.

pue compartum est : qui primo factus iniquus, quia non recte quæ Deo sacrificanda erant divisit; deinde etiam injustitiam peperit, parricidiam manum fratri inferens ⁸⁶. Sed diabolo in primis conveniunt dictiones hæ, malorum origini, quia ante omnes iniquus injustusque fuit. Sane qui peccat primo se ipsum, deinde alium vel alios lædit; nam cum damnosum noxiamque sit peccatum, id apud prime peccantem kedit mulcatque. « Siquidem viri stultitia vias ejusdem pessumdat ⁸⁷. » Unde commode dictum est : « Peccatores persequentur mala ⁸⁸. » Quis vero puteus quem sibi effodit ille qui hic reprehenditur, nisi ipsum quod perpetravit peccatum? Scriptum est enim de anima peccatrice : « Sicut frigefacit puteus aquam, ita frigefacit animam nequitia ipsius ⁸⁷. » Porro fovea sæpe in Scriptura pro nequitia sumitur, veluti : « Si cæcus cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadent ⁸⁸. » Namque et hoc loco intelligendi sunt magistri simul atque

Vers. 18. Qui a spe erga Dominum Deum suum psalmi initium fecerat, nunc in gratiarum actione desinit, ut par est, postulata consecutus, aut fiducialem præstolans. Nam gratiarum actionem hic continet verbum *confitebor*; quare et *psallam* ei connectitur. Constitetur autem non quolibet modo, sed secundum justitiam Dei : et psallit non perfunctorie, sed Domini altissimi nomini, ceu si illud invocatum, jam sibi impetraverit, quia celsus per sanctitatem et virtutem est. Nemo enim abjectus, sed is tantummodo qui pietate in altum elatus fuerit, Altissimi appellationem participat.

PSALMUS VIII.

Vers. 1. Uniuscujusque hominis vita apud sacras Scripturas vinea appellatur. Idcirco etiam Nabuthes mori maluit, quam tyrannice spoliari ab illo qui ex ea hortum olusculorum facere, volebat ⁸⁹. Significabat enim illa vinea hanc militantem vitam, practicam simul et theoreticam, quam improbi trahere ad temporalia volunt, atque ad cito marcescentia negotia, cujusmodi olera sunt; nam sicut olera, celeriter decident. De his vineis sponsa dicit : « Filii matris meæ pugnaverunt contra me; posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi ⁹⁰. » Qui in hac vinea fructificat botros veritatis, uvam quoque fert; quam suo tempore decerpere oportet, et in torcularia congerere, ut compressa vinum efficiat cor hominis lætificans ⁹¹. Et alii quidem veritatis doctrinas, alii opera spiritualia germinant. Neque unum est torcular; multæ enim practicæ virtutes, et singularum fructuum peculiare paratum est torcular : veluti ad pudicitia torcular hi qui castitatem recte tenent suos fructus conferunt, nec non illi qui torum immaculatum servant; sic et cæteri. Multa etiam theoreticæ vite sunt torcularia, ad quæ deferunt dogmata ii qui

γεγονός, τῷ μὴ ἠρθῶς διαίρειν ἂ εἶδει Θεῷ θύειν ὑστερον καὶ ἀδικίαν ἔτεκεν, φονικῶς ἐπιθέμενος τῷ ἀδελφῷ. Μάλιστα δὲ τῷ διαβόλῳ προσοικεῖονται αἱ φωναὶ αὐταί, ἀρχεκάκῳ ὄντι, διὰ τὸ πρὸ πάντων ἡμίχηναι (13) καὶ ἡδίκηχηναι. Καὶ πᾶς δὲ ἀμαρτάνων πρῶτον ἑαυτὸν, εἶτα ἄλλον ἢ ἄλλους βλάπτει· ἐπιζημίον γὰρ καὶ βλαπτικὸν ὄν τὸ κακόν, πρὸ πάντων τὸν μετέχοντα αὐτὸν ζημιῶν καὶ βλάπτει. « Ἀφροσύνη γὰρ ἀνὴρδὸς λαμαίνεται τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ. » Ὅθεν προσφωῶς εἴρηται τὸ « Ἀμαρτάνοντας καταδώξεται κακά. » Τίς δὲ ὁ λάκκος ὃν ὠρυξεν ὁ ψεγόμενος, ἢ ἣν ἐποίησεν κακίαν; Γέγραπται γὰρ περὶ ἀμαρτανούσης ψυχῆς· « Ὁ ψύχει λάκκος ὕδωρ, οὕτω ψύχει κακία αὐτῆς. » Βόθρος δὲ πᾶσα γὰρ τῆς Γραφῆς ἀντὶ κακίας λαμβάνεται· ὡς γὰρ, « Τυφλὸς τυφλὸν ἐὰν ὀδηγῇ, ἀμφοτέρωι ἐμπεσῶνται εἰς βόθρον. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ τοὺς ὑπ' ἀνοίας καὶ ἄλλης κακίας τυφλοὺς διδασκάλους καὶ μαθητὰς ἐκλεπτέον. discipuli veeordia jet reliqua nequitia concupiscentes.

Στ. 17. Ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἀρέζαμενος τοῦ ψαλμοῦ, εἰς εὐχαριστίαν καταπαύει, ὡς εἶδος, τυχὼν τῶν αἰτηθέντων, ἢ πιστῶς προσδοκῶν αὐτά. Εὐχαριστίαν γὰρ δηλοῖ ἐνταῦθα τὸ ἐξομολογήσομαι. Διὸ καὶ συνέζευκται αὐτῷ τὸ ψαλμῷ. Ἐξομολογεῖται δὲ οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ· καὶ ψάλλει οὐ παρέρως, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου· ὡς ἴδη σὺν ἐπικεκλημένον ἑαυτῷ αὐτό· διὸ καὶ ὑψηλὸς κατὰ ἀγιότητα καὶ ἀρετὴν ἐστίν. Οὐδεὶς γὰρ ταπεινός, ἀλλὰ μόνος ὁ ὑπὲρ ἐσσεβείας μεταωριζόμενος, μεταίχει τῆς τοῦ Ὑψίστου προσηγορίας.

Στ. α'. Ὁ γὰρ ἐκάστου βίος ἀμπελῶν κατὰ τὰς Γραφὰς καλεῖται· διὸ καὶ Ναβουθαὶ τεθνᾶναι μῆλιον εἶλετο, ἢ τυραννικῶς ἀφαιρεθῆναι παρὰ τοῦ θελήσαντος κῆπον αὐτὸν λαχάνων ποιῆσαι. Ἦν γὰρ ἀμπελῶν περιμάχτος βίος, ὢν πρακτικὸς ἅμα καὶ θεωρητικὸς, ὃν πονηρὸν κατασπῆν εἰς πρόσκαιρα βύλωνται καὶ ταχὺ μαραινόμενα πράγματα, ὅποια τὰ λάχανα· ὡσεὶ λάχανα γὰρ ταχὺ ἀποπεσοῦνται. Περὶ τοιοῦτων ἀμπελῶνων ἡ νύμφη φησὶν· « Γιὸς μητρὸς μου ἐμαχῆσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισαν ἐν ἀμπελῶσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα. » Ὁ κατὰ τὸν τοιοῦτον ἀμπελῶνα καρποφορῶν βίος ἀληθείας, καὶ σταφυλὴν φέρει, οὗς δτε καιρὸς ὀρέψασθαι προσήκει καὶ εἰς ληνοὺς ἀπαγαγεῖν, ὡς ἂν ἐκθλιθέντα οἶνον ποιήσῃ τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου· τῶν μὲν ἀληθείας θεωρήματα, τῶν δὲ ἔργα καρποφορούντων πνευματικά. Οὐ μία δὲ ἡ ληνός· πολλὰ γὰρ αἱ πρακτικὰ ἀρετὰ, καὶ τῷ καρποῦ ἐκάστης οἴκτις τις ἐσται ληνός· οἶον ἐπὶ τῇ τῆς σωφροσύνης ληνὸν οἱ ἀγαμίαν κατορθώσαντες φέρουσι τοὺς καρποὺς, καὶ οἱ κοίτην τηροῦντες ἀμίαντον· οὕτως ἐπὶ τῶν ἄλλων· πλείους δὲ καὶ τοῦ θεωρητικῷ βίου τυγχάνουσιν αἱ ληνοὶ, εἰς ἃς τὴ

⁸⁶ Gen. iv, 7 sqq. ⁸⁷ Prov. xix, 3. ⁸⁸ Prov. xiii, 21. ⁸⁹ Jer. vi, 7. ⁹⁰ Matth. xv, 14. ⁹¹ III Reg. xxi, 2 sqq. ⁹² Cant. i, 5. ⁹³ Psal. ciii, 15.

ἔργα φέρουσιν οἱ καρποφοροῦντες τῆς ἀληθείας τὰ θεωρήματα. Ταῦτα δὲ φαρμεν, οὐκ ἀναιροῦντες τῶν ἀρετῶν τὴν ἀντακολούθησιν, ἀλλ' ἐπεὶ μὴ πρὸς πάσας οἱ μετιόντες ῥοπήν ἔχουσιν· ἀπ' ἧς δὲ μᾶλλον ἕκαστος μετέχει, τὸ γινώρισμα φέρεται. Διάφοροι γάρ καὶ ἐν Εὐαγγέλοις ἐντεῦθεν εἰσιν οἱ μακαρισμοί. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἀριθμῷ οἰκείῃ ἢ ὧδῃ αὕτη τέταται, οὕσα ὀγδόη· ἔχει γὰρ συμφωνίαν πολλὴν πρὸς τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν τοῦ Κυρίου· ἐν ἣ τρυγητὸς πολλῶν ἀμπέλων γέγονεν, ἀποσταλέντων τῶν μαθητῶν μαρτυρησαί· τῷ ἀναστάντι ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Πάλαι μὲν οὖν ἐβρέθη περὶ Θεοῦ· « Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ· » νῦν δὲ πεπλήρωται περὶ αὐτοῦ ἡ λέγουσα προφητεία· « Πάντα τὰ ἔθνη δουλοῦσους αὐτῷ· » αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία. Διὸ καὶ θαυμαστὸν αὐτοῦ παρὰ πᾶσι τοῦνομα· καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, τὴν ἀνάληψιν τὴν αὐτοῦ· « Ἐμεγάλυνε γὰρ ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ, » ἐν ἄλλῃ λέγει ψαλμῷ. Οὐκ ἄλλη δὲ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ ἡ ἐπαρθεῖσα μεγαλοπρέπεια. Τί γὰρ ἐστιν ἐν αὐτῇ μὴ ἔχον ἐν μεγάλοις τὸ πρέπον; Αὕτη τοίνυν ἐπῆρθη, καθίσαντος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ἕξτελῶς, μετὰ τὸ καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτιῶν πεποιηθέναι· οὕτω νοητέον, καὶ ὑψηλότερον αὐτὸν τῶν οὐρανῶν γεγονέναι μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Νήπιοι δὲ πάντες οἱ προσελθόντες τῇ πίστει, νηπιάζοντες τῇ κακίᾳ. Τοὺς ἐτι δὲ θηλάζοντας οἱ νηπιάζοντες ὑπερέβησαν ἡλικίᾳ, καὶ τούτοις τὸ μετὰ τὸ γάλα βρῶμα κατάλληλον· τοιοῦτοι δὲ πάντες οἱ στραφέντες καὶ γενόμενοι ὡς τὰ παιδία.

Στ. δ'. Ἔστι δὲ τοῖς ἀκριδῶς κατανοοῦσι προσδοκία τοῦ δύνασθαι μαθεῖν τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς τίνα τρόπον τεθεμελιώται πρὸς οὐσίαν ἐλθόντα. Λέγοις δ' ἂν καὶ οὐρανοὺς τοὺς τὰ ἄνω φρονούντας, καὶ οὐ τὰ πρόσκαιρα· οὗτοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ· σελήνην δὲ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ ἀστέρους τοὺς ἀκούσαντας, « Ἵμεῖς τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » ὡς εἶναι ταυτὸν τοῦτο τῷ τοῦ ἀνθρώπου ἔργα εἶναι τῶν τοῦ Θεοῦ χειρῶν· « Ἔργα γὰρ, φησὶ, τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. » Εἰ μὴ τις λέγει τὰ μεγαλοφύεστερα τῶν κτισμάτων Θεοῦ γενέσθαι χειρῶν, τὰ δ' ἄλλα δακτύλοις αὐτοῦ. Σαφηνίζων δὲ ὡς κατὰ τὸ σῶμα τὸν ἀνθρώπον λαθεῖν, ἐπάγει τὸ, « ἢ υἱὸς ἀνθρώπου. » Κατὰ σῶμα γὰρ, οὐ κατὰ ψυχὴν, υἱὸς τις ἀνθρώπου ἐστίν. Μεθ' ὃν (14) δεικνύς τὴν λογικὴν οὐσίαν, ταύτης τὸ μέγεθος ἐπιφέρει.

Στ. ε'. Οὐκ εἶπε δὲ οὗτο, Ἐπλάσας αὐτὸν, οὐ γὰρ περὶ δημιουργίας, ἀλλὰ προνοίας νῦν διαλέγεται. Ἐκτραγυφεί δὲ πολλάκις ἡ Γραφή τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν· « Ἀνθρώπος » γὰρ, φησὶν, « ματαιότητι ὡμοιώθη· αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡς σκιαὶ παράγουσι· » καὶ πάλιν· « Ἀνθρώπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει· ἔτι πνεῦμα

veritatis theorematum germinant. Jam vero hæc dicimus, haud perimentes virtutum nexum atque sequelam; sed quia non ad omnes virtutes cuncti inclinantur: ideo quam quisque magis participat, ex ea peculiariter inclarescit. Hinc etiam in Evangeliiis diversæ sunt beatitudines. Sed et in proprio numero oðe hæc ponitur, quæ est octava; habet enim congruentiam multam cum resurrectionis Dominicæ die, in qua vinearum multarum vindemia fuit, quia missi fuerunt discipuli ad dandum ei qui resurrexerat testimonium usque ad extremam terræ.

Olim quidem de Deo dictum fuit: « In Israel magnum nomen ejus »; et nunc impletum est de illo vaticinium, quod dicit: « Omnes gentes servient ei »; Ipse enim est exspectatio gentium. Idcirco admirabile est apud omnes nomen ejus. Cujus rei causam esse dicit ejusdem assumptionem: « Quoniam magnificavit super omne nomen sanctum suum », in alio psalmo ait. Non est autem alia præ ejus incarnatione elevata magnificentia. Quid enim in ipsa est nisi magnificentissimum? Ipsa igitur exaltata est, illo post expiationem peccatorum sedente ad dexteram majestatis in excelsis; et sic intelligendum illud, quod nempe post resurrectionem cœlis excelsior factus sit. Infantes vero sunt omnes, qui accedentes ad fidem, parvuli sunt malitia. Illos tamen lactentes, hi qui parvuli sunt, ætate superant, estque ipsis, post lac, cibus dandus idoneus. Istiusmodi autem sunt omnes qui conversi sunt, et effecti tanquam parvuli.

VERS. 4. His qui sedulo speculantur, spes quedam est cognoscendi cœlos et in eis contenta, et quemadmodum fundata sint cum primo cœperunt existere. Potes etiam dicere cœlos homines qui superna sapiunt et non temporalia. Namque hi reapse cœli glarrant gloriam Dei. Lunam potes intelligere ecclesiam. Sidera illos qui audierunt: « Vos estis lux mundi ». Quare perinde est ac si dicat homines esse opera manuum Dei. « Opera enim manuum tuarum sunt cœli ». Nisi forte dicit grandiora opera creaturas esse manu um Dei; reliqua, digitorum ejusdem. Ut autem ostendat se de hominis corpore loqui, addit: « aut filius hominis. » Nam corpore non anima quisque est hominis filius. Postea rationalem substantiam esse denotans, hujus præstantiam subjungit.

VERS. 5. Non dixit, Formasti eum; neque enim de creatione sed de providentia nunc loquitur. Deploret autem sepe numero Scriptura humanam vilitatem: « Homo » enim, inquit, « vanitati similis factus est; dies ejus sicut umbra prætereunt »; et rursus: « Homo, sicut fenum dies ejus; sicut flos agri, ita efflorescit; quia spiritus pertransit in illo,

22 Psal. LXXV, 2. 23 Psal. LXXI, 11. 24 Psal. IV, 4. 25 Hebr. VII, 26. 26 Psal. XVII, 2. 27 Matth. V, 14. 28 Psal. CI, 26. 29 Psal. CXLIII, 4.

et non subsistet, et non cognoscetur amplius locus ejus ¹. »

Vers. 8. Videsis quid sequitur. Haud cunctis prorsus mortalibus animantibus imperare homo dicitur, sed cicuribus: non enim monoceronti dominatur, neque aliis validis ac silvestribus, tanquam cicuribus, dominari affirmatur, ut patet ex his verbis: « Oves et boves et pecora campi, » etc. Atque hæc præclare dicta pato; etenim ante transgressionem, feris quoque imperabat homo. Imo justi homines post transgressionem quoque his imperitaverunt; veluti Daniel in leonum lacum conjectus, nullumque ab his detrimentum passus ². Item Paulus colubrum manu sua excussit in ignem ³. Feræ enim silvestres, inquit, pacificæ erunt tibi. Præterea in jumentis agri comprehenduntur etiam feræ ut ex genesi discimus.

Vers. 10. « Domine noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! » Decebat canticum in Salvatoris resurrectione dictum, similem initio habere finem. Nam reapæ et incipiens et desinens, eadem locutione utitur, docente Spiritu, ut initio finis respondeat. Denique verba, « Quam admirabile est nomen tuum, » consonant illis: « Universa terra adoret te, tibi que psallat ⁴. »

Filii vocabulum in multis Scripturæ locis indefinite ponitur. Certe cum non adjicitur cujusnam sit filius, constat hunc esse Salvatorem, qui sæpe sic est ostensus ac nominatus. Itaque in Epistola ad Hebræos Paulus: « Christus, inquit, tanquam filius in domo sua, cujus domus nos sumus ⁵; » et rursus: « In fine dierum horum locutus est nobis in Filio ⁶. » Tum et ipse Salvator de se in Evangelio: « Si ergo vos Filius liberaverit, vere liber eritis ⁷. » Bene insuper dictio « in finem » ad præsens victorie canticum refertur; namque hujusce finis causa advenit Salvator; de quo Princeps apostolorum scribit: « Reportantes finem fidei salutem animarum; de qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophætæ ⁸. » Et paucis interjectis: « Prænuntiantes quæ in Christo sunt passionis, et posteriores glorias ⁹. » Fortasse Judæi de Abessalomo Psalmistæ filio titulum loqui dicent; quem tamen non bene interpretari arguuntur, quippe qui ubique ob omnissam Scripturarum scrutationem peccant. Nam quid probabile dicere habent de dictione « pro occultis? » nisi forte de occulta Abessalomi conjuratione dictionem « pro occultis » positam aiunt. Atqui admodum fatue hoc ab ipso dicitur.

Vers. 2, 5. (Theodoretii, simulque Origenis, ac Didymi.) Perfectorum hominum mos est totum suum Deo cor offerre, eique universam mentem

διήλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει, καὶ οὐκ ἐπιγίσεται ἔτι τὸν τόπον αὐτοῦ. »

St. η'. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν· οὐ καθάπαξ πάντων θνητῶν ζῶων ἀρχεῖν τέθειται, ἀλλὰ τῶν ἡμέρων αἰ γὰρ κρατεῖ μονοκέρωτος, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν τε καὶ ἀγρίων παρίσταται ὡς ἡμέρων ἀρχεῖν, ἐκ τῶν « Πρόβατα καὶ βόας πάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Νομίζω τοῦτο καλῶς εἰρησῆν· πρὸ γὰρ τῆς παραδόσεως, καὶ τούτων ἤρχεν ὁ ἄνθρωπος· οἱ δίκαιοι δὲ καὶ τούτων μετὰ τὴν παράθεσιν ἀρχοῦσιν· ὡς Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων βλήθεῖς, καὶ μηδεμίαν ἐξ αὐτῶν ὑποστάς βλάθην· καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἔχιδναν τῆς αὐτοῦ χειρὸς ἐκτινάξας ἐπὶ τὴν πυρᾶν· θῆρες γὰρ ἀγριοί, φησὶν, εἰρηνεύουσίν σοι. Πρὸς δὲ τοῦτους διὰ τῶν κτηνῶν τοῦ πεδίου περιεληφταὶ καὶ τὰ θηρία, ὡς ἐν τῇ γενέσει μεμαθήκαμεν.

St. ι'. « Ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ νομᾶ σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ! » Ἐπρεπεν τὴν ἐπὶ ἀναστάσει τοῦ Σωτῆρος λεγομένην ψῆθιν ὁμοίον ἔχειν τῇ ἀρχῇ τὸ τέλος· καὶ γὰρ ἀρχόμενος καὶ λήγων, τῇ αὐτῇ κέχρηται λέξει, διδάσκοντος τοῦ Πνεύματος, τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει καθ' ὑποκείμενον εἶναι. Συνφέρει τὰ « Ὡς θαυμαστὸν τὸ νομᾶ σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ! » καὶ τὸ, « Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτωσάν σοι καὶ φελέτωσάν σοι. »

PSALMUS IX.

St. α'. Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς Γραφῆς ἀορίστως εἰρηται· μὴ προσκειμένου δὲ τοῦ, τίνος ὁ υἱὸς ὑπάρχει, φανερὸν δεῖ ὁ Σωτὴρ εἶσιν, δηλούμενος πάλαι οὕτως ὀνομαζόμενος. Ἐν γοῦν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ὁ Παῦλος, « Χριστός, εἶπεν, ὡς Υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἰκός ἐσμεν ἡμεῖς. » Καὶ πάλιν· « Ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ταύτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ περὶ αὐτοῦ ἐν Ἐυαγγελίῳ· « Ἐάν οὖν ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἐκθερώσῃ, ἐλευθεροί ἐσσεσθε. » Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰς τέλος, ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὴν προκειμένην ἐπιτίθειν ψῆθιν· τοῦ γὰρ τέλους ἀκείνου χάριν ἐπαθήμασιν ὁ Σωτὴρ· περὶ οὗ ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων γράφει· « Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν· περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐζητήσαν προφῆται. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Προμαρτυρούμενοι τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. » Ἴσως Ἰουδαῖοι περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμηντος υἱοῦ τοῦ Ψάλλοντος ἐρούσιν τὴν ἐπιγραφὴν εἶναι, ἐλεγχομένοι ὡς οὐ καλῶς αὐτὴν ἐξελήφασαν, ἅτε διὰ πάντων ἐσφαλμένοι τῷ μὴ ἐρευφῆν τὰς Γραφάς. Τί γὰρ καὶ παθητῶν εἰπέιν ἔχουσιν εἰς τὸ « περὶ τῶν κρυφίων; » εἰ μὴ ἄρα περὶ τῶν κρυφίων γενομένων σκέψεων τοῦ Ἀβεσσαλώμηντος ἐρούσιν τὰ « ὑπὲρ τῶν κρυφίων » καίτοι· ἔχει δὲ πολλὴν εὐφθειαν τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν.

St. β', ε'. (Θεοδώρητου, ὁμοῦ Ὀριγένης, καὶ Διδύμου.) Τῶν τελείων ἴδιον τὸ πᾶσαν ἀνατίθειν τῷ Θεῷ τὴν καρδίαν, καὶ πᾶσαν αὐτῷ καθιεροῦν ἐν

¹ Psal. cxi, 15, 16. ² Dan. xiv, 30 sqq. ³ Act. ⁴ Hebr. 1, 12. ⁵ Joan. viii, 35. ⁶ 1 Petr. 1, 9, 10.

xviii, 2 sqq. ⁷ Psal. lxxv, 4. ⁸ Hebr. iii, 6. ⁹ ibid 11.

εὐνοίαν ἔχεις ἅπαντας γὰρ, φησὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεως σου. Ὁ δὲ μὴ οὕτω διακρινόμενος, οὐ δύναται εἰπεῖν ἀληθεύων, Ἐξομολογήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλη καρδίᾳ μου. Ὁ δὲ προφητῆς, πνευματικὸς ὀφθαλμὸς τὰ ἐσόμνα προειδὼς, οὐκ ἐξομολογεῖται μόνον ἐν ὅλη καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐκτελεῖται αὐτοῦ ἅπαντα τὰ θαυμάσια, κοινωνοὺς τοὺς ἐκουόντας τῆς ὑμνῳδίας ποιούμενος. Ἀνατραπέντων ἔτι τῶν ἐχθρῶν μου ὀπίσω μου καὶ ἀπολομένων ἐκ προσώπου σου, τὰς σὰς ἔργων εὐεργεσίας διατελῶ καὶ ἐκὺφραίνόμενος ἐν σοὶ ὡς τῷ Θεῷ μου, ἔχων χαρὰν τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι σου ἡμετέρας καὶ ἐπηρμένως θεωρήσας ἃ διηγούμαι θαυμάσιά σου. Ταῦτα δὲ ὁ προφήτης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπείας διεξέρχεται φύσεως, ἅτε δὴ τοῦ ἀλάστορος ἀπαλλαγείας, καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς θείας φύσεως ἐξασμένως. Οὐ γὰρ ὡς τινες ὑπέλαβον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σωτήρος οὗτος εἰρηταὶ ὁ ψαλμὸς, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς εὐεργέτην ὑπὸ τῶν εὐπεπονηθέντων, ὡς αὐτὰ διδάξει τὰ ῥήματα, Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου καὶ τὴν δίκην μου. Τίνα τρόπον; Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. Καὶ ψῆφρον ὅποιον ἐξηγεῖται; Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Οὐ γὰρ ἠνέσχευ, φησὶν, ἐπὶ πλείστον περιδεῖν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὑπὸ τοῦ πικροῦ τυράννου δουλομένην κακῶς· ἀλλ' οἷον τις δικαστὴς ἐπὶ θρόνου τινὸς ὕψηλῳ καὶ φοβεροῦ βήματος προκαθίσας, τοιαύτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπήνεγκας, ὥστε λήθη παντελεῖ τούτου παραδοθῆναι τὴν μνήμην. Τὸ δὲ, Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής, ταύτην ἔχει τὴν διάνοιαν· Διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τῶν τῆς ἀληθείας κηρύκων, προσήνεγκαν τοῖς ἔθνεσιν τὰ θεὰ διδάγματα· ἐκείνων δὲ δεξαμένων, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαγέντων, ἀπώλετο ἀσεβής, τοὺς ἀπατωμένους καὶ προσκυνούντας οὐκ ἔχων. Οὕτω Βαρνάβας καὶ Παῦλος θῆσαι πειραθεῖσι Λυκαῶσιν ἐπετίμησαν βιώντες· Τί ποιεῖτε, ἄνδρες; Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄσμενοι ἄνθρωποι, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων πρὸς τὸν Θεὸν ὑμᾶς ἐπιστρέφοντες. Ὁστὶν Γαλάταις ὁ μακάριος ἐπετίμησεν Παῦλος βῶν· Ὁ ἀνόητος Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐθάσκαεν, οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη ἑσταυρωμένος; Ὁστὶν Κορινθίοις· Ὁλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται; — Ἐπετίμησας τοίνυν ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Παντελεῖ παρεδόθησαν ὡς μηδὲνα τῶν νῦν ἀνθρώπων

A dicare. « Diliges » enim, inquit, « Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua ». Qui autem non est ita affectus, haud potest vere dicere : « Confitebor tibi, Domine, toto corde meo. » Propneta autem spiritalibus oculis futura prævídens, non confietur solum « toto corde, » sed etiam enarrat illius « mirabilia omnia, » participes hymnodiae faciēns auditores omnes. Nam post me profligatis inimicis cunctis, et coram me pereuntibus, tua pergam beneficia canere : atque « in te laborabo » Deo meo, fructum spiritus habens gaudium : « psallamque nomini tuo » sublimiter elata voce, tua quæ concelebro mirabilia demirans. Hæc propheta pro humana eloquitur natura, quæ et ex malo dæmone erepta est, et libertatem a divina natura accepit. Non enim, ut nonnulli existimarunt, ab ipso Salvatore psalmus hic recitatur, sed potius ad eum dicitur ab his qui beneficio usi sunt, ut ipsa verba demonstrant : « Quia fecisti iudicium meum et causam meam. » Quonam modo ? « Sediti super thronum qui iudicas iustitiam. » Quamnam vero sententiam intulit ? « Increpasti gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisti in æternum. » Non enim passus es, inquit, diutius negligere humanam naturam, ab acerbo tyranno malo servitio oppressam ; sed iudicis instar celso in throno tremendoque tribunali sedens, hanc ei pœnam decrevisti, ut ipsius memoria sempiternæ oblivioni tradatur. Jam verba « Increpasti gentes, et periit impius » hanc habent significationem, nempe per sacros apostolos, et illorum successores veritatis præcones, obtulit gentibus divinas doctrinas ; quibus has recipientibus, et ab errore discedentibus, periit impius, nullos jam errore deceptos et adoratores habens. Sic Barnabas atque Paulus ad Lycaonas sibi sacrificare volentes cum increpatione inclararunt : « Quid agitis, o viri ? Nos quoque vestri similes sumus mortales homines, et ab his vanitatibus ad Deum vos convertimus ». Ita Galatas beatus increpuit Paulus clamans : « O insensati Galatæ, quis vos fascinavit, quibus ante oculos Jesus Christus præscriptus fuit crucifixus ? » Sic Corinthiis : « Omnino auditur inter vos fornicatio, quæ ne inter gentes quidem nominatur ». « Increpasti igitur « gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisti in æternum, et in sæculum sæculi. » Abolitæ omnino sunt initiationes illæ, et perpetuæ oblivioni traditæ, ita ut jam nemo impietatis mysteria nunc cognoscat. Ἐσθέθησαν γὰρ παντελῶς αἱ τελεταὶ, καὶ λήθη εἶδεναι καὶ τῆς ἀσεβείας μυστήρια.

Στ. ζ'. Ἡ τοιαύτη κάθισις κριτὴν αὐτὸν σημαίνει, ἀλλ' οὐ τὸ ἐπὶ τινος καθέδρας ἰδρῦσθαι. Ἐπίστησον, εἰ χώραν ἔχει ἔτι εἰπεῖν, ἐπιτιμηθέντων τῶν ἔθνῶν, ἀπὸλλυσθαι ἀσεβῆ τὸν ἄθεον τρόπον αὐτῶν, ὥστε μηκέτι χρηματίζειν αὐτούς. Συμβήσεται δὲ τοῦτο, πλη-

VERS. 6. Sessio hujusmodi eum iudicem esse significat, non autem supra cathedram aliquam sedentem. Et videsis utrum adhuc dicere liceat : increpatis gentibus, irreligiosos illarum mores perire, ita ut jam nullatenus supersint. Hoc autem eveniet,

“ Luc. x, 27. “ Act. xiv, 14. “ Gal. iii, 1. “ I Cor. v, 1.

cum illud antea dictum complebitur : « Via impiorum peribit ¹⁴. »

Origenis et Didymi. Verbum increpasti, emendationem denotat, quod constat ex verbis *argue, increpa, commone.* Videlicet utilitatis causa increpationem fieri apparet.

VERS. 7. Fræces inimici fortasse sunt hæreticæ Joctriæ, et nequitie singulæ, quæ defecerunt, ita ut jam non possint civitates quas occupabant lueri, quæ et ipsæ destruuntur. Sunt autem turbarum instar civitates impie constitutæ et administratæ. Nam de illarum fundatore scriptum est : « Qui ædificat urbes in sanguinibus, qui extruxit civitates in nequitia ¹⁵; » nam materia illarum iniquitates, et effusio sanguinis scandalizantium est. Has destruxit adventu suo Salvator, inimicum profligans qui urbes tyrannice retinere volebat, quas se possidere putabat. Jam qui præclarum hoc facinus sublimi oculo spectant, victori plaudentes, una veluti voce, gratiarum actionem concinunt, ita exordientes : **Domine Deus, laudabo te, celebrabo nomen tuum, quia mirabilia opera fecisti, consilium antiquum verum. Ha, Domine!** quoniam civitates foveam effecisti, urbes impiorum in æternum non ædificabuntur. Et videsis num irreparabilis Hierosolymorum ruina denotetur, postquam Salvator ibi fuit crucifixus, et cives illi deinceps impiorum in numero habitii propter Domini cædem. « Cum sonitu, » id est non sine militari clamore vincentibus.

VERS. 8. « Paravit in judicio thronum suum; et ipse judicabit orbem terræ in æquitate : judicabit populos in justitia. » Admonent hæc ut a malitia atque impietate recedamus, et virtutem pietatemque sequamur. Nam quis cordatus, si modo his credat, non extimescet ne in manus incidat juste recteque judicantis propter suos vituperabiles actus et impias cogitationes? Etenim tali sub judice damnationem non vitabit.

VERS. 10. Rem hanc demonstrat, quod ab ipso Deo dictum est : « Tempore acceptabili exaudivi te ¹⁶; » item quod in nonagesimo [centesimo] primo psalmo ita se habet : « Tu consurgens misereberis Sionis, quia tempus miserendi ejus, quia venit tempus. »

VERS. 11. « Et sperent in te qui agnoscunt nomen tuum; quia non dereliquisti quærentes te, Domine ¹⁷. » Videlicet humanæ spei cuilibet superiores effecti. Nam cognitionem nominis tui perfectam habentes, nulli alteri rei confidunt. Deum autem quærent illi, qui omnia ab eo sibi fieri volunt, quæ ipsi viribus propriis comparare nequeunt. Quamobrem ab illo non derelinquuntur : quod verbum pie atque prudenter intelligendum est; nam si quis putet non derelinqui a Deo hominem, qui mundanis in rebus prospere agat, fallitur : etenim complures impii ita se habent. Secus, Abelem fuisse derelictum

Α ρουμένου τοῦ πρότερον εἰρημένου, ἔχοντος οὕτως « Ὅδὸς ἀσεβῶν ἀπωλείται. »

Ὀριγόνους καὶ Διδύμου. Τὸ ἐπετίμησας δεδρωσιν σημαίνει ὅπερ δῆλον ἐκ τοῦ Ἐλεξσον, ἐπετίμησον, παρακάλωσον δηλοῦται γὰρ ὅτι ἐπ' ὤφελει ἐστὶν ἡ ἐπιτιμία.

Στ. ζ. Ῥομφαία δὲ τοῦ ἐχθροῦ εἶεν ἂν ἰσως αἱ αἰρετικαὶ διδασκαλίαι, καὶ αἱ κατ' εἶδος κακίαι, αἱ τινες ἐξέλειπον, ὡς μηκέτι δύνασθαι ὑπεραγωνίζεσθαι ὡν εἶχον πόλεων, καὶ αὐταὶ καθαιρεθήσονται· ἀθροίσματα δὲ αἱ πόλεις παρανόμως συστάσαι καὶ δεσποῦμαι· γέγραπται γὰρ περὶ τοῦ ἰδρυσάμενου αὐτῶν ὡς « εἰη οἰκοδομῶν πόλεις ἐν αἵμασιν, καὶ ἐταμάζον πόλεις ἐν ἀδικίαις. » ἡ γὰρ ὕλη αὐτῶν ἀδικήματα, καὶ ἐκχυσις αἱμάτων τῶν σκανδαλιζομένων ἐστίν.

Β Ταύτας καθαιρεῖ ἐπιδημήσας ὁ Σωτὴρ, καθελὼν τὸν ἐχθρὸν τυραννικῶς κρατεῖν θέλοντα, ὡν ὕπερ ἐσχηκέναι πόλεων. Οἱ ταύτην τὴν ἀνδραγαθίαν δρῆματι θεῷ θεασάμενοι εὐφημοῦντες τὸν ἀριστέα φασιν, ὡς ἐκ μιᾶς φωνῆς τὴν χαριστήριον προτρέποντες φωνὴν, ἀρχόμενοι ὡδε· « Κύριε, ὁ Θεὸς μου, δοξάσω σε, ὀμνήσω τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθινήν. Γένοιτο. Κύριε, ὅτι ἔβηκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις τῶν ἀσεβῶν εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῆ. » Ἐπίστησον εἰ σημαίνει τὸ ἀνέγερτον πνεῦμα τῆς Ἱερουσαλὴμ, τοῦ Σωτῆρος ἐν αὐτῇ σταυρωθέντος, τῶν πολιτῶν αὐτῆς ὄντων λοιπὸν ἀσεβῶν διὰ τὴν Κυριοκτονίαν. Τὸ « μετῆχος, » ἀνὴρ τοῦ, οὐ σὺν ἐρημίᾳ ἀλαλαγμοῦ κεισάντων τὸ κατόρθωμα ὑπῆρξαι.

Γ **Στ. η.** « Ἠτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κρίνει τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ· κρίνει λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Προτρέπει τὰ προαίεμενα ἀναχωρηῆσαι μὲν κακίας καὶ δυσσεβείας, προσελθεῖν δὲ ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων, πιστεύσας τοῖς οὕτως εἰρημένοις, οὐ φοβηθήσεται μὴ ὑπαπίση τῶ κρίνοντι ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εὐθύτητι, εἰ πράξεις ψεκτάς καὶ φρόνημα ἀσεβείας; Οὕτω γὰρ κρίνοντος αὐτοῦ, ἀναπόδραστον τὸ κρίμα ἔσται.

Στ. ι. Τούτου δηλωτικὸν τὸ ἐκ προσώπου λεγθὲν τοῦ Θεοῦ· « Καίριψ δεκτῆρ ἐπήκουσά σου. » καὶ τὸ ἐν ἑκατοστῶ πρώτῳ ψαλμῷ οὕτως ἔχον· « Σὺ ἀναστὰς οἰκτειρήσεις τὴν Σιών, ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτὴν, ὅτι ἤκει καιρὸς. »

Δ **Στ. ια'.** « Καὶ ἐπιστάτωσαν ἐπὶ σὲ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου· ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητούντας σε, Κύριε. » πάσης ἀνθρωπίνης παποιθήσεως ἀντίρω χωρήσαντες. Γινώσιν γὰρ τοῦ ὀνόματός σου ἔχοντας ἀσφαλῆ καὶ τελείαν, ἐπ' οὐδενὶ ἐκείνων ἐπισσοσιν· ζητοῦσι δὲ θεὸν οἱ πάντα παρ' αὐτοῦ θέλοντες ὑπαρχθῆναι ἃ ἐξ αὐτῶν ἔχειν οὐχ οἰοῖ τέ εἶναι· ὄθεν οὐκ ἐγκαταλείπονται ὑπ' αὐτοῦ. Ὅσως καὶ φρονίμως καὶ ταύτης τῆς λέξεως ἀκούσαι προσήκει· Εἰ γὰρ νομίσοι τίς μὴ ἐγκαταλείπεσθαι ὑπὸ Θεοῦ τὸν ἐν τοῖς βιωτικαῖς εὐδοούμενον, σφάλματα· πάλιν γὰρ ἀσεβεῖς διάγουσιν οὕτως· ἐπεὶ ὧρα λέγειν τὴν

¹⁴ Psal. i, 6. ¹⁵ Mich. iii, 10. ¹⁶ II Cor. vi, 2. ¹⁷ Psal. ci, 14.

Ἄβελ ἔγκαταλειφθαι (15), ἀνηρέθη γὰρ ἄλλα καὶ τοὺς A
προφήτας καὶ ἀποστόλους ἐθλίθησαν γὰρ διηνεκῶς,
καὶ τέλος ἀνηρέθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων οἱ πλείστοι αὐ-
τῶν. Οὕτω διαστολῆς γεγενημένης, φαρὴν μὴ ἔγκα-
ταλειφθαι τὸν μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς περιεχόμε-
νον ὑπὸ Θεοῦ, κἀν μυριάκις ὑπ' ἐχθρῶν πάθῃ· τοῦτο
γὰρ ἀληθῶς τὸ μὴ ἔγκαταλειφθῆναι ὑπὸ Κυρίου
ἐστίν. Παρίσταται ὁ τρόπος ὡς δεῖ ζητεῖν τὸν Θεόν,
ἐκ τῶν ἐν τῇ Σοφίᾳ οὕτως ἐχόντων· « Φρονήσατε πε-
ρὶ τοῦ Κυρίου ἐν ἀγαθότητι, καὶ ἐν ἀπλότητι καρδίας
ζητήσατε αὐτόν· ὅτι εὐρίσκειται τοῖς μὴ πειράζουσιν
αὐτόν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ. »

Στ. ιθ'. Ὑμνον εἰπεῖν προστάττονται οἱ πνεύματι
καὶ καὶ τὸ ψάλλειν ἐσχηκότας· ψάλλουσι δὲ οὗτοι,
εὐσεβεῖ νοήσαι καὶ ἐπιπνοῦν τοῦ Πνεύματος· προστά-
ττονται γὰρ ἕδειν καὶ ψάλλειν τῇ καρδίᾳ, οἱ οὕτω
ψάλλοντες τῷ κατοικοῦντι ἐν τῇ Σιών Κυρίῳ καθ'
ὑφήγησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἑτέραν πρό-
ταξιν δέχονται πρὸς αὐτοῦ, ἐν τῷ ἀναγγεῖλαι ἐν τοῖς
ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ· ταῦτα δὲ ἐστίν,
ὅσα θαύμασιος ἐποίησεν ἐπιδημίας, νοητὰ τε καὶ
αἰσθητὰ. Ῥηθεῖ δ' ἂν ἡ δευτέρα πρόσταξις μάλιστα
τοῖς ἀποστόλοις πεμφθεῖσιν μαθητεῦσαι πάντα τὰ
ἔθνη.

Στ. ιγ', ιδ'. Καὶ ὅτι ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν
ἐμνήσθη τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν πεπυρωμένων
βελῶν τοῦ πονηροῦ· τούτοις, φησὶν, ἐπιφέρεται τὸ,
« Οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων. » Περὶ
οὗ ἐπαπορήσει τις λέγων· Πῶς ἔκραζον πρὸς
Θεόν, οἱ ἀπὸ ἐθνῶν πένητες ὄντες, καὶ τοὶ ἀναιρε-
θέντες ὑπὸ τῆς κατεχούσης πολυθέου ἀπάτης καὶ τῶν
C
ἰνεργούντων αὐτὴν ἀοράτων ἐχθρῶν; Πρὸς δὲ λεκτόν,
πραγματικῶς αὐτοὺς τὴν κραυγὴν ἀναφέρειν, ὡς
τοῦ Ἄβελ τὸ αἷμα βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὁ μι-
σθὸς δὲ ἀποστερηθεὶς τῶν ἐργατῶν· « Ἰθὺς γὰρ,
φησὶν, ὁ μισθὸς τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὁμῶν
κράζει, ὁ ἀποστερηθεὶς ἀπ' ὁμῶν. » Κραυγὴ γὰρ ἡ
τοῦ ἀποστερηθέντος μισθοῦ, τῷ μὴ εἶναι παρὰ τῷ
ἐργασαμένῳ, ἀλλὰ τῷ κτήτορι τῆς χώρας τῆς ἀμη-
θείσης. Ῥηθεῖ δὲ καὶ ἑτέρα διάνοια. Οὐ πάντως οἱ
αὐτοὶ τῶν ἀπὸ ἐθνῶν ὧν ἐμνήσθη τὰ αἵματα, οἱ
πένητές εἰσιν, ὧν τῆς φωνῆς οὐκ ἐπελάθετο ὁ εὐερ-
γέτης· δύνανται γὰρ οὕτοι εἶναι οἱ περὶ ἐθνῶν προ-
φητικῶς προαναφωνήσαντες· ὧν ὁ μὲν εἶπεν· « Πρὸς
D
ἐθνη ἡξοῦσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς· » ὁ δὲ, « Πάντα
ἐθνη ὅσα ἐποίησας ἡξοῦσιν καὶ προσκυνήσουσιν
ἐνώπιόν σου. » Πένητες δὲ καὶ ἐν τούτοις εἰρηναί,
οἱ πολλοὶ τοῦ πλοῦτου τῆς θεότητος ἀπολειπόμενοι, ἢ
καὶ τῆς θείας γνώσεως· τῶς γὰρ ἐκ μέρους προ-
εφήτευσον.

Στ. ιε'. Κάτω που τυγχάνοντος τοῦ θανάτου ἐκεί-
νου, περὶ οὗ γέγραπται, « Κατέπεν ὁ θάνατος ἰσχύ-
σας » οἱ ἐχθροὶ ποιοῦσιν ἐν αὐτῷ γενέσθαι τοὺς ὑπ'
αὐτῶν ταπεινουμένους, ἦτοι διὰ κακώσεως ἢ τοῦ
ἀμαρτάνειν. Τούτου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐπ' αὐτῷ
ταπεινώσεως, δυνατὸν ἐκτὸς γενέσθαι ἕλεθ' Θεοῦ. Ὁ

A dici oporteret, qui interfectus fuit : quin etiam
prophetas atque apostolos ; namque et hi perpetuo
afflicti fuerunt, tandemque ab hominibus plurimi
eorum interempti. Hae ergo facta distinctione,
dicimus non derelinqui illum qui usque ad extre-
mum spiritum cum Deo est, etiamai innumera ab
inimicis patiat : id enimvero recte dicitur non
derelinqui a Deo. Jam qua ratione quaerendus sit
Deus, cognoscitur ex sequentibus libri Sapientiae ver-
bis : « Sentite de Deo cum bonitate, et cum simplicitate
cordis quaerite illum : quia invenitur ab iis qui non
tentant illum, et apparet iis qui ei non discredunt 15. »

Vers. 12. Hymnum dicere jubentur, qui spiritu
ac mente psallere solent : namque hi demum
pio intellectu, ac Spiritus instinctu psallunt.
B
Nam jubentur canere atque psallere corde, qui ita
habitanti Sionem Domino psallunt, Spiritu sancto
chorum ducente. Aliud insuper mandatum ab eo
accipiant, nempe ut inter gentes annuntient studia
ejus : illa scilicet quae mirabiliter in adventu suo
fecit tum intellectualia tum sensibilia. Porro alterum
hoc mandatum apostolis praecipue dari creden-
dum est ad omnes gentes docendas missis 16.

Vers. 13, 14. Et quia requirens sanguinem eorum,
recordatus est interfectorum ab ignitis diaboli
telis ; ad illos referendum est illud : « Non est
oblitus clamorem pauperum. » Quo in loco ambiget
aliquis, dicens : Quomodo clamaverunt ad Deum
ethnici, qui pauperum nomine vocitantur, etsi poly-
theismi errore suffocati erant, et ab illius sectatoribus
inimicis invisibilibus ? Cui respondendum
C
est, operibus illos clamorem emittere, velut Abelis
sanguis clamat ad Deum 17 : et sicut operariorum
merces negata : « Ecce enim, inquit, merces me-
tentium agros vestros, quam non solvistis, clamat 18. »
Clamor nimirum erat negatae mercedis, quae non apud
operariam erat, sed apud agrum demessi possessorem.
Alium quoque loci sensum dicamus. Haud prorsus
ethnici, quorum sanguinis recordatus est, pauperes
illi sunt quorum clamorem non est oblitus benefactor
Deus ; namque hi pauperes fortasse sunt prophetae illi,
qui de ethnicis vaticinia ediderunt ; quorum alius dixit : « Ad
D
te gentes venient ab extremis terrarum 19. » Alius vero :
« Omnes gentes, quascunque fecisti, venient et adora-
bunt coram te 20. » Pauperes vero hic dicuntur,
quia multa divinarum opum parte destituebantur
ac divinae scientiae. Matesius enim, ex parte tantum
prophetabant.

Vers. 15. In infernis partibus mors illa est, de
qua scriptum est : « Devoravit mors praevaleas. »
Inimici dant operam ut illic sint quoscunque ipsi
humiliaverint vel afflictione vel peccato. Extra hu-
jusmodi mortem ac depressionem misericordia Dei
ferri possumus. Nam qui adhuc in hoc mortis ge-

15 Sap. 1, 1, 2. 16 Matth. xlviii, 19. 17 Gen. vi, 10. 18 Jac. v, 4. 19 Jer. xvi, 19. 20 Psal. lxxxv, 9.

(15) Pro ἔγκαταλειφθαι, hic et infra. EDIT. PATROL.

nere est, et in mundi passionibus, atque animi de-
pressionē, si malorum suorum sensum perceperit,
et divinæ bonitatis notionem, precantis more di-
cet: Misere mei, et vide humilitatem meam²¹,
quam ab inimicis meis patior. Hi enim me humili-
averunt inferne trahentes. Tu vero solus ob sub-
stantialem tuam bonitatem me de portis mortis
potes exaltare.

Origenis et Didymi. Portæ mortis, mortalia pec-
cata, de quibus ille exaltatur qui peccatum ne cogi-
tatione quidem admisit: qui et solus potest laudes
omnes Domini annuntiare.

Filiæ Sionis intellige homines illius incolæ,
æque ac cum dicuntur alii filii lucis et pacis et sa-
pientiæ. Portæ filiæ Sionis, contrariæ portis mortis,
actus sunt laudabiles, et secundum virtutem sapien-
tiæque Dei peractæ meditationes.

VERS. 16. Quoniam virtus appellatur incorruptio
illo loco: « Gratia sit cum diligentibus Dominum
nostrum Jesum Christum in incorruptione²²; » illa
quæ prorsus contraria est nequitia, corruptela et
corruptio consentaneæ nominabitur. Porro nequi-
tiam corruptionis nominæ indigitari, vel hinc constat:
« Si quis templum Dei corruperit²³. » Item ex
propheta improbis dicente: « Propter incorruptio-
nem corrupti estis corruptione²⁴. » Consonat etiam
illud: « Corruptioni tuæ, o Israel, quis auxiliabi-
tur²⁵? » Vel corruptio sic ab opere dicta, ab ejus
auctoribus creata dicitur. Hic dicuntur inflixerunt
gentes in corruptione quam fecerunt. Non enim quis-
quam alterius impietate et peccato tenetur; nam
unusquisque in proprio peccato morietur. Deinde
quia improbi sibi ipsis prius nocentes, deinde alios
in idem damnum fraudulenter nituntur impellere:
ideo strunt clam laqueos dolosis consiliis suis at-
que sermonibus, ut improvidum quemque capiant.
Sed ipsomet, quem absconderant, laqueo puniuntur;
nam eos ipsos, quos deceperunt, vindices habent.
Hæc vero punitio providi Dei iudicium sit. Quid-
ni enim Dei iudicium sit, propriis operibus pecca-
torem comprehendi, quandoquidem causam suæ
damnationis habet, ex iis quæ improbe egit? Con-
sonat quod paulo ante dictum est: « Qui soveam
effodit proximo suo, incidet in illam²⁶. »

Cum de diapsalmate jam dixerimus, nunc de
diapsalmatis cantico dicendum est. Cum præsens
psalmus inciperit a verbis: « Confitebor tibi, Do-
mine, » pergat oratio usque ad, « comprehensus est
peccator. » Postquam dictionem, cantico inci-
piente a verbo, « avertantur, » consentaneum est co-
pulare diapsalmati nomen eantici. Nam si totus
psalmus canticum diceretur tenore proprio ac vi,
utique ei cantici appellatio præposita fuisset, ut in
compluribus psalmis sit. Sed cum aliter res se ha-

A γὰρ ἐτι περὶ τὰ τῆδε ἔχων, καὶ προσπάσχωσιν τῆ
κόσμου, ἐν ταπεινώσει τυγχάνων, εἰ λάβοι ἀσθησιν
τῶν οικειῶν κακῶν, καὶ γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγα-
θότητος, εὐχῆς τρόπον ἔρει· Ἐλέησόν με, καὶ ἴδε
τὴν ταπεινώσιν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου γεγεννημέ-
νην· αὐτοὶ γὰρ ἐταπεινώσαν καθελκύσαντές με· σὺ
δὲ μόνος δύνασαι δι' ἀγαθότητα οὐσιωδῶς προσοῦσαν
ὑψῶσθαι με ἐκ τῶν πύλων τοῦ θανάτου.

Ἀριγένους καὶ Διδύμου. Πύλαι δὲ τοῦ θανάτου
αἱ πρὸς θάνατον ἀμαρτίαι, ἀφ' ὧν ὑψοῦται ὁ μὴ ἐξ
λογισάμενος αὐτὰς ἀμαρτεῖν· ὅς καὶ μόνος δύναται
ἐξαγγεῖλαι πάσας τὰς ἀνέσεις τοῦ Κυρίου.

Θυγατέρας τῆς Σιών ἀκούει (9) τοὺς μετέχοντες
ταύτης καταλλῆλος τῷ λέγεσθαι τινὰς υἱοὺς φωτὸς
καὶ εἰρήνης καὶ σοφίας. Πύλαι τῆς θυγατρὸς τῆς
Σιών ἀπεναντίας ταῖς πύλαις τοῦ θανάτου ἔχουσαι,
πράξεις εἰσὶν ἐπαινεται, ἐπιτελεσθεῖσαι κατ' ἀρετὴν
καὶ σοφίαν Θεοῦ θεωρεῖαι.

Στιχ. 15'. Τῆς ἀρετῆς ἀφαρσίας λεγομένης ἐν τῷ.
« Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπίων τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφαρσίᾳ, ἡ ἀπεναντίας ἔχουσα
κακία, διαφθορὰ καὶ φθορὰ ἀκολούθως κληθῆσεται.
Παρίσταται τὸ φθορὰν τὴν κακίαν λέγεσθαι, ἐκ τοῦ·
« Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει· » καὶ ἐκ τοῦ ἐν
τῷ προφήτῃ λεγομένου πρὸς τοὺς φαύλους « Ἐνεκεν
ἀφαρσίας διεφείρητε φθορὰ. » Σύμφωνον τούτοις
καὶ τὸ, « Τῆ διαφθορᾷ σου, Ἰσραὴλ, τίς βοηθήσει; »
Ἡ οὕτω λεγομένη διαφθορὰ, ἐν τῷ πράττεσθαι τὸ
εἶναι ἔχουσα, πεποιθῆσθαι ὑπὸ τῶν ἐχόντων αὐτὴν
ἐπαγγέλλεται. Φησὶν ὁ λόγος ἐμπεπῆχθαι τὰ ἔθνη
ἐν ἧ ἐποίησαν διαφθορὰ· οὐ γὰρ ἄλλος τῆ ἄλλου ἀσε-
βείᾳ καὶ ἀμαρτίᾳ ἐνέχεται· ἕκαστος γὰρ τῆ ἑαυτοῦ
ἀμαρτίᾳ ἀποθαίνειται. Εἴτ' ἐπει οἱ κακοὶ πρότερον
ἑαυτοὺς βλάβαντες, καὶ ἐτέρους εἰς τὴν αὐτὴν βλά-
βην δι' ἀπάτης ἀγειν πειρῶνται, σκευάζουσιν κε-
κρυμμένως παγίδας ἐν τοῖς δολεροῖς φρονήμασιν καὶ
λόγοις αὐτῶν, ἐπὶ τῷ ἀγρεῦσαι τὸν ἀπροσφάτως
ἔχοντα· αὐτῆ δὲ τῆ παγίδι ἧ ἐκρυψαν τιμωροῦνται·
δικὰς γὰρ διδάσκει καὶ δι' οὗς ἠπάτησαν. Γίνεται δὲ
τὸ παθεῖν οὕτως διακρίσει τοῦ προνοουμένου Θεοῦ.
Πῶς γὰρ οὐ κρίμα αὐτοῦ, τὸ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ
συλλαμβάνεσθαι τὸν ἀμαρτωλὸν, ἔχοντα τὴν πρόφα-
σιν τοῦ καταδικάζεσθαι ἐξ ὧν ἔδρασεν πονηρῶς;
Τούτῳ συνῆδει τὸ ὀλίγῳ πρότερον λεχθὲν, ἔχον ὡδε·
« Ὁ ὀρύσσω βόθρον τῷ πλησίον, ἐμπεσεῖται εἰς
αὐτόν. »

Περὶ τοῦ διαψάλματος εἰρηκότες ἦδη, περὶ τῆς τοῦ
διαψάλματος ψῆδης νυνὶ λεκτέον. Ἀρξαμένου τοῦ
προκειμένου ψαλμοῦ ἀπὸ τοῦ, « Ἐξομολογήσομαι
σοι, Κύριε, » παρέτεινεν ἡ ἀπαγγελία, ἕως τοῦ, « συν-
ελήφθη ὁ ἀμαρτωλός. » Μεθ' ἧν λέξιν ψῆδης ἀρχο-
μένης ἀπὸ τοῦ, « ἀποστραφήτωσαν, » ἀκόλουθον τῷ
διαψάλματι συμπλέξει τῆς ψῆδης τὸ ὄνομα. Εἰ γὰρ
ὄλος ὁ ψαλμὸς ψῆδῃ εἴρηται τρόπον καὶ δυνάμει, καὶ
πρὸ αὐτοῦ πάντως ἐτάττετο ἡ ψῆδης προσηγορία, ὡς
ἐπὶ πλείονων ψαλμῶν ἀποδείκνυται. Τῷ δὲ μὴ οὕτως

²¹ Psal. xxiv, 18. ²² Ephes. vi, 24. ²³ I Cor. iii, 17. ²⁴ Mich. ii, 10. ²⁵ Thren. ii, 13. ²⁶ Psal. vii, 16.

(9) Ita cod., forte duabus vocibus (ἀκούει ἐστ) in unam contractis. EDIT. PATROL.

ἔχει, ἀρχὴν δὲ λαμβάνειν μετὰ τὸ διάψαλμα τὸ ἄσμα, εἰκότως ᾠδὴ διαψάλματος μεταξὺ τέθειται. Δειχθήσεται ὡς ᾠδῆς διάνοιαν ἔχει τὰ ἐξῆς, τῶν λέξεων αὐτῶν ἐκτεθεισῶν· « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ἕδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός· ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολείται εἰς τέλος. »

Στιχ. ιη'. Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ, οἱ πολεμίων δίκην ἐπιτηθέμενοι (10), εἰς τὸν ἕδην. Ἐρμηνεύων δὲ τινες οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐπήγαγεν ὡς τὰ ἐπιλανθανόμενα ἔθνη οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσάρκους δυνάμεις ἐλαβεῖν δεῖ. Εἰ γὰρ μὴ σημαίνει οὐσίαν, ἀλλὰ ποιόν, ἡ ἁμαρτωλὸς φωνὴ, παρωνυμία οὐσα ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, οὕτως ὀνομαστέον, καταλλήλως τούτοις καὶ τὰ ἔθνη ἐκλήψη. Ὡσπερ δὲ οὐκ ὦν τις ἐν οὐρανῷ τοπικῶς, ἔτι ἐπὶ γῆς περιπατῶν, δύναται ἐκεῖ πολιτεία καὶ νοήσει τυγχάνειν· οὕτω μὴ διατρέθων τις ἐν ἕδῃ τοπικῶς δύναται σημεῖα φέρειν νεκρότητος, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁμαρτάνειν, ὡς οἰκεῖν αὐτὸν τὸν ἕδην ἦδη, καίτοι ἔντα ἐν τῇ μετὰ σώματος ζωῇ. Πτωχός δὲ λέγεται καὶ ὁ πτωχεύων δι' ἁμαρτίαν, καὶ ὁ μέτριος καὶ ἄτυφος, καὶ ὁ χρῆζων δέξασθαι παρὰ Θεοῦ. Ἐκαστος ἐξ γενητός ἐστὶ τοιοῦτος. Κατὰ πάντας τούτους τοὺς τρόπους ὁ λεγόμενος πτωχός, μνημονεύεται Θεῷ, καὶ διὰ τι συμφέρον δόξῃ λήθῃ τις αὐτοῦ γίνεσθαι· οὐκ εἰς τὸ παντελὲς δὲ παραμένει αὐτῷ· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται. Τίνας δὲ διοίσει πτωχὸς πάντητος, προϊόντες ἐρούμεν, ὅτε ἂν καιρὸς καλέσῃ εἰπεῖν περί τούτων.

Στιχ. κ'. Σὺ, Κύριε, ὁ τοὺς ὀγκυλλομένους καὶ ἀπαυθαδιζομένους πίπτειν ποιῶν ἀπὸ τοῦ ψεκτοῦ ὕψους, ἀντιταττόμενος τοῖς ὑπερηφάνοις· μὴ τοίνυν κραταιούσθωσαν, ἀλλὰ κριθήτωσαν ἐνώπιόν σου· ἔψεται γὰρ αὐτοῖς ὑπερβάλλουσα ὠφέλεια. Ἐρμηνευθεῖη δὲ τὸ, « Μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος, » ὡς λεχθὲν περὶ διαδόλου· περὶ οὗ εἴρηται ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων, ὡς ὄντος ἀνθρώπου ἐχθροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ προφητείᾳ· Ὁὕτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων τὴν γῆν. Καὶ ἐπεὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκραταιοῦτο πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος καθόσου, λέγων· « Τὴν οἰκουμένην ὀλην ἀπολήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς ὠὰ καταλειμμένα ἀρῶ· οὐκ ἐστὶν δεξ διαφεύξεται με ἢ ἀντεῖπῃ μοι· » οὐκ ἐνεγκῶν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων τοὺς μεθ' ὑπερηφανίας αὐτοῦ λόγους, προσέειπεν τῷ Σωτῆρι λέγων· Ἀνάστηθι, ὦ Δέσποτα, κατὰβηθι πρὸς ἡμᾶς, ἵνα μὴ ἐπὶ πολὺ ὁ καθ' ἡμῶν ὑπερηφανεύομενος ἄνθρωπος κραταιωθῇ. Ἄνθρωπος δὲ εἴρηται ὁ διάβολος, οὗ τῷ θνητὸν λογικὸν ζῶον εἶναι, ἀλλὰ τῷ θεότητος ἀποπεπτικῶνάι ὡσαύτως ἐκείνους· πρὸς οὓς ὁ Θεός· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ἰγύριστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. »

Ἦγον ὁ διάβολος ἐπιλέγεται δοκοῦντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ ψευδεῖ, μεθ' ὧν καθέζεται κρύφα,

A beat, et post diapsalma revera canticum incipiat, merito interponitur titulus canticum diapsalmatis. Constat autem, sequentia habere psalmi sensum, his prolatis verbis : « Avertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Deum ; quoniam non in finem oblivio erit pauperis ; patientia pauperum non peribit in finem. »

VERS. 18. Avertantur peccatores, hostium instar molesti, in infernum. Tum explanans quinam sint peccatores, pergit ita loqui, ut gentes quæ obliviscuntur, non homines tantummodo sed immateriales quoque potestates intelligere oporteat. Nam si non significat substantiam sed qualitatem vox, peccator, quod nomen a peccato deducitur, pari modo gentes quoque denominari putabis : et veluti qui nondum in cœli localiter est, quia adhuc in tellure ambulat, attamen conversatione ac mente illic esse potest ; ita qui nondum in infernis locis consistit, potest signa gestare mortis atque peccati, quasi jam in inferis habitet, etsi adhuc in corpore vivit. Porro dicitur pauper, tum qui peccato miser est, tum etiam modestus et humilis, et qui aliquid accipere a Deo indiget. Et quidem omnis homo natus ita se habet. Jam qualibet ex his ratione dictus pauper, a Dei memoria non excidit, quamvis ob causam aliquam utilem videatur interdum traditus oblivioni ; quæ tamen perpetua non est. Quid autem intersit inter pauperem et inopem, infra dicemus, ubi occasio de his loqui tulerit.

VERS. 20. Tu es, Domine, qui tumidos ac ferocientes a vituperabili celsitudine facis excidere, ac superbis resistis : ne itaque roborentur hi, sed abste judicentur ; hinc enim ipsis summa utilitas accidet. Possumus etiam interpretari verba « Ne confortetur homo, » quasi de diabolo dicta ; qui in zizaniorum parabola inimicus homo dicitur²⁹. Quin etiam in prophetia : Hic est homo exasperans terram. Et quoniam homo hujusmodi validus erat ante Salvatoris adventum, aiebatque : « Mundum universum manu instar nidi capiam, et tanquam derelicta ova tollam : non est qui effugiat aut resistat mihi ; » non ferens hominum genus superbos illius sermones, precem Servatori extollit dicens : Exsorge, Domine, veni ad nos, ne diutius hic qui sperbit adversus nos homo prævaleat. Porro hominis nomine dicitur diabolus, non quod mortale logicum sit animal, sed quia æque ac homines a divina conditione excidit : quibus Deus : « Ego dixi : Vos dii estis et filii Exceelsi omnes ; vos vero tanquam homines morimini³⁰. »

Utique diabolus istiusmodi eligit, qui mendacibus verbis divites esse videntur, cum quibus sedet oc-

²⁹ Math. xiii, 28. ³⁰ Psal. lxxxi, 6, 7.

(10) Pro ἐπιτιθέμενοι. Mos fuit Alexandrinis η ponere pro ι. Edit. Patrol.

cultus, latere volens, ut interficiat innocentem, A ipsum ardentibus suis sagittis trajiciens; lethiferæ enim sunt, utpote quæ a vita proba avellunt. Posset etiam illud, « in occultis, » cum præcedente et sequente sententia conjungi. Verumtamen non potest sagittis suis conficere illum, qui indutus est armatura Dei. Unde oculos in pauperem, ut captu facilem, conjicit, qui idem est cum isto paupere superbia impii incenso: istiusmodi autem verbis, aut etiam operibus dolosis trahit in rete suum, ut ipsum tanquam leo devoret. Insidiatur porro, cum de rei, puta, domesticæ administratione loquens, avaritiæ verba latenter ingerit; vel etiam illi qui caste vivere statuerat, lasciviæ modum suggerit: sicut etiam Evam, sub specie divinæ æqualitatis, ad prævaricandum induxit ²¹. Illud autem, « inclinabit se, » significat, quemadmodum deorsum convertens oculum, corruerit. Quomodo enim non deorsum oculos vertit, qui dicit: « Oblitus est Deus, » etiam providentiam contemnens?

In præcepto quod in paradiso datum fuerat, rapuit pauperem, et traxit in laqueum suum, ut in illo raptum humiliaret. Rursus insidiatus in occulto rapuit Judam factum pauperem per avaritiam; quem etiam ad se trahens, humiliavit in laqueo quem absconderat.

(*Psalmus X secundum Hebræos, sed adhuc IX secundum Latinos et Græc. Vatic.*)

Versus. 1. « Ut quid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus, in tribulationibus? Dum superbit impius, incenditur pauper. » Propheta tanquam homo interrogat, et ex Deo asciscitur dicens: « Cur, Domine, procul recessisti? » Sed erim huic Scriptura respondet, nempe quod Dei bonitas ad poenitentiam adducit peccatores ²². Longe autem recessit a peccatoribus Deus, peccato ipso dirimente, et peccatores procul expellente, prout dictum est: « Peccata vestra intervallum inter me vosque efficiunt. » Nam cæteroque Deus cunctis adest, atque omnia implet, ubique existens. Ideo in prophetiis dicitur: « Deus propinquans ego sum, » dicit Dominus « et non Deus longinquus ²³. » Attamen cum in præsentī vita premuntur justī, et ab impiis affliguntur, quasi procul abscedens, derelinquit eos, ait, o Domine, atque despicias. Propterea impiorum superbia augetur; inopem vero tuum ac pauperem cura urit, zelo religioso zelantem, et in ultimo animo inflammatum.

Vers. 3. Ejusmodi præcipue sunt, qui divinis opibus et sapientia carent, neque religionis dogmata accurate tenent: hi quippe sapientis providentiæ judicia incurrunt, dum peccatorem laudant desideris propriis indulgentem; cum satis appareat, peccatorem non meliora, sed jucunda tantum et voluptaria expetere. Insuper eodem errore judicant in benedictione versari eos qui divitias et humanam temporalemque gloriam habent, aivntique iniquos

λανθάνειν βουλόμενος, ὡς ἂν ἀθῶον ἀποκτείνῃ. τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπυρωμένοις αὐτοῦ βέλεσι, θανατικὰ γὰρ ἐστίν, ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς κατασπῶντα. Δύναται δὲ τὸ, « ἐν ἀποκρύφοις, » συντεχθῆναι καὶ τῷ πρόαγόντι βῆτῃ, καὶ τῷ μετ' αὐτῆ. Πλὴν οὐ δύναται τοῖς ἰβίοις ἀποκτείνειν βέλεσι τὸν ἐνδεδυμένον τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν. Διδ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς ὡς εὐάλωτον ἔχει τὸν πένητα, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ ἐνπυριζόμενῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ· τὸν τοιοῦτον δὲ ἀρπάζει διὰ λόγων ἀπειθῶν, ἢ καὶ πράξεων, πρὸς τὴν ἰδίαν παγίδα, καταφαγεῖν αὐτὸν ὡς λέων ἐθέλων. Ἐνεδρεύει δὲ, ἡνίκα περὶ οἰκονομίας τυχόν ὁμιλῶν, τὸν περὶ τῆς φιλαργυρίας λόγον ἐγκρύψῃ, ἢ καὶ τῷ σωφρονεῖν βουλομένῳ ὑποβάλλει τρόπον ἀκολασίας· ὡς καὶ τῆ

B Εὐχὴ διὰ τῆς ἰσοθείας ἐνέβαλε τὴν παράδασιν. Τὸ δὲ, « κύψει, » δηλοῖ ὡς κάτω στρέψας τὸν ὀφθαλμὸν, ἔπεσε. Πῶς δὴ οὐ κάτω βλέπει λέγων, « Ἐπιληθῆσαι ὁ Θεός, » καὶ τὴν πρόνοιαν ἀθετῶν;

Ἐν τῇ ἐντολῇ τῇ δοθείσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ ἤρπασε πτωχὸν, καὶ ἐλκύσεν ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ὥστε ἐν αὐτῇ ταπεινώσαι τὸν ἀρπασθέντα· πάλιν ἐνεδρεύσας ἐν ἀποκρύφῳ, ἤρπασε πτωχὸν γενόμενον τὸν Ἰουδαὸν διὰ φιλαργυρίας, ὃν καὶ ἐλκύσας πρὸς ἑαυτὸν, ἐν ἣ ἐκρυψε παγίδα ἐταπεινώσεν αὐτόν.

Στίχος α'. « Ἴνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν; Ἐν τῷ ὑπεριφανεῦσθαι τὸν ἀσεβῆ, ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός. » Ὁ Προφήτης ὡς ἀνθρωπος ἑρωτᾷ, καὶ πυνθάνεται τοῦ Θεοῦ λέγων· « Ἴνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; » Εἶπεν δ' ἂν ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν ἀποκρινόμενος, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιαν ἀγει τοὺς ἀμαρτάνοντας. Ἀφέστηκεν δὲ τῶν ἀμαρτωλῶν μακρὰν ὁ Θεός, τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς διορισθούσης καὶ μακρὰν ἐλαυνούσης τοὺς ἀμαρτάνοντας, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν διίστῶσιν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. » Ἄλλως γὰρ ὁ Θεός ἀσὶ τοῖς πᾶσι πάρεσιν, καὶ τὰ πάντα πληροῖ πανταχοῦ τυγχάνων. Διδ λέλεκται ἐν προφητείας· « Θεός ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐ Θεός πόρρωθεν. » Ἐπιδομένων δὲ κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον τῶν δικαίων καὶ ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν καταπονουμένων, ὥσπερ μακρὰν ἀφεστῶς καταλείπει αὐτούς, φησὶν, ὦ Κύριε, καὶ ὑπερορᾷς· διδ αἰεὶ ἡ ὑπερηφανία τῶν ἀσεβῶν· τὸν δὲ σὸν πένητα καὶ πτωχὸν ἐμπυρίζεις, ζηλοῦντα τὸν θεοσεβῆ ζῆλον, καὶ ἐνδοθεν φλεγόμενον τὴν ψυχὴν.

Στιχ. γ'. Καὶ μάλιστα οἱ θεοῦ πλοῦτου καὶ σοφίας στερούμενοι, καὶ μὴ ἀκριβεῖς ὄντες περὶ τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας. Οὗτοι γὰρ τοῖς τῆς σοφῆς προνοίας προσκόπτουσιν χρίμασιν, ἐπαυνοῦντες τὸν ἀμαρτωλὸν ἐφ' οἷς ἐπιθυμεῖ· φανεροῦ ὄντος ὡς οὐ τῶν αἰρετῶν, ἀλλὰ τῶν ἡδέων καὶ ἐμπαθῶν ὀρέγεται ὁ ἀμαρτωλός. Πρὸς τοῦτοίς, ἐκ τοῦ αὐτοῦ σφάλματος εὐλογίαν ἠγοῦνται τοὺς πλοῦτον καὶ δόξαν ἀνθρωπίνην καὶ πρόσκαιρον ἔχοντας, φάσκοντες τοὺς ἀδι-

²¹ Gen. iii, 5. ²² Rom. ii, 4. ²³ Jerem. xxxiii, 23.

κοῦντας πρὸς Θεοῦ εὐλογεῖσθαι· ἔδει δὲ τοπᾶσαι ὡς ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ εὐλογία δίδεται δικαίοις.

Στιχ. 8. Εἰ καὶ ἔδοξεν μακρὰν ἀφραστᾶναι καὶ ὑπερορᾶν Θεὸς τοὺς θλιβομένους διὰ τὸ ταράττεσθαι ὑπὸ τῆς τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίας, ἀλλ' ὅν πάνυ ἀγανακτεῖ κατὰ τοῦ ὑπερηφάνου σκανδαλισαντος, καὶ ἵνα κατὰ τὴν Γραφὴν εἶπω, ἐμπυρρίζοντος τὸν πτωχόν, καὶ διὰ τὸ κακῶς κεχρησθαι τοῖς ὑπάρξεσιν αὐτῷ τῇ Θεοῦ προνοίᾳ. Τοῦτο γὰρ ἐκ τῶν ἐξῆς λέξεων παρίσταται· εἴρηται γάρ, « Παρώξυνεν τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλὸς »· οὗτος δ' ἔστιν ὁ ὑπερηφανεύμενος ἀσεβῆς, καὶ ἐπὶ ταῖς ἐπιθυμίαις ἑαυτοῦ ἐπαινούμενος. Εἰς τοσοῦτον δὲ παρώξυνεν τὸν Κύριον, ὡς ἐπιτεταμένην ὀργὴν γενέσθαι, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐθησαύρισεν, κατὰ τὸ λεχθὲν, « Κατὰ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς. » Πλὴν εἰ καὶ πολλὴ ἡ θησαυρισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ὀργή, ἀλλὰ γε οὐκ ἔσται κατὰ τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος αὐτῆς ἐκχέτησις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, δι' ἀγαθότητα τοῦ κρινοντος Θεοῦ. Εἰ γὰρ ἐκχέτησις κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς ἐγίνετο, ἄρδην ἀπώλλυντο καὶ παραυτὰ οἱ κακοί. Τοῦτ' αὐτὸ θεωρήσαντες τῷ ἀγαθότητι ἐνδεικνυμένῳ φασίν· « Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; »

Στιχ. 9. Πρόφασις δὲ τοῦ παροξύναι τὸν ἁμαρτωλὸν τὸν Κύριον, τῷ μὴ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐνώπιον αὐτὸν ἔχειν, ἐπειπερ ἀπεστράφη Θεὸν· πᾶς γὰρ ἁμαρτάνων τοῦτο πράττει· διὸ φησὶν ὁ Θεὸς περὶ πάντων τοιούτου, « Ἔστρεψαν ἐπ' ἐμὲ νῶτα αὐτῶν, καὶ οὐχὶ πρόσωπα. » Ταύτης τῆς ἀσεβείας ὁ Κάϊν πατήρ γεγονὼς ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ, ἀποστραφείς αὐτὸν δηλονότι. Εἰ περὶ ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν λέγεται ταῦτα, πολλῶν μᾶλλον καὶ περὶ διαβόλου παροξύναντος τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντος αὐτὸν ἐνώπιον αὐτοῦ· μάλιστα γὰρ αἱ ἐπόμηναι λέξεις περὶ αὐτοῦ λέγονται· « Βεθλοῦνται αἱ ὀδοὶ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. » Τίνος γὰρ ἀνθρώπου βεθλοῦνται αἱ ὀδοὶ ἐν παντὶ καιρῷ, τῶν ἀσεβῶν καθηκόντως πολλὰ πολλαῖς ἐπιτελούντων; Βαδίζει δὲ βεθλῶς οὐκ εἰς μόνας πράξεις ἐπιλήπτους ἀγων τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἀπρονοησίαν ὀρίζων. Πολλοὺς γοῦν ἔπεισεν ἀπροστασίαστον τὸν κόσμον δογματῆσαι, πρότερος αὐτὸς ἐκπεσὼν τῆς ὀρθῆς περὶ διοικήσεως Θεοῦ καὶ κρίσεως γνώμης. Παρίσταται τοῦτο ἐκ τοῦ λεγομένου τῷ Θεῷ περὶ αὐτοῦ· « Ἀνταναίρειται τὰ κρίματά σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει. » οὐχ ὡς πάντως τοῦτο σχήσονται, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτὸν τοῦτο προτεθεῖσθαι· ψεῦδος γὰρ, τὸ κύριον αὐτὸν πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ εἶναι ἢ γενήσεσθαι· μάλιστα γὰρ ἐχθροὶ αὐτοῦ εἰσιν οἱ ἐν ἀγιότητι τέλειοι· ὧν οὐδενὸς βασιλεύει, μόνων δὲ τῶν ποιούντων τὴν ἁμαρτίαν κατακυριεύει· εἴρηται γὰρ· « Ἦλξ ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστιν τῆς ἁμαρτίας. » Κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ διαβόλου τοῦ ἐνεργήσαντος ἐν αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν.

Στιχ. 5. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόρηστον τῆς κακίας αὐτοῦ.

a Deo benedici: oportebat autem credere Dei benedictionem justis tribui.

VERS. 4. Etiam si videatur procul esse et negligere Deus homines afflictos, et ob impii superbiam conturbatos, nihilominus valde irascitur superbo qui scandala infert, atque, ut cum Scriptura loquar, pauperem incendit, et bonis Dei providentia ipsi suppeditatis male utitur. Hoc enim in sequentibus verbis traditur. Dicitur enim: « Exacerbavit Dominum peccator; » est autem hic superbus impius, et in desideriiis suis laudatus. Tantopere autem exacerbavit Dominum, ut iram erumpere fecerit, quam ipse sibi congesserat; juxta illud: « Secundum duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram ad diem iræ ²⁴. » Sed quantumvis multam peccator sibi iram congesserit, haud tamen pro multitudo ac magnitudine ejus quæstio exercebitur in die judicii, propter judicantis Dei bonitatem. Nam si pro iræ magnitudine quæstio institueretur, funditus et illico perirent improbi. Quod ipsam animadvertentes, Deo bonitatem præ se ferenti, dicunt: « Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit ²⁵? »

VERS. 5. Cur autem Dominum exacerbet peccator, causa hæc est, quod illum præ oculis non habet, quia se avertit a Deo. Ita enim quisquis peccat se gerit. Ea propter de cunctis hujusmodi ait Deus, « Converterunt ad me dorsa, et non vultus ²⁶. » Hujus impietatis Cain parens, « exiit a conspectu Domini Dei ²⁷, » id est, ab illo se avertit. Quod si de hominibus peccatoribus dicuntur hæc, multo potius et de diabolo Deum exasperante eumque præ oculis non habente; nam de ipso potissimum sequentes lectiones dicuntur: « Inquinantur viæ illius omni tempore. » Nam cujusnam hominis omni tempore inquinantur viæ? quoniam impii quoque multa sæpe honeste agunt. Pergit autem profane non ad vitiosos tantummodo actus trahens homines, verum etiam Dei providentiam negans. Multis itaque suadet, mundum sine Dei gubernatione credere, postquam ipse primus a recta excidit de Dei gubernatione et judicio sententia. Hoc probatur ex his quæ Deo de peccatore dicuntur: « Auferentur judicia tua a facie ejus, omnium inimicorum suorum dominabitur; » non quod omnino id sit consecuturus, sed quia id potius sibi faciendum proposuerit; namque falso diceretur, ipsum omnium inimicorum suorum dominum esse vel fore, præcipui enim inimici sunt homines sanctitate perfecti, quorum neminem possidet, sed illis tantummodo qui peccatum faciunt, dominatur. Dictum est enim: « Omnis qui facit peccatum, servus est peccati ²⁸. » Ergo a diabolo imperio premitur, qui in ipso peccatum operatur.

VERS. 6. Ex immodica autem malitia ejus, quæ

²⁴ Rom. II, 5.

²⁵ Psal. CXXIX, 5.

²⁶ Jerem. XVIII, 17.

²⁷ Gen. IV, 16.

²⁸ Joan. VIII, 34.

sequuntur dimanant. « Dixit enim : *Non movebor a generatione in generationem, sine malo.* » Quæ diutius superbiam ipsius audaciam impudentiamque demonstrat. Verumtamen hac animadversa locutione, aliquis interpretari volet, quod hominibus tantummodo inimicis suis dominabitur; nam si a generatione in generationem dixit in corde suo, se mali expertem nunquam iri commotum, constat de hominibus tantum serie generis sibi succedentibus verba fieri. Atqui ne hoc quidem prorsus verum est, nam sancti prophetis et apostolis non est dominatus; sed ipsi potius eum pedibus suppositum habuerunt, hæc Jesu potestatem tradente.

VERS. 7. « Cujus maledictione os plenum est, et amaritudine ac dolo : sub lingua ejus labor ac dolor. » Qui a Dei sanctitate excidit, et a veritate ac benedictione se abducit, os habet maledictione plenum, dans operam scilicet ut pœnæ et maledictioni obnoxios faciat quos ipse decepit. Habet autem oratio ejus multam cum fallacia vim. Propterea maledicto, amaritudine, ac dolo redundat ejus sermo, os ejus appellatus : atque ut noceat et perdat, hæc gerit sub lingua sua; talis vero sermo dolosus est, dolor laborque : nihil enim habet blandum bonumve; sed quicquid dolorem laboremque ingerit, id eloquitur.

VERS. 8. Cum usquequaque se noxium et exitiosum esse decreverit, deligit sibi socios homines qui divite oratione esse videntur, fallacibus nimium verbis utentes : cumque iis clam sedens, ut qui sit lateat, insidias struit, quibus innocentem interimat, igneis suis illum vulnerans telis : sunt enim hæc mortifera, utpote quæ a comite virtutis vita abstrahunt hominem his armis confixum. Attamen sic etiam interpungere possumus : « Sedet in insidiis cum divitibus; » dehinc facta interpunctione prosequemur, « ut in occultis innocentem occidat; » nam quia in occultis amphiboliam habet, utrinque interpungi potest : quod nuper primo fecimus interpungendo : « Sedet in insidiis, cum divitibus in occultis. » Postea vero legere malimus : « Sedet in insidiis cum divitibus, ut in occultis innocentem occidat. » Attamen quamvis insidiatur, cum prædictis divitibus sedens ut capiat occidatque innocentem, nihilominus sciendum est, ab eo neminem, qui secundum Deum sit sapiens, posse feriri, utpote armatura Dei munitum. Unde oculos in inopem intendit, sperans ipsum capere; quasi ille esset pauper, qui uritur ob impii superbiam. « Insidiatur in abscondito » ceu sævus leo in spelunca sua, ut pauperem dolosa oratione abripiat, et quandoque etiam operibus : quem etiam, postquam laqueo comprehendit, ad apostasiam trahet. Immanis enim fera est, imo vero leo. Igitur sæpe insidians, dum de parcimonia disserit, latenter avaritiam suadet; et de pudicitia loquens, luxuriæ aliquam speciem insinuat. Sic Evam fraudulenter in paradiso ad mandati transgressionem perpulit,

A ἔστιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενον. « Εἶπεν γὰρ, φησὶν, Οὐ μὴ σαλευθῶ ἀπὸ γενεῶς εἰς γενεάν ἄνευ κακοῦ. » Ἀηλοῖ τὸ ῥῆμα τῆς ἀλαζονείας αὐτοῦ θράσος ὁμοῦ καὶ ἀναισχυντίαν. Ταύτῃ τῇ φωνῇ ἐπιστήσας τις, ἐρημνεύσει περὶ μόνων τῶν ἀνθρώπων, ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει· εἰ γὰρ ἀπὸ γενεῶς εἰς γενεάν εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἄνευ κακοῦ μηδὲ πώποτε κεκλονῆσθαι, φανερόν ὡς περὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν ἐχόντων τὸ εἶναι μόνων ἀνθρώπων εἰρηται. Πλὴν οὐδὲ τοῦτο πάντως ἀληθές· τῶν γὰρ ἁγίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων οὐκ ἐκυριεύσει· μᾶλλον γὰρ αὐτοὶ αὐτὸν ὑπὸ πόδας ἔσχον, τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἑξουσίαν ταύτην ὀρέξαντος.

Στιχ. ζ'. « Οὐ ἀράς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει, καὶ πικρίας καὶ δόλου· ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κόπος καὶ πόνος. » Ὁ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ ἐκπεσὼν, τῆς ἀληθείας καὶ εὐλογίας πόρρω ἑαυτὸν ἀπαγαγὼν, τὸ στόμα πλήρες ἔχει ἀράς, δι' ὧν λέγει πειρώμενος ὑπὸ κλασιν καὶ ἄραν ποιεῖν τοὺς ἀπαταιμένους. Ἔχει δὲ αὐτοῦ ὁ λόγος σὺν τῷ δολερῷ πολλὴν δεινότητα. Διὸ σὺν τῇ ἀρᾷ καὶ πικρίας καὶ δόλου ὁ λόγος αὐτοῦ πλήρης ἐστίν, στόμα αὐτοῦ καλούμενος· καὶ ἐπὶ τούτων ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι προφέρει ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· αὕτη δὲ ὁ λόγος ὁ δολερὸς ἐστίν, πόνος καὶ κόπος ὑπάρχει· οὐδὲν γὰρ προστινὲς ἢ χρηστὸν, ἀλλ', εἰ τι κόπον καὶ πόνον ἐμποιοῦν, προφέρει.

Στιχ. η'. Διὰ πάντων βλαπτικὸς καὶ ἀπωλείας προθέμενος εἶναι αἴτιος, ἐπιλέγεται δοκοῦντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ, ψευδώνυμον λόγον ἔχοντας ἀνθρώπους· καὶ σὺν αὐτοῖς καθεζόμενος κεκρυμμένος ἐπὶ τὸ λανθάνειν τις ἐστίν, ἐνεδρεύειν πειράται ἵνα ἀθῶον ἀποκτείνῃ, τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπυρωμένοις αὐτοῦ βέλεσιν, θανάτου γὰρ ποιητικὰ ταῦτα, κατασπῶντα ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς, τὸν ὑπὸ τῶν βελῶν βαλλόμενον. Στίχῳ δυνατὸν καὶ οὕτως· « Ἐγκάθηται ἐνέδρα μετὰ πλουσίων· » μεθ' ὃ στίξαντες ἐπιφερόμεν, « ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείνει ἀθῶον· » τὸ γὰρ ἐν ἀποκρύφοις ἀμφιβολίαν ποιοῦν, ἐκατέρως διαστέλλεται· ὅπερ ἤδη πεποιθήκαμεν πρότερον, στίξαντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις· » ὕστερον οὕτως ἀναγνόντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων, ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείνει ἀθῶον. » Πλὴν εἰ καὶ ἐνεδρεύει, πλουσίους τοῖς προειρημένοις συγκαθήμενος ἐπὶ τῷ ἀλεῖν καὶ ἀποκτείνει ἀθῶον, ἀλλὰ γε ἐπιστατέον ὡς οὐδένα τῶν κατὰ θεὸν σοφῶν τρώσας δύναται ἐνεδεδυμένον τὴν πανοπλίαν Θεοῦ. Ὕθεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἔχει, πειθόμενος αὐτὸν ἔχειν ἄλωτον, τὸν αὐτὸν δοῦναι τῷ ἐμπυριζομένῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ. Ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ οἷα ἀγριὸς λέων ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐτοῦ, τοῦ ἀρπάσαι πτωχὸν διὰ λόγων ἀπατηλῶν, ἐστὶν δ' ὅτι καὶ διὰ πράξεων· ὃν καὶ ἐλύσει μετὰ τὸ ἀρπάσαι ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ καταφυγεῖν· θῆρ γὰρ ἀγριὸς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τοῦτο λέων. Πολλάκις γοῦν ἐνεδρεῦον, περὶ οἰκονομίας διήθεν ὁμιλῶν, ἐγκρύπτει· τὸν περὶ φιλαργυρίας λόγον· ὡς περὶ σωφροσύνης φλεγγόμενος, τρώπον ἀκαλασίας ὑποβάλλει· οὕτως τὴν Εὐάν ἠπάτησεν ἐν τῷ πρῶτῳ.

δεισῶ διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς, ἰσοθεῖαν Ἀ
υποβάλλων· καὶ τὸν Ἰούδαν διὰ φιλαργυρίας.

Στιχ. ε'. Τὸ κύβαι κείμενον δηλοῖ, ὡς κάτω στρέψας
τὸν ὀφθαλμὸν ἔπεσεν· πῶς γὰρ οὐ κάτω τὴν βλέψιν
ἔχει ὁ ἀθετῶν πρόνοιαν διὰ τοῦ λέγειν, « Ἐπιλέλησται
ὁ Θεὸς, » καὶ τὰ ἐξῆς;

Στιχ. ιβ'-ισ'. Δυνάμενος παραρῆμα ταπεινῶσαι τὸν
ὑπερήφανον καταδυναστεύοντα τοὺς τραπτομένους
ἐπὶ τῇ θρασύτητι αὐτοῦ, διὰ τί χρησίμων βοηθῆσαι
αὐτοῖς δυνάμενος, εἰσας αὐτοὺς χρόνον τινὰ θλιβή-
ναι; ἐφ' ᾧ γινομένη ἐγνώσεως οὐ μόνον καὶ τὸν ἐπ'
αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πόνον κατανοῶν· γέγονε δὲ τοῦτο,
ἵν' οἱ ὠφελήθεντες διὰ τῆς προσκαίρου κακώσεως,
ἐκουσίως ἑαυτοὺς παραδῶσιν εἰς τὰς χεῖράς σου,
πῶθον λοιπὸν ἔχοντες παιδεύεσθαι καὶ ἀρχεσθαι ὑπὸ
σοῦ. Σοὶ οὖν ἐγκαταλέλειπται ὁ πτωχός· σὺ τὰ περι
τῆς σωτηρίας αὐτοῦ οἰκονομήσεις, ἵνα πλούσιον αὐ-
τὸν ποιήσης ἀγαθὰ οὐρανόθεν παρασχῶν. Οὕτω καὶ
ὄρφανῷ αὐτὸς βοηθεῖ, προϊστάμενος καὶ ἀνατρέφων
αὐτὸν εἰς υἱοῦ τάξιν. Ὅρφανὸν ἐν τούτοις ἐκλαβεῖν
δεῖ τὸν ποτὲ ἔχοντα τὸν πατέρα τὸν διάβολον διὰ κα-
κίαν· νῦν δὲ αὐτὸν ἀποβαλόντα μετανοίας τρόπῳ.
Ἄμαρτωλὸς δὲ τίς, καὶ πονηρός, μετὰ τοῦ ἄρθρου
εἰρημένος, ἢ ὁ διάβολος; Τούτου ὁ βραχίων ὑπὸ Κυ-
ρίου συντρίβεται, καὶ ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ ζητουμένη
οὐχ εὐρίσκεται ἔχουσα, ἐν τῷ ἐπιτελεῖσθαι τὸ τέλος
λαβοῦσα· οὐ γὰρ οὐσία τίς ἐστίν τὸ κακόν, ἀλλὰ
ποιότης· καὶ οὕτως ἐνστήσεται τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος,
οὗ χάριν τὰ ἄλλα πάντα γέγονεν· αὐτὸς δὲ οὐδενός
ἕνεκα ἐστίν.

Στιχ. ις'. « Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ὡς τῆς βασιλείας αὐτοῦ
μὴ εἶναι τέλος. Οὐ γὰρ οἶδόν τε τὸν αὐτὸν ὑπὸ δύο
κυρίους καὶ βασιλεῖς εἶναι. Ὅτε ἐκυριευσεν καὶ ἔδα-
σλευεν ἡ ἁμαρτία τοῦ αὐτὴν ποιούντος, ὁ Θεὸς οὐ
κύριος, οὐ βασιλεὺς τοῦ ἁμαρτάναντος ἦν. Ἐπειδὴ
δὲ ζητηθεῖσα ἡ ἁμαρτία ἡ βασιλεύουσα τοῦ ενεργούν-
τος αὐτὴν οὐχ εὐρέθη, « Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα βα-
σιλεύει; καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ἀπολείσθη,
ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ. » Γῆ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγαθὴ
καρδία εἴρηται· ἐκ ταύτης τῆς γῆς ἔθνη ἀπόλλυνται,
ἐπὶ ἃν ἐκβλήθη πᾶν ἐνθύμημα φαῦλον καὶ λογισμὸς
πονηρός· ἔθνη γὰρ τὰ φαῦλα ἐνθυμήματα καὶ логи-
σμοί, εὐεργεσίᾳ Θεοῦ ἀπολλύμενα. Εἰ δὲ καὶ τὴν τῶν
πράων γῆν δηλοῦσθαί τις βούλεται (Κυρίου γὰρ
καὶ αὐτῆ), ἀπόλλυνται ἐκ τῆς γῆς ταύτης ἔθνη· πᾶς
γὰρ ὁ ἁμαρτάνων οὐκ ἐπιτερεπόμενος εἰς αὐτὴν ἀνα-
θῆναι· μόνον γὰρ ἄγιοι κληρονομήσουσιν αὐτήν. Εἴ-
ρηται γὰρ πρὸς τινος ἄγιου, « Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὸ
ἀγαθὸ Κυρίου ἐν γῆ ζώντων· » καὶ πρὸς ἄλλων ὁ
Θεὸς εἶπεν· « Ἀναδιδάσω σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. »

Στιχ. ις'. « Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσῆκου-
σας, Κύριε, τὴν ἐτοιμασίαν τῆς καρδίας αὐτῶν προσ-
έταξε τὸ οὖς σου. » Ἐπιθυμία τῶν πενήτων ὑπῆρχεν
τὸ πεσεῖν τὸν τυραννικῶς κατακυριεύσαντα αὐτῶν.
Ἐπεὶ οὖν ὑπῆρχται αὕτη, συντρίβεντος τοῦ βραχί-
-

parem illam fore Deo dicitans. Sic Judam avaritia
hlaqueavit.

Vers. 10. Quod incurvatus jacet, demonstrat
eum fixo deorsum oculo procubuisse. Quidni enim
ille deorsum spectat, qui providentiam negat, dum
ait: « Oblitus est Deus, » et reliqua?

Vers. 12-15. Cum sine mora possis superbum
humiliare, qui turbatos ab ipsius audacia opprimit,
cujus utilitatis causa, cum possis optime his auxi-
liari, sinis eos tempore aliquo in pressuris versari?
cujus certe rei ærumnam a te spectari scitum est.
Verum ita contingit, ut qui a temporali calamitate
eruditi fuerint, sponte se tradant in manus tuas,
cupientes posthinc a te regi atque doceri. Tibi ergo
derelictus est pauper; tu salutis ejus negotium
curabis, ut eum divitem supernis bonis efficias. Sic
etiam orphano ipse auxiliatur, patrocinians atque
alens in filii loco. Orphanum hic intelligere oportet
hominem, qui olim diabolum habuit patrem ob
suam malitiam: nunc vero illam per pœnitentiæ
mores abjecit. Jam quinam peccator sit et improbus,
præsertim si (more Græco et Italico) cum articulo
proferatur, nisi diabolus? Hujus brachium a Do-
mino conteritur; et peccatum ejus conquisitus
non invenitur, quia in quo patratum articulo, in
eodem desinit; non enim substantia aliqua est pec-
catum, sed qualitas. Ita eveniet ut sit quidam
supremus finis, cujus causa omnia sunt; ipse autem
a nulla causa est.

C Vers. 16. « Regnabit Dominus in æternum, et
in sæculum sæculi, » ita ut regni ejus nullus sit finis.
Neque enim fieri potest, ut idem homo sub duobus
dominis regibusve sit. Cum dominabatur regnabat-
que peccatum, ejus qui illud patrabat non erat Deus
Dominus, neque rex peccatoris audiebat. Postquam
vero conquisitum quod dominabatur auctori suo
peccatum, inventum non est, « Dominus in æter-
num regnat et in sæculum sæculi. Peribitis, gentes,
de terra ipsius. » Terra Dei, cor bonum dicitur;
de terra hac gentes pereunt, quando scilicet prava
quælibet animi molitio et omnis mala cogitatio
expellitur; nam gentium nomine denotantur prava
animi molimina et cogitationes, quæ Deo favente
D pereunt. Quod si quis terram mansuetorum hic
designari vult (nam et hæc Domini est), pereunt ex
hac terra gentes: siquidem nemo peccator in hanc
ingredi sinitur; nam sancti tantummodo eam possi-
debunt. Dictum est enim a quodam sancto viro:
« Credo videre bona Domini in terra viventium ». »
Atque alii Deus dixit: « Extollam te ad bona
terræ. »

Vers. 17. « Desiderium pauperum exaudisti, Do-
mine: præparationi cordis eorum intendit se auris
tua. » Desiderium pauperum fuit, ut is caderet, qui
tyrannide ipsos premebat. Quia vero id contigit,
fracto peccatoris atque improbi brachio, recte Deo

¹¹ Psal. cxvi, 13.

cordium cogitator et arcanorum conscio, desiderium pauperum patefactum est efficaci prece. Audivit autem eos Dominus, voluntati ipsorum aurem præbens. Quidni enim paratum cor haberent propriæ salutis, qui prædictorum bonorum cupidi erant, suamque animam ad promissum Dei regnum capiendum comparaverant?

VERS. 18. Duplici hic quoque sensu hominis vocabulum est accipiendum; nempe et de mortali logico animante in superbiam elato; et de diabolo dicente: «Mundum universum manu capiam; neque erit qui me effugiat, aut mihi resistat.» Utique jam ulterius non gloriabitur, sanctis pede potentiam ejus prementibus, propter datam ipsis abs Jesu f. cultatem.

VERSUS. 4. «In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ,» etc. «Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas in pharetra,» et reliqua. Quibus dictis adhortatur animam suam ut se attolat passeris instar alis virtutis, ut altos transcendens spiritalis montes, incolumis maneat. Verum utcumque hujus lectionis distinctio facienda sit, certe in Domino confidendum est.

VERS. 3. Spirituali autem sensu, multis calliditate pollutibus tum visibilibus tum etiam invisibilibus hostibus, qui intentam voluntatem habent, et qui ob paratam vim arcui intento comparantur. Sed et parata tela sermones disertis sunt. Hæc tibi configendo adsunt. Tu tamen (o anima) celsis in montibus mansionem habes: illic posita, nequaquam vulneraberis. Dictum porro est diviniore Scripturarum sententias montium appellatione designari; nec non etiam sapientes magistros apostolos ac prophetas. Verbum, «Transmigra in montes sicut passer,» possumus hoc sensu dictum a Spiritu reputare, hortante ad secessum animam, quæ venenata sagittariorum tela vitare velit. Quod si forte invisibiles ipsæ potestates et arcipientibus similes, dicant: «Transmigra in montes sicut passer,» dici hoc irridenter putabimus, dum eos denotare volunt qui toto corde Deo confidunt. Item quia tenebrarum noctisque filii sunt, qui hac sophistica oratione utuntur, tanquam sagittarii per obscuram noctem tela vibrare constituunt adversus homines recto corde præditos.

VERS. 5. Si vel de Patre, vel etiam de ipso Salvatore ante incarnationem sermo est, sanctum ejus templum intelligendum est, ipsum esse sanctum coelestemque intellectum, in quo ceu sancto templo suo thronum habet quasi in caelo, ubi acilicet divine et sublimiter regnat. Jamque in anterioribus diximus thronum pro regno accipi. Inspectrices autem ac potestates Dei virtutes, quæ oculi ejus appellamur, pauperi intentæ, incolumem eum servant. His circa pauperem curatis, oculorum Dei palpebræ, actus cogitationesque hominum explorant. Atque hoc

Ανος τοῦ ἀμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ, εὐχαίως Θεῷ τῷ ἐν καρδίᾳ ἐπισταμένῳ καὶ τὸ κρυπτὸν εἶδόντι, ἢ ἐπιθυμία αὐτῶν πεφανέρωται, ἐνεργῆς οὕσα προσευχῆ. Εἰσήκουσεν δὲ αὐτῶν ὁ Κύριος, προσχόντος τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ τῇ ἐτοιμασίᾳ τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτῶν. Πῶς γὰρ οὐχ ἔτοιμον τὴν καρδίαν εἶχον πρὸς τὸ σωθῆναι αὐτῶν προλεχθέντων ἔχοντες ἐπιθυμίαν, καὶ ἔτοιμοι ἑαυτῶν ποιῶντες τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην αὐτοῖς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Στιχ. ιη'. Διχῶς καὶ ἐνταῦθα τὸν ἀνθρώπον ἐκλήπτειν, εἰς τε τὸ θνητὸν λογικὸν ζῶον ἀλαζονευόμενον, καὶ εἰς τὸν λέγοντα διάβολον· «Τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήφομαι τῇ χειρὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ἃς ἐμφεύξεται με, ἢ ἀντίειπὼ μοι.» Οὐ γὰρ ἔτι μεγαλυχῆσει συντριβόμενος ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἁγίων πατούντων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, Ἰησοῦ τοῦτο χαριζαμένου.

PSALMUS X.

Στιχος α'. «Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα, πῶς ἐρεῖτε τῇ ψυχῇ μου,» κ. τ. λ. «Ἰδοὺ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον, ἠποίησαν βέλη εἰς φαρέτραν,» καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐφ' οἷς εἰρημένους παρομιᾶ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ μετωρισθῆναι δίκην στρουθίου πτεροῖς ἀρετῆς, ἕνα παράσας ἐπὶ τὰ ὑψος ἔχοντα ὄρη πνευματικά, ἀβλαβῆς διαμείνη. Ὅπως δ' ἂν ἔχη τὰ τῆς διαστολῆς τοῦ ἀναγνώσματος, πεποιθῆναι ἐπὶ Κυρίῳ προσήκει.

Σσ. γ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, πολλῶν σοφιστικῶς προσσκευασμένων ὁρατῶν τε καὶ ἀόρατων ἐχθρῶν, ὡς ἦδη τὸ ἡγεμονικὸν ἔχειν τεταμένον, δι' ἐτοιμασίαν τόξῳ ἐντεταμένῳ οἰκός. Ἀλλὰ καὶ βέλη ἔτοιμα, λόγοι δὲ πιθανοὶ· ταῦτα πρὸς τὸ κατατοξεύσαι σε. Ἐχεις διατριβὴν ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσιν· ἐνταῦθα γενομένη οὐ τρωθήσῃ. Εἴρηται δὲ ὡς τὰ θεϊότερα τῶν Γραφῶν νόηματα τῇ τῶν ὄρων προσηγορίᾳ σημαίνονται. Πρὸς τοῦτους καὶ οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι ἀπόστολοι καὶ προφῆται, δυνατὸν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰρημένον ἐκλαθεῖν τὸ, «Μετανάστευε ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» προτρεπομένου ἀναχωρεῖν, τὸν διαδράναι θέλοντα τὴν ἰσοδύναμιν τῶν τοξοτῶν. Εἰ δὲ καὶ ἀόρατοι δυνάμεις αἱ αὐταὶ οὐσαι, ἢ συγγενεῖς τοῖς τοξοταῖς, λέγοιεν τὸ, «Μετανάστευε ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» γλευκαστικῶς αὐτὸ εἰρημένον ἐκλήψομεθα, ὑποδηλώσαι θελόντων τοὺς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐπὶ Θεὸν πεποιθότας. Ἐφε' ἐπεὶ σκότους υἱοὶ καὶ νυκτὸς εἰσιν οἱ πρὸς τὸ οὕτως σοφιστεῦναι παρεσκευασμένοι, τοξοταῖς ἐν ἀπεργεῖ νυκτὶ κατατοξεῦναι προπέθειναι τοὺς εὐθεῖαν καρδίαν ἔχοντας.

Στιχ. ε'. Εἰ ἢ περὶ τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ναὶν ἄγιον αὐτοῦ ἐκλήπτειν τὴν περὶ αὐτοῦ ἁγίαν καὶ οὐράνιον νόησιν, ᾧ ἐν ναῷ ἁγίῳ καὶ τὸν θρόνον ἔχει ἐν οὐρανῷ θεϊκῶς καὶ ἐπουρανίως βασιλεύων. Ἐσημειωσάμεθα καὶ ἐν τοῖς πρότερον ἀντὶ βασιλείας τὸν θρόνον λαμβάνεσθαι. Αἱ δὲ ἐποπτικαὶ καὶ ἐφοροὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ καλοῦμαι, πρὸς τὸν πένητα γινόμεναι, φρουροῦσιν αὐτὸν ἀβλαβῆ. Τοῦτων περὶ αὐτὸν οἰκονομηθέντων, τὰ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ ἐξετάζει τὰς πράξεις καὶ τοὺς λογισμοὺς τῶν

ἀνοθρώπων. Ἐκ τούτου παρίσταται τοῦ κριτοῦ τὸ
 φιλάνθρωπον. Εἰ γὰρ ὀφθαλμοῖς ἐξήταζεν καὶ βλε-
 φάροις, ἀνυπόσιτος ἦν ἀνθρώποις ἢ κρίσις· τῷ δὲ
 τοῖς βλεφάροις ἑαυτοῦ ἐξετάζειν τὰ κατ' αὐτοῦς, οὐ
 παρατηρεῖται πάντα τὰ ἀμαρτήματα τῶν κρινομέ-
 νων, οὐδὲ οἴου μεγέθους ὑπάρχει ταῦτα. Εὐ δὲ καὶ
 τὸ εἰπεῖν, τοὺς μὲν ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τὸν εὐεργε-
 τοῦμενον εἶναι, κἂν εἰς πένης ὑπάρχη· τὰ δὲ βλέ-
 φαρα ἐπὶ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπων υἱοὺς, ἵ' αἱ μὲν
 εὐεργεσίαι θαυσιώδως παρρησίᾳ ἐπιτελούνται· αἱ δὲ κολά-
 σεως πολὺ τὸ κεκρυμμένον ἔχουσι περὶ Θεοῦ. Κα-
 ταῦτα λέξει διανοούμενα, οὐδὲν αἰσθητὸν βλέφαρον ἢ
 ἑτερόν τι τοιοῦτον ἐμφαίνουσιν· ὅθεν καὶ ταῦτα
 Θεοπρεπῶς νοητέον.

Στιχ. 5. « Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν
 ἀσεβῆ. » Ὁ Χριστὸς ἐστὶν οὗ τῷ βήματι φανερω-
 θῆναι πάντας δεῖ, ἵνα κομισθῆται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ
 σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν.
 Εἰπὼν δὲ ὑπὸ Κυρίου ἐξέτασιν γινομένην τοῦ δικαίου
 καὶ τοῦ ἀσεβοῦς, ἐπιφέρει, ὡς μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυ-
 χὴν, ὃ τὴν κακίαν, οὐσαν ἀδικίαν, ἀγαπῶν, ποιῶν
 αὐτὴν κολαστέαν, διὰ τοῦ ἀμαρτάνειν· ὧ ἐναντίον
 ποιεῖ ὁ δίκαιος ἐνεργῶν, ἀγαπῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ,
 καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, ὃ εἰς ἀρετὴν αὐτὸν ἄγων.
 Οὐ μάχεται τὸ, « Δίκαιος (10) ἐξετάζει τὸν δίκαιον
 καὶ τὸν ἀσεβῆ, » τῷ μὴ ἀνίστασθαι ἀσεβεῖς ἐν κρί-
 σει· τὸ μὲν γὰρ τοὺς πάντη ἀθέους σημαίνει· τὸ
 δὲ, τοὺς διὰ τὸ ἀμαρτάνειν καταφρονούντας Θεοῦ.
 Πλέοντες γὰρ Γραφαὶ δηλοῦσι τοῦτο, μάλιστα ἡ λέ-
 γουσα, « Ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής; » ἐν Γενέ-
 σεϊ.

Στιχ. 7. « Ἐπιβρέξει ἐπὶ ἀμαρτωλοὺς παγίδας· »
 τοῦτ' ἐστὶ κολάσεις παγιδευούσας, καὶ ἐντὸς ἀρκύων
 ποιούσας τοὺς ἀγρευομένους· εἰ μὴ ἄρα τὸ παραβι-
 ῖσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν
 αὐτῶν τοῦτο δηλοῖ, καὶ πάθουσιν ἀτιμίας, καὶ ἀδοκίμῃ
 νῶ. Καὶ ὅρα εἰ μὴ διὰ τοῦτο ἐπιβρέξει, ἀλλ' οὐ βρέ-
 ξει παγίδας, εἰρηται· ἤδη γὰρ παγιδευθεῖσιν ὑφ'
 ἑαυτῶν ἐπιβρέχονται παγίδες. Τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐκ
 τοῦ· « Τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς
 ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζόμενων τὴν ἀνομίαν. »
 Ἐφαρμόσεις πρὸς ἑκατέρας τὰς ἀποδόσεις τὸ οὕτω
 γεγραμμένον ἐν Παραομιαῖς πρὸς τοὺς σχολιοῦς·
 « Σκολιάς ὁδοὺς ἀποστελεῖ ὁ Θεός. » Πρὸς μὲν γὰρ
 τὴν προτέραν ἀπόδοσιν, κολάσεις εἶεν αἱ σχολιαὶ ὁδοὶ
 τοῖς διὰ κακίαν σχολιοῖς γεγεννημένοις ἐκταμπόμεναι·
 πρὸς δὲ τὴν ἑτέραν, αἱ παραδόσεις εἰσὶν αἱς παραβί-
 βονται οἱ ἐκουσίως ἀμαρτάνοντες· αἱ δηλοῦνται διὰ
 τῶν παθῶν τῆς ἀτιμίας, καὶ τῶν κατηριθμημένων.

Στιχ. 9. « Πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταϊγίδος ἢ
 μερὶς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν. » Αἱ ἐπίπονοι ἀνταπο-
 δόσεις δηλοῦνται πολλακίς ἐν τῇ Γραφῇ ὀνόματι τοῦ
 ποτηρίου· ὡς ἐν Ἠσαΐα· « Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου,
 Ἱερουσαλήμ, ἡ πιούσα τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ

A dicto benignitas iudicis ostenditur. Nam si oculis
 simul et palpebris suis exploraret, intolerabile
 nominibus iudicium fieret: nunc cum palpebris
 suis tantummodo res singulorum exploret, haud
 omnia iudicandorum hominum peccata observari
 constat, neque horum magnitudo quanta sit. Bene
 item dicitur, oculos ejus ad eum qui beneficio affi-
 citur intendi, etiamsi unus de pauperum numero
 sit; palpebras autem ad multitudinem filiorum homi-
 num; ut beneficia quidem copiose alacriterque
 dentur; ad pœnæ multo œcutius a Deo proveni-
 ant. Atque hæc ad litteram considerata, nullam
 materialem palpebram, aut quilibet hujusmodi
 denotant; nam decente Deum modo intelligenda
 sunt.

B VERS. 6. « Dominus explorat justum et impium. »
 Dominus videlicet Christus est, ante cujus tribunal
 manifestari omnes oportet, ut referat unus-
 quisque propria in corpore suo, prout gessit, sive
 bonum sive malum. Jam postquam dixit a Do-
 mino explorari justum et impium; subdit, eum odio
 habere animam suam qui malitiam seu iniquitatem
 diligit, facit eam pœnæ obnoxiam peccando. Secus
 vero agit, qui justitiam sectando, animam suam
 diligit, necnon proximum tanquam seipsum,
 quem etiam ad virtutem deducit. Neque dictio:
 « Justus explorat justum et impium, » repugnat illi:
 « Non resurgent impij in iudicio: » nam hæc
 dictio homines omnino irreligiosos significat: Illa
 autem homines qui peccandi tantum causa Deum
 aspernantur. Multi enim sacræ Scripturæ textus id
 ostendunt; et illa præcipue Geneseos verba: « Erit
 justus sicut impius? »

VERS. 7. « Superpluet peccatoribus laqueos, » Id
 est pœnas quæ illaqueant, ac veluti retibus venati-
 cam prædam capiunt: nisi forte hoc innuit, tradi-
 eos a Deo cupiditatibus cordium suorum, et passio-
 nibus ignominie reproboque sensui. Et vide num
 ideo forsitan dixerit *superpluet*, et non *pluet* la-
 queos: nam jam illaqueatis, adhuc superpluuntur
 laquei. Id illa quoque dictione demonstratur: « De-
 clinantes autem in obliquitates adducet Dominus
 cum operantibus iniquitatem. » Utrique sensui
 accommodabis illud quod in Proverbis scriptum
 est de perversis: « Vias perversas aversabitur
 Deus. » Nam juxta priorum sensum, pœnæ loco-
 erunt perversæ viæ, hominibus malitia perversis
 oblata: posteriore autem sensu traditiones intelli-
 guntur illorum, quibus traduntur sponte peccantes:
 quæ sunt passiones ignominie, et alia ibidem nume-
 rata.

VERS. 7. « Ignis et sulphur et spiritus procelle
 pars calicis eorum. » Molestæ punitiones demontantur
 sæpe apud Scripturam calicis vocabulo; veluti in
 Isaia: « Exsurge, exsurge, Hierusalem, quæ bi-
 bisti calicem ruinæ, craterem furoris, » et reli-

11 Cor. v, 10. 12 Psal. l. 5. 13 Psal. cxxiv, 5. 14 Prov. xv, 9. 15 Isa. li, 17.
 (10) Δίκαιος. An legendum Κύριος? EDIT. PATROL.

qua. Sed etiam apud Jeremiam idem sensus aperitur hac locutione : « Dixit Dominus omnipotens, Deus Israelis : Sume calicem vini meri de manu mea, eoque potabis gentes, ad quas ego te mitam ⁴². » Num ergo congruenter his, præsento quoque loco punitionem denotat pars calicis ipsa distributi, præsertim quia plenitudo calicis hujus est ignis, sulphur, et spiritus procellæ, cujus symbola erant, quæ in Genesi scribuntur ⁴³, pœnarum genera Sodomis et Gomorræ inflictarum a Domino. Præter ignem et sulphur, est etiam in hoc calice spiritus procellæ; et Ignis quidem significat inflammatas minas; sulphur, impetum quo ignis magis incenditur; denique spiritus procellæ, tentationis turbinem quemdam demonstrat. Quod autem tentationem procella significet, perspicue possumus B discere ex Isaiâ scribente : « Et sicut procella per desertum transiens, in proximo terribilis sævaque visio nuntiata mihi est ⁴⁴. » Fugiamus ergo impietatem, ut hujusmodi calix procul nobis sit, et pie vivamus; ut bibamus ad ebrietatem quod est optimum. Ex quo illud quoque fortasse dictum est : « Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei ⁴⁵. Quoniam justus Dominus, et justitiam diligit, rectitudines videt vultus ejus : » ideoque super pauperem oculos intentos habet, de salute ipsius sollicitus. Sed tamen super peccatores laqueos immittit; non enim temere Dei providentiâ ac judicia sunt : quippe Deus substantialiter justus est, non autem justitiæ particeps; qui cum ita natura propria sit comparatus, diligit pariter in multis justis esse justitiam, bonum cujusque propositum approbans. Possumus et aliter explanare quomodo Deus justitias diligit : cum nempe singulorum judiciorum sit quædam justitia, multa vero sint judicia Dei, de quibus scriptum est : « Judicia Domini vera, justificata in idipsum ⁴⁶. » hinc necessario sequitur multas esse justitias. Et quomodo justus est, ita etiam rectitudinem esse dices voluntatem illam quæ ad rectam rationem exigitur. Eam Deus libenter in iis qui habent spectat. Dicendum vero est de rectitudine, sensu congruo secundæ illi de justitiis notioni, quam in inscrutabilibus Dei-judiciis constitimus : quamque ob omnimodam approbationem facies ejus spectare dicitur. Nam Dei præsentia ex providentiæ actibus et ex judiciorum effectibus innotescit.

κόνδυλον τοῦ θυμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ παρίσταται τὸ αὐτὸ ἐκ τῆς ἐχούσης αὐτὴ φωνῆς· « Ἐἶπεν Κύριος ὁ παντοκράτωρ, ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Λάβε τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ ἀκράτου ἐκ χειρὸς μου· καὶ ποτιεῖς αὐτὸ πάντα ἔθνη πρὸς οὓς ἐγὼ ἀποστελῶ σε. » Μῆποτε οὖν συμφώνως τοῖς καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις κόλασιν δηλοῖ ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου τοῦ μερισθέντος αὐτοῖς; μάλα· σταθερὸν τὸ πλήρωμα τοῦ ποτηρίου τούτου, πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταγιγῶδες ἐστίν· οὐ σύμβολα τὰ ἐν Γενέσει ἀναγεγραμμένα εἶδη κολάσεων ἐλθόντα ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα παρὰ Κυρίου. Πρὸς τοῦτω πῦρ καὶ τῷ θεῖω, καὶ πνεῦμα καταγιγῶδες ἐστίν ἐν τῷ ποτισμῷ τοῦ ποτηρίου. Δηλοῖ τὸ πῦρ τὴν ἐκ καύσεως ἀπειλὴν· τὸ δὲ θεῖον, τὴν διεγείρουσαν ἐπιμάλλον τὸ πῦρ ἀφορμὴν· πρὸς τοῦτοις τὸ πνεῦμα τῆς καταγιγῶδος, πειρασμοῦ τινος συστροφὴν δηλοῖ. Ὅτι δὲ πειρασμὸν ἢ καταγιγῶδες δηλοῖ, σαφῶς ἐστὶν μαθεῖν ἀπὸ τοῦ ἐν Ἑσαΐᾳ γεγραμμένου, « Ὡς καὶ καταγιγῶδες ἐρήμου διέλθοι ἐρχομένη, ἐγγὺς φοβερὸν τὸ ὄραμα καὶ σκληρὸν ἀνηγγέλη μοι. » Φύγωμεν τοίνυν τὴν ἀσέβειαν, ἵνα τοῦτο τὸ ποτήριον μακρὰν γένηται ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἐν εὐσεβείᾳ ζήσωμεν, ἵνα πῖωμεν τὸ μεθύσκον ὡς κράτιστον· περὶ οὗ κάκεινο λέλεκται· « Κύριος ἡ μερίς τῆς κληρονομίας μου καὶ ποτήριόν μου· ὅτι δίκαιος Κύριος· καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν, εὐθύτητας εἶδεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτω χάριν ἐπὶ τὸν πένθητα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχει, φροντίζων αὐτοῦ τῆς σωτηρίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς παγίδας ἐπιπέμπει· οὐ γὰρ ὡς ἔτυχεν εἰπὴ γίνεται τὰ τῆς Προνοίας καὶ Θεοῦ κρίσεως· δίκαιος δὲ Κύριος κατ' οὐσίαν, ἀλλ' οὐ μετοχῆ δικαιοσύνης· ἐστὶν· πλὴν εἰ καὶ οὕτως ἔχει φύσεως, ἀλλ' οὖν ἀγαπᾷ τὰς ἐν τοῖς πολλοῖς δικαίους δικαιοσύνας, τὴν ἐκάστου πρόθεσιν ἀποδεχόμενος. Ἔστιν καὶ ἄλλως εἰπεῖν ἀγαπᾷ αὐτὸν δικαιοσύνας· ἐπεὶ ἐκάστου κρίματός ἐστὶν τις δικαιοσύνη, πολλὰ δὲ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν γέγραπται· « Τὰ κρίματα τοῦ Κυρίου ἀληθινὰ, δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό· » ἀνάγκη καὶ τὰς δικαιοσύνας πολλὰς εἶναι. Ὡς περὶ δὲ δίκαιός ἐστιν, οὕτω καὶ εὐθύτητα βλέπων· εὐθύτητα δὲ ἐρεῖς γνώμην τὴν πρὸς ὀρθὸν λόγον κανονίζομένην. Ταύτην ὀρθὴν χαίρων ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν. Ῥηθεῖα καὶ περὶ τῆς εὐθύτητος ἀρμονίως τῇ περὶ τῶν δικαιοσύνων δευτέρᾳ νοήσει, ὑπαρχούσῃ ἐν τοῖς κρίμασιν τοῖς ἀνεξερευνήτοις αὐτοῦ· ἦν διὰ τὸ πάντα ἀποδέχεσθαι, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὀρθῶ· ἐπιφαίνεται γὰρ παρὼν ὁ θεὸς τοῖς ἔργοις τῆς Προνοίας, καὶ τοῖς ἀποτελέσμασιν τῶν κρίματων.

PSALMUS XI.

VERSUS. 4. Nequaquam existimandum est corporis membra hic destruenda dici, sed illorum dolosum usum, et arrogantem sermonem. Nam et in Proverbiis dicitur : « Aufer a te os perversum, et iniqua labia a te procul repelle ⁴⁷. »

VERS. 5. « Labia nostra a nobis sunt; quis noster dominus est? » Hac audacia impius elatus dum ex-

Στίχος δ'. Οὐ γὰρ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐξολοθρευμένα ἠγεῖσθαι δεῖ, ἀλλὰ τὴν χρῆσιν τὴν δολίαν αὐτῶν, καὶ τὸν μεγαλορήμονα λόγον. Καὶ γὰρ ἐν Παροιμίαις εἴρηται· « Περιελε σαυτοῦ σκολιδὸν στόμα, καὶ βίβη χελεὶν μακρὰν ἀπὸ σοῦ. »

« Τὰ χελεὶν ἡμῶν παρ' ἡμῶν ἐστὶν· τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; » Ἀπὸ ταύτης τῆς θρασυτητος ὁ ἀσεβής

⁴² Jerem. xxv, 15. ⁴³ Gen. xix, 24. ⁴⁴ Isa. xxi, 1, 2. ⁴⁵ Psal. xv, 5. ⁴⁶ Psal. xviii, 10 ⁴⁷ Prov. iv 24.

υδοούμενος ἐν τῷ τυγχάνειν ὧν ἐπιθυμεῖ, προφέρει: Ἄποστα π' ἐμοῦ· ἔδοός σου εἶδέναι οὐ βούλομαι· τίς ἱκανός, τι δουλεύσομεν αὐτῷ; » Καὶ γὰρ οὗτοι τῆς προσούτης αὐτοῖς εὐπραγίας αἰτίοι νομίζοντες εἶναι, λέγουσιν Κυρίῳ· Ἄποστα, μὴ φανεροῦ μοι τὰς ἐδοός σου· εἶδέναι γὰρ αὐτὰς οὐ θέλω· τί γὰρ πλέον ἡμῶν ἔχων κινῶς εἶ, ἵνα δουλεύσωμέν σοι;

Στιχ. 5. Ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν μέγα φρονούντων ὡς μεγαλορῆμονα γλώτταν καὶ χελεὴ δόλια αὐχεῖν, οἱ πτωχοὶ τάλαιπωροῦσιν, καὶ στενάζουσιν οἱ πένητες, τὸ τυραννικὸν αὐτῶν οὐ φέροντες. Τούτου χάριν φησὶν ὁ Κύριος· Ἐναστήσομαι νῦν, ἵνα θήσομαι τὴν βουλὴν ἐν σωτηρίῳ· παρῆρσιάζομαι ἐν αὐτῷ κατὰ τὸν ἐναθρονομένον ὑπερφάνως τῶν ὑποδεστέρων· ἀπολύσω δὲ τοῦ τάλαιπωροῦ καὶ στενάζειν τοὺς πτωχοὺς καὶ πένητας. » Πτωχοὺς καὶ ἐν τούτοις καὶ πένητας ἐρεῖς τοὺς μὴ οἴους τε ἐπαμύνειν αὐτοῖς δι' ἀσθένειαν προσούσαν, ἢ διὰ τὴν εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἄγουσαν κακίαν. Οὗτοι ἀνώτεροι τάλαιπωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγέννηται, τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν τῆς ἐπιδημίας καιρὸν ἀναστάντος, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐληλυθότος· ὡς φανερωθῆναι τὴν σωτηρίαν τῶν ἐξω τάλαιπωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγεννημένων. Ἔστιν γοῦν καταλλήλως τοῖς προκειμένοις ἀκούσαι τὸ, Ἐταλαιπώρος ἐγὼ ἄνθρωπος. Τίς με βύζεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » Ἐφ' ᾧ λεχθέντι παρῆρσιάζομενος ἐξῆς λέγει· Ἐὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Δείκνυται γὰρ διὰ τούτων, ὡς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ βυσάμενος τὸν τάλαιπωροῦντα δι' ὃ εἶχεν σῶμα θανάτου, ὁ εἰπὼν ἔστι· Ἐνῶ ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος. »

Ἐπὶ τῶν τισιν εἰπεῖν πτωχοὺς μὲν εἶναι τοὺς μεταπεσόντας τοῦ πλοῦτου· πένητας δὲ τοὺς ἐκ πόνου δι' ἐργασίας γινομένου τὸ ζῆν ἔχοντας (11). Καὶ ἔστιν γε κατὰ ταύτην τὴν νόησιν ὁ πτωχὸς πένης ἐξ ἀνάγκης, οὐκ ἀντιστρέφοντος τὸν πένητα πτωχὸν εἶναι. Καὶ τάχα γε τὰ εἰρημμένα περὶ τοῦ πτωχοῦ κατασκευάσται καὶ ἐκ τῆς Γραφῆς· εἰρηται γάρ· « Πλοῦσοι ἐπτώχευσαν » καὶ, « Ὅτι ἐπτώχευσαν σφόδρα. » Συμφώνως τούτοις ἐκλήψεται καὶ τὸ περὶ τοῦ Σωτῆρος λεχθέν· « Ὡς ἐπτώχευσεν δι' ἡμᾶς πλούσιος ὧν, ἵνα ἡμεῖς πλουτήσωμεν τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ. » Συναινεῖ καὶ τοῖς περὶ τοῦ πένητος τὸ, Ἐστεναγμοῦ τῶν πενήτων, » στενόντων αἰεὶ καὶ ὀλοφυρομένων, ἐπὶ τῷ πόνῳ τῷ ἐκ τοῦ ἀπορεῖν τῶν ἐπιτηδείων προσόντι. Τὸ, Ἐθήσομαι ἐν σωτηρίῳ, » δηλοῖ τὸ, Ὅρισω καὶ ποίησω· ὡσπερ καὶ ἐν τῷ, « Ὅν ἔθηκεν κληρονόμον πάντων » δηλοῦσης τῆς λέξεως, ὅν ὥρισεν καὶ ἀνέδειξεν κληρονόμον. Εἰς ταῦτα λήψει τὸ, Ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας εἰρημένον, « Ἔμεις ἔθετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν. » Τὸ

pelita re potitur, vocem emittit, cuiusmodi apud Jobum est : « Dicitque Domino : Recede a me, vias tuas scire nolo ». Quid prodest, si ei nos servitiamus ? » Nimirum hi propriæ felicitatis putantes se esse auctores, dicunt Domino : Recede, ne mihi vias tuas manifestare velis ; namque eas cognoscere nolo. Quid enim nobis utilitatis accedet, si tibi famulemur ?

VERS. 6. Dum impii tumida mente sunt, linguaque magniloqua et dolosis labiis insolescunt, pauperes mœrent, inopes gemunt, tyrannicum illorum morem minime ferentes. Propterea dicit Dominus : « Nunc exurgam, ut ponam consilium in salutari : fiducialiter agam in eo, » contra illos qui superbe se extollunt supra infirmiores. En solvam a sua miseria, ne gemant, pauperes ac inopes. Porro pauperes atque inopes nunc quoque dices eos, qui semet tueri ob virium infirmitatem nequeunt, vel propter nequitiam qua ad huiusmodi statum redacti sunt. Hi celsiores calamitate et gemitu facti sunt eo tempore, quo Christus ad nos venit et resurrexit ; ita ut salvi apparuerint, erepti ærumnis atque plorantibus. Prædictis itaque consentaneum est verba illa audire : « Infelix ego homo ! quis me liberabit de corpore mortis huius ? » Quo dicto, confidenter deinde ait : « Gratias ago Deo per Jesum Christum ». Per hæc enim ostenditur, Jesum Christum, qui calamitosum hominem corporis mortalis causa liberavit, illum esse qui ait : « Nunc exurgam, dicit Dominus. »

Venit in mentem nonnullis dicere, pauperes quidem esse qui patrimonio eversi sunt ; inopes autem illos qui labore operæ victum comparant. Atque hoc sensu pauper quidem necessario est inops ; neque tamen vicissim inops pauper est. Imo quod de paupere dicitur, fortasse etiam a Scriptura argumentum habet, ubi dicitur : « Divites egerunt ». Et : « Pauperes admodum facti sumus ». Consonanter his accipietur, etiam quod de Salvatore dicitur : « Qui pauper propter nos factus est, cum esset dives, ut illius paupertate nos divites essemus ». Favet item sensui vocabuli inopis dictio : « gemitus inopum ; » qui nimirum semper gemunt plorantque propter laborem quem ob rerum necessariorum inopiam tolerant. Dictio, « Ponam in salutari » significat, definiam et faciam, sicut in verbis : « Quem posuit hæredem universorum » ; id est, quem decrevit constituitque hæredem. Similiter intelliges : « Posuit Deus in Ecclesia primum quidem apostolos », et reliqua. Necnon illud quod Ecclesiæ senioribus dictum fuit : « Posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam ». Nam ver-

¹¹ Job xxi, 14. ¹² Rom. vii, 24. ¹³ Rom. i, 8. ¹⁴ Psal. xxxiii, 11. ¹⁵ Psal. lxxviii, 8. ¹⁶ II Cor. viii, 9. ¹⁷ Hebr. i, 2. ¹⁸ I Cor. xii, 28. ¹⁹ Act. xx, 28.

(11) Adnotent Græci lexicographi hanc vocabulorum πτωχός et πένης distinctionem. Omnino et

Itali adhuc retinent distinguuntque *pitocco* (ex Græco πτωχός) et *potero*.

bum posuit, electionem demonstrat, qua constituti A sunt et facti apostoli atque episcopi.

VERS. 8. Hac notione verbi « servare, » Salvator quoque de discipulis aiebat Patri : « Pater sancte, serva eos : quoadiu cum ipsis, ego servabam eos ⁶⁰, neque hos attingebat malignus. » Hoc autem sensu sum hic ego locutus, quia in Genesi dicitur de Adamo serpenti : « Ipse servabit (observabit) caput tuum ; et tu servabis (observabis) calcaneum illius ⁶¹ : « non enim hoc loco idem est *observabis* et *servabis* : apparet enim dicendum esse : « Ipse observabit caput tuum, et tu vicissim illius calcaneum. » Precatur nimirum dicens : « Tu, Domine, custodies nos ; » postquam omnia quæ suarum virium erant, præstitit : admonitione nempe illa observata : « Omni custodia serva cor tuum. » Quanquam his rite curatis, nondum satis adversus omnes insidias curæ nostræ sunt : nam « Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam ⁶². » Consentaneum ergo est, postquam nosmet custodierimus, precem pronuntiare dicentem : « Tu, Domine, custodies nos, et conservabis nos. » Etenim eo custodiente, fiducialiter agemus, et tanquam ab insidiis tuti in æternum erimus. Nam cum altissimus sis, Domine, et in excelsis habites, prout celsitudinem bonitatis tuæ decet, filios hominum multiplicasti, dignos eos iudicans tutelam providentiæ tuæ experiri.

PSALMUS XII.

VERSUS 1, 5, 6. Quanquam orantis specie hæc a C sancto viro dicuntur, haud is tamen quasi a Deo oblivioni traditus, sed quasi aliorum persona indutus, hanc precem recitat. Prorsus constat, non de materiali lumine, neque de somno et morte verba orationis loqui, sed de lumine quod a Dei cognitione nanciscimur : « Accendite enim vobismet lumen scientiæ ; » et : « Accedite ad Dominum, atque illuminamini ⁶³. » Fit autem hæc illuminatio, non in carnis oculo, qui non nisi solem aspicit, et si quod est aliud materiale lumen : oculi enim qui solem iustitiæ aspiciunt, quod verum est lumen, non corporis sunt, sed cordis. Namque interioris hominis oculi sunt vires intellectuales. Homini sic illuminato vita beata contingit. « Ego enim sum lux mundi, ait Dominus. Qui in me, inquit, ambulat, in tenebris non manet, sed lumen vitæ habebit ⁶⁴. » Quam vitam postquam illuminatus adeptus est, caret mortis somno ; dum contra obdormiscit et inoritur is qui in tenebris ignorantiam versatur ; nam qui per negligentiam atque socordiam tradit somno oculos suos, statim morietur, ab agenda cum virtute vita discedens. Quamobrem fugiendus est hic vituperabilis somnus atque mors ; ut sic conservato oculorum animæ lumine, « haud queat inimicus dicere : Prævalui adversus eum ; » jamdiu se prævaluisse existimans, cum nos peccavimus.

« Qui tribulant me, exsultabunt, si motus fuero ;

γάρ, ἔθετο, ἀποδείξιν τὴν διὰ τοῦ ὄριθαι καὶ ποσῆθαι ἀποστόλους καὶ ἐπισκόπους, δηλοῦ.

Στιχ. η'. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνονμενον τοῦ δευτερεῖν, καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν μαθητῶν ἔλεγε τῷ Πατρὶ· « Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτούς· ὅτι ἡμεῖς μετ' αὐτῶν, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτούς, καὶ ὁ πονηρὸς ἐχίηκετο αὐτῶν. » Εἶπον δὲ κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνονμενον, διὰ τὸ ἐν τῇ Γενέσει λεχθῆν περὶ τοῦ ἄδᾶμ πρὸς τὸν ὄφιν· « Αὐτὸς σοῦ τηρήσει κεφαλὴν, σὺ ἔτηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. » Οὐκέτι γὰρ ἀνεκῆθα ταυτὴν τὸ, φυλάξαι, καὶ τὸ, τηρεῖν· φαίνεται γὰρ ἐξ αὐτῶν τὸ, « Αὐτὸς σοῦ ἐπιτηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ πτέρναν. » Ἀναπέμειπε τὴν εὐχὴν ὁ φάσκων· « Ἐγὼ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, » μετὰ τὸ πάντα ποιῆσαι τὰ παρ' ἑαυτοῦ, ἐν τῷ τηρεῖν τὴν λέγουσαν παραίνεσιν. « Πάτερ φυλακῆ τήρει σὴν καρδίαν. » Καὶ ἐπει τῶτων κατορθουμένων, οὐκ αὐτάρκη πρὸς τὸ ἀνεπιβούλευτον τὰ ὄφ' ἡμῶν σπουδαζόμενα· « Ἐάν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων αὐτήν· » εἰρμὸς ἅγει μετὰ τὸ φρουρηθῆναι ἡμᾶς ὄφ' ἑαυτῶν, προσευχὴν προσαγαγεῖν τὴν λέγουσαν· « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς. » Αὐτοῦ γὰρ φυλάττοντος θαρσόμεμεν, ὡς ἀνεπιβούλευτοι εἰς τὸν αἰῶνα ἐσόμεθα· Ἰγύστοι γὰρ ὦν, ἀέσποτα, καὶ ἐν ὑψηλοῖς ὑπάρχων κατὰ τὸ προσὸν ὕψος τῆ ἀγαθότητι σου, τοὺς υἱοὺς τῶν ἀθρώπων ἐπολυώρησας, κρίνας αὐτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ προστασθαι ἔχειν ἐκ προνοίας τῆς σῆς.

Στίχος α', ε', ζ'. Εἰ καὶ προσεβίας τρεῖς ὁμοῦ ἁγίου λέγεται ταῦτα, ἀλλὰ γε οὐχ ὑποκειμενος λήθῃ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ ἄλλων εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, λέγει τὰ τῆς αἰτήσεως. Πάντα δηλον ὡς οὐ περὶ αἰσθητῶ φωτισμοῦ ἢ ὕπνου καὶ θανάτου τὰ τῆς αἰτήσεως ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τοῦ· ἐκ γνώσεως Θεοῦ φωτισμοῦ. « Φωτίσατε γὰρ ταυτοὺς φῶς γνώσεως, » καὶ, « Προεἴθετε τῷ Κυρίῳ καὶ φωτισθήτε. » Γίνεται ὁ φωτισμὸς οὗτος, οὐ περὶ τὸ τῆς σαρκὸς ὄμμα. Ὁρατικὸν γὰρ τοῦτο ἦλον, καὶ εἰ τι ἕτερον αἰσθητῶν φῶς τῶν ὀρώντων τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὀφθαλμῶν οὐ σώματος, ἀλλὰ καρδίας ἔστιν· τοῦ γὰρ ἔσω ἀνθρώπου ὀφθαλμοὶ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις. Τῷ οὕτω φωτιζομένῳ ἔπεται ζωὴν μακαρίην ἔχειν· « Ἐγὼ γὰρ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος λέγει. Ὁ περιπατῶν ἐν ἐμοί, φησὶν, ἐν τῇ σκοτειᾷ οὐ μὴ μελεῖν, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. » Ἡς ζωῆς παραγινόμενης εἰς τὸν φωτισθέντα, ἔσονται αὐτοῦ τὸ ὑπνώσκειν εἰς θάνατον, ὕπνουτος καὶ ἀποθνήσκοντος τοῦ θντος ἐν σκοτει τῆς ἀγνοίας. Ὁ γὰρ δοὺς δι' ἀμελείας καὶ βραθυμίας εἰς ὕπνον πῶς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, εὐθέως τεθνήξεται, ἐκπίπτων τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς. Ὅθεν φευκτέον τὸν φεγόμενον ὕπνον τοῦτον καὶ θάνατον, ἵνα πεφωτισμένων τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς, « μηκέτι εἴπη ὁ ἐχθρὸς· Ἰσχυσα πρὸς αὐτόν· » πάλαι νομίζων ἰσχυρέναι, ὡς ἡμάρτομεν.

« Οἱ θλιβόντες με ἀγαλλιάσονται, ἐάν σαλευθῶ »

⁶⁰ Joan. xvii, 11, 12.

⁶¹ Gen. iii, 15.

⁶² Psal. cxxvii, 1.

⁶³ Psal. cxxviii, 6.

⁶⁴ Joan. viii, 12.

γὼ δὲ ἐπὶ τῆ ἰλθεί σου ἠλπισα· ἀγαλλιᾶσθε ἡ καρδία μου ἐπὶ τῆ σωτηρίῳ σου. » Ἐπεὶ χαιρέκαχοι ντες οἱ θλιβόντες τοὺς δίκαιους ἐχθροὶ ἀγαλλιῶνται, εἰ συμβαίῃ ἔξ ἁμαρτίας γεγενῆαι κλόνον, θέον υπεῖσθαι ἐπὶ τοῖς πίπτουσιν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἀγαλιῶνται ἐπὶ τῆ σαλεύσθαι τινα ἐκεῖνοι, ἐγὼ, ὡ ἰέσποτα, ἐλέει τῆ σῶ ἐλπίζων, οὐ πείσομαι ὁ ἰδεῖν ἡ μοὶ ποθοῦσιν· προσδοκῶ γὰρ τὸ σωτήριόν σου ἵκτων παραγενόμενον, ἐφ' ᾧ ἀγαλλιᾶται ἡ καρδία μου. Πῶς γὰρ οὐκ εὐφραίνεται καὶ ἀγαλλιᾶται ὁ κείρ Θεοῦ σωτηρίαν ἔχων; Εἰ δὲ· καὶ προφητεία ἔστιν δηλουμένη περὶ τοῦ ἐλεύσεσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστόν, ἐπίσκειται. Οὗτος γὰρ ἐλθὼν ἐπὶ σωτηρίῳ κόσμου, καθεῖλεν τοὺς ἐφηδορένους ἐπὶ τοῖς κλονουμένοις κατὰ ψυχὴν, καταβαλὼν σὺν αὐτοῖς τὸν ἐχθρὸν τὸν ὑψούμενον ὑπερηφάνως· ἐπώτισεν τοὺς ὀφθαλμούς, ἵνα μὴ τις ἴδῃ τὸν τῆς ψυχῆς θάνατον. Οὗτος ἐπίδημῆσας, ἐπιβλέψας ἤκουσεν, ὀδύνην ἔπαυσεν. Ὡν κατορθωθέντων, ὁ εὐ παθὼν χαριστήριον, ἐπινίκιον ψῆδην ἔδει λέγων· « Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῶ εὐεργετήσαντι με, καὶ ψαλῶ τῷ ὄνοματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. » πραγματικῶς μαθὼν τὸ πρὸς τοὺς εὐχομένους καλῶς λεγόμενον ὑπὸ Κυρίου· « Ἐτι σοῦ λαλοῦντος ἐρῶ, Ἰδοὺ πάρειμι. » Λέγει δὲ ταῦτα πρὸς τοὺς συνόντας ἡδῆ· Εὐ πέπονθα τυχὼν ὧν ἠτησάμην· ὅθεν ψαλῶ τῷ ὄνοματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. Διὸ ἐφ' ἐκάστης εὐεργεσίας γινομένης εἰς ἡμᾶς, ὑμῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν προκείμενον ὕμνον, λέγοντες μὴ θεωρεῖα μόνῃ, ἀλλὰ καὶ τῶ ψάλλειν. θεωρίαν τὸ ἴδειν, ἐνέργειαν δὲ πρακτικὴν τὸ ψάλλειν διὰ (12).

PSALMUS XIII.

Στίχος α'. Ἄφρων δὲ οὐ κοινῶν ἐννοιῶν λειπόμενος, C ἡ τῆς σὺν δεινότητι ἐντρεχείας, ἀλλὰ τῆς μᾶς τῶν ἀρετῶν φρονήσεως, περὶ ἧς γέγραπται· « Ὁ κτώμενος φρόνησιν ἀγαπᾷ ἑαυτὸν· καὶ ὁ φυλάσσει φρόνησιν εὐρήσει ἀγαθά. » Ὅτι δὲ εἶχεν τὴν φυσικὴν ἐντρεχείαν, παρίστησιν ἡ διάλεξις, δηλοῦσα ὡς οὐκ εἰς ὑπὲρ τοῦ τινων, ἀλλ' ἐν τῇ ἑαυτῶν καρδίᾳ λέγει μὴ εἶναι Θεόν· ἦδει γὰρ ὅτι οὐδεὶς ἐδέχετο τοὺς περὶ ἀρνήσεως Θεοῦ λόγους· πάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἀδιάστροφον τὴν περὶ Θεοῦ ἔνοιαν ἐχόντων (12-13).

Ἐχει πολλὴν οικειότητα ὁ πρῶτος στίχος, ὡς εἰρημένος περὶ διαβόλου· καὶ γὰρ ἐκεῖνος οὐ τινὶ ἡ τῶν εἶπεν, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ τῇ ἑαυτοῦ· « Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, ἔσομαι ὁμοῖος τῷ Ἑψίστῳ. » Ὅσπερ γὰρ ὁ γνῶσιν ἔχων Θεοῦ τηρεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ εἰς ἔργα μεταβάλλει· οὕτω πᾶς ἁμαρτάνων, ἀγνοῶν Θεὸν εἰς τοῦτο ἔρχεται. Γράφει γοῦν Ἰωάννης, ὡς πᾶς ἁμαρτάνων μακρὰν ἔστι τοῦ ἔχειν γνῶσιν Θεοῦ· ὡς πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐκ ἔώρακεν αὐτόν. Ἐκβαλὼν γὰρ ἀπὸ τῆς

12. 13. Isa. LVIII, 9. 14. Prov. XIX, 8. 15. Isa. XIV, 14.

(12-13) Adnotemus Didymi dictum de universali hominum consensu circa Dei existentiam. Item mox ejusdem Didymi effatum: Præcipua et regina virtu-

ego autem in misericordia tua speravi: exultabam cor meum in salutari tuo. » Qui justos tribulant inimici, malo gaudio exsultant, si qua evenerit ex peccato ruina, cum contra opus esset condolere cadentibus. Sed quamvis illi ob alicujus lapsum exultaturi sint, ego, Domine, de tua sperans misericordia, non patiar ea quæ in me videre illi exoptant. Exspecto enim salutare tuum quantocius venturum, cujus causa cor meum exsultat. Quidni enim lætetur exsultetque is qui salutem a Deo expertus est? Quod vero etiam prophetia existet de venturo salutari Dei Christo, animadvertite sis. Hic enim ad mundi salutem veniens, perdidit eos qui de ruina animarum gaudebant; una cum iis profligans inimicum superbe se extolentem; lucem oculis tribuit, ne quis animæ mortem videret. Hic mundum ingressus, respiciens exaudivit, dolorem sedavit. Quibus feliciter actis, homo, beneficio accepto, hymnum gratiarum actionis canit dicens: « Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi, et psallam nomini Domini altissimi. » Quippe opere ipso edoctus, quid sit illud orantibus præclare dictum a Domino: « Adhuc te loquente, dicam: Ecce adsum⁶⁵; » dicit nimirum sibi astantibus: Bene habeo, qui voti compos sum factus; ideoque nomini Domini altissimi psallam. Superest ut ad singula tributa nobis beneficia nos quoque præsentem hymnum canamus, dicentes non meditatione tantummodo, verum etiam psallendo. Porro canere, meditationem significat; psallere autem, practicum opus.

VERSUS. 1. Insuper hic intelligitur non ille qui communi sensu sit expertus vel solerti mentis acumine, sed qui una ex virtutibus caret prudentia, de qua scriptum est: « Qui possidet prudentiam; diligit se ipsum; et qui custodit prudentiam, inveniet bona⁶⁶. » Reapse quod hic homo naturalem solertiam retineat, demonstrat locutio quæ ait, eum non ad aures aliorum, sed intra cor suum dicere, non esse Deum; noverat enim neminem passurum audire orationem quæ Deum neget; quandoquidem cuncti propemodum homines firmam de Deo opinionem habent.

Habet multam primus hic versiculus affinitatem cum illo qui de diabolo dictus fuit; nam et diabolus non alicui vel aliquibus, sed intra propriam mentem aiebat: « In cælum conscendam, super astra cæli thronum meum collocabo, similis ero Altissimo⁶⁷. » Nam sicuti qui scientiam habet Dei, observat verba ejus, et ejusdem præcepta in rem confert, ita quisquis peccat, ideo quia Deum ignorat, sic agit. Scribit enim Joannes quod, quicumque peccat, longe abest ut Dei scientiam possideat, et quod, quicumque peccat, non vidit illum^{68, 69}. Eji-

65. 66 I Joan. III, 6.

tum religio est; qua deficiente, virtutes pariter discedunt.

ciens enim ex anima præcipuam reginamque virtuta religione, discedere pariter cum illa experitur virtutes. Quod autem sententia hæc firmo nitatur fulcro, ex iis quæ Heli liberis acciderunt constat. Namque hi Dominum nescientes, evaserunt pessimi, imo munus sacerdotale impie gesserunt, l'galia et religiosa officia male tractantes⁷⁰. Hactenus dicta cognosces etiam comparatione eorum quæ apud Jeremiam dicuntur: « Fenus supra fenus, dolus supra dolum; omnes fornicantur: conciliabulum contumacium; quoniam de malo in malum prolapsi sunt, et me ignoraverunt, dicit Dominus⁷¹. » Qui enim fieri poterat, ut Deum ignorantes, transgressores legum ejus non evaderent? Hæc si bene considerentur, Dei memoriam retinere suadebunt, ut laudabili vitæ genere uti videamur, sanæ mentis proposito id sectantes. « Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. » Inter eos qui abominandis studiis semet impiaverunt, qui boni aliquid faciat, nemo comperitur. Omnes enim reprobi sunt, omnemque bonitatem ob suam cordis duritiam abjecerunt.

VERS. 2. « Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat an sit intelligens vel requirens Deum. » Cum incorporea natura neque circumscriptionibus obnoxia sit neque locorum mansionibus, si Deus aliquando in loco esse dicatur, vel de loco in locum transire, id digna Deo ratione intelligendum est, sicut et alia pari modo de eodem dicta; veluti quod pedes habeat et manus et oculos, et quod consurgat et se-deat. Quoniam itaque hæc conclusio religiosa est, Deum habitare in cælo intelligemus, quatenus veluti templo suo utitur augustis potestatibus, quæ in cælo appellationem locis in quibus sunt homonymam habent. Sic enim etiam homines terræ nomine designantur, ut cum dicitur: « Universa terra adoret te⁷² »; et: « Omnis terra clamat cum lætitia⁷³. » Tum quia Deus in hominibus etiam versatur, qui cœlestem imaginem retinent, dici potest in cœlis habitare. Præterea, tertia quoque ita loquendi causa dicitur. Quoniam opus ejus orbis terrarum est: ipse autem creationis ac providentiæ ratione in omni creatura versatur: a pulcherrima mundi parte, quæ cælum est, demonstratur Deum esse in mundo. Veluti: « Pater noster, qui es in cœlis⁷⁴; » et: « Deus in cælo superne⁷⁵. » Præter hactenus dicta, aliter quoque in multis divinx doctrinæ locis apparet, cœli appellatione denotari intellectualem substantiam, in qua potissimum Deum exquirere decet: « Cælum quippe cœli Domino. » Ex hoc indul-genter prospectat, observans inferioris naturæ homines, ut videat quinam ex his prudente sensu præ-diti Deum exquirant, invenire eum studentes, ut ejusdem beneficia impetrent. Tunc autem id præci-

ψυχῆς τὴν προύχουσαν καὶ βασιλεύουσαν τῶν ἀρετῶν εὐσεβείαν, συναναχωρούσας αὐτῇ ἔχει τὰς ἀρετὰς. Ὅτι δὲ αὐτῇ ἡ νόσις ἐβρῶται, δῆλον ἂν γένοιτο ἐκ τῶν γεγραμμένων περὶ τῶν υἱῶν Ἡελί· οὐκ εἶδότες γὰρ οὗτοι τὸν Κύριον, λοιμοὶ ἀποδεδειγμένοι, ἡμέραν τανόν, μᾶλλον δὲ ἡσέβουν περὶ τὴν ἱερουργίαν, ἐαφθειρόντες ἐν ἐπιτηδεύμασι τοῖς τῆς νομοθεσίας καὶ θεοσεβείας. Ἀθήνη τὰ προκειμένα καὶ εἰ; τὰ ἐν Ἱερεμίᾳ ἐπαγγελλόμενα οὕτως· Ἔτοκος ἐπὶ τόκον, ὄδλος ἐπὶ ὄδλον· πάντες μοιχῶνται· σύνοδος ἀθετοῦντων· ὅτι ἐκ κακῶν εἰς κακὰ ἐξῆλθον, ἐμὲ δὲ οὐκ ἤδεισαν, λέγει Κύριος. Πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλόν, ἄγνωσαν Θεοῦ ἔχοντες, παραβάται εἶναι τῶν νόμων αὐτοῦ; Ταῦτα καθόλου θεωρούμενα πεῖθει διὰ μνήμης ἔχειν Θεόν, ἵνα ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἐπαινετοὶ ἀποδειχθῶμεν, ἀφάρτην προθέσει αὐτὰ μεταδιώκοντες. Οὐκ ἔστιν ὁ ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. Ἐν τοῖς βδελυχθείσιν τῷ διαφθεῖρειν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν, οὐδεὶς ποιῶν χρηστότητα εὐρίσκειται· πάντες γὰρ εἰσιν πονηροὶ, πᾶσαν χρηστότητα ἐκτεμηθέντες διὰ σκληρότητα καρδίας.

Στιχ. β'. « Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνίων ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. » Τῆς ἀσωμάτου οὐσίας οὐχ ὑποκειμένης περιγραφῆς καὶ τόπων διατριβαῖς, εἰ ποῖ οὖν περὶ Θεοῦ λέγοιτο, πῶς (14) ὑπάρχοντος ἐν τόπῳ, ἢ ἐξ ἑτέρου εἰς ἕτερον χῶρον μεταβαίνοντος, θεοπροπῶς προσήκει νοεῖν, ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα τῶν παραπλησίως περὶ αὐτοῦ ἐπαγγελλομένων· ὡς εἴη πόδας καὶ χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς ἔχων, ἀνιστάμενός τε καὶ καθήμενος. Ταύτης τῆς ἀκολουθίας εὐσεβοῦς οὐσίας, τὸ κατοικεῖν αὐτὸν ἐν οὐρανῷ νοηθεῖται, ὡς εἴη χρώμενος ναῦ ταῖς θείαις δυνάμεσιν ταῖς ἐν οὐρανῷ ὁμωνύμως καλουμέναις τοῖς ἐν εἰς εἰσὶ τόποις. Οὗτω γὰρ καὶ οἱ ἀνθρωποὶ χρηματίζουσι γῆν, ὡς ἐν τῇ, « Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτω σάν σοι » καὶ, « Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐπροσύνης. » Ῥηθεῖται δὲ καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις ἀνθρώποις τυγχάνων, δι' ἣν φοροῦσιν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, κατοικεῖν ἐν οὐρανοῖς. Πρὸς τοῦτοις καὶ τρίτον τι λελέξετα· Ἐπεὶ ποίημα αὐτοῦ ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἔστιν δὲ δημιουργίας τρόπος καὶ προνοίας ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. ἐκ τῶν καλλίστων μερῶν τοῦ κόσμου, ταῦτα δὲ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ, δηλοῦται ὡν ἐν τῷ κόσμῳ· ὡς τὸ· Πᾶτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ, « Θεὸν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω. » Πρὸς τοῖς εἰρημένους, καὶ ἑτέροις θεωρηθεῖται πολλαχού τῆς θείας παιδείσεως, ὅτι ἐ τοῦ οὐρανοῦ προσηγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἐν ἣ μάλιστα Θεὸν ζητεῖν προσήκει· « Ὁ οὐρανὸς γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Ἐκ τούτου συγκαταβατικῶς διακλύπτει ἐπισκοπῶν τοὺς τῆς ὑποδεσπίας καταστάσεως, τοῦ ἰδεῖν τίνες αὐτῶν σύνεσι κεκτημένοι ἐκζητοῦσιν τὸν Θεόν, εὐρεῖν αὐτὸν βουλόμενοι, ἐπὶ τῷ τυχεῖν τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν. Τῶς

⁷⁰ 1 Reg. II, 22 sqq. ⁷¹ Jer. V, 4 sqq. ⁷² Psal LXX 4. ⁷³ ibid. ⁷⁴ Matth. VI, 9. ⁷⁵ Deut. IV, 39.

ὁ μάλιστα γίνεται τοῦτο, ὅτι ἂν ἐν ἀνθρώποις πολλή A
κακία σὺν ἀσεβείᾳ γένηται· ὡς λεχθῆναι, « Οὐκ
ἔστιν Ἐλεος, οὐδὲ ἀλήθεια, οὐδὲ ἐπιγνώσις Θεοῦ ἐπὶ
τῆς γῆς· ἀρὰ καὶ ψεῦδος καὶ κλοπή καὶ μοιχεία κέ-
χυται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἱματα ἐφ' αἱμασιν. » Οὕτω
τῶν ἀνθρώπων ἄγαν βλαβέντων, πῶς οὐκ ἔδει τὸν
ἀγαθὸν Σωτῆρα ἐπιδείξαι, ἵν' εἰ εὐροί ἐν τινι ἀφορ-
μῇ συνέσεως, ταύτην πληθύνῃ, μᾶλλον δὲ πλη-
ρώσῃ; εἰ δὲ καὶ ἐκζητοῦντα τὸν Θεόν, ἵν' εὐρεθῆ
ἐκείνῳ; Ἐμφανίζεται γὰρ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν
αὐτῶ.

Στιχ. γ', δ', ε'. Ὡς εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσ-
λειύσεται σοφία, οὕτε κατοικεῖ ἐν σώματι καταχρέψ
ἀμαρτίας, οὕτως οὐ δέχεται γνώσιν θεῖαν ὁ ἐπι
ἀνομίας ἐργαζόμενος· οὐδεὶς γὰρ ἀμαρτάνων ὄρξῃ ἢ
γινώσκει Θεόν, κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Ἰωάννου B
Ἐπιστολῇ. Ὅθεν ὁ γνωστικὸς εἶναι ποθῶν, σπείρει
εἰς δικαιοσύνην, τρυγῆ καρπὸν ζωῆς, ἵν' οὕτω φω-
τίσῃ ἑαυτῷ φῶς γνώσεως. Καὶ ἐπει ἐργάται ἀνομίας
τυγχάνουσιν οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς κατ-
εσθίειν αὐτὸν οἶα ἄρτου, γνώσεως Θεοῦ στεροῦνται.
Κατεσθίη (15) δὲ τίς τις, βλάπτει αὐτὸν προτι-
θέμενος· κατὰ τὸ· « Εἰ ἀλλήλους θάκνεται καὶ κατ-
εσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε. »
καὶ ἐν Ἡσαΐα δὲ γέγραπται οὕτως· « Συρίαν ἀφ'
ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἡλίου
δυσμῶν, τοὺς κατεσθίοντας τὸν Ἰσραὴλ ὅλην τῷ στό-
ματι. » Πλὴν κἂν ποτε δυνηθῶσιν κατεσθίειν τὸν τοῦ
Θεοῦ λαὸν παραδοθέντα αὐτοῖς δι' ἀμαρτίας, δίκην
ὑπέξουσιν· ἄγιος γὰρ Ἰσραὴλ τῷ Κυρίῳ, ἀρχὴ γεν-
νημάτων αὐτοῦ. Πάντες οἱ ἐσθίοντες αὐτὸν πλημμε- C
λήσουσιν· κακὰ ἤξει ἐπ' αὐτούς, φησὶ Κύριος, οἱ
προκείμενοι κατεσθίειν τὸν Θεοῦ λαὸν, ἄρτου δίκην.
Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο, τῇ αὐτῶν δυνάμει
πάντα ἀνέειν, καὶ καταδυναστεύσασιν τὸν Θεοῦ
λαὸν οἰόμενοι. Εἰ γὰρ ἦσαν εἰδότες, ὡς δι' ἀμαρτίας
κρίσει Θεοῦ παρέλαβον αὐτὸν, κἂν ἐφοβήθησαν ἐπι-
μῆλλον τὸ μέτρον ἐπιθέσθαι κατὰ τοῦ παραδοθέντος,
ἵνα μὴ κρίματι τῷ αὐτῷ ὑποπέσωσιν.

Διὸ λέγεται πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ προσήκοντος
ἐξαγρωθέντας· Ἄνθ' ὧν ἐγὼ μὲν ὠργισθην ὀλίγα,
αὐτοὶ δὲ συνεπέθεντο εἰς κακὰ. Οὕτως καταδυνα-
στεύσαντες τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ ἀδίκως, εἰς δειλίαν
ἐπέπεσαν, ἐνθα οὐδὲ φοβεῖσθαι ἔδει· φόβος γὰρ οὐκ
ἦν, εἰ παραλαβόντες τοὺς κρίσει Θεοῦ παραδοθέντας,
φιλανθρώπως καὶ ἡμέρως προστευχθέντες ἦσαν· D
ἐπειδὴ δὲ σκληρῶς καὶ ἀνελεημόνως πάντα ἐποίη-
σαν, ἐδειλίασαν, περιπεσόντες οἷς ἄλλους διέθηκαν.
Ἰπῆρκαται δὲ τοῦτο, ἐπει ἐν γενεῇ δικαίων ὁ Θεός.
Γενεᾶν δὲ δικαίων ἐρεῖς ἦσσι τὴν τῶν δικαίων πρα-
γμάτων συμφωνίαν, ἐν ἣ ὁ δίκαιος κριτὴς εὐρίσκει-
ται ἢ τὴν τῶν δικαίων ἀνδρῶν ὁμοφροσύνην, καὶ
τὴν εἰς ταυτὸν σύνοδον. Εἰ γὰρ ἐνθα δύο καὶ
τρεῖς συνέρχονται ἐπὶ τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ,
παρῶν εὐρίσκειται ὁ Κύριος, πῶσφ μᾶλλον εὐρε-

pue sit, cum inter homines malitia multa, non sine
impietate, versatur, ut jam dicatur: « Non est mi-
sericordia, neque veritas, neque Dei cognitio in
terra: maledictio et mendacium et furtum et adul-
terium inundaverunt in terra, et sanguis sanguini
miscetur¹⁶. » Ad homines tantopere calamitosos
nonne oportebat bonum Salvatorem respicere, ut si
in aliquo intelligentiæ vestigium comperiret, id au-
geret vel potius compleret? et si quis foret Dei stu-
diosus, illi se inveniendum præberet? Apparet enim
iis qui sibi fidem non denegant.

VERS. 3, 4, 5. Sicut in malleiosam animam non
ingredietur sapientia, neque habitat in corpore pec-
catis obnoxio¹⁷, ita non recipit Dei scientiam is qui
adhuc iniquitates operatur. Nullus enim peccator
videt aut agnoscit Deum, prout in Joannis Epistola
scribitur¹⁸; quamobrem qui sapiens fieri cupit,
justitiam serit, metit vitæ fructum, ut ita sibi com-
paret scientiæ lumen. Et quia operadores iniquita-
tis sunt tantopere inimici plebis Dei, ut eam veluti
panem devorent, idcirco scientia Dei carent. Vide-
tur autem homo hominem vorare, cum ei nocere
studet, juxta illud: « Si invicem mordetis et com-
editis, cavete ne ab invicem consumamini¹⁹. » Item
in Isaia sic est scriptum: « Syriam ab ortu solis, et
Græcos a solis occasu, Israellem toto ore devoran-
tes²⁰. » Sed enim quanquam plebem Dei aliquando
forte devorent, peccatorum causa iis traditam, pœ-
nas tamen luent. Sacer est enim Deo Israel, primo-
genitus filiorum ejus. Mala iis evenient, dicit Domi-
nus, qui sibi plebem Dei panis instar devorandam
proposuerunt. Dominum non invocaverunt, quia vi-
ribus suis omnia posse perficere, et populo Dei do-
minari, putaverunt. Etenim si cognovissent, se non-
nisi judicio Dei, peccatorum vindicis, captivum il-
lum fecisse, utique veriti essent, mensuram malo-
rum populi traditi cumulare, ne in par judicium
incurrerent

Ideo dicitur illis præter debitum ferocientibus:
Quia ego parumper iratus fui, isti ærumnis inferen-
dis incubuerunt. Atque ita Dei populum dominatu
injusto prementes, in metum deciderunt, ubi nihil
timeri oportebat. Nullus enim imminet timor, si
modo captivos Dei judicio eis traditos, clementer
humaniterque tractassent; sed quia dure atque
inclementer omnia egerunt, timore correpti sunt,
et in mala quæ aliis intulerant, incurrerunt. Hoc
vero fiebat, quia cum generatione justorum Deus
est. Porro generationem justorum dices vel justor-
um operum congruentiam, cujus judex vir justus
comperitur; vel justorum virorum concordiam, et
in idem propositum convenientiam; nam si ubi duo
vel tres congregantur in nomine ejus, præsens com-
peritur Dominus²¹, quanto magis ibi inveniatur ubi

¹⁶ Ose. iv, 1, 2. ¹⁷ Sap. i, 4. ¹⁸ I Joan. iii, 6.

¹⁹ Galat. v, 15. ²⁰ Isa. ix, 12. ²¹ Matth. xviii 20.

(15) Κατεσθίη. Legendum cum iota subscripto
κατεσθειη. Hæc enim forma, quæ ad oblativum per-
tinet interpreti visa est, more Alexandrino scripta

est pro κατεσθειη. Cfr. Sturzins, *De dialecto Alexan-
drina*, p. 120. EDIT. PATROL.

universa iustorum generatio est? Quod autem homines ejusdem sententiæ ejusdemque vitæ, unam efficiant generationem, etiamsi diversis temporibus fuerint, posthinc dicitur, cum nos occasio ad id invitaverit. Formidat aliquis timore ubi non erat timor, etiam ille qui hominem timet, nominatimque illos qui corpus occidunt, sed animam occidere nequeunt. Dictum est enim : Præter Deum, neminem metuas. Morbo hæc laborantem Hierusalem reprehendit Dominus : Cur tu mortalem hominem timuisti?

VERS. 7. Quænam esset populi captivitas, prius est animadvertendum, ut deinde redditum ejus videamus. Qui ob suam ignaviam a bene operando deficit, captivatur lege peccati, adeo ut in diaboli tyrannidem decidat, qui mortis potestatem habet. Hujusmodi hominem ab hostibus captum, et extorem patriæ, id est virtutis societate, revocat per penitentiam Dominus, simulque ei peccatorum remissionem promittit; atque hoc significant verba : « Redimi captivos, et converti captivitatem. » Quo facto per Dominicam crucem, nempe universo credente ex infidelitate populo, exultat Jacob : qui profecto idem est homo atque Israel, nec nisi mentis conceptu distinguitur. Nam si honeste agens, et virtuti dans operam, cupiditates et vitia et tentantium malas potestates supplantaverit, in tantum ut illarum victor existat, Jacob est exultans. Quod si post practicum vitæ genus, eor mundum possidens Deum viderit, tunc Israel fit, id est, mens Deum videns. Sic enim in Græcorum linguam vocabula hæc transferuntur, « exultans divina exultatione, » nihilque obstat quominus pari sensu dictum fuerit *exultet et lætetur*.

VERSUS. 1. Cum omnes ab æquitate declinaverint, sequitur ut illo egeamus qui potest peccata dimittere ac salvare. Dicitur vero ex Sione, quoniam ille de semine Israelis est, juxta illud : « Veniet de Sione qui liberat; » et rursus : « Ex Sione spes decoris ejus »²². « Dices etiam ex superna Sione; ideo spes nostra est regnum cælorum. Cum autem omnes gentes salvabuntur, tunc qui vere in Israele sunt justi ac prophetæ lætabuntur, gratulantes nobis completa sua vaticinia, namque et Simeon postquam « lumen ad revelationem gentium » Salvatorem dixerat, addidit : « Et gloriam plebis tuæ, Israel »²³.

VERS. 3. Qui in præcedentibus descriptus est, cum sit benivolus et socialitatis studiosus, dat operam ut sit sapiens cum sapientibus versans, remis velisque stultos defugiens, ne forte de illorum numero esse videatur. Si ergo homines improbos vitat, et cum bonis sociatur, nam sapientes boni sunt, quibuscum versari constituit, sequitur ut opprobrium causa sibi propinquantium non suscipiat. Se-

Α θείη ἂν ἐνθα ἄλλο δικαίων γενεά; Ὅτι δὲ οἱ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ βίου τοῦ αὐτοῦ μίαν συμπιροῦσι γενεάν, κἀν ἐν διαφόροις χρόνοις γέωνται, μετὰ ταῦτα ῥηθεῖν, ὅτ' ἂν εἰς τοῦτο καλέσῃ κειρὶς. Δειλιῆ τις φόβῳ οὐ οὐκ ἦν φόβος, καὶ ὁ φοβούμενος ἄνθρωπον, καὶ ἀπαξιατῶς τοὺς ἀποκτείνοντας τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένους ἀποκτείνειν. Εἰρηται γάρ· Πλὴν τοῦ Θεοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον. Τοῦτῳ τῷ πάθει συσχεθεῖσαν τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ Κύριος ἐλέγχει λέγων· Τίς οὐσα εὐλαβήθης ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ;

Στίχ. 7. Τίς δὲ ἦν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ λαοῦ πρώτου θεωρητέον, ἵνα καὶ ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἐπομένως εἴωμεν. Ὁ ἐκπίπτων παρ' ἰδίαν ῥαθυμίαν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως, αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, ὡς γενέσθαι ὑπὸ τὴν καταδυναστεύοντα τυραννικῶς διάβολον, ἔχοντα τὸ κράτος τοῦ θανάτου. Τοῦτον οὕτως ἐλόντα τοῖς πολεμίοις, ἔσω τῆς πατρίδος, αὐτὴ δ' ἐστὶν ἡ τῆς ἀρετῆς μετουσία, γεγενημένον ἀνακαλεῖται μετανοίας τρόπῳ ὁ Κύριος, ἅμα καὶ ἀφαισιν τῶν προσημαρτημένων ὑπισχοούμενος· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ, « λυτρωθῆναι τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ ἐπιστραφῆναι τὴν αἰχμαλωσίαν. » Πληρωθέντος δὲ τοῦτου, τῷ Κυριακῷ σταυρῷ, ὡς πάντα τὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντα λαὸν λελυτρώσθαι, ἀγγελλῆ Ἰακώβ οὗτος, κατὰ τὸ ὑποκειμενον, ἐστὶν τῷ Ἰσραὴλ, ἐπινοία μόνῃ ἔχων τὴν διαφορὰν. Εἰ μὲν γὰρ πράττων τὰ καλὰ, καὶ ἐνεργῶν τὰ κατὰ ἀρετὴν, περνεῖ εἰς τὴν πᾶθῃ καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργούσας πονηρὰς δυνάμεις, ὡς νικητῆς αὐτῶν ἀναφανῆναι, Ἰακώβ ἐστὶν ἀγαλλώμενος· εἰ δὲ μετὰ τὸν πρακτικὸν βίον, καθάραν κεκτημένος ὁρᾷ τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ ἐστὶν, νοῦς ὁρῶν Θεόν· οὕτω γὰρ μεταλαμβάνεται εἰς Ἑλλήνων φωνὴν, « εὐφραίνόμενος θεῖαν εὐφροσύνην. » οὐδὲν λυπεῖ λαβεῖν ἐκ παραλλήλου τὸ, ἀγαλλιάσθω, καὶ, εὐφροαινεσθῶ εἰσοσθαι.

PSALMUS XIV.

Στίχος α. Πάντων ἐκκλινάντων ἐκ τοῦ [δικαίου], λαπὸν χρεια δυναμένου τὰς ἁμαρτίας ἀφείναι καὶ σωσαι. Ἐκ Σιών δὲ λέγεται διὰ τὸ ἐκ σπέρματος εἶναι Ἰσραὴλ, κατὰ τὸ· « Ἦξει ἐκ Σιών ὁ ρύόμενος, » καὶ πάλιν· « Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. » Λέγεται δ' ἂν καὶ ἐκ τῆς ἀνω Σιών· διὸ καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν· τῶν δὲ ἐθνῶν σωζομένων, οἱ ἀληθῶς Ἰσραὴλ δίκαιοι καὶ προσήτοι ἀγαλλιάσονται συγκαίροντες ἡμῖν, καὶ πληρουμένους αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ Σιμεὼν γὰρ « ὥς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν » τὸν Σωτῆρα φήσας, ἐπέειπεν, « καὶ ὄξαν λαοῦ σου, Ἰσραὴλ. »

Στ. γ. Ὁ διαγραφόμενος ἐκ τῶν προκειμένων φιλόλληλος καὶ φιλέταιρος ὑπάρχων, σπεύδει σοφὸς εἶναι σοφοῖς συνδιατρίβων, παντὶ σθένει τῶν ἀφρόνων ἀπάγων ἑαυτὸν, ὅπως μὴ γνωσθῆ εἰς ὧν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν ἐκτρέπεται τοὺς φαύλους, σύνεστι δὲ τοῖς ἀγροῦσι, ἀγαθοὶ γὰρ οἱ σοφοί, σοφοὶ οἱς συμπορεύεσθαι προτάθεται, ὀνειδισμόν οὐ δέχεται ἐπὶ τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῷ· ὀνειδίζομένων ἀεὶ τῶν ἐγόντων κακοῦς ἐγγί-

²² Psal. XLIV, 2. ²³ Luc. II, 32.

ζοντας αὐτοῖς· ὡς αὖ ὕμνουμένων τῶν πλησίων καὶ φίλους ἀγαθοὺς ἐχόντων. Τοῦτῃ αὐτῷ ἀπαρέσκειται ὁ φάσκων· « Πορευόμενος ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ, οὗτός μοι ἐλεῖ· τοῦργει· λαλῶν ἀδικία οὐ κατηύθυνεν ἐναντίον τῶν ὀφθαλμῶν μου. »

Στίχ. δ'. Εἰ δὲ καὶ ποτε τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος χάριν, καὶ Θεοῦ μάρτυρος χρεῖα, ἀπεριέργως καὶ τοῦτο ποιεῖ, ὡς ὁ θεσπέσιος Ἀπόστολος, τύπον καὶ ἀγωγὴν ὀρκῶν καταλιπὼν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, ὅπου μὲν φησὶν· « Μάρτυς μοι ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. » ὅπου δέ· « Μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν. » καὶ πάλιν· « Οἶδεν ὁ ὢν Θεὸς ἐπὶ πάντας, οὐ ψεύδομαι. » Αὕτη γὰρ ἡ ἀνεπίληπτος πίστις· καὶ γὰρ ὀρκος οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ἢ λόγος μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας, ἢ πρᾶγμα βεβαιούμενον μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας. Ὅπως δ' ἂν ἐχη ὁ ὀρκος, οὐκ ἀθετεῖ ὁμνῶν τῷ πλησίον.

Στίχ. ε'. Ἔστιν δὲ καὶ δανείζειν πνευματικῶς ἀνευ τόκου, καθ' ὃ σημαίνοντες εἰρηται τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦ πρὸς τοῦ διδασκάλου· « Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. » Πῶς γὰρ ἂν αἰσθητῶς τοῦτο φησὶεν τις εἰρησθαι τοῖς λέγουσιν, « Ἀφῆκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι, τί ἔρα ἔσται ἡμῖν; » καὶ τοῖς λέγουσιν, « Ἀργύριον καὶ χρῆσιον οὐκ ὑπάρχει μοι; » Ἐπεὶ τοίνυν περιγράφεται τὸ αἰσθητῶς δανείζειν τοὺς ἀγίους (16), ἂν ποτε λέγονται τοῦτο ποιεῖν, πνευματικῶς αὐτὸ ἐκλαβεῖν δεῖ, δανείζοντας παντὸς νοητῶς τὸν διδάσκοντα λόγον, ἔντα ἀργύριον ἐπὶ τῷ κερδοσῆαι τὴν σωματικόν. Εἰ γὰρ καὶ σπαίροντες τὰ πνευματικὰ ἐν τῷ διδάσκειν, τὰ σαρκικά δέχονται πρὸς μόνον τὸ τραφῆναι (ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ), ὅμως οὐ δανείζουσιν· οὐ γὰρ τὸ κατ' ἀξίαν τῶν δοθέντων λογικῶν, ἀργύριον δέχονται, ἀλλ' ἢ μόνον τροφήν.

Οὐ σαλευθήσεται δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ βίου μένων αἷς κατώρθωσεν ἀρεταῖς. Ταυτὸν γὰρ τὸ λεγόμενον ἐν ταῦθα τῷ, « Οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἄσειστος εἰς τὸν αἰῶνα μένει ὁ ἀκούσας τῶν Ἰησοῦ λόγων, καὶ ποιήσας αὐτούς· ἔχει γὰρ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας, οἰκίας ὀνομαζομένης, τοὺς θεμελίους ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἰδρυμένους, καλοῦμενον πέτραν· οἱ (16) οὕτω βέβαιοι ἦσαν, περὶ ὧν Ἰησοῦς εἶπεν· « Εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐστηκότων, » κ. τ. λ., καὶ ἐπὶ περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει· « Θεμελιωμένοι καὶ ἐββλιωμένοι ἐν τῇ ἀγάπῃ. » Εἰ δὲ τὸ « εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευέσθαι, » καὶ πλείονά τινα παρέτασιν αἰῶνος ἐμφαίνει, παραπλησίως τῷ εἰρημένῳ· « Καὶ πᾶς ὁ ζῶν ὁ πιστευῶν εἰς ἐμὲ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐν οὐρανῷ γὰρ οἱ ἄγιοι τὸ πλῆτευμα ἔχοντες, ἐπὶ γῆς αὐτοῦ διατρίβουσιν, κἂν ἐπὶ ὧσιν ἐν ταύτῃ τῇ γῆ.

Ἀέγιος δ' ἂν καὶ οὗτος (16") Αἱ τῶν ἀμαρτωλῶν οὐ

⁶⁴ Psal. c, 6, 7. ⁶⁵ Rom. i, 9. ⁶⁶ II Cor. i, 25. ⁶⁷ II Cor. xi, 34. ⁶⁸ Matth. v, 42. ⁶⁹ Matth. xix, 27. ⁷⁰ Act. iiii, 6. ⁷¹ I Tim. v, 18. ⁷² I Cor. viii, 13. ⁷³ I Cor. x, 4. ⁷⁴ Matth. xvi, 28. ⁷⁵ Ephes. iii, 17. ⁷⁶ Joan. xi, 26.

(16) En etiam Didymus fenus improbat.
(16") An legendum ὅλον? EDIT. PATROL.

PATROL. GR. XXXIX.

A cus enim, semper accidit ut illi mala fama laborent, qui improbos homines sibi propinquantes, id est familiares, habent; ii vero contra laudentur qui familiares amicosque bonos habent. Sententiæ huic consonat ille qui dicit: « Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat; qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu oculorum meorum ⁶⁴. »

VERS. 4. Si aliquando apud eos quibuscum loquimur opus est Dei quoque testimonio, non incuriose hoc quoque facimus, sicut divus Apostolus typum disciplinamque jurandi reliquit in Epistolis, ubi ait: « Testis mihi Deus, cui servio in Evangelio Filii sui ⁶⁵; » et alibi: « Testem Deum invoco in animam meam ⁶⁶; » et rursus: « Scit omnium Deus; non mentior ⁶⁷. » Hæc est enim irreprehensibilis fides. B Nam jusjurandum nihil aliud est quam sermo cum Dei testimonio, vel res testimonio Dei confirmata. Sed quidquid sit jusjurandum, quod juravit proximo suo, nemo irritum facit.

VERS. 5. Possumus etiam spiritaliter fenerari absque usura. Quo sensu dictum fuit discipulis a Jesu magistro: « Et qui voluerit a te mutuari, ne averseris ⁶⁸. » Nam quomodo de re sensibili dictum hoc quis fuisse existimet aientibus: « Reliquimus omnia, et secuti sumus te; quid ergo erit nobis ⁶⁹? » itemque aientibus: « Argentum et aurum non est mihi ⁷⁰? » Quia igitur vetitum est materialiter fenus exercere justis, si quando id agere forte dicuntur, spiritali sensu accipiendum est, nempe spiritaliter fenerari quemlibet doctrinæ auctorem, quæ instar argenti est, quo materialia lucra sunt. Et quidem ii qui docendo spiritalia serunt, carnalia recipiant, quatenus alimento satis est (dignus est enim operarius alimento suo ⁷¹), neque propterea fenerantur; non enim pro datorum spiritalium merito argentum accipiunt, sed alimoniam tantummodo.

Hic autem non commovebitur in æternum, sed per omnem vitam in virtutum exercitio permanebit. Nam præsens locutio similis illi est: « Non manducabo carnem in æternum ⁷². » Immotus scilicet in æternum manet, qui Jesu sermones audit, eosque exsequitur. Habet enim vitæ usæ, quæ domus vocabulo denotatur, fundamenta in Christo jacta, qui petra dicitur ⁷³. Sic illi firmi erant, de quibus Christus dixit: « Sunt quidam de hic astantibus ⁷⁴, » etc., necnon illi de quibus scribit Apostolus: « Fundati et radicati in charitate ⁷⁵. » Fortasse etiam locutio: « non commovebitur in æternum, » majorem temporis extensionem innuit, æque ac dictum illud: « Omnis qui vivit et credit in me, vivet in æternum ⁷⁶. » Nam sancti dum in cælo conversationem habent, in terra habitant, etiamsi adhuc in hac infera terra degant.

Possis etiam dicere hoc modo: Peccatorum actus

(16") Forte legendum οὕτως. Sed forma potest esse Alexandrina. Sic in versione Alexandrina Veteris

minime permanent. Temporaria enim dicta est peccati voluptas, et non superfuturum esse crimen peccatoris ac mali; quæsitum enim non inveniatur. At non ejusmodi est vita sanctorum; siquidem invisibilia et æterna contemplando sectantur; de quorum unoquoque dicitur: «Justitia ejus manet in sæculum sæculi»⁹⁷. Est enim vita eorum quasi columna, et symbolum victoriæ. Cæterum etiam columnas vocant ea loca, ubi decreta legum affiguntur, quæ κύρβεις, seu tabulas, appellant: quam appellationem quoque doctrinæ sanctorum sortiuntur, non in tabulis lapideis inscriptæ, sed in tabulis cordis carnalibus; facile enim cedunt, et scripturam suscipiunt.

PSALMUS XV.

VERs. 3. Dei voluntates sunt, virtutes singulæ; ut illic: «Inveni Davidem Jessæ filium, virum juxta cor meum, qui faciet omnes voluntates meas has»⁹⁸. Mirabilis Deus in sanctis suis, qui præ reliquis hominibus virtutes exercent. Incomparabiliter certe eminuerunt fortitudine apostoli, prophetæ, ac martyres; castitate Josephus atque Suzanna; alii aliis pariter virtutibus. Sic ergo homo mirabilis redditus, suam agnoscit infirmitatem, et quantopere divinæ potentia inferior sit. Verumtamen infirmitates eatenus manent, quatenus agnoscuntur: protinus vero recedunt, quia sancti roborantur a Christo, dicuntque: «In Deo faciemus virtutem»⁹⁹.

VERs. 4. Haud simpliciter ait se non congregatorum conventicula eorum, sed addit «de sanguinibus». Neque absolute ait se memorem non fore nominum eorum, sed «per labia mea». Num ergo, quia sunt nonnulli, qui conventicula ex sanguinibus congregant, imo potius dispergunt, propterea quod congregatos damnis afficiunt, num, inquam, Deus juvans potius et vivificans quos ad se advocat, non ex sanguinibus, sed ex immortalitate illos congregat, nominum eorum memor; nec superficialia ratione, sed alto animi affectu? Sed et alio modo explanare licebit: Etiam si multi occisi sunt prophetæ atque apostoli, sanguine ipsorum fuso; nequaquam tamen ob horum sanguinum copiam congregatio conventicula eorum, sed ob unum tantum agni immaculati et mundi Christi sanguinem. Hic enim datus est in pretium, ut redimerentur ex ipsorum tradita a Patribus inani conversatione. Redemptorium hujusmodi memor erit non exteriore tantum pronuntiatione, sed intima cogitatione.

Qui Deum habet, consonanter etiam quæ sunt illius habebit. Quamobrem qui habet Dominum partem hæreditatis suæ, bonis quoque illius fruatur, diciturque: «Tu es, qui restituis hæreditatem meam mihi.» Nonne videlicet hanc ei restituit, qui ait: «Venite, possidete paratam vobis portionem»¹⁰⁰

⁹⁷ Psal. cx, 3. ⁹⁸ Act. xiii, 22; I Reg. xiii, 14.

Testamenti occurrunt: ὄχρον pro ὄκων (IV Reg. xliii, 7), αὐτόν pro αὐτῶν (I Mach. vi, 58), etc. Ad

α παραμένουσι πράξεις. Πρόσκαιρος γοῦν τῆς ἀμαρτίας ἀπόλαυσις εἴρηται, καὶ τὸ μὴ ἐσεσθαι τὴν ἀμαρτίαν τοῦ ἀμαρτολοῦ καὶ πονηροῦ· ζητούμενη γὰρ οὐχ εὐρεθήσεται. Ἄλλα οὐχ ὁ τῶν ἁγίων βίος τοιοῦτος σκοποῦσι γὰρ τὰ μὴ βλεπόμενα, καὶ αἰώνια, περὶ ἑν ἐκάστου λέγεται· «Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» Στήλη γὰρ πῶς ὁ τούτων βίος, καὶ σύμβολον νίκης· ἀλλὰ καὶ στήλας φασὶν, ἐνὲ γράφαι περὶ νόμων ἀνάκεινται, ἧς κύρβεις καλοῦσι· καὶ πίνακας· ὅποιας ἔτυγον προσηγορίας αὐτῶν ἁγίων διδασκαλαί, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις γραφεῖσσι, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας· εὐεῖκτοι γὰρ εἰσι, καὶ δέχονται τὴν γραφὴν.

Στ. γ. Θελήματα δὲ Θεοῦ αἱ κατ' εἶδος εἰσὶν ἀρεταί· ὡς ἐν τῷ· «Εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἀνδρὰ κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματα μου ταῦτα.» Θαυμαστός ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἄμεινον ἀσκοῦσι τὰς ἀρετάς. Ἀσυγκρίτως γὰρ ὑπέρεσχον κατὰ μὲν ἀνδρείαν ἀπόστολοί τε καὶ προφῆται καὶ μάρτυρες· κατὰ δὲ σωφροσύνην Ἰωσήφ καὶ Σουσάννα· καὶ κατὰ τὰς ἐτέρας ὁμοίως. Οὕτω δὲ τις θαυμαστωθεὶς, αἰσθάνεται τῆς ἰδίας ἀσθενείας, πολὺ τῆς Θεῆς ἰσχύος ἀπολειπόμενος. Αἱ δὲ ἀσθενεῖαι μέχρι τοῦ ἐνωσθῆναι μόνον αὐτὰς παραμένουσαι, ταχέως ἀπλάσιν, διὰ τὸ ἐνδυναμοῦσθαι τοὺς ἁγίους ὑπὸ Χριστοῦ λέγονται, «Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν.»

Στ. δ. Οὐ καθάπερ μὴ συναγαγεῖν τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἐξ αἱμάτων. Οὐδ' ἀπολελυμένως λέγει μνησθήσεσθαι τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἀλλ' ἦ, ἐκ χειλέων μου. «Μήποτ' ὄν ἐπεὶ εἰσὶν τινες συναγόντες συναγωγὰς ἐξ αἱμάτων, ἐκχέοντες αὐτὰς διὰ τοῦ βλάπτειν τοὺς συναγομένους, αὐτὸς ὤφελον, μᾶλλον δὲ ζωοποιῶν, τοὺς προκαλουμένους, οὐκ εἰς αἱμάτων, ἀλλ' ἐξ ἀθανασίας συνάγει αὐτούς, τῶν προσηγοριῶν αὐτῶν μνησθόμενος, οὐκ ἐξ ἐπιπολήσεως· ἀλλ' ἐκ διαθέσεως βάθος ἐχούσης; λελέξεται καὶ οὕτως· «Εἰ καὶ πολλοὶ ἀπεκτάνθησαν προφῆται καὶ ἀπόστολοι, ἐκχυθέντος τοῦ αἵματος αὐτῶν, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτοις τοῖς πολλοῖς αἵμασι συνάξω τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἦ μόνον ἐν αἵματι ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ. Τοῦτο γὰρ τιμὴ δέδοται, ἵνα λυτρωθῶσιν ἐκ τῆς ματαίας πατροπαράδοτου αὐτῶν ἀναστροφῆς. Τῶν οὕτω λυτρωμένων μνησθῆσθαι οὐ προσφορὰ μόνη, ἀλλὰ βαθεῖα νοήσει.

Ὁ Θεὸς ἔχων, ἁρμονίως καὶ τὰ αὐτοῦ ἔξει· ὅθεν ὁ τὸν Κύριον μερίδα τῆς κληρονομίας ἔχων, καὶ τὸν αὐτοῦ ἀπολαύσει, λέγων· «Σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου μοί.» Ἡ οὐκ ἀποκαθιστῶν ταύτην φάσκων, «Δεῦτε, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν (μερίδα); Μερὶς μου εἶ ἐν γῆ ζώντων.»

⁹⁹ Psal. lxx, 14. ¹⁰⁰ Matth. xxv, 34.

eandem dialectum pertinet ἀμαρτολοῦ quos post sequitur. EDIT. ΡΑΤΑ.

Τῆς οὕτως πνευματικῆς κληρονομίας πρὸς ἀναλογίαν πίστεως καὶ ἀρίστου βίου διδομένης τοῖς κληρονόμοις, εἰκότως ἐπενήθηκαί τὸ, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις. » Σύμβολον δὲ μέτρου καὶ κλήρου τὸ σχοινίον· ἀμέλει γοῦν καὶ τῆς αἰσθητῆς γῆς, εἰς ἣν εἰσῆχθησαν ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ οἱ Ἑβραῖοι, μεριζομένης, πολλάκις ἀναγέγραπται· Ἔπεσεν δὲ τὸ σχοινίον τῆ φυλῆ Ἰούδα ἢ Ῥουβὶν ἢ ἐτέρων τινὸς τῶν δώδεκα ἐπὶ τὸδε τὸ κλίμα, τὸ ἀνατολικὸν φέρει ἢ ἄλλο παρὰ τοῦτο. Τούτων ὡδε τεθεωρημένων, ὁ λέγων, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις, » παρίστησιν ὡς ἀγαθὰ αὐτῷ ἐμερίσθη, εἰς τὰ κράτιστα τῆς κληρονομίας ἐλθόντος τοῦ κλήρου αὐτοῦ ὃν δηλοῖ διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων γεωμετρικῶν σχοινίων. Τοιοῦτο σχοινίον ἄγγελος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατέχων ὤφθη Ζαχαρίας τῷ προφήτῃ ἐπὶ τῷ μετρηθῆαι πόσον τὸ μῆκος καὶ πλάτος τῆς ἀληθινῆς Ἱερουσαλήμ. Οἷς ἐπενήθηκαί· « Καὶ γὰρ ἡ κληρονομία μου κρατίστη μοι ἐστίν. » Σημαίνει· Ἀληθῶς ἡ κληρονομία μου τυγχάνει· κατὰ τοῦτο τὸ σημερινόν κρῆτιστος ἦν ὁ Θεόφιλος, ὃ γράφει Λουκάς ὁ εὐαγγελιστής.

Στ. ζ'. « Εὐλόγησά τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με· ἔτι δὲ καὶ ἕως νυκτὸς ἐπαίδευσάν με οἱ νεφροὶ μου. » Συνέσεως θεόθεν τυχῶν, ἀλλὰ καὶ παιδευθεὶς πρὸς τῶν ἑαυτοῦ νεφρῶν ἕως νυκτὸς, εὐλογεῖ τὸν τούτων τῶν ἀγαθῶν δοτήρα· ὑπάρχει δὲ τὸ συνετισθῆναι φαντασίας θεϊκῆς γενομένης τῷ νῦ· « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶν, αὐτοῦ, γνώσις καὶ σύνεσις. » Οὕτως ἐμφανίζων ἑαυτὸν ὁ Σωτὴρ τῷ ἔχοντι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καὶ τηροῦντι αὐτάς, συνέσεως αἴτιος γίνεται. Τί δὲ βούλεται καὶ τὸ παιδεύεσθαι τινα ὑπὸ τῶν σφετέρων νεφρῶν; Φανερόν δὲ ὡς οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν νοητῶν εἰρηται τοῦτο τῶν σὺν τῇ καρδίᾳ ὀνομαζομένων ἐν τῷ, « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροῦς ὁ Θεός. » Οὗτοι γὰρ, νοήσεις τέλειαι τυγχάνοντες, παιδεύουσιν τὸν ἐπιστάνοντα, φῶς γνώσεως παρέχοντες, ἕως ἡ τῆς ἀγνοίας λυθῆ νύξ ἐκείνη, περὶ ἧς εἰρηται· « Ἡ νύξ πρόεκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » (Νύξ) γὰρ τέλος λήφεται, ἡμέρας διαδεξαμένης, συνισταμένης ἐκ τῆς τῶν νεφρῶν παιδεύσεως. Εἰ δὲ καὶ τὰ βαθυτέρα τῶν νοημάτων διὰ τῆς νυκτὸς παρίσταται, καταλλήλως τῷ εἶναι τινα λόγον σκοτεινόν, τοῦτ' ἐστὶ μυστικόν, φανερόν ὅτι καὶ ἕως ταύτης τῆς νυκτὸς παιδεύουσιν οἱ νεφροὶ, τὰ ἀπόκρυφα καὶ αἰνιγματώδη σαφηνίζοντες. Γνώση τῶν προκειμένων νεφρῶν τὴν ἐνέργειαν, ὀλίγα ἄττα τῶν σωματικῶν θεωρήσας. Λέγεται τοίνυν ὡς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς νεφροῖς σπερματικαὶ τε δυνάμεις καὶ γοῦν συνίστανται, ἀφ' ὧν εἰς τοὺς γεννητικούς πόρους χωροῦσι, αἴτια γίνονται γεννημάτων. Τοῖς οὕτω λαχθεῖσιν εἰκόνι χροσάμενο;, ὁβρεῖ εἰ εἶεν ψυχῆς δυνάμεις, ἀφ' ὧν προλασιν ἀναλογοῦντα σπέρμασι τινα νοήματα, καθ' ἃ συνίσταται τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου γεννήματα, ἐν πράξεσιν ἐπαινεταῖς καὶ θεωρίαις τῆς ἀληθείας ἔχοντα τὸ εἶναι. Ὁ βουλόμενος περὶ τῶν σωματικῶν νεφρῶν σημαίνει τὸ προκειμένον

A Pars mea tu es in terra viventium *. » Hac itaque spiritali hæreditate hæredibus data, ob fidel et optimæ vitæ analogiam, congrue subjungitur : « Funes ceciderunt mihi in præclaris. » Symbolum autem mensuræ et hæreditatis est funiculus: quippe etiam in materialis terræ, ad quam introducti a Jesu Navi filio Hebræi fuerunt, divisione sæpe id vocabulum scriptum est † : Cecidit funiculus tribui Judæ, vel Rubeni, vel alterius cujuslibet duodecim tribuum, ad orientalem regionem, puta, aut aliorum. His ita explicatis, qui ait, « Funes mihi ceciderunt in præclaris, » denotat bona ipsi obtigisse; præclaram scilicet hæreditatis partem ei sortito obtigisse, quam his spiritualibus geometrarum funiculis demonstrat. Hujusmodi funiculum angelus manu tenens apparuit Zachariæ prophætæ, ob dimetiendam longitudinem latitudinemque veræ Hierusalem ‡. Postea additur : « Namque hæreditas mea præclara est mihi. » Significat : Vere hæreditas mea est. Secundum hunc significatum præclarus erat Theophilus, ad quem Lucas evangelista scribit.

VERS. 7. « Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum; insuper et usque ad noctem increpue-runt me renes mei. » Intellectu donatus a Deo, præ-tereaque a renibus suis eruditus noctu, benedicit bonorum horum datorem. Fit autem ejusmodi intellectus ex divinarum rerum consideratione menti objecta. Namque « a facie ejus, inquit, scientia et intellectus. » Ita semet revelans Servator homini man-data ejus observanti, intelligentiæ auctor sit. Quid vero insuper significat dictio, erudiri hominem a renibus suis? Perspicuum est, non de materialibus, sed de intellectualibus hoc dici, qui una cum corde sic nuncupantur, in illo dicto : « Scrutans corda et renes Deus §. » Hi nimirum renes, cum sicut perfectæ intellectiones, erudunt his immorantem, lumen scientiæ suppeditantes, donec ignorantæ nox illa dispellatur, de qua dictum est : « Nox præces-sit, dies autem appropinquavit ¶. » Nox enim sinem capiet, die succedente qui conficitur a renium eru-ditione. Quod si etiam profundiores intellectiones noctu fiunt, quatenus est quidam sermo obscurus et mysticus, patet quod per hujusmodi noctem eru-diunt renes, res arcanas et ænigmaticas patefacientes. Cognosces hanc de qua agitur renium efficaciam, si parumper corporeos renes consideres. Dicunt ergo in materialibus renibus seminalem vim et geni-turam elaborari, ex quibus in genitales poros perfectæ, causa fiunt generationum. Prædictorum similitudine utens, videbis num sint animæ vires, unde prodeunt pares seminibus quædam intellectiones, quibus interioris hominis genituræ conflunt, quæ in bonis actibus, et veritatis contemplationibus consistunt. Qui autem putare velit a prædictis ver-bis materiales renes denotari, dicet summam tem-perantiam... a renibus suis hominem edoctum, non

* Psal. cxli, 6. † Jos. xv, 1; xvi, 1, etc. ‡ Ezéch. xlvii, 3. § Psal. vii, 10. ¶ Rom. xii, 12.

sine pudica cogitatione corporalem genituram facere.

VERS. 8. « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. » Quia hæc ex Christi persona dicuntur; conservatur autem absque ulla mutatione persona illa quæ Domini nomine dicit: « Pars hæreditatis meæ, » si quis hos quoque versiculos ceu a Domino dictos accipiat, a veritate non aberrabit. Qui autem circa Deum non habent satis firmas cogitationes, intelligunt localiter a dextris esse Patris Filium, propter verba: « Sede a dextris meis », vel illa quæ dicunt, sedere Servatorem post ascensionem a dextris majestatis. Quibuscum impossibile est disputare; nam si a dextris Patris localiter Filius est, impossibile est ab ipsius Filii dextris esse Patrem; quod tamen ait Filius: « Providebam Dominum a dextris meis. » Unde aliter intelligendum est, Filium a dextris Patris esse, et Filii Patrem: æque ac illud: « Ego in Patre, et Pater in me est. »

Observandum porro est, cum Deus et homo simul sit Salvator, nunc... interpretari, vel de ejus in carne dispensatione. Sed pie non potest tanquam ex persona Dei Verbi dici, habere a dextris suis Patrem, vel coram se semper, ut immobilis permaneat. Immutabilis est enim Deus Verbum, et nullam omnino patitur commotionem. Ac insuper causam se dicere innuit, cur sit immobilis Deus Verbum, quandoquidem in conspectu illius est semper atque a dextris Pater; nam quia ipse in Patre est, et hunc in se ipso habet, in causa est cur non commoveatur qui eum videt, quique a dextris eundem habet. Quoniam itaque id innuit, imo irreligiosum foret de unigenito Filio Dei ea verba intelligere, absque ejus in carne dispensatione, congrue concedenda est ea dicta esse verba de tempore quo immutabiliter homo factus est, seque humiliavit pauperemque fecit qui dives est. Namque ejus humanitas assimilata est nobis per omnia absque peccato. Sed necque inanimis fuit ejus caro; non enim caro anima carens diceret se habere a dextris Deum, atque eum semper coram videre, ne peccaret; etenim peccati motum indicat commotio. Quod si hæc impossibilia sunt, corpus enim non providet Deum, non habet notionem stantis ad dexteram neque omnino in conspectu, superest ut secundum humanam dispensationem hæc a Deo Verbo, invertibiliter, perfecte, et vere incarnato, dicta sint; nam tanquam ex una persona omnia pronuntiabantur ex qua Dei sunt et quæ hominis. Ceu homo igitur, cum talis factus est, a dextris Deum habens, non erat commovendus, quantumlibet acerba eum circumdarent, etiamsi terræ reges astarent, et congregarentur principes adversus Dominum et

¹ Psal. cix, 1. ² Marc. xvi, 19. ³ Joan. xiv, 10.

(17) Deest unus scripturæ versiculus propter inaniam præcisam coactis . . . membranam, quod nec semel incommodum infra quoque recurret.

ἄρει τὴν ἀκραφνεστάτην σωφροσύνην ἔχοντα πεπαλειδου... (17) τῶν νεφρῶν αὐτοῦ, ἐπεχομένων σῶφρον λογισμῶ βεῖν τὰς σωματικὰς γονὰς.

στ. η'. « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. » Ἐπεὶ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λέγεται τὰ προκειμένα, φυλάττεται δὲ χωρὶς πάσης μεταβολῆς τὸ λέγον ταῦτα πρόσωπον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, « Ἡ μερὶς τῆς κληρονομίας μου, » καὶ τοὺς στίχους ὑπὸ Κυρίου εἰρημένους ἐκλαμβάνων τις, οὐχ ἀμαρτάνει· οἱ μὲν ἔχοντες δὲ περὶ Θεοῦ ἐννοίας διηθρωμένους, τοπικῶς ἐκλαμβάνουσιν ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » ἢ κεκαθηκέναι (sic) τὸν Σωτῆρα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλοσύνης. Οἷς ἀδύνατόν τι εἰπεῖν· εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ἀδύνατον ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸν Πατέρα κατ' αὐτὸ τὸ σημαίνόμενον· ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱός· « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. » Ὅθεν ἐτέρως ἢ κατὰ τόπον ἐληπτέον τὸν Υἱόν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ὡσαύτως τῶ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστίν. »

Σχοπητέον δὲ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἅμα τοῦ Σωτῆρος νοουμένου πότε... ἐρμηνεύσαι, ἢ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας· ἀλλ' οὐ δύνατον εὐσεβῶς ἐκλαβεῖν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰρηθεῖαι ἔχειν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ διαπαντός, ὅπως ἀκλόνητος διαμείνῃ. Ἄτρεπτος γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος, οὐδὲ κατὰ ποσὸν κλόνον ὑφ' ἑπιπέματος. Καὶ ἐπεὶ ἀπεμφαίνει αἰτίαν εἰπεῖν τοῦ μὴ σαλευθῆναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὅπως ἐν ἑφεί αὐτοῦ καὶ ἐκ δεξιῶν διαπαντός τοῦ Πατρὸς· αὐτὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνων, καὶ ἔχων αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ ἐκ δεξιῶν τινος καὶ ἐνώπιον διαπαντός ὑπάρχων, αἰτίως καθίσταται τοῦ μὴ κλονεῖσθαι τὸν ὄντων αὐτὸν καὶ ἐκ δεξιῶν αὐτὸν ἔχοντα. Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεμφαίνει, μᾶλλον δὲ ἀσεβὲς ἐστίν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτὰ ἐκλαβεῖν χωρὶς τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας, ἀρμονικῶς ἐκδοτέον εἰρηθεῖαι αὐτὰ ὅτε γέγονεν ἀτρέπτως ἀνθρώπων καὶ ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ ἐπίωχευσεν πλοῦσις ὢν. Αὐτοῦ γὰρ γέγονε τὸ ἀνθρώπινον ὁμοιωθῆν ἡμῖν κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρτίας· ἀλλ' οὐδὲ ἀψυχος ἦν αὐτοῦ ἡ σὰρξ· οὐ γὰρ σὰρξ ψυχὴν οὐκ ἔχουσα ἐρεῖ ἐκ δεξιῶν ἔχειν Θεόν, καὶ προορᾷ αὐτὸν διαπαντός, ἵνα μὴ ἀμαρτάνῃ· ἁμαρτικὴ γὰρ κίνησις ἐκ τοῦ σαλευθῆναι παρίσταται. Εἰ δὲ ἀδύνατα ταῦτα (σῶμα γὰρ οὐ προορᾷ Θεόν, οὐ νόησιν ἔχει τοῦ ὄντος ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον διαπαντός), λείπεται κατ' οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρηθεῖαι ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκωθέντος ἀτρέπτως καὶ τελειῶς καὶ ἀληθῶς· ὡς ἐξ ἐνὸς γὰρ προσώπου τὰ πάντα λελέξεται, τὰ τε θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρώπινα. Ὡς ἀνθρώπος τοίνυν ὅτε γέγονεν ἐκ δεξιῶν ἔχων τὸν Θεόν, οὐ κλονηθεῖ, κἂν πικρὰ περισσυχῶτα ἴ, κἂν παραστῶσιν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ συναχθῶσιν οἱ ἄρχοντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ

τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Οὕτω γοῦν μὴ κλονηθεὶς κατὰ ψυχὴν, « ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, πειρασθεὶς κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. » Ἐξῆς ἐπιφέρεται ὡς εὐφράνθη ἡ καρδία αὐτοῦ καὶ ἠγαλλίασάτο ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἔχειν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον ἑαυτοῦ τὸν Κύριον διαπαντός. Ἐπαινετὴ ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη τυγχάνει, ὅτε οὐ διὰ τι τῶν τυχόντων γίνεται, ἀλλ' ἐπὶ κατανοήσει Θεοῦ.

Στ. θ'. « Ἐτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ φώσεις τὸν θρόνον σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ ἐκ τούτων τῶν συλλαβῶν δηλοῦται μάλιστα τελείως ἐνηνθρωπηκεῖν τὸν Κύριον· τῆς γὰρ σαρκὸς ἀποτεθειμένης ἐν τῷ μνημείῳ, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ γέγονεν ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας· μεθ' ὧν ἀναστὰς ἔλαβε τὴν σάρκα, ἣν τῶς διαζεύξας ἦν ἀπὸ τοῦ πνεύματος. Εἴρηται δὲ ἐπ' ἐλπίδι κατασκηνοῦναι ἡ σὰρξ, διὰ τὴν ἐσομένην παραυτὰ ἀνάστασιν· οὐ γὰρ διαλυθεῖσα ἡ φθοράν τινα παθοῦσα, ἀλλ' ἀβλαβῆς διαμείνασα συνεζεύχθη πάλιν τῇ μὴ ἐγκαταλειφθείσῃ εἰς τὸν ᾄδην ψυχῇ. Εἰ δὲ ἡ προκειμένη ψυχὴ σαρκὸς χωριζομένη ὑφέστηκεν, καὶ ἐν τῷ ᾄδῃ γίνεται, ἐνθα αἱ λογικαὶ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ, δῆλον ὅτι οὐ δύναται ἄλογος εἶναι· ἡ γὰρ ἄλογος ψυχὴ χωριζομένη σαρκὸς, οὐχ ὑφίσταται (17'), οὐδὲ εἰς τὸν ᾄδην πορεύεται. Ἀλλὰ μὴν ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ ἑκατέρων πεῖραν ἔσχεν· γέγονε γὰρ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν ἀνθρώπων ψυχῶν, καὶ τῆς σαρκὸς ἐκτός γενομένη ζῆ καὶ ὑφίσταται· λογικὴ ἄρα καὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμοῦσιος, ὡσπερ καὶ ἡ σὰρξ ὁμοῦσιος τῇ τῶν ἀνθρώπων σαρκὶ τυγχάνει, ἐκ τῆς Μαρίας προελθοῦσα. Εἰ δὲ καὶ ἔδοξεν πεπονθέναί διὰ τὸν σταυρόν, ἀλλ' οὐκ οἶδεν διαφθοράν, ἀβλαβῶν διαμεινάντων τῆς τε ψυχῆς καὶ τῆς σαρκὸς, ἐξ ὧν συντεθέντων ἀνεδείχθη πάλιν ὁ Ὄσιος τοῦ Θεοῦ οὐχ ἑωρακῶς διαφθοράν, ἀλλὰ καὶ αἰτιος τῆς τῶν ἄλλων νεκρῶν γέγερσεως· δι' αὐτὸν γὰρ, πρωτότων ἐκ τῶν νεκρῶν γεγεννημένον, τὸ φθάρτον καὶ θνητὸν ἡμῶν ἀρθροσίαν ἐνδυσάμενον συναπαθανατίζεται τῷ μὴ ἑωρακῶτι διαφθοράν Ὅσιον τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. « Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου· τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » Ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ὁ σαρκωθεὶς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὕμνοι καθ' ὃ ἀνθρώπος γέγονε, μὴ ἀπολιπὼν καὶ τοῦ εἶναι Θεοῦ, τὸν φανερώσαντα αὐτῷ τὰς ἀγούσας ὁδοὺς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἵνα καὶ εὐφροσύνης πληρωθῆ τελείας ὁ πάσης εὐφροσύνης πνευματικῆς ἐμπιπλῶν τὸς ἄγιους, Θεοῦ δὲ πρόσωπον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Τί δὲ ἀκολουθεῖ τῷ ὀδεύσαντι τὰς γνωθείσας ὁδοὺς τῆς ζωῆς, ἢ τὸ θεῖον τέρψιν ἔχειν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, οὐση ἀληθεία καὶ σοφία; Αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός· καὶ ἐπει ἀνυπέριλητος τυγχάνει ἢ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ τέρψις.

¹⁷ 1 Petr. II, 22. ¹¹ Hebr. IV, 15.

(17') Animadvertite Didymi opinionem de brutorum anima, sive de ejus post corporis obitum abolitione.

A adversus Christum ejus. Sic itaque minime commotus in anima, « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus ¹⁰, tentatus alioqui per omnia pro similitudine absque peccato ¹¹. » Deinde pergit dicere, quomodo lætatum sit cor ejus, et lingua ejus exsultaverit, propterea quod haberet a dextris et in conspectu suo Dominum semper. Laudabilis exsultatio gaudiumque est, cum haud in re qualibet, sed in Dei contemplatione versatur!

VERS. 9. « Insuper et caro mea habitabit in spe. Et non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Ex his quoque dictionibus præcipue demonstratur perfecta Domini humanitas. Etenim carne ipsius in sepulcro deposita, anima ejusdem in terræ corde fuit tribus diebus tribusque noctibus: post quod tempus resurgens resumpsit carnem, quam nuper ab anima separaverat. Dicta est autem in spe habitasse caro, propter futuram statim resurrectionem: non enim resoluta, aut corruptionem aliquam passa, sed illibata manens, rursus conjuncta est haud derelictæ in inferno animæ. Quod si anima de qua loquimur, a carne separata mansit, et apud inferos fuit, ubi rationales erant hominum animæ; perspicuum est, eam haud irrationalem esse potuisse. Etenim irrationalis anima, a corpore separata, non subsistit, neque ad inferos proficiscitur. Atqui anima Jesu utrumque experta est; fuit enim in humanarum animarum habitaculo, et extra corpus vixit et substitit. Ergo rationalis est, et hominum animabus consubstantialis; sicut et caro consubstantialis est hominum carni, utpote ex Maria profecta. Quod si visa est in cruce pati, non tamen corruptionem experta est, incolumibus simul manentibus anima et carne; ex quibus recompositis, denuo exstitit Sanctus Dei, quin corruptionem fuisset expertus, sed et causa aliorum mortuorum resurrectionis existens. Nam propter eundem primogenitum mortuorum, corruptibile nostrum incorruptionem induens, immortalitatem adipiscitur cum illo qui corruptionem ignoravit Sancto Dei.

VERS. 10. « Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo: delectatio in dextera tua usque in finem. » A mortuis resurgens incarnatum Dei Verbum hymno celebrat, quatenus homo est, non desinens pariter esse Deus, illum qui sibi ostendit vias ad vitam æternam ducentes; ut et perfecto gaudio repleatur ipse qui cæteris omnino spiritali lætitia sanctos replet. Dei autem vultus, est imago ejus et forma substantiæ ipsius. Quid autem obvenit terenti vias quas vitæ esse novit, nisi ut divinam delectationem habeat in Dei dextera, quæ est veritas ac sapientia? Hic est nimirum unigenitus Dei Filius; et quia exquisitissima est in dextera Dei delectatio, ipsa erit desiderabilis postre-

nus finis. Non enim alterius cujuslibet causa, sed propter ipsam sunt omnia. Si ergo Filius Dei est Verbum, tunc etiam cum factus est homo, modo uti Deus, modo uti homo loquebatur, et crucem sustinuit ignominia contempta, et resurrexit, sicuti summus Petrus in Actibus concionans de Davide aiebat: « Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus suscitare secundum carnem Christum, providens locutus est de resurrectione ejus¹². » Jam quod addidit *secundum carnem*, ostendit Deum quoque fuisse, et quod tanquam homo sponte immolabatur patiebaturque, cum simul esset Deus.

τέλος ἔστα: ἔσχατον ὀρεκτὸν οὖσα. Οὐ γὰρ ἄλλου γέριν, ἀλλ' αὐτῆς ἕνεκα τὰ πάντα. Εἰ τοίνυν ὕψος τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος, πῆ μὲν ὡς Θεός, πῆ δὲ ὡς ἄνθρωπος διελέγετο, καὶ σταυρὸν ὑπέμεινε, αἰσχύνῃς καταφρονήσας, καὶ ἀπέθανεν, καὶ ἀνέστη, καθὰ καὶ ὁ πρόκριτος Πέτρος δημηγορεῖν ἐν ταῖς Πράξεσιν περὶ τοῦ Δαυὶδ ἔλεγεν· « Προφήτης οὗν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὄρυξ ἔμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἀναστήσειν κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν, προιδὼν ἐκάλεσεν περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. » Τὸ δὲ, κατὰ σάρκα, προσκει- μένον, δεῖκνυσιν ὅτι καὶ Θεός ἦν· ὡς ἄνθρωπος δὲ ἀνθρώπινα ἔκυσται ἐσπένδεδό τε καὶ ὑπέμεινε μετὰ τοῦ εἶναι Θεός.

PSALMUS XVI.

VERS. 1, 2. Jactantiæ arguunt nonnulli David precantem, dicentes quod, modestorum more, neino unquam audeat dicere: « Exaudi, Domine, justitiam meam, » necnon et, « De vultu tuo judicium meum prodeat. » Non autem gloriatum David, omnes faciens Dei voluntates, sed cum benignitate judicari volens, suum exoptat judicium de vultu divino prodire. « Oculi mei videant æquitates. » Precatur ut interioris hominis oculi æquitates videant, quibus judicat Deus, judicium de vultu suo deducens. Vel precatur virtutem, quam *æquitates* appellat, contemplari. Si vero eam videre expelit, nondum præsentem habet. Ex quo sequitur eum non gloriari has effertem preces. Hæc quidem de perfecta virtute dici existimandum est, quæ tandem, multis in medio gradibus transcurtis, supervenit.

Β Στ. α', β'. Ἄλαζονεῖαν καταφρίζονται τινες τοῦ εὐχομένου, φάσκοντες, ὡς τῶν μετριῶν τὸ ἦθος, ὁδὸς λέξει τὸ, « Εἰσάκουσον, Κύριε, δικαιοσύνης μου » καὶ τὸ, « Ἐκ προσώπου σου τὸ κρίμα μου ἐξέλθ. » Ἄλλ' οὐκ ἀλαζῶν ὁ Δαυὶδ, ποιῶν πάντα τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ σὺν ἀγαθότητι κριθῆναι θέλων, παρεκάλει ἐξελεῖν αὐτοῦ τὸ κρίμα ἐκ τοῦ θεικοῦ προσώπου. « Οἱ ὀφθαλμοὶ μου ἰδέτωσαν εὐθύτητας. » Εὐχεταὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου εὐθύτητας (17'') ἰδεῖν, καθ' ἣν κρινεῖ ὁ Θεός ἐξάγων τὸ κρίμα ἐκ προσώπου ἑαυτοῦ· ἢ εὐχεταὶ τὴν ἀρετὴν, εὐθύτητας, θεάσασθαι· εἰ δὲ εὐχεταὶ αὐτὴν ἰδεῖν, οὕτω παρούσαν αὐτὴν ἔχει· ὥ ἔπεται τὸ μὴ ἀλαζονεύεσθαι αὐτὸν οὕτω τὴν εὐχὴν ἀναφέροντα. Ταῦτα περὶ τῆς παντελοῦς ἀρετῆς εἰρησθαι ἡγητέον, ἵτις C ὁφέ ποτε παραγίνεται πλείστων ὁσων προδιανυσθέντων.

VERS. 3. Supradictis patet multa dicentis fiducia. Hæc enim si de Deo dicit, multam exhibet ipsius munditiam. Probatur enim cor omnis molesta patientis, si pressus undique non demittatur, sed in finem tolerans invenitur justus. Qualis erat Job, cui dixit Deus: « Credisne tibi me aliter conversatum esse, nisi ut justus appareas¹³? » Scilicet probato corde ejus a Domino et igne examinato, non inventa est in ipso iniquitas. Quid vero significat, « visitasti nocte? » Nonne molestias, propter obscuritatem, cumque nihil prorsus lætum habeant, noctem vocat, in qua visitans eum Deus, probatum expertus est, et tribulationibus comburens, omnis iniquitatis purum præstitit. — Hæc quoque possunt sic intelligi: Quandoquidem cordis abscondita non manifesta sunt, nisi soli de quo dictum est: « Tu solus novisti corda hominum¹⁴, » nox appellata sunt. Quæ quidem, cum sint aliis obscura propter impenetrabilem naturam, tibi vero, qui probasti me, cum « nocte visitasti, » manifestata sunt. Quibus consentit et illud: « Si

Στ. γ. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἐμφαίνεται πολλὴ παρουσία (18) τοῦ λέγοντος· εἰ γὰρ ταῦτα ἐπὶ Θεοῦ λέγει, πολλὴν ἑαυτοῦ ἐμφαίνει καθαρότητα· δοκιμάζεται γὰρ ἡ καρδία παντός τοῦ σκυθρωπῆ ὑπομένουτος, ὅτ' ἂν ἐν παντὶ θλιβόμενος μὴ στενωχωρῆται, ἀλλ' ὑπομένων εἰς τέλος ἀποδείκνυται ἄκακος· ὅς ἦν Ἰωβ, ὃς εἶπεν ὁ Θεός· « Οἶμαι με ἄλλως σοι κεχηρηματικῆναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος; » πρὸς τὸ δεδοκιμάσθαι τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πεπυρῶσθαι, καὶ μὴ εὐρέσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν. Τί σημαίνεται ἐκ τοῦ, « Ἐπισκέψω νυκτός; » καὶ ὅρα εἰ τὴν κατάστασιν τῶν σκυθρωπῶν, διὰ τὸ ἀφργῆναι καὶ μηδὲν ἰλαρὸν ἔχειν, νύκτα καλεῖ, ἐν ἣ ἐπισκεψάμενος αὐτὸν ὁ Θεός, δόκιμον ἀπέφηεν, καὶ πυρῶσας διὰ τῶν θλιβερῶν, καθαρὸν πάντων ἀδικημάτων ἀνέδειξεν. — Ῥηθεῖ τὸ, « Ἐπισκέψω νυκτός, » καὶ οὕτως· Ἐπεὶ τῆς καρδίας τὰ κρύφια οὐκ εἰσι γινεῖν ἢ μόνῳ τῷ πρὸς ὃν εἰρηται, « Σὺ μόνος γινώσκεις τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, » νύξ ὀνομάσθη· ἃ καὶ αὐτὰ, καίτοι τοῖς ἄλλοις ὄντα σκοτεινὰ διὰ τὸ ἀκατάληπτον, σοὶ τῷ δοκιμάσαντί με, διὰ τὸ ἐπισκέ-

¹² Act. II, 30. ¹³ Job XXXII, 32. ¹⁴ Act. I, 24.

(17'') Forte leg. εὐθύτητα, aut mox, καθ' ἑς. EDIT. PATROL.

(18) Vix dubito quin legendum sit καθαρότητα. b.

εθαι με νυκτός, πεφανέρωται. Τούτω συνάθει τὸ, « Εἰ ἀδικίαν ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος. »

Στ. δ'. Τὸ ἀπαγγέλλειν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων πράξει καὶ διαθέσει, ἔτι μὴν καὶ λόγῳ, φαύλων. Τίνα δὲ τὰ ἔργα τούτων, ἢ ἐκεῖνα περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἀνθρώποι ἐστε, καὶ κατὰ ἀνθρώπον περιπατεῖτε; » Κωλυτικὸν τοῦ λαλεῖν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τυγχάνει καὶ τὸ μὴ εὐρέσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν, ὅπῃ Θεοῦ πυρωθέντι διὰ πειρασμῶν καὶ τῶν παραπλησιῶν.

Στ. ε'. Τρίθιοι δὲ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, αἱ τηρήσεις τῶν ἐντολῶν τυγχάνουσιν, μᾶλλον δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι, λείαι καὶ ὀμαλαὶ ἀναδειχθεῖσαι, ἐκ τοῦ συνεχῶς πατεῖσθαι πρὸς τῶν σπευδόντων φθάσαι ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῶν· τέλος δὲ αὐτῶν ἡ μακαριότης καὶ ἡ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀπόδοσις ἐστίν. Δράμωμεν τοίνυν κατ' αὐτάς, ἵνα σωτηρίας τύχωμεν· οὐ κλονουμένων τῶν διαθημάτων, τοῦτ' ἐστίν οὐ σφαλαμένων, ὅτ' ἂν ὁ Κύριος ἐν ταῖς τρίθιοις αὐτοῦ καταρτίσῃ αὐτά· ὁ ταύτης τῆς αἰτήσεως τυχῶν, φησὶν· « Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον καὶ κατηύθυνα· » καὶ τὸ, « Ὅδον ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅτ' ἂν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου. »

Στ. ζ', ζ', η'. « Ἐγὼ ἐκέκραξα, ὅτι εἰσήκουσάς μου, ὁ Θεός· κλίνον τὸ οὖς σου ἐμοί, καὶ εἰσάκουσον τῶν ῥημάτων μου· θαυμάστωσον τὰ ἔλεή σου, ὁ σῶζων τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. » Τὸ, « κεκραξομαι, » πνευματικῶς ἀκουστέον· οὐ γὰρ γεγωνότερα τῆ φωνῇ πρὸς τὸν ἀόρατον Θεὸν κεκραγεῖν δεῖ, ἀλλ' ἐπιτεταμένη νοήσει· αὕτη δὲ ἡ κραυγὴ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Θαυμάστοι τὰ ἔλεή αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτόν, ὅτ' ἂν παραδοξότερον τι ἔχωσιν τὰ δι' εὐεργεσίαν ἔλεή γενομένα· ὡς τοῦ Θεοῦ κλίνοντος πρὸς ἡμᾶς εἰσακούει τῶν ῥημάτων τῆς φωνῆς ἡμῶν, οὐκ ἄλλο τι τυγχάνον, ἢ ἡ συγκαταβαίνουσα δι' ἀγαθότητα δύναμις αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ δέχεσθαι τοὺς ἡμετέρους λόγους. Εἰς τοῦτο λήψη τὸ, « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· καὶ ὧτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. » Τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ οὐχ ἑτέρας οὔσης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ μικρῷ πρότερον εἴρηται, ὅτε πρόκειτο τὸ, « Τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος· » ἀνθιστάμενοι ταύτῃ διάβολος, καὶ οἱ τούτου ἄγγελοι, καὶ πρὸς τοῦτοις ἀνθρώποι γόνιτες καὶ πονηροί, ἀφ' ὧν ἀβλαβῆς διαμεῖναι ποθῶν ὁ ἅγιος λέγει τῷ Θεῷ· « Φύλαξόν με ἀπὸ τῶν ἀνθισταμένων τῇ σῇ δεξιᾷ, κατὰ τὴν ὀφθαλμοῦ μου κόρην, » ἵνα ἀβλαβῆς ὁ νοῦς μου διαμείνῃ· ἀλλὰ καὶ, « Ἐν σκέπῃ τῶν πτερυγῶν σου σκέπασόν με, » ἀπὸ προσώπου ἀσεδῶν τῶν περιβαλεῖν με τάλαιπωρία ποθοῦντων· δυνατὸν δὲ ἀσεθεῖς καὶ ἀνθεστηκότας τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐπίνοιαν διαφόρους εἰπεῖν καθ' ἑποικείμενον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνοντας. Οὐ παντός δὲ ἡ φωνὴ ἡ, « Φύλαξόν με ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, » ἀλλὰ μόνου τοῦ πεφωτισμένου κατὰ τὴν ψυχὴν, ἔχοντος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας πεφωτισμένους. Τὸ δὲ, « Ἐν σκέπῃ τῶν πτε-

A Iniquitatem aspexi in corde meo, non exaudiat me Dominus¹⁸. »

VERS. 4. Prædicare opera hominum agendi et vivendi, atque etiam loquendi ratione, abjectiorum hominum est. Quæ autem sunt opera illa nisi de quibus Apostolus scribit : « Ubi enim lis et similitas in vobis, nonne homines esitis et secundum hominem ambulatis¹⁹? » Cavet igitur ne opera hominum loquatur, quippe cum in ipso non inventa sit iniquitas, et a Deo per tentationes et alia id genus quasi per ignem sit probatus.

VERS. 5. Semitæ autem Domini et sanctorum ejus, præceptorum scilicet observationes, vel potius ad virtutem conatus, faciles ac apertæ sunt, cum perpetuo terantur ab iis qui ad finem earum properant ; finis vero earum beatitudo et promissorum redditio est. Curramus igitur per eas, ut salutem consequamur ; non moveantur vestigia nostra, id est non labantur, quoniam Dominus in semitis suis perfecit ea. Qui hæc precatur, ait : « Sine iniquitate cucurri, et direxi²⁰ ; » atque illud : « Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum²¹. »

VERS. 6-8. « Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus : inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea. Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te. » — « Clamabo » spiritualiter intelligendum est. Non enim acutiore voce ad invisibilem Deum clamandum est, sed vehementi mente ; is autem clamor interioris hominis est. Mirificat misericordias suas super sperantes in se, quando mirabilibus aliquid habent beneficentiæ suæ misericordiæ. Dein inclinans se Deus ad nos, vocisque nostræ verba exaudiens, nihil aliud est ac benigne descendens potestas ejus ad preces nostras excipiendas. Quo sensu accipiendum et illud : « Oculi Domini super justos, ac aures ejus in deprecationem eorum²². » Dextera Dei cum nihil sit aliud ac Filius suus unigenitus, sicut paulo antea dictum est, in hujus explanatione, versiculi, « Delectationes in dextera ejus usque in finem²³, » qui ei resistunt diabolus, ejusque angeli, et præter illos veteratores malignique homines sunt, a quibus integer servari sanctus cupiens, dicit Deo : « A resistentibus dexterae tuæ custodi me ut pupillam oculi : » ut intacta mens mea servetur ; atque etiam : « Sub umbra alarum tuarum protege me, » ab impiorum vultu, me ærumnæ circumdare gestientium. Possibile est impios et dexterae Dei resistentes, secundum intelligentiam diversos dicere, quamvis hic unum et idem sint. Non cujusvis vox illa est, « Custodi me ut pupillam oculi, » sed solius secundum spiritum illuminati, cordisque oculos illuminatos habentis. Illud quoque, « Sub umbra alarum tuarum obumbra me ; » spiritualiter est accipiendum. Umbrantes enim Dei facultates, alæ ejus

¹⁸ Psal. lxxv, 18. ¹⁹ I Cor. iii, 3. ²⁰ Psal. lxxiii, 5. ²¹ Psal. cxviii, 32. ²² Psal. cxliiii, 16. ²³ Psal. xv, 11.

vocantur, quoniam obumbrat animumque confirmat illius qui se ab impiis adversus ipsum afflictionem meditantibus liberari precatur. Hi vero invisibiles quidam sunt inimici, qui miseriis excruciant a se victos, eos in peccatum inducentes.

Vras. 9-12. « Inimici mei animam meam circumdederunt; adipem suum concluserunt; os eorum locutum est superbiam, projicientes me nunc circumdederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram. » Quam feri dirique sint Deo resistentes apparet, cum dicit Psalmista, circumdari animam suam ab inimicis suis, adipemque eorum conclusum, propter carnalium appetitionem. Omnes enim omnino ad materiam dediti et carnales propter peccatum effocti sunt, et deliciis ac voluptatibus quasi ad se et pinguedine repleti. Vertit itaque Symmachus: « Adipe suo obstruxerunt. » Ideoque loquitur os eorum superbiam, amabile nihil aut decorum eloquentium. Isti igitur inimici, multa tumentes arrogantia, hæc dicentem quasi projicientes, circumdant, laso atque interempto qui in retia sua incidit. Non enim boni vel commodi quidquam moliantur. Divinarum legum infractores facti, cum oculos suos in terram demittunt, inclinati fiunt et rebelles. Hoc innuit in terram oculos suos constituere, contemplari volentes temporalia et sapere terrestria, declinantes, neque per rectam viam ambulare volentes, sed per flexuosas semitas, quas pergens sic imprecat: « Eheu, » inquit, « rectas reliquerunt vias, ut in tenebrarum viis incederent, quarum flexuosi sunt tramites, et recurvæ earum orbitæ²¹. » Isti quidem cum declinaverunt, constituerunt oculos suos in terram; ferentes autem imaginem cælestis, oculos suos in cælum sustulerunt, viamque ingressi sunt rectam, quæ ducit ad cælos. τούς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐπὶ τῷ

ρύτων σου σκεπέσεις με, ἡ πνευματικῶς ἐκλήπτει· αἱ γὰρ σκεπαστικάι τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, πτέρυγες αὐτοῦ καλοῦνται, δι' ὧν σκέπει καὶ εἰς εὐθυμίαν ἔγει τὸν παρακαλοῦντα ἐξαιρεθῆναι ἀπὸ ἀσεβῶν τῶν ταλαιπωρίαν κατ' αὐτοῦ διανοουμένων· οὗτοι δὲ ἀδραστοὶ τινές εἰσιν ἐχθροὶ, ταλαιπώρους ποιοῦντες τοὺς ἀλίσκομένους πρὸς αὐτῶν τῷ ὑποβαλεῖν αὐτοὺς ἁμαρτίᾳ.

Στ. θ', ε', ια', ιβ'. « Οἱ ἐχθροὶ μου τὴν ψυχὴν μου περιέσχον· τὸ στόμα αὐτῶν συνέκλεισαν· τὸ στόμα αὐτῶν ἐλάλησεν ὑπερηφανίαν, ἐκβαλόντες με νυκὶ περιεκύκλωσάν με· τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἔθεντο ἐκκλίνειν ἐν τῇ γῆ. » Τὸ ἄγριον καὶ ὠμόν τῶν ἀνθίσταμένων σημαίνει διὰ τοῦ εἰπεῖν περιέχεσθαι τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, συγχελεῖσθαι τὸν στόμα αὐτοῦ διὰ τὴν πρὸς ὄλην προσπάθειαν ὅλοι γὰρ δι' ὄλην ὕλικὸι καὶ σάρκιννοι πεπραγμένοι ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν τυγχάνουσιν, καὶ ἀπὸ πολλῆς εὐθυμίας καὶ τρυφῆς στέατος ὡσπερ καὶ πιμελῆς ἐπιγροῦντο· διὸ ὁ Σύμμαχος· « Τῷ στέατι αὐτῶν ἀπεφράγησαν· » διὸ καὶ λαλεῖ τὸ στόμα αὐτῶν ὑπερηφανίαν, οὐδὲν φιλικὸν ἢ καθήκον εὐσταθῶς προφερόντων· οὗτοι οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ πολλῆς ἀλαζονείας ἐκείλλοντες οἰοῦσι τὸν ταῦτα λέγοντα, περικυκλοῦσιν ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι τὸν ἐντὸς ἀρκύων γεγενημένον· οὐ γὰρ χρηστόν τι ἢ ἀγαθὸν ἐπιτετεύουσιν· ἐπεὶ παραβάται θεῶν νόμων γεγενημένοι, διὰ τοῦ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἐν τῇ γῆ θεθεῖσθαι, ἐκκλινόντων καὶ παρανομῶν γινόμενων· τοῦτο γὰρ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐν τῇ γῆ » τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν θεθεῖσθαι, σκοπεῖν θέλοντας τὰ πρόσκαιρα, καὶ φρονεῖν τὰ ἐπίγεια, ἐκκλινάνας ἐκ τοῦ τὴν εὐθειαν ὁδὸν μὴ βούλεσθαι βαδίζειν, ἀλλὰ τὰς σχολιάς ἥς ὁ ἔχων ταλανίζεται· « Ὡ γὰρ, φησὶν, οἱ ἐγκαταλείποντες ὁδοὺς εὐθείας, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς σκότους· ὧν αἱ ὀδοὶ σχολιαὶ, καὶ καμπύλαι αἱ τροχιαὶ αὐτῶν· » οὗτοι μὲν ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν ἔθεντο τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν ἐν τῇ γῆ· τῶν φορούντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, τιθέντες κατωρθῶσαι εὐθειαν ὁδὸν τὴν εἰς οὐρανὸς ἀναφέ-

Vras. 13. Cum propter longanimitatem tuam te dormientem existimaverunt, pœnam non extemplo solventes pro iis quæ cruenta patnaverunt, « Exsurge » deinceps, « Domine, » ut prævenias eos atque supplantas. Proderit enim eis hoc pati, ne semper ad malum grassantes, exitium suum augeant. Circumdantes enim animam meam, aliaque facientes, nisi impedirentur, gravissime eam affligerent. Quare « supplantas » eos, ut adversus me non jam prævaleant; et « eripie animam meam » ab iis qui tales sunt, ideoque impii sunt vocati: « Eripie, » inquit, « animam meam ab impio. » Frangeam suam eripiet e manu illorum: hanc siquidem habebant sibi provide datam; eripitur autem ab iis non ut æquum est utentibus. Itaque in terra pauci fiunt, id est, parvi ducuntur. Hi enim carnalia tantum ac terrestria sibi ambientes, animæ magnitudinem amittunt, divitiasque quas consecuti essent, nisi

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ μακροθυμῶντός σου κοιμᾶσθαι πῆδοξαν, μὴ παραυτὰ δίκην εἰσπραττόμενοι ἐφ' οἷς φρονικῶς διέκειντο, « Ἀνάστηθι » λοιπὸν, ὦ Κύριε, ἵνα προφθάσης αὐτοὺς ἐπὶ τῷ ὑποσκελισθῆναι· συνίππει γὰρ αὐτοῖς παθεῖν τοῦτο, ἵνα μὴ ἀεὶ ἐπὶ τὸ κακὸν τρέχοντες ἀξέβησαι τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν· περισχόντες γὰρ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ ἄλλα ποιοῦντες, εἰ μὴ κωλυθεῖεν, τὰ μέγιστα αὐτὴν βλάπτουσιν· ὅθεν « ὑποσκέλισον » αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι κατ' ἐμοῦ δύνωνται, « σοῦ βυσαμένω τὴν ψυχὴν μου » ἀφ' ἐκάστου ὄντος τοιοῦτου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσεβοῦς ὀνομαζόμενον· « Ῥῆσαι » γὰρ « τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς. » Τὴν βομφαλίαν ἑαυτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν λήφεται· εἶχεν γὰρ αὐτὴν εὐλόγως δοθεῖσαν, αἴρεται δὲ ἀπ' αὐτῶν οὐ χρωμένον ὡς δεῖ· διὸ καὶ ἐν τῇ γῆ ὀλιγοῦνται, τουτέστιν· εὐτελλίζονται· οἱ γὰρ περὶ τὰ ὕλικὰ καὶ χοϊκὰ γινόμενοι προσπαθοῦντες αὐτοῖς, ἀποβάλλουσιν τῆς ψυχῆς τὸ ἀνάστημα καὶ τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον, εἰ

²¹ Isa. LIX, 9, 10.

μη τὰ ὑλικά προτέθειντο· διὰ τοῦτο καὶ μη ὄντες ἄνυμάζονται· ὡς ἐν τῷ, « Μὴ παραδῶς τὸ σκῆπτρόν σου τοῖς μὴ οὖσιν· διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. »

Στ. εἶ. « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν (19), καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν, » τῶν ἐπὶ κακῷ συμφωνούντων καὶ ὁμοφρονούντων, τῆς ζωῆς ὁ μερισμὸς ὠφέλιμος· ὁ γὰρ πρᾶξιαι προτέθειντο κακὸν ὁμοφρονούντες, τοῦτο ἀποβάλλουσιν ἀτελεῖς γινόμενον, διαστασιάζαντες πρὸς αὐτοὺς, ὡς γέγονεν ἐπὶ τῶν προτεθειμένων πύργων καὶ πόλιν οἰκοδομήσαι ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῶν· εὐεργετῶν γὰρ αὐτοὺς ὁ θεὸς συνέχεεν τὰς γλώσσας αὐτῶν, ὡς μηκέτι εἰδέναι ἕκαστον τὰ παρὰ τῶν πλησίων λεγόμενα, ἵνα ἡ προκαταλοῦσα ἄγνοια, διαστασιάζειν αὐτοὺς πρὸς ἑαυτοὺς παρασκευάσασα, ἀτελεῖ τὴν πρόθεσιν αὐτῶν ἀποδείξει. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ δηλούμενον ἐν τῷ, « Διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. »

« Καὶ τῶν κεκρυμμένων σου ἐπλήσθη ἡ γαστήρ αὐτῶν. » Κεκρυμμένα δὲ Θεοῦ τὰ ἀνάξια τῆς μνήμης αὐτοῦ· ὧν πάντων τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις κατέλειπον μετὰ τὸ πλησθῆναι τὴν κοιλίαν αὐτῶν. Ὅτι δὲ ἀνάξια τῶν ὄψεων τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπιληπτα, παρίσταται ἐκ τοῦ Κάιν· ἐξῆλθεν γὰρ οὗτος ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐκ τοῦ, « Οὐδὲ διαμένουσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. » τούτων τῶν μακρὰν Θεοῦ τυγχάνοντων ἐμφορηθέντες, ἐτὰ κατάλοιπα εἶσαν τοῖς νηπίοις αὐτῶν· χορτασθέντες υἱῶν (20), τοῦτ' ἐστὶν ἀκαθάρτων· πάντων γὰρ τῶν μολυνόντων χαλεπότεροι οἱ καὶ ἑαυτοὺς βλάπτοντες καὶ ἑτέρων ἄντι γινόμενοι· ὁ δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ, « Καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν. » τέλειον γὰρ ἀπατήσαι, οὐχ οἷοί τε εἰσιν· διὸ περὶ αὐτῶν γέγραπται· « Ἀνθ' ὧν γὰρ ἠδίκουν νηπίους, φονευθήσονται· καὶ ἔξετασμός ἀσεβείας ὄλεθ. » Φέρεται γραφὴ ἔχουσα, « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν, » δι' οὗς υἱωνοὺς εἰς κόρον ἔσχον· διαμερισθέντες ἐν τῇ ζωῇ ἑαυτῶν, πολύτερον τὴν βλάβην ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ νηπίοι αὐτῶν ἐχορέσθησαν τῶν κεκρυμμένων τοῦ Θεοῦ.

Στ. ιε'. « Ῥεῖνοι μὲν οὕτω, φησὶν, καθὰ εἴρηται· « Ἐγὼ δὲ ἐν δικαιοσύνῃ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου. » οὐ γὰρ τῶν κρυπτομένων ἀπὸ σοῦ ἡ ἀρετὴ ὡς ἡ ἐκείνων κακία· κἀκεῖνοι μὲν αὐθάδεις ὄντες καὶ οἰόμενοι πάντων εἶναι πλήρεις, μηδὲν ἔχοντες, ὡς ἀπαντεῦθεν δοκεῖν αὐτοὺς κεχορτάσθαι· ἐγὼ δὲ ἐκ μέρους γινώσκων ἀρετῆ, τότε χορτασθήσομαι ὅτ' ἂν ὀφθῇ ἡ δόξα σου ὑφισταμένη κατὰ τὸ ἐρχόμενον τέλειον ἢ προσβάλλειν πότε δυνατόν ἐκ προσώπου πρὸς πρόσωπον· » δυνατόν ὀφθησομένην Θεοῦ δόξαν ἐκλαβεῖν τὸν μονογενῆ Υἱόν, περὶ οὗ γέγραπται· « Ὁφεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον αὐτοῦ· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου. » πληροῦται τούτων ἕκαστον, ὅτ' ἂν θεασό-

terrestria anteposuisent. Propterea et non existentes vocantur, velut in hoc loco: « Ne tradas sceptrum tuum iis qui non sunt »; divide eos in vita eorum. »

Vers. 14. « Saturati sunt filiis, et dimiserunt reliquias parvulis suis. » In malum consentientibus conjurantibusque vitæ divisio utilis est. Quod enim facere malum constituerant concordēs, hoc irritum jacet inter se dissidentibus, sicut illis evenit qui turrem et urbem ædificare damno suo constituerunt. Benefaciens enim illis Deus, miscuit linguas eorum, ita ut jam nemo intelligeret quæ proximus quisque diceret. Superveniens igitur subita ignorantia ipsos inter se dissidere præparavit, irritumque eorum inceptum ostendit. Hoc est igitur quod indicant hæc verba: « Divide eos in vita eorum. »

« De absconditis tuis impletus est venter eorum. » Abscondita Dei, quæ indigna sunt ejus memoria. Quorum omnium reliquias reliquerunt parvulis, suum postquam impleverunt ventrem. Quod Dei oculis indigna sunt scelestè admissa, indicat Cain exemplum; ille enim a Dei vultu rejectus est; nec non et hic locus: « Non stant iniqui coram oculis tuis. » Istis procul a Deo remotis impleti, « reliquias dimiserunt parvulis suis, saturati filiis, » id est, immundis. Omnibus enim impuris pejores, et se ipsos lædunt, et aliis exitio sunt; quod quidem ostenditur his verbis: « Et dimiserunt reliquias suas parvulis suis. » Justum enim decipere non valent. Ideo de istis scriptum est: « Proliis quæ inique parvulis fecerunt, interficientur; et inquisitio impios interimet. » Alia versio habet, « Saturati sunt filiis, » propter nepotes quos in fastidium habuerunt. Divisi in vita sua, multiforme damnum passi sunt; non enim modo ipsi, sed et parvuli sui saturati sunt absconditiis Dei.

Vers. 15. Hi vero sic, inquit, sicut dictum est: « Ego autem in justitia apparebo conspectui tuo. » Non enim absconditorum procul a te virtus ut istorum malitia. Et isti quidem, cum arrogantiores sint, sese omnium esse plenos existimant, nihil habentes, et inde videtur eos saturatos esse. Ego autem partim nunc cognoscens, tum saturabor eum apparebit gloria tua exorians secundum perfectionem venientem; cui adjicere possumus « facie ad faciem. » Possibile est conspiciendam Dei gloriam significare unigenitum Filium, de quo scriptum est: « Videbit omnis caro salutare ejus, et revelabitur gloria Domini. » Quorum implebuntur

¹⁹ Esther xiv, 11. ²⁰ Psal. v, 6. ²¹ I Cor. xiii, 12. ²² ibid. ²³ Luc. iii, 6; Isa. xl, 5.

(19) Vulg. saturati sunt filiis. — LXX vero habent ἔχορτάσθησαν υἱῶν, Saturati sunt porcinis (alimentis): et sic legendum hoc loco probat quod infra legitur: Φέρεται γραφὴ ἔχουσα « ἔχορτα υἱῶν, » Ἄλῃ

versio habet « Sat. sunt filiis. » Quod interpretem sefellit. EDIT.

(20) Legendum ὕετων. Id.

singula, quando videlicet gloriam Filii, et gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenus gratiæ et veritatis 27. »

μεθα τὴν δόξαν τοῦ Υἱοῦ, « δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

PSALMUS XVII.

VERS. 4. Quis hic finis habetur? cujus gratia cætera, ille vero nullius causa. Ergo propter victoriam adversus inimicos bella, omniaque ad regis præcellentiam spectantia jam et finem vocavit, et... hymnorum auctorem, ad quem Esdras dixit: « Apud te victoria. » Cujus igitur et puer et servus David. Et sic canticum in die, id est in luce profertur, cum omnes atque Saul devenerunt, nihilque mali ab iis passus est David.

VERS. 5. « Torrentes iniquitatis, » propterea quod ad iniquitatem tendunt qui tentationes non fortiter ferunt; « dolores » vero « mortis » et « inferni, » mortalia sunt peccata. Cæterum et « torrentes iniquitatis, » malitiæ fluentia dices, « mortisque dolores, » peccato obnoxiam agendi rationem.

VERS. 7. Congrua autem hæc cum illis: « Nobis vero unus Deus Pater, et unus Dominus Jesus Christus 28; » nisi de eodem utrumque dicatur, cum sit Pater Filiusque, et Deus et Dominus, propter eandem deitatem ac dominationem. Exauditus credit rursus venturum coram eo clamorem suum; vel quia Deum sensit annuentem, de eventu securus est.

VERS. 8, 9. Alius dicit: Montes illos transfert errorum, qui fidem sicut granum sinapis habet. « Si enim, dicit Paulus 29, habeam fidem ita ut montes transferam. » Hujusmodi est spiritus lunatici, de quo dicit Salvator: « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc illuc 30. » « Ascendit fumus in ira ejus, » molestiarum ligno consumpto, similitudinem habente cum iis quæ ædificantur super Christum angularem lapidem a vanis hominibus, lignis, feno, culmo; quæ quidem turpes sunt actus et cogitationes. Carbones vero, forte castigaciones indicant, qualiter in hoc loco: « Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitierit, potum illi ministra: hoc enim faciens, carbones ignis congesseris super caput ejus 31; » atque illud: « Cadent in ipsos carbones ignis, et deficiet eos 32. » Isti erunt tibi auxillium. Sunt et forsitan accensi Dei sermones, qui animæ verba purificant. Quod manifestum est Isaia dicente: « Et missus est unus seraphim, carbonemque ab altare suscepit 33. » Comburet igitur ad splendorem sermones animæ ad illud paratæ. Peccata autem mundat, actus eorum exurens. Quod si ignem illum non ostendunt, comburet eos ignis in æternum.

VERS. 10. Descensus vero Salvatoris Incarnationem indicat. Descendit autem non localiter sed cum

27 Joan. 1, 14. 28 I Cor. VIII, 6. 29 I Cor. XIII, 2, 14. 30 Isa. VI, 6.

Στ. α'. Τέλος δὲ λέγεται τί; Οὐ χάριν τὰ ἔλλα. αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· διὰ τοίνυν τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκην οἱ πόλεμοι, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀρριστείαν βασιλέως συντείνοντα ἤδη καὶ τέλος ἐπέλασεν καὶ διέ... δεῖν ὑμολογίας τὸν αἰτιον, πρὸς ὃν Ἐσδρας εἶπεν· « Παρὰ σοῦ ἡ νίκη· » οὐ δὲ καὶ παῖς καὶ θεραπευτὴς ὁ Δαυὶδ· καὶ οὕτω τὴν ὥδην ἐν ἡμέρᾳ, τουτέστιν ἐν τῷ φωτισμῷ προσάγει, ἡνίκα πάντες καὶ ὁ Σαοὺλ κατελύθησαν, μηδὲν βλαβέντος ὑπ' αὐτῶν τοῦ Δαυὶδ.

B Στ. ε'. Ἡ καὶ « χειμάρροι ἀνομίας, » διὰ τὸ εἰς ἀνομίαν ἐρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους πειρατήρια· καὶ μὴν « ὠδίνες θανάτου » καὶ « ἕδου » τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτήματα· οὐκοῦν καὶ « χειμάρρους ἀνομίας » ἐρεῖς τὰ βέβηματα τῆς κακίας· καὶ « θανάτου κακίας (21), » τὰς πρακτικὰς ἀμαρτίας.

Στ. ζ'. Σύμφωνανα δὲ ταῦτα τῷ, « Ἡμῖν δὲ εἰς θεὸς ὁ Πατήρ, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· » εἰ μὴ ἄρα κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἀμφοτέρω λέγεται, Πατὴρ καὶ Υἱοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ὄντος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος καὶ κυριότητος. Εἰσακουσθεῖς δὲ πιστεύει, πάλιν εἰσελεύσεσθαι ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ἰδίαν κραυγὴν, ἣ ὅτι ἤσθετο τοῦ Θεοῦ ἐπινεύσαντος, καὶ θαρρῆε περὶ τῆς ἐκδόσεως.

C Στ. η', θ'. Ἐτεροῖς ἐφη· Τὰ ὄρη ταῦτα μεθίστην ἀπὸ τῶν ἠπατημένων, ὁ ἀπασαν ὡς κόκκον σινάπεως ἔχων πίστιν. « Ἐάν γάρ, φησὶν ὁ Παῦλος, ἔχω πίστιν ὥστε ὄρη μεθίστανειν· » τούτων ὑπῆρχε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ σελήνιασμοῦ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῷ ὄρει τούτῳ· Μετάβηθι ἐνθεν ἐκεῖ. » « Ἀνέβη δὲ καπνὸς ἐν ὄρῳ αὐτοῦ, » τῆς μοχθηρᾶς ὕλης δαπανωμένης, ἀναλογίαν ἔχουσης πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστῷ θεμελίῳ ὄντι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χόρτον, καλάμην· φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνώμαι· οἱ δὲ ἀνθρώποι ποτὲ μὲν τὰς κολάσεις σημαίνουσιν. ὡς ἐν τῷ, « Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐάν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἀνθρώπος πρὸς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· » καὶ τὸ, D « Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἀνθρώποις πύρρος, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς· » οὗτοι ἐσονται σοὶ βοήθεια· ποτὲ δὲ τοὺς διακίβρους τοῦ Θεοῦ λόγους καθαιρόντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμοὺς· καὶ δῆλον ἐξ Ἡσαίου φησαντος· « Καὶ ἀπεστάλη ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ ἔλαθεν ἀνθρώπος ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου· » πυροὶ τοίνυν εἰς φαιδρότητά τοὺς λογισμοὺς τῆς ἐτοίμου πρὸς τοῦτο ψυχῆς· ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαίρει, τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγων· τὸ δὲ πῦρ εἰ μὴ δέξωνται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ι'. Ἡ δὲ κατάβασις, τῆ τοῦ Σωτῆρος ἀκλόουτος οἰκονομία· κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ τῷ ἐν μορφῇ 34 Math. XVII, 19. 31 Rom. XII, 20. 32 Psal. CXXII, 5.

(21) Lege ὠδίνας. Proxima vox κακίας typhothetam sefellerit. Εδῖα.

Θεοῦ ὑπάρχων, μορφήν δούλου λαβεῖν· τὸ δὲ ἀσαφές αὐτὸ καὶ λαμβάνων τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, διὰ τοῦ γνόφου παρίσταται· εἰς τοῦτο γὰρ καὶ Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δυνατὸν, εἰσεσλήλυθεν· τοιαύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία τῷ μὴ δι' ὧν ἐγνώσθαι τοῖς γενη-
ταῖς.

Στ. ια'. Τὸ δὲ χειροῦ ἐρμηνεύεται πληθυσμὸς γνώσεως· τοῖς οὖν λογικοῖς τούτοις ζώοις, ἢ καὶ ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς, ἐπιβάς ὁ Θεὸς ἵπταται διὰ τῆς ὀξυτάτης νοήσεως· ἀνέμους δὲ εἰ μὲν τοὺς αἰσθητοὺς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει τούτων ὁ Θεός, ἄγων αὐτὸς ὡς βούλεται· ἐξάγων γάρ ἐστὶν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτῶν· εἰ δὲ τοὺς πνεύματι μεταωριζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοὰς ἐκπέμποντας σοφοῦς ἀνδρας νοήσεις, οὗτοι καὶ τούτων ταῖς πτέρυξιν ὁ Θεὸς ἐπιβαίνων ἵπταται πανταχοῦ, τουτέστι ταῖς ὑπέπεσει νοήσεσιν· καὶ ἀνέμους δὲ διδασκαλίας περὶ ἑτεροδόξων λέγων, εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· « Παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδίαν τῆς πλάνης· » τῶν δὲ τοιούτων ἀνέμων ταῖς πτέρυξιν ἐπιβαίνει πνεύματα πλάνα· τῆς δὲ ἀληθοῦς ὁ Θεὸς ἐπιβαίνων διδασκαλίας, ὅπου βούλεται πνεῖ.

Στ. ιβ'-ιε'. Σκοτεινῶν νεφελῶν εἰς φῶς διὰ σαφηνείας προελθουσῶν, οὐδεμιὰς ἀπολογίας ὑπολείπεται πρόφασις τοῖς ἀμαρτάνουσιν· διὸ εὐθέως τηλαυγῆσει τῶν νεφελῶν, ἀκολουθεῖ χάλαζαν καὶ ἀνθρακας πυρὸς εἶναι· εἶθι δὲ κολάσεων διὰ τῶν προσηγοριῶν σημαίνεται, καὶ τῶν περὶ Χριστοῦ προφητευσόμενων ἐκβάσεως τετυχηκότων· ὁ Θεὸς εὐθύς οὐρανὸνθεν βροντᾷ· ἦτοι διὰ τῆς μεγαλοφωνίας τῶν πληρουμένων λόγων ὑπὸ Ἰησοῦ, ἢ τῷ ἐκάστη διανοίᾳ ἐμβάλλειν θεολογίας ὑψηλοτάτους λόγους τὸν Θεὸν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, μονονουχί τοῦτο κεκραγῶς· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ ἠδόκησα· » ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, φωνῆν δίδωσιν ὁ Ὑψίστος τοῖς ὑψηλῶς περὶ Χριστοῦ διαλαβοῦσιν, ὅτι οὐχ εἶμα καὶ σὰρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος τὸν ἴδιον Υἱόν· ὡσπερ δὲ τοῖς παρεσκευασμένοις τὸν νοῦν πρὸς θεοπτίαν καὶ τὴν ἀκοήν τοῦ ἔσω... ὁ Κύριος καὶ ὁ Ὑψίστος τὴν φωνῆν αὐτοῦ δίδωσιν, ἐν ὑπὸ τῆς οὐρανὸνθεν ἐρχομένης βροντῆς μεταωρισθέντες, ἐκστῶσι μὲν τῶν γῆινων, προσπελάσασαι δὲ τῷ οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φέροντες, καὶ τὰ ὑψηλὰ τῶν νοημάτων πρὸς τοῦ Ὑψίστου δίδόμενα λάθωσιν· οὕτω τοῖς ἐναντίως διακειμένοις ἐξαποστέλλει βέλη ἢ Κύριος ἰκανῶς ἔχοντα συνταράξει τοὺς πρότερον περὶ τὸ κακὸν ὁμοιοῦντας· βέλη δὲ νῦν λέγει τοὺς προαναφρονούντας τὰς κολάσεις λόγους· ἰκαναὶ γὰρ αἱ ἀπειλαὶ ἐκταράξαι καὶ θορυβῆσαι τὴν ψυχὴν· οὗ· ἀν δὲ καὶ τὰς μετ' αἰνιγματικῶν λεγομένας ἀπειλάς σαφηνίσῃ, καὶ φωτίσῃ ἀστραπῶν δίκην, τοὺς ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν προσηρημένων σκορπισθέντας συνταράξει· οἱ γὰρ σκορπιζόμενοι τὴν πρὸς τὸ κακὸν συμφωνίαν ἀποβάλλουσιν ὡς ἐν ταραχῇ καὶ συγχύσει γενόμενοι.

Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς αἱ νεφέλαι· τοὺς προ-

in forma Dei casset, ut servi formam susciperet²¹. Quod obscurum absconditumque in Dei noticia est, per caliginem ostenditur; in qua Moses, quantum possibile est homini, penetravit. Designat et Salvatoris in terra commorationem, prout minime a mortalibus cognosceretur.

Vers. 11. Per cherubim significatur scientiæ abundantia. Super hæc igitur spiritualia animantia, vel super tales animas ascendens Deus volat altissima mente. Ventos autem si sensibiles acceperis, verbo providentiæ ascendit super illos Deus, dicens ipse ut vult. Educit enim ventos ex eorum thesauris. Quod si homines spiritu elatos et quasi ventos auras emittentes, sapientes putaveris, et horum super pennas vectus Deus quacunque volat, id est excelsis cogitationibus. Et ventos quidem doctrinæ de heterodoxis ait Apostolus, dicens: « Omni vento doctrinæ in alea hominum, in malitia ad viam erroris²². » Talium autem ventorum super alas volat spiritus fallaces; Deus vero veræ doctrinæ vectus alis, ubi vult spirat²³.

Vers. 12-15. Obscuris nubibus in lucem per revelationem pervenientibus, nullus excusationis locus peccantibus relinquitur. Itaque cum nubes late fulserunt, protinus sequuntur grando et carbones ignis. Imagines poenarum per has voces ostenduntur, necnon et prophetizantur quæ in Christi adventu sunt. Protinus intonat Christus de cælo; sive propter magnam sermonum a Jesu habitorem majestatem; seu quia cuique menti infudit divinitatis altissimos sensus Deus de unigenito Filio suo, exclamans hoc tantum: « Ille est Filius meus dilectus, in quo complacui²⁴. » Sed et revelans Filium suum, vocem dat Altissimus illis qui esse de Christo intelligunt, cum neque sanguis, neque caro revelaverunt, sed Pater cælestis proprium Filium²⁵. Quemadmodum enim animo præparatis ad Dei intuitionem et ad auditionem interioris... Dominus et Altissimus vocem suam dat, ut tonitribus de cælo missis elati, a terrestribus recedant, tendantque ad cælum, imaginem illius qui super cælos est ferentes, sublimesque cogitationes ab Altissimo datas accipiant. Iis ita qui se adversarios præstant, emittit sagittas Dominus satis idoneas ad conturbandos eos qui prius in malum conspiraverunt. Sagittas vero nunc vocat sermones pœnas prophetizantes. Satis enim sunt minæ ad commovendam conturbandamque animam. Cum enim et minas obscure editas manifestaverit, illuminaveritque fulgurum instar, sagittis, ut jam explicuimus, dispersos conturbabit. Dispersi enim in malum concordiam amittunt, quasi perturbatione et confusione trepidantes.

Multis Scripturæ locis nubes prophetas indicant.

²¹ Pl II pp. II, 6, 7. ²² Ephes. IV, 14. ²³ Joan. III, 8. ²⁴ Matth. III, 17; XVII, 5. ²⁵ Matth. XVI, 17.

Vitem enim domum Israel vocans, jubet nubes non cam madefacere⁴⁰. Non jam hic invenitur illud : « Hæc dicit Dominus ; » necnon et illud : « Factum est verbum Domini ad me. » Usque ad has nubes veritas lucet. Ipsæ animis illabentes spiritualibus verbis, imbrem non terra, sed aeris terram colentibus guttatim defundunt, propria virtute et spiritu intus agente suspensæ per æthera. Humor vero qui in eis erat ante descensum revelationemque per Salvatorem esse dicitur obscuratus. Cum autem elocuto Deo in Filio in novissimis diebus, implet fuerint lex et prophetæ, lateque effulserint splendor, in conspectu ejus congregientur nubes, clariores factæ per illius quem prænuntiaverant uræsentiam.

Vers. 16. « Et apparuerunt fontes aquarum. » Peractis omnibus quæ modo dicta sunt, videbuntur fontes aquarum ; atque etiam si quis fontes vocet aquarum..... bonorum cogitationes, hæc videnda esse dicit, abjecta omni spiritus ignorantia et malitia ; illæ enim sublatae jam non in nobis bonorum fontes abscondent. Si autem et omnem divinitus inspiratam Scripturam spiritualem, tenebris obscuratam, videndos fontes appellare liceat, perpendendum est. Cum igitur nobismetipsis ad Deum conversis, sublatum fuerit ignorantia et obscuritatis velamentum, revelabuntur aquarum fontes, ut facile ex singulis hauriatur, juxta illud : « Haurite aquam cum gaudio e fontibus Salvatoris⁴¹. » Hæc enim aqua lætitiæ plena est, quæ de fontibus Salvatoris manat ; perspicaci enim dati sunt, atque his qui ad videndum Deum sunt idonei ; juxta illud : « In ecclesiis benedicite Deo, Domino de fontibus Israel⁴². »

« Et revelata sunt fundamenta orbis terrarum ab increpatione tua, Domine ; » orbis terrarum edificat per ea quæcumque illie et aguntur, et dicantur, et cogitantur. Per fundamenta præsupposita, non multum erraveris si mores habitusque.... Cum enim pravos homines sagittis suis percusserit, fulgurumque suorum perstrinxerit fulgore, abscondita hominum manifesta sient, opacissima tenebrarum illuminante Deo, orbisque terrarum fundamenta revelante, profunda patefaciet e tenebris ab sua in orbem terrarum de omni re increpatione. Fundamenta quæque terrarum orbis nonnulli vocant divinos viros, propter vitæ excellentiam, vimque virtutis, in quibus ædificant qui secundum Christum vivunt. Revelabuntur ideo hæc fundamenta, increpatione adversus eos qui peccaverunt facta. Pœna enim impiorum fundamentis parcente, manifestatio et revelatio justorum fiet, « ab inspiratione spiritus iræ tuæ. » Non illico a peccatoribus pœnas exigit Deus ; nam si hoc fieret, omnia penitus deleta essent ; sed be-

αφῆτας σημαίνουσιν· ἀμπελώνα γὰρ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰπὼν, ἐντέλλεται ταῖς νεφέλαις τοῦ μὴ βρέχειν ἐπ' αὐτόν· οὐκ ἐστὶ γὰρ παρ' ἐκείνοις τὸ, « Τάδε λέγει Κύριος· » καὶ τὸ, « Ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με· » μέχρι τούτων τῶν νεφελῶν ἡ ἀληθεῖα λάμπει· αὐταὶ ταῖς ψυχαῖς ρέουσιν λόγων πνευματικῶν, δετὸν οὐ γῆς ἀλλ' ἀέρος εἶσιν τοῖς ἐπὶ γῆς ἀποσταζάμεναι, ὑπὸ τε τῆς σφῶν ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐνεργούντος πνεύματος μεταωριζόμεναι· τὸ ἐν αὐταῖς οὐκ ὕδωρ πρὸ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκβάσεώς τε καὶ σαφηνείας εἶναι λέγεται σκοτεινόν· διὰ δὲ λαλῆσαντος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, πληρωθῶσιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἀπὸ τῆς τριλογίης καὶ τῆς ἐπιλάμψεως, ἐνώπιον αὐτοῦ συνελθόνται· νεφέλαι φανεραὶ γινόμεναι διὰ τὸ τὸν ὑπ' αὐτῶν προαναφανηθέντα παρῆναι.

Στ. ις'. « Καὶ ὄφθησαν αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. » Τῶν προαιρημένων ἀπάντων συμβεβηκότων, ὄφθησονται αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων· καὶ εἰ μὲν πηγὰς τις λέγει ὑδάτων τὰς ἐθε... τῶν καλῶν ἐννοίας, ὄφθησονται ταῦτα ἐρεῖ, ἀναβαλλομένης τῆς ἐπιχειμένης τῆ ψυχῆ ἀγνοίας καὶ κακίας· αὐταὶ γὰρ περιαιρηθεῖσαι, οὐκ ἐστὶ κρύψουσιν τὰς ἐν ἡμῖν πηγὰς τῶν ἀγαθῶν· εἰ δὲ καὶ πᾶσαν θεόπνευστον Γραφὴν πνευματικὴν ὑπὸ ἀσαφείας κεκαλυμμένην, πηγὰς ἐρεῖ ὄφθησόμενας, ἐπίστησον· ὅτ' ἂν οὐκ ἐπιστρέψάντων ἡμῶν πρὸς Κύριον περιαιρηθῆ τὸ τῆς ἀγνοίας καὶ ἀσαφείας κάλυμμα, ὄφθησονται αἱ ἐγκείμεναι τῶν ὑδάτων πηγαὶ, ὡς εὐκόλως ἐφ' ἐκάστης ἀρύεσθαι· κατὰ τὸ, « Ἀντήσατε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου· » τοῦτο γὰρ τὸ ὕδωρ εὐφρασίας ἐστὶν παρεκτικῶν οὐσῶν σωτηρίου πηγῶν, ἀλ' ἀπνευμήθησαν τῷ διωρατικῷ, καὶ νῦν ὄρθῶν τὸν Θεὸν ἔχοντι γένει (32)· κατὰ τὸ, « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν, Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. »

« Καὶ ἀνεκαλύφθη τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης ἀπὸ ἐπιτιμῆσεώς σου, Κύριε. » Τῆς οἰκουμένης ἐποικοδομοῦσης δι' ὧν πράττει καὶ λέγει καὶ νοεῖ· θεμέλιος τῶν προκαταβεβηγμένων, οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὰς ἐξῆς καὶ διαθέσεις... μένης· ὅτ' ἂν διασκορπίση τοὺς φαίλους τοῖς βέλεσιν αὐτοῦ καὶ συνταράξῃ ἐκλάμψει τῶν ἀστραπῶν αὐτοῦ, τῶν κρυπτῶν τῶν ἀνθρώπων φανερῶν γινόμενων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ κρυπτά τῶν σκότους, καὶ φανερούντος τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης ἀνακαλύψει· βαθεῖα ἐκ σκότους ἀπὸ τῆς ἐπιτιμῆσεως τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ κατὰ πάντων· εἰ δὲ καὶ θεμέλια οἰκουμένης λέγοι τις τοὺς θεοὺς ἀνδρας, διὰ τὸ εὐτονον τοῦ βίου καὶ τὴν στερεότητα τῆς ἀρετῆς, ἐφ' οἷς ἐποικοδομοῦνται οἱ κατὰ Χριστὸν πολιτευόμενοι, ἀνακαλύπτεσθαι καὶ τοὺτους τοὺς θεμέλιους συμβήσεται, ἐπιτιμῆσεως γινόμενης κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων· τῆς γὰρ κολάσεως τούτων μὴ ἀπομένης τῶν θεμελίων, φανέρωσις καὶ ἀνακάλυψις αὐτῶν ἔσται, « ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀρθῆς σου. » Οὐ παραυτὰ τοῖς ἀμαρτανούσιν Θεὸς ἐπαγγίλλεται τὰς τιμωρίας· εἰ γὰρ τοῦτο ἐγένετο, τὸ πᾶν ἄρθρον

⁴⁰ Isa. v, 6. ⁴¹ Isa. xii, 3. ⁴² Psal. Lxvii, 27.

(32) Ita cod.

ἀπόλλυτο· ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ πολλῇ, ἐκάστοτε πλήθους ἀμαρτημάτων γινομένου, οὐ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐμπνέειν αὐτὸν πνεῦμα τῆς ὀργῆς ἐαυτοῦ διὰ τὸ προαναφωεῖν τῆς ὀργῆς τὰς κολάσεις· « Παιδεύσω γὰρ αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ τῆς θλίψεως αὐτῶν. »

Στ. ιζ'. « Ἐξ ὑδάτων πολλῶν, » ἤτοι τῶν παραχωδῶν καὶ ἀλμυρῶν πραγμάτων τοῦ βίου, τροπικῶς θαλάττης ὀνομαζομένων, ἢ ἀντικειμένων καὶ τεταραγμένων. Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ δόγματα τῆς ἀθεότητος ὑδάτ. ἔστιν πολὺ οὐ δυνάμενον σβέσαι τὴν ἀγάπην δυνατοῦς δὲ ἐχθροῦς ἐξ ὧν ρύεται ὁ Θεός, τοὺς ἀοράτους ρητέον· τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐν ὑπεροχαῖς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀπατῶν προτεθειμένους διὰ ψευδωνύμου γνώσεως, ὅτ' ἂν δεινοὶ περὶ σοφιστεῖαν ὦσιν. Οὐχ ἀμάρτοι δὲ τις καὶ τοὺς ἰδίους λογισμοὺς, ὅτ' ἂν **B** δολομαρτυρῶνται τῇ προνοίᾳ ἢ καὶ περὶ ἄλλην ἀσέβειαν ἐπὶνέγκωσιν, ἐχθροῦς δυνατοῦς λέγων, καὶ ρυσθῆναι ἐκ τῶν μισούντων, ὅτ' ἂν ὑπὲρ αὐτὸν κραταιωθῶσιν ἀξίᾳ, μισούντων δὲ μάτην· οὐδὲ εἰς γὰρ διὰ τὸ φαῦλος εἶναι μισούμενος, παρῆρσιάζεται πρὸς Θεὸν ταύτην τὴν εὐχὴν εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτ' ἂν διὰ Χριστὸν καὶ τὸν ὀρθὸν βίον μισῶται παρὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τῶν τὴν θεοσέβειαν βδελυττομένων· Ἐλεγχον γὰρ τῆς ἐαυτῶν πολιτείας ἠγοῦνται τὴν τοῦ δικαίου ἀναστροφὴν. Οὐτοὶ δὲ οἱ μισητικῶς πρὸς τὸν δίκαιον ἔχοντες τότε μάλιστα ἐπιτίθενται, ὅτ' ἂν κακώσεως καιρὸς ἐνστή· τὸ γὰρ κρῖμα τῆς Προνοίας ἀγνοοῦντες, οὐ δι' ἄλλο τι, ἢ δι' ἀμαρτίας θλίβεσθαι τὸν δίκαιον ὑπολαμβάνουσιν· ὡς οἱ διαλεγόμενοι τῷ Ἰωβ. Τοῦ γὰρ Θεοῦ θλίψεν αὐτὸν ὑποβαλόντος ὅπως ἀναδείχθῃ δίκαιος, **C** ἔρασκον ἐκεῖνοι ἀσεβείας καὶ ἀμαρτίας χάριν τούτοις περιπεπτωκέναι τὸν ἄνδρα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παλινοῦτος ἰσχυροὶ πάντες οἱ ἀλιτήριοι δαίμονες καὶ ὁ διάβολος, ὡς νοεῖσθαι νῦν κάκωσιν τὴν ἀναρτίαν.

Στ. ιθ'. « Καὶ ἐγένετο Κύριος ἀντιστήριγμά μου. » Ἐν ἡμέρᾳ γὰρ κακώσεως ὅτ' ἂν τις πρὸς τὸν Θεὸν καταφύγῃ, ἔξει αὐτὸν ἀντιστήριγμα αὐτοῦ γινόμενον, τοῦτ' ἔστιν ἀντιστηρίζοντα αὐτὸν, ἵνα μὴ κλονηθεῖς καταπέση. Καὶ περὶ τῆς τελείας γοῦν ψυχῆς, ἀντιστήριγμα τὸν Θεὸν Ἀδὸν ἐχούσης, θαυμαστικῶς οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν ἀνάβασιν καὶ λάμπρυνσιν αὐτῆς, εἰσκούσιν· « Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα λευκινθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς; »

Στ. κ'. « Καὶ ἐξήγαγέν με εἰς πλατυσμόν. » Ἀντιστήριγμα γὰρ ὁ Κύριος γινόμενός τινα ἐξάγει αὐτὸν ἐκ τῆς στενότητος τῶν θλιβερῶν, πλατυσμόν αὐτῷ δωρούμενος· κατὰ τὸ, « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι. » Ἐν θλίψει δὲ πλατύνεται τις, οὐκ ἐξῆς τῆς θλίψεως πάντως γινόμενος, ἀλλὰ γενναίως καὶ εὐλαβῶς πρὸς αὐτὴν τεταμένος. « Ρύσεται με, ὅτι ἠθέλησέν με. » Ἐάν ὅτι μάλιστα κλειστότην ἔχουσι δύναμιν ἠθέλησεν γὰρ με, πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ποιοῦντα.

Στ. κα'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν

A dignitate et humanitate multa, semper peccatorum frequentiam exspectat. Non singulis diebus emitit spiritum iræ suæ, prænuntiatque iræ castigationes: « Docebo enim illos in ira tribulationis illorum. »

VERS. 17. « De aquis mutis, » scilicet de turbulentis amarisque vitæ negotiis, quæ figurate mare nominantur, vel de adversis atque confusis. Ponderandum est annon impietatis dogmata sint aqua multa, quæ amorem non valet extinguere; fortissimè vero inimicos, de quibus Deus eripuit, inimicos esse invisibiles credendum; forsàn et homines in honore constitutos, qui ob fallacem scientiam ad decipiendum maxime sunt idonei, cum **B** sophismatibus formidandi sint. Minime fallitur qui et ipsas argumentationes, quibus providentiæ indignantur vel aliam agitant impietatem, inimicos fortissimos vocat, et liberari ab iis qui ipsum oderunt, et super ipsum confortati sunt precatur, qui scilicet oderunt frustra; nullus enim propter vitia invisus, has ad Deum preces fundere audeat; sed cum propter Christum rectamque vitam odio est peccatoribus erga Deum pietatem detestantibus: propriæ enim sibi rationis agendi reprobationem justorum vitam putant. Quare justos invisos habentes, tum maxime insectantur, cum nocendi tempus occurrat; Providentiæ enim judiciorum nescii, ærumnis non justum premi, nisi ob peccata, existimant, sicut illi qui cum Job colloquebantur. Qui cum a Deo affligeretur, ut ostenderetur justus, dicebant isti impietatis et peccati causa tot eum oppressum esse malis; sed et prævalent in deficientem maligni dæmones diabolusque, ut jam peccatum reputetur afflictio.

VERS. 19. « Et factus est Dominus protector meus. » In die enim afflictionis, si quis ad Deum confugiat, eum habebit sibi protectorem factum, id est protegentem ipsum, ne fugatus succumbat. Quod vero ad perfectam animam, adjumento Domini Verbum habentem, qui mirantes excipiunt ascensum ejus atque splendorem, exclamant: « Quæ est ista quæ ascendit in albis, super fratrem suum **D** innixa? »

VERS. 20. « Et eduxit me in latitudinem. » Cum alicui protector factus est Dominus, educit eum de tribulationum angustiis atque in spatioso loco collocat, juxta illud: « In tribulatione dilatasti mihi ⁴². » In tribulatione autem dilatatur, non qui omnino tribulationis immunis est, sed qui fortiter pieque dilatatur ea. « Salvum me fecit quoniam voluit me. » Eripuit me, quantumcunque polleant inimici mei; voluit enim me, omnes ipsius voluntates facientem.

VERS. 21. « Et retribuet mihi Dominus secun-

⁴² Cant. viii, 5. ⁴³ Psal. iv, 2.

dam justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. » Purissimi vere hæc et perfectissimi libertas, non quidquam vel levissimum in se reprehendentis. Ideo qui psalmum hunc ad personam Salvatoris referunt, has voces ipsi accommodant, per omnia tentato propter similitudinem absque peccato. Justitiam autem, virtutem universæ practicam dicit; puritatem manuum, practicos conatus qui puri et intacti optimis eloquiis perficiuntur, sæpius enim manus pro practicis potestatibus dictas reperire est.

Vers. 22. Vult Deus facientem ipsius voluntates. « Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. » Hæc autem minime arroganter dicit, sicut quibusdam videtur, sed Deo subjiciens prosperitatis suæ causam; custodit vero vias Domini, qui mandatorum ejus pergit viam, nec contra Deum suum impium se præbet. Qui recte de veritatis dogmatibus sentiunt, justam de Deo Christoque opinionem profitentur, reverenter de Spiritu sancto putant, ac denique de omnibus dogmatibus uti decet credunt.

Vers. 23. « Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo. » Etsi enim minime scrutanda judicia ejus, et abysso fere similia, cum non sint intellectu percipienda, tamen qui ea quasi in conspectu habet potest neque Providentiæ contrarius esse neque in providentem impius. Etsi enim non intelligamus, persuasum habentes hæc omnia Dei judicio perfici, complacemus in eis. Et illud vero vocabulum, « judicia, » administrandi æquitatem indicat; implicitum enim et quasi subauditum habet hæc secundum justitiam esse facta, cum judicia, adversus rectum habita, ob id ipsum injusta sunt atque incondita. Propterea enim ait: « Exhibi judicium inconditum, et justitias ejus non repuli a me. » Dei, ait, justitiis adhæreo. Ab iis enim recedunt quicumque non eas amplectuntur. Per justitias intelligendum est quæ secundum æquitatem et justitiam instituta sunt; sicut et: « Si consecutus fueris puerum Hebræum⁴⁴, » et quæ sequuntur. His enim omnibus præpositum est: « Hæc sunt judicia quæ propones eis, » etc. Possunt enim quoque quæ hic justitiæ vocantur, probata et exquisita Dei verba designare. Hæc enim, cum neque corrigi neque confutari possint, quasi judicata habentur, ideoque judicia dicta sunt. Ejusdem modi judicia habentur justorum sententiæ, accuratissimæ scilicet et ob id ipsam canonibus simillimæ.

Vers. 24. Qui prorsus, non propter Deum, sed propter gloriam vel aliquid aliud, quidquam immaculatum vel irreprehensum habent, immaculati quidem esse possunt, non autem cum Deo. Qui autem propter Deum nec ullius alius causa bonum operantur, cum Deo sunt immaculati; unum enim

δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἀνταποδοῦσαι μοι. » Πάνυ γε καθαρῶ καὶ τελείου ἢ παρῆρησία, μηδὲν κἀν τὸ βραχυτάτου καταγινώσκοντος ἑαυτοῦ. Ὅθεν οἱ τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι θέλοντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν προσάπτουσιν αὐτῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοίτητα χωρὶς ἁμαρτίας. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου πρακτικὴν ἀρετὴν λέγει· καθαριότητα δὲ χειρῶν, τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καθαρὰς καὶ ἀμολύντους γινομένας τῷ ἀπὸ βελτίστης λέξεως ἐπιτελεῖσθαι· πολλοῦ γὰρ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πρακτικῶν δυνάμεων λεγομένας ἔστιν εὐρεῖν.

Στ. κθ. «Θέλει Θεὸς τὸν ποιοῦντα αὐτοῦ τὰ θελήματα. » Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, καὶ οὐκ ἠσέθησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα δὲ οὐκ ἀλλοτριωτικῶς φησιν, ὡς τινες οἴονται, ἀλλ' ἀνατιθεῖ τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ὁ ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος, καὶ εἰς ἀσφάλει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὀρθῶς περὶ τῶν τῶν ἀληθείας δογμάτων διεληφώς, ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐγνωῶν, καὶ ἁγίως περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων, καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος, καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ἐν δαί τρόπον δοξάζων.

Στ. κγ. « Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου. » Εἰ γὰρ καὶ ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀβύσσῳ εἰκοτά διὰ τὸ ἀκατάληπτον, ἀλλ' ὅν γε δυνατόν ἐνώπιον αὐτὰ ἔχοντα, μὴ δυσαρεστεῖσθαι τῇ Προνοίᾳ, μηδὲ ἀσεδεῖν εἰς τὸν προνοούμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καταλαμβάνωμεν, ἀλλὰ γε διατεθέντες ὁ Θεοῦ κρίσει ταῦτα ἐπιτελεῖται, εὐαρεστούμεθα ἐτοῖς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τὸ « κρίματα, » τὴν ὀρθότητα τῆς διοικήσεως σημαίνει· ἐμπεριέχεται γὰρ καὶ συνεξακούεται τῷ κατὰ δικαιοσύνην γεγονέναι, τῶν παρὰ τὸ ὀρθὸν ἐπιτελουμένων κριμάτων αὐτὸ τοῦτο ἀδίκων καὶ διεστραμμένων. Ἐνεκεν γὰρ τούτου φησὶν· « Ἐφέλευσται τὸ κρίμα διεστραμμένον, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησα ἀπ' ἐμοῦ. » Τῶν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, δικαιωμάτων ἀντέχομαι. Ἀναχωροῦσι γὰρ ἐκείνων μὴ περιεχομένων αὐτῶν δικαιώματα δὲ ῥητέον τὰ κατ' ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην νομοθετημένα· ὡς τὸ, « Ἐὰν κτήσῃ παιδα Ἑβραῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων γὰρ ἀπάντων προτάκται, « Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα, ἃ παραβήσεις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δύναται δὲ τὰ ἅμα τοῖς δικαιώμασιν ὀνομασμένα σημαίνει τοὺς δεδοκιμασμένους καὶ ἐξητασμένους τοῦ Θεοῦ λόγους. Οὗτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐλέγχεσθαι ἢ ἀνατρέπεσθαι κεκριμένοι ὄντες κρίματα εἰρηται. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ λογισμοὶ τῶν ἐκαλῶν κρίματα, τοῦτ' ἔστιν ἠκριβωμένοι· καὶ ἐπὶ τοῦτο κανόνιν εἰκοτάτες.

Στ. κδ. Τάχα οἱ μὴ διὰ Θεόν, ἀλλὰ διὰ δόξαν ἢ ἕτερόν τι τὸ ἄμωμον ἔχοντες καὶ ἀναμάρτητον, ἄμωμοι μὲν εἶναι δύνανται, οὐ μὴν μετὰ Θεοῦ· οἱ δὲ διὰ Θεὸν τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ ἄλλου του χάριν ἀπεσάμενοι, μετὰ Θεοῦ εἰσιν ἄμωμοι· αὐτὴ γὰρ ἡ πρὸς Θεὸν ἔκωσις, ἀμώμους καὶ ἀγαθοὺς φυλάττει. Οἱ δὲ

⁴⁴ Exod. xxi, 2.

ἀποκευγνύμενοι καὶ χωριζόμενοι Θεοῦ, μωμητοὶ εὐ-
θὺς γίνονται, τέκνα μωμητὰ διὰ τὸ ἀμαρτεῖν γινώ-
μενα. « Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » Ὁ
τὰ προειρημένα πάντα κατορθώσας, πῶς ἴδιαν αὐτοῦ
ἀνομίαν λέγει; Ἐπιστήσεις μὴ ποτ' οὖν ὁ βούλεται
λέγειν ἔστιν τοῦτο· Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ
πονηρὰ ἐγκτεται ἐπιμελῶς ἐκ νεότητος, ὡς ἐπιρρε-
πῶς ἔχειν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν ἡδονῇ θελγόμενος. Ὁ
οὖν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν ἐπιδεδωκώς, φυλάττε-
ται ἀπὸ τῆς ἐνοχιτωσάσης τῶν ἀνθρώπων ἀνομίας·
τάχα δὲ καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἡμῖν τῆς σαρκὸς φρόνη-
μα, ἔχθρα ὄν πρὸς Θεὸν, καὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἡ ὑπο-
ταττόμενον, ἀνομία τοῦ ἀνθρώπου ἔστιν, ἀφ' ἧς φυ-
λάττεται τις, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώμα-
τος θνατῶν, καὶ ἀπεχόμενος τῶν τῆς σαρκὸς ἐρ-
γῶν.

Στ. κε'. « Καὶ ἀναποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν
δικαιοσύνην μου. » Δικαιοσύνην ἐνταῦθα καλεῖ τὴν ἐκ
πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ συνισταμένην· δικαιοσύνη
γὰρ Θεοῦ πεφανέρωται ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύον-
τας· τῷ γὰρ ὀρθῶς πιστεύοντι ἡ πίστις εἰς δικαιο-
σύνην λογίζεται. Συζήγως δὲ καθαριότητα χειρῶν
ἔρεις τὰ λαμπρῶς καὶ ἀμαλύντως ἐνεργούμενα τῆς
πίστεως ἔργα, ὧν χωρὶς ἡ πίστις νεκρὰ ἔστιν.

Στ. κς'-κη'. Ἀθρόως μεταβολῆς προσώπου γεγε-
νημένης, ἔρει τις πρὸς τὸν Θεὸν τοὺς προκειμένους
στίχους λέγεσθαι διὰ τὰ ἐπόμενα· οὐκ ἄλλω γὰρ ἔρει
τὸ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις, καὶ ὀφθαλμοὺς
ὑπερφάνων ταπεινώσεις, » ἢ τῷ Θεῷ. Ἄλλος δὲ
λέγει μὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς ἄνθρωπον ταῦτα
λέγεσθαι, τῷ τὸν ὁσίοις συνδιατρίβοντα μιμεῖσθαι
ἐκείνων τὴν ἀρετὴν· τὸν δὲ σὺν φαύλοις ὄντα, δια-
στροφὴν ὑφίστασθαι, ἢ φησὶν ἡ θεία τῶν Παροιμιῶν
Γραφή· « Ὁ συμπορευόμενος σοφοῖς σοφὸς ἔσται·
ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν γωσθῆσεται. » Ἐρ-
μηνεύσεις οὕτως· Μετὰ τοῦ ὁσίου, ὡ Δέσποτα, ὁσιω-
θήσῃ, παρέχων αὐτῷ τὴν ἐκ σοῦ χορηγουμένην ὁσιό-
τητα, ἵνα τελειωθῆντα κατ' αὐτὴν εἰς τὴν ἀρμοζού-
σαν ἐπαγγελίαν εἰσάξῃς, καὶ τὰ ἄλλα ἀκολούθως τῷ
πρὸ αὐτοῦ. Εὐ δὲ φησὶ καὶ τὸ εἰπεῖν, « διαστρέψεις· »
δυναμένου γὰρ εἰπεῖν, μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃ,
τοῦτο μὲν οὐκ εἶρηκεν, ἀλλὰ, « διαστρέψεις. » Τὴν
γὰρ πρὸς τὰ φαῦλα πορεῖαν κωλύων ὁ Θεός, δια-
στρέψει τὸν ἔπειτα κατατρέχοντα, φράσων τὴν ὁδὸν
αὐτοῦ ἐν σκολοφῖν, καὶ τὰς τρίβους αὐτοῦ ἀνοικοδο-
μῶν. Ἀρχὴ γὰρ εὐεργεσίας, τὸ κωλύεσθαι τῶν κα-
κῶν. Ὁ δὲ δὴ ἐπ' ἀνθρώπου ἐξεληφθαι βουλόμενος
ἔρει τὸν συνόντα ὁσίῳ ἄνδρα, ἐκ τῶν πραττομένων
ὁσίων ὁσιοῦσθαι, ὡς Ἐλισσαίῃ μετὰ τοῦ Ἥλια, καὶ
Τιμόθεος μετὰ τοῦ Παύλου· καὶ ὁ σὺν τῷ ἀθώῳ
σπεύδων εἶναι, τὴν ἐκείνου ἀρετὴν σπασάμενος,
ἀθῶος ἔσται. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνδρὶ ἐκλεκτῷ συν-
διατρίβων, καὶ ὁ στρεβλῷ δὲ συνῶν κατὰ τὸ ἐθέλειν
αὐτῷ ἐξομοιοῦσθαι, διαστρέψει ἑαυτοῦ τὸν βίον. Ὁ
δὲ οὕτως τοὺς στίχους σαφηνίσας, μεταβαλεῖ πρὸς
τὸν Θεὸν τὸ πρὸσωπον ἀπὸ τοῦ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπει-
νὸν σώσεις. »

⁶⁶ Prov. xiii, 20.

Ad Deum omnia referre, immaculatos monosque
custodit. Dissidentes autem et recedentes a Deo,
contaminati brevissime sunt, maculati filii propter
peccatum facti. « Et observabo me ab iniquitate
mea. » Qui prædictus omnino perfectus est, quomodo
de propria ipsius iniquitate loquatur? Quid hæc
significant forsitan sic intelligendum: Mens hominis
propere ad prava festinat a juventute, ideoque
semper natura fertur ad peccatum, voluptate in-
citat. Qui igitur divinæ legi se tradidit, ab iniqui-
tate semper in hominibus insiliente seipsum tuelur:
quod quidem in nobis carnis mens dicitur, cum
Deo sit inimica, legique ejus minime audiens, ini-
quitas hominis est, a qua observat se, qui spiritu
corporis actus mortificat, proculque ab carnis ope-
ribus recedit.

Vers. 25. « Et retribuēt mihi Dominus secundum
justitiam meam. » Justitiam hic vocat, qua fide Jesu
Christi constat; justitia enim Dei in omnes qui
crediderunt manifestata est; nam recte credenti
fides pro justitia habetur. Congruenter autem puri-
tatem manuum dices splendide et immaculate vi-
gentia fidei opera, sine quibus fides mortua est.

Vers. 26-28. Subita personæ mutatione facta,
dicit aliquis: Ad Deum præsentem versiculos dicit
propter hæc quæ sequuntur; non alij enim dicit
illud, « Quoniam tu populum humilem salvum fa-
cies, et oculos superbiorum humiliabis, » nisi Deo.
Forsan dicit alius non ad Deum, sed ad hominem
hæc dicit, quod cum sanctis conversatus, eorum imi-
tatur virtutem; qui autem cum pravis commoratur,
deterior fit, sicut prohibet divina Proverbiorum
Scriptura: « Qui cum sapientibus ambulat, sapiens
erit; qui autem cum insipientibus, insipiet⁶⁷. » Sic
interpretaberis: Cum sancto, Domine, sanctifica-
beris, præbens ei paratam ex te sanctitatem, ut
perfectum per eam in cōformitatem repromissionis
inducas, et cætera congruenter. Optime autem ait,
« perverteris. » Cum enim posset dicere, cum per-
verso perversus eris, non dixit, sed « perverteris. »
Namque ad prava viam impediens Deus, quemcum-
que incurrentem in eam avertit, iter ejus ligni
obiciens intercludens, et semitas ejus obstruens.
Initium enim beneficentiæ inhiberi a malo; qui
autem de homine hæc accipienda censebit, dicet
virum cum sancto conversantem sanctis operibus
sanctificatum iri, sicut Eliseus cum Elia, et Timo-
theus cum Paulo: et qui cum innocente esse festi-
nat, hujus virtutes appetens, innocens erit. Similiter
et qui cum electo viro commorabitur, aut qui cum
perverso vivet, ejus similis esse cupiens, suam per-
vertet vitam. Qui igitur sic hos interpretatus est
versiculos, ad Deum personam transvertet ab his:
« Quoniam tu populum humilem salvum facies. »

Vers. 29. « Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine, Deus meus, illuminas tenebras meas. » Capax luminis animæ particula, sive vis, id est mens, quam et nonnulli rationem vocant, lucerna ejus esse dicitur; cum neque sit ipsa secundum essentiam lux; sed lucis capax; tenebræ autem ejus, iracundia atque concupiscentia sunt. Cum igitur mens a Domino illuminata fuerit, de propria luce eam donante, irrationabiles quæ nunc oriuntur in anima motus illuminantur sapienter expleti: non quia insipientes ex ipsis lucem consequuntur, scientiæ siquidem sunt expertes, sed quia illuminatione, scientia et virtute, ut decet, ducuntur. Quando igitur a Domino mens illuminata est, quæ dicitur lucerna, necesse est ut simul illuminentur quæ hic vocantur tenebræ. Si autem quod in nobis illuminari potest, mens scilicet, propter ignorantiam imperitiamque caligo fit, eo magis rationis expertes animæ vires, illuminatum rectorem non habentes, ingruentes fiunt tenebræ. Atque illud est quod dicit Salvator: « Si igitur quæ est in te lux, tenebræ sunt, quid et tenebræ? » Si enim oculus corporis, scilicet mens, quæ pro lucerna esse debet, luce caret, multo magis reliquum, ut ita dicam, corpus animæ caligo est: corpus autem, non quod circumdat eam humanum, sed quod ad irrationalem ejus substantiam spectat. Protinus vero et qui de veritatis scientia illuminati sunt, accensam habent lucernam dono Domini; actaque sua recte agentes, propter mentis illuminationem, tenebras quoque suas illuminatas habent. Præsertim et illud dici potest: Qui speculativam de spiritualibus atque invisibilibus rebus doctrinam habent, illuminatam a Domino acceperunt lucernam; sed et de sensibilibus optime secundum intellectum dispositi, perceptionem clare illuminatam rerum habent, quæ quasi caligo est illi qui non aptus est ut secundum ipsam illuminetur, id est scientiam accipiat; et ipsa bruta aliquatenus scientiam accipere possunt, perceptionem habentia.

Vers. 30. « Quoniam in te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar murum. » Haud aliter a molestiis circumdantibus nos liberari possumus, nisi in Deo: est autem in Deo, qui ejus est participes. Quemadmodum enim ab ignorantibus liberatur in scientia constitutus, ita qui in Deo esse festinat, eripietur a tentatione, in tentatorem non incidens; non quod tentatoris immunis fiat, sed quod non ejus insidiis irretitus sit. Quapropter et qui Jesum coram hominibus confitetur, in ipso est: « Omnis enim qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in cælis est. » Confitebitur autem Jesum qui ejus particeps est, et confitebitur illi Deus qui est cum ipso. Muro autem separat nos a Deo multitudo nostrorum inique factorum, disjungitque, sicut ait propheta: « Nonne valet dextra Domini liberare? aut gravata

Στ. κθ'. « Ὅτι σὺ φωτίζεις λύχνον μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φωτίζεις τὸ σκότος μου. » Τὸ δεκτικὸν φωτὸς τῆς ψυχῆς μέριον, ἦτοι δύνამις, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς ὃ καὶ λογιστικὸν τινες καλοῦσιν, λύχνος αὐτῆς εἶναι λέγεται· οὐκ ὦν αὐτὸς κατ' οὐσίαν φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δεκτικὸς· τὸ δὲ σκότος αὐτῆς τὸ θυμωδέες καὶ ἐπιθυμητικὸν ἐστίν. Ὅτ' ἂν οὖν ὁ νοῦς φωτισθῇ, ὑπὸ τοῦ Κυρίου, μεταδόντος αὐτῷ τῶν ἰδίων αὐγῶν, τὸ τηλικαδε καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἄλογα κινήματα, φωτίζεται ἐπιστημονικῶς ἐπιτελούμενα· οὐχ ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ἄλογα μετέχει φωτὸς (ἐπιστήμης γὰρ ἀνεπίδεκτα), ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τοῦ πεφωτισμένου, ὑπὸ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς, ἐν δεῖ τρόπον ἄγονται. Ὅτ' ἂν οὖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φωτισθῇ ὁ νοῦς, ὃς εἴρηται λύχνος, ἀναγκαιῶς ἀκολουθήσει καὶ τὸ φωτισθῆναι τὸ εἰρημένον ἡμῶν σκότος. Εἰ δὲ τὸ ἐν ἡμῖν πεφυκὸς φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς, δι' ἀνοιαν καὶ ἀνεπιστημωσύνην σκότος εἴη, πολλῶ πλεον αἱ ἄλογοι τῆς ψυχῆς δυνάμεις, οὐκ ἔχουσαι πεφωτισμένον ἡγεμόνα, ἐπιτεταμένον εἶεν σκότος. Καὶ τοῦτὸ ἐστὶν ὃ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ οὖν τὸ ἐν σοὶ φῶς σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πόσον; » Εἰ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος, τοῦτ' ἐστίν, ὁ νοῦς ὀφθαλμὸς εἶναι· λύχνος ἐστέρηται φωτὸς, πολλῶ πλεον τὸ ἄλλο, ἐν' οὕτως εἶπω, σῶμα τῆς ψυχῆς σκότος ὑπάρχει· σῶμα δὲ οὐχ ὃ περιέχεται· ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἄλογον σύστασιν αὐτῆς· τυγχάνον. Τάχα δὲ καὶ οἱ τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας· πεφωτισμένοι, ἐξημμένον ἔχουσι τὸν λύχνον, τοῦ Κυρίου αὐτοῖς τοῦτο δωδωκός· τὰς δὲ πράξεις· κατ' ὀρθὸν ἄγοντες ἐκ τοῦ πεφωτισθῆναι τὸν νοῦν, καὶ τὸ σκότος αὐτῶν ἔχουσι φωτίζόμενον. Οὐχ ἤκιστα ἐὶ καὶ τοῦτο ῥηθεῖη· Οἱ θεωρίαν ἐπιστημονικὴν περὶ τῶν νοητῶν καὶ ἀόρατων πραγμάτων ἐσχηκότες, πεφωτισμένοι ὑπὸ Κυρίου ἔχουσι λύχνον· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν εὖ μάλα κατὰ τὴν γνώμην διακείμενοι, τὴν αἰσθητὴν φαινετικῶς ἀντιλαμβάνομένην τῶν πραγμάτων ἔχουσι, ἥτις σκότος ἐστὶν τῷ μὴ πεφυκέναι καθ' ἑαυτὴν φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ἐπιστήμην δέχεσθαι· ἥ γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἐπιστήμην ἐδέχοντο, αἰσθητὴν ἔχοντα.

Στ. λ'. « Ὅτι ἐν σοὶ βυθῆσομαι ἀπὸ πειρατῶν, καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβῆσομαι τείχος. » Οὐκ ἄλλως βυθῆσθαι δυνατόν ἀπὸ τῶν περιεστηκότων πραγμάτων πικρῶν, ἢ ἐν Θεῷ γινόμενον· ἐν Θεῷ δὲ τίς γίνεται, μετέχων αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν ἀγνωσιμῶν βύετα τις ἐν ἐπιστήμῃ γεννημένος, οὕτως ἐν Θεῷ τις σπεύδων εἶναι, βυθῆσεται ἀπὸ πειρατῶν, εἰς πειρασμὸν μὴ εἰσερχόμενος· οὐ τῷ ἐκτὸς πειρασμοῦ γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ μὴ ἀλῶναι ταῖς παγίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁμολογῶν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐν αὐτῷ ἐστίν· « Πᾶς γὰρ ἢ ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω χάριός ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου ἐν ταῖς οὐρανοῖς. » Ὁμολογεῖ τις γὰρ Ἰησοῦ μετέχων αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ τυγχάνων. Διατείχεται δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς ἡμῶν παραδόχως πραττομένων,

44 Matth. vi, 23. 45 Matth. x, 32.

καὶ δίστησιν ἢ φησιν ὁ προφήτης· « Μὴ οὐκ ἰσχυεῖ ἡ χεὶρ Κυρίου βύσασθαι ; ἢ ἐθάρυνεν τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι ; Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν διστώσιν ἀναμέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ δεῖ ἂν οὖν ἐν Θεῷ τις γένηται κολλώμενος αὐτῷ πρὸς αὐτὸν γινόμενος, ὑπερβαίνει τὸ τῶν ἁμαρτημάτων τεῖχος, εἰς ὧπτον καὶ ὀπίσω αὐτὰ ῥίπτων, ἵνα μὴ ὑπὸ μηδενὸς διειργόμενος (23) τοῦ Θεοῦ, προσβάλῃ αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Τάχα δὲ καὶ ὁ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν ὄγκος, χωρῶν μεταξὺ τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ Θεοῦ, διαζεύγνυσιν ἡμᾶς αὐτοῦ. Ὅτι ἂν ἐπισημονικῶς κατὰ τὸ δυνατόν τῆ περι Θεοῦ ἐνοιῶν ἀνωτέρω πάντων σωμάτων καὶ αἰσθήσεως αὐτὸν καταλάβωμεν ἐκωθῆναι αὐτῷ γλιχόμενοι, ἀναχωρούμεν τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν, ὡς ὑπερπηξῆσαι τὸν κόσμον καὶ τὰ ὀρατὰ πάντα, ἐν οὕτω τῷ Θεῷ παραστῆναι δυναθῶμεν.

Στ. λβ'. Ὁ ἡμέτερος Θεὸς ἁμῶν ἔχει τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγνοῦσαν ὁδὸν· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἣν ὀδεύοντες διὰ μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἁμῶμοι ἀποδειχθήσομεθα πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενοι· μάλιστα δὲ ἁμῶμος εἶη ὁδὸς Θεοῦ ὁ εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. » Διὰ ταύτης γὰρ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἔλθειν ἐστίν. « Τὸ λόγιον Κυρίου πεποιημένον, » τῷ ἄδελον καὶ καθαρὸν εἶναι, ἢ τῷ πῦρ εἶναι θερμαίνον τοὺς μετέχοντας ἀναλλοσκεῖν τὴν τῆς ὕλης ἀχυρμίαν. « Ὑπερασπιστὴς ἐστὶν πάντων τῶν ἐπιζήτων ἐπ' αὐτόν. » Οἱ ἐπιζήτωνες τῆς προσώσης αὐτοῖς ἀσθενείας, δεῖ ἂν ἰσχυροτέρους φερόσασιν τοὺς προσπολεμοῦντας, ἐπὶ Θεὸν τὴν ἐπιπέδα εἶψαντες, ὑπέρμαχον ἔχειν αὐτὸν ἀξιοῦσιν, « Παλέμῃον, » λέγοντες, « τοὺς πολεμοῦντάς με » καὶ οὕτως Θεός, τῆ ἑαυτοῦ ἀσπίδι ὑπερμαχεῖ αὐτῶν· C κατὰ τὸ, « Ὁπλῶ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. »

Στ. λβ'. « Ὅτι τις Θεὸς πάρεξ τοῦ Κυρίου ; » Οὐδαί, γὰρ ἀλήθως Κύριος Θεός, πλὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὡς καὶ Μονογενῆς Θεός εἴρηται, διὰ τὸ μόνος εἶναι, ὡς ὁ Πατὴρ Θεός. Πάντες οἱ ἄλλοι παρουσία Θεοῦ Λόγου θεοὶ κατασκευάζονται· ἐκείνους γὰρ θεοὺς εἶπεν, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Ὁ δὲ γὰρ Σωτὴρ, οὐ μετέχων θεότητος, Θεός ἐστίν, ποιητικὸς ὢν θεῶν. « Καὶ τις Θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ; » Εἰπὼν μηδένα Θεὸν κυρίως εἶναι πλὴν τοῦ Κυρίου, λέγει μηδὲ θεὸν εἶναι τίνα ὡς τὸν Θεὸν ἡμῶν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν κατὰ μετοχὴν θεῶν ὡς ὁ Κύριος; Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι δύναται· ἢ ὁ Θεός ἡμῶν, ὡς ὁ τοῦ Μονογενοῦς Πατὴρ ἡμῶν γὰρ εἰς Θεός ὁ Πατὴρ· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Εἰ δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου οἱ δύο στίχοι εἰρησθαι δύνανται, καὶ αὐτὸς ἐπισησεις. D

Στ. λγ'. Ἐνταῦθα « περιζώνων με δύναμις » λέγεται· παρὰ δὲ Παύλῳ τὴν ἀλήθειαν περιζώνονται οἱ τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ ἐνδυσάμενοι· ἐξ οὗ συνάγεται, τὴν ἀλήθειαν εἶναι τὸν Χριστὸν τὴν Θεοῦ δύναμις· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια » ὁ δὲ Παῦλος· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις. » Καὶ ἔθετο ἁμῶν

A est auris ejus ad non exaudiendum? sed peccata vestra medianum extruxerunt parietem inter vos et Deum 40. » At cum in Deo sit aliquis agglutinat, et apud eum vivit, transgreditur peccatorum murum, istis post tergum abjectis, ut a nomine separatus a Deo, ad eum facie ad faciem perveniat. Brevi enim corporalium et sensibilibum moles, nostram inter mentem et Deum grassata, nos ab eo disjungit. Quando igitur sapienter quantum possibile est de Deo cogitantes altius omnibus corporibus sensibusque eum suscipimus, adunari illi peroptantes, discedimus a sensibus corporibusque, ita ut mundum visibiliaque omnia transiliamus, ut apud Deum ita valeamus pervenire.

B Vers. 31. Deus noster immaculatam habet quæ ducit ad se viam. Illa autem est virtus, quam accurate et diligenter sequentes, immaculati apparebimus ad eum euntes: maximo vero immaculata esset via Dei dicens: « Ego sum via, et veritas, et vita 41. » Per hanc enim viam ad Patrem eundum est. « Eloquium Domini accensum, » quia simplex et purum est, vel quia ignis est proxima quæcunque calefaciens, acervo ligni combusto. « Protector est omnium sperantium in eo. » Proprie infirmitatis conscii, si quando valentiores deprehenderint adversarios, ad Deum spem suam conversi, propugnatorem sibi eum habere exoptant, « Expugna, » precantes, « expugnantes me 42. » Atque ita Deus proprio clypeo pro eis pugnat, juxta illud: « Armis circumdabit te veritas ejus. »

Vers. 32. « Quoniam quis Deus præter Dominum? » Nullus enim vere Dominus Deus, præter Dei Verbum, quod et Unigenitus Deus dicitur, cum unus sit sicut Pater Deus. Omnes alii præsentia Dei Verbi dii constituuntur; hos enim deos ait, ad quos Dei verbum factum est. Salvator quidem, non deitatis particeps, Deus est, quia fabricator deorum est. « Et quis Deus præter Deum nostrum? » Dicens nullum proprie Deum esse præter Dominum, dicit neque deum esse aliquem sicut Deum nostrum. Nullus enim eorum, qui participatione dii sunt, sicut Dominus Jesus Christus esse potest; vel Deus noster, sicut Unigeniti Pater; et unus Dominus Jesus Christus. Utrum illi duo versiculi paralleli sint, tu examinabis.

Vers. 33. Hic « præcingens me virtute » dicitur. Apud Paulum veritatem præciugunt, qui Dei armaturam induerunt: ex quo sequitur ut veritas sit Christus virtus Dei. Dicit enim Salvator: « Ego sum veritas 41; » Paulus vero: « Christus Dei virtus 42. » Et posuit immaculatam viam meam, id est ostendit.

40 Isa. LIX, 1, 2. 41 Joan. XIV, 6. 42 Psal. XXXIV, 1. 43 Joan. XIV, 6. 44 I Cor. I, 24.

Hic enim ponere ostendere significat, sicut et illud : Α

Quem posuit hæredem omnium ⁴³. » Pulchre autem constat hoc versiculo ad Christi personam totum spectare psalmum. Qui hæc dicit, expurgatis omnibus serpentinis malitiis, perversisque potestatibus a Deo, interioris hominis pedes, id est ambulandi potestates, perfectos habet, ut possit dicere : « Sine iniquitate cucurri, et recte deambulavi ⁴⁴. » Cursuque super excelsa peracto, audiet a Deo : « Tu autem sta mecum ⁴⁵; » nam super excelsa stetisse, non ex seipso quivis, sed ex Deo habet.

VERS. 35. « Qui docet manus meas ad prælium. » Quemadmodum cætera pulchra, sic et contra adversarias potestates bellare a Deo docemur; manus enim animæ activas ejus vires significant; quæ quidem, si prudenter intellexerimus, intelligibilem clypeum, et gladium spiritus, et quæcumque spiritalia arma ostendunt, necnon quomodo iis utendum sit docent. Etenim Salvator homo factus, pro nobis prælians, adversam contra potestatem luctari atque decertare nos docuit. Et in oratione, ait, manus extendens hostium victor fio. « Et posuit ut arcum æreum brachia mea, docens manus meas ad prælium. » Symbolice brachia appellatas, æreum posuit arcum; per æreum, invulnerabile et validum designat. Per arcum vero, emitit tela brachiis nostris, quæ adversarios vulnerare valent.

διὰ δὲ τοῦ τόξου, τὸ ἀπολύεσθαι βέλη ἀπὸ τῶν βραχιόνων τῶν ἡμετέρων, τῷσαι δυνάμενα τοὺς ἀντιταγμένους.

VERS. 36. « Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ. » Præter hæc omnia et protectionem salutis mihi dedisti, Filium tuum mittens proprio clypeo pro me præliaturum. « Sed et disciplina tua, ait, correxit me in finem; » doctrina scilicet, et correptio, et operosa agendi ratio. « In finem, » id est in perfectam restitutionem et in perfectum statum duxit me; disciplina enim correptionem indicat, sicut in istis : « Suscipe disciplinam meam, nec dimitte ⁴⁶; » necnon operosam, propter illud : « Ne parvi facias disciplinam Domini ⁴⁷; » ipsa autem utroque modo disciplina tua, magistra mihi bonorum facta est. Symmachus quidem edidit : « Obedientia mea augebit me; » Aquila vero : « Et mansuetudo tua multiplicavit me. »

VERS. 37. « Dilatasti gressus meos subtus me. » Gressus, prout ex improbitate in virtutem, e sensibilibus in spiritalia, atque e præsentē in venturum tempus incedo. « Dilatasti subtus me. » Primo enim angusta et operosa quæ videbantur, triam incedens per viam, progressusque hæc omnia superata quasi dilatata intuitus sum. Qui enim ad fastigium pervenit, cum ad finem properat, non jam sentit angustias, nec laborem, nec sudorēs ascensus in laxiore via progrediens. « Et non sunt infirmata vestigia mea; » si continenter in omni esse perse-

μον τὴν ὁδὸν μου, » τοῦτ' ἔστιν ἀπέδειξεν τὸ γὰρ, θει ναι, νῦν τὸ ἀποδείξει σημαίνει ὡς περ καὶ τὸ, « Ὅν ἔθηκε κληρονομον πάντων. » Καλῶς δ' ἔχει καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ στίχου ἐκ προσώπου Χριστοῦ τὸν ὅλον ψαλμὸν ἀπηγγέλλθαι. Ὁ ταῦτα δὲ λέγων, ἀναιρήσας τὰς ὀφθαλμοὺς κακίας, καὶ τὰς ἐνεργησάσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ, τοὺς τοῦ Ἰσοῦ ἀνθρώπου πόδας, τοῦτ' ἔστιν τὰς πορευτικὰς δυνάμεις, κατηρητισμένους ἔχει, ἵνα δυνηθῆ εἰπεῖν ὡς ἄνευ ἀνομίας ἔδραμον, καὶ κατηθύναται ὡς καὶ πληρώσας τὴν πορείαν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ἀκούσεται πρὸς τὸ Θεοῦ. « Σὺ δὲ αὐτὰς στήθῃ μετ' ἐμοῦ » καὶ τὸ ἐστάναι δ' ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ τις, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει.

Στ. λβ'. « Διδάσκων χειρὰς μου εἰς πόλεμον. » Ὁ περ τὰ ἄλλα καλὰ, οὕτω καὶ τὸ πολεμεῖν πρὸς τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις πρὸς τοῦ Θεοῦ διδασκόμεθα ὡς τὰς γὰρ χειρὰς τῆς ψυχῆς, λέγω δὴ τὰς δραστηρίους αὐτοῦ δυνάμεις τυποῖ ὡς ἐπιστημονικῶς κατέχειν τὴν νοητὴν ἀσπίδα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, καὶ ἄλλα ὅσα πνευματικὰ ἀμυντήρια, καὶ τὸ πῶς χρῆσθαι δεῖ τοῖς τοιούτοις παιδεύων. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ ἄνθρωπος γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κολεμήσας, ἰδίδραξεν ἡμᾶς κατακαλεῖσθαι καὶ καταπολεμεῖν τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Καὶ εἰς εὐχὴν ἐειπὼς, τὰς χεῖρας ἐκτεινῶν περιγινομαι τῶν δυσμενῶν. « Καὶ ἔθετο τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχιόνάς μου, διδάξας τὰς χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » Συμβολικῶς βραχιόνια ὀνομαζόμενα, χαλκοῦν ἔθετο τόξον ὡς μὲν τοῦ χαλκοῦ τὸ ἀκρωτὸν ἢ εὐτόνον παριστάς ὡς

Στ. λγ'. « Καὶ ἔδωκας μοι ὑπερασπιστὸν σωτηρίας. » Πρὸς τοῦτους ἄπασιν καὶ ὑπερασπιστὸν σωτηρίας μου δέδωκας, τὸν σὸν Υἱὸν καταπέμφας τῇ ἰδίᾳ ἀσπίδι ὑπὲρ ἐμοῦ μαχησόμενον. « Ἄλλὰ καὶ ἡ παιδεία σου, » φησὶν, « ἀνώρθωσέν με εἰς τέλος » ἢ τὸς ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, καὶ ἡ ἐπίπονος ἀγωγή. « Εἰς τέλος δὲ, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τελείαν ἀνάστασιν καὶ στήσιν με ἡγάγεν ἡ γὰρ παιδεία σημαίνει τὴν παιδευτικὴν ὡς ἐν τῷ, « Ἐπιλαβοῦ ἐμῆς παιδείας, μὴ ἀφῆς » ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίπονον, διὰ τοῦ, « Μὴ ἀλιγῶρει παιδείας Κυρίου. » Αὕτη δὲ ἡ ἐκατέρως παιδεία σου, διδάσκαλος τῶν καλῶν μοι γεγένηται. Συμμαχος δὲ ἐξέδωκέν ὡς καὶ τὸ ὑπακούειν με αὐξήσει με ὡς δὲ Ἀκύλας ὡς καὶ πρῶτῃ σου ἐκλήθην ἐμὲ. »

Στ. λδ'. « Ἐπλάτυνας τὰ διαβήματά μου ὑποκάτω μου. » Τὰ διαβήματα, καθὰ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἐξ αἰσθητῶν ἐπὶ νοητὰ, καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβαίνω. « Ἐπλάτυνας ὑποκάτω μου » ὡς κατ' ἀρχὰς γὰρ στενὰ καὶ ἐπίπονα φαινόμενα, τῷ τὴν τεθλιμμένην ὀδεύειν ὁδὸν, ὑπερῶν αὐτῶν τῇ προκοπῇ γεγεννημένος, πλατυνθέντα αὐτῷ ἔθεσάνην. Ὁ γὰρ ἀνωτέρω τῶν προκοπῶν γεγεννημένος, τῷ ἐπὶ τέλος ἐφθακέναι, οὐκέτι αἰσθεταί τις στενότητος τῶν πόνων καὶ ἰδρώτων τῶν ἐπὶ ταῖς προκοπαῖς, ἐν εὐρυχωρίᾳ γεγεννημένος. « Καὶ οὐκ ἔσθθη

⁴³ Hebr. 1, 2. ⁴⁴ Psal. LVIII, 5. ⁴⁵ Exod. xxxiv, 2. ⁴⁶ Prov. iv, 13. ⁴⁷ Prov. III, 11.

νησε τὰ ἴχνη μου. » Εἰ διηνεαῶς ἐν τῷ πᾶν εἶναι ἐτέ-
λων, πᾶν ἠσθένησε τὰ ἴχνη μου, τοῦτ' ἔστιν τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου τὰ σκέλη· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τοὺς ὑπὲρ ἀρε-
τῆς καμάτων ἀνάπικυλα διαβέγεται, οὐκ ἀσθενεῖ,
ἀλλ' ἰσχυροποιεῖται τὰ ἴχνη μου· ὥστ' ἂν εἰπεῖν·
« Ἐστῆσας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου· » ἀλλὰ
καὶ ὁ Ἰησοῦ ἐπόμενος ἐπακολουθεῖ τοῖς ἴχνεσιν αὐ-
τοῦ, ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατεῖν τὴν τετριμμένην ὑπὸ Ἰη-
σοῦ ὁδὸν ἰσχυρὰ κτάται τὰ ἴδια ἴχνη, ὡς ἔργῳ φά-
ναι· « Οὐκ ἠσθένησε τὰ ἴχνη μου. »

Στ. λη', λθ'. Διὰ μυρίων συνεργηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ,
θάρσος ἀνέλαβεν καταδιῶξαι τοὺς ἐχθρούς· τῆς δὲ
καταδιώξεως τέλος ἡ ἐκείνων εἰς τέλος ἐκλειψίς·
οὐ γὰρ κόπος οὔτε φόβος μοι ἐνεπόδισεν. « Ἐκθλίψω
αὐτοὺς, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στήναι. » Φαιδόμενος τῶν
ἐχθραίνόντων, ἐκθλίβει αὐτοὺς, ὅπως μὴ βέδαιοι καὶ
ἀμετακίνητοι ἐν τῇ ἐχθρᾷ γένωνται. Οὐ γὰρ ἀπολέ-
σαι αὐτοὺς προελέμενος, θλίβει περιβαλεῖ, ἀλλ' ἵνα
αἰσθηθέντες οἱ (24) κακῶν εἰσιν, πᾶσωνται τῆς φι-
λέηθρου προαιρέσεως. « Πασοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας
μου. » Τὸ πασεῖν τοὺς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ
ἀγίου οὐκ ἄλλο τι σημαίνει ἢ ὑποταγὴν τῶν διαφο-
ρῶν· ὡς γὰρ φαῦλον τὸ ἐν τῇ χειρὶσθι ἔξει, ἀρχὴ
σωτηρίας τὸ πασεῖν· πασῶν γὰρ τις ἀπ' αὐτῆς οὐκ-
εἶ ἀντιτείνει.

Στ. μ'-μβ'. Πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ
συνεπόδισας, οὐκ ἐπιτρέπω αὐτοῖς ἐμπροσθεν τῆς
κακίας ἐλαύνειν· κωλυθέντες γὰρ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν
ὁρμῆς ὑποκάτω μου γενήσονται, οὐκ εἶ, διάφορόν με
λογιζόμενοι, ἀλλ' ἀρχοντα καὶ κεφαλὴν αὐτῶν. Οὐδὲ
γὰρ ἀντὶ μισούντων γένοιντο φίλοι· οὐ γὰρ κατὰ τὴν
οὐσίαν, ἀλλὰ παθ' ὃ μισοῦσιν ἀπώλοντο. Θεοῦ γὰρ
ἀγαθοῦ τὸ κακὸν ἀφανίζειν, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν ἢ συμ-
βέβηκεν τοῦτο. Φησὶ γὰρ πρὸς τινὰς· « Καὶ ἐὰν πλη-
θύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν, τῷ τὰς
χεῖρας ὑμῶν, » τοῦτ' ἔστι τὰς πράξεις, « φοινικᾶς
καὶ πλήρεις αἵματος εἶναι. »

Στ. μγ', μδ'. « Καὶ λεπτινῶ αὐτοὺς ὡς χοῦν κατὰ
πρόσωπον ἀνέμου, ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐ-
τοὺς. » Τοῦτους τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παχυθέντας
τῷ τὰ ἐπίγεια φρονεῖν καὶ ὀλικοῦς γεγενημένους,
φοροῦντας τὴν εἰκόνα τοῦ χοινοῦ, λεπτινῶ διὰ προ-
τροπῶν, νοθεσιῶν, ἀπειλῶν, ἐπιπόνου ἀγωγῆς, ἐν
ὧς χοῦς γεγενημένοι κατὰ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, ἀνέμου τροπικῶς ὀνομαζομένου, ἅπαν τὸ χοι-
νὸν διαβρίψεν ὑπ' αὐτῶν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύ-
ματος, καθαρὸν παντὸς χοῦ τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν
ἔαση, ὡς συμβεβήκει χοινοῦ εἶναι. Εἶεν δὲ καὶ ἐκου-
σίως ἐπὶ τοῦτο καλούμενοι. Οἷς φησιν ὡς πρὸς ὄλην
πόλιν ὁ Κύριος· « Ἐκτινάξαι τὸν χοῦν σου, Ἱερουσα-
λήμ. » Αὐτοὺς δὲ τοῦτους καὶ ὡς πηλὸν πλατειῶν
λεανεῖ ἦτοι ὁ Κύριος, ἢ ὁ μιμητῆς αὐτοῦ δίκαιος.
Λεανώμενος δὲ οὕτως ὁ πηλὸς δυνήσεται ἄγχος
ἐστράκινον γενέσθαι, χρυσιμεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ,
ἐν ἣ χρυσᾷ καὶ ἀργυρᾷ καὶ ξύλινῃ καὶ ὀστράκινῃ

verarem, etsi infirmarentur vestigia mea, id est in-
terioris hominis crura; quando enim post susceptos
virtutis causa labores requies datur, non infirmantur,
sed validiora fiunt vestigia mea, ita ut dicere queam:
« Statuisti in latitudine pedes meos ». Jesu quo-
que comes ejus vestigia sequitur, viamque procul-
cans a Jesu tritam, validiora sibi parat vestigia,
ita ut reipsa dicendum sit: « Non sunt infirmata
vestigia mea. »

VERB. 38, 39. A Deo mille modis adiutus, confi-
dit ad persequendos hostes; nec persecutionis finis,
nisi eorum in finem eversio; neque enim lassitudo,
neque timor mihi erunt impedimento. « Confringam
illos, nec poterunt stare. » Cavens ab iis qui ipsum
oderunt, confringet illos, ut neque firmi, neque im-
modi in odio suo permaneant. Non enim interimere
eos quærens tribulatione circumdabit eos, sed ut
quo miseriarum inciderint animadvertentes, invisā
abstineant agendi ratione. « Cadent subtus pedes
meos. » Cadere hostes sub pedibus sancti, nihil nisi
dissentium obsequium indicat; namque sicut turpe
est in pessima sorte versari, principium salutis
cadere; qui enim ab ea quasi cadit, jam non re-
sistit.

VERB. 40-42. Supplantatis omnibus qui insurre-
xerant in me, non dimittis eos donec omnem abje-
cerint nequitiam; ab iniquitatis via deterriti, sub-
tus me sient, non quidquam a me diversum elo-
quentes, sed me quasi ducem caputque habentes.
Sic enim ex osoribus amici sient: non enim
secundum essentiam, sed secundum id quod ode-
runt, interibant. Dei enim boni est malum abolere,
non autem essentiam cui accidit illud. Ait enim
ad nonnullos: « Etsi multiplicaveritis preces ve-
stras, non exaudiam vos, quoniam manus vestrae, »
scilicet actus, « homicidæ sunt cruorisque plenæ. »

VERB. 43, 44. « Et comminuum eos ut pulverem
ante faciem venti; ut lutum platearum delebo eos. »
Illos, de quibus hic mentio est, terrestrium et car-
nallium meditatione quasi pinguiores factos, limi
imaginem ferentes, comminuum per increpationes,
admonitiones, minas, vitamque laboriosam, ut quasi
pulvis facti ante faciem divini Spiritus, venti alle-
gorice vocati, limus omnis circum eos illitus Spi-
ritus halitu, omnis pulveris puros eos relinquat, qui-
bus contigit limo esse. Sint autem et libenter ad
hoc vocati. Quibus ait sicut ad urbem totam Domi-
nus: « Excute pulverem tuum, Jerusalem ». Illos
vero quasi lutum platearum delet sive Dominus,
sive imitator ejus justus. Deletum autem ita lutum
poterit vas fictile fieri, in magna domo utile, in
qua aurea; et argentea, et lignea, et fictilia vasa
sunt. Cum vero aurea et argentea in honorem,
lignea vero fictiliaque in dedecus, qui seipsam

⁴⁴ Psal. xxx, 9. ⁴⁵ Isa. lii, 2. ⁴⁶ II Tim. ii, 20.

⁴⁷ ibid.

ex istis purificaverit, vas fiet honoris sanctificatum magnique commodi Domino in omne bonum opus paratum. Illos qui sunt adhuc lutum platearum, id est volutabrum volupriatumque cupiditatumque, solvit omni passionum asperitate. Qui hæc dicit lævitate delendo efficiens, eos vasa fictilia faciet, ut libero motu seipsum purificent, vasaque fiant in honorem aurea vel argentea; sicut enim se ipsos nonnulli ex aureis et argentis vasa fictilia facta sunt: « Filii enim Sion honoratissimi, superbientes argento, quomodo annumerati sunt inter fictilia vasa, figuli opera facientes⁵²? » Sic enim sua ipsorum voluntate e fictilibus aurea vel argentea fient. γυρίω, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀργεῖα δοτράκινα, ἔργα ἐξ δοτράκινων χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ γενήσονται.

Vers. 45. Duplex cognitionis hic ostenditur genus: B prius quidem simpliciter cognoscere, posterius autem cognoscentem cognito adunari miscerique significat. Juxta primum omnes cognoscit Deus, et non diligentes solos. Etenim ad improbos Salvator dixit: « Vos estis justificantes vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra⁵³. » Atque in propheta: « Quoniam cognovi omnes iniquitates vestras⁵⁴. » Juxta autem secundum solos justos novisse dicitur. « Novit enim Dominus qui ipsius sunt⁵⁵; » improbos vero ignorat. Aitque ad illos Salvator: « Recedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi⁵⁶. » Atque gentiliū populū, ignotus Salvatori, cum idola et dæmonia coleret, cæteramque omnem ageret iniquitatem, penitentia conversus, ad Christi cultum perductus est. Optime igitur dictum est, « Quem non cognovi. » Non enim dixit: Populus quem non cognosco servivit mihi; quando inique facit, non cognoscitur. Qui autem a peccatis abstinet, prius quidem ignotus, nunc vero cognoscitur. Ad quæ spectant hæc apostolica dicta: « Sed tunc ignorantem Deum, serviebatis illis qui non sunt natura dii; nunc vero cognoscentes Deum, vel potius a Deo cogniti⁵⁷. » Cum enim ignorarent Deum, ignorabantur ab eo; cognoscentes autem eum ab eo cogniti sunt. Forsan vero videtur quibusdam supervacuum esse quod additur, « In auditu auris audivit mihi, » quia omnis audiens anre audit. Non autem supervacue, neque redundanter superadditur auris, cum omnis Deo audiens non humano mortalique utatur auditu, sed sure divina, quæ ei superadditur; addidit enim mihi aurem audiendi.

Vers. 46. « Filii alieni inveteraverunt, » et quæ sequuntur. Bonorum initium et fons cum Deus sit, pater sit beneficientium; et quotcumque recte agunt, hi proprii filii Dei sunt, participes unigeniti ejus filii; si vero declinant, contraria patientur, id est malo alienabuntur a Deo; congruam vim habet inveterare. Communicantes enim cum virtute, præclara et intemerata sapientia et perpetua juventute flo-

⁵² Thren. iv, 2. ⁵³ Luc. xvi, 15. ⁵⁴ Isa. lxxv, iv, 8, 9.

σχευή ἐστίν. Ἄλλ' ἐπεὶ τὰ μὲν χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ εἰς τιμὴν, τὰ δὲ ξύλινα καὶ δοτράκινα εἰς ἀτιμίαν ἐστίν, ὁ ἐκκαθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων γίνεται σκευὸς τιμῆς ἡγιασμένον, καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότη εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον, τοὺς ὄντας τῶς πηλὸν πλατειῶν τοῦτ' ἐστὶ βόρβορον ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀκαλλάττων πάσης τραχύτητος τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν. Ὅ ταῦτα λέγων, ὁμαλότητα διὰ τοῦ λεῖπειν ἐμποιῶν, αὐτοὺς σκευὴ δοτράκινα ποιήσει, ἢ αὐθαίρετῳ ὁρμῇ ἑαυτοὺς ἐκκαθαίρωνσιν ὡς εἰς τιμὴν σαυῆ γεγενῆσθαι χρυσοῦ ἢ ἀργύρου· ὡς γὰρ ἐκ τούτων τινες ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ σκευὴ δοτράκινα γεγόνασιν. « Υἱοὶ γὰρ Σιών οἱ τίμιοι ἐπηρμένοι ἀργυροῦ κεραμῆως; » Οὕτω γὰρ οικείας προαιρέσεως:

Στ. μς'. Διττοῦ δὲ τοῦ τῆς γνώσεως ὀνόματος σημαίνοντο. δηλοῖ ὅτι μὲν τὸ ἐπίστασθαι, ὅτι δὲ τὸ ἠνώσθαι καὶ ἀνακεκρᾶσθαι τὸν γινώσκοντα τῷ γνωσκομένῳ. Κατὰ τὸ πρότερον σημαίνοντο, πάντας γινώσκει ὁ Θεὸς, καὶ οὐ τοὺς σπουδαίους μόνους. Πρὸς γὰρ τοὺς φαύλους ὁ Σωτὴρ εἶπεν· « Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν. » Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ· « Διότι ἔγνω πάντας τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. » Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαίνοντο, μόνους τοὺς δικαίους εἶδέναι λέγεται· « ἔγνω γὰρ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· » τοὺς δὲ φαύλους ἠγνέει. Ἡ φησὶν πρὸς αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται ἀνομίας, οὐδέποτε ἔγνω ὄμματα. » Καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔγνω μὴ γινώσκόμενος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ὅτε εἰδὼλα καὶ δαιμόνια ἐθεράπτυσεν, καὶ τὴν ἄλλην ἄπασαν ἔπραττεν κακίαν, μεταβαλὼν διὰ μετανόας, δουλεύειν τῷ Χριστῷ προσέληλυθεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· « Ὅν οὐκ ἔγνω. » Οὐ γὰρ εἶπεν, Αἰεὶ ὄν οὐ γινώσκω ἐδούλευσέν μοι. Ὅ γὰρ εἶπε τὰ τῆς κακίας ἐνεργῶν οὐ γινώσκαται. Ὅ δὲ παυσάμενος τῶν ἀμαρτημάτων, οὐκ ἔγνωσθη μὲν πρότερον, γινώσκαται δὲ νῦν. Τούτους συνᾶει τὸ ἀποστολικὸν φάσκον· « Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδουλεύσατε τῆ φύσει μὴ οὖσαν θεοῦ· νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μέλλον τὸ γινώσθεντες ὑπὸ Θεοῦ. » Ὅτε γὰρ ἠγνώσαν Θεόν, ἠγνοῦντο ὑπ' αὐτοῦ· γνόντες δὲ αὐτὸν, ἐγνώσθησαν ὑπ' αὐτοῦ· ἴσως δὲ δόξειεν τισὶν παρελκόν εἶναι τὸ εἰρημένον, « Εἰς ἀκοὴν ὡτίω ὑπήκουσέν μοι, » τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα ὡτίω ὑπακούειν. Οὐ παρελκόντως δὲ, οὐδὲ περιττῶς πρόσκειται τὸ ὡτίω, τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα τῷ Θεῷ μὴ ἀνθρωπίνῃ καὶ θνητῇ ἀκοῇ χρᾶσθαι, ἀλλ' ὡτίω θεῷ, ἐκ προσθήκης τῷ ἔχοντι παραγινόμενῳ· προσέθηκεν γὰρ μοι ὡτίω ἀκούειν.

Στ. μς'. « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τυγχάνων· καὶ ὅταν ἐν τῷ ποιῆν τὰ δέοντα τυγχάνουσιν οὗτοι ἴδιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ μετέχοντες τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἀπροσεκτῆσαντες, τῶν ἐναντιῶν μεθέξουσιν, ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ κακὰ, ἀλλοτριωθεῖεν Θεοῦ· οἷς ἀκολουθήσει καὶ τὸ, παλαιωθῆναι. Κοινωνούντες γὰρ τῇ ἀρετῇ:

3. ⁵⁵ II Tim. ii, 19. ⁵⁶ Luc. xiii, 27. ⁵⁷ Galat.

λαμπρῆ καὶ ἀμαράντῃ σοφία καὶ ἀγῆρῃ ἀεὶ νεάζοντες ἐτύγγανον· μεταπασόντας δὲ εἰς τὴν κακίαν, παλαιωθεῖεν ὅπῃ τῆς φθορᾶς αὐτῶν, ἢ οὕτως εἶπω, τριδακούμενοι. Καὶ ἔτι ἐπεὶ περὶ Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ στίχος· οὗτοι δὲ παρακάθηται τῇ παλαιότητι τοῦ γράμματος, οὐδὲ κατὰ προσὸν ἐπισθαί τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος ἀνεχόμενοι, « Υἱοὶ ἀλλότριοι καὶ παλαιωμένοι γεγέννηται. » Οὗτοι δὲ καὶ ἐπαμφοτερισταὶ καὶ δίψυχοι γεγεννημένοι, χωλεύειν ἀπὸ τῶν σφῶν τρίβων λέγονται. Τὸ γὰρ ἐπαμφοτερίζειν, χωλεύειν Ἡλίας εἶπεν φάσκων· « Ἐως πότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ἰγυαῖς ; Εἰ ἐστὶν Κύριος, πορευθεσθε ὀπίσω αὐτοῦ. » Καὶ τάχα πᾶς ὁ τὴν θείαν Γραφὴν προσηκόμενος, μὴ ὡς δεῖ διανοούμενος αὐτὴν, χωλεύειν ἐν αὐτῇ λέγεται· τοῦ μὴ παραδεξαμένου αὐτὴν, μῆτε βαδίζοντος, μῆτε χωλεύοντος ἐν αὐτῇ.

Στ. μζ'. « Ζῆ Κύριος καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός. » λέγεται ζῆν ὁ Θεός, οὐ ζωῆς μεταλαμβάνων, ἀλλὰ ταύτην παρέχων. Καὶ αὐτὸς γοῦν περὶ ἑαυτοῦ πολλάκις τὸ, « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, » φησὶν· ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φάσκων, « Κἀθὼς ἀπέστειλὲν με ὁ ζῶν Πατήρ, καὶ γὰρ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » παρίστησιν, ὅτι ζῆ, οὐ κοινωνία ζωῆς· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ζωὴ. Ἐξ οὗ συνάγεται ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Εἰ γὰρ ζωὴ ὁ Υἱός, οὐ μετουσία ζωῆς, ἀλλὰ ζωοποιῶν αὐτὸς τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ. Ζῆ δὲ καὶ ὁ Πατήρ χορηγῶν ζωὴν κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Υἱῷ, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἀποδομένης πρὸς Πατρός καὶ Υἱοῦ. Ἡ αὐτὴ εἶη Πατρός καὶ Υἱοῦ οὐσία· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λέξις τοῦτο παρίστησιν. « Ζῶν, » φησὶν, « ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » ὡς εἰ ἔλεγεν, διὰ τὸ τοιοῦτον ἔχειν Πατέρα, ὅς κατ' οὐσίαν ζῆ. Καὶ αὐτὸς ζῶν ὑπάρχει, αὐτὸς ὁ ζῶν Θεός καὶ εὐλογητὸς ἐστὶν, εὐλογήσας τοὺς ἀγίους ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Ῥηθεῖη ἂν εὐλογητὸς, τῷ πᾶσαν εὐλογίαν περὶ αὐτὸν εἶναι. Πᾶν γὰρ τὸ περὶ αὐτοῦ λεγόμενον καὶ φρονούμενον, καὶ εὐλόγως λέγεται καὶ φρονεῖται. « Καὶ ὑψωθήτω ὁ Θεός τῆς σωτηρίας μου. » Ὁ τῆς σωτηρίας μου Θεός ὑψοῦται, αἰσθησίν μου λαβόντος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ· ὧν γὰρ μεγάλα τὰ ἔργα, καὶ αὐτοὶ μεγάλοι. Ἐπεὶ οὖν ὑψηλὸν ἔργον ἡ σωτηρία τοῦ λογικοῦ ζώου, ἀνάγκη ὑψηλὸν εἶναι τὸν αὐτῆς αἰτιον· ὑψοῦται δὲ Θεός οὐκ ἐκ ταπεινοῦ τύπου εἰς ὑψηλὸν μεταβάλλων. ἀλλ' ἡμῶν μεγάλα περὶ αὐτοῦ φρονεῖν διεγνωκότων.

Στ. ν', νδ'. Ἦτοι γὰρ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῆς τούτων προκοπῆς καὶ σωτηρίας, ἐξομολογεῖται· ἢ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, τῆς μετανοίας αὐτῶν πρεσβυτηθῆς γινόμενος. Ἀμφοτέρα γὰρ σημαίνει, « Ἐξομολογήσομαι σοι, » φωνή· ἀλλὰ καὶ ψάλλει ὄνοματι τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, πάντα ἐργαζόμενος κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς. « Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως αὐτοῦ. » Τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως Χριστοῦ μεγαλύνων ὁ Πατήρ, οὐχ ἂς αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς σώζεται, ἀλλ' ἂς παρέχει τοῖς πρὸς αὐτοῦ σωζομένοις. Θεοῦ δὲ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς, οὐχ ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ βασιλεύων, ἀλλὰ τῶν τῷ Θεῷ ἀνακτιμένων· καὶ γὰρ τὸν ἄρχοντα ὅτε μὲν τῶν ἀρχομένων εἶναι λέγομεν, ὡς ἡγούμενον αὐτῶν, ὅτε δὲ

arent ; qui vero in iniquitatem incidere, propria corruptione inveterabunt, et, ut ita dicam, obsolescent. Spectat etiam ad Judæos hic versiculus ; isti enim litteræ vetustati serviunt, nec spiritus novitatem sequi valentes, « Filii alieni et inveterati facti sunt. » Isti autem accipites et consilii ambigui, claudicare a semitis suis dicuntur. Ambigere enim claudicare Elias vocavit dicens : « Quosque claudicabit utroque poplite ? Si est Dominus, eum sequamini ». Etenim quicumque accepta divina Scriptura non eam ut decet interpretatur, claudicare in ea dicitur ; qui autem non accepit eam, neque ambulat, neque claudicat in ea.

VERS. 47. « Vivit Dominus et benedictus Deus. » Dicitur vivere Deus, non vitam accipiens, sed præstans. Et ipse igitur de se ipso sæpe : « Vivo ego, dicit Dominus », ait. Salvator autem dicens, « Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem », se ostendit vivere, non vitæ communicatione : ipse enim est vita. Ex quo sequitur consubstantialitatem esse Patri Filium. Si enim vita Filius, non est participatio vitæ, sed vivificans ipse sui participans. Vivit autem et Pater eodem modo vitam impertiens quo Filius, eadem virtute de Patre pariter ac Filio emanante. Eadem igitur esse Patris et Filii substantiam, hoc constat versiculo : « Vivens, » ait, « Pater, et ego vivo per Patrem ; » quasi diceret, propterea quod talem habeat Patrem, qui secundum substantiam vivat. Et ipse vivens est, ipse vivens Deus et benedictus est, sanctis benedicens in omni spirituali benedictione in cælis. Vocatus est benedictus, quia de ipso est omnis benedictio. Quodcumque enim deo dicitur et cogitatur, in benedictionem dicitur cogitaturque. « Et exaltetur Deus salutis meæ. » Salutis meæ Deus exaltatur, cum sensum accipio magnitudinis ejus ; quorum enim magna opera, magni et ipsi. Cum igitur excelsum opus sit salus rationalis animantis, necesse est excelsum esse ejus auctorem. Exaltatur vero Deus non ex humili loco in excelsum provecus, sed cum magna de ipso cogitare conamur.

VERS. 50, 51. Profecto enim gratias agens pro illorum incrementis et salute, confitetur ei ; vel illorum delicta in seipsum accipiens, prænitentiæ eorum deprecator factus. Utrumque enim indicat « Constebor tibi » vox ; sed et psalmum dicit nomini Patris Filium omnia secundum Patris voluntatem agens. « Magnificans salutes regis ejus. » Salutes regis Christi magnificans Pater, non secundum quas ipse Rex salvatur, sed quas a se ipso salvatis præbet. Dei autem est Rex, non super ipsum Deum regnans, sed super Deo devotus ; etenim duceum nunc quidem subditos quasi dirigere dicimus, nunc vero regis duceum secundum leges ejus.

τοῦ βασιλέως ἄρχοντα κατὰ τοὺς νόμους αὐτοῦ.

III Reg. xviii, 21. Num. xiv, 28 seq. Joan vi, 58.

VERS. 51. « Et faciens misericordias Christo suo. » A
 Misericordias Christo facit, miseratus Christo subditos, quibus præest ut sacerdos atque rex; sacerdotium enim et regnum significat « Christus » vox. « David et semini ejus usque in sæculum. » Siquidem de David, id est de quolibet, hæc dicuntur, ostendunt miserantem Deum practicos homines, et promptus in agendo, et si qui semen sunt eorum, doctrina et imitatione eorum vitæ. Quam vero facit illis misericordiam, non temporaria, neque in breve tempus est, sed usque in sæculum. Si autem de Deo vere David sermo est, « Suscitabo » enim « vobis pastorem unum servum meum David ⁶¹, » æternam ei misericordiam facit et semini ejus, propterea quod chrisma et sacerdotium ejus deleri non potest; abrogato enim vetere sacerdotio, inviolabile est Christi sacerdotium.

Στ. να'. « Καὶ ποιῶν ἔλεος τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. »
 « Ἐλεος ποιεῖ τῷ Χριστῷ, ἐλεῶν τοὺς ὑπὸ Χριστοῦ, ὑπὲρ ὧν ἱερᾶται, καὶ ὧν βασιλεύει· ἱερὰ γὰρ καὶ βασιλεῖα σημαίνει ἡ, « Χριστός, » φωνή. « Τῷ Δαυὶδ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἕως αἰῶνος. » Εἰ μὲν περὶ τοῦ Δαυὶδ, τοῦτέστι παντὸς ἱκανοῦ τῇ χειρὶ, εἴη ἡ λέξις, δηλοῖ ἐλεοῦντα τὸν Θεὸν τοὺς πρακτικoὺς ἑνδρας, ἱκανοὺς ὄντας ἐν ταῖς ἐνεργεταῖς, καὶ εἰ τινος σπέρμα αὐτῶν τυγχάνουσιν, ἐκ διδασκαλίας καὶ μιμήσεως τοῦ σφῶν βίου. Ὅν δὲ ποιεῖ τοῦτοις ἔλεον, οὐ πρόσκαιρος καὶ πρὸς ὀλίγον ἐστίν, ἀλλ' ἕως αἰῶνος. Εἰ δὲ περὶ Θεοῦ τοῦ ἀληθῶς Δαυὶδ ὁ λόγος, « Ἀναστήσω » γὰρ « ὑμῖν ποιμένα ἕνα τὸν δοῦλόν μου Δαυὶδ, » αἰῶνιον ἔλεος αὐτῷ ποιεῖ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τῷ τῷ χρίσμα καὶ τῇ ἱεροσύνην αὐτοῦ ἀκατάλυτον εἶναι· τῆς γὰρ παλαιᾶς ἱεροσύνης μετατιθεμένης, ἀπαράβατος ἡ Χριστοῦ ἱεροσύνη.

PSALMUS XVIII.

VERS. 2. Cæli igitur Dei enarrant gloriam. Gloria autem Dei, sive Unigenitus secundum gloriæ splendorem, juxta illud, « Et videbitur gloria Domini ⁶², » sive ordo et magnificentia regni ejus. Hanc igitur enarrant hymnos canentes ac de Deo loquentes propriæ coelis potestates, homonymice cum cælis quos habitant nominatæ, juxta metonymiæ tropum. Opus vero activarum Dei facultatum, quæ manus ejus vocatæ sunt, annuntiat firmamentum, non tantum verbis, sed et ipsis operibus. Sed et qui contemplativam amplectuntur vitam, thesaurizant in cælo, ibique cor habentes, cæli sunt enarrantes hanc Dei gloriam per spiritualium rerum contemplationem. Practici vero firmamentum sunt, cum firmi sint, annuntiantque opera Christi manuum, quæ Dei sunt operantes et ipsi Dei opera. Lucida mens est dies; vocavit enim Deus lucem diem ⁶³. Hæc lucida menti consona dies eructat verbum, sicut Vetus Scriptura spiritualibus impleta cibus ex abundantia eructans inducitur verba Testamento Novo. Nox vero altissima mysticarum rerum perceptio ad alteram nos obscuritatem dirigit, quam quidem perceptionem dat Dei Spiritus possidentibus eum, qui et profunda Dei scrutatur. Loquela sermones parit, sermones vero scientiam inducunt, argumenta præbentes. Utrumque propterea apud Deum dictum est ut audiat. Contumacibus ideo non defensio est; accipiunt sonum quicumque quasi terra sunt ad sementes accipiendas idonea, lectionem scilicet sensumque Scripturæ. Qui illos supergressi sunt, finesque nominantur, accipiunt verba sapienter eruditi. Quem sonum Petrus cum audiret, ait: « Verba vitæ æternæ habes ⁶⁴; » et Salvator dixit: « Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt ⁶⁵. » Hæc enim dixit apostolis, qui fines terræ sunt.

ἔχεις· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐφη· « Τὰ ῥήματα δὲ ἐλάλησα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστιν. » Ἀποστόλοις γὰρ ἔλεγε πέρατα τυγχάνουσιν οἰχομένους.

Στ. β'. Οἱ οὐρανοὶ οὖν τῆν Θεοῦ διηγούνται δοξαίαν· δόξα δὲ Θεοῦ ἦτο ὁ Μονογενὴς κατὰ τὸ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, κατὰ τὸ, « Καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, » ἢ ἡ διάταξις καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Ταύτην οὖν διηγούνται ὑμνοῦσαι καὶ θεολογοῦσαι αἱ οἰκτεῖαι τοῖς οὐρανοῖς δυνάμεις, ὁμωνύμως αἷς οἰχοῦσιν οὐρανοῖς ὀνομαζόμεναι, κατὰ τὸν τῆς μετωνυμίας τρόπον. Τῆν δὲ ποιήσιν τῶν δραστηρίων Θεοῦ δυνάμεων, χειρῶν αὐτοῦ ὀνομαζόμενων, ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα, οὐ τοσοῦτον λόγους, ἀλλ' ἔργους αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ τὴν θεωρητικὴν ἀσπαζόμενοι βίον θησαυρίζουσιν ἐν οὐρανῷ, χάκει τὴν καρδίαν ἔχοντες, οὐρανοὶ εἰσιν διηγούμενοι τὴν προεστειμένην θεοδόξαν διὰ θεωρίας τῆς περὶ τῶν ναητῶν πραγμάτων. Οἱ πρακτικοὶ δὲ στερεώμα εἰσιν, ἑδραῖοι τυγχάνοντες, καὶ ἀναγγέλλουσι τὴν ποιήσιν τῶν τοῦ Χριστοῦ χειρῶν, ἐργαζόμενοι τὰ Θεοῦ, καὶ τούτου τυγχάνοντες ἔργα. Καὶ ἡ φωτεινὴ δὲ νόησις ἡμέρα οὖσα (ἐκάλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν), ἐτέρη φωτεινὴ νόησις σύμφωνος οὖσα, ἐραύγεται ῥήμα, ὡς ἡ Παλαιὰ Γραφή, τῶν πνευματικῶν πληρωθεῖσα τροφῶν, ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐρευγομένη προσφέρειται ῥήματα τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἡ δὲ νύξ, ἡ βαθυτάτη τῶν μυστηρίων πραγμάτων διέληψις, πρὸς ἑτέραν ἡμᾶς ἀσάφειαν ὀδηγεῖ, ἤνπερ διέληψιν δίδουσι τὸ τῷ Θεοῦ Πνεῦμα τοῖς ἔχουσιν αὐτό, τὸ καὶ τὰ ῥάβη ἐρευνῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λαλιά δὲ προποιοῦ (25) τοῖς λόγοις· οἱ δὲ λόγοι τὴν ἐπιστήμην ἐπάγουσιν, τὰ ἀποδείξεις παρέχοντες. Ἀμφότερα δὲ διὰ τοῦτο παρὰ Θεοῦ λέλεκται, ὅπως ἂν ἀκούσῳσιν. Διὸ τοῖς ἀπειθοῦσιν οὐκ ἐστὶν ἀπολογία· χωροῦσι δὲ τὸν φθόγγον ὅσοι τυγχάνουσι γῆ πρὸς σπύρον ἐπιτήδεα, τὴν λέξιν τὴν κατὰ τὸ αἰσθητὸν τῆς Γραφῆς. Οἱ δὲ τῶν ὑπερβηθικότων καὶ πέρατα χρηματίζοντες, δέχονται τὰ ῥήματα σαφῶς παιδευόμενοι. Θὺ φθόγγου γὰρ ὁ Πέτρος ἀκούων ἔλεγε· « Ῥήματα ζωῆς κτλ... »

⁶¹ Jer. xxiii, 5. ⁶² Isa. xl, 5. ⁶³ Gen. i, 5. ⁶⁴ Joan. vi, 69. ⁶⁵ ibid. 64.

(25) Ita cod.

Στ. ς'. Κατὰ δὲ τὸν τῆς ἀναγωγῆς νόμον, σκῆνωμα Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία εἶναι δύναται, τεθεῖσα ἐν τῷ ἡλίῳ, τοῦτ' ἔστιν ὅσον καὶ ὅπου ἥλιος φαίνει· συντρέχει γὰρ ταῖς ἡλιακαῖς. . . . αὐτοῦ εἰς τὰ πέριπα τῆς οἰκουμένης φθάσαντα. Δύναται δὲ καὶ ἕκαστος τῶν χωρῶντων Θεοῦ δοῦσαν, σκῆνωμα αὐτοῦ ὀνομαζόμενος, ἐν τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης, τοῦτ' ἔστιν Χριστῷ, τεθεῖσθαι. Τῶν γὰρ τοιούτων σκηνωμάτων κρηπίς καὶ θεμέλιος τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης ὁ Σωτὴρ λέγεται (οὗχ ὅσον τε τοῦτου τοῦ φωτὸς νόσον εἰληφέναι, ἀγνοῦντα τὸ αἰσθητὸν φῶς), ὁ προσβαλὼν τῷ ὑπερέχοντι τῶν αἰσθητῶν· ἔστιν δὲ ὁ ἥλιος, ἐκ τῆς τούτου νοήσεως φαντασίαν λαμβάνων τοῦ νοεροῦ φωτὸς, ὡσπερ οἰκοῦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν ἐν τῷ αἰσθητῷ ἡλίῳ εὐρήσει. Οὐ γὰρ προσεκτεῖον τισὶν ἐτεροδόξοις λέγουσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἡλιακῇ σφαίρᾳ ἀπέθετο ὁ ἐφόρεσεν σῶμα, φυλάττεσθαι μέχρι τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας. « Ἐν τῷ ἡλίῳ ἴθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ » καὶ τὰ ἐξῆς, πρὸς τῇ λέξει νοήσεις κατὰ ἀναγωγὴν, ὅτι ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης ἐκ παστοῦ τῶν κόλπων τῶν πατριῶν. . . Θεοῦ ἦτοι πράγμασιν, ἦτοι πονηραῖς δυνάμεσιν. Φείσεται δὲ τοῦ ἑαυτοῦ δούλου ὁ Θεός, ὅτ' ἂν μὴ φείσεται τοῦ Ἰδοῦ Υἱοῦ, ὑπὲρ πάντων παραδόξους αὐτόν· τὴν γὰρ φείσασθαι τοῦ Υἱοῦ, πάντων ἀπόλλεια. Τὸ δὲ μὴ φείσασθαι, πρὸς τῷ σωτηρίαν πᾶσιν γενέσθαι, καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐκτὸς ἔσται πάσης βλάβης, ταύτην δέχεσθαι οὐδ' ὄλωσ πεφυκώς.

Στ. η'. Ἀξίωπιστος ὁ Θεός μαρτυρῶν ἀγαθοῖς ἔργοις καὶ γνώσει τῆς ἀληθείας, κατὰ τὸ, « Πιστὸς ὁ λόγος, » οὐ γὰρ πιστεύων, ἀλλ' ὡς πιστευόμενος· καὶ πάλιν· « Ὁ Θεός πιστός, » καὶ, « Οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ, » καὶ, « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε, » ἤγουν ἢ μαρτυρία πιστὴ διὰ τὸ βέβαιον. Αὕτη δὲ σοφούς ποιεῖ τοὺς στραφέντας καὶ γενομένους ὡς τὰ παιδία. Σοφίζετ' ἔτι καὶ τὰ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀριγενῆ βρέφη, ἴσως δὲ καὶ τοὺς ἀπειροῦς ἀνθρωπίνης σοφίας ἀγραμμάτους καὶ ἰδιώτας. Τὰ δικαίωματα δὲ μηδὲν ἔχοντα σχολίων, εὐθεῖς δὲ τοὺς παραδεχομένους ποιεῖ· οἷπερ λύπην οὐκ ἔχοντες, ἐν εὐφροσύνῃ γίνονται θεῖα. Ὡς μὴ παθητικῶς δὲ ὁ θεὸς φόβος ἀγνός· οὐ γὰρ ἔστι κατὰ τὸν ἐκβαλλόμενον ἀπὸ τῆς θείας ἀγάπης, ὁ αὐτὸς ὢν, ἐν εὐλαβείᾳ καὶ σεβασμῷ, ὅς καὶ ἄγνους ἀπεργάζεται, καὶ πρόσκαιρος οὐκ ἔστιν. Ἄ δὲ κρίνει Θεός κρίματα, διὰ τὴν ἀλήθειαν λέγεται καθ' ἣν κρίνει. Λέγει καὶ Παῦλος· « Οὐδαμὲν γὰρ, ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἔστιν κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας. » Ἔστι δὲ καὶ ψευδῆ καὶ ἄδικα κρίματα, πρὸς ἃ καὶ δίστασιν· ταῦτα δὲ τὰ θεῖα μετ' ἀλλήλων ἠρτημένα γνωρίζεται· τῇ δὲ τῶν εἰρημένων ἡδονῇ, φησὶν, οὐδὲν ἐν βίῃ τίμω παραβάλλεται· τῇ γὰρ τῶν νοητῶν γλυκύτητι τῶν αἰσθητῶν οὐδὲν ἀπεικάζεται. Ἄν αἰσθησιν ψυχικὴν ὁ μεταστῆσας ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνα τὴν ἐπιθυμίαν ὄλην λαμβάνει· ταῦτα γὰρ πᾶς ὁ τοῦ Θεοῦ

A Vers. 6. Secundum gradationis legem, tabernaculum Dei Ecclesia esse potest, posita in sole, id est ubicunque et quandiu sol apparet; congruit enim solaribus ejus in fines orbis terræ properantia. Potest autem et quisque Dei gloriam capientium, tabernaculum ejus nominatus, in sole justitiæ, id est Christo reponi. Talium enim tabernaculorum fundamentum et basis est lux mundi. Atqui lux vera et sol justitiæ Salvator dicitur (nec licet hujusce lucis intellectum accepisse, sensibile lumen ignorantem), qui particeps est lucis sensum supereminens, sol est, ex hujus intellectu formam induens spiritualis luminis, quemadmodum habitans lumen verum in sensibili sole inveniet. Non enim amendum est quibusdam hæreticis dicentibus **B** quod post resurrectionem e mortuis Salvator in solari sphaera deposuerit quod gestavit corpus, servandum usque ad secundam præclaramque ipsius manifestationem. « In sole posuit tabernaculum suum, » et quæ sequuntur, altiore sensu accipies, quia sol justitiæ de thalamo patriorum sinuum . . . Dei sive rebus, sive perversis potestatibus. Parcet autem servo suo Deus, quando non pepercerit proprio Filio, pro omnibus tradens illum. Quid enim fuisset Filio pepercisse? Omnium exitum. Ei autem non pepercisse, saluti fuit omnibus. Et ipse Filius omnis detrimenti immunis erit, illud cum non possit omnino ipsis natura pati.

C Vers. 8. Fide dignus est Deus testimonium perhibens bonis operibus et veritatis scientia, juxta illud : « Fidelis sermo »; non enim credens, sed quasi creditus; et rursus : « Fidelis Deus »; et : « Non est iniquitas in eo »; et : « Fidelis Deus, per quem vocati estis »; Ergo testimonium fidele, quoniam firmum. Illud sapientes efficit qui conversi et sicut parvuli facti sunt. Sapientia quoque donat per Evangelium recens natos infantes, necnon humanæ sapientiæ imperitos, illitteratos et ingenio crassos. Justitiæ autem nihil obliquum habentes, rectos faciunt qui accipiunt eas; qui quidem nihil mœroris experti, in lætitia sunt divina. Haud quidquam patitur, ideoque purus Dei timor; non est enim apud hominem a divina dilectione rejectum, idem ipse, in pietate et veneratione, qui et sanctos efficit, nec temporarius est. Quæ autem judicat Deus judicis, cum veritate judicat. Dicit et Paulus : « Scimus enim quoniam Dei judicium est secundum veritatem in eos qui tanta agunt »; Sunt autem et mendacia et injusta judicis, quorum et discrimen fecit; divina autem invicem coherentia deprehenduntur; eorumque voluptati, ait, nihil in vita pretiosum æquiparatur; nam spiritualium dulcedini sensibilibus nihil assimilandum est. Quorum sensum animale convertens ab istis in hæc cupiditatem omnem accipit; hæc enim

⁶⁴ 1 Tim. 1, 15; 11, 1.

⁶⁵ 11 Cor. 1, 18 sqq

⁶⁶ Psal. xc1, 16.

⁶⁷ 1 Cor. 1, 9.

⁶⁸ Rom. 11, 2.

omnis Dei servus custodit, multam habiturus remunerationem, quam non e sensibilibus consequitur.

VERS. 13. Magnam autem culpam astrologiam vocat. Nisi enim ab occultis meis mundarer, hæc omnia quæ permanerent delicta turpem agendi rationem inducerent, magnique reus peccati fierem.

VERS. 15. « Et erunt ad voluntatem eloquia oris mei. » Hæc enim cum mihi a te evenerint, tunc ad voluntatem erunt verba oris mei, quæ protuli deprecans te, hymnos tibi canens, gratias agens tibi. Ad voluntatem sunt eloquia, quæ laude digna sunt. « Et meditatio cordis mei in conspectu tuo, . . . eloquiis et cogitationibus, cum sit extra omnem vituperationem, ubique in conspectu tuo versatur. Quod autem meditatio reprehensione careat, haud aliunde oritur nisi abs te qui me ab occultis meis mundasti. « Domine, adjutor meus et redemptor meus. » Te mihi auxiliante, Domine, nulli cedo eorum qui adversum me spiritualiter præliant. Quod si propria accidit incuria ut adversariis cedam, tu me ab opprimentibus redimas, adjutor simul et redemptor mihi factus.

PSALMUS XIX.

VERS. 5. Tribuit Deus secundum cor precantis, cum talia rogantur quæ et Deum dare decet, et accipienti prosunt. De talibus enim recte facta petitio obsequentem inveniet Deum. « Et omne consilium tuum confirmet; » consilium, rectam scilicet voluntatem confirmet. Impletur autem voluntas, quando non excidit proposito, sed obvia habet quæ jam antea constituerat.

VERS. 6. « Lætabimur in salutari tuo. » Hoc est de quo dictum est: « Ecce natus est nobis hodie Salvator qui est Christus Dominus ¹¹. » Salutem indicat qua salvabitur is quem exaudiet Deus in die tribulationis, de qua salute exsultatio erit. « Et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. » Cæteris de mundi rebus magnificantibus, nos in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. In his quæ vere bona sunt progressum indicat vox illa, « Magnificamur; » haud enim ait, Magni sumus; hac enim ratione procedens etiam Isaac major flebat, donec valde magnus fieret. Magnificatur vero aliquis in nomine Domini, si veri perfectique servi fungitur officiis.

VERS. 7. « Impleat Dominus omnes petitiones tuas. » Laus magna est illi, de quo dicitur omnes petitiones ejus a Domino esse implendas, ipsumque nihil expostulare quin concedat Deus. Petitionum vero impletio est, cum eveniunt ac prospere cedunt quæcumque exoptavimus. « Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus christum suum. » Christus vocabulum nunc sacerdotem, nunc regem, nunc vero secundum carnem Dei Verbi incarnationem significat. Hic autem David, juxta nonnullos, vel

A δούλος φυλάττει, πολλὴν ἔξω τὴν ἀναπόδοσιν, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν.

Στ. ιγ'. Μεγάλην δὲ ἀμαρτίαν τὴν ἀποτελεσματικὴν φησιν. Εἰ γὰρ μὴ ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθαρισθῆην, ἐπιμένοντα ταῦτα τὰ παραπτώματα, εἰς πᾶσιν φάσλην μεταφέρει, καὶ γίνομαι ὑπεύθυνος ἀμαρτίᾳ μεγάλῃ.

Στ. ιε'. « Καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου. » Ὅτ' ἂν ταῦτά μοι ὑπαρχῶσιν παρὰ σοῦ, τότε εἰς εὐδοκίαν ἔστιν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου, ἢ προφηγεῖα εὐχόμενός σοι, ὑμῶν σε, εὐχαριστῶν σοι. Εἰς εὐδοκίαν δ' ἔστιν τὰ λόγια, τὰ ἀποδοχῆς ἄξια. « Καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου ἐνώπιόν σου, . . . λογισμοί καὶ νοήσεις, ἐκτός οὐσα παντὸς μώμου, ἐνώπιόν σου τυγχάνει διαπαντός. Τὸ μένος τῆς μελέτης ἀμεμπτον οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ σοῦ ὑπῆρξαται, καθαρισαντός με ἀπὸ τῶν κρυφίων μου. « Κύριε, βοήθῃ μου καὶ λυτρωτά μου. » Σοῦ βοηθοῦντος, ὡς Δέσποτα, οὐδὲν ὑποπίπτω τῶν πνευματικῶς προσπολεμούντων. Εἰ δὲ καὶ παρ' ἐμὴν ἀπροσεξίαν ἀλῶναι τοῖς ἐναντίοις συμβῆ, αὐ με ἐκ τῶν κρατησάντων λύτρωσαι, ἅμα βοηθός καὶ λυτρωτῆς μου εὐρισκόμενος.

Στ. ε'. Δίδωσι Θεός κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ εὐχομένου, ὅτ' ἂν τοιαῦτα αἰτῆται, ἢ καὶ θεῶν πρέπει δίδεσθαι, καὶ τῷ λαμβάνοντι συμφέρει. Ἡ γὰρ περὶ τούτων αἰτησις ὀρθῶς γινομένη ἔξει τὸν Θεὸν παρέχοντα. « Καὶ πᾶσαν τὴν βούλην σου πληρῶσαι. » βούλην, σουτέστιν τὴν βούλησιν ὀρθῶς γινομένην πληρῶσαι. Πληροῦται δὲ βούλησις, ὅτ' ἂν μὴ διαμάχη ἐν ταῖς σκέψεσιν, ἀλλ' ἐκεῖνα ἀπαντήσῃ περὶ ὧν προεβουλεύσαται.

Στ. ς'. « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἔστι δὲ τοῦτο περὶ οὗ εἰρηται: « Ἰδοὺ ἐτέχθη ἡμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἔστιν Χριστὸς Κύριος. » Λέγεται σωτηρίον λέγειν τὴν σωτηρίαν ἣν σώζεται ᾧ ἐπακούει Θεός ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ἐφ' ἣ σωτηρίᾳ ἀγαλλιασῆται. « Καὶ ἐν ὄνοματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθῶμεθα. » Ἄλλων ἐπὶ κοσμικοῖς πράγμασι μεγαλυνόμενων, ἡμεῖς ἐν ὄνοματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθῶμεθα. Σημαίνει δὲ τὴν ἐν τῷ ὄνοματι ἀγαθῷ προκοπὴν τὴν, « Μεγαλυνόμεθα. » Οὐ γὰρ εἶπεν, Μεγάλοι ἐσμέν· ταύτη τοι καὶ ὁ Ἰσαὰκ προβαίνων μεῖζων ἐγένετο, ἕως μέγας ἐγένετο σφόδρα. Μεγαλύνεται δὲ τις ἐν ὄνοματι Κυρίου, τὰ γνησίως καὶ τελείως δούλου ἐπιτελών.

Στ. ζ'. Πληρῶσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. « Ἐγκώμιον μέγα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος, τὸ πληρωθῆσθαι ὑπὸ Κυρίου πάντα τὰ αἰτήματα αὐτοῦ, οὐδὲν αἰτουμένου ὧν μὴ παρέχει ὁ Θεός. Πλήρωσις δὲ αἰτήσεων τὸ ἐκθῆναι καὶ εἰς ὑπαρξιν εἶδεν ἐκεῖνος ὑπὲρ ὧν τις ἠξίωσεν. « Νῦν ἔγνων, ὅτι ἔωσεν Κύριος τὸν χριστὸν αὐτοῦ. » Τῆς χριστοῦ φωνῆς ὅτι μὲν ἐπὶ τοῦ κρείως, ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ βασιλεύως, ὅτι δὲ ἐπὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίας. Ὁ μὲν τις φῆσει ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ, ὁ δὲ ἐπὶ Ἐζεκίου, περὶ οὗ καὶ

¹¹ Luc. II. 11.

τὴν ὑπόθεσιν εἴληφεν τοῦ φαλμοῦ· ὁ δὲ καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρημένον. — Τάχα δὲ καὶ τῶν πιστευόντων ἀπάντων συμπληρούντων τὸ σῶμα Χριστοῦ, κατὰ τὸ, « Ὁθῶ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν σῶμα, πολλὰ δὲ μέλη, » σώζεσθαι λέγεται ὁ Χριστὸς, ὅτ' ἂν οἱ γενόμενοι αὐτοῦ σῶμα καὶ μέλη σωτηρίαν ἔχωσιν. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἶπέν· « Νῦν ἔγνω· » νῦν γάρ, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι, γινώσκωμεν τὸν Χριστὸν σωζόμενον, τῷ ἀπεντεῦθεν ἀρραβῶνα σωτηρίας δέχεσθαι. « Ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἄγγελος αὐτοῦ· ἐν δυναστείαις ἡ σωτηρία τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. » Ἐπακούει τοῦ Χριστοῦ κατὰ πᾶσαν ἀπόδοσιν προειρημένην. Τὰ δεξιὰ δὲ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ Λόγος αὐτοῦ, σωτηρίαν ποιεῖ· οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' « ἐν δυναστείαις, » οἷα στρατηγὸς ἡ βασιλεὺς ἄριστος.

Στ. η'. Ἴππους μὲν νοῶν τὰ σκιρτητικὰ τῶν παθῶν, οἷς ἐπιβαίνουσιν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις· ἄρματα δὲ τὴν σύμπνοιαν τῶν ὀρμητικῶν παθῶν, ἐν οἷς παρασκευάζονται καθ' ἡμῶν· ἀλλ' εἰ καὶ οὗτοι ἐν τούτοις, ἀλλ' ἡμῶν ἀμυντήριον ἀκαταμάχτηρον ἢ τοῦ Θεοῦ προσσηγορία.

PSALMUS XX.

Στ. β', γ'. Ὁ κατασταθεὶς βασιλεὺς ἐπὶ Σιών ὄρος, κυρίως καὶ ἀληθῶς βασιλεὺς ἔστιν, εὐφραίνόμενος θείαν εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς παρουσίας αὐτῷ δυνάμεως Θεοῦ. Πᾶς δὲ ὁ ψαλμὸς ἐρμηνευθεὶς περὶ Χριστοῦ βασιλέως καὶ τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῷ. ἵνα μὴ ἐφ' ἐκάστης λέξεως τοῦτο σημαίνει ἀναγκαζώμεθα. — « Καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου ἀγαλλιάσεται σφόδρα· τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔδωκας αὐτῷ, καὶ τὴν θέλησιν τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἐστέρησας αὐτόν. » Ὁ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ τελῶν, τῷ πνεύματι περιπατεῖ· οὗτος ἀνακραθεὶς τῷ πνεύματι, ἐπιθυμίαν καρδίας λαμβάνει ἀπὸ Θεοῦ· οὐ γὰρ τῶν τῆς σαρκὸς ὀρεκτῶν ἀπασχημένος, ἀ ὀρέγεται ἡ καρδία αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ νοῦς, λαμβάνει παρὰ Θεοῦ, ἐμπιπλῶντος ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τυχῶν εἰς ὧν δεῖται, οὐκ ἐστέρηθη ὑπὸ Κυρίου τῆς δεήσεως τῶν χειλέων αὐτοῦ.

Στ. δ, ε'. Ὁ Χριστὸς ἔλαιον παρὰ τοῦ Ὑψίστου λαβὼν, τῷ κεχρίσθαι ἔλαιῳ ἀγαλλιάσεως, ἀπαράδατον ἔχει τὴν ἐκ τῆς χρίσεως ἱερωσύνην κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· οὐ γὰρ πρόσκαιρος ἔσται, μὴ σαλευόμενος.

Στ. ιβ'. Ἀγίοις δ' ἂν, ὅτι ἐκλιναν εἰς αὐτὸν κακὰ ἢ ἄθεα δόγματα περὶ τοῦ Θεοῦ· ἢ τὴν αἰτίαν τῆς κακίας προσῆψαν αὐτῷ· ἐξέκλιναν δὲ εἰς τὸν Σωτῆρα κακὰ ὅς τε προδότες καὶ ἐχθροὶ αὐτοῦ. Ἐσημειώτεον δὲ, ὅτι κατ' ἐγκλισιν ἐπιτελεῖται τὰ κακὰ, καὶ οὐ κατ' εὐθύτητα· ἀλλὰ δυνατοῖς ἐπιχειροῦσι διαστραφέντες οἱ φαῦλοι. Τῷ γὰρ οὐχ ὑπομένοντι βλάβην ἐπιβουλεύουσιν. Καὶ ἄλλως τε πᾶς κακὸς ἔχει τὴν κακίαν ἀδέδαιον τε καὶ ἄστατον. Οὗς δὲ θεὸς ἀποστρέφεται, τίθησι νῶτον, δυναμένους πρόσωπον εἶναι· καὶ τοὺς μὴ καθαρὰν δὲ καρδίαν ἔχοντας, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένους ἰδεῖν, τί-

A Ezechiam, secundum alios, cui ascribitur hic psalmus; quidam illum quoque humane ad incarnationem referunt. — Cæterum omnibus credentibus impletur Christi corpus, juxta illud: « Sic et Christus unum corpus, multa autem membra »⁷². » Salvus fieri dicitur Christus, cum illi, quibus ipsius corpus et membra constant, accipiunt salutem. Recte autem dicitur: « Nunc cognovi; » nunc enim, id est in præsentī tempore, Christum cognovimus salvatum, exinde arthabone salutis accepto. « Exaudiet illum de cælo sancto suo; in potentatibus salus dextræ ejus. » Exaudit Christum, hæc omnia quæ antea diximus consecutum. Dextra autem Dei, scilicet Verbum ejus, salutem facit; nec quolibet modo, sed « in potentatibus, » ut ducem vel præstantissimum regem decet.

B Vers. 8. Equi sunt cupiditatum stimuli quibus invehuntur adversariæ potestates; currus vero vehementium conspationem cupiditatum designant, quibus nos adoriuntur; quod si illi hæc pro se habent, nobis autem inexpugnabile propugnaculum est Dei invocatio.

C Vers. 2, 3. Qui constitutus rex super Sion montem, peculiariter ac vere rex est, divina exultatione exultans, propter præsentem sibi Dei virtutem. Omnis autem psalmus accipi potest de Christo rege et de regnante cum eo, ne singulis versiculis illud indicare cogamur. — « Et super salutare tuum exultabit vehementer. Desiderium cordis ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. » Qui carnis desiderium non exsequitur, spiritu ambulat. Hic igitur spiritu temperatus, a Deo cordis desiderium accipit; non enim a carnis incitamenti impeditus, hæc quibus incitatur cor ejus, scilicet animus, accipit a Deo, qui in bonis desiderium ejus implet; atque hæc quibus sibi opus est si quis consequitur, non voluntate labiorum suorum fraudatur a Domino.

D Vers. 4, 5. Christus oleum ab Altissimo accipiens, cum ungitur exultationis oleo, intemperandum habet Christi sacerdotium, secundum ordinem Melchisedec; non enim temporarius est vel labefactandus.

Vers. 12. Dicitur quod declinaverunt in illum mala, impia scilicet de Deo dogmata. Causam malitiæ suæ imputaverunt illi; inclinaverunt autem in Salvatorem mala traditores et inimici ejus. Observandum est quod secundum inclinationem, non autem secundum rectitudinem perficiuntur mala; sed in potentes devii itineribus imbecilles grassantur. Nihil enim damni suspicantem adoriuntur. Prætereaque omnis malus incertam et male firmam habet malitiam suam. Quos autem evertit Deus, ponit dorsum, cum vultus fieri possent; et qui non cor purum habent, ideoque vultum ejus videre nequeunt,

⁷² Ephes. v. 30.

quasi dorsum constituit ad meditanda quæ post ipsum sunt, scilicet opera, ut creationis spectaculo ad eum reducantur. Reliqua enim Dei sensibilibus creaturis ejus aliora sunt.

VERS. 14. « Exaltare in virtute tua. » Postquam infirmitati nostræ indulgens infirmum aliquod acciperis, quod validius est hominibus; crucifixus ex infirmitate, « exaltare in virtute tua. » — « Cantabimus et psallemus virtutes tuas. » Cantare de speculatione accipiendum, et psallere de conatibus ad virtutem, Contemplantes igitur virtutum cogitationem et secundum illas agentes, « cantabimus et psallemus virtutes tuas, » quas extulisti ut triumphans Rex adversus diabolum et adversarias potestates. Illud quoque sic intelligi potest: Gratas laudes concinemus tibi de morte triumphanti.

Α θεται τὰ ἐπίσθια κατανοεῖν τὰ μετ' αὐτὸν, δηλοῦντι δημιουργήματα, διὰ τῆς κτίσεως εἰς αὐτὸν παρέχον ἀνάγκησθαι. Περιοικια γὰρ τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνωτέρω τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων αὐτοῦ ἔστιν.

Στ. ιδ'. « Ὑψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. » Ἐπὶ συγκαταβαθίνων τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἀσθενές τι ἀνεληφας, ὅτιερ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἔστιν· σταυρωθεὶς ἐξ ἀσθενείας, « ὑψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. » — « Ἄσσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας. » Τὸ εἶναι ἐπὶ θεωρίας ληπτέον, τὸ δὲ ψάλλειν ἐπὶ τῶν κατὰ ἀρετὴν ἐνεργεῖν. Θεωροῦντες οὖν τὸ νοητὸν τῶν δυναστεϊῶν, καὶ πράττοντες κατ' αὐτὰς, « ἔσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου, » ἡς ἐδυναστεύσῃς οἷα τροπαιοῦχος βασιλεὺς κατὰ διαβόλου καὶ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων. Δύναται θελοῦν καὶ τὸ, Β ριστηρίους αἰκίους ἀνακρουσόμεθ' σοι δυναστεύσαντι κατὰ τοῦ θανάτου.

PSALMUS XXI.

VERS. 1. Susceptio matutina recte dicitur, cum sol justitiæ exurgat, dieique principium præparet; vera enim lux oritur, quæ ignorantie et erroris finem faciens, spiritalem auroram illuminat. Ipsa autem incipiens ad perfecti luminis terminum perveniet; per quod lumen omnia alia spiritualia et spiritaliter perfecta sunt, quia est ipse finis. Illius causa cætera omnia, ipsum vero nullius causa; quod et supremum exoptatum vocant, quia nihil hoc altius est, et summum concupiscenti bonum est. Titulus igitur hujusce psalmi, « In finem, » canitur susceptionis matutinæ David, id est secundum carnem de semine ejus nascituro. Atque illud animadvertendum est, quod ab initio ad finem unam hic psalmus personam servat, nihilque de hac persona transfert; cumque verba hujus psalmi quasi a Christo habita Novum Testamentum acceperit, necesse est omnia de eadem Christi persona interpretari; explicabimus autem quibus usum est Novum Testamentum sicubi ad ea accesserimus.

Στ. α'. Ἀχιληφίς ἐωθινή κατορθοῦται, τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχοντος, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας κατασκευάζοντος· ἡ γὰρ ἀνατολὴ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τῇ νυκτὶ τῆς ἀγνοίας καὶ πλάνης τέλος ἐπιθεῖσα, ἐν πνευματικῇν ἀνέλαμψεν. Αὕτη δὲ ἀρχομένη ἐπὶ τέλους φωτισμοῦ τελείου κατανησεί· δι' ὃν φωτισμὸν πάντα τὰ ἄλλα πνευματικὰ καὶ πνευματικῶς ἐτελέσθη τῷ τέλους εἶναι. Οὐ χάριν τὰ ἄλλα πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· ὃ καὶ ἴσχατον ὀρεχτὸν καλοῦσιν, τῷ μὴ εἶναι ἀνωτέρω τούτου, οὐ τις ὀρεχθείη, τῷ τούτου εἶναι τὸ τελικώτατον ἀγαθόν. Ἡ προγραφή οὖν τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ, « Εἰς τέλος, » ἔθεται τῆς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως τῷ Δαυὶδ, τουτέστιν τῷ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, γεγεννημένῳ. Καὶ τούτο ἐκ τηρητέον, ὅτι φυλάττει πρόσωπον ἐν λόγῳ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὁ ψαλμὸς, οὐδεμίαν μεταβολῆς εὐρισκομένης περὶ τὸ λέγον. πρόσωπον. Καὶ ἐπεὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη λέγει ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ Ἐλαθεν ὡς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ῥηθείσας, ἀνάγκη πάντα αὐτὸν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐρμηνεύσαι· δηλώσομεν δὲ τὰς λέξεις αἷς ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐχρήσατο, ἐπ' αὐτὰς φθάσαντες.

VERS. 2. Animadvertendum est quod nominativo pro vocativo utitur casu. Nam cum posset dicere, Mi Deus, mi Deus, utquid? « Deus, Deus meus, » ait; hoc in pluribus locis facere solet Scriptura: quod autem vult dicere, hoc est: Tu, qui universus verusque Deus, Deus meus es, mihi adsis prælianti, nullisque miseriis circumdato: « utquid enim me dereliquisti? » Interrogantis causam derelictionis vox; cum sibi conscius esset altæ puritatis (non cognoverat enim peccatum), sciebat se non ob peccatum derelictum fuisse, sed ob aliud quid, quod omnibus erat profuturum. Hoc igitur manifestum vult fieri, se non propter seipsum pati, sed propter illos qui cernunt eum. Cognoscentes enim quod propter ipsos derelictus est, hymnis eum ut Salvatorem celebrabunt. Dicendum igitur « verba delictorum, » non verba de delictis habita; sicut enim verbum cæli dicimus, quo constat, et verbum solis, quo subsistit: sic et verbum delictorum dic-

Στ. β'. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὀρθῇ πτώσει ἀντὶ κλητικῆς κέχρηται· ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί; « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, » εἶπεν· Ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ ἐν πολλοῖς τούτου ποιεῖν. Ὁ οὖν βούλεται εἰπεῖν, τοῦτό ἐστιν· Ὁ καθόλου καὶ ἀληθινὸς Θεός, Θεός μου τυγχάνων, πρόσχες μοι πολεμουμένῳ, καὶ πολλοῖς ἐπιπόνοις περιτυχόντι· « ἵνα τί γὰρ ἐγκατέλιπες με; » Πυνθανομένου δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως ἡ φωνή· ἐπεὶ γὰρ συνῆβι· ἑαυτῷ ἔπραν καθαρότητα (οὐκ ἦβει γὰρ ἁμαρτίαν), ἡπίστατο μὴ ἐπὶ ἁμαρτίᾳ ἐγκαταλειφθῆναι, ἀλλὰ δι' ἑτερόν τι τῷ παντὶ συμφέρον. Ταῦτ' οὖν βούλεται φανερόν γενέσθαι, οὐ δι' ἑαυτὸν πάσχοντα, ἀλλὰ διὰ τοῖς ὀρώντα αὐτόν. Γινόντες γὰρ, ὅτι δι' αὐταῖς ἐγκαταλείφθη, ὀμνησουσιν αὐτόν ὡς Σωτῆρα. Λεκτέον τοίνυν, « λόγος παραπτωμάτων, » οὐ τὰς περὶ τῶν παραπτωμάτων προφοράς· ὡς γὰρ φημεν λόγον οὐρανοῦ καθ' ὃν γίνονεν, καὶ λόγον ἡλίου δι' ὃν ὑπῆρχται· οὕτω καὶ λόγον παραπτωμάτων ἐροῦμεν, καὶ οὐκ αὐτὰ τὰ πα-

ραπτώματα ἀνεληφθῆναι τὸν Σωτῆρα εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα. Τούτους δὲ τοὺς τῶν παραπτωμάτων λόγους πρὸ τοῦ πάθους ἔφερον αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἀναστὰς δὲ ἐκ νεκρῶν, ὅτι καὶ σεσωσθαι λέγεται, μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τοὺς λόγους τῶν προειρημένων ἀμαρτημάτων ἔσχεν, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἐνεργούσας τὰ παραπτώματα ἀρχάς καὶ ἐξουσίας, ὅτε ἐθριάμβευσεν αὐτὰς ἐν αὐτῷ παρῆρσιασάμενος ἐπὶ τῷ σταυρῷ.

Στ. γ. «Ὁ Θεός μου, κεκράζομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Οὐ μόνον ἐπιπόνων καὶ σκυθρωπῶν περιεσθηκότων, ἀλλὰ καὶ ἀλλοτριωτικῶς ἐστίν, βῶθ πρὸς σέ, Θεέ μου, ὅπως μὴ πάθω τι, ἀλλὰ γὰρ καὶ φαιδρῶν καὶ λαμπρῶν ὄντων τῶν κατ' ἐμὲ, πάλιν κρᾶζω, ὅπως μὴ βλαβερὸν τι ἐξ ἐπάρματος γένηται. Ταῦτα δὲ περὶ ἡμῶν ἐφομολογούμενος ὁ Σωτὴρ λέγει· Οὕτω δέ μου βῶθόντες οἶδα, ὅτι εἰσακούσῃ· μεθ' ὑποστιγμῆς γὰρ ἀναγνωστόν· «Καὶ νυκτὸς διακεκράζομαι·» οὐκ ἀνοίας μου λογιζομένης, ὅτε τὰ περιεσθηκότα ἐστὶν σκυθρωπὰ, τῶν πολλῶν ἐν ταῖς περιστάσεσιν σκοτιζομένων ὡς καὶ αὐτὸ τί δεῖ κρᾶζοντα πρὸς Θεὸν λέγειν, ἀρροεῖν· ἐπίσταμαι γὰρ ἐγὼ τίνας ἐνεκα περὶ ἐμὲ νυκτερινὴ κατάστασις ἐστίν.

Στ. δ. Καὶ οἱ πατέρες δὲ ἐξ ὧν εἰμι τὸ κατὰ σάρκα, οὗτοι εἰσιν οἱ πατριάρχαι, ἐπὶ σοὶ ἠλπίσαν προσδοκῶντες τὴν ἐμὴν ἐπιλαμπρῖν· ἀλλὰ καὶ ἐλπίσαντες οὐκ ἀπέτυχον. Ἐρρύσθησαν γὰρ ἀπὸ θανάτου καὶ διαβόλου, ἐμοῦ λυτρωσαμένου καὶ ρυσαμένου αὐτούς. Πρὸς σέ γὰρ καὶ αὐτοὶ βοήσαντες, τὴν δι' ἐμοῦ καὶ ἐξ ἐμοῦ σωτηρίαν ἔσχον. Οὐ γὰρ κατησχύνθησαν ἐπὶ σέ ἐλπίσαντες· ἀπέσχον γὰρ τὰ ἐλπίδος καὶ προσδοκίας. Ἰσῶσαν δὲ οἱ ταῦτα λέγοντες, νομομαθεῖς εἶναι ἐπαγγελλόμενοι, ψευδοδοξοῦντες ἐπὶ τῆς Προνοίας. Τὰ γὰρ αὐτὰ λέξειεν ἂν τις Ἰσαίου πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ τινες ἄλλοι ὑπὲρ εὐσεβείας πεπόνθησιν. Ἡμεῖς γὰρ τὸ ρυσθῆναι καὶ σωθῆναι ἐκ τῶν περιεσθηκότων ἐπιπόνων, οὐ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν γενέσθαι φαιμέν, ἀλλὰ τὸ ἀνδρείως καὶ τληρικῶς αὐτὰ ἐνεγκεῖν, ὥστε μὴ βλασθῆναι τὴν διάνοιαν, ἐκτρομεμένης τῆς ὀρθῆς προθέσεως ἐκ τῶν πόνων. Τοὺς γοῦν μάρτυρας τῆς ἀληθείας, μυρία ὄσα παθόντας, καὶ ἐναποθανόντας ταῖς βασάνοις, ἐρρύσθαι καὶ σεσωσθαι ἐκ τῶν θλιψέων λέγομεν. Οἱ γὰρ ἐκτὸς τῶν θλιβερῶν δι' ἀρνήσεως γεγεννημένοι, οὐ μόνον οὐκ ἐρρύσθησαν καὶ ἐσώθησαν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν, ἀλλὰ καὶ κατεπόθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Στ. ε. Τάχα γὰρ ὁ ἐκ σπέρματος συλληφθεὶς ἐν τῇ γαστρὶ, πληρωθέντος τοῦ καιροῦ τῆς ἀποτελείσεως, ὑπ' αὐτῆς τῆς μητέρας ἐπὶ τὰ ἔξω βάλλεται. Μόνον δὲ τὸν Σωτῆρα ὁ Πατὴρ ἐκ τῆς γαστρὸς τῆς Παρθένου ἔξαπῆ (26), οὐκ ἐξῶθεν σπέρματος αὐτῇ καταβληθέντος, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τοῦ θεοῦ τόκου ἔξεταπισμένον. «Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητέρας μου, ἐπὶ σέ ἐπεβρίβην ἐκ τῆς μητέρας. » Τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις τὸ ἐλπίζειν καὶ προσδοκᾶν τὰ μέλλοντα, μετὰ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἐ' ἡλικίας γενομένοις ἐπέχεται, μόνον δὲ τὸ ἐκ Μαρίας· βρέφος ἀπὸ μαστῶν

mus, et non ipsa delicta accepi-se Salvatorem in proprium corpus; hæc enim delictorum verba ante passionem tulit corpus ejus. Surgens autem a mortuis, quod et salvatum esse dicitur, procul a salute ejus verba prædictorum delictorum habebat, exutis delictorum principiis et facultatibus, cum triumphans in seipso libere exposuit in cruce.

VERS. 3. «Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies; et nocte, et non ad insipientiam mihi.» Non solum ob molestias et miserias circumdantes me, quæ hic nocte allegorice significantur, clamo ad te, Deus meus, ne quid patiar, sed etiam vigentibus et florentibus qui adversum me grassantur, rursus clamo, ne quid mali ex exaltatione eorum fiat. Hæc de nobis confesus Salvator dicit: Sic autem ego clamans me exaudiendum scio; cum punctatione enim legendum est, «Et nocte clamabo;» ne meam respicias insipientiam, cum sint omnia circum me obscura, plerisque caliginem obducen-tibus; a teo ut vel nesciam quid, ad Deum clamans, dicere debeam; scio enim ego quam ob causam nocturna sint circum me omnia.

VERS. 5. Et patres e quibus secundum carnem ortus sum, patriarchæ scilicet, in te speraverunt illuminationem meam expectantes, nec spe sua frustrati sunt. Liberati sunt enim a morte et diabolo, et ego eos ipse liberavi ac redemi. Ad te enim et ipsi cum clamavissent, a me et propter me salutem consecuti sunt. Non enim confusi sunt in te sperantes; nam acceperunt quæ speraverant et expectaverant. Sciant autem hæc dicentes, cum se legisperitos esse profitentur, se errare de Providentia. Hæc enim eadem de Isaia serrato dici possunt, et si qui alii propter sanctitatem passi sunt. Nos autem liberari et salvari ab ærumnis circumdantibus nos, non extra illas fieri dicimus, sed eas viriliter et fortiter tolerare, ita ut nihil detrimenti patiat mens, deflectente recto proposito propter miserias. Etenim veritatis martyres, innumera mala perpressos, atque in suppliciis exspirantes, liberari a tribulationibus salvosque fieri dicimus. Qui enim extra tribulationes per adjurationem facti sunt, non modo non liberati sunt, neque a tribulationibus salvati, sed et iis victi cesserunt.

VERS. 10. Etenim de semine conceptus in utero, impleto partus tempore, ab ipso utero ad auras emittitur. Solum autem Salvatorem Pater e Virginis utero extrahit, non foris ei immisso semine, sed divino partu inde educto. «Spes mea ab uberibus matris meæ; in te projectus sum ex utero.» Cæteris hominibus sperare et quæ futura sunt expectare, post completionem verbi ætate crescentibus advenit, solus vero Mariæ infans ab uberibus matris suæ perfectionem sperat; Deum enim spem habet; nec unquam in malitia factus

(26) Forte leg. ἐξέταπα, vel ἐξω τῆς.

est, cunctis hominibus post ignorantiam et perversitatem bonum amplectentibus, illudque Isaias ostendens dixit: « Antequam cognoscat ille bonum aut malum, reprobatur malum ut eligat bonum ¹³. »

VERS. 11. « De ventre matris meæ, Deus meus es tu. » Ante incarnationem suam, Jesus solam cum Patre consuetudinem habebat; erat enim ejus Pater Deus, et ipse Filius Dei. Ex quo autem caro factus ex utero processit, relationem habuit et cum Patre, et cum Deo. Ideo ait: Si et semper Pater meus es, sed et Deus meus esse incepisti ex matris utero.

VERS. 12. « Ne discesseris a me, quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. » Cum tribulationi adest Deus, constantiam præstare valet ad tribulationem generose ferendam. Absente autem Deo, valida sunt circumstantia. Precatur igitur qui psalmum dicit, typus nobis hominibus factus, et docens nos in tentationibus, sic precatur, ne talia committat ob quæ recedat Deus, ut Deo præsentem eos qui tribulationem excitant debellare valeat. Si enim ab aliquo discesserit Deus, non erit qui illum adjuvet.

VERS. 13. Vituli esse videntur ad terrestria et corporalia incitantes perversæ potestates; terræ enim cultura hoc animal exercetur. Quæ autem vanis credunt erroribus, dolosis verbis et sophismatibus quasi cornibus insultantes, tauri sunt pingues, propter eruditionem et verborum elegantiam. Dicit quoque potest Judæos secundum legem boves immolantes, ex illis quos apparabant vitulos nominatos, Dominum hostiliter circumdare; Pontius vero Pilatus, nonnullique alii in amplissimo dignitatis gradu, ideoque quasi cornigeri tauri, eum obsidere festinant. Quinetiam de corpore suo Ecclesia, abjectos videns homines, terramque hostiliter excolentes, circumdantes corpus suum, dicere potest Salvator: « Circumdederunt me vituli multi. » Duces hujus sæculi sapientiam professos, videns circumdantes ipsius corpus, dicet: « Tauri pingues obsederunt me. »

VERS. 14. Exposita autem istorum perversitatis feritate, semper ad opprimendum paratorum, ait: « Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens. » Os enim eorum apertum ad deceptos arripiendos, captiosæ sapientiæ verbum est. Fortasse autem « sicut leo rapiens et rugiens, » ad diabolum spectat; a quo leone eripuit bonus Pastor duo crura, infamamque auriculam devorante; per auditum, aurem hominis animæ, et per crura viam ejus intelligens.

VERS. 15. « Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea » Cum Christi corpus cre-

Α τῆς μητρὸς ἐλπίζει τελειώτητα. Θεὸν γὰρ ἔχει τὴν ἐλπίδα· οὐδέποτε γὰρ ἐν νακίᾳ γεγένηται, πάντων ἀνθρώπων μετὰ ἄγνοϊαν καὶ πονηρίαν τὸ ἀγαθὸν ἀσπαζομένων. Καὶ τοῦτο ὑποδηλώνει Ἡσαίας εἰπὼν· « Πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ τὸν νῆριά τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. »

Στ. ια'. « Ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου, Θεὸς μου εἶ σύ. » Πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ Ἰησοῦς μόνῃ τῇ πρὸς Πατέρα ἐφερὲν οἰκειότητα· ἦν γὰρ αὐτοῦ Πατὴρ ὁ Θεός, καὶ αὐτὸς Υἱὸς Θεοῦ. Ἄφ' οὗ δὲ ἐσφῆ γενόμενος ἐκ κοιλίας προήλθεν, σχέσιν ἔσχεν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν πρὸς Θεόν. Διὸ φησὶν· Εἰ καὶ ἀεὶ Πατὴρ μου τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ Θεός μου εἶνα· ἤρξω ἐκ κοιλίας μητρὸς.

Στ. ιβ'. « Μὴ ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Παρούσης θλίψεως συνὼν ὁ Θεὸς εἶός τέ ἐστιν καρτερίαν παρασχεῖν ὡς γενναίωζεν τὸν θλιβόμενον· ἀπόντος δὲ Θεοῦ ἰσχυρὰ τὰ περιεστηκότα. Εὐχεται οὖν ὁ τὸν ψαλμὸν λέγων, τύπος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος, καὶ διδάσκων ἡμᾶς ἐν πειρασμοῖς, οὕτω προσεύχεται, μὴ τοιαῦτα αὐτῷπραχθῆναι ἕφ' οἷς ἂν χωρῆ Θεός, ἵνα παρόντος Θεοῦ καταπαλαίσῃ τοὺς ἐγειρόντας τὴν θλίψιν· εἰ γὰρ ἀποσταίῃ τινὸς ὁ Θεός, οὐχ ὑπάρξει ἐκείνῳ βοηθός.

Στ. ιγ'. Μόσχοι δ' ἂν εἶεν καὶ αἱ περὶ τὰ γῆινα καὶ σωματικὰ ἐνεργοῦσαι πονηρὰ δυνάμεις· γεωπόνον γὰρ τοῦτο τὸ ζῷον. Αἱ δὲ ψευδοδοξίας προῖσταμέναί, δι' ἀπατηλῶν λόγων καὶ σοφισμάτων κεραιζοῦσαι, ταῦροι τυγχάνουσιν πίνοντες ὄντες, διὰ τὸ εἶθην πολυμαθῆς καὶ κεκομψευμένον τῆς φράσεως. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους κατὰ νόμον βουθουτούντας, ἐξ ὧν ἐπιτηθεύουσιν μόσχους ὀνομασμένους, περικυκλοῦν ἐχθρικῶς τὸν Κύριον· Πόντιος δὲ Πιλάτος, καὶ εἰ τινὲς ἄλλοι ἐν ὑπεροχῇ, ταῦροι κεραιστιαὶ ὑπάρχοντες, περιέχειν σπουδάζουσιν αὐτόν. Λέγει δ' ἂν ταῦτα ὁ Σωτὴρ καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, ἰδὼν ἀνθρώπους χαμαιπετεῖς καὶ γῆν ἐργαζομένους πολεμικῶς, περικυκλοῦντας αὐτοῦ τὸ σῶμα· τὸ, « Ἐκυκλώσαν με μόσχοι πολλοί. » Τοὺς δὲ ἄρχοντας τοῦτου τοῦ αἰῶνος σοφίαν ἐπαγγελλομένους ἑωρακῶς περιθέοντας αὐτοῦ τὸ σῶμα ἔρει· « Ταῦροι πίνοντες περιέσχον με. »

Στ. ιδ'. Παριστάς δὲ αὐτῶν τὸ ἐξηγριωμένον τῆς πονηρίας καὶ τὸ ἔτοιμον εἰς τὸ θλίψαι, φησὶν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. » Στόμα γὰρ ἠνευγμένον αὐτῶν εἰς τὸ ἀρπάσαι τοὺς ἀπατωμένους, ὁ σοφιστικὸς εἰς λόγος. Τάχα δὲ « ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος » ἀναφέρεται ἐπὶ τὸν διάβολον. Ἄφ' οὗ λέοντος ἐξέσπασεν ὁ Ποιμὴν ὁ καλῶς δύο σκέλη, καὶ λῶδον ὠτίου καταπιόντος· διὰ μὲν παρακοῆς, τὸ οὖς τοῦ ἀνθρώπου τῆς ψυχῆς, διὰ δὲ τῶν σκελῶν, τὴν πορείαν αὐτῆς.

Στ. ιε'. « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. » Ἐπεὶ σῶμα Χριστοῦ οἱ περ-

¹³ Isa. vii, 15, 16.

στευκότες εἰσιν, τὰ τῶν πεπιστευκότεων πάθη εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὼν πεπονθέναι λέγει ταῦτα, & συμβέβηκεν τοῖς συμπληροῦσιν αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ οὖν σκορπισμὸν ὑπέμειναν τὰ πρόβατα παταχθέντος τοῦ Ποιμένου, φησὶν· «Ὁσα ὕδωρ ἐξεχύθη» τὸ γὰρ ἐκκενωθὲν ὕδωρ σκορπίζεται. Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων φησὶ τὸ, «Δισκορπίσθη πάντα τὰ ὀστά μου.» Αὐτοὶ γὰρ ὅσα αὐτοῦ τυγχάνουσιν διὰ τὸ εὐτονον, καὶ διακρατεῖν πᾶν τὸ σῶμα. «Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσαύτως κηρὸς τηχόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου» ἐξηράνθη ὡς δοτρακὸν ἢ ἰσχύς μου. Τάχα γίνεται τινος ἡ καρδία τηχομένη οἷα κηρὸς ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας, ὅτ' ἂν ἴδῃ τοὺς ὠδινηθέντας καὶ γεννηθέντας ὑπ' αὐτοῦ συμφορὰν ὑπομένοντας. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τὰ προειρημένα περὶ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ γέγονεν, ἡ καρδία αὐτοῦ διακειμένη πρὸς αὐτοὺς ἀγαπητικῶς πυρουμένη, κηροῦ πάθος ἀνεδέξατο ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας συμπαθούσης ὡς ἔτακεν. Ἄλλὰ καὶ τὸ γλυκὺ τῆς καρδίας, ὅτε κηρὸς ὑπῆρχεν, ἐτάκην ὅτε τροφή γέγονεν, καὶ εἰς γαστέρα ἐχώρησεν· τὰς γὰρ νοήσεις τῆς καρδίας ὡς κηρὸν τραφέντας εἰς κοιλίαν κατέβαλον τηχόμενον καὶ λεπυνόμενον διὰ τῆς συνεχοῦς μελέτης, ἐπὶ τῷ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ τραφέντος ἀναδοθῆναι. Ἄλλὰ καὶ ἰσχύς εἰς τὴν κάμινον τοῦ βίου εἰσαχθεῖσα, δοτρακῶ παραπλησίως ἐξηράνθη· μετὰ πεῖραν γὰρ θλιβερῶν ὡς ἐκ καμίνου τις ἐξαφθεις, ξηρασίαν δοτρακοῦ ἀναδέχεται, οὐκέτι ὑγραίνόμενος οἷα τῶν ἡδονῶν.

Στ. ις'. «Καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου.» Τῶν ἀκρατιῶν δισκορπισμένων, οὐκ ἐτι παρόντων εἰς οὐδ' ἡ γλῶττα ἐνήργει διδάσκουσα καὶ διαλεγμένη, ἀνερέγγητος εἴη τῷ λάρυγγι κεκόλλημένη· ἡ γὰρ προ...

Στ. ιζ'. Τὸ οὖν ὀρύξαι τὴν τῶν ἡλων σημαίνει διατρησιν. Ἐξαριθμεῖται δὲ σώματος ὅσα ἡνίκα ἐγυμνώθη τῶν συμπεπαρμένων ὀστέων· ὅσα μὲν οὖν αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι· σάρκες δὲ οἱ ἐπιπολαίωτερον καὶ σωματικώτερον πιστεύσαντες. Ὅταν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔσται τὸ σῶμα, τὰ μὲν ὅσα διακρατεῖ τὰς σάρκας. Αἱ δὲ σάρκες περὶ τὰ ὅσα τυγχάνουσιν καλύπτουσαι αὐτά.

Στ. ιη', ιθ'. Ὅταν οὖν φόβος ἐκταράξῃ, φευγόντων τῶν ἐπιπολαίων πιστῶν, καταλείπονται οἱ στεῆροι καὶ εὐτονοὶ ζηλωταί, καὶ γυμνωθέντες τοῦ πλήθους ἐξαριθμοῦνται βιβλῶς. Πρὸς τῇ ἱστορίᾳ νοήσεις ἱματισμὸν Ἰησοῦ τὰς προχείρους τῶν Γραφῶν λέξεις· ἕκαστος γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν δέχεται τῶν Γραφῶν, τὰς δὲ οὐ. Καὶ τούτου οὐ χιτῶνος Ἰησοῦ ἀσχίστου τυγχάνοντος, διὰ τὸ εἶναι ἄρραφον· οὐ γὰρ βεβιασμένην ἔνωσιν, ἀλλὰ συμφυῆ ἔχει· ἔστιν δὲ καὶ ἀνωθεν διὰ τὸ θεόπνευστος εἶναι· ὑφαντὸς δι' ὄλου, διὰ πάσης γὰρ δυνάμειος ἡ Γραφή ἀνωθεν ἔστιν. Ἡ δὲ ἔκκλησία οὐ μερίζεται τὰ ἱμάτια, οὐδὲ κληρὸν βάλλει ἐπ' αὐτοῖς. Ὅλα γὰρ ἔχει καὶ ἐνδεδυται παραστᾶσα ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ οἷα βασιλεῖς ἐν ἱματισμῷ διαχρῶσιν περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ὑπεραναβᾶσα

dententes sunt, credentium passionibus in semetipso susceptis, se hæc passum fuisse dicit, quæ iis acciderunt, quibus Christi corpus constituitur. Postquam igitur dispersionem passæ sunt oves percusso Pastore, dicit : « Quasi aqua effusæ sunt ; » effusa enim aqua dispergitur. Sed et de apostolis dicit : « Dispersa sunt omnia ossa mea. » Hi enim ejus ossa sunt, prout solidi corpusque totum dirigentes. « Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. » Fortasse fit cujusdam cor liquescens sicut cera in medio ventris, cum videt quos peperit genuitque adversa ferentes. Postquam igitur Jesu discipulis evenerunt quæ modo retulimus, cor ejus, quod erat in eos amore accensum, ceræ vicem accepit in medio ventris, quos genuit commiserati. Sed et dulcedo cordis, veluti qua cera est, liquescit, cum cibus fit atque in ventrem descendit ; cordis enim cogitationes quasi ceram nutritas in ventrem demiserunt liquescentem atque imminutam propter assiduam meditationem, ut in concretionem nutriti daretur. Sed et virtus in vitæ fornacem immissa, tanquam testa aruit ; namque post tribulationum experientiam sicut e fornace homo eductus testæ siccitatem præbet, non amplius quasi limus madens humore limi fluxuque voluptatum.

πῆλδς ὑπὸ τῆς ὑγρότητος τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ βουστοῦ

Vers. 16. « Et lingua mea adhæsit faucibus meis. » Dispersis discipulis, nec jam presentibus quibus edocendis instruendisque lingua exerceretur, otiosa faucibus adhærebat ; etenim.....

Vers. 17. Fodere igitur, clavorum foramen significat. Dinumerantur corporis ossa cum nudatus est ossibus sub pelle rigentibus ; ossa quidem ejus apostoli sunt ; carnes vero, qui magis strictim et corporaliter crediderunt. Cum vero ambobus unum constet corpus, ossibus quidem reguntur carnes. Hæc autem ossa protegunt.

Vers. 18, 19. Cum igitur timor exturbaverit, fugientibus qui debilioris sunt fidei, robusti firmique permanent zelatores, et multitudine quasi nudati facile dinumerantur. Præter historicum sensum putabis vestimentum Jesu vulgares Scripturarum voces ; quisque enim eorum has quidem Scripturas accipit, illas rejicit. Hic non Jesu tunica indicatur, indivisa quippe, cum sine sutura esset ; cui enim non coacta, sed naturalis unitas ; est etiam de sublimi, quia divinitus afflata ; textilis tota, nam omni virtute Scriptura de sublimi est. Ecclesia non vestimenta dividit, nec sortem mittit super ea. Tota enim habet atque induit, stans ad dextram Jesu sicut regina vestimento deaurato circumdata et distincta¹⁴. Hæc vero supergressa vestimenta, cæ

¹⁴ Psal. XLIV, 10.

ipsum induetur Jesum, Patris sapientiam virtutemque, sapiens fortisque facta.

VERS. 20. « Tu autem, Domine, ne elongaris auxilium tuum a me, ad defensionem meam conspice. » Hæc igitur facientibus istis, ne elongaris auxilium tuum a me; te enim auxiliante et ad defensionem meam conspiciente, qui tertio die a mortuis resurrexisti, inanes adversum me molitiones ostendam.

VERS. 21. « Erue a framea animam meam. » Cum circumdantes me inimici adversum me sanguinem sitiientes gladium stringunt, qui non corpus, sed animam vulnerare potest, erue ab eorum framea animam meam, integram eam a turbatione et timore custodiens. Etsi enim satis instruitur anima nostra, videns quidem diabolus cum omni dæmonum phalange et adversariarum potestatum pravorumque hominum ab iis incitatorum turba exturbata, quæ quidem versatilis est naturæ, auxiliorum habere precatur eum qui ab hostium framea ipsam eruere valet. Atque etiam ipse diabolus allegorice framea vocatur, propter suam adversus omnem animam audaciam, vulnerare eam quæritans; et ab ista framea se liberari expetit. « Et de manu canis unicum meam. » Quos prius pluraliter circumdantes seipsum canes dixit, nunc singulariter per genus vocat. Unicam autem ipsius animam dicit, quod segregatur et separatur ab aliis animis; etenim omnes quidem istæ noverunt iniquitatem, ipsa autem non novit. Istis quidem ex intervallo adest et conversatur Deus Verbum; huic vero continenter et sine intermisso usque in finem indissolubilis permanet. Hæc præclara quæ illi insunt unica ejus esse dicuntur; necnon apud eum stans Ecclesia, labem aut rugam non habens, omnino perfectis repleta, unica ejus habetur. Qui quidem in ordinibus multis juxta perfectionis gradum sunt distributi; namque cum sexaginta sint reginæ et octoginta concubinæ, et puellarum innumerabilis numerus, una hæc super omnes est columba perfecta, et unigenita ipsius matri supernæ Jerusalem¹⁵.

VERS. 22. « Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. » A paulo ante dicto leone diabolo nunc salvari precatur; sed et humilitatem suam, juxta quam humiliavit semetipsum. Patri obediens factus usque ad mortem, mortem autem crucis¹⁶. Salvari autem vult et ab unicornium cornibus, alius generis adversariæ potestatis regnum sibi vindicantis; regni enim symbolum cornu. Sunt autem qui putent crucem significari hoc loco cornu figuram præbentem.

VERS. 23. Hunc quoque versiculum de Christi persona dici ad Hebræos Epistola dicit¹⁷, ad Patrem ex-

A δὲ ταῦτα τὰ ἱμάτια, καὶ αὐτὸν Ἰησοῦν ἐνδύσεται, ἕντα σοφίαν καὶ δύναμιν Πατρὸς, σοφὴ καὶ δυνατὴ γινομένη.

Στ. κ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. » Ταῦτα δὲ ποιούντων ἐκείνων, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου· σοῦ γὰρ βοηθούτος, καὶ εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου προσέχοντος, τριταῖος ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, μάταιον τὴν κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλήν ἀναδείξω.

Στ. κα'. « Ῥῦσαι ἀπὸ βομφαίας τὴν ψυχὴν μου. » Ἐπεὶ οἱ περικυκλοῦντές με ἐχθροὶ, κατ' ἐμοῦ φονῶντες μάχαιραν ἔχουσιν, οὐ σῶμα ἀλλὰ ψυχὴν τρώσκει δυνατὴν, ῥύσαι ἀπὸ τῆς τούτων βομφαίας τὴν ψυχὴν μου, ἀβλαβῆ αὐτὴν ἀπὸ ταραχῶν καὶ δειλιάς φυλάττω. Εἰ γὰρ καὶ ἱκανῶς παρεσκευάσται ἡ ἡμετέρα ψυχὴ, ἀλλὰ γὰρ θεωροῦσα τὸν διάβολον μετὰ πάσης τῆς τῶν δαιμόνων φάλαγγος καὶ τοῦ στίφους τῶν ἀντικειμένων ἐνεργειῶν καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων ἰπ' αὐτῶν ἐνεργουμένων, ταραχθεῖσα (τρεπτικῆς γὰρ ἐστὶ φύσεως), σύμμαχον ἔχειν παρακαλεῖ τὸν δυνάμενον ῥύσασθαι ἀπὸ τῆς βομφαίας τῶν πολεμίων. Τάχα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος ἀλληγορικῶς βομφαία λέγεται, ἐπεὶ τολμᾷ κατὰ πάσης ψυχῆς, τρώσκει αὐτὴν προαιρούμενος· καὶ ἐκ ταύτης τοίνυν τῆς βομφαίας ῥυθῆναι παρακαλεῖ. « Καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. » Οὗς πρότερον κληθηντικῶς περικυκλώσαντας αὐτὸν κύνας εἶπεν, νῦν ἐνικῶς διὰ τὸ γένος καλεῖ. Μονογενῆ δὲ αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εἶπεν, διὰ τὸ μεμνώσθαι καὶ κεχωρισθαι τῶν ἄλλων ψυχῶν· πᾶσαι μὲν γὰρ ἐκείναι ἔγνωσαν ἁμαρτίαν, αὕτη δὲ οὐ. Κάκειναι μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιφοιτᾷ καὶ συνέσπιν ὁ Θεὸς Λόγος, ταύτη δὲ ἀχωρίστως καὶ ἀδιαστάτως μέχρι τέλους ἀδιάλεικτος διαμενεῖ. Ταῦτ' οὖν τὰ ἐξείρητα αὐτῇ συνόντα μονογενῆς εἶναι αὐτοῦ λέγεται· τάχα δὲ καὶ ἡ παραστάσις αὐτῆ ἐνδοξὸς Ἐκκλησία, οὐκ ἔχουσα σπῖλον ἢ ῥυτίδα, συμπληρουμένη ἐκ τῶν ἀμώμως τελείων, μονογενῆς αὐτοῦ τυγχάνει. Ὁν προκοπτόντων εἰς τάγματα πολλὰ διηρημένων διὰ τὴν ἐκ τῆς προκοπῆς διαφορὰν· ἐξήχοντα γοῦν οὐσῶν βασιλείων, καὶ ὀρθόκοντα παλλακῶν, καὶ νεανίσκων ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, μία αὕτη ὑπὲρ πάσας ἐστὶν περιστερὰ τελεία, μονογενῆς οὐσα τῇ μητρὶ αὐτῆς τῇ ἄνω Ἱερουσαλήμ.

Στ. κβ'. « Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν τὴν ταπεινώσιν μου. » Ἀπὸ τοῦ μικρῶ πρόσθεν εἰρημένου λέοντος διαδόλου νῦν σωθῆναι παρακαλεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ταπεινώσιν ἐκτουτοῦ, καθ' ἣν ἐταπεινώσεν αὐτὸν, ὑπέγκως γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Σωθῆναι δὲ βούλεται καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν, ἄλλου εἰδους ἀντικειμένης δυνάμεως βασιλείαν ἐπαγγελλομένης· βασιλείας γὰρ σύμβολον τὸ κέρα. Εἰσὶν δὲ οἱ νομίζοντες τὸν σταυρὸν σημαίνεισθαι ἀπὸ τῆς προκειμένης λέξεως, κέρατος σχῆμα εἶροντα.

Στ. κγ'. Καὶ ταύτην τὴν λέξιν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰρηθεῖν, ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ γτ-

¹⁵ Cant. vi, 7, 8. ¹⁶ Philipp. ii, 8. ¹⁷ Hebr. ii, 12.

ειν, αναφθεγγομένου πρὸς τὸν Πατέρα· Ὁ Πάτερ, τὸ ἄσὸν ὄνομα, τοῦτ' ἐστὶν τὴν σὴν ἰδιότητα, τὴν ἐννοίαν σου διηγῆσομαι, φανεράν αὐτὴν ποιῶν τοῖς γενεαμένοις μου ἀδελφοῖς, οἷς τὸ ἐμὸν Πνεῦμα κατέπεμψας· πρὸς οὓς βῆθειν ἂν, ὅτι· «Ἐστὲ υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.» Ὅσοι δὲ εἰσιν οἱ τὸ Πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἐκ Θεοῦ λαβόντες, ἵνα τοῦ Θεοῦ μὲν υἱοί, ἀδελφοὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς ὦσιν. Καὶ ἐκ νεκρῶν γούν ἀναστάς, ἐπιφανείς ταῖς γυναιξίν, Πορευθεῖσαι, ἐφη, εἴπατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὅτι ἠγέρθη. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἐκ τούτων συναγομένης Ἐκκλησίας ὑμνήσει τὸν Πατέρα αἴψους καὶ καιάνας.

Στ. κβ'. Κατὰ πλείονας τρόπους τοῦ Ἰακώβ ὀνομαζομένου. Σημαίνει γὰρ ἡ προσηγορία αὐτὴ ὅτι μὲν τὸν θεῖον ἄνδρα, υἱὸν μὲν Ἰσαὰκ, πατέρα δὲ τῶν δωδεκάφυλον λαόν· ὅτι δὲ τὸν ἐκ τούτου προελθόντα δωδεκάφυλον λαόν· ὅτι δὲ τὰς δέκα φυλάς μόνας ἀποσχισθείσας τοῦ οἴκου Δαυὶδ, καὶ ἀκολουθήσασας τῷ Ἰεροβοάμ· ὅτι δὲ τὸν Σωτῆρα αὐτόν, κατὰ τὸ, «Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ. Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἡ ψυχὴ μου.» Ταύτην γὰρ τὴν προφητείαν περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁ Ματθαῖος εἰρημένην ἔγραψεν. Ζητητέον κατὰ τὶ τῶν σημαινόμενων εἰρηται, τὸ, «Ἄπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν.» Καὶ ὁ μὲν πολλὸς ἐρεῖ [δτι], τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ τὸ σπέρμα τὸ δωδεκάφυλον ἐντραφὲν τῇ ἀναγκάσει τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, δοξάσαι βούλεται τὸν Θεόν, καὶ διὰ νοημάτων καὶ λόγων καὶ ἔργων ἀγαθῶν. Τάχα δὲ ἐπὶ ψεύδος εἴη τοῦτο, πολλῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ γεγεννημένων ἀπίστων καὶ προδοτῶν Ἰησοῦ. Λέξει τις, ὅτι τοῦ Ἰακώβ τοῦ πτερνιστοῦ καὶ κατακαλαίσαντος τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν Ἰησοῦς δὲ ἐστὶν οὗτος· τὸ σπέρμα αὐτοῦ, τὸ γενόμενον ἐκ διδασκαλίας, δοξάσαι τὸν Θεὸν ἅπαν δυνήσεται. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Ἰσραὴλ ἐστὶν ὃν προσεδέξατο ἡ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ, ἐκλεκτὸν ὄντα σπέρμα αὐτοῦ, ἢ Ἰσραὴλ ἐστὶν, φοβηθήσεται τὸν Θεόν. Καὶ ἕκαστος δὲ τῶν μιμητῶν Ἰησοῦ, εἰ μὲν ἔχει τὴν πάλιν πρὸς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, Ἰακώβ ἐστὶν περνίζων τοὺς ἀντιπάλους. Εἰ δὲ καρδίαν ἔχει καθαρὰν, καὶ νοῦν διαυγῆ, ὄψεται τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τυγχάνων. Παντὸς οὖν τοῦ τοιούτου τὸ σπέρμα Θεὸν φοβηθήσεται.

Στ. κγ'. Ἐπει οὐκ ἐξουδένωσεν ἐμοῦ τοῦ πτωχοῦ τὴν δέησιν, οὐδὲ προσώχθισεν μυθίζων αὐτὴν, τούτου χάριν εὐχάριστοι γινόμενοι ἐπὶ τῷ ἐπηκούσθαι ὑπὸ Κυρίου τὴν δέησιν ὑπὲρ ἡμῶν γινομένην, αἰνέσατε καὶ δοξάσατε καὶ ὑψώθητε αὐτόν. Εἰ γὰρ καὶ ὡς πτωχός... ὀφείλετε, ὅτι ἐγὼ πλούσιος ὢν, θησαυρὸς ὢν τοῦ πληρώματος τῶν ἀγαθῶν, δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσα, ἵνα διὰ τῆς ἐμῆς πτωχείας πλουσίους ὑμᾶς ποιήσω. Οὐ γὰρ οἱοί τε ἦτε σάρκα περιεχόμενοι, δέξασθαι μου τὸν πλοῦτον, τέως ἐκ μέρους γινώσκοντες καὶ προφητεύοντες. Πτωχεύσας οὖν δι' ὑμᾶς, ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ὑπήκουσέν

clamantis: Pater, nomen tuum, id est propriam cogitationem tuam narrabo, manifestam eam efficiens iis qui fratres mei facti sunt, quibus Spiritum meum misisti; ad quos dicitur: «Filii estis, emisit Deus Spiritum Filii sui in cordibus vestris.» Hi vero sunt qui adoptionis Spiritum a Deo acceperunt, ut Dei quidem filii, fratres autem Unigeniti sint. Atque ex mortuis igitur resurgens, mulieribus manifestatus, Ite, dixit, dicite fratribus meis, quia surrexi. In medio autem ex iis congregatæ Ecclesiæ laudabit Patrem hymnis et canticis.

VERS. 24. Vario sensu Jacob nominatur. Significat autem hæc denominatio nunc quidem sanctum virum, filium Isaac, duodecimque patriarcharum patrem; nunc vero exortiam ab eo duodecim tribuum gentem; nunc autem solas decem tribus a domo David separatas et Jeroboam secutas; nunc quoque Salvatorem ipsum, juxta illud: «Jacob, filius meus, suscipiam eum. Israel, electus meus, accepit eum anima mea.» Hanc enim prophetiam de Salvatore Matthæus dictam scripsit. Ad quem eorum quos modo enumeravimus referatur inquirendum est illud: «Universum semen Jacob, glorificate eum.» Plerique dicent, patriarchæ Jacob semen, duodecim scilicet tribus, legis et prophetarum lectione nutritum, glorificare vult Deum cogitationibus, verbis, bonisque operibus. Hoc vero falsis esset annumerandum, cum multi e Jacob exorti, infideles et Jesu traditores facti sint. Illud dici potest de Jacob illo calcitrante et dejiciente mortem adversamque potestatem; hic vero est Jesus; semen ejus, doctrina genitum, glorificare Deum penitus poterit. Si autem et Israel est quem suscepit anima Dei, electum semen ejus, qua Israel est, timebit Deum. Et quisque imitatorum Jesu, si quidem luctam sustinet cum potestatibus, principibusque ac tyrannis, harum tenebrarum Jacob est adversarius lucta dejiciens. Quod si puram habet animam lucidamque mentem, videbit Deum, Israelque ideo erit. Omnis igitur talis semen Deum timebit.

VERS. 25. Quoniam non despexit mei pauperis deprecationem, neque iratus est aspernans eam, hujus gratia grati acceptique facti exaudita a Domino deprecatione pro nobis habita, laudate, et glorificate, et timete eum. Si enim quasi medicus debetis, quoniam ego, qui dives sum et bonorum plenitudinis thesaurus, propter vos pauper factus sum, ut paupertate mea divites vos efficerem. Non enim potuissetis, qui carne circumdati estis, meas accipere divitias, ex parte cognoscentes ac propheetizantes. Pauper igitur propter vos factus, pro vobis ad Dominum clamavi, et exaudivit me, hæc dans

⁷⁶ Isa. XLII, 1.

vobis, quibus divites efficeremini. Sic enim me ad vos misso, « Non avertit faciem suam a me, » sed magis etiam eam collastravit mihi; ideoque clamorem exaudivit.

VERS. 26. Homines quidem ex manifestis operibus studiisque laudant; Deus autem abscondita videns, de perfecta virtute et excellenti scientia laudat. Magni igitur cujusdam est libere dicere: « Apud te, Deus, laus mea; » non in quolibet loco, sed « in Ecclesia magna; » magna autem Ecclesia, quæ congregatur e singulatis magnis, sicut Ecclesia multa, quæ multis constat. — Precatio est gratiarum actionum consensus, si rebus ad Deum spectantibus constet.

VERS. 28. Qui dicuntur fines terræ, illorum enim regnum est in cælo, convertuntur ad eum; gentesque, quæ prius adorare non poterant secundum legem Jerusalem, cum remotiores essent, Sophoniæ prophetiam implent: « Et adorabunt in conspectu ejus quisque ex loco suo, universæ familiæ gentium⁷⁹. »

VERS. 30. Pingues terræ esse possunt qui terrestribus nutriti sunt, spiritu autem in pœnitentiam vocati, spiritu corporis actus mortificantes, non jam terrestria sapiunt, spiritalemque a Jesu suppeditatum cibum manducantes, adoraverunt Deum spiritu. Dicit quoque possunt pingues sapientia præstantes, sive mundi sapientiæ participes, sive ðorentes opibus et dominantes. Hi enim acceptum a Jesu cibum manducantes, adversus ingruentia mala propugnaculum, Deum adorant, inventientes eum super omnem quam possident sapientiam, divitiasque et principatum. Descendentes in terram vocari possunt omnes de cælo in terram missi angeli, et Dominum Salvatoremque adorantes juxta illud: « Adorent eum omnes angeli Dei⁸⁰. » Animadvertendum etiamnum in terram possint descendere qui communem mortem sortiti, adorabunt Dominum, pro ipsis in profundissimas terræ partes demissum.

VERS. 32. « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus. » Illud, « Generatio abit, et gene alio venit⁸¹, » de duobus populis nonnulli accipientes, generationem abeuntem circumcisionis populum dixerunt, qui a Domino recessit. Quapropter fallax et perversa generatio facta est; veniens autem generatio, gentilium vocatio Ipsa igitur annuntiabitur Domino ab iis qui pro ea legati missi sunt, tibi dicentes: « Gentes venient ab extremis terræ⁸²; » et: « Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo⁸³. » Hanc enim ad eum venientem generationem non repulit Salvator dicens: « Venientem ad me non ejiciam foras⁸⁴. » Optime qui-

μου, δὸς ὑμῖν ἑκεῖνα, ἐφ' οἷς πλοῦστοι ἀπεφάνθητε. Οὕτω γὰρ, μοῦ περὶ ὑμῶν πρεσβευομένου, « Οὐκ ἀπέστρεψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, » ἀλλ' ἐκ μᾶλλον ἐπέλαμψε μοι αὐτό διὰ καὶ τὴν κραυγὴν προσήκατο.

Στ. κς'. « Ἀνθρώποι μὲν ἐπὶ φανεροῖς ἔργοις καὶ ἐπιτηδεύμασιν ἐπαينوῦσιν· θεὸς δὲ τὸ κρυπτὸν ὄρον, ἐπὶ τελείᾳ ἀρετῇ καὶ γνώσει ὑπερβαλλούσῃ ἐπαινεί. Μεγάλου τιμῆς οὖν ἐστὶν μετὰ παρρησίας εἰπεῖν, « Παρὰ τοῦ, ὦ θεέ, ὁ ἑκαίνος μου, » οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων, ἀλλ' « ἐπὶ Ἐκκλησίας μεγάλης » μεγάλη δὲ Ἐκκλησία, ἢ ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον μεγάλων συναγομένη, ὡς Ἐκκλησία πολλή ἢ ἐκ πολλῶν συναγομένη. — Εὐχὴ ἐστὶν ὁμολογία γινομένη εὐχαριστίας, εἰ τῶνδὲ τιμῶν θεῶθεν τεύξοιτο.

Β Στ. κη'. Ἀλλὰ καὶ οἱ περᾶσαντες ἀπὸ τῆς γῆς, τῷ ἔχειν ἐν οὐρανῷ τὸ πάλτευμα, πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφουσιν· τὰ δὲ πάλαι μὴ θυνάμενα προσκυνεῖν ἔθνη, κατὰ τὸν νόμον, Ἰερουσαλήμ, διὰ τὸ κόρησεν τυχεῖν, τὴν Σοφονίου πληροῦσι προφητεῖαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

Στ. λ'. Πίονες γῆς εἶναι δύνανται οἱ τοῖς γῆνοις ἐντεθραμμένοι· πνεύματι δὲ οἵτινες εἰς μετάνοιαν κεκλημένοι, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦντες, ὡς μηκέτι τὰ ἐπίγεια φρονεῖν, φαγόντες τὴν ὑπὸ Ἰησοῦ ὄρεγομένην πνευματικὴν τροφήν, προσεκύνησαν τῷ θεῷ πνεύματι. Λέγοις δ' ἂν καὶ πίονας τοὺς σοφίᾳ διαφέροντας, ἥτοι κοσμητικὴν σοφίαν ματερχομένους, ἢ πλουτοῦντες καὶ ἀρχοντας αἰσθητικῶς. Καὶ οὗτοι γὰρ φαγόντες τὴν παρὰ Ἰησοῦ τροφήν, ἀλεξητήριον οὖσαν τῶν προκαταλαβόντων κακῶν, προσκυνήσουσι τῷ θεῷ, εὐρόντες αὐτὸν ὑπὲρ πᾶσαν ἣν εἶχον σοφίαν καὶ πλοῦτον καὶ ἀρχήν. Καταβαίνοντας δὲ εἰς γῆν εἰποι ἂν τις τοὺς ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν κατιόντας ἀγγέλους πάντας, καὶ τῷ Δεσποτῇ καὶ Σωτῆρι προσκυνούντας, κατὰ τὸ, « Προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἀγγελοὶ θεοῦ. » Ἐπίστησον δὲ, εἰ καταβαίνειν εἰς γῆν δύνανται οἱ τὸν κοινὸν ἀναδεχόμενοι θάνατον, οἵτινες προσκυνήσουσιν τὸν Κύριον, ὑπὲρ αὐτῶν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς γενόμενον.

Στ. λβ'. « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσιν τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθσομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Τὸ, « Γενεὰ πορευέται καὶ γενεὰ ἐρχεται, » ἐπὶ τῶν δύο λαῶν ἐκλαμβάνοντές τινες, γενεὰν πορευομένην τοὺς ἐκ περιτομῆς εἰρήκασιν, τῷ ἀποπεφοιτηκέναι τοῦ Κυρίου. Διὰ τὸ, γενεὰ σχολιὰ καὶ πονηρὰ γεγονέναι· ἐρχομένη δὲ γενεὰ, ἢ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κλήσις... ἐπειγομένη. Αὕτη οὖν ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ πρὸς τῶν πρεσβευόντων ὑπὲρ αὐτῆς, λεγόντων πρὸς αὐτὸν· « Ἐθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς » καὶ, « Πάντα ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἤξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου. » Ταῦτην γὰρ πρὸς αὐτὸν ἐρχομένην τὴν γενεὰν οὐκ ἐκβάλλει ὁ λέγων Σωτῆρ· « Τὸν ἐρχόμενον πρὸς μὲ οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω. » Εὐ δὲ καὶ τὸ

⁷⁹ Sophon. ii, 11.

⁸⁰ Psal. xcvi, 7; Hebr. i, 7.

⁸¹ Joan. vi, 37.

⁸² Eccle. ii, 4.

⁸³ Jer. xxxi, 8.

⁸⁴ Psal. lxxv, 9.

εἰπεῖν, τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ, τὸν ἐλθόντα· τὸν γὰρ δεῖ ἐνεργεῖν τὸ πρὸς αὐτὸν ἔχειν, τῷ πράττειν τὰ τῆς ἀρετῆς, οὐκ ἐκβάλλει ἐξω. Καὶ γενεὰ οὖν περὶ ἧς ὁ λόγος, οὐκ ἦλθεν, ἀλλ' ἐργεταὶ πρὸς αὐτὸν, τὰ τῆς πίστεως περιέπουσα. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ ἀναγγέλλοντες τῷ Κυρίῳ τὴν ἐρχομένην γενεάν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστευόντας ἐνεργουμένην, ἀναγγελοῦσθαι τῷ τεθησάμενυ θεῶν τόκον λαῶν, « ὃ ὁ Κύριος ἐποίησεν, » περιποιησάμενος αὐτὸν διὰ τοῦ ἰσίου αἵματος, καλέσας· τὸν λαὸν ἑαυτοῦ.

PSALMUS XXII.

Στ. α', β'. Ὁ διὰ τὸ κατορθῶσαι τὸ πρῶτον καὶ εὐσταθῆς Χριστοῦ πρόβατον χρηματίσας, περὶ τοῦ καλοῦ Ποιμένος ἐρεῖ, « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. » ἀπάγει γὰρ με ἐπὶ τὴν σωτήριον νομὴν, ἔνθα θεῖαι βοτάναι· περὶ ἧς αὐτὸς ὁ Ποιμὴν περὶ τοῦ ἰσίου προβάτου φησὶν· « Εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται καὶ νομὴν εὐρήσει. » Τάχα δὲ τόπος χλόης, ἢ θεῖα παιδείους εἶναι δύναται, ἔνθα πνευματικὴ πόα εὐρίσκειται, ἡθικὴ οὖσα διδασκαλία. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ κατεσκήνωσέν με, ἀλλ' οὐ κατήκισεν. Βούλεται γὰρ με ἐς ὅσον προκόπτω, χρᾶσθαι με τῇ τοιαύτῃ νομῇ τελείως. Παιυάμενος γὰρ προκοπῆς, οὐ ποιμένος, ἀλλὰ παιδευτοῦ καὶ διδασκάλου, ἐκ προβάτου ἀνθρώπος γεγονώς, πειραθῆσμαι. Οὐκέτι πρόβατον ὢν, ὅτε καὶ δι' ἁμαρτίαν πλανηθεὶς τῆς νομῆς, ἐπὶ ταύτην πάλιν ἐπέστρεψεν ὑπὸ τοῦ ποιμένου, τοῦτο ἀπολωλὸς ἐπιστρέφοντος, τῷ δεκτικῶς ἐπιστροφῆς εἶναι πρὸς τὸ ὅθεν ἐξέβη· ἐπισυνέδη γὰρ ἡ ἁμαρτία τοὺς ἀποστραφεῖσι Θεόν. « Ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέν με. » Τὸ γὰρ ἡθικὸν μάθημα οὐ μόνον ἄκος ἐστὶν δίψης, ἀλλὰ καὶ λύσιν ἁμαρτημάτων παρέχει.

Στ. γ'. « Τὴν ψυχὴν μου ἐπέστρεψεν. » Εἰ γὰρ καὶ πρόβατον ὢν πεπλάνημαι, ἐκτὸς τῆς νομῆς διὰ τοῦ ἁμαρτάνειν γεγονὸς, ἀλλ' ὁ ἐπιστρέφων τὸ πεπλανημένον ποιμὴν, τὴν ψυχὴν μου ἐπέστρεψεν. Στρεμνωθέν, ὅτι οὐδεὶς ἄκαρδός φύσει, τῷ δεκτικῶς εἶναι ἐπιστροφῆς· ἐπιστρέφεται δὲ τις ἐκεῖ, ἔνθα τὴν ἀρχὴν διήγεν· συμβεβηκυῖα ἄρα ἡ ἁμαρτία τοὺς ἀποστραφεῖσι Θεόν· διὸ καὶ ἀναίρεθῆναι. « Ὁδήγησέν με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » Περὶ τοῦ ποιμένου φησὶ τὸ, « Ὁδήγησέν με, » προάγοντος καὶ ὁδοποιούντος, ἐν ἐπιθαίνωμεν αἰς αὐτὸς ἐτρυψε τρίβους, ἐπακολουθοῦντας τοῖς ἰχνεσιν αὐτοῦ· ὅτι ἂν γὰρ τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ. Δικαιοσύνην δὲ λέγει τὴν ἔξιν, καθ' ἣν πρακτικῶς τῶν δικαίων ἐσμέν. Τρίβους δὲ αὐτῆς τὰ κατ' αὐτὴν ἐπιτελούμενα· ἢ τάχα δικαιοσύνη· ἐστὶν ἡ καθόλου καὶ γενικὴ ἀρετὴ· τρίβους δὲ αὐτῆς αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί. Ἐνεκεν οὖν τῆς ἐπικληθείσης αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ πρᾶσηγορίας, ὠδήγησέν με ἐπὶ τὰς προειρημένας τρίβους τῆς δικαιοσύνης.

Στ. δ'. Ὁ· ἂν συνῆθεός, οὐδέν τῶν ἐπιπλαθῶν βλάβαι· ἢ ζημιῶσαι δύναται, ὡς φησὶν ὁ προφήτης·

²² Joan. x, 9.

dem dicitur veniens, non autem quæ jam venit, semper enim conantem ad eum venire, virtutis opera agentem, non eijcit foras; et generatio igitur de qua sermo habetur, non jam venit, sed nunc ad eum est veniens, fidei præcepta sectans. Hi vero ipsi annuntiantes Domino venientem generationem, et Dei justitiam per fidem Jesu in omnes credentes penetrantem, annuntiabunt nascituro per divinum partum populo, « quem fecit Dominus; » hunc enim proprio formavit sanguine, vocavitque populum suum.

Vers. 1, 2. Qui mitem et recte ordinatum Christi gregem effecerit, de bono Pastore dicet: « Dominus regit me, et nihil mihi deerit. » Deducit enim me in salutaria pascua, ubi divinæ herbæ. Exinde ipse Pastor de proprio grege ait: « Ingredietur et egredietur, et pascua inveniet ²². » Etenim graminosus locus divina doctrina esse potest, ubi spiritalis herba invenitur, morum scilicet disciplina. In hoc igitur loco collocavit me, sed non habitavit. Vult igitur me, in quantum proficio, uti tali pascua perfecte. Cum enim proficiens destiterim, non pastore, sed magistro ac præceptore ex ove homini facto mihi opus erit. Non jam ovis, quæ propter iniquitatem de pascua deerrans, ad eam rursus a pastore reducta est, perditam reporiente; quæ enim unde exierit redire valet; peccatum enim Deum rejicientibus supervenit. « Super aquam refectionis educavit me. » Ethica enim scientia non modo sitis est remedium, sed et peccatorum remissionem præbet.

Vers. 3. « Animam meam convertit. » Si enim, cum ovis essem, extra pascuam deerravi propter peccata mea, reducens autem errantem pastor, animam meam reduxit, animadvertendum est quod nullus natura malus, dum sit conversionis capax; reducitur autem quispiam huc ubi prius fuit: superveniens igitur Deum rejicientibus peccatum, tunc aufertur ab iis. « Deduxit me super semitas justitiæ, propter nomen suum. » De pastore ait, « Deduxit me, » procedente et iter faciente, ut incudamus iisdem quas ipse calcavit semitas, ipsius insequentes vestigia; cum enim proprias educit oves, it prævius, ovesque ipsum comitantur. Justitiam autem dicit habitum, quo justitiæ opera colimus; semitas vero ejus, qui in eam proficiunt. Protinus justitia est universe et generatim virtus; et hujus semitæ diversæ virtutum species. Ergo propter ejus in me invocatum nomen, deduxit me super prædictas justitiæ semitas.

Vers. 4. Ille quocum Deus est, nihil damni malive ab impugnatoribus pati potest, sicut ait pro-

pheta : « Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis mihi nocebit? » Si quando igitur in tribulationibus ambularem atque in acerbis, quæ umbra mortis dicuntur, non timebo mala, Deum mecum habens. Mala hic non proprie dicit, sed molestias, paupertatem, morbum, calamitatem cæteraque ejus lem generis, de quibus Job : « Mala non sufferamus⁸⁸? » Qui enim Deum secum non habet, versatur ubi mala peculiariter bonis contraria. Alii quidem virgam dicunt castigare et edocere, juxta illud : « Quid vultis? in virga veniam ad vos⁸⁷? » baculum vero animos sulciturum esse consilio, exhortatione atque incitamento. « Parasti in conspectu meo mensam in facie eorum qui tribulant me. » Quid sibi vult illud, « in facie eorum qui tribulant me? » Inest ineffabile mysterium, ut tribulari precemur. Advertas, quæso, quemadmodum in certaminibus magnis præmia pro singulis luctis proposita, sic pro singulis tribulationibus, cum tribulatio sæviat, necnon tribulantes adversæ potestates: præparatam, cogites, spiritalem intellectualemque mensam hujus tribulationis causa. Quoties igitur tribulaberis, toties et apponitur tibi mensa spiritalis. Sint modo oculi tui ejusmodi qui conspiciant mensas meas, ut gratias agens cum Apostolo dicas : « Non tantum autem, sed et gloriantes in tribulationibus⁸⁸. »

VERS. 5. Supra dicebamus, eum, qui multum profecisset, graminosum locum inhabitare: quippe proficiens et ad perfectionem properans, non jam ovis remanet, sed ratione præditus apparens, mensam habet rationalibus ferculis instructam a Domino. Dominus enim, qui sapientia est, ipse hanc paravit mensam in qua proprias oblationes obtulit gratias agens, ait : « Parasti in conspectu meo mensam, » non jam sicut prius suasoriam atque moralem doctrinam, sed mysticam et veritatis contemplationem. Scito enim, unumquemque, quandiu in hac vita versatur, quasi per speculum et ænigma veritatem aspiciens, ovem esse a Pastore ductam; cum pervenerit ad eam ætatem, quæ ventura est, facie ad faciem veritati obviam stans, spiritalis mensæ participem fore, secundum illud : « Et ego constituam vobis testamentum, comedere et bibere ad mensam Spiritus in veritate; » unde et « parasti » dicitur. Ideoque paravit Deus « quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et ad cor hominis non ascendit quæ præparavit Deus diligentibus se⁸⁹. » Illud « in conspectu meo » ostendit manifestatam esse mihi atque cognitam « mensam in facie eorum qui tribulant me, » multis mecum hostiliter agere volentibus, ideoque tribulantibus me. Fortiter me adversus eos stare Dominus volens, paravit in conspectu meo mensam, cui solidus impositus est cibus, ut illo more athletarum saturatus, fortiter contra tribulantes me defendere possim. Etenim cum perfectis fruimur bonis, validi et plures lacessunt nos adversarii. Ait itaque Apostolus : « Porta enim mihi aperta est, et

« Ἰδοὺ Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κακώσει με; » « Εἴ ποτ' οὖν καὶ πορευθεῖν ἐν θλιβεροῖς καὶ ἐπιπόναις, ἃ λέγεται σκιά θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι τὰ κακῶτικὰ, Θεὸν ἔχων μετ' ἐμαυτοῦ. Κακὰ δὲ ἐνταῦθα ὡς τὰ κυρίως λέγει, ἀλλὰ τὰ ἐπίπωνα, πένιαν, νόσον, δυσφορίαν καὶ τὰ παραπλήσια, περὶ ἧν ὁ Ἰωδ· « Τὴ κακὰ οὐχ ὑπόισομεν; » Οὐ γὰρ Θεὸν τις ἔχων μετ' ἐαυτοῦ, γίνεται ἔνθα κακὰ τὰ ἀντικείμενα τοῖς κυρίως ἀγαθοῖς. Ἄλλοι τὴν μὲν βάρβδον ἐπιτιμῶν φασὶ καὶ παιδεύειν, κατὰ τὸ· « Τί θέλετε; ἐν βάρβδῳ ἔλω πρὸς ὑμᾶς; » τὴν βακτηρίαν ὑποστηρίξειν διὰ συμβουλῆς, προτροπῆς τε καὶ παραινέσεως. « Ἡτοιμάσας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με. » Τί βούλεται τὸ ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με; » Ἐχει τι μυστήριον ἀπόρρητον, ἵνα τις εὐχεται θλιβεσθαι. Ἐπινδνει μοι ὡς περὶ ἐπὶ τῶν ἀγώνων τῶν μεγάλων ἄλλους ἐπικειμένους καθ' ἕκαστον ἀγωνισμα, οὕτως καθ' ἑκάστην θλίψιν, ἤνικα ἂν τὸ θλίβον παρῆ, καὶ αἱ θλίβουσαι δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι· νοεῖ μοι ἀντικειμένην τράπεζαν πνευματικὴν καὶ νοητὴν διὰ ταύτην τὴν θλίψιν. Ὅσακις γοῦν ἐν θλίβῃ, τοσαυτάκις καὶ τράπεζά σοι παρατίθεται πνευματικῇ. Μόνον ἔχε ὀφθαλμοὺς τοὺς βλέποντας τράπεζας μου, ἵν' εὐχαριστῶν λέγοις μετὰ τοῦ Ἀποστόλου· Ὁ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν. »

Στ. ε'. Ἐν ἀρχαῖς ἐφάσκομεν, τὸν ἐν ταῖς προκοπαῖς ὄντα κατασκηνοῦν εἰς τόπον χλόης· ἐπεὶ οὖν ὁ προκόπων καὶ ἐπὶ τὸ τέλος φθάσειεν, οὐκέτι μίνας πρόβατον, ἀλλὰ λογικὸς ἀναδειχθεὶς, τράπεζαν ἔχει λογικῶν τροφῶν ἡτρεπισμένην ὑπὸ Κυρίου. Τῇ γὰρ Κυρίῳ τυγχάνοντι καὶ σοφία ἡτοιμασμένη τὴν ἐαυτοῦ τράπεζαν, ἐφ' ἣ τὰ ἴδια θύματα παρέθηκεν, εὐχαριστῶν φησιν· « Ἡτοιμάσας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, » οὐκέτι ἐπαγωγικὴν καὶ ἡθικὴν διδασκαλίαν καθὰ πρότερον, ἀλλὰ μυστικὴν καὶ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. Ἐπίσησον δὲ, εἰ καὶ ὅσον τις ἐστὶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, δι' ἐσώπτρου καὶ δι' ἀνίγματος τὴν ἀληθειαν βλέπων, πρόβατόν ἐστιν ὑπὸ ποιμένι ἀγόμενον· μεταδὲς δὲ ἐπὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον προσβάλλων τῇ ἀληθείᾳ, πνευματικῇ προσβάλλει τραπεζῇ, κατὰ τὸ· « Κἀγὼ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην, ἐσθίειν καὶ πίνειν ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἀληθείᾳ· » ὅθεν καὶ τὸ ἐτοιμάσας » εἴρηται· ἀπεντεῦθεν γὰρ ἡτοιμάσεν ὁ Θεὸς ἃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐ κατέβη, ἃ ἡτοιμάσεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. » Καὶ τὸ « ἐνώπιον » δὲ « μοι » δηλοῖ, πεφανερῶσθαι μοι καὶ ἐγνωσθαι μοι « τὴν τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με, » πολλῶν ἐχθρῶν μοι βουλομένων, καὶ διὰ τοῦτο θλιβόντων με. Ἐν ἰστασθαι με ἰσχυρῶς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος θέλων, ἡτοιμάσεν ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐν ἣ ἐπίκειται στερεὰ τροφή, ἵνα ταύτης ἀθλητικῶς ἐμφορθεὶς ἀντιστῆναι γενναίως πρὸς τοὺς θλιβόντας δυναθῶ. Καὶ γὰρ ὅτε ἀγαθῶν τελείων τυγχάνομεν, ἰσχυροὶ καὶ πλεονας ἔχομεν τοὺς ἀντικειμένους. Ἡ φησιν ὁ

⁸⁸ Job II, 10. ⁸⁷ I Cor. IV, 21. ⁸⁸ Rom. V, 3. ⁸⁹ I Cor. II, 9.

Ἄποστολος· (Θύρα γάρ μοι ἀνεψυγμένη, καὶ οἱ ἀντικείμενοι πολλοί.) Τοῦτ' ἔστι, τὸν νοῦν θαψιλῶς ἐπιχέων αὐτῷ· τοῦτο δὲ τὸ χρίσμα ἱερατικόν ἐστι μύρον, οὗ σύμβολον ἔφερον Ἀαρὼν· «Ὡς μύρον» γάρ, φησὶν, «ἐπὶ κεφαλῆν, τὸ καταβαίνον ἐπὶ πώγωνα τὸν Ἀαρῶν.» Καὶ «τὸ ποτήριόν μου μεθύσκον ὡς κράτιστον.» Ἐπεὶ μὴ μόνον τράπεζαν ἠτοίμασεν ἡ Σοφία, ἀλλὰ καὶ εἰς κρατήρα ἐκέρασε τὸν ἑαυτῆς οἶνον ἐξ αὐτῆς γεγενημένον, οὕσης ἀμπέλου ἀληθινῆς· ἐκέρασε δὲ τοῦτον τὸν οἶνον καταμίξασα τὰ θεῖα θεωρήματα λέξουσιν ἀνθρωπίναις· ἐκ τούτου τοῦ κρατήρος μερίζουσα ἐκάστῳ δίδωσι ποτήριον· ὅπερ ποτήριον κράτιστον, τοῦτ' ἐστι τίμιον καὶ ἐξαιρετόν τοῦ λαθόντος λέγεται, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χρηματίζει· Τοῦ εὐληφῶτος αὐτῷ, φησὶν, καὶ τὸ ποτήριόν μου· εἰ δὲ φέροιτο, «τὸ ποτήριόν σου,» τοιαύτην ἔχον (27') διάνειαν· Σοῦ τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριόν ἐστιν, ὅπερ ἵνα πῶ δέδωκας· οὐ τῆς Σοφίας προτεινόμενον.

Στ. ζ'. «Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώξεται με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου.» Οὐ τοσοῦτον ἐξ ἔργων τις καρποῦται σωτηρίαν, ὅσον ἐκ χάριτος Θεοῦ ἐλεημονος ὕψους· ὁ γὰρ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ πολλὴν προσοῦσαν αὐτῷ πρὸς ἀνθρώπους ἀγάπην, Χριστῷ συνζωοποίησε τοὺς νεκροὺς δι' ἀμαρτήματα καὶ τὰ παραπτώματα γεγεννημένους. «Ὅθεν καὶ ὁ ἅγιός φησὶν· «Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώξεται·» ἀεὶ ἐπερχόμενον καὶ ἐπιχεόμενόν μοι. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλὰ ἐπάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου καταδιώκει με.» Πᾶσαι δὲ αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς, ἤτοι εἰ διάφοροι φωτισμοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ (27'') οὗς ζωοποιούμεθα, τυγχάνουσιν, ἢ ὁ διὰ βίου παρὼν ἡμῖν Χριστός· «Καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου, εἰς μακρότητα ἡμερῶν.» Εἰς τόπον μὲν γλῶσσης κατασηνοῖ, ἐν οἴκῳ δὲ Κυρίου κατοικεῖ, οὐκ ἐπὶ τινι καιρῷ, ἀλλὰ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς τῆς ἀθανάτου, ἀδιαστάτως καὶ ἐπαλλήλως φωτιζόμενος. Πεποιθὼς τῷ σῷ ἐλεει καὶ τῇ σῇ χάριτι, οἶδ' ὅτι οὐκ ἐκπεσοῦμαι τῆς παρὰ σοῦ ἐλπίδος, παιδαγωγούμενος πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ὑπὸ τοῦ σοῦ ἐλέους. Τοῦτο γοῦν τὸ σὸν ἔλεος καὶ αὐτὴ σου ἡ χάρις κατηξιώσεν με οἰκητήριον κτῆσασθαι τὸν σὸν οἶκον καὶ τὴν σὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθα τὰς διατριβὰς ποιούμενος ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἱερῷ καὶ ἁγίῳ ναῷ, μακρότητας τῶν παρὰ σοὶ ἡμερῶν καὶ ζωῆς αἰωνίου τεύξομαι. Τὸ γὰρ κατοικεῖν με ἐν τῷ σῷ οἴκῳ καὶ μηδέποτε αὐτοῦ ἐξίστασθαι μηδὲ ἀπονεύειν, ἀεὶ δὲ εἰς περιθάλων ἱερῶν τὰς διατριβὰς ποιεῖσθαι, ταῦτά μοι αἰτία γενήσεσθαι πιστεύω μακρότητας ἡμερῶν τῶν ἐκ τοῦ σοῦ φωτὸς ὑφισταμένων. Ἄντι δὲ τοῦ «εἰς μακρότητα ἡμερῶν,» εἰς μικρὸς χρόνον ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τὸ ἀπειρον καὶ ἀθάνατον σημήνας.

PSALMUS XXIII.

Στ. α'. Ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις εὔρον, «τῆς μᾶς τῶν Σαββάτων,» ἐν δὲ γε τῷ Ἐξ. ἀπ. τῷ τοῦτο οὐ πρόσκειται· πλὴν ἵνα μηδὲ τοῦτο καταλλπωμεν ἀνερμή-

°° I Cor. xvi, 9.

(27) Animadvertite laudata nominatim Hexapla a Didymo.

(27') Fortasse legendum ἔχοι. Epit.

(27'') Pro καὶ videtur legendum καθ'. Id.

A adversarii multi °°. Id est, intellectum ei abundanter infundens. Hoc autem oleum sacerdotale est unguentum, cujus symbolum ferebat Aaron. Ait enim, «Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam Aaron.» — Et «Calix meus inebrians quam præclarus est.» Non modo mensam paravit Sapia, sed et in calicem infudit vinum suum, ex semetipsa ortum, cum sit vitis vera. Fudit autem illud vinum divinam miscens scientiam cum humanis (loquiis). Ex hoc calice distribuens unicuique, dat potum; atque calix ille præclarus, id est decorus pretiosusque accipienti dicitur, sicut et ipse ait Spiritus sanctus: Qui accipit illum, accipit et calicem meum. Quodsi legeretur «Calix tuus,» hic sensus foret: Tuus Domini calix est, quem, ut bibam dedisti. Non enim humana, quam prius diximus, mistio, a Sapia oblata. a. γὰρ ἀνθρώπινον τὸ προσηρημένον κρᾶμα τὸ πρὸς

VERS. 6. «Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.» Non tam ex operibus quispiam percipit salutem, quam e gratia Dei misericordis. Deus enim misericordia dives, propter multum in homines amorem, cum Christo ad vitam revocavit qui ob peccata et transgressiones mortui erant. Unde et sanctus ait: «Et misericordia tua subsequetur» semper insiliens atque irruens mihi. Atque hoc non per intermissione[m] quamdam, aut ad tempus, sed omnibus vitæ meæ diebus subsequitur me.» Omnes autem vitæ dies, seu variæ veritatis illuminationes, per quas vivificamur, sunt, seu qui per vitam nobis præsens est Christus. «Atque, inhabitare me in domo Domini, in longitudinem dierum.» In loco quidem pascuæ comoratur, in domo autem Domini inhabitat, non ad certum tempus, sed omnes vitæ immortalis dies, perpetuo et nulla intermissione illuminatus. Confusus misericordiae tuæ et gratiæ tuæ, novi me nunquam excisurum de spe tua, misericordia tua omnes dies vitæ meæ institutum. Hæc igitur misericordia tua atque hæc gratia tua me dignata est inhabitare domum tuam atque Ecclesiam tuam, ubi commorationem faciens quasi in domo Dei sacra et in sancto templo, dierum apud te longitudinem, et vitam æternam consequar. Etenim me habitare in domo tua, et ab ea nunquam recedere neque declinare, semperque intra circuitus sacros commorari, has mihi causas fore credo longitudinis dierum e luce tua exortorum. Pro «in longitudinem dierum,» in longitudinem temporis Symmachus interpretatus est, vitam significans secundum Deum, interminatam scilicet atque immortalem.

VERS. 1. In nonnullis manuscriptis inveni «prima Sabbati,» quod quidem in Hexaplo (27) non invenitur. Verumtamen ne hoc inexplicatum relin-

quamus, scire oportet quod Dominicam resurrectionem indicat. Mystico quodam modo Domini facta est terra, cum descendens liberavit eam ab opprimentibus eam dæmonibus, eversis omnibus in ea fallaciter patrat's, magia, veneficio, oraculis quæ dæmones in terra edebant, cum legibus de simulacris et sacrificiis; sed et plenitudo ejus bonis malisque constat, prout ab iniquitate recedant, juxta illud: « Misericordia Domini plena est terra ²¹. »

Vers. 2. Catholica autem Ecclesia a credentibus habitata, cum habitantibus, qui sapiunt et vivunt ecclesiastice, ejus est. Quæ quidem immotam sedem habet, cum tentationum salo et procella jactata, inconcussa in fide permanet. Hanc vero et super flumina constituit, idoneam præstans per divinam legislationem ad accipiendum Spiritum sanctum, ex quo sicut e fonte variæ gratiæ fluunt flumina aquæ viventis.

Didymi et Eusebii. **Vers. 3.** Mons Dei supremum bonum Verbumque divinum significat; raro enim quis ad verticem ejus procedendo ascendere valet.

Didymi et Origenis. Cum jam non altius, qui perfectus est, procedere valeat, stat firmus, ideoque sanctus Dei locus vocatur. Etenim post Dominum deambulans ascendit, relictis quæ a tergo sunt, properansque ad superiora, finem quærens stare cum Deo in loco sancto ejus, in quem necesse est ut ascendat atque stet evangelizatus Sion. Ad quem properanti Mosi dixit Deus: « Tu vero hic mecum stes ²²; » sed et, « Constituit super petra pedes meos, » sicut de alio sanctuario ait propheta, cum petra esset Christus ²³.

Vers. 4. Quis vero promissionibus illis fruetur? Hic « non accepit in vano animam ejus. » Quippe et accipiens quispiam rationalem animam, virtutis et doctrinæ capax, nec suscipiens ea quorum capax est, et vitæ fallacia ac sollicitudine cruciatus, voluptatibus cupiditatibusque deditus, in vano animam accepit. Qui autem aliter sese habet, non in vano eam accepit. Igitur vanitas vanitatum tota plerumque vita est.

Vers. 5, 6. Quandoquidem non de uno quodam ascendente in montem Domini, atque stante in loco sancto ejus, interrogatio facta est, nec responsio de uno, sed de omni innocente manibus et mundo corde. Quare subdit: « Hæc est generatio quærentium Dominum, » pro, Omnes tales, virtutemque inter prædictas illam habentes, generatio quærentes sunt, Dominum autem quærentes, ad inveniendam faciem Dei Jacob, quem intueri volunt, ut scientia et splendore ejus meliōres effecti, dicant: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine ²⁴. »

²¹ Psal. xxxii, 5. ²² Exod. xxxiii, 21. ²³ I Cor. x, 4. ²⁴ Psal. iv, 7.

(28) Locus mendosus.

νευτον, εἶδέναι χρῆ ὡς τὴν Δεσποτικὴν ἀνάστασιν προσημῶναι. Μυστικώτερον δὲ τοῦ Κυρίου γέγονεν ἡ γῆ, ὀπνηίκα κατελθὼν ἠλευθέρωσεν αὐτὴν τῶν τυραννικῶς κρατούντων αὐτὴν δαιμόνων, καταλύσας πάντα τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀπατηλῶς ἐπιτελούμενα, μαγείαν, φαρμακείαν, τὰ χρηστήρια τῶν ἐπὶ γῆς δαιμόνων, σὺν τοῖς περὶ ἀγαλμάτων καὶ θυσιῶν νόμοις· ἀλλὰ καὶ τὸ πληρωμα αὐτῆς τοῦ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὡς ἀναχωρῆσαι τῶν φαύλων, κατὰ τὸ « Ἐλέου Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. »

Στ. β'. Καὶ ἡ καθολικὴ δὲ Ἐκκλησία πρὸς τῶν πιστῶν οἰκουμένη, μετ' αὐτῶν τῶν οἰκούντων αὐτῇ ἐστίν, φρονούντων τε καὶ βιούντων ἐκκλησιαστικῶς. Ἦτις ἀμετακίνητον ἔχει τὴν ἰδραν, ὅταν τῆς τῶν πειρασμῶν ἀλμυρίδος καὶ τρικυμίας προσβαλόντων, ἀσειστος ἐπιμείνη τῇ πίστει. Ταύτην δὲ καὶ ἐν ποταμῶν ἠτοίμασεν εὐτρεπῆ ποιήσας διὰ τῆς θείας νομοθεσίας πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅψ' οὐ καθάπερ ἐκ πηγῆς τὰ ποικίλα χαρίσματα μένουν ποταμοὶ ὕδατος ζῶντος.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. **Στ. γ'.** Ἡ καὶ ὁρος Κυρίου τὸ τελικὸν ἀγαθόν, καὶ τὸν θεὸν ἄδρον· σπάνιος γὰρ ὁ πρὸς τὴν ἀκρῶρειαν αὐτοῦ διὰ προκοπῆς ἀναβῆναι δυνάμενος.

Διδύμου καὶ Ἀριγέρονος. Ὁ γὰρ τελειωθείς μέχρι πραιτέρω χωρεῖν οὐδὲς τε ὢν, ἴσταται βέβαιος, καὶ χρηματίζων ἅγιος τόπος Θεοῦ. Ὁπίσω γὰρ Κυρίου πορευόμενος ἀναβαίνει, τῶν μὲν ἐπισθεν ἐπιλανθάνομενος, τοῖς δὲ ἐμπροσθεν ἐκτεινόμενος, τέλος ἔχων τὸ στήναι μετὰ Θεοῦ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ, ἐφ' ὃν δεῖ ἀναβῆναι καὶ στήναι τὸν εὐαγγελιζόμενον τὴν Σιών. Πρὸς ὃν ἐφθακότι τῷ Μωϋσῆ φησὶν ὁ Θεός· « Σὺ δὲ αὐτὸ στήθι μετ' ἐμοῦ· » ἀλλὰ καὶ, « Ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, » ὡς ἐφ' ἕτερον ἀγίασμα φησὶν ὁ προφήτης· ἐπὶ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

Στ. δ. Ἀλλὰ τίς ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν τούτων τευξόμενος; Οὗτος « οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » Τάχα δὲ καὶ λαβὼν τις ψυχὴν λογικὴν, ἱετικὴν ἀρετῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ μὴ δεξάμενος ταῦτα τὰ ὢν ἐστίν δεκτικὸς, ἀλλ' ἀπάτη τοῦ βίου καὶ μερίμη βιωτικῆ καταθανθεὶς ἠδοναῖς καὶ πάθεισιν, ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν ἐληφεν. Ὁ δ' ἐναντίας τούτῳ διακείμενος, οὐκ ἐπὶ ματαίῳ αὐτὴν ἔλαβεν. Καὶ ὁλος ματαίτης ματαιοτήτων ὁ τῶν πολλῶν βίος ἐστίν.

Στ. ε', ζ'. Ἐπεὶ μὴ περὶ ἐνός τινος ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ ἴσταμένου εἰς τόπον ἅγιον, αὐτοῦ ἐρώτησις γέγονεν, οὐδὲ ἀπόκρισις περὶ ἐκείνου, ἀλλὰ περὶ παντός ἀθώου χερσὶν καὶ καθαροῦ τῆ καρδίας. Διὸ καὶ ἐπιφέρει τὸ· « Αὐτὴ ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, » ἀντὶ τοῦ, Πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τὴν ἐκ τῶν προειρημένων ἀρετῶν ἐσχηκότες, γενεὰ (28) ζητούντες εἰσι, τὸν Κύριον ζητούντες δὲ, ἐπὶ τῷ εἶρεῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ὃν θεωρῆσαι θέλουσιν, ἵνα βελτιωθέντες ἐκ τῆς κατανοήσεως καὶ ἐκλάμψεως αὐτοῦ ἐλπωσιν· « Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμῶν τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. »

Στ. ζ. Προτρέχοντες θεοὶ ἄγγελοι προσεφώνουν τοὺς ἐφεστηκόσιν ταῖς οὐρανίαις πύλαις· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, » τὰς ὑμετέρας, καὶ (29) φύλαξαι ἔστε. Ὡς γὰρ κατιῶν, κλίνας οὐρανὸν καὶ οὐκ ἀνοίξας κατήλθεν, οὕτως ἀναληφθεὶς οὐκ ἀνοίχθεισῶν πυλῶν εἰσῆλθεν, ἀλλὰ αἰρομένων. Εἶτα ἐπεὶ αὐταὶ αἱ πύλαι καὶ λογικαὶ τυγχάνουσιν, καὶ πρὸς αὐτάς οἱ ἄγγελοι φασιν· « Ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι. » Αὐταὶ δὲ αἱ πνευματικαὶ πύλαι, οὐ πρόσκαιροι, ἐπεὶ μὴ σωματικαί, ἀλλ' αἰώνιοι διὰ τὸ ἄϋλον καὶ ἀήρατον. Πλὴν φάσκοντες ἀρθῆναι καὶ ἐπαρθῆναι τὰς πύλας, οὐχ ἓνα τῶν ἐπιδόξων εἰσελεύσεσθαι, ἀλλὰ τὸν Βασιλέα τῆς δόξης φασίν. Βασιλεὺς δὲ δόξης ὁ Σωτῆρ, τῷ ἄρχειν πάντων τῶν ἐπιδόξων, κατὰ Θεὸν εἰρηται, καὶ ὡς τὴν παρὰ πάντων κομιζόμενος δόξαν, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ μόνιμον ἔχων βασιλείαν· ταύτην δὲ παρέχων τοῖς ἀγίοις. Καὶ Κύριος αὐτῆς εἰρηται, κατὰ τὸ· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἔσταύρωσαν. »

Στ. η'. Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ μόνος ὁ Θεὸς Λόγος ἀνῆλθεν, ἀλλ' ἐπιφερόμενος ἦν ἀνελήφεν σάρκα ἐψυχωμένη ψυχῇ νοερά, ξενιζόμεναί αἱ ἄνω δυνάμεις ἐπυθάνοντο, « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; » Σάρκα γὰρ περιειμένον τὸν λεχθέντα Βασιλέα τῆς δόξης ἰδοῦσαι, ἐθαύμαζον.

Πάλιν δὲ οἱ προτρέχοντες· « Κύριος, ἔλεγον, κραταῖος καὶ δυνατὸς, » ἀντικρυς τοῦτο βῶντες· Ὅν ἴστε παμβασιλέα καὶ τῶν ὅλων δεσπότην κραταῖον καὶ δυνατὸν, οὗτός ἐστι σῶμα περιειμένον, ἀριστεύσας κατὰ τῶν ἀφ' ἡμῶν πεσόντων, καὶ τυραννικῆν ἔξιν ἀναλαβόντων· Κύριος ὢν δυνατὸς ἐν πολέμῳ ὀφθεὶς τῷ πάντας καταλελυκένοι, ἀντιδοξῆσαι καὶ ἀντίστασθαι θελήσας.

Στ. θ. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἄρχοντες μετὰ καὶ τῶν αἰώνιων πυλῶν αὐτῶν, οὐκ ἤρκισθησαν τὸ προσταχθῆν μόνον ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἀπερτέρω δυνάμειν, ἐπιστατούσαις, καὶ αὐταῖς ταῖς πύλαις τῶν ἀνωτέρων οὐρανῶν, ἔπερ ἤκουσαν, ἀνήγγειλαν, κηρύττουσαι (30) τὸ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ πυθομένας πάλιν αὐταῖς ἀπεκρίναντο ἦν ἔσχον καὶ αὐταὶ ἀπόκρισιν.

Στ. ι'. « Κύριος τῶν δυνάμεων, » εἰπούσαι (31), « αὐτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Δυνάμεων δὲ Κύριον αὐτὸν εἶπον, ὡς ἄρχοντα στρατοπέδων. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ τὰ Ἑβραίων ἠκριθωκότες φασίν, τὴν « Σαβαὼθ » φωνὴν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ, εἰς Ἑλλάδα φωνὴν οἱ Ἑβδομήκοντα μεταλαμβάνοντες, ὅτε μὲν τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » ὅτε δὲ « Κύριος στρατιῶν, » ὅτε δὲ τὸ « Παντοκράτωρ » ἔταξαν. Λέγουσι γοῦν καὶ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ κειμένου τοῦ « Σαβαὼθ, » μετὰληψις εἰς τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » γέγονεν· εἰ δὲ τὸ « Σαβαὼθ, » ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρηται, ἐρμηνεύεται δὲ καὶ εἰς τὸ « Παντοκράτωρ, » εἰκότως ἢ « Παντοκράτωρ » φωνῆ, τοῦ Σωτῆρος κατηγορηθεῖ. Εἰ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ γέ-

» I Cor. II, 9.

(29) Forte leg. καὶ ὢν φύλ. EDIT.

(30) Ἀκολουθία sermonis postulare videtur, ut hic leg tur κηρύττοντες, et innox ἦν ἔσχον καὶ οὗτοι ἀπόκρισιν, siquidem participium et utonomen ad

A VERS. 7. Præcurrentes divini angeli cœli portas obsidentibus dicebant : « Attollite portas, principes, vestras, » quarum custodes estis. Sicut enim descendens inclinavit cœlum pervenitque non adaperiens, sic assumptus non apertis intravit foribus, sed sublatis. Cum deinde hæ portæ rationales sint, ad eas angeli dicunt : « Elevamini, portæ æternales. » Hæ vero spirituales portæ non ad breve tempus, cum non sint corporales, sed æternales, utpote materiæ expertes et ab omni concrectione segregatæ. Cæterum dicentes attolli et elevari portas, non unum e præclaris intraturum esse, sed Regem gloriæ dicunt. Rex autem gloriæ Salvator, propterea quod præclaris omnibus imperat, de Deo dicitur, et quasi super omnes ferens gloriam, verumque et stabile regnum habens, quod dignis præbet. Dominusque ejus dicitur, juxta illud : « Si enim cognovissent, non gloriæ Dominum crucifixissent ». »

VERS. 8. Sed cum non solus Deus Verbum ascendit, sed auferens quam accepit carnem anima spiritali animatam, stupore affectæ supernæ potestates interrogabant, « Quis est iste Rex gloriæ? » Carne enim circumdatum videntes qui Rex dicitur gloriæ, mirabantur.

Rursus autem præcurrentes : « Dominus, » inquebant, « fortis et potens : » protinus hoc clamantes, « Quem novisti Regem regum, universorumque Dominum fortem et potentem, hic adest corpore circumdatus, triumphans de illis qui de nobis defecerunt atque tyrannidem sibi arrogarunt : Dominus fortis in proelio apparuit, cum omnes adversarios sibi resistere volentes profuderit. »

VERS. 9. Hæc audientes principes qui ad æternales portas erant, non satis habuerunt jussum exsequi, sed et potestatibus superiorum constitutis, ipsisque superiorum colorum portis, quæ audierant, annuntiaverunt, exclamantes : « Attollite portas, principes, vestras, » et quæ sequuntur. Et interrogantibus rursus illis, quam et ipsi obtulerant responsonem reddidere.

VERS. 10. « Dominus virtutum, » dicentes, « ipse est Rex gloriæ. » Virtutum eum dixere Dominum, ut exercitibus imperantem. Animadvertite quod qui Hebræorum textus diligenter perspexerunt, dicunt « Sabaoth » vocem quæ in Hebraico est, in Græco, verentibus Septuaginta, nunc quidem « Dominum virtutum, » nunc vero « Dominum exercituum » translata esse; interdum autem, « Omnipotentem. » Dicunt igitur hoc in loco « Sabaoth » per « Dominum virtutum » versum fuisse. Quod si « Sabaoth » de Salvatore dicitur, et transferatur « Omnipotens, » vox « Omnipotens » merito ad Salvatorem spectat. Si enim omnia per ipsum facta sunt, et ipse est ante omnia, et omnia

ἄρχοντας referenda sunt. Id.

(31) Legendum, nisi fallor, εἰπόντες. Vide notam præcedentem. Id.

in illo sunt, regit vero providenter omnia in se ipso facta, et ante omnia est eorum quæ sunt in eo, recte Omnipotens vocatur: ipsius igitur persona est, quæ dicit in Zacharia: « Sic dicit Dominus omnipotens: Post gloriam misit me, et noveris quia Dominus omnipotens misit me ad te⁹⁶. » Omnipotens enim ab Omnipotente missus, Filius est quem misit Pater. Manifestissime et in Joannis Apocalypsi omnipotens Salvator dicitur: « Hæc enim dicit Dominus testis fidelis ac verus, qui erat, qui est, qui erit, Dominus Deus omnipotens⁹⁷. » Quæ quidem haud dubie de Filio dicuntur. ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, Κύριος ὁ Θεὸς παντοκράτωρ. »

γονεν, καὶ αὐτὸς ἐστὶν πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν, κρατεῖ δὲ προνοητικῶς τῶν δι' αὐτοῦ πάντων γεγενημένων, καὶ πρὸ πάντων ἐστὶν τῶν ἐν αὐτῷ συστάτων, ἀκολουθῶς Παντοκράτωρ λέγεται· αὐτοῦ γοῦν ἐστὶ πρόσωπον λέγον ἐν Ζαχαρίᾳ· « Ὅπως λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ὁπίσω ἔδξης ἀπέστειλέν με· καὶ γνώση, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέστειλέν με πρὸς σέ. » Παντοκράτωρ γὰρ ὑπὸ Παντοκράτορος ἀποστελλόμενος, ὁ Υἱὸς ἐστὶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεμπόμενος. Ἀριθμηλότατα δὲ ἐν τῇ Ἰωάννου Ἀποκαλύψει παντοκράτωρ ὁ Σωτὴρ λέγεται· Ἐπίσῃ Β γὰρ λέγει Κύριος ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, παντοκράτωρ. » Ἀναμφισβητήτως γὰρ ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ εἰρηται (32).

PSALMUS XXIV.

Vers. 2. Qui in quovis alio ac Deo confidit, ut in divitiis, irridebitur: quod ego non patiar in te confisus; inimici autem diabolus cum dæmonibus impiisque hominibus. Forte et prævidet Salvatoris incarnationem, qua facta desiit inimicorum risus.

Vers. 4. Dicit fortasse vias et mandata, quorum dignatur et semitas discere, quas prævii calcaverunt, ut vestigia secutus eorum, rectam faciat ambulationem; et quia non satis est practica ad salutem, exoptat et veritatis contemplationem.

Vers. 10. « Universe » ad Dominum ducentes « viæ, » vel quas ipse dicto modo incedit, secundam veritatem directæ et cum probitate transactæ, « misericordia sunt et veritas. » Misericordia enim [divina] ante omnia opus est, ut quis illis insistat et sic progrediens ad ipsam veritatem perveniat. Non omnibus autem misericordia et veritas videntur viæ Domini, sed « requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus; » qui enim est extra testamentum et testimonia, rudis est excellentiæ atque pulchritudinis Dominicarum viarum. Requirendum est igitur testamentum quod constituit Dominus patribus, educens eos ex spiritali Ægypto, idololatriæ scilicet errore, requirentes enim et perscrutantibus illud, cognoscemus et novum testamentum, quod stabilivit Jesus sanguine proprio. Omne enim testamentum infirmum, nondum mortuo qui illud pepigit, sicut ait Apostolus: « Testamentum enim in mortuis firmum, cum nunquam vigeat quandiu vivit qui illud sanxit⁹⁸. » Quare suum impleri testamentum Jesus cum vellet, mortem obiit. Requirenda sunt et in testamento testimonia Dei, testificantia inspirataque ab eo verba.

Vers. 11. « Propter nomen tuum, Domine, »

⁹⁶ Zachar. 13, 8, 9. ⁹⁷ Apoc. 111, 14. ⁹⁸ Hebr. 1x, 16, 17.

(32) Præter citatum a nobis in præcedente pagina fragmentum Corderianum Didymi, aliud erat, ad hunc psalmum pertinens, apud eundem Corderium p. 430; quod quia a nostris codicibus aberat, omissimus. Hoc enim deinceps institutum tenebimus,

St. β'. Ὁ δὲ ἐπ' ἄλλω τινὲ παρὰ τὸν Θεὸν πεποισθῶς, ὁὼν ἐπὶ πλούτῳ, καταγελασθήσεται· ὅπερ οὐ κείσομαι, ἐπιποισθῶς ἐπὶ σοί· ἐχθροὶ δὲ ὁ διάβολος μετὰ δαιμόνων καὶ τῶν ἀσεβούντων ἀνθρώπων. Ἰσως δὲ καὶ προορᾷ τοῦ Σωτῆρος τὴν ἐνανθρώπησιν, μεθ' ἧν ὁ τῶν ἐχθρῶν πέπαυται γέλως.

St. δ'. Λέγοι δ' ἂν ὁδοὺς καὶ τὰς ἐντολάς, ὧν ἀξιοὶ καὶ τὰς τρίτους μαθεῖν, ἃς οἱ προοδεύσαντες ἔρριψαν, ἵνα τοῖς ἔχουσιν ἀκολουθῶν ἐκείνων, ἀπλανῆ ποιησῆται τὴν πορείαν· ὡς οὐκ ἀρκούντος δὲ πρὸς σωτηρίαν τοῦ πρακτικοῦ, προλαβεῖν ἵκετεύει καὶ τῆς ἀληθείας τὴν θεωρίαν.

St. ε'. « Πᾶσαι αἱ » πρὸς Κύριον φέρουσαι « ὁδοί, » ἢ ἢ αὐτὸς βαδίζει τὸν ἐρηγμένον τρόπον, κατ' ἀλήθειαν κατορθοῦμεναι, καὶ σὺν χρηστότητι γινόμεναι, « Ἐλεὸς εἰσιν καὶ ἀλήθεια. » Δεῖ γὰρ ἐλεθῆναι πρότερον, ἵνα τις ἐπιθῇ αὐταῖς, καὶ οὕτω δι' αὐτοῦ τοῦ ὁδεύειν ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν φθάσῃ. Οὐ πᾶσιν δὲ ἔλεος καὶ ἀλήθεια θεωροῦνται αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ « τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ· » ὁ γὰρ ἐκτός ὢν τῆς διαθήκης καὶ τῶν μαρτυριῶν, ἀπειρός ἐστὶν τῆς χρηστότητος καὶ τοῦ κάλλους τῶν Κυριακῶν ὁδῶν. Ἐκζητητέον ἂν τὴν διαθήκην ἦν διέθετο ὁ Θεὸς τοῖς πατράσιν, ἐξάγων αὐτοὺς ἐκ τῆς πνευματικῆς Αἰγύπτου, τουτέστι τῆς πολυθέου πλάνης· ἐκζητήσαντες γὰρ καὶ ἐρευνησαντες αὐτὴν, εἰσόμεθα καὶ τὴν καινὴν διαθήκην ἦν ἐθεδαύωσεν Ἰησοῦς τῷ αἵματι τῷ ἰδίῳ. Πᾶσα γὰρ διαθήκη ἀνίσχυρος, μὴ θάνατον ἐσχηκότος τοῦ διατιθεμένου, ἢ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπὶ μὴποτε ἰσχύει ὅσον ζῆ ὁ διατιθέμενος. » Διὸ πληρῶσαι τὴν αὐτοῦ διαθήκην ὁ Ἰησοῦς βουλόμενος, θάνατον ἀνεδέξατο· ἐκζητητέον δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, τοὺς μαρτυρηκότας καὶ ἐμπνευσθέντας ὑπ' αὐτοῦ λόγους.

St. ια'. « Ἐνεκα τῆς σῆς προσηγορίας, ἡ Δέσπο-

ut Didymum ex codicibus tantum Vaticanis sumamus, suis peculiaribus Corderio relicta. Interim, quippe nos brevitati studentes, Didymum undique colligendum augendumque futuris editoribus permittemus.

τα, ἢ ἐγὼ ὁ οὐδὲ οὐκ ἐκζητήσω τὴν διαθήκην σου, εὐλευθερίαν ἐξ αὐτῆς προσδοκῶν ἢ κληρονομίαν, ἣν εὖς υἱῷ γενομένην ὠρισας· ἀλλὰ καὶ ἢ ἐλάσθητι τῇ ἀμαρτίᾳ μου, ἢ οὐ τῇ ἔτι ἐνεργουμένῃ, ἀλλὰ παυσαιμένη· ἢ πολλὴ γάρ ἐστιν, ἢ οὐ κατὰ ποσότητα, ἀλλὰ κατὰ σύγκρισιν τῆς προσεῖναι ὀφειλοῦσης καθαρότητος.

Στ. ιγ'. Ἡ ψυχὴ τοῦ εὐλαβοῦς, τῶν ἀγαθῶν περαιτέρω μὴ γινομένη, ἐν αὐτοῖς ἀλλίσκεται, ἐνεργοῦσα αὐτὰ ἀέ· διὸ καὶ καθόλου τεύχεται τὸ σπέρμα ἔχειν κληρονομοῦν τὴν γῆν, οὐ τὴν ὑπὸ πόδας, ἀλλὰ τὴν τῶν πραξίων.

Στ. ιδ'. Μονογενῆ ἑαυτὸν φάσκει, κατὰ τὸν λέγοντα· ἢ Ἐγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχῆν μου. ἢ Διὸ καὶ πτωχὸς εἰμι, οὐκ ἔχων τὴν ἐκ τῶν ὀφειλῶν ἀρωγὴν. ἢ Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ ἢ Μονογενῆς ἢ ἐρρεῖς, οὐ ταυτὸν ὄν τῷ μονογενεῖ Υἱῷ· ὅπου γὰρ πρόσκειται τῷ Μονογενεῖ ἢ Υἱὸς, ἢ ἢ, ἢ παρὰ Πατρός μονογενῆς, ἢ λέγεται τὸ μόνον ἐξ ἐκείνου τυγχάνον.

Στ. ιε'. Θλίψεις δὲ τῆς καρδίας νοήσεις, καὶ τοὺς διοχλοῦντας ἐναντίους λογισμοὺς· ἀναγκαῖαι δὲ περιστασεις, τῆς προθέσεως ἐκπεσεῖν βιαζόμεναι.

Στ. ις'. Ἀκάκους λέγει ἢ τοὺς στερομένους κακίας, ἢ τοὺς ἀπλουστερότερους· εὐθεῖς δὲ τοὺς κατορθώσαντας τὴν τελείαν ἀρετήν. Οὗτοι οὖν ἢ ἐκολλῶντό μοι ἢ δι' ὁμοφροσύνην, ἢ ὅτι ὑπέμεινά σε, Κύριε. ἢ Τάχα δὲ καὶ ἀκάκους λέγει τοὺς ἐξ ἀνθρώπων σπουδαίους· εὐθεῖς δὲ τοὺς θεοὺς ἀγγέλους κολλωμένους αὐτῷ, τῷ καὶ θείας δυνάμεις γίνεσθαι περὶ τὸν σπουδαῖον.

PSALMUS XXV.

Στ. β'. Οὐδέεις ἀμαρτάνων κριθῆναι βούλεται ἐρ' οἷς C πεποίηκεν, καὶ μάλιστα πρὸς τοῦ τὰ κρυπτά ὄρωντος. Ὁ δὲ ἐν ἀκακίᾳ πορευθεὶς, τουτέστιν προκόψας, ἀξιοῦ τούτου τυχεῖν· οἶδεν γὰρ μισθοῦ ἢ κληρονομίας τευξόμενος. Ἡ ἀκακίαν καλεῖ τὸ μὴ μετασχεῖν τῆς φαυλότητος καὶ τῆς κακίας τῶν ἰδίων καὶ τῆς ἀπονοίας τῶν ἀλλοφύλων. ἢ Καὶ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων, οὐ μὴ ἀσθενήσω· ὅσον περιέχομαι τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος, ὑπ' αὐτῆς ἐνδυναμούμενος οὐκ ἀσθενήσω. ἢ Φέρεται Γραφῇ λέγουσα, ἢ οὐ μὴ σαλευθῶ· καὶ διὰ ταύτης οὖν, δηλοῦται· Ἐπει ἢ ἐλπὶς ἢ πρὸς Θεὸν ἔδραν μοι βεβαίαν καὶ ἀμετακίνητον παρέχει, ἐλπίζων ἐπὶ τῷ Κυρίῳ οὐ μὴ σαλευθῶ. Οὐκ ἂν ἢ ἔλιωσα παθεῖν τὰ προειρημένα ἐπίπωνα, εἰ μὴ κατανοήσκην, τὸν Δεόν σου συμμαχοῦμένον μοι εἰς τὸ ἐνεργεῖν αὐτά.

Στ. γ'. Τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, χεῖρας τροπικῶς καλουμένας, ἐν ἀθώοις ἔπτεται τις, οὐδὲν φαῦλον ἄλλ' εἰ τι σπουδαῖον ἐνεργῶν ἐν αὐταῖς· τάχα δὲ καὶ ὁ μολύβας αὐτάς, ἀνθ' ὕδατος χρώμενος τῇ ἀγαθοεργίᾳ.

Στ. δ'. Ὁ τὸν Κύριον ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα, ὧν ἦν (32') καὶ ἢ εὐπρέπεια τοῦ οἴκου αὐτοῦ ψυχάνει, ἀγαπᾷ· εὐπρέπεια δὲ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν δογματικῶν ἀλήθειαι, καὶ ἢ διαταγὴ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας οἴκου νοουμένης. Πρὸς τοῦ-

A ego, famulus tuus, testamentum tuum requiram, libertatem ab eo exspectans vel hæreditatem, quam sicut filio factò constituisti; sed et ἢ propitiabere peccato meo, ἢ non præsentì, sed præterito; ἢ multum est enim, ἢ non secundum quantitatem, sed puritatis qua præditi esse debemus, ratione habita.

VERS. 13. Anima prudentis, ultra bona non facta, in illis demoratur, hæc semper operatur : ideoque ipsi eveniet ut semen suum hæreditet terram, non quæ sub pedibus jacet, sed eorum qui mansueti sunt.

VERS. 16. Unigenitum se dicit, sicut dictum est : ἢ Ego derelictus sum solus, et inquirunt animam meam³². ἢ Ideoque pauper sum, non habens a sodalibus auxilium. Hic autem *Unigeniti* nomen non in sensu unigeniti Filii accipies : ubi enim voci ἢ unigenitus additur vox ἢ Filius, ἢ aut cum dicitur, ἢ a Patre unigenitus, tunc Filii unice ex Deo geniti generatio exprimitur.

VERS. 17. Tribulationes autem cordis intelliges de molestis adversisque sermonibus; et necessariæ causæ sunt quæ nos a proposito declinare cogunt.

VERS. 21. Innocentes vocat malitiæ expertes, vel simpliciores; rectos vero ad perfectam virtutem profectos. Hi enim ἢ adhæserunt mihi ἢ unanimo consensu, ἢ quia sustinuit te, Domine. ἢ Fortasse etiam innocentes vocat homines probos; rectos vero, divinos angelos adhærentes ei, cum divinæ virtutes probum circumdent.

VERS. 2. Peccator nemo judicari vult de iis quæ fecit, et maxime ab illo qui videt abdita. Qui autem in innocentia ambulavit, id est processit, hoc sibi fieri exoptat; novit enim se mercedem vel hæreditatem consecuturum esse. Aut innocentiam vocat, si quis non est particeps iniquitatis improbitatisve suorum et amentitiæ aliorum. ἢ Et in Domino sperans non infirmabor. ἢ Quamdiu spes in Deum me tenebit, ea corroboratus ἢ non infirmabor. ἢ Fertur Scripturæ locus, ἢ non vacillabo; ἢ quò significatur : Postquam mihi spes in Deum sedem firmam immotamque præbuit, sperans in Domino non vacillabo. Non enim exoptavissém quæ prius dicta sunt pati, nisi mentem subiisset misericordiam tuam mihi auxilio fore ad ista toleranda.

VERS. 6. Activas animæ virtutes, manus symbolice vocatas, inter innocentes lavat, quicumque nihil turpe per eas, verum egregium aliquid operatur : fortasse etiam qui prius inquinavit illas, si pro aqua bonis operibus utitur.

VERS. 8. Qui Dominum tota anima diligit, Dei quoque omnia, in quibus decor domus ejus censendus est, diligit : decor autem domus Dei est dogmatum veritas et canonum constitutio Ecclesiæ, domo assimilata. Ac præterea se tabernaculum gloriæ Dei

³² III Reg. xix, 40; Rom. xi, 3. (32') Vox ἦν redundat. Edit.

diligere ait. Tabernaculum quippe testimonii, quod in deserto posuit Moyses, Dei gloriæ tabernaculum est. Symbolum progressionis hoc. Quam vero ædificavit Salomon, post profectiōem in Jerusalem, domus est, cujus decorem diligit, perfectionis typum gerens. Precatur etiam ne de se ipso sicut de impiis agatur, ne cum iis perdatur anima sua. Piam enim mentem quivis habens non istud patitur; exoptat quoque ne sanguineus fiat, ut vita sua cum viris sanguinum non perdatur.

VERS. 11. « Redime me et miserere mei. » Etiam si bona conscientia sustentatus superiora dixerit, tamen veritus, ut ideo justificetur, cum peccata in occulto sæpe lateant, redemptione et misericordia dignus haberi cupit.

Theodoretus et Didymi. VERS. 1. In quibusdam inscribitur « Psalmus David, priusquam ungeretur. » Hanc in *Hexaplo* inscriptionem non invenias, sed in nonnullis manuscriptis. Exinde causam quidam prætulerunt cur omnes inscriptiones, quasi non veras rejicerent. Quomodo enim fieri potuit ut David, nondum unctus, nondum accepta sanctissimi Spiritus gratia, propheticos scripserit psalmos? Cæterum et tunc temporis junior erat, pascens oves, non regnum dirigens, nullisque ab hostibus oppressus. Illos autem oportebat scire quod bis unctum fuisse David Regum historia refert, imo potius ter: primum quidem in Bethlehem a Samuele propheta; secundam in Chebron a tribu Judæ post Saulis occisionem; tertium ab omnibus tribubus post finem Memphiboseth. Hunc igitur psalmum dixit antequam secundam acciperet unctionem, et manifeste rerum gubernationem susciperet. Adhuc igitur a Saule exagitatus, his usus est verbis, cum ad Achimelech accessit sacerdotem, et in Dei tabernaculo precatus est, et acceptis sacrorum panum benedictione, effugit bellantis manus. Hoc autem et in ipso psalmo dicit, « Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum meorum. » Tunc et Doec Idumæus, regias ibi pascens mulas, Davidis fugam Sauli denuntiavit. Quare et in psalmo dicit, « Quoniam insurrexerunt in me testes iniqui. » Salvator noster Deus est, nos a peccatis et morte liberans; illuminatio autem, nebulam solvens malitiæ et ignorantiae, et splendens scientiæ luce. Sic igitur adunatus atque illuminatus a Domino, quem timebit? Talium enim honorum et tantæ securitatis participem nullus unquam lædere poterit.

Ὅπως οὖν ἐνωθεὶς καὶ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ ἀγαθῶν τοιοῦτων καὶ ἀσφαλείας τετυχηκότα.

VERS. 3. Hæc dici possunt et de sensibus hostibus et de invisibilium hostium phalange. « Si enim » ait, « exsurgat adversum me bellum, » in hac non timente eos anima mea spero, auxiliatorem Deum me habere confisus.

(33) Rursus *Hexaplorum* mentio apud Didymum.

Α τοὶς δὲ καὶ τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἀγαπᾶν φησι. Καὶ τάχα μὲν ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, ἣν Μωϋσῆς κατασκεύασεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Σύμβολον δὲ προκοπῆς τοῦτο· ὃν δὲ ἐκκοδόμησεν Σολομὼν μετὰ τὴν ὁδοπορίαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, οἶκος ἐστίν, οὗ τὴν εὐπρέπειαν ἀγαπᾷ, τελειώτητος τύπον φέρων. Εὐχεται δὲ μὴ ὡσαύτως τοῖς ἀσεβέσι διατεθεῖναι, ἵνα μὴ συναπώληται αὐτοῖς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· εὐσεβῆ γὰρ τὴν γνώμην ἔχων, οὐ πίστεται τοῦτο· παρακαλεῖ δὲ μηδὲ φονικὸς γενέσθαι, ὅπως ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἀνδράσιν αἱμάτων μὴ συναπώληται.

Στ. ια'. Εἰς τὸ « Λύτρωσαι με καὶ ἐλέησόν με. » Εἰ καὶ τὰ κάλλιστα συνειδὸς αὐτῷ τὰ προειρημένα εἶπεν· εὐλαβοῦμενος μὴ οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαιώσεται, λυτρωθῆναι καὶ ἐλεηθῆναι ἄξιον.

PSALMUS XXVI.

Theodoretus et Didymi. Στ. α'. « Ἐν τισιν ἐπιγράφεται, « Φαλμὸς τοῦ Δαβὶδ πρὸ τοῦ χρισθῆναι. » Ταύτην ἐν τῷ Ἑξαπλῷ (33) τὴν ἐπιγραφὴν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, ἀλλ' ἐν ἐπιτομῇ ἀντιγράφοις. Ἐντεῦθεν δὲ ὅμως τινὲς ἐλαβον ἀφορμὴν τοῦ πάσας τὰς ἐπιγραφὰς ὡς οὐκ ἀληθεῖς ἐκβαλεῖν. Πῶς γὰρ, φησὶν, οἶδόν τε ἦν μηδέπω χρισθῆντα τὸν Δαυὶδ, μηδὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν χάριν δεξιόμενον, προφητικὸς γράφει φαλμούς; ἄλλως τε καὶ νέος ἦν τῆν καῖτα, πρόβατα ποιμαίνων, ὡ βασιλείαν ἰθύνων, οὐδὲ ὑπὸ τινῶν διωκόμενος θυσημένων. Ἔδει δὲ αὐτοῦ συνιδεῖν ὡς δις λέγει χρισθῆναι τὸν Δαυὶδ ἢ τῶν βασιλείων ἱστορία, μᾶλλον δὲ τρίς· πρῶτον μὲν ἐν τῇ Βηθλεὲμ ὑπὸ Σαμουὴλ τοῦ προφήτου· δεύτερον δὲ ἐν Χεβρόν ὑπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Σαουλ· τὸ δὲ τρίτον, ὑπὸ πασῶν φυλῶν μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ Μεμφιβοσέθ. Τὸν τοίνυν φαλμὸν τοῦτον εἴρηκεν πρὶν τὴν δευτέραν δεξιῶσαι χειροτονίαν, καὶ προφανῶς ἐγχειρισθῆναι τὴν τῶν πραγμάτων οἰκονομίαν. Ἐπι τοίνυν διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαουλ, τούτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ἦντο κατὰ Ἀχιμέλεχ εἰσηλθὲν τὸν ἱερέα, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ προσευξάμενος, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἁγίων ἔρπον εὐλογίαν λαβὼν, διεφυγεν τοῦ πολεμοῦντος τὰς χεῖρας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐκρυψέν με ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ, ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου. » Τότε δὲ καὶ Δαὶδ ὁ Ἰουδαίος τὰς βασιλικὰς τιμὰς νέμων ἐκεῖ, τοῦ Δαυὶδ τὴν φυγὴν τῷ Σαουλ κτεμνήνυσεν. Διόπερ καὶ ἐν τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐπανεστῆσάν μοι μάρτυρες ἄδικοι. » Σωτήρ ἡμῶν ὁ Θεὸς ἐστίν, βυόμενος ἡμᾶς ἐξ ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ θανάτου· φωτισμὸς δὲ, λύων τὴν ἀχλὺν τῆς κακίας καὶ τῆς ἀγνοίας, καὶ ἀναυγάζων τῷ φεσι τῆς γνώσεως. Ὅπως οὖν ἐνωθεὶς καὶ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, τινὰ φοβηθήσεται; οὐδεὶς γὰρ οἶδός τί ἐστίν.

Στ. γ'. Ῥηθεῖη ταῦτα καὶ περὶ αἰσθητῶν ἐχθρῶν, καὶ περὶ φάλαγγος ἀόρατων πολεμίων· « Ἐάν γὰρ φησὶν, ἐπαναστῆ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, » ἐν ταύτῃ τῇ μὴ φοβουμένη αὐτοῦ καρδίᾳ μου ἐπιτίξω, ὑπέρμαχον Θεὸν ἔχειν θαρρήσας.

Στ. θ. Αἰτεῖ την Ἐκκλησίαν οικεῖν διὰ τοῦ φρο-
νέειν τὰ ἐκκλησιαστικά πάσας τὰς ἡμέρας τῆς πεφω-
τισμένης αὐτοῦ ζωῆς. Ἐπὶ γῆς δέ, φησί, τυγχάνων,
εἰ καὶ πολλῶν δεῖ μοι τῶν ἀγαθῶν, μίαν αἰτησιν τέως
αὐτῷ (34). Ἀθρόως γάρ ἐν πᾶσιν οὐχ οἶόν τε γε-
νεῖσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, μή ποτε δὲ λείπει τὸ μέγλην
(35) ἢ ἑξαίρετον.

Στ. ε. Καὶ ἄλλως δὲ πολλάκις εἴρηται, τὴν μὲν
σκητὴν ἀηλοῦν προκοπὴν, τὸν οἶκον δὲ τελειότητα.
Οὐδεὶς οὖν, ἐνεστηκυίας αὐτῷ τῆς τῶν κακῶν ἡμέ-
ρας, ἐν οὐκ εἶναι δύναται τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ σκιᾷ
κρύπτεται, τῷ τὴν προκοπὴν σκεπάσει τὸν κακίας
ἀπαλλαττόμενον· τὰ μὲν ἐστὶ προφανῆ, τὰ δὲ μυσ-
τικά. Οὐκ ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις οὐκ ὁ Θεὸς τὸν προ-
κόπτοντα σκέπει. Αὐτοῦ δὲ εἶπε σκητὴν, ἐπὶ (36) μὴ
πέσα εἰς Θεὸν προκοπῆ· διεδέξατο δὲ τὴν προκοπὴν
ἢ πέτρα τῆς τελειότητος. Κατάλληλον δὲ τῇ μὲν
προκοπῇ τὸ ἐκρούει, ἢ τῇ δὲ τελειότητι τὸ ἐψώ-
σεν. Ἀέτοις δ' ἂν σκητὴν καὶ τὴν διὰ νόμου καὶ
προφητῶν ἀγωγὴν. ἥς (37) ἐν τῷ κρύπτειν τὸν παι-
θευόμενον ὁ Θεὸς ὑψῶν αὐτὸν ἐν τῇ πέτρᾳ Χριστῷ.

Στ. ζ. Ἐπιστάμενος ὁ ταῦτα λέγων εὐχαίς δικαίων
ἐπακούοντα τὸν Θεόν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαθέσεως τοῖς
δικαίοις κερκεγῶς, εἰσακουσθήσεσθαι ἀξιοῖ. Οὐδεὶς
γὰρ ἀξιος εἰσακουσθῆναι παρὰ Θεοῦ μὴ ἐλοούμενος.
Ταῦτα δὲ, φησὶν, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς εἶπον χειλέων,
ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας· τοιαύτης γὰρ εἰσακούει
φωνῆς ὁ Θεός.

Στ. ια. Ἐ Νομοθέτησόν με, ἢ ἵνα τοιοῦτον νόμον
παρὰ σοῦ λαβῶν, ὀδεύω τὸν εἰπόντα, ἢ Ἐγὼ εἰμι ἢ
ὁδός· καὶ, ἢ Ὁδήγησόν με ἐπὶ εὐθείᾳ· καὶ ἀκαμπτῆ
ὁ ᾧ σου, ἢ ἕνεκα τῶν ἐπικαιμένων ἐχθρῶν, ἢ σκάν-
δαλα ἐχόμενα τρίβου τιθέντων μοι· ἔτι μὴν, τῆς
ἀρετῆς μεσότητος οὐσίας ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως,
τοῦ τηρεῖν τὸ σύμμετρον, σὺ, Δέσποτα, ὀδήγησον, ἢ
φέρων με εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, ἢ ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου, ἢ
τῶν ἐνεργούντων τὴν κακίαν· καθ' ὑπερβολὴν ἐνεργ-
γούντες, παρὰ θύραν ἰστάμενοι τῆς ἀρετῆς, δι' ἀπά-
της λαμβάνουσιν τοὺς μὴ ἐπιστάνοντας ἐπὶ διαφορῆ
μεσότητος καὶ ὑπερβολῆς. Εἰ δὲ καὶ εὐθείαν ὁδὸν τὴν
τῶν ἀληθῶν δογματικῶν πορείαν λέγοις, ἴσθι ὅτι μὴ
ὀδηγοῦντος Θεοῦ, οἱ τὰ παρακαίμενα ψευδῆ δόγματα
τῆς ἀληθείας ἀγοντες, ἀρχοντες τούτου τοῦ αἰῶνος,
ἐχθροὶ εἰσιν· ὧν ἕνεκα, ὅπως μὴ ἐκπέσωμεν εἰς τὴν
ἀπάτην αὐτῶν, παρακαλοῦμεν ὀδηγηθῆναι ὑπὸ Κυ-
ρίου τὴν εὐθείαν ὁδόν.

Στ. ιβ. Ἐπεὶ εἰλόμην ὀδεύειν τὴν εὐθείαν ὁδόν,
πάντες οἱ πονηροὶ θλίβειν με προθέθενται. Σὺ δὲ,
Κύριε, κηθόμενός μου, μὴ παραδοῖς με εἰς ψυχᾶς
αὐτῶν· ἦτοι εὐχόμενος μὴ παραδοθῆναι αὐτοῖς, ἢ
μὴ συναριθμηθῆναι ταῖς ψυχαῖς αἷς εἶχον οἱ θλίβον-
τες, αὐτὸ τοῦτο μάρτυρας ἀδικοὶ εἶναι ἐλόμενοι. Ἀλλ'
ἢ ἀδικία ἢ ἑαυτοῦς προσωκείωσαν, ἀσύστατος καὶ
ἀξέβητος οὐσα, ἐψεύσατε ἑαυτῆ· οὐχ ὅλα γὰρ εἶναι
ἐπαγγέλλεται, τοιαύτη εὐρέθη. ἢ γὰρ ἐψεύσατε

36. Joan. xiv, 6.

(34) Lege αὐτῷ. Ed.

(35) Μέγα? An doest aliquid? Id.

(36) Forsitan ἐπεὶ, quamquam nec sic plana erit

VERS. 4. Rogat Ecclesiam habitare meditando ec-
clesiastica omnes dies illuminatae suae vitae. Cum
in terra sim, ait, etsi multis mihi opus sit bonis,
nium modo ab eo petivi. Cum quidem omnibus frui
bonis sit impossibile, cave ne magnum aut pretio-
sum relinquant.

VERS. 5. Alias quidem saepe dictum est tabernacu-
lum progressum significare, domum autem perfec-
tionem. Nemo igitur, imminente sibi malorum die,
in domo esse potest Dei, sed in umbra absconditur,
quoniam progressum tegit malitia exsolutus: alia
quidem manifesta sunt, alia mystica. In levis igitur
momenti rebus non protegit Deus progredientem.
Ipsius autem ait tabernaculum, quia non omnis ad
Deum progressus; progressui autem successit perfec-
tionis petra. Congruè ait cum progressu « abscondit, »
et cum perfectione « exaltavit. » Dices forte taber-
naculum legis prophetarumque synagogam, in qua
absconditur homo, quem eruditum Deus exaltat in
petra Christo.

VERS. 7. Sciens qui hæc dicit justorum preces
exauditurum Deum, eadem mente ac justus exclamans,
se exauditum iri exoptat. Nemo enim dignus
qui exaudiatur a Deo non miserante ejus. Hæc autem,
ait, non extremis labiis, sed toto corde dixi: talem
enim exaudit vocem Deus.

VERS. 11. « Legem pone mihi, » ut talem a te
legem accipiens, sequar qui dixit: « Ego sum
via »; et: « Dirige me in semitam rectam » et in
viam tuam non sinuosam, « propter inimicos meos, »
insidiis obstruentes viam meam. Cum in medio stet
virtus, redundantiam inter et penuriam servandum
medium, tu, Domine, « dirige me, » ducens me in fi-
nem ejus, « propter inimicos meos, » iniquitatem
operantes: qui cum immoderate nituntur, prope ja-
nuam stantes virtutis, fraudulenter capiunt parvam
attendentes quibus inter se differant quod medium
est et quod nimium. Quod si rectam viam verorum
dogmatum ambulationem vocas, scito quod, Deo
non dirigente, qui mendacia et extra veritatem dog-
mata inducunt, principes sunt hujus sæculi atque
inimici: propter quos, ne in dolos eorum incida-
mus, precamur a Domino in rectam viam dirigi.

VERS. 12. Postquam constitui per rectam viam
ambulare, omnes mali tribulare me quærunt. Tu
autem, Domine, circa me sollicitus, ne tradideris me
in animas eorum: sive precatus non illis tradi, sive
non annumerari animabus quas habebant tribula-
ntes, hoc ipso testes injusti facti sunt. Verum
injustitia qua se ipsos instruxerunt, cum infirma
atque imbecillis esset, mentiti sunt ei: non enim
talis inventa est quæ esse nuntiabatur. Vox enim

constructio. Id.

(37) Forsitan ἢ, et mox ὑψοῖ. Id.

« mentiti sunt, » non semper veritati contrarium significat, sicut in propheta : « Area et vinum mentita sunt sibi », pro his : Non ut promittebatur, juxta annum area et vinum inventa sunt.

Vers. 13. Terra viventium vocata est promissionis terra, propter æternam vitam, cum nemo in ea patiatur mortem quæ venit a peccato. Hæc autem terra in invisibilibus atque æternis sita est, et super eam sedet veritas et proprie Dei. . . . tale est : Credo vitæ æternæ me participem fore, ut per hanc vitam inhabitem in viventium terra, ad videnda quæ in ea sunt bona Domini, quæ juxta promissionem sancte viventes manent : recte autem dicitur « videre, » et non comedere, vel contrectare, vel quodvis aliud; in contemplandis enim Dei bonis omnis utilitas est.

Vers. 14. In virilitate, ait, animæ et impotentia corporis viriliter age : etenim cum validis et non carnalibus inimicis nobis prælium est ; sed et resistentes victoria simul et annuntiatis a Deo bonis fruimur.

PSALMUS XXVII.

Vers. 1. Designat nomen lacus locum ubi custodiuntur damnati.

Vers. 2. Cum igitur multis indigens, noverim hæc a te adimpleri posse, ad te clamans oro ut exaudias vocem deprecationis meæ, me non alium ac te implorante. Neque enim alius implere potest ea quibus indigeo. — Templum vero Dei, Dei gloria est : templum Dei esset quoque supercælestis locus, atque ibi potestates Dei præsentiam capientes, quoad fieri potest; esset etiam Dei Verbum, dicens : « Pater manens in me, facit opera ¹. »

Vers. 3. Precatur igitur dicens : Cum omnino inique agentem exilium maneat, justitiam præbeas mihi, ne sinas me in iniquitate poni, ne cum operantibus eam peream.

Vers. 4. Qui prudenter res perspicit, ut noxia quæ turpia sunt odit, bona præferens ut utilia ; malus autem voluptate illectus, operatur mala, non videns eorum noxium. Cum igitur sapienter non sentiat hoc damnatum, precatur sanctus tribui malo secundum opera laboriosa, ut per has molestias mala oderit, quæ poenæ ipsi causæ facta sunt.

Vers. 5. Sicut facit homo, nunc opera sunt ejus, nunc opera manuum ejus : ipse enim prout sese habet agit. Activæ autem virtutes, manus ejus vocatæ, quæ in peccatis agenda sunt, operantur. Rogat igitur inter cætera, retributionem fieri, « quoniam non intellexerunt opera Domini, et opera manuum ejus : » operum Dei alia quidem visibilia, alia invisibilia sunt. Hos igitur qui non intellexerunt opera Dei et opera manuum ejus, retributionem

Α φωνῆ, οὐκ αἰτὶ τὸ ἐναντίον τῆ ἀληθείᾳ σημαίνει, ὡς ἐν τῷ προφήτῃ· « Ἄλων καὶ οἶνος ἐψεύσατο αὐτούς· » ἀντὶ τοῦ· Οὐχ ὡς ἐπηγγέλλετο κατ' ἔτος ἡ ἄλων καὶ οἶνος εὐρεθέντα.

Στ. ιγ'. Ἡ ζώντων ἐκλήθη ἡ ἐπαγγελία γῆ, κατὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἐπεὶ οὐδεὶς ἐν αὐτῇ μετέχει τοῦ ἐπομένου τῆ ἀμαρτίας θανάτου. Αὕτη δὲ ἡ γῆ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις καὶ αἰωνίοις ἴδρυται, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστὶ τὰ ἀληθῶς καὶ κυρίως τοῦ Θεοῦ... τοιούτων ἐστὶν· Πιστεῦσθε ζωῆς αἰωνίου μετασχεῖν, ἵνα κατ' αὐτὴν ζωὴν μετοικισθῶ εἰς τὴν τῶν ζώντων γῆν, ὥστε ἰδεῖν τὰ ἐπ' αὐτῆς τοῦ Κυρίου ἀγαθὰ, τὰ κατὰ τῆς ἐπαγγελίας ἀποκείμενα τοῖς ὁσίοις βεβιωκόσι· εὐ δὲ εἰπεῖν καὶ τὸ « ἰδεῖν » καὶ μὴ φαγεῖν καὶ ἄρξασθαι, ἢ ἑτερόν τι· τὸ γὰρ εἶδον ἐν τῷ θεωρεῖσθαι τὰ θεῖα ἀγαθὰ παρέχει τὴν ὠφέλειαν.

Στ. ιδ'. Ἐν ἀνδρείᾳ, φησὶ, ψυχῆς καὶ ἀκρατεῖς σώματος ἀνδρείου· πρὸς ἐχθρούς γὰρ ἰσχυρούς καὶ ἀσάρκους μαχόμεθα· ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὑπομονῆς νίκην ὁμοῦ καὶ τὰ παρὰ Θεοῦ ἐπηγγελμένα ἀγαθὰ κερδαίνομεν.

Στ. α'. Σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα τοῦ λάκκου καὶ τὸν τόπον τὸν φυλάττοντα τοὺς κατακρίτους.

Στ. β'. Ἐπεὶ οὖν πολλῶν ἐνδεὴς ὢν, ἔγνω πρὸς σοῦ ταῦτα ἀναπληροῦσθαι δύνασθαι, πρὸς σὲ βούω ἀξιῶ εἰσακοῦσαι σε τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου, ἐν τῷ δέεσθαι οὐ πρὸς ἄλλον τινὰ ἢ σέ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως (37) ἀναπληρῶσαι δύναται τὰ ὧν ἑλλειπτής εἰμι. — Ὁ ναὸς δὲ τοῦ Θεοῦ, δόξα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ναὸς δὲ Θεοῦ εἶη ἂν καὶ ὁ ὑπερουράνιος χῶρος, καὶ αἱ ἐν αὐτῷ δυνάμεις χωροῦσαι παρουσίαν Θεοῦ, κατὰ τὸ ἐφ' ἑκτόν· εἶη δὲ καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ φάσκων· « Ὁ Πατήρ μένων ἐν ἐμοί, ποιεῖ τὰ ἔργα. »

Στ. γ'. Εὐχεται οὖν λέγων· Ἐπεὶ πάντως τῷ ἀδικούντι ἀπίλεια ἔσεται, δικαιοσύνην παρέχων μοι, ἐάσης (38) με ἐν ἀδικίᾳ γενέσθαι, ὅπως μὴ ἀπώλωμαι μετὰ τῶν ἐργαζομένων αὐτὴν.

Στ. δ'. Ὁ διορατικὸς ἐπιστημονικῶς τοῖς πρίγμασι προσερχόμενος, ὡς βλαπτικὰ τὰ φαῦλα ἀποστρέφεται, αἰρούμενος τὰ ἀγαθὰ ὠφέλιμα ὄντα· ὁ δὲ φαῦλος ἠδονῇ θελγόμενος, ἐργάζεται κακὰ, οὐχ ὁρῶν αὐτῶν τὸ βλαβερόν. Ἐπεὶ οὖν λογικῶς οὐκ αἰσθάνεται τῶν βλαβερῶν, εὐχεται ὁ ἅγιος ἀποτίσαι τῷ φαύλῳ κατὰ τὰ ἔργα ἐπίπονα, ὅπως κλῆν διὰ τοὺς πόνους, ἀποστραφῆ τὰ κακὰ αἵτια κολάσεως αὐτῷ γεγενημένα.

Στ. ε'. Ὡς πράττει ὁ ἄνθρωπος, τὰ μὲν αὐτοῦ ἔργα, τὰ δὲ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐστὶν· αὐτὸς γὰρ κατὰ διάθεσιν ἐργάζεται. Αἱ δὲ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις, χεῖρες αὐτοῦ καλούμεναι, ἐπιτελοῦσι τῶν ἀμαρτημάτων τὰ πρακτέα. Ἄξιοι οὖν καθ' ἑαυτὰ ἀνταπόδοσιν γενέσθαι, « ὅτι οὐ συνήξαν εἰς τὰ ἔργα Κυρίου καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » καὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν ὁρατὰ, τὰ δὲ ἀόρατα τυγχάνει. Τοὺς γοῦν μὴ συνέντας τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν

¹ Ose. ix, 2. ¹ Joan. xiv, 10.

(37) Pro ἄλλως leg. ἄλλος. Edit.

(38) Lege μὴ ἐάσης. In.

αὐτοῦ, ἀνταπολαβεῖν βούλεται τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν· αὐτοὶ γὰρ προαιρετικῶς εἶλοντο τὸ μὴ συνείναι τὰ ἔργα· ὃ ἠκολούθησε τὸ τιμωραῖα αὐτοὺς ὑποπεσεῖν.

Στ. ζ. Ἐπὶ τῷ βοηθῷ καὶ ὑπερασπιστῇ Κυρίῳ ἐλπίασα ἡ καρδία μου, ἐβοηθήθη, ὡς μηδὲν ἐν αὐτῇ εἶναι ἐνθύμημα αἰσχρὸν ἢ δόγμα φαῦλον· βοηθουμένης γὰρ καρδίας ἐστὶ τὸ συγκατατίθεσθαι οἷς δεῖ, καὶ ἀνανεῦειν πρὸς τὰ ἐναντία. Οὕτω δὲ τῆς καρδίας μου βοηθήσεις, ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου ἐν τῷ πράττειν αὐτά. Τάχα δὲ καὶ ἡ ἐλπίζουσα καρδία βοηθηθεῖ ἀπολαμβάνουσα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀνατεῖλαι τὴν σάρκα· παραπλήσιον τούτῳ τὸ « Καὶ τὰ ὀστά ἡμῶν ὡς βοτάνη ἀνατελεῖ. » Σπέρματος γὰρ λόγον ἐὼν νῦν ἡμῶν σῶμα ἔχει πρὸς τὸ ἐξ ἀναστάσεως· αὐτὸ γὰρ τοῦτο σπαρὲν ἐν φθορᾷ, ἀναθάλλει ἐν ἀφθορίᾳ σπειρόμενον· ὅθεν καὶ τῷ παραδειγματι τῷ σπειρομένῳ, εἰς τὰ περὶ ἀναστάσεως ἐχρήσατο Παῦλος.

Στ. η'. Τῷ γὰρ τοῦ Θεοῦ λαῷ τί ἕτερον ἔρουμα, πλὴν τοῦ Κυρίου; Πᾶς δὲ Χριστοῦ μετέχων, ὁμνύμωμος καλεῖται Χριστός. Ὡν οὖν σώζεται σωτηρίων, οὕτω Χριστὸς αὐτὸς ὑπερασπιστὴς ἐστίν· ἢ καὶ τοῦ ὄντως Χριστοῦ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων ἐστὶ καθ' ἃ σώζει.

Στ. θ'. « Σῶσον τὸν λαόν σου, τοῦτον, οὗ κραταίωμα τυγχάνεις, εὐλογῶν τὴν κληρονομίαν σου, » οὐκ ἄλλην τοῦ λαοῦ σου οὖσαν· εὐλόγησον δὲ αὐτὴν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐπάρας καὶ μετεωρίσας δι' ἀρετῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ « ποιμαίνων αὐτοῦς » εἰς πάντα τὸν αἰῶνα τοῦτον· ἐν γὰρ τῷ μέλλοντι ὑπερβάντες τὴν θρεμμάτων κατάστασιν, παιδευτῇ καὶ διδασκάλῳ σοὶ χρῆσονται.

PSALMUS XXVIII.

Στ. α'. Ὁ προκείμενος ψαλμὸς, μέγιστα περιέχων μυστήρια, εἰκότως κατὰ τὸν εἰκοστὸν ἔγδοον ἀριθμὸν τέτακται, ὄντα δυνάμει ἑβδομάδα. Ἐὰν γοῦν συνθῆς τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἀπὸ μονάδος ἕως ἑβδομάδος εἰκοστὸς ἔγδοος ἀπαρτίζεται· ὅθεν καὶ τριγωνὸς ἐστίν, ἐκάστης αὐτοῦ πλευρᾶς συγκειμένης ἐξ ἑβδομάδος. Ἔστι δὲ καὶ τέλειος ἀριθμὸς, δεῦτερος μετὰ τὸν ἔκτον. Τέλειον δὲ ἀριθμὸν φασιν, τὸν ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ συνειθέμενον, ὥστε μὴ ὑπερβάλλειν μηδὲ εὐλείπειν. Καὶ ὁ παρών οὖν ἀριθμὸς μέρη ἔχει ἡμισυ, τέταρτον, ἑβδομον, τεσσαρεσκαίδεκατον, εἰκοστὸν ἔγδοον· ἅπερ συντεθέντα ἀπαρτίζει αὐτόν· ιδ', ζ', δ', β', α'.

Προστάττει ἦτοι τοῖς ἀγγέλοις, ἦτοι τοῖς τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἔχουσιν ἀνθρώποις ἐνεγκεῖν ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὰ πρὸς θεραπείαν. — Οἱ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας λαβόντες, ἄλλα τε προστάττονται καὶ υἱοὺς κριῶν ἐνεγκεῖν· κριοὺς δὲ νοητέον τοὺς εὐτόνους κατὰ θεοσέθειαν βίον ἐπανελομένους, διχα τοῦ λογικῶς θεωρεῖν τὴν ἀλήθειαν· διὸ καὶ ἀρχεῖν εἰσὶν ἱκανοὶ· υἱοὶ δὲ κριῶν οἱ μιμηταί τῆς πολιτείας γεννηθέντες ὑπ' αὐτῶν. Δόξαν μὲν οὖν φέρουσιν οἱ τὸ προσῆκον περὶ Τριάδος δοξάζοντες· τιμὴν δὲ πάντες οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολάς. Ἐπερ καὶ ὁ παραβαίων τὸν νόμον διὰ τοῦ παραβαίνειν τὸν Θεὸν ἀτιμάζει. Ἐν

suam vult accipere; isti enim ultro constituerunt non intelligere opera: unde sequebatur ut darent poenas.

VERS. 7. In adiutore protectoreque Domino sperans cor meum, adiutum est, ita ut in ipso nulla turpis cogitatio vel prava sententia supersit: cordi enim sic adjuto proprium est, annuere iis quæ recta sunt, contrariisque obsistere. Ita autem adjuto corde meo, refluuit caro mea, hæc cum facerem. Mox et sperans cor adjutum esset, suscipiens resurrectionis tempore exsurrectam carnem; quod fere simile est huic: « Et ossa nostra sicut herba surgent. » Nunc enim corpus nostrum quasi semen est illius quod in resurrectione erit; illud enim in corruptione seminatum reflorescet in incorruptione seminatum: inde et exemplo seminationis, cum sermonem de resurrectione haberet, usus est Paulus.

VERS. 8. Etenim Dei populo quod munimentum aliud, nisi Dominus? Omnis enim Christi particeps, pari denominatione vocatur Christus. Sic et Christus salvationum protector est quas ipse facit, vel et cum sit reipsa Christus, protector salvationum est secundum quas salvat.

VERS. 9. « Salvum fac hunc populum, » cujus es fortitudo, « et benedic hæreditati tuæ, » quæ non aliud est atque plebs tua: benedic autem ei omni benedictione spirituali in cælis, elatis atque erectis illis per virtutem; et « pasce eos » in omne hoc sæculum; in futuro enim superantes jumentorum conditionem, præceptore ac magistro te utentur.

VERS. 1. Hic psalmus, maxima tractans mysteria, merito vicesimus octavus numero habitus est, propter septenariam vim. Si enim numerorum ab uno ad septem summam facis, viginti octo perficitur numerus: unde et triangularis est, ab omni latere septem ostendens; est quoque perfectus numerus; secundus post sex numerum. Perfectum autem numerum dicunt, qui ex propriis suis partibus compositus est ita, ut neque ejus quid superet neque deficiat. Atqui numerus de quo agitur partes habet dimidiam, quartam, septimam, decimam quartam, vicesimam octavam; quorum si quis summam facit, ipsum complet numerum: 14, 7, 4, 2, 1.

Imperat sive angelis, sive hominibus adoptionis spiritu præditis, afferre in tabernaculum sacris necessaria.—Qui spiritu adoptionis acceperunt, jubentur inter alia quoque filios arietum adducere: arietes autem intelligendi sunt qui cum omni animi intentione ad pietatem feruntur, neque sapienter veritatem non contemplantur: ideoque ad regendum idonei sunt; filii vero arietum, qui administrationis imitatione ab eis quodammodo geniti sunt. Gloriam quidem igitur afferunt, qui de Trinitate ut decet credunt; honorem, quicumque observant mandata. Siquidem is qui legem transgreditur, ea transgressionem Deum

delecore afficit. In atrio autem adorat sancto, qui secundum dogmata et canones Ecclesie Deum colit.

Vers. 3, 7. Propriorem quispiam sumens, dicit Joannem in Jordane flumine baptizantem², e vocem esse Domini super aquas. — Atque etiam austeram et recte ordinatam vitam professus Joannes, penetrabilem vite voluptatum æstum faciens, e vox est Domini flammam ignis intercidentis. 1

Vers. 9. Animas significant cervi, spiritu actus corporis occidente, et spiritu per labra juxta imitationem Dei impium serpentem tollentes de medio. — Ut manifesta fiant inhabitantes in eis feræ, cervi scilicet excitentur, quippe locus sterilium natura lignorum silva est, quæ verbj securi præciduntur atque in ignem mittuntur. — Cum sublata erunt quæ propter densitatem hominum progressibus impedimento erant, tunc omnis homo, falsorum deorum errore relicto, gloriam dicet in templo Dei.

Vers. 10. Hæc sessio Dei immutabilitatem ostendit. Hanc igitur assignat illis qui propter mutationem perierunt, dicens se in æternum sedere; nos quoque cum tempore perimus. Hic igitur sui regni stabilitatem demonstrat.

Vers 1. Verus David, de semine David secundum carnem natus, postquam ædificavit Ecclesiam, cujus fundamentum proprio jecit sanguine, dicens : Domum sanctam meam fundabo, hanc dedicare statuit, principium habitationis in ea dans credentibus : in qua dedicatione, hic e psalmus Cantici³ in gratiarum actionem canitur. Sensibilem domum ædificandi cupidissimus David audierat : e Non tu ædificabis mihi domum, quoniam præliator vir ab adolescentia tua fuisti, sed qui nascetur de semine tuo, hic ædificabit mihi domum⁴. e Materis igitur filio præparatis, hunc quoque psalmum quasi necessarium quid reliquit, in gratiarum actiones canendum.

Vers. 4. Salvat autem Deus sive morti succumbere non sinens, sive lapsos erigens. Hæc etiam accipi possunt de Christi persona, qui animam suam pro nobis dedit, atque a mortuis surrexit Deo et Patre annuente.

Vers. 6. Sed et quibus occidit lux vera deflent, in noctis initio positi : quibus autem exortus est sol justitiæ, lætantur ; occidit et veteri populo, et fleverunt ; exortus est gentibus, et exultaverunt l.

Didymi et Basilij. Vers. 7. Convenit hoc Adamo ante transgressionem et Ezechie post victoriam. Namque in Paralipomenis cor ejus exaltatum fuisse dicit⁵.

Vers. 8. Decor autem animæ virtutum ejus concordia, sicut et corporis membrorum symmetria. Hunc igitur mihi decorem præbe, quem accepi facta tua et Patris tui qui in cælis est voluntate ; etenim qui-

¹ Matth. iii, 6. ² Matth. vii, 19. ³ II Reg. xxi, 25.

Α αὐτὴ δὲ προσκυνεῖ ἀγία ὁ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τοῖς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας τῷ θεῷ λατρεύων.

Στ. γ', ζ'. Προχειρότερον τις ἐπιβάλλων ἔρει τὸν Ἰωάννην βαπτίζοντα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, e φωνὴν εἶναι Κυρίου ἐπὶ τῶν ὕδατων. e — Ἔτι μὴν εὐ- τονον καὶ αὐστηρὸν βίον ἀναλαβὼν ὁ Ἰωάννης, δε- φεύσιμον τὸν φλογμὸν τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου ποιήσας, e φωνὴ ἐστὶ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. e

Στ. θ'. Ψυχὰς δηλοῦσιν ἂν ἑλαφοὶ, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατούσας, καὶ πνεύματι διὰ χειλέων κατὰ μίμησιν Θεοῦ ἀναιρούοντας τὸν ἄσεβη ἔφιν. — Ὅπως φανερὰ γίνονται τὰ ἐν αὐτοῖς φω- λεύοντα θηρία, ἅπερ ἀνειμῶνται ἑλαφοὶ· σύμφυτος γὰρ τόπος ξύλων ἀκάρπων ἐστὶν ὁ δρυμὸς, κοπι- μένων ὑπὸ τῆς ἀξίνης τοῦ λόγου καὶ εἰς κύρ βαλλο- μένων. — Ὅτε τὰ ἐπισκιάζοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων προκοπῇ περιαιρεθῆ, τότε πᾶς τις τὴν κολύθειον πλά- νην ἐάσας δόξαν ἔρει ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. Ἡ δὲ καθύβρισις τὸ ἀτρεπτον παρίσσει τοῦ Θεοῦ, διαστέλλει γοῦν αὐτὴν τοῖς δι' ἀλλοίωσιν ἀπολλυμένοις, φάσκων συγκαθήμενος τὸν αἰῶνα, καὶ ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα. Τὸ τοῖνον μόνιμον αὐ- τοῦ τῆς βασιλείας παρέστησεν.

PSALMUS XXIX.

Στ. α'. Ὁ ἀληθῶς Δαυὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα γενόμενος, οἰκοδομήσας τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡς τὸν θεμέλιον αἵματι τῷ ἰδίῳ κατέβαλεν, λέγων· Τὸν οἶκον τὸν ἄγιον μου θεμελιώσω, ταύτην ἐγκαι- νίσει προθύετο, ἀρχὴν τῆς ἐν αὐτῷ οἰκίσεως διδοὺς τοῖς πιστεύουσιν· ἐφ' ᾧ e ψαλμὸς ἕβδης e εὐχαριστι- κῶς ἀνακρούεται· τὸν αἰσθητὸν δὲ οἶκον οἰκοδομῆσαι προθυμηθεὶς ὁ Δαυὶδ ἀκήκοεν· Οὐ σὺ οἰκοδομήσεις μοι οἶκον διὰ τὸ ἀνὴρ πολεμιστὴς εἶναι ἐκ νεότητός σου, ἀλλ' ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τῆς σπύρας σου, οὗτος οἰκοδομήσει μοι οἶκον· e τὰς οὖν ὕλας προετοιμάσας τῷ παιδί, καὶ τὸν ψαλμὸν ὡς ἐν τι τῶν ἀναρχαίων κατέλειπεν, ὡς ἂν συμπληρωθέντος εὐχαριστικῶς ἀνακρούηται.

Στ. β'. Σώζει δὲ Θεὸς ἢ μὴ συγχωρῶν εἰς θάνατον καταθεῖν, ἢ καταβαλόντας ἀναστῶν. Νοθεῖη δὲ ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου Χριστοῦ τοῦ τὴν ψυχὴν αὐ- τοῦ δόντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Στ. γ'. Ἀλλὰ καὶ οἷς ἔδω τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν κλι- ουσιν, ἐν ἀρχῇ νυκτὸς γεγονότες· οἷς δὲ ἀνατέλλει τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος, χαίρουσιν· ἔδω καὶ τῷ προτέρῳ λαῷ, καὶ ἔκλαυσαν· ἀνέτειλε δὲ τοῖς ἔθνε- σι, καὶ ἠγαλλιάσαντο.

Διδύμου καὶ Βασιλείου. Στ. ζ'. Ἀρμόττει καὶ τῷ Ἀδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως, καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ νει- κηχότι· ἐν γὰρ ταῖς Παραλειπομέναις ὤφωθῆναι λέ- γει τὴν τοῦτου καρδίαν.

Στ. η'. Κάλλος δὲ ψυχῆς ἢ τῶν ταύτης δυνάμεων συμφωνία, ἐπεὶ καὶ σώματος ἢ τῶν μελῶν συμμετρία. Τοῦτό μοι τοῖνον τὸ κάλλος παράσχου, ἅπερ ἀνέλαθον ποιήσας σου τὸ θέλημα καὶ τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς·

vii, 5, 12, 13; I Paral. xviii, 3, 4. ⁵ II Paral.

ἐπεὶ πᾶς ὁ σύμμορφος γεγονῶς τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κάλλος θεόθεν ἴσχειν ἐνωθεὶς τῷ Κυριακῷ θελημάτων.

Στ. μα'. Διὰ δὲ τοῦ, « Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου, » δεῖκνυται τὸ « ἐγενήθη, » μὴ πάντως οὐσίωσιν ἀλλὰ καὶ σχέσιν πρὸς τι δηλοῦν. Τοῦτο τοίνυν νοητέον καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος· εἴ ποτε λέγοιτο. Ὁ δὲ κυρίως κοπετός, ὅταν κόπῃται τὸ στήθος αἱ χεῖρες· ἀφ' οὗ λέγεται τὸ (39) ἐν συναισθήσει τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων γενόμενοι διὰ χειρῶν πνευματικῶν μεταβαλεῖν τὸν θρήνον εἰς εὐφροσύνην, χαρὰν τὸν καρπὸν ἀναλαβόντα τοῦ Πνεύματος. Τὸ δὲ « οὐ μὴ μεταγνώ(40) » δόξα δὲ τοῦ ψάλλοντος ὀρθὴ πολιτεία καὶ γνώσις ἐστὶν εἰλικρινής.

PSALMUS XXX.

Στ. β'. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ μακαρίου τέλους ἐλπίζων B τυχεῖν, ἕς δὲ μὴ κατασχυνόμενος· ἀξιοὶ δὲ πολεμούμενος βυθῆναι τῷ Μονογενεῖ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη τυγχάνοντι· καὶ ἐπεὶ μὴ φθάσει, φησὶν· Ἡ ἡμετέρα κραυγὴ πρὸς τὸ σὸν ὕψος, κλίνον τὸ οὖς σου πρὸς με διὰ συγκαταβάσεως, ὅπως ἂν καὶ τάχος ἐπιθείης αἰτούμενος. — Καὶ νῦν δὲ τὸ « γαοῦ μοι » σχέσιν δηλοῦν τοῦ ὑπερασπίζοντος πρὸς τὸν ὑπερασπιζόμενον· ἀξιοὶ δὲ καὶ φρούριον αὐτῷ γενέσθαι, τοὺς ἐχθροὺς ἀποφυγόνει, καὶ τὸν οὐράνιον ἄρτον τραφῆναι.

Στ. γ'. « Ἀγαλλίωμαι καὶ εὐφραίνομαι, » λύπην καὶ τὰ λοιπὰ πάθη καταπατήσας. Ἡ δὲ ταπεινότης ποτὲ μὲν τὴν ἀτυρίαν δηλοῦν, ποτὲ δὲ τὴν ὑπ' ἐχθροῖς κάκωσιν· ἀγαθὸν δὲ τὸ ἐπιθεῖν τὸν Θεὸν τὴν ἐκατέρως ταπεινώσιν. Δηλοῦν δὲ νῦν τὴν κάκωσιν, τὰς ἀνάγκας ἐπαγαγῶν· ἀνάγκας γὰρ τὰς περιστάσεις ἐκάλεσεν. Εἰ τὸ εὐρύχωρον δὲ ταυτὸν τῇ ὁδῷ τῇ πλατεῖα καὶ εὐρυχώρῳ δηλοῦν, ἥτις ἐστὶν ἡ φιληθονία, εὐχριστεῖ διότι ἐν τῷ περιγίρει τῷ τῷ τυγχάνων, ἐν ᾧ διὰ τὰς ἐμφωλευσούσας (41) τὸ ζῆν ἐστὶν ἐπισφαλές, στάσιν ἴσχει τοῦ μὴ τῆδε κάκεισε πρὸς τῶν παθῶν περιφέρεισθαι ἡδέως, ἐπαινετόν (42) φησὶ τὸ εὐρύχωρον, ὁμολογεῖ χάριν ὅτι οὐ στενωχωρεῖται, πλατυνόμενος τε καὶ τὰς πόνοις ἐγκαρτερῶν.

Στ. ια'. Κατὰ μὲν τὸ αἰσθητὸν, οὐ πάντως οὕτω πτωχεύων τις ἀσθενεῖ, οὕτω μὴν ἀσθενῶν πτωχεύει· ἐν δὲ τοῖς πνευματικοῖς, ἐπεὶ ταυτὸν ἰσχύς τε καὶ πλοῦτος, ὁ πλοῦτων ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, ἰσχὺν ἔχει. Λέγει τοίνυν ὡς, « Ἡσθένησα » τὸν βλέποντα (43) πλοῦτον ἀποστραφείς· ἰσχὺν δὲ φησὶν, ἀντὶ τοῦ ταύτην ἔχοντος τὴν ἕξιν εἰπῶν· Ὡς γὰρ οὐκ ἐστὶν ἀγνωστὴν ἐπιστήμην, οὕτως οὐδὲ ἰσχὺν ἀσθενεῖν. Τοιοῦτον παρὰ Πζύλῳ τὸ, « Ἴνα δικαιοσύνη γενώμεθα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, » ἀντὶ τοῦ δικαίῳ (44).

Στ. ιβ'. Οἱ ἐχθροὶ φιληθονοὶ μᾶλλον ἢ φιλόθεοι τυγχάνοντες, οὐ μόνον οὐκ αἰσχύνονται οὐδ' ἐνεδος

· II Cor. v, 21.

(39) Nisi scribatur τόν, et mox γεγόμενον, non video qualis sensus elici possit. EDIT.

(40) Τὸ δὲ οὐ μὴ μεταγνώ. Quid hæc sibi velint non video. Forte aliquid deest. Id.

(41) Deest nomen ad quod participium referatur. Id.

(42) Legendum, ni fallor, et interpungendum sic :

A canque similibus forma factus est imaginis Dei Filii, divinum assumpsit decorem, Dominicæ coalescens voluntati.

VERS. 11. Per hæc, « Dominus factus est adjutor meus, » monstratur illud « factus est, » non omnino creationem, sed et habitum ad aliquid ostendere. Quod sane intelligendum est de Salvatore, si forte diceretur. Proprie fit plangens, cum manibus plectitur pectus : ex quo dicitur, in conscientia propriorum peccatorum factum manibus spiritualibus plangentem Spiritus. « Ut non compungar. » Gloria psallentis recta administratio et scientia est illuminata.

VERS. 2. Qui beato fine sperat frui, non confunditur : ab hoste lacessitus, rogat liberari ab Unigenito Dei qui ejus justitia est ; et cum ægre pervenit, ait : Clamor noster ad excelsitudinem tuam, inclina aurem tuam ad me, descendens ut celeritatem adjicias imploratus. — Et nunc « esto mihi, » habitum ostendit protegentis ad protectum ; rogat et domum refugii sibi hostes fugienti, cœlestemque panem comedendum dari.

VERS. 8. « Exsultabo et lætabor, » mœrorem cœterasque passiones pedibus obtrens. Humilitas vero nunc modestiam indicat, nunc dāma ex hostibus accepta : bonum esse autem à Deo hanc utramque respici humilitatem. Hic vero de damnis sermo est, cum subjiciantur necessitates ; necessitates enim rerum vices vocat. Si autem spatiosum idem ac vastum spatiosumque iter significat, sicut est libidinoso vita, gratias agit quod, cum in spatioso sit loco, ubi propter latentes insidias vivere periculosum est, ita steterit, ut neque huc neque illuc cupiditatibus circumferatur ; laudabiliter ait spatiosum, refert gratiam quod non sit in angusto, dilatatus et tribulationes æquo ferens animo.

VERS. 11. Sensibili acceptione, non omnino quivis mendicans infirmatur, neque infirmus mendicat ; spiritali autem, cum idem sint fortitudo et divitiæ, qui ditescit in bonis operibus, vires habet. Ergo dicit : « Infirmatus sum » contemplantem divitias odio habens ; fortitudinem autem ait pro hunc habitum gerente, dicens : Sicut enim scientiam ignorare non par est, ita neque fortitudinem infirmari. Tale apud Paulum illud*, « Ut justitia simus Dei in eo, » pro justo.

VERS. 12. Inimici, voluptatum amantes magis quam Dei, non modo non erubescunt, neque op-

Περιφέρεισθαι ἡδέως· εἰ δ' ἐπαινετόν φησι, etc. Id.

(43) Sententiæ ἀκολουθία demonstrat participium βλέποντα, idem significare ac ἀληθῆ. Dicit igitur, Infirmatus sum veras avversatus divitias (divitias spirituales, bona opera). Id.

(44) Lege δίκαιοι. Id.

proberium accipere putant ex iis quæ male operantur, sed e contrario iis gloriantur. Quare de eis dicitur est: « Quorum gloria in confusione eorum? » magnifice jactant quæ ipsos afficiunt ignominia. Vos igitur pudeat jactantiæ vestræ coram Domino: unde et consurgent isti in opprobrium et confusionem sempiternam. Qui igitur se in ista, de qua prius mentio habebatur, inopia versari senserit, se opprobrium factum esse fatetur; ideoque ait: « Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium; » sed et super omnes proximos mihi habitatione, id est eadem sentientes, qui quidem repulantes e quantis opibus in quantam inopiam delapsus sim, caventes ne similia paterentur, calamitatem meam effugerunt, quoniam vas cum olim essem pretiosum et Domino perutile, adeo factus sum inutile ut quasi perditum viderer. Vituperationem audit Magister ab iis qui ejus discipuli videntur, quod non doctrinis adherent, nec in eis commorantur; forsitan et apud istos vituperatos habitando, perditum vas factus sum, juxta illud: « Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? » — « Factus est timor propinquis meis, » quod veriti sunt, inquit, mecum una esse, ne inimicis meis occurrerent.

Vers. 16. Manus autem adjutrices dicit virtutes, in quibus ait esse omnes sortes, secundum divinam sententiam, vel pati, vel liberari. Ne putes enim hæc fortuito evenire. — In protegentibus et auxiliantibus virtutibus, quæ manus tuæ nuncupantur, sortes meæ sunt, omnia scilicet quæ sortitus sum juxta judicium tuum, nempe liberari ab iis vel pati: nihil enim opinor fortuito evenire. Alii vero hunc locum ita interpretantur: Data auctoritas, aiunt, imperantibus, vel magistris, vel imperiorum aliquod exercentibus, sortes eorum nominantur. Hæc igitur in manibus Dei sunt; sicut enim ipse constituit, ita et dejicit reges. Si igitur propter præstitam mihi auctoritatem quidam veniunt eam subvertere volentes, non poterunt, quoniam omnia quæ spectant ad me, in manibus tuis sunt.

Vers. 20, 21. Non penitus abscondit dulcedinem timentibus eum; multum enim ejus jam vident; sed « multitudinem, » ne offendantur. Recte autem dicitur « timentibus te; » iis enim eam reponit. Manifesta eam illis, cum perfectum ad amorem provecuti, foras ejecerint timorem. Hæc autem ipsa quæ abscondisti « timentibus te, » jam efficaciter manifestasti plus spei quam timoris habentibus coram filiis hominum. Homines autem dices qui verbum et signum intemeratum custodierunt; filios vero eorum, qui sapienter discipuli atque imitatores eorum facti sunt. Absconditum autem factei Dei nuncupabis, quod nunc non cognitum est, sed tunc revelabitur cum sicut est eum videhimus. Cui quidem abscondito opponitur quod dicitur apud Paulum¹⁰, « Scientia

ἔχειν δοκοῦσιν ἐφ' οἷς πράττουσιν κακῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου σεμνύνονται. Ὡς λεχθῆναι περὶ αὐτῶν, « Ὡν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν » καυχῶνται ἐκ ἐφ' οἷς ὀνειδιστέοι γίνονται. Αἰσχύνθητε γοῦν ἐκ καυχῆσεως ὑμῶν ἐναντίον Κυρίου· ὅθεν καὶ ἀναστῆσονται οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον. Ὁ δὲ αἰσθόμενος ἐν τῇ προειρημένῃ πτωχείᾳ αὐτὸν γεγόνενα, ὁμολογεῖ ὀνειδιστέος εἶναι· διὸ φησὶ, « Παρὰ πάντας τοὺς ἐχθροὺς μου ἐγενήθην ὀνειδῶς; » ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν τοῖς πλησιάζουσιν μοι κατὰ τὴν οἰκίαν, τοῦτέστιν τοῖς ὁμοδοξοῦσιν, ὡς περ κατανοήσαντες ἐξ οἴου πλοῦτου πρὸς οἶαν πτωχείαν ἐπέσσαν (44'), εὐλαβούμενοι παθεῖν ἴσα, τὴν κατὰστασαν ἀπέφυγον τὴν ἐμὴν, ὅτι σκευὸς ὢν πάλαι τίμιον καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότη, τοσοῦτον ἠχρεώθην ὡς ἀπολωλέναι δοκεῖν. Ψόγου δὲ ἀκούει Διδάσκαλος περὶ τῶν δοκούντων εἶναι περὶ αὐτὸν μαθητῶν, τῷ δὲ μὴ τοῖς μαθήμασιν ἐμμένειν μὴ κατοικούντων ἐν αὐτοῖς; ἴσως δὲ καὶ ψεγομένων ἐκείνων τῷ παροικεῖν, σκευὸς ἐγενόμενος ἀπολώλως· κατὰ τὸ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ κερσομαι; » — « Ἐγενήθη φόβος τοῖς γνωστοῖς μου, » διὰ τὸ δεδιέναι, φησὶν, αὐτοὺς συγγενέσθαι μοι, μὴ τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς περιπέσωσιν.

Στ. ις'. Χείρας δὲ φησὶ τὰς φρουρούσας δυνάμεις, ἐν αἷς φησὶν εἶναι πάντα τὰ συγκληρωθέντα κατὰ κρίσιν αὐτῶν θεῶν ἢτοι παθεῖν ἢ ῥυθῆναι. Μῆτ' ἔτι οἰεσθαι ταῦτα συμβαίνειν συντυχικῶς. — Ἐν ταῖς σκεπάζουσας καὶ φρουρούσας δυνάμεις, χερσὶν σου χρηματιζούσας, οἱ κληροὶ μου τυγχάνουσιν, τοῦτέστιν, πάντα τὰ συγκληρωθέντα μοι κατὰ κρίσιν οἷον ἢτοι ῥυθῆναι ἀπ' αὐτῶν, ἢ παθεῖν· οὐδὲ γὰρ τι συντυχικῶς οἰομαι συμβαίνειν. Ἐπειρο δὲ τὴν λέξιν σαφηνίζουσιν οὕτως· Αἱ δεδομένα ἐξουσίαι, φησὶν, ἢτοι ὡς ἄρχουσιν, ἢ διδασκάλοις, ἢ ἄλλῃ τινὰ ὑπεροχὴν ἔχουσιν, κληροὶ αὐτῶν ὀνομάζονται. Οὗτοι αὖν ἐν ταῖς χερσὶν τοῦ Θεοῦ εἰσιν· ὡς γὰρ αὐτὸς καθιστᾷ, οὕτως καὶ μεθιστᾷ βασιλεῖς. Κἀν τοίνυν διὰ τὴν περσοῦσάν μοι ὑπεροχὴν ἐπέρχονται τινες μετακινῆσαι αὐτὴν βουλόμενοι, οὐ δυνήσονται, τῷ πάντα τὰ κατ' ἐμὲ ἐν ταῖς χερσὶν σου εἶναι.

Στ. κ'. κα'. Οὐχ ἀπλῶς κρύπτει τὴν χρηστότητα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν· πολὺ γὰρ αὐτῆς ἦδη καθορώσιν· ἀλλὰ « τὸ πλήθος » ἵνα μὴ βλαβῶσιν. Εὐ εἰ καὶ τὸ εἰπεῖν « τοῖς φοβουμένοις σε » αὐτοῖς γὰρ αὐτὴν ταμιεύεται. Φανέρωσον αὐτὴν αὐτοῖς, ὅτι ἐν τελείᾳ ἀγάπῃ γενόμενος ἐξω βάλοις τὸν φόβον. Αἱτί δὲ ταῦτα ἂ ἐκρυψας « τοῖς φοβουμένοις σε, » ἦτο κατ' ἐνέργειαν ἐφανέρωσας τοῖς πλέον τοῦ φόβου τὴν ἐλπίδα ἔχουσιν ἐναντίον τῶν υἱῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρώπους δ' ἐρεῖς τοὺς τὸ λογικὸν καὶ κατ' εἰκόνα ἀδιάστροφον φυλάξαντας· υἱὸς δὲ αὐτῶν τοὺς λογικῶς μαθητὰς καὶ μιμητὰς αὐτῶν γενομένους. Ἀποκρυφον δὲ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐρεῖς, τὸ μὴ ἐρικτὸν νῦν πρὸς γνώσιν, φανερωθῆσόμενον δὲ τότε ἐκ ὀψέμεθα αὐτὴν καθὼς ἔστιν. Τοῦτω τῷ ἀποκρυφῷ

⁷ Philipp. III, 15. ⁸ II Cor. XI, 29. ⁹ I Joan. III, 2. ¹⁰ Rom. I, 19.

(44') Legendum ἐξέπεσον. EDIT.

ἀντιδιαστέλλεται τὸ λεγόμενον παρὰ Παύλῳ, « Γνωστὸν αὐτοῦ φανερωθὲν τοῖς ἀνθρώποις, » τούτέστιν τὸ θεμιουργὸν καὶ προνοητικὸν αὐτοῦ. Ἐξῆς γὰρ τοῦ, « Ὁ θεὸς ἐφανέρωσεν, » εἰρηται· « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθοράται. » Τάχα καὶ ὁ Σωτὴρ, πρόσωπον ὧν Θεοῦ, ἀποκρυφὸν ἔχει πᾶν τὸ κατὰ τὴν θεότητα, ἐμφανὲς δὲ τὸ κατὰ τὴν οικονομίαν. "Ὅτ' ἂν οὖν ὁ λόγος γενόμενος σὰρξ σκηνώσῃ ἐν ἡμῖν, κατακρυπτόμεθα ἐν τῷ ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ὀψόμενοι αὐτὸ, ὅτ' ἂν ὀψόμεθα « τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ τὰ προφανῆ ἔργα τῆς προνοίας, πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι δύναται· δι' αὐτῶν γὰρ θεὸν φανταζόμεθα· ἀποκρυφὸν δὲ αὐτοῦ οἱ ἀπόρρητοι λόγοι καθ' οὓς γίνεται τὰ γινόμενα, οὓς ἐπὶ τέλει τῶν πραγμάτων εἰσόμεθα, ἀπὸ ταραχῆς ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώπινα δόγματα ἐπαγγελόμενοι, ἄνθρωποι εἰσὶν ταραχὴν προβαλλόμενοι, δι' ἧς ταράττουσιν τοὺς ἀνερματιστούς. Ταύτης τῆς ταραχῆς ἕκτος ποιῶν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν ὁ θεὸς, κατακρύπτει αὐτοὺς ἐν ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, κατὰ πάντας τοὺς εἰρημένους τρόπους. Ὁ δὲ προκόπτων ἔτι, καὶ ἐν σκηνῇ χρῆζει σκέποντος ἐν αὐτῇ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τὰς ψευδοδοξίας ἀποφυγεῖν ἃς ἐκάλεσε « γλώσσας· » πρὸς δὲ τὸν τελειὸν πάσης ἀπαλλαγέντα προκοπῆς, καὶ κατανοῶντα λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν λέγεται, Καὶ πᾶσα φωνὴ ἣ ἀναστήσεται ἐπὶ σὲ εἰς κρίσιν, πάντας ἠττήσεις.

Στ. κβ', κγ'. Οὐ τοσοῦτον θαύματος ἄξιον ὅτ' ἂν ἐμφαίνηται ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἀνετιχαῖς καὶ ἠπλωμέναις πόλεσιν, ὅσον θαυμαστούμενος τότε, ὅτ' ἂν ἐν πόλει περιοχῆς γένηται· ὡς καὶ διὰ τοῦτο εὐλογητὸν εἶναι τὸν Θεόν, πάντῳ εὐλογούντων τῶν ἐκ πλείονος περιστάσεως βερυσμένων· τὸ δὲ τῆς ἐκστάσεως ὄνομα σημαίνει τὴν παραφροσύνην, δηλοῖ δὲ καὶ τὸν θαυμασμὸν μετ' ἐκπλήξεως γινόμενον. Σημαίνει ἢ παροῦσα λέξις τὸ δεύτερον τῶν σημαινομένων. Ὁ γὰρ λέγει ἔστι τοιοῦτον· « Ἐν ἐκστάσει, » τούτέστιν ἐν ἐκπλήξει γεγεννημένος « εἶπα· Ἀπερρίμμαι ἄρα ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου, » τούτέστι μακρὰν ἔδοξα εἶναι τῶν ἐποπτικῶν καὶ ἐπισκοπευτικῶν σου δυνάμεων· καὶ ἔπει οὕτως διατεθεὶς παρεκάλεσα μὴ ἀπερρίμμενος μέναι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι μοι τὸ πρόσωπον τῶν ὀφθαλμῶν σου, « διὰ τοῦτο εἰσῆκουσας τῆς φωνῆς τῆς δεησέως μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ. »

Στ. κδ'. Μιᾶς ἀληθείας οὐσίας τῆς εἰποῦσης, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » πολλαὶ συνίστανται ἐν τοῖς μετέχουσιν τῆς μιᾶς ἐκάστης ψυχῆς ἀλήθειαν ἐχούσης· ὃν ἐδέξατο τύπον ἐκ τῆς μονογενοῦς ἀληθείας. Ἐπει οὖν πᾶσας τὰς ἀληθείας ταύτας ἐκζητεῖ Κύριος, τιμῆσαι· ἐπ' αὐτὰς βούλεται τοὺς ἔχοντας αὐτάς· τούτου χάριν, οἱ ὅσοι αὐτοῦ, ἐκζητήσατε αὐτόν· οὐκ ἀμισθὶ καταλύοντες ἐφ' ἣ ἔχετε ἀλήθειαν.

PSALMUS XXXI.

Στ. α'. Καὶ ἐπὶ (45) πολλὰ κεκρυμμένα ὁ ψαλμὸς
 11 Rom. 1, 20. 12 Joan. 1, 14. 13 ibid 14 Joan. xiv, 6.
 (45) Lege ἐπέλ. Εδῖτ.

A ejus revelata hominibus, » id est creatio aliqua providentia ejus. Continuo enim post « Deus manifestavit, » dicitur : « Invisibilia enim ejus a creatione mundi in operibus perspiciuntur ¹¹. » Fortasse et Salvator, cum Dei sit facies, absconditum habet quodcumque ad divinitatem ejus spectat, manifestum vero quodcumque ad Incarnationem. Cum igitur Verbum caro factum habitaverit in nobis ¹², abscondimur in abscondito faciei ejus, visuri eam, cum videbimus « gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis ¹³. » Vide autem, num manifesta providentiæ opera facies ejus esse possint; per ea enim Deum nobis fingimus : abscondita vero ejus mystica verba, secundum quæ fiunt, quæ eveniunt, et quæ in sine rerum noverimus, citra conturbationem hominum. Qui humana prædicant dogmata, homines sunt perturbationem spargentes, quia non confirmatos confundunt. Extra hanc conturbationem ponens in se sperantes Deus, abscondit eos in abscondito faciei suæ, secundum omnes quos modo retulimus modos. Qui autem progreditur amplius etiam in tabernaculo cupit ut Deus in illo habitans protegat eum, depellens ab eo falsas opinionones, quas vocavit « linguas ; » quod vero ad perfectum attinet, omni exsolutum progressu, meditantemque deinceps ipsam veritatem, dicitur : Et omnis vox quæ ascendet ad te in iudicium, omnes superabis.

VERS. 22, 23. Non tam admiratione dignum cum apparuerit misericordia Dei in fluxioribus nulliusque defensionis civitatibus, quam admirabilis fuerit cum in munita civitate evenerit. Quamobrem benedictum esse Deum decet, et benedicunt ei qui de multis rerum vicibus liberati fuerunt; excessus autem vox amentiam significat, ostendens quoque admirationem cum stupefactione. Præsens vero locus secundam indicat verbi acceptionem. Quod enim dicit, tale est : « In excessu, » scilicet in stupefactione factus « dixi : Projectus sum a facie oculorum tuorum, » id est, procul existimavi me esse ab illis in quibus inspiciunt et invigilant oculi tui; sed cum hæc mihi fingerem, rogavi ne projectus remanerem, sed ut appareret mihi facies oculorum tuorum, « et propterea exaudisti vocem deprecationis meæ, dum clamarem ad te. »

VERS. 24. Una cum sit veritas quæ dicat : « Ego sum veritas ¹⁴, » multæ oriuntur in unius animæ veritatem habentis participibus : quem accepit typum ex unica veritate. Cum igitur omnes veritates illas requirat Dominus, pœnas repetere propter illas vult ab iis qui habent eas : cujus gratia, sancti ejus, requirite eum; non gratis retribuentes pro illa quam habetis veritate.

VERS. 1. Cum abscondita multa psalmus habeat,

intellectu cuius opus est, ut singula obscure dictorum possit intelligere.

VERS. 2. Qui sine peccato est, non simpliciter homo, sed « vir » propter perfectionem dicitur. Sic igitur « Deus non imputat peccatum, » sive ut deleatur illud, sive ut nunquam exstiterit. Convenit enim illud maxime Christo secundum incarnationem; atque illud: « Non est in ore ejus dolus, » similiter interpretandum, sive quod rejectus est dolus, sive quod nunquam exstitit: non est vero dolus in ore illius qui verbum verum probatissimumque habet.

VERS. 3. Vera luce illuminatus in die vixi, inque hac tota clamabam hymnis precando. Cum igitur propter incuriam a clamore cessarem, inveteraverunt valida et robusta dogmata, ossa mea vocata. Inveteratio defectionem indicat hæc dicentis, ossaque ejus non natura inveterata fuisse.

A delictis extra legem per legis transgressionem peccata secernit: priora vero remittuntur; etenim cum sint extra legem, veniam consequuntur; peccata autem non omnino remittuntur; amore solummodo velantur: amor enim abscondit peccatorum multitudinem, cum legis transgressores tandem poenitentiam. Postquam igitur per lavacrum remissio, et per poenitentiam occultatio, utrumque complectitur. Quidam remissionem de gentilibus dicunt, occultationem vero de circumcisis qui crediderunt.

VERS. 4. Jam supra dictum est, in multis Scripturæ locis castigatorem Dei virtutem manum ejus vocari. Hanc igitur graviter impendere sibi die ac nocte, id est perpetuo, dicit, propter suam in pejora conversionem; vitæ autem sollicitudines voluptatesque hujus sæculi spinas interpretatus est Salvator¹⁵. Cum igitur tali quispiam configitur spina, statim ad ærumnam vertitur. Scire operæ pretium est quod per conversionem atque immutationem miser fiat aliquis, cum natura non talis est. Indicat vero hic locus miserum et miseratione dignum; spinamque configi, eam ostendit non natura, sed extrinsecus penetrantem. Qua igitur exulceratus, vertitur ad ærumnam, quæ scilicet ex poenitentia Dominique castigatorem admonitione nascitur. « Quem enim diligit Dominus, castigat; virgis cædit omnem filium quem recipit¹⁶. » Novimus et ex libris Regum quanta passus sit propter hoc peccatum, a Domino castigatus ob priorem ipsius justitiam, ut isto peccato poenæquam quam misertus fuerat, liberatus ad priorem sanitatem restitueretur.

VERS. 5. Qui in peccatum incidit, cum vult illud invalescere, occultat et abscondit; qui vero illud detestatur, manifestum efficit ei qui illud curare potest, et libera confessione patefacit. Hic autem deficitum peccato non absimile detegit. Imago enim peccati delictum: peccat enim quicumque delictum

Α έχει. συνέσεως χρεία τῶ ἐντυγχάνοντι, ἵνα συνιέναι δυναθῆ ἕκαστα τῶν ἀσαφῶς εἰρημένων.

Στ. β'. Ὁ ἀναμέρητος, οὐχ ἀπλῶς ἐκθροπος, ἀλλ' ἐ θνήρ, » διὰ τὴν τελειότητα λέγεται. Οὕτω γοῦν « ὁ θεὸς οὐ λογίζεται ἁμαρτίαν, » ἦτοι τῶ ἀφίεσθαι αὐτὴν, ἢ τῶ μηδ' ὄλως γερονέναι. Ἄρμῶσι γὰρ τοῦτο μάλιστα τῶ Χριστῷ κατὰ τὴν οἰκονομίαν· καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ὄδλος, » ὁμοίως ἐκδεκτόν, ἢ τὸ ἀποβεθληκέναι, ἢ τὸ μὴ ἔσχεκέναι ὄδλον· οὐκ ἔστιν δὲ ὄδλος ἐν στόματι τοῦ λόγον ἀληθῆ καὶ ἀκατάγνωστον ἔχοντος.

Στ. γ'. Ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς καταυγαζόμενα ἐν ἡμέρᾳ διήγον, καὶ ἐν ἄλλῃ ταύτῃ ἐκράζον ὕμνων εὐχόμενος. Ἐπει οὖν ἀπὸ ταύτης τῆς κρηυγῆς ἐξ ἀπροσεξίας ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ἰσχυρὰ καὶ τὰ εὐτονα τῶν δογματῶν, ὅσα μὲν ὀνομαζόμενα. Σημαίνει δὲ τὴν μεταπίπτωσιν τοῦ τοιαῦτα λέγοντος, τῶ παλαιώσθαι, καὶ μὴ φύσει παλαιὰ εἶναι τὰ ὅσα αὐτοῦ.

Ταῖς ἀνομίαις ταῖς χωρὶς νόμου τὰς διὰ νόμου παραβάσεως ἁμαρτίας ἀντιδιέσταιεν· ἀλλ' εἰ μὴ ἀνομία ἀφίενται· χωρὶς γὰρ οὐσῶν νόμου, συγγνώμης τυγχάνουσιν· εἰ δὲ ἁμαρτία παντὶ μὴ οὖν ἀφίενται, ἐξ ἀγάπης δὲ μόνον ἐπισοικιζόνται· ἀγάπη γὰρ καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ὅταν παρακούσαντες τοῦ νόμου ὑστερον μετανοήσωσιν. Ἐπει τὸν διὰ λουτροῦ μὲν ἡ ἀφίεσις, διὰ δὲ μετανοίας ἐπιπέφυσις, ἀμφοτέρω περιέλαβεν. Τινὲς δὲ τὴν μὲν ἀφίεσιν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν φασιν, τὴν γὰρ μὴν ἐπιπέφυσιν ἐπὶ τῶν ἐκ περιτομῆς πιστευσάντων.

Στ. δ'. Καὶ ἐν τοῖς προάγουσιν εἴρηται, ὡς ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Γραφῆς ἡ καλαστικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις χειρὸς αὐτοῦ ὀνομάζεται. Ταύτην οὖν βαρῶς ἐπιπέφθη αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, τοῦτέστιν συνεχῶς, λέγει, διὰ τὴν ἐπὶ τὸ χειρὸν μεταβολὴν τῆς βιωτικῆς μὲν τοῦ μερίμνας ἡδονὰς τε τοῦτο τοῦ αἰῶνος, ἀκάνθαν ἡρμήνευσεν ὁ Σωτήρ. Ὅτ' ἐν οὖν τοιαύτῃ ἀκάνθα ἐμπαγῆ τι, εὐθέως εἰς ταλαιπωρίαν στρέφεται. Ἰστέον ὅτι κατὰ μεταβολὴν καὶ τροπὴν ταλαιπωρὸς τις γίνεται, μὴ φύσει ὦν τοιοῦτος. Σημαίνει δὲ ἡ λέξις τὸν οἰκτρὸν καὶ ἐλεεινόν· καὶ τὸ ἐμπαγῆναι δὲ ἀκάνθαν τὸ μὴ φύσει θηλοῦ, ἀλλ' ἐξωθεν ἐπισηιοῦσαν. Νυττόμενος οὖν ὑπὸ ταύτης, ἐστράφη εἰς ταλαιπωρίαν, τὴν διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παιδευτικῆς νοουθεσίας· « Ἦν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ πάντα τὸν ὃν παραδέχεται. » Ἐγνωμεν δὲ ἐν ταῖς βασιλείαις, ὅσα ὑπέμεινεν διὰ ταύτην τὴν ἁμαρτίαν, ὅσα Κυρῶ παιδευόμενος διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ δικαιοσύνην. Ἦν ἐκείνης τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν τιμωρίας ἀπαλλαγῆς, τὴν προτέραν ὕγιαν ἀναλήψεται.

Στ. ε'. Ὁ εἰς ἁμαρτίαν ἐμπεσὼν, ὅσον ἐνεργεῖν αὐτὴν βούλεται, σκέπει καὶ κρύπτει αὐτὴν· ὁ δὲ μισθὸς αὐτῆν, φανερὴν ποιεῖ τῶ δυναμένῳ ἴσασθαι, δι' ἐξομολογήσεως ἐξαγορεύων αὐτὴν· ἀλλὰ καὶ τὴν ταύτῃ κατάλληλον ἀνομίαν ἀποκαλύπτει. Ἐίδος γὰρ ἁμαρτίας ἢ ἀνομία· τὰς γὰρ ὁ ἀνομιῶν ἁμαρτάναι· ὦ,

¹⁵ Matth. xiii, 22. ¹⁶ Hebr. xii 6.

παντός ἀμαρτάνοντος ἀνομούντος, δύναται ἐκ παραλλήλου εἰρησθαι· μάλιστα διὰ τὸ, « Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. » Πραγματικῶς δὲ εἰπὼν « ἐξαγορεύειν κατ' ἑμαυτοῦ ἦν πεποίηκα ἀνομίαν, » πλεον οὐ ἤτησάμην ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς καρδίας ἀσέθειαν ἀφήκεν ὁ Θεός· ἀσέθεια δὲ καρδίας εἶναι δύναται, ἢ συμβαίνουσα τοῖς πολλοῖς δυσαρέστησις τῆς προνοίας, ἐκ τῆς δοκούσης τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας.

Στ. ζ'. Εἰ καὶ πρακτικῆς ἀνομίας καθαρῶς οἱ ὄντες, ἀλλὰ γε χραϊνομένους ἔχουσι τοὺς λογισμοὺς πολλάκις ἐκ τῆς εἰρημένης καρδίας ἀσέθειας· καίτοι ὡς περὶ ἀνομίας ἧς οὐκ ἔχουσιν οἱ (46) προσευχόμενοι, ὑπὲρ τῆς ἀσέθειας προσεύχονται, ἄφρασι αὐτῆς αἰτούμενοι ἐν εὐθέτω καιρῷ· εὐθετος δὲ καιρὸς προσευχῆς περὶ τῆς εἰρημένης ἀφάσεως, ὅτε τις ἀπὸ πράξεως ἄπαρθε καθαρῶς· καὶ ὡς περὶ τῆς τραυματίας ὄλος ὢν, περὶ ἀμυχῆς οὐκ ἀπαιτῆσει ἰατρῶν θεραπεσίαν, ἀλλ' ὄλον τὸ σῶμα ὀλόκληρον ἔχων ἐν μόνῃ τῇ ἀμυχῇ τυγχάνων· οὕτως οὐδεὶς πρᾶξων ἐν ἄγειν πεπληρωμένος, περὶ καθαρότητος λογισμῶν προσεύχεται, ἀλλὰ μόνος πᾶς ὄσιος. — Ὅτε ἂν κατακλυσμός πολλῶν πνευματικῶν ὑδάτων γένηται, ἐσχηκός τις ἐν αὐτῷ πηγῆν ὑδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, τοῦτέστιν τῶν ὑδάτων ἐξαφανιζόντων πάντα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀσέθειαν τῆς καρδίας, οὐκ ἐγγιούσιν ἢ ἀσέθεια καὶ ἡ ἀνομία τῷ ὑπὲρ αὐτῶν προσευχόμενῳ.

Στ. ζ'. Τῆς περιστοχίας θλίψεως ἀπαλλαγῆν οὐκ ἄλλως εὐρίσκειν ὁ ταῦτα λέγων νομίζει, ἢ καταφυγῶν πρὸς Χριστόν.

Στ. θ'. Τοῦτέστιν μὴ τὸ λογικῶς ἐνεργεῖν ἀποβαλόντες, εἰς ἄλογον πέσονται κατάστασις, ὡς τε ἵππου διὰ τὸ θηλυμανὲς ὁμοιωθῆναι, ἢ ἡμίονου διὰ τὸ ἐστερεῶσθαι πρὸς τὰ κακά. — Οἱ μὲν εὐεῖκτοι καὶ εὐήνιοι ἐκουσίᾳ ὀρμῇ ἐγγιζοῦσι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ προειρημένοι, ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος διὰ τὸ ἀσύνητον γεγονότες, τῇ προειρημένῃ ἀνάγκῃ τῶν πωλοδαμῶν ἀχθῆσονται πρὸς σέ.

PSALMUS XXXII.

Στ. α'. Οἱ τὸν ἡλικὸν κατορθώσαντες βιον, δίκαιοι εἰσιν ἀγαλλιώμενοι ἐν τῷ Κυρίῳ· εὐθεῖς δὲ ὡς πρέπει ἀνεσις, οἱ πᾶσαν σχολιότητα ψευδοδοξίας διαφυγόντες· τοῦτοις γὰρ ἀρμόζει Θεὸν αἰνεῖν· ἐπεὶ « οὐχ ὠραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ. »

Στ. β'. Ἡ ἐξομολόγησις ἡ ἐνταῦθα τὴν εὐχαριστίαν δηλοῖ· ταύτην οὖν ἐν κιθάρᾳ ποιητέον· καὶ εἰ μὲν κιθάρᾳ εἴη τὸ σῶμα, νευραὶ τεταμέναι οὐκ ἄλλαι τῶν αἰσθήσεων εἰεν, αἷς ἐπαινετῶς χρώμενοι, εὐρύθμως καὶ ἑναρμονίως ἐξομολογοῦμεθα τῷ Κυρίῳ. Εἰ δὲ τὴν ψυχὴν ὑπολάβοι τις κιθάραν, αἱ δυνάμεις αὐτῆς ὡς ὁ μνημονικὴ καὶ συγκαταθετικὴ καὶ ἀνανευτικὴ καὶ ἄλλαι κατὰ λόγον κρούμεναι νευρῶν δίκην ὑπὸ νοῦ, μυστικῶς ἐξομολογήσονται τῷ Κυρίῳ. Ψαλ-

A facit. Non autem quæ de peccatore, eadem et de delinquente dici possunt; præsertim ob illud, « Qui facit peccatum, et delictum facit; et peccatum est delictum. » Consulto autem dicens « confiteri adversum me quam feci injustitiam, » plus quam quod petieram habui. Namque non eam solummodo, sed et cordis impietatem remisit Deus: impietas autem cordis esse potest, quæ multis accidit indolis morositas, e rerum confusione nata.

VERS. 6. Etsi practicæ injustitiæ immunes sint sancti, cogitationes tamen habent hac quam modo diximus cordis impietate leviter perstrictas. Quare non pro injustitia quam non habent, sed pro ista impietate exorabunt, ejus remissionem rogantes in tempore opportuno: opportunum autem exorationis tempus de hac remissione est, quando quis se immunditiis purificat; et sicut quis totus vulneratus de levi cutis laceratione non medici requirit officium, sed qui corpus totum integrum habens sola laceratione læsus est: ita nemo expiandis rebus gravatus puritatem mentis exoptat, nisi qui omnino sanctus est. — Quando diluvium multarum spiritualium aquarum advenerit, et in semetipso quispiam habuerit fontem aquæ salientis in vitam æternam¹⁷, aquarum scilicet omnia peccata delentium, atque in eis cordis impietatem, non proximabunt impietas et injustitia ad eum qui pro illis oravit.

VERS. 7. Circumdantis tribulationis liberationem non aliter invenire hæc dicens existimat, nisi ad Christum confugiens.

VERS. 9. Id est ne prudenter agere omitentes, in brutorum animalium conditionem incidant, ita ut equo propter mulieris concupiscentiam similes sint, vel mulo propter indurationem ad mala. — Qui quidem dociles sunt et freno audientes, sponte ad Deum accedunt; illi vero, de quibus modo dixi, sicut equus et mulus propter dementia facti, prædicta frenorum necessitate trahentur ad te.

VERS. 4. Qui in morali proficiunt vita, justi sunt exultantes in Domino; recti autem, quos decet collaudatio, qui omnem falsæ doctrinæ obliquitatem effugerunt: hos enim decet Deum laudare, quia: « Non opportuna laus in ore peccatoris¹⁸. »

VERS. 2. Quæ hic indicatur confessio gratiarum actionem significat; in cithara enim agenda est: quodsi cithara corpus est, extensæ chordæ nihil aliud ac sensus sunt, quibus ad laudandum utentes, numerose ac modulate confitemur Domino. Si autem de anima accipienda est cithara, ejus facultates, sicut memor.a, approbatio, negatio, cæteræque quas chordarum instar mens per rationem pulsat, mystice confitebuntur Domino. Hanc vero psalterii et

¹⁷ Joan. iv, 14. ¹⁸ Eccli. xv, 9.

(46) Παρέλκει articulus. Edit.

citharæ differentiam esse dicunt musici : citharam quidem ex inferioribus partibus sonum perficere dicunt; psalterium vero ex superioribus, dum sit præterea ex omnibus rectissimum. Datae igitur animæ esse citharam; spiritus vero hominis, qui est in eo, cum nihil aliud sit ac mens, psalterium est, psallens nemini nisi Deo. Cum igitur rectis utimur cogitationibus, et spiritui nostro sanctum adjicimus Spiritum, tunc psallimus in decem chordarum psalterio. Decem chordarum numerus perfectionem ejus probat. Hunc enim numerum assiduo prædicatum in Scripturis reperire est, et pontifici igitur Mosi non amplius quam decem mandata revelavit Deus; nec non et decimas pendere populus jubetur.

VERS. 3. Qui in omnibus celebrat Deum, et per vocis exclamationem laudes ei tribuit. Hæc enim vociferatio vox quædam est undique et confuse adversus devictos in prælio habita, unde et pulchrum est vociferare; canticum vero novum Novo Testamento et spiritus novitatis congruum est.

VERS. 4. Domini verbum, quod dat Dei scientiam inquirentibus, neque dolos, neque fraudem habet. Huic verbo opera congrua, quæ faciunt operarii ejus in fidē confirmata, et opera verbi inconcussa sunt: verbum autem rectum est, secundum ea quæ prædicat. Quod si rectum Deum Verbum putaverimus, quæ quidem in eo facit opera, in fide erant eorum in quibus Jesus omne faciebat miraculum: « Fiat » enim « tibi secundum fidem tuam ».

VERS. 6. Hoc in loco consentiunt spectatæ pietatis viri, creatorem sanctum Spiritum esse designatum.

VERS. 7. Postquam congregatam maris undam in omnem terram infundit per pluvias jussu suo utris instar, vento sublimatam aeriam facit, ita ut suspensis nubibus imber super terram feratur. Allegorice autem hominum vita sæpius mare dicitur, propter instabilitatem æstumque in terra viventium, quæ quidem quasi in utre congregavit Salvator in corpore quod sumpsit, sereno et tranquillitate compositis. Ostendit quoque nihil in creationis rebus fuisse inordinatum. Quasi in thesauro omnia cogit propria voluntate, ventos scilicet non proprio agitato impulsu, e thesauris suis educere dicitur, non secundum propriam eorum vim abductis. Sic igitur et multam aquarum multitudinem proprie regit arbitrio, coercere visus vel demittere imbres: quod et per Eliam prophetam fecit.

VERS. 7. Sed et thesauro bono, cælo scilicet aperto, dat pluviam semini terræ; sicut et rursus sistit pluviam, clauso cælo. Et abyssos igitur, qui propter immensam aquarum multitudinem nocere

¹⁰ Matth. ix, 29.

(47) Rectius κιθάρας. Edit.

(48) Apte Didymus hoc animadvertit, qui et li-

τηρίου δὲ πρὸς κιθάραν διαφορὰν εἶναι λέγουσι μουσικοὶ τοιαύτην τὴν μὲν κιθάραν ἐκ τῶν κάτω μερῶν ἀποτελεῖν ἤχον φασιν· τὸ δὲ ψαλτήριον ἐκ τῶν ἄνω μερῶν, μετὰ τοῦ καὶ εὐθύτατον εἶναι δι' ὧν. Τῆς οὖν ψυχῆς ἀποδοθείσης εἶναι κιθάραν (47), τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερον τάχα τοῦ νότυγχάνον, ψαλτήριόν ἐστι, ψάλλον οὐκ ἄλλω τινὶ ἢ τῷ Θεῷ. Ὅτε γὰρ χρώμεθα νοήσεσιν ὀρθαῖς, καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἡμετέρῳ τὸ ἅγιον προσλαμβάνομεν Πνεῦμα, τὸ τμηκᾶδε ψάλλομεν ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ. Ἡ τάχα ἐκ τοῦ δέκα χορδᾶς ἔχειν τὸ τέλειον αὐτοῦ παρίσταται. Τὸν γὰρ τοιοῦτον ἀριθμὸν συνεχῶς ὑμνοῦμεν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἔστιν εὐρεῖν καὶ τῷ ἱεροφάντῃ γοῦν Μωῦσει οὐ πλείων δέκα γενικῶν λόγων ἐχηρήματισεν ὁ Θεός· καὶ δεκάτας προσφέρειν ὁ λαὸς προστάττεται.

Στ. γ'. Ὅ δὲ πάντων γὰρ ὑμῶν τὸν Θεόν, καὶ διὰ φωνῆς ἀλαλάζει· ὁ γὰρ ἀλαλαγμὸς φωνῆς τίς ἐστὶν ἀθρόως καὶ ἀσήμεως κατὰ νανικημένων ἐν πολέμῳ γινομένη, ὅτι καὶ καλῶς ἀλαλάζεται· τὸ δὲ κενὸν ἄσμα συγγενὲς τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ τῇ καινότητι τῆ τοῦ πνεύματος.

Στ. δ'. Ὁ τοῦ Κυρίου λόγος ὃν δίδωσι τοῖς τὰ τῆς γνώσεως μεταδιώκουσιν, οὐδὲν ἀπάτης ἐστὶν ἔχων ἢ σκολόν. Τοῦτω τῷ λόγῳ καὶ τὰ ἔργα κατέλληλα, ἔδη πράττουσιν οἱ ἐργάται τούτου ἐν πίστει ὄντα καὶ βέβαια, ἐπεὶ καὶ τὰ ἔργα τοῦ λόγου ἀμετακίνητα καὶ ὁ λόγος δὲ εὐθὺς ἐστὶ καθ' ὃν προνοεῖ. Εἰ δὲ καὶ εὐθὺ τὸν Θεὸν λόγον νοήσωμεν, ἅπερ ἐν αὐτῷ ποιεῖ ἔργα, ἐν πίστει ἦσαν τῶν ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἄπαν ἐποίησε παράδοξον, « Κατὰ » γὰρ « τὴν πίστιν σου γενηθήτω σοι. »

Στ. ε'. Καὶ τοῦτω τῷ ῥητῷ συναγορεύουσιν εὐσεβεῖς ἄνδρες, τῷ δημιουργικὸν εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα (48).

Στ. ζ'. Ἐπεὶ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, ἐχέει αὐτὸ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τῶν ὑπερῶν τῷ προστάγματι αὐτοῦ ἀσκοῦ δίκην· ἀνεμώμενον τὸ ὕδωρ ὑπεραέριον ποιεῖ, ὡς συστασῶν νεφελῶν ὄμβρον ἐπὶ γῆς ἐνεχθῆναι. Ἀλληγορικῶς δὲ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων πολλαχοῦ θάλαττα εἰρηται διὰ τὸ ἀστατον καὶ ἀλμυρὸν ἦθος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπερ ὡς ἐν ἀσπῷ συνήγαγεν ὁ Σωτὴρ ἐν ᾧ ἀνέλιψε σώματι γαλιλῶν τε ποιήσας καὶ εὐδιον. Δείκνυσιν δὲ καὶ μὲν ἀτάκτως τῶν ἐν τῇ κτίσει φερόμενον. Ὡς ἐν θησαυρῷ δὲ πάντα συνέχει τῷ ἰδίῳ βουλήματι, ἀμέλει καὶ τοὺς ἀνέμους μὴ κατ' ἴδιαν κινουμένους φορᾶν, ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ ἐξάγειν λέγεται, οὐ κατ' ἴδιαν φορᾶν τοῦτων φερομένων. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ πάλυ τῶν ὑδάτων πλῆθος κατ' ἴδιαν κρίσιν οἰκονομεῖ, πρὸς τὸ δοκεῖν ἐπέχων ἢ πέμπων τοὺς ἕμβρους· ὃ καὶ δι' Ἡλίου τοῦ προφήτου πεποίηκεν.

Στ. ζ'. Ἀλλὰ καὶ τὸν θησαυρὸν τὸν ἀγαθὸν οὐρανῶν ἀνοίγων δίδωσιν ὑετὸν τῷ σπέρματι τῆς γῆς· ὅπερ αὖ καὶ ἐπέχει τὸν ὑετὸν, κλείων τὸν οὐρανόν. Καὶ τὰς ἀβύσσους οὖν ἰκανῶς ἐχούσας διὰ τὸ πλῆθος τὸ ἀπει-

brum *De Spiritu sancto* scripsit, abs Hieronymo Latine nobis conservatum.

δριστον τῶν ὑδάτων βλάψαι, ἐν θησαυρῷ τίθεται περικλειῶν αὐτάς, ἔν' ὅτε βούληται χρῆσθαι αὐταῖς ὡς συμφέρει κατὰ καιρὸν. Δύναται δὲ καὶ τὰ ἀκατάληπτα τῶν νοημάτων καὶ ἀνεξερεύνητα τῶν κριμάτων αὐτοῦ τυγχάνοντα, ἀδύστους τεθεικέναι ἐν τοῖς ἀποκρύφοις θησαυροῖς τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας ὡς μηδένα ἐξ αὐτοῦ τούτου τυγχάνειν, εἰ μήπω ὁ Θεὸς παράσχοι.

Στ. θ'. Ἐπεὶ αὐτοῦ εἰπόντος ἐγενήθησαν, καὶ αὐτοῦ ἐντειλαμένου ἐκτίσθησαν, σαλευθήτωσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γὰρ πεποιηκότες καὶ τὸ ἀλλοιοῦν ἐπὶ τὸ καλὸν ἐστίν. Σημαίνει δὲ τὸ, ἐγενήθησαν, τὴν οὐσίωσιν τῶν εἰς τὸ εἶναι ἡγμένων τὸ ἐκτίσθησαν (49) ὁ δὲ, τὴν διακόσμησιν τὴν μετὰ τὴν οὐσίωσιν γεγενημένην. Εἰ δὲ εἰπόντος καὶ ἐντειλαμένου Θεοῦ ἐγενήθη καὶ ἐκτίσθη τὰ πάντα, ἔστιν ἢ εἶπεν καὶ Β ἐντειλατο οὐκ ἄλλος τοῦ δημιουργικοῦ Λόγου ἔστι δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός.

Στ. ι'. Διδύμου καὶ Βασιλείου. Ἄλλα καὶ τῶν ἐθνικῶν ἦθη καὶ δόγματα διεσκέδαται· μόνη δὲ τῆ κόσμῳ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ἐμπολιτεύεται. Πολλὴ γὰρ βουλὴ ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ἡ βουλὴ τοῦ Κυρίου ἐκράτησεν καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς δὲ ταῖς ἡμετέραις ἔστη βεβαία, ἡνίκα προδιασκεδάσωμεν τὰς ἀνθρωπίνας; βουλὰς, καθάπερ ἐν δόλω τῶν προγραφέντων τύπων λαινωμένων. Τότε γὰρ καθαρῶς ἡ ψυχὴ τὰ θεῖα δέχεται λόγια. Διδέπηγαγεν, ὁ διασκεδάσας τὰς βουλὰς τῶν ἀθέων ἐθνῶν, ἀνατρέψας τὰ λαοπλάνα αὐτῶν ἦθη καὶ πάτρια, καὶ τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας λογισμοὺς, τούτους συλλογισμοὺς, ἀθετήσῃ ἀθετῶν τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν· ἀλλὰ C καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς λαῶν, πολλὰ κατὰ Ἰησοῦ λογισαμένων, τοὺς λογισμοὺς ἀθετήσῃ ὁ Κύριος. Ἀθετήσῃ δὲ καὶ ἐ τὰς βουλὰς τῶν ἀρχόντων ὁ Ἡρώδου καὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ τῶν ἐνεργούντων

Στ. ια'. Ὡσπερ τὰ ἄλλα ἀφ' ὧν οἶδαμεν ἀνθρωπίνων, περὶ Θεοῦ λέγει, ὡς χειρας καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔχοντος, οὕτω καρδίαν αὐτοῦ τὴν, ἔν' οὕτως εἶπω, βουλευτικὴν καὶ νοητικὴν αὐτοῦ ἐνεργεῖαν. Ταύτης οὖν οἱ λογισμοὶ ἀραρότες καὶ βέβαιοι τυγχάνοντες παρατείνουσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τούτεστι κατὰ πᾶσαν τὴν ἐν γενεᾷ διαδοχὴν οἱ αὐτοὶ θεοὶ λογισμοὶ μένουσιν· ἢ τάχα ὡς ἐνέβαλε λογισμοὺς τῆ ἐκ περιτομῆς γενεᾷ, τούτους ἐμβάλῃ τῆ ἀπὸ τῶν πιστευόντων ἐθνῶν γενεᾷ· οὐ γὰρ ἐπ' ἄλλοις κέκληται τὰ ἐθνη, ἀλλ' ἐκεῖνοις οἷς ἔσχον οἱ ἐκ περιτομῆς σκιᾷ κρυπτομένοις.

Στ. ιδ'. Κατοικοῦσι δὲ τὴν γῆν οὐκ ἀνθρωποὶ μόνον, ἀλλὰ πνεύματα ἀόρατα, καὶ τὰ ἄλλα θνητὰ ζῶα. Εἰς πάντας οὖν τοὺς ἐπὶ γῆς παρατείνει ἡ τοῦ Θεοῦ κηδεμονία ἐφορῶντος αὐτοὺς ἐκ τοῦ προειρημένου κατοικητηρίου αὐτοῦ.

Στ. ιε'. Ὅτι δὲ ἐοὺ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, μαθήσῃ ἐκ τῆς ἱστορίας· Φαραὼ... ἀλλὰ τὰ ἄρματα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐξέριψεν ὁ Θεὸς εἰς

A possent, in thesauris ponit, concludens eos, ut, cum voluerit, iis utatur, ut æquum erit secundum tempora. Potest etiam quæ non intelligi possunt in cogitationibus, neque scrutanda in judiciis suis, abyssos posuisse in absconditis scientiæ et sapientiæ thesauris : ita ut nihil eorum sit cuique perspicendum, nisi præbeat ipse Deus.

Vers. 9. Cum ipso dicente facta sunt, et ipso imperante creata sunt omnia, ab eo contractata sunt : est enim illius qui fecit et ad decorum immutare. Significat vero, « facta sunt, » essentiam eorum quæ ad existentiam vocata sunt ; et, « creata sunt, » coordinationem quæ post existentiam facta est. Si autem dicente et imperante Deo facta et creata sunt omnia, est cui dixit et mandavit, non alius ac creator Verbum : nempe Filius Dei.

Vers. 10. Didymi et Basilii. Gentium mores et doctrinæ dissipantur : sola in mundo veritas Evangelii regnat. Multum enim consilium in hominibus, sed Domini consilium prævaluit ; et in animabus nostris firmum stetit, cum dissipabimus humana consilia, sicut in tabulis prius scripta erant. Tunc enim pure anima divina verba accipit : ideo adjicit, « Qui dissipavit impiarum consilia gentium, » dejecit populis exitiosos mores ususque patrios, et veritati contrarios sermones, id est syllogismos, reprobat reprobatorem sapientiam sapientium ; sed et circumcissionem populorum, qui multa adversus Jesum elocuti sunt, eloquia reprobat Dominus. Reprobat et « consilia principum, » Herodis, et Pontii Pilati, et excitantium eos invisibilibus principum hujus sæculi.

αὐτοὺς ἀοράτων ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος.

Vers. 11. Quemadmodum alia, quæ hominis propria novimus, de Deo dicit, sicut manus et oculos et cætera habente, ita cor ejus, ut ita dicam, deliberandi capax, cogitandique vim habens. Hujus igitur cogitationes, firmæ et solidæ, permanent a generatione in generationem, id est in omni generationum successione divinæ permanent cogitationes : quippe quas dirigit cogitationes ad circumcissam generationem, eas ad credentium populorum generationem transtulit ; non aliis enim vocatæ sunt gentes verbis ad ea quæ habuerat circumcissionis populus, umbra abscondita.

Vers. 14. Habitant autem terram non homines solum, sed spiritus invisibiles, cæteraque mortalia animalia. Super omnes igitur terram habitantes exténditur sollicitudo Dei, respicientis in eos de præparato habitaculo suo.

Vers. 16. Quod « non salvatur rex per multam virtutem, » historia discas : Pharaon . . . sed currus et virtutem ejus dejecit Dominus in mare : pleu-

(49) Observent sacri critici differentiam verborum ἐγενήθησαν et ἐκτίσθησαν, prout Latine in theo-

logicis distinguimus genuit a fecit, et a creavit.

autem talium omnis historia. Et gigantem magno- A
pere validum non salvatum iri dicit viribus suis :
quod quidem videbis si attendas quæ Goliath eve-
nerint. Si autem ad illum qui pugnat adversus
Deum spectat hæc denominatio, neque ita salva-
bitur in abundantia virtutis impiarum quas sequi-
tur doctrinarum. Fortem igitur sic vocatum repe-
rire est in Isaia dicente, « Gigantem et vigentem » ;
præliantemque adversus Deum, apud eundem :
« Gaudentes eunt ad exercendam iracundiam meam :
gaudentes pariter. Et in Genesi : « Et erat Nembrod
gigas venator coram Domino » .

VERS. 20. Quippe et qui ante incarnationem se
ipsos adjuvare non poterant, sperant exspectantque
futurum sibi adiutorem et protectorem Salvatorem :
cui quidem soli fideles omnes toto corde exsultantes
gratulantur, temporariorum voluptate neglecta.
Liberior forsitan dicere : Pro mea spe misericordiam
tuam mihi metire. Hoc vero et Salvator ipse do-
cuit dicens : « Eadem mensura qua mensi eritis,
metietur et vobis » .

PSALMUS XXXIII.

VERS. 4. Sicut qui Babylone visi sunt in fornace
nihil ab ignibus læsi, Deum hymnis celebrantes ²⁰,
omnem creationem ad id adhibuerunt, conscii se
ipsos ad tam grandia impares (magnum est enim
Deum hymnis celebrare), sic et qui dicit : « Magnifi-
cate Dominum mecum », vel omnem creationem, vel
justos ad id secum concurrere vult. Magnificare
autem Deum, non augere est magnitudinem ejus
(nam sine magnitudine est : corporum enim hæc
propria est, Deus autem incorporeus), at magna
non secundum eum, sed secundum nos, sapere et
dicere de eo. Exaltant autem nomen ejus in idip-
sum, qui eidem menti et scientiæ eidem accommo-
dati sunt ; exaltatur a creatis Dei nomen, non ex
humili ad sublimem locum provectum, sed cum
meditantes illud nihil terrestre, sed excelsa cœles-
tiaque cogitant. Sicut enim violant Dei nomen, ne
ipso quidem strictim læso nomine, sed quantum
refert ad profana facientes meditatesque, sic et
sanctificatur virtutibus nostris. Unde Salvator inter
alia hoc quoque dicit in oratione docens : « Sancti-
ficetur nomen tuum ²¹, » non quidem ita ut no-
men tuum, ex non sancto, sanctum fiat : precan-
dum enim sanctificari illud in nobis, sancto cogi-
tantibus et agentibus, et sic de Deo idea quam
secundum Dei cognitionem accuratissimam habemus,
Dei nomen est. Hoc sanctificatum habebimus,
cum sancte omnia perficiemus. Si quando enim in
errore et ignorantia nonnulli hominum sunt, Dei
nomen quodammodo læditur, ad ea quæ non oportet
abreptum ; deos namque signa ipsorumque ventrem
quidam vocare.

VERS. 7. Pauperem hic vocat eum qui non valet
a præsentibus tribulationibus seipsum salvare :
omnes autem hanc paupertatem habemus. Quare

τὴν θάλασσαν ἡ πλήρης δὲ τῶν τοιοῦτων πᾶσα ἡ ἱστο-
ρία. Καὶ γίγαντά δὲ τὸν ὑπερβαλλόντως ἰσχυρὸν οὐ
σωθήσεσθαι ἔφη ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῷ ἰσχυρῶν· ἔφη δὲ
τοῦτο ἐπιστήσας τῷ κατὰ τὸν Γολιάθ. Εἰ δὲ καὶ τὸν
θεομάχον ἢ προσηγορία δηλοῖ, οὐδὲ οὕτως σωθήσεται
ἐν πληθεί ἰσχυρῶν ὧν ἔχει δογματῶν ἀθετήτος. Τὸν
μὲν οὖν ἰσχυρὸν οὕτως καλούμενον ἔστιν εὐρεῖν ἐν
Ἡσαΐα λέγοντι, « Γίγαντα καὶ ἰσχύοντα »· τὸν δὲ θεο-
μάχον πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ· « Χαίροντες ἔρχονται πλη-
ρῶσαι τὸν θυμὸν μου »· χαίροντες ἅμα. Καὶ ἐν Γε-
νέσει, « Καὶ ἦν Νεβρώδ γίγας κυνηγὸς ἐναντι Κυ-
ρίου. »

Στ. κ'. Τάχα δὲ καὶ οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἑαυτοῦς
βοηθεῖν μὴ δυνάμενοι, ὑπομένουσι τῇ προσδοκίᾳ τὸν
ἐσόμενον βοηθὸν καὶ ὑπρασπιστὴν Σωτῆρα· ἐφ' ᾧ
καὶ μόνῃ τὴν καρδίαν οἱ πιστοὶ πάντες εὐφραίνονται,
μηδὲν τῶν προσκαίρων ἡδόμενοι. Παρρησίας δὲ τὸ
φῆσαι, τῇ ἐμῇ ἐλπίδι τὸν ἔλεον μέτρησον. Τοῦτο μέν-
τοι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε, φήσας· « Ὁ μέτρω μετρεῖ-
τε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. »

Στ. δ'. Ὅσπερ οἱ ἐν τῇ καμίνῳ βληθέντες ἐν Βα-
βυλῶνι ἐπὶ τὸ μὴ βεβλάφθαι ὑπὸ τοῦ πυρὸς, θεὸν
ὁμνούντες, πᾶσαν τὴν κτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτον,
εἰδότες μὴ αὐτάρκεις εἶναι πρὸς τηλικούτων (μέγισ-
τὸν γὰρ τὸ θεὸν ὁμνεῖν), οὕτω καὶ ὁ λέγων, « Μεγαλί-
νατε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί, » ἢ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἢ
τοὺς πράεις συνδραμεῖν αὐτῷ τοῦτο βούλεται. Τὸ δὲ
μεγαλῶσαι τὸν θεὸν, οὐκ ἀεζῆσαι μέγέθους ἔστιν αὐ-
τοῦ (ἀμεγέθους γὰρ, σωμάτων γὰρ ὅντων τοῦτο, ὁ δὲ
θεὸς ἀσώματος), ἀλλὰ τὸ μέγιστα οὐκ ὡς πρὸς αὐτὸν,
ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ.
Ἰψοῦσι δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ καταρτι-
σμένοι τῷ αὐτῷ νοῦ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ· ὀψοῦται δὲ
πρὸς τῶν γεννητῶν ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία, οὐκ ἐν
ταπεινοῦ μετρωριζομένη, ἀλλ' ὅταν οἱ φρονούντες
αὐτὴν μηδὲν χαμαιπειτέ, ἀλλὰ ὑψηλὰ καὶ οὐράνως
διανοοῦνται. Ὡς γὰρ βεβηλοῦσι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ,
οὐκ αὐτοῦ χραινομένου τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἔσον ἐπὶ
τοὺς περιχειμένους βέβηλα πράττοντας καὶ φρονούν-
τας, οὕτως καὶ ἀγιάζεται ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐνεργη-
μάτων. Ὅθεν ὁ Σωτὴρ πρὸς ἑτέροις καὶ τοῦτο λέγει
ἐν τῇ εὐχῇ διδάσκων τὸ, « Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομα σου, »
οὐκ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος καθ' ἑαυτὸ ἐκ μὴ ἀγίου,
ἀγίου γινομένου· εὐχτέον γὰρ αγιασθῆναι αὐτὸ ἐν
ἡμῖν, ἀγιῶς νοούντων καὶ πραττόντων ἡμῶν, καὶ
οὕτως ἢ περὶ θεοῦ διάληψις ἦν κατ' ἐνοσίαν θεοῦ
ἡκριδωμένην ἔχομεν, ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία ἐστὶ.
Ταύτην αγιαζομένην ἔχομεν, ὅταν καθ' ἀγίωτητι
ἀπάντα ἐπιτελῶμεν. Ὅσον γὰρ ἐν πλάνῃ καὶ ἀγνο-
ῖνοι τῶν ἀνθρώπων εἰσιν, ἢ τοῦ θεοῦ προσηγορία
τρόπον τινὰ χραίνεται, ἐλκομένη ἐφ' ἢ μὴ δεῖ· θεοῦ
γούν ἀγάλματα καὶ τὴν σφῶν κοιλίαν ἐκάλεσάν τινες.

Στ. ζ'. Πτωχὸν ἐναυθα καλεῖ τὸν μὴ δυνάμενον
ἐκ τῶν παρῶν θλίψεων ἑαυτὸν σῶσαι· πάντες δὲ
ταύτην τὴν πτωχείαν ἔχομεν. Ὅστε περὶ παντὸς λέ-

²⁰ Isa. xiv, 9. ²¹ Gen. x, 9. ²² Matth. vii, 1.

²³ Dan. iii, 19 seq. ²⁴ Matth. vi, 9.

γει χρίζοντος ἐκ Θεοῦ σωτηρίας τὸ, « Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐπέκραξεν, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ. »

Στ. η'. Εἰ τελείους ἐκλαμβάνοιμεν τοὺς Θεὸν φοβούμενους, παρεμβάλλοντα κύκλω αὐτῶν ἄγγελον ἐπὶ τὸ βύεσθαι αὐτοὺς, οὐκ ἄλλον ἐροῦμεν ἢ τὸν τῆς μαγάλης βουλῆς Θεὸν Σωτήρα. Τούτου ἀκόλουθον καὶ τὸ ὑπὸ Ἰακώβ λεγόμενον· « Ὁ ἄγγελος ὁ βύμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν. » Οὐχ οἷός τε βύεσθαι ἄγγελος, ἀλλ' ὁ σημαινόμενος Σωτήρ.

Στ. θ'. Ἐπεὶ Θεοῦ τὸ χρηστὸν, ταυτὸν τῷ ἀγαθῷ σημαίνει. Ἐπεὶ οὖν καὶ τρῶφιμός ἐστιν ἄρτος ὢν ζωῆς, προστάττει τὸ Πνεῦμα τοῖς μὴ ὀρεκτικῶς ἔχουσιν, ὥστε αὐτοῦ ἐμπορηθῆναι, κἂν μόνον γεύσασθαι αὐτοῦ· ἢ γὰρ γεῦσις ἱκανὴ ἐστὶν ὀρεκτικούς αὐτοὺς ποιῆσαι, ὡς καὶ κατατρυφήσαι αὐτοὺς θελήσαι τὸ γεύσασθαι δηλοῖ, κἂν ἄλλως γέ πως (50) ἐκτῆσαι καὶ ἐξετάσαι περὶ Θεοῦ. Μακάριος δὲ ὁ διὰ τελειώσεως ἀνελλιπῶς ἐλπίζων ἐπὶ τὸν Κύριον ὑπάρχων ἀνὴρ.

Στ. ιβ'. Οὐδὲ γὰρ φόβον νῦν λέγει τὸν εἰσαγωγικόν, ὃς καὶ τὰς ἐντολάς κατορθοῖ, κατὰ τὸ, « Τὸν Θεὸν φοβοῦ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε. » Νῦν γὰρ ἁγίους καλεῖ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ὠδευκότας ἐπὶ τὴν τελειότητα, οἷς καὶ φόβον ὑποβάλλει τὸν πληροῦντα παντὸς ἀγαθοῦ. — Σημειωτέον, ὅτι ὡς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς φόβος διδασκτὸς ἐστίν· ἐξ οὗ μανθάνομεν μὴ τὸν παθητὸν δηλοῦσθαι φόβον. Οὗτος γὰρ ἀδίδακτος τῆ φύσει, οὐ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις ἐνυπάρχει.

Στ. ις'. Ἐπεὶ αἱ ἐπιβλέπουσαι τὸ πᾶν τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, τροπικῶς ὀφθαλμοὶ λεγόμεναι, ἐπιβλέπουνσι ἐπὶ τοὺς δικαίους, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅσα αὐτοῦ ἔτοιμα εἰς τὸ δέξασθαι τὴν δέησιν αὐτῶν, τούτου χάριν, φησὶν, εἰ θέλετε τούτων ἀπολαῦσαι, ἐκκλινάντες ἀπὸ κακοῦ, τὸ ἀγαθὸν ποιήσατε. — Προνοεῖται γὰρ, φησὶν, τῶν δικαίων ὁ Θεός· ὀφθαλμοὺς γὰρ ἐνταῦθα οὐκ ἀπλῶς καλεῖ τὸ ἔποπτικῶς, ἀλλὰ τὸ ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ προνοίᾳ παρὰ τοῦ Θεοῦ γιγνόμενον. — Ἐφορῶντος δὲ τούτους τοῦ Θεοῦ, ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσου ἀγαθόν.

Στ. κα'. Τὰ ὅσα τῶν δικαίων, ἦτοι δόγματα ἀληθείας, ἢ φυγῆς δυνάμεις, φυλάξει ὁ Κύριος, οὐκ ἔων οὐδὲ τὸ τυχὸν αὐτὸν συντριβῆναι· τὸ μὴ δὲ τὰ δόγματα τῶν δικαίων μὴδ' αὐτάς δυνάμεις αὐτῶν ἀνατρέπεσθαι.

Στ. κβ'. Ὁ ἀμαρτάνων στερεῖται τῆς ζωῆς τῆ ἐπιτηρησαί τῶν ἐντολῶν παραγινομένης, θανάτῳ πονηρῷ περιπίπτων· πονηρὸς δὲ θάνατος, ἦτοι ὁ ἐναντίος τῆ ἀγαθῆ ζωῆς, ἢ ὁ πόνος ἐμποῶν τῷ ὑποκειμένῳ. Οὕτως γὰρ καὶ ἔλκει πονηρῷ ἐπαίτηθ ὁ Ἰωβ, τῷ δηλονότι πόνον ἐμποιοῦντι.

Στ. κγ'. Σημειωτέον, ἢ κυρίως λύτρωσις ψυχᾶς ἀπὸ αἰχμαλωσίας ἐλευθεροῖ· εἰ γὰρ ποτε καὶ σώματα λυτροῦνται, οὐ προηγούμενως, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηχός· καὶ ψυχὴν δὲ βύεται οὐκ ἄλλη ἀλλ' ἢ τῶν δούλων αὐτοῦ.

PSALMUS XXXIV.

Στ. α'. Ἐπεὶ πολλοὶ οἱ διὰ ψευδοδοξίας καὶ τῆς
 22 Gen. xlviii, 16. 23 Eccle. xii, 13.
 (50) Suppl. ἐξῆ, vel aliquid simile. EDIT.

A de omnibus dicit, salutem a Deo exquirentibus : « Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum. »

VERS. 8. Si perfectos intelligimus Deum timentes, immittentem in circuitu eorum angelum ad eripiendum eos, non alium dicemus ac magni consilii Salvatorem Deum. Quod confirmant et quæ a Jacob dicta sunt : « Angelus eripiens me ex omnibus malis 22. » Non valet liberare angelus, sed Salvator.

VERS. 9. Dei optimum idem est ac bonum. Cum igitur alibilis est panis vitæ, jubet Spiritum non appetentes eo repleti, eumque vel solum gustare : gustus enim ad eos appetentes efficiendos sufficiet, sicut et satiari eos velle gustare indicat, etsi aliter extrahere et exquirere de Deo. Bæatus autem vir pro ter perfectionem omnino sperans in Domino.

VERS. 12. Neque enim timorem nunc dicit Inductam, qui mandata observat, juxta illud : « Deum time, et mandata ejus serva 26. » Nunc enim sanctos vocat per inductionem iter facientes ad perfectionem, quibus et timorem subjicit implementem omni bono. — Animadvertendum quod, ut et alia bona, sic et divinus timor doceatur : ex quo discimus non passivum ostendi timorem. Hic enim non docetur natura, non tantum hominibus, sed et animalibus cæteris inest.

VERS. 16. Cum inspicientes omnia Dei facultates, allegorice oculi dictæ, inspiciunt super justos, sed et aures ejus paratæ ad eorum preceationem accipiendam, hujus gratia, inquit, si vultis vobis frui, recedentes a malo, bonum facite. — Consultit enim, ait, justis Deus : oculos enim hic non simpliciter vocat quod ad inspectionem refert, sed quod beneficentia et providentia Dei fit. — Inspiciente autem eo Deo, recede a malo et facias bonum.

VERS. 21. Ossa justorum, sive veritatis dogmata, vel animæ facultates, custodiet Dominus, non sinet ne unum eorum quidem conteri ; justorum scilicet neque dogmata, neque virtutes ipsæ franguntur.

VERS. 22. Peccator vita privatur ea quæ manet mandatorum observatores, morti pessimæ succumbens : pessima autem mors, sive quæ contraria est bonæ vitæ, sive quæ pœnam morienti parit. Sic enim et ulcere pessimo cruciatus est Job, pœnam scilicet incutiente.

VERS. 23. Animadvertite quod proprie redemptio animas captivitate liberat. Nam si quando et corpora redimerentur, non primitus sed per accidens : ac non quævis liberatur anima, sed servorum ejus.

VERS. 1. Cum multi per falsas doctrinas, afflam-

que improbitatem praeliare constituerunt, hujus A gratia tu pro me expugna eos : profecto enim dissolventur, quoniam Dominus es conterens bella. — Significat autem nocere detrimentum, in hoc loco : « Ecce dedi vobis ambulare super serpentes et scorpiones, et super omnem potestatem inimici : et nihil nocebunt vobis »²⁷.

VERS. 2. Arma similiter intelligere oportet de Deo. — Via impiorum vita est molesta. Ne sit lumen in ea, ait, etsi latam eam putaverint. Precatur quoque ne stationem isti inveniant in ea : et virtutes angelorum arma sunt Dei.

VERS. 8. Ostendit autem ut secundum ea quae fecerit quisque retribuitur; pro optativis utitur imperativis.

VERS. 10. Qui omnia ad litteram nihilque allegorice accipiendum volunt, hoc coarguantur versiculo. Nihil enim sic absurdum est ut credere sensilia ossa cognitionem habere Dei ita ut celebrent eum, et sciant nullum ei esse similem : nam de interioris hominis ossibus virtutes ejus et dogmata vera haec dicta sunt, « Omnia ossa mea. » Nanique per omnem scientiam veramque doctrinam roborata sunt, cum nihil eorum creatorum simile sit Domino; solus enim Filius imago Dei invisibilis et character divinæ substantiæ est. — Sequitur eundem esse pauperem atque egenum, primo ut amissis opibus, dein cum labore vitæ necessariis consulens.

VERS. 13. Recte precantis oratio in eum revertitur, bona ferens pro quibus facta est; deflexa in sinum convertitur illius qui emisit eam. Significat attem sinus rationem eorum. Sic enim humiliatio eorum in Ægyptiaca terra, « in sinum eorum; » atque, « in sinum deveniunt omnia impiis; » et ideo omnes justi in sinum Abraham eunt, id est in eandem ac illi sententiam et repromissionem.

VERS. 14. Intelligi præsens versiculus potest : « Reddiderunt mihi mala pro bonis. » Me enim super eam lugente, et contristato de interitu ad quem deveniunt, isti adversus me congregati lætati sunt, me ut facilem prædam aggressi.

VERS. 15. Adversum me lætantes et congregati, et tamen et sic dissipati, non compuncti sunt, id est non poenituit horum quæ uniusque meditati sunt, sed rursus iisdem adhæserunt.

VERS. 17. Sanctus ait : « Domine, quando respicies? » Respicente enim Deo, evanescent modo dicta, deficientque cum agentibus ea. Unicam autem dicit animam suam, quod solam eam habuit : non est enim consentiendum cum mythologico metempsychoseos errore. Protinus unica alia est præter animam ejus, spiritus scilicet animæ conjun-

²⁷ Luc. x, 19.

(51) An τούτο? EDIT.

(52) Lege τῶν. IP.

ἄλλης κακίας πολεμεῖν τε προϋθεντο, τούτου χάριν οὐ ἀντ' ἐμοῦ πολέμησον αὐτοῖς· ἀναντιρρήτως γὰρ καταλυθήσονται, ἐπεὶ Κύριος συντριβῶν πολέμουσ ὑπάρχεις. — Σημαίνει δὲ τὸ ἀδικεῖν, βλάβην, ἐν τῷ, « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πτεῖν ἐπάνω ὄρειων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ. »

Στ. β'. Τὰ ὄπλα κατὰ ἄλλα χρηνοεῖν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. — Ὅδὸς ἀσεβῶν ὁ βίος ὁ μοχθηρός. Μὴ ἔστω δὲ καὶ φέγγος ἐν αὐτῇ, φησὶν, εἰ καὶ πλατεῖαν ταύτην ἐνώμισαν. Εὐχεται δὲ μὴδὲ στάσιν αὐτοῖς εὐρεῖν ἐν αὐτῇ· καὶ αὐὰ δυνάμεις δὲ τῶν ἀγγέλων ὄπλα τυγχάνουσι τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Ἀπολλοῦ δὲ ὡς κατὰ τὴν πράξιν ἕκαστος τιμωρεῖται· ἀντὶ δὲ τῶν εὐκτικῶν χρῆται προστακτικῶς.

Στ. δ'. Οἱ πάντα ψιλῆς τῆς λέξεως καὶ οὐδὲν ἀλλογορικῶς ἐκλαμβάνειν ποθοῦντες, ἐλεγχέσθωσαν καὶ ἐκ τοῦ προκειμένου στίχου. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἡλιθίον ἔστιν, ὡς νομίζουσι τὰ αἰσθητὰ ὅσα ἐνομοῖαν ἔχειν Θεοῦ, ὥστε ὑμεῖν αὐτὸν καὶ εἰδέναι ὅτι οὐδεὶς ὁμοῖος αὐτῷ· περὶ γὰρ τῶν ὁσῶν τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, δυνάμεις τε αὐτοῦ καὶ δόγματα ἀληθῆ ταῦτα (51) εἰρηται, τὸ, « Πάντα τὰ ὅσα μου. » Διὰ πάσης γὰρ ἐνομοῖας καὶ δόγματος ἀθητινοῦ ἐβεδαῖώθη, μὴδὲν αὐτῶν (52) γεννητῶν ὁμοῖον εἶναι τοῦ Κυρίου· μόνος γὰρ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου καὶ χαρακτῆρ ὁμοεικῆς ὑποστάσεως ἔστιν. — Ἐνδέχεται δὲ τὸν αὐτὸν εἶναι πτωχὸν τε καὶ πένητα· τὸ μὲν, ὡς ἀποπεπτωκότα πλοῦτου· τὸ δὲ, ὡς μετὰ πόνου τὰ πρὸς τὸν βίον περιποιούμενος.

Στ. ε'. Τοῦ καλῶς προσευξαμένου ἢ προσευχῆ εἰς αὐτὸν ἀνακάμπτει, φέρουσα τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ ἑν γέγονεν καὶ ἀποστραφεῖσα εἰς κόλπον συστρέφεται τοῦ ἀναπέμφαντος αὐτήν. Σημαίνει δὲ ὁ κόλπος τὴ ἡγεμονικὸν αὐτῶν. Οὕτω γὰρ ὁ φαυλισμὸς αὐτῶν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, « εἰς κόλπον αὐτῶν » καὶ, « εἰς κόλπον ἐπέρχεται πάντα τοῖς ἀδίκους » καὶ ταύτη καὶ πάντες οἱ δίκαιοι εἰς κόλπον Ἀβραὰμ χωροῦσιν, τουτέστιν εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῷ γνώμην καὶ ἐπαγγελίαν.

Στ. στ'. Ἐξηγητικὸν τὸ παρὸν εἶναι δύναται τοῦ, « Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ καλῶν » ἐμοῦ γὰρ ὑπὲρ αὐτοῦ πενθοῦντος καὶ σκυθρωπάζοντος ἐφ' ἧ ἔχουσιν νεκρότητι, αὐτοὶ κατ' ἐμοῦ συναγόμενοι εὐφροσύνην εἶχον ὡς ὑποχειρίων με ληψόμενοι.

Στ. ζ'. Κατ' ἐμοῦ συναχθέντες καὶ εὐφρανθέντες, καὶ ὁμοῦ καὶ οὕτως σκεδασθέντες, οὐ κατενύγησαν, τουτέστιν οὐ μετέγνωσαν ἐφ' οἷς κακῶς ἐβουλεύσαντο, ἀλλ' αὐθις τοῖς αὐτοῖς ἐπεχείρησαν.

Στ. η'. Ὁ ἅγιός φησιν, « Κύριε, πότε ἐπόψῃ; » ἐποψομένου γὰρ αἰχίσηται τὰ προειρημένα ἅπαντα συναπιόντα τοῖς δρώσιν αὐτά. Μονογενὴ δὲ λέγει τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ τῷ μόνῃ αὐτὴν ἐσχηκέναι· οὐ γὰρ προσεκτέον τῇ παρὶ μετεμψυχώσεως μυθοποιῆσ (53). Ἡ τάχα μονογενῆς ἄλλη παρὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἢ οὐσία τοῦ συνεζευγμένου τῇ ψυχῇ πνεύματος ἔστιν.

(53) Ἰδὲσις μετεμψυχώσεως reprehensionem.

μονογενῆς γὰρ αὐτῆ τῷ ἀποκεχωρισθαι ἀπὸ πάντων ἁγίων ἐν ἡμῖν κατὰ θεϊότητα.

Στ. ιη'. Πολλὴ Ἐκκλησία ἡ ἐκ πολλῶν ἁγίων συναγομένη· λαὸς πολλὸς, ὁ βέβαιος καὶ στιβαρὸς, ἐπιπολαίῳ καὶ εὐχερεὶ ἀντιδιαστελλόμενος·.

Στ. κβ'. Ἐπεὶ σοῦ παρόντος μοι, οἱ ἐχθροὶ μακρὰν, « μὴ ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, » ὅπως μὴ ἐπέλθωσι μοι μονωθέντι σου.

Στ. κγ'. Ἐπεὶ πολλαχοῦ ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ὄπνος αὐτοῦ λέγεται, ἐπιτριβομένων τῶν ἐχθρῶν, διανίστησιν εἰς ἀγανάκτησιν τὸν Κύριον· λέγων· « Ἐξεγέρθητι, Κύριε, καὶ πρόσχες τῇ κρίσει μου, » τούτέστιν, Ἐπίστησον τὴν ἔσφορον δύναμίν σου, ὅπως ἐξετασθῇ τὰ κατ' ἐμὲ πρὸς τοὺς ἐχθρούς μου· πατὴρ ἀγαθοῦ γὰρ τοῦτο, ἐπεὶ ἀδίκως ἐχθραίνουσι μοι. Λοιπὸν δὲ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ τὸ τέλος τοῦ παντὸς λόγου ἐπισφραγίζεται φάσκων· « Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσεται τὴν δικαιοσύνην σου. » (Διδυμος ἐξέβαλεν τὸν ψαλμὸν ἀκριστοῦς εἰς δικαιοσύνην.)

Στ. κδ'. Ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐχθρῶν ταῦτα λέγεται, τῷ ἀσχυρῆσθαι αὐτοὺς καὶ ἐντραπῆσαι, καὶ αἰσθησὶν λαβεῖν τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρῆσαι τῆς ὁδοῦ ἧς ὤδευσαν.

PSALMUS XXXV.

Στ. β'. Ὁ καθ' ἑξὶν παράνομος ἐν ἑαυτῷ λογιζόμενος λέγει οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ ἁμαρτάνειν. Συγκαταθέμενος γάρ τις κατὰ διάνοιαν πρότερον, ἐπὶ τὸ πρακτικῶς ἁμαρτάνειν διαβαίνει. Δύναται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐν ἑαυτῷ λέγειν ἁμαρτάνειν, οἷόν ἐστι τό· « Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθήσομαι, » καὶ τὰ ἐξῆς· τούτέστιν, ἠγείται μηδένα βλέπειν αὐτοῦ τὰ βουλευμάτα.

Στ. δ'. Ἐτέρα ἐστὶ Γραφὴ φάσκουσα· « Τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἀνομία καὶ κόπος· » τούτέστιν, ἐπαχθῆ ὡς κόπον ἐμποιεῖν τοῖς προσέχουσιν. « Οὐκ ἐβουλήθη συνεῖναι τοῦ αγαθῦναι. » Ἄηλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς ὁ παράνομος οὐκ ἐκ κατασκευῆς ἐστὶ τοιοῦτος· τὸ γὰρ μὴ βούλεσθαι σύνεσιν ἔχειν ἐπὶ τῷ ἀγαθοποιεῖν, αὐτεξουσίῳ.

Στ. ε'. Καὶ ἐν Ἠσαΐᾳ ἄμα ταῖς νεφέλαις μνημονεύεται οὕτως· « Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην. » Αἰσθηταὶ δὲ νεφέλαι οὐ δικαιοσύνην ἢ ἀλήθειαν, ἀλλ' ὑπερὸν ῥέουσιν. Αἱ οὖν δικαιοσύνην ῥέουσαι νεφέλαι, θεοὶ ἄνδρες εἰσὶ τὸν πνευματικὸν ὑπερὸν, τούτέστι τὸν κατ' ἀρετὴν λόγον, προχέουσαι· ὑπεράνω δὲ τούτων οὐρανὸς εὐφραίνόμενος, ἦτοι αἱ μακάριοι φύσεις αἱ οἰκοῦσαι τὸν οὐρανὸν τυγχάνουσιν, ἢ ὁ Σωτὴρ ἀλληγορικῶς οὕτως ὀνομαζόμενος. Ἄνωθεν γὰρ ὁ οὐρανὸς οὗτος, τούτέστιν ὑπεράνω φύσεως πάσης γενητῆς τυγχάνει, καὶ ὑπερὸ τῆς πάντων ὠφελείας εὐφραίνεται. Καὶ ἐνταῦθα οὖν, ἐν μὲν τῷ οὐρανῷ, φημὶ τῷ Σωτῆρι, ἐστὶ τὸ ἔλαος τοῦ Κυρίου πάντας ἑλεούτος, ἡ δὲ ἀλήθεια αὐτοῦ, ἦτις καὶ τοῖς τύποις ἀντιδιαστελλομένη, ἐν ταῖς προεξηρημέναις νεφέλαις ἐστίν· εἰ γὰρ καὶ κατὰ σκιὰν ἐβίου οἱ προφηταί, ἀλλ' οὐκ ἠγνόουν τὴν ἀλήθειαν, ἧς αὕτη σύμβολον.

Στ. ζ', η'. Ἀνθρώπους τοὺς κατ' εἰκόνα καὶ τὸ

ctus : unica enim illa , prout divisa ab omnibus quæ nobis insunt secundum divinitatem.

VERS. 18. Multa Ecclesia est multis sanctis congregata , populus multus , qui firmus et robustus a levi et tractabili se junctus est.

VERS. 22. Cum te mihi adstante , inimici procul sint , « ne discedas a me , » ne me a te derelictum adoriantur.

VERS. 23. Cum multis locis Dei longanimitas somnus ejus dicatur , attritis inimicis , erigit ad iram Dominum dicens : « Exsurge , Domine , et intende judicio meo , » id est , Excita intentam virtutem tuam , ad inquirenda ea quæ adversus me inimici mei moliti sunt : patris enim boni hoc , cum inique sæviant in me . Reliquum autem ipse de se ipso finem omnis sermonis concludit dicens : « Et lingua mea meditabitur justitiam tuam . » (Didymus exhibuit psalmum indefinite in justum .)

VERS. 26. Ad utilitatem inimicorum hæc dicuntur , scilicet erubescere eos et converti , et conscios esse propriorum peccatorum , et retrorsum reverti in via quam perrexerant.

VERS. 2. Qui peccare assuevit secum reputans dicit nihil aliud ac peccatum . Primum enim mente acquiescens , mox ad peccatum re ipsa devenit . Potest autem et in iis quæ secum dicit peccare , sicut illud : « Tu autem dixisti in animo tuo : In cælum ascendam » , et reliqua : id est , existimat neminem videre ipsius consilia .

VERS. 4. Alia est Scriptura dicens : « Verba oris ejus , iniquitas et molestia . » Hoc est , eo venit ut molestiam faceret sibi adhærentibus . « Noluit intelligere ut bene ageret . » Manifestum est prædictis peccatorem talem esse consulto : nolle enim intellectum habere ut bene ageret , ultro agentis est .

VERS. 6. Sic et Isaias de nubibus meminit : « Lætentur cæli desuper , et nubes pluant justitiam » . Sensibiles vero nubes non justitiam aut veritatem , sed pluviam rorant . Quæ igitur justitiam depluant , divini viri sunt pluviam spiritalem , hoc est juxta veritatem verbum , profundentes : desuper eos cæli exaltantes , beatæ sunt naturæ : quæ cælum inhabitantes sunt , vel Salvator allegorice sic denominatus . Desuper enim cælum illud , id est supra omnis creaturæ naturam est et pro omnium utilitate lætatur . Et hic igitur in cælo , Salvatore , dico , est misericordia Domini omnes miserantis , et veritas ejus , quæ a figuris secernitur , in prædictis nubibus est : etsi enim in umbra vixerunt prophætæ , tamen cognoverunt veritatem , cujus erat symbolum .

VERS. 7, 8. Nihil mirum quod qui homines forma

²⁰ Isa. xiv, 14. ²¹ Isa. xlv, 8.

sunt et rationis sequuntur impulsu, salutem consequantur. Cum vero quasi iumenta et equi impotentes facti sunt, ratione carentium animalium mores suscipientes, si quis eos ad salutem provectos viderit, profecto se Dei benignitate attonitum prædicabit. Cum igitur misericordiam tuam multiplicaveris, o Deus, non homines solum, sed et iumenta salvabuntur; nam magnis peccatis maiore et plurima misericordia opus est.

VERS. 9. Cum sit domus Dei Ecclesia, ubertas ejus ecclesiastica est disciplina. Ex qua sobria inebriantur ebrietate qui circumdantur ab ea. Quod si domus Dei est Salvator, ejus doctrina, quæ ubertas est, inebriantur imbuti.

VERS. 9, 10. (Cum apud te fons vitæ,) (ipse est dicens: « Ego sum vita²⁰, ») forsitan et torrente deliciarum tuarum a fonte vitæ decurrente potabis ubertate domus vitæ inebriatos. Fons vitæ Salvator, quod nihil ab exterioribus habet, sed præstat se rursus omnibus viventibus, non hominibus modo, sed et superioribus: ideoque fons sapientiæ dicitur. Torrens autem voluptatis Spiritus sanctus, quia deliciis fruuntur qui bibunt eum, varias ejus accipientes gratias. « In lumine tuo videbimus lumen. » Lumen Dei verum, lumen splendor luminis æterni. In hoc igitur lumine videbimus lumen, te æternum lumen, de quo dictum est: « Deus lumen est²¹; » et rursus: « Qui videt me, videt Patrem meum²². »

VERS. 12. Novit divinus sermo metaphoricis uti locutionibus. Sicut hic superbiæ non animalis pedibus præditi, sed habitus, pedem vocavit. Et in Proverbiis: « Dementiæ enim pedes deducunt²³. » Quod igitur rogat, hoc est: Ne sit copia superbiæ in animam meam penetrandi; neque manus, hoc est opus peccatoris moveat me: si enim faciam peccatorum opera, a virtute dejiciar.

PSALMUS XXXVI.

VERS. 3. Hæc bonitas præstabit tibi terram sanctam inhabitare, ut pascas in divitiis ejus; habebis enim pastorem verum ducentem te ad divina pasca, quæ hujus terræ divitiæ vocata sunt.

VERS. 4. Inter omnia utilia nobis se ipsum præbens Dominus, et cibus et potus invenitur. Cum igitur eo vescimur, qui panis est vitæ, et implemur carnibus ejus et sanguine, esca scilicet potuque veris, delectantes in eo, habebimus eum donantem petitiones cordis, id est mentis, non sensibiles, sed spirituales et intelligibiles.

VERS. 8. Funesta passio est ira, adeo ut prudent-

²⁰ Joan. xiv, 6. ²¹ I Joan. i, 5. ²² Joan. xiv, 9.

(54) Lege νηφάλιον, vel nota vocem Didymianam. EDIT.

(55) An legendum τραφῶμεν, in aοιστο secundo

λογικὸν κίνημα τηρούντας σωτηρίας τυγχάνειν, ὡς θαῦμα. Ὅταν δὲ καὶ ἀποκτηνωθέντας ἤδη καὶ ἔσπουους θηλυμανεῖς γεγεννημένους, καὶ τῶν ἄλλων ἀλόγων ζώων ἤθος ἀναλαβόντας ἐπὶ σωτηρίαν ἐρχομένους ἴδωι τις, ἐκπλαγεῖς ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι ἐρεῖ. Ἐπει « τὸν ἐλεὸν σου ἐκλήθυνας, ὦ Θεέ, » οὐκ ἀνθρώποι μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνη σώζονται: τὰ γὰρ μεγάλα ἁμαρτήματα μείζονος καὶ πολλοῦ ἐλέου δεῖται.

Στ. θ'. Οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας τυγχανούσης, πίστεως αὐτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία τυγχάνειν. Ἀπὸ ταύτης νηφάλιον (54) μεθυσθήσονται μέθην αἰ περιεχόμενοι αὐτῆς. Εἰ δὲ οἶκος Θεοῦ εἴη ὁ Σωτήρ, ἀπὸ τῆς παιδείσεως αὐτοῦ οὐσης πίστεως μεθυσθήσονται ἀπολαύοντες αὐτῆς.

Στ. θ', ι'. « Ἐπει παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » (αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ εἰπὼν, Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ), εἰκότως « καὶ τὸν χεῖμαρρον τῆς τρυφῆς σου » ἐρχόμενον ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς ποτιεῖς τοὺς μεθυσθέντας ἀπὸ πίστεως τοῦ οἴκου σου. Πηγὴ ζωῆς ὁ Σωτήρ, τῷ μὴ ἐξωθεν ἔχειν, ἀλλὰ παρέχειν αὐτῇ αἰθεῖς πᾶσι τοῖς ζώσιν, οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπερανάβυσσος· κατὰ τὰ αὐτὰ, πηγὴ σοφίας λέγεται. Χεῖμαρρος δὲ τρυφῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῷ τρυφῆν τοὺς πεπωκότας ἀπ' αὐτοῦ, δεχομένους τὰ διάφορα αὐτοῦ χαρίσματα. « Ἐν τῷ φωτὶ σου ἐβόμαθα φῶς. » Φῶς τοῦ Θεοῦ τὸ ἀληθινόν, φῶς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς τοῦ ἀτίλου. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ φωτὶ ἐβόμαθα φῶς, ὡς τὸ ἀτίον φῶς, περὶ οὗ εἴρηται: « Ὁ Θεὸς φῶς ἐστίν. » Συμβαλεῖς τούτῳ τὸ, « Ὁ ἐμὲ ἐώρακώς ἐώρακε τὸν Πατέρα. »

Στ. ιδ'. Οἶδεν ὁ θεὸς λόγος ταῖς λεγομέναις μεταφοραῖς χρῆσθαι. Ὅσπερ ἐνταῦθα τῆς ὑπερηφανίας ὁ ζῶου πλοῦτου, ἀλλ' ἐξέως οὐσης, πόδα ὠνόμασεν. Καὶ ἐν Παροιμίαις, « Τῆς γὰρ ἀπροσύνης οἱ πόδες κατάγουσιν. » Ὁ γοῦν εὐχεται, τοῦτό ἐστι: Μὴ λάβοι χώραν ἐν τῇ ψυχῇ μου ἐπελαθεῖν ἡ ὑπερηφανία· ἀλλὰ μὴδὲ χεῖρ, τοῦτέστι πρᾶξις ἁμαρτωλοῦ, καλέουσαι με: εἰ γὰρ πράξομι τὰ τῶν ἁμαρτωλῶν, κλησθήσομαι ἀπὸ τῆς ἀρετῆς.

Στ. γ'. Αὕτη ἡ χρηστότης προξενήσει σοὶ τὸ κατασκηνοῦσαι ἐπὶ τῆς ἀγίας γῆς, ὡς ποιμαίνεσθαι ἐπὶ τῷ πλοῦτῳ αὐτῆς: ἔξεις γὰρ ποιμένα τὸν ἀληθινὸν ἀγοντά σε ἐπὶ θεῖαν νομῆν, ἥτις πλοῦτος τῆς γῆς ἐκείνης ὠνόμασται.

Στ. δ'. Διὰ πάντων ὠφελίμων ἡμῖν ἑαυτὸν παρέχων ὁ Κύριος, καὶ τροφὴ καὶ ποτὸς εὐρίσκειται. Ὅταν οὖν τροφῶμεν (55) αὐτὸν τυγχάνοντα ἄρτον ζωῆς, καὶ ἐμφορηθῶμεν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος ὄντων βρώσεως καὶ πόσεως ἀληθινῆς (56) κατατρυφήσαντες αὐτοῦ, ἔξομεν αὐτὸν ὀρέγοντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας, τοῦτέστι τοῦ νοῦ, οὗ τὰ αἰσθητὰ, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ νοητὰ.

Στ. η'. Ὀλιγότριον πάθος τυγχάνει ἡ ὀργή, ὡς καὶ

²³ Prov. i, 16.

vocis passivæ? Id.

(56) Vides Didymi manifestum de Christi præ-

sente in Eucharistia corpore testimonium.

τοὺς φρονίμους ἀναιρεῖν· ὄργη γὰρ ἀπόλλυσι καὶ φρονίμους· ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀρετῆς ἐστὶν ἐμποδιστικὴ. « Ὁργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐκ ἐργάζεται » διδ., « Παῦσαι ἀπὸ ὄργης, καὶ ἐγκατάλειπε θυμὸν, » ζηλωτῆς πραυτητος καὶ ἡμερότητος γινόμενος δύνα....

Στ. ι'. Ἄλλ' οὐδὲ ὑπάρξει ὁ ἀμαρτωλὸς καταργουμένης τῆς κακῆς ἕξεως καθ' ἣν τοιοῦτός ἐστιν· τόπος δὲ μὴ εὐρισκόμενος ὡς ἐν τάξει νοσίσθω, ὅσον ἄλλη τάξις μαθητοῦ καὶ διδασκάλου. Μέχρι τὴν ὁμοίαν ἐπιστήμην ἀναλαβὼν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῶν καταστήσεται τάξιν, τοῦ μαθητοῦ τὸν τόπον ἀπολιπὼν. Οὕτω τῆς κακίας ἀναιρουμένης, οἱ ταύτην ἐλόμενοι, τόπον οὐκ ἔξουσιν. Ἔσται δὲ πλῆθος εἰρήνης ἐπὶ τῆς τῶν πραείων γῆς, ὅτε πάντες οἱ ἐχθροὶ πρὸς οὐς ἔχομεν τὸν πόλεμον καταλυθῶμεν (57).

Στ. ιδ'. Λεγθεῖη δ' ἂν καὶ περὶ τοῦ διαβόλου· μετὰ γὰρ ἄρθρου τούτου εἶπεν ἀμαρτωλῶν· καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ οὐδὲ αὐτοὺς ἐν κακοῖς πλουτοῦντας τιτρώσκουσιν, οὐδὲ σφάττουσι δὲ τοὺς σκολιούς τῇ καρδίᾳ φίλους ὄντας αὐτοῖς.

Στ. ιε'. Ἐπεὶ ὁ ἀμαρτάνων τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ ἀποθνήσκει, καὶ τούτων ἡ ῥομφαία ἦν κατ' ἄλλων ἠκόνησαν βλάβει αὐτοὺς εἰσερχομένη εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβεῖη, ὅπως μὴδένα τοξεύσαι δυνηθῶσι. Τόξα δὲ αὐτῶν ἐντεταμένα οἱ πονηροὶ εἰσι λογισμοί· ῥομφαία δὲ ἠκονημένη κατὰ τῶν διαφορῶν ὁ ἀναιρετικὸς ἐστὶ λόγος αὐτῶν.

Στ. ις'. Νόσι δὲ βραχίονας τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Πρὸς διάνοιαν κρείττον ἐπ' δικαίῳ ἄλλῃον γνώσεως ἔχειν μετ' εὐσεβείας, ὑπὲρ πλούτου μετὰ δυσσεβείας τῶν ἀμαρτωλῶν· ὃν πλουτεῖν οἰονταί τινας, τὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως μετερχόμενοι.

Στ. ιθ'. Καιρὸς πονηρὸς ἐστὶν ὅτε ἐπίπονά τις ἀπολαμβάνει ἀμαρτημάτων ἕνεκα. Ἐν τοιοῦτῳ οὖν καιρῷ οὐ καταεισχυθήσονται οἱ ἄμωμοι, οὐκ ἔχοντες πράξεις ἐφ' αἷς ἐστὶ τοῦτο παθεῖν.

Στ. κε'. Πρὸς διάνοιαν, ἐκ νεαροῦ καὶ ἀβεβαίου ἔθους, καθ' ὃν νεωτερίζω· νεώτερος ἤμην, μεταβαλὼν εἰς γῆρας ἦλθον, βίον ἀκηλίδωτον καὶ πολὺν φρόνησιν κεκτημένος. Ὅμως οὖν οὕτω προκόψας « οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλείμιμόν, » τῷ τὸν Θεὸν ἔχειν τρέφοντα καὶ ἄρτους θεοῦ παρέχοντα, ὡς μὴ ζητῆσαι ποτε ἄρτους τοῦ δικαίου σπέρμα, τούτ' ἐστὶ τοὺς κατὰ διδασκαλίαν γεγεννημένους. Ὁλην γοῦν τὴν ζωὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν οὖσαν ἡμέραν ἔλειε κοινωνικὸς ὢν, καὶ δανείζει ἦτοι μαθήματα τοῖς ἀκρωμένοις, ἢ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐλεῶν πτωχῶν, Θεῷ δανείζει, ἐπὶ τὸ κερδῆσαι τόκους σωτηριώδεις· ὥστε καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εὐλογημένον εἶναι πάσῃ ἐβλογίᾳ πνευματικῇ.

Στ. λ'. Ὁ δίκαιος πᾶσαν τὴν ἠθικὴν κατορθώσας ἀρετῆν, ἦλθεν ἐπὶ θεωρίαν. Διδ. καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ τροπικῶς στόμα καλούμενος, οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐν τῷ

A tes pessumdet : ira enim occidit et sapientes ; sed et impedimento est virtuti : « Ira enim hominis justitiam Dei non operatur »²⁴.) Ideo, « Desine ab ira et derelinque furorem, » zelator mansuetudinis et dulcedinis factus.....

VERS. 10. Sed nihil proderit peccatori, irrita cum sit prava iudoles qua talis est ; locus qui non invenitur quasi ordo intelligendus est. Alius est enim ordo magistri et discipuli ; donec similem scientiam suscipiens, in eundem ac ipsius collocabitur ordinem, discipuli loco relicto. Sic sublata improbitate, qui eam elegerunt, non habebunt locum. Erit autem multitudo pacis in mansuetorum terra, quando omnes inimici, quibuscum nobis p^raeliandum est, dissoluti erunt.

VERS. 12. Hæc quoque dici possunt de diabolo : namque cum articulo illum dixit peccatorem ; et peccatores neque ipsos in malis ditescentes lædunt, neque trucidant iniquos, cum sibimetipsis cordi sint.

VERS. 14. Peccator scilicet proprio peccato perit, eorumque gladius, quem in alios exacerant, lædet eos intrans in corda ipsorum ; sed et arcus eorum conterentur, ne quemquam sagittare possint. Arcus vero eorum extensi improba sunt eloquia ; gladius in jurgia exacutus pessumdans est sermo eorum.

VERS. 17. Intellige brachia activas animæ facultates. Quod ad sensum, melius justo parum habere scientiæ cum pietate, quam divitias cum peccatorum impietate : quibus autem divites esse putant nonnulli eos qui falsam sectantur scientiam.

VERS. 19. Tempus malum est quando quis labores tolerat peccatorum causa. In tali igitur tempore non confundentur immaculati, non ea operantes, de quibus est erubescendum.

VERS. 25. Quod ad sensum, ex puerili infirmaque vivendi ratione qua juvenor : junior eram, immutatus ad senectutem perveni, vitam immaculatam, canescentemque meditationem consecutus. Attamen hucusque provectus, « non vidi justum derelictum, » qui quidem Deum habuerit nutritorem divinosque sic præbentem panes, ut nunquam quæsierit panem justî semen, id est justorum disciplinæ eruditi. Tota igitur die in mansuetudine constitutus miseratur, in omnes officiosissimus, et commodat sive præcepta audientibus sive Deo. Qui miseratur pauperem, Deo commodat, fructus salutis lucratus : ideo semen eorum benedictum est omni spirituali benedictione.

VERS. 30. Justus postquam omnia moralem corripuit virtutem, ad contemplationem venit. Ideoque sermo ejus allegorice os vocatus non aliud quid-

²⁴ Jac. 1, 20.

(57) Legendum καταλυθῶσι. EDIT.

quam atque in contemplatione sapientiam meditatur. Sic accipies illud : « Sermocinatio pii, in omnibus sapientia ; stultus vero ut luna immutatur ²⁵. » Et lingua iusti non indiscriminatim neque ut occurrit loquitur ; inquiri enim atque discernit loquendi et non loquendi opportunitatem, et nunc quidem loquitur, nunc vero silet. Hoc quoque sensu illud : « Labia sapientium intellectu clauduntur ²⁶ ; » non verunt enim quando loquendum et quando silentium : intellectu quasi labiorum freno utuntur.

VERS. 31. Quam natura habemus legem in corde, qua quid sit faciendum et a quo abstinendum iudicamus, non alius est atque illius qui creavit nos ad imaginem suam Dei. Profecto cum rectas servamus cogitationes, a peioribus recedentes, meliora quaerimus. Hac lege duce viæ utentes, sine supplantatione ambulamus ad quem properamus terminum. Potest quoque hoc loco lex evangelica significari.

VERS. 34. Justo, quem considerat peccator, quaerens mortificare eum, dicitur : « Expecta Dominum, » etsi multos habes necem adversus te molientes, a Deo accipe salutem. Ita enim tibi constituto socius aderit, et exaltabit te, ita ut jam sæpius nominatam hæreditate capias terram. Notandum est quod in exaltatione sitam esse dicit repromissionis terram. Exaltatur aliquis, nam superna est illa. Et in Isaia igitur dictum est : « Provehet te Dominus ad bona terræ ²⁷. » Atque in quanta sit excelsitate videas, ut Deus ipse promoveat ad eam et exaltet, cum nemini liceat ex seipso ad eam pervenire.

VERS. 36. Transiens, ait, mente ad futuram vitam, non jam inveni impium, ita ut quaererem locum, nec postea invenirem improbos, sublata non eorum substantia, sed indole qua tales sunt. Et quod non inventus est in ordine locus eorum, prius demonstratum est. Si autem de Satana hæc dicerentur, cum princeps huius mundi dictus sit, transit hic mundus, quaesitusque in futuro ævo huius principis locus non invenietur. Si et peccatum locus est diaboli, juxta illud : « Ne date locum diabolo ²⁸, » sublata improbitate, non inventus est impii locus.

VERS. 37. Dicit forte aliquis hanc esse innocentiae et æquitatis differentiam : si innocentia est abstinere a malis, æquitas erit habitus quo recte omnia operamur ; si autem innocentiam dicit rectos mores, æquitas esset inflexa dogmatum veritatis contemplatio. Utrumque jubet, custodire innocentiam et videre æquitatem, ut sint reliquæ in futuram vitam pacifico homini, qui duplicem custodierit innocentiam, et prædictam viderit duplicem æquitatem, reli-

²⁵ Eccli. xviii, 12. ²⁶ Prov. xiv, 3. ²⁷ Isa. i, 19.

(58) Optima Didymi sententia, quod lex naturæ lex Dei sit.

θεωρεῖν σοφίαν μελετᾷ· εἰς τοῦτο παραλήθη τῆ, « Διηγήτης εὐσεβοῦς, διὰ παντὸς σοφία· ὁ δὲ ἀφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται. » Καὶ ἡ γλῶσσα δὲ τοῦ δακαίου οὐκ ἀνεξετάστως, οὐδ' ὡς ἔτυχεν φθέγγεται· κρίνας γὰρ καὶ ἐξετάσας διαφορὰν λεκτέων καὶ οὐ λεκτέων, τὰ μὲν ἐρεῖ, τὰ δὲ ἡσυχάσει· τοιοῦτόν ἐστιν τὸ, « Χεῖλη σοφῶν δέδεται αἰσθήσει, » τῷ ἤσθημένως καὶ λέγειν καὶ σωπαῖν· αἰσθήσει, δεσμῶ τῶν χειλέων κέχρηται.

Στ. λα'. Ὅτι κατὰ φύσιν ἔχομεν νόμον ἐν καρδίᾳ, καθ' ὃν διακρίνομεν τὸ ποιητέον καὶ οὐ ποιητέον. οὐκ ἄλλο ἐστίν, ἢ τοῦ πεποιηκότος ἡμᾶς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα Θεοῦ (58). Ἀμέλει ὅτι ἂν οὐκ ὤλωμεν ἀδιαστρόφους τὰς ἐννοίας, τῶν χειρόνων ἀπεχόμενοι, τῶν κρεττόνων ἀντιποιούμεθα. Τούτῳ τῷ νόμῳ ἡγεμόνι τῆς ὁδοῦ χρώμενοι, ἀνευ ὑποσκαλισμοῦ διαβαίνομεν ἐφ' ὃν ἐπειγόμεθα τέρμα. Δυνατὸν δὲ τὸν εὐαγγελικὸν νόμον δηλοῦσθαι διὰ τῆς παρούσης λέξεως.

Στ. λδ'. Τῷ δικαίῳ φη κατανοεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς ζητῶν αὐτὸν θανατῶσαι, λέγεται, « Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, » εἰ καὶ πολλοὺς ἔχεις τοὺς φονῶντας κατὰ σοῦ, ἐκ Θεοῦ δέχου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω γὰρ διατεθέντι σοι ἀκολουθήσει τῷ ὑψωθῆναι, ὥστε κατακληρονομήσαι τὴν πολλὰκις ἦδη εἰρημένην γῆν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἐν ὕψει που κεῖσθαι τὴν τῆς ἐπαγγελίας λέγει γῆν. Ὑψοῦται τις (59), ἀλλὰ τὴν ἄνω πρὸς ἰδρυμένην. Καὶ ἐν Ἡσαῖα γοῦν· « Ἀναβιβάσει σε Κύριος ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » εἴρηται· καὶ ἐν οἴῳ δὲ ὕψει τυγχάνει αὐτὴ ἡ γῆ σκόπει, ὡς Θεοῦ ἀναβιβάζοντος ; τῷ αὐτῇ καὶ ὑψοῦντος, ὥστε αὐτὴν κληρονομήσαι, τῷ μὴ οἶόν τε εἶναι τίνα ἑαυτῷ ἐπ' αὐτὴν γενέσθαι.

Στ. λς'. Παρελθὼν, φησὶ, τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὸν μέλλοντα βίον, οὐκέθ' εὗρον τὸν ἀσεβῆ, ὡς ζητήσαι τὸν τόπον, καὶ μὴ εὕρισκεσθαι τοὺς φαύλους μετὰ ταῦτα, οὐ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἀφανιζομένης, ἀλλὰ τῆς ποιότητος, καθ' ἣν εἰσιν τοιοῦτοι. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εὕρισκεσθαι τὸν ἐν τάξει τόπον αὐτῶν, προαποδείκνυται. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Σατανᾶ ταῦτα λέγοιτο, ἐπεὶ ἀρχῶν τοῦ κόσμου τούτου εἴρηται, παρέργεται δὲ οὗτος ὁ κόσμος, ζητήσας τις ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τὸν τόπον τούτου τοῦ ἀρχοντος, οὐχ εὕρησει. Εἰ δὲ καὶ ἀμαρτία τόπος ἐστὶν τοῦ διαβόλου κατὰ τὸ, « Μὴ ἐδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ, » τῆς κακίας ἀφανιζομένης, οὐχ εὐρέθη ὁ τόπος τοῦ ἀσεβοῦς.

Στ. λς'. Διαφορὰν ἀκακίας καὶ εὐθύτητος εἴποι ἔστι τις τοιαυτῇ· εἰ μὲν ἀκακία ἢ ἡ τῶν κακῶν ἀπραξία, εὐθύτης εἴη ἢ ἕξις καθ' ἣν ἀπαθῶς πάντα ἐνεργοῦμεν· εἰ δὲ ἀκακίαν λέγει τὴν τοῦ ἡθους κατάρθωσιν, εὐθύτης εἴη ἢ ἀκαμπῆς τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας θεωρία. Ἐκατέρως προστάσει φυλάσσειν ἀκακίαν καὶ ἰδεῖν εὐθύτητα, τῷ εἶναι ἐγκατάλειμμα εἰς τὸν μέλλοντα βίον τῷ εἰρηνικῷ ἀνθρώπῳ πεφυλόχῳτι διττῇ ἀκακίαν, καὶ τεθεωρηκότι τὴν προειρημέ-

²⁸ Ephes. iv, 27.

(59) Decesse aliquid videtur. EDIT.

ν δετήν εὐθύτητα τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῶν ἀσ-
 ῶν ἐξολοθρευομένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἅμα κατὰ τὸν
 ρισ κρίσεως καιρὸν. Σωτηρία δὲ τῶν δικαίων γίνε-
 ῖ παρὰ Κυρίου ὑπερασπίζοντος αὐτῶν ἐν καιρῷ
 ἰψέως. Ὑπάρξει δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ βοηθείας παρὰ
 Κυρίου τυχεῖν, καὶ τὸ ρυσθῆναι ἐκ πολεμίων,
 ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξαιρεθῆναι ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλῶν,
 οὗτός ἐστι πρᾶξεως ἢ δυνάμεων πονηρῶν, διότι ἠλπ-
 ῖν ἐπ' αὐτόν. Διὸ καὶ ὁ ψαλμὸς οὗτος ἐν οἰκείῳ ἀρι-
 μῶν τῶν λεγομένων ἐν αὐτῷ τέτακται· ἔστι γὰρ
 ρακοστής ἔκτος. Οὗτος δὲ ὁ ἀριθμὸς ὁμοῦ τρίγωνος
 εἰ τετραγώνος ἐστιν πλευρᾷ τῆς ὀγδοῦς· ἔστι δὲ ἡ
 γδοῦς ἀναστάσιμος τοῦ Σωτῆρος ἡμέρα. Ἡ δὲ τε-
 ράγωνος πλευρὰν ἔχει τὸν ἕξ ὄντα ἀριθμὸν τέλειον·
 ἕξαις γὰρ ἕξ, τριάκοντα ἕξ· τρίγωνος δὲ κατὰ τοῦτο.
 Ἐξ γὰρ ἀπὸ μονάδος ἕξης ἕως ὀγδοῦδος ἀριθμήσεις,
 οὐκ ἄλλον τούτου εὐρήσεις ἀριθμὸν.

PSALMUS XXXVII.

Στ. β'. Ἐξομολογούμενον πρόσωπον εἰσάγεται ἐν
 τῷ ψαλμῷ τούτῳ. Εἰ πέπρακται μοι, φησὶν, τοιοῦ-
 το (50) ἐφ' οἷς ἄξιον ὑπὸ θυμοῦ ἐλεγχθῆναι, ἀλλὰ γε
 μετανοήσας παρακαλῶ, ὑπὸ λόγου, καὶ μὴ ὑπὸ θυμοῦ
 ἐλεγχθῆναι, καὶ ὑπὸ διδασκαλίας, καὶ μὴ ὑπὸ ὀργῆς
 κταδευθῆναι. Καὶ τὸ εὐλογον τῆς αἰτήσεως ἐπιφέρει
 λέγων· «Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι· καὶ ἐπ-
 εστῆρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου.» Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου
 βέλη εἰσὶν. Αὐτὸς τοίνυν ὁ Σωτῆρ φησὶν· «Ἐθῆκέ
 με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ τῆς φαρέτρας αὐτοῦ ἐκρυ-
 ψέ με.» Ὁ λέγων οὖν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, βέλος
 ἐπίησι· καὶ ἐπὶ λέγει ἐπιστρεπτικά, τῷ βέλει τοῦ-
 τῷ τιτρώσκει τὸν συνετὸν ἀκροατὴν. Ὁ οὖν δυνά-
 μενος ἐκ τοῦ τιτρώσθαι νενοηκέναι καὶ ἠλπικέναι,
 θαρραίνει ὅτι οὐκ ἔπεσε τὰ βέλη τοῦ Θεοῦ τὰ λογικά, C
 οὐδ' ἐξω γέγονεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καθίκετο αὐτοῦ· ὡς
 λέγεσθαι, Ἐώρακας, ὡς κατενύγη ὁ δεῖνα; καὶ,
 «Ἐπεστήρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου.» Λέγει ἂν
 τῷ τύποντι διδασκάλῳ ἢ παιδαγωγῷ ὁ τυιτόμενος,
 ὅτε οὐ παρέργως τύπεται, «Ἐπεστήρισας ἐπ' ἐμὲ
 τὴν χειρὰ σου.» Τῆς γὰρ χειρὸς Κυρίου ἐπιεικμένους
 τῶ ἀφίεντι τὰ λογικά βέλη, τιτρώσκειται καὶ ἐμπή-
 γνυται τὰ βέλη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος. Ἀλλοὶ δὲ
 ποτε ἢ τῶν βελῶν προσηγορία καὶ τὰς κολάσεις, ὡς
 ἐν τοῖς προάγουσιν εἴρηται. Φησὶ τοίνυν· Ἐπεὶ
 ἀμαρτίας πεποίηκα, αἷς ἀκολουθεῖ κλάσις, τὰ βέλη
 σου ἦδη ἐνεπάγησάν μοι.

Στ. ε'. Τὰς μὲν ἀνομίας ὑπερηκέναι, τὴν κεφα-
 λὴν ἑαυτοῦ φησὶν, ὥστε πιῆσαι (61) καὶ βαρῦναι τὸ
 ἤγεμονικὸν αὐτοῦ τροπικῶς κεφαλὴν ὀνομαζόμενον,
 ταύτας δὲ καὶ τρόπον φορτίου βεβαρῦνθαι ἐπ' αὐτόν.
 Τῆς γὰρ κακίας φύσει κατωφεροῦς καὶ βαρυτάτης
 οὐσῆς, ὡς ταλάντι μολίβδου παραβάλλεσθαι, μόνος
 ὁ μετανοῶν ἀσθησὶν τοῦ βάρους αὐτῆς λαμβάνει,
 ολομένου κουφοτάτην αὐτὴν ὑπάρχειν τοῦ σὺν ἡδονῇ
 ἐνεργούντος αὐτήν. Ὅθεν Ἰησοῦς τοὺς κοπιῶντας
 καὶ πεφορτισμένους διὰ μετανοίας ἤκειν πρὸς αὐτὸν
 καλεῖ, αἰσθηθέντας τοῦ ἄχθους τῆς ἀμαρτίας, καὶ

⁵⁰ Isa; xlii, 2.

(60) Legendum τοιαῦτα, vel τοιοῦτο ἐφ' ᾧ. Edit.

(61) A themate πῆξω. Notat Sturzius η pro ε usitatum fuisse Alexandrinis. Id.

A quis impiorum penitus deletis ob idipsum, et simul
 in iudicii tempore. Salus autem justorum fit a Do-
 mino protectore eorum in tempore tribulationis.
 Eveniet autem ipsis et auxilium consequi a Do-
 mino, et ab hostibus liberari; sed et erui de mani-
 bus peccatorum, operum scilicet, vel potestatum
 improbarum, quia speraverunt in eo. Ideoque hic
 psalmus in proprio numero dictorum in ipso collo-
 catur; nam sextus et tricesimus est. Hic autem nu-
 merus una triangulus et quadrangulus est latere
 octonario; est autem ogdoas resurrectionis Salva-
 toris dies. Quadratus quippe latus habet sex, qui
 numerus perfectus est: sexies enim sex, sex et tri-
 ginta sunt; trigonus autem hoc modo. Si enim ab
 unitate ordinatim ad ogdoadem numeraveris, hunc
 B ipsum inveneris numerum.

Vers. 2. Manifesta in hoc psalmo persona indu-
 citur. Si factum est mihi, ait, sicut meritis sum,
 furore argui, verum pœnitens precor verbo et non
 furore argui, disciplinaque et non ira corripi. Et
 preceationis rationem exponit his adjectis: « Quo-
 niam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti
 super me manum tuam. » Verba Domini sagittæ
 sunt. Ipse enim Salvator ait: « Posuit me sicut
 sagittam electam, et pharetra sua abscondit me ⁵⁰. »
 Qui dicit igitur verbum Domini, sagittam emittit;
 et cum dictis in bonam viam reducere quærit, hac
 sagitta prudentem auditorem transfigit. Qui igitur
 ita transfixus credere et sperare potest, confi-
 dit, quoniam non ceciderunt sagittæ Dei spiritales,
 neque trans ipsum transierunt, verum sibi infixæ
 sunt: quasi dicatur, Vidisti, ut compunctus est iste?
 Et, « Confirmasti super me manum tuam. » Dicere
 potest verberanti magistro aut præceptori verberatus,
 cum non indiligenter verberatur. « Confirmasti
 super me manum tuam. » Manu enim Domini super
 emittentem rationales sagittæ ingravata, vulneratur,
 et infixæ sunt sagittæ in audientis animam. Ostendit autem nonnunquam sa-
 gittarum denominatio et pœnas, ut in præcedentibus
 dictum est. Ait igitur: Postquam peccatum feci,
 quod secuta est pœna, sagittæ tuæ jam infixæ sunt
 mihi.

Vers. 5. Iniquitates autem supergressas esse
 caput suum dicit, adeo ut coarctaverint atque
 gravaverint intellectum ejus allegorice caput nomi-
 natum: quæ quidem sicut onus gravatæ sunt su-
 per eum. Improbis enim cum sit natura proclivis
 et gravissima, atque cum plumbi massa æquipa-
 randa, solus pœnitens ponderis ejus sensum perci-
 pit, novitque eo leviozem videri quo quis cum
 voluptate operatur eam. Unde Jesus laborantes et
 oneratos per pœnitentiam venire ad se invitat, ini-
 quitatis suæ oneris conscios, et sub eo laborantes.

Cicatrices autem quas habuit ex inflammatis improbi sagittis, in putredinem et fetorem venisse ait, a facie quam habuit insipientiæ. Malignitati enim semper ita comes insipientia; virtutis autem opera cum sapientia fiunt. Quæ autem sequuntur, sic interpretanda sunt. « Usque in finem, » id est per vitæ tempus « incurvatus sum, » quæ deorsum sunt sapiens atque in terram despiciens, ideoque contristatus et miserabilis eram; quod indicat « miser factus sum. »

VERS. 6, 7. Sive propter cogitationes meas, sive propter perversos spiritus. Itaque omni vita contristatus ambulabam, omni hilaritate abjecta. Cum autem ferant Scripturæ, nunc quidem « lumbi mei, » nunc vero, « ilia mea impleta sunt illusionibus, » dicendum est quod cum in lumbis et ilibus confluant semina ad generationem spectantia, hæc implentur illusionibus, cum non ad generationem, sed ad fornicationem usurpantur.

VERS. 9. Ab imo poenitentiae suspiria doloris trahens, non ficta nec simulata, sicut poenitentiae simulatores, ideoque confidens dicit tibi, Domine: « Quoniam ante te est desiderium cordis mei. » Omnis enim malorum cupiditas procul a te, atque absconditur. Desiderium autem cordis mei ex iniquitate ad virtutem transeundi . . . poenitentiam exoptans, bonum desiderium habet, quod in oculis non est. Potest et de malo desiderio dicere: Cum insita mihi prava cupiditas te non effugiat, hanc confessus gemam, ut gemitus meus libere editus a te non sit absconditus.

VERS. 10. Corde meo, mea scilicet intelligendi facultate turbationem perpessa, virtus mea, quæ animi cogitationes spectat, dereliquit me. Sed et veritatis scientia, « quod est lumen oculorum meorum, » nempe mentis meæ, « non est mecum. » Intentus enim ad ratione carentia, neque lucide cogitare, neque fortiter decernere poterō. Potest quoque virtus esse hæc dicentis, et lumen oculorum ejus, rectus sermo quo ratione præditus est. Hic igitur dereliquit eum, nec jam esse cum eo videtur, conturbata cordis ejus dicta virtute secundum ægendi rationem: sicut et lumen oculorum, prout illuminat explanatione videntium. Quos autem habebat amicos, ait, et proximos, dum laute viveret, hos adversarios et hostiles habuit, cum a malo recedere et bonum facere cœpit. Isti quidem qui nuper mihi forma et habitu proximi erant, « de longe steterunt, » hostium more. Hoc quoque sic accipi potest: Si quis rebus defecerit, derelinquitur ab omnibus qui nuper juxta eum proximi amique erant . . . quem olim exoptabant. Istorum imagines invenias in Job: « Et qui hostiliter et certatim quærere animam meam et vim mihi inferre voluerant, coactantibus verbis, quasi haud dubie demonstrativis decipere me putantes;

κοπήσαντας ἀπ' αὐτοῦ. Τοὺς δὲ μίλιωτας οὗς ἔσχεν ἀπὸ τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν, εἰς σῆμα καὶ δυσωδίαν τετράφθαι φησὶν ἀπὸ προσώπου ἧς ἔσχεν ἀφροσύνης. Σὺν ἀφροσύνῃ γὰρ οὐχ ἡ τυχεῖος συνίσταται κακία· ὡς αὐτὸ μετὰ φρονήσεως τὰ κατ' ἀρετὴν εὐεργετῆται. Τὰ δ' ἐξῆς τάχα οὕτως ἀναγνωστέον· « Ἐπεὶ ἕως τέλους, » τούτεστι διὰ βίου « κατεκάμφθην, » τὰ κάτω φρονῶν καὶ ἐπὶ γῆν βίπτων, ἠκολούθησεν τὸ οἰκτρὸν καὶ ἔλειπὸν με εἰς: δ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐταλαπύρησα. »

Στ. ζ', ζ'. Ἦτοι τῶν λογισμῶν μου, ἢ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Τοῦτου ἕνεκα διὰ βίου σκυθρωπίζω ἐπορευόμην, πάσης ἁμαρτίας ἀφαιρεθείσης. Ἐπιτιθεῖ δὲ φέρονται Γραφαί, ὧν ἡ μὲν, « ψῦλαι μου, » αἱ δὲ, « αἱ λαγόνες μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμῶν, » ῥητέον, ὅτι ἐπεὶ περὶ τὰς ψύσας καὶ τὰς λαγόνας συνίσταται τὰ σπέρματα εἰς παιδοποιῶν συντείνοντα, ἐμπαιγμῶν ἐμπιμπλάνται ταῦτα, ὅταν μὴ εἰς παιδοποιῶν, ἀλλὰ πορνικῶς ἐπιτελεῖται.

Στ. θ'. Ἀπὸ βάθους μετανοίας τοὺς ἐπὶ μεταβολῆ στεναγμούς προφέρων, οὐκ ἐξ ἐπιπολήσεως καὶ ἐπιτιμώσεως ὡς οἱ μετανοίας ὑποκρίται· διὸ καὶ θαυρῶν λέγει (62) σοι, Κύριε, « Ὡς ἄρα ἡ ἐπιθυμία τῆς καρδίας μου ἐναντίον σου ἐστίν· πᾶσα μὲν γὰρ φαύλων ἕρεξι μακρὰν σου καὶ κέρυπται σε. Ἡ δὲ τῆς ἐμῆς καρδίας τῷ μεταθεῖν ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν . . . σίαν μὲτάνοιαν ποθοῦσα, ἀγαθὴν ἐπιθυμίαν ἔχει, ἥτις ἐν ὕψει οὐ τυγχάνει. Δύναται καὶ περὶ τῆς φαύλης ἐπιθυμίας λέγειν· Ἐπεὶ ἡ ἐγκειμένη μοι πονηρὰ ἕρεξι οὐκ ἔλαθέ σε, περὶ ταύτης ἐξομολογούμενος στενάξω, ὡς τὸν στεναγμὸν τὸν περὶ αὐτὴν εὐκρίψαστον οὐτα μὴ κεκρύφθαι ἀπὸ σοῦ.

Στ. ι'. Τῆς καρδίας μου, τούτεστι τῆς διανοητικῆς μου δυνάμεως τάραχον ὑπομενούσης, ἢ ἰσχύς μου ἢ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐγκατέλιπέ με. Ἀλλὰ ἡ τῶν ἀληθῶν γνώσις, « φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, » τούτεστι τοῦ νοῦ, τυγχάνουσα, « οὐκ ἐστὶ μετ' ἐμοῦ. » Διατεθεὶς γὰρ κατὰ τὰ ἄλογα, οὐδὲ ἐννοεῖσθαι φωτιστικῶς, ἢ ἰσχυρῶς διανοεῖσθαι δύνησμαι. Δύναται καὶ ἰσχύς εἶναι τοῦ ταῦτα λέγοντος, καὶ φῶς ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὁ ὀρθὸς λόγος καθ' ὃν ἐστὶ λογικὸς. Οὗτος οὖν ἐγκατέλιπεν αὐτὸν, καὶ οὐκέτι εἶναι μετ' αὐτοῦ δοκεῖ, παραχθείσης αὐτοῦ τῆς καρδίας ἰσχύος ὀνομαζομένης, κατὰ τὴν τῶν πρακτικῶν ὑφήγησιν· φῶς δὲ ὀφθαλμῶν, κατὰ τὸ φωτίζειν τῇ σαφηνείᾳ τῶν ὁρώντων. Καὶ οὐς δὲ εἶχον, φησὶ, φίλους καὶ πλησίον, φιληθῶνως ζῶν, τούτους ἀντικειμένους καὶ πολεμίους ἔσχον, βέβησας ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῆσαι. Οὗτοι δὲ καὶ ἐγγιστά μου πρότερον ὄντες σχίσαι καὶ διαθέσαι, (ἀπὸ μακρὰν) πολεμίων ἐστήσαν· τρόπον. Ῥητέον δὲ καὶ οὕτως· Ὅτι ἂν τις περιπέσσει περιπέσει, ἐγκαταλείπεται ὑπὸ πάντων τῶν πρότερον ἐγγιζόντων καὶ φίλων καὶ πλησίον διανοῶν τὸν πάλαι ποθοῦμενον· τούτων εἰκόνας εὖροις ἐν τῷ ἰώδ· « Καὶ οἱ βλαπτικῶς δὲ καὶ φιλονεικῶς ἐκζητεῖν τὴν ψυχὴν μου προελόμενοι, καὶ βίβη περιβαλεῖν με ἠθέλησαν, ἀναγκαστικῶς λόγοις, ὡς ὄθθεν ἀπολα-

κοῦς ὑπαγαγεῖν με νομίζοντες· ἀλλὰ τὰ πρὸ τού-
 ν λεγόμενα ἐπὶ ἐκζητήσει τῶν κακῶν οἷς ὑποβάλ-
 ῖν με ἔσπευδον, ὠφθῆσάν μοι ματαιότης· ἤκουον
 ῥ οὐχ ὡς ἀποδείξω, ἀλλ' ὡς ματαίας καὶ ἀπατη-
 ς σοφιστείας· ματαιότητα δὲ δι' ὧν σοφίζονται
 λεγόμενοι δι' ὅλης ἡμέρας, τουτέστι διὰ βίου δολί-
 ςτα μελετῶσιν οὐτε ἀποδείξεις τότε τοῖς πράγμασιν
 ἰφῆροντες, ἀλλὰ σοφιστικῶς συναρπάζειν κρίναν-
 τες.

Στ. εδ'. Ὁ κρίνας φυλάττει τὸ, « Οὐ παραδέξῃ ἀκρίην
 ἐν τῷ λαν. » Πρὸς τοὺς δολίους καὶ ἀπατηλοὺς λόγους κε-
 ῖφεται, οὐδ' ἀσθησὶν αὐτῶν τὴν ἐξ ἀκοῆς ἔχειν
 ἰσχυρόμενος· πολλῶν δὲ πλέον ἀλάλου δίκην οὐδ' ἀπο-
 κρίνεσθαι πρὸς τοὺς τοιοῦτους λόγους ἢ ἐλέγχειν αὐ-
 τοὺς βουληθεῖη. Εἰρηται γὰρ ἐν ἄλλοις, ἡλίθιοι εἶναι
 ἢ ἐξελέγχειν τοὺς λαν εὐθῆεις λόγους. « Ἐγενόμην »
 ὅν, φησὶ, πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἀνθρώπους « ὡς οὐκ
 κούειν, οὐδ' ἔχων ἐν στόματι μου ἔλεγμους. » Κίν-
 υνον γὰρ ἔχει πολλάκις τὸ δυσφήμων λόγων ἀκούειν,
 αὐτὸ τὸ διαλέγεσθαι περὶ προβλημάτων ὑποκει-
 μένων κολάσει. Διὸ μακάριον κεχωρῶσθαι πρὸς τὰ
 οὐαῦτα, καὶ νομίζεσθαι μὴ οἶόν τε εἶναι αὐτὰ
 λέγειν.

Στ. εε'. Ἐπεὶ πάντων τῶν ἄλλων καταρρησάσας,
 ἤλπισα ἐπὶ μόνῳ σοι, ὦ Κύριε, τυγχάνων μου καὶ
 θεός σου εἰσακούσῃ, ὃν εὐξάμενος εἶπον, ἀρξάμενος
 ἐπὶ τοῦ Κυρίου, « Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με. »
 Πολλάκις γὰρ οἱ συνόντες μοι ὅτε ἡμάρτανον ἄλιτῆ-
 ροι δαίμονες δνειδίζουσι, τὰ προπεπραγμένα εἰς
 μέσον φέροντες, ὡς διὰ τούτου ἐμποδίσαι τὴν μετά-
 νοίαν μου πειρώμενοι, καὶ ἀπόγκωσιν σωτηρίας
 ἐμποεῖσαι. Ἐγὼ γοῦν πρὸς οὐς ὑποβάλλουσιν τοιοῦ-
 τος λογισμοὺς κωφὸς καὶ οὐκ ἀκούων γεγέννημαι,
 οὐδ' ἐλέγξει αὐτοὺς βουλόμενος, ὅπως μὴ περὶ τούτου
 καταγινόμενος, ἐκλύσω τὴν σύντονον περὶ τὴν μετά-
 νοίαν προθυμίαν. Ἐπεὶ οὖν ἠλπισον, ὦ Κύριε, θαρρῶ
 εἰσακουσθήσεσθαι.

Στ. ες'. Ἐτοιμος καὶ εὐτρεπὴς πρὸς τὰς ἐξ ἀσθη-
 σεως μάστιγας εἰμι. Ἀμέλει οὖν καὶ ἡ ἀλγηδὼν
 μου, καθ' ἣν ἀλγῶ ἐπὶ τοῖς προπεπραγμένοις ἐν-
 ώπιόν μου ἐστίν, τιτρώσκουσα καὶ μαστίτζουσα με. Ἡ
 πρὸς ἡμᾶς θηλονότι συμπάθεια, ἥς ἕνεκα τοῦ οἴκειου
 πάθους ἔχει διὰ παντός τὴν ἀνάμνησιν· « Ἀφ' ὧν
 γὰρ κέπνονθεν, » ὁ Παῦλός φησιν, « αὐτὸς πειρασθεὶς,
 δύναται τοῖς πειραζομένους βοηθεῖσαι. »

Στ. εδ'. Ἐστὶ μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ
 τίνα σπεύδοντα κατορθοῦν μετανοίας ἔργα. Ἀμαρ-
 τῖαν ἑαυτοῦ τὴν τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου καλεῖ,
 ὡς ἀπαρχὴ γεγονώς τοῦ ἡμετέρου φυράματος· ὡς
 νέος Ἀδὰμ ἐν ἑαυτῷ τὸν παλαιὸν ἀναπλάσαι βουλό-
 μενος, ὑπὲρ οὗ τῆς ἀμαρτίας μεριμνῶν τίνα καθάρη
 ἰτρόπον. Μεριμνῶντος γὰρ ἦν ἄπερ ἐν Εὐαγγελίοις
 ἐρθέξατο ῥήματα· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν,
 καὶ τί ἤθελον εἰ ἦδη ἀνήσθη; » φησὶν· ἔκεινο γὰρ
 ἔλεγεν, ὃ τὰς ἡμετέρας ἀκάνθας ἐδαπάνησεν.

Στ. εε'. Θεοδώρητου καὶ Διδύμου.— Ὅσον ἐπὶ τὸ
 μετανοεῖν ἐπὶ ἀμαρτήμασιν, ἀγαπητὸς ὠφείλον εἶναι·

A sed hæc prius dicta de inquisitione malorum quibus
 me implicare nitebantur, visa sunt mihi vanitates;
 audiebam enim non ut demonstrationes, verum ut
 vana dolosaque sophismata. Vanitatem autem
 quam sophisticè loquuntur tota die, id est tota
 vita dolos meditantur; non demonstrationes tunc
 rebus adjicientes, sed sophisticè persuadere judi-
 cantes.

VERS. 14. *Judicio præditus observat illud: « Non
 præstabis auditum vanum. » Ad dolosos fallacesque
 sermones obmutuit, nec auditu vult capere eos:
 verum potius muti instar esse neque talibus sermo-
 nibus respondere eligit, quam refutare eos. Dictum
 est enim in alio loco, insipientis esse stollida nimis
 verba redarguere. « Factus sum » igitur, ait, ad
 tales homines « sicut non audiens, neque habens
 in ore meo redargutiones. » Nam sæpius periculo-
 sum est improba verba audire, et de controversiis
 pœnæ obnoxiiis disserere. Præstat itaque ad talia
 nos obmutescere et videri quid respondeamus non
 habere.*

VERS. 15. *Cæteris omnibus despectis, in te solo
 speravi, Domine, qui mecum es, quiq̄ue, Deus,
 exaudies me, cum te incipiendo invocarem dicens:
 « Domine, ne in furore tuo arguas me. » Sæpius
 enim pessimi dæmones, me scientes peccavisse,
 opprobriis lacessunt, quæ prius feceram objicientes,
 quærentesque propterea impedimento esse ne ad
 pœnitentiam revertam, ut in desperationem salu-
 tis veniam. Ego vero ad talia quæ suggerunt so-
 phismata mutus et non audiens factus sum, neque
 redarguere eos volens, ne quid, in hoc involutus,
 ex meis ad pœnitentiam conatibus remittam. Quo-
 niam igitur speravi, Domine, exaudiri confido.*

VERS. 18. *Paratus atque idoneus sum in conscien-
 tiæ flagella. Profecto igitur et dolor meus, quo de
 olim factis doleo, in conspectu meo est, vulnerans
 et flagellans me. Certe apud nos compassio, cujus
 causa proprii doloris semper habet memoriam.*

« In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus,
 potens est et eis, » inquit Paulus, « potens est et eis,
 qui tentantur auxiliari. »

VERS. 19. *Sollicitum esse de peccato suo est festi-
 nare ad pœnitentiæ opera. Propriam iniquitatem ge-
 neris nostri vocat, ut principium facta nostræ genera-
 tionis: sicut novus Adamus in seipso veterem re-
 ficere volens, pro quo peccatorum cogitans quodam
 purificatus est modo. Cogitabat enim quæ in Evan-
 geliis dicta sunt verba: « Ignem veni mittere in
 terram, et quid volo nisi ut accendatur? » ait.
 Illum enim dixit, qui nostras consumpsit spinas.*

VERS. 20. *Theodoreti et Didymi. — Postquam me
 peccatorum pœnituit, dilectus esse debebam; isti*

⁶⁶ Luc. XII, 49.

vero non modo me non dilexerunt, sed exclamantes horrendi cadaveris instar rejecerunt me.

VERS. 21. Etsi isti rejecerunt me ut cadaver horrendum, tu autem protege me sub valida manu tua; te enim præsente infirmi ac debiles inimici mei.

Α αὐτοὶ δὲ πρὸς τὸ μὴ ἀγαπᾶν, ἀπέβριπτόν με ὡς νεκροῦ βδελυκτοῦ διὰ τὸ ὀδωδέναί.

Στ. : α'. Εἰ κάκεινοι ἀπέβριψάν με ὡς νεκρὸν ἐξελυγμένον, ἀλλὰ σὺ σκέπε με ὑπὸ τὴν κραταίαν σ' χεῖρα' σοῦ γὰρ παρόντος, ἀνίσχυροι καὶ ἀσθενεῖς ἔχθροί.

PSALMUS XXXVIII.

VERS. 1. Rex David arcam Dei ducens Jerusalem, cantores quosdam viros sanctos instituit, quibus officium ac munus esset hymnos Dei canere. Unus igitur eorum Idithun erat, sicut in catalogo et enumeratione prius citatorum cantorum dictum est. In Paralipomenis aliquid simile cernitur. Designatum sibi psalmum ipse cum pro David fecisset, cecinit, vel ab ipso David factum suscipiens recitavit. Est quoque in hoc psalmo pœnitentia ad virtutem red-euntis persona.

Στ. α'. Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ ἀγαγὼν εἰς Ἱερουσαλήμ, ὤδοις τινὰς ἀνδρῶν ἱερῶν ἔταξεν ἀπ' αὐτῆς τῆς λειτουργίας τε καὶ τάξεως, ὥστε τοὺς ὕμνους τοῦ Θεοῦ ᾄδειν. Εἰς οὖν τῆν ταύτων καὶ ὁ Ἰδιθούμ ὡς ἐν τῷ καταλόγῳ καὶ ἐξηριθμήσει τῶν προειρημένων ὤδων. Ἐν ταῖς Παραλειπομέναις φέρεται τι τοιοῦτον. Τὸν προκειμένον αὐτῷ ψαλμὸν αὐτὸς ὑπὲρ τοῦ Δαυὶδ ποιήσας ᾄσεν, ἢ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ γενόμενον αὐτὸν παραλαβὼν ἀπέγγυε. Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ ἐκ μετανοίας εἰς ἀρετὴν εἰσαγόμενον πρόσωπον τὸ ἀπαγγέλλον.

VERS. 2. Cum fere omnis iniquitatis causa in verbo sit, qui custodire proficitur operibus suis vias ejus, pignus secum facit ne delinquat in lingua sua. Si enim in sermonibus suis omni non immaculato verbo abstineret, consequens esset eum ab omni opere iniquo purificari. « Nam ex verbis tuis, » ait, « justificaberis, et verbis tuis condemnaberis »⁴¹; » atque : « Amen dico vobis, de omni re rationem dabit in die judicii »⁴². » Peccator hic et diabolus, vel et præsens homini malignus angelus dicitur. Cum igitur aliquis secum dixerit vias se custoditurum esse, et positurum ori suo custodiam, tum exurgens peccator, adversus pœnitentem instructus, ei in memoriam revocat quæ prius egerit, exprobratque in medium proferens; vel ei blandiri commemoratione volens, ut in pristinum reducat peccatum, jam recedentem ab eo. Sic igitur, ait, consistente peccatore adversum me, obmutescens ad sermones ejus silui, cum jam bona dicere inciperem : inceperam enim nobis de innocentia dicere, vel de bouis doctrinis.

Στ. β'. Ἐπεὶ σχεδὸν ἀπάσης ἀμαρτίας ἀρχὴ δὲ λόγου γίνεται, ὁ φυλάξαι προθέμενος τὰς ὁδοὺς τῶν κρατῶν ὁδοὺς αὐτοῦ, πρὸς σεαυτὸν συνθήκας τίθει ὅπως μὴ ἀμάρτη τῇ γλώττῃ. Εἰ γὰρ τὸ ἀναμάρτητον περὶ τὸν λόγον αὐτῷ τηρηθῆι, ἀκολουθήσει τὸ καθαρευσαὶ ἀπὸ τῶν κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτημάτων. « Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, » φησί, « δίκαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ » καὶ, « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, περὶ παντὸς ῥήματος λόγου ὡς αἰετὸν ἐν τῇ κρίσει. » Ὁ ἀμαρτωλὸς ἀναυθὰ καὶ ὁ διάβολος, ἢ καὶ ὁ παρῶν τῷ ἀνθρώπῳ πονηρὸς ἄγγελος λέγεται. Ὅταν οὖν τις πρὸς ἑαυτὸν εἴπῃ τὰς ὁδοὺς φυλάξαι ἑαυτὸν, καὶ θεῖναι φυλακὴν τῷ στόματι, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ συνιστανόμενος ὁ ἀμαρτωλὸς ἀντιπαρτεταγμένος ἐναντίον τοῦ μετανοούντος ὑπομιμνήσκει τὰ πρότερα ἐπ' ὀνειδισμῶν, εἰς μέσον αὐτὰ φέρει, ἢ γαργαλίσαι διὰ τῆς ὑπομνήσεως θέλων, ὅπως κατασπάσῃ εἰς τὴν προτέραν ἀμαρτίαν τὸν ἀποστάντα αὐτῆς. Οὕτω γοῦν, φησὶν, συστάντος τοῦ ἀμαρτωλοῦ κατενώπιόν μου, κωφωθεὶς πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐσίγησα ἀπ' ὧν ἠρξάμην λέγειν ἀγαθῶν· ἀρξάμενος γὰρ ἡμῖν περὶ ἀναμαρτησίας λέγειν, ἢ (63) ἐξ ἀγαθῶν δογμάτων.

VERS. 3. Sermonibus suis consurgente adversum me peccatore, conculit inflammatum cor meum. Cum nihil loquerer ad talia eloquia, intra me fervor coaluit, « et in meditatione mea exardescet ignis. » Qui non dissoluto, sed diligenter et fervide divina meditatatur, hoc dicet, « accenso tali meditatione igne et penitus delente pristinam perversamque agendi rationem. — Ad peccatorem, ait, « obmutui, et humiliatus sum et silui, » ad Deum vero, « locutus sum in lingua mea. » Qui sincero desiderio et meditatione profert verba, in propria lingua loquitur, et qui dolose verba habet, lingua loquitur aliena. Insuper cum habeamus et in interiore

Στ. γ'. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ συστάντος κατενώπιόν μου ἀμαρτωλοῦ, ἐθερμάνθη διαπυρωθεῖσα ἡ καρδίᾳ μου. Ἐπεὶ δὲ μηδὲν ἐφθεγγάμην ἐκ τῶν τοιοῦτων λογισμῶν, ἐντός μου ἡ θερμανσις ἐφυλάχθη, καὶ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. Ὁ μὴ ἐκλύτης ἀλλὰ σπουδαίως καὶ διαπύρως μελετῶν τὰ θεῖα, εἶπὶ τὸν προκειμένον, ἐξαπτομένου πυρὸς ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης διεσθιόντος τὴν προϋπάρχουσαν πονηρὴν ἔξιν. — Πρὸς μὲν τὸν ἀμαρτωλὸν, φησὶν, « ἐκωφώθη, καὶ ἐταπεινώθη καὶ ἐσίγησα » πρὸς δὲ τὸν Θεὸν « ἐλάλησα ἐν γλώσσῃ μου. » Ὁ ἀπὸ γνησιοῦ πόθου καὶ φρονήματος προφέρων λόγους, ἐν γλώσσῃ τῇ ἑαυτοῦ λαλεῖ, τοῦ δολερῶς φθεγγομένου γλώσσῃ ἀλλοτρίᾳ

⁴¹ Matth. xii, 37. ⁴² ibid. 56.

(63) Legendum videtur ἦ. Edit.

λαλούντος. Καὶ ἔτι ἐπεὶ ἔχομεν καὶ ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ γλῶσσαν, κυρίως ἡμῶν αὐτῆ γλῶσσά ἐστιν, καθ' ἣν ἀπὸ διαθέσεως ἔστι λαλεῖν.

Στ. γ'. Ἐπεὶ πᾶς συνετὸς πράσσει καὶ ἐνεργεῖ ἐπὶ τέλει τινί, ὃ καὶ σκοπὸς καλεῖται, δεῖ δὲ τούτου γινώσκειν ἔχειν, εὐχεται γινῶσκειν τί τὸ τέλος καθ' ὃ ζῆν προτίθεται, καὶ τίς ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὰ θεωρήματα τῆς ἀληθείας ἡμερῶν. Οὕτω γὰρ εἰσεται τί αὐτῷ ὑστερεῖ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ.

Στ. δ'. « Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου. » Ἐξ οὗ εἰς τὸν βίον παρηλθὼν εἰς τὸ ἀγωνίασθαι ἀνεγράφη (64). Ὡς κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν πάλην πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Ὑπερβὰς δὲ τὸν παῖδα καὶ ἀνὴρ γενόμενος, πρὸς ἀρχὰς, πρὸς ἐξουσίας κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα (65). Σημαίνει οὖν τὸ παλαιστὰς εἶναι ταυτὸν τῷ, Ἐν ἀγῶνι ἔθου τὰς ἡμέρας μου. Δύναται νῦν ὑπόστασις ἀντὶ οὐσίας λέγεσθαι, ἢ ἢ τὸ λεγόμενον τοιούτον. Ἐτέρᾳ δὲ περιέχει Γραφή, « Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου, » οἰκειότητα ἔχουσα πρὸς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ὃν ἐνεδυσάμην. Διὸ καὶ ἡ ὑπόστασις μου, » καθ' ἣν ὑφιστάμην τὰ πρὸ τῆς πίστεως πράγματα, » ὡς οὐδὲν » ἐστιν ἐνώπιόν σου πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης. » Πάντα ματαιότητα λέγει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶα, φυτὰ, καὶ τὰ παραπλήσια. Μόνος ὁ ἀνθρώπος ζῶν ἐστὶ, παρὰ ταῦτα μετέχων ἀθανάτου ζωῆς.

Στ. ε'. Ὑπομονὴ ἢ προσδοκία. Κἀν ἡ θησιᾶ (66) ἀντιτῆς ὑποστάσεως λέγεται, καὶ αὐτὴ παρὰ Θεοῦ ἐστὶν ὡς ἐκ δημιουργοῦ καὶ καθ' ὃ ὑφιστάμεθα, καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόστασις ἡμῶν παρ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐνδιδόντος ἡμῖν τὸ ὑφιστάσθαι τὰ συμβαίνοντα, καὶ ἐπίπνοια ἢ. Ὁ ἐν τῷ προκλιπτεῖν διαπορευόμενος, εἰκόνας θείας μετέχων τούτο ποιεῖ, ὃν σύμμορφος εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἔτι μέντοι γὰρ πᾶς ἄνθρωπος ζῶν ἐν εἰκόνι διαπορεύεται, ἥτοι τῆ τοῦ Θεοῦ, τηρῶν τὸ κατ' εἰκόνα, ἢ ἄλλου τινὸς ζώου, ἢ πικρὸς θηλυμανῆς, ἢ ἄλλο τι ἄλογον κατὰ τὸ ἦθος γινόμενος. καὶ ἔτι ὁ αἰσθητὸς καὶ φαινόμενος κόσμος, εἰκὼν ἐστὶ τοῦ νοητοῦ καὶ ἀοράτου. Ἀνεξουσίως οὖν διαπορεύεται ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ὃς ἐστὶν εἰκὼν. Εἰπὼν δὲ περὶ τοῦ κοινῷ ἀνθρώπου τὰ εἰρημένα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα φησὶν, ὡς « μάτην ταρασσόμενον » ἐν ταῖς περὶ τὰ θνητὰ σπουδαῖς. Περὶ ἐκάστου γούν ἐπαφέρει τὸ, « Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τίνι συναγεῖ αὐτά. » Ὁ γὰρ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς οὐκ οἶδεν τίς διαδέχεται τὸν πλοῦτον ὑπὲρ οὗ αὐτὸς ἐσπούδασεν. Ὁ δὲ θησαυρίζων ἐν οὐρανῷ, αὐτῷ καὶ οὐκ ἄλλῳ θησαυρίσας, οἶδεν τίνι ἐπιστάμενος τὸν πλοῦτον ἔντα ἀναφαίρετον αὐτοῦ.

Στ. ς'. Καὶ ἐκ τῆς παρουσίας λέξεως μακρόνομον τὰς λεγομένας μάστιγας τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλας οὐσας ἐλέγχων. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, « Ἀπόστισον ἀπ' ἐμοῦ τὰς μάστιγὰς σου, » ἐπανηκεται τὸ « ἐν ἐλεγμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας. » εἶναι αὐτάς. Τοῖς γὰρ ὑπὲρ ἀνομίας προσφερομένοις ἐλεγμοῖς παιδεύεται ἄνθρωπος, ἐκτρηχομένης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τῷ ἀποβαλεῖν πᾶσαν σαρκώδη παχύτητα.

A homine linguam, proprie nostra hæc lingua est, qua ex indole loquimur.

VERS. 3. Cum prudens omnis agit et operatur ad finem quemdam, qui terminus vocatur, quem et novisse necesse est, exoptat cognoscere quem ad finem vivere debeat, et quis sit numerus dierum suorum ad veritatis contemplationem. Sic enim scierit quid sibi desit ad finem suum implendum.

VERS. 6. « Ecce palæstricos posuisti dies meos. » Ex quo in vitam veni, ad præliandum destinatus sum. Principio enim mihi luctandum fuit adversus sanguinem et carnem. Post adolescentiam et vir factus, adversus potestates principesque hujus tenebrarum mundi certamen sustinui. Significat igitur palæstricos esse idem ac, In prælio posuisti dies meos. Potest nunc substantia pro essentia dici, ut sit dictum illud. Alia vero continet Scriptura : « Ecce antiquos posuisti dies meos, » spectans ad veterem quem induimus hominem. Idcirco « substantia mea, » qua res ante fidem credebam, « tanquam nihilum » est « ante te. Verumtamen universa vanitas. » Universa vanitatem dicit super terram animalia, vegetalia, et fere similia. Solus homo vivens est, præterea vitæ particeps immortalis.

VERS. 7, 8. Constantia est exspectatio. Etsi θησιᾶ pro substantia dicatur, et ipsa a Deo est tanquam ex creatore : etsi secundum quod toleramus, et ipsa substantia nostra ad eo est nobis dante patientiam eorum quæ accidunt, quamvis molesta sint. Qui progrediens pertransit, hoc divinæ particeps imaginis facit, conformitatem habens cum Filii Dei imagine. Profectio autem omnis homo vivens in imagine pertransit, sive Dei, custodiens quæ ad hanc imaginem spectant, sive alius cujusdam animalis, equus insipiens, vel quodvis aliud brutum indole; atque etiam sensibilis et manifestus mundus imago est intelligibilis et invisibilis. Ultra igitur pertransit homo in hoc mundo qui imago est. Dicens autem de novo homine quæ de singulis dictæ sunt, ait quod « frustra conturbantur » in mortalium sollicitudine. De unoquoque igitur addit, « Thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea. » Thesaurizans enim in terra nescit quis divitias de quibus ipse sollicitus est, hæreditate accepturus sit. Qui autem thesaurizat in cælo, novit se sibimetipsi, nec alii thesaurizantem; scit divitias suas a nemine eripi posse.

VERS. 10. Hoc discimus versiculo dictas Dei plagas non alias esse ac exprobrationes. Postquam enim dictum est : « Amove a me plagas tuas, » subjicitur eas in correptionibus pro peccatis sitas esse. Correptionibus enim propter iniquitates corrigitur homo, extenuata ejus anima in abjicienda omni carnali pinguedine.

τὸ ἀνακόλουθον. Ἰβ.

(66) Ita cod. errore manifesto, pro οὐσία. Ἰβ.

(64) Legendum ἀνεγράφη. EDIT.

(65) Ὑπερβὰς δὲ ... εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα. Nota

Vers. 12. Tunc enim sicut araneam texere potest non foris subjectam materiam, sed quam domo ac de seipso profert. Postquam me ab omnibus iniquitatibus meis liberari deprecatus sum, hucusque non veni, contumeliose agit insipiens, quasi opus suum in manu habens. « A fortitudine enim manus tua ego defeci. » Nam cum castigans manus valde corripit, dedit castigatus secundum id quo talis est.

Vers. 14. Postquam seipsum noverit multis adhuc egentem, precatur sibi concedi ut in hac vita adhuc remaneat, ut refrigeretur perfectis fructus bonis. Quod si non ita se res haberet, sed adhuc deficiens abiret, non amplius esset, non in nihilum recidens, immortalis enim et indelebilis anima est, sed non jam existentiae particeps factus. Hoc enim verum esse patet sociis illius qui dixit : « Ego sum qui sum ⁴². » Dicuntur autem non esse, qui non hac participatione fruuntur, juxta illud quod in oratione ad Deum dicitur : « Ne tradas sceptrum tuum his qui non sunt. » Cujus existentiae particeps esse cupiens, precatur tempus sibi dari ut refrigeretur illius qui est, communicatione, ad vere existendum.

A Στ. β'. Τότε γὰρ κατὰ τὴν ἀράχην ὑφαίνειν δύνανται οὐκ ἐξωθεν ὑποκειμένην ὕλην, ἀλλ' οἰκοδοῦν ταύτην καὶ ἐξ αὐτοῦ προφέρων. Ἐκαὶ βυσθηναὶ ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν μου ἀξιώσας, τέως τοῦτο οὐ τετύχηκα, ὁνειδίζει ὁ ἄφρων, ὡς τὸ σὸν ποίημα ὑποχείριον ἔχων· « ἀπὸ γὰρ τῆς ἰσχύος τῆς χειρὸς σου ἐγὼ ἐξέλιπον· » ὅτ' ἂν γὰρ ἡ κολάζουσα χειρὶ σκληρῶς μαστίγῃ, ἐκλείπει ὁ κολαζόμενος, καθ' ὃ τοιοῦτός ἐστιν.

B Στ. γδ'. Ἐπεὶ οἶδεν ἔτι αὐτὸν πολλῶν δεόμενος, παρακαλεῖ ἐνδοθῆναι αὐτῷ ἔτι ἐνδιατρεῖσθαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ὅπως ἀναψύξῃ κατατροφῆσας ἐν τελείῳ ἀγαθοῖς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως, ἀλλ' ἔτι λείπων ἀπέλθαι, οὐκέτι μὴ ὑπάρξῃ, οὐ τῷ καταστρέφειν εἰς τὸ μὴ εἶναι, ἀθάνατος γὰρ καὶ ἀνώλεθρος ἡ ψυχή, ἀλλὰ τῷ μηδεὶς ἐν μετοχῇ τοῦ ὄντος ὑπάρχειν. Τοῦτο γὰρ τὸ ἀληθῶς εἶναι τυγχάνει, τὸ μετέχειν τοῦ εἰρηκότος· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· » λεγομένων μὴ εἶναι τῶν ταύτην τὴν μετοχὴν οὐκ ἔχόντων, κατὰ τὸ λελεγμένον ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεόν· « Μὴ παραδῶς τὸ σκήπτρόν σου τοῖς μὴ οὔσιν. » Ταύτης τῆς ὑπάρξεως μετασχεῖν ποθῶν, εὐχεται κληρὸν αὐτῷ δοθῆναι τοῦ ἀναψύξαι τῇ μετουσῆ τοῦ ὄντος, ἐν ἀληθῶς ὑπάρξῃ.

PSALMUS XXXIX.

Vers. 3. Hoc in loco dicant qui nihil in Scriptura significari existimant, quam egregium consecutus sit bonum ille cujus pedes super sensibilem petram statuti sunt; magnopere enim ei qui hoc sibi imperitus est, gratias agit. Nos autem dicimus quod hæc prædicat qui de prædictis lacu et lato eductus in infrangibili immarcescibilique per virtutem constitutus est perfectione. Sic enim stantis super petram consequitur recte a Domino dirigi gressus : transit enim ab improbitate ad virtutem, a mortalibus ad immortalia, sed et in omni progressionem.

Vers. 4. Proprium novitati spiritus. Ea profecto canticum novum moralis est sermo; hymnus vero theologia.

Vers. 5. Vanitatem existimandum est dicere eum vitæ sollicitudines, insaniasque falsas fallaces doctrinas mendacesque prophetias. Notandum est quod, cum non veræ sint insanias, adjecit insanias esse « mendaces : » quippe qui veri sunt prophetae, verum habent furorem ; at pseudoprophetae mendacem.

Vers. 6. Cogitationes Dei vocat meditationes, ut ita dicam, de Dei providentia ; his igitur cogitationibus tuis, ait, non inventus est qui sit similis, quia nemo est qui montem Domini cognoscat. — Mirabilia et cogitationes tuæ. Si quis enim de profundo aliquo disserere voluerit, tunc obscurius invenerit illud quam prius. « Dixi enim : Sapiens nam ⁴³, »

⁴² Exod. III, 14. ⁴³ Eccle. VII, 24.

C Στ. γ'. Ὑπὲρ τῆς λέξεως μηδὲν δηλοῦσθαι ἐν τῇ Γραφῇ νομιζόντας λέγετε, ὡς ἂν πηλὶξ (67) ἀγαθῷ τυχὸν ὁ ἐπὶ τῆς αἰσθητῆς πέτρας τοὺς πόδας τοῦ σώματος στάς· οὕτως εὐχαριστεῖ τῷ τοῦτο θεωρησάμεν. Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι ὁ τῶν προσηρημένων λάκκου καὶ πηλοῦ ἀπαλλαγείς, ἐπὶ τὴν ἀβραμῆ καὶ ἀβελήνητον κατ' ἀρετὴν τελειότητα ἰδρυνθεὶς ἀπαγγέλλει τὰ προκείμενα. Τῷ γὰρ οὕτω στάντι ἐπὶ πέτραν, ἀκολουθεῖ καὶ τὸ κατευθύνεσθαι τὰ διαθήματα αὐτοῦ ὑπὸ Κυρίου, διαβαίνοντος ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ θνητῶν εἰς ἀθάνατα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν προκοπήν.

D Στ. δ'. Οἰκεῖον τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος. Καὶ τάχα ἄσφα καινὸν ὁ ἠθικὸς ἐστὶ λόγος· ὕμνος δὲ, θεολογία.

E Στ. ε'. Ματαιότητας ἠγγεῖον λέγειν αὐτὸν τὰς βεβαιὰς σπουδὰς, μανίας δὲ ψευδεῖς τὰς ψευδεῖς διδασκαλίας καὶ ψευδοπροφητείας. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὡς οὐσῶν ἀληθινῶν μανιῶν προσέθετον τὸ, « ψευδεῖς, » ταῖς μανίας· τάχα γὰρ οἱ προφητικῶς καταχόμενοι, ἀληθῆ ἔχουσιν μανίαν· οἱ δὲ ψευδομάνεις, μανίαν ψευδῆ.

F Στ. ζ'. Διαλογισμοὺς Θεοῦ λέγει τοὺς, ἐν οὐσῶς εἶπω, ἐκλογισμοὺς τῶν κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ γινόμενων. Τοῦτοις οὖν, φησὶ, τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐκ εὐραβείη τις τῶν γεννητῶν ὁμοιωμένους, τῷ μηδεὶς εἶναι τὸν γνωσκόνα τὸν Κυρίου. — Τὰ θεώματα καὶ οἱ διαλογισμοὶ σου. Ὅταν γὰρ τις περὶ βαθῶς τινος διαξελθεῖν ἐθέλῃ, τότε μᾶλλον ἀσφαπέστορον εἶ-

(67) Ita cod. Mai. Mox legendum forte τυχόν. Edit.

ρήσει αὐτὸ ἢ πρότερον. « Εἶπα » γάρ, « Σοφισθήσομαι, » καὶ αὐτὴ ἐμακρόνθη ἀπ' ἐμοῦ μακράν ὑπὲρ ὃ ἦν, καὶ βαθὺ βάθος, τίς εὐρήσει αὐτήν ;

Στ. ζ'. Τοῦτους δὲ τοὺς στίχους ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι, ἢ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆ φησι, λέγουσα· « Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει· Ὁσίσταν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. » Δίδωσιν ἀφορμὴν ὅλον τὸν ψαλμὸν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον νοεῖν. Θέλῃα δὲ λέγει Πατὴρ, καθ' ὃ ἦρε τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου τυθεὶς ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἁμαρτίας. Ὡς ἀν ἀφέσεως γενομένης, μηκέτι χρεῖα τις ἦ τῆς περὶ ἁμαρτίας θυσίας.

Στ. η'. Κεφαλὶδα βιβλίου πᾶσαν τὴν θεόπνευστον Γραφήν, νομικὴν τε καὶ προφητικὴν, λέγει. Ἐν ταύτῃ γὰρ γέγραπται περὶ τῆς δεῦρο φοιτήσεως τοῦ Σωτῆρος. Κεφαλὶδα δὲ εἶπεν διὰ τὸ τὴν πᾶσαν εἰς ἓν ἀνακεφαλαιοῦσθαι. Ἔστι δὲ τὸ τὸν Σωτῆρα ἀνθρώπου γενέσθαι, ὅπως ποιῆσαι τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου βουληθῆ. Ἀκύλας δὲ καὶ Σύμμαχος « τὸ εἰλημμά » φασιν. Οὗτω δὲ τὰς θείας Γραφὰς μέχρι καὶ σήμερον Ἰουδαῖοι κατασκευάζειν εἰώθασιν.

Στ. θ'. Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὸ συντρέχον βούλημα ἐξ ἄλλου ἑτέρῳ θελήματι, παραστατικόν ἐστὶ τοῦ ὁμοούσιον εἶναι τὴν βουλευτικὴν ὑπόστασιν τῆ τοῦ Θελοντος οὐσίας. « Καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου ἔγραψας αὐτὸν τῷ ἡγεμονικῷ μου. » Καὶ πᾶς δὲ ὁ κατὰ τὸν νόμον τὸν πνευματικὸν πιωθεὶς, ἔχει ἀν τὸν νόμον ἐν τῇ καρδίᾳ, τουτέστιν ἐν τῇ ἕξει τῆ ἑαυτοῦ. Ἐκ μεταφορᾶς δὲ τοῦτο εἰρηκε τῶν εὐ περὶ τινὰ διακειμένων, καὶ ἔνδον ἐφιεμένων ἐμβάλλειν τὸν ποθοῦμενον. Λέγει τοίνυν, ὅτι, Πᾶσαν ἔχω σπουδὴν τὰς σὰς πληροῦν ἐντολάς, καὶ κατὰ σὸν πολιτεύεσθαι θέλημα. Ταῦτα δὲ οὕτε τῷ Δαυὶδ, οὕτε ἄλλῳ τινὶ τῶν προφητῶν ἀρμόσει λέγειν. Τοῦ νόμου κρατοῦντος, ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίαι προσεφέροντο τῷ Θεῷ· ὃ δὲ προφητικὸς λόγος ἐκβαλὼν πάντα τὰ τοιαῦτα, τὴν λογικὴν θυσίαν ὑπέδειξεν.

Στ. ι'. Μεγάλη ἡ Ἐκκλησία ἢ ἐκ μεγάλων καὶ τελείων συμπληρουμένη, ἐν ἧ εὐαγγελίζεται δικαιοσύνην τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ. Ἔγνω δὲ αὐτοῦ ταύτην ὡς ἀποδεξάμενος τε καὶ οἰκειούμενος. Ὡς ἀδιαστάτως δὲ ἀπαγγέλλων ἔφη, « Τὰ χεῖλη μου οὐ μὴ κωλύσω. »

Στ. ια'. Ἀπλοῖ δὲ διὰ τούτων τὴν κατ' Ἐλεον γενομένην ἄφρασιν ἁμαρτιῶν· ἀλήθειαν δὲ τὴν ἀντιδιαστέλλομένην τῇ σκιᾷ. Ὅ τὰ κατὰ γινώσκων θεὸς, καὶ τὴν τοῦ λέγοντος, « Ἔγνω δικαιοσύνην, » ἀποδεξάμενος αὐτήν. Πολλὴν συναγωγὴν τὴν ἀπὸ πάντων ἐθνῶν συναγμένην λέγει, ἐν ἧ τὸν Ἐλεον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν μετὰ παβρήζιας ἐπαγγέλλων φησὶ μὴ κρυφίνας αὐτά. Καὶ τάχα Ἐλεον μὲν ἐπαγγέλλει, δηλῶν τὴν κατ' Ἐλεον γενομένην ἄφρασιν ἁμαρτιῶν· ἀλήθειαν δὲ, τὴν ἀντιδιαστέλλομένην τῇ σκιᾷ.

Στ. ιβ'. Ἐπεὶ μονοπρόσωπος ὁ ψαλμὸς ὢν ἀπὸ Χριστοῦ λέγεται, βῆτέον καὶ πρὸς τοὺς μόνον σῶμα πεφορεκέναι τὸν Κύριον λέγοντας, χρωμένους τῷ,

« Hebr. x, 5.

A et eas a me proci. elongasti, et abditum profundum quis inveniet?

VERS. 7. Hos autem versiculos de Salvatoris persona dici ad Hebræos Epistola ostendit dicens : « Ideo ingressus mundum dicit : Sacrificium et oblationem noluisti, corpus vero aptasti mihi ». Ex quo censere possumus totum psalmum ad Salvatoris personam spectare. Voluntatem autem dicit Patris, qua sustulit peccata mundi pro omnium peccato immolatus. Qua quidem absolutione facta, non jam opus erat pro iniquitate sacrificio.

VERS. 8. Caput libri vocat omnem divinitus inspiratam Scripturam, et legalem et propheticam. In ea enim scriptum est de Salvatoris apud nos commemoratione. Caput autem dicit quia omnis in uno coarceatur. Salvator vero homo factus est, ut Dei voluntatem facere vellet. Aquila et Symmachus « volumen » vertunt. Ita enim divinas Scripturas usque ad nos Judæi servare consueverunt.

VERS. 9. Notandum est, quod congruens voluntas cum alterius voluntate indicat consubstantialem esse voluntariam substantiam volentis essentialis. « Et legem tuam in medio cordis mei; scripsisti eam in mente mea. » Quicumque juxta spiritalem legem informatus est, legem habet in corde, id est in propria agendi ratione. Metaphorice hoc dicit de bene erga aliquem dispositis, et dilectum quasi intus inducere studentibus. Dicit igitur : Quoniam omnem adhibeo curam ut expleram mandata tua et juxta voluntatem tuam dirigar. Hæc autem neque David, neque alium quemdam prophetarum æquum est dicere. Sub legis imperio holocausta et hostiæ Deo offerebantur; propheticus autem sermo talia efficiens omnia spiritalem ostendit hostiam.

VERS. 10. Magna Ecclesia, quæ magnis et perfectis constat, in qua evangelizatur justitia per fidem Jesu. Novit autem quod eum illa recepit eique adunata est. Quasi perpetuo annuntians dixit, « Labia mea non prohibebo. »

VERS. 11. Per hæc ostendit quæ per misericordiam facta est, remissionem peccatorum; et veritatem nunquam obtegendam umbra. Bona cognoscens Deus dicentis quoque, « Novit justitiam, » eamque sibi acceptam habuit. Concilium multum multis congregatum gentibus dicit, in quo Dei misericordiam et veritatem annuntians ait : Non abscondi eas. Et profecto misericordiam quidem annuntiat, ostendens peccatorum remissionem misericordia factam; veritatem vero umbra non obscuratam.

VERS. 15. Cum ad solam Christi personam psalmus atineat, dicendum est quoque ad illos qui corpus tantum assumpsisse Dominum contendunt,

his innixi verbis : « Corpus autem aptabo mihi⁴⁶, » quod et animam declarat habere, quam quaerunt, indelebilis cum sit, ut auferant, hoc falso existimantes : quo fit ut confundantur. Sicut qui ad virtutem festinant, non retro ferri iubentur, hoc enim exitiosum; ita qui ad mala excitantur, properent converti retrorsum, pristinam execrantes vitiosam agendi rationem : tunc enim recte confusionem habebunt.

VERS. 2. Dies mala, iudicii forsitan, in qua miseratum miseraus Deus, omni poena liberabit. Profecto autem et omnis vita, dies mala est, in qua et ipsam liberat Dominus a necessariis.

VERS. 3. Vivificabit eum vera vita in mansuetorum terra. — Non traditur in animam inimicorum suorum, qui talis esse prohibetur.

VERS. 4. Ex his discimus morbum vulnusque animæ peccatum.

VERS. 5. Quæ sequuntur proprie convenire sermonibus de Salvatoris passione consentiunt omnes. Hoc autem, « peccavi tibi, » quia tuas, Domine, leges violavi : hujus enim generis est omne peccatum nostrum.

VERS. 7. Extra Salvatoris et apostolorum societatem jam factus Judas, ex quo constituit magistrum tradere, ingressus de industria quasi adhuc apostolus, « vana loquebatur, » Rabbin et Magistrum vocans Jesum⁴⁷, corde ejus iniquitatem congregante. Cum enim injecisset diabolus in cor ejus avaritiam, et Jesum tradere impulit. Iste autem egressus, id est extra Jesu disciplinam factus, « loquebatur in idipsum » ac Pharisei adversus Salvatorem. Et clam de triginta nummorum pretio colloquentes, adversus eum susurrabant..... susurratio enim vox non libera. Cogitabant autem mala, interficere Dominum meditates, verbum iniquum constituerunt adversus eum; nam emere et vendere sanguinem innocentem, iniqui fœderis opus.

VERS. 10. Nihil mirum, dicit Salvator, si inimici mei talia adversum me constituerunt; etenim homo pacis pacificans mihi, et pacem pro me elaborans, in quo speraveram et cui confisus eram..... meæ enim mensæ particeps, eodem sale usus, imo panes meos comedens, in me supplantationem hostiliter magnificavit, dolose dicens : « Ave, Rabbi; » et quæcunque malignus dixerit. Manifeste igitur hic de Juda loquitur, cum jam in superioribus versiculis de eodem occulte tractaverit.

VERS. 13. Propterea quod suffecisti mihi pro repudiato alterum populum, et pro Juda Matthiam. Sed et resuscita me ut retribuam eis retributionem pro meritis.

⁴⁶ Hebr. x, 5. ⁴⁷ Matth. xxvi, 25, 49.

(68) Lege τούτο. Edit.

« Τὸ σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, » ὅτι καὶ ψυχὴν ἀπολογεῖ ἔχειν τὴν ζητοῦσιν ἀνωλέθριον οὖσαν ἐξῆραι ἐι τούτῳ (68) ἐσφαλμένως νομίζοντας· οὗς καὶ αἰσχυνθῆναι ἔχεται. Ὅσπερ δὲ οἱ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἐντολὴν ἔχουσιν μὴ στραφῆναι εἰς τὰ ὀπίσσω, ὀλέθριον γὰρ τοῦτο, οὕτως οἱ πρὸς τὰ κακὰ ἐπειγόμενοι, σπευδέτωσαν ἀποστρέφασθαι εἰς τὰ ὀπίσσω, ἀθετοῦντες τὴν φαύλην πρόθεσιν· τότε γὰρ καὶ τὸ ἐξ αἰσθήσεως αἰσχυνθῆναι ἐξουσιν.

PSALMUS XL.

Στ. β'. Ἡμέρα πονηρὰ ἡ τῆς κρίσεως δύναται, ἐν ἣ τὸν ἐλεήσαντα ἐλεῶν ὁ Θεός, ρύεται πάσης καλᾶσεως. Τάχα δὲ καὶ πᾶς ὁ ἐνεστηκὸς βίος, ἡμέρα ἐστὶν πονηρὰ, ἐν ἣ καὶ αὕτῃ ρύεται Κύριος ἀπὸ τῶν περιστηκῶτων.

Στ. γ'. Ζώσει αὐτὸν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν ἐν τῇ γῆ τῶν πραέων. — Οὐ παραδίδοται δὲ εἰς ψυχᾶς ἐχθρῶν αὐτοῦ ὁ κωλύμενος εἶναι τοιοῦτος.

Στ. δ'. Ἐκ τούτων μανθάνομεν ὅτι νόσος καὶ τρώσις ψυχῆς ἁμαρτία.

Στ. ε'. Τὰ δ' ἐξῆς κυρίως ἀρμόττειν τοῖς περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος λόγοις πάντες φασὶν. Τὸ δὲ, « ἡμαρτόν σοι, » ὅτι εἰς τοὺς σοὺς, ὦ Δέσποτα, καταπίφηκα νόμους· πᾶσα γὰρ ἡμῶν ἡ ἁμαρτία καταφωρᾶται τοιαύτη.

Στ. ζ'. Ἐξω τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων καταστάσεως ἤδη γενόμενος ὁ Ἰούδας, ἀφ' οὗ προσέθετο προδοῦναι τὸν διδάσκαλον, εἰσὼν προσποιητῶς ὡς ἄν τις ἀπόστολος, « μάτην ἐλάλει, » Ῥαββὶν καὶ Διδάσκαλον προσαγορεύων τὸν Ἰησοῦν, τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀνομίαν συναγούσης. Βαλόντος γὰρ τοῦ διαβόλου εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ φιλοχρηματικὴν, ἐπισυνήγαγε καὶ τὸ προδοῦναι τὸν Ἰησοῦν. Οὗτος δὲ καὶ ἐκπορευόμενος, τούτεστιν ἐξω γενόμενος τῆς Ἰησοῦ μαθητείας, « ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ » τοῖς Φαρισαίοις κατὰ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἐπεὶ λάθρα συνετίθητο τὸ περὶ τῆς δόσεως τῶν τριάκοντα ἀργυρίων, κατ' αὐτὸν ἐψιθύριζον . . . τὸ γὰρ ψιθυρίζειν, ἀπειρήσιαστον φθέγμα. Ἐλογίσαντο δὲ κακὰ, περιβαλεῖν τὸν Σωτῆρα θανάτῳ διανοούμενοι, λόγον παράνομον κατέθετο κατ' αὐτοῦ· τὸ γὰρ ἀγοράζειν καὶ πειράσκειν αἷμα ἀθῶον, παρανόμου συνθήκης ἔργον.

Στ. ι'. Θαυμαστὸν οὐδὲν, ἐπεὶ ὁ Σωτῆρ, εἰ οἱ ἐχθροὶ μου κατέθετο κατ' ἐμοῦ τοιαῦτα· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης ὁ εἰρηνεύων μοι, καὶ τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ εἰρήνην σπουδάζων, ἐφ' ᾧ καὶ θαρσῆσαι ἐπίσαντα ἐπ' αὐτὸν συνέβαινον . . . ὁμοδαιτὸς μοι γὰρ τυγχάνων, καὶ τῶν αὐτῶν ἄλων μεταλαμβάνων, πᾶλλον δὲ τοὺς ἐμοὺς ἔρτους ἐσθίων, ἐπ' ἐμὲ τὴν πέραν πολεμικὸς ἐπήρην, φάσκων δολερῶς· « Χαῖρε, Ῥαββί· » καὶ εἰ τι ἄλλο πανουργούμενος εἶπεν. Σαφῶς τοίνυν ἐνταῦθα περὶ τοῦ Ἰούδα φησὶν ἐν ταῖς πρὸ τούτου ἐπικεκαλυμμένως περὶ αὐτοῦ διεγούμενος.

Στ. ιγ'. Διὰ τοῦ ἀντεισάξει μοι ἀντὶ τοῦ ἀποκαθθέντος ἕτερον λαόν, καὶ ἀντὶ Ἰούδα Ματθίαν. Ἀλλ' καὶ ἀνάστησόν με ὅπως ἀνταποδώσω αὐτοῖς τῆς ἀνταποδόσεως πρὸς καλοῦ αὐτοῖς γενησομένης.

Στ. δ'. Εὐλογοῦμενος μὲν ἔστιν ὅταν ὧσιν οἱ εὐλογοῦντες· εὐλογητὸς δὲ τούτεστιν ἄξιος τοῦ εὐλογεῖσθαι αἰωνίως εὐλογητοῦ τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ ὄντος ἐπεύχεται τὸ, « Γένοιτο, γένοιτο » οὐχ ὅτι ἡ εὐχή, εὐλογητὸν τὸν Θεὸν ποιεῖ· ὡσπερ οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἁγιάζει ἡ εὐχή τῶν λεγόντων, « Ἁγιάσθι τὸ ὄνομά σου. » Εἴρηται δὲ περὶ τούτων ἐν ἀνωτέρωσις.

PSALMUS XLII.

Στ. α'. Τρεῖς δὲ ἦσαν οἱ υἱοὶ Κορὲ τεταγμένοι μετὰ ἄλλων εἰς τὸ ἄδειν τοὺς θείους ψαλμοὺς, οὓς καὶ ψόδους ἡ Γραφή καλεῖ, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα φέρεται ἐν Παραλιπομέναις. Οὗτοι οὖν οἱ τρεῖς τῷ αὐτῷ νοῦ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ κατηρτισμένοι, ἐνωθέντες τῷ περὶ πάντα συμφώνως ἔχειν, ἐνικῶς τὰ ἐν τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ προφέρονται πάντα.

Στ. β'. Θεία πηγὴ ὁ Πατὴρ εἰπὼν· « Ἐμετέλειπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος » καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ οὗ εἴρηται πρὸς τινα, « Ἐγκατέλιπες τὴν πηγὴν τῆς σοφίας » καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑπὲρ οὗ ἀπήγγελλται τὸ, « Ὅς δ' ἂν πῆξ ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Τάχα δὲ καὶ πᾶσα ἀλόγητος Γραφή, πηγαὶ σωτήριοι τυγχάνουσιν. Ὁμοιοῦται οὖν ἡ πρόθεσις τοῦ σπουδαίου πρὸς τὸν Θεόν, τῷ πρὸς τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων πόσῃ τῆς ἐλάφου. Καὶ ἐπεὶ οἶδεν ἐν τῷ παρόντι βλεῖ δι' ἐσώπερου προσβάλλοντα αὐτὸν τῷ Θεῷ, τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἀποκειμένου εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, εὐχεται ἵνα τῷ καιρῷ, καθ' ὃν ἐλθὼν ὀφθεῖ τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπεὶ σκιὰν καθόλου περιέχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἔστιν καὶ αἱ ἑορταὶ καθ' ἃς ὠπτανέτο τὰ ἀρσενικά τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, σκιὰ καὶ σύμβολά εἰσιν μελλουσῶν ἑορτῶν, εὐχεται ἔλθειν εἰς τὰς πνευματικὰς ἑορτάς, ὅπως τελειῶς ὀφθῆ τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ· οὐχ ἕτερου τυγχάνοντος τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. — Ἡ Ἐλάφος δὲ ζῶων, πολυμύως ἔχουσα πρὸς τοὺς ὄφεις καὶ ἐσθίειν αὐτούς (69), εἰ ποτε φαγοῦσα ἀπὸ τοῦ δίφου φλέγοιτο τοῦ ἐγγινομένου ἀπὸ τοῦ λαῦ ὧν ἐφαγεν ἐρπετῶν, ζητεῖ διὰ σπουδῆς πηγὰς ὕδατων, ἐπὶ τὸ ἀπέσθαι τὸ δίφον. Εἰσὶ δὲ λέγοντες ὅτι καὶ ἐσοπρὶσθαι θέλουσα ἐν τοῖς ὕδασι, ἰχνεύει τὰς πηγὰς, ὅπως ἴδῃ τὸν περὶ αὐτὴν γενόμενον μόλυσμὸν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ὄφειν, ἐν' ἀποκνήσθαι αὐτὸν· ἐν γὰρ τῷ σπαράττεσθαι τοὺς ὄφεις, ἀποσιώμενοι βαντίζουσιν εἰς αὐτὴν τὸ ἴδιον αἷμα. Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἀναιρῶν τοὺς ὄφεις καὶ σκορπίους, καθὼς ἔσχεν ὑπὸ Ἰησοῦ ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκδικῶν πᾶσαν παρακοήν, πνευματικὸς ὧν Ἐλάφος, σπεύδει ἀνιχνεύειν θείας πηγὰς ὕδατων.

Στ. γ'. Ὁ μὴ μάτην δακρύων, ἀλλ' ἀπὸ διαθέσεως, τῷ ὑπὲρ ἀρετῆς ποιεῖν, ἐκείνος τὰ δάκρυα αὐτοῦ ἀρτου δίχην τραφῆσεται, οὐχ ἐν τοῖς ἀνετιχοῦς μόνοις, ἀ ἡμέραν καλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περιστάτικοις, ἀ νόκτα ὀνομάζει. — Τελειὸς δ' ἔστιν τὸ δύνασθαι τοῦτο λέγειν. Ἐπειπερ ὁ ἀτελής, ταραχῆς ἐμπι-

VERS. 14. Benedictus quidem est cum sunt qui benedicant : benedictus autem, id est dignus cui benedicatur in sæculum ; benedictus cum sit Deus Israel, precatur : « Fiat, fiat : » non quia preces benedictum Deum faciunt ; sicut neque nomen Dei sanctificat oratio dicentium : « Sanctificetur nomen tuum »⁴⁰. » Dictum est autem de his superiore loco.

VERS. 1. Tres erant filii Core ordinati cum aliis ad decantandos divinos psalmos, quos et cantica Scriptura vocat, quorum et nomina traduntur in Paralipomenis⁴¹. Tres igitur isti eadem mente et opinione coaptati, et cum in omnibus maxime consentirent, adunati, uniter omnia quæ in præsentente psalmo exponuntur proferunt.

VERS. 2. Divinus fons Pater dicens : « Me dereliquerunt fontem aquæ viventis »⁴² ; et Salvator, de quo dictum est ad quemdam : « Dereliquisti fontem sapientiæ »⁴³ ; et Spiritus sanctus, de quo nuntiatur est illud : « Quicumque biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam »⁴⁴. » Profecto et omnis divinitus inspirata Scriptura, fontes sunt salutare. Equiparatur prudentis ad Deum propensio desiderio cervi ad fontes aquarum. Et cum noverit in præsententi vita per speculum seipsum ad Deum tendere, visio nempe facie ad faciem non fiet nisi postea, precatur assignari tempus, quo elapso Dei contuitu fruatur. Atque etiam cum umbram ubique spargens lex futurorum bonorum est (imago), et festa quibus apparebant vivi omnes ante faciem Dei, umbra et symbola sunt futurorum festorum, rogat venire in spiritualia festa, ut perfecte appareat ante faciem Dei : quod nihil aliud ac Dei invisibilis imago. — Cervus animal est hostiliter agens adversus serpentes, eosque devorans ; si forte postquam comederit sili uratur, veneno suscitata quos devoravit serpentium, ardentem quærit fontes aquarum ad restinguendam sitim. Sunt autem qui dicant quod se quasi in speculum inspicere volens in aquas, quærit fontes ut videat sibi impressam serpentium cruore labem : namque in dilacerandis serpentibus, exsidentes isti inspergunt in eum proprium cruorem. Sanctusque igitur, sublatis serpentibus et scorpionibus, juxta potestatem quam a Jesu recepit, sed et condemnans omnem inobedientiam, spiritualis cum sit cervus, festinat divinos reperire fontes aquarum.

VERS. 4. Qui non incassum lacrymatur, sed consulto, pro virtute laborans, hic lacrymis quasi pane vescetur, non in discussoriis, quæ diem vocat, sed et in calamitatibus, quæ nox vocantur. — Perfecti est posse hoc dicere : cum quidem imperfectus, iis qui foris exturbant commotus, foras effundit ani-

⁴⁰ Matth. vi, 9. ⁴¹ I Paral. vi, 1 sqq. ⁴² Jerem. ii, 13. ⁴³ Baruch iii, 12. ⁴⁴ Jean. iv, 14.

(69) Id est, ὥστε καὶ ἐσθίειν αὐτούς. Εἴρητ.

nam suam inuerecundus et ab omnibus objurgatus, hac voce et verbis quæ profert animam suam detegit. — Qui de omnibus decepti sunt, errant quoque existimantes Deum in loco esse : injuriose igitur dicunt : « Ubi est Deus tuus? »

VERS. 6. Namque post hoc desiderium extendit mihi desperationem et opprobrium ab illis qui agunt quasi non esset qui auxilietur mihi; ac præterea eorum memoria quæ perfecta sunt in locis istis in honorem tuum. Hoc vero, « hæc recordatus sum et effudi in me animam meam, » pro illo, desperatione solvebar.

VERS. 7. Si essem in terra Jordanis, id est si dignarer sancto baptismate, tunc « memor ero tui. » Interpretantur autem et Hermoniim, *viam lampadis*, quasi eis sanctum baptismata viam illuminationis et claritatis in mente et in corde aperiret.

VERS. 8. Cataractæ Dei sunt de eo profundissima verba, seu divini prophetæ. Igitur Jesu disciplina, quæ abyssus est, iuvocat abyssum ex veteri Scriptura. Profecto quippe et judicia dicta sunt de judiciis aliis, istaque, cæteraque omnia de Dei Verbo, quod dictum est parvus mons. Mons enim magnus, ait, Deus Verbum; mons autem parvus, propter humiliationem quam pro nobis pertulit. — « Omnia excelsa tua et fluctus tui super me transierunt. » Mare cum sit allegoricum humana vita, non naufragus in ea, sed prospere navigans, non fluctuum pontique sævitarum imperitus, portum salutis ingressus hæc dicet; non enim, ait, « super me transeunt, » sed « transierunt. »

VERS. 10. Liberius dicentis vox. Qui enim dicit : « Quare oblitus es mei? » conscius est sibi se nihil fecisse, cur ipsius oblivisceretur Dominus. Et cum, affligente inimico, contristatus incedo, rogo quæ hujus rei causa fuerit. Quod si ex me fuerit, eam poenitentia sustulerim : omnes enim de Deo manifeste novimus, ut misericors est, etsi non omnes videmus quomodo auxilietur. Plerumque enim quæ per misericordiam ejus fiunt, cum sint molesta, non libenter accipimus, nec misericordiæ esse opera existimamus. Quapropter dicimus : « Quare oblitus es mei? » Qui autem intellexit omnia quæ induxit Deus, utilia esse, non ita loquetur, quin ipsum hujus poeniteat.

VERS. 11. Ossa animæ, ut superius vidimus, solida ejus dogmata et facultates nominantur. Cum igitur sæpius sit ut sophistarum argumentis confringantur ossa, exprobrant decipientes, dicuntque perpetuo : « Ubi est Deus tuus? » quem prædicat, eujus dicitis te disciplina eruditum. Sed etiam de hoc dolore cum anima sua colloquitur dicens : « Quare tristis es? » Sperans enim in Domino, conlutebor illi. Magnopere enim splendebit tibi vultus ejus, nempe veritas, ut possidens Dei veritatem, possis

πλάμενος ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ταραττόντων, ἔξω τῆν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐκχεῖ ἀσχημονῶν καὶ ἐλεγχόμενος περὶ τοῖς πᾶσιν, διὰ τε τῆς φωνῆς αὐτῆς, καὶ δι' ὧν προφέρεται λόγων τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπογυμνῶν. — Οἱ περὶ πάντα ἠπατημένοι σφάλονται καὶ περὶ τὸ νομίζεν τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ εἶναι ὀνειδίζοντες γοῦν λέγουσιν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς σου; »

Στ. ζ'. Μετὰ γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἐπέτειώ μοι τὴν ἀθυμίαν καὶ τὸ ὀνειδίζεσθαι παρὰ τῶν κατηχόντων ὡς οὐκ ἔντος τοῦ βοηθοῦντος· καὶ πρὸς ταῦτοις ἡ μνήμη τῶν ἐπιτελουμένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις εἰς θεραπείαν σὴν· τὸ δὲ, « Ταῦτα ἐμνήσθην καὶ ἐξέχεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχὴν μου, » ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας διελυόμεν.

Στ. ζ'. Εἰ γνησίωμην ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰορδάνου, τοῦ ἐστὶν εἰ ἀζωοθεῖν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, τὸ τῆνικαδὲ σου μνησθήσομαι. Διεργητεύουσι δὲ καὶ τὸ Ἑρμωνίην, ὁδὸς λύχνου, ὡς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ὁδὸν αὐτοῖς ἀνοιγνύοντος φωτισμοῦ καὶ αὐτῆς τῆς εἰς γοῦν καὶ καρδίας.

Στ. η'. Καταρράδαται τοῦ Θεοῦ οἱ περὶ αὐτοῦ βῆσ θύτατοι λόγοι, ἢ οἱ θεοὶ προφήται. Ἡ τοῦ τοῦτον Ἰησοῦ διδασκαλία, ἀβυσσος οὖσα, ἐκκαλεῖται τὴν ἀβυσσον ἐκ τῆς καλαιᾶς Γραφῆς. Τάχα δὲ καὶ ἐκεῖ τὰ κρίματα ἐτέρων εἰρηται κριμάτων, καὶ καὶ τὰ ἑλλων πάντων ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὃ εἰρηται μικρὸν [βρος]. Ὅρος γὰρ μέγα, φησὶν, ὁ Θεὸς Λόγος ἄρος δὲ μικρὸν δι' ἣν ὑπέμειναι ἐθελοῦσιον κένωσιν δι' ἡμᾶς. — Πάντες οἱ μετεωρισμοὶ σου καὶ τὰ κύματα σου ἐπ' ἐμὲ διήλθον. Ἡ θαλάττης τροπικῶς ἔντος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὃ μὴ ναυαγῶν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ κατ' ὀρθὸν πλέων, πείραν τρικυμῶν καὶ τῶν ἀπὸ χειμῶνος τῆς θαλάττης ἔχων, ἐπὶ τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας ἐλθὼν ἐρεῖ τὸν στήθον· οὐ γὰρ εἶπεν « ἐπ' ἐμὲ διέρχονται, » ἀλλὰ « διήλθον. »

Στ. ι'. Παρρησιαζομένου ἡ φωνή. Ὁ γὰρ λέγων· « Διὰ τί μου ἐπελάθου, » θαρραῖ μὴδὲν πεποιητός, δι' ἃ ἐπιλανθάνεται Θεός. Καὶ ἐπεὶ ἐκθλίβοντες ἔχθρου, σκυθρωπάζων πορῶμαι, πυθάνομαι τί τὸ αἴτιον τούτου. Ἰν' εἰ ἐξ ἐμοῦ εἴη, ἀναίρησω διὰ μετάνοιαν αὐτό· πάντες γὰρ διεληφάμεν περὶ Θεοῦ φανερώς, ὡς ἐλεήμονος, εἰ καὶ μὴ πάντες ὀρθῶν πῶς ἐλεῖ. Πολλὰκις γὰρ τὰ κατὰ ἐλεημοσύνην αὐτοῦ γινόμενα ἐπ' ἐπίπονα εἶναι, οὐχ ἡδέως ἔχοντες, οὐδ' ἔλεον εἶναι νομίζομεν. Καὶ διὰ τούτου λέγομεν, « Ἰνα τί μου ἐπελάθου; » Ὁ δὲ διεληφώς ὅτι πᾶν ὃ ἐξαγάγη ὁ Θεός, συμφερόντως ἐπάγει, οὐδὲν ἐρεῖ τουτόν, εἰ μὴ τὴν μετάνοιαν ἑαυτοῦ πραγματευόμενος

Στ. ια'. Ὅσα δὲ ψυχῆς διὰ τῶν προαγόντων κατὰ τὰ εἴτονα αὐτῆς δόγματα καὶ αἱ δυνάμεις εἰρηται ἐπεὶ οὖν λαμβάνει πολλάκις ὑπὸ δεινῶν σοφιστῶν κατὰ θλάσθαι τὰ φῶσα, ὀνειδίζουσιν οἱ ἀπατεῶνες, οὐκ ἄλλα λέγοντες ἢ, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός σου; » ἐπ' ἣν ἡ ψυχὴς λέγων τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ πεπειθεῖσθαι. Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτου τοῦ πάθους πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διαλέγεται φάσκων· « Ἰνα τί περιλυπὸς εἶ; » ἐλπίας γὰρ ἐπὶ Κύριον ἐξομολόγησαι. Πάντως γὰρ ἐπιλάμψει σοὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, οὐκ ἄλλο ὄν τῆς ἀληθείας,

ως έχοντά σε την εκ Θεου ἀλήθειαν λύειν δύνασθαι **A** dolos solvere coufringentium ossa tua, ut dixi-
 τας ἀπάτας τῶν καταθλασόντων τὰ προκειμένα σου mus.
 ὁσαυτά.

PSALMUS XLII.

Στ. α'. Τὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος παρεισήγαγεν λέγον πρὸς τὸν Πατέρα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ· « καὶ ἔθνος μὲν οὐχ ὄσιον » τοὺς Ἰουδαίους ἑνομάζον, ἄδικον δὲ καὶ δόλιον, τὸν Ἰούδαν. Ἄλλ' οὐκ ἐδυνήθη συναρμόσαι τοὺς ἐξῆς τὰ λεγόμενα. Πῶς γὰρ οἶόν τε ἦν αὐτὸν λέγειν· « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς;

Στ. γ'. Ἐπὶ φῶς ἀληθινὸν ὁ Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια εἶναι φησιν, οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀνθρώποι ἐκ τῶν προφητευομένων μαθόντες ὡς ἐπιλάμψει τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, παρακάλουν ἀποσταλῆναι θεὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ὀδηγηθῶσιν ἐπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, **B** τὸν περὶ τῆς Τριᾶδος ὑψηλότερον λόγον, καὶ τὰς αἰωνίους σπηνάς. Οὐχ ἕτερον δὲ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας κατ' εὐσίαν. Ἀμφοτέρα γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλ' ἐπινοία μόνη· ἡ γὰρ σκιά καὶ ψεύδους ἔλυθεροί· ἡ δὲ πλάνης καὶ ἀγνοίας φῶς ἐστίν.

Στ. δ'. Τὸ « εἰσαλεύομαι » οὐ παρέργως εἰρηται· ὁ γὰρ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ θυσιαστηρίου φαντασίαν τοῦ νοητοῦ λαβὼν, εἰσείτιν πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ὁρατῶς ἐπ' αὐτῷ ἀναφέρων θυσίας.

PSALMUS XLIII.

Στ. β'. Οἱ δὲ διαβάλλοντες ὡς οὐκ ἀκριθεῖς τὴν Γραφὴν φασί· Πῶς γὰρ εἶχον ἀκούειν ἢ τοὺς ὠσίν; ἄγνοοῦντες, ὡς οὐ κωνοὶς ὠσίν, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπων φησὶν ὅσοι λογικῶς ἀκροῶνται. Ὅσοι καὶ μουσικὸι ἄνδρες μαθήματα μουσικά τοὺς τῶν μουσικῶν ὡσὶν παραδίδοσαν, ὅπολόν ἐστιν τό· « Ὁ εἶχον ὡτα ἀκούειν ἀκούετω. » Λέγοις δ' ἂν πατέρας καὶ τοὺς κατὰ παλ-
 δισυσι.

Στ. γ'. Κακώσας τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς ὁ Θεὸς, ἐξέβαλεν ἐκ τῆς γῆρας τοῦ νόμου παιδεύσεως· οὐ νόμῳ δὲ πολέμου νικήσαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἰδῶν πιστεύσαντες ἐκληρονόμησαν τὴν ἐναγχοῦς εἰρημένην γῆν· οὐδὲ ὁ βραχίον αὐτῶν ἴσωσεν αὐτοὺς, τουτέστιν ἡ ἐργασία αὐτῶν. Χάρῃτι γὰρ τὴν σωτηρίαν ἐσχῆκασιν ὑπὸ τῆς σῆς δεξιᾶς καὶ τοῦ βραχίονος; τουτέστι τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ· φωτισμὸς δὲ ὁ φωτίζων πρόσωπόν σου τυγχάνον, « ὅτι ἠδύκησας ἐν αὐτοῖς » τοῦ ὤσαι αὐτοὺς τῇ χάριτι, οὐκ ἐξ ἔργων αὐτῶν, ἵνα μὴ καυχῶνται.

Στ. ε'. Τὰς τοῦ Ἰακώβ σωτηρίας τοῦ πτερνίζοντος τὰ φαῦλα καθ' ἃ σώζεται, ἐντέλλεται ὁ Θεὸς τοὺς ἁγίους πνεύμασιν, τοὺς εἰς διακονίαν ἀποστελλομένοις διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.

Στ. ς'. Κέρατα δὲ τοὺς ἁγίους καὶ αἱ τοῦ Χριστοῦ δυνάμεις εἶσιν, καθ' ἃς τοὺς ἔχθρους αὐτῶν κερατίζουσι. Διὸ καὶ πάντα τὰ ζῶα τὰ κέρασι χρώμενα καθαρὰ ὄντα, ἢ ἐπὶ τὸν θεῖον βωμὸν ἀπάγεται, ἢ τροφή τῇ μερίδι τοῦ Θεοῦ τυγχάνει.

Στ. θ'. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῷ Θεῷ εἶπαν ζωὴν, ἥτις συνέστηκεν ἀπὸ ἀπαθείας καὶ γνώσεως Θεοῦ.

Στ. ι'. ἰα'. Ἀποθεῖται ὁ Θεὸς ἀπ' ἐαυτοῦ οὐ πάν-

VERS. 1. Persona Salvatoris inducitur, ad Patrem quæ sunt in psalmo dicens : « et gentem non sanctam » David Judæos vocavit. Vir autem iniquus et dolosus Judas est. Quæ quidem eum sequentibus congruere nequeunt. Quomodo enim posset dicere : « Emitte lucem tuam et veritatem tuam, » et quæ sequuntur ?

VERS. 3. Cum lumen verum ²² Salvator ipse et veritatem ²³ se esse dicit, qui ante incarnationem didicerant ex prophetis quod splendescet lumen et veritas Dei, precabantur sibi per incarnationem mitti lumen et veritatem, ut iis deducerentur in montem sanctum, verbum de Trinitate excelsius, et æterna tabernacula. Nihil aliud est lumen ac veritas secundum essentialiam. Utrumque enim est Dei Filius, sed cogitatione sola : veritas est, nam ab umbra et mendacio liberat ; lumen autem, nam erroris et ignorantie lumen est.

VERS. 4. Hæc vox « introibo » non inconsulte dicta : namque ex materiali altari intelligibilis imaginem accipiens, introit ad ipsum Deum invisibiliter ei offerens hostias.

VERS. 2. Qui rejiciunt quasi non justam Scripturam dicunt : Qui enim poterunt audire nisi auribus aulis? ignorantes quod non propriis, sed hominum auribus loquitur, quocumque prudenter audiunt. Sicut et musici viri præcepta musica musicorum auribus tradiderunt, quale est illud : « Qui habet aures audiendi audiat ²⁴. » Patres autem vocantur, qui docent.

VERS. 3. Affigens circumcisionis populos Deus, e saneta legis disciplina expulit eos : non autem belli lege qui ex gentibus crediderunt, modo dictam terram obtinuerunt hæreditate; neque brachium eorum salvavit eos, id est eorum opera. Gratia enim salutem obtinuerunt per dextram tuam et brachium, id est per unigenitum Filium : illuminatio autem, quæ faciem tuam illuminat, « quoniam complacuisti in eis, » salvos faciens eos gratia, non ex eorum operibus, ne glorientur.

VERS. 5. Jacobi salutes supplantantis caduca **D** juxta quæ salvatur, mandat Deus spiritibus sanctis, qui ad ministrandum deputantur hominibus salutem hæreditate accepturis.

VERS. 6. Cornua autem sanctis Christi potestates sunt, quibus inimicos suos cornu ventilent. Ideoque omnia animalia, quæ cornua habent, munda, aut ad divinum altare deducuntur aut clero divino alimentum sunt.

VERS. 9. Totam diem in Deo dicit vitam, quæ cum tranquillitate Deique cognitione agitur.

VERS. 10, 11. Repulit autem a se Deus non om-

²² Joan. viii, 12. ²³ Joan. xiv, 6. ²⁴ Matth. xi, 5

nino propter peccatum, sed et propter alias quas movit ipse causas. Non omnis autem qui convertitur retrorsum vituperabiliter hoc sustinet: nam si quis prava relinquens, procul fugit digressus ab his, hic retrorsum conversus ad ea quæ dereliquit, in exitium delabitur. Si quis autem Sion, id est virtutem relinquens, in malitiam Babylonem vocatam pergit, retrorsum conversus, beatam recipit rem. Cæterum hæc dicentes, postquam post inimicos suos facti sunt, retrorsum conversi, reprehensione digni delapsi sunt.

Vers. 13. Videntur hæc dicentes, sancti quidam cum sint, fere similes ei qui ut ovis ad occisionem ducitur, quasi oves edendæ ab iis, qui pro utilitate sermones ac vitam impendunt. Sed et in gentibus hi a Deo dispersi sunt, seminis instar, quod pro-

Vers. 16. Postquam prædictis abominandis succubnimus, per vitam erubescences tota die, contra nos confusionem nostram habemus, vultusque nostri pudore obtegente nos, ut non jam auderemus revelata animæ nostræ facie Domini gloriam contemplari.

Vers. 17. A voce exprobrantis, et iurgium misferentis, et compellantis, tota die verecundiam contra se esse videt; ab ostendente ipsius formidandam faciem, ab inimico persequente, pudor cooperuit faciem eorum.

Vers. 18. Perfectam virilitatem adeptorum vox; multis enim variisque tribulationibus super eos coortis, atque ad Dei oblivionem excitantibus, Deum tamen ante oculos habuere, ita ut eorum quisque dicere posset, « in tribulatione Domini recordatus sum. »

Vers. 19. Declinat semitas alicujus Deus a via sua, cum tradit cum cupiditatibus cordis sui, et aulterioriæ menti.

Vers. 20. Locus afflictionis, nempe super terram et sub terra, ubi humiliantur qui corporis mortem pertulerunt. Quæ in corde impressa sunt, subinde explicabuntur.

Vers. 26. Si enim tropice hæc dicantur, hæc significatio est: nobis terram incolentibus, voluptatibus aliisque cupiditatibus refertam, humiliata est ideo in pulvere anima nobis humi prostratis; atque etiam in terra conglutinatus est venter nobis nihil cæleste vescentibus, sed serpentis instar terram comedentibus omnibus diebus vitæ nostræ. Si autem allegorice interpretemur hunc locum, in corpore inhabitans anima dicit: « Humiliata est in pulvere anima nostra. » Hæc de beata quæ in cælis est vita dejecta, quæ deorsum sunt sapiendo, dicit: « Con-

τως δι' ἀμαρτίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας ἅς οἶδεν αὐτὸς αἰτίας. Οὐ πᾶς δὲ ὁ εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστρεφόμενος ψεκτῶς τοῦτο ὑφίσταται· εἰ γὰρ τις τὰ φαῦλα καταλιπὼν, μακρὰν φύγει ἀποχωρῶν ἀπ' αὐτῶν, οὕτως εἰς τὰ ὀπίσω στραφεὶς ἐφ' ἃ καταλείοιπεν, ἄλλῃθεν περιπίπτει. Εἰ δὲ τις τὴν Σιών, τούτεστι τὴν ἀρετὴν, καταλέψας, ἐπειγοῖτο ἐπὶ τὴν κακίαν, Βαβυλῶνα καλουμένην, ἀποστρεφόμενος εἰς τὰ ὀπίσω, μακάριον ἀναδέχεται πρῶγμα. Πληθὺ οἱ τὰ προκείμενα λέγοντες, ἐπεὶ παρὰ τοῖς ἔχθροῖς γεγονάσιν, εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστραφέντες ψεκτοὶ περιέπεσον.

Στ. 13'. Ἐοίκασιν οἱ ταῦτα λέγοντες ἄγιοι τινες ὄντες, παραπλησίως τῷ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἐγόμενῳ δεδῶσθαι, ὡς πρόβατα βρώσεως τροφή γινόμενοι τοῖς ἐπ' ὤφελειά τοῦς λόγους καὶ βίον αὐτοῖς προσκειμένοις. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν οὗτοι ὑπὸ θεοῦ διεσπάρησαν, δίκην σπέρματος, γεωργικῶς καταβαλλόμενοι, ἵνα μεταποιήσαντες τὰ ἔθνη εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ποιότητα ἀγάθωσιν. Οὐ γὰρ προσεκτέον τοῖς λέγουσιν διεσπάρθαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὴν τοῦ Θεοῦ μερῖδα ἀιχμαλωσίας τρόπων.

Στ. 15'. Ἐπεὶ τοῖς προσηρημένοις ἀπευκτέοις ὑπεπίσαμεν· διὰ βίου ἐντροπέμενοι ὅλην τὴν ἡμέραν ἐναντίον τὴν ἐντροπὴν ἑαυτῶν ἔχομεν, τῆς αἰσχύνης τοῦ προσώπου ἡμῶν καλυπτούσης ἡμᾶς, ὡς μηκέτι παρρησίαν ἔχειν ἀνακαλυμμένῳ τῷ προσώπῳ τῆς ψυχῆς κατοπτρίζεσθαι τὴν δόξαν Κυρίου.

Στ. 17'. Ἐκ τῆς τοῦ ὀνειδίζοντος καὶ δίκην παραπαιόντος καὶ παρακαλοῦντος, ὅλην ἐντροπὴν τὴν ἡμέραν εἶναι κατενώπιον ἑαυτοῦ θεωρεῖ· ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπιδεικνύντος ἑαυτοῦ φοβερὸν τὸ πρόσωπον ἐκδιώκοντος ἔχθροῦ ἢ αἰσχύνῃ ἐκάλυψεν τὸ πρόσωπον αὐτῶν.

Στ. 18'. Τελείαν ἀνδρείαν ἀναλαβόντων ἡ φωνὴ πολλῶν γὰρ καὶ διαφόρων θλίψεων ἐπ' αὐτοῖς ἤκουσῶν καὶ ἐκδιαιζομένων ἐπιλαθέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἐξεναντίας αὐτῶν ἀνεπέωλυν Θεὸν, ὡς ἕκαστον εἰπεῖν, « Ἐν θλίψει τοῦ Κυρίου ἐμνήσθην. »

Στ. 19'. Ἐκκλίνει τὰς τρίβους τινὸς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ὁδοῦ, παραδίδους αὐτὸν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς καρδίας ἑαυτοῦ καὶ εἰς ἀδίκιμον νοῦν.

Στ. 20'. Τόπος κακώσεως ὁ περὶ γῆν καὶ ὁ καταχθόνιος χώρος, ἔνθα ταπεινοῦνται οἱ πείραν ἔχοντες τοῦ σώματος τοῦ θανάτου (70). Τὰς ἐν καρδίᾳ τυπώσεις, ἅς καὶ ἐξῆς προσαγορευτέον.

Στ. 26'. Εἰ μὲν τροπικῶς ταῦτα λέγοιτο, τὸ δηλούμενόν ἐστιν τοιοῦτο· Ἐπεὶ γοῦν περιεικμεθα τὸν ἐξ ἡδονῶν καὶ τῶν ἄλλων παθῶν συγκείμενον, διὰ τοῦτο ἐταπεινώθη εἰς χεῖν ἡ ψυχὴ ἡμῶν χαμαιριπῶν γενομένων· ἀλλὰ καὶ εἰς γῆν ἐκαλλήθη ἡ γαστήρ ἡμῶν, οὐδὲν οὐράνιον τρεφομένων, ἀλλὰ κατὰ τὸν ὄφιν γῆν ἐσθιόντων πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἑαυτῶν. Εἰ δὲ πρὸς ἀλληγορίαν ἐξηγηθεῖται ὁ προκειμενον, εἰς τὸ σῶμα ἐμβατεῦσασα ἡ ψυχὴ ἔρει, « Ἐταπεινώθη εἰς χεῖν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » Αὕτη καὶ τῆς μακαρίας ζωῆς τῆς ἐπουρανίου ἐκπεσοῦσα ἐν τῷ τὰ κάτω φρονεῖν.

ῥεῖ τὸ, « Ἐκολληθη εἰς γῆν ἡ γαστήρ ἡμῶν. » Οὐκ Α glutinatus est in terra venter noster. » Non aliis
 ὄλιγ γὰρ τῶν γῆινων τρέφεται. enim ac terrestribus vescitur.

Στ. κζ'. Λέγει ἐνταῦθα καὶ πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἐν
 τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς διατρίβοντα κατὰ τὸν τοῦ πάθους
 καιρὸν, ἵνα ἀναστὰς ἀρωγὴν παράσχοι καὶ λύτρα,
 θεοῦς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

PSALMUS XLIV.

Διδύμου καὶ Εἰσοδίου. Στ. α'. — Τινὲς ψήθησαν ἐκ
 προσώπου τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τὴν ψῆθον περὶ τοῦ ἐν
 ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Λόγου, ὃν ἐκ τῆς οἰνοει καρ-
 δίας ἡ αὐτῶν τῶν σπλαγγῶν, φησὶν, προήγαγεν, καὶ
 ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς Λόγος προήλθεν. Ἐμοὶ
 δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεσθαι πρὸς-
 ωπον. Τὸ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ ῥητοῦ, οὐκέτι ὁμοίως ἐξ-
 ομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε
 γὰρ ἂν περὶ τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ εἶπεν ὅτι
 « Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματικῶς ὀξυγράφου. »
 — « Ὁρατοὺς κάλλιπα παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. »
 Οὗ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγχρίσεως
 τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προῖων δὲ φη-
 σὶν, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλ-
 λιάσεως. » Οὐ γὰρ εἶπεν, « Ἐχρισά σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ'
 « Ἐχρισέν σε. » Ὡστε ἐκ τούτου παρίστασθαι ἕτερον εἶναι
 τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τούτο, ἢ ὁ
 Προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς ἑαυ-
 τὸν γενομένην ἐνέργειαν; « Ἐξηρεύεσθε, » φησὶν, « ἡ
 καρδία μου λόγον ἀγαθόν. »

Στ. β'. Γραφεὰ μὲν ῥεῖ τὸν Θεὸν Λόγον, ἐγγρά-
 φοντα τὰς διανοίας τοὺς θεῖους αὐτοῦ νόμους· κά-
 λαμον δὲ τοῦ ὀξυγράφου γραφῆς ὃν ἀνέλαβεν γρά-
 φαντα ἀνθρώπων τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ἀπάσῃ
 γῆ, τουτέστιν ψυχῇ ἀνθρώπου.

Στ. γ'. Γραφόντων καὶ αὐτῶν παιδεύσεις τινὰς·
 ὡς γὰρ ὁ λόγος τοῦ Εὐαγγελίου κόκκιον συνάπειος πα-
 ραβαλλόμενος, εἰ γεωργίας τύχοι, μιλίων γίνεται τῶν
 ἀνθρωπίνων λόγων, λαχάνων διὰ τὸ πρόσκαιρον ὀνο-
 μαζομένων, οὕτως ἂ γράφει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καλά-
 μῳ ἰδίῳ καιρῶς ἐπιδείκνυται αὐτὰς παρὰ τὰς τῶν
 ἐνθρώπων συγγραφάς. Ἐπεὶ περὶ τὸν μηρὸν ἐνερ-
 γεῖται τὰ γενέσεως πράγματα, φύονται δὲ περὶ ταῦτα
 ἰσχυρὰ ἐπιθυμίαι, χρεῖα τοῦ τιμητικοῦ λόγου ῥομ-
 ραίας ὀνομαζομένου, ἵνα περὶ τὸν μηρὸν ζωσθεὶς
 ἐκτέμῃ τὰς ἀκολάστους ἡδονάς. Ὁ Σωτῆρ οὖν κατὰ
 τὸν ἀνθρώπων τύπον ἀρίστης πολιτείας καταβαλλό-
 μενος ὑπὲρ αὐτοτελοῦς ἀγνείας περιζώννυται ῥομ-
 ραίαν ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, ὠραιότητα ἔχων καὶ
 κάλλος διὰ τὴν προσοῦσαν ἐν ἀναμαρτησίᾳ ἀρετῇ.
 Ὅτι δὲ σύμβολον ὁ μηρὸς τῶν προειρημένων, ἤδη
 προείρηται. Δύναται ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος, ἢ μὲν
 Λόγος, ῥομφαία εἶναι, ἢ δὲ σὰρξ, μηρὸς τῷ ἐκείθεν
 τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν σάρκα. Οὗτος δὲ, πρὸς ὃν ὁ λό-
 γος, πᾶσαν ἀσθένειαν διαφυγῶν δυνατός ἐστι τὴν
 φαιδρότητα τῆς θεότητος, κάλλος καὶ ὠραιότητα
 ἔχειν.

Στ. δ'. Ἐντείνας δὲ οἷα τοξότης ἀριστος τόξον, κα-
 τευδοῦ τιτρώσκων εἰς ἔρωτα θεῖον τοὺς βαλλομέ-
 νους. Ἀναγνωστότερον δὲ καὶ « κατευδοῦ »· ἴσον τῷ,

Didymi et Eusebii. Vers. 1. — Nonnulli existi-
 maverunt a persona Patris dici canticum de Verbo
 quod in principio erat apud eum⁶⁷, quodque quasi
 ex corde vel e visceribus, ait, eduxit, atque de bono
 corde verbum prolatum est bonum. Mihi autem vi-
 detur hæc ad propheticam referri personam. Quæ
 enim proxime sequuntur, non similiter huic de Pa-
 tre acceptioni consonant. Neque enim de propria
 lingua Pater dicere potuisset: « Lingua mea cala-
 mus scribæ velociter scribentis; — Speciosus forma
 præ filiis hominum. » Non enim pulchritudinis
 præcellentiam ex comparatione cum hominibus ac-
 cipit. Et paulo inferius ait: « Ideo unxit te Deus
 oleo lætitiæ. » Non enim dixit: Unxit te ego Deus,
 sed, « unxit te. » Exinde nobis demonstratum vide-
 tur aliam esse quæ hic loquitur personam. Quænam
 igitur est illa, nisi Propheta, cum senserit in se
 delapsam Spiritus sancti virtutem? « Eructavit, »
 exclamat, « cor meum verbum bonum. »

Vers. 2. Scribam quidem dicet Deum Verbum,
 divina ejus lege in mentibus inscripta; calamus
 autem velociter scribentis scribæ quem recepit
 hominem verbum Evangelii scribentem in uni-
 versa terra, id est in hominis anima.

Vers. 3. Scribentibus et ipsis doctrinas quas-
 dam: sicut enim verbum Evangelii grano sinapis
 æquiparatum, si cultura fovetur, majus sit huma-
 nis verbis, oleribus⁶⁸ ob brevitate nominatis,
 ita quæ scribit Dei Verbum proprio calamo ma-
 gnopere præstant ipsis hominum scriptis. Quan-
 doquidem per femur generatio fiat, et idcirco tur-
 pes exoriuntur cupiditates, consorio verbo opus
 est, quod gladius vocatur⁶⁹, ut super femur ac-
 cinctum dissolutas præcidat voluptates. Salvator
 igitur secundum hominem typum optimæ disci-
 plinæ stabiliens propter absolutam puritatem ac-
 cingitur gladio super femur suum, formam habens
 et pulchritudinem propter inhærentem innocentiam
 virtutem. Quod autem sit femur symbolus eorum
 quæ modo dicimus, jam superius dictum est. Pos-
 test Verbum caro factum, ut quidem verbum,
 gladius esse; ut autem caro, femur, cum exiude
 sit initium carni. Hic autem, apud quem erat
 Verbum, omne infirmitate devitata, splendorem
 divinitatis, speciem et pulchritudinem habere
 valet.

Vers. 5. Extendens autem, quasi sagittarius opti-
 mus, arcum, prospere dirige vulnerans in amorem
 percussos et vulneratos. Atque etiam legendum

⁶⁷ Matth. ix, 28. ⁶⁸ Joan, i, 1. ⁶⁹ Marc. iv, 31, 32. ⁷⁰ Hebr. iv, 12.

est, « Duc benigne super terram » et similiter « facilem præsta viam : » et præterea, « Regna super desiderio vulneratos. » Causa autem regni tui, perfectio virtutis est, non in actu solum, sed et in scientia. Quod quidem indicat « propter veritatem, et mansuetudinem, et iustitiam. » Regna enim, ait, ad cognoscendam veritatem, et ad mansuetudinem iustitiamque stabilendam iis qui tua sub ditione sunt. « Et deducet te mirabiliter dextera tua. » Qui secundum Deum omnia facit, activa honorum virtute, quæ dextera est, mirabiliter deducitur, hac usus duce in via ad Salvatorem. Ergo et Salvator miras efficiens virtutes, dextera ejus mirabiliter deducitur.

VERS. 6. Turpis est status in malis sedentium, hisque confossi sagittis, sub eum cadunt, id est subjiciuntur ei, atque in ejus potestatem veniunt. Inimici regis Christi omnes peccatores. Cum igitur in corda eorum modo dictæ deveniunt sagittæ, ab inimicitiis dejiciuntur, Regis genibus provoluti. Vel stantes in corde inimicorum Regis, in voluntate odii sui confirmati, perfossi sagittis erunt a Christo, corde inimicorum ejus deficientes.

VERS. 8. Quæ vero, si ad unigenitum Dei Filium essent, Filius Dei vigentem ante ipsius adventum iniquitatem odio persecutus, diligens vero post incarnationem suam exortam fide iustitiam, tradidit seipsum bona Patris voluntate factum hominem, ketitizæque unctum oleo, id est sancto Spiritu.

VERS. 10. Reges hic dicuntur qui cum Christo regnant, quorum ipse Rex regnantium. Horum filix per disciplinam factæ sunt, quas docuerunt, animæ; vel potius Ecclesiæ, quæ quidem filix cum sint in honore illius qui celebratur, delectaverunt Christum Regem « a domibus eburneis. » Domus autem eburneas vocabis excelsas theologias : eburn enim, prout Deus, verbi symbolum est; vocis enim organa sunt et dentes. Domus eburneæ, magnæ scilicet. Postquam enim verbum suum sic magnificaverunt ut maxima fieret domus speculationum de Deo, multæ regum filix ex prædictis eburneis regiis delectaverunt Christum.

VERS. 11. Mutatur hic loquentis persona. Deus enim est qui e gentibus Ecclesiam alloquitur, quam et filiam suam vocat. Ait igitur : Meis acceptis verbis, o filia, audi et vide sensum eorum, iisque animum intende. Multo magis adhuc aurem tuam inclinare volens ad ea plenius et efficacius audienda et exoptanda : consequetur tibi concivium oblivio, nec jam iisdem in gentibus patriaque immorari volueris ; oblivisceris etiam domum patris tui, qui te genuit secundum iniquitatem diaboli.

(71) Λογε βάρων. Εδττ.

« Εὐδοκίαν παρέχε » καὶ πρὸς τοῦτοις, « Βασιλευσὶ τῶν βεβλημένων πόθω. » Ἡ δὲ αἰτία τοῦ βασιλευσῶσι σε τελειώτης ἀρετῆς ἐστίν, οὐκ ἐν πράξει μόνῃ, ἀλλὲ καὶ γνώσει. Τὸ γὰρ « ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πρᾶττης καὶ δικαιοσύνης, » τούτω σημαίνει· Βασιλευσὶ γὰρ, φησὶν, ἔνεκα τοῦ γνωσθῆναι τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρᾶττητα, καὶ δικαιοσύνην κατορθωθῆναι τοῖς ὑπὸ τὴν εἰρη ἀρχῆν. « Καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ κατὰ θεὸν πάντα πράττων, ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν πρακτικῆς δυνάμεως, δεξιᾶς οὐσης, θαυμαστῶς ὁδηγείται, ἡγεμονίζ αὐτῆς χρώμενος τῆς ἐπὶ τὸν Σωτήρα ὁδοῦ· καὶ ὁ Σωτὴρ οὖν ἐπιτελῶν δεξιᾶς παραδόξου δυνάμει, ὑπὸ δεξιᾶς αὐτοῦ θαυμαστῶς ὁδηγείται.

Στ. ζ'. Καὶ φαύλην στάσιν ἔχοντα τῷ ἐν καρδίᾳ Ἰδρύσθαι πληγέντα τοῦτοις τοῖς βέλεισιν, ὑποκάτω αὐτοῦ πεσεῖν, τουτέστιν ὑποταγῆναι αὐτῷ καὶ ἐκ αὐτὸν γεγονέναι. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ βασιλέως Χριστοῦ πάντες οἱ ἀμαρτάνοντες. Ὅταν οὖν ἐν τῇ καρδίᾳ τούτων τὰ προειρημένα βέλη γένηται, κίπτουσι ἀπὸ τῆς ἔχθρας, τὸν Βασιλέα γονυπτοῦντες. Ἡ τάξι οἱ ἐσθηκότες ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ βούλημα τῆς ἔχθρας αὐτῶν βεβαιούμενοι, βληθέντες ὑπὸ τῶν βελῶν γενήσονται ὑπὸ Χριστῶν, τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καταπεσόντες.

Στ. η'. Εἰ δὲ εἴη πρὸς τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ταῦτα, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μισήσας τὴν πρὸ τῆς ἐπισημίας αὐτοῦ πολιτευομένην ἀνομίαν, ἀγαπήσας δὲ τὴν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ φρομένην ἐκ πίστεως δικαιοσύνην, ἐπιδίδωκεν ἑαυτὸν εὐδοκίᾳ πατρικῇ ἀνθρώπος γενέσθαι, καὶ χρισθῆναι ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, τουτέστιν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Στ. θ'. Βασιλεῖς ἐν ταῦτα ῥητέον τοὺς Χριστῷ συμβασιλεύοντας, ὧν αὐτὸς Βασιλεὺς βασιλεύοντων. Τούτων θυγατέρες γεγονάσιν κατὰ διδασκαλίαν, ἧς παιδεύουσιν ψυχὰς· μᾶλλον δὲ Ἐκκλησίας, αἵτις θυγατέρες ἐν τιμῇ τοῦ ὀνομαζομένου οὐσαι ἠύφραναν τὸν βασιλέα Χριστὸν « ἀπὸ βαρῶν ἐλεφαντίνων. » Βάρες δὲ ἐλεφαντίνιας ἐρεῖς τὰς ὑψηλὰς θεολογίας· τὸ γὰρ ἐλεφαντίνον ὄδους τυγχάνων, λόγου σύμβολόν ἐστιν· φωνητικὰ γὰρ ὄργανα καὶ οἱ ὀδόντες· βάρες εἰσὶν αἱ μεγάλαι οἰκίαι. Ἐπεὶ οὖν τὸν ἑαυτῶν λόγον οὕτως ἐμεγάλυναν ὡς οἶκον μέγιστον θεωρῶν τῶν περὶ Θεοῦ γενέσθαι αἱ πολλαὶ τῶν βασιλέων θυγατέρες, ἀπὸ τῶν προειρημένων βασιλέων (71) ἐλεφαντίνων ἠύφραναν Χριστόν.

Στ. ια'. Μεταβολὴ προσώπου εὐφραίνεται γινόμενη. Θεὸς γὰρ ἐστίν ὁ προσωπῶν τῇ ἀπὸ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἣν καὶ θυγατέρα αὐτοῦ ὀνομάζει. Φησὶν γοῦν· Δεξαμένη τοὺς ἐμοὺς λόγους, ὦ θυγατερ, ἀκουσον καὶ ἴδε αὐτῶν τὴν διάνοιαν, ἐπιστήσασα αὐταῖς. Ἐτι γὰρ μᾶλλον πλεον θελήσεις τὸ οὖς σου κλίνας ἐπὶ τὸ πλειόνους αὐτὰ καὶ ἐξεργαστικώτερον ἀκούσαι καὶ ποθῆσαι· ἀκολουθήσει δὲ σε λήθη τῶν ὀμοφύλων, μηκέτι θελησάσης σου τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα περιτέλλειν ἔθνη καὶ πάτρια· ἐπιλήθει δὲ καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου γεννήσαντός σε κατὰ κακίαν τοῦ διαβόλου.

Στ. ιβ. Αὐτὸ τοῦτο σε καλῶ, θύγατερ, φησὶ πρὸς Α
 τὴν ὁ Θεὸς, ἐπὶ τῇ ποιῆσαι τὰ προστεταγμένα
 σοι - ἐπεὶ περὶ ὁ ἐμὸς Υἱὸς Βασιλεὺς ὢν ἐπεθύμησεν
 τοῦ ἐνυπάρχοντός σοι κάλλους κατ' εἰκόνα καὶ καθ'
 ἰμοειδῶσιν ἐμῆν γεγενημένης. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Βασι-
 λεὺς ἐπιθυμῶν τοῦ κάλλους σου, οὐχ εἰς τῶν ὁμοτι-
 μῶν σου τυγχάνει· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Κύριός σου·
 οὗ γὰρ ἄγγελος ἢ ἀρχάγγελος ἢ τις ἄλλος γενητὸς
 ἔν ὑπάρχει. Αὐτῷ γάρ καὶ προσκυνοῦσι πάντες.
 Ἐπεὶ οὖν Θεοῦ τὸ προσκυνεῖσθαι, ἴσθι Θεὸν ὄντα τὸν
 Βασιλέα τὸν ἐπιθυμοῦντα τοῦ κάλλους σου· ὃς καὶ
 Κύριός σου ἐστιν.

Στ. ιγ. Πρὸς τοῦτοις ἴσθι ὅτι πολλὴν μεταβολὴν
 ἔσχες. Θυγάτηρ γὰρ Τύρου οὕσα δι' ἣν εἶχες δεισιδαι-
 μονίαν, ἐμοῦ θυγάτηρ ἐχρημάτισας, ὡς λιτὰς τῷ
 προσώπῳ σου προσάγειν πάντας τοὺς πλουσίους τοῦ
 λαοῦ, ὅσοι πλουτοῦσιν κατὰ πίστιν καὶ τὴν τοῦ Εὐ-
 αγγελίου ἀλήθειαν, σοὶ προσέρχονται, τὸ πρόσωπόν
 σου λιτανεύοντες, διὰ τὸ σύζυγον τῷ Βασιλεῖ γεγο-
 νέναι. Ὡς γὰρ παλαιοὶ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τῇ κατὰ Θεὸν
 θεραπείᾳ προσερχόμενοι τῷ Ἰσραὴλ προσηλύτευον,
 τὸ πρόσωπον αὐτοῦ παρακαλοῦντες, οὕτως νῦν οἱ
 ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων μετανοοῦντες προσφεύγουσιν τῇ
 τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἀξιοῦντες ὑποδεχθῆναι παρ'
 αὐτῆς.

Στ. ιδ. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς βασιλέων Ἑσε-
 δῶν (72). Ἑσεδῶν ἐρμηνεύεται λογισμοί. Ὁ βασι-
 λεὺς δὲ τῶν λογισμῶν τῶν δικαίων ὄντων, ἐστιν Κύ-
 ριος· τῆς οὖν ὑμνουμένης θυγατρὸς Τύρου ἡ δόξα
 οὐκ ἄλλοθεν ἐστίν, ἢ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῶν λογισμῶν.
 Ἰστέον δὲ ὅτι πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν ἀνεῖ τῆς νοη-
 τῆς οὐσίας λαμβάνεται ὁ χρυσός. Ἐπεὶ οὖν ἐν τοῖς
 ἐνδύμασιν αὐτῆς τυγχανούσας ἀρεταῖς συγκατῦφανα
 καὶ ὁ περὶ τῶν νοητῶν λόγος, μάλιστα ὁ περὶ
 τῆς Τριάδος, χρυσοῦτᾶ χρυσᾷ περιδέβληται, ὄντα
 πεποιτικλμένα διὰ τὸ πολύτροπον καὶ πολυειδὲς τῆς
 Χριστοῦ διδασκαλίας.

Στ. ιε. Εἰ καὶ πολλοὶ ἀδιάφοροι εἶεν ψυχαὶ ὃς
 παρθένους ἔθος καλεῖν, ἀλλ' οὐ πᾶσαι ἤδη ἀποφέρου-
 νται τῷ Βασιλεῖ, ἀλλ' αἱ πλησίον καὶ ἑγγύς γενόμεναι
 τῇ διαθέσει τῆς τελείας νύμφης, οὗ (73) δὲ καὶ τὸ
 « ἀπενεχθήσονται. » Αἱ γὰρ πείραν μὴ ἔχουσαι τοῦ
 νομίου Λόγου, οὐχ οἶαί τε εἶσι δι' ἑαυτῶν πρὸς αὐ-
 τὸν ἵνασι. Ἄγουσι δ' αὐτὰς πρὸς αὐτὸν οἱ τὰ προ-
 παιδεύματα αὐταῖς παραδιδόντες· εἰσὶν δὲ οὗτοι νό-
 μος καὶ προφηταί. — Τῆς λέξεως ἀτάφειαν ἔχούσης,
 ἐξ ἄλλης τὴν διάνοιαν αὐτῆς ληψόμεθα. Ἐν τῷ
 Ἄσματι τῶν ἁσμάτων τὰς διαφορὰς τῶν Χριστῶ
 προσερχομένων ψυχῶν ἐρμηνεύων ὁ λόγος φησὶν·
 « Εἰσὶν βασίλισσαι, καὶ παλλακαί, καὶ νεανίδες ὡς
 οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς· μία ἐστὶν περιστέρα μου, τελεία
 μου. » Ὡς περὶ ταύτης εἰρησθαι, Εἶδοσαν αὐτὴν θυ-
 γατέρες καὶ μακαριοῦσιν αὐτὴν, βασιλίσσαι καὶ παλ-
 λακαί, καὶ αἰνέσουσιν αὐτὴν. Ἐξ ὧν δεικνύεται ἄλλη

VERS. 12. Quamobrem te voco, filia, ait ad
 eam Deus, ut quæ tibi mandata sunt efficias :
 quandoquidem Filius meus Rex concupierit inhæ-
 rentem tibi decorem, quæ ad imaginem similitudi-
 nemque meam facta es *. Hic autem ipse Rex,
 decorem tuum concupiscens, non unus est æqualium
 tuorum. Ipse est enim Dominus tuus : non
 enim angelus aut archangelus, aut creatorum qui-
 vis alius est. Namque eum omnes adorant. Atqui
 cum proprium Dei sit adorari, scito Deum esse
 Regem concupiscentem decorem tuum : qui et
 Dominus tuus est.

VERS. 13. Præterea scito quoniam multum
 mutata es. Filia enim Tyri cum esses propter illas
 quibus imbuta fueras superstitiones, filia mea vo-
 cata es, ut vultum tuum deprecarentur omnes di-
 vites populi ; quicumque fide et Evangelii veritate
 ditescunt, ad te venient, vultum tuum deprecant-
 tes, quoniam conjux facta es Regis. Sicut enim
 antiqui de gentibus in Deum pietate deducti ad Israel
 se recipiebant, vultum ejus invocantes, sic nunc
 qui ex Judæis convertuntur, in gentium Ecclesiam
 confugiunt, ab ea recipi petentes.

VERS. 14. Omnis gloria filiæ regum « abintus, »
 quod quidem interpretamur *cogitationes*. Rex enim
 cogitationum justarum Dominus est : hujus enim
 quæ filia Tyri vocata est, gloria non externa est,
 quæ a cogitationum Rege venit. Notandum est quo-
 niam plerumque in Scripturis pro intelligibili ex-
 istentia sumitur aurum. Cum igitur in vestimentis
 ejus, scilicet virtutibus, intexatur quoque de spi-
 ritualibus, præsertim de Trinitate sermo, ambriis
 aureis circumdatur, amictus varietatibus propter
 varietatem diversitatemque Christi doctrinæ.

VERS. 15. Etsi multæ incorruptæ sint animæ
 quas virgines vocare consueverunt, sed non om-
 nes jam adducuntur Regi, verum quæ ad perfec-
 tam sponsam propius accedunt, eodem sensu et
 « afferentur. » Quæ enim sponsalis Verbi sunt
 expertes, non per se valent ire ad eum. Adducunt
 autem eas ad illum qui primariis instruxerunt
 doctrinis, lex scilicet et prophetæ. — Hujus loci
 sensum, cum aliquid habeat obscuritatis, ex allo
 sumemus. In canticorum Cantico animarum ad
 Christum aduentium differentias interpretans Scri-
 ptura ait : « Sunt reginæ, et concubinæ, et ado-
 lescentulæ, quarum non est numerus ; unica est
 columba mea, perfecta mea *. » Quasi de ea di-
 ceretur : Viderunt eam filiæ, et] beatam dicent
 eam reginæ et concubinæ, et celebrabunt eam.
 Quibus ostenditur alias esse præter filias, quæ di-

* Gen. 1, 26, 27. * Cant. vi, 7, 8.

(72) En Didymus Alexandrinus legebat Ἑσεδῶν, ut est in codice antiquissimo omnium Vaticano Septuaginta Interpretum. (Ætcrum recte hic inter-

pretatur Didymus ; reapse enim ἰστέον est *cogitatio*. (73) Οὗ. Lege αὐ, correctione omnium certissima. Edit.

ciæ sunt adolescentulæ, et concubinæ, et reginæ. Illis igitur patet verbis quoniam inter animas ad Christum accedentes, aliæ quidem nondum ad nuptiarum tempus pervenerunt, hæ sunt adolescentulæ; aliæ autem cum eo convenientes, jam conjunctæ sunt; aliæ vero stirpe nobili, quæ intra sex dies creatum antecesserunt mundum, sexaginta sunt reginæ; aliæ, octavo die circumcissione acceptæ, servitutis spiritum habentes, octoginta concubinæ sunt. Hæc autem omnes supergressa secundum spiritum constituta, adeo ut diceretur columba, perfecta Verbi præclara est Ecclesia, æque maculam, neque rugam, neque quidquam simile habens⁴³. Hanc Ecclesiam celebrans Psalmista in superioribus versiculis, nunc quidem simul cum ea dicit afferendas esse sponso ejus Regi quæ olim ad horam connubii non pervenerant, nunc autem propter perfectionem suam in thalamum adductæ, ut cum Rege recubantes dignentur membra fieri unicæ perfectæ sponsæ, ab ea non jam alienati, sicut cum imperfecti erant.

VERS. 17. Ut fere omnia psalmi ad Christum dicuntur, ita quoque hic versiculus. Pro patribus quos secundum carnem habebas, scilicet circumcissionis, nati sunt tibi ex eodem genere filii, verbum evangelicum complexi: quos autem constituisti principes super omnem terram, dicens eis: « Euntes docete omnes gentes⁴⁴. »

VERS. 18. Propterea populi gratanter confitebuntur, non in unum vel secundum sæculum, sed et in sæculum sæculi: de peccatis enim confessio non in sæculum sæculi fit, non solum in hoc sæculo pœnitendi et confitendi locus. Si autem « memores erunt » habet juxta aliam Scripturam, pro illo, qui a te electi sunt ad imperandum, « memores erunt nominis tui in omni generatione et generatione, » regnum tuum in omnia sæcula extendentes.

PSALMUS XLV.

VERS. 1. Solet obscure dicta consulto arcana vocare. Etenim juxta illud Dei sapientia mysterio abditæ est: sic et thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi dicti sunt⁴⁵. Est igitur et illorum arcæorum finis vel terminus, sive ut celent indignos divinarum scientiam, sive ut populi divinæ studiosiores scientiæ, laboribus et exercitationibus seipsos observantes propositum consequantur.

VERS. 2. Non omnium est Deus refugium, solum autem eorum qui humana auxilia repudiaverunt: horum enim securitas et virtus fit participatione illius, juxta Apostolum dicentem: « Omnia possum in eo qui me confortat, Christo⁴⁶, » et illud: « Quæ invenerunt nos nimis, » sive ad « auxilia, » sive ad « tribulationes » referri potest.

⁴³ Ephes. v, 27. ⁴⁴ Matth. xxviii, 19. ⁴⁵ Coloss.

(74) Τὴν γὰρ ... αὐτὴ γίνεται. Aliqua, ni fallor, desiderantur. Mox lege μετανοεῖν [καὶ] ἐξομολογεῖ-

οὔσα παρὰ τὰς θυγατέρας αἱ εἰρηναὶ νεανίδες καὶ παλλακαὶ καὶ βασιλίδες. Δηλοῦται δὲ ἐκ τῶν λέξεων τούτων, ὡς ἅρα αἱ Χριστῷ προσερχόμεναι ψυχαί, αἱ μὲν οὕτω καιρὸν ἔχουσαι γάμου, νεανίδες εἰσὶν, αἱ δὲ συναθεύουσαι αὐτῷ ἤδη ἀνακραθῆναι αὐταῖς· αἱ μὲν εὐγενεῖς καὶ ὑπεραναθεθηκυῖαι τὸν ἐν ἑξ ἡμέραις γενόμενον κόσμον, ἐξήκοντά εἰσι βασίλισσαι· αἱ δὲ τὴν ὀκτῆμερον περιτομὴν λαβοῦσαι ἀκμὴν, τὸ τῆς δουλείας ἔχουσαι πνεῦμα, ὀγδοήκοντα παλλακίδες εἰσὶν. Ἡ δὲ πάσα ὑπερέχουσα κατὰ τὸ πνεῦμα περιωμμένη, ὡστ' εἶναι περιστερὰν, τελεία τοῦ Λόγου ἢ ἔνδοξος Ἐκκλησία ἐστίν, ἢ μὴ ἔχουσα σκίλων ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν ταιούτων. Ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ὁμων ὁ Ψαλμῶδης ἐν τοῖς πρὸ τούτου στίχοις, τὴν μετ' ἐκείνην φησὶν ἐνεχθήσεσθαι τῷ νυμφίῳ αὐτῆς Βασιλεῖ, τὰς πάλαι μὲν ὥραν συμβιώσεως οὐκ ἔχουσας, νῦν δὲ διὰ τὸ τετελειώσθαι, προσαγομέναι εἰς τὸν θάλαμον, ὅπως συγκαθευθήσασαι τῷ Βασιλεῖ ἀναληφῶσιν εἰς τὸ μέλι γενέσθαι τῆς μεζῆ τελείας νόμφης, οὐκέτι ἄλλαι παρὰ ταύτης τυγχάνουσαι, ὡς ὅτε ἀτελεῖς ἦσαν.

Στ. ιζ'. Ἐπεὶ πρὸς Χριστὸν λέγεται σχεδὸν τὰ πάντα τοῦ ψαλμοῦ, καὶ οὗτος ὁ στίχος λέγει, Ἄντι ὧν εἶχες κατὰ σάρκα πατέρων, τούτέστι τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐγενήθησάν σοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους υἱοὶ, προσηκάμενοι τὸν εὐαγγελικὸν λόγον· τούτους δὲ καὶ κατέστησας ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, φάσκων αὐτοῖς· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη.

Στ. ιη'. Διὰ τοῦτο λαοὶ εὐχαριστικῶς ἐξομολογῶσονται, οὐκ ἐφ' ἓνα ἢ δεῦτερον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τὴν γὰρ ἐφ' ἁμαρτίας ἐξομολόγησιν οὐ τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος αὕτη γίνεται (74), μόνον γὰρ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι μετανοεῖν ἐξομολογεῖσθαι οἴοντες. Εἰ δὲ « μνησθήσονται » ἔχει κατ' ἑτέραν Γραφήν, ἀντὶ τοῦ, Οἱ πρὸς σοῦ ἄρχειν χειροτονημένοι, « τοῦ ὀνόματός σου μνησθήσονται ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ, » τῷ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας παρατείνειν σου τὴν βασιλείαν.

Στ. α'. Ἔθος τὰ ἀσαφῶς λεγόμενα δι' οἰκονομίαν τινὰ κρύφια καλεῖν. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένη ἐστίν· οὕτω καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι εἰρηναί. Ἔστιν οὖν καὶ τούτων τῶν κρυφίων τέλος οἰοεὶ σκοπὸς, ἦτοι τὸ λαθεῖν τοὺς ἀναξίτους τὴν τῶν θείων γνῶσιν, ἢ οἱ λαοὶ (75) πόθον ἔχοντες καταλήξει τῆς θείας γνώσεως, πόνοις καὶ ἀσκήσειν ἐπιβόντες ἑαυτοὺς τύχῳσι τοῦ σκοποῦ.

Στ. β'. Οὐ πάντων ἐστὶν ὁ Θεὸς καταφυγή, μόνον δὲ τῶν ἀποταξαμένων ταῖς ἀνθρωπίναις ἐπιχειρήσαις· τούτων γὰρ ἀσφάλεια γίνεται καὶ δύναμις, τὸ μετέχειν αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκότα, « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ· » τὸ δὲ, « ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα, » ἢ πρὸς τὸ ἐβοηθῆσαι ἀποδοτέον, ἢ πρὸς τὸ ἐθλίψεσιν.

|| 3. ⁴⁶ Philipp. iv, 13.

σθαι. Εδιδ.

(75) Cod. vasol.

Στ. γ'. Ὅρη μετατιθέμενα ἐν καρδίαις θαλασσῶν, ἅ τὰ αἰσθητὰ τυγχάνοντα μέρη γῆς ἤγησεν, ἀλλὰ τὸν ἄριστον δυνάμεις μετατιθεμένας εἰς τὰς τεταραγμένας ὑπὸ τρικυμιῶν παθῶν ψυχὰς, ἔθθα ἄλμυρον ἔκειτο καὶ πικρότης ἤθῶν. Ἀμέλει καὶ ὁ Σωτῆρ τὸς τοὺς μαθητάς, « Ἐάν ἐχητε, » ἔφη, « πίστιν ὡσεὶ κόκκον σινάπεως, » οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσεται, ἀλλὰ « κὰν τῷ ὄρει τούτῳ εἰπῆτε, ἄρθητι καὶ βληθήτι εἰς τὴν θάλασσαν, οὐδὲν ἀδυνατήσεται ἕμιν. » Δεικνύμενον δὲ ὅρος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, οὐκ ἔλλο τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως· καὶ γὰρ περὶ τοῦ κενούτου τὸν σεληνιασμὸν (76) θαλμῶν πάλιν εἶπεν· « Ἐάν ἐχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, εῖρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ μεταθῆναι ἐντεῦθεν ἔκει. » Ἔοικε δὲ τὴν τελειοτάτην πίστιν κόκκῳ σινάπεως παραβάλλειν. Καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος· « Ἐάν ἐχω, » φησὶν, « πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ἡρῆ μεθιστάμεν. »

Στ. δ. Τῆ Χριστοῦ κραταιότητι ἐταράχθη τὰ πονηρὰ πνεύματα ψυχῶν καὶ σωμάτων τῶν προκαταεστημένων ἐλαυνόμενα· μέγα γὰρ ἐφ' ἑαυτοῖς τὰ ὄρη ταῦτα φρονούντες, ἐξαπιναιῶς ἰδόντα τὸν μετ' ἐξουσίας ἐλαύνοντα ἐπέπεσον εἰς ταραχὴν.

Στ. ε'. Πόλιν Θεοῦ ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἣ τὴν Ἱερουσαλήμ τὴν ἐπουράνιον νομιστέον λέγεσθαι. Ταύτην τὴν ἑκατέρωθεν χρηματίζουσαν πόλιν Θεοῦ εὐφραίνουσιν τὰ ὀρμήματα τοῦ ποταμοῦ· ποταμὸς δὲ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐξ Ἑδέμ τῆς θείας τρυφῆς ἐκπορευόμενος, καὶ πάντα τὸν πνευματικὸν παράδεισον ἐπαρδόμενος, καὶ πάντας καλῶν πρὸς ἑαυτὸν· « Εἰ τις διψᾷ ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. » Ὁρμήματα δ' αὐτοῦ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλαί, ἣ ἐνομοίαι αἱ ὑποβάλλει τῇ ψυχῇ.

Διδύμου καὶ Βασιλίου — Σκῆνωμα δὲ τοῦ Ὑψίστου νοήσεις καὶ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ. Συκῆδὸν τούτῳ τό· « Γεννύμενον ἄγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Διδῶσι δὲ τῇ πόλει τὴν βοήθειαν ἐν ταῖς πρώταις ἀνατολαῖς τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἡμέραν ἐμποιοῦντος τῷ δεξαμένῳ, καὶ τῆς νυκτὸς τῆς ἀγνωσίας αὐτὸν ἀπαλλάττοντος. « Ἡ νύξ γὰρ προέκοψε, φησὶν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » Ἡ τάχα ἐπειδὴ ἔθρου βαθεὸς ἡ ἀνάστασις ἦν, αὐτὴν καλεῖ τὴν βοήθειαν. — Ὁ Ὑψίστος κατ' οὐσίαν ἄγιος ὑπάρχων, μεταδοτικὸς ἀγιότητός ἐστιν· ὅθεν ἀγιάζει πάντας τοὺς ἐν οἷς κατασκηνοῖ, σκῆνωμα αὐτοῦ καλουμένου. Δύναται δὲ καὶ ὁ ἀνέλαθεν σῶμα ἐκ τῆς Παρθένου, σκῆνωμα αὐτοῦ τυγχάνον ἀγιάζειν ἐν αὐτῷ γεγεννημένου.

Διδύμον καὶ Κυρίλλου. Στ. ς'. — Ἐτέρα δ' ἐστὶν Γραφή ἢ λέγουσα· « Βοηθήσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τῷ προσώπῳ. » Σώζει γὰρ αὐτῆς τὸ κάλλος ἄρτων τε καὶ ἀπαράφθορον, τὸ νοητὸν δηλονότι ὅτ' ἂν ταραχὴν δέξεται ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ἔως μὲν γὰρ ἀδιάδλητον ἔχει τὴν πίστιν ἐν αὐτῇ ψυχῇ, καὶ τοὺς ἐξ ἀπάσης ἀρετῆς ὠραίστους αὐτῇ περιτίθεισιν, κάλλος ἔχει τὸ νοητὸν, ὃ καὶ αὐτὸς ἐπιγάννεται Χριστός. Παρενεχθεῖσά γε μὴν τοῦ εἰδεχθεὶς εἰκότος παραχρῆμα καὶ

66 Matth. xxi, 21. 67 Matth. xvii, 19. 68 I Cor. xiii, 2. 69 Joan. vii, 37. 70 Luc. i, 35. 71 Rom. xiii, 12.

(76) Σεληνιακόν? ΕΔΙΤ.

VERS. 3. Montes in corde maris translatos ne putes sensibiles esse terræ partes, sed pravos testates in animis passionum æstu conturbatis translatis, ubi morum muria est et amaritudo. Similiter et Salvator ad discipulos ait: « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, non solum de ficulnea facietis, sed et si monti huic dixeritis: Tolle et jacta te in mare, nihil impossibile erit vobis 66. » Quem hic ostendit Salvator montem, adversa potestas est: etenim de cruciante lunaticum dæmonio rursus dixit: « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc Illic 67. » Videtur autem grano sinapis perfectam æquiparare virtutem. Etenim Apostolus ait: « Etsi habuerim fidem adeo ut transtulerim montes 68. »

VERS. 4. Christi fortitudine conturbati sunt perversi spiritus animas et corpora coercentes stimulisque urgentes: magnopere enim secum montes illi meditantés, se videntes subito vi multa abductos, in conturbationem inciderunt.

VERS. 5. Civitatem Dei sive Ecclesiam, sive Jerusalem cœlestem designari existimandum est. Hanc utramque nominatam civitatem Dei letificant fluminis impetus: flumen autem Dei Verbum, quod ex Eden, divinis deliciis profluit, omnemque spiritalem irrigat paradysum, omnesque ad se vocat: « Si quis sitit, veniat ad me et bibat 69. » Impetus autem ejus aliquo modo doctrinæ sunt, sive cogitationes quas animis suggerit.

Didymi et Basilii. — Tabernaculum Altissimi repletis manifestationem Dei per carnem. Cui consonat illud: « Quod nascetur sanctum Filius Dei vocabitur 70. » Dat autem civitati auxilium in primis ortibus solis justitiæ diem efficiētis ei qui acceperit et e nocte ignorantie ejicientis eum. « Nox enim præcessit, ait, dies autem appropinquavit 71. » Cum enim primo diluculo resurrectio facta est, eam auxilium vocat. — Altissimus cum essentia sit sanctus, sanctitatis largitor est: unde sanctificat omnes in quibus commoratur, tabernaculum ipsius vocatos. Potest quoque et quod accepit corpus a Virgine, tabernaculum ejus videri, quod sanctificatur ab intus.

Didymi et Cyrilli. VERS. 6. — Alia est Scriptura dicens: « Adjuvabit eam Deus vultu. » Servat enim ejus pulchritudinem intactam atque incorruptam, spiritalem scilicet, si quando adversariis commoveatur. Dum enim integram in se anima servaverit fidem, absolutæque virtutis ornamentis circumdedit se, pulchritudinem habuerit spiritalem, qua et ipse ornat eam Christus. Declinans autem a bono, deformis confestim atque invisibilis fit. Quod vero non

patiatur Ecclesia; servat enim ipsius pulchritudinem. «Deus, in medio ejus, non commovebitur,» propter inherentem ipsi innocentiam. Commovetur enim a peccatoribus: unde et Adam post peccatum deambulans invenitur⁷²; atque ait in Zacharia: «Ibit in tumultu minarum Dominus⁷³.»

Vers. 7. Gentes agmina adversus eam pugnantium dæmonum appellat. Cum igitur hæc videbunt incarnatam Salvatoris manifestationem, conturbabuntur adversus ejus Ecclesiam, aut etiam timore implebuntur. Tunc autem fiet ut advocentur scelestæ regna quibus regnavit mors et peccatum. Quod si regnum vocaveris eos qui reguntur, vocati sunt et illi ab errore ad veritatis cognitionem, et a malitia ad virtutem regressi; sicut enim Deo, firmitatem ac stabilitatem habere videntur terrestria et corporalia: quæ autem commoventur, cum Deus vocem suam dederit. Namque si Deus in mente clamaverit, protinus commovetur quicquid est in ea terrestre. Postquam Deus per Evangelium vocem dedit, «mota est terra,» mutatis in ea consuetudinibus, legibus, suppellectilibus patriis, et quicquid impio inficitur errore in gentibus regnisque inclinatis commotæ terræ. Nos autem confidimus, nobiscum habentes potestatem Dominum, sospitatore nostrum Deum Jacob. Sicut qui facit opera Abraham, ejus est filius⁷⁴, sic qui Jacob exercitationem imitatur, filius ejus fit, auxilium habens a Deo Jacob.

Vers. 9. Vocat autem Spiritus sanctus ad eorum contemplationem acute perspicientes his verbis, «venite,» ad accedendum; illis autem, «videte» ad veritatem attente considerandam invitat. — Impleverunt quoque prodigiis universam terram apostoli ultro citroque commeantes, ab eo facta enarrantes, et in nomine ejus mirabilia facientes. Potest quoque Spiritus vocare gentes ut mirabilium quæ in creatione apparent contemplatione, hujus creatorem agnoscant.

Vers. 10. Veniens evertensque diabolium mortis potestatem habentem, cæterasque pravæ potestates, «abstulit bella usque ad finem terræ,» id est ad eos qui finem terrestribus desideris imposuerunt. «Conterens arcum,» ex quo jaculatae sunt ignitæ maligni sagittæ; sed etiam igni comburet scutum inidelitatis fidei scuto adversatum.

Vers. 2. Cum quidem manus pro gestis sæpius usurpentur, agerentque gentes diversa juxta patriorum morum diversitatem ante incarnationem, Salvator apud homines commoratus, jubet fieri plausum, id est practicarum virtutum gentium symphoniam, quæ allegorice manus vocantur. — Non sola ad salutem sufficit in agendo concordia, nisi et

Α ἀτερπὲς ἔχει. Ἄλλ' οὐ πίστεται ταῦτα, φησὶν, ἡ Ἐκκλησία· σώζει γὰρ αὐτῆς τὸ κάλλος. «Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς μὴ σαλευόμενος,» διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῇ ἀνομαρτησίαν. Σαλεύεται γὰρ ἀπὸ τῶν ἀμαρτανόντων· ὄθεν καὶ τῷ Ἀδὰμ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν περιπατῶν εἰσκαταί· καὶ ἐν τῷ Ζαχαρίας φησὶν· «Πορεύσεται ἐν σάλῳ ἀπειλῆς ὁ Κύριος.»

Στ. ζ'. Ἔθνη τὰ στίφη τῶν κατ' αὐτῆς στρατευομένων δαιμόνων ὀνομάζει. Ὅτ' ἂν οὖν ταῦτα θεάσονται τοῦ Σωτῆρος τὴν ἐνσαρκον ἐπιφάνειαν, ταραττονται κατὰ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἣ καὶ δέους πληροῦνται. Τηνικαῦτα δὲ ἀκολουθήσει καὶ τὸ κινήθῃαι τὰς ψεκτὰς βασιλείας καθ' ἃς ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀμαρτία. Εἰ δὲ καὶ βασιλείαν λέγουσ τοὺς βασιλευμένους, ἐκλήθησαν καὶ οὗτοι ἐκ πλάνης· εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν ῥέψαντες· τοῦ γὰρ Θεοῦ σωπῶντος, βεβαίωτης καὶ στάσις ἔχειν δεοίαι τὰ γῆνα καὶ ὕλικὰ πρόγματα κλονοῦμενα Θεοῦ φωνῆν δεδωκότος. Ὅτ' ἂν γὰρ ὁ Θεὸς ἐμδοσῆ τῇ διανοίᾳ, εὐθύς μετακινεῖται ταῦτα· πᾶν εἴ τι γεώδης· Θεοῦ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φωνὴν δεδωκότος, ἢ ἡ γῆ σεσάλευται, ἢ μετατιθεμένων ἀπάντων τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐθῶν νομίμων, πατριῶν χρηστηρίων, καὶ εἰ τι ἕτερον τῆς δυσσεβοῦς ἀπίτης ταραττόμενον τῶν ἐθνῶν καὶ κλονοῦσῶν τῶν βασιλείων τῆς γῆς σαλευομένης. Ἡμεῖς θαρροῦμεν μετ' ἑαυτῶν ἔχοντες τὸν τῶν δυνάμεων Κύριον ἀντιλαμβάνομενον ἡμῶν τὸν Θεὸν Ἰακώβ. Ὅσπερ δὲ ὁ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ τίκνον αὐτοῦ ἐστιν, οὕτως ὁ τὴν ἀπικησιν τοῦ Ἰακώβ μιμούμενος τυγχάνει υἱὸς αὐτοῦ, ἀντιλήψιν ἔχων παρὰ τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.

Στ. θ'. Κάλεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τὴν τοῦτων κατανοήσιν τοὺς ὀξύ καθορῶντας διὰ τοῦ «δεῦτε,» συνεγγίζειν αὐτοῦ· διὰ δὲ τοῦ «ὼστε,» ἀπειλῆσιν τῇ ἀληθείᾳ παρασκευάζων. — Ἐπλήρωσαν δὲ καὶ τεράτων τὴν οἰκουμένην οἱ ἀπόστολοι πανταχῇ διτρήγοντες, τὰ τε δι' αὐτοῦ γεγονότα διηγοῦμενοι, καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ θαυματουργοῦντες. Δύναται καὶ καλεῖν ὁ λόγος τὰ ἔθνη ἐκ τῶν ὀρωμένων περὶ τὴν κρίσιν θαυμάτων τὸν ταύτης ἐπιγῶναι ἡμιουργόν.

Στ. ι'. Ἐλθὼν καὶ καταλύσας διάβολον τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, καὶ τὰς ἄλλας πονηρὰς δυνάμεις, ἀντανείλεν πολέμους ἕως τῶν κεράτων τῆς γῆς, ἢ τουτέστιν τῶν περασάντων ἀπὸ τῶν γῆτων. Δ Συντρίβων τὸ τόξον, ἢ ἀφ' οὗ ἤφιετο τὰ πεκυρωμένα τοῦ πονηροῦ βέλη· ἀλλὰ καὶ πυρὶ κατακαύσει τὴν θυρεὸν τῆς ἀπιστίας ἐναντίας ἔχοντα τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως.

PSALMUS XLVI.

Στ. β'. Ἐπεὶ αἱ χεῖρες ἀντὶ τῶν πράξεων πολλὰς εἰρήνται, ἔκραττε δὲ τὰ ἔθνη διάφορα κατὰ τὰ ποικίλα πάτρια πρὸ τῆς ἐπιδημίας, ὁ Σωτὴρ εἰς ἐπιθρώπους φοιτήσας προστάττει κρότον γενέσθαι, τὸ ἐστὶν συμφωνίαν τῶν πρακτικῶν δυνάμεων τῶν ἐθνῶν τροπικῶς χειρῶν ὀνομαζομένων. — Οὐ μόνον ἀπαρκεῖ πρὸς σωτηρίαν πράξεως συμφωνία, εἰ μὴ

⁷² Gen. iii, 8. ⁷³ Zach. xiv, 13. ⁷⁴ Joan. viii, 39.

καὶ φρόνημα ὀρθὸν σὺν τούτοις εἶη· διὸ καὶ ἀλαλάζειν φωνῇ ἀγαλλιᾶσθαι μετὰ τοῦ κρότου προστάττει ὁ ὤψ· ἔθνεσιν. — Οὐκ ἀμφίβολον εἰ τῶν ὑπερκειμένων βασιλευσίν. Περὶ τῆς γῆς δὲ ἀπολλόντων τιῶν, εἰ καὶ αὐτῆς κρατεῖ, λέγεται προκείμενος στίχος, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς περιγράφοντας τὴν πρόοικον μέχρι τῆς σεληνιακῆς σφαίρας (77), ὃ βουλομένων τὰ ἐπὶ γῆν ὑπὸ πρόνοιαν εἶναι.

Στ. γ. Ἔστιν δὲ φοβερός καὶ τῷ σεβάσμιος εἶαι, ὡς εὐλάβειαν εἰς αὐτοὺς ἔχειν τοὺς ἐνουθεύοντας ὡτόν.

Στ. δ. Νοήσεις δὲ καὶ οὕτως· ὑπέταξεν τοῖς ἁγίοις ἐπισκόποις τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς, καὶ τὰ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν, πάντων ἀνθρώπων ἄρχοντας καὶ διδασκάλους χειροτονήσας αὐτοὺς.

Στ. ε'. Ἐκλεξάμενος τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, οὐκ ἕτεραν οὖσαν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰακώβ τὴν ἐκλογὴν, ἦν αὐτὸς ἐκλεξάμενος ἠγάπησεν. Ἰακώβ δὲ τὸν πάντα λαὸν τῶν Ἑβραίων φησὶν· ἐκ τούτου γνωρίζεται τὸ ἀπροσωπώληπτον τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλονὴν οὐκ ἔλλοο τι τοῦ Ἰακώβ ἀγαπήσαντος. Ἐν παντὶ γὰρ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν.

Στ. ς'. Φωνὴ δὲ ἄσμος καταπισόντων πολεμίων ὁ ἀλαλαγμός, ἐν ᾧ ἀνεῖσιν αὐτός. Ἀναβαίνει δὲ ὑπεράνω τῆς νόησεως ἡμῶν εὐρισχόμενος. Ἔοικεν τὴν μεγαλοφωνίαν καὶ τὸ διάφορον τῶν δογμάτων φωνῆς ἀσπληγγοῦ ὀνομάζεσθαι· ἐπὶ γὰρ τοῦ φανεροῦ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ σάλπιγγι λαμβάνεται, ὡς ἐν τῷ λέγειν· Ἐσὺ δὲ ποιών ἐλεημοσύνην, μὴ σάλπιγγος ἔμπροσθέν σου, ὁ ὅστις, μὴ φανερώσης.

Στ. ζ'. Τὸν ψάλλοντα δεῖ καὶ νόησιν τῶν προφερομένων ἐν τῇ ψῆθι ἔχειν· οὐ γὰρ περὶ τὴν κλάσιν καὶ τὸ μέλος τῆς φωνῆς καταγιγεσθαι προηγουμένως δεῖ, ἀλλὰ συνεῖναι τὰ ψάλλόμενα. Τοὺς γὰρ μὴ οὕτω ψάλλοντας, ἀλλὰ μόνον ἦχον ἀποτελοῦντας παραιτεῖται Θεὸς λέγων· Ἐμετάστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ψῶν σου, καὶ ψαλμῶν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Ἐψάλλει δὲ συνετῶς ὁ πράττων κατὰ τὰ θεῖα παιδεύματα, καὶ ῥῶν αὐτά.

Στ. ς'. Οἱ τῶν λαῶν ἄρχοντες, ἢ οἱ ἀπόστολοι, ἢ οἱ ἡγούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰσὶ συναγόμενοι μετὰ τοῦ Ἀβραάμ, ἵνα προσάγωσιν τοὺς πρὸς αὐτῶν ὠφελουμένους λαοὺς· καὶ γὰρ αὐτῶν Θεὸς ἔστιν τέκνων γενομένων τοῦ Ἀβραάμ. Ἐπίστησεν δὲ εἰ ἄρχοντες τῶν λαῶν εἶναι δύναται· ἄγγελοι περὶ ὧν εἰρηται· Ἐστήσεν ὄρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Ὅστινες καὶ συνάγονται μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ἐπεὶ διὰ πίστεως υλοποιήθησαν τῷ Ἀβραάμ αἱ μερίδες ὧν τυγχάνουσι ἄρχοντες. Ἐκραταῖοι τῆς γῆς, οἱ ἐξ αὐτῶν ὀρθῶς πολιτευσάμενοι, ἐπαίρομενοι τῷ ἄνω φρονεῖν, τῷ τὰ ἄνω ζητεῖν. Οὗτοι γὰρ σφόδρα ἐπαρθέντες γινώσκει θεῖα, καὶ ἀρετῇ μετεωριζόμενοι, τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· οἱ γὰρ κραταῖοι τῆς γῆς, τοῦ Θεοῦ κτῆμα γεγεννημένοι, ἐπήρθησαν.

A cogitatio recta adjiciatur : ideoque jubilare in voce exultationis cum plausu jubet gentes. — Non dubium est eum super celestia regnare. Nonnullis autem dubitantibus num etiam super terram dominetur, et presentiam propter illos qui usque ad orbem lunæ providentiam circumscribunt, nolentes terrestria sub providentia esse.

VERS. 3. Terribilis est quia venerabilis; quare cautiore sunt in se qui meditantur eum.

VERS. 4. Hæc sic intelliges. Subjecit sanctis apostolis circumcisionis populos, et gentes sub pedibus eorum, cum ordinaverit eos omnium hominum rectores et dominos.

B VERS. 5. Eligens hæreditatem suam, quæ non alia est ac Israel et Jacob electio, quam a se electam dilexit. Jacob autem omnem Hebræorum populum dicit : ex quibus videtur Deus neminem eximium habens, qui pulchritudinem non quidvis aliud Jacob dilexit. In omni enim gente qui veretur eum et operatur justitiam, ei acceptus est.

VERS. 6. Confusus clamor coincidentium hostium (jubilatio) est, in qua ascendit ipse. Ascendit autem super intellectam nostram inventus. Videatur magna claraque vox dogmatum, vox tubæ nominari : tuba enim et in Evangelio pro manifestatione usurpatur, sicut in eo : Cum facis eleemosynam, ne tuba canas ante te¹⁶, id est, ne manifestes.

VERS. 7. Psallentem necesse est et sensum eorum quæ in hymnis proferuntur, intelligere; non enim curam adhibere eum præcipue vocis modulationibus et harmoniæ oportet, sed iis quæ decantant intelligendis. Qui enim non ita psallunt, sed solummodo edendum curant sonum, hos rejicit Deus dicens : Remove a me sonum canticorum tuorum et psalmum organorum tuorum non audiam. Psallit autem intelligenter qui secundum divina præcepta agit, eaque meditatur.

VERS. 10. Populorum principes, vel apostoli, vel duces Ecclesiarum, congregati sunt cum Deo Abraham, ut adducant subjectos sibi populos : etenim eorum Deus est natorum Abrahami. Videamus quoque an populorum principes esse possint angeli de quibus dictum est : Constituit fines gentium juxta numerum angelorum Dei¹⁶. Qui quidem et congregantur eum Deo Abraham, cum fide filii facti sint Abrahami partes quarum erant principes. Fortes terræ, qui prospere ipsi res gerentes, elevati sunt, quæ sursum sunt sapientes quærentesque¹⁷. Qui enim vehementer elevati divina scientia, et virtute sublimes, filii Dei facti sunt : fortes enim terræ, Dei adepti facti, elevati sunt.

¹⁶ Matth. vi, 2. ¹⁷ Deut. xxxii, 8. ¹⁸ Coloss. iii, 1, 2.

(77) Nempe Aristoteles. Cf. adnot. ad Cyrilli Alex. explan. in psal. xxxv, v. 6.

PSALMUS XLVII.

Vers. 2. Magnus esse et laudabilis nimis non ubique ostenditur, verum in Dei civitate, seu Ecclesia sancta, coelesti Jerusalem. Hæc autem civitas non humilis est, neque in loco demisso et cavo, sed in monte præsertim sancto sita est. Qui vero sanctus mons, seu perfectissima virtus et scientia Dei, Verbum est. Etenim ipse hujus civitatis fundamentum, sicut et architectus.

Vers. 3. Universæ terræ exsultatio multa habens eximiaque fundamenta, non alia est profecto ac dicentis : « Ego sum vitis vera ⁷⁶. » Ipse enim jubilatio est universæ terræ, auctorque et dux omnis jubilationis. — Civitates magni Regis æquum est esse animas gravidas ex eo qui sponsus earum est; quæ et forma induentes suscepta ex eo semina, sunt in parturitionis tempore. Nescio qua mente agitati quidam existimaverint hoc in loco quæ passus sit Salvator indicari : aiunt enim crucifixum fuisse Salvatorem in aquilonis lateribus Sion, cum sit ibi Calvarii locus. Nos vero dicimus juxta multas Scripturas aquilonem eundem esse ac diabolum, juxta illud : « Exsurge, aquilo, et egredere, note ⁷⁷. » Hujus igitur latera improbi sunt homines, sicut et latera principis dicunt satellites ejus. Atqui scelesti homines, diaboli satellites ejusque latera cum olim essent, si hunc projicientes ad virtutem red.... Sion vocari, sed montes ejus ostendi. Paulus igitur cum persecutor esset, latus erat aquilonis; conversus autem mons Ecclesiæ, nempe Sion, vocatus est. Et cum mulier latus dicatur, et latera quæ nubunt cum diabolo latera ejus isto connubio sunt; montes autem Sion conversione sunt. Unde et civitas ejus magni Regis Christi vocata est.

ων κοινωνία, ὄρη τῆς Σιών διὰ μεταβολῆς γεγένηται. χρηματίσαι.

Vers. 5. In civitatem reges ingressi, atque in eam « congregati convenerunt in unum, » eadem mente, eadem sententia unanimes. Sunt autem reges illi qui secundum Deum regnaverunt, qualis erat Abraham, ad quem dixerunt nonnulli, etsi non corporaliter regnantem : « Rex a Deo tu es in nobis. » Videntes isti illos, qui quondam latera erant aquilonis in tantam celsitatem provectos, ut montes Sion essent, admirati sunt attoniti adeo magnam spiritualis naturæ conversionem. Cum autem e perversis prudentes sapientesque factos quis viderit, commutationem miratus, commovebitur quoniam rursum cogitaverit illos, qui prudentes facti sunt et sapientes, posse relabi, id est de maxime in virtutem provectis reputans, perturbationem tumultumque in animo ponet, et ex timore tremor apprehendet eos. Cui consonat et illud :

⁷⁶ Joan. xv, 1. ⁷⁷ Cant. iv, 16.

(78) Legendum videtur : εἰς τοσ. μετ. κατ. ἀρ. διέπερ [πον, ὥστε οὐχ ὅτι] Σιών χρηματίσαι, etc. Edit.

St. β. Τὸ μέγας εἶναι καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ἐπὶ πανταχοῦ ἐπιδείκνυται, ἀλλὰ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ πόλει, ἦτοι τῇ ἁγίῃ Ἐκκλησίᾳ, τῇ ἑπουρανίῳ Ἱερουσαλήμ. Ἀυτὴ δὲ ἡ πόλις οὐ χαμαιζήλος οὐδὲ ἐν τόπῳ ταπεινῷ καὶ κοίλῳ, ἀλλ' ἐν ὄρει μάλιστα ἁγίῳ ἔστηκε. Τοῦτο δὲ τὸ ἅγιον ὄρος, ἦτοι ἡ τελευταίη ἀρετὴ καὶ γνώσις τοῦ Θεοῦ, λόγος ἐστίν· καὶ γὰρ αὐτὸς θεμέλιος ταύτης τῆς πόλεως, ὡσπερ καὶ οἰκοδόμος.

St. γ. Τὸ πάσης τῆς γῆς ἀγαλλίαμα εὗριζον καὶ ἀγαθὰς ρίζας ἔχον, ἐστὶν τάχα οὐχ ἕταρον ὄν τοῦ εἰπόντος, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπέλος ἡ ἀληθινή. » Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν τὸ ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, αἰτίας καὶ χορηγὸς τυγχάνων ἀγαλλιάσεως. — Πόλις τοῦ μεγάλου Βασιλέως εἰκὸς εἶναι ψυχᾶς ἐγκύμονας ἀπ' αὐτοῦ, ὄντος καὶ νύμφιου, γεγενημένας, αἱ καὶ μεμφώσασαι τὰς παρ' αὐτοῦ καταβεβηγμένας γυνᾶς, κερδὸν ἔχουσι ἀποτέξεως. Οὐκ οἶδ' ἀπόθεν κινήθεντες τινὲς ψήθησαν ἐνθα πέπονθεν ὁ Σωτὴρ σημαίνεσθαι ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως· φασι γὰρ τὸν Σωτῆρα ἐσταυρωθῆαι ἐν τοῖς βορείοις πλευροῖς τῆς Σιών, ἐκεῖσε τυγχάνοντος τοῦ κρανίου τόπου. Ἡμεῖς δὲ ταμὲν ἐπόμενοι πολλὰς Γραφαῖς, τὸν βορρᾶν οὐκ εἶλον εἶναι, ἦ τὸν διάβολον, κατὰ τὸ, « Ἐξεγείρου, βορρᾶ, καὶ ἔρχου, νότε. » Τοῦτο οὖν πλευρὰ οἱ πονηροὶ ἀνθρώποι, ὡσπερ καὶ ἄρχοντος πλευρὰ φασι τοὺς δορυφόρους αὐτοῦ. Οἱ πονηροὶ οὖν ἄνθρωποι, οἱ δορυφοροῦντες τὸν διάβολον, πλευρὰ αὐτοῦ πρότερον ὄντες, εἰ τοσοῦτον (78) μεταβάλλοντες κατὰ ἀρετὴν διέπερ.. Σιών χρηματίσαι, ἀλλ' ὄρη αὐτῆς ἀποδειχθῆναι. Παῦλος οὖν ὅτε διώκτης ἦν, πλευρὰ τυγχάνων τοῦ βορρᾶ, μεταβαλλόμενος ὄρος τῆς Ἐκκλησίας τυγχανούσης Σιών ἐχρημάτισεν. Καὶ ἐπεὶ ἡ γῆ πλευρὰ λέγεται, καὶ αἱ γενόμεναι πλευραὶ σύζυγοι τῷ διαβόλῳ πλευραὶ αὐτοῦ τυγχάνουσαι τῇ πρὸς ἐκείνον ὡς καὶ πόλιν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλέως Χριστοῦ.

St. δ. Ἐν τῇ πόλει οἱ βασιλεῖς ἐληλυθότες, καὶ εἰς αὐτὴν « συναχθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γεγενημένα, » καταρτισθέντες τῷ αὐτῷ νοῦ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ. Εἶσι δὲ οἱ βασιλεῖς οὗτοι οἱ κατὰ Θεὸν βασιλεύοντες, οἷος ἦν Ἀβραάμ πρὸς ὃν εἰπόντινες καίτα οὐκ αἰσθητῶς βασιλεύοντα, « Βασιλεὺς παρὰ Θεοῦ εἰ εἶ ἐν ἡμῖν. » Οὗτοι ἰδόντες τοὺς πάλαι πλευρὰ ὄντας τοῦ βορρᾶ εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναδάντας, ὡς εἶναι τῆς Σιών ὄρη, ἐθαύμασαν ἐκπλαγέντες τὴν περὶ τὴν λογικὴν φύσιν γινομένην τροπὴν. Ὅτι· ἂν δὲ καὶ ἐκ φραύλων σπουδαίους καὶ σοφοὺς γινομένους ἴδοι τῆς θαυμάσιας τῆν μεταβολῆν, εἰσακοπήσι· ὅτι ἀνάπικτον ἐνδέχεται γενέσθαι τοὺς σπουδαίους καὶ σοφοὺς μεταπεσεῖν δυναμένους, τουτέστιν νοηθέντες καὶ τοῖς πάντοτε προκόψασιν κατ' ἀρετὴν, τάρραχον ἐμπούει καὶ κλόνον, ὡς τὸν ἐκ δέους τρέμον ἐπιλαβείσθαι αὐτῶν. Τοῦτω συμφῶν τὸ, « Ἐν τόποις ἀσεβῶν σέ-

ψυαίν δίκαιοι : » ἐκεῖνων πιπτόντων, κατάφοβοι γίνονται.

Στ. η'. Πρὸς διάνοιαν, πλοῖα τῶν ψυχῶν τὰ σώματα πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς λέγεται, ὡσπερ καὶ οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν ἐν πλοίοις. » Ταῦτα οὖν τὰ σώματα αὐτοῖς συντρίβεται, τουτέστιν διαλύεται, ἵνα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀφάρτα, ἔσχυρά, ἐπιδοξα, πνευματικὰ ἐκ φαρτῶν, ἀσθενῶν, καὶ ἀτίμων καὶ ψυχικῶν γένηται. Οὐχ ἀπλῶς δέ, ἀλλὰ θαρσεῖς ἐστὶν τὰ πλοῖα ταῦτα μεταλαμβάνομεν : (79) Ἑλλάδι φωνῆ... (χαρὰς.) Τότε γὰρ ἐπαινετῶς συντρίβεται τὰ σώματα ὑποπιεζόμενα καὶ νεκρούμενα, ὅταν κατασκοπῶσιν οἱ περιεχόμενοι αὐτὰ τὴν θείαν χαράν.

Στ. ια'. Ὄνομα τὴν θείαν δόξαν λέγειν ἔθος ἐστὶν θείᾳ Γραφῇ. Ὑμνεῖται δὲ παρὰ τῶν βούωντων ὁ Θεός, « Τίς ὁμοιωθήσεται σοι ; » Πέρατα δὲ γῆς οὐ μόνον τὰς ἐσχατίας αὐτῆς ἠγητέον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς περάσαντας ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανὸν, ἐφ' οὗς τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀίνεσις τοῦ Θεοῦ ἐφθασεν.

Στ. ιγ'. Τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης σκοπευτικῆς τῆς ἀληθείας τυγχανούσης, καὶ διὰ τοῦτο Σιών καλουμένης, τῇ φρονήσει περιλαβεῖν αὐτὴν προσήκει ἵνα περινοήσαντες τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, ὡς ἐν κύκλῳ περιγράφωμεν αὐτὰ τῇ ταυτῶν νοήσει. Καὶ ἐπεὶ ἡ τοῦ Θεοῦ πόλις πάντοθεν ὠχύρωται διὰ τοὺς ἐπερχομένους πολεμίους καὶ πύργους ἐγκατεσκευασμένους ἔχει, ἀφ' ὧν ἐστὶν κατασκόπησι τοὺς ἐπερχομένους ἔχθροδς, ἀνάγκη τοὺς ἐν τοῖς πύργοις ὄντας αὐτῆς διηγεῖσθαι. Συνάδει καὶ τὸ, « Ἐπὶ τῶν ταξείων σου κατέστησαν φύλακα, ἡμέρας καὶ νυκτὸς, οἳ διὰ τέλους οὐ σιωπήσονται, μιμνησκόμενοι Κυρίου. » Ταύτη καὶ ἡ σοφία ἐπ' ἀκρων τειχῶν κηρύττεται. Θέσθε τοίνυν τὴν καρδίαν ὑμῶν, τουτέστι τὸν νοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπιστάνοντες εἰς τὴν δύναμιν τῆς Σιών, αὐτὴ δ' ἐστὶν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία, καὶ καταδιέλεσθε διαιρετικῶς ἐκάστοις ἐπιστάνοντες. Ὡς γὰρ ἐστὶν λογικῶς διελεῖν τὰ ὄντα εἰς οὐσίαν καὶ συμβεβηχὸς, καὶ τὰ γένη εἰς εἶδη, οὕτω καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σιών καταδιελείν εἰς τὰς βάρεις αὐτῆς δυνατὸν. Βάρεις δὲ αὐτῆς αἱ καθ' ἕκαστον θεωρίαι ἐν αἷς οἰκαὶ τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα. Τοῦτο δὲ πράξτε ὅπως ἐδιηγήσεσθε εἰς γενεάν ἑτέραν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ἡμῶν. » Ἐπεὶ ἡ προτέρα γενεὰ ἡ τὴν πόλιν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς παραλαβοῦσα, πονηρὰ καὶ μοχαλὶς καὶ σχολιὰ καὶ διστραμμένη ἐξ ἰδίας αἰρέσεως ἠλέγχθη. Ἐπιστήσαντες τῇ δυνάμει τῆς πόλεως καὶ καταδιελόντες τὰς βάρεις αὐτῆς, γνώσεσθε τὰ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἀγγίλων, ἧτις ἐστὶν ἑτέρα γενεὰ παρὰ τὴν προτέραν : ἦπερ καὶ διηγήσεσθε, ὅτι οὗτος ὁ Θεὸς ἐστὶν, ὁ τὰ προειρημένα παράδοξα ποιήσας, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν γενεάν, καὶ ἄλλην καὶ ἄλλως καλέσας. Οὗτος δὲ ὁ Θεὸς περὶ οὗ ἡ προκειμένη θεολογία, εἰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχει εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ αὐ-

79 Psal. LXXXII, 9. 81 Use. IV, 16

(79) Legendum μεταλαμβάνομένης (scilicet θαρσεῖς), et mox θεωρία χαρὰς, quæ est interpretatio vocis Hebraicæ θαρσεῖς vel θαρσεῖς, scil. שׁוֹרָה. Editt.

A « In locis impiorum gemunt iusti : » istis enim lamentibus, extimescunt.

VERS. 8. Ad sensum, naves animarum corpora plerumque in Scriptura dicuntur, sicut et « qui descendunt in mare in navibus. » Hæc igitur corpora his conteruntur, id est, dissolvuntur, ut in resurrectionis tempore incorrupta; fortia, præclara, spiritualia ex corruptis, debilibus, humilibus, psychicis fiant. Non quælibet, sed Tharsis sunt hæ naves, scilicet « exsultationis, » si lingua Græca interpretemur.... Tunc enim laudabiliter conteruntur corpora defuncta et mortua, cum illi, a quibus incolebantur, divinam contemplantur lætitiã.

VERS. 11. Dei nomine divina gloria solito designatur in sacra Scriptura. Celebratur autem Deus ab exclamantibus : « Quis similis erit tibi ?? » Fines autem terræ non modo terminos ejus esse existimandum est, sed qui terra exsoluti in cœlis sunt, apud quos nomen et laus Dei prædicatur.

VERS. 13. Speculativa Ecclesiæ doctrina cum sit veritas, et idcirco Sion vocetur, meditatione circumdare eam decet, ut complectentes veritatis dogmata, ea quasi in circulo inscribamus in mente nostra. Et cum Dei civitas undique munita sit propter adorantes hostes, paratasque turres habeat, a quibus invadentes inimicos speculandum est, necesse est in turribus incolentes narrare eas. Consonat et illud : « In mœnibus tuis constituerunt custodes die ac nocte, qui propter finem non silebunt, memores Domini. » Eodem sensu sapientia e jugis prædicatur. Ponite igitur cor vestrum, mentem scilicet sapienter constituentes in virtute Sion, quæ ecclesiastica est disciplina, et distribuite discriminatim singulis impertientes. Sicut enim æquum est entia in existentia et accidentia, et genera in species distribuere, sic et virtus Sion inter domus ejus dividi potest. Domus autem ejus sunt cujusque contemplationes in quibus pietatis consistent dogmata. Hoc igitur agatis ut « enarretis in progenie altera, quoniam hic est Deus noster. » Prior cum generatio, civitatem virtutemque ejus accipiens, prava, adultera, dolosa, perversaque proprio motu deprehensa est. Stantes igitur in virtute civitatis, et distribuentes domos ejus, noveritis de sanctorum vocatione, quænam sit altera generatio post priorem; atque enarrabitis quoniam hic Deus est, qui prædicta miracula operatus, priorem rejecit generationem, aliumque et alios vocavit. Hic autem Deus de quo præsens loquitur Scriptura, secundum eadem, et similiter sese habet in sæculum et in sæculum sæculi. Et ipse regit nos in sæcula, juxta illud quod dictum est : « Stabit, et videbit, et pascet gregem suum in virtute Domini. »

τῶν κοίμων ἐν τοῖς αἰῶσι, κατὰ τὸ εἰρημένον, « Καὶ στήσεται, καὶ βγεται, καὶ κοίμων ἐν τῷ μνίον αὐτοῦ ἐν λογίῳ Κυρίου. »

PSALMUS XLVIII.

Vers. 3. Cum in gentibus quæ ad audiendum vocantur, aliæ quidem terrigenæ sint, omnino terrestria et corporalia sapientes; facti autem filii hominum sunt per scientiam et disciplinam, quicunque scientiis accuratisque verbis student. Vocat non modo vulgares brutosque homines, sed et peritos. Dicit: « Audite hæc qui in gentibus terrigenæ et filii hominum: » debitores enim magistri non modo sapientium sed et insipientium sunt.

Vers. 4. Profero ex ore sapientiam, præmeditatus in corde prudentiam. Tunc enim extra culpam poterit quis sapientem proferre sermonem, quando exercitissimam intellectu habuerit mentem.

Vers. 6. Si igitur circumdabit me calcanei mei iniquitas, id est a patre tradita, quam serpens inliciti Adami calcaneo⁶².

Didymi, Basilii, Origenis. **Vers. 7, 8.** — Extenditur ad terrigenas et divites: illos quidem, « in virtute sua; » hos vero, « in multitudine divitiarum suarum gloriantes. » Audite enim, qui propter corporis robur aut divitiarum obsecritatem putatis sufficere vobis. Redemptione nobis opus est ut liberemur a diaboli servitute. Oportet justam esse redemptionem, nec eodem genere quo captivi. Nullus enim homo flectere poterit diabolum, neque quis pro fratribus exsolvens. Homo igitur neque propriis pro peccatis valet placationem dare Deo. Quid ei tam pretiosum est quod pro animæ suæ pretio dare possit? Ideo et ad imaginem illius qui creavit eam facta est. Quam autem laborum summam faciet homo futura vita dignam? Quapropter satis hæc Scriptura deprimat hominum opinionem. Dici possunt et altiora de psychicis potestatibus, si quidem robur et divitiarum: nulla enim sibi anima ad salutem sufficit. Namque si quis perfectus sit in filiis hominum, deficientis quæ venit a Deo sapientia, pro nihilo reputabitur. Etsi divitiarum humana habeat scientiarum, discat propriam servitutem captivus peccato ductus: et quoniam nullus pro hominibus datus homo, in redemptionem quam amisit libertatis satis est. « Omnes enim peccaverunt, Deique gloria indigent, gratis justificati ipsius gratia, propter redemptionem ex Christo Jesu Domino nostro⁶³. » Ne quæras igitur in redemptionem fratrem, vel simplicem hominem, sed hominem Deum Jesum Christum, qui solus placationem Deo pro nobis dare potest, quoniam eum proposuit Deus propitiatorium per fidem⁶⁴. Cum Moyses eodem sanguine et frater esset Israel, nec eum redimere poterit, quomodo quilibet homo redimet? Quare vox illa « redimet homo » indignantis inter-

⁶² Gen. iii, 15. ⁶³ Rom. iii, 23, 24. ⁶⁴ ibid. 25.

(80) Legendum videtur et distinguendum sic: ...δὲ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Ἀδελφός ἦν... Edit.

Α **Στ. γ'.** Ἐπεὶ ἐν τοῖς καλούμενοις ἔθνεσιν ἐξ ἀκράσιν, οἱ μὲν εἰσιν γεώδεις ὄλοι τῆς ἕλης καὶ τοῦ γήινου φρονήματος, γεγεννημένοι δὲ υἱοὶ ἀνθρώπων κατ' ἐπιστήμην καὶ παιδεύσει εἰσὶν ὅσοι μαθήματα καὶ λόγοις ἐξητασμένοι ἐπαγγέλουσιν. Καλεῖ δὲ οὐ μόνον τοὺς ἀγλαίους καὶ βοσκοματώδεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς συνετοὺς, ἐρεῖ· « Ἀκούσατε ταῦτα οἱ ἐν ταῖς ἔθνεσιν γηγενεῖς καὶ ἀνθρώπων υἱοὶ » ὀφείλεται γὰρ οἱ διδάσκαλοι οὐ μόνον σοφῶν ἀλλὰ καὶ ἀνοήτων εἶσιν.

Στ. δ'. Προφέρω ἐκ στόματος τὴν σοφίαν, προμελετήσας ἐν καρδίᾳ σύνεσιν. Τότε γὰρ ἀλήπτως δύνασται τις σοφῶν προσενέγκασθαι λόγον, ὅταν συγγυμνασμένην κατὰ σύνεσιν ἔχη τὴν διάνοιαν.

Στ. ε'. Εἰ ἄρα κυκλώσει με τῆς πτέρνης μου ἡ ἀνομία, οὐκ ἄλλη οὐσα τῆς πατροπαράδοτου, ἧς ἰδρυς ἐνήκεν τῇ πτέρνῃ τοῦ Ἀδάμ.

Διδύμου, Βασιλίου, Ὀριγένους. **Στ. ζ', η'.** — Ἀπεικονίζονται πρὸς τοὺς γηγενεῖς καὶ πλουσίους· τῶν μὲν τὸ ἐπιτηθῆναι, τῶν δὲ τὸ ἐπι τῶν πλούτων φρόσιμα καθαίρων. Ἀκούσατε γὰρ, φησὶν, οἱ δὲ σώματος ἰσχύον ἢ πλοῦτου ἀθλιότητα νομίζοντες ἀρκεῖν ἑαυτοῖς. Ἄυτρων ἡμῖν δαὶ πρὸς τὸ βυσθῆναι τῆς τοῦ διαβόλου δουλείας. Δεῖ δὲ ἀξιοχρεῶν εἶναι τὸ λύτρον, καὶ οὐχ ὁμογενεῖς τοῖς κατεχομένοις. Οὐδεὶς οὖν ἄνθρωπος πείσσει δύνησται τὸν διάβολον, οὐδὲ ὑπὲρ ἀδελφῶν τις δίδομενος. Ἄνθρωπος οὖν οὐδὲ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων οἷός τις ἐξέλασμα δοῦναι τῷ Θεῷ. Τί δὲ τοιοῦτον αὐτῷ ὡς ἀντιδοθῆναι τῆς τιμῆς ψυχῆς; διδοῖ καὶ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτῆς ἐγένετο. Ἡ πόσα κοπιῶν ἄνθρωπος ἀξίον τι ποιῆσαι τῆς μελλούσης ζωῆς; διὰ τούτων ἱκανῶς ὁ λόγος καθαίρει τῶν ἀνθρώπων τὴν οἰσιν. Ῥηθεῖ δ' ἐν ὑψηλότερον περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, εἰ τε ἰσχύς καὶ ὁ πλοῦτος· οὐδεμία γὰρ ἑαυτῇ ψυχῇ πρὸς σωτηρίαν ἀρκεῖ. Καὶ γὰρ ἐάν τελευτῆ τις ἢ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ Θεοῦ σοφίας ἀπουσίας, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται. Κὰν πλοῦτος ἀνθρώπων ἔχη θεωρημάτων, μανθανέτω τὴν ἰδίαν δουλείαν αἰχμάλωτος ἡγμένοσ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας· καὶ οἱ μὲν οὐδὲ ὑπὲρ ἀνθρώπων δίδομενος ἄνθρωπος, εἰς ἀνάληψιν ἧς ἀπίστευτον ἐλευθερίας ἐστὶν ἱκανός. « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὕστερον τῆς ὁδοῦ τοῦ Θεοῦ, δικαιοσύμην ἑαρέν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Μὴ ζῆται τοίνυν εἰς ἀπολυτρώσιν ἀδελφῶν ἢ φίλων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀνθρώπων Θεῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, μόνον ἐξέλασμα δοῦναι δύναμενον ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ, οἱ αὐτὸν προδίδωσι Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως. Ὅν τῷ αὐτοῦ αἵματι: ἀδελφός ἦν (80) τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Μωϋσῆς, καὶ οὐκ ἠδυνήθη τοῦτον λυτρώσασθαι, πῶς οὖν ὁ τυγχὼν λυτρώσεται ἄνθρωπος; Διὸ τὸ, «λυτρώσεται ἄνθρωπος;»

ἑρωτηματικῶν μετὰ βαρύτητος· οὐ γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἠλευθέρωσεν ὁ Μωϋσῆς τὸν λαόν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ κίνησιν παρητήσατο· ἀλλὰ καὶ γενόμενος ἐν παραπτώματι, οὐκ ἠδυνήθη παρασχεῖν ἐξ-
 ἰλασμα ὑπὲρ ἑαυτοῦ τῷ Θεῷ, ὅτε μετὰ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα σημεῖα διαστάζων ἔφη· «Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξομαι ὕδωρ ὕμιν;» ἰδὲ φησὶν ὁ Θεός· «Διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν ἣν ἔδωκα ὑμῖν.» Ἐδόθη οὖν εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὸ ἀγιον καὶ πολυτιμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διόπερ καὶ τιμῆς ἠγοράσθημεν. Εἰ δὲ ἄνθρωπος οὐ λυτροῦται, ὁ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος μόνος, σὸ χρεῖαν ἔσχε δοῦναι τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ. Αἰῶσι ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὁδὸς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ὁς ἐλυτρώσατο ἡμᾶς οὐ μετὰ β-
 λύτρων οὐδὲ μετὰ δώρων κατὰ τὸν Ἡσαῖαν, ἀλλ' ἐν τῷ ἑαυτοῦ αἵματι, οὐκ ἀδελφούς ἀλλ' ἐχθρούς ἡμᾶς γενομένους τοῖς παραπτώμασιν. Καὶ μετὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἣν χαρίζεται ἡμῖν, καὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ἑαυτοῦ προσαγορεύει. «Ἀπαγγεῶν γὰρ, φησὶ, «τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου,» οὐ κατὰ φύσιν θεότητος ὑφ' ἧς ἐλυτρώθημεν, ἀλλὰ κατὰ συγκατάθεσιν χάριτος, οὐ θεδόμενος ἐξίλασμοῦ, ὡν αὐτὸς ἰλαστήριον. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔκπεπεν ἀρχιερεὺς ὁσίος, ἀκακος, ἀμίαντος, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ. Ὅστις ὡν ἡ αὐτῆ ζωῆ, ἡ ἀκάματος φύσις, ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ· ἦν γὰρ κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας, ἐκαθέσθη ἐπὶ τῆς κτηγῆς.

Στ. ζ'. Πάντες οἱ γεννητοὶ ὁμογενεῖς καὶ ἀδελφοί· οὐδεὶς δὲ τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἁμαρτάνοντα λυτρώσασθαι δύναται· μόνος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος λυτρώσεται, περὶ οὗ εἰρηται· «Ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς·» ὃς καὶ περὶ ἑαυτοῦ φησιν· «Νῦν δὲ με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα.» Οὗτος δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπεὶ οὐκ ἔγνω ἁμαρτίαν οὐδὲ ἐποίησεν ἁμαρτίαν, οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ τὸ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων διδόμενον· ἀλλ' οὐδὲ τιμὴν ὀρέξει λυτρώσεως αὐτοῦ τῆς ψυχῆς· κοπιᾶσας δὲ κατ' ἀρετὴν ζῆσεται εἰς τέλος, οὐδεμίαντε ἐτι τεθνηξόμενος· δύναιται δὲ καὶ περὶ τοῦ λυτρομένου λέγεσθαι τὸ, «Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ·» οὐ γὰρ ἕκαστος περὶ ἑαυτοῦ οἶόσθε ἐστὶν ἐξίλασμα δοῦναι, Χριστοῦ πάν-
 τας ἰλασκομένου ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματι· ἀλλ' οὐδὲ δοῦναι τις τιμὴν ἰκανὴς τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὄντος Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων λύτρον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· εἰ καὶ οὐ δώσει δὲ ἐξίλασμα οὐδὲ τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ γε μετὰ τὸ ἀπολυτρωθῆναι, ἐντολὰς δέχεται, ἵνα κατ' αὐτὰς κοπιᾶσας ζῆσαι εἰς τέλος δυναθῆ ἔσχηκῶς τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Στ. ε'. Ὁ λυτρωθεὶς ὑπὸ Χριστοῦ, οὕτω βεβαίως ἔξει τὴν σωτηρίαν, ὡς μὴ εὐσεύστος καὶ εὐκίνητος εἶναι. Κἂν γοῦν τοὺς οἰομένους... σοφοὺς δι' ὧν ἁμαρτάνοντας ἀποθνήσκοντας. Ἐπειδὴ οὐ σκαν-

rogatio est. Non enim a peccato liberavit Moyses populum, sed Dei de peccato iram deprecatus est : quin etiam in culpam incidens, non potuit pro se ipso piaculum præbere Deo ; cum post tanta et tam præclara signa dubitans dixit : « Nonne ex illa petra aquam educemus nobis ? » Quare dixit Deus : « Quapropter non introducetis vos hanc congregatam gentem in terram quam dedi eis⁶⁶. » Datus est igitur in pretium redemptionis animæ nostræ sanctius pretiosissimusque sanguis Domini nostri Jesu Christi. Itaque pretio empti sumus. Si autem homo non redimit, non homo est qui redemit nos, non illi opus fuit qui pro se ipso placationem Deo daret. Quare peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus⁶⁷. Qui redemit nos neque pretio, neque donis, juxta Isaiam⁶⁸, sed in proprio sanguine, non fratres nos, sed inimicos peccatis ei factos ; et post libertatem, quam nobis dare dignatus est, et fratres suos nos ipse vocat. « Annuntiabo⁶⁹ enim, ait, « nomen tuum fratribus meis⁷⁰, » non juxta naturam divinitatis qua redempti sumus, sed juxta indulgentiam gratiæ ; cui non propitiatio opus erat, cum ipse propitiator esset. Talem nos habere decebat pontificem magnum, sanctum, innocentem, immaculatum, omnibusque perfectionibus præditum⁷¹. Qui cum ipse esset vita, indefessaque natura, labores in hoc mundo sustinuit. Erat enim fessus itinere, seditque ad fontem⁷².

VERS. 7. Omnes mortales eadem sunt natura, fratresque. Nemo enim fratrem suum peccantem redimere potest. Solus enim homo ille redimet, de quo dictum est : « Mittet eis hominem qui salvos faciet eos⁷³. » Qui et de se ipso dixit : « Nunc autem me quæritis interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum⁷⁴. » Illic autem homo, cum non cognoverit peccatum neque fecerit iniquitatem, non dabit Deo piaculum suimetipsius, quod pro peccatoribus datur ; sed neque pretium porriget redemptionis animæ suæ ; et postquam laboraverit per virtutem vivet in æternum, non jam deinceps moriturus. Potest quoque de redempto dici, « non dabit Deo placationem suam. » Nemo enim pro se ipso placationem dare valet, Christo pro omnibus propitiante in proprio sanguine : sed neque dare quisquam potest pretium redemptionis animæ suæ, dante Christo pro omnibus redemptionem animam suam⁷⁵. Etsi non dabit placationem neque pretium redemptionis animæ suæ, sed postquam redemptus est, recipit mandata, ut per ea laborans vivere ad finem possit, æternam vitam consecutus.

VERS. 10. Redemptus a Christo, adeo solidam habebit salutem, ut nihil eum agitare vel exturbare possit. Etsi igitur existiment... Sapientes propter ea quæ inique admiserunt morientes. Cum autem

⁶⁶ Num. xx, 10. ⁶⁷ ibid. 12. ⁶⁸ I Petr. ii, 22. ⁶⁹ Isa. lxi, 3. ⁷⁰ Psal. xxi, 23 ; Hebr. ii, 12. ⁷¹ Hebr. viii, 26. ⁷² Joan. iv, 6. ⁷³ Isa. xlix, 30. ⁷⁴ Joan. viii, 40. ⁷⁵ I Tim. ii, 6.

non scandalizatur adeo ut interitum videat: parvum est enim lædi videndo delapsos qui sapientes habebantur.

Vers. 14. Insipiens et stultus seipso nescientes existimaverunt animam suam, sicut et ratione carentium animalium, non permanere. Dicunt enim: « Comedamus et bibamus, cras enim moriemur ». Isti tumulos in quibus sepeliuntur, domus sibi esse putant in æternum, mortuorum resurrectionem non expectantes. Sed et tabernacula eorum « in progenie et progenie » credunt esse monumenta, in sola hac vita commiserationem sperantes: quippe qui nihil vitale operantur, sed mortui sunt propter peccata quæ commiserunt. In tumulum demissi, sepulcrum domum sibi existimant æternam. Insipientem non omnino rationis expertem, sed male cogitantem et male sapientem vocat. Qui turpi vultu est, nullo vultu; et male intectum, intectum vocare consuevimus. Sic igitur male cogitans et male sapiens simul exsolvent pœnas. Hic enim eorum interitus, quo divitias suas quas inique thesaurizaverant, relinquunt alienis. Nemo enim propius hæc dicentis hæres divitis insipientis et amentis.

Vers. 19. Dives ille, qui in vita sua non aliam vitam novit, in ista animam suam benedici putat. Et tunc solum confitebitur cum benefeceris ei desideriorum suorum carnalium expletione. Eisi prædicta plerisque hominum eveniant, at meam animam redimet Deus ex inferno jam superante eam et vorare nitente. Et cum in inferno propter iniquitatem suam peccator sit, qui redemptionem vim inferentium sibi peccatorum habet, gratias agit Deo animam suam liberanti de ipsa manu inferi.

Vers. 20. Patres habuit qui operibus iniquis et peccatoribus consiliis genuerunt eum. Eadem ipse faciens, genitores suos imitatus est, usque in progenies patrum suorum, similis factus eis, introibit. Hic autem præsentem solam vitam agnoscens, non exoptavit lumen contemplari. Ideoque usque in æternum dictus est ad illud non appropinquare. Namque ad tenebras exteriores damnato non jam æternum lumen cernere licebit.

PSALMUS XLIX.

Eusebii et Didymi. **Vers. 1.** Psallentium choro præerat [Asaph], uti narrat Paralipomenon liber 10: « Deus deorum Dominus locutus est; et vocavit terram. » Quod tres aliter interpretati sunt: « Fortis Deus locutus est; et vocavit terram. » At Septuaginta deos nominatim appellant, qui imperium sortiti sunt et judicandi ministerio fuerunt instructi, quod proprium est Dei. Docet nos hoc psalmus octogesimus primus, qui et ipse « Asaph » inscribitur. Ait enim: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicavit. » Subjicit: « Usquequo judicatis

δάλζεται ὥστε διαφορὰν ἰδεῖν· μικρὸν γὰρ τὸ βλάπτεσθαι ἐπὶ τὸ ὄρῳ πταίνοντας τοὺς νομιζομένους σοφοὺς.

Στ. ια'. Ὁ ἀφρων καὶ ἄνοος ἀγνοήσαντες ἑαυτοὺς τίνες εἰσιν, ἔδοξαν ὅτι κατὰ τὰ ἔθνη ζῶα οὐκ ἐκδιαμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς εἰσιν· φαστὴν γὰρ, « Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Οὗτοι τοὺς τάφους ἐν οἷς εἰσιν ἐντετυμβούμενοι ολονται: οὐκίας αὐτῶν εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα, ἀνάστασιν νεκρῶν οὐ προσδοκῶντες. Ἀλλὰ καὶ σπηνώματα αὐτῶν « ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ » ολονται εἶναι τὰ μνήματα, ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ ζωῇ ἔλειπνός ἤλπικότες· τάχα δὲ καὶ μηδὲν ζωτικὸν ἐνεργούντες, ἀλλὰ νεκρωμένοι δι' ὧν ἁμαρτάνουσιν. Ἐν τάφῳ καταβαλλόμενοι, ολονται τὸν τάφον οὐκίαν αἰῶνων. Ἄνοον οὐ τὸν πάντῃ ἐκτετημημένον, ἀλλὰ τὸν κακόνου καὶ κακόφρονά φησιν. Καὶ γὰρ τὸν κακοπρόσωπον, ἀκρόσωπον, καὶ τὸν κακότεχνον, ἀτεχνον λέγειν εἰκόθαμεν. Οὕτως οὖν ὁ κακόνους καὶ κακόφρον, ἅμα τιμωρίαν ὑφείξουσιν. Αὕτη γὰρ αὐτῶν ἡ ἀπώλεια, δι' ἣν τὸ πλοῦτον αὐτῶν ὄν κακῶς ἐθησαύρισαν, καταλείψουσιν ἀλλοτρίοις· οὐδεὶς γὰρ ἴδιος τοῦ ταῦτα λέγοντος κληρονόμος πλουσίου ἀφρονος καὶ ἄνου.

Στ. ιβ'. Ὁ προκείμενος πλούσιος οὐκ εἰδὼς ἄλλην ζωὴν ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ταύτη εὐλογεῖσθαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ νομίζει. Καὶ τότε μόνον ἐφομολογεῖται ἕταν ἀγαθῆς αὐτῷ διὰ δόσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὠκεῶν. Εἰ καὶ τὰ προειρημένα τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων συμβέβηκεν, ἀλλὰ γε τὴν ἐμὴν ψυχὴν λήψεται ὁ θεὸς ἐκ τοῦ ἔθους ἡδὴ κρατοῦντος αὐτῆ καὶ καταπιεῖν θέλοντος· καὶ ἐπεὶ ἐν ἀῆν κατὰ τὴν κατάστασιν ὁ ἁμαρτάνων ἐστίν, ὁ ἀφρων τῶν κρατούντων αὐτῶν ἁμαρτημάτων ἔχων, εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ λαβόντι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς τῆς χειρὸς τοῦ ἔθους.

Στ. κ'. Πατέρας ἔσχεν ἔργους φαύλοις καὶ χειροῖσι φρονήματι γεννήσαντας αὐτόν. Ὅσαῦτως αὐτοῖς δρών ἐμιμήσατο τοὺς γεννήτορας, ἕως τῆς γενεῆς τῶν πατέρων ἐφομοούμενος αὐτοῖς εἰσελεύσεται. Οὗτος δὲ τὴν παρούσαν μόνην ζωὴν ἀπολεξάμενος, οὐκ ἔσπευσε τὸ φῶς θεωρῆσαι· διὸ καὶ ἕως αἰῶνος κερταί μὴ προσπελάζειν αὐτῷ. Τάχα γὰρ ἐν ἐξωτερῶν σχῆτι καταδικασθεὶς οὐκ ἐπιτραπήσεται τὸ αἰῶνον φῶς εἶτι θεάσασθαι.

¹⁰ Isa. xlii, 13. ¹¹ I Paral. xvi, 5.

ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἀμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνατε ὄφρα νῶ καὶ πτωχῶ· ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιοῦσατε. » Τοῦτο δὲ ἱερέων ἴδιον καὶ τῶν ἄλλων ὄσοι τὸ δικάζειν ἐνεχειρίσθησαν· οὕτω καὶ ὁ νόμος διαγορεύει: « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντας τοῦ λαοῦ οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Εὐλόγως δ' ἄν θεοὶ κληθεῖεν οἱ τὸ κατ' εἰκόνα φυλάξαντες· ὁ τούτων θεὸς πᾶσαν συνέγει τὴν οἰκουμένην εἰς τὸ κριτήριον.

Στ. β'. Καὶ πάλιν, « Τοῖς ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ, καὶ μέχρι δυσμῶν » ἐπέλαμψεν· ἐκ γὰρ τῆς ἄνω Σιών καὶ δευτέραν παρουσίαν ποιήσεται. Καλέσας οὖν τὴν γῆν, τούτεστιν τοὺς ἐπὶ γῆς, ἐπέλαμψεν αὐτοῖς ὡς προσβάλλοντας αὐτῷ γινῶναι, ὅτι « ἐκ τῆς Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ » γεγένηται· ἐδείχθη γὰρ « ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. » Αὐτὸς ὁ τῶν θεῶν θεός, ὁ πᾶσαν τὴν γῆν ἐπὶ τὸ μετασχεῖν αὐτοῦ καλέσας, οὐ κρύβηθην, οὐδὲ λεληθότως, ἀλλ' ἐμφανῶς ἤξει κατὰ τὴν δευτέραν ἐν δόξῃ μετ' ἀγγέλων αὐτοῦ παρουσίαν· « οὐ παρασιωπήσεται, » ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα καὶ τὴν πρᾶξιν κρίνειν ποιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ ἀμφοτέρας τὰς Χριστοῦ παρουσίας δηλοῖ· τὴν μὲν πρώτην, διὰ τοῦ « ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια » τὴν δὲ δευτέραν, διὰ τοῦ « Ὁ θεὸς ἐμφανῶς ἤξει. »

Στ. δ'. Οὐρανὸν δὲ φησιν τὰς θείας δυνάμεις, γῆν δὲ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διελεγχθῆναι αὐτοὺς ἐπ' αὐτῶν τούτων υἰοποιηθέντας. Ἐπεὶ ἡ δόσις τοῦ νόμου ἐπὶ μάρτυσιν οὐρανῶ καὶ γῆ δέδοται, ὡς ἐν δευτερονομίᾳ γέγραπται, ἀνάγκη τὸν λαὸν διακρινόμενον ἐπὶ μάρτυσιν ἐφ' ὧν τὸν νόμον ἐλαθεῖν ἐξετασθῆναι, παραβεβηκότα τοὺς θείους νόμους· προσκαλεῖται « οὖν τὸν οὐρανὸν ἄνω, » τούτεστιν τὰς θείας δυνάμεις· « καὶ τὴν γῆν, » λέγω δὲ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διελεγχθῆναι τοὺς ἑαυτῶν (81) υἰοποιηθέντας. « Ἄκουε » γὰρ, « οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, » ἐκκηρυττομένων τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ· ἐφ' ὧ μὲν γὰρ τὸν νόμον λαβόντες, οὐκ ἐφύλαξαν· δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐν οὐρανῶ τε καὶ ἐπὶ γῆς.

Στ. ε'. Ἀγγέλους τάχα προστάττει ἢ ἀνδράσιν ἱεροῖς, ὅπως τοὺς ὁσίους αὐτοῦ συναγαγῶν (82) ἐπὶ τὸ διαθέσθαι καὶ συνθέσθαι τὴν διαθήκην αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ἐπὶ θυσίαις πνευματικαῖς· θυσίας δὲ πνευματικὰς τὴν τῆς αἰνέσεως καὶ εἰ τις ἄλλη παραπλησία· τὰς οὖν θυσίας ἐφ' αἷς ἡ πνευματικὴ διαθήκη ἀποδεχόμενος, συναχθῆναι αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ προστάττει, ἵνα τὰ προσηρημένα ἐπιτελέσωσιν.

Στ. ς'. « Δικαιοσύνην » προσονομαζόμενοι « ἀναγγελοῦσιν » οἱ οὐρανοί, ἄνδρες ὄντες ἱεροὶ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

Στ. η'. Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσφέρεις ταύτας, ὡς καὶ τὸν Κάϊν ἐπὶ τῷ μὴ ὀρθῶς διηρηκέναι διήλεγεα. Ἐλέγχει θεὸς οὐκ ἐπ' αὐτὰ (83) τοῖς

A iniquitatem et facies peccatorum sumitis? Judicate egeno et pupillo: humilem et pauperem justifycate 77. » Illud autem sacerdotum proprium et cæterorum quicumque iudicium munere funguntur. Ita et lex præcipit: « Deos non maledices, et principes populi tui non maledices 78. » Deorum autem nomine non immerito vocarentur qui imaginem Dei intactam servavere: quorum Deus universam terram ad iudicium convocat.

Vers. 2. Et omnibus iterum, inquit, « Ab ortu solis usque ad occasum » affulsit: nam ex superna Sion in secundo adventu suo manifestabitur. Convocans igitur terram, hoc est eos qui terram incolunt illis affulsit, ut ad ipsum accedentes agnoscant quod « ex Sion species decoris ejus. » Natus est enim « ex semine David secundum carnem 79. » Ipse deorum Deus, qui omnem terram ad communicationem sui vocavit, non clam et latenter, sed « manifeste » veniet, cum, videlicet, hora secundi adventus, in gloria, comitantibus angelis, apparebit. « Non silebit, » unumcunquē juxta opera et vitam judicans. Non omittendum hoc in psalmo utrumque Christi adventum indicari: unum quidem per illa « ex Sion species; » alterum vero per hæc « Deus manifeste veniet. »

Vers. 4. Cælum autem vocat divinas potestates, terram vero eos qui illam incolunt, [quos convocat] ut illi (Judæi) [coram illis] redarguantur, coram quibus olim filiorum adoptione donati sunt. Cum legem ferens testes invocavit cælum et terram, uti in Deuteronomio scriptum est 1, necesse est ut populus divinarum legum violator iisdem testibus examinaretur et iudicaretur. Advocat igitur « cælum de sursum, » hoc est divinas potestates « et terram, » hoc est eos qui terram incolunt, ut eorum iudicio intersint quorum adoptionis testes fuere. « Audi » enim, inquit, « cælum, et auribus percipe, terra 2, » filiorum Dei condemnationem: illi siquidem quas, testibus vobis, acceperant, leges non servaverunt. Per hæc autem (cælum et terra) eos designat qui in cælo sunt et super terram.

Vers. 5. Angelis sane aut sacerdotibus præcipit ut sanctos suos congregent, ad instituendum ordinandumque ipsius Dei nempe testamentum super sacrificia spiritualia. Spiritualia autem sacrificia vocat sacrificium laudis et alia hujusce generis. Sacrificia igitur accipiens super quæ ordinatur testamentum, congregari jubet sanctos suos, ut prædicta perficiant.

Vers. 6. « Justitiam annuntiabunt » viri sancti, qui cæli cognominantur, imaginem numinis cælestis ferentes.

Vers. 8. Non mentem arguo qua sacrificia offers, sicut Cainum reprehendi quod oblationes suas non recte eligebat. Arguit Deus non eos qui offerunt,

77 Psal. LXXI, 1-3.

78 Exod. XXII, 28.

79 Rom. 1, 3.

2 Deut. IV, 26.

3 Isa. 1, 2.

(81) Vix dubito quin legendum sit ἐπ' αὐτῶν. Εὐστ.

(82) Lege συναγάγωσι. Ib.

(83) Num αὐτοῖς? Ib.

sed ipsam rationem qua hæc offeruntur : Cainum A quoque ideo reprehendit quod non bene agnoverit, quæ offerenda erant. Etiamsi spirituale sacrificium quis proferat, in holocaustum offerens corpus suum per conjugii perfectam abinentiam, illud recta mente faciat. Non enim de operibus quas laudanda sunt, sed de prava mente qua illa perficiuntur, corripitur.

Vers. 9. Cum in domo tua qui per figuram vituli appellantur, Salvatori visi sunt infensi, uti dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me ². » Hac de causa non accipiam eos nec qui simul electi fuerint hædos ; nam hi qui semetipsos pro peccatis offerunt non minus peccant. Non te fugiat silvarum feras indicare quod homines qui de gentibus agrestibus orti divina doctrina mansuefacti sunt steriles prius fuerunt. Sterilitatem enim figurat silva. Sunt etiam possessio mea iumenta, « oves » scilicet Christi, et « boves, » qui de domo tua egressi, hoc est de umbra legis, in Evangelii doctrina vitam agunt, quæ propter sublimitatem suam « montes » dicitur. Paulus igitur unus ex illis qui in montibus erant bobus, legem explicans quæ ad bovem pertinet, de nobis asserit fuisse dictum illud : « Nunquid de bobus cura est Deo ? » At volucres factæ animæ, virtutibus et disciplinis rectis quasi alis instructæ, « cœli volatilia » vocantur : « Quæ cognovi, » nam eos cognosco, qui ad me pertinent.

Vers. 11. Ager bonus, cor scilicet rectum quod semen a Christo seminatum suscipit, et fructus fert centum, sexaginta, aut triginta ³, maturos plenosque fructus, pulchritudo agri est, quæ non procul a seminante. Ait enim ipse : « Pulchritudo agri mecum est. »

Vers. 12, 14. Esurit Salvator quorundam salutem, uti sane de salute Samaritanæ mulieris ad discipulos dicit : « Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis ⁴. » Et : « Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me ⁵. » Quando igitur Judæi tenebris circumfusi, quasi esurienti corporeas victimas offerunt, ait : « Si esuriero, non dicam tibi : Meus est enim orbis terræ, » ab illustri mea Ecclesia occupatus, « et plenitudo ejus. » Plenitudo autem ejus Evangelium, quod jam non figura, nec umbra. Cum ergo plenitudo gentium cibus meus sit, non cibum tuum desiderabo, qui nil præter figuram. Quod si autem me volueris Deum tuum verum cōdigno cultu venerari, « immola mihi sacrificium laudis, » per preces orationesque tuas : tales enim oblationes recipio. « Nam misericordiam volo, et non sacrificium ; et scientiam Dei plus quam holocausta ⁶. » At « Altissimo » etiam Patri « redde, » per me ea quibus mens illustratur. Nam scientia Dei vera sit et perfectissima per fidem in Christum.

προσαγομένοις, ἀλλ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσάγεται ταῦτα· καὶ τὸν Κáιν γοῦν ἐπὶ τὸ μὴ ὀρθῶς ἐξηγήσθαι ἃ εἶδει προσάγειν, ἤλεγξεν. Κáιν πνευματικὴν οὖν θυσίαν προσφέρει τις εἰς ὀλοκαυτώματα, διὰ παντελῶς ἀγαμίας, τὸ σῶμα ἑαυτοῦ, ὀρθῇ γνώμῃ τοῦτο ποιεῖτω (84)· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῖς πραττομένοις ἐπιαντοῖς οὖσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ γνώμῃ οὐκ ὀρθῶς ἐπιτελοῦσιν (85) ἐλέγχεται τις.

Στ. θ'. Ἐπεὶ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ σου τροπικῶς λεγόμενοι μύσχοι πολέμιοι τῷ Σωτῆρι ἐφθῆσαν, λέγοντι, « Ἐπίκλωσάν με μύσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες παρέσχον με »· τοῦτου χάριν οὐ δέξομαι αὐτοὺς, οὐδὲ τοὺς συγκαταλεγομένους αὐτοῖς χιμάρους· καὶ οὕτω γὰρ ὑπὲρ ἁμαρτίας προσάγοντες ἑαυτοὺς, οὐδὲν ἔτιον ἁμαρτάνουσιν. Γίνωσκε γὰρ ὅτι οἱ ποτὲ θῆρες τοῦ δρυμοῦ, οἱ ἀπὸ τῶν ἔθνῶν ἐξηγρωμένοι ἄνθρωποι, τῇ θεῷ διδασκαλίᾳ τιθαασυόμενοι ἔμοι γεγέννηται, τὸ πρότερον ἀκαρπία συνέντες· ταύτης γὰρ σύμβολον ὁ δρυμός· ἀλλὰ καὶ τὰ κτήνη οἰοεὶ « πρόβατα » Χριστοῦ, καὶ « οἱ βόες » οἱ ὑπερναθάβαντες σου τὸν οἶκον, τουτέστι τὴν τοῦ νόμου σκιά, ἐν τοῖς δόγμασιν τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τὸ ὕψος ὄρεσιν· οὖσιν, διατριβόντες, κτήμα ἡμετέρων εἰσιν. Παῦλος οὖν βοὺς ὢν τῶν ἐπὶ τὰ βρη, τὸν περὶ βοῦς ἐκθέμενος νόμον, ἐπήγαγεν τὸ « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ ; » Ἡ πάντως περὶ ἡμῶν λέγει. Ἀλλὰ καὶ ὑπέπετεῖς γενόμεναί ψυχῆ ἐπετρωμέναί νοήσασιν καὶ ἐνεργεῖσας ὀρθαῖς, « πετεινὰ οὐρανοῦ » χρηματίζουσιν, « ἃ ἔγνωκα »· ἐγὼ γινώσκων γὰρ εἶμι τοὺς θυμας ἔμοι.

Στ. ια'. Ἡ δεξαμένη ἀγαθὴ γῆ, τουτέστιν καρδία ὀρθή, τὸν ὑπὸ Ἰησοῦ βαλλόμενον σπόρον, καὶ καρποφορήσασα ἑκατὸν, ἐξήκοντα, τριάκοντα, τὸν πλήρη καὶ ὄριμον καρπὸν ἔχουσα, ὠραιότης ἐστὶν ἀγροῦ, ὡ μακρὰν οὔσα τοῦ σπορέως. Αὐτὸς γὰρ φησιν, « Ὁραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν. »

Στ. ιβ', ιδ'. Πενθὲ ὁ Σωτῆρ τὴν τινῶν σωτηρίαν, ὡσαύτῃ ἀμέλει περὶ τῆς σωτηρίας τῆς Σαμαριτίδος πρὸς τοὺς μαθητάς φησιν· « Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε »· καὶ, « Ἐμὴν βρώμᾷ ἐστὶν ἵνα ποιῆσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. » Ἐπεὶ οὖν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐχόμενοι τῆς σκιάς, ὡς πικῶνται αὐτῷ προσάγουσιν τὰς αἰσθητάς λατρείας, φησίν· « Ἐάν πινάσω, ὡ μὴ σοὶ εἴπω· ἔχω γὰρ κτήμᾳ μου » γεγεννημένην τὴν ἐνδοξον Ἐκκλησίαν « οἰκουμένην » χρηματίζουσιν, « καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς »· πλήρωμα δ' αὐτῆς τὸ Εὐαγγέλιον, μὴ ὁ τύπος ἢ σκιά. Τρεφόμενος οὖν τὸ πλήρωμα τῶν ἔθνῶν, οὐκ ἀπαιτήσω σε κατὰ σκιά,ν τροφήν· εἰ δὲ θέλῃς με τῷ ὄντι θεραπεύειν Θεόν σου τυγχάνοντα, « ὁσόν μοι θυσίαν αἰνέσεως, » αἰτῶν καὶ θεολογῶν ταύτας γὰρ δέχομαι τὰς προσφοράς· « Ἐξεν » γὰρ « θέλω, ἢ θυσίαν, καὶ ἐπίγνωσιν Θεοῦ, ἢ ὀλοκαυτώματα. » Ἀλλὰ καὶ « τῷ Ὑψίστῳ » τῷ Πατρὶ « ἀπόδος » δι' ἐμοῦ ἃ νοητῶς ἠέξω· ἐπίγνωσις γὰρ Θεοῦ εἴη ἀληθῆς καὶ ἀκραιφνεστάτη διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

² Psal. xxi, 13. ³ I Cor. ix, 9. ⁴ Matth. xiii, 8; Marc. iv, 8. ⁵ Joan. iv, 52. ⁶ ibid. 34. ⁷ Cœl. vi, 6.

(84) Forma Alexandrina pro ποιεῖτω. Εδ17.

(85) Sic. Num ἐπιτελοῦση ? Id.

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ οὐχ ὠραῖος (ἐπαῖνος) ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ, τῷ ἀμαρτάνοντι ἐπιπλήττει ὁ Θεὸς φάσκων· « Ἴνα εἰ διηγῆ τὰ δικαιοῦματά μου, » ἃ ἐπιτελεῖν οὐ θέλεις; Ἀλλὰ καὶ ἵνα εἰ « ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματος; » Ἐδεῖ γὰρ ἐν καρδίᾳ σε αὐτὴν δεξιόμενον, καὶ τυκώσαντά σου κατ' αὐτὴν τὰς νοήσεις, οὕτω προφέρειν τοὺς λόγους τῆς διαθήκης μου. Τοῦτῃ συνάδει· ὁ κηρύττων· Μὴ κλέπτων, κλέψεις, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ιη'. Πρὸς δὲ διάνοιαν νοήσεις καὶ οὕτως· Εἰ ποτε ἐθεώρεις ἐτεροδόξῃ γνώμῃ κλέπτοντα τὸ βούλημα τῆς ἀληθείας, συναινῶν· ἐ συνέτρεχες αὐτῷ. » Ἀλλὰ καὶ τοὺς μοιχεύειν πειρωμένους τὴν Χριστοῦ νόμφην τῷ περισπῶν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ψυχὰς, ὁμογνωμονῶν αὐτοῖς, ἢ μὴ ἐκτρεπόμενος αὐτοῖς, « μετὰ τῶν (μοιχῶν) ὄντων ἐτὴν μερίδα σου ἐτίθεις. » Ἀρμόζειν ἐρεῖς τὴν λέξιν ταύτην τοῖς ἐπαγγελομένοις μὲν ἐκκλησιαστικοῖς εἶναι, εἰς κοινωνίαν δὲ ἐρχομένοις μὴ ἐκκλησιαστικοῖς ἀνδράσιν.

Στ. ιδ'. Ὁ ἀγνοῶν τὸ ἀγαθόν, πράττων δὲ τὸ κακόν, ἤτιον ἀμαρτάνει· ὁ (86) δὲ μετὰ τὸ ἐπίστασθαι τὸ ἀγαθὸν ἀμαρτάνει, ἐπιτεινομένην ἔχει κακίαν· διὸ καὶ ὁ ἐγνωκὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου δοῦλος, θαρρήσεται πολλά, μὴ ποιῶν αὐτό. Ὁ δύναται δὲ καὶ οὕτως· Ἐπεὶ διὰ στόματος ἀναλαβὼν τὴν Θεοῦ διαθήκην, τὴν καρδίαν πλήρη εἶχεν ἀμαρτίας, πρὸς δὲ ὁ λόγος (ἀμαρτωλὸς γὰρ ἐστὶν « ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας φεύλου »), ὄντως ἐν τῷ στόματι πλεοναζομένην εἶχεν κακίαν, ὡς « τὴν γλῶσσαν » αὐτοῦ δι' ὧν σοφίζεται « περιπλέκειν δολιότητας »· περιπλέκει γὰρ καὶ συντίθει τοὺς αἰρετικῶς λόγους, ὄντας σοφίσματα.

Στ. κα'. Σιγῇ Θεοῦ λέγεται ἢ πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς μακροθυμία. Ὅταν γὰρ παρ' αὐτὰ τιμωρεῖται, οὐ σιωπῆ ἀποφαινόμενος κατ' αὐτῶν ἃ δεῖ αὐτοὺς παθεῖν. Τοῦτον τὸν νοῦν ἔχει καὶ τὸ, « Ἐσιώπησα ἀπ' αἰῶνος, μὴ καὶ δεῖ σιωπῆσθαι καὶ ἀνέξομαι; » Λέγει Κύριος πρὸς τὸ ἐλεγχόμενον οὖν· Ταῦτα ἐποίησας ἃ προέλεκται ἀμαρτήματα, καὶ εἰσῆγασα, διὰ μακροθυμίαν τόπον δεδοῦς μετανοίας· σὺ δὲ (87) ὠφεληθῆναι ἐκ τῆς τοιαύτης σιωπῆς ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπέλαβες πρὸς οἷς εἶχες κακοὺς ἀνομίαν, καθ' ἣν « νομίζεις με ὁμοῖόν σοι τυγχάνειν »· ἔδοξάς με γὰρ, χαίροντα οἷς πράττεις, μὴ ἐπεξέρχεσθαι κατὰ σοῦ.

Στ. κγ'. Οὐκ ἐνταῦθα ἐν τῇ αἰσθητῇ λατρείᾳ, ἀλλ' ἐκεῖ τῇ θεῖᾳ τυγχανούσῃ αἰνέσεως, ἢ ὁδός ἐστιν ἣν δείκνυσσι φωτίζων ὁ Θεὸς τὸ σωτήριον ἑαυτοῦ τὸν μονογενῆ Υἱόν, Σωτῆρα ὄντα· ἢ αὐτὴν τὴν σωτηρίαν, ὅτε δὲ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν σημαίνει.

Στ. α'. Ἀλλὰ μηθεὶς ἐπεμβαίνει τῷ μεγάλῳ Δαβὶδ· δικαιοῦσαντος γὰρ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἐστὶν ὁ καταχρίνων· ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν βασιλείᾳ γεγονότος, τοῦτο μόνον αὐτοῦ φέρεται ἀμάρτημα, καὶ τὸ μεμετρηκέναι τὸν λαὸν παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ'

° Rom. II, 21. ° Luc. XII, 47. ° Isa. XLII, 14.

(86) Aut hic legendum δε, aut. mox ἀμαρτάνων.] DIT.

VERS. 16. Cum non deceat os peccatoris (laus Dei), peccatorem increpat Deus hisce verbis : « Quare tu enarras justitias meas, » quas perficere recusas? Quare « assumis testamentum meum per os tuum? » Quod enim prius in cor tuum recipias, mentemque tuam ad illius normam instituas, et tunc testamenti mei sermones proferre poteris. Consentit his illud : « Qui prædicas non furandum, furaris », et cætera.

VERS. 18. Quæ et ita interpretanda : Si forte hominem vitæ hæretica mente veritatis doctrinam tollentem, rem comprobans « currebas cum eo. » Et si adulteri exstiterunt, qui virginem Christi violare tentarent, fideles animas in partes suas detrahendo, istis consentiens, aut eos expugnare negligens : « Cum adulteris portionem tuam ponebas. » Referri possunt hæc verba ad illos homines, qui publicæ utilitati unice consulere dicuntur, de ea autem re ipsa minime curant.

VERS. 19. Qui boni nescius malum facit, minus peccat : qui autem boni conscius peccat, abundantem habet malitiam. Quapropter « gravior cædetur servus, qui voluntatem domini, licet cognoverit, eam non facit ». Poteris ista et hocce modo interpretari : Per os suum assumit testamentum Dei homo de quo nunc agitur ; cor autem habet peccatis plenum (peccator igitur est « ex abundantia cordis pravi »), et vere « abundat os ejus malitia ; » ita ut « lingua » captiosis falsisque ratiocinationibus « dolos concinnat. » Nam hæreticos sermones concinnat et componit, qui nihil aliud sunt nisi captiosæ falsæque ratiocinationes.

VERS. 21. Silentium Dei vocatur patientia quæ peccatores sustinet. Quando enim pœnas ab eis repetit, non tacet, supplicia vero ipsis imminenda revelat. Idem significat illud : « Tacui : num semper tacebo et abstinebo? » Dicit ergo Dominus ad peccatorem quem increpat : Tu prædicta omnia peccata admisisti, et ego tacui, per patientiam locum dans pœnitentiæ. Tu autem ex hoc meo silentio nullam utilitatem nullam percepisti ; quin imo ea de causa, « existimasti inique quod ego tui similis sum : » putabas scilicet me operibus tuis consentire, nec unquam in te invasurum.

VERS. 23. Non hic per sacrificia corporearum victimarum, sed illic per divinum « laudis sacrificium, » patet iter quod Deus indicat, salutare suum cum ostendit, Filium unigenitum Salvatorem nostrum, hoc est salutem ipsam, quæ Salvatorem Christum designat.

PSALMUS L.

VERS. 1. Noli incusare magnum David ; nam, justificante Deo, nemo erit qui eum condemnet. Qui cum per tot annos summo imperio potiretur, hoc unum tamen peccatum admisisse narratur, et illud quod contra Dei voluntatem populum numerari jus-

° Rom. VIII, 33.

(87) Forte leg. : σὺ, δέον. IDEM.

berit ¹². Ac ne in hoc quidam peccato diu perman-
sit; sed magnus ille rex, licet fuerit a privato ho-
mine reprehensus, rem haud indigne ferens, statim
se ita humiliavit, ut ipse propheta diceret: « Domi-
nus quoque transtulit peccatum tuum ¹³. » Voce hæc,
« Dominus quoque » innuit peccatum ab ipso Davide
jam fuisse per pœnitentiam translatum; cæteri
quidem homines peccatis franguntur, sancti vero
qui salutis curricula decurrunt, etiamsi quid fue-
rint per negligentiam passi, non tamen medio in
spatio deficiunt, sed mox inceptum iter peragunt.
Referuntur sanctorum delicta, ne nos illorum ve-
stigiis insistere dubitemus, quasi fuissent illi divi-
nam sortem et nullo modo peccatis obnoxiam ad-
epti. Permittit igitur divina Providentia ut ipsi
quoque interdum labantur, atque ita nobis uti vir-
tutum, sic et pœnitentiæ sanctæ documenta præ-
beant. Poterat etiam fieri quod, nisi aliquando pec-
caverint, virtutes suas propriis viribus perfici,
non autem divina cooperatione putent. Hac autem
ratione occurrit divina gratia nimis elatæ mentis
periculo, omnesque docet, quam infirma sit nobis
fiducia.

Hic psalmus numeratur quinquagesimus, quia
circa remissionem versatur: non enim posuisset
cum Spiritus sanctus ante quinquagesimum pri-
mum, et quinquagesimum tertium, et alios qui in-
ferius occurrunt, nisi alla præter temporum ordinem
ratio habeatur; nam quinquagesimus primus de
Doeg Syro agit, et de illius cum Saule congressu;
quæ antequam David rex esset, evenerunt. Simili-
ter alludit quinquagesimus tertius ad colloquia
Ziphæorum cum Saule. Cum igitur numerus quin-
quaginta cum misericordia comparationem quam-
dam habeat, profert Salvator, suam de remissione
doctrinam explicans, duos debitores quorum unus
debebat denarios quingentos et alius quinquagin-
ta ¹⁴; et utrique remissio facta est, quod quinquag-
inta et affini numero quingentos denarios sibi cre-
ditos haberent. Haud immerito per quinquaginta
dies festa agimus, quod per mortem et resurre-
ctionem suam Agnus Dei nobis peccatorum remis-
sionem fecerit; et die quinquagesimo digni habiti
sumus qui per effusionem sancti Spiritus mundare-
mur. Apud Judæos quoque condonabatur debitori
credita pecunia anno Jubilæo seu quinquagesimo,
tunc redibat quisque ad libertatem, et ad possessio-
nes suas, ita ut annus festivus haberetur ¹⁵. Recte
igitur inscribitur quinquagesimus qui de miseri-
cordia agit psalmus. Componitur numerus quinquaginta ex septem hebdomadis et unitate, ita ut
hebdomadam hebdomadarum constituat, quo venturus dicitur, qui onus et opus peccati auferat

VERS. 3. Vehementi dolore motus, et pœnitentiæ
dignos fructus exhibens, petit a Deo ut magnam
misericordiam impetret; nam non sufficit pœniten-
tia, nisi Deus misereatur; nec sufficit miseria
Dei, nisi et nos quantum in nobis est per pœniten-
tiam ad salutem convertamur.

¹² II Reg. xxiv, 2; I Par. xxi, 1 sqq. ¹³ II Reg. xii, 15. ¹⁴ Luc. vii, 41. ¹⁵ Levit. xiv, 10, 41.

(28) Ita cod.

οὐδὲ τὴν ἀμαρτίαν ἐπίμονον ἔσγεν· βασιλεὺς δὲ το-
σοῦτος ὑπ' ἰδιώτου διελεγχθεὶς, μὴδὲν ἀγανακτῆσας
ἐκάκισεν ἑαυτὸν, ὡς τὸν προφήτην εἰπεῖν· « Κα-
Κύριος παρήγαγεν τὴν ἀμαρτίαν σου· » τῷ γὰρ εἰ-
πεῖν, « Καὶ Κύριος, » καὶ τὸν Δαυὶδ εἰδείξεν αὐτῆ·
διὰ μετανοίας παρενεγκόντα σφόδρα· οἱ μὲν γὰρ
ἄλλοι ἄνθρωποι καταπίπτουσιν ἐν ταῖς ἀμαρτίαις,
οἱ δὲ ἄγιοι τρέχοντες τῆς σωτηρίας τὸν δρόμον, εἰ-
καὶ πάθοιεν ἀπροσεκτοῦντες, οὐ καταπίπτουσιν ἀδυσ-
στάτῳ δρόμῳ, μὴδὲ προσκεκοφέναι δοκοῦντες. Ἄν-
εγρὰφῃ δὲ τῶν ἁγίων τὰ πλημμελήματα πρὸς τὸ μὴ
ὀκνεῖν ἡμᾶς πρὸς ζῆλον τοῦτων ἔλθειν, προφασίζε-
σθαι τὸ θεῖον εἶναι μοῖραν καὶ ἀνεπίδεικτον ἀμαρτίας
τοὺς ἁγίους· ὅθεν δέδωκεν ἡ πρόνοια πρόφασιν ἀμαρ-
τίας γενέσθαι περὶ αὐτούς· ἴν' ὥσπερ ἀρετῆς οὕτω
καὶ μετανοίας ὡς διδάσκαλοι. Τάχα δὲ καὶ μὴ πλημ-
μελοῦντες ἐπέγραφον ἂν ἰδίᾳ δυνάμει τὴν ἀρετὴν,
ἀλλ' οὐ Θεοῦ συνεργεῖα· παρωῦσα τοῖνυν ἡ θεία χάρι-
ς τὸ μέγα τῆς οὐσίας ἀποκωλύει τούτους ἀμαρ-
τημα πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς φυσικῆς ἀσθενείας καὶ τῆς
ἐπὶ Θεὸν προσφυγῆς.

natura, et quam necessaria in divinum auxilium

Πεντηκοστὸς δὲ ψαλμὸς ἀναγέγραπται, ἐπικίπερ
ἀρμονίαν ὁ ψαλμὸς ἔχει πρὸς ἄφρασιν· ἄλλως γὰρ οὐκ
ἂν τὸ συγγραφικὸν Πνεῦμα προῦταξεν αὐτὸν τοῦ να',
καὶ γγ', καὶ τῶν ἐφεξῆς, εἰ καθ' ἱστορίαν ὑπῆρξεν ἡ
τάξις· ὁ γὰρ να' περὶ τῆς Δαθῆς τοῦ Σύρου καὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαοὺλ αὐτοῦ διαβολῆς ἐπιτέγραπται· τὸ δὲ
πρὸ τῆς βασιλείας ἦν τοῦ Δαυὶδ· καὶ ὁ γγ' περὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαοὺλ τῶν Σιφάκων (88) διαβολῆς· ὅτι δὲ
ἀναλογίαν ὁ ἀριθμὸς ἔχει πρὸς Ἐλεον, ὁ Σωτὴρ περὶ
ἀφέσεως διδασκῶν, χρεώστας παρέλαθεν ὑπευθύνους
ν' καὶ φ' δηναριοίς, ἀφέσεως ἑκατέροις γεγενημένης,
διὰ τὸν ν' καὶ τὸν συγγενῆ χρεώσταιν ἀριθμὸν ἀμείλια
τοῦ σφαιγόντος Ἄμνου τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναστάντος καὶ πα-
ποιηκότος ἡμῖν τῶν ἀμαρτημάτων τὴν ἄφρασιν, ἐπὶ ν'
ἡμέρας διάγομεν εὐφραίνόμενοι, τῇ πεντηκοστῇ τῆμέρῃ
τῆς ἐχρύσεως τοῦ Πνεύματος ἀξιούμενοι· καὶ ὁ Ἰε-
θηλαῖος δὲ διὰ τῶν ν' παρ' Ἑβραίοις ἄφρασιν ὡς
χρεῖον ἀποκοπτομένων· ἐν ψ' καὶ τῶν Ἑβραίων ἔλευ-
θερία, καὶ κτήσεων ἀποκαταστάσεις, ὡς εἶναι τὸν
ἐνιαυτὸν ἑορτήν· εἰκότως οὖν πεντηκοστὸς ὁ τῆς με-
τανοίας ψαλμὸς· ἔστι δὲ καὶ ἐξ ἑβδομάδων ζ' καὶ
μονάδος, ὡς εἶναι ἑβδομάδα ἑβδομάδων ἀριθμὸν, ἐν
ψ' ᾄδει (89) γενέσθαι τὸν ἀποβάλλοντα τὸ ἄχθος καὶ τ'

D ἔργον τῆς ἀμαρτίας.

Στ. γ'. Ὁ σφοδρῶς μετανοῶν καὶ τοὺς προσήκοντα τῇ
μετανοίᾳ καρποὺς ἀγαπῶν, αἰτεῖ καὶ τὸν παρὰ Θεοῦ
μέγαν Ἐλεον εἰς αὐτὸν γενέσθαι, οὐκ ἐπαρμούσης τῆς
μετανοίας, ἀνευ ἔλεου Θεοῦ· οὐδὲ τοῦ ἔλλου Θεοῦ,
ἀνευ τῆς ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν μεταγνώσεως πρὸς σωτη-
ρίαν.

(89) Ἐδει?

Στ. δ. Ὅσπερ αἱ δυσέκπλυτοι βαφαὶ οὐ μίᾳ πλύσει ἀλλὰ πολλαῖς ἐξίτηλοι γίνονται, οὕτω καὶ τὰ μεγάλα τῶν ἀνομιμάτων πολλοῖς οἰκτιρμοῖς Θεοῦ ἀπαλείφεται. — Τὴν θνητὴν ἐνόργειαν ἀνομιάν καὶ ἁμαρτίαν καλεῖ, τῷ κατὰ τὴν ἐπίνοιαν διαφέρειν, τῷ ἄνευ μὲν νόμου συνίστασθαι ἀνομιάν, τῷ δὲ κατὰ παράδοξιν νόμου συνίστασθαι ἁμαρτίαν. Πλὴν ἑκατέρωσ ἀυτὴν ἐκπλωθῆναι καὶ καθαρῖσθῆναι ἀξιοὶ Θεὸν, τὸν ἐκπλῦναι αὐτὴν καὶ καθαρῖσαι δυνάμενον ἀπὸ τῆς προειρημένης ἔξεως.

Στ. ε. Ὁ δὲ τὴν ἁπᾶς πρᾶχθεισαν ἁμαρτίαν ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχων, οὐκ ἀνάσχοιτο ἑτέραν ποιῆσαι· τῶν γὰρ προτέρων ἐπιλανθανόμενοι, ἑτέρας ἐνεργούμεν ἡμεῖς.

Στ. ς. Ὅσον ἐπὶ τῷ εἶναι βασιλεὺς οὐχ ὑπέκειτο ἀνθρώπινω νόμῳ· ὅθεν οὐδέ τινα τῶν νομοθετῶν ἤμαρτεν, οὐδ' ἐνώπιόν τινος αὐτῶν τὸ πονηρὸν ἐποίησεν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὸ βασιλεὺς, καὶ θεοσεβῆς εἶναι βούλεται, ὑπέκειτο τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ· διὸ καὶ ἤμαρτεν μόνῳ Θεῷ, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐποίησεν. Καὶ πάλιν Ἐπεὶ Θεὸς εἶπεν ἐπιβρεπεστέραν εἶναι τὴν δίκαιον τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῇ πονηρᾷ· καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐχ ἁμαρτήσεται, » ἁμαρτανόντων καὶ αὐτῶν τῶν τελείων, δικαιούται ὁ Θεὸς ἐν ταῖς λόγοις ἐαυτοῦ, ἐν οἷς εἶπεν πάντας ἐκκεκλιότας, ἅμα ἠχρειώσθαι. Ταῦτη δὲ καὶ νικᾷ κρινόμενος πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀποδεικνύς αὐτοὺς ἁμαρτωλοὺς. Συμφῶδὸν τούτοις τὸ, « Ἐάν εἰπωμεν, Οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιῶμεν αὐτόν· » ὁ γὰρ ἀναμαρτήσιαν αὐχῶν, ὅσον εἰς αὐτόν, ψεύστην ἀποφαίνει τὸν Θεόν.

Στ. η. Ὁτὴ σοφιστικῆ ἔξει ἐγγεγυμνασμένος ἐπὶ θήρᾳ τῆς ἀληθείας, τὸ μέγεθος αὐτῆς γινώσκων, ἀγάπην πρὸς αὐτὴν ἔσχεν τελείαν· οἱ γὰρ τοῖς ψεύδεσιν ἐγγυμνασάμενοι διορατικώτεροι γεγεννημένοι, καθορῶσι τῆς ἀληθείας τὸ ἀξιάγαστον κάλλος· οἷός ἐστιν Μωϋσῆς καὶ Δανιήλ· μετὰ γὰρ τὸ πειραθῆναι σοφιστικῶν λόγων, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἀναθάντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαν ἔσχον, ὡς ὅντες τέλειοι, σαφῶς δηλώσαντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ, ὡς μὴδὲν αὐτοῖς ἐτι ἀσαφῆ (90) ἐπεσσιασμένων εἶναι. Ταύτης τῆς ἔξεως καὶ ὁ Δαυὶδ τυγχάνων, ἀνεφθέξατο τὸν προκειμένον στίχον.

Στ. ι. Πολλάκις ἤδη δόγματι, καὶ ψυχῆς δυνάμεις εἶναι εἰρηται· τὰ δὲ ταπεινοῦται ταῦτα ὑπὸ ἁμαρτίας καὶ σοφιστικῆς γοητείας· Θεοῦ ἀκουσίαντος, ἀγαλλίσιον καὶ εὐφροσύνην « ἀγαλλιάται τὰ τεταπεινωμένα δόξα. »

Στ. ια. Ἐξαιλεφονται ἁμαρτίαι ἀπὸ τῆς μετουσίας τῶν ἀρετῶν· ὡς γὰρ ἡ ἐπιστήμη εἰς ψυχὴν ἐλθοῦσα ἀρανίζει καὶ ἐξαλείφεται τὴν ἀγνοίαν, οὕτω παρουσία ἀρετῆς τελείας ἐξαλείφεται ἁμαρτία πᾶσα.

Στ. ιβ. Τῶν σπουδαίων ἀδιαστάτως τῷ τοῦ Θεοῦ προσώπῳ παρισταμένων, ὁ ἁμαρτάνων ἀπορρίπτεται. Μὴ πάθοιμι δὲ τοῦτο, φησὶ, περιεχόμενος τῆς θέας κατανοήσεως· « μὴδὲ » τοῦ δοθέντος μοι « θείου Πνεύματος γυμνωθεῖν. »

¹⁶ Eccle. vii, 21. ¹⁷ Psal. xiii, 3. ¹⁸ I Joan. i, 10. (90) Lege ἀσαφές. Ed. It.

VERS. 4. Uti foedissimæ sordes non evanescent, nisi pluries laventur; ita graviora peccata majori Dei miseratione tollantur oportet. — Hominum opera iniquitatem et peccatum vocat; at suus voci cuique sensus: iniquitas dicitur, quod præter legem fit; peccatum vero quod contra legem. Deum precatur, ut mentem ab utraque labe mundet et liberet, qui solus eam a pristinis moribus revocare et mundare valet.

VERS. 5. Si admissum semel peccatum semper coram te haberes, jam non aliud posses admittere; nam non nisi præcedentium delictorum immemores, rursus delinquimus.

VERS. 6. In quantum rex erat, humanis legibus non subiciebatur: unde legumlatori nulli peccavit, nec coram ullo eorum malum fecit. At præterquam rex quod sit, vult et pius esse in Deum. Dei igitur legibus subiciebatur. Quapropter Deo soli peccavit, et malum coram illo fecit. Et rursus: Cum Deus dicat promptiorem esse hominum mentem ad prava, et illud: « Non est homo qui non peccet ¹⁶, » peccantibus vel sanctis justificatur Deus in sermonibus suis, quibus contendit omnes declinavisse et inutiles esse factos ¹⁷. Sic vincit quando homines judicat, et probat omnes esse peccatores. Quibus consentit illud: « Si dicimus quoniam non peccavimus, mendacem facimus eum ¹⁸; » nam qui de innocentia sua gloriatur, quantum in eo est, Deum mendacem facit.

VERS. 8. Sapientium artibus in exquirenda veritate exercitatus, ubi sublimitatem ejus agnovit, perfecto eam amore diligit; nam in disserendis mendaciis exacuta mentis acies, melius perspicit quam digna sit veritas studiis nostris. Tales fuerunt Moyses et Daniel. Quippe qui sapientium disciplinis primæ eruditi, veram doctrinam postea consecuti sunt, et ab ipso Deo perfecti fuerunt vocati; ipse enim eis incerta et occulta sapientiæ suæ manifestavit: ita ut nihil eos his in disciplinis fugeret. Talem et David adeptus est scientiam, uti hoc versu proficitur.

VERS. 10. Sæpius jam dictum est opiniones esse, et virtutes animi. Ossa humiliantur per peccata scilicet, et per sapientium præstigias: exaudiente autem Deo, gaudio et lætitia « exultabunt ossa humiliata. »

VERS. 14. Virtutis studio delentur peccata; ut enim mentem illustrans scientia ignorantiam tollit et delet, ita deletur omne peccatum ubi animum perfecta virtus occupaverit.

VERS. 13. Justi omnes semper coram Deo astant, peccator vero procul ab eo projicitur. Ne illud patiar, inquit, ne me deserat mens tua: « Spiritum sanctum tuum » quem accepi, « ne auferas a me. »

Vers. 14. Salvatoris nostri adventum in terram expectans, quo perfectam lætitiā fieri contingit, Patrem hisce verbis invocat : « Redde mihi lætitiā salutaris tui ; et spiritu principali et perfecte confirma me. » Hic utrumque spiritum dominantem dicit et principalem, Spiritum quidem sanctum, aut spiritum hominis, qui in ipso alienus est ab anima.

Vers. 15. In præfatione psalmi jam docuimus, Deo permittente, interdum et sanctos peccare, ut penitentiam sinceram agentes cæteris penitentiae exempla præbeant. En idem confirmat hic versus ; nam pollicetur se, peccata sua Deo confitendo, vias ipsius Dei iniquis indicaturum, ut eas ingressi, si quid unquam per negligentiam deliquerint, ad eum convertantur.

Vers. 16. Cum per peccata, quibus me usque ad mortem tradidi, sanguinibus plenus sim, de istis libera me, Deus, Deus meus. — « Lingua mea, » hoc est sermo meus, in celebranda tua justitia semper occupata, « exsultabit justitiā tuam. »

Vers. 17. Illius labia aperit Deus qui ad laudandum eum verba facit. Quapropter os ejus annuntiabit laudem Dei, laudans eum et celebrans eum semper.

Vers. 20. Qui de peccatis suis dolet, quid sibi vult de Sion et Jerusalem dicere ? Respondebit eum, licet de recta via deflexerit, non omnibus ideo fuisse donis nudatum. Prophetiā igitur gratiā retinens, et pristinam eum Spiritu sancto communionem, vota prophetiāque profert. Sionque celebrat benigne a Filio tuo acceptam, et a Spiritu adjunctam. Illud, « ædificabuntur muri Jerusalem, » angelorum de hominibus curam innuit, aut inconvulsam evangelicarum doctrinarum constitutionem.

Vers. 21. Justitiā hic illam indicat quæ per fidem in Jesum Christum omnibus fidelibus convenit. Ipsa autem justitiā oblatio spiritualis et sacrificium spirituale : eodem sensu est illud, « Sacrificate sacrificium justitiæ¹⁹, » tunc quoque « imponent super altare » spirituale « vitulos, » non terram exercentes et aratra trahentes, sed animas quæ non aliæ sunt ab animis martyrum, super cœleste altare conspectis, et ibi vitulorum more oblati ; nam in Apocalypsi Joannis²⁰ conspiciuntur subius altare cœleste animæ interfectorum propter nomen Jesu et propter testimonium ejus.

PSALMUS LI.

Vers. 1. Vere ea est sermonum prolatorum mens, quæ non nisi illustrante Deo intelligatur. Qua autem de causa tanto furore debaccharetur,

¹⁹Psalm. lv, 6. ²⁰Apoc. vi, 9.

(91) Hactenus ex codice Vat. 1789 (A). At vero ex cod. Vat. 1682 (B) ab initio et hactenus, et dñnceps usque ad paginam suo loco indicandam.

Α Στ. ιδ'. Προσδοκῶν τὴν δεῦρο κάθοδον τοῦ Σωτῆρος, ἐφ' ἣ ἀγαλλίασιν τελείαν ἔχειν συμβαίνει, παρακαλεῖ τὸν Πατέρα πάστων· Ἐπίδοσ μοι τὴν ἀγαλλίαν τοῦ σωτηρίου σου, ὅπως καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶ καὶ τελείῳ στηρίξης με. Ἐκατέρως δὲ καὶ ἐν τοῖς πνεύμα λέγει ἦτοι τὸ ἅγιον ἄρχον καὶ ἡγεμονικόν. ἢ τὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ἐν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς.

Β Στ. ιε'. Καὶ ἐν τῇ προγραφῇ τοῦ ψαλμοῦ ἐπέσκειν παρορῶν ποτε τὸν Θεὸν τοὺς σπουδαίους ὥστε ἁμαρτίαν ποιεῖν, ἵνα μετανοοῦντες ἔργω καὶ τὴν περὶ μετανοίας διδασκαλίαν ἐπιδείξωνται. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἐνταῦθα βεβαίῳ τῷ Θεῷ ῥῆμα· διὰ γὰρ τῆς ἐξομολογήσεως τῆς πρὸς Θεὸν, δίδάσκειν ὑπισχνεῖται ἀνόμους αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὰς ὁδοὺς, ἵνα τούτων ἐπιβάντες. εἰ καὶ ποτε ἠσέθησαν ἐξ ὀλιγωρίας, ἐπιστρέψωσιν πρὸς τὸν.

Στ. ις'. Ἐπεὶ δι' ὧν ἐποίησα πρὸς θάνατον ἁμαρτιῶν πλήρης εἰμι αἱμάτων, ἐκ τούτων ῥύσαι με ὁ καθάρις Θεὸς ὧν καὶ ἡμέτερος.— Ὁ λόγος ὁ ἡμέτερος ἐγλώσσα μου ἡ καλούμενος, ἐν τῷ αἰεὶ περὶ δικαιοσύνης σου φθέγγεσθαι, ἡ ἀγαλλιάσεται τὴν δικαιοσύνην σου. »

Στ. ιζ'. Ἐκαίνο ἀνεῖλου τὰ χεῖλη, ὁ Θεὸς, τοῦ λαβόντος λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος. Διὸ καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ἐξαγγέλλει τὴν ἀλησίαν τοῦ Θεοῦ, αἰεὶ αἰθεῖν καὶ εὐχαριστοῦν αὐτῷ.

Στ. κ'. Ὁ περὶ ἁμαρτίας ἰδίας ἐξομολογούμενος, τί βούλεται περὶ τῆς Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ διαλέγεσθαι ; Ἄλλ' ἐπεὶ εἶπομεν μὴ πάντως αὐτὸν βεβλάσθαι ἐκ τοῦ ἐπταικέναι ἐν τῷ συντόμῳ ὁρόμῳ, τούτου χάριν προφητικῶν ἐτι ἔξιν ἔχων, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίαν, εὐχεται καὶ προφητεύει, ἡ Ἀγάθων, λέγων, ἐτὴν Σιών ἐν τῇ εὐδοκίᾳ ἡ τῷ Ἰησοῦ γεγεννημένην, καὶ τῷ Πνεύματι συνεγγιζοσάν· ἀλλὰ καὶ ὀικοδομεῖται τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλήμ· ἀγγέλων δὲ φρουραὶ ταῦτα, ἢ δογματῶν ἀκαταλύτων Ἱερουσις.

Στ. κα'. Δικαιοσύνην φησὶ τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας συνισταμένην· αὕτη δὲ ἡ δικαιοσύνη ἀναφορὰ καὶ ὀλοκαυτώματα πνευματικὰ τυγχάνει, καὶ τὸ, ἡ θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ πνευματικῷ ἡ θυσιαστήριον ἀνοίσουσι μόσχους, ἡ γεωπόνους ἔλκοντας ἄροτρα ψυχῆς, ἡ ἄλλας τυγχανούσας τῶν ψυχῶν τῶν μαρτύρων, ὀφθεισας παρὰ τὸ ἐπουράνιον θυσιαστήριον, ἀναφερομένης ἐπ' αὐτῷ μόσχων δίκην· ἐν γὰρ τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου αἱ τῶν πεπαικισμένων ψυχαὶ διὰ τὸ ὄνομα Ἰησοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὑπὸ τῷ θυσιαστήριον τὸ ἐπουράνιον τεθεωρῶνται (91).

Στ. α'. Ὅντως γὰρ συνέσεως δεῖται τῆς ἐκ Θεοῦ ἡ τῶν ἐμπερομένων λόγων διάνοια. Τίνα δὲ δεῖ τὴν εἰς τασαύτης τραγυδίας πρόφασιν παρασεῖν ἢ τὸν νομῆ

Exin usque ad finem Psalterii ex cod. Vat. reg. 40 (C), et ex Vat. 754 (D), et ex Vat. 1685 (E).

των ἀλόγων ζώων; Ἀγελάρχης γὰρ ἦν (Δωήκ) ἡμιό-
νων. Ὁ γοῦν Δαβὶδ συνιᾷς τὴν πολλὴν αὐτοῦ κακίαν
ἢ τὸν κινήσαντα ἐν αὐτῷ τὸν φθόνον διάβολον, ὡς
πρὸς παρόντα τὰς λέξεις ἐφθέγγετο τοῦ ψαλμοῦ.

Στ. δ. Τὸ ἐ ἡμέρα ὁ ἐνταῦθα φανέρωσιν δηλοῖ, ἢ
ὄλον τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀνομαί.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. η'. Οἱ πάνυ εὐλαβεῖς
ὄταν καταπίπτοντας ἐξ ἀρετῆς [εἰς] τὴν κακίαν ἴδωσι
τινας, φόβον λαμβάνουσι μὴ τὰ αὐτὰ πάθωσιν· οὗτοι δὲ
καὶ ἐπικερτομεῖς εἴεν κατὰ τοῦ λαλοῦντος, ὡς ἐπ'
ἐπιτῷ γελῶν, ἐρούντες· Ἰδοὺ ἀνθρώπος, καὶ τὰ
ἐξῆς.

Στ. θ. Τάχα πᾶς πλουτῶν ἐν κακίᾳ ψευδῶν μὴ γινώσκει
ἐν τῷ μεγαλοφρονεῖν ἐπὶ τούτοις, ἐπελπίζει ἐπὶ τῷ
πελθῆθαι τοῦ τυφλοῦ πλούτου, ἀλλὰ καὶ ἐνδυναμοῦσθαι
νομίζει, ἀρχῶν ἀνομίας, καὶ στερῶσιν πρὸς πᾶν ἀγα-
θὸν ἔχων ἔργον.

Στ. ι'. ἐ Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἰδιὰ πίστεως φυτευθεῖς
ἀρετὴν φέρει ἀλέουσαν τὰς ἐκ παθῶν καὶ ἀμαρτημά-
των νόσους, καὶ τρέφουσαν τὸ φῶς τῆς γινώσεως. Ὁ
τοιούτος ἐλεήμονας καρποφορήσας ἐλπίζει ἐπὶ τῷ
ὄλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς εἰδῶς ὅτι Οἱ ἐλεήμονες ἐλεηθήσου-
νται· ἔχει δὲ τὴν ἐλπίδα οὐκ ἐφ' ἑνα αἰῶνα, ἀλλ' ἐἰς
τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.

PSALMUS LII.

Στ. β. Ἀφρονα ἠγγετόν λέγεσθαι τὸν φρονήσεως θείας
στεροῦμενον. Φαίνεται γὰρ αὐτὸς περὶ οὐ ὁ λόγος,
μὴ σώζων κοινὴν φρένα· εἰδῶς γὰρ πάση ψυχῇ ἔνοιαν
Θεοῦ καταβιβλημένην, ἀθεότητα ἀσπαζόμενος, οὐ-
δενὶ ἄλλῳ εἰ μὴ ἐ τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ [εἶπεν] μὴ εἶναι
Θεόν.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. γ'. Ὁ παρὼν στίχος προ-
νοητὴν εἰσάγει τὸν Θεόν, οὐ τῶν κατ' οὐρανὸν μόνον,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς, ἐ Ἐξ οὐρανοῦ] γὰρ ἐφορᾷ προ-
νοητικῶς ἐ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἐ ἔρχεται· οὐκ
ἐξωθεν κατὰ τὸ σῶμα μόνον ἐπιβλέπων αὐτούς, ἀλλὰ
καὶ κατὰ τὸ κρυπτόν τῆς καρδίας· ἐ ἐπιβλέπει γοῦν
ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδῃ εἰ ἔστιν ὁ
διὰ τοῦτο καλὸν ποιεῖν συνιών, καὶ διὰ τοῦ ἐξετάζειν
τὴν ἀλήθειαν ἐ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Ἀνθρωπίνως δὲ
καὶ ἀφ' ὧν ἴσμεν ἐ ἔρχεται τὸ ἐ διακρύπτειν ἐξ οὐρανοῦ,
καὶ τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνιών· μεγάλη γὰρ, ἴν
οὕτως εἴπω; προσβολῇ βλέψεως, τοῦ πάντως κρυ-
πτῷ γινώσιν ἔχει.

Στ. δ. Ἐκ δὲ προκειμένης λέξεως μανθάνομεν κατὰ
παράθεσιν νόμου τὴν ἀμαρτίαν συνίστασθαι. Ὁ ἀκολου-
θεῖ, μὴ εἶναι τινα φύσει πονηρόν· ἐ πάντες γὰρ ἐξ-
έκλιναν. Ἡ δὲ ἐκκλίσις ἀμαρτία ἐστίν, ἀποτυχία
οὕσα τῆς εὐθείας ὁδοῦ· ἐ ἥμα ἐ δὲ καὶ, ἐ ἠχρειώθη-
σαν, οἱ ἐκκλίνοντες, ἀχρεῖον λέγων ἢ κατὰ τὴν ἐπι-
κρῆτησιν τῶν παθῶν, ἢ τὴν ἀνοίαν τοῦ μὴ νοούντος,
συγχεομένου τῷ μετεῖναι ἐξ ἐτέρων εἰς ἕτερα πρᾶ-
γματα.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. δ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῷ
ἰγ' ἐδηλοῦτο, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῆς παρ' ἡμῖν ἐρμηνείας

nisi quod brutorum animalium pastorem increpet?
Nam mulio erat Doeg. Hunc igitur David teterrimum cum videret, aut a diabolo ardentissima invidia incensum, ut presentem hujus psalmi verbis aggreditur.

Vers. 4. Vocabulo (die) innuitur quam manifesta sit Doeg malitia, aut per quantum temporis spatium duraverit.

Didymi et Eusebii. Vers. 8. Viri justi, quando alios vident a virtute ad malum deflectentes, timent ne eadem patiantur. Quin imo iidem mordacia verba proferunt, ut dicitur: « Super eum ridebant, et dicent: Ecce homo, » etc.

Vers. 9. Sane malus quicumque dives falsa opinione deceptus, multitudine divitiarum suarum, superbit, et in eis sperat, atque ita se pravallere putat: qua ratione et iniquitati se tradit, et a bono quoque recedit.

Vers. 10. « In domo Dei » per fidem plantatus virtutis fructus profandit, quibus cupiditates et peccata arcentur, lumen vero scientiae alitur. Qui tam misericordes fructus profert « in misericordia Dei » sperat; non ignorat enim quod misericordes misericordiam consequentur; nec sperat in unum saeculum modo, sed « in saeculum saeculi. »

Vers. 2. Insuper dicitur hic homo divina doctrina destitutus. Videtur enim ille de quo agitur sensu communi carere: nam cum sciat eujusque menti insitam esse Dei cognitionem, impietatem tamen profitetur, non coram alio quidem, sed « in corde suo » dicens: « Non est Deus. »

Didymi et Eusebii. Vers. 3. Praesens hic versus declarat providere Deum non caelestia tantum, sed ea quoque quae super terram fiunt. Nam « de caelo super filios hominum » providenter prospicere dicitur. Nec ea tantam quae foris sunt, nempe corpus considerat, sed et intimos animi sensus; nam « prospicit super filios hominum ut videat si est intelligens, » bonum scilicet qui faciat, « aut requirens Deum » veritatem examinanda. Humana loquendi ratione et menti nostrae accommodata dicitur Deus « de caelo prospicere » et videre si est intelligens; nam magno, ut ita dicam, oculorum conjectu, vel abditissima perspicit.

Vers. 4. His verbis discimus peccatum per legis violationem fieri: unde consequitur neminem esse natura malum, « omnes enim declinaverunt. » Peccant autem qui declinant, quia a recta via deflectunt. « Simul et inutiles facti sunt » qui declinaverant; inutiles vocantur, vel quod cupiditatibus inserviant, vel quod rerum sibi continuo succedentium turba impediti, ratione uti jam nequeant.

Didymi et Eusebii. Vers. 4. Eadem in psalmo XIII occurrit. Quapropter praesertim in interpretandis

¹ Matth. 7, 7.

quibusdam vocibus morabimur, quæ immutatae sunt. Illic enim legitur: « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis; » hic autem: « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in iniquitatibus: » quam mutationem interpretatores omitunt. Indicat autem is sermo, quantum a communi sensu deflexerint pravæ illæ impiæque opinioniones, quibus ante Salvatoris adventum omnes homines inserviebant; et quo pacto sanam illam de Deo doctrinam respuerint omnium mentibus insitam; ac ipsos abominando idolorum cultui tradiderint, impietatem professi, seu nullum Deum, seu plures deos recolendo vitamque consequenter instituendo, et pravis impiisque studiis arserint.

Nam qui prave de Deo sentit, in cætera quoque peccata labitur. Pietatem ubi ex anima tua respueris, respuisti simul omnes virtutes, quæ pietatem tanquam reginam comitantur. Per insipientiam igitur Deum non esse dicentes, corruerunt mentem suam in iniquitatibus suis, ideoque abominabiles facti sunt. Omnes peccant, aut dum bonum facere videntur, illud non vere et reipsa faciunt.

VERS. 5. Cum sapientia ab animo abhorreat prava machinante, « non scient » quæ juxta divinam doctrinam cognoscenda sunt. Non per interrogationem, sed per negationem proferenda ista.

VERS. 6. « Trepidaverunt » pro « trepidabant » scriptum est. Voces igitur « illic trepidabant ubi non erat timor » ad futurum sæculum referri possunt: trepidabant scilicet, perspectis suppliciiis quibus puniendi sunt; quæ tamen firmo animo ad eunda essent. Ideo trepidabant, quod Deus eos hic mendaces fuisse, et « hominibus placendi » studio unice intentos demonstrabit, « ossa eorum dissipans, » opinioniones scilicet et vana animi consilia.

VERS. 3. Virtus Patris Christus, qui judicat occulta hominum. Orat ut non aliis iudicibus, sed virtuti Dei boni examinandus tradatur; sciebat enim se ita negligentiarum suarum veniam consecuturum; eos vero esse damnandos qui eum immerito diripiebant.

VERS. 5. Alienos vocat, qui vitam agunt a justorum moribus alienam; fortes vero, malos dæmones. Ait igitur: Cum « non proposuerunt Deum ante conspectum suum, » fugientes eum discedentesque ab eo, « insurrexerunt adversus justum et quæsierunt animam ejus. »

VERS. 6, 7. Adjutorem profitetur se habere Deum: Patrem fortasse et Dominum susceptorem animæ suæ. At Filium innuit, qui « avertet mala inimicis meis. » Quippe qui ipsi eadem mala patientur, quibus opprimendum me decreverant, ita judicante Domino. Quibus congruit illud: « Et facietis ei quemadmodum malignatus est facere contra fratrem suum. »

Deut. xix, 19.

(92) Legendum procul dubio περί Θεοῦ ἐννοιῶν. Edit.

λέξεις τινὰς ἐνηλλαγμένας περιέχειν δοκεῖ. Ἐκεῖ γὰρ « διεφάθησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύματι » ἔχει, ἐνταῦθα δὲ « διεφάθησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις » παρὰ δὲ τοὺς ἐρμηνεύσαντας ἡ ἐναλλαγή φέρεται. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος τὴν ἐκπασιον τῶν κοινῶν περιεννοιῶν (92) τὸν δυσσεβῆ καὶ ἄθεον λογισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης πρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ἐπικρατήσαντα· καὶ ὡς διέφθειραν τὰ σπαρέντα ἐν αὐτοῖς ὕγιη περὶ Θεοῦ σπέρματα, καὶ τῇ τῶν βδελυρῶν εἰδώλων λατρείᾳ ἐαυτοὺς παραδέδωκαν, τὴν ἀσέβειαν διελόμενοι, εἴτε παντελῶς ἀθεῖαν καὶ πολυθεῖαν, καὶ τὰ ἀκόλουθα δρώντες, καὶ τοῖς ἀθέοις καὶ ἐνδιαστρόφοις αὐτῶν ἐπιτηδεύματα.

Ὁ γὰρ κακῶς περὶ Θεοῦ φρονήσας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἔρχεται κακίαν. Τὴν γὰρ εὐσέβειαν τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐκδόλλων, συνεκδέθηκεν αὐτῇ πᾶσαν ἀρετὴν ἀκολουθοῦσαν ὡς βασιλίῃ τῇ εὐσεβείᾳ. Οἱ γοῦν ἐκ ἀφροσύνης λέγοντες μὴ εἶναι Θεὸν, διέφθειραν τὴν ἐαυτῶν γνώμην ἐν ἀνομίαις αἷς ἐπραξαν· ἐξ ὧν ἐβδελύχθησαν, τουτέστι βδελυκτοὶ ἐγένοντο. Ἡ πάντων ἀμαρτανόντων, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν δοκούντων ἀγαθῶς ποιεῖν, οὐ κυρίως καὶ ἀληθῶς ποιοῦντων.

Στ. ε'. Ἐπεὶ εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, εὐ γινώσκονται; ἀ δεῖ εἰδέναι κατὰ θεῖαν γνῶσιν. Οὐ κατὰ πᾶσιν δὲ, ἀλλὰ κατ' ἀπόφασιν ἀναγνωστέον (93).

Στ. ζ'. Τὸ « ἐφοβήθησαν » ἀντὶ τοῦ « φοβηθήσονται, » εἰρηται. Τὸ οὖν ἐκεῖ « φοβηθήσονται φόβον, οὐ οὐκ ἦν φόβος, » δύναται ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα· φοβηθήσονται γὰρ οἱ ἐπιφερόμενοι τὰ ἐφ' οἷς κολασθήσονται· ἐν ᾧ ἔδει θάρσος ἔχειν. Διὰ τοῦτο δὲ φοβηθήσονται, ὅτι τοὺς ὑποκριτὰς γενομένους ἐνταῦθα καὶ σκοπὸν ἔχοντας « ἀνθρώποις ἀρέσαι, » ἐφανέρωσεν ἐκεῖ ὁ Θεὸς « σκορπίσας αὐτῶν τὰ ὄσπια, » δόγματα καὶ τῆς ψυχῆς ἐνθυμήσεις ὄντα.

PSALMUS LIII.

Στ. γ'. Δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστός. Οὗτος δὲ κρῖνει τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων· παρακαλεῖ δὲ μὴ ἄλλοις κριταῖς, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἰς ἐξέτασιν παραδοθῆναι· οἷδε γὰρ συγγνώμης τευζόμενος ἐφ' οἷς παρῆθεν· ἐκδικίαν δὲ γενησομένην κατὰ τῶν αὐτῶν πορθούντων ματαίως.

Στ. ε'. Ἄλλοτριους φησὶν τοὺς ἐναντίαν προαίρεσιν τοῖς σπουδαίοις ἔχοντας· κραταιοὺς δὲ, τοὺς κληροῦς δαίμονας. Καὶ φησὶν· Ἐπεὶ « οὐ πρόθενο τὸν Θεὸν ἐνώπιον αὐτῶν » ἀποστραφέντας αὐτὸν, καὶ ὡς δαδωκότες « ἐπανεστῆσαν τῷ δικαίῳ, καὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. »

Στ. ζ', η'. Θεὸν βοηθὸν ἔχειν ὁμολογεῖ τάχα τὸν Πατέρα καὶ Κύριον ἀντιλαμβάνομενον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ἵνα εἴπῃ τὸν Ἰῶν, ὅς « ἀποστρέψει τὰ κακὰ τοῖς ἔχθροῖς μου; » ἀ γὰρ ἐπαγαγεῖν μοι βεβούληνται κακὸν τι, κατ' αὐτὰ πρὸς αὐτοὺς ἀναστρέψει, τοῦτο τοῦ Κυρίου κρῖναντος οὕτω. Συνάδει τούτῳ τὸ, « Ποιήσατε αὐτῷ ὅν τρόπον ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι τῷ πλησίῳ. »

(93) Juxta Didymum igitur dicendum esset non, pro nomine, in hoc versiculo.

Δεδύμενον και Θεοδωρήτου. Στ. η'. Τούτων συμδεθη-
κώτων, φησίν, αὐθαιρέτω γνώμη ἐπ' εὐχαριστίαν ἐρ-
χόμενος « ἐκουσίως θύσω σοι, » οὐκ ἀνάγκης ἢ βίας
εἰς τοῦτο καλούσης, ἀλλ' αὐτοκαλεύστου προθυμίας
εἰς τοῦτο καλούσης.

PSALMUS LIV.

Στ. β'. Προσευχήν ἀναφέρων Θεῷ, παρακαλεῖ αὐτὸν
ἐγγίσει αὐτῷ, ὅπως εἰς τὰ ἴδια ὦτα δέξηται ἢν
προσεύχαιεν προσευχὴν· ἐνωτίζεται γὰρ ὁ ἐγγύς ὢν τοῦ
λέγοντος, εἰς τὰ ὦτα δεχόμενος τὸν λόγον. Καὶ ἐπει,
φησίν, δεόμενος, οὐκ ἄλλοθεν θαρρῶ τὰ λειποντά μοι
ἀναπληρωθῆναι, ἢ ἐξ οὗ μὴ ὑπερίδης τὴν ὑπὲρ δόμο-
μαι παράκλησιν, « πρόσχες δέ μοι » ἐπαίροντι ὁσίους
χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ, κοσμικῶς (94)
καὶ ἱεροπρεπῶς παρισταμένῳ σοι, καὶ εἰσάκουσον
τῶν λόγων ὢν ἐκ καθαρᾶς συνειδήσεως ἀναπέμνω.

Στ. δ'. Δύναται ὁ ἐχθρὸς δ' αὐτὸς εἶναι τῷ ἁμαρτωλῷ,
σχέσει μόνῃ τῆς διαφορᾶς οὐσης. Θλίδοντος οὖν τοῦ
ἁμαρτωλοῦ δι' ὧν πράττει κακῶς, καὶ ἄθεα φθεγγο-
μένου τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας, « ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδο-
λεσχίᾳ μου. » Ἐκτίετακα ἕως νῦν· περὶ γὰρ τῆς προσευ-
χῆς αὐτῆς τοῦτο λέγει. Ὁ ἅγιος σὺν φησι· Τὸν ἐχθρὸν
ὑπερήφανα φθεγγόμενον καὶ θλίδοντα τὸν ἁμαρτωλὸν
ὀρῶν, πρὸς τὸν Θεὸν δι' εὐχῆς· Ἀδολεσχῶν ἐλυπήθην,
τοὺς ὁμοουσίους καὶ ὁμοειθεῖς μοι ὀρῶν εἰς βάθος
κακίας πεσόντας, ὡς καὶ ταραχθῆναι ἐπὶ τῷ τρεπτῷ
τῆς φύσεως, μὴ πῃ ἄρα κάγω ταύτην ὑποστῶ τὴν
τροπήν. Τάχα δὲ καὶ κηδεμονικώτατα λυπεῖται καὶ
ταράττεται, ὀρῶν τοὺς φαύλους παραπαίοντας, ὡς
εἴ τις πατὴρ λυπεῖ τῷ ἐπιμανέντι υἱῷ. Καὶ γὰρ τὸν
ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ
ἐνθρῶπιον ἐπαγγέλλουσιν τινες, ᾧ καὶ ἀρμόζει περὶ
τῶν βλαπτομένων λυπεῖσθαι.

Στ. ε'. Ἐπίσταται πᾶς σπουδαῖος ἕτερον εἶναι τὸ ἐν
λογισμοῖς ἁμαρτάνειν, δ' καὶ ἀνεκτόν ἐστιν· καὶ ἕτερον
ἐν πράξει καὶ λόγοις, δ' καὶ ἐπικίνδυνον καὶ βαρῦ. Διὸ
καὶ εἴ ποτε ἐν λογισμοῖς συμβαίνει κλόνον καὶ βλά-
θην γενέσθαι, ἐν ἑαυτῷ φυλάττειν αὐτά, οὐδὲ προ-
φέρει λόγον κατὰ τὸ ἐν κρυπτῷ ἁμάρτημα, οὐδὲ
πράττει ἀποτελεσματικῶς, εἰδῶς ἰάσιμον εἶναι τὸ
ἐνθῶμημα, τὸ δ' ἐν πράξει καὶ λόγοις δυσίατον, ἔστω
τε (95) ἢ καὶ ἀνίατον· διὸ φησιν, « Ἡ καρδία μου
ἐταράχθη ἐν ἐμοί· » οὐ γὰρ ἠρμήνευσα τὴν ταρα-
χὴν, ἢ ἑπραξά τι κατ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ δειλίας ἐπι-
πεσοῦσης θανάτου· τοῦ ἀκολουθοῦντος τῇ ἁμαρτίᾳ, « ἐν
ἐμαυτῷ αὐτὴν κατέσχον· » συμβαίνει γὰρ ἐκ τοῦ ἔξω
τὴν δειλίαν φανῆναι, καὶ ἐτέρων πρόσκομμα γενέσθαι
τὸν δηλωθέντα.

Στ. ιζ'. Τῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος τολμηθησομένων τοι-
ούτων ὄντων, ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, » καὶ ἔσχον
εἰσακουμένην ὑπὸ Κυρίου τὴν φωνήν μου· μόνος γὰρ
εἰσακούεται ὑπὸ Κυρίου ὁ πρὸς τὸν Θεὸν κεκραγώς·
οὐ γὰρ πᾶς κράζων, πρὸς Θεὸν βοᾷ· περὶ Σοδομιτῶν
γέγραπται· « Φωνὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλη-
θύνεται, » οὐ πρὸς Θεὸν κεκραγῶτων.

⁹³ Gen. xviii, 20.

(94) Vel legendum κοσμικῶς, vel certe notandum
adverbium κοσμικῶς, hoc sensu acceptum. Edit.

Didymi et Theodoret. Vers. 8. Quibus peractis,
inquit, libenti animo gratias acturus « voluntarie
sacrificabo tibi, » non vi aut necessitate compul-
sus, sed libero mentis studio motus.

VERS. 2. Deum invocans, orat eum ut accedat, et
propriis auribus deprecantis orationem suscipiat:
exaudit enim qui prope loquentem astat, loquen-
tisque verba auribus percipit. Adjicit dein orans:
Non alia de causa sperabo me ea consecuturum
quibus indigeo, nisi quod deprecationem meam non
despicias; « intende mihi » animo placido simpli-
cique sanctas manus ad te attolenti, decenter et
composite te invocanti, et « exaudi » orationes
quas ad te pura mente fundo.

VERS. 4. Non alius est fortasse inimicus ac pec-
cator, nam affectibus tantum differunt. Tribulante
igitur me peccatore per prava opera, et veritatis
inimico impia proferente, « contristatus sum in
exercitatione mea, » conturbatus sum usque adeo.
Ad ipsam orationem ista sunt referenda. Ait igitur
sanctus: Inimicum videns insolenter furentem, et
peccatorem tribulantem, ad Deum sine ulla inter-
missione per preces contristatus sum; cives et
contribules meos videns in malitiæ abyssum dela-
psos conturbatus sum de depravata natura; ne
forte et ipse eosdem mores admitterem. Poterat
etiam sollicitudine contristari, propter malorum
insaniam; ita pater ingemiscit, cum insanos videt
in filium furentes. Nam existimant quidam hunc
psalmum esse interpretandum, quasi persona
Christi proferretur. Cui convenit de hominibus
læsis condolere.

VERS. 5. Non ignorat justus aliud esse cogita-
tione peccare, licet et hoc malum sit, et aliud ope-
ribus et sermonibus peccare, quod gravius et peri-
culi plenum. Quapropter si cogitatione forte quid
peccaverit aut deliquerit, illud reticet, nec occultum
peccatum verbis prodit, nec opem perficit; potest
enim mens corrigi. Quod autem opere et verbis
peccaveris, nec sanari nec corrigi potest. Ait igitur,
« Cor meum conturbatum est in me; » non enim
mentis perturbationem aut sermone explicavi, aut
opere perfeci, sed « formido mortis » peccatori
imminentis « cecidit super me; » nam extranea et
externa formido, et aliis fit offendiculum qui reve-
latus est.

VERS. 17. Tales cum sint qui Salvatorem tanto
impetu impugnant, « ego ad Deum clamavi, » et
vox mea a Domino exaudita est. Non enim exau-
ditur alius a Domino, nisi qui ad Deum clamat:
non autem clamant ad Deum ii omnes qui clamant;
scriptum est enim de Sodomitibus: « Clamor Sodo-
morum et Gomorrhæ impletus est erga me⁹⁵, »
sane non ad Deum clamantium.

(95) Legendum omnino ἐσθ' ὅτε. Id.

Vers. 18. Quando, os justi sapientiam semper A meditatur, Psalmista utpote plus, et semper in sapientiam intentus ait: « Vespere, » cum occidit malitia, et lux extincta implorum; « et mane, » cum oritur sol justitiæ; « et meridie, » cum hic Altissimus ardet, « narrabo » quæ vespertino tempore, et matutino, et meridiano convenient; et annuntiantis ista « exaudiet Deus vocem, » accipiens eam, eaque, ut ita dicam, delectatus.

Vers. 20. « Qui est ante sæcula » dicit de Deo, et non « qui erat. » Quod si enim « qui erat » dixisset, cum inuisset certo quodam tempore ante sæcula ortum. Qua de causa dicit « qui est, » æternum eum statuens et omni principio carentem. Per illud autem, « ante sæcula, » sæcula declarat principium habuisse. Nec te fugiat hic per sæcula omnes creaturas esse intellectas. Salvator pariter æternus, et ex æterno est ante sæcula, cum per eum ipsa facta sint sæcula. Hinc Paulus : « Et ipse est, » inquit ⁹⁶, « ante omnes, » idem sonat ac « qui est » effatum illud : « et ipse est ante omnes; » non enim legimus : « Et ipse erat ante omnes. »

« Non enim est illis commutatio » peccatorum. Alia quidem peccata difficillime aut etiam nullo pacto sanantur, alia vero possunt sanari. De his profecto commutationem invenies, si sacrificia pro delictis offers, præsertim vero elemosynam et orationem cum jejuniis; nam ista liberant a morte ⁹⁷. Illis autem qui insanabilia peccata admisierint non est commutatio, redemptionis pretium statui nequit : « Nam si deliquerit homo in dominem, et oraverint alii pro eo, » fit talis injuriæ commutatio. « Quod si autem Deum pro eo rogaverint, » non fiet commutatio; nam de talibus peccatis non est.

Vers 21. « Extendit manum suam, » dum cuique pro meritis retribuere. Cum enim Christum prodiderint et immolaverint, gravissima iniquitate inquinati, digni visi sunt, qui poenas darent; nam « contaminaverunt testamentum Dei, » prophetam non agnoscetes, imo necantes quem illud denuntiaverat. Dici quoque potest quod, cum ad tempus definitum modo servandum esset illud testamentum sensu carnali, elapsis temporibus quibus illud a sensu carnali ad spirituale erat transferendum, qui figurationem cultum retinuerunt, « contaminaverunt testamentum Dei. » Quamobrem extendens manum suam ultricem, tradidit eos, ut eos tollat ira ejus, qua jam divisi fuerant, inter omnes gentes dispersi.

Vers. 22. « Appropinquavit Deus, » inquit, cum hominibus congressus, sermones ejus ut oleum salutare et laborantium ægrotudinem lenientes. At

⁹⁶ Colos. 1, 17. ⁹⁷ Tob. xii, 9.

(96) Legendum cum LXX, τις προσεύξεται περι αυτού; Εσπ.τ.

(97) Non male sarcietur lacuna, ut mihi videtur, si legeris ἀκατάλαχτα. Ιδ.

Στ.ιη'. Ἐπει δὲ ἡγήσεις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία, εὐσεβῆς ὢν καὶ διαπαντὸς διηγούμενος σοφίαν ὁ ψάλλων φησὶν: « Ἐσπέρας, » ὅταν δύνῃ μοι τὰ τῆς κακίας, καὶ τὸ σβεννύμενον φῶς τῶν ἀσεβῶν, ἀνατέλλῃ δέ μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ὡς ἐν πρωτῷ με ποιῆσαι. οὐ ἀκρίβησαντος, ἐν τῷ μεσημβρινῷ γενόμενος, « διηγῆσομαι » τὰ τῆς προειρημένης ἑσπέρας καὶ τοῦ προαπηγγελημένου πρωτὸ καὶ τῆς προειρημένης μεσημβρίας ἀπηγγέλλοντος δέ μου ταῦτα εἰσακούσεται ὁ θεὸς τῆς φωνῆς μου, ἀποδεχόμενος καὶ, ἴν' οὕτως εἴπω, τερπόμενος ἐπὶ τῇ φωνῇ μου τῇ πάντα διηγησαμένη.

Στ. κ'. Ἐπάρχοντα πρὸ τῶν αἰώνων » φησὶν τὸν θεόν, οὐχ « ὑπάρξαντα » εἰ γὰρ εἰρηκεν « ὑπάρξαντα, » καὶ αὐτὸς ἀρχὴν ἔχων μεμετρημένῳ τιμῇ διαστῆματι πρὸ αἰώνων θῆρηκεν. Διὰ τοῦτο οὖν εἶπεν, « ὁ ὑπάρχων, » ἀναρχον καὶ ἀίδιον αὐτοῦ ὑπαρξίν τιθέμενος. Διὰ δὲ τοῦ « πρὸ αἰώνων, » ἀρχὴν ὑπάρξεως τῶν αἰώνων καταλαβανόμενος. Δεῖ δὲ τῶν αἰώνων ἀκούειν, ὡς παρεκτάσεων οὐσῶν τῶν κτισμάτων. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἀίδιος ἐξ ἀΐδιου τυγχάνων πρὸ τῶν αἰώνων ἐστίν, τῷ καὶ αὐτοῦς τοῦς αἰώνας δι' αὐτοῦ γεγονέναι: καὶ Παῦλος ἐπὶ, « Καὶ αὐτὸς ἐστίν, » φησὶν, « πρὸ πάντων » ἴσον δὲ τὸ « ὑπάρχων » τῷ, « αὐτὸς ἐστίν πρὸ πάντων » οὐ γὰρ εἶπεν, « Καὶ αὐτὸς γέγονε πρὸ πάντων. »

« Οὐ γὰρ ἐστίν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα. » Τῶν ἀμαρτημάτων τὰ μὲν δυσίατα ἢ καὶ ἀνίατα, τὰ δὲ ἱάπρωτα καὶ περὶ μὲν τῶν λασίμων ἐστίν ἀντάλλαγμα εἰρεῖν τῇ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσαγομένην θυσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλεημοσύνην καὶ νηστείαν μετὰ προσευχῆς ταῦτα γὰρ ρύεται ἐκ θανάτου τῶν δὲ ἀνίατα ἡμαρτημάτων οὐκ ἐστίν ἀντάλλαγμα· λύτρον καί... καταθέσθαι. « Ἐάν γὰρ ἀμαρτῶν ἀμαρτῆ ἀνήρ εἰς ἄνθρωπον, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ, » ἐστὶ τοῦτων ἀντάλλαγμα. « Ἐάν πρὸς Κύριον τὸν θεόν προσεύξεται περὶ αὐτοῦ (96), » οὐκ ἐστίν γὰρ τῶν τοιούτων ἀντάλλαγμα.

Στ. κα'. « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ ἀποδίδοναι τὰ ἀντάξια ὡν ἐργάσαντο » ἐπὶ γὰρ προδίδται καὶ ζονεῖ, Χριστοῦ γεγέννηται, ... λαχτα (97) ἠνομηκότες, ἔξιστα ὑποπεσεῖν τιμωρίᾳ ὤφθησαν » ἐβεδῆλωσαν γὰρ τῇ διαθήκῃ τοῦ θεοῦ, » οὐ προσηκάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀναιρήσαντες τὸν ὑπ' αὐτῆς προφητευσόμενον. Τὰχα δὲ καὶ ἐπὶ μέχρι καιροῦ ὠριστο τηρεῖσθαι κατὰ τὴν αἰσθητὸν ἢ διαθήκῃ, πληρωθέντος τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἶδει ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα ἐπὶ τὸ κατὰ πνεῦμα αὐτῶν μεταβαλεῖν, ἐμμελιναντες τῇ τυπικῇ λατρείᾳ, « ἐβεδῆλωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ » διὸ καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα τὴν κολαστικὴν, ἀπέδωκεν αὐτοῦς (98), ὡς φθάσει τὴν ὀργὴν αὐτοῦ εἰς τέλος· ὑφ' ἧς καὶ διεμερίσθησαν ἐν παντὶ ἔθνεσι διεσχορπισμένοι.

Στ. κβ'. « Ἠγγισεν ὁ θεός τοῖς ἀνθρώποις, φησὶν, συγκαταβαίνων, λόγους δὲ προφέρειν ἐλαίου δίκην ἰωμῆως καὶ λύνοντας τὰς ἀλγηδόνας τῶν χαμνόντων. Οὕτως (99)

(98) Num αὐτοῖς, *retribuit illis?* Ιδ.
(99) *Lego οὕτοι, sensu et grammatica postulationibus.* Ιδ.

ὅτι οὐ πᾶρ ἔλαιον ἀπαλοὶ λόγοι τοῖς καταφρονουσίν· ὄρισκονται βολίδες κολάζοντες τοὺς καταφρονουῦντας· πολλὰ γὰρ ἐπὶ τῶν κολάσεων κείται ἡ βέλος προσηγορία· βέλος δὲ καὶ βολὴ ταυτὸν ὑποκείμενον· ἢ καὶ ἀπαλοὶ εἶναι καὶ λειοὶ νομιζόμενοι· Ἰουδαῖοι, καὶ τὸ μεθ' ὑποκρίσεως αὐτοὺς προσφέρεσθαι, βολίδες ἦσαν ἀναιρετικαὶ καὶ ἰοῦ πλήρεις.

Στ. κδ'. Οὐδ' εὐχεται ταπεινωθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, οὐ φοβηθέντας Θεόν, ἀλλὰ καὶ βεβηλώσαντας (τὴν διαθήκην) αὐτοῦ· « ἄνδρας ἰμάτων » λέγει εἰπόντας· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς αἰ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, » ὄντας καὶ ἐνόχους παντὸς ἱματός ἐκκεχυμένου τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ ἀλιότητός εἰσιν ἄνδρες, δολερώς αἰεὶ τῷ Σωτῆρι καὶ τοῖς ἰγίοις προσερχόμενοι. Τοῦτους οὖν εὐχεται μὴδ' αἰ τὸ ἡμῖσιν τῶν ἡμερῶν αὐτῶν φθάσαι· ἐκεῖ γὰρ ποστραφέντες τὴν ἡμέραν τὴν ἐκ τῆς λάμψεως τοῦ ληθινοῦ φωτός συνισταμένην, ἑαυτοὺς ἡμέραν δῆθεν κατισμοῦ διὰ μυθικῶν παραδόσεων ἐπενήσαν, πονηρὸν δὲ τὸ ἐν τούτοις ἀναπληρωθῆναι αὐτῶν τὰς μέρας, παρακαλεῖ μὴ ποτε ἐπὶ τὸ ἡμῖσιν αὐτῶν τῶν ἡμερῶν φθάσασιν, ἀνατελεῖαι αὐτοῖς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, ἵνα ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου γένωνται. Καὶ εἰς τὸ βῆτην δὲ βιάσεται τις τοιαῦτα· Ἐπεὶ ἐν τῷ ἐφ' διαμένοντες ἀμετανοήτω προαιρέσει κακὰ ὀρώμεν, φειδόμενος αὐτῶν, ἀξιόθως μεσούσης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρπαγῶσιν τοῦ βίου, ἵνα ὑπὲρ ἰγίων ἀμαρτημάτων καὶ μὴ πολλῶν τιμωρηθῶσιν. Γούτων, φησὶν, οὕτω διακειμένων, ἐγὼ τὴν προσοκίαν καὶ ἐλπίδα ἐπὶ σὲ ἔχω, Κύριε.

PSALMUS LV.

Στ. β'. Τὸ καταπατεῖσθαι ἐπὶ καταφρονήσεως τάττει ἡ ῥαφή, ὡς περ ἐπὶ τοῦ μεμωραμένου ἄλλος λέγεται, « Ἐξω βάλλουσιν αὐτὸ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων » καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Πόσον δοκεῖτε χειροῦς ἀξιώθησεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας; » Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἐξευτελιζόμενος ὑπὸ τοῦ καὶ φαυλότητα ἀνθρώπου ὄντος, κατὰ τὸ, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος ἐν ὑμῖν, » οὐκ ἄνθρωποι ἔστε ἀληθῆναι ὑπὸ Θεοῦ ἀξιοί. Οὗτος δὲ ἀδιάστατος ποῦ μῖμος καὶ φονικὸς ἄν, « ὄλην » τὴν τοῦ βίου « ἡμέραν » ἐκλόβει πολεμῶν τὸν δίκαιον, οὐδὲ κἀν ποσῶς εἰρημικὸς εἶναι βουλόμενος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων ὁ τούτων σπορευὸς ἢ πονηρὸς ἀνθρώπος ὁ διάβολος ἐρμηνεύεται, ἐπίστησον εἰ καὶ περὶ αὐτοῦ ῥηθεῖ τὰ προκειμένα.

Στ. γ'. Ἀρξάμενοι ἀπὸ πολλοῦ τούτο ποιεῖν, φησὶν, ἡ τάχα « ἀπὸ ὑψηλοτέρων ἡμερῶν » καὶ ζωῆς καταπατόντας ἐπὶ τὸ « ἐχθροὶ μου εἶναι ἐληλύθασι. »

Στ. δ'. Σάρκα δὲ ἢ τὸν ἀνθρώπον λέγει, ἢ ἐκείνην ἢ τὸ πρῶτον εἶδος ἔχουσα εἰς Θεόν, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτασσόμενην· ὁ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ σαρκὶ γινόμενος, Θεὸς ἡρέται οὐ δύναται. Οὐ φοβεῖται οὖν « μὴ τι ποιήσῃ αὐτῷ σὰρξ, » ὁ ἐν πνεύματι γινόμενος, ὡς ἂν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς νεκρώσας· οὕτω γὰρ ἀληθῶς ἐπὶ Θεοῦ ἔλπισεν.

A sermones isti super oleum molliti, « jacule erunt » ultricia hominibus, qui eos fastidiunt. Sæpissime de inferendis pœnis sagittas memorat. Sonat vero idem sagitta ac jaculum. Licet molliū haberentur Judæi et comes, cum se non nisi ficte et simulate gererent, jacula erant mortifera et veneno infecta.

VERS. 24. Optat ut a Deo « qui est ante sæcula » humilientur homines, qui eum non reverentur, et hi præsertim qui « testamentum Dei » contaminant. « Viros sanguinum » illos vocat qui dixerunt : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros », et super quos « Veniet omnis sanguis justus qui effusus est super terram ». Vocantur etiam viri « dolosi », qui dolis suis Salvatorem et justos semper sunt insecuti. De istis igitur optat ne dimidient dies suos. Nam cum, rejecto illo die qui erat per ortum veri luminis instituendus, ipsi sibi alium diem illuminationis per falsas doctrinas excogitarent, non decebat eos in istis dies suos peragere. Orat ergo ne dimidium dierum suorum perficiant, ut illucente sole justitiæ, ad diem Domini perveniant. Dices etiam, at verba Scripturæ torquendo : Cum illi ad peccandum obstinati homines, si vitam retinerent, ad nova mala delaberentur parcens eis, orat ut medio in vitæ curriculo decendant, atque ita de paucis non de multis peccatis puniantur. Quæ cum ita se habeant, inquit, ego in te spero et confido, Domine.

VERS. 2. Scriptura vocem conculcari de rebus quæ pro vilibus habentur, usurpat. Ita de infatuato sale dicitur : « Mittitur foras ut conculcetur ab hominibus ». Ita Apostolus : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit ? » Sanctus igitur ab illo conculcatur qui propter pravitatem homo est, juxta illud : « Cum enim zelus et contentio », nonne vos, ait, homines estis miseratione Dei egentes ? Qui autem « tota » vitæ « die » justum « impugnans » tribulat, inimicus est ille æternus et infensissimus, qui ne aliquantulum quidem paci consentiet. Cum in parabola zizaniorum, « Inimicus homo » qui eo seminavit diabolus dicitur, scito hic quoque de eodem agi.

VERS. 3. Jam a longo temporis intervallo, ait ab eis invadi. Aut forsitan, « ab altitudine diei, » et vitæ dejecti, « inimici mei facti sunt. »

VERS. 5. Carnem vocat hominem, aut mentem illam quæ Deo infensa divinis legibus repugnat. Nam qui in carne est, Deo placere nequit. Non timeas « quid faciat tibi caro, » qui carnis operibus mortificatus, in spiritu es ; ita enim vere in Deo sperabis.

²⁶ Matth. xxvii, 25. ²⁷ Matth. xliii, 35. ²⁸ Matth. v, 13. ²⁹ Hebr. x, 29. ³⁰ Jac. iii, 16. ³¹ Matth. xiii, 30. ³² Rom. viii, 13.

Vers. 9. Promisisti, Domine, te oppressorum gemitus exauditurum : Nam, « ingemiscit ad me, et persolvi promissa ; » et adhuc loquente me dixisti : « Ecce adsum, » juxta firmam promissionem tuam.

Vers. 11. Verbum in Deo et per Deum prolatum, laudibus dignum : itidem et sermo. Sane eodem sensu usurpantur hic voces verbum et sermo, ad eadem repetenda adhibita. At alias diverso quoque sensu occurrunt. Nam cum verbum sit pars sermonis, virum in pietate adhuc tironem plenissimo sermone non alloquitur Deus, quem ille capere non posset, sed verbo primum, parte scilicet sermonis. Profecto ad Jeremiam factum est primum verbum Domini, et postea sermo Domini²². Ita apud Isaiam²³ : « Audite verbum Domini, qui tremistis sermonem ejus. » Audite verbum Domini viro quem in suos nuper admisit. Quod si objicies verbum dari evangelizantibus virtute multa²⁴, responderi poterit verbum ad futuratum rerum scientiam disciplinamque referri, quas nunc ex parte tantum cognoscimus et prophetamus²⁵. Initio igitur et summam sermonis scientiam simul adeptus, in Deo laudat verbo et sermone.

Vers. 12. Qui vota facit, quando convenienter se habet, per votum precatur. In ipso sunt vota laudationis, quæ reddet Deo ; vota autem laudationis ipsæ laudationes. Nam quemadmodum Deo hoc vel illud facturum aut daturum te polliceris, ita et Deum laudaturum se pollicetur.

Vers. 13. Mortuos solent lacrymis et gemitibus prosequi ; animæ autem tuæ mortem nemo præter te dolebit. Merito igitur anima de morte erepta temperabis a lacrymis. Eripuit etiam « pedes de lapsu, » ligato scilicet sub pedibus calceamento, quo e terra ad sublimia tollamur. Ubi enim ad sublimia te sustuleris, « de lapsu pedes » eripiantur oportet. De prædictis autem malis eriperis, ut Deo placeas vivens et illuminatus. Nam qui placet Deo « in lumine viventium, » illud facit. Vixit vero et illuminatur qui Dei particeps est. Ipse enim vita, et lumen est hominum. Inimici quidem pro viribus suis me sunt aggressi, et morte afficere conati. Nam expellentes me de patria et ad alienigenas externasque gentes confugere cogentes, quantum in eis erat animam meam necaverunt, alienigenarum idolis se tradere coactam. At gratia et misericordia tua non permisisti, Deus, ut talia fierent, sed vel apud alienigenas me protexisti, ne quid mali ex eorum societate paterer. Quapropter gratias tibi ago, quod « pedes meos de lapsu » animæ « eripuisti. »

περιέρρατες, ὡς μηδὲν καταβλάπτεσθαι ἐκ τῆς τούτων συνουσίας· διδ' εὐχαριστῶ ὅτι « ἐρβύσω τοὺς πόδας μου » τῆς ψυχῆς « ἀπὸ ὀλισθήματος. »

St. 9. Σὺ ὑπέσχεο νομοθετῶν, τῶν ἀδικουμένων ὑπακούειν στενόντων· « στεναρίζει » γὰρ « πρὸς με, καὶ πεπλήρωκα τὴν ὑπόσχεσιν » καὶ ἐτι λαλοῦντάς μου ἔφη, « Ἰδοὺ πάρεμι, » κατὰ τὰς ἀναψευδεῖς σὺ ἐπαγγελίας.

St. 11. Τὸ ἐπὶ τῷ θεῷ καὶ διὰ τὸν θεὸν προφερόμενον ῥῆμα, αἰνετόν ἐστιν ὡσαύτως καὶ ὁ λόγος. Ἦτοι δὲ ἐκ παραλλήλου κατὰ τοῦ αὐτοῦ τὸ ῥῆμα καὶ τὸν λόγον κατηγορεῖ· καὶ ἐπ' ἑλλου καὶ ἑλλου τίθεται τὰς τοιαύτας προσηγορίας· ἐπεὶ γὰρ τὸ ῥῆμα μέρος ἐστὶ λόγου, ὁ εἰς τὴν θεοσέβειαν εἰσαγόμενος πληρεστάτος λόγος μῆτις δυνάμενος κοινώνει, ἀπὸ ῥήματος ἔρχεται, τούτεστιν μερικῶ λόγου. Ἀμέλει πρότερον τὸ ῥῆμα Κυρίου γίνεται ἐπὶ Ἰερემίαν, καὶ τότε λόγος Κυρίου· καὶ ἐν Ἡσαΐα, « ἀκούσατε ῥῆμα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ » ἀκούετε δὲ ῥῆμα Κυρίου τῷ ἐν εἰσαγωγῇ γινομένῳ δι' αὐτοῦ. Εἰ δὲ τις ἐνοστήσεται ῥῆμα λέγων δίδοσθαι τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, εἰς τὸ πρὸς τὴν μέλλουσαν γένεσιν καὶ διδασκαλίαν ῥῆμα λαμβάνειν, ὡς ἐκ μέρους γινώσκοντας καὶ προφητεύοντας· ἀποδεχόμενος δὲ καὶ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν πληρεστάτην τοῦ λόγου ἐπιφοίτησιν, ἐπὶ τῷ θεῷ αἰνεῖ ῥήματι καὶ λόγῳ.

St. 12. Ὁ εὐχόμενος ὅτι καταλήλων διακρίσει εἰς (1) ἐπαγγέλλεται διὰ τῆς εὐχῆς, ἐν αὐτῷ ἔχει τὰς εὐχὰς τῆς αἰνέσεως ἅς ἀποδώσει τῷ θεῷ. Εὐχὰς δὲ αἰνέσεως αἱ περὶ αἰνέσεως· ὡς γὰρ εὐχεται τις ποιήσει ἢ ἀποδοῦναι τῷ θεῷ τὸδε τι, οὕτως εὐχεται τις αἰνεῖν τὸν θεόν.

St. 13. Ἐπειπερ ἀκολουθεῖ τῷ θανατουμένῳ τὸ θρηνηθῆναι καὶ δάκρυα ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, οὐκ ἕλλος ἐθρηνεῖ τὸν κατὰ ψυχὴν τεθνηκότα ἢ αὐτὸς ἐαυτὸν, εἰκότως μετὰ τὸ βεβῆσθαι τὴν ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ δακρῶν ἠλευθέρωνται· ἐρβύσατο δὲ « ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας, » ὑποδήτας αὐτοῦς ὑπόδημα μεταωρίζον καὶ ἀνω τῆς γῆς ποιῶν. Μεταωριζόμενον οὖν τοῦ ὑποδεδεμένου, ἀκολουθεῖ τὸ βεβῆσθαι « ἀπὸ ὀλισθήματος τοὺς πόδας » αὐτοῦ· ῥίπτει δὲ τις ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐπιδαβῶν ἐπὶ τῷ περὶ ἀρεστῶν τῷ θεῷ ζῶντα καὶ πεφωτισμένον· ὁ γὰρ ἐν ἀρεστῶν τῷ θεῷ, « ἐν φωτὶ ζῶντων » τούτο ποιεῖ· ἴδ' δὲ καὶ πεφώτισται πᾶς μετέχων θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ζωὴ ὢν, φῶς ἐστὶν τῶν ἀνθρώπων· οἱ μὲν γὰρ ἔχρακ' τὸ δσον ἐπ' αὐτοῖς ἤλανον, καὶ ἐξεδιάζοντο εἰς θάνατον ἐκπεσεῖν· ἐλαύνοντες γὰρ με, καὶ μέσον ἀλοφύλων καὶ ἀλλογενῶν ἔθνῶν οἰκεῖν καταναγκαζόμενος, τὴν ψυχὴν μου, τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἐθανάτου, ἀναγκάζοντες συνάπτειν τῇ τῶν ἀλοφύλων εἰδωλοκρατεῖσ' ἄλλ' ἢ σὴ χάρις καὶ τὸ ἔλεος οὐ συνεχώρησεν τοῖς γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀλοφύλοις με ἐντι

PSALMUS LVI.

Vers. 1. Contendunt quidam psalmum hunc a David tunc fuisse scriptum, cum a facie Saul in speluncam

St. 1. Ἰστέον ὡς τινες τοῦτον αὐτῷ εἰρηθεῖσαι φασὶ τὸν ψαλμὸν ἦν ἔγραψεν τὸν Σαουλ ἀπεκρῦθη ἐν τῷ σπηλαίῳ

²² Jerem. 1, 2, 3 ; XIII, 3. ²³ Isa. LXVI, 5. ²⁴ Psal. LXVII, 12. ²⁵ 1 Cor. XIII, 9.

(1) Scribendum procul dubio οἷς ad quod referatur adverbium καταλήλων. Εδ:τ.

Ἥγγαδδὶ, καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν ἀποσκευάσασθαι, θυ-
νηθεὶς ἀνελεῖν, οὐκ ἀνελεῖ.

Στ. β'. Ὁ ἐπιδιπλασιασμός δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ
τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἔλεους Θεοῦ χρῆζομεν. Σκιάν
δὲ πτερούγων ἐπὶ τῆς θείας κληρονομίας καλεῖ. Εἰ δὲ προ-
διαστέλλοιτο ἡ σκιά ἢ τῆ ἀληθείᾳ, ἢ βούλεται τοιοῦτόν
ἔστιν· Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων, ἐν τῇ σκιά τῶν
πτερούγων εἰμι, ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτάς τὰς πτέρυ-
γας ἰδοῦν ἐπιτερωμένος ἀρετῆ καὶ νοήσεως πνευματι-
κῆς. Πτέρυγες δὲ Θεοῦ αἱ σκεπαστικαὶ αὐτοῦ δυνά-
μεις, ἢ αἱ ὑψηλοὶ περὶ αὐτοῦ νοήσεις. Τὸ ἐπαρ-
ῆρθεσθαι τὴν ἀνομίαν, ἢ δηλοῖ πρόσκαιρον αὐτὴν
εἶναι. Ὅσπερ οὖν παρερχομένη, οὕτως καὶ ἀπὸ τινος
χρόνου ἀρξαμένη ἔστιν ἡ ἀνομία. Περὶ γὰρ τινος ἐφ-
δους αὐτῆς εἰρηται· Οὕτε ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὕτε εἰς
τὴν αἰῶνα ἔσται. »

Στ. γ'. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀνομία ἐρπιστικὴ καὶ χαμαι-
πετῆς ἔστιν, ὁ ταύτης ἀπαλλακτικῶν, πρὸς τὸν Ὑψι-
στον, ἢ βοᾷ, ἢ εἰς ὕψος αἰρόμενος τῇ βοῇ, μακρὰν ἀπὸ
τοῦ βλαβεροῦ θηροῦ γένηται. Διὰ τοῦτο φησι, « τὸν
Θεὸν ὕψιστον. »

Στ. δ'. Ὁ ἀποσταλεὶς ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὸ σῶσαι, ὁ
Κύριός ἐστιν φάσκων, « Καταβέβηκα ἀπὸ τοῦ οὐρα-
νοῦ. » Τοῦτον γὰρ ὄντα Λόγον αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν ὁ
Θεός, καὶ ἴασατο τοὺς τετρυμένους ἐκ τῶν διαφθο-
ρῶν αὐτῶν. Ζητήσῃ δ' ἂν τις τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀπε-
εστάλθαι, εἰ τοπικῆν ἐκ τῶν σωματικῶν οὐρανοῦ
ἐκπομπὴν δηλοῖ. Δόξει γὰρ ἄλογον εἶναι τοπικὴν
κατάβασιν τῷ Θεῷ προσάπτειν. Μὴ ποτ' οὖν σημαί-
ναι ἡ « οὐρανός » φωνὴ τὴν ἀσώματον καὶ νοητὴν
οὐσίαν, κατὰ τὸ· « Θησαυρίζετε ἐν οὐρανῷ ἄνω;
« Ὁ ἐν μορφῇ τοίνυν Θεοῦ » καὶ ἴσα Θεῷ ὑπάρχων,
« μορφὴν δούλου λαβὼν » εἰς ἀνθρώπους ἦγεν. Καὶ
τοῦτό ἐστι τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀποστεῖλαι, ἵνα ὁ Θεός Λό-
γος σὰρξ γένηται, καὶ ἐπὶ γῆς ὄφθῃ, ἀνθρώποις
συναναστραφῆ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος μυσταγωγῶν ὁ Πέτρος γράφει· « Ἄ νῦν ἀνηγγέ-
λη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς, Πνεύματι
ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ. » Ἀποσταλὲν γὰρ ἐκ
τοῦ νοητῆν οὐσίαν τυγχάνειν τὸ Πνεῦμα ἀνθρώποις
ἐνωκίσθη τοῖς εὐαγγελισαμένοις ὑμᾶς.

Στ. ε'. Ἐν τῷ προάγοντι στίχῳ εἰπὼν, « Ἐξα-
πέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, » οὐκ εἰρηκῶς τί τὸ ἀποσταλὲν,
νῦν ἐρμηνεύει ὅτι τὸ εἶλεος καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἄπερ οὐκ
ἕτερα κατ' οὐσίαν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀμφοτέρω
βυόμενος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ γενομένην μεταξὺ ἐχθρῶν
τῶν καταπατήσαντων· οἱ διὰ τὸ ἄγριον καὶ ὠμόθυμον
εἶσι ἢ σκύμνοι. »

Ἡ κοίμησις τὴν ἀνάπαυαν δηλοῖ πολλάκις·
ὡς ἐν τῷ, « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι
καὶ ὑπνώσω. » Ὁ οὖν βούλεται λέγειν, τοῦτό ἐστιν·
Εἰ καὶ ἐταράχθην καταπατούμενος ὑπὸ ἐχθρῶν, καὶ
θαμβοῦμενος τῶν σκύμων τῶν μέσον με λαβόντων,
ἀλλ' οὐ παρέμεινεν ἡ παραχῆ· « ἐκοιμήθην » γὰρ « τετα-
ραγμένος, » οὐχ ἡ τεταραγμένος γρηγορῶν ἔμεινα, ἀλλ'
ἐκοιμήθην ἀποβαλὼν τὴν ψυχὴν μου. Τοῦτου σύμβολον

Ἐγγαδὶ fugeret, et Saulem, ut fessum corpus re-
crearet eamdem ingressum, necandi occasione data,
non necaret.

VERS. 2. Indicat vocis « miserere » iteratio nos et
in præsenti hac vita, et in futura Dei miseratione
indigere. Umbra alarum vocat providentiam di-
vinam. Quod si autem ad veritatem referenda est
« umbra, » hic erit loci sensus : Donec hanc vitam
ago, in umbra alarum sum ; ipsas vero alas spero
me consecuturum, virtute et spirituali mente quasi
alatus. Atque igitur Dei, aut divina potestas qua tegi-
mur, aut sublimes de ipso doctrinæ. Ex eo quod
« transeat iniquitas » apparet eam, non nisi ad
tempus durare. Nec transit tantum, sed et certo
quodam tempore exorta est. Dictum est enim de
quodam iniquitatis genere : « Neque erat ab initio,
neque erit in perpetuum ».

VERS. 3. Quando per humum repat et serpat in-
iquitas, qui eam respuere conatur, ad « Altissimum »
clamat, ut in altum clamore elatus, longius ab in-
fensissima bestia abeat ; hac de causa dicit, « al-
tissimum Deum. »

VERS. 4. Qui missus est de cælo ad salutem Jan-
dam, non alius est ac Dominus qui dixit : « Descendi
de cælo » . Quem enim misit Deus, utpote Verbum
suum, ut liberaret afflictos de tribulationibus eo-
rum. At roget fortasse quis : De cælo missus, num
de cælo corporeo quasi e loco egreditur ? Absurdum
enim de Deo putares, eum de loco ad locum trans-
ire. Aut voce « cælum » innuetur forte aliquid in-
corporeum et spirituale, juxta illud : « Thesauri-
zate vobis in cælo » sursum ? « Qui cum in forma
Dei esset, » et Deo æqualis, « formam servi acci-
piens » venit ad homines. De cælo mittitur,
quando caro fit Deus Verbum, et inter homines
apparens, cum illis conversatur. Eadem docuit Pe-
trus de Spiritu sancto scribens : « Quæ nunc nun-
tiata sunt vobis, per eos qui evangelizaverunt vobis,
Spiritu sancto misso de cælo » . Nam missus est
Spiritus sanctus, cum corpore prius carens, nunc
in evangelizantibus vos inhabitat.

VERS. 5. Superiori versu dixerat a Deo aliquem
esse mittendum, non vero quis hic foret ; hic autem
« misericordiam misit suam, » ait, « et veritatem
suam. » Quæ quidem natura unum sunt, nec aliud
præter Salvatorem, qui animam eripiet inter con-
culcantes inimicos delapsam : « catuli leonum » vo-
cantur isti propter ferum crudelemque animum.

Somnium quietem plerumque indicat, ut in
illo : « In pace in idipsum dormiam et requi-
escam » . At hic res ita interpretanda : Licet
me turbarent conculcantes inimici, et circumagi-
tantes terrerent catuli leonum, non vicit tamen
perturbatio. Nam « dormivi conturbatus, » contur-
batus non insomnes noctes meas duxi, sed dormivi
defecto animo. Cujus imaginem refert illa mulier,

²⁷ Sap. xiv, 13. ²⁸ Joan. vi, 41. ²⁹ Matth. vi, 20.

³⁰ Philipp. ii, 6, 7. ³¹ I Petr. i, 12. ³² Psal. iv, 9.

quæ « spiritum infirmitatis habebat, quæ incurvata erat, nec omnino poterat sursum respicere, » quam solvit Jesus a vinculis diaboli, filiam Abraham⁴³. Quicumque humiliter sentit, profecto animum habet incurvatam, et ideo sublimia suspicere non volentem.

VERS. 10. Populos quidem vocat, qui ex circumcissione; gentes vero, qui de idolorum cultu convertentur, ut una fiat Ecclesia.

PSALMUS LVII.

VERS. 2. Idem de justitia asseritur et in Proverbis⁴⁴: « Ad intelligendam justitiam veram, et judicium dirigendum. » Concinnat vero injustitiam, qui peccato inservit, quod sine ulla intermissione malum operatur. Cui consentit illud: « Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur⁴⁵. » Nec immerito malum fieri dicitur « in terra: » nam etiam si in corde iniquitatem feceris, « in terra, » hoc est circa materiam versando, operaris eam.

VERS. 4. Magnum judicem, ait, latet nihil vel eorum quæ cogitatione tantum quis conceperit. Etiam si hominum oculos effugere putaveris, Deum fallere tibi non licebit; nam antequam in lucem prodeant innotescunt Deo, qui res omnes priusquam fiant perspicit. Nondum nati eramus, et jam nos Deus tanquam vita donatos, quales nunc sumus, pernoscebat. Ab æterno jam respuendi erant coram ipso. « Alienati sunt ergo peccatores a vulva. » Et licet plerumque hodie justitiam prædicare videantur, factis contraria probantes, Deum ipsum latere nequeunt; nam antequam ex utero exirent, imo antequam utero conciperentur, jam inter errantes annumerabantur ab eo, et quales nunc sunt apparent.

VERS. 5. Qui Scripturas redarguere non dubitant, hunc quoque versum impugnant, dicentes: Absurdum est hominem ab utero errare et falsa loqui; non enim peccat, nisi qui rationis compos fuerit. At dicemus nos infantem recens natum virtute boni et mali esse capacem, actu autem tunc tantum bonum fore aut malum, cum bonum malumque discernere poterit. Licet non antequam rationis homo compos sit, vitam ad virtutem instituere cœpit, nihilominus ab utero matris bonum fecisse dicitur. Ita legimus apud Job⁴⁶: « Quod si buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, . . . quoniam de ventre matris meæ dux eis fui, et enutriebam ut pater. » Similiter et hi, de quibus nunc agitur, quando rationis participes facti sunt, actu cœperunt errare. Illud innuunt et ipsa psallentis verba, cum dicitur eos « falsa loqui. » Non inepte hæc etiam de pravaram disciplinarum fautoribus interpretaberis, quippe qui ex ipso parentis disciplinae scilicet ventre et « errare et falsa loqui » solent.

VERS. 8. Jam prius notavimus sagittas de immit-

την, ἢ ἐ συνεχομένη πνεύματι ἀσθενείας ὀγυνη, ἐ συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντάλως, ἦν ἔλυσεν Ἰησοῦς ἀπὸ τῶν βρόχων τῶν σατανικῶν, θυγατέρα οὖσαν Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ παρὰ τὸ φρονῶν κατακακαμμένην ἔχει τὴν ψυχὴν, οὐ δυναμένην τὰ ἄνω σκοπεῖν ὅσον ἐστὶ τοιαύτη.

Στ. ι'. Λαοὺς δὲ νόησις καὶ τοὺς ἐκ παρτομῆς ἔθνη δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων μετανοήσαντας, ὡς μία γενέσθαι Ἐκκλησίαν.

Στ. β'. Οὗτος γὰρ καρπὸς δικαιοσύνης καὶ ἐν Παροιμίαις: « Νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατεσθύνειν. » Συμπλέκει δὲ ἀδικίαν, ἀμαρτίας συνάπτων, ἐν τῷ ἀδιαστάτως ἐνεργεῖν τὸ κακόν. Τοῦτω ἰσοδυναμεῖ τὸ, « Σειραῖς τῶν ἐαυτοῦ ἀμαρτιῶν ἐκιστος σφίγγεται. » Οὐ μάλιστα πρόσκειται τῷ « ἀνομίας ἐργάζεσθαι, » τὸ ἐν τῇ γῆ, « κἂν γὰρ ἐν καρδίᾳ τις ἀνομίαν ποιήσῃ, ἐν τῇ γῆ, » τοῦτ' ἐστὶ περὶ τὰ ὕληκα, ἐνεργεῖ αὐτήν.

Στ. δ'. Τὸν μέγαν κριτὴν, φησὶν, οὐδὲν λανθάνει τῶν κατὰ διάνοιαν ἐκάστῳ λογιζομένων. Κἂν γὰρ δοκῇ τις ἀνθρώπων ὀφθαλμοῦς κρύπτειν, ἀλλ' οὐκ ἂν λάθοι Θεόν, ὅποτε καὶ πρὶν εἰς φῶς προελθεῖν, πάντα εἰδότες πρὸ γενέσεως ἐγνωρίζοντο. Δὲ πρὶν γεννηθῆναι αὐτοὺς, ὡς ἦδη ὑπεστώτας καὶ τοιοῦτους ὄντας οἱ νῦν εἰσι προεώρα. Ἦδη τε ἐξ ἐκείνου ἀπέβλητοι ἦσαν παρ' αὐτῷ. « Ἀπηλοτριώθησαν γοῦν εἰ ἀμαρτωλοὶ ἀπὸ μητέρας. » Καὶ εἰ καὶ τὰ μέγιστα σήμερον δικαιοσύνην λαλεῖν προσποιῶνται, τοῖς ἔργοις τὰ ἐναντία μετερχόμενοι: ἀλλ' οὐχὶ καὶ παρὰ Θεῷ συνεφάνησαν τοιοῦτοι, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ γαστρὸς προελθεῖν αὐτοὺς, μέλλον δὲ καὶ πρὸ τοῦ συλλεγθῆναι, ἐν πεπλανημένοις ἐλογίσθησαν παρ' αὐτῷ, καὶ μέλλοντες ἔσεσθαι τοιοῦτοι οὐκ ἠγνοοῦντο (2).

Στ. ε'. Οἱ διαβάλλειν δὲ τὰς Γραφὰς ἀποτολμῶντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν διέσυραν λέγοντες, μὴ εἶναι οἷόν τε ἀπὸ γαστρὸς πλανηθῆναι καὶ ψεῦδος λαλεῖν: συμπεπληρωκότων γὰρ τὸν λόγον, φασὶ, τὴν ἀμαρτάνειν. Ἀλλὰ φαμεν τὸ ἀρτίστονον βρέφος δεκτικὸν ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶν δυνάμει, τότε δεχόμενον κατ' ἐνεργεῖαν ὁποτέραν τούτων τῶν ἕξεων, ὅταν γῶσιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σχῆ: τότε γὰρ καὶ συμπληροῦται ὁ λόγος: ὅταν κατ' ἀρετὴν ἀρξῆται ἐνεργεῖν, ἐκ κοιλίας μητρὸς λέγεται καὶ ἀγαθὸν πεποιθῆναι. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρ' Ἰωβ: « Εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμόν μου ἐφαγον μένος, καὶ ὄφρα οὐ μετ' ἔδωκα: ἐκ κοιλίας γὰρ μητρὸς ὠδήγησαν αὐτοὺς καὶ ἐξέτραπον ὡς πατήρ. » Καὶ οὗτοι οὖν ὁμοίως, παρ' ὧν ὁ λόγος, φθάσαντες ἐπὶ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἀπὸ πλάνης ἤρξαντο ἐνεργεῖν. Καὶ σημαίνει τὸ κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν φθέγγεσθαι τὸ ἐλεληκῆναι ζευδῆ. « Τάχα δὲ καὶ οἱ τεχνόντες ἀπὸ φαύλης διδασκαλίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς γαστρὸς τῆς αὐτοῦς τεκούσης εἶχον καὶ τὸ ἐπεπλανηθῆναι καὶ ψευδῆ λεληκῆναι. »

Στ. η'. Καὶ πρότερον εἶπομεν τὰ βέβηλα σημαίνον

⁴³ Luc. xiii, 41 sqq. ⁴⁴ Prov. i, 3. ⁴⁵ Prov. v, 22. ⁴⁶ Job xxxi, 17, 18.

(2) Vides quæ sit divina prædestinatio apud Didymum. Reliqua item doctrina præclara.

ποτὲ τὰς κολάσεις. « Τόξον » δ' ἐστίν, ἀφ' οὗ ἀφίεται τὰ βέλη ταῦτα, ἡ κριτικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις. Τοῦτο οὖν « τὸ τόξον ἐνεταίνει οὐκ ἂν εἰς αὐτὸ ἕως οὗ ἀσθενήσωσιν » οἱ βαλλόμενοι, πρὸς ἀγαθὸν δὲ αὐτοῖς τὸ ἀσθενῆσαι, καθαιρουμένης ἧς εἶχον ἰσχύος περὶ τὴν κακίαν. « Ὡσπερ δὲ ὁ τριχώματος κηρὸς ἀναίρειται, » καθ' ὃ τριχτὸς καὶ παχύτητα ἔχων (3), τοῦ πρώτου ὑποκειμένου εἰς πῦρ μεταβαλόντος· οὕτως καὶ οἱ φαῦλοι κολάσεως πεπειραμένοι, τὴν ἐκ μοχθηρᾶς ἔξωθεν παχύτητά ἀποβάλλουσιν. Πρὸ κολάσεως δὲ ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν τυγχάνων δικαιοσύνης ἥλιος. Οὐχ ὁξὺν τε προσβάλλειν τῇ λαμπρόνι τοῦ νοητοῦ ἡλίου. « Ὅθεν ἐνταῦθα εἰρηται, ὡς ἄρα « ἐπιπεσόντος τοῦ κολαστικοῦ φωτός, οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον » οἱ τῇ κολάσει περιπεσόντες. Οἱ δὲ συνέντες τὰ ἴδια πάθη ἀλληγορικώτερον ἀκάνθας ὀνομαζόμενα, οὐ πειρασθήσονται κολαζοῦσας ὀργῆς· « πρὸ τοῦ δὲ συνείναι » τὰς πνευματικῶς λεγομένας ἀκάνθας καὶ ῥάμον, « ὡσεὶ ζῶντες » ὑπὸ ὀργῆς καταποθήσονται. Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὅμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὀργῆς συλληφθήσονται. Τὸ γὰρ « καταπιεῖν » κατὰ τὴν Γραφήν τὸ κρατῆσαι καὶ νικῆσαι σημαίνει, τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου. Καταπίνεται γοῦν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, κρατούσης καὶ νικώσης τῆς ζωῆς τὸν θάνατον.

PSALMUS LVIII.

Στ. ε'. Εὐ δὲ καὶ τὸ « ἐδραμον » τελέσαντος γὰρ τὸν δρόμον ἢ φωνή. Εἰ δὲ τις ἀντερεῖ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου ἀμαρτίαν ὑστερον γενομένην, μὴ ἀληθεύειν νυνὶ ὡς ἤδη τελέσαντος τὸν δρόμον αὐτοῦ, φάμεν ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σαοὺλ ὑπηρεσίαν « ἄνευ ἀνομίας » κατευθυνθέντα φησὶ, καὶ μάλιστα ἐκείνον ἐπιβουλεύειν. Ἡ καὶ ὅτι τότε δραμῶν « ἄνευ ἀνομίας » καὶ κατευθύντας ἦν πάντα τὰ διανυθέντα αὐτῷ. Ἄλλ' ἐπεὶ τρεπτοῦς καθόλου πᾶς ἄνθρωπος, μετὰ ταῦτα πταίσας, ὡς μὴ ἔχων συνήθειαν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν, ῥᾶστα μετενόησεν.

Στ. β'. Ὡς πρὸς ἱστορίαν, τοὺς ἐπικειμένους ἐχθροὺς ἐπιτιμηθῆναι πρὸς Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀποθάνειν ἄξιαι. Οἶδεν γὰρ ὅτι εἰ μένοντες φαῦλοι ἀποθάνοιεν, λήθην ἔξουσι τοῦ θεικοῦ νόμου· διασκορπισθέντες δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει εἰς αἰχμαλωσίαν παραδοθέντες στενάξουσι πρὸς Θεὸν πείραν κακώσεως ἐσχηκότες. Βούλεται αὐτοὺς καὶ καταχθῆναι ἀπὸ ὕψους ἧς ἔχουσι ὑπερηφανίας, πικρῶντος αὐτὸ τοῦ ὑπερασπίζοντος Κυρίου τοῦ τὴν δέησιν ἀναφέροντος. Ἡ γὰρ πανταλὴς τιμωρία εἰς ἀπόγνωσιν παρασκευάζει καὶ προτρέπεται. Ὅτι δὲ φειδόμενος αὐτῶν τοῦτο ὁ Δαυὶδ ἐπρεσβεῦστο, ἵνα τῇ μετριωτέρᾳ τιμωρίᾳ σωφρονισθέντες νήψωσιν, ἐπάγει τὰ ἐξῆς· ἔαν γὰρ διασκορπισθῶσιν, ὁμοῦ καὶ τιμωροῦνται, καὶ συναχθῆναι πάλιν δυνήσονται μετανοήσαντες. Ὅμοιως δὲ καὶ καταχθῆναι, τούτέστιν ταπεινωθῆναι, βούλεται « ἀμαρτίαν στόματος αὐτῶν, λόγον χειλέων αὐτῶν, » συμφέρον αὐτοῖς τε τοῖς ταπεινου-

tendis poenis usurpari. « Arcus » autem, quo istae sagittae emittuntur, ipsam iudicandi potestatem significat. Hunc igitur « arcum intendit donec infirmantur » quos laecessit ; infirmantur autem ad bonum, quando infranguntur vires, quibus ad malum ferebantur. « Sicut cera, quae fluit, dilabitur ; » quippe quae nunc liquefacta nunc condensata, ad moto igne, pristinam formam mutat. Ita et peccatores, experimento poenarum facto, pristinæ malitiæ crassitiam respuunt. Castigat autem eos lumen verum quod est sol justitiæ ; cum spiritualis solis splendorem ferre nequeant. Quapropter dicitur hic, « Supercecidit ignis » ultionis, « non viderunt solem » poenis afflicti. Qui passiones suas intelligunt, quæ per allegoriam spinæ dicuntur, non amplius experientur ulticem Dei iram ; at « priusquam intelligant, » quæ per metaphoram spinæ et rhamnus vocantur, « sicut viventes » ira absorbebuntur. Non enim viventes sed « sicut viventes » ira corripientur. Vocem « absorbere » adhibet Scriptura pro vincere et superare ; qui autem absorbetur, et vincitur, et superatur. Absorbetur igitur a vita quod morti ebnoxium fuerat, mortem vincente et superante vita 47-51.

VERS. 5. Recte dicit « cucurri ; » vox est enim curriculum conficientis. Quod si quis objiciet propter peccatum in Uriæ uxorem postea admissum, inepte Davidem loqui, quasi jam optatam metam configisset, dicemus eum hoc unum contendere quod se « sine iniquitate » in Saulem gesserit, ideoque eum immerito incusari. Hic erit etiam forte verborum prolatorum sensus : Hactenus « sine iniquitate » cucurri, et perfectum iter optime direxi. At cum mutationi sit hominum natura obnoxia, deinceps lapsus est ; peccatis autem cum non esset assuetus, quam celerrime poenitentiam egit.

VERS. 12. Narrando refert inimicos suos a Deo puniri, ne autem occidantur orat. Sciebat enim eos, si nondum emendati perirent, divinam legem oblituros ; dispersos autem divina virtute, et in captivitate traditos, poenarum experimento facto, ad Deum cum gemitibus clamatos fore. Optat etiam ut ab altissima superbia deponantur quæ efferuntur, illudque tu facias, ait, qui me protegis, Domine : omni enim poena ad conversionem paramur et incitatur. Quod autem eis parcens David hoc prædicet, ut ad saniora revocati levioribus poenis corrigantur, declarant quæ infra ponuntur ; nam si dispergantur simul et castigentur, poenitentia facta, rursus in unum congregari poterunt. Eadem de causa ut deponantur exoptat, hoc est, humilientur « delictum oris eorum, et sermo labiorum ipsorum ; » nam hoc et iis qui humiliandi sunt, et plerisque perutile est, ne eos imitentur qui in superbia

47-51 I Cor. xv, 54.

(3) Sensus postulat, ni fallor, ut legatur μηκέτι ἔχων. EDIT.

loquuntur et injusta proferunt. Ast ubi ii qui in superbia loquuntur et injusta mentiuntur, calamitatus in superbia sermonum suorum comprehensi fuerint, cuique apparebit eos propter iniquitatem fuisse deprehensos.

VERS. 6. Quodnam est signum a Deo, aut quod lumen quo spiritus discernere liceat, bonum a malo? Nam hac discretionem facta, fugeremus procul a malis, a pravis operibus et spiritu nequam. Datur autem signum hoc non obvis cuique, sed « metaentibus » Deum.

VERS. 8. Deus loquitur « in sancto » viro quoque. Loquebatur igitur et in Paulo, utpote sancto, et in propheta quoque. Quod si autem ad Patrem referretur illa vox, « sanctus » in quo loquitur, non alius esset ac Salvator, juxta illud : « Pater in me manens, ipse facit opera »²²; et, « Ipse mihi mandatum dedit quid dicam et quid loquar »²³. » Conveniunt hæc optime redemptioni.

VERS. 3. Qui hic preces fundit, cum sciret procul se abesse ab illo ad quem vota mittit, « a finibus terræ » dicit se esse, et clamare ad Deum, dum « anxiat. » Eundem sensum refert illud Ecclesiasticis²⁴ : « Deus in cælo desuper, et tu super terram. » Quibus verbis distinctio innuitur non locorum, sed naturarum, increati et creati. Deus quidem, cum natura præstet, in cælo sursum dicitur; homo vero deorsum super terram est, quia prius cum non esset, postea factus est. Ita etiam Baptista Salvatorem dicit²⁵ de cælo esse desursum, hominem vero de terra et esse et loqui. Profert enim quæ creaturæ conveniunt.

Christum « petra » significari videbimus de qua spiritualis potus²⁶ manat. Qui in hac petra exaltatur, ejus particeps factus, cum illa sit sapientia, et justitia et sanctificatio^{27,28}, circa sublimia versatur, a Deo mente sublatus. Ipse Salvatorem sequitur, voce allectus dicentis : « Venite post me »²⁹; » duce eo utitur, nec alium expectat, qui viam ad summum rerum omnium auctorem ostendat. Quo igitur dono donatus David, Deum hisce vocibus celebrat : « Deduxisti me, quia factus es spes mea ; » non solum autem dux meus fuisti, sed et « turris a facie inimici ; » nam te fortitudinem habens, et « turrim fortitudinis, » illæsus remansi, licet inimici in me insurgerent et in impugando peterent.

²² Joan. xiv, 10. ²³ Joan. xii, 49. ²⁴ Eccle. v, 1. ²⁵ Joan. iii, 31. ²⁶ I Cor. x, 4. ^{27,28} I Cor. ii, 30. ²⁹ Marc. i, 17.

(4) Verbum aliquod deesse videtur, v. g. λέγει. ΕΔΙΤ.

(5) Forte sic legendum et distinguendum : ... οὐ

Α μένοις καὶ τοῖς πλείοσιν, ὥστε μὴ παροξυνθῆναι πρὸς ζῆλον τῶν ἐν ὑπερηφανίᾳ λαλοῦντων καὶ φθουρομένων ἀδικα. Οἱ γὰρ μεθ' ὑπερηφανίας λελαληκότες, οἱ κατὰ τοῦ δικαίου ψευδάμενοι, ὅταν ἐναντίαν τοῖς ἔργοις τὴν ἐκθασιν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ τῶν οικειῶν λόγων συλλαμβάνονται, ὡς παράνομοι καταληφθέντες ἐξελέγγονται.

PSALMUS LIX.

Στ. ς'. Τίς ἡ σημεῖωσις ἣν δίδωσιν ὁ Θεὸς, ἢ ὁ φωτισμὸς καθ' ὃν δυνατὸν διάκρισιν ἔχειν πνευματικῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν; Ταύτης γὰρ τῆς γνώσεως ὑπερέβησεν, φεύγομεν ἀπὸ τῶν χειρόνων μακρὰν, κακοῦ ἔργου καὶ πνεύματος πονηροῦ γινόμενοι. Δίδονται δὲ εὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς κατὰ Θεὸν « εὐσεβέσιν » αὐτῇ ἢ σημεῖωσις.

Στ. η'. Θεὸς λαλεῖ ἐν παντὶ μετέχοντι ἀγιότητος. Οὕτω γοῦν καὶ ἐν Παύλῳ ἀγίῳ ὅτι ἐλάλει Θεὸς καὶ ἐν παντὶ προφήτῃ. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνεται ἡ φωνή, ἅγιος, ἐν ᾧ λαλεῖ, ὁ Σωτὴρ ἄνεση. συμφώνως τῷ, « Ὁ Πατὴρ ὁ μένων ἐν ἐμοὶ ποιεῖ τὰ ἔργα » καὶ, « Ἐντολὴν δέδωκέν μοι ὁ Πατὴρ, τὸ εἰπῶ καὶ τί λαλήσω. » Καὶ ἀρμύζει ταῦτα μέγιστα τῇ οἰκονομίᾳ.

PSALMUS LX.

Στ. γ'. Ὁ ἐνταῦθα εὐχόμενος, πόρρω τυγχάνοντι ἐαυτὸν εἰδὼς τοῦ ᾧ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπει, « ἐκ τῶν περάτων » εἶναι « τῆς γῆς (4), » καὶ κεκραγένας πρὸς Θεὸν τότε, ὅτε « ἀκηδιῆ. » Καθὰ γὰρ φησιν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ, « Ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἔστω, καὶ σὺ ἐν τῇ γῇ κάτω. » Σημαίνεται δὲ διὰ τῆς λέξεως οὐ διάστασις τοπικῇ ἀλλ' οὐσίας, ἀκρίστου καὶ κτισμάτων διαφορᾶς (5) τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, ἐν ὑπεροχῇ τιμῆς, ἄνω ἐν οὐρανῷ λεγομένης, τῆς τοῦ ἀνθρώπου κάτω εἰς γῆν τυγχανούσης, τῷ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐληλυθῆναι, εἰς ταύτην τὴν διαφοράν. Καὶ ὁ Βαπτιστὴς σκοπήσας τὸν Σωτῆρα, ἠνωθεν ἐξ οὐρανοῦ εἶναι λέγει· τὸν δὲ ἀνθρώπον ἐκ τῆς γῆς τυγχάνειν καὶ λαλεῖν· προφέρει γὰρ ἂ κτισματι δυνατὸν εἰπεῖν.

Πέτραν σημαίνεσθαι ἐκδεξιόμεθα βίουσαν πνευματικὸν πόμα τὸν Χριστόν. Ὁ ἐν ταύτῃ τῇ πέτρᾳ γινόμενος, τῷ μετέχειν αὐτῆς (ὑπάρχει γὰρ σοφία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμὸς) μεταωρίζεται κατὰ τὸν νοῦν ὑψούμενος ἀπὸ Θεοῦ. Καὶ οἱ ἐπεσθαι δὲ τῷ Σωτῆρι προθέμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ προτροπὰς λέγοντος, « Δεῦτε ὀπίσω μου, » ὁδηγῶ αὐτῶν χρώμενοι, οὐκ ἄλλοτε ἐλπίζαντες ἠγεμόνα εὐρήσειν τῆς ἀγοῦσης πρὸς τῶν πάντων αἰτιῶν ὁδοῦ. Ταύτης τῆς δωρεᾶς τυχῶν καὶ Δαυὶδ, μεθ' ὕμνου λέγει τῷ Κυρίῳ « Ὁδῆγησάς με ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου » οὐ μόνον δὲ ὁδηγός, ἀλλὰ καὶ « πύργος » γέγονάς μοι « ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ » σὲ γὰρ ἰσχυρὸν ἔχων καὶ « ἰσχυρὸς πύργος, » ἀβλαβῆς διέμεινα, καίτοι τοῦ ἐχθροῦ τυ-

διάστασις τοπικῇ, ἀλλ' οὐσίας ἀκρίστου καὶ κτισμάτων διαφορᾶ. ΕΔΙΤ.

χάνοντος ἀντιπροσώπου, καὶ πολεμεῖν με θέλοντος. Δύναται ἀναφορὰν ἔχειν εἰς τὸ « ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » καὶ τὸ, « Ὁδήγησάς με, » εἰρμῶ τοιούτω· « Ὁδήγησάς με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, » ἐλπίς μου γεγεννημένος. Ἀλλὰ καὶ πύργος ἰσχύος, πρὸς τῷ ὠδηγηθέντι με ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, γέγονάς μοι ἐλπίς τῶν ἀγίων ἀληθινή καὶ ἀδιάπτωτος ὁ Σωτήρ· ἢ φησιν Παῦλος· « Καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. » Καὶ ἡ προφητεία, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Αὐτὸς γὰρ ὁ προαναφωνηθεὶς ἔσσεσθαι ἐθνῶν προσδοκία. « Παροικεῖ » δέ τις τελειωθείς ἐν ἀγιότητι εἰς τοὺς αἰῶνας ἐν ἐκείνῳ τῷ σκηνώματι· « ὁ δὲ ἰσχυρὸς, » « Τίς κατασκηνώσει ἐν βρει ἀγίῳ σου ; » αἰώνιον γὰρ τοῦτο, ταυτὸν δὲν τῇ σκηνῇ ἦν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. Πλὴν εἰ καὶ οὕτω τελειότητος ἔχει ἡ τοιαύτη σκηνή, ὡς καὶ Ἅγια ἀγίων εἶναι, ἀλλ' οὐκ ἔστιν μετ' αὐτὴν κατάστασις ὑπερέχουσα τῶν λογικῶν, καθ' ἣν ἔσονται ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Τριάδι. Διὸ « παροικεῖν εἰς τοὺς αἰῶνας, » ἀλλ' οὐ κατοικεῖν ἐν τῷ σκηνώματι εἰρηται. Ὁ ἐν τούτῳ τῷ οἴκῳ γεγονῶς, « σκεπασθήσεται ἐν τῇ τῶν πτερύγων τοῦ Θεοῦ σκέπη. »

Στ. ζ'. Πλούσιος γὰρ ὢν, φησὶ, καὶ μεγάλας δωρεὰς παρέχεις, μᾶλλον δὲ χαριζόμενος τοῖς τελείοις ἀνθρώποις τὸ γενέσθαι σου υἱοῦς, « κληρονομίαν αὐτοῖς δέδωκας. » Εἰ γὰρ καὶ προσδοκᾶται δοθησομένη μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀλλὰ γε τῷ ἤδη εὐτρεπεῖσθαι δέδοται τοῖς εἰς αὐτὴν κατὰ καιρὸν τὸν δέοντα ἀχθισμένοις· τὸ δνομα αὐτῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Ἐπεὶ πολλάκις εἰρηται, ὑποδεεστέροις εἶναι τοὺς οἰκειωθέντας τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ τῶν ἐνωθέντων αὐτῷ τῷ Θεῷ. Ὅρα ὡς καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν δέδοται ἡ κληρονομία. Εἰ γὰρ τοῖς ὑποδεεστέροις ὑπῆρχται ἡ χάρις αὐτῆ, πολλῶ πλεον τοῖς ὑπερναβεσθηκόσιν.

Στ. ζ'. Ὁ τυχὼν τῶν ἐρμηνευομένων δωρεῶν βασιλεύς τίς ἐστι, καθ' ὃ σμαινόμενον εἰρηται περὶ τῶν θεοσεβῶν ὡς εἶψαν βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἁγίων. Τούτῳ τῷ σημειομένῳ βασιλεύσαι καὶ οἱ ἀπόστολοι προσδοκῶντες, λέγουσι Κορινθίους· « Χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε, ... ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν. » Τῷ οὕτω γενομένῳ βασιλεῖ ἔτη ὑπὸ τοῦ Κυρίου προστίθεται, ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας ἀγομένης. Δεῖ γὰρ ἐκ προλαβούσης φωτεινῆς καταστάσεως εἰς ἑτέραν ὡσαύτως ἔχουσαν μετάβασιν γίνεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ τῶν ἡμερῶν ὀνομαζομένων συμπληροῦσθαι τὰ ἔτη τὰ αἰώνια, περὶ ὧν εἰρηται, « καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθη. » Παρατείνει δὲ ἡ ζωὴ τῶν ἡμερῶν ἐφ' ἡμέρα προσλαμβανόντων ἕως ἡμέρας γενεᾶς γενεῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Στ. η'. « Ἐλεος καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τίς ἐκζητήσει ; » Πολλαχοῦ τῶν θείων παιδευμάτων, ἕκαστῃ ἀληθείᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος αὐτοῦ συνέζευκται. Μήποτε οὖν ἐπὶ τὸ γινῶναι ἀκραιφνῶς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, οὐχ οἶδ' ἐν περιελίμενον τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν· τούτου ἕνεκα ἔλεος Θεοῦ χρεῖα πρὸς τὸ συνίνααι τὴν ἀλήθειαν. Συντελεῖν πρὸς τὸ προκείμενον, τὸ θέλειν

A Posses etiam verba « deduxisti me » cum illis, « a facie inimici, » conjungere, hoc quidem modo : « Deduxisti me a facie inimici, » spes mea factus, imo et turris fortitudinis, ut a facie inimici removerer : factus es mihi spes sanctorum vera et firma, Salvator, uti a Paulo dictum est ³³ : « Christi Jesu spei nostræ. » Et prophetia, « In ipso gentes sperabunt ; » nam de ipso prædictum fuerat : « Et erit expectatio gentium ³⁴. » Perfectus in sanctitate « inhabitabit in sæcula in illo tabernaculo, » juxta illud ³⁵ : « Quis requiescet in monte sancto tuo ? » nam æternus hic mons, non alienus ab illo tabernaculo, non manu hominum sed Dei factus ³⁶. Licet tamen tam perfectum sit istud tabernaculum, ut et Sanctum sanctorum vocetur, præstantior erit postea constitutio iis qui ratione præditi sunt, quæ in Patre erunt, et in Filio, imo in Trinitate. Quamobrem « inhabitare in sæcula » dictum est, non autem habitare in tabernaculo. Qui in ista domo est « protegetur in velamento alarum Dei. »

VERS. 6. Dives cum sis, inquit, et magna dona præbeas, imo et perfectis hominibus ut filii tui fiant concedis, « hæreditatem eis dedisti. » Nam licet post resurrectionem in futuro sæculo danda expectetur, nihilominus jam his in terris viris datur qui ad eam tempore opportuno accedunt : nomen suum credentibus ipsi et nomini ejus. Jam sæpius dictum est minus valere qui invocant nomen Domini, quam qui cum ipso Deo conjunguntur. En hic vel metuentibus Deum datur hæreditas ; quod si minoribus tribuitur hæc gratia, quanto magis illis qui meritis præstant.

VERS. 7. Rex vocatur ille vir qui tanta sortitus est, juxta illud quod de piis hominibus dictum est, eos esse regale sacerdotium, gentem sanctam ³⁷. Qua de causa et ipsi apostoli regnum expectant, cum Corinthiis dicunt ³⁸ : « Sine nobis regnatis.... ut et nos vobiscum regnemus. » Huic regi anni a Domino adjiciuntur, die ad diem addito. Nam ex alio lucido statu nobis ad alium similem transeundum erit, ut per istos dies perficiantur anni æterni, de quibus scriptum est, « Annos æternos in mente habeo ³⁹. » Protenditur vita hominum istorum, die ita super diem adjecto, usque in diem generationis generationum in conspectu Dei.

VERS. 8. « Misericordiam et veritatem ejus quis requirit ? » Sæpissime conjungitur in divinis paginis misericordia Dei cum veritate ejus. Tanta est enim hominum infirmitas, ut propriis viribus veritatem nunquam consequi possent : Dei igitur misericordia indigemus ad complectendam veritatem. Istis consentit illud effatum ⁴⁰ : Volo « omnes homines sal-

³³ I Tim. I, 4. ³⁴ Gen. XLIX, 10. ³⁵ Psal. XIV, 4. ³⁶ Hebr. IX, 14. ³⁷ I Petr. II, 9. ³⁸ I Cor. IV, 8. ³⁹ Psal. LXXVI, 6. ⁴⁰ I Tim. II, 4.

vos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. » Primum salventur Dei misericordia oportet, et tunc veritatis agnitionem assequentur; nam salus hominum miserantis Dei opus: « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam⁴⁷, » etc.

Vers. 9. Votorum meorum compos factus, gratias tibi referens, « psallam nomini tuo; » celebrabo operibus, cogitationibus, et sermonibus bonis nomen tuum super me invocatum. Præterea de die in diem « vota mea reddam, » uti Jacob: « Si dederis mihi panem » ad comedendum . . . ait⁴⁸, « quæcunque mihi dederis decimam decimabo ea tibi. » Nam scriptum est prius: « Et vovit Jacob votum, dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum, » usque ad illa, « decimam decimabo ea tibi. » Non inepte dicit, se de die in diem vota reddere, et in sæculum sæculi Dei nomini psallere: nam psallere Dei nomini convenit etiam futurum sæculum ingressis. Vota autem reddendi facultas iisdem finibus ac dies nostri, vita scilicet nobis concessa, terminatur. Quoad igitur vivimus, vota reddamus Deo, ut in sæculum sæculi nomini ejus psallere possimus.

« πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν. » Πρῶτον μὲν γὰρ σωθῆναι ἑλέμθου, δι' ἣν ἐπομένους ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ὑπέρχη ἔργον γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐλεημοσύνης ἡ ἀνθρώπων σωτηρία. « Ἐξῆπέστειλεν γὰρ ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ὧν ἤξιωσα, παρὰ σοῦ τέτευχα, ἐχάριστος οὕτω γεγονός, « ψαλῶ τῷ ὀνόματι σου, » ὑμῶν δι' ἔργων, νοημάτων καὶ λόγων ἀγαθῶν τῆ ἐπ' ἐμοὶ κληθεῖσαν προσηγορίαν σου. Καὶ πρὸς τὴν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἡ ἠυξάμενη ἀποδώσω, ὡσπερ ὁ Ἰακώβ φησιν: « Ἐάν δὴ μοι ὁ Θεὸς ἄρτον φαγῆν, » καὶ τὰ ἐξῆς: « πάντα μοι ὅσα ἐάν δῶς, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι αὐτά. » Πρὸ γὰρ τούτων τῶν λόγων φέρεται τὸ, « Ἡἴξατο ὁ Ἰακώβ λέγων, » τὸ, « Ἐὶν ἔσθ' ὁ Κύριος μετ' ἐμοῦ, » ἕως τοῦ, « δεκάτην ἀποδεκατώσω αὐτά. » Ἐὶ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, ψάλλειν τε τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος: τῷ τὸ μὲν ψάλλειν τῷ ὀνόματι τοῦ ὑμνουμένου, παρεκτείνειν ἕως τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Τῷ δὲ τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, πληροῦσθαι ἕως ἔτι ὁ ἐξ ἡμῶν συμπληρούμενος χρόνος ἐστίν. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ παραμετρούμενος τῇ ἐκλάστου ζωῆ: ἕως οὖν ἐν βίῳ ἐσμέν τὰς εὐχὰς ἀποδώσωμεν, ἵνα καὶ ψάλλαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ δυναθῶμεν.

PSALMUS LXI.

Vers. 3. Movemur, quotiescunque de virtute ad malitiam deflectimus, et motu quidem multiplici. Primum enim turbatur mens cupiditatibus; deinde, si perturbantium cupiditatum consilia perficit, labatur et cadit. Quando igitur mala libido, aut alius quilibet pravus affectus mentem nostram invaserit, ad Deum pie nobis statim confugiendum, ne opere etiam malum perficiamus, et ita majus adhuc committamus peccatum. Quod nos Salvator apertissime per Evangelium docet, principia tollens peccatorum, ne, istis permanentibus, magis etiam per opera prava moveamur.

Στ. γ'. Σαλευθεταί πᾶς ὁ ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν μεταπίπτων. Ἄλλ' οὐκ ἀθρόως συμβαίνει τοῦτο, πρῶτος γινομένης παραχῆς ἐν λογισμοῖς διὰ καθῆν μεθ' ἣν, εἰ προσληφθεῖται κατάλληλος πρᾶξις τοῖς παραγεμένους λογισμοῖς, κλόνος καὶ πτώμα γίνεται ἀρχομένης τοιγαροῦν αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας, ἡ ἑτέρου τινὸς ἀλόγου κινήματος, ἐπισχεῖν δεῖ τῷ εὐσεβεῖ λογισμῷ, συλλαμβανομένου Θεοῦ τὴν ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ὄρμη, ἵνα μὴ ἐπὶ πλείον κλόνος γένηται (6-7). Ταῦτα ὁ Σωτὴρ σαφῶς ἐν τῷ Ἐβαγγελίῳ διδάσκει, τὰς εὐχὰς τῶν ἀμαρτημάτων ἀναίρων, ἵνα μὴ μόνον αὐτῶν, τὸ ἐπὶ πλείον σαλευθῆναι πρακτικῶς γένηται.

Vers. 4. Vir charitate quasi fundamento et radicibus iunxus, murus est inconcussus et sepem habet validissimam, ne vindemient eum qui prætergrediuntur viam⁴⁹, scelesti homines et malæ potestates. Firmissimam hanc sepem circumsepsit ipse Deus, uti dixit: « Et sepem circumsepsi et vallavi⁵⁰. » Munitur enim iste murus et angelis custodientibus eum, et doctrina veritatis et operibus ad virtutem institutis. Quo perstante, poterit nemo divinos fructus spiritualis plantæ furari. Quod si autem forte tam accurate custodita vinea pro uvis spinas dederit, tunc derelinquet eam Deus dicens⁵¹: « Auferam sepem ejus, et erit in dirptionem; diruam murum ejus, et erit in conculcationem. » Quando autem hoc fuerit propter pec-

Στ. δ'. Ὁ ἐν ἀγάπῃ θεμελιωμένος καὶ ἐρριζωμένος, ἀσειστός ἐστὶ τοῖχος, καὶ φραγμὸν ἔχει ἡσπασμένον, ὅπως μὴ τρυγῶσιν αὐτὸν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν φαῦλοι ἄνθρωποι καὶ πονηραὶ δυνάμεις. Τὸν οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντα φραγμὸν ὁ Θεὸς περιβάλλει φάσκων, « Καὶ ἐγαράκωσα καὶ φραγμὸν περιέθηκα. » Σύγκειται γὰρ οὗτος ὁ φραγμὸς ἐξ ἀγγέλων φρουρούντων, καὶ δογμάτων ἀληθείας καὶ πράξεων κατ' ἀρετὴν ἐλπίζομένων. Τοῦτω μένοντος, οὐδεὶς βλάβαι τοὺς θεῖους καρποὺς τοῦ πνευματικοῦ φυτοῦ δυναθήσεται. Εἰ δὲ συμβαῖη ποτὲ ἀντὶ σταφυλῶν ἀκτινῆς ἐξενεγκεῖν τὸν φρουρούμενον ἀμπελώνα, ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς λέγει: « Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. » Εἰ δὲ τῶν

⁴⁷ Psal. lvi, 5. ⁴⁸ Gen. xxvii, 20, 21. ⁴⁹ Psal. lxxix, 13. ⁵⁰ Isa. v, 2. ⁵¹ ibid. 5.

(6-7) Videmus egregiam et apprime Christianam Didymi doctrinam de vitando interiore peccato.

συμβαίνει διὰ τὸ φαῦλον καρπὸν γενέσθαι ἐξ ἡμῶν, **A** cata nostra factum, tunc dicitur paries inclinatus, »
« κεκλιμένος ὁ τοίχος » καὶ « ὠσμένος » γίνεται « ὁ
φραγμός. »

Στ. ε'. Ἀρετὴ καὶ εὐσέβεια τιμὴ τοῦ σοφοῦ, κατὰ
τὸ, « Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομέ-
νῳ τὸ ἀγαθόν. » Ἀτιμία τοίνυν ἐστὶν ἡ κακία, εἰς ἣν
οἱ ἐκπεσόντες, ὁ παπνοῦθαισι, αἰσθανόμενοι λέγουσιν
« Ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς ἡ ἀτιμία ἡμῶν » εἰς θλίψιν.
Καὶ τὸ, « Ἀνθρώπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκεν. » Οὐκ
ἔφη δὲ, Ἀπώσαντο τὴν τιμὴν μου, ἀλλ' « Ἐβουλεύ-
σαντο, » βίαν γὰρ οὐκ ἐπάγουσιν, ἀλλ' ἀπάτην οἱ δαι-
μονες. Ὅν συγγενεῖς οἱ περὶ ὧν ἔγραψε Παῦλος· « Δι'
εὐλογίας καὶ χρηστολογίας ἐξαπατῶντες τὰς τῶν
ἀκάκων καρδίας. » Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐάν δέηται
σου ὁ ἐχθρός σου μεγάλη τῆ φωνῆ, μὴ πεισθῆς· ἐπιτᾶ
γάρ εἰσι πονηρῆαι ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐγγινόμεναι, »
τᾶχα ἀπὸ τῶν ζ' πνευμάτων, ὧν παραλαμβάνει τὸ
ἀκάθαρτον πνεῦμα πονηροτέρων αὐτοῦ ὑπαρχόντων
μὴ πεισθῆς οὖν αὐτῷ κολακεύονται.

Στ. ζ'. Λέγοι δ' ἂν καὶ ὅτι ἀντιλαμβάνομένου
Θεοῦ, μετανάστης οὐ γέγονα. « Αὐτὸς οὖν μοι Σω-
τήρ, » ἀλλ' οὐκ ἔγω, φησὶν, ἑμαυτῷ. Αὐτὸς γὰρ καὶ
δόξαν διδοῖσι τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν, καὶ σωτηρίαν οὐ
σαρκῶν, ἀλλὰ ψυχῆς λογικῆς, ἣν ἔχει τις εἰς τὴν πα-
τριδα πιστεύσας κατὰ τὸ, « Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς
πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν. » Διὸ κἂν τι πάλιν εἰς σά-
λον με βιάζεται, ἐπ' αὐτῷ τὴν ἐλπίδα ποιούμαι πολ-
λάκις με σώσαντι.

Στ. θ'. Πᾶσαι αἱ τῶν λαῶν τῶν πιστευσάντων ἀπὸ
ἔθνῶν συναγωγαί, ὅπως μηκέτι ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ
ἔχοντες· ἢ καὶ « ἐλπίσατε ἐπ' αὐτὸν » ἄνευ πάσης
πανουργίας, ἐνώπιον αὐτοῦ φανερώσαντες τὰς καρ-
δίας ὑμῶν. Γενήσεται γὰρ ὑμῖν ὁ Θεὸς βοηθός. Ταυ-
τὸν τὸ, « ἔχειν ἐνώπιον [αὐτοῦ] τὴν καρδίαν, » τῷ
« Ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν αὐτόν. »
Ὅμοιον ὡσεὶ λέγοι, Μὴ προσέλθετε αὐτῷ ἐν καρδίᾳ
δυσστη· ἀλλ' ὡς γέγραπται, « Ἀγαπήσεις Κύριον
τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς
διανοίας σου. » Ἡ καὶ τοὺς ἐξ ἔθνῶν προτρέπε-
ται, ὡς ἂν μηκέτι ὦσιν ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ ἔχοντες,
χωρὶς πανουργίας φανερούντες τῷ Θεῷ τὰς καρδίας,
καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶντες αὐτόν· ἐπιδαψιλείας
γὰρ πολλάκις ἡ ἔκχυσις· ὡς ἐν τῷ, « Ἡ ἀγάπη τοῦ
Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διὰ Πνεύματος
ἀγίου. »

Στ. ι'. Πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἐβρέθη· « Ἴνα τί ἀγα-
πᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; » Καίτοι παρ-
αγγέλλονται, μὴ στάθμιον ἔχειν μικρὸν καὶ μέγα, ἀλ-
λὰ ζυγὸν ἀληθινόν, ἐπειπερ βδελύγμα Κυρίου ἐστὶ
δυσὸν στάθμιον. Μετανοοῦνται δὲ καὶ οἱ περὶ μα-
ταιάν συμφωνίαν σπουδάζοντες. « Υἱοὺς δὲ ἀνθρώ-
πων » ἢ περιφραστικῶς τοὺς ἀνθρώπους φησὶν, ἢ
τοὺς ὡς ἀνθρώπους ἀποθνήσκοντας, τῷ μηκέτι θεοὺς
ἢ υἱοὺς Ὑψίστου τυγχάνειν· « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ
ζῆλος, » φησὶν, « ἐν ὁμίῳ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ
κατὰ ἀνθρώπου περιπατεῖτε; »

VERS. 5. Virtus et pietas decus sapientis est, juxta
illud ⁵⁵, « Gloria et honor et pax omni operanti bo-
num. » Ignominia autem peccatum, quo commisso, di-
cent peccatores, quid passi sint experti : « Cooperuit
nos ignominia nostra ⁵⁶ » in tribulationem. Et illud :
« Homo cum in honore esset, non intellexit ⁵⁷. » Non
autem dicit : Repulerunt pretium meum, sed, « Pre-
tium meum cogitaverunt repellere ; » nam dæmones
non vi, sed dolis aggredduntur. Haud dissimiles
ab illis sunt homines de quibus Paulus scripsit ⁵⁸ :
« Per dulces sermones et benedictiones seducunt
corda innocentium. » Non discrepat ab his illud ⁵⁹ :
B « Si te rogaverit inimicus magna voce, ne credi-
deris : septem enim sunt nequitiae in anima ejus : »
septem fortasse illi spiritus, quos nequiores se spi-
ritus immundus secum assumpsit ⁶⁰. Ne credideris
istius blanditiis.

VERS. 7. Indicat forsā se, quod a Deo fuerit
protectus, non enigravisse. « Ipse igitur Salvator
meus, » ait, non autem : Ego salvator meus. Nam ipse
dat gloriam quærentibus eum, et salutem non car-
nis sed animi ratione præditi, quam consequeris in
patriam confidendo, juxta illud : « Reportantes fi-
nem fidei vestræ, salutem animarum ⁶¹. » Quam-
obrem, si quid rursus me agitaverit, spes mea in
Deo qui sæpius jam me salvum fecit.

VERS. 9. Omnes de gentibus credentium populo-
rum congregationes, jam non sitis omni spe et pie-
tate destitutæ. « Sperate, » in eum, deposita iniquitatē,
et coram ipso revelate corda vestra : nam erit Deus
adjutor vobis. Hæc verba, « effundere cor coram
Deo, » idem sonant ac illa : « Ex toto corde et ex
tota anima diligere eum. » Existimes igitur istud
Psalmistam intendere : Ne accesseris ad eum
duplici corde ⁶² ; sed uti scriptum est : « Diliges
Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota
mente tua ⁶³. » Contendi etiam potest hic Psalm-
mistam populos monere de gentibus conversos ut,
pietatem ac spem professi, absque fraude Deo corda
sua revelent, eumque tota anima diligant : nam
liberaliter dantis sæpe effusio, ut in illo : « Cha-
ritas Dei diffusa est in cordibus vestris per Spiritum
sanctum ⁶⁴. »

D VERS. 10. Ad istos dictum est : « Ut quid diligitis
vanitatem et quæritis mendacium ⁶⁵ ? » Iisdem veti-
tum est, ne pondus haberent leve et grave state-
ramve dolosam, cum stateræ dolosæ abominatio
coram Deo sit ⁶⁶. Resipiscunt etiam qui de vano
contentu student. « Filii hominum » dicuntur per
circumlocutionem, vel ipsi homines, vel qui tan-
quam homines moriuntur, ac non amplius dii aut
filii Altissimi sunt. « Cum enim sit inter vos zelus
et contentio, ait, nonne carnales estis et secundum
hominem ambulatis ⁶⁷ ? »

⁵⁵ Rom. II, 10. ⁵⁶ Jer. III, 25. ⁵⁷ Psal. XLVIII, 13. ⁵⁸ Rom. XVI, 18. ⁵⁹ Prov. XVI, 25. ⁶⁰ Matth. XII, 45. ⁶¹ I Petr. I, 9. ⁶² Eccli. I, 36. ⁶³ Marc. XII, 30. ⁶⁴ Rom. V, 5. ⁶⁵ Psal. IV, 5. ⁶⁶ Prov. XI, 1. ⁶⁷ I Cor. III, 3.

VERS. 11. « Non potestis Deo servire et mammonæ ⁶⁶, » in iniquitate sperare et in Deo. Labi et imminui videntur inique agentis divitiæ. « Nolite » ergo « cor apponere » divitiis mox imminuendis. Nunc iniquitate in alios peccamus. Ita sonat illud : Vos autem iniquitatem fecistis et diripuistis, vel fratres, præsertim vero rapinas fallacesque divitias congerendo. Nunc etiam iniquitate designantur mala opera, dicente Scriptura : « Iniquitatem odio habui et abominatus sum ⁶⁷; » et alias : « Qui gaudet iniquitate ⁶⁸; » nam rapina profecto species malitiæ.

VERS. 12. Ingenitus cum sit Deus et spiritualem habeat naturam, semel una simplicique voce loquitur. Propheta vero, utpote genitus, « duo hæc » significata « audit; » nam vox « hæc » demonstrativa. Pura igitur mente et simplici voce dicta sunt. Non enim mihi cogitatione consequi fas est quod a quibusdam dictum arcanum vocatur, et nunquam « arcana verba, » uti Paulus ea vocat ⁶⁷. Non enim per syllabas prolata sunt, ac ideo sunt *arcana* (*indicta*); verba autem sunt quod, veri quid significent. Ubi enim verum, ibi et propositio verbis exprimens; sit etiam ut quæ Deus proprie de sacrificiis præceperit, nos eadem spirituali simul et proprio sensu accipiamus : idem valet de circumcissione. Voce « Deo » innuitur forte Pater; et voce « Domino » Filius, vel idem utraque voce. At quo pacto reddet Deus « unicuique juxta opera sua? » Si non sunt condignæ passionis hujus temporis ad obtinendam futuram gloriam ⁶⁸, nec punientur pro meritis peccatores : nam « si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit ⁶⁹? » Retributio fiet igitur non pro quantitate, sed pro qualitate. Quod si tamen hæc de quantitate intellexeris, major erit bonorum merces, minor vero malorum pœna : æqua erit Dei justitia non in puniendis malis, sed in discernendo justos ab injustis.

PSALMUS LXII.

VERS. 2. Hominis est malitiæ ignorantiaque servitute liberati, dicere ⁷⁰ : « Nox præcessit, dies autem appropinquavit. » Idem sonat illud : « De luce vigilat spiritus meus ad te, Deus. » Non lucet lux peccatori opera noctis et tenebrarum operanti. Vocabula « ad te » non de loco accipienda : non enim circumscribitur Deus loco quopiam; sed affectus exprimunt sensusque hominis mundana respicientis, et ad Deum accedentis. Ait etiam, « Deus, Deus meus; » nam Deus est sanctorum inservientium ipsi, non autem profecto Deus eorum omnium qui sunt, cum quidam rejiciantur. Ad te sitivi unice, qui mihi fontem aquæ salientis in vitam æternam ⁷¹ largiris; illuminetur « anima mea, » imo et « caro mea : » ad te pro viribus tendit; ipsa « sitivit in te. » Quod si ad Patrem verba facit Propheta, « virtus et gloria ejus : Unigenitus; » Christus enim

Α Στ. ια'. « Οὐ γὰρ δυνατὸν Θεῷ δουλεῦναι καὶ μαμωνᾷ, » οὐδὲ μὴν ἐπ' ἀδικίαν ἐλπίσαι καὶ τὸν Θεόν. Καὶ γὰρ δοκεῖ βίειν καὶ μειοῦσθαι τοῦ μὴ ἀδικούτος ὁ πλοῦτος. Οὐ δεῖ « προστίθεσθαι καρδίαν τῇ μωσῷ; » λειπούμενον (8). 'Αδικίαν δὲ ἢ τὴν περὶ κοινῶν ἀνισότητα λέγει. Καὶ τὸ, 'Αλλ' ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς καὶ μάλιστα διὰ τὸ συνεζῆχθαι ἀρπάγματα καὶ πλοῦτον βέοντα. Ἡ τὴν πρακτικὴν κακίαν καθ' ὃ λέγεται· « Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην » καὶ τὸ, « Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν » καθόλου γὰρ οὐσης κακίας εἶδος ἢ ἀπαγῆ.

Β Στ. ιβ'. 'Αγέννητος ὢν ὁ Θεὸς καὶ νοητὴν ἔχων οὐσίαν, μονοειδῶς καὶ ἀσυνθέτως λαλεῖ. Ὁ δὲ προσήτης ὡς γενητός, « δύο » κατὰ τὴν δεξιὴν « ἔκαστε ταῦτα » τὸ γὰρ ταῦτα φωνῆ δεικτικῆ· καθαρᾷ τῶν νοήσει καὶ ἀσυνθέτῳ φωνῇ λέγοντος αὐτό. Οὐ γὰρ ἐπέστη μου τῇ φαντασίᾳ τὸ παρὰ τισὶ λεγόμενον λεκτὸν ἄρρητον ὑπάρχον, καὶ μήποτε « ἄρρητα ῥήματα » καὶ ὁ Παῦλος ταῦτά φησιν. Οὐ γὰρ διὰ συλλαβῶν ἐφωνήθη, διὸ ἄρρητα· ῥήματα δὲ διὰ τὸ ἔχειν νόησον ἀληθῆ. Ἐνθα γὰρ τὸ ἀληθές, ἐκεῖ πρότασις ἤτις ἐκ ῥήματος ἐστὶ ῥητὴ. Ἀλλὰ καὶ Θεοῦ τυχὸν αἰσθητῶς ἐντελλομένου περὶ θυσίας ἡμεῖς αἰσθητῶς ἀκούομεν καὶ πνευματικῶς οὕτω καὶ τὴν περιτομήν. Λέγας δ' ἄν Θεὸν μὲν εἶναι τὸν Πατέρα, Κύριον δὲ τὸν Υἱόν, ἢ καὶ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρα. Ἀλλὰ πῶς; « ἀποδίδωσιν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ; » Εἰ μήτε ἔξει τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν βίαν ἀποκαλύπτεσθαι, μήτε πρὸς ἀξίαν τιμωρεῖται τοὺς ἀμαρτάνοντας· « Ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » μήποτε τῶν οὐ κατὰ τὴν ποσότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ποιότητα γίνεται. Κἂν δηλοῦται δὲ ποσότης, ἐκ τῆς λέξεως, ἐπὶ μὲν τῶν ἀγαθῶν μείζων ἢ ὀσῖς, ἐπὶ δὲ τῶν κακῶν ἐλάττων ἢ τιμωρία· οὐ γὰρ κατὰ τὴν ἐπανορθωτικὴν δικαιοσύνην ἡ ἰσότης, ἀλλὰ κατὰ τὴν διανεμητικὴν τὴν ἴσον καὶ ἄνισαν.

Γ Στ. β'. Ταῦτα λέγοι τις ἄν ἀγνοίας καὶ κακίας ἀπηλλαγμένος, ὡς φάναι δύνασθαι· « Ἡ νύξ προέκοψεν, ἢ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » Συνοψδὸν δὲ τούτῳ τὸ, « Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. » Τῷ δὲ πράττοντι τὰ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους, οὐκ ἐπέλαμψεν ὄρθρος. Τὸ δὲ « πρὸς σέ, » οὐ τοπικόν, οὐ γὰρ ἐν τόπῳ Θεός, ἀλλ' ἐν διαθέσει καὶ σχέσει πρὸς Θεὸν γινομένου τοῦ τὰ αἰσθητὰ ὑπερπηδήσαντος. Ἐφη δὲ, « ὁ Θεός, ὁ Θεός μου » ὁ γὰρ τῶν ἁγίων Θεός λατρευόντων αὐτῷ, καὶ καθάπαξ Θεός ἐστίν, οὐ πάντων τῶν ἐχόντων τὸ εἶναι, τινῶν καὶ ἀπολειμμένως ὄντων. Πρὸς σέ δὲ μου τὸν πόθον ἀπὸ πάντων μετέστησα, ὀρέξοντά μοι πηγὴν ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς φωτισομένης καὶ ἡ σὰρξ ὡς οἶόν τε μεταλαμβάνει· καὶ αὕτη ἡ ψῆ πρὸς Θεόν. Καὶ εἰ μὲν ὁ λόγος πρὸς τὸν Πατέρα, « δύναμις καὶ ὄψα αὐτοῦ » ὁ Μονογενής· « Χριστὸς

⁶⁶ Math. vi, 24. ⁶⁷ Psal. cxviii, 163. ⁶⁸ Ecclii. xix, 5. ⁶⁹ II Cor. xii, 4. ⁷⁰ Rom. vii, 18. ⁷¹ Psal. cxlix, 5. ⁷² Rom. xiii, 12. ⁷³ Joan. iv, 14.

(8) Lego λυπούμενον. Edit.

γὰρ Θεοῦ δύναμις, » καὶ, « Ὀφθῆται ἡ δόξα Κυρίου. » Εἰ δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν, ἡ περὶ αὐτοῦ θεολογία, δύναμις αὐτοῦ καὶ δόξα καὶ ἡ ἐπιτελεστικὴ τεράτων ἐνέργεια. Κατὰ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Δύναμις ἐξ αὐτοῦ ἐξήρχετο καὶ ἴσθη πάντα· » καὶ πάλιν· « Δύναμις ἦν Θεοῦ εἰς τὸ ἰσθῆαι αὐτούς· » περὶ δὲ τῆς δόξης· « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς· » καὶ πάλιν· « Δόξασόν με, Πάτερ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. » Ἀκολουθῶντες ἑκατέρωτ' νοήσεις ἐκλήψει καὶ τὸ, « Ἐν τῷ ἀγίῳ ὤρθην σοι. » Ὅρα δὲ μὴ διὰ τῆς ἐρήμου καὶ ἀβάτου καὶ ἀνύδρου, ὁ περὶ γῆν τόπος δηλονότι, ἐρημος ὡν τελειότητος, καὶ ἀνύδρος, τῷ μὴ ἔχειν θαψιλῶς τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος· ποταμοὶ γὰρ ὕδατος ζῶντος εἰσραται· διὸ καὶ ἀβατός ἐστιν, οὐδενὸς ἐπ' αὐτοῦ διατριβόντος τῶν πάντη κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοιωμένων Θεῷ, καὶ εἰκότως ἐρημος. Ἐκ μέρους γὰρ ἡ γῆ ὡς ἐν αὐτῷ, καὶ ἀρραβῶν μόνον τοῦ Πνεύματος. Τὸ σπάνιον γὰρ, ἀλλ' οὐ παντελεῖ στέρησιν αἱ λέξεις δηλοῦσιν.

Στ. ε'. Γέγραπεν ὁ Ἀπόστολος, ὡς πρὸς πάντα ὠφέλιμος οὖσα ἡ εὐσέβεια, ἐπαγγελίαν ζωῆς ἔχει τῆς τε νῦν καὶ τῆς μελλούσης· « Τῆς » δὲ « νῦν » εἰπὼν, οὐ τῆς κοινῆς λέγει τῶν ζῶων, ἀλλὰ τῆς ἐν βίῳ δυνατῆς ὑπαρχθῆναι, περὶ ἧς φησιν ὁ Σωτὴρ· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· » καὶ, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν Θεόν, καὶ διὰ ἀπέστειλες Ἰησοῦν Χριστόν. » Ταύτης τῆς νῦν ζωῆς καὶ τῆς μελλούσης, ἔτις κατὰ τὴν τελειότητα γίνεται τοῖς προσβαλοῦσι τῇ ἀληθείᾳ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. « Κρεῖσσόν ἐστι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ » τῷ δι' αὐτὸ καὶ καθ' αὐτὸ γενέσθαι ἐν ταῖς ζωαῖς τὸν εἰς αὐτὰς ἀναγόμενον· οὐ γὰρ κατ' ἀξίαν πράξεως καὶ θεωρίας, ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ ἐλέει Θεοῦ ἔρχεται τις ἐπὶ τὸ ζῆν κατ' ἀμφοτέρας τὰς ζωάς. Κρεῖσσον οὖν ὡς αἰτιον αἰτιατοῦ, ὅπερ τὸν Θεὸν λόγον δηλοῖ, περὶ οὗ φησιν· « Ἐξ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. »

Στ. ς'. Ὅρα εἰ στέαρ ἐστὶ πληροῦν τὴν ψυχὴν ἀ εσφαξε θύματα ἡ σοφία, καὶ ἡ ἀληθινὴ βρώσις σὰρξ τοῦ λόγου, καὶ πίστης εὐφραίνουσα τὸν ἔσω ἄνθρωπον ὁ τρυγώμενος οἶνος ἐκ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀληθινῆς. Καὶ ἀληθινὴ πόσις τῆς σοφίας τὸ αἶμα. Κληθεὶς γὰρ ὁ ταῦτα λέγων εἰς τὸ μετασχεῖν τῆς ἐτοιμασθείσης τραπέζης ὑπὸ τῆς σοφίας σφαξάσης τὰ ἑαυτῆς θύματα, καὶ τὸν ἑαυτῆς κερασάσης οἶνον, ἐμφορηθεὶς ἤδη τῆς θείας ἐστίασεως καὶ προσδοκῶν, οὕτως εἶπεν, « Ὡσεὶ στέατος καὶ πίστεως ἐμπλησθεὶς ἡ ψυχὴ μου. » Καὶ ἐπεὶ ὁ ταύτης τῆς εὐωχείας μεταλαμβάνων πίνει διὰ τὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ νοῦ ἀκόρεστον, « Ἐμπλησθεὶς, » φησὶν, καὶ οὐκ « ἐνεπλήσθη, ἡ ψυχὴ μου, » καίπερ ἤδη θαψιλῶς μετεληφῶς τῆς

A virtus Domini : » et, « Apparebit gloria Domini ⁷². » Quod si autem ad Filium, reperies hic quæ de ipso narrentur, virtutem ejus, et gloriam, et perfectissimam miracula operandi facultatem. Nam scriptum est in Evangelio ⁷³ : « Virtus de illo exibat et sanabat omnes ; » et alias ⁷⁴ : « Et virtus Domini erat ad sanandum eos ; » et de gloria ⁷⁵ : « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti ; » et rursus ⁷⁶ : « Nunc clarifica me, Pater, claritate quam habui priusquam mundus esset. » Utrique interpretationi congruit illud : « In sancto apparui tibi. » Terram designat profecto ille locus desertus et invius et inaquosus : quippe deserta, quia perfectionis vacua ; et inaquosa, cum Spiritus sancti gratiis prope destituatur ; quæ dicuntur flumina aquæ vivæ ⁷⁷, ideoque et invia, cum non in ea morerentur, qui pro viribus Deo similes fieri conantur. Nec immerito vocatur deserta ; nam hiæ « ex parte tantum cognoscimus ⁷⁸, » et « pignus modo Spiritus ⁷⁹ » nobis concessum est. Cæterum nos istis bonis egere dicit Propheta non vero lis omnino privari.

VERS. 5. Scribit Apostolus, pietatem ad omnia esse utilem, cum promissionem habeat vitæ, quæ nunc est, et futuræ ⁸⁰. Per vocabula « quæ nunc est, » non vitam eam indicat, qua omnia animantia vivunt, sed illam quæ vere vita vocanda ; de qua Salvator : « Qui credit in me, habet vitam æternam ⁸¹ ; » et : « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum ⁸². » Hujus igitur vitæ promissionem habet pietas, et futuræ, quam adepti veritatem facie ad faciem videbimus ⁸³. « Melior est misericordia Dei super vitas » per illam et illius gratia nobis concessas : non enim operum et scientiæ nostræ meritis, sed bonitate et misericordia Dei utramque vitam consequimur. Misericordia igitur melior, ut causa melior causato ; eaque Deum Verbum designat, de quo dictum est : « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam ⁸⁴. »

VERS. 6. Adeps quo anima replenda, non alius ac hostiæ a Sapientia mactatæ ⁸⁵, verus cibus. caro Verbi ⁸⁶, et potus lætificans cor hominis ⁸⁷, vinum iu vinea veritatis vindemiatum. Est etiam verus Sapientiæ ⁸⁸ potus Christi sanguis. Psalmista igitur ad illam mensam vocatus, quæ, hostiis mactatis et misto vino, ipsa Sapientia paravit ⁸⁹, ac divino ita cibo repletus, hæc habet : « Sicut adipe et pinguedine repleta est anima mea. » Inapte sperant quidam, cibos potusque sensiles hominibus post resurrectionem esse largiendos, quod hic ad istud convivium admissus, licet copiose et tibus et potibus fuerit usus, animam tamen propter insatiabilem mentis appetitum haud satiatam esse dicat. Non

⁷² Isa. XL, 5. ⁷³ Luc. VI, 19. ⁷⁴ Luc. V, 17. ⁷⁵ Joan. I, 14. ⁷⁶ Joan. XVII, 5. ⁷⁷ Joan. IV, 10. ⁷⁸ I Cor. XIII, 9. ⁷⁹ II Cor. V, 5. ⁸⁰ I Tim. IV, 8. ⁸¹ Joan. VI, 47. ⁸² Joan. XVII, 3. ⁸³ I Cor. XIII, 12. ⁸⁴ Psal. LVI, 5. ⁸⁵ Prov. IX, 2. ⁸⁶ Joan. VI, 55. ⁸⁷ Psal. CIII, 15. ⁸⁸ Joan. VI, 56. ⁸⁹ Prov. IX, 2.

anim corpus, sed animam dicit adipeet pinguedine fuisse repletam; non corporis, sed animæ desiderium replet Deus in bonis, ut refertur in alio psalmo⁹⁰. Lætitia autem plenus, lætificanti seipsum Deo gratias agit, dicens : « Et labia exsultationis laudabunt nomen tuum. » De quibus dixerat : « Labia mea laudabunt te. » Voces « labia exsultationis » adhibere licebat, cum virtus exsultatio appelleretur ; ita de imprudentia, imprudentiæ pedes perdunt eos qui utuntur ea.

ἀρετῆς ὡς λέγεται ἀφροσύνης, μελέτης γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ.

VERS. 9. Quæ illi dicenda sunt, qui sibi temperat ab iniquitate, ut de rebus divinis unice sollicitus Deo ipsi placeat ; ei etiam usurpanda, qui impollutum habet lectum et caste sanctorum ad exemplar cum uxore conjungitur. Quemadmodum curriculum virtutis et pietatis perficienti metas constituere licet, ut dictum est : « Cursum consummavi⁹¹ ; » et alias : « Sine iniquitate cucurri et direxi⁹² ; » nam metam contingentis est vox « cucurri » ; ita qui Deum sequitur juxta Jeremiam⁹³ : « Ego autem non laboravi sequens post te ; » et juxta Oseam⁹⁴ : « Post Dominum ambulabo ; » et uti loquitur Moyses⁹⁵ : « Post Dominum Deum vestrum ambulabitis ; » post Dominum ambulabit donec felicitatis finem assequatur, cum Deum audierit dicentem : « Tu autem stes mecum⁹⁶ ; » nam non ambulabit tunc eum Deo unitus qui ipsi adhæret. Uniuntur autem cum Deo « odientes malum, adhærentes bono⁹⁷, » juxta illud : « Qui adhæret Domino unus spiritus est⁹⁸ ; » quod perfectus est quam post illum adhæret. Licet enim finem deambulationis consequatur, qui sese applicat ad Dominum, præstantiora tamen soritur qui adhæret Domino et ita unus cum eo sit spiritus. Cæterum fatetur animam suam post Dominum adhæret « suscipiente eam dextera Dei, » Unigenito scilicet, virtute Dei. Qua propugnante, inanes impetus facient inimici visibiles invisibilesque, nec eum poterunt offendere quem defendet potens Dei manus.

VERS. 11. Hoc est, malarum potestatum ; nam natura vulpes callida et maligna. Cui versui consentit ille : « Convertantur peccatores in infernum⁹⁹. » Pœnas enim designat hic gladius ; manus autem gladii aut pœnarum labores indicant, aut pœnarum ministros, qui et alias « vasa iræ¹ » vocantur. Propter malitiam suam vulpibus assimilantur malæ potestates.

VERS. 12. Deinceps celebrabunt eum omnes ore sincero, regem vocantes eum, et in salute ejus jurantes, deposita omni calumniatorum formidine, quorum os morte obstructum est : quod quidem ipsi, tot sacerdotibus propter David interfectis, vivo Saulo præstare verebantur.

τροφῆς καὶ τοῦ πόματος, μάτην ἄρα τινὲς ἐλπίζουσιν μετὰ τὴν ἀνάστασιν βρώματά τε καὶ πόματα αἰσθητά. Οὐ σῶμα γὰρ, ἀλλὰ ψυχὴν εἶπεν ἐμπλησθῆσθαι στέατος καὶ πόματος, πληροῦντος τοῦ Θεοῦ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ψυχὴν ἐπιθυμίαν, ὡς εἶπεν ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ. Πληρωθεὶς δὲ τῆς εὐφροσύνης, χάριν ὁμολογεῖ τῷ ταύτην ὀρέξαντι λέγων· « Καὶ χελεὶ ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ ὄνομά σου. » Περί ὧν ἔλεγε· « Τὴ χελεὶ μου ἐπαινέσουσίν σε. » Δυνατὸν δὲ ἀγαλλιάσεως χελεὶ λέγειν ὡς ἀγαλλιάσεως ὀνομασμένης τῆς ἀρετῆς.

Στ. θ'. Δύναται δὲ ταῦτα λέγειν ὁ ἀνομιεὶ σκολιζων, ἵνα μεριμνῶν τὰ τοῦ Κυρίου ἀρέσῃ αὐτῷ· καὶ ὁ κοίτην ἀμιαντον ἔχων, τῷ κατὰ τοὺς ἀγίους ἄνδρας τιμῶς συνεῖναι τῇ γαμετῇ. Ὡσπερ δὲ ἐστὶν τὴν πρέχοντα ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν τέλος ἐπιθεῖναι κατὰ τὸ λεχθέν· « Τὸν ὁρόμον τετέλεσα. » Καὶ τό· « Ἄνευ ὀμιλίας ἔβραμον καὶ κατεβύθυνα. » Τετέλεστος γὰρ ἐστὶ τὸ ἐβραμον· ὁ ὅπως ὁ ἐπόμενος Θεῷ κατὰ τὸν Ἱερεμίαν· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἐκοπίασα κατακολουθῶν ὀπίσω σου. » Καὶ κατὰ τὴν Ὠσέ· « Ὅπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » καὶ καθὶ φησιν Μωϋσῆς· « Ὅπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ. » Τετέλεστο ἂν ποτε τὴν ὀπίσω τοῦ Θεοῦ πορεύσῃ ἐπ' αὐτὸ φθάσας τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, ὅτε ἀκούσεται πρὸς Θεοῦ, « Σὺ δὲ στήθι μετ' ἐμοῦ. » Καὶ ὁ κολληθεὶς τοίνυν ἡνωμένος οὐκέτι πορεύεται, ὥσπερ οὖν ἡνωταὶ καὶ « οἱ ἀποπτυσσοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ· ὁποῖον καὶ τὸ, « Ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἐν πνευμά ἐστίν· ὅπερ τελειότερον τοῦ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τέλος πορεύει τὸ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ, ἀλλὰ κρείττερον τὸ κολληθῆναι πρὸς τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν πνεύμῳ πρὸς αὐτὸν γενέσθαι. Πλὴν ὡς ἂν ἔχη ὁμολογεῖ καὶ κολλησθαι ὀπίσω τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. ἐντεταλαμθενομένης τῆς Θεοῦ δεξιᾶς, ἥτις ἐστὶν ὁ Μονογενὴς, Θεοῦ δύναμις. Ἦς κρατούσης, οἱ ἔχθροὶ μεματαιωνταὶ ὄρατοὶ καὶ ἀόρατοὶ, μὴ ἔχοντες ἀρπάσαι τὴν ὑπὸ τὴν κραταιάν χεῖρα τοῦ Θεοῦ φρουρούμενον.

Στ. ια'. Τουτέστι πονηρῶν δυνάμεων, διὰ τὸ πανούργον καὶ κακὸς ἡ ἀλώπεκες. Ὅμοιον δὲ τῷ προκειμένῳ καὶ τὸ, « Ἀποστραφίτωσαν οἱ ἁμαρτανολοὶ εἰς τὸν ἕδην. » Τὴν ἐκεῖ δὲ τιμωρίαν ἢ βομφαίε δηλοῖ· ταύτης δὲ χεῖρας ἢ τοὺς ὑπ' αὐτῆς πόρους, ἢ τοὺς ὑπηρετοῦντας αὐτῇ, ὁ σκευὴ ἢ λεγομένους ἐργῆς. Διὰ δὲ τὴν πανουργίαν αἱ πονηραὶ δυνάμεις, ἀλώπεκες λέγονται.

Στ. ιβ'. Μετὰ παρρησίας λοιπὸν ἅπαντες καὶ ὀνομάσουσι βασιλέα, καὶ κατὰ τῆς τούτου σωτηρίας ὁμοῦνται, οὐκέτι δεδαιότες (9) τοὺς συκοφάντας, ὅτι ἐνεφράγη τῷ θανάτῳ τὰ στόματα· ὃ δὲ ποιῆσαι ἔμελλεν ἐφοβοῦντο Σαούλ, τοσοῦτον ἀποσφαγέντων οὖν τὸν Δαυὶδ ἱερῶν.

⁹⁰ Psal. cii, 5. ⁹¹ II Tim. iv, 7. ⁹² Psal. lxxviii, 5. ⁹³ Jer. xvii, 16. ⁹⁴ Ose. xi, 10. ⁹⁵ Deut. xiii, 5. ⁹⁶ Deut. v, 31. ⁹⁷ Rom. xii, 9. ⁹⁸ I Cor. vi, 17. ⁹⁹ Psal. ix, 18. ¹ Rom. ix, 22.

PSALMUS LXIII.

Στ. γ'. Σωτήροφην τὴν ὁμόνοιαν καλεῖ, καὶ τὴν ἐπὶ Ἀ κλιπῶ συμφωνίαν, ἧς ἀντιβολὴ κρείττων ἀποφανθῆναι, ὡς οἱ τοιχεῖοι τῆ θεῖα κηδεμονία περιφραττόμενος· συκοφαντίας γὰρ κατ' ἐμοῦ βόπτουσι, τὸν κατ' ἐμοῦ πικρῶντες πόλεμον.

Στ. ε'. Ἐξ ἐνέδρας ἐπίασι, τὸν ἐφορῶντα μὴ σκοποῦντες Θεόν. Καὶ οἱ ἑτερόδοξοὶ φασὶ μὴδένα εἶναι τὸν καταλαθεῖν δυνάμενον τὴν κεκομφευσμένην αὐτῶν καὶ σεσοφισμένην διδασκαλίαν.

Στ. ζ'. Ἐκλειπόντων ἐρευνᾶν ἐξερευνήσεις, ὁδία τὸ σφόδρα ἐξερευνηκῆναι τὴν ἀνομίαν, ὡς καὶ λόγον ἑαυτοῖς κραταιώσαι πονηρὸν, καὶ παγίδας κρύψαι ἐν τοῖς διηγῆμασιν ἑαυτῶν, τῷ δοκεῖν μὴδένα φωρᾶσαντα λύσαι. « Προσελεύσεται ἄνθρωπος ὁ ἀληθινός, τὸ κατ' εἰκόνα διασώζων καὶ διαρθρώσας τὸ λόγιος εἶναι καὶ νόησιν ἔχων βαθεῖαν εἰς ἑλεγχον· ὡς ὕψωθηναί τὸν Θεὸν δρασεόμενον τῶν σοφῶν ἐν τῇ πανουρηγίᾳ αὐτῶν. Οὕτως ἐφανέρωσε Ἐλύμα τοῦ μάγου τὸν δόλον· ὕψωται γὰρ Θεὸς δι' ἀνδρῶν ἁγίων τῆς ἀπάτης ἐλεγχομένης, ὡς ἤλεγξε Μωϋσῆς τοῦ Φαραῶ τοὺς ἑπαιδοῦς καὶ φαρμακοῦς. Καὶ πάντες τὸν Θεόν, τῆς βαθείας ἰδομένης καρδίας, παρὰ τοῦ πάντα ἐρευνῶντος Πνεύματος.

Στ. η'. Οἱ θεασάμενοι αὐτοὺς τῶν ἐγγειρημάτων ζαμαρτόντας, θορύβου καὶ δέους ἐπλήσθησαν, καὶ τὴν θεῖαν ἐθαύμασαν πρόνοιαν· τοῦτο γὰρ τὰ μετὰ ταῦτα θηλοί. Ὡς ἀβλαβῆ τῶν νηπιῶν τὰ βέλη, οὕτω καὶ τῶν σοφιστῶν ἀδεῆ καὶ πρᾶγμα πικρὸν, ὡς ἀσθενῆσαι τοὺς λόγους αὐτῶν παρὰ τοῖς ἀναλαμβάνουσι τὸν τῆς πίστεως θυρεόν. Διόπερ ἐφοβήθησαν οἱ πάλαι τούτους θαυμάζοντες, τῆς ἀπάτης παυσάμενοι, καθ' ἣν ἐπέισθησαν μῆτε πρόνοιαν εἶναι, καὶ τὰ ἔντα ὑπάρχειν αὐτόματα, καὶ ἀνθρώπους εἶναι φύσει ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς καὶ ὑφ' εἰμαρμένην τελεῖν. Ὡν δὲ κλονηθέντων, ἐδόξασαν τὰ πάντα ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ κάλλους τῶν κτισμάτων τὸν Δημιουργὸν θεωρήσαντες.

PSALMUS LXIV.

Στ. α'. Εἰρηται δὲ πρότερον, ὡς πρᾶξιν μὲν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψῆθ' ὁλοῖ (10)· ὁ θεωρητικὸς γὰρ ἄμα τῷ πρακτικῷ θεωρούμενος βίω, ἄνδρα τέλειον ἀποδείκνυσιν.

Στ. ε'. Ὁ ἐκλεγείς δι' ἀγιότητα, ἐὰν ἐπιμένῃ τῇ ἐκλογῇ, προσλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς μετοικισθέντα τοῦ περι γῆν τόπου, κατασκηνώσαι ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ ἐκλεξαμένου, περι ὧν εἰρηται· « Εἰσελθατε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις. » Ὡν ἅπ' ἐντεῦθεν πόθος τις ἔχων εἶπεν· « Ἐπικοθῆι καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχῆ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. » Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἐν ταῖς αὐλαῖς τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, κατασκηνοῖ ἐν αὐταῖς ὁ ἐκεῖ παραληφθεὶς, ἵνα προκόψας ἐπ' αὐτὸν τὸν οἶκον κατοικῆι (11) μακαριζόμενος· « Μακάριοι γὰρ οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀνέσουςσιν σε. » Ὅτι τελειώ-

Vers. 3. Conventum vocat malorum consensum et foedera, quorum impetus, divina providentia velut munimento circumseptus, feliciter propulit; nam calumnias in me sunt machinati, bellum in me concitaverunt.

Vers. 5. Insidias in me moliti sunt, nec putabant se a Deo perspicui. Dicunt etiam heterodoxi neminem esse qui argutas subtilesque ipsorum doctrinas refellere possit.

Vers. 7. « Defecerunt scrutantes scrutinio, » iniquitatem scilicet potissimum scrutati, ita ut sermonem malignum sibi firmarent, et laqueos in narrationibus absconderent; nam putabant neminem fore, qui ea solvat. « Accedet homo » verus, ad Dei similitudinem sapientem altumque animum retinens ac servans, ut caeteros reprehendat: ideoque « exaltabitur Deus, » illusa doctorum malitia. Qua quidem ratione revelavit Elymas magi dolos³: nam Deus exaltatur, confutatio errore per sanctos viros, ut Moyses Pharaonis magos et incantatores confutavit. Celebrabunt omnes Deum; ubi « cor altum » dederit qui cuncta perscrutatur Spiritus.

Vers. 8. Qui cum se omni spe dejectos senserint, pudore et terrore afficientur, et divinam mirabuntur providentiam; hoc enim indicant quæ infra habentur. Ut infantium sagittæ inanes factæ sunt, ita frangetur et sophistarum impietas et res amara, refellenturque sermones eorum ab hominibus fidei scuto armatis. Quapropter timuerunt qui prius istos mirabantur, depulso errore, quo putabatur providentiam esse nullam, et sui juris esse quisque, et homines natura bonos malosve esse, et fato destinari cuique suum finem: quibus autem lapsis, res aliter se haberi intellexerunt, per creaturarum pulchritudinem et majestatem perspecto Creatore.

Vers. 1. Jam supra notavimus psalmos ad informandos mores referri, carmina autem ad illustrandam mentem; nam perfectum probat virum, qui mente simul et moribus præstat.

Vers. 5. Qui propter sanctitatem electus fuerit, si acceptam gratiam retinuerit, assumetur a Deo, ut terrestria deserens, caelestibus in eligentis « atrii inhabitet; » de quibus dictum est⁴: « Introite atria ejus in hymnis; » quorum cupidine Psalmista affectus, « Concupiscit, » ait, « et deficit anima mea in atria ejus⁵. » Et cum istis in atrii non reperiatur felicitatis finis, inhabitat in eis hic assumptus, ut magis ac magis proficiens postea in beatitudinis domum admittatur; nam « Beati qui habitant in domo tua; in sæcula sæculorum laudabant te⁶. » Quod autem minus sit eligi quam ab eligente assumi, manifestus

³ Act. XIII, 8 et seq. ⁴ Psal. XCIX, 4. ⁵ Psal. LXXIII, 5. ⁶ ibid., 5.

(10) In titulo psalmi quarti.

(11) Lege κατοικῆ. Edit.

apparet ex illo : « In consilio tuo deus *ἐξέλεξεν* me et cum gloria assumpsisti me ». Cum enim, qui electus est, vitam suam juxta Dei consilia informat, tunc cum gloria ad promissam beatitudinem assumetur. Usurpant hæc verba qui vita defunctos laudibus celebrant.

VERS. 8. Quomodo non timerent ac perturbarentur omnes, dum oracula confunduntur, dæmones magiam veneficiaque commendantes, et ipse Satanas, cui competit imperium mortis? Non fugiebat sane per signa de ipsius divinitate edoctos, eum omnia de caelis providere, legibusque suis astrorum ortus dirigere et occasus; nam « exitus matutini » siderum ortus, « et vespere » eorumdem occasus. Quibus si fidem adhibueris, « delectaberis » recta agendo, agnosceens eum qui homo factus est, et nos ab erroris servitio liberavit.

VERS. 10. Pluviam dedit Deus spiritualem, matutinam quidem per Vetus, et vespertinam per Novum Testamentum; inebriataque est per ipsam quæ hic per allegoriam terra vocatur: ditata est scilicet hominis anima, Deo ipso replete eam in « omni verbo, et in omni scientia », et in bonis operibus. Dei flumen et fons vitæ Verbum ejus. Apud Deum esse Verbum fontem declarat illud: « Quoniam apud te est fons vitæ » flumen repertum, quo mentem animosque irrigas. Non enim lætificant civitatem Dei, nempe Ecclesiam, Impetus et doctrinæ partito traditæ; et cum « in ipso inhabitet plenitudo divinitatis, aquis repletus est, uti de eo dictum est: « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. » His aquis, quibus repletus est flumen, potat omnis creatura mente prædita. Quinimo « cibum » habet divinitus præparatum, semen centuplum fructum afferens¹⁰. Quo flumine « inebriantur rivi terræ, » spirituali aratro effossæ, bibentes in lætitia, ita ut crescant et multiplicentur gemina justitiæ, de quibus scriptum est¹¹: « Seminate vobis in justitia, vindemiate in fructum vitæ; » et rursus: « Quærite Dominum donec veniant in vos gemina justitiæ. » Imo cum non flumine tantum « inebriantur terræ rivi, » sed et spirituali pluvia quam pluunt nubes, juxta illud, « Et nubes pluunt justitiam¹², » lætatur germinans terra in stillicidiis, in verbis scilicet et sententiis divinarum Scripturarum quibus illuminatur.

εὐφραίνεται ἀνατέλλουσα ἡ γῆ ἐν ταῖς σταγόσιν ταῖς λέξεσιν καὶ νοήμασιν.

VERS. 14. Quidam existimant per valles animas designari ad terram depressas, quod nulla sublimitate emineant; istæ frumento abundant de quo flugendus panis. Ita: « Aperi oculos tuos, et imple re panibus¹³. » Animæ enim oculi ubi aperti

Α τερων τοῦ ἐκλεγεῖναι τὸ προσληθῆναι ἐκ τοῦ ἐκλεξαμένου. ἄλλον ἐκ τοῦ « Ἐν τῇ βουλή σου ὠδήγησάς με, καὶ μετὰ ὡς; » προσελάδου με. Ὅταν γὰρ ἡ ἐκλεγείσιν πάντα κατὰ βούλησιν Θεοῦ πραττεῖ, τότε μετὰ δόξης εἰς τὰς ἐπαγγελίας προσλαμβάνεται. Τὰς δὲ λέξεις ταύτας προφέρουσιν οἱ τοὺς ἀπαλλαγέντας τοῦ βίου δοξολογοῦντες.

Στ. η'. Πῶς δὲ οὐκ ἐφοβούντο πάντες καὶ ἐταράσσοντο χρηστηρίων καταλυθέντων, καὶ τῶν ἱσχυρίων καταγγελλομένων δαιμόνων μαγείας τε καὶ φαρμακείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Σατανᾶ, τοῦ τὸ κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου; Ἀμέλει διὰ τῶν σημείων γινώσκοντες αὐτοῦ τὴν θεότητα λοιπὸν ἔγνωσαν, ὡς καὶ τῶν κατ' οὐρανῶν αὐτὸς προνοεῖ νόμοις αὐτοῦ ἀνατέλλει τὰ ἄστρα καὶ δίδεται, « ἔξοδι γὰρ πρώτας » μὲν αἱ ἀνατολαί. « ἐσπέρας δὲ » αἱ δύσεις, ἐφ' αἷς οἱ πιστεύοντες τέρπονται ταῦτα ποιεῖν, ἐγνωκότες τὸν γενόμενον ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀπάτης ἐλευθερώσαντα.

Στ. ι'. Ἐτὸν πνευματικὸν διδοῦς, πρώτμον μὲν διὰ τῆς Παλαιᾶς, ὕψιμον δὲ διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. δι' ἣν μεθυσθεῖσα ἡ ἀλληγορούμενη γῆ. Ψυχὴ δὲ ἀνθρώπου αὕτη ἐπλουτίσθη, « παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει » καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς πληθύνοντος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Θεοῦ ποταμὸς καὶ ζωῆς πηγὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ. Καὶ ὅτι τάχα πρὸς Θεὸν ὁ Λόγος πηγὴ ὅτι « παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » ποταμὸς εὐρισσόμενος, ὅτε τὴν κτίσιν ποτίζει τὴν λογικὴν. Οὐ δὲ τὰ ὀρμήματα, καὶ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλίαι εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν. καὶ ἐπεὶ « τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ἐν αὐτῷ κατοικεῖ, » πληρωμένος ὕδατων ἐστίν, καθ' ὃ λέγεται περὶ αὐτοῦ. « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Ἐκ τούτων τῶν ὑδάτων, ὧν πλήρης ὁ ποταμὸς ἐστίν, ποτίζεται πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις. Ἀλλὰ καὶ τροφήν ἔχει θεοθεν ἐτοιμαζομένην, σπείροντος οἴτου σπορᾶν ἔκατονταπλασίονα καρποφοροῦσαν. Ἐκ τούτου τοῦ ποταμοῦ οἱ αὐλακὸς τῆς γῆς, ἐφ' ἣν βέβληται τὸ πνευματικὸν ἄροτρον, μεθύσκονται πίνοντες ἐπ' εὐφροσύνην, ὡς καὶ τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης αὐξανόμενα ἐν αὐτῇ πληθύνεσθαι, περὶ ὧν εἴρηται. « Σπείρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς » καὶ ἐτι. « Ἐκζητήσατε τὸν Κύριον ἕως ἡθῆ ὅμιν γεννήματα δικαιοσύνης. » Καὶ ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ ποταμοῦ μόνον μεθύουσιν οἱ τῆς γῆς αὐλακὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ὕετοῦ ὃν βαίνουσιν αὐ νεφέλαι, κατὰ τὸ, « Καὶ αἱ νεφέλαι βαίνουσιν αὐ δικαιοσύνην, » ἐπ' αὐτὴν ἐρχομένης, ταῖς τῶν θεοπνευστῶν Γραφῶν

Στ. ιδ'. Τινὲς δὲ κοιλίας τὰς τεταπεινωμένας εἶπον ψυχὰς, τῷ μηδὲν ἔχειν ἔπαρμα, αἵτινες οἴτον ἐπλήθυναν ὃν ἄρτοποιῆσαι τις δύναται. Καὶ τὸ « Διάνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἐμπλήσθητι ἄρτων. » Ψυχῆς γὰρ ἀνοικθέντες ὀφθαλμοὶ φατῆς

¹⁰ Psal. LXXII, 24. ¹¹ I Cor. I, 5. ¹² Psal. XXXV, 10. ¹³ Joan. I, 14.

¹⁰ Luc. VIII, 8. ¹¹ Ose. X, 12. ¹² Isa. XLV, 8. ¹³ Prov. XX, 13.

μεταλαμβάνουσι γνώσεως· οὐ δὴ γεγονότος οἱ ἄρτοι πληθύνονται, αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί, τρέφοντες τὸν ἕσω ἄνθρωπον. — Ὁ νυμφίος ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁμαρτιῶν φησιν, ὅς ἐστιν ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων. » Πεδίον τῶν περὶ γῆν τόπων εἰπῶν, οὐ γέγονεν ἄνθος, ὡς ἀν ἀρχῆν καρποφορίας οἱ ἄνθρωποι λάθωσιν. Κοιλὰς δὲ τὰς ἐν ἔδου ψυχὰς, αἷς γέγονε κρίνον νέκρωσιν ἀναλαβῶν. Καὶ κόκκος δὲ γέγονεν αἵτου, ὡς αὐτὸς εἶπεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν μὴ ὁ κόκκος τοῦ αἵτου πεσῶν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐάν δὲ πεσῶν ἀποθάνῃ, πλείονα καρπὸν φέρει. » Διὰ τοῦ θανάτου τοίνυν πλείονα ποιήσας καρπὸν, καὶ ἐν ἔδου γέγονεν αἷτιος ταῖς κοιλάσαι πληθύναι αἵτου.

Ἰστέον δὲ ὡς τινες τῶν συγγραφέων μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον εὐετηρίαν ἔφασαν γεγονέναι, καὶ πλῆθος ἡμερῶν καὶ πολλὸν βρῦσαι τὸν Ἰορδάνην, ὃν ἔφασαν εἰρησθαι τοῦ Θεοῦ ποταμόν. Καίτοι γεγονότες ἐν πλείστη πενίᾳ, καθάπερ Ἐσδρας ἐδίδαξεν, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως ἀπαιτούσης ἀκόλουθα τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ. Οἱ δὲ μυθικῶς φασιν ἔσεσθαι ταῦτα μετὰ τὴν Ἰουδαίων ἐν ἐσχάτοις ἀνάκλησιν οἰκοδομηθησομένων τὴν Ἱερουσαλήμ.

PSALMUS LXV.

Στ. α'. Ἀλαλάζουσι δὲ κατὰ τῶν ἐλαυκότων οἱ νενικηκότες ἀσήμερ καὶ μεγίστη φωνῇ. Ἐπεὶ τοίνυν χάριτι Θεοῦ τοῦ Σωτῆρος ὑπὲρ παντὸς γευσαμένου θανάτου οἱ νεκροὶ ἐγείρονται, καταλυθέντος τοῦ διαβόλου τοῦτο κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου, προστάττει (12) ἀλαλάσαι τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, πάντων ἐγυρομένων δικαίων τε καὶ ἀδίκων. Ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ μετάνοιαν ἀναστάσεως πᾶσι προκειμένης πάντες ἀλαλαζέτωσαν. Πρὸς ἕκαστον γὰρ λέγεται· « Μὴ τι ὁ πεσὼν οὐκ ἀνίσταται; » καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ὁ Κύριος λέγει· « Ἀνάστα, ἔλθε, ἡ πλησίον μου. » Ὁ γὰρ ἀναστάς διὰ τῆς μετανοίας, οὐκέτι πόρρω Χριστοῦ. Γενομένης δὲ τῆς ἐν ἀλαλαγμῷ κατὰ τῶν ἡττημένων φωνῆς, οἱ ἐλευθερωθέντες προστάττονται τῷ Θεῷ τῆς νίκης αἰτίῳ ψάλλαι Θεῷ. Δόξαν δὲ δίδωσιν αἰνέσει αὐτοῦ. Ὁ ἔχων τῇ αἰνέσει πρᾶξιν κατέλληλον. Τοῖς γὰρ εὐθείαι πρέπει αἰνεσις. Διὸ κωλύεται ὁ φαῦλος τοῦτο ποιεῖν, οὐκ ὄντως ὠραίου αἴνου ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ.

Στ. β'. Διελέγχει δὲ ταῦτα τοὺς ἄλλοι μὲν λέγοντας εἶναι τὸν ἐκεῖνα ποιήσαντα, ἄλλοι δὲ τὸν ἐν Εὐαγγελίοις θαυματουργήσαντα. Ἰησοῦς γὰρ ἐν Αἴγυπτῳ τὸν λαὸν ἔσωσεν, ὡς ἐν Ἐπιστολῇ φησιν ἀποστολικῇ. Πῶς δὲ οὐ θαίεως ὄντως βουλῆς, ἀγνεῖαν καὶ ἀκτημοσύνην καθὼς δὴ κατορθοῦσθαι τρόπον; Κυματούμενα γὰρ τὰ πάθη μετέβαλεν βαλὼν πῦρ ἐπὶ γῆς λόγον ξηραίνοντα πᾶσαν ὑγρότητα, ὡς βαδίζειν εὐχερῶς τὴν ὁδόν, οὕτω συμβολικῶς ὁ Πέτρος ἐπὶ θαλάσσης ἐδάδισεν, τῷ Σωτῆρι πιστεύσας· ὁ δὲ ποταμὸς, λόγος ἐστὶν ὠχυρωμένος Ἑλληνικῇ σοφίᾳ καὶ τέχνῃ, κωλύων τὴν ὁδὸν τὴν ἐπὶ τὴν ἀγίαν ἀπ-

sunt, Ince scientiæ illustrantur : quo autem facio multiplicantur panes, virtutes scilicet, quibus homo intus alitur. — In Cantico canticorum ¹⁴ dicit sponsus, qui non alius ac Salvator : « Ego flos campi, lilium convallium. » Campum vocat terram, ubi flos germinat, ut homines et ipsi fructus ferre incipiant. Valles autem indicant hic animas in infernis degentes, quarum lilium factus est, induta morte. Factus est etiam granum, uti ipse docet ¹⁵ : « Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet ; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert : » per mortem igitur fructus plures fecit, et in infernis causa fuit cur valles frumento abundarent.

Memoratu dignum nonnullos fuisse scriptores qui assererent Judæis de Babilone reducibus annum exstitisse frugibus abundantem, et imbribus celebrem, et Jordanem tunc crevisse, quem contendunt flumen Dei vocari. At contra, summa afficiebantur penuria Judæi, teste Esdra, et ad gentium vocationem referendæ sunt cæteræ psalmi partes. Alii falso hæc perficienda dicunt, cum in ultimis temporibus Judæi rursus ad incolendam Jerusalem convocantur.

Vers. 1. Jubilant adversus captivos victores festiva et summa voce. Cum igitur gratia Dei Salvatoris pro omnibus mortem gustantis mortui resurgunt, victo diabolo cui imperium mortis competit, jubet Psalmista omnem terram Deo jubulare ; omnes enim resurgunt justii simul et injusti. Jubilent præsertim omnes, cum omnibus illa resurrectio contingat quæ per poenitentiam fit. Ad omnes enim homines dictum est ¹⁶ : « Nunquid qui cadit non resurgit? » Ad omnem Ecclesiam de gentibus conversam ait Dominus ¹⁷ : « Surge, veni, proxima mea. » Non enim abest longe a Christo, qui per poenitentiam resurrexit. Resonantibus igitur adversus victos in jubilatione cantibus Deo victoriae auctori jubentur psallere qui liberati fuerunt. Dat gloriam laudi ejus, qui operibus Deum laudat. Nam sanctos decet laudatio. Ideo prohibetur malus ne illud præstet, cum intempestivæ sint laudes in ore peccatoris.

Vers. 6. Confutat his verbis illos qui contendunt ab alio ista miracula facta esse, et ab alio illa quæ in Evangeliiis narrantur. Nam Jesus populum de terra Ægypti salvavit, uti in Apostolica Epistola legitur ¹⁸. Quare autem dedecerent divinum consilium quæ circa dirigendos castos pauperesque versantur ? Nam undabundas cupiditates arefecit, ignem mittens in terram, Verbum siccans omnem humiditatem, ita ut facilis cuique pateat transitus. Eadem ratione ambulavit Petrus super aquas ad majora innuenda, Christo confidens : flumen autem nihil aliud est præter Verbum Græca sapientia et arta

¹⁴ Cant. II, 1. ¹⁵ Joan. XII, 24. ¹⁶ Jer. VIII, 4.

¹⁷ Cant. II, 10. ¹⁸ Jud. 6.

(12) An προστάττειται? EDIT.

Innixum, et viam occupans quæ ad sanctitatem ducit. Quod flumen in primis convertit, sapientes in malitia eorum confundens; et ita aridum effecit illud, ut sanctitatem inquirentibus facile transitu fuerit.

Vers. 7. Exasperat omnis virtus adversa; nam gentes legibus meis direxi, terrens eas quæ mihi adversantur, confirmans autem deficientes ad me. « Oculi ejus, » inquit, « super gentes respiciunt, » providentiam Dei innuens.

Vers. 9. Non dantur in commotionem pedes hominis sancti, quando firmatur super infractum et firmissimum Dei verbum: ita ut gratias agendo dicat: « Statuisti super petram pedes meos ¹⁹. » — Ponitur ad vitam anima ejus qui finem contingit, fidei salutem; et confidenti voce poterit hic contendere ²⁰: « Et anima mea ipsi vivit. » Vivit autem anima virtutibus et sapientia ornata; nam peccando moritur anima. Qua de causa Deo dicit: « In justitia tua vivifica me ²¹. » Non commoventur igitur pedes hominis firmissimo Dei verbo innixi.

Vers. 11. Nam nisi per tribulationes multas in cælorum regnum non intrabimus ²². At licet « homines super capita nostra » imposueris, persuasum tamen habemus nos illa, dejectis inimicis, per patientiam in sublime erecturos.

Vers. 17. Nulla voce prolata tacite mente exaltavi illum. — Nam ubi me talibus rationibus purgatum perspexit Deus, liberaliter donavit me donis suis. — Hæc verba, « iniquitatem non aspexi in corde meo, » consentiunt cum illo magni Pauli effato: « Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum ²³. » Nam multa perspicit Deus quæ nos fugiunt: haud aliter sonat illud: « Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me ²⁴. »

PSALMUS LXVI.

Vers. 2. Illuminat vultum super nos rerum omnium Creator, quando nos benedictione et miserationibus repleverit, quando apparebit nobis character hypostaseos ejus, et apparuerit eis qui tanto munere digni sunt, uti dicit ipse de hominibus mandata ejus servantibus. Cum enim sit imago Dei invisibilis Christus, qui ei mente pura adhæret, videt Patrem: nam, « Qui videt me, » inquit, « videt et Patrem ²⁵. » Tunc bene agentium miserabitur, et benedicet eos « in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo ²⁶. »

Vers. 5. Cognita in terra via Domini, et perspecto in omnibus gentibus salutari ejus, liberatæ ab omni malicia et ab idolorum cultu, moresque ad virtutes informantes gentes lætantur, et exsultant accepta Dei veri notitia. — Eisdem designant hic voces « populi » et « gentes; » nam populi vocantur ii qui de circumcissione, et gentes qui de gentibus, veram fidem professi sunt. Lætentur isti

Α άγουσαν γην. Άλλά και τουτον μετέστρεψεν δρασομένοις τους σοφούς εν τη πανουργία αυτών, και βάσιμον άπειργάσατο τοίς πορευομένοις εις άγίατητα.

Στ. ζ'. Καί ή δύναμις δέ πάσα ή εναντία παραπικραίνει· τοίς γάρ έθνεσι τοίς έξ αυτών άρισταμένοις ήπειλουν, άς δέ φοβών, παραθαρήνουν έξ τους άρισταμένους αυτών. « Οί όφθαλμοί Κυρίου επι τά έθνη, » φησίν, « επιδίδουσιν, » την έξ Θεού σημαίνων φρουράν.

Στ. θ'. Ού δίδονται εις σάλον οί πόδες του έσω ανθρώπου, όταν τις ιδρυνη επί τον άβραγαή και Ισχυρώτατον του Θεού λόγον· φησ χαριστηρίως ειπείν: « Έστησας επί πέτραν τους πόδας μου. » — Τίθεται δέ εις ζωήν ή ψυχή του τέλους κομιζομένου τής πίστεως σωτηριαν· ώς ειπείν πιστή προθέσει· « Καί ή ψυχή μου αυτώ ζή. » Ζή δέ ψυχή άρετην έχουσα και σοφίαν· ώς, ψυχή ή άμαρτάνουσα άποθανείται. Ψ· ειπείν τώ Θεώ· « Έν τή δικαιοσύνη σου ζήσόν με. » Ού σαλεύεται δέ τους πόδας ό τώ όχυρωτάτω του Θεού λόγω ενιδρυθείς.

Στ. ια'. Διά γάρ πολλών θλίψεων εισελθειν δεί εις την βασιλειαν των ουρανών. Άλλ' ει και έπεδίδασας ανθρώπους επί τάς κεφαλάς ήμῶν, άλλ' ούν θαρρόμεν διά ύπομονής μετρωρίσαι αυτάς, κατασπαρμένον άπ' αυτών των έπιχειμένων πολεμίων ανθρώπων.

Στ. ιζ'. Άνευ προφοράς εν διανοία κατά τό σιωπώμενον ύψωσα. Καθαρεύοντα γάρ με τοιούτων λογισμών θεασάμενος, φιλοτίμως των οικείων ήξίωσε διαρεύν. Καί τό « μη θεωρείν δέ άδικίαν εν τή καρδιά, » σύμφωνον τώ· « Ουδέν έμαυτώ συνοίδα, άλλ' ούκ εν τούτω δεδικαίωμαι, » καθά Παύλος ό μέγας φησί, τώ δύνασθαι τον Θεον όράν, άπερ ήμείς ούκ όρώμεν· άμοιον και τό, « Παραπτώματα τίς συνήσει; άπό των κρυφίων μου καθάρισόν με. »

Στ. β'. Έπιφαίνεται δέ τό πρόσωπον του πάντων Δημιουργού τώ πληρούν ήμῶς εύλογίας και οικτιρημών, επιφανέντος ήμίν του χαρακτήρος τής ύποστάσεως αυτού, και έμφανισαντος τοίς άξίαις, ή φησιν αυτός περι του τηρούντος τάς έντολάς αυτού. Έπει γάρ εικών έστι του Θεού του όρατου, ό γάρ καθαρώ προσβάλλων αυτώ, όρῶ τον Πατέρα· « Ό έμέ » γάρ, φησίν, « έωρακάς, έώρακε τον Πατέρα. » Τότε τους εύεργετουμένους οικτερεί και εύλογεί « πάση εύλογία πνευματικῆ εν τοίς έπουρανίοις εν Χριστώ Ίησοϋ. »

Στ. γ'. Γνωσθείσης δέ τής όδου εν τή γή, και τώ σωτηριου του Θεού εν πάσι τοίς έθνεσιν, έλευθερωθέντα πάσης κακίας και πολυθέου άπάτης, τά έθνη εύφραίνεσθαι κατορθούντα ήθικην άρετην, και άγαλλιάσθαι λαβόντα Θεού γνώσιν. — « Λαοί » δέ και έθνη » έξ παραλλήλου οι αυτοί. Οί λαοί μέν, οι έξ περιτομήσ· έθνη δέ, οι άπό έθνῶν· τους αυτοίς λέγει. Δίκαιον αυτούς, φησίν, εύφραίνεσθαι, έπειπερ

¹⁹ Psal. xxxix, 3. ²⁰ Psal. xxi, 31. ²¹ Psal. cxviii, 40. ²² Act. xiv, 21. ²³ I Cor. iv, 4. ²⁴ Psal. lxxix, 13. ²⁵ Joau. xiv, 9. ²⁶ Ephes. i, 3.

μετὰ πάσης ὀρθότητος δικάσαι, αὐτοῖς ἀδικουμένοις, ἅπανάγεις τε αὐτοὺς καὶ ἀγεις εἰς τὴν οἰκίαν τῆν ὡσερ ὀδηγὸς αὐτοῖς γιγνόμενος, διὰ τὸ ἐπανάγειν τῆ οἰκίᾳ δυνάμει.

Στ. ζ'. Ἦως γὰρ οὐκ ἤμελλε πᾶσα ἡ γῆ, τουτέστιν οἱ ἐπ' αὐτῆς ἄνθρωποι, αἰνέσεως πληροῦσθαι, καὶ καρπὸν εὐσεβείας φέρειν, ἐν παντὶ τόπῳ προσαγομένου θυμιάματος καὶ θυσίας καθαρᾶς ἐν τοῖς ἔθνεσιν;

PSALMUS LXVII.

Στ. β'. Ἦδε προσευχὴ ῥήμασι προστακτικοῖς ἀναπέμπεται. Σύνθηες τοῦτο καὶ τῆ Γραφῆ. Λέγοις δ' ἂν ἐχθρὸς Θεοῦ σκορπιουμένους τοὺς περὶ τὴν γῶσιν ἀσεβοῦντας τῆς ἀληθείας· μισοῦντας δὲ φυγάδας ἔσομένους τοὺς περὶ πρακτικὰ ἁμαρτάνοντας. Οἱ γὰρ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν, τηροῦσι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Εὐχοῖτο δ' ἂν καὶ ἀναστῆναι τὸν κατελθόντα σκυλευσαι τὸν ἄδην ἐπὶ τῷ σκορπίσαι τοὺς μετὰ δαιμόνων Ἰουδαίους συνεστηκότας· ἀναστάντι γὰρ ἀντιβλέπειν οὐκ ἔχοντες φεύγονται. Μισοῦντας δὲ Θεόν φεύγοντας (ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ) τοὺς περὶ πρακτικὴν κακίαν ἔχοντας· εἰ γὰρ ὁ ἀγαπῶν αὐτὸν τηρεῖ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ὁ μὴ τηρῶν αὐτάς οὐκ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. — Ἐρησιμωδοῦντο κατὰ πάντα τέπον μαντείας καὶ θεραπείας ἐπαγγελλόμενοι, ὡς τοὺς δεισιδαίμονας θύειν αὐτοῖς δι' ὑπερβολὴν μανίας καὶ τὰ αὐτῶν φίλτατα. Νῦν δὲ ἐκείνων πάντων ἀφανισμὸς καὶ ἐρημία ἀπωλείας γέγονεν, ὡς μηδὲ μνήμην αὐτῶν ἐπιλείπεσθαι.

Στ. δ'. Ὅποιον δὲ ἐστὶν τὸ μὴ ἀπλῶς εὐφραίνεσθαι καὶ ἀγαλλίξῃ, ἀλλ' ἐνὸς πιντοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τῷ Θεῷ τούτων ἀπολαβεῖν, ἡδονῆν τε θεῖαν καὶ ἐντροπῆν, οὐκ ἐστὶν ἐπαξίως λόγῳ διηγῆσασθαι. — Ἡ δικαιοσύνη γὰρ οὐκ ἀπόλλυται, καθάπερ οὖν ἡ κακία. Γέγραπται γὰρ, « Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Συνωδὸν δὲ τούτοις καὶ τό· « Ὡσερ ἄμφω δόδοι βλαβερόν, καὶ καπνὸς ὄμμασιν, οὕτω παρὰ νόμιμα τοῖς χρωμένοις αὐτῇ. » Τροπικῶς γὰρ ἔδόντες ψυχῆς, αἱ δυνάμεις αἷς τέμνεται καὶ λεαίνει τὰς προσφᾶς τὰς πνευματικὰς, καὶ ὄμματα αἰ νοήσεις· ἀμφοτέραις ἡ κακία λυμναίνεται, τῆς οὐσίας τῆς ψυχικῆς ἀδιαφθόρου μενούσης. Οὐδὲ γὰρ ὁ τῆς κηρὸς, εἰς τὸ μὴ ὄν καταστρέφεται, εἰς δὲ τὴν τοῦ πυρὸς ἀναδίδεται οὐσίαν, ἀπολλυμένης αὐτοῦ τῆς ποιότητος, ὡσερ τῆς καθ' ἣν τίς ἐστὶν ἁμαρτωλός. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ἀπόλλυσθαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἀλλὰ πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Ἀγαλλίασις, χαρὰ τις οὖσα, « καρπὸς ἐστὶ τοῦ πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη. » Εὐφροσύνη δὲ ἡ διαχέουσα τῆς ψυχῆς τὸ φρονεῖν εὐπάθειαν.

Στ. ε'. Οὐκ ἂν δὲ τις πράξει τὸ ἀγαθόν, μὴ ἀποστὰς τοῦ κακοῦ· ἀσυνυπάρκτα γὰρ οὐδ' ἂν ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης φωτίζοιτο, μετέχων ἔτι ἐ τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄγγελον φωτὸς καὶ τὸν ἡλίον ὑποκρινόμενου τῆς δικαιοσύνης, καλουμένου δὲ φωτὸς ἀσεβείας. « Φῶς γὰρ ἀσεβῶν σβασθήσεται. » Τούτου γὰρ καταδυομένου, ἐκείνος ἐν ταῖς ἡμῶν ἀνίσχει

oportet, inquit, cum Deus peccata eorum cum omni æquitate judicaverit, eosque ad patriam perduxerit, velut dux eorum ideo factus, quod eos virtute sua dirigeret.

VERS. 6. Quo enim pacto non benedixisset ei, dedissetque fructum omnis terra, hoc est, omnes qui incolunt illam, quando in omni loco incensum offertur nomini Dei, et sacrificium mundum in gentibus *?

B

VERS. 2. Hortando precatur hic Psalmista, quod sæpius in Scripturis occurrit. Per dissipandos illos inimicos innuuntur, ni fallor, qui circa veritatis doctrinam errant. Nec alieni sunt qui oderunt et fugient ab hominibus vita moribusque peccantibus; nam qui diligunt Deum, servant mandata ejus. Optat fortasse ut exsurgat qui ad inferos spoliandos descenderat, et Judæos dissipet dæmonum partes professos; nam exsurgentem cum sustinere non poterunt, fugient. Odisse Deum et « a facie ejus » fugere ait eos qui moribus peccant; nam si mandata ejus servat, qui diligit eum, illa negligat oportet, qui eum non diligit. — Omnibus in locis, quibus prophetizabant et colebantur, dicebantur usque dæmones eo dementia delapsos esse assecras suos; ut vel charissima ipsis offerrent. Nunc autem evanuerunt illi omnes, et ita perierunt, ut nec memoria eorum maneat.

C

VERS. 4. Nemo est qui digno sermone exprimere valeat, quid sit jam non lætari et exsultare modo, sed « in conspectu Dei » exsultare, Deo lætificante, et divina lætitia inebriari. — Non perit enim justitia, uti malitia. Nam scriptum est * : « Justitia ejus manet in sæculum sæculi. » Cui loco consentit et ille : « Sicut uva acerba dentibus noxia, et fumus oculis, sic iniquitas eis qui utuntur ea ». Nam per figuram vocantur dentes animæ, facultates, quibus spirituale cibum dividit et terit, et oculi dicuntur cogitationes ejus : quæ quidem malitia corrumpuntur, ipsa autem animæ substantia incorrupta manet. Nam nec liquefacta cera omnino tollitur, sed in ignis substantiam mutatur, pereunte qualitate; ita perit qualitas illa juxta quam peccator quis est. Non dixit enim simpliciter peccatores perire, sed eos a facie Dei perire. Exsultatio, cum gaudium quoddam sit, fructus est spiritus; nam « fructus spiritus est charitas, quæ uodiu, pax ». Lætitia autem, perfundens animæ sensus dicitur voluptas.

D

VERS. 5. Non facies bonum, nisi prius a malo recesseris; nam una in mente hæc simul subsistere nequeunt; nec justitiæ sole illustraberis, donec ei adhæseris, qui se « in angelum lucis transfiguratur », et solem justitiæ simulat, ipse autem lux impietatis vocatur. « Nam lux impiorum exstinguetur ». Qua occidente, oritur ille sol in cordibus nostris,

* Mal. 1, 11. ** Psal. cx, 3. *** Prov. x, 26. **** Gal. v, 22. ***** Il Cor. xi, 14. ***** Prov. xiii, 9.

« ascendens super occasum » prioris ; nam iter præparat ei malo diei occasus. Quapropter ejectus est Adam e paradiso, ad orientem condito, ut rursus ad orientem adducatur : quod etiam Christus fecit, penitentiam agenti cum dicit latroni : « Hodie mecum eris in paradiso ».²² »

VERS. 6. Lætificat ita homines Satanæ imperio oppressos, dum salvatorem eis depunitat. Quam citissime igitur priorem patrem derelinquamus, qui nos secundum malitiam peperit, et hominem inique nobiscum conversantem, ut Patrem habeamus Deum divinis nos donis ditantem. — « Locum Dei sanctum » constituit Ecclesia a Christo sanctificata, imo fidelis quilibet, aut sanctum ejus corpus anima et ratione præditum.

VERS. 7. Maxime vero educit mortuos de sepulcris, juxta illud²³ : « Resurgent mortui, et experientur qui in monumentis ; ros enim qui a te, sanatio eis est. » Ita et in Evangelio²⁴ : « Venit hora in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii. »

VERS. 8. Sane cum secederet Deus e conspectu populi sui, aut de medio ejus quando dicit²⁵ : « Ecce relinquetur vobis domus vestra ; » et apud Jeremiam²⁷ : « Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam : » cum pertransiret desertum, hoc est Ecclesiam quæ de genitibus est, « tunc mota est terra, » nempe littera et umbra legis, « cœlis » divinam mentem « distillantibus, » juxta vivificantem spiritum divinarum Scripturarum. Cœli autem dicuntur profecto et Moyses et prophetæ et quæ mysticæ vocibus eorum latent ; tales enim stillas distillant illæ nubes de quibus dictum est²⁶ : « Nubes spargant justitiam. » Prophetiis igitur celebratum distillant nubes et cœli. Mota est autem in primis terra, cum de idolorum cultu ad veram doctrinam conversæ sunt gentes, victoriam referente evangelica fide, apostolis et evangelistis et cæteris doctoribus spiritualem rorem distillantibus.

VERS. 14. Dicit alius his verbis cleros et aqueductus designari ; nam dictum est in Genesi²⁸ de Issachar eum inter medios cleros requièvisse cum vir agricola factus est. Hæc autem nunc de Vetere et de Novo Testamento intelligenda ; illa enim spirituali flumine animas rigant, ut fructus spirituales proferrant. Hæc inter media testamenta dormit, qui putat utrumque unius esse Dei, ideoque spiritum a littera discernit. Ita etiam velut pennis munitur juxta Spiritum sanctum sentiens. Istæ autem pennæ, sententiæ scilicet quæ pennatam mentem erigunt, divinis eloquiis comprobentur oportet, quæ argentum (potius aurum²⁹) ignitum vocantur ; quamobrem deargentatæ sunt. « Aurum » multis in Scripturæ locis purissimam mentem indicat ;

Α καρδίαις, « επιβαίνων ταῖς ἐκείνου δυσμαῖς » ἔως γὰρ εὐτρεπῆς αὐτῷ τῆς φαύλης ἡμέρας ἡ δύσις. Ἐνθα ἐκδέβληται τοῦ κατὰ ἀνατολὰς πεφυτευμένου παραδείσου Ἄδὰμ, ἐπὶ τῷ πάλιν εἰς ἀνατολὰς αὐτὸν εἰσαχθῆναι. Ὅπερ καὶ πεποίηκεν ὁ Χριστὸς τῷ μετανοοῦντι τῆσας ληστῆ· « Σήμερον ἔσῃ μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. ζ'. Εὐφραίνει γὰρ τοὺς κατακυριευομένους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, δεικνύς αὐτοῖς τὸ ἐπίκουρον. Σπινδαστόν τοίνυν καταλιπεῖν τὸν πρότερον πατέρα γενήσαντα κατὰ κακίαν, καὶ τὸν ἀνόμως ἀνδρα συνωκηκότα, ὅπως ἐξομεν Πατέρα τε θεὸν καὶ τὰς θείας ἡμῖν ἐνιέντα γονάς. — Τόπος δὲ ἅγιος αὐτοῦ ἢ ὑπὸ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡγιασμένη, τῶν πεπιστευκότων ἕκαστος ἢ καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα ἐμψυχόν τε καὶ λογικόν.

Β Στ. ζ'. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τάφων ἐξάγει τοὺς νεκρούς, κατὰ τὸ· « Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται : οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἢ γὰρ δρόσος ἢ παρὰ σοῦ, ἰσμία αὐτοῖς ἐστιν. » Ὅπολον καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, « Ἐλεύσεται ὥρα ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Ἰησοῦ, « καὶ ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς ; οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. »

Στ. η'. Ἐγὼν ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι τὸν θεὸν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἢ ἐκ μέσου αὐτοῦ ὅτε εἶπεν· « Ἴδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν, » κατὰ τὸ παρ' Ἰερεμῆα, « Ἐγκατέλειπον τὸν οἶκόν μου· ἀπῆκα τῆς κληρονομίαν μου· » ἐν τῷ διαβαίνειν αὐτὸν ἐν τῇ ῥήμῳ τῇ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, « τότε γῆ ἐσειέσθη, » τὸ γράμμα καὶ ἡ τοῦ νόμου σκιά, « τῶν ὀρατῶν σταζάντων » τὸν θεὸν νοῦν, κατὰ τὸ ζωοποιεῖν πνεῦμα τῶν θείων Γραφῶν. Οὐρανοὶ δὲ νῦν ἔτι Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ μυστικὰ θεωρήματα ἐγκεκρυμμένα ταῖς λέξεσιν αὐτῶν· τοιαύτας γὰρ στάζουσι σταγόνας νεφέλαι βροχίνες, ἐν τῷ, « Νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην. » Ἐφ' ὧν ἐνυποκειμένον νεφέλαι καὶ οὐρανός. Ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς εἰδωλοατρίας μετατεθέντων ἐθνῶν ἐσειέσθη ἡ γῆ, κρατούσης τῆς εὐαγγελικῆς διατάξεως, ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν λοιπῶν διδασκάλων τὰς πνευματικὰς σταζόντων γονάς.

Στ. ιδ'. Ἐτερος σημαίνειν ἐφη τοὺς κλήρους καὶ τοὺς τῶν ὑδάτων ἀγωγούς· εἴρηται γὰρ ἐν Γενέσει περὶ τοῦ Ἰσάχαρ, ὡς κληθεὶς ἀνὴρ γεωργός ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων ἀνεπαύετο. Ὁ δὲ τρεπτόν νῦν εἰς τὴν Παλαιάν καὶ Καινὴν Διαθήκην. Αὗται γὰρ ἀγροῦσι τὸν νοσητὸν ταῖς ψυχαῖς ποταμῶν ἐπὶ καρποφορίᾳ πνευματικῇ. Ὡν ἐν μέσῳ τις καθεύδει, δακῶν ἀμφοτέρας ἐνὸς εἶναι Θεοῦ, ὡς διαστέλλειν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ γράμματος. Οὕτω γὰρ καὶ περὶ ταῦτα κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοῦν. Δεῖ δὲ τὰς πτέρυγας ταύτας οὐσας νοήσεις ἐπαιρούσας τὴν περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ ἐκ τῶν θείων μαρτυρεῖσθαι λογίων, ἐεῖρηται ἀργύριον πεπυρωμένον· διὸ περιηργυρωμένης τυγχάνουσιν. Τὸ δὲ « χρυσίον » πολλοῦ τῆς Γραφῆς ἐπὶ ἀκραιφνέστατον λαμβάνεται νοῦν· ὅπερ ὡς ἔχον

²² Luc. XXI, 43. ²³ Isa. LXVI, 19. ²⁴ Joan. V, 28, 29. ²⁵ Luc. XIII, 35. ²⁶ Jer. XII, 7. ²⁷ Isa. XLV, 8. ²⁸ Gen. XLIX, 14, 15. ²⁹ Apoc. III, 18.

ζῶντων τῶν φυτῶν ἔχει « χλωρότητα. » Λέγεις ἄν εἰς τὸ « ἀναμέσον τῶν κλήρων. » Καὶ οὕτως ἐν τῷ Λευιτικῷ, τῇ τοῦ ἱλασμοῦ ἡμέρᾳ, δύο προσηγάγοντο τράγω εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου· ἕτα κληθρὸς βληθέντος, ὁ εἰς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἤγετο τυθησάμενος τῷ Κυρίῳ, τοῦ ἐτέρου τῷ ἀποπομπαίῳ (12') εἰς τὴν ἔρημον ἐκπεμπομένου. Σύμβολα δὲ ταῦτα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ὡν ἐν μέσῳ γενόμενον χρῆ διακρίναντα, τὸ μὲν ἀγαθὸν ἱεουργεῖν τῷ Κυρίῳ, τὸ δὲ κακὸν ἐκπέμπειν τῷ ἀρεσκομένῳ, ἐπεὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ἐλαβεν. Οὕτω γάρ τις σχήσει τὰς περιηργυρωμένας πέτρους καὶ τὴν χλωρότητα τοῦ χρυσοῦ ἐν τοῖς μεταφρένοις.

Στ. ε'. Διασταλεῖσι τοῖς βασιλεῦσιν ἀκολουθήσει « χιονωθήσονται ἐν Σελμών, » τούτέστι πληρωθήσονται χιόνων· Αὗται δὲ εἰσὶν αἱ ἀρεταί, τῶν ἐπιχρῶσαι νᾶμα τῶν νοῦν καὶ καταψύχουσαι τῶν παθῶν τὸν φλογμὸν· οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ, « Πλουεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι, » περὶ αἰσθητῆς χιόνος ὁ λόγος, ἀσύμβατος γὰρ αὕτη πρὸς λαμπρότητα κεκαθαυμένης ψυχῆς. Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ » καὶ τὸ, « Ἐκαθαρίωθησαν οἱ Ναζωραῖοι αὐτῆς ὑπὲρ χιόνα. » Σαλμών δὲ « σκιὰ μερίδος » ἐρμηνεύεται. Μήποτε τοῖνον ἐπεὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀπόστολοι Ἰουδαίαν ποτε τηροῦντες τὸν κατὰ σκιάν νόμον, μερίδος εἰσὶν σκιᾶς, ἔχοντες μὲν πνευματικὴν μερίδα, πεπειραμένοι δὲ καὶ τῆς σκιᾶς· ὁποῖος ὁ λέγων, « Ἐβραῖος ἐξ Ἐβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος. » Ἥ ἐπειδὴ ἡ μερίς μὲν ἦν τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τὸ, « Ἰκωνώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τῶν ἁγίων ἐν φωτί. » Οὕτω δὲ ἐφθασαν ἐπ' αὐτήν, κἂν ἐν οὐρανοῖς ἔχωσι τὸ πολίτευμα, ἐπὶ γῆς ἔτι περιπατοῦντες, ἐκ μέρους γινώσκοντες, καὶ ἐκ μέρους προφητεύοντες, καὶ ἀβραβῶνὰ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, ἐν σκιᾷ τῆς ἑαυτῶν μερίδος εἰσὶν. Διὸ καὶ μέγα τυγχάνει τὸ ἐν ταύτῃ τυγχάνοντα χιονωθῆναι, βίον ἀηλίδωτον ἔχοντα.

Στ. ς'. Ταῦτα τῶν ἁγίων φησὶν ὁ χορὸς τῷ εἰς ὕψος ἀναδάντι τοῦ σταυροῦ, κάκειθεν αἰχμαλωτίσαντι τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ Σατανᾶ, λύτρον δεδωκότι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀντὶ πολλῶν. Οὕτω γὰρ κηρύξας αἰχμαλώτοις ἀφροσιν, ἐλυτρώσατο πάντας ἐκ τῆς ματαίας αὐτῶν ἀναστροφῆς· ἔλκει δὲ καὶ τοὺς ἀπειθοῦντας ἔσθ' ὅτε διὰ νόσου καὶ περιστάσεων· πολλοὶ δὲ καὶ δι' ὀραμάτων ἦλθον εἰς τὸ « κατασκηνοῦσαι παρὰ τῷ Ἰησοῦ. »

Στ. γα'. « Ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ σώζειν » ἐστὶν, σωτηρίαν διδοὺς αἰώνιον. Λέγει γοῦν, « Σώζων οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ. » Διὸ παρέχει διεξόδους δι' ὧν τις ἐξέρχεται διὰ μετανοίας, τοῦ τῇ ἁμαρτίᾳ παρεπομένου θανάτου. Καὶ ὁ διάβολος γὰρ οὕτως ὠνόμασται ἐν τῷ, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας· » παρέχει δὲ « τὰς διεξόδους τοῦ θανάτου » τῷ ὑψωθέντι ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ θανάτου· κεφαλὰ δὲ ἐχθρῶν, » ἢ οἱ ἀρχόντες,

« Ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ σώζειν » ἐστὶν, σωτηρίαν διδοὺς αἰώνιον. Λέγει γοῦν, « Σώζων οὐκ ἔστιν πάρεξ ἐμοῦ. » Διὸ παρέχει διεξόδους δι' ὧν τις ἐξέρχεται διὰ μετανοίας, τοῦ τῇ ἁμαρτίᾳ παρεπομένου θανάτου. Καὶ ὁ διάβολος γὰρ οὕτως ὠνόμασται ἐν τῷ, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας· » παρέχει δὲ « τὰς διεξόδους τοῦ θανάτου » τῷ ὑψωθέντι ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ θανάτου· κεφαλὰ δὲ ἐχθρῶν, » ἢ οἱ ἀρχόντες,

« quod viriditatem » habet haud secus ac si plantarum vita viveret. Poteris etiam aliter « medlos cleros » interpretari. Juxta Leviticum ⁴¹ die propitiationis duo hirci adducebantur ad tabernaculum testamenti, deinde sortitione facta, alter quidem ad altare ducebatur Deo immolandus, alter vero, super quem venerat sors emissarii, in desertum dimittebatur. Qui figuræ erant boni et mali. Inter hæc cuique dijudicandum est; bonum, ut Deo offeratur; malum, ut ad illum (diabolum) dimittatur qui malo gaudet, a quo etiam malum initium sumpsit. Ita enim pennas habebis deargentatas et viriditatem auri in lumbis tuis.

Vers. 15. Discretionem factam reges nive « dealbentur » necesse est « in Selmon, » hoc est, nivibus sternantur. Nivibus autem designantur virtutes, quæ fluente suam mentem irrigant, cupiditatumque ardores restinguunt. Nam nec in illo ⁴², « Lavabis me et super nivem dealbabor, » usurpatur vox illa proprio sensu, cum ad exprimendum purificatæ mentis candorem non sufficiat. Eadem valent et in isto loco ⁴³: « Et si fuerint peccata vestra ut coccinum, sicut nivem dealbabo; » et in illo ⁴⁴: « Mundati sunt Nazaræi super nivem. » Selmon interpretantur « umbram partis. » Reges igitur isti, apostoli, licet prius Judaizerint, legem quæ nil præter umbram servantes, non ideo ad umbram partis pertinent; nam partem spiritualem habebant, et facti umbræ experimento, Pauli ad exemplar dicentis ⁴⁵: « Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus. » Nec inepte diceret, Christi discipulos cum pars eis esset in cælis, juxta illud: « Qui dignos fecit nos in partem sortis sanctorum in lumine »; hanc partem nondum fuisse consecutos; quamvis enim in cælis conversationem haberent ⁴⁶, super terram adhuc ambulabant, ex parte cognoscentes, et ex parte prophetantes ⁴⁷, et pignus Spiritus de causa magna assequitur qui hac in umbra nive

Vers. 19. His vocibus celebrat sanctorum chorus Dominum in altum crucis ascendentem, indeque captivantem homines tyrannide Satanæ oppressos, animamque suam dantem redemptionis pretium pro multis ⁴⁸. Ita enim denuntians captivis remissionem, redemit omnes a vana eorum conversatione; trahit etiam ad se vel non credentes per morbos aliasque rationes: multi etiam per miracula eo deducti sunt ut cum Jesu « inhabitarent. »

Vers. 21. « Deus noster, Deus salvos facienti, » salutem dat æternam. Dicit igitur ⁴⁹: « Salvator non est præter me. » Exitus idcirco præbet, quibus per penitentiam mortem effugias quam peccato meritis es. Nam mors vocatur diabolus in illo: « Deglutivit mors confortata. » « Exitus mortis » præbet iis qui de portis mortis assurgunt. « Capita inimicorum » aut principes indicant, aut principatum: priori

⁴¹ Levit. xvi, 7. ⁴² Psal. l, 9. ⁴³ Isa. i, 18. ⁴⁴ Thren. iv, 7. ⁴⁵ Philip. iii, 5. ⁴⁶ Col. i, 12. ⁴⁷ Philipp. iii, 20. ⁴⁸ I Cor. xiii, 9. ⁴⁹ II Cor. i, 22. ⁵⁰ Matth. xx, 28. ⁵¹ Isa. xlv, 21.

(12') Forte legendum τοῦ ἀποπομπαίου. Ερ:τ.

enim sensu usurpatur vere caput in hoc: « A capite principum gentium; » et posteriori in illo ²²: « Vias tuas in caput tuum dedi; » et rursus: « Manus tuæ super caput tuum; » utrumque forte innuit illud: « Immisisti in capita iniquorum mortem. » Beneficiis suis hortabatur eos Deus ut vitam peccatis misere deditam immutarent; inimici autem cum essent illi propter delicta, « perambulabant in delictis suis. »

VERS. 25. Hæc habet alius: « Videri » dicit Psalinista quæ non nisi cogitatione complectimur: non enim perspicies oculorum acie « ingressus Dei. »

VERS. 26. Psallentes eos vocat, qui se ad vitam agendam recte informant. Juvenculas autem tympanistras animas quæ his in terris membra sua mortificant, et « mortificationem Jesu in corpore suo semper circumferunt ²³. » Psallentes istos prævenerunt qui juxta doctrinam « principes » dicuntur, quia vitam recte constituendo principatum tenuerunt. « In medio juvenularum » præ primis sunt apostoli; quæ ideo juvenulæ dicuntur quod eis tympanizandi ministerium, hoc est, membra in terris mortificandi, demandatum est.

VERS. 29. « Manda virtuti tuæ, » ut ad nos accedens hominum infirmitatem solvat, « et a templo tuo » appareat illa qua confirmatur propter nos natum esse Emmanuel. Hac enim virtute ²⁴, quæ non alia ac Verbum Dei, ait Deus omnia esse facta, et mandavit, ut eadem diversa crearentur. Sublata infirmitate « offerent reges munera » in spiritualem Jerusalem, nempe in Ecclesiam. Reges aut illi sunt quos « discrevit cœlestis » in hæreditate sua, qui suos ad veritatem adducunt, ut Petrus fratrem suum Andream, et Philippum Nathanael, et apostolus quisque discipulos suos; aut fideles omnes indicant, juxta illud ²⁵: « Et utinam regnetis, ut et nos vobiscum regnemus, » quorum dona et animi affectus, et sermones, et opera ad laudandum Deum apta.

VERS. 30. Symmachus dicit: « Propter templum tuum quod super Jerusalem, » ita ut jam non cum his verbis cohæreat illud: « Offerent tibi munera. » « Propter templum, » ait, assumptus es a nobis, et super omnem principatum, et potestatem, et virtutem sedes: nam Jerusalem vocat urbem quæ sursum est, quæ et libera a Paulo appellatur ²⁶. Rogant igitur per affinitatem qua cum templo conjungitur, ut concessa gratia confirmetur, et per priinitias jam acceptorum munerum ut massam farinæ consequantur.

VERS. 31. Feræ calami dicuntur qui falsam doctrinam profitentur; ad quos pertinet illa prophætia: « Væ scribentibus malitiam. »

VERS. 32. Indicatur per Ægyptum omnis terra quæ Pharaoni illi sagaci inserviebat, et per Æthio-

η τὰ ἡγεμονικά· ὡς ἐν τῷ, « Ἀπὸ κεφαλῆς ἁρβύτων ἐθνῶν· » τὸ δὲ ἡγεμονικόν, ἐν τῷ, « Τὰς ὁδοὺς αὐτῶν ἔδωκα εἰς κεφαλὰς αὐτῶν· » καὶ τῷ, « εἰ χεῖρές σου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου· » ἀμφοτέρω δὲ ἰσχυροὶ τὸ, « Ἐβάλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. » Εὐεργετοῦντος Θεοῦ ὅπως μελίσσιν ἐστὶ πονηρῶς περιγραφείσης τῆς καθ' ἁμαρτίαν ζωῆς. Ἐχθροὶ δὲ οὕτως ὄντες ἐκ τοῦ πλημμελεῖν « διαπορεύονται ἐν πλημμελείαις αὐτῶν. »

Στ. κ'. Ἐτερος ἔφη· Θεωρίας τὰς νοήσεις ἐκείσεν· Θεοῦ γὰρ πορεῖαι δι' ὕψους οὐ καταλαμβάνονται.

Στ. κς'. Ψάλλοντας, τοὺς τὸν πρακτικὸν κατορθοῦντας βίον λεκτέον. Νεανίδας δὲ τυμπανιστρίδας, τὰς νεκρωσάσας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, « καὶ τὴν νεκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι αὐτῶν περιφερούσας ψυχῆς. » Τοῦτους τοὺς ψάλλοντας προέφθασαν οἱ κατὰ διδασκαλίαν « ἄρχοντες, » τῷ καὶ αὐτοὺς ἀπὸ πρακτικῆς ἀρετῆς ἤρχομαι. Ἀλλὰ καὶ « ἐν μέσῳ νεανίδων » εἰσὶν ἀπόστολοι τῶν διὰ τὸ ἀρχὴν ἔχειν τοῦ τυμπανίζειν, τοῦτέστι νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς νεανίδων εἰρημέκων.

Στ. κθ'. Ἐντεταται τῇ δυνάμει σου, « ὡς ἐν ἐπιδημήσασα λύση τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν « ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου » παραγενομένη, δι' ἧς ἐνδυναμοῦται τὸ ἡμῶν ἕνεκα τεχθῆναι τὸν Ἐμμανουήλ. Ταύτη γὰρ καὶ εἶπεν ὁ Θεός, οὕση λόγῳ Θεοῦ, γεννηθῆναι τὰ πάντα, καὶ ἐνετετατατο, ἵνα κτισθῶσι διάφορα. Αὐθείσης δὲ τῆς ἀσθενείας « οἱ βασιλεῖς ὄψονται δῶρα » ἐπὶ τὴν πνευματικὴν Ἰερουσαλήμ, ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ βασιλεῖς, ἢ οὐκ « δειστέλειν ὁ Ἰουδανός » ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, οἱ τοὺς ἐξ αὐτῶν προσάγουσιν ὠφελθόντας, ὡς ὁ Πέτρος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ πάντες τοὺς ἑαυτῶν μαθητάς· ἤγουν οἱ πιστοί, κατὰ τὸ· « Καὶ ὑψελόν γε καὶ ἐθασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν· » ὡν τὰ δῶρα, νοήματα, καὶ λόγοι, καὶ ἔργα ἐπαινετά.

Στ. λ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος ἔφη· « Διὰ τὸν ναὸν σου τὸν ἐπάνω τῆς Ἰερουσαλήμ, » ὡς ἄλλην ὑπάρχειν ἀρχὴν, τὸ, « Σοὶ ὄψουσι δῶρα. » « Διὰ τὸν ναὸν » δὲ φησιν, ἐξ ἡμῶν ἀνεληφας, καὶ ἐκάθισας ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως. Ἰερουσαλήμ γὰρ τὴν ἄνω πόλιν καλεῖ, ἦτις κατὰ Παῦλον ἐλευθέρα ἐστίν. Αἰτοῦσιν οὖν διὰ τὴν συγγένειαν τὴν πρὸς τὸν ναὸν, τὴν δεδομένην βεβαιωθῆναι χάριν, καὶ διὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δοθείσης δωρεᾶς ἀπολαῦσαι τὸ φύραμα.

Στ. λα'. Νοήσεις καὶ θηρία καλάμου τοὺς τὴν ψεῦδῶνυμον πρεσβεύοντας γνώσιν· περὶ ὧν λόγοις ἐν τῇ προφητείᾳ τὴν, « Οὐαὶ τοῖς γράφουσι πονηρίαν. »

Στ. λβ'. Δηλωθεῖ δ' ἂν διὰ τῆς Αἰγύπτου, ἢ πᾶσα γῆ ἧς ἐξῆρχεν ὁ νοητὸς Φαραώ, διὰ δὲ τῆς

²² Ezech. xvi, 43. ²³ II Cor. iv, 10. ²⁴ I Cor. i, 18. ²⁵ I Cor. iv, 8. ²⁶ Gal. iv, 26.

Αἰθιοπίας, τὸ σκοτεινὸν τῶν ἐν ἀμαρτίαις ψυχῶν. **Καὶ ἐτέρωθι** γάρ φησι· « Καὶ ἰσοῦ ἀλλόφυλοι καὶ **Τύρος** καὶ λαὸς τῶν **Αἰθιοπῶν**, οὗτοι ἐγενήθησαν ἐκεῖ, » ὁῦλον ὡς ἐν τῇ πνευματικῇ Σιών. Καὶ **Σοφονίας** δὲ λέγει· « Τότε μετατρέψω ἐπὶ λαοὺς γλώσσαν, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγῶν ἑνα. Ἐκ περάτων ποταμῶν **Αἰθιοπίας** ὀσσοῦσι θυσίας μοι. » Ὅτι γε μὴν **Αἰθιοπία** πάντα τὰ ἔθνη δηλοῖ, παρίστησιν ἢ διὰ μετανοίας λέγουσα νόμφη· « **Μέλαινά** εἰμι καὶ καλή· » μέλαινα μὲν καὶ δυσειδής διὰ τὴν εἰδωλοαφραδίαν καὶ τὴν κακίαν τὴν πρακτικὴν· καλή δὲ διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀναχώρησιν. Ὑπῆρξε δὲ αὐτῇ φωτεινῇ γενέσθαι προφθασάση χεῖρα Θεῷ· ὡς τοὺς ὀρῶντας αὐτὴν, σὺν τῷ εὐεργετήσαντι λέγει· « **Τίς** αὐτῇ ἢ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη; »

Στ. λς'. Εὐχαριστοὺς γινομένουσιν ἔργῳ καὶ λόγῳ, δοξάζειν δεῖ τὸν Θεὸν ὑμῖνοις καὶ θεολογίαις, ἵνα τὴν « μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ » θυνηθῆτε χωρῆσαι ὀρῶντες Θεὸν, τῷ καρδίαν ἔχειν καθαρὰν. Τοῦτο γάρ **Ἰσραὴλ**. Ἡ γὰρ ὑπερφυῆς Θεοῦ γνῶσις ἐν μεγάλοις τὸ πρέπον ἔχουσα σύνεστι μόνῳ τῷ ἁγιασμῶν ἔχοντι καὶ εἰρήνῃ.

PSALMUS LXVIII.

Στ. α'. Ὡς ἐξ ἐνὸς δὲ προσώπου λεγομένων μέχρι τέλους εἰρημῷ χρῆ λαβεῖν τὴν διάνοιαν τοῦ ἐξ ἀμαρτωλῶν καὶ ἀπίστων ἡμᾶς ἀλλοιώσαντος. Ἀλλὰ καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκ περιτομῆς, ἠλλοιώθησαν κατὰ τὸ πνεῦμα ζῶντες τοῦ νόμου. ἠλλοιώνται δὲ καὶ ὅσοι πρὸς τὸ χεῖρον ἐτρέπησαν· ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀλλοίωσιν, κατὰ τὸ, « Καὶ ἡμεῖς ἀλλαγόμεθα, » δηλουμένου τούτου διὰ τὸ πάθος οὐ μέμνηται· ὅ τῷ θανάτῳ ἀκολουθήσαντος ἐπηκολούθησε καὶ τὸ πάντας ἐγείρεσθαι.

Στ. β'. Ὡς ἐξ ἡμῶν δὲ τὰ πλεῖστα τοῦ ψαλμοῦ φησιν ὁ Σωτὴρ, φέρων ἡμῶν τὰς ἀσθενείας, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυκόμενος. Οὐδὲ γὰρ ἀμαρτίας ἐποίησεν ὑπὲρ ὧν ἐξομολογείται, ὡσπερ οἱ βασιλεῖς ὑπὲρ ἡμαρτηκῶτων δεόμενοι· συνηγοροῦντες γὰρ ἐκαίνοις, εἰς ἑαυτοὺς ἀναλαμβάνουσι τὰ λεγόμενα. Καὶ οἱ ἅγιοι δὲ περὶ ἐτέρων λέγοντες, φασίν· « Ἠμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν. Πόθῳ (13) μᾶλλον ὁ Σωτὴρ ὑπερβαλλοῦσα κηδεμονία πρὸς τὸν παράκλητον ὑπὲρ ὅλου γέγονε τοῦ κόσμου τῶν αἰτουμένων ὡς Θεὸς χορηγὸς ὑπάρχων. Αἶρει γοῦν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ ἄφρειν ἀμαρτιῶν ὀρέγει τοῖς προσερχομένοις. Ἐπεὶ οὖν οὐ δι' ἑαυτὸν ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν ἦλθεν εἰς θάνατον, « Καταιγίς με, φησιν, εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης κατεπόντισεν, » τὸν πειρασμὸν καταιγίδα καλῶν, ὡς ἐν τῷ· « Καταιγίς δι' ἐρήμου διέλιθοι· » καὶ τὸ, « Προσεδεχόμεν τὸν σώζοντα ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ ἀπὸ καταιγίδος. » Πῶς οὖν ὡς αὐθαίρετως ἀναδεξάμενος τὸν θάνατον εἶπεν, « Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ; » Ἐπειδὴ μὴ νόσφ' μηδὲ τινι τοιοῦτῳ, σταυρῷ δὲ τὸν

A pram animæ peccatis obscuratæ. Nam et alias dictum est ¹⁷: « Ecce alienigenæ et Tyrus et populus Æthiopum, hi fuerunt illic, nempe in Sion spirituali. Sophonias quoque dicit ¹⁸: « Tunc convertiam super populos linguam, ut invocent omnes nomen Domini, et serviant ei sub jugo uno. De finibus fluminum Æthiopiæ afferent victimas mihi. » Quod autem Æthiopiæ gentes omnes designet, probat sponsa per pœnitentiam dicens ¹⁹: « Nigra sum et formosa: » nigra quidem et deformis, utpote idolorum cultu et pravus moribus deturpata; pulchra vero, quod saniora jam esset amplexa. Porrigens autem manum Deo, adeo illuminata est, ut, qui videbant eam cum sponso, dicerent ²⁰: « Quæ est ista quæ ascendit dealbata? »

B **VERS. 36.** Gratos igitur vos et operibus et sermone exhibentes, extollatis oportet Deum hymnis et benedictionibus, ut « magnificentiam ejus » celebrare possitis videntes Deum, quod in mundo corde estis: nam hoc Israel. Mirabilis enim Dei scientia in magnis decorem retinens, non nisi qui sanctitatem habent et pacem non adest.

VERS. 1. In omnibus illis, quæ hic unius persona proferuntur, mentem agnosce Dei nos a peccatorum infideliumque erroribus avocantis. Commutantur etiam qui ex circumcissione credunt, juxta legis spiritum viventes. Commutati sunt quoque qui ad malum defecerunt: imo commutatio quædam mortuis existit, juxta illud ²¹: « Et nos immutabimur: » quod propter passionem Christus perficiet, quam eodem in loco Apostolus memorat; nam cui mors inservit, competit et potestas mortuos omnes suscitandi.

VERS. 2. Ut ex persona nostra profert Salvator pleraque hujus psalmi effata, infirmitates nostras portans, et pro nobis doloribus objectus. Non enim peccata fecit quæ confiteretur, sicut Regis amici qui pro peccatoribus deprecantur. Nam hi peccatorum causam commendantes cuncta de semetipsis confiteri videntur. Ita scilicet pro aliis deprecantes dicunt viri sancti: « Peccavimus, iniqua egimus, deliquimus. » Amore, imo supereminenti sollicitudine in patronum factus est Salvator pro universo mundo, omnia largiens Deus quæcunque rogantur. Tollit igitur peccata mundi, et remissionem peccatorum concedit accedentibus ad se. Cum idcirco non propter semetipsum, sed pro nobis mortem adierit, « Tempestas, » ait, « demersit me in altitudinem maris, » tempestatis nomine tentationem appellans, uti in illo: « Tempestas per desertum transiit; » nec aliter sonat illud ²²: « Expectabam eum qui me salvum faceret a pusillanimitate et tempestate. » Qua igitur ratione dicit, haud secus ac si libenti animo mortem adiret: « Nemo tollit

¹⁷ Psal. LXXXVI, 4. ¹⁸ Soph. III, 9. ¹⁹ Cant. I, 4. ²⁰ Cant. III, 6. ²¹ I Cor. xv, 52. ²² Psal. LIV, 9.

(13) Legendum, ut mihi videtur, πόσῳ; nec sic tamen sententiæ satis accedet luminis. Εἰδῆτ.

animam meam a me, sed ego pono eam a meipso⁶³. Quod non morbo, aut hujuscemodi quopiam casu, sed crucis supplicio interiit; illud autem libenti animo pertulit, ac tempestatem nomine vocat.

VERS. 4. Quam surdos se præbuerint Judæi exprimit hoc. « laboravi clamans. » Monet etiam ne die ac nocte orantes defatigemur. Consentit cum illo: « Cum clamore valido⁶⁴. » Adjicit etiam spe in Deum unice intentus: « Defecerunt oculi mei, » oculi scilicet cordis. Gratis autem oderunt et persecuti sunt virum tanta præstantem, quanta Salvator omne genus infirmitatis inter Judæos sanans, et mortuos suscitans, propter quæ omnibus admirationi erat eorum civitas. Solet Scriptura hyperbolis uti, et per exaggerationem dicit, « super capillos capitis mei. » Si quæ non rapuerat exsolvit, nos utique redemit, nomina expediendo quæ nobis ipsis dissolvenda erant.

VERS. 6. Ita Paulus etiam haud immerito paesionem Christi insipientiam vocat, et crucem ejus infirmitatem⁶⁵: « quia quod infirmum est Dei, fortius est hominibus, et quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. » Novit Deus qui ipsius sunt⁶⁶, quandoquidem quosdam elegit quos Dei notitia dignos judicavit: insipientia illa digna quæ a Deo cognosceretur, magnum quid et altissimum indicat. Non fugiebat sane Deum insipientia illa qua « semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, et usque ad mortem se humilians⁶⁷, » nam ipsius judicio facta est. « Verbum enim crucis, » ait Apostolus⁶⁸, « pereuntibus quidem stultitia, iis autem qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est: nam placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere eos qui credunt; » licet enim Græcis stultitia essent hæc, alto de consilio perfecta sunt. Symmachus scribit: « Tu scis imperitiam meam; » nam humanæ malitiæ cum imperitus adhuc esset, pulchram hanc imperitiam a Patre sciri dicit. Si fuissent mihi delicta propter quæ crucifigerer, non fessellissent te. At non fuerunt: gratis odio me habentes persecuti sunt me, et falsis testibus in me constitutis, exegerunt a me quæ non rapueram. Hæc præsertim dicit Patris de sententia peccata nostra assumens, juxta illud⁶⁹: « Ipse pertulit peccata nostra et pro nobis passus est, » etc. Scriptum est etiam de eo: « Factus est pro nobis maledictum⁷⁰. »

Non est peccator cujus insipientia et delicta a Deo sciuntur, cum ipse coram Deo maneat, non permanentibus una iniquitatibus ante oculos ejus. Haud multum differt insipientia ab ignorantia, qua ad plures dicit: « Nunquam novi vos⁷¹, » et qua se

Α θάνατον υπέμεινεν, και τούτον έκουσίως υπέστη, και καταγίδα τούτον έκάλεσεν.

Στ. δ'. Παραστατικόν δὲ τῆς τῶν Ἰουδαίων κωφώσεως, τὸ ἐν κραυγῇ κοπιᾶν αὐτόν. Ἐμφανίαι εἶναι και τὸ μὴ δεῖν ἀπαγορεύειν νυκτὸς και ἡμέρας εὐχόμενον. Συμφώνως τῷ, « Μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς. » Καὶ ὁ πᾶσαν δὲ τὴν προσδοκίαν τείνας εἰθεὸν εἶποι ἂν τὸ, « Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοὶ μου, » ὅσον ὡς οἱ τῆς καρδίας. Μάτην δὲ διώκεται και μεσεῖται ὁ τῶν ταῦτα ποιούντων συνεργητικὸς ὡς ὁ Σωτὴρ πᾶν εἶδος ἀσθενείας ἐν Ἰουδαίῳ ἰώμενος, και νεκροὺς ἐγειρων, δι' ἃ περιβλεπτος ἡ τούτων ἐγένετο πόλις. Τῷ γε μὴν ὑπερβολικῶ τρόπῳ χρητίζεται συνήθως και ἡ Γραφή ὡς νῦν, « ὑπὲρ τὰς τρίχας » εἰπούσα « τῆς κεφαλῆς μου. » εἰ δὲ και ἀπέδωκεν ἢ μὴ ἤρπασεν, ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο, ἐξαλείψαν τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ὅπερ ἀποτινύειν ἠναγκαζόμεθα.

Στ. ε'. Οὕτως και ὁ Παῦλος ἀνεγκλήτως τοῦ Χριστοῦ τὸ πάθος, και ἀσθένειαν τὸν σταυρόν· « ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· και τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ και ἔγνω Κύριος θύτας αὐτοῦ, ἐπειπερ ἐξαίρετοί τινὲς εἰσιν οἱ τῆς Θεοῦ γνώσεως ἠξιωμένοι· και ἡ ἀφροσύνη αὐτοῦ λεγομένη, ἀξία τῆς γνώσεως τυγχάνουσα τοῦ Θεοῦ, μέγα τιμὴ και βαθὺν εἶχε λόγον. Τὴν δοκούσαν γὰρ ἀφροσύνην, καθ' ἣν « ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν δούλου λαβὼν, και μέχρι θανάτου παρελθὼν, οὐκ ἠγνόησεν ὁ Θεός· αὐτοῦ γὰρ κρίσει γεγένηται. » Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ, « κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῶν δύναμις Θεοῦ ἐστίν· εὐδόκησε » γὰρ « ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς πιστεύοντας. » εἰ γὰρ και Ἑλλήσιν εἰδοὺς μωρία, κατὰ λόγους γεῶν ἐτελεῖτο βαθεῖς. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « τὴν ἀπειρίαν μου, » ἐξέδωκεν· τῆς γὰρ ἐν ἀνθρώποις κακίας ἀπειρος ὢν, τὴν καλὴν ταύτην ἀπειρίαν ἀνατίθει τῇ γνώσει τῇ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ και ἦσαν πλημμέλειαι δι' ἃς ἐσταυρώθη, οὐκ ἂν σε τὸν ταῦτα εἰδὸτα διέλαθον. Ἀλλ' οὐκ ἦσαν· δωρεᾶς ἄρα με μούσωντες ἐδίωκον, και ψευδομαρτυρίας συστάντες κατ' ἐμοῦ ἐξέπραττον ἢ οὐκ ἤρπασα. Καὶ ἄλλως δὲ ὡς κατὰ γνώμην τοῦ Πατρὸς τὰς ἡμετέρας ἀναλαβὼν ἀμαρτίας ταῦτ' ἤρπασεν, κατὰ τὸ, « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, και περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, » και τὰ ἐπὶ τούτοις. Γέγραπται δὲ και ὅτι « Κατὰρα γέγονε ὑπὲρ ἡμῶν. »

Οὐδεὶς γε μὴν ἀμαρτωλὸς ἔχει γνωσκομένην ἀπὸ Θεοῦ ἀφροσύνην ἢ πλημμέλειαν, ἐπεὶ πρόσθεν αὐτοῦ μενούσης οὐ διαμένων (14) τῶν παρανόμων ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ· οὐ μακρὰν δὲ ἀφροσύνην τῆς ἀγνοίας, καθ' ἣν λέγει πρὸς τινὰς, « Οὐδέποτε

⁶³ Joan. x, 18.

⁶⁴ Hebr. v, 7.

⁶⁵ I Cor. i, 25.

⁶⁶ II Tim. ii, 19.

⁶⁷ Philipp. ii, 7.

⁶⁸ I Cor. i, 18, 21

⁶⁹ Isa. liii, 4.

⁷⁰ Gal. iii, 13.

⁷¹ Matth. vii, 23.

(14) Sic. Dijudicent doctiores. EDIT.

ἔγνω ὑμᾶς, » καὶ καθ' ἣν οὐκ εἶδέναι λέγει τὴν Α
ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν τῆς κρίσεως. Εὐσεβῶς οὖν
τούτων νοσημένον, καὶ τὴν ἀφροσύνην οὕτω νοση-
μεν· καὶ γὰρ διδάσκαλος τελείαν ἔχων ἐπιστήμην,
διὰ συγκαταβάσεων τοῖς εἰσαγομένοις ταῦτα φαίνεται
γινώσκων, ὧν εἰσιν ἐκεῖνοι χωρητικοί· τρόπον τινὰ
συνομοιοῦμενος αὐτοῖς, τὴν τοιαύτην συγκατάβασιν
ἀπεδέξατο πῶς ἀγνοίαν, πῶς καὶ ἀφροσύνην, ὑπάρ-
χουσαν· ἐπεὶ τοίνυν καὶ « Ἰησοῦς πλοῦσις ὧν » ἐν
σοφίᾳ, « ἐπτώχευσεν δι' ἡμᾶς, » ὡς μὴ σοφία δοκεῖν,
ἔσχεν ἀφροσύνην δι' ἧς ἐπλουτίσθημεν ἐν παντὶ λόγῳ
καὶ πάσῃ γνώσει, καταλλήλως δεῖ καὶ τὰς πλημ-
μελείας νοεῖν. Εἰ δέ τις προσκόπτει, σκοπεῖτω τὰ
χείρῳ δοκοῦντα τούτων εἰρημένα περὶ Θεοῦ, λήθην,
μεταμέλειαν, θυμὸν, ὀργήν, καὶ τὰ τοιαῦτα (15).

Στ. ε'. Ταύτην δὲ τὴν ῥῆσιν καὶ ὁ τὸν Χριστὸν
ἔχων ἐν αὐτῷ Παῦλος ἐξέθετο λέγων· « Ἐκαστος
ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ γὰρ
ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρσεν, καθάπερ γέγραπται·
Οἱ ὄνειδισμοὶ τῶν ὄνειδίζοντων σε ἐπέπεσαν ἐπ'
ἐμέ. »

Στ. ια'. Εἶποι δ' ἂν τις· Μὴ φάγου καὶ οἰνοπότου
δόξαν ἠγάγατο παρὰ τοῖς κακοῦθεσιν; Πρὸς δ' ῥη-
τέον ὡς οὐκ ἀεὶ τοῦτο ἐπραττεν, οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ
μαθηταί, ἀλλ' ἠνίκα πρὸς ἐστίασιν ἐκαλοῦντο τοῦ
ὠφελῆσαι χάριν καὶ ποιῆσαι σημεῖα. Καὶ δηλοῦσιν
οἱ εὐαγγελισταὶ τὰ ἐν τοῖς τοιοῦτοις γενόμενα θαύ-
ματα· σπανίως δὲ καλούμενος ἄπειρ πρὸς τὰ συμ-
πόσια. Τοίνυν ἠρῶντες οἱ διαβάλλοντες τούτους
ἐχρῶντο τοῖς λόγοις, τὸν λοιπὸν τῆς αὐτοῦ διαίτης
ἀγνοοῦντες καιρὸν. Πλὴν ἀρκεῖτω πρὸς ἀπόδειξιν ἢ
ἐν τεσσαράκοντα αὐτοῦ ἡμέραις συνεχῆς καὶ ἀδιάκ-
πος γενομένη νηστεία (16). Καὶ ἐπειδὴ τῆς ἐξ
ἀλόγων παθῶν ἐπάρεως κωλυτικὴ ἐστὶν ἡ νηστεία,
« Συνέκαμψα, φησὶν, ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχὴν μου. »
Σύνηθες δὲ τοῖς φαύλοις ὄνειδίζειν τοῖς ἀγαθοῖς δι'
ὅς ἔχουσι καλοκαγαθίας· « Βδέλυγμα γὰρ ἀμαρτωλῶ
θεοσέβεια. » Ὁ δὲ σάκκος αἰνιττεται τὴν σκληρὰν
καὶ κατωτικὴν δαίτην ἣν ἔσχε περὶ ἡμῶν ἐξομολο-
γούμενος. Τινὲς δὲ διὰ τούτου δηλοῦσθαί φασιν ὅ
ἀνελιφε σῶμα.

Στ. ιβ'. Ὑπάκουσον, φησὶν, εἰς καιρὸν διὰ τὸ πολὺ
σου ἔλεος τὴν ἀληθεῖα σωτηρίαν παρέχων τοῖς ὑπὲρ
ῶν ἀξιῶ. Τοῦτο δὲ ποιήσεις ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντα
« σώσας » διὰ τῆς ἀναστάσεως· ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἀνα-
δέχομαι ζῶν τε καὶ σωτηρίαν. Ἡ δὲ κατὰ Θεὸν σω-
τηρία « ἐν ἀληθείᾳ, » τυπικῆς οὐσης τῆς ὑπ' ἱατρῶν
καὶ στρατηγῶν σωτηρίας. Εἰ καὶ ἄλλοτε τοίνυν ἐφη-
σεν ἐν ἐμοὶ εὐδόκησας, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους δεῖ-
ξον τὴν εὐδοκίαν σου, ὑπὲρ αὐτῶν με ἀναστήσας.
Σὺν ἐμοὶ γὰρ ζωποιοιθήσονται οἱ δι' ἀμαρτίας νεκροί.
Ταῦτα μυσταγωγῶν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὁ Θεὸς
πλοῦσις ὧν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ ἀγάπην

nescire dicit et « diem » et « horam » iudicii ⁷². Quam
cum benigne intelligamus, insipientiam quoque
eadem ratione interpretabimur. Nam magister per-
fectam habens scientiam se ad sensum nostrum
accommodat, eademque discere videtur quorum ipsi
capaces sumus : quodam igitur modo nobis assimi-
latus, ita se humiliavit Christus ut nunc insipien-
tem, nunc ignarum se profiteretur. Quando igitur
« Jesus, dives cum esset » in sapientia, « egenus
factus est propter nos ⁷³, » et latente sapientia, in-
sipientiam habuit qua nos ditesceremus in omni
verbo et in omni scientia, eadem nos de ejus de-
lictis sentiamus necesse est. Quod si quis hoc im-
pugnaverit, recordetur quot et quanta vitia Deo
tribuantur in Scriptura, oblivio, consiliorum muta-
tio, furor, ira, et cætera istiusce generis.

VERS. 10. Hoc effatum explicat ille Paulus qui
Christum in semetipso habebat, dicens : « Unus-
quisque nostrum proximo suo placeat in bonum.
Etenim Christus non sibi placuit, sed, sicut scri-
ptum est : Improperia impropertantium tibi ceci-
derunt super me ⁷⁴. »

VERS. 11. Dicit forte quis : Nonne homo edax et
potor habebatur apud malos ? Ad quod responden-
dum, non sæpius conviviis ipsum aut discipulos ejus
interfuisse, sed aliquoties invitatos non renuisse,
quippe qui beneficia et miracula exhibere destina-
rent. Narrant evangelistæ hac ratione patrata mi-
racula. At nonnisi rarissime convivio interfuit.
Quod autem cernentes calumniatores ejus, tali-
bus sermonibus eum increpaverunt, haud secus ac
si luxuriæ deditus viveret. Hos ut confutemus suf-
ficiat jejunium illud memoravisse quo quadraginta
diebus continuo et sine ulla intermissione jejuna-
vit. Et cum jejunium prohibeat ne indomitis cupi-
ditatibus extollamur, « incurravi, » inquit, « in
jejunio animam meam. » Solent scelerati homines
viris honestis virtutes exprobrare quibus ornantur.
Nam « execratio peccatori cultura Dei ⁷⁵. » Sac-
cus vitam duram exprimit et miseram qua vixit de
nobis confessus. Contendunt quidam per saccum
corpus indicari quod induit.

VERS. 14. Exaudi, inquit, tempore opportuno ;
propter multitudinem misericordiæ tuæ iis veram
salutem præbe, pro quibus precor. Hoc autem per-
ficiet eum « salvum » faciendo per resurrectionem,
qui pro illis mortuus est : nam pro vobis suscipio
vitam et salutem. Non est salus « in veritate » nisi
quam Deus operatur, typice modo salvamur a me-
dicis et ducibus. Licet igitur alias profitearis tibi in
me bene complacuisse, tempore passionis ostende
quantum tibi placeam, suscitando me pro homini-
bus. Nam mecum convivificabuntur qui peccatis
mortui sunt. Quæ mysteria docens ait Apostolus :

⁷² Matth. xiv, 36. ⁷³ II Cor. viii, 9. ⁷⁴ Rom. xv, 2, 3. ⁷⁵ Eccli. i, 32.

(15) Macte pulchram et curiosam explanationem
dicit Evangelii Matth. xxiv, 36 ! quam quidem expri-
tare naviter videtur S. Cyrillus. Sed et alibi in-
terdum agnovimus Dilymum a suo populari Cyrillo

in sacris Exegesibus expressum.

(16) Habet hæc ad litteram Cyrillus comm. ad
hunc eundem ps., vers. eodem.

« Deus qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo ⁷⁶. »

VERS. 15. Ne luto infligamur orat, hoc est ne corpori cupiditatibus nostris infligamur. Lutum forte et peccata nostra in corpus suum assumpsit, ut eas auferret. Orat etiam ut a tentationibus nos « eruamur; » nam cum ipso superamus profunda aquarum. « In eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari ⁷⁷. » In profunda ista delabuntur qui non fortiter tentationes superant, nec alius est præter Deum qui nos eruat. Ad quem dicit etiam : « De profundis clamavi ad te, Domine ⁷⁸; » et cætera etiam pro nobis postulat. Nihil enim eorum quæ alios lædunt, timet ipse. Quod si igitur ante mortem tribuletur et angatur, nostri causa præcipue hæc mala tulit, necnon ut probaret se verum hominem exstitisse.

VERS. 17. Clementiam Dei in homines invocat pro quibus precatur : nam peccata eorum solvit. Eadem etiam de causa « multitudinem miserationum » velut pro omnibus rogat; nam missus est « non ut iudicaret mundum, sed ut salvaretur mundus per ipsum ⁷⁹. » Suavem dicit esse misericordiam Dei ut supplicia quæque deprecetur; nam punitur homines ait Deus : « Non parcat oculus meus super eum, et non miseror ejus ⁸⁰. » Puerum se vocat, quod homo factus sit : significat etiam eadem vox Filium, nam per omnia nobis similis « absque peccato ⁸¹, » et formam servi accipiens ⁸², et affectus bonos quicumque hominibus innati sunt, induens, hæc habet. Redimitur autem anima ejus, quando ab inferis evadat, et animas redimat ibi captivas. Quod non convenit animæ ratione destitutæ et omni propria subsistentia; nam redimi non potest anima nisi ratione prædita sit. Dies autem animam ejus redimi et animas quasunque sibi comparaverit : ita enim homo Dei dicitur sanctus. Sic etiam sit unus spiritus cum eo anima quæ Deo adhæret ⁸³. Redimit quidem animam tradens pro anima quam suscepit, uti etiam corpus pro corpore, ut omnino homo pro homine detur. Quos ut ipse suscitans eruat, precatur, ut inimici confundantur et diabolus cui imperium mortis. Isti te non fugiant, inquit, cum « in conspectu tuo » sint; nisi forte tribulationes eos opprimi indicent pro quibus missus est. Docet nos his verbis quantum nobis pepererit Deus, dum proprio Filio suo non peperit. Per « opprobrium » et « miseriam » significavit crucem.

VERS. 21. Per allegoriam dicitur Jesus opprobrium et miseriam expectavisse ut pro mundo passus, peccatum ipsius tolleret. Non fuit inter homines secundum carnem Israelitas vocatos, qui cum eo mori vellet; qua de causa contristatus

A ἦν ἡγάπησεν ἡμᾶς, νεκρούς ὄντας διὰ παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας τῷ Χριστῷ συνεζωοποίησεν. »

Στ. ε'. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἐμπαγγῆναι πηλῶ ὑπὲρ ἡμῶν εὐχεται, ἵνα μὴ διὰ παθῶν ἐμπαγγῶμεν τῷ σώματι. Πηλὸν δὲ ἴσως καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνέλαβεν ἐπὶ τὸ σαυτοῦ σῶμα, ὅπως ταύτας ἀνέλη. « Ψυθῆσαι » δὲ καὶ τῶν πειρασμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀξιοί· σὺν αὐτῷ γὰρ νικῶμεν τῶν ὑδάτων τὰ βάθη · « Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτός, πειραθείς, δύναται τοὺς πειραζομένοις βοηθῆσαι. » Εἰς δὲ τὰ βάθη ταῦτα κίπτουσι αἱ μὴ γενναῖως τοὺς πειρασμοὺς ὑπομένοντες, θεοῦ μόνου βουμένους. Πρὸς δὲ καὶ φησιν, « Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε, » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις δὲ ὑπὲρ ἡμῶν αἰτεῖ. Οὐδὲν γὰρ αὐτὸν φοβεῖ τῶν ἄλλως βλάπτόντων· κἂν ἐκθλίβηται τίνων πρὸ θανάτου καὶ ἀδημονῆ, ἡμῶν μὲν ἕνεκα προηγουμένως, μάλιστα δὲ ἵνα καὶ ἄνθρωπος δειχθῆ γενόμενος ἀληθῶς, ἀναδέχεται ταῦτα τὰ πάθη.

Στ. ιζ'. Τὴν τοῦ Θεοῦ δὲ χρηστότητα ἐπὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν ἀξιοί γενέσθαι παρακαλεῖ· λύσει γὰρ αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας. Διὸ καὶ « πλῆθος οἰκτιρῶν » ὡς ὑπὲρ πάντων αἰτεῖ· οὐ γὰρ ἐπὶ « τὸ κρῖναι τὸν κόσμον, ἀλλὰ σῶσαι » ἐπέμφθη. Τὸ δὲ χρηστὸν τῷ ἔλεμ προσέθηκεν πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ κολαστικοῦ τῷ γούν κολάζοντι φησιν ὁ Θεός· « Οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμὸς σου ἐπ' αὐτῷ, οὐδ' οὐ μὴ ἐλεήσεις αὐτόν. » Παῖδα δὲ διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκάλεσεν ἑαυτόν· εἰ καὶ τὸν Υἱὸν ἡ λέξις δηλοῖ. Ὁμοιωθεὶς γὰρ ἡμῖν « χωρὶς ἁμαρτίας, » καὶ μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ τὰ φυσικὰ ἡμῶν καὶ ἀδιάβλητα οἰκειωσάμενος πάθη, ταῦτά φησιν. Ἐλυτροῦτο δὲ αὐτοῦ ἡ ψυχὴ μὴ ἐν βῆθου κατεχομένη, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκεῖ λυτρομένη. Ὅπερ ὡς ἂν εἶποι τις περὶ ἀλόγου ψυχῆς οὐσης ἀνυποσπίτου καθ' ἑαυτήν· ἀλλὰ καὶ λυτροῦσθαι λογικῆς ἐστὶ ψυχῆς δυνατόν. Λέγοις δὲ ψυχῆν αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν οἰκωθεῖσαν αὐτῷ ὡς ἄνθρωπος Θεοῦ ὁ ἄγιος λέγεται. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ κολληθεῖσα ψυχὴ καὶ ἐν πνεύμα μετ' αὐτοῦ γενομένη ἦν. Καὶ λυτροῦται διδοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἦν ἀνέληφεν· ὡς καὶ τὸ σῶμα ὑπὲρ σώματος, ἐν ὅλως ἄνθρωπος ὑπὲρ ἀνθρώπου δοθῆ. Οὓς δι' ἐκτοῦ βουθῆναι ζητεῖ διὰ τῆς ἀναστάσεως, ὅπως οἱ ἐχθροὶ καταλυθῶσι, καὶ ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου διάβολος. Οὓς οὐκ ἄγνωστis, φησιν, « ἐνώπιόν σου » τυγχάνοντας· εἰ μὴ δὲ θλίψεις τὸ καταπονέσθαι τοὺς ὑπὲρ ὧν ἀπεστάλην. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων τὴν ὑπὲρ ἡμῶν φειδῶ τοῦ Θεοῦ, δι' ἣν οὐκ ἐφείσατο τῷ ἰδίῳ Υἱοῦ. Διὰ δὲ « τοῦ ὀνειδισμοῦ » καὶ « τῆς ταιπωρίας » ἐδέλωσε τὸν σταυρόν.

Στ. κα'. Πρὸς δὲ ἀλληγορίαν, τοῦ Ἰησοῦ προσδοκῶντος ὀνειδισμόν καὶ ταιπωρίαν, ἵνα ὑπὲρ τοῦ κόσμου παθῶν ἀρη τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ. Οὐδεὶς τῶν κατὰ σάρκα Ἰσραηλιτῶν συναποθανεῖν ἠθέλησεν αὐτῷ, ἵνα συλλυπηθῆ περιλυτῶν ἔχων τὴν ψυχὴν

⁷⁶ Ephes. II, 4, 5. ⁷⁷ Hebr. II, 18. ⁷⁸ Psal. CXXIX, 1. ⁷⁹ Joan. III, 17. ⁸⁰ Ezech. VII, 4. ⁸¹ Hebr. IV, 15. ⁸² Philipp. II, 7. ⁸³ I Cor. VI, 17.

Εως θανάτου· οὐδὲ παρεκάλεσεν αὐτόν, συγκαταθέ-
μενος ταῖς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ προφητεῖαις. Τὸ
δὲ ἐναντίον, χολή καὶ βῆξ ὁ καρπὸς αὐτῶν ἐγεγόνει,
μὴ τηρησάντων τὴν ἐξ ἀρχῆς φυτεῖαν ἣν ὁ θεὸς
ἐφύτευσεν, τὴν Ἰουδαϊκὴν πληθὺν ἀμπελον καρποφό-
ρον πᾶσαν ἀληθινήν. Στραφεῖσα δὲ εἰς πικριαν,
ἐγένετο ἀμπελος ἄλλοτρια. » Εἰρηται γοῦν περὶ αὐ-
τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀνοήτων γεγενημένων· « Ἐκ γὰρ
ἀμπελοῦ Σοδόμων ἡ ἀμπελος αὐτῶν· καὶ κληματι-
αὐτῶν ἐκ Γομόρρας· σταφυλὴ αὐτῶν σταφυλὴ χαλῆς,
βότρυς πικρίας αὐτῆς· θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐ-
τῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνάτονος. » Ταύτην τὴν τῆς
σταφυλῆς χολὴν, καὶ τῆς πικρίας τὸν βότρυον προσ-
ήγαγον αὐτῷ πότον, καίτοι διψῶντι τὴν αὐτῶν σω-
τηριαν· οἶνον γὰρ παράβασις, βῆξ· πληθὺν ἐπὶ
κλήπει τῶν ἐθνῶν εὐρίσκειται συλλυπούμενος καὶ πα-
ρακαλῶν. Φασὶ γοῦν· « Εἰ συναπεθάνομεν, καὶ συζη-
σομεν » καὶ, « Σύμφυτοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ γεγόνα-
μεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐσόμεθα. »

Στ. κζ'. Τὰ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀναλαβὼν εἰς
τὸ σῶμα τραύματα, διὰ τὸ ταύτας ἰάσασθαι. Ἄ δὴ
πεπόνθαμεν ὑπὸ ληστῶν ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱε-
ρουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, κέκληχεν ἴδια τραύματα. Ἄλ-
γηθὸνα δὲ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς ἀμαρτάνομεν,
ἔχει. Εἰ δὲ καὶ διωγμὸν κατ' αὐτοῦ προσθήσομεν,
προσθήκην ἀλγηθόνων ποιούμεν τῷ μηκέτι ὑπὲρ
ἀμαρτιῶν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ διωκόντων αὐτὸν
ἀλγεῖν.

Στ. κθ'. Ὅτι γὰρ οἱ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἔχοντες
θεοῦ ζῶσιν, δηλοῖ τό· Ἀὐτὴ ἡ ζωὴ σου, καὶ ἡ
μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, ἀγαπᾶν σε Κύριον τὸν
θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου·
καὶ τό· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. »
Βίβλος δὲ ἐν ἧ ὁ οὕτως ζῶντες ἐγγράφονται, ἡ
θεοῦ γνῶσις· ἐστὶν γινώσκοντος τοὺς ὄντας αὐτοῦ·
ὧ ἔπεται τοὺς ἀναξίους ἐξαλείφασθαι τῆς αὐτοῦ
μνήμης.

Στ. λδ'. Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ λύων τοὺς πεπεδημέ-
νους, καὶ ἐξάγων ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου
φυλακῆς.

Στ. λζ'. Οἱ τε πάλαι λεγόμενοι προφῆται καὶ θεο-
φιλεῖς ἄνδρες, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ὑπηρεταὶ καὶ διά-
κονοὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

PSALMUS LXIX.

Στ. α'. Σωτηρία δὲ παντὸς μετανοοῦντος ἡ ὧν
ἐπελάθειτο μνήμη. Μνησθήσονται γὰρ καὶ ἐπιστρα-
φήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς·
ἀγαθοῦ γὰρ μνήμη τέλος ἐπιστροφῆς. Πάντες γὰρ
κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ γεγονότες, ἐννοίας
ἔχουσι ἐσπαρμένας περὶ θεοῦ· κἂν ἐξ ἀμελείας τῆς
ἀμαρτίης, μετανοῶν ἀναμνησθεταὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οὐ
κατὰ φύσιν ἔχει τὴν ἐννοίαν.

Στ. γ'. Ἠγεῖται δὲ τῆς ἀμαρτίας ἀναισθησία κα-
λῶν. Διὸ σὺν ἡδονῇ καὶ παρῆρησι πολλὰκις πράττε-
ται τὸ κακόν, κατὰ τό· « Ὅν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ
αὐτῶν. » Πρὸς οὗς ἡ προφητεῖα φησὶν· « Αἰσχύνθητε
ἀπὸ καυχῆσεως ὑμῶν. Φέρεῖ γὰρ ψόγον τε καὶ ἀπ-

A est, animam tristem habens usque ad mortem. Nec
fuit qui eum consolaretur, per prophetas de ipsius
morte edoctus. Quin imo, fel et acetum fructus
tulerunt : non servaverunt plantationem quam prin-
cipio Deus plantavit, Judaicam « vitem fructiferam
omnem veram ; conversa autem in amaritudinem,
vitis aliena facta est⁶⁶. » Habentur hæc de inimicis
ipsis quasi ratione destitutis. « Etenim ex vite So-
domorum vitis eorum, et palmes eorum ex Go-
morra ; uva eorum, uva fellis ; botrus amaritudi-
nis eis : furor draconum vinum eorum, et furor
aspidium insanabilis⁶⁸. » Hoc felle uvæ, et botro
amaritudinis potaverunt eum, salutem ipsorum
sitientem : nam corruptio vini acetum. Non inveni-
tur nisi in vocatione gentium qui simul contrista-
retur et consolaretur ; dicunt itaque : « Si
comportui sumus, et convivemus⁶⁹ ; » et : Complantati
mortis ejus facti, simul et resurrectionis erimus⁶⁷. »

VERS. 27. Vulneribus scilicet affectum est corpus
ejus propter peccata nostra, ut ea sanaret. Vul-
nera proprio nomine vocantur ea quibus a latroni-
bus percussi sumus de Jerusalem ad Jericho iter
facientes ; hic autem dicit « dolore » propter pec-
cata nostra permotum fuisse. Quod si eum etiam
persequimur « super dolorem » addemus, quod jam
non pro peccatoribus tantum, sed pro perseque-
tibus eum doleat.

VERS. 29. Eos vivere qui virtutibus et Dei scien-
tia ornantur, docet illud : « Hæc est vita tua, et
longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum
tuum ex toto corde et tota mente tua⁶⁶ ; » et illud :
« Qui credit in me habet vitam æternam⁶⁸. » Li-
ber in quo hi viventes scribuntur, scientia Dei est
cognoscentis eos qui ipsius sunt : unde consequi-
tur impios ex memoria ejus deleri.

VERS. 34. Ipse enim est qui compeditos solvit, et
vinclos educit e vinculis, et e domo custodiæ.

VERS. 37. Illi scilicet qui olim prophetæ vocaban-
tur et pii homines, et qui postea ministri et docto-
res Evangelii exstiterunt.

VERS. 1. Salus homini poenitenti memoria eorum
quæ oblitus fuerat ; nam recordabuntur et ad Deum
convertentur omnes fines terræ ; memoria enim
boni, finis conversionis. Nam omnes ad imaginem
et similitudinem Dei facti, notitiam Dei habent na-
tura animo insitam ; etiam si quis per negligentiam
peccaverit, ubi poenitentiam agit, bonum recorda-
tur cujus sensum innatum habet.

VERS. 3. Peccare videtur qui bonum non sentit.
Et hac de causa sæpius libenti et libera mente pec-
cant, juxta illud⁶⁹ : « Quorum gloria in confusione
ipsorum. » Ad quos prophetia dicit : « Erubescite a
gloriatione vestra. Affert enim reprehensionem et

⁶⁶ Jerem. II, 21. ⁶⁷ Deut. XXXII, 32. ⁶⁸ II Tim. II, 11. ⁶⁹ Rom. VI, 5. ⁶⁶ Deut. XXX, 30. ⁶⁷ I Cor. III, 36. ⁶⁸ Philipp. III, 19.

ruinam : » nam erubescences continuo a malo abstinent, et bonum consequenter faciunt. Qui, inimici cum sint, ut revertantur orat, eorum memores quæ sunt operati : nam « quæsierunt animam meam, » a facinorosis et cædibus abhorrentem quibus indulgebant, et a defectione qua a Deo defecerant. Rogat etiam ipsorum utilitati inserviens ut a mala via avertantur, et de consilio confundantur quo eum seduci voluerant, dicentes : « Euge ; » hoc est, captabimus te fugientem a nobis. Notandum est hic nocendi voluntatem illis competere ; sed malum opere non perficiunt, nisi Deus hoc eis concesserit.

Vers. 5. Hoc salutare non aliud præter Christum, qui nobis æternæ salutis auctor, et « hoc salutare videbit omnis caro⁹¹. »

PSALMUS LXX.

Vers. 1. Qui sperat in Deo, non confundetur in æternum, eademque ratione fallit mox spes eum qui in alio quopiam confidit ; nam : « Fidens in divitiis, hic cadet⁹². » Ita : « Nolite confidere in principibus, et in filiis hominum, quibus non est salus⁹³. » Ita etiam : « Maledictus homo qui spem habet in homine ; benedictus homo qui fidit in Domino, et erit Dominus spes ejus⁹⁴. » De spe autem illa scriptum est⁹⁵ : « Regenerasti nos in spem vivam ; » quam qui habet, ait, non confundetur in æternum. « In justitia eruitur, » qui a peccato abstinet, et in sapientia qui illam sectatur. Dices forte illum rogare ut ab injustis eruatur ; nec dedecret hoc viros, qui juxta inscriptionem aliorum causa in captivitate abducti fuerant, et ideo haud immerito libertatem rogarent. At justitia quoque vocatur vita virtutibus ornata, et injustitia omne peccatum opere perfectum. Orat igitur ut ex injustitia in justitia eruatur ; quam qui diligit animam suam odio habet. Quod autem omnes virtutes justitia designet, docet illud : « Qui ambulat in justitia⁹⁶, » irreprehensibilis ; omnem vero malitiam injustitiam dici, indicat illud⁹⁷ : « Injustitiam odio habui, et abominatus sum ; » et rursus illud : « Sanguis Jesu Christi emundet nos ab omni injustitia⁹⁸. » Eandem vocem adhibebit, quicunque legis umbram voluerit deserere, ut justitiam Dei habeat per fidem in Jesum Christum, et non justitiam suam quæ ex lege est.

Vers. 2. Qui possent homines vel creaturis quæ te circumdant tam inferiores clamores edere tibi exaudiendos ? At tu, utpote bonus, te infirmitati nostræ accommodans, « inclina aures tuas ad me de salute rogantem.

Vers. 6. Possunt hæc ad omnes referri : nam nisi Deus servaret et foveret in utero conceptum, non subsisteret utique, vitæ omnino exsors. — Proprio non spirituali sensu intelligenda illa, « ex utero ; » spiritualis enim loco non conveniret. Nam scriptum est et Samuelem ante cognovisse Deum, quando pie a teneris unguiculis educatus sit. Dicit

ώλειαν » αἰσχυνθέντες γὰρ πεπαύσονται τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀκολούθως ποιήσουσιν. Οὕς καὶ νῦν ἐχθροὺς ὄντας ἐντραπήναι προσεύχεται, μνησθέντες ἃ διεπράξαντο. « Ἐζήτησαν, » γὰρ « μου τὴν ψυχὴν, » ἢ πλημμελεῖν ὁμοίως ἢ ἀποκτεῖναι μὴ συντρέχουσαν αὐτοῖς εἰς ἀπόστασιν, καθ' ἣν ἐκτός εἰσι τοῦ Θεοῦ. Τοῦ δὲ κατὰ κακίαν δρόμου ἀποστραφῆναι, διὰ τὸ συμφέρον αὐτοῖς ἐξαιτεῖ, καὶ μὴν αἰσχυνθῆναι ἐφ' οἷς ἐβουλήθησαν καὶ αὐτὸν γίνεσθαι κακὸν, λέγοντες : « Εὐγε, » τούτέστι, κρατήσομέν σου φεύγοντος ἀφ' ἡμῶν. Ὅρα δὲ ὅτι μέχρι τοῦ βουληθῆναι κακῶσαι δύναμιν ἔχουσιν, τὴν βλάβην οὐ δρώντες, εἰ μὴ Θεὸς αὐτοῖς παραδῶ.

Στ. ε'. Τοῦτο δὲ τὸ σωτήριόν ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ὃ αἴτιος αὐτοῖς αἰωνίου σωτηρίας, ὧν τοῦτο « τὸ σωτήριον ἔσται πᾶσα σὰρξ. »

B

Στ. α'. Ὁ ἔχων εἰς Θεὸν ἐλπίδα μέχρι τοῦ παντός αἰῶνος οὐ κατασχύνεται, καθάπερ ὁ ἐπὶ τι πεποιθὼς ἕτερον ἦν ἢ κατὰ τῆς ἐλπίδος ἐκπέση. « Ὁ πεποιθὼς » γὰρ « ἐπὶ πλούτῳ, » φησὶν, « οὗτος πεσεῖται » καὶ, « Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἐστὶ σωτηρία. » Καὶ, « Ἐπικατάρατος ὃς ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἀνθρώπων· εὐλογημένος δὲ ὁ ἀνθρώπος ὃς πέποιθεν ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐστὶν Κύριος ἐλπίς αὐτοῦ. » περὶ ἧς γέγραπται, « Ἀναγεγεννημένοι εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, » ἦν ὁ ἔχων, φησὶν, οὐ κατασχυνθεὶ εἰς τὸν αἰῶνα. « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ δὲ ῥύεται τις, μὴ δὲν ἀδικῶν, ἐν τε σοφίᾳ πάλιν ὁ ταύτην ποθῶν. Αἰτοῖτο δ' ἂν καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικούντων ρυσθῆναι· πρέπον γὰρ τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῖς ἐτέροις χάριν αἰχμαλώτοις γεγενημένοις, δικαιοσύνη γὰρ αὐτοῖσι ρυσθῆναι. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ δικαιοσύνη ὠνόμασται, ὡς ἀδικία πᾶσα ἡ ἐν πράξει ἀμαρτία. Ἀξιοὶ τοίνυν ἐκ τῆς ἀδικίας ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ρυσθῆναι· ἦν ὁ ἀγαπῶν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· ὅτι δὲ ἡ καθόλου ἀρετὴ δικαιοσύνη, δηλοῖ τὸ, « Ὁ πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, » ἀμωμος· καὶ τὸ πᾶσαν κακίαν ἀδικίαν εἶναι, τὸ, « Ἀδικίαν ἐμίσησεν καὶ ἐβδελυξάμενος. » καὶ τὸ, « Αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρίσει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. » Ἐρεῖ τὴν φωνὴν καὶ ὁ τὴν τοῦ νόμου σκίαν ὑπερβῆναι βουλόμενος, ἵνα οὐχ ἡ Θεοῦ δικαιοσύνην, πιστεύσας εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ μὴ δικαιοσύνην ἴδιαν τὴν ἐκ τοῦ νόμου.

C

D

Στ. β'. Πῶς δ' ἂν οἱ ἄνθρωποι, τοσοῦτον καὶ τῶν περὶ σὲ κτισμάτων λειπόμενοι, βοηθῶν ἀφείναι τῶν σῶν ἀκοῶν ἐφικνουμένην δύναμει ; ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τρόπος συγκαταβάσεως « κλίνον τὸ οὖς σου πρὸς με » περὶ σωτηρίας δεόμενον.

Στ. γ'. Δύναται ἐπὶ πάντων ἀρμόζειν· εἰ μὴ γὰρ Θεοῦ δύναμις ἐφρούρει καὶ ἐφύλαττεν τὸ κατὰ γαστρός κτιστόμενον, οὐκ ἂν συνέστη, οὐκ ἂν μετέσχεν ζωῆς. — Σωματικῶς οὐ νοητέον τὸ « ἐκ γαστρὸς »· οὐ γὰρ ἅμα τῷ τόπῳ τὸ λογικὸν ἐνεργεῖ· γέγραπται γὰρ καὶ τὸν Σαμουὴλ « πρὶν γυνῶαι τὸν θέν, » καὶ τοι θεοσεβῶς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνήκτο· λέγει δὲ καὶ

⁹¹ Isa. xl, 5 ; Luc. iii, 6. ⁹² Prov. xi, 28. ⁹³ Psal. cxlv, 2, 3. ⁹⁴ Jerem. xvii, 5, 7. ⁹⁵ I Pet. i, 3. ⁹⁶ Psal. xxxiii, 15. ⁹⁷ Psal. cxviii, 163. ⁹⁸ I Joan. i, 7.

Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, « Καὶ πάντα τὰ παῖδια ὄσα μεθ' ἡμῶν σήμερον, ἃ οὐκ οἶδεν ἀγαθὸν ἢ κακόν, εἰσελεύσεται εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. » Πῶς οὖν τηρικᾶδε θεὸν εἰδώς ὁ λέγων, ἐπαστρῖζετο προαιρετικῶς ἐπ' αὐτῷ; Λέγει τοίνυν, ὡς ἀνέθηκά σοι τὴν ἀρχὴν τοῦ νοεῖν τε καὶ ἐνεργεῖν· ἀφ' οὗ νοῶ σε μόνον εἰδώς. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν εἴποι τις ἀπὸ κακίας μετανοεῖν, ἀλλ' ὁ μείνας ἐξ ἀρχῆς ἐν Θεῷ, λέγων καθάπερ Ἰώβ· « Εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἐφαγον μόνος, καὶ ὄφρανοῖς οὐ μεταδέδωκα, εἰ μὴ ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ὠδήγουν αὐτοὺς καὶ ἐξέτρεφον, ὡς πατήρ, » δῆλον, ἐξ οὗπερ ἤρξατο λογικῶς ἐνεργεῖν· ὡςπερ οἱ λέγοντες· « Εἰ ἐπελαθόμεθα τοῦ ὀνόματός σου· εἰ διεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον, » ἀφ' οὗ φρονεῖν ἤρξαντο δηλαδὴ. Ἀρμόττει δ' ἂν καὶ τῷ ἐκ θείας διδασκαλίας καὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος γεννωμένῳ, καταλλήλως τῇ γεννήσει ταύτῃ γαστρὸς καὶ κοιλίας νοουμένων ἀφ' ὧν γεννηθεὶς νοητῶς προελήλυθεν.

etiam Moyses in deserto : « Et omnis parvulus junior quicumque non novit hodie bonum vel malum, hi introibunt in terram promissionis. » Quae igitur ratione asserit hic pius homo se ultro in Deo fuisse confirmatum? Haec habere sibi videtur : Ex quo ratione fruor, te unice novi ; tu mihi et cogitandi et operandi principium fuisti. Quod usurpare nequit qui fuerit per poenitentiam a malo revocatus, sed ille tantum hoc contendit qui usque Deo adhæserit, et cum Job dicit : « Quod si et buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, si non de ventre matris meae dux eis eram, et enutriebam ut pater, » ex quo scilicet rationis ad præcepta vitam instruere possum. Nec dedecet hic sermo eos qui ita loquuntur : « Si oblitus sum nomen Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad deum alienum. » Ex quo sane ratione uti cœperunt. Nec inepte hæc de viro interpretaberis per divinam disciplinam ex aqua et Spiritu genito ; aquam et spiritum venter uterusque significarent e quibus spiritualiter genitus in lucem prodiiit.

Στ. ζ'. « Βδύλυγμα γὰρ ἀμαρτωλῶν θεοσέβεια. » Καὶ φάσκουσιν οἱ τοιοῦτοι· « Δῆσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. » Διὸ « τοῖς πολλοῖς » ἔφη, ταυτέστι φαύλοις τε καὶ Ἰουδαίοις, ἐξ ὧν ἀβλαβῆ με διατηρεῖς. Διὸ συμφώνως ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὅσπερ περικαθάρματα τοῦ κόσμου καὶ πάντων γεγενῆσθαι περιψήμα » τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν. » καὶ τὸ, « Δοκῶ γὰρ ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους. » καὶ τὸ, « Θέατρον τῷ κόσμῳ ἐγενήθημεν. » τοιοῦτον καὶ τὸ τοῖς ἀμαρτωλοῖς εἰρημένον ὑπὸ Θεοῦ· « Καὶ ἔσται ὑμῖν Ἰεζεκιήλ εἰς τέρας. » ὡσαύτως φησὶν ὁ προφήτης διὰ τὰ συμβολικῶς μάλιστα γινόμενα παρ' αὐτοῦ, οἷον τὸ, ἐπὶ τῷ σάσδε κατακαθῆναι τοῦτον ἡμέρας ἐπὶ πλευροῦ δεξιῦ, καὶ τόσας πάλιν ἐπὶ εὐωνύμου· καὶ τῶν τριῶν τοῦ σώματος ξύρησιν. Εἰ δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς ἐδόκουν τοιοῦτοι, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τῷ θεῷ λαῷ σοφοὶ τε ἦσαν καὶ δίκαιοι· πολλοῖς δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ διὰ τὸν σταυρὸν ἔδοξε τέρας.

VERS. 7. « Nam execratio peccatori cultura Dei ». Dicunt qui ita sentiunt : « Justum in vincula conjiciemus quia molestus nobis » ; « qua de causa « multis » ait se prodigium esse factum, hoc est, hominibus gregariis et vilibus, adversus quos tu me incolumem tueris. Item sonat illud Apostoli : « Tanquam purgamenta mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc » ; et illud : « Nos stulti propter Christum » ; et rursus : « Puto enim quod Deus nos apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos » ; et rursus : « Spectaculum facti sumus mundo ». Nec alia ratione dicit Deus peccatoribus : « Eritque Ezechiel vobis in portentum, » uti habet propheta, cum toties ejus moribus ventura innuerit. Ita enim dormiit Ezechiel per quadraginta dies super latus dextrum, et per totidem rursus super sinistrum ; ita barbam et caput suum tonsit. At licet multis tales visi sint, Deo tamen et divinæ plebi sapientes erant et justi : Salvator quoque propter crucem multis prodigium factus est.

Στ. ι'. Εἰ γὰρ Χριστὸς ὁ λέγων, ἔπεται τῶν, « Εἰ ἐχθρὸς ὠνεῖδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν. » τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἐπὶ τούτων περὶ τοῦ Ἰούδα φησὶν.

VERS. 10. Quod si hæc a Christo dicantur, cum, illis consentient : « Si inimicus exprobfasset, sustinuissem utique » ; nam hoc et quæ infra habentur ad Judam pertinent.

Στ. ιβ'. Σὲ βοηθὸν κτώμενος, οἶδα ὅτι ἐφομαι κατ-αισχυομένους πάντας τοὺς ἐχθροὺς μου.

VERS. 12. Te auxiliante mihi, non ignoro me inimicos pudore affectos visurum.

Στ. ιγ'. Τῶν ἐμῶν αἰσχυομένων ἐχθρῶν, τῷ κατ' ἐμοῦ μάτην ἐσπουδαξάναι, προστίθηναι καὶ νῦν ἐπι-κτικῶς αἰνῶν σε τῇ προλαβούσῃ αἰνέσει, περὶ ἧς ἔφη· « Ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός. » Ἐνδι-έβαλλον δὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ οἱ λέγοντες· « Ὁ Θεὸς ἐγκατέλιπεν αὐτόν. » Μεγίστη γὰρ δηλοῦται κατὰ τοῦ ἐγκαταλείπομένου διαβολῆ. Πρὸς δὲ τὸ, « Ἐγὼ δὲ διαπαντὸς ἐλπικῶ, » φησὶν, δεικνύς ὡς οὐ-

VERS. 14. Confusis inimicis, fracto scilicet inimicorum in me impetu, denuo nunc ad celebrandam victoriam adjiciam ad laudem illam de qua dictum fuerat : « In te cantatio mea semper. » Detrahebant animæ meæ, dicentes : « Deus dereliquit eum. » Nihil est enim quod magis animum dejiciat. Quamobrem autem hic : « Ego autem semper sperabo, » ait, declarans se nunquam esse derelinquendum a

Deut. 1, 39. Job xxxi, 17. Psal. xliiii, 21. Eccli. 1, 32. Sap. 11, 12. I Cor. iv, 13. ibid. 10. ibid. 9. ibid. Ezech. xxiv, 24. Ezech. iv, 6. ibid. 4. ibid. 6. Psal. liv, 13.

Deo, nec sibi quid mali ex his clamoribus accidisse. Nondum rejecta juxta litteram lege, vel sub littera et umbra, introibo secundum vivificantem spiritum, regis potestate potitus. Deus mihi dedit ut justitiam renuerem quæ juxta umbram legis; de qua Paulus scribit: « Secundum justitiam quæ ex lege est conversatus sine querela ¹⁴: » at omnia hæc tenebris circumfusa. Quæ ipsi prius lucra fuerant, detrimenta facta sunt, et omnia ut stercorea existimat « propter eminentem scientiam Dei ¹⁵. » Apud quosdam legimus: « Negotiationes non cognovi; » indicant hæc verba virum divinæ justitiæ memorem, ab omni mundana negotiatione abhorrere propter injustitiam qua plerumque inficitur.

VERS. 19. Quæ altissima et magnalia tunc perfecta sunt, cum Christus ad nos venit: nam Christo ex Virgine nato, clamavit cælestis exercitus multitudo: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, et in hominibus bona voluntas ¹⁶. » Ubi enim hæc bona voluntas ad nos accessit, solutæ sunt super terram omnes discordiæ, et gloria facta est in altissimis, dum ad altissima ascenderent qui fuerant salvati. Nam perfecti cum jam essent, sicut Pater cælestis perfectus est, et summam sanctitatem haberent, Deum habebant in se omnia in omnibus factum. Ait igitur Salvator in Evangeliiis: « Volo, Pater, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam ¹⁷. »

VERS. 20. Quoniam autem his, « De abyssis eduxisti me, » adjecti, « iterum, » consentaneum erit, si modo « abyssus » de profundo calamitatum intelligatur, ad hanc sententiam referre, nempe quod ex hac abysso non semel, auxiliante Deo semper benefacere parato, possimus emergere, notum illud Scripturæ testimonium ¹⁸: « Multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos Dominus. » — Nam benignitate et miseratione sua retrahit Deus de abysso malorum eos qui illis immersi sunt. Cum autem admis. a mala ad inferos deducere videntur, rejectis malis communi hac vita vivificemur oportet. Hæc vero hominum persona profert, tot calamitates, ac tot tribulationes ante adventum Salvatoris perpressorum; at Salvator postea nos vivificavit, animam suam dans redemptionem pro nobis: ita ut fideles vitam æternam adipiscerentur. Ipse etiam ad inferos descendit ut animas propter peccata sua illis in locis demersas reduceret. Quod si igitur abysso res calamitosas indicet, vox « iterum » declarat multis beneficiis fuisse adjectum qui de talibus voraginibus effertur: « Nam multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos

Α δειλιαν ἐγκαταλείπει παρέσχετο χώραν. Καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ φωνῶν τῶν μηδεμίαν βλάβην προστραφέντων ἐξαγγέλλει· παρ' ὅλον δὲ κατὰ τὸ γράμμα τὸν νόμον οὐκ ἐξωσμένον (17) ἐπὶ τῆς λέξεως καὶ τῆς σκιάς, εἰσελεύσονται κατὰ τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα, ἐυνοηστέων βασιλικῶς. Τοῦτο μοι δωδεκάτοσ Θεοῦ τὸ μὴ φροντίζειν τῆς κατὰ σκίαν τοῦ νόμου δικαιοσύνης· περὶ ἧς γράφει Παῦλος, « Κατὰ τὴν ἐν νόμῳ δικαιοσύνην γενόμενος ἀμεμπτος, » πάντα τὰ σκιάσθη. « Ὁ ἦν αὐτοῦ πρότερον κέρδη ἐζημιώσθαι. σκυδάλια τε νομίζειν « διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. » Ἐν τισὶ δὲ γράφεται « πραγματείας, » δηλοῦν τὸ πάσης πόρρω γενέσθαι βιωτικῆς πραγματείας, διὰ τὴν ἀδικίαν τὴν ὡς τὰ πολλὰ παρεπομένην αὐτῇ, τὸν μησθέντα θείας δικαιοσύνης.

B Στ. ιθ'. Ταῦτα δὲ τὰ ὑψηλά καὶ μεγάλα γέγονεν ἐπιδημήσαντος τοῦ Χριστοῦ· τεχθέντος γὰρ ἐκ τῆς Παρθένου, πλήθος οὐρανοῦ στρατιᾶς, « Δόξα, » Ἐλεγον, « ἐν ὑψίστοις Θεῶ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, καὶ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τῆς γὰρ εὐδοκίας ταύτης γεγενημένης, τὰ ἐπὶ γῆς πάντα κατελύθη πολέμια, καὶ δόξα γέγονεν ἐν ὑψίστοις, εἰς τὰ ὑψίστα τῶν σωζόμενων ἀναβαινόντων. Διὰ γὰρ τὸ γεγονέναι τελείους ὡς ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος τελείος ἔστιν, καὶ σχεῖν ἀνεπίβλητον ἀγιότητα, τὸν θεὸν ἔσχον ἐν ἑαυτοῖς πάντα ἐν πᾶσι γινόμενον. Ἐφη γοῦν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις· « Θέλω, Πάτερ, ἵνα ὅπου εἰμι ἐγώ, καὶ οὗτοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν. »

C Στ. κ'. (18) Προσκειμένου τοῦ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγέ με » τοῦ « πάλιν, » εἰ μὲν « ἡ ἀβύσσος » σημαίνοι τὸν ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθοῖς μόνος ἐρημνεύεται ἀκόλουθον ἐκλαβεῖν· ὡς πολλάκις ἔστιν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετοῦντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς Κύριος. » — Ἀγαθότητι γὰρ ὁ Θεὸς ἐπάγων μεταδίδωσιν ἀνιμησάμενος ἐκ βάθους κακῶν τὴν κατενεχθέντα. Ἐπεὶ γὰρ τὰ κακωτικά ἐκταθέντα κατάγειν εἰς ἄδου δοκεῖ, ἀκολούθως καὶ τὸ ταῦτα τέλος ζωοποιεῖν τὴν κοινήν ταύτην ζωήν. Ἐκ προσώπου δὲ ταῦτα λέγει τῆς ἀνθρωπότητος, κακῶν ὄσων πεπραθέντων καὶ θλίψεων πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, μεθ' ἣν ἡμᾶς ἐξωποίησε, δεῦς λύτρον ἀνθ' ἡμῶν τὴν ἰδίαν ψυχὴν· ὥστε τοὺς πιστοὺς ζωὴν ἔχειν αἰώνιον. Καὶ καταδὲς εἰς ἄδου, τοὺς ἐκεῖ γενομένους δι' ἀμαρτίας ἰδίας, ἀνήγαγεν. Εἰ μὲν ἡ ἀβύσσος σημαίνει τὰ περιστατικά, τὸ « πάλιν » δηλοῖ τὸ πολλάκις εὐεργετηθέντα τὸν ἐκ τούτων ἀποφυγεῖν βυθισμόν· « Πολλὰ » γὰρ « αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. » Εἰ δὲ τὸν ἄδην δηλοῖ, πῶς πάλιν ἐκείθεν

¹⁴ Philipp. III, 6. ¹⁵ ibid. 8. ¹⁶ Luc. II, 14. ¹⁷ Joan. XVII, 24. ¹⁸ Psal. XXXIII, 20.

(17) Legit interpres τοῦ νόμου ... ἐξωσμένον.

(18) Locus si quis alius, mendosus, quem, ut sensus elici possit, sic emendari vellim et distinguam: Προσκειμένου τῶ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγέ με, » τοῦ, « πάλιν, » εἰ μὲν ἡ ἀβύσσος σημαίνει ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθῶν, ἀκόλουθον ἐκλαβεῖν,

ὡς πολλάκις ἔστιν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετοῦντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω· Πολλὰ, κ. τ. λ. Quod si hæc verba, μόνος ἐρημνεύεται, expungere non liceat, sententiæ ἁπλῶς prorsus me fugit. Judicent doctiores. EBIT.

ώθη ; « Μία γάρ εις τὸν βίον εισοδός τε καὶ ἔξ-
ος. » Ἔοικεν οὖν πρὸς τὸ ἐζωοποιῆσθαι τὸ ἐξ ἔδου
ἐλθεῖν, εἰρησθαι πάλιν, ὡς ἂν δευτέρως ὄσης
εργασίας.

Στ. κβ'. Καὶ ἄλλως δέ φησι, Μετὰ ψαλτηρίου καὶ
θάβρας ὑμνήσω τὸν μετὰ τὰ κακὰ ζωοποιούντα
ἐδὸν τὸν ἀγιάζοντα τὸν Ἰσραήλ. Δηλοῖ γὰρ τὸν ἀγια-
ζόμενον ἐκ τοῦ ἀγίου Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ λέγειν τινὰς
γίου Θεοῦ. Λέγεται γὰρ καὶ περὶ Χριστοῦ ὡς
Ἐγενήθη ἡμῶν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη καὶ
γιασμός καὶ ἀπολύτρωσις. Ταῦτα γὰρ γίνεται
οἷς κατ' αὐτὰ ποιωθεῖσιν. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ λέγει,
Παρωξύνετε τὸν ἕγιον τοῦ Ἰσραήλ. Ψυχὴν δὲ
υτρούται λογικῆν, τοιαύτην ὑπὲρ αὐτῆς παρασχῶν,
ὡς καὶ ὑπὲρ σωμάτων ὁμοούσιον σῶμα.

PSALMUS LXXI.

Στ. α'. Οὐ γὰρ ἀρμόνται τῷ αἰσθητῷ Σαλομῶνι,
ἐλλὰ τῷ πνευματικῷ καὶ οὕτως εἰρηρικῷ, τούνομα
γὰρ τοῦτο δηλοῖ, ὡς καὶ φησιν· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν
βίδωμι ὑμῖν. » Ἐπεὶ οὐ γέγραφεν ὁ Θεολόγος· Ἀυ-
τὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν » καὶ τό· « Εὐηγγελί-
ζετε εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, εἰρήνην τοῖς ἐγγύς, »
λύσας τὴν ἐχθρὰν τὴν διαιροῦσαν Ἑλληνας ἀπὸ τῶν
Ἑβραίων ὥστε μίαν πόλιν τυστῆναι τῷ ἐκ
Δαυὶδ καὶ Παρθένου κατὰ σάρκα. Τοῦτο γὰρ τὸ, « Βί-
βλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ. »

Στ. β'. Καὶ τῆσδε τοῦ θανάτου κατακρίσεως ὑπὲρ
αὐτῶν χάριτι θανάτου γευσάμενος. Λέγει δὲ λαὸν
μὲν τὸν ἐκ περιτομῆς, « πτωχοῦς » δὲ τοὺς ἐξ ἐθνῶν
διὰ τὴν ἐξ ἀπιστίας καὶ κακίας πενίαν. Λέγει δ' ἂν
καὶ περὶ ὧν τό· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύ-
ματι. »

Στ. γ'. Ταυτὸν τό· « Σὺ εἶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα
κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Τῷ δὲ ἐκ πρὸ τῆς σε-
λήνης, ταυτὸν τὸ, « Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ
μα. »—συμπαρραμενεῖ δὲ τῷ ἡλίῳ ὁ τῆς δικαιοσύνης,
καὶ ἦν ἦνωσεν ἑαυτῷ σάρκα ἐμφυχωμένην ψυχῇ λο-
γικῇ τε καὶ νοερῇ, τὴν ἔνωσιν ἀδιάρητον ἔχουσα.
Ἔστι δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀναλόγως λεγομένης σελήνης
τῷ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἰδρῦσθαι,
συγκειμένην ἐκ πάντων τῶν γενεᾶν ἐχόντων ἀνθρώ-
πων· οὗτοι γὰρ ἔχουσιν ἐκ γενεᾶς καὶ γενεᾶς τὴν
διαδοχὴν. Εἴρηται δὲ καὶ περὶ τῆς ὡς σύμφης Ἐκ-
κλησίας· « Τίς αὕτη ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ
ὡς σελήνη ἐκλεκτῆ; »

Στ. δ'. Ἀλλὰ καὶ ὡσπερ ὕπερ ἀτιος εὐχαρπίας
τῆ γῆ, οὕτω τοῖς πιστοῖς ὁ Σωτὴρ γεννημάτων. Ση-
μαίνει δ' ἂν ὁ μὲν πόκος τὸν Ἰσραήλ, ἡ δὲ γῆ τὰ
ἔθνη· ἐπεὶ πρότερον ἐπὶ πόκον κατῆλθεν, ἐπεὶ
ἐκίθη ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἀπειθείας τοῦ Ἰσραήλ,
πάσης ἐκ τῶν σεαυτῶν ποτισθείσης τῆς γῆς ἐπὶ τῷ
καρπῷ ἐνέγκαι πνευματικούς.

Στ. ε'. Ἐλέγομεν τὴν σελήνην τὴν Ἐκκλησίαν δη-

A Dominus. » Quod si autem inferos, quomodo exinde
iterum reducentur? « Nam unus introitus ad vitam,
idemque exitus ». Innuere videtur vox « iterum »
vivificatam animam, velut altero beneficio, de inferis
deduci.

VERS. 22. Aliis verbis dicit: Cum psalterio et
cithara cantabo Deum qui post mala vivificat, et
Israel sanctificat. Declarat enim nos sancto Deo
sanctificari, quo etiam sensu quidam Dei sancti
esse dicuntur. Scriptum est enim de Christo:
« Factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sancti-
ficatio, et redemptio ». Nam hoc fit illis qui
juxta eum informantur. Dicit etiam alias: « Ad
iracundiam concitatis sanctum Israel ». Animam
redemit Christus rationalem, animam pariter ratione
præditam pro ea tradens, ut et pro corpore corpus
similis substantiæ.

VERS. 1. Non conveniunt hæc ipsi Salomoni, sed
illi qui per Salomonem innuitur et itidem se paci-
ficum gessit (hæc est enim vis nominis), dicit enim:
« Pacem meam do vobis ». De quo etiam scripsit
Theologus: « Ipse enim est pax nostra »; et rur-
sus: « Evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis,
et pacem iis qui prope », inimicitias tollens qui-
bus gentes ab Hebræis dissentiebant, ita ut unus
grex fierent omnes fillo David et Virginis secundum
carnem. Hoc enim indicat illud: « Liber generationis
Jesu Christi filii David ».

VERS. 2. Morte cum omnes damnati essent, beni-
gnius mortem adiit. Populum vocat qui e circumci-
sione, et « pauperes » qui ex gentibus crediderunt,
propter summam paupertatem qua hi infidelitate et
malitia capti laborabant. Eos etiam forte intendit
de quibus illud: « Beati pauperes spiritu ».

VERS. 5. Non aliter sonat illud: « Tu es sacerdos
in æternum secundum ordinem Melchisedech ». Cum
illis « ante lunam » consentit hoc: « Ante sæcu-
lum creavit me ». — Permanebit cum sole » justitiæ
caro quam sibi assumpsit anima ratiocinandi et
intelligendi capaci animatam, cum sibi eam in æter-
num adunxit. Luna innuitur ipsa Ecclesia, sic per
analogiam vocata, quod in ipso et per ipsum sub-
sistat, omnium hominum generationibus constituta:
hi enim successionem habent ex generatione in
generationes. Dicitum est etiam de Ecclesia per
sponsam figurata: « Quæ est ista quæ progreditur
sicut aurora, pulchra ut luna electa »?

VERS. 6. Uti terræ pluvia fons ubertatis, ita fide-
libus Salvator fons bonorum fructuum. Innui forte
vellus Israel, et terra gentes, quando prius in
« vellus descendit, » et postea exinde « super ter-
ram, » propter Israelis incredulitatem stillicidiis
irrigata est omnis terra ad fructus spirituales fe-
rendos.

VERS. 7. Jam statuimus per lunam Ecclesiam

11 Sap. vii, 6. 12 I Cor. i, 30. 13 Isa. i, 4. 14 Joan. xiv, 27. 15 Eph. ii, 14. 16 ibid. 17. 18 Matth. i, 1. 19 Matth. v, 3. 20 Psal. cix, 4. 21 Eccli. xxiv, 44. 22 Cant. vi, 9.

designari. Nam lunam non propria luce, sed spuria a sole mutuata lucet : ita et Ecclesia quandiu super terram est, ex parte cognoscit, nec tota genuino lumine illustratur. At in fine cum sole erit, quando perfecte et facie ad faciem Deum videbit; nam restituetur lunaris Ecclesie constitutio juxta Solem justitie informatæ; fulgebunt sicut sol justii qui complent Ecclesiam in regno Patris sui. Quapropter dicitur ad sponsam : « Quæ est ista quæ progreditur sicut aurora, » hoc est, jam orienti lumine illustrata? Deinde sicut luna plena erit, quando sicut sol omnes stupefaciat.

VERS. 15. Celebrabunt Patrem Christi, ab ipso hac de re instructi, juxta Paulum dicentem : « Gratias ago Deo nio per Jesum Christum ²⁰; » et rursus : « Per ipsum habemus accessum ad Patrem ²¹; » ipse etiam Salvator ait : « Nemo venit ad Patrem nisi per me ²². » Gratias igitur Patri referent de bonis quæ consecuti sunt, hymnos a Filio edocti, et Filio per quem tanta sunt adepti.

VERS. 16. « Summa montium » prophetarum effata; quæ perficiens qui fuerat prædictus, fundamentum in terra factus est.

VERS. 1. Asaph poeta lyricus, et cantorum choro præfectus. — Israel interpretandus videns Deum. Considerantes igitur quem vident, sciunt eum esse bonum et vel gravissimas calamitates ad utilitatem nostram convertere.

VERS. 9. Impietate et morum pravitate peccaverunt, iniquitate, hoc est perversis moribus, « circumamicti, » et simul impietate, de divina providentia præsertim errantes. « Prodit » autem « iniquitas » ex iis qui vitam luxuriosam agunt, per mala opera adeps facta prædictorum consiliorum. Non enim deliberatione cordis tantum malum egerunt, sed et alios perdere voluerunt. Qua de causa, animo male disposito, fallaciter locuti sunt, bona scilicet prædicantes. At dum conviciis divinam providentiam incessabant, neminem fugiebat in terris quam injusta essent ista convicia. Quales sunt qui astrorum affectionibus ea tribuunt quæ divina providentia diriguntur. Qui sidera pro diis habentes, et creaturam creatori antepones, « in cœlum sustulerunt os suum. » Probat autem a sapientibus eos non nisi futilia et nugatoria proferre.

VERS. 10. Impiis superba locutis, revertendi occasionem cepit populus Dei, ad lucidarum doctrinarum contemplationem revocatus, quæ hic dies vocantur. Vox « huc » locum designat quem Deus tenet; uti Moysi dictum est : « Tu autem hic stes inecum ²³. » — Rursus « quomodo scivit, » aiunt, quasi Deus sensibus carens et corporeis membris

²⁰ Rom. 1, 8. ²¹ Ephes 11, 18. ²² Joan. xiv, 6.

(19) Hæc formam αποδόσεως præ se ferunt, cujus decisset πρότασις, nempe : Οἱ μὲν τὸν Ἀσάφ τειού-

λοῦν. Ἡ γὰρ σελήνη νόθον ἐξ ἡλίου δέχεται φῶς, καὶ (μὴ) οὐκοθεν ἔχει· ὡς ἡ Ἐκκλησία ὅσον ἐστὶν ἐπὶ γῆς, ἐκ μέρους γινώσκει, καὶ οὐ γνησίως ὀλη παρτίσται, λήγουσά ποτε ἐσομένη κατὰ τὸν ἥλιον, ὅτε τὸ τέλειον καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἔσθῃ, ὅτι καὶ ἡ σεληνιακὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἀναβρεθήσεται κατὰ τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐσομένης, ἐκλαμψάντων ὡς ὁ ἥλιος τῶν συμπληρούντων τὴν Ἐκκλησίαν δικαίων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αἰῶν. Διὸ λέγεται πρὸς τὴν νύμφην· « Τίς αὕτη ἡ καίπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, » ἀρχὴν φωτισμοῦ ἔχουσα; ἐπὶ ὡς σελήνη πλησιφαῆς ἐσομένη, μεθ' ὃ ὡς ὁ ἥλιος θάμβος ἔσται.

Στ. ιε'. Ὑμνήσουσι τὸν αὐτοῦ Πατέρα, παρ' αὐτοῦ τοῦτο μαθόντες, κατὰ Παῦλον εἰπόντα· « Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » καὶ πάλιν, εἰ· « ὃ τὴν προσαγωγὴν ἐσχέκαμεν πρὸς τὸν Πατέρα, » καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησιν· « Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. » Τοῦτον τοίνυν ὑμνήσουσιν ἐπ' ὅς ἔτυγον ἐξ Υἱοῦ συνυμνοῦντες καὶ τὸν δι' ὃς τοῦτω ἤξιωνται.

Στ. ις'. « Ἄκρα δὲ τούτων τῶν ὁρέων, » αἱ τῶν προαναφωνήσεων, ἐμβάσεις εἰσὶν· ἐπ' ἃ ἑβδόσας ὁ προφητευόμενος στήριγμα γέγονεν ἐν τῇ γῆ.

PSALMUS LXXII.

Στ. α'. (19) Οἱ δὲ μελοποιοὶν καὶ τῶν ᾄδόντων χορὸν διδάσκαλον. — Ἰσραὴλ δὲ ὁρῶν Θεὸν ἐρμηνεύεται. Διὸ καὶ νοοῦντες δὴ ὁρῶσιν, ἴσασιν ὅτι ἀγαθὸς ἐστίν, ἐπὶ συμφέροντι τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγων τὰ δυσχερῆ.

Στ. β'. Ἐνεχόμενοι πρακτικῇ κακίᾳ καὶ ἀσέβει, τὴν ἀδικίαν καθόλου πρακτικῇ οὔσαν κακίαν « περιδέβληται, » καὶ σὺν αὐτῇ τὴν ἀσέβειαν περὶ Θεοῦ προνοίας ἀμαρτάνοντες μάλιστα. « Ἐξέρχεται, » δὲ « ἀδικία » ἐκ τῶν γεννώτων διατρυφῆν, στέαρ εἰρημένων λογισμῶν πρακτικῶς γενομένη. Οὐ γὰρ μέχρι διαθέσεως ἐστήσαντο κακόν, καὶ ἄλλους βλάπτειν ἐθέλοντες. Διὸ μετὰ τὴν διάθεσιν ἀπατηλῶς ἐλάτσαν, ἀγαθὰ δὴθεν ἐπαγγελόμενοι. Βλασφημοῦντες δὲ κατὰ τῆς θείας προνοίας πᾶσιν ἐγκώσθησαν τοῖς ἐν τῇ γῆ, μὴ δικαίως αὐτὴν διαβάλλοντες. Ὅποιαι τινὲς εἰσὶν οἱ τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων ἀνατιθέτες τὰ προαιρέσει γινόμενα. Οἱ καὶ θεοποιοῦντες τὰ ἄστρα, καὶ τὴν κτίσιν παρὰ τῶν κτίσαντα, « εἰς οὐρανὸν ἔθεντο τὸ στόμα αὐτῶν. » Ἄλλ' ὁμοῦς ὑπὸ τῶν σοφῶν διελέγχονται ὡς θνητὰ καὶ ἀνθρώπινα λέγοντες.

Στ. γ'. Τῶν ἀσεβῶν ὑπερήφανα λελαληκότων, ὁ τοῦ Θεοῦ λαὸς ἀφορμὴν ἔσχεν ἐπιστροφῆς, φωτεινὸν ἐθέλων ἀπολαῦσαι θεωριῶν, ἃς « ἡμέρας, » ὁ λόγος καλεῖ· τὸ δὲ ἐνθάδε (20), « ἔνθα ὁ λέγων τοῦτο Θεὸς ὅποιον τὸ λεχθὲν Μωϋσῆι· » Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι μετ' ἐμοῦ. — Καὶ πάλιν τὸ ἐ Πῶς γινώσεται, ὡς τὸ Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αἰσθητικὴν, ἦγουν ὀργανικὴν

²³ Exod. xxxiv, 2.

τοῦ εἶναι λέγουσι, vel quid simile. Εἰσιτ. (20) LXX, ἐνταῦθα.

ἄναμιν, τῶν ἐπὶ γῆς προνοεῖν πραγμάτων ἀδυνα-
τοῦτος διὰ τὴν νόησιν αὐτοῦ τύπου τῶν λεγομέ-
νων ἢ γινομένων μὴ δεχέσθαι. Καίτοι τὸ « Πῶς γινώ-
σκεται, » ὁμολογῶν ἔχει τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν,
ἰγνοουμένου τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως. Μετὰ ταῦτα
ἰὲ καὶ ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγουσιν, εἰπόντες, « Εἰ ἔστι
γνώσις ἐν τῷ Ὑψίστῳ; » Πεπλάνηται δὲ νομίζοντες
αὐτὸν ἔχειν διάθεσιν τὴν κατὰ ποιότητα· Πατὴρ γάρ
σοφίας καὶ ἀληθείας καὶ θείας ἐπιστήμης ἐστίν. Εἰ-
ρηγται γούν, « Θεὸς γνώσεων Κύριος, » καὶ, « Ὁ δι-
δάσκων ἀνθρώπων γνῶσιν, » καὶ, « Κύριος γινώσκει
τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων. »

Στ. ιβ'. Καὶ πῶς ὧν διδάσκει καὶ δίδωσι λείπεται;
Νεμεσητικοῦ δὲ πάθους τὸ θέλειν ἕκαστον τῶν πρὸς
ἀξίαν τυγχάνειν, τοῦ ἀληθῶς σοφοῦ τὴν εὐπραγίαν ἢ
εὐσπραγίαν οὐκ ἐν ἴδονῃ ἢ λυπηροῖς τιθεμένου, ἀλλὰ
τὴν μὲν ἐν ἀρετῆς κτήσει καὶ εὐσεβείας, τὴν δὲ τῆ
τούτων στερήσει· ἐπεὶ τοίνυν ἕκατέροις συμβαίνει
ἀηθῆ (21) τε καὶ λυπηρὰ, οὐκέτι ὡς εὐσεβέσιν ἢ
ἀμαρτωλοῖς, τοῖς μὲν ταῦτα, τοῖς δὲ ἕκείνα συμβαίνει,
ἕπερ διὰ τοῦ προκειμένου κατασκευάζεται. Ὡς ἂν
μὲν τὸ λεχθῆναι τὰ ταράττοντα, λύσις εὐσεθῆς ἔπι-
νευθῆ. Τοιοῦτο ἐν τῷ Μαλαχίᾳ φησὶν ὁ Θεός· « Ἐθα-
ρῦνατε ἐπ' ἐμὲ τοὺς λόγους ὑμῶν· καὶ εἴπατε· Ἐν
τίνι καταλήσασμέν σου; καὶ εἴπατε· Μάταιος δου-
λεύων Θεῷ· καὶ ἰδοὺ μακαρίζομεν ἀλλοστρίους· καὶ
ἀνοικοδομοῦνται πάντες ποιοῦντες ἄνομα· ἀντέστη-
σαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν, οὐδὲν ἡμῶν πλέον ἔχοντων
τῶν δουλευόντων αὐτῷ· καίτοι ἰκέται προπορευό-
μενοι τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Πρὸς δὲ τοὺς ταῦτα
λέγοντας ἐπάγει μεθ' ἑτερα· Εἴπατε πᾶς ποιῶν πο-
νηρὰ, καλὸν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐ-
δόκησεν.

Στ. κγ'. Οὐχ ἀπλῶς δὲ, « Κτηνώδης, » εἶπεν, « ἐγε-
νήθη, » ἀλλὰ « παρὰ σοί. » Ὡς γὰρ πρὸς τὸν Πα-
τέρα τῆς σοφίας καὶ Θεὸν τῆς γνώσεως πᾶν ἀγνοεῖ
γεννητὴν, καὶ Μωϋσῆς γὰρ ἰδὼν τὸν Θεὸν ἔφη· « Ἐγὼ
ἀλογός εἰμι ἱκανὸς πρὸ χθῆς καὶ τρίτης ἀφ' οὗ ἤρξας
λαλεῖν τῷ θεράποντι σου ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσ-
σος ἐγὼ εἰμι, » οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ὁ λογιώτα-
τος, ἀλλ' « ἀφ' οὗ ἤρξας λαλεῖν τῷ θεράποντι σου. »
Πρὶν γὰρ ἀκούσαι θείας φωνῆς δοκεῖ τις λόγιος ὀξύς
τε καὶ μεγαλόφωνος εἶναι. Καὶ Ἀβραὰμ ἔλεγε πρὸς
τὸν Κτιστὴν· « Ἐπεὶ ἠρξάμην λαλεῖν πρὸς τὸν Κύ-
ριον, ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός, » ἕπερ ἠγνοεῖ πρὶν
λαλῆσαι Θεῷ. Τοιοῦτος καὶ ὁ κτηνώδης παρ' αὐτῷ,
μὴ γινώσκων ὁμοίως τὸ προνοοῦντι Θεῷ. « Διαπαντὸς
δὲ μετ' αὐτοῦ, » ὁ διαπαντὸς κατορθῶν ἀρετὴν καὶ
πᾶσαν εὐσέθειαν ἄνευ τινὸς περὶ ταύτης ἀνωμαλίας
ἐν διαλείμμασιν.

Στ. κδ'. Οὐδεὶς διίσταται τοπικῶς τοῦ μὴ ἐν τόπῳ
θεοῦ. Σχέσει δὲ τὸ ἀδικον καὶ πονηρὸν, μακρὰν νοεῖ-
ται τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, ἕπερ ἀπόλλουσιν ὡς καὶ
ὥς τὸ ἐγγίξειν, ἀρετῆς ἀναλήψει, Θεῷ. Ταῦτον

A de rebus providere non posset quæ super terram
sunt, quod verborum rerumque imagines divina
mens suscipere nequit. Attamen illis vocibus,
« Quomodo scivit, » Deum cognoscere omnia confi-
tentur, licet scientiæ hujus ratio eos fugiat. Postea
autem eum eadem nescire contendunt, dicentes :
« Si est scientia in Altissimo. » Erraverunt existi-
mantes Deum juxta qualitatem disponi : nam Pater
sapientiæ et veritatis, et divinæ scientiæ est. Dictus
est ideo Deus « scientiarum Dominus »²⁵; » et : « homi-
nem docens scientiam »²⁶; » et : « Dominus novit
cogitationes hominum »²⁷. »

VERS. 12. Qua autem ratione derelinquitur Deus
ab his quos doctrina sua et donis instruit? Facile
indignantis est, velle ut quisque pro meritis sua
consequatur. At vere sapiens non felicem reputat
qui voluptatibus, et miserum qui calamitatibus abun-
dat; sed hominem beatum aut infelicem existimat,
prout virtutibus et pietate ornatur aut destituitur.
Cum igitur utrisque jucunda et injucunda eveniant,
non hæc quidem peccatoribus, illa vero piis; hoc
enim præsentī isti versui contradiceret. At dum
sermone mentem perturbantia recolunt, liberat eos
pie Deus. Asserit hoc Deus ipse apud Malachiam :
« Ingravastis super me verba vestra, et dixistis :
In quo locuti sumus contra te? Dixistis : Vanus est
qui servit Deo; et nunc nos beatos dicimus alie-
nos; et, ædificantur omnes qui faciunt iniqua : re-
stituerit Deo, et salvi facti sunt; et, quid amplius
nos, quia custodivimus custodias ejus et quia
ambulavimus supplices ante faciem ejus? »²⁸ Iis qui
ista proferant dicit inter alia : Dixistis omnes qui
operamini prava, pulchrum est coram Deo, et in
ipsis complacuit sibi.

VERS. 23. Non simpliciter ait « se jumentum esse
factum, » sed adjicit « apud te. » Nam coram Patre
sapientiæ et Deo scientiæ creaturæ quælibet rudis :
ita enim Moyses Deum videns : « Non sum idoneus
ante hesternam neque ante nudius tertium diem
neque ex quo cœpisti loqui famulo tuo : gracili voce
et tarda lingua ego sum »²⁹. Non absolute dixit
hæc sacundissimus ille vir, sed « ex quo cœpisti
loqui famulo tuo. » Ante enim quam divinam vocem
audiisset existimabat se promptæ esse ac magnificæ
eloquentiæ. Abraham quoque dixit ad Creatorem :
« Nunc cœpi loqui ad Dominum meum; ego autem
sum terra et cinis »³⁰, quod nesciebat antequam cum
Deo loqueretur. Tale est jumentum apud Dominum,
scientia sua divinæ providentiæ impar. « Semper
est cum eo, » qui semper virtutem perficit et
omnem pietatem, et nunquam ab ea vel minime defe-
cerit.

VERS. 27. Non est qui a Deo locorum distantia
elonget, cum ipse loco non continueatur; sed qui
pravis et iniquis affectibus indulget, a justo et a
bono procul abesse videtur, et perit; ita salvatur

²⁵ 1 Reg. II, 3. ²⁶ Psal. xciii, 10. ²⁷ ibid. 11. ²⁸ Mal. III, 13, 14, 15. ²⁹ Exod. IV, 10. ³⁰ Gen. xviii, 17
(21) Legendum videtur ἡδέα.

Deo acceptus, qui virtutem sectatur. Idem enim sonat elongare a Deo ac peccare. Non dixit autem « qui elongaverunt; » hi enim per poenitentiam salvari possunt, jam non elongantes ut olim a Deo. At nonne est peccati servus qui peccatum fecit? Cum multi multa de bono docerent, breviter hic sapiens non aliud bonum esse dixit quam adhærere Deo, et ponere spem in eo. Virtutes quæ nos ad perfectionem deducunt sunt « portæ Sion, » cujus filia est anima ad virtutem informata et instructa.

PSALMUS LXXIII.

VERS. 1. Malorum causam sciscitantur, ut causa ablata, auferantur et illa. Repellit autem Deus non nisi qui ipsi a Deo recedunt; nam « eum qui venit ad me non ejiciam foras, » ait Jesus ⁴⁰. — Iram et furorem Dei noli ex hominum norma ponderare. Procul absit hæc dementia! Nil enim humanum de Deo profiteri possumus, sed prædictis verbis innuit scriptor quantum displiceant Deo qui hic oves pascuæ ejus vocantur. Pascua autem Dei spiritus eloquia, quales prophetæ sunt et lex; quibus sicut oves justos pascit.

VERS. 17. Qui hæc fecisti omnia, inquit, talium ac tantarum creator, creaturæ tuæ minor esto.

VERS. 18. « Inimicus impropers Dominum, » diabolus; populus autem imprudens, dæmonum chorus. — At Caiphas quoque summus sacerdos Christo impropersavit. Et populus imprudens Judæorum exacerbavit nomen ejus clamans: « Tolle, tolle, crucifige eum ⁴¹. » Bestias intendit illas de quibus dictum est: « Grex dispersus Israel, leones ejecerunt eum ⁴². » Quorum autem molas Dominus confregit ⁴³. Ex eis Satanas juxta Petrum dicentem ⁴⁴: « Adversarius noster diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens quem devoret. » Nec omnes martyres a bestiis vorati sunt. Pauperes autem ejus qui dicunt ⁴⁵: « Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te; » et rursus qui divitias vanæ doctrinæ et malitiæ abjecerunt, iidem forte ac pauperes spiritu ⁴⁶. Deinde hortatur Deum ut testamenti sui cum Abrahamo memor, semen hujus patriarchæ « in finem » non derelinquat. Qui autem, utpote per corpus ad terram depressi, obscurata mente per ignorantiam, « domibus iniquitatum repleti sunt. »

PSALMUS LXXIV.

VERS. 1. Interitus aut « corruptio » sæpius in Scriptura peccatum indicat, incorruptio autem virtutem. Etenim « gratia, » ait, « cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione ⁴⁷. » Cum opus bonum qui inceperit, illud etiam perficiat necesse est, « ne corrumpas, » ait, donec, corruptione vitata, in incorruptione sit.

⁴⁰ Joan. vi, 37. ⁴¹ Joan. xix, 15. ⁴² Jerem. iv, 17. ⁴³ Job xxix, 17. ⁴⁴ I Petr. v, 8. ⁴⁵ Matth. xii, 27. ⁴⁶ Matth. v, 3. ⁴⁷ Ephes. vi, 24.

(22) Legendum hic τῷ μακρύνεσθαι, et mox τῷ ἀμαρτάνειν.

γὰρ τὸ μακρύνεσθαι (22) Θεοῦ, τὸ ἀμαρτάνειν. Οὐκ εἶπεν δὲ « οἱ μακρύναντες » δυνατὸν γὰρ μετανοοῦντας σωθῆναι, μηκέτι μακρύνοντας· ταύτη καὶ ὁ ποιῶν, ἀλλ' οὐχ ὁ ποιήσας τὴν ἀμαρτίαν, δοῦνός ἐστι τῆς ἀμαρτίας. Πολλῶν δὲ πολλὰ περὶ ἀγαθοῦ φιλοσοφούντων, συντόμως ὁ σοφὸς τὸ προσκαλεῖσθαι τῷ Θεῷ τοῦτό φησιν, ἐπ' αὐτῷ εἶθεσθαι τὴν ἐλπίδα. Αἱ εἰσαγωγὴ δὲ ἀρετὰς πρὸς τελειότητα, ἐπιλαίσιων, ἡσυχαστηρ, ἢ κατ' αὐτὴν γινομένη ἢ καὶ συνηθεῖσα ψυχῇ.

Στ. π. Πυθάνονται δὲ τῶν κακῶν τὴν αἰτίαν, ἵνα σὺν ἐκείνῃ καὶ ταῦτα κωλύσωσιν. Ἀποθεῖται δὲ Θεὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ μακρύνοντα ἑαυτὸν· « Τὸν γὰρ ἐρχόμενον πρὸς μὲ σὺ μὴ ἐκβάλω ἔξω, » εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. — Ὅργην τοῦ Θεοῦ καὶ θυμὸν μὴ καθ' ἡμᾶς νόμιζε. Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας! Περὶ γὰρ τὸν Θεὸν οὐδὲν πάθος ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἀποστροφὴν διὰ τῶν εἰρημένων αἰνίττεται λέξεν, ἣν ὑπομένειν φησὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. Νομὴ δὲ τοῦ Θεοῦ τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος, νόμος ὅσων καὶ προφηταί, ἐν οἷς καθάπερ πρόβατα τοὺς δικαίους νέμει.

Στ. ιζ'. Ὁ ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα πεπονηκώς ἐ τῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων δημιουργῶν, μνησθηταί ταύτης.

Στ. ιη'. « Ἐχθρὸς ὀνειδίζων τὸν Κύριον, » ὁ διάβολος· ἄφρων δὲ λαὸς, ὁ τῶν δαιμόνων χορὸς. — Ἄλλὰ Καϊάφας ὢν ἀρχιερεὺς ὀνειδίσει τὸν Χριστόν. Ὁ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἄφρων λαὸς παρώξυνεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα κεκραγώς· « Αἶρε, αἶρε, σταύρωσον αὐτόν. » Θηρίοις δὲ λέγει, πρὸς ὧν εἰρηται, « Πρόβατον πλανώμενον Ἰσραὴλ, λέοντες ἔξωσαν αὐτόν. » Ἐν δὲ τὰς νόλας συνέτριψε Κύριος. Ἐάν ἐστιν ὁ Σατανᾶς, κατὰ Πέτρον εἰπόντα· « Ὁ ἀντιδικὸς ἡμῶν διάβολος περιπατεῖ ὡς λέων ὠρυόμενος ζητῶν τίνα καταπίη. » Ἄλλως γὰρ οὐδὲ πάντες οἱ μάρτυρες ὑπὸ θηρίων ἐθρώθησαν. Πένητες δὲ αὐτοῦ οἱ λέγοντες· « Ἰεσοῦ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι; » καὶ πάλιν οἱ ἀποβαλόντες πλοῦτον τὸν ἐν ψευδοδοξίᾳ τε καὶ κακίᾳ, οἱ αὐτοὶ τάχα τοῖς πτωχοῖς τῷ πνεύματι ὄντες. Εἶτα παρακαλεῖ μνησθέντα τῆς πρὸς Ἀβραάμ διαθήκης, τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ μὴ « τελῶς » καταλιπεῖν. Οἱ δὲ τῇ γῆ προσκαλέζοντες, διόπτε ἐχουσι σῶμα, τὸν πολυφρόντιδα νοῦν σκοτισθέντες δι' ἄγνοίαν, « πλήρεις οἰκῶν ἀνομιῶν » γεγόνασιν.

Στ. α'. Τῆς δὲ φθορᾶς ἦτοι· διαφθορᾶς ὁ πᾶσις ἐν τῇ Γραφῇ δηλοῦσης τὴν ἀμαρτίαν, τὴν ἀρετὴν ἢ ἀφθαρσία σημαίνει· « Ἡ χάρις » γὰρ, φησὶ, « μετὰ τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν ἐν ἀφθαρσίᾳ. » Καὶ ἐπεὶ τὸν ἀρξάμενον ἔργου ἀγαθοῦ δεῖ τοῦτο πρὸς τέλος ἐνέγκαι, « μὴ διαφθείρη; » μέχρι τούτου, φησὶ, μέχρι φυγῶν τὴν φθορὰν ἐν

εἰθαρσίῃ γενήσεται· μετὰ δὲ τοῦτο. διὸ συμπληρω- **A**
 μέντος αὐτοῦ ἡ ψαλμὸς ὥδῃς ἡ ἀναπέμπεται. Φθά-
 κντες οὖν ἐπ' αὐτῷ ἐξομολογοῦνται τῷ τῶν κατορ-
 λωμάτων αἰτίῳ Θεῷ· οἱ μὲν οὖν οὐπω τέλειοι, ἐξ-
 ομολογοῦνται μὲν περὶ ὧν ἔσχον, ἐπικαλοῦνται δὲ τῶν
 λοιπομένων τυχεῖν· οἱ δὲ τέλειοι περὶ πάντων ἐξ-
 ομολογοῦμενοι, περὶ φυλακῆς αὐτῶν ἐπικαλοῦνται
 βεβαίως.

Στ. ζ. « Ἐρήμων » δὲ φησὶν ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας.
 Σημεῖον δὲ τῆς πονηρίας αὐτῶν, τὸ διὰ θυσιῶν αὐτοῦς
 ἀποτροπιάζεσθαι· ἵς δὲ βλάπτοντας εἰ μὴ λόθῃν,
 καὶ καπνῶν, καὶ κνίσσαν λάβοιεν. Ἄλλ' εἰ εὐσεβεῖς
 Θεὸν εἰδότες, τοῦ φρονεῖν εἰμαρμένην καὶ γοητεῖαν
 ἐλευθεροῖ.

PSALMUS LXXV.

Στ. γ. Δωκεῖον ἔρα πάσης (23-24) κακίας πολέμου **B**
 οὔσας. « Τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν εἰρήνην »
 ἔχοντες, τόπος γενόμεθα τοῦ Θεοῦ καὶ κατοικητή-
 ριον, σκοπεύοντες πᾶσαν ἀλήθειάν τε καὶ ἀρετὴν·
 σκοπητήριον γὰρ ἡ Σιών. Τόπος δὲ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγία
 Ἐκκλησία ἐν εἰρήνῃ καθιδρυμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ χάριτι
 Θεοῦ, καὶ οὐχ ἡμῶν δυνάμει ταῦτα κατῴρθωται,
 αἰτίαν τῆς εἰρήνης ἀναφέρων ὁ λόγος φησὶν.

Στ. ζ. Διὰ δὲ τοῦ « ἐνύσταξαν, » τὴν τοῦ θανάτου
 ἐδήλωσε εὐκολίαν· καθάπερ γὰρ ὁ νυστάζων ῥάδιον
 ἐθελήσας καθεύδει, οὕτως ἐκείνοι σύνταμον ἐδέξαντο
 τοῦ βίου τὸ πέρασ.

PSALMUS LXXVI.

Στ. β-δ. Ὅτε δὲ πρὸ ῥῶ διέστηκεν ὁ λέγων τοῦ πρὸς **C**
 ὁ δὲ λόγος, ἐπιτεταμένης χρεῖα φωνῆς. Ἐπεὶ τοίνυν
 τοῦ ποιήσαντος ἡ γενετὴ οὐσία κεχώρισται, κραυγῆς
 τῆς κατὰ διάνοιαν δεῖ. Θεὸν δὲ καλεῖ, τῷ πάντα πε-
 ποιηκέναι· Κύριον δὲ, τῷ δεσπόζειν τῶν ἐξ αὐτοῦ
 γεγονότων. Λέγει δ' ἂν καὶ Θεὸν μὲν τὸν Πατέρα,
 Κύριον δὲ τὸν Υἱόν. « Ἡμέρα » δὲ τῷ λέγοντι « θλι-
 ψεως » πᾶς ὁ βίος αὐτοῦ, ἤγουν αἰὼν ὁ ἐνεστηκώς,
 ἐν ᾧ πρὸς τὸ ρυσθῆναι ζητεῖ τὸν Θεόν, ὡς ἂν τις Ια-
 τρὸν ἐπὶ νόσῳ διοχλοῦσθαι καλῶν. Ζητεῖ δὲ πράξει
 καὶ διαθέσει μὴ ἀπατώμενος κατὰ τοὺς τῶν περιστα-
 τικῶν ἀγνοῦντας τὸ τέλος, ὡς ὁ Σαοὺλ πρὸς ἔγγα-
 στρίμυθον ἀπελθὼν ἠπατήθη. Ὁ δὲ ἅγιος ὅσον ἐν-
 σκελεῖται, ζητεῖ τὸν Θεὸν ἐν τῇ τῶν περιστατικῶν
 ἀγνοίᾳ, καλουμένη νυκτι, κατὰ τὸ παρ' Ἡσαΐ·
 « Ἐν θλίψει τοῦ Κυρίου ἐμνήσθη. »

Στ. δ. Ἀδολεσχῶν πρὸς αὐτὸν ἐπαινετῶς. Οὕτω
 γὰρ καίται πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ προσευχῆ συνεχῆς.
 Ἰπὸ γοῦν τοῦ παιδὸς τοῦ ἱερέως ἡ Ἄννα προσκαρ-
 τερησαὶ κωλυομένη τῇ προσευχῇ, φησὶν· « Ἐκ
 πλήθους ἀδολεσχίας μου ἐκτέτακα ἕως τοῦ νῦν »
 ἀλλὰ καὶ « Ἰσαὰκ ἐξῆλθεν ἀδολεσχῆσαι εἰς τὸ πε-
 διον. » Ἐπὶ ψεκτοῦ δὲ τὸ, « Διηγῆσαντό μοι παρά-
 νομοι ἀδολεσχίας. » Τὴν δ' οὖν λέξιν ἡ τοῦ προσώπου
 διαστέλλει ποιότης (25). Νῦν τοίνυν καὶ τὸ πρόσωπον

Hoc autem perfecto, « psalmus cantici » ad Deum
 mittitur. Qui igitur ad eundem finem festinant,
 confitentur Deo, omnium virtutum auctori; qui
 nondum perfecti confitentur ei de iis quæ accepe-
 runt, et cætera impetraturos se optant; qui vero
 jam perfecti de omnibus confitentur, et Deum ut
 ea servet rogant.

Vers. 7. « Desertum » virtute ait et pietate de-
 sinitutum. Indicat illorum malitiam, quod per sacri-
 ficium placari; lædent enim nisi libationes acci-
 piant, et fumum, et nidorem. At si pii sint et Dei
 memores, liberabit eos a fatidicorum et incantato-
 rum sensibus.

Vers. 3. Malitia nihil aliud præter bellum est. At
 pacem adepti « quæ exsuperat omnem sensum ⁴⁵, »
 locus Dei facti sumus et habitatio, omnem verita-
 tem et virtutem speculantes; nam specula Sion.
 Locus Dei est etiam sancta Ecclesia in pace fun-
 data. Cum autem gratia Dei, non nostra virtute
 hæc perficiantur, Deum vocat hic sermo pacis
 auctorem.

Vers. 7. Per vocem « dormitaverunt, » quam
 facile eos invadat mors, indicat; nam sicuti dor-
 mitans quam facillime dormit, ita et illi terminum
 vitæ quam clivissime contigerunt.

Vers. 2-4. Quoties procul orator ab eo abest ad
 quem verba facit, alta voce clamet necesse est.
 Cum igitur a creatore multum distet creatura, cla-
 mare videatur oportet. Deum vocet enim, quod
 cuncta fecit, et Dominum, quod in omnes creaturas
 dominetur. Fortasse etiam Deum Patrem vocat, et
 Dominum Filium. « Dies tribulationis » omnis vita
 hominum, aut sæculum præsens, in quo ut eruatur
 orat Deum: hominis ad instar clamat morbo labo-
 rantis et medicum invocantis. Inquiret autem nec
 mente nec opere deceptus, longe dissentiens ab
 illis qui finem calamitatum non agnoscunt, uti Sauri
 ad ventriloquam abiens deceptus est. Sanctius vir,
 quandiu perturbatur, Deum inquiret in calamitatum
 erroribus qui hoc loco nox dicuntur, juxta illud
 D Isaia: « In tribulatione recordatus sum tui ⁴⁶. »

Vers. 4. Desiciens ad Deum laudanda ratione. Hoc
 enim sensu sæpius occurrit in Scriptura continua
 meditatio. Anna, cum a puero Heli prohibetur ne
 orationi instet, ait: « Quoniam ex multitudine me-
 ditationis meæ extendi usque nunc ⁴⁷; » imo, « et
 egressus est Isaac exerceri (meditari) in campo ⁴⁸. »
 Ita etiam ait homo incriminatus ⁴⁹: « Narraveruni
 mihi iniqui fabulationes (meditationes). » Vocis
 « meditationis » sensum mens oratoris definit et

⁴⁵ Philipp. iv, 7. ⁴⁶ Isa. xxvi, 16. ⁴⁷ I Reg. i, 16. ⁴⁸ Gen. xxiv, 63. ⁴⁹ Psal. cxviii, 85.

(23-24) Num legendum πάσας ut sensus sit: *Omnis igitur malitia fugienda est, quippe quæ ad bellum pertineat?* EDIT.

(25) Non hic solum sed et alibi apud nostrum hunc Didymum invenient hellenistæ vel nova vocabula vel novos illorum sensus.

rerum natura. Hic autem mens et vox laudanda : Animam revelat, cujus spiritus pusillanimis factus est. Ita enim et Stephanus ait : « Domine Jesu, suscipe spiritum meum ⁸¹. » Sibimetipsi diffidens propter instantes inimicos Deo se tradit. — Anticipata quadam perturbatione turbatus sum ; at turbulentum nihil locutus sum, mens tantum turbata fuit.

VERS. 17. Undique enim volantia Dei tela, in transitu eum prædicabant.

VERS. 20. Quia nemini perspicua viarum ejus ratio.

PSALMUS LXXVII.

VERS. 1. Legem dicit hic omne Vetus Testamentum, quippe quod nos hæc fugere, illa vero perficere docet : quod est legis alia quidem vetantis, alia autem præscribentis. — Qui Christi mentem habent, hæc spiritualiter intellexerunt. Narraverunt enim eis qui juxta spiritum patres ; ipsi etiam alios docuerunt, qui rursus minores se his doctrinis instruerent.

VERS. 21. Ignis scilicet qui ad illustrandos eos sensus eorum humiles comburit.

VERS. 63. Mediis in calamitatibus defunctas forte heatas prædicaverunt, nedum eas plorarent.

VERS. 67. Rursus omissis cæteris tribubus, unam tribum Ephraim memorat, quam regno potituram prævidebat ; ex ea enim egressus est Jeroboam qui decem tribus Davidico imperio subduxit.

VERS. 70. Propter hoc et divinam in eos providentiam, elegit Deus fidei et pietatis virum qui se exemplum gesserat, ut sapientiori regi præsit.

PSALMUS

VERS. 1. Quidam hæc de Jerusalem a Romanis, postquam Judæi in Christum hæcchati sunt, capta interpretantur ; alii autem de Antiochi Epiphaniis incursibus.

VERS. 2. Non longe a Jerusalem, nec prope Jerusalem, sed « in circuitu ejus » (ipsa enim est visio pacis). Quando igitur qui scandalizatur, e Jerusalem ejicitur, verarum doctrinarum arce, extra illam et in circuitu ejus effunditur prædictus sanguis, « et non est qui sepeliat, » aut eum sepultura dignum existimet ; tanta sunt ejus peccata ! Tales sunt post agnitam veritatem lapsus ! Itaque cum baptizatus cum Christo consepeliatur, alia non erit redemptio, et sane « non erat qui sepeliret » eos qui semel cum redempti sint denuo peccant.

VERS. 4. Hæc causam et quidem apud Deum defendentis suam. Etenim licet nos merito patiamur, inquit, autamen nomen tuum improprio est. Ita enim ipse Deus apud Isaiam ⁸² loquitur : « Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. » Vicinos vocat Idumæos, Ammonitas et Moabitæ, et cæteras gentes confines, quæ ipsis adversæ et infensæ. — « In circuitu nostro sunt » genti-

αι και η λέξις ἐπαινετά, οὐ τὸ πνεῦμα ὀλιγοψύχου-σεν, δηλοῦν τὴν ψυχὴν. Οὕτω γὰρ καὶ Στέφανος ἔλεγε : « Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. » Ὑπογνώσας δὲ διὰ τοὺς ἐπικειμένους ἐχθροὺς ἐπέθεκεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. — Προκαθεῖται τινὲ γεγέννηται, ὡς τάραχον ὑπομεῖναι· ἀλλ' οὐκ ἐφθεγγέμεν ταραχῶδες οὐδὲν, διαθέσει τινὲ τεθοροδημένη γεγέννηται.

Στ. ιζ'. Περιτρέχοντα γὰρ πανταχοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ βέλη διεπορεύοντο κηρύττοντα.

Στ. κ'. Διὰ τὸ ἀκατάληπτον εἶναι τὸν τῆς πορείας αὐτοῦ λόγον.

Στ. α'. Νόμον νῦν ἔφη τὴν Παλαιὰν πᾶσαν Γραφὴν, ἥγον διδάσκει τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δὲ κατορθοῦν, ὅπου ἔργον νόμου, τὰ μὲν ἀπαγορευόντος, τὰ δὲ καὶ προτάττοντος. Οἱ Χριστοῦ νοῦν ἔχοντες ταῦτα συνῆσαι πνευματικῶς. Διηγήσαντο γὰρ αὐτοῖς οἱ κατὰ πνεῦμα πατέρες· καὶ αὐτῶν δὲ ἐπιστήμης ἐτέρους ἐγέννησαν, ὅπως κάκεινοι τοῖς μετ' αὐτοὺς διηγήσωνται.

Στ. κα'. Τὸ δυνάμενον καταφλέξει ἐπ' εὐεργεσίᾳ αὐτῶν τὴν ὕλικὴν προαιρεσιν.

Στ. εζ'. Τάχα δὲ καὶ θεοηκίας αὐτὰς ἐν τοσοῦτῳ κακῷ ἐμακάρισαν μᾶλλον ἢ ἔκλαυσαν.

Στ. εζ'. Πάλιν δὲ τὰς ἄλλας καταλιπὼν φυλὰς, μόνῃς μέμνηται τῆς Ἐφραΐμ, τὴν ἰσομένην προφῶν τυραννίδα· ἐκ ταύτης γὰρ ὁ Ἰεροβοὰμ ἐρῶμενος τὰς δέκα φυλὰς ἐκ τῆς Δαυϊτικῆς ἀπέδηξεν βασιλείας.

Στ. ο'. Διὰ γὰρ τούτου δοκιμὴν δεδωκότα αὐτὸν ὁ Θεὸς πίστωσης καὶ εὐσεβείας, τῆς τε τῶν ὑπ' αὐτῶν προνοίας ἐξελέξατο ἐπὶ τὴν τῶν λογικωτέρων θρημάτων ἀρχὴν.

LXXVIII.

Στ. α'. Οἱ δὲ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων αἰχμαλωσίᾳ μετὰ τὴν εἰς τὸν Χριστὸν παροινίαν· ἄλλοι δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἐπιφανοῦς Ἀντιόχου.

Στ. β'. Οὐ μακρὰν οὐδὲ πόρρω τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ κύκλῳ αὐτῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς εἰρήνης δρασίς). Ἐπεὶ οὖν ὁ σκανδαλιζόμενος ἔξω γίνεται τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς τῶν δογμάτων ὀρθότητος, περὶ αὐτὴν καὶ κύκλῳ αὐτῆς ἐκχεῖται τὸ προσηρημένον αἷμα, καὶ οὐκ ἦν θάπτων, οὐδὲ ταφῆς ἀξιώσων, διὰ τὸ ὑπερβαίνειν αὐτοῦ τὰ ἀμαρτήματα. Τοιαῦτα δὲ τὰ μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας πταιώμενα. Ἐπεὶ οὖν συνθάπτεται Χριστῷ ὁ βαπτιζόμενος, δεύτερον δὲ οὐκ εἶη λουτρὸν, εἰκότως· οὐκ ἦν ὁ θάπτων· τὸς μετὰ τὸ λουτρὸν ἡσεθηκότας.

Στ. δ'. Ταῦτα δικαιολογίας, ἤρτηται δ' ἐκ τῆς παρὰ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἄξιοι, φησὶν, ὧν κηρόνθαμεν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τὸ σὺν ἡμῖν συνοικίζεται. Ὅσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἠσαίου λέγει· « Δι' ὕμῶν (πάντας) τὸ ὄνομά μου βλαφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Γείτονας δὲ καλεῖ τοὺς Ἰουδαίους, Ἀμμωνίτας, καὶ Μωαβίτας, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη τὰ ὄμορα, ἅπερ αὐτοῖς ἀντίπερα καὶ

⁸¹ Act. vii, 58. ⁸² Isa. lii, 5.

λέμια καλεῖ. — « Κύκλω δὲ ἡμῶν εἰσιν ἡ Ἐλ-
λων οἱ σοφοὶ μυκτηρίζοντες καὶ χλευάζοντες ἡμᾶς
; ἀνεξέταστος καὶ μωρῶς πιστεύοντας. — Πε-
ιδευκας, φησὶ, τοὺς Ἰδουμαίους Ἰκανῶς. « Ἦδη
ἰτὲ μεταγάγε τὴν ὄργην σου ἐπὶ τὰ ἔθνη ἢ τὰ δυσ-
εθῆ καὶ ἐπὶ βασιλείας ἀλλοτρίας τοῦ σοῦ σεβά-
λκτος.

Στ. ιγ'. Μυστικώτερον δὲ εἶρεῖς, ἐν τῷ παρόντι
εἰ ἐν τῷ μέλλοντι βίω, ἢ ἐν ἀμφοτέροις ταῖς γε-
αῖς, τῇ τε ἐκ περιτομῆς, καὶ τῇ κλήσεως τῶν
ἰνῶν ὅπως καὶ αὐταὶ μάθωσιν Θεὸν αἰνεῖν.

PSALMUS LXXIX.

Στ. β'. Ὁδηγεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προστιθε-
ένους ὡσεὶ πρόβατα, τουτέστιν ὡς τὰ ἑαυτοῦ πρό-
βρα τοὺς Ἰσραηλῆτας. Ἰωσήφ γὰρ ἐρμηνευόμενος
Ἰερίου πρόσθεσις (26), σημαίνει τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν
οὓς ἐκ περιτομῆς προστιθεμένους. — « Καθήμενος
ἐ ἐπὶ τῶν χερουθίμ ἢ ὁ Κύριός ἐστιν, ὡς ἐν τῷ
Ἰεζεκίηλ παρίσταται. Ἐφέπεται δὲ τοῖς ἐν τοῖς
ῥέοις οὖσιν, τετευχόσι ταύτης τῆς προσηγορίας ἀπὸ
τῆς προσούσης αὐτοῖς σοφίας. Πλήθος γὰρ γνώ-
σεως ἐρμηνεύεται τὰ χερουθίμ.

Στ. ιβ'. « Ἠφείε τὰς παραφυάδας αὐτῆς ἕως καὶ
εὐτῶν τῶν ποταμῶν τῶν ποτιζόντων αὐτήν, ἐπὶ
τὸ τὸν κατάλληλον καρπὸν ἀποδοῦναι.

Στ. ιγ'. Εἰσὶ δὲ οὗτοι ψευδοδιδάσκαλοι, καὶ τὰ
εἰς πλάνης πνεύματα. Τρυγῶσι δὲ αὐτὴν ἔχουσαν
σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυον πικρίας αὐτοῦ· γέγονε
γὰρ τοιούτων οἰστική. Καὶ ὅτε μὲν ἀντὶ τῶν ἠθικῶν
ἔρετων πάθη καρποφορεῖ, ἀκάνθας ἀντὶ σταφυλῶν
ἤγαγεν ὅτε δὲ περὶ τὰ τῆς γνώσεως ἀμαρτάνει,
σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυον πικρίας φέρει.

Στ. ιη'. « Τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, » φησὶν, « ἐκρα-
ταίωσας ἑαυτῷ, » μὴ συγχωρήσας αὐτὸν ἐκ σπέρματος
ἀνδρὸς τὴν σύστασιν ἔχειν τοῦ σώματος· ἐπελθόν-
τος γὰρ Πνεύματος ἁγίου τῇ Παρθένῳ, καὶ τῆς
τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως, ὁ ἅγιος οὗτος τόκος ὑπέστη,
ὅστις ἠτοιμάσατο τὴν ἀμπελον πρὸς καρποφορίαν.

PSALMUS LXXX.

Στ. ε'. Ἀλλότριον δὲ Θεὸν πρόσφατον, τὸν πεπλα-
νημένως παρὰ τοῖς ἔθνεσιν νενομιζμένον ὀνόμασε,
τὴν πολύθεον εἰδωλολατρειαν οὕτω παραπεμπόμε-
νος. — Ταῦτα τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου παρα-
πληξίαν ἐλέγχει· εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἀλλότριος
ἄρα καλοῖτ' ἂν εἰκότως· καὶ εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν,
πρόσφατον προσεκυνοῦν τὸν Θεὸν μὴ συνιέντες τὸ
εἰρημένον, « Ὁ δὲ Θεὸς ἐν μέσῳ βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ
αἰώνων. »

PSALMUS LXXXI.

Στ. β'. Ἐπικρύπτοντες τὰ ἴδια αὐτῶν πρόσωπα,
καθὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐστε. — Καταπονουμένους
βρόμενοι ἐκ τῶν πλεονεκτούντων ἀμαρτωλῶν. Ἀλλὰ
καὶ τοῖς κατ' ἀρετὴν θεοποιηθεῖσι λέγεται ὅπως
τὸν ἀναβάλλοντα τὸν φαῦλον πατέρα, καὶ τὸν τῆς
πονηρίας κλοῦτον κρῖνωσιν ἀξίως τῆς πρὸς αὐτὸν

²³ Ezech. x, 1. ²⁴ Deut. xxxii, 32. ²⁵ Psal. lxxiii, 12.

(26) A radice $\eta\psi$, addidit. Alii autem Joseph corruptionem aut ablationem explicant a radice $\eta\psi$, terminavit, consumpsit.

A les doctores subsannantes et irritantes nos, ac
si absque ullo examine et stulte crederemus. —
Informasti, inquit, Idumæos apte; « effunde jam
iram tuam in gentes » impias, et in regna aliena
quæ te non verentur.

VERS. 13. Mystice dices : In præsentī et in futura
vita. Aut in utraque generatione, in ea quæ de
circumcisione, et in ea quæ de gentibus vocata, ut
ipsi discant Deum laudare.

VERS. 2. Deducit etiam eos qui de gentibus ad-
jecti sunt velut oves, hoc est, ut oves suos Israeli-
tas. Nam Joseph *additamentum* interpretandus
significat fideles, iis qui de circumcissione sunt
additos. — « Sedet super cherubim » Dominus,
uti Ezechiel docet ²³. His autem animalibus in-
sidet, utpote propter scientiam suam tanto munere
dignis. Nam vocem cherubim interpretantur *scien-
tiæ multitudinem*.

VERS. 12. « Propagines suas extendit » usque ad
ipsa flumina quibus irrigatur, ut vicissim fructus
ferat.

VERS. 13. Hi sunt falsarum doctrinarum doctores,
et erroris spiritus. Vindemiant autem eam uvas
fellis et botros amaritudinis ferentem; talia enim
præbet. Nam quando, neglecta virtute, cupiditati-
bus indulget, spinas pro uvis fert; quando autem
circa veritatem errat, uvam fellis dat et botrum
amaritudinis ²⁴.

VERS. 18. « Filium hominis, » ait, « confirmasti
tibi, » non passus eum ex hominis semine corpus
assumere : nam superveniente Spiritu sancto in
Virginem, et virtute Altissimi, natus est sancta illa
soboles, quæ vineam excoluit ut fructus ferret.

VERS. 10. Deum recentem et alienum vocat eos
qui falso a gentibus excolti fuere, et ideo damnat
impiam multorum deorum adorationem. — Hæc
etiam Arii et Eunomii insaniam confutant; nisi
enim Christus consubstantialis, alienus dicatur
oportet; et si non semper exstitit, recentem ado-
raverunt Deum Christiani, illius effati immemores :
« Deus autem rex noster ante sæculum ²⁵. »

VERS. 2. Facies vestras deturpantes quibus ad
imaginem Dei estis. — Affictos eruentes de manu
peccatorum eos opprimentium. Piis etiam et justis
hominibus præcipitur ut scelestum patrem et mal-
litæ divitias judicent, uti viros decet a Deo ado-
ptatos et educatos; justificent vero hominem pro-

pter modestiam suam humilem, et propter ea quæ A
pro pietate toleravit egenum factum.

VERS. 7. Moriuntur homines non quidem com-
muni morte, sed ea quæ peccatum insequitur,
nempe cadentes (sicut unus de principibus,) Hic
autem diabolus : quippe qui tunc cecidit cum for-
mam serpentis induit.

PSALMUS LXXXII.

VERS. 14. Rota natura mobilis et inconstans ;
talis est impiorum vita ; pro temporum varietate
nunc in sublime feruntur, nunc inde relabuntur,
rotæ ad instar.

VERS. 19. Alii quidem per altissimum Deum ex-
celsi occurrunt, virtute in sublime lati et exaltati. B
At non est inter eos qui per se et natura sua talis
sit : nam Deus solus altissimus, creator non crea-
tura, uti etiam solus sapiens, et solus verus, sa-
pientiam docens et veritatem.

PSALMUS LXXXIII.

VERS. 12. Gratiam dat Deus iis qui gratia sal-
vantur juxta illud : « Gratia salvati estis ».

PSALMUS

VERS. 2. Benedicit Dominus terram suam, cor
bonum et justitiæ studiosum. Qui enim ab eo semen
accepit centuplum reddit. In terram Domini rediit
multitudo eorum qui a malis potestatibus in capti-
vitate detinebantur, et qui cupiditatibus adversantes
Jacob dicuntur. Quo facto, peccata omnia rem-
mittet ; et si insuper peccant, operiet peccata per
virtutem ea non occultantem, sed omnino tollen-
tem, uti dicit : « Charitas operiet multitudinem pec-
catorum ».

Nam sicut scientia ignorantiam operit,
ita divinâ charitas quæ a virtute non alia est, operit
peccata eorum quos benedicere dignatus fuerit. Bene-
dixit autem eos Filium suum mittens, super ter-
ram conspiciendum et cum hominibus commora-
turum. Quo quidem nato, dictum est : « Gloria
in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus
bona voluntas ».

Exinde apparet Dei iram non
esse affectum ; peccatis hominum incenditur, et
peccatis ablatis, statim restinguitur ipsa. Ira et
furor unum idemque significant ; quorum ministri
« vasa iræ » vocantur.

VERS. 4. Deum sanitarium orat, ut nominibus oc-
casione poenitentiae ad conversionem præbeat ; sic
enim furorem sedabunt quem ipsi per peccata con-
citaverant : nam sublata omni materia ignea, jam
non est ignis. Quando Deus eos vivificat, qui ex
pristina sua conversatione ad eum convertuntur,
ipse etiam eos rursus admittit quos propter eorum
peccata rejecerat.

VERS. 10. Cum miracula salutaria fient, et mor-
tui resurgent, et cæci videbunt, et leprosi munda-
buntur, et alia hujusce generis prodigia cernentur.
Ut autem procul a peccatoribus salutare, qui opera
perditionis perliciunt, ita Dominus prope eos qui

⁶⁶ Ephes. II, 5. ⁶⁷ Prov. X, 12. ⁶⁸ Luc. II, 14.
(27) Ita cod.

διὰ παιδεύσεως προστασίας· δικαιούτων δὲ καὶ
τὸν δι' ἀτυφίαν ταπεινὸν, καὶ πένητα διὰ τὸ πεπε-
νὴν ὑπὲρ εὐσεβείας γεγεννημένων.

Στ. ζ'. Ἀποθήσκουσι δὲ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι τὸν
κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπόμενον τῇ ἁμαρτίᾳ θά-
νατον, πίπτοντες παρακλησίως τῷ πεσόντι ἐν τῷ
ἀρχόντων. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ διάβολος· τοῦτο δὲ γέ-
γονε διὰ τὴν πρὸς τὸν ὄφιν συγκατάβασιν.

Στ. ιδ'. Τροχοῦ φύσις στρεπτή, καὶ οὐχ ἑστῶτα ἐν
ταυτῷ· τοιοῦτος δὲ πᾶς ὁ τῶν ἀθέων βίος, κινεῖ-
μὲν εἰς ὑψὺς ἐπαιρόμενος, εἶτα στροφὴν ποιούμενος
τὴν ἐπὶ τούναντιον, τροχῶ παρακλησίως.

Στ. ιθ'. Εἰ καὶ ἄλλοι ὑψηλοὶ καὶ ὑψίστου ἐκ Θεοῦ
γεγέννηται, ἀρετῇ μετεωρίζομενοι καὶ ὑψούμενοι. B
Ἄλλ' οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων ἐξ ἑαυτοῦ καὶ κατ' οὐσίαν
ἐστὶν τοιοῦτος· μόνος γὰρ Θεὸς ὑψίστος, ποιῶν ἄλλ'
οὐ γινόμενος, ὡς μόνος σοφὸς ἐστὶν καὶ μόνος ἀλ-
θινὸς παρέχων σοφίαν καὶ ἀλήθειαν.

Στ. ιβ'. Αἰδῶσιν ὁ Θεὸς χάριν τοῖς σωζομένοις·
χάριτι κατὰ τὸ, « Χάριτι ἐστε σεσωσμένοι. »

LXXXIV.

Στ. β'. Εὐδοκεῖ τὴν ἀγαθὴν καὶ σπουδαίαν καρ-
δίαν γῆν ὑπάρχουσαν αὐτοῦ, Κύριος. Τὸν παρ' αὐτοῦ
γὰρ δεχομένη σπόρον, ἀνὰ ἑκατὸν ἀποδίδωσιν. Εἰ ;
ἦν ἀποστρέφει καὶ τὸ πλῆθος τῶν αἰχμαλωτισθέντων
ὑπὸ πονηρῶν δυνάμεων λογισμῶν ἐκκυβόντας (27) διὰ
τὸ τοῖς πάθεσι μάχεσθαι· τοῦτο δὲ ὄρασις, ἄφρων
παρέχει πᾶσιν ἁμαρτιῶν· κἂν ἐφαμάρτωσιν, ἐπι-
καλύπτει δι' ἀρετῆς οὐκ ἐγκυμπούσης αὐτὰς, ἀλλ'
δι' ὄλον ἀφανιζούσης· ὡς καὶ, « Ἀγάπη καλύπτει
τὸ πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Ὡς γὰρ ἐπιστήμη καλύπτει
τὴν ἄγνοιαν, οὕτως ἀγάπη θεῖα ἢ αὐτῆ ὡσα εἴ-
ἀρετῇ καλύπτει τὰς ἁμαρτίας, ὧν ἂν εὐδοκῆται
κρίνας εὐεργετεῖν. Εὐδόκησε δὲ τὸν Ἰδὸν ἀποστελίας
τὸν ἑαυτοῦ, ὁρῆθῆναι τε ποιήσας ἐπὶ γῆς καὶ τοῖς
ἀνθρώποις συναναστραφῆναι. Οὐ δὴ καὶ τεχθέντος
ἐλέγετο, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,
ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Ἐντεῦθεν δὲ ὄρατον, ὡς οὐ
πάθος ἢ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ὑποστῆναι δὲ φενομεῖται
δι' ἁμαρτίας· ὧν ἀναίρουμένων καὶ αὐτῆ συναπέ-
D χεται. Ὀργὴ δὲ καὶ θυμὸς ὀρανούμενος, καὶ οἱ τούτοις
ὑπηρετούμενοι, « ὀργῆς » λεγόμενοι « σκεῖψι. »

Στ. δ'. Ὡς δὲ Θεὸν σωτηριῶν αἰτεῖ, μετανοίας πρό-
φασιν αὐτοῖς εἰς ἐπιστροφήν παρασχεῖν, ὡς ἂν λύσει
καὶ ὃν ἐξήψαν αὐτοὶ δι' ἁμαρτίας θυμόν· οὐδὲ γὰρ
πῦρ ἐστὶν ἐτι τῆς καυστικῆς ὕλης ἀνηλωμένως.
Ὅτε καὶ Θεὸς ζωοὶ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας·
ἐκ τῆς προτέρας ἐπιστροφῆς (28), ἤγουν καὶ αὐτῶν
ἐπιστρέφει πρὸς οὐς ἀπεστράφη δι' ἁμαρτίας.

Στ. ε'. Ἐτι καὶ τῶν σωτηριῶν θαυμάτων, νεκρῶν
μὲν ἀνισταμένων, τυφλῶν δὲ βλέπόντων, καὶ λεπρῶν
καθαριζομένων, καὶ τῶν ὁμοίων γινόμενων θαυ-
μάτων. Ὡς δὲ μακρὰν ἀπὸ ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν
ἐνεργούντων τὰ τῆς ἀπωλείας, οὕτως ἐγγὺς τῶν ἁ-

(28) Forte ἀποστροφῆς. Εἰσι.

φόδον Θεοῦ τὰ τῆς σωτηρίας πραττόντων ὁ Κύριος· ἅ καὶ τοῦτον ἔχουσιν αὐτοὶς ἀχωριστως, οὐκ ἔστιν ὑστέρημα· ὦν μὴ (29) κατασκηνοῖ δόξαν ἐν τῇ καρδίᾳ· ταύτην γὰρ αὐτῶν ἐκάλεσε γῆν καρποφοροῦσαν αὐτοῖς ἀνὰ ἑκατόν· κατὰ τὸ, « ἰ) Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτεινῶν φῶς λάμψαι, ἑλάμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. » Ὁβίω καὶ ἐν τῷ σώματι κατὰ τὸ, « Δοξάσατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ἑαυτῶν, » τῶν τελείων σωφροσύνην ἔχόντων.

Στ. ια'. Δύναται καὶ ἐντεῦθεν ἡ τῶν ἀρετῶν ἀνακολούθησις δεικνυσθαι ἀντιστροφόντων ἀλλήλοις τοῦ τε ἐλεητικοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ τε δικαίου καὶ εἰρηνικοῦ. Ἡ δὲ συζυγία καὶ ἐν τῷ· « Τὸ ἔλεός σου καὶ ἡ ἀλήθεια διαπαντός ἀντελάβετό μου· » καὶ ἐν τῷ, « Ἐξαπόστειλον τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀληθειάν σου. »

Στ. ιβ'. Ὡς καρποφορεῖ γὰρ ὑετοῦ δοθέντος ἡ γῆ, οὕτω χρησιμότητι Θεοῦ καρπὸν ἡ νοητὴ δίδωσι γῆ, κατ' εἶδος πᾶσαν μετερχομένη τὴν ἀρετὴν.

PSALMUS LXXXV.

Στ. β'. Οἱ ἅγιοι πάντες ἀκούουσιν ὡς ἐπ' ἀξιώματι μεγάλῳ τῷ δοῦλοι εἶναι Θεοῦ. Τοιγαροῦν Ἰωνᾶς ὄθεν ἔστιν ἐρωτώμενος, « Δούλος, » εἶπεν, « εἰμι Θεοῦ, καὶ τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ σέβωμαι. » Καὶ μὴν οἱ ἀπόστολοι μαρτυροῦνται πρὸς τοῦ Σωτῆρος καλῶς αὐτὸν Κύριον δι' ἔργων ὁμολογούντας καὶ λόγων· « Ὑμεῖς γὰρ φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμι γάρ. » Τοῦτο γοῦν καὶ ὡς ἀξίωμα μέγα τῶν ἰδίων συγγραμμάτων προτάττουσιν. Ἰάκωβος γάρ, « Θεοῦ καὶ Κυρίου Τησοῦ Χριστοῦ δούλος· » καὶ « Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, » καθάπερ οἱ ἐκ τῶν περὶ αὐτοὺς ἀξιομάτων ἐν ταῖς βιωτικαῖς συγγραφαῖς χρηματίζουσιν ἐθέλοντες.

Στ. ε'. Οὐ κυρίως δὲ τὴν ἐπιεικίαν εἶπεν ἐπὶ Θεοῦ, ἀνθρωπίνην τυγχάνουσαν ἀρετὴν, ἀλλ' ὡς τὸ χαίρειν καὶ εὐφραίνεσθαι καὶ μνημονεύειν.

Στ. η'. Θεοὺς πάλιν λέγει τοὺς ἁγίους, οὐ τοὺς δαίμονας ἢ τὰ ἀγάλματα· μόνος γὰρ ὁ Κύριος ὡσαύτως ἔστι Θεὸς τῷ Πατρὶ. Πᾶς δὲ ἅγιος μετουσίᾳ τῆ τοῦτου, θεὸς τὸν Θεὸν λόγον δεξάμενος, κατὰ τὸ, « Ἐκεῖνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Γεγέννηται μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ἐμοίωσιν, οὐδεὶς δὲ κατ' οὐσίαν θεός, ὁμοιωθησομένων, ἀλλ' οὐκ ὄντων ὁμοίων τῷ Κυρίῳ αὐτῶν· « Ἔσεσθε γὰρ ἅγιοι, διότι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. » Αὐτοῦ μὲν ὄντος ἁγίου, αὐτῶν δὲ ἑσομένων. Περὶ ὧν ἀληθὲς εἰπείν· « Τίς ἅγιός ἐστιν ὡς σὺ, Κύριε; Σοὶ » γὰρ, ἔφη, « τίς ὁμοιωθήσεται ἐν θεοῖς, Κύριε; ἀλλὰ τίς ὁμοίός σοι (30); » Ὁμοιοὶ γὰρ αὐτῷ ἔσονται κατὰ τὸ ρηθὲν, « Ὁμοιοὶ αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁφόμεθα αὐτὸν καθὼς ἔστιν. » Οὐδεὶς οὖν ὁμοίος τῷ Κυρίῳ τῶν προκείμενων θεῶν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ ἔργα αὐ-

timore Dei opera salutis operantur; et hanc quidem habent ita ut jam non ab eo sejungi possint. Nec est cur non habitet gloria in corde eorum; ipse enim cor vocat terram centuplum ferentem, juxta illud: « Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Christi ». » Ita etiam de corpore: « Glorificate Deum in corpore vestro », perfectam prudentiam habentes.

VERS. 11. Ex hoc loco perspicitur quam intimè societate quædam virtutes inter se uniantur, misere ricordia cum veritate, justitia cum pace. Jam conjunctæ occurrunt in hoc: « Misericordia tua et veritas semper susceperunt me; » et in illo: « Mitte misericordiam et veritatem tuam ». »

VERS. 13. Ut pluvia tellus fota fructum suum dat, ita spiritalis terra, animus noster, benignitate Dei fructum fert, omni genere virtutum ornata.

VERS. 2. Omnes sancti gloriantur de servitute Dei velut de dignitate quadam. Ita Jonas interrogatus unde esset: « Servus Dei ego sum, » inquit « et Deum cæli ego colo ». » Idem testantur apostoli de Salvatore, egregie eum operibus et sermonibus constantes, « Vos vocatis me magistrum et Dominum, et bene dicitis, sum etenim ». » Hæc ipsi referunt in scriptis suis velut laudem. Nam Jacobus, « Dei et Domini nostri Jesu Christi servus »; et Paulus, « servus Jesu Christi », non aliter se gerunt ac qui in scriptis de vita sua omnes dignitates honoresque memorant quibus illustrari possunt.

VERS. 5. Deus non absolute mitis, hoc enim humanus affectus, sed mitis eadem ratione dicitur, ac lætari, et gaudere, et recordari.

VERS. 8. Deos vocat rursus sanctos, non autem dæmones aut idola: solus enim Dominus Patri similis Deus. At sanctus quisvis Domini particeps, deus quia Deum Verbum suscepit, juxta illud: « illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est ». » Etenim ad similitudinem et imaginem Dei facti sunt, nullus autem suapte natura deus: similes Dei non sunt, sed facti sunt. Nam « sancti eritis, quia sanctus ego sum ». » Ipse est sanctus, illi sancti erunt. De quibus cum veritate dicitur: « Quis sanctus est sicut tu, Domine? » tibi enim, » inquit, « quis similis in diis, Domine? quis similis tibi? » Nam similes Dei erunt, uti scriptum est: « Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est ». » Non est igitur nunc in diis qui Dei similis sit, sed nec secundum opera ejus. Ideo legimus

²⁹ II Cor. iv, 6. ³⁰ I Cor. vi, 20. ³¹ Psal. lvi, 4. ³² Jon i, 9. ³³ Joan. xiii, 13. ³⁴ Jac. i, 1. ³⁵ Rom. i, 1. ³⁶ Joan. x, 35. ³⁷ Lev. ii, 45. ³⁸ I Reg. ii, 2.

³⁹ Jon i, 9. ⁴⁰ Joan. xiii, 13. ⁴¹ Jac. i, 1. ⁴² Rom. i, 1. ⁴³ Exod. xv, 11. ⁴⁴ I Joan. iii, 2.

(29) An expungenda particula μὴ, reddendumque, in quorum corde gloriam habitare facit? EDIT.

(30) Forte legendum et distinguendum: Οὐ γὰρ ἔφη. Τίς ὁμοιωθήσεται σοὶ ἐν θεοῖς, Κύριε; ἀλλὰ, Τίς ὁμοίός σοι; Id.

in Evangelio : « Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent¹¹. » Etiam si eadem opera faciunt, ea saltem non eodem modo : illi enim votis et fide, ipse autem auctoritate et virtute sua. Sed sufficiunt quæ hac de re principio psalmi octogesimi secundi diximus.

Vers. 11. Qui bona selegerit, quorum fruitione lætetur. Ita et timere nomen Domini, ut eo cum lætitia fruatur.

PSALMUS LXXXVI.

Vers. 6. In ea inscribuntur non principes modo, sed et populi : scriptura hæc non aliud præter Ecclesiam primogenitorum in cælo descriptorum. Quorum inscriptio non syllabis fit aut nominibus, sed signis qualitatem animæ significantibus ; nec potest eorum scripturam narrare nisi qui solus inscriptionem videt. E contra « Qui receperunt in terra scribentur, » ait Jeremias¹². Decet eos in terrenis manere qui terrena sapiunt ; eos autem qui imaginem Dei cælestis colunt, in cælo conversationem habere, libro Dei inscriptos.

PSALMUS LXXXVII.

Vers. 1. « Pro maeleth, » hoc est pro saltatione chori filiorum Core, ut sapienter respondeat qui timet Deum et ideo verus Israelita est. Æman enim interpretatur timor eorum, et Æman erit quicumque Deum timuerit. Canticum psalmi recitantes oportet, ut cum intellectu respondeant, et cum intellectu audiendo saltationem solemnem dirigant.

Vers. 2. In die quidem negotiorum mole oppressus, oro ut bona tua mecum communices. In nocte autem et in tristitia, ut, fugata nocte, spiritus meus ad te oriri possit. Simplicius etiam loqueretur juxta illa Salvatoris : « Pater meus faciet vindictam filiorum suorum clamantium ad se die ac nocte¹³. » Qui enim die ac nocte legem Domini meditatur, hoc ipso ad Deum salutis clamat die ac nocte, ut Deus salutem ipsi aut largiatur aut servet. Multa cum fiducia adjicit : « Intret in conspectu tuo oratio mea, » certus se ea petere quæ ipsi utilia, et per se vere bona, et quæ Deus libenter concedet ; orat etiam ut aurem suam ad precem benignius inclinet. « Nam clamavi ad te, » inquit.

Vers. 6. Uti mortui, inquit, jam non amplius ullum humanum auxilium sperant, ita ego quoque a sperando quovis bono liberatus sum, hoc est : jam ne minima mihi restat spes. — Non enim de manu tua expulsus sum ; et me « nemo de ea poterit rapere, » testante ipso Salvatore ; quandiu enim

¹¹ Joan. xv, 24. ¹² Jerem. xvii, 13. ¹³ Luc. xviii, 7.

(31) Utique ad Psal. lxxxii, v. 19. Cæteroqui initium commentarii ad dictum psalmum non est inventum in Catena nostra.

(32) Δῆλον ὡς τινὶ τινα. Locus non videtur

τοῦ. Διὸ φησιν ἐν Εὐαγγελίῳ : « Εἰ μὴ τὰ ἔργα ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος ἐποίησεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. » Ἄν τὰ αὐτὰ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε ὁρώσι κατὰ τὸ ὑποκειμενον, ὃ δὲ τρόπος διάφορος. Οἱ μὲν γὰρ εὐχῆ καὶ πίστει, ὃ δὲ μετ' ἐξουσίας ἐποιοῖ. Ἰκάνει δὲ περὶ τούτων εἰρηται καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρῶτου ψαλμοῦ (31).

Στ. ια'. Ὅ τὰ ἀγαθὰ αἰρούμενος, δι' αὐτὰ τῆ τιμῶν ἐνευφραίνεται κτήσει ὁποῖον καὶ τὸ φοβεῖσθε : τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, διδ μετ' εὐφροσύνης αὐτοῦ τυχεῖν.

Στ. ζ'. Ἐν ἡ ἐγγράφονται οὐ μόνον ἀρχόντες, ἀλλὰ καὶ λαοί : ἦτις ἐστὶν Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογραμμένων ἐν οὐρανῷ. Ὡν ἀναγραφὴ οὐ συλλαβῶν τε καὶ ὀνομάτων, ἀλλὰ τῶν ψυχῆς δηλούντων ποιήματα. Ἦν ὁ μόνος ὁρῶν, μόνος δύναται καὶ τὴν γραφὴν αὐτῶν διηγῆσασθαι. Ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, φησὶν Ἰερεμίας, « Ἀφεστηκότες ἐπὶ τῆς γῆς γραφήσονται. » Δῆλον ὡς τινὶ τινα (32) τοῦ χοῦκοῦ παρακειμενα φρονούντες ἐπίγεια, ὡς περ ἐκεῖνοι τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπ' οὐρανοῦ φρονούντες ἔχουσιν ἐν οὐρανῷ τὸ καίτεμα ἐντάγντες βίβλη Θεοῦ.

Στ. α'. « Ὑπὲρ μαελεθ, » τουτέστιν ὑπὲρ χοροῦ χορείας τῶν υἱῶν Χορέ, ὑπὲρ συνετῶς ἀποκρίνασθαι τῷ τῶν Θεοῦ φοδουμένῳ, καὶ διὰ τούτου τυγχάνοντι ἀληθῶς Ἰσραηλίτη. Αἱμάν γὰρ ἐρμηνεύεται εὐχὴ αὐτῶν, ὡς πάντα τὸν ἔχοντα τὸν θεῖον φόβον, Αἱμάν εἶναι. Ἡ προσήκει σύνεσιν ἀποκρίνασθαι, σύνεσιν ἔχοντι πρὸς ἀκρόασιν μετὰ χορείας θείας, τοῦ ψαλμοῦ τὴν ψῆδην ἀπαγγέλλοντος.

Στ. β'. Ἐν ἡμέρᾳ μὲν οὖν καὶ πραγμάτων εὐφορίᾳ παραμείναι μοι τὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν αἰτῶ. Ἐν νυκτὶ δὲ καὶ δυσκολίᾳ, ὅπως τέλος λαθούσης τῆς νυκτός, τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ ὀρθρῆσαι δυνήσεται. Καὶ ἀπλούστερον δὲ λέγοιτο κατὰ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τῷ Σωτήρος : « Ὁ Πατήρ μου ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν τέκνων αὐτοῦ τῶν βούντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός. » Ὁ γὰρ τὸν νόμον Κυρίου μελετῶν ἡμέρας καὶ νυκτός, αὐτῷ τούτῳ κέκραγε πρὸς τὸν Θεὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, ἡ σωτηρίαν αἰτιῶν, ἡ φυλαγθῆναι παρούσαν. Πολλῆς δὲ παρήρσις, τὸ, « Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ἡ προσευχή μου, » ὡς ἂν τὰ ὄντως ἀγαθὰ βουλομένου, ἃ καὶ αὐτῷ συμφέρει, καὶ Θεῷ φίλον διδόναι, καὶ κλίνει πρὸς τὸν αἰτοῦντα συγκαταβάσει τὸ οὐς. « Κέκραγα δὲ πρὸς σὲ, » ἔφη.

Στ. ζ'. Ὡς γὰρ οἱ νεκροὶ, φησὶν, ἐλπίζουσιν οὐκ ἐτι βοήθειαν ἀνθρωπίνην οὐδεμίαν, οὕτως κατὰ τὴν προσδοκίην τὴν χρηστὴν ἡλευθέρωμαι, τουτέστιν, ἀνέλιπτόσθαι μοι πανταχόθεν ἐστίν. — Οὐ γὰρ ἐκ τῆς σῆς ἀπίσθησιν χεῖρός : τὸν ὑπὸ ταύτης γὰρ φρουρούμενος οὐδεὶς ἀρπάσαι δυνήσεται, » καθὰ φησιν αὐτὸς ἐ

sanus. Quid si legatur τινές loco τινί? Mox suspirior legendum εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ φρουρούς. Edrit.

Σωτήρ. Ὅσον γὰρ τις περιέχεται τοῦ Θεοῦ, ἀήτητος Α Deo adhærebo, omnes superabo quicumque me rapere vellent. At de manu Dei expellitur peccator, jam non ea dignus.

Στ. ζ'. Ὡς ἂν ἐκείθεν αὐτοὺς εἰς τὸν παράδεισον ἀνιήσωμαι τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ καὶ δι' αὐτοὺς ἐν θανάτῳ γεγένημαι, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτῷ τῷ κυρίως θανάτῳ, ἀλλ' ἐν τῇ τούτου σκιᾷ· ἔφθασα γὰρ τριήμερος ἀναστάς. Ἄλλὰ καὶ ἐν σκοτεινοῖς ὑπ' αὐτῶν τεθειμένος κατηύγασα αὐτοὺς ὡς μηκέτι τούτους ἐν σκότει διαύγειν, ἀλλ' ἐν ἑμοῖ τῷ φωτί.

Στ. ιε'. Ἀρμόττει τῇ Ἰησοῦ παρῆρσις τὸ, « Ἴνα τί ἀπωθεῖς ; » Οὐ γὰρ ἐστὶν αἰτιον διδ τὴν ἐμὴν ἀπωθεῖς προστυχὴν ἡμαρτηκότος οὐδέν. Δεξιόμενος οὖν αὐτήν, τοὺς ὑπὲρ ὧν πρεσβεύομαι σώσον, τὸ πρόσωπον αὐτοῖς ἐπιλάμπων τὸ σόν.

Στ. ιζ'. Ἀνέλαβε γὰρ τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ἡμαρτηκῶτων ὀργάς. Οἱ δὲ τοῦ Πατρὸς φοβερῖσμι μόνον αὐτὴν ἐξετάραξαν, οὐδὲν ἐνεργῆσαι κατ' αὐτοῦ δυνηθέντες μὴ ποιήσαντος ἁμαρτιαν. Ὀργαὶ δὲ καὶ φοβερῖσμι Θεοῦ, δυνάμεις ὑπηρετούμεναι ταῖς τιμωρίαις, ὀργῆς λεγομέναις σκευή. Δι' ἧς ἔλεγεν ὁ Σωτήρ, « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρραται. » Τελειοτάτην μὲν γὰρ ἔσχεν ψυχὴν. Ἄλλ' ἐν πλήθει τοσοῦτων ἐχθρῶν προσπάθειαν ἔσχεν, μάλιστα περιπιγόντων αὐτὴν πανταχόθεν ὡς ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν μὴ ἐπιστάμενον νίγησθαι. Αὐτὸς δὲ τούτοις ἄριστα διενήχετο. « Ὑδωρ γὰρ πολὺ οὐ σβέσει ἀγάπην. » Ἡ γὰρ τελεία καὶ πρὸς Θεὸν τεθείσα δι' ἀγάπης, ἐξῆς ἄσβεστός ἐστιν, ἥτις ἐνυκάρχει τῷ Ἰησοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.

PSALMUS LXXXVIII.

Στ. β'. Ἄλλὰ καὶ πολλὰκις εἰρήκαμεν ὡς ἐνθα διττῶς « ἡ γενεὰ » φέρεται, σημαίνει τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν, καὶ τὸν ἐθνικόν. Εἶτα λέγει τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἄδει τὰ ἐλέη Κυρίου· ὅσον γὰρ ἐνέστηκεν ὁ παρών ἀθῶν, προδήλιος εὐεργετεῖ, πολλῶν εὐεργετουμένων ἐλέω Θεοῦ, ὡς εἰ τις ἐξ ἐκ πολλῶν λίθων οἰκοδομῆ γινομένη· τάχα δὲ ἔλεος οἰκοδομεῖται, τῆς Σοφίας οἰκοδομοῦσης ἑαυτῇ οἶκον. Ἡ γὰρ ἐνανθρώπησις αὐτῆς, θεμέλιος καὶ πέρας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἐλέου ἐστίν, πάντων ἀφαιρέσει τῆς προσλαμβανούσης ἁμαρτίας ἐλευομένων. Ἐτοιμάζεται δὲ ἐν οὐρανοῖς ἡ ἀλήθεια τοῖς ἀπεντεῦθεν προπαρασκευασαμένοις, ὡς οἴονται, προσβαλεῖν αὐτῇ δι' ἐσόπτρου καὶ δι' αἰνίγματος, δι' ὧν οἱ ἐπὶ γῆς αὐτὴν φανταζόμεθα· τὸ γὰρ πρόσωπον (33) αὐτῆς κάλλος ἐκεῖ, καὶ τῆς ἀληθείας τὸ τέλος κατηγορημένης τῆς μερικῆς διαλήψεως. Ἐτοιμάζεται δὲ τοῖς ἔχουσιν ἐν οὐρανοῖς τὸ πολίτευμα τῷ φέρειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, δι' ἣν καὶ χρηματίζουσιν οὐρανοί.

Στ. γ'. Διδ μὴδὲ πέρας ἔξειν αὐτοῦ τὴν βασιλειαν φησίν. Ἄλλ' οὐ κατὰ προσωπολήψιαν ὤμοσε τῷ Δαυὶδ, ἀλλὰ δούλω ὄντι Θεοῦ. Καὶ σημεῖον αὐτοῦ τῷ οἴκῳ παρέσχετο, Παρθένον τε τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων Θεόν· τοῦτο γὰρ τὸ Ἐμμανουήλ,

VERS. 7. Ut eos exinde ad paradysum Dei efferam ; morte quidem me affecerunt, nec tamen vera morte, sed umbra mortis ; nam tertio die resurgens e sepulcro. In tenebris ab ipsis positus adhortatus sum eos, ut deinceps jam non in tenebris vitam agant, sed in me, qui sum lumen.

VERS. 15. Decet Jesum liber ille sermo : « Ut quid repellis ? » Non est enim causa, cur orationem meam repellas, cum ipse non peccaverim. Suscipe igitur eam, et eos salva pro quibus precor faciem tuam eis illuminans.

VERS. 17. Iras enim subiit quas ipsi nos peccatis nostris concitaveramus. Terrores autem Patrie turbabant modo, nec erat qua ratione innocuum pœnis affligerent. Iræ vero et terrores Domini, nil aliud præter vindices virtutes, quæ vasa iræ vocantur⁷⁴. Qua de causa dixit etiam Salvator : « Nunc anima mea turbata est⁷⁵. » Perfectissimam quidem habebat animam ; sed multitudinem tot ac tantorum inimicorum mota est, præsertim cum nandi nescius se velut aqua undique circumdatum cerneret. Ipse tamen hæc quam optime effugit. « Nam aqua vel permulta non exstinguet charitatem ; » anima igitur perfecta et cum Deo per charitatem conjuncta quæ Jesu homini inerat, ideo erat omnino inextinguibilis.

VERS. 2. Jam sæpius adnotavimus vocem « generationem » his occurrere ad declarandum populum de circumcissione et gentes. Deinde indicat cur misericordias Domini cantet. Quandiu enim durabit præsens hæc ætas, manifeste multos beneficiis suis ornabit Dei misericordia. Uti ædificium ex multis lapidibus, ita forte ædificabitur misericordia, cum sibi Sapientia ædificabit domum⁷⁶. Sapientie enim incarnatio, fundamentum et finis misericordie ; cum omnes a peccatis suis tunc liberati sint misericordiam adepti. Præparatur autem in cœlis veritas eis qui his in terris ad eam adipiscendam præparantur, ut putant, per speculum et ænigma, per quæ hic eam assequimur. Ipsius enim facies pulchritudo ibi, et perfectio veritatis, cum evacuata fuerit imperfecta visio. Præparatur quoque iis qui in cœlis conversationem habent, eo quod cœlestis imaginem referant, quare etiam cœlum nuncupantur.

VERS. 3. Hic nullis finibus circumscribi ait regnum ejus. Non acceptione personarum facta juravit David, sed quod servus Dei est. Et signum domui ejus dedit, e Virgine pariendum qui nobiscum hominibus Deus ; hoc enim *Emmanuel*, qui est præ-

⁷⁴ Rom. ix, 22. ⁷⁵ Joan. xi, 27. ⁷⁶ Prov. ix, 1.

(35) Forte legendum προσώπου, et articulus τὸ ad κάλλος referendus. Edit.

paratum semen David. Juravisse en dicitur Deus quæ certe largitur, quia apud homines sermo jurejurando firmatur. Immutabilis cum autem Deus, jusjurandum ejus immutabilitatem consilii indicat. Hoc non ipsum David innui (qua enim ratione homo morji obnoxius talia audiret?), sed Christum, Davidis sobolem, æterna vita et æterno regno instructum est manifestum.

Vers. 7. Nullus eorum qui adoptantur, et ita filii Dei fiunt, similis erit vero Dei Filio. Quid ille qui particeps est cum eo qui nulla ratione particeps? Qua de causa Paulus, cum dicit: « Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro », præcavens ne quis putet se cum Filio unigenito æquari, adjecit: « Et a Domino nostro Jesu Christo. » Nam licet gratia Pater nosser factus sit, ipsi tamen natura Filius est Dominus cui omnes inserviunt. Quare et nunc, « Quis similis Domino, » ait? Nulla enim juxta substantiam similitudo, sed juxta qualitatem: nam ipse Filius Patri consubstantialis. Nam secundum qualitatem misericordes etiam filius, « sicut Pater cælestis misericors est ». Ipse quoque perfectus Pater, « Sancti eritis, inquit », quia ego sanctus sum. — Hic Dominus veniet cum virtute et gloria multa, et sancti « rapiuntur in nubibus obviam Domino in aere, » ut « semper cum Domino sint ». Quando igitur Dominus et sancti in nubibus erunt, nec tunc ullus eorum qui in nubibus rapiuntur, similis ei qui veniet « super nubes cæli cum virtute multa et gloria ». Etiam si quisque cum virtute et gloria raptus fuerit, at non cum « multa; » nam eam virtutem et eam gloriam habebit quam receperit; Salvator autem cum « multa » quam præstat. Illi quoque « in nubibus, » ipse vero « super nubes, » quod summam ac regiam potestatem notat. Præterea sanctorum quilibet nubes spiritualis spiritualem rorem stillans (nam nubes rorent justitiam, ait ⁷⁸). At nemo eorum similes Domino, qui et ipse nubes. Unaquæque enim illarum paucos vix rigat, hæc autem non omnes tantum homines, sed omnia etiam ratione prædita animalia.

Vers. 8. Terribilis cum inimicos poenis affliget. Nam si ad eum propius accedunt qui divina disciplina instruuntur, peccando ad ignem feruntur. Qua de causa Salvator: Qui prope me, prope ignem; qui autem longe a me, longe a regno. Nunc igitur dicit eis qui in circuitu mandata ejus negligunt, « magnus et terribilis » vere eis qui ipsi propter virtutem adversantur.

Vers. 10. Deum mari quoque dominari ut cæteris creaturis, testatur Jonas dicens: « Suscitavit

⁷⁷ Rom. i, 7. ⁷⁸ Luc. vi, 36. ⁷⁹ Levit. xi, 45.

(34) Ἀληθειῶν. Forma Alexandrina pro ἀληθειῶν Edit.

(35) Ὀδοῆς. Valde suspicor Didymum scripsisse ὀδοῆς. Id.

Ἄνεπερ ἐστὶ τὸ ἐτοιμαζόμενον σπέρμα τοῦ Δαυὶδ. Ἐρ οἷς δὲ βεβαίως χαρίζεται Θεός, ὁμνῶναι λέγεται, καὶ τὸ παρ' ἀνθρώποις ὄρκω πιστοῦσθαι τὸν λόγον. Ἀτρέπτου τοίνυν ὄντος Θεοῦ, ὄρκος αὐτοῦ τὸ ἀμετρίτεπτον τῆς βουλής. Τοῦτο δὴλον, ὅτι οὐκ εἰς αὐτὸν τὸν Δαυὶδ νοεῖται: (πῶς γὰρ τὸν γε ἀποθεονόντα;), ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν τὸν ἐξ αὐτοῦ καταγόμενον, τὸν διηγεῖως ζῶντα καὶ βασιλεύοντα.

Στ. ζ'. Ἄλλ' οὐδὲ τῶν τῆν υἱοθεσίαν δεξιμένων, καὶ κατὰ τοῦτο γεγεννημένων ἐκ Θεοῦ, τῶ ἀληθειῶν (34) τις γεννήματι ὁμοιωθήσεται. Πῶς γὰρ ὁ μετέχων τῶ ἀμετέκτῳ; Τοιγαροῦν ὁ Παῦλος εἰπὼν, « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, » ἐβλάθηθεὶς μὴ δόξῃ τισὶν ἰσοτιμίαν ἑαυτῶν νέμειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὸν μονογενῆ, προσέθηκε, « Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Εἰ γὰρ καὶ χάριτι γέγονεν ἡμῶν Πατήρ, ἀλλ' ἔστιν ὁ κατὰ φύσιν Υἱός, οὐ καὶ δοῦλος πάντες Κυρίου ευχαρίστον. Διὸ καὶ νῦν, « Τίς ὁμοιωθήσεται τῶ Κυρίῳ, » φησὶν; Ὁδοῖα γὰρ κατ' οὐσίαν ὁμοιωσις, ἀλλὰ κατὰ ποιότητα· αὐτὸς γὰρ ὁμοουσίος ἐστὶν Υἱὸς τῶ Πατρὶ. Κατὰ ποιότητα γὰρ καὶ οἰκτερίμωνες γινόμεθα, « ὡς ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος οἰκτερίμων ἐστὶ. » Καὶ τέλειος ὁ Πατήρ: « Ἄγιος γὰρ ἔσεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. — Ὁὗτος δὲ ὁ Κύριος ἔρχεται μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, καὶ οἱ ἅγιοι « ἀρπαγήσονται ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα ἐπὶ τῶ πάντοτε σὺν Κυρίῳ εἶναι. » Τοῦ τοίνυν νῦν Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων ἐν νεφέλαις ὄντων, οὐδεὶς τῶν ἀρπαγέντων ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῶ ἐρχομένῳ, « ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. » Εἰ γὰρ καὶ ἕκαστος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης ἠρπάγη, ἀλλ' οὐ « πολλῆς »· ἐκείνην γὰρ τὴν δυνάμειν καὶ τὴν δόξαν εἶχεν ἢν ἔλαβεν· ὁ δὲ Σωτὴρ « μετὰ πολλῆς » ἴς παρέξει. Καὶ οἱ μὲν « ἐν νεφέλῃ, » ὁ δὲ « ἐπὶ τῶν νεφελῶν, » ὅπερ ἀσθεντικὸν καὶ βασιλικόν. Ἐπι μὴ ἐκάστου τῶν ἁγίων νεφέλης ὄντος πνευματικῆς ὁσσης (35) τὸν νοσητὸν ὑπέτον (αἱ νεφέλαι γὰρ, φησὶ, βανάτωσαν δικαιοσύνην). Οὐδεὶς ἰσωθήσεται τῶ Κυρίῳ, καὶ αὐτῶ νεφέλῃ ευχαρίστον. Ἐκείνη γὰρ ἐκείνων ὀλίγους ποτίζει, αὕτη δὲ οὐ πάντας ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ λογικὰ.

Στ. η'. Καὶ τοῖς ἐναντίας δὲ καλᾶσις ἐπιφέρων, ἔστι φοβερός. Πελάζων γὰρ τις αὐτῶ διὰ τοῦ τῆν θεῖαν δέδεκται (36) διδασκαλίαν, τῶ ἀμαρτάνειν ἐγγὺς γίνεται τοῦ πυρός. Διὸ φησὶν ὁ Σωτὴρ· Ὁ ἐγγὺς μου, ἐγγὺς τοῦ πυρός· ὁ δὲ μακρὸν ἀπ' ἐμοῦ, μακρὸν ἀπὸ τῆς βασιλείας (37). Καὶ νῦν σὺν, εἰς τοῖς περιχύκλω τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ παραποιούσσι, « φοβερός μέγας ὄντως » τοῖς δι' ἀρετὴν ἀντεχομένους αὐτοῦ.

Στ. ι'. Τοῦ δεσπόζειν σὺν τῇ λοιπῇ κτίσει καὶ τῆς θαλάττης, πίστις τὸ λέγεσθαι ἐν Ἰωανῆ· « Ἐξήγαγε:

⁸⁰ I Thess. iv, 16. ⁸¹ Marc. xiii, 26. ⁸² Isa. xlv, 8.

(36) Forte δεδέχθαι. Id.

(37) Hæc recitari videntur a Didymo ex aliquo præter quatuor, Evangelio, pulo, secundum Aescriptios. Id etiam alibi suspicatus sum.

Κύριος κλύδωνα ἐν τῇ θάλασσῃ, καὶ πάλιν ἑθελήσει αὐτοῦ ἔσθῃ ἡ θάλασσα ἐκ τοῦ σάλου αὐτῆς. Ταύτῃ δὲ καὶ Ἰησοῦς ἐπατίμησεν, δεικνύς ὡς ἔστιν Υἱὸς τοῦ Ἀσπότητος τοῦ κράτους αὐτῆς. Εἰ δὲ τὸν πῶν ἀνθρώπων βίον ἡ θάλασσα θηλοῖ, κράτος αὐτῆς ὁ Πονηρὸς, ἐν ᾧ ὁ κόσμος ὅλος κείται, ταυτίσθῃ ἡ θνητὴ καὶ ἐπίκαιρος πολιτεία. Ὁν ἐκνευρίσας ὁ Κύριος, δέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πατεῖν ἐπάνω θρωγῶν καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καταπραθῶν τὰς ἀσάτους ὄρμας, κύματα καλουμένας αὐτῆς. Ὡς ἂν καὶ βᾶσιμας τοῖς ἐπιβαίνουσι γέννηται ὡν ὁ Πέτρος εἰκὼν. Οὐδεὶς γὰρ χωρὶς Ἰησοῦ πατεῖν δύναται τοῦ βίου τὴν θάλατταν, τὰς τοῦτου νικῶν ἡδυναθείας τε καὶ μερίμνας, ἀλλ' οὖν συμβαδίζοντας. Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ περιπατῶν ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, πρὸς δὲ εἰρηται. Ἐν τῇ θαλάσῃ ἡ ὁδὸς σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς. Τρίψαντας ἐν τῷ βίῳ τὰ τε πάθη καὶ τὰς μερίμνας, ὧν ἐπιβαίνειν ἔνεστι τοῖς ἴχνυσιν ἐπακολουθούντας αὐτοῦ.

Στ. ιβ'. Ἀνάγοις δ' ἂν οὕτως. Οἱ ἐρμηνευόμενοι οὐρανοὶ ἐξομολογούμενοι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, καὶ ἡ τὸν Ἰησοῦ δεχομένη σπόρον καὶ καρποφοροῦσα εἰς ρ', καὶ ξ', καὶ λ', ἡ γῆ αὐτοῦ τυγχάνουσα. Κτήμα δὲ αὐτοῦ καὶ ἦν ἐθεμελίωσεν ἅμα τῷ πληρώματι αὐτῆς οἰκουμένη δαλοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ οἰκοῦσι ψυχὰι, τὸν ἀληθῆ προσηχάμεναι λόγον, καὶ δυνάμεις ἱερὰ παρμεβαλοῦσαι κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν. Ἐν ἧ ἡθεμέλιον, φησὶ Παῦλος, οὐδεὶς ἄλλον δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός. Ἐφ' ᾧ τὸ πλήρωμα τῶν ἀρετῶν καὶ δογμάτων εὐσεβῶν, καὶ τῶν τοῦ θεοῦ Πνεύματος δωρεῶν. Ἐκτίσθη δὲ τὴν βορρᾶν ὁ Κύριος καὶ τὰς θαλάσσας ἐπὶ τῷ μηκέτι εἶναι ὁ πρότερον ἦσαν ὡς ὁ κτίσας τοὺς β' εἰς ἓνα καινὸν ἀνθρώπων, ἐκ δύο τούτους ἓνα πεποίηκεν. Καὶ κτιζομένη δὲ καρδία καθαρά, ἐξ οὗ καθαρὰς γεγέννηται καθαρά κτίζει δὲ καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς πίστεως, ἐν ἧ Χριστῷ καινὴ γίνονται κτίσις.

Στ. ιγ'. Ἐστὶ δὲ τὸ μὲν θαθῶρ, ἐλεκετόρ, τὸ δὲ Ἑρμωνιειμ, φωτὸς μεταωρισμός. Ὁ γὰρ τυγχάνων ἐκλοπῆς θαίας, καὶ ὑπὸ φωτὸς μεταωριζόμενος, ὅπερ ἐφώτισεν ἐαυτῷ φῶς γνώσεως, ἀγαλλίσθαι τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ. Ἑρμηνεύεται δὲ τὸ θαθῶρ καὶ λάκκος. Αἰδῶσι γὰρ θεὸς τισὶν ἐλουγίας τρόπῳ λάκκου (38) λελατομημένους, οὓς οὐκ ἐξελατόμησαν οἱ λαβόντες. Κἔν ἐπὶ φύγου δὲ τίθεται, μεταβαλὼν ὁ οὕτως ὀνομασμένος, ὡς χρηματίσαι φέραι ἢ πηγῇ, ἀγαλλιάσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Στ. ιδ'. Χρηματίζει ὁ Μονογενὴς καὶ ἡ βραχίων ἐν τῷ. Καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; καὶ ἐν τῷ ἡ ὑψηλὸς σου ὁ βραχίων, καὶ οὐκ ἤδειμεν. Καὶ χεὶρ ἐν τῷ ἡ χεὶρ σου ἡ ὑψηλὴ ἐποίησε ταῦτα πάντα. καὶ δεξιὰ ἐν τῷ ἡ δεξιὰ Κυρίου

Dominus tempestatem in mari³⁸; et rursus: Voluntate ejus stetit mare a commotione sua³⁹. Cui et Jesus imperavit, ostendens se esse Filium Dominantis potestati maris. Quod si autem hominum vitam mare designat, potestas ejus non aliud præter diabolum, cui inservit omnis mundus, hoc est mortalis et fugax dominatio. Quem contemns Dominus dedit discipulis suis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et super omnem virtutem ejus⁴⁰, refrenans cæcos ejus impetus, qui fluctus maris dicuntur. Qua de causa accedentibus facilis patet transitus: quorum imago Petrus. Non alius enim vi sua potest præter Jesum vitæ mare calcare, voluptates et curas ejus superans; sed potest quisvis comitante Jesu. Ipse enim super mare hand secus ac super pavementum incedit, ad quem dictum est: In mari via tua, et semite tue in aquis multis⁴¹. Ipse in vita sua passiones et curas omnes superavit, ab his etiam superandas qui iisdem vestigiis insisterint.

Vers. 12. Hocce modo ista explicabis: Cæli qui mirabilia ejus consistunt, et terra quæ semen Jesu accipiet et fructus feret alia centum, alia sexaginta, alia triginta⁴², hæc tua terra. Domini est quoque orbis terrarum quem fundavit simul cum plenitudine sua, Ecclesiam exhibens, in qua habitant animæ veram doctrinam consecutæ, et virtutes sanctæ choro timentium eum admistæ. In qua, ait Paulus, fundamentum aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Jesus Christus⁴³. Super quem plenitudo virtutum et piarum doctrinarum et donorum divini Spiritus creavit aquilonem et maria Dominus, ut jam non sint quod prius erant, uti etiam duo creavit, ut unum novum hominem efficiant, ex duobus eos unum fecit. Creatur cor mundum⁴⁴, quando purgatione mundatur: creat etiam eos qui extra fidem, ut in Christo nova fiant creatura.

Vers. 13. Thabor quidem electus est, et Hermonim, luminis sublimitas. Qui enim divinam electionem sortitus fuerit, et lumine illuminatur, quod eum scientiæ luce illustrat, exultat in nomine Dei. Interpretantur etiam lacum Thabor. Nam Deus est quibusdam paludis, lacus ad instar lapidibus constructus quas ipsi non extruxerunt, qui eas accipiunt. Licet hæc vox ad carpendum adhibeatur, cum mutaverit vitam qui ita vocatur, ita ut patens appelleretur aut fons, exultabit in Domino Domini.

Vers. 14. Vocatur Unigenitus ἡ βραχίων et in illo: ἡ βραχίων Domini cui revelata est⁴⁵; et in illo: Excelsum brachium tuum, et nos nesciebamus. Dicitur et manus: Manus tua excelsa fecit hæc omnia; et dextera in illo: Dextera Domini

³⁸ Jon. 1, 4. ³⁹ ibid. 15. ⁴⁰ Luc. x, 19. ⁴¹ Psal. lxxvi, 20. ⁴² Mauth. xiii, 8. ⁴³ I Cor. iii, 11. ⁴⁴ Psal. l, 12. ⁴⁵ Isa. lxxxiii, 1. ⁴⁶ Psal. cxviii, 16.

(38) Cuique patet, Græcæ linguæ Scripturæque sacræ non imperito, hic legendum esse εὐλογίας τρόπῳ λάκκου. Cfr. Deut. vi, 11. EDIT.

exaltavit me. » Ait autem, « Exaltetur manus tua » admirabilia faciens; hæc habuit igitur Petrus ad Deum : « Da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, in eo quod manum tuam extends ad sanitatem, et signa et prodigia fieri⁹². » Exaltatur etiam dextera Domini omnes imitatores ad sublimia ferens. Præparent adventum tuum misericordia et veritas. Quis enim continget faciem tuam nisi prius misericordiam contigerit, et cum veritate fuerit conversatus? Rursus forte dices misericordia et veritate Unigenitum designari, ut in illo : « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam⁹³. » Priorem enim videtur se mentibus inserere, consociatumque sibi Patrem illis patefacere : « Nam qui recipit me, recipit Patrem⁹⁴; » et : « Veniemus, ego et Pater⁹⁵. » Nam imago cum sit invisibilis Dei, menti puræ ostendit seipsum, per semetipsum Patrem revelans. Est etiam vultus Patris, character ejus hypostaseos. Et necesse est ut prius cordibus eorum insit, qui eum in puritate videre possunt : misericordiam consequimur per morales virtutes et veritatem per piam scientiam. Moralis enim operatio misericordia indiget, et cognitio veritate ornatur. Quapropter sæpius in Scriptura hæc una profertur.

Vers. 16. Attende eum dicere « Qui scit, » non vero « Qui scivit. » Nam semper victoriam operetur oportet, qui semper adversus inimicos pugnat. Hoc enim eum ad conspiciendam veritatem perducit; et vultu Domini illuminabitur deinceps in æterna die, in qua cum sociis exsultabit, salutare Dei consortium adeptus. Istud enim exsultationis occasio. Exaltabitur etiam justitia tua ab illo qui factus est sapientia et sanctitas et sanctificatio⁹⁶, qui ipse excelsus et adhærentes sibi ad se trahit. Exaltamur quoque ea justitia quæ propter fidem Jesu Christi omnibus fidelibus convenit. Nam etiam si postestatem habuerint qua agere et contemplari possint, de donis gloriantur a te acceptis, juxta illud : « Qui gloriatur, in Domino gloriatur⁹⁷. » Ac dicent, Ipse dedit nobis virtutem viriliter agendi. Qua de causa confiteri non dubitat : « In Deo faciemus virtutem. In beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum. » Nam exaltatus est in nobis Christus beneplacito Patris dicentis : « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui⁹⁸. » In ipso enim complacuit illi nos salvare. Susceptio est ejus qui pugnat pro nobis : qui est sanctus rex veri Israel, Deum videntis, Christus ipse ac Dominus. Potest etiam susceptio Domini esse, si eam ipse perficit et sanctus Israel expectantis eam : sanctus est qui nunc sanctificatur; mente eum perspicere, præstantissimum est : « Quoniam Domini regis nostri susceptio, et Sancti Israel. »

ὑψώσθαι με » λέγει δὲ, « Ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου » παραδοξοποιούσα· φησὶ γοῦν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Θεόν· « Δός τοῖς δούλοις σου ἀφθόβως μετὰ παρρησίας λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ ἐκτείνειν τὴν χεῖρά σου εἰς ἱασιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα. » Ὑψοῦται δὲ καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ μετεωρίζουσα πάντα τὸν μνηστῆν. Προπορεύεται ἐξουσίας σου τῆς παρουσίας ἔλεος καὶ ἀλήθεια. Τίς γὰρ προσβαλεῖ σου τῷ προσώπῳ μὴ προσηλημένος, καὶ ἐνωμιληκῶς τῇ ἀληθείᾳ; Ἀέθριος δ' ἐν πάλιν ἔλεος καὶ ἀλήθειαν τὸν Μονογενῆ, ὡς ἐν τῷ· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. » Ὡς προσηληθῶν ταῖς διανοίαις ἐμφανίζει τὸν συνηρησμένον αὐτῷ Πατέρα· « Ὁ γὰρ ἐμὲ δεχόμενος, ἐχίται τὸν Πατέρα » καὶ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ τε καὶ ὁ Πατήρ. » Εἰκὼν γὰρ ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, τῷ καθαρῷ νῷ δεικνυσὶν ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δεικνύων τὸν Πατέρα. Ἔστι δὲ καὶ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, χαρακτήρ ὢν τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ δεῖ προεῖναι τῇ καρδίᾳ τῶν αὐτῶν ἐν καθαρότητι δυναμένων ὄψασθαι, ἔλεον μὲν δι' ἡθικῶν ἀρετῶν, ἀλήθειαν δὲ διὰ γνώσεως εὐσεβούς. Κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἡθικὴν ἐνεργεσίαν ἐλευσόμεθα, κατὰ δὲ τὴν γνῶσιν τῇ ἀληθείᾳ προσβιλλόμεθα. Διὸ πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἀλλήλοις ταῦτα συνονομάζεται.

Στ. ις'. Ὅρα δὲ ὡς « Ὁ γινώσκων » εἶπεν, ἀλλ' οὐκ « Ἐγνωκῶς. » Δεῖ γὰρ αἰετὸ τὸ νικᾶν ἐνεργεῖν τὸν αἰετὸ πρὸς ἀντιπάλους ἔχοντα τὸν ὄγκον. Τοῦτο γὰρ αὐτὸν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν προσάγει· καὶ τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ φωτιζόμενος ἔσται λαμπρὸν ἐν αἰώνῳ ἡμέρῃ, ἐν ἧ μετὰ τῶν ὁμοίων ἀγαλλιάσεται, τὴν σωστικὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν περικείμενος. Αὕτη γὰρ τῆς ἀγαλλιάσεως πρόφασις. Ὑψωθήσεται δὲ καὶ τῇ σφί δικαιοσύνῃ τῷ γινόμενῳ σοφίᾳ καὶ ἀγιωσύνῃ καὶ ἀγιασμῷ· ἥτις ἐστὶν ὑψηλὴ, καὶ διὰ μετουσίας ἔλκει πρὸς ἑαυτήν. Ὑψοῦται ἐξουσίας καὶ τῇ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δικαιοσύνῃ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Εἰ γὰρ καὶ ἔχουσι δύναμιν καθ' ἣν δυνατῶς πράττουσιν τε καὶ θεωροῦσιν, ἀλλὰ παρὰ σοῦ λαθόντες καυχῶνται, κατὰ τὸ· « Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » Καὶ λέγοντες· Αὐτὸς γὰρ δίδωσιν ἰσχύον τὸ ποιῆσαι δύναμιν. Διὸ καὶ σὺν παρρησίᾳ φασίν· « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν ἔργα, καὶ ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου ὑψωθήσεται τὸ κέραν ἡμῶν. » Ὑψώθη γὰρ ἐν ἡμῖν ὁ Χριστὸς εὐδοκίᾳ Πατρὸς ἐπιπόνου· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδύδωξα. » Ἐν αὐτῷ γὰρ ἡμεῖς εὐδόκησε σῶσαι. Καὶ ἀντίληψις αὐτοῦ ἐστὶν ὑπερμαχοῦντος ἡμῶν· ὅστις ἅγιος βασιλεὺς ὢν τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ τὸν Θεὸν ὁρῶντος, ὑπάρχων αὐτὸς ὁ Χριστὸς τε καὶ Κύριος. Δύναται δὲ ἡ ἀντίληψις καὶ τοῦ Κυρίου εἶναι, ὡς ἐνεργουμένη ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ ὡς ὑπομένουστος αὐτήν· ὡς ἅγιον εἶναι νῦν τὸν ἀγαλλιάμενον ἐν τῷ νῷ καθορᾶν αὐτὸν, ἵνα ἡ ὑπέροχος, ὅτι τοῦ Κυρίου βασιλείως ἡμῶν ἡ ἀντίληψις καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ. »

⁹² Act. iv, 29, 30. ⁹³ Psal. lvi, 1. ⁹⁴ Matth. x, 41. ⁹⁵ Joan. xiv, 25. ⁹⁶ I Cor., 30. ⁹⁷ I Cor. 3, 47. ⁹⁸ Matth. iii, 17; xvii, 5.

Στ. κ'. Ἀκούει μόνον τοῦ λαλοῦντος ὁ μὴ νοῦν. Ὁ δὲ καὶ συνιεί, ἀντιλαμβάνεται τῇ ὁράσει τοῦ νοῦ ἢς τοῦ λέγοντος προφορᾶς. Ὁ δὲ Θεὸς τοῖς τελείοις ἐγομμένοις υἱοῖς δείκνυσσι μᾶλλον ἢ λέγει. Διὸ τὸ ἐν ὁράσει κατὰ τὸ, « Καὶ ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν Κυρίου, » τουτέστιν ἐνόει. Τοιαῦται τῶν προφητῶν αἱ ὁράσεις, οὐκ αἰσθητὰ βλεπόντων, ἀλλ' ὁράντων τὰ νοητά. « Ἐπὶ δυνατῶν » δὲ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ βοηθειαν ἔθετο πάσῃ βοηθοῦσαν τῇ κτίσει, τὸν ὕψωθέντα τοῦ λαοῦ κατὰ σάρκα, καθ' ἣν καὶ ἐκλεκτὸς ἐστὶ καὶ προσεδέχθη. Καὶ γὰρ « ἔστιν ἐκλεκτοῖς ἀπὸ μυριάδων, » ὡς ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἑσμάτων. Καθ' ὃ καὶ ὕψωσεν αὐτὸν Πατὴρ χαρισάμενος αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα λεγομένῳ δούλω τε καὶ Δαυιδ, ὅσπερ ἦν ἐκ τοῦ σπέρματος. Δυνατὸς καὶ ἰκανὸς ὢν χειρὶ πρὸς τὸ διδάξαι τὴν λογικὴν κτίσιν δουλεύσαι Θεῷ, εἰς ὃ καὶ ἐχρίσθη Πνεύματι ἁγίῳ ἀρχιερεὺς τε καὶ βασιλεὺς κατὰ πάντων ἀποδειχθεὶς. Περὶ οὗ χρισματος τό· « Ἐχρίσέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Χεῖρ δὲ καὶ βραχίων δι' ὧν ἀντελάβετο καὶ κατέσχευεν αὐτόν, τοῦ Μονογενοῦς ἢ θεότης, μεγὰ δὲ αὐτοῦ κατεργασαμένη. Καὶ χριστῶν δὲ τοῦ διαβόλου γεγένηται, μὴ ποιήσας ἁμαρτίαν, μήτε δόλον ὀσχηκῶς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, δι' ὧν ὠφελεῖν ἐκεῖνος δοκεῖ. Οὐ μὴν οὐδὲ « κατ' ἀνομίαν τις γεννηθεὶς » κακώσσει δι' ἁμαρτίας αὐτόν. Τὸ δὲ ὠφελεῖν ἐπ' ἐχθροῦ, τὸ ἀνύσαι δηλοῖ ὡς ἐν Εὐαγγελίοις ἱερεῖς καὶ Φαρισαῖοι φασὶ πρὸς ἀλλήλους· « Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν· Ἴδε, ὁ κόσμος ὅλος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. »

Στ. λ'. Μὴ δοκεῖ δὲ μέχρι τούτου παρατείνειν τὸν Χριστοῦ θρόνον μέχρι πληρώσεως οὐρανοῦ. « Ὁ οὐρανὸς » γὰρ, φησὶ, « καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. » Τῶν δὲ λόγων μὴ παρεργόμενον, βασιλεύσει καὶ μετὰ πάροδον οὐρανοῦ τε καὶ γῆς. Οὐ γὰρ ἕως τοῦ παρελθεῖν εἶπεν τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' « ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετὰ τὴν πάροδον γὰρ οὐρανὸς ἐστίν· οὐ γὰρ ἴσον τῷ φθαρῆναι, τὸ παραλλεῖν αὐτόν. Λέγοις δ' ἂν καὶ γῆς μὲν ἡμέρας τὰ λαμπρὰ τοῖς ἀνθρώποις δοκοῦντα περιμάχητα, οὐρανοῦ δὲ τὰ φωτεινὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, οἷς ὅμοιος ὁ θρόνος τοῦ Σωτῆρος ἀσάλευτος.

Στ. λς'. Ἐπὶ τοῖς διηγεσίοις καὶ μένουσιν ἔμνουσιν ὁ Θεός. Τῷ τοίνυν κατὰ τὴν τάξιν Μελησιδεῶς ἀπαράδατον ἱερωσύνην διδοῦς, οὐ μεταμέλεται. Καὶ τῷ Ἀβραάμ μεθ' ὅρκων ἐπαγγέλλεται ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐνευλογηθῆσθαι πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Πρόσκαιρον δὲ τι διδοῦς, οὐκ ἔμνουσιν ἐπ' αὐτῷ· καὶ μεταμέλῃσθαι λέγεται, καθάπερ χριστὸς εἰς βασιλεία Σαουλ. Διὸ καὶ τῷ Δαυιδ ἔμνουσι περὶ τοῦ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ τὸν Σωτῆρα γενέσθαι Χριστόν, συνδιακωνίζοντος τοῦ θρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αὐτῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίω· καὶ ἡ σελήνη δὲ, φησὶ, τῶν ὑπὸ Χριστοῦ φωτιζομένων τὸ ἄβροισμα τὸν αἰῶνα μένει πλησιφαῆς, πληρουμένου τοῦ ἡλίου, ἐκλαμφόντων τῶν δικαίων ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πα-

VERS. 20. Audit tantum loquentem, qui non cogitat. Qui autem quoque intelligit, mentis visione dicentis consilium perspicit. Deus eis qui perfecti filii dicuntur ostendit potius quam verbis exprimit. Ideo in visione locutus est juxta illud : « Et populus videbat vocem Domini », hoc est, sentiebat. Tales prophetarum visiones, cernentium non ea quæ sensibus, sed quæ mente percipiuntur. « Super potentem, » qui ex radice Jessæ, adiutorium posuerat omnem creaturam juvens, super eum qui de populo secundum carnem exaltatus est, juxta quam etiam electus est et acceptus. Nam « electus e decem millibus, » uti habet Canticum canticorum¹. Et exaltavit eum Pater donans nomen quod est super omne nomen, ei qui dicitur servus et David de cujus semine ortus est. Potens et terribilis manu, ut ab eo discant Deo servire omnes creaturæ ratione præditæ, ad quod munus unctus est etiam a Spiritu sancto summus sacerdos et rex omnium communis. De qua unctione dictum est alias : « Unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis ». Manus et brachium quibus eum fovet et confortat, Unigeniti divinitas, magna per eum operata. Diabolum superavit, dum nec peccaret, nec dolum haberet in ore suo, quibus ille proficere videtur. Nec poterit ei nocere per peccata « filius iniquitatis. » Ipsum autem in inimico profecisse, testantur Evangelia ; nam Pharisei et sacerdotes inter se dicebant : « Videtis quia nihil proficimus : ecce mundus totus post eum abiit ». »

VERS. 30. Noli putare Christi thronum eversum iri quando tempus cœli complebitur. Nam « cœlum et terra transibunt, » ait², « verba autem mea non præteribunt. » Quod si autem verba non prætereunt, certe regnabit adhuc post transitum cœli et terræ. Non dicit enim donec transeat cœlum, sed « sicut dies cœli ; » et permanebit cœlum etiam cum transierit : aliud est illud perire, aliud transire. Dicendum etiam forte terræ dies splendorem honoresque illos designare quos homines tanto studio affectant ; dies autem cœli lucida esse veritatis mysteria quibus similis thronus Salvatoris immotus.

VERS. 36. Quando perpetua et mansura promittit, jurat Deus. Ita cum secundum ordinem Melchisedech æternum sacerdotium dat, non pœnitentem eum. Ita etiam Abrahamo cum jurejurando nuntiat in semine ejus benedicendas esse cunctas gentes. De fluxis autem et caducis non jurat ; set etiam eum pœnitere dicit, uti cum regem Saul unxisset. Ideo Davidi jurat Salvatorem Christum ex semine ejus oriturum, et thronum imperii ejus cum ipso justitiæ sole perduraturum : luna, dicit, hoc est, congregatio eorum qui a Christo illuminantur, in æternum manebit plena, replente eam sole, fulgentibus justis sicut sol in regno Patris eorum. Quod autem hæc omnia sic se habeant in cœ-

¹ Exod. xx, 18. ² Cant. v, 10. ³ Psal. xlvii, 8.

⁴ Joan. xii, 19. ⁵ Matth. xxiv, 35

lis testis, de quo Job : « Et ecce nunc in caelis est A
testis meus, et conscius meus in excelsis. »

VERS. 39. Dixisti, Domine, Christi semen manere in aeternum, et nihilominus repulisti semen ejus; testamentum ejus non profanatum te asseruisti, et « profanasti » tamen « sanctitatem ejus in terra, » morti scilicet et sepulcro tradens corpus ejus. Ecclesia domus sanctuariumque Christi, te permittente, impiorum persecutionibus pluries lacerata est. Dei servus Christus; quippe qui servi formam accepit, et ex ea natus est quam angelo dixit : « Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum ». Omne filiorum ejus vel validissimum auxilium destruxisti, ita ut insidiis omnium pateret; nam maceris vocat Scripturam divinam custodiam. Vocantur etiam forte vineae Domini maceris divini apostoli, quos a Deo ablatos dicent, quicumque eos dispersos viderint scandalizatos in ea nocte qua Jesus traditus est. Qui et munitiones appellantur, eodem tempore per formidinem everisae, unde etiam Christus, corpus scilicet ejus, direptus est; nam « Vos estis corpus Christi, et membra de membro ». Sunt quoque munitiones ejus Ecclesiae ubique terrarum dispersae, quae factae sunt opprobrium iis qui circa eam stantes vicini vocantur. Hi vero sunt qui Scripturae adherere videntur, et ad Ecclesiam pertinere, at eam doctrinis et operibus malis opprobrio habent. Nam uti Deum glorificamus recta agentes et sentientes, ita extolluntur inimici ejus, quasi virtute sua facerent quae eum pati concessisti. Quapropter heticantur qui oderunt eum, cernentes eum omni auxilio destitutum, dum inimici eum bello aggrediuntur; atque ideo vinculis oppressum ad crucem deduxerunt, et vel gravissimis eum suppliciis affecerunt.

Talia proferunt qui Christum quidem cupiunt et providentiam contententur, consilium autem non perspexerunt, quo Deus proprio Filio suo non parcens inimicis eum tradidit. At silebunt, ubi salutem agnoscent ipsius morte constitutam. Non enim Pater tantum tradidit eum pro nobis, sed et ipse tradidit semetipsum; nam dedit animam suam redemptionem pro multis. Antea putabant et ab emundatione dissolutum esse Christum, quam operatus est ipse sanguine suo; et in terram collisam esse sedem ejus, licet eum Deus sicut dies caeli posuerit. Nam passionibus et cruce perspectis, existimaverunt transiisse regnum ejus, imminutum et in cruce confusione perfusum. De qua Apostolus ait : « Qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, » ut ex mortuis resurgens ab emundatione jam non sit dissolutus, sed ipse caeteros mundans, mundi peccatum tollat,

περὶ δὲ τοῦ ταῦτα οὕτως εἶπεν ὁ πατήρ ἐν οὐρανῷ, περὶ οὗ φησι Ἰωβ : Ἰδοὺ ἐγὼ ἐν οὐρανοῖς ὁ μάρτυς μου καὶ ὁ συνίστωρ μου ἐν ὑψίστοις. »

Στ. λθ'. Εἰπὼν, ὡ Δέσποτα, τοῦ Χριστοῦ τὸ σπέρμα εἰς τὸν αἰῶνα μένει, ἀπόσω τὸ σπέρμα ἐν σοὶ καὶ μὴ βεβηλώσωσιν εἰπῶν τὴν πρὸς αὐτὸν διαθήκην ἐδεδήλωσας. « Τὸ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἦτο εἰς θάνατον καὶ μνήμα τὸ σῶμα παρθένου αὐτοῦ. » Ἡ τὴν Ἐκκλησίαν οὕσαν αἶχον καὶ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ συγχωρήσας κατὰ καιροὺς καὶ παραδοθῆναι τοῖς ἐκ τῶν ἀθῶν ἐπινεχθεῖσιν αὐτῇ διαγωμαῖς. Θεοῦ δὲ δούλος ὁ Χριστὸς ὡς ἀναλαβὼν τὴν τοῦ δουλοῦ μορφήν, γενόμενος ἐκ τῆς εἰπουσῆς τῆς ἀγγέλου : Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γενόμενός μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. » Ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τῶν υἱῶν αὐτοῦ παθεῖς, ἄχρωτάτην βοήθειαν, ὡς προκεισθαι πρὸς πᾶσαν ἐπιβουλήν· φραγμοὶ γὰρ κατὰ τὴν φραγὴν αἱ θεσθέν φρουραί. Λέγοντο δὲ φραγμοὶ ἀμπελιῶνος τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, οὓς καθαιρεῖσθαι ὑπὸ Θεοῦ φασιν οἱ ὄρῳντες αὐτοὺς ἐσκορπισμένους καὶ σκανδαλισθέντας ἐν τῇ νυκτὶ τῆς παραδόσεως Ἰησοῦ. Οἵτινες καὶ ὀχυρώματα λέγονται, κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν περιπεσόντες δεῖλα· ὡς ἠκολούθησας τὸ διηρησῆσθαι Χριστὸν, ὃ ἐστιν αὐτοῦ τὸ σῶμα. « Ὑμεῖς γὰρ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέλους. » Ὀχυρώματα δὲ αὐτοῦ καὶ πανταχοῦ Ἐκκλησία. Ἐγένοντο δὲ καὶ θναῖος τοῖς διὰ τὸ περὶ αὐτὸν εἶναι γέγραπται καλουμένοις. Οἵτινες εἰσιν οἱ δοκοῦντες τῆς Γραφῆς αὐτοῦ περιχέσθαι, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπερῶν ἐγγίς, ἔ· οὓς θναῖδίζεται κακῶς φρονούντας ἢ πράττοντας. Ὡσπερ οὖν δοξάζουσιν αὐτὸν οἱ ὀρθῶς φρονούντες ἢ πράττοντες, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατακρίνονται ὡς ἰδίᾳ δυνάμει πράττοντες ἢ δὲ παθεῖν συνεχώρησας. Ἐφ' οὓς καὶ οἱ μισούντες εὐφραίνονται, μηδεμίαν ὄρῳντας ἀντιθέσαν ἐν τῇ συμβάλλειν εἰς πόλεμον αὐτῷ τοῖς ἐχθροῖς· ὥστε θήσαντας αὐτὸν ἀπαγαγεῖν ἐπὶ τὸν σταυρὸν, καὶ δεῖα πρὸς ὕβριν ἐπινεχθεῖν.

Ταῦτα φασιν οἱ Χριστὸν μὲν ποθεῖντες καὶ Πρόνοιαν ἡγούμενοι, τὸν σκοπὸν δὲ μὴ καθορῶντες, καθ' ἃν οὐ φεισάμενος ὁ Πατήρ τοῦ Ἰδοῦ Υἱοῦ, ἐκδοσεν αὐτὸν ἀφῆκε τοῖς ἐπαναστάσιν αὐτόν. Παύσονται δὲ τῶν ῥημάτων μαθόντες τὴν κατορθωμένην σωτηρίαν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν παραδόντος αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἑαυτὸν ἔδωκε γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Τέως γε μὲν φοντο καὶ ἀπὸ τοῦ καθαρισμοῦ κατακλιθῆναι Χριστὸν, οὐ εἰργάσατο διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ· κατερράχθαι δὲ εἰς γῆν τὸν θρόνον αὐτοῦ, καί τοι τοῦ Θεοῦ θεοεικότος αὐτόν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. Ὀρῳντες γὰρ αὐτοῦ τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν, ἔδοξαν εἰληφῆναι τὴν βασιλείαν αὐτοῦ συμικρυνοῦσιν καὶ ἀνατραπέουσιν ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν αἰσχύνῃ γεγενημένῃ. Περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος εἶπεν : Ὅς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χάριτος, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνῃς κατακρήνησας, ἵν' ἐκ νε-

^a Job xvi, 20. ^b Luc. i, 48. ^c I Cor. xii, 27. ^d Hebr. xii, 2.

κρων ἀναστάς, μηκέτι ἢ καταλελυμένος ἀπὸ καθαρισμού· ἀλλ' ἐνεργῶν αὐτὸν ἀβρεῖ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸ « Καθαρισμὸν ἀμαρτιῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, » ἀνωρθωμένον ἔχον καὶ βεβαίως ἰδρυμένον νόντα (39).

Στ. μα'. Μνήσθητα, φαίνονται ταῦτα λέγοντες, ὅτι τρεπτοὶ τὴν φύσιν ὑπάρχομεν, ὄντες ἀτελεύσιοι, μήπως εἰς ἀσέβειαν ἐξοκαλιωμῶμεν λόγους δ' ἂν ὑπόστασεν καὶ τῆς καθ' ἣν ὑποστήματι τις δύναται τι τῶν ἐπιπέφνων.

Στ. μβ'. Ἡ δὲ « Τίς » φωνὴ ποτὲ μὲν λέγεται πνευματικῶς, ὡς ἐν τῷ, « Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; » ποτὲ δὲ σημαίνει τὸ σπάνιον, ὡς ἐν τῷ « Τίς ἔρα ἐστὶν ὁ δούλος πιστὸς καὶ φρόνιμος; » καὶ, « Τίς σοφός, καὶ συνήσεται ταῦτα; » καὶ τὸ ἀδύνατον, ὡς ἐν τῷ « Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; » καὶ ἐν τῷ, « Τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; » Ἀηλοὶ δὲ καὶ τὸν εὐτελεῖ, ὡς ἐν τῷ « Εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; » καὶ, « Ἴδου Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κακώσει με; » Κεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ καλουμένου παρὰ πέντε ἰδίας ποίου, παρὰ δὲ ἄλλους, ἀτόμου, καὶ ἐνθὸς ἀριθμῶν ὡς ἐν τῷ (40), ἀνθρωπος δηλωτικὸν τοῦ οὐδεὶς Τίς (41) γὰρ τὸν κοινὸν ὑποφεύξεται θάνατον; « Ὁ » γὰρ « θάνατος, » φησὶν, « εἰς πάντας ἀνθρώπους διήλθεν. » Καὶ καθὼς ἀμαρτία τῷ ἀποπεπικνεῖται θεότητος. Οἶον τὸ « Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθήσασθε; » καὶ τὸ « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζηλος ἐν ὑμῖν, οὐκ ἄνθρωποι ἐστέ, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; » Ὁ δὲ τοιοῦτον ὁμώνυμον, οὐ διαφεύξεται θάνατον. Τοῦτο γὰρ τῶν γενομένων θεῶν μεταστοιχεί θεότητος. Ζῶσι γὰρ ἀεὶ μεταποιούμενοι τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἥτις ὑπὲρ βῆθην ἐστὶ βρομένου Θεοῦ.

PSALMUS LXXXIX.

Στ. γ'. Ἀνάγων εἰς ὑψος ἐκ τῶν χαμαιζήλων πραγμάτων τὸν ἄνθρωπον, μὴ πρὸς ταῦτα πάλιν ἀποστρέψῃς αὐτόν.

Στ. δ'. Πᾶς οὖν ὁ χρόνος ὁ παρεκτείνων τῇ ἡμετέρᾳ μετὰ σώματος ζωῇ, φανερός καὶ πεφωτισμένος σοὶ τυγχάνει, ὡς ὄρα ἅπαν ἀμάρτημα πρακτικὸν καὶ ἐν λογισμοῖς.

Στ. ε'. Ἡ δέησις ἐπισταμένων ἐστὶν, ὅτι δεξιᾶν ἔχει Θεός, καὶ ποθοῦντων ταύτην ἰδεῖν, δι' ἧς ἐδημιούργησέ τε καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου, ὅπως μὴ δι' ἑν ἐνεργεῖ καταλάβωσιν, ἀλλὰ τῷ προσβάλλειν αὐτήν. Οἶοιτο δ' ἂν καὶ αἰτησις εἶναι τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ. Τότε γὰρ γνωρισμὸς ἡ τοῦ Θεοῦ δεξιὰ γέγονεν, ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. « Ἐθεασάμεθα γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός. » Τότε σὺν αὐτῇ φανερωθέντας ἔγνωμεν καὶ « τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν σοφίᾳ, » οἵτινες εἰσὶν οἱ φάσκοντες· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τε-

A juxta illud : « Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis », sedem habens restitutam, et firmiter fundatam, in longos dies et in aeternum permanentem.

τὸν θρόνον τὴν μακροήμερον καὶ αἰώνιον διαμε-

VERS. 48. Memento, sicut qui hæc habent, non mutabiles esse natura, et juris nostri, ne ad impietatem dilabamur; substantiam forte eam quoque intendit qua mala quæque sustinemus.

VERS. 49. Vox « Quis » usurpatur nunc ad interrogandum uti in illo ¹⁰ : « Quis ascendet in montem Domini? » nunc ad declarandam paucitatem, ut in illo : « Quis est fidelis servus et prudens ¹¹ ? » et : « Quis sapiens, et intelliget hæc ¹² ? » nunc ad innuendum aliquid fieri non posse; ut in hoc : « Quis novit mentem Domini? » et in illo : « Quis congregavit ventos in sinu? » Significat etiam aliquem contemnendum, uti in illo ¹³ : « Si Deus pro nobis, quis contra nos? » et : « Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis nocebit mihi? » Apud quosdam sic dictam qualitatem indicat, apud alios vero individuum, et numero unum. Nec desunt versus ubi « quis » neminem declaret, ut in hoc : Quis communem mortem effugiet? Nam « mors, » inquit, « omnes homines pertransiit ¹⁴. » Haud secus ac peccatum, ex quo a Deo defecimus. Idem sonat hoc : « Vos sicut homines moriemini ¹⁵ » et illud ¹⁶ : « Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? » Qui igitur homo, non effugiet mortem : hoc enim eorum qui divinitatis participes facti sunt dii. Vivunt enim semper, æternam vitam adepti, quæ Deo competet supra inferos elato.

VERS. 3. Hominem cum in sublime extuleris, a negotiis mundanis distractum, ne avertas eum rursum ad ea.

VERS. 9. Omne igitur tempus, quo cum corpore nostro vivimus, manifestum tibi et illuminatum, ita ut omnia perspicias quæcumque mente aut opere deliquerimus.

VERS. 12. Precatio hæc scientium est Deum habere dexteram, qua universum mundum creavit et gubernat, cupientiumque eam videre, ne ab ea unquam deprehendantur sed ei contra adhaereant. Potest etiam hæc oratio de Christi adventu intelligi. Nam tunc revelata est Dei dextera, cum Verbum caro factum in nobis habitavit. « Vidimus enim gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre ¹⁷. » Tunc cum eo manifestos vidimus, et « eruditos corde in sapientia, » qui non alii ac dicentes : « Sapientiam loquimur inter perfectos ¹⁸. » Tunc

¹⁰ Hebr. i, 3. ¹¹ Psal. xxiii, 3. ¹² Math. xxiv, 45. ¹³ Psal. cvi, 45. ¹⁴ Rom. viii, 31. ¹⁵ Rom. v, 12. ¹⁶ Psal. lxxxi, 7. ¹⁷ I Cor. iii, 3. ¹⁸ Joan. i, 14. ¹⁹ I Cor. ii, 6.

(39) Lege διαμενοῦντα vel διαμένοντα. EDIT.

(40) Aliqua desiderantur. IDEM.

(41) Animadvertent grammatici varium vocabulū τῆς usus. MAI.

revelatum est et de prophetis eos vera de Christo docuisse, et forte ante eventum hæsitavisse, utpote corde nondum in sapientia eruditi : qualis est qui mente sapit, verbis autem erraverit. Hic veritatem proficitur, sermone non scientia imperitus. — Pro voce « eruditos » occurrit etiam « vincitos pedicis. » Non sinit enim sapientia nos a pietate pedem referre; sapientiæ pedicis vinciri jubemus. Pusillanimes qui dicunt : « Usquequo? » hoc est, faciem tuam et dexteram tuam avertis a nobis? Nam vel brevissima ihora, tempus longissimum. At convertere ad eos qui se a mandatis tuis averterunt. Deinde addit : Uti apparens nobis dextera tua, sol justitiæ, ortum præparavit « diei » spiritualis, qua misericordia tua repleti sumus, ita nobis in omnibus diebus lætandum, quas nobis lumen tuum verum illuminavit, variis sensibus corda afficiens quæ illustrat. Ac certe oriens in mentibus et operibus, multas facit in nobis dies, ita ut exsultantes tristium dierum mœrorem solvamus, quibus humiliati sumus, captivitati propter malitiam et ignorantiam traditi, malis oppressi quæ a veris bonis aliena, de quibus dictum est : « In risu insipiens agit mala »; aut calamitatibus, de quibus Job dixit : « Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustinebimus »? Respice igitur in servos tuos, et homines validos ac fortes, disciplina et imitatione ad virtutem informatos, dirige in via salutis. Ita enim erit super nos splendor tuus fulgentes sicut sol in regno tuo. Et in moribus suis confisi, orant ut dirigantur ipsi, et opera manuum suarum super eos; quod nollet malus, omnia oblivione deleri optans.

λεία σου. Θαρβρύντες δὲ ἐφ' οἷς δεδράκασιν, ἀξιοῦσι αὐτούς, ὅπερ ὁ φαῦλος οὐ βούλεται, λήθη δὲ μᾶλλον παραδοθῆναι.

PSALMUS XC.

VERS. 7. Dum ad justum appropinquare conatur, cadit turba inimicorum; nam « dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas : qui tribulant me et inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt ».

PSALMUS XCI.

VERS. 3. Veritas finis eorum qui in meditando et docendo Deo versantur; quam qui annuntiaverit non ex summis et manifestis operibus, sed ex imis et occultis, perfectissimam scientiam præbabit : talem autem sapientiam noctem vocavit. Natura enim fugiunt plerorumque mentem, propter virtutis magnitudinem, quæ pie ac recte de Deo dicuntur; nox autem vocatur quia captu difficilia. Nox etiam cum tenebris conferenda, quas posuit Deus latibulum suum ».

VERS. 8. Quando peccatores sicut fenum oriuntur, et iniquitatem operantur, et majus apparet olium eorum in Deum. Fugit eos altitudo et magnitudo Dei, qui malitia cæcatoris habent mentis oculos, quibus Deum consequerentur. Soluta au-

¹⁹ Prov. x, 25. ²⁰ Job ii, 10. ²¹ Psal. xxvi, 2.

(12) Πέδα: ? Id.

λείοις· ἅμα δὲ καὶ οἱ προφήται οἱ τότε λέγοντες ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ πεφανέρωνται, ἴσως ἂν ὀπορευθέντες πρὸς τῆς ἐκδόσεως, ὡς μὴ τῆ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ πεπαιδευμένοι τὴν καρδίαν ὁποῖός ἐστιν ὁ τὸν ἴσως σεσοφισμένος, κἂν διαμαρτάνῃ λόγῳ προφορικῶ. Ἐρεῖ γὰρ ἀληθεύων, εἰ καὶ ἰδιώτης τῶ λόγῳ, ἀλλ' ἐπὶ τῆ γνώσει. Γράφεται δὲ καὶ « κεπεδημένους. » Αἱ γὰρ τῆς σοφίας οὐ συγχωροῦσι πῆδας (42) χωρὶς εὐσεβείας ὀδεύειν· ἐν ταύταις γὰρ ἐμβαλεῖν τοῖς πῆδας τῆς ψυχῆς προστετάγματα. Ἀπολιγωροῦσι δὲ λέγοντες: « Ἐως ποτε; » τουτέστι, τὸ πρόσωπόν σου καὶ τὴν δεξιάν σου ἀποστρέφεις ἀφ' ἡμῶν; καὶ βραχεία γὰρ ἀναβολὴ πρὸς τοῦτο, χρόνος ἐστὶ μακρότατος. Ἄλλ' ἐπίστρεφον πρὸς τοὺς ἀποστραφέντας τὰ σὰ προστάγματα. Εἰτά φησιν· Ὡς ἐπιλάμψασα ἡμῖν ἡ σὴ δεξιὰ, ἥλιος οὐσα δικαιοσύνης ἀρχὴν ἡμέρας νοητῆς κατεσκεύασεν, δι' ἧς ἐπληρώθημεν τοῦ ἔλεους τοῦ σου, ὡς πάσας εὐφραίνεσθαι τὰς ἡμέρας, ὡς ἡμῖν τὸ φῶς σου ἐφώτισε τὸ ἀληθινὸν ἐμποιοῦν ἐν αἷ; εἰσέρχεται καρδίαις ποικίλως. Καὶ μὴ ἀνατελλῶν ἐν ταῖς πράξεσι καὶ νοήσεσι, πολλὰς ἐν ἡμῖν ἡμέρας ποιεῖ· ὡς ἀγαλλιωμένους λύσαι τὸ τῶν κακωτοῦν ἡμερῶν σκυθρωπὸν, ἐν αἷς ἐταπεινώθημεν, αἰχμαλωσία παραδοθέντες διὰ κακίαν καὶ ἀγνοίαν, ἐν κακοῖς γεγονότες ἢ τοῖς ἐναντίοις τῶν κυρίως ἀγαθῶν, περὶ ὧν εἰρηται· « Ἄφρων ἐν γέλωτι κρᾶττει κακά· » ἢ τοῖς ἐπιπόνοις, περὶ ὧν εἶπεν Ἰώβ, « Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἐδεξάμεθα, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν; » Ἐπιθλεῖσθον τοῖνον ἐπὶ τοὺς δούλους σου, καὶ τοὺς κατὰ διδασκαλίαν καὶ μίμησιν ἀρετῆς γεννηθέντας ἡμῖν εὐτόνοια καὶ ἀρρένας ὀδηγήσον ἐπὶ τῆς σωτηρίας ὁδόν. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ λαμπρότης σου ἔσται ἐφ' ἡμᾶς ἐκλάμψαντας ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῆ βασιλείᾳ σου. Ἐπιθλεῖσθον καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ὅπερ ὁ φαῦλος οὐ βούλεται, λήθη δὲ μᾶλλον παραδοθῆναι.

Στ. ζ'. Ἄμα γὰρ τῷ θέλει πλησιάζει τῷ σπουδαίῳ, πίπτει ἢ φάλαγξ τῶν ἐναντίων· « Ἐν τῷ ἐγγίσειν » γὰρ « ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου, οἱ θλιβόντες με καὶ οἱ ἐχθροὶ μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν καὶ ἔπεσαν. »

Στ. γ'. Θεολογίας καὶ θεοπτείας ὑπόθεσις τυχεῶν, τέλος ἔχει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἀναγγέλλειν προήκει, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ ἐκ τῶν φανερῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐκ βαθέων καὶ ἀποκρύφων, διαγνωσεως ὑπερβολῆν. Τὴν δὲ σοφίαν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὠκμασεν νύκτα· φύσει γὰρ τὰ περὶ Θεοῦ εὐσεβῶς καὶ ὀρθῶς λεγόμενα, τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως, διὰ μέγεθος δυνάμεως, ἀποδημεῖ. Νῦξ δὲ ἐστὶ διὰ τὸ δυσκατάληπτον· αὕτη δὲ νῦξ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ σκότος, ὃ ἔθετο ὁ Θεὸς ἀποκρυφῆν αὐτοῦ.

Στ. η'. Ὅτε οἱ ἀμαρτωλοὶ οἷα χόρτος ἀνατέλλουσιν, καὶ ἐνεργεῖται ἡ ἀνομία, καὶ ἡ πρὸς Θεὸν ἐχθρὰ αὐτῶν ἐπιτείνεται. Ἀγνοεῖται δὲ τοῦ Θεοῦ ὕψος καὶ μέγεθος, τυφλότης τῆς κακίας τὸ δῆμα τοῦ νοῦ τὸ δυνάμενον προσβάλλειν τῷ Κυρίῳ, ὅταν δὲ κατάλυσι:

²² Psal. xvii, 12.

τῆς ἀμαρτίας γένηται, ὡς ἀπολέσθαι διὰ τὸ ἀμαρτάνειν ἐχθροὺς γεγενημένους Θεῷ, ἀπόλλυσθαι δὲ ὡς τοιοῦτο εἶσαι, τὸ ἐνικαδὲ ὁ Θεὸς ὁ ὑψίστος εἰς τὸν αἰῶνα εὐδρεθήσεται τῷ καθαρθέντι νῷ.

Στ. ε'. Τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀπάντων ἀνθρώπων ταπεινουμένων ἀπ' ἧς εἶχον ὑψαυχενίας ἐπὶ τοῖς προσκαίροις, ὑψοῦται Κύριος, μόνος βασιλεὺς ἀπάντων ἀποδεικνύμενος, ἀμέμπτως τε πάντων προνοησάμενος, καὶ διαταξάμενος τὰ ὅλα.

PSALMUS XCII.

Στ. γ'. Οἱ μιμούμενοι ποταμοὶ τὸν ποταμὸν τὸν εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐπαίρουνι πρότερον τὴν σφῶν νόησιν· εἶτα τὰς φωνὰς τὰς ἐρμηνευούσας τὰ νοηθέντα αὐτοῖς· ὡς ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν τούτων ποταμῶν ὑδάτων φωνῆς, θαυμαστοὺς καὶ ἀποδοχῆς ἀξιότους γενέσθαι διὰ μετανοίας καὶ ἀναλήψεως ἀρετῆς, τοὺς πάλαι δι' ἀλαζονίας καὶ πλοῦτου καὶ αὐθαδείας καὶ δοξαρίων μετεωρισμοὺς ὄντας τῆς τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων θαλάττης. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ τῶν θεοπνευστῶν Γραφῶν, Καινῆς τε καὶ Παλαιᾶς, ποταμοὺς (43), διὰ τὸ τίμιον καὶ ζωτικὸν καὶ καρποφορίας αἶτιον.

Στ. δ'. Μετεωρισμὸν (44) θαλάττης, κατὰ τὴν παρούσαν διάνοιαν ὄντων τῶν καλουμένων πειρασμῶν, οἱ καὶ θαυμαστοὶ γενήσονται, σωτηρίας αἰτίοι ἀναραινόμενοι ἀπὸ τῶν φωνῶν τῶν ποτίμων πολλῶν ὑδάτων· Ἔστι γοῦν ἰδεῖν ἐπὶ τοῖς πειρασμοῖς καὶ ἀγῶσι τούτοις νικητὰς τινὰς ἀποδεικνυμένους· « Μακάριος γὰρ ἀνὴρ, ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Ἐκ γὰρ τῶν πραγμάτων αὐτῆς, καὶ τῶν ἐν ἑαυτοῖς τῶν αὐτῶν ἐμβαιόντων, θαυμαστοὶ γίνονται οἱ μετεωρισμοὶ αὐτῆς λογικῶς καὶ φρονίμως ἐταξόμενοι. — Ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ ἐπηρμένους λόγοις θαυμαστὸς ὁ Κύριός ἐστιν· ὡς πιστοῦσθαι ἐπὶ τούτῳ τὰ μαρτύρια τὰ συγγενῆ τοῖς λεγομένοις δικαιώμασι καὶ νομίμοις.

Στ. ε'. Οἶκος Θεοῦ πάντες οἱ προσηκόμενοι αὐτὸν εἰς ἑαυτοῦς· οἷς καὶ πρέπει ἀληθῶς τὸ ἅγιος εἶναι, οὐκ ἐπὶ μίαν καὶ δευτέραν, ἀλλ' « εἰς μακρότητα ἡμερῶν »· « Ὅθεν ὁ μυσταγωγὸς βουλόμενος τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ εἰς μακρότητα ἡμερῶν ἁγίασμα ἔχειν, φησὶν· « Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθειρεῖ τούτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἳτινὲς ἐστε ὑμεῖς. » Πρέπει γὰρ ἀληθῶς ἡ ἀγιότης καὶ τὸ ἁγίασμα παντὶ τῷ γινομένῳ Θεοῦ οἴκῳ, ἢ ὡσπερ Θεοῦ, ἅγιος· ἢ καὶ ὡσπερ ἅγιος, οὕτω καὶ Θεοῦ. — Οἶκον αὐτοῦ εἰτε τὴν αὐτοῦ σάρκα λέγοις, εἰτε τὴν Ἐκκλησίαν, εἰτε τοὺς ἀφιερωθέντας αὐτῷ, τούτων τὸ ἁγίασμα « εἰς μακρότητα ἡμερῶν, » τουτέστιν εἰς αἰῶνα αἰώνων. Διόπερ οἱ ἄλλοι ἐρμηνεύονται « μὴχρη χρόνων » ἐκδεδώκασι. Οὐ τοίνυν περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἰουδαίων ἡ προφητεία ἐκλαμβάνεσθαι δύναται· τούτου γὰρ πάλαι καὶ πρόπαλαι καθαιρεθέντος, ἁγίασμα πῶς ἔσται « εἰς μακρότητα ἡμερῶν; » Ἄλλ' ἡμεῖς, εἴπερ ἡμεῖν

A tem peccato ita ut perirent qui per peccata Dei inimici sunt facti, cum eis pereundum sit qui tales sunt, tunc inveniatur in aeternum purificatae menti Deus altissimus.

VERS. 10. Die iudicii, humiliata omnium hominum de rebus fugacibus superbia, exaltabitur Dominus, solus omnium rex visus, omniaque absque ulla reprehensione providens ac dirigens.

VERS. 3. Flumina imitata flumen quod laetificat civitatem Dei, sensus suos primum elevant; ac postea voces quibus mentem suam exprimunt. A voce igitur multarum istarum aquarum mirabiles fient et acceptabiles per poenitentiam et admissam virtutem, qui prius jactantia et divitiis et arrogancia et vanis opinionibus elationes fuerant maris, humanæ videlicet vitæ. Flumina etiam dici possunt Scripturæ Novi et Veteris Testamenti; nam earum ope exornantur homines, et vivificantur, et fructus ferunt.

VERS. 4. Scriptoris juxta mentem, elationes maris nil aliud præter tentationes, quæ ideo mirabiles fient, quod a vocibus multarum aquarum causa salutis declarabuntur. Ad eos igitur referenda hæc, qui de tentationibus et istiusce generis adversariis victoriam referunt. Nam « Beatus vir qui suffert tentationem », et cætera.—Mirabiles etiam qui se a negotiis vitæ et ab affectibus suis ratione et prudentia extollunt. — In excelsis et sublimibus sermonibus mirabilis Dominus, ut hæc credita sicut testimonia ejus, quæ non alia ab iis quæ justificationes et leges vocantur.

VERS. 5. Domus Dei, omnes qui eum admiserunt in se; quos etiam decet sanctos esse, non in unam aut alteram diem, sed in « longitudinem dierum. » Unde Apostolus volens domum Dei in longitudinem dierum sanctificatione ornari, ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est: quod estis vos ». Decet enim vere sanctitas et sanctificatio omnes quicumque Dei domus sunt, ut sicuti Dei sunt, ita sancti sint, aut et Dei sint, quia sancti. — Donum ejus dices aut corpus ejus, aut Ecclesiam, aut viros Deo consecratos; quorum sanctificatio « in longitudinem dierum, » hoc est in sæcula sæculorum. Illud ideo et alii « longitudinem temporum » interpretantur. Non intelligenda igitur hæc prophetia de templo Jerusalem; hoc enim jam olim, jam pridem everso, qui maneret ejus sanctificatio « in longitudinem dierum? » At nos, si templum Dei vocari cupierimus. ut inhabi-

⁴³ Jac. 1, 12. ⁴⁴ 1 Cor. III, 16, 17.

(43) Supple λέγειν. EDIT.

(44) Legendum in genuino μετεωρισμῶν. ID.

tantem Spiritum sanctum habeamus, servabimus A πῶτος ναὸς Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, ἵνα ἐνοικοῦν το
sanctitatem « in longitadinem dierum. » Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχωμεν, φυλάξομεν τὸν ἄγιασμον
« εἰς ἡμερῶν μακρότητα. »

PSALMUS XCIII.

Vers. 1. Fidenter agit Deus ultiones quia accuratius pernoscit quid sint operati, et quo consilii qui judicantur, dum ceteri iudices nonnunquam fallantur, ita ut jam non pro delictorum quantitate poenas exigant. Quibus de causis confusione afficiuntur interdum iudices, inepte punientes eos qui in malitia deprehenduntur. Solus enim fidenter agit ulciscendo, qui dicit : « In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis ²⁴. » Cuique enim retribuit secundum opera ejus.

Vers. 2. Ostende omnibus quam altum imperium tuum, et superbiorum frange arrogantiam, docens experimento te iudicem esse orbis terrarum, qui superbis resistis, et eos merito supplicio affligis. Apparuerunt hæc omnia adveniente Christo. Tunc enim fidenter egit homo factus peccati expertus, cum Deus ultionum Dominus esset. Terram judicavit, declarans eam peccatis plenam, cum ipse peccatum nec admiserit unquam, nec cognoverit. Ideo « retributionem reddidit » Phariseis qui superbe eum despiciebant, et invisibilibus iniuriis qui crucifixum irridebant.

Vers. 30. Tu creator noster, Domine, ac profecio de nobis curas. Quod si quid boni vobis contigerit, non ignoramus illud a te esse. At quando videbimus a malis quibusdam justos in discrimen adductos, et innocentes damnatos, clamabimus ad te : Nunquid alia sedes regni adhæret, aut adhæret tibi, talia cum adversus servos tuos perficiantur? At non adhæret tibi sedes iniquitatis; nam legem omnium reginam constituisti, qua omnia dirigantur. — Et paulo post : Sedes iniquitatis nisi aliud ac impotentissima dominatio. Quippe quæ crudelissima et odiosa, gravia et laboriosa imperat, laboremque præceptis addit. Natura autem non suat gravia mandata Domini, juxta Joannem; ideoque sursum ferunt, et exaltant, et ad sublimia eum tollunt qui ipsis inservit. — Et rursus : Quapropter reprimo eorum crudelissimos in nos impetus. — Fingentes se iudicum esse ac magistratum munere instructos, sanguinem innocentem condemnant.

Vers. 3. Deos dicit quos Scriptura angelos vocat; super illos etiam deos regnat Deus, quos sermone alloquitur.

Vers. 4. Ubique terrarum prædicato Evangelio, uti fuerat prænuntiatum, in manu sua habuit sic dictos fines terræ; nam possessio ejus fines terræ.

²⁴ Matth. vii, 2.

(45) Num προσέστα? EDIT.

St. α'. Τῷ γὰρ ἀκριβῶς ἐπίστασθαι τῶν κρινόμενων τὰ πράγματα, καὶ αὐτὴν τὴν πρόθεσιν τῶν ἐνεργούντων αὐτὰ, μετὰ παρῆρησίας ἐπάγει ἐκδικήσεις, τῶν ἄλλων κριτῶν ἔσθ' ὅτε σφαλλομένων, ὡς μὴ κατὰ ἀναλογίαν τῆς ποσότητος, τῶν ἀμαρτανόμενων ἐπάγειν τὴν τιμωρίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ ἀσχύνησθε: συμβαίνει τὸν κρινόντα, ὡς μὴ δέοντος ἐπιτιμῆσθαι τοὺς ἐαλωκόσι τῇ κακίᾳ, μόνου παρῆρησιαζομένου, ἐν τῷ ἐκδικεῖν τοῦ λέγοντος· « Ὁ μέτρω μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. » Ἀποδιδούς γὰρ ἔστιν ἐκείτω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

St. β'. Δείξον ἅπασι τῆς σῆς δεσποτείας τὸ ἔργον, καὶ κατάλυσον τὴν τῶν ἀλαζόνων ὄφρυν, διδάσκων διὰ τῆς πείρας, ὅτι σὺ εἶ τῆς οἰκουμένης κριτῆς, ὁ τοὺς ὑπερηφάνους ἀντιτασσόμενος, καὶ τὴν ἀρμόζουσαν αὐτοῖς κόλασιν ἀποδιδούς. Ἀναδειχθεῖ ταῦτα πάντα καὶ εἰς τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν. Τότε γὰρ ἐπαρῆρησιάσατο ἀναμάρτητος ἄνθρωπος γεροντός. καίτοι Θεὸς ἐκδικήσεως Κύριος ὢν. Ἄλλὰ καὶ τὴν γῆν ἔκρινεν, ἀμαρτίας πλήρη αὐτὴν ἀποδείξας, αὐτὸς ἀμαρτίαν οὐ ποιήσας, οὐδὲ γνοὺς ἀμαρτίαν. Διὸ καὶ « ἀνταπέδωκε » τοὺς ὑπερηφανήσασιν αὐτὸν Φαρισαίους, καὶ τοὺς ἀόρατους ἔχθροὺς ἐκάρθευσεν ἐν τῷ σταυρῶσαι αὐτόν.

St. γ'. Σὺ δημιουργὸς ἡμῶν ὑπάρχων, καὶ θεὸς καὶ φρονιζέεις ἡμῶν, ὦ Δέσποτα. Ὅθεν εἶ τι πάρεστιν ἡμῖν ἀγαθόν, ἴσμεν αὐτὸ ὅσον καὶ παρὰ σοῦ εἶναι. Ἄλλ' ἐπεὶ ὀρώμεν φαύλους τινὰς κατὰ τῶν δικαίων φονῶντας, καὶ ἀθώους καταδικάζοντας, ἀκαφετηγόμεθα πρὸς σέ· Μὴ ἕτερος θρόνος βασιλείας σύνεστί σοι, ἢ προσέσσει (45) σοι, ὅτι ταῦτα κατὰ τῶν θεραπόντων ἐπιτελεῖται; Ἄλλ' οὐ προσέσσει σοι ἀνομίας θρόνος· νόμον γὰρ τῶν πάντων βασιλεὺς ἀνείδειξας, καθ' ὃν τὸ πᾶν διοικεῖται. — Καὶ μετ' ἄλλου θρόνος ἀνομίας ἢ μετὰ τυραννίδος ἀρχῆς. Διὸ καὶ ὠμότητος καὶ ἐπαχθῆς ὢν, βαρῆα καὶ ἐπίμοχθα προστάται, συμπράττων τοὺς προστάγμασιν αὐτοῦ κόπον. Ἄλλ' αἱ ἐντολαὶ σοῦ Θεοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ὅθεν καὶ ἀνωφερεῖς εἰσιν, ἀνοφύουσαι καὶ μετεωρίζουσαι τὸν μεταποιούμενον. — Καὶ πάλιν διὸ κώλυσον αὐτοὺς τῆς ὠμότητος καθ' ἡμῶν ὄφρως. — Ἐπιμορφαζόμενοι δὲ καὶ τὸ κριταὶ καὶ δικασταὶ τυγχάνειν, καταδικάζουσιν ἀθῶον αἷμα.

PSALMUS XCIV.

St. γ'. Θεοὺς λέγει οὗς ἀγγέλους ἢ Γραφῇ καλεῖ· βασιλεύει δὲ κάκεινων γενομένων θεῶν, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ γεγένηται.

St. δ'. Πάσης τῆς γῆς ἐπιδραττόμενος ὁ λόγος, κατὰ τὸν τῆς προνοίας λόγον, ἐν τῇ χειρὶ ἐαυτοῦ ἔχει τὰ λεγόμενα τῆς γῆς πέρατα· ἢ κατάσχεσις γὰρ

αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐστίν. — Ὅρων ὄντων τῶν διηρημένων, βίβ γὰρ καὶ φρονήματι, θεοσδῶν ἀνδρῶν. Κατ' ἐξαιρετον δὲ αὐτοῦ εἰσιν ὑπερέχοντες, οὓς ὕψηλά τῶν ὀρέων προσήγορευσε.

Στ. η'. Ταῦτας τὰς λέξεις ἕως τοῦ τέλους τοῦ ψαλμοῦ, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρησθαι φήσας ὁ Ἀπόστολος, ἔθηκεν αὐτὰς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ, ἀμωστέπως, καὶ ἐρμηνείαν αὐταῖς ἐπαγαγών. Ἐρμήνευσε δὲ τὸ « σήμερον » εἰς τὸν πάντα τὸν ἔνεστηκότα αἰῶνα, ἀναφέρων αὐτῷ (46)· ἐκάστη γὰρ ἡμέρα τοῦ αἰῶνος σημαίνεται διὰ τοῦ « σήμερον. »

Στ. ι'. « Προσώχθισα » προσκορῆς, φησίν, ἐγενόμεν, οὐ πάση γενεᾷ, ἀλλ' ἐκαίῃ ἀεὶ πλάνῃ συμβιούσῃ. διὰ τὸ μὴ ἐθέλειν γινῶσιν ἔχειν Θεοῦ. Ἐφη τὸν Θεὸν ὀργισθέντα ὁμῶσαι (47) μὴ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατακάψουσιν αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ ἐν ἑβδομηχοστῷ ἑβδόμῳ εἰπόν, ἐξηγησαμένου δὲ καὶ Παύλου ταύτην τὴν λέξιν, οὐδὲ πλέον τῶν τότε ῥηθέντων ἐροῦμεν. Ταῦτα δὲ καὶ ἡμᾶς διαδέχονται, εἰ τῆς τοῦ Θεοῦ φωνῆς εἰσέτι καὶ νῦν κατὰ τὴν σήμερον ἡμέραν ἀνακαλουμένης ἡμᾶς ἀκούοντες, σκληρύνομεν τὰς ἑαυτῶν καρδίας· διαλήφεται γὰρ ἡμᾶς ὀργὴ Θεοῦ, καὶ ἀποπεσοῦμεθα τῆς παρ' αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἀναπαύσεως.

PSALMUS XCV.

Στ. α'. Ἀεκτέον οὖν περὶ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστάσεως τοῦ οἴκου, προφητικωτέρων τὸν Δαυὶδ τεθεωρηκότα τὴν ὑπὲρ τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τὴν ψῆδὴν πεποιηθέναι. Ἄδουσι δὲ τὴν ψῆδὴν οἱ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἐκδυσάμενοι καὶ τὸν νέον ἐνδυσάμενοι τὸν ἀνανεούμενον εἰς τὸ γενέσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, τῷ μαθητεύεσθαι τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν καινότητα τῆς Χριστοῦ διαθήκης καὶ διδασκαλίας προσηκόμενοι.

Στ. β'. Οὗτοι οὖν πάντες οἱ ἄδοντες τῷ Θεῷ, πρὸς τὸ ἄδειν αὐτῷ καὶ εὐλογεῖν τὸ ὄνομα αὐτοῦ προσάτονται· διὰ γὰρ ἔργων ἀγαθῶν καὶ γνώσεως τῆς ἀληθείας εὐλογεῖ τις καὶ δοξάζει τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Περὶ ἔν ἐν λθ' ψαλμῷ πρὸς Θεὸν εἰρηται· « Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσια σου. » Τὸν τούτων τῶν θαυμάτων αἴτιον ἡμῶν Ἡσαίας ὁ προφήτης φησίν· « Κύριος ὁ Θεός δοξάσῃ σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πρᾶγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθινήν. » Θεός γὰρ ὁ Σωτὴρ θαυμαστά πεποίηκεν, ἐλευθερώσας πᾶσαν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταπονομένην. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰ δὲ καὶ τὰς (48) ταραστίους δυνάμεις εἶναι βούλεται, τὰ ἐπαγγελλόμενα τοῖς λαοῖς θαυμάσια, καθ' ἃ Ἰησοῦς νεκροὺς ἤγειρε, καὶ τυφλοὺς εἰς ὄψιν ἀποκαθιστᾷ, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτο ἀναγγέλλεται, οὐχ ἁμαρτάνεις.

PSALMUS XCVI.

Στ. α'. Τοῦ ἱκανοῦ χειρὶ. Οὗτος δὲ ἐστίν ὁ πνευματικὸς Δαβὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα

A — Montes non alii præter viros electos, vita simul et mente pios. Valde autem præstant, quos montium altitudines appellat.

VERS. 8. Quæ verba usque ad finem psalmi a sancto Spiritu edicta fuisse testatus Apostolus, ea usurpavit in Epistola ad Hebræos²², qualia occurrunt, ipsaque interpretatus est. Vocem « hodie » de tempore hujus vitæ explicat; singuli enim dies vitæ nostræ voce « hodie » designantur.

VERS. 10. « Offensus fui, » iratus sum, inquit, non omni generationi, sed illi erroribus usque jaciatæ, quod Deum cognoscere nolit. Deum juravisse dicit in ira, eos non introducendos esse in requiem. Hæc autem psalmo septuagesimo septimo locutus est: explicante Paulo hunc versum non plura dictis proferemus. Hæc ad nos quoque pertinebunt, si vocem Dei etiam nunc, hodierno die, nos vocantis audientes, nostra corda obduravimus, deprehendet enim nos ira Dei, et e requie ejicemur quæ a Deo et cum Deo est.

C VERS. 1. Dicendum de ista restitutione domus, David aliam domus renovationem prophetica mente perspexisse et cantico celebrasse. Decantant hoc canticum qui veterem hominem exuunt et novum induunt ita renovatum, ut ad imaginem fiat Creatoris, Novo Testamento edoctus, novitatem Christiani Testamenti et Christianæ disciplinæ amplexus.

VERS. 2. Omnes qui canunt Domino ad laudandum nomen ejus in canticis invitantur. Bonis enim operibus et cognitione veritatis laudat quis et glorificat nomen Dei.

VERS. 3. De quibus mirabilibus dictum est in psalmo tricesimo nono: « Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua²⁶. » Quorum mirabilium auctorem celebrans ait propheta Isaias: « Domine Deus, glorificabo te, laudabo nomen tuum; quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum²⁷. » Deus enim Salvator mirabilia fecit, liberans animas omnes diaboli imperio oppressas.— Et paulo post: Quod si quis hæc populis annuntiata mirabilia non alia esse voluerit ac miram potestatem qua mortuos Jesus excitavit, et cæcorum oculos illuminavit, et alia hujuscemodi perfecit quæ referuntur, non errat.

VERS. 1. Viri idonei manu. Hæc ad spiritualem David referenda qui ex semine David secundum car-

²² Hebr. III, 7sqg. ²⁶ Psal. XXXIX, 6. ²⁷ Isa. XXV, 1.

(46) Num legendum αὐτό, id est τὸ σήμερον?

EDIT.

(47) Scribendum ὁμῶσαι, nisi Alexandrinorum

more o in ω mutatum velis. Id.

(48) Num legendum Εἰ δὲ καὶ τις, et infra ἁμαρτάνεις? Id.

nem factus est. Terra autem ejus constituta est, vel auferente eo turbas et bellicos tumultus cujusque generis, vel informante eo terram, ita ut de accepto semine fructus offerat centum, et sexaginta, et triginta justitiam seminantibus⁵⁹, ideoque genimina justitiæ repleantur ab ipso Jesu seminata. Quapropter regnat etiam Deus, non quidem regnum adeptus quo prius omnino careret, sed quod peccatoribus rex factus, est pœnitentiam agentibus, qui olim imperium ejus negabant. Exsultat igitur omnis terra, illud ideo facere jussa, quod Dominus ejus regnet.

VERS. 2. Non corporaliter. Nam si corpora essent quæ in circuitu, corpus esset etiam, aut saltem corpore indutus, qui circumdatur. Incorporeus autem, aut potius supra illa corpora Deus et unigenitus ejus Filius, in quantum Deus Verbum est. Ad indicandum eum intellectu comprehendi non posse, dicitur nunc nube et caligine circumdari. Innuit forte nubes sermones illos potabiles qui de ipso manant; caligo autem declarat quam difficilis captu sit: nam dictum est jam prius⁶⁰: « Inclinauit coelos et descendit, et caligo sub pedibus ejus. » Difficillime enim, imo nullo modo intelligi posse a mente cujusvis creaturæ, qua ratione Deus cuncta creet et gubernet, declarant illa, « Caligo sub pedibus ejus. »

VERS. 3. Inimici justitiæ qui stultam et iniquam vitam agunt, uti a veritate abhorrentes, qui falsa docent et profitentur; dictum est etiam nos mundi amicitia inimicos fieri Dei. — « Inflammabit eos, » non eorum naturam perdendo et tollendo; nam immortalis anima substantia; sed auferendo ab eis carnis opera et humiles affectus. Quapropter gloriatur Salvator se ignem in terras emisisse, quo mundana quæque consumeret.

VERS. 4. Illustres sermones divinæ disciplinæ ejus « illuxerunt ut fulgura » omni terrarum orbi, illuminantes et illustrantes eum, ut lucem adipisceretur scientiæ. Quæ fulgura conspiciens terra, commota est et immutata, terrestres sensus exuens, ut imaginem cœlestis induat. — Videbit terra humanas leges, et cum his congruos mores; omnes patrii derelictis ad evangelicam disciplinam deflexerunt. Orbis terrarum Domini fulgoribus conspectis illuminatur. Terra autem commotione pernotata est, et fit orbis terrarum ita, ut orbi factæ appareant divina Dei fulgura.

VERS. 6. Qui annuntiaverant Salvatorem, justitiam videlicet Dei, huc adventurum, cœli apte dicuntur, quia imaginem cœlestis referunt, et con-

⁵⁹ Matth. XIII, 8. ⁶⁰ Psal. XVII, 10.

(49) Scribe ὑπερέκεινα, adverbium. EDIT.
(49') Grammatica postulat ut scribatur ἀναλίσκων, φθείρων, et mox ἀφανίζων, siquidem hæc participia ad τὸ πῦρ referenda sunt. Cfr. vers. 5 psalmi. Ib.

γεγονός. Ἡ γῆ τοίνυν αὐτοῦ καθίστατο, παντὲς ἐρρύθου καὶ ταραχῶν πολεμικοῦ ὑπ' αὐτοῦ καταλυθέντος· ἡ καθίσταται γῆ, κατάστασιν ἀναλαμβάνουσα, καθ' ὃ καρποφορεῖ ὃν ἐδέξατο σπόρον εἰς ἑκατὸν, καὶ ἑξ', καὶ λ', σπειράντων ἑαυτοῖς δικαιοσύνην ἐπὶ τῶν γενήματα δικαιοσύνης πληροῦσθαι τῶν ὑπὸ Ἰησοῦ σπειρόντων. Διὸ καὶ βασιλεύει ὁ Κύριος, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ βασιλεύειν καθάπαξ ἐπὶ τὸ βασιλεύειν ἐληλυθώς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μὴ ἀρχειν τῶν ἀμαρτανόντων μετανοήσαντων ἤκειν ἐπὶ τὴν βασιλείαν. Ἀγαλλίσται σὺν παντὶ ἡ γῆ τοῦτο ποιεῖν προσταττομένη, ἐπὶ τῶν τὸν Κύριον πάσης αὐτῆς βεβασιλευκέναι.

Στ. β'. Οὐ σωματικῶς. Εἰ γὰρ τὰ κυκλοῦντα εἴη σώματα, καὶ ὁ κυκλοῦμενος εἴη σῶμα, ἢ σῶματι γερῶμενος. Ἄλλ' ἀσώματος, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἐκείνου (49) σωμάτων, ὁ Θεὸς καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, καθ' ὃ Θεὸς Λόγος ἐστὶ. Λέγεται δὲ νῦν πρὸς παράστασιν τῆς ἀκαταλήψιας αὐτοῦ, περὶ αὐτὴν νεφέλη καὶ γνόφος εἶναι. Καὶ τάχα μὲν ἡ νεφέλη τοῖς ἐξ αὐτοῦ ρέοντας ποτίμους σημαίνει λόγους· ὁ δὲ γνόφος τὴν ἀσάφειαν τῆς ἀκαταλήψιας αὐτοῦ. Εἰρήται γοῦν καὶ πρότερον, « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » Τὸ γὰρ δυσθεώρητον μᾶλλον δὲ ἀκατάληπτον τῶ νῦ τῶν αὐτοῦ γενητῶν τῆς πορείας αὐτοῦ, καθ' ἣν πορεύεται ἐπιμουρρικῶς καὶ προνοητικῶς παρίσταται διὰ τοῦ, « Γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. »

Στ. γ'. Ἐχθροὶ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης οἱ ἀλόγως καὶ ἀδίκως πράττοντες, ὡς περ' αὐτὸν διάφοροι τῆς ἀληθείας οἱ ψευδοδοξοῦντες καὶ ψευδοῦμενοι· καὶ ἡ εἰλίλα δὲ τοῦ κόσμου ἐχθροποιεῖν ἐφίεται Θεῷ. — Οὐκ ἀναλίσκων καὶ φθείρων (49') αὐτῶν τὴν οὐσίαν, ἀβίαντος γὰρ ἡ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ὑπόστασις, ἀλλ' ἀφανίζων τὰ περὶ αὐτοὺς ἀναφύοντα τῆς σαρκὸς ἔργα καὶ ὕλικὰ φρονήματα· ὅθεν ὁ Σωτὴρ εὐχεται ἀναφθῆναι· τὸ πῦρ βαλεῖν ἤλαθεν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἀναφθῆ τὰ γῆνα πάντα.

Στ. δ'. Οἱ φωτινοὶ (50) λόγοι τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ « ἀστραπῶν τρόπον ἔφαναν » πάση τῇ οἰκουμένῃ καταυγάζοντες καὶ φωτίζοντες αὐτήν, ἐπὶ τῷ ἔχειν φῶς γνώσεως. Ἄλλ' ἡ γῆ ταύτας τὰς ἀστραπὰς ἰδοῦσα, κλονηθεῖσα μετέβαλεν, ἀποβαλοῦσα τὴν γαῶν ποιότητα, ἐπὶ τοῦ ἀναλαβεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. — Ἰδοῦσα τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ τὰ κατάλληλα τούτοις ἔθη, πάντες-οἱ ἄνθρωποι τὰ σφέτερα πάτρια καταλιπόντες, τῇ εὐαγγελικῇ παιδεύσει προσελήλυθασιν. Ἄλλὰ οἰκουμένη ἰδοῦσα τὰς ἀστραπὰς τοῦ Κυρίου, ἐλλάμπεται. Ἡ δὲ γῆ σαλεύεται διὰ τοῦ κλόνου, ἀρχὴν λαμβάνουσα πρὸς τὸ καὶ αὐτὴν οἰκουμένην χρηματίσαι, ἵνα φανῶσιν αὐτῇ ταύτην γεγεννημένη αἱ θεαὶ τοῦ Κυρίου ἀστραπαί.

Στ. ε'. Οἱ προαναφωνήσαντες τὴν ἐνταῦθα ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος ὄντος δικαιοσύνης Θεοῦ, οἱ ὠρανοὶ εἶσιν, τῷ φέρειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου,

(50) Pro φωτεινοί, more Alexandrino, ut ποστ ἔφαναν et multa alia, quæ non monito lectore servavimus. Ib.

καὶ ἔχειν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανῷ, ἀναγγελλαντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην οὐρανόνθεν ἐλευσομένην, οὐκ ἄλλην τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ τυγχάνουσαν (51)· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ πολλαχοῦ δικαιοσύνη καλεῖται, ταύτην ἀναγγέλλειν πραγματικῶς μόνον ἰσχυροὶ οἱ οὐρανοὶ ὄντες ἄνθρωποι δίκαιοι· ἐπιδεικνυμένων γὰρ πίστιν ἀναγγέλλει δίκαιος, τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς δικαιοσύνην λογιζομένης.

Στ. ε'. Ἐναντίον καὶ ἐχθρὸν τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν ἀντιστάσει φύσεως ὄν, οὐ γὰρ ἀντιδιαρρίπεται τῇ ἀγαθῇ φύσει πονηρὸν τὸ παρὰ φύσιν· οὐδὲ φύσιν τινὰ δεικνυμένην ὀπολαβεῖν ἔστιν, ἣν καλεῖ πονηρὸν. Οὐδὲ γὰρ ἔχομεν τινὰ τοιαύτην ἐν γνώσει, ἐν εἰδότες μισήσαιμεν, ἀλλὰ πονηρὸν ἅπαν τὸ κακίας ἔργον ἐπιστάμεθα, καὶ τὸ τοῦ μίσους, ἐάν περ εὖ φρονῶμεν. — Εἰ ποτε ἐπεβούλευσέ τις τῶν ὁσίων, μέχρι τῆς σώματος κακώσεως ἢ θανάτου τὰ τῆς ἐπιθέσεως ἰσχυρος, τῆς ψυχῆς ἀζημιώτως καὶ ἀμειώτως διαμεινάσθαι. Τίς γὰρ οὐκ ὁμολογήσειε τοὺς τῆς ἀληθείας μάρτυρας πεφρουρηθῆαι κατὰ τὰς ψυχὰς ὑπὸ τοῦ ὁμολογούμενου ὑπ' αὐτῶν Κυρίου :

Στ. ια'. Τῷ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν κατορθώσαντι, δικαιοσύνην καλουμένην, ἀνέτειλε φῶς τῆς γνώσεως, οὐκ ἄλλο τυγχάνον τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ· περὶ οὗ ὁ Πατὴρ εἶπεν· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἀνατέλλει ἥλιος δικαιοσύνης. »

PSALMUS XCVII.

Στ. γ'. Διαφέρει τοῦ Ἰακώβ ὁ Ἰσραὴλ ἐπινοῶν ἀλλ' οὐκ ὑποστάσει· ὁ γὰρ αὐτὸς ὅτε μὲν Ἰακώβ, ὅτε δὲ Ἰσραὴλ ἔστιν. Ὅτε γὰρ ἀσκητὴς τυγχάνων τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, κατακαλαίων τὰ ἔλογα πάθη καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργούσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις, Ἰακώβ ἔστι πτερνίζων τὸ εἰρημένον στίφος. Ὅτ' ἂν δὲ ἀνωτέρω πάσης μοχθηρίας γεγονῶς διὰ καθαρότητα νοῦ προσβάλλει· τῷ Θεῷ, Ἰσραὴλ προσαγορεύεται. — Κηρυχθέντος γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ χρησιμότητα, « Εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς » Χριστὸν « τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » — Καὶ μετ' ὀλίγα· Οἱ περᾶσαντες τὴν γῆν καὶ ἀνωτέρω αὐτῆς γεγενημένοι, τῷ μὴ ὀλιγά καὶ ἐπίγεια ἔτι φρονεῖν, ἀλλὰ ζητεῖν καὶ φρονεῖν τὰ ἄνω, πέρατα γῆς ὄντες, εἶδον σωτηρίαν καὶ τὸν αὐτῆς αἴτιον Θεοῦ Λόγον, ὄντα σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Στ. δ'. Πᾶσαν τὴν γῆν, τουτέστι τοὺς ἐπὶ γῆς ἅπαντας ἀνθρώπους, προστάττει ἐπινίκιον αἶνον ἀναπέμπειν τῷ Κυρίῳ κατελθόντι τοὺς πολεμίους τοὺς ἀοράτους ἐχθροὺς τῶν ἀνθρώπων, διάβολον καὶ τοὺς ὑπασπιστάς αὐτοῦ.

Στ. ε'. Τίς δὲ ἡ κιθάρα, πολλακίς εἶπομεν· τί τὸ ψάλλειν ἐν αὐτῇ, τί τὸ πρακτικῶς ἔστι διὰ σώματος ἐνεργεῖν τὰ τῆς ἀρετῆς, ἢ διὰ πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. — Ἄντι τοῦ· Πρὸς τὸν ψαλμὸν, τὸν διὰ τοῦ ὄργανου πληττόμενον, καὶ φωνῆ τις ἀδέσθω οὔσα ἡ περὶ τῶν πρακτέων θεωρία.

A versationem in cælo habent : annuntiauerunt Dei iustitiam de cælo venturam, quæ non alia a iustitia Dei : cum autem sæpius iustitia vocetur virtus operibus perfecta, hanc non alii opere annuntiare possunt præter cælos, hoc est justos, nam fidem bonum operantem annuntiat justus, et fides eorum iustitia reputatur.

VERS. 10. Malignus Deo infensus et odiosus, non naturæ oppositione ; non enim differt natura a bono ; nec suspicaberis naturam hic indicari quæ maligna vocetur. Non enim talem scientia complectemur, quam cognoscentes odio habeamus ; sed maligni esse dicimus omne opus malitiæ, illudque odio prosequimur dummodo recta sentiamus. — B Quod si quis sanctos aggressus fuerit, corpori nocere et mortem inferre ad summum valebit ; anima autem eorum incolumis et illæsa remanebit. Qui enim non confitereris veritatis martyres juxta animas ab Domino suo fuisse custoditos ?

VERS. 11. Justo virtutem operibus perficienti, quæ iustitia dicitur, orta est lux scientiæ, quæ non alia a lumine vero, de quo Pater dixit : « Orietur vobis qui timetis nomen meum sol iustitiæ ».

VERS. 3. Differt Israel a Jacob affectibus, non natura : nam ideum nunc Jacob, nunc Israel vocatur. Quando enim in colenda virtute se exercet, insanas cupiditates frangens, et peccata, malignasque virtutes quæ ea operantur, Jacob est, sic dictam catervam calce petens. Quando autem supra omnem malitiam elatus, mentis puritate Deum consequitur, dicitur Israel. — Prædicato Evangelio in toto terrarum orbe in testimonium omnibus gentibus juxta Christi prophetiam, « Viderunt omnes fines terræ » Christum « salutare Dei. » — Et paulo post : Qui sunt terram prætergressi, supra eam elati, jam non humilia et terrena sentiendo, sed quæ sursum sunt quærendo et sapiendo, hi fines terræ sunt, videntes salutem et salutis auctorem Dei Verbum, quod salutare Dei.

VERS. 4. Omnem terram, homines videlicet in terra habitantes, jubet hymnis et laudibus Deum celebrare propter victorias de invisibilibus hominum inimicis, de diabolo ejusque asseclis relatas.

VERS. 5. Quid sit cithara, jam sæpius diximus : psallere autem in cithara, non aliud præter virtutem opere perficere aut per corporis vires, aut per omnes animæ virtutes. — « Voce psalmi, » hoc est, ad psalmum organo præcantatum, vox quæ decantatura, earum contemplatio quæ opere perficienda sunt.

⁹⁹ Malach. iv, 2.

(51) Decesse aliquid videtur. EDIT.

VERS. 6. « Tubis ductilibus » canunt quicumque A
veritatis sermonem splendide et clare profitentur. Ili enim vere ad celebrandam spiritualem festivitatem idonei, dicentes : « Sufficiencia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti ²¹ ; » quod non alii confiteri possunt, præter eos qui omni sermone et omni scientia divites.

VERS. 7. In civitatibus hominum refertis consideranda est præsertim prophetiæ perfectio. Nam mare fluctuans imitatur in ecclesiis piorum virorum multitudo, pariterque resonant ibi psallentium voces.

VERS. 8. Rursus flumina vocat, quibus cæteros docendi munus demandatum, quique fluminum ad instar divinas aquas profundunt : illos plaudere B
jubet, hoc est Deum celebrare ; nam ovantium rursus sermo. — Et rursus : Quæ hic occurrunt multitudinem forte designant eorum qui undarum instar ad salutem convolvuntur, et vocibus laudibusque regnum Domini celebrant.

VERS. 9. Servos suos præ primis « judicabit in æquitate. » Nam cum populi cor rectum rectosque mores habeant, reddet unicuique secundum opera ejus.

PSALMUS XCVIIL.

VERS. 2. Primo in Sion, data lege missisque C
prophetis magnus Dominus ; deinde excelsus apparuit super omnes populos de gentibus ad fidem conversos. Nam « gloria et honor et pax omni operanti bonum, Judæo primum et Græco ²². » Exaltatus enim e terra, omnes traxit ad se ²³.

VERS. 5. Exaltate Dominum, non equidem eum ex inferiori loco ad superiorem efferentes ; hoc enim non nisi corpora deceret, sed alta et sublimia de eo sentientes. — Scabello ejus declaratur vetus templum, uti apud Jeremiam scriptum est : « Quomodo obtexit caligine in ira sua Dominus Æliam, projecit de cælo in terram sanctificationem (alias gloriationem) ejus, et non est recordatus scabelli pedum suorum ²⁴ ? » Et paulo post : Scabellum ut D
adoretur imperat, summum scilicet in mundum universum imperium, quod tunc apparebit, cuique non sancti modo, sed omnes inservient. — Sancti dicti sunt etiam sacerdotes et prophætæ. Huic autem sancto non adorandum ait scabellum, declarare cupiens quantum hic a cæteris sanctis differat ; nam ipse Sanctus sanctorum. Quapropter Moysem ut legum latorem, Aaron ut summum sacerdotem, Samuelem ut principem prophetarum commemorat. — Hæc non ad istos viros tantum referenda, sed ad omnes qui iisdem virtutibus præstant. — Et paulo

Στ. ζ'. Σαλπίζουσιν « ἐν ἑλαταις » οἱ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας λαμπρῶς καὶ δικαίως προφέροντες. Οὗτοι γὰρ ἀληθῶς εἰς πνευματικὴν ἑορτὴν διεγείρειν ἱκανοί, λέγοντες : « Ἰκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἱκανὸς (52) διακόνους κατῆς Διαθήκης ; » τῶν πλουτούντων παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνῶσει, μόνον τοῦτο δυναμένων προφέρειν.

Στ. ζ'. Διαφερόντως ἐν ταῖς πολυανθρώποις πόλεσιν ἔστιν ἰδεῖν τῆς προφητείας τὸ τέλος. Θάλατταν γὰρ κυμαίνουσαν τῶν εὐσεβῶν ἀνδρῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μιμεῖται τὸ πλῆθος, τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τῶν ψαλλόντων ἡχὴ.

Στ. η'. Πάλιν ποταμούς τοὺς τῆς διδασκαλικῆς μεταλαγχάνοντας ὠνόμασε χάριτος, καὶ ποταμῶν εἰκην τὰ θεῖα προχέοντας νάματα, ὃς κροτεῖν ἐστὶ Θεὸν ἀνυμνεῖν· νενικηκότων γὰρ πάλιν ὁ λόγος. — Καὶ πάλιν· Ἰσως δὲ τὰ κλήθη τῶν σωζομένων ποταμῶν συνερχομένων, καὶ φωναῖς θεολογικαῖς ἀνυμνούντων τὴν τοῦ Κυρίου βασιλείαν, διὰ τῶν ἐν χερσὶ δηλοῦται.

Στ. θ'. Κατ' ἐξοχὴν τοὺς οἰκτιρωθέντας· αὐτοῦ χρηματίζαι « ἐν εὐθύτητι κρίνει. » Ἐπεὶ εὐθείαν καρδίαν καὶ εὐθείας πράξεις ἔχουσιν οἱ λαοί, ἀποδώσει ἐκτίστω κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

Στ. β'. Πρῶτον ἐν Σιών, κατὰ τὴν δόξαν τοῦ ἔμου καὶ τῶν προφητῶν μέγας ἔστιν ὁ Κύριος· εἰδοῦτως ὑψηλὸς τυγχάνει ἐπὶ πάντας τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν προσερχομένους τῇ πίστει λαούς. « Δόξα » γὰρ « καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι. » Ὑψωθείς γὰρ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐλκυσεν πρὸς ἑαυτὸν.

Στ. ε'. Ὑψηλὸν ποιεῖται, οὐκ ἐκ τοῦ κάτω εἰς τὸ ἄνω ἐπαίροντες αὐτὸν, ἴδιον γὰρ σωμάτων τοιαῦτα, ἀλλ' ὑψηλὸς καὶ ὑπερφυεῖς περὶ αὐτοῦ ἔχοντες νεύσεις. — Λέγεται δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ ἐκτὸ τοῦ κάτω νεῶ, ὡς ἐν Ἱερειᾷ γέγραπται : « Πῶς ἐγνώσασα Κύριος ἐν ὄργῃ αὐτοῦ τὴν θυγατέρα, κατέβηκεν εἰς γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτῆς, οὐκ ἐμνήσθη ὑποπόδιον αὐτοῦ ; » — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸ ὑποπόδιον φησὶν προσκυβεῖν τὴν παγκόσμιον ἐξουσίαν τὴν τότε φαντασμένην, ἣ μὴ μόνη (53) τῶν ἡγιασμένων, ἀλλὰ καὶ πάντων κρατεῖ. — Ἐπιθεὶ ἄγιοι καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ προφηταὶ ἐλέγοντο. Ἄγιον δὲ τοῦτον οὐ δεῖ τὸ ὑποπόδιον προσκυβεῖν προσηγόρευσεν, δεῖξαι βούλεται πόσῃ εἶχε διαφορὰν πρὸς τοὺς λοιπούς ἄγιους· αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τῶν ἁγίων Ἄγιος. Διὰ τοῦτο Μωϋσέως μὲν ὡς νομοθέτου, Ἀαρὼν δὲ ὡς ἀρχιερέως, Σαμουὴλ ὡς ἐξάρχου τῶν προφητῶν, ἐμνημόνευσεν. — Οὐ περὶ μόνων τῶν ἀνδρῶν τούτων ταῦτα λέγεται, ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἀρετὴν. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τί οὖν ἔχομεν

²¹ II Cor. III, 5, 6. ²² Rom. II, 10. ²³ Joan. XII, 32. ²⁴ Thren. II, 4.

(52) Lege cum S. Paulo (II Cor. III, 5), ἱκάνουσαν ἡμᾶς. EDIT.

(53) Οὐ μόνον? Id.

ρι τούτων εἰπεῖν; ἢ ὅτι τοὺς τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἄ post : Quid igitur de istis dicemus? nisi omnes itidem designari quicumque iisdem virtutibus ornantur. Quod si autem res ita se habeat, perspicuum est omnes quicumque fideles servi sunt, juxta Moysen esse; eadem pariter de cæteris valent.

στ. ζ'. Ἐπεὶ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος βέβαιος καὶ ἀκλί-
 ρεστος, στύλος εἰκότως καλεῖται, ὡς τὴν καταδεξα-
 ῖν αὐτὸν Ἐκκλησίαν, στύλον καὶ ἰδραλίωμα τῆς
 ηθείας εἶναι. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ πότιμος καὶ καρπῶν
 τὸς ἐστίν, ὑετοῦ δίχην εἰς τὰς διανοίας τῶν ἀν-
 κώπων ἐρχόμενος, « στύλος νεφέλης ἐστίν. » Τάχα δὲ
 ἢ προσθεσπίετο διὰ τούτου ἢ τοῦ Σωτῆρος δεῦρο
 ἰδοὺς, καθ' ἣν ἐπιθὰς κούφης νεφέλης, εἰς Αἴγυ-
 πον ἔχε τὸν περὶ γῆν τόπον. — Τελείου δὲ ἀνδρὸς
 αἰ ἔχοντος πάσας τὰς ἀρετὰς, τὸ πάντα τὰ μαρτύ-
 ρια καὶ προστάγματα τοῦ Θεοῦ φυλάττει.

στ. η'. Σὺ ὁ ἡμέτερος καὶ Κύριος καὶ Θεός, λέγω
 ἢ ὁ τῶν ἐθνῶν βασιλεὺς, αὐτὸς ἦσθα ὁ καὶ τὸν ἀμφι-
 ἑωσέα καὶ Ἄαρὼν ἐπακούων. — Ἐν οἷς παιδείας
 ἴδοντο, ὡσπερ τὸν Ἄαρὼν ἐπὶ τῇ μοσχοποιῳ, καὶ
 ἐν Μωϋσῆν ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τοῦ ὕδατος τῆς ἀντιλο-
 γίας.

PSALMUS XCIX.

στ. δ'. Πύλαι τοῦ Κυρίου αἰ κατ' εἶδος ἀρεταί,
 περὶ ὧν καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται: « Ἀνοίξατέ μοι πύλας
 ἰσχύος » ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ, ἐν τοῖς κατὰ θεολο-
 γίαν ὕμνοις, εἰσεληλυθότες εὐχαρίστως ἐξομολογή-
 σονται τῷ Θεῷ.

B

VERS. 7. Cum Dei sermo firmus et inconcussus, haud inepte columna vocatur, ita ut quæ illum suscepit Ecclesia, columna sit et fundamentum veritatis. At cum simul potabilis sit, et ubertatis causa, et roris instar mentes hominum imbuet, « columna nubis » vocatur. Innuunt etiam forte hæc Salvatoris in terram adventum; quippe qui levi circumdatus nube Ægyptum, terram videlicet accessit. — Perfecti hominis est et omnibus virtutibus ornati, omnia Dei testimonia et præcepta custodire.

VERS. 8. Tu Dominus et Deus noster, tu et gen-
 tium rex, non alius ab illo qui Moysen et Aaron
 exaudivit. — (Propitius fuisti eis) quando venia
 indigebant, uti Aaron cum vitulum confluxit, et
 Moyses cum aquæ contradictionis confidere noluit.

PSALMUS C.

στ. α'. Ὁ νῦν ἔδων πραῖνοι καὶ καταστέλλει τὰ C
 ἦθη τῶν ἀκρατῶν διὰ τῆς φθῆς, κριτὴν τὸν Θεὸν
 τῶν πραττομένων ἀνθρώποις ὕμνων. Εἴτ' ἐπεὶ ἀκρι-
 θῆς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ κρίσις, οὐ τὰ φανερά μόνον, ἀλλὰ
 καὶ τὰ κρυπτά τῆς καρδίας ἐξετάζουσα, σὺν χρηστῇ
 πρόθεσιν ἐπάγει αὐτήν. Εἰ γὰρ τῷ πρὸς ἄξιαν τῶν
 ἔργων καὶ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἡμῶν σκοπήσῃ,
 ἀρῆν ἀπολλύμεθα · ἢ ὅν μὴ τοῦτο γένηται, πρὸ
 τῆς κρίσεως ἐλεεῖ · « Ἐάν » γὰρ « ἀνομιᾶς παρατη-
 ρῆσῃ, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » Καὶ ἐπεὶ παρὰ σοῦ
 ὁ Πλασμός ἐστίν, πηγὴ γὰρ τυγχάνεις ἀγαθότητος καὶ
 ἐλεημοσύνης, θαρροῦμεν ὅτι ἐλέησῃ καὶ κρίσει ἐξετά-
 ζόντός σου τὰ καθ' ἡμᾶς, σωτηρίας τευξόμεθα.

στ. β'. Τῶν διαπορευομένων κατὰ τὰς τοῦ νόμου
 ἐνεργείας ὅσοι σὺν κακίᾳ κινουῦνται, ἐκτὸς ἑαυτῶν D
 γίνονται, ἐμπαθῶς τοῖς αἰσθητοῖς προσκεχηγνότες.
 Ἔθος γοῦν λέγειν τοὺς τοιοῦτους ἐκτὸς ἑαυτῶν καὶ
 ἐξιστηνόμενοι εἶναι. Ὁ δὲ σὺν ἀκακίᾳ, τουτέστι σὺν
 ἀρετῇ, κινούμενος περὶ τὰ πρακτέα καὶ φρονητέα,
 πρὸς ἑαυτὸν κυκλικῶς τρέφεται ὅπως τοῦ νοῦ καὶ τῆς
 ἐπιμελείας τοῦ ἑω ἀνθρώπου γινόμενος, « διαπορευέ-
 ται » μέθ' ἑξέως βέλτεστης « ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου αὐτοῦ. »
 Οἶκος δὲ ἐκάστου τῶν σπουδαίων ἢ καθορθοῦσιν τὴν
 ἀρετήν.

¹⁰ Psal. CXLVII, 19. ¹¹ Psal. CXXIX, 3.

Vers. 3. Non habeo mihi datam legem quam transgrediar. Hunc versum usurpare poterunt et Joseph et Susanna et tres pueri in fornace et quicumque iisdem vestigiis institerint.

Vers. 4. Scriptum est in Ecclesiaste : « Fecit Deus hominem rectum »⁷⁷. Quod si igitur homo rectus existit, in principio ad virtutem informatus, omnis malitia et morum pravitas procul ab eo est. Talia profiteri poterit quicumque pristinam rectitudinem et cum Deo similitudinem retinuerit.

Vers. 8. Mortificatis membris in terra, oppresso et in servitute redacto corpore. Ii sunt impetus quibus nos carò ad peccata propellit, qui animas ita afficiant, ut voluptatis amore iniquitatem operari non dubitent.

Vers. 1. Quod si quid petieris non habens quod B petis, illudque petitione consecuturus, pauper es. Dum Deum oras, bonorum optas particeps fieri, quæ viribus tuis adipisci nequis : quamobrem omnes coram Deo pauperes. Licet igitur magnus fuerit David et rex, pauper erat, eorum egenus quæ Deus largitur : itaque cum sciret se Dei auxilio vel magna, vel omni ex parte destitutum, tanta anxietate perturbatus est, ut animo prorsus deficeret. Deinde deposita omni spe precem suam coram Domino effudit, invocans eum qui ea quæ bona sunt invocantibus se tribuit. Qui enim non talia, sed peritura petit, non audet coram Domino precem suam effundere, animo malis affectibus dedito.—Orantes Deum tanquam supplices invocamus, precantes ea petimus quæ vult indigenti suppeditari. Hæc autem sunt res absolute bonæ, quas Deum largiri decet, nobisque C petentibus accipere prodest. Jam dictum est de clamore sanctorum Deum laudantium et magna voce celebrantium, illos non ore sed mentis affectu ad Deum clamare.

Vers. 4. Sæpius jam notatum est ossa nil aliud esse præter firmissimas interioris hominis doctrinas et validissimas animæ virtutes, quæ cupiditatum incendio. confringuntur; aruit autem cor ejus, nil lætum habens quo lætaretur. Tantas enim in calamitates delapsus sum, ut jam panem comedere oblitus sim, præstanti ipsius naturæ convenientem et congruum. Cujus panis particeps factus est, qui rebus D externis non amplius turbatur et circumagitur.

Vers. 17. Quibus verbis, ni fallor, annuntiat Dei Verbi, ipsius Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi inter homines commorationem; cujus opera Sion denuo ædificata est. Quod si autem illud confitearis, noli putare hic de terrena civitate, aut de terrestri Jerusalem agi; sed reanovandam esse dicit pietatis conversationem.—Cum circa divinam

St. γ. Οὐ σκοπόν ἔχω καὶ προσείμενον τέλος περιανοῆσαι. Καὶ ἐροῦσί γε τὸ ἐγκείμενον Ἰωσήφ Σουσάννα, οἱ ἐν τῇ καμίνῳ τρεῖς παῖδες, καὶ ἑσθελίς τὰ τάγματα τούτων συλλέγονται.

St. δ. Γέγραπται ἐν τῷ Ἐκκλησιαστήῃ· « Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον εὐθὴς. » Εἰ οὖν εὐθὴς γενήσεται, τὸ κατ' ἀρετὴν ἀρχῆθεν πεποιῶσθαι, πάντα κλίμακα καὶ σχολιότης ἡθῶν μακρὰν αὐτοῦ ἐστίν. Ὅσα οὖν διέμενα, τῶν τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοιωτήτα, ταύτην προφέρει τὴν φωνήν.

St. η. Νεκρουμένων γὰρ τῶν μελῶν τῶν ἐπὶ τῇ γῆς, ὑποπιεζομένου καὶ δουλαγωγουμένου τοῦ σώματος. Αἱ ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἀμαρτημάτων ἀφορμαὶ οἶαι τε εἰσὶν ἐγείραι λογισμοὺς τῇ ψυχῇ τοὺς περὶ δοντας δι' ἡδονῆς ἀπόλαυσιν τὴν ἀνομίαν ποιεῖν.

PSALMUS CI.

St. α. Πᾶς ὁ αἰτούμενός τι, οὐκ ἔχων δ αἰτεῖται ἐπὶ τὸ τυχεῖν τούτου ἐρχόμενος διὰ τῆς αἰτήσεως. πτωχός ἐστι. Πᾶς οὖν προσευχόμενος Θεῷ, ἀγαθῶν αἰτεῖται μετουσίαν, ταύτην ἐξ ἑαυτοῦ ἔχειν οὐ δυνατόν· ὅθεν καὶ πάντες πρὸς Θεὸν πτωχοί. Εἰ καὶ μέγας οὖν καὶ βασιλεὺς ὁ Δαυὶδ, ἐν τοῖς ἐκ Θεοῦ ἐδομένοις πτωχός ἦν· ὅθεν γνοὺς ἑαυτὸν πολλῶν ἢ πάντων τῶν ἐκ Θεοῦ χορηγουμένων λειπόμενος, ἀπειθίας ἀναπέμπεται, ὡς σφόδρα ἀθυμῆσαι. Εἶτα μετὰ τὸ οὕτω διατεθῆναι, ἐκφέρει ἐνώπιον Κυρίου τὴν δέξιν αὐτοῦ, αἰτούμενος παρὰ τοῦ δίδόντος τὰ ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν. Ὁ γὰρ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὰ τῶν προσκαίρων αἰτῶν, οὐκ ἔχει παρρησίαν ἐνώπιον Κυρίου ἐκφέρει τὴν δέξιν αὐτοῦ, δι' ἐμπαθεῖ προαιεῖται. — Ἡ μὲν προσευχὴ τὴν ἐκτεθειάν ὁλοῖ τὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν παράκλησιν· ἡ δὲ δέξις τὴν αἴτησιν, τὴν περὶ ὧν βούλεται αὐτῷ τῷ Θεομένῳ παρασχεθῆναι. Ταῦτα δὲ ἐστὶ τὰ κυρίως ἀγαθὰ, καὶ τῷ Θεῷ πρέπον διδόναι, καὶ τοῖς αἰτοῦσι συμπέρι λαβεῖν. Εἰρηται δὲ ἤδη περὶ κραυγῆς τῶν ἁγίων ὑμνούντων Θεὸν καὶ εὐχομένων αὐτὸν μεγαλοφώνως, ὅτι ἐστὶν οὐχὶ ἐν προφορᾷ, ἀλλ' ἡ τῆς νοήσεως ἐκστάσις.

St. δ. Εἰρηται πολλάκις ὅσα εἶναι τοῦ ἑσθῆ ἀνθρώπου τὰ εὐτονα τῶν δογμάτων, καὶ αἱ στεφρόνται τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἃ καὶ συμφύρεται ὑπὸ τῆς τῶν ψυχικῶν παθῶν πυρώσεως. Σηρανεθῆναι δὲ αὐτοῦ τὴν καρδίαν φησὶν, οὐδὲν ἴλαρὸν ἐφ' ᾧ ἔστιν ἔχειν θυμηδίαν κατεκτεμένην. Γέγονα γὰρ ἐν τοῖς κρεκειμένοις περιστατικοῖς τοσοῦτον, ὡς μηκέθ' ὄν τι εἶναι τὸν κατάλληλον καὶ ἀρμόδιον τῇ τιμωτέρῃ εἰσὶ αὐτοῦ ἄρτον τρέφεσθαι. Τούτου γὰρ τοῦ ἄρτου μεταλαμβάνειν ἐστὶ, μὴ περιελατόμενον μηδὲ θαιόμενον τῶν ἐκτός.

St. ιζ. Προφητεύειν αὐτὸν οἶμαι ἐν τούτοις τῷ Θεοῦ Λόγῳ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους Θεοφάνειαν, εἰς τὴν ἐσομένην τῆς ἀνοικοδομῆς τῆς Σιών. Ἐνθα δὲ γενόμενος, μὴ μοι τὴν ἐπὶ γῆς πόλιν ὑπαλάμβανον, μηδὲ τὴν ἐπίγειον Ἱερουσαλήμ νόμιζε δηλοῦσθαι, ἀλλὰ τοῦ τῆς εὐσεβείας πολιτεύματος τὴν ἀνανέωσιν.

⁷⁷ Eccl. vii, 30.

— Ἐπειδὴ γὰρ οἱ τὰς θείας οικονομίας ἀγνοοῦντες, A providentiam errantes, infirmitate Dei putabant ἀσθένειαν ὑπελάμβανον τοῦ Θεοῦ, τὴν Ἰουδαίων δουλείαν καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ τὴν ἐρημίαν, εἰκότως δόξαν ἐκάλεσε τοῦ Θεοῦ τὴν τῆς πόλεως νεουργίαν.

Στ. κβ'. Ἡ γὰρ σκοπευτικὴ ψυχὴ Σιών τυγχάνουσα, ἔξει τοὺς ἐπαγγέλλοντας αὐτῇ διδασκάλους τὸ ὄνομα Κυρίου, ἀπαγγέλλοντας δὲ καὶ τὴν αἰνεσίαν αὐτοῦ, ἐν τῇ διὰ τὸ ὄραν τὴν εἰρήνην χρηματιζούσῃ Ἱερουσαλήμ διανοίᾳ. Ἡ δὲ Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ κατήγοροι τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τὸ σκοπεῖν τὰ κρείττονα, καὶ ὄραν τὴν εἰρήνην τῷ εἰρμῷ καὶ τῇ συμφωνίᾳ τῶν δογμάτων. Εἰκότως καὶ ἐν οὕτω καλουμένῃ Σιών ἀναγγελλεῖται τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ ἡ αἰνεσίαν αὐτοῦ ἐν τῇ οὕτω προσαγορευθείσῃ Ἱερουσαλήμ. Ἐν ταύτῃ γὰρ κηρύσσεται τὰ τῆς θεότητος αὐτοῦ μυστήρια, τὰ τε τῆς πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ τὰ τῆς δευτέρας B αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας.

Στ. κδ'. Τίς εἰ ἀπεκρίθη αὐτῷ ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ ; Ὁ οὐ συμφαίνει ἡ λέξις μήποτε οὖν τὸν κτιζόμενον λαὸν ἐπὶ τῷ αἰνεῖν Κύριον λέγειν. Ὑπερ μᾶλλον τὸν ἐν τῇ προγραφῇ πτωχὸν ἀκηδιῶντα καὶ ἐνώπιον Κυρίου ἐκχέοντα τὴν δέσιν αὐτοῦ ἠγγετέον εἶναι τὸν ἀποκρινόμενον, οὐ φωνῆ καὶ προφορᾶ, ἀλλ' ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ ἰσχυρῶς γὰρ καὶ μετ' εὐτονίας ὀδεύοντα τὴν κατ' ἀρετὴν ὁδὸν τῶν πράξεων.

Στ. κε'. Ἐν ἡμίσει δὲ ἡμερῶν ἀνάγεται ὁ μὴ τελείως μηδὲ ὡς δεῖ ἐνταῦθα καρποφορήσας κατὰ τὴν ἀρετὴν. Οὐκ ἐν χρονικῷ δὲ διαστήματι τοῦτο μεμétrηται, ἐπεὶ τότε πλήρης ἡμερῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ C παραλαμβάνομαι, ὅταν τελειωθῶ μετὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀρετῶν.

Στ. κς'. Τουτέστιν ἅμα τῷ οὐσιωθῆναι αὐτὴν πεποιήσας. Συμφώνως δὲ τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » δύναται τὸ κατ' ἀρχὰς κείμενον ἀναιρεῖν δόξαν τῶν λεγόντων πάντων τὴν γῆν στοιχεῖον εἶναι, ὡς πάντα ἐξ αὐτῆς γεγονέναι, οὐδενὸς προτέρου αὐτῆς ὄντος. Φαίνεται γὰρ οὐκ ἀρχὴ, ἀλλὰ κατὰ τινὰς προεπινοούμενας αὐτῆς ἀρχὰς θεμελιούσας αὐτῆς ὑπάρχειν. Εἰρηται καὶ τῷ Ἰὼβ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου θεμελιώσαντος τὴν γῆν. « Πού ἦς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν ; » Θεμελιῶντος δὲ τοῦ Κυρίου, δι' οὗ τὰ πάντα γεγένηται, τὴν γῆν. Καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγεται : « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν. » καὶ τὸ εἰρημένον δὲ D περὶ Θεοῦ, « Κρεμάζων γῆν ἐπ' οὐδενός, » ἐμφαίνει τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντὸς χώρῳ αὐτὴν ἐσχηκέναι. — Τῶν ἐνεργητικῶν σου δυνάμεων, χειρῶν ὀνομαζομένων. ἐπεὶ γὰρ τῶν ἐν ἡμῖν τεχνιτῶν χερσὶν ἐργαζομένων τὰ ἔργα, παρίσθησιν γνησίως αὐτοὺς ταῦτα πεποιηκέναι. Τὸ κυρίως ἔργα τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα εἶναι, παρίσταται διὰ τὸ χειρῶν αὐτοῦ ἔργα λέγεσθαι.

Στ. κη'. Οὐ παφυχῶς ἀλλοιοῦσθαι ἢ μεταβάλλεσθαι κτισμάτων γὰρ ἴδιον τοῦτο, καὶ τὴν οὐσίωσιν αὐτοῖς ἀπὸ τροπῆς ἔρχθαι. — Παλαιουμένων πάντων τῶν ὑπὸ χρόνων, τὰ γὰρ χρονικὴν ἀρχὴν ἐν τῷ γίνεσθαι

Judæos fuisse in captivitate deductos, et Jerusalem vastatam, hand immerito dicit Dei gloriam esse urbis restitutionem.

Vers. 22. Anima enim, quæ hic voce Sion intenditur, magistros habebit qui ipsi nomen Domini annuntient, et laudem ejus in mente celebrent, hic Jerusalem vocata, quod pacem videat. Ecclesiam quoque designant Sion et Jerusalem; ipsa enim optima sapit et pacem videt, doctrinis inter se tam apte connexis. Nec immerito annuntiat nomen Domini in ista Sion, et prædicatur laus ejus in ista Jerusalem. In ipsa enim narrantur divinitatis ejus mysteria, et ea quæ ante sæcula, et ea quæ alterum illustremque ipsius adventum referenda.

Vers. 24. Quis « respondit ei in via fortitudinis suæ ? » Non indicat Scriptura verba ista ad celebrandum Dominum a novo populo usurpári. Rectius igitur putares ea proferre illum qui in inscriptione pauper dicitur, et anxius, et coram Domino precem suam effundens, illumque respondere non voce et ore, sed in via fortitudinis suæ : viam scilicet virtutis et honestæ vitæ firmo et certo pede perficiendo.

Vers. 25. In dimidio dierum suorum aufertur, qui nec perfectos nec dignos virtutis fructus his in terris tulit. Non enim meliuntur hæc temporum intervallo, cum plenus dierum secundum Abraham inveniar, quando perfectam veritatis scientiam, perfectamque virtutem fuero consecutus.

Vers. 26. Terram scilicet fecisti, cum primum constituta est. Nec aliter sonat illud : « In principio fecit Deus cælum et terram 26. » Voce a principiis videtur tolli eorum opinio qui contendunt terram esse rerum omnium elementum, ita ut ex ea omnia facta sint, et nihil prius exstiterit. Principia enim quædam ante fuisse suspicamur, quam terra fundaretur, nedum ipsa sit cæterarum rerum principium. Ita dictum est apud Job ab ipso Domino terram fundante : « Ubi eras cum fundarem terram 26 ? » Fundavit eam igitur Dominus per quem omnia facta sunt. Dicitur autem et de Patre : « Deus in sapientia fundavit terram 26 ; » et rursus : « Suspendens terram super nihilum 21 : » quod innuit terram in medio totius universi fuisse locatam. — Manus vocantur virtutes quibus operatur Deus ; cum enim apud nos manibus fabri opera sua perficiant, fingunt Deum simili modo hæc creavisse. Dei opera proprie esse creaturas manifestum ex eo, quod opera manuum ejus dicantur.

Vers. 28. Non es qui corrumpi aut mutari possis : hoc enim creaturarum proprium ; quippe quæ vel mutatione creantur. — Dum omnia tempore veterascunt, quæ enim certo tempore exorta sunt,

26 Gen. 1, 1. 27 Job xxxviii, 4. 28 Prov. iii, 19.

21 Job xxvi, 7.

labentibus annis veterascant oportet. — Et paulo post: **A** λαχόντα, πολλοῦ χρόνου παρατρέχοντος παλαιούται. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ ἐλίσεσθαι αὐτοὺς σημαίνει, παρελθῆναι τὴν χρεῖαν, καθ' ἣν συνεβάλλοντο τῇ παρουσίᾳ διακοσμήσει· ἡ γὰρ τὸ περιβάλλον ἐλίσσεται μετὰ τὸ πληρώσει τὴν χρεῖαν, οὕτως ἐπεὶ καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἅμα τῇ γῆ πάλιν ἀναστοιχίωσις ἔσται, μετὰ τὸ παρελθεῖν αὐτὰ, κατὰ τὸν λέγοντα Σωτῆρα· «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται.» Εἰκότως εἰρηται ὡσεὶ περιβάλλον ἐλίσεσθαι. Τῇ ἐλιγῇ γοῦν αὐτῶ ἐπιφέρεται (54) τὸ «καὶ ἀλλαγῆσονται.» — Σοῦ, ὦ Δέσποτα, αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος, οὕτε ἤρξατο, οὕτε χρονικῶς ἐκλαβεῖν τὰ ἐτη θελήσεις· ἀχρονος γὰρ περὶ οὗ ταῦτα λέγεται. — Καὶ πάλιν· Μὴ ἐκλείπειν δὲ αὐτοῦ εἶπεν τὰ ἐτη τῶ ἐπάπειρον (55) τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ μένειν ἀφθαρτον, ὅπως καὶ μόνου ἀθανασίαν ἔχοντος.

VERS. 29. Filii servorum Dei non quidem secundum carnem intelligendi, sed ii sunt qui eorum ad normam et disciplinam informantur. Ita enim vocabantur quidam filii prophetarum, sane quod vitam suam juxta prophetarum mores instituebant. — Semen autem eorum qui ab ipsis fuerint aucti.

B ὑπαρξιν αὐτοῦ μένειν ἀφθαρτον, ὅπως καὶ μόνου ἀθανασίαν ἔχοντος.

Στ. κθ'. Υἱοὺς δὲ δοῦλων τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως (56) κατὰ σάρκα διαλαβεῖν, ἀλλὰ κατὰ παιδείαν καὶ μιμησιν πολιτείας. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν τινες ἐκαλοῦντο, τῶ κατὰ προφητικὴν ἔξιν ἰσχυροῦς γεγενῆσθαι παρ' αὐτῶν. — Σπέρμα δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς αὐτῶν ὠφελοῦμενοι ἐτύγγανον.

PSALMUS CII.

VERS. 1. Licet homo concretus non alius sit praeter animam et corpus, e quibus constat, ipse tamen animam suam tanquam a se distinctam alloquitur. Ipse igitur homo animam suam ad laudandum Deum excitat. Qui contendunt hanc animam Spiritus esse, non putant profecto illum ab ea animari, sed imperio eam et cura dirigere. Interiora sua vocat omnes mentis facultates; nam hoc sensu interpreteris oportet quod Salvator quibusdam dixit: «Regnum caeli intra vos est.»

Στ. α'. Εἰ καὶ μὴ ἄλλος ὁ σύνθετος ἄνθρωπος παρὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἐξ αὐτῶν γὰρ τούτων συντέθειται, ἀλλὰ γε τοῦ ὅλου ἡ ψυχὴ λέγεται, ὡς ἄλλη αὐτοῦ. Ὁ σύνθετος οὖν ἐστὶν ὁ παρορμῶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐπὶ τὸ εὐλογεῖν τὸν Κύριον. Καὶ οἱ τὴν ψυχὴν δὲ λέγοντες εἶναι τοῦ Πνεύματος, οὐχ ὡς ἐύχουσαν αὐτῶ φασίν, ἀλλ' ὡς ὅτ' αὐτῶ καὶ τὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν τυγχάνουσιν. Ἐντὸς δὲ αὐτοῦ καλεῖ πάντων τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν· οὕτω γὰρ ἀκουστέον καὶ τοῦ Σωτῆρος λέγοντός τισιν· «Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν.»

VERS. 3. «Sana,» inquit, «animam meam quia peccavi tibi.» Redimit autem vitam de corruptione, ne diutius corrupta et libidinosa vita vivas, sed in incorruptione diligas Dominum Jesum. Redimet etiam vitam tuam de corruptione, dum in resurrectione incorruptibile tibi largietur corpus.

Στ. γ'. Πᾶσι, ἤσιν, τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτῶν σοι. Αὐτροῦται δὲ ζωὴν ἐκ φθορᾶς, ἵνα μηκέτι κατὰ φθορὰν καὶ ἐμπαθῆ ζῆς ζωὴν, ἀλλ' ἐν ἀφθαρσίᾳ ἀγαπῶν τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Καὶ ἀφθαρτον δὲ προέχων σοι σῶμα ἐν τῇ ἀναστάσει, λυτροῦται ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν σου.

VERS. 4. Corona enim tua ex misericordia et miseratione constat. Nam uti alii justitiae coronam adipiscuntur, et immarcescibilem coronam gloriae, ex justitia et recta fama contextam, ita et tu pro operibus tuis misericordia et miseratione coronaberis, juxta illud: «Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.» Potius autem propter misericordiam miserationemque Dei, quam propter laudem quam tibi hac in vita promerueris. — Coronat nos non pro meritis nostris, sed pro summa sua misericordia et miseratione.

Στ. δ'. Τῆς ὕλης τοῦ στεφάνου τούτου ἐλεημοσύνης καὶ οἰκτιρμοῦ τυγχανούσης. Ὡς γὰρ ἄλλοι τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον, καὶ τὸν ἀμαρτάνινον τῆς δόξης στέφανον δέχονται ἐκ δικαιοσύνης καὶ δόξης ὁρθῆς πεπλεγμένον, οὕτω καὶ σὺ ἐξ ἐλέους καὶ οἰκτιρμοῦ ὧν ἐργάσω στεφανούσαι· κατὰ τὸ, «Μακάριοι εἰ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.» Οὐ τοσοῦτον εἰ ἂν ἠνθραγαθῆσιν ἐν τῶ ἀγωνίζεσθαι, ὅσον διὰ τὸ ἐλεῆσθαι (57) καὶ οἰκτιρεῖσθαι ὑπὸ Κυρίου. — Στεφανοὶ ἡμᾶς οὐ πρὸς τὴν ἡμετέραν σκοπῶν ἀθλήσιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἔλεον καὶ οἰκτιρῆσθαι.

VERS. 5. (Satiat) bona largiens rogantibus eum.

Στ. ε'. Διδούς γὰρ ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν. Ἐπεὶ

Luc. xvii, 21. Psal. xl, 5. Matth. v, 7. (54) Τῇ ἐλιγῇ ὅν αὐτῶ ἐπιφέρεται. Si quis vocem ἐλιγῇ in lexicis quaesiverit, frustra erit; a themate autem ἐλίσω derivata idem significat atque ἐλιγμός. Praeterea non nemini legere placuerit αὐτῶν, quavis αὐτῶ defendi possit, modo ad τὸ

ἐπιφέρεται referatur. EDIT.

(55) Lege ἐπ' ἀπαιρον, in asterismum. Ib.

(56) Supple δεῖ, vel aliquid simile. Ib.

(57) Nota ἐλεῆσθαι pro ἐλεείσθαι, et infra οἰκτιρῆσθαι pro οἰκτιρῆσθαι, φύσει pro φύσῃ. Ib.

οὖν καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιθυμεῖν τῶν ἀγαθῶν, αἰτελεῖσθαι αὐτὰ τυγχάνειν, διδοῦς σοι πάντα τὰ ὧν ὀρέγῃ, « ἐμπαιπλῆ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν σου » τοῦ γὰρ δικαίου πᾶσα ἐπιθυμία ἀγαθῆ ἐστίν. — Ὡς γάρ τὸ ὄρνεον τοῦτο γηρᾶσαν ἀποτιλλοῦται, ἵνα αὐτῷ νέα ἕτερα φύσει, οὕτω καὶ ὁ συγγηράσας τῇ κακίᾳ ἀνανεωθῆ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεότητός σου ἐν ἀπολήσει γινομένη. Ἐν οἷς ποτε ἐχρῶ ἰσχυροῖς ὄσιν, καὶ νῦν χρωμένη μετέωρος εἰς οὐρανὸν ἀρθεῖς πρὸς πάντας ἄμα σοὶ τὸν Θεὸν ὀπορευμένηχότας· « Οἱ » γὰρ « ὑπομένοντες τὸν Κύριον ἀλλάξουσιν ἰσχύϊν, πτεροφύεις εἰσιν ὡς ἀετοί, δραμοῦνται καὶ οὐ κοπιᾶζουσιν. »

Στ. ζ'. Πατήρ τῶν οἰκτειρῶν καὶ μόνος ἀγαθός ὧν ὁ Κύριος, ἐλεημοσύνας ποιεῖ, πάντας ἐλεῶν, ἐβερ-
γετῶν. Ὁθεν καὶ τοῖς ἀδικουμένοις ὑπὸ διαβόλου καὶ τῆς κακίας ποιῶν κρίμα, τὸν ἴδιον Υἱὸν ἐπέμψεν ἐπὶ τὸ ἰάσασθαι καὶ ἐλευθερῶσαι τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. — Ὅπως διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρισθῶμεν ἀπὸ πάσης ἀδικίας, οὐ μόνον γὰρ (58) καὶ ἦν ἡδικούμεθα, ἀλλὰ καὶ ἡς ἐπράττομεν. Ἐνευθεν μανθάνομεν κατὰ τὴν Παύλου προτροπὴν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν· τοῖς μὲν γὰρ ἀδικουμένοις ὁ Θεὸς ποιεῖ κρίμα, ἐβεργεντῶν αὐτοὺς, τοῖς δὲ ἀδικούσιν κέλασιν ἐπιφέρων, ὡς μὴ κληρονομεῖν αὐτοὺς θείαν ἐπαγγελίαν· « Ἀδικοὶ » γὰρ « βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. »

Στ. ζ'. Ἐκ παραλλήλου ἀρεταὶ καλοῦνται. Ὁ γὰρ λέγων, « Τὰς ὁδοὺς σου, Κύριε, γνώρισόν μοι, » τὰς ἀρετὰς ἀξίως φανεράς αὐτῷ γενέσθαι.

Στ. η'. Τοῦτων δὲ, φησὶν, αἷτια τῶν ἀγαθῶν, τῆς θείας ἀγαθότητος ἀβυσσος, ὁ ἀμέτρητος ἔλεος, τῆς φιλανθρωπίας τὸ πέλαγος.

Στ. θ'. Ἔστι πάντα τὰ εἰρημένα ὁ Κύριος, ἐπειπερ ἀληθινός ἐστίν Θεός. Ἐν δὲ Θεὸς ἀληθινός, οὐκ ἐνέξει· τῶν εἰρημένων ἀρετῶν, ἀλλὰ πηγῆ, οὐκ οὐσία αὐτῶν ὑπάρχει· δι' ὃ καὶ θαρροῦμεν· ὅτι καὶ ποτε ἀμαρτήσασιν ἡμῖν ὀργισθεῖν, οὐκ ἐπὶ τὸ συντελεῖσθαι καὶ ἀποτελεῖσθαι τοῦτο ποιεῖ. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ « εἰς τέλος ὀργισθήσεται, » τουτέστι παραμένειν τὸ ὀργίζεσθαι ἕως τέλους καὶ φθορᾶς τῶν πρὸς οὐς ἡ ὀργή. Μὴ εἰς τέλος οὖν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μνησθῆ.

Στ. ιθ'. Εἰ γὰρ καὶ μὴ πᾶσα ἡ κατασκευὴ ἡμῶν ἐκ χού ἐστιν, ἔχομεν γὰρ καὶ νοερὰν φύσιν ἑαυτοῖς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τυχοῦσαν, ἀλλὰ γε ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ἰκεσίαις συλλήπτورا καὶ εὐεργέτην ἔχειν αὐτὸν ἀξιούντες, τὸ ὑποδέσπερον καὶ ἀσθενέστερον τῶν ἐν ἡμῖν προφέροντες, φαμέν· « Μνησθητι, Κύριε, ὅτι χούς ἐσμεν. » Διὸ βοήθησον τῇ ἀσθενεῖ καὶ τῇ εὐτελεῖ ἡμῶν.

Στ. ιε'. Ἀκολουθῶν τῷ, « Μνησθητι, Κύριε, ὅτι χούς ἐσμεν, » οὐ περὶ τοῦ ἔω ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἔξω τὰ προκεῖμενα διαγορευεῖ. Κατὰ γὰρ τὴν ἔνυλον καὶ μετὰ σαρκὸς ζωὴν, ἡμέρας τινὰς ἔχομεν τὰς συμπληρούσας ἡμῖν τὸν παρεκτείνοντα

⁵⁸ Isa. xl, 31. ⁵⁹ I Cor. vi, 7, 8. ⁶⁰ Psal. cxiv, 4.

A Cum igitur idem sit, bona desiderare atque illa petere, tribuens tibi quæcumque appetieris, « satiat in bonis desiderium tuum; » nam desideria justi semper bona. Quemadmodum aquila veterascens plumis destituitur ut renovetur altera natura; ita qui in malitia consenuit, renovatur, vetustatem novitate tua commutans. Quod si enim nunc utaris, quibus olim validis usus es, sublimis ad cælum extolleris, ad omnes qui tecum una Deum expectaverunt. Nam « qui expectant Dominum mutabunt fortitudinem, assumunt alas sicut aquilæ, current, et non laborabunt ⁵⁸. »

Vers. 6. Pater miserationum et solus bonus cum sit Dominus, misericordem se gerit et omnes B misericordia fovet. Unde injuriam patientibus diaboli et malitiæ judicium faciens, proprium suum Filium misit, ut sanaret et liberaret quoscunque Satanæ servitate premebat. — Ut sanguine Domini Jesu Christi ab omni Injustitia mundemur, ab ea quam passi sumus, aut quam ipsi admisimus. Quibus discimus, juxta Pauli exhortationem ⁵⁹, Injuriam accipiendam nobis esse potius quam faciendam; nam injuriam patientibus facit Deus judicium, beneficiis cumulans eos; Injuriam autem facientes penis affligit, ita ut divinam repromissionem non hæreditent. « Non hæreditabunt enim « regnum Dei injusti. »

Vers. 7. Viæ hic virtutes designant. Nam qui dicit: « Viæ tuas, Domine, notas fac mihi ⁶⁰, » C postulat, ut sibi virtutes immolescant.

Vers. 8. Quorum honorum causa, sit, abyssus diviniæ bonitatis, infinita misericordis, benignitatis oceanus.

Vers. 9. Hæc omnia de Domino valent, quando Deus verus est. Deus autem verus cum sit, non illis virtutibus ornatur, sed fons, non substantia earum est; quæm obrem et nos fiduciam habemus. Nam etiamsi in peccantes nos iratus fuerit, non ad perdendos delendosque nos illud facit. Hoc enim significaret illud « in finem irascitur, » manebit scilicet ira usque ad finem et reñam eorum in quos irascitur. Dum autem non in finem irascitur, neque in æternam indignabitur.

D Vers. 14. Licet non unice ex povere constemus, naturam ratione præditam adepti et ad imaginem similitudinemque Dei factam, in orationibus tamen ad Deum, auxilium beneficiaque ejus implorantes, nosmetipsos quam infirmisimos quamque imbecillos præbimus, dicentes: « Memento, Domine, quod pulvis sumus. » Quapropter auxiliare infirmitati et vilitati nostræ.

Vers. 15. Sicut verba illa, « Memento, Domine, quod pulvis sumus, » ita et quæ hic occurrunt, non ad interiorem hominem, sed ad exteriorem pertinent. Nam juxta vitam humilem carnis dies habemus cum arescenti feno conferendas, eas sci-

(58) Nota particulam γάρ in sensu conjunctionis Latinæ scilicet. Edit.

licet quibus hac in terra cum corpore vivimus.—Et paulo post : Dies vocat quæ hac in vita carnali viventibus quam gratissime captantur, divitias, famam, honores et cætera hujusce generis bona. Quæ florum et seni ritu efflorent et marcescunt, ita ut jam non fuisse videantur.

VERS. 16. Spiritus animam innuit, qua præsentem corpus et vivit et operatur; qua autem evanescente ruit et labitur corpus, ita ut jam non pristinos characteres retineat. — (Spiritus) eorum sane qui mortali hac in vita degunt.

VERS. 17. Sane caduca nobis natura. At divina benignitas longiorem vitam largitur, et vel posteros avorum gratia et benevolentia fovet. Hæc millies testantur historiæ. Nam propter justitiam Abrahæ, et Isaaci et Jacobi, dignatus est exortum ex eis populum vocatione et familiari custodia prosequi. — « Filii » justorum, qui eorum virtutes imitantur : ita misericordia ejus « super timentes eum » incircumscribita, « a sæculo usque in sæculum. » Non enim nunc misericordem, nunc immisericordem se præbet; nam natura bonus cum sit, semper miseretur. — Et paulo post: Ipsa autem cum hac misericordia consociata justitia, nec tempore ullo circumscribita, in omnes generationes patet, in filios filiorum, in omnes deinceps futuros, ita ut istam justitiam semper retineat cum misericordia, quæ a sæculo in sæculum propagatur. — Qui bona operando hæredes facti sunt futurarum promissionum. αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐλέου. — Οἱ καὶ ἐναπεγράφησαν αἰῶν ἐπαγγελιών.

VERS. 18. Dantur enim mandata non ut memoriarum tantum commendentur, sed ut opere etiam perficiantur. Ea autem, ut facerent ea, hominibus data esse testatur ipse Salvator, dicens : « Qui habet mandata mea et facit ea, hic diligit me. » Nam facientium ea, non recordantium modo ea, merces et hæreditas, reprobationes.

VERS. 19. Jam alias dictum est Deum nullo loco circumscribi, sed convenienti aptaque loquendi ratione dicitur in cælo habitare. Haud inepte igitur asseritur ab illis et hic, eum sedem regni in cælo paravisse, hoc est firmavisse, cum imperio regnoque suo non cœlestia modo, sed omnia prorsus dirigat ac gubernet.

VERS. 20. Noli putare hæc a propheta homine angelis mandari, sed ab inhabitante eum Spiritu sancto : nam, « Omnes angeli ejus, » Domini videntur, ait, « benedicite eum. » Cum autem angelis omnibus legem dat, ab eis alius sit natura Spiritus necesse est. Quod si res ita se habeant, qui igitur ad eam audaciam venere quidam, ut assererent eum ex ordine angelorum esse, licet ab omnibus distinctus sit?

PSALMUS CIII.

VERS. 3. Aerem qui supra nos, et æthera ad Deum vergentem tegit aquis, convolventibus nubi-

(59) Lege παρατείνω. EDIT.

χρόνον τῆς μετὰ σαρκὸς ζωῆς παραβαλλομένης χόρτω ξηραίνομένῳ. — Καὶ μετ' ὄλγα Παριστοῦ δὲ ταύτας ἐν τῷ βίῳ ὑπαρχούσας τοῖς μετὰ σαρκὸς ζωῆς δοκούσας εὐήμερίας, πλοῦτους, δόξας ἀξιώματα καὶ τὰς ἄλλας εὐπραγίας. Ἐπεὶ δὲ δικτὴν ἀνθρώπου καὶ χόρτου ἀπορβεί καὶ μαραινέται, ὡς μηδὲ γεγονέναι δοκεῖν.

Στ. ις'. Πνεῦμα τὴν ψυχὴν λέγει, ἥς παρούσης καὶ ζῆ τὸ σῶμα καὶ ἐνεργεῖ ἀποπτάσης δὲ, κατασβέννυται καὶ φθείρεται, ὡς μηδὲ τοὺς προτέρους ἐπιγιγνώσκεισθαι χαρακτῆρας. — Δηλαδή τῶν ἐν τῷ παρόντι θνητῷ βίῳ.

Στ. ιζ'. Ἡ μὲν οὖν φύσις οὕτως ἐπίκαιρος. Ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακράκινα χαρίζεται βίον, καὶ μέχρις ἐγγόνων διατρεφεῖ τὴν τοῖς προγόνοις ὀφειλομένην τοῖς δικαίοις ἀντίδοσιν. Τοιαῦτα δ' ἐν μυρία ἔθροισ ἐν ταῖς ἱστορίαις· διὰ γὰρ τὴν τοῦ Ἀβραάμ δικαιοσύνην, καὶ διὰ τὴν τοῦ Ἰσαάκ τε καὶ τοῦ Ἰακώβ, τὸν ἐξ αὐτῶν φύοντα μετὰ ταῦτα λαὸν τῆς κλήσεως καὶ τῆς οἰκείας ἐπισκοπῆς κτηξίωσεν. — « Ἰδοὺς » τῶν δικαίων ἀνθρώπων τοὺς τῶν ἔργων αὐτῶν ζηλωτάς· οὕτω τὸ ἔλεος τὸ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν ἄπεριγραφόν ἐστίν, « ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος » παρατείνω (59). Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν ἔλειψεν, ποτὲ δὲ οὐ· φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὢν, ἀεὶ ἔλειψεν. — Καὶ μετ' ὄλγα· Ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος τῷ ἔλειψεν τοῦτω δικαιοσύνη, οὐδὲ αὐτὴ περιοριζομένη χρόνῳ, καὶ εἰς πάσας ἐκτείνεται τὰς γενεάς, ἐπὶ υἱοῦς υἱῶν, καὶ εἰς πᾶσαν διαδοχὴν παραμένουσαν, ὡς ἀεὶ τὴν δικαιοσύνην ταύτην ἔχει, μετὰ τοῦ ἐξ αὐτοῦ πράττειν τὰ ἀγαθὰ κληρονόμοι τῶν μελλουσῶν ἐπαγγελιών.

Στ. ιη'. Δέδονται γὰρ αὐταὶ οὐκ ἐπὶ τῷ μνημῆτι αὐτῶν ψιλῆν, ἀλλὰ μνημῆτι εἰς τὸ ποιῆσαι. Ὅτι δὲ εἰς τὸ ποιεῖν δέδονται, καὶ ὁ Σωτὴρ παρίστησιν εἰπὼν· « Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιῶν αὐτάς, ἐκεῖνος ἐστὶν ὁ ἀγαπῶν με. » Τῆς γὰρ πατήσεως, ἀλλ' οὐ τῆς μνήμης αὐτῶν μόνης, μισθὸς καὶ κληρονομία αἱ ἐπαγγελίαι.

Στ. ιθ'. Καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται οὐκ ἐν τόπῳ εἶναι τὸν Θεόν, ἀκολουθίᾳ δὲ τινι καὶ οἰκονομίᾳ λέγεσθαι αὐτὸν οἰκεῖν ἐν οὐρανῷ. Ἀκολουθῶς οὖν ἐκεῖνος καὶ ἐνταῦθα ἐν οὐρανῷ ἡτοιμακέναι, τούτεστιν ἰδρυκέναι, τὸν θρόνον τῆς βασιλείας εἴρηται, τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ βασιλείας οὐ μόνον τῶν ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς κρατούσης καὶ δεσποζούσης.

Στ. κ'. Οὐ τὸν προφήτην ἄνθρωπον ὄντα, ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἔχον ἡγήτεον προστάττειν τοῖς ἀγγέλοις τὰ ἐγκείμενα· « Πάντες » γὰρ, φησὶν, « οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « ἐβόλοιστε αὐτόν. » Προστάτων δὲ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις, τὸ Πνεῦμα ἕτερον αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασέως ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἀγγέλων αὐτὸ φάναι, καὶ τὸ ἀπάντων ἕτερον εἶναι;

Στ. γ'. Τὸν ἀνωτέρω ἡμῶν ἀέρα καὶ νεύοντα πρὸς Θεὸν αἰθέρα ὕδασι τοῖς κατὰ τὰς συστροφάς

ν νεφελῶν στεγάζει. Πρὸς δὲ διάνοιαν, τὴν νοητὴν ἄβυσσον τῶν οὐρανῶν ὀνομάζει, ἐκτεινομένην καὶ λουμένην ἐπὶ σκέπειαν τοῦ νοῦ. Ὁ στεγάζων τοῖς ἡτοῖς καὶ θεοῖς ὑδασι τὰ ὑπερῶα τῆς ψυχῆς, ἤτεστι τὰς δυνάμεις αὐτῆς τὰς ὑπεράνω τῶν σθητῶν τυγχανούσας

Στ. ζ'. Τὴν ἀμέτρητον τοῦ Θεοῦ γνῶσιν λέγει ἰσσοῦν ταύτην διὰ τὴν ἀκατάληπτον καλλωπὴν (60) ἐνδεδυταὶ καὶ περιβέβληται. Διότι ἐστὶν ἄγνωστος ἐν τῷ μεγέθει τῆς γνῶσεως.

Στ. θ'. Αἰσγύνηται οἶον τὴν ψάμμον ἢ θάλασσα, κθάπερ χαλινῷ τῷ ὄρει τῷ θεῷ κωλυομένη ἀνααιτίζεται πάλιν, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρεῖ.

Στ. ιη'. Τὸ γένος τῶν ἐλάφων πολεμῶς ἔχει πρὸς τὸ ὄφειον γένος· σπεύδουσι γοῦν ἀνελεῖν αὐτούς. Ὁιοῦτοι δὲ πάντως οἱ Χριστοῦ μαθηταί, ἐτοιμῶς χοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν. Ἔσχον δὲ καὶ τὴν κατὰ τῶν νοητῶν ὄφειον δύναμιν ἐκ τοῦ ὀρέξαντος ἐξουσίαν αὐτοῖς ἐπατεῖν ἐπάνω ὄφειον καὶ κροκίτων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.)

Στ. κζ'. Εἰς εὐκαιρον δὲ προσδοκῶσιν ταύτης τυχεῖν, ὅταν πάσης καχεξίας καὶ νόσου ὦσιν ἀπὴν λαχέμενοι. Τότε γὰρ διδομένης ταύτης συλλέξουσιν, τοσοῦτον σπεύδοντες αὐτὴν λαβεῖν ὅσον εἰς κόρον τραφῆναι. — Περὶ τῶν λογικῶν μόνων εἴρηται· τὸ γὰρ προσδοκῆν καὶ πρὸς Θεὸν ἔχειν τὴν προσδοκίαν, τοῦτο αἰνύττεται.

Στ. λα'. Οὐχ ὡς δεόμενος τέρπεται προσκυνούμενος. Ἄλλ' ὡς αἰσῶν βουλόμενος τὴν ἀλήθειαν δείκνυσι καὶ κολάζειν δυνάμενος, οὐκ ἐπιφέρει τὴν κόλασιν. — Εἰ δὲ σοὶ βούλεται πνευματικῶς ἔχειν ταῦτα, ὡς ἀν ἐπιβλέπῃ Θεός, κατὰ τὸ, « Ἐπιβλέψον ἐπ' ἐμέ » καὶ, « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους. » Τοῦτο οὐκ ἐστὶ κατὰ γῆνα, ἀλλὰ σκοποδινωῦντα τρέμει, ὡς ἀποδηθῆναι καὶ παρελθεῖν τὴν ὑλικὴν ἔξιν.

Στ. λβ'. Ἐφαπτόμενος δὲ ὁ Θεός καὶ τῶν πονηρῶν δυνάμεων, διὰ τὴν ὑπερφηανίαν ὄρων καλυμμένων, καπνίζει αὐτάς, ἐναύσματα ἤδη αὐταῖς ἐνιελς τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως.

Στ. λγ'. Τοῦτο τῆς ζωῆς τὸ κέρδος, ἐπὶ τοῦτο καὶ ζῆν ἄξιον. Διὰ τοῦτο δεῖνός ὁ θάνατος, ὁ κατασιγάζων τὸν ὕμνητὴν. Ἀπώλειά τε ὁ θάνατος. Διότι « Οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου, » καὶ μόνον ἢ ὑπαρξίς ἢ ζωῆ, ὅτι « Οἱ ζῶντες σὲ, » φησὶν, « αἰνέσουσιν » ἐν γὰρ τῇ πρὸς τὸν θνατὸν συναφείᾳ τὸ εἶναι ἔχομεν. — Τοῦ ἄσματος οὐκ ἐν φωνῇ, ἀλλ' ἐν νοῆσει τὴν ὑπαρξίαν ἔχοντος. « Ψαλῶ, » δὲ καὶ ἐν πράξει τελείᾳ τῷ Θεῷ, « ἕως ὑπαρξίαν ἔχων, » καθ' ἣν μετέχω τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ εἰπόντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. »

Στ. λδ'. Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς, τὴν Ἐκκλησίαν ἀποδεξάμενος, φησὶν ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἄσμάτων, « Ἡ φωνή σου ἤδεῖα. » — Ἐπὶ τὸν ὀδηλούμενος ἐν σῆ καιρὸς, ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοκρατίας,

bus. Coelum vocat naturas ratione præditas, quæ ad protegendam mentem extenduntur et explicantur. Spiritualibus et divinis aquis tegit superiora animæ, hoc est facultates quibus supra res sensibiles extollitur.

VERS. 6. Infinitam Dei scientiam dicit abyssum : quam propter incomprehensam pulchritudinem induit, seque ea amicit. Quamobrem ignotus est in magnitudine scientiæ.

VERS. 9. Arenam revereri videtur mare. Et velut freno, divino termino cohibita, se recipit, fluctusque retrahit.

VERS. 18. Cervorum genus generi serpentum infensum; nam quam libentissime illos auferunt. Tales omnino Christi discipuli, quibus nihil antiquius quam impietatis fautores ulcisci. Habent autem potestatem spirituales serpentes superandi, ex quo facultatem acceperunt « calcandi super serpentes et scorpiones et vires inimici conterendi ».

VERS. 27. Haud immerito expectant escam, quando ab omni mentis malitia et morbo liberati sint. Qua tunc data, colligunt, nec prius colligere desinent, quam omnino satientur. — De spiritualibus tantum hæc intelligenda; illud enim expectare et ad Deum expectationem habere non aliud innuit.

VERS. 31. Lætatur Dominus de cultu nostro, sed non quasi eo indigeret. Sed salvos nos fieri cum vult, veritatem ostendit; et dum punire ei liceret, a pœnis temperat. — Quod si autem hæc spiritualiter intelligenda putaveris, ita ut Deus respiciat juxta illud : « Aspice in me »; et : « Oculi Domini super justos »; Hoc non erit juxta terrena, sed tenebrosa vertigine laborantia trement, ita ut abjiciantur et prætereant humiles mores.

VERS. 32. Tangens Deus malas potestates quæ propter superbiam montes vocantur, fumigat eas, ignem accendens quo puniendæ sunt.

VERS. 33. Hoc vitæ lucrum, nec est alia digna causa cur vivamus. Ideo metuenda mors, quia laudantium eantus eohibet. Morte tollimur. Quapropter « Non est in morte qui memor sit tui »; Nec aliter sumus quam vivendo; nam « viventes, » inquit, « laudabunt te »; non enim sumus nisi « Ei » adherendo « qui est. » — Cantabo non voce quidem, sed mente. « Psallam » Deo in perfectis operibus « quandiu sum, » illius particeps factus, qui fuit ante sæcula, et qui dixit : « Ego sum, qui sum ».

VERS. 34. Ita enim ipse Christus Ecclesiam excipiens ait in Cantico canticorum : « Vox tua dulcis. » — Quando aderit prædictum tempus, quo Deus juste judicabit, tunc « lætabor ego in Do-

⁴² Luc. x, 19. ⁴³ Ps. cxviii, 152. ⁴⁴ Ps. xxxiii, 16. ⁴⁵ Ps. vi, 6. ⁴⁶ Ps. cxviii, 175. ⁴⁷ Exod. iii, 14. ⁴⁸ Cant. ii, 14.

(60) Corrigendum καλλονήν, nisi καλλωνήν ad Alexandrinam dialectum referre velis. Edff.

mino, dummodo nunc hoc tempore eloquium A
meum ei jucundum sit.

« Ἐγὼ μὲν εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, » εἰ
γε νῦν κατὰ τὴν ἐνεστῶτα καιρὸν ἠδυνθείη εἰς τὴν ἡ
διαλογὴ μου.

PSALMUS CIV.

VERS. 4. Quemadmodum, testante historia, Sa-
muel continuo in tabernaculo testimonii ministrans
faciem Domini vidit, ita, qui se indesinenter et sine
ulla intermissione veræ doctrinæ meditationi et
virtutum operibus tradunt, semper faciem Dei
quæruunt, illum pura mente conspiciere optantes.
Facies autem Dei, character hypostaseos est, imago
Dei invisibilis. Quapropter, qui videt Filium, Pa-
trem quoque videt.

VERS. 5. Prodigia narraturus, quæ in Ægypto B
facta sunt, memorat primum quam justæ fuerint
Ægyptiorum pœnæ. Os ejus, Verbum ejus cogita,
qui legislatoris et accurati præceptoris instar
justissimas vobis leges et doctrinas tradidit.

VERS. 8. Numerus millium generationum adhi-
betur non ad declarandam multitudinem, sed quia
uni Deo convenientior. Ita et in illo : « Millia læ-
tantium », et rursus : « Bona mihi lex oris tui,
super millia auri et argenti ». »

VERS. 12. Breves pro paucis dicuntur; nam bre-
vitas ad longitudinem, paucitas ad numerum refe-
renda.

VERS. 18. Pedes tantum ejus in compedibus hu-
milliavit, anima autem non fuit simul victa, et
ferrum effugit. Quicumque enim vinculis obruti,
necessitatem hanc ignave ferunt, animam habent
ferro inflexam. Hæc autem non usque pertulit :
nam ipse definit finem captivitatis, dicens eam
durasse, donec veniret Verbum Dei, quo e vinculis
liberatus, curator et nutritor omnium factus est.

VERS. 19. Ut serveret spiritu, et ipsi divino lumini
adhæreret; cujus enim opera poteris illam exhor-
tationem perficere : « Spiritum nolite extinguere ». »

VERS. 20. Nec ipsum Josephum fugit hæc do-
ctrina. Nam dicit fratribus suis : Non vos me huc
misistis. « Vos cogitastis contra me in malum;
Deus autem in bonum ». »

VERS. 22. Cum non omnes viribus suis e malis
evadere possint, hominibus ad eam infirmitatem
delapsis mittit Deus duces quibus ad bona iter
facientes dirigantur. Quales autem sunt lex Dei,
Moyses, et pontificum traditio, cujus symbolum
Aaron.

VERS. 26. Quorum memoriam commendat hic
sermo ut in hymni decantatione, docens Deum
populi sui memorem, Ægyptios hostes ejus pœnis
et supplicis affecisse. Ad hoc autem perficiendum

Στ. δ. Ὅσπερ κατὰ τὴν ἱστορίαν διηγουμένως Σα-
μουὴλ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου λειτουργῶν εὐρα-
τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον, οὕτως οἱ συνεχῶς καὶ ἀεὶ-
στάτως ἐξετάσει δογμάτων τῆς ἀληθείας καὶ πράξει
τῶν ἀρετῶν ἐπιδεδωκότες σφᾶς, διὰ παντός ζητοῦσι
τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἰδεῖν αὐτὸ νῦν καθαρῶ βου-
λόμενοι. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑπε-
στάσεώς ἐστι, τυγχάνων εἰκῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀσφα-
του. Αἱ δὲ καὶ ὁ ὄραν αὐτὸν, εὐθύς ὄρα τὸν Πατέρα.

Στ. ε. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ γεγενη-
μένων ποιεῖται διήγησιν, προδιδάσκει τῆς Αἰγύ-
πτίων τιμωρίας τὸ δίκαιον. Στόμα δὲ αὐτοῦ, τὸν
Λόγον αὐτοῦ νοήσεις, ὃς καὶ νομοθέτου καὶ ἐκρη-
δοῦς παιδευτοῦ δίκην κεκριμένα παιδεύματα καὶ
παραγγέλματα ὑμῖν δέδωκεν.

Στ. η. Ὁ τῶν χιλίων γενεῶν ἀριθμὸς οὐ κατὰ
πλήθος εἴρηται, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς μόνον οὐκεί-
σιν. Ὅσπερ καὶ ἐν τῷ « Χιλιάδας εὐθηνούντων »
καὶ ἐτι « Ἀγαθὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου
ὕπερ χιλιάδας χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου. »

Στ. θ. Τὸ βραχὺ ἐστὶν ὁ ὀλίγων ἔλεος τὸ γὰρ
« βραχὺ » ἐπὶ μεγέθους κείται τὸ δὲ « ὀλίγους, »
ἐπὶ ἀριθμῶν τῶν τᾶττεται.

Στ. ι. Τὸς πόδας αὐτοῦ μόνους ἐταπαίνωσεν
ἐν πέδαις, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐ συνθεθείσης, καὶ ἔξω
τοῦ σιδήρου γεγεννημένης. Ὅσοι γὰρ ἐσμοῖς περι-
βλλόμενοι, ἀγεννῶς τὴν περιστάσιν φέρουσιν, καρ-
φθεῖσιν ὑπὸ τοῦ σιδήρου τὴν ψυχὴν ἔχουσι. Τοῦτο
δὲ ὑπέμεινεν οὐκ εἰς ἅπαντα· περιορίζει γὰρ τῆς
περιστάσεως τὸ τέλος, εἰπὼν αὐτὴν κεκρατηκέναι,
μέχρις οὗ διήλθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθ' ὃν ἐκ τοῦ
δεσμοτηρίου μετασταλαίς, κηδεμῶν καὶ τροφῆς
πάντων χειροτόνητο.

Στ. ιθ. Ἐπὶ τῷ ζῆτιν τῷ πνεύματι καὶ ἐξημμέ-
νον αὐτῷ (61) ἔχειν τῷ θεῷ φασί· καθ' ὃ καὶ
τηρεῖν δυνατὸν παραίνεσιν λέγουσαν, « Τὸ πνεῦμα
μὴ σβέννυται. »

Στ. κ. Καὶ αὐτὸς δὲ Ἰωσήφ εἶδεν τοῦτο τὸ δόγμα.
Διὸ πρὸς τοὺς αἰτίους ἔφη· Ὅχι ὑμεῖς ἀπεστάλαξάτε
με εἶδε· « Ὑμεῖς μὲν γὰρ εἰς κακὸν ἐβουλεύσασθε,
ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἀγαθόν. »

Στ. κβ. Ἐπεὶ μὴ πάντες οἱοί τε εἰσὶν ἐξ ἑαυτῶν
ἀναχωρεῖν τῶν βλαβερῶν, τοὺς οὕτως ἀσθενοῦσιν
ἀποσταλεῖ Θεὸς τοὺς δυναμένους ὀδηγούς καὶ ἤγε-
μόνας τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ φερούσης· εἰς
δὲ οὗτοι ὁ Θεοῦ νόμος, Μωϋσῆς, καὶ ὁ ἀρχιερατικὸς
λόγος, ὃς σύμβολον Ἰακώβ.

Στ. κς. Τοῦτων ὁ παρὼν λόγος ὡς ἐν ἑρμηνείᾳ
μνημονεύει, διδάξει βουλόμενος ὡς τοῦ λαοῦ κη-
όμενος ὁ Θεὸς, τοὺς ἀδικήσαντας αὐτὸν Αἰγυπτίους
μετῆι καὶ ἐκόλαζεν, οὐ διὰ τι τῶν μεγάλων ἐπ-

66 Ps. LXVII, 19. 67 Ps. CXVIII, 72. 68 I Thess. v, 19. 69 Gen. I, 20.

(61) Legendum αὐτὸ ἐπὶ πνεῦμα referendum.
Infra corrigendum σβέννυτε, mutatioque e in ai

sive scribarum erroris sive Alexandrinorum dialectici
tribuenda. Edit.

φέρων (82-82), οὐ γὰρ ἠπόρει ἡ παντοδύναμος χεὶρ ἄρθρον αὐτοῖς ὄργην ἐπιπέμψαι, ἢ θρασεὶς λέοντας, ἢ ἄρκους, ἢ λιμὸν, ἢ θάνατον· διὰ δὲ τῶν εἰρημμένων αὐτοὺς ἐτιμωρεῖτο, ἡρέμα καὶ αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν προκαλούμενος (83).

PSALMUS CVI.

Στ. α'. Καὶ ὁ προκείμενος ψαλμὸς περιέχων Θεοῦ εὐεργεσίας καὶ ἐλεημοσύνας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γεγενημένας, ἐνὸς αὐτοῦ τυγχάνων προτεταγμένον ἔχει τὸ « Ἀλληλουῖα. »

Στ. ιζ'. Ἐτι βαδίζοντων τὴν τῆς ἀνομίας αὐτῶν ὁδὸν, ἀντελάβετο αὐτῶν ὁ Θεὸς ἐλέη, ἐπειπερ διὰ πλῆθος ὧν εἶχον ἀσεβειῶν ταπεινωθέντες ἠνίσχοντο τοῖς ἀφ' ὧν αὐτοὺς ἐξήγαγεν. Καὶ ὅρα εἰ δύναται ἐφαρμόσαι τούτοις τὸ περὶ τοῦ ἐν τῷ σταυρῷ μετανοήσαντος ληστοῦ. Ἐτι γὰρ ἐν ὁδῷ ἀνομίας ἐνὸς αὐτοῦ, διὰ ληστείαν γὰρ κέκριτο, καὶ ταπεινωθέντος κολάσει διὰ τὰς ἀνομίας ἃς εἶχεν, ἀντελάβετο αὐτοῦ, εἰπὼν πρὸς αὐτόν· « Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. κ'. Τίνας αὐτοὺς ἴσατο, ἢ τοὺς προκατελεγμένους; Τούτους γὰρ τοὺς τοσαῦτα πεπονητάς, καὶ ἐν τοσοῦτοις κακοῖς ἐξητασμένους, ἀποσταλεῖς ἀνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἴσατο, καὶ ἐβόησεν ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. Ὅς μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν πλανᾶσθαι, μηδὲ τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν σπεύδειν ὁ λόγος παρακαλεῖται ἀγνοεῖν· μηδὲ πεινεῖν καὶ διψεῖν (84) καὶ τὰς ψυχὰς λιμῶνται δι' ἔνδειαν καὶ σπᾶνιν λογικῶν τροφῶν, μηδὲ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθέζεσθαι, μηδὲ ἐν πτωχείᾳ καὶ σιδηρῷ πεπεδηθῆναι, μηδὲ εἰλεῖσθαι περὶ τὰς τοῦ θανάτου πύλας, ἀλλὰ τούτων μὲν ἀπάντων ἀπηλλάχθαι. Γνωρίζειν δὲ μὴ μόνον ἀλλὰ καὶ οὐδεῖν τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὴν οὐράνιον πόλιν, καὶ σπεύδειν τυχεῖν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας.

Στ. κβ'. Οὐ τὰς διὰ Μωϋσέως παρηγγελμένας, ἀλλὰ θυσίας τὰς διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης παραδεδομένας. Ὁ γοῦν Ἀκύλας ἀκριβέστατα ἠρμήνευσεν, εἰπὼν· « Καὶ θυσάτωσαν θυσίαν εὐχαριστίας. » Σαφὲς διὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας, τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃς καὶ εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἤμιν ἔθος, παραστήσας τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους (85). Θύοντας δὲ ταύτας, ἐξαγγέλλειν παρακαλεῖται εἰς πάντας ἀνθρώπους τὰ εἰς αὐτοὺς γεγενημένα τοῦ Θεοῦ Λόγου κατορθώματα, καὶ τοῦτο πράττειν ἐν ἀγαλλίαισι. — Ἐξαγγέλλει δὲ ἐν ἀγαλλίαισι τὰ ἔργα αὐτοῦ πᾶς ὁ πᾶς εἰς αὐτὸν γινόμενα ἐξαγγέλλων, καὶ πείραν ἐσχηκώς τῆς αὐτοῦ εὐεργεσίας, οὐχ ὁ ἀπλῶς εἰς ἑτέρους γενόμενα διηγούμενος.

Στ. κς'. Καθ' ὑπερβολὴν εἰρηται· καὶ γὰρ τοῦ τοιοῦτου τρόπου εὖρος ἂν μυρία παραδείγματα ἐν τῇ Γραφῇ. Περὶ γὰρ τῶν πόλεων τῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἐχθρῶν ὅτι τετειχισμέναι ἦσαν ἕως τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὸ ἄγαν ὑψηλοῖς τετειχίσθαι τείχεσιν· καὶ τὸ, « Ὑπερ χιόνα δὲ λευκανθήσομαι. »

⁸⁴ Luc. XIII, 43. ⁸⁵ Ps. L, 9.

(82-82) Num deest aliquid, v. c. κλάσιν? Edit.

(83) Nihil Didymi est ad psal. cv sive in cod. Vat. B, sive apud Corderium.

non magna adhibuit; nam ut eos ira premeret non indigebat ministris leonibus, aut ursis, aut fame, aut morte. Sed predictis malis afflixit eos, sensim eos quoque ad poenitentiam exhortans.

Vers. 1. Psalmus hic Dei benignitatem et misericordiam in homines commendans haud inepte inscriptam habet vocem « Alleluia. »

Vers. 17. In via iniquitatis adhuc procedentes suscepit eos Deus misericordia sua, dum propter multitudinem iniquitatum suarum humiliati iis detinebantur a quibus eos Dominus revocavit. Vide, quantum istis convenient, quae de latrone in cruce poenitentiam agente narrantur. Hunc enim adhuc in ira iniquitatis gradientem, nam propter atrocissima damnatus fuerat, et humiliatum poenis per iniquitatis suas meritis, suscepit Dominus, dicens ei: « Hodie mecum eris in paradiso ⁸⁴. »

Vers. 20. Quos sanavit, nisi eos de quibus supra actum est? Quos enim tanta perpeccatos, et tantis malis afflictos, sanavit unigenitus Filius desursum a Patre missus, et de corruptelis eorum eripuit eos. Unde factum est, ut jam non uti prius errarent, et iram salutis, civitatemque Dei ad quam properare jubentur ignorarent; nec esurirent sitirentve, aut animo dedicerent indigentia, aut paucitate ciborum spiritualium; nec sederent in tenebris et umbra mortis, in mendicitate et ferro compediti; nec eriperentur a portis mortis; nam ab istis malis jam prorsus liberati sunt. Quinimo viam ad caelestem civitatem ducentem non cognoscunt modo, sed et perficiunt, et regnum caelorum consequi festinant.

Vers. 23. Non ea quae a Moyse praedicta fuerunt sacrificia, sed quae per Novum Testamentum confirmata fuere. Rectissime igitur Aquila interpretatus est, dicens: « Et sacrificent ei sacrificium laudis. » Qua praedictione clare sacrificia Novi Testamenti, sacrificia spiritualia et incruenta designat, quae etiam sacrificia eucharistica vocare solemus. Quibus oblati, apud omnes homines opera annuntiare, atque illud quidem in exultatione, jubentur, quibus eos Deus Verbum salvavit. — Annuntiat autem opera Domini in exultatione, quicumque beneficia annuntiaverit, quae ipse expertus fuerit, quae ipse experimento cognoverit, non vero qui opera narrat aliorum gratia perfecta.

Vers. 26. Per exaggerationem dicuntur haec: hujus enim tropi millia documenta invenies in Scripturis sacris. Sic dictum est de civitatibus hostium Israel, moenia earum usque ad caelum ascendere, quia excelsissima erant; sic se habet etiam illud: « Super nivem dealbabor ⁸⁵. »

(84) Ita cod.

(85) Testimonium pro sacrificio ss. missae.

Vers. 32. Dictis quæ ad apostolos et ad Ecclesiam pertinent, aperte memorat senioribus honores in Ecclesia esse constitutos; nam bona quæque annuntianti, hoc quoque commendandum erat. Mandatum est autem, eis qui Dominum suum « in ecclesia populi » exaltaturi sunt, ut eum et « in cathedra seniorum » laudent.

Vers. 33. Quæ sunt ista flumina? Antiquus populus de circumcissione: quippe qui, prius magnis bonis ornatus, postea malis afflicto est. — Et paulo post: « A malitia habitantium in ea, » et non alia de causa mutata est terra in salsuginem. Gens tota Judæorum omnibus bonis frustrata est quibus olim abundabat: ita ut jam non prophetæ eam docerent, nec apparerent ei angeli. Ablatum est etiam quicquid eis sacrum: patria, templum, Sanctum sanctorum, regnum, sacerdotium; imo pro liberis servi facti sunt, et qui sui juris fuerant gentium legibus inservierunt. Quæ autem omnia subierunt propter malitiam et iniquitatem suam.

Vers. 35. Ecclesia eorum, qui de gentibus crediderunt, quæ prius cum Deo deserta esset, et honore quoque destituta et sterilis, mutata est in stagna aquarum, et quæ olim sine aqua fuerat, facta est « in exitus aquarum. »

Vers. 36. Et habitaverunt in ea, quicumque olim esuriebant et perierant in falso multorum deorum cultu errabant; qui cum diu erravissent tandem, turrim refugii et portum certum invenerant, evangelicam disciplinam consecuti. — Piam illorum conversationem indicat hic sermo. Ibi collocati sunt qui olim esuriebant: quippe qui, Jesu Deo in terram misso, Domini auxilium et beneficia adepti, « civitatem habitationis » constituerunt, et habitaverunt in ea, qui prius sitierant, a divinarum spiritualiumque ciborum penuria liberati qua laborabant et cælesti esca dignati.

Vers. 37. Qui homines a deterioribus ad meliora revocant, ita ut hic etiam cæleste semen, vel ut nati a patre, apostolorum ministerio consecuti, in hominum animis seminant, et vineas plantent, Ecclesias scilicet ubique terrarum dispersas: simul qui benedicerentur et multiplicarentur digni sunt habitati. Jumenta vocantur qui intelligentia et ratione minores; hæc multiplicari fas est et illuminari, gratiam Salvatoris videntes in totum terrarum orbem diffusam.

Vers. 39. Non dissentit hoc ab illo salutari effato, quo regnum Dei a priori populo auferendum dicitur et genti dandum fructum ejus ferenti ⁴¹.

Vers. 43. Non cuivis licet benigna Salvatoris consilia intelligere et agnoscere, divinaque mandata

⁴¹ Matth. xxi, 43.

(86) Num legendum τὸν τόπον ἔνθα? Εδῖτ.

Στ. λβ'. Μετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας, σαφῶς μνημονεύει καὶ τοῦ ταπειμένου ἐν αὐτῇ πρεσβείου. Ἐδει γὰρ ὡς ἐν ἀγαθῶν εὐαγγελίοις, καὶ τούτων τὴν μνήμην παραληφθῆναι. Προστάττονται δὲ οἱ δηλωθέντες ὕψους τὸν ταυτῶν Κύριον « ἐν ἐκκλησίᾳ λαοῦ, » καὶ « ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων » αἰνεῖν αὐτόν.

Στ. λγ'. Τίνες οὗτοι; οἱ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ τοῦ ἐκ περιτομῆς· μεγάλων γὰρ οὗτοι προτέρων ἀγαθῶν ἤξιωμένοι, εἰς τὸ ὑναντίον περιετράπησαν. — Καὶ μετ' ὀλίγα: « Ἀπὸ κακίας τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ, » καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου τινός. Καὶ πᾶν δὲ τὸ ἔθνος αὐτῶν πάντων ἐστέρηται τῶν πάλαι ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν· ὡς μηκέτι προφητῶν ἀξιουῖσθαι, μήτε ἀγγέλων ἐπιφανείας. Καὶ πάντα δὲ αὐτῶν τὰ σεμνὰ καθήρηται, ἡ μητρόπολις, τὸ ἱερὸν, τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, τὸ βασίλειον, ἡ ἱερωσύνη· ἀλλὰ καὶ δοῦλοι αὐτ' ἐλευθέρων γεγόνασι, καὶ νόμοι ἐθνῶν ὑπέγκοι, οἱ πρὶν αὐτόνομον κατέστησαν. Καὶ ταῦτα πάντα ὑπομεμενῆκασιν διὰ τὰς αὐτῶν κακίας καὶ πονηρίας.

Στ. λδ'. Ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία τὸ πρὶν οὔσα Θεοῦ ἔρημος καὶ πάντων ἀγαθῶν ἄγονός τε καὶ ἄκαρπος, μεταβέβηται « εἰς λιμένας ὑδάτων, » καὶ ἡ πάλαι πρότερον ἄνυδρος, γέγονεν « εἰς διεξόδους ὑδάτων. »

Στ. λε'. Καὶ κατήκησαν ἐν αὐτῇ οἱ πάλαι πεινῶντες καὶ οἱ πρὶν ἀπολλύμενοι καὶ πάσῃ πολυθέῳ πλάνῃ καλινδούμενοι, ἀπὸ τῆς μακρᾶς πλάνης τῦρον καταφυγῆς εὐρίσκοντες, καὶ ἀγαθὸν λιμένα τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. — Τὴν ἔνθεον πολιτείαν τούτων δηλοῦντος τοῦ λόγου τὸν τρόπον. Ἐνθα (86) κατωκίσθησαν οἱ πρὶν πεινῶντες· αὐτοὶ δὲ οὗτοι, μετὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ, τυχόντες καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας τε καὶ ὠφελείας, συνέστησαν « πόλιν κατοικητηρίου, » καὶ κατήκησαν ἐκεῖ οἱ πάλαι πεινῶντες, παυσάμενοι μὲν τοῦ πάλαι πιέζοντος αὐτοῖς θείων καὶ λογικῶν τροφῶν λιμοῦ, τῆς δὲ οὐρανοῦ τροφῆς ἀπολαύειν κατηξιωμένοι.

Στ. λς'. Οἱ ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρεῖττα μεταβαλόντες, ὅπως εἰς ἐτι δεῦρο τὸν ἐπουράνιον σπόρον, ὡς παῖς παρὰ πατρός διαδεξάμενοι διὰ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων κατασπεύρουσι ψυχαῖς, φυτεύουσι τε ἀμπελώνας, τὰς ἀπανταχοῦ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅμως εὐλογίας καὶ πληθυσμοῦ καταξιούνται· καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἰδωτεστέρους καὶ ἀλογωτέρους, κτήνην προσαγορευόμενους, πληθύνειν ἕξεισιν ὀφθαλμοῖς παραλαμβάνειν, τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκχυθεῖσαν χάριν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συνορῶντας.

Στ. λδ'. Ἀδελφὸν ἂν εἴη τοῦτο τῆς σωτηρίου φωνῆς, ἣ φησὶν ἀρθῆσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ δοθῆσθαι εἰς τοὺς ποιοῦντι τὸν καρπὸν αὐτῆς.

Στ. λε'. Ὅτε τὸ συνίεναι καὶ διαγῶναι τὰς φιλοφρόνους τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας. οὔτε τὸ φυλάξει

ἄς θείας οικονομίας παντός, ἀλλὰ τοῦ σοφῆ θείας
 αἰ συνέσει χρωμένου καὶ βούντος πρὸς τὸν Δεσπό-
 ἦν· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατα-
 ῶήσω τὰ θαυμάσια τοῦ νόμου σου. »

A custodire, sed illi tantum qui divina sapientia et in-
 telligentia utitur, et ad Dominum clamat : « Aperi
 oculos meos et meditabor mirabilia de lege tua⁶². »

PSALMUS CVII.

Στ. β'. « Δόξα αὐτοῦ » ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ
 ἔξις καθ' ἣν διακίεται πρὸς ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν
 ἀρετὴν.

Στ. γ'. Οὗς ἀνέτειλε τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, πρὸς Κύ-
 ριον ὀρθρῖσαντες ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περι-
 πατοῦντες, πλήττοντες τὸ ψαλτήριον καὶ κρούοντες
 τὴν κιθάραν μελωδοῦσι τῷ πανσόφῳ Θεῷ, εὐρύθμως
 καὶ ἑναρμονίως τοὺς ὕμνους ἀναπέμποντες.

Στ. δ'. Ἀπὸ τῆς πρώτης λέξεως, ἕως τοῦ « ἐπὶ
 πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου, » ὁ αὐτός ἐστιν τῷ νσ'. B
 Ἀπὸ δὲ τοῦ ἑξῆς στίχου μέχρι τελευτῆς, τῷ νθ' ἔθεν
 ἕκαστα τῶν προκειμένων ἐκεῖ εἰρηχότες, νῦν
 ἐπιτεμνόμεθα. — Ὑψουμένου τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς τὴν
 εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φοροῦσι, καὶ διὰ τοῦτο οὐρα-
 νοῖς καλούμενοι. Ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἐκτείνεται
 τὴν γῆν τὴν δυναμένην καρποφορεῖν εἰς ρ' καὶ ζ'
 καὶ λ'. Ἡ ὑψουμένου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰς θεωρητικὰς
 τοῦ κόσμου φύσεις προσαγορευομένας οὐρανοὺς, ἡ
 δόξα αὐτοῦ ἐπὶ τὰς πρακτικὰς, γῆν ὀνομαζομένας,
 τυγχάνει.

Στ. ε'. Οὐκ ἄλλως οἱ ἄξιοι τοῦ ὑπὸ σοῦ ἀγαπᾶσθαι
 βυσθελεν ἀπὸ τῶν κατεχόντων πολεμίων, ἢ καὶ τῶν
 περιστάντων αὐτοῦ; ἢ σοῦ σώσαντος τῇ δεξιᾷ σου,
 καὶ ἐπακούσαντος ἑμοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν προσευομέ-
 νου. — Δεξιάν καλεῖ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν.

Στ. ς'. Ὀμίαισις ἐρμηνεύεται Σίκιμα, ἔργου
 σύμβολον οὖσα. Ὑψωθείς οὖν ὁ Κύριος ἐπὶ τὸν
 σταυρὸν, ἀναβεβηκώς διεμέρισε τῶν ἀνθρώπων τὰ
 ἔργα, ὡς τὰ μὲν δικαιοσύνην, τὰ δὲ ἀποδοκιμάσαι· κρι-
 τὴς γὰρ δικαίως ἐστιν.

Στ. ζ'. Γαλαὰδ μετοικισμός, Μανασσῆς δὲ (87),
 Ἐφραῖμ καρποφορία ἐρμηνεύονται. Ἐρεῖ οὖν ὁ
 Σωτὴρ· « Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ καὶ ἐμός ἐστι Μανασ-
 σῆς, » ἀπὸ τῆς κακίας ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπὸ
 κακίας εἰς ἀρετὴν, ἢ γῆς εἰς οὐρανὸν μετοικιζόμε-
 νος· ἐμός δ' ἐστὶ καὶ ὁ λήθη τῶν κακῶν πᾶσαν
 ὑπερβάς, καὶ ἀπὸ ταύτης γεγεννημένος. Ὁ γὰρ μετὰ
 λήθη εἰς μνήμην ἐρχόμενος, Μανασσῆς ἐστὶ, τουτ-
 ἐστιν ἀπὸ λήθης ἀφελὶς καὶ καταλειπὼν τὴν λήθην,
 καθ' ἣν ἐπιλέηστο Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν. — Ἀλλὰ καὶ
 ἡ πολλὴ καρποφορία τῶν πεπιστευκότων ἔθνῶν,
 σκέπη καὶ ἀντιληψὶς τοῦ Σωτῆρος γέγονεν. Ὡς γὰρ
 Παῦλος τοῖς πρὸς αὐτοῦ ὠφεληθεῖσιν γράφει, ὡσεὶ
 αὐτοῦ « χαρὰ καὶ στέφανος, » οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ
 ἀντιληψὶν ἔχει στέφανον αὐτοῦ πλεχομένους τοὺς δι-
 καιοσύνην καὶ ἀλήθειαν καρποφοροῦντας. — Καὶ
 Ἰούδας δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ ἐστὶν, οὗ τῷ βασιλεύσειν
 αὐτοῦ, ἀλλὰ τῷ βασιλείᾳ ὄντα προσοικειώσασθαι αὐτῷ·
 τοιοῦτος δὲ ὁ Δαυὶδ, ἢ τάχα πᾶς ὁ ἐξομολογούμενος,
 ἐφ' οἷς κατώρθωσεν. Ἰούδας ἐστὶν ἐξομολόγησις
 ἐρμηνεύμενος.

VERS. 2. « Gloria ejus, » nil aliud præter mentis
 dispositionem ad virtutem animo agnoscendam et
 opere perficiendam.

VERS. 4. Quibus illuxit lux vera. Ad Dominum
 diluculo exorti, velut in die decenter ambulantes,
 psalterium percutientes et citharam pulsantes Deo
 perfecta sapientia instructo canunt, cunisque hymnis
 numerosis ac concinnis celebrant.

VERS. 6. Hic versus a prima voce usque ad illa,
 « super omnem terram gloria tua, » occurrit in
 psalmo LVI. Reliqua hujus psalmi usque ad finem
 in psalmo LIX reperiuntur : breviter igitur quæ ibi
 dicta fuere hic repetenda. — Exaltatur Deus in iis,
 quæ imaginem cælestis referunt, ideoque cæli vo-
 cantur. Gloria ejus super omnem terram extenditur
 quæ centum, sexaginta et triginta fructus ferre
 poterit⁶²⁻⁶³. Exaltatur etiam Deus super naturas hic
 ad contemplandam veritatem aptas, quæ cæli dic-
 untur : gloria autem ejus super eas quæ ad per-
 sciendam virtutem natæ, atque hic terra appellantur.

VERS. 7. Non enim aliter liberarentur ab inimicis
 opprimentibus aut insequentibus eos qui studio tuo
 digni sunt, nisi te salvante eos dextera tua, et exau-
 dientem me pro illis deprecantem. — Dexteram vocat
 C bonam operationem.

VERS. 8. Sicima humerus interpretatur, rei sym-
 bolum. Exaltatus igitur Dominus super crucem,
 exinde hominum opera divisit, ita ut alii justifica-
 rentur, alii vero damnarentur ; nam justus judex.

VERS. 9. Galaad translatio, Manasses oblivio,
 Ephraim fertilitas interpretantur. Ait igitur Salva-
 tor : « Meus est Galaad, et meus est Manasses : »
 ab errore ad veritatem, a malo ad virtutem, aut a
 terra in cælum translatus ; meus est etiam qui
 malorum omnium immemor factus, jam ipsam
 oblivionem deposuit. Nam qui, oblivione deposita,
 denuo meminit, Manasses est, hoc est oblivionem
 abjicit et renuit qua Dei bonorum immemor fuerat.
 D — Fructus multos ferendo fideles gentes, velamen
 et suscepcio Salvatoris factæ sunt. Nam quemadmo-
 dum Paulus ad eos quos beneficiis fovérat, « Vos
 estis gaudium et corona mea, » scribit⁶⁴, ita Salvator
 suscepcionem habet coronam suam, justitiam in-
 texentes, et veritatem proferentes. — Judas quidem
 rex ejus, non quod ipsi imperet, sed quod iste rex
 cum ipso intime jungatur : qualis David, et
 forsàn quicumque Domini miracula confessus fuerit.
 Judas confessio interpretatur.

⁶² Psal. cxviii, 18. ⁶³⁻⁶³ Matth. xiii, 8. ⁶⁴ Philipp. iv, 1.

(87) Vox hic quædam certe ommissa est. Legendum Μανασσῆς & λήθη, Ἐφραῖμ, etc. Edit.

Vras. 10. Moab lebes spei psallenti, quia castigatores eorum quæ ipsi a Domino tradita fuere: lebes autem ubique designat prophetarum castigationem. Cum igitur ad bonum promovendum poenæ dentur, et spem bonam præbeant, lebes spes et expectatio est honorum. — Quæ si ex persona Christi prædicarentur, cum Idumæa terrena designet, diceret se ad terram et ad terrena descendere; nam calceamentum, occulti itineris symbolum. Jam olim aperte via incedebat Creator, de rebus curam gerens. Nunc autem carne indutus venit, quod calceamentum ejus declarat.

Vras. 11. Quæ cum audierit Propheta de vocatione gentium, ea præsertim quæ LIX psalmo de Judæorum gente dicta sunt, ac sciverit alienigenas et advenas cum Deo societate et amicitia esse conjungendos, iis gratulatur qui tanto munere sunt dignati, et unus eorum esse gloriatur. — Quando istam felicitatem civitas fuerit consecuta, et Deo cum calceamento illorum regionem accedere libuerit. — Et paulo post: Quis igitur me deducet ad gratiam gentibus concessam, nisi tu, Deus? Ita enim interpretatur hæc Symmachus, dicens: « Nisi tu, Deus, qui rejecisti nos? »

Vras. 12. Jam non clypeus noster tu, et propugnator; servos enim et omni robore ac libertate destitutos tradidisti nos inimicis tuis; nam te duce ac imperatore nunquam fuissetis victi.

Vras. 13. Nam neque armorum neque hominum tutela protegimur; Symmachus autem: « Spes nostra sis adversus nos invasuras tribulationes. »

Vras. 14. Nos profecto, quos calceamento petiturus es, et societate et amicitia denuo conforturus. His enim amissis, confitebamur nos repulsos esse, quod Deus jam non amplius « exiret in virtutibus suis. » — Ipse invisibili et occulta manu « ad nihilum deducet tribulantes nos. »

PSALMUS CVIII.

Vras. 6. Non omnibus eadem dextera, sed justo D spiritualia et virtus, malo autem sensibilia et malitia. A dextris quidem sancti stat Deus, et a dextris peccatoris diabolus.

Vras. 7. Quando petit quæ non decet, et quæ accipienti nocerent, nec alia de causa damnatur a Deo, nisi quod ea rogat, quæ nec Deo dare conveniret, nec ipsi accipere prodesset.

Vras. 8. Veritatem prodenti pauci fiunt dies, quos vero lumine illuminatos habebat antequam veritatem proderet. — Hujus etiam episcopatum

Στ. ε'. Ὁ μὲν Μωὰβ διὰ τὸ κολαστικὸς εἶναι τῶν ἀντὶ παραδεδωμένων ὑπὸ Κυρίου, τῆς ἐλπίδος τοῦ λέγοντος λέβης ἐστίν. Ὁ δὲ λέβης πολλαχοῦ τῶν προφητῶν σημαίνει κόλασιν. Ἐκαὶ οὖν χρηστῆ προδότησι αἱ κολάσεις ἐπάγονται, ἐλπὶδα ἀγαθῶν διαδεχομένη. Ἐγούσαι, λέβης ἐλπίς καὶ προσδοκία ἀγαθῶν ἐστίν. — Εἰ πρόσωπον εἶη τοῦ Σωτῆρος ἐν ταῦτα λέγειν, ἐπαὶ μεταλαμβάνεται Ἰδομαία εἰς τὸ « γῆνι, » ἐρεῖ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ γῆινα πορείαν ποιήσασθαι· σύμβολον γὰρ κεκαλυμμένης πορείας τὸ ὑπόδημα. Πάλαι μὲν οὖν γυμνῆ τῇ πορείᾳ ἐχρήτη κτερίζων, προνοούμενος· νῦν δὲ μετὰ σαρκὸς ἧ περισκεῖται, καὶ ὑπόδημα αὐτοῦ τυγχάνει.

Στ. ια'. Ἀκούσας ὁ Προφήτης τὰ τοσαῦτα περὶ τῶν ἔθνων κλήσεως, ἀλλὰ καὶ μαθὼν τὰ διὰ τοῦ **B** ψαλμοῦ περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους εἰρημένον, γνοῦς τε οἱ ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλογενεῖς ὑποταγίσονται καὶ φιλιώσουσι τῷ Θεῷ, μακαρίζει μὲν τοῖς τῆς τούτων πείρας καταξιοθετημένους, εὐχεταὶ δὲ εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτῶν. — Αὐτῆς ἐκεῖνης τῆς παμμακαρίας γενησομένης, ἐπειδὴν καταξιώσῃ ὁ Θεὸς ἐπιθεῖναι αὐτοῦ τῷ ὑπόδηματι τῆς αὐτῶν χώρας. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τίς τοίνυν ὀδηγήσει με ἐπὶ τὴν χάριν τὴν δοθησομένην τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεός; Οὕτω γὰρ ἠρμήνευσεν ὁ Σύμμαχος εἰπῶν· « Εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεὸς ὁ ἀποβαλόμενος ἡμᾶς; »

Στ. ιβ'. Οὐ γὰρ ὑπερασπίσεις καὶ ὑπερμαχεῖς ἡμῶν, ἀλλὰ δούλους καὶ ὑποχειροῦς παραδεδωκας ἡμᾶς τοῖς ἐχθροῖς σου οὐκέτι ἐλευθέρους· οὐ γὰρ ἤττηθημὲν ποτε, σοῦ στρατηγούντος καὶ τῆς φάλαγγος ἡγουμένου. **C**

Στ. ιγ'. Οὐ γὰρ διὰ παρατάξεως ὀπλιτικῆς, οὐδὲ δι' ἀνθρωπίνης· Σύμμαχος δὲ, « Ἐλπίς ἡμῶν στήναι πρὸς τὰς μελλούσας ἐπανίστασθαι ἡμῖν θλίψεις. »

Στ. ιδ'. Ἡμεῖς οἷς ἐπηγγεῖλω ἐπιθεῖναι τῷ σαντοῦ ὑπόδηματι, καὶ καταξιώσειν τῆς ἑαυτοῦ ὑποταγῆς τε καὶ φιλίας. Οἱ μὲν γὰρ τούτων ἀπόβλητοι γενόμενοι ὠμολόγησαν ἀπώσθαι, διὰ τὸ μὴ εἶναι « ἐξέμειναι τὸν Θεὸν ἐν ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν. » — Καὶ αὐτὸς ἀφορέτω καὶ κρυφαῖα χειρὶ « ἐξουδυνώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς. »

Στ. ς'. Οὐ πᾶσι τὰ αὐτὰ δεξιὰ, ἀλλὰ τῷ μὲν σπουδαίῳ τὰ νοητὰ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς· τῷ δὲ φανερῶ, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ τῆς κακίας. Ἐν μὲν τοῖς δεξιοῖς τοῦ ἁγίου Θεοῦ ἴσταται, ἐν δὲ τοῖς τοῦ ἁμαρτωλοῦ διάβολος.

Στ. ζ'. Ὅταν μὴ ἂ δει, ἀλλὰ (88) μὴ συμφῆραι αὐτῷ ἀξιοὶ λαβεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο κρίναντος αὐτὸν, ἐπαὶ μὴδὲ ἂ πρέπει Θεὸν δοῦναι, μὴδὲ αὐτῷ λυσitteλεῖ, ἤτῃσαντο.

Στ. η'. Παντὸς γὰρ τοῦ προδότη τοῦ ἀληθείας γίνονται αἱ ἡμέραι ὀλίγαι, ὡς εἶχε φωτισόμενος πρὶν προδῶ τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτι-

όμενος. — Ααμβάνει δὲ καὶ τούτου τὴν ἐπισκοπὴν, A accipit, ipse illius magister factus, qui veritati instat et inservit.

ὁμοίως αὐτοῦ διδάσκαλος γινόμενος, ὁ καὶ ἐμμείνας καὶ προκόβας ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Στ. ιθ'. Πατέρες δὲ Ἰούδα οἱ παρὰ προδοσίαν γενήσαντες αὐτὸν εἶναι δύνανται, οἱ τε διὰ τῆς δόσεως τῶν ἀργυρίων εἰς τούτου αὐτὸν παρορμήσαντες, καὶ εἰς τὸ βαλὼν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ Σατανᾶς προδοῦναι τὸν Κύριον, καὶ οἱ ἔχοντες σοφίαν τούτου τοῦ αἰῶνος ἀρχοντες, περὶ ὧν ὁ Παῦλος : « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »

Στ. κα'. Εὐεργετικὸν δὲ καὶ μετὸν ἀγαθότητος. Λέγοις δ' ἂν καρδίαν καὶ ἰσοφύχους αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους, τῶν ὑποδεστέρων πεπιστευκότων τυγχάνοντων αὐτοῦ σώμα. Ἐπει οὖν ἐσκορπίσθησαν οἱ μαθηταὶ σκανδαλισθέντες ἐν τῇ νυκτὶ ἐκαίῃ, ὅτε ἐπέστησαν ἐπὶ τῷ κρατῆσαι αὐτὸν καὶ ὁ τῶν Φαρισαίων ὄχλος, τεταράχθαι αὐτοὺς καρδίαν αὐτοῦ τυγχάνοντας συνέθη. Πλὴν εἰ καὶ ἐταράχθη ἡ καρδία αὐτοῦ, ἀλλ' οὖν οὐκ ἀπίεστη αὐτοῦ περιεχομένη αὐτοῦ καὶ ἔνθεν οὐσα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Στ. κγ'. Τοῦτο ἐρεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁ Κύριος, οὐ μόνιμον οὐδ' ἐστηκίαις ὄσης. — Αἱ ἀκρίδες δι' ἀσθένειαν φύσεως θάττον ἐκτινάσσονται σοδοῦμεναι. Οὕτω καὶ γὰρ ἀσθενῆ ζωὴν δι' ἀνθρώπους ἀναλαβὼν, ἐπὶ τὸ σταυρωθῆναι ἐξ ἀσθενείας ἐξεδιώχθη, μετανάστατον (89) ἀναληφθεὶς. Δύνανται καὶ περὶ πάντων τῶν μαθητῶν τὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν τό : « Ἐξέτινάχθη ὡσεὶ ἀκρίδες. » Ἐπειπερ διωκόμενοι καὶ ἐκτινασσόμενοι περὶ τῶν κακοῦν ἐθελόντων, οὐ ταπεινοῦνται, ἀλλ' ἰστάμενοι μετάρροιοι φέρονται. Καὶ πάντες οὖν οἱ μάρτυρες ἐκτιναχθέντες ὡσεὶ ἀκρίδες, C ἔασαντες τὰ κάτω, διώκουσι τὰ βραβεῖα τῆς ἀνω κλήσεως.

Στ. λα'. Ἐμοῦ δηλονότι τοῦ ὑπὲρ πάντων πτωχεύσαντος, ὅπως τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ πλουτήσωσιν. Παρίσταται δὲ ἐκ δεξιῶν τοῦ πάντα δεξιῶς πράττοντός τε καὶ φρονούντος. Πάλιν δὲ τοῦ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ παρεστάναι τὸν Θεόν, τὴν πρόφασιν τιθεὶς λέγει : τοῦ σώσαι τὴν ψυχὴν μου. »

PSALMUS CIX.

Στ. α'. Πληρώσαντι τὴν οἰκονομίαν, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντι, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναληφθέντι τῷ Υἱῷ Κυρίου ὄντι, εἶπεν ὁ Κύριος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » D καὶ τὰ ἐξῆς, τουτέστιν ὁ Πατήρ. Παῦλος γοῦν οἶδεν μετὰ τὴν ἀνάληψιν ταύτην εἰρῆσθαι τὴν φωνὴν διὰ τοῦ φάναι, « Καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτωλῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὕψιλοις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ πάλιν, « Τίνι γὰρ ἀγγέλων εἰρηγένε ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ; » Κύριος τοίνυν ὧν ὁ Πατήρ τῶν πρὸς αὐτῷ γεγεννημένων ἑπάντων, λέγει τῷ Κυρίῳ τῆς κτίσεως : « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἰχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Λέγει δὲ ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ, ὡς ἂν εἴποι πατήρ υἱῷ καὶ υἱὸς πατρὶ. Οὐ γὰρ προφορᾷ χρωμένως διαλέγεται τῷ Υἱῷ. Αὐτὸς γὰρ αὐτοῦ νόησις, ἀληθεία τε καὶ σοφία καὶ Λόγος. Κάθηται δὲ ἐν τοῖς δεξιῶς ὁ Κύριος τοῦ Κυρίου, εἰ γὰρ σῶμα ἦν, οὐ

Vers. 14. Patres Judæ, quicumque prodicionem quavis ratione fovere poterunt. Illi qui pecuniam dando eum ad hoc propulerunt, et Satanas qui animum ejus prodendi Domini studio incendit; et principes qui sapientia hujus mundi sapiunt, de quibus Paulus : « Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent ²². »

Vers. 21. Quia benignus et bonitatis plenus. — Cor dices qui eadem sentiebant apostoli, constituentibus corpus cæteris fidelibus. Cum igitur discipuli dissipati sint, scandalizati illa nocte, qua Christum aggressa est Pharisæorum turba, illos cor scilicet conturbatos habuit suum. Licet autem turbatum fuerit cor ejus, non deferit tamen ab eo ipsi adharens, et intra discipulos ejus remanens.

Vers. 23. Hoc dicit de humana vita Dominus, quæ nec firma nec stabilis. — Locustæ propter naturæ imbecillitatem facillime expulsi, excutuntur : ita ipse ego infirmam vitam propter homines adeptus, et ex infirmitate cruci affixus sum, et morte interii. Ad omnes discipulos referri potest quod de ipso dicit : « Excussus sum sicut locustæ. » Nam licet a malignis agitentur et excutiantur, non humiliantur tamen, sed evolantes ad sublimia feruntur. Omnes igitur martyres sicut locustæ excussi, humilia despiciunt, et cælestis vocationis præmia insequuntur.

Vers. 31. Ego sane pro omnibus « pauper » factus sum, ut paupertate mea direscant. Adstat Dominus a dextris ejusque recta agentis et sentientis. Rursus autem ait qua de causa Deus a dextris astet, nempe « ut salvet animam meam. »

Vers. 1. Redemptione hominum perfecta, resurgenti ex mortuis, et in cælum ascendenti Domino Filio dicit Dominus, Pater scilicet : « Sede a dextris meis. » Quæ verba post ascensionem perfecta fuisse declarat Paulus asserendo de Jesu : « Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelis ²⁶, » et cætera. Et rursus : « Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis ²⁷ ? » Dominus igitur, omnium ipsius nomine factorum Pater, dicit Domino creationis : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Alloquitur autem Pater Filium, quo modo filius cum patre, aut pater cum filio conversari solet. Pater autem non verbis ad hoc usus est : nam Filius mens ejus, et sapientia, et veritas et Verbum. Sedet autem a dextris Domini Dominus, non locum occupando, licet cog-

²² I Cor. II, 8. ²⁶ H br. I, 3. ²⁷ ibid. 13.

(89) Forsitan legendum μετ' ἀνάστασιν. Edit.

pus sit, alioquin non diceret : Et in loco dexteram quærebamus. Dextræ igitur Dei, qui divinæ sanctitatis et bonitatis participes facti sunt; quibus non aliter imperat quam cum Patre una regnando. Nam illud, « Sede a dextris, » indicat Filium cum Patre simul regnare.

Vers. 3. Vox principium hic regnum significat quo Salvator « in die virtutis suæ » potitus est, aut post resurrectionem, cum ex mortuis resurrexisset; nam si ex infirmitate crucifixus est, ex virtute Dei vivit ⁸⁸. Aut indicat imperium ipsi natura competere quo regnat et dominatur. — (In splendoribus) quibus eos lux vera illuminat et illustrat. Unde etiam dictum est : « Sit splendor Domini Dei nostri super nos ⁸⁹. » — Omnes ecclesiastici, non hodie primum sed semper etiam, existimaverunt verba ista a Patre fuisse prolata, et cum psalmi exordio ita esse conjungenda : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; ex utero enim ante luciferum genui te. » Quibus puto cæteros versus fuisse interpositos. Nec videtur Apostolus ab hac opinione abhorreere dicendo : « Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis? » Hoc idem sonat ac si diceret : Nulli creaturæ, sed unigenito Filio tantum ait : « Sede a dextris meis. » Cum ipse solus Unigenitus sit, « in sinu Patris ⁹⁰. » — Quando de legitima prole agitur, uterum memoramus; nam alii proprie filii sunt, alii sicte per adoptionem : quotiescunque non adoptivos, sed veros indicamus, dicimus eos parentum genimina uteri. Deus igitur proprium et unigenitum Filium suum commendans, uterum memorat. — Et paulo post : Non ignaro dicit hæc Pater Filio, sed ut ipsi sciremus qua societate Pater cum Filio et Filius cum Patre conjunguntur, scripta sunt hæc. — Et paulo post : Lucifer non sensibilis tantum, sed et spiritualis lux. Quod si autem arte spiritualia, manifestum est etiam eum ante creaturam genitum fuisse, juxta illud : « Ipse est ante omnes ⁹¹. »

Vers. 4. Quemadmodum Deus dicit nos jurare dicendo : « Est, est, » aut, « Non, non ⁹², » ita multo magis jurare videtur vera asserendo, licet nullam imprecationem nullumque jusjurandum adhibuerit. « Juravit » igitur « Dominus et non poenitebit eum, » quia eum nunquam poenitebit nec donorum suorum, nec vocationis omnium maximæ, qua Salvator ad sacerdotium vocatus est. Profecto manebit in æternum donum ejus, et sacerdotium « juxta ordinem » non Aaronis, sed « Melchisedech » in sæcula.

Vers. 5. Cum prius Pater dixisset, « Sede a dextris meis, » dicitur nunc Filio : « Dominus a dextris tuis, » ut appareat Filium non ratione loci a dextris esse Patris : alioquin simul foret Pater a dextris

A τοπικῶς, ἢ εἶχεν οὐ ταῦτα λέγων. Καὶ ἐν τόπῳ τῷ δεξιῶν ἐζητοῦμεν. Δεξιῶν τοιγαροῦν τοῦ Θεοῦ οἱ μετ' ἔχοντες αὐτοῦ, καθ' ὃ Θεὸς καὶ ἅγιος καὶ ἀγαθός ἐστιν, οὐ οὐκ ἄλλως ἠγήσεται ἢ ὁ ἄμα τῷ Πατρὶ βασιλεύων· τὸ γὰρ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν, » συμβασιλεύειν τοῦ Υἱοῦ δηλοῖ πρὸς τὸν Πατέρα.

Στ. γ'. Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα βασιλείαν ἐνταῦθα σημαίνει οὕσαν μετὰ τοῦ Σωτῆρος « ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, » ἢ μετὰ ἀνάστασιν, ἢ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν· εἰ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ἐξ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Ἡ σημαίνων τὴν προσοῦσαν αὐτῷ σύμφυτον ἀρχὴν, καθ' ἣν κρατεῖ καὶ δυναστεύει. — Καθ' ὃς ἐξοῦσιν ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτισόμενοι καὶ λαμπρυνόμενοι. Ὅσπερ ἂν εἰπέιν· « Ἔστω ἡ λαμπρότης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » — Πάντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς τὴν προκειμένην λέγουσιν φωνὴν εἰρησθαί συναπτομένην τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ, οὕτως « Ἐλεῖν Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. » Τῶν ἄλλων οἶμαι στιχῶν διὰ μέσου εἰρημένων. Καὶ ἔοικε γὰρ καὶ ὁ Ἀπόστολος ταύτῃ τῇ διανοίᾳ ἠεροληθῆκαί εἰρηκέναι· « Τίτι γὰρ τῶν ἀγγέλων εἰρηκέ πετα, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Μονουχὶ λέγων, Οὐδενὶ τῶν γεννητῶν, ἀλλὰ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ ἑαυτοῦ μόνῳ εἶπεν· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς Μονογενὴς ἐστίν, « ὧν ἐν κόλποις τοῦ Πατρὸς. » — Γνησίας γονῆς ὅταν λόγον ποιῶμεθα, γαστέρα ὀνομάζομεν, ἐπεὶ γὰρ εἰσι κυρίως τινῶν υἱοί, ἀλλὰ δὲ εἰσποιητοὶ καὶ θεοὶ· ὅταν μὴ τοὺς θετοὺς, ἀλλὰ τοὺς κυρίους σημαίνομεν, λέγομεν γεννήματα γαστρὸς αὐτοῦ τῶν τεκόντων. Καὶ Θεὸς οὖν γνήσιον Υἱὸν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Μονογενῆ παραστήσαι θέλων, γαστρὸς μνημονεύει. — Καὶ μετ' ἄλλα· Ἄλλ' οὐκ ἀγνοοῦντι τῷ Υἱῷ τοῦθ' ὁ Πατὴρ λέγει, ἀλλ' ἐν ἡμεῖς γινώμεν τὴν οικειότητα τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀνεγράφη ταῦτα. — Καὶ μετ' ἄλλα· Ἐωσφόρου δὲ φωτὸς οὐκ αἰσθητοῦ μόνου, ἀλλὰ καὶ νοητοῦ. Εἰ δὲ καὶ τῶν νοητῶν πρόδηλον ὅτι καὶ πάσης κτίσεως, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων. »

Στ. δ'. Ὅσπερ ἡμῖν ὁ Σωτὴρ ὄρκον ὀρίζεται εἶναι· « Ναὶ ναί, » καὶ τὸ « Οὐ οὐ· » οὕτως, μᾶλλον δὲ πολὺ πλέον, Θεὸς ἀληθειῶν ὁμνύει λέγεται, οὐκ ἀπομοτικῶ ἢ κατομοτικῶ χρησάμενος. « Ὄμοσε » τοίνυν « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· » ἐπισπερ ἀμεταμέλητα τὰ χάρισματα, καὶ ἡ κλήσις δὲ μεγίστη εἰς ἱερωσύνην ἢ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἀμεταμέλητον χάρισμα, ἢ ἱερωσύνη οὐ « κατὰ τὴν τάξιν » Ἀαρῶν, ἀλλὰ « τοῦ Μελχισεδέκ » εἰς τὴν αἰῶνα.

Στ. ε'. Τοῦ Πατρὸς εἰπόντος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » ἐφ' Υἱῷ νῦν λέγεται, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου, » ὡς φανεροῦσθαι μὴ τοπικῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν· ἰδοὺ γὰρ ἄμα καὶ αὐτὸς ἐκ

⁸⁸ II Cor. XIII. 4. ⁸⁹ Ps. LXXCIX, 17. ⁹⁰ Joan. I, 18. ⁹¹ Col. I, 17. ⁹² Matth. V, 37.

δεξιῶν ἐστιν, καὶ ὁ Πατήρ αὐτοῦ ἐκ δεξιῶν ὄπισθεν αὐτοῦ, εἰ τοικῶς τὸ ἐκ δεξιῶν ἔστι νοοῦτο. Ὡς οὖν ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτως ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς δεξιὸς, καὶ ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. — Τοὺς νοητοὺς βασιλεῖς οὐκ ἄλλους τυγχάνοντας, ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν καὶ κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους. Οἱ αὐτοὶ δὲ εἰσὶν οὗτοι, οἱ ὑπὸ πόντου τοῦ Σωτῆρος τιθέμενοι ὄντες διὰ τὴν κακίαν καὶ πονηρίαν, ἣν ἐβλάντο ἔχθροὶ αὐτοῦ. Πλὴν συνθλασθέντες, παύσονται τοῦ εἶναι πολέμιοι, καταργουμένης ὑπὸ Κυρίου πάσης ἀρχῆς καὶ πάσης ἐξουσίας τοιαύτης. Ἡμέρα δὲ ὀργῆς, ὁ καιρὸς τῆς ἁμα πάντων κρίσεως ἐν ταῖς Γραφαῖς λέγεται.

Στ. ζ'. Οὐδένα κενὸν εἶναι καὶ ἀμέτοχον τῆς ἀπ' αὐτοῦ πληρότητος, τῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ πεσόντων, ἵνα ἀναστῶσιν εἰς αἰώνιον ζωὴν. — Τῶν κεχυδῶσθαι (90) διὰ τὴν κακίαν καλουμένων πολλῶν.

Στ. ζ'. Ὁ χαιμαῖρος πανταχοῦ ὡσπερ καὶ ἐνταῦθα πειρασμὸν σημαίνει· πτεῖν δὲ ἐξ αὐτοῦ, ἐστὶν τὸ ἀναδέξασθαι αὐτόν. Πεπειραται δὲ Ἰησοῦς ὑπὲρ σωτηρίας, γενόμενος ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ὁδῷ, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος γράφων ὧδε· « Ἐν ᾧ γὰρ αὐτὸς πέπυθεν πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι. » Ἐν καὶ βασιλεὺς ἀναδειχθεὶς, δοθείσης αὐτῷ ἐξουσίας ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὑψωσεν κεφαλὴν, ἀρχὸν οὐ μόνον τῶν ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ τὸ πᾶν γένος κἀμψαὶ ὑπουρανίων καὶ ἐπιγελῶν καὶ καταχθονίων, καὶ πάσης γλώσσης ἐξομολογουμένης, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· ταύτης τῆς ὑψώσεως σύμβολον ὁ σταυρὸς φέρει.

PSALMUS CX.

Στ. ε'. Τροφήν ἐξαίρετως δίδωσι τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, μετὰ τινος παραδοξοποιίας. Ὡς τῷ Δανιὴλ τὸ ἄριστον τυγχάνοντι ἐν λάκκῳ τῶν λέοντων ἐν τῇ Βαβυλώνῃ, ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸν Ἀμβακούμ, μετάρσιον ἄρας ἤγαγεν εἰς Βαβυλώνα, κομίζοντα τὴν τροφήν αὐτῷ τῷ Δανιὴλ. Ἀλλὰ καὶ κόραξιν ἐντειλόμενος, ἄρτους τῷ πρωτῷ καὶ κρέας τῇ δευτέρῃ φέρειν τῷ Ἰσραὴλ, λιμοῦ μεγάλης τυγχανούσης, ἐθρεψεν αὐτόν φοβούμενον τὸν Κύριον. Τῆς δὲ παλαιᾶς διαθήκης αὐτοῦ, ἕως καιροῦ διορθώσεως δοθείσης τέλος ἀπολαβούσης ἐμνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς καινῆς διαθήκης ἀδιαδόχου διαμενουσῆς. — Ὅτε πύρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονε τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ἀκήρατον καὶ δεδοξασμένην κληρονομίαν, μινμήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τῆς πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τοὺς πατέρας αὐτῶν διαθήκης.

Στ. ζ'. Φανερῶν αὐτοῖς οἷας δυνάμειός ἐστιν ἕκαστον, ὧν προσέταξεν ἐργάζεσθαι τὸν λαόν, καὶ τοὺς λόγους τῶν γεγονότων. — Τῷ Ἰσραηλιτικῷ, ἵνα τῆς οἰκονομίας τὴν δύναμιν θεωρήσαντες σωθῶσι καὶ αὐτοὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν, λαμβάνοντες θεῶθεν τὴν προσοικειωθεῖσαν τοῖς ἔθνεσι κληρονομίαν.

A Filii, et ipse Filius a dextris Patris. Quod absurdum, nisi hæc spiritualiter intelligantur. Quemadmodum igitur Pater in Filio et Filius in Patre, ita Filius dextera Patris et Pater a dextris Filii. — Reges hi non alii præter diabolos, tenebrarum regno et imperio et dominatione instructos. Qui iidem Salvatoris pedibus calcandi sunt propter malitiam et nequitiam, qua ipsius inimici exstiterunt. Qui conterendi sunt et de regno ejiciendi, quando Dominus istorum imperium ac virtutem confringet. Dies iræ vocatur in Scripturis tempus quo omnia judicanda sunt.

VERS. 6. Nullum nisi plenitudine sua refertum et repletum dimittet, ex eis qui ad salutem referuntur, ut ad vitam æternam resurgant.—Reluctantibus propter malitiam multis eorum qui vocantur.

VERS. 7. Torrens hic uti et alias tentationem significat : bibere de torrente nil aliud præter tentationem subire. Tentatus est autem Jesus pro salute, hominum viam ingressus, uti testatur Apostolus scribens : « In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur, auxiliari ». Rex probatus omnium, imperio in cælum donatus et in terram, omnibus a Patre præpositus tum iis quæ in cælis quam iis quæ in terris sunt, exaltavit caput, ita « ut omne genu flecteretur cælestium, terrestrium et inferiorum, et omnis lingua confiteretur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris » : « cujus exaltationis symbolum crux.

VERS. 5. Mirabili ratione dat Deus escam timentibus se. Ita prandium dedit Danieli in lacu leonum Babylone esurienti ; nam Ambachum de Jerusalem per æra in Babylonem portavit, ut Danieli escam afferret. Ita etiam corvis mandavit, ut Eliæ panes mane, et carnes vesperi deferrent ; fame tota regione enecta, timentem se enutrivit. Vetus testamentum, cum adventante Christo solvendum erat, « memor erit in sæculum testamenti » novi juxta Evangelium instituti, et absque ulla intermissione semper duraturi. — Cum obcæcato ex parte Israel, plenitudo gentium incorruptam et gloriosam hæreditatem sortita est, promittit in sæculum testamenti cum filiis Israel propter eorum patres compositi.

VERS. 6. Revelans eis quam vim habeant opera, quæ populo perficienda erant, et quam rationem de factis reddituri sint. — Populo Israelitico, ut virtutem redemptionis considerantes salventur et ipsi, plenitudine gentium hæreditatem adepti, divinitus edocti de concessa gentibus hæreditate.

92 Hebr. ii, 18. 93 Philipp. ii, 10, 11. 94 Dan. xi, 32. 95 III Reg. xvii, 4.

(90) Ita cod.

Vers. 7. Quæ etiam novo testamento propria, A et institutioni constitutionique evangelicæ disciplinæ aptissime conveniunt, Cur autem hæc? Ut dicamus et sciamus opera novi testamenti non esse in figuris et umbris et symbolis, uti opera Moysis, sed veritas erant opera Christi. Quamobrem dictum est: « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est⁹⁴. » Imo non veritas modo, sed et iudicium erant opera Salvatoris, uti Isaias de ipso fuerat professus: « Erit iustitia cinctus lumbum suum, et veritate involutus costas⁹⁵. » — Cum Evangelii discipuli non ex operibus legis salutem consequantur, juxta doctrinam divi Apostoli, sed ex auditu fidei⁹⁶. — Nam mandata Moysis ad tempus data fuerant; mandata autem Evangelii non hoc ævo tantum duratura, sed in æternum permanent. — Quemadmodum enim opera manu ejus, veritas et iudicium, ita etiam mandata ejus ab ipsius discipulis « in veritate et æquitate » perficiuntur.

Vers. 9. Idem sonant hæc atque illa: « Venit dare animam suam redemptionem pro multis⁹⁷. » Pretio igitur illius sanguinis, gratia Dei pro omnibus mortem subeuntis, liberati sumus a labe nobis a patribus tradita. — Ut testamento constanti et perfecto studio inservientes, æternam hæreditatem assequantur, juxta immotas et æternas promissiones. — Nomen ipsius, ait, sanctis « sanctum, » et peccatoribus « terribile. »

Vers. 10. Uti viæ bonæ, quæ nil aliud præter veritatis meditationem, initium est facere justa¹, ita initium sapientiæ (quæ rursus meditatio veritatis), timor Domini, justitia scilicet virtutem operibus perficiens. Qua igitur ratione se habet justa facere cum bona ira, eadem se habet timor Domini cum sapientia. — « Intellectus bonus, » non iis qui eum sentiunt ac non perficiunt, sed iis qui faciunt eum. Facientibus enim intellectum, qui non alius a virtute, prodest ipse; atque ita discunt quam bonus sit. — Sensus exprimere finis conventionis Deum celebrantibus; « laudatio ejus, » celebrantis Deum videlicet, manet in æternum. Cum enim qui celebratur, æternus, et laudatio æterna sit oportet, ut per omnia sæcula duret. — τοῦ ἀτελεύτητον εἶναι, ὡς διαρκεῖν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

PSALMUS CXI.

Vers. 1. Qui mandata Domini ipsorum gratia, non alia de causa perficit, ab illis abhorrens qui humanæ inserviunt gloriæ, aut pœnas fugiunt peccatori imminentes, aut mercedem quolibet appetunt. Ast bonum ipsum diligit et operatur; hic enim vere beatus.

Vers. 2. Quod si beati semen obvio et Judaico sensu interpretari velles; mendax esset hoc effatum. Innumeri enim exstiterunt sancti et pii viri

Στ. ζ. Καὶ ταῦτα τῆς καινῆς διαθήκης οὐκ αὐτῶν τυγχάνει, ἀρμόζοντα τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ στοιχειώσει τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· τίνα δὲ ταῦτα; ἀλλ' ἡ τὸ γνῶναι ἡμᾶς καὶ μαθεῖν οὐκ εἶναι τὰ καινῆς διαθήκης ἔργα οὐκ ἦσαν ἐν τύποις καὶ σκιαῖς καὶ συμβόλοις, οἷα τὰ παρὰ Μωϋσῆ, ἀλλ' ἀλήθεια ἦν τὰ ἔργα αὐτοῦ. Δι' ὃ καὶ λέλεκεται: « Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Πρὸς δὲ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ κρίσει ἦν τὰ ἔργα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· διὸ εἴρηται ἐν Ἡσαΐα περὶ αὐτοῦ: « Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὀσφύν, καὶ ἀληθεία ἐλυμένος τὰς πλευράς. » — Ἐπειδὴ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου οἱ τοῦ Εὐαγγελίου μαθηταί, ἀλλ' ἐξ ἀκοῆς πίστεως τῆς σωτηρίας καταξιούνται, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. — Αἱ γὰρ Μωϋσῆως ἐντολαὶ πρόσκαιροι γεγόνασιν αἱ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, διαρκεῖς οὐκ εἰς τὸν παρόντα μόνον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα διαμένουσιν. — Ὡς γὰρ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια ἦν καὶ κρίσις, οὕτω καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν « ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι » ἐπιτελοῦνται.

Στ. θ. Οὐκ ἑτέρα ἐστὶν τῷ εἰπόντος: « Ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. » Τῷ αὐτῷ γοῦν τιμῆν αἵματι, χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γευσαμένου θανάτου, ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατροπαράδοτου ἀναστροφῆς ἡμῶν. — Ὅπως συντόνας καὶ τελειὰ προθυμίᾳ ἐχόμενοι αὐτῆς, ἀθάνατον κληρονομίαν ἀπολάβωσιν κατὰ τὰς αἰωνίων καὶ ἀσφάτουσ ἐπαγγελίας. — Τὸ ὄνομα αὐτοῦ, φησὶν, τοῖς μὲν ἁγίοις « ἄγιον, » τοῖς δὲ μὴ ἁγίοις « φοβερόν. »

Στ. ι. Ὅσπερ τῆς οδοῦ τῆς ἀγαθῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας) ἀρχὴ τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια ὑπάρχει, οὕτως ἀρχὴ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Θεοῦ σοφίαν, οὐκ ἄλλην οὖσαν τῆς θεωρίας τῆς ἀληθείας, ὁ θεὸς ἐστὶ φόβος ὁ αὐτὸς ὢν τοῖς πρακτικοῖς δικαίοις θεμαζόμενος. Ὅντιν αὖν ἔχει λόγον τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια πρὸς τὴν ἀγαθὴν ὁδόν, τοῦτον ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος πρὸς τὴν σοφίαν. — Οὐ τοῖς ἄνευ τοῦ ποιεῖν νοηκόσιν, ἀλλὰ τοῖς ποιούσιν αὐτὴν τυγχάνει. Τοῖς γὰρ ποιούσι τὴν σύνεσιν, οὐκ ἑτέραν οὖσαν τῆς ἀρετῆς, ὠφέλεια ἔσται· ἐξ ἧς ὠφελείας μαθηθῶσιν τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς. — Τοῦτο γὰρ κατάλληλον πέρας τοῖς θεολογοῦσι τὸ λέγειν, « Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ, τοῦ θεολογηθέντος δηλονότι, μένει ἐπ' ἄπειρον. Ἐπι γὰρ ὑμνοῦμενος ἀθάνατος, ἀνάγκη καὶ τὴν αἴνεσιν αὐτοῦ ἀτελείωσιν. »

Στ. α'. Ὁ μὴ ἄλλου τοῦ χάριτος, ἢ αὐτῶν ἔνεκα ἐνεργῶν αὐτὰς, ὅλον διὰ δόξαν ἀνθρωπίνην, ἢ διὰ τὸ μὴ περιπαιεῖν τῇ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπαγομένῃ κολάσει, ἢ διὰ μισθόν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν αἰρούμενος καὶ ἐνεργῶν. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀληθῶς ὁ τοιοῦτος μακάριος.

Στ. β'. Εἰ μὲν προχείρως τις καὶ Ἰουδαϊκῶς ἰδέσθαι τὸ σπέρμα ἐκλαβεῖν τοῦ μακαριζομένου, ἀσύστατος γένοιτο· ἂν αὐτῷ ὁ λόγος. Μυρίων γὰρ ἁγίων καὶ

⁹⁴ Joan. i, 17. ⁹⁵ Isa. xi, 5. ⁹⁶ Rom. iii, 22. ⁹⁷ Matth. xx, 28. ¹ Prov. xvi, 5.

Θεοφιλῶν ἀνδρῶν καὶ προφητῶν οὐκ ἐφάνη δυνατὸν ἔν τῇ γῆ τὸ σπέρμα. Οὐ γάρ τις δύναται δεῖξαι, φέρε τοῦ Μελχισεδεκ, ἢ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυι, ἢ τοῦ Ἡλία, ἢ τοῦ Ἰερεμία, ἢ τῶν λοιπῶν προφητῶν σπέρμα, τουτέστιν υἱός, καὶ διαδοχὰς υἱῶν, καὶ σπέρμα δυνατὸν ἐν τῇ γῆ γεγεννημένον. Κατὰ δὲ διανοίαν νοήσεις τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα· ἐπιστήσας ἐκάστη τῶν ἀποστόλων, ὧν τὸ λογικὸν σπέρμα ὄσης μετέσχε δυνάμει, καταβληθὲν ὡσπερ εἰς χώρας εὐλείους καὶ καρποφόρους τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς. Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅσον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ συστήσάμενος τῷ Θεῷ μυριάδους Ἐκκλησίας, δυνατὸν ἐν τῇ γῆ ἐκτῆσατο σπέρμα. Ὁμοίως καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτο δὲ τὸ σπέρμα τῶν ἁγίων, σὺν αὐτοῖς τοῖς τὰ τοιαῦτα κατασπείρουσιν, εὐλογεῖται, οὐκ ἐν τῇ τυχούσῃ γενεᾷ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν εὐθελῶν.

Στ. γ'. Τοῦτο νοήσεις ἀκούσας Παύλου λέγοντος· «Ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες, καὶ ὡς μὴδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.» Τίς δ' ἂν γένοιτο πλουσιώτερος τοῦ κληρονόμου Θεοῦ, συγκληρονόμου δὲ Χριστοῦ ἀποφανθέντος; — Ὁ τοῖς Ἰησοῦ λόγους, οὐδὲ ἤκουσεν, [εἰς] ἔργα μεταβαλὼν οἰκοδομᾷ ἐπὶ τὴν πέτραν τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, ἐπὶ τὴν ἀβραμῆ τοῦ Θεοῦ λόγον, τὰς κρηπίδας τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου ἑαυτοῦ μεταβαλλόμενος. Ταύτην οὖν ἦν ἐκδοκίμησεν οἰκίαν ἕκαστος τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου τεθεληκέναι, τουτέστι τοῖς Ἰησοῦ λόγοις σφόδρα τεθεληκέναι, πληροῖ δόξης νοημάτων τῆς ἀληθείας, καὶ πλοῦτου συγκειμένου ἐκ παντὸς λόγου καὶ πάσης γνώσεως καὶ ἔργων ἀγαθῶν. — Νοήσεις δὲ καὶ τοῦτο, ἐπιστήσας ὅτι «Ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιοθήσεται· πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,» κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀλλ' «Ὁ ποιήσας αὐτὰ ζήσεται ἐν αὐτοῖς· ἐκ δὲ ἀκοῆς πίστεως.» Πρῶτος μὲν ἐπίστευσε τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. «Ἐπειτα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τὸν Θεόν φησιν. Πάντες γὰρ οἱ δίκαιοι τοῦτο θαρρῶντές φασιν· «Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν.» Καὶ ὁ μακαριζόμενος τῶν τῶν τοὺς ἐχθροὺς ἑαυτοῦ ἐν Κυρίῳ κερατίσας, τὸ κέρασ ἢ αὐτοὺς καθέλει ἐν δόξῃ ὑψοῦμένον ἔχει.

Στ. δ'. Ἐν τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ τυγχανόντων τῶν ἐπαγγελιῶν τῶν εὐ βεβιωκότων, τῶν ἀμαρτωλῶν ἕκαστος περιτυχὼν κολάσει δίεται ὃν ἐπόρθησε δίκαιον, καὶ ὀργισθήσεται, καθ' ἑαυτοῦ ἐν μεταμελείᾳ σφοδρότατῃ γινόμενος. «Ὅτε καὶ βρῦξει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ κατατακῆσεται ἀποβαλὼν τὸν ὄγκον καὶ τὸ οἰδήμα τῆς ὀλικῆς καὶ σαρκικῆς ἑξέως τε καὶ προαιρέσεως, τῆς τῶν ἀμαρτωλῶν ἐπιθυμίας ἀπολλυμένης.

PSALMUS CXII.

Στ. α'. Ἀπολύτως εἰρημένον τὸ παῖδες, οὐκ ἐπιτέπει νομίσαι ἀντὶ δούλων εἰρησθαι τοὺς παῖδας· ἀπλῶς γὰρ καὶ χωρὶς προσθήκης οἱ νέοι παῖδες καλοῦνται· οἱ δὲ δούλοι, παῖδες τινῶν. Ὡς γὰρ δούλος,

Ac prophetae, quorum semen nulla ratione potens in terra apparuit. Quis enim Melchisedech, aut Jesu Nave, aut Eliae, aut Jeremiae, aut caeterorum prophetarum semen indicare poterit, hoc est filios et filiorum prolem, et hoc quidem semen in terra potens factum? Verba ista spiritualiter intelligenda; ita apostolus quisque semen suum pro viribus suis in solo fertili et fructifero, animis videlicet hominum, seminavit. Nec verbis exprimere possis, quam potens in terra semen Paulo fuerit a Jerusalem usque ad Ilyriam innumeris Ecclesias Deo condenti. Eadem de caeteris quoque discipulis valent. — Et paulo post: Quod semen sanctorum, cum ipsis seminantibus illud benedicetur, non in qualibet generatione, sed in generatione rectorum.

VERS. 3. Hæc interpretaberis, dicente Paulo: «Sicut egentes, multos autem locupletantes; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes.» Quis enim fuerit ditior quam qui Dei hæres, et Christi cohæres factus est? — Qui sermones Jesu, quos audivit, opere perficit, ædificat domum suam supra petram, supra inconcussam Dei verbum, vita et mente prorsus mutatis. Domum igitur hanc quam ædificat quicumque Dominum timuerit, in mandatis Domini, in sermonibus videlicet Jesu, nimis cupiendo, replet gloria veræ disciplinæ, et divitiis quæ ex omni sermone, et ex omni scientia et ex bonis operibus. — Hoc etiam interpretaberis ita: Recordare «quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram Deo,» testante Apostolo², sed, «Qui facit ea vivet in eis. Ex fidei autem auditu justificatur,» nam: Primus credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam⁴; et deinde ii qui pariter Christi Evangelium fide adepti sunt.

οἱ ὁμοίως αὐτῷ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον διὰ πί-

VERS. 9. Cornu vocat Deum. Nam omnes justii Deo confidentes dicunt: «In te inimicos nostros cornu deficiemus.» Cum igitur beatus inimicos suos in Domino cornu superaverit, in gloria exaltetur cornu, quo eos vicit, necesse est.

VERS. 10. In ventura post hæc vita dum promissa justii consequentur, pœnis afflictii peccatores videbunt quem laceraverunt justum, et irascuntur, vehementissima pœnitentia commoti. Tunc etiam fremunt dentibus et tabescent, a tumore et pondere carnalis humilisque vitæ et mentis nudati, percutunt peccatorum desiderio.

² II Cor. vi, 10. ³ Rom. iii, 20. ⁴ Gen. xv, 6; Rom. iv, 3.

Nam uti servus, ita et puer ad domum referendum.

VERS. 3. Suus forsitan justitiæ soli ortus; qui non dissimilis, aut etiam non alius ab oriente ad quem paradisi plantatus est*. Cui ortui respondebit fortasse occasus hic, cum oriente seu occidente sole, semper laudandum nomen Domini; nam ubi occidit Israel, ortus est gentibus fidem præstantibus.

VERS. 5. Quibus verbis Deum omnia curare docemur. Quem cum creaturis non esse conferendum prædicat sanctus dicens: « Quis sicut Deus noster? » Nemo est similis Deo, cum solus sit omnium creator et rector. Hoc autem dicto non dividit Filium a Patre, aut Patrem a Filio; nam una divinitas: nec alius Deus Filius, nec alius Pater ac Filius; et Pater Filii Pater est.

VERS. 9. In domo eam inhabitare faciet, quæ propter sterilitatem prius liberis carebat, nunc autem mater facta est filiis abundantissima, et lætans. — Et paulo post: Sterilem de gentibus Ecclesiam, liberis carentem primum, ut lætaretur hortatus est propheta dicens: « Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama quæ non parturis, quia multi etiam filii descriptæ magis quam ejus quæ habet virum*. » Profecto Ecclesiæ de gentibus liberi plures ac pulchriores, quam Judæorum synagogæ virum legem habenti. Anima quæque, propter sterilitatem liberis carens, collocatur a Deo in domo, in Ecclesia videlicet Dei vivi; mater sit operum, doctrinarum, opinionum et sermonum, ut lætetur cum genimibus suis per habitantem cum ea Deum Verbum. Præbet etiam Scripturæ historia plura hujusce rei documenta. Anna, mater Samuelis, in domo habitavit, et mater facta est puerorum lætata, sex liberorum mater facta. Similia referuntur de Sara, de Rebecca, de Elisabeth, et antea de matre Samsonis. De quavis earum optime dices: « Inhabitare fecit eam matrem filiorum lætantem. »

PSALMUS CXIII.

VERS. 1. Dum tu nos beneficiis foves, Domine, non erit gentibus cur dicant: « Ubi est Deus eorum? » Cum deos habent locales et regioni certæ affixos, similia de te cogitantes conclamant: « Ubi est Deus eorum? » Proferunt etiam forte ista ad deridendos nos, putantes nobis Deum non esse. Licet autem errantes talia dicant, nos certâ fide persuasum habemus Deum nostrum esse sursum in cælis. — Totum piorum genus, cum mentesapiat et Deum perspiciat, domus Israel vocatur, quia Ecclesia est Dei vivi.

VERS. 10. Domus quoque colentium Deum, cum

* Gen. 11, 31. * Isa. LIV, 1.

(91) En præclarum testimonium de Filii divinitate a Didymo Arianæ cive. Et quidem passim ab eo id factitat in videmus.

A οὕτω καὶ τὸ παις πρὸς δεσπότην ἔχει τὴν ἀναφοράν.

Στ. γ'. Καὶ τοῦ τάχα τῆς δικαιοσύνης ἡλίου ἐν ἀνατολαί τινες, καθ' ἃς ἀνέτελλεν· αὐταὶ δὲ τυγγενεῖαν ἔχουσι, ἢ αὐταὶ αὐταῖς τυγγάνουσι πρὸς τὰς ἀνατολάς ἐν αἷς ὁ παράδεισος πεφύτευται. Εἶεν ὁ ἄν ταύταις ταῖς ἀνατολαῖς καταλλήλως ἔχουσαι καὶ δύσεις, καθ' ἃς ἀνατολάς καὶ δυσμὰς, αἰνεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου προσήκει· ἔδυνα γὰρ τῷ Ἰσραὴλ ἀνέτειλε δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἔθνεσιν.

Στ. δ'. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων λέξεων προνοῦντα τὴν πάντων Θεὸν μαθάνομεν. Περὶ οὗ ἀποκρίτως πρὸς ταῦτα τὰ γενητὰ ἔχοντος ὁ ἁγίος γράει: « Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν; » Οὐδεὶς γὰρ ἐπικατ' αὐτὸν, ἐπεὶ περ μόνος αὐτὸς καὶ ποιητὴς καὶ προνοητὴς ἀπάντων ἐστίν. Ταῦτα δὲ φησὶν οὐκ ἀπομερίζων τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα· μία γὰρ ἡ θεότης· καὶ οὐκ ἄλλος Θεὸς Υἱὸς, καὶ ἄλλος ὁ Πατὴρ ἐστίν, ἢ καὶ Υἱός· καὶ ὁ Πατὴρ Υἱὸς Πατὴρ ἐστίν (91).

Στ. θ'. Τὴν πρότερον διὰ στειρότητα ἀτεκνοῦσαν ἐν οἴκῳ κατοικήσει, μητέρα γεγεννημένην ἐπὶ τῶν παιδῶν, καὶ εὐφραϊνομένην. — Καὶ μετ' αὐτῆς· Στείραν δὲ τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀτεκνοῦσαν τὸ πρῶτον εἰς εὐφροσύνην καλεῖ λέγων· « Εὐφράνθητι, στείρα, ἢ οὐ τίκτουςα, ρήξον καὶ βόσῃν, ἢ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ καὶ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ἀληθῶς γὰρ πολυπαι· καὶ καλλιπαῖς ἢ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία γηγένηται, ὑπὲρ τὴν ἔχουσαν ἄνδρα νόμον Ἰουδαίων συναγωγῆν. Ἐκάστη δὲ ψυχὴ διὰ στειρότητα ἀπαισ οὐσα, κατοικίζεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν οἴκῳ, τῇ τοῦ ζῶντος Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ· μήτηρ ἔργων, μαθημάτων, νοημάτων τε καὶ λόγων, ἐπὶ τῷ εὐφραίνεσθαι ἕμα οἷς ἔσχεν γεννήμασιν, ὑπὸ τοῦ συνοικούντος αὐτῇ Θεοῦ Λόγου. Συνέβη δὲ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς ἱστορίαν. Ἄννα γοῦν ἡ μήτηρ Σαμουὴλ κτηφικισθὲν ἐν οἴκῳ, μήτηρ λέγεται τέκνων εὐφραϊνομένη, ὄλων ἐξ τέκνων γενομένη μήτηρ· καὶ περὶ τῆς Σάβρας, καὶ Ῥεβέκκας, Ἐλισάβετ τε καὶ πρὸ ταύτης τῆς μητρὸς γενομένης τοῦ Σαμψών. Λέγοι τι· εὐλόγως περὶ ἐκάστης αὐτῶν, ὅτι· « Κατέφαισεν αὐτὴν μητέρα τέκνων εὐφραϊνομένην. »

Στ. α'. Σοῦ, Δέσποτα, ἡμᾶς εὐεργετοῦντος, οὐκ ἔξει χώραν τὰ ἔθνη λέγειν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὶ τοπικούς θεοὺς ἔχουσιν καὶ ἰδρυμένους που, καὶ περὶ σοῦ τοῦτο τοπαζοῦσι λέγοντες, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν, » ἢ τάχα χλευαστικῶς τοῦτο φασιν, οἰόμενοι μὴ ἔχειν ἡμᾶς Θεόν. Ἄλλ' εἰ κάκεινος πλανώμενος τοῦτο λέγουσιν, αἰετὸν γε ἡμεῖς ἠκριθωμένη ὑπόληψι ἐσμεν, ὅτι Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἐστίν. — Τὸ πᾶν διορατικὸν γένος, διὰ τὸ νοῦν ἔχειν ὄρῶντα Θεοῦ, οἶκος Ἰσραὴλ χρηματίζει διὰ τοῦ τυγγάνων Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος.

Στ. ι'. Καὶ ὁ οἶκος δὲ τῶν θεραπευόντων τὸ Θεῖον,

τῶ τυγχάνειν ἱερεῖς, « ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, » μερίζοντες καὶ θεωρημένην παρὰ τὸν Ἰσραὴλ ἐλπίδι. Τῶν γὰρ ὑπεραναβεδηκῶτων θεωρία καὶ πράξις μερίζων ἢ ἐλλείψ, μερίζοντας αἰτούντων βοηθὸν καὶ ὑπερασπιστὴν αὐτοῦ ἔχειν. — Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ προσήλυτοι, οἱ προστιθέμενοι τῶ νόμῳ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἐλπίσαντες καὶ αὐτοὶ ἐπὶ Κύριον, βοηθὸν ὑπερασπιστὴν αὐτὸν ἔχειν ἐπικαλοῦνται. Καὶ ταῦτα λέγειν παιδεύονται οἱ κατὰ Θεὸν παῖδες, ὡς ἂν εἰδείεν ὅτι καὶ ἑ αὐτοὶ συμπολιταὶ γεγονάσι τῶν ἁγίων, καὶ οἰκείοι τοῦ Θεοῦ ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. » Καὶ ὡς ἂν εἰδείεν, ὅτι ὡσπερ οἱ παλαιοὶ ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον, καὶ εἶχον αὐτὸν βοηθὸν ὅτε καλῶς ἔπραττον, οὕτω καὶ νῦν οἱ νέοι ἡμεῖς οἱ παῖδες οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες, καὶ τὸν φόβον ἀνεπιληφότες τοῦ αὐτοῦ Κυρίου. — Ἐν μὲν τῇ πρὸς παλαμῖους μάχῃ τὸν Κύριον ἔχομεν, ἡμεῖς οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὑπερασπιστὴν καὶ βοηθόν. Ἐν δὲ τοῖς οἰκείοις πράγμασι τοῖς τε κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, πάλιν αὐτὸν ἔχομεν εὐλογοῦντα ἡμᾶς. Ὡς ἀπαρκεῖν ἡμῖν ἀντὶ τοῦ παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀντὶ παντὸς θησαυροῦ καὶ μεγάλου κτήματος, μόνον αὐτὸν τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὰ ἐκτός καὶ πρὸς τὰ ἐνδόν. Οὕτω δὴ ἡμᾶς εὐλογεῖ νῦν, ὡς πάλαι πρότερον ἠύλογει τὸν πρότερον λαόν· μεταβέβηκε γὰρ ἐξ ἐκείνων εἰς ἡμᾶς ἡ χάρις. Εἰς γὰρ ὧν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος, καὶ τῶν παλαιῶν ὁμοίως προσιτατο, ὡσπερ οὖν καὶ τῶν νέων. Καὶ πάλιν τοὺς νέους ὁμοίως εὐλογεῖ ὡσπερ οὖν καὶ τοὺς παλαιούς· ὥστε εἶναι μίαν ῥων ταγμάτων τῷ Θεῷ συνιστάμενον.

Στ. κγ'. Αὐτὸς γάρ ἐστιν οὗ τοὺς νόμους φυλάττομεν· ἵνα γὰρ μὴ νομίση τις ἄλλου τινὸς τοὺς χρησμούς εἶναι, οὓς Μωϋσῆς διηκονήσατο, ἀκολούθως ὁ ἱεροφάντης πρὸ τῆς τῶν νόμων δόσεως, τὰ περὶ τῆς κοσμοποιίας παραδέδωκε, δι' ἧς διδάσκει ἕνα Θεὸν εἶναι, πάντα δὲ τὰ τοῦ κόσμου μέρη.

PSALMUS CXIV.

Στ. β'. « Ἐκλίνε » δὲ, εἶπεν, « τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί, » οὐχ ἵνα τινα σωματίων λάβοις ἔννοιαν περὶ Θεοῦ ὧτα ἔχοντος, καὶ αὐτὰ πρὸς τὸ εἰρημένον τῆς φωνῆς ὑποκλιναντος, ὅπερ ἡμεῖς ποιούμεν πρὸς τοὺς μικρὸν φθεγγομένους, ἐν' ἐκ τοῦ σύγγεγυς τὴν νόησιν παραδεξώμεθα τῶν λαλουμένων, ἀλλ' « Ἐκλίνε » εἶπεν, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ ἀσθενὲς ἐπιδέξῃται. « Ὅτι χαμαὶ κειμένῳ μοι συγκατέθη διὰ φιλανθρωπίαν· ἡ γὰρ θεία ἀκρόη οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς αἴσθησιν. Οἶδεν γὰρ καὶ ἐν τῷ κινήματι τῆς καρδίας γνωρίσαι τὰ ἐπικείμενα. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὴν ἀκουστικὴν αὐτοῦ δύναμιν (92). — Τουτέστι παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς μου ἐπεκαλεσάμην, ἐν ταῖς ἡμέραις μου ταῖς ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης γενομέναις, ἀεὶ πεφωτισμένος ὧν ἐπεκαλεσάμην.

Στ. γ'. Τοσοῦτον, φησὶν, ἀπέσχον τοῖς πειρασμοῖς τούτοις ὑποπεσεῖν ὡς ἀκουσίους, ὅτι καὶ πολλῶν τούτων πλεοῖσι κατὰ τὸ ἐκούσιον πειρασμοῖς ἑμαυτὸν

¹ Eph. II, 20.

(92) Appositio exegetica ad illud, τὸ οὖς αὐτοῦ. Mox paraphrasticè exponit illud, ἐν ταῖς ἡμέραις

A sacerdotes sint, « speravit in Domino, » spe majori ac magis spectata quam Israel. Qui enim doctrina et virtute præstant, spe etiam præstent necesse est, adjutoremque et protectorem vehementius expectant. — Quales sunt proselytæ, de gentibus legi adscripti, qui et ipsi in Domino sperantes, adjutorem eum et protectorem habere exoptant. Hæc profiteri docentur qui juxta Deum pueri, ut sciant quod ipsi quoque « sanctorum cives facti sunt, domestici Dei, superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum ». Ita discont, quemadmodum veteribus bene agentibus adjutor et protector Deus fuit, sic et nobis futurum recens natis, modo de gentibus conversis, et timore Domini timentibus. — Adversus inimicos pugnantes Dominum adjutorem et protectorem habemus, quicumque Dominum timeamus. In rebus autem, quæ ad corpus aut animam pertinent, rursus habemus eum benedicentem nobis. Sufficit igitur nobis pro omni bono, pro omni thesauro et re pretiosissima solus Dominus, quæ corpori quæque animæ necessaria præbens. Ita sane nobis benedicet, sicut olim priori populo suo benedixit: transitiv enim gratia ab illis ad nos. Nam unus atque idem Dominus est, et veteribus eadem ratione præfuit, qua nunc recentioribus. Et rursus eadem ratione nunc recentioribus benedicet, qua olim veteribus, ita ut sit una vocatio, et una gratia, et unus populus ex utroque ordine Deo adhærens. κλῆσιν, καὶ μίαν χάριν, καὶ ἕνα λαόν τὸν ἐξ ἀμφοτέρων.

C VERS. 23. Ipse enim est, cujus leges servamus: nam ne quis putaret ab alio quovis proferrî mandata, quæ Moyses prædicabat, optime creationem mundi narravit, antequam leges traderet; docens nos ita, unum esse Deum, cætera autem mundi partes esse.

D VERS. 2. « Inclinauit, » ait, « autem suam mihi; » hoc autem non proprie interpretaberis veluti ac si Deus aures habeat, illasque ad verba orantis inclinet, quod ipsi nos facere solemus, quo propiores facti summissa voce loquentium mentem facilius assequamur. Dicit autem Deum aurem inclinasse, ut infirmitatem suam profiteatur; nam humi jacentem adit Deus propter benignitatem suam. Audienti Deo non est cur mentem vocibus explices, cum ipse vel abscondita cordis perspicat. — Et paulo post: « Auren » facultatem scilicet qua audit. — Omni scilicet tempore vitæ meæ invocavi, in diebus meis a justitiæ sole delinitis, semper illuminatus invocavi.

VERS. 3. Multo plures tentationes libenter subii, ait, nedum necessariis tentationibus vinci me paterer. — « Dolores mortis » quibus mens offenditur. — « Peri-

μου ἐπικαλέσμαι, ubi legisse videtur Didymus ἐπὶ καλεσάμην. EDIT.

cula » autem « inferni, » forte nil aliud præter peccata. Hæc etiam de scelestis potestatibus dici possunt, vel insequentibus nos ut peccato animam occidant, vel jam ad pericula ruentem propellentibus. εἰρησθαί, τῆς μὲν ὠδινώσης ἐπὶ τῷ νεκρῶσαι δι' τοὺς κινδύνους ἤδη ὁμοίως χωρήσασαν.

Vers. 4. Certus me nomine Dei confirmatum prædicta mala superaturam. — Tribulationem et dolorem quæ mihi sponte inveni. Prius enim dixerat : « Pericula inferni invenerunt me ; » hic autem : « Tribulationem et dolorem inveni. » Quando igitur infracto animo mala a tentante illata pertuli, ut ostenderem quanto studio Deum prosequar, adjecti tribulationes super tribulationem, et dolorem super dolorem, tentationes quæque superans non mea quidem virtute, sed nomen Domini invocando.

Vers. 5. Ubique misericordiam Dei cum justitia concordiam Scriptura, docens nos neque Dei misericordiam indiscretam esse, neque justitiam ejus immisericordem. — Misericordia est affectus quo indigna ferentium miseras dolemus. Ita miseret nos hominis qui de summa prosperitate in summam penuriam dejiciatur, aut qui de perfectissima sanitate in gravissimos morbos incidit. Cum igitur et nos olim illustres eramus, postea autem propter peccatum e paradiso expulsi, inglorii et humiles facti sumus, miseret Deum nostri, cernentem quantum ab illis mutati simus, qui fueramus.

Vers. 6. Quod si corpus respicias, senties humanam naturam subsistere non posse, nisi parvulus prorsus et infans Deus servet. Qui enim possent in utero gestari aut enutriri, aut moveri, in tam arcto tamque stricto, imo tam obscuro et humido carcere degeutes, vel non spirare valentes, nisi eos Deus custodia foveret? Qui alienum hunc in locum projecti, et ex calidissimo utero in frigidissimum aerem, vel paulisper viverent, nisi a Deo servarentur? « Custodiens enim Dominus parvulos. » — Quando humiliatus sum, et sicut parvulus factus sum, et tanquam parvulus regnum caelorum adeptus sum, custodiens parvulos Dominus salvum me fecit a doloribus mortis et periculis inferni.

Vers. 7. Suam ipse animam hortatur bonus athleta, Paulo prope consentiens dicenti : « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi ; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, » etc.—Et paulo post : Manete enim æterna requies eos qui hic legitime vitam certaverint, non quidem operum meritis debita, sed gratia munifici Dei sperantibus in eum concessa.

* II Tim. iv, 7, 8.

(93) Μάλιν λέγωντι. Edit.

(94) Vix dubito quin legendum sit, οὐ κατὰ ἔφλημα τῶν. Idem.

A προσεθέμην. — Τὰ ἐν λογισμοῖς πταιόμενα « ὠδινῶς θανάτου εἶσιν. » — « Κίνδυνοι ; δὲ « ἔδου » ἐκ πρακτικῶν τῶν ἁμαρτημάτων εἶναι δύνανται. Οὐκ ἀπογνωστότεον δὲ καὶ περὶ πονηρῶν δυνάμεων ταύτ' ἁμαρτίας τὴν φυγὴν, τῆς δὲ ὑποδοχομένης εἰς τὴν

Στ. δ. Θαρωσῶν, οὗτι δυναμούμενος ὑπὸ τοῦ αἵσι τοῦ ὄνοματος, ὑποστήσομαι πάντα τὰ προειρημένα. — Θλίψιν καὶ ὀδύνην ἕπερ ἐκὼν ἐμαυτῷ προσεξέυρον. 'Ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν « Κίνδυνοι ἔδου εὐροσάν με » ἐνεαυθα δὲ « Θλίψιν καὶ ὀδύνην εἶρον. » 'Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ ἀνευδότως ἔχων εὐρέθην πρὸς τὴν κατὰ τοῦ πειράζοντος ἐπαχθέντα, ἵνα δείξω τὴν παρουσίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, προσέθηκα θλίψεις ἐπὶ τῇ θλίψει, καὶ ὀδύνην ἐπὶ τῇ ὀδύνη, οὐ τῇ ἐμαυτοῦ δυνάμει τῶν ἀλγεῖνῶν καταπεινωσάμενος, ἀλλὰ διότι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην.

Στ. ε'. Πανταχοῦ συνάπτει ἡ Γραφὴ τοῖς οὐκ εἰρημοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, διδάσκουσα ἡμᾶς ὅτι οὐτὸ ὁ Θεὸς τοῦ Θεοῦ ἄκριτος, οὐτὴ ἡ κρίσις ἀνελετήμων. — 'Ἐλεος ἐστὶ πάθος ἐπὶ τοῖς παρ' ἀξίαν τεταπεινωμένους, κατὰ τῶν συμπαθῶς διαταθειμένων γινόμενον. 'Ἐλεοῦμεν τὸν ἐκ μεγάλου πλούτου πρὸς τὴν ἐσχάτην πανίαν μεταπεσόντα, τὸν ἐκ τῆς ἄκρας εὐεξίας τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσθένειαν καταβλήθοντα. 'Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἡμῖν ποτε ἔνδοξοι, ἐγενόμεθα δὲ ἄδοξοι καὶ ταπεινοί, ἐκπεσόντες τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ διαγωγῆς διὰ τὴν ἐκπτώσιν, ὁ Θεὸς ἐλεεῖ ὁρῶν ἡμᾶς αἰὶ ἀνθ' ὅσων γεγόναμεν.

Στ. ζ'. Εἰ τε κατὰ τὸν φυσικὸν λόγον, οὐκ ἂν συνέστη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, μὴ τῶν κομιδῇ νηπίων καὶ ἐπι βρεφῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλάσσομένων. Πῶς γὰρ τὰ ἐν τῇ μήτρᾳ κυοφορούμενα ἠδύνατο τρέφεσθαι ἢ κινεῖσθαι, ἐν οὕτω στενοῖς χωρίοις, καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀναστροφὴν, ἀλλ' ἐν σπαστεῖς τόποις καὶ ἐνύγροις τὴν ζωὴν ἔχοντα, καὶ οὐτε ἀναπνεῖν δυνάμενα, εἰ μὴ κατὰ Θεοῦ φυλακὴν διεκρατεῖτο ; Πῶς δ' ἂν εἰς τὸν ἀθήτη τοῦτον ἐκπεσόντα τόπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μήτρᾳ θερμότητος τῷ ἀέρι περιψυχόμενα, ἂν πρὸς τὸ βραχύτατον διήρκασεν, εἰ μὴ κατὰ Θεοῦ διεσώζετο ; « Φυλάσσω τὰ νήπια Κύριος. » — 'Ἐπειδὴ ἐταπεινώθη καὶ γέγονα ὡς τὸ νήπιον, καὶ ἐδεξάμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, φυλάσσω τὰ νήπια, ὁ Κύριος ἔσωσέν με ἐκ τῶν ὀδύων τοῦ θανάτου καὶ ἐκ τῶν κινδύνων τοῦ ἔδου.

Στ. ζ'. 'Ἐαυτῷ προσάγει τοὺς παρακλητικούς λόγους ὁ καλὸς ἀγωνιστής, παραπλησίως τῷ Παύλῳ λέγων (93) : « Τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγωνίσασαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα · λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, » καὶ τὰ ἔξῃ. — Καὶ μετ' ὀλίγα · Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνεαυθα διαθλήσασαι βίον. οὐ κατὰ ὀφλημάτων (94) ἔργων ἀποδομένη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικῶσι παρεχομένην (95).

(95) Vides Didymi testimonium de gratia Dei remunerante.

Στ. η'. Συγκρίσει τῶν ὧδε τὴν μέλλουσαν ἀνά-
 παυσιν διαγράψει. Ἐνταῦθα γὰρ, φησὶν, περιέσχον
 με ὧδεις θανάτου, ἐκεῖ δὲ « ἐξελίκατο τὴν ψυχὴν μου
 ἐκ θανάτου, ἐνταῦθα οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ ἐκ θλίψεως ἐπι-
 χέουσι δάκρυον, ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔστι δάκρυον ἐπισκοποῦν-
 ταις κόραις τῶν εὐφραينوμένων τῇ θεωρίᾳ τοῦ κάλ-
 λους τοῦ Θεοῦ. » Ἄφετε, γὰρ « ὁ Θεὸς πᾶν δά-
 κρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Ἐνταῦθα πολὺς ὁ
 κίνδυνος τοῦ ὀλισθήματος, δι' ὃν καὶ Παῦλος εἶπεν·
 « Ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. » ἐκεῖ δὲ
 πάγῃ αἱ βάσεις, ἀπερίτρεπτος ἡ ζωὴ.

PSALMUS CXV.

Στ. α'. « Ἐπίστευσα. » Ταύτης τῆς λέξεως τὴν Β
 δεινότητα ὁ Ἀπόστολος Κορινθίοις, « Ἐχοντες, » εἶπεν,
 « τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον·
 Ἐπίστευσα, δι' ὃ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν,
 δι' ὃ λαλοῦμεν. » Πνεῦμα πίστεως λέγων, ἦτοι τὴν
 ἀπ' αὐτῆς ἐγγινομένην (96) ἢ τὸ ἐπιχωρηγούμενον
 ἐκ Θεοῦ τῷ πιστῶν ἔχοντι πνεῦμα, τὸ « Ἐπίστευσα,
 δι' ὃ ἐλάλησα, » συνάδων. « Καρδίᾳ » γὰρ « πιστεύε-
 ται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σω-
 τηρίαν. » — Οὐ κατὰ ἀφαιρέσιν ὕψους τοῦτο πέπον-
 θαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ μείζονα καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν θεθεσθαι.

Στ. β'. Οὐχ ἑαυτῷ περιπίπτει κατὰ τὸν λόγον ὁ
 προφήτης, ὡς περ τινὲς τῶν σοφιστῶν ἐπιχειροῦσιν
 οὐτὸν διελέγειν τῷ κατ' ἐπιτροπήν ἐλέγχῳ, ἐκπε-
 πτωκίαν λέγοντες τὸν προφήτην. Εἰ γὰρ πᾶς ἀν-
 θρωπος ψεύστης, ἀνθρωπος δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ, ψεύστης
 ἦν, καὶ οὐ πιστευτέον αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται.
 Νῆ ὄντως δὲ ἀληθοῦς τοῦ λόγου τούτου, μηδὲ ὄντως
 παντὸς ἀνθρώπου ψεύστου, ἀφήσομεν καὶ τὸν Δαυὶδ
 τῆς τοῦ ψεύδους αἰτίας. Εἰ δὲ οὐ ψεύδεται, πιστεύ-
 ομεν αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται· πιστεύοντες δὲ,
 πάλιν εἰς τὴν τοῦ ἀπιστεῖν ἀνάγκην περιεκτισώμεθα.
 Ὡστε εἰ μὲν ἀληθεύει Δαυὶδ, λύει τὸν λόγον αὐτοῦ,
 καὶ ἀνθρωπος ὢν καὶ μὴ ψευδόμενος· εἰ δὲ ψεύδεται,
 αὐτόθεν ἔχει τὸ μὴ πιστεύεσθαι. Τίς γὰρ προσέξει
 ψευδολογούντι; Ὡστε ἐπειδὴ ἀπαξ ἀπαφήνατο πάντα
 ἀνθρωπον εἶναι ψεύστην, ψευδέσθω Δαυὶδ, ἵνα τὸν
 λόγον πιστώσεται· ἢ ἀληθεύων αὐτὸς παρέλυσε τὴν
 ἀπόφασιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παιζόντων ἔστιν, καὶ
 ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ἐπαγγελομένων πρὸς τοὺς
 ἀπειροῦς· τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ἀνθρωποὶ γὰρ
 λέγονται οἱ τοῖς ἀνθρωπίνους ἔτι κατεχόμενοι παθή-
 μασιν. Ὁ δὲ ὑψηλότερος ἤδη τῶν σαρκικῶν παθη-
 μάτων γινόμενος, καὶ διὰ τὴν τοῦ νοῦ τελείωσιν
 πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων κατάστασιν μετελθὼν, οὕτως
 ὅταν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων διαλέγηται, ἑαυτὸν ὑφε-
 αῖρεῖται τῶν λοιπῶν δηλονότι. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ εἰ-
 πὼν, « Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἔστε. » Πάντως καὶ εἰ τι-
 ἄλλῳ καὶ τῷ Δαυὶδ ἡ τοιαύτη προσηγορία πρέπουσα·
 καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς Ὑψίστου, ὁ διὰ τῆς ἀρετῆς οὐκ
 ἀλλὰ ζῶντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν.

Στ. γ'. Εἰς ἀσθησὶν ἐλθὼν τῶν μυρίων παρὰ Θεοῦ
 δωρεῶν, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη·

VERS. 8. Venturam requiem describit, eam cum
 presentī hac vita conferendo. Hic enim, inquit,
 circumdederunt me dolores mortis, illic « eripuit
 animam ex morte; » hic profunderunt lacrymas
 tribulatorum oculi, illic non sunt lacrymæ quæ ob-
 scurent pupillas sanctorum de pulcherrimi Dei
 contemplatione lætantium. « Abstulit enim Deus
 lacrymas a facie sua. » Hic frequens cadendi peri-
 culum, unde etiam Paulus dixit: « Qui stat, videat
 ne cadat; » illic autem firma fundamenta, inenun-
 tabilis vita.

VERS. 1. « Credidi. » Hujus vocis sensum ex-
 plicat Apostolus scribens ad Corinthios: « Hab-
 entes, » inquit, « eumdem spiritum fidei, sicut
 scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum; et
 nos credimus, propter quod et loquimur¹⁰. »
 Spiritum fidel vocat aut ipsam fidem, aut spiritum
 a Deo fidem habentibus concessum, et illud, « Cre-
 didi, propter quod locutus sum, » concelebrantem.
 « Corde enim creditur ad justitiam: ore autem
 confessio fit ad salutem¹¹. » — Humiliatus est,
 non quod altitudo ejus fuerit minuta, sed quod
 majorem et altiozem se Deum vidit.

VERS. 2. Non sibi met pugnat his verbis propheta,
 uti sophistæ quidam contendere conantur, per
 permissionem eum agitanter, haud secus ac si de-
 siperet. Etenim, aiunt, si omnis homo mendax,
 David autem homo, ipse mendax erit, nec ulla fides
 ejus verbis adhibenda. Quod si vero sermo ejus
 falsus, non omnis homo mendax, et ipse David a
 mendacii crimine liberatur. At si non mentitur,
 verbis ejus credendum; et verbis credentes rursus
 fidem denegemus oportet. Si igitur David vera ha-
 bet, sibi met pugnat, cum simul et homo et verax;
 si autem mentitur, nullam sibi fidem postulat.
 Quis enim mendaci crediderit? Quando igitur om-
 nem hominem mendacem esse contendit, mentia-
 tur David ut effatum hoc confirmet; aut si verax,
 ipse doctrinam suam evertit. Sed hæc ludentium
 sophistarum, et indoctos disputationum laqueis
 irretientium; sic enim se habet veritas. Homines
 hic vocantur qui adhuc hominis cupiditatibus in-
 serviant. Qui autem supra carnales cupiditates
 elevatus, et propter mentis perfectionem, angeli-
 cam naturam prope consecutus est, hic quoties-
 cunque de cæteris hominibus loquitur, se velut ab
 illis alium distinguit. Verax enim qui dicit: « Ego
 dixi: Dii estis¹². » Licet et aliis ac Davidi nomen
 istud conveniat; nam « Filius Altissimi » qui vir-
 tute cum Deo conjunctissimus, et non moritur
 sicut homo, sed Deum habet in se viventem.

VERS. 3. Innumera dona recordatus quibus a Deo
 ornatus est; qui enim a Deo factus, cum prius non es-

¹⁰ I Cor. x, 12. ¹¹ II Cor. iv, 13. ¹² Rom. x, 10. ¹³ Psal. LXXXI, 6.

(96) Ἄν ἦτοι τὸ ἀπ' αὐτῆς ἐγγινόμενον (scilicet πνεῦμα)? ΕἶΠΤ.

get, et de terra cum esset formatus, ratione donatus est A qua caelestis imaginem referret ; deinde secum reputans quam optime Christus humani generis saluti consuluerit, semetipsum tradens redemptionem pro multis ¹³, quaerit et scrutatur quid dignum Domino de suis offerre possit, non sacrificia, non holocausta, sed totam ipsius vitam.

VERS. 4. Calicem vocat patientiam in pugnis pro pietate commissis, qua usque ad mortem peccato repugnamus. Hoc docet ipse Salvator in Evangeliiis : « Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste ¹⁴; » et rursus ait discipulis : « Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum ¹⁵? » Mortem intendebat quae ipsi pro mundi salute subeunda. — Nolite gloriosum certamen reformidare, inquit, o homines, nec mortem timere ; mors enim non vitae finis, sed initium. Morte non omnino tollimur, sed ad gloriam transimus. Quod si hic mors sanctorum indicatur, qua cum Christo commoriuntur, et mortificationem Jesu in corpore nostro circumferimus ¹⁶, condignas me grales acturum non ignoreo, calicem accipiendi hujus salutaris mortis. Quem, qui acceperit, pie bibet, si nomen Domini invocavit, ut eum digne bibat.

PSALMUS CXVII.

VERS. 1. Quando Deus, utpote bonus, peccatoris C poenitentiam magis vult quam mortem ejus, confitemini Domino contrito corde, quicumque peccato inservitis, et dimittet vobis quae fueritis confessi ; nam misericordia ejus, quia ab eo disjungi nequit, in saeculum manet. Quandoquidem semper Dominus miseretur, non nunc primum, sed olim quoque ab antiquo confitentur ei quicumque expertam habent misericordiam ejus.

VERS. 5. Ubi turmas antea definitas Deus congregavisset, et unum corpus effecisset unumque populum, docuit hunc tribulationes ei perferendas esse, persuasum habenti quod « Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit ¹⁷. » Quamobrem profiteri docetur populus Christi : « De tribulatione invocavi Dominum. » Orationibus invenit Dominum, latitudinem ipsi factum. Sic igitur ex una parte, juxta humanam suam vitam, incedit per viam arctam et tribulationibus referam, ideoque dicit : « De tribulatione invocavi Dominum. » Ex altera autem parte Dominum habet latitudinem et amplitudinem. Unde etiam Symmachus habet : « Et exaudivit me in amplitudinem. » — Tribulatione oppressus justus Dominum invocat, non ut a tribulatione liberetur, sed potius ut eam generoso et laeto animo perferat. Ita qui in stadio cum adversariis colluctaturus, quam libentissime certamen instaurat, nedum illud recuset ; sed a palae-

στι από γῆς διαπλασθεὶς λόγῳ τετίμηται, ἐν ᾧ καὶ τὴν εἰκόνα φορεῖν δύναται τοῦ ἐπουρανίου. Ἐπειτα καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων εὐανομίαν ἀπειδὴν, ὅτι αὐτὸν ὁ Κύριος ἔδωκεν ὑπερὸν ἀντὶ πολλῶν ἡμῶν, ἐπαπορεῖ καὶ ζητεῖ ἐν πᾶσι τοῖς τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ, τί ἄξιον ἐξεύροι εὐρον τῷ Δεσπότην, οὐ θυσίας οὐδὲ ὀλοκαυτώσεις, ἀλλ' αὐτὴν πᾶσαν τὴν ἑμαυτοῦ ζωὴν.

Στ. δ'. Τὸ ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας, τὸ μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἀντικαταστήσαι, τὸ ποτήριον λέγων ὅπερ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις : « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθάτω τὸ ποτήριον τοῦτο » καὶ πάλιν τοῖς μαθηταῖς : « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ πίνω ; » Ἐδήσθη δὲ τὸν θάνατον ὃν κατεδέχετο ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας. — Μὴ ἀκνήσητε, φησὶν, πρὸς τὸν θάνατον τὸν καλὸν, ὃ ἀνθρώποι, μὴ ἀποδειλιάσητε πρὸς τὸν θάνατον ὃ γὰρ φοβρὰ ἐστίν, ἀλλὰ ζωῆς ἀφορμή. Οὐκ ἀφανισμὸς ἐστὶ παντελής, ἀλλὰ μετάδοσις πρὸς τιμὴν. Ἐὰν δὲ καὶ θάνατον ἁλίων Θεοῦ σημαίνεται, καθ' ὃν συναποθνήσκουσι Χριστοῦ, καὶ τὴν νέκρωσιν αὐτοῦ ἐν τῇ σαρκὶ περιφέρουσιν, καὶ αὐτῶν καλῶς ἂν εὐχαριστεῖν διέγνω, ληψόμενος τοῦ τοιοῦτου θανάτου σωτηρίου ποτήριον, ὃ καὶ ἀμέμπτως πίεται ὁ ληψόμενος αὐτό, εἰ ἐπικαλοῖτο τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπὶ τῷ γενναίως αὐτό πιεῖν.

Στ. α'. Ἐπεὶ ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς βούλεται τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἢ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅσοι ὑπεύθουσι ἁμαρτίας ἐστὲ, τὴν ἐκ μετανοίας ἐξομολόγησιν ἐπ' αὐτῷ ποιούμενοι, ἐξέτε αὐτὸν ἀφιέντα τὰ ὑπὲρ ὧν ἐξομολογεῖσθε ὃ γὰρ ἔλεος αὐτοῦ ἀχώριστον αὐτοῦ τυγχάνων, εἰς τὸν αἰῶνα ἔζη. Ἐπειπερ καὶ ἀεὶ ἐλεῶντος (97) αὐτοῦ, οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ καὶ πάσαι θνωθεν ἐξομολογημένων αὐτῷ πάντων τῶν πείραν ἐχόντων τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ.

Στ. ε'. Συναγαγὼν τὰ προδηλωθέντα τάγματα, καὶ ἐν σῶμα ἀπεργασάμενος καὶ λαβὼν ἕνα, διδάσκει τοῦτον παρασκευάζεσθαι εἰς θλίψεις, μετὰ τοῦ ἀκριβοῦς εἶδέναι, ὅτι : « Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἢ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἢ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἢ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχύνει. » Διόπερ λέγειν διδάσκεται ὁ Χριστοῦ λαός, « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμεν τὸν Κύριον. » Εὐχαῖς αὐτὸν εὗρε τὸν Κύριον, πλατυσμέν αὐτῷ γενόμενον ὡς ἐξ ἑτέρου μὲν μέρους, τοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ βίου τὴν στενήν αὐτὸν ὀδεῖν καὶ θελημμένην καὶ διὰ τοῦτο λέγειν, « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμεν τὸν Κύριον. » ἐκ δὲ θατέρου μέρους πλατυσμέν ἔχειν καὶ εὐρυχωρίαν αὐτὸν τὸν Κύριον. Διὸ φησὶν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἐπήκουσέ μου εἰς εὐρυχωρίαν. » — Ὁ ἐν θλίψει γενόμενος δίκαιος οὐ τοσοῦτον παρακαλεῖ περὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς γενέσθαι, ἀλλ' ὅπως γενναίως καὶ ἰσχυρῶς αὐτὴν ἐνέγκῃ. Καὶ γὰρ ὁ ἐν σταδίῳ πρὸς ἀντιπάλους ἀποδύμενος, αὐτὸν ἀγῶνα εὐχεταὶ αὐτῷ παρελθεῖν, ἵνα μὴ ἐξαγώνιος γένηται· ἀλλὰ παρακαλεῖ τὸν παιδοτριβῆ

¹³ Matth. xx, 28. ¹⁴ Matth. xxvi, 39. ¹⁵ Matth. xx, 22. ¹⁶ II Cor. iv, 10. ¹⁷ Rom. v, 3-5.

(97) Ἐλεῶντος lege nisi malis id referre ad dialectum Alexandrinam, ut et multa alia id generatim.

συνεργεῖν αὐτῷ, ὅπως ἐγκαρτερῶν τοῖς ἐπιφερομένοις ἄστρος τοῦ ἀντιπάλου, ἐλπίδι νίκης καὶ στεφάνου προσηγή δόξῃ εἶναι τὰ δι' ὧν ἀποδίδεται ὁ στέφανος· περὶ δὲ ἀοράτων πολεμίων οἴτινες ἐχθροὶ, καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπεγεῖρουσι καθ' ἡμῶν ἐκπολεμοῦντες αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, καὶ φονικῶς διατιθέντες καθ' ἡμῶν, εἰρήσεται καὶ τοῦτο.

Στ. ζ'. Ἐτι διδάσκεται ὁ Χριστοῦ λαὸς προσδοκᾶν μὲν ἐπιβουλὰς ἀνθρώπων, μὴ πτήσσειν δὲ αὐτάς, μετ' ἀγωνιστῶν, ἀλλὰ λέγειν· « Κύριος ἐμοὶ βοηθός, » καὶ τὰ ἑξῆς. — Τοὺς δι' οὐδὲν ἕτερον ἐχθροὺς γενομένους τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ διὰ τὴν εὐσεβῆ γνῶσιν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν. Ἐχθροὺς δὲ λεκτέον ἀνθρώπους αἰσθητοὺς τε καὶ νοητοὺς, ἀσεβεῖς τε καὶ δαίμονας πονηροὺς.

Στ. η'. Οὐ καθάπαξ τοῦ πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον, συγκρινόμενου τῷ πεποιθέναι ἐπ' ἀνθρώπων, καὶ ἐλπίζειν ἐπ' ἀρχοντας, ἀγαθὸν ἔστιν. Ἀπλῶς γὰρ καὶ κυρίως ἀγαθὸν τοῦτο. Τὸ δὲ ἐπ' ἀνθρώπων καὶ ἀρχοντα πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν, οὐκ ἀγαθόν. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἐπ' ἀνθρώπων πεποιθέναι, καὶ ἐν ἀρχοντι ἐλπίζειν σπουδάζοντας ἢ τοιαύτη προσάγεται παίδευσις, ὅπως μάθωσιν ἐπὶ τὸν αἰ μένοντα καὶ ἰσχυρὸν ὄντα καὶ παντοδύναμον Θεὸν πεποιθέναι, καὶ μὴ ἐπ' ἀνθρώπων θνητὸν καὶ ῥᾶστα φθειρόμενον.

Στ. ι'. Εἰ μὴ ὑπερβολικῶς εἰρηταί, ἀδύνατον τὸ ἐπαγγελλλόμενον. Πῶς γὰρ ἓνα ἄνδρα ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ διατριβόντα, « Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με ; » καὶ κυκλοῦντες ἐκύκλωσαν αὐτὸν πολεμοῦντες, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμύνατο αὐτούς. Αὐτὸ γὰρ ὄπλον καὶ ἀσπίς καὶ φρούριον τοῦ φοροῦντος αὐτὸ γίνεται. Ἐπίστησον δὲ εἰ μὴ παραπλησίως τό· « Εἰς τὰς πρῶτας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς, » θυνατὸν νοῆσαι τὰ προκείμενα, τῷ κυκλοῦσθαι τὸν σπουδαῖον ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὑποβαλλόντων τοὺς σαρκῶς γαργαλισμοὺς, καὶ τὰ ἄλλα πάθη μετὰ πάντων τῶν τῆς σαρκὸς ἔργων, ἐτι μὴ λόγους ἀθέους, ἀνασκευάζοντας σοφιστικῇ δυνάμει τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα. Ἄλλ' εὐτόνως καὶ ἰσχυρῶς, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ καθωπλισμένος προσηγορίᾳ, ἀνατρέψει τὰ ἔθνη πάντα, εἰς φυγὴν τρέπων, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀναιρῶν αὐτά.

Στ. ιβ'. Προδοκᾶν δὲ δὴ μὴ ἄπαξ πολεμηθέντας παύσασθαι, καὶ λοιπὸν ἀνάπαυσιν κτήσασθαι κατὰ τὴν παρόντα βίον, ἀλλὰ καὶ δεύτερον διωχθήσεσθαι. Μὴ ἀποναρκεῖν δὲ, μηδὲ ἔξατονεῖν, ἀλλ' ἐπιμένειν τῇ πεποιθήσει τοῦ ὀνοματός σου, ἐνεκεν οὗ τοὺς διωγμοὺς ὑπομένουσι. — Ὁμοιότητα φέρει πρὸς τὰς μελισσὰς κηφήνων τὸ γένος· αὐταὶ γὰρ εἰ καὶ μέλζους τῶν μελισσῶν τῷ ὄγκῳ τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὐκ ἄπατωσιν ἀνιστορήτους ὡς οὖσαι μέλισσαι. Οὐδὲ μελισσοῦργοῦσιν, ἢ πλάττουσι κηρίον, οὐδ' ἂν ἔχουσι τὸ ἀλεξοῦν τὰ βλάπτειν ἐπιχειροῦντα τὸν κηρὸν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἐσθλόντες τὸ μέλι, ἐκπολεμοῦσι κατ' αὐτὸν τὰς μελισσὰς, ὡς χρησαμένας κατ' αὐτῶν τῷ ἰδίῳ κέντρῳ, σωρηδὸν ἀναιρεῖν τοὺς κηφῆ-

stræ magistro javari exoptat, quo adversarii conatus superans, spe victoriæ et coronæ, coronam sibi facilius promereri videatur. Porro qui sint invisibiles illi hostes, qui cæteros quoque homines, suo iis odio communicato, concitant in nos, 'et cædere nos gestiunt, hoc etiam dicetur.

VERS. 6. Jubet etiam Christi populum hominum impetus sustinere, illosque non reformidare, ne ægritudini animum tradere, sed dicere : « Dominus mihi adjutor, » et reliqua. — Qui non alia de causa Dei populo invident, nisi quod huic pia doctrina, et mores juxta Deum informati. Inimici autem vocantur, tam qui sensibus instruuntur, quam qui illis carent, impii et sceleresti dæmones.

VERS. 8. Non una eademque ratione bonum confidere et sperare in Domino, ac confidere in hominibus et sperare in principibus. Illud enim simpliciter et absolute bonum. Confidere autem et sperare in homine aut in principe non bonum. Hortatur igitur eos qui confidere in homine et in principe sperare non dubitant, ut in semper manente et valido et omnipotenti Deo confidere, non autem in mortali et tam caduco homine sperare discant.

VERS. 10. Impossibile hoc, nisi per exaggerationem dicatur. Qui enim diceret homo unus in Judæa commorans : « Omnes gentes circumdederunt me ? » circumdantes circumdederunt eum bellum agentes, et nomine Domini ultus est eos. Illud enim nomen arma et scutum et præsidium hominis qui eo instructus est. Vide autem an non liceat hæc interpretari juxta illud : « In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ », dicendo justum a spiritibus nequam circumdari, quippe qui eum titillationibus carnis sollicitant, cæterarumque cupiditatum incitamentis, imo et impiis sermonibus veritatis doctrinam subtiliter et captiose evertentibus. Ipse autem fortiter et strenue, Dei nomine armatus, gentes omnes repellet et in fugam vertet, interdum etiam omnino tollet.

VERS. 12. Noli existimare semel victori quietem tibi futuram, et vitam deinceps tranquille peragendam, sed nova te manent prælia. Ne torpeat igitur animus, nec deficiat, sed nomini Domini confidenter adhæreat, quo inimicorum impetus sustinebit. — Apibus simillimum fucorum genus : quippe qui licet apes magnitudine superent, ab indoctis facillime pro apibus habentur. At non mellificant, nec favum fingunt, nec habent quo cæræ nocere tentantes repellere possint. E contra mel comedunt, apes singulatim aggrediuntur, ita ut aculeis suis illæ in eos usæ, fucos acervatim enecent, velut fructibus suis nocivos. Per allegoriam autem apis mel et ceram fingens, nil aliud præter Ecclesiam Dei sç-

piencia ornatam. Ipsa enim operatur, desiderabilis facta et illustris, regibus civibusque ad salutem labores perferentibus; licet infirma virtute sit, quia prædicatio ejus non in persuasibilibus humanam sapientiae sermonibus. Habet etiam aculeum in demonstratione spiritus et virtutis Dei fidem suam probans, ita ut fucorum instar pereant hæreses, veritatis argumento victæ. Unam Dei sapientiam reverita Ecclesia permanet, uti dictum est, potestate Dei exercituum circumdata. Qui ipsi adversantur, non apes, sed « sicut apes » (quos haud inepte fucos diceret, velut favum circumdantes ad mel diripiendum). Idem ardent etiam « sicut ignis in spinis. » Accendunt enim hæretici tarpium rerum et cupiditatum ignem, juxta illud Pauli: « Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere¹⁹. » Spinas autem interpretatur Evangelium voluptates²⁰. — Non solum autem nulla mulcta notatus est ipse, sed illorum consilia etiam destruxit et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei²¹; quia arma ejus non carnalia, sed potentia Deo²², nomen scilicet Dei, ultimum est eorum.

λογισμὸν καὶ πᾶν ὑψίωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐπιπέτρ τὰ ὅπλα αὐτοῦ οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, οὐχ ἕτερα ὄντα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, ἡμίνατο αὐτούς.

VERS. 13. Hæc simul ad Judæos et ad fideles ex gentibus referri possunt. Illi quoque enim prorsus perissent, nisi Deus eos gratia fovisset; hi autem altius etiam impietate fuissent submersi, nisi eos Deus exinde eruisset.

VERS. 14. Ipsum igitur habemus virtutem, et victoriam et materiam canticorum; nam donantem nos omnibus bonis læto animo celebramus. — « Factus in salutem » Dominus, non tunc primum existit, nam perpetuus et æternus. Fit autem in salutem, quando nos salvandos suscipit, eaque ratione interpretanda quæcunque de Christo fieri dicuntur. Non enim factus est Deus Verbum, nec veritas, nec sapientia, nec Filius, sed factus est nobis justitia, et sanctificatio, et redemptio²³. Nam cum simplex est et æternus, illud, nostri habita ratione, fieri videtur. Ita et Christum et Dominum fecit eum Deus²⁴: Christum quidem, hoc est regem et sacerdotem hominibus imperio subjectis iisque pro quibus sacrificia obtulit; Dominum vero ipsi inservire non dubitantibus. Eodem modo si ea explices quæ de Christo « relative » prædicantur, non errabis.

VERS. 15. « Tabernacula justorum » illa quæ apud Patrem, juxta doctrinam Evangelii. De quibus Salvator ait: « Cum dereliquerit vos, » mamonna scilicet, « recipiant vos in æterna tabernacula²⁵. » Quibus in tabernaculis omnes justi exsultant; consecuti sunt enim quæ optaverant bona. Unde egregie dictum est: « Vox exsultationis et

νας, ὡς λυμαινομένους τῷ καρπῷ αὐτῶν. Ἔστι δ' οὖν πρὸς ἀλληγορίαν μελισσοουργοῦσα καὶ κτηροποισοῦσα μέλιττα, ἡ τιμήσασα τὴν Θεοῦ σοφίαν Ἐκκλησία. Ἦς ἐργάτιδος οὐσης, ποθεινῆς τυγχάνουσι καὶ ἐπιδέξου, τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιώται πρὸς ὄγειαν προσφέρονται, καίπερ οὐσης τῇ βίωμῃ ἀφεινοῦς, τῷ τὸ κήρυγμα αὐτῆς μὴ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις εἶναι. Ὅμως δὲ ἔχει τὸ κέντρον, ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμει Θεοῦ τῆς πίστεως τὸν λόγον ἔχουσα, ὡς καὶ ἀναίρειν κηφήνων δέξιν τὰς αἵρέσεις, διχοτομοῦσα αὐτὰς ἐλέγχῃ τῆς ἀληθείας. Καὶ μίαν μένει τιμήσασα τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ὡς εἰρηται, δυνάμει Θεοῦ τῶν πολεμικῶν τῶν περιγενομένη. Αἱ δὲ ἀντικείμεναι, οὐ μέλισσαι, ἀλλ' ἰὸς μέλισσαι » τυγχάνουσαι (ὡς εἶναι κτηροποι

λέγων, οὐχ ἀμαρτήσεις, κυκλοῦσας ὡς κτηρίον ἐπὶ τὸ περὶ αὐτῷ μέλι)· καὶ ἐκκαυθεῖται ὡσεὶ πῦρ ἐν ἀκάνθαις. » Ἐξάπτουσι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν αἰσχυρῶν καὶ ἐπιθυμιῶν πῦρ, ἧς φησὶν ὁ Παῦλος· « Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχυρὸν ἔστι καὶ λέγειν. » Ἀκάνθας δὲ τὰς ἡδονὰς ἡρμήνευσε τὸ Εὐαγγέλιον. — Οὐ γὰρ ἀζήμιος μόνον ἔμεινεν, ἀλλὰ καὶ καθεῖλεν αὐτῶν πάντα σοφιστικῶν

· Στ. ιγ'. Ταῦτα καὶ Ἰουδαίους ἀρμόττει, καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστοὺς· κάκεινοι γὰρ διεθρον ὑπέμειναν παντελεῖ, εἰ μὴ τῆς θείας ἀπῆλυσαν χάριτος· καὶ οὗτοι ἂν ἐξεπέτασαν εἰς ἀσέβειαν, μὴ τῆς θείας αὐτοῦς ὑπεριστάσης ῥοπῆς.

Στ. ιδ'. Αὐτὸν τοίνυν ἔχομεν καὶ δυνάμιν καὶ νίκην καὶ πηγὴν ὕμνων· παρ' αὐτοῦ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ἀπολάουσαντες μετ' εὐθυμίας τὸν ὕμνον προσφέρομεν. — « Γινόμενος εἰς σωτηρίαν » ὁ Κύριος, οὐκ ἀρχὴν οὐσιώσεως δέχεται, αἰδιος γὰρ καὶ αἰώνιος ἔστι. Γίνεται δὲ εἰς σωτηρίαν κατὰ τὸ ἀναλαμβάνειν σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς σωζομένους, ὅθεν πάντα τὰ γεγρονέαι εἰς Χριστὸν λεγόμενα, ταῦτα ὑποβάλλεται τῇ διακρίσει. Οὐ γὰρ γέγονε Θεὸς Λόγος, οὐκ ἀλήθεια, οὐ σοφία, οὐκ ἦδος, ἀλλὰ γέγονεν ἡμῖν καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμός καὶ ἀπολύτρωσις. Ἐν γὰρ ἀπλοῦς καὶ αἰδιος, ταῦτα ἡμῖν γεγρονέαι κατ' ἀναφορὰν τὴν πρὸς ἡμᾶς λέγεται. Οὕτω καὶ Χριστὸν καὶ Κύριον πεποίηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Χριστὸν μὲν, τοῦτέστιν βασιλέα καὶ ἱερέα τοῖς βασιλευόμενοις καὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν προσάγει τὰς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τοῖς δουλεύειν θέλουσιν αὐτῷ Κύριον. Καὶ καθόλου τὰ σχετικῶς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα οὕτω διανοούμενος οὐκ ἀσεθῆσεις.

Στ. ιε'. « Σκηναὶς δὲ δικαίως » νοήσεις τὰς παρὰ τῷ Πατρὶ μωτὰς, κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐπαγγελιῶν. Περὶ ὧν ὁ Μωσῆς φησιν· « Ὅταν ἐκλείπη, » δηλονότι ὁ μαμωνάς, « δέξονται ὑμᾶς εἰς τὰς εἰωνίους σκηναὶς. » Ἐν ταύταις σκηναῖς πάντες οἱ δίκαιοι εἰσιν ἀγαλλώμενοι· τετύχασι γὰρ τῶν προσδοκωμένων ἀγαθῶν. Ὅθεν καλῶς εἰρηται· « Φωνὴ ἀγαλλιάσεως

¹⁹ Eph. v. 12. ²⁰ Matth. xiii, 22; Luc. viii, 14.

²¹ Act. ii, 36. ²² Luc. xvi, 9.

²³ II Cor. x, 5. ²⁴ ibid. 4. ²⁵ I Cor. i, 50.

καὶ ἐξομολογήσεως ἐν σκηναῖς δικαίων, ἀποδρασάσης ἅ
λύπτης καὶ στεναγμοῦ. — Ἀπολωλότων τῶν ἐχθρῶν,
εἰρήνης τε λοιπὸν διαλαβούσης, καὶ τῶν σκηνῶν τοῦ
Θεοῦ, τουτέστι τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς
οἰκουμένης ἐγηγεμένων, φωνῆ, φησὶν, ἔνδον ἀκούε-
ται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν σεσωσμένων ἀγαλλιωμέ-
νων.

Στ. ις'. Καὶ μετ' ὀλίγα. Ἀὕτη γὰρ ἡ δεξιὰ,
καὶ ἐνεδυνάμωσε τὸν ἑαυτῆς λαόν, κατὰ τὸν τῶν
διωγμῶν καιρὸν· αὕτη καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου
ταπεινώσασα, αὐτὸν ὕψωσε τὸν λαόν. Ἀὕτη καὶ δύνα-
μιν περιποίησατο τοῖς πρότερον πολεμουμένοις, ὥστε
μὴ ὑποπεσεῖν ἐπὶ κατὰ ψυχὴν θανάτῳ, ἀλλὰ ζῆσαι
ἐπὶ Θεῷ. — Ὡς ἕκαστον φάναί· « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ
ἐνδυναμουμέντῳ με Χριστῷ. » Αὕτη τὸν μετέχοντα ὄψοι
καὶ μεταωρίζει ὡς φαιδρότερον καὶ μισζήνοσ ὑπὸ τῆς
δεξιᾶς Κυρίου δυναμωθέντα, καὶ δεύτερον εἰπεῖν,
« Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. » — Ποιεῖ δὲ δύ-
ναμιν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ἐν παντὶ τῷ δεξιὰ φρονοῦντι καὶ
πράττοντι· ἀλλὰ καὶ ὄψοι αὐτὸν, ὡς καὶ δεύτερον
γενέσθαι ἐν αὐτῷ τῆς προτέρας δυνάμεως δύναμιν·
ἐφ' ἣ ἀθανάσιον κεκτημένος ἐρεῖ τὸ, « Οὐκ ἀποθα-
νοῦμαι, ἀλλὰ ζήσομαι. »

Στ. ιζ'. Οὐκέτι τεθνῆσομαι τὸν ἐπόμενον τῇ κακίᾳ
θάνατον, ἀλλὰ ζήσομαι μετασχὼν τῆς ἐναντίας τοῦ
πονηροῦ θανάτου ζωῆς, ἐπὶ τῷ διηγήσασθαι τὰ Θεοῦ
εἰς ἐμὲ γενόμενα θαυμαστά ἔργα.

Στ. ιθ'. Τοῦ δὲ νόματος τῆς δικαιοσύνης κατηγο-
ρουμένου, καὶ πάσης τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, τὰς πύλας
αὐτῆς τὰς ἰδικὰς ἀρετῆς λεχθέν, εἰς ἃς εἰσέρχονται
οἱ δι' ἀσκήσεως καὶ ἐπιμελείας τῆς περὶ αὐτῶν
κρούοντες αὐτάς. Εἰσέρχονται δὲ ἐπὶ τῷ ἐξομολο-
γήσασθαι ὑπὲρ ὧν ἔπραξαν, ἔξω τῶν πυλῶν τῆς
δικαιοσύνης ὄντες. Εἰσέρχεται δὲ οὐ δι' αὐτῶν,
ἀλλ' « εἰς αὐτάς, » φησὶν. Οὐδὲ γὰρ ὑπερβατέον τὰς
ἐνεργείας τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ προσδιατριπτέον αὐτάς.
— Πύλαι πάλαι ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, δι' ὧν εἰσῆς
πρὸς Θεὸν ὁ Ἰσραὴλ· πύλαι δὲ νῦν ἡ πίστις, δι' ἣς
οἰκειότερον νῦν προσαγόμεθα, μαρτυρούμενοι ὑπὸ
νόμου καὶ προφητῶν.

Στ. κα'. Ὑμνώσω τοιγαροῦν ἀνοίξαντά μοι τῆς
δικαιοσύνης τὰς πύλας, καὶ εὐχαριστῶ ὅτι εἰσηκουσάς
μου, καὶ προσεδέξω τὴν δέησιν, καὶ κερήμενος τὴν
σωτηρίαν.

Στ. κβ'. Ὁ δι' ἡμᾶς γεγωνὸς λίθος ἀποδοκιμασμέ-
νος, ἀλλ' « ἐν ἀποδοκιμασίᾳ οἱ οἰκοδομοῦντες, » μετὰ
τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν, ἐτέρας « γωνίας κεφαλὴ γέγο-
νεν. » — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀκρογωνιαῖον » αὐτὸν
ὠνόμασεν Ἡσαίας, καὶ « ἐκλεκτὸν » καὶ « ἐνεῖμον »
λίθον, διὰ τὸ συνάπτειν ὑπὸ μίαν γωνίαν δύο οἰκοδο-
μάς. Ζῶν δ' ἂν εἴη ὡς ἀληθῶς καὶ ἐκλεκτὸς λίθος ὁ
τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ὅπως ἂν τὴν κατὰ Θεὸν οἰκοδομὴν
συνδέων, καὶ τὰς δύο γωνίας τῆς τε παλαιᾶς οἰκοδο-
μῆς τῆς ἐκ περιτομῆς, καὶ τῆς νέας τῆς ἐξ ἐθνῶν,
ὑπὸ μίαν συνάπτων γωνίαν. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν λίθον
οἱ ἐκ περιτομῆς πάλαι πρότερον οἰκοδομοῦντες καὶ
νομοδιδάσκαλοι καὶ ἀρχιερεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλαν καὶ

confessionis in tabernaculis justorum, » ibi nec
luctus nec gemitus erit ultra. — Devictis inimicis,
stabilita in futurum pace, tabernaculis Dei, Eccle-
siis scilicet ejus, ubique terrarum constitutis, au-
diatur, inquit, in Ecclesiis vox eorum qui salutem
adepti exsultant.

Vers. 16. Et paulo post : Hæc enim dextera popu-
lum suum confirmavit tentationibus agitatum,
eumdemque exaltavit, humiliatis Dei inimicis. Et
præstitit ut qui prius impugnabantur jam non
incidant in mortem animæ, sed Deo vivant. — Ita
ut quisque dicat : « Omnia possum in eo qui me
confortat Christo » Fidelem exaltat et ad sublimia
extollit, ut magis ac validius dextera Dei confir-
matus, denuo dicat : « Dextera Domini fecit virtu-
tem. » — Facit virtutem dextera ejus omnibus qui
recta sentiunt et agunt ; exaltat autem eos ut
augeatur iterum in eis prior virtus, et ideo im-
mortalitatem consecuti dicent : « Non moriar, sed
vivam. »

Vers. 17. Non amplius moriar morte quæ pec-
cantes manet, sed e contra sancta vita vivam, ut
enarrem mirabilia quæ Deus pro me operatus est.

Vers. 19. Cum hic justitiæ vox occurrat, illaque
virtutes morales designet, dicendum erit hic de
ipsis virtutis portis agi, in quas ingrediemur ubi
eas nos ad bonum studiosè exercendo pulsavim-
us. Ingrediuntur autem in eas, ut ea confiteantur
quæ antea extra justitiæ portas peccaverunt. In-
gredi vero dicit non per portas, sed, « in portas. »
Non enim prætergrediendum est nobis virtutum
operationes, sed in eis commorandum. — Portæ
olim lex et prophetæ, per quos Israel ad Deum ac-
cederet ; nunc autem portæ fides, qua Deum propi-
us adimus, testimonio legis et prophetarum con-
firmati.

Vers. 21. Cantabo igitur aperientem mihi justiti-
æ portas, et gratias tibi agam exaudienti me, et
orationem meam susipienti, et salutem præ-
stanti.

Vers. 22. Lapis propter nos reprobatus, « quem
reprobaverunt ædificantes, » iisdem vicissim re-
jectis, alterius « anguli factus est caput. » — Et paulo
post : Quem lapidem vocavit Isaias ²⁷ « angularem,
electum » et « pretiosum, » quia dua ædificia uno
angulo continet. Vere autem Dei Filius lapis vivus
et electus, ut Dei ædificium una vinciens, et utrum-
que angulum veteris ædificii eorum qui ex circum-
cisione, et novi ædificii quod ex gentibus, uno
angulo resineat. Hunc igitur lapidem legis do-
ctores et principes sacerdotum ex circumcissione
olim ædificantes procul a se repulerunt et re-
probaverunt ; ipse vero factus est fundamentum

²⁶ Philipp. iv, 13. ²⁷ Isa. xxviii, 16.

et caput alterius anguli, Ecclesiæ videlicet quæ ex gentibus; nec aliud nobis majus donum Christus largitus est.

VERS. 23. Symmachus autem: « A Domino, » inquit, « factum est hoc; et illud incredibile nobis. » Vere quidem illud incredibile et omni admiratione dignum. Quis enim unquam potuisset credere Filium Dei a principibus pristini sui populi rejciendum fore, et ab hominibus apud eos ædificantibus reprobandum, ipsum autem ducem futurum et caput alienigenarum et externarum gentium, tandiu dæmoniacis erroribus deceptorum? — Et paulo post: « Et mirabilis est in oculis nostris, » nempe angulus ille. — Et paulo post: Hunc lapidem novit etiam beatus Daniel ²⁸ sine manibus abscissum, et didicit eum incommunicabilem esse Virginis filium.

VERS. 26. Hanc quoque vocem de Christo prædicari contenderunt evangelistæ. Ipse enim vere est qui cum auctoritate et in nomine Domini venit; omnes autem sancti viri et angeli qui antea venerunt, servos Dei se esse profitebantur. Profecto, « Hæc dicit Dominus, » aiebat quisque, et hisce verbis alloquuntur angeli quem accedunt: « Dominus misit me. » Ille vero: « Benedictus qui venit in nomine Domini²⁹. » — Et rursus: Recte dicitur « qui venit » et non « qui jam venit. » Semper enim venit et accedit ad hominum genus, licet hoc non carne fiat. Non movetur Dominus veniendo, nec de loco in alium transit, nam immobilis ipse et immutabilis, et cælum terramque divina sua præsentia replet; nos autem illi appropinquamus habitu atque dispositione, vel ab illo elongamur. — « De domo Domini, » de sinu Patris egreditur qui venit.

VERS. 27. Venit enim non de loco in locum transeundo, sed illucendo, cum prius non apparet: quippe qui invisibilis cum esset, invisibilis imago Dei, formam servi accepit, et Verbum caro factum est ut videretur, et ita apparens hoc conspectu nos ad gloriam ejus contemplandam perduceret, « Gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenam gratiæ et veritatis³⁰. »

VERS. 28. Glorificabo te, celebrabo te, narrando mirabilia quæ mihi fecisti; nam exaltasti me, et virtutem fecisti, ita ut non morerer, sed viverem ad annuntianda opera tua.

VERS. 29. Mire igitur cum expertum habeo quanta sit misericordia tua et quanta bonitas tua, cæteros exhortans dico: « Constatemini Domino, quia in sæculum misericordia ejus. »

PSALMUS CXVIII.

VERS. 1. Qui, extincto omni malo studio, per bona opera et rectam mentem Deo appropinquant. Recte autem beatos declarat « qui ambulant, » non vero qui ambulaverunt.

²⁸ Dan. II, 45. ²⁹ Matth. XXI, 9. ³⁰ Joan. I, 14.

(98) Legendum, ut videtur, ἀόρατος τῷ εἶναι ἐκίων Θεοῦ ἀοράτου. EDIT.

ἀποδοκίμασαν· ὁ δὲ γέγονεν ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ τῆς ἑτέρας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ γέγονε τῷ Χριστοῦ δῶρον αὐτῆ μέγιστον κεχαρισμένον.

Στ. κγ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Παρὰ Κυρίου, » ἔφη. « ἐγένετο τοῦτο, καὶ αὐτὸ παράδοξον ἡμῖν. » Παράδοξον γὰρ ἀληθῶς καὶ ἐπέκεινα παντὸς θαύματος ἦν. Οὐδεὶς μηδὲ πώποτε τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀποβλήσκειν τῶν παρ' αὐτοῖς οἰκοδόμων ἀποδοκίμασθῆναι, ἀρχηγὸν δὲ γενέσθαι καὶ κεφαλὴν τῶν ἀλλογενῶν καὶ ἀλοφύλων ἐθνῶν, τῶν πάλαι πλάνας δαιμονικαῖς αἰκιωμένων. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ αὕτη ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, » δηλαδὴ προλεχθεῖσα γωνία. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτον εἶδεν τὸν λίθον καὶ ὁ μακάριος Δανιὴλ τμηθέντα ἄνευ χειρῶν, τὸν ἀκοινώνητον τῆς Παρθένου διδασκόμενος τόκον.

Στ. κδ'. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν οἱ εὐαγγελισταὶ περὶ Χριστοῦ προφητεῖαν εἶναι ἐξελέησαν. Αὐτὸς γὰρ ἀληθῶς ἐστὶν ὁ αὐθεντικῶς καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐμοῦ καὶ ἀγγέλων ἐληλυθότων, ὡς Κυρίου δούλων. Ἀμὲλ, « Τάδε λέγει Κύριος, » ἕκαστος ἔφη· καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων φησὶν, πρὸς ὃν ἔρχεται· « Ὁ Κύριος ἀπέστειλέ με. » Ἄλλ' αὐτὸς· « Ὁ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, εὐλογημένος » ἐστὶ. — Καὶ πάλιν· Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν « ὁ ἐρχόμενος, » ἀλλ' οὐχ « ὁ ἐλθὼν. » Ἄει γὰρ ἔρχεται καὶ ἐπιθῆμει τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, εἰ καὶ μὴ διὰ σαρκός. Οὐ κινούμενος, οὐ μεταβαίνων αὐτὸς (ἀτρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος καὶ πληρῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν θεῖα παρουσία), ἡμῶν δὲ σχέσει καὶ διαθέσει ἐγγιζόμενος αὐτῷ, ἢ μακρυνόμενος αὐτοῦ. — « Ἐξ οἴκου Κυρίου, » τῶν κόλπων τῶν πατρικῶν ἐστὶν ὁ ἐρχόμενος.

Στ. κε'. Τὸ γὰρ ἐλθεῖν αὐτὸν, οὐ τόπον ἐστὶν ἀμείψαι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι, πρότερον οὐχ ὁρώμενον· ὑπάρχων γὰρ ἀόρατος πρὸ εἶναι (98), εἰκὼν Θεοῦ ἀοράτου, μορφήν δούλου λαβὼν καὶ γενόμενος Λόγος σὰρξ ὤφθη, ἐν οὕτω φανεῖς χειραγωγῆση διὰ ταύτης τῆς κατανοήσεως εἰς τὸ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καταθεάσασθαι, « Δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

Στ. κη'. Δοξολογῶν, θεολογῶν σε λέγω, ἃ εἰς ἐμὴν πεποιήκας θαυμάσια· ὕψωσας γὰρ με, καὶ πεποιήκας δύναμιν, ὡς μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζήσαντά με διηγῆσασθαι τὰ ἔργα σου.

Στ. κθ'. Πέρα (99) τοιγαροῦν μαθῶν σου τὸ πλὴν ἔλεος καὶ τὴν ἀγαθότητα, καὶ ἄλλους προτρεπόμενος λέγω, « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

Στ. α'. Πάσης σπουδῆς ἀποστάντες, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ φρονήματος ὁρθοῦ ἐγγιζόντες αὐτῷ· εὐ δὲ τὸ μακαρίζειν οὐ τοὺς πορευθέντας, ἀλλὰ « τοὺς πορευομένους. »

(99) Lege περίρ. Ib.

γ. Ἐμφαίνει τὸ μηδέποτε αὐτοὺς πεπειρά- A
 τοῦ Θεοῦ νόμου, ὡς περὶ αὐτῶν εἶναι τὸ· Ἔσοι
 ως ἡμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. Ὅσοι
 οἱ μηδέποτε θείας διδασκαλίας ἀκηκόετες.
 Ἐρ μετα τὸ ταύτης μνησθῆναι πτασάντες ἐν
 ἡμαρτηκέναι, καὶ παραβάται αὐτοῦ λέγον-

δ. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος
 ζόμενος τὰ προσεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ-
 νενόηκε τὸν προκείμενον στίχον.

ε. Οὐ γὰρ ἄλλως τὰ δικαιώματά σου φυλάξω,
 μὴ κατευθυνθείησαν ὑπὸ σοῦ αἱ ὁδοί μου. Τίνα
 τὰ δικαιώματα ταῦτα; ἢ Ἄ παραθήσεις ἐνώπιον
 υἱῶν Ἰσραὴλ; Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, ἐξ ἑτη-
 εὔσει σοι, τῷ δὲ ἐβδόμῳ ἐξαποστειλεις αὐτὸν
 ἴθρον, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ὀλίγα· B
 εἰλον οὖν, φησὶν, κατευθυνθείησαν αἱ ὁδοί μου,
 ὅσα ἐδικαίωσας, ταῦτα ἐκάστῳ κατὰ τὸ πρέπον
 δῶ.

στ. ια'. Ὁ μὴ ἐξ ἐπιπολῆς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ δε-
 μενος, κρύπτει αὐτὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἵνα τὴν
 ὕμνην καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ κατὰ ταῦτα ποιω-
 ῖς, ἀναμάρτητος εἴη Θεῷ τῷ τὸ κρυπτόν ὀρώντι·
 ἰμόνον μὴ μοιχεύων, ἀλλὰ μηδὲ αἰσχροὺς ὄρεξιν
 ὄντων. — Ὁ αἰσθόμενος τῆς αὐτοῦ προκοπῆς ἀπὸ
 ὕ ἐν ὄλῃ καρδίᾳ ἐκζητῆσαι τὸν Θεόν, » εὐλογεῖ
 τὸν εὐχαριστῶν ἤδη, ἐφ' οἷς ἡξιώθη· ἔχων γὰρ
 γὰ ἀπόβρῆτα καὶ κρύψεως ἀξια, εὐλογεῖ ἐπὶ τού-
 νης τὸν Κύριον.

στ. ιγ'. Ὅσα γὰρ ἐμελλε ποιεῖν τοὺς ἀκρατάς
 ἀνθάνοντας περὶ τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ, τούτοις
 εἰς φανερόν ἔφερον.

στ. ιδ'. Ὡς γὰρ τὸν αἰσθητὸν ἀποδεχόμενος πλοῦ-
 ὄν, τέρπεται ἐπ' αὐτῷ, οὐχ ὅτι ἂν μερικὸν ἀλλ' ὅτι
 ἐν πάντα αὐτὸν ἔχει συμπληρούμενον, ἐξ ἀκινήτων
 καὶ κινήτων ὑπαρχόντων· οὕτω καὶ ὁ τὸν πνευματι-
 ὄν πόθον πλουτῶν ἀπαρτιζόμενον, χαίρει ἐπ' αὐτῷ
 κτησάμενος αὐτὸν ἐν τῷ προκόπτειν ἐν τοῖς τοῦ
 Θεοῦ μαρτυρίοις, καὶ ἐνεργεῖν τὰς ἀρετάς, λέγων·
 Ἐντὶ πάντων ἐμοὶ τὰ μαρτύριά σου, εὐφροσύνη καὶ
 πλοῦτος εἴη.

στ. ιε'. Ὅπως μὴ ἀμισθῇ δόξω πεπραχέναι τὰ
 δικαιώματά σου, ἀνταπόδος μοι τὴν θείαν καὶ μα-
 καρίαν ζωὴν, ἵνα ζώσας κατ' αὐτὴν ἐφυλάξω τοὺς λό-
 γους σου· » μετὰ γὰρ τὸ μνημονεῦσαι αὐτῶν, ἀκόλου-
 θον φυλάξαι.

στ. ιη'. Ἐρχεται ὁ Λόγος καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς
 ὀφθαλμοὺς, περιαιρών τὸ κάλυμμα· ἦνίκα γὰρ ἐπι-
 στρέψῃ τις πρὸς Κύριον, περιαιρεται τὸ κάλυμμα.
 Ἦδει ὁ προφήτης ὅτι σκιάν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελ-
 λόντων ἀγαθῶν· ἐζητεῖ νοῆσαι τὰ ἀγαθὰ, ὧν περι-
 εῖχε σκιάν ὁ νόμος· καὶ μὴ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ μεγα-
 λοφρόνως καὶ προφητικῶς εὐγόμενος, παρεκάλει λέ-
 γων· Ἐποκαλύψον τοὺς ὀφθαλμοὺς μου, καὶ κατα-
 νοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου, » ἵνα ἀνακε-
 καλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζη-
 ται, τὴν εἰκόνα μεταμορφούμενος, καὶ θεωρῶν τὰ
 θαυμάσια τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ νόμου αὐτοῦ.

¹¹ Rom. 11, 12. ¹² Jac. 11, 11. ¹³ Exod. xxi, 1, 2.

VERS. 3. Indicat eos nunquam divinæ legis præ-
 cepta cognovisse, quasi de illis haberetur illud :
 « Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege per-
 ibunt ¹¹. » Hi autem sunt qui divinas disciplinas
 nunquam audivere. Illi autem qui ea instructi la-
 buntur, in lege peccant, et legis transgressores
 vocantur ¹².

VERS. 4. Qui mandata Domini studio et diligenter
 perficit, poterit hunc versum usurpare.

VERS. 5. Non enim aliter custodivissem justifica-
 tiones tuas, nisi viæ meæ a te fuissent directæ.
 Quæ autem justificationes illæ? « Eædem quas ap-
 pones coram filiis Israel? Si acquisieris servum
 Hebræum, sex annos serviet tibi : septimo autem
 anno dimittes eum liberum ¹³, » et cætera.—Et paulo
 post : Dirigendæ erant, inquit, viæ meæ, ut quæ-
 cunque mandasti convenienter perficerem.

VERS. 11. Qui non leviter eloquia Dei suscipit,
 abscondit ea in corde suo, ut mente et affectibus ad
 ea informatis, irreprehensibilis videatur Deo vel
 abscondita cordis perscrutanti; ideoque non solum
 non mœchetur, sed nec sensu quidem turpi moveat-
 ur. — Sentiens se profecisse, ex quo dixerat « in
 toto corde exquirere Deum, » benedicit ei jam
 gratias agens de bonis quæ consecutus est : eloquia
 enim adeptus ineffabilia et digna quæ absconde-
 rentur, benedicit propterea Domino.

VERS. 13. Labiis enim prædicavi quid Deus cum
 auditoribus, judicia ejus inquiringibus, acturus
 esset.

VERS. 14. Quemadmodum qui divitias contigerit,
 non modicas quidem, sed innumeras, ex immobili-
 bus et mobilibus constantes, delectatur in eis, ita
 qui spiritualia desideria perficit, lætatur in eis; et
 proficiendo in testimoniis Dei virtutesque operando
 bona quæque consequitur, dicens : Pro multis mihi
 testimonia tua, lætitia et divitiæ sunt,

VERS. 17. Ne videar justificationes tuas gratis
 profecisse, retribue mihi divinam et beatam vitam,
 ut ea vivens « custodiam sermones tuos; » nam
 cum sermones tuos non obliviscar, eos quoque
 perficiam oportet.

VERS. 18. Venit Verbum et aperit oculos, vela-
 men tollendo : quando enim ad Dominum te con-
 vertis, aufertur velamen. Non ignorabat propheta
 legi umbram inesse futurorum bonorum; optabat
 igitur bona considerare, quorum umbram lex præ-
 bebatur; et animo minime Judaico, sed generoso et
 prophetico precatus, clamat ad Dominum : « Ape-
 ri oculos meos, et considerabo mirabilia de lege
 tua, » ut revelata facie gloriam Domini intueatur,
 imaginem transformans, et contemplans mirabilia
 Dei de lege ejus.

VERS. 20. Non de judiciis, sed de justificationibus cogitans, existimabat judicia Domini commodum, quasi omnino bona essent. Desiderium igitur eorum habens in omni tempore concupivit, nolens ea ex dolore et ex necessitate facere, eorum instar qui illa poenarum metu operantur, sed cum studio et cum desiderio. Unde fiet ut prudenter et generose omnia sufferat, non grata tantum, sed et laboriosa et ingrata, et opus quodvis bonum ardenti animo perficiat. — Quare autem non dixit: Concupivit anima mea judicia tua, sed « Concupivit desiderare judicia Dei? » Uti de illo, « Retribue servo tuo, » existimavimus, non omnium esse orare, « Retribue servo tuo, » sed eorum modo qui pura conscientia Deo inserviunt: ita non omnium est « desiderare judicia in omni tempore, » sed eorum modo qui non peccant. Tempore enim quo peccavi, si judicia desideravero, ut poenis affligar desiderabo. Cum igitur non nisi perfecti sit desiderare judicia Dei in omni tempore, ea de causa hoc locutus est Propheta.

VERS. 21. Non cessat nos lacescere infesta (diboli) potestas. Nunc enim palam nos aggreditur, nunc autem vel virtute et meritis nos præstantes appetit, ut superbos et tumidos efficiat. At « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam²⁴. » Quanto igitur major eris, tanto humilior esto, et coram Domino invenies gratiam. Diximus jam nos declinare non solum a via recta, sed etiam a mandatis. Ubi enim mandatum, ibi et inclinatio fieri potest: nam mandatum Dei rectitudo est.

VERS. 22. Delapsus est ergo a mandato non execrabilis tantum, sed et qui vel paulisper a mandato Dei declinavit. — Cum quidam me contumeliis et contemptu insequuntur, « quia mandata tua exquisivi, opprobrium et contemptum aufer a me. » Hæc autem forte auferentur, si ad agnitionem veritatis perveniant, qui prius me opprobriis et contemptu lacescebant. Quo facto mecum exquirent ipsi mandata tua.

VERS. 25. Habet hæc sanctus nomine peccatoris poenitentiam agentis.

VERS. 26. Alia Scriptura: « Vias meas, » inquit, D « enuntiavi, » vias scilicet quæ ducunt ad te, quæ non aliæ a virtutis viis, Domine, vita mea, bona scilicet mente et bonis operibus, enuntiavi et exaudisti me. Quamobrem exaudienti Deo dicit: « Doce me justificationes tuas. »

VERS. 27. Quod si viam mysteriorum quæ in justificationibus tuis sunt, te docente, intelligam, considerabo eam, ita ut eam perficere possim, et mirabilia intelligens quæ in justificationibus tuis,

²⁴ I Petr. v, 5.

(1) Particulam negativam ut expungas postulat sensus. Edit.

Στ. κ'. Οὐ τὰ κρίματα, ἀλλὰ τὰ δικαιώματα ἐπιθυμῶν, οὕτως ἐξηγήσατο τὰ Θεοῦ κρίματα εἶναι, καὶ ὠφέλιμα, ἀγαθὰ κυρίως ὄντα. Ἐπιθυμίαν ἀνθρώπων ἔχων ἐν παντὶ καιρῷ ἐπεπόθησεν, οὐ θέλων αὐτὰ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν, ὡς ποιεῖτε ἐνεργούντες αὐτὰ φόβῳ τοῦ περιπεσεῖν κολάσει, ὡς σὺν ὁρέξει καὶ ἐπιθυμίᾳ. Συμβήσεται γὰρ ἐκ τῶν σωφρόνων καὶ γενναίως πάντα φέρεσθαι οὐ μόνον τὴν ἡδέα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπονα καὶ ἀηδῆ, καὶ πρὸς τὴν πρᾶξιν σπουδαίαν σὺν πόθῳ εἶναι. — Τί δὲ ποιεῖτε εἶπεν, Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχὴ μου τὰ κρίματά σου, ἀλλ', Ἐπεπόθησεν τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα Θεοῦ; » Ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου διηγησάμεθα, ὅτι οὐ πάντων ἐστὶν εὐξασθαι ἐπὶ « Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου, » ἀλλὰ τῶν καθαρῶν ἢ συνειδήσει λατρουμένων τῷ Θεῷ. οὕτως οὐ πάντων ἐστὶ τὸ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα ἐν παντὶ καιρῷ, ἀλλὰ μόνων τῶν μὴ ἁμαρτανόντων. Ἐν ἐκείνῳ γὰρ τῷ καιρῷ ἐν ᾧ ἁμαρτάνω, ἐὰν ἐπιθυμῶμαι κρίματα, ἵνα κολασθῶ ἐπιθυμῶ. Ἐπεὶ τοίνυν τελείου ἐστὶ τὸ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, διὰ τοῦτο ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης.

Στ. κα'. Πότε γὰρ ἡμῖν ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια τοῦ (1) παλαίαι; οὐ μόνον ὅτ' ἀν' ὁμολογουμένως ἀνταγωνίζηται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἡ γενώμεθα ἐν τοῖς κακίαις καὶ διαφέρουσιν, ἀγωνίζεται πῶς ἡμᾶς φυσίωσι καὶ ὀφηλόφρονος ποιήσει. « Ὁ Θεός » δὲ « ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοὺς δὲ εὐδοξίαν χάριν. » Διὰ τῶν ὅσων μέγας εἶ, ταπεινὸν σεαυτὸν, καὶ ἔναντι Κυρίου εὐφρόσιν χάριν. Εἰρήκαμεν δὲ ἤδη ὡς δυνατόν ἐπιχειροῦμεν, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐνικῶς λεγομένης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐντολῶν. Ὅπου γὰρ ἐντολὴ, δύναται ἐπιτελεῖσθαι γενέσθαι ἡ ἐντολὴ Θεοῦ εὐδοξία ἐστίν.

Στ. κβ'. Ὅσπερ οὖν ἀποπέπτωκε μόνον τῆς ἐντολῆς ὀπισκατάρατος, ἀλλὰ καὶ ὅς κἀν βραχὺ ἐξέβλεπεν ἐπὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. — Ἐπεὶ ὀνειδίζουσιν καὶ ἐξουθενώσουσι (2) μὲ τινες ἐπὶ τῷ ἀσχῆταιν τὰ μαρτυρία σου, « περιελε τὸ θνητὸν καὶ τὴν ἐξουθενώσιν μου. » Πῶς δ' ἀν' ἀπειρηθεῖ ταῦτα; εἰς ἐπίγνωσιν ἐρχομένων ἀληθείας τῶν τέως ὀνειδίζόντων καὶ ἐπιτελιζόντων με. Ὑπάρξαντος δὲ τούτου, ἅμα ἐπιζητήσουσι καὶ αὐτοὶ τὰ μαρτυρία σου.

Στ. κγ'. Ἀέγει ταῦτα ὁ ἅγιος προσωποποιῶν τὴν μετανοοῦντα.

Στ. κδ'. Ἐτέρα Γραφή, « Τὰς ὁδοὺς μου, » φησὶν, « ἐξήγγειλα, » ἵνα εἴπῃ. Τὰς φερούσας περὶ ἀσπίδος οὐχ ἑτέρας οὐσας τῶν ἀρετῶν ὁδοὺς, ὡς λέγουσι. πραγματικῶς ἐξήγγειλα σπουδαία προθέσει, καὶ καταλλήλως αὐτῇ ἔργῳ, καὶ ἐπήκουσάς μου. ὡς πρὸς ὁπακούσαντά φησιν. « Δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. »

Στ. κε'. Ἐάν γὰρ τὴν ὁδὸν τῶν ἐν τοῖς δικαιώματι μυστηρίων ὑπὸ σοῦ σύνεσιν λαθὼν νοήσω, ὡς καὶ ὀδεῦσαι αὐτὴν, δυναθῆμαι, τὰ θελούμενα ἐν ταῖς ἁκατωμάσι σου θαυμάσια συνίεις, ἀδολοχεῖν ἐν τῷ

(2) Legendum videtur ἐξουθενώσιν. lb.
(3) Legendum ἐπὶ σέ. lb.

καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐν τῷ περὶ τούτου ποιῆσθαι A exerceri in eis, et in eis narrandis conversari liceat.

κθ'. Ὁ προαιρέσει ἀποστὰς τῆς ὁδοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ προσελθεῖν, τελειωθῆναι ταῦτα βούλεται πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὰ τέλη τῶν ἠγαθῶν ἐπιφέροντος. Ὡς γὰρ μισήσας ἦν εἶχεν ἡσυχίαν, τῷ πόθῳ ἐσχηκέναι τῆς ἀντικειμένης ἐπιθυμίας, οὐχ οἶός τε ὦν τῆς ἀγνοίας ἀποστῆσαι, καὶ πέσει πρὸς αἰρήσαι (4), τὸν διδάσκαλον παρακαλεῖ - Τὴν ἀγωνίαν ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῆς ἠσυχίας σου ἐλέησόν με.

λθ'. Ὁδὸς μὲν στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀποστομὴ εἰς τὴν ζωὴν, καρδία δὲ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὑπὸ τοῦ Λόγου εὐρυνόμενη, ἡ ἀγία καὶ Θεὸν ἐκταμένη, καὶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα τῆς ὁδοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτω μὲν καὶ ἡ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν· ἡ δὲ στενὴ καρδία καὶ μὴ χωροῦσα ἐν ἑαυτῇ μονὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, χωρίζεται ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν στενοχωρίαν τὸν τοιαύτην τῇ ἑαυτοῦ κακίᾳ περιπεποιηκότα.

στ. μ'. « Ἐπεὶ ἐπεθύμησα, » φησὶν, « τὰς ἐντολάς σου, διὲ τούτο ζωοποίησόν με, κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην, » καὶ ἀμειψαί με μὴ μόνον ποιήσαντά σου τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ αἰρετικῶς πρὸς αὐτάς διατετατα. Διὲ οὐκ ἕλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα ἐπιπέσω αὐτός φημι, « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζῆσόν με, » ὅπερ ἐστὶ ζῆσαι κατὰ ἀρετήν. Καὶ ἐπεὶ δικαιοσύνη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὁ ἐν Υἱῷ ζῆσαι βουλημένος τοῦτό φησιν.

στ. μγ'. Εἰ καὶ ποτὲ πρὸς ἐμπιπτούσας ἀπορίας ἐπιπρονοίας, ὁμοιοτρόπων ζητημάτων μὴ ἔχοιμι ἄποδόναι, λύοντα τὰς ἀντιβῆσεις τῶν ἐπιπορούντων, ἀλλὰ σὺ τῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι, ἀνοίξαντί μου τὸ στόμα, τῷ σὺ λόγῳ δὲς ἔρμηνευτικὸν τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ παντελῶς περιαιρέσεις τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ στόματός μου γένηται, ἀλλὰ δυναθῶ ἐπεὶ τῶν δυσασποδῶτων ἀμωσγέπως λέγειν, ὅτι ἠλάττωσα ἐπὶ τὰ κρίματά σου (5), τοῖς κεκριμένοις καὶ ἔξετασμένοις λόγοις καὶ τοῖς κρίμασι καθ' ἃ διοικεῖς καὶ προνοεῖς τῶν ἀνθρώπων.

στ. να'. Τῶν ἑτεροδόξων ἀλαζονευομένων κατὰ τὸν νόμον τῷ διαβάλλειν αὐτὸν, ἐγὼ σφόδρα τῆς φυλακῆς αὐτοῦ περιειχόμενος· καὶ κατὰ ποσὸν κλονῆσαι τὴν πρὸς αὐτὸν συγκατάθεσιν μὴ ἀνεχόμενος.

στ. νβ'. Ἔτι τὴν διάθεσιν κατανοήσομεν τοῦ δικαίου. Μιμησάμενος, φησὶ, τῶν κρίματων τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος ἀποθησομένων (6) ἐκάστω, παρακαλεῖται καὶ ἄλυτος μένει καὶ ἀτάραχος. Καὶ λέγει οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

στ. ζγ'. Μέτοχον νοήσομεν τὸν φίλον καὶ κοινωνὸν, ὁ φησὶν Ὁ Ἐκκλησιαστής, « Ἐὰν πέσῃ (7) ὁ εἰς ἐγερθεῖ τὸν μέτοχον αὐτοῦ. » Μή ποτ' οὖν τοῦτο βούλεται λέγειν, ὅτι φίλος καὶ κοινωνός, εἰ μὴ πάντων τῶν φο-

⁴ Eccle. iv, 10.

(4) An τῇ πίστει προσερείσαι? Ex duobus enim vocabulis πρὸς αἰρήσαι nullum sensum elicere possit. Edit.

VERS. 29. Qui ab iniquitatis via recedere, et Dei legem accedere decrevit, optat hæc a Deo perfici, perfectionem omnium bonorum præstante. Ita qui pristinam suam ignorantiam odio habet, et divina scientia illuminari cupit, cum ipse sua virtute ignorantiam depellere nequit, et in sanctis doctrinis erudiri, clamat ad magistrum: Ignorantiam amove a me, et scientia tua miserere mei.

VERS. 32. Via quidem quæ ducit ad vitam arcta et tribulationibus referta; cor autem latum et amplum a verbo dilatatum, sancta quæque et Deum contemplatura, et nobilem cursum viæ mandatorum Dei currens. Pariter lata et spatiosa via quæ ducit ad perditionem, cor vero angustum et non capiens in se mansionem Patris et Filii, avertit a Deo per angustiam suam eos qui malitia sua tale cor adepti sunt.

VERS. 40. « Quia mandata tua, » inquit, « concupivi, vivifica me secundum justitiam tuam, » et retribue mihi non solum mandata tua perficienti, sed studio etiam ea prosequenti. Ideo cum non alia de causa, sed ipsorum gratia ea observem, oro, « In justitia tua vivifica me, » hoc est ut secundum virtutem vivam. Præterea quando Filius est justitia Patris, qui in Filio vivere voluerit, eadem profitebitur.

VERS. 43. Licet nonnunquam multa providentia tua fiant, multæque quæstiones occurrant, quas probare, aut de quibus dubitantium difficultates solvere non valeam, tu tamen bonitate tua, aperiienti os sermonem tuum ad explicandam veritatem ne deneges; præsta ne omnino auferatur verbum veritatis de ore meo, sed vel in calamitatibus profiteri possim, quia Speravi in judicia tua, in sermonibus justis et probatis, et in judiciis quibus homines dirigit et gubernas.

VERS. 51. Heterodoxi gloriati sunt adversus legem, eam impugnando; ego vero usque in custodienda ea versatus sum; nec deflexit ab ea vel minime mens mea.

VERS. 52. Rursus justus affectus meditabimur. Memor, inquit, judiciorum Dei, a sæculo usque in sæculum cuique definitorum, consolatur, et dolorum expers imperturbatusque remanet. Dicit non conferendas esse passiones fluxæ hujus vitæ cum gloria in futura vita nobis revelanda.

VERS. 63. Idem sonat particeps ac socius et amicus, uti indicat Ecclesiastes: « Si ceciderit unus alter eriget participem ». Hoc igitur declarat se nunquam amicum sociumve futurum, nisi eorum

(5) Lege ἐπὶ τοῖς κρίμασι σου. Id.

(6) Forsitan corrigendum ἀποδοθησομένων. Id.

(7) LXX πέσσει. Id.

qui timent Dominum, et mandata ejus custodiunt. Α δουμένων τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐπιταγὰς αὐτοῦ;

VERS. 65. Cum apud Deum bonitas et severitas simul sint, testante Apostolo ²⁶, bonitate in fide permanentes fovet, et severitate ab ea deflectentes insequitur. Sanctus igitur, utpote in fide confirmatus: « Bonitatem, » inquit, « fecisti cum servo tuo. » Tuo dicit, declarans non sortitione quadam bonitatem Dei cum hoc vel illo fore, sed cum servo suo, quisquis ille sit. Illud autem, « secundum verbum tuum, » indicat bonitatem Dei cum nemine futuram sine ratione et causa rationali.

VERS. 66. Disciplinam quidem vocat moralem virtutem, scientiam intellectualem. — Quia recte et prudenter mandatis tuis credidi, ita ut ea perficerem, da mihi sapientiam, docens me bonitatem et disciplinam et scientiam. Cum his consentit illud: « Desideravi sapientiam, custodi mandata, et Dominus tibi largietur eam. »

VERS. 72. Duplex quidem lex, alia ad spiritum et ad sensum, alia ad litteram et ad umbram per angelos in manu Mediatoris descripta ²⁷. Propheta igitur bonam ait esse sibi legem divini oris super omnia mundi bona, quod per « millia auri et argenti » designat. Rem consideranti argentum pro sermone, aurum pro mente haberi videbitur.

VERS. 74. Timentes Deum cum nulla re carent, perfecti sunt; itidem et boni quia recte timent. Ideo etiam lætantur de iis qui Deo placent.

VERS. 75. Perficiuntur omnia judicia Dei. Justitiam esse judicia Dei credit fidelis, non cognovisset autem nisi suscepisset verbum scientiæ. Infidelis autem ne credit quidem, sed Providentiam incusat. De his igitur judiciis alii credunt, alii vero non credunt; melior autem qui non tantum credit sed etiam cognoscit quæ justitia Dei in istis. Scientiam hanc de illis intelligit propheta quæ hominibus eveniunt. — Et paulo post: Sæpius notavi illud, « humiliasti me, » ubique, præsertim vero in Psalmis, idem sonare ac « tentationibus circumdedisti me. » Nisi enim multis calamitatibus exerceretur et contra spem a Deo adjuvaretur, non liceret homini in virtute confirmari.

VERS. 76. Propheta, velut generosus athleta, et ferendis tentationibus assuetus, orat non ut a tribulantibus eum liberetur, sed ut tribulationum tempore confortanti verbo consoletur, ideoque animo tranquillo et læto quidquid acciderit sustinere valeat. In hoc enim, inquit, miserere mei, ut contingam exhortationes et consolationes.

²⁶ Rom. xi, 22. ²⁷ Gal. iii, 19.

(8) Rursus animadvertamus Didymi sententiam circa divinam gratiam, veluti etiam in subsequente

δουμένων τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐπιταγὰς αὐτοῦ;

Στ. ζε'. Οὐσης περὶ τὸν Θεὸν χρηστότητος καὶ ἀποτομίας κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἡ μὲν χρηστότης γίνεται ἐπὶ τοὺς ἐσθιχότας τῇ πίστει, ἡ δὲ ἀποτομία ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀρεσθηκότας αὐτῆς. Ἐπιταγὰς ἅγιος ἐβεβαίωτο ἐν τῇ πίστει, « Χρηστότητα » εἶπε « ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου. » Σοῦ δὲ, ἔφη, παρστήσαι βουλόμενος μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν γινώσκω μετὰ τίνος τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ δουλεύοντος αὐτῷ, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ οὗτος. Τὸ « κατὰ τὸ λόγιόν σου » προσκείμενον, δηλαδὲ συνίστηται καὶ αἰτίᾳ λογικῇ γίνεσθαι μετὰ τίνος τὴν τοῦ Κυρίου χρηστότητα (8).

Στ. ζς'. Παιδεῖαν μὲν τὴν ἠθικὴν· γινώσκω δὲ τὴν διανοητικὴν ἀρετὴν καλῶν. — Ἐπεὶ ὀρθῶς καὶ φρονίμως ταῖς παρὰ σοῦ ἐντολαῖς προσελθὼν ἐπίστανται αὐταῖς ὡς τηρῆσαι αὐτάς, δρεξόν μοι σοφίαν, ὡς ἔξας με χρηστότητα καὶ παιδεῖαν καὶ γινώσκω. Ἐπιταγὰς τοῦτοις τὸ, « Ἐπεθύμησα σοφίαν, διατήρησον ἐπιταγὰς, καὶ Κύριος χρηρήσει σοι αὐτήν. »

Στ. οβ'. Διττοῦ ὄντος τοῦ νόμου, τοῦ μὲν πνευματικοῦ καὶ πρὸς διάνοιαν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν σκιάν διαταγέντος δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ Μωσίου, ὁ Προφήτης ἀγαθὸν αὐτῷ λέγει τὸν νόμον τοῦ θεικοῦ στόματος ὑπὲρ πάντα τοῦ κόσμου ἔξει· ἃ δὲ « χιλιᾶδων χρυσίου καὶ ἀργυρίου » ἐδήλωσε. Πρὸς θεωρίαν δὲ λεκτέον τὸ ἀργύριον ἀντὶ λόγου, τὸ δὲ χρυσὸν ἀντὶ νοῦ.

Στ. οδ'. Οἱ Θεὸν φοβούμενοι τῷ μὲν αὐτῷ ὑστερεῖν, τέλειοι εἰσιν· ὄντες δὲ τοιοῦτοι ἀγαθὰ τυγχάνουσιν, κατὰ τὸν οὐ ἔχουσι φόβον· διὸ καὶ εὐφραίνονται ἐπὶ τοῖς εὐαρεστοῦσι Θεῷ.

Στ. οε'. Πάντα κρίματα τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ ἐν δικαιοσύνῃ ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστὸς καταστεύει, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔγνωε μὴ λάθοι λόγον γὰρ ἔσται. Ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ πεπίστευκεν, ἀλλ' ἐγκατεῖ τῇ Προνοίᾳ. Περὶ τούτων οὖν τῶν κρίματων, ὁ μὲν καταπεπίστευκεν, ὁ δὲ ἄπιστεῖ· ὁ δὲ βελτίων οὐ πεπίστευκε μόνον, ἀλλὰ καὶ (9) τίς ἦν τοῦτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὰ συμβαίνοντα ἀνθρώποις ταῦτα τὴν γινώσκω ἀνείληφεν ὁ προφήτης. — Καὶ μετ' αὐτῶν Πολλάκις δὲ ἐτήρησά ὅτι τὸ « ἐταπεινώσας με » ἐργάζεται πολλαχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς. Ἐπιταγὰς τοῦ « πειρασμοῖς περιεβαλές με. » Χωρὶς γὰρ τούτου ἐν πολλοῖς ὀδυνηροῖς γυμνασίας καὶ τῆς παρ' ἑαυτῷ γινόμενης Θεοῦ βοηθείας, οὐκ ἐστὶ βεβαίως ἐμπειρομένη ἐν ἀρετῇ παγῆναι.

Στ. ος'. Ὁ προφήτης ὡς γενναῖος ἀθλητὴς ἐμεμαθηκῶς φέρειν τὰ συμβαίνοντα, εὐχεταὶ οὐκ ἀποστήναι τὰ λυπούντα αὐτόν, ἀλλὰ δοθῆναι αὐτῷ ἐν τῷ καιρῷ τῶν λυπηρῶν λόγων ἰσχυρὴν παρακλήσιν, τὸν δυνάμενον αὐτῷ χαρίσασθαι μετὰ πίστεως εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας φέρειν τὸ συμπεριεχόμενον ἐν τούτῳ γὰρ με, φησὶν, ἐλέησον, ἵνα γένηται μετὰ ῥάκλησις καὶ παραμυθία.

pagina.

(9) Supple ἔγνω. Edit.

Στ. οθ'. Βούλεται ὡς προφήτης τοὺς φοβουμένους ἅνθρωπον θεὸν ἐπιστρέψαι πρὸς αὐτὸν καὶ οἰκεῖν, ἵν' αὐτοῖς μεταδῶ τοῦ χαρίσματος τοῦ ἐν αὐτῷ.

Στ. πγ'. Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πνευματικὴ ὡν πάντη, ἐπέει καὶ ὄρεος καὶ ὑετὸς πολλαχοῦ λέγεται, ἀταψύχει μου τὸν ἀπὸ παθῶν ἀκόλαστον φλεγμὸν, καὶ ἀσθενῆ μου τὴν σάρκα ποιεῖ, ὡς τὴν νέκρωσιν Ἰησοῦ φέρειν ἐν αὐτῇ.

Στ. πεδ'. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπινοι ἡμέραι ὀλίγαι εἰσίν. Ἐπεὶ οὖν ὀλίγον χρόνον ζῶ ἐπὶ γῆς, βούλομαι δὲ δεῖν τοὺς καταδιώκοντάς με κρινόμενος, παρακαλῶ σε μὴ ὑπερθέσθαι. Τίνες δὲ εἰσιν οἱ περὶ ὧν εὐχεται ἵνα γένηται ἐπ' αὐτοὺς κρίσις; Οἱ καταδιώκοντες ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς ἐστὶ καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Ὅταν δὲ ἡμᾶς καὶ ἄνθρωπος δοκῆ καταδιώκειν, τῷ πρώτῳ καταδιώκων, οὐκ ἄνθρωπός ἐστιν, ἀλλ' ἐν τῷ παρέχειν ἐαυτὸν τόπον ἐκείνος ἄνθρωπος. — Ποιήσεις δὲ τοῦτο, συντριβὼν τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας· μου ἐν τάχει, καὶ τὰς ἀντικειμένας σοι δυνάμεις ὑποτάσων τῇ ψυχῇ μου, καὶ ποιῶν αὐτάς καταπατεῖσθαι ὑπὸ τοῦ σου λόγου γινομένου ἐν τῇ προαιρέσει μου.

Στ. πες'. Πολλοὶ γὰρ ἐρμηνεύειν ἐπιχειροῦσι τὰς θείας Γραφάς, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἔξω ταύτης αἰρετικῶν τε καὶ Ἰουδαίων ἢ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' οὐ πάντες λέγουσι καλῶς. Σπάνιος γὰρ ὁ ἔχων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο χάριν, πολλῶν ἀδολογητῶν καὶ φλυαρίων· οὐ γὰρ δύναται λόγος εὐτονος καὶ ἐρῶμένου καὶ σωτήριος εἶναι ἐν ψυχῇ τοῦ παρανόμου (10).

Στ. πες'. Οὐ τύπος οὐδὲ σύμβολον αἱ ἐντολαὶ σου· « Ἀδίκως καταδιωχθῆναι με, βοηθήσόν μου. » Ἔστι δικαίως καταδιωχθῆναι, καὶ ἀδίκως. Δικαίως καταδιώκεται ὁ παρανόμως βιώσας· ἀδίκως δὲ ὁ δίκαιος, ὁ φιλαλήθης, ἐχθρὸς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τὴν ἀλήθειαν. — Οἱ καταδιώκοντές με προσπεπολεμηκασιν, ἕως τε (11) μικροῦ δεῖν συντετελεχέναι με αὐτοῦς, μικροῦ δεῖν ἐκ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐτελεύτησα· συντετέλεσταί μου ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἐπιχειμένου μοι τοῦ δειλοῦ, καὶ ἄμως οὐκ ἐξέστην σου τῶν ἐντολῶν, οὐκ ἐξεκάκησα, οὐκ παράνομόν τι ἐποίησα, ἀλλ' ἐπιέμενον τῇ ἀγάπῃ τῶν ἐντολῶν σου. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Συντελεσθῆναι δὲ ἐστὶν ἐν τῇ γῆ οὐ τὸ κοινῶς τεθνάναι, ἀλλὰ τὸ εἰς τὴν ὕλικὴν ἔξιν, ἢ ἐκάλυψε γῆν, ὡς εἰς τέλος ἐλθεῖν ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὴν πωθῆναι. — Τὸ κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ ζῆν, τὸ σὺν εὐσεβείᾳ ζῆν ἐστὶν, οὐκ ἀπλῶς τὴν αἰσθητὴν ταύτην ζωὴν. Τούτου γὰρ τυχὼν ἐν εὐζωίᾳ ἐστὶ, ὃς ἐφύλασεν τὰ μαρτύρια τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντα καὶ ἀποδειχθέντα ὑπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ, οὗ εἶπεν αὐτοῦ στόματος (12) εἶναι.

Στ. πη'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὗτος νενόηκε τὸν προειρημένον στίχον.

Στ. ια'. Ὡς τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς περικυκλεῖν

(10) Notabile Didymi dictum de heterodoxis sacræ Scripturæ interpretibus. Consonat fere S. Athanasius in fragmentis.

(11) Ὡστε vel ἕως τοῦ? Edit.

Vers. 79. Optat, uti prophetam decet, timentes Deum ad se converti et secum conversari, ut eis gratiam largiatur qua ipse repletus est.

Vers. 83. Dei verbum spiritualis pruina; quando etiam ros et pluvia ubique dicitur, refrigerat ardentem cupiditatem mearum flammam, et carnem meam debilitat ut mortificationem Jesu in ipsa feram.

Vers. 84. Omnes humanæ vitæ dies pauci. Cum igitur paulisper in terris vivam, et eos iudicio afflictos videre velim qui me persequuntur, oro te ne tardes. Qui autem sunt illi quos judicandos existimat? Qui nos persequuntur, Satanas et spiritualia nequitiae. Nam quando homo nos persequi videtur, non homo est qui nos primarie persequitur, sed illis tantum persequendi occasionem præbet. — Hoc autem iudicium facies, quam citissime Satanam sub pedibus meis conculcans, et subjiciens animæ meæ potestates tibi infensas, et tradens eas a verbo tuo proterendas, quod mente suscipiam.

Vers. 85. Multi quidem divinas Scripturas interpretari non dubitant, et Ecclesiæ libros necnon externa hæreticorum, Judæorumque et Samaritanorum scripta; sed non omnes illud egregie præstant. Pauci enim sunt quibus Deus ad hoc gratiam impertitur; multis autem confabulationes et nugæ. Non est enim quod sermo rectus et firmus et salutaris in animo iniqui reperiat.

Vers. 86. Non figuræ aut symbola mandata tua: « Injuste persecuti sunt me, adjuva me. » Nunc enim juste persequuntur, nunc injuste. Juste persequuntur eum qui iniquam vitam agit; injuste autem pium virum, veritatis amatorem, qui veritatis causa hominibus odio factus est. — Qui persequerentur me ita me lacessiverunt, ut parum abfuerit quin consummarer ab eis: prope persecutionibus eorum interii; consummatum est tempus vitæ meæ instante diabolo; attamen a mandatis tuis non defeci, malo me non dedi, iniqua non egi, sed amore tui permansi in mandatis tuis. — Et paulo post: Consummari in terram non est communi morte perire, sed ad humilia delabi, quæ terram vocat, quasi ad finem, ut in iis deinceps vivatur. — Secundum eloquia Dei vivere, non est carnali hac vita vivere, sed piis moribus vivere. Quam vitam adeptus beatitudine fruatur qui testimonia oris Dei custodivit, a Verbo Dei prolata et prædicata, quod os ejus dicit esse.

Vers. 88. Versus hic illi usurpandus qui præcepta Domini accuratius et diligentius perficit.

Vers. 91. Statis et æqualibus temporibus com-

(12) Nota duplicem genitivum attractioni, ut aiunt grammatici, tribuendum: οὗ... στόματος pro ὧν... στόμα. Idem.

pletur annuus orbis, nec deficit dies, nec unquam variatur constans dierum nunc longiorum nunc contractiorum series.

Vers. 98. Inimici nostri invisibiles nihil intentatum relinquunt ut nos ad exquirendam voluptatem propellant; voluptas autem nos emollit, ut vel divinum mandatum cum sudore perficiendum repudiemus. Superat vere voluptatem et voluptatis doctores inimicos, qui mandatum Dei sapit, docente Deo, ita ut in æternum illud profiteri possit; voluptas contra fluxa et caduca. Quapropter Deo hymnis gratias agens, ait: Sapere me fecisti mandatum tuum, ex quo etiam super inimicos meos factus sum.

Vers. 105. Lucerna erat lex iis qui, nondum orto sole justitiæ, in nocte incodebant. Vera autem lux non lucerna est, sed sol illuminans eos quibus nox processit, appropinquante die quo honeste ambulent²⁸.

Vers. 106. Quod sibi velit illud, « Juravi, » inquirendum. Statuit testamentum electis suis, et hoc testamentum a Deo statutum suscepit fidelis. At qui velut sacramento obligatur in Deum fidelis qui traditum a Deo testamentum admisit. Nam testamentum suscipiendo, Deo velut pacto promissimus nos judicia justitiæ ejus custodituros et servaturos. Statuo ista in anima mea, et hoc factio, contingit mihi quod Salomon in Proverbiis dixit: « Cogitationes justorum, judicia »²⁹. Hæc autem sunt justitiæ Dei judicia, quæ olim facta sunt cum illa in memetipso juravi et statui. Hic vero statuere, nil aliud est præter firmiter definire. Et « jurare, » non jurare Deum, sed hoc sibi immutabiliter proponere, et fideliter servare: opus jusjurandi possum facere.

Vers. 125. Nemo servus peccati servus Dei est. Qui enim Deo inservit, et opera affectusque suos juxta Dei verbum informat, hic merito dicet: « Servus tuus sum ego. » Talis cum sit propheta, præmium servitutis exposcit, « Da mihi intellectum. » Est enim intellectus quem Deus largitur, qui apud Deum velut in ærario deponitur; nam « Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus »³⁰, et cætera bonorum dona.

Vers. 126. « Tempus faciendi, » hoc est gentes ad Pominum convertendi. Dissipavit enim legem Ille Israel. Nondum enim erat tempus, quo Dominus venturus erat, quandiu legem Dei non dissipavere Judæi; quod declarat hic propheta Spiritu edoctus, quod prædicitetiam Isaias, et idem explicat Apostolus. En verba Isaiæ: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi »³¹. Apostolus autem hunc locum proferens addit: « Ecce nunc tempus acce-

κατὰ τοὺς ἐτησίους κύκλους, οὐκ ἐξισταμένης τῆς ἡμέρας, οὐδὲ πώποτε ἤς ἔχει πρὸς νύκτα διατεταμένης κατὰ τε ἰσότητα καὶ ἀνισότητα.

Στ. ιη'. Οἱ ἐπικείμενοι ἐχθροὶ ἀόρατοι κειρῶν· διὰ πάσης σπουδῆς εἰς τὸ προτιμῶν ἡθονὴν ἀγαγεῖν με, δι' ἧς ἡθονῆς συμβαίνει πρὸς πάντα τρέπον δυσχερῶς ἔχειν, ὡς καὶ τὴν θείαν ἐντολὴν εἰν ἰδρῶτι κατορθουμένην παραιτεῖσθαι· κρείττων ἔγινεται τῆς ἡθονῆς, καὶ τῶν πρεσβευόντων αὐτῇ ἐχθρῶν, ὁ τὴν Θεοῦ ἐντολὴν σοφισζόμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὥστε εἰς αἰῶνα αὐτὴν ἔχειν, ὁμολογήσας τῆς πρὸς ὄλιγον ὀσσης καὶ προσχαίρου ἡθονῆς. Διὰ τῆς Θεῶ εὐχαριστικῶς ὑμῶν ἐρεῖ: Ἐσφοσίάς μοι τὴν ἐντολὴν σου, ἐξ οὗ καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐχθροὺς μου γετένημαι.

Στ. ρε'. Αὐχὸς ὁ νόμος ἐστὶ τοῖς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐν νυκτὶ βαδίζουσα, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός οὐ λύχνου ὄντος, ἀλλ' ἡλίου φωτίζοντος ἐκείνου, ὃς προέκοψεν ἡ νύξ· ἐγγισάσας τῆς ἡμέρας εὐσχημόνως περιπατεῖν ἔστιν.

Στ. ρς'. Τί ποιεῖ ἐνθάδε τὸ « Ὁμῶσα (13), » ζητητέον. Διέθετο διαθήκην πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ, καὶ ταύτην τὴν διαθήκην διαθεμένου τοῦ Θεοῦ ὁ πιστεύων παρεδέξατο. Καὶ οἷονεῖ ὄρκος ἐστὶν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πιστεύοντος τῆ τῆς διαθήκης τῆς Θεοῦ παραδοχῆ· συνθήκας γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἐποιήσαμεθα, παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὴν διαθήκην, ὡς τρησῆσαι καὶ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἰσχυρὸν ἐξ αὐτῆ ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ· ὅταν αὐτὰ στήσω, γίνεται μοι ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον παρὰ τῶ Ἰσολομῶντι ἐν Παροιμίαις, « Λογισμοὶ δικαίων, κρίματα. » Ἐκεῖνα τὰ κρίματά ἐστι τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τότε γενόμενα, ὅτε Ὁμῶσα καὶ ἔστησα αὐτὰ ἐν ἐμαυτῷ· τὸ δὲ στήσαι ἐνταῦθα, τὸ βεβαίως ὀρίσαι δηλοῖ. Καὶ τὸ « ὁμῶσαι » οὐ τὸ Θεὸν ὁμῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἀμεταθέτως τοῦτο προθέσθαι καὶ ἀπαράβατον φυλάττειν· τὸ ἔργον τοῦ ὄρκου δύνανται ποιεῖν.

Στ. ρκε'. Οὐδεὶς δούλος τῆς ἀμαρτίας; δούλος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δουλεύων, ἐν πράξει πράξει καὶ διανοήσει ποιῶν πάντα κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, οὕτως λεγέτω· « Δούλος σου εἰμι ἐγώ. » Τοιοῦτο; ὡν ὁ προφήτης ἀξιοῖ μισθὸν λαβεῖν τῆς δουλείας, τὸ, « Συνετίσόν με. » Ἔστι γὰρ σύνεσις διδομένη ἀπὸ Θεοῦ, ἣ ἀπέκκειται παρὰ τῶ Θεῶ, ὡς ἐν θησαυροφυλακίᾳ. « Πνεῦμα » γὰρ, φησὶ, « σοφίας καὶ συνέσεως, » καὶ τὰ ἐξῆς τῶν ἀγαθῶν τὰ χαρίσματα.

Στ. ρκς'. Ἄντὶ τοῦ « Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῶ Κυρίῳ » τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Διασεκδάσαι γὰρ τὸν νόμον ὁ Ἰσραὴλ ἐκείνος. Οὕτω γὰρ ἦν καιρὸς αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας, ὅσον ἐκείνου οὐκ ἦσαν διασεκδάσαντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· ὡς προφήτης οὖν Πνεύματι ἔδων φησὶν παρὰ τούτου τοῦ καιροῦ· καὶ Ἡσαίας προφητεύει, καὶ ὁ Ἀπόστολος διηγείται. Ἡσαίας μὲν οὕτω λέγει· « Καιρῶ δεκτῶ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι. » Καὶ ὁ Ἀπόστο-

²⁸ Rom. xiii, 12, 13. ²⁹ Prov. xii, 5. ³⁰ Isa. xi, 2. ³¹ Isa. xlix, 8.

(13) Sic iterum infra et alibi. Frequens apud Alexandrinos mutatio o in ω. Edit.

λος δὲ τὸ βῆτην ἐκθήμενος, ἐπιφέρει· « Ἰδοὺ νῦν ἡμεῖς καὶ οὐρανὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Ὅτε καιρὸς γέγονε τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ διασκεδασθέντος τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν παραλαβόντων αὐτόν.

Στ. ρκζ'. Τελειότερον ἐστὶν τὸ ποιεῖν μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν· ἀταλεστέρον δὲ ποιεῖν μὲν, οὐ μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν δέ. Τῶν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτατον δοκεῖ εἶναι χρυσός. Παρακειμένου γοῦν πλοῦτου πάντες καὶ ἐντολῆς σου, οὐχ οὕτως ἐνορῶ τῷ πλούτῳ, ὡς τῇ ἐντολῇ σου. — Ταῦτα συνάδει τῷ· « Ἄγαθόν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσίου καὶ ἀργυρίου. » καὶ τῷ· « Λάβετε παιδείαν καὶ μὴ ἀργύριον· καὶ γνώσιν ὑπὲρ χρυσίου δεδοκιμασμένου· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιόν ἐστιν. »

Στ. ρλζ'. Διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐστὶν ἡ κρίσις σου. Ἐπεὶ δίκαιος ὢν, κατὰ τοὺς τῆς δικαιοσύνης κανόνας, εὐθυτάτους ὄντας, κρινεῖς πάντας τοὺς δεξαμένους τὰ κρίματά σου.

Στ. ρλη'. Αἱ γὰρ θεῖαι σου Γραφαί, ἃς ἀνθρώποις ἐνετέλω, οὐχ αἱ καιναὶ μόναι, ἀλλὰ καὶ παλαιαί, δικαιοσύναι κατὰ τὰ ἠθικά τυγχάνουσαι, τουτέστιν ἡκριθωμένοι· ἦν ἂν ἐνετέλω ἡμῖν ποιεῖν κρίματα, ὅπως κρινῶμεν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸν μικρόν κρίμα δίκαιον κρίνειν ὑποτιθεῖσαι καὶ εἰς πᾶσαν εὐθύτητα ἐμβιδάζουσαι, ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη εἰσίν.

Στ. ρμδ'. Ἄ δέδωκάς μοι μαρτύρια, οὐκ ἄλλο ἢ εἰς τὸ εὐχρηστῆσαι ὡς ἀνθρώποις, ἀλλὰ εἰς τὸ εὐδοκῆσαι καὶ εὐφρανθῆσαι. Ὅτι τὸ εὐχρηστῆσαι οὐκ ἐστὶν ἀλλοίωσις τῶν μαρτυρίων, ἀλλὰ εὐδοκία καὶ εὐφροσύνη ἐν αὐτοῖς.

Στ. ρνβ'. Ἐθεμελιώθη τὰ μαρτύρια ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς μηδὲνα δύνασθαι ζῆσαι, εἰ ἀνατρέψεται αὐτά. Ὁ γὰρ οὐρανὸς σοφία, καὶ Υἱὸς σου τυγχάνων, θεμέλιος αὐτῶν ὑπάρχων· διὸ καὶ παριστάς τὸ ἀκαταμάχητον καὶ ἀκαθαίρετον αὐτῶν, ἔφη· Οἱ λόγοι μου οὐ μὴ παρελεύσονται, κἄν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρέρχονται.

Στ. ρεα'. Διττὴ ἐστὶν ἡ δειλία, ἡ μὲν ἄλογος περὶ τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καταγινόμενη, ἡ δὲ λογικὴ περὶ τὴν καρδίαν συνισταμένη καὶ τὴν νόησιν, οὐκ ἄνευ λόγου· καὶ τάχα ἡ αὐτὴ τῷ θεῷ φόβῳ τυγχάνει ἡ δύναται.

Στ. ρεγ'. Σχεδὸν δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκείνοι μὲν βδελύσσονται νῦν νεκρὸν καὶ σῶμα ἀνθρώπου νεκρὸν, ὡς καταλαβώτην καὶ γαλῆν· ἐγὼ δὲ τὸ ἄξιον τοῦ βδελυγμοῦ. Τίς θῆλος ἐκ τοῦ ἐκείνα βδελύξασθαι; Ἄδικίαν βδελυξάμεν· μεγάλην ὠφέλειαν παρέχει τῷ βδελυξαμένῳ. Ἐγὼ ἐτὸν νόμον σου ἠγάπησα, οὐχ ὡς ἐκείνοι ἔλκοντες αὐτόν ἐπὶ τὰ γῆνα, καὶ κατασκῶντες αὐτόν ἐπὶ τὰ κάτω πράγματα. Ἡμεῖς γὰρ ὡς συναγεθῆντες (14-15) Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητούμεν, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ πνευματικῶς τὸν νόμον νοούμεν.

Στ. ρδ'. Παρακαλεῖ τοιαύτην εἶναι « τὴν ἀξίωσιν, »

ptabile, ecce nunc dies salutis ⁴². » Venerat scilicet tempus faciendi Domino, cum dissipasset legem iniqui.

Vers. 127. Viri est perfectioris, facere et diligere simul; minus perfecti viri, facere non diligendo. Nihil videtur in mundo pretiosius auro. Quodsi autem ex una parte divitias omnes, et ex altera mandata tua proponerent, in mandata tua irruerem potius quam in divitias. — Hæc consentiunt cum illo: « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti ⁴³; » et cum illo: « Accipite disciplinam et non argentum, et scientiam super aurum probatum; melior enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem B pretiosum non est ea dignum ⁴⁴. »

Vers. 137. Qua de causa recta quoque judicia tua. Quia justus, juxta justitiæ leges rectissimus, judicabis omnes quicumque judicia tua susceperint.

Vers. 138. Nam divinæ Scripturæ tuæ, quas hominibus mandasti, non novæ tantum sed et veteres, justitiæ sunt rectis moribus congruentes, hoc est probatæ: mandasti nobis judicia facere, ut judicemus juxta legem; nam ad vel minimum juste judicandum, et ad omnem æquitatem requiruntur veritas et justitia.

Vers. 144. « Testimonia, » quæ dedisti mihi, non parvi sunt momenti, sed « justitia in æternum, » justificantia eos qui ipsis affectu adherent.

Vers. 152. Deus fundavit testimonia sua, ita ut nemo vivere posset, si laberentur; nam Verbum tuum sapientia, et Filius tuus cum sit, fundamentum eorum. Qua de causa declarans quam inexpugnabilia et quam invicta illa sint, sit: Verba mea non transibunt, licet cælum et terra transeant.

Vers. 161. Duplex est formido; alia quidem cæca affectus animæ vehementius permovet, alia autem rationi consentanea cor et mentem invadit; hæc forte a Dei timore non alia.

Vers. 163. Hæc fere dicere intendit: Illi quidem mortuum nunc abominantur, et corpus hominis mortui ut stellationem et mustelam respuunt, ego autem quod abominatione dignum. Quid autem prodest illa abominari? « Injustitiam abominatus sum; » multam prodest. Nam « Ego legem tuam dilexi, » dum illi eam ad terram deprimerent, et non nisi terrestria saperent. Nos autem cum Christo con-surgentes cœlestia quærimus, non terrena; et spiritualiter legem cogitamus.

Vers. 170. Optat talem esse « postulationem, »

⁴² II Cor. vi, 2. ⁴³ supra vers. 72. ⁴⁴ Prov. viii, 10.

probatam et acceptam et inexpugnabilem, ita ut intret in conspectum Domini. Cognoscam autem quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si eripiar a te secundum verbum tuum, et postulatiōnem meam et sapientiam. Qui enim cupiditates quasque superavit, et quam longissime ab impiis sermonibus et operibus recessit, ereptus est a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius « postulatio mea, » legitur apud Aquilam, « oratio mea, » et apud Symmachum « supplicatio mea. » Duo igitur poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseris vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessarium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt. Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem cepimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de spirituali cibo; nam Verbum ait se panem esse: « Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi ». Qui manducat hunc panem vivet in æternum ». Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat meam carnem habet vitam in se: caro enim mea vere est cibus ». Quod si igitur hoc pane et hac carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Aliquando etiam eructaverunt vota; eadem enim per vota fieri declaravit. « Cum docueris me justificationes tuas. » Nisi enim justificationes tuas ediscam, talem ructum eructare nequeo. — Cum justificationes tuas perficiam et clarius perspiciam, tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum proferam. Ructus autem sane Dei laudes, animæ cibus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtutibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter se variæ virtutes intima societate conjunguntur, ut unam perfecte habentem omnes habere profitear. Labia animæ meæ pronuntiabunt eloquium tuum: pronuntiant vero absolute de justitia eloquium, non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor illisque adhærens mortem effugio peccato imminentem. Jam non peccans, sed opera perficiens quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe ei vitam æternam.

PSALMUS CXIX.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum quindenos gradus habuisse, et quoque in gradu, dum ascendebant, stantes canebant versum quibus cantandi munus demandatum erat. Unde factum est

« Joan. vi, 41. » ibid. 59. « ibid. 55, 56.

(16) An πλειότητα in sensu *nimietatis*? Edit.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui designabat in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682 cujus pars posterior est cod. 1683. Exim summus ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

Α δόκιμον καὶ βέβαιον καὶ ἀκἀταγώνιστον, ὥστε εἰσελθεῖν ἐνώπιον Κυρίου. Γνώσσομαι δὲ εἰ εἰσελθεῖ ἐνώπιόν σου τὸ ἀξίωμα μου, βυθθεῖν ὑπὸ σοῦ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸ ἀξίωμα μου καὶ τὴν σοφίαν. Ὁ γὰρ ἀνώτερος πάντων παθῶν γεγωνῶς, καὶ μακρὸν ὅτι μάλιστα λόγον καὶ τῶν ἀπὸ ἀλογίας ἀνεργουμένων κακιῶν χωρίζας, ἐβρόσθη ὑπὸ Θεοῦ, κατὰ τὸ λέγειν αὐτοῦ. Ἄντι δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμα μου, » ὁ μὲν Ἄκυλας, « δέησις μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἱκεσία μου, » εἰρήχασιν. Δύο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν τῶν ἱερῶν λογίων, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν καὶ ἐλευθερίαν τῶν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὴ καὶ ἡμῖν ἀναγκαῖον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπίπαν γίνεται τοῖς κοροσεμένοις. Πληρωθέντες γὰρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴν ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν εἰλήφαμεν. Οἶδεν οὖν ὁ θεὸς λόγος πνευματικὴν τροφήν αὐτοῖς γοῦν ὁ Ἄδωγος φησὶν ἄρτος εἶναι: « Ἐγὼ » γὰρ « εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τούτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ φησὶν ὁ Ἄδωγος: ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς. » Ἐὰν οὖν κοροσθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ὕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρέξεντο εὐχαί: τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπήγαγεν καὶ διὰ τῶν εὐχῶν. « Ὅταν διδάξῃς με τὰ δικαιοῦματά σου. » Ἐὰν μὴ διδαχθῶ τὰ δικαιοῦματά σου, τοιαύτην ἐρυγὴν ἐξερεῦσασθαι οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργεῖσθαι καὶ τρανῶς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτὰ, εὐχάριστον προσγιγνόμενον ὕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειρῶν μου τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὁμνοῦντῶν Θεοῦ δηλονότι ἡ γινομένη ψυχῆς τροφή, πληροστέτη θεολογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξεις οὔσαι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πάσαι τυγχάνουσιν. Ἡ καὶ καθόλου γενικὴ ἡ ἀρετὴ τῷ ἀντακολουθεῖν τῆς ἰδικᾶς ἀρετᾶς, ὡς τὸν μίαν τελειῶς ἔχοντα, πᾶσαι ἔχειν φθέγγομαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου χεῖρες μοι τὸ λόγιόν σου φέγγεται δὲ κυρίως τὸν περὶ τῆς δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῆ μόνῃ αὐτὸ προφέρων, ἀλλὰ καὶ ἔργοις καὶ προθέσει πρακτικῆς τῆς κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένη.

Στ. ροε'. Ἐπεὶ περ τῶν κριμάτων μνημονεύων καὶ ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῆς ἁμαρτίας βίβατον οὐδὲ ἄλλως ἁμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐκείνη οἷς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσθαι τὴν ψυχὴν, καὶ αἰνεῖσαι εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχες αὐτῆ ἀθανάτω ζωῆ (17).

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ κῶς ἀνασθαιμὸς εἶχεν δεκαπέντε, καὶ ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν ἐσθηκότες οἱ εἰς τὸ ὕμνεῖν τεταγμένοι φθὴν ἔλεγον. Αὐτὸ καὶ συνέβη εἰς

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1685, ut prædiximus. Ex aliis quoque codicibus præripi poterant Didymi reliquiæ; sed nos hæc non habemus. — Legendum videtur ἀθάνατον ζωὴν. Edit.

ἄριθμους (18) ᾠδὴς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται ἄ
 δὲ ἡ περὶ τῶν ᾠδῶν καὶ τῶν λεγόντων αὐτάς ἐφ'
 ἑκάστου τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ διάταξις ἐν ταῖς
 Παρὰλειπομέναις. Νοήσεις δὲ ναὸν εἶναι Θεοῦ ἅγιον
 νοητὸν ἅμα καὶ πνευματικόν, τὴν Θεοῦ οὐσίαν.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οἰκητῶρων
 εἶναι τὴν ἔνωσησιν, λέγων· « Ἐχεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαί,
 φυλαὶ Κυρίου »· οὐχ ὅτι τεῖχη περιεβάλλοντο, διὰ
 τοῦτο ἠρώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν ἑμαρτύ-
 ριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, ἢ τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν
 Θαυμασίαν ἐπαγγελίαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφειλε-
 ται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου
 Δαυὶδ ἰδρυθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασι-
 λείαν τῶν πάντων ὁ Δαυὶδ προφητεύει. Καὶ ἡ βα-
 σιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὅς τοις
 δώδεκα ἔδωκεν ἀποστόλοις τὰ ἐπὶ δώδεκα θρόνοις
 καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

Στ. ζ. Τὸ δὲ ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, διὰ τὸ δυ-
 νατὴν αὐτὴν βασιλεύειν καθελούσαν ἅπαντα δυσμενῆ.
 Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργοθάρες ἐν τοῖς
 τεῖχεσι κατασκοπῆς χάριν τῶν ἐπιόντων γινόμενοι.
 Βάρεις ἐπιχωρίως λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλα
 οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας
 ὕψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πό-
 λεμον ἐρχομένους ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ βάλλειν ἐξ ὕψους
 τοὺς ἐλέγχους δυνάμενοι.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α. Ἄλλα καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἀσειστον τε
 καὶ ἀμετακίνητον ὄρος. Ἄσειστοι δὲ καὶ οἱ τούτου
 καθ' ὁμοίωτα μιμηταί. Κατὰ τὸν ἀισθητὸν, πᾶν ὄρος
 ἀκίνητον· περὶ ἐκεῖνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα
 τῷ προφήτῃ φησίν· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ
 εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικὴ τῶν
 ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἐρμηνεύεται γὰρ « σκοπευ-
 τήριον ὑψηλὸν τῆς οὐρανόθεν Σιών » περὶ οὗ τὸ, « Προ-
 σελήθητε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἱερου-
 σαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Μακάριον τοίνυν ἐπὶ Θεὸν πε-
 ποιόναί, κατὰ τὸ, « Πεποίθως ἔση ἐπὶ Κύριον, καὶ
 ἀναβήθηναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » δηλαδὴ τῆς τῶν
 ζώντων καὶ πραέων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποίθη-
 σις τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀγαθάσεως. Λέγει δὲ τὴν Ἐκκλη-
 σίαν Ἱερουσαλὴμ ἡ Γραφή, ὡς τό· « Φωτίζου, ἡ νέα
 Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομουμένη. » Ἡν λέγεται κατοικεῖν
 ὁ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σα-
 λευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκίσεως, ἃ δεῖ φρονῶν
 τε καὶ πράττων. Ἄλλ' οὐδὲ τεθνήξῃ τὸν εἰς Θεὸν
 ἔρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον
 ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαβῶν ἐκ ταύτης τὸν ἀρρά-
 σίωνα τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐν-
 δεῆς πόθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ ῥαθυμίαν μετα-
 κινήσεται τῆς ἀσχίσεως. Διὸ φησιν ἐν Παροιμίαις,
 « Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδύσει. »

Στ. β'. Ὅρη τὰ ὑψηλὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, θε-

⁴⁴ Isa. xl, 9. ⁴⁵ Hebr. xii, 22. ⁴⁶ Prov. x, 30.

(18) Lege ἰσριθμους nisi mavis mutationem : in
 ei ad Alexandrinam dialecton referre. EDIT.

(19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura
 mihi suppetit. Certe verbum cum activa significa-

A ut carmina tot versus haberent, quot gradus tem-
 plum : reperiantur in Paralipomenon libris, quæ
 de canticis in quoque templi gradu decantandis
 constituta fuerant. Templum sanctum Dei puta
 spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

VERS. 4. Declarat ipsos incolas uniendos esse,
 dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. »
 Uniti sunt, non quod mœnia haberent, sed quia
 ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem,
 scilicet mirabilem re-promissionem ; gratiarum
 confessio sanctis exsolvenda. Sedes domus David
 dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel re-
 gnum omnium ipse prænuntiat. Regnum David
 restitutum est gratia Christi, qui constituit duode-
 cim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes,
 judicarent Israel.

VERS. 7. « In virtute tua, » quia fortiter re-
 gnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ
 turres dicuntur « turres munitæ » in mœnibus ad
 speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud
 Syros magnæ domus. Indicantur autem his verbis
 qui vitæ alitudine et contemplationis non solum
 hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam
 ex alto eos telis repellere possunt.

VERS. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus
 et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitu-
 dinem imitatione referunt. Quodsi proprie hæc
 intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo au-
 tem monte hic quæstio, de quo Spiritus prophetæ
 dixit : « Super montem excelsum ascende, qui
 evangelizas Sion ⁴⁴. » Nam speculatrix bonorum
 Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excel-
 sa » cœlestis Sion ; de qua : « Accessistis ad
 Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem
 cœlestem ⁴⁵. » Beatum igitur in Deo confidere,
 juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad
 bona terræ, » terræ viventium profecto et mitium.
 Nam qui confidunt in Deo, cœperunt ad terram
 ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Eccle-
 siam, ut in illo : « Illuminare, nova Jerusalem ædi-
 ficata. » In qua habitare dicitur qui Ecclesiæ doctri-
 nas unice profitetur, in æternum ex hac sede non
 commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin,
 non morietur qui amore in Deum, et ardentem in
 bonum studio incenditur, non commovebitur, ita
 pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum
 nec desiderat nec affectat, hic propter desidiam
 disciplina destituetur. Unde ait in Proverbiis,
 « Jusus in æternum non mutabit ⁴⁶. »

VERS. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ,
 tione desideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦ-
 μιν? Videant doctiores. IDEM.

(20) Αὐτῶν. Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine no-
 mine ad quod hæc referas. IDEM.

lex et canones ecclesiastici, et sancti omnes qui ante adventum Christi aut postea exstiterunt. His enim omnibus Ecclesia circummunitur : sancti quidem in circuitu timentium Dominum. Præ omnibus autem qui domum Jerusalem circumdat... vides, Domine, non ratione loci... in circuitu tuorum adstas, et cum illis conversaris nunc et in venturo sæculo.

VERS. 4. Qui natura bonus es, conserva iis qui disciplina boni facti sunt, mentem rectam et tibi constanter adhærentem. — Boni quidem qui virtutem colunt; recti autem corde, qui pia sentiunt. Hi non natura, sed cogitatione mentis distinguuntur : utrique enim in æternum in Jerusalem habitant. Quibus benefacit Deus, virtutem fidemque eorum auget, et gratiam suam eis largiens, ita ut eos quoque ad regnum celorum perducatur. In cæteris etiam Scripturæ libris docet nos divina sapientia, talem semper in nos se gesturum Deum, quales et ipsi nos affectibus nostris ei inesse visi fuerimus. Testatur enim David illum cum bonis bonum esse ¹¹. Alius etiam propheta dicit eum ursum esse aut pardum hominibus effertis vita ¹². Pariter dum evangelicam doctrinam per ænigmata explicat, alio qui a dextris astant, alio qui a sinistris sermone alloquitur, illos quidem acceptis et dulcibus verbis, hos autem formidandis et duris ¹³. Magna Dei bonitas, magna autem servi crudelitas conservum suum in vincula conjiciens ¹⁴. Malos vocat homines evangelicus sermo, eorum bonitatem cum divina benignitate conferens : « Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris ¹⁵. » Scriptum est tamen : « Benefac, Domine, bonis. » Et, « Si bonus homo profert de thesauro suo bona ¹⁶, quanto magis Pater vester dabit bona petentibus se ¹⁷ ! » « Et ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τὰ ἀγαθὰ, πόσῳ γὰρ ἡμεῖς ὁ Πατὴρ ὡμῶν δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν ! »

PSALMUS CXXVI.

VERS. 1. Non est alius in Scriptura locus qui enucleatius his versibus declaret, quantum Deus de omnibus provideat; vana enim forent studia, nisi a Deo incæpta perficiendi facultatem acciperent. Quando igitur quid fecerimus, non omnia nobis ascribemus, sed perficienti Deo, nec otiantes omnia ei peragenda commitemus. Aptissime enim definit uterque versus quid Deo, quid nobis conveniat : In vanum ædificat, aiunt, non adjuvante Deo; hic autem non nisi nobiscum operatur.

VERS. 5. Beatos declarat qui disciplina instruuntur; manifeste adventum prædicatoris denuntiat.

PSALMUS CXXVII.

VERS. 2. « Palmas » inquit manus ex parte designans, hoc est, Operationum warum labores manducabis. Timenti Dominum datur uxor non obvia

ἀσμός τε καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοί, ἄγιοι τε πάντες οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας καὶ μετὰ ταύτην. Τούτους γὰρ πᾶσιν ἡ Ἐκκλησία περιτοιχίζεται· οἱ τε παρεμβάλλοντες ἄγιοι κύκλω τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον. Μείζον δὲ πάντων ὁ κυκλῶν αὐτῆς τὸν οἶκον... ὁρᾷ, Κύριε, οὐ τοπικῶς μετὰ... ὁμιμος συνῶν τε τούτους νῦν τε καὶ ἐν αἰῶνι μέλλοντι.

Στ. δ. Ὁ κατὰ φύσιν ὢν ἀγαθός, τοὺς ἐπιμαρτυροῦντες ἀγαθοὺς συντήρησον τὴν πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν ἀγαθότητα αὐτῶν συνδιάθεσιν ἀδιάπτωτον. — Ἀγαθοὶ μὲν οἱ κακτημένοι τὴν ἀρετὴν· εὐθεὶς δὲ τῆ καρδίᾳ, οἱ φρονούντες εὐσεβῶς. Ἡ δὲ διαφορά, ὡς καθ' ὑπόστασιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν· ἡμῶν γὰρ ἔχουσιν οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα τὴν Ἱερουσαλήμ. Οἷς ἀγαθύνει Θεὸς, προσθήκην διδοὺς ἀρετῆς τε καὶ πίστεως, μετουσίαν τε χαρισμάτων· ὡς ἂν αὐτοῖς καὶ ἐπὶ τῆν βασιλείαν εἰσαγάγοι τῶν οὐρανῶν. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι τοῦτο παρὰ τῆς θείας φιλοσοφίας δόγματα μανθάνομεν, ὅτι τοιοῦτον αἰετὴ γίνεται τὸ θεῖον ἡμῖν, οἷους ἂν αὐτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τῆς προαιρέσεως δεξιῶμεν. Ἀγαθὸν μὲν γὰρ αὐτὸν εἶναι τοῖς ἀγαθοῖς, ὁ Δαυὶδ μαρτύρεται. Τοῖς δὲ θρηματοῦσι διὰ τοῦ βίου ἕτερός τις τῶν προφητῶν ἄρα αὐτὸν λέγει καὶ πᾶρδαλιν· δι' αἰνιγμάτων τὰ εὐαγγελικὰ προεκτιθέμενος δόγματα, ἐν οἷς ἄλλος τοῖς δεξιῶσι, καὶ ἕτερος τοῖς ἐξευνοῦμένοις, ὁ τῶν λόγων τῷ βασιλικῷ χαρακτήρι καθορᾶται, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς τε καὶ μελιχοῖς, τοῖς δὲ φοβεροῖς τε καὶ ἀμελιχοῖς. Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγαθότης τε καὶ τοῦ δούλου τοῦ εἰς δεσπομητρίον καθεῖρηξαντος τὸν σύνδουλον ἢ ὡμῆτος. Πονηρίαν δὲ ἐκάλεσε τῆ θείᾳ χρηστότητι τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγαθότητα παραβάλλων ὁ εὐαγγελικῶς χρησιμὸς λέγων· « Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδοῖναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν. » Γέγραπται δὲ, « Ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς. » Καὶ

Στ. α'. Οὐχ ἤττον τῶν ἄλλων Γραφῶν καὶ οἱ προκειμένοι στίχοι προνοητὴν ἀπάντων τὸν Κύριον τέθεινται· τῶν ἀνθρωπίνων σπουδῶν ματαίων γινόμενων, εἰ μὴ τύχοιεν τὸ κατάλληλον τέλος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπολαβοῦσαι. Ὅθεν τι ποιούντες, μὴ τὸ ἴδιον αὐτοῖς δῶμεν, ἀλλὰ τῷ τελειοῦντι Θεῷ, μὴδ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἐάσαντες, ἀπρακτοὶ διατελῶμεν. Ἐκότεραι γὰρ αἱ προκειμεναὶ διατελοῦσι λέξεις τὸ τε ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ματαίως λέγουσαι τὸν οἰκοδομοῦντα ἄνευ Θεοῦ, τοῦτον μὴδ' ἴδιως ἐνεργοῦντα.

Στ. ε'. Ἐξ αὐτῶν μακαρίζει τοὺς ἐκ τῆς διδασκαλίας ὠφελήθησόμενους· σαφῶς τὴν παρουσίαν τοῦ κηρύγματος δηλοῖ.

Στ. β'. Καρπούς δὲ φησι νῦν ὡς ἀπὸ μέρους τὰς χεῖρας, τουτέστι, τῶν πρακτικῶν σου δυνάμεων φάγεσαι τοὺς πόνοις. Τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον ὄρων

¹¹ Psal. xvii, 26. ¹² Dan. vii, 5, 6. ¹³ Matth. xv, 33 et seq. ¹⁴ Matth. xviii, 30. ¹⁵ Matth. vii, 11. ¹⁶ Matth. xii, 35. ¹⁷ Matth. vii, 11.

εἶδοται οὐχ ἡ τυχοῦσα γυνή, ἀλλ' ἡ καρποῖς ἀγαθοῖς A κεκοσμημένη, ὅπως ἂν ῥηθεῖη περὶ αὐτῆς, Γυνή ἀγαθῆ, μερὶς ἀγαθῆ.

quæque, sed quæ palmis bonis ornatur, ut de ea dici possit, Uxor bona, pars bona.

PSALMUS CXXVIII.

Στ. α'. Οἱ μὲν προσβολῆ πολεμίων ἀλισκόμενοι οὐ λέγοιεν τοῦτο, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐκ νέου μέχρι γήρους εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους τρέπων, ἀεὶ νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος αὐτῶν γινόμενος.

Vers. 1. Non usurpabit hæc qui semel ab hostibus fuerit lacessitus, sed is tantum qui a juventute usque ad senectam hostes fugaverit, victoria semper et tropæis ornatus.

Στ. ζ'. Τοιοῦτοι καὶ οἱ τοῦ κόσμου σοφοὶ δοκοῦντες δι' ὧν φρονοῦσι καὶ πράττουσι, τὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἐκζητῆν ὑπερβεθηκέναι ζωῆς. Διὸ καὶ θάττον ζηρῶνται, μήτε εἰς χέρας τὰς αἰσθητὰς βάλλοντες βί- ζας, μήτε μὲν ἀντὶ χόρτου νοητῆ φυτεῖα σπεύσαντες εἶναι. Ὅθεν καὶ περὶ ἐκπασθῆναι, ζηρῶνται δι' ἀπιστίαν· « Οὐκ ἀναστήσονται » γὰρ « οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει »· καὶ, « Ὁ μὴ πιστεύων ἤδη κέριται. » Ὅστε δὲ χεῖρα οὔτε κόλπον πληροῦσι, τῷ μὴ παραλαμβάνεσθαι, πρῶτον μὲν εἰς κόλπον Ἀβραάμ, εἰς εἰς κόλπους τοῦ θερίζοντος ἀγγέλου· τοὺς γὰρ θεριστὰς ἀγγέλους ἠρμήνευσεν ὁ Σωτῆρ. Ἐν δὲ τῷ προφήτῃ φησὶν· « Διὰ τοῦτο ἀπεθήρισα τοὺς προφήτας ὑμῶν. » Αὐτὸς γὰρ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀποθήκῃ τὸν στέον διδοῦς, τῷ δὲ πυρὶ τῷ ἀσέεσσι τὸ ἄχυρον. Οἱ δὲ μισοῦντες Σιών, καὶ οὐδὲ χόρτος, ἀλλ' ὡσεὶ χόρτος ὄντες, εἰσὶ τὰ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ἐπισπαρῆντα ζιζάνια τῷ καλῷ σπέρματι, ἅπερ ἐν καιρῷ θερισμοῦ πυρὶ παραδίδοται κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, σημαίνοντα τοὺς αἰρετικοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὴν ἀνθρωπίνην ὑπεραῖρειν πολιτείαν δοκοῦντας, τὸ, « Ἴνα τί ἀνέβητε πάντες εἰς δώματα (21) μάταια; » Οἱ πολῖται δὲ τῆς Σιών ἐπὶ δώματος ὄντες, μὴ καταθήτωσαν ἄραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας. Ἀλλὰ καὶ ἔπειρ ἤκουσαν εἰς τὸ οὖς, κηρυξάτωσαν ἐπὶ τῶν δομάτων, ἵνα σπέρμα καλὸν διαμείναντες, καρποφορήσαντες συναχθῶσιν εἰς τὴν ἄλωνα τῆς σωτηρίας. Οἱ δὲ αἰρετικοὶ ἔπει μὲχρι τῶν προσκαίρων τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ τε βίου καὶ τοῦ φρονήματος ἔσχον, « παράγοντες » εἰρηναῖοι, μόνους ἑαυτοὺς νομίζοντες εἶναι μεγάλους, καὶ μηδὲν προσφωνοῦντες εὐλόγησαν. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογοῦντες, πρὸς πάντας ἔχοντες ἀγάπην, εὐλόγησαν προσφωνοῦμεν τοῖς πρὸς οὓς ὁ λόγος ἡμῖν. Ἡ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν ὁ λόγος· « Οὐ γὰρ εἶπαν οἱ παράγοντες, Εὐλογία ἐφ' ὑμᾶς, » ἀλλ' οὐδὲ εἶπαν, « Εὐλογῆκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου. »

Vers. 6. Tales sunt mundi sapientes, qui mente et opere videntur humanæ vitæ fastigium superasse. Quapropter et citissime arescunt, nec altas in terram radices agentes, nec pro feno spiritualis plantatio fieri festinantes. Idcirco « priusquam evellantur exarescunt » propter incredulitatem; nam, « Non resurgent impii in iudicio »; et: « Qui non credit jam iudicatus est ». Nec manum nec sinum implent, quia non suscipiuntur primum in sinum Abrahæ, deinde in sinus metentis angeli: nam angelos messorum esse declaravit Salvator. Apud prophetam autem legitur: « Propterea occidi prophetas vestros ». Ipse enim purgabit aream suam, triticum congregans in horreo suum, paleam autem comburens igni inextinguibili. Qui oderunt Sion, et non fenum, sed sicut fenum sunt, non alii a zizaniis in medio tritici ab inimico superseminatis, quæ tempore messis igni tradentur in æternum comburenda, hæreticosque designant. Quibus hominum mores superare affectantibus convenit ille locus: « Ad quid ascendistis omnes in tecta vana? » Cives Sion qui fuerint in tectis, ne descendant tollere vasa de domo. At quod in aure audierint prædicent super tecta, ut semen bonum servantes et fructus ferentes congregentur in area salutis. Hæretici autem quando ad tempus tantum Evangelium vitæ et animi retinuerunt, « prætereuntes » dicuntur; præter se neminem magnum reputant, nec ullum benedictione salutant. Nos autem nomen Domini benedicimus, omnes charitate fovemus, benedicimus omnes quibuscum conversamur. De iisdem forte hic quæstio: « Nam non dixerunt qui præteribant, Benedictio super vos, » sed nec dixerunt: « Benediximus vos in nomine Domini. »

PSALMUS CXXIX.

Στ. θ'. Ἐπει παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστιν, ὁ ἱλασκόμενος καὶ ἀφεὶς τὰς ἀμαρτίας Σωτῆρ, μὴ παρατηροῦ ἐξετάζων ἀνομίας. Εἰ γὰρ τοῦτο ποιήσεις, οὐδεὶς ὑποστήσεται· πάντες γὰρ ἐξέκλιναν, πάντες ἤμαρτον. Διὸ μηδενὸς ὑφίσταμένου τὴν παρὰ σοῦ κρίσιν, χρεῖα τοῦ παρὰ σοῦ ἱλασμοῦ ἱλασκομένου τῆς πάντων ἕνεκα σωτηρίας. Ὅτι δὲ ἱλασμός ὁ Σωτῆρ, Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἂν τις ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον » καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν

Vers. 4. Quia apud te propitiatio, Salvator, qui propitius sis et peccata tollis, noli iniquitates nostras observare. Nam si hoc feceris, nemo sustinebit; omnes enim declinaverunt, omnes peccaverunt. Cum igitur nemo iudicium tuum sustineat, opus nobis propitiatione tua omnibus salutem largiente. Quod autem propitiatio Salvator, testatur Joannes: « Et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum Justum: et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris au-

²¹ Psal. i, 5. ²² Joan. iii, 18. ²³ Matth. xiii, 39.

²⁴ Ose. vi, 5. ²⁵ Luc. iii, 17. ²⁶ Isa. xxii, 1.

(21) Sic, more forsan Alexandrino, pro δώματα. Edit.

tem tantum, sed etiam pro totius mundi ⁶⁶. » Ita clamatur Paulus : « Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei : justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ⁶⁷, » et cætera.

Vers. 5. Sustinet in lege, qui ad legem mores informat; sicut etiam in scientia et in virtute est, qui secundum eas ita vivit, ut eas cogitet et operibus perficiat. Ideo honorum Dei memor, exspectat ea et dicit se in Dominum sperare.

Vers. 6. Semper et omni tempore in Dominum sperandum non solum quando prospera, sed etiam quando difficilia nos manent. « A custodia » igitur « matutina, » omnibus lætis, « usque ad noctem, » omnibus deformatis et obscuratis; a custodia matutina, oriente vera luce, et ortum afferente diei spiritualis, mens videns, Hebræo sermone Israel vocata, speret in Dominum : bona scilicet ab ipso augenda confidit, mala autem depellenda, quia apud eum velut in fonte sunt. Est quoque apud ipsum misericordia, quam exspectant sperantes in eum. « Multa etiam apud eum redemptio, » quæ non alia a propitiatione. Unde ipse eum Dominus ex omnibus iniquitatibus redimet. Licet enim multe sint iniquitates Israel, ab omnibus redimet eum.

γὰρ καὶ πολλὰ αἰ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνομίαι, ἀλλ' ἐκ πασῶν αὐτὸν λυτρώσεται.

PSALMUS CXXXI.

Vers. 1. « Horum memento, Domine, » ait, quando ad homines venies, et te pro omnibus peccatoribus redemptionem præbebis, peccatorum remissionem largiens omnibus hominibus. Cum iis autem omnibus memento etiam, Domine, David et cruciatum ejus, quibus semetipsum ipse propter peccata sua puniens eo tempore afflixit, cum ante faciem sanctificationis tuæ humi prostratus, cum iurejurando juravit se non prius e pavimento surrecturum, nec e loco recessurum in quo pie jacebat, quam didicerit et cognoverit, quis esset advenienti ad homines Deo locus definitus et præparatus, ubi foret tabernaculum Dei Jacob. Didicerat enim per sanctum Spiritum et propheticas disciplinas Dominum ad homines venturum esse, ut omnibus hominibus redemptionem priorum peccatorum faciat. Sperans igitur se tunc salvandum fore, ardet studio cognoscendi et discendi quo tempore, quo in loco, et qua ratione Dominus ad homines venturus sit. Quo desiderio commotus, tanto confectus est mœnore, ut vel stratum respiceret, et ad domum suam redire nollet, et ante Deum jaceret humi prostratus, et suppliciter rogaret ubi esset locus Domini tabernaculumque Dei Jacob. Ast orationibus instanti, humique jacenti, eandemque petitionem constanter indefinenterque repetenti, et iurejurando suum confirmanti desiderium, annuit misericordia Deus, ita

⁶⁶ 1 Joan. II, 1, 2. ⁶⁷ Rom. III, 23 sqq.

(32) Lege παρ' αὐτοῦ. EDIT.

ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ οἴλου τοῦ κόσμου. » Καθὼς καὶ Παῦλος βοᾷ : « Πάντες ἡμάρτομεν, καὶ ὑστερούμεθα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεὰν τῆ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃν προσέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ε'. Ἐν νόμῳ δὲ ὑπομένει, ὁ καθ' ἑξὶν αὐτὸν νομίμην ἐπιτελῶν· ὡς καὶ ἐν ἐπιστήμῃ καὶ ἀρετῇ γίνεται κατ' αὐτάς διακείμενος, πρὸς τὸ πράττειν ἔχων καὶ τὸ νοεῖν. Αἰδὸ καὶ διαλαβῶν περὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ, προσδοκᾷ ταῦτα λέγων ἠλπιζέμεναι ἐπὶ τὸν Κύριον.

Στ. ζ'. Ἀεὶ καὶ κατὰ πάντα καιρὸν ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Κύριον δεῖ, οὐ μόνον ὅταν προσηγή, ἀλλὰ καὶ ὅτε σκυθρωπὰ περιεστηκότα. « Ἀπὸ φυλακῆς » γὰρ « προειδήσῃ, » ὅτε λαμπρὰ τὰ παρόντα, καὶ « μέχρι νυκτὸς, » ὅτε ἀειδῆ καὶ ζωώτερα τὰ περιεστηκότα, καὶ ἐπὶ ἀπὸ φυλακῆς πρῶτας ἀνατέλλοντος τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας νοητῆς ποιοῦντος, ὁ διορατικὸς νοῦς, Ἰσραὴλ καλούμενος Ἑβραίων φωνῆ, ἐλπιαίτω ἐπὶ τὸν Κύριον· προσθήκη τῶν παιδῶν καὶ ἀπαλλαγῆν τῶν σκυθρωπῶν προσδοκῶν παρ' αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ ὡς ἐν πηγῇ. Καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος, οὗ χρῆζουσιν οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. Ἄλλὰ καὶ πολλὴ παρ' αὐτοῦ λύτρωσις, τοῦ περὶ τοῦ (22) ἰλασμοῦ οὐχ ἑτέρα οὔσα· ὅθεν αὐτὸς ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν λυτρώσεται αὐτὸν Κύριος. Εἰ αὐτὸν λυτρώσεται.

Στ. α'. « Τούτων αὐτῶν, » φησὶ, « μνησθήτη. Κύριε, » κατὰ τὸν τῆς εἰς ἀνθρώπους σου παρουσίας καιρὸν, ἐν ᾧ λύτρωσιν σαυτὸν ὑπὲρ πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν παρεξέλις, ἄφρασι ἁμαρτιῶν προξενῶν ἅπανιν ἀνθρώπων. Μεθ' ὧν ἀπάντων μνησθήτη, ὦ Κύριε, καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ τῆς κακώσεως αὐτοῦ, ἣν αὐτὸς ἑαυτὸν τιμωρούμενος, ἐφ' οἷς ἡμαρτεν ἐκάκωσε κατ' ἐκείνου καιροῦ, ὅποτε κατὰ πρόσωπον τοῦ σοῦ ἀγιάσματος χεμαί βίβας ἑαυτὸν, μεθ' ὅρου ἐθεβαιώσατο ὃ πρότερον ἀναστήσεσθαι ἐκ τοῦ ἐδάφους, μηδὲ ἀναχωρήσειν τοῦ τόπου καθ' ὃν κεσῶν προσεκύνει, ἢ γνῶναι καὶ μαθεῖν τίς ποτε ἄρα ἔσται ὁ τόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας προεγνωσμένος καὶ προητοιμασμένος αὐτῷ, ὅπως ἔσται τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Μαθὼν γὰρ ἐξ ἀγίου Πνεύματος καὶ τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ὡς ἄρα ἔσται ποτὲ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἀφίξις, δι' ἧς ἀφρασι πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων προξενηθήσεται διὰ ταύτης καὶ αὐτὸς σωθήσεσθαι ἐλπίζει, σπεύδει γνῶναι καὶ μαθεῖν ποτὲ ἔσται, ἢ ποῦ γενήσεται, καὶ τίνα τρόπον ἢ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία. Ταῦτα δὲ γνῶναι ποθῶν, εἰς τσαύτην ἑαυτὸν ὑπέβαλε κάκωσιν, ὡς πᾶσαν μὲν παραιτήσασθαι σερωμνήν, ἀποτάξασθαι δὲ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ, κείσθαι δὲ πρὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐβριμμένον, καὶ ποτινιόμενον γνῶναι τὸν τόπον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἐπιμένοντι δὲ αὐτῷ

ἢ προσευχῇ καὶ μὴ πρότερον ἀνισταμένῃ, εὐτόνως
καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦτο τὸ αἶτημα, καὶ μεθ' ὅρκου
ἰαβεθεαυώσεως αὐτὸν καταδήσαντι, ἐπινεύσει Θεὸς
ἰκτον λαβὼν αὐτοῦ, ὡς ἂν μὴ ψεύσαιοι, ἕκαστ' ὁμώσας
μὴ ἀναστήσεσθαι ἢ τυχεῖν ὧν ἐπεπόθει. Διὸ τὴν
γνώσιν αὐτῷ δωρεῖται διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος
καμίαν αἰτεῖ τὴν τῶν πραέων γῆν.

Στ. ζ'. Τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν φησιν, ἐνθα πᾶς προσ-
ερχόμενος προσκυνεῖ. Προσκυνοῦμεν τὴν σάρκα τοῦ
Σωτῆρος, οὐ διὰ τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐπαίδῃ ὁ Χριστός
ἔστιν ἐν αὐτῇ· καὶ ἡ μὲν σὰρξ προσκυνητὴ διὰ Χρι-
στοῦ, ὁ δὲ Χριστὸς διὰ τὸν Θεὸν Λόγον τὸν ἐν αὐτῷ (23).
Χριστὸν δὲ ἐνταῦθ' αἰτῶμεν τὴν λογικὴν καὶ ἀγίαν
ψυχὴν, τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐπιδημήσασαν τῷ
βίῳ τῶν ἀνθρώπων· μόνῃ σὰρξ οὐ πέφυκεν δέχεσθαι
Θεόν, διότι ὁ Θεὸς ἡμῶν σοφία ἐστίν. « Ἐν καρδίᾳ
ἀγαθῇ, » φησὶ Σολομών, « ἀναπαύσεται σοφία. » Οὐδὲν
δὲ τῶν συνεστῶτων τεσσάρων στοιχείων γνώσεώς ἐστι
δεκτικόν, γνωστὸς δὲ ἡμῶν ὁ Θεός.

Στ. ιδ'. Ἡ καὶ τὰ μάλιστα οὐχ ἀρμόττει ἐπὶ γῆς
τῆς (24) « εἰς αἰῶνα αἰῶνος, » ὅτ' ἂν παρέρχεται ὁ
οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Ὅστε περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ λό-
γος, περὶ ἧς εἴρηται· « Ψάλλετε τῷ Κυρίῳ τῷ κα-
τοικοῦντι ἐν Σιών. »

Στ. ιε'. Ὅρα πανταχόθεν εὐημερίαν, ἀπὸ τοῦ μηδὲν
τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῖν, ἀπὸ τοῦ τοὺς ἱερεῖς ἐν ἀσφα-
λείᾳ εἶναι, ἀπὸ τοῦ τὸν λαὸν ἐν εὐφροσύνῃ, ἀπὸ τοῦ
τὸν βασιλέα ἐν ἰσχύϊ (τοῦτον γὰρ λύχον φησιν, ἢ
τὴν ἀντιληψίν), τὸ μέγιστον, τὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐγκα-
λύπτεσθαι.

Στ. ις'. Τίς δὲ αἴτιος τοῦ ἐνδύσασθαι τοὺς ἱερεῖς
δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσεσθαι τοὺς
ἰσίους ἢ ὁ τῇ χειρὶ ἱκανὸς Δαυὶδ ἅγιος ὑπάρχων;
ὅθεν ἐπενήνεκται τὸ, « Ἐνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου »
μορφήν (25) ὅτε ἐκέκωσεν αὐτόν.

Στ. ιζ'. « Ἐκεῖ » ἐν τῇ Σιών « ἀνατελῶ κέρας τῷ
Δαυὶδ. » Τοῦτο τὸ κέρας τῆς βασιλείας ὑπὸ Θεοῦ
ἀνατέλλεται ἐν οἴκῳ Δαυὶδ, κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ
δικαίου· « Ἦγειρεν κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ
Δαυὶδ. » Ἦτοίμασε δὲ τούτῳ τῷ κέρατι, Χριστῷ
τυγχάνοντι, λύχον ὁ Πατὴρ προτρέχοντα τῆς ἐπιδη-
μίας αὐτοῦ θεῖον νόμον, περὶ οὗ γέγραπται· « Λύ-
χος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου, καὶ φῶς ταῖς τρί-
βοις μου. » Ἡ καὶ ὁ Ἰωάννης μέχρι οὗ ὁ νόμος καὶ
οἱ προφῆται, λύχος ἐστὶν ἐτοιμαζόμενος τῷ Χριστῷ
αὐτοῦ. Περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ, « Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχος ὁ
καίμενος καὶ φαίνων, οὗ ἠθελήσατε πρὸς ὧραν ἀγα-
λιασθῆναι τῷ φωτὶ αὐτοῦ. » Τούτων θεολογουμένων
περὶ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ
σάρκα, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ αἰσχύνῃ ἐνδύσονται, θέλον-
τες εἰ ἐγένοντο πυρὶ καυστοί, ὅτι « Παιδίον ἐγενήθη,
οὐκ ἔδωκεν ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ »
αἰσχύνῃ πλειονα ὀφλισκάνοντες, ὅτι τὰ αὐτὰ τοῖς
ἄλλοις ἀνθρώποις ἀσπαζόμενος, οὐκ ἔχει τὸν ὑπερ-

ut vere non prius ille exurgeret quam voti sui
fuerit compos factus. Ideoque desideratam scientiam
spiritus prophetici dono adeptus est. — Dici etiam
potest Davidem utpote mitem, hæreditatem suam
reperiere, terram videlicet militum.

τῶν αἰτηθέντων. — Ἡ καὶ ὡς πρῶτος ὁ Δαυὶδ κληρο-

VERS. 7. Montem Olivarum innuit, ubi omnes
adorant quicumque locum illum accesserint. Car-
nem Salvatoris adoramus, non propter ejus natu-
ram, sed quia Christus in ea : caro quidem adora-
tur propter Christum, Christus vero propter Deum
Verbum, qui in illo inhabitat. Christum hic voco
animam sanctam et ratione præditam quæ cum Deo
Verbo hominum vitam subit : natura enim non ea
erat caro quæ sola Deum susciperet, nam Deus nos-
ter sapientia : atqui, « In corde bono, » ait Salo-
mon, « requiescet sapientia. » Nullum etiam ex
quatuor elementis est quod scientiam nobis præbe-
re possit ; Deus autem noster cognitus.

VERS. 14. Minime convenit terræ illud « in sæcu-
lum sæculi, » siquidem cælum et terra transibunt.
Unde hæc ad Ecclesiam referenda, de qua dictum
est : « Psallite Domino, qui habitat in Sion. »

VERS. 15. Vide omnimodam felicitatem, cujus ar-
gumenta hæc sunt : nulla rerum necessariorum in-
digentia, sacerdotes in tuto collocati, plebis exul-
tatio, regis fortitudo (quam fortitudinem lucernam,
id est præsidium, appellat), quodque est maximum,
inimicorum confusio.

VERS. 16. Quis autem auctor justitiæ qua induun-
tur sacerdotes, et exultationis, qua sancti exul-
tant, nisi manu fortis et sanctus David ? Unde addi-
tur : « Propter David servam, » id est qui formam
servi accepit seipsum exinaniens.

VERS. 17. « Ibi » in Sion « suscitabo cornu David. »
Hoc cornu regni suscitabit Deus in domo David, juxta
illud justii effatum : « Et erexit cornu salutis nobis
in domo David. » Cui cornu, Christo scilicet,
paravit Pater lucernam divinam legem ante adven-
tum ejus præcurrentem ; de qua scriptum est :
« Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis
meis. » Fortasse lucerna illa Christo parata nil
aliud præter Joannem, usque ad quem lex et pro-
phetæ. De quo ipse Salvator dixit : « Ille erat lu-
cerna ardens et lucens. » Vos autem voluistis ad
horam exultare in luce ejus. » His prædictis de
Christo ex semine David secundum carnem oriundo,
inimici ejus confusione induentur, cupientes si
stant igne combusti, quia « Parvulus natus est nobis,
et filius datus est nobis, cujus principatus factus
est super humerum ejus. » Confundentur in pri-
mis, quod eadem ac alii homines professus, non
super eminentem vitam habuerit. Ideo enim super

⁴⁶ Prov. xiv, 35. ⁴⁷ Psal. ix, 12. ⁴⁸ Luc. i, 69.

⁴⁹ Psal. cxviii, 105. ⁵⁰ Joan. v, 35. ⁵¹ Isa. ix, 5.

(23) Observanda est theologica Didymi doctrina
de unica Christi adoratione.

(24) Forsan legendum το. Edit.

(25) Supple λαβόντος. Id.

Ipsum « effloret sanctificatio ejus. » De qua dixit apud Isaiam : « Et flos de radice ascendet ⁷⁴. » Cui consentit illud : « Flores terræ visi sunt in terra nostra ⁷⁵. » Hi autem flores facti sunt, ex quo gratia Domini sanctificatio effloruit. Hæc enim efflorens sanctificat appropinquantibus ad se, cum ipsa sit sanctum Dei, simul et flos et lilium campi et convallium ⁷⁶. Profecto apparebunt flores in terra nostra, quando sanctificatio Dei oriatur super eos qui illuminantur et juvenescunt ad beatum et spirituale festum.

PSALMUS CXXXIII.

Vers. 1. Benedicunt Dominum qui non procul ab eo, præsertim vero qui in domo ejus, qui appropinquant Domino divinas Scripturas et doctrinas veritatis meditando. Hæc enim atria ejus. Stant autem benedicentes Deum ; tunc enim non vincet somnus sanctorum cœtum, virtute incorruptibilitium corporum.

PSALMUS CXXXIV.

Vers. 1. Decantatis graduum canticis, in ipsum templum ingrediebantur et gratiarum laudibus celebrandum Deum suscipiebant, cujus templum est. Qua de causa psalmus « Alleluia » inseribitur, ut hoc significet, verum Deum extollendum esse.

Vers. 13. *In finem.*—Hoc memoriale a priori generatione Hebræorum usque ad generationem vocationis gentium. De qua illud : « Annuntiabitur Domino generatio ventura ⁷⁷. » Subsistunt autem hæc, licet Deus ærivororum suorum precibus commotus, populi misereatur : interruptit sermonis nexum collatatio Dei. Ita enim Paulus ad Galatas scribens : « Gratia vobis et pax a Deo Patre et Domino, qui dedit semetipsum ⁷⁸, » et cætera. Deinde addit : « Cui est gloria in sæcula ; » et alias : « Quorum adoptio est illorum et gloria et obsequium et promissa ; ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen ⁷⁹. » Nunc autem Propheta considerans qua providentia Israelis fata omnino dirigit, Dei in homines studio pernotus, celebrat eum quasi illud æterna gloria splendet. De populo autem dicit, Deus ab eo pœnas repetet, et postea ab ira temperabit ; aut Populum judicabit Deus, et super ipsum deprecabitur, et non pro meritis eorum. Ubi enim deprecatio, ibi et veniæ opus, et clementiæ tempus.

PSALMUS CXXXV.

Vers. 1. Hic psalmus etiam *Ad laudandum Deum* inscriptus, nos hortatur ut Domino confiteamur omnia multa cum bonitate facienti. Qua de causa singulis versibus adjiciuntur illa intercalaria verba : « Quoniam in sæcula misericordia ejus. » Cum enim non hoc vel illo tempore tantum, sed semper misereatur, haud immerito eandem cantilenam usque resumunt dicentes : « Quoniam in sæculum misericordia ejus. »

αναβεθκότα βλον. Διὸ καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἀγίασμα » αὐτοῦ· περὶ οὗ φησιν ἐν Ἠσαΐα· « Καὶ ἄνθος ἐκ τῆς βίχης ἀναθήσεται. » Ἡ ἀκολούθησας, « Τὰ ἄνθη τῆς γῆς ὠφθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν. » Τὸ εἶναι ἄνθος τοιαῦτα εὐληφότα πρὸς τοῦ ἐξανθουμένου ὑπὸ Κυρίου ἀγιάσματος. Τοῦτο γὰρ τὸ ἐξανθῶν ἀγιάζει τοὺς προσπαλίζοντας αὐτῷ, αὐτὸν δὲ ἄγιον τοῦ Θεοῦ, ἕως καὶ ἄνθος καὶ τὸ κρίνον τοῦ πεδίου καὶ τῶν κοιλάδων. Εἰκότως ὠφθήσεται τὰ ἄνθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν, ἐξαντελιαντος τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγίασμα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ περυσισμένους καὶ νεάζοντας εἶναι ἐπὶ τὴν μακαρίαν καὶ πνευματικὴν ἰσορτήν.

Στ. α'. Εἰ καὶ εὐλογοῦσι τὸν Κύριον οὐ μακρὰν αὐτοῦ βεθκότες, ἀλλ' ἐν οἴκῳ αὐτοῦ, συγγιγίζοντας Κυρίῳ κατὰ τὸ φρόνημα τὸ ἐν Γραφαῖς θείας εἶναι καὶ δόγμασιν ἀληθείας· αὐταὶ γὰρ αὐτοῦ αἱ αὐλαί. Ἰστῆσαι δὲ καὶ εἰκότως εὐλογοῦντες Θεόν· ὕπνος γὰρ οὐ κατακρατῆσει τότε τῆς τῶν ἁγίων συνόδου, δυνάμει τῶν ἀφθάρτων σωμάτων.

Στ. α'. Μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὰς τῶν ἀναβαθμῶν ἡδῶς, ἀκόλουθον ἦν τοὺς εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν ἀναβάντας αἰνέσαι χαριστηρίως τὸν Θεὸν οὐ ναὸς ἐστὶ. Διὸ καὶ « Ἀλληλούια » ὁ ψαλμὸς ἐπιτέγραπται, σημαίνουσης τῆς προγραφῆς τὸ δεῖν ὑμνεῖσθαι τὸν ὄντα Θεόν.

Στ. γγ'. Εἰς τὸ τέλος. — Τοῦτο τὸ μνημόσυνον ἀπὸ τῆς προτέρας γενεᾶς τῶν Ἑβραίων, ἕως γενεᾶς τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν. Περὶ ἧς τὸ, « Ἀναγγελλίσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. » Διαμένει δὲ ταῦτα εἰξάντος τοῦ Θεοῦ τῇ τῶν δούλων αὐτοῦ περὶ τοῦ λαοῦ παρακλήσει, δι' ἣν ἔκτειρε τούτων· τὸ συνεχὲς τοῦ λόγου τῇ δοξολογίᾳ διέκοθεν. Ὡς καὶ γράφων τοῖς Γαλάταις ὁ Παῦλος εἶπεν· « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, τοῦ δόντος ἑαυτὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα ἐπήγαγεν, « Ἡ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, » καὶ ἀλλαχού· « Ὡς ἡ υἰοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ λατρεία καὶ ἡ ἐπαγγελία, ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Καὶ νῦν ὁ Προφήτης ἐνοήσας τὴν τε καθόλου πρόνοιαν καὶ τὰ συμβάντα τῷ Ἰσραὴλ. πυρῶν δὲ ἀπὸ τῆς φιλανθρωπίας, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἄλαστον ἔχουσα δόξαν. Περὶ τοῦ λαοῦ δὲ φησὶ, ἢ ὅτι δικὴν αὐτὸς ἀπατήσῃ, καὶ παύσεται μετὰ ταῦτα, ἢ ὅτι ἐκδικήσῃ μὲν τὸν λαόν, ἐπ' αὐτῷ δὲ παρακληθήσεται, οὐ διὰ τῆν ἐκείνων ἀξίαν. Ὅπου γὰρ παράκλησις, συγγνώμης χρεία, καὶ φιλανθρωπίας καιρὸς.

Στ. α'. Καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς Εἰς εὐχαριστίαν προκαλούμενος προστάττει ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, χρηστότητι καὶ ἀγαθότητι πολλῇ πάντα ποιοῦντι. Διὸ καὶ ἐφ' ἐκάστου στίχου τρόπῳ ἐφθυμίου ἐπιλέγεται, « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἐπεὶ γὰρ οὐ ποτὲ μὲν ἔλειψεν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἀεὶ ἔλειψεν, εἰκότως οἱ ἐφθυμούντες λέγουσιν· « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

⁷⁴ Isa. xi, 1. ⁷⁵ Cant. ii, 12. ⁷⁶ ibid. 1. ⁷⁷ Psal. xxi, 32. ⁷⁸ Galat. i, 3-5. ⁷⁹ Rom. ix, 4. B.

Στ. δ. Μόνος γὰρ ποιεῖν θαυμάσια ἀνεγράφη· μέ-
λων γὰρ ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, ποιεῖ τὰ ἔργα. Ἄλλὰ
καὶ ποιοῦντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, καὶ στερεοῦντι
τὴν γῆν ἐπὶ τὸ ὕδωρ, πάλιν ἀνομοιογενῆτον αὐτῷ.
Συνάδεις δὲ τοῖς προκειμένοις τὸ, « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σο-
φίᾳ ἐθαμελίωσε τὴν γῆν· ἠτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν
φρονήσει. » Συνέσεις δὲ καὶ φρόνησις δι' ἧς ἐτοιμά-
ζονται καὶ στερεοῦνται οἱ οὐρανοί, τίς ἄλλη εἴη ἢ ἡ
σοφία Θεοῦ δι' ἧς τὰ πάντα γεγένηται; περὶ ἧς ὁ
Θεολόγος φησί· « Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
σοφίαν. » Ἄλλὰ γὰρ καὶ οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ
ἐπουρανοῦ, νοητῶς οὐρανοὶ βυτες γίνονται. Ἐτοιμά-
ζονται τοιοῦτοι ἐν τῇ προδεδηλωμένῃ συνέσει τε καὶ
φρονήσει Θεοῦ. Καὶ ἡ γῆ στερεοῦται ἐπὶ τὸ ὕδωρ, ἢ
τὸν ὑπὸ Ἰησοῦ βαλλόμενον σπῆρον πρὸς τὸ καρποφο-
ρῆσαι δεξαμένη· ἐν τοῖς βευστοῖς γὰρ καὶ προσκαλ-
ροῖς τοῦ βίου πράγμασιν, ὕδασι ἀλληγορικῶς, ἐτι
διατρίβουσα στερεῶσιν καὶ εὐτονίαν ἔσχεν ἐπὶ τῷ
πληρέστατα καρποφορῆσαι· εἰκότως δὲ τοῖς ῥητοῖς
ἄπασιν τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μεγαλογράφος συνέζευ-
ξεν, ἐπειδὴ οὐ διὰ χρεῖαν οἰκειαν, ἀλλὰ διὰ μόνην
φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ὁ φιλόανθρωπος ἄπαντα.
Καλῶς δὲ « τῷ ποιῶντι » φησι « θαυμάσια (26), »
καὶ οὐ « τῷ ποιήσαντι, » δεικνύς αὐτὸν διηνεκῶς ἐν-
εργοῦντα καὶ θαυματοποιῶντα. Ταῦτα δὲ οὐ πρὸς
ἀθέτησιν τοῦ Χριστοῦ εἰρηται, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδια-
στολήν τῶν δαιμόνων.

Στ. ε'. Τὰ μεγάλα μόνος ποιήσας, διὰ τοῦ εἰπεῖν,
« Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐ-
ρανοῦ. » — « Εἰς ἔξουσίαν τῆς ἡμέρας τὸν ἥλιον, καὶ
εἰς ἔξουσίαν τῆς νυκτός, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέ-
ρας ἔταξεν. » Ὡς καὶ ἐν τῇ κοσμοποιᾷ εἰρηται, γε-
γονέναι τὸν ἥλιον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σε-
λήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας. Οὐ
μικρὸν δὲ ἡμῖν εἰς εὐταξίαν ζωῆς καὶ εἰς αὐτὴν ζωὴν
ταῦτα συντελεῖ τὰ στοιχεῖα, τρέφοντα καρπούς, πα-
καίνοντα, ὧν ἀνευ ζῆσαι οὐκ ἐνι. Καιροὺς ἡμῖν δει-
κνύντα, ὥρας χαρακτηρίζοντα, ὁρόμους ἡμέρας καὶ
νυκτός εἰκάζοντα, ὁδοιπόρους γῆς καὶ θαλάττης ὁ-
ηγοῦντα, μυρίαν ἑτέραν χρεῖαν παρεχόμενα. Ἰδὲ πῶς
« εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

Στ. ς'. Ἄλλὰ πῶς ἔλεω τεκταινεται θάνατος; Διότι
περὶ τοὺς ἀδικουμένους ἔλεος, τοῖς ἀδικούσιν γίνε-
ται κόλασις, καὶ τὸ δίκαιον ἀμφοτέροις ἀρμόττειται. Δ
Καλεῖ δὲ χεῖρα μὲν τὴν ἐνέργειαν, βραχίονα δὲ τὴν
ισχύν, ἔλεος δὲ καὶ τὸ δοῦναι δίκην ἀμαρτωλοῖς, καὶ
τὴν κακίαν ἐκκόπτουσαν, καὶ μειούσαν τὴν μέλλου-
σαν κόλασιν. — Ὡς ἀγνώμοσι δὲ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ συν-
εχῶς περιστρέφεται, τὴν τούτων λήθην ἐκκόπτου-
σα. Αἰγύπτος δὲ ἄλλως ὁ περὶ γῆν ὀνομάζεται τόπος·
οὐτινος πρὸς εὐεργεσίαν Ἰσραὴλ, τὰ πρωτότοκα πα-
τάσσει Θεός. Οὕτω γὰρ ὁ τὸν Θεὸν ὀρών νοῦς ἔξω
τούτου γίνεται ὑπὸ Θεοῦ προσηγούμενος. Ἐξάγει δὲ
τούτων ἐκ μέσου Αἰγυπτίων Λόγος ἑαυτοῦ καὶ Σο-

VERS. 4. Solus dicitur mirabilia facere : nam
manens in Filio agit Pater. Constitendum etiam illi
qui fecit caelos in intellectu, et firmavit terram
super aquas. Quibus consentit illud ⁶⁶ : « Deus
sapientia fundavit terram, paravit autem caelos
prudentia. » Intellectus et prudentia quibus paran-
tur et firmantur caeli, quid aliud fuerint nisi sapieu-
tia Dei per quam omnia facta sunt? De qua theo-
logus ait : « Christum Dei virtutem et Dei sapien-
tiam ⁶⁷. » Caeli facti sunt etiam spiritualiter, qui coe-
lestis imaginem referunt. Hi quoque praedicto
intellectu et prudentia Dei parantur. Firmata est
super aquas terra, quae semen suscepit a Jesu se-
minatum, ut fructus ferret : nam inter fluxa et ca-
duca vitae negotia adhuc conversans, quae per
allegoriam aquae vocantur, firmam et constantem
se praebuit ut quam plurimos fructus daret. Aptis-
sime autem memoravit Propheta singulis de verbis
aeternam Dei misericordiam; non enim utilitate sua
commotus est, sed misericordia, quando clemen-
tissimus cuncta condebat. Recte dicit « qui facit
mirabilia, » non autem « qui fecit, » declarans
Deum usque agere et mirabilia facere. Haec autem
non dicta sunt ad deprimentum Christum, sed ad
confundendos daemones.

VERS. 7. Magna quidem fecit solus, dicens :
« Fiant luminaria in firmamento caeli ⁶⁸. » — « Solem
constituit in potestatem diei, lunam et stellas in
potestatem noctis. » Ita dictum est in historia crea-
tionis soli competere principatum diei, lunae et stellis
principatum noctis ⁶⁹. Non parum conferunt ista
elementa ad levandam juvandamque vitam, fructus
alimenta et maturantia; absque illis nec vivere li-
ceret. Ipsa tempora distinguunt, horas definiunt,
diei et noctis cursus ordinant, terra marique via-
tores dirigunt, innumerasque alias utilitates praebent.
Vide qua de causa « in saeculum misericordia
ejus. »

VERS. 10. Quomodo autem misericordia mors
infertur? Quia misericordia in Iniqua patientes,
iniqua facientium poena, cum justitia autem utra-
que consentit. Operationem designat manus, bra-
chium virtutem, misericordia poenas quibus pec-
catores ad tollendam malitiam minuendaque futu-
ra supplicia affligit. — Velut ingratum quae in
Aegypto facta sunt in memoriam breviter revocat,
ne ea obliviscantur. Aegyptus alias vocatur locus
qui circa terram; cujus primogenitos Deus percus-
sit juvandi Israel gratia. Ita enim quae Deum videt
mens ex Aegypto exit et a Deo dirigitur. Hanc au-
tem educit de medio Aegyptiorum Verbum ejus et

⁶⁶ Prov. III, 19. ⁶⁷ I Cor. I, 24. ⁶⁸ Gen. I, 14. ⁶⁹ ibid. 18.

Sapientia; nam hoc brachium ejus et manus potens. « Salvavit igitur Jesus populum de terra Ægypti, » juxta Epistolam Judæ⁴⁴: « cujus manus potens et brachium excelsum, non aliud præter virtutem, qua mirabilia operabatur.

VERS. 13. Non in unam sed in plures partes divisit Deus mare Rubrum, ut per medium ejus Israel velut per continens incedentem traduceret. Traditum est autem in duodecim partes mare divisum fuisse, ut duodecim viæ fierent, et suas cuique tribui transitus pateret.

VERS. 24. Quotiescunque nos modestia humiliaverimus, memor nostri Deus redemptionem nobis largitur.

PSALMUS CXXXVIII.

VERS. 2. « Sessio » optimum animi habitum designat, quo ad malitiam quam difficillime deflecteret: « resurrectione » autem ab humilibus rebus ad sublimia transferimur.

VERS. 7. Postquam Deum rerum omnium providum celebravit, et omnium scientia et intellectu instructum, declarat eundem ubique esse. Quando Spiritus tuus totum terrarum orbem complet, quo ab illo ire potero? Quando etiam facies tua cuncta perscrutatur et perspicit, quo ab ea fugere potero? Nam si ascendero in cælum, illic astantem te video; si descendero in infernum, mecum ibi conversantem te sentio. Quodsi autem in cælo et in terra adesse cognoscitur Deus, et media loca occupet necesse est. Ubique adest, non quasi locum compleat, sed cuncta componens et providentia dirigens.

VERS. 9. Consideravi, inquit, num pennis cogitationum elatus, mare ipsumque oceanum prætergressus, in extremis positus, a Spiritu tuo ire potero, et a facie tua fugere. Ast illic etiam actuosam et providam tuam manum, et potentem tuam dexteram conspicio. Unde vel in extremis maris habitanti prædicto more omnia succedunt, deducente me manu tua, et tenente me dextera tua. Licet enim infinitus sit oceanus, numine tamen Domini diriguntur qui ultra sunt mundi: nam omnia quæ ab ipso facta sunt, ubicunque sint, providentiæ suæ imperio regit ac gubernat.

VERS. 11. Scientia Domini in matutinis illuminatus, velut ortum diei consecutus, cogitabam me spiritualibus pennis, quibus instruitur omnis natura substantialis, ita ad sublimia extolli posse, ut longe ultra oceanum prætergrederer. Ast hoc etiam cognovi me a Spiritu Dei non abiisse, et cætera. Aliam igitur viam excogitavi, quo a Spiritu Dei irem et a facie ejus fugerem. Quæsivi scilicet num tenebris velatus Deum latereim. Dixi igitur: « Forsitan te-

⁴⁴ Jud. 5.

(27) Judaica hæc popularis vel rabbinica traditio erat, quam non Didymus tantum, sed etiam Theo-

φία· τοῦτο γὰρ αὐτοῦ βραχίων καὶ χεὶρ κραταιή· Ἐξήγαγεν δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς,» κατὰ τὴν Ἐπιστολὴν Ἰουδα· οὗ κραταιὰ χεὶρ καὶ βραχίων ὑψηλός, ἡ παροξοποιὸς αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δύναμις.

Στ. ιγ'. Οὐκ εἰς μίαν διαίρεσιν ἀλλ' εἰς πλείονας καταδιέλεν ὁ θεὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἐπὶ τῶν Ἰσραὴλ ὡς ἐπὶ ξηρὰν βαδίζοντα ἐξαχθῆναι· ἐκ μέσου αὐτῆς ὑπὸ θεοῦ. Παραδίδεται δὲ ὅτι· εἰς δώδεκα διαίρεσεις ἐπὶ τῇ δώδεκα διόδους εἶναι, ὅπως ἐπέστη τοῦ Ἰσραὴλ φυλὴ ἰδίαν διὰ δασίαν ἔχουσα διελθεῖ (27).

Στ. κδ'. Κἂν ταπεινώσομεν δὲ δι' ἀτυφίας ἑαυτοῦς, ὁ θεὸς ἡμῶν καὶ μνημονεύει καὶ λύτρωσιν δώσειν.

Στ. β'. « Καθέδρα » ἐστὶν ἕξι ἀρίστη λογικῆς φύσεως, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται πρὸς κακίαν· « ἔγεις » δὲ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ἐπὶ τὰ νοητὰ διὰ δασίαν.

Στ. γ'. Θεολογήσας τὰ περὶ τοῦ προηκόστην εἶναι τὸν θεόν, καὶ πάντων ἐπιστήμην ἔχειν· καὶ σύνεστιν, μέτεστιν ἐπὶ τὸ πανταχοῦ εἶναι αὐτὸν τὸν θεολογούμενον. Εἰ Πνεῦμά σου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, ποῦ πορευθῆναι ἀπ' αὐτοῦ δύνησομαι; ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὸ πρόσωπόν σου ἐπισκοπεῖ καὶ ἐφορᾷ τὰ ὄρα, πῶ φυγεῖν ἀπ' αὐτοῦ δύνησομαι; Ἄνελθὼν γὰρ εἰς οὐρανόν, παρόντος σου λαμβάνω φαντασίαν· ἂν εἰς τὸν ἄδην γένομαι, συνόντα σε βλέπω. Εἰ δὲ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν ἄδῃ ἡ παρουσία σου γνωρίζεται, καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ χωρίοις δηλονότι τυγχάνεις. Παρίστησιν ἐκ πανταχοῦ, οἱ τοπικῶς διατριβῶν, ἀλλὰ δημιουργικῶς καὶ προνοητικῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιχωριάζων.

Στ. θ'. Ἐσχόπησα, φησί, μὴ ἄρα ταῖς πτέρυξι· τῆς νοήσεως χρησάμενος, ὑπερβάς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ὠκεανὸν αὐτὸν, ἐν τοῖς ἐσχάτοις γεγενημένος δύνησομαι πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ φυγεῖν σου τὸ πρόσωπον. Κάκει τὴν δραστήριον καὶ προνοητικὴν σου χεῖρα, καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερβάλλουσαν δεξιάν σου ἐνεργοῦσαν τεθέσμαι. Ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ κατεσκηνωκέαι τῇ προειρημένη ἀκολουθίᾳ ἐν τοῖς ἐσχάτοις τῆς θαλάσσης κατωρθώσθαι με τῆς χειρὸς σου ὀδηγησάσης με, καὶ κατεχούσης τῆς δεξιᾶς σου. Εἰ γὰρ καὶ ὠκεανὸς ἀπέραντος, ἀλλ' οὐ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι ταῖς τοῦ δεσπότου διαταγαῖς διθύνονται· πάντα γὰρ τὰ πρὸς αὐτοῦ γεγενημένα ὅποι· ποτ' ἐστὶν ταγαῖς τῆς ἑαυτοῦ προνοίας διοικούμενα ἰθύνεται (28).

Στ. ια'. Ἐπιτὶ φωτισθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου ἐν ὄρθρῳ, ἐν ἀρχῇ τῆς ἡμέρας γεγόνει ἔξας, διανοήθην ταῖς πτέρυξι· ταῖς νοηταῖς, καθ' ἃς ἐπτερωταὶ πᾶσα οὐσιχὴ φύσις, μεταωρισθῆναι ὡς μακρὰν γενέσθαι καὶ παραιτέρω τοῦ ὠκεανοῦ. Ἐγὼν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο μὴ εἶναι πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Μετήλθον ἄλλην ὁδὸν ζητῆσαι, καθ' ἣν πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος καὶ φυγεῖν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ οἶδντε ἴσθι,

doretus refert.

(28) Ita cod.

ἢ πῆ ἄρα ὑπὸ σκότος γεγονὼς διαλαθεῖν τοῦτο δύσσωμαι Διὸ φημι, « Ἄρα σκότος καταπατήσει με, » ὑπέστιν, ἐπικρύψει με ; Ὡς γὰρ τὸ ἔδαφος τὸ παύμενον κρύπτεται, οὕτω κρυθεῖται κάτω, εἰ καταπατήσῃ με τὸ σκότος πολὺ περὶ ἐμὲ καὶ ἐπ' ἐμὲ γεγοῦς. Ἐἶτα ὅτε ἔδοξα τρυφᾶν ἐπὶ τῷ τετευχέναι τοῦ πονηροῦ, εὐθέως εἶδον, ὅτι καὶ αὕτη ἡ νύξ αὐτὸ κατακορὴς σκότος φωτισμός ἐστιν, οὐδὲν αὐτοῦ τοῦ σκότους σκοτιζομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατακείμενος αὐτὸ ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Παρ' μὲν μὲν τοῖς ἔχει χρωμένοις, διαφορὰ νυκτὸς καὶ μέρας, ὁρῶσι καὶ ὁρωμένοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ἐν δὲ τῇ νυκτὶ μηδὲ βλέπομένοις μηδὲ βλέπουσιν. Παρὰ μὲν δὲ τῷ Θεῷ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα φωτίζεται, καταληπτῶν ὑπὲρ τυγχανόντων τῶν ἐν σκότῳ καὶ νυκτὶ, ὡς τῶν ἐν φωτὶ καὶ ἡμέρᾳ, ἐπαίπερ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ φωτίζεται. Ταῦτα δὲ πάντα τῷ ἑαυτοῦ προσώπῳ ὁ δίκαιος προσάπτει, διδάξαι προελόμενος οὐκ μὴ ὀρθὴν περὶ Θεοῦ διὰ τῶν ἔχοντας, ὅτι διαρᾶναι Θεὸν οὐκ ἔστιν. Ἐἰ γὰρ τῶν κρυπτῶν μου γνώσεως, ἅτε τοὺς νεφροῦς μου κεκτημένους εἶεν (29), ποιῶ μέρει τοῦ κόσμου ἐὰν γένωμαι, ὡς παρόντος μου γνώσει ἔχεις, εἰ γὰρ καὶ ἀντελάβου μου ἐκ γαιτρὸς μητρὸς μου, ἢ πλάσας ἐν κοιλίᾳ με καὶ ἐπιθεῖς μοι τὴν χεῖρά σου. Ἐἶτα ἐπεὶ διὰ πάντων τῶν προειρημένων φοβερῶς θαυμαστώθης, μετὰ φόβου γὰρ θαύμασα πάντα ἃ περὶ σοῦ διεληφα, εἰς εὐχαριστίαν τραπεύμενός φημι. « Ἐξομολογήσομαι σοι, ὅτι φοβερῶς θαυμαστώθης. »

Στ. ιγ'. Κέκτηται ὁ Θεὸς τοὺς νεφροῦς τοῦ κατορῶσαντος τὴν ἐν σωφροσύνῃ καθαρότητα. Ὁ τοίνυν ἀγαθὸς σχολάζων, τῷ Θεῷ τοὺς ἑαυτοῦ νεφροῦς καταγράφας ἔρει. « Σὺ ἐκτίησθαι τοὺς νεφροῦς μου, Κύριε. » Μεθ' ὃ κατορθώμα, γνῶσιν ἔχων πάντων τῶν θαυμασῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τῆς δημιουργίας καὶ προνοίας καὶ παραδοξοποιίας, ἢ θαυμάσια, ἔφη, τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. » Τὸ « σφόδρα » ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν τῆς ψυχῆς, ἢ ἐπὶ τὰ θαυμάσια ἀναφέρεται. Καὶ « τὸ ὄστούν μου, φησὶν, ὃ ἐν κρυφῇ πεποίηκας, » ὡς οὐδένα τοῦτου τὴν σύμψηξιν εἰδέναι, ἀπὸ σοῦ οὐ κέκρυπται. Πῶς γὰρ καὶ οἴοντες σοῦ ποιητοῦ ὄντος ὡσπερ ὄλου τοῦ σώματος, οὕτω καὶ αὐτοῦ ; Εἰρηται δὲ καὶ τοῖς περὶ φύσεως τῶν ζώων πραγματευσαμένοις, ἀόρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον τὴν εἰς ὄστέον τοῦ αἵματος μεταβολὴν, καὶ τοι τῶν ἄλλων, σαρκῶν καὶ νεύρων λέγω, ὅπως ποτὲ ὡς ἔχουσι γενέσεως θεωρούντων (30) οὐκ ἐκρύβη δὲ ἀπὸ σοῦ οὐδὲ ἡ ὑπόστασις μήτε ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς φθάσασα. Οὐδὲ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐν ἔδῃ γεγεννημένη, οὐδ' αὐτὸ τὸ σῶμα κατωρυγμένον καὶ εἰς γῆν διαλυθὲν διαφεύγει τὴν θεωρίαν σου.

Στ. ιη'. Ἀφ' ἑαυτοῦ λέγει τὴν τοῖς δικαίοις ἀποκειμένην ἐλπίδα, ἣτις ἐστὶν ἐξ ἀναστάσεως αἰωνία ζωὴ. Ἀλλὰ καὶ σὺν τοῖς ἁγίοις ἐστὶν ὁ Κύριος ἀπεντεῦθεν. Ἀνηχάσασθαι γὰρ αὐτοῦ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας. » Τότε δὲ δῆλον ὅτι ἔσται μετ' αὐτοῦ, ὅταν « ἀποκτείνης, » φησὶν, « ἄμαρ-

²⁹ Matth. xxviii, 20.

(29) *Est.* L. gendum, ut sensus salvus sit : ἐν. *EDIT.*

nebræ conculcabunt me, » hoc est, abscondent me? Quemadmodum enim conculcatum pavementum lateris, ita fortasse et ipse laterem, si tenebræ me conculcarent, undique et desuper circumfusæ. Deinde cum concupitum sortitus in deliciis me futurum putabam, agnovi ipsam noctem et densissimas tenebras illuocescere, tenebris nullo modo obtenebratis, dum ea sicut et cætera omnia Deus illuminet. Nobis quidem oculorum acie res cernentibus, alia nox, alia dies; interdum enim videmus et videmur, noctu autem nec cernimur nec cernimus. Apud Deum vero nox sicut dies illuminatur; ipsique apparent quæ in tenebris et in nocte, haud secus ac si in lumine et in die essent, quia nox sicut dies ab eo illuminatur. Hæc autem omnia, nomine suo profert justus, docens eos qui non recta de Deo sentiunt, Deum nunquam a vobis decipiendum esse. Nam abscondita mea novisti, renes meos possidens, et quacunquē in terrarum parte fugiam, semper me velut præsentem pernoscis. Nam « suscepisti me de utero matris meæ, » in sinu formasti me, et posuisti super me manum tuam. Denique cum per omnia prædicta terribiliter mirificatus es (nam cum tremore omnia miratus sum quæ perspexi), agam tibi gratias dicens: « Confitebor tibi, quoniam terribiliter mirificatus es. »

Vers. 13. Possidet Deus renes eorum qui prudentia castitatem custodiunt. Qui igitur a nuptiis abstinet, Deo renes suos ascribens, dicit: « Possidisti renes meos, Domine. » Quo perfecto, omnia mirabilia Dei scientia consecutus, creationem videlicet, et providentiam et vim prodigia operandi: « Mirabilia opera tua, ait, et anima mea cognoscit valde. » Vox « valde » ad scientiam animæ, aut ad mirabilia referri potest. « Os meum, » inquit, « quod fecisti in abscondito, » ut nemo sciat quo modo coagmentetur, a te non est absconditum. Quis enim te fallere posset, cum ipsius sicut et totius corporis creator sis? Dixerunt qui de natura animalium agunt, homines nec perspicere nec intelligere qua ratione sanguis in os mutetur, cæterasque carnes et nervos efficiat. Contendo autem qualicunquē modo hæc fiant, a te non esse abscondita, sicut nec substantia vel in infimis terræ degens. Non fugit enim mentis tuæ oculos anima quæ descendit in infernum, aut corpus sepultum et in terram resolutum.

Vers. 18. De semetipso spem exprimit justis acceptissimam, quæ nil aliud nisi post resurrectionem vita sempiterna. Illic etiam cum sanctis Dominus. Dicentem enim audierunt: « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus ». Tunc autem sane nobiscum erit quando « occideris, inquit, pec-

(30) An θεωρουμένων? Id.

calores, Deus: ὁ diabolus videlicet et malignas A potestates quæ ei inserviunt.

VERS. 21. Eiusdem est amicos Dei suscipere ac colere, et odio eos habere qui Deum oderunt, et inimici ejus dicuntur, quia impie et inique de Deo sentiunt. Quomodo enim inimici non sint Dei, qui cæteros decipiunt et a veritate avertunt, quando Deus omnes vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire? Perfectum odium est in tales homines, quando eos non alia de causa oderimus, quam de illorum odio in Deum. Quemadmodum perfecta charitate bonum amplectimur, si illud ipsius non alterius gratia affectamus; ita qui inimicos odio habet, prout inimici Dei et quia inimici Dei sunt, non autem affectu quovis pravo, tabescit super eos juxta Prophetam dicentem: « Zelans zelavi Domino B omnipotenti, quia dereliquerunt te filii Israel⁶⁶. » Quodsi perfecte odit malum qui ab omni malo abstinet, qui qualicumque modo maligno consentiet, hunc non perfecto odio oderit.

δάνων εἰς τινος οὖν κακίας αὐτοῦ, τελείως οὐ μεμίσηκεν τὸν πονηρὸν.

PSALMUS CXXXIX.

VERS. 2. Homo malignus qui perfidus et impostor; vir autem iniquus, qui ita in malitia profecit, ut callidis et scelestis moribus ad iniquitatem properet, et animum suum a virtute ad malitiam avertere conetur; Deum orat qui ista usurpat, ut ab utroque liberetur. Cogitaverant enim iniquitatem contra eum, abscondentes eam in corde suo, ut tales alii viderentur ac fuerant, et eum irretire C possent. Per totum tempus vitæ suæ inimice et hostiliter egerunt in eum. Unde dictum est: « Tota die constituebant prælia, » ne momento quidem paci et quieti indulgentes. Pro gladio linguam acuerunt, ut verbis suis decipere et vulnerare possent, serpentem imitati qui nequitia sua Evam perdidit. Idcirco etiam sub labiis suis cogitationes habent veneni speciem referentes, a malignis potestatibus acceptas, quæ propter venenosam et nocivam vim aspides vocantur. Nec immerito hæc de diabolo intelliges et de cæteris invisibilibus inimicis: nam diabolus sæpius homo malignus et inimicus dicitur; sed eum quoque Antichristum vocabis qui diaboli consiliis inservit.

ἀοράτων ἐχθρῶν ἐκλαβεῖν ταῦτα· ἄνθρωπος γὰρ ἄλλὰ καὶ ὁ τῷ βουλήματι αὐτοῦ ὑπηρετούμενος, Ἀντίχριστος ἂν ῥηθῆι.

VERS. 5. Manus peccatoris, actus malus, de quo D Deo protegente, custodiri optat. Postulat insuper ut ab hominibus eruatur, qui mentem ad deteriora propellere vellent; nam sermonibus cogitaverunt et fallacibus consiliis eorum gressus supplantare, qui ad meliora unice tendunt et properant. Potest etiam diabolus peccatore designari, et hominibus injustis, aut maligni ejus angeli, aut homines quorum animas opere suo a virtute revocat. Illi autem fortasse non alii a superbis falsa sapien-

⁶⁶ III Reg. xix, 40.

(31) *Legere τελείως, et mox ni fallor, ἤστινος loco εἰς τινος. EDIT.*

ταλοῦς, ὁ Θεός· τὸν διάβολον δηλονότι καὶ τὰς εἰς αὐτῷ πονηρὰς δυνάμεις ἁμαρτωλοῦς ὄντας.

Στ. κα'. Τοῦ αὐτοῦ ἂν εἴη καὶ τὸ ἀποδέχεσθαι καὶ τιμᾶν τοὺς φίλους τοῦ Θεοῦ, καὶ μισεῖν τοὺς μισοῦντας αὐτὸν, καὶ ἐχθροὺς λογίζεσθαι, τῷ ἀσεβῆ καὶ ἀθεῶα περὶ τοῦ Θεοῦ φρονεῖν· πῶς γὰρ οἷα ἐχθροὶ Θεοῦ οἱ διαστρέφοντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς ἀπατωμένους, τοῦ Θεοῦ θέλοντος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν; Τέλειον δὲ μίσος ἐστὶν κατὰ τῶν τοιούτων, ὅτ' ἂν μὴ ἄλλου χάριν, ἀλλ' ἢ τῷ ἐχθροῦ αὐτοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ, μισεῖ τις αὐτούς· καὶ ὥσπερ τελείαν ἀγάπην τις ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν, μὴ ἄλλ' ὅτου χάριν, ἀλλ' αὐτοῦ ἕνεκα ποθῶν αὐτοῦ· οὕτως ὁ μισῶν τοὺς ἐχθροὺς, ὡς ἐχθροὺς Θεοῦ μόνον, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ πάθος μισῶν, ἀλλ' ἢ ὅτι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, ἐκτιχόμενος ἐπ' αὐτοῖς κατὰ τὸν λέγοντα Προφήτην, « Ζηλῶν ἐζήλωσα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι, ἀνθ' ὅσιν κατέλειπόν σε υἱοὶ Ἰσραὴλ. » Εἰ ὁ τέλειος (31) μισῶσας τὸ πονηρὸν ἀπέχεται πάσης κακίας, ὁ μεταλαμβάνων εἰς τινος οὖν κακίας αὐτοῦ, τελείως οὐ μεμίσηκεν τὸν πονηρὸν.

Στ. β'. Ἄνθρωπος πονηρὸς ὁ δολερὸς καὶ ἀπαταιῶν (32) ἐστὶν· ἀνήρ δὲ ἀδικός ὁ τούτων ὑπεραναδεσθῆκώς ἐν κακίᾳ, ὡς διὰ τοῦ πανουργεῖσθαι καὶ βραδιουργεῖν, ἀδικεῖν σπεύδειν. τὴν λογικὴν ζῴην ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν πανουργίᾳ τινὲ πειρώμενος μεταδιδάξειν· ἀπ' ἀμφοτέρων σωθῆναι βουλόμενος ὁ τὰ προκείμενα φάσκων, Θεὸν παρακαλεῖ. Ἐπιτεροῦντι αὐτοῦ ἀδικίαν ἐλογίσαντο, κρύπτοντες αὐτὴν ἐν καρδίᾳ ἑαυτῶν, ὅπως διὰ τοῦ λανθάνειν ὅτι εἰσιν τοιοῦτοι, παγιδεῦσαι αὐτὸν δυνηθῶσιν, πολεμῶν καὶ ἀντικειμένως πρὸς αὐτὸν ἰστάμενοι δι' ὅλου τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διδ εἰρηται, « Ὀλῆν τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους, » οὐδένα καιρὸν εἰρήνης καὶ ἀναπαύσεως ἔχοντες. Ἀντι δὲ εἰρῶν ἀκονήσαντες τὴν γλῶσσαν ἐπὶ τὸ ἀπατηλὸν καὶ τρωπᾶν δυνάμενον λόγον προφέρειν, μιμῆσει τῇ πρὸς τὸν ὄφιν τὸν φθειραντα τὴν ἔβαν ἐν τῇ πανουργίᾳ ἑαυτοῦ. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τὰ χεῖρα ἑαυτῶν, τουτέστι τὴν προφορὰν δηλητηρίῳ εἰκότα, ἔχουσι νοήματα ὑποβληθέντα αὐτοῖς ὑπὸ δυνάμεων πονηρῶν διὰ τὸ βλαπτικὸν καὶ ἰώδες ἀσπίδων καλουμένων. Δυνατὸν δὲ καὶ περὶ διαβόλου καὶ τῶν ἄλλων πονηρῶν καὶ ἐχθρῶν ὁ διάβολος πολλάκις εἰρηται.

Στ. ε'. Χεῖρ ἁμαρτωλοῦ ἢ ἁμαρτικῆς πρᾶξις, ἀρ' ἣς φυλαχθῆναι, Θεοῦ φρουροῦντος, εὐχεται. Καὶ πρὸς τοῦτοις ἀξιοί, ἵνα καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικεῖν αὐτὸν τῇ προαιρέσει βουλομένων ἀνθρώπων ρυσθῆ· ἐπιτεροῦντι διελογίσαντο διὰ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἀπατηλῶν ὑποσκελίσαι τὰ διαθήματα τῶν ἐν τῷ προκίπτειν διαβαινόντων ἐπὶ κρείττω. Δυνατὸν ἐν τοῦτοις ἐκλαμβάνειν ἁμαρτωλῶν τὸν διάβολον, ἀνθρώπους δὲ ἀδικούς ἦτοι τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, ἢ εἰς οὓς ἐνεργεῖ ἀνθρώπους, εἰς τὸ ψυχὰς ἀδικεῖν.

(32) *Forma Alexandrina pro ἀπαταιῶν. lb.*

ἄνθρωποι δ' ἂν εἴεν καὶ ὑπερήφανοι σοφίαν ἔχοντες
 ἰτατηλῆν, ἣν οὐ προφανῶς προφέρουσιν, ἀλλὰ κρύ-
 πτεουσιν αὐτὴν ὡς παγίδα, ὑπὸ τοῖς σοφιστικοῖς
 αὐτῶν λόγους· ἀλλὰ καὶ σχοινία, ἣτοι τὰς πολυπλό-
 κους αὐτῶν πονηρίας, ἣ τοῖς συντιθεμένους καὶ
 περιπλεκόμενους ὑπ' αὐτῶν σοφιστικούς λόγους
 διατείνουσιν ἐπὶ τῷ συλλαβεῖν τοὺς πόδας τῶν ὀρ-
 θῶν βαδίζόντων, λογιζόμενοι διὰ τούτων τῶν σχοι-
 νίων ὑποσκελίσαι τὰ διαθήματα τῶν ἀπροοράτως
 ἔχόντων, ἃ τιθέασιν καὶ ἐχόμενα ἧς τις ἐτριψεν
 ὁδοῦ προσκόμματα, ἃ καὶ σκάνδαλα εἶπεν. Λογισμοὶ
 δὲ εἰσιν οὗτοι ὑποβαλλόμενοι τοῖς καλῶς καὶ κατ'
 ἀρετὴν ὀδεύειν προαιρουμένοις. Ἄλλ' ὁ γνοὺς ἑαυτὸν
 ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἐστὶν πρὸς τὸ ἀδολογηθῆναι ἀπὸ τῶν
 τοσοῦτων διαμείναι, πρὸς Θεὸν καταφεύγων, δύναμιν ἀπαιτεῖ. Διὸ καὶ ἀπαγγέλλει τὰ περισταχότα
 αὐτόν.

Στ. θ'. Ἴνα μὴ κατ' ἐμοῦ πολλὰ διαλογισάμενοι
 δυνηθῶσιν, μὴ ἐγκαταλείπῃς με, φύλαξόν με ἐν
 σκέπη τῶν περῶν σου, καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα τὴν
 κρῆταιάν σου, ἀφ' ἧς οὐδεὶς δύναται ἄρπάσαι· ἣ
 ἐπαρθηῆναι ἀλαζονικῶς κατ' ἐμοῦ ὡς ἀλῶντος (33)
 ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ιβ'. Γλωσσῶδῃ τὸν μάχιμον καὶ λοιδορον εἶκε
 λέγειν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν τοιοῦτων ὄσον ἐν τῇ γαῶδει
 προαιρέσει, κατευθῆναι (34) δύναται ἀεὶ στρεβλού-
 μενος ἐκ τοῦ μάχιμος εἶναι· φιλαμαρτημένον γὰρ
 τὸ χαίρειν μάχαις καὶ ὕβρεσιν καὶ λοιδορίαις. Διὸ
 καὶ τὸ κατευθύνεσθαι ὑπὸ ἀρετῆς οὐ δυνατόν ἔχειν
 τὸν τοιοῦτον.

PSALMUS CXL.

Στ. ε'. Ἰκανὴ τυγχάνει αὐτῶν ἡ κακία, εἰ γε-
 νοίμην αὐτῶν κοινωνὸς, διασκορπίσαι μου τὴν προσ-
 ευχὴν, καὶ εἰσω τῶν κακιῶν αὐτῆν ὑποβαλεῖν.

Στ. ς'. Ὁ δὲ Σύμμαχος· Ἐτι γὰρ καὶ ἡ προσ-
 ευχὴ μου ἐντὸς τῶν κακῶν αὐτῶν· ἐκτιλήσονται ἐν
 χεῖρι πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν. Ἀκούσονται ῥήσεις
 μου ἠδίστας· ὡσπερ γεωργὸς δὲ ἂν ῥήσῃ τὴν γῆν,
 ὡς ἐσκορπίσθῃ ἡμῶν τὰ ὄστα παρὰ τὸν ἔθην. »

Στ. η'. Πρὸς σέ, ὦ Κύριε, ἦρα τοὺς ὀφθαλμοὺς
 μου, ἐλπίσας ἐπὶ σέ. Διὸ « μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχὴν
 μου, » ὡς τέλεον αὐτὴν ἐκπαιεῖν. Εἰ γὰρ καὶ δι-
 εσκορπίσθῃ τὰ ὄστα ἐκάστου ἡμῶν παρὰ τὸν ἔθην,
 ἀλλ' οὐκ ἐλπίζω ὅτι συνάξας ἀποκαταστήσεις αὐτὰ
 τῇ οἰκειᾷ συμφωνίᾳ καὶ ἀρμονίᾳ. Οὐ γνομένου τῇ
 σῇ ἀγαθότητι, οὐ μόνον οὐκ ἀναιρεθῆσεται, σοῦ
 φυλάττοντός με, ἀφ' ἧς συνεστήσαντό μοι παγίδες. »
 Διὸ ἐκ μόνης δὲ ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σκανδάλων
 τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν » φυλάξῃς με.

PSALMUS CXLI.

Στ. η'. Εὐκαιρῶς οἷα δὴ ἀποκεκλεισμένους εἰς τὰ
 εἰσώματα τοῦ σπηλαίου, προσεύχεται λέγων κατὰ
 τὸν Σύμμαχον· Ἐξω ποίησον ἀπὸ συγκλεισμοῦ
 τὴν ψυχὴν μου, » σαφῆ δὲ καὶ τὰ λοιπά. Κατὰ ἀνα-
 αγωγὴν δὲ ἡ κακία καὶ ἡ δυσσέβεια πᾶσα, ὡσπερ
 φρουρὰ τις ἐνδον τὰς ψυχὰς περιλαβοῦσα κατεῖχεν,
 ἀφ' ἧς φυλακῆς ἐκάστη ἀναπέμπει τὴν προαι-

lia imbutis, quam non palam proferunt, sed velut
 laqueum abscondunt, captiosis eam argumentis
 velantes: quin etiam funes, implicitas videlicet
 iniquitates, et sermones callide compositos et con-
 textos extendunt, ut pedes irretiant recte ambu-
 lantium. His funibus gressus imprudentium supplan-
 tare cogitant, illosque juxta viam cuiusque dispo-
 nunt: qui scandala hic et offendicula vocantur.
 Non alii autem sunt ab argumentis, quibus homi-
 nes impugnant, ad virtutem egregie festinantes.
 Justus cum sciret se non eum esse qui tot ac tantis
 inimicis virtute sua resisteret, ad Deum se reci-
 pit auxiliumque flagitat. Ideo etiam eos denuntiat
 quibus impugnetur.

VERS. 9. Ne dominantur in me qui multa cogita-
 verunt, ne derelinquas me, custodi me in umbra
 alarum tuarum, et sub manu potenti tua, e qua
 nemo me eripiet; nequando exaltentur gloriose de
 me, velut si ab eis captus fuisset.

VERS. 12. Linguosum profecto vocat pugnacem et
 maledicum. Nullus enim eorum, quandiu terrestria
 sentiet, dirigi potest semper agitato quia pugnax;
 peccatorum enim letari de pugnis et conviciis et
 superbia. Unde qui ita disponuntur virtute dirigi
 nequeunt.

VERS. 5. Ea foret eorum malitia, si cum eis
 communicarem, quæ orationem meam perderet, et
 calamitatibus me subjeceret.

VERS. 6. Symmachus autem: « Adhuc enim ora-
 tio mea in malis eorum. Evacuabuntur in manu
 petrae iudices eorum. Audient verba mea dulcissi-
 ma, sicut agricola quando terram scindit; ita ut
 dissipentur ossa nostra secus infernum. »

VERS. 8. Ad te, Domine, levavi oculos meus,
 sperans in te. « Ne auferas animam meam, » ne
 omnino cadat. Etiamsi secus infernum dissipata
 sint ossa cuiusque nostrum, spero tamen te illa
 denuo coaptaturum et coagmentaturum. Quo facio
 per bonitatem tuam, non solum non capiar, te
 custodiente, « a laqueo quem statuerunt mihi; » sed
 etiam « a scandalis operantium iniquitatem » cu-
 stodies me.

VERS. 8. Haud inepte velut in intima spelunca
 inclusus, precatur juxta Symmachum dicens:
 « Educ animam meam de claustris, » nota sunt et
 cætera. Versum mystice interpretantibus videbun-
 tur malitia et omnis impietas animam velut cater-
 va obsessam et interclusam tenere, a qua custodia
 liberari desiderans quisque ad Dominum istis votis

(33) Forsitan ἀλῶντος pro ἀλόντος, ο in ω muta-
το. Edit.

(34) Lege κατευθύνθαι, vel potius κατευθύνε-
σθαι. Id.

clamat, ut orationi annuens, accedat et victos e vinculis, et sedentes in temebriis ex domo custodiae educat. Non omnibus usurpanda hæc verba : « Educ de custodia animam meam, » sed iis tantum qui purificato corde et deposito hoc corpore, rerum contemplationi indulgere possunt. Aquilas autem : « Educ e claustris animam meam, » quasi arcto in carcere includeretur; hostibus speluncæ portas obsidentibus. Promittit se, salute accepta, hymnis beneficia celebraturum.

μὲνην εὐχὴν, ὡς ἐπινεύσοντα τὸν Κύριον ἐλπί-
θῆναι ἐπὶ τὸ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ
ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σπῆτι· οὐ πάντων
δὲ ἐστὶν τοῦτο λέγειν, « Ἐκβάλε ἐκ φυλακῆς τὴν
ψυχὴν μου, » ἀλλ' ἢ τῶν δυναμένων διὰ καθαρῶτα
καρδίας, καὶ χωρὶς τοῦ σώματος τοῦτου ἐπιβλεῖν
ἐπὶ θεωρίᾳ τῶν γεγονότων. Ὁ δὲ Ἀκύλας, « Ἐξ-
άγαγε ἐξ ἀποκλεισμοῦ τὴν ψυχὴν μου » ὡς ἐν εἰρ-
κτῆ γὰρ τινὶ καὶ δεσμοτηρίῳ (35) κατεχέτο, τῶν
πολεμίων τῆ θύρα τοῦ σπηλαίου προσκαθήμενον·
ὕπισχνεῖται δὲ τῆς σωτηρίας τυχῶν ὕμνοις τὰς
εὐεργεσίας ἀμείβεσθαι.

PSALMUS CXLII.

Vers. 1. Tertius psalmus jam inscriptus est : « Ipsi David, cum fugeret a facie Absalom, filii sui. » Hic autem : « Quando eum filius persequabatur. » Minus periculum instat ei qui fugit, quam ei quem persequuntur. Fieri enim potest ut quis sola mala suspicione fugiat. Quando autem fugientem persequuntur, apparet persequentium crudelitas et feritas. Ait igitur : Multis cum egerem, ad te confugi, certus te mihi omnia largiturum quorum indigeo, ubi auribus precem meam perceperis. Addit, « in veritate, » seu quia Deus : « Ego sum veritas ⁸⁷, » dixit, seu quia hoc innuere velit : Ego qui te nunc in imagine et umbra colo, oro ut et cætera consequar, ut cultum prætergressus qui per figuram sit, in nuda veritate ad te accedam, ideoque spiritu et veritate adorem. « Exaudi me in justitia tua. » Justificans me in ipsa; nam justitia mea tanquam nihil coram te reputabitur. Quamobrem te oro, « ne intres in iudicium mecum. » Ego enim servus tuus, et iudicari coram te aut a te nolo; nam scrutaris tu non sermones tantum et opera, sed etiam consideras qua mente hæc perficiantur. Unde non est inter homines, vel perfectissima virtute instructos, qui coram te iudicari possit. Omnes igitur justii, justitiam suam cum justitia tua conferentes, sincero corde dicunt, tanquam nihil esse coram te omnem nostram justitiam. Justificamur autem gratis gratia Dei per fidem Jesu Christi justitiam habentes quæ absque... apparuit, quam lex et prophetæ confirmant.

St. α'. Ὁ μὲν τρίτος ψαλμὸς ἐπιγέγραπται· « Ταί-
μὸς τῷ Δαβὶδ ἕνδοτε ἀπεδίδρασκεν ἀπὸ προσώπου
Ἀβσαλώμ τοῦ υἱοῦ. » Ἐναύθα δὲ, « Ὅτε αὐτὸν ὁ
υἱὸς καταδίωκεν » οὐχ οὕτω δὲ δεῖν τὸ φυγεῖν ἀπὸ
τινος ὡς ἐκείνον διώκειν. Ἐνδέχεται γὰρ καὶ ἐξ
ὑπονοίας μόνης φέυγειν. Τὸ μέντοι τὸν δεσποῦμενον
ἐλαύνεσθαι ἐμφανίως τὴν ὀμότητα καὶ ἀγριότητα
τοῦ διώκοντος. Φησὶν οὖν· Πολλῶν ἐπιθετῶν ὢν, κατ-
έφυγον πρὸς σέ, ἐπιστάμενος ἀκριβῶς ὅτι πατρι-
σῆς με πάντων ὧν ἐλλείπῃς εἰμι, ἐνωτισσάμενος τὴν
δέησίν μου, « ἐν τῇ ἀληθείᾳ » τῷ εἰπόντι· « Ἐγὼ
εἰμὶ ἡ ἀλήθεια. » Ἥ ἐπέλ ἐν εἰκόνι καὶ σκιαῖ τέως
λατρεύω, εὐχομαι καὶ τὸ λοιπὸν μοι δοθῆναι, ἔστι δὲ
τὸ ὑπερβῆναι τὴν τυπικὴν θεραπείαν ἐπὶ τῷ γυμνῷ
τῇ ἀληθείᾳ σου προσβαλεῖν, ἵνα πνεύματι καὶ ἀλη-
θείᾳ σοι προσκυνῆσω. « Ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δι-
καιουσύνῃ σου, » δικαιοῦσάς με ἐν αὐτῇ ἢ γὰρ ἐπὶ
δικαιοσύνῃ ὡς οὐδὲν ἐναντίον σου λογισθήσεται. Διὸ
καὶ ἀξίως ὄλω, « μὴ εἰσελθῆς εἰς κρίσιν » μετ' ἐμοῦ.
Εἰμὶ γὰρ σου δούλος, καὶ κριθῆναι πρὸς σέ ἢ ἐπὶ
σοῦ φοβοῦμαι· ἐξετάξεις γὰρ οὐ τοὺς λόγους, ἢ τὰ
ἔργα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόθεσιν, ἀφ' ἧς ταῦτα.
Ἔθεν τῶν ζώντων οὐδεὶς, κἀν ἀκροτάτην ἀρετὴν
ἔχη, δικαιοθῆναι ἐνώπιόν σου δυνήσεται. Πάντες
γούν οἱ δίκαιοι συγκρίνοντες τὴν σφῶν δικαιοσύνην
τῇ σῆ, ἀπὸ διαθέσεως ἀληθευούσης φασίν, « ὡς βέ-
κος ἀποκαθημένης πάσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν ἐναντίον
σου. » Δικαιοῦμεθα δὲ δωρεάν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ
πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔχοντες τὴν δικαιοσύνην τὴν
χωρὶς... φανερωθεισαν, μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ νό-
μου καὶ τῶν προφητῶν.

Vers. 3. Poteris etiam hæc anagogice interpretari de diabolo : non cessat enim ille nos persequi. Qui igitur a persecutionibus ejus liberabimur? Quando locum invenerimus quem ille intrare nequit. At quis iste locus, nisi cælum? Et qua ratione ad cælum ascendemus? Audi nunc Paulum dicentem : « Quæ sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera Dei sedens ⁸⁸; » et : « Conversatio nostra in cælis ⁸⁹. » — « Humiliavit in terram vitam meam. » Permulta designat vox humiliatio : est enim vilitas humiliatio, ut in illo : « Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet ⁹⁰. » Ca-

St. γ'. Ἔστι μὲν κατὰ ἀναγωγὴν καὶ τὸν διάβολον
εἰπεῖν. Οὐ παύεται γὰρ ἐκεῖνος διώκειν. Πῶς οὖν
ἀπαλλαγείμεν τοῦ διώκεσθαι; Εἰ τόπον εὐροῖμεν
ἐνθα εἰσελεῖν οὐ δύναται. Καὶ ποῖος οὗτός ἐστιν
ἀλλ' ἢ ὁ οὐρανός; Καὶ πῶς δυνατόν εἰς τὸν οὐρα-
νὸν ἀναβῆναι; Νῦν ἀκουσον Παύλου λέγοντος· « Τὸ
ἀνω φρονεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ
καθήμενος » καὶ, « Ἡμῶν τὸ πολιτεύμα ἐν οὐρα-
νοῖς. » — « Ἐταπεινώσεν εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου. » Πολ-
λὰ σημαίνει τῆς ταπεινώσεως τὸ ὄνομα· ἔστι γὰρ
καὶ ἀρετῆς ταπεινώσις, ὡς ὅταν λέγει, « Καρδίαν
συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ

⁸⁷ Joan. xiv, 6. ⁸⁸ Coloss. iii, 1. ⁸⁹ Philipp. iii, 20. ⁹⁰ Psal. l, 19.

(35) Lege δεσμοτηρίῳ, nisi placeat formam Alexandrinam agnoscere. Edit.

ἐξουθενώσει. » Ἔστιν καὶ ἀπὸ συμφορῶν ταπεινῶσις καὶ ἀπὸ ἀμαρτημάτων. Ἐνταῦθα μὲν τοὶ τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν λέγει· διὸ καὶ ἐπήγαγεν· « Ἐταπεινώσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ζωὴν μου· ἐκάθισέν με ἐν σκοτεινοῖς, » καὶ ὅτι· « ὡς νεκροῦς αἰῶνος. » Διπλῆν λέγει τὴν συμφορὰν, ὅτι καὶ ἐν σκοτεινοῖς, καὶ ὅτι ὡς νεκροῦς αἰῶνος, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φυγὴν αἰνιττόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ ἔστιν καὶ ἐν σκοτεινοῖς, οἶδε τί πράττειν λύχον ἀφαντα, μετὰ ἐπιτάσεως δεῖξαι βουλόμενος τὴν ὑπερβολὴν τῶν κακῶν, καὶ τῷ ὀνόματι τῶν νεκρῶν ὄγκωσεν τὴν τραγῳδίαν. « Νεκροὶ δὲ αἰῶνος » εἰεν ἂν καὶ οἱ τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς ἔστειρημένοι· περὶ ὧν φησιν· « Ἀφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροῦς. »

Στ. ζ'. Ταύτην « τὴν ἀνύδρον γῆν » καὶ τὰς παραπλησίους ψυχὰς ἀνύδρους τόπους οὕσας διέρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, οὐχ εὐρίσκον παρ' αὐταῖς μὴν ἢ ἀνάπαυσιν. Πλὴν εἰ καὶ ἐν ἀνύδρῳ τυγχάνουσιν ἐστερημένοι τῶν φαύλων ὑδάτων, διώκουσι τὸν Κύριον ἐπὶ τὸ ὡς ἄρθρον ἔτοιμον εὐρεῖν αὐτὸν, ὅτε καὶ ἤξει αὐταῖς ὡς ὑδρὸς πρῶτος καὶ θῆμος. Διὸ καὶ ἐνύδρῳ γενήσονται, πηγὰς ἐν αὐταῖς ἔχουσαι ὑδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Στ. θ'. Ἀπὸ ἐνὸς ἔχθρῳ καταδιωχθείσης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὡς ἀρίως εἶπεν, ἀπὸ πλήθους ἔχθρῶν ἐξαιρεθῆναι νῦν παρακαλεῖ. Ἄλλ' οὐ μάχονται αἰούτω διάφοροι λέξεις· τὸν μὲν γὰρ ἀρχηγέτην τῆς κακίας ἔχθρὸν ἓνα εἶπεν· τὴν δὲ στρατιὰν αὐτοῦ πληθυντικῶς ἐκάλεσεν ἔχθρους. Ἀπαιτεῖ δὲ τὸ ἐξαιρεθῆναι ἀπὸ τῶν ἔχθρῶν δικαιοῦτατα, ἐπειπερ πρὸς οὐδένα ἢ πρὸς αὐτὸν μόνον κατέφυγεν.

Στ. ι'. « Δίδαξόν με, » φησὶ, μὴ εἰδέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ « ποιεῖν τὸ θέλημά σου. » Οὐ γὰρ τὸ ἐπιστάσθαι αὐτῷ, ἄνευ τοῦ ἐνεργεῖν, ἀγιαστικὸν καὶ μακαριοποιόν ἔστιν, ἀλλ' ἐνεργούμενον καὶ πραττόμενον. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν· « Οὐ πᾶς ὁ λεγόμενος (36), Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Φανερῶν δὲ ὅτι ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπίσταται αὐτὸ, οὐ πάντως τοῦ εἰδότος καὶ ποιούντος. Τοῦτω συνῆδει καὶ τὸ, « Μάθετε καλὸν ποιεῖν. » Τίς δὲ αὕτη ἡ μάθησις τοῦ θεοῦ θελήματος, ἡ ἐξῆς σημαίνει λέξις, ὅτι ὁδηγησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔστιν εἰς τὴν εὐθείαν γῆν. » Ὁ γὰρ μαθὼν τὸ ἐν ἠθικαῖς ἀρεταῖς τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα, ὁδηγηθήσεται ἑωρεῖ Θεοῦ ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνεργούντος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν πᾶσιν. Γῆ δὲ εὐθεῖα ἢ ἡ ἀγαθὴ καὶ καθαρὰ καρδία ἔστιν, ἐν ἣ ὁ Ἰησοῦ καρποφορήσει σπόρος, ἢ ἡ τῶν πράξεων.

Στ. ια'. « Ἐνεκα τοῦ » ἐπικεκλημένου « ὀνόματός σου, » οὐδ' χρηματίζω· « ζήσεις με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, » κατὰ ταύτην δικαιοῦν με. Οὕτω γὰρ συμβήσεται· τὸ ζῆσθαί με ἐν αὐτῇ· εἰκότως δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον ἐνέκλεινεν τὸ, « ζήσεις με, » ἐπειπερ ἔνταῦθα ὡσπερ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ μερικῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἔχομεν, ζησόμενοι τελειῶς τὸ τὴνικαῦτα ὅταν φανε-

A lamitibus etiam interdum et peccatis humiliamur. Hic de calamitatibus quæstio : unde ubi dixit : « Humiliavit in terram vitam meam, » addit : « collocavit me in tenebris : » et hoc quidem « sicut mortuos sæculi. » Duplici igitur calamitate premittur : nam in tenebrosis est et sicut mortui sæculi, captivitatem videlicet et fugam intendens. Quando in tenebrosis est, nihil agere potest, nisi accensa lucerna ; ut autem vehementius malorum suorum magnitudinem exprimat, non dubitat ad pingendam tragediam, vel nomen mortuorum usurpare. « Mortui sæculi » fortasse non alii ab iis qui vita in Deo destituuntur, de quibus ait : « Sine ut mortui sepeliant mortuos suos⁹¹. »

B Vers. 6. Hanc « terram sine aqua, » et animas similiter dispositas, loca scilicet arida, pertransit immundus spiritus, quærens requiem et non invenit⁹². Licet autem aridæ sint animæ, ab aquis destitutæ, persequuntur tamen Dominum, ut quasi mane paratum inveniant eum, et veniat eis quasi pluvia temporanea et serotina⁹³. Ita enim irrigantur, et sicut in eis fontes aquæ vivæ, salientis in vitam æternam⁹⁴.

Vers. 9. Modo dixit unum inimicum animam persequi, nunc autem orat, ut ab inimicorum turba liberetur. Varia tamen ista eloquia non inter se pugnant : nam inimicum vocavit malitiæ principem ; hic autem fautores ejus pluraliter inimicos dicit. Merito igitur orat, ut ab inimicis redimatur, quando ad neminem nisi ad Deum solum confugit.

Vers. 10. « Doce me, » inquit, non ut cognoscam modo, sed « ut faciam voluntatem tuam. » Non enim scientia absque operibus sanctitatem et beatitudinem consequimur, sed virtutem operando et perficiendo. Unde etiam Salvator dicit : « Non omnibus qui dicit mihi, Domine, intrabit in regnum cælorum : sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cælis est⁹⁵. » Declarat enim eos cognoscere voluntatem Patris, qui eam faciunt ; non autem faciunt eam omnes qui eam cognoscunt. Quibus consentit etiam illud : « Discite bonum agere. » Quæ autem sit hæc voluntatis Dei scientia, indicant quæ sequuntur : « in rectam terram » videlicet a Spiritu sancto deduci. Nam qui voluntatem Dei in virtutibus didicerit, ducetur gratia Dei a Spiritu sancto, qui omnes ad veritatem perducit. Terra autem recta vel terra mitium est, vel cor bonum et mundum, in quo Jesus fructus dabit.

Vers. 11. « Propter » invocatum « nomen tuum » tuus vocor : « vivificabis me in justitia tua, » secundum illam me justificans. Hoc enim modo in ea vivificari licet. Haud inepte ad futurum tempus refert illud, « vivificabis me, » cum his in terris sicut cætera bona ita et vitam ex parte tantum habeamus ; perfecte autem tunc vivemus, quando re-

⁹¹ Luc. ix, 60. ⁹² Matth. xii, 43. ⁹³ Ose. vi, 3.

⁹⁴ Joan. iv, 14. ⁹⁵ Matth. vii, 21.

velabitur Christus, vita nostra. Ipse enim est A ρωθῆ ὁ Χριστὸς ἡ ζωὴ ἡμῶν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ζήσεται ὁ προσβαλὼν αὐτή.

PSALMUS CXLIII.

Vers. 2. Usu compertum habet quod hic profectur. Nam « tu, » inquit, « misericordia mea, » qui me misericordiae fontibus irrigasti ; tu « refugium meum, » contempto enim hominum auxilio ad te confugi et servatus sum ; tu « susceptor meus, » nam calcari tuo incitatus hostes superavi ; tu « liberator meus et protector meus, » nam praesidio tuo lacessitum muniisti et obsessum eruisti. In te igitur spem firmam habebō.

Στ. β'. Ἀπὸ τῶν πραγμάτων τὰς προστιγορίας ἐποίησατο. « Σὺ » γάρ, φησὶν, « ἑλεός μου, » παρὰ σοῦ γὰρ ἐδεξάμην τὰς τοῦ ἔλεους πηγὰς· σὺ « καταφυγή μου, » πρὸς σοῦ γὰρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν ὑπερβάς καταφυγὼν διεσώθην· σὺ « ἀντιλήπτωρ μου, » τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύσας βοήθης κρείττω ἐγενόμην τῶν πολεμίων· σὺ « ῥύστης μου καὶ ὑπερασπιστής μου, » σὺ γάρ με καὶ περιέφραξας ταπειμούμενον, καὶ ἐρρύσω πολιορκούμενον. Τὴν εἰς σε τοίνυν ἐλπίδα σχήσω βεβαίαν.

PSALMUS CXLIV.

Vers. 4. Quando quæ Deus fecit, Ecclesiaste testante⁹⁶, in æternum maneant, generatio quæque Dei opera contemplans laudat ea, licet omni laude majora videantur. Annuntiant quoque virtutem tuam qua in lucem prodierunt. Hæc autem nil aliud præter sapientiam juxta quam omnia fecisti. Virtus autem et sapientia tua unigenitus Filius tuus ; nam Christus Dei virtus et Dei sapientia⁹⁷.

Vers. 5. Qui sanctitatem Dei susceperunt, simul et gloriam ejus adipiscuntur et magnifice eum celebrant cujus sanctitas et magnifica gloria ejus. Non voce tantum laudant Deum, sed et prius operibus et recta mente sancte et egregie, imo et magnifice sentiunt et agunt et loquuntur.

Vers. 13. Dominatur Deus in omnes quos sapientia sua et Verbo suo condidit, et summo imperio utitur. Imo et sæcula fecit ; nam dictum est : « Per quem fecit et sæcula⁹⁸. » Unde et in sæcula regnat, juxta illud Pauli : « Regi sæculorum immortalis, invisibilis, sapienti soli Deo⁹⁹. »

Quod si igitur Pater rex sæculorum est, regnum quoque Filii regnum omnium sæculorum est. Na regnum hujus principio et fine carebit, et ante sæcula et post sæcula regnantis. Nam « Dominus regnans sæculum et in sæculum, et ultra¹. » Et alias : « Deus noster rex ante sæculum², » hoc est ante omne sæculum. Cum tale sit regnum ejus, et dominatio sese in omnes generationes extendat oportet. Dominatur quidem in eis qui tempore et generatione comprehenduntur ; regnat autem in eis, qui caduca prætergressi sunt, mirabilia et æterna meditando.

Vers. 14. Ruunt fortasse, qui non opere quidem, sed desiderii et sermonibus pravis errant ; elisi autem sunt, qui operibus peccant. Altamen utrisque auxiliatur ; hos enim fulcit, mandans unicuique : « Non concupisces uxorem proximi tui³, » et cætera ; illos autem exhortatur per sapientis eloquia : « Non te vincat formæ concupiscentia⁴. » Ruentes

Στ. δ'. Ἐπεὶ πάντα ἃ ἐποίησεν ὁ Θεός, μένει εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστήν, ἐκάστη γενεὰ βλέπουσα αὐτοῦ τὰ ἔργα, ἐπαινεῖ αὐτὰ ὑπὲρ πάντα ἐπαινῶν τυγχάνοντα αὐτὰ ὁρῶσα. Καὶ ἀπαγγέλλουσιν τὴν δύναμίν σου, καθ' ἣν εἰς ὑπαρξίν ἤγαγες αὐτά. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ σοφία καθ' ἣν πάντα πεποίησας. Δύναμις δὲ καὶ σοφία σου τὸ γέννημα τὸ Μονογενῆς σου· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία.

Στ. ε'. Ὅσοι μὲν εἰλήφασι τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ μεταποιῶνται, καὶ μεγαλοπρεπῶς ὕμνοῦσι τὸν οὐ ἡ ἀγιότητος καὶ ἡ μεγαλοπρεπῆς δόξα αὐτῆς. Οὐ φιλή δὲ προφορὰ (37), ἀλλὰ καὶ ταύτης ἔργου καὶ ὁρθῆ διαθέσει ἀγιῶς καὶ ἐπιθέσει, ἀλλὰ καὶ μεγαλοπρεπῶς νοοῦντες, ἐνεργοῦντες καὶ λέγοντες.

Στ. ιγ'. Κρατεῖ Θεὸς πάντων ἃ διὰ τῆς σοφίης αὐτοῦ καὶ τοῦ Λόγου πεποίηκεν, καὶ παντοκράτωρ ἐστίν. Εἰ δὲ καὶ τῶν αἰώνων ἐστὶ ποιητῆς (εἰρηπαγὰρ, « Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν »), καὶ αὐτῶν ἄρα βασιλεύει· λέγει δὲ καὶ Παῦλος· « Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφάρτη, ἀόρατῃ, μόνῃ σοφῷ Θεῷ. »

Εἰ οὖν ὁ Πατὴρ βασιλεὺς τῶν αἰώνων, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἡ βασιλεία ἐστὶ πάντων τῶν αἰώνων. Εἴη οὖτως δὲ καὶ ἀναρχος, καὶ ἀτελεύτητος ὑπάρχει ἡ βασιλεία αὐτοῦ, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων καὶ μετ' αὐτοὺς βασιλεύοντος αὐτοῦ. « Κύριος γὰρ βασιλεύων τὸν αἰῶνα καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἐτι » καὶ, « Ὁ Θεὸς ἡμῶν βασιλεύς πρὸ αἰῶνος, » ταυτέστι πρὸ παντὸς αἰῶνος. Ἀκολουθῶς δὲ τῇ βασιλείᾳ καὶ ἡ δεσποτεία αὐτοῦ παρατείνει εἰς πάσας τὰς γενεάς, καὶ δεσπόζει μὲν τῶν ὑπὸ χρόνον καὶ γενεάν ὄντων, βασιλεύει δὲ τῶν ὑπερναθεθιχότων τὰ πρόσκαιρα διὰ τὸ σκοπεῖν τὰ μὴ βλεπόμενα καὶ αἰώνια.

Στ. ιδ'. Τάχα καταπίπτει οἷοιτε εἶσιν οἱ ἐπιθυμίας καὶ φαύλους λογισμοὺς ἀνευ πράξεως ὄντες· κατεβραχήμενοι δὲ, οἱ ἐνεργητικῶς ἁμαρτάνοντες. Πλὴν ἐκατέροιν βοηθῶν, τοὺς μὲν ὑποστηρίζει, ἐντελλόμενος ἐκάστω, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ, « Μὴ σε νικήσῃ κάλλους ἐπιθυμία, » παραινῶν διὰ σοφοῦ ἀνδρός.

⁹⁶ Eccle. 1, 4. ⁹⁷ I Cor. 1, 24. ⁹⁸ Hebr. 1, 2. ⁹⁹ I Timoth. 1, 17. ¹ Exod. xv, 18. ² Psal. lxxiii, 12. ³ Deut. v, 21. ⁴ Prov. vi, 25.

(37) Melius quadraret φιλή προφορὰ (scilicet ὕμνοισι). Εἰσιτ.

Καταπίπτοντες δὲ εἶεν ἂν οἱ ἁμαρτάνοντες μὲν ἐν ἱθικοῖς, περιεχόμενοι δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ· καταρ-
βιχθέντες δὲ, οἱ ἀποστάντες αὐτοῦ.

Στ. ιζ'. Ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αἷς ἐπιπορεύεται
τρομαῶν, διοικῶν, κρίνων, εὐεργετῶν, χαρίζομενος,
κολάζων, δίκαιος εὐρίσκειται· Ἐθεὸς γὰρ πιστὸς, καὶ
οὐκ ἔστιν ἀδικία. » Εἰ δὲ καὶ ὁδοὺς αὐτοῦ λέγοι τις
τὰς ἀρετὰς (φέρουσι γὰρ πρὸς αὐτὸν τὸν πρακτικῶς
καὶ διανοητικῶς ὀδεύοντα), καὶ ἐν ταύταις δίκαιος
ἀναφαίνεται· οὐδεὶς γοῦν σπουδαῖος καὶ κατ' ἀρετὴν
βίων αἰτιάται τὴν Πρόνοιαν, ἀλλ' εἰ τις φαῦλος καὶ
ἔσω τῶν ὁδῶν αὐτοῦ βεβηκώς.

Στ. ιη'. Εἰσαγωγικώτερον δὲ τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸ
ὄνομα αὐτοῦ. Ὅθεν ἔγγυς ἢ αὐτῶν εἴρηται, τε-
λειῶν ὄντων ἢ τῶν ἐπικαλουμένων αὐτόν. » Ὡς
Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ καὶ Σαμψὼν ἐπ-
εκαλοῦντο τὸν Κύριον. Ὁ δὲ τὸ ἀνθρώπινον ἀρνησά-
μενος θέλημα, τῷ Θεῷ λέγει· Ἰδοῦξόν με τοῦ ποιεῖν
τὸ θέλημά σου, ὅτι ὁ Θεός μου εἶ σύ. » Ὑπερ εἰς
ἔργον καταβάλλει Θεός. Θέλματα μὲν οὖν αὐτῶν,
εἰ κατ' εἶδος ἀρεταί· θέλημα δὲ, ἡ κοινῇ τε καὶ γε-
κῆ (32). Φυλασσομένου δὲ τοῦ ἀγαπωμένου ὑπὸ
Θεοῦ, ὁ δὲ πονηρὸς κατ' οὐδὲν ἄφεται αὐτοῦ. Ἀπό-
κείται δὲ τῷ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ ἰσχύος
ἀγαπῶντι, ἢ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ
ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα
ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. »

PSALMUS CXLV.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ἅμα τῶν δικαίων, μνημονεύει τῶν
προσηλύτων ἢ προκειμένη λέξις, τοὺς μὲν ἀγαπω-
μένους ὑπὸ Κυρίου, ἢ δικαίους ἢ λεκτέον τοὺς κατὰ Πα-
λαιὰν Γραφὴν εὐαρεστήσαντας αὐτῷ· προσηλύτους
δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κληθέντας ἐπὶ τὴν τοῦ
Εὐαγγελίου διδασκαλίαν. Πρὸς τούτοις ἐπίστησον, μή
ποτε οἱ ἄριτοι τῇ θεοσεβείᾳ προσερχόμενοι προσήλυ-
τοι· οἱ δὲ διαβεβηκότες καὶ τελειωθέντες ἐν αὐτῇ,
δίκαιοι εἴρηται. Ὅθεν τοὺς μὲν δικαίους ἀγαπᾷ,
φυλάττει δὲ τοὺς προσηλύτους· οἱ γὰρ εὐθέως προσ-
εληλυθότες τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, ὡς μήπω ἰσχυ-
ροὶ καὶ βέβαιοι, δέονται τοῦ φυλάττοντος Κυρίου ἐπὶ
τῷ ἀβλαβεῖ διαμεῖναι, τῶν δικαίων διὰ τελειότητος
οἰκειουμένων αὐτῷ καὶ ἀγαπωμένων ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ι'. Ἡ Σιών ἢ σκοπευτικὴ καὶ ἐξεταστικὴ τῆς
ἀληθείας, ἢ ψυχὴ τελεία, ἢ Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶν-
τος. ἢ Βασιλεύσει σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα· ἢ οὐ τῆς
βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος, παρατεινούσης τῆς ἀρχῆς
αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν. Εἴρηται ἐν τῷ πρὸ τού-
του ψαλμῷ περὶ τῆς ἀτελευτήτου βασιλείας αὐτοῦ
διατεινούσης εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, καὶ ὡς δεσπό-
ζει εἰς γενεάν καὶ γενεάν. ἢ Βασιλεύσει γὰρ ὁ Κύ-
ριος εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ Θεὸς σου, Σιών, εἰς γενεάν καὶ
γενεάν. »

PSALMUS CXLVI.

Στ. α'. Ὑψάλατε, ἢ φησὶν ἢ ἀγαθὸν ἢ γὰρ ἔστι
καὶ ὠφέλιμον. Ὡς κατὰ τοῦτο, ψαλμὸν αἴνου διαφέ-
ρειν οὐδὲν, καὶ μᾶλλον ὅταν ψάλλει τις πνεύματι καὶ
Deut. xxxii, 4. * Psal. cxlii, 10.

(58) Quid si legeretur in recto casu κοινή et γενική? Edit.

PATROI. GR. XXXIX.

A etiam forte qui moribus peccant, veram autem
doctrinam retinent, et elisi qui a veritate rece-
dunt.

VERS. 17. In omnibus viis quibus incedit, seu
providat, aut regat, aut judicet, aut beneficiat, aut
gratias largiatur, aut puniat, semper justus repe-
ritur Deus. Nam ἢ Deus fidelis, et non est injusti-
tia⁵. » Quodsi vias ejus vocaveris virtutes (nam
deducunt ad Deum quicumque eis mente et opere
adhæserit), et in his justus apparebit. Non est igitur
inter sanctos et virtute præditos qui providen-
tiam Dei insectetur; sed ii tantum Deum increpant
qui pravi et extra ejus vias ambulant.

VERS. 18. Nomen Domini invocando ad eum ac-
cedimus. Unde ἢ prope ἢ ipsis dicitur, quia perfe-
cti ἢ qui invocant eum. » Ita Moyses et Aaron et Sa-
muel et Samson invocabant eum. Qui autem ho-
minum voluntatem respuit, dicit Deo: ἢ Doce me,
ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es
tu⁶. » Quod votum Deus implet. Voluntates igitur
dicuntur singulæ virtutes; et voluntas generale et
commune virtutis nomen. Custoditur, quem diligit
Deus; maligno autem nihil cum Deo. Eum qui di-
ligit Deum ex tota anima, ex toto corde et ex tota
virtute manent ἢ quæ oculus non vidit, nec auris
audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præ-
paravit Deus iis qui diligunt illum. »

VERS. 9. Quando cum justis simul proselyti hic
in versibus memorentur, dicendum erit ἢ justos ἢ
a Deo dilectos, qui ipsi juxta Vetus Testamentum
placuerunt; proselytos autem qui de gentibus ad
evangelicam disciplinam vocati sunt. Vocantur
etiam forte proselyti, qui nuper ad pietatem vene-
runt, et justi, qui diutius in ea consenuerunt et
profecerunt. Unde justos quidem diligit, proselytos
vero custodit; nam qui nuper veritatis sermonem
adepti sunt, nondum validi et firmi cum sint, Dei
custodia indigent, ut incolumes remaneant; justi
autem propter perfectionem suam cum Deo intima
societate conjunguntur et ab eo diliguntur.

VERS. 10. ἢ Sion ἢ scilicet quæ veritatem meditatur
et exquirat: anima justa aut Ecclesia Dei viventis.
ἢ Regnabit in sæculum Deus tuus: ἢ cui regno non
erit finis, cum imperio generationem et generatio-
nem complectatur. Præcedenti in psalmo dictum
est de infinito Dei regno in omnia sæcula duraturo,
et de dominatione ejus in generationem et generatio-
nem. Nam ἢ regnabit Dominus in sæculum, Deus
tuus, Sion, in generationem et generationem. »

VERS. 1. ἢ Psallite, ἢ inquit: psalmus enim ἢ bo-
num ἢ et utile. Unde psalmus a laude non differt,
præsertim quando quis spiritu et mente psallit.

Quodsi autem psallere etiam operari opera innuat, hortetur eos qui bonum hunc psalmum perficiunt, ut Deum quoque laudibus celebrent, et ideo mente simul et opere perfecti Deum lætificent; nam « Sacrificium laudis, » ait, « honorificabit me, » et illi qui hoc offerre poterit præcipit Spiritus: « Sacrifica Deo sacrificium laudis. »

Vers. 5. Spiritualibus his fasciis sanavit Deus vulnera et plagas quibus a Jerusalem ad Jericho itinerans afflictus est.

Vers. 4. Quemadmodum Dei sapientia nec terrestri est, nec animalis, nec dæmoniaca, sed desursum, ex Deo profecta; ita et eloquium ejus non terrenum, sed terræ immissum est ad unumquemque eorum qui ipsi ministrare possunt, nec differt ab illo verbo quod Deus hominibus tribuit evangelizantibus cum virtute multa. Quod eloquium pluribus animis concessum et distributum, usque in velocitatem currit, quia verbum Domini. Ita perficitur illud: « In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum^a. » Vix enim facta Christi ascensione, statim transiit evangelicum verbum in omnem terram quæ sub cælo est. Videntur hic nobis omnia quasi per parabolam dici. Similitudinem enim quamdam cum Ecclesiæ constitutione videntur habere opera quæ in rerum natura perficiuntur. Nam uti nivis in locum quemdam descendit, et postea pruina solvitur, et aqua profluit, ita divinum verbum in Judæos primum ingruit, et deinde in omnes diffusum est. Verbi igitur emissio, et Spiritus spiratio egregie talibus operibus designatur. Ingresso autem ad homines Verbo, et misso Spiritu, exiit ex Jerusalem in omnem terram sermo sanctæ et salutaris disciplinæ. Per allegoriam indicant nivis et crystalus et nebula tentationes ad probandos sanctos immisissas. Quæ autem ab inimicis potestatibus immittuntur, sanctorum charitatem congelare conantur. Nam uti lacus congelatur, ita congelat malitia charitatem. « Ante faciem frigoris hujus quis sustinebit? » Nisi forte hæc ad mentem Petri et Pauli interpretaberis, et Job et Jacob dicentis: « Factus sum diei conabustus æstu, et glacie noctis^b. » Confer etiam cum his, quæ a Moyse dicta sunt: « Expectetur ut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea, tanquam imber super herbam, et tanquam stilla super gramen^c. » Qua enim ratione verba Moysi istis similia, eadem emissum terræ Dei eloquium in omnia prædicta dividitur.

ταῖς, τούτω τῷ λόγῳ τὸ ἀποσταλὲν τῇ γῆ τοῦ Θεοῦ λόγιον, διαιρείται εἰς πάντα τὰ εἰρημένα.

Vers. 7. Prudens Dei verbum emissum de cælo nivem liquefaciet et quæ ejusdem naturæ; præser-

^a Psal. xlix, 23. ^b Psal. xvii, 5. ^c Gen. xxxi, 40.

(39) Legendum videtur καταρρέει. Editt.

(40) Forsan legendum αὐτῆν, scilicet ἀγάπην.

Id.

(41) LXX ἀγρωστίν. Sed verbum mutare nobis

τῷ νῷ. Εἰ δὲ ψάλλειν ἔτι τὸ πρακτικῶς ἐνεργεῖν, τοῖς τὴν ἀγαθὸν τοῦτον ψαλμὸν κατορθώσασιν παραινέει καὶ διὰ θεολογίας αἰνεῖν τὸν Θεόν, ὡς ἀν πράξει καὶ νῷ· σὺ τελευθωθέντες εὐφραίνωσι τὸν Θεόν· « Θεοῦ » γὰρ, φησὶν, « αἰνέσεως δοξάσει με; » καὶ τῷ ἐκαμένῳ προσάγειν αὐτὴν προστάττει τὸ Πνεῦμα· « Θεοῦ τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. »

Στ. γ'. Τοιοῦτοις δὲ λογικοῖς δεσμοῖς ἴσατο τὸ τραυματισθέντα καὶ συντριβέντα ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ.

PSALMUS CXLVII.

Στ. δ'. Ὡσπερ ἡ ἐκ Θεοῦ σοφία οὐκ ἔστιν ἐπιχειρῶσα, οὐ ψυχικὴ, οὐ δαιμονιώδης, ἀλλ' ἀνωθεν ἐξ αὐτοῦ κατερχομένη, οὕτω καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ οὐκ ἐκ γῆς ὑπάρχον ἀποστέλλεται ἐν τῇ γῆ γινόμενον πρὸς ἐκαστον τῶν διακονεῖν αὐτῷ δυναμένων, τυγχάνον τὰ ἐκ τῶν διδομένων ὑπὸ Κυρίου βήματα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. Εἶτα δοθὲν τοῦτο νεμόμενον πλειόνας ψυχὰς, ἕως τάχους δραμεῖται λόγος ἐκ Θεοῦ, πληρουμένου τοῦ, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλθεν ὁ φόβος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ βήματα αὐτῶν. » Ἄμα οὖν γέγονεν ἡ ἀνάληψις αὐτοῦ, καὶ εὐθὺς διέβη ὁ εὐαγγελικὸς λόγος ἐν πάσῃ τῇ γῆ, ἥτις ἔστιν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Πρὸς τὰ εἰρημένα φαίνεται ἡμῖν οἰοεὶ ἐν παραβολῇ, τριῶν ταῦτα ἐπῆχθαι, τῶν τῆς κοσμικῆς δημιουργίας ἔργων παρατιθεμένων καθ' ὁμολοσίαν τῇ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκονομίᾳ. Ὡσπερ γὰρ χιών μετὰ ταῦτα καταρρέουσι (39) τόπον, καὶ πάχην μετὰ ταῦτα λυταί, καὶ ὕδατα προχεῖ, οὕτως ὁ θεοῦ Λόγος εἰς Ἰουδαίῳ κατασκήψας τὰ πρῶτα, μετὰ τοῦτο ἐπὶ πάντας διακίχεται. Διὸ καὶ ἡ τοῦ λόγου ἀποστολή, καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος πνεύσεις καλῶς διὰ τῶν κοσμικῶν ἔργων ὑπεδηλοῦται. Ὅτι δὴ Λόγου παραγενομένου εἰς κόσμον, καὶ τοῦ Πνεύματος πνεύσαντος, ἐξῆλθεν ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὁ λόγος τῆς ἐκκλησίας καὶ σωτηρίου διδασκαλίας. Κατ' ἀλληγορίαν νοήσης τὴν χιόνα καὶ τὸν κρύσταλλον καὶ τὴν ὀμίχλην περιφρασμοὺς ἐπαγομένους τοῖς ἁγίοις πρὸς δοκιμὴν. Ὅτι γὰρ ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἐπαγομένην φέρειν πειρώνεται τὴν ἐν αὐτοῖς ἀγάπην ἐκείπερ ὡς φύχει λάκκους, οὕτως φύχει κακία αὐτῆς (40). « Κατὰ πρόσωπον τοῦ φύχους τούτου τίς ὑποστήσεται; » Ε. μὴ ὁ κατὰ Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸν Ἰωῶ καὶ τὸν Ἰακώβ τὸν εἰπόντα, « Ἐγενόμην συγκατεόμενος τῷ καυστικῷ τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός. » Πρὸς ταῦτα λήψη καὶ τὰ ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένα· « Προσδοκάσω ὡς ὕετος τὸ ἀπόφθεγμά μου, καὶ καταθήτω ὡς ὀρός τὰ βήματά μου, ὡσεὶ δρυὸς ἐπ' ἀγρόστην (41), καὶ ὡσεὶ νιφετός ἐπὶ χόρτον. » Ὡ γὰρ λόγῳ τὰ βήματα Μωϋσέως τούτοις ὁμοιω-

Στ. ζ'. Ὁ προνοητικὸς τοῦ Θεοῦ λόγος ἀποσταλόμενος τῆσει τὴν χιόνα καὶ τὰ συναριθμούμενα αὐτῇ

^a Deut. xxxii, 2.

religio fuit, ne forte Alexandrinorum more fuerit scriptum, mutato nempe, quod sæpe illis usu venit, ω in ο et ι in η. Id.

ἀλλά καὶ « πνεύσαντος αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, ὕδατα ρύσονται » πνεῦμα δὲ τὸν Νότον φασίν, εἰς ταῦτα μεταβαλλόντων τῶν προνομασμένων τῆς χιόνης καὶ τῶν παραπλησιῶν· εἰ δὲ καὶ πνευματικῶς καὶ τούτων ἀκούσαι δεῖ, ὁ σαφηνιστὴς τοῦ Θεοῦ λόγος τῶν λελαλημένων μετ' ἐπικρύψεως ἀποσταλείς, τῆξει τὴν ὁμίχλην, τὸν κρύσταλλον, τὴν χιόνα, ἐπὶ τῷ πότιμα αὐτὰ ποιῆσαι ἕμα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πνεύσαντος· ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποστειλλόμενος εἰς τὴν καρδίαν τῶν αὐτὸν παραδεχομένων, τοὺς αὐτοὺς πειρασμοὺς καὶ ἀφανεῖς καταστήσει. Οἱ τε τῷ πνεύματι ζῶντες, γενναίως τοὺς τοιοῦτους ὑπομένοντες πειρασμοὺς, διαλύσουσιν αὐτούς.

PSALMUS CXLVIII.

Στ. β'. Ἄγγελοι μὲν ἄν εἴεν οἱ ἐν οὐρανοῖς, δυνάμεις δὲ καὶ τούτων ὑπεράνω τοῖς ὑψίστοις προσήκουσαι, ὑπὲρ τὸ διαγγέλλειν ἀνθρώποις οὐσαι. Ἐν δὲ μόνῃ τῇ παρὰ Θεῷ βεβαιότητι διηνεκεῖ τὸ μακάριον ἔχουσαι, ὅποια καὶ αἱ καλούμεναι παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ θρόνοι, ἐνδεικνυμένου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐρεδρῶσθαι αὐταῖς τὸν Θεόν. Τὰς δὲ ὑποκεισθαι τῇ θείᾳ καὶ ὑπὲρ κτίσιν μεγαλειότητι· ἐν τούτῳ δὲ καθεστηκυίας αἰεὶ, καὶ τὸ στάσιμον καὶ πεπηγὸς ἐχούσας ἐν τῇ τῆς θείας δόξης ὑποδοχῇ.

PSALMUS CXLIX.

Στ. α'. Οἱ τὸν νέον ἀνθρωπὸν ἐνδυσάμενοι, ἄδειν δύνανται· μόνον τὸ καινὸν ἄσμα, τῷ φρονεῖν καὶ πράττειν τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δουλεύοντες καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Οἱ καὶ συμπληροῦσιν Ἐκκλησίαν ὁσίων, κατορθοῦντες τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ πιστὰ, καὶ ὁσιωτάτην ἔχοντες δικαιοσύνην πρὸς τὸν Θεόν· δι' ὧν κατορθοῦμένων αἰνοῦσι τὸν Κύριον (42).

PSALMUS CL.

Στ. γ'. Ὁ μὴ ἐπαισχυνόμενος Ἰησοῦν καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, μετὰ παρρησίας σαφῶς καὶ μεγαλοφώνως τὰ τῆς θεολογίας προφέρων, αἰνεῖ αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ « ἐν ἤχῳ σάλπιγγος. » Ὁθεν καὶ οἱ τῆς ἀληθείας κήρυκες ἐπὶ τῷ παρόησιέστερον καὶ σαφῶς ἀπαγγέλλειν τὴν διδασκαλίαν, ἐντολὴν ἔχουσιν ὡς σάλπιγγι· ἑαυτῶν ὑφ' οὗ τὴν φωνήν. Εἰρήται γοῦν πρὸς αὐτούς· « Σάλπισατε σάλπιγγι ἐν Σιών, κηρύξατε ἐν ὄρει ἁγίῳ μου. » Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, ὅπως πᾶσι τοῖς ἀνισταμένοις φανερὰ καταστή, διὰ σάλπιγγος σημαίνεται· « Σάλπισαι γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται ἄφθαρτοι. » Καὶ ἐν ἑτέρῃ Ἐπιστολῇ· « Ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταθήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ ἐπὶ τῷ τοὺς κεκοιμημένους ἐν Χριστῷ ἀναστήναι. » Ὡς οὖν τὸ πρόσταγμα τῆς ἀναστάσεως φανερούμενον πᾶσιν ἐπὶ τῷ δικαίῳ καὶ ἀδικίᾳ ἀναστήναι τῷ μεγαλοφώνῳ τῶν

¹¹ Isa. LVIII, 1. ¹² Joel. II, 15. ¹³ I Cor. xv, 52.

A tim vero « spirabit spiritus ejus et fluent aquæ. » Spiritum autem dicunt quidam Notum esse, similique ratione nivem et cætera interpretantur. Quod si vero hæc spiritualiter intelliges, verbum Dei ad illustranda quæ obscure dicta fuerant missum, liquescet nebulam et crystallum et nivem, ut, spiritum spirante Deo, potui inservire possint. Verbum Dei in corde eorum missum qui illud suscipiunt, eisdem tentationes vel occultas reprimet, et qui spiritu fervent, generose illas perferendo, tentationes solvent.

VERS. 2. Angeli forte sunt in cœlis; virtutes autem superius in excelsis, supra munus hominibus nuntios ferentium exaltatæ. In sola constanti firmitate, quæ apud Deum, beatitudine fruuntur, sicut illi qui ab Apostolo throni dicuntur. Indicat quidem nomen his insidere Deum; illas autem divinæ magnitudini subjacere et supra creaturam esse, ita semper constitutas; et divinæ gloriæ traditione stabilitas ac confirmatas.

VERS. 1. Præter eos qui novum hominem induerunt, non est qui novum canticum cantare possit. Quippe qui doctrinam Novi Testamenti sapiunt, inservientes novitati spiritus, et vetustatem litteræ respicientes. Qui etiam Ecclesiam sanctorum complent, sancta David fidelia perficientes, et sanctitatem habent justitiam coram Deo: quæ perficiendo Deum laudant.

VERS. 3. Qui in Jesu et in sermonibus ejus non erubescit, sed palam clara et alta voce divinam doctrinam profetetur, laudat Dominum et Patrem ejus « in sono tubæ. » Ideo veritatis doctores, ut clarius et altius disciplinam suam prædicent, jubentur quasi tuba vocem suam exaltare¹¹. Dictum est etiam ad eos: « Cingite tuba in Sion, prædicite in monte sancto meo¹². » Mortuorum quoque resurrectio, ut resurgenti cuique denuntietur, tuba significanda: « Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti¹³. » Et in alia Epistola: « In voce archangeli et in tuba Dei descendet de cœlo, ut resurgant qui in Christo mortui sunt¹⁴. » Quemadmodum igitur resurrectionis præceptum organo sonitu revelatur, ut omnes justi et injusti resurgant, ita et Dei laus eodem organo proferenda. « Laudate eum in psalterio et cithara. » Quid sit psalterium

¹⁴ Thren. IV, 15.

(42) Ita adamussim S. Augustinus in sermone Vaticano XXIIV, 2. Jam vero ibi nos animadvertimus, Augustinum sequi presse Origenem, cujus verba nomenque ipsum nos ibi protulimus. Nunc autem videmus Didymum quoque ab Origenis verbis vix discedere. Objiciet aliquis: Quomodo Augustinus, Græce prope ignarus, Origenem legebat? Nempe, inquam ego, in Latina Rufini interpretatione quæ jam exstabat; sicut apud eundem Rufinum legebatur ab eodem Gregorius Nazianzenus, qui Latine inter

Rufini scripta adhuc superest. Adhuc unum addam. Didymum scripsisse etiam in *Ecclesiasten* commentarios, constabat ex Damasceni *Parallelis* ubi laudantur, p. 685. Nunc in codice Vaticano pervetusto 750, 25 b, in catena ad Jobum perspicue legitur ΔΙΔΥΜΟΥ ΕΙΣ ΤΩ (dic τὸν) ΕΚΚ. Didymi autem verba ad Job II, 7, sunt: πονήρω παροξυτόνως ἀνάγνωθι. ἵνα σχημαῖν τὸ ἀπεχθές καὶ ἐπίπονον; quæ quidem existant in Junii catena, p. 77, sed perverse adjuncta Polychronio, erepta Didymo.

et cithara, et qua ratione sese invicem habeant, supra dictum est. Laudamus igitur Deum in mente et in spiritu psallentes; hoc enim psalterium; nam spiritus et mens desursum ex Deo propter sublimitatem doctrinarum consonant.

ψάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν· τοῦτο τὸ ψαλτήριον. φάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν· τοῦτο τὸ ψαλτήριον. φάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν· τοῦτο τὸ ψαλτήριον. φάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν· τοῦτο τὸ ψαλτήριον.

Vers. 5. Indicat illud: « laudate eum in cymbalis benesonantibus, » meo quidem iudicio, Dominum nobis voce distincta celebrandum esse. Hunc enim sensum confirmare videtur Apostolus, dicens: « Factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens ¹⁶. » Nisi enim, inquit, mente simul et lingua loquar, et interpreter quæcumque lingua proferuntur, auditores inanes tantum voces percipient, ita ut eis barbaro sermone uti videar. Dum nil præter vocum sonitus percipiunt, fit eis æs sonans aut cymbalum tinniens, aures inaniter pulsans et circumstrepens. Laudemus igitur Deum distincta voce, sanctos viros imitati. De his enim dictum est: « Narratio iusti semper sapientia. » Et alias: « Os iusti meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur iudicium, lex Dei ejus in corde ipsius ¹⁷. » hoc est, mente et lingua et ore celebrat Deum. Cymbalum bene sonans vocat suavem et gratam vocem, præclare opera prædicantem, « cymbalum jubilationis » cantum dicit de superatis et devictis hostibus.

αὐτὴν « κύμβαλον ἀλαλαγμοῦ » φησι προφερόμενον ἐπιπνίκια κατὰ ἀλλότων καὶ ὑπὸ (χίτρα) γενομένων τῶν ἐχθρῶν.

Vers. 6. Quando omnia in omnibus Deus erit, complebitur hoc effatum; nam succurrens infirmitati nostræ, dat nobis spiritus divini mentem, uti de primo homine scriptum est: « Et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem ¹⁸. » Nam vita et fons vitæ is est qui dixit: « Ego sum vita ¹⁹. » De qua vita dictum est Patri: « Apud te est fons vitæ ²⁰. » Cujus beatificantis et sanctificantis vitæ fletus, ubi ad hominem venerit, vivam efficit animam ejus, ita ut gratias agens qui tanta adeptus est, dicat: « Et anima mea ipsi vivet ²¹. » Hoc dono non fruitur alius præter eum qui Jesu sermonem susceperit: « Qui credit in eum qui misit me, habet vitam æternam ²². » Hunc flatum largietur iis qui terrena despiciunt et ea calcant quæ populo subjacent, uti propheta de ipso testatur: « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cælum, et firmavit terram, et qui dat spirationem populo qui super eam, et spiritum calcantibus eam ²³, » terram videlicet. Dictum est etiam a vetere quodam: « Spiratio autem omnipotentis est quæ me docet ²⁴. »

¹⁶ I Cor. xiii, 1. ¹⁷ Psal. xxxvi, 30. ¹⁸ Gen. ii, 7. ¹⁹ Jos. vi, 47. ²⁰ Isa. xlii, 5. ²¹ Job xxxii, 8.

(43) Confer psal. iv, in titulo.

(44) Εἰσχαριστικῶς. Vox inaudita, quam tamen, ratione habita græcitatibus Didymianæ, vix operarum

A ὀργάνων, γνωρίζεται ἀκούσθων καὶ τοῦ Θεοῦ αἰκῶν ταυτῶ τῶ ὀργάνῳ προφέρεσθαι. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ. » Ὅτι τὸ ψαλτήριον καὶ ἡ κιθάρα, καὶ ποῖαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα διαφορὰν, ἐν τοῖς προάγουσιν εἴρηται (43). Αἰνετέον οὖν Θεὸν. Τὸ γὰρ πνεῦμα καὶ ὁ νοῦς ἄνωθεν ἐκ Θεοῦ ἐκείνου ὄντος.

Στ. ε'. Δηλοῦσθαι νομίζω διὰ τὸ « αἰνεῖσθαι αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐχόχοις. » τὸ δεῖν καὶ φωνῆ τῆ κατὰ προφορὰν ὑμνεῖν διὰ θεολογίας τὴν Κύριον. Παρίσταται δὲ μοι τοῦτο νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ Ἀποστόλου λέξεως γράφοντος οὕτω: « Γέγονα χαλκὸς ἰχθῶν καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον. » Εἰ γὰρ, φησὶ, μὴ νῦν καὶ γλώσση λαλήσω, μηδὲ ἐρμηνεῶν ἕκαστα τῶν ὑπὸ τῆς γλώσσης εἰρημένων, ἀντιλήψει τοῦ ἀκροατοῦ μόντης φωνῆς ἄνευ διανοίας ἔχοντος, ὡς δοκεῖν αὐτῷ βάρβαρον εἶναι τὸν λαλοῦντα. Φωνῆς ἴχθου μόνον αἰσθῆσιν ἔχοντος, γίνεται αὐτῷ χαλκὸς ἰχθῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, κροῦσθαι καὶ περιθεοδοῦν μόνον τὴν ἀκοὴν αὐτοῦ. Δοξολογῶμεν τοίνυν Θεόν, καὶ στη.. προφορᾷ μιμούμενοι τοὺς τελείους δικαίους ἀνδρας· εἴρηται γὰρ περὶ ἐκάστου τούτων τὸ, « Διήγησις εὐσεβοῦς διὰ παντὸς σοφία: » ὁμοίως καὶ, « Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσει: κρίσιν. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, » τουτέστι νῦν καὶ γλώσση καὶ στόματι ὑμνεῖ Θεόν· εὐτῆρον δὲ κύμβαλον εἶπεν τὴν ἐμμελῆ καὶ μεμουσωμένην φωνήν, ἀριθῆλως σημαίνουσαν τὰ πράγματα. Τὴν δὲ ἐπιπνίκια κατὰ ἀλλότων καὶ ὑπὸ (χίτρα) γενομένων τῶν

στ. ζ'. Ὅτε πάντα ἐν πᾶσιν ὁ Θεὸς γενήσεται. πληρωθήσεται ἡ προκειμένη λέξις: βοθητῶν γὰρ τῆ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, νόησιν πνοῆς θείας ὁμῶν ἐνδίδωσιν. ὡς καὶ περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἀναγράφεται τὸ, « Ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. » Ζωὴ γὰρ καὶ πηγὴ ζωῆς ὁ εἰπὼν, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ. » Περὶ τῆς ζωῆς εἴρηται τῷ Πατρὶ, « Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. » Ταύτης τῆς μακαριοποιουσῆς καὶ ἀγιαστικῆς ζωῆς πνοῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐρχομένη, ζῶσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παρασκευάσει, ὡστ' ἂν εἰπεῖν εἰσχαριστικῶς (44) τὸ τοῦτου τυχόντα, « Ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ. » Ταύτης τῆς δωρεᾶς μόνος ἀπολαύει ὁ τὸν Ἰησοῦ λόγον ἐδεξάμενος, « Καὶ πιστεύσας τῷ ἀποστειλαντί με, ἐξέζη ὡν ἀλῶνιον. » Ταύτην τὴν πνοὴν ἀ. ατω. ἐρέγει. τοῖς ὑπεραναβεβηκόσιν τὰ ἀισθητὰ καὶ πατούσιν. τὰ κα. μένοις λαῶν αὐτοῦ, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης περὶ αὐτοῦ: « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὴν οὐρανὸν καὶ στερεώσας τὴν γῆν, ὁ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατούσιν αὐτῆν: » φανερῶν δὲ εἶναι τὴν γῆν. Εἴρηται δὲ καὶ πρὸς τινὰ ὄργαλον. « Πνοὴ δὲ παντοκράτορος ἐστὶν ἡ διδάσκουσα μ. »

¹⁸ Jos. xiv, 6. ¹⁹ Psal. xxxv, 10. ²⁰ Psal. xxi, 31.

errori tribuere ausim, qui ex alio quodam adverbio, v. c. εὐχαριστικῶς, barbaram hanc scripturam effluxerint. Εἶπ.τ.

DIDYMI FRAGMENTA ALIA IN PSALMOS.

EX CODICE NANIANO XXIII.

(Græci codices mss. apud Nanios patricios Venetos asservati, ed. Mingarelli, Bononiæ 1784, in-4°.)

Codex membranæus, in quarto, constans foliis 86, scriptus sæculo x, mutilus in fine. Quin etiam cum plurimis in paginis litterarum vestigia omnino interierint, non magni usus esse potest.

Continet collectanea, seu catenam in Psalmos, nempe a psalmo primo usque ad centesimum quartum: reliqua enim perierunt. Quinam sit auctor, ignoro. In prima pagina vix aliud verbum superest, præter hunc titulum: Βίβλος Ψαλμών. In mediis paginis scripti sunt psalmi, in marginibus vero catena, seu commentaria, vel scholia. Prima verba catenæ quæ supersunt, incipiunt in secunda pagina folii primi sic: ε' (id est vers. 5): Οὐχ οὕτως οἱ ἀσθεῖς· — (id est Non sic impii.) Τῷ διπλασιασμῷ τῆς ἀπαγορεύσεως σαφέστερον τὴν... ἰσότητά δεικνύουσιν· εἰτά φησιν· ἀλλ' ἢ ὁ χνοῦς καὶ τὰ ἐξῆς· ἐκείνοι γὰρ, φησὶν, ὑπὸ τῶν θείων ἀρρόμενοι λόγων, ἀεὶ, etc.

Patres, quorum verba passim afferuntur in hac catena, sunt Chrysostomus, Basiliius, Hesychius, Theodoretus, Origenes, Athanasius, Arethas archiepiscopus, Eusebius, Didymus, Diodorus, Aquila, Maximus, Theologus (nempe Gregorius Nazianzenus), Isidorus, Theodotus, Gregorius Nyssenus, Theodotus (nam fol. 52 b, et 61 a, et 62 b legitur Θεοδοτίου), Cyrillus et Symmachus. Nonnulla placet modo hujus catenæ specimen exhibere. Ac primo quidem omnia, quæ ibi exstant Didymi Alexandrini, loca excscribam, hunc præ cæteris auctorem eligens, quod ejus libros *De Trinitate* olim ediderim.

I. Fol. 14 a. Ad versiculum 15 psalmi noni: A *Συντριψὸν τὸν βραχίονα τοῦ ἀμαρτωλοῦ*, etc., hæc leguntur: Διδύμου· — Μετὰ ἄρθρου ρηθείς ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν διάβολον δηλοῖ· οὗ ὁ βραχίων ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντριβεται, καὶ ἡ ἀμαρτία αὐτοῦ ζητούμενη οὐχ εὐρίσκειται· ἔχουσα ἐν τῷ ἐπιτελεῖσθαι τὸ εἶναι καὶ παυομένη· τὸ γὰρ κακὸν ποιότης ἐστίν, οὐκ οὐσία.

II. Fol. 27 b. Ad versiculum quartum psalmi xi: *Ὅτι πρόφθασας αὐτὸν ἐν ἐβλογίαις χρηστότητος· ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμιου*, hæc leguntur: Διδύμου· — Ἐξ ὧν ἐπιτηδεύει τις στεφανοῦται· ὁ τε γὰρ δίκαιος τὸ δίκαιον διώξας ἀπολήφεται τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον· ὁ τε περὶ Τριάδος δοξάζων ὀρθῶς κομίζεται τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον κατατρυφήσας· B *δέ τις τοῦ Κυρίου, στέφανον τρυφῆς ὑπερασπίζεται· καὶ ὁ χάριτι σωθεὶς, στέφανον χαρίτων δέχεται.*

III. Fol. 28 a. Ad versiculum nonum ejusdem psalmi: *Εὐρεθήσῃ ἡ χεὶρ σου πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς σου· ἡ δεξιὰ σου εὗροι πάντας τοὺς μισοῦντάς σε*, hæc habentur: Διδύμου· — Ἡ τοὶ τιμωρομένη ἢ πολεμοῦσα τοὺς ἀντιταξαμένους τῷ θεῷ νόμου κατὰ τὸ· Πολεμεῖ Κύριος χεὶρ κρυφαία ἐπὶ Ἀμαλξ· λέγει δ' ἂν ἐχθροὺς, καὶ τοὺς ἀθέους· ὥστε δι' ὧν πάσχουσιν γινῶναι τὸν ἐπιστατοῦντα τοῖς ἔθνεσι Θεόν· — (Quæ sequuntur, nescio an sint Didymi.) Ἄλλο· — Τὰς μετὰ τὸν σταυρὸν τιμωρίας ἀνίσταται τῶν Ἰουδαίων· — Οἱ μὲν ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκουσιν αὐτόν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτόν εὐρίσκονται ἐπ' αὐτοῦ· καὶ διὰ μὲν τοῦ νόμου εὐρίσκομεν Θεόν· C *εἰ δὲ τῶν Εὐαγγελίων εὐρίσκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ· ἢ εἰ ἀπρακτικῆς μὲν εὐρίσκομεν αὐτόν· διὰ δὲ γνώσεως εὐρίσκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ, ἐχθροὶ ὄντες τὸ πρότερον καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τοῦ Θεοῦ· ἐλπίζα μὴ ἔχοντες καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ.*

IV. Fol. 28 b. Ad versiculum 12 ejusdem psalmi: *Ὅτι ἐκλίνας εἰς σέ κακὰ· διαλογίσαντο βουλάς* (ita codex) *ἃς οὐ μὴ δύνηται στῆσαι·* hæc habentur: *Ὅτι ἐκλίνας εἰς σέ κακὰ·* — ἐπειδὴ κατὰ σοῦ τὴν γλώσσαν ἐκίνησαν καὶ βλασφήμοις λόγοις ἐχρήσαντο· — In margine vero scriptum est Διδύμου· sed puto Didymi esse non hæc, sed quæ sequuntur, nempe: *Ὅτι κατ' ἐκκλησίαν ἐπιτελεῖται τὰ κακὰ καὶ οὐ κατ' εὐθὴτητα ὡσπερ τὰ ἀγαθὰ. Διὰ πάντων δὲ οἱ φαῦλοι διαστραπέντες· καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειροῦσιν· διαλογίζονται γὰρ ἐπιβουλευτικῶς κατὰ τοῦ βλάθην μὴ ὑπομένουτος.*

V. Fol. 47 b. Ad versiculum 2 psalmi lvi: *Καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερυγῶν σου ἐλπῶ, ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ἀνομία*, hæc habentur: Διδύμου· — Σκιὰν πτερυγῶν, τὴν θείαν κηδεμονίαν καλεῖ· εἰ δὲ προσδιαστέλλεται ἡ σκιὰ τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτ' φησιν· ὅτι ἐν τῷ βίῳ τοῦτω τυγχάνων· ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερυγῶν εἰμὶ ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτὰς τὰς πτέρυγας ἐλθεῖν ἐπτερωμένος τῇ ἀρετῇ, καὶ νοήσει τῇ πνευματικῇ· πτέρυγες γὰρ Θεοῦ· ὡς κ ... ασι ... καὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις· καὶ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ νοήσεις· καὶ μετ' ὀλίγα· ἐπεὶ δ' ἂν δὲ παρέλθῃ ἡ ἀνομία· καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλῆ, καὶ ὁ ὀνομασμένος ἐπηρεαστής, οὐκέτι ἐν τῇ σκιᾷ· ἀλλ' ἐν αὐταῖς ταῖς σαῖς πτέρυξι· ὡς ἂν προκόψας· καὶ ἠλευθερωμένος πάσης ἀνομίου πράξεως ἐλπῶ.

VI. Fol. 49 b. Ad versiculum decimum psalmi lviii, ad ea verba: *Ὅσει ζῶντας ὡσει ἐν ὄργῃ καταπίεται αὐτούς*, hæc leguntur: *Ὅσει ζῶντας ὡσει·* — Διδύμου· — Οὗ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὅμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὄργης συλληφθήσονται· τὸ γὰρ καταπιεῖν τὸ κρατῆσαι σημαίνει· ὡς τοῦ καταποθέντος· ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου.

VII. Fol. 50 b. Ad versum nonum et decimum psalmi lvi: *Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκχέλασας αἰτούς·*

ἔξουθενώσιν πάντα τὰ ἔθνη. Τὸ κράτος μου πρὸς σέ φυλάξω. Ὅτι σὺ ὁ θεὸς ἀντιλήπτωρ μου εἶ, hęc leguntur : Καὶ σὺ, Κύριε, ἐγγελάσθεις αὐτούς· — Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἐκεῖνα τολμῶσιν· καὶ σὺ δὲ ἀκούεις καὶ βλέπεις καὶ γελᾷς αὐτῶν τὴν ἄνοιαν. — Τοῦ Χρυσοστόμου. — Ἔθνη ἔνταῦθα τὰς τῶν δαιμόνων λέγει φυλάξω· — Τὸ κράτος μου πρὸς σέ φυλάξω· — Ὁ Υἱὸς φησι τῷ Πατρὶ, πρὸς σέ· τουτέστιν παρὰ σοί. — Διδύμου· — Οὐ σφετερίσασθαι τὴν βασιλείαν προαιρούμαι· ἀλλ' ἐκδέχομαι παρὰ σοῦ αὐτὴν λαβεῖν· θαρρῶ δὲ τῇ περὶ γνοῦς πολλάκις, ὅτι καὶ θεὸς καὶ ἀντιλήπτωρ μου τυγχάνεις· κἄν γὰρ μὴ ἐξ ἐμῆς δυνάμεως ἔξωξ· εἰμι λαβεῖν τὸ βασιλεύειν, ἀλλὰ γε τὸ σὸν ἔλεος προφθάσαν, ἐπιδειξί μοι ἐν τοῖς ἔθροισι μου· ὡς αὐτοὶ μὲν κολασθήσονται· ἐγὼ δὲ τὴν βασιλείαν λήψομαι παρὰ σοί.

VIII. Fol. 52 a. Ad versiculum tertium psalmi LXI : Ὁ θεὸς, ἀπόσω ἡμᾶς καὶ καθήλιες ἡμᾶς· ὠργίσθης καὶ ὠκτείρησας ἡμᾶς, hęc leguntur : Ὁ θεὸς, ἀπόσω ἡμᾶς καὶ καθήλιες· — Ἐνταῦθα τὴν αἰχμαλωσίαν προλέγει· εἶτα τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον καὶ φιλάνθρωπον. — Ὀργίσθης· καὶ ὠκτείρησας· — Α (nempe Ἀθανασίου, υἱ ρητο)· Θυμωθεὶς μετέστρεψας ἡμᾶς· Σ'· Ὀργίσθης καὶ περιτρυγαγες ἡμᾶς. Διὰ μὲν γὰρ τὰς παρανομίας ὠργίσθης· μετὰ δὲ τὴν τιμωρίαν ἠλέησας. — Διδύμου· — Ἐλεγκτέον τοὺς ἀμυντικῶν φρονούντας εἶναι· τὸν δημιουργόν· ὀργίζεται γὰρ ὁ θεὸς, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ· ἀλλ' ἵνα οικειωθῆσῃ· τούτω συνάδει τὸ· Ἐυλόγησω σέ, Κύριε· ὅτι ὠργίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· εἰ γὰρ εἰς σωτηρίαν ὀργίζεται, οὐ πάθος ἢ ὀργή· ἀλλὰ χρησίμως παραλαμβάνεται.

IX. Fol. 52 b. Ad versiculum decimum ejusdem psalmi, ad ea verba : Μωᾶβ λέθης τῆς ἐλπίδος μου, hęc leguntur : Διδύμου· — Μωᾶβ λέθης τῆς· — Τὰ ἀπορρήχεντα μέρη συνάπτει δι' ὁμοιοίας· Μωᾶβ γὰρ λέθης λουτροῦ ἢ λέθης ἀμεριμνίας· ὁ γὰρ ἀπόδητος Μωᾶβ διὰ τοῦ λουτροῦ τοῦ βαπτισματος· ὁ ἄφρασις ἔχει καὶ ἀμεριμνίας πρόξενον γίνεται· καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πάντες ὑπετάγησαν τῷ ζυγῷ τοῦ Χριστοῦ ὑποκύψαντες.

X. Fol. 53 a. Ad versiculum tertium psalmi LX : Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σέ ἐκέκραξα, hęc habentur : Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς· — Διδύμου· — Γῆν τὸ σῶμά φησι· πέρατα γῆς τὰ αἰσθητήρια· ἀφ' ὧν καλὸν κράζειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ προσεύχεσθαι· ἵνα μηδεμίαν ἀσθητὴν ἀντιπράττουσάν ἔχωμεν. — Ὀριγένους· — Γῆν τὴν κακίαν· ἥς ὁ ἐξελθὼν κράζει πρὸς τὸν Θεόν.

XI. Fol. 59 a. Ad versiculum sextum psalmi LXV : — Ἐκεῖ εὐφρανθήσομεθα ἐπ' αὐτῷ, hęc leguntur : Ἐκεῖ εὐφρανθήσομεθα· — Διδύμου· — Ἐκεῖ ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς τοιοῦτοις θαύμασιν εὐφρανθῆμεν ἐν τῷ Θεῷ· ἐντὶλλαχταί γὰρ ὁ χρόνος ὡς καὶ ἐν τῷ· ὁ μεταστρέφων, ἀντὶ γὰρ τοῦ, ὁ μεταστρέψας.

XII. Fol. 65 a. Ad versiculum quintum psalmi LXXIII, ad ea verba : Ἄ οὐχ ἤρπαζον τότε ἀπετίρυσον, hęc habentur : Διδύμου· — Εἰ καὶ

ἀπέδωκεν ἃ μὴ ἤρπασεν· ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἀποτινύναι, ἐξαλείφειν τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ἃ ἤναγκάσμεθα ἀποτινύναι ἐπιφερόμενα καθ' ἡμῶν, ἐξήλειπται ταῦτα καὶ ἤρται ἐκ τοῦ μέσου ἀπέσεως ἁμαρτιῶν ὁμοίσης.

XIII. Fol. 66 a. Ad versiculum 14 ejusdem psalmi : Ἐγὼ δὲ τῇ προσευχῇ μου πρὸς σέ, Κύριε· καιρὸς εὐδοκίας, ὁ θεός, ἐν τῷ κλίθει τοῦ ἔλλους σου ἐπάκουσόν μου (sic), etc., hęc habentur : Καιρὸς εὐδοκίας· — Ὁ Σύμμαχος ὠτως· καιρὸς διαλλαγῆς, ὁ θεός· ἰκανὴ φησι· ἐπενεχθεῖσά μοι τιμωρία καιρ· τὴν λυθῆναι, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν τὴν σὴν ἀναφανῆναι· εὐδοκίαν γὰρ τὸ ἀγαθὸν καλεῖ θέλημα. — Διδύμου· — Ἴν' ἐμοῦ ζωοποιούμενου, σὺν ἐμοὶ ζωοποιηθῶσιν οἱ δι' ἁμαρτίας νεκροί.

XIV. Ibidem, ad versiculum 15 ejusdem psalmi, ad ea verba : Ῥυθθίην ἐκ τῶν μισοῦντων με, καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων, hęc leguntur : Ῥυθθίην ἐκ τῶν· — Βάθος ὑδάτων ὡς ἐπαγομέν· ἐκάλεσεν τιμωρίαν — Διδύμου· — Βάθος ὑδάτων ἐστὶ εἰς ὃ γίνονται γενναῖα τ' παρα ἀφέροντες· ἀφ' οὗ μένου, ρύεσθ μένους εἰπεῖν· ἐπ κραζάμενο βάθους δὲ τῶν ὑδάτων γράφει, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν βαθύων τῶν ὑδάτων.

XV. Fol. 67 a. Ad versiculum 22 et 23 ejusdem psalmi : Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χαλὴν· καὶ εἰς τὴν δίψην μου ἐπέτισάν με ὄξος. Γερηθήτω ἢ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς τὰ βρῶμά μου χο Καὶ αὐτὴν μοι, φησὶ, τὴν τροφήν, πικρὰν καὶ ἀνιαρὰν κατεσκεύασαν. Ἀντίδον· γὰρ τοῖς μετ' ὀδύνης ἐθήουσιν καὶ ἡ ἡδίστη τροφή· — Γερηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν. — Τοῦ Χρυσοστόμου· — Τουτέστιν ἡ τρυφή· τὰ ἀγαθὰ πάντα μεταβάλλεσθω καὶ ἀπολλύσθω· καὶ γενέσθωσαν πικρὰ εὐεπιχείρητοι· καὶ δηλῶν ὅτι ἁμαρτημάτων τίσις· οἱ (sic) δίκην ταῦτα πάσχοντες, ἐπήγαγον· καὶ εἰς ἀταπόδουσι· παγίδας δὲ τὰς τιμωρίας καλεῖ· ἐστῆτισθσαν δὲ, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον μὴ εἶσμενοι. — Διδύμου· — Τράπεζα, ἡ θεόπνευστος Γραφή· ἥς ἡ μὲν θεωρία καὶ ἡ νόσις ψυχῶν ἀσκητικῶν τροφῆν περιέχει· ἡ δὲ λέξις τραπέζης λόγο ἐπέχει.

XVI. Fol. 69 a. Ad versiculum 14 psalmi LXXI : Ἐγὼ δὲ διὰ παντός ἐλπῶ ἐπὶ σέ· καὶ προσθήσω ἐπὶ πᾶσαν τὴν αἰνεσίην σου, hęc leguntur : Ἐγὼ δὲ διαπαντός ἐλπῶ· — Ταῦτα γὰρ ὁρῶν γινόμενα τῇ εἰς σέ ἐλπίδι βεβαιωθήσομαι· καὶ πῶσιπλασίαν προσοίσω τὴν ὕμνων διαν. — Διδύμου· — Προσθήκην ἐποίησατο τοῖς τοῦ Πατρὸς ὕμνοις· Υἱὸς· τὴν Κατὴν Διαθήκην πρὸς τῇ Παλαιᾷ πατρῶς· οὐ γὰρ ἀνεῖλεν τὰ πρῶτα εἰσαγωγῶν τὰ ἑξῆς· προσθήκην δὲ ἐποίησατο.

XVII. Fol. 80 b. Ad versiculum 14 psalmi LXXI : Ἐλυμήνατο αὐτὴν ὅς ἐκ δρυμοῦ· καὶ μετ' ἑ

ἄγριος κατασμήσατο αὐτήν, hæc leguntur: Ἐλυ-
μήνατο αὐτήν ὄς. — Τὰς διαφόρους τῶν Ἀσ-
συρίων ἐφόδους διὰ τούτων ἐδήλωσεν· ἐπειδὴ δὲ
ἔμπροσθεν τὸν Ἰσραὴλ προσηγόρευσεν, εἰκότως σὺν
ἔργον ὠνόμασεν τὸν τοῦτω πολέμιον· διαφερόντως
ἔργον τὸ θηρίον, ἀμπέλων πολέμιον· μονὴν δὲ
ἄγριον καλεῖ, τὸν καθ' ἑαυτὸν διάγοντα· ὅς τῶν
ἄλλων ἐστὶν ἀγριώτερος· ἐπειδὴ τοίνυν καὶ Ναβου-
χοδονόσορ τῶν ἄλλων βασιλέων θηριωδέστερος ἦν,
εἰκότως αὐτὸν ὠνόμασεν μονὴν ἄγριον. — Διδύμου·
— Τὰ λυμαινόμενα αὐτὴν ἀγριά εἰσι πάθη καὶ αἱ
πονιρρόταται δυνάμεις· ὅς γὰρ αἰσχυρὰ ἐπιθυμῶναι καὶ
ἀκόλαστοι ἦδοναι· ὅς διὰ τὸ ἀκάθαρτον ἐν δρυμῷ·

Α τούτστιν ἐν ἀκάροις φυτοῖς εἰκότως λοχῶν· περὶ
γὰρ τὰς ἀλόγους ὁρμὰς τὰ πάθη ταῦτα ἐγκρύπτε-
ται· θυμούς δὲ καὶ ὀργὰς ἀποσημαίνειν δύναται ἡ
τοῦ μονίου προσηγορία.

XVIII. Fol. 81 a. Ad versiculum 18 ejusdem
psalmi: Γενηθήτω ἡ χεὶρ σου ἐπ' ἄνδρα δεξιῶς
σου· καὶ ἐπὶ Ἰὶδὸν (ita codex) ἀνθρώπου ὃν ἐκρυ-
ταλωσας ἑαυτῷ, etc., hæc habentur: Διδύμου·
— Ἐκραταίωσεν ἑαυτὸν, οὐκ ἔλασας αὐτὸν ἐκ κατα-
βολῆς σπέρματος ἀνδρὸς τὴν σύστασιν ἔχειν τοῦ
σώματος· Πνεύματος γὰρ ἀγίου ἐπελθόντος τῇ Παρ-
θένῳ, ὁ ἅγιος τόκος ὑπέστη· ὅς καὶ ἠτοιμάσατο τὴν
ἄμπροσθεν πρὸς καρπογονίαν.

*Hactenus omnia Didymi loca, quæ supersunt, aut legi possunt in hacce catena, excipis. Fol. quidem
42a legebatur alius Didymi locus, sed nunc litteræ evanuerunt.*

DIDYMI FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Angelo Mai. Bibliotheca nova Patrum, tom. VII, parte II, pag. 57.)

*A Didymo Alexandrino Salomonis Proverbia commentariis fuisse explanata, evidenter testantur catenæ,
Latinæ nempe Pellani, Græcæ autem codicum Vaticanorum 1802 (A); Vat. Ottob. 117 (B); Vat. reg.
77 (C); ne alia ab extranearum bibliothecarum codicibus testimonia frustra accersam. Habere se Didymi
hoc opus, siebat Cassiodorus Inst. div. litt. cap. 5: « In quo libro (Proverbiorum) Didymum expositorem in
Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro, viro disertissimo Epiphano, in Latinum sermonem diligen-
tissime translatus est. » Cum jam nos volumine quarto Didymum in secundam ad Corinthios, et ad Joannis
Evangelium, quantum licuit, collegerimus; nunc haud inerti reliquias ejus ad divina Proverbia corrasimus, quæ
quindecim ferme paginas nobis confecerunt.*

ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΑΔΥΜΟΥ

ΕΙΣ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ.

EX DIDYMI

IN PROVERBIA SALOMONIS COMMENTARIIS

CAPUT PRIMUM.

Παροιμία ἐστὶν ὄϊον, Γλυκὺς ἀπέριψ πόλεμος, Β
καὶ, Ῥανὶς ἐνδεδεξαμένη κοιλίαν πέτραν.

Ἡ παροιμία εἶρηται· Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἔτι τῶν τρι-
βων οὐσῶν ἀσφῶν, τὰ νῦν προσαγορευόμενα μιλια
παρὰ Ῥωμαίους, τότε σημεῖα καλούμενα, οἱ παλαιοὶ
κατὰ τινὰς τῆς ὁδοῦ τόπους ἐτίθεισαν, καὶ τοῦτοις
ἐπέγραφόν τινα ζητήματα. Τοῦτο γὰρ ἐποιοῦν δυοῖν
ἔνεκεν, τοῦ τε γνωρίζειν τὸν ὁδεύοντα τὸ ποσὸν τῆς
ὁδοῦ, καὶ τοῦ, ἀναγινώσκοντα τὸ ἐπίγραμμα, καὶ
περὶ τὴν τοῦτου σαφῆνειαν γινόμενον, τοῦ καμάτου
ἐπικουφίζεσθαι. Οἶμος γὰρ λέγεται ἡ ὁδός.

Proverbiū est veluti si dicas: Dulce est inex-
perto bellum; et, Gutta perpetua cavat lapidem.

Proverbiū denominatio inde orta est, quod cum
olim viæ nullis signis interstinctæ essent, illa nunc
a Romanis appellata milliaria, antea vero dicta
signa, prisca homines quibusdam in locis statuerunt,
hisque inscripserunt aliquas quæstiones. Id pro
duplici de causa facitabant, tum ut viæ quantita-
tem viatori indicarent, tum ut dum is legeret in-
scriptionem, et dum in hujus intelligentia occupa-
retur, labore levaretur. Namque οἶμος (hinc
παροιμία) via dicitur.

Vers. 2. Cognoscere verba prudentiæ, officium præcipue virtutis est, quod et ceteri interpretes satis declarant, qui non scripserunt prudentiæ, sed intelligentiæ. Vel verba prudentiæ dicit illa quæ sunt sophistica et callide elaborata.

Vers. 3. Reprehendens sacer sermo illos qui iustitiam simulant, et eam prout oportet se habere dicunt, ait: Si vere utique iustitiam loquimini, recta iudicate, illi hominam.

Vers. 6. Audio Theodotionis interpretationem, quam in editione sua posuit etiam Symmachus; hi enim problema scripserunt. Quid est igitur tenebrosus sermo? Confusus scilicet sensu et phrasi; velut ille apud Isaiam prophetiam: « Væ terræ narium, trans flumina Æthiopiæ! Qui mitti in mare obsides, et epistolas papyraceas super aquas! » Nihil enim horum sive in ratione parabola dictionem perspicuam habet, sive alienis historiæ manifestam narrationem. Jam vero ænigmatis quidem saltem dictum intelligi potest, tenebrosi vero sermonis ne dictum quidem. Tenebrosus sermo est generalis vox; parabola, peculiaris. Tenebrosus haud ob lucis defectum, sed quia abtrusus est, ita ut tenebræ ignorantibus oboriantur. Effata sunt venusta apophthegmata. Ænigmata, oratio occulte significans rem veram; velut illud: « Aperi, Libane, portas tuas, et devoret ignis cedros tuas. »

Vers. 7. Verus timor est in religione reverentia. Intellectus autem bonus. Hic interpungendum est. Non enim sufficit ad beatitudinem cognoscere hominum, nisi quisque id etiam opere exercent. Pietas vero in Deum. initium intelligentiæ.

Vers. 8. Pater iustorum Deus. Quisquis enim iustitiam exercet, ex Deo natus est. Mater nostra Ecclesia, cujus sponsus Dominus noster Jesus Christus. Leges sunt apostolicæ constitutiones. — Etsi autem anagogen quoque habent supradicta, attamen accommodantur etiam naturalibus genitoribus, cum pro sua in Deum pietate liberos educant. Jam cum sit vir, magister ille qui gignit per Evangelium alumnos suos, conjux huius, et natorum mater, Ecclesia est, imo potius ecclesiastica doctrina et vivendi ratio. Si ergo me, inquit, proverbiorum auctorem, modo ut patris enarratorem, modo ut sapientiæ et virtutis, id est matris, audies, cingeris gratiarum corona, et collum tuum torque ornabitur, ex intellectuali auro et ornamentis confectio. Materia enim coronæ, qua interioris hominis caput cingitur, est virtutum circulus, quæ gratiæ appellantur. Itaque consonanter coronæ intellectuali intelligendus est etiam torque aureus animæ collo injectus, id est obedientiæ ejus.

Vers. 9. Verticem collumque dicit mentem: torque vero aureum scientiam et intellectualem animam ornatum: vel torque aureus est subjectio Deo, et divinorum eloquiorum munimentum.

¹ Isa. xviii, 1, 2.

(1) Animadvertite testimonium Didymi de Apostolicis constitutionibus.

Στ. β'. Τὸ γινῶναι λόγους φρονήσεως, κυρίως ἐστὶ τῆς ἀρετῆς δηλονότι, ὡς περ καὶ οἱ λοιποὶ ἐρμηνεύουσι σαφηνίζουσι, ἐκδεδώκότες ὡς, οὐ φρονήσεως, ἀλλὰ συνέσεως λόγους. Ἡ λόγους φρονήσεως φησι τοῖς σοφισματώδεως καὶ πανουργευμένοις.

Στ. γ'. Ἐλέγχων ὁ λόγος τοὺς ἐπιμορραζομένους τὴν δικαιοσύνην, καὶ λέγοντας ἔχειν αὐτὴν ὡς δεῖ, φησὶν· Εἰ ἀληθῶς ἄρα δικαιοσύνην λαλεῖτε, εὐθείας κρίνατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Στ. δ'. Ἀκούω τοῦ Θεοδοτίωνος ἐρμηνείαν, ἣν ἐξέδωκε καὶ Σύμμαχος, ὅτι πρόβλημα ἐκδεδώκασι. Τί οὖν ἐστὶν ὁ σκοτεινὸς λόγος; Ὁ συγκεχυμένος κατὰ τε λόγον καὶ διάνοιαν καὶ φράσιν· οἷον τὸ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἡσαΐ· « Ὀυαὶ γῆς πλοίων, ἐπέπεσε ποταμῶν Αἰθιοπίας! Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάτῃ, ὄμηρα, καὶ ἐπιστολά; βιβλίους ἐπάνω τοῦ ὕδατος. » Οὐδὲν γὰρ τούτων οὕτε ἐν παραβολαῖς τὴν λέξιν σαφῆ ἔχει, οὕτε μὲν ἱστορίας διήγησιν φανεράν. Καὶ τοῦ μὲν ἀνιγμάτος ἐστὶ νοεῖν τὸ βρῆτον, τοῦ δὲ σκοτεινοῦ λόγου οὐδὲ τὸ βρῆτον. Σκοτεινὸς μὲν λόγος γενικῆ ἐστὶ φωνῆ· ἡ δὲ παραβολή, ἰδικῆ· σκοτεινὸς δὲ, οὐ τὸν κατὰ στέρησιν φωτός, ἀλλὰ τὸν κεκρυμμένον, ὡς σκοτιζέσθαι τὸν ἀγνωστον. Ῥῆσεις δὲ τὰ καλλίστη, ἀποφθέγματα· αἰνίγμα δὲ, λόγος μετ' ἐπιμύθειας σημαίνων τὸ ἀληθές· ὁποῖόν ἐστι τὸ, « Διάνοιζον, ὁ Λίβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγεῖτω πῦρ τὰς κέδρους σου. »

Στ. ε'. Ἀληθῆς γὰρ φόβος, ἡ κατὰ σεβασμὸν εὐλάβεια· σύνεσις δὲ, ἀγαθή. Εἰς τὸδε ὑποστικτεῖν. Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ εἰς μακαριότητα τὸ εἰδῆναι τὸ ἀγαθόν, εἰ μὴ καὶ πράττοι τις αὐτό· εὐσέβεια δὲ εἰς Θεόν, ἀρχὴ συνέσεως.

Στ. ς'. Πατὴρ μὲν δικαίων, ὁ Θεός. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ γέγνηται. Μητέρα δὲ ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία, ἥς νυμφίος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Θεομοὶ δὲ, αἱ ἀποστολῆ· καὶ διατάξεις (1).—Εἰ καὶ ἀναγωγὴν ἔχει τὰ προκείμενα, ἀλλ' ἐφαρμόζονται καὶ τοῖς κατὰ φύσιν γονεῦσιν, ὅταν θεοσεβείας ὄντας ἀνατρέψωσι τὰ τέκνα. Ὅντες δὲ ἀνδρῶς τοῦ διδασκάλου, τοῦ γεννήσαντος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου τοὺς παιδευομένους, σύζυγοι τούτου καὶ μητὴρ τῶν τεχθέντων ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, μᾶλλον δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ γνῶμη καὶ πολιτεία. Ἦν τοίνυν ἐμοῦ, φησὶ, τοῦ παροικιαστοῦ, νῦν ὡς καθ' ἑαυτὸ καὶ πατὴρ, νῦν δὲ σοφίας καὶ ἀρετῆς ἀντὶ μητρὸς κατακούσης, στεφθήσῃ χαρίτων στεφάνῳ, καὶ τὸν τράχηλον κοσμηθήσῃ κλοιῷ, ἐκ νοητοῦ χρυσοῦ καὶ κόσμου κατεσκευασμένῳ. Ἦν γὰρ στεφάνου ἐν ἀναδείξει ἡ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου κεφαλῆ, ἡ τῶν ἀρετῶν περιοχὴ, χάριτες ὀνομαζόμεναι τυγχάνουσι. Συμφώνως τῷ στεφάνῳ, νοητῷ ὄντι, ἐκλεπτέον καὶ τὸν χρυσοῦν κλοιὸν ἐπιβαλλόμενον τῷ τῆς ψυχῆς τραχήλῳ, τούτο ἐστὶ τῷ ὑποτακτικῷ αὐτῆς.

Στ. θ'. Κορυφὴν δὲ καὶ τράχηλον λέγει τὸν νοῦν· κλοιὸν δὲ χρύσειον, τὴν γνῶσιν καὶ τὸν νοητὸν τῆς ψυχῆς κόσμον· ἡ κλοιὸς χρύσεος, ἡ ὑποταγὴ τῷ Θεοῦ, καὶ ἡ τῶν θείων λογίων περιοχὴ.

Στ. ε'. Καὶ τὸ σὺν ἄλλοις μὲν ἀμαρτάνειν κόλασιν ἄ-
 ἐ-ἰφέρει· ἄνδρες γε μὴν ἀσεβεῖς, οἱ ἐν κακίᾳ τέ-
 λειοι.

Στ. ια'. Κρύπτουσιν εἰς γῆν, οὓς ἂν πείσωσι τὰ
 ἐπίγεια φρονεῖν· ἄνδρα δὲ δίκαιον νοήσεις τὸν οὐρά-
 νιον ἔχοντα φρόνημα. Δύναται δὲ ταῦτα νοεῖσθαι
 καὶ εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.

Τὸ Ἰκανὸν ἡ Γραφή δηλοῖ διὰ τοῦ καταπιεῖν, ὡς
 ἐν τῷ· « Ἴνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταπορῆ τοιοῦ-
 τος. » Φασὶν οὖν, ὅτι τὸν οὐράνιον ἔχοντα φρόνημα
 καθελόντες καὶ νικήσαντες, εἰς ἑαυτοὺς μεταστήσω-
 μεν, ὥστε τὰ ἐπίγεια φρονεῖν. Ζῶν δὲ καταπιέται
 ὁ δόξαν ἔχων ὀρθὴν περὶ τῶν πρακτέων, καὶ ταύτην
 ἀποβαλὼν.

Στ. ια'. Βουλὴν δὲ λέγει τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν
 αἰροῦμεθα τὰ πρακτέα ποιεῖν, ἢ καὶ μὴ· Ἐνοιαν
 δὲ τὴν περὶ τὰ θεωρητὰ, ὥστε καταλιμπάνειν αὐτὰ,
 καὶ Θεῷ προσοικειοῦσθαι, τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ὅση δύ-
 ναμις φυλάττεσθαι.

Στ. γ'. Ἐν ἕξει τὰς ἀρετὰς ἔχων, μὴ ἐπιπολαῖως
 καταβράθυμῶν αὐτῶν, οὗτος ἔχει αὐτὰς γεγραμμέ-
 νας ἐπὶ πλακῶς τῆς ἑαυτοῦ καρδίας, ἐπὶ τοῦ βάθους
 δευλαθῆ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἥτοι τῆς διηνεχοῦς ἐπιθυ-
 μήσεως, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας μὴ παρατρέπῃ σε.

Στ. η'. Σῶμα τὸ ἀθροισμα τῶν δυνάμεων τῆς
 ψυχῆς λέγῳ· ὅσα δὲ, αἱ στερεαὶ δυνάμεις αὐτῆς· πάντα
 νὰρ τὰ ὅσα ἡμῶν ἐροῦσι· Κύριε, Κύριε.

Στ. ις'. Δεξιὰ αὐτῆς, ἡ τῶν θεῶν ἐπιστήμη, ἐξ
 ὧν ἡ αἰώνιος ζωὴ· ἀριστερὰ δὲ, ἡ τῶν ἀνθρωπίνων
 γνῶσις.

Στ. ιη'. Ἐνταῦθα πάλιν ξύλον ζωῆς τὸν σταυρὸν
 ὀνομάζει. Τοῖς γὰρ εὐκρινῶς ἐξηρητημένοις ἐν τῷ
 Χριστῷ ἡ διάφορος ἐκ τοῦ ξύλου ἀποστάζει ζωὴ·
 τοῖς δὲ ἐπερειδομένοις ταῖς κρηπίσιν αὐτοῦ βεβαίως
 ὄχυρὰ πέπηγεν ἀκλινῶς, οἷα δὲ καὶ ἐπὶ Κύριον ἀσφα-
 λῶς ἰδρυμένοις.— Εἰ δὲ ξύλον ζωῆς, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ·
 δικαίως κεκώλυται μεταλαθεῖν αὐτῆς ὁ Ἀδάμ. Εἰς
 γὰρ καχότερον ψυχὴν σοφία οὐκ εἰσελεύσεται· ἐπι-
 περ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δένδρον ζωῆς.
 Μὴ εὐρηκῶς δὲ τίνι ὁμοιώσει τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ Κύ-
 ριον, εἰς ἑαυτὸν μεταστρέφει τὸν λόγον, λέγων ὡς ἐπὶ
 Κύριον· Ὁ γὰρ ἐπερειδόμενος ἐπ' αὐτῆ, ἄτε δὴ εἰς
 Θεὸν ἐλπίζων, ἐστὶν ἀσφαλῆς.

Στ. κ'. Ἀρμόττει τοῦτο καὶ νῦν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ,
 σοφία καὶ φρονήσῃ ἐντι Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡ
 πιστὴ γῆ ἐστίν, ἑκατονταπλασίονα καρποφοροῦσα·
 αὕτη δὲ ἐκ τῆς πίστεως τῆς σοφίας γίνεται σοφῆ,
 θεμελιούστος αὐτὴν ἐπ' αὐτῆ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.
 Ἐδράζει γὰρ αὐτῆ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς διδασκαλίας,
 πῆξιν ἀπὸ σοφίας ποιούμενος ἐν αὐτῆ, καὶ ἀεὶ πρό-
 κόπτουσαν αὐτὴν ἀποδεικνύς· οὐρανὸν δὲ ἐργάζεται
 καθαρώτατον κτίσμα, ἀγγέλων καὶ τῶν νοερῶν οὐσῶν
 οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας. Λαβοῦσα δὲ αἰσθησιν τοῦ ὄντος, καὶ κα-
 τακοῦσα τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίθειαν, ὅσον τὸ πα-

Vers. 10. Peccare quoque cum aliis non caret
 pœna. Viri impii sunt, in iniquitia consummati.

Vers. 11. Obriunt eos sub terra, quibus suase-
 rint terrena cogitare. Virum justum illum reputa-
 bis, qui cœlestem habet animi sensum. Possunt
 hæc etiam de Christo et de Judaico populo intel-
 ligi.

Quod multum est, Scriptura vocabulo deglutiendi
 denotat; ut illic: « Ne abundantiore tristitia de-
 glutiatur qui hujusmodi est. » Aitum itaque ho-
 minem hunc cœlesti animi sensu præditum, devi-
 ctum comprehendentes ad nos transferemus, ut ter-
 rena cogitet. Vivens autem degluntitur, qui rectam
 habens circa res ageudas sententiam, hanc abjicit.

CAPUT II.

Vers. 11. Consilium dicit, animi propositum,
 quo constituimus facere quæ debemus, vel secus.
 Cogitationem vero dicit quæ est circa visibilia, ut
 hæc omittamus, et ad Deum accedamus, et man-
 data ejus pro viribus observemus.

CAPUT III.

Vers. 3. Qui virtutum consuetudinam habet, nec
 facile ad illarum exercitium torpet, hic habet eas
 inscriptas in tabula cordis sui, in penetrali videli-
 cet animæ suæ seu perpetui affectus, ne unquam
 adversarius te subvertat.

Vers. 8. Corpus esse aio animæ virium conge-
 rium. Ossa sunt firmæ vires ejus, omnia enim ossa
 nostra dicent: Domine, Domine.

Vers. 16. Dextera ejus est divinarum rerum
 scientia, unde æterna vita: sinistra, est rerum hu-
 manarum cognitio.

Vers. 18. Hic rursus vitæ lignum appellat cru-
 cem. Nam iis qui sincere Christo adhærent, multi-
 plex ex ligno manat vita: et inlentibus basi ejus,
 munita firmitas sicut indeclinabiliter, velut iis qui
 in Domino tute sunt fundati. — Quod si vitæ li-
 gnum sapientia Dei est, merito prohibitus est eam
 Adamus participare. Etenim in malitiosam animam
 sapientia non introibit, quoniam ex justitiæ fructi-
 bus pullulat arbor vitæ. Non invenies autem cui
 comparet sperantem in Dominum, in se convertit
 sermonem quasi loquatur de Domino: nam qui in
 eam incumbit, tanquam in Dominum, securus est.

Vers. 20. Congruit hoc nunc quoque Filio Dei,
 qui sapientia et prudentia Dei est. Sed et fidelis
 anima, terra est fructum centuplicem reddens. Illa
 vero ex pinguedine sapientiæ fit sapiens, stabiliente
 eam in hac Deo Patre. Fundat enim in ea doctri-
 næ magisterium, eamque sapientia coagmentat, at-
 que in melius semper provehens, cœlum veluti effi-
 cit, creaturam purissimam, angelorum et intelle-
 ctualium substantiarum habitaculum. Illa autem
 sensu rerum existentium percepto, et illarum ac-
 curatam rationem considerans, quasi abyssum mul-

• II Cor. II, 7.

tain judiciorum Dei, nubes ea nominavit. Vel nubes prophetas appellavit; rorem, doctrinam.

Ne longe abeas a potabili vitæ aqua. Consilium autem dicit, erga res agendas modum; meditationem, eam quæ sit circa theoretica. Collum dicit ipsam animam, quæ jugum Domini portat. Sicut autem collum pectoralibus præcingitur, sic anima dona Dei in regno gestabit sicut hic mandata ejus.

Impiorum res etiam splendidiæ maledictione feriuntur; at justorum etiam viles benedicuntur. Dominum dicit, rationalis animæ facultates; iuguria, partem iracundam et concupiscibilem: ibi enim Irrationales habitant passiones.

Vers. 8. Honor sapientiæ, mandatorum observantia. Sapientia Christus, ejus sponsa est, quæ eum virtutibus honorat anima, quam ille amplexabitur.

Vers. 20. Simplici veluti puerulo præmia semper proponit attentionibus ejus, erigitque extra aliquando prolapsus. Vitæ fontes, virtutes; unde aqua vivens, Christi agnitio. Proficienti sapientia multi fontes, non unus, sed pro virtutum numero. Iis qui observant has monitiones, vita fiunt: item præmia sunt.

Vers. 26. Vitæ iter recte persequere, inquit. Pedes sunt tralaticii hujus motus; nam virtus medium tenet.

Vers. 2. Cave attendas fraudulentæ doctrinæ, quæ per dulces sermones inescat, id est hæresi et idololatriæ et vaniloquiis.

Vers. 3. Auditus tenuis, harum rerum bonitas. Talis est erroris natura, perniciem celare solet, jucunditatem præ se ferre, ut decipiat; aliter enim, statim homines recederent. Non ita Deus, qui dulce celat, laboriosum proponit. Neque dixit, Destillat, sed Destillat, ne satiatura videatur amaritudo; nam postea felle amarior sentietur. Non quanta est (vitii) dulcedo, tanta etiam amaritudo, sed multo major.

Vers. 8. Via nomine mentem quæ ad virtutem tendit, hic denotavit: vel fortasse mandat virtuti ut nos a nequitia separet.

Vers. 11. Id est in senectute; vel carniū conitione denotat intemperantiam quæ est quedam corruptio.

Vers. 12, 14. Introducit hominem corruptum, qui semet vituperat quia disciplinam oderit, atque: Perit et contabui conterendo carnes meas in luxuriis, et vitam propemodum projecit. Ideo palam facta est punitio mea in medio Ecclesiæ ac Synagogæ. Est enim hæc pœnitentis vox, qui nondum est in ea extremitate cui proximus fuit. Par illud est: «Pene effusi sunt gressus mei». Namque evigilans, sen-

λύθυθον τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων. νέφη ταῦτα προσεῖπεν· ἢ νέφη τοὺς προφήτας ἐκάλεσε, ὄροσιν τῆν διδασκαλίαν.

Μὴ ἐκτός γένῃ τοῦ ποτίμου τῆς ζωῆς ὕδατος. Βουλὴν δὲ λέγει τὴν περὶ πρακτέα κίνησιν· ἐννοῖαν, τὴν περὶ τὰ θεωρητικά· τράχηλον τὴν αὐτὴν ψυχὴν εἶπε, τὴν βαστάσαν τὸν ζυγὸν τοῦ Κυρίου. Ὡσπερ δὲ ὁ τράχηλος τοὺς στηθοδέσμους περικείται, οὕτως ἡ ψυχὴ τὰ τοῦ Θεοῦ γέρα κομίζεται ἐν τῇ βασιλείᾳ, ὡς καὶ ἐν τῆδε τὰ; ἐντολάς αὐτοῦ.

Τῶν ἀσεβῶν καὶ τὰ ἐπίδοξα κκατῆρται· τῶν ἐδικαίων καὶ τὰ εὐτελέστερα γυλόγγεται. Οἶκον δὲ λέγει τῆς λογικῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις· ἐπαύσεις δὲ, τὰς τοῦ θυμικοῦ καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ· ἐν αὐταῖς γὰρ τὰ ἄλογα διατρίβουσι πάθη.

CAPUT IV.

Στ. η'. Τιμὴ σοφίας, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν· σοφία δὲ ὁ Χριστὸς, οὗ νόμφη ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν τιμῶσα αὐτὸν ψυχὴ, ἥτις ὑπ' αὐτοῦ περιληφθήσεται.

Στ. κ'. Καθάπερ νηπίω τινὶ παιδίῳ ἐπαθλα αἰ ταῖς προσοχαῖς τίθησι, καὶ διεγείρει ἐξω ποῦ διεπνεημένον. Πηγὰι δὲ ζωῆς, αἱ ἀρεταί, ἀφ' ὧν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἡ γνῶσις ἡ τοῦ Χριστοῦ. Τῷ κατὰ σοφίαν προκόπτουσι, πολλὰι πηγὰι, καὶ οὐ μία γίνεται· ἀλλὰ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν. Τοῖς τὰς παραινέσεις, φησί, φυλάττουσι ταύτας, ζωὴ γίνονται· αὐταὶ τὸ ἄθλον.

Στ. κς'. Τὴν κατὰ τὸν βίον πορείαν ὀρθῶς βιάζεσθαι. Πόδες εἰσι τῆς ψυχῆς αἱ μεταβατικαὶ ταῦτες· ὀρμαὶ· μεσότης γάρ ἐστιν ἡ ἀρετὴ.

CAPUT V.

Στ. β'. Μὴ πρόσεχε ἀπατηλῇ διδασκαλίᾳ, διὰ τῆς χρηστολογίας δελεαζούσῃ, τούτέστιν αἰρέσει, καὶ τῇ ειδωλολατρίᾳ, καὶ ματαίοις ῥήμασι.

Στ. γ'. Μέχρι τῆς ἀκοῆς, αὐτῶν τὸ καλόν. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπάτη· τὸ μὲν ἄλλοτριον κρύπτειν εἰωθε, προβάλλεται δὲ τὸ ἡδύ, ὥστε ἐλεῖν· ἢ γὰρ ἂν εὐθέως ἀπεπλήθησαν. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως· ἀλλὰ τὸ εἶδος ἀποκρύπτει, τὸ δὲ ἐπίπονον προτίθησι. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἀποβῆε, ἀλλὰ, Ἀποστάζει ὡς μὴ προσκορῆ γενέσθαι τὴν πικρίαν, ὥστερον μέντοι πικρότερον χολῆς· οὐχ ὅσον τὸ ἡδύ, τοσοῦτον τὸ πικρόν· ἀλλὰ πολλῷ πλέον.

Στ. η'. Ὅδον εἶπεν ἐνταῦθα τὴν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ὀδεύοντα νοῦν· ἢ τάχα τὴν ἀρετὴν προστάσει χωρίζειν ἡμᾶς ἀπὸ κακίας.

Στ. ια'. Τούτέστιν ἐν γῆρᾳ· ἢ διὰ τοῦ κατατρίβῃναι τὰς σάρκας, τὴν ἀκολασίαν δηλοῖ φθορὰν τινε οὔσαν.

Στ. ιβ', ιδ. Εἰσάγει τὸν διαφθάρντα κακίζοντα ἑαυτὸν, ὡς μισήσαντα παιδείαν, καὶ φησιν· Ἀπολώμην ἂν καὶ διεφθάρην, κατατρίψας τὰς σάρκας μου ἐν ἀσωτίαις, καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν μικροῦ δεῖν προηκάμην. Διὸ φανερόν ἐγένετο τὸ ἐπιτίμῳ μου ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας καὶ Συναγωγῆς. Μετανοήσας γὰρ ἡ φωνὴ, καὶ μὴ γεγονότος ἐν ᾧ παρ' ὀλίγον γαῖεται. Ὅμοιον καὶ τὸ, «Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διεβί-

• Psal. LXIII. 2.

ματά μου. Ἀνανήψας γάρ και αἰσθηθεῖς, Ποῦ ἔστι, Α
λέγει, τὸ παρὰ μικρόν; Πῶς οὖν ἐνὶ τῆν ἐκ τῆς φύ-
σεως μανίαν παραμυθήσασθαι;

Στ. ιε'. Ἡ γνῶσις και φρέαρ ἔστι, και πηγῆ τοῖς
μὲν προσερχομένοις ταῖς ἀρεταῖς φρέαρ ἔστι. τοῖς
δὲ κατ' αὐτῆς τελειωθεῖσι, πηγῆ. Λέγεται δὲ ἡ γνῶ-
σις και μήτηρ, και γυνή, και ἀδελφῆ· μήτηρ, ὅτι δι'
αὐτῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γεγενήμεθα· γυνή, ὅτι
συνουσα τίκει ἀρετάς και ὀρθὰ δόγματα· ἀδελφῆ,
ὅτι ἐξ ἑνὸς Θεοῦ γεγόναμεν. Και εἶπα τῆν σοφίαν
ἀδελφῆν.

Στ. ις', ιζ'. Ὅρα ὡς οὐ μόνον τῆ ἀφθονίᾳ τῆν
εὐκολίαν ἐνδείκνυται, ἀλλὰ και τῷ μὲν κοινῶν
ἔχειν τῆς ἀπολαύσεως· διπλασιάζει δὲ αὐτὸ και
κτῆσιν ἀποκαλεῖ· οἶδε γάρ τῆν τοῦ πράγματος ἡδο-
νήν.

CAPUT VI.

Στ. ς'. Κἄν τῆν φυσικῆν τῶν ἀλόγων ἐργασίαν μί-
μησαι· ἢ ἴσθι, τουτέστι πορεύου. Πολλοὶ γάρ ἀγα-
θοεργοῦσιν ἀπὸ θεωρίας ἢ ἀκοῆς, και οὐκ ἐξ ἐπι-
στήμης. Μελίσσας λέγει προφήτας και ἀποστόλους,
ἵν οι πόνοι χρήσιμοι τοῖς τε μεγάλοις τῆν ἔξιν
και τοῖς βραχείσι· κηρόν μὲν οὖν λέγει τὰ πρά-
γματα· μέλι δὲ, τῆν τούτων θεωρίαν. Ὅσπερ
ὀδηγεῖ τὰς αἴγας ὁ κτίλος, οὕτως ὁ ἔσσην τὰς
μελίσσας. Καλὸν οὖν παρὰ πάντα τὸν βίον ἡ
τάξις.

Στ. ιθ'. Ἄφρων ὁ ἄθεος, ὁ τὸ θεωρητικὸν ἀπολέ-
σα· παράνομος δὲ, ὁ τὸ πρακτικόν.

CAPUT VII.

Στ. α'. Κατὰ κοινοῦ φύλαξον, ἔν' ἡ σοι, φησὶ, και C
βιώναι ζωὴν αἰώνιον, και διορατικῶ γενέσθαι. Πολ-
λῶ γάρ τοῦ τῶν ὀμμάτων φωτὸς λαμπρότερον αἰ
τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσεις ἡμῖν ἀναλάμπουσιν.

Στ. γ'. Χεῖρ, ἡ ὀλοσχερῆς πρᾶξις· δάκτυλος δὲ, ἡ
μερικωτέρα. Πειθόμενος δὲ μοι πλατεῖαν ἔξεις τῆν
καρδίαν εἰς ὑποδοχὴν τῶν ἀρετῶν.

Στ. ιθ'. Συνοικεῖν ἀνδρὶ προσποιεῖται, ὡς κατὰ
νόμον βιοῦσα· και ἀναίρει πάντα τὰ φοβερά και κω-
λυτικὰ, τῆν ἀποδημίαν προβαλλομένη τοῦ συνοι-
κοῦντος.

Στ. κζ'. Ὁ γάρ οἶκος αὐτῆς ὄδοι ἄδου, εἰς τα-
μεῖα θανάτου κατάγουσαι. Οἱ γάρ πειθόμενοι αὐτῇ,
οἶκός γινόμενοι παρ' αὐτῆς και γήνοι, οὕτως ἀπο-
λοῦνται. Τὸ δὲ, εἰ Ἐπὶ πέταυρον ἄδου, εἰ λοιποὶ ἐν
βάθεισιν εἶπον.

CAPUT VIII.

Στ. κθ'. Πολλὰ σημαίνουσα, καθάπερ εἶπομεν, ἡ
ἀρχή, νῦν τὸ ἀίδιον δηλοῖ, και τὸ αἷτιον, και τὸ ποιη-
τικόν. Ἡ δὲ ἀρχὴ τινῶν ἔστιν ἀρχή, και σημαίνει
σχέσιν, ἀλλ' οὐκ οὐσίωσιν. Τὰ γάρ πρὸς τι, τοιαῦτα·
ὡς τὸ δεξιὸν και ἀριστερόν. Οὐσία τοίνυν οὐσα ἡ τοῦ
Θεοῦ σοφία, οὐκ ἀρχὴ τινῶν ἔστι· και πρὸ κτίσεως
γάρ ἔχει τὸ εἶναι σοφία (2). Ἡλίκα ἐξ σχέσιν τῆν
πρὸς τὰ γενητὰ δέχεται, τότε ἀρχὴ γίνεται τῶν ὁδῶν
τοῦ Θεοῦ ποιητικῶν και προνοητικῶν, εἰς τὰ ἔργα αἰ

tiensque, ubinam, inquit, prope fui? Quomodo igitur
possumus ex natura orienti insaniae mederi.

Vers. 15. Scientia simul est puteus ac fons :
his qui ad virtutes accedunt, puteus; illis qui in
eis sunt perfecti, fons. Scientie dicitur etiam ma-
ter, uxor, soror : mater, quia per eam a magistro
gignimur; uxor, quia copulata parit virtutes et
recta doginata; soror, quia ex uno Deo existimus.
Et dixi sapientiae : Soror mea es.

Vers. 16, 17. Videsis quomodo non modo abun-
dantia facilitatem ostendit, sed et neminem habendo
gaudii participem. Duplicat autem eam rem, et
possessionem appellat; novit enim ejusdem rei
B voluptatem.

Vers. 8. Ipsam brutorum naturalem operam imi-
tare; vel, vade dictum est pro scias. Multi enim
theoriae tenuis et auditus bene agunt, non autem
usque ad disciplinam. Apes dicit prophetas atque
apostolos, quorum labores utiles sunt tum alta
conditione praeditis, tum etiam humilibus; favum
dicit negotia; mel, horum theoriam. Sicut ducit
capellas cicur animal, ita rex apes. Pulchra res
itaque in omni vita ordo est.

Vers. 12. Insiptens est atheus, qui theoreticam
abolet; iniquus, qui practicam.

Vers. 1. Lato sensu dicitur custodi; ut tibi
contingat, inquit, vita aeterna frui, et esse speculativo.
Caeterum multo oculorum luce splendidius
divinorum mandatorum observantia fulget.

Vers. 3. Manus est tota actio; digitus, pars ejus.
Si mihi obediveris, latum cor habebis ad virtutum
receptionem.

Vers. 19. Habitare cum marito simulat, quasi ad
legis normam vivens; omnesque timores et impedi-
menta aufert, peregrinationem praetendens conjugis
sui.

Vers. 27. Domus ejus viae inferni, quae ad mortis
conclavia ducunt. Nam qui hujusmodi mulieri mo-
rem gesserint, lutei ab ipsa facti et terreni, sic
peribunt. Quod autem hic dicitur « Ad petrum
D inferni » caeteri interpretes scribunt profundita-
tatem.

Vers. 22. Cum initium multa, ut diximus, signi-
ficet, nunc aeternum significat, et causale, et crea-
tivum. Jam initium alicujus rei est initium; et
relationem demonstrat, non substantiam. Haec enim
ratio est eorum quae sunt ad aliquid, ut dextrum
atque sinistrum. Substantia itaque cum sit Dei
sapientia, non est alicujus rei initium; nam et ante
creationem sapientia erat. Sed postquam relatio-
nem erga res creatas habere coepit, tunc initium

(2) Valent haec contra reditivos pantheistas.

facta est viarum Dei, agendi ac providendi, ad opera quæ existentiam a Creatore habent, quæ tamen nihil ei conferunt ut sit sapientia; sed relatio, ob quam initium dicitur et creatrix, tunc subsistentiam habuit quando etiam res creatæ: namque initium non existit ante illa quorum est initium; neque illa post hoc dicuntur esse; etsi creaturæ substantiam in tempore accipiant. Jam sempiterna cum sit sapientia, tempori non subest. Socium est itaque initium creaturis. Sed enim qui ante creaturas existit, utpote sapientia, Filius Dei, etiam si dicit: « Dominus creavit me », id non de substantia intelligendum est, sed de relatione erga creaturas. Ad opera enim se conditam dicit, ut sit initium activarum et providentialium viarum Dei, id est causa, ut scholastico more loquamur. Dei Filius factus est homo, assumpta servi forma; isque licet sit ante sæcula æternus, quatenus Dei Verbum est, nihilominus creatus dicitur postquam nativitatem de Maria habuit, factus caro: ut qui voluerint secundum Deum ambulare, et ad Deum, hoc utantur magistro, exemplari optimæ vitæ, et doctrinam assecuti tradenti. Denique quod vocabulum « creavit » non ubique significat facere substantiam, testis David qui ait: « Cor mundum crea in me, Deus ». Postulat enim, non quasi cor non habeat, sed quia id inquinaverat, recuperare mundatum cupit. Paulus quoque dum ait, duos creare in unum novum hominem, non substantiam collatam hominibus, sed unitatem ex concordia ostendit. Quod interpretes, « Creavit me » ediderunt.

Vers. 23. Dicit hoc pro, Causam protulit et fundamentum creaturarum. Secundum illud: « Omnia in se constituit, et ipse est ante omnia ». Et ipse Dominus dicit: « Ego sum principium creaturæ Dei ». Nam sicut fundamentum Ecclesiæ volens esse, homo fieri sustinuit, ut ea in ipso stabiliretur immobilis; ita etiam creaturæ volens existentiam dare, ad ejus normam se accommodavit, prædictam relationem inducens, factus futuris rebus initium et causa. Attamen quamvis secundum hæc sui creatus, ante omnia me Deus genuit, qui videlicet est Filius.

Vers. 27. Thronum pro suo regno, ventos autem pro intellectualibus spiritibus dicit. Vel quomodo David: « Qui ambulat super pennas ventorum »; quibus verbis levem atque incorpoream substantiam Dei vult denotare.

Vers. 29. Specta distribuentes inter se opera, sapientiam atque Deum. Ille faciebat, inquit; ego disponebam. Cur autem valida? Quia nullo fundamento egent; nam sola Dei voluntate consistunt.

Vers. 35. Vel, quia statim ac appereo, vitam præbeo, vel, quia per revelationem condescendens

Prov. viii, 22. Psal. l, 12. Ephes. ii, 15. Col. i, 16, 17. Joan. viii, 25. Psal. ciii, 5.

(3) Citat hunc locum suum Didymus infra in commentario ad II Cor. cap. v, 17, quod est veri hujus operis testimonium.

τὴν ὑπαρξίν ἐκ τοῦ Δημιουργοῦ ἔχει μὴδὲν αὐτῆ συνενεγκόντα πρὸς τὸ εἶναι σοφίαν· ἀλλ' ἡ σχέση καθ' ἣν ἀρχὴ καὶ δημιουργὸς λέγεται, τότε ὑπέστη, ὅτε καὶ τὰ γενόμενα. Ἀρχὴ γὰρ οὐ προὔπαρχει ἢ ἔστιν ἀρχὴ οὔτε ταῦτα μετ' ἐκείνην ὑπάρχειν λέγεται, εἰ τὴν οὐσίαν ἔχουσιν ἐν χρόνῳ τὰ κτίσματα. Οὐσα γὰρ ἀίδιος ἢ σοφία οὐχ ὑπάρχειται χρόνῳ. Σύζυγος οὖν ἡ ἀρχὴ τοῖς κτίσμασι. Προὔπαρχων τῆς κτίσεως, σοφία ὡν, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐὰν λέγει: « Κύριος ἔκτισέ με, » μὴ οὐσίωσιν τὴν νόησιν ἔχη, ἀλλ' εἰς σχέσιν τὴν πρὸς τὰ κτίσματα. Εἰς ἔργα γὰρ ἔκτισθαι φησὶν, ἐπὶ τῷ ἀρχῆ εἶναι τῶν ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν αἰτία, εἰσαγωγικῶς γε μὴν ἐτι εἰπεῖν. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπος γέγονεν, ἀναλαβὼν τὴν τοῦ δούλου μορφήν καὶ πρὸ αἰώνων ὡν καὶ ἀίδιος, καθ' ὃ Θεὸς λόγος ἔστιν, ἔκτισθαι λέγεται ὅτι γέννησιν τὴν ἐκ Μαρίας ἔσχε, γενόμενος σὰρξ· ὡς ἂν οἱ θέλοντες κατὰ Θεὸν ὁδεύσιν καὶ πρὸς Θεὸν, χρώνται διδασκαλίᾳ, ὑπογραμμὸν ἀρίστου βίου καὶ διδασκαλίαν τοῖς ἐπομένοις παρέχοντα. Ὅτι δὲ τὸ, « ἔκτισεν, » οὐ διὰ πάντως οὐσίωσιν, δηλοῖ λέγων ὁ Δαβὶδ: « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » Αἰτεῖ γὰρ οὐχ ὡς μὴ ἔχων, λαβεῖν, ἀλλ' ὡς ριπώσας αὐτήν, ἀναλαβεῖν αὐτὴν κεκαθαρμένην. Καὶ Παῦλος δὲ λέγων τοὺς δύο κτίζεσθαι εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, οὐκ οὐσίωσιν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἔνωσιν ἐξ ὁμοιοῦς διὰ ὡσπερ οἱ ἐρμηνεύσαντες: « Ἐκτίσατό με » ἐξέδωκεν (3).

Στ. γγ'. Ἀντὶ τοῦ, Κατέβαλεν αἰτίαν τε καὶ κρηπίδα τῶν κτισμάτων· κατὰ τὸ, « Πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων. » Καὶ αὐτός δὲ φησὶν ὁ Κύριος: « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. » Ὡς γὰρ θεμέλιος βουλόμενος εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, ἄνθρωπος ὑπέμενε γενέσθαι, ἵν' ἐπ' αὐτῷ ἰδρυνθῆ μὴ σαλευομένη· οὕτω καὶ τῇ κτίσει παρασχέιν τὸ εἶναι βουλόμενος, κατ' αὐτὴν γέγονεν, τῆ προειρημένην σχέσιν εισάγων, γινόμενος τοῖς ἐπομένοις ἀρχὴ καὶ αἰτία· ἀλλ' εἰ καὶ κατὰ ταῦτα φησὶν, ἔκτισθην, ἀλλὰ πρὸ πάντων γεννᾷ με Θεός, ὅπως ἔστιν Υἱόν.

Στ. κζ'. Θρόνον τὴν ἐαυτοῦ βασιλείαν, ἀνέμου; δὲ τὰ νοερά πνεύματα λέγει· ἢ καθὼς καὶ Δαυδ: « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων » τὸ κορυφώτερον αὐτοῦ τῆς οὐσίας καὶ ἀσώματον παραστήσει βασιλεύμενος.

Στ. κθ'. Ὅρα διαιρουμένους τὰ ἔργα, τὴν σοφίαν καὶ τὸν Θεόν. Ὁ μὲν ἐποίησε, φησὶν· ἐγὼ δὲ ἤρμοζον. Ἰσχυρά δὲ, πῶς; Οὐ δεδομένα τινος ὑποβάθρας· βουλῆσει γὰρ μόνῃ κατέχεται τοῦ Θεοῦ.

Στ. λβ'. Ἢ ἐτι ἅμα τῷ φανῆναι παρέχω ζωὴν, ἢ ἐτι ἀποκαλύψει τιτὶ συγκαταβαίνων πρὸς τὴν ἐκείνου

νου ἀσθένειαν, τότε ἐξέρχεται· ζωὴ γὰρ ὦν, καὶ ἔξω γινόμενος τοῖς δυναμένοις ἰδεῖν αὐτόν, ζωὴν δεῖξαι· θέλησιν δὲ ἡ ἀγάπην φησιν, ἡ ὅτι ἐποίησεν ἡμᾶς αὐτεξουσίους εἰς τὸ ἐτοιμούς εἶναι πράττειν & ε:1.

A infirmitati ejus, tunc egreditur: nam cum vita sit, et extra hominum conspectum, vitam præbet. Voluntatem vel pro amore dicit; vel quia fecit nos liberi arbitrii compotes, ut ad agenda quæ oportet parati simus.

CAPUT IX.

Στ. β'. Ἐκκλινάτω, ἵνα φρόνησιν λάβῃ· ῥώννυται γὰρ ὁ ἀτελής ὑπὸ τῶν τῆς σοφίας λόγων καὶ μυστηρίων.

Vers. 2. Declinet, inquam, ut prudentiam discat; nam roboratur imperfectus a sapientiæ verbis atque mysteriis.

Στ. ε'. Ἡ αὐτὴ τροφὴ καὶ κρέα ὀνομάζεται καὶ ἄρτος καὶ γάλα καὶ οἶνος. Πλὴν οἱ ἄφρονες ὡς ἄρτου αὐτῶν μεταλαμβάνειν λέγονται καὶ ὡς οἶνου κεκρασμένου· εἰ δὲ τοῦτο, πῶς νοήσομεν· « Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος; » Ἄρτον δέ μοι νόει τὰς στερεὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, καὶ οἶνον, τὴν ἐκ μελέτης τῶν θείων Γραφῶν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ θεῖον σῶμα καὶ τίμιον αἷμα αὐτοῦ.

Vers. 5. Eadem esca nominatur et caro, et panis, et lac, et vinum. Verumtamen insipientes tanquam panem se sumere dicunt et vinum mistum. Quod si ita se haberet, quomodo verba illa intelligemus: « Panem angelorum manducavit homo 10? » Nunc panem mecum intellige solida Dei mandata; et vinum, agnitionem Dei ex divinarum Scripturarum meditatione. Similiter divinum quoque corpus et pretiosum sanguinem ejus.

CAPUT X.

Στ. ε'. Ἀκούει ὁ φυσικὸς νοήμων, « Ἡμέρας ὁ βῆλιος οὐ συγκαύσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. » Τὰς βιωτικὰς φροντίδας καῦμα καλεῖ· τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δὲ ξηρανωμένους καλεῖ χόρτον· ὁ δὲ Σωτὴρ διὰ τῆς παραβολῆς τὰς θλίψεις δηλοῖ· τὰς κατὰ τοῦ λόγου δὲ καὶ τοὺς διωγμοὺς ἐκάλεσε καῦμα.

Vers. 5. Audit cordatus physicus: « Per diem sol non uret te, neque luna per noctem 11. » Mundanas curas æstum vocat; et qui ab eo exurantur, dicit fenum. At Salvator in parabola tribulationes esse ostendit 12; et illas contra sacram doctrinam, necnon persecutiones, appellavit æstum.

Στ. ιγ'. Ὁ σοφὸς ἐπιτιμητικῶς λόγῳ εἰς ἀίσθησιν αἰγὴν τὸν βαρυκάρδιον.

Vers. 13. Sapiens increpatorio sermone ad sensum revocat hominem exordem.

CAPUT XI.

Στ. ζ'. Ὅρξ ἐστι οὐ τὸ ἐπιθυμεῖν πονηρόν, ἀλλὰ τὸ τοῦσδε ἐπιθυμεῖν, πονηρόν; Τῶν δὲ ἀσεβῶν καὶ ἐλπίδες πονηραὶ· πᾶν γὰρ ὁ ἐλπίζει, ἀπώλεια.

Vers. 7. Viden' quod non desiderium malum sit, sed quod tali modo desiderare, malum? Sed tamen impiorum spes ipsæ improbæ sunt. Nam quidquid impius optat, perditio est.

Στ. η'. Τὸ, « Ἄνε' αὐτοῦ, » οὐχ ὡς ὑποκειμένου C τοῦ εὐσεβοῦς τῇ δίκῃ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παγὶς ἔστηκεν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κατὰ τοῦ δικαίου, ὁ μὲν εὐσεβὴς ῥύεται ἐξ αὐτῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ ἀσεβὴς ἐγκαταλείφεται παρὰ τῆς θείας προνοίας πίπτει ἐν αὐτῇ· ἡ ὅτι ἐπειδὴ ὁ δίκαιος ὑπόκειται τισιν ὡς ἄνθρωπος ἁμαρτίας, ἐλθὼν δὲ ὁ ἀσεβὴς καὶ κακοποιήσας τὸν δίκαιον, τῶν μὲν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν μελλουσῶν κολάσεων ἐρρύσατο αὐτόν, εἰς αὐτόν δὲ τὰς τιμωρίας ὑπέδρατο, παραδίδοται δὲ οὐχ ὑπὸ τινος ἄλλου, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας, ὡς προπαραδοὺς αὐτόν εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

Vers. 8. Verba « Pro justo » non ita dicuntur quasi hic damnationi sit obnoxius; sed quia cum laqueus positus fuerit ab improbo adversus justum, pius quidem inde eripitur a Deo, impius vero a divina Providentia derelictus in illum cadit; vel quia cum etiam justus peccatis aliquibus, utpote homo, obnoxius sit; si impius superveniens affligat justum, a peccatis eum et futuris suppliciis eruit, sed in se pœnas illas derivat. Traditur autem non ab alio quam a sua propria malitia, quoniam antea jam se tradiderat in mentem reprobam.

Στ. κθ'. Οἱ συνάγοντες φθορὰν ἐλαττοῦνται τῶν ἀρετῶν· ἢ οἱ λόγους συνάγοντες, καὶ μὴ μεταδιδόντες.

Vers. 24. Qui corruptelam augent minuantur virtutibus; vel intelliguntur il qui litteraturam suam augentes, aliis non communicant.

Στ. κθ'. Ὁ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ D ἰδίου οἴκου δυσχεραίνων, δοικὸς ἔσται· δουλεύσει δὲ ἄφρων φρονίμῳ.

Vers. 29. Qui ad singulos familiæ suæ defectus stomachatur, sine familia erit, serviet autem insipiens prudenti.

Στ. λθ'. Ἀσεβὴς τοῖνον, φησιν, ὁ τὸν θεὸν μισῶν· ἁμαρτωλὸς δὲ, ὁ περὶ τὰς πράξεις πονηρὸς· δίκαιον δὲ ἐνταῦθα τὸν πρακτικὸν μετὰ λόγου καὶ ἐπιστήμης λέγει· πολλὴ γὰρ ἔστιν ἡ τῆς δικαιοσύνης ἀκρίβεια.

Vers. 31. Impius ille est, qui Deum odit; peccator, qui actibus nequam est. Justum hoc loco dicit virum actuosum tum verbis tum scientia; nullus enim est justitiæ rigor.

¹⁰ Psal. lxxvii, 25. ¹¹ Psal. cxv, 6. ¹² Matth. xiii, 6-21.

CAPUT XII.

Vers. 2. Hic melior non est comparativum, sed A pro bono dicitur.

Vers. 9. Vir actuosus, etsi idiota, honorabilior est eo qui verbo pompaticus est et iners.

Vers. 12. Id est radices justorum non extirpabuntur, bonæ scilicet consuetudines.

Vers. 17. Quidquid dixerit, operibus testatur, et si quid opere credibilis est: vel ita dicit, pro, perspicuam, probatam, irreprehensibilem, idoneam denique ipsam demonstrare. Rei vero iniquæ testem dicit eum, qui etiamsi injusta faciat, ea defendit; dolosum autem, qui nihil rectum habet.

Vers. 25. Sermo de punitionibus terret eum qui nuper ad practicam vitam accessit; recreat autem promissionum nuntius. Nam perfectus quidem justus non timebit ab auditione mala¹³, Domini B timorem habens qui omnibus superior est.

Vers. 26. Justus humanæ conscius infirmitatis ignoscit, etiamsi amicus peccaverit: vel quia sciens factum esse amicum ad imaginem Dei, consonat sibi modeste sentiens, seque cohibens; et nihil hostilis malitiæ retinens, tranquillam fovet cogitationes.

Vers. 2. Justus finem virtutis suæ consequetur, sed injusti fructum non carpent maturum. Terrebit se ipsum iniquus, non inveniens defensionem peccato suo.

Vers. 14. Lex naturalis, ex qua pullulat vitæ causa. Justo enim lex non est posita¹⁴; pœna ad mortem, irretito peccatis. Fons vitæ, mandatorum executio. Justis gentilibus circumcisorum opes obtinent.

Vers. 10. Mens peccati conscia dolere facit animam; domus impiorum, animi habitus et consuetudines; tabernacula sunt animi proposita. Est via quæ videtur recta, ea quæ videntur existere, existentibus anteponens. Constantem quod agendum est deliberat. Partem tenebunt, vel inter se partientur; nam ferox non erit timidus.

Vers. 20, 25. Hoc mihi videtur non adhortationis gratia dicere, sed quod contingere solet, narrare. Deinde correctionis rationem habent sequentia: « Qui despicit pauperem, peccat: » mala enim hinc consequentia patent. Nisi aliquis corrigat, quemnam horum pœniteat? Quis aliis laudaverit? Qui virtutis studiosus est, abundat opere et scientia; nam de officio semper cogitans, magis proficiet. At mollis et indolens, id est laborum fugitans, virtutum egestate laborabit.

Vers. 16. Nidus modo significat locum, modo

¹³ Pal. cxi, 7. ¹⁴ I Tim. 1, 9.

(4) Sic fere etiam sanctus Cyrillus in commentario Epistolæ ad Hebr. 1, 4, cujus nos commentarii deperdit reliquias edidimus in hac PP. nova bibliotheca t. III.

Στ. β'. Τὸ κρείσσον, οὐ συγκριτικόν, ἀλλ' ἀντιπὸ ἀγαθοῦ (4).

Στ. θ'. Ὁ πρακτικὸς καὶ ἰδιώτης, τοῦ ἐν λόγῳ καὶ κομποῦ καὶ ἀπράκτου, τιμιώτερος (5).

Στ. ιβ'. Αἱ ρίζαι τῶν δικαίων οὐκ ἐξαρθήσονται, τουτέστιν αἱ ἀγαθαὶ ἕξεις.

Στ. ιζ'. Ὁ ἐὰν λέγῃ, φησὶ, πιστοῦται τοῖς ἔργοις καὶ εἰ ἔργου ἐστὶ πιστότερον· ἢ ἀντὶ τοῦ, φανερῶς, βεβασανισμένην, ἀνέλεγκτον, ἰκανὴν αὐτὴν ἐπιδείξαι· ἀδικῶν δὲ μάρτυς, ὁ συνιστῶν ἐπιχειρῶν ἢ ἐν ἄδικα πράττει· δόλιος δὲ, ὡς οὐδὲν ἔχων εὐθεῖας.

Στ. κε'. Ὁ μὲν τῶν κολάσεων λόγος ταράσσει τὸν ἀρτί φοιτῶντα τῷ πρακτικῷ βίῳ· εὐφραίνει δὲ ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν. Ὁ γὰρ τέλειος δίκαιος οὐ φοβηθήσεται ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς, φόβον ἔχων Κυρίου τῶν ὑπεραίροντα πάντα.

Στ. κς'. Ὁ μὲν δίκαιος, εἰδὼς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, συγγινώσκει, καὶ ἀμάρτημα ἢ τὸ παρὰ τοῦ φίλου· ἢ ὅτι ἐπιγινώσκων ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐστὶν ὁ φίλος, σύμφωνος ἑαυτοῦ ἐστὶ μετριοφρονῶν. καὶ φυλάσσων ἑαυτὸν, καὶ μηδὲν τῆς ἐχθρᾶς κακίας ἔχων, ἀστασιάστους ἔχει τοὺς λογισμοὺς.

CAPUT XIII.

Στ. β'. Ὁ μὲν γὰρ ἔχει τὸ τέλος τῆς ἀρετῆς, αἱ δὲ καρπὸν οὐχ ἔξουσιν ὠριμον· ποήσει δ' ἑαυτὸν, οἷον εὐρίσκων συστήναι τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ.

Στ. ιδ'. Νόμος ὁ φυσικὸς, ἀφ' οὗ βρῆται τὸ τῆς ζωῆς αἴτιον· δικαίω γὰρ νόμος οὐ κεῖται· τιμωρία δὲ ἐπὶ θάνατον τῷ παγιδευθέντι κακοῖς· ἢ πηγὴ ζωῆς, τὰ ἔργα τῶν ἐντολῶν. Δικαίους τοῖς ἔθνεσιν ὁ τῶν ἐκ περιτομῆς πλοῦτος προσγενήσεται (6).

CAPUT XIV.

Στ. ι'. Ὁ νοῦς αἰσθανόμενος ἀμαρτίας, ἐπιφέρει τὴν ψυχὴν· οἰκταὶ δὲ τῶν ἀσεβῶν, ἕξεις καὶ διαθέσεις· σημεῖα δὲ εἰσὶν αἱ προαιρέσεις· ἐστὶ δὲ ὁδὸς, ἢ δοκεῖ ὀρθὴ εἶναι, ἢ τῶν θντων τὰ δοκοῦντα προκρινουσα. Καρτερικῶς τὸ πρακτέον λογίζεται. Μερικῶς σχήσουσιν, ἢ συμμερίζονται· ὁ θραυῖς γὰρ οὐκ ἂν εἴη δειλός.

Στ. κ', κγ'. Τοῦτο ἐμοὶ δοκεῖ ὡς οὐκ ἐν τάξει παραινέσεως τέθεικεν, ἀλλὰ τὰ συμβάντα ἀπαγγέλλει· εἶτα διορθωτικῶς τὸ ἐπαγόμενον· τὸ, Ὁ ἀτιμώτερον πένητα ἀμαρτάνει· τὰ γὰρ αὐτῷ ὅληα κακά· οὐδὲ διορθοῦται τις, οὐκ ἂν καταγοῖ τῶν τοιούτων· τίς δ' ἂν τοὺς ἄλλους ἐπαινέσειεν; Ὁ ὑπὲρ ἀρετῆς φροντίζων περιττεύει πράξει καὶ γινώσκει. Καὶ γὰρ ὁ περὶ τῶν πρακτέων ἀεὶ σκοπῶν ἔχει τι πλέον· ὁ δὲ ἡβῆς καὶ ἀνάληγτος, ἤγουν ὁ τοὺς πόρους ἐκτερεπόμενος, ἐν ἐνδείᾳ ἐστὶ τῶν ἀρετῶν.

CAPUT XVI.

Στ. ις'. Τὸ, νοσοῖα, ποτὲ τὸν τόπον σημαίνει, ποτὲ

(5) Juxta vetus illud: *Odi hominem ignava operi philosophica sententia.*

(6) Sicuti Jobo incircumciso (non tamen infelicium cultori) sua naturalis justitia profuit.

δὲ τὰ ἐνοσσεύοντα ζῶα. Ἡ τοίνυν ὁ τόπος τῆς σοφίας, ἅ τὰ θεωρήματα ἐν οἷς οἰκεῖ, αἰρετώτερά ἐστι τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· ἢ τὰ κημήματα τῆς σοφίας. Ὡσπερ γὰρ χρυσὸς ἀργύρου κρείσσων, οὕτω καὶ σοφία φρονήσεως· ἢ μὲν γὰρ ἐν τῷ γινώσκειν ἐστίν, ἢ δὲ ἐν τῷ ἐρμηνεύειν τὰ γινωσκόμενα. Ἡ νοσητὴς σοφίας, τὰς Ἐκκλησίας, ἢ τὰς τῶν ἀγίων ἐκείθεν μονάς· σοφία δὲ ὁ Χριστός.

Στ. ιζ'. Τὸ γὰρ ἀδιάστατον τῶν πράξεων ἔχουσαι, τὸ τῆς ζωῆς τῆς καταλλήλου μῆκος ἔχουσιν, ἀπὸ κακῶν ἐκκλίνουσαι, τουτέστι θανάτου.

Στ. κθ'. Ἐνταῦθα ἀνδρα παράνομον διάβολον καλεῖ, ὃς ἀποπειρᾶται τῶν ἀνθρώπων, γινώκει θέλων τίνες εἰσὶν ἐξ αὐτῶν ὅμοιοι αὐτῷ καὶ θέλοντες παρνομεῖν· καὶ ἀπάγων αὐτοὺς εἰς ὁδοὺς ἤτοι εἰς Β πράξεις οὐκ ἀγαθὰς· ὁ αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ στηρίζων τοὺς ὀφθαλμοὺς· ἐφ' ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, καὶ νοῶν ἀκριβῶς πρὸς ποῖον πάθος ἐπιδρόπῳ τις ἔχει· καὶ γνοὺς ἐκ τῶν κινήματων, ἰσθῆ αὐτοῦ παγίδας· καὶ συλλαβῶν ἀπάγει αὐτὸν εἰς πάντα τὰ κακά. Ὅριζεν δὲ τοῖς χεῖλεσιν εἶπεν, διότι ταῖς πονηραῖς αὐτοῦ ὑποβολαῖς, ἔργοις τελειῶσαι σπουδάζει διὰ τῶν ἀνθρώπων πάντα τὰ αὐτῷ καταθύμια· οὗτος δὲ ἐστὶν ἡ κάμιнос τῆς κακίας, ἢ φλέγουσα τὸν ὑποδεξάμενον τοῖς δελεάσμασιν αὐτοῦ εἰς πᾶσαν κακίαν.

Στ. λ'. Ὁφθαλμὸς θεωρῶν καλὰ, ἦτοι διακεκριμένος· τίνα δὲ τὰ καλὰ, ζητητέον· καὶ μὴ θεωρῶν χρυσόν, λυπεῖται· εἴτε σῶμα λαμπρὸν, πάλιν κατατήκεται· ἀλλὰ τίνα ἐστὶ τὰ καλὰ, ἀκούσον· Τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὴν κτίσιν πᾶσαν ὥστε τὰ τοιαῦτα βλέπετε, ὅσον τὴν ψυχὴν εὐφραίνει· ἐπεὶ τί ὄφελος τερφθῆναι μὲν τὸν ὀφθαλμὸν, μὴ δὲν δὲ γενέσθαι πλέον, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν διαφθαρῆναι;

Στ. λα'. Τὰ πολλὰ τῆς κακίας αὐτοῦ ἀνωτέρω εἰπόντες, τοῖς εἰρημένους τὰ λείποντα προσθήρομεν. Μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτοῦ πάντων λέγει καὶ ταῦτα τοῖς πειθομένοις αὐτῷ· Τοῦτο τὸ πρᾶγμα κατ' ἀνάγκην ἐστὶ (τὸ διορατικὸν ἀκονήσας εἰς τὸ κακόν), χρηστέον αὐτῷ. Ἡ ἡδονὴ φυσικὴ ἐστὶ, χρηστέον αὐτῷ· ἐκ Θεοῦ τὰ χρήματα, ἀπολαυστέον αὐτῶν. Ὁπότεν δὲ εἰς πάντα καταπεισῆ τὸν ὑπήκοον αὐτοῦ, τότε ποιεῖ αὐτὸν ἐγκαυχᾶσθαι κατὰ διάνοιαν, ὡς δικαιοσύνας μεγάλας ποιῶν, καὶ ὅτι ἐν τοῖς γηραιῶς ταῦτα ὑποτίθεται.

CAPUT XVII.

Στ. ς'. Ὁ πιστὸς μὴ σπεύδων περὶ τὰ αἰσθητὰ, ὡς πάντα ἔχων ἐστίν· ὁ δὲ περὶ ταῦτα σπεύδων, ὡς μὴ δὲν ἔχων ἐστίν· ἀγαπῶν γὰρ ἀργύριον, οὐ πληθύνεται· ἀργυρίου· ἢ καὶ, Ὁ πιστὸς ἐψεται τοὺς λόγους τοῦ κόσμου τούτου, ὡς χρήματα τοῦ νοῦ τροπικῶς εἰρημένους· ὁ δὲ ἀπιστος, οὐδὲ τοῦ τυχόντος ἐψεται πρᾶγματος τῶν λόγων δι' ἀκαθαρσίαν ψυχῆς.

Στ. κη'. Ἐνεὸς, ὁ τῆ σιωπῆ ἢ ἑαυτοῦ ἀμαθίαν, ἢ τὸ πάθος κρύπτων παρ' ἑαυτῷ ἢ τοῖς πέλας, δοκεῖ.

A ipsa quæ sunt in nido animalia. Vel igitur locus sapientiæ, id est theoremata in quibus diversatur, præferenda sunt falsæ scientiæ; vel sapientiæ futuræ intelliguntur. Nam sicut aurum est argento melius, ita sapientia præstat prudentiæ; illa enim in cognoscendo versatur, hæc incognita interpretando. Vel nidos sapientiæ intellige Ecclesias, vel sanctorum in supernis mansiones. Sapientia autem Christus est.

Vers. 17. Actuum perpetuam seriem tenentes, consentaneæ vitæ diuturnitatem habent, a malis declinantes, id est a morte.

Vers. 29. Hic virum iniquum dicit pro diabolo, qui homines tentat, scire volens quinam ei sint similes et peccare volentes; atque hos in vias, id est ad acta non bona impellit. Idem est, qui oculos obfirmat super unumquemque hominem, sedulo observans cuiusnam cupiditati sit proclivis; quod ubi ex commotionibus novit, laqueos suos intendit; illumque captum ad quævis mala transfert. Desinare autem labiis dicit, quia pravis suis suggestionibus opere compleri curat per homines, quidquid ei libitum fuerit. Hæc est autem nequitie fornax, quæ captum inescationibus suis ad quamlibet iniquitatem inflamat.

Vers. 30. Oculus pulchra spectans, id est quænam pulchra sint discernens. Quænam vero sint bona, quærendum est: aurum non cernens, inæret; aut venustum corpus spectans enecat. Atqui audi, quænam sint pulchra: Cælum, terra, mare et universa possessio. Hæc spectate, quæ animam jucundant. Quid enim prodest delectari oculum, nihil vero capere utilitatis, imo animæ perniciem pati?

Vers. 31. Cum jam multas diaboli nequitiæ retro dixerimus, prædictis reliquas addemus. Præter omnes suas hyperbolas, ita quoque suis asseclis loquitur: Res hæc necessaria est (phantasiam ad malum acuens), ergo ea utendum. Voluptas naturalis est: fruendum illa. A Deo sunt opes: gaudendum illis. Quæ cum omnia asseclæ suo persuaserit, tunc facit illum in mente gloriari, quasi magnas justitias operetur, et in senectutis honoribus id reponit.

Vers. 6. Fidelis homo, qui sensibilibus non studet, cuncta habere videtur: secus, qui illis studet, nihil videtur habere. Nam qui amat pecuniam, non satiabitur ea. Vel, Fidelis spectabit quæcumque de hoc mundo dicuntur, tanquam mentis divitias tropice narratas. At infidelis nullius rei doctrinam attinget ob animæ impuritatem.

Vers. 28. Ἐνεὸς videtur, vel qui silentio ignorantiam suam tegit, vel qui animi perturbationem aut apud se abdit, aut proximos celat.

CAPUT XIX.

Vers. 7. Non omnem perficit nequitiam (impos- A
sibile enim est), sed ea patrat quæ consistere
queunt; sed a male faciendo non desinit. Vel cogi-
tationem bonam dicit Christum; ipse enim eam
præstat. Et quisquis bene agit, inveniet eum. Nam
prudentem, quicumque opus bonum facit, appellat.

Vers. 24. Qui non recte vivit, abscondit in anima
sua manus injuste. Agrum suum nolens excolere,
quomodo saturabitur panibus? Nam practicæ vir-
tutes manuum locum tenent, panem nostrum ori
admoventes, panem qui de caelo descendit. Nequit
igitur, qui ejusmodi est, ne ab initio quidem juvari,
quia piger est.

CAPUT XXI.

Vers. 21. Id est, judicium obruit impiorum defen- B
sionem. Superat enim Deus bene agentes remunera-
tionibus suis.

CAPUT XXII.

Vers. 26. Ne tradas te ad differendam pœnitentiam,
reverentia cujuslibet. Nam si moriaris, neque
tempus pœnitendi habueris, nunquam requiem in-
venies.

CAPUT XXIII.

Vers. 23. Introducit ad se invidium diabolium,
comeditque buccellam suam cum eo, is qui vanæ
gloriæ causa, vel ut hominibus placeat, honorum
quidquam operum facit: nam homo hujusmodi ha-
bet mercedem suam. Nimirum diabolus talia opera
hominibus facienda proponit, ut laudibus humanæ
approbationis pessundet, et æternis bonis spo-
liet.

CAPUT XXIV.

Vers. 20. Haud gignent virtutes improbi neque
recta dogmata (sunt enim hæc generationes animæ),
quia Dominum non timent. Qui autem in timore
Domini manent, progeniem quotidie ex se reddent,
et spes eorum non recedet. Prædictis hæc subsequun-
tur. Inimici, inquit, improbi cum essent, aliorum
lapsibus lætabantur; sed quod tu vituperas, cave
imitari. Nam mundanus eorum splendor æque
illusio, hæc vita tenuis, et morte exstinguitur:
sæpe etiam, viventibus adhuc reis evanescit.

CAPUT XXX.

Vers. 7. Hæc vel sapiens ipsi sapientiæ dicit, vel D
Christi servus Domino. At duo dicens, plura petit.
Sed quæ videtur prima postulatio, ea exordium
potius postulandi est; orat enim impetrare quod
petit, dicens: Ne meis precibus aures obstruas,
sed gratiam largire. Post quæ, primum subdit postu-
latum: Vanum sermonem falsamque sententiam
procul me pelle, ne his satur, mendax flam. Satu-
ritas superbiam creat factique ut homo superiorem
se reprehensionibus putet, verbo et opere inson-
tem. Nam verba, Quis me videt? dicit pro, Quis me
reprehendet? Ne forte sapientia plenus, incompre-
hensibilis aliis videar: vel etiam mendax appaream,
superiora horum captui loquens.

Vers. 15. Hirudo in dulcibus aquis nascitur, de

St. ζ'. Οὐ πᾶσαν ἐκτελεῖ τὴν κακίαν (ἀδύνατον
γάρ), ἀλλὰ πράττει τὰ συνυπάρχειν δυνάμενα· ἐπὶ δὲ
κακοποιῶν οὐκ ἐπαύσατο. Ἡ ἔνοιαν ἀγαθῶν τῶν
Χριστὸν λέγει· αὐτὸς γὰρ αὐτὴν ἐγγυᾷ· καὶ πᾶς δὲ
ὁ ἀγαθὸς πράττων εὐρήσει αὐτόν· φρόνιμον γὰρ τὸ
πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ποιῶντα λέγει.

St. κδ'. Ὁ μὴ ὀρθῶς βίους κρύπτει ἐν τῇ ψυχῇ
τὰς χεῖρας ἀδίκως· τὴν ἑαυτοῦ γῆν ἐργάσασθαι μὴ
βουλόμενος, πῶς ἐμπλησθήσεται ἄρτων; Αἱ γὰρ πρα-
κτικαὶ ἀρεταὶ χειρῶν ἐπέχουσι λόγον, τὸν ἄρτων
ἡμῶν προσφέρουσαι τῷ στόματι τὸν ἀπ' οὐρανοῦ κα-
ταβάντα. Οὐ δύναται τοίνυν οὗτος οὐδὲ τὴν ἀρετὴν
ὑψηλοῦσθαι, ὀκνηρὸς ὢν.

St. κα'. Ἦγουν ἡ κρίσις καλύπτει τὴν ἀκασιγιαν
τῶν ἀσεβῶν. Ὑπερβάλλει γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς εὐ κα-
οῦντας ταῖς ἀμοιβαίς.

St. κς'. Μὴ δίδου σεαυτὸν εἰς τὸ ὑπερτίθεσθαι με-
τανοεῖν, ἀισχυρόμενός τινα. Ἐάν γὰρ ἀποθάνῃς, καὶ
οὐκ ἔχῃς καιρὸν τοῦ μετανοῆσαι, οὐκέτι ἔξεις ἀνα-
παύσιν.

St. κγ'. Εἰσάγει δὲ παρ' ἑαυτοῦ τὸν βάσκανον δι-
βολον, καὶ τρώγει τὸν ψωμὸν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, ὃ
μετὰ κενοδοξίας, ἢ ἀνθρωπαρεσκειᾶς ποιῶν τὸ
ἀγαθῶν ἔργων· ὁ γὰρ τοιοῦτος ἀπέχει τὸν μισθὸν
αὐτοῦ. Καὶ γὰρ ὁ διάβολος φανεροὶ αὐτὰ τοῖς ἀνθρώ-
ποις, ἵνα διὰ τοῦ πᾶναιου τοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπι-
στικὸν λοιμανῆται καὶ ἀποστερήσῃ τῶν αἰωνίων ἀγα-
θῶν.

St. κ'. Οὐ γεννήσουσι πονηροὶ ἀρετὰς καὶ δόγματα
ὀρθὰ (ταῦτα γὰρ ἐστὶ γεννήματα τῆς ψυχῆς), διὰ τὸ
μὴ φοβεῖσθαι αὐτοὺς τὸν Κύριον· οἱ δὲ ὄντες ἐν φόβῳ
Κυρίου ὅλην τὴν ἡμέραν ἔξουσιν ἔκγονα, καὶ ἡ ἐλπίς
αὐτῶν οὐκ ἀποστήσεται. Ἀκολουθεῖ δὲ ταῦτα τοῖς ἐπι-
ρημένοις. Οἱ μὲν γὰρ ἔχθροί, φησὶ, πονηροὶ ὄντες,
ἐτέρων ἐπέχειρον πτώματιν· ὃ δὲ μέμφῃ σὺ, μὴ ζη-
λώσης. Ἐδὲ γὰρ λαμπρὸν δῆθεν αὐτῶν καὶ ἀπατηλὸν,
μέχρι τούτου τοῦ βίου, καὶ σθένυσται τελευτη-ῆ· πα-
λάκις δὲ καὶ ἐτι ζώντων διαλεγχθέντων ἐσθῆσθη.

St. ζ'. Ὁ σοφὸς ταῦτα τῇ σοφίᾳ φησιν, ἢ ὁ τοῦ
Χριστοῦ δοῦλος τῷ Κυρίῳ. Δύο δὲ φήσας, περὶ πλειόνων
αἰτεῖ· ἀλλὰ τὸ δοκοῦν πρῶτον προαιτητικόν
ἐστὶ τοῦ τυχεῖν ὢν αἰτεῖ λέγοντος· Μὴ μου παρ-
ακούσης, ἀλλὰ δίδου τὴν χάριν· ἐφ' ᾧ τὸ πρῶτον ἐπι-
ήγαγεν αἴτημα· Μάταιον λόγον, τὴν ψευδῶν μου μα-
κρὰν μοῦ ποιήσον, ἵνα μὴ πλησθῆς, ψευδῆς γένο-
μαι. Ὁ κόρος ὑπερηφανίαν ποιεῖ, καὶ τὸ δοκεῖν ὑπερ-
ελεγχον εἶναι· λόγῳ καὶ ἔργῳ ὡς ἀναμάρτητων. Τὸ
γὰρ, Τίς με ὀρᾷ, ἀντὶ τοῦ, Ἐλέγχει, φησὶν· ἵνα μὴ
πλησθῆς σοφίας, ἀκατάληπτος εἶναι δόξῳ τοῖς ἄλλοις,
ἢ καὶ ψεύστης δόξῳ τὰ ὑπερ τούτους λαλῶν.

St. ις'. Ἡ βδέλλα τίττεται μὲν ἐν τοῖς γλυκύσι τῷ

ὕδατων, σκωληκοειδὲς οὔσα τι ζῶον· λειοτάτη δὲ ἔστι τῆ ἀφῆ, ἥτις τοῖς χανθόν τοῦ ὕδατος μεταλαμβάνουσι, λεληθότως ὑπεισέρχεται τῆ λειοτήτι· εἶτα περιπλακείσα ἐνδον τινὶ τῶν μοριῶν, οὐ πρότερον ἀπορήγγυται, ἕως ἂν τῆ ἐκπόσει τοῦ αἵματος ἀποκτεινῆ τὸν ἄνθρωπον· αἰμοπότης γάρ ἐστι, καὶ ἐντεῦθεν τρέφεται καὶ αὔξεται. Ταύτη νῦν εἶκασε τὸν διάβολον, ὅστις βίβη τῶν ἀνθρώπων κρατεῖν οὐ δυνάμενος· τριοὶ γὰρ κέχρηται μάλιστα κατ' αὐτῶν ὀρμητηριοῖς, ἤδων, θέλγων, ἀπατῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν λεληθότως αὐτοὺς ἀναιρῶν· πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὺς ταῖς τῆς ψευδοδοξίας ὁδοῖς ἐνάγει πρὸς ἀπώλειαν, ὅπερ δὴ καὶ ἄδην καλεῖ, τῷ τέλει τῆς δίκης δεικνὺς τῆς ἀμαρτίας τὸ μέγεθος· ἔπειτα περιβάλλων τῆ τῆς ἀκολασίας ἡδυπαθείᾳ, ὃ δὴ καὶ ἔρωτα καλεῖ γυναικῶν. Ἐπὶ τοῦτοις φιλαργυρίᾳ, ἥτοι πλεονεξίᾳ, ὅπερ δὴ καὶ γῆν οὐκ ἐμπιπλαμένην ὕδατος ἐφη· τοιαύτη γὰρ ἡ ψαμμύθης ἀπληστος. Ταῦτα τοίνυν εἰσὶ τὰ πάθη, ἅτινα ἐξεύρηται τῷ πονηρῷ πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπώλειαν, ἅπερ οὕτως φιλεῖ καὶ στέογει, ὡς ἂν θυγατέρας ἰδίας. Τὸ τέταρτον δὲ καλεῖ τὴν τοῦτων τριδὴν καὶ συνψθειαν· οὐδὲ γὰρ ὁ πρὸς ἅπασα ψευδοδοξήσας, ἢ πορνεύσας, ἢ ἐπιθυμήσας τοῦ πλεονοσ, εὐθύς ὑπέπεσε τοῖς παθήμασιν, ἀλλ' ὁ τῆ συνψθείᾳ λοιπὸν καὶ τὴν αἰσθησιν ἠττηθείς· τοιοῦτος γὰρ ἂν εὖρος τοὺς ταῖς ψευδοδοξίαις ἐνταθαμιμένους, οὐδέποτε κόρον λαμβάνοντας, ἀλλ' ἀεὶ προεπιτείνοντας τὰ πάθη, ὡς καὶ ἑτέρους ἐπὶ ταῦτα προτρέπεισθαι. Ὅσπερ οὖν καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ τῆ χαρηγίᾳ τῶν προσφόρων οὐ παύεται, οὐδὲ λέγει, Ἄρχει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπαῦον γίνεται· τό τε ὕδωρ τῆ ἐπιβροῆ τοῦ ὕδατος οὐ λήγει, ἀλλ' αὔξεται· ἃ καὶ σὺ, φησὶν, ὦ παῖ, γινώσκων, ἀπέχου τοῦτων, ἵνα μὴ λάθῃς κατὰ βραχὺ, καθάπερ βδέλλη λειοτάτη, τῆ ἡδονῆ τὸν βίον ἀποσυλόμενος.

Στ. ιθ'. κ'. Ἰχνη ἀετοῦ πετομένου, ἢ τοῦ σοφοῦ ψυχῆ, ἢ, σοφὸς οὔσα, ἀδυνάτως ἔχει πρὸς τὸ γῶναι ἀπ' ἑαυτῆς τὰ τοῦ νοητοῦ ἀετοῦ πετάσματα· περὶ οὗ γέγραπται· Ἀετὸς ὁ μέγας καὶ ὁ μακρὸς τῆ ἐκτάσει καὶ πλήρης ὀνύχων, οὐκ ἔχων ἴχνος τῆς παρουσίας τοῦ διαβόλου, εἰ καὶ προέπιη μοι πόθεν οὐκ οἶδα· ἐκκλινόντος γὰρ ἀπ' ἐμοῦ τοῦ πονηροῦ, οὐκ ἐγίνωσκον, τῷ μὴ ἔχειν με πρὸς αὐτὸν πόθον. Τοιαύτη ὁδὸς μοιγαλίδος, ἢ νενοθυμένη διδασκαλία.

Στ. κθ'. Ὁ ἐξ ἐθνῶν λαὸς, δοῦλος ὢν τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου τὸ πρότερον· οὕτως· Ἐπ' ἔθνει δ' ἀσυνέτω παροργιῶ ὕμᾶς· καὶ, Ἄφρων πλησθῆ σιτιῶν τῶν τῆς ζωῆς· καὶ, Μισση γυνή, ὃ ἐστι πόρνη· πόρνη γὰρ ἦν ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, ὅπισω θεῶν ἀλλοτριῶν πορευομένη· καὶ οἰκέτις ἐκβάλλη τὴν ἑαυτῆς κυρίαν, ἢ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία τὴν Συναγωγὴν οὔσαν κυρίαν· ταύτης γὰρ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται δέονται.—Τῆς διανοητικῆς ἐπισκέψεως δούλη ἢ κατὰ τὸ γράμμα, ἦν Ἰουδαῖοι μὲν ὡς δέσποιναν προσέτιμον· τὰ δὲ ἔθνη μεταλαμβάνοντα τὸ ῥητὸν εἰς τὸ πνευματικῶν, τὴν ὡς δέσποιναν παρ' ἐκείνοις ἐξέβαλον, τὴν ὁματικὴν τοῦ νόμου παρατήρησιν.

Στ. κε'. Τὰ ἔθνη φησὶν, οἷς οὐκ ἔστιν ἰσχὺς, καὶ ὁ θραυρίζουσιν ἑαυτοῖς δι' ἔργων ἀγαθῶν τὴν αἰώνιον

A specie vermium animal, lævissima tactui, quæ iis qui aquam ore paulo ebibunt, latenter ob suam lævitatem subit : deinde parti alicui interiori insinuata, haud ante dirumpitur, quam sanguinem ebibendo hominem interemerit. Est enim sanguisuga, et inde alitur atque crescit. Huic nunc diabolus comparat, qui cum vi nequeat hominibus potiri, tribus potissimum utitur adversus eos incursionibus, voluptate, delentimento, dolo, atque ita pedetentim latenterque ipsos perimens, primo quidem per falsi dogmatis vias ducit ad perditionem, quam infernum vocat : ipso vindictæ sine, magnitudinem peccati demonstrans. Deinde luxuriæ dulcedine obruit, quem mulierum amorem appellat. Postea pecuniæ amore seu avaritia, quam etiam terram aqua nunquam saturatam dicit ; namque aegros a cerie, insatiabilis est. Hæc igitur passiones sunt, quas malignus ad hominum perniciem excogitavit ; quasque ipse haud secus diligit fovetque quam proprias filias. Quartum dicit, horum actuum frequentiam et consuetudinem : neque enim qui semel pravam sententiam suscepit, aut scortatus est, aut plura concupivit, subito incidit in has passiones, sed consuetudine potius et sensu victus. Tales comperies qui falsis opinionibus sunt obruti, nunquam scilicet satietate earum capi, sed passiones suas latius semper proferre, in tantum ut alios quoque ad easdem hortentur. Velut aqua et ignis suppeditata materia congrua non desinunt, neque dicunt, Sufficit, sed incrementum potius accipiunt ; itemque aqua in fluxu aquæ non subsidet, sed augetur. Quæ tu cognoscens, o puer, ab his abstine, ne inscius, paulatim tanquam mollissimæ hircudini, voluptati præda fias.

Vers. 19, 20. Vestigia aquilæ volantis sapientis est anima, quæ, etsi sapiens, at tamen haud potis est cognoscendis per se ipsam intellectualis aquilæ volatibus. De qua scriptum est : Aquila magna et prælonga, plena unguibus, non habens vestigium præsentis diaboli, utrum ad me alicunde advolaverit, nescio. Nam declinante a me maligno, non sensi, quia nullum ejus mihi desiderium inesi. Talis est via adulteræ, nempe spuria doctrina.

Vers. 22. Populus nimirum ethnicus, qui antea peccati et diaboli servus erat. Sic illud : In gente insipiente irritabo vos ; et : Stolidus saturabitur escis vitæ ; et : Odibilis mulier, id est meretrix. Quæ enim nunc ex gentibus est Ecclesia, ea fuit olim meretrix, deorum alienorum sectatrix. Et ancilla ejiciet dominam suam ; gentium Ecclesia, Synagogam quæ domina erat ; huic enim obnoxii sunt lex et prophetæ. — Intellectualis doctrinæ serva erat illa quæ secundum litteram est, quamque Judæi ut dominam antea reverebantur. At ethnici materiale verbum in spirituale convertentes, illam quæ apud ipsos domina erat expulerunt, nempe corporalem legis observantiam.

Vers. 25. Gentes dicit, quibus non sunt vires, et tamen sibi thesaurizant bonis suis operibus vitæ

æternam. Et chærogrylli; piscis genus, vel lepores qui appellantur histrices, id est ethnici prius infirmi, ad Christum postea confugientes. Petra enim chærogryllis confugium est, in quibus degunt. Tu quoque igitur, inquit, quanquam infirmum es animal, confuge ad petram veræ fidei, Ibi que vitam emenda. Operibus fretus in regnum ingreditur. Itaque et tu, inquit, ne propter fidei infirmitatem, de cælorum regno desperes; sed confidens promissionibus, opera aggredere quæ illud promerentur. Leo Christus; cuncta enim rationalia præ illo, iumenta sunt. Moyses enim ait: «Ego autem infans sum¹⁴.» Propter naturalem alacritatem, libere incedere dicitur.

Vers. 31. Nemp̄e ille pro peccatis hostia oblatuſ, et alto incedens, habet sequacem gregem. «Cum exaltatus fuero, inquit, omnes ad me traham¹⁵.» Gallus magistri personam gerit, qui doctrinam in animabus serens, voce valida diurnam lucem annuntiat: «Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum¹⁶.» Hic ab initio corda hominum e somno suscitabat, et adventus sui in carne diem multis indicis portendebat; tenebras pellebat, et æternam lucem cunctis aperte ostendebat; ænubians inter feminas alacriter, id est in Ecclesiis, alacriter fortiterque, ut ipse ait: «Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad sæculi consummationem¹⁷.»

Vers. 32. Vel si te in sensum Scripturarum immitas; vel, nisi habueris docilem aurem, sed contumax fueris, num audies? «Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus¹⁸.»

Vers. 3. Voluptatibus aut doctrinis alienis cave desopes tuas. Prudenter vinum bibe; nemp̄e veræ vitis vinum pota, Scripturarum scilicet interpretationem, et rerum contemplationem: multa cum discretionem mentem exerce.

Vers. 6. Nunc mœrorem dicit pro labore. Qui ergo propter Deum laborant et dolent, postquam pinguedine domus Domini inebriati fuerint, dolorum obliviscentur.

Vers. 8. Propositum tuum ad verborum meorum observantiam obfirma, quæ Dei ipsius sunt.

CAPUT XX (in Græco).

Vers. 23. Ventus boreas diabolus est, qui incitat Dique tentat sanctos in excelsitate positos, quos nollet operari; vel, verba commovens contra sua dogmata.

CAPUT XXVI (in Græco).

Vers. 3. Ergo sicuti hæc ad officium animalia impellunt, ita virga, id est oburgatio, gentem iniquam corrigit.

Vers. 7. Horum, inquit, exstingue potius principatum, et neque practicum neque theoreticum regimen his concede.

¹⁴ Exod. vi, 10. ¹⁵ Joan. xvi, 32. ¹⁶ Matth. iii, 22. ¹⁷ Matth. xxviii, 20. ¹⁸ I Cor. xi, 16.

(7) ἄλογος, infans. Sed nunc a Didymo intelligitur jumentum.

ζῶην. Καὶ οἱ χοιρογρύλλοι· εἶδος ἰχθύος, ἦτοι οἱ λαγῶλοι οἱ καλούμενοι ὄστροι, τὰ πρῶην ἀσθενῆ ἔθνη, καταφυγόντα πρὸς τὸν Χριστόν· πέτρα γὰρ καταφυγὴ τοῖς χοιρογρυλλοῖς, οἱ ἐποιήσαντο ἐν πέτραις. Καὶ σὺ οὖν, φησί, κἀν ἀσθενὲς ἦς ζῶων, ἐπιλαθῶ τῆς πέτρας τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ πρὸς αὐτὴν τὸν βίον ἀπεύθυνε. Πράξεισιν ἐπειδόμενος εἰς τὴν βασιλείαν εἰσέρχεται. Οὐκοῦν καὶ σὺ, φησί, μὴ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς πίστεως ἀπιστήσης τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἀλλὰ πιστεύων τῇ περὶ αὐτῆς ὑποσχέσει, τὰ ταύτης ποιητικὰ μετέρχου προστάγματα. Λέων Χριστός· πάντα γὰρ τὰ λογικὰ πρὸς αὐτὸν κτήνη εἰσι· Μωϋσῆς γὰρ φησιν· «Ἐγὼ δὲ ἄλογός (7) εἰμι.» Τὸ τῆν φυσικὴν ἐνέργειαν, ἀνεμποδίστως διαβαίνειν λέγεται.

Στ. λα'. Ὁ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσενεχθεὶς, καὶ ἐν ὕψει βαίνων, ἔχει ἐφεπομένην αὐτῷ τὴν ἀγέλην. «Ὅταν γὰρ ὑψωθῶ, φησί, πάντας ἔλκυσω πρὸς ἐμαυτόν.» Ὁ ἀλεκτριῶν διδασκάλου πρόσωπον φέρει, ἐς τὸν λόγον σπείρων ἐν ταῖς ψυχαῖς, ἰσχυρῶς ἐστὶ προσεγγέλλων τὸ φῶς. «Μετανοεῖτε· ἤγγικα γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.» Οὗτος ἦν ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἐκτελεζῶν τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας διὰ πολλῶν προφητιῶν· καὶ σκότος ἐκθλίβων, καὶ τὸ φῶς αἰώνιον πᾶσι φανερῶς ὑποδεικνύων. Ἐμπεριπατῶν ἐν θηλείαις εὐψύχως, τουτέστιν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, εὐψύχως καὶ γενναίως, ὡς φησιν· «Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.»

Στ. λβ'. Ἡ καὶ ἐὰν εἰς τὸν νοῦν τῶν Γραφῶν καθίης σεαυτόν· ἦ, ἐὰν μὴ ἔχῃς μαθητικὸν οὖς, ἀλλ' ἀντιλογητικὸς εἶ, ἀκούσῃ; «Εἰ δὲ τις φιλόνομος εἶ, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν.»

CAPUT XXXI.

Στ. γ'. Ἡδοναῖς ἢ διδασκαίς ἀλλοτριαῖς τὸν σὸν πλοῦτον μὴ δώσεις. Μετὰ βουλῆς οἰνοπότει. Τὸν τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου πίνων οἶνον, τὴν τῶν Γραφῶν ἐρμηνείαν, καὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν, μετὰ πολλῆς προσέργου διακρίσεως τῇ τῆς διανοίας ἐπισκέψαι.

Στ. δ'. Νῦν λύπην εἶπε τὸν πόνον. Οἱ οὖν διὰ θεῶν κοπιῶντες καὶ ὀδυνώμενοι, ἐπ' ἂν μεθυσθῶσι τῆς πρὸς τοῦ οἴκου Κυρίου πιδότητος, τῶν ὀδυνῶν ἐπιλαθάνονται.

Στ. ε'. Τὴν προαίρεσίν σου ἔχε εἰς τὸ προσέχων τοὺς λόγους μου, εἰρημένους ὑπὸ θεοῦ.

Στ. κγ'. Ἄνεμος βορέας, ὁ διάβολος, διεγείρων καὶ πειράζων τοὺς ἀγίλους ὑψηλοὺς αὐτοὺς ὄντας, καὶ μηθελὼν ἐργάζεσθαι· ἦ ἐγείρων λόγους κατὰ τῶν λαοῦ τοῦ δογμάτων.

Στ. γ'. Ὅσπερ οὖν ταῦτα μεταφέρει μάλλον ἐπὶ τὸ εὖ ἔχον τὰ ζῶα, οὕτως ἡ βάβδος, τουτέστιν ἐπιτιμία, τὸ παράνομον ἔθνος ρυθμίζει.

Στ. δ'. Τῶν τοιοῦτων, φησί, περιαιρεῖ μάλλον τὴν δυναστείαν, καὶ μήτε πρακτικὴν ἀρχὴν μήτε λογικὴν τοῦτοις ἐγχειρίζε.

Στ. ιε'. Εἰ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δέν-
δρον ζωῆς, πᾶς ὁ κρύπτων τὴν δικαιοσύνην τῇ ἀδι-
κίᾳ, ἥτις λέγεται χεῖρ, οὐ βρώσεται ἐκ τοῦ τῆς ζωῆς
δένδρου.

CAPUT XXVII (in Græco).

Στ. κγ'. Τῶν μαθητῶν σου, ἵνα μὴ πρὸς τὴν ἑξιν
ἐπάγης τὴν διδασκαλίαν.

CAPUT XXXI (in Vulg.).

Στ. κθ'. Τὴν θεωρίαν τῶν γεγονότων, καὶ τὴν
θεωρίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνδύμα εἶναι λέγει οὐ
καίλαροῦ, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας.

Vers. 15. Si ex justitiæ fructibus nascitur arbor
vitæ, quisquis obruit iniquitate justitiam, quæ ma-
nus dicitur, non comedet de vitæ arbore.

Vers. 23. Discipulorum tuorum, ne ex consuetu-
dine tantum magisterium exerceas.

Vers. 22. Actarum rerum meditationem, necnon
sanctæ Trinitatis theoriam, indumentum esse ait
hominis puri, ex bysso et purpura.

EJUSDEM DIDYMI

FRAGMENTA INEDITA COMMENTARII AD JOANNIS EVANGELIUM.

(Μαί, *Bibl. nova Patrum*, IV, II, 147. Vide infra *Monitum ad Fragmenta in Epist. II ad Corinth.*, col. 1677.)

A.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. κδ'. Πνεῦμα ὁ Θεός.

Ἐπεὶ ἀόρατος ὁ Θεός, ἀκολουθεῖ δὲ τῶν ἀοράτων
τὸ ἀσώματον· ἀσώματος ἔρα ὁ Θεός ὢν, ἀόρατός
ἐστίν· εἰ δὲ τοῦτο, λεγόμενος πνεῦμα, οὐ κεινημέ-
νος ἄηρ εἴη· οὐ γὰρ ὅτι παρὰ ἀνθρώπους ἄνεμον δη-
λοῖ τὸ πνεῦμα, ἀνάγκη καὶ ἐπὶ Θεοῦ τοῦτο σημαί-
νεσθαι. Ὡσπερ τοίνυν φῶς λεγόμενον, ἐπεὶ μὴ ὄψιν,
ἀλλὰ νόησιν φωτίζει, οὐ σῶμα ἀλλὰ νοερόν ἐστι φῶς·
ἀλλὰ καὶ ἀγάπη καλούμενον οὐ διάθεσις ὑπάρχει,
ἀλλ' οὐσία ἀγαπῶσα ἃ δημιουργεῖ, καὶ ὢν προνοεῖ-
ται· οὕτως πνεῦμα προσαγορευόμενος οὐκ ἄνεμον
ἀλλ' ἀσώματον καὶ ζωοποιὸν παρίστησιν οὐσίαν (8).
Πᾶς δὲ ὁ μαθὼν ὅτι πνεῦμα ὁ Θεός, πνευματικῶς
λατρεύων αὐτῷ, πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, οὐκέτι τυπι-
κῶς, προσκυνεῖ τὸν τῶν ὄλων Θεόν. Πρὸς ἀντιδια-
στολήν δὲ τοῦ γράμματος τῆ, ἐν πνεύματι, ἠφισί·
τοῦ δὲ τύπου, τὸ καλ, ἐ ἀληθεία. Ταῦτα γάρ, ἕως
καιρὸς χρειώδης ἦν· τῆς ἀληθείας δὲ ἐλθοῦσης, ἦτοι
τῆς Χριστοῦ παρουσίας, πάντα πέπτται.
quandiu tempus idoneum fuit, valuerunt; postea
desiverunt.

B.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. κθ'. Ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ
ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα
πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

Τῶν ἀνθρώπων διηρημένων κατὰ τὴν γνώμην εἰς
ἀσεβεῖς ἦτοι ἀπίστους, καὶ εἰς εὐσεβεῖς ἦτοι πιστοὺς,
οἱ αὐτοὶ πάντων ἀνισταμένων ἀνθρώπων, ἤγουν
ἀπίστοι καὶ ἀσεβεῖς ἀνίστανται μὲν, οὐκ εἰς κρίσιν
δὲ, τῷ ἦδη κεκρίσθαι τὸν μὴ πιστεύσαντα (9). Εἰσὶ
δὲ οἱ πιστεύσαντες τῷ Σωτῆρι, καὶ πρὸς τούτῳ καὶ
ἔργα πεποιηκότες ἀγαθὰ, οἵτινες ἀνίστανται εἰς ἀνά-
στασιν ζωῆς, οὐ κριθησόμενοι· τῶν μετὰ τὸ πιστεῦ-

B

I.

CAP. IV. Vers. 24. Spiritus est Deus.

Quoniam invisibilis est Deus, sequitur autem in-
visibilitatem incorporeitas; cum sit incorporalis
Deus, idem est etiam invisibilis. Quod si ita est, is
qui hoc loco dicitur spiritus, non erit aer commo-
tus. Neque enim quia apud homines ventum signifi-
cat spiritus, necesse est ut in Deo quoque eodem
significatu sit. Sicut itaque cum idem Deus dicitur
lux²⁰, quoniam non oculum, sed mentem illuminat,
non est corpus, sed intellectualis lux; quin etiam
cum charitas appellatur²¹, non est ille quidam affe-
ctus, sed substantia amans res illas quas creat et
quibus consultit; sic spiritus vocatus Deus, non
ventum sed incorpoream vivificamque substantiam
denotat. Jam qui novit spiritum esse Deum, spiri-
tualiter adorans, ipso jam spiritu et veritate non il-
gurate, universalem Deum colit. Ob distinguendum
autem a littera dicitur (in spiritu:) item ut distin-
guat a figura, dicitur (in veritate:) Atque illa vetera
veritate adveniente, id est Christo præsentente, cuncta

II.

CAP. V. Vers. 29. Procedent qui bona fecerunt,
in resurrectionem vitæ: qui vero mala egerunt, in
resurrectionem judicii.

Hominibus secundum hanc sententiam divisus in
impios seu incredulos, et in religiosos sive creden-
tes; priores illi quoque, id est impii et increduli,
in universali resurrectione resurgent, non tamen
ad judicium, quia qui non credit, jam judicatus
fuit²². At ii qui Christo crediderunt, et bona insu-
per opera fecerunt, hi resurgent resurrectione ad
vitam, non autem condemnandi; dum contra illi,

²⁰ Joan. I, 5. ²¹ I Joan. IV, 8. ²² Joan. III, 18.

(8) Hactenus tantum exstabat Didymi fragmen-
tum in Corderii catena p. 131, et quidem gravibus

ibi mendis inquinatum.

(9) Sic apud Joannem III, 18.

qui postquam crediderunt peccaverunt, ad damnationem resurgent. Quinam vero infantium status faturus sit, id Deo tantum notum est; vel iis quibus hac super re veritas revelata fuerit.

III.

CAP. VI. Vers. 25. *Cum invenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti?*

Hic etiam animadvertendum est, quam facile illorum impetus fractus fuerit. Nam qui dixerant: « Illic est propheta; » qui rapere moliti fuerant, ut facerent eum regem; eundem mox inventum nequaquam regem constituunt, sed abjecto, ut reor, stupore, jam superiora non admirabantur; rursusque mensa, qualis antea exhibita fuerat, frui expetebant. Transierant sane Rubrum mare olim Judæi, Moyse duce; sed tamen multum interest. Is non nisi orans, et tanquam famulus, rem peragebat; nunc vero Jesus plena potestate. Et illic quidem austro flante recessit aqua, ita ut per aridam transirent; nunc majus miraculum exstitit; manens enim in propria natura mare, sic deferebat in tergo Dominum suum, testimonium dans oracula illi: « Gradiens super mare » ceu « super pavimentum ».²³ Recte autem, cum venturus esset Capernaum, oppidum contumax et incredulum, miraculum patravit, non iis solum quæ intra illud, sed etiam quæ extra [mirabiliter fecerat, manifestum se faciens, evidentemque constituens, quo illius incredulitatem molliret; nam cum multa populi multitudo illuc confluxisset, ommissa cæterarum rerum cura; quemnam ut ita dicam lapidem non mollivisset? Attamen illi nihil ejus rei sensum habuerunt; sed denuo cibum percipiebant corporalem.

IV.

Vers. 26. *Queritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, et saturati estis.*

Benignitas atque lenitas non est semper utilis, sed asperitate quandoque utendum magistro est, cum piger hebesque discipulus fuerit. Hoc etiam Dei Filius fecit, cum alibi multoties, tum etiam hoc tempore. Venientibus enim turbis, eisque adulantibus, ac dicentibus: « Magister, quando huc venisti? » ut ostenderet se humanam gloriam non cupere, aspere his respondit, unice sibi proposita illorum salute; neque hanc tantum procurare volens, verum etiam eorumdem mentem flectere et in apertum educere. Quid enim ait? « Amen dico vobis, » nempe desinite ac firme: « Queritis me non quia signa vidistis, sed quia manducastis ex panibus et saturati estis. » Non obstupescerat turbas panum prodigium, sed saturitas. Propterea rursus venerant, ut eodem beneficio fruerentur. Hinc aiebant: « Patres nostri in deserto manna manducaverunt ».²⁴ Jam postquam turbas maxima hac objurgatione perculerat, hic non substituit, sed monitionem addidit dicens:

²³ Job ix, 8. ²⁴ Joan. iii, 33.

(10) Supra dixit οὐκ εἰς χρίσιν, respiciens corde ad psalmum 1, 5. Videtur ergo vel aliquid deesse, vel mihi certe res obscura est. Certe ut utriusque loci sibi constet sententia, hic et infra χρίτων et

σαιο ἡμαρτηκῶτων εἰς κρίσιν (10) ἐχειρομένων. Τῆν δὲ τῶν βρεφῶν κατάστασιν, ἐπεὶ καὶ αὐτὰ ἀνίστανται, θεὸς μόνος οἶδεν τάχα, καὶ ὧν ἡ ἀποκάλυψις τῆς περὶ τούτου ἀληθείας γεγένηται (11).

Γ.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. κε'. Καὶ εὐρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ· Ῥαββί, πότε ὡδε γέγονας;

Ἄξιον δὲ κἀνταῦθα συνιδεῖν τὴν εὐθραυστον αὐτῶν ὀρμὴν. Οἱ γὰρ λέγοντες, « Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης, οἱ σπουδάσαντες ἀρπάσαι καὶ ποιῆσαι βασιλεία, εὐρόντες αὐτὸν, οὐδὲν τοιοῦτον βασιλεύονται, ἀλλὰ τὸ θαῦμα ἐκβαλόντες, ὡς γε οἶμαι, οὐκέτι λοιπὸν ὑπὲρ τῶν προτέρων θαύμαζον, ἀλλ' ἐπεθύμουν πάλιν τραπεζῆς ἀπολαύειν οἷας καὶ πρότερον. Διέβησαν μὲν οὖν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ποτε καὶ Ἰουδαίαι, Μωϋσέως ἡγουμένου· ἀλλὰ πολὺ τὸ μέσον. Ὁ μὲν γὰρ εὐχόμενος, καὶ ὡς δοῦλος, πάντα εἰργάζετο· αὐτὸς δὲ μετ' ἐξουσίας ἀπάσης. Κάκει μὲν νότου ἐμπρόσθεν εἶξεν τὸ ὕδωρ, ὥστε ἐπὶ ξηρᾶς ποιῆσαι κεραιθεῖν· ἐνταῦθα δὲ τὸ θαῦμα μείζον ἐγένετο. Μένουσα γὰρ ἐπὶ τῆς οικίας φύσεως ἡ θάλασσα, οὕτως ἔφερε τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην ἐπὶ τῶν νότων, μαρτυροῦσα τῇ ῥήσει ἐκείνῃ τῇ λεγοσῆ· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης » ὡς « ἐπ' ἐδάφους. » Εἰκότως δὲ μέλλων εἰς Καπερναοῦμ ἐμβαλεῖν τὴν σκληρὰν καὶ ἀπειθῆ, τὸ σημεῖον εἰργάσατο, οὐ μόνον τοῖς ἐν αὐτῇ γινομένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξω τῆς πόλεως θαυματουργοῦμένοις δηλοποιῶν ἐν αὐτῇ καὶ ἐμπαῖν καθιστῶν, μαλάξαι βουλόμενος αὐτῆς τὴν ἀπειθειαν. Τὸ γὰρ ὄχλους παραγενέσθαι τοσούτους εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην πολλῶν τιθεμένουσιν σπουδῆν, πόσον οὐκ ἦν ἱκανὸν μαλάξαι λίθον; Ἄλλ' ἐκείνοι τοιοῦτον οὐδὲν ἔπαθον, ἀλλὰ πάλιν τροφῆς ἐπεθύμουν σωματικῆς.

Δ.

Στ. κς'. Ζητεῖτέ με, οὐκ ὄτι εἰδότε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

Τὸ προσηγὲς καὶ λείον, οὐ πανταχοῦ χρῆσιμον. ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ τοῦ πληκτικωτέρου δεῖ τῶν εἰδικῶν, ὅταν κωθῆς καὶ παχὺς ὁ μαθητῆς. Τούτο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πεποίηκε ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ καὶ ἐνταῦθα. Ἐλθόντων γὰρ τῶν ὄχλων, καὶ κατακεινόντων αὐτὸν καὶ λεγόντων, « Ῥαββί, πότε ὡδε γέγονας; » δεικνύς ὅτι τῆς παρ' ἀνθρώπων οὐκ ἐφίστα τιμῆς, ἐπιπληκτικῶς αὐτοῖς ἀποκρίνεται, εἰς ἑν μόνον ὄρων, τὴν αὐτῶν σωτηρίαν· οὐ ταύτην δὲ μόνον διαρθῶσαι βουλόμενος, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐκκάμψαι καὶ εἰς μέσον ἀγαγεῖν· τί γὰρ φησιν; « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, » μετὰ διορισμοῦ καὶ βαβαιώσεως· « Ζητεῖτέ με, οὐκ ὄτι ἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε. » Οὐ τὸ θαῦμα ἐξέπληξε, φησὶ, τὸ ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἀλλὰ τὸ ἐμπλησθῆναι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἦλθον πάλιν, ὡς μέλλοντες τῶν αὐτῶν ἀπολαύεσθαι· διὰ τοῦτο ἔλεγον· « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔφαγον τὸ μάννα· » ὅπερ ἦν ἔγκλημα καὶ κατηγορία μεγίστη. Ἄλλ' οὐχ

χρίσις damnandi sensum habent.

(11) Quanquam indeterminatum, notabile tamen hoc est antiquissimi Didymi de futuro statu infantium dictum.

ἔσται μέχρι τῶν ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ διδασκαλίαν A
προτίθειν, « Ἐργάζεσθε, λέγων, μὴ τὴν βρῶσιν
τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς
ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει ὑμῖν·
τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός. » Μηδεὶς
ὑμῖν, φησὶν, ἔστω λόγος ταύτης τῆς τροφῆς, ἀλλ'
ἐκείνης τῆς πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου καὶ πρὸς
ἀθάνατον μεταγούσης ζωῆς. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐκ
ἀναίρων τὸ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ τὸ προσηλωθῆαι τοῖς
ποιητικαῖς πράγμασιν, τὸ ποιῆσθαι φροντίδα τῆς εἰς
αὔριον ἀναπαύσεως. Ἔνεστι γὰρ ἐργαζόμενον, μηδὲν
εἰς τὴν αὔριον θησαυρίζειν καὶ μεριμνᾶν· εἰ δὲ τις
ἀργῶν γαστρίζοιτο καὶ τρυφῆς ἐπιμελοῖτο, οὗτος τὴν
βρῶσιν ἐργάζεται τὴν ἀπολλυμένην· εἰ δὲ τὸν Χρι-
στὸν τρέφοι καὶ ποτίζοι καὶ ἐνδύοι, ἐργαζόμενος αἰ-
σθητικῶς ὁμοῦ καὶ πνευματικῶς, τίς οὕτως ἀναίσθητος B
καὶ μανιώδης, ὡς εἰπεῖν ἀπολλυμένην βρῶσιν ἐργά-
ζεσθαι τὸν τοιοῦτον, δι' ἣν τῆς βασιλείας ἡ ἐπαγγελία
τῆς μελλούσης, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων ἡ ἀπόλαυ-
σις μεθεκτέα γίνεται; αὕτη γὰρ μένει διηνεχῶς ἡ
βρῶσις. Εἶτα ἐπειδὴ μέγα περὶ ἑαυτοῦ ἐφθέγγετο,
καὶ ἔφησεν αὐτὸς δώσειν αὐτήν, ἵνα μὴ πάλιν αὐτοῖς
προσθῆ τὸ λεγόμενον, ἀξίόπιστον ποιῶν τὸν λόγον,
ἐπὶ τὸν Πατέρα τὴν χορηγίαν τῆς τοιαύτης τροφῆς
ἀγάγει· εἰπὼν γὰρ, « Ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει
ὑμῖν, » ἐπήγαγεν· Ἐτούτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν
ὁ Θεός· τούτέστιν, Ἐπὶ τοῦτο ἐπεμψεν, ταύτην κομι-
ζοντα ὑμῖν τὴν τροφήν τὴν οὐράνιον. Ἀηλοὶ δὲ καὶ
ἐτέραν ἐρμηνείαν ἡ λέξις· καὶ γὰρ ἀλλαχού φησὶν ὁ
Χριστός· « Ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους, ἐσφράγισεν
ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν· » ὅσον τό γε ἐπ' αὐτῷ ἐθε- C
σαίωσε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀλήθειαν, τούτέστιν ἀπέδειξεν καὶ
ἐξεκάλυψεν διὰ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας· Ἐδειξε μὲν
γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν· ἐπειδὴ δὲ πρὸς Ἰουδαίους διελέγετο,
τὴν τοῦ Πατρὸς μαρτυρίαν εἰς μέσον ἤγαγεν.

E'.

Στ. νθ'. Ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσει εἰς
τὸν αἰῶνα.

Post fragmentum in Corderiana Catena p. 196,
continuat sic in codd. A, f. 145 h. et B, f. 83
h. E' δὲ ἐναντίον θεκεῖ τὸ, « Μακάριοι οἱ πεινῶντες
καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, » οὐδαμῶς τυγχάνει
διαφωνία. Εἰ γὰρ μὴ πεινᾷ τις, μηδὲ διψᾷ, φαγὼν
τούτου τοῦ ἄρτου, καὶ πῶν τοῦ ἀθανάτου πόματος,
ἀλλ' ὁμως διὰ τὸ ἐράσμιον καὶ ἀξίεπαινον τῆς τρο-
φῆς καὶ τοῦ ποτοῦ, ὁ χορτασθεὶς ἐτι πεινᾷ, καὶ πει-
νῶν ἐτι διψᾷ, ὥστε καὶ ἀεὶ κορένυσθαι καὶ πεινῶν.

Γ'.

ΚΕΦ. Η'. Στ. να'. Ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τη-
ρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

Τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος, μὴ θεωρήσει θάνατον τὸν
τηρούντα τὸν λόγον (αὐτοῦ), οἱ παρόντες Ἰουδαῖοι
σφαλέντες, τὸ θεωρεῖσθαι θάνατον, ταυτὸν εἶναι τῷ
γεύσασθαι αὐτοῦ ὑπέλαβον. Δοκεῖ γὰρ αὐτοῖς, ὅσον
ταῖς αὐτῶν λέξεσιν, ἐκείνον μὴ γεύσασθαι θάνατον,
τὸν πείραν τοῦ κοινου μὴ λαθόντα θανάτου. Τοῦτο δὲ
δοκεῖ ἀνατρέπειν τὴν Κυριακὴν ἐπαγγελίαν, τεθνη-
κότων καὶ τῶν τηρησάντων αὐτοῦ τὸν λόγον· γέγονε
δὲ αὐτοῖς ἀπάτη, τὸ θέλημα πανουργίας σοφισθῆαι
ἐξ ὁμωνυμίας. Ὁ γὰρ τηρῶν τὸν Ἰησοῦ λόγον, τὸν
ἐπόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει, εἰ
καὶ γεύσεται τοῦ κοινου καὶ σωματικοῦ θανάτου·

« Operamini non escam pereuntem, sed escam que
manet in vitam æternam, quam Filius hominis da-
bit vobis. Hunc enim Pater signavit. » Nulla, in-
quit, vobis sollicitudo sit de hac esca, sed de spiri-
tali illa atque immortalī, quæ ad immortalē vitam
ducit. Hæc ait, non operari vetans, sed ne creatis
rebus sic inhæreamus, ut crastinæ quietis curam
geramus. Operari enim possumus, nihil simul in
crastinum thesaurizantes vel cogitantes. Si quis
vero otiose ventri et deliciis vacat, hic escam
pereuntem operatur. Secus, si Christo escam pote-
tumque præbet ac vestimentum, corporaliter simul
operans et spiritaliter, quisnam adeo hebes furio-
susque est, ut eum dicat e:cam pereuntem operari,
cujus causa promissum est regnum futurum, et ho-
norum illorum participatio erit? Hæc enim esca
manet in æternum. Deinde quia magnum quid de
se dixerat, seque illam escam daturum; ne ei dic-
tum illud obijciatur, credibilem faciens sermonem
suum, Patri acceptam refert hanc escam. Nam cum
dixisset, « Quam Filius hominis dabit vobis, » ad-
didit, « Hunc enim Pater signavit Deus; » id est,
Hujus rei causa misit, hanc escam cælestem suppe-
ditaturum. Cæterum dictio aliam quoque patitur
interpretationem. Namque alibi Christus ait: « Qui
sermones meos audit, signavit quod Deus verax
sit²⁴; » quatenus scilicet veritatem Dei in eo esse
affirmavit, id est ostendit ac testimonio suo revela-
vit. Demonstraverat enim ipse semet: sed quia
nunc Judæos alloquebatur, Patris testimonium in-
medium protulit.

V.

Vers. 59. Qui manducat hunc panem, vivet in æter-
num.

Quod si contrarium videtur illud: « Beati qui esu-
riunt et sitiunt justitiam, nulla tamen reapse disson-
nantia est. Nam si neque esurit postea, neque sitit,
quicumque hunc panem manducaverit; et immor-
talitatis poculum biberit; nihilominus propterea
quod amabilis et pretiosa hæc esca est et potus,
qui satiatus fuerit adhuc esurit, et qui biberit ad-
huc sitit, ita ut semper saturetur semperque esu-
riat.

VI.

CAP. VIII, vers. 51. Si quis sermonem meum serva-
verit, non videbit mortem in æternum.

D
Dicente Salvatore, fore ut mortem non videat,
qui sermonem ipsius servaverit, Judæi astantes
mentis suæ errore mortem videre, idem esse existi-
marunt atque eandem gustare. Videbatur enim il-
lis, quantum verba sonant, ille mortem non gustare,
qui communem mortem non experiretur. Hoc autem
videtur subvertere Dominicam promissionem, quod
nempe ii quoque morientur qui Christi sermonem
servaverint. Sed causa illis erroris fuit malignosa
circa homonymiam cavillatio. Nam qui Jesu ser-
monem servaverit, is consequentem ex peccato
mortem non videbit, quanquam communem corpo-

ris mortem gustaturus sit. Quoniam et cum indefi- A nite dixerint: Prophetæ mortui sunt, laud additio, omnes, non repugnat quod Enochus atque Elias mortem vitaverint.

VII.

Vers. 56. Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum.

Quærendum est, quemnam dicat diem. Aio itaque, quoniam verum lumen et sol justitiæ est diciturque Salvator, is diem efficit, cum alicui exoritur per virtutem et divinam scientiam. Quia ergo Abraham quoque apparuit, illuminans illum ad justitiam, rationaliter gaudio exultavit, videns intellectualem Domini diem.

VIII.

CAP. IX, vers. 37. Et vidisti eum; et qui loquitur tecum, ipse est.

Cordis oculos illuminatus fuerat, quia vera lux ipsum illustraverat. Qui autem e contrario ab incititia tenetur cæcatus, is videtur sibi non habere peccatum, quatenus laud sponte graviora saltem peccavit. Sed et ipsa incititia alio modo peccatum est. Poterat epim, rationalis homo cum sit, scientiam boni ac mali habere. Ergo negligentia ab ipsa incititia coarguitur. Sic intelliges illud: « Servus qui Domini voluntatem non cognoverit, vapulabit paucis. »

IX.

CAP. XIV, vers. 28. Pater major me est.

Vocabulum « major » quoniam sensu Salvator protulit? Num de corporum magnitudine? an quod tempore major? aut quod ampliore virtute ornatus? Sed hæc omnia intra quantitatibus terminos sunt, et capacium, ac dimensorum. Nihil est autem capax vel dimensum in Deo. Nihil igitur majus et minus in Deo Verbo et in Patre dictum est. Nam Deus mensuram et circumscriptionem suæ nature non admittit. Quod si majorem esse Patrem dices quatenus ipse est ingenuitus, Filius genitus, dicemus modos esse substantiarum non autem subsistentiarum, præsertim in qualitate carentibus et incorporeis, nec minuere consubstantialium dignitatem, minus vel magis huic vel illi tribuentes. Fieri enim non potest, ut quod substantialiter et intellectualiter simplex est, mensura aut magnitudinis quantitate sit comparativum. Propterea Salvator unica dictione duplicem protulit doctrinæ modum. Est quippe duplex prædictæ locutionis sensus. Veluti cum ait: « Qui misit me. » Item: « Vado; » his verbis corpus in loco existens denotavit esse circumscriptum, non autem suam quæ omnia complectitur incircumscripam deitatem. Comparativo autem vocabulo, quo ait majorem se esse Patrem, deitatem ostendit cum Patre comparatam, nempe quod ipse ei esset consubstantialis; ita tamen ut ob corporis assumptionem, Patre minor reputare-

Α επει δὲ καὶ ἀπροσδιοριστως εἶπον, Οἱ προφῆται ἐπέθανον, μὴ προσθέντες, πάντες, οὐ μάχεται τὸ μὴ θανάσι· Ἐνώχ καὶ Ἐλίαν.

Z.

Στ. νς'. Ἀβραάμ ὁ πατὴρ ὁμῶν ἠγαλλιάσατο ἰνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν.

Ζητητέον τίνα λέγει ἡμέραν. Φαμέν τοίνυν, ἐπεὶ φῶς ἀληθινὸν καὶ δικαιοσύνης ἡλιὸς ἐστὶ τε καὶ λέγεται ὁ Σωτὴρ, ἡμέραν κατασκευάζει ἐπ' ἀνὰ πᾶσι τινὲ δι' ἀρετῆς καὶ θείας γνώσεως. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τῷ Ἀβραάμ ὤφθη, καταυγάζας αὐτὸν πίστει εἰς ἐκαιοσύνην, λελογομένως μετὰ χαρᾶς ἠγαλλιάσατο, ἰδὼν τὴν νουθεσίαν τοῦ Κυρίου ἡμέραν.

H.

ΚΕΦ. Θ'. Στ. λζ'. Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

Περῶτισται τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας, ἐλαττώμενος ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ ἀληθινοῦ. Ὁ ἀπαντίας ἔχων τούτω, τυφλωθεὶς ὑφ' ἧς ἔχει ἀγνοίας, δοκεῖ μὴ εἶναι ἁμαρτιαν, τῷ μὴ ἐκουσίως πράττειν, ἀλλὰ ἡμαρτηκῶς. Αὐτὸ δὲ τὸ ἀγνοεῖν, κατ' ἄλλον τρόπον ἁμαρτηκῶς ἐστίν· ἐνὴν γὰρ λογικὸν ὄντα, ἐπιτήμηγ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ εἶναι. Ἀμελήσεως ὡν τούτω ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἀγνοίας ἐγκαλεῖται. Εἰς τοῦτο λέγῃ τὸ, « Ὁ δοῦλος ὁ μὴ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, δαρήσεται ἄλλως. »

Θ.

ΚΕΦ. ΙΔ'. Στ. κη'. Ὁ Πατὴρ μείζων μου ἐστίν.

Τὸ, « μείζων, » ἐνταῦθα πῶς ἐξεῖληφεν; Ἄρα ὡς ἐπὶ μεγέθους σωμάτων; ἢ ὡς μείζων ἐν χρόνῳ; ἢ ὡς ἐν ἀρετῇ πλεῖον κεκοσμημένῳ; Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐντὸς ποσότητός ἐστίν καὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεμετρημένων ἐν τῷ Θεῷ· οὐκ ἄρα τὸ μείζων καὶ ἐλαττον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἰρηται· Θεὸς γὰρ μετρεῖσθαι ἢ διαγράφεσθαι οὐ πέφυκεν. Εἰ δὲ φῆσεις μείζονα εἶναι τὸν Πατέρα, ὅτι περ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητός, ἐροῦμεν ὅτι τῶν οὐσιῶν οἱ τρόποι, οὐ τῶν ὑπάρξεων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀπολιῶν καὶ ἀσωμάτων, οὐκ ἐλαττοῦσι (12) τὴν ἀξίαν τῶν ὁμοουσιῶν, τὸ ἐλαττον ἢ τὸ μείζων τῶδε ἢ τῶδε παρέχοντες· οὐ γὰρ πέφυκεν τὸ ὄν οὐσία καὶ γνῶσις ἀπολιῶν, μέτρον ἢ ποσότητα μεγέθους συγκρίνεσθαι. Διὰ τί οὖν ἐρρήθη; Ὁ Σωτὴρ ἐνὶ λόγῳ διτετὸν ἀπεταίνατα διδασκαλίας τρόπον. Διὰ πλῆ γὰρ ἢ τοῦ εἰρημένου βήματος ἔνοια· οἷον ἐπὶ τοῦ, « Ὁ πέμψας με, » καὶ, « Ὑπάγω, » τὸ ἐν τῶν ποῖς περιεχόμενον ἠλίεστο σῶμα, περιγραπτὸν ὄν, καὶ οὐ τὴν· τὰ πάντα περιέχουσαν αὐτοῦ ἀπερίγραπτον θεότητα. Διὰ δὲ τοῦ συγκριτικοῦ βήματος τοῦ λέγειν μείζων (12) ἑαυτοῦ, τὴν θεότητα ἐμφαίνει συγκρινομένην τῷ Πατρὶ, ὅτι περ ὁμοουσίως ἐστίν, τῇ δὲ προσλήψει τοῦ σώματος, τοῦ Πατρὸς ἐπινοουμένην ἦττω κατὰ τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον. Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ τοῦ Πατρὸς ἦττον λέγει ὁ Σωτὴρ ἐν ὁρωπος γενόμενος, ὁπόσῃ καὶ τῶν ἀγγέλων βραχ-

28 Luc. xii, 48. 26 Joan. iv, 36, 37 et passim. 27 Joan. i5, 33, xiv, 2.

(12) Codd. ἐλάττω.

(12') Forte ἰσγ. μείζονα.

τερος εἴρηται κατὰ τὸδε· Βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἄ-
 ἤλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθος τοῦ θα-
 νάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἐρβέθη δὲ
 καὶ τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν ἦταν· «Ἐγὼ δὲ, » φησὶν,
 « εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν καὶ ὡς ὁ μικρό-
 τερος. » Τὰ οὖν συγκρινόμενα, ὁμοούσια· τὰ δὲ ἄπλα
 καὶ γνώσει καὶ οὐσίᾳ, οὐκ ἐπιδέχεται τὸ μεῖζον καὶ
 τὸ ἕλαττον. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἄνευ τοῦ
 εἰληφέναι σάρκα βούλει ἐκλαβεῖν τὸ, « Ὁ πέμψας με
 Πατὴρ μεῖζων μου ἐστίν, » ἐν τόποις αὐτὸν ὡσεὶς
 περιεχόμενον καὶ συγκλειόμενον, πεμπόμενον δὲ ὅπου
 οὐκ ἦν, καὶ μεταίροντα ὅθεν ἐστίν· ὅπερ ἄτο-
 πον (15).

cies contentum et conclusum, eo missum ubi non
 absurdum.

P.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Στ. β'. Δόξασόν σου τὸν Υἱόν, Ἰνα καὶ ὁ
 Υἱός σου δοξάσῃ σε.

Τοῦτό ἐστίν ὃ λέγει· Ἀποκάλυψόν με τοῖς ἀγνωσ-
 οῦσιν· φανέρωσόν μου τὴν δόξαν ἣν ἔχω παρὰ σοί, Θεὸς
 Λόγος τυγχάνων· « Οὐδεὶς » γάρ, φησὶ, « δύναται ἐλ-
 θεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πέμψας με Πατὴρ, ἐλκύσῃ
 αὐτόν. » Ὡσαύτως δὲ ἐστὶν ἀκούσαι καὶ τὸν Υἱὸν
 δοξάζοντα τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ ἀποκαλύπτειν αὐτὸν
 τοῖς οὐκ εἰδόσι Θεόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται δοξάζειν τὸν Υἱόν, ἐν τῷ
 ἀποκαλύπτειν αὐτὸν τοῖς ἀγνωστοῖς. Εἰ δὲ καὶ ἐν ταῦ-
 θα ἀνθρωπινώτερον φθέγγεται, μὴ θαυμάσης· τῶν
 τε γὰρ εἰρημένων αἰτιῶν ἔνεκεν τοῦτο ποιεῖ, καὶ
 φυλαττόμενος ἀεὶ τὸ αὐτὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν μέγα
 περὶ αὐτοῦ φαντάζεσθαι τέως. « Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώ-
 νιος ζωῆ, ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν »
 πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν λεγομένων θεῶν φησὶ· καὶ
 γὰρ εἰς τὰ ἔθνη αὐτοὺς πέμπειν ἐμελλεν τὰ πολλοὺς
 θεοὺς ἔχοντα. Εἰ δὲ οὐκ ἀνέξονται διὰ τὸ, « μόνον, »
 ἀλλ' ἐκβάλλωσιν τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεὸν τὸν Υἱόν,
 οὕτω προϊόντες, καὶ τοῦ εἶναι Θεοῦ Υἱὸν ἐκβαλοῦσιν.
 Τοῦτο δὲ εἰδέναι χρῆ, ὅτι τὸ αἴτιον ἀντὶ τοῦ αἰτιατοῦ
 φησὶ· τὸ γὰρ εἰδέναι τὸν ἀληθινόν, προξενεῖ ἡμῖν τὴν
 αἰώνιον ζωὴν.

** Hebr. II, 9. ** Luc. XII, 27. ** Joan. VI, 44.

(15) Ita scilicet Didymus, alique plures, nempe
 quod major sit Pater Filio, habita ratione humani-
 tatis. Attamen Nazianzenus in oratione xxx, 7,
 vere magis quam honorifice dici ait. « Quid enim mi-

tur, secundum videlicet humanitatem. Neque mi-
 reris, si Patre se: minorem dicit Salvator hame-
 factus; siquidem aliquantum quoque infra angelos
 imminutum Jesum videmus propter mortis passio-
 nem, et gloria atque honore coronatum²². Dicitur
 est etiam discipulis suis minor: « Ego autem, » in-
 quit, « in medio vestrum sum, sicut qui ministrat,
 et sicut minor²³. » Ergo quæ hic invicem compa-
 rantur, sunt consubstantialia: quæ autem mentis
 conceptu et substantia simplicia sunt, ea non reci-
 piunt majus et minus. Nam certe si velles de Filii
 deitate, nondum carne suscepta, intelligere verba,
 « Qui misit me Pater, major me est, » locis eum fa-
 erat, et inde discedentem ubi fuerat; quod est

X.

B

CAP. XVII, vers 2. Glorifica Filium tuum, ut et
 Filius tuus glorificet te.

Hoc ait: Revela me ignorantibus, notam fac
 gloriam meam quam a te habeo, quatenus Deus
 Verbum sum. « Nemo » enim, inquit, « potest venire
 ad me, nisi qui misit me Pater traxerit eum²⁴. » Si-
 militer audire est Filium Patri gloriam tribuentem,
 dum eum revelat illis qui Deum ignorabant. Hac ead-
 em ratione sanctus quoque Spiritus dicitur Filium
 glorificare, eum scilicet ignorantibus revelando.
 Quod si hoc quoque loco paulo humanius loquitur,
 ne mireris; ita enim prædictas ob causas agit,
 semperque cavens ne videatur de se ipso magnifice
 loqui. Verba autem: « Hæc est vita æterna. ut co-
 gnoscant te solum verum Deum, » ait ut a vulgo
 dictis diis distinguat. Nam missurus erat discipulos
 ad gentes quæ plures deos habebant. At si (Ariani),
 propter vocabulum « solum » sensum huic non tol-
 lerant, negantque Filium esse verum Deum, ultra
 porro pergunt, et Filium quoque Dei esse negabunt.
 Sciendum porro est causam pro re causata ab ea
 dici. Certe Deum verum agnoscere, vitam nobis
 æternam conciliat.

rum, inquit, Deum homine esse majorem? Itaque
 ipse alio modo Dominicum explanat, ut videre est
 loc. cit.

FRAGMENTA

EX DIDYMI EXPOSITIONE IN ACTUS APOSTOLORUM.

(WOLF, Anecdota, t. IV, p. 1, ex Catena ms. in Actus quam servat bibliotheca collegii Novi Oxon.,
 codice LVIII.)

ΚΕΦ. Β'. Στ. ε'. Ἦσαν δὲ κατοικοῦντες ἐν Ἰε- ρουσαλήμ.

Διδύμων. (1) Τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, ἀπλοῦ-

CAP. II, vers. 5. Erant vero habitantes Hieroso-
 lymis.

Didymi. Voces, ex omni gente, latius sunt acci-

(1) Sunt hæc procul dubio notæ Didymi Alexandriani, ex cujus innumeris scriptis perpaucæ opuscu-

piendæ, ut idem scilicet valeant, quod dixeris, ex multis gentibus. Alius efficacius forte dixerit, sermonem hic esse de Judæis piis, Hierosolyma habitantibus, ut indicentur homines Hierosolymis ex quacunque gente versantes. Sic verbi causa ponamus gentes in universum omnes esse septuaginta. Ex iatis septuaginta, erant nonnullæ gentes Hierosolymis, verbi causa viginti earum, ex quibus pii Judæi, Hierosolymis tunc versantes, magnalia Dei prædicabant. Itaque voces, ex omni gente, non simpliciter et strictè accipiendæ sunt, sed de iis tantum, quæ fuerint Hierosolymis. Dum vero viginti gentes Hierosolymis fuisse supponimus, nemo putat, viginti illas integras fuisse ibidem, sed de nonnullis earum hominibus id interpretetur. Atque his convenienter intelligi quoque debet prophetia Joëlis, sub Dei persona ita prolatum: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*¹, ubi caro de illis intelligenda est, qui præparati erant ad recipiendum Spiritum, qui dabatur.

Vers. 17. *Effundam de Spiritu meo.*

Quando illi, qui imaginem cælestis præferunt, et lucis veræ reiditi sunt participes, dicent: *Signata super nobis est lux faciei tuæ, o Dominus*². Edita vero sunt etiam in terris miracula, quando gentes omnes a patris moribus et diis recesserunt, recipientes effusionem Spiritus sancti, ex quo fit, ut divina secundum Spiritum dona hominibus, in terra viventibus, miraculorum loco haberi debeant.

Vers. 21. *Et erit: Quicumque invocaverit, etc.*

Itaque vera sunt illa Christi verba, *Omnis qui petit, accipit*³, modo ne inter omnes illos numerentur, qui male orant. Qui enim male orat, non orat. Hoc sensu verum est illud: *Quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*; modo ne ille intelligatur illi, qui, voluntatem Patris non facientes, Jesum dicitur Dominum, et propterea nomen ejus invocare sibi videntur. Interim nec unum est idemque, invocare nomen Domini, et pronuntiare illud. Qui enim precatur, et bono aliquo frui cupit, invocat, cui et consequenter auxilium præstat. Qui vero simulat se esse ævum, Christum compellat: *Domine, Domine*; non autem facit quæ servi sunt. Ad illos itaque ait: *Quid mihi dicitis: Domine, Domine; nec facitis quæ præcipio*⁴? Illud itaque quod dicitur, *Quicumque invocaverit nomen Domini, servabitur*, accipies convenienter isti: *Nemo dicit Jesum Dominum, nisi in Spiritu sancto*⁵, hoc est, Dominum

στερον ἐκληπτέον, ἴσον δυνάμενον τῷ (2), ἀπὸ πάλιν. Μᾶλλον δὲ τις βιαίτερον ἐπιχειρήσει, λέγων, ἐπὶ τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλήμ, φησὶ· τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, δηλοῖ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ ὄντων, οἷον λόγου χάριν ἔστωσαν (3) τὰ πάντα ἔθνη ἑβδομήκοντα (4). Ἀπὸ τούτων τῶν ἑβδομήκοντά τινα ἔθνη ἐτύχωνον ἐν Ἱερουσαλήμ, φέρεται ἀπὸ τούτων εἶκοσι οἱ ἦντες εὐλαβεῖς Ἰουδαῖοι ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ (5). Ὡς τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, μὴ καθάπαξ εἰρησθαι, ἀλλὰ τοῦ ὄντος ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Ἐάν δὲ ἔθνη εἶπεν ὑποθύμῃσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ εἶναι, μὴ νομιζέτω τις, ἐξ ὀλοκλήρου τὰ εἰκοσι ἔθνη εἶναι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἀπὸ τούτων τινὰς ἀνθρώπους. Συμπῶνως τούτοις (6) νοῆσαι σπουδαστέον καὶ τὴν προφητείαν τοῦ Ἰωήλ, τὴν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσαν Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἀλλὰ τὴν παρεσκευασμένην διέξασθαι τὸ Πνεῦμα, διδοσθαι αὐτὸ ῥητέον.

Στ. ιζ'. *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου.*

Ὅταν οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐπουρανίου, τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ μεταληφθέντες λέγουσιν Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Δίδονται δὲ καὶ ἐπὶ γῆς τέρατα, πάντων ἔθνων ἀναχωρούντων τῶν πατρίων ἑθῶν τε καὶ θεῶν, ἐπὶ τῷ διέξασθαι τὴν ἐκχυσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ κατὰ τὸ Πνεῦμα θεῖα χάρισμα τοῖς ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις εἶναι τὰ τέρατα.

Στ. κα'. *Καὶ ἔσται Πᾶς ὃς ἐάν ἐπικαλέσῃται, κ. τ. λ.*

Ὡς ἀληθεύεται τὸ, Πᾶς ὃ αἰτῶν λαμβάνει, μὴ ἀριθμουμένων εἰς πάντας τοὺς αἰτουμένους τῶν κακῶς αἰτούντων (ὁ γὰρ κακῶς αἰτῶν οὐκ αἰτεῖται), οὕτως ἀληθὲς ἔστι τὸ, Πᾶς ὃς ἀν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, οὐ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀνευ τοῦ ποιῆναι τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, λεγόντων τὸν Ἰησοῦν Κύριον, καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦντων ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἑτέρις οὐ ταυτὸν τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ λέγειν αὐτό. Ὁ μὲν γὰρ εὐχόμενος καὶ τυχεῖν τινος ἀγαθοῦ βουλόμενος ἐπικαλεῖται, ἢ ἀκολουθῶς γίνεται σωτηρία· ὁ δὲ προσποιαύμενος εἶναι δούλος, λέγει, Κύριε, Κύριε, τῷ Ἰησοῦ, οὐ πράττειν τὰ δούλου. Ὅθεν πρὸς τοὺς τοιούτους φησὶ· *Τί με λέγετε (7), Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ὃ λέγω; Παρακλησίως ἐπέβη τὸ, Πᾶς ὃς ἀν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, τῷ, Οὐδαὶς λέγει Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἀληθῶς Κύριον τοῦ καὶ Ἱερῆ καὶ διαδέσει δου-*

¹ Joel. ii. 28. ² I Cor. xv. 49. ³ Psal. iv. 7. ⁴ Matth. vii. 8. ⁵ Luc. vi. 46. ⁶ I Cor. xii. 3.

la etatem tulerunt, ut proinde fragrantis eorum tanto magis tribuendum videatur. In Acta eum scripsisse nusquam video memorari. Ex sequentibus tamen locis nonnullis verisimile id a nobis, si non certum, reddetur.

(2) Τῷ. Ita scripsi pro τὸ, sensu, ut puto, postulante.

(3) Ἐστῶσαν. In ms. legebam, ἦτῶσαν.

(4) Ἐβδομήκοντα. Tot enim numero gentes stant in primis Judæi, et, qui eos imitantur, Chri-

stiani nonnulli, ad Noæhi scilicet nepotes intidem, vel septuaginta filios Israelis, qui Ægyptum ingressi sunt, provocantes. Vide in primis Jo. Buxtorfi Dissert. de confusione linguarum, p. 78 sq.

(5) Ἐλλάλου τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Hæc quidem in textu apostolico non ad τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους, sed ad apostolos, quos illi loquentes audiebant, referuntur.

(6) Τούτοις. Sic scripsi pro τούτους.

(7) Pro λέγετε vulg. habet καλεῖται.

εὐστος αὐτῷ, ἀλλ' οὐ μόνον ψιλλῇ προφορᾷ λέγοντος A suum, qui et opere et habitu serviat illi, neque nuda nominis pronuntiatione Jesum Dominum appellet.

Vers. 22. Virum a Deo demonstratum.

Στ. κβ'. Ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδειχθέντα.

Vers. 22. Virum a Deo demonstratum.

Εἰ καὶ μανέντες ἀπὸ Ἄρτεμα (8), οἷς ἠκολούθησαν αἱ οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων (9), οἶονται ψιλὸν ἄνθρωπον ὃν Ἰησοῦν διὰ τὴν προκειμένην λέξιν, ἴστωσαν, ὅτι οὐ Θεοῦ Υἱὸς, Θεὸς Λόγος ὢν, ἄνθρωπος γέγονε, δεξιμὸς δούλου μορφῆν, ὡς εἶναι τὸν ἐπιδημήσαντα (10) Χριστὸν ἄνθρωπον ἅμα καὶ Θεόν. Ὡπερ οὖν τανὸν Χριστὸς λέγεται Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐ περὶ τοῦ ἀνθρωπεῖου αὐτοῦ κλαμβάνομεν· οὔτε πάλιν, ἐὰν λέγεται Χριστὸς ἐθνάει καὶ τετάφθαι κατὰ τὰς Γραφάς, περὶ τοῦ ὕματος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς θεότητος ἐκδεχόμενα. Καὶ ἔστι γε μυρία τοιαῦτα ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰκεῖν. Ὅθεν ἐὰν ἄνδρα λέγῃ Ἰησοῦν ἀποδειχθέντα· πρὸ Θεοῦ σημείοις καὶ τέρασιν, ἀκολουθῶν αὐτὸ νοοῦμεν τῷ, *Nūn με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἄνθρωπον, ὃς ἦν ἀλήθειαν ὑμῖν λαλάθηκα* καὶ τῷ (11), *Ἄνθρωπος ἐστὶν πληρῆς ὢν καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν*. Καὶ ἄρ ἀκούοντες αὐτοῦ τούτου ἀνδρὸς, τοῦ ἀποδειχθέντος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· *Ὅτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκε* καὶ, *Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου*· καὶ, *Ἐγὼ ἐστὶν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*· οὐκ ἴσθητο ἔσμεν, ὡς περὶ ψιλῶν ἀνθρώπων ταῦτα λέγεσθαι νομίζουσιν. Εἰπάτωσαν δὲ ἡμῖν οἱ τῆς γνώμης αὐτῆς, πῶς ἀκούουσιν· *Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*· καὶ τὸ, *Ἐὰν θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα, ἔπου ἦν τὸ πρότερον*; οὐ γὰρ τι τούτων νοῆσαι εὐσεβῶς δυνησονται, ἀρνούμενοι τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ. Πῶς ὁ ἐκ τῆς Μαρίας, ἐν ὑπονοοῦσι ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, καὶ ἀναβαίνει, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; ὅχι ξέχουσιν εἰπεῖν. Ἐλεγκτέον ἐκ τῆς προκειμένης ἔξεως καὶ τοῦς οἰομένους· σάρκα μόνον γεγενῆσθαι ἐν Σωτηρίᾳ. Οὐ γὰρ κατὰ μόνης σαρκὸς, οἰκείως λεγέσθαι ἡ ἀνὴρ φωνή.

Στ. κε'. Ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, κ. τ. λ.

Οἱ μὴ ἔχοντες περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοίας διηρθρωμένας, τοπικῶς ἐκλαμβάνουσι τὸ ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς ὃν Υἱὸν, διὰ τὸ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, ἢ κεκαθικέμενοι τὸν Σωτῆρα μετὰ ἀνάληψιν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος. Οἷς δυνατόν τι εἰπεῖν· Εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ὡς οἶονται, ἀδύνατον ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα εἶναι κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ συμβαινόμενον. Ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱὸς· *Προωράμην τὸν*

Quod si illi, qui delira Artemæ dogmata sectantur, cumque iis Samosateniani, Jesum pro nudo homine ex verbis hic propositis reputant; sciant, Dei Filium, qui est Deus Verbum, hominem factum esse, suscepta servi forma, ut proinde Christus inter homines versans, Deus pariter sit et homo. Sicut igitur, ubi Christus Dei potentia et sapientia vocatur, de divinitate ejus, non vero humanitate, id accipimus: sic vicissim, quando Christus secundum Scripturas mortuus et sepultus dicitur, de corpore ejus, non vero de divinitate interpretamur. Et hujusmodi permulta in Scripturis invenire datur. Itaque et ubi (Scriptura) Jesum vocat virum a Deo signis et prodigiis demonstratum, id intelligimus convenienter illi quod dicitur: *Jam vero me interficere studetis, hominem, qui veritatem vobis dixi*. Nec minus illi, quando dicitur, *Homo plagis subjectus, et infirmitatem serre gnarus*. Quando enim ipsum illum virum, a Deo demonstratum, audimus dicentem: *Ita enim Deus amavit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*: item, *Ego sum lux mundi*: nec non, *Ego in Patre, et Pater in me*; non tam insipientes sumus, ut de nudo homine ista quidem dici opinemur. Illi itaque, qui sic sentiunt, dicant nobis, quomodo accipiant verba hæc: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui ex cælo descendit, Filius hominis*. Quomodo item illa, *Ubi videritis Filium hominis ascendentem eo, ubi prius erat*? Neque enim quidquam horum pie intelligere possunt, si divinitatem Jesu negent. Quomodo enim Mariæ Filius, quem pro nudo homine habent, ex cælo descendat, quomodo ascendat idem, ubi prius erat? Dicere non habent. Ex eodem hoc dicto proposito illi quoque confutandi sunt, qui nudam carnem Salvatorem fuisse censent. De nuda carne vox ἀνὴρ (vir) usurpari certe convenienter non potest.

Vers. 25. Quia a dextris meis est, etc.

Qui sobrias et justas de Deo sententias non fervent, sessionem Filii a dextris Patris localiter accipiunt, ideo quod dicitur, *Sede a dextris meis*; vel quod Christum Salvatorem post ascensionem a dextris majestatis sedisse narratur. Sed illis hæc responderi possunt: Si, quod illi putant, Filius a dextris Patris est localiter, non potest eodem modo Pater esse a dextris Filii. Jam vero ait Filius:

¹ I Cor. i, 24. ² I Cor. xv, 3, 4. ³ Joan. viii, 40. ⁴ Isa. liii, 3. ⁵ Joan. iii, 16. ⁶ Joan. viii, 19. ⁷ Joan. xiv, 10. ⁸ Joan. iii, 15. ⁹ Joan. vi, 62.

¹⁰ Isa. liii, 3. ¹¹ Joan. iii, 16. ¹² Joan. viii, 19. ¹³ Psal. cix, 1. ¹⁴ Hebr. i, 3.

(8) Ἄρτεμα. Eam veteres nunc Ἀρτέμονα, nunc Ἄρτεμῶν appellant. Vide B. Ittigium *De hæresiarchis*. p. 261.

(9) Οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων. Id est discipuli Pauli Samosatani, quem Artemoniis hæresin simplicius ornasse veteres tradunt. Similiter Græci dicunt οἱ ἀπὸ φιλοσόφων, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου, οἱ ἀπὸ Ὀρφέως. Vide Apollonii epist. 16.

(10) Ἐπιδημήσαντα. Voces ἐπιδημῆν et ἐπιδη: μῆα de Christi in carnem adventu, ejusque inter homines conversatione a scriptoribus ecclesiasticis adhiberi constat. Lege Suiceri *Thesaurum*, tom. I, p. 1163.

(11) Τῷ. Ita scribendum putavi pro τὸ. Referrī enim hoc debet ad præximè antecedens, ἀκολουθῶνς τῷ.

Prævidebam Dominum a dextris meis ¹². Itaque alio modo, quam locali, statuendum est, Christum esse a dextris Patris, aut Patrem a dextris Filii. Eodem modo capiendum est illud, *Ego sum in Patre, et Pater est in me* ¹³. Et illud quoque, *Et caro mea habitabit in spe* ¹⁴. Jesus enim, in quantum mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa assumpserat, deposuit, ut eam tertia die ex morte resuscitaret. Hic carnem suam in spe alio habitasse, procul dubio ob speratam ejus resurrectionem. Si quis vero id omne, tanquam sub persona Davidis, dici opinetur, is desinat se sententiæ cordatorum de resurrectione opponere. Quamvis enim hi quidem demonstrare ad oculum non possint, quod credunt, pie tamen agunt, dicentes, carnem resurrexisset, ut spirituale et incorruptibile corpus evaderet. Sicut enim mortuus resurgens post resurrectionem vivit, nec amplius mortuus est; ita caro resuscitata post resurrectionem spirituale est et incorruptibile corpus.

Vers. 31. *Neque caro ejus vidit corruptionem.*

Carnem Jesu corruptionem non vidisse, non idem est, atque non esse mortuam (mortua enim est, et in sepulcrum reposita), sed idem potius est, quod, *non corrumpi*. Tertia enim die resurrexit. Ita enim fas erat, fieri resurrectionem. Si enim caro ejus ad mortuorum exemplum corrupta fuisset, post resurrectionem præbuisset occasionem dubitandi, num idem esset Jesu corpus post resurrectionem. Præterea vero hinc etiam consequeretur, non tertia die, sed post eam factam esse resurrectionem. Ut igitur omnis hæsitatio præscinderetur, post triduum, sine facta corruptione, resurrexit, et in sepulcrum novum ¹⁵, in quo nullus antea reconditus erat, depositus fuit, ne alius loco ejus resurrexisse crederetur.

Vers. 38. *Et baptizetur quisque vestrum.*

Cum Salvator præcipiat, ut initiati baptizentur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, nonnulli, in Scripturam imprudenter grassantes, Petrumque audientes adhortari, ut unusquisque in nomine Christi baptizetur, unam compellationem trinæ isti aequivalere crediderunt. Sabellii scilicet hæresi affecti. Ecclesia vero, sanctissimam Trinitatem indivisibilem et inseparabilem credens, Patrem Filii, et Filium Patris, Spiritum autem sanctum et Patris et Filii esse affirmat. Qua unione fit, ut, qui baptizatur in nomen Christi, in Trinitatem baptizetur, nec Dei essentia circumscriptione et distinctione nominum Patris et Filii separetur.

¹² Psal. xv, 8. ¹³ Joan. xiv, 10. ¹⁴ Psal. xvi, 9.

(12) *Πάλιν*. In ms. erat *πάλαι*.

(13) *Pro κενῷ*, quod erat in ms. scripsi *καινῷ*.

(14) *Υποληφθῆ*. Sic scripsi pro *ὕποληφθῆ*.

(15) *Τοὺς τελειωθέντας*. Verbum *τελειώω* alias frequenter a doctoribus Ecclesiæ de baptismo usurpatur; hic vero potius de illis videtur sumi debere, qui doctrina Christiana satis sunt instructi.

(16) *ὄλονται*. Sic scripsi pro *ὄλον τῆν*, quod erat in ms. Contextus enim alioquin mutilus est. Nec ar-

Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. Ὁθεν ἐτέρως ἢ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν τὸν Υἱὸν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτως τὸ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοὶ ἐστίν· ἐτι δὲ, Καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκήρῳσει ἐπ' ἐλπίδι. Ἐπεὶ Ἰησοῦς, καθὼ ἀπέβητο θάνατον, ἀπέθετο, ἦν κατ' οἰκονομίαν ἔλαβε σάρκα, ἐπὶ τῷ πάλιν (12) ἀναστήσασα αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· εἰκότως τὴν σάρκα ταύτην οὖσαν ἐαυτοῦ, ἐπ' ἐλπίδι κατασκηνοῦσθαι ἐτίθει, ἐκ τῆν προσδοκίαν τῆς ἀναστάσεως. Εἰ δὲ τις ἐκ προσώπου Διαδιδί εἰρησθαι αὐτὸ ἐκλαμβάνει, παυσάσθω κατατρέχων τῆς περὶ ἀναστάσεως δόξης τῶν ἀπλουσιῶν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ οἶοι τέ εἰσιν παρίστασθαι ὁ τρυνοῦσιν, ἀλλ' οὖν εὐσεβῶς διακρίνεται, φάσκοντες τὴν σάρκα ἀνάστασθαι ἐπὶ τὸ εἶναι ἀφθαρτον καὶ πνευματικὸν σῶμα. Ὡς γὰρ ὁ ἐγειρόμενος νεκρὸς, μετὰ ἀνάστασιν ζῶν καὶ οὐ νεκρὸς ἐστίν· οὕτως ἡ ἐγειρομένη σὰρξ, μετὰ τὴν ἔγερσιν πνευματικὸν καὶ ἀφθαρτον σῶμά ἐστιν.

Στ. λα'. Οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

Τὸ μὴ ἰδεῖν τὴν σάρκα Ἰησοῦ διαφθοράν, δηλοῖ ὡς τὸ μὴ τεθνάναι (τέθνηκε γὰρ, καὶ ἐν μνήματι ἐτίθει), ἀλλὰ τὸ, μὴ διαλελυθῆναι. Τρίτῃ γὰρ ἡμέρᾳ ἀνέστη. Ἐπρεπε γὰρ οὕτω τὴν ἀνάστασιν γενέσθαι. Εἰ γὰρ ἦν ἡ σὰρξ αὐτοῦ διαλυθεῖσα κατὰ τοὺς νεκροὺς, ἐσταγμὸν ἔφερον ἀναστῆς, ἀμφιβαλλομένου, εἰ αὐτὸ εἶη τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα τὸ ἀναστάν. Ἠκολούθει δὲ καὶ τὸ μὴ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἐτι μετ' ἐκείνην τὴν ἀνάστασιν γεγονέναι. Ὅπως οὖν πᾶς περιελευσθῆς λυθῆ, καὶ τριήμερος ἀνέστη ἀδιάφθορος ἐτι ὄσα, καὶ ἐν μνήματι καινῷ (13), ἔνθα οὐδεὶς πρότερον ἔβητο, ἐτάφη, ἵνα μὴ ὑποληφθῆ (14) ἕτερος ἀνθ' ἐτέρου ἐγγεγέσθαι.

Στ. λη'. Καὶ βαπτισθῆτω ἕκαστος ὑμῶν.

Τοῦ Σωτῆρος προστάξαντος τοὺς τετελειωμένους (15) βαπτίζεσθαι εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐ φρονίμως τινὲς ἐτυγχάνοντες τοῖς γεγραμμένοις, ἀκούοντες τῆς προσηγορίας, Πέτρου παραινούντος βαπτισθῆναι ἕκαστον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, ὄλονται (16) ἰσοδύναμον τῆς τρωθέντες γνώμη. Ἡ μέντοιγε Ἐκκλησία ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον νοῦσα τὴν Τριάδα, τίθειαι τὸν Πατέρα Υἱοῦ, καὶ τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνειν. Ὡς διὰ ἔκωσιν ταύτην ἐν βαπτίζομενον εἰς ὄνομα Χριστοῦ, κατὰ τὴν Τριάδα βαπτίζεσθαι, οὐκ ἀπομερίζομενον τοῦ Θεοῦ περιγραφῆς καὶ διαστάσεσι Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

¹⁵ Matth. xxvii, 6.

titulus τὴν locum hic commode tuetur.

(17) *Σαβέλλου*. Is enim unam SS. Trinitatis personam, sed tribus diversis nominibus insignitam, quorum proinde eadem esset et notio et potestas, asseverare ausus est. Deum trinum aiebati esse ἐν πράγματι πολυῶνον. Vide Basilii M. epist. 64. *hinc Sabelliani Unionitæ vocantur in Apotheosi Prudentii, et Υιοπάτορες ab aliis. Vide Cotelerium, ad tom. I Monumentarum Eccles. Græc, p. 777.*

ΚΕΦ. Ρ. Στ. κ'. "Ὅπως ἂν ἐλιθώσει καιροὶ ἀνα- A
ψύξεως.

Ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει, πολλὰ εἶδη τῆς προ-
φητείας εὐρη, δηλούμενα ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὧν ἔστιν ἡ
τῶν μελλόντων προαναφώνησις. Τούτω τῷ εἶδει τῆς
προφητείας κοσμηθέντες Θεοδὸς ἄνδρες τινὲς, προεθέ-
σπισαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ πάθη, ἃ
ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐμελλεν ἀναδέξασθαι. Τὰς περὶ τού-
των προφητείας, ἐκθεδηκίας ἐν τῷ σταυρωθῆναι
τὸν Κύριον, ἐπλήρωσεν ὁ Θεός, ὅθεν ἐὰν γράφηται
ἐντεῦθεν, πάντων τῶν προφητῶν πεπληρῶσθαι τοὺς
λόγους τοῦ Σωτῆρος παθόντος, οὐ καθάπαξ πάντας
τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πάντας τοὺς προαναφωνήσαντας
τοῦ Χριστοῦ παθήματα.

Στ. κα'. "Ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως.

Ἐπόμενός τις τῇ συνθηαί τῆς Γραφῆς τὰ ἄχρι B
καὶ τέως ἐκλήψεται οὐ πάντως χρονικὰς περιγραφὰς
σημαίνοντα, ὡς ἐτέρου τινὸς συμβαίνοντος παρὰ τὸ
πρότερον, μετὰ τὴν χρονικὴν περιγραφὴν. Τὸ γὰρ
ὑπὲρ Θεοῦ λεγόμενον πρὸς τινὰς, "Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός
ὑμῶν, καὶ ἕως ἂν καταηράσσητε ἐγὼ εἰμι, οὐ δηλοῖ,
ὅτι μετὰ τὸ γηράσαι τοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, οὐκέτι
Θεός ἔστι· ἀθάνατος γὰρ καὶ αἰδιος ὑπάρχει. Τούτω
μυρία συνῆδει, τῷ αὐτῷ τρόπῳ φερόμενα ἐν τῇ θεῖα
παιδεύσει, ἃ αὐτῷ τίς ἐκλέξασθαι δύναται; Εἰ τοίνυν
οὕτως ἡ προκειμένη φωνὴ λέγει, δεῖν δέξασθαι τὸν
ὠρανόθεν τὸν Κύριον ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως,
κ. τ. λ., ἡγήσεον, ὡς ὁ Χριστὸς ἀναληφθεὶς εἰς οὐ-
ρανοὺς, μένει ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας,
ἐλευσόμενος τότε μετὰ δυνάμεως, ἀποκαταστάντων
πάντων λοιπῶν, ὧν προεθέσπισαν οἱ προφῆται· ἦτοι, C
ὅταν τὸ τέλος ἐνοσῆ, καὶ παύσῃται τὰ αἰσθητὰ, τότε
ὁ Χριστὸς ἔσται τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος, οὐ μὲν ἐν
οὐρανῷ κατασταθεὶς, ἀλλ' ὑπὲρ οὐρανῶν, εἰς τὴν δό-
ξην εἶχε παρὰ τῷ Πατρὶ, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.
Ἐπεὶ οὖν γεγονώς πάσης ὀρωμένης κρίσεως, τέ-
λος ἐπιτίθησι τῷ (18) εἶναι ἐν οὐρανῷ.

Στ. χγ'. "Ἔσται δὲ πᾶσα ψυχή. κ. τ. λ.

Ἐπειδὴ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχή, ἐξολοθρευσιν αὐ-
τῆς νοοῦμεν, τῷ ἔξω γενέσθαι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἡμελ-
λεν ἀπολαύειν, εἰ γε θεοσεβῶς ἐπολιτεύσατο.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. ιθ'. Καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλω οὐδερὶ ἢ
σωτηρία.

Τῆς σωτηρίας βεβαιουμένης μετουσίᾳ τῆς Τριάδος, D
ὁ Χριστὸν τὸν ἐπιδημήσαντα προσηγάμενος, πιστεύ-
σας δὲ ἐν τῷ ὀνόματι σώζεται, δοθέντος (19) ἐν τῇ
ὑπ' οὐρανῶν (20) τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, ἀπὸ τοῦ τῆς
ἐπιδημίας χρόνου, ἐν ᾗ ὁ πιστεύων μετέξει διὰ τοῦ
Υἱοῦ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀπο-
σταλέντος Παρακλήτου. "Ὅθεν ὁ σωζόμενος ἐν τῷ
ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος, ἐκ τῆς Τριάδος ἔχει τὴν σω-
τηρίαν.

¹⁸ Isa. XLVI, 4. ¹⁹ Joan. XVII, 5.

(18) Τῷ Ms. habet τό, quod huc non quadrat.

(19) Δοθέντος. Legendum videtur δοθείσης, ut ferri possit ad vocem προσηγορίας.

(20) Ἐν τῇ ὑπ' οὐρανῶν. Scilicet γῆ, vel χῶ-

A CAP. III, vers. 20. *Ut veniant tempora refocillationi.*

Qui lectioni studet, multa prophetiæ genera inve-
nerit, in Scripturis revelata, inter quæ etiam est
prænuntiatio futurorum, Hoc prophetiæ genere ho-
mines nonnulli divinitus instructi nativitate Christi
prædixerunt, nec minus passionem, quam pro ho-
minibus suscepturus erat. Hæc de istis rebus vati-
cinia, quæ, Christo crucifixo, evenerunt, implevit
Deus. Quando itaque hic scribitur, prophetarum om-
nium sermones, Christo passo, impletos esse, non
omnes prophetas simpliciter, sed eos tantum, qui
Christi passionem prædixerunt, intelligere oportet.

Vers. 21. *Usque ad tempora restitutionis.*

Qui morem Scripturæ tenuerit, voces donec et
tunc non stricte, tanquam tempus circumscribentes,
accipiet, eo sensu, quasi illo præterlapso aliud quid
et a priori diversum accidere deberet. Quod enim a
Deo dictum est ad quosdam: *Ego sum Deus vester,*
*donec consenueritis, idem ero*²²; id quidem non in-
fert, quod, ubi consenuerint, illorum Deus non am-
plius futurus sit: immortalis enim et æternus est.
Cum his concordant innumera, quæ eodem modo in
divina doctrina traduntur, quibus enumerandis quis
suffecerit? Quando itaque præsens dictum ait, cœ-
lum recipere debere Dominum usque ad tempora re-
stitutionis, etc., existimandum est, Christum, in
cælos receptum, ibi manere, usque ad consumma-
tionem mundi, et venturum tunc cum potestate, re-
stitutis cætera omnibus, quæ prædixerint prophete.
Vel ita quoque hæc capienda sunt, quod, ubi finis
imminuerit, et res sensibiles defecerint, Christus
cælis omnibus superior sit futurus, non quidem
tanquam in cælo, sed tanquam supra cælum con-
stitutus, in ea gloria, quam ante mundum creatum
apud Patrem habuit²³. Super omnem igitur creaturam
visibilem elevatas finem imponit eo quod in cælo
est.

Vers. 23. *Fiet vero, ut omnis anima, etc.*

Quia anima immortalis est, perditio ejus existi-
manda est, si illis bonis excidat, quibus fruitura
erat, si quidem piam vitam egisset.

CAP. IV, vers. 12. *Neque est in ullo alio salus.*

Cum salus nostra in æquali Trinitatis essentia
fundata sit, sequitur, eum salvari, qui Christum pro
nobis natum amplectatur, et in nomen ejus crelat,
quod datum est in terra sub appellatione Filii, inde
a tempore nativitate, in qua, qui credit, fruitur,
per Filium Patre, et Spiritu sancto, tanquam misso
Paracleto. Unde qui salvatur in nomine Salvatoris,
idem ex SS. Trinitate salutem nanciscitur.

²² Ita terram frequenter appellant of LXX, et eo-
rum exemplo scriptores ecclesiastici. Vide quæ
scripsi nuper ad Theophilii Antiocheni lib 1, § 17,
p. 54.

Vers. 24. *Domine, tu es Deus, qui facis caelum et terram.*

Multi haeretici divinitatem dividunt, dicentes, alium esse Deum, mundi conditorem; aliam vero, qui Pater est Christi. Unde et iidem, Scripturam distinguentes, Vetus quidem Testamentum a conditore mundi, Novum autem a Patre Christi profectum esse aiunt. Atque hos deos, convenienter impiae huius sententiae, dicunt sibi invicem esse adversos, sicut et Scripturas eorum, ita ut qui Domino adherent, Conditori mundi adversentur, eoque moliores sint; sicut vicissim, sectatores Creatoris mundi de Christo et doctrina ejus pessime sentiant. Praesens vero Scripturae locus impietatem eorum redarguit, quippe qui apostolos, ab insidiis summorum sacerdotum et presbyterorum liberatos, et ad suos, hoc est eos qui eandem cum ipsis fidem profitebantur, reversos, representat nobis, una cum ipsis omnibus. hymnum eucharisticum canentes conditori caeli et terrae, ac praeterea commemorantes psalmum II, tanquam ab eo per os Davidis in Spiritu sancto pronuntiatum, cujus hoc est initium: *Quare formaverunt gentes*, etc. His enim omnibus indicatur, quod idem Deus sit conditor mundi et Pater Salvatoris nostri, quodque ab eodem Testamentum utrumque profectum sit.

CAP. V, vers. 32. *Et Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi, etc.*

Non solum in hoc, sed et aliis Scripturae locis significatur, Spiritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam illum accipiendi suppeditemus. Obsequere enim Deo est res arbitrii nostri, sicut et credere, quibus scilicet convenienter Spiritus sanctus datus est, tanquam donis gratiae ejus affectis. His affine est illud: *Dabit Spiritum sanctum potentibus ad ipsos*.

CAP. VI, vers. 5. *Et elegerunt Stephanum.*

Qui virtuti student, eorum alii perfecte, alii imperfecte eam possident. Ideo Stephanus hic electus fuisse dicitur, eo quod fide et spiritu plenus esset: neque enim omnes, qui alioquin credunt, pleni sunt fide. Quidam enim qui a Petro conspectus est, dicitur *fidem habere*, non autem fide plenus esse.

²¹ Luc. XI, 13

(21) *Πολλοὶ τῶν ἀποδόξων.* Manichaeos hic speciatim innui manifestum est. Contra hos quoque Didymus singularem librum scripsit, qui ex parte Latine legitur in variis *Bibliothecarum Patrum* editionibus, Graece autem a Franc. Combefisio parti II *Auctarii novissimi*, p. 21 seq., insertus est. Sed in eo quidem libelli fragmento frustra haec quaerens.

(22) *Ἐγκειμένη Γραφή.* Ex his verbis patere videtur, Didymum in Acta sigillatim scripsisse, quia in locum hunc quasi ex professo commentatur. Simili phrasi et infra utitur. Conf. ad c. VII, 22, 38 et 54, in primis vero ad VIII, 2.

(23) *Τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρεχόντων.* Ἐλαχίστην hic videtur Didymus, nisi haec et se-

A Στ. κδ'. *Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.*

Πολλοὶ τῶν ἀποδόξων (21) διαίρουσι τὴν θεότητα, λέγοντας. Ἄλλον εἶναι θεὸν τὸν κοσμοποιῶν, καὶ ἄλιον τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ τὴν Γραφὴν διακρίσαντας, τὴν μὲν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ κοσμοποιῶ, τὴν δὲ Καινὴν τοῦ Πατρὸς Χριστοῦ λέγουσιν εἶναι. Ἐπομένως δὲ τῇ δυσσεβείᾳ γνώμῃ αὐτῶν, ἀπαναντίους ἔχειν λέγουσι πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς θεοὺς τούτους καὶ τὰς Γραφὰς αὐτῶν, ὡς τοὺς προσηφύγοντας τῷ Κυρίῳ ἔχθρους εἶναι τοῦ κοσμοποιῶ, καὶ βελτίονας αὐτοῦ τυγχάνειν ὡς αὐτοὶ τοῦ κοσμοποιῶ ἄνθρωποι, δευδελήμενοι εἰσι πρὸς τὸν Χριστόν, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἐλέγχει δὲ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἡ ἐγκειμένη Γραφή (22), εἰσαγούσα τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὸ ἀκολουθῆναι τῆς ἐπιβουλῆς τῆς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων, ἐλθόντας πρὸς τοὺς ἰδίους, τουτέστι τοὺς τὴν αὐτὴν πίστιν ἔχοντας, ἅμα ἐκείνοις καὶ πᾶσιν ὕμνον χαριστήριον ἀναπέμψαι τῷ ποιητῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς μετὰ τοῦ μνημονεύσαι, ὡς καὶ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ ἐν ἄγιῳ Πνεύματι εἰκότως τὸν δευτέρου ψαλμοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ: *Ἰνα τί ἐξέταξαν ἔθνη*, κ. τ. λ. Διὰ γὰρ πάντων τούτων παρίσταται, ὡς αὐτὸς εἶη θεὸς κοσμοποιὸς, καὶ Πατὴρ τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχων, καὶ ὅτι δέδονται παρ' αὐτοῦ ἀμφοτέραι Διαθήκαι.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. λθ'. *Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεός, κ. τ. λ.*

Ὁχι ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις χωρίοις τῆς Γραφῆς δηλοῦται, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δίδεται, ἡμῶν τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρεχόντων (23). Τὸ γὰρ κειθαρχεῖν θεῷ προαιρετικόν, ὥσπερ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν δέδοται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγχάνουσι. Συνέβη δὲ τούτοις καὶ τὸ, *Δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.*

ΚΕΦ. Γ'. Στ. ε'. *Καὶ ἐξελέξατο τὸν Στέφανον.*

Τῶν μεταχόντων τῆς ἀρετῆς οἱ μὲν τελείως, οἱ δὲ ἑλλιπῶς αὐτὴν ἔχουσι. Στέφανος γοῦν μαρτυρεῖται τῆς ἐκλογῆς τετυχεῖναι, διὰ τὴν πλήρη εἶναι πίστιν καὶ Πνεύματος, οὐ παντὸς τοῦ ὅπως δῆποτε πιστεύοντος, πλήρης ὄντος (24) πίστιν. Εἰρηται γὰρ περὶ τινος ὀφθέντος τῷ Πέτρῳ (25), πίστιν ἔχοντος, οὗ μὲν πλήρης αὐτῆς ὄντος.

quantia de ordine accipienda patet, in quo versari debet, qui per Spiritum sanctum ad fidem, et alia hinc pendencia perducendus est. Caeterum idem in aliis Origenem securius sectatus est, quod monet Hieronymus in *Apologia* postrema, p. 163.

(24) *Πλήρης ὄντος.* Ms. habebat ὄντως, vitiose. Forte et pro πλήρης rectius aliquoties in his verbis legitur πλήρους.

(25) *Πέτρῳ.* Legendum puto Παύλῳ. Hic enim Act. XIV, 9, intuitus esse dicitur hominem claudum, et videntes, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι. Id certe de Petro nunciam in Novo Testamento memorari memini.

ΚΕΦ. Ζ. Στ. κβ'. Καὶ παιδεύθη Μωσῆς πάση Δ σοφίᾳ Αἰγυπτίων.

GAP. VII, vers. 22. Et institutus fuit Moses in omni sapientia Ægyptiorum.

Ἐκ τοῦ προκειμένου (26) φαίνεται, ὡς οὐκ ἀπο-
ζητέα πάντα ἐστὶν ἡ τῶν ἐξωθεν τῆς Γραφῆς παι-
δεύσις. Πρώτη γὰρ ἐγκωμιου εἴρηται, ὡς παιδεύθη
Μωσῆς πάση σοφίᾳ Αἰγυπτίων· καὶ περὶ Δανιὴλ καὶ
τῶν σὺν αὐτῷ Ἑβραίων, ὡς ὑπερέβαλλον πάντας ἐν
τῇ Χαλδαίων φιλοσοφίᾳ καὶ ταῖς συγγενέσιν ἐπιστή-
μασι. Ὅρα δὲ τούτων λεγομένων, πῶς δεῖ προσέρχε-
σθαι (27) τοῖς ἄλλοις λογικῶς. Δεῖ γὰρ ἐπ' ὀλίγον
αὐτοῖς προσέγειν τῇ θεοπνεύστῃ Γραφῇ ἐμμένοντας.
Τὸ γὰρ, Μὴ σολὺς ἴσθαι πρὸς ἄλλοτριαν, οὐ περὶ
γυναικὸς συνοικουσίης ἀνδρὶ, ἀλλὰ τοιαύτης σοφίας
εἴρηται. Ἄλλοτρία γὰρ γυναικὶ οὐδὲ κατὰ ποσὴν
προσέρχεσθαι ἀδραβές.

Στ. λβ'. Ἐντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς.

Εἰ καὶ μὴ αὐταῖς λέξεσι φέρεται ἐν τῇ Ἐξόδῳ κει-
μένη φωνή, ἀλλ' οὖν ἰσοδύναμος κείται. Οὐ πολὺ γὰρ
διοῖσαι τῷ (28) Ἐντρομος, τὸ, Ἐμφοδος δὲ γενόμενος
Μωσῆς. Λέγεται δὲ ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὴν βί-
βου δράματος, μενούσης τῆς αὐτῆς διαφορᾶς τοῦ φο-
βεροῦ καὶ ἐμφοδοῦ, καὶ ἐν τῇ διηγήσει τῆ περὶ τοῦ
ὄρους Σινᾶ. Τὸ γὰρ ἐν τῇ τῆς Ἑβραίων λεχθέν,
Καὶ οὕτω φοβερόν ἦν τὸ φανταζόμενον, περὶ τοῦ
ὄρους τοῦτό ἐστιν. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ εἶπε Μωσῆς·
Ἐκφοβός εἰμι καὶ Ἐντρομος, ἐκ παραλλήλου ταῖς
λέξεσι χρησάμενος.

Στ. λγ'. Οὐτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλη-
σίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ, ὡς οὐ μόνον τοπικῶς
εἶναι συμβαίνει κρείττους καὶ χεῖροσι χωρίους. Ἐξ
γὰρ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τόπου ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ
λόγος, τῇ διαθέσει ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον, οὐκ ἀποστή-
σαντες τὴν γῆν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐβῶν. Τῆς αὐτῆς
νοήσεως ἐστὶ καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, Ὅπου ὁ
θησαυρός, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία, οὐ πάντως (29)
τοπικῶς ἐκεῖ ὄντος, ὅπου τις ἔχει τὴν γῆν. Πο-
λλοὶ γὰρ, εἰ ἐπὶ γῆς ὄντες, θησαυρίζοντες κατέλληλα
ἐπ' οὐρανῷ, ἐκεῖ τὴν καρδίαν ἔχουσιν· ἀλλὰ κάκει
εἰσι τυγχάνοντες οἱ παραδόντες ἄγγελοι, τὴν διαθέσειν
εἶχον ἐν τῇ γῇ· ὧ ἠκολούθησε τὸ ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν
αὐτοῖς ἐβρίθθαι.

Στ. μβ'. Ἐστρέψε δὲ ὁ θεός, καὶ παρέδωκεν
αὐτούς.

Οἱ μὲν, ὃν δεῖ τρέπον ἐντυχόντες τῇ Παλαιᾷ Γρα-
φῇ, ὁφόνται παραδεδοῦσθαι τοὺς Ἑβραίους ὑπὸ θεοῦ
λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, συναρπαγέντες ἐκ
τοῦ, Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθείς λόγος, κ. τ. λ., καὶ
ἐκ τοῦ διατετάχθαι τὸν νόμον δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ με-
σίτου. Πολλῆς δὲ παραμυθίας δεῖ τῷ οὕτως τιθεμένῳ.
Ἐπιστήσαντες δὲ ἡμεῖς τὸ, Ἐστρέψεν ὁ θεός, καὶ
τὰ ἐξῆς, παραδόσειν (30) νῦν δηλουμένην οὕτω γενέ-

²² Dan. i, 19. ²³ Proverb. v, 20. ²⁴ Exod. iii, 6.
²⁵ Matth. vi, 21. ²⁶ Hebr. ii, 2. ²⁷ Galat. iii, 19.

(26) Ἐκ τοῦ προκειμένου. Vid. panlo ante not. 22.

(27) Προσέρχεσθαι. De disciplina capienda pas-
sim usurpatur. Ita προσέρχεσθαι τῷ θεῷ λόγῳ dicit
Origenes tom. II Commentar. in Matthæum l. 255.

(28) Τῷ. Ita scripsi pro τὸ.

B

Vers. 32. Moses vero perterritus, etc.

Quamvis non eisdem verbis præsens locus in
Exodo legatur, æquipollentibus tamen ibi offertur.
Neque enim multum differet vox Ἐντρομος a voce
Ἐμφοδος. Dicuntur vero ista de visione, in rubo
oblata²⁷. Non alia differentia inter φοβερόν et ἐμφοδόν
etiam observatur in narratione de rebus in monte
Sina²⁸. Quod enim in Epistola ad Hebræos dicitur:
Et adeo terribile erat visum²⁹; ad montem illum
pertinet. De eo enim dixerat Moses: Extravectus
sum et tremebundus³⁰; vocibus istis tanquam æqui-
pollentibus usus.

Vers. 58. Ille est, qui fuit in cætu, in deserto.

Præsens locus ostendit, quod aliquis in melioribus
aut deterioribus regionibus etiam extra respectum
loci esse possit. Cum enim illi, de quibus hic sermo
est, quod ad locum extra Ægyptium essent, habitum
tamen animi in ea versabantur, quandoquidem
mentem suam ab Ægyptiorum moribus non avoca-
bant. Eodem modo capiendum est, quod in Evangelio
dicitur: Ubi thesaurus est, ibi etiam cor est³¹; cum
tamen unusquisque ibi non statim sit quod ad lo-
cum, ubi est animo. Hinc multi, in terris adhuc
versantes, et cælo digna parantes, cor ibi habent;
vicissim vero angeli, deinceps lapsi, etiam tunc,
cum ibi adhuc essent, terræ mentem affixerant: unde
consequenter ex cælo in terram deturbabantur.

Vers. 42. Convertit vero se Deus, et tradidit eos.

Qui ita, ut decet, scripturam Veteris Testamenti
legunt, Judæos putant a Deo ipso traditos, ut ter-
virent exercitui cæli, abrepti scilicet eo, quod legi-
tur: Si enim sermo, per angelos pronuntiatus, firmus
fuit³², etc., et altero filio, quo lex per angelos in
manu Mediatoris statuta dicitur³³. Qui vero ita sta-
tuit, nulla correctione et alloquio opus habet. Nos
vero scientes id quod dicitur: Convertit se Deus, etc.,

³⁴ Exod. xiv, 1 sqq. ³⁵ Hebr. xii, 21. ³⁶ ibid.

(29) Πάντως. Legendum pnto παντός.

(30) Παρέδοσις. Ita scripsi pro παράδοσις, quod
erat in ms. ubi itidem primum scriptum fuerat πα-
ράδοσις, syllaba δὲ abundante, quam diligentior
manus deinde litura recte induxerat.

ditionem, de qua hic sermo est, talem fuisse putamus, de quali ab Apostolo alibi scriptum est: *Propterea tradidit eos Deus in affectus ignominiae, et in reprobam mentem* 24. Sicut enim in iis quæ ipsi elegimus, esse nos permittit Deus, postquam sæpe prohibuit; ita Judæos, creaturæ potius quam Creatorum 25 præstare annuentes, tandem, sæpe antea per prophetas ab hoc consilio revocatos, in iis quæ elegerunt, pertinaces hæere permisit. Itaque accuratius attendere oportet dicto: *Convertit se Deus, et tradidit eos*. Neque enim hoc erat primum latæ legis institutum. Quando enim in illa dicitur 26: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*, eos, qui præceptum hoc violaverant, tradidit, ut servirent exercitiis cæli, non sane destinato consilio tales efficiens, sed ita potius, ut textus tradit: *postquam se a priore voluntate avertit*.

Vers. 54. *Hæc vero audientes lancinabantur*.

Locus hic paulo ante illustratus est, cum tractemus illud dictum: *Si enim sermo per angelos prolatus* 27, etc., id est, lex per angelos promulgata, hominibus a Deo angelorum data est: nisi id potius innuatur, quod lex ita præcepta est hominibus, ut illi ad morem angelorum vitam agant. Illi enim sub Deo collocati sunt. Propterea de iis dicitur: *Benedicite Domino, omnes angeli ejus, potentia valentes, et facientes præcepta ejus* 28. Interim posterior illa interpretatio videtur violentior.

CAP. VIII, vers. 2. *Et fecerunt planctum magnum*.

Sicut igitur lucrum omne recipere oportet, nec illud solum, quod ad salutem vere talem facit; ita nec damnum aut infortunium quodvis, sed ea tantum, quæ animæ nocent, graviter ferre oportet. Quoniam itaque Stephanus, cum hominibus versans, ad pietatem illius cupidus multum conferebat, consentaneum erat, ut cæde ejus tristarentur illi, qui tanto viro imposterum carituri erant. Atque ita necesse quoque est, mortem quorumcumque, si alioquin amicissimi nobis fuerint, lugere, tristitia interim non præter modum admissa. Exemplum enim hujus rei Servator ipse præbet, qui super Lazarum, quem amaverat, mortuum etiam ad lacrymas processit 29.

Vers. 22. *Pœnitentiam igitur age*.

Voluntaria hic est mutatio, quæ cadit tantum in Deum, qui virtutis et vitii est capax. Jam vero homo, secundum hæreticorum fabulas, malus natura cum sit, non est capax voluntariæ mutationis. Itaque superfluum est, quando ad Simonem dicitur: *Pœni-*

σθαι ὑπολαμβάνομεν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν γραφομένων τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως ἔχοντων· Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας, καὶ εἰς ἄδικον νοῦν. Ὡς γὰρ ἐν τούτοις, οἷς ἡμεῖς ἐλάμβανον, παραδίδωσιν ὁ Θεὸς μετὰ τὸ πολλάκις καλῶσαι, εὖ πάθον ἔχοντας τοὺς Ἑβραίους, θεραπεύειν τὴν κρίσιν παρὰ τὸν κρίσαντα, καλῶσας πολλάκις διὰ τὸν προφητῶν τὴν τοιαύτην πρόθεσιν, ἐρμηνεύοντας αὐτοὺς παρέδωκεν, ᾧ εἶπαντο. Ὅθεν ἀκριβεστέρως ἀκούοντες δεῖ τὸ, Ἔστρεψεν ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς. Οὐ γὰρ προηγούμενον ἦν θέλημα τῆς νομοθεσίας τούτου. Εἰ γὰρ ἐν αὐτῇ φέρεται· Κύριον τὸν Θεὸν προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· ταύτην τὴν ἐντολὴν τοὺς παραβάτας παρέδωκε λατρεύειν τῆ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, οὐκέτι προηγουμένη βουλή· ποιωῦντες αὐτοὺς, ἀλλ' ὡς εἶπε τὸ ῥητὸν, Στρέψας εἰς ἄλλου θελήματος.

Στ. νδ'. *Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο*.

Ἵπὸ γούον ἐσαφηνίσθη τούτο, ὅτι ἐλαμβάνομεν, τὸ (31), *Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθείς λόγος*, ὁ δὲ ἀγγέλων ὑποταγεὶς νόμος, ἀνθρώποις ὑπὸ Θεοῦ ἀγγέλων δίδοται, εἰ μὴ ἄρα καὶ οὕτως δέξεται, ὅτι ὁ νόμος οὕτω διατάγη τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἀγγέλων πλιτεῖαν ἔχωσι. Καὶ γὰρ οὗτοι ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένοι εἰσιν. Εἰρηται γούον περὶ αὐτῶν· Εὐλόγητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχυρῶς ποιῶντες τὸν λόγον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ βίαιος εἶναι ἡ δευτέρα παράδοσις.

ΚΕΦ. Η. Στ. β'. *Καὶ ἐποίησαν κοπετὸν μέγαν*.

Ὅσπερ οὖν πᾶν κέρδος ἀποδέχεσθαι δεῖ, ἢ (32) μόνον τὸ πρὸς τὴν κυρίως ὠφέλειαν συντελοῦν· οὕτως οὐκ ἐπὶ πάσῃ ζημίᾳ ἢ συμφορᾷ δυσχεραίνειν χρὴ, ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν βλαπτόντων ψυχῆν. Ἐπὶ τοίνυν καὶ ὁ Στέφανος, συνὼν ἀνθρώποις, πρὸς θεοσέβειαν τοῖς ποθοῦσιν αὐτῆς πολὺ συνέβαλετο, ἀπέλουθον ἦν ἐπὶ τῇ ἀναίρεισιν αὐτοῦ ἀνιαρῶς φέρειν, στερηθέντες ἀνδρὸς τοιοῦτου τῶν ὑστερησάντων αὐτοῦ. Ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ἐπὶ θανάτῳ τῶν τυχόντων, καὶ ἄλλως φιλάται (33) ὧσιν, ὀλοφύρεσθαι λυπομένους πέρα τοῦ μέτρου (34). Τύπον γὰρ καὶ περὶ τούτων δίδωσιν ὁ Σωτὴρ, ὅς μέχρι τοῦ δακρῶσαι ἐπὶ τῷ ἀγαπωμένῳ Λαζάρῳ τεθηκότε ἐφθασεν.

Στ. κβ'. *Μετανόησον οὖν*.

Προαιρετικὴ τροπὴ, ἢ πίπτει εἰς μόνον τὸν δεσπικὸν ἀρετῆς καὶ κακίας. Ὁ δὲ κατὰ τοὺς μύθους τῶν αἰρετικῶν φύσει κακὸς ὢν ἄνθρωπος, οὐκ ἐστὶ δεσπικὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς. Ὅθεν παρῆται τὸ, *Μετανόησον*, λεγόμενον τῷ Σίμωνι, ἐκ κατι-

24 Rom. i, 26, 28. 25 ibid. 25. 26 Deut. vi, 13.

27 Hebr. ii, 2. 28 Psal. cii, 20. 29 Joan. xi, 35.

(31) Ἐλαμβάνομεν τὸ. Respicit ea, quæ ad v. 42 dicta ab ipso erant, quamvis in excerptis his talia non legantur. Interim patet hinc iterum, excerpta ista Catenæ ex singulari et justo Didymi commentario in Acta hausta esse. Confer paulo post notam 26.

(32) Η. Malim legere μή. Opponuntur enim invicem lucrum majus et minus, sicut deinceps luctus gravior et levior.

(33) Φιλάται. Ms. vitiose φιλάταις.

(34) Πέρα τοῦ μέτρου. Negationem hic suspicari excidisse, quam in versione expressi. Neque enim immodicum luctum suadere hic censendus est Didymus, qui id tantum exemplo Christi, Domini nostri, evincit, quod homines nobis amicos, etiamsi alioquin non multum profuturos, lugere liceat defunctios.

καυῆς ὄντι κακῶ, κατὰ τοὺς ἐκείνων μύθους. Ἄλλ' ἢ ματαίως εἰρηται τὸ, *Μετανόησον οὖν*. Αὐτεξού-
ως ἄρα καὶ αὐτός. Τοῦτου δὲ μὴ ὄντος φύσει κακοῦ,
ἐπιτεταλμένην κακίαν ἔχοντος, οὐδ' ἄλλος τις εὐ-
θεβῆι τοιοῦτος (55).

Στ. λς'. *Ὡς δ' ἐπορεύοντο.*

Ἐπιστατέον (36), ὡς πολλῆ σπουδῆ ὑπῆρχε τοῖς
ἐλείως Χριστιανίζουσι περὶ τὸ αἰσθητὸν βάπτισμα.
κετοῦ γὰρ ἔντος τοῦ διδομένου, ὅτε μὲν δι' ὕδατος,
τὲ δὲ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ καὶ πυρὶ, οὐ διὰ τὴν ὑπερ-
χῆν τοῦ ἐν Πνεύματι βαπτίσματος κατεφρόνου τοῦ
ωματικωτέρου. Συμβάλλεται γὰρ καὶ τοῦτο εἰς σω-
τηρίαν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος. Ἔστι δὲ διὰ
ἧς προκειμένης βιβλίου τῶν Πράξεων τῶν ἀποστό-
λων (37) πολλὰ θηρεῦσαι παραστατικὰ τοῦ χρησίμου
οὐ ἐξ ὕδατος βαπτίσματος.

Στ. λθ'. *Πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον.*

Ἡ προκειμένη ἀρπαγὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀναλήφῃ
Ἡλίου. Καὶ ἐπεὶ ἀρπαγὴς ὁ Φίλιππος ἐκ τόπου με-
τεγέθη, ἀκόλουθον, καὶ τὸν Ἡλίαν ἀναληφθέντα ἐκ
τοῦ περὶ γῆν τόπου εἰς ἕτερον χώρον μετανεχθῆναι,
ἐν ὅπου μὲν σημαίνεται τὰ ὀνόματα τῶν τόπων εἰς
μετηγέθησαν, ὅπου δὲ μὴ σημαίνεται· οἱ ἀρπα-
θέντες τε καὶ ἀναληφθέντες· Φίλιππος μετὰ τὴν ἀρ-
παγὴν εὐρέθη εἰς Ἄζωτον. Παῦλος ὁ ἀπόστολος εἰς
οὐρανὸν καὶ ἔως τοῦ παραδείσου μετατεθείς
ῤουσεν ἀρρήτων ῤημάτων. Εἰς τοῦτο λήψῃ καὶ τὸν
Ἄδθακούμ. Καὶ αὐτὸς γὰρ μεταωρίσθη ὑπὸ ἀγγέλου
κ τῆς Ἱερουσαλήμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα. Ἡλίας δὲ
ινελήφθη μετανεχθεὶς οὐκ ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ. Εἰρη-
ται γὰρ ἀναληφθῆναι αὐτὸν ὡς εἰς τὸν οὐρανόν. Αὐτῇ
ἢ ἡ λέξις δηλοῖ, ὅτι οὐκ εἰς τὸν οὐρανόν· οὐ μὴ,
τοῦ γέγονεν, ὀρίζεται. Συμφάνων τῶς εἰρημένους καὶ
Ἡλίου μετατεθείς ἐκ τόπου εἰς τόπον γέγονε· σα-
ρῶς γὰρ τοῦτο παρίσταται ἐκ τοῦ μετατεθεῖσθαι αὐ-
τόν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ εἰρηται ποῦ ἐν ταῖς δεδημοσιευ-
μέναις βίβλοις (38), ἐν ἀποκρύφοις λέγεται, ὅτι ἐν τῷ
παραδείσῳ. Ἐν οὕτως ἔχῃ, συνεπέσκειται καὶ περὶ
τοῦ Ἡλίου. Μὴ ἄρα τὸ ὡς εἰς τὸν οὐρανόν ταυτὸν
ἔστι τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἀναμφιβόλως δὲ περὶ
τοῦ Σωτῆρος εἰρηται, ὡς μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς τὸν
οὐρανὸν ἀναλήφθη. Πολλὰ γὰρ μαρτυρίαι εἰσι περὶ
οὗτου.

ΚΕΦ. Θ. Στ. ζ'. *Ἄλλ' ἀνάστηθι καὶ εἰσελθε.*

Ἐπεὶ ὁ εἰπὼν τῷ Παύλῳ Ἰησοῦς, *Σαουλ, Σαουλ,*
τί με διώκεις; αἰσῖος αὐτῷ γέγονε τοῦ μὴ ὄρῶν, κατ-
ηγορούντων αἰρετικῶν τοῦ εἰπόντος· Τίς ἐποίησε
βλέποντα καὶ τυφλόν; Οὐκ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός;
Εἰς ἀπορίαν γὰρ αὐτοῦς τὰ τοιαῦτα περιιστησι, δια-
φόρους θεοὺς λέγοντας, καὶ τοῦ μὲν κατηγοροῦντας,
ὅς τοῦ μὴ βλέπειν αἰσίου, τὸν δὲ ἕτερον ἀποδοχομέ-

⁴⁰ Matth. ii, 41. ⁴¹ II Cor. xii, 4. ⁴² Dan. xiv, 19; Luc. xxiv, 51; Act. i, 9. ⁴³ Exod. iv, 41.

(55) Hæc quoque frustra quæsi in laudato Didymo adversus Manichæos libello.

(36) Ἐπιστατέον. Locus hic totidem verbis exat in Catena Oecumenii ad hunc locum, ubi tamen pro κατὰ τὴν ἀνάστασιν legitur καὶ τὴν ἀνάστασιν. Atque hoc pato rectius.

A tentiam age; quippe qui secundum fabulas ipsorum ex ipsa creatione malus esset. Jam vero non frustra hic dictum est: Pœnitentiam igitur, age. Itaque et ipse in tantum liber est. Cumque is natura non sit malus, aut injunctæ pravitati obnoxius, neque alius quisquam talis esse deprehendetur.

Vers. 36. *Cumque proficiscerentur.*

Sciendum est, homines vere Christianos maximam rationem habuisse baptismi externi et sensibilib. Cum enim duplici modo ille conferretur, hinc per aquam, hinc per Spiritum sanctum et ignem ⁴⁰, non contemnebant illum, qui magis corporalis erat, eo quod alter, qui per Spiritum fiebat, præstantior esset. Nam et ille quod ad resurrectionem corporis ad salutem confert. Licet vero et plura ejusmodi loca ex præsentī Actuum apostolicorum libro afferre, quæ baptismum per aquam prodesse testantur.

Vers. 39. *Spiritus Domini abstulit Philippum.*

Raptus illesimilis est raptui Eliæ. Cumque Philippus de loco in locum translatus sit, consequitur, Eliam quoque, ex terra sublatus, in alium locum fuisse translatum, quanvis nunc quidem appellentur loca, in quæ translata sint, nunc vero non appellentur. Ex ejusmodi enim abreptis et sublatis Philippus post raptum Azoti inventus est; Paulus vero apostolus in tertium cælum, imo in paradysum ipsum delatus, verba ineffabilia audivit ⁴¹. Eodem modo de Habacuco quoque statures. Nam et ipse ab angelo Hierosolymis Babylonem perlatus est ⁴². Elias vero sublatus non legitur in certum quemdam locum pervenisse. Dicitur enim assumptus esse tanquam in cælum ⁴³. Quæ phrasis infert, quod non sit in cælum ipsum translatus; nec, ubi fuerit, definit. Similiter etiam Euochus ex loco in locum delatus fuit. Id enim intelligitur ex eo, quod translatus dicitur ⁴⁴. Quia vero in canonicis libris non exprimitur quo pervenerit; in apocryphis in paradysum sublatus memoratur. Si ita res habeat, patet simul, quid de Elia sit statuendum. Itaque phrasis, *tanquam in cælum*, non æquipollet phrasi, *in paradiso*. De Salvatore vero nostro disertè dicitur, quod post resurrectionem in cælum sit sublatus. Multa eniu, quæ huc pertinent, testimonia exstant ⁴⁵.

CAP. IX, vers. 6. *Sed surge et ingreâere.*

Quia Jesus, ad Paulum dicens: *Saul, Saul, quid me persequeris?* causa fuit cæcitatē ejus, opponendum hoc est hæreticis, invehentibus in eum, qui dicit: *Quis fecit videntem et cæcum? Nonne ego Dominus Deus* ⁴⁶? Hujusmodi enim loca in angustias conjiciunt eos, qui diversos dicunt esse deos, et alium quidem incusant, tanquam qui cæcitatē au-

35. ⁴⁷ II Reg. ii, 41. ⁴⁸ Gen. v, 24. ⁴⁹ Marc.

(37) Προκειμένης βιβλίου. Clarissime hinc patet, Didymum in explicandis Actibus apostolicis data opera versatum esse.

(38) Δεδημοσιωμέναι βίβλοις. Libri canonici hic dicuntur, tanquam qui publici juris ita facti sint, ut singuli eorum lectioni vacare possint.

ctor sit, alium vero recipiunt, eo quod visum restituit. Nos vero, qui unum Deum profiteamur, hæc non premunt, in primis cum sciamus, quod ipse, universi hujus curam habens, perspectum habeat, cui videndi facultatem largiturus sit, cuive minus et cur, et quando, et quomodo. Ita verbi causa cæcum, a nativitate talem, ideo ait natum esse, ut opera Dei in ipso manifestarentur 47. Cumque id malum non sit, quod manifestandis Dei operibus inservit, non inconveniens est dicere, quod Deus aliquem cæcum faciat.

Vers. 7. *Audientes quidem vocem, neminem vero videntes.*

Quæ est illa pugna in narratione Actuum apostolicorum de visione Paulina? Lucas enim testatur, eos, qui cum Paulo fuerint in ista, quæ in via offerebatur, visione vocem quidem audivisse, neminem vero vidisse: Paulus vero, eandem visionem, cum in gradibus staret, enarrans, ait eos, qui secum fuerint, lucem quidem vidisse, vocem vero loquentis non audivisse 48. Ex hystoriæ quidem nexu Chrysostomus locum hunc curate interpretatus est, dicens, quod prior illa narratio, quæ dicit, vocem audivisse præsentem, eos dicat Pauli quidem vocem audivisse dicentem: *Quis es, Domine?* nullum vero hominem, præter Paulum, vidisse. Posterior vero narratio, quæ ait, lucem quidem eos conspexisse, vocem vero loquentis non percepisse, eodem iudice, accipienda est de voce Domini ad Paulum facta, ut proinde illi quidem solam lucem viderint.

Vers. 15. *Dixit vero ad illum Dominus.*

Qui de natura duplici multa tradunt, Paulum, ut hominem spirituales, malitiæ capacem fuisse negant. Quam sententiam illi quidem confirmant ex præsentem loco, in quo Deus ait de ipso: *Vas electum mihi est iste.* Neque enim, aiunt illi, scriptum hic est: *Erit mihi.* Ad hæc vero responderi debet, testimonium hoc de ipso editum esse, cum sponte sua, oraculo huic fidem habens, ad colloquendum cum Anania profectus est. Ex quo consequitur, eum, qui tam insignem pœnitentiam momento temporis ageret, vas electum fuisse. Præterea vero jejuniium, per integrum triduum continuatum, seriæ pœnitentiæ argumentum præbet. Dici vero etiam potest, quod Deus, qui futura accurate prævidet, de iis, tanquam jam præsentibus, locutus sit ob iniui-

47 Joan. 1x, 3. 48 Act. xxii, 9.

(38) Ἐση. Excidisse ante hoc verbum videtur particula καί. De aliis ἐναντιοφανεῖς hujus conciliationibus dicemus alias ad ipsum hunc locum Actuum apostolic.

(40) Μόνον δὲ τὸ φῶς θεθεῶσθαι. Respicit noster S. Chrysostomi homiliam 47 in Acta apost., cap. xxii, tom. III edit. Paris. p. 410, ubi hæc legis: Μηδὲν ἐναντιῶς, εἰ ἐναυθα μὲν οὕτως, ἐτέρωθεν δὲ λέγει, ὅτι Εἰσαγγέλισαν τὴν μὲν φωνὴν ἀκούοντες, μηδένα δὲ θεωροῦντες. Οὐκ ἔστι τοῦτο ἐναντίον· φωναὶ γὰρ δύο ἦσαν, ἡ Παύλου καὶ ἡ τοῦ Κυρίου. Τὴν φωνὴν τοῦτον ἐκεῖ τοῦ Παύλου λέγει· ἐναυθα δὲ καὶ προσέθηκεν, εἰπὼν· Τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Οὐκοῦν τὸ, μηδένα θεωροῦν-

Α νους, ἐπὶ τῷ τὸ βλέπειν παρέχειν. Ἡμεῖς δὲ τὸν εὐ- τὸν ὁμολογοῦντας Θεὸν οὐ θλίβει ταῦτα, μάλιστα εἰ- δότας, ὅτι προνοητῆς τῶν ὄλων ὑπάρχων εἶδε, τὴν τὸ βλέπειν ὀρέξει, καὶ μὴ· καὶ διὰ τί, καὶ πῶς, καὶ πῶς. Τὸν γοῦν ἀπὸ γεννητῆς τυφλὸν διὰ τοῦτο γεγεν- νῆσθαι φησιν, ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐ- τῷ. Οὐ κακὸν δὲ τὸ αἰτιον τῆς φανερώσεως τῶν ἔρ- γων τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐδὲ ἀπαμφαίνει εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς τυφλοὶ τινα.

Στ. ζ'. *Ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.*

Τίς ἡ διαφωνία τῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναγεγραμ- μένων ἐν τῇ κατὰ Παῦλον ὀπτασίῃ; Ἐν μὲν γὰρ τῇ Β καθ' ὁδὸν ὀπτασίῃ ἱστορεῖ ὁ Λουκᾶς, τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας, τῆς φωνῆς μὲν ἀκηκοῦναι, μηδένα δὲ θεωρησα- ἔν δὲ τῷ διηγεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τὴν αὐτὴν ὀπτασίαν, λέγει τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας εἰ μὲν φῶς θεθεῶσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοῦναι. Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν ὁ Χρυσόστομος πάνυ ἡρμήνευσε τὸν τόπον, ἔφη (39), ὅτι ἡ πρώτη ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, Τῆς φωνῆς ἤκουον οἱ συνόντες· τῆς Παύλου φωνῆς λέγει ἀκούειν αὐτοὺς τῆς λεγι- σης· Τίς εἶ, Κύριε; οὐδένα δὲ ἔβλεπον ἐνθροῦντες, εἰ μὴ Παῦλον. Ἡ δὲ δευτέρα ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, εἰ μὲν φῶς θεθεῶσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοῦναι, φωνῆς λέγει τῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Παῦλον γεγεννημένης, μόνον δὲ τὸ φῶς θεθεῶσθαι (40).

Στ. ιε'. *Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος.*

Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες (41), φασί, Παῦλον πνευματικὸν ὄντα ἀνεπίδεκτον εἶναι κακίας. Κρατοῦ- νουσι δὲ τοῦτο αὐτῶν τὸ φρόνημα καὶ ἐκ τῆς πραξι- μῆνης λέξεως, εἰπόντος τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ, ὅτι Σκεῦος ἐκλογῆς ἐστὶ μοι οὗτος. Οὐ γὰρ, Ἔστα, γέγραπται, φασὶν ἐκεῖνοι. Ῥητέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι ἡ μαρτυρία αὐτῆ γέγονεν, ὅτι ἐξ οικτίας προαιρέ- σεως, πεισθεὶς ὁ ἀνὴρ τῷ χρησμῷ, ἀπέβλεπεν εἰς τὸ συντυχεῖν τῷ Ἀνανίᾳ. Διὸ καὶ ἀκόλουθον τυγχάνει τὸν τοσαύτην ἐνδεχόμενον μετάνοιαν, βεβῆ καιρῷ ὑπάρχει ἐκλογῆς σκεῦος. Πρὸς τοῦτους καὶ τὸ μὴ φαγεῖν ἐφ' ὅλας τρεῖς ἡμέρας, δεῖγμα ἦν τῆς σφο- δρῆς μετανόιας. Δυνατὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεός, ὁ τὶ μέλλοντα γινώσκων ἀκριβῶς ὡς τὰ παρόντα, ἱερ- τύρησε διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ὑπηρεσίαν, ὡς εἶ- τε

τες, οὐ τοῦ ἰδεῖν, ἀλλὰ τοῦ μὴ ἀκούσαι θηλωτικῶ- ῶς, hoc est, Non sunt hæc contraria. Voces enim duæ erant, una Pauli, altera Domini. Vocem ipsam illic Pauli dicit: hic vero addidit etiam dicens: « Vocem non audierunt loquentis mihi. » Igitar duæ dicit: « nullum videntes steterunt: » hoc est lo- quentem.

(41) Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες. Respicit hic Manichæos iterum. Verbum δογματίζειν scriptoribus ecclesiasticis receptum est, ubi sermo est de errore aliquo ab hæreticis vel promulgato, vel pertinaciter defenso. Ita Clem. Alexandr. Stromas. 1, pag. 276: Τὰ παρὰ τῶν ἐπισήμων δογματιζόμενα ἀπίστεον Conf. infra ad cap. x, 10.

σκαυός εκλογῆς ὑπῆρχεν. Ἄλλος δὲ λέξει, ὅτι θεοσε- A
 θεῖς ὢν ζήλω, τῷ μετὰ ἀγνοίας, εἰδίωκε τοὺς πιστεύ-
 οντας τῷ Σωτῆρι ὡς ἀποστάτας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ
 νόμου αὐτοῦ, καὶ ἐπεὶ θεϊκῆ πωρ προθέσει τοῦτο
 ἔπραττεν, εἰ καὶ πεπλανημένος, εἰς τὴν πρόθεσιν
 αὐτοῦ σκοπήσας ὁ χρηματίσας εἶπε, *Τι μὲν διώκεις;*
 Εὐθέως γὰρ ἐπήκουσε τῷ λαλοῦντι, καὶ κατάλληλα
 τῇ κλήσει ἔπραξεν. Ἐπαύσαντο δὲ ἂν τῆς ἀπάτης οἱ
 τὰς φύσεις φρονούντες, εἰ ἐπιστήσαντες ἦσαν, τὸ ἐκ-
 λογῆς αὐτὸν εἶναι σκαυός τοῦ ἐκλεγομένου οὐ φύσιν,
 ἀλλὰ βίον σκοποῦντος.

Στ. λγ'. *Ἔδρε δὲ ἐκεῖ ἀνθρώπων τινα.*

Πολλὴν διαφορὰν ἔχει τὸ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ Πέτρου B
 εἰ, τὸν ἐπὶ ὅλῳ ὅκτῳ ἔτη διὰ νόσον χαλεπὴν κατακει-
 μενον, πρὸς τὸ ὑπὸ Ἰησοῦ γενόμενον εἰς τὸν ὅλῳ τριά-
 κοντα καὶ ὅκτῳ ἔτη ἐπὶ σκίμποδος (42) μέιναντα διὰ
 κίρσειν (43) ἀνάτατον. Ὁ μὲν γὰρ Πέτρος εἰπὼν,
*Αἰρέα, ἰάταί σε Ἰησοῦς Χριστός, ἀνάστα, στρώ-
 σον σεαυτῷ,* τὸ σημεῖον εἰργάσατο. Ἰησοῦς δὲ φή-
 σας, *Ἐγείραι, ἄρον τὸν κράββατόν σου καὶ περι-
 πάτει,* οἷα θεὸς τὸ τεράστιον πεποίηκεν. Ἔχε δὲ
 παραλλαγὴν πολλὴν τὰ πρὸς ἐκτετέτους εἰρημένα. Τῷ
 μὲν γὰρ ἐλέγητο· *Ἀνάστα, καὶ ἄρον τὸν κράββατόν
 σου καὶ περιπάτει.* Ἐμφαίνει γὰρ ἡ πρόσταξις
 ἰσχὴν πολλὴν σὺν ὑγείᾳ βεβαίᾳ ἐγγεγονέναι τῷ εὐε-
 ργετομένῳ, μάλιστα ὅτε ἐπιφέρειται· *Ἀναστὰς ὄν
 ἦρε τὸν κράββατον ἐαυτοῦ καὶ περιπάτει.* Τῷ δὲ,
Ἀνάστα, στρώσον σεαυτῷ· οὐ γὰρ τοσαύτη ἐμφαί- C
 νεται ἰσχὺς τοῦ δυνηθέντος στῶσαι μετὰ πολλὴν νό-
 σον, ὅσον τοῦ τὸν κράββατον ἀφροντος καὶ περιπα-
 τοῦντος. Ἐσημειωτάμεθα δὲ ταῦτα προφάσει τῆς
 ἀναγωγῆς, ἀλλ' οὐ συγκρίνοντες τῷ Πέτρῳ. Ὁ μὲν
 γὰρ ὡς θεὸς ἐποίησεν· ὁ δὲ πιστεύων εἰς Θεόν. Φησὶ
 γὰρ· *Ἰάταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός,* ὡς ἑκάτερα ταῦ-
 τα Χριστοῦ εἶναι ἔργα.

Στ. λδ'. *Ἐν Ἰόππῃ δὲ τις ἦν μαθήτρια.*

Σημειώτεον, ὅτι καὶ μέχρι γυναικῶν φθάνει τὸ τῶν
 μαθητριῶν ὄνομα, καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐπωνυμίας. Ἀπ-
 ἔστισαν δὲ δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν. Μᾶλλον ἡ πίστις
 τῶν πιστοχόντων τὰς ἰάσεις ἐργάζεται. Ἰδοὺ γὰρ καὶ
 ὡδε οἱ πιστεύσαντες, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Πέτρου παρήρ- D
 ριας δύναται ἀναστῆναι νεκροῦς, ἐπέτυχον τοῦ σκο-
 ποῦ· πλὴν οὐχ οἷα δῆποτε πίστις συμβάλλεται, ἀλλ'
 ἡ εἰς τοὺς ὄντως ἀγίους.

Στ. λε'. *Αὕτη πλήρης ἦν ἔργων.*

Ἐπεὶ τινες ὀκνηρῶς ἔχοντες περὶ τελείας ἀρετῆς
 ἀνάληψιν, φασὶ, μὴ δυνατὸν κατορθοῦσθαι ἀνθρώπων
 βίον θληπτον, ἐλεγκτέον αὐτοὺς ἐκ τῆς προκειμένης

60 1 Tim. 1, 15; Rom. 1, 2. 61 Joan. 5, 5. 62 ibid. 8. 63 ibid. 9.

(42) Ἐπὶ σκίμποδος. Σκίμποδος, id est lectulus
 humilis, paralyticis in primis accommodatus est. Eu-
 stathius ad *Iliad.* 11, p. 1077 ed. Rom., exponit per
 εὐτελεῖ κλίνην καὶ χθαμαλήν, πελάζουσαν τῇ γῆ. Vide
 de hac voce Casaubon. ad *Sueton.* 11, 28, et illustr.

PATR. GR. XXXIX.

sterium in posterum ab eo præstandum, quasi etiam
 tunc vas electum fuerit. Alius vero forte dixerit,
 quod, cum pius esset ex zelo, ignorantia pleno 60,
 persecutus sit eos, qui in Christum credebant,
 tanquam alienos a Deo et lege ejus; atque adeo,
 cum Paulus respectu ad Deum habito, quamvis per
 errorem, hæc egerit, Dominus, hanc ejus intentionem
 respiciens, dixerit: *Quid me persequeris?* Sta-
 tim enim auscultavit loquentem, et quæ vocatione
 hæc digna erant, præstitit. Qui vero ita de duplici
 natura sentiunt, ab errore facile recederent, si nos-
 sent, eum vas esse electum illius, qui non naturam
 eligit, sed vitam respicit.

Vers. 33. *Invenit vero ibi hominem quemdam.*

Multum omnino id, quod a Petro præstitum est
 in eum, qui per octo integros annos ex paralyti
 insanabili decubuit, differt ab eo, quod a Jesu fa-
 ctum est in eum, qui octo et triginta annis integris
 ex paralyti immedicabili in lecto hæsit 61. Petrus
 enim dicens: *Anania, medeatur tibi Jesus Christus,
 surge, sterne lectum tibi ipsi* 62, miraculum hoc per-
 fecit. Jesus vero dicens: *Surge, tolle lectum tuum,
 et ambula,* ut Deus mirandum hoc opus edidit.
 Multum vero discriminis intercedit inter ea, quæ
 ad utrumque dicta sunt. Alteri enim dicebatur:
Surge, et tolle lectum tuum, et ambula. Mandatum
 enim hoc evincit, homini sanato cum integra vale-
 tudine robor magnum collatum esse, in primis cum
 subjungatur: *Surgens itaque sustulit lectum suum et
 abiit* 63. Alteri vero dicebatur: *Surge et sterne tibi
 ipsi lectum.* Jam vero illi, qui lectum sibi post gra-
 vem morbum sternere potest, non tantum tribulatur
 robor, quantum illi, qui lectum tollere potest et
 ambulare. Atque illa quidem magis per anagoga
 quamdam observavimus, quam ut cum Petri actione
 compararemus. Christus enim alterum fecit ut
 Deus; Petrus vero, ut in Christum credens. Dicit
 enim: *Sanet te Jesus Christus,* ut proinde utrum-
 que opus ipsius Christi sit.

Vers. 36. *Joppæ vero erat discipula.*

Notandum hic est, discipularum nomen hujus-
 que nominis dignitatem etiam in feminas cadere.
Miserunt autem binos viros ad ipsum. Adeo fides
 ægrotorum sanationem promovet! Namque et hic
 illi, qui credebant, quod per fiduciam Petri (Deus) D
 excitare possit mortuos, scopum suum consecuti
 sunt. Interim non cujusvis generis fides in hæc
 rem quidquam confert, sed illa, quæ in homines
 vere sanctos tendit.

Vers. 36. *Illæ operibus plena erat.*

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio per-
 fectæ virtutis versantur, fieri posse negant, ut ho-
 mo inculpabilem vitam agat, illi quidem præsentem

Spanhemium ad *Aristophan. Nubes,* vers. 253.

(43) Πάρσειν. Πάρσεις et παράσεις de resolu-
 tione nervorum, quæ proprie paralyeis dicitur, pro-
 miscuè usurpatur a medicis. Ita Trallianus: παρ-
 έσεις πάθος, ὃ καὶ παράσειν ὀνομάζειν εἰώθησα.

loco Scripturæ confutari possunt, quo Dorcas plena fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis in pauperes eleemosynis. Qui enim ita vitam instruit, eum sine sordibus vivere necesse est. Plena vero eleemosynis ea invenitur, quæ ex beneficentiæ, non autem vanæ gloriæ apud homines aucupandæ studio, secundum præceptum Dei, eas erogat. Idem dices quoque de aliis operibus, quibus femina, hic laudata, referta fuit.

Vers. 37. *Ut ex morbo obiret.*

Quare vero expectarunt, donec moreretur? Cur non prius Petro molesti fuerant? Indignum scilicet putabant, ratione usi, in hac causa discipulis negotium facessere, et ab Evangelii ministerio avocare. Propterea dicitur Lyddam Joppæ vicinam fuisse: unde ut operam hanc subcesivo tempore susciperent, requisiverunt.

CAP. X, vers. 10. *Incidit in eum mentis excessus.*

Qui duplicem naturam doctrina sua prava invehunt, eos homines salutis capaces esse negant, qui per pravitatem suam canum et porcorum nomine appellantur, quibus etiam sanctum dare et divinas margaritas projicere Salvator prohibuit⁴⁴. Idem insuper eos naturæ suæ malos dicunt, qui lupi rapaces, et vulpes aut aliis brutorum animalium nominibus appellantur. His igitur ex præsentī visione obvertendum est, nullum eorum natura, sed tantum proposito malum esse. Cum enim Deus docere Petrum vellet, nullum hominem, tanquam impurum et pollutum, repellendum esse, vas quoddam, linteo simile, quatuor extremis devinctum ex caelo in terram demisit, in quo omnia brutorum animalium genera inveniebantur; ex his Petrus, aversans ipse, edere jussus est. Ille vero in Judaica sententia adhuc hærens, et ea, quæ videbantur, ad sensus referens, facere hoc recusavit, dicens, se nunquam immundum quidquam et impurum comedisse. Cum hæc diceret, divinum audiit oraculum: *Quæ Deus mundavit, tu ne polluito.* Quo ipso quoque eductus, Deum de moribus dictorum virorum locutum esse, ait Deum sibi ostendisse, neminem hominum naturæ suæ immundum esse, sequæ adeo sine hæsitacione accedere ad Cornelium, ex doctrina evangelica cum tota domo sua fructum capere cupientem. Propterea ostendebantur illi quadrupedia, et reptilia, et volatilia, inter quæ et hominum diversam indolem affinitas quædam intercedit, a Deo exhibitæ. Itaque non ob naturam, sanctitati repugnantem, margaritæ canibus aut porcis projici prohibentur, sed propter propositum animi pessimum, quod abjici omnino potest, ut non amplius canis aut porcus existas. Ita femina Syrophœnissa per fidem ex cane homo facta est⁴⁵, unde et Jesus illi panem filiorum largiebatur.

⁴⁴ Matth. vii, 6. ⁴⁵ Marc. vii, 26 sqq.

(44) *Ἀνάξιον ἤγουντο.* Locum hunc assertit Oecumenius ad h. i, p. 92.

(45) *Οἱ τὰς φύσεις εισάγοντες.* Id est Manichæi, eorumque similes, quos supra appellaverat τοὺς

γραφῆς μαρτυροῦσας, ὡς ἄρα ἡ Δορκὰς πᾶσιν πάντων ἀγαθῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησεν, ὑπῆρχε. Ἀκολουθεῖ γὰρ, τὸν οὕτω κατορθοῦντα, βίον ἔχειν ἀκηλίδωτον. Πλήρης δὲ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησεν, ἤτις εὐρίσκειται, ὅταν διὰ τὸ κοινωνικὸν καὶ Θεοῦ ἐντάλῃν ποιῆ αὐτάς, καὶ μὴ ὅπως θηρεύσει τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπαινον. Τὸ αὐτὸ ἐρεῖς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν πλήρης ἡ ἐπαινουμένη ἀνθρώπων ἐπίεχεν.

Στ. λζ'. *Ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθαρσῶν.*

Διὰ τί περιμένειν ἀποθαρσεν; τί μὴ ἐσχύλη Πέτρος καὶ πρὸ τούτου; Ἀνάξιον (44) ἤγουντο λοιπὸν φιλοσοφούντες ὑπὲρ τῶν τοιούτων τοὺς μαθητὰς σκύλλειν, καὶ τοῦ κηρύγματος παρασπῆν, ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι ἐγγὺς ἦν, εἰ που ἐν τάξει παρέργου τοῦτο ἤθουν.

ΚΕΦ. Ι'. Στ. ι'. *Ἐγένετο ἐπ' αὐτὸν ἑκστασις.*

Οἱ τὰς φύσεις εισάγοντες (45) ἑτερόδοκτοι (46), φασιν, ἀνεπίδεκτους εἶναι σωτηρίας ἀνθρώπων ἐκείνους, τοὺς διὰ φαυλότητα ἤθους κύνας καὶ χοίρους καλουμένους, οἷς τὸ ἅγιον διδόναι καὶ τοὺς μαργαρίτας τοὺς θεοῦ ἀπέπειν ὁ Σωτὴρ. Πρὸς τοῦτοις τοὺς φύσει κακοῦς λέγουσι τοὺς εἰρημένους λύκους; ἄρπαγας καὶ ἀλώπεκας, καὶ πάντας ἅπαξ ἀπλῶς τοὺς ὀνόμασιν ἀλόγων ζῶων δηλουμένους. Ἐλεγχτέον οὖν αὐτοὺς, ὡς οὐδεὶς ἐκείνων κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ πρόθεσιν ἐστὶ κακῶς, ἐκ τῆς ἔγκειμένης ὀπτασίας. Τὸν γὰρ Πέτρον διδάξαι βουλόμενος ὁ Θεὸς, μὴ ἔνεα ἀνθρώπων παραιτεῖσθαι τοὺς κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον ὄντα, σκεῦός ἐμπερές τι ὁθόνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τέσσαρον ἀρχαῖς καθῆκεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ γένη τῶν ἀλόγων ζῶων, ἀφ' ὧν πύσας φαγεῖν ὁ Πέτρος προσετάττετο. Ὁ δὲ ἀκμῆν ἐμμένων τῇ Ἰουδαϊκῇ συνθηκῇ, αἰσθητὰ νομίσας τὰ ὀρώμενα παρητήσατο, εἰπὼν, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον μηδέποτε βεβρωκέναί. Ταῦτα αὐτοῦ εἰρηκότος, ὁ χρηστὸς πρὸς αὐτόν· Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. Ἄφ' οὗ καὶ γινώσκων λαβῶν, ὡς περὶ τῶν ἀνθρώπων τούτων εἰρημένων, εἶπε δεδειχέναι αὐτῷ τὸν Θεόν, ὡς οὐδεὶς κατὰ φύσιν ἀκάθαρτος ἀνθρώπων· διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἀπαντήσαι πρὸς τὸν Κορινθίον, ὡφελήθηναί θέλοντα σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν ἐπιδέδεικται τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἐρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ, ἀναφορὰν ἔχοντα εἰς τὰς ἀνθρώπων καταστάσεις ὑπὸ Θεοῦ χαρισθέντα· οὗ διὰ φύσιν, ἀντιπρόττουσαν τὸ ἅγιον, τοὺς μαργαρίτας κενώλνται κυσὶν ἢ χοίροις διδόναι, ἀλλὰ διὰ προαίρεσιν χειρίστην, ἣν καταλείψαι δυνατὸν μηκέτι κύνα ἢ χοῖρον ὄντα. Ἡ Συροφονίσισσα γοῦν γυνὴ διὰ πίστιν ἐκ κυνὸς ἀνθρώπος γέγονεν, ὅθεν καὶ τὸν ἄρτον τῶν τέκνων παρέσχεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς.

φύσεις δογματίζοντας. Vide superius not. 41.

(46) *Ἑτερόδοκτοι.* Id est ἑτερόδοξοι, quæ vox in hoc argumento frequentior est.

Ἐγέσται δὲ ἐκ' αὐτοῦ, φησίν, ἑκστασις, καὶ ἄ
 θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεωγμένον. Οἱ γυναικῶν πα-
 ραπαουσῶν (47) ἐλόμενοι εἶναι μαθηταί, οὗτοι δὲ εἰ-
 ζιν οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας (48), φασι τοὺς προφήτας,
 κατεχομένους ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μὴ παρακο-
 λουθεῖν ἑαυτοῖς (49) παραφερομένοις κατὰ τὸν τῆς
 προφητείας καιρὸν. Δοκοῦσι δὲ ἀπόδειξιν ἔχειν ταύ-
 τῆς τῆς κακοδοξίας, καὶ ἐκ τῆς προκειμένης γρα-
 φῆς, λεγούσης ἐξεστακέναι τὸν Πέτρον. Ἄλλ' ἴστω-
 σαν οἱ ἠλίθιοι, οἱ ἀληθῶς παραπαίοντες, ὡς πολλὰ
 σημαίνει ἡ λέξις αὕτη (50). Ἀγλοὶ γὰρ καὶ τὴν ἐπὶ
 θαυμασμῷ ἐκπλήξιν, καὶ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν γενέ-
 σθαι, ποδηγούμενον ἐπὶ τὰ πνευματικὰ, καὶ τὸ παρα-
 κόπτειν, ὅπερ οὐ λεκτέον οὔτε ἐπὶ Πέτρον, οὔτε ἐπὶ
 προφητῶν, ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἐκ τῆς λέξεως σημαίνοντα.
 Ἄμφελοι γοῦν ὁ ἐκστάς Πέτρος (51) παρηκολούθει, ὡς
 ἀπαγγέλλων, ἃ εἶδε καὶ ἤκουσε, καὶ τίνος σύμβολα
 τὰ δειχθέντα ἦν. Ταῦτα καὶ περὶ τῶν προφητῶν πάν-
 των ἐρεῖς παρακολουθούτων, οἷς ἔλεγον τὰ θεωρού-
 μενα. Σοφοὶ γὰρ ἦσαν νοοῦντες ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόμα-
 τος, ἃ προέφερον, τοῦ Κυρίου μετὰ τὴν ἀνάστασιν
 φαναρῶς ἐντειλαμένου μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη.
 Ἡ τῶς οἱ ἐν Ἱερουσολύμοις ἀπόστολοι ἀκούσαντες τὰ
 κατὰ τὸν Κορνήλιον, διακρίνοντο πρὸς τὸν Πέτρον⁵²;
 Πάνυ μὲν οὖν ἔδειτο τῆς περὶ τῶν ἔθνῶν θείας ἀπο-
 καλύψεως ὁ τῶν ἀποστόλων ἑξάρχος, Πέτρος, ὁ παν-
 ἄγιος.

*Incidit vero in eum, ait Scriptura, excessus men-
 tis, et vidit caelum apertum* ⁵⁰. Qui mulierum exorbi-
 tantium discipuli esse amant, tales vero sunt Ca-
 taphryges, prophetas, a Spiritu sancto agitato-
 aiunt, ipsius prophetici impulsus tempore dicta
 sua non intellexisse. Hujus erroris demonstratio-
 nem etiam ex praesenti Scripturae loco habere sibi
 videntur, quippe qui in excessum mentis Petrum
 incidisse dicat. Sed sciant stupidi illi, et vere desi-
 pientes, verbum hoc multa denotare. Significat
 enim tum stuporem ex admiratione ortum, tum a
 sensualibus ad spiritualia excessum, tum vero etiam
 delirium, quod nec de Petro, nec de prophetis di-
 cere fas est, sed caetera illa hac voce significari
 solita. Et sane Petrus, in ecstasi raptus, assecu-
 tus est omnia, quippe qui retulerit omnia, quae vi-
 derat/et audiverat, sciverit etiam, quid ea inferrent,
 quae ipsi conspicienda dabantur. Eadem quoque de
 Prophetis omnibus dices, quod scilicet res percepe-
 rint, visa scilicet aliis enarrantes. Sapientes enim
 erant, et gnari eorum, quae ore suo proferebant,
 postquam Dominus ipse post resurrectionem diserte
 praecipisset, ut gentes omnes doctrina sua imbue-
 rent. Quomodo enim alioquin, apostoli, qui Hieroso-
 lymis erant, auditis, quae de Cornelio acta erant,
 cum Petro disputare potuissent? Itaque hac de gen-
 tibus revelatione omnino opus habebat Petrus,
 C apostolorum coryphaeus et vir sanctissimus.

⁵⁰ Act. xi, 2.

(47) *Γυναικῶν παραπαουσῶν*. Sunt illae Prisca et Maximilla, a quarum ore pendebat Montanus, quasque prophetissarum loco et numero habebat.
 (48) *Οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας*. Montanus Ardaba vico, Mysiae, quae Phrygiae urbs est, vicino, ortum duxit, teste Nicephoro, iv, 22. Hinc assectae ejus, qui et ipsi in Phrygia versabantur, Φρύγες, et οἱ κατὰ Φρύγας et Φρυγασταί dicitur. Conf. cl. Fabricii nostri notas ad Philastrium *De haeresibus*, p. 101.
 (49) *Μὴ παρακολουθεῖν ἑαυτοῖς*. Hunc Montanistarum errorem tangit Eriphanus haeresi xlviii, § 2, contrarium asserens, his verbis: Ὅσα γὰρ οἱ προφήται εἰρήκασιν καὶ μετὰ συνέσεως παρακολουθούντες ἐφθέγγοντο, καὶ ἐτελέσθησαν τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα, καὶ ἐτι πληροῦνται. Nam quaecunque Prophetae locuti sunt, ea scientes intelligentesque dixerunt, planeque, uti nuntiata sunt, acciderunt, et hodieque perficiuntur. Contraria vero omnia venditatis

ipsorum prophetissis accidere, idem eadem opera observat. Prophetas ipsos oraculorum suorum intelligentiam habuisse, praeter caeteris solide probavit Gurilerus in *Systemate theologiae propheticae*, cap. 3, p. 20 sqq. Verbi παρακολουθεῖν hanc frequenter notionem esse, quae hoc loco ei tribuitur, ostendit Galtakerus *ad Antonin.* v, 5. Adde quae dixi ad Luc. i, 3.
 (50) *Πολλὰ σημαίνει ἡ λέξις αὕτη*. Idem contra Montanistas urget, et evincit Eriphan. loco citato, § 4.
 (51) *Ὁ ἐκστάς Πέτρος*. Petrum revera in ecstasi illa conscium sui, rerumque, quae fierent, fuisse, ostendit idem loco citato, § 7, ubi inter caetera haec legis: Γεγόνασι δὲ ἐν ἐκστάσει οἱ προφῆται, οὐκ ἐν ἐκστάσει λογισμῶν. Γέγονε γὰρ καὶ Πέτρος ἐν ἐκστάσει, οὐχὶ μὴ παρακολουθῶν τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὄρων καθ' ἡμερινῆς ἀκολουθίας ἕτερα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὄρώμενα.

DIDYMI FRAGMENTA

IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS SECUNDAM.

(MABIBL. nov., IV, II, 413.)

Manichaeorum historia amplaeque illorum refutationes, quas hoc volumine complexi sumus, revocarunt nobis in memoriam Didyimum Alexandrinum, qui inter primos ac nobiles sectae illius adversarios numeratur: cujus tamen qui exstat contra Manichaeos libellus, nonnisi pars operis imperfecta est. Et quidem, excussis nuper a me duobus scriptis ejus Vaticanis codicibus, nihil ultra editionem publicam comperi. Sed tamen quia de Didymo cogitare caeperam, nolui vacuus a vestigatione mea desinere, donec in praecleara ad Pauli Epistolae vs. catena, unde jam Cyrillum sumpseram, plurimam Didymi partem in secundam ad Corinthios commentariis observavi; quam cum totam ineditam esse cernerem; neque enim vel Oecumenius, vel Graeca purgata

Oxonii edita catena quidquam Didymi ad hanc Epistolam continent; rem hanc egregiam protinus in adscriptura mea retuli, factamque raptim de Græca etiam Latinam, in sequentibus tomi paginis ad Ecclesie usum exposui: sicut superioribus annis Victorinum, Didymi æqualem, ad Pauli Epistolas pariter commentantem, ex Vaticanis codicibus edidi.

Didymum celeberrimum Alexandrinæ scholæ magistrum, qui inter innumeros auditores Hieronymum quoque nostrum ac Rufinum habuit, quis ignorat? Veterum plurima de eo testimonia tam studiosè in calce librorum ejus De Trinitate coacervavit Mingarellius, ut nemo superaddere quidquam possit. Jam præter ejus in totum fere Vetus Testamentum commentarios, quorum multa memoria superest, in Mattheum quoque et Joannem scripsisse Didymum, testis est Hieronymus De script. ill., cap. 109. Sed in Mattheum quidem nihil Didymi superesse videtur sive in impressis sive in mss. catenis. At in Joannem segmenta illius aliquot conservavit catena a Corderio edita. Ego vero cum tres vaticanas in Joannis Evangelium catenas mss. consulerim, una quidem nihil Didymi habuit; sed tamen aliæ duæ mediocres aliquot illius particulas feliciter obtulerunt, quas Corderius prorsus desiderat. Has nos igitur cæteris Didymi copiis subjungemus. Commentatum quoque ad Actus apostolicos Didymum, catenæ editæ docent. Quin etiam ad Epistolas catholicas habuit Græce Didymum Cassiodorus Inst. div. cap. 8, et ab Epiphanio scholastico Latinum redditum gratulatus est, quæ reapse translatio typis excusa superest. At enim nonnulli critici, quos inter Cellerius Auct. sacr. t. VIII, p. 759, prope impudenter negabant vel dubitabant hunc esse Didymi setum. Sed ecce Omiensis nuper edito ad Catholicas catena, habet fragmenta aliquot nominatim Didymi, quæ Latino Epiphaniæ textui prorsus respondent. In Epistolas quoque ad Galatas atque ad Ephesios scripsisse Didymum narrat Hieronymus in suis Epistolarum illarum præmiis.

Sed ut ad rem nostram præcisionem accedamus, Didymum Epistolam Pauli ad Corinthios latissime interpretatum fuisse affirmat idem Hieronymus ep. 49. Quanquam vero diserte haud dicit priorem potius quam posteriorem, patet eum de priore loqui; tractat enim locum Pauli celebrem de nuptiis ac virginitate (I Cor. vii, 7). Mirum cæteroque est, quod in nostro Valicano codice nihil legis Didymi ad priorem Epistolam, inter varios qui catenam faciunt interpretes; mox tamen ad posteriorem tanta Didymi copia exuberat, ut prope integer commentarius esse videatur, capitulo nono excepto, ubi manifesta Didymi omisio est. Ac ne quisquam de auctore dubitet, semper Didymi nomen ad cujusque segmenti caput accurate in codice scribitur. Liceat itaque nobis lætari, quod tandem aliquando præclarum Didymi scriptum vulgetur, quem hominem Hieronymus præf. ad Oream dicit sui temporis eruditissimum, et in epistola 50 prædicam præcipuum scientia Scripturarum ut eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, etc. Rufinus quoque Hist. eccl. ii, 7, ait Deum, in errorum caligine, velut lampadem quamdam divina luce fulgentem Didymum accendisse, narratque hunc magno Athanasio episcopo valde probatum, et a divo Antonio visitatum. Miræ laudes eximias a Socrate et Sozomene aliisque in eum cumulas. Nec denique de accusationibus Didymi illatis loquar, quas satis Mingarellius vel diluit vel elevavit.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM SECUNDAM PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS.

CAP. I, VERS. 1. Paulus apostolus et Timotheus frater, Ecclesie Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in universa Achaia.

Cunctos qui in Achaia sunt alloquitur; nam pars Achaie Corinthus. Mittit autem Epistolam tanquam a se et Silvano et Timotheo scriptam; quod tamen haud semper facit; sed hoc ab eo fieri existimo, quoties Ecclesie alicui scribit quæ de facie ipsum

Α ΚΕΦ. Α'. Στ. α'. Παῦλος ἀπόστολος, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ ὄψῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἀγίοις πάντις τοῖς οὖσις ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ προσαγορεύει· μέρα γάρ τῆς Ἀχαΐας ἡ Κόρινθος. Προσφωνεῖ δὲ τὴν Ἐπιστολὴν ὡς ὑπὸ αὐτοῦ καὶ Σιλβανοῦ καὶ Τιμοθέου γραφείσαν· καίτοι οὐκ ἀεὶ τοῦτο ποιῶν· τοῦτο δὲ ὀφθαί αὐτὸν ποιεῖν, ὅταν γράφῃ Ἐκκλησίᾳ γαρῤῥαί-

ση κατὰ πρόσωπον αὐτὸν τε καὶ τοὺς παραλαμβανο-
 μένους ἐν τῇ συντάξει· εἰσὶ δὲ οἱ περὶ τῶν οὐτως
 ἐχόντων λέγοντες, ὅτι εἰ ποτε γράφοντος αὐτοῦ ὑπ-
 ἔβαλον νοήματ' αἰνες τῶν συνόντων, καὶ τούτων τὰ
 ὀνόματα προσέταπεν, θεικνὺς ὅτι καὶ αὐτοὶ συνεδά-
 λοντο τῇ γραφῇ· ἐπράττετο δὲ τοῦτο διὰ πολλὴν
 ἀτυλίαν· εἰ δὲ ὑγιῶς ἔχει τὸν ἐξ ἁγίου Πνεύματος
 γράφοντα δεῖσθαι τῆς πρὸς ἕτερον συλλήψεως, ἐπί-
 στησον· ὁμως δὲ εἰ καὶ ἐκ τριῶν ἐστὶν ἡ Ἐπιστολή,
 ἀλλὰ γε αὐτὸς μόνος ἀπόστολος Χριστοῦ διὰ θελήμα-
 τος Θεοῦ σημαίνεται, τῶν σὺν αὐτῷ προσφωνούντων
 μαθητῶν ὄντων ἀποστόλων. Τὸ, « σὺν ἁγίοις πάσι, »
 ἀμφιέθως λέγεται· ἦτοι γάρ, « σὺν ἡμῖν πάντες οἱ
 ἅγιοι προσαγορεύουσιν ὑμᾶς, » ἢ, « σὺν ἡμῖν πάντας
 τοὺς ἁγίους προσαγορεύομεν. Οὐκ ἄγνοητέον, ἐν τι-
 σιν ἀντιγράφοις φέρεσθαι, ὡς ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμο-
 θεοῦ μόνον κεχάραται τὸ προκειμενον γράμμα (14).

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.

Ἐπαύχονται οἱ γράφοντες χάριν καὶ εἰρήνην ὑπαρ-
 χθῆναι Κορινθίους ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ· τῆς αὐτῆς δηλονότι ἐκ Πατρὸς καὶ
 Υἱοῦ δεδομένης δωρεᾶς· ὡς γὰρ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ ὁ
 Πατήρ, ταῦτα ὁ Υἱὸς ὁμοίως ὑφίστησιν· οὕτως ἃ
 δίδωσιν ὁ Πατήρ χάρισματά, ὁ Υἱὸς δωρεῖται. Μία
 γὰρ χάρις καὶ εἰρήνη μία πρὸς τῆς Τριάδος δίδοται.
 Καὶ τοῦτο δὲ λεκτέον, πατέρα ἑαυτῶν τὸν Θεὸν εἰρ-
 ρηκότες, οὐκέτι ἀδελφὸν, ἀλλὰ Κύριον ἑαυτῶν τὸν
 Σωτήρ' αἶψιν· δεικνύντες ὅτι καὶ οὗτοι Θεοῦ γένων-
 ται οἱ γεννητοί, οὐδὲν ἦτοον δούλοι μένουσι τοῦ Κυ-
 ρίου Ἰησοῦ δημιουργοῦ αὐτῶν τυγχάνοντες· μόνος
 γὰρ αὐτὸς ἀληθεὶς καὶ οὐ θέσει Υἱὸς ὢν Θεοῦ, Δε-
 σπότης ἐστὶ τῶν υἱοποιουμένων.

Εὐλογητὸς ὁ Θεός.

Εὐλογητὸν τὸν Θεὸν φασὶν οἱ θεοὶ Λόγοι, οὐ τῷ εὐ-
 λογίαν δεδέχθαι, ἀλλὰ τῷ παρέχειν αὐτῇ· ὡς γὰρ
 ἅγιος καὶ ἀγαθὸς μόνος αὐτὸς, ἀγιαζῶν καὶ ἀγαθοὺς
 ποιῶν, καὶ οὐ γινόμενος ταῦτα ἄπ' ἑτέρους ποιεῖ·
 οὕτω μόνος εὐλογητὸς ἐστὶν, εὐλογίαν παρέχων, ἀλλ'
 οὐ δεχόμενος· οὗτος ὁ εὐλογητὸς Θεός, Θεὸς καὶ Πα-
 τὴρ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὑπάρχει· Θεὸς μὲν διὰ τὴν
 οἰκονομίαν, Πατὴρ δὲ διὰ τὸ Λόγον καὶ μονογενῆ Υἱὸν
 ὑπάρχειν. Πατὴρ οἰκτιρῶν κατ' οὐσίαν, πηγὴ
 αὐτῶν τυγχάνων· οὐ γὰρ ἐξ ἀναλήψεως ἀρε-
 τῆς εὐρίσκαται τοιοῦτος, οἷοι εἰσιν οἱ γινόμενοι οἰ-
 κτιρμονες· ὡς ὁ Πατὴρ οὐράνιος, οἰκτιρῶν ἐστίν·
 ὁ γὰρ τῶν οἰκτιρῶν Πατὴρ μεταδίδωσι τοῖς σπεύ-
 δουσι μιμεῖσθαι αὐτὸν, οὐκ εἶναι, ἀλλὰ γίνεσθαι οἰ-
 κτιρῶσιν· πρὸς τοῦτοις καὶ πάσης παρακλησίως,
 ἐμπα[θείας], καὶ χάριτος ὢν Θεός· αὕτη ἐστὶν ἐν ἣ

A et assumptos ab eo ministerii socios nosceret. Cæ-
 teroquin alii hoc loco alunt, si forte nonnulli sode-
 les ejus sententias aliquas ei scribenti suggererent,
 tunc illorum nomina adjicere solitum, ita ostenden-
 tem ab ipsis quoque aliquid contributum scripturæ.
 Et hoc quidem propter eximiam animi modestiam
 agebat. Utrum vero sano sensu dici queat, eum
 qui Spiritu sancto impellente scribebat, alieno auxi-
 lio indigere, tumet considera. Nihilominus, etiam si
 Epistola a tribus est, ipse solus Christi apostolus
 per voluntatem Dei denotatur; quia cæteri scripturæ
 socii, apostolorum erant discipuli. Verba « cum
 omnibus sanctis, » ambiguo sensu dicuntur: nam vel,
 « Nobiscum omnes sancti vos alloquuntur; » vel, Vo-
 biscum omnes sanctos alloquimur. Neque non
 B sciendum est, in nonnullis exemplaribus haberi,
 tanquam a Paulo et Timotheo tantum præsentem
 Epistolam fuisse scriptam.

VERS. 2. Gratia vobis et pax.

Orant scribentes ut gratia et pax sit Corinthiis a
 Deo Patre, et a Domino Jesu Christo, quia nimirum
 item a Patre Filioque donum confertur; nam, sicut
 quæ opera facit Pater, eadem agit Filius similiter²¹;
 ita quæ dat Pater munera, eadem Filius donat:
 una quippe gratia, et una pax a Trinitate tribuitur.
 Verumtamen hoc quoque dicendum est, quod si
 qui patrem suum Deum dicunt, nequaquam fratrem,
 sed Dominum suum appellant Salvatorem: sic
 demonstrantes, se quamquam filios Dei creatos, nihilo-
 minus ærivos Domini Jesu manere, qui ipso-
 rum creator est. Solus enim is vere et non adop-
 ptione Filius Dei, Dominus illorum est qui sunt
 adoptati.

VERS. 3. Benedictus Deus.

Benedictum Deum særæ Litteræ non capant, non
 quasi ipse benedictionem recipiat, sed quia ipsam dat.
 Sicut enim sanctus bonusque ipse solus est, quia san-
 ctificat bonosque facit, neque ipse tamen talis efficitur,
 quales cæteros efficit; ita solus benedictus est, et bene-
 dictionem tribuens, non autem recipiens. Hic itaque
 benedictus Deus, Deus est et Pater Domini Jesu; Deus
 quidem illius propter humanationem; Pater autem
 ejusdem quatenus Verbum est et unigenitus Filius. Pa-
 ter essentialiter misericordiarum, quatenus fons illa-
 D rum est: quoniam haud talis est virtutis electione,
 prout sunt qui misericordes fiunt: sicut Pater cœle-
 stis, misericors est; nam Pater misericordiarum iis qui
 se imitari student, tribuit non ut sint essentialiter,
 sed ut fiant misericordes. Præterea omnis consolati-
 onis, clementiæ, gratiæque Deus est: in qua vñ

²¹ Joan. v, 19.

(14) Singularis videtur hæc Didymi lectio, nempe
 Silvani nomen in titulo Epistolæ post alia duo; ne-
 que enim id nomen occurrit apud Chrysostomum,
 vel Theophylactum, vel Eumenium, neque apud
 Græcarum vel Latinarum varietatum collectores.
 Quin adeo nomen id in titulo desiderat ipse catenæ
 Vaticanæ textus, cui subest Didymi commentarius.
 Decet Silvanus etiam in codice vetustissimo et cele-

bri Vat. 1209. Num ergo ex capituli versiculo 19,
 conjecturaliter a scriba aliquo vetere translatus
 fuit in titulum Silvanus, quæ deinde lectio in aliis
 codices propagata fuerit? Atqui Didymus non nisi
 aliqua exemplaria propriæ lectioni contraria fuisse
 memorat. Utique et sanctus Basilii, in quem casu
 incidi, *De Sp. S.*, cap. 25, proæus ostendit se Sil-
 vanum in hujus Epistolæ titulo legisse.

dolice et per quam recreantur omnes qui pro veritate, imo vero pro recta religione affliguntur. Sic enim hi afflicti alios, seque infirmiores, docebunt sub tribulantium verbere solamen percipere.

VERS. 6. *Sive autem tribulamur.*

Affigi se dicunt magistri, ob profectum atque salutem alumnorum, ut perfectam patientiam habentes roborentur; dum sperant dignas datum iri remunerationes apostolis pro veritate decertantibus, itemque illorum discipulis.

VERS. 7. *Sicut socii passionum estis.*

Quia participes passionum fuerant, quarum causa sit consolatio, significat illis tribulationem magnam, quæ in Asia sibi acciderat ab accusatione calumniaque Demetrii. Ac sane convenienter, quoniam dixit pati se pro illorum consolatione et salute, ut patientiam acquirant, quæ in ipsis passionibus operatur, recte, inquam, manifestat illis, se cum sociis quasi supra vires persecutionem ac tribulationem passum, adeo ut propemodum ambigeremus, utrum vitæ finis instaret. Sisiit etiam causam ob quam sibi mori prope contigerat, dicens: Quoniam in nobis confidebamus, fore ut adversus quolibet tribulationem haud remisse nobis adesset auxiliator Deus; ut in ipso et per ipsum omni ærumnæ superiores fieri non dubitaremus, nempe quod Deus brevi tempore ope sua destituens, suasit ipsis ut ei semper confiderent: namque hæc fiducia non solum incolumes eos conservat qui vivunt; sed illos etiam qui vitam amisissent ad eandem revocat, Deo scilicet a mortuis eos suscitante. Quamobrem et nos ipsos excitamus, et vos hortamur, quominus in virtute vestra fiduciam habeatis; ne videlicet vita excidamus, sed in Deo speremus, qui nos, etiamsi in mortem inciderimus, vivificabit. Scitote autem quod, etiamsi perturbationem agoniamque habuerimus propter instantem gravissimam tribulationem, attamen in corde tantum hæc pugna fuerit; habuimus enim responsum mortis, mortem nobis cogitatione tenus indicentes, nihil porro turbulentum agentes,.. Unde recte reputavimus debere nos confidere in illo qui ex mortuis resuscitat et morte liberat. Prædictis consonat et illud, « Turbatus sum, et non sum locutus »²². Nec non illud de Jobo dictum, quod labiis non peccaverit coram Domino²³, acerbis licet ac terribilibus eidem contingentibus. Patet autem non de communi vita vel morte scribi hæc. Ait enim: Qui de tali tantaque morte nos eripuit et eripit; in quem speravimus²⁴. Nam si de communi morte hic sermo esset, nunquam morerentur hi qui ita loquuntur, lapsu temporum extra corpus facti. At qui reapse communem mortem subeunt, qui talia hic affirmant. De illa igitur morte loquuntur, quæ animam ab æterna vita abstrahit.

²² Psal. LXXVI, 5. ²³ Job 1, 22. ²⁴ II Cor. 1, 10.

(15) Intelligit Demetrium argentarium, qui Paulo negotium in Asia fassiverat. Act. XIX, 24.

(16) Cod. ταυτόν.

(17) Hæc et aliquot sequentes exiguæ verborum

A και δι' τῆς παρακαλοῦνται πάντες· οἱ ὑπὲρ ἀληθείας, μᾶλλον δὲ εὐσεβείας, θλιβόμενοι· οὕτω γὰρ καὶ τοῖς ἄλλοις θλιβομένοις ὄντας αὐτῶν ὑποδεεστέρους ἐδάξουσι παρακαλεῖσθαι ὑπὸ τῶν θλιβόντων.

Εἶτε δὲ θλιβόμενοι.

Θλιβεσθαι φασιν οἱ διδάσκαλοι ὑπὲρ προκοπῆς καὶ σωτηρίας τῶν πεπαιδευμένων, ἵν' ὑπομονὴν ἔχοντας τελείαν βεβαιωθῶσιν, ἐλπίζοντες τυχεῖν ἐπαξίων ἀμοιβῶν δοθησομένων τοῖς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγωνιζομένοις ἀποστόλοις καὶ τοῖς τούτων ἀκροαταῖς.

Ὅσπερ κοινωνοὶ ἔστε τῶν παθημάτων.

Ἐπειπερ κοινωνίαν εἶχον τῶν παθημάτων ἐφ' οἷς ἡ παράκλησις, δηλοῖ αὐτοῖς τὴν ὑπέριψαν θλίψιν οὖσαν μεγάλην ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐκ διαβολῆς καὶ συκοφαντίας Δημητρίου (15)· καὶ εἰκότως γε, ἐκπερ εἶπεν πάσχειν ὑπὲρ τῆς ἐκείνων παρακλίσεως καὶ σωτηρίας, ὅπως κτήσονται ὑπομονὴν τὴν ἐν τοῖς αὐτοῖς παθήμασιν ἐνεργουμένην. φανερόν αὐτοῖς ὡς ὑπὲρ δύναμιν διωγμῶν καὶ θλίψιν ὑπέμεινεν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· ὡς μικροῦ δεῖν ἐξαπορηθῆναι, τουτέστιν ἐκπεσεῖν τοῦ ζῆν· παρίστη δὲ τὴν αἰτίαν τοῦ μικροῦ δεῖν τοῦτο παθεῖν, εἶπεν· Ἐπεὶ γὰρ πεπειθότες ἦμεν ὡς ἑαυτοὺς ὡς πρὸς πᾶσαν θλίψιν ἀνεκδότους ἴστασθαι βοηθῶν ἡμῖν ὁ θεός· ὅπως ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πάντων ἐπιπέμων περιέεσθαι θαρσύνωμεν· ὀλίγον πως γυνώσκας τῆς περ' αὐτοῦ βοηθείας, ἔπεισεν ὡς δεῖ πάντοτε ἐπ' αὐτῷ πεποιθῆναι· ἡ γὰρ τοιαύτη πεποιθήσις οὐ μόνον ἐν ζωῇ τοὺς ζῶντας φυλάττει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ταύτην ἀποβαλόντας αὐθις εἰς αὐτὴν ἀγει ἐγείρας αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν· ὅθεν καὶ ἑαυτοὺς διεγείρομεν, καὶ ὑμῖν παραγγυῶμεν μὴ ἐπ' οἰκείᾳ δυνάμει τὴν πεποιθήσιν ἔχειν· ὅπως μὴ τῆς ζωῆς ἐκπέσωμεν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θεῷ ἐπίσωμεν, ὅστις ἡμᾶς ζωοποιήσει καὶ ἐν νεκρότητι γενώμεθα· ἴστε δὲ ὅτι, εἰ καὶ τάραχον καὶ ἀγωνίαν ἔσχομεν ἐκ τῆς καταλαθοῦσης βαρυτάτης θλίψεως, ἀλλ' οὖν μέχρι τῆς καρδίας ἔστη τὰ τοῦ κλήνου· ἔσχομεν γὰρ τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου, κατὰ ψήφισάμενοι ἑαυτοὺς (16) θάνατον μέχρι τῶν λογισμῶν, οὐδὲν παραχῶδες πράξαντες... (17). Ὅθεν καὶ ἐνομοίαν ἔσχομεν ἀγαθὴν περὶ τοῦ δεῖν πεποιθῆναι ἐπὶ τῷ ἐγείροντι ἐκ νεκρῶν καὶ βρούμεν ἐκ θανάτου. Τοῖς προκειμένοις συνάδει τὸ, « Ἐταράχθη καὶ οὐκ ἐλάλησα, » καὶ τὸ περὶ τοῦ Ἰωβ, ὡς οὐχ ἡμαρτεν τοῖς χεῖλεσιν ἐναντίον Κυρίου, πικρῶν καὶ φοβερῶν συμβεβηκότων αὐτῷ· φανερόν δὲ ὅτι οὐ περὶ τοῦ κοινῶς ζῆν καὶ θανάτου γράφεται τὰ προκειμένα· φησὶ γὰρ· Ὅς ἐν τηλικούτου θανάτου ἐρρύσαστο καὶ ζήσεται, εἰς ὃν ἠλπίκαμεν· εἰ γὰρ περὶ τοῦ κοινῶς θανάτου] ἐλέγετο ταῦτα, οὐ τεθνήσκοντα ποτε οἱ ταῦτα λέγοντες, κατὰ χρόνον ἐξω αὐτοῦ γινομένου· ἀλλὰ μὴ τεθνήκασι τὸν κοινὸν θάνατον οἱ ταῦτα βεβαιούμενοι· περὶ γὰρ τοῦ θανάτου φασὶ τὸ καταστῶντος τῆ ψυχῆν ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς.

lacuna sunt, relicto in codice spatio; quod indicium est, nostrum fuisse excisum ex antiquiore detrimētis identidem affecto.

Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεή- A
σει. **VERS. 11.** *Adjuvantibus et vobis oratione pro nobis.*

Ἐν τοῖς προκειμένοις διδάσκει ὡς τὰ μεγάλα θυ-
τως καὶ θεῖα δωρήματα δίδονται, εὐχῆς πλειόνων ὑπὲρ
ἐνὸς λαμβάνοντος ἀναπεμπομένης· διὸ καὶ εἰς εὐ-
νοϊαν καὶ διάθεσιν τὴν πρὸς αὐτὸν διεγείρων φησὶν·
Ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐβρύσθη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ
συμβαλλομένων καὶ ὑμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἐμοῦ· ἵνα
ἐκ πολλῶν πρεσβευόντων προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς τοῦς
θλιθέντας γενόμενον χάρισμα ὑπὸ πλειόνων εὐχαρι-
στηθῆ· εἰ γὰρ πολλοὶ οἱ συνυπουργήσαντες τῇ δεή-
σει εἰς τὴν ὑπέρβασαν δωρεάν, ἀκόλουθόν ἐστι τὸ
τοῦς αὐτοῦς τούτους εὐχαριστῆσαι τῷ παρασχόντι
Θεῷ.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον B
τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. **VERS. 12.** *Nam gloria nostra hæc est, testimonium
conscientiæ nostræ.*

Τὸ πρὸς Θεὸν καύχημα μαρτυρεῖται ἐκ τῆς συνει-
δήσεως· εἴρηται δὲ περὶ τῆς συνειδήσεως μὴ δεχομέ-
νης πρόσωπον. Αὕτη οὖν ἡ καύχησις, ἥτις μαρτύ-
ριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπάρχει, παρεσκευάσθη
ἐν ἀγιότητι καὶ εὐκρινείᾳ, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀνθρωπίνῃ
παιδεύσει· ἀναστραφῆναι ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, μάλι-
στα δὲ πρὸς ὑμᾶς· ὁ γὰρ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον παι-
δεύων, οὐκ ἀνθρωπίνῃ ἐπαγγέλλεται διδασκαλίαν,
ἀλλὰ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων γινομένην Γραφῶν· ἥτις διὰ
τὸ ἐκτὸς εἶναι κηλιδὸς τινος, εὐκρινῆς ἐστὶν· σαρ-
κίνην δὲ σοφίαν τὴν περὶ αἰσθητῶν ὠνόμασεν, ἣν
ὁ ἔχων οὐ χωρεῖ τὴν τοῦ Πνεύματος σοφίαν, μωρίαν
αὐτὴν λογιζόμενος· ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ τὰ περὶ τῶν
κοσμικῶν καὶ ὕλικῶν μαθήματα σάρκινα καλεῖν· οὗ-
τοι γοῦν καὶ φρόνημα λέγεται τῆς σαρκός· καὶ ἐν
τοῖς ἔργοις τῆς σαρκὸς καταλέγονται αἰρέσεις, φαρ-
μακείαι, εἰδωλοατρίαι· οὐ γὰρ ἐτι ταῦτα σάρκινα
ῤήτεον, παρονομαζόμενα ἀπὸ τῆς αἰσθητῆς σαρκός·
εἴρηται γὰρ ἀπὸ τῆς ὕλικῆς ἔξεως, καθ' ἣν ὁ ἐνερ-
γῶν, κατὰ σάρκα περιπατεῖν λέγεται, καὶ γίνεταί
σάρκινος πρᾶξις ὑπὸ ἁμαρτίαν. Ὅμως δὲ εἰ καὶ ἐν
πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ ἀνεστράφημεν ἐν ἀγιότητι καὶ
εὐκρινείᾳ, ἀλλ' οὖν τοῦτο πρὸς ὑμᾶς μᾶλλον καὶ
μᾶλλον πεποιθήκαμεν.

Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἡ ἁ ἀναγινώ-
σκετε.

Παρεληφόντων ὑμῖν ἀναγινώσκειν τὰ Εὐαγγέλια καὶ
τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, οὐχ ἕτερα ὧν ἀναγινώ-
σκετε γράφομεν· ὡσαύτως γὰρ ἐκεῖνοις ἐστὶ θεόπνευ-
στα, ἃ χαράττομεν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς. Ἐπιγινώσκειτε
οὖν καὶ ὑμεῖς αὐτὸ τοῦτο, μερικὴν διάληψιν τέως ἔχον-
τες· προσδοκῶμεν δὲ σὺν Θεῷ φάναι, ἐπιγινῶναι ὑμᾶς
ἕως τέλους, τουτέστι τελείως καὶ ἀνελλιπῶς· ἐπιγινῶ-
ντες γὰρ ἡμᾶς ἐκ μέρους, προσλαμβάνοντες ἀεὶ τῇ φθα-
σάσῃ ἐπιγινῶσει ἐπίτασιν τῶν γνωσθέντων καὶ ἕτερα
θεωρήματα, τελείαν ἔχετε θεωρίαν, ὡς τὰ αὐτὰ γρά-
φομεν Μωϋσεὶ καὶ τοῖς προφήταις καὶ τοῖς εὐαγγε-
λισταῖς· ὁ γὰρ πρὸς ἐκεῖνους γενόμενος Θεὸς Λόγος,
καὶ ἐν ἡμῖν λαλεῖ, οὐχ ἕτερος ὢν τοῦ Χριστοῦ· πέ-
τοιθα δὲ ὅτι οὕτως ὑμῶν διακειμένων, ὅτι (18) καυ-

His verbis docet, magna sane et divina beneficia
concedi, multis pro uno accipiente orantibus.
Quare et illorum benevolentiam et erga se affectum
excitans ait: Ex tali tantaque morte ereptus sui a
Deo, faventibus etiam vobis oratione pro me, ut
ob beneficium, multorum hominum orantium gra-
tia a me tribulato acceptum, gratiæ a pluribus
agantur; nam si multi ad impetrandam gratiam ora-
tione adjuverunt, sequitur ut iidem hi gratias agant
datori Deo.

Gloriatio in Deo, testimonium a conscientia ha-
bet. Dicitur id autem de conscientia quæ personam
non accipit. Hæc ergo gloria, quæ est conscientiæ
nostræ testimonium, fecit ut nos cum sanctitate
et puritate, non autem secundum humanam disci-
plinam conversaremur in universo mundo, maxime
vero apud vos; nam qui ex Evangelii regula eru-
dit, haud humanam nuntiat doctrinam, sed illam
quam sanctæ Scripturæ tradunt; quæ cum absque
omni macula sit, sincera est. carnalem vero sa-
pientiam dicit illam rerum sensibilibus, quæ qui
habet, spiritus sapientiam non capit, quia stultitiam
esse hanc arbitrat. Mos autem Scripturæ est
mundanarum ac materialium rerum disciplinas ap-
pellare carnales. Sic itaque etiam carnis prudentia
dicitur²⁵: atque inter carnis opera numerantur
hereses, veneficia, idololatriæ²⁶, nequaquam enim
hæc carnalia sunt dicenda, quasi sumpto a sensi-
bili carne nomine; sed dicuntur potius a materiali
affectione, ex cuius norma qui operatur, secundam
carnem ambulare dicitur, evaditque carnalis, pec-
cati maniceps factus. Verumtamen, etiamsi in uni-
verso mundo cum sanctitate ac puritate versati su-
mus, apud vos utique magis magisque id sætegitimus.

VERS. 13. *Non enim alia scribimus vobis, quam
quæ legitis.*

Nam cum vos soleatis legere Evangelia et lo-
gem atque prophetas, nos quidem haud diversa ab
his quæ legitis, scribimus: æque enim a Deo In-
spirata sunt, quæ in Epistolis charaxamus. Hoc ita-
que et vos sciatis, qui hactenus non nisi partem
institutionis habuistis. Speramus autem, cum Dei
ope, fore ut vos in finem usque cognoscatis, id est
perfecte et absque ullo defectu. Nam cum nos ex par-
te cognoscatis, mox superiori notitiæ incrementum
scientiæ addentes atque alias observationes, perfe-
ctam evidentiam habebitis, nos paria scribere
Moysi et prophetis atque evangelistis. Etenim quod
factum est ad eos verbum Dei, idem in nobis quo-
que loquitur, a Christo non alienum. Confido au-

²⁵ Rom. viii, 6. ²⁶ Gal. v, 20.

(18) Sic repetitur in cod.

tem, vos hoc animo affectos, de me gloriari. Nam A et nostrum gaudium vos estis in die Domini, qua judicium exercebit de omnibus qui ante tribunal ejus apparebunt. Fortasse autem quæ ex vero lumine in animabus sit illuminatio, ea dies Domini est.

VERS. 15. *Hac confidentia volui prius venire ad vos.*

Hæc locutione demonstrat gaudere se de Corinthiorum emolumento, quia meliores illos effecerat. Propterea in hoc proposito perseverans, volebat iterum ad eos accedere dum in Macedoniam pergeret. Et postea illinc revertens, rursus invisere, ut deus de illorum utilitatibus lætaretur. Apparet enim ex utriusque Epistolæ scriptura Paulum Corinthi fuisse: Itemque ex verbis, « Sed parcens vobis, non veni B rursus ad vos Corinthum, » id ipsum ostenditur.

VERS. 23. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam.*

Conscius licet sermonis Domini in Evangelio **, non oportere jurare, sed exacte loqui, nempe « est », quando reapse est; « non » vero, cum ita se res habet; nunc tamen cum juramento affirmare videtur. Atque id juste admodum. Nam quia suum erga Corinthios affectum nuntiat, hic vero non nisi in mente et corde subsistit; verisimile autem erat, diffectos illos dubitare de tam genuino erga se amore, testem dieli sui invocat Deum in scdm animam, qui arcana quoque in ipsa latentia scit. Ait quippe: Venio ad vos desiderio vestri impulsus. Et si quando id minime facio, non nisi ut vobis parcam niemet cohibeo. Scitis enim, me cum primo ad urbem vestram veni anno integro cum mensibus sex istic versatum, dum quotidianum vestrum in Christo incrementum et utilitatem lubens spectarem. Tum profecto, præter communem doctrinam, mysticas etiam traditiones vobis exposui: id enim in priore Epistola ostendi, adhortans vos ut quæ accepistis retineretis. Sed quia nunc probe cognovi, a falsis aliquot magistris vos decipi, qui resurrectionem a mortuis et animæ immortalitatem negant, prætereaque rerum quoque indifferentium scientiam subvertunt; has ob causas distuli nunc, ante aliquod remedium quod per litteras fieri potest, ad vos venire. Hæc autem per Epistolam scribo, dominum me vestræ fidei denuntians; vobis enim ad credendum opitulamur per magisterium: et quoniam per catechesin nostram ad fidem accessistis, nos sicuti docuimus, sic etiam vobis commemoramus, ut in ea, quam recte suscepistis, fide maneatis. Quanquam enim nonnulli a deceptoribus subversi fuerunt, nihilominus confido vos in ea qua imbuti fuistis fide firmos fore.

CAP. II, VERS. 3. *Meum gaudium omnium vestrum est.*

Gaudium meum, inquit, omnium vestrum est propter bonam famam; demonstrans simul quod

χάσθε ἐν ἡμῖν· καὶ γὰρ ἡμῶν τὸ καύχημα ὁμᾶς· ἵσα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐν ἣ κρινεῖ τοὺς φανερούμενους ἐν τῷ βήματι αὐτοῦ· δυνατὸν δὲ τὸν ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς γινόμενον ἐν ταῖς ψυχαῖς φωτισμῶν, ἡμέραν εἶναι τοῦ Κυρίου.

Ταύτη τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον.

Διὰ ταύτης τῆς λέξεως παρίστησιν ὅτι χαρὰν ἔχον ὠφελουμένους Κορινθίων ἐν τῷ βελτιοῦν αὐτοὺς· διὰ ταύτη ἐμμένον τῇ προθέσει, ἠβούλετο πάλιν ἐπιδημησαι αὐτοῖς ἀπῶν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ· καί τιθεν ἐπιστρέφων πάλιν αὐτοὺς ἰδεῖν, ἵνα πάλιν εὐφρανθῆ, ὠφελουμένων αὐτῶν. Φαίνεται γὰρ διὰ τῆς γραφῆς ἀμφοτέρων τῶν πρὸς αὐτοὺς Ἐπιστολῶν γενόμενος ἐν Κορίνθῳ· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ, « Φειδόμενος ὑμῶν οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον, » τὸ αὐτὸ τοῦτο παρίσταται.

Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν.

Εἰδὼς τὸ εἰρημένον πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἐν Εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὀμνῆναι, ἀλλ' ἔχειν λόγον ἀκατάγνωστον περὶ τοῦ, « ναί, » ὡς ὄντως ναί, καὶ τοῦ, « οὐ, » ὡς οὕτως ἔχοντος, διαβεβαιούμενος ἐν ταῦθα ὀμνῆσαι δοκεῖ· καὶ μάλα γε δικαίως. Ἐπεὶ γὰρ διέθεσιν αὐτοῦ ἦν εἶχεν πρὸς Κορινθίους ἀπαγγέλλει, αὐτῆ δὲ ἐν διανοίᾳ καὶ καρδίᾳ τὸ εἶναι ἔχει, εἰκὸς δὲ ἦν τοῖς ἀγαπωμένοις ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς οὕτως πρὸς αὐτοὺς γνησίας ἀγάπης, μάρτυρα τῶν λεγομένων καλεῖ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν, ἐπιστάμενον καὶ τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ ταύτης κείμενα· φησὶ γάρ· Ἐπιδημῶ πρὸς ὑμᾶς ποθῶν ὑμᾶς· καὶ ὅτε δὲ τοῦτο οὐ πράττω, πάλιν φειδοί τῇ πρὸς ὑμᾶς ἐπέχω. Ἵστε γὰρ εἶπὲ πρότερον ἐλθὼν εἰς τὴν πόλιν ὑμῶν, ὄλον ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἐξ ἐνεδιέτριψα, χαίρων ἐν τῷ καθημέρῳ ὑμᾶς κατὰ Χριστὸν ὠφελουμένους προκόπτειν. Ἄμλει γοῦν πρὸς τῇ κοινῇ διδασκαλίᾳ, καὶ μυστικᾶς παραδόσεις παρέθηκα ὑμῖν· τοῦτο γὰρ ἐν τῇ πρὸ ταύτης Ἐπιστολῇ ἐδήλωσα, διεγείρων κατασελεῖν ὑμᾶς ἀπαρτελεῖσθε. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἀκριβῶς πέπεισμαι ὡς ψευδοδιδάσκαλοι τινες ἀπατώσιν, ἀθετοῦντες τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐπὶ διαμονὴν τῆς ψυχῆς· εἶτι μὴ καὶ τὴν περὶ ἀδιαφόρων γνῶσιν διαστρέφοντες· τοῦτου χάριν ἐπέσχον νῦν πρὸ θεραπείας τινὸς διὰ γραμμάτων ὑπαρξθῆναι δυναμένης ἐπιδημησαι ὑμῖν· ταῦτα δὲ ἐπιστ[έλλω] κύριον τῆς πίστεως ὑμῶν ἐμαυτὸν ἀναγορεύων· συνεργοῦμεν γὰρ εἰς τὸ πιστεῦν ὑμᾶς διὰ διδασκαλίας· καὶ ἐπὶ ἐκ κατηχήσεως ἡμῶν τῇ πίστει προσελήλυθατε, ὡς περ ἐδιδάξαμεν, οὕτω καὶ ὑπομιμνήσκομεν, ὅπως ἐμμένητε ἢ κατορθώσατε πιστεῖ· κἀν γὰρ τινες ἐκλονήθησαν ὑπὸ τῶν ἀπατώνων, ἀλλ' οὖν θαρρῶ ὡς ἐστήκατε ἐν ἡ παραλάβετε πιστεῖ, ὄντες ἐν αὐτῇ βέβαιοι.

Ἡ ἐμὴ χαρὰ πάντων ὑμῶν ὅστις.

Ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, φησὶ, πάντων ὑμῶν ἔστιν διὰ τοῦ εὐφρήμου· καὶ τὸ πρὸ αὐτοῦ δηλῶν, λέγω δὴ τὸ, « Ἡ

** Matth. v, 37.

αὐτῆ ἢ ἐμῆ πάντων ὑμῶν ἐστιν. » Ἐδεῖ γὰρ λυπο-
μένῃ τῷ Ἀποστόλῃ συλλυπεῖσθαι Κορινθίους, ἵνα
καὶ χαίρουντι (18') συγχαίρωσιν. Ὅτι δὲ ἐκ γνησίας
διαθέσεως ἐπιστέλλω ταῦτα, φησὶ, γινώσκετε ἐκ πολ-
λῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας διὰ πολλῶν δακρύων
ὑπηγορευθεῖσθαι τὴν Ἐπιστολήν. Οὐ γὰρ ἐβουλόμην
τοιούτων ὑμᾶς δεῖσθαι ἐπιπλήξων, ἀλλ' ἀποδείξων
τῶν περὶ τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ ὑπομνήσεως,
μᾶλλον δὲ προτροπῆς πρὸς τελείαν ἀρετὴν.

Ἐν προσώπῳ Χριστοῦ.

Διὰ τὴν τοῦτο διάνοιαν ἔχει τὸ, « ἐν προσώπῳ (19)
Χριστοῦ » δηλοῦται γὰρ ἦτοί ἐν προσώπῳ, τουτέστιν
ἐνώπιον καὶ βλέποντος Χριστοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ, φέρων
τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον κεχάρισμαι, εἰδὼς ὅτι καὶ
αὐτὸς πάντα τὰ πρὸς μακαριότητα χαρίσασθαι κρίνας
ἐπεδήμησεν τῷ βίῳ. Αὐτοῦ τοίνυν φέρων τὸ πρόσω-
πον (μυμείσθαι γὰρ αὐτὸν εὐχομαι καὶ σύμμορφος
αὐτοῦ εἶναι), συνεχώρησα τὴν ἀμαρτίαν τῷ μετα-
νοήσαντι· ἔθεν καὶ ὑπὸ... τῆς γνώμης εἶναι προτρέ-
πομαι. Οὐκ ἀγνοεῖν γὰρ τοῦ Σατανᾶ τὰ πανουργεῦ-
ματα δεῖ, ὡς πάλα τῆς πορνείας γινομένης αὐξά-
νειν τὴν βλάβην θέλων, παρεσκεύαζεν τὸ ἀσυμπαθές,
ὡς μὴ πενθεῖσθαι τὸν ἐαλωκότα τῇ κακίᾳ· νῦν δὲ
ἔπεισεν ἀσπλαγγίαν εἶναι πρὸς τὸν παυσάμενον τοῦ
κακοῦ, ἵνα διὰ τούτου κἀκεῖνον ἀπολέσῃ, καὶ
ὑμᾶς ἀλαζόνας καὶ ὑπερηφάνους κατ' αὐτοῦ ἀπο-
δείξῃ. Ἄλλ' ὄρα μὴ τις ἀπεκδεχόμενος τὸ βού-
λημα τοῦ Ἀποστόλου, δόξῃ φαῦλον εἶναι τὸ γνῶ-
σιν ἔχειν τῶν σατανικῶν νοημάτων· βλαπτικὸν
γὰρ ἦκιστα τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ὠφελητι-
κόν· τὸ γὰρ εἰδέναι τὴν νόησιν καὶ προαίρεσιν,
οὐ ποιεῖ κακόν, ἀλλὰ τὸ αἰρεῖσθαι. Ἀμέλει γοῦν
καὶ τοὺς ἐλέγχειν τοὺς ἀπατεῶνας προαιρουμένους,
εἰδῶτας τὰ τῆς ἀπάτης ἐκείνων, οὐ μεμψόμεθα, ἀλλὰ
καὶ πάνυ ἀποδεχόμεθα· οὐ γὰρ τὸ εἰδέναι, ἀλλὰ τὸ
προαιρεῖσθαι τὰ φαῦλα κακοὺς ποιεῖ. Ἴσμεν τοιγαροῦν τὰ νοήματα τοῦ Σατανᾶ, οὐχ ὅπως ἐνεργῶ-
μεν κατ' αὐτὰ, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπατώμενοι παγιδευθῶμεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα.

Γέγονεν αὐτῷ ἢ ἐκ Τρωάδος εἰς Μακεδονίαν μετά-
βασίς ἐξ ὀπτασίας. Ἐν γὰρ τῇ Γραφῇ τῶν Πράξεων
τῶν ἀποστόλων εἰρηται, ὡς ὄντι αὐτῷ ἐν Τρωάδι
ἀνὴρ Μακεδὼν ὠφθῆ ἀποκαλύψεως τρόπῳ κελύων·
ἔρασκεν γὰρ « Διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον
ἡμῖν. » Ἐσώπησε δὲ τοῦτο, γράφων τὴν Ἐπιστολήν,
γνώμης μετριότητι δοκιμάσας μὴ εὐχαιρον εἶναι τὸ
λέγειν τοιαῦτα περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις δεί-
ξει. Ἀμέλει γοῦν χάριν ὀμολογεῖ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ με-
ταβάσει, ὡς ἔξῃς ἐπιφέρων ἐρεῖ. Ἐπίστησον δὲ τί
βούλεται, θύρας μοι ἀνεψυγμένης μεγάλης ἐν Κυρίῳ.
Τάχα γὰρ ἀνοίγεται θύρα τοῦ λόγου πρὸς τοῦ Κυρίου
τοῖς ἐξ ἐπινοίας θείας δεχομένοις τὸ λέγειν, ἀλλ' οὐκ
ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης παρασκευῆν ἔχουσιν. Λέγει
γοῦν θεός· « Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω
αὐτό. » Καὶ ὁ σοφὸς κέκραγεν· Ἔνοιγε σὸν στόμα λό-
γον Θεοῦ· τουτέστιν, Παρεσκευασμένος ἔσο πόθῳ καὶ

præcessit, nempe : « Tristitia mea, omnium vestrum
est. » Oportuit enim magistro Apostolo contristari
simul Corinthios, ut etiam læto congauderent. Quod
autem hæc vero affectu commotus scribam, scitis,
inquit, quoniam ob multam tribulationem et arg-
ustias cordis multis cum lacrymis Epistolam di-
ctavi. Neque enim voluissem vos hujusmodi incre-
pationibus indigere, sed ut vobis dogmata potius
veritatis ostenderentur, atque ut moneremini, imo
vero ad perfectam virtutem compelleremini.

VERS. 10. In persona Christi.

Duplicem habet sensum hæc dictio, « in persona
Christi : » significat enim vel coram, et Christo
spectante; vel etiam, Christi gerens personam do-
navi, sciens ipsum quoque beatitudinis nostræ causæ
omnia donare volentem, in mundum venisse. Ergo
illius gerens personam (imitari enim eum gestio, et
ei conformari), condonavi peccatum penitenti; quam-
obrem pari ut vos sententia sitis cohortor. Non enim
Satanæ astutiam ignorare oportet, qui veteris for-
nicationis augere damnum volens, misericordiam
sustulit, ne doleat qui iniquitatem patravit. Nunc
autem nullam inventum iri clementiam suadet ab
eo qui peccare desiderit; ut sic et illum pessundet,
et vos vanos atque superbos adversus eundem effi-
ciat. Sed cave, ne quis suscepto Apostoli consilio,
existimet vanam esse Satanicarum artium cognitio-
nem: id enim nullius detrimenti est, imo potius
utile: nam scientia cogitandi atque eligendi, malos
nos haud efficit, sed ipsa electio. Itaque ne illos qui-
dem qui coarguere præstigiatores suscipiunt, pro-
pterea quod illorum malitiam norunt, nos reprehē-
dius; imo eos valde approbamus: non enim, in-
quam, mali cognitio, sed electio, malos facit. Scimus
itaque Satanæ cogitationes, non ut secundum eas
operemur, sed ne decepti capiamur.

VERS. 12. Cum venissem autem in Troadem.

Contigit illi ex Troade in Macedoniam transitio,
visionis cujusdam causa. Namque in Actuum apo-
stolorum libro dictum est, Paulo in Troade consti-
tuto, virum Macedonem revelantis more ipsi esse
oblatum, atque ita jubentem: « Transiens in Mac-
doniam adjuva nos ». Tacuit autem hoc in Epi-
stola, mentis suæ modestia judicans haud esse tem-
pestivum rem hujusmodi de se dicere, ut in sequen-
tibus demonstrabit. Interim Deo gratias agit pro-
pter transitum, ut postea dicit. Animadvertite autem
quid significet, Ampio mihi patefacto ostio in Domi-
no. Videtur enim aperiri verbo ostium a Domino iis
qui divino consilio prædicationem aggrediuntur,
non autem ab humano artificio subsidia petunt.
Quamobrem Deus ait: « Aperi os tuum, et implebo
illud »; et sapiens clamit: « Aperi os tuum verbo
Dui; id est, Paratus esto cupide alacriterque ad ex-

¹⁸ Act. xvi, 9. ¹⁹ Psal. cxxx, 11.

(18') Coil. χαίροντες.

(19) Græce πρόσωπον vulgus et persona; non item persona Latine, nisi theatriali sensu vel usu.

cipiendam Dei doctrinam. Videtur etiam aperiiri A verbo ostium, cum auditores parati ad catechismi susceptionem sunt 20.

VERS. 15. Christi bonus odor sumus.

Propterea, inquit, manifestat Deus per nos odorem scientiæ Christi in omni loco, quia « Christi bonus odor sumus. » Sicut enim qui ejus lumen participant, lumen mundi sunt; ita ubi unguentum est, il qui huic cobærent, odorem ejus exspirant. Hæc autem odora exspiratio, aliis quidem fit odor mortis ad mortem, aliis vitæ odor ad vitam. Neque tamen expostulandum est, quod fiat odor mortis ad mortem; etenim ejus rei causa sunt illi quibus contingit: veluti sanus cibus nocere videtur, si ægrotis intempestive ministretur. Quotquot enim morte illa correpti, quæ a peccato accidit, haud recta mente divinam notitiam excipiunt, ex morte practicorum peccatorum, ad consequentem impias opiniones mortem transeunt. Sicuti vice versa qui divinam notitiam cum vivificis operibus excipiunt, de vita in vitam transferuntur: namque ut materiale unguentum sanitati bonoque corporis habitui utile, insectis animalibus nocet, quæ illius acutissimam fragrantiam non ferunt: ita divinus odor predest sanitatemque confert, imo vitam, iis qui imaginem ac similitudinem retinent creatoris Dei. Hi quippe vere homines sunt. Secus autem illo odore læduntur ii qui interiorum hominis formam mutant; in tantum, ut allegorice appellentur muscæ putrefacientes compositionem olei suavitatis, ut ait Ecclesiastes 21.

VERS. 17. Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei.

Non est attendendum iis heterodoxis qui dicunt apostolos in Christo docentes, de alio Deo locutos præter Salvatoris Patrem, id est ei contraria nos loqui. Multos autem cum dicit, deceptores significat, propter ejus generis hominum abundantiam. Namque hoc vocabulum, id est multi, homonymum cum sit, plura significat. Dicitur enim interdum pro « quidam. » Veluti cum Dominus dixit: « Multi dicent mihi in illa die 22. » Sed etiam ut distinguamus a paucis, dicitur; velut ibi: « Multi quidem vocati, pauci vero electi 23. » Significat hoc vocabulum etiam omnes; velut ibi: « Sicut enim per inobedientiam unius, peccatores constituti sunt multi 24. » Cuncti enim homines propter unius inobedientiam, peccato obnoxii facti sunt. Significat etiam exuberantiam, ut in proposito versiculo; nec non in iis verbis: « Ne multi magistri sitis, fratres 25. » Significat etiam quamlibet multitudinem, veluti: « Multi insurgunt adversus me 26; » et: « Multi dicunt animæ meæ 27. » In supradicta locutione dicit: « Non sumus sicut quidam adulterantes verbum Dei, » id est aquam ei miscentes per frigidam stultamque

προθυμία πρὸς τὸ λαβεῖν ἐκ Θεοῦ διδασκαλίαν. Τὰ γὰρ δὲ ἀνοίγνυται θύρα τοῦ λόγου (20), καὶ ὅταν οἱ ἀκροαταὶ ἔτοιμοι πρὸς παραδοχὴν τῆς παιδείας ὦσιν.

Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ.

Διὰ τοῦτο, φησὶ, φανερῶν (21) ὁ Θεὸς δὲ ἡμῶν τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπεὶ περ « Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν. » Ὡς γὰρ φησὶ αὐτοῦ τυγχάνοντες, οἱ μέτοχοι φῶς εἰσι τοῦ κόσμου οὕτω καὶ μύρου ὄντος, οἱ ἐνούμενοι αὐτῷ εὐωδία αὐτοῦ εἰσιν. Αὕτη δὲ ἡ εὐωδία πνοή, τοῖς μὲν ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς δὲ ὁσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν ὑπάρχει. Ἄλλ' οὐκ αἰτιατέον εἰ γίνεται ἡ ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον. Παρὰ γὰρ τὴν πρόβρασιν τῶν ὀσῶν συμβιβασθῆκει τοῦτο γίνεται: ὡς περ καὶ ὑγιεινὴ τροφὴ βλάπτειν δοκεῖ τοὺς νοσοῦντας, ἀκαίρως προφερομένη. Ὅσοι γὰρ ὑπὸ θάνατον ὄντες τὸν ἐπιγινόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ, δέχονται οὐκ ὀρθῆ γνώμῃ τὴν θείαν γνῶσιν, ἐκ θανάτου πρακτικῶν ἀμαρτιμῶν, ἐπὶ θάνατον τὸν ἀκολουθοῦντα τοῖς ἀσεβέσι φρονήμασι ἔρχονται: ὡς περ τοὺς παραδεχομένους αὐτῆ μετὰ πράξεων ζωοποιῶν, ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν φέρει. Ὡς γὰρ τὸ αἰσθητὸν μύρον πρὸς ὑγίαν καὶ εὐεξίαν συμβαλλόμενον βλάπτει τὰ ἔντομα ζῶα, οὐ φέροντα αὐτοῦ τὴν ἀκροτάτην πνοήν: οὕτως ἡ θεία εὐωδία ὠφελεῖ καὶ εἰς ὑγίαν ἀγει, μᾶλλον δὲ ζωὴν, τοῖς πρῶντας τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ (ὅσσοι γὰρ ἀληθῶς ἀνθρωποὶ εἰσιν), βλαπτομένων ἐξ αὐτῆς τῶν κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρωπον μεταβαλλόντων ὡς καλεῖσθαι ἀλληγορικῶς μυίας σαπριοῦσας σκευασίαν ἐλαίου C ἡδύσματος, κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστήν.

Ὅ γὰρ ἐσμὲν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Ὁὐ προσεκτέον τοῖς ἀπὸ τῶν ἑτεροδόξων λέγουσιν, ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐν Χριστῷ διδάσκοντες κατεναντίον τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Σωτήρος τουτέστιν, Ἐναντία αὐτῷ φεγγόμεθα. Πολλοὺς δὲ λέγει τοὺς ἀπαυτώντας διὰ τὸ χυδαῖον καὶ γὰρ αὕτη ἡ φωνή, λέγω δὲ οἱ πολλοὶ, ὁμόνυμος οὖσα; σημαίνει: πλείονα λέγεται γὰρ ποτε ἀντὶ τοῦ, « τινές; » ὡς ὅταν ἁ Κύριος λέγῃ: « Πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἄλλὰ καὶ ἀντὶ τῶν πρὸς ἄλλοιους διαστειλομένων, ὡς ἐν τῷ: « Πολλοὶ μὲν κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Ἀλλοὶ ἡ λέξις καὶ τοὺς πάντας, ὡς ἐν τῷ: « Ὅσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀμαρτωλοῦ κατεστάθησαν οἱ πολλοί. » Πάντες γὰρ ἀνθρωποὶ, παρακούσαντος τοῦ Ἀδὰμ, ὑπὸ ἀμαρτίαν εἰσὶν (22). Ἀλλοὶ δὲ καὶ τοὺς χυδαίους, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, καὶ τῷ, « Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί. » Σημαίνει δὲ καὶ τοὺς ὅπως ποτὲ πλείονας ὄντας, καθάπερ ἐν τῷ, « Πολλοὶ ἐπανίστανται ἐπ' ἐμέ: » καὶ « Πολλοὶ λέγουσιν τῇ ψυχῇ μου. » Ἐν τῇ ἐκκειμένῃ φωνῇ τῇ, « Οὐκ ἐσμὲν, ὡς τινες, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, » τουτέστιν ἐξυδαροῦντες αὐτὸν διὰ ψυχρολογίας καὶ μωρᾶς ἐξηγήσεως: ἀλλ' ὡς εἰς

20 Prov. xxxi, 8, sec. Gr. 21 Eccl. x, 1. 22 Matth. vii, 22. 23 Matth. xx, 16. 24 Rom. v, 19. 25 Jac. iii, 1. 26 Psal. iii, 2. 27 ibid. 5.

(20) Ita col., non λόγῳ. (21) Cod. φανερώς. (22) Animadvertite Didymi testimonium de originali peccato.

εὐκρινείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς αὐτὴν προσφερόμεθα.

Ἀρχόμεθα πάλιν αὐτοὺς συνιστάειν;

Ἐπιπλήττει ἡρέμα Κορινθίους, ὡς ἔτι ἀγνοοῦσι τὸ ἀποστολικὸν μέγεθος, φάσκων, ὡς ἔχει εὐκρινείας ἐκ Θεοῦ κατέναντι Θεοῦ λαλοῦντες, ἢ δοκοῦμεν καὶ ὑμῖν πεφανερῶσθαι, ὡς οὕτως ἔχομεν γνώμης· εἰ μὴ ἄρα οὕτως διάγετε, ὡς δεῖσθαι συνιστάσης ἡμᾶς Ἐπιστολῆς πρὸς ὑμᾶς. Οὕτω δὲ φανερά τὰ καθ' ἡμᾶς ἔστιν, ὡς μήτε ὑμᾶς συνιστῆν ὑμᾶς ἄλλοις, μηδὲ ἐτέρους ὑμῖν. Καὶ γὰρ αὐτοὶ ὑμεῖς Ἐπιστολὴ ἔστε Χριστοῦ ὁ ὢ ἡμῶν διανοηθεῖσα, πραγματικῶς γεγραμμένη Πνεύματι Θεοῦ, ἀλλ' οὐ μέλανι. Λόγοι μὲν γὰρ χαράττονται μέλανι, πραγματικὸς δὲ καὶ θεωρητικὸς βίος Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος χαρακτηρίζεται· ὡς τὸν οὕτω γραφέντα ζῆν κατὰ Θεὸν πνεύματι. Οἱ γὰρ ἡλίθοι τὰς ψυχὰς ὡς πλάκες λίθιναι δέχονται ἐκ μέλανος τοῦ τύπου· οἱ δὲ εὐεχκοὶ πρὸς συγκατάθεσιν τῶν θείων, ἐν καρδίαις σαρκίαις, τούτέστιν αἰσθητικαῖς, δέχονται γραφὴν τὴν ἐκ ζῶντος Θεοῦ Πνεύματος. Ἀπογράφονται γὰρ τὴν παιδευσιν τρισσῶς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας, ἅτε τοῦ Θεοῦ διδόντος νόμους ἐν τῷ ἐπιγράφειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας.

Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν, κ. τ. λ.

Μὴ τις οἰσθῶ βλακεύεσθαι ἡμᾶς ἐφ' αὐτοῖς λέγοντας, ὡς ἐξ εὐκρινείας κατέναντι Θεοῦ ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Οὕτω γὰρ περὶ αὐτὸν (23) διακειμένα, ὡς Θεὸς ἡμᾶς ἱκανοὺς πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου καλέσας ἐποίησεν, οὐκ ἔχοντας ἐξ αὐτῶν τὸ λογισασθαι τι ὡς ἐξ αὐτῶν κατὰ θέλειν ἐπιστήμην· αὐτὸς ὁ δοὺς διακονεῖν ἡμῖν τὴν Καινὴν Διαθήκην, τὴν πεποίθησιν τὴν πρὸς τὸ λέγειν ὥραξεν. Ἔστι δὲ ἦν ἐπιστεύθημεν διακονεῖν, πνεύματος, ἀλλ' οὐ γράμματος· ἀποκτίνεαι μὲν γὰρ τὸ γράμμα, ζωοποιεῖ δὲ τὸ πνεῦμα. Τῆς τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος ἡ Διαθήκη Καινὴ, οὐ Παλαιουμένη. Οὐ γὰρ ἐπιγίνεται διδασκαλίᾳ ἄλλῃ μετ' αὐτὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ· ἀδιάδοχος γὰρ ἔστι. Χρῶνται δὲ καὶ τῇ λέξει ταύτῃ πρὸς διαβολὴν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ἑτερόδοξοι (24), φάσκοντες ἐκεῖνην μὲν τὴν Γραφὴν θανατοῦν, ζωοποιεῖν δὲ τὴν Καινὴν ὡς οὖσαν τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος. Διὸ ἐλεγκτέον αὐτοὺς, πολὺ μακρὰν ὄντας τῆς ἀποστολικῆς διανοίας. Εἰ γὰρ καὶ ἀποκτίνεαι τὸ γράμμα, ἀλλ' οὖν ἐπαινετέον ἐπιφέρει θάνατον τοῖς ἀναιρουμένοις. Ζῶντες γὰρ τῇ ἀγνοίᾳ καὶ τῇ κακίᾳ πρὸ παραδοχῆς τῆς νομικῆς διδασκαλίας, μετὰ τὸ παραδέξασθαι αὐτὴν θανατοῦνται, ἀποβάλλοντες ἦν εἶχον πονηρὰν ζωὴν. Οὕτω γὰρ ἐτοιμοὶ πρὸς τὸ δεῖσθαι τὴν τοῦ Πνεύματος ζωοποίησιν ἔσονται· οἷον ὁ ὢν ἐν κακῷ, ζῆ κατ' αὐτό· ὁ ἐκκλίνας ἀπ' αὐτοῦ, ἀποβάλλει ἦν εἶχε κατ' αὐτὸ ζωὴν, ἐλευσόμενος διὰ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως ἐπὶ τὸ μακαρίως ζῆν. Ὡς γὰρ τὸ κακὸν καὶ ἀγαθὸν ἀσυνυπάρκτα, οὕτω καὶ αἱ ἐκάτερα ζωα ἅμα εἶναι οὐ δύνανται. Οὐ φέγεται τοιγαρ

A interpretationem; sed cum sinceritate, absque dolo, pureque illud pronuntiamus.

CAP. III, VERS. 1. Incipimus iterum nosmetipsos commendare?

Tacite objurgat Corinthios, ceu adhuc apostolici culminis ignaros, dum ait, « Cum sinceritate ex Deo coram Deo loquimur: » arbitramur vobis satis constare quæ sit animi nostri sententia. Nisi forte ita estis affecti, ut opus sit Epistola quæ nos vobis commendet. Adeo vero nostra manifesta sunt, ut neque vobis opus sit commendare vosmet aliis, neque vicissim alios vobis: nam vos ipsi Epistola Christi estis a nobis excogitata, pragmatice scripta spiritu Dei, non atramento. Pragmaticum autem et theoreticum vitæ genus, a Spiritu Dei viventis formam accipit; adeo ut qui ita formatus est, secundum Deum spiritu vivat. Nam qui insipiente anima sunt, ut lapidæ tabulæ ab atramento typos excipiunt: at homines dociles, et ad obsequendum Deo cor carneum, id est sensibile gerentes, scribent in se experiuntur Spiritum Dei viventis. Inscríbitur enim illis tripliciter disciplina in cordis latitudine, dante Deo videlicet leges illorum menti, id est super cordis latitudine perscribente.

VERS. 4. Fiduciam autem talem habemus, etc.

Nemo existimet stupide nos agere, dum sincera ratione coram Deo in Christo loqui nos dicimus. Sic enim erga Deum affecti sumus, sicuti Deus nos idoneos fecit qui ad verbi ministerium vocavit; « non quod sufficientes simus ex nobis cogitare aliquid quasi ex nobis secundum Dei scientiam. » Ipse autem qui dedit nobis ministerium Novi Testamenti, fiduciam quoque loquendi exacuit. Porro ministerium traditum nobis, spiritus est, non litteræ; occidit enim littera, vivificat vero spiritus: vivificantis Spiritus Novum Testamentum est, non Vetus. Quippe haud superventura est post hanc alia doctrina in hoc mundo; sed ei non est ulla successio. Utuntur quidem hac dictione heterodoxi ad Veteris Testamenti improbationem, dicentes, litteram sane illam occidere, novam autem vivificare cum vivifici Spiritus sit. Atqui sunt hi coarguendi ceu longe ab apostolica mente aberrantes. Quanquam enim littera occidit, attamen laudabilem occisis mortem insert. Quippe dum hi per inscitiam malitiamque viverent ante legalis doctrinæ susceptionem, ea mox suscepta perimuntur, abjecto quod agebant improbæ vitæ genere. Sic enim idonei fiunt ad suscipiendam a Spiritu vitam. Nimirum qui in malo est, ex hujus norma vivit; qui autem a malo declinat, vitam quam secundum illud agebat deserit, ut per bona opera ad beate vivendum perveniat. Sicut enim malum et bonum coexistere nequeunt, sic ambæ hæ vitæ simul esse non possunt. Non ergo vituperatur littera, quatenus malæ vitæ finem imponit: statim

(23) Col. αὐτοῦν.

(24) Intelligent Manichæos, qui hoc dicto abutebantur ob Vetus Testamentum rejiciendum.

enim ad vitam; quæ secundum spiritum est, deducet.

Ver. 7. *Quod si ministratio mortis, litteris deformata in lapidibus, etc.*

Comparat inter se ambo Testamenta, Novum ac Vetus, utrique decus attribuens divinæ originis. Attamen quamvis ambo gloriosa, nihilominus quod est spirituale, gloriam habet majorem. Et si ergo facta comparatione, spiritualis testamenti gloria major est, haud idcirco vituperabile alterum cui comparatur: nam boni bonum, magis bonum. Jam vero mortis ministratio litteris deformata in lapidibus, Moysis lex fuit, quæ mortem illam ministrabat, quam diximus a littera inferri. Sicut ergo lex mortem quam diximus efficiobat: ita vitam, quæ post illam mortem est, præbet spiritus ministratio. Conatur vero demonstrationem facere, gloriosam esse spiritus ministratiorem, a minore argumentum instruens. Ait enim: Si ministratio damnationis tantam gloriam habuit, ut nequaquam cancelli filii Israel ad perfectionem possent spectare; vix enim velatam ipsam perferant; quanto magis spiritualis ministratio in gloria erit? Eiusdem generis aliud quoque argumentum facit, dicens: Scriptura prior dignos vitæ illo genere homines damnans quod a peccato habebant, ita ut prædictam mortem experirentur, usque ad certum tempus data fuit: excepit enim illam doctrina evangelica, cui nulla successio datur. Si ergo quod evacuatur, finem habet gloriosum; multo magis quod manet, in gloria est. Vocabulum « evacuatur » non ponitur contumeliose. Cæterum quia ipsa quoque, quæ ex parte est sanctorum scientia ac prophetia evacuabitur; non tamen absolute, sed superveniente veritatis cognitione. Ac veluti si diceremus evacuari præliminarem eruditionem a perfectæ doctrinæ scientia, hoc injuriose non esset dictum; nam prædicte vocabulo demonstratur Pauli ad Evangelium introducens officium. Ergo hanc aduciam habentes, seu Novi Testamenti ministri constituti, absque ullo velamine doctrinam preferentes, magna confidentia utimur, quippe qui sumus perfectorum auditorum magistri. Etenim quam profitemur institutionem, ea exteriori gloria non indiget, cum habeat congenitam. Moyses quidem velamen super faciem suam gestabat, cum ad populi multitudinem verba faciebat; neque enim plebs doctrinæ altitudini par erat. Sed tamen seniores ac Jesum Nave filium alloquens, et solum aliquem his parem, nudatam gloriam ostendebat. Jam hoc et alia plura symbolice a Moyse fiebant: etenim vir hic legis personam gerit. Et quoniam lex, tam sensu quam verbis, dicta fuit ad homines qui litteram tantummodo et vocabulum comprehendere poterant, involuta umbris et figuris, nunc adest sublimius scandentibus, ea quæ spirituali allegoria dicta fuerant, sine ullo velamine tradens. Quamvis itaque quibusdam velatus est

(25) Ita est in cod.

οὖν τὸ γράμμα, τέλος ἐπιβαλὼν τῇ φωνῇ ζωῆ· προσάξει γὰρ εὐθὺς τῇ κατὰ τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖται. *Ei δὲ ἡ διμοκροία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασι, ἐν τετυπωμένῃ λίθοις, κ. τ. λ.*

Συγκρίνει ἀμφοτέρας τὰς Διαθήκας, τὴν Καινὴν καὶ Παλαιάν, ἑκατέρῃ μαρτυρῶν τὸ ἐν δόξῃ τῇ ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι. Ὅμως δὲ εἰ καὶ ἀμφοτέραι δεδοσμένοιαι, ἢ ἐν πνεύματι κλεινοὶ δόξαν ἔχει. Εἰ δὲ ἐκ συγκρίσεως πλεῖον ἢ τοῦ πνεύματος δόξα, οὐ φεκτὴ πρὸς ἦν συγκρίνεται· ἀγαθοῦ γὰρ ἀγαθὸν, μᾶλλον ἀγαθόν. Διακονία γὰρ θανάτου ἐν γράμμασι ἐντυπωμένῃ λίθοις, ἢ διὰ Μωϋσέως ἐστίν, διακονοῦσα θάνατον ὃν εἴπομεν ἐπιφέρειν τὸ γράμμα. Ὅσπερ οὖν ἐκείνη τοῦ λεχθέντος θανάτου ποιητικὴ, οὕτως τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ζωῆς πάροχος ἢ τοῦ πνεύματος διακονία. Πειρᾶται δὲ ἀποδείξειν ἐπιτελεῖν τοῦ ἐν δόξῃ εἶναι τὴν τοῦ πνεύματος διακονίαν. ἐκ τοῦ ἐλάττονος ποιοῦμενος τὴν ἐπιχείρησιν· γὰρ· Εἰ ἢ τῆς κατακρίσεως διακονία τοσαύτην ἔσεν δόξαν, ὡς μὴ πάντας τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὴν κλειωσιν βλέψαι δύνασθαι, μόγις γὰρ κεκαλυμμένη αὐτὴν ἔφερον, πόσῳ μᾶλλον ἢ πνευματικὴ διακονία ἐστὶ ἐν δόξῃ; Τοῦ αὐτοῦ θεωρηματος καὶ ἐτέρῃ ἐπιχείρησιν ποιεῖται φάσκων· Ἡ προτέρα Γραφὴ κατακρίνουσα τοὺς ἀξίους ἢς εἶχον κατὰ ἀμαρτίαν ζωῆς, ὡς τὸν εἰρημένον ἐνεργεῖν θάνατον, μέχρι καιροῦ τινος δέδοται· διαδέχεται γὰρ αὐτὴν ἢ εὐαγγελικὴ διδασκαλία αὐτὴ ἀδιόδοχος οὖσα. Εἰ τοίνυν τὸ καταργούμενον τὸ τέλος ἔχει ἐν δόξῃ, πολλῶ πλεον τὸ μένον κλεινοὶ δόξαν ἔχει· ἢ « καταργεῖται » λέξις οὐ λοιδορικῶς κεῖται. Ἀμέλει γοῦν καὶ ἢ ἐκ μέρους τῶν ἀγίων γνώσις καὶ προφητεία καταργεῖται, οὐ καθάπαξ, ἀλλὰ παροῖσι τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ὡσπερ εἰ λέγουμεν καταργεῖσθαι τὴν εἰσαγωγικὴν διδασκαλίαν ἐξ ἐπιστήμης τῶν κλειων θεωρημάτων, οὐχ ὕβριστικῶς φάμεν· δηλώσει γὰρ διὰ τῆς λέξεως προτιθεμένης χρείας (25) τῆς πρὸς τὸν εἰσαγόμενον Παῦλον. Τοιγαροῦν τοιαύτην πεποιθήσιν ἔχοντες, ὡς διάκονοι Καινῆς Διαθήκης τεθειμένοι, ἀνεγκαλύπτως τὴν διδασκαλίαν προσφέρουτες, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα, τελείων ὄντες ἀκροατῶν διδάσκαλοι· ἐπειπερ ἦν προφερόμεθα παιδεύειν, οὐκ ἐξωθεν δέεται δόξης, σύμφυτον αὐτὴν ἔχουσα. Μωϋσῆς μὲν γὰρ κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἔφερον, τοῖς πολλοῖς τοῦ λαοῦ ὀμίλων· οὐ γὰρ ἔφερον τὸ μεγαλοφυῆς τῆς διδασκαλίας. Ἀμέλει γοῦν τοῖς πρεσβυτέροις καὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναοῦ, καὶ εἰ τις κατ' ἐκείνους διαλεγόμενος, γυμνὴν ἐπεδείκνυτο τὴν δόξαν· ἐγένετο δὲ καὶ τοῦτο ὡς καὶ κλεινοὶ ἀλλὰ συμβολικῶς ὑπὸ Μωϋσέως. Ὁ γὰρ ἀνὴρ οὗτος τοῦ νόμου φέρει τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπὶ ὁ νόμος πρὸς διάνοιαν καὶ ῥητόν ἐστιν εἰρημένος τοῖς κατὰ γράμμα καὶ λέξιν μόνον προσβαλεῖν δυναμένοις, κεκαλυμμένος σκιᾷ καὶ ἱστορίαις, προσέρχεται τοῖς ὑπερανθεθῆκοσι, τὰ κατ' ἀλληγορίαν πνευματικὴν ἀνεκαλύμματος παραδιδούς. Ἐὰν τοίνυν κεκαλύπται Μωϋσῆς τισίν, οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν μὴ δυναμένων ἀνε

καλύμματος τὴν δόξαν αὐτοῦ ὄραν, τὴ ἐγκλημα ἐπεὶ καὶ τῷ Ἰησοῦ ἐγκλητέον τὰ μυστήρια μὴ πᾶσι φανεροῦντι· τοῖς γὰρ ἔξω ἐν παραβολαῖς αὐτὰ ἐλάλει. Ἦστε καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος τοῖς μὲν ἐξωτερικοῖς, κεκαλυμμένως· τοῖς δὲ ἔνδον εἰς τὴν μυστικὴν διάνοσαν εἰσπηλυθῶσιν, ἀνεγκαλύπτως διαλέγεται, τὴν σαφήνειαν τῶν παραβολῶν ποιούμενος, φάσκων τοῖς εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ εἰσοῦσιν· « Ἵμιν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας, τοῖς δὲ ἔξω ἐν παραβολαῖς πάντα γίνεται. » Ἀμέλει γοῦν προκειμένου αὐτὸ θεῖναι, διὰ τοῦτο καλύπτει Μωυσῆα τὴν ἔχει δόξαν ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἐπεὶ πεπώρωνται τὰ νοήματα τῶν μὴ ὁῶν τε γυμνὸν αὐτὸν ὄραν· φαίνεται διὰ τοῦ εἰρημοῦ πάντων προκειμένων τὸν νόμον Μωυσῆα καλῶν.

Ὁδὲ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία, κ. τ. λ. Ἐκ τούτων ἀνατρέπεται ὁ μῦθος τῶν διακοπτόντων τὴν Θεοῦ Γραφήν (26). Μία γάρ ἐστιν, ὅτι μὲν τύποις καὶ σκιᾷ κεκαλυμμένη, ὅτι δὲ ἄνευ καλυμμάτων προφανομένη· ἐπειπερ ἀπὸ Πνεύματος κυριακοῦ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς δεχόμεθα, πεπεισμένοι ἐλευθερίαν εἶναι τὸ Κυρίου Πνεῦμα.

Ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, κ. τ. λ.

Θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου τὸν διάβολον εἶναι φησιν, ὡς καὶ τὰ δαιμόνια τῶν ἐθνῶν θεοί, καὶ ἡ κοιλία τῶν γαστριμάργων. Στίζουσι δὲ τινες εἰς τὸ, « ἐν ὧς ὁ θεός » ἐξῆς ἀναγινώσκοντες ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς, « Τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων. » Ἀμέλει γοῦν καὶ εὐέλγχα λέγουσιν· εἰ γὰρ ἀπίστοί τινες εἰσιν τούτου τοῦ αἰῶνος, εὐρεθεῖεν ἕτεροι ἀπίστοι οὐκ ὄντες αὐτοῦ· πᾶς γὰρ ἀπίστος ἐστὶ τούτου τοῦ αἰῶνος. Οὐδεὶς γὰρ ὑπερβάς αὐτὸν, καὶ καταθιωθεὶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τετύφλωται νοήμασιν, ἀλλ' ἔχει περωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Ἔγνωσ τινὰς σαφηνίζοντας τὴν προκειμένην λέξιν, φάσκοντας κεκαλυμμένον εἶναι τὸ εὐαγγέλιον οὐ τοῖς πάντη ἀπίστοις· οὐδὲ γὰρ κεκαλυμμένον αὐτοῦ ἢ γυμνοῦ πείραν ἔχουσιν. Ἐλεγον δὲ οὗτοι ἀπολλύμενους εἶναι ἐν οἷς κεκαλύπται τὸ εὐαγγέλιον, τοὺς παραδεξαμένους μὲν αὐτὸ, μὴ μὴ ἄνευ καλύμματος προσβαλόντας αὐτῷ· οἷοι ἐτύγχανον οἱ ἐν παραβολαῖς ἀκούοντες τῶν Ἰησοῦ λόγων, τοῦ, « ἀπολλύμενοι, » ἐπ' αὐτῶν κειμένου ἐπὶ δηλώσει τοῦ κατὰ ἀλλοίωσιν μεταβαλεῖν· οἱ γὰρ προκόπτοντες εἰσι τοιοῦτοι, ἀεὶ ἐξ ἐτέρων ἕτεροι γινόμενοι. Ὅθεν οὐκ ἐπὶ φόγῳ ἔλεγον κείσθαι τὸ, « ἀπολλύμενοι, » ἀλλ' ὡσαύτως τῷ· « Οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται, » καὶ, « Ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα· » αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἀπολλύσθαι, τίθενται τοῦ, ἐν προκοπῇ, ἐκ ποιότητος εἰς ποιότητα μεταβαίνοντος.

Ὁὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν.

Ἀνεφορὰν ἔχει ἡ προκειμένη λέξις πρὸς τὸ, « Ὅχι ἐτι κηρυζόμεν τῆς πίστεως ἡμῶν. » Ἀκούσθε γὰρ ἑκάτω ρηθεῖα ἄν· Ὅχι ἑαυτοὺς κηρύττομεν· διὸ οὐ

⁴⁷ Matth. xiii, 11. ⁴⁸ Psal. xcvi, 5. ⁴⁹ Philipp. iii, 19. ⁵⁰ Psal. ci, 27. ⁵¹ Baruch iii, 3. ⁵² II Cor. i, 23.

(26) Rursus Didymus Manichæorum errorem vellicat.

A Moyses, haud ipse in culpa est, sed ii potius qui sine velamine gloriam ejus spectare nequeunt. Alioquin ipse Jesus criminandus foret, qui haud omnibus mysteria pandebat. Etenim extraneis ea per parabolas dicebat: atque ita evangelica doctrina iis qui foris erant, operte; iis autem qui in mysticum sensum penetraverant, aperte loquebatur, parabolam faciens explanationem. Quippe intra domum ingressis ait: « Vobis datum est nosse mysteria regni; iis autem qui foris sunt, cuncta in parabolis fiunt »⁴⁷. Ergo prædicta verba ostendunt, idcirco Moysem faciei suæ gloriam velasse, quia cæcutiebant mentes illorum, quominus nudam illam aspicerent. Constat ex ante dictorum omnium contextu Moysem a Paulo pro lege dici.

Vers. 17. *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, etc.*

His verbis evellit fabula separantium Dei Scripturam. Una quippe est sive typis umbrisque velata, sive absque velamine apparens: quandoquidem a Dominico Spiritu revelationem ejus accipimus, firmiter credentes libertatem esse Spiritum Domini.

CAP. IV, VERS. 4. *In quibus deus hujus sæculi, etc.*

Deum hujus sæculi, diabolum esse aiunt; sicut etiam dæmonia, gentium dii⁴⁸; et venter, gulosorum deus⁴⁹. Quidam vero interpunctionem faciunt post « in quibus Deus. » Deinde tanquam a capite legunt: « Hujus sæculi excæcavit mentes infidelium. » Atqui facile refutanda dicunt. Nam si quidam hujus sæculi infideles sunt, utique inveniuntur alii infideles qui non sunt hujus sæculi. Jam vero quisque infidelis ad hoc sæculum pertinet: nemo enim qui supra sæculum se extulit et futuro factus est dignus, mente cæcutit, sed illuminatos oculos gerit. Novi quosdam qui prædictam locutionem explicabant dicentes opertum esse Evangelium haud iis qui omnino sunt infideles, cum hi neque operti neque aperti ullum experimentum habeant. Hi vero interpretes aiebant, pereuntes illos, quibus opertum est Evangelium, intelligi eos oportere, qui receperunt quidem, sed non sine velamine ad id accesserunt: instar florum qui in parabolis audiebant Jesu sermones: et vocabulum « pereuntes » de iis positum putabant, ob illorum demonstrandam mutabilitatem: namque ejusmodi sunt qui proficiunt, semper aliter atque aliter semet præbentes. Quamobrem haud vituperandi causa positum vocabulum « pereuntes » censebant: sed perinde ut: « Cæli peribunt »⁵⁰; et: « Nos perimus in ævum »⁵¹. Nam hæc pereundi vocabula ponuntur ob significandum profectum, de tali statu in alium trans-eundo.

Vers. 5. *Non enim nosmetipsos prædicamus.*

Relationem habet proposita lectio ad illam: « Non quia fidei vestræ dominemur »⁵²: etenim connexe diceretur, Non nosmetipsos prædicamus:

propterea fidei vestrae non dominamur : praedicamus enim Jesum Christum Deum Dominum ; nosmet autem servos vestros propter Christum : adeoque nequaquam nos sed ipse vestrae fidei dominatur, probans aut improbens vos secundum ipsam. Propterea locutio illa, « Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, » conjungenda est cum altera, Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculamur. E tenebris autem effulget lux venienti de inscitia ad veritatis agnitionem. Dicitur igitur, ex ignaro et insipientem sapientem et eruditum fieri. Cum igitur praecoccupasset homines inscitia et improbitas, quae appellantur tenebrae, explendescere fecit Deus in cordibus lumen practicae theoricæque virtutis, ut acquirerent homines notitiam gloriae Christi in persona ipsius : gloriam, inquam, vel qua fidem habent erga ipsum, vel gloriam qua ipsum glorificatum agnoscimus.

VERS. 7. *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus.*

Fictilia vasa nuncupat vile dicendi genus, et simplicem elocutionem. Nam si Evangelii praedicatores secundum humanam philosophiam veritatem nuntiassent, suspicio fuisset num humano artificio potius quam virtute Dei subjugati fuissent homines salutari doctrinae. Sed cum illitterati idiotæque fuerint ministri, excellentia virtutis Dei, secundum thesauri scientiam, ex Deo et non ex mortalibus viribus, reputabitur. Huic consonum est illud : Si et idiota sermone, non autem cognitione ; et illud : « Sermo meus et praedicatio mea non in persuasibilibus sapientiae verbis ²². » Habebat enim thesaurum scientiae, secundum quam non erat idiota, in fictilibus vasis, quatenus idiota sermone erat. [Nonnulli vero aiunt fictilia vasa esse haec quibus induti sumus corpora, dum in sensibilibus rebus versamur. Sententia autem est : Quoniam adhuc carne circumdati, quae veritatis contemplationi officit, notitiam nihilominus Trinitatis habemus : sed enim sublimitas magnitudinis scientiae hujus non ex nobis, sed ex Dei virtute confici nobis dignoscitur.] Sic etiam Cyrillus.

VERS. 8. *In omni re tribulationem patimur, sed non angustiamur.*

Utique pro circumstantium malorum acerbitate, desperandum foret ac pereundum ; sed Deo nos consolante, omnia nobis ad salutem proclivia. Eisi igitur in omni re tribulamur, nostri tamen animi fortitudine ad incitas non redigimur. Et quanquam ceu omni ope destitutos nonnulli nos putant, ideoque persequuntur et infestant, nos tamen omnino alacres non trepidamus, nec perimus, nec prosternimur. Nam dum improbi subvertere nos conantur, perstamus immobiles, insectantibus fortiter resistimus, omnia nobis ad salutem suppetunt. Sciendum est, verbum angustiarum modo significare tribulari, modo aliud. Cum autem utrumque verbum ponitur, tribu-

²² I Cor. II, 4.

(27) Cod. ὑποληφθήσεσθαι.

(27) Exstat revera hic Cyrilli tractus, quem uncis inclusimus, in editione nostra Cyrilli commenta-

Α κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως· κηρύττομεν γὰρ Ἰησοῦν Χριστὸν Θεὸν Κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δοῦλους ὑμῶν διὰ Χριστοῦ· ὥστε οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτὸς κυριεύει τῆς πίστεως ὑμῶν, ἀποδεχόμενος ἢ κριῶν ὑμᾶς κατ' αὐτήν. Πρὸς τοῦτους καὶ τὸ, « Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, » συνακτέον τῷ. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακακαλυμμένοι προσώπων τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιριζόμεθα· ἐκ σκότους δὲ λάμπεται φῶς τῷ ἐξ ἀγνοίας εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐρχομένῳ. Λέγομεν γοῦν ἐξ ἀγνοούντος καὶ εὐθέως ἐπιστήμονα καὶ πεπαιδευμένον γίνεσθαι. Τῆς οὖν προκαταλαβούσης τοὺς ἀνθρώπους ἀγνοίας καὶ πακίας ὠνομασμένην σκότους, ἐλαμψεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς καρδίαις φωτισμὸν πρακτικῆς τε καὶ διανοητικῆς ἀρετῆς· ἵν' ἔχωσι θεωρίας τῆς δόξης Χριστοῦ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ· δόξαν δὲ, ἥτοι καθ' ἣν φρονοῦσι περὶ αὐτοῦ, ἣ δόξαν καθ' ἣν δεδοξαμένον αὐτὸν ἴσμεν.

Ἐχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὄστρακίνοις σκεύεσιν.

Ὀστράκινα λέγει σκευὴ τὰς εὐτελεῖς λέξεις καὶ τὸ ἀπλαστον τῆς ἐρημίας. Εἰ γὰρ οἱ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ ἀνθρωπίνην φιλοσοφίαν ἐπρέσβευον τῆς ἀληθείας, ὑπωπτεύθη ἂν ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης, καὶ μὴ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ κεκρατῆσθαι τοὺς ἀνθρώπους τῇ σωτηριώδει παιδείῳ· ἀγραμμάτων δὲ καὶ ἰδιωτῶν ὄντων τῶν διακονουμένων, ἣ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κατὰ τὴν γνῶσιν θησαυροῦ ἐκ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐκ θνητῶν ὑποληφθήσεται (27). Τοῦτο συνάδει τὸ, Εἰ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνῶσει· καὶ τὸ, « Ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγους. » Εἶχεν γὰρ τὸν θησαυρὸν τῆς γνῶσεως, οὐκ ἂν κατ' αὐτὴν ἰδιώτης, ἐν ὄστρακίνοις σκεύεσιν, ἰδιώτης ἂν τῷ λόγῳ. [Ἐἰσὶ δὲ οἱ] ὄστράκινα σκευὴ λέγοντες ἃ περιελαμβάνει σώματα, ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὄντες, διανοεῖται τοιαύτη· Ἐπεὶ ἐτι σάρκα περιελαμβάνομεν, τὴν ἐμποδίζουσαν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἀληθείας, γνῶσιν ἔχομεν τὴν περὶ τῆς Τριάδος· ἣ ὑπερβολὴ τοῦ μεγέθους τῆς γνῶσεως οὐκ ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δυνάμεως ὑπάρχουσα ἡμῖν γνωρίζεται.] Τοῦτο καὶ Κύριλλος (27').

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι.

Ὅσον ἐπὶ τῇ πικρότητι τῶν περιστηρέων. Δ ἀπηυδῆσαμεν ἂν καὶ ἀπωλόμεθα· ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ παρακαλοῦντι Θεῷ, πάντα ἡμῖν πρὸς σωτηρίαν εὐμαρῆ. Κἂν ἐν παντὶ οὖν πράγματι θλιβόμεθα, γενναιάζοντες οὐ στενοχωρούμεθα· κἂν ὡς ἀπόρους ἡμᾶς τινες ὑπολαμβάνωσι, διώκοντες καὶ ἀνατρέποντες, ἀλλ' οὖν ἡμεῖς ἐν ἅπασιν εὐποροῦντες οὐκ ἐξαπορούμεθα, οὐκ ἀπολλύμεθα, οὐ καταβαλλόμεθα. Ἀνατρεπόντων γὰρ τῶν πονηρῶν, στήκομεν ἀκλίνητοι· διωκόμενοι γενναιάζομεν, πορίμων ἡμῶν πάντων ὄντων πρὸς σωτηρίαν. Ἰστέον, ὅτι τὸ στενοχωρεῖσθαι ὅτε μὲν ταυτὸν ἐστὶ θλιβεσθαι, ὅτι ἐστὶ ἕτερον. Ὅταν γὰρ ἀμφοτέρω λέγεται, δηλοῖ τὸ μὲν

riorum ad hanc Epistolam. Cyrillus itaque antiquiorum se Didymum expresserat.

ὀλιγεσθαι τὴν ἐξωθεν περίστασιν· τὸ στενοχωρεῖσθαι, τὸ ὀκλάζειν τῇ προαιρέσει καὶ λογισμῷ. Ὅταν δὲ μὴ ἀμφοτέρω λαμβάνηται, ἐκ παραλλήλου δηλοῦσι τὸ αὐτό.

Ἄει γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν.

Τὸ ἀεὶ καὶ πάντοτε, κείμενα ἐν τῇ προκειμένῃ λέξει, οὐ τὸ ἀτελεῦττον καὶ ἀναρχον δηλοῖ, καθὼς λέγομεν τὸ ἀίδιον, ἀλλὰ τὸ ἀπαυστον καὶ ἀδιάστατον. Ὁ γὰρ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ μὴ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, περιφέρων ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, πάντοτε τοῦτο ποιεῖν ἐρεῖ· ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶν καὶ εὐσέβειαν καὶ σπουδὴν ἔχων ἀδιαστάτως ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λέξει, ὡς Ἄρα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, τὸν εἰρημένον τρόπον, τοῦτ' ἐστὶν ἀνευ διαλειμμάτων, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα. Εἰς τοῦτο λήψῃ καὶ τὸ λεχθὲν ὑπὸ Στεφάνου πρὸς Ἰουδαίους· « Ἄει γὰρ ἡμεῖς τῷ ἀγίῳ Πνεύματι ἀντιπίπτετε. » Συνέζησε γὰρ αὐτῷ τὸ, « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; » Ταύτης τῆς διανοίας ἐστὶ καὶ τὸ, « Εἶπα· Ἄει πλανῶνται τῇ καρδίᾳ » τοῦτ' ἐστὶν, οὐ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἀδιαστάτως. Τὸ, « Ἐσιώπησα δὲ, μὴ καὶ ἀεὶ σιωπήσομαι; » τὸ ἀτελεῦττον καὶ ἀπαυστον δηλοῖ. Εἰ γὰρ καὶ νῦν, φησί, μακροθυμῷ ἀμαρτανόντων ὑμῶν, ἀλλ' οὐκ οὐκ εἰς τὸ ἀπαυστον ἔσται ὑπέρθεις τῆς τιμωρίας· μετὰ γὰρ πολλὴν μακροθυμίαν, τιμωρηθήσονται οἱ ἐμμένοτες τῇ κακίᾳ.

Ἐχοντες τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως.

Πνεῦμα καλεῖ, φησί, πίστει, τὴν μετέχουσαν τῆς πίστεως ἢ ἔχει τις [ζῶν].

Ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία.

Δύο οἰκίας διαφόρους σημαίνει ἡ προκειμένη γραφή· μίαν μὲν ἐπίγειον καὶ χειροποίητον, τὴν φαινόμενον εἶναι κόσμον ταῖς τοῦ Θεοῦ χερσίν εἰς τὸ εἶναι παρηγγμένον. Δεικνύς γὰρ τὰ αἰσθητὰ πάντα, φησί· « Ἡ χεὶρ σου ἐποίησε ταῦτα πάντα. » Ἀλλὰ καὶ, « Τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί, » τῆς αὐτῆς ἐστὶ νοήσεως· οἰκίαν δὲ ἀχειροποίητον οὖσαν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸν κόσμον τὸν ἄλλον παρὰ τοῦτον. Ἐπεὶ οὖν καταλυομένου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὐ παράγει τὸ σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, παρελυσσομένων οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν, οἱ ἀνθρωποι καταστρέφουσι τὸν οἰκίσαντα πρότερον ἐν τῇ καταλυομένῃ ἐπιγεῖῳ οἰκίᾳ, διαδέχεται ἡ μέλλουσα καὶ αἰώνιος. Εἶπεν δὲ· « Οἰκίαν ἔχομεν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » δεικνύς ὅτι ἀπετεῦθεν, μᾶλλον δὲ ἐκ πολλοῦ εὐτρέπισται τοῖς ἀξίοις τοῦ τυχεῖν αὐτῆς. Ἀμέλει γοῦν τὰς ἐν αὐτῇ ἐπαγγελίας, ἃς ὀφθαλμοῖς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ ἄλλῃ αἰσθησις ἢ νόσις κατεῖληφεν, προσητοιμάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσιν εἰρηται. Καὶ ὁ Σωτὴρ φησί· « Κληρονομήσατε τὴν βασιλείαν τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν πρὸς καταβολῆς κόσμου. » Αὕτη δὲ ἡ λεχθεῖσα αἰσθητὴ μὴ (28), οἰκία εἰρηται οὐ καθάπαξ ἡμῶν, ἀλλ' ἡ τοῦ σκήνους ἡμῶν· ἡ γὰρ ἐπου-

A lari quidem significat externam aggressionem; angustiarum vero, hæsitare mentis deliberatione. Cum denique non simul ambo ponuntur, tunc æquabiliter idem significant.

VERS. 11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum.

Vocabula *ἀεὶ* et *πάντοτε*, in præcedente textu posita, non significant sine fine aut principio, sicut sempiternum dicimus, sed incessanter et continuatim. Nam qui Jesu mortificationem non modo utique, modo secus, in corpore suo circumfert, semper hoc se facere affirmabit. Sed et qui vitam et pietatem ac sedulum officium retinet perpetuo pro veritate decertandi, dicet, *Revera nos qui vivimus prædicto modo, id est sine intermissionibus, in mortem tradimur.* Ita intelliges etiam dictum a Stephano Judæis: « Semper vos Spiritui sancto resistitis ». Subjunxit enim, « Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? » Eadem sententia est verborum: « Dixi: Hi semper errant corde », id est non modo utique, modo secus, sed continuo. Locutio autem, « Tacui, num semper tacebo? » infinitum et incessabile denotat. Nam etsi nunc, inquit, sum longanimis peccantibus vobis, non tamen infinita erit dilatio pænæ: nam post multam longanimitatem, punientur qui in malitia perseverant.

VERS. 13. Habentes eundem spiritum fidei.

Spiritum nuncupat fidei, illam quam quis habet participem fidei [vitam].

CAP. V, VERS. 1. Terrestis nostra domus.

Duas diversas domos significat hæc scriptura; unam quidem terrestrem et manufactam, nempe hunc aspectabilem mundum, Dei manibus ad existentiam productum: namque ostendens sensibilia omnia dicit Psalmista: « Manus tua fecit hæc ». Sed et illud: « Opera manuum tuarum sunt cæli », eandem sententiam continet. Domum vero non manufactam quæ in cælis est, mundum esse intelligimus ab hoc nostro diversum. Quoniam itaque sensibili hoc dissoluto mundo, non tamen transit cæli terræque figura, tanquam ad non existendum tracta; demutant homines illum, qui habitator dissolutæ postea domus fuerat, eumque futura excipiet et æterna. Dixit autem, « Domum habemus non manufactam æternam in cælis, » ut demonstret quod abhinc diu jam parata est dignis eam assequi. Sane et promissæ in illa res, quas oculus non vidit, neque alius quilibet sensus intellectusve comprehendit. præparatæ a Deo diligentibus illum dicuntur. Et Salvator ait: « Possidete regnum paratum vobis jam inde a mundi constitutione ». Hæc autem sic appellata sensibilis mansio, haud domus nostra simpliciter dicitur, sed tabernaculi nostri: nam reapse domus cælestis, principaliter nostra habitatio est.

²⁸ Act. vii, 51, 52. ²⁹ Psal. xciv, 10. ³⁰ Isa. xlii, 14. ³¹ Psal. cviii, 27. ³² Psal. ci, 26. ³³ I Cor. ii, 9. ³⁴ Matth. xiv, 34.

(28) Cod. μόνη.

Esai enim in nostra resurrectione reddetur suam animæ tabernaculum, ut et ipsum sit in celesti domo; at tamen ille incedens principaliter animæ mansio est; per accidens vero etiam ejus quo circumdatur tabernaculi. Quamodrem terrestris primaria ratione domus est tabernaculi; secundaria autem, ipsius quoque animæ quæ in corpore est. Legi allendi, domum quidem terrestrem tabernaculi dici, compositum hoc ex ossibus carnibusque corpus. Cum ergo tabernaculum, id est visibile et organicum corpus, sit in hac domo, figura interioris hominis; qui sic interpretantur sicut, resoluta hæc crassi corporis domo, transire animam in celestem regionem, quæ appellatur domus non manufacta æterna. Recuperabit tamen anima quod deposuerat corpus, factum jam cæleste, quod habitaculum de cælo appellatur.

VERS. 2. *Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est superindui cupientes.*

Etiamsi resoluta tabernaculi supradicta domo, nos tabernaculo hoc circumdati, cum eo in celestem domum transituri simus, nihilominus hoc relicto gemimus, superindui cupientes habitaculo, quod est de cælo; id est, deposito illo a nobis corpore, quod de cælo aliquando existet, cum incorruptione et immortalitate induetur. Sed quamvis hoc habitaculum optamus, videsis an qui illo induitur, prorsus ab eo contegatur. Hoc enim significant verba, « Siquidem vestiti, non nudi, inveniemur. » Nudus autem non invenitur qui illo indutus fuit, si certe fidelis sanctusque fuerit, nempe si ante illud induerit sibi Dominum Jesum, et arma lucis, et viscera misericordiarum. Namque infidelis et improbus, etiamsi spiritale corpus nanciscatur, quod de cælo habitaculum appellatur, nudus nihilominus invenietur, quia operam non dedit ut interioris hominis vestimenta haberet. His ita se habentibus, nos qui in tabernaculo sumus, gravi gemimus; quia terrenum tabernaculum aggravat mentem multis curis plenam: sed enim quavis eo habendo gravamur, non tamen abjicere optamus, sed indui potius habitaculo quod de cælo est: « ut absorbeatur quod mortale est a vita. » Non enim destruet vita tabernaculum nostrum cum induerimus immortalitatem, sed id absorbebit, quatenus validior fiet ejus qualitas, quam ejus in quo sumus mortales.

VERS. 12. *Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis.*

Illi autem de his coarguantur a vobis; loquitur nimirum de pseudoapostolis. Nos vero vestri causa hæc agimus. Sive enim extra humanas res constituti ad Deum mente excedemus, nihilominus vobis sobrii sumus; quia exstasis non insaniam sed sobrietatem habet. Neque attendendum est Phrygum asecclis dicentibus apostolos atque prophetas mente ita excessisse, ut delirarent. Et enim quid loquerentur et agerent, hi aptissime sentiebant. Fucum autem

ράκος ἡμῶν προηγουμένως οὐκ ἔστιν. Κἄν γὰρ ἐξ ἀναστάσεως ἀποδοθῆ τὸ σκῆνος τῆς ψυχῆς, ὡς εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν τῇ ἐπουρανίῳ οἰκίᾳ, ἀλλ' οὐ προηγουμένως τῆς ψυχῆς ἡ διατριβὴ αὐτῆ, καὶ συμβεβηκὸς δὲ καὶ οὐ περικεῖται σκηνώματος ὡς αὐτὸ ἐπίγειος κατὰ πρότερον λόγον οἰκία ἐστὶν τοῦ σκῆνος· δευτέρως δὲ, καὶ τῆς ψυχῆς οὕτως ἐν τῷ σώματι. Ἀνέγνων που, οἰκίαν μὲν ἐπίγειον σκῆνος λέγεσθαι τὸ ἐξ ὀστέων καὶ σαρκῶν συγκεῖμενον σῶμα. Σκῆνος δὲ ὃν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, τὸ σχῆμα τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ὃ ἐστὶν αὐγαειδὲς καὶ ὄργανον σῶμα, οἱ οὕτως ἐρμηνεύοντες φασὶν οὖν, καταλυμένης ταύτης τῆς οἰκίας τοῦ παχέος σώματος, μεταοικίζεται ἡ ψυχὴ ἐπὶ τὸν οὐράνιον χώρον (29), καλούμενον οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον. Ἀποκρίσεται δὲ καὶ ὁ ἀπίθετος σῶμα οὐράνιον γεγεννημένον, ὅπου οὐκ ἔστιν ἐξ οὐρανῶ ὀνομάζεται.

Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οὐκ ἔστιν ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενούσασθαι ἐπιποθεύοντες.

Εἰ καὶ καταλυθείσα τῆς προεξηγημένης οἰκίας τοῦ σκῆνος, περικεῖμεθα τὸ σκῆνος, ἐν αὐτῷ μεταβαίνοντες εἰς τὴν οὐράνιον οἰκίαν, ἀλλ' οὖν ἐν αὐτῷ τυγχάνοντες στενάζομεν, ἐπενούσασθαι ποθεύοντες τὸ ἐξ οὐρανοῦ οὐκ ἔστιν ὁ ἀπίθετος σῶμα ἐξ οὐρανοῦ ποτε χρηματίζον, ὅτι ἂν τῆ ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἐνδύσεται. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐπιποθεύμεν τοῦτο τὸ οὐκ ἔστιν ἡμῶν, σκέπεται εἰ ὁ ἐνδύσασθαι αὐτὸ πάντως σκεπάσεται πρὸς αὐτοῦ. Τούτω γὰρ δηλοῦται ἐκ τοῦ, « Εἰ γὰρ καὶ ἐνδύσασθαι, ὡς γυμνοὶ, εὐρεθισόμεθα. » οὐ γυμνὸς δὲ εὐρίσκειται ἐνδύσασθαι αὐτὸ, ὁ πιστὸς καὶ ἀγιος πρὸς αὐτοῦ τούτου ἐνδύσασθαι τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ὅλη φανῆσθαι, καὶ σπλάγγνα οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ ἀπιστος καὶ φαῦλος, κἄν τύχη τοῦ πνευματικοῦ σώματος, δ καλεῖται ἐξ οὐρανοῦ οὐκ ἔστιν ἡμῶν, γυμνὸς εὐρεθισεται, οὐ σπουδάσας ἔχειν τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου ἐνδύματα. Τούτων οὕτω τυγχάνοντων, οἱ ἐν τῷ σκῆνι ὄντες ἡμεῖς, στενάζομεν βιβρούμενοι· ἐπιπέτερ βριβεί τὸ γεῶδες σκῆνος οὖν πολυφρόντιδα. Ὅμως εἰ καὶ βαρούμεθα ἐκ τοῦ ἔχειν αὐτὸ, οὐκ ἀποβαλεῖν αὐτὸ ποθεύμεν, ἀλλ' ἐνδύσασθαι τὸ ἐξ οὐρανοῦ οὐκ ἔστιν ἡμῶν, « ἵνα κρατηθῆ καταποθῆν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. » Οὐ γὰρ ἐξαφανίζει ἡ ζωὴ τὸ σκῆνος ἡμῶν ὅτι ἐν ἐπενούσασθαι τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ καταπίνει αὐτὸ ἐπικρατεστέρας γενομένης τῆς ἐξ αὐτῆς ποιότητος τοῦ καθ' ὃ θνητοὶ ἔσμεν.

Εἰτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἰτε σωφρονούμεν, ὑμῖν.

Ἐκεῖνοι μὲν ἐπὶ τούτοις ἐλεγχέσθωσαν παρ' ὁμῶν λέγει δὲ περὶ τῶν ψευδοαποστόλων. Ἡμεῖς δὲ ὁμῶν χάριν καὶ δι' ὁμᾶς ταῦτα πράττομεν. Κἄν τε γὰρ ἐξω τῶν ἀνθρώπων γενόμενοι τῷ Θεῷ ἐκστῶμεν, ἀλλ' οὖν σωφρονούμεν ὑμῖν, τῆς θείας ἐκστῆσεως ὁμῶν, ἀλλὰ νηφαλιότητα ἐχούσης. Οὐ προσεκτεῖ γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν Φρυγῶν (30) λέγουσι τοὺς ἀποστόλους καὶ προφήτας ἐξίστασθαι, ὥστε παρακλίεν (παρηκολούθουν γὰρ οἷς ἔλεγον καὶ ἐκραττον, εἰ καὶ

(29) En evidens testimonium, contra recentiorum temporum Græcos, de justorum animabus in cœlum

transferendis non expectata corporum resurrectione. (30) Dicit Cataphrygas seu Montanistas.

τινες ἄλλοι) ἠπατήθησαν δι' οὐκ ἠλίθιοι ἐκ τῆς ὁμωμίας. Οὐ γὰρ μόνον τὸ παραπαλεῖν καὶ παρακλίπειν σημαίνει ἡ ἐξέστη φωνή, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπλαγῆναι ἐπὶ θαυμασμῷ. Οὕτω γὰρ ἐξέστη Ἰσαάκ ἐκστασιν μεγάλην. Καὶ ἐκστήσονται τινες ἐπὶ τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ, κατὰ τὸν προφήτην. Εἰ δὲ καὶ ἄλλα τινὰ δηλοῦται ὑπὸ τῆς φωνῆς, ἐπιστήτω ὁ ἐντυγχάνων ταῖς Γραφαῖς.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς.

Ἐξηγεῖται τὸ εἶδος ἧς ὑπομένει ἐκστάσεως, φησας Συνεχόμεθα (31) ὑπὸ τῆς πολλῆς εἰς ἡμᾶς γενομένης ἀγάπης Θεοῦ· μετὰ τοῦ θαυμάζειν, δοκιμάζοντες, ἔτι εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν, ἅρα οἱ πάντες ἀπέθανον· οὐκ ἂν γὰρ ὑπὲρ πάντων ἀπέθνησκεν. εἰ μὴ πάντες ὑπεύθυνοι ἦμεν θανάτου. Εἰ τοίνυν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ δι' ἡμᾶς ἀπέθανεν καὶ ἀνίστη, ἀναστάντες σὺν αὐτῷ ζῶμεν· οὐκέτι δι' αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι καὶ ἀναστάντι· ζῶντες δὲ αὐτῷ, καὶ κατ' αὐτὸν, πάντα ἃ βούλεται πράττομεν καὶ λέγομεν καὶ βίανουσθε ὡς ἕκαστον τεθαβήρηκόςτα εἰπεῖν· « Ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ· » καὶ, « Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. »

Ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἰδαμεν κατὰ σάρκα.

Ἐπεὶ ζῶμεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι, ἀρ' οὐ ἠρξάμεθα οὕτω εἶναι, οὐδένα ἔτι κατὰ σάρκα γινώσκουμεν, ὑπερβάντες τὴν σάρκα καὶ τὰ ταύτης πάθη, ἔτι μὴν καὶ τὴν σκιδῆ τοῦ νόμου διδασκαλίαν. Εἰ δὲ καὶ τὸν Χριστὸν ἐγνωμεν κατὰ σάρκα, ἔτι ἰουδαίζειν θέλοντες καὶ ἔπεσθαι τῇ σαρκίῃ διηγήσει τοῦ νόμου, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι οὕτως αὐτὸν, ἀλλ' ὡς Θεὸν Λόγον γινώσκουμεν. Γενόμενος γὰρ ὁ Λόγος σὰρξ, οὐκ ἄφησεν, ἀλλ' ἐσκήνωσεν (32) ἐν ἡμῖν, ἵνα μετὰ τοῦτο θεασώμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἡ δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Διαφέρει γὰρ τὸ οἰκῆσαι τοῦ σκηνώσαι, ὡς καὶ ὁ οἶκος σκηνῆς. Ἄει γὰρ μένει ὁ οἶκος ἀμετακινήτως θεμελιωμένος· ἡ δὲ σκηνὴ οἶκος ἔστι φορητός. Ἀμέλει σκηνοῦσιν οἱ προκόπτοντες, οἰκοῦσιν οἱ τετελειωμένοι. Διελύσονται γὰρ ἐν τόπῳ σκηνῆς θαυμαστής ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ.

Εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις.

Ὁ ἐν Χριστῷ τῷ μετέχειν αὐτοῦ γινόμενος, καινὴ κτίσις ἐστίν. Τοιαύτην ὑπαρξῆναι τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ εὐχόμενος ὁ ἅγιος εἶπεν· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσων ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον, κτίζει ἐν αὐτῷ ὁ Σωτὴρ τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Ἴν' οὖν τοῦτο ὑπαρξῆ, τούτῳ τῷ τρόπῳ ὑπέβαλεν ἑαυτὸν κτισθῆναι, λέγων· « Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν εἰς ἔργα. » Οὐ δηλοῦν οὐσίωσιν τὸ κτισθῆναι ῥῆμα, ὡς ἐν ἄλλοις διὰ πλείονων δίδεσκαται (33)· γενομένης δὲ καινῆς κτίσεως ἐν τῷ Χριστῷ τῶν πεπιστευκό-

A his insipientibus fecit homonymia. Nam vocabulum *extasis*, non delirium tantummodo aut deliquium significat, verum etiam stuporem ex admiratione. Sic enim et Isaac extasi mentis excessit⁶¹. Et nonnulli extasim experientur in Domino et in bonis ejus, ut ait propheta⁶². Jam utrum alias quoque significationes habeat hoc vocabulum, videat ille qui Scripturarum operam impendit.

Vers. 14. Caritas enim Christi urget nos.

Exponit quoddam genus extaseos patiatur, dicens· Urgemur a plurima Dei erga nos charitate; non sive admiratione reputantes, quod si unus pro omnibus mortuus est Christus, utique omnes mortui fuerant: non enim pro omnibus mortuus esset, nisi omnes morti obnoxii essemus effecti. Si ergo pro nobis et propter nos mortuus est ac resurrexit, nos quoque resurgentes cum eo vivemus; nec jam per nos ipsos, humanitus, sed ei qui passus resurrexit. Viventes autem cum ipso, et secundum ipsum; id est omnia quae is vult agimus, et loquimur, et cogitamus. Ita ut unusquisque confidenter dicat: « Anima mea illi vivit⁶³; » et, « Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus⁶⁴. »

Vers. 16. Nos abhinc neminem novimus secundum carnem.

Quoniam vivimus ei qui pro nobis mortuus est ac resurrexit; ex quo taliter esse coepimus, neminem jam secundum carnem cognoscimus, superiores facti carni et hujus passionibus, nec non umbratili legis doctrinae. Quod si etiam Christum cognovimus secundum carnem, judaizare adhuc volentes et carnalem legis dictatum sequi, nunc tamen haud eum amplius hac ratione agnoscimus, sed tanquam Verbum Deum. Verbum enim caro factum, non habitavit, sed hospitatum est inter nos, ut nos postea gloriam ejus videremus, « gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis⁶⁵. » Differt enim habitare ab hospitari, sicut etiam domus ab hospitio: semper enim stat domus immobiliter fundata; tabernaculum portabilis domus est. Utique hospitantur qui proficiunt, habitant vero perfecti. « Transibit enim in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei⁶⁶. »

Vers. 17. Si qua in Christo nova creatura.

Qui in Christo est, quatenus scilicet eum participat, nova est creatura. Tale sibi cor fieri sanctus vir precabatur dicens: « Cor mundum crea in me, Deus⁶⁷. » Hoc significato, condit in semetipso Servator duo in unum novum hominem⁶⁸. Ut hoc igitur fieret, idcirco subdidit se creatum, dicens: « Dominus creavit me initio viarum suarum ad opera⁶⁹. » Neque tamen denotat materialem formationem vocabulum creari, sicut alibi pluribus dictum fuit. Facta autem nova creatura credentium Chri-

⁶¹ Gen. xviii, 33. ⁶² Ose. iii, 5. ⁶³ Psal. xxi, 31. ⁶⁴ Gal. ii, 20. ⁶⁵ Joan. i, 14. ⁶⁶ Psal. xli, 5. ⁶⁷ Psal. l, 12. ⁶⁸ Ephes. ii, 15. ⁶⁹ Prov. viii, 22.

(31) Συνεχόμεθα etiam cogimur, possidemur, cooperi ammus.

(32) Reapsee Joannes i, 14, utitur verbo ἐσκήνωσας, quod Latini liberius fecerunt habitavit.

(33) Videmus hoc loco innui poenitentiae sacramentum a Christo institutum, et per apostolos sacerdotibusque deinceps administrandum.

sto, vetera transferunt abrogata, novis introductis. A Et siquidem vetera pro legalibus et propheticis dicit, desiderant hæc subintrante Evangelio. Hæc tamen vetera ac nova, non tam vero subjectio, quam mentis conceptu differunt. Eadem enim est utriusque Testamenti doctrina, sive cum velato sive cum aperte proposita fuit. Vetera ergo sunt quæ dicuntur velata. Quod si quis dicat eos mores, qui fidem præcesserunt, constitutionem priscam fuisse, hæc quidem præterit, succedente evangelica doctrina; priorique legislationi congruet illud dictum: Omnia ex Deo; nam et lex et prophetæ et Evangelia quoque ex Deo sunt, secundum posteriorem institutionem; ita ut omnia nova ex Deo sint; et quidem etiam illa quæ præterierunt. Porro omnia ex Deo sunt, qui nos sibi reconciliavit per Christum. Valde enim inimici eramus, errore et peccatis subjugati: sed ei reconciliati fuimus, veniam ab ipso et per ipsum consecuti. Reconciliavit autem sibi nos per Dominum, qui pro nobis mortuus est ac resurrexit. Ne autem sensu occalleamus ad tantum Dei beneficium, reconciliationis doctrinam apostolus tradidit, ut ab his eruditi, in Christo permaneamus. Per hunc enim permanens erit, post reconciliationem, nostra cum Deo amicitia.

VERS. 21. *Etenim cum qui non noverat peccatum.*

Nescientem dicit, pro experimentum non habentem peccati. Non enim ignorasse peccati naturam dicit (etenim hanc præ cæteris Servator noverat), sed peccati fuisse expertem. Nam et ille qui mandatum observat, dicitur non agniturus verbum malum ⁷⁰.

CAP. VI, VERS. 5. *Nemini dantes ullam offensionem.*

Quoniam propitio tempore et die salutis Deus exaudiens auxiliatus est, proprium Filium mittens tradensque pro nobis, nemo ullatenus offendiculum infidelitatis fiat, ne probrum habeat evangelicæ doctrinæ ministerium. Quare curandum sedulo est ut commendemus nos operibus bonis, etiamsi laboriosa fuerint. Fiet autem hoc, si patientiam resistentes, tribulationes, necessitates et angustias aliaque hujusmodi fortiter pertulerimus, vincula etiam et carceres hilariter perpetentes. Sic enim nobis sanctificari animam continget, recte sentientem atque agentem. Animas, inquit, nostras sanctificantes, obediendo veritati ⁷¹. Sed et timor Domini sanctus cum sit, omnimodam sanctitatem confert suscipientibus illum.

VERS. 7. *Per arma justitiæ a dextris et a sinistris.*

Dextra et sinistra justitiæ arma, fortasse is est qui in rebus sensibilibus tam juste se gerit, ut injuriam et rapinam pati malit, quam hæc ipse facere:

⁷⁰ Eccle. viii, 5. ⁷¹ I Petr. i, 22.

(34) Πῶς quoque adversus Manichæos, quos ipsorum confutator Didymus sæpe præ oculis habebat.

(35) Memorat hic Didymus commentarium suum in *Proverbia*, cujus nos ipsi non paucas reliquias ex

των, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε πεπαιτωμένα, τῶν κενῶν εἰς μέσον ἠγμένων· καὶ εἰ μὲν ἀρχαῖα τὰ νομικὰ καὶ προφητικὰ λέγει, παρελήλυθε ταῦτα, τῶν Εἰσαγγελίων διαδεξαμένων· τούτων τῶν παλαιῶν καὶ κενῶν οὐ καθ' ὑποκαίμενον, ἀλλ' ἐπινοῖα ἐχόντων τῆς διαφορᾶν· ἡ γὰρ αὐτὴ διδασκαλία τῶν δύο Διαθηκῶν ὅτε μὲν κεκαλυμμένως, ὅτε δὲ γυμνῶς γέγονε. Ἀρχαῖα οὖν ἐστὶ τὰ κεκαλυμμένα· εἰ δὲ τις τὰ πρὸ τῆς πίστεως ἔθη καὶ κατάστασιν ἀρχαίων εἶναι λέγοι, παρῆλθε ταῦτα παυσάμενα, ἐνεστιχυίας τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίας· πρὸς τὴν προτέραν ἀπόδοσιν ἀρμόσει τὸ, Πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ (34). Καὶ γὰρ ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται, καὶ τὰ Εὐαγγέλια ἐκ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὑστέραν διήγησιν, πάντων τῶν κενῶν ἐκ Θεοῦ ὄντων, οὐ μὴν καὶ τῶν παρεληλυθῶτων· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Χριστόν. Ἐχθροὶ γὰρ ἦμεν πολὺ, ἀπέτη καὶ ἀμαρτήμασι κεκρατημένοι· κατηλλάγημεν ἐξ αὐτῷ, ἀφασιν πρὸς αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εἰληφότες· κατήλλαξεν δὲ ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου. Ὅπως δὲ μὴ ἀπισθητῶμεν τῆς πολλῆς Θεοῦ εὐεργεσίας, τὴν περὶ τῆς καταλλαγῆς διδασκαλίαν δέδοκε τοῖς ἀποστόλοις (35), ἵνα παιδευόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐμμένωμεν τῷ ἐν Χριστῷ εἶναι· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπίτιμος ἐστὶ ἡ μετὰ τὴν καταλλαγὴν ὑπέρβασα πρὸς Θεὸν φιλία.

τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἀμαρτίαν.

τὸν μὴ γνόντα φησιν, ἀντὶ τοῦ, τὸν μὴ πεπραθέντα ἀμαρτίας. Ὁδὲ γὰρ τὸ μὴ ἀγνοεῖν τὴν φύσιν αὐτῆς; φησὶ (μᾶλλον γὰρ πάντων βδοε αὐτὴν ὁ Σωτὴρ), ἀλλὰ τὸ μὴ πεπραθῆναι αὐτῆς· οὕτω γὰρ καὶ ὁ φυλάσσων ἐντολὴν, οὐ γινώσεται βῆμα πονηρόν.

Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ δόντες προσκοπήν.

Ἐπὶ δεκτῷ καιρῷ καὶ σωτηρίας ἡμέρας ἐπακούσας Θεὸς ἐβοήθησε, πέμψας τὸν Ἰῶν Τῶν καὶ παραδούς αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, μηδεὶς κατὰ μηδένα τρίτος προσκοπή ἀπιστίας γένηται, ἵνα μὴ μῶμον οὐκ ἢ διακονία τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ὅθεν σκοπαστέον συνιστάνα ἑαυτοὺς ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ ἐπιπονα ὡς· γίγνεται δὲ τοῦτο, ἐὰν ὑπομονὴν ἔχοντες, θλίψεις, καὶ ἀνάγκας, καὶ στενοχωρίας, καὶ τὰ περὶ πλῆσια γενναίως φέρωμεν, δεσμὰ καὶ φυλακῆς πείραν λαρῶς φέροντες. Οὕτω γὰρ ἀγναεῖν κατὰ τὴν ψυχὴν συμβήσεται, ὁρᾶ φρονούσαν καὶ πράττουσαν. Τὰς ψυχὰς γὰρ ἡμῶν (36), φησὶν, ἠγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος Κυρίου ἀγνὸς ὢν, πᾶσαν ἀγνείαν περιποιεῖ τῷ αὐτὸν ἀνεκλήφῃ.

διὰ τῶν ὀπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὄπλα τῆς δικαιοσύνης εἶναι, τάχα οὖν ὁ περὶ τὰ αἰσθητὰ δικαιοπραγῶν, ὡς ἰδεῖν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι καὶ ἀποστρεφίσθαι, ἢ ποιεῖν αὐτὸς

Vaticano codice edidimus, quas videsis ad citatum hic Proverbiorum locum, cap. v, 17, ubi respice pluribus de hac re agitur.

(36) Ita col. non ὁμῶν.

ταῦτα· πέφρακται τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης τοῖς ἀριστεροῖς· τοῦ τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, ἐσιόγητα καλούμενην, ἔχοντος ἐν τῷ ἀποδιδόναι τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, φοροῦντος τὰ δεξιὰ αὐτῆς. Ὅπλα ἐν ἑτέροις φωτὸς εἶρηται ἐν τῷ, « Ἐνδύσαθε ὅπλα φωτός. » Ταῦτα τὰ ὅπλα τῆς στρατιᾶς οὐ σάρκινα, τουτέστιν οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ θυατά τῷ Θεῷ τυγχάνει. Ἐπίστησον εἰ δύναται ὅπλα ἀριστερώτερα δικαιοσύνης ἔχειν, ὁ κατὰ τὴν σκιάν τοῦ νόμου δικαιοῦμενος· Ἐπὶ δεξιᾷ, ὁ πεποιωμένος κατὰ τὴν δικαιοσύνην, τὴν γινομένην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Αὐτὴ δὲ ἐστὶ περὶ ἧς ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἶπεν· « Ἐάν μὴ περισεύση ἡ ὑμῶν δικαιοσύνη πλεόντων Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ἐτι τὸ δικαίον δικαίως διώκων κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συναλλάγματα, ἐπιπλοῖται κατὰ τὰ δικαιοσύνης ἀριστερὰ ὅπλα· ὁ δὲ κατὰ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας τοῦτο πράττων, ὑπὲρ τοῦ υἱὸς δικαιοσύνης γενέσθαι διωκόμενος ὑπὲρ αὐτῆς, φέρει τὰ δεξιὰ αὐτῆς ὅπλα. Ὅρα γε πρὸς τοὺς εἰρημένους, εἰ λόγον ἔχει τὸ λεχθησόμενον· Ὁ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀτιμαζόμενος, δυσφημούμενός τε καὶ πλάως ὑπολαμβανόμενος, γενναίως καὶ ἐπαινετικῶς ταῦτα φέρων, ἀριστεροῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης χρᾶται, τοὺς δεξιοὺς αὐτῆς ὅπλους ἡσφαλισμένους, ὅτι ἂν μὴν ἔπαινος ἢ ἑτέρα τις εὐκλεία καὶ εὐφημία, ὡς ἐπ' ἀληθότητι λόγου, χανοῖ καὶ ἐπαίρη. Ταύτη τῇ διανοίᾳ καὶ τῶν ἐπομένων ἕκαστον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως εἰρημένον ἐφαρμόσει.

Στ. ι'. Ὁς λυπούμενοι, ἀπὸ δὲ χαίροντες.

Ἐτι ὑπονοούμενοι λυπεῖσθαι, καὶ πτωχοὶ καὶ μὴ ἐν ἔχοντες, δι' ἣν κατορθούμεν ἀκτημοσύνην χαίρομεν, πλουτοῦντες· ἔργους ἀγαθοῖς, καὶ παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει· ὡς καὶ ἄλλους πλουτίζειν κατὰ τὸν πλοῦτον τὸν δεξιὸν βλέποντα. Ὁ γὰρ τοῦτον ἔχων, πάντων ἐγκρατῆς ἐστίν, κατέχων αὐτά. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν ἐφ' ἑκάστου τῶν ἀηδῶν, ὡς τὸ, « Ἐπὶ δὲ τῶν καλῶν καὶ σωτηριωδῶν τοῦτό μοι εἴρηται. »

Στ. ια'. Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέγνω πρὸς ἡμᾶς.

Ὁ πολλὴν παρῆρσιαν εἰς τὸ λέγειν λαβὼν, πρὸ τῆς προθυμίας τῶν ἀκροατῶν ἐρεῖ· Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέγνω, καὶ ἡ καρδία ἐν τῷ νοεῖν πλατύνεται πρὸς ὁμᾶς, ὡ Κορινθιοί· διὸ καὶ στενωχευεῖσθε ὑπὸ ἐνδοχλοῦσης ἀγνοίας. Οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει τοῦτο. Ἀπαιτούμεν γὰρ ὁμᾶς ὡς τέχνα ἀντιμισθίαν παρασχεῖν ἡμῖν, διὰ τοῦ πλατύνειν ὑμῶν τὴν νόησιν πρὸς παραδοχὴν ἧς προσφέρομεν ὑμῖν παιδεύσεως. Σπλάγχνα δὲ ἐνταῦθα ἐκλαβεῖν δεῖ οὐκ αἰσθητά· οὐ γὰρ περὶ σωματικῶν, ἀλλὰ πνευματικῶν, ὁ λόγος.

Στ. ιβ'. Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις.

Ἐκκλησιαστικῆ συνηθεία, μᾶλλον δὲ γραφικῆ, σύζυγοι αἱ γαμεταὶ τοῖς ἀνδράσι λέγονται. Κωλύει γοῦν καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἑτερογαμίαν, γράφων· « Μὴ ἔσεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις· » μονονουχὶ τοῦτο λέ-

A hic enim vero iustitiæ dextris armis munitus est. Qui iustitiam erga Deum, quam sanctitatem vocamus, retinet dum Deo dat quæ sunt Dei, hic ejus dextra arma fert. Alibi dicuntur arma lucis, dum dicitur: « Induite arma lucis ». Hæc militiæ arma non carnalia, id est humana, sed potentia Deo sunt. Et videsis, num arma potius sinistra iustitiæ gerat, qui in legis umbra justificatur: dextra autem arma, is qui præ se fert iustitiam, quæ est per Jesum Christum, erga omnes credentes. Est vero hæc, de qua Salvator aiebat discipulis: « Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum ». Præterea qui rectum recte sectatur in humano commercio, sinistris iustitiæ armis instructus est. B Qui vero secundum veritatis dogmata id agit, ut filius iustitiæ fiat, persecutionem hujus causa patiens, hic dextra ejusdem arma gerit. Et vide, præter jam dicta, an recte se habeat, quod adhuc dicturus sum: Qui maledictis appetitus, et impostor creditus, fortiter ac laudabiliter hæc perfert, sinistris armis iustitiæ utitur, cum sit dextris ejusdem armis conlectus, si quando laus, aut alia aliqua fama et præconium, veri instar sermonis, tumidum faciat atque elatum. Illic sententiæ, singula pariter quæ subsequuntur, eadem cum antithesi proferens, accommodabis.

VERS. 10. Quasi tristes, semper autem gaudentes.

C a Adhuc qui credimur tristes esse, et pauperes, et nihil habentes, propter illam quam profite-mur inopiam gaudemus, quia bonis operibus divites sumus, ac sermone omni et omni sententia; Ita ut alios quoque locupletemus, eo divitiarum genere, quod acute perspexit; nam qui ejusmodi opes habet, ab omnibus abstinet, his contentus. Recte autem dici potest in molestiis singulis, velut illud, « In præclaris autem ac salutaribus hoc mihi dictum est ».

VERS. 11. Os nostrum patet ad vos.

D Qui multam sibi fiduciam dicendi sumpsit, audientium quoque voluntatem præveniet. Os nostrum patet, et cor meditando dilatatur erga vos, o Corinthii. Propterea et angustiamini ob inscitiam molestiam: id tamen causa nostra non sit. Rogamus vos tanquam filios, ut nos remuneremini, dilatando scilicet mentem vestram ob excipiendam quam vobis tradimus institutionem. Viscera autem hic intelligere oportet haud materialia; non enim de corporalibus rebus, sed de spiritualibus sermo est.

VERS. 14. Nolite jugum ducere cum infidelibus.

Ecclesiastica imo potius scripturali consuetudine conjugatæ viris dicuntur uxores. Vetat ergo his verbis nuptias cum alienis, dicens: « Ne ducatis jugum cum infidelibus. » Hoc propemodum disertè

⁷² Rom. xiii, 12. ⁷³ or. x, 4. ⁷⁴ Matth. v, 20.

⁷⁵ Psal. cxxii, 1.

dicens : Vir fidelis ne ducat uxorem infidelem ; tu enim suavi Jesu iugo subjaces ; illa autem sub cujusdam improbi iugo est. Vicissim quæ sicut habet mulier, ne idololatræ viro jungatur. Suggest itaque ut conjugium cum aliænis vitetur, exponens quæ omnino eventura sunt, dicensque : « Quæ participatio justitiæ cum iniquitate ? » et reliqua. Quia enim fidelis justitiam habet, et est lux mundi, sub Christo degens ; contra infidelis iniquitate scetet, ac propterea tenebrosus est et Beliari subjectus, qui scelestus est ; non oportet fidelem participem fieri infidelis : nam ipse templum Dei effectus est, infidelis vero idolorum. Unde quia nec justitia participes est iniquitatibus, nec lumen communione habet cum tenebris, ne Christo quidem concordia est cum Bellare, neque templo Dei conventio cum templo idolorum ; ad nuptias hujusmodi ventendum non est : male enim sibi facit, qui ita se gerit fidelis, dum particeps sit nequitiae, imò et cum tenebris communicat, et ad Bellarem transfrigit, et infidelè partem eligit. Fugiamus itaque prædicta omnia, qui templum sumus Dei dicentis : « Inhabitabo in eis et ambulabo ». « Si enim filii illiusque Dei estis, ab impuriis infidelibus segregati, cavete quominus sub idem jugum redigamini ; ut sacras has consequamini remunerationes, si vos purgaveritis ab omni inquinamento nuptiarum carnalium cum aliænis. Tunc enim denique spiritus sanctificationem et mente et opere perficietis.

CAP. VII, vers. 1. *Has igitur habentes, etc.*

Varie autem prædicta locutio interpungitur. Alii enim legunt : « Has igitur habentes promissiones, charissimi, purgemus nos ab omni inquinamento carnis ac spiritus ; » ut neque carnis neque spiritus, id est neque carnis neque mentis inquinamentum a peccato habeamus. Tunc enim necessario eveniet, ut perficiamus nostram cum timore sanctificationem ; ita ut spiritu et corpore sancti simus. Alii vero postquam legerint : « Purgemus nos ab inquinamento carnis ac spiritus, » distinguunt ; « et spiritus perficientes sanctificationem, » retinentque hanc distinctionem, quotquot volunt sanctum esse Spiritum, quoties sine adjectivo in Scripturis ponitur. Aiunt enim, Scripturam cum vult hunc denotare, ubi de sancto agitur, vel Dei Spiritum, vel aliud hujusmodi dicere. Sed tamen etiam sine adjectivo, velut ibi : « Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro » ; dum contrarius spiritus cum adjectivo semper nominatur ita : Spiritus immundus, spiritus daemonii, et sicubi aliter cum adjectivo pronuntiat.

VERS. 2. *Capite (38) nos, etc.*

Fiducialiter locutus, una cum Epistolæ hujus

1º Rom. viii, 16.

(37) Animadvertunt Christiani hanc Didymi justam nuptiarum cum infidelibus detestationem. Neque obstat Cyrillus, qui in comment. Epist. I ad Cor. apparenter contradicere videtur. Etenim Cyrillus non tam de inuendo cum infidelibus conjugio agit, quam de perseverantia in illo etiam post sus-

dicens : Vir πιστός ἀνὴρ μὴ ἀθέσθα ἀπιστὸν γαρρῆν. Ἐ μὲν γὰρ ὑπὸ τὸν χρηστὸν Ἰησοῦ ζυγὸν ὑπάρχει· ἐκείνη δὲ ὑπὸ ζυγὸν πονηροῦ τινὸς ἐστίν. Ὁμοίως ἡ πίστις ἔχουσα γυνὴ μὴ ζευγνύσθω ἀνδρὶ ἀθεσλάτρῃ. Πέθει δὲ παρατείσθαι τὴν ἑτεροζυγίαν, ἐπιφέρειν τὰ πάντως ἐσόμενα, φάσκων· « Ἢ τίς μετοχὴ δικαιοσύνης καὶ ἀνομίας ; » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπει γὰρ ὁ πιστὸς δικαιοσύνην ἔχει, καὶ φῶς ἐστὶ τοῦ κόσμου, τυγχάνων ὑπὸ τὸν Χριστὸν, ὁ δὲ ἀπιστὸς ἀνομίας ἐστὶ πλήρης, ὡς διὰ τοῦτο σκότος εἶναι ὑποκειμένον τῷ Βελιάρ (πὸν ἡρὸς δὲ τις οὗτος)· οὐδεὶς μὲν γὰρ παστὸν ἔχει μετὰ ἀπίστου. Αὐτὸς μὲν γὰρ ναὸς Θεοῦ κατεσκευαστάς· ὁ δὲ ἀπιστὸς, εἰδῶλον. Ὅθεν ἐκεῖ ἀμέτοχος ἀνομίας ἢ δικαιοσύνης, καὶ ἀπειρονοήτως ἔχει τὸ φῶς πρὸς τὸ σκότος, ἀλλ' οὐδέ συμφωνία τῷ Χριστῷ πρὸς τὸν Βελιάρ ἐστίν, οὐδέ κατὰ Θεοῦ συγκατάθεσις τις μετὰ ναοῦ εἰδῶλων, οὐ προσαλειθεῖν γὰρ τοιοῦτο (37). Πλήσσει γὰρ τοῦτο πρᾶσσων ὁ πιστὸς, μετέχων ἀνομίας· ἀλλὰ καὶ κοινωνῶν τῷ σκότει, καὶ πρὸς τὸν Βελιάρ αὐτομαλῶν, καὶ μετέθε τὴν ἀπιστὸν ἀσπαζόμενος. Φύγωμεν τοιγαροῦν τὰ προειρημένα πάντα, ναὸς ὄντες τοῦ εἰρηκότος Θεοῦ· « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπερικατήσω. » Εἰ γὰρ υἱοὶ καὶ θυγατέρες Θεοῦ γίνεσθε, ἀφορισθέντες τῶν ἀκαθάρτων ἀπίστων, μὴ τῷ αὐτῷ ζυγῷ ὑπολάβητε ἑαυτοῦ· Ἰνα τῶν ἱερῶν τούτων ἀμειβῶν τύχητε, καθαρῶσιντες ἑαυτοῦς ἀπὸ πάντων μαισμάτων τῶν ἐξ ἑτεροζυγίας· γινομένων σαρκίνων ὄντων· τότε γὰρ τὴν τοῦ πνεύματος πρακτικῶς καὶ τῷ φρονεῖν ἐπιτελέσετε ἀγνοσίμην.

C. KEΦ. Ζ', στ. α'. *Ταύτας οὖν ἔχοντες, κ. τ. λ.*

Στίχεται δὲ ἡ προκειμένη λέξις διαφόρως. Οἱ μὲν γὰρ ἀναγινώσκουσι· « Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρῶσιντες ἑαυτοῦς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· » ὅπως μὴδὲ σαρκὸς μὴδὲ πνεύματος, τοῦτ' ἐστὶ τῆς φύξης ἢ τῆς γνώμης, μολυσμὸν ἐξ ἁμαρτίας σχῶμεν· τότε γὰρ ἀναγκαίως ἔπεται ἐπιτελέσει ἡμᾶς ἐν φέθῃ Κυρίου ἀγνοσίμην· ὥστε πνεύματι καὶ σῶματι ἁγίους εἶναι. Ἄτεροι δὲ ἀναγνόντες τὸ, « καθαρῶσιντες ἑαυτοῦς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, » διαστειλοῦσι, « καὶ πνεύματος ἐπιτελοῦντες ἀγνοσίμην· » κρατύνουσι δὲ τὴν διαστολήν ταύτην ὅσοι θέλουσι τὸ ἄγιον εἶναι Πνεῦμα, τὸ ἀνευ προσθήκης ἐν ταῖς Γραφαῖς φερόμενον. Καὶ γὰρ τὴν Γραφήν, δηλοῦνται βουλομένην τοῦτο, ὅπου μὲν ἁγίον ἢ, Θεοῦ Πνεῦμα ἢ ἑτερόν τι τοιοῦτο λέγεσθαι· ἀλλὰ καὶ ἀνευ προσθήκης, ὡς ἐν τῷ· « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν· » τοῦ ἐναντίου μετὰ προσθήκης ἀεὶ καλούμενου οὕτως· Πνεῦμα ἀκάθαρτον, πνεῦμα πονηρὸν, πνεῦμα δαιμονίου, καὶ εἰ πως· ἄλλως μετὰ προσθήκης προφέρεται.

στ. β'. *Χωρήσατε ἡμᾶς, κ. τ. λ.*

Παρήρησάσεσθαι μέλλον μετὰ τῶν συνεκτετακόν-

cepta Christi sacramenta propter religiosæ virtutis fiduciam.

(38) Sic vulgata interpres, et sic etiam alii Latini veteres legunt hic capite, quæ est nota verbi χριτω significatio. Didymus tamen eleganter ita mox explanat, ceu si nos Latine diceremus simite.

των τῆν Ἐπιστολῆν, φησὶ τοῖς Κορινθίοις: « Χωρήσατε, » τουτέστιν, Ἐνέγκατε ἡμᾶς ἀπολογουμένους: « οὐδὲν ὑμῶν αἰτιοὶ ἀδικίας, ἢ φθορᾶς ἢ πλεονεξίας γεγενῆμεθα. Ταῦτα δὲ παρρησιάζομαι, οὐκ ἀνακρίνειν ὑμᾶς βουλόμενος· προσημαρτυράμην γὰρ ὅτι οὕτως ἐτοιμῶς ἔχετε, ὡς ὑπεραποθανεῖν ἡμῶν· καὶ γὰρ ἡμεῖς ὑπὲρ ὑμῶν ἢ γὰρ τοιαύτη τῆς προθυμίας ἐτοιμασία, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τε καὶ ὑμῶν παρεσκευάσθη. Ὅθεν πολλὴν ὑπὲρ ὑμῶν καύχησιν ἔχω, πλήρης εἰμι τῆς παραμυθίας, ὑπερπεριτενουόσης ἐν ἡμῖν τῆς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὑμῶν χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ἐπὶ πάνσιν, ἣ ὑφιστάμεθα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κακῶσαι. Καὶ γὰρ ἐν τῇ Μακαρονίᾳ ἠηλυθότων, ἄνεσιν οὐδεμίαν ἔσχεν ἡ σὰρξ ἡμῶν, συνεχῶς προσπιπτόνων πειρασμῶν. Ὅμως εἰ καὶ ἡ σὰρξ ἄνεσιν οὐκ ἔχει, τὸ πνεύματι γενναιάζομεν· ἐπαίτηρ οὐ στενοχωρούμεθα, κἂν ἐν παντὶ θλιβώμεθα. » Ἐρμηνεύον δὲ τίνα τῶν θλιβόντων, ἐπήγαγεν τὸ, « Ἐξῶθεν μὲν μάχας εἶναι· ἔσωθεν δὲ φόβους: » καὶ τοῦτο διττῶς νοεῖται. Πρῶτον γὰρ λέκτον, ἔξῶθεν μὲν μάχας ὑπάρχειν τοῖς ἀποστόλοις ἐκ τῶν διώκειν καὶ ἐπηρεάζει· βουλομένων ἀπίστων· ἔσω δὲ φόβους, τῶ τῶς δοκούντας ἔσω τῆς Ἐκκλησίας καὶ πίστεως εἶναι, ἀνερματιστως καὶ ἀβεβαίως ἔχειν. Ἐφοβοῦντο γὰρ τὸ πάλιμβολον τῶν Κορινθίων, τῶ ταχὺ παράγεισθαι ἀπὸ τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας· ὅθεν φησὶ πρὸς αὐτούς: « Φοβοῦμαι μὴ πως ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Ἐῶαν ἐν τῇ κανουργίᾳ αὐτοῦ, φθορῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. » Ἐτέρως δὲ νοηθεῖ τὸ, « Ἐξῶθεν μάχαι: » τοῦτ' ἐστίν, αἱ καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις γινόμεναι, τὰ ἔξῶθεν ἡμῶν θλιβούσιν, οὐ χωρούσαι μέχρι τοῦ παράξει τὴν καρδίαν. Ὅμως εἰ καὶ ἀτάραχος ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οὖν ἐνθον εἰσὶ φόβοι οἱ περὶ μεταπτώσεως: τρεπτοὶ γὰρ ἐσμεν

pariter auctoribus, ait Corinthiis: « Capite, » id est, Patienter apologiam nostram: « apud vestrum neminem rei sumus injustitiae, aut corruptionis aut avaritiae. Haec autem confidenter dico, haud volens vos condemnare; jam enim antea testatus sum, vos etiam paratos esse pro nobis mori, vicissimque pro vobis nos: nanique haec audentis animi promptitudo, in nostris aequae ac vestris cordibus stabilita est. Quapropter multam de vobis captans laetitiam, plenus sum consolatione, superabundante in nobis propter vestram salutem gaudio ac jucunditate in omnibus, per eam quam toleravimus pro veritate ærumnam; nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam quietem habuit caro nostra, incumbentibus sine remissione tentationibus. Verum etsi caro quietem non habet, spiritu alacri sumus: etenim non angustiamur, etiamsi undique premimur. » Et mox declarans quænam essent pressura, addidit: « Foris pugnae, intus autem timores. » Atque hoc duplici modo intelligitur: forinsecus nempe pugnas accidere apostolis ab infidelibus persequi et nocere volentibus. Intrinsecus vero timores, propterea quod qui intra Ecclesiam fidemque esse videbantur, instabiles infirmi essent. Timebatur enim Corinthiorum inconstantia, ne statim recederent a dogmatibus veritatis. Unde ait illis: « Vereor ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corumpantur sensus vestri. » Alio quoque modo intelligi potest locutio « Foris pugnae, » id est, quæ excitatae sunt adversus nos persecutiones, exterius nos premunt, neque tamen usque ad cor turbandum penetrant. Nihilominus, quanquam imperturbata est anima, attamen intus sunt timores ne forte mutatio aliqua fiat. Etenim variables sumus.

St. 5. Ἄλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς.

Vers. 6. Sed qui consolatur humiles.

Ὁ διδοὺς τοῖς ταπεινοῖς χάριν θεοῦ παρακαλεῖ αὐτοὺς, παραμυθίαν ὀρέγων, ὅπως τλητικῶς τὰ ἐπίπονα φέρωσι: παρεμυθήσατο καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφ' ὑμῶν πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημία Τίτου. Οὐ μόνη δὲ ἡ παρουσία αὐτοῦ παρεκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπαγγελία ἡ περὶ ὑμῶν. Ἐφασκεν γὰρ ἦν ἐνδειξάσθε εἰς αὐτὸν κατὰ θεὸν σπουδῆν· ἐπέτεινε δὲ ἡμῖν τὰ τῆς ἰαρότητος, γινώσκουσιν ὡς πολλὴν διάθεσιν καὶ σπλάγχνα ὑπερβαλλόντως ἀποσώζει πρὸς ὑμᾶς· πρὸς τοῦτοις ἐπήγειρε καὶ ζῆλον καὶ ὀδυρμῶν καὶ πόθον ἔχειν ὑμᾶς ὑπὲρ ἐμοῦ, ὡς μηκέτι διατάζειν περὶ τοῦ λελυτῆσθαι ὑμᾶς ἐκ τῶν γενομένων ἐλέγχων ἐκ τῆς προτέρας Ἐπιστολῆς. Ἐμάνθανον γὰρ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὡς ἡ λύπη πρὸς ὀλίγον ὑπέρβασα ἐκ τῶν γραφέντων, σπέρμα καὶ ἀμορφή μεγίστης εὐφροσύνης γέγονεν.

Qui dat humilibus gratiam Deus, recreat eos solamine oblato, ut patienter ærumnas ferant. Idem consolatus est etiam nos in reditu Titi a vobis ad nos. Neque solum adventus ejus recreavit, verum etiam quæ de vobis nuntiavit; narravit enim quæ exhibueritis erga illum in Deo studium. Auxit autem hilaritatem nostram, scientibus quantum affectum ac benignitatem erga vos conservat. Insuper nuntiavit zelum, mœrorem, desideriumque vestrum pro nobis, ita ut jam non sim anxius quod contristaverim vos reprehensionibus in priorē Epistola. Didici enim ex narratione ejus, brevem qui exstitit ex meo scripto dolorem, semen causæque fuisse gaudii maximi.

St. 12. Εἰ καὶ ἔγραψα, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος.

Vers. 12. Et si scripsi vobis non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est

Ἄδικησαντα λέγει τὸν γυναῖκα τοῦ πατρὸς ἔσχηκότα· ἀδικηθέντα δὲ ἦτοί τὸν πατέρα οὗ τὴν γυναῖκα εἶχεν, κἂν ταθνηκῶς ἢ ἢ τὸν κωλύοντα γάμον τοιοῦ-

Injuriosum dicit hominem illum, qui uxorem patris sui in matrimonio habebat: passum vero injuriam ait vel patrem, cujus ille uxorem sibi

copulaverat, etiamsi mortuus erat; vel certe prohibentem nuptias hujusmodi. Poterat enim, si prae-dictorum causa principaliter Epistola mittebatur, non communiter, sed ad illos scribi. Quapropter haud ob illos duos credendum est, sed ob agnoscendum studium vestrum obtemperandi scriptam fuisse Epistolam. De hoc enim semper gloriatur in Macedonia, atque ad eundem zelum adhortor. Timueram enim ne forte confunderer, si vos haud congrue mœrorem suscepissetis. Nunc quia non ita acium est, secundum Deum potius vobis contristatis, unde multa consecuta est pœnitentia, gaudeo exsultoque de hac omni re vobiscum.

VERS. 13. *Abundantius vero magisque gavisi sumus, etc.*

Præter hoc gaudium, aucta est recreatio solamenque nostrum, testante illo letantier de sancto vestro studio: namque et suum spiritum coaquiescisse dicit perspecta obedientia vestra; quia tales vos invenit, qualem constanter vestram obedientiam esse nuntiabant. Tunc autem quiescit alicujus spiritus cum quietis causa recipit, opera niuistrum pietatis atque virtutis, et fidelem secundum veritatem sententiam: at illi qui vitæ suavitates a benivolis suis recipiunt, si secundum carnem quiescunt, non secundum spiritum. Valde igitur nos recreat Titus constanter nuntians vestram ad honesta opera obedientiam. Quod ipsum gaudii causa sit, quoniam sicut alia semper cum veritate loqui visi sumus.

CAR. VIII, VERS. 13 *Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio.*

Non cogit religionis doctrina dare quod quis non habet, sed quod habet libenter largiri. Hoc autem facilius fiet si considerabimus quinam hi sint quibus de nostro impertimur: sancti enim sunt, et Dei famuli: quare etiam speramus fore nobis retributionem: valent enim pro materialibus quæ recipiunt, spiritualia retribuere. Ita ergo æqualitas præsentis etiam tempore erit. Sic in mannae concessione eveniebat, cum nec ei qui parum habebat deficeret, nec redundaret qui multum habebat. Tunc enim stat inæqualitas, cum cœlestia et magna possidentibus sanctis, vobis autem terrestria et exigua tenentibus, non sit vicissitudo. Quamobrem serite carnalia, sanctorum usibus faventes, ut ab iis spiritualia metatis. Sic enim fiet æqualitas, dum vos ab illis magna, et illi vicissim exigua recipient; habebitis enim cum exiguis magna, et illi vicissim cum magnis exigua. Hæc, inquam, justo emendatioque jure fiet æqualitas.

VERS. 20. *Deviantes hoc, ne quis nos vituperet, etc.*

Hæc aio non ut vobis patrociner (scio enim quomodo erga me affecti sitis), sed ut non solum coram Domino, verum etiam coram hominibus bene nos gerere videamur. Nam quod Deus testis sit nostri alacris erga vos servitii, non est ambiguum; sed enim hominum quoque habenda ratio est, ne forte

Α τον. Ἐνῆν γάρ, εἴπερ αὐτῶν χάριν προηγουμένως ἢ προσφώνησις ἐγένετο, μὴ κοινήν, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους βλέπουσαν ποιῆσαι Ἐπιστολήν. Διὸ ἤγγιστον μὴ ἐκείνων ἕνεκα, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γνωσθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν πρὸς τὸ ὑπακοῦναι χαρὰν εἶναι τὴν εἰρημίνην προσφώνησιν. Περὶ ταύτης γὰρ δεῖ χαρῶσαι Μακεδόσιν, εἰς ζῆλον τὸν αὐτὸν προτρέπομενος. Ἐδοξίειν γοῦν μὴ κατασχυνθῶ, ὑμῶν μὴ δεόντως τῆ λύπην δεξαμένων. Ἐπεὶ οὖν οὐχ οὕτω γεγένηται, κατὰ Θεὸν λυπηθέντων, ὡς πολλὴν ἀκαλοσύνην μετένοτον, χαίρω θαρρῶν ἐν παντὶ τοιοῦτον ἐν ὑμῖν.

Στ. ιγ. *Περὶ σπουδῆς δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν. κ. τ. λ.*

Β Πρὸς ταύτη τῇ χαρᾷ ἐπατάθη ἡ παράκλησις καὶ ἡ παραμυθία ἡμῶν τῇ τοῦ μαρτυροῦντος περὶ ὑμετέρας σὺν ἀγιότητι σπουδῆς. Ἀναπαύσασθαι γὰρ τὸ πνεῦμα φησὶν ἐκ τῆς ὑμετέρας ὑπακοῆς: ἐπαίπερ οὕτως εὔρεν ἔχοντας, ὡς ἐκάστοτε ἀνήγγελλον αὐτῶν περὶ ὑπακοῆς ὑμῶν. Ἀναπαύεται δὲ τινος τὸ πνεῦμα, ὅτ' ἂν παρὰ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀναπαύσεως δέχηται, κατ' εὐσείθειαν καὶ ἀρετὴν πράξεις, καὶ πιστὸν κατὰ τὴν ἀλήθειαν φρόνημα: τῶν τὰ ἡδία τοῦ βίου παρὰ τῶν εὐφρονούντων δεχομένων, κατὰ σάρκα ἀναπαυομένων, ἀλλ' οὐ κατὰ πνεῦμα. Ἐάνυ γὰρ ἀνακτάται ἡμᾶς; ὁ Τίτος, συνεχῶς ἀπαγγέλλων τὴν περὶ τὰ καλὰ ὑπακοὴν ὑμῶν: τοῦτο δὲ αὐτὸ τερωλῆς αἰτίων γίνεται, ὅτι ὡσπερ τὰ ἄλλα μετὰ τοῦ ἀληθεύειν δεῖ λέγοντας ὑποθῆμεν.

ΚΕΤ. Η'. στ. ιγ. *Ὁὐ γὰρ ἴσα ἄλλοις ἀσπασίς, ἐμῶ θεοθλίψις.*

Οὐκ ἀναγκάζει ο τῆς εὐσεβείας λόγος μεταβιβάσαι δ μὴ ἔχει τις, ἀλλ' ὁ ἔχει παρέχεσθαι προθύμως. Κατορθωθήσεται δὲ τοῦτο ῥῆσθα σκοπήσασι τίνας οἱ κοινωνοῦμενοι ἄγιοι. δεῖ εἶσαι καὶ Θεοῦ θεραπευεταί οὗτοι: διὸ καὶ ἐπιζόμενοι ἀντιδοῦναι ἴσασθαι ἱκανοὶ γὰρ ἀνθ' ὧν δέχονται αἰσθητῶν, νοητὰ παρασχέιν. Οὕτως γὰρ ἰσότης καὶ ἐν τῶ νῦν καιρῷ ἔσται: ὡς ἐπὶ τῆς δόξως τοῦ μέννα γεγένηται οὐδὲ τοῦ τὸ ἄλλοτε ἔχοντος ἐλαττωμένου, οὐδὲ πλεονάζοντος τοῦ καὶ ἔχοντος. Ἀνισότης γὰρ μένει, ὅτ' ἂν τῶν ἀγίων ἐπουράνια καὶ μεγάλα ἔχοντων, ὑμῶν δὲ ἐπίγεια καὶ μικρὰ κεκτημένων, ἀντιδοῖσι μὴ γίνηται. Ὅθεν σπείριτε σαρκικὰ, ταῖς χρείαις τῶν ἀγίων κοινωνοῦντες, ἵνα θερίσητε ἐξ αὐτῶν τὰ πνευματικὰ. Οὕτως γὰρ ἰσότης ἔσται, προσλαμβάνοντων ὑμῶν τῶν μεγάλων, κάκεινων τῶν μικρῶν ἔξετε γὰρ μετὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, κάκεινοι μετὰ τῶν μεγάλων μικρὰ. Αὕτη δὲ ἰσότης ὑπαρχθήσεται κατὰ τὸ ἐπινορωτικὸν δίκαιον.

Στ. κ. *Σταλλόμενοι τοῦτο, μὴ τις ἡμᾶς μωμίζηται, κ. τ. λ.*

Ἰαυτὰ γράφω οὐχ ὑμῖν ἀπολογούμενος (οἶδα γὰρ ὡς δίκαιος περὶ ἡμῶν), ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς μὴ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, ἔργα ἀγαθὰ ἔχειν προνοούμεθα. Ὅτι μὲν γὰρ ἐπίσταται Θεὸς οἷς προβέσει ὑπηρετοῦμεν, οὐκ ἀμφιβάλλεται: ὅτι δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων προσήκει, ἕκαστος μὴ ἀπατηθῶσι περὶ

φανάκων καὶ σοριστικῶν, σπουδάσειν δεῖ. Ἰστέον δέ, ἅ ὅτι ὁ προσηγορευμένος ἀρέσκων, εἴτα ἀνθρώποις, οὐκ ἀνθρωπάρεσκος, ἀλλ' ὁ αὐτὸ τοῦτο μόνον προσηρημένος θνητοῖς ἀποδέχτω; ἤν, κὰν μὴ Θεὸς ἀποδέχεται.

Στ. κβ'. Τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν.

Καὶ ἐγκωμιάσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν οικειῶν κατωρθωμάτων, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἐκείνους ἀγάπης ἐπαίρει, σπέρματα αὐτοῖς προσηγορευμένους τῆς πρὸς Κορινθίους ἀγάπης, ὥστε καὶ ταῦτη πλείονα γενέσθαι τὴν εἰσφορὰν· καὶ λοιπὸν ἐπειδὴ ἀπέδειξεν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, παρακαλεῖ καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν.

ΚΕΦ. Γ', στ. α'. Αὐτοῖς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ἡμᾶς.

Αὐτὸς ἐγὼ ὁ διδάσκαλος ὑμῶν καὶ γράφων τὰ προκειμένα, παρακαλῶ κατὰ ἀρετὴν ἣν Χριστὸς μοι δέδωκεν (ἔστι δὲ πραότης καὶ ἐπιεικεία), θαρρῆσαι ἔτι μακρὰν τυγχάνων τῇ ὑποταγῇ ὑμῶν, ὡς ἐβῆθαί με ταπεινὸν παρόντα. Ὅτι ἂν γὰρ ἐπιδημήσας εἶρω τὰ τῆς προτροπῆς εἰς ἔργα μεταβαλόντας, μέτριος τὴν γνώμην σὺν πραότητι πολλῇ συνδιατριψῶ ὑμῖν. Ὅθεν δεόμεναι μὴ παρῶν θαρρῆσαι οὕτως ὡς φέρειν πρόσωπον ἐλέγχοντος καὶ πλήττοντος διδασκάλου· ὅπως μὴ ἀναγκασθῶ τῇ σὺν παρήσειζ πεποιθήσει διδασκάλου τολμησαι κατὰ τινων λογιζομένων βαδίζειν ἡμᾶς κατὰ σάρκα· ἢ οὐ κατὰ σάρκα ἀναστρέφεται νομισιέν τις, ὅτι ἀνοιθῆ μὴ τοῦ πράγματος χάριν ταῦτ' ἡμᾶς γεγραφέναι, ἀλλ' ὅπως δόξωμεν μεγάλοι τινὲς εἶναι, ὑμῶν ὑπηκόων καὶ πλείονα συνεισφέροντων γινομένων; Θεὸς γὰρ μαρτυρεῖ καὶ ἀνθρώπων πλείονες, ὅτι τῆς διακονίας ὅπως θαφίλης γένηται, καὶ οὐκ ἄλλου τινὸς ἀνθρωπίνου χάριν, γέγονε τὰ τῆς συμβουλῆς.

Στ. γ'. Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατεύομεθα.

Τὸ προκειμένον νόησιν ἔχει τοῦ ἐν ἑτέρῃ Ἐπιστολῇ γραφομένου ἔχοντος οὕτως· Ἐπι γῆς περιπατοῦντες, ἐν οὐρανῷ ἔχομεν τὸ πολίτευμα· καὶ γὰρ ταυτὸν εἶη τὸ κατὰ σάρκα, καὶ ἐπι γῆς περιπατεῖν· καὶ τὸ μὴ κατὰ σάρκα στρατεύεσθαι, τοῦ τὸ πολίτευμα ἔχειν ἐν οὐρανῷ. Κατὰ σάρκα δὲ στρατεύεσθαι λέγει οὐ πάντως τοὺς εἰς πόλεμον παρεσκευασμένους, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς σαρκίους καὶ διὰ τοῦτο πεπραμένους ὑπὸ τὴν ἀμαρτίαν, οἳ οἱ ἦσαν περὶ ὧν εἴρηται· Ὅ μὴ καταμείνη τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας. Ὅι τούτους ὑπερναβηθηκότες ὡς τὸ φρόνημα καὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, πάλιν κατὰ πνεῦμα στρατεύονται τῷ βασιλεῖ τῶν ὕλων Χριστῷ. Διὸ ἵνα ἀρέσασιν τῷ στρατεύσαντι, οὐκ ἐμπλέκονται ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις, τοῦτ' ἔστι τοῖς ὑλικοῖς. Ἀμέλει γοῦν ἔφέρουσιν ὄπλα, οὐκ αἰσθητὰ καὶ σωματικά (ἀσθενῆ γὰρ ταῦτα), ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ εἶσι. Καθαίρουσι γοῦν οἱ χρώμενοι τούτοις τὰς ὀχυρότητας τῶν ἀπατηλῶν λόγων πάνυ σοριστικῶς κατεσκευασμένων πρὸς τῶν ἑτεροδόξων· ἀλλὰ καὶ τὰ ὄντα ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπαίρομενα. Οἱ γὰρ

a dolosis ac fallacibus decipiantur. Sciendum vero est, eum qui Deo principaliter, deinde etiam hominibus placere velit, de numero non esse illorum qui hominibus proprie placere student: talis enim ille tantum est, qui hoc unum satagit ut mortalibus, Deo etiam fortasse invito, placeat.

VERS. 22. Fratrem nostrum quem probavimus.

Hunc ob sua bona opera laudans, mox etiam ob charitatem erga illos extollit, semina præjaciens amoris erga Corinthios, ut sic etiam major fieret oblatio. Deinceps, postquam illorum ostendit virtutem, ut iis quoque bene fiat precatur.

CAP. III, VERS. 1. Ipse autem ego Paulus obsecro vos.

Ipse ego magister vester qui hæc scribo, obsecro vos per virtutem quam mihi Christus concessit (hæc est autem mansuetudo et modestia), ut confidam absens obedientiæ vestræ, inter vos autem versans humilis videar. Nam cum ad vos veniens invenero adhortationes meas in opus collatas, modesto animo multaque cum mansuetudine vobiscum versabor. Quamobrem rogo, ne præsens demum extolli debeam, et objurgantis castigantisque magistri personam sumere: et ne cogar fiducia magistrali adversus aliquos asper fieri, qui me putant secundum carnem ambulare. Nonne enim secundum carnem nos conversari crederet aliquis, si forte putaret nos haud ipsius argumenti causa hæc scribere, sed ut magnum aliquid videremur, vobis interim obedientibus, et plura conferentibus? Deus autem testis est et plerique homines, quod ut ministerium latius fieret, et non rei cuiuslibet humanæ causæ, hæc vobis suasionibus oblatæ fuerunt:

VERS. 3. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus.

Verba hæc eandem sententiam continent, quæ in alia Epistola ita se habet: « In terra ambulantes, in cælo conversamur ». Idem quippe est secundum carnem, quod in terra ambulare; vicissimque perinde est non secundum carnem militare, ac in cælo conversari. Secundum carnem autem militare dicit, haud sane illos qui in bellum procedunt, sed carnales homines qui idcirco mancipati sunt peccato; ejusmodi erant illi de quibus dictum fuit: « Non permanebit Spiritus meus in hominibus his, quia carnes sunt ». Qui autem supra hæc se extollunt, id est supra carnis affectum et opera, hi vice versa secundum spiritum militant regi omnium Christo. Propterea ut imperatori suo placeant, non implicantur mundi negotiis, id est materialibus. Et sane quæ ferunt arma, ea non sunt materialia et corporea (infirma enim hæc), sed potentia Deo sunt. Qui ergo hoc armorum genere utuntur, destrunt fraudulentorum sermonum arces, quas arte prorsus sophistica heterodoxi construxerant. Sed et illorum orationis sublimitatem adversus scientiam Dei se extollentem diffiant; nam qui scien-

¹⁰ Philipp. III, 20. ¹¹ Gen. VI, 3.

tiae veritatis impia et athea dogmata obijciunt, eloquentiae suae viribus monita castella aedificant, intra quae se concludentes, invicti sibi videntur. Insuper, eaque quae deinde tanquam ex cathedra, cum apparente demonstratione pronuntiant, vano timore plena, falso sensu extolluntur, quasi superiora sint ecclesiasticae sententiae, quae appellatur scientia Dei, quia nempe hanc ipse dignis tribuit. Ergo ob detruendas praedictas aedes ac munitiones, induentes Dei armaturam secundum spiritum, eo quem diximus modo militemus: dissolvamus sophisticos illorum sermones, et dogmata refutemus, ornem, inquam, opinionem hominum ab his deceptoribus sub erroris jugum missorum; sed et alumnos regionis illorum captivantes, ad Christi obsequium transferamus. Dictum Apostoli isthoc etiam modo intelligi potest, id est: Quamlibet opinionem in qualibet doctrina expressam, necessario violenterque eo deducamus, ut omnino studentes suadere obedientiam Christi. Sic enim illud Athenis inscriptum arae epigramma, quod plurimum deorum intelligentiam praebat, auctor hujus Epistolae pertrahens, ad unum verum Deum transiit dicens: « Quem igitur ignorantes colitis, ego vobis nuntio⁶⁶: » et quidem nomine ignoti, multitudinem deorum denotabat epigramma. Cum itaque omnis intellectus captivabitur in obedientia Christi, tunc parati erimus ad contumaciam quamlibet ulciscendam. Sicut qui victo aliquo populo captivos ceperunt, ad eorum depopulandam regionem confidenter decurrunt. Haec autem addit his quae scripserat: « Cum impleta fuerit vestra obedientia, quae secundum faciem sunt speculamini. » Varie autem intelligere licet locutionem hanc. Nam si imperative proferatur, ita significat: Cum per assensum divino magisterio impleta fuerit obedientia vestra, o Corinthii, tunc faciem speculamini: sic enim dignoscetis homines ovium pelle vestitos, qui sunt intus lupi rapaces. Item dignoscetis germanos magistrorum, quibus dictum fuit: « Vos estis lux mundi⁶⁷. » Ita vobis explorantibus, cognoscetur quoniam sint deceptores, hosque expelletis: item quoniam sint vere Christi apostoli, quibus etiam prompte obedire velitis. Dicto huic consonat alterum: « A fructibus eorum cognoscetis eos⁶⁸. » Quod si indicativo modo pronuntietur, « Secundum faciem speculamini, » hujusmodi sensum reddit: De magistrorum qualitate, et discipulorum ingenio judicatis, faciem semper loquentium spectantes deceptique ab his qui exterioris tantum parentiae curam gerunt. Si quis itaque, cum sit lupus, ovinam tantum pellem induit, hunc ceu pseudapostolum habete: enim vero qui propheta est, tanquam apostolum ac prophetam. Profecto quidam simulantes se Christi discipulos, re autem veros sodales ejus qui se in angelum lucis transformat⁶⁹,

Α αντιτατόμενοι τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀσθεῖ καὶ ἀθεα δόγματα παρεισάγοντες, τῇ θεϊνότητι τῶν λόγων φρούρια ὄχυρά οικοδομοῦντες, ἐνδον αὐτῶν χωροῦντες, ἠγούνται εἶναι ἀκαταμάχητοι. Πρὸς τοῦτοις, ἡ διδασκαλικῶς δῆθεν σὺν φαινόμενη ἀπαδείξει προσέρουσι μάταιον ὕψος ἔχοντα, ψευδεὶ νοῆσαι ἐπαίρετα, ὡς ἀνωτέρω χωροῦντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως ὀνομαζομένης γνώσεως Θεοῦ· αὐτοὶ γὰρ αὐτοῖς τοῖς ἀξίοις παρέχει. Ἔνεκα γοῦν τοῦ καθαιρέσθαι τὰ προσηρημένα ὑψώματα καὶ ὄχυράματα, ἐνδυσάμενοι τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ πνεῦμα, τῷ εἰρημίνῳ τρόπῳ στρατευόμεθα. Διαλύομεν γοῦν τοὺς σοφιστικούς αὐτῶν λόγους, καὶ τὰ δόγματα διελέγχομεν· ἀμέλει γοῦν πᾶν νόημα τῶν ἠπατημένων κεκρατημένον ὑπὸ τῶν ἀπατεῶνων· ἀλλὰ καὶ ἀνατραφέν ἐν χώρᾳ τῇ ἐκείνων αἰχμαλωτίζοντες, φέρομεν πρὸς τὸ ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ. Ἀνατὸν ἐκλαβεῖν καὶ οὕτως· Πᾶν νόημα τὸ ὅπως ποτὲ ἐν τινὶ διδασκαλίᾳ φέρομενον, ἀνάγκη καὶ βία μετοικίζοντες πρὸς τὸ πάλιν ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ φέρομεν. Οὕτω γὰρ τὸ ἄδηνησιν ἀνακλιόμενον βασιφί ἐπίγραμμα, ἐμφαίνει πάλιν θεῶν νόημα, ἐκλύσας ὁ ταῦτα γράφων μετήνεγκεν εἰς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, φήσας· « Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· ἀγνοούμενον δὲ πλήθος θεῶν ἐδήλου τὸ ἐπίγραμμα. Ὅτι· ἂν οὖν πᾶν νόημα αἰχμαλωτισθῇ εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, τὸ τρικράδε ἑτοίμως ἔσμεν κατὰ πάσης παρακωχῆς ἐπαγαγεῖν ἐκείκεσιν· ὥστε οἱ αἰχμαλώτους λαβόντες ἐν τῷ νενικηκέναι ἔθνος· τὰ θαρράλοισι γίνονται εἰς τὸ κατασκάψαι τὴν χώραν ἐκείνων. Τοῦτοις ἐπιφέρει πρὸς αὐτοὺς οἷς ἔγραψεν· « Ὅτι· ἂν ἡ ὑπακοὴ ὑμῶν πληρωθῇ, τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. » Διαφορῶς δὲ ἔστιν ἐπιστήσασθαι τῇ λέξει ταύτῃ· εἰ μὲν γὰρ προστακτικῶς ἐκφέροιστο, σημαίνει τὸδε· Ὅτι· ἂν διὰ συγκαταθέσεως τῆς πρὸς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοὴ ὡς Κερίνθιοι, τὰ κατὰ πρόσωπον σκοπεῖτε. Οὕτως γὰρ γνώσατε τοὺς δορᾶν προβάτου περιειμένους, ἐνδον ὄντας λύκους ἄρπαγας· καὶ τοὺς ὄντας γυναικείους διδασκάλους, οἷς εἰρηται· « Ὑμεῖς· ἔστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. » Οὕτω δὲ σκοπήσατε ὑμῖν, γνωσθήσονται οἱ ἀπατεῶνες, οὗ· καὶ ἐκβαλεῖτε, καὶ εἰ ἀληθῶς ἀπόστολοι Χριστοῦ, οἷς καὶ πισθῆναι προθύμως ἀδελήσατε. Τοῦτ᾽ συνάει τὸ, « Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. » Εἰ δὲ ὀριστικῶς ἐκφέροιστο τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τοιαύτην ὑποβάλλει νόσην· Τὴν διάθεσιν τῶν διδασκάλων, καὶ τῶν μαθητῶν τὴν δύναμιν κρίνετε, εἰς τὸ πρόσωπον αἰετῶν λεγόντων ἀνεκίζοντες, ἀπατῶμενοι πρὸς τῶν μόνης τῆς ἐξω φανείας (30) ἐπιμελουμένων. Ἄν τις οὖν λύκος ὢν ἐπιψεύσῃται εἶναι πρόβατον μόνον κώδιον ἐπιφερόμενος, τοῦτον βλέπετε ψευδαπόστολον· καὶ τὸνδε προφήτην ὄντα, ὡς ἀπόστολον καὶ προφήτην. Ἀμέλει γοῦν τινε· προσποιητάμενοι εἶναι Χριστοῦ μαθηταί, ἀληθεῖς δὲ ὄντες γνώριμοι τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἐ-

⁶⁶ Act. xvii, 23. ⁶⁷ Matth. v, 14. ⁶⁸ Matth. vii, 15

⁶⁹ II Cor. xi, 14.

γελον φωνῆς, ἀπίτην ἐποίησαν παρ' ὑμῖν τισιν, ὡς οὐκ οὖτος ἀναστασεως νεκρῶν, οὐδὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐπιδιαμενούσης μετὰ τὸν τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἀμφιβόλως τοίνυν ἔχοντας τὸ πῶς ἐξηγήσεται τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τῆς προτέρας νοήσεως καποτούσης διδασκαλικῶς.

Στ. ε'. Ὁ δὲ πανχώματος, ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω.

Ἐλέγξας ἀτάκτως τοὺς τάναντια διδάσκοντας, ὡς μάτην αὐχοῦντας εἶναι Χριστοῦ, ἀναγκαίως ἐπηγάγεν, δεῖν καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ τὸν ἀμίμητος καὶ εἰλικρινῶς δόξης ἐφιέμενον· οὐ γὰρ ὁ αὐτὸν ἀποδεικνύς εἶναι δόκιμον, πάντως ἐστὶ τοιοῦτος, ἀλλ' ἐν ὁ Κύριος διὰ μαρτυρίας συνέστησεν. Ἀμέλει γοῦν ὁ περὶ αὐτὸν λόγος Φαρισαῖος φήσας, « Οὐκ εἶμι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, » οὐ δόκιμος, ἀλλ' ἀδόκιμος ὡφθη, δικαιοθέτως παρ' αὐτὸν τοῦ ἐξαγορευέσμενος τὰ ἴδια ἀμαρτήματα τελάνου. Οἱ δὲ ἄγιοι δόκιμοι καὶ ἀναντιρρήτοι τυγχάνουσιν συσταθέντες ὑπὸ Θεοῦ. Τῷ γοῦν γράφοντι τὰ προκαίμενα ἐμαρτύρησεν εἰπὼν περὶ αὐτοῦ τῷ Ἀνανίᾳ· « Σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος. » Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γενομένη ἐκλογὴ μαρτυρῆ· ὡς καὶ αὐτοὺς μὴ αὐτοὺς συκοστακέναι, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐσχηκέναι τοῦτο.

ΚΣΔ. ΙΔ', στ. α'. Ὁφελον ἀναίχεσθέ μου μικρὸν ἀφροσύνης.

Δεῖξας, ὡς οὐ σοφῶν, ἀλλ' ἀφρόνων ἐστὶ τὸ αὐτοὺς ἐπαινέειν, καὶ ὅτι Κορινθιοὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν τοιοῦτων φυγαγωγούνται, φησὶ πρὸς αὐτοὺς· Ὁφελον ἀνείχεσθέ μου λέγοντος περὶ ἐμαυτοῦ, ὃ χἀκεῖνοι λέγουσι περὶ αὐτῶν. Καὶ γὰρ ἔχων ἀληθῆ πολλὰ γράφειν, παρητησάμην ἂν, ἐπιστάμενος· ὡς ἀφρόνων τυγχάνει τὸ περιαιτολογεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ ἀνείχεσθε τῶν οὕτω λεγόντων, ἐρῶ καὶ γὰρ, οὐχ ὅπως ἐπαινοῦσθε ἄλλ' ὡφελείας ὑμῖν αἰτίως γίνωμαι. Κατὰ Θεὸν γὰρ ὑμᾶς ζηλῶ, οὐ βουλόμενος φθαρῆσθαι τὰ νοήματα ὑμῶν πρὸς τινος τῶν κακῶ λεγόντων· καὶ ἀκολούθως γε τὸν προειρημένον ζῆλον ἔχω· ἐπειπερ τῷ ἀληθῶς ἐνὶ ἀνδρὶ Χριστῷ ἐμνηστευσάμην τὴν Ἐκκλησίαν ὑμῶν, οὕσαν παρθένον ἀγνήν. Δέος δὲ, μὴ ὡς τὴν μητέρα τοῦ γένους ἡμῶν ἐφθειραν ὁ βρις, πανουργία χρησάμενος, φθαρῆτε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ ψευδοδιδασκάλων δι' ἀκραϊότητα ἣν ἔχετε· εὐφῆμως δὲ ταύτην εὐχέρειαν οὖσαν ἀπλότητα ὠνόμασεν. Γνώσεται δὲ τις ὡς πανουργία τοῦ θεου ἐξηπατήθη Εὐα, ἐπιστήσας ὡς παρεπίσησε τὴν θέλειαν ἐντολῆν τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· « Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ· » τὸ γὰρ προσταγῆν, καθόλου εἰς τὸ ἀντικειμενον σοφιστικῶς μετήγαγεν.

Στ. ζ'. Ἡ ἀμαρτία ἐξολίσησ, ἐμαυτὸν ταπεινῶν;

Ἡ δοκεῖτε ὅτι δωρεὰν τὸ Εὐαγγέλιον οὖν διακονήσας, ἡμαρτον ἐμαυτὸν ταπεινῶν; Κατηγόρησεν ἐμαυτοῦ, ὅπως δόξησθε ὑφούσθαι, ἐπὶ τῷ θῆθεν ἀληθεύειν κατ' ἐμαυτοῦ ὡς ἡμαρτηκός, ἐπεὶ μὴ ἔλαβον μισθὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἰστε δὲ ὅτι οὐ μόνον ἀποδημῶν ὑμῶν παρητησάμην λαβεῖν τι, ἀλλὰ

A errorem nonnullis vestrum suaserunt, tanquam si mortuorum resurrectio non esset, neque anima superesset post suam a corpore separationem. Etiamvis igitur ambigua sit dicitio : « Secundum faciem speculamini, » a magistro tradi praestat.

Vers. 17. Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur.

Postquam satis reprehendit contraria docentes, qui se temere Christi esse gloriabantur, necessario addidit oportere gloriari in Domino eum qui irreprehensibiliter pureque gloriam appetit. Non enim qui se ostentat quasi probatum, prorsus talis est, sed quem Dominus testimonio suo commendaverit. Certe ille Pharisaei sermo quo aiebat : « Non sum sicut ceteri hominum », haud probatus sed improbatus potius apparuit; justificatus autem proprio is qui propria peccata confessus fuerat publicanus. Quippe sancti probati sunt et extra controversiam positi, si a Deo commendentur. Et quidem huius Epistolae auctori testatus est Dominus de ipso loquens ad Ananiam : « Vas electionis est mihi isto ». Sed et de cunctis apostolis a Salvatore facta electio testatur, non ipsos semet commendavisse, sed a Deo id munus accepisse.

CAP. XI, Vers. 1. Utinam suslineretis modicum quid insipientiae meae!

Cum jam ostendisset non esse sapientium morem sed insipientium laudes proprias canere, et Corinthios his potissimum delectari, ait illis : Utinam suslineretis me pro me ipso dicentem ea, quae illi pro se loquuntur! Sane cum vera multa haberem scribere, abnuebam id, sciens esse stultorum consuetudinem de se ipsis loquendi. Sed quoniam susmetis qui sic loquuntur, dicam et ego, non ut laudem vener, sed ut aliquam vobis afferam utilitatem. Quippe secundum Deum vos zelor, nolens mentes vestras corrumpi a quoquam prave loquente. Meritoque praedictum zelum habeo, quia uni vere viro Christo despondi Ecclesiam vestram virginem castam. Subit autem me timor, ne sicut matrem generis nostri serpens calliditate utens corrumpit, vos quoque a pseudomagistris corrumpamini propter vestram simplicitatem. Honesto scilicet verbo eam, quae levitas erat, nuncupavit simplicitatem. Cognosceat autem quilibet serpentis astutia deceptam fuisse Evam; animadvertens ipsum pervertisse mandatum Dei qui dixerat : « Ex omni ligno paradisi » quod enim mandatum fuerat, in contrarium prorsus sophisticatedo astu convertit ».

Vers. 7. An nunquid peccatum feci, me ipsum humilians?

An putatis, quod quia gratis Evangelium vobis ministravi, peccaverim me ipsum humilians? Memet accusavi, ut vos extolli videamini, veraciter dicendo me peccasse, quia mercedem Evangelii non accepi. Scitis autem, quod non solum cum discessi a vobis renui quidquam accipere, sed et praesens in patria

“ Luc. xviii, 11. “ Act. ix, 15. “ Gen. ii, 16.

“ Gen. iii, 1 sqq.

vestra, cum mihi necessaria doessent nolui vos gravare, aliis interim Ecclesiis mihi victum suppeditantibus: nam et qui ex Macedonia venerunt fratres, necessitatibus meis subvenerunt. Hæc ego constanti fiducia dico cuactis Achaïæ Ecclesiis. Retinebo autem hoc propositum, ut nulla re in posterum, sicut nec antea, gravis sim.

Vers. 12. *Ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem.*

Haud enim ex odio sit agimus, sed ut amputemus prætextum quemlibet cupientibus ansam calumniandi arripere; ut si et hi impostores nihil forte a quoquam acceperint, evadant nobis similes. Non enim nos similes illis, sed ipsi similes nobis comperientur. Quod si libere veritas dicenda est, apparet tantum similes nobis comperientur. Et enim nos sincero proposito, prædictam agendi rationem suscepimus; illi autem ficta honesti persona sumpta, non tales esse sed tales videri student.

Vers. 13. *Nam ejusmodi pseudapostoli, operarii subdoli.*

Veri apostoli, operarii absque nullo adjectivo dicti sunt illic: « Rogate ergo dominum messis, ut operarios mittat ⁹⁹. » Præterea: « Dignus est operarius alimonia sua ⁹⁹. » Illi vero, de quibus scribo, dicuntur nunc operarii subdoli; in alia autem Epistola operarii mali nuncupantur ⁹⁹. Transfigurant ergo se in Christi apostolos, cum tales non sint, sed externo tantum habitu illudant: idem habentes institutum ac pseudoprophetae, qui cum sint mente lupi rapaces, vellus sibi circumponunt ut oves esse videantur. Sic de iis loquens, ostendit non esse incredibile quod ait. Nam si ille, qui horum improbitatis causa est (fabulos scilicet), simulat se angelum esse lucis, cum sit tenebrarum, consequenter illi qui ab eo ad fallendum incitantur, transformant se, ut simplicibus videantur justitiæ ministri. Sciendum tamen est, nonnisi abusive dici transfigurari Satanam in angelum lucis. Et enim proprie transfiguratio de corporibus dicitur, quæ in alia corpora demutantur. Itaque hæc dictio denotat eum potius qui se in lucem transformat, cum sit cæteroqui inscitia tenebrisque plenus. Quod si ex tenebris constare quis existimet eum qui se transformat in angelum lucis, caveat putare hunc substantialiter esse talem: nam sententia hujusmodi impia est, utpote Manichæica. Diabolus quidem proprio proposito malus est et tenebræ: quare suapte voluntate, ut alios decipiat, lucem simulat, ut virtutem ac scientiam habere credatur. Etsi igitur pseudapostoli deceperint nonnullos, transfigurando se in prædictas formas, altanen finem operibus parem nanciscuntur, cum diabolo in ignem æternum tanquam illius ministri abituri.

⁹⁹ Matth. ix, 38. ⁹⁹ I Tim. v, 12. ⁹⁹ Philipp. iii, 2.

(40) Cod. πλήρης.

καὶ παρὼν τῇ πατρίδι ὑμῶν, ὑστερηθεὶς τῶν ἀναγκαίων ἐπιλειψάντων, οὐ φοβητικὸς γεγένημαι, ἀλλὼν Ἐκκλησιῶν τὴν χρεῖαν ἀποπληρωσασῶν. Καὶ γὰρ οἱ ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς μὲ ἐλθόντες ἀδελφοὶ, τὰ πρὸς τὰς χρεῖας παρέσχον. Αὕτη δὲ ἡ παρῆρσις σώζεται μοι πρὸς πάσας τὰς τῆς Ἀχαΐας Ἐκκλησίας· φυλάξω δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρόθεσιν, ἵνα ἐν παντὶ ἀδαρῆ ὡσπερ ἐτήρησα ἑμαυτὸν καὶ τέρησω.

Στ. ιθ. *Ἴνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελήτων ἀφορμῆν*

Ὁ δὲ γὰρ μισοῦντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλ' ἵνα ἐκκόψωμεν πάντα πρόφασιν τῶν παθοῦντων ἀφορμὰς εὐρίσκειν διαβολῆς· ἵνα κἂν αὐχεῖν δοκῶσι τὸ μὴ λαμβάνειν τι παρὰ τινος οἱ ἀποτεινῶνες, εὐρεθῶσι ὡς καὶ ἡμεῖς· οὐ γὰρ ἡμεῖς, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αὐτοὶ ὡς ἡμεῖς εὐρεθῆσονται. Εἰ δὲ ἔστιν ἀληθεύοντα παρῆρσιάζασθαι, τῷ δοκεῖν ὡς ἡμεῖς εὐρίσκοντα· ἡμεῖς γὰρ ἀληθεῖς προθέσει μετεργάμεθα τὴν λεχθεῖσαν οἰκονομίαν· αὐτοὶ δὲ ἐπιμορφαζόμενοι τὸ κἂν οὐκ εἶναι τοιοῦτοι, ἀλλὰ δοκεῖν εἶναι παθοῦντες.

Στ. ιγ. *Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι.*

Οἱ τῷ ὄντι ἀπόστολοι, ἐργάται ἀνευ προσθήκης εἰρηγται ἐν τῷ, « Δεσθετε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐργάτας ἐμβάλῃ » καὶ ἑτι, « Ἄξιός ἐ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. » Οὗτοι δὲ περὶ ὧν γάρτω, ἐνταῦθα μὲν ἐργάται δόλιοι· ἐν ἀλλῇ δὲ Ἐπιστολῇ ἐργάται καὶ ὀνομάζονται. Μετασχηματίζονται ὡς εἰ ἀποστόλους Χριστοῦ, οὐκ ὄντες τοιοῦτοι, ἀλλ' ἐ σῆματι μόνω ἀπατῶντες· προαίρουν τὴν αὐτὴν ἔχοντες τοὺς ψευδοπροφήταις, οἱ τὴν γνώμην λύπη ἀρπαγες ὄντες, περιβάλλονται κίδια, ἵνα δόξωσιν εἶναι πρόβατα. Τοῦτο εἰπὼν περὶ αὐτῶν, δείκνυσιν ὡς οὐ παράδοξον τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ ὁ αἴτιος τυγχάνων τοῦ τοιοῦτους αὐτοὺς εἶναι (διάβολος ἢ οὗτος), ὑποκρίνεται ἄγγελος εἶναι φωτός, σκότους ὑπάρχων, ἀκολουθῶς οἱ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ πλανῆν ἐνεργούμενοι, μεταχαράττουσιν ἑαυτοὺς ὡς ὑποληφθῆναι ἀκεραλοῖς ὅτι διάκονοι δικαιοσύνης εἰσίν. Ἰστέον ὅτι τὸ μετασχηματίζεσθαι τὸν Σατανᾶν εἰς ἄγγελον φωτός, καταχρηστικώτερον εἴρηται· κυρίως γὰρ μετασχηματισμὸς ἐπὶ σωμάτων ἀμειβόντων τὰ σώματα κατηγορεῖται. Μᾶλλον οὖν ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ τὸν ἐπιμορφαζόμενον τὸ φῶς, ἀγνοίας καὶ τοῦ λοιποῦ σκότους πλήρη (40) ὄντα. Ἐὰν δὲ σκότους ἀκούη τις εἶναι τὸν μετασχηματίζόμενον εἰς ἄγγελον φωτός, μὴ κατ' οὐσίαν εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον ὑπολαμβάνετω· ἀσεθὴς γὰρ ἡ δόξα αὕτη, μανιχαϊκὴ οὖσα. Ὁ γὰρ διάβολος ἰδίᾳ προθέσει κακός, καὶ σκότος ἐστίν· ὡς αὖ ἰδίᾳ προαίρεσί τε χάριν τοῦ ἀπατῆσαι ὑποκρίνεται τὸ φῶς, ἵν' ἀρετὴν καὶ γῶσιν ἔχειν νομισθῆ. Κἂν τὸινυν ἀπατῶσι τινες τῷ μετασχηματίζεσθαι εἰς τὸ πρῶσιρημένα, ἀλλ' οὖν τέλος κατέλλου τοὺς πράττουσιν ἔξουσι, εἰν διαβολῶν εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευσόμενοι.

Στ. κα'. Ἐν ἀφροσύνῃ λέγω.

Ἡ ἐν ταῦτα λεγομένη ἀφροσύνη, οὐ καθάρα ἐστὶ τοιαύτη· οικονομικῶς γὰρ ἐπιτελουμένη, σφοδρότατης συνέσεως ἐστὶ πλήρης. Ἀποδίδωσι πρὸς τὸ, « Ἐπαὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ σάρκα, καὶ γὰρ καυχέσονται, » τὸ, « Ἐβραῖοί εἰσι καὶ Ἰσραηλίται καὶ Ἀβραάμ σπέρμα; καὶ γὰρ. » Προηγουμένη δὲ αὐτῷ δόξα τὸ πνευματικῶς εἶναι ταῦτα.

ΚΕΘ. ΙΒ', στ. β'. Οἶδα ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ πρὸ ἑτῶν δεκατεσσάρων, κ. τ. λ.

Μεταλήθυσεν εἰς τὸ ἀπαγγεῖλαι ὑπαρχέσας θεοπλάκτους ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις· καὶ ταύτας μὲν ἐπὶ μέγεθος ἐθέτητος ἐμφαίνων, οὐχ ἐαυτῷ προσήψεν, ἀλλ' ὡς περὶ ἑτέρου ἀπαγγέλλει, τὰ τῆς ἀσθενείας καυχήματα εἰς ἴδιον πρόσωπον τάσας. Εἰκότως δὲ τῷ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπῳ ἀνέθηκε τὴν ἐγκυμμένην θεωρίαν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐχ ἑτέρως ἐστὶν ἀξιωθῆναι τηλικούτων, ἀλλ' ἐν Θεῷ λόγῳ, σοφίᾳ τε καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἀγιασμῷ γεγενημένων· πάντα γὰρ ταῦτα ὁ Χριστός ἐστιν. Οὗτος ὁ ἐν Χριστῷ ἀνθρωπος ἠρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ· « πότερον ἐν σώματι ἢ ἐκτὸς τούτου, οὐκ οἶδα. » Καὶ ὁ μὲν τις ἐρεῖ ἑκατέρως δυνατῶς ἔχειν τὸ γραφόμενον. Ἡρπάγη γὰρ καὶ Ἡλίας ἐν σώματι τυγχάνων· καὶ ἀνελήφθη Ἀμδακούμ, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὸ σῶμα φορῶν, μετεωρισθεὶς ὑπὸ ἀγγέλου βουλῆσαι θεοῦ. Ἐτερος δὲ φησὶν· Ὅσπερ ἐπὶ γῆς τις περιπατῶν, ἐν οὐρανῷ τὸ πολιτεύμα ἔχειν δύναται, ἀλλὰ καὶ συγκαθίσαι Χριστῷ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις· οὕτω περιχειμένος τις τὸ σῶμα ἐστὶ, οἷός τ' ἐστὶ, νοῦ (41) ὀπτασίᾳ ποδηγούμενος, ἐν οὐρανῷ καὶ τῷ παραδείσῳ γενέσθαι. Ἄλλος δὲ τις ἐρεῖ, ὅτι « εἶτε ἐν σώματι, εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, » γράφειν αὐτὸν οὐ περὶ τοῦ ἰδίου σώματος, οὐ περικεῖται ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθόλου· ἐν ἧ τὸ λεγόμενον τοιοῦτο· Ἡρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ εἰς τὸν παράδεισον· πότερον δὲ σῶμα ταῦτα, ἢ ἀσώματον, οὐκ οἶδα· ἀνάκειται γὰρ ἡ εἰδήσις τούτων οὐ πατρὶ τῆς σοφίας Θεῷ. Ἐχει δὲ καὶ τὸ « ἕως τρίτου οὐρανοῦ » ἀμφιβολίαν. Σημαίνεται γὰρ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας ὅτι μὲν τὸ, πλειόνων ὄντων οὐρανῶν, ἕως τρίτου γεγονέναι αὐτὸν ἐπὶ τῷ τὰ ἐκεῖσε πράγματα κατανοῆσαι (ἀριθμείσθω δὲ οὗτος ἀπὸ τοῦ στερεώματος· οὗτος γὰρ πρῶτος οὐρανὸς τοῖς ἀναλαμβανόμενοις ἀπαντα)· ὅτι δὲ τὸ, ἐνδὸς ὄντος οὐρανοῦ, μέχρι τρίτου μορίου αὐτὸν ἐφθακέναι· ὁποτέρως δὲ ἔχει, Θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ᾧ ἂν αὐτὸς φανερώσῃ· ὁμῶς δύο ἀρπαγαὶ εἰσι δηλούμεναι, ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ἕως εἰς τὸν παράδεισον. Λεκτέον δὲ πρὸς τοῖς εἰρημίνοις, ὡς οὐδὲν εἶπεν περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, ὅς ἀκηχώς τι ἢ θεασάμενός ἐστι. Περὶ γὰρ τοῦ ἀπαγγεῖλαντος ὡς ἤκουσεν (42) ἐν αὐτῷ

⁴¹ IV Reg. II, 11.

⁴² Dan. XIV, 35.

(41) Cod. vñ.
(42) Theodoros Mopsuestenus, in emblem quo Dilymum codice. hæc inedita scribit : Τὸ, ἤκουσεν, ὡς γὰρ τῆς ἀποκαλύψεως εἶπεν, ὡς ἂν δίκην ἀκοῆς τὴν γνώσιν αὐτῶν δεξάμενος. Οὐδὲν ἐστὶ τὸ τοῦ προφήτου· « Τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » ἀκοῆν λέγοντος τὴν ἀποκαλύψιν, δι' ἧς ὡσπερ διὰ τινος ἀκοῆς τῶν προσ-

A VERS. 21. In insipientia dico.

Quæ hic dicitur insipientia, haud omnino talis est; imo sic prudenter adhibita, exquisitæ sapientiæ plena est. Refertur ad illud : « Quoniam multi gloriantur secundum carnem, gloriabor et ego. » — « Ilbræi sunt, et Israelitæ atque Abrahami semen? et ego. » Caterum præcipua ejus gloria est, quod spiritaliter hæc intelliguntur.

CAP. XII, VERS. 2. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, etc.

Transit ad annuntiandum eas, quæ oblatae sibi fuerant, visiones ac revelationes, et has quidem ex magnitudine Dei manifestans, haud sibi tribuit, sed tanquam de alio narrat; cum tamen infirmitatis gloriationes in propria persona constituerit. Merito autem homini, qui in Christo erat, præsentem visionem attribuit, ut demonstret, non aliunde posse quemquam tali re fieri dignum, nisi qui in Deo Verbo ac sapientia et veritate atque sanctitate versetur. Cuncta enim hæc Christus est. Hic in Christo homo raptus fuit usque ad tertium cælum et in paradysum. « Utrum in corpore, inquit, an extra illud, nescio. » Et quidem aliquis dicet, utrumque esse possibile quod scribitur. Namque Elias raptus est, in corpore adhuc existens⁴¹; et Habacuc translatus fuit Hierosolymis Babylonem corpus gerens, sublimiter ab angelo delatus voluntate Dei⁴². Alius autem interpres dicit : Sicut in terra aliquis ambulans, in cælo conversari potest, imo et Christo assistere in cælestibus; ita aliquem adhuc suo corpore indutum, posse mentis visione in cælum duci et in paradiso versari. Alius adhuc dicet verba « sive in corpore sive extra corpus » scribi a Paulo non de proprio corpore, quo circumdatur anima, sed de universo; ita ut hujus dicti sensus sit : Raptus est in tertium cælum et in paradysum : utrum vero hæc sint corpora, an secus, nescio : etenim rei hujus scientia ad patrem sapientiæ Deum pertinet. Verba quoque « usque ad tertium cælum » habent ambiguitatem. Significatur enim hæc ambiguitate modo plures esse cælos, et Paulum usque ad tertium venisse, ut ejus loci negotia videret (hoc autem tertium numeretur a firmamento, quod est primum cælum supputantibus omnia); alioquin, si unum credatur cælum, usque ad tertiam ejus partem pervenisse intelligitur. Ultra porro sententia verior sit, Deus utique scit, atque ille cui is revelaverit. Simul autem duo raptus demonstrantur, nempe usque ad tertium cælum, et usque ad paradysum. Insuper dicendum est, nihil Paulum loqui de tertio cælo, quod nempe aliquid ibi audierit aut viderit. Nam quod nuntiat se audisse ibi ineffabilia verba

τῶντων τὴν γνώσιν ἐλάμβανεν· τὰ δὲ ῥήματα, πράγματα εἶναι φησιν· ἐφρακέναι γὰρ αὐτὸν τοῦ παραδείσου τὸ κάλλος εἰκός, καὶ τὰς ἐν ἐκείνῳ τῶν ἁγίων χορείας, καὶ τὴν παναρμόνιον τῆς ὑμνωδίας φωνῆν· Vocabulum « audivi » tanquam de revelatione dicit, quasi rerum illarum notitiam auditu perciperet. Quale est illud propheta (Isa. LIII, 1) : « Quis credidit

quæ non licet homini loqui (nisi forte intelligat aliquis complexivam esse dictionem, Audivi verba ineffabilia in tertio cælo, vel tertia parte cæli, vel in paradiso), quomodocunque, inquam, hoc se habeat, declaratur hinc scholam divinarum doctrinarum esse paradysum. Quid autem designat dictio « ineffabilia verba? » Sciendum, quod quatenus haud syllabis sonisque utitur qui ea loquitur, ineffabilia sunt: quatenus autem veritatem habent, in divina intelligentia subsistentiam habentia, verba sunt. Audiuntur hæc autem non sensu excipiente, sed divinæ mentis contemplatione. Prorsus itaque Deus ipse Verbum, Christus cum sit, non Paulus, sed in Paulo loquitur; parique ratione docebat in singulis quoque prophetis existens. Si ergo in sanctis loquitur Salvator, ineffabilia sunt quæ dicuntur; nam si effabilia essent, utique aurem verberarent illorum quibus loqueretur. Recte autem dici potest, non licere homini ea loqui: et audire utique hominem ea posse illuminatum intellectum habentem; loqui tamen non posse voce ac syllabis: his enim organis homines loquentes sunt. Nimium « licet » pro possibili positum est, non hic solum, verum etiam in aliis Pauli Epistolis, veluti: « Omnia licent, sed non omnia expediunt », idem valet quod, Omnia possible sunt, sed non omnia expediunt. Narratis autem divinis revelationibus atque visionibus necessario addidit: « Pro hujusmodi in Christo homine gloriabor; ad me quod attinet, in solis infirmitatibus meis fiducia efferar. » Atqui hæc dicens, haud alius est quam qui visiones spectavit. Etsi vero idem est, mentis tamen conceptu differt, modo quidem reputatus tanquam homo infirmus, propter humilitatis propositum; modo autem superna scandens et homo in Christo propter contemplationem.

99 I Cor. vi, 12.

auditi nostri? » auditum dicentis pro revelatione, per quam, tanquam ex auditione quadam, quod sibi opus erat intellexerat. Verba autem pro rebus dici: nempe se paradisi vidisse pulchritudinem, ibique sanctorum choreas, et suavissimam hymnodicæ vocem.

(43) In hoc codicis folio 403, subscribitur minuitiore littera Scholion Alexandri Nicæni episcopi, quod ideo hic saltem Græce ascribo, ut novo eruditi hominis nomine litterariam historiam augeam. Ad ejus biographiam quod attinet, brevier narrat Lequien *Or. Christ.* t. 1, col. 648, vixisse hunc sub Constantino Porphyrogenito episcopum, a quo præpositus fuit Byzantiæ rhetorum scholæ instaurandæ, quæ valde jacebat. Sic ergo se habet Scholion. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ: ΤΙ: « Α οὐκ ἐξὼν λαλῆσαι, πῶς νοητέον; πότερον ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ πρὸς ἄλλον τινὰ τοιαῦτα δηλώσαντος; διὰ δὲ τὸν Παῦλον αὐτὸν μόνον ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τὸν ζῆλον ἐπιδειξάμενον, καὶ τὸ κήρυγμα; ἢ ὡς τοῦ Παύλου τὰ ἠκουσμένα δεδοκότες εἶπεν, καὶ διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἀνεξήγητα τοῖς πᾶσι διαφυλάξαντος; Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο χωρὶν λέγειν, ὅ γε παντὶ κατὰ Παῦλον τὴν ἀρετὴν τρανοῦν καὶ παραδελουὺν τὸ μεγαλειὸν τῆς ἀνυπερόβλητου δυναμείας ἐξέσπιν. Πῶς δ' ἂν καὶ τοῦτο Παῦλος ὑπὲρ ἐμοῦ σεμνυνόμενος εἶποι, ὁ ἐξ ἀνάγκης μὲν εἰς τὰ ταῦτα εἰπεῖν ἰδὼν, ἀφροσύνην δὲ τὴν ὑπὲρ τούτων βίαν καλῶν, ἐπὶ μακρότατον δὲ ταῦτα σιγήσας, καὶ

ἄρρητα ῥήματα, ἃ μὴ δυνατόν ἀνθρώπων εἰπεῖν (εἰ μὴ ἄρα κατὰ κοινῶς εἰς λάθῃ τὸ, "Ἦκουσα ῥήματα ἄρρητα ἐν τῷ τρίτῳ οὐρανῷ ἢ οὐρανοῦ, καὶ εἰς τὸν παράδεισον), ὁποτέρως δ' ἂν ἔχοι δηλοῦνται, οὗτις πνευματικῶν θεῶν μαθημάτων ὁ παραδεισὸς ἐστίν. Τί δὲ βούλεται καὶ « τὰ ἄρρητα ῥήματα; » Ἰστέον δὲ οὐκ ἐπὶ τῷ μὴ συλλαβαῖς καὶ φωναῖς χρῆσθαι τὸν λέγοντα αὐτὰ, ἄρρητα τυγχάνειν· ὅσον δὲ ἔχουσι τὸ ἀληθές, ἐν θεῷ νοήσει τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, ῥήματα ἐστίν· ἀκούεται δὲ ταῦτα οὐκ αἰσθητικῶς ἀντιλήφει, ἀλλὰ θεωρικῶς νοήσεως θείας. Ἀμέλει γοῦν ὁ Θεὸς λόγος αὐτός, ὧν ὁ Χριστὸς, ὁ Παῦλος, ἀλλ' ἐν Παύλῳ λαλεῖ· οὕτω δὲ ἐδίδασκεν καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν προφητῶν γινόμενος. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς ἁγίοις λαλεῖ ὁ Σωτὴρ, ἄρρητά ἐστὶ τὰ λεγόμενα· εἰ γὰρ ρητά ἦν, ἔπληττεν αὐτῶν τὴν ἀκοήν, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς ἰδέσθαι. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, οὐκ ἐξὼν ἀνθρώπων λαλῶσα ἀκούσαι μὲν γὰρ ἀνθρώπων δυνατόν νόησιν περισσμήνην ἔχοντι· λαλῆσαι δὲ αὐτὰ ἀδύνατον φωναῖς καὶ συλλαβαῖς· τοῦτον γὰρ εἰσι λαλητικοί. Τὸ « ἐξὼν » ἀντὶ τοῦ, δυνατόν, εἰρηται, οὐκ ἐνεστέθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐτέροις Ἐπιστολαῖς τοῦ ταῦτα γράφοντος· τὸ γὰρ, « Πάντα ἐξέσπιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει, » ἐστὶ ἐπὶ τῷ, Πάντα δυνατόν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. Κίβων δὲ τὰς θείας ἀποκαλύψεις καὶ ὁπτασίας, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν· Ἐπερ τοιούτου ὄντος ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου καυχῆσομαι, ὑπὲρ ὃ ἑμαυτῷ ἐν μόνοις τοῖς προειρημένοις ἀσθενήμασι παρρησιάζομαι. » Ταῦτα δὲ λέγων, οὐκ ἄλλος ἐστὶν τοῦ θεωρησαντος τὰς ὁπτασίας· ἐπὶν εἰ καὶ ὁ αὐτός ἐστίν, ἐπινοία διαφέρει, πῆ μὲν νοούμενος ὡς ἀνθρώπος ἀσθενῆς διὰ τὴν τῆς συγκαταβάσεως πρόθεσιν· πῆ δὲ ὡς ὑπερανάδεσθικῶς, καὶ ἐν Χριστῷ ὧν διὰ τὴν θεωρίαν (43).

διὰ πολλῶν τῶν ἐν τούτοις ρηθέντων τὸ μέτρον τὸν τρόπον ἐπιδειξάμενος; Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶς ταῦτα παραδείξαιτο· ἐπὶ δὲ τοῦ Παύλου καὶ πάνυ ἂν εἴη πρόσφορος ἡ διάνοια, ὡς αὐτὸς μὲν ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀνεκφόρα δὲ τοῖς πολλοῖς διετήρησεν· ἢ διὰ τὸ τῶν ἠκουσμένων μέγεθος, ἢ διὰ τὸ μὴ ἀξίους εἶναι τοῖς ἄλλοις τοιαύτης ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀκοῆς· ἢ διὰ τὸ μὴ ὡς αὐτῆς κάκεινους ἐκκαθαῖραι τὸν βίον· ἢ γὰρ ἂν καὶ τῆς εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπαγῆς καὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῶν ἄρρητων ὁμοίως θαυμασίων ἤξιοντο. Ἔστι δὲ καὶ τὸ βούλεσθαι πρὸς τὸν ἴσον δρόμον καὶ τρόπον αὐτοὺς ἐκκαλέσασθαι, τοῦτο αὐτῶν εἰρηκεναῖς εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλους τῶν αὐτῶν ἑξωμύμενος ἀποκαλύψω, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν ἄσκησιν ἀποδείξαντας· ἢ τάχα τὸ θεῶν μόνον ἄξιον εἶναι τῆς ἐξαγγέλλεσθαι τῶν τοιούτων ῥημάτων φησὶ· τὴν δὲ γενετήν καὶ θυγτήν φησιν, ἀμήχανον εἰς τὸ ἐξοῦσαι καὶ διαφωτίζει τὴν ἀνθρώποις, μειζύωνον ἢ κατὰ μῆσυνον ὄντων· οἰκτεροῦν δὲ τῆς τοῦ Παύλου μετριότητος τὸ καὶ αὐτὸν ἐντάξει τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ μῆδεν τὸ διάφορον ἐπιδειξάσθαι· μήποτε δὲ καὶ τῶν φαύλων ἐπιβραβεῖται διδασκάλων διὰ τούτων τὸ προπετεῖον· ὅπως γὰρ ἀναξίους τῆς ἀκοῆς τῶν ἄρρητων αὐτοὺς καθιστᾷ, ἢ που τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς ἄλλης ὑπὲρ ἀνθρώπων ὁπτασίας καὶ ἀποκαλύψεως.

Στ. ζ. Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἴνα A Vers. 7. *Et ne magnitudo revelationum extollat me, etc.*
μη ὑπεραίρωμαι, κ. τ. λ.

Ἐτεροι δὲ μὴ (44) βουδόμενοι ἀφορμὴν διδόναι, καὶ μηδένα τρόπον ἰσχυεῖν τὴν πονηρὸν ἐμποιεῖν τινα νοσήματα, μηδὲ ἀνεχόμενοι τοὺς τελείους ἀνδρας περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν τοῦ σώματος ὑγείαν (Ἰσαί γὰρ κατεξάνιστασθαί τῶν ἐπιπέπων), φήσουσι· Πολὺς καὶ μεγάλας θεωρίας εἰληφώς τις, εἰ μὴ νύττοιτο ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, μέγα φρονῆσαι ἐφ' ἑαυτῷ. Ὁ πῶς ἂν μὴ ἔχοι χῶραν, ἡ φρόνουσα τὸ ἡγεμονικὸν Θεοῦ δύναμις, πολλακίς οἰκονομεῖ (45) τὸν φροουρούμενον ἔξω γενέσθαι τῆς ὑπ' αὐτῆς σκέπης, ὡς παρῆσθαι λαθεῖν ἀνθρώπινον λογισμὸν. Καὶ ἐπεὶ μυσάττονται οἱ τέλειοι ἀνδρες καὶ τὸν ἐν διανοίᾳ μολυσμὸν (46), μέγα κόνδυλον ἔχειν οἴονται, κὰν ἐν-θυμήματι ὑποβληθῇ αὐτοῖς ὑπὸ ἀγγέλου Σατανικοῦ· ἀμέλει γοῦν παρακαλοῦσι καὶ ἀπὸ κρυφίων καθαρισθῆναι, καὶ μὴδὲν αὐτοῖς συνειδέναι φαῦλον. Καὶ ὅτι τοῦτο αὐτως ἔχει, κόνδυλιζόμενος ἔγνω καταφυγῆναι Θεῷ, ὡς δηλοῖ γράφας, Ἵπὲρ τούτου τοῦ ἐνοχλοῦντος Σατανικοῦ ἀγγέλου τρίς τὸν Κύριον παρακάλεσα (46'), ἴνα μακρὰν μου γέννηται· καὶ εἰπὲν μοι ὃν παρεκάλεσα Κύριον· Ἄραγε σοὶ ἡ χάρις μου· γνώση γὰρ οἱ· αὐτὴν ὡς οὐκ ἴδια δύναμις, ἀλλ' ἡμετέρα συνεργεῖα ἡ τελειώσις ὑπάρχει· περὶ τοῦ, Τρίς παρεκάλεσα, ὁ μὲν τις ἐρεῖ δηλοῦσθαι τὸ πολλακίς· ἀπὸ γὰρ τοῦ τρίς τὸ πλήθος· τὰ γὰρ τρία πολλα (47).

Στ. ιβ'. Πάλιν (48) δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα ;

Μὴ δόξητε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα· οὐ γὰρ ἀνθρώποις προηγουμένως ἀρέσκειν προτεθειμένα, ἀλλ' ἡ τῷ Θεῷ. Προνοοῦμεν γὰρ κατὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ δευτέρως ἐπίπροσθεν ἀνθρώπων, ἴνα ὤμεν Θεῷ πεφανερωμένοι, πειθοντες ἀνθρώπων ὀρθῶς βίω καὶ λόγῳ καταλλήλῳ. Ἐν γὰρ Χριστῷ φθεγγόμενοι ἐπίπροσθεν Θεοῦ, ὡς ὀρώντες αὐτοῦ τὸν λογισμὸν, πάντα πράττομεν καὶ λέγομεν. Θαρῶν οὖν ὅτι γνησίως ἀναγνόντες καὶ ταύτην τὴν Ἐπιστολὴν, καταλαβόντες ἀφέξεσθε, τὸ ψιθυρίζειν παραιτησάμενοι ὡς δουλοπρεπές· δούλων γὰρ ἀπαρρησιάστων καὶ γογγυστῶν τὸ τὸλμημα· ἀλλὰ καὶ τὰς φιλονεικίας, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν γινομένης ἐριδᾶς τε καὶ ἐριθείας ἀποστραφήτε· οὕτω γὰρ ἀκαλοῦσθαι τὸ. Εὐρίσκεσθε μὲ ὑμῖν οἷον ποθεῖτε. Μετεωρίζεται γὰρ καὶ ἄγαν γαυριᾷ διδάσκαλος εὐπορῶν ἀκρατῶν ἐν οἷς σοφίαν εἰπεῖν δύναται· ὡς αὐ συστάλλεται ταπεινούμενος, ὅτ' ἂν οἱ προσόντες ἐπιπλήξωσιν καὶ ἐλέγχωσιν δέωνται ἐφ' οἷς πράττουσι κακῶς. Εἰ γὰρ πορνεῖαν καὶ ἀκαθαρσίαν καὶ τὴν ἐπομένην ἀσέλγειαν πράττοντες ὁ μετανοοῦσι, τεθνήκασι τὸν ψυχῆς θάνατον· ὡς τὸν κηδεμονικὴν διάθεσιν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντα πενθεῖν αὐτοὺς μέλλον, ἢ οἱ τὰ κενοτάφια οἰκοδομοῦντες τοῖς ἀποφοιτήσασιν φιλοσο-

(44) Ergo præcesserat alia Didymi explanatio, quam eclogarius prætermisit.

(45) Cod. οἰκοδομεῖ. Contrariam vocabuli hujus permutationem habet cum aliis collicibus Patribusque (in Pauli loco I ad Tim. 1, 4) Nicephorus Antioch. III, 1.

(46) Animadvertite pulchram Didymi doctrinam de mentis puritate.

Afil vero nolentes occasionem dare, nulloque modo diabolo concedentes efficiendi infirmitates copiam, nec denique tolerantes a perfectis hominibus sedulam curam corporalis valetudinis geri (sciunt enim reluctari eos molestis rebus), dicent : Si quis multas magnasque visiones recipiat, nisi idem ab humana infirmitate compungatur, magnopere sibi confidet. Quod ne eveniat, custos arbitrii nostri Dei virtus, sæpe dat prudenter operam, ut ille quamvis protectus, aliquando extra proprium munimen fiat, ita ut aditum humana cogitatio inveniat. Et quoniam aversantur perfecti homines vel in sola mente maculam, grandem colaphum se accipere putant, etiamsi in ipsorum tantum cogitationem Satanicus angelus subeat. Diserte igitur orant ab occultis quoque mundari, et nihil pravum in conscientia sua habere. Et quod hæc ita se habeant, exalatus Paulus novit ad Deum confugere, ut ostendit scribens : Propter hunc molestum angelum Satanicum, ter Dominum rogavi, ut procul me fieret. Et mihi dixit Dominus quem rogabam : Sufficit tibi gratia mea : per hanc enim certum fies, non a viribus tuis, sed ab auxilio meo perfectionem contingere. Quod vero ait, Ter rogavi, existimabit aliquis dictum pro sæpe; namque a ternario numero pluralitas incipit; tria enim sunt multa.

Vers. 19. Rursus creditis quod excusemus nos apud vos ?

Nolim vos existimare, quod apud vos nosmet excusemus. Non enim ut principaliter hominibus placeamus, propositum nobis est, sed ut Deo : providemus enim bona coram Domino, deinde etiam apud homines; ut simul Deo conspicui, suadentes recte hominibus tum vitæ genere tum sermone congruo : in Christo nimirum loquentes coram Domino, quasi cogitationum ejus gnari, cuncta agimus loquimurque. Confido igitur quod amanter lecta etiam hæc Epistola, obtreccionibus abstinerebitis, ne clam quidem murmurare serviliter volentes. Timidorum quippe famulorum est et susurronum hic malus mos. Sed et æmulationes, et harum sobolem lites atque jurgia aversimini. Sic eveniet, ut me inveniat is qualem cupitis. Sublevatur enim ac magnopere exultat magister cum abundat discipulis inter quos sapientiam eloqui potest : sicut vicissim humiliatus deprimatur, cum auditores sui increpari reprehendique debent ob ea quæ prave agunt. Nam qui fornicationem, immunditiam, et horum comitem luxuriam operantes non respiciunt, mortem animæ incurrunt : adeo ut qui providam curam illorum gerit, eos magis defleat, quam qui cenotaphia ad-

(46') Leg. παρεκάλεσα, et mox, ὃν παρεκάλεσα Κύριος. Edit.

(47) More Græcorum grammaticorum, ut alibi dixi, qui dualem numerum negant esse pluralem, contra Latinorum consuetudinem.

(48) Pro πάλιν, rursus, legebat πάλαι, olim, vulgatus, cum aliis tum Latinis tum etiam Græcis.

ficant deserentibus philosophiam. Solet autem sensus commoveri peccantium, cum alii ipsorum causa mœrentes lugent. Secundum hunc significatum fieri potest ut Salvator beatos dixerit qui flent, quoniam post luctus afflictionem divinitus recreabuntur. Dum autem ait : « Ne iterum, cum venero, humiliter, » ostendit, se in priore quoque ad eos accessu idem expertum cum valde ad pœnitentiam adhortaretur. Necessario itaque addidit : « Ecce tertio nunc venio ad vos, » ut tertium adventum loco testium trium habentes confirmemini; nam si in ore duorum vel trium testium omne verbum damnationem serens stat, id est satis idoneum firmumque habetur, sic oportebat per duos quos feci adventus satis firmos vos effici. Nunc quia adhuc confirmari indigetis, tertio ad vos venire decrevi.

CAP. XIII, VERS. 11. *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote. idem sapite, pacem habete. Et Deus pacis ac dilectionis erit vobiscum.*

Post omnem exhortationem, suadet ut concordiam foventes, ad felicem finem tendant genuinæ virtutis ac fidei susceptione perfecti. Hac enim si mento fuerint, stabilitatem nanciscuntur, pacifice viventes, quia Dei charitas apud eos hospitabitur. Nam præsentia pacis, constantem eis statum conficiet. Adeo ut unusquisque magistrum imitans dicat : « Quis nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu » et reliqua.

⁹⁹ Rom. viii, 35.

(49) Animadvertite morem singularem irridendi C philosophiæ desertores.
(50) Cod. γνησίως.

φίας. (49) Φιλία γὰρ ἀσθησις ἐγγίνεσθαι τοῖς ἁμαρτάνουσιν, ὅτ' ἂν ἕτεροι ὑπὲρ αὐτῶν πειθῶσιν ἀλοφύρμενοι. Δύναται καὶ κατὰ τοῦτο σημαίνόμενον τοῖς πειθοῦντας μακαρίζειν ὁ Σωτὴρ, ἐπειπερ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ πειθεῖν κάκωσιν θεόθεν παρακληθῆσονται. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, « Μὴ κάλιν ἐλθὼν ταπεινωθῶ, » δείκνυσιν ὅτι καὶ ἐν προτέρᾳ πρὸς αὐτοὺς ἀπέξει τοῦσι πέπονθεν, ἰκανῶς πρὸς μετάνοιαν προτροφέμενος. Ἐναγκαίως οὖν ἐπήγαγεν· « Ἰδοὺ τοῦτο τρίτον ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » ἵνα τὴν τρίτην ἐπιδημίαν ἀπὸ τριῶν μαρτύρων ἔχοντες βεβαιούσθε. Εἰ γὰρ ἐπὶ στόματος μαρτύρων δύο ἢ τριῶν πᾶν ῥῆμα κατάκριτον ἐκφερόμενον ἴσταται, τοῦτ' ἴσται πληρούται τε καὶ βεβαιούται, οὕτως ἔχρηθ' διὰ τῶν δύο ἐκιδρυμῶν ἂν κατοίηκα βεβαίους ὑμᾶς ὑπέσχεμαι· ἐπειδὴ δὲ ἀκριθὲν Β χρῆξτε τοῦ βεβαιωθῆναι, καὶ τρίτον ἔρχομαι ἀπαντῆσαι ὑμῖν.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ια'. *Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταγίγεσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρητεύετε· καὶ ὁ θεὸς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.*
Μετὰ πᾶσαν προτροπὴν συμβουλεύει, ὁμοφροσύνην ἀναλαβόντας αὐτοὺς, σπεύδειν ἐπὶ τέλος ἀγαθόν. ἀπαρτιζομένους ἀναλήψει γνησίας (50) ἀρετῆς τε καὶ πίστεως. Οὕτω γὰρ στηριγμὸν ἔξουσι τοῦτο (51) φρονούντες, εἰρήνην ἀγοντες, ἐπὶ τῷ τῆν τοῦ θεοῦ ἀγάπῃν χώραν λαβοῦσαν παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι. Ταύτης γὰρ ἡ παρουσία, τὸ ἀμετακίνητον αὐτοῖς περιποιήσει· ὡς ἕκαστον μιμούμενον τὸν διδάσκαλον εἰπεῖν· « Τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς (52).

(51) Ita hoc loco Didymus, non τὸ αὐτὸ, ut est in contextu biblico.

QUÆSTIONES AC VINDICIÆ

DIDYMIANÆ

SIVE DIDYMI ALEXANDRINI ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS LATINA

Græco exemplari magnam partem a Græcis scholiis restituta.

EDIDIT

GODOFR. CHR. FRIDERICUS LUCKE

THEOLOGIE DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS.

(Particulæ quatuor Gotingæ 1829-1832, in-4.)

COMMENTATIO CRITICA PRÆVIA.

L. Cum ante hos tres fere annos in Epistolis S. Joannis interpretandis Patrum, si qui de his Epistolis scripissent, commentarios auquirem atque

D perlustrarem, incidit præter alia opere meo ad finem fere perducto in paulo obscuriorem illam, quæ Didymi Alexandrini fertur, *Enarrationem in Epistolis*

Catholicas Latinarum. Habetur hæc in *Bibliothecis A Patrum*, Parisiensi secunda (tom. IX), Magna Coloniensi (tom. IV), Maxima Lugdunensi (tom. IV), Gallandiana (tom. VI). Nomen auctoris olim in Ecclesia celebratissimum, ut opusculum accuratius inspicerem, permovit me ac quasi invitavit. Ex quo commentario si quæris quid lucrifecerim, sic habeto: nec multum, neque vero omnino nihil. Habet Didymus nonnulla quæ nemo non probaverit vere et eleganter dicta. Atque enotavi equidem ea, quæ ad interpretationem Epistolarum Joannis facere videbantur, in commentarii mei appendice, quæ tamen omissa nemini desiderarentur. Ut verbo dicam, nihil in illo commentario ita dixit Didymus, ut locum in Epp. Cath. aliquanto obscuriorem vel difficiliorem possit nobis nemini alius ope adjutus solus extricare. Sed enim in his bonæ interpretationis frustulis non operæ meæ pretium quærere! Quod lectione mea lucrifeci, ex genere ac semine est prorsus alio, haud vero contemnendo. Etenim dum Enarrationem Didymi attentius legebam, animadverti primo pene invitus in nonnullis locis magnam cum scholiis Græcis, quæ in calce editionis Epist. Cathol. Mattheianæ adjecta habentur, similitudinem atque mirum concentum; mox vero collatione utriusque exempli accuratius instituta lætus inveni eadem pene iisdem verbis in Enarratione Latine, in scholiis Græce expressa. Quid multa? Enarrationis Didymianæ in Epp. Cath. Latine Græcam veritatem hæcenus quantum scio equidem nemini notam, imo deperditam omnibus creditam, deprehendi magnam partem in istis scholiis adhuc superstitem. Dixi tunc quidem de hoc *ἔργον* quantum locumque, breviter ac quasi in antecessum in meo ad Epp. S. Joan. commentario (1), rem accuratiori, qua omnino egeat, disquisitione, ubi primum occasio otiumque mihi contigerint, prosecuturus. En igitur tibi, B. L., hæc data occasione *Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ*. Scio equidem hujus inventi non eam esse rationem, nec dignitatem, ut ad omnes pertineat, omniumque intersit, tamen apud eos maxime, qui studio atque cura antiquitatis ecclesiasticæ cum cognoscendæ accuratius, tum restaurandæ inter nos conspicui facti sunt ac celebres, spero me aliquam saltem gratiam mereri, reliquias viri, inter theologos antiquioris Ecclesiæ haud ultimi atque interpretis suo tempore celebratissimi, haud spernendas colligendo, restituendo, illustrando. In qua re, ne iis videar quasi invitus assentiri atque opem ferre, qui nostra ætate, ut est ad extrema quævis prona, justum rerum excedendo modum bonam causam perdunt, dicam de usu Patrum exegetico ingenue, quod sentio, paucis. Equidem ut in eorum numero haberi nolo, qui in libris sacris in-

terpretandis sua recens inventa unico sibi collaudant, atque Patrum despiciendo in hac arte labores ac studia suis facilem quærunt gloriam, ita nec iis unquam astipulari possum, qui hisce diebus existerunt, nimii veterum interpretum laudatores, qui cum nihil habeant antiquius quam ut omnia, quæ superata dudum artis exegeticæ infantia lusit, aut sudit antiquioris Ecclesiæ inscitia atque incuria ad libros sacros partim inepta, partim falsa, recoquant, recoctaque commentariis suis, in quibus nova antiquis meliora invenire fas est, infarciant magis, quam recto iudicio interponant, — nos ad auream scilicet catenarum ætatem rejicere student. Stet suus cuique rei honos ac vera æstimatio! Usus commentariorum veterum in interpretando nisi criticus plane nullus nobis est. In quibus ubi ad rem pertinentia docte et eleganter exposita deprehenderit — et insunt omnino, quibus et uti poteris et gaudere, ex theologico maxime interpretandi genere, — ea repetere, nostra facere, nostris innectere et pietati debobis: quæ vero minus vera, imo falsa intellexeris, ea omittere potius, vel, si graviora visa fuerint, admissa dijudicare et veritati et religioni satius erit.

Atque de his hæcenus. Progrediamur nunc ad ipsam Didymi Enarrationem in Epp. Catholicas Græco exemplari, quantum supersit, vindicandam.

II. De vita Didymi, cum hanc provinciam optime administraverint, qui de iis rebus ex instituto egerant, auctores gravissimi, inter quos nuperrime post Mingarellium (2) Guerickius (3) excelluit, paucis tantum, quæ pro instituti nostri ratione necessaria videantur, exponamus.

Constat inter omnes, Didymum, quem cum a parva ætate oculis captus esset *cæcum* ipsa jam cognominavit antiquitas, per LX fere annos, usque ad LXXXV ætatis annum, illustris scholæ Alexandrinæ præfectum fuisse, Macarii successorem, virum propter doctrinam atque in utraque litteratura eruditionem prorsus eximiam, eandemque, cæcitate fere innata nihil impediente, continuatis lucubrationibus assiduaque auditione et molesta, comparatam (4), omnibus laudatissimum ac vere admirabilem. Floruit suo tempore cum multis nominibus, tum maxime exegeticæ artis laude tanta, ut ea ab lecti ad audiendum talem doctorem undique Alexandriam advolarent discipuli, inter quos præ aliis nominare licet Rufinum, qui per multos, ut ipse gloriatur (5), annos eum audivit; Hieronymum, Isidorum Pelusiotam. Atque non solum viva voce docuit Didymus (6), sed etiam scriptis exegeticis laudes apud posteritatem valde auxit. Testis est præ cate-

(1) Vid. Comment. tom. III. pag. 299.

(2) V. Didymi Alexandr. *De Trinitate* libri III, nunc primum Græce editi, Latine conversi ac notis illustrati a J. Aloysio Mingarellio. (Supra.)

(3) *De schola Alexandrina*, part. I, p. 92

(4) Cf. Rufini *H. E.*, II, 7; Sozom. *H. E.* III, 15; Socrat. *H. E.* IV, 24-26.

(5) Rufin. *Apolog. in Hieronymum*, II, 14, 12.

(6) Rufinus in *H. E.* II, 7, de Didymi disciplina hæc narrat: «Hujus aliquanti dicta vel communi-

ria locupletissimus Hieronymus, qui in *Catalogo* (7) A narrat, eum multa opera et nobilia per notarios scripsisse, commentarios in *Psalmos* omnes, commentarios in *Evangelium Matthæi et Joannis*, — in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* ad me scribens commentariorum libros tres, et in *Zachariam* meo rogatu libros quinque et commentarios in *Job*, et inlucita alia, quæ digereret proprii indicis sit. — Qui commentariorum in utriusque Testamenti libros a Didymo editorum catalogus egregie augeri potest ex ejusdem Hieronymi commentariis, in quibus Didymi tractatus, quos in suis ipse adhibuisset, singulos passim laudat. Atque omissis nunc Didymi in V. T. libris commentariis, ejusdem in *Epistolas Pauli* ad *Ephesios* et *Galatas* commentariolis in suis (8) ipse usus est Hieronymus. Præterea in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse Didymum, testantur hujus commentarii fragmenta, a J. Christophoro Wolfio in *Anecd. Græcis* (9) collecta et illustrata. Horum vero commentariorum, quos hactenus enumeravimus, nihil præter notitiam atque fragmenta in catenis pauciora nobis relictum esse, omnino est quod doleamus. Unica tantum, ut videtur, fere integra Latina quidem, nobis exstat Didymi *Enarratio in Epistolas Catholicas*, de qua nunc accuratius est dicendum.

III. Didymum in *Epistolas Catholicas* commentarium scripsisse, præter Cassiodorum, scriptorem sæculi sexti, testatur nemo unus. Illic vero in *Institutione divinarum litterarum* (10) multis narrat se ipsum jam senem, ut monachis suis in discendis divinis litteris succurreret, novem totius sanctæ Scripturæ codices et studiosè emendatos et adnotatione exegetica e Græcis maximam partem desumpta instructos adornasse. Hujus bibliothecæ exegeticæ codex octavus *Epistolas apostolorum* continuit. De quo ubi narrat, e in *Epistolis*, inquit, canonicis (sive Catholicis) Clemens Alexandrinus presbyter, qui et *Stromateus* vocatur, i. e. in *Epistola S. Petri prima*, S. Joannis prima et secunda, et *Jacobi* (11) quædam Attico sermone declaravit, ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. S. quoque Augustinus Ep. *Jacobi* apostoli solita diligentis suæ curiositate tractavit, quam vobis in membranaceo codice scriptam reliqui. Sed cum de reliquis canonicis *Epistolis* magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex *Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem VII canonicarum Epistolarum Domino largiente*

ter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea quæ a nonnullis dicente eo descripta legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans in illis magis sermionibus qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. »

concessus est, qui ab Epiphania viro discretissimo, Divinitate juvante, translatus est. »

Hujus ea est ratio testimonii, ut ad eam rem, de qua querimus, probandam nihil possit cogitari validius ac certius. Possis tamen in hoc uno, quod unicum est, offensus causam semere dabitiois. At vero id quominus facias, prohibebit impedietque sane Didymiani post mortem nominis historia paulo accuratius cognita ac perpenas.

Constat enim, Didymum, dum viveret quidem, apud omnes fere intemorata, imò acriter defensa orthodoxiæ laude floruisse, eundem tamen hæc multe post mortem cum Origenæ, quem in theologia sectatus est maxime, eadem contactum esse hæc sorte iniqui, ut apud anxios orthodoxiæ ecclesiasticæ patronos propter nonnullas, quas scriptis suis declarasset, opiniones Origenianas male audiret, in crimen vocatus hæresicos. Ipse adeo Hieronymus, quamvis Didymi olim auditor et admirator, imò amicus, ejusque apud Latinos interpres, tamen cum suam orthodoxiæ famam adversus Rufinum periclitantem videret, maluit magistri famam hæc intactam in discrimen committere, sibi casior, quam defendere; imò primus ille cepit ejusdem opiniones Origenianas exagitare. Hieronymi vero auctoritas quantum in æstimandis Ecclesiæ detribus apud suspiciosos istius ætatis aures valeret, nescit nemo. At tamen aliquandiu criminationibus subinde iteratis restitit gloria Didymi, nonne propter pietatem fere sanctum. Postquam vero Justinianus imperator, acerrimus isto orthodoxiæ ecclesiasticæ vel potius aulicæ vindex, litibus Origenianis tunc temporis miserabiliter redintegratis, in fatis illa epistola ad Mennam archiepiscopum Constantinopol. data adversus e impium Origenem ejusque sectatores, arma cepit, etiam Didymus noster in synodo *Ἐπιφάνιος*, imperatoris jussu coacta sæc 544, scilicet zelatorum more blasphemis, quæ peccabantur Origenistarum, exagitatis magis quam examinatis, cum aliis bonis viris anathemate publico et ecclesiastico percussus est. Quam temerariam Origenistarum condemnationem cum deinceps repetissent ac quasi perpetuam fecissent Martinus pontifex in synodo Lateranensi an. 649, synodus Quinisexta, Nicæna denique secunda œcumenica, factam est, ut gloriosa olim Didymi memoria apud Græcos in oblivionem vaniret, ejusque scripta, imprimis vero ea quæ Origenianum præ cæteris redolere vis fuissent, primo contemnerentur, deinde contempta laterirent fere omnia. Nunc ne mireris, Photium, qui tamen vel hæreticorum scripta diligenter excutere sustinuit, se nominis quidem Didymiani nostri

(7) Cap. 109.

(8) V. Hier. in Prologo comm. ad *Eph.*, item in Prolog. comm. ad *Gal.*

(9) Tom. IV, p. 1 sqq.

(10) Cap. 8

(11) Reponendum videtur, *Judeæ*. Cfr. comment. meum in *Epist. Joan.*, p. 298.

mentionem fecisse unquam in *Bibliotheca*. Enarrationem vero nostram in *Epp. Cath.* quinto et sexto sæculo in utraque Ecclesia pro nomine auctoris olim celebratissimo parum cognitam atque in usu fuisse, præter locum Cassiodori laudatum, qui id aperte declarat, significare aliquo modo videtur Cosmas Indicopleustes (12), eo quod interpretes librorum sacrorum Græcos Catholicas Epistolas parum aut nihil curasse queritur. Est tamen hæc Enarratio una nobis ab injuria oblivionis asserta, nescio tamen an integra. Ac sane debetur hoc cum Cassiodori celebriores Epistolarum Catholicarum explanatores frustra anquirentis inopie judicioque in odorandis hæreticorum sordibus parum nasuto, tum vero Epiphaniæ Latini interpretis scripta veterum emaculandi arti scilicet in hac una re nobis felicissimæ.

IV. Ad scrupulum cuius de authentia nostræ Enarrationis subdubitanti prorsus eximendum permultum hercle faceret, si uno saltem in loco Græca scholia, quæ Latini Didymi interpretationem disertis verbis referunt, nomen Didymi auctoris sibi inscriptum gererent. Nomen vero illius in scholiis nusquam apparet. In quo tamen noli offendere. Maxima enim pars scholorum nomina auctorum ostendit nulla.

Attamen unus exstat in ipsa Enarratione locus (13), ex quo certis efficit potest argumentis, eam a Didymo revera scriptam esse. Leguntur enim in ea hæc fere: « Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera, quemadmodum consubstantialis Patri et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre.... Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt. » His igitur verbis aperte declaravit auctor, se aliis in libris doctrinam de Trinitate adversus hæreticos uberius exposuisse. Scripsit autem Didymus *De Trinitate* libros III, quos e codice fere integros primus evulgavit, nostroque auctori locupletissimis vindicavit commentariis Mingarellius, Italus (14). Quibus vindiciis simul effectum est id, ut utriusque operis auctorem unum eundemque idem prorsus de Trinitate contra Sabellium sentire facile intelligas. Potest vero præterea ex allato eodem loco colligi. Didymum nostram *Epp. Cath. Enarrationem* post libros demum *De Trinitate* scriptos composuisse. Cum vero de tempore quo illi *De Trinitate* libri exarati fuerint, nihil accuratis definiiri rationibus queat, nequit etiam accuratius dici quando nostra scripta sit enarratio.

Est autem hæc Didymiani ingenii ita plena vestigiis, ut vel leviter perquirenti ea ubi vis appareant, nec possit comparatione operum Didymi diligentius instituta de nostræ authentia Enarrationis amplius

(12) *Topographia Christ.*, lib. VII, p. 292.

(13) Cap. V in *I Epist. Joan.* vers. 20.

(14) Cf. De Didymo Commentarium ad Franc. Carafam scriptum. (Supra cap. 159.)

(15) *De schola Alexandr.*, p. II, p. 352 sqq.

(16) Id est lapsus. Basnagius de reditu diaboli ad

A dubitari. In qua quæstione, cum Mingarellius, quamvis alio consilio, nempe ut libros *De Trinitate*, quibus nomen auctoris et initium operis in codice, quo utebatur, desunt, Didymo vindicaret, prorsus egregie omnia administraverit, licet nobis, talem qui nacti simus præceptorem, brevibus esse. Paucis igitur defungar. Atque, ut ea, quæ ad doctrinam dogmaticam attinent, primum persequar, omnia, quæ Didymo peculiaria habentur de Deo uno et trino, de creatione ac ratione mundi, de angelis bonis ac malis, de diabolo ejusque natura, de Christo ejusque naturis et operibus, de natura hominis et gratia, et reliqua placita, quorum recensum nuperrime egit Guericcius (15), ea, quemadmodum in reliquis Didymi operibus tractantur, eodem modo in Enarratione invenies vel exposita uberius, vel leviter adumbrata. Ex multis, quibus plenissimus est Guericcii commentarius, exemplis hæc pauca sufficiant. Didymus in libris suis identidem docet, Deum esse omnis quantitatis expertem, sive ἀμεγέθη, ideoque mortalium oculis, imo animis ἀκατάληπτον, ἀπρόσιτον. Eandem sententiam in Enarratione nostra ita sæpissime profert, ut neget Deum ab ulla creata intelligentia comprehendi posse. Vide *I Joan.*, col. 1609 et alias. Docet Didymus, angelos incorporatos esse, ideoque invisibiles oculis corporis nostri, eosdemque vero creatos atque propterea menti visibiles, *De Trinit.* III, 16. Eadem habes in Enarr. col. 1605 in *II Petri* II. Ibidem docet, angelos sanctorum hominum custodes esse; Idem dicit in fragm. ap. Ming. Comment. cap. 13, hisce verbis: Τοῦς μὲν ἁγίους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι. De diabolo hæc habet in libr. *contr. Manich.*, col. 1105: « Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεξουστου. Conf. ibidem col. 1101, ubi, nominibus diaboli explicatis, hæc subjungit: Εἰ τοίνυν διὰ πάντων ὧν σημαίνει ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός. Eodem modo in *Enarrat. in I Joan.* III, col. 1645, diabolus, inquit, non substantialiter, sed voluntariæ operationis indicium (σημεῖον) est. Quibus addas ea, quæ in *Enarrat. in Ep. Judæ* leguntur col. 1648: « Nec est diabolus terrena substantia. D Habuit enim aliquando divinam gloriam et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationabilibus, quoniam, cum sint arbitrii liberi, et conversio (16) sit facta diaboli, natura non malus est. »

Ita Didymus ad doctrinam de diabolo quod attinet per omnia videtur sui similis idemque. Attamen in hac doctrina unum est, in quo a se ipso dissidere quibusdam visus est et libri *contra Manichæos*, nomenclatiorem frugem intellexit. Male. Nostram interpretationem suadet, imo flagitat cum totius loci nexus, tum vero usus verbi τροπῆς de lapsu, sive mutatione in pejus, Didymo frequentatissimus. Vid. *contr. Manich.*, col. 1099; *De Sp. S.* III, p. 528.

stræque Enarrationis auctor. Etenim contra Manichæos ita illum disputantem faciunt, quasi dicat, diabolus igni æterno traditum olim iri; eundem vero in Enarratione prorsus contraria cum Origene docuisse volunt, nempe, malos angelos adeoque diabolus ad meliorem frugem olim reuersos salutis per Christum et nobis et universo mundo rationali reparatæ posse fieri participes. Loca, quæ huc facere videntur, duo exstant in enarratione *ad priorem Petri Epistolam*. Alter locus, qui est *ad I Petr. 1, 10-12*, in *Bibliotheca* ita expressus et interpunctus vulgo legitur: « Si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi, quod in omnibus et in summo est appetita, quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero, cuius causa nullius agitur. Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis et simpliciter cunctis beatis rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea, quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum viderunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelium susceperunt) præter eum, qui dictus est; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio *resipiscentes*, unde ceciderunt, quod etiam studiosis hominibus compromittitur, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. »

Facile vides, locum hunc totum fere ita depravatam, imo desperatum esse, ut nisi antea emendatus fuerit, intelligi queat nullo prorsus modo. Ad initium quod attinet, distinctionem verborum pessimam, imo insanam esse, in aprico est. At vero huic malo medicina et certa et efficax parata nobis est feliciter in scholiis Græcis, ubi eadem ita leguntur: *Εἰ δὲ τις ἐκλάβοι τὴν ζητουμένην ὑπὸ τῶν προφητῶν σωτηρίαν κατὰ τὸ τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἔσχατον ὄρεκτόν τυγχάνει, οὐκ ἀπεμφαίνει περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀπλῶς πάντων μακαρίων λογικῶν τὸ προκείμενον ἐκλαθεῖν, πάντων ὄρεξιν ἐχόντων παρακύψαι εἰς τὰ κατὰ τὸ τέλος πράγματα.* Itaque sublata post verbum *agitur* distinctione plena, ita, ut ex duobus colis una efficiatur et continua enuntiatio, Latina oratio fluere optime, nisi impediretur præterea obscurioribus verbis his: « quando ipsius quidem causa cuncta sunt, ipsum vero, cuius causa nullius agitur. » Possunt vero hæc, ni fallor, ita emendari, ut pro nullius reponas nullis (rebus, quæ sunt), deinde vero verba « cuius causa » intercludas distinctione parva. Illis ita et restitutis et explicatis, ea quæ deinceps et in fine leguntur, ita tibi erunt intelligenda: Cum omnes qui ratione præditi sunt, natura et beatitudinis cupiditate ducantur, et appetant ea prospicere quæ in fine sæculi evenient, id est salutem perfectam ac beatitudinem per Evangelium omnibus, qui aliqua fruuntur

(17) Ita ex verissima Mingarellii conjectura scribendum censeo.

A ratione, patefaciendam, sequitur, malos etiam angelos, modo ne toti depravati fuerint atque eorum sua rationali prorsus privati (id quod ne cogari quidem potest, nisi ab iis qui erroribus Manichæorum decepti sint), desiderio salutis in fine mundi olim futuræ prospiciendæ, atque appetendæ et posse teneri et vero etiam tentum iri. « Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio (quo cruciantur quidem, verum ita ut emendari possint, neque extinguantur), *resipiscentes* [respicientes (17)] unde ceciderunt, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere, » id est desiderium ea quovis modo respiciendi ardentissimum. Quibus verbis, ego si quid video, nihil aliud docetur, quam hoc, malos angelos, quantumvis pravis, tamen nec conscientia melioris, qua olim frui fecerint, perditæ, nec *desiderio* reparandæ olim beatitudinis prorsus carere. Non negaverim, posse omnino ex his colligi, Didymum pro sua doctrina ad Origene paulo inclinata malis angelis tam benevolam atque misericordem sese præbuisse, ut spem illis reparandæ salutis adimere nollet, tamen, donec alia prolata fuerit iustior criminis causa, de hac sententia nemo auctorem nostrum apud æquos rei iudices Origenianæ hæreseos condemnabit. Posset enim ille ita sese ipse excusare, ut conscientiam perditæ, desiderium reparandæ salutis malis angelis penarum esse augmento diceret. At vero justam accusatoribus causam criminis non deesse, locus, qui in eadem Enarratione *ad I Petr. III, 22*, legitur, præbat expressis verbis. Ibi enim ita: « Pacificavit Jesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cælis et quæ in terra sunt, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in descensu ejus et nativitate facta de Virgine dictum est: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax!* Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis et sederet in dextra in excelsis, profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt, ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpæ, quas (18) forsitan habuerunt, et subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem, aliquos hejusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significat subditorum animalium supernorum. »

Hanc Didymi disputationem a condemnata Origene de ἀποκαταστάσει πάντων doctrina quam proxime abesse, quis est quin videat?

Dispiciamus nunc de loco illo in libro Didymi contra Manichæos, quem dicunt hæreseos Origeneis crimini plane contrarium esse. Exstat autem hoc in Basnagiana illius libri editione, p. 215 (cap. 151.) Didymus contra eos imprimis disputat, qui Deum auctorem faciunt peccati. Hæc ut diluat, inter a-

(18) Ita legendum puto pro quæ, quod in *Bibliothecis* expressum est.

hoc utitur argumento ad vulgarem captum accommodatissimo : Deum, scilicet legislatorem ac iudicem, quoniam ex auctoritate Scripturæ sacræ (*Math. xxv. 41*), cum injustos puniendos, tum maxime Satanam supplicio olim tradendum decreverit, ne cogitari quidem posse auctorem peccati. In quo argumento accuratius explanando Scripturæ locum modo allatum : Ὑπάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ita explicat, ut, cum Deus ibi dicatur diabolo ignem præparasse, diabolum ab æterno ac natura (*κατ' οὐσίαν*) malum atque a bono Deo alienum esse præfracte neget. Ut vero ab adversariorum cavillationibus, quærentium cur Deus diabolum non statim post lapsum, sed post multam demum noxam multamque hominum cladem igni sempiterno tradere decreverit, locum ipsum defendat, ratiocinatur fere ita : *Εἰ ταῦτα, inquit, οὕτως φρονητέα, ἢ ἀγνοίαν προσάψουσι τῷ Θεῷ [τότε], τοῦ πῦρος τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίσκη τὸ κακόν, ἢ ἀδυναμίαν. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἀγαθὸν Θεόν. Οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν Θεοῦ ἐπανέβη κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγαθός, τὴν μὲν δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελεῖ ἐφύλαξεν, τὴν δὲ τῆς κακίας ἐπιτηδεύοντα εἰς ἐνέργειαν ἤγαγεν, δι' ἃ καὶ κολαστέος καὶ εἰκότως μετὰ πολὺ τιμωρὶα ὑπεβλήθη.*

In hac tota argumentatione nihil omnino inest, quod ad sententiam Didymi de malis angelis eorumque salute vel speranda olim vel desperanda accuratius definiendam aliquid faciat. Imo de diabolo ejusque supplicio nihil ibi docetur ita, ut certis inde possit colligere rationibus, Didymum Origenianam hæresim de salute diaboli nulla olim desperanda respuisse. In qua re id imprimis attendendum est, quod disputationis suæ non uno in loco Didymus de igne, sive supplicio diaboli simpliciter loquitur, ita ut, quæ in sacra Scriptura adjecta est vocem αἰώνιος plane omittat; id quod laud temere fecisse putandus est ille Origenis sectator cæteroque religiosus. Cui addas, in libris *De Trinitate* Didymum verbum αἰώνιος ita sæpissime usurpare, ut nihil insit præter notionem divini (19). Fallunt ergo, si quid video, egregie, qui hunc disputationis *contra Manichæos* locum de supplicio diaboli cum manifesta illa Didymi hæreseos Origenianæ confessione pugnare autumant.

Atque hæc de dogmatica nostræ Enarrationis ratione a Didymo non aliena satis superque.

V. Progrediamur nunc ad explorandam nostri operis rationem criticam, eam scilicet quæ ad canonem Scripturæ sacræ tunc temporis hinc inde varium spectat. In qua re unum est, in quo fidei no-

stri operis Didymianæ defensores offendi, imo vexari possunt egregie. Locus exstat in fine commentarii *ad posteriorem Petri Epistolam*, ubi de ejusdem Epistolæ authentia hæc leguntur molestissima verba : « Non est igitur ignorandum, præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, tamen in Canone non est. »

Ac primo quidem facile intelligitur, obscurioris sensum loci fere hunc esse : Epistola Petri altera falsata est, *νοθεύεται*, id est Petri esse negatur, eademque, quamvis in Ecclesiis publicetur (*ἐν κληίσταις δεδημοσιευμένη Ἐκκλησίαις*), tamen a Canone aliena est (*οὐκ ἐνδιάθηκος*). Atque inter omnes constat, istam Petri Epistolam ab Origene atque Eusebio inter dubias, sive ἀντιλεγόμενας, numeratam, deinde vero inde a sæculo fere IV in Canonem Ecclesiæ vulgarem receptam esse, ita tamen ut, Hieronymo teste, ipso hoc sæculo essent multi qui eam Petri esse negarent (20). Ipsum vero Didymum in Enarratione ab eorum partibus stetit, qui Petro apostolo Epistolam illam abjudicarent, posset omnino demonstrari, præter illam commentarii clausulam, imprimis eo quod inter commentandum auctorem Epistolæ nunquam Petrum apostolum nominat, sed « conscriptorum Epistolæ » quasi nemini notum atque dubium nisi recte jam a Mingarellio observatum esset, Didymum vel in Enarratione prioris Epistolæ, quam tamen Petri esse ne potuerit quidem negare, eandem formulam usurpare, ex. c. col. 1595. In his hactenus nihil offendimus. Difficilius vero multo est ad intelligendum quomodo verba ista, quibus commentarius ad alteram Petri Epistolam finitur, cum antecedentibus sensu cohæreant, per voculam *igitur* conjuncta. Locum exscribam totum, quo melius de eo possint ipsi judicare lectores. « Multis mirum est, et ex istis verbis (*II Petr. III. 5-7*) significari mundanas revolutiones atque mutationes. Sic enim habent : *Cælum enim erat olim et terra ex aqua et per aquam constituta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus deperit : qui autem nunc sunt cæli et terra, verbo repositi sunt igni reservandi.* Et post alia (*ibid. 13*) : *Novos vero cælos et terram novam secundum promissa ipsius expectamus.* Aiunt enim qui hac

sententia *detinentur* : sæculum (αἰών) erat olim et terra *absque cælis* (21) et terra, quæ nunc est (*Gen. 1*), et extra istos qui nunc sunt novi cæli et terra nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos per successionem consistere, quoniam scriptum est : *Qui nunc sunt cæli et terra eodem verbo repositi sunt : et mutatio denno similis erit eis, qui sub diluvio perierant.* Agnovit autem hæc *conscriptor Epi-*

(19) Similiter Origenes, Didymi in hac doctrina auctor, aliam popularem, aliam philosophicam de æternis penis doctrinam esse statuit. Philosophicam ac suam plane ubi proficitur hac de re sententiam, æternas malorum pœnas non eo sensu æternas dicit, ut finis earum plane nullus sit, sed potius, graviore ac diuturnas, quibus paulatim

immensis labentibus sæculis peccata ex animis creaturarum quasi exurantur, non vero ipsæ creature exstinguantur. Cfr. Huet. *Orig. I. 11, § 20*; Guericke *De schola Alex. II, p. 297*.

(20) Vid. Herm. Olshausenii comment. *De integritate et authentia posterioris Petri Epistolæ, p. 1*. (21) Id est, haud sine cælis.

stolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic probatis [prolatis (22)]. Sicut enim in diebus Noe comedebant et bibebant homines, nubebant et nuptii dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam et venit diluvium et tulit omnia (23)... sic erit in præsentia Filii hominis. Anplius autem concionatur his verbis, cum dicit: Igne solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam. Ait enim venire iudicii diem latenter ut fur, in quo cœli magno impetu et sise dilatione transibunt, elementis utique tabefactis ab igne illato, post quod cœlis radicitus amputatis novos cœlos, novamque terram futuram, in quibus iustitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant iusti. Non est igitur, » etc.

Patet ex his, Didymum pro sua ad Clementis Origenisque (24) opiniones cosmologicas inclinatione quam maxime offensum esse in eo, quod auctor Epistolæ, non contentus iis quæ Christus ipse de consummatione sæculi in uniuersum dixisset, ulteriora docere ausus sit, nempe, totam, quæ nunc conspicitur, creaturam igne olim deletum ac dissolutum radicitus (25) iri. Ac videtur Didymus eorum fuisse sententiam, qui mundanorum ignium conflagratione formam quidem mundi olim mutatum sive potius emendatum iri, substantiam vero rerum sive materiam immutabilem esse putarent (26). Ergo displicuerunt illi, quæ ipsi in Epistola Petrina sibi contraria fere expressis verbis doceri videbantur. Ne vero apostolicæ auctoritati repugnare audacius videretur, clausulam illam adiecit, qua lectores admoneret, sententiam illam, quæ multis mira offensionisque plena videretur, quamvis publicatæ inesset Epistolæ, tamen, quoniam hæc ipsa falsata haberetur, nulla omnino niti auctoritate canonica. Hæc si vera esse loci nostri interpretatio, optime cohærent omnia. At vero fuerunt qui dicerent Didymum Petri sententiam enarrando suam fecisse. Hi, quomodo clausulam defendant, videant ipsi. Basnagius, cum loci sententiam non perspiceret, censuit ea quæ in line commentarii leguntur ab aliena manu esse male assuta. Ac recte quidem, modo probari posset, Didymum assensum argumento Epistolæ præbuisse; quanquam ne sic quidem intelligo, qua ratione quæ de causa ista assui potuerint ad-

(22) Ita Gallandius verissime.

(23) Versio Vulg. tulit omnes; ac vera est Græca lectio, ἤρεν ἅπαντας.

(24) V. Münscheri *Hist. dogm.*, tom. II, p. 537 sqq.

(25) Ergo Didymus non ροιζήδον legit, quæ vera est omnium fere librorum lectio, sed ριζήδον, quod paucis admodum in libris habetur. Illam si tenuisset lectionem, minus ille hæsitasset; hanc cum secutus sit, non potuit non offendi.

(26) Expressa est ista veterum opinio, breviter quidem, in scholio ad I Petr. III, 10, quod apud Matthæum legitur, ita fere: Εἰπὼν, ἐν ἧ ἡ οὐρανὸν ῥοιζήδον παρελεύσονται, οὐχ ὡς ἀπολλυμένων λέγει τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὡς ἀναστοιχειουμένων εἰς κρείττονα λήξιν. Ὅσπερ γὰρ τὰ ἡμέτερα σώματα λυόμενα οὐκ εἰς τὸ μηδαμῶς εἶναι χωρεῖ, ἀλλὰ ἀνακαίνιζεται εἰς ἀφθαρσίαν· οὕτω καὶ τὰ οὐράνια

ditia. Pliceret magis, si totam alterius Epistolæ Petri enarrationem ita mutilatam esse diceret, ut inter multa alia ea maxime intercederent, vel ab interprete Latino ommissa sint, quibus clausula commentarii constaret. Facilius tamen eo, quo supra dixi, modo rem habebis expeditam. Verum quidem est, Didymum, si ipse illam scripserit clausulam, in hoc male sibi constantem videri posse, quod Epistolam, quæ dicitur Petrinam, Petro apostolo aliis in libris indubitam tribuerit (27). At vero his non ita moveor, ut Mingarellio (28) assentiar temere si quid video auspicienti, « Totam alterius Epistolæ Petri enarrationem brevissimam sane et imperfectam aut Didymi plane non esse, aut ab iis quorum interesset, vel pravam doctrinam obtrudere, vel Didymi nomen multis olim post ejus mortem irrisum infamia afficere, interpolatam fuisse, aut eam tandem, cum libros *De Trinitate* extremis vitæ annis conscripserit, opinionem, quam ante amplexus fuisset, seu dubitationem omnem abiecit. » — Et enim religiosior quam verior mihi quidem videtur secunda illa Mingarellii variarum conjecturarum copia, quas vereor omnes timor ne fecerit sacer, videlicet, ne Ecclesiæ in defendenda illius Epistolæ auctoritate Petrina nomen deceret Didymi præ multis clarum. Nodum rei, qui omnino inest, ac scrupulum facilius sane explicabis ita, ut Didymum et cas aliter pro alio docendi genere de Epistola illa disputasse æconomice. In qua re ille secutus est Origenem, ita ut in quæstionibus maxime exegeticis pro instituti ratione criticas canonis causas aperiret, in dogmaticis vero et homileticis, ne offenderet vulgum, vulgarem Canonis ecclesiastici consuetudinem intemeratam sibi cautior retineret.

VI. Exegetica nostri operis ea est ratio, ut Didymi methodum, Alexandrinam videlicet, seu potius Origenianam, ubique referat, ita tamen temperatam, ut in N. T. saltem libris a nimio allegoriarum studio absteineat. Grammaticam atque historicam interpretandi rationem ut in commentariis, ita in enarratione nostra haud neglexit quidem, imo habet interdum quæ ad eam faciunt utilissima. In quo tamen cave, ne æstimandis antiquioris Ecclesiæ operibus exegeticis nostram artis mensuram adhibeas. Veteres enim theologi Græci, cum libros X

Δ σώματα διὰ τοῦ δηλουμένου πυρὸς ἀνακαίνιζονται. ἐλευθερούμενα καὶ αὐτὰ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ὡς ὁ ἀπόστολος Παῦλος φησὶ, Rom. VIII, 20 21: — Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ ἡμῶν ἑσπεμένη κτίσις ἐπὶ τὸ ἀμεινον μεταποιθήσεται, συμμιθέουσα τῆς ἡμῶν λαμπρότητος. Cfr. Münscheri *H. D.* IV, p. 454.

(27) Cfr. *De Trinit.* I, cap. 29, ubi, Petri sermonibus, qui Act. I, 42, 43, et IV, 11, 12, kunguntur, nominatim commemoratis, ita pergit: Ἀλλὰ καὶ καθολικὰ τὸ δεύτερον πέμπτοι γράμματα μεταξὺ ἄλλων περὶ αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ τ. Θ.) ἔχοντα ἐκ τοῦτο: Ὅς τὰ πάντα, etc., II Petr. I, 3, 4. Eodem modo I, 32; I, 15, I, 28; ac multis aliis in locis.

(28) Vid. Comment. *De libr. de Trinit.*, I, 15, c. 161.

x viva adhuc lingua factius intelligerent, quam arte philologica interpretarentur, grammaticas rationes haud contempserunt quidem, imo, ubi opus visum est, explicarunt interdum, id tamen primis spectarent interpretando, ut res ac sententias librorum sacrorum excuterent, excussas itæ ac scholæ accommodarent. Hoc vero ita egent illi, ut eos sequi nobis pro nostra arte theologica longius promotæ omnino nefas sit. Didymus in interpretatione Origenem sectatus est, qui primus aerorum librorum interpretationem in formam artis redegit, ita, ut singulas interpretandi rationes itque causas colligeret, collectas in eum finem, qui otam ipsi continere visus est interpretationem theologiam, componeret ac dirigeret, quo plenius et fructuosius ex sacro codice, quippe qui ista ætate totus singulis adeo in verbis verbum spiritumque Dei æternum spirare atque occultare videretur, doctrina Christiana et extrui posset et deendi atque ad vitam hominum applicari. Huic interpretandi generi ex usu scholæ Alexandrinæ additus Didymus theologicas, quas dicunt, causas in interpretatione summas posuit, in illisque enucleantibus totus est cum in commentariis suis omnibus, tum vel maxime in *Enarratione Epistolarum catholicarum*. Hinc nostram Enarrationem, si eam ex istius ævi more æstimamus, verum commentarium esse nullo modo negaverim. In qua re non possum quin Guerickeo contradicam, qui eam non singularem vocum et sententiarum, sed earum tantummodo, quas uberius illustrare Didymo placuerit, liberiore esse ac quasi selectam explicationem statuit. Quæ si vera esset Guerickei sententia, eodem iure posses agere, Didymum in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse. Cujus commentarii quamvis tibi præter eclogas exegeticas relictum nobis sit, ea tamen est harum eclogarum manifesta forma, ut Wolfio assentiar, qui ex ipsis reliquiis Didymum in *Actus apostolicos* commentarium toto libro pertinentem scripsisse argumentis idoneis probavit (29). In qua questione non prætermittendum est id, quod gravissimum est, Enarrationem nobis non totam relictam esse, sed mutilatam multis ut videtur in locis; de qua re mox uberius nobis erit dissectendum.

Habet præterea nostra Enarratio hoc sibi proprium, ut interpretando Manichæos in primis eorumque errores nefarios ubique perstringat atque contineat, vel iis in locis, ubi causa vel materia contra istos disputandi fere nulla inesse videtur. Ac videtur quomodo his quoque Didymianus Enarrationis nostræ mos atque ingenium nobis sese prodatur. Etenim Manichæorum hæresin ita sibi invisam habuit, ut præter librum, quem de ea scripsit, singularem, et in exegeticis tractatibus, v. c. in commentario ad *Acta apost.*, pro communi istorum temporum

A contra hæreses pugnacitate ad eam profligandam identidem recurrat (30). Et Mingarellius vero, cum intelligeret Didymum in Enarratione nostra ferè nimium esse in notandis refutandisque Manichæorum erroribus, conjecit istam eo consilio compositam esse, « ut pestiferam Manetis hæresin confutaret. » Posses eodem iure conjicere Didymum suam Enarrationem contra Arianos aut Sabellianos, quos identidem notaverit, scripsisse. At vero facile huic supersedere poteris conjecturæ. Satius enim omnia ea, quæ huc facere videntur, ex polémico Scripturæ sacræ explicandi, sive potius applicandi genere, quo istius ævi homines utebantur, explicabuntur. Et vero nihil præterea in nostro libro continetur, quo ista Mingarellii conjectura aut secundari aut

B defendi possit. His ita expositis, si qui adhuc scrupulus de fide nostri operis Didymiana tibi resideat, ad eum prorsus animo evellendum, velim attendas interpretationibus quorundam in *Epist. cath.* locorum præter Enarrationem aliis in libris a Didymo cum proprietate quadam ac constantia repetitis : quas, ut temporari parcamus, infra ad ipsam Enarrationem adnotabimus.

VII. Innulmus supra, nos de integritate nostri operis, quale nunc habetur, valde dubitare. Hoc vero ne temere a nobis factum esse credas, age rationes dubitandi, quales sint, accuratius inquiremus.

Ac primo quidem, quo attentius Enarrationem nostram perlegi, eo magis nexum ac perpetuitatem commentarii multis in locis desiderasse mihi videor. Nec possum, quin omissiones sive lacunas inesse suspicer, majores minoresve. Ad minores quod attinet lacunas, jam prius, qui nostrum opus divulgavit, aliqua in eo, paucula tamen desiderari in universum quidem bene observavit (31), nec tamen locos, qui male sani aut lacunosi viderentur, indicavit. Fecit hoc Gallandius ea, qua consuevit, et sagacitate et diligentia. Pertinent vero, si quæ talia vere desiderantur, ad culpam illius librarii, ex cujus libro manuscripto, qui hactenus inventus est, unico, eoque vetustissima quidem, sed quam negligentissime facto, Latina nostra expressa est Enarratio. Ne autem librarii culpam temere exagitemus, ipse primus editor haud raro lacunarum adeo, quæ nullæ sunt, falsam speciem intulisse videtur, eo quod veram libri manuscripti lectionem male descripsit orationisque contextæ integritatem pessima verborum distinctione quasi abscondidit. Utriusque generis exempla infra enotabimus.

Gravior est quæstio de majoribus, quæ in commentario nostro deprehenduntur, lacunis sive omissionibus. Inæqualitas enim interpretationis longioris modo ad nauseam usque, modo brevioris, in primis ad posteriorem Petrinam, itemque Jacobi Epistolam, tam male me habet, imo offendit, ut vix

(29) Vid. *Anecd.* tom. IV, p. 20, 29, 35, etc. Not. ad vers. 24 cap. iv, ad vers. 54 cap. vii et ad vers. 39 cap. viii, supra.]

(30) Vid. apud Wolfium p. 19, 32. [Not. ad vers. 24 cap. iv et ad vers. 36 cap. viii.]

(31) Vid. *Bibl. Patr. Paris.*, sæc. iv, p. 557 H.

credam, integram nobis relictam esse Enarrationem, neque unquam persuaderi mihi patiar, Didymum in Græco commentario tam parum sibi constantem fuisse, sui que similem, ut, si uno tenore Epistolarum catholicarum septenarium interpretaretur, id quod ne dubites, alia prolixioribus imo alienis quæstionibus non tam ornaret, quam oneraret, alia vix ac ne vix quidem adnotatione sua attingeret. Accedit, quod ex Græcis commentarii, quæ nobis relicta sunt, fragmentis cum Latina Enarratione accuratius comparatis fere cogimur, ut exemplar Græcum Latino multo longius fuisse suspicemur. Cujus rei exempla manifestiora suppeditabit adnotatio Enarrationi nobis subjicienda. Quid multa? Dicam, quod sentio. Epiphanius, qui commentarium nostrum ex Græco Latino fecit, videtur mihi quidem ex eo catenam, ut tunc moris fuit, summariam composuisse, ita, ut ad libita omitteret ac quasi interverteret ea quæ ipsi aut offensionis aliquid habere, aut minus necessaria aut obscuriora visa fuissent. Quæ mirifice confirmatur

A suspicio eo quod ipse fatetur Cassiodorus, qui Epiphanio auctor fuit interpretationis sive versionis Didymi Latinæ, adumbrationes Clementis Alexandrini, ut quæ viderentur multa continere male cauta, ita transferri a se jussas esse, ut, offendiculis exclusis, securius inde posset hauriri doctrina. Num enim putas, Didymo, qui jam dudum hæreseus Origenianæ crimen apud vulgus incurrerat, feliciori Clemente contigisse, ut Enarratio ipsius sub Epiphanii auspiciis manibusque, emaculandi negotio fere imperato, imminuta atque integra apud Latinos evulgaretur? Posses quidem ex loco Cassiodori supra allato hoc tuo jure conjicere, codicem Enarrationis Græcum, qui Cassiodoro oblatum est, non totam eam, sed dudum a Græcis in catenam breviarium redactam continuisse. Cui non repugantem eisdem conjecturæ, modo Enarrationis ea esset forma ac compositio, qualis catenarum Græcarum esse solet, accuratior et æquabilior. Quocirca rectius Epiphanio operis nostri, si qua facta est, mutilatio sive compendium crimini dabitur.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN EPISTOLAS CATHOLICAS ENARRATIO LATINA

Nunc primum cum fragmentis Græci exemplaris suis locis interpositis edita.

Expositis iis quæ de auctoritate, authentia ac ratione Enarrationis Didymianæ præmonenda videbantur, progrediamur nunc ad parandam ipsam istius Enarrationis e Græcis scholiis vindicationem.

Ac volui ab initio quidem fragmenta tantum Græca ex scholiis collecta cum Latinis e regione expressis ita componere, ut ex mutuo utriusque exempli consensu de inventi mei veritate cuius facile constaret. Re vero accuratius perpensa cum probe intelligerem, isthac via nec satis perspicui posse scholiorum Græcorum ad Latinum exemplar relationem mutuan, nec iudicium lectoribus ferri posse exploratum de ipsis Enarrationis natura ac indole, qualis esset, mutavi consilium, atque, quo melius provinciam vindicis in me susceptam ornarem, totam Enarrationem accuratius recognitam atque fragmentis Græcis suis locis intersitis auctam deinceps edere decrevi. In quo id in primis curandum mihi duxi, ut Enarratio Latina a mendis, quibus ab egregia illa primorum editorum (32) incuria atque negligentia scatet fere innameris, quantum possem, purgatior prodiret. Ac de critica muneris mei ratione ut paucis exponam accuratius, ea occupabitur partim in corrigendis verborum interpunctionibus, quas primi editores fecerunt, pessimis, partim in restituendis lectionibus pro insanis, si fieri poterit, verioribus. In quo negotio hanc exiguam laboris partem occupavit Gallandius, primusque locos, quos intellexerat corruptos, aut interpunctione aut lectione mutata sanare tentavit. Codicem in ea re auctorem habuit quidem nullum, solo ingenio usus et arte conjecturali, interdum tamen felicissima. Ut igitur aliquod saltem laboris mei compendium facerent, textum Enarrationis ex emendatiore Gallandii editione reddendum curavi. Quæ vero adnotavit ille, ita sunt comparata omnia, ut, si ommitterem, mihi meæque editioni deesse ipse videret. Itaque Gallandianam adnotationem criticam nemo mirabitur a me repetitam, meæque interpositam. Neque vero totam ille perfecit rem, imo multa aliis reliquit melius si fieri poterit restituenda. Hoc si

(32) Primus *Didymi Alexandrini in Epistolas canonicas brevem Enarrationem ex D. Hieronymi scriptorum ecclesiasticorum catalogo* edidit Margarinus de la Bigne, in *Bibl. PP. Parisiensis* editione secunda, tom. IX, p. 511-557. Laudat quidem codicem, quo usus est, vetustissimum, membranis scriptum, ejusdem tamen lectionem litterarum obscuritate quamplurimum impeditam fuisse queri-

tur. Hanc principem editionem repetiere deinceps Colonenses ita, ut, ne quis lectorum male sibi cautus Origenianæ hæreseos contagione inficeretur, multis quidem caverent admonitionibus in margine interiore apposis, errores vero primi editoris non modo non corrigerent, sed auferent potius. Nec aliter *Lugdunensis Bibliothecæ* editores.

nobis contigerit Gallandio felicioribus, quam maxime debetur id haud uno in loco scholiis Græcis, quibus velut medelis ad veram Latinæ versionis et lectionem et interpunctionem inveniendam reponendamque sæpius usi sumus. At vero ut in scholiis Græcis emendandæ versionis Latinæ haud exiguum positum est subsidium ac quasi remedium, ita in versione Latina haud pauca sunt, quibus optime uti potuimus ad relegendum scholiorum Græcorum textum nonnunquam corruptum. Quæ scholia, quamvis e libris edita sint satis bonis iisque antiquioribus (33), habent tamen interdum, in quibus offensus hæreas, verba singula corrupta, sententiarumque ordinem male turbatum. Corruptiones scholiorum atque offensiones tantum non omnes pro suo ingenii acumine bene perspexit quidem ac conjectura sublevare interdum optima tentavit Matthæius editor, idem vero cum versionem scholiorum Didymæorum Latinam superstitem esse ignoraret, multa, quæ ex ea reparari posse videntur quam certissime, aut intentata prorsus aut non sanata curis posterioribus reliquit. Exempli rei, quid valeat in emendandis scholiis Græcis Latina versio, pro salute ex istis sibi petita gratiam quasi rependens, adnotatio nostra critica suppeditabit. Atque de his hactenus.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM BEATI JACOBI APOSTOLI BREVIS ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 1. « Jacobus, Dei et Domini nostri A Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem. » Sicuti mortalem gloriam homines appetentes, in suis conscriptionibus dignitates quas putantur habere, præponunt: ita sancti viri in Epistolis quas scribunt ad Ecclesias, principaliter proferunt servos se esse Domini nostri Jesu Christi, æstimantes hanc appellationem supra regna totius mundi consistere. Jure namque Jacobus, circumcisionis apostolus, his « qui ex circumcisione sunt¹, » scribit, sicut et Petrus, cum eorundem probetur apostolus, Judæis scribit in dispersione constitutis². Possunt enim hæc, quæ iis scribuntur, aptari etiam illis qui occulte spiritualiter sunt Judæi; nam et Joannes una cum Jacobo et similibus eorundem existens apostolus, de Israelitis spiritualibus et tribubus eorum habuit sermonem contemplationis in Apocalypsi.

VERS. 2, 3. « Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes. »

Εἰς τελειοτάτην ἀνδρείαν καὶ καρτερίαν (34) προ- Ad perfectionem viri-
καὶ καρτερίαν (34) προ- lem et patientiam simul
τρέπων, ἀκολούθως ἀδελ- invitans, consequenter
φοὺς ὀνομάζει, ἀλλ' οὐ fratres suos appellat, et
τέκνα, οὐτε υἱούς. non filios, quibus scribit.
Quomodo enim perfecti non sint, qui non solum sine tristitia, sed etiam cum gaudio propter Chri-

stum tentationes ferre noscuntur? Nam quicumque varias tentationes cum delectatione sustinet, eum probatissimum opus sequitur, a quo etiam patientia corrigitur perfecta et fortitudo præcipua. Hæc itaque patientia bene certantis opus noscitur esse perfectum: quod opus nunc evenit, quando non propter aliud, sed divina charitate perficitur. Quod enim majus studium est, quam ut aliquis perfectus sit, et omnes virtutes habeat, consequenter quibus agitur, ut possidentibus eas indigentia nulla prove- niat? His itaque simile est illud: « Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio spem, spes vero non confundit³. » Verhorum enim differentia, non sensuum, in his sermonibus esse probatur apostolorum.

VERS. 12. « Beatus vir, qui suffert tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. »

Dum sufficienter invitasset, cum gaudio sustinendas esse tentationes, ut opus portabile (35), et perfecta patientia teneantur, quæ perficiuntur propter se, non propter quidquam aliud gesta, per alteram monitionem suadere contendit promissionibus, ut presentia corrigantur,

μακάριον εἶναι λέγει, τὸν beatum esse dicens, qui
πειρασμὸν ὑπομένοντα. tentationem suffert. Fiet,
Γενήσεται γὰρ, φησὶν, inquit, quisquis fortiter
ὁ οὕτως ἀθλητικῶς ἀγα- certamen exceperit, ut
γῶν τὸν ἀγῶνα δόκιμος vir perfectus et in cun-
C ἀνὴρ, διὰ πάντων γεγυ- ctis exercitatus. Qui vero

¹ Rom. iv, 12. ² I Petr. i, 1. ³ Rom. v, 3-5.

(33) Codices, quibus in his scholiis usus est Matthæius, Mosquenses sunt duo, his insigniti siglis: D. et H. illum præstantiorem sæculo xi, hunc sæculo xii vel xiii scriptum esse demonstravit editor.

(34) Codex D ita habet, εἰς τελειότητα κατ' ἀν-

δρείαν καὶ ἀρετὴν προτρέπων καρτερίαν. Quæ lectio ad Latinam versionem propius accedit.

(35) Recte Gallandius, *probabile*. In Græco scriptum fuisse videtur δόκιμος. Conferatur, quod supra legitur, *probatissimum opus*.

μνασμένους· οὕτω δὲ ἀναφανέντι ἐκ τῶν σωθρωπῶν δοθήσεται στέφανος ζωῆς, εὐτρεπισθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσιν.

Ex quibus agnoscimus, quoniam secundum uniuscujusque virtutes potuit a Deo corona præberi, alii quidem justitiæ, alii immarcescibilis et rectæ fidei; par est autem præter istas coronas etiam alia corona, sperantibus et futura sustentibus conferenda, cujus materies Dominus est ipse. Super has autem reposita est et altera fruentibus Dominum et experimentum habentibus paradisi deliciarum, et potatis de torrente deliciarum Dei. Exempla vero prædicatorum coronarum sunt hæc: « Reposita, » inquit, « mihi est corona justitiæ³⁶; » et iterum: « Portabilis immarcescibilem gloriæ coronam³⁷; » itemque: « Erit in illa die Dominus Sabaoth corona spei³⁸; » iterumque: « Corona deliciarum proteget te³⁹. » Quæ corona considerandum est, ne forte ipsa sit, de qua dictum est: « Corona gratiarum⁴⁰, » an altera. Sicut enim qui fruitur corona deliciarum, et qui habet gratiam Dei cooperantem, coronam gratiarum percipit: sic et (36) qui justitiam operatur, et recte sectatur de his, quæ sapientia sunt, aut qui appetit perfectam gloriam, coronam justitiæ et gloriæ promeretur,

οὕτω δὲ τὸ ὑπομένειν περισμῶν (37) καταφρονῶν, ἐπιπόνων καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, στέφανον ζωῆς ἀπολήσεται τῆς αἰωνίου, ἀνθ' ἧς καταφρόνησε προσκαίρου ζωῆς. Ζητήσεις, εἰ ἅλη οὐ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς στέφανου ζωῆς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἐστὶν [ἀἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν (38)] ἀδικὰ μέγεθος θεϊότητος ὁψεί καὶ ἀκοῆ οὐχ ὑπόκειται, οὐδὲ ψιλλῆ νοήσαι ἀνθρώπου ἀναβέβηκεν.

VERS. 17. « Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum. »

Patrem luminum intelligibilem, hoc est, Illuminatorum rationalium Deum dicit, a quo, tanquam a datore rerum, venire ad homines, inquit, divina dona; quæ, eo quod prosint, optima dicit data; eo quod plena et sine defectu sunt, dona perfecta in-

talis apparuerit post trinitiam, merebitur ad præmium vitæ coronam a Deo eam diligentibus præparatam.

A debitanter appellat. Et quomodo aliqui dicant, quantum ad istam vocem, sola quæ meliora sint, a Deo esse, non etiam quæ molesta judicantur et tristia, ponendum est illud, ubi ait Scriptura: « Ipse deduxit super eos mala⁴¹; » et illud: « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem⁴²; » et his similia. Ex quibus et aliis hujusmodi exemplis agnoscitur sententia, ex judicio Dei suavia atque tristia hominibus provenire. Cum ergo cuncta Dei providentiæ deferantur, altamen consequens erat, ut, qui invitabat ad patientiam perfectionemque virtutis, non malorum illationem, sed memoriam deberet habere meliorem (39), dum omnis, qui studet secundum virtutem vivere, non tristia, sed optima data potius et dona perfecta mereatur. B Alter vero quidam, Scripturas subtilius animadvertens, et ea, quæ pie de providentia sunt (40), exponens, dicit, meliorem (41) ministratorem fieri præcedente voluntate Dei, adversa vero, propter quamdam utilitatem, per accidentiam destinari.

CAP. II, VERS. 26. « Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, sic et fides sine operibus mortua est. »

Quoniam sicut spiritus cohærens corpori vivificat eum (42), et opera, fidei coaptata, vivam eam esse procurant, cogitandum est, ut fides habeatur cum operibus virtute dignis, ut non mortua, sed viva consistat; nam et qui habet corpus animale non mortuum, sed vivum, illud per societatem spiritus vult habere. Notandum scilicet, quia, cum fides mortua sit præter opera, jam neque fides est; nam neque homo mortuus homo est. Quomodo vero aliqui, causam esse spiritum dicentes, quo corpus vivat, honorabiliorem esse corpore dicunt, et ideo consequenter et opera honorabiliora magis quam fidem asseverant, vivificantia eam: perfectius studui, ut, quod mihi videtur, exponerem: non enim sicut indubitanter spiritum corpore meliorem, ita sine reluctance opera fidei præponenda sunt, quando gratia salvatur homo, non ex operibus, sed ex fide; nisi forte et hoc in questione sit, quod salvet fides, quæ cum operibus propriis vivit, tanquam aliud genus operum sit, præter quæ salus ex fide proveniat; nec autem sunt opera, quæ sub umbra legis observantur.

D CAP. III, VERS. 2. « Si quis verbo non offendit, hic perfectus est vir, potest etiam freno circumducere totum corpus suum. »

Quoniam verbum duplex est, aliud quod ad sensum, aliud ad effectivam prolationis pertinet rationem, secundum mentis sermonem præsentia sunt sumenda. Quisquis enim non offendit in sensu re-

³⁶ II Timoth. iv, 8. ³⁷ I Petr. v, 4. ³⁸ Isa. xxviii, 5. ³⁹ Prov. iv, 9. ⁴⁰ ibid. ⁴¹ Baruch ii, 2; iv, 18. ⁴² Mich. i, 12.

(36) Muenchmeierus meus fere persuasit mihi, corrigendum esse, *sicut*.

(37) Patet scribendum esse *παρασμῶν οὐ*.

(38) Hæc, quæ uncis inclusa vides, propter apertam διττογραφίαν ejicienda sunt.

(39) Scribendum esse videtur: *meliorum*.

(40) Excidisse videtur, *dicta*.

(41) Ibidem, *meliorum*.

(42) Gallandius recte, *illud*.

rum sapiendarum et agendarum, perfectus vir est, subditum faciens totum corpus, velut equum, et quo vult educens eum comprimit, et ad servitium redigit, et proprias mortificat passiones. Quia vero de sermone animæ scribit hæc, palam est advertenti textum congruenter aptatum, cujus initium est, vers. 1 : « Nolite plures magistri fieri, fratres mei; » et paulo post, vers. 2 : « In multis enim offendimus omnes; » et mox intulit : « Si quis in die (43) verbo non offendit, » hoc est, docendo. Quando enim de his quæ agenda sunt et sapienda, aliquis docet, si habuerit veritatem sensus de hujusmodi rebus, tunc inoffensibile habet verbum; non enim putandum est de peccato prolative sermonis, quæ solæcismos et barbarismos quidam vocant, hæc fuisse dicta. Nisi forte quis dicat, inoffensibilem habere quemque voce sermonem, quando irreprehensibilem eum, et sine vitio profert, licet aliquid vanum, aut risibile, aut injuriosum dicere videatur, eo quod secundum artis regulam sit locutus. Quod vero non sine consideratione dicimus, totum corpus fuisse sumptum pro passionibus et operationibus ejus, adverte, quod scriptum est, vers. 5, « Lingua enim, cum sit modicum membrum, et magna exaltat. » Accusans sermonem, pro ea (14) linguam accusare dignoscitur, tanquam ponentem, et alia vana loquentem. Cum vero hæc in isto corpore ita sint, consequenter et de omni corpore talia oportet intelligi.

CAP. IV, vers. 2, 3. « Non habetis, propter quod non postulatis. Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumamini. » Cum vera sit expositio Salvatoris dicentis : « Petite, et dabitur vobis¹¹ : » quam etiam facit esse credibilem, cum dicit : « Omnis qui petit accipit¹², » querere libet, quomodo aliqui, orantes, non audiantur, ut accipiant, quæ habere postulaverunt, per suam petitionem. Ad hæc dicendum est, quoniam qui via congrua ad postulandum venit, nihil relinquens eorum, quæ pertinent ad impetranda quæ cupit, omnia percipit, quæ sibi dari rogavit. Si quis autem extra intentionem traditæ petitionis poscere videatur, iste neque petere modo debito creditur, et idem non percipit, quod petit. Nonne falsum, quod dictum est : « Omnis qui petit accipit? » Nam cum doctor dicat : « Omnis, qui accedit ad me causa doctrinarum, habebit disciplinas earum; accedere ad doctorem, de rebus ipsis (45) accipiendum est, hoc est, ut etiam desiderium habeat doctrinarum, ut exerceat et meditetur eas, et summa intentione respiciat ea quæ a magistro di-

antur, et naturam habeat bonam; indubitanter enim hujusmodi homo percipiet disciplinam, quam magister dare promisit. Si quis alius accesserit ad doctorem, non faciens quæ prædicta sunt, sed tantummodo ut videatur ab eo, et videat eum, volens falsam facere promissionem doctoris, dicendum est ei : Non accessisti ad eum, sicut invitavit, sed aliter, et tantummodo ad videndum eum. Apertiores enim faciens scriptor epistolam, et qui petere videantur, nec accipiant, indubitanter male petentes illos dicit, qui vanis cupiditatibus inhaerent. Quia vero instant aliqui, dicentes : Quare illi, qui pro scientia et perceptione virtutis petunt, et non accipiunt? dicendum est illis, quomodo et ipsi non propter ipsa bona percipienda petunt, sed ut per ea laudentur : est enim amor concupiscentiæ, velle laudes acquirere. Unde etiam his non datur, quoniam ad concupiscentias insumendas volunt possidere, quæ possunt.

vers. 4. « Nescitis quia amicitia mundi inimica est Dei? Quicumque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus erit Dei. »

Quoniam nequitia providet amicitias mundi, virtus autem acquirit charitatem Dei, cum virtus et nequitia non possint una subsistere.

Ἄρα διὰ τὸ ἀμαρτάνειν φιλῶν τὸν κόσμον, ἐχθρὸς ἀποδείκνυται τοῦ Θεοῦ ὡσαύτως καὶ ὁ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν δι' εὐσεβείας βεβαίων εὐθείας ἐχθρὸς εὐρίσκειται τοῦ κόσμου. Ὅθεν ἀδύνατόν ἐστιν, ὥσπερ ἠδουλεύειν Θεῷ καὶ Μαρμυρονῆ, οὕτως φιλάζειν Θεῷ καὶ κόσμῳ.

Qui peccando amat mundum, inimicus Dei esse monstratur, sicut e diverso qui non peccando amicitias apud Deum pietate confirmat, continue mundi adversarius invenitur. Unde sicuti impossibile est, servire Deo et mammonæ¹³, ita amicum Dei esse simul et mundi.

Denique veniens Jesus, ut Dei amicos faceret obedienter sibi, gladium et divisionem misit in terram¹⁴. Sermo namque et doctrina illius dividit et abjungit a terrenis atque materialibus rebus, per hæc præparans, ut inimicitia sint apud mundum et unitas apud Deum : hæc sunt amicitia apud illum. Quapropter et pacem dat, non sicut mundus amanti : ille namque per pacem, quam dat, ad corporeos actus invitat amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit; Jesus autem pacem præbens, amicos Dei constituit, ex toto corde eum diligentes. Mundum vero intelligere debemus desideria corporalia et conversationem hujus mundi.

¹¹ Matth. vii, 7. ¹² ibid. 8. ¹³ Matth. vi, 24.

¹⁴ Matth. x, 34.

(43) Quid hoc sit, et unde, nescio. Puto, pro, in die verbo scribendum esse, in dicendo.

(44) Scribendum videtur, pro eo.

(45) Gallandius conjecit, ipsius. Non necessarium.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI PRIMAM ENARRATIO

CAP. I, VERS. 1. « Petrus apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis, » etc. Positus Petrus circumcisionis apostolus, omniumque Judæorum habens studium, scribit eis qui in totius orbis dispersione morabantur, tanquam advenis civitatum extraneorum, cum utique nequaquam eorum plures in Judæa consisterent. Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi advenam eam velit agnoscere. Unde etiam dictum videtur : « Peregrinus ego in terra et advena, sicut omnes patres mei ¹⁴, » et iterum : « Heu me! quoniam incolatus meus prolongatus est ¹⁵. » Advenæ siquidem sunt hominum animæ, corporibus copulatæ, dum in eis temporaliter esse constituuntur; nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent, habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea nuncupantur et velatione, quanquam advenæ sunt in terram, sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur super habitatores terræ, rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indutos imagine.

VERS. 2. « Secundum præscientiam Dei Patris. »

His concordant, quæ a Paulo dicta sunt ita : « Sicut elegit nos in ipso, ante originem mundi, esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans eos in adoptionem filiorum ¹⁷. » Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationalium (46) substantia sit,

τουτέστι, προεωρακώς ὁ θεὸς τὴν πίστιν καὶ πρᾶξιν τῶν ἀνθρώπων, κατορθωθεῖσαν ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, προγνωστικῶς ἐξελέξατο αὐτοὺς ἐν Χριστῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, τότε προορίσας αὐτοὺς υἱοὺς εἶναι μετὰ τοῦ πνεύματος τῆς υἰοθεσίας.

Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum; quæ non est jam præscien-

¹⁴ Psal. xxxviii, 13. ¹⁵ Psal. cxix, 5. ¹⁷ Ephes. 1, 4, 5.

(46) Galland. *rationalium*.

(47) Verba per evangelicam doctrinam cum antecedentibus quæ aguntur conjungenda esse, patet ex Græcis.

(48) Ex Græci exemplaris auctoritate scribendum est, *spiritus*.

(49) Verior sententia, si legitur, *cum*.

tia postea, sed scientia, dum (49) ea, quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum.

Κἀν τοίνυν κατὰ πρόγνωσιν ἐκλεκτοὶ ἦσαν, οἷς Πέτρος γράφει, ἀλλ' οὖν ὄψιν εὐφροσύνης αὐτοῖς ἡ προσφώνησις γίνεται.

Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis, et intellectus præsens (50).

VERS. 4. « In hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, conservatam in cælis, in vobis. » Ut ostendat, quomodo in infinitum beatorum permanebit hæreditas, incorruptam et immarcescibilem eam dicit, per hoc manifestans et divinam et puram hæreditatem, eo quod sit incontaminabilis ejus perceptio apud eos, qui proprietatis præmio divitiarum præsentium bona despiciunt, scientes se habere meliorem et perpetuam facultatem. Quam dum dicit mensuram, perpetuitatem ejus aperit : et dum probat meliorem, divinitatem repositæ hæreditatis ostendit. Si ergo in cælis fidelibus hæc servatur hæreditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui, putantes eam se percipere in terrena Jerusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate recepturos. Qui etiam interrogandi sunt, quomodo astruant delicias corporales, cum dicatur, hanc hæreditatem nec corrumpi posse, nec marcescere, maxime cum ipsi dicant, hæc posse finire completo anno millesimo. His copulanda sunt illa verba quibus indicatur quod in regno cælorum sit hæreditas constituta, et nequaquam corrui, eo quod sit intelligibilis, quando sensibilia non sicut intelligibilia cognoscuntur; illa namque Spiritus sanctus dignissimis manifestat.

VERS. 6. « In quo exsultabitis, modicum nunc (51) si oportet contristari in variis tentationibus, » etc. Probatur fides eorum, qui propter eum in tentationibus diversis tribulantur, et usque ad finem in hujusmodi probata fide persistent. Quos utique convenit exsultare, licet aliquis labor eorum voluntatibus importunus esse videatur. Illic enim

(50) *Et intellectus præsens*, id est sententia Petri facilis ad intelligendum. Didymus scripsisse videtur, καὶ τὸ νόημα πάρεστι.

(51) *Nunc* ex auctoritate Græci exempli (ὄλιγον ἔστι) versionisque Latine suo jure restituit Gallandus. Antea, *nec*.

laborem hic sub tristitiæ nomine designat, tanquam sit aliqua tristitia, quæ possit e diverso per hæc verba cognosci, cum et apud Paulum duo tristitiæ genera declarentur, quarum unam mortem operari, alteram vero poenitentiam stabilem ad salutem, quæ ita describit: mundi tristitia mortem operatur, Dei vero, poenitentiam stabilem ad salutem¹⁸. « Certum est enim, quoniam qui tristis est laborando, dum pro fide decertat, neque secundum mundi tristitiam tristatur, neque secundum poenitentiam: illam namque pro amissione delectabilium rerum; hæc autem pro honore (52) transactorum geritur peccatorum. Utrumque vero harum tristitiarum extraneus esse cognoscitur, qui tentatur. Et quomodo diversus decertantium proventus, alii cum labore, quæ tristitia vocatur, tentationes ferunt; alii autem sine tristitia, et sic excellenter eas et cum delectatione suscipiunt, ut lætentur, quoniam digni sunt facti pro nomine Christi pati. Et arbitrantur se incomparabilem gloriam possidere, quando Christi nomine tribulantur.

VERS. 10-12. « De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vos gratia prophetaverunt, scrutantes in quod, vel quale tempus significaret, qui in eis erat (53), spiritus Christi, qui prænuuntiabat (53) in Christo Jesu passiones, et post hæc (53) glorias: quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, » rel.

Quoniam quidam minorem asserunt promissionem et salutem sanctorum, qui ante adventum Salvatoris fuerunt, existimantes plus aliquid habuisse posteriores, eo quod viderunt Jesum sensibiliter, etiam signa ab eo corporaliter facta, et doctrinam ejus audierunt, ostendendum est, quoniam hujusmodi opinio falsa esse dignoscitur. Duo adventus sunt Christi: unus quidem intelligibilis, secundum quem recipitur tanquam Deus verbum; alter vero sensibilis, secundum quem videtur ex Maria progressus. Sed divinior intelligibilis, quam sensibilis, qui etiam pravis hominibus est collatus. Omnibus itaque sanctis, qui post adventum fuerunt, et ante adventum, intelligibiliter adveniens Dei verbum, proportionem actuum, quos unusquisque gessit, sanctificat (54) eos, quibus semetipsum decenter irradiavit, non minoratis scilicet eis propter sensibilem præsentiam, qui fuerunt ante ejus adventum; non enim propter malitiam, sed propter temporis diversitatem hoc adventu frui nequi-

verunt. Igitur licet prophetæ persecutati sunt in quod vel quale tempus finem acciperet animarum salus, et Christi fierent passiones, et postea gloriæ; cognoverunt tamen per revelationem, quam (55) non sibi, sed eis, qui post adventum ejus erant futuri, ministrabant hæc. Non ergo minorem sanctitatem eorum esse dicendum est, quando diviniorum Filii Dei præsentiam habuerunt. Quomodo enim minor alicujus eorum qui post adventum fuerunt, videbitur Abraham, qui Deum vidit, cum omnes utique, qui secundum Christum finiuntur, in ejus sinum proficiscuntur? Quomodo minores erunt Moyses et Elias, qui Jesu in gloria transformati simul apparuerunt, licet non viderint sensibiliter eum de Virgine procreatum? Non enim præponendus est eis, qui intelligibilem adventum ejus habuerunt, ille, qui eum secundum carnem vidit, dum multi etiam peccatores hoc viderint. Quod autem et peccator videt, multo inferius est illo, quod venit ad solos sanctos. Perfectiore vero probatione hoc dicendum est: apostolis nullus est celsior fide aut conversatione inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, sed neque Joanne Baptista. Putas ergo quod hi, quos contigerit circa finem mundi consistere, et viderint secundam et gloriosam Christi præsentiam, beatiores erunt Baptista et sanctis apostolis? Absit! nullus enim sic hebes est, præcipue cum sit dictum, quod nullus in humano genere major sit Baptista Joanne. Igitur si non minorantur, qui non viderint sensibiliter, sed secundum præsentiam, ab illis qui eam visuri sunt, neque minores erunt eorum, qui sensibiliter secundum Evangelium dispensationem Christi viderunt: necessario siquidem hæc diximus propter eos qui minores faciunt priscos posteris. Multi sunt etenim etiam hæreticorum, qui hac falsa sententia seducuntur, desiderium habentes maximum, ut Veteri derogent Testamento. Sed et his dicendum est, quoniam, et si non viderunt aut sensibiliter audierunt, quæ dixit Jesus et fecit, verumtamen desiderium habuerunt. « Multi » enim, inquit, « prophetæ et justi concupierunt videre, quæ videtis, et non viderunt: et audire quæ auditis, et non audierunt¹⁹. » Et de Moyse dicitur: Quomodo æstimavit majores esse divitias improprium (56) Christi, quam thesauros Ægyptiacos²⁰. Dictum est autem et de Isaia, quod vidit gloriam Christi²¹.

VERS. 12. « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » le-

¹⁸ II Cor. vii, 10. ¹⁹ Matth. xiii, 17. ²⁰ Hebr. xi, 26. ²¹ Joan. xii, 41.

(52) Pro honore transactorum peccatorum. Si quis offenderit in verbi honoris usu insolentiori, sciat, interpretem Latinum Græcum, ἀντὶ τιμῆς, perperam reddidisse. Hoc recte observavit Muechmeierus meus.

(53) In his versio Latina a Vulgata, quæ nunc habetur, mirum quantum discrepat, atque ad versionem antiquam propius accedit. Cfr. Sabat. Bibl. sacr. lat. vers. antiq., tom. III, p. 946. Hoc non uno in loco factum esse vidimus. In qua tamen re

sibi non constat auctor, sive potius librarius, atque videtur mihi quidem textum ex nova atque antiqua versione Latina mistum secutus esse.

(54) Ita Gall. Antea, sanctificant, quod ferri nequit.

(55) Legendum videtur quoniam (ὅτι). Gallandius habet, qua, ex conjectura.

(56) Hoc verbum male antea omissum ex auctoritate loci in Ep. ad Hebræos xi, 26, ad quem alludit scriptor, primus restituit Gallandius.

gatar, non, « in quem (57). » Et sic exponitur: A
 « Εἰ δέ τις ἐκλάβοι τὴν ζη-
 τουμένην ὑπὸ τῶν προ-
 φητῶν σωτηρίαν κατὰ τὸ
 τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι
 καὶ ἔσχατον ὀρεκτὸν (ὀρε-
 κτικὸν) τυγχάνει, οὐκ ἀπ-
 εμφαίνει περὶ τῶν ἁγίων
 ἀγγέλων, καὶ ἀπλῶς πάν-
 των μακαρίων λογικῶν τὸ
 προκειμενον ἐκλαβεῖν,
 πάντων ὄρεξιν ἐχόντων
 παρακύψαι εἰς τὰ κατὰ
 τὸ τέλος πράγματα. »

Si vero aliam quemdam statum viderunt beatum
 (per ea quæ revelata sunt a sancto Spiritu eis, qui
 Evangelium susceperunt) præter eum qui dictus
 est, dicendum est, et concupiscere, in eum prospicere
 angelos, qui in transgressione quadam inventi
 sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen
 detenti supplicio, resipiscentes (59), unde ceciderunt
 (quod etiam studiosis hominibus compromittitur),
 habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere.
 Sed (60) vero dicunt Manichæi, de angelis (quos
 creatorem [61] putant), hoc esse dictum, interro-
 gandi sunt, si habet quisquam naturam ea concu-
 piscendi, quæ præter naturam sunt, et non ei con-
 veniunt; et si propter multam fatuitatem hoc con-
 cesserint, rursus interrogandi sunt, si appetitus in-
 finitus est omnis? Namque necessarium est, appe-
 titum compleri, dum res, quæ desideratur, adfuerit.
 Si vero hoc ita non est in prædictis angelis, erit
 ademptio eorum, quæ manifestavit Spiritus sanctus;
 quando nequaquam habere possunt concupiscentiam
 eorum, quorum ad hæc natura apta denegatur.

VERS. 15. « Sed secundum eum, qui vos vocavit,
 sanctum, et vos sancti in omni conversatione erit-
 is, quia scriptum est: Sancti eritis, quia ego sum
 sanctus. »

Cum Deus, qui per Evangelium evocavit ad salu-
 tem, sit sanctus, necesse est obedientibus vocationi
 omni conversatione atque prudentia fieri sanctos
 ejus, præcipue dum is, qui vocat ad hæc, invitet
 et tribuat sanctitatem. Ait enim: Quomodo ego
 fons sanctitatis sum, per substantiam sanctus existi-
 stens, vos studete participari sanctitate (62), quos
 diligo, ut sitis sicut et ego. Et vide dispensationem:
 se namque sanctum esse dixit; accedentes autem
 ad eum, fieri, vel futuros sanctos invitavit. Quæren-
 dum est in qua Veteri Scriptura homini sint verba
 posita. Et notandum est, quoniam in Levitico legi-

⁵⁷ Levit. xi, 26. ⁵⁸ Joan. v, 22. ⁵⁹ Matth. ix, 2.

(57) Hæc ex suis adjecit Epiphanius.

(58) Locum corruptum esse, nemo non videt.
 Senius, qui debeat inesse, ex nexu sententiarum
 facile intelligitur. Vitium in ultimis verbis latet,
 quæ nunc ita reflexerim: ipsum vero, cujus causa
 (cuncta sunt), non alius causa agitur. Cfr. Viudic.
 col. 1572.

tur: « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens:
 Loquere omni congregationi filiorum Israel et dices
 eis: Sancti eritis, quoniam Dominus Deus vester
 sanctus est⁵⁷! » Dicendum tamen est, quod si non
 inveniretur ita positum, non omnino secundum di-
 ctum sermonem, hujusmodi dicta quæreremus, sed
 intelligibiliter, dum omnia spiritualia divinitus elo-
 quia doceant, quoniam et qui vocat sanctus est, et
 qui vocantur, ut sanctificentur, adveniunt. Requi-
 rendi vero sunt Manichæi, si creator est, qui hæc
 dicit, quomodo sanctus est, sanctificans eos quibus
 hæc revelata sunt, qui scilicet ultra eum sunt, quo-
 rum nec aliquando habuit scientiam? Si vero Pater
 Salvatoris est, et Filius cum eo hæc dicens, quo-
 modo propheta, non ejus, sed Dei creatoris exsis-
 tentes, desiderium habuerunt promereri ea quæ
 diligit? Qui ultra Deum eorum est, hujus noti-
 tiam non habet. Quapropter oportet eum (63) Deum
 prophetarum et Evangelii confiteri, secundum pio-
 tatis verbum, cum nihil occurrit.

B
 VERS. 17. « Et si Patrem invocatis eum, qui sine
 discrimine personarum judicat, secundum unius-
 cujusque opus, » etc.

Si is quem vocant Patrem, judex est, personam
 non accipiens eorum qui judicantur ab eo, et se-
 cundum uniuscujusque judicat actionem, cum tim-
 ore et omni sancta conversatione perficere omne
 tempus incolatus nostri festinemus. Sic enim po-
 terimus et Patrem eum tribuentem promissiones
 agnoscere, et extra omne supplicium permanere.

C
 Quærendum est enim, si Pater judicat nullum et omne
 judicium dedit Filio⁵⁸: quid hic possit intelligi?

Ὁ Πατήρ ἐστὶν ὁ σημα-
 νόμενος, πῶς κριτῆς οὖ-
 τος, κρίνων κατὰ τὸ ἐκά-
 στου ἔργον; Ὁ γὰρ Πα-
 τὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ
 πᾶσαν κρίσιν δέδωκε τῷ
 Υἱῷ. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς κρίνει,
 πᾶσαν τὴν κρίσιν λαβὼν,
 πῶς Πατὴρ τυγχάνει;
 Πρὸς ἃ λεκτέον, εἰ Πατὴρ
 καὶ Υἱοῦ μία θεότης, κρί-
 νοντος τοῦ Υἱοῦ, ὁ Πατὴρ
 ἐστὶν ὁ κρίνων, ἀλλὰ καὶ
 ὁ Υἱὸς δύναται πατὴρ εἶ-
 ναι τῶν γεννητῶν, γεννή-
 σας αὐτοὺς μετὰ τὴν ἀγί-
 οτητα. Πολλάκις γὰρ τε-
 κνία αὐτοῦ καὶ τοὺς μα-
 θητάς ἐκέλεσεν.

Si enim Patrem, qui si-
 gnificatur, quomodo ju-
 dex iste, et judicans so-
 cundam uniuscujusque
 opus? Pater enim judicat
 nullum, sed omne judicium
 dedit Filio. Si vero Filius
 judicat secundum unius-
 cujusque opus, omne judi-
 cium sumens, quomodo
 Pater existit? Pro quibus
 dicendum est, quoniam et
 Filius eadem divinitate
 est, judicante Filio, Pa-
 ter est qui judicat. Sic
 et Filius pater est geni-
 torum, generans eos par-
 ticipio sanctitatis. Sæ-
 pius enim filios suos vo-
 cavit apostolos

Et alii dixit: « Fili, remittantur tibi peccata tua⁵⁹; »

(59) Scribendum est, *respicientes*. Hanc verissi-
 mam Mingarellii conjecturam ipse flagitat sensus.

(60) Legendum videtur, *si*.

(61) Offendor in numero singulari. Scribendum
 videtur, *creatores*.

(62) *G. sanctitati*.

(63) Legendum videtur, *eundem*.

alteri vero ait : « Filia, fides tua te salvam fecit ²². » Et hæc, qui (64) divinitati derogantes, possunt sufficienter arguere; dicens enim esse iudicem creatorem, non dubitatis eundem putare, qui Pater est d. lectorum Christi. Quapropter una divinitas etiam per hæc verba, v. 23 : « Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, verbo Dei vivi et permanentis. » Regenerationis et restitutionis nomine significat introductionem nativitatis post destructionem priscae generationis factam. Quomodo enim non habuit destrui, cum esset corruptibilis, ut postea incorrupta veniens, maneret æterna; servans perfecte et sine aliqua circumscriptione vitæ eos qui nascuntur ex ea? Est enim prima nativitas, secundum Adam, mortalis, et ideo corruptibilis, posterior autem ex spiritu et verbo semper vivente Dei. Et hoc ergo verbum, quod pro semine ponitur, incorrupta demonstrat, quia ex virtute et spiritu ei congruente dicitur incorruptum : « Omnis enim, qui nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ejus in eo manet, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est ²³. » Ad hoc quoque percipiendum est etiam illud : « Filii regni sunt semen bonum ²⁴. » Hæc ergo nativitas incorruptibili semine consistit, verbo Dei vivi et permanentis.

Λόγον ζῶντα Θεοῦ, καὶ Vivum vero et permanens μένοντα εἰς τὸν αἰῶνα τὸν verbum dicimus secundum εὐαγγελικὸν φησι λόγον. dum evangelicam disciplinam.

Hoc ergo conscriptor Epistolæ confirmare volens, assumpsit exemplum feni, dicens, v. 24. « Arruit C senum, et flos ejus decidit, verbum autem Domini manet. » Quæ cum dixisset, verba prophetica interpretatus est, dicens, v. 25 : « Hoc est autem verbum, quod evangelizatum est inter vos. » Secutus est illic Dominum, ubi ait : « Verba mea non transibunt ²⁵. » Si vivum est verbum et permanens in his, significari putamus illud quod erat in principio apud Deum ²⁶, Dei Verbum (65). Requirendi sunt hæretici, circa quos dicunt fieri regenerationem? Putasne circa terrenos? Sed impossibile est, non enim naturam habet (66), secundum eos, incorruptibile suscipiendi semen. Si vero hoc impossibile est, erit potius impossibile, de spiritualibus hæc intelligi : nam si animæ semen per substantiam spirituales (67) D sunt ut ipsi volunt, quid eis amplius generatio præbebit utilius? Quapropter de voluntaria regeneratione hoc sapiendum est, ut possint congruere, quæ sequuntur. Sic enim habet :

GAP. II, VERS. 1. « Deponentes igitur omnem malitiam, et omnem dolum et simulationes, » rel. Turbat enim hæreticos etiam illud : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu ²⁷; » et illud : « Opor-

A tot vos nasci denovo ²¹, » et quæcumque reperiuntur his esse similia, quibus ostenditur, non esse naturam bonam et malam.

VERS. 4. « Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum, et vos tanquam lapides vivi ædificamini in domum spiritualem, in (68) sacerdotium sanctum, offerentes hostias acceptabiles Deo, per Jesum Christum. » Qui ad Evangelium accesserunt, renati ex incorruptibili semine, genus electum atque probatum sunt; simul et vivi lapides constituti, superædificati viventi lapidi, electo et honorato, fundamento apostolorum et prophetarum, ad perficiendam Deo spiritualem domum, ad quam perducuntur, magis autem offeruntur spirituales hostiæ, de quibus dictum est : « Immola Deo sacrificium laudis ²⁸; » et iterum : « Sacrificate sacrificium justitiæ ²⁹. » Hæc vero sunt sanctorum orationes contemplatio et actus egregii oblatis, non per figuratum pontificem, sed per sacerdotem, qui secundum ordinem Melchisedech permanet in æternum. Hic enim est Jesus, summus Pontifex, pertransiens omnes cælos. Illius ergo personam gerit homo, assumptus a Dei verbo, unde non ei, sed per eum, Deo hostiæ dicuntur offerri, cum divinitas una sit Patris et Filii, et quæ Deo Patri sacrificantur, offeruntur et Filio.

VERS. 7, 8. « Vobis ergo honor credentibus : non credentibus autem, lapis, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensionis, et petra scandali (69), qui offendunt verbo, nec credunt, in quo et positi sunt. »

Sicut Jesus, cum sit lumen, iterum ad iudicium venit in mundum, ut illuminaret eos, qui cæci erant, ante ejus adventum, et excæcarent, qui male videbant ³⁰ : sic etiam positus est ad ruinam et resurrectionem multorum in Israel ³¹, et excitans eos, qui peccato corruerant, et corruere faciens qui in peccatis statum firmissimum possidebant. Sic et cum lapis electus et honoratus sit, honorem præstatis qui per fidem superædificantur in eo, fundamentum eorum robustissimum vehementer existens. Apud eos, qui non credunt, non honorabilis, sed offensionis est lapis, et petra scandali, cum similes existant ædificatoribus, qui despexerunt eum.

Τουτέστιν οἱ ἐκ περιτομῆς πάλαι πρότερον ὀκνοδομοῦντες Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι καὶ ἀρχιερεῖς. Hi namque sunt Scribæ et Pharisei.

Ad hoc enim, hoc est, ad non credendum et offendendum, in eo positos dicit eos qui ab ejus doctrina dissentiunt. Est autem positio, qua positi sunt, vo-

²¹ Luc. VII, 50. ²² I Joan. III, 9. ²³ Math. XIII, 38. ²⁴ Marc. XIII, 31. ²⁵ Joan. I, 1. ²⁶ Joan. III, 5. ²⁷ ibid. 5. ²⁸ Psal. LXXIX, 14. ²⁹ Psal. IV, 6. ³⁰ Joan. IX, 39. ³¹ Luc. II, 34.

(64) Aut delendum qui, aut ita scribendam, eos, qui divinitati derogantes sunt, possunt.

(65) Carpit Manichæos.

(66) Rectius habent, nempe terreni.

(67) Corrige, Semen.... spirituale.

(68) Ita est princeps. Gal. et.

(69) Cum Gallandio interponendum est, hic.

luntaria, initium non credendi gerens. Sicut enim mundus, qui in maligno positus est ⁶⁶, non ex natura, sed ex passione propria positionem habuit in maligno; ita, et de quibus sermo est, ad non credendum a semetipsis sunt positi, cognati existentes eorum qui traditi sunt ad contumelias passionum et reprohum sensum. Quia enim peccantes in multa patientia eos portabat Deus, contemnentibus benignitatem et longanimitatem ejus; post multam invitationem doctrinamque reliquit eos secundum propriam pergere voluntatem; quando alios quidem tradidit cœlesti militiæ deservire, alios autem diversis conspicuentiis cordis sui ad impudicitiam. Nemo in se quidem miretur, audiens, quoniam una res aliis sit ad utilitatem, aliis ad læsionem. Videmus enim eundem cibum aliis quidem salutem, aliis ferre necem. Idem odor unguenti aliis quidem nocet atque mortificat, aliis prodest. Sic et spiritualiter accipiendum est, quoniam apostoli Christi bonus odor sunt, aliis odor ex vita in vitam, aliis ex morte in mortem ⁶⁷. Hunc sermonem extendimus, eo quod male quidam istis utuntur.

VERS. 9. « Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis eis (70), » etc.

Secundum veterem dispositionem legis, aliud erat regnum, et aliud sacerdotale genus, sacerdotale namque a Levi, regale ex Juda genere succedebat. Alter enim apud Hebræos regnabat, et alter sacerdotium obtinebat.

Post illam itaque constitutionem successit Evangelium, unum et eundem sacerdotem regemque constituens. Christus namque utrumque est. Ad eum namque dictum est: « Tu es sacerdos in æternum ⁶⁸; » et iterum: « Ego suscitavi eum regem cum justitia. » Sed et ipse de se dicit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo ⁶⁹, » hoc est, « a Deo. » Illis itaque dispensatis, necessarium erat, dispersos (71) ab eo, qui simul rex et sacerdos est, electum esse genus et regale simul atque sacerdotale.

Τοῦ γὰρ γεννήσαντος ἀμφοτέρας τὰς ἀρχὰς ἔχοντος, ἀνάγκη καὶ αὐτοὺς ὡς ἐκ βασιλείως βασιλέων, καὶ ὡς ἐξ ἱερέως ἱεράτευμα εἶναι. Διὸ καὶ ἔθνος ἅγιον ὑπάρχον, κληθέντες ὑπὸ τοῦ καλοῦντος ἁγίου ἕντος ἐπὶ τὸ ἅγιοι ἕσσεσθαι οἱ αὐτοί, πρὸς τὸ ἔθνος ἅγιον ὑπάργειν. Καὶ λαὸς ἔσμεν εἰς περιποίησιν, ἕξω πά-

Patrem siquidem eorum utrumque habente principatum, necesse eos tanquam ex rege regale, et tanquam ex sacerdote esse sacerdotale genus. Quapropter gens sancta dicuntur, vocati ab eo, qui sanctus est, ut sancti sint. Hi namque super hoc, quod sancta gens vocantur, etiam populus acquisitionis existunt:

σὴς ἀπωλείας γεγεννημένοι. Περιποίησις γὰρ τὸ κατ' ἐξαιρετον ἐν παρουσίᾳ καὶ κτήματι λογιζόμενον.

Fugiendum est itaque, de naturis loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam sen malam naturam, etiam propter præsentibus voces; nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis munere possidetur.

Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ διαφόρων ἔθνων καὶ νομίμων κεκλήμεθα, ἐν τῷ ἀναλαβεῖν μίαν γνώμην, μὴ πύσσει καὶ διδασκαλίᾳ προσέχοντες, δι' ἣν ψυχὴ καὶ καρδία μία, ἐν ἅγιον ἔθνος ἔσμεν, καὶ λαὸς εἰς περιποίησιν, τουτέστιν εἰς ἀποδοχὴν.

quam gentes dispersa videbantur, et susceperint voluntatem unam, eandemque mentem, unam respicientes utique disciplinam et fidem unam.

Quando anima et cor sit omnium credentium, ideo una gens dicti esse noscuntur.

VERS. 10. « Qui aliquando non populus; nunc autem populus Dei, quorum aliquando non miseratus est, nunc autem miseretur. »

Intelligenti, quoniam de his, qui crediderunt ex gentibus, hæc conscripta sunt, nihil occurrit adversum, quoniam ante vocationem, cum non essent populus Dei et misericordiam consequerentur, evocati a Deo venerunt; multa namque ex hoc adversitas consistit contra eos, qui putant, hæc de diversis esse conscripta naturis. Non enim possibile est, de spiritualibus dici, quia fuerunt aliquando non populus, et misericordiam non habentes, neque rursus de terrenis, quoniam de non populo populi (72), et de non misericordiam consecutis, misericordiam consecuti sunt. Malitia namque nec populum nec miserandum (73), cum malitiæ perceptibiles spirituales non sunt (74); sed ex virtute misericordiam consequuntur, et populus Dei fiunt, terrenæ vero virtutis e diverso susceptibiles non sunt. Frustra ergo arbitrantur diversitatem naturæ hæc verba significare.

VERS. 11. « Charissimi, obsecro tanquam advenas et peregrinos, abstinete vos a carnalibus desideris, quæ militant adversus animam, » etc.

Qui propter divinam pietatem digni sunt, ut amentur, jure charissimi nuncupantur, non eo quod tales natura fuerint, sed quia esse meruerunt. Conscriptor ergo hujus Epistolæ dicit, quoniam præcipuo circa vos affectu constringor, obsecro ac invi-

⁶⁶ I Joan. v, 19. ⁶⁷ II Cor. ii, 15, 16. ⁶⁸ Psal. cix, 4. ⁶⁹ Psal. ii, 6.

(70) Miror, vitium fere apertum vel Gallandium latuisse. Patel autem scribendum esse, ejus.

(71) Dispersos ferri nequit propter sensum. Dato scribendum esse, dispensatos, vel dispersos.

(72) Scribendum videtur, populus facti.

(73) Fortasse ita, nec populus, nec miserandi.

(74) Epiplianius sine dubio scripsit, sint.

to, ut abstinere a carnalibus desideris, quæ militans adversus animam, et inimicitias multas habent adversus eam, quoniam alia animæ, et alia carnis substantia est. Illa siquidem, incorrupta et immortalis, incorrupta immortalisque desiderat; hæc autem, cum sit corrupta atque diffusa, turpia et laqueantia concupiscit. Hac igitur differentia consistente circa carnem et animam hominum, necesse est, et studia uniuscujusque substantiæ esse contraria. Quia vero alterius generis est alteriusque substantiæ anima præter corpus, palam advertenti, compassionem eorum atque discordias (75); nam quando subtrahit se anima a passionibus corporalibus, munda et splendida conservatur, salubriter operationes dignas et pure intelligens ac perficiens, memoriam habens boni, diligens Deum, et scientiam ejus habere volens. Quando vero carnis passionibus implicatur, omnia apud eam his adversa reperiuntur; quæ intellexerit, oblivioni repente tradit, quæ dudum sciebat, amittit, amorem libidinis habens potius quam Dei dilectionem, ita ut pene ad hoc usque credatur pervenire, quatenus tota putetur converti in carnem. De quorum tali effectu in Scriptura divina nomina hujusmodi referuntur; carneus enim, qui venditus est sub peccato, vocatur; sed etiam illi qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritu desolantur, propterea carnes nuncupantur, dicente illis Deo: « Non permanebit spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt ⁶⁹. » Cum igitur anima, præter naturam degens, carnea vocetur, et cum secundum naturam movetur, spiritus invisibilis, mens et occultus homo dicitur, constat, quod non est de substantia corporis, cum sit immortalis atque perpetua ejus natura, et corpori humano adhæreat, et in eo vivat, quatenus possit data hominibus mandata servare, et illuminata Christi virtute possit ascendere, sequendo verbum, quod eam invitat ascendere per ædificatum ascensum, qui ducit ad cælum.

VERS. 13. « Subjecti estote omni humanæ ordinationi propter Deum. »

Sicut alia fiunt propter Deum frequenter, et propter aliud, similiter et subijci principibus et potestatibus humanis, aliquando propter Deum, aliquando propter aliud quidquam fit; qui enim propter Dominum subditur eis, qui ad principandum sunt constituti, tunc solummodo eis subjectus non est, quando contraria voluntati Dei præcipiunt. Quapropter etiam reluctandum est usque ad mortem, si quando voluerint extra Christum nos facere aliquid, dicere vel agere præter sensum aut sanctiones ecclesiasticas. Manifestat itaque Paulus, in quibus

A oporteat eis subdi, id est, ut tributum solvatur atque vectigal; ut libertatis pudor apud eos decenti jure servetur. Sic enim redditur honor, cui congruit, et timor, cui debetur. Hoc enim præ omnibus docuit Salvator, dicens: « Oportet reddi, quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo ⁷¹. » Ordinationem vero humanam dixit potestatem, quæ hominum dispositione consistit.

VERS. 13, 14. « Sive regi, tanquam præcellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. »

Præcones veritatis omnem malitiæ occasionem auferentes a nobis, scribunt quatenus tales simus apud eos, qui in potestatibus degunt, ne per nos Evangelium aut doctrina ejus impediatur, nolentes nos eis officium debitæ devotionis exsolvere, et eorum actibus esse subjectos, quando tamen rectis legibus aliquid agere comprobantur. Scribit itaque Petrus, omni ordinationi humanæ subjiciendos, regibus quidem, tanquam egregium culmen habentibus, ducibus autem, tanquam missis ab eo ad probationem bonorum, et malorum scilicet ultionem. Paulus autem: « Omnis, » inquit, « anima potestatibus sublimioribus subdita sit; non enim est potestas nisi a Deo: quæ autem (76) ex Deo ordinata sunt ⁷², » et reliqua. His igitur ordinationibus ab eo, qui bonorum est causa, constitutis (ipse namque constituit, et destruxit reges, cujus Sapiencia dixit: « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam. Per me principes magnificantur, et tyranni per me possident (77) terram ⁷³, » non oportet conturbari, si quando fiunt hujusmodi iudices, ut male quiddam (78) faciant, ut puniant bonos, approbent autem et laudent inobedientes legi, sive amore pecuniarum, sive gratia delictorum in aliquos opportune non facientes iudicium, faciant transcendentes legem absque providentiæ voluntate, per quam ad culmen evecti sunt. Et non miserandum (79), si aliter faciant, quam vult ille, per quem adepti sunt potestatem; nam pene apud omnes invenis esse peccata. Dedit nobis Deus sensum, ut utamur; utimur eo male frequenter, sed nostra voluntate. Quod autem ita sit, non oportet, ut illum, qui dedit sensum, culpam debeamus. Plantavit in nobis vigorem, ut diligamus, et odio habeamus, ut quidem odio habeamus mala, et diligamus bona. Homines ergo e diverso muneribus his utuntur, non itaque Deus, sed et ipsi sunt magis in culpa. Quapropter omni querela liber est Deus, scilicet his (80), qui ab eo ad principandum constituuntur, absque ejus proposito perpetrare aliquid noscuntur. Constituit enim eos, ut terribiles et malorum tortores essent, et laudatores bonorum,

⁶⁹ Gen. vi, 3. ⁷¹ Matth. xxii, 21. ⁷² Rom. xiii, 1. ⁷³ Prov. viii, 15, 16.

(75) Sensus flagitat, æque discordes.

(76) Recte Gall. conjecit: quæ autem sunt, ex Deo ordinata sunt. Cfr. Rom. xiii, 1, αι δε ούσαι υπό Θεού τεταγμέναι εσίν. Hæc genuina lectio; omittendum est ἐξουσίαι. Vid. Griesb. ad h. l.

(77) Hæc verba primus parenthesi inclusit Gall.

(78) Ante Gall. quidam.

(79) Recte Gall. mirandum.

(80) Gall. scilicet si hi. Rectius, scilicet si ii Posset tamen ferri his.

at honorantes bonos. Qui dum usi fuerint hoc modo potestate, quam obtinent, non solum non offendimur, sed etiam collaudamus eum, qui ordinatum appetit principatum. Si vero contrarium hi quidquam gerant, non accusemus Deum, sed potius longanimitatem ejus circa eos, sicut circa alios homines, qui delinquant, admiremur.

VERS. 16, 17. « Sed sicut servi Dei, omnes honorate, fraternitatem diligite. Deum time, regem honorificate. »

Cum differentia sit illorum Dei atque servorum ejus, servis jubetur, ut timeant, sicut et ipse Deus dicit : « Si Dominus ego sum, ubi est timor meus ⁸⁰ ? » Nequaquam timorem, sed gloriam a filiis exigens, cum dicit : « Et si Pater ego sum, ubi est gloria mea ⁸¹ ? » Filius enim glorificat Patrem, et servus timet dominum suum, sicut propheta dicit. Quia igitur scribens hæc nondum filios factos, sed servos adhuc novit, quibus scribens (80*) ait : « Sicut servi Dei Deum time. » Consequens est enim, ut per hæc verba disciplinabiliter, et sicut oportuit, omnes, qui in sublimitate sunt, honorentur, et diligantur recta voluntate fraternitatis. Omnium enim, qui laudabiliter agunt, Deus timor et fundamentum est (81). Et : « Deum time, » verumtamen hoc principali ordine conservandum est.

VERS. 18. « Servi, obedite cum omni timore dominis vestris, » etc. Non passibilem timorem servos habere, præcipit, apud dominos; hic enim irrationalis et ad irrationalia constitutus est; sed eum, qui cum disciplina et recta ratione consistit, cujus proprium est reverentia. Qui enim propter Christum et doctrinam ejus Deum timet, cum reverentia ei subjectus est, cum ille, qui per verbera aliaque tormenta timet Deum, passibilem timorem habere videt (82). Hac significatione et hic post alia vertit se ad feminas, dicens : « Considerantes vestram in timore castam conversationem. » Et frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perloquitur :

VERS. 23. « Qui cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur. »

Præsentem equidem laudes ejus sunt, qui voluntariam, et non substantialem habet benignitatem, per quæ verba nos invitat ad laudem ejus, qui naturam non habuit ad peccandum, quasi substantiale sit ejus bonum. Unde hominem Jesum laudat, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus ⁸², et expertus omnia, secundum similitudinem nostram, præter peccatum ⁸³. Quapropter et præsentia de eo sunt percipienda, qui alibi dicit : « Queritis me occidere, qui veritatem loquor vobis ⁸⁴. » Qui cum malediceretur, non maledicebat, nulli malum

A pro malo, aut maledictum pro maledicto reddens ⁸⁵ : sed neque cum pateretur comminabatur eis, qui malis afficiebant eum, tradens eos, qui insurgentibus adversus eum, juste judicanti Deo, verbo inhabitanti in semetipso; nam licet unitas divina sit sancta et impartita hominis ad verbum, verumtamen alter est intellectus hominis assumpti, et aliter assumptis eum Verbi Dei. Audientes eum : « Ego et Pater unum sumus ⁸⁶; » et : « Ego in Patre et Pater in me est ⁸⁷; » et illud : « Qui videt me, videt et Patrem ⁸⁸, » intelligimus, quod, qui hæc dixit, unigenitus Dei Filius est. Et rursus cognoscentes illud : « Nunc anima mea turbata est ⁸⁹; » et : « Qui cœpit moestus esse et contristari ⁹⁰, » de homine, quem assumpsit, scripta sentimus.

B CAP. III, VERS. 6. « Cujus estis filie benefacientes, nec timentes ullam perturbationem. »

Invitat feminas, ut imitentur sanctas, et præcipue Saram, suadens eis sic subijci viris, sicut illa subdita erat Abraham, cujus et filias eas factas dicit per operationes bonas. Sicut enim, qui faciens opus Abraham, et habens ejus fidem, filius ejus fit, ita bona facientes fideles feminæ, matrem habent Saram. Et hæc quidem ad textum. Allegorice vero consideramus, quomodo quilibet sit filius Abraham et Saræ, hoc modo ut Apostolus ait, dicens : « Quia Abraham duos habuit filios, unum de ancilla, et unum ex libera ⁹¹. » Deinde spiritualiter intelligit per mulieres duo testamenta; et post alia dicit, « Eum qui ex libera natus est, » secundum Spiritum sanctum liberam dicens, supernam Jerusalem ⁹². Concordat his verbis prophetia dicens : « Respicite Abraham patrem vestrum, et Saram, quæ vos concepit ⁹³. » Non enim possibile est, ad illos homines, id est, Abraham et Saram hæc referri carnaliter. Quomodo enim adhuc conciperet hujus prophetæ tempore, quæ ante multos annos naturæ debitam susceperat mortem? Quapropter et hæc percipienda sunt proxime verbis Apostoli dicentis : matrem esse earum, quæ secundum spiritum generantur, non feminam, sed testamentum novum et Jerusalem esse supernam, et invitat mulieres, per opera bona matrem habere Saram, et super omnia consistere, nec habere timorem illum, quem pavor sequitur, et tumultus, quem rationabiliter perfecta charitas mittit foras ⁹⁴, quoniam pœnæ magis est, non Dei. Hunc enim per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem dicens : « Quid est, ut timeas hominem mortalem ⁹⁵ ? » Alicubi autem : « Nolite timere eos, qui occidunt corpus ⁹⁶, » et alia his vicina.

VERS. 15. « Dominum vero Christum sanctificate in cordibus vestris. »

Sicuti non (83) magnificatur Deus, non arguen-

⁸⁰ Malach. I, 6. ⁸¹ ibid. ⁸² I Petr. II, 22. ⁸³ Hebr. IV, 15. ⁸⁴ Joan. VIII, 40. ⁸⁵ I Petr. III, 9. ⁸⁶ Joan. X, 30. ⁸⁷ Joan. XIV, 10. ⁸⁸ ibid. 9. ⁸⁹ Joan. XII, 27. ⁹⁰ Matth. XXVI, 37. ⁹¹ Galat. IV, 22. ⁹² ibid. 26. ⁹³ Isa. LI, 2. ⁹⁴ I Joan. IV, 18. ⁹⁵ Isa. LI, 12. ⁹⁶ Matth. X, 28.

(80*) Fortasse, quibus scribit, ait.

(81) Locus male sanus, cui medelam ego quidem nescio.

(82) Legendum est, videtur.

(83) Ita edit. ante Gallandium, sine sensu. Verisima est Gall. conjectura, dum.

tum magnitudinis ei proferri significatur, sed neque, dum glorificatur, ei extrinsecus culmen sublimitatis affertur, sic neque dum sanctificatur Dominus, et titulus sanctitatis augetur. Unde et in cordibus nostris hoc facere jubemur. Si enim sanctitatis ejus integram perfectionem habuerimus, non tantum ore eum sanctificamus, sed in cordibus nostris. Deum enim hoc facimus intellectu nostro, Dei sanctitas magis augetur. Similiter et qui magnificat eum, magnitudinis ejus participium suscipit in semetipsum. Unde dictum est : « Magnificat anima mea Dominum ⁶¹; » et iterum : « Magnificate Dominum mecum ⁶². » Similiter et de gloria ejus dicendum est. Hæc autem non videantur esse mira, subtiliter advertenti : quod dicitur a nobis, bona non suscipit, sed ministra. His enim similiter intelligendum est, et illud : « Sanctificetur nomen tuum ⁶³. » Sanctificatur enim nomen Dei, quando induti eo, ea, quæ sunt sanctitatis, implemus. Adhuc accipiendum est et illud : « Deum sanctificate, et ipse erit timor vester; » et iterum : « Si in eo confidis, erit tibi in sanctitate. » Vide siquidem, quomodo in sanctitate ipse Dominus sit ei, qui sanctificat eum. Sic enim, ut sanctificatur Christus ab eo, qui imitatur eum : sic animadvertendum est, quoniam, qui transcendit mandatum præsens, quomodo maculet Christum, qui confitetur eum ore, et negat operibus. Sic enim ad quosdam dicit : « Profanastis nomen meum in gentibus ⁶⁴. » Per vos enim blasphematur nomen meum, cum vivitis in peccato.

VERS. 15. « Parati semper ad responsionem omniposcenti vos rationem de fide et spe, quæ in vobis est. »

Sicuti continue agi, quod bonum est, divina doctrina vult, ita et instructos esse fideles hortatur, ut parati sint ad comprobationem rerum sapiendarum (84). Quia enim multi, Evangelio disciplinabiliter intendentes, exigunt nos (85) satisfactionem spei beatæ, non oportet segnes esse, et ad satisfactionem deferre requirentes (86), sed magis esse præparatos Christi discipulos, quatenus volenti mutuo percipere rationales pecunias non negatur, non enim de sensibilibus pecuniis hoc apostolis est præceptum, aurum non habentibus et argentum. Ad hoc etiam Paulus invitatur, scribens : « In sapientia ambulate, propter eos, qui foris sunt, scientes, quomodo oporteat singulis respondere ⁶⁵; » foris dicens eos, qui nondum fideles existunt. Isti namque requirunt, volentes agnoscere aliquid de spe, quæ in nobis est. Propterea qui præsidere ecclesiastico magisterio deputatur, super hoc, quod debet habere doctrinam, debet etiam resultantes obstruere. Cum ergo sic invitet divina doctrina præparari fidelem virum, nescio unde moti quidam sicut jumenta vivunt, ar-

bitrantes actibus solis incumbi, cum neque ipsi inculpabiliter poterint apprehendi ab eo qui sine doctrinæ ratione vivere concupiscit. Quomodo etiam ipsi tum claudendi sunt, dum cum ratione celebrantur? Quod ergo petulantes inexaminaliter aliquid dicere præsumunt, audiant Scripturam sanctam; quam sine intellectu et examinatione videri quemquam nosse scripturas culpabile magis est. Scientia enim, inquit, non intelligentium, inexaminata sunt verba, et disciplina sine probatione erat ⁶⁶.

VERS. 22. « Qui est in dextra Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis et potestatibus et virtutibus. »

Sicut per Filium Dei, quod Verbum est seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt : sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sint, jure purgatio facta est circa cuncta, hoc modo habentia bonitatem. Unde etiam sublimi ore correctionem suscipiunt. Pacificavit enim Jesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cælis et quæ in terra sunt ⁶⁷, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in descensu ejus et nativitate, facta de Virgine dictum est : « Gloria in excelsis Deo et in terra pax ⁶⁸. » Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera, in excelsis, profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines, abstinentes a peccatis subjecti sunt : ita et superiora rationalia correctæ spontaneis culpæ, quæ forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita, pro salute cunctorum. Possibile est autem, aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium supernorum. Cum tali intellectu, quæ scripta sunt, suscipiuntur, Deo Verbo existente Filio Dei, omnis creatura tanquam regi omnipotenti subdita est. Et quoniam hic Deus Verbum hominem assumpsit, eumque suscitans post mortem super omnia principia, potestates, virtutes et dominationes esse constituit : huic omnes angeli Dei, jussi eum adorare, subjecti sunt, scientes eum uniri cum Deo Verbo, cum in dextera divinitatis sit, et in nomine ejus non solum terrena et inferna, sed etiam cælestia genu flectant, et omni lingua ad gloriam Dei Patris Jesum Dominum esse confiteatur ⁶⁹. Cum autem omnem linguam audis, non humana solum debes numerare eloquia, sed etiam eorum qui sunt in cælis. Diætæ enim sunt et illorum linguæ, cum ait : « Si linguis hominum et angelorum loquar ⁷⁰. »

CAP. IV, VERS. 17. « Si autem initium a nobis,

⁶¹ Luc. i, 46. ⁶² Psal. xxxiii, 4. ⁶³ Matth. vi, 9. ⁶⁴ Ezech. xxxvi, 22. ⁶⁵ Coloss. iv, 5, 6. ⁶⁶ Eccl. xix, 18, 19. ⁶⁷ Coloss. i, 20. ⁶⁸ Luc. ii, 14. ⁶⁹ Philipp. ii, 10, 11. ⁷⁰ I Cor. xiii, 1.

(84) Gall. sperandarum. Quæ conjectura ab iis quæ statim sequuntur, magnam habet commendationem.

(85) Interponendum videtur, ad.

(86) Fortasse, nequientes.

quis suis eorum, qui non credunt Dei Evangelio? et si justus quidem vix salvus sit, peccator et impius ubi parebit? »

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρ-
ξασθαι (τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ
θεοῦ), τούτεστιν ἐνοστάν-
τος τοῦ καιροῦ, τοῦ λα-
θεῖν ἀρχὴν τὸ « τοῦ θεοῦ
κρίμα, ἀπὸ τοῦ θεοῦ » δια-
ταίνεῖν ἀρχεται, τούτεστιν
ἀπὸ τῶν μειζόνων εἰς
τοὺς ὑποδεεστέρους, ἦτοι
ἀπὸ τῶν πιστῶν καὶ συμ-
πληρούντων τὴν τοῦ θεοῦ
Ἐκκλησίαν. Διὸ καὶ ἐπιφέ-
ρει, εἰ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν,
δυνῶν θεοῦ οἴκου, (ἡ) ἐξέ-
τασις τῶν βεβιωμένων γί-
νεται, τί χρῆ νομίζειν τέ-
λος τοῖς ἀπειθήσασιν τοῦ
εὐαγγελίου (τῷ εὐαγγε-
λίῳ) τοῦ θεοῦ; — Φά-
σκων οὖν ἀφαικτον ἀπαν-
τήσεσθαι τοῖς τοιοῦτοις
κόλασιν, ἣν τέλος αὐτῶν
ὠνόμασε, περιγράφων ἣν
εἶχον ἀπειθεῖαν, διεγείρει
τούτους εἰς φόβον, τού-
τεστι τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ
θεῖᾳ διδασκαλίᾳ.

ultionem, quam finem eorum nominavit, circum-
scribentem (87) incredulitatem eorum.

Docens enim istis verbis et excitans potius eos in-
quit: Cum justus vix et cum potiori certamine
queat adipisci salutem, quid oportet sentire de im-
piis, quoniam, per se judicati, ad iudicium non
resurgunt, et de peccatoribus, qui in concilio iusto-
rum non resurgunt⁷¹? His enim, qui bona gesse-

Instante jam tempore,
ut initium sumeret Dei
iudicium, incipit facere
transitum a majoribus ad
minores. Quapropter ait:
« Tempus inchoationis
iudicii ex domo Dei, »
hoc est, a fidelibus et
complementibus Dei viventis
Ecclesiam. Unde etiam
infert, si primum a no-
bis, qui sumus Dei domus,
examinatio actuum cogi-
tationumque fit, quem
creditis terminum non
credentibus Dei Evange-
lio pervenire? Per hoc
certamen multumque ti-
morem fidelibus infert,
quatenus caute discant
iudicem, ad quem habere
poterunt sine dubio ratio-
nem. Hos ergo excitans,
ad timorem ejus invitat,
dicens, non credentes di-
vinæ doctrinæ inevitabi-
lem suscepturos scilicet

runt, ad resurrectionem vitæ venientibus, qui pravi
fecerunt, ad resurrectionem iudicii suscitantur⁷².

Μόλις γὰρ τοῦ δικαίου
σωζομένου, τούτεστι κα-
μάτων καὶ θλίψεϊ πολλῇ
ἀγωνιῶντος, πῶς τὸ κατ'
αὐτῶν ἐξελεύσεται κρίμα,
ἕως ὃ κριτῆς αὐτοὺς δι-
καιώσῃ;

Quapropter nequaquam
inter bonos peccator et
impius apparebit, cum
justus vix salvetur as-
tuando et decertando,
quomodo ejus iudicium
transigatur? Nam licet
nihil pravi sibi sit conscius, verumtamen sciens,
quoniam non in hoc justificatur, donec eum ju-
stificet iudex, æstuat et decertat.

Quæstio, utrum aliud sit peccator, et aliud impius?
Quia hic dicit, sicut et in aliis Scripturæ locis, ubi
ait: « Ideo non resurgent impii in iudicio, neque
peccatores in concilio iustorum⁷³. » Ex hoc qui-
dem ostenditur differentia duorum ordinum. In
aliis autem eundem peccatorem dicit et impium,
cum ait: « Statuit autem suam charitatem in nobis
Deus, quia, cum peccatores essemus, Christus pro
nobis mortuus est⁷⁴, et mox ait: « pro impiis⁷⁵. »

Ἔστι δὲ δίκαιος, ὃ ἐν
πράξει θεοῦ καθήκων·
ἀσεθῆς δὲ πάντῃ ὃ ἐξω
θεοῦ τυγχάνων, ἀμαρτω-
λὸς δὲ ὃ περιεχόμενος
μὲν θεοῦ, ἄλλως δὲ κα-
ταφρονῶν καὶ παραβα-
λων αὐτοῦ τοὺς νόμους.

Est equidem justus,
qui in actione Dei se
det; potest autem impius
esse, qui omnino extra
Dominum est, peccator
autem, quem Deus qui-
dem continet, sed ille
contemnit eum, cum
transgreditur legem ejus.
Si vero aliquando in
textu idem peccator et
impius invenitur, diffe-
rentiam tamen habebit
in intellectu. Possibile
est autem eum qui pec-
cat, mox et impium esse,
quando per contemptum
impie agit in Deum.

⁷¹ Psal. i, 5. ⁷² Joan. v, 29. ⁷³ Psal. i, 5. ⁷⁴ Rom. v, 8, 9. ⁷⁵ ibid. 6.

(87) Ex Græci exempli auctoritate scribendum videtur, *circumscribens*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI SECUNDAM ENARRATIO.

CAP. II, VERS. 11. « Ubi angeli, fortitudine et
virtute cum sint majores, non perferunt adversus
eos execrabile iudicium. »

Angeli manentes in sanctitate, quam habent a
Deo, sunt potiores hominibus, licet excellenter beati
sint homines: angeli siquidem custodiunt sanctos

viros, et eis auxiliantur, dum homines nequaquam **A** valeant angelis præbere solatia. Sic utique et illud, quod in Evangelio de Joanne dictum est : « Quia nullus inter natos mulierum major sit eo ⁷⁶, » cum potior illo inveniatur, qui in regno sit minor ; interpretati sunt sapientes viri, dicentes, quia cum sit perfectus inter homines, nullo mortalium minor est, quando, qui inferior est omnium supernorum rationalium, major est eo : quia non solum virtutis scientiarque differentia potiores sunt angeli, sed etiam quod non sint gravibus et passibilibus perplexi corporibus. Alter vero quidem dicit, nequaquam majores hominum angelos esse, non fortitudine et virtute, eo quod mortali vita privati sunt. Unus denique angelus percussit regis Assyriorum, sub uno momenti tempore, exercitum, centum octoginta quinque millia ⁷⁷. Et alter pene omnem populum Israelitarum vastavit ; nisi cito David rex eorum rogaret Deum, ut iracundiæ finem daret, et terminum ultionis, quæ illata fuerat propter peccatum, de populo numerato contractum ⁷⁸.

CAP. III, VERS. 5. « Latet enim illos, hoc volentes, quia cæli erant olim, et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo, et per quæ tunc mundus aqua inundatus deperit : qui nunc autem cæli sunt et terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi, in diem judicii et perditionis hominum impiorum. »

Multis mirum est, et ex istis verbis significari mundanas revolutiones atque mutationes. Sic enim habent : cælum enim erat olim et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus deperit ; qui autem nunc sunt cæli et terra, verbo repositi sunt, igni reservandi. Et post alia : « Novos vero cælos et terram novam secundum promissa ipsius expectamus. » Aiunt enim qui hac sententia detinentur : Sæculum erat olim, et terra absque cælis, et terra, quæ nunc est, et extra istos, qui nunc sunt, novi cæli et terra nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos per successionem consistere, quoniam scriptum est : « Qui nunc sunt cæli et terra eodem verbo repositi sunt ; » et mutatio denuo similis erit eis qui sub diluvio perierant. Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic probatis (88). « Sicut enim in diebus Noe comedebant et bibebant homines, nubebant et nuptui dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam, et venit diluvium et tulit omnia, sic erit in præsentia Filii hominis ⁷⁹. » Amplius autem concionatur his verbis, cum dicit, igne solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam. Ait

enim venire judicii diem latenter, ut fur, in quo cæli magno impetu et sine dilatione transibunt, elementis utique labefactis ab igne illato ; post quod cælis radicitus amputatis novos cælos, novamque terram futuram, in quibus justitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant justi. Non igitur ignorandum, præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, non tamen in canone est (89).

Quæ hactenus egimus, non ea quidem esse videntur, quæ ad sacra Pentecostalia, quibus hæc scripta sunt, ducere animos ac satis præparare proprie possint : attamen non ita aliena sunt, ut nulla prorsus inde peti possit occasio ad instituendas eas meditationes, quas Spiritus sancti, Ecclesiæ in ipsa **B** statim origine largis imbribus donati, læta sanctissimaque memoria quasi proprias sibi poscit. Ac si vel maxime concedam, *Enarrationem* Didymi, præterquam quod nunc æterno fere barbariei situ ac squalore victa sepultaque jaceat, ita suo ingenio comparatam esse, ut jure tuo tibi displiceat fere tota, nec satis possis nostræ ætatis felicitatem prædicare, quæ de veritate, simplicitate, elegantia denique interpretandi unice sibi gaudeat ac gratuletur : tamen in hoc ipso, quod Didymianum genus interpretandi, scilicet injucundum illud atque infructuosum, alienum a te habeas ac tædii plenum, parata tibi est laud indigna meditationum vere Pentecostalium occasio atque materia. Et enim, quibus nostra præ aliis suo jure g'oriatur **C** felicior ætas, eccuinam debentur illa ? Nonne omne quod bonum inter homines Christianos habetur et gloriosum ? nonne omne virtutis laudisque honestæ studium, omnisque denique ad veritatem alacrior progressus, uni debentur Spiritui sancto, divino illi atque magnifico Ecclesiæ auctori, ductori, promotori, cujus largitionibus inde a prima donorum effusione nec intermissis, nec intermittendis unquam hi ipsi dies sacri habentur ? At vero, dum hæc meditaris, attendas, quæso, Spiritum istum divinum nemini invito ac repugnantem unquam contigisse, sed cum iis tantum hominibus communicari, in iisque tantum delectari, qui puris cordibus, studiis honestis, indefessis laboribus, precibus denique **D** ardentibus id agant, ut digni habeantur, quibuscumque habitet, suaque dona integra communicet. Igitur hoc meditemur, hoc imbibamus penitius, quod graviter admonuit Paulus apostolus : Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, id est : « Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis ⁸⁰. »

⁷⁶ Luc. vii, 28. ⁷⁷ IV Reg. xix, 35. ⁷⁸ II Reg. xxiv, 16 sqq. ⁷⁹ Luc. xvii, 26, 27. ⁸⁰ Ephes. iv, 30.

(88) Recte Gall., *prolatia*.

(89) Conferantur quæ de hoc loco uberius exposui *Quæst. ac Vind.* col. 1576.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS PRIMAM ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 1. « Quod erat ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod inspeximus, et manus nostræ contrectaverunt, de Verbo vitæ. »

Multi per hæc verba putant præsentiam Salvatoris, post resurrectionem factam, discipulis demonstrari, asserentes quia dixerit Joannes hæc de se cæterisque discipulis, quia prius audierint, quoniam Dominus resurrexerit, postea vero oculis inspexerint, ita ut contrectarent pedes et manus et latus ejus, et sensu caperent fixuras clavorum ejus, etc. Nam licet solus Thomas palparet eum ⁸¹, attamen hoc omnibus repræsentatum, cum ipse Salvator dixerit universis : « Palpate me et videte, quoniam spiritus carnem et ossa non habet, sicut nunc videtis habere ⁸². » Alii vero profundius hæc verba suscipiunt, eo quod non simpliciter dixerit, « manus nostræ contrectaverunt, » sed adjecerit, « de Verbo vitæ ; » insuper et illud, « quod erat ab initio. » Idem vero significant hæc verba, quibus ait, « qui erat ab initio, » quod (90) illud, ubi ait : « Ego sum, qui sum ⁸³. » Quomodo enim, qui existentia ut sint, præparat, non rationabiliter dicatur, quod erat, dum hoc de nullo alio quam de Deo Verbo verum possit existere ?

Ἐκαστον τῶν γεννητῶν εἶναι λέγεται, ὅσον εἶναι ἄγγελος, εἶναι ἥλιος, εἶναι ὀφθαλμὸς, μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ καθάπαξ ὄν τυγχάνει, οὐ μετέχοντα τὰ πάντα εἰς ὑπαρξίν ἔρχεται. Τούτου ἀκρόασις πρότερον κατὰ εἰσαγωγικὴν διδασκαλίαν δεξιὰ μὲν εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν ἐπιστημονικῶς μετὰ πολλῆν γυμνασίαν, ἥτις ψηλάφησις

Singula namque creaturarum aliquid esse dicuntur, ut et esse angelum, solem, cælum : solus autem Salvator est omnino quod est, quo participantia universa veniunt ad essentiam. Hujus autem quilibet auditum prius per introductionem doctrinæ suscipiens, ad hoc venit, ut eum discipulinabiliter possit inspicere, post multam scilicet

Α περι τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς εἴρηται, τῆς εἰπούσης, ὅτι « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ » λελέξεται δὲ καὶ οὕτω · Περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος ἀκηκόαμεν διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ὡς ἐλεύσεται, τοῦτον ἐλθόντα ἐμφανῶς τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδομεν, οὐχ ὡς ἔτυχε, συγκαταθέμενοι τῷ ὀφθέντι σαρκί, ἀλλὰ μετὰ πολλὴν ψηλάφησιν, ἐρευνηῶντες τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρούσας Γραφάς, ἐπιστεύσαμεν τῷ περὶ τῆς ζωῆς Λόγῳ.

cet exercitationem, quæ contrectatio de Verbo vitæ vocatur. Qui utique vere dixit : « Ego sum vita ⁸⁴. » Exponitur etiam sic (91) : De eo, qui erat in principio, per legem audivimus et prophetas, quia venturus esset, hunc venientem aperte oculis nostris vidimus, non fatuite consentientes ei qui in carne visus est, sed cum multa contrectatione perscrutantes Scripturas, de ipso testimonia perhibentes, et ita credidimus de Verbo vitæ.

Mystice vero hæc quilibet advertens dicere poterit, non incongrue positum « vidimus » et « inspeximus, » sed unicuique verbo subjacere significantæ propriæ rationem. Cum enim Salvator, de quo ista conscripta sunt, Deus Verbum factus sit caro ⁸⁵, Verbum dispensatione suscepta respiciens (92), qui (93) in humanitate Christi videt eum sensibilibiter, perceptionem habens visibilis personæ, advertens autem divinitatem, inspicit eum gloriam habentem, tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate ⁸⁶. Has duas perceptiones, id est, sensibilem et intelligentiam (94) demonstrat etiam ille qui dicit : « Etsi cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non cognoscimus ⁸⁷. » Quia vero inspiciendi sermo intellectualis significat perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba : « Beati mundo corde, quoniam ipsi videbunt Deum ⁸⁸. » Hæc itaque differentia videndi (95) et inspiciendi sic maneat, quomodo utraque sunt

⁸¹ Joan. xi, 27. ⁸² Luc. xxiv, 39. ⁸³ Exod. iii, 14. ⁸⁴ Joan. xiv, 6. ⁸⁵ Joan. i, 14. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ II Cor. v, 16. ⁸⁸ Matth. v, 8.

(90) Ex Gallandii correctione. Antea scriptum fuit, *quid*.

(91) Ita verius orationem distinxit Gallandus.

(92) Hæc aliquo vitio laborare videntur. Si exciderunt aliqua, putaverim hæc fere excidisse : *Joannes hoc dixit*.

(93) Ante Gallandium, *quis*.

(94) Muenchmeierus meus, cujus opera sique ingenio in his edendis egregie adfuturum me esse gratus confiteor, recte, si quid video, *intelligibilem* conjecit.

(95) Male ante Gall., *videndi*.

simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio visio- A nis voce significatur, ut est illud: «Qui videt me, videt et Patrem⁹⁹, » non quia Patrem quis oculis carnis vidit, quisquis enim est ex Deo, hic videt Deum⁹⁹.

VERS. 2. « Et vita palam facta est, et vidimus et testamur et nuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, » etc.

Vitam, quæ erat in Patre, palam factam nobis vidimus, ait. Congruenter dictum est « vidimus » eam; et audientes de eadem hac palam facta vita, testimonium perhibentes « annuntiamus » et « vobis, » quos consequens est videre eam manentem; siquidem differentia videndi et conspiciendi. Hæc dicenda sunt: Quod vidit aliquis, nuntiare poterit alteri, cum de inspectione non omnino possit hoc fieri. Multa enim, quæ perfecte inspecta cognoscuntur, B voce significari non possunt, dum per eruditionem ineffabilem cognoscuntur, et sunt vocis indicatione (96) mortalis: non enim licet homini loqui hæc, hoc est impossibile. Hoc ergo animadvertendum est, quia testimonium perhibentes et vitæ ejus non commendant ea de quibus testantur; sed semetipsos ipsius testimonii confessione meliorant. Denique pietatis athleteæ (97), quos consuetudo fraterna martyres vocat, id est *testes*, videmus, quia semetipsos equidem ornauerunt, quod autem in suo martyrio (98) veritati aliquid addiderant.

VERS. 5. « Et hæc est annuntiatio, quam audivimus ab eo, et indicamus vobis, quoniam Deus lux est, » etc.

Ἦν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ταύτην τὴν ἀγγελίαν γενομένην ἡμῖν, δηλοῦσαν, ὡς φῶς ὑπάρχων ὁ Θεός, οὐδεμίαν σκοτίαν ἔχει ἐν ἑαυτῷ· ταύτην καὶ ὑμῖν προσφέρομεν, ἵνα τὴν αὐτὴν ὑμῖν (ἡμῖν) περὶ Θεοῦ δόξαι, « ὡς ὄντος φωτός, » ἔχητε. Φῶς δὲ ἐστὶν ὁ Θεός νοητῶν, ἀίδιον. Οὐδὲν γὰρ αἰσθητῶν ἀεὶ ὑπάρχει· τοῦτω φῶς ἐναντίως νοητῶν τὴν σκοτίαν, ἀγνοίαν καὶ ἔξιν χειρόνος τινος (ἔξιν χειρίστην) οὖσαν. Ἐπει οὖν οὐδέτερον τῶν εἰδῶν τῆς σκοτίας, οὔτε ἀγνοία, οὔτε χαλία, ἐν θεῷ ἐστὶν, εἰκότως εἰρηται, μηδεμίαν σκοτίαν ἐν αὐτῷ εἶναι.

Ab ipso Salvatore annuntiationem discipulis factam scripsit, qua declaratur, quia cum Deus lux sit, nullas tenebras habet in semetipso. Hanc annuntiationem et vobis, inquit, offerimus, ut eandem, quam nos, de Deo sententiam habeatis, « quoniam Deus lux est. » Lux vero est Deus intelligibilis atque perpetua. Nihil enim sensibile semper manet. Huic luci contrarias esse tenebras, intelligendum est, quæ tenebræ ignorant eum, et habitus deteriores sunt. Quia ergo neutra species tenebrarum, hoc est, nec ignorantia, nulla (99) ne-

quitia est in Deo, jure dictum est, nullas tenebras in eo esse.

Possibile est, non pro his tantummodo dictum esse: « Tenebræ in eo non sunt ullæ. » Sunt enim (dicta) de cunctis speciebus ignorationis atque malitiæ. Quia enim malitia in Deo non est, consiat ex eo, quod dictum est: « Fidelis Deus⁹⁹, » et, « Non est injustitia apud Deum⁹⁹, » et iterum: « Quid ergo dicemus? injustitia apud Deum? Absit⁹⁹. » Ad hoc percipiendum est etiam illud, quod dictum est: « Rectus est Dominus Deus, et non est injustitia apud eum⁹⁹. » Quia vero nec ignorantia in eo est, manifestat Daniel, de eo dicens: « Qui cognoscit quæ in tenebris sunt, et lux cum eo est⁹⁹, » et illud: « Occultorum agnitor Deus, cognoscens omnia, antequam fiant⁹⁹. » Si enim habet scientiam occultorum atque tenebrosorum et omnium quæ facienda sunt, cujus ulterius erit ignarus? Non habet igitur communionem hæc lux cum ignorantia intelligibilem. Unde scriptum est: « Quæ communitio luci ad tenebras⁹⁹? »

Et δὲ εἰρηται που, ὅτι σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ (1), σκότος ἐν τούτοις λέγεται ἡ ἐν ἀκαταληψίᾳ ἀσάφεια. Ἀγνοίαν δὲ ἡμῶν δυνάσθῃναι τὴν ἀσάφειαν εὐ μὴν τοῦ Θεοῦ, φωτός ἐντος.

Si volunt hæretici dicere, ut derogent deitati, discordare præsentia ad illud, quod dictum est: « Posuit tenebras latibulum⁹⁹, » hoc est Deus; et illud: « Intravit Moyses in nubem, ubi erat Dominus⁹⁹: »

« sciant tenebras in his significare incomprehensibilitatis ejus obscuritatem. Possibile est namque per ignorantiam nostram rationum hanc fieri nobis obscuritatem, non in Deo, qui lux est. Ipsi quoque sermonibus advertendum est, quia idem significat id, quod dictum est, in tenebris et nube seu caligine Deum esse, et latibulum suum in tenebris posuisse, quod significaretur ex his verbis: « Et tenebræ in eo non sunt ullæ. » In ipso igitur non sunt tenebræ, quia neque naturæ ejus est has habere: ipse vero in tenebris et caligine esse videtur nobis, utique comprehensionem ejus non habentibus, cujus substantiæ esse vocatur.

VERS. 8. « Si dixerimus societatem habere cum eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, et non facimus veritatem, » et reliqua.

Quoniam cum Deus lux sit, sine participatione omnium tenebrarum est, et nullam communionem cum eis habet, qui ex ejus illuminatur luce, ambulat in lumine secundum verba ipsius Salvatoris, dicentis: « Donec lumen habeatis, ambulate in lumine, ne vos tenebræ comprehendant⁹⁹; » et iterum: « Ego sum lux mundi; qui me sequitur, non ambu-

⁹⁹ Joan. vi, 16. ⁹⁹ Joan. xiv, 9. ⁹⁹ I Cor. i, 9. ⁹⁹ Dan. ii, 22. ⁹⁹ Dan. xiii, 42. ⁹⁹ II Cor. vi, 14. ⁹⁹ Psal. xvii, 12. ⁹⁹ Exod. xx, 21. ⁹⁹ Joan. xii, 35, 36.

⁹⁹ Joan. vii, 18. ⁹⁹ Rom. ix, 14. ⁹⁹ Psal. xci, 16. ⁹⁹ Psal. xvii, 12. ⁹⁹ Exod. xx, 21. ⁹⁹ Joan. xii, 35, 36.

(96) Pro *indications*, quod Gallandii est, scriptum antea fuit *judications*. In eodem commate post *sunt*, repono, *super*.

(97) Melius, *athletas*.

(98) Nexus sententiarum flagitat ut interponas *non*.

(99) Recte Gallandius, *nec ulla*.

(1) Respicit locum Ps. xvii, 12, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ.

lat in tenebris, sed habebit lucem vitæ ¹. » Quisquis enim peccando in tenebris ambulans dixerit, se communionem habere per participium apud Deum, et mente non esse tenebrosa, mentitur, non faciens veritatem. Si enim veritas rebus ipsis manifestatur per eos a quibus agitur, id est rebus ipsis, fallitur qui non facit ea, licet pura verbi prolatione dicat se confiteri veritatem.

CAP. II, VERS. 3, 4. « In hoc scimus, quoniam cognovimus eum, si mandata ejus servamus. Qui dicit se eum scire, et mandata ejus non servat, mendax est, » etc.

Τὸ γινώσκειν ἐν τῇ Γρα- Sciendi seu cognoscen-
φῆ μάλιστα οὐκ αἰετὸν di sermo in Scriptura di-
ἐπίστασθαι δηλοῖ, ἀλλὰ vna præcipite, non sem-
καὶ τὸ πεῖράν τινος ἐσχη- per notitiam manifestat,
κέναι καὶ ἠνώσθαι αὐτῷ. nisi experimentum alieni-

us habere rei, et uniri, tanquam in eo, qui non scivit peccatum, ut illud: « Nunquam vos agnovi, operarii iniquitatis ². » Peccatum enim nescivit, non quod non habuit notitiam quid esset peccatum, sed quia non fecit illud; peccatum namque non fecit ³, licet expertus sit omnia secundum similitudinem [nostram præter peccatum ⁴. Secundum hanc similitudinem (2)] qui custodit mandatum, non cognoscit verbum malignum ⁵. Dicit autem ipse Jesus operariis iniquitatis: « Nunquam vos agnovi, » ostendens, quoniam nunquam cum eo participati sunt, quibus hoc dicebatur. Hoc modo namque accipiendum est et illud: « Tunc autem cognoscentes Deum, magis autem cogniti a Deo ⁶, » et illud: « Novit Dominus qui ejus sunt ⁷. » Quia vero et pro nosse [et dictum esse (3)] positum est sciendi verbum, aperte videtur ex eo quod dictum est: « Quoniam cognovi peccata vestra. » Deus enim scit peccata, quia illorum habet apud se notitiam. Hoc quoque modo sumendum est etiam illud: « Vos estis iustificantes vos ipsos coram hominibus, Deus autem cognoscit corda vestra. » Similis etiam veritatis est et illud: « Sciens cogitationes eorum ⁸. » His ita distinctis,

ὁ λέγων οὖν ἐγνωκέναι qui dicit se scire Deum et
τὸν Θεόν, ἐν τῷ ἀνακε- copulatum ei, et habere
κρᾶσθαι αὐτῷ καὶ μετ- participium ejus, neces-
εχειν αὐτοῦ, ἐπόμενον sario consequenter habe-
ἀναγκαίως εχει, τὸ τηρεῖν bit, ut et ejus mandata
αὐτοῦ τὰς ἐντολάς· διὸ eustodiat; quoniam hoc
καὶ ἀντιστρέφει ἐκάτερα quoque reciprocum est,
τὰ σημαινόμενα τοῦ dum omnino mentiatur,

¹ Joan. viii, 12. ² Luc. xiii, 27. ³ I Petr. ii, 22. ⁴ Hebr. iv, 15. ⁵ Prov. xix, 16; Eccle. vi, 5. ⁶ Gal. iv. 9-11 Tim. ii, 19. ⁷ Marc. xii, 15. ⁸ Matth. xii, 25. ⁹ I Reg. ii, 22 sqq. ¹⁰ Joan. xiv, 15. ¹¹ ibid. 23. ¹² Matth. xxii, 40.

(2) Hæc, a Bibliothecis Coloniensi et Lugdunensi perperam omissa, ex Parisiensi revocavit Gallandius.

(3) Hæc delenda censeo.

(4) Locum, quem nec Gallandius sanavit, ita restitui posse putaverim: Sicut enim nesciens peccatum Jesus et operationem iniquitatis, plenitudine (divinitatis) non fraudatur.

γινώσκειν, φανεροῦ ἐν-
τος ἐκ τοῦ προκειμέ-
νου. Φησὶ γάρ· Ἐν τού-
τῳ γινώσκωμεν, του-
έστιν, ἐπιστάμεθα, ὅτι
ἐγνωκάμεν αὐτόν, ἐνω-
θέντες αὐτῷ καὶ τηροῦντες
αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ὅ γὰρ
μὴ τηρῶν αὐτάς, φανερός
έστιν ἔξω τῆς γνώσεως
τυγχάνων.

qui, mandata ejus non servans, cum se habere confirmat. Utraque enim hæc significantia ex presentibus indicatur. Alii enim: In hoc scimus, hoc est, notitiam habemus, et sequitur, quoniam cognovimus eum, id est, uniti et adherentes ei, et ejus mandata servantes. Nam qui non servat ea, palam est quod a scientia Dei videtur extraneus.

Sic enim sacerdotes filii Heli nescierunt Dominum, nequaquam mandata ejus servantes, licet haberent simplicem ejus comprehensionem, cum sacerdotes essent ¹⁰. His ita manifestatis, qui vult scientiam habere Dei, vacet ab omnibus, per quæ minime mandata Dei servantur. Hæc enim sunt nequitiae materialesque passionones. Sicut enim, nesciens peccatum Jesus neque operatio iniquitatis, plenitudini non fraudatur (4), cum sit sapientia et veritas Dei, ita, nesciens iudicii diem, non minuitur; quia neque, quando dicitur Deus in Scripturis sanctis oblivisci et pœnitere et irasci, divinitate minuitur. Quo enim modo illa panduntur, eodem et quod dictum est de iudicii ignoratione res obliviscitur (5): sicut enim, cum Deus solus sit sapiens et scientiam habeat omnium, oblivio passibilis et pœnitentia aut aliquid hujusmodi in eo nequaquam existit, cum utique de eo dispensa vitæ (6) dicantur. Ita ergo sapientia et veritate Dei ignorantiam non recipiant, propter quamdam utilitatem horum, et diem iudicii dicitur ignorare, quorum singula aperte monstrabuntur, cum de his fuerit dicendi propositum.

VERS. 5. « Qui custodit verbum ejus, vere in hoc charitas Dei perfecta est. » Et reliqua.

Qui vere, ex tota anima et ex toto corde diligit Deum, ejus imperii verba custodit, et re ipsa cognoscitur dilectionem Dei habere, ex qua reprobat hęc modo causa. Qui Deus cum ejus servanter verba diligitur (7), et probatur eum habere, qui ejus cognoscitur mandata servare. Quod vero dilectio causa est ejus servandi mandata, manifestatur ex eo, quod dictum est: « Si quis me diligit, mea mandata servabit ¹¹, » et ex illo: « Si quis diligit, verbum meum custodit, et Pater meus diliget eum ¹². » His itaque consonanter dicendum est, legem et prophetas pendere per mandata dilectionis ¹². Quia vero e diverso sententia ad nos con-

(5) Locus ita restituendus: Quo enim modo illa panduntur de iudicii ignoratione, eodem et quod dictum est, res obliviscitur (Deus).

(6) Legendum, dispensative (ὀλιγομετρώς).

(7) Ex qua reprobat... diligitur. Hęc, ut leguntur vel apud Gallandium, sensu carent. Conjeci equidem: ex qua reprobat hęc modo causa, quia Deus cum ejus servanter verba, diligitur.

versa accusabili ostendit causam probatione, manifeste monstratur ex eo, quod dictum est : « Qui habet mandata mea et servat ea, hic est, qui me diligit ¹⁴, » simul et ex præsentis sermone, quod dictum est : « Qui custodit verbum ejus, in hoc charitas Dei perfecta est. » Vere perfectam dilectionem dicens, per quam nihil malorum atque fallacium rerum quis ab hac dilectione poterit segregari (8).

VERS. 7. « Charissimi, non novum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio, » etc.

Quia forte derogabant aliqui evangelistæ (9) tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet, quia mandatum scribit, non tunc primitus hominibus datum, sed vetus, et quod antiquitus habuerunt. Priscum namque mandatum est : « Diliges Dominum Deum tuum ¹⁵, et proximum, sicut te ipsum ¹⁶; » quoniam auditum fuerat hoc mandatum olim et a longo jam tempore, sapienter antiquum et in notitiam hominum jam venisse prædicatur.

Ἰωάννης ἐρεῖ τις· Ἦὼς οἶδόν τε ἐστὶ νοεῖν τὴν γραφομένην περὶ ἀγάπης ἐντολὴν ἀπ' ἀρχῆς εἶναι καὶ ἤκουσθαι τοῦτοις, οἷς ἡ Ἐπιστολὴ γράφεται; [Ἐ] μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι ταῦτα γράφει, εἰκότως τὴν περὶ ἀγάπης ἐντολὴν οὐ καινὴν εἶναι φησι, πάλαι γὰρ αὐτὴν διὰ τῶν προφητῶν ἐπηγγελίωτο (11).] Ἐὶ δὲ οὐκ Ἰουδαῖοι ἦσαν, ὡς παρίστησι τὸ τέλος τῆς Ἐπιστολῆς, μή ποτ' οὖν ἐντολὴ παλαιὰ καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχουσα καὶ ἀκουσθεῖσα πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶν ἡ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐννοίας φιλικὴ διάθεσις. Πάντες γὰρ φύσει ἡμερᾶ καὶ κοινωνικὰ ζῶα ὄντες ἀγαπῶσι τοὺς πλησίον.

Unde Salvator ad hunc naturalem affectum mo-

¹⁴ Joan. xiv, 21. ¹⁵ Deut. vi, 5. ¹⁶ Levit. xix, 18. iv, 4. ¹⁷ Prov. vi, 25.

(8) Ita Gallandus ex conjectura. Vulgaris lectio aperte falsa hæc est, *fallacium eum, qui ab hac dilectione poteris segregari*. Nec tamen Gal. mihi satisfacit. Videntur aliqua excidisse, nescio quæ.

(9) Cave, ne Baanagii errorem erres, vocabulum *evangelistæ*, nominativum pluralem esse temerè opinantis atque locum nostrum inde graviter increpantis. Sententia plana est, modo teneas, *evangelistæ* esse genitivum singularem.

(10) Excidisse videtur, *aliquis*. Cfr. verba Græca.

(11) Uncis inclusa omisisse videtur Epiphanius in versione.

Avens (12) ait : « Omnia, quæcunque vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite similiter ¹⁷. » Cum dicit, vetus esse mandatum, ostendit non illud, quod ejus alio se succedente (13), sicut est secundum litteram testamentum legis. Quæ igitur ista sunt vetera? Non propter tempus, et quod eis ab aliis succedatur, vetera sic dicuntur, sed quod antiqua sint et non modo primo cæpta. Ad hanc significationem referendus est et Antiquus dierum, qui prophetæ monstratus est ¹⁸. Sed et jam his, qui (14) propositum habet commendandi præsentia, de dilectione proximi, antiquitus a Moysis temporibus inchoatum dicit, cum mandatum et propter antiquitatem, non propter successionem vetus fuisset dictum. Non enim omnia mandata, quæ in antiqua Scriptura referuntur, præterierunt, aliis succedentibus. Semper etenim manent, sicuti præsens, et de honore parentum, et hujusmodi mandata similia, dum figurativa solummodo, et quæ sunt futurorum umbræ transierunt.

VERS. 15, 16. « Nolite diligere mundum, nec ea quæ sunt in mundo. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo. Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentiâ carnis est, » etc.

Quoniam amicitia sunt erga Deum, ita ut, qui voluerit esse mundi, inimicus constituatur Dei ¹⁹, consequens est ergo, qui voluerit amicus esse Dei, ita ut habeat in semetipso charitatem ejus, recedat a charitate mundi, et quæ in eo sunt.

— Ἐἴτα μὴ (15) νομίση τις τὸ σύστημα, τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παρίστασθαι ἐνταῦθα, ἐκ τῆς κόσμου φωνῆς ἡρμηνεύσε, τίνα τὰ ἐν αὐτῷ τυγχάνει, ἵνα ἐπομένως καὶ αὐτοὶ (16) ἐκλάβωμεν. Ἔστι τοίνυν τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπαθῆς καὶ ὕλικῆς διάθεσις, σημαυνομένη δι' ἐπιθυμίας σαρκὸς, τῆς στρατευομένης κατὰ τῆς ψυχῆς — καὶ ὀφθαλμῶν ὄρεξις.

Contra quam admonitio præbetur, sic dicens : « Non te vincat concupiscentia pulchritudinis ¹⁹. » Et

¹⁷ Matth. vii, 12. ¹⁸ Dan. vii, 9, 13, 22. ¹⁹ Jac.

(12) F. monens. Tamen vulgaris lectio ferri potest.

(13) Gallandio laud sanus esse locus videtur. Münchmeierus meus pro *ejus* ut reponerem *vetus* persuasit fere. Si legitur *quod vetus est alio succedente*, vel *alio in se succedente*, sensus bonus est.

(14) Fortasse ita, *sed etiam his, quibus*.

(15) Ἴνα μὴ cod. D. Quæ lectio ad versionem Latinam propius accedit. Mox pro *ἐκ τῆς κόσμου* legendum est, ex ejusdem codicis auctoritate, *ἐκ τῆς τοῦ*.

(16) Si versionem Latinam sequeris, scribendum est *αὐτόν*.

alia sententia, quæ dicit : « Omnis qui vidit mulierem ad concupiscendam eam, jam adulteratus est eam in corde suo ²⁰. » Ad hæc autem oculorum concupiscentia est omne, quod per aspectum ad dilectionem irrationabilem usque perducit. Ab hac igitur dilectione nos convenit abstinere, scientes, quia talis mundus transit cum concupiscentia sua, cum utique temporalis existat, et a nobis charitatem accipiat. Dei cum sanctis voluntas semper manens virtus est. De qua scriptum est : « Justitia immortalis est ²¹; » et iterum : « Justitia ejus » (hoc est viri beati per reverentiam) « permanet in sæculum sæculi ²². » Quia Dei vero voluntas in actione consistit, indicatur per hoc, quod ait : « Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem Patris mei ²³. » Per hoc representata generali et actuali virtute, earum species agnoscitur et ex eo, quod dictum est : « Inveni David, virum secundum cor meum, qui facit omnes voluntates meas ²⁴. »

Δυνατὸν δὲ ἐκ τῶν προκειμένων ἐκδέξασθαι καὶ περὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, οὐκ ἔτι ἀγαπωμένου ὑπὸ τῶν ὑπεραναθάντων τῷ σκοπεῖν οὐκέτι τὰ πρόσκαιρα, ἀλλὰ τὰ αἰώνια. Καὶ ἐπεὶ οἱ ἐν αὐτῷ τὸ φιλοζωεῖν προσιθέμενοι διατρέβειν παθητικῶς μεταχειρίζονται τὰ αἰσθητὰ, εἰκότως, ἀλαζονεῖα βίου καὶ σαρκὸς καὶ ὀφθαλμῶν ἐπιθυμία εἰρηται εἶναι ἐν αὐτῷ (17), ὧν πάντων ὁ ὑπερφρονῶν ὑπερκόσμιος ἔσται, ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ μένον αἰεὶ, καὶ ἀγαπῶν τὸν Θεόν.

VERS. 18, 19. « Filioli, novissima hora est, et sicut audistis, quoniam Antichristus venit. Et nunc autem Antichristi multi facti sunt. Unde dignoscimus, quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Sed si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum, » etc.

Non de omnibus, qui fallacem doctrinam habent, hæc scribuntur, sed de solis declinantibus ad falsam sectam, post instructionem evangelicam, qui tanquam ex Christianis facti noscuntur Antichristi : quoniam quantum ad hoc, quod aliquando susceperunt doctrinam Christi ex discipulis Christi, extra eos facti sunt, eligentes fallacibus inesse doctrinis. Quapropter licet annuntient Scripturas, non sunt

A respiciendi, cum utique ab earum voluntate recesserint, et ad impios sensus accesserint : palam facti sunt enim recedentes ab unctione, quam habent a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi. Christianismi quicumque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est, chrisma a sancto percipientes, ut possint scientiam spiritualium habere cunctorum ; dum illi sint Antichristi, qui ab Ecclesia Salvatoris abcesserint, ut etiam præsidere videantur hæresibus. Recte siquidem dicitur, quod de solis eis sit indicatum hoc, quod ait, « Ex nobis exierunt : » quia prave sentientes, noluerunt esse nobiscum, propter ipsam utique falsæ scientiæ voluntatem a nobis alienati.

B Quia vero non de omnibus false docentibus hoc scriptum est, cunctis palam est. Non enim alios Antichristos vocari moris est, quam eos, qui falsa de Christo docent ; mundi scilicet sapientibus non in hac significatione subjectis. Requirendi sunt etiam ex hoc verbo, hi qui diversitatem naturarum introducere moliantur. Quid autem in hoc, ubi dictum est, « Ex nobis exierunt ? » Quomodo enim terreni a spiritualibus sunt egressi, cum semper secundum eos longinquo consistant, propter diversitatem substantiæ ? quomodo autem etiam permanere potuerunt nobiscum, terreni scilicet existentes ? dum nec quantumcumque simul valeant esse virtutis insusceptibiles et illi, qui eam habere noscuntur. Igitur, licet figurate dicta sint hæc, attamen voluntariam necessitatem ostendunt, a quorum et cohabitatione, quæ potest esse malis viris cum bonis, abcesserint, dum vitio suo tales sint facti. Non igitur oportet intelligi contrarietatem hoc verbo significari naturarum ; nam si secundum idem ex nobis fuerint, vel non fuerint, oppositio jure monstratur. Quia vero secundum aliud quid ex nobis sunt, accedentes ad Scripturam divinitus inspiratam, secundum aliud vero non ex nobis sunt, alium præter nostrum habentes sensum, palam est ex eo, quod unguentum habeant a sancto hi, a quibus recesserunt mali, ut sciant omnia dogmata Ecclesiæ recta complecti. Consequens est enim, quod, qui semetipsos collegio fidelium segregarunt, Antichristi sunt. Quomodo enim non sunt Antichristi, qui contraria sapiant, D quam Christi confitetur Ecclesia ?

VERS. 29. « Si scitis, quoniam justus est, scitote, quoniam et omnis, qui facit justitiam, ex eo natus est. »

Ὁ διεληφώς, φησὶν, Qui disciplinabiliter ἐπιστημονικῶς περὶ Θεοῦ, animadvertit de Deo, qui ὡς ἔντος κατ' οὐσίαν δι-, substantialiter justus est, καίου, εὐθὺς γινώσκων, mox scit, quoniam ex eo ἔξει, ὡς γεννᾶται ἐκ τοῦ- generatur, qui justitiam του, ὁ τὴν δικαιοσύνην ejus facit : αὐτοῦ ποιῶν, sicut is, qui scit eum sanctum, magis autem

²⁰ Matth. v, 28. ²¹ Sap. i, 15. ²² Psal. cxi, 9. ²³ Matth. vii, 21. ²⁴ Act. xiii, 22.

(17) Patet scribendum esse αὐτοῖς.

sanctimonium existere, tradit semetipsum ut A ptura: « Animas vestras purgantes ad obedientiam veritatis. » Obedit enim veritati, qui scientiam Dei (21) in se præcipuam habet. Unde per raro hujusmodi reperitur. « Quis enim, » inquit, « gloriabitur, castum habere cor? Et quis fiduciam habebit, mundum se esse a peccato? » Dum sit mundus a peccato, quis actibus castus efficitur? Sic enim et « eloquia Domini casta 40 » sunt dicta, castificantia eos, qui secundum ea et intellectum et opus habent. Quia vero sunt proventus apud eos, qui filii Dei sunt, palam est advertenti Scripturas sanctas. Ait enim hic doctor in Evangelio suo, suscipientes Jesum (hoc est dum credunt in ejus nomine) potestatem accipere Dei filios fieri 21. Qui tantum hanc potestatem habet, virtute, et nondum operatione, filius est. Cum autem bene utitur hac potestate, etiam operatione fit filius, cujus se prius tantummodo videbatur habere virtutem, nequaquam expectans credere in solo Christi vocabulo, sed etiam in ipso: « Omnis, » inquit, « qui credit, quia Jesus est Christus, ex Deo natus est 22. » Assumens enim cum hoc affectu etiam custodiam mandatorum, potius filius adoptatur. Qui enim facit justitiam, ex Deo natus est 23. Et qui diligit inimicos suos, et orat pro persequentibus se, filius fit celestis Patris. Igitur si in hoc sæculo, in quod (22) ex parte cognoscimus, et quod bonum est agimus, tantus est filiorum Dei proventus, quod oportet credi post hæc in futuro? Ego siquidem non habeo quod dicam, sed sequor eum, qui dixit: « Nondum manifestatum est, quod futuri sumus: quoniam cum apparuerit, similes ei, qui genuit, erimus. » Hanc itaque perfectionem habendam putandum est in futuro post omnia, dum sicut Pater et Filius unum sunt, unum erunt in Patre et Filio, qui hanc perfectionem expectant, similes Patri Filioque futuri participatione Trinitatis. Quæ vero ignorantes aliqui, magnitudinem Intellectus de Deo, et mensuram spiritus excellentes (23) scientiæ, sicuti est Dei substantia, increpandi sunt impie cogitantes. Non enim, quod putant, hoc indicat id, quod dicimus, videmus eum sicuti est Spiritus sancti, et assimilatos ei notitiam ejus habere posse, postquam non potest altera conversatio reperiri. Hujusmodi contemplatione futura, cunctisque pervenientibus ad scientiam plenitudinis Christi, Dei omnia in omnibus facti, dum hoc exstiterit, non differt a Deo, quatenus alter in angelo sit, alter (24) in homine. Cessabit enim tum hujusmodi differentia, omnibus trahendis ad unam similitudinem, quæ ad Deum perfecta erit. Cum vero

CAP. III, VERS. 2. « Charissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum manifestatum est, quod sumus. Scimus quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus, » etc.

Per ea quæ scribit, excitat auditores, ut agnoscant quales ex Deo sint facti, dicens: O confideles nostri, digni existentes ut diligamini, filii Dei sumus, jam a præsentem sæculo: quod sæculum significat, eo quod nunc tales simus, jam constat in nobis, sicuti possibile est in præsentem vita, filiorum adoptio. Sicut enim ex parte cognoscimus, et arrhas Spiritus nunc habemus, sic et particulam (19) (ut ita dicam) filiorum adoptionem possideamus, dum ad plenum eam in futuro percipiamus. Nondum vero manifestum est, (20) virtus et operatio ejus aperta sit: attamen, licet ita se res habeat, sciamus quia, cum apparuerit, quod futuri sumus, similes ostendemus Patri nostro, visuri eum, sicuti est, hoc est perfecte et indifferenter videntes eum. Dum ergo sit expectatio, et speret unusquisque, similem se fore Deo, ut excellenter videat eum, castificet semetipsum, sicuti est castus ille, quem sperat inspicere, mundus corde consistens. Castificat autem se quisque, actus et sapientiam inculpabilem habens. Ait enim Scri-

20 Levit. xi, 43. 21 Deut. xxxii, 4. 22 Psal. x, 8. 23 Joan. xvii, 25. 24 II Cor. v, 21. 25 Psal. xi, 7. 26 Joan. i, 12 27 I Joan. v, 1. 28 I Joan. ii, 29.

(18) Justus. Ita Gallandius conjecit, recte.

(19) Fortasse, *particulatim*.

(20) Inserendum ante *virtus* videtur *licet*.

(21) Hoc Gallandii est. Antea, *ei*. Verius Münchmeyerus meus conjecit, *ejus*.

(22) Legendum est, *in quo*.

(23) Gallandius, *excedentes*.

(24) Puto bis scribendum esse, *altera*, nempe *contemplatio*.

dicunt ineruditi : Si non est naturæ creaturarum, A ut habeant scientiam substantiæ Dei, falso credunt omnes, dicentes, se intellectum habere Dei. Quod non sapienter dicunt, sed valde fallaciter et captiose. Non est enim impossibile ejusdem rei veraces contemplationes diversas esse, quarum ponitur alia quidem in eo, quod est, alia vero, quid est, alia autem, cur est. Tertia siquidem non sit circa Deum, non habentem utique causam propter quæ (25) est. Sunt ergo aliæ duæ, quarum alia quidem posita in eo, quod est, ostendit, quia ex divinis Scripturis et naturalibus intelligentiis de eo tractam (26), ex magnitudine et pulchritudine creaturarum ejus, ut est possibile contemplantes eum. Huic concordans etiam Apostolus scribit, primitus oportere credere, accedentem ad Deum ²⁵. Altera vero, qua quæritur, quid est, cum sit inappetibilis creaturis, in sola Trinitate consistit, sciente Patre, quod est Filius, et Filio, quod est Pater, cum evangelista dicat Salvatorem dixisse ²⁶ : « Nemo novit, quis est Filius, nisi Pater, et quis est Pater noster, nisi Filius (27), » adjiciens : « et cui voluerit Filius revelare. » Considera, ne in præceps ruas ! Revelat enim de se et de Patre notitiam his quibus apparet, ostendens et palam faciens semetipsum cordi mentis, ut eam videntes contemplationem habeant Patris. Si vero permanserint contententes atque dicentes, hanc scientiam Dei secundum substantiam C revelare Filium dignis, quæ (28) ipse, et Pater, et sanctus habet Spiritus, qui perscrutatur etiam profunda Dei ²⁹, audiant naturæ differentiam. Igitur Trinitatis scientia substantialis est, creaturarum vero affectus quidam suscipiens magis (29) et minus. Et impossibile est eadem pervenire in eis quæ substantialiter, et in eis quæ per affectum sunt. Cum enim bonus Deus secundum substantiam sit, qui utique omnium causa est, hi qui facti sunt boni et sancti, Dei participatione sunt tales, ita ut multa sit differentia boni Dei et bonæ creaturæ : ille namque non ex aliquo, sed substantia talis est, sed neque factura talis. Creaturæ vero ex Deo, et non ex semetipsis sunt bonæ. Et creatura quidem bona est, illè vero cum bonus sit, bonos nos facit. Hæc eadem dicenda sunt et de sancto et de omnibus rebus, quibus Deus substantialiter est. Creaturæ vero participatione Dei sunt tales. His ita declaratis, etiam de scientia sermo faciendus est. Cum Deus mens sit, intellectu naturali et substantiali novit ea quæ novit. Creaturæ vero, licet habeant, ut sint mens, attamen et scientiam

A habent, quæ est factura, dum mens coram sit facta. Hæc disciplinabiliter magis, non disciplina est. Licet ergo Filius, sciens quis est Pater, revelet eum quibus voluerit, ita tamen hoc palam facit, sicut illis novit esse possibile. Quapropter etiam de Patre revelante Filium sunt dicenda, etsi mira, et Pater specie videtur esse, quæ dicta sunt, brevi indicio animadvertat a nobis inventa (30). Dicimus scientiam esse, disciplinam esse, et indisciplinaibilem habitum. Cui quidem damus majus et minus, non autem hoc quoque disciplinæ concedimus. Non enim alia quædam præter scientiam existens, virtutem intelligendi habet. Ipsa enim posse scientia est, cum mens disciplinabilis, hoc est, ejus, qui B disciplinæ capax est, alterum habitum disciplinaibilem habeat, absque substantia sua. Ex his quilibet indicis eruditus quodammodo cognoscit differentiam scientiæ Dei, quam habet de semetipso, et quam aliquo modo percipere creaturæ possunt.

Vers. 6. « Omnis, qui manet in eo, non peccat. Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum, » etc.

Sicut is, qui in virtute et disciplina manet, non peccat nec ignorat : ita consistens in Christo, quæ justitia est et sanctificatio, non delinquit. Quomodo enim, qui cum justitia est, injustitiam agere potest, aut cum sanctimonio pollutionem habebit ? Quod cum ita sit, omnis, qui peccat, factus extraneus Christi, non habet participium nec societatem ejus ; nam cum dicit, non videt eum, significat, quod participium non habet ejus. Cui res consequens est, ut neque scientiam ejus internam habere videatur : dum is, qui in superficie perceptionem Dei habet, peccare possit, quales erant filii Heli, sacerdotes. Sed et alii similiter sacerdotes, qui, cum putabantur scientiam Dei habere, peccabant, et peccantes efficaci scientia privabantur, imaginariam tantummodo scientiam habentes ejus. Sicut enim qui perceptionem habet in superficie boni, agit male, cum nullus male agens habeat disciplinaibilem intellectum boni. Nam si nosset utilitatem boni, eligeret participationem ejus, ut per ejus effectum utilitatem ejus acquireret, intelligendo et agendo, quod bonum est. Itaque, qui scientiam habet Dei, sapienter participatur eo qui est bonus, justus, sanctus, et nihil agit quod his rebus adversum est. Qui autem sensibilibus rerum scientiam habet, solummodo figuram speciei rerum sensibilibus percipit. Nec tamen operatur secundum eam. Sentiens enim aliquis ignem, et aquæ perceptionem habens, non urit, non calefacit, non humectat : dum utique discipli-

²⁵ Hebr. xi, 6. ²⁶ Joan. xi, 27. ²⁷ I Cor. ii, 10.

(25) Repone quam.

(26) Locus haud dubie vitio laborat nescio quo. Quid si reponas pro quia, notitiam, mox : contemplandi eum ? Vel ita : ostendit notitiam, quia (δτι) tracta, contemplandi.

(27) Male Gallandius, Et qui est Pater noster,

nisi Filius ?

(28) Reponendum videtur, quam.

(29) Fortasse majus.

(30) Locus Gallandio et obscurus et mutilus videtur, absque ope cudd. mss. haud facile restituendus. Recite.

nam intellexit, non speciem ejus habuerit, cum hæc disciplina aliquid sensibile non sit, ut operetur secundum eam. Præbet enim operationes proprias ei, qui percipit eam. Cum hæc divisio scientiarum, quoniam bonum sensibile non est, sed intelligibilis essentia Deus est, qui est in bono, dum participator Deo, non peccat, quando ipsa scientia mox agit, ut operationem habeat, quæ intellectum verum bonitatis habuerit. Hæc ergo scripta sunt secundum continuam congruentiam, quorum reciprocaiones, quicunque novit, bene agit; nam si omnis, qui in Deo est, consequens est ut non peccet, omnis, qui peccat, consequens erit ut in Deo non sit. Hoc quidem primum est, altera vero hujus dicti congruentia est: quisquis habet peccandi propositum, habebit consequentiam non videndi nec cognoscendi Deum, cujus denuo reciprocatio cum oppositione generatur; ita omnis, qui novit et vidit eum, non peccat. In hac ergo continua congruentia significatur eruditio trina. Primum cum dicitur differentia videndi ad cognoscendam, dicens ita non posse scire Deum, qui disciplinabilem non habet intellectum, sed nec videre eum, qui eo expertus non est. Super illa vero etiam hoc dicendum est, qui ex operibus ejus sensibilis percipit, vidit eum, revelante Filio. Sed etiam qui divinam doctrinam novit, scientiam ejus habet (31).

Vers. 8. « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. »

Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ πάντων (32), τραπεὶς ὁ διάβολος ἐν τῷ ἁμαρτάνειν γέγονεν, ἐξ αὐτοῦ χρηματίζει πᾶς ὁ ἁμαρτητικῶς ἐνεργῶν.

Quoniam præ cunctis diabolus versus est ad peccandum, ex eo nomen habet. [Diabolus ergo Græco vocabulo *seductor*, seu *accussator*, vel *derogator* significat (33).] Et omnis, qui operatur peccatum, potest tali appellari vocabulo.

Possibile enim hoc, quod ait ab initio peccare diabolum, etiam sic intelligi:

— προάρχεται γὰρ ἐν τῷ ἁμαρτάνοντι, δι' ὑπερβολὴν (34) λογισμῶν πονηρῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰούδα. quia omni homine faciente peccatum, diabolus, per eum ab initio habens principatum in eo, qui peccat, per *submission* malarum cogitationum, sicut in Juda factum tum, cum misisset diabolus in cor ejus, ut traderet Dominum²⁷, initium in eo peccandi fuit.

²⁷ Joan. xiii, 2.

(31) His, quæ hactenus ad versum 6 disputata sunt, congruere sere videntur, quæ in scholiis ad eundem versum leguntur, brevissima quidem: Τοῦ γὰρ κατὰ μηδὲνα τρόπον αὐτοῦ χωριζομένου, πῶς ἁμαρτία ἄψασθαι δύναται; Ὁ δὲ ἁμαρτάνων, φησὶν, οὐχ ἑώρακεν, οὐδὲ ἐγνωκεν αὐτόν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ γνώσις ἐπιστημονικὴ καὶ ἐνδιάθετος κατανόσις Θεοῦ, τὸ μὴ ἁμαρτάνειν.

(32) Πρὸ πάντων scribendum ex auctoritate cod. D.

(33) Quæ uncinis seclusimus, ea hand dubie ab interprete Latino explicandi causa adjuncta sunt.

His congruum etiam, quæ de Anania diæta noscuntur. Cum prius enim complexset diabolus cor ejus, postea peccavit, ipse contingens de pretio prædii quod vendiderat, occasione benefaciendi. Respondeat aliquis in hoc loco, dicens, quid efficeret diabolus in peccatoribus, cum ipsi prius peccaverint, dantes ei locum? Dicendum est, idem esse facere peccatum, quod peccare, cum datur diabolo locus. Dat enim ei locum concupiscentia, quam, fragili cogitatione subjectus, postquam susceperit eum (35), actualiter peragit peccatum. Hoc enim significat quod dictum est: « Qui facit peccatum. »

Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, Bene siquidem dictum est ποιῶν, ἀλλ' οὐ ποιήσας· qui facit, non, qui fecit, cum si (36) prænitens fuerit post peccata, jam sit ex diabolo, sed ille sit ex eo qui operatur ad peccatum.

Si enim etiam peccati servus est qui facit peccatum, non etiam qui fecit. Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati. Quapropter increpandi sunt hæretici, dicentes, eos qui peccant, naturaliter malos ex diabolo esse, et (39) substantialiter esse malum. Diabolus enim non substantialiter, sed voluntarie operationis indicium est. Posita est autem et causa, propter quam ex eo sunt peccatores, palam faciens, non substantiam ejus, sed operationem. Peccare namque operatio est, nullus autem naturaliter hoc agens. Igitur peccare voluntarium est. Destruitur autem scientia ejusmodi hominum etiam ex his quæ sequuntur. Ait enim: « In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. » Opera namque diaboli sunt ea, quæ Satanæ voluntate perficiuntur. Quapropter etiam hæc solvuntur, dum si essent substantialiter, solvi non possent, et maxime cum ipsi dicant, mali naturam ingenitam. Sed (40) autem ingenita, et sine perditione est. Dum vero solvantur opera diaboli, igitur voluntaria sunt hæc, non utique involuntaria. Quod autem ait, apparuisse Filium Dei per incarnationem, hoc factum esse dicendum est, quando in carne apparuit, et in ea manifestatus est.

Vers. 9, 10. « Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quia sanctum (41) ejus manet in eo, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. In hoc manifestantur filii Dei et filii diaboli. »

Hæretici, qui per omnia falluntur in omnibus, etiam per hunc sermonem volunt derogare divini-

(34) Matthæius ὑποβολὴν conjecit, quæ lectio Latina versione confirmatur.

(35) Nempe diabolum.

(36) In Bibl. et Colon. et Lugdun. legitur ita, cum is prænitens. Galland. reposuit, cum is qui. Ex Græco exemplo rectius opinor restituiimus, cum si.

(37) Ἐνεργῶντος, recte cod. D.

(38) Ἀύτην, nempe ἁμαρτίαν.

(39) Inserendum putaverim diabolum.

(40) Gallandius, si, recte.

(41) Bene Gallandius, semen.

tati, dicentes, nativitate[m] quæ ex mundi creatore sit, peccatricem esse, dum ea nativitas quæ ex Deo Novi Testamenti, non possit hoc agere : et, sicut putant ipsi, Veteris Testamenti verba concludunt, ubi scriptum est : « Filios genui et exaltavi, ipsi vero me spreverunt »; et illud : « Deum qui genuit te dereliquisti ». Quibus inferunt verbis, dicentes : Si, qui nascuntur ex opifice mundi, peccant, hic vero dicitur, « omnis, qui est ex Deo, peccatum non facit »; cum filii differentes sint, quando alii quidem peccant, alii vero nequaquam; necesse est etiam, patres eorum diversos esse. Hæc autem sapiunt indocte, eo quod non intelligunt Scripturæ verba. Non enim scriptum est : « Omnis, qui natus est ex Deo, non peccabit, sed « peccatum non facit, cum utique non faciat peccatum, qui secundum justitiam operatur. Hic enim est, qui ex Deo natus est, habens nativitate[m] ejus, in quantum facit justitiam, et ideo peccatum non facit, quoniam non potest peccare, qui videtur habere virtutem. Et illud (42) siquidem, quos introducunt filios peccatores, cum justitiam facerent, peccare non potuerunt, tunc utique peccatum facientes, cum reliquerunt genitorem, et spreverunt eum qui exaltavit illos. Hoc etenim eis evenit, quoniam cessaverant justitiam operari. Quapropter contraria non sunt verba, quæ posuerunt de diversitate filiorum; neque enim demonstrant patres.

Και τὴν αἰτίαν προστίθῃσι τοῦ μὴ δύνασθαι ἀμαρτάνειν, λέγων, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ μένει· τί δέ ἐστι τὸ σπέρμα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις, δι' ἧς ἀνεγεννήθημεν (43); — Τὸ οὖν, οὐ δύναται ἀμαρτάνειν, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, ἀνακόλουθόν ἐστι καὶ ἀνάρμοστον. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τὸν τὴν πνευματικὴν φυλάττοντα γέννησιν καὶ πνευματικὰς καὶ καθαρὰς πράξεις ἐπιτηδεύοντα, κατ' αὐτὸν (κατὰ ταυτὸν) καὶ ἀμαρτάνειν.

Καὶ γὰρ λέγοντες, μὴ ἀδικεῖν τὸν δικαιοσύνην ἔχοντα, οὐκ ἀδυναμίαν φυσικὴν δηλοῦμεν, καθ' ἣν λέγομεν, τὸ ἄλογον

Dicentes autem, quia cum contraria simul non existant, non potest in justitiam facere, qui justitiam habet, non possi-

⁴² Isa. 1, 2. ⁴³ Deut. xxxii, 18. ⁴⁴ Act. xiii, 8-11.

(42) Legendum esse censeo *illi*.

(43) In scholiis hæc præterea adjecta leguntur : « Ἦτις οὐκ ἀφίπταται ἡμῶν, εἰ μὴ διὰ τῶν ἀσχηστῶν πράξεων λυπῶμεν αὐτό. »

(44) Ibi interpretationis Didymi compendium aliquod fecisse videtur Epiphanius.

(45) In scholiis sententiarum series, ut in catenis solet, aliquanto turbata videtur. Eam servavit

ζῶων ἐπιστήμην τινὰ μὴ ἔχειν, ἀλλ' ὅτι δυνάμενος οὐ βούλεται ἀμαρτάνειν. bilitatem significamus naturalē, secundum quod dicimus, non posse irrationabile animal disciplinam aut aliquid simile possidere.

His dictis sequitur, quod manifesti sunt filii Dei et filii diaboli. Si enim omnis, qui facit peccatum, ex diabolo est, et is, qui ita agit, manifestatur, quia filius diaboli est : sicut Elymas magus, cum esset plenus omni dolo et omni iniquitate, agnitus est filius esse diaboli ⁴⁵. Et quoniam omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, cum habeat in semetipso Dei semen, qui ita non peccat, invenitur aperte filius esse Dei.

Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, « ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ, » ἵνα μὴ τις σοφιστῆται λέγων, τέκνα Θεοῦ ἡμᾶς τίθεσθαι πάντας τοὺς μὴ ἀμαρτάνοντας. Τὰ γὰρ βρέφη ἀμαρτίαν οὐ ποιοῦντα, οὐ ῥητέον τέκνα Θεοῦ εἶναι. Ἐξ ἡλικίας γὰρ, ἀλλ' οὐκ ἀρετῆς κωλύονται τοῦ μὴ ἀμαρτάνειν. Φαμὲν τοίνυν, οὐχ ὑγιῶς λέγεται περὶ βρεφῶν, ὅτι ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ. Οὐ ταυτὸν γὰρ τὸ μὴ ἀμαρτάνειν τῷ (τοῦ) μὴ ποιεῖν ἀμαρτίαν. Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ φύσεως ἔοικε, τὸ δὲ ἐκ διαθέσεως ἕπαρχει (45).

Vers. 10. « Omnis, qui non facit justitiam, non est de Deo, et qui non diligit fratrem suum. »

Quoniam, qui facit justitiam, ex Deo natus est, consequens est ut, qui ita natus est, diligit fratres. Qui non habet justitiam, non faciendo eam, et odio habendo fratrem suum, ex Deo natus non est, non aliquo (47) modo, nisi quia natus ex eo non est. Non enim respiciendi sunt illi qui dicunt, non esse istos ex Deo, propter terrenam naturam.

Vers. 11, 12. « Quoniam hoc est mandatum, quod audistis ab initio ut diligamus invicem, non sicut Cain, qui ex maligno erat, et occidit fratrem suum, quia opera ejus maligna erant, fratris autem justa. »

Quoniam mandatum ab initio habemus, ut invicem diligamus, non oportet odiasse fratrem, ne in maligno secundum Cain esse reperiamur, qui fratrem occidit suum. Iste namque peremit Abel, fra-

integram Epiphanius.

(46) Ex auctoritate Græci exempli rescribendum es, non peccare, quod vel ipse sensus flagitare videtur.

(47) Gallandius : « Mallem non alio quo » At retineri potest, quæ impressa est lectio; vel enim apud Ciceronem aliquis pro alius quis usurpatur. V. De offic. 1, 7, De orat. 11, 32.

trem suum. Quæ vero causa fuerit occidendi fratrem, significavit: « Quia opera ejus, » inquit, « maligna erant, fratris autem justa. » Cum enim resperisset Deus super Abel et (48) munera, super Cain autem et oblationem ejus non resperxit; et hæc canea percussus invidia Cain mortem operatus est adversus proprium fratrem. Quapropter, licet dicatur ex maligno esse propter opera tunc mala, tamen non naturaliter est in illo. Per hunc sermonem ostendit, quia sit homicida Cain, dicens, cum percussisset proprium fratrem. Nam et in libro qui *Leptogenesis* (49) appellatur, ita legitur, quia Cain lapide aut ligno percussisset Abel, unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri valius, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore.

Vras. 13, 14. « Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus. Nos scimus, quoniam transivimus de morte ad vitam, quia diligimus fratres. »

Non est mirandum, si pravi homines, qui nominantur mundus, odio habent eos, qui secundum Christum pie vivunt. Tunc enim magis esset mirabile, si diligerent eos. Quapropter et si nos odit mundus, Joannes inquit, verumtamen disciplinabiliter novimus, quod relinquentes mortem, in vita sumus, fraternam charitatem habentes in pectore. Mortem et vitam in his, non illa, quæ communiter dicuntur, percipere debemus, quibus etiam irrationabilia animalia participantur, sed vitam æternam, quæ ex fide Salvatoris et virtute generatur, et contrariam ei mortem, sequentem mox peccatorem, quoniam, qui in hæc morte est, non habet Dei memoriam, quia nec resperxit intelligibilem lucem. « Non est enim, » inquit, « in morte, qui memor sit tui ⁴⁸ : » et iterum : « Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte ⁴⁹. » Discedendum ab ea est jam, non peccando, nec oblivionem habendo Dei, ut transeamus ad vitam, quæ morti videtur esse contraria. Nam quæ deducit nos ad charitatem fratrum, sequenda est.

Vras. 14. « Qui non diligit, permanet in morte. »

Quoniam qui diligit fratres secundum Deum, ad vitam ex morte transit; qui non habet hanc charitatem, permanet in morte. Sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat ⁵⁰, licet communem haberet vitam. Qui enim sic vivit, necessario (50) abibit memoriam Dei. His ita manifestatis, si quis non habet figuram, qua charitatem designat fratris, in morte est, sicut e diverso procul abest, qui virtutem habet, secundum quam non reputat aliquid malum, nec proximo malum facit

CAP. IV, VRAS. 1, 2. « Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt. »

⁴⁸ Psal. vi, 6. ⁴⁹ Psal. xii, 4. ⁵⁰ I Tim. v, 6. ⁵¹ I Cor. xiv, 52.

(48) Omisit Gal. recte.

(49) Rescribendum est *Leptogenesis*. De quo libro apocrypho, qui etiam λεπτή γένεσις, τὰ λεπτά γενέσιως, μικρογένεσις vocatur, si quis plura scire cupiat, evolvet J. A. Fabricii *Codicis pseudepigraphi V. T.* vol. I, p. 861-864.

A Quoniam multi pseudoprophetae prodierunt in hoc sæculo.

Ὅτι γὰρ τρόπον πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὄντων Θεοῦ προφητῶν ἐτύγγαρον πολλοὶ ὑποκρινόμενοι τὴν προφητείαν, ὡς χρεῖαν εἶναι ἐξεταστικῆς, τινὲς τῶν λαγόντων, *Τὰς λέγει Κύριος, Πνεῦμα ἅγιον καὶ Θεοῦ λόγον εἶχον, καὶ εἰνες ὑπὸ πονηροῦ πνεύματος κινούμενοι, τοῦ ψεύδους ἦσαν προφήται· οὕτω*

B

καὶ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, τῶν ἀποστόλων ἐν Χριστῶ λαλούντων καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐχόντων, ὃ δέδωκεν ὁ Κύριος, πολλοὶ ψευδαπόστολοι προεβλήθησαν (51) ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὑποκρινόμενοι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Ἀναγκαῖον οὖν εἶναι ἐκείνο τὸ χάρισμα τῶν πνευματικῶν, ἡγουν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὃ ὀνόμαται διάκρισις πνευμάτων, ἵνα ἐπιστήμην ἔχωμεν δοκιμάζειν τὰ πνεύματα, ὥστε τῷ μὲν πιστεῦειν, τῷ δὲ ἀνθίστασθαι.

C

Cum itaque reddidisset causam, quoniam oportet probari spiritus, et non omnibus credi, intulit, dicens, multos falsos prophetas in mundum prodidisse. Et quidem pseudoprophetarum pluraliter edixisse, non admiremur. Qui vero etiam Dei Spiritus ita denominavit, cum adjectione universalis dicens: « Omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum, » nec non et illud: « Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt ⁵² : » consequens est dicere, quod unus et idem Spiritus Dei, est Patri unicus et Filio: qui pluraliter nominatur, in diversis describitur, qui eo participantur, quale est spiritus Eliæ, et spiritus uniuscujusque sanctorum, ita ut tanti spiritus esse videantur, quanti sunt, qui eo participantur. Possibile est enim, et uniuscujusque sacri doctoris disciplinam spiritum ejus dici. Sic enim intelligitur quod dictum est, ut non omni spiritui credatur, quatenus ea quæ pseudoprophetarum sunt, adverteatur, com-

Quemadmodum ante adventum Christi, cum essent in Judæa Dei prophetae, multi existebant, fingentes se habere prophetiam, et opus erat examinabili disciplina, quoniam quidam eorum dicentes: *Hæc dicit Dominus, Spiritum sanctum et Dei verbum habebant*, et quidam spiritu maligno moti erant, prophetae falsitatis; sic et post adventum Christi apostolis in Christo loquentibus et Spiritum sanctum habentibus, quem dedit Jesus, cum resurrexisset a mortuis et largissime ministravit, assumptus in caelis (52), multi falsi apostoli a diabolo sunt producti, fingentes evangelicam se habere doctrinam. Quapropter necessarium est illud sancti Spiritus donum, quod spiritum discretio nuncupatur, ut disciplinam habeamus, per quam probemus spiritus, ut alii quidem credamus, alii resistamus.

(50) Deesse videtur ei.

(51) Verius in cod. D. προεβλήθησαν, quæ lectio Latina versione probatur.

(52) Amplificasse sententiam Didymi videtur Ephraïmus.

sentiamus eis, quos per probationem ex Deo esse A cognovimus. Non est itaque mirandum, si falsi apostoli hi, qui transformantur in ministros Christi, falsi prophetæ sunt dicti, quando etiam ipsi apostoli frequenter in Testamento Novo prophetæ nominantur: sicut in Epistola ad Corinthios invenitur, in qua legimus: « Et spiritus prophetarum prophetis subditus est, » cum de apostolis diceret; et in Apocalypsi frequenter Joannes propheta nominatur.

VERS. 2, 3. « Hinc cognoscitur Spiritus Dei: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est, et omnis spiritus qui negat Jesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, quem audistis, quia venturus est. Et nunc in sæculo est. »

Cum dixisset, omni spiritui non esse credendum, B antequam ab aliquo probatus esse noscatur ex Deo, dedit etiam signum, quod si ab aliquo spiritu desit, ille utique erroris, non est Dei. Hoc ergo indicium hujus modi rei dicunt esse: « Omnis, » inquit, « spiritus qui confitetur Domini Verbum. » Qui cum esset in forma Dei, formam suscipiens servi, in carne venit, ita ut appareret et pateretur in ea pro nobis, secundum quod dictum est: « Manifestatur in carne ⁵⁴, » et illud: « Christo passo pro nobis in carne ⁵⁵. » Qui ergo ita confitetur, ex Deo est, dum dispensationem vere factam doctrinabiliter fateatur. Si quis vero solvit Jesum, et purum Deum verbum extra carnem esse putat, et non vere hominem dicit, et universa dispensationis ejus facta pro phantasia confirmat, cum hujusmodi spiritus erroris, ex Deo non est. Sed dicit aliquis, multos hæreticorum confiteri ejus præsentiam incarnatam, quales sunt novi prophetæ de Phrygia procedentes. His respondendum est, quia sicut nullus dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto ⁵⁶, non vocitandum (53). Nec consequenter dæmones et homines fictos, nec non et hæreticos dicamus Spiritum habere sanctum, quod est incongruum satis et impium: nam si non voce solum, sed etiam operibus et affectu vero, non dolo Dominum Jesum dicat aliquis, hic vere in Spiritu sancto eundem Dominum confitetur. Sicut quibus dixit Jesus: « Vos me vocatis Magistrum et Dominum, et bene facitis: sum etenim vester Magister ⁵⁷, » qui suscipitis doctrinam meam et dominium, servitis enim voluntate germana, facientes quæ dico, impletis voluntatem Patris mei, qui in cælo est, sicut ego. Non habent Spiritum sanctum, qui dicunt Dominum Jesum, et non faciunt quæ præcipit, cum procul ab eo sint corde, solis eum labiis honorantes. Quando (54) illi habent Spiritum sanctum, qui operibus et affectu vocant Dominum Jesum: ita qui confitetur Dominum Jesum

⁵³ I Tim. III, 16. ⁵⁴ I Petr. IV, 1. ⁵⁵ I Cor. XII, 3: ⁵⁶ Ibid. 33.

(53) Legendum est, voce tantum.

(54) Gallandius, quomodo, recte.

(55) Gall. specialiter. Vereor tamen, ne hoc ex errore typothetæ magis, quam ex conjectura editoris ortum sit.

Christum consensu integro et vero, in carne venisse, dicens sapiendo et agendo, quæ in humanitate docuit, insuper et imitator ejus effectus est, præsentem imitatione supernæ conversationis, hic spiritum habet ex Deo, maxime si sequatur vestigia, veniens usque ad hoc, ut compatiatur et crucifigatur et commoriatur ei; cum spiritus erroris e diverso consistat, licet labiis confiteatur Jesum in carne venisse; negans enim virtutem, qua fingit esse pium, operibus respuit Jesum, et licet confiteatur eum in carne venisse. Veniente namque eo quærere et salvare quod perierat, et tollere mundi peccatum, cum ipse in perditione et peccato consistat, rebus ipsis negat, adventum ejus in carne factum. Sunt autem quidam hæretici, qui neque usque ad sermonem consentiunt, in carne venisse Jesum, sed aut corpus cæleste eum detulisse putant, aut certe usque ad phantasia hominem apparuisse confirmant. Possunt igitur hæc etiam spiritualiter (55) exponi. Quoniam enim verum est illud, quod dicit: « Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus ⁵⁸, » ut semper mortificationem Jesu in suo corpore circumferre videatur, manifestata in mortali carne sua vita ejus, quem confitetur, ostendit, in qua carne venerit Jesus, cum in diversa conversatione sit positus, qui solvit et sejungit a semetipso Jesum. Qualis est qui negat eum. Qui enim confitetur Jesum, habet eum in semetipso, et existens in eo secundum quod scriptum est: « Quisquis confessus fuerit me, confitebor et eum coram Patre meo ⁵⁹. » Qui vero negat, ex omnibus segregatus est. De eo namque quod dicit: « Quicumque negaverit me, negabo et ego eum: » hic propositio non assumitur, sicut ait ibi: « Confitebor et ego eum coram Patre meo ⁶⁰. »

Figuraliter itaque dicit de Antichristo, quem venire audivimus, quia jam in mundo est, hoc est, *προώδευσαν γὰρ αὐτοῦ αἱ αἰρέσεις, (56) χαρακτηριστικὴν τὸ διὰ ψευδοπροφητῶν καὶ πνευμάτων λύειν τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῷ μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι. Τοῦ λέγειν (57), καὶ ὄν, πρακτικῶς ἀκουστέον.* per pseudoprophetas et spiritus errorum, per quos solvitur Jesus, quando non confitentur eum in carne venisse. Quod autem ait *καὶ ἐγὼ*, per hoc quod agitur ab illis intelligendum est.

D VERS. 6. « Qui cognoscit Deum, audit nos; qui non est ex Deo, non nos audit. »

Si secundum litteram verbum audiendi percipimus, non videtur esse verum, quod dictum est, dum omnes, parvi et studiosi similiter, vocem audiant exponentis. Unde quidam pro intelligentia hæc percipient, id est, ut consentiamus, et, quæ dicantur, audientes faciamus: qui ignorat, quæ faciat, non

⁵⁷ Joan. XIII, 13. ⁵⁸ Galat. II, 20. ⁵⁹ Matth. X, 32.

(56) Matthæius recte interponendum esse censet, ὄν.

(57) Τὸ λέγειν verissima est Matthæii conjectura, Latinis verbis comprobata.

audit. Qui est ex Deo, audit eos, qui hæc dicunt, et operibus exercere contendunt. Positum est enim pro intelligere, *audire*, ubi ait: Legem non audistis; hoc est, non intelligitis, et illud: « Qui habet aures audiendi, audiat ⁵¹, » hoc est, consentiat, et illud: « Non audivit populus meus vocem meam ⁵², » et illud: « Si populus audiisset me ⁵³. » Unde quaestio nascitur, utrum in verbis significativis eadem ipsa, an alterum eorum oportet intelligi, quale est, ubi dicitur: « Oves meæ vocem meam audiunt ⁵⁴. »

VERS. 7, 8. « Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est. Et omnis qui diligit fratrem suum, ex Deo natus est, et cognoscit Deum: qui non diligit, ignorat Deum, quia Deus charitas est. »

Ὅσπερ δὲ ἔγκλημα καὶ ψόγον φέρει τὸ μὴ αἰρουμένῳ τὸ αἰρετὸν καὶ φιλοῦντι τὸ φιλητόν· οὕτως ἔπαινον περιποιεῖ τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς ἀξίους τοῦ ἀγαπᾶσθαι τῷ εἶναι ἀγαπητοῦς. Πότε δὲ τοῦτο ὑπαρχθῆναι δυνατὸν, ἢ ἔτε αἰρεῖ ὁ Σωτὴρ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἵνα δειχθῇ ὁ ἄνθρωπος, οἷος ὑπὸ Θεοῦ γέγονε, καθ' ἑμοίωσιν καὶ εἰκόνα ὑποδειχθεὶς τοῦ πεποιηκότος. Οὕτω γὰρ φανερωθεὶς ὁ ἄνθρωπος, εὐθὺς ὢν ἀγαπητὸς καὶ ἀξίος τοῦ ἀγαπᾶσθαι τυγχάνει. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ ἀποσταλεὶς Σωτὴρ τῷ κόσμῳ, ἀγάπη, τῇ πρὸς τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα καὶ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ ἀναδείξει τοῦ κάλλους τῶν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονότων. Οἱ ταύτης τῆς δωρεᾶς τυγχάνοντες ἀγαπητοὶ τυγχάνουσιν, ὅθεν ἀλλήλους ἀγαπῶσιν. Ἐχει γὰρ ἕκαστος καὶ τὸ ἀγαπητικὸς εἶναι, ἐντολήν ἔχων τοῦ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον.

sit, et ut diligere possit, dum mandatum acceperit proximum diligendi.

Cum hæc itaque dixisset hic doctor, amplius excitans, ad eaque invitans illos, quibus scribit, intulit, dicens: « Quoniam charitas ex Deo est. » Potius ad invicem nos diligere festinamus, ut tran-

ascendens omnia bonitas obsequatur. Quid est autem ex Deo generari? Generaliter enim hoc omni se invicem diligentem proveniet, ut filius Dei vocetur, cui etiam, ut peccare possit, non inerit, quod semen habeat in semetipso generantis Patris. Sequitur etiam eum, qui ex Deo natus est, ut sciat genitorem Deum esse charitatem. « Propterea enim, » inquit, « charitas ex Deo est, et qui habet hanc, natus ex Deo est et cognoscit eum: quoniam ipse qui genuit et cognoscitur, charitas est. » Sic (60) enim causa est, ut sapientes et justi et sancti simus, factus nobis Christus a Deo sapientia, justitia, sanctimonium, ita causa est, alterutros diligendi, quod Deus charitas est. Eo namque participari secundum quod charitas est, habemus charitatem ex eo, et diligimus invicem. In sequentibus autem congrue etiam Salvator charitas esse monstratur. Ait enim, in Filio qui missus est pro salute nostra, ejus charitatem existere, sic scribens: « In hoc est charitas. » Quasi aliquis ostendens Jesum, diceret, in hoc est Dei Verbum, in hoc est veritas et sapientia Dei.

Ὅμοιον δὲ εἰπὼν, Ὁ Θεὸς Quapropter charitatem ex ἀγάπῃ ἔστειλ, οὗτος πά- charitate, Deum ex Deo λιν ὁδὲν ἀγάπην ἐκ Θεοῦ, Patre Salvatorem sentire ἦντινα οὐκ ἄλλην εἶναι debemus.

νομιστέον, ἢ τὸν Μονογενῆ, ὡσπερ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἀγάπην ἐξ ἀγάπης, ὄντα.

Ante paulum namque definiunt (61), non differre in Deo, ut justus et justitia dicatur. Quibus copulandum est, non differre, ut diligens et dilectio idem esse dicatur. Sicut enim, cum transnominatur a justitia, justus vocatur; non enim justitia participatur, sed ipse hoc est; ita cum diligens dicitur, non quia dilectio sit, ita vocatur. Quapropter, quæ ita sunt posita de Deo in Scripturis, uni voce, non transnominative dicuntur, et illud univocum in tali appellatione sumendum est, quorum una quidem ratio, sed nomina plura sunt.

VERS. 12. « Deum nemo vidit unquam. »

Cum invisibilis sit Deus, nullus eum sensibiliber vidit unquam, quando non potest videre aspectus corporalis incorporalla. Sed quoniam divinitatem separant quidam hæretici dicentes, Veteres Scripturæ Deum visibilem esse ostendunt, eo quod quidam eum vidisse referantur, novæ autem invisibilem, propter præsentem sermonem, et illud quod in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam ⁵⁵, » requirendi sunt, quam dicant esse substantiam ejus, qua putant Deum esse visibilem. Et si non pervertatur a se mens eorum, corpus eum dicent, cum nulla alia substantia sensibiliber videatur, nisi corporis. Dumque hoc concesserint, considerent, quæ incongrua et impietate plenissima subsequantur. Omnino namque et incorruptibile erit et

⁵¹ Matth. xi, 15. ⁵² Jer. vii, 28. ⁵³ Psal. lxxx, 12. ⁵⁴ Joan. x, 27. ⁵⁵ Joan. i, 18.

(58) Ut Latine Græcis respondeant, lege ut. Mox legendum est, demonstratus, ὑποδειχθεὶς.

(59) Pro divinitus legendum est dignus. Hujus

conjecturæ fidem nobis facit exemplar Græcum.

(60) Legendum est sicut.

(61) An definitivus? Galland.

divisibile, et aut inanimatum aut animatum. Repente autem et inconsequens erit, ut inanimatum non intelligat, eo quod neque sentiat. Animatum vero ut sit, compositum et non sine principio erit. Non enim est sine principio quod componitur de simplicibus. Composita sunt autem, et in principio ejus anima et corpus. Ex his enim animatum constat. Et cum non habuerint aliqui solutionem, tantis scilicet incongruis subsequentibus, rursus interrogemus, unde affirmant, visum ab aliquibus creatorem. Etsi quidem Moyses protulerint, sciant quia præterquam quod diu rogavit, intelligibiliter, non sensibiliter ei Deus apparuit. Dicendum namque est, quia faciem non vidit, sed postrema Dei ⁶². Hæc autem sunt creaturæ, quarum generationes conscripsit. Hæc namque postrema et post Deum sunt. Si ergo hæc vidit, ut ex magnitudine et pulchritudine eorum, propinquitate eorum, creatorem contempleretur, non per aspectum, sed mente conspexit eum. Si vero Isaiam in medium forte deduxerint, dicentes eum vidisse Deum, et ille obvolutum vidit Deum, sacris animalibus velantibus alis suis non solum faciem, sed etiam pedes sedentis in throno ⁶³ (62). Sed cum Isaiæ dicta, multa expositione egeant, hoc in tempus aliud differamus (63). Sed, inquiunt, scriptum est apparuisse Deum Abraham ⁶⁴ et Isaac ⁶⁵ et Jacob ⁶⁶. Sed neque hoc, sicuti putant, modum corporalis aspectus insinuat. Non enim dictum est, sicut patriarchæ viderunt eum, sed ipse Salvator eis apparuit, sicut dixit de Deo (64), « Qui custodit mandata mea, ostendam ei me ⁶⁷; » nam si propterea, quod apparuit Abraham et reliquis, visibilis Deus est, et Salvator ostendens semetipsum digno viro, erit visibilis secundum divinitatem, non enim de corporali perceptione dicit, ostendere semetipsum viro fidelium visionem ejus habeant secundum hoc etiam infideles. His itaque apertis probationibus destruentibus fallacias eorum qui divinitati derogare nescunt, idem erit Deus Novi et Veteris Testamenti, invisibilis existens essentia, cum sit incorporeus, et splendido intellectu contemplandus ab eis qui mundo sunt corde (65), beatitudinem illam, qua dicimus: « Beati mundo corde, quia ipsi videbunt Deum ⁶⁸, » et apostolicam invitationem, qua jubetur: « Sectamini pacem et sanctimoniam, præter quæ nemo vidit Dominum ⁶⁹. » Hanc itaque distinctionem continet et textus hujus Epistolæ alicubi quidem dicens: « Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum: » tanquam cognoscentis et vi-

⁶² Exod. xxxiii, 20 sqq. ⁶³ Isa. vi, 1 sqq. ⁶⁴ Gen. xii, 7; xvii, 1. ⁶⁵ Gen. xxvi, 2, 24. ⁶⁶ Gen. xxviii, 13; xxxv, 7, 9; xlvi, 3. ⁶⁷ Joan. xiv, 21. ⁶⁸ Matth. v, 8. ⁶⁹ Hebr. xii, 14. ⁷⁰ Matth. x, 32. ⁷¹ Philipp. ii, 6.

(62) His similia aliqua ex parte in scholio Græco, p. 226, 227, deprehenduntur. Cum vero verbis sententiarumque expositione nimis inter se discrepent, nolui Græca apponere, ne aliena viderer Didymo vindicare.

(63) Scripsit ergo post hanc enarrationem tomos illos in Isaiam xviii, quorum mentionem fecit Hieronymus in Catalogo script. eccl.

A dente eum, qui non peccat; alicubi autem dicens, hoc est, in præsentī sermone: « Deum nemo vidit unquam. » Ne vero hujusmodi seductione fallamur, sicut hæretici, per id quod univocum est, dividendus est sermo videndi et inspiciendi, et quædam alia quæ similia verba reperiuntur, in id quod mente conspicitur, et quod aspectu videtur. Sic enim disciplinam habemus, scientes quomodo videtur Deus, et quomodo invisibilis est, quod non frustra oppositum est, neque hic, neque in Evangelio, quod dictum est unquam. Nam et ibi scriptum est: « Deum nemo vidit unquam. » Dicendum namque est, hunc sermonem, id est, unquam, significare tempus aliquod certum: quia videre disciplinabiliter Deum proveniet eis qui tempus mundumque transcendunt. Intelligibiles etenim operationes tempus omne transcendunt. His ergo inhærendum est, ne sensibiliter videre dicantur Deum; quatenus, quod est præcipuum incorporabilium substantiarum, communiter habemus.

Vers. 15. « Quicumque confessus fuerit, quia Jesus est Filius Dei, Deus in eo permanet, et ipse in eo. »

In Evangelio legitur: « Quisquis confessus fuerit me, et ego confitebor eum ⁷⁰. » Quo intellectu (66) quoque dicenda sunt. Non enim Deus permanet in eo, qui voce tantummodo confitetur, quia Jesus est Filius Dei, et operibus eum negat. Quapropter hæc confessio oportet, ut conjuncta sit rectis dogmatibus et bonis operibus. Sic enim quilibet Filium Dei confitendo Jesum, in Deo, per participationis ejus modum manebit, ut et Deus, quo participatur, in eo permaneat. Quia vero confunduntur aliqui ex nominibus Jesu Christi, non perscrutantes Scripturas, ita ut in maximum incidant detrimentum. Arbitrati namque sunt, non distinguentes Scripturarum sensum, quia quod ex Maria secundum carnem processit, et angeli voce Jesus nomen accepit. Item quod ipse est qui cum in forma Dei esset unigenitus Dei Filius, non rapinam arbitratus est ⁷¹, etc., idem esse; ideo dicendum est, quia licet præcipua unitas facta sit Dei Verbi ad hominem, quem Deus assumpsit; verumtamen essentia Verbi non est in hominem conversa. Nec rursus homo factus est, quod est Dei Verbum, licet Deus sit, factus ab eo, ut habeat, sicuti possibile est, perfectam intranscendibilem deitatem. Quapropter, licet unitas ita sit facta, tamen prædicta nomina, aliquando quidem eum, qui factus est ex semine David secundum carnem (66'): aliquando

ronymus in Catalogo script. eccl.

(64) Gall. de eo.

(65) Deesse aliqua perspexit Gallandius. Si legitur: secundum beatitudinem (μακαρισμόν), plana est omnina. Quam conjecturam debet Munchingero me.

(66) Deesse videtur hæc.

(66') Deest significant.

vero unigenitum Dei Filium, qui est Deus substantialiter representatus, sicut exempla proposita patefaciunt. Dicens enim Apostolus alicubi ⁶⁶ quidem mortuum et sepultum Christum, alicubi ⁶⁶ autem Christum Dei sapientiam et Dei virtutem esse, aperte docet, quia hoc nomen, id est, Christus positus in homine, qui mortuus est et sepultus; et rursus alibi in Deo Verbo, qui Dei virtus, et Dei sapientia. Ad hæc autem scribens: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum ⁶⁷, » in Creatorem verbum hæc verba ponit. Non enim per eum, qui secundum carnem ex semine David factus est, omnis creatura in eo est, in quo universa consistunt, et qui est ante omnia. Rursus autem et in alio loco, ubi ait: « Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cum apparuerit Christus vita vestra ⁶⁸, » et reliqua: Christum dicit Unigenitum Dei esse vitam, sed etiam Christum manifestat, eum vitam celatam hominis, quia assumptus ab eo est. Plurima hujusmodi in sanctis Evangeliiis referuntur, quæ manifestant, quia Jesu nomen congruit ei, qui lassatus est ex itinere ⁶⁹ et in sepulcro repositus est ⁷⁰, ita ut Maria diceret de Deo (67): « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum ⁷¹. » De eo angeli mulieribus accedentibus ad sepulcrum, dixerunt: « Jesum quæritis, non est hic, resurrexit a mortuis ⁷². » Cum ergo hæc distinctio ita servetur; dubitandum non est apud fideles, quia Jesus Filius Dei sit. Sicut autem nomina hominis, id est, Jesus, et similia, aliquando Deum vocum (68) significant, ita et homo Domini vocatur et Dei Filius. Ait enim: « Quod in te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei vivi ⁷³. »

CAP. V, VERS. 1. « Omnis qui credit, quia Jesus Christus ex Deo natus est, et omnis qui diligit Genitorem, diligit eum qui natus est ex eo. »

— Ἐξ τοῦ Θεοῦ γινώσκονται ἐκ τοῦ κατορθοῦν ἀρετῆν, πιστεύσαντες, ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. Qui ex Deo nascuntur, adimplendo quæ virtutes sunt, hujusmodi sunt.

His itaque proxime dictum est etiam illud: Qui facit justitiam, et diligit inimicos suos, et orat pro eis, sicut Filius Patris celestis ex eo natus. Cum hæc ita sint, et qui nascitur ex Deo, credens utique, quia Jesus est Christus, οὐ γὰρ ὁ ψιλὴν συγκατάθεσιν ἔχων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως (69), γινώσκται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' non solam confessionem hujus de assumptione Christi, sed illam fidem, secundum quam ei virtut-

Α ἐξέλην τὴν πίστιν, ἣ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἔργα συνέζευχται. tis opera conjunguntur, nasci dicitur ex Deo.

Quam fidem etiam Abraham habens, reputatus est inter justos. Secundum hanc significationem dictum est illud: « Virum autem fidelem labor est invenire ⁷⁴. » Raram utique inventionem hujus modi habere potest, cum multi sunt præter opera fideles, mortuam habentes fidem, quæ omnino non est fides. Qui ergo ita credit, ut nascatur ex Deo, habet vitam æternam.

Εἰ δὴ γινώσκται τις ἐκ Θεοῦ, κατορθοῦν τὰ εἰρημμένα, ἀποδοχῆς ἄξιον ὄντα, ἀγαπᾶν δεῖ καὶ πρὸ αὐτοῦ τὸν γεννήσαντα αὐτόν. Si ergo nascitur aliquis ex Deo, agendo quæ sunt prædicta, cum sit acceptabilis, et ipse diligendus est, et ante omnia debet ipse diligere genitorem.

His ergo monitionibus invitatur Apostolus ad amorem fraternitatis. Quapropter etiam competenter indicat magnitudinem charitatis, et pulchritudinem eorum qui diligendi sunt, dicens, quia proprium sit ut, qui diligit Deum, diligit etiam eum, qui natus ex eo est. Potest etiam hoc modo iste locus exponi, quia hæc propter eos qui erant illo tempore, cum hæc Epistola scriberetur, sint dicta. Dispensatione namque completa secundum evangelica verba, et assumpto Salvatore in cælis, quærebatur tunc, si Jesus ipse esset Christus qui expectabatur, Judæis utique resultantibus, et fidelibus confidentibus Jesum esse Christum, qui expectabatur. Hujusmodi ergo hominis credulitatem indicans, propter fidem quam habuit, ex Deo eum natum asseruit.

VERS. 3-5. « Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus servemus: et mandata ejus gravia non sunt, quia omne quod natum est ex Deo, vincit sæculum: et hæc est victoria, quæ vincit sæculum, fides nostra. Quis est autem qui vincit sæculum, nisi qui credit, quia Jesus Filius est Dei? »

Τοῦτέστι τὴν ὑπόστασιν, καὶ, ἐν οὕτως εἶπω, ὅλην, ἥς ἔχειν δεῖ πρὸς τὸν Θεόν, ἀγάπης τὴν τηρησὶν τῶν θεῶν ἐντολῶν εἶναι φησὶν, αἵτινες ἀναφέρουσι πρὸς τὸν Θεόν τὸν κατ' αὐτὰς ἐνεργούντα. Ὅθεν οὐ κατωφερεῖς ἢ βαρεῖται τυγχάνουσιν. Subsistentia et (ut ita dicam) materia charitatis, quam nos habere oportet ad Deum, custodiam divinarum asseruit mandatorum, quæ mandata facientes, ea rursum ferunt (70) ad Deum, quapropter ad inferiora non trahunt, quæ gravia non sunt.

⁶⁶ Rom. xiv, 9. ⁶⁶ I Cor. i, 24. ⁶⁷ I Cor. viii, 6. ⁶⁸ Col. iii, 5. ⁶⁹ Joan. iv, 6. ⁷⁰ Matth. xxxvii, 60. ⁷¹ Joan. xx, 15. ⁷² Matth. xxviii, 5, 6. ⁷³ Luc. i, 35. ⁷⁴ Prov. xx, 6.

(67) Et facillima et verissima est conjectura, de eo.

(68) An Deum Verbum?

(69) Μαλὶν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως. Διάληψιν h. l. ita accipio, ut sit sermo, disputatio ac omnino notitia de Christo in litteris sacris tradita.

Ita Matthæius. His ita assentior, ut eam quidem veram esse credam loci scripturam, cui Latina versio accommodanda sit. Quod vero ad διάληψιν π. τ. χρᾶτinet, hoc in loco eam dixerim esse sententiam de Christo.

(70) Pessime ante Gall., fuerunt.

Non enim sicut peccatum, comparatum talento A plumbi, significat onus maximum vergens deorsum, ita virtus, quæ e diverso consistit ejus. Hæc namque uentes se elevat et excelsos facit. Sic itaque etiam mandata Dei, dum fiunt, levia sunt et nullo onere deprimunt.

Εἰ δὲ τις προσελθὼν αὐ-
ταῖς, μὴ ὄν δεῖ τρόπον,
λέγει αὐτὰς βαρείας, τὴν
ἑαυτοῦ ἀσθένειαν ἠτιάσα-
το. Φίλον γὰρ τοῖς ἀδυνά-
τοις βαρεὰ νομίζεσθαι καὶ
τὰ πάντα κοῦφα. Ὅθεν οὐ
φησὶν, ὅτι « αἱ ἐντολαὶ
αὐτοῦ » ἐλαφραὶ, ἀλλὰ,
« βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ » μόν-
ου καὶ παντὸς ἀντιλαμ-
βανομένου τοῦ ἀνωφεροῦς
αὐτῶν, τοῦ δικαίως τὸ δί-
κατον διώκοντος, πείρα
γνοῦς, ὅτι ὁ τοῦ Χριστοῦ
ζυγὸς ἐλαφρὸς ἐστί, χρη-
στότητα πολλὴν ἔχων (72).
— — Ὅσως διατεθεὶς
ἐκ Θεοῦ γεννᾶται καὶ τού-
του τυχὼν καταφρονεῖ τῆς
ἐνύλου ζωῆς καὶ τῶν τοῦ
κόσμου ἡδέων· καὶ ταύ-
τη νικᾷ τὸν κόσμον, με-
ταβάς ἀπ' αὐτοῦ εἰς ὑπερ-
κόσμιον πολιτείαν. — Ὑπ-
άρξει τὸ οὕτω προκόψαι
πίστις ἐνεργεῖ (73), ἡ εἰς
δικαιοσύνην λελογισμένη,
ἣν καὶ δεικνύς ὡς ἐφεστη-
κυῖαν καὶ μένουσαν εἴ-
πεν, « Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη
νικήσασα τὸν κόσμον, » ἣν
ἐρχομεν πίστιν, προσηκά-
μενοι (74) τὸν Ἰησοῦν
εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.
ait : « Hæc est victoria, quæ vincit sæculum, »
id est, fides, quam habemus, credentes Jesum
esse eum qui prophetatus Christus.

His igitur infert, quia necessario consequens est, ut qui credidit Jesum esse Filium Dei, victoriam habeat contra mundum. Vincit autem sæculum, qui malo non vincitur, sed in bono devincit malum. Vincit autem quod malum est, quando virtutem et ipsam bonitatem habet, quæ semetipsam ad hæc informat. Cum hoc utique opere bonitatis et con-

⁷² Matth. vii, 8. ⁷⁶ Prov. xx, 9. ⁷⁷ Psal. lxxv, 18. ⁷⁸ I Cor. iv, 4. ⁷⁹ I Joan. iii, 21.

(71) Corrige ex Græcis *experimento*. Mox, si Græca sequeris, corrigendum est, *cognoscens*, nempe, Joannes auctor Epistolæ.

(72) Sententiarum in hoc scholio, ut apud Matthæum legitur, male turbatam seriem in eum, qui versione Latina monstratur, ordinem redegei.

versatione non gravium mandatorum, qui credit, vivam fidem habet, secundum quam et ex qua erit Filius Dei, credens unigenito Dei Filio ita, ut etiam participetur cum eo.

Vers. 14, 15. « Et hæc est fiducia, quam habemus ad Deum, quia quidquid petierimus secundum voluntatem Dei, audiet nos. Et scimus, quoniam audiet nos, quidquid petierimus. Scimus, quoniam habemus petitiones, quas petivimus ab eo. »

Qui experimento artis agnoscunt, quomodo opes alieujus quæque necessaria corriguntur, spem habent optimam, ut, dum opus fuerit, hæc adimplere possint. Quia igitur etiam sacri viri, Joannes, et qui cum eo apostoli ipsis operibus agnoverunt, quoniam crebro postulantes Deum, quod ei esset gratum et acceptabile, perceperunt, præsumunt, quia quoties ita petierint, quæ cupiunt, Deo annuente merebuntur. Habentibus enim scientiam munificentissimus et largissimus Deus est, et petitiones secundum voluntatem suam habitas conferet : multam fiduciam conceperunt apud eum, tanquam filii apud patrem. Quapropter confidunt se percipere pro quibus rogatur, certe scientes, quoniam audit eos, cum præstari sibi poscunt, quæ illi grata noscuntur. Et his itaque demonstrabitur, quod a quibusdam ad quæstionem venit, quoniam modo verum sit quod dictum est : « Omnis qui petit accipit ⁷⁶, » dem hæc propositio generalis, « omnis, » absolute contineat etiam eos, qui non utilia deprecantur. Sed eos tantummodo continet, qui secundum Dei voluntatem aliquid petunt. Hæc itaque fiducia habebit inculpabilem actionem et contemplationem vitæ, quod potest perraro contingere. Unde scriptum est : Quis gloriabitur castum se habere cor ⁷⁶; et : « Quis fiduciam habebit, quia mundus sit a peccato? » Pauci namque sunt in hac virtute degentes. Unus dicit : « Si iniquitatem cogitabam in corde meo, non exaudiat Dominus ⁷⁷, » id est, quoniam iniquitatem non cognovi in corde meo : quod tamen dicere non præsumpsit, ne arrogans esse putaretur, secundum eum, qui dixit : « Nihil mihi conscius sum ; sed non in hoc justificatus sum ⁷⁸. » His etiam similiter percipiendum est illud : « Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus apud Deum ⁷⁹. »

Vers. 18. « Scimus quoniam omnis, qui natus est ex Deo, non peccat ; sed qui natus est ex Deo, servat semetipsum, et malignum non tangit eum. »

Quoniam, qui nascitur ex Deo, semen ejus habens in semetipso, peccare non potest : dum hoc primitus scripsisset, nec erronee nunc ait : « Sciendum quod non peccat, qui natus est ex Deo. »

Et γὰρ ἐκ τοῦ ποιεῖν δι- Si enim, faciendo just-

(73) Ex auctoritate versionis Latinæ rescribendum esse puto ὑπάρξει τὸ οὕτω προκόψαι πίστις ἐνεργεῖ.

(74) Insolentius dictum pro πιστεύοντες.

(75) Ex Græcis corrige *quam*.

καιούνην ἔχει τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἀμαρτάνειν καὶ ποιεῖν δικαιοσύνην ἀδύνατον, φανερόν ἄρα, ὅτι οὕτω διαχειόμενος οὐχ ἀμαρτάνει. Εἶτα ἀσφαλίζόμενος, ὡς οὐ φύσει ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος υἱὸς Θεοῦ, ἀρμοδίως ἐπιγγαγεν· « ἀλλὰ τηρεῖταυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ, οὐκ ἐκ κατασκευῆς, ἀλλὰ προσοχῆς ἔχει τὸ μὴ ἀμαρτάνειν.

Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ quæ studio nostro sit, hoc est, quod ait, « Custodi tuum cor ⁸⁰, » et post pauca (vers. 21): « Custodite vos ab idolis. » Custodiæ vero divinæ exemplum est, quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos ⁸¹, » et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me ⁸², » et illud: « Pater sancte, custodi eos ⁸³. » Tangit autem aliquem malignus lædens, et affligens eum, quod manifestum est ex eo, quod ait: « Non continget te malum ⁸⁴, » et ex eo quod dictum a Deo benefactoribus: « Qui tetigit vos (vel, ut alii, qui tetigerit), tangit pupillam oculi mei ⁸⁵. » Quibus et illud concordat: « Nolite tangere christos meos ⁸⁶. »

VERS. 19. « Scimus quoniam ex Deo sumus, et totus mundus in maligno positus est. »

Mundus, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. Totus ait, quod omnes sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est.

Ὅταν λέγει, ὅτι ὁ κόσμος ἐλθὼς ἐν τῷ πονηρῷ κείται, οὐ τοῦτ' ἀφασιν, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ κτίσις, κόσμος οὐσα, ἐν τῷ πονηρῷ ἴδρυται, ὡς τινες ὑπένοησαν τῶν αἰρετικῶν, ἀλλ' ὅτι κόσμον οἶδε καλεῖν ἡ Γραφή τοὺς φαύλους ἀνθρώπους, καθὼς καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν Εὐαγγελοῖς γράφει

tiam, habet ut sit ex Deo, simul autem esse peccatum et justitiam impossibile est: palam est igitur, quod dum sic operatur homo justus est, et non delinquit. Deinceps dum præmonisset, quoniam voluntarie et non naturaliter filius est Dei homo hujusmodi, competenter adjecit: « sed servat semetipsum, et malignus non tangit eum. » Si ergo propterea malignus non tangit eum, quod servat semetipsum, non ex natura, sed accedentes (76) habet, ut non delinquat.

Permulta cognoscentes, homines pravos insinuare hanc vocem de mundo dictam, jam dubitamus (77) secundum hæreticos, nec cujusdam creatoris Dei credimus facturam esse mundi, et in maligno constituti. Positus est enim hic sermo de mundo pro hominibus, sicut præ-

Α ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης (78),

dixi et in hac Epistola, et in Evangeliiis, ex quibus pauca de multis promenda putavimus. In hac Epistola scribens Joannes ait: « Nolite admirari, si odit vos mundus. » Palam est enim omni sapienti, quod mundus odit sanctos, per quem maligni homines designantur. Et illud: « Ipsi de mundo sunt, et de mundo loquuntur, et mundus eos audit. » Quod autem ait audire mundum, seductive loquentes, non creaturam, sed passibiles (79) homines manifestat. Ita in Evangeliiis Salvator ait: « Me mundus non potest amare, quia testimonium perhibeo operibus ejus, quoniam maligna sunt ⁸⁶, » et: « Væ mundo a scandalis ⁸⁷; » et: « Si essetis ex mundo, mundus quod erat suum diligeret; nunc autem non estis ex mundo, sed ego elegi vos, propterea odit vos mundus ⁸⁸. » Non enim per hæc arbitrandum est, dum arguit utique opera maligna, et scandala manifestat, et odiri dicit discipulos suos a mundo, quod de constitutione terræ et cæli, et quæ in his sunt, hæc dicat. Maligni namque et venefici et conceptores odii homines sunt, qui per Dominica verba significantur. Hos igitur arguit pro malignis operibus, quos etiam notans, dicit esse de scandalis, et habentes odio sanctos viros. His igitur manifestatis, mundum in maligno positum ostendit esse eum, qui arguitur, et notatur, et odio habere designatur apostolos. Horum namque singuli propter malitiam, quod in maligno esse dicuntur, deliberari dicimur, dum oramus: « Libera nos a malo ⁸⁹. » Redimuntur namque et liberantur ab eo cuncti, qui nequaquam ab ignitis ejus jaculis vulnerantur, eo quod in omnibus assumpserunt scutum fidei salutaris. Volens itaque Salvator hoc a Patre concedi, dicebat de discipulis suis: « Pater, serva eos a malo ⁹⁰. » Quapropter deviare credendi sunt, qui putant mundum positum in maligno, quasi in opifice suo. Hoc itaque verbum significat etiam voluntates et modos, id est, non naturam esse et causam, ut quisquam ex Deo putetur, aut (80) in maligno sit constitutus, cum dicit, nos Christi discipuli disciplinabiliter novimus, quia ex Deo sumus, ab eo participium habentes, a quo electi de mundo, ex Deo propter sanctitatem nati sumus, hoc scientes, quia omnis mundus propter impietatem, quam habet, in malitia positus est, incumbens ei qui præcessit in malo: ita ut idem esse videatur, positum esse mundum in maligno, quod esse illud: « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat ⁹¹. » Malignus enim et (81) diabolus est, et non aliter est

⁸⁰ Prov. iv, 23. ⁸¹ Psal. xi, 8. ⁸² Psal. xvi, 8. ⁸³ Psal. civ, 15. ⁸⁴ Joan. vii, 7. ⁸⁵ Matth. xviii, 7. ⁸⁶ I Joan. iii, 8.

(76) Hoc aperte falsum, Gal. legendum putat, *accidentes*, male. Veram lectionem ex Græcis assequi conjectura poteris. Legendum est, *attentione*.

(77) Gallandio ex contextu rescribendum videtur *non dubitamus*, recte. *Secundum hæreticos*, adjectum est hoc sensu, ut hæretici dubitare de ea se dicantur.

(78) Hoc scholium, quanvis nonnulla aliter expressa habeat quam versio Latina, tamen Didymi esse videtur.

(79) Gall. *possibiles*, male.

(80) Gallandius, sensu loci non intellecto, pro *aut*, ut rescribendum esse censet.

(81) G. nou omitttere debebat *et*.

mundus quam is, qui facit peccatum. His ita declinatis (82), locum fallaciæ non habebit opinio hæreticorum, putantium, creaturam significari per hoc, quod dictum sit : « Totus mundus in maligno est positus. » Nam licet mundus significet aliquando creaturam, non tamen in maligno positam, sed in Verbo, per quod omnia facta sunt ⁸¹, stabilitatis suæ obtinet robur : in Christo invisibilia et visibilia, cœlestia et terrena sunt creata, et ante omnia est (et in eo cuncta consistunt fundamentum habentia), opifex Verbum. Sic enim verum erit etiam, quod dictum est : creata a Deo omnia, cum utique dicit Sapiencia de semetipsa : « Ante sæcula fundavit me, in principio, antequam terram feceret, et abyssos crearet ⁸², » etc.

VERS. 20, 21. « Scimus quoniam Filius Dei venit, et dedit nobis intellectum, ut sciamus verum Deum, et simus in vero Filio ejus. Hic est verus Deus et vita æterna. Filioli, custodite vos ab idolis. »

Ταύτην τὴν διάνοιαν λαβὼν ὁ θεὸς Παῦλος καθ' ἣν γινώσκειται ὁ ἀληθινός (83) Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔλεγεν· « Ἡμεῖς δὲ τοῦ Χριστοῦ ἔχομεν. » Ὁ ταύτην τὴν διάνοιαν καὶ τὸν νοῦν ἔχων, γινώσκει τὸν κατ' οὐσίαν ἀληθινόν, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἐνούμενος πρὸς αὐτὸν, πρακτικῶς νόησιν αὐτοῦ ἔχων.

Intellectus quem dedit, secundum quem cognoscitur, quia venit verus Filius Dei, idem est, quod mens Christi, de qua dictum est : « Nos autem mentem Christi habemus ⁸⁴. » Quia ergo hunc intellectum et hanc mentem substantialiter agnoscit veram, et est in eo virtus Dei, et operibus intellectum habet ejus is, in quo cognoscit eum.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera quemadmodum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre. Cum solus enim verus Deus sciatur Pater, verus Deus inspicitur Filius ab eis, quibus intellectum, veniens, ipse dedit. Igitur si (84) alterius substantiæ sit Pater et Filius, cum Pater solus verus sit Deus, Filius nequaquam verus erit Deus. Si autem Filius verus sit Deus, si utriusque alterius substantiæ sint, Pater (85) secundum speciem habebit, ut verus sit Deus. Rursus, si (86) verus Deus, prohibetur hoc esse Pater. Quapropter tanquam (87)

⁸¹ Joan. 1, 3. ⁸² Eccli. xxiv, 14; Prov. viii, 23 sqq.

(82) Recte. — G. conjecit, *declaratis*, male.

(83) Ἐλθὼν interponit D. Facit cum hoc codice Latina versio.

(84) Ita egregie G. Vulgo, igitur alterius.

(85) Repone *Filius*.

(86) Interponendum videtur *Pater*. Mox legendum videtur, *perhibetur*.

A inspicendi sunt, qui alterius substantiæ dicunt, et non ejusdem Patrem et Filium, quatenus, dum una divinitas Patris et Filii asseritur, etiam veritas una et eadem agnoscatur. Quomodo enim non una divinitas Patris et Filii, cum propheta dicat : « Et te orabunt, quia Deus in te est, et non est præter te Deus, tu enim es Deus, et ignorabamus, Deus Israel, salvator. » Horum itaque singula examinationem (ut fuit possibile), in aliis habuerunt.

Ἄξιον εἰπεῖν, πῶς δὲ ὅλης τῆς Ἐπιστολῆς τελειότητα αὐτοῖς μαρτυρήσας νῦν προτρέπει· ἑαυτοὺς τηρεῖν ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

Quærendum quomodo, dum per totam Epistolam perfectionis et sanctitatis eorum, quibus scribit, testimonium perhibuerit,

ad fidem de brevibus rebus et utilis-ivis (88) admoneat, dicens : « Filioli, custodite vos ab idolis. » Ad hæc occurrens, aliquis dicit : Quoniam universæ Ecclesiæ scribit Epistolam, et poterit in tertio (89) concilio, nuper constituto, aliquis ex idololatria cum venæca tὴν λέξιν ἐχάραξεν. versus esse, et dum crebro eveniat, ut, qui descendunt a multorum deorum cultura, nondum firme credentes, reliquias superstitionis mente retineant, propter illos hoc verbum posuit.

Hoc enim moris est divinæ doctrinæ; nam et Paulus apostolus, Corinthiis scribens, cum laudasset eos in omnibus divitiis intelligibilibus ⁹⁰, in ipsa Epistola scribit, ut ab idolothytis semetipsos abstinere, ne socii dæmoniorum fierent, et non haberent differentiam ab eis, qui in idolis epulantur ⁹¹. Aliter autem aliquis dicit, quoniam scribens significavit, eis multos antichristos jam venisse : et esse pseudopphetas, qui, de veritate cadentes, saperent et dogmatizarent nihil stabile, nihil firmum, sed quilibet (90) idolum factum atque plasmatum in mentibus sibi credentibus seminarent. Hæc ergo, quæ ita depinguntur, seu plantantur in mentibus, falsæ scientiæ doctrina, non frustra quilibet idola vocat, a quibus idolis monet, ut se custodiant omnes, qui ad Deum verum reverenter accedunt. Sic enim intellectis verbis præsentibus, terminum percepisse Epistolam cum ratione fatebimur.

(87) Gallandio legendum videtur *tanquam hæretici insp.*, recte.

(88) Rescribendum est, *vilissimis*.

(89) Ex Græcis ἐν τῷ αὐτῷ συνόδῳ ἁρτι ἀπεσταμένους, etc., corrige, *in tanto concilio nuper constituto*. Sententiam non ad verba reddidit Epiphanius.

(90) Corrige *quilibet*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS SECUNDAM ENARRATIO.

VERS. 6. « Et hæc est charitas, ut ambulemus A secundum mandata ejus. »

Præsens dictum concordat his quæ in Epistola prima relata sunt, ubi ait⁹⁷: « Et scimus, quoniam qui diligit Deum, mandata ejus servat, » et in Evangeliiis ait⁹⁸: « Si quis diligit me, mandata mea custodiat. »

Ταυτὸν ἐστὶ τὸ περιπατεῖν κατὰ τὰς ἐντολάς, τῷ τηρεῖν αὐτάς. Ἐπεὶ γὰρ πρακτικαὶ (αἱ) ἀρεταὶ, αἱ κατὰ τὰς ἐντολάς ἐνεργούμεναι, περιπατεῖ κατ' αὐτάς ὁ μὴ ἔξω αὐτῶν γινόμενος. Ἐν τούτῳ δὲ ταυτὸν τῷ τηρεῖσθαι αὐτάς. Ὅθεν καὶ ὁ παυσάμενος τοῦ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, οὐδὲ τηρεῖ τὰς ἐντολάς, οὔτε περιπατεῖ κατ' αὐτάς. Ὁ γὰρ κατ' ἀρετὴν προκόπτων κατὰ τὰς ἐντολάς βαδίζει, — τοῦ περιπατεῖν προκοπήν δηλοῦντος τοῦ τελειωθέντος, μετὰ τὸ περιπατηθέναι κατὰ τὰς ἐντολάς τηροῦντας (91) αὐτάς.

Idem namque est ambulare secundum mandata, quod servare ea. Quod enim actuales sunt virtutes, quæ secundum mandata fiunt, ambulat secundum eas, qui extra eas non efficitur. In hoc enim idem ambulare secundum ea, quod custodire est. Unde, qui cessat in opere secundum virtutem, neque mandata servat ulterius, neque ambulat secundum ea.

Ex abundantibus, siquidem dicitur et hoc modo: qui secundum virtutem proficit, ambulat utique secundum mandata, quando ambulare profectum

insinuat perfecti viri, qui postquam ambulaverit secundum mandata, etiam servat ea. Hæc dictio concordat etiam, quod in ænigmate legitur, quod Adam positus est in paradiso, ut operaretur et custodiret eum⁹⁹. Ubi per operationem effectus profectionem designat, per custodiam vero perfectionis ipsius statum atque constantiam.

VERS. 9-11. « Omnis, qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet; qui permanet in doctrina, hic et Patrem et Filium habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec ave ei dixeritis. Qui enim dicit illi ave, communicat operibus ejus malignis. »

Manet utique in evangelica doctrina, qui secundum eam sapit et agit, dum separat semetipsum ab illo, qui facit aliquid e diverso et sapit. Præinde quoniam per actualem vitam sit alicujus Deus, qui creator est omnium, sicut Abraham, cui dixit: « Ego Deus tuus! »; quisquis extra rectam fidem conversationemque mandatorum Jesu fuerit, sine Deo est, semetipsum separans, nec habet Deum, dum ille separaverit semetipsum a divina doctrina, prædicto modo. « Is qui manet in eo et Patrem et Filium habet. » Ad eum namque, qui servat mandata ejus, dicit Filius, Patrem secum venturum, (92) maneat apud eum, cum factus fuerit templum sanctum ædificatum per observationem mandatorum Dei. Cum duplex itaque sit modus habendi Deum: alter quidem communis est omnium creaturarum, per quem significatur, omnes habere creatorem; alter vero eorum indicat modum, qui per bonam voluntatem placant eum, secundum quod legitur: « Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob et omnium Hebræorum⁹³. » Adverte siquidem quod hic dictum est: « Qui habet, inquit, Filium, habet et Patrem: » et e diverso, per quæ scilicet intelligitur, eadem substantia (93) esse divinitatis. Quia enim Pater in Filio est, qui habet Filium, habet et Patrem, quod etiam reciprocum est: nam qui habet Patrem, habet et Filium, qui est in Patre. Si quis autem incumbere volens dicat: et qui discipulos habet, habet et Filium: et qui Filium habet, habet et Patrem, secundum quod scriptum est: « Qui vos suscipit, et me suscipit, et Patrem meum suscipit, qui misit me⁹⁴: » sciat, quod non sicut oportet insinuat. Hæc enim de doctrina sunt dicta, quod qui suscipit apostolos, consentiens eorum doctrinæ, suscipit per eos Filium simul et Patrem, quem prædicant. Est et aliter intelligendum, quoniam, qui manet in doctrina, habet Patrem et Filium. Manserunt in doctrina ejus apostoli, ita ut prædicarent eam: qui igitur suscipit eos, cum sint templum Dei, per hoc quod suscipit illos, habet inhabitantem in eis Filium simul et Patrem.

⁹⁷ 1 Joan. II, 3. ⁹⁸ Joan. XIV, 15. ⁹⁹ Gen. II, 15. ⁹⁴ Gen. XVII, 7. ⁹³ Exod. III, 6, 18. ⁹⁵ Luc. IX, 48.

(91) Corrige τηροῦντος Matth.

(92) Gall. conjecit, qui. Malim, ut.

(93) Poteris conjicere, eandem substantiam. Nec tamen necessaria est hæc lectionis mutatio.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

TERTIAM DIVI IOANNIS EPISTOLAM ENARRATIO.

VERS. 11. « Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex Deo est; qui autem male facit, non videt Deum. »

Μηδεμιᾶς κοινωνίας Cum nulla communio
οδοῦς φωτὶ πρὸς σκότος, sit luci ad tenebras, aut
ἢ συμφωνίας Concordia Christo cum
πρὸς Βελιάρ, Belial, qui bonum facit
ὁ ἀγαθο- actualiter atque contem-
ποιῶν πρακτικῶς καὶ plative, Deum Christum
θεωρητικῶς, Christum τὸν
Θεὸν ἔχων (94), ὑπάρ-
χοντα φῶς ἀληθινόν,
πῶρῳ τοῦ σκότους καὶ
τοῦ Βελιάρ ἐστίν. Ἄλλὰ
καὶ ἐπεὶ ἐναντίον τῷ
ἀγαθοποιεῖν τὸ κακόν (95),
ὁ κακοποιὸς, δι' αὐτοῦ τοῦ
οὔτως ἐνεργεῖν, ἐκ τοῦ
Βελιάρ καὶ τοῦ σκότους
ῶν, οὐχ εἶδρακε τὸν Θεόν,
οὔδὲ κατὰ ποσὸν γινώσιν
αὐτοῦ ἔχων. Πᾶς γὰρ ὁ
ἁμαρτάνων οὐχ εἶδρακε
τὸν Θεόν, οὔδὲ ἔγνωκεν
αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ τὸ ὁρᾶν
σῶμα, καὶ μὴ ὁρᾶν, τῷ
ἢ Psal. xxxvi, 27.

(94) Θεὸν τὸν Χριστὸν ἔχων D. Hanc veram esse lectionem demonstrat vers. Lat.

(95) Κακοποιεῖν D, recte. Habet enim vers. malefacere.

Ἀ χρᾶσθαι ὄφει καὶ μὴ
χρᾶσθαι γνωρίζεται, ὁρ-
μένου τοῦ αἰσθητοῦ καὶ
τῷ κακοποιούντι, ἐὰν ὄφιν
ἔχει (96), μὴ βλεπομένου
δὲ τῷ στερουμένῳ ὄψεως,
κἂν ἀγαθοποιὸς ἦ. ἀναν-
τιβῆτης. Οἷς ἅμα δει-
κνυται (97), εἶγε ἀγαθο-
ποιοῦντι, διὰ τὸ καθαρὰν
καρδίαν ἔχειν, ὁρᾶται,
κἂν ὄψεως λείπηται, οὐχ
ὁρώμενος τῷ κακοποιούν-
τι, κἂν ὄψωπέστατος ἦ.
Β Παρίσταται τε τὰναντία
εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀσυν-
ῦπαρκα, τὸ ἀγαθοποιεῖν
φημι, καὶ κακοποιεῖν, καὶ
ἐκ τοῦ, « Ἐκκλινον ἀπὸ κα-
κοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν, »
καὶ τῶν παραπλησίως γε-
γραμμένων.
ἢ Psal. xxxvi, 27.

aliquod sensibile videatur etiam ab eo, qui malefacit, si aspectum habeat; et si non videat, qui aspectu privatur, licet sit bonus: indubitanter ostenditur, Deum non esse corpus, quando benefaciens, eo quod cor habeat mundum, videt Deum, licet aspectu carnali privatus sit, cum non videat eum malefaciens, quamvis acie vehementer acuta consistat. Et ex hoc ergo (hoc est benefaciendi et malefaciendi sermone) demonstrat, quæ simul non subsistunt, esse contraria; item ex eo quod dictum est: « Declina a malo, et fac bonum », et huiusmodi verbis in

(96) Ἐγὼ D, recte.

(97) In his, si Latina versio comparatur, aliqua deesse videntur, et interpunctio mutanda.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM BEATI IUDÆ APOSTOLI ENARRATIO (98).

VERS. 4. « Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti, et prædestinati erant in hoc iudicium, Domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, et solum Dominatorem, etc. »

(98) In scholiis Græcis pauca admodum inveniuntur ex Didymiana enarratione desumpta. Deprehendi equidem interdum maximum in singulis sententiis consonum, ita ut ad Didymi auctoritatem et inventionem revocari posse omnia videantur. At ubi verba sententiarumque nexum diversa esse intellexi, malui Didymo aliqua deesse quam aliena

C Omnino quoniam Jesus semel populum de terra Ægypti liberans, deinceps eos qui non crediderunt, perdidit (99). Quidam homines impii, Scripturam divinam quodam utentes dolo atque malignitate,

vindicari. Hoc tamen, si quis accuratius cum scholiis enarrationem Didymi comparaverit, neminem fugiet, scholiorum compositores Didymum multis in locis secutos esse.

(99) Hæc non Didymo, sed Judæ tribuenda videntur, ita ut non quartum solum, sed quintum simul Epistolæ versum explicandum sibi sumpserit

subingressi sunt, eam se prædicare simulantes, præscripti scilicet, id est, ad hoc præscripti iudicium, quo a semetipsis dijudicati, traditi sunt improbo sensui. Hi namque propter immensam impietatem, cum essent impudici, gratiam Domini nostri Jesu Christi in luxuriam mutaverunt, per ipsam spurciti-
 am suam negantes unum Dominatorem Dominum Jesum Christum eorum, qui per Evangelium sunt vocati. Dehinc, ut revocet eos, qui crediderunt malignis et impiis, ostendit, quanta sit magnitudo Domini, quem negaverunt, palam faciens, quoniam ipse est, qui eduxit populum ex Ægypto, et salutem præbuit. Secundum, quoniam instabiles atque mutabiles erant quidam eorum, gerentes in animo, quod in Ægypto habuerant voluntatem, perdidit eos differentes in eremo, licet liberati fuerint ex Ægypto per fidem. His ita prælibatis, necessarium est requirere, qui sint, quos dicit gratiam Domini in luxuriam transtulisse, hoc est impios et divinæ doctrinæ simulatores, nisi forsitan isti sunt præules hæreseos Nicolaitarum, nullam speciem impudentiæ derelinqentes. Sive autem hæresis ipsa est voluntate polluta, cujus sit memoria in Apocalypsi⁸ per Jezabel, quæ super fornicationem esse describitur, seu altera, contemplandum est. Puto autem, quia (1) et de multis hæresibus, quæ cœperunt temporibus apostolorum, dicitur hoc, et auctoribus earum, qui scilicet impudentiam multamque luxuriam sunt sectati, ita ut ipsam spurciti-
 am suam atque luxuriam idolorum sacrificiis permiscerent. Nam et Paulus de hujusmodi hominibus ita dicit: « Et nolite communicare operibus immundis tenebrarum, magis autem etiam arguite: ea enim, quæ occulta ab eis sunt, turpe est etiam dici⁹ (2). »

Τυρπία γὰρ καὶ λίαν αἰσχροῦ ἐπιτελοῦσι ἕθεν μυστικῶς. Πρὸς τοῦτοις καὶ εἰ ἀπὸ Σίμωνος καὶ Μαρκίωνος καὶ Οὐαλεντινίου, Σηθιανῶν τε καὶ Κατανιταίων, ὧν ἡ ἀσέλγεια ἐκθεσμός.

Unde et in alia Epistola de eis scribit, dicens: « Isti sunt, qui ingrediuntur in domos, et captivant mulierculas, peccatis involutas et libidinibus variis ductas⁷, » et sub occasione religionis agunt turpia. Quapropter in luxuriam transtulisse eos dicit gratiam Domini, per quam luxuriam et effectus ejus negant solum Dominatorem et Dominum nostrum

⁸ Apoc. ii, 20. ⁹ Ephes. v, 11. ⁷ II Tim. iii, 6. ¹¹ Galat. vi, 14. ¹² I Cor. viii, 6. ¹³ Psal. cviii, 8.

Didymus Gallandius, ut periocham scripturæ aliquanto plenior faciat, pro omnino legendum esse iubet, scientes *semel omnia*, scilicet, ne cum Vulgata dissideat Latinus interpres. Equidem cum hypothesis manifesto manca sit, nihil muto. Patet vero, Didymum, vel saltem interpretem Latinum, locum Judæ impeditissimum ita legisse, ἔτι Ἰησοῦς ἀπαξ λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, etc.

(1) In Græco scripturam fuisse videtur, ἔτι.

A Jesum Christum. Animadvertendum est solum Dominatorem esse Christum, eo quod solus verus sit Deus. Sic enim, cum solus sit Dominator et Dominus Jesus, non expellit auctoritate Patrem, dicens ei, « Domine cœli et terræ⁹. » Sic neque Pater, cum solus sit verus Deus, extraneum facit a vera deitate Filium. Dictum namque est ante hæc de eo, quod sit verus Deus iste solus Dominator et Dominus Jesus Christus, qui eduxit populum ex Ægypto per Moysen, quibus ita dictis consequens est, ut non sit alter Deus Moyses. Neque enim est alius præter Trinitatem. Unum etiam Moyses ministrare dignoscitur, secundum quod dictum est: « Ille de me scripsit¹⁰. » Et illud, quod scripsit Moyses, invenimus Jesum implevisse. Quapropter et ipse prævidens prophetiæ virtute cruce, maximas habere divitias se putavit improprium Christi¹¹: et non aliter quam ille, qui dixit: « Mibi glorandum est in cruce Christi¹². » Cum ergo Jesus sit, qui ex Ægypto Hebræos eduxit, constat quod non de humanitate ex Maria procedente: secundum, quod de Deo Verbum dictum est Jesus, sicuti proxime dixit: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia¹³. » Quod autem ait, « quia præscripti sunt, qui transtulerunt gratiam Domini in luxuriam, » cui subjecti sunt, id est, ad hoc præscripti iudicium, etc. (sicut nuper edictum est), considerandum est, ne forsitan hoc possit exponi etiam de his qui similes Judæ præscripti sunt, utique prophetis. De illo namque dictum est: « Et episcopatum ejus accipiet alter¹⁴; » et illud: « Levavit contra me calcaneum suum¹⁵, » adversus doctorem, panes ejus edens, quasi etiam hujusmodi impiis præscriptum sit, sicut de impiis Veteris Testamenti.

VERS. 9. « Michael autem, archangelus, quando cum diabolo altercans disputavit de corpore Moysi; nec fuit ausus iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit: Imperet tibi Deus. »

Si substantialiter malus est diabolus, sicuti putant terrenas naturas introducentes, qui dicunt aliqui adversus eum, crimini (3), non substantiæ blasphemiæ. Si neque rationabiliter increpat eum Dominus, cum naturam non habet, ut increpationem pro opere non bono suscipiet (4). Sed dum et increpatur a creatore Dominoque cunctorum, tanquam dum possit ex hoc aliqua utilitas provenire, et blasphemiam arbitratus maximus archangelus proferre quidquam adversus eum, licet decertaretur pro corpore Moyses. Nec est diabolus terrena sub-

⁹ Matth. xi, 25. ¹⁰ Joan. v, 46. ¹¹ Hebr. xi, 26. ¹² Psal. xl, 10; Joan. xiii, 18.

(2) In scholio præterea adjecta sunt hæc hæreticorum nomina: καὶ Ἐστωτιανῶν καὶ Βορβοριανῶν καὶ Βαβυλώνων.

(3) Puto legendum esse *crimini*. At ne sic quidem sanatur locus corruptus. Vellem scripsisset auctor, *non crimini, sed substantiæ*.

(4) Fortasse legendum est, *cum naturam non habet, et increpationem, etc.*

stantia. Habuit enim aliquando divinam gloriam (5) et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sunt arbitrii liberi, et conversio sit facta diaboli, natura non malus est, quomodo nec ipse, qui cunctos malignitate transcendit, huiusmodi est, licet adversarii huius contemplationis præscribant (6) præsentem Epistolæ et Moyses assumptioni (7), propter eum locum, ubi significatur verbum archangeli de corpore Moyses ad diabolum factum. Non enim ex his tantummodo, sed in omni divina Scriptura monstratur de casu ejus: et unus nunc sermo est, propterea etiam diabolus appellatus est. Voluntatis enim ejus, non essentia diaboli nomen est, ut frequenter dictum est. Sicut enim in Juda dicendum est, cum substantiam ejus significamus, hominem dicentes eum, mores vero, cum (8) diabolus appellamus, agnoscentes a Salvatore, qui dixit discipulis: « Unus ex vobis diabolus est »: sic in isto nomen diaboli malam ejus significat voluntatem, cum forte aliud nomen substantiam ejus insinuat. Et ideo dixi forte, quoniam non habemus in divina Scriptura clare dicta nomina propria rationalium. Quod etsi non est, attamen communi nomine angeli ejus substantia declaratur, aliqua scilicet existens præter malam operationem, quod dum fecisset, diabolus appellatus est.

Vers. 11. « Væ illis, qui in viam Cain abierunt, et in errorem Balaam mercede diffusi sunt, et contradictione Core perierunt! »

Quoniam per omnia declarati sunt cecidisse a verbo veritatis hæretici, ostendit eos diversis subjectos malis. Dicit enim eos in viam Cain ambulare, qui propter invidiam et impietatem necavit fratrem. Qui, dum contristari debuisset eo, quod sacrificium ejus susceptum non erat, quod impie indubitanter obtulerat, et imitari fratrem, ut et iste pie Deo munus offerat (9), invidia magis correptus adversus eum, homicida primus apparuit. Et non in hoc solo quiescit, sed etiam extendens impietatem suam, peccator circa Deum factus voluntarie, a vultu ejus expulsus esse (10), nihil jam putans in se Dei providentia provenire, secundum omnia quæ habebat, se auctoritatem esse credebatur, et voluntatem suam. Præsentes igitur hæreticos ambulare, inquit, in

¹⁵ Joan. v, 70. ¹⁶ Gen. iv, 7. ¹⁷ ibid. 8. ¹⁸ Num. xxii, 17 sqq.

(5) Mingarellus ad Didymum (supra col. 202 D) putat legendum *divinam gratiam*. Erit.

(6) Sensus videtur hic esse: Objectionibus suis præsentem epistolam et Moyses assumptionem prætendunt.

(7) De hoc libro pseudepigrapho (Ἀνάληψις Μωϋσέως), ex quo desumpta sunt quæ in Ep. Judæ v. 9 leguntur, cfr. J. A. Fabricii *Codex Pseudepigr.* v. 7., vol. I, p. 402, 403, 839 sq.

(8) Scribendum videtur, *eum*.

(9) Male Gallandius cum sensum loci non satis intelligeret, conjectit, *obtulerat*. Verius videtur, *ut et ipse pie Deo munus offerat*.

viam ejus, et extra vultum Dei propter ignorantiam factos, sed etiam præponentes semetipsos Creatori, illum siquidem animalis naturæ, se autem spirituales esse dicentes. Quapropter non recte dividunt ¹⁶ ea, quæ volunt (11) immolantes offerre se putant, quoniam primitias sibi, secundas vero partes offerunt Deo. Ex huiusmodi enim nequitia atque fallacia homicidæ sunt fratrum suorum, offerentes eis quæ sapienda non sunt, magis autem ad suam limitationem vocantes eos, cum dicunt: « Transeamus in campum ¹⁷. » Dicit igitur eisdem similes esse Balaam, præponentes pietati mercedem oblatam ei a rege Madianita, ut malediceret eis, qui Dei benedictione fruebantur ¹⁸. Qui etiam injustitiæ mercede diffusi sunt, vaticinantes enim inveniuntur, et pro sancto Spiritu spiritum erroris habentes, unde etiam dant et isti consilium fornicationis et idolorum culturæ, sicut ille prodicione (12) populi Dei. Hæc autem de hæreticis quilibet dicens, ad superiora proficiat, et non tantum in verbo, sed in littera qua constant, qua etiam in Apocalypsi Joannis tanguntur, quod hæc habeant intellectualiter falsi doctores, cum sint amatores principatus atque superbix, et præsulibus Ecclesiæ resistentes, magis autem apostolis, qui ex Deo habent, ut sacerdotes sint. Hi namque Core contradictione scilicet erraverunt. Ille siquidem restitit sacerdotio, Aaron Dei voluntate collato, et propter contradictionem nova morte multatus est ipse, et qui cum eo esse videbantur.

Vers. 12, 13. « Hi qui in dilectionibus vestris maculatis coepulantur (13) sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ a ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, eradicatæ, bis mortuæ, fluctus ferocis maris, spumantes suas confusiones, sidera, seductiones, quibus, » etc.

Cum ostendisset eos, qui ambulant in viam Cain, et effusi sunt injusta mercede Balaam, et eos qui perditum sunt contradictione Core; sequitur dicens: Hi sunt convivia celebrantes, quando dilectiones habentes, coepulantes in maculis suis, dum carnes polluunt proprias, et transferunt ad luxuriam Domini gratiam. Proinde cum omnia huiusmodi cum multo contemptu faciant, sine timore semetipsos pascent. Cum enim sunt sub pastore vero ita degentes, sine timore et sine reverentia constituti,

(10) Hoc aperte falsum. Vel omnino debet, vel corrigi cum Gallandio, *est, nihilque*.

(11) Tacite correxit Gallandius *velut*, recte, nam volunt sensum nullum habet.

(12) Gallandius, nescio an de consilio, certe verius, scripsit *pro ditione*. Nihil adnotavit.

(13) Ut sæpissime, ita etiam in hoc loco Latinus interpres a Vulgata multum recedit. Gall., ut hanc versionem Vulgatæ conformaret, conjectit, *hi sunt qui... maculæ*. Hoc nimium videtur. Lenius corrigi, *hi sunt, qui in dilectionibus vestris maculati coepulantur*.

quique comparant semetipsos sanctis nubibus, A pluentibus justitiam. Quæ nubes utique veritatis sunt, secundum quod scriptum est : « Nubes pluunt justitiam »; et : « Usque ad nubes veritas tua ».¹⁹ Quibus plenis imbri spirituali mandatur, ne pluunt super indignos. Verumtamen licet nitantur semetipsos prædicti viri comparare nubibus sanctis, νεφέλας οὖν ἀνύδρας αιταιmen nubes sunt sine aqua, non habentes in semetipsis scientiam Dei. Quod qui percepérít, habet in semetipso « fontem aquæ salientis in vitam æternam »;²⁰

ita ut « fluant de intelligibili ejus ventre flumina aquæ vivæ ».²¹ Imitantur igitur isti nubes.

Δένδρα ἀκαρπα φθινοπωρινά, ἐπειδὴ πάλιν, δικαιο προσποιούμενοι, Eriam arboribus semetipsos comparare contenti sunt, quæ bonos afferunt fructus, cum sint utique arbores bonæ, et licet hoc faciant isti, arbores tamen autumnales et sine fructu sunt.

Nam licet promittant mentientes, fructum habere se bonum, arguuntur tamen, cum non possint uvam et fuscum ferre hi, qui spinæ sunt et tribuli, et arbores sine fructu. Hæc autem omnia et spinæ et tribuli opportuna sunt, ut igne crementur. Super hæc itaque, quod sine fructu sunt, evenit eis, ut etiam radicitus evulsi secundo moriantur; quia peccantes consequenter habent mortem; et isti secundo peccant, hoc est, actu et sensu; secundo etiam mori dicuntur. In eis igitur, qui secundo moriuntur;

ἢ καὶ οὕτως, ἐπειδὴ πρὸ Eriam hoc dicendum est, τῆς πίστεως ἐτεθνήκει quoniam ante fidem mortui sunt, cum, in impietate malitiaque degentes, (14) οὖν ἀσεβεῖα, εἶτα et visi sunt a mortuis προσελθόντες τῷ Εὐαγγελίῳ ἐζήσαν, πάλιν δὲ per poenitentiam surreδόντες καὶ ἠδονῆ ἐκδόντες ἑαυτοὺς τεθνήκασιν, εἰκότως δ' αὐτοὺς (15) Evangelium. Quando de τεθνηκέναι φησίν.

de quibus dicitur : « Melius erat eis, non agnovisse

viam veritatis, quam, agnoscentes, reverti post tergum ».²² Unum necessario consequens est, ut, cum secundo moriuntur, eradicari videantur, ut nullam spem habeant, denuo germinandi. Blasphemantes enim in Spiritum sanctum, remissionem non habent peccatorum, neque nunc, neque in futuro sæculo ».²³ Representat igitur hæc Scriptura conturbatos mores, et perturbatum intellectum hæreticorum, cum dicit eos « fluctus ferocis maris, spumantes suas confusiones; » per quæ turpiter immorantur, universa fornicaria celebrantes circa eos, cum quibus copulari festinant, augentes malitiam suam, et lumen se esse simulantes apud eos qui sunt in tenebris constituti;

ἢ μιμούμενοι γὰρ τὸν « et imitantes patrem B ἑαυτῶν ἀρχηγὸν Σατα- suum Satanam, qui in νᾶν, μετασχηματιζόμενον lucis angelum transformatur ».²⁴ Verumtamen, εἰς ἄγγελον φωτὸς, καὶ licet hanc phantasiā αὐτοὶ μετασχηματίζεσθαι celebrare valeant, tamen θέλουσιν εἰς διδασκάλους sidera sunt erroris, ἀληθείας, ἀλλ' οὖν πλα- qui- wόντες εἰσι, παραχαράτ- bus caligo tenebrarum τοντες τὴν ἀλήθειαν ἀσελ- æterna servatur.)

γελαις δυσφημιῶν. — Ἄστρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετῆρηται.....

Tradentur enim tenebris exterioribus, dum fuerit eorum lumen extinctum. « Lux enim impiorum exstinguetur ».²⁵ De hujusmodi sideribus dicitur :

« Quæ cadit sicut folia fici et vineæ »,²⁶ dum vera

C sidera non folia, sed fructus sunt veræ vitis et fici.

Scriptum namque de hujusmodi justis est : « Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intelligentes erunt sicut astra »;²⁷ propterea namque sancti resurgentes a mortuis, cum incorruptibili et spirituali corpore, solis et lunæ et siderum gloriæ comparantur. Diximus prius de his qui vocati sunt eo quod præscripti, et quod prædictum de eis sit, sicut de Juda proditore : quod vere firmatur ex his quæ postea subjungit apostolus, dicens (vers. 14-16) : « Prophetavit autem de his septimus ab Adam, Enoch, dicens : Ecce venit Dominus in sanctis millibus ejus, facere judicium contra omnes, et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, quæ locuti sunt contra Deum peccatores impii. Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes, et os eorum loquitur superba, mirantes personas quæstus causa. »

¹⁹ Isa. xlv, 8. ²⁰ Psal. lvi, 11. ²¹ Joan. iv, 14. ²² Joan. vii, 33. ²³ II Petr. ii, 21. ²⁴ Matth. xii, 32. ²⁵ II Cor. xi, 14. ²⁶ Prov. xiii, 9. ²⁷ Isa. xxxiv, 4. ²⁸ Dan. xii, 3.

(14) Recte Matthæus corrigendum esse censet, ἐτεθνήκασιν ἀσεβεῖα. Confirmatur hoc versione Latina.

(15) Ex auctoritate versionis Latinæ scribendam est, οἷς αὐτοῦς. Hoc Matthæus ex conjectura correxit.

NECTARIUS

ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS

NOTITIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. XIV, Append., p. VI.)

Nectarius, gente Cilix, patria Tarsensis, professione laicus, dignitate senator et prætor Constantinopolitanus fuit (a). Cum jam anno 381 per Nazianzeni abdicationem sedes Constantinopolitana vacaret, Nectarius in patriam suam rediturus Diodorum Tarsensem adit, qui tum pro constituendo episcopo inter cæ Patres Constantinopoli erat, ut si quas litteras ad suos mittere vellet, sibi deferendas traderet. Diodorus, sive hominis venerandam canitiem et mores eximios Dei impulsu suspiciens, sive etiam, ut ait Socrates, loco excitato, abreptum a populo, et ad summum sacerdotium postulatum ita suscepit, ut Constantinopolitanæ sedi præficiendum feliciter allaborarit. Erat tunc Nectarius necdum baptizatus. Mox igitur divino fonte ablutus, sacrisque rite initiatus, episcopus constituitur: quam dignitatem vir eximius ad annum usque duodequadragesimum obtinuit (b). Bibliographi vulgo illi acceptam ferunt homiliam quamdam *De laude S. Theodori martyris et de eleemosyna ac jejunio* agentem, in qua docet cur sancti martyris Theodori festum celebretur Sabbato primo in Quadragesima. An ad Nectarium quode loquimur homilia illa pertineat necne, subdubitare videtur Cavæus. At tot codicum testimonio, in quibus illa homilia reperitur, liquet eam dubitationem esse sine gravi fundamento.

Et sane haud procul ab exordio suæ narrationis ait, 1° miraculum S. Theodori ὡν τελούμενον, *παρῆς contigisse*; 2° excitatum se ad enarrandum illud miraculum a fidelibus ac piis hominibus, qui et monumenta servabant litteris consignata tempore ipso firmitatem habentia, et oculatos prodigii testes sese fuisse certam fidem faciebant. Ex quibus verbis satis apparet non admodum recentem eventum illum fuisse, præsertim cum a vulgo hominum ignoraretur causa celebrandi illius festi Sabbato primo in Quadragesima: adeo ut illud ὡν τελούμενον vel sic accipiendum sit, ut significet novissimum illud fuisse miraculum quod Constantinopoli visum esset, vel potius vitiosa est lectio codicis, ac pro *παρ' ἡμῶν ὡν*, legendum *παρ' ἡμῶν*, apud nos.

Contigit porro miraculum ipsum furente Juliani Apostatæ persecutione, videlicet an. Chf. 362, vicennio nempe antequam Nectarius episcopalem sedem obtinuisset, aut circiter. Si ergo Nectarius ipse rem ignorasse videtur, quam a viris longævioribus didicit, id in causa fortasse fuit, vel quia res Christianorum gentilis adhuc difficillius penetrabat, vel quia Tarsi aut alibi per ea tempora degebat, quando miraculum accidit. Potuit eximius ille patriarcha orationem suam habere aliquanto serius, puta anno 396 vel 397, sicque ab eventu anni præterlapsi fuerant plus minus 35. Quamobrem nec mirum si vulgus festi originem ignorabat.

Præter facti ipsius eruditionem, continet hæc homilia eximium de invocatione et intercessione sanctorum testimonium, et ad veri jejunii commendationem argumenta utique non vulgaria. Latine occurrit Peronio interprete inter Opera Chrysostomi, apud Surium item et Lipomannum: Græce in variis quoque bibliothecis ms. legitur; typis impressa, quod sciam nusquam comparet. Eam proinde inter analecta nostra accensendam existimavi.

(a) Sozom. VIII, c. 8; Soer. lib. V, c. 8; Tillem. tom. IX, pag. 486.

(b) Cavæus in illo.

ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ

*Δι' ἧν αἰτίαν τῷ πρώτῳ Σαββάτῳ τῶν ἁγίων ρησιῶν ἐορτάζομεν τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου
μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου,*

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΝΗΣΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗΣ.

NECTARII

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

ENARRATIO

Quare Sabbato primo sanctorum Jejuniorum festive celebremus memoriam sancti magni
martyris Theodori,

ET DE JEJUNIO ATQUE ELEMOSYNA.

(Ex cod. Naniano CXXXIV, sæc. xiii circiter, pag. 183.)

Α. Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Ἄ **Κύριε!** δίκαιον ἡμῖν σήμερον μετὰ τοῦ Δαβὶδ μελωδικῶς ἀναφθέγγασθαι. Καὶ πῶς γὰρ οὐ πολὺ τε καὶ θαυμαστότατον; Οὐκ ὄντας ἡμᾶς παρήγαγε· παρήγαγε δὲ οὐχ ὁμοίως οἷς πρόσθε δεδημιούργηκεν, οὐρανὸν τέ φημι καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, γῆν τε καὶ θάλασσαν, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Τούτων γὰρ ἔργον τε καὶ μηχανήμα, ὕλη τε καὶ σύστασις, λόγος ἦν. Εἶπε γὰρ, μᾶλλον δὲ ἐνενόησε, καὶ τὸ ἐννόημα πᾶσι φύσις τε καὶ γένεσις, κίνησις τε καὶ τάξις, καὶ ὅσα τοῖς φαινομένοις παρέπεται, γέγονέ τε καὶ μένει, καὶ ἔσται ἄχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπελεύσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἀνωτάτω δυνάμεις λόγῳ μόνῳ, μᾶλλον δὲ νεύματι συνεστήσατο. Ὡ τοῦ θαύματος! Θεὸς ὢν προαιώνιός τε καὶ ἀναρχος, τὸ φρικωδέστερον, κατ' εἰκόνα ἰδίαν τε καὶ ὁμοίωσιν, Δεσπότης ὢν, διεπλάσατο. Εἶτα οὐ μέχρι τούτου ἔσθη τῆς ἀγαθότητος. Ἀλλὰ καὶ ἐμφυσήματι θείῳ τετίμηκε, ψυχὴν νοερὰν καὶ λογικὴν παρασχόμενος προσεπιτούτοις, καὶ παραδείσου πολίτην τὸν ἄνθρωπον ἀπειργάσατο· καὶ παραδείσου, οὗ τὸ κάλλος ἄρρητόν τε καὶ ἀκατάληπτον, πάντα ὅσα τῇ κτίσει δεδημιούργητο, ὑποτάξας αὐτῷ καὶ χαρισάμενος, ὥσπερ τις πατὴρ φιλόπαις τε καὶ φιλόστοργος, κληρονόμον αὐτὸν καὶ κύριον ὑπὸ πάντων δοροφορούμενος (1).

veluti quidam pater filiorum amans et benevolus, hæredem illum ac dominum omnibus cumulans muneri-

Ι. *Quam magna est multitudo bonitatis tuæ, Domine!* justum est ut nos hodie cum David suaviter canendo dicamus. Et quomodo non ea magna sit et omni admiratione dignissima? Produxit laud existentes nos; produxit vero non eodem modo quo antea res creaverat, cælum inquam et ea quæ in ipso sunt, terram item et mare, quæque in istis censentur. Horum namque et opus et artificium, materiaque et constitutio, sermo fuit. Dixit enim, atque adeo cogitavit : et cogitatum ipsum omnibus natura et generatio, motus et ordo, et quæcunque res visibiles consequuntur, fuitque et manet, et erit usque ad secundum ejus ad nos adventum. Quin etiam supremas ipsas virtutes solo sermone, atque adeo nutu, constituit. **O** miraculum! Cum Deus esset sæculis præexistens et carens principio, quod percellere debet etiam atque etiam, nos ad imaginem similitudinemque suam, cum Dominus esset, plasmâvit. Deinde nequaquam substitit hic bonitas ejus : quin et divino dignatus est nos spiraculo, animam videlicet intellectualem atque rationalem insuper addens, et paradisi civem effecit hominem. Paradisi, inquam, cujus pulchritudo nec enarrari nec comprehendi animo potest : omnia quæcunque creando operatus fuerat subjiciens illi et elargitus,

¹ Psal. xxx, 20.

(1) Forte δωροφ.

II. Hæc probe scio vos minime ignorare, præsertim qui hic eruditi magis et studiosi estis; quin et quæ hæc exceperunt, quæ etiam quippe scientibus vobis silentio prætermittenda censuimus. Quæ vero deinceps evenerunt, ut ne diutius sermonem producam, pro majori parte præteribo, quæcunque a malo dæmone in fraudem inductus passus est: præceptum inquam, et de divinitate opinionem, et præcepti ipsius (proh lapsum meum!) mandatam observationem et transgressionem; nuditatem deinde, et absconsionem, et quæ hæc secuta sunt, ut non in istis immorer. At enim quod majus maximumque fuit omnium beneficiorum Dei erga illum, tum vero etiam illius summum flagitium, ut hoc dicam, is qui tantis cumulatus fuerat beneficiis, adversus factorem suum cervicem extulit. Quid ergo Deus qui illum plasnavit, pulverem illum, terram illam informem, quam suis figuraverat manibus et tantis repleverat beneficiis? et quid non dico quod pejus est? desertorem illum, prævaricatorem divini sui mandati, nunquidnam neglexit? nunquidnam deseruit? Minime gentium. Sed occultatum quæsit, inventum erudit. Sed quæ consecuta sunt cur dicere oporteat? quæ nimirum hominum sævities et crudelitas patranti suggestit fraticidia, et cætera deinceps.

III. Quid igitur etiam ad hæc? Numnam repudiavit, aut abominatus est? Nullo modo. Sed ut pater multis prius bonitatis modis erudiens nos, cum videret flecti nequaquam posse propter malitiam, quid fecit? Descendit de sinu Patris. O compassionem! Cum Deus esset æternus et immortalis, ut paucis dicam, incarnatus est ex purissima Virgine, meam servi formam bajulans; deinde crucifixus est, sepultus est, resurrexit, me simul qui cecideram resurgere faciens. Quid istis benignius, aut affectuosius? Pater filium suum, quem genuit, quem ex visceribus suis edidit, si vel paululum declinaverit a voluntate ac mandato ejus, non satis habet si verbera et flagella infligat ipsi; sed exhereditat etiam, execratur, persequitur quem dudum diligebat, propter tantillam causam. Herus similiter famulum suum, si vel pusillum offendat miser homo, pœnis et vinculis, fame ac siji macerans, vendit illum, in dissitas quantum fieri potest regiones ablegans. Nostræ vero res quomodo habent? Conditi fuimus, honoribus, gloria, infinitis bonorum divitiis cumulati fuimus; datori vero horum quam vicem reddidimus? Ad iracundiam provocavimus, contumeliis affectimus, affectimus tristitia. Ille vero minime neglexit. Sed cum Deus sit, pater vocari ab ingratis et pastor non est dedignatus, animam suam ponens pro ovibus. Quin etiam cadentes erigit, labantibus compatitur, nec rependit dignam flagitiorum nostrorum retributionem. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Curam gerit omnino etiam minime ejusque ovibus ut

B. Ταῦτα μὲν οὖν εἶδ' ὅτι γινώσκετε, ὅσοι τῶν ὧδε φιλομαθέστεροι τε καὶ σπουδαιότεροι. Ἄλλ' οὖν καὶ τὰ τοῦτοις λειπόμενα (2), ἃ καὶ ὡς εἶδότες καταλελοίπαμεν. Τῶν δὲ ἐξῆς, ἵνα μὴ μηκύνω τὸν λόγον, παρήσω τὰ πλείστα, ὅσα ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πέπονθε παρακλαπείς δαίμονος. Τὴν ἐντολὴν λέγω, καὶ τὴν τῆς θεότητος δόχην, καὶ τὴν τῆς ἐντολῆς (φεῦ μου πτώματος!) παρατήρησιν καὶ παράβασιν. Εἶτα τὴν γύμνωσιν, καὶ τὴν ἀποκρυβὴν, καὶ ὅσα τοῦτοις ἐνηκολούθησεν, ἵνα μὴ ταῦτα λέγω. Ἄλλ' οὖν τὸ μέγιστον τῶν τοῦ Θεοῦ μὲν πρὸς αὐτὸν ἀγαθοεργῶν, αὐτοῦ δὲ τὸ ὑπερβάλλον παράπτωμα, ἵνα τοῦτο εἶπω, ὃ τῶν τοσοῦτων ἀπολαύσας εὐεργεσιῶν, κατὰ τοῦ πεποιηκότος ἐτραχηλίασε. Τί οὖν ὁ πλάσας αὐτὸν Θεός, τὸν χροῦν ἐκαίειν. τὴν γῆν ἀνειδίειν, ἦν οἰκείαις χερσὶ διεμόρφωσε, καὶ τοσαύταις εὐεργεσίαις πεποιούτη; Τί μὴ λέγω τὸ χεῖρον; Τὸν ἀποστάτην, τὸν παραβάτην τῆς αὐτοῦ θείας προστάξεως, ἄρα παρῆδεν; ἄρα κατέλειπεν; Οἴμουνον. Ἄλλα κρυβέντα ἐζήτησε, καὶ εὐρῶν πεπαίδευκε μὲν; ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα τί δεῖ καὶ λέγειν, ὅσα ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀπίστεια (3) τῶν πεποιηκότι παρώρμησε, τὰς ἀδελφοκτονίας, καὶ τὰ ἐπὶ τοῦτοις;

Γ. Τί οὖν καὶ πρὸς ταῦτα; μῆτι γε ἀπόσωστο ἦ ἐββελύξατο; Οὐδαμῶς. Ἄλλ' οἷα πατήρ πολλοῖς πρότερον τρόποις χρηστότητος παιδεύσας, εἶτα ἰδὼν ἀκλινεῖς ὄντας ἐκ τοῦ χείρονος, τί ποιεῖ; Κατήλθεν ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων. Βαβαὶ τῆς συμπαθείας! Θεός ὢν ἀίδιος καὶ ἀθάνατος, ἵνα συντέμω, ἐσαρκώθη ἐξ ἀγνῆς Παρθένου, ἐμοῦ τὴν μορφήν φορέσας τοῦ δούλου. Εἶτα ἐσταυρώθη, ἐτάφη, ἀνέστη, συναναστήσας με πεπτωκότα. Τί τούτων φιλοανθρωπότερον, ἢ συμπαθέστερον; Καὶ πατήρ μὲν τὸν ἑαυτοῦ παῖδα, ὃν ἐγέννησεν, ὃν ἐκ τῶν ἰδίων σπλάγγων παρήγαγεν, μικρόν τι τῆς αὐτοῦ παρεκτραπέντα βουλῆς καὶ προστάξεως, οὐ πληγᾶς μόνον καὶ μάστιγας ἐπαρκέιται προσαγαθῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποκηρύττει, θιώκει τὸν ποτε φιλούμενον, δι' οὐδαμίνην τινα πρόφασιν. Καὶ δεσπότης ὁμοίως τὸν ἑαυτοῦ οἰκέτην καὶ πρὸς ὀλίγον ἐκπεπτωκότα τὸν ἄθλιον, ποιναῖς καὶ δασμοῖς, λιμῶ καὶ δίψει καταπίεσας, ἀπεμπωλείται τοῦτον, ἐξοστραχίσας μακρότατα. Τὰ δὲ ἡμετέρα πῶς; Ἐπλάσθημεν, ἐτιμήθημεν, ἐδοξάσθημεν, μυρίοις ἀγαθοῖς ἐπολουτίσθημεν. Τῷ δωτῆρι δὲ τούτων τί ἀνταπεδώκαμεν; Παρωργίσσαμεν, ὑβρίσαμεν, ἐλυπήσαμεν. Ὁ δὲ οὐ παρῆδεν. Ἄλλα Θεός ὢν, Πατήρ καλεῖσθαι παρὰ τῶν ἀγνωμόνων, καὶ Ποιμῆν, οὐκ ἀπηξίωσε, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων θεῖς. Ἄλλ' οὖν καὶ πίπτοντας ἀνίστη, καὶ πταίοντας συμπαθεῖ, καὶ οὐκ ἀποδίδωσιν ἀξίαν ἡμῶν τῶν κακῶν τὴν ἀντίδοσιν. Ἐὰν ἀνομιᾶς παρατηρήσεις, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Φροντίζει πάντως καὶ τοῦ μικροτάτου προβάτου τὴν ἐπανόρθωσιν, ἐκδέχεται τὴν ἐκάστου ἀποστροφὴν (4). Ἐγὼ γὰρ εἶμι, φησὶ.

¹ Psal. cxxix, 3.

(2) Forte ἐπόμενα.

(3) Forte ἀπίστεια.

(4) Forte ἐπιστῆ.

Θεός, ὃ μὴ θέλων τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἄδ τὸ ζῆν αὐτὸν ἐπιστρέφοντα. Πολεμουμένοις βοήθει τε καὶ συναντιλαμβάνεται, τὰ μὲν δι' αὐτοῦ, τὰ δὲ διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Δ'. Ὁς δὴ καὶ τοῦτο τὸ μέγα παρ' ἡμῶν (5) νῦν τελούμενον θαῦμα πεποίηκε, διὰ τοῦ λαμπροτάτου αὐτοῦ καὶ καλλινίκου μάρτυρος Θεοδώρου, τὸ θαυμαστότατον τε καὶ ὑψηλότατον, ὃ καὶ παρακατιῶν ὁ λόγος δηλώσειεν· οὗ δὴ χάριν καὶ τοῖς προφῆθεις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλοεργήμασι τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος μέγεθος ἐκδηλον πᾶσι πεποίηκα· ὃ χρόνος λήθης βυθοῖς ἐμβαλεῖν προῖων ἐβούλετο, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσε τέλος ἐπιθεῖναι αὐτοῦ τῷ βουλευμάτι· πιστῶν ἡμᾶς εἰς τοῦτο, καὶ θεοσεδῶν ἀνδρῶν παρορμησάντων οἱ καὶ τὰ ὑπομήματα φέροντες ἐγγεγραμμένα, χρόνον τὸ πιστῶν καὶ βέλαιον ἔχοντα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτόπτας τοῦ θαύματος αὐτοῖς γενέσθαι ἀκριδῶς ἡμᾶς διαβεβαιωσάμενοι, τὸ πολλοῖς ἀγνοούμενον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλοεργήμα, ἐμφανῆς πᾶσι ποιῆσαι ἡμᾶς προετρέψαντο. Ἄλλ' ἄρτι μοι, παρακαλῶ, ἀρξαμένῳ τοῦ διηγήματος, πιστῶς τὰς ἀκοὰς ὑφαπλώσαντες, τὸν λόγον εἰσδέξασθε, ἵν' ἴθιτε (εἰ μὴ τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ λόγου προσέχοντες, τῷ λόγῳ τοῦ θαύματος συγκατενέγκητε) τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν υπερβάλλουσαν ἀγαθότητα, τὸ ἀμνηστικόν, τὸ φιλόανθρωπον, τὸ μακρόθυμον, τὰ πατριὰ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς σπλάγχνα, πῶς οὐ παραβλέπει, οὐκ ἐὰν πολλάκις καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πολεμουμένοις ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχεκάκου δαίμονος καὶ τῶν αὐτοῦ συμμοστών, ἐμπεισῖν εἰς ἐλπίσθον ἀπωλείας, μάστιγα εἰ καὶ περὶ ψυχὴν τὸν κίνδυνον τύχη φέρον εἶναι τὸ ἐνεδρον. Ἄλλ' εἰσαεὶ τὴν ἡμῶν ἐπιβρυοννῶν ἀσθενείαν, ἀβλαβεῖς ἡμᾶς καὶ ἀνεπάφους, καὶ τῶν τοῦ ἐχθροῦ ἐπιβουλῶν καὶ τῶν κινδύνων ἀνωτέρους ἐργάζεται.

Ε'. Τὰ δὲ τοῦ θαύματος ἔστιν ὧδε, ὃ φιλῆ ξυνωρῆς καὶ πιστότατον ἀεροαθήριον. Μὴ ἀγνοεῖν ὑμᾶς πέπεισμαι, ὅσαι καὶ οἶαι παρὰ τοῦ ἀεὶ φθονοῦντος ἡμᾶς Σατᾶν, καὶ τῶν αὐτοῦ κακίστων θεραπευτῶν ἐπιβουλαὶ καὶ ὀδοί, κατὰ τῆς ἀβραγαοῦς ἡμῶν καὶ θείας πίστεως, ὡς περ τινὲς θύελλαι, κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ χρόνους ἀνεβρίπισθησαν· εἰ καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἡμῶν ταπεινώσεως ἔνεκεν τὴν παγκρατῆ δεξιὴν αὐτοῦ εἰς ἀντιληψὶν ἐξαποστεῖλας, οὐ δέδωκεν ἡμᾶς, προφητικῶς εἰπεῖν, εἰς θήραν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν. Ὡν ἵνα τὰς πάλαι καὶ πρώτας τὸ παρὸν ταμειύσωμεν, μία ἦν καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου μανία καὶ λύσσα, κατὰ τῆς θείας ἡμῶν πίστεως· Ἰουλιανοῦ, τοῦ λαλήσαντος εἰς τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν, καὶ ἀραντος χεῖρα θεόμαχον κατὰ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως. Τούτου εὐ εἰδότες, εἰ καὶ μὴ ὄψαι, ἀλλ' οὖν ἀκοῆ παρελήφατε, ὡς παρόντες ὑμᾶς (6), τὰ δεινὰ καὶ μάταια κατὰ Χριστιανῶν νεανειύματα τε καὶ ἐνεδρα. Ὁς ἐθνῶν μὲν κρατῆσαι καὶ βαρβάρων

⁵ Ezech. xxxiii, 11. ⁶ Psal. cxxiii, 6

(5) Forte ἡμῖν.

(6) Forte ὑμεῖς, vel ἡμεῖς. Et paulo ante οἶδ' ὅτι.

A ad bonam frugem revertatur, expectat ejusque conversionem. Ego enim sum, inquit, Deus qui nolo mortem peccatoris, quantum ut conversus ipse vivat. Bello impeditis opem fert et auxiliatur, sive per se, sive per sanctos suos.

IV. Ille profecto et magnum hoc quod nuper apud nos contigit prodigium effecit, per fulgentissimum suum et insignis victoriae martyrem Theodorum: prodigium utique admirabilissimum et sublimissimum, quemadmodum procedens oratio planum faciet: cuius gratia magnitudinem etiam bonitatis illius manifestatam volui per ea quae antea commemorata sunt magnalia Dei nostri: Tempus equidem lapsu suo in profundum oblivionis rem conjicere volebat, at nequivit voluntatem suam ad finem perducere; fidelibus nos ac piis hominibus ad id excitantibus, qui etiam monumenta servant litteris consignata, tempore ipso auctoritatem ac firmitatem obtinentia. Imo vero etiam oculatus prodigii testes sese fuisse dum certam nobis fidem faciunt, quod multis ignotum est magnificentissimum Dei opus, ut nos omnibus manifestam faceremus hortati sunt. At jam auspicato mihi narrationem, precor ut fideliter auditum intendatis, suscipiatque sermonem, quo videre possitis (si non infirmitati orationis attendentes, una cum oratione a prodigio ipso longius abripiamini) immensam Dei nostri bonitatem: quam sit facilis ad obliviscendum injurarum, quam benignus, quam longanimis, quae ejus paterna erga nos viscera, quemedo non despiciat, non sinat nos saepe vel nec attendentes bello impeditos a malorum omnium auctore diabolo et initiatis suis, agi praecipites in perditionis interitum, praesertim vero si de animae salute periculum nobis insidiator afferat: sed semper nostram imbecillitatem corroborans, illaesos nos atque intactos praestet, omnibusque insidiis adversarii et periculis superiores.

V. Miraculi series hujusmodi est, o caeteris dilecte, ac fideles auditores. Haud ignorare vos existimo, quot qualesque insidiae et doli a Satan, qui nostra semper invidia tabescit, necnon a pessimis administris ejus, contra infractam divinamque fidem nostram, quasi quaedam tempestates, aliis atque aliis temporibus vel opportunitatibus excitatae fuerint. Attamen Deus humilitatis nostrae causa omnipotentissimam dexteram suam in auxilium extendens, non dedit nos, ut cum Propheta loquar, in captivam dentibus eorum. Ex quibus, ut vetustas illas ac priores impraesentiarum silentio condamus, una fuit etiam Juliani Apostatae vesania et rabies contra divinam fidem nostram. Juliani, inquam, qui locutus est in excelsum Dei blasphemiam, et elevavit manum Deo inimicam adversus piissimam fidem nostram. Hujus viri equidem scio, siu minus oculis, audita certe didicistis, inquam si praesentes adfuissetis, crudeles vanosque contra Christianos

insultus atque insidias. Ille quidem nullam gerebat curam omnino gentes imperio subjungere, de barbaris tropæa erigere, oppida adversariorum vastare: reputabat namque hujusmodi facinus veluti pusillum et minime utile. At enim Christianos perdere, eorumque fidem e medio tollere; Deum temnere, o calamitatem! o furorem! qui universoni hoc voluntate condidit, eumque ipsum, ah utinam non! generatione et vita frui indulserat: idola in pretio habere, et ubique terrarum pessumdare ipsam gloriæ celsitudinem: hoc, inquam, erat illi magnum opus, cujus maxime satagebat, cujusque præ cæteris omnibus curam gerebat.

VI. Cum igitur hæc ita se haberent, etiam furor hæresis illius magis magisque porrigebatur. Impietas enim, veluti quædam flamma quæ opportunam sibi materiam arripuerit, in sublime erigens sese, etiam quæ circum posita erant uno impetu e medio tollere enitebatur. Impietas, inquam, nacta ejus animam veluti opportunam sibi, incenditur et excitatur, vehementissime ninitata flammis exurere et quæ Christianorum erant, et eos ipsos. Cum hæc illis constituta fuissent, et ira magis, furor maxime efferveresceret excitareturque; quid commemorare oportet, qualia quantaque contra Christianos tormenta excogitata fuerint ab impio illo homine ad id negotii nato; quæ uterorum sectiones, sectiones viscerum, verberationes virgarum crudeles, cutis destructiones, effossiones oculorum, dentium excussiones, tibiurum fracturæ, multimodæ et artificiosæ ignium combustiones, foci, lebetes, forcipes, sartagine, et quotquot tunc erant instrumenta mortis, in Christianos adhibebantur? Hic igitur furens sceleratissimus, ubi nequaquam potuit terminos imponere impietati: alii enim flagellati, martyres Christo per patientiam constitutebantur; alii necdum tormentis subjecti, tanquam pulcherrimum exemplar seipsum intuentes, dolores contemnebant. Singillatim vero singulos flagellare, et neci tradere nec possibile, nec utile erat; necessarii enim, si omnibus dominaretur, nec quos regeret habuisset.

VII. Hæc cum ita se haberent, et vera sincereque Christiana fides nequaquam e medio tolleretur, illius vero cor intrinsecus improbitate flagraret; consilium inibi crudele, enimvero et inhumanum. Oro vos obtestorque, ut enarranti mihi jam quod jucundissimum in hac re esse debet, fideliter aures accommodetis. Huc illuc enim revolvens oculos, inveniit, ut putabat, tempus modumque perducendæ ad finem impietatis, neminem flagellis lacerando necive tradendo, universos tamen urbis incolos propter deploratum idolorum cultum prodendo. Deus tamen in cassum redegit impium hominis consilium.

VIII. Cum enim purissimi ac divini sanctæ Quadragesimæ dies appropinquassent, quibus omnis ætas sollicitudinem capit superiorum criminum ac

Α ρους τροπώσασθαι, πόλεις τε πορθῆσαι τῶν ἐναντίων εἶχε διὰ φροντίδος οὐδ' ὄλωσ, ἡγεῖτό τε τὸ πρῶγμα ὡς μικρὸν καὶ ἀνόνητον. Τὸ δὲ Χριστιανοὺς καθαιρεῖν, καὶ τὴν τούτων ἐξαφανίσαι πίστιν καὶ θεὸν μὲν καταφρονῆσαι (ὡ τῆς συμφορᾶς ἢ ὡ τῆς μανίας), τὸν τὸ πᾶν νεύματι συστησάμενον, τὸν καὶ αὐτὸν, ὡς εἶθε μὴ ὤφειλεν! ἐν γενέσει προσλθεῖν καὶ βίην ποιηχότα· εἰδῶλα δὲ τιμᾶσθαι, καὶ ἀπανταχῆ αὐτὴν ἀρεσθαι τὸ τῆς δόξης ὕψωμα ἔργον τε ἦν αὐτῷ μέγα, καὶ διὰ σπουδῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων εἶχε μᾶλλον διὰ φροντίδος.

Γ'. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡ λύσσα πλέον τῆς αὐτοῦ αἰρέσεως ἐπεκτείνετο. Ἡ γὰρ ἀσεβεία, ὡσπερ τις φλόξ ἐπιτηδεῖας ὕλης δραξαμένη, ὕψηλὴ ἀρθεῖτα καὶ τὰ γειτνιῶντα συναφανίσαι κατηπαίετο· τῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπιτηδείου αὐτῆ, ψυχῆς δραξαμένη, ἐξάπτεται καὶ διεγείρεται, κατεπιπρᾶν τὰ Χριστιανῶν, καὶ αὐτοὺς ἐπαπειλοῦσα σφοδρώτατα. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα, καὶ ὁ θυμὸς πλέον, ἡ μανία κλειστόν ἔκτορσῶ τότε (7) καὶ διεγείρετο, τί χρὴ λέγειν οἶαι καὶ ὅσα: κατὰ Χριστιανῶν βασιάνων ἐπινοοῖαι παρὰ τοῦ ἀθείου ἐκείνου ἐπιτηδεύοντος, ἀνατομαὶ γαστέρων, ἀνατομαὶ σπλάγχων, ραβδισμοὶ σφοδροὶ, ἐκδάρσις δορῶν, ὀφθαλμῶν ἐξορύξεις, ὀδόντων ἐκρίλωσις, σκελῶν τε θλασμοὶ, φλογισμοὶ πυρὸς πολυειδεῖς καὶ κακότεχνοι, ἐσχάται, λέθητες σοῦθλαι τε καὶ τήγανα, καὶ ὅσα τότε ὄργανα θανάτου τοῖς Χριστιανοῖς ἐπετίθετο; Οὗτος δ' οὖν μανὲς ὁ παμμίαιρος, ἐπεὶ μὴ τέλος εἶχε δυνάμει ἐπιθεῖναι τῇ ἀσεβείᾳ· οἱ μὲν γὰρ μαστιζόμενοι μάρτυρες Χριστῷ δι' ὑπομονῆς ὑπεδείκνυτο· οἱ δ' οὐπω τοῖς βασιάνοις ὑποβλήθεντες, ὡσπερ εἰς τι παράδειγμα καλὸν εἰς ἑαυτοὺς ἀφωρῶντες; τῶν ἀλγεινῶν κατεφρόνουσαν ἕνα τε αὐ καθ' ἕνα μαστιζεῖν, καὶ θανάτῳ παραπέμπειν, οὕτε δυνατόν ἦν, καὶ ἅμα τὸ συμφέρον οὐ προσῆν· ἀνάγκη γὰρ πάντων ἀφανισθέντων, ἀναρχὸν αὐτῷ καὶ ἀβασίλευτον τὴν βασιλείαν γενέσθαι.

e medio fuissent sublati, imperium ejus nec qui-

Δ Ζ. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, καὶ τῆς μὲν Χριστιανικωτάτης πίστεως οὐκ ἀφανίζομένης, αὐτοῦ δὲ τῆς καρδίας ἐνδοθεν τῇ κακίᾳ φλογιζομένης, βουλὴν βουλεύεται χαλεπὴν καὶ ἀπάνθρωπον. Καὶ μοι παρακαλῶ, ἄρτι τῷ ἡδίσιμῳ διεξιόντα τοῦ διηγήματος, πιστῶς τὰς ἀκοὰς ὑποδέξασθαι. Περισκεψάμενος γὰρ τῆδε κάκεισε, εὐρίσκει, ὡς ὑπένοιση, εἰς τέλος ἄξει καιρὸν καὶ μηχανὴν τὴν ἀσεβείαν, μήτε μάστιγι καταξᾶναι ἢ θανατώσαι τινα, καὶ πάντας τοὺς τῆς πόλεως δι' ἀπογνώσεως τῆς εἰδωλολατρείας παραδοῦναι, εἰ καὶ ὁ θεὸς εἰς φροῦδον τὸν ἑαυτοῦ πεποιτῆκε δυσσεβῆς βούλευμα.

Η'. Τῶν γὰρ ἀγνῶν καὶ θελῶν τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἡμερῶν καταλαθόντων (8), ἐν αἷς πᾶσι ἡλικία ἐνομοῖαν τῶν προημαρτημένων, καὶ τῶν ῥῶν

(7) Forte ἔκτορσῶ τὸ τε.

(8) Καταλαθουσῶν.

πεπλημελημένων λαμβάνει, ἐν αἷς καὶ τὸ πρῶτον ῥάβδιον, ὡς τότε μᾶλλον πολεμουμένοις ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ χαλεπώτερον, καὶ τὸ ἀνακληθῆναι δυσεπανόρθωτον, ἄρτι τῆς πρώτης ἀρξαμένης ἑβδομάδος· τότε τὸν ὑπαρχον προσκαλεσάμενος, ὁμόφρονά τε αὐτὸν τῆ ἀπιστίας ὄντα καὶ ὅμοιον, ἔφησεν·

Θ. Ἐπειδὴ πολλοῖς καὶ τοικοῖσι, ὧ ὑπαρχε, χρησάμενος μηχανήμασι, Χριστιανῶν σέβσαι σέβας οὐκ ἰσχύσαμεν (ἐμοὶ δὲ τοῦτο διὰ φροντίδος ἐστὶν οὐ μικρᾶς), τῆνικαὐτά μοι βουλή ἐκ τῶν θεῶν ἐγγένοι, ὡς καλὴ τε καὶ ἀναντιρρήτος. Ἐπειδὴ γὰρ τὴν ἑβδομάδα ταύτην οἱ Χριστιανοὶ πρώτην τῶν ἑαυτῶν νηστεῶν θεσπίζουσι, καὶ διὰ σπουδῆς τίθενται ἀμείνων πάντη ταύτην πάντων τῶν ἄλλων τῆς νηστείας ἡμερῶν διαφυλαχθῆναι· κελεύω τὸν ὄσα ὑπὸ τὴν ἀγορὰν εἰς βρώσιν καὶ πόσιν ἐπιτηδεῶν προδέβληνται, συσταλῆναι, καὶ μηδὲν ἕτερον εἰς ἀγορὰν προδληθῆναι, πλὴν ὃ ἐγὼ σοι ἂν παρέξω βρωμάτων, αἵματι τῶν θυσῶν μεμιγμένον. Ἀνάγκη γάρ, τούτου γερονότος, ἢ πάντας ὀνησαμένους φαγεῖν, καὶ ὑπακούσαι ἡμῖν, ὡς τῆς τῶν θεῶν ἀπογευσαμένους θυσίας, ἢ λιμῷ φθαρῆναι ἐπιγόντας τὸ βούλευμα, καὶ μὴ ἔχοντας ὄθεν τὴν ἔνδειαν πραγματεύσονται.

Ι. Ταῦτα ἐκ τοῦ ἀθροῦτος στόματος ἐκείνου ἀκούσαντα τὸν ὑπαρχον φάναι λέγοντα (9)· *Nūn οἶδα, διὸ ὄντως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεῶν*· καὶ ἅμα τῷ λόγῳ ἢ πρᾶξις παρεῖπετο. Καὶ τὰ μὲν τῆ ἀγορᾶ προδελιμένα, οὐκ ἔδει ἀπειθῆναι· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως μεμισμένα, τῆ ἀγορᾶ προδελιγντο. Τί οὖν ὁ πλάσας ἡμᾶς Θεός; ἄρα παρεῖδεν ἢ παρεδλίφατο; Οὐδαμῶς. Ἀλλ' ἅμα τῷ δεινῷ τούτῳ καὶ χαλεπωτάτῳ ἐνέδρῳ τε καὶ βουλευμάτι τὴν σωτηρίαν ἐτεχνάσατο.

ΙΑ'. Τὸν γὰρ τῆνικαὐτά ἀρχιερέα καὶ ἀρχιποιμένα τῶν Χριστιανῶν, δῆλον τὸ ἄθεον πεποίηκε ῥηδιούργημα· τὸν γὰρ μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον, τὸν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δῶρον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἡμῶν πίστεως δωρηθέντα, ὡς ἐν ὁράματι τούτῳ ἐξαποστείλας. Καὶ δὴ ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς, τῷ πατρὶ ἀρχὴ ἐφίσταται, ὑπαρ, οὐκ ὄναρ φαινόμενος, καὶ πρὸς αὐτὸν, ἵνα τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἐπιμνησθῶ ῥημάτων, ἐπὶ λέξεως ὧδε προσέειπε τῷ ἀρχιποιμένῳ· *Ἀναστὰς τὸ τοῦ Χριστοῦ συνάγαγε ποίμνιον, καὶ πᾶσιν ἀκριθῶς ἐξασφάλισαι, μηδοπωσῶν ἐκ τῶν ἐν τῆ ἀγορᾶ προδελιγμένων βρωμάτων ἢ πομάτων ὠνήσασθαι*. Ὁ γὰρ δυσσεβέστατος Ἰουλιανὸς τῷ μισρῷ τῆς τῶν εἰδώλων θυσίας αἵματι ἄπυρτι κατεμίανεν. Ὁ δὲ γε ἀρχιερεὺς τῷ ἁγίῳ ἀντεφώνησεν· *Καὶ πῶς ἄρα, ὦ κύριέ μου, δυνατόν τοῦτο γενέσθαι; Τοῖς μὲν γὰρ εὐποροῦσιν ἴσως δυνατόν, προαποκείμενα ἔχουσι τὰ πρὸς χρεῖαν αὐτοῖς ἐπιτίδεια τοῖς πένησι δὲ, καὶ μηδὲ πρὸς μίαν ἡμέραν τροφῆς εὐποροῦσι, τί τῆς ἐνδείας τῶν ἀναγκαίων παραμυθία γενήσεται;* Ὁ δὲ μάρτυς ἔφη· *Κόλβα αὐτοῖς παρασχόμενος, τὴν ἔνδειαν παραμύθησαι*.

(9) Forte λέγεται.

A *perpetratorum scelerum: quibus etiam et lapsus facilius est, utpote tunc ab adversario periculiosiori bello impetitis nobis; et resipiscencia longe difficilior est, inchoata jam priori hebdomada: tunc praefectum accersens, concor. em illi ac similem impietate, in haec verba allocutus est:*

IX. Quoniam, praefecte, nullis variisque usus machinis, Christianorum religionem exstinguere haudquaquam potuimus (hujus vero rei curam non mediocrem habere me profiteor), jam mens mihi ex diis subit pulcherrima, cuique oblectari non liceat. Quia enim praesentem hanc hebdomadam Christiani suis jejuniis primam lege assertam volunt, atque omni studio curant intaminatam prorsus eam praeceteris jejuniorum diebus observari, jubeo, ut quaecunque ad cibum potumque in Jonea in foro mercatorio proposita sunt, contrahantur, nihilque aliud in foro ipso proponatur, quam quod ego tibi vescorum tradidero, sanguine sacriliciorum intinctum. Fieri enim necesse est, si istud contingat, vel ut omnes ementes comedant, nobisque obtemperent, tanquam qui sacrificia deorum gustaverint; aut fame intereat agnito consilio, non habentes unde inediae subsidia comparare queant.

X. Haec ubi ab impiissimo ore illius praefectus inaudivit, dixisse fertur: *Nunc cognovi, quod revera cor regis in manu deorum est, nihilque morae inter praecceptum et rei implementum intercessit. Quae igitur in foro jam exposita fuerant, domi recondebantur: ataminatae vero imperatoris merces in foro prostabant. Quid ergo conditor noster Deus? Numnam despexit aut neglexit? Minime vero. Sed ubi tristes adeo atque crudeles insidiae structae sunt inidumque consilium, procurandae etiam suis salutis medium invenit.*

XI. Adeo enim impiam vafritiem manifestam fecit illius aetatis pontifici ac primario Christianorum pastori. Magnum enim martyrem Theodorum, Dei revera donum (10) pro conservatione fidei nostrae donatum, velut per somnium ad illum misit. Christi profecto martyr pontifici astitit, visus res ipsa nec, non somnium: ad eumque, ut sancta ejus commemorem dicta, in haec verba locutus est: *Surgens, coge Christi gregem, omnibus diligenter inculca, et nihil prorsus emanet eorum, quae in foro proposita sunt vesca aut poculenta. Impiissimus enim Julianus contaminato idolorum sacrificii sanguine univeersa commaculavit.* At vero pontifex viro sancto regessit: *Quomodo, domine mi, fieri hoc potest? Esto, possibile fuerit iis qui penu abundant, quippe qui jam domi reposita servent quae ipsis ad usus sunt necessaria. At pauperculus, quibus ne unius quidem diei alimonia suppetit, quale erit defectui necessariorum solamen? Martyr vero dixit: Kolba ipsis suppedians, inediai solare. Et pontifex: Quidnam sunt haec? ignoro enim nomen hujusmodi, sancto respon-*

(10) Theodorus, Dei donum.

dit. Et martyr (o constans ejus ac fervidum auxili-
um!) respondit: *Fruentum coquens, ait, in ci-
bum ipsis distribue. Hoc enim vernacula. Euchaita-
rum lingua Kolbia dicere consuevimus. Hoc igitur
modo faciens, Christi gregem illæsum intaminatum-
que custodi. At quisnam es tu, domine, ait pontifex
martyri, qui adeo misericorditer et benigne salutis
nostræ curam geris? Ego sum, sanctus inquit, Christi
martyr Theodorus, qui ab illo ad vestram sospitatem
missus sum.*

ἐπιμελούμενος; Ἐγώ εἰμι, ὁ ἅγιος ἐφησεν, ὁ τοῦ
ἑμῶν ἀποσταλαῖς σωτηρίαν.

XII. Quid hoc mirabilis factum est unquam? B
Jonæ prophætæ Ninivitis solam civitatis subversio-
nem nuntiare præcepit. At martyr Christi Theodo-
rus futuram animarum subversionem nuntiavit. Et
ille quidem subvertendam tantum civitatem palam
fecit, hic vero martyr, et causam et remedium
evitandæ subversionis animarum tantarum, ne sim-
ul idololatria interirent, manifestissime nobis
ostendit. Quanto igitur anima præstat corpore,
tanto hoc indicium illo est mirabilis; et quanto
subversio animas subvertens subversione oppidum
subvertente miserabilior est: tanto arbitror quo-
que, eum qui ab ista eripiat, eo qui illam prænu-
tiet, auxilio ferendo esse benigniorem sublimiorem-
que. Nisi forte et minus dignum quidpiam locuti
simus, cum propheta martyrem conferentes. Unius
enim ejusdemque Christi Dei utrique fuerunt, et
ab ipso indultum est illis facere quæ fecerunt. No-
stra interim oratio quæ jam dici cœpta sunt, pro-
sequatur.

XIII. Ubi ergo pontifex ita hæc intellexit, stupore
ac gaudio plenus exurgens, actutum Christi ple-
bem coadunavit, diligenterque omnibus exposuit
indicia protectionis et auxilii martyris. Et quem-
admodum sibi præceptum fuerat faciens, illæsum
Christi gregem conservavit. Elapsa itaque hebdo-
mada, ubi sensit Julianus inutiles esse atque inanes
sui tentaminis insidias, seque manifeste et omnino
superatum: removeri a foro jussit quæ contaminata
erant, proponique de more venalia. Adveniente
Sabbato, ut didicere Christiāni dissoluta fuisse su-
rentis hominis machinamenta, encomium pro gra-
tiarum actione insignis victoriæ martyri Theodoro
assignantes, hilare festum ac splendidissimum eidem
celebraverunt: quin et frumenta coquentes ac pau-
peribus distribuentes, miraculum incolumitatis suæ
omnibus manifestum fecerunt. Quamobrem singulis
quibusque annis ex eo tempore usque in hodiernam
diem, memoriam miraculi celeberrimi martyris
Theodori fidelibus pie religioseque recolendam tra-
diderunt. Hoc est quod apud nos nunc festivo cele-
bratur: ferventissimum nempe istud martyris in
nos collatum juvaminis beneficium, impiissimum-
que consecelatiissimi hominis insidiarum eversio.

XIV. At enim quis vere ut par est bonitatem

(11) Forte τδ.... μηνύσιν.

(12) Ἦτο, vel ἔστω, vel ἔστω

ἦτω

A Ὁ δὲ πατριάρχης· Καὶ τί ἄν εἴη ταῦτα; Ἀγροῦ
γάρ τὴν κλῆσιν, τῷ ἁγίῳ ἀντίφησεν. Ὁ δὲ μάρ-
τυς (ὡ τῆς ἐμμόνου αὐτοῦ καὶ θερμῆς ἀντιλήψεως!)
ἀπεκρίνατο· Σίτον ἐψήσας, φησὶν, εἰς βρώσιν
τούτοις διάνεμ. Τούτον γάρ τῇ ἐγγυρίῳ τῶν
Εὐχαϊτῶν διαλέκτου κόλβια λέγειν εἰλόθαμεν.
Ὅπως οὖν ποιήσας, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἀβλαβὲς καὶ
ἀμείατον διατήρησον πολίμιον. Καὶ τίς εἰ σὺ,
κύριε, ὁ πατριάρχης ἐφη τῷ μάρτυρι, ὁ οὕτως
εὐσπλαγγῶς καὶ φιλαγάθως τῆς ἡμῶν σωτηρίας
Χριστοῦ μάρτυς Θεόδωρος, ὁ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὴν

B IB'. Τί τούτου παραδοξότερον εἰργασταί ποτε; Τῷ
προφήτῃ Ἰωνᾷ. τῷ τοῖς Νινευίταις τὴν τῆς πόλεως
καταστροφὴν μόνον μηνύσων (11) ἐτέλλετο· ὁ δὲ γε
μάρτυς Χριστοῦ Θεόδωρος, ψυχῶν καταστροφῆν γεν-
σομένην ἐμήνυσε. Καὶ ὁ μὲν ὅτι καταστραφήσεται
μόνον ἡ πόλις; δεδήλωκεν· ὁ δὲ γε μάρτυς καὶ τὴν αἰ-
τίαν καὶ τὴν ἰατρειάν τοῦ μὴ καταστραφῆναι τῆς
τοσαύτης ψυχᾶς, μηδὲ τῇ εἰδωλολατρείῃ συναπολέσθαι·
σαφῶς ἡμῖν ἐκδέδηλωκεν. Ὅσα οὖν ψυχὴ διενήνοχε
σώματος, τοσοῦτῳ μείζον τοῦτο ἐκείνου τε καὶ πα-
ραδοξότερον· καὶ ὅσα ἡ ψυχᾶς καταστρέφουσα κα-
ταστροφή τὴν πόλιν καταστρεφούσης καταστροφῆς
χαλεπωτέρα, τοσοῦτον οἶμαι καὶ ὁ ταύτης ἐξαιρού-
μενος, τοῦ ἐκείνην προμηνύσαντος, τῇ βοηθείᾳ φι-
λανθρωπότερός τε καὶ ὑψηλότερος, εἰ μὴ τι καὶ
ἀνάξιον ἐφημεν, τῷ προφήτῃ τὸν μάρτυρα περιεῖ-
ζοντες. Ἐνδὲ γάρ καὶ τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
ἀμφοτέροι καθεσθήκασι, καὶ παρ' αὐτοῦ ἀμφο-
τέρω ἀπεπράχασιν ἐπετρέπησαν. Ἠμῶν δὲ τοῦ
προβόρηθεσιν ὁ λόγος ἔστο (12) ἐπόμμενος.

C II'. Ὡς οὖν οὕτως ταῦτα ὁ πατριάρχης ἀκήκε·
θάμβους καὶ χαρᾶς πλήρης ἐξαναστάς, εὐθύς τὸν τοῦ
Χριστοῦ λαὸν συνηγάγετο, καὶ τὰ τῆς τοῦ μάρτυρος
ἐπιστάσιος καὶ βοηθείας μηνύματα ἀκριβῶς ἀπασὶ
διηγῆσατο. Καὶ ὡς διετέτακτο ποιήσας, ἀβλαβὲς τῷ
τοῦ Χριστοῦ διεφύλαττε πολίμιον. Καὶ δὴ τῆς ἐβδο-
μάδος τελειουμένης, ὡς τὸ τῆς μηχανῆς ἀνωφελεῖς
καὶ ἀνύκτιστον (13) ὁ Ἰουλιανὸς κατεμάθανεν ἔν-
εδρον, φανερώς τε καὶ κατακράτως ἤτηθεῖς, ἐξήρ-
θεν τῆς ἀγορᾶς τὰ μεμιασμένα, προβληθῆναι δὲ τῇ
ἐκ συνηθείας προσέταξεν. Καὶ δὴ τοῦ Σαββάτου κα-
ταλαβόντος, ὡς τὰ τῆς μηχανῆς τοῦ μαινομένου ἢ
Χριστιανοὺ διαλυθέντα διέμαθον, εὐχαριστήριον ὕμνον
τῷ καλλινίκῳ μάρτυρι Θεόδωρῳ προστησάμενοι,
ἐορτὴν φαειρὰν τε καὶ ὑπερλαμπρὸν τούτῳ ἐκτετε-
λέκασι· οἰτόν τε ἐψήσαντες, καὶ πένθῃ διανειμάντες,
τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῶν δῆλα πᾶσι πεποιθήκασι.
Ἔθεν ἐκάστῳ χρόνῳ ἔκτετε μέχρι τῆς σήμερον, τῇ
τοῦ θαύματος τοῦ αἰοδίου μάρτυρος Θεοδώρου μνή-
μην τοῖς πιστοῖς ἐκτελεῖν καταλειπίσασιν εὐσεβέ-
στατα. Τοῦτ' ἐστὶ τὸ παρ' ἡμῶν νῦν τελοῦμένον τε
καὶ ἐορταζόμενον, ἡ τοιαύτη τοῦ μάρτυρος εἰς ἡμᾶς
γενομένη θερμοτάτη ἀντιλήψις, καὶ τῆς δυσσεβεστά-
της τοῦ δυσσεβοῦς ἐπιβουλῆς ἐξαφάνισις.

14'. Ἀλλὰ τίς ὡς ἀληθῶς κατ' ἀξίαν τὴν τοῦ

(13) Forte ἀνόνητον.

Θεοῦ ἡμῶν ἐξυμνήσειεν ἀγαθότητα, ὃς ἐκ τοῦ φάρυγγος τοῦ διαβόλου τοὺς τότε βροτῆ μὴ ἐξέσπασε τῇ λαμπροτάτῃ ἐπιστάσει τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ μάρτυρος Θεοδώρου, καὶ νῦν δὲ ἡμᾶς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῆς οἰκίας (14) ἀπροσεξίας τῆ διαβόλου δεδομένης, διαφυλάττει καὶ διασώζει, καὶ τῶν ἐκείνου ἀφαρπάζει παγίδων; Τοῦτο οὖν εἰδότες, συνεισφέρωμέν τι καὶ αὐτοὶ τῷ δωτηρι τῶν τοιούτων Θεῷ. Τί δὲ καὶ ἄλλα, ἢ ἐλεημοσύνην αὐτῷ προσενέγκωμεν; Οὐδὲν γὰρ τῶν πάντων, ὡς ταύτη θεὸς δεξιόμενος οἶδεν εὐφραίνεσθαι· καὶ μάλιστα εἰ καὶ τοῦ καιροῦ εἰς τοῦτο κάλλιστα ἡμᾶς προτρεπομένου. Νηστείας γὰρ ὁ καιρὸς καὶ νηστείας ἀγίας, ἐν ἣ ψυχῆς ἀγνισμὸς τε καὶ σώματος πέφυκε γενέσθαι τοῖς ἀληθῶς ταύτης μετιούσι, καὶ τῆς τοῦ ἐλέους δαψιλοῦς μεταδόσεως. Ἄλλὰ καὶ τῶν ἀχράντων Χριστοῦ παθῶν δι' αὐτοῦ εἰς ὑπόμνησιν ἐπαγόμενοι.

IE'. Καθάρωμεν οὖν ἑαυτοὺς, μὴ βρωμάτων μόνον καὶ πομάτων, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου συρφετώδους μολύσματος, ἐπιπορίας, φημί, καταλαλιάς, ψεύδους, ἔχθρας, ἀκολασίας, καὶ τῆς τῶν πάντων κακῶν πρώτης καὶ τελευταίας, φιλαργυρίας. Ἡ τούτων γὰρ ἄλλοτριωσις, κάθαρσις τέ ἐστι λαμπρά, νηστεία ἀληθῆς καὶ ἀμώμητος. Πρὸ δὲ τούτων καὶ σὺν τούτοις καὶ μετὰ τούτων, τὴν ἐλεημοσύνην κατεργασώμεθα· τὴν ὡς ἀληθῶς οὐκ εἰς τρίτον οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τῶν οὐρανῶν ποιητὴν ἐπαγαγούσαν (15)· ἐλεημοσύνην, τὴν ὡσαύτῃ πυρὸς ἄρμα καὶ ὑπὲρ τῶν οὐρανῶν (16) συστάν εἰσδέξεται γῆθεν ἀνάγουσαν. Μετὰ ταύτης λαμπρὰ μὲν ἡμῖν καὶ εὐαπόδεκτος Θεῷ ἡ νηστεία γενήσεται, ὡς θυμίαμα δὲ ἡ προσευχὴ κατευθυθήσεται.

IG'. Καὶ μὴ μοι εἴπῃς τὰς τετραήμερους νηστείας, ἢ καὶ τὰς ἑξαήμερους. Καλαὶ μὲν εἰσι καὶ αὗται καὶ εὐαπόδεκτοι. Ὡς ἄνευ δὲ πνοῆς ἄχρηστὸν ἐστὶ τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ ἀνερέργητον, οὕτως ἄνευ ἐλεημοσύνης εἰς κενὸν ἡμῖν τὸ νηστεύειν γενήσεται. Καὶ πόθεν τοῦτο; Σαρῶς ὑμῖν παραστήσω ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν. Φησὶ γάρ· Ἐλεημοσύναι καὶ πίστις μὴ ἐκλειπέτωσάν σοι· καὶ πάλιν· Ἐλεος καὶ ἀλήθεια προκορεύσεται· καὶ ἀλλαχοῦ· Ἐλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν· καὶ, Ὁ ἐλεῶν πτωχῶν Θεῷ δανείζει. Ὅμως ἵνα τὰ πλεῖστα τὸ παρὸν ταμιεύσωμαι, ἐπὶ παραδείγματος, μᾶλλον δὲ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος ὑμῖν δηλώσω τὸ τῆς ἐλεημοσύνης ὑπερέχον ἀξίωμα.

IZ'. Ἐὰν γὰρ ἔλθῃς αὐριον ὠχρὸς μὲν τῇ ὄψει καὶ κάτω νενευκῶς πάντοθεν, τὰ τῆς νηστείας ἐναργῆ τεκμήρια ἐπιφερόμενος· στήσεται δὲ σοι ἐσμὸς πενήτων, λιμῶ καὶ δίψει κατατροχόμενος, φύγει καταπηγνύμενος, μυριάς σε ἰκετηρίαὶ φωναῖς ἐπ' Ἐλεον προσκαλούμενος· εἴτα ἀπέλθῃ κενός, μηδεμίαν παρὰ σοῦ τῆς ἐνδοσίας παραμυθίαν δεξάμενος· τί σου λοιπὸν ἡ νηστεία λογισθήσεται; Οὐχὶ τῆς μόνον σώματος, μηδὲν ἐπιφέρουσα τῷ μετιόντι τὸ δρῶλος; Ἄλλὰ μοὶ φησὶν [ἴσως ποτὲ ἦν ὁ ταῦτα

A Dei nostri commendaverit, qui de faucibus diaboli homines ejus temporis uno ictu extraxit, insigni protectione venerabilis ipsius martyris Theodori: quin hodieque nos quotidie a nostra negligentia diabolo traditos custodit et salvat, atque ab ejus eximit laqueis? Hoc igitur scientes, conferamus et ipsi quidpiam largitori istorum Deo. Quid vero aliud, nisi eleemosynam illi obtulerimus? Nulla enim re omnino, sicut ista, novit Deus, si ea cumuletur, lætari: præsertim etiam tempore ad id faciendum nos opportunissime provocante. Jejunii enim tempus est, et jejunii sancti, quo animæ simul et corporis purificatio contingere solet iis qui vere illud observant, una cum abundantioris misericordie retributione. Præterea immaculataram Christi passionum per illud ad recordationem inducimur.

XV. Purificemus igitur nos, non a cibis duntaxat et potibus, sed ab omni etiam alia lutulenta contaminatione: perjurio, inquam, detractioe, mendacio, similitate, intemperantia, et omnium malorum prima ac ultima, avaritia. Harum enim rerum abalienatio, purificatio est insignis, jejunium verum et inculpatum. Ante hæc vero, et una cum his, et post hæc, eleemosynam faciamus, quæ veraciter non ad tertium cælum, sed ad ipsamet cælorum conditorem deducit; eleemosynam, quæ ad instar ignei currus et supra cælum constituti suscipiat de tellure revehendos. Cum hac emicans nobis quodque facile acceptum sit Deo fiet jejunium nostrum, et oratio nostra ut incensum dirigetur.

XVI. Nec mihi dixeris quadriduana jejunia vel etiam per dies sex continuata. Pulchra sunt et hæc, et bene accepta. At sicut sine respiratione inutile est corpus nostrum et inefficax, ita sine eleemosyna in vanum cedit jejunium nostrum. Et unde hoc? Evidenter vobis ex Scripturis demonstrabo. Dicit enim: *Eleemosynæ et fides non deficiant tibi*; et rursus: *Misericordia et veritas præcedet*; et alibi: *Misericordiam volo, et non sacrificium*; atque: *Qui miseretur pauperis, Deo fenori dat*. Verumtamen quo plurima interim omittam, exemplo atque adeo ab ipsa rei natura vobis ostendam eximium eleemosynæ excellentiam.

XVII. Si enim cras advenias luteus quidem facie, et in terra pronus omnino, evidentia jejunii tui præ te indicia ferens, astet vero tibi pauperum examen, fame ac siti confectum, concretum frigore, infinitis te vocibus suppliciter ad miserendum inflectens, abeat nihilominus inane et vacuum, nullo a te suæ indigentiae solamine accepto: ad quid ergo reputabitur tibi jejunium tuum? Nonne colliquescentia erit tantum corporis, nullam afferens exercenti utilitatem? At enim respondebit mihi (quicumque is

¹⁴ Prov. III, 3. ¹⁵ Psal. LXXVIII, 15. ¹⁶ Matth. IX

(14) Forte οικίας . . . δεδομένους.

(15) Ἐπαγαγούσαν.

(16) Ms. τῶν οὐρανῶν.

fuerit qui hæc dicit; novi enim frigidæ vestras tergiversationes et vanas excusationes): Filiorum mihi multitudo circumstat, uxoris curam gero, famulorum, famularum. Utinam vel istis par esse possem suppeditare ea quæ necessaria sunt, non vero tardis hominibus et otiosis, qui dum attendere operibus nolunt, voluntariam sibi paupertatem fabricant. Præterea populare etiam proverbium facile usurpaveris inquitens, *Primam mercedem esse suorum.*

XVIII. Quid, heus tu, excusas excusationes in peccatis? Pro eo quod te Deus liberorum parentem patremque familias constituit, cum deberes gratias agere, et illius implere mandata misericordie erga indigentes unigenas: tu contra in excusationem crudelitatis beneficium assumis? Neque hoc solum, sed eos etiam, quibus nondum quidpiam largitus es, contumeliis oneras? Quid facimus, o homines? Vereamur, sin minus aliud, naturam ipsam certe. Similem enim omnes, qua pauperes qua divites, naturam et animam sortiti sumus, et ab uno plasto omnes plasmati sumus; una est quoque dignitas adoptionis ac regenerationis nostræ: quamvis, nescio quo pacto, instabilis vitæ cursus dissimilia vivendi argumenta hominibus distribuit. Quod vero majus est, ab uno etiam iudice iudicabimur. Hæc igitur probe callentes, quandiu stant nundinæ, salutis viatica per eleemosynam emamus, festinusque habere patronos, non vero accusatores, pauperes ad illud tribunal. Aspicimus omnium dominatorem, et qui omnia supergreditur, Dominum, quomodo quotidie a nobis ad iracundiam provocatus, affectus contumeliis, non odit tamen, non aversatur: sed rogatus a nobis, statim quod nobis utile sit, indulget.

XIX. Ac Deus quidem hoc modo; et quidem Deus, et ab ingratis servis exoratus. Nos vero hominem nostræ conformem naturæ, qui nunquam nos irritavit, quin potius suos appellavit heros et dominos, et si qua sunt id genus alia, ut ad misericordiam attraheret: hunc nos despiciamus, ei aures nostras claudimus, veluti aspis adversus incantamenta. Quomodo sunt hæc benignitatis ac compassionis digna? et non potius contra sævissimi supplicii? Bonus est Deus, quippe qui hunc etiam aerem quem respiramus, aquarum item decursus, et hujus solis lumen, omnibus ex æquo sine invidia exposita voluit, ditibus perinde et pauperibus. Verumtamen nullus pauperum libere vel tantillum hoc aere participavit, aut hac luce fruitur. Sed vel antequam ex utero prodirent, rapinæ miseri homines expositi fuerunt: vel pretiæ ipsam quoque respirationem sibi met comparaverunt, in jugera et actus, quemadmodum terram et mare, sic etiam aerem huic inter sese partientibus divitibus.

• Psal. cxi.

(17) Forte ἐπαρκέσαιμι?

(17*) Nullus dubito quin legendum sit κοποῦσθαι, *fatigari.* Ed. PATROL.

(18) Καλῶν.

λέγων· οἶδα γὰρ ὑμῶν τὰς ψυχὰς ἀναβολὰς καὶ μεταλάς προφάσεις· Παίδων μοι κλήθος περίστασι, γυναϊκὸς ἐπιμελοῦμαι, οἰκετῶν, οἰκετιδῶν. Ἐἴθε εἴ τούτοις ἐπαρκέσαιμι (17) τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν χωρηγεῖν, μή τοιγε νοητοὶ ἀνδράσι καὶ ἀργαῖς, ἃ τὸ σκοποῦσθαι (17*) τοῖς ἔργοις μὴ θέλοντες, ἐκούστον ἐκποῦσθαι τὴν πενίαν ἐπιτεχνάζονται. Καὶ προσεπιτοῦτος, καὶ τὴν δημῶδη παροικίαν εἰσάγῃς, *Πρῶτον μισθὸν τὸν εἰς τοὺς ἰδίους, καλῶν (18).*

III*. Τί προφασίζῃ προφάσεις, ὡ οὗτος, ἐν ἀμαρτίαις; Ἀνθ' ὧν σοὶ θεὸς παίδων τε πατέρων (19) καὶ οἴκου κύριον καταστήσαστο, δέον εὐχαριστεῖν, καὶ τὰς αὐτοῦ ἐκπληροῦν ἐντολάς, τῷ εἰς τοὺς δεομένους ὁμογενεῖς ἐλέη· τούναντιον εἰς ἀφορμὴν σκληρότητος ἐκλαμβάνεις τὴν εὐεργεσίαν; καὶ οὐ τούτων μόνον, ἀλλὰ καὶ οὐς οὐδέπω οὐδὲν ἐχορήγησας, τὰς οὐκ οὐκ εἰδὼς βάλεις; Τί ποιοῦμεν, ὡ ἄνθρωποι; Αἰδέσθωμεν, εἰ μὴ τι ἄλλο κἂν τὴν φύσιν αὐτῆν. Ὅτι ὁμοίαν πάντες, πένητες τε καὶ πλοῦστοι, φύσιν καὶ ψυχὴν μετῆλεχάμεν (20), καὶ ὕφ' ἐνὶ πλάστῃ πάντες πεπλαστούργημεθα, καὶ ἐν τῆς υἰοθεσίας καὶ ἀναγεννήσεως ἡμῶν τὸ ἀξίωμα· κἂν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἢ τοῦ βίου ἄστατος φορὰ ἀνίσους τὰς τοῦ ζῆν ἀφορμὰς τοῖς ἀνθρώποις διμερίσαστο· τὸ δὲ μείζον, ὅτι καὶ ὕφ' ἐνὶ κριτῇ κριθησόμεθα. Ταῦτα οὖν εἰδότες, ἕως ἔσθηεν ἡ πανήγυρις, τὰ τῆς σωτηρίας δι' ἐλεημοσύνης ἐφόδια ὠνησώμεθα, καὶ σπεύσωμεν σχεῖν συνηγόρους, καὶ μὴ κατηγόρους, ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκείνου τοὺς πένητας. Ἴδωμεν πρὸς τὸν τῶν ἀπάντων κρατοῦντα καὶ ὑπερέχοντα Κύριον, πῶς καθ' ἐκάστην ὕφ' ἡμῶν παροργιζόμενος, ὑβριζόμενος, ὡ μισεῖ, οὐκ ἀποστρέφεται, ἀλλ' αἰτούμενος παρ' ἡμῶν, εὐθύς τὸ συμφέρον ἡμῖν ἐπαφίησιν.

IV*. Καὶ ὁ μὲν θεὸς οὕτως, καὶ ταῦτα θεὸς, καὶ ὑπὸ ἀγνωμόνων δούλων λιτανεύμενος. Ἡμεῖς δὲ τὸν ὁμογενῆ, τὸν μηδέποτε ὑμᾶς (21) παρορμήσαντα, μάλλον μὲν οὖν τὸν δεσπότην καὶ κυρίου αὐτοῦ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καλοῦντα, ἔν' ἐπ' ἔλεον ἐφελκύνεται, παρορῶμεν, καὶ ἀποκλείομεν τὰ ὕα, ὡς ἀσπίς πρὸς ἐπάσματα. Καὶ τοῦ ταῦτα φιλανθρωπίας, ἢ συμπαθείας; τούναντιον μὲν οὖν, καὶ τιμωρίας τρυφᾶς. Ἀγαθὸς ὁ θεός, ὅτι κἂν τοῦτον τὸν ἀέρα ἐν ἀναπνεόμενῃ καὶ τὰς τῶν ὑδάτων βύσεις, καὶ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἐξέσου πᾶσιν ἀφθόνως ἐφήπλωσεν, ὁμοίως πλοῦστοις καὶ πένησιν· ἐπεὶ οὐδεὶς πενήτων ἐλευθέρω, κἂν ὀπωσοῦν τὸν ἀέρα μετέλαβεν, ἢ τοῦ ζωτὸς καταπῆλασεν. Ἄλλ' ἢ κρινὴ τῆς γαστρὸς ἐξελεῖν, ἀνάρπαστοι ἂν οἱ δεδαιῖοι γεγόνασιν· ἢ ὠνητῶς καὶ τὸ ἀναπνεῖν ἐφ' ἑαυτοῖς ἐπεσπᾶσαντο, εἰς κλέβρι καὶ μέτρα, ὡς τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, τῶν πλουτούντων ταῦτα διαμερισμένων.

(19) Lege ὧν σε θ. π. τ. πατέρα.

(20) Ἄν μετελήφαμεν?

(21) Ἡμᾶς.

K'. Ὁ σκληρότης! ὡ ὠμότης! Ὅτι καὶ ζῶσιν οἱ A
 πένητες, μικροῦ (22) δυσχεραίνομεν. Μηδαμῶς τοῦτο,
 ὡ φίλοι καὶ ἀδελφοί· μὴ ποιήσωμεν διὰ ἀσυμπα-
 θείας τὸν πένητα Λάζαρον· μὴ πως ἡμᾶς, ὡς τὸν
 πλούσιον, αὐτὸς ἐκείθεν ἀποδείξῃ· μηδὲ τὴν χεῖρα
 αὐτοῦ ὀλην, ἐπ' ἔλεον ἡμῖν ἄρτι προβεδλημένην,
 ἀποστραφῶμεν, ὡς ἂν μὴ δεηθῶμεν ἐκείθεν καὶ τὸ
 ἀκρότατον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ, καὶ οὐ τύχωμεν. Μή
 φθονήσωμεν συμμεριστὰς κἀν τῶν περιττῶν προσ-
 λαβέσθαι τοὺς πένητας, ὡς ἂν μὴ ἀκούσωμεν·
 Ἀπελάβετε τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν.
 Πάντα οἰχῆσεται, πάντα παρέρχεται, ἡ δὲ ἐλεημο-
 σύνη εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Οὐδὲν τῷ βίῳ συνεισ-
 ενέγκामεν. Πάντα Θεὸς ἡμῖν ἐχαρίσατο. Χαρισώμεθα
 καὶ αὐτοὶ τοῖς δεομένοις. Εἰ καὶ Θεοῦ εἰσιν, ἀλλ'
 ὡς ἡμετέρων πάντων, οὕτως τὸν μισθὸν ἡμῖν αὐτὸς B
 ἀποδίδωσι.

KA'. Καὶ εἰ μὲν τις τῶν ἐφ' ἡμῖν φίλων, ἢ τῶν
 μεγαίστων καταφρονῆσαι, μὴ ὅτις χρημάτων, ἀλλὰ
 καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ἀγάπης παρ-
 εκλείψατο· μεθ' ὅσης προθυμίας πληρώσει αὐτοῦ τὸ
 ἐπίταγμα ἐπεχειρήσαμεν, καὶ ἔργω, εἰ οἴονται (23)
 τοῦτο ἐκτελέσαι προεθυμήθημεν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν.
 Αὐτοῦ δὲ τοῦ πάντων Θεοῦ, καὶ οὐκ ἄλλου, ἀναφαν-
 δὸν ἐν τριῶν Εὐαγγέλοις βοῶντα (24)· Ἐφ' ὅσον
 ἐποίησατε ἐν τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων,
 ἐμοὶ ἐποίησατε, καταφρονοῦμεν καὶ παραδίδόμεν;
 Ἀνανήψωμεν ἰδωμεν, ὡς ἐλαφρὸν καὶ χρηστὸν τὸ
 ἐπίταγμα. Ἐκ τῶν περιττῶν ὑμῶν καὶ ἀχρήστων
 καὶ εἰκῆ καίμενων πραγμάτων, τὴν τῶν οὐρανῶν C
 βασιλείαν, βοᾷ, πραγματούσασθε, καὶ οὐ βουλόμεθα.
 Ὡ πόσα θρηνησομεν, ὅταν βουληθέντες, οὐδὲν οὐδ-
 ὀλωκ ἰσχύσωμεν!

KB'. Ἀλλ' ἐγὼ, φησὶν, οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων, ὁ
 πενέστερος φήσεις (25), ἀνευδαῶς εὐπορῶ. Τί φῆς;
 οὐδὲ ψυχροῦ ὕδατος ποτήριον τῷ αἰτοῦντι δύνῃ πα-
 ρασχεῖν; οὐδὲ λόγον χρηστὸν; Καὶ ποῦ ταῦτα σχολῆ
 λόγος (26); Καὶ ἀντὶ τούτων, (ὡ τοῦ θαύματος καὶ
 τῆς εὐσπλαγχνίας (27)!) εἰ εἰς ἀγαθῆς καὶ ἀπεριέρ-
 γου δίδονται τοῖς πένησι προαιρέσεως, τὴν ἑαυτοῦ
 βασιλείαν ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀντιπαρασχεῖν ἐπηγγελάτο.
 Ταῦτ' οὖν εἰδότες, τῇ νηστείᾳ τὴν ἐλεημοσύνην συ-
 ζεεύωμεν, ἵνα ὅλα πτεροῖς γῆθεν ἡμῶν ἢ ψυχῇ πρὸς
 τὰ οὐράνια ἀφῆται. Καὶ τῆς μὲν νηστείας τῶν ψυ-
 χικῶν ἡμᾶς παθῶν ἀπαλλακτοσύνης, τῆς ἐλεημοσύνης D
 δὲ τὴν αἰώνιον προξενούσης ζωὴν, ἐν μηδενὶ λειπό-
 μενοι τῷ νυμφίῳ Χριστῷ συνεισέλθωμεν.

KΓ'. Ταῦτα μὲν τοῖς συμπαθεῖσι καὶ περισσῶς εἰ-
 ρηται· τοῖς δὲ σκληροῖς, οὐδὲ συλλαβῆς (28) ἴσον
 φανήσεται. Ἡμεῖς δὲ σὺν τούτοις τὸν μάρτυρα πρέ-
 πους ὑμῖν ὁμῶς ὁμνήσωμεν, καὶ τοῦ θαύματος ἀεὶ
 μαρὰν τὴν πηγὴν (28') ἐν ἑαυτοῖς περιφέροντες, τῷ
 καλλίνικῳ μάρτυρι πιστῶς ἐκδοήσωμεν· Ὡ μαρτύρων

²² Luc. xvi, 25.

²¹ Matth. xxv, 40.

(22) Forte μικροῦ δεῖν.

(23) Forte εἰ οἴον τε.

(24) Βοῶντος.

(25) Φῆσει, vel, φήσεις, aut potius φειδοῖ.

XX. O duritiem! o crudelitatem! Quod etiam
 vivunt pauperes, propemodum moleste ferimus.
 Nullo modo, o amici et fratres, istud committamus,
 ut, propter immisericordiam nostram, pauper qui
 est, Lazarus fiat; ne forte nos, sicuti divitem, ipse
 ex eo loco ostendat. Non aversemur totam manum
 ejus dudum nobis ad misericordiam porrectam, ne
 forte optemus ex eo loco extremum saltem digiti
 ejus, et obtinere non possimus. Ne tanta labore-
 mus invidia, ut participes saltem superfluum assu-
 mere pauperes nolumus, ut non audiamus: *Rece-
 pistis bona vestra in vita vestra* ¹⁰. Omnia abeunt,
 omnia pretereunt, elemosyna vero in sæculum
 manet. Nihil in vitam intulimus: Deus omnia nobis
 dilargitus est. Dilargiamur et nos indigentibus.
 B Quamvis Dei sint omnia, nihilominus ut si nostra
 essent, sic Deus ipse mercedem nobis rependit.

XXI. Ac si quis amicorum nostrorum vel magna-
 tum contemnere nos jussisset nedum opes, sed et
 vitam nostram pro amicitia illius, quanta alacritate
 adimplere ejus mandatum aggressi fuissetus, et
 opere, si fieri potuisset, id perficere nisi fuissetus,
 dici utique non potest. Ipso vero omnium Deo, et
 non alio, palam in Evangeliiis clamitante: *In quan-
 tum fecistis uni fratrum meorum minimorum, mihi
 fecistis* ¹¹, floccificamus et tergiversamur? Resipisca-
 mus. Attendamus quam leve et utile sit hoc manda-
 tum. Ex superfluis vestris et inutilibus et in cassum
 reconditis rebus, clamat, mercamini regnum cælo-
 rum, et nolimus. Oh! quantopere ejulabimus,
 quando id volentes, nullo tamen prorsus modo
 poterimus!

XXII. At enim ego, causatur pauperior, nihil
 vel parcimonia abundo, ut necessariis non indi-
 geam. Quid ais? ne poculum quidem aquæ frigidæ
 postulanti exhibere potes? ne bonum quidem ver-
 bum? Quomodo probabilia hæc esse possunt? Atta-
 men pro hisce rebus (o miraculum et viscera mi-
 sericordiæ!), si ex bona et non invida voluntate pau-
 peribus dentur, suum ipsius regnum Deus sese
 vicissim nobis daturum pollicitur est. Hæc igitur
 scientes, jejunio nostro elemosynam copulemus, ut
 quibusdam quasi alis de humo ad cælestia spiritus
 noster sublevetur. Ac jejunio quidem ab animalibus
 nos passionibus liberante, elemosyna vero vitam
 nobis æternam conciliante, in nullo deficientes cum
 Christo sponso simul introeamus.

XXIII. Hæc quidem affectuosis hominibus etiam
 abunde dicta sunt, duris vero, ne syllaba quidem
 esse videbuntur. Nos autem cum istis martyrem
 congruis laudibus prosequamur, miraculique seni-
 per recentem in nobis fontem circumferentes, exi-
 miæ victoriæ martyri fideliter succlamemus: O

(26) Forte λόγον.

(27) Ms. ἀσπλαγγ.

(28) Συλλαβῆ ἴσως.

(28') An μνήμην? Editt.

martyrum splendor, et sanctorum pulchritudo! O Dei donum revera! O custos et propugnator invictissime fidelium! Nostræ ne obliviscaris paupertatis et dejectionis: sed semper pro nobis intercedens, ne defatigeris, o mirabilissime. Nec animam nostram quotidie a spirituali animarum Juliano, qui et olim et nunc hostis est omnium malorum auctor, bellis impetitam despicias, o inclytissime. Vivere enim te etiam post mortem eredidimus, quemadmodum Dominus ait: *Qui in me credit, inquit, etiam si moriatur, vivet* ¹². Tu vero non simpliciter credens, sed etiam pro illo mortem subiens, o omni laude dignissime martyr, vivis in Deo vitam, quæ senium ignorat et finem. Utpote igitur in Christo vivens, eique propius assistens, propitium illum precibus servis tuis redde, ut per te ab istis erepti calamitatibus, et illorum honorum compotes effecti simus, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

¹² Joan. xi, 25.

ἀγλάισμα καὶ ἁγίων ὠραϊσμός, ὡ Θεοῦ δῶρον ὡς ἀληθῶς, ὡ φύλαξ καὶ πρόμαχε πιστῶν ἀβραγέστατε, τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλάβῃ πτωχείας καὶ ταπεινώσεως. Ἄλλ' εἰσαεὶ ὑπὲρ ἡμῶν προσευῶν μὴ ἀποκάμης. πανθαύμαστε· μὴδὲ τῆς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τοῦ νοῦ τοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰουλιανού, τοῦ καὶ τότε καὶ νῦν ἀρχεκάκου ἐχθροῦ, πολεμουμένης παραβλέψῃ. παγγέραστε. Ζῆν γὰρ σε καὶ μετὰ θάνατον πεπιστεύκαμεν, ὡς ὁ Κύριος ἔφησεν· Ὁ εἰς ἐμὲ λέγων, πιστεύων, κἀν ἀποθάτῃ, ζήσεται. Αὐτὸς δὲ οὐκ ἀπλῶς πιστεύσας, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ θανὼν, ἀξιόθμητε μάρτυς, ζῆς ἐν Θεῷ ζωὴν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον. Ὡς οὖν ἐν Χριστῷ ζῶν, καὶ αὐτῷ πλησιέστερον παριστάμενος, ὤμων τοῦτον ταῖς λιταῖς τοῖς δούλοις σου ποιήσον, ὡς ἂν διὰ σοῦ τῶν ἐνθένδε ἀπαλλαγέντες ἀνταρῶν, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀγαθῶν ἐπιτιχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

INDEX VOCUM GRÆCARUM

QUÆ IN LIBRIS DIDYMI DE TRINITATE LEGUNTUR.

Numeri indignantur inter uncas in textu Græco positi.

A
 Ἀγαθότητες *bona, segm.* 72 b.
 ἀγαθοειδές 37 b.
 ἄγγελοι ἀσώματοι 59 a.
 ἄγγελοι σώματα οὐράνια 59 a.
 τὸ ἀγγελτικόν 62 b.
 ἀγγελίου 146 a.
 ἀγεννησία 31 a.
 ἀγγεῖν 148 b.
 ἀγήρωσ κατὰ τὸ νοητὸν 51 b.
 οἱ ἅγιοι *sacri scriptiores* 27 b, 77 b,
 98 b, 106 b, 108 b, 115 a,
 205 b.
 ἀγνωστὸς λογισμὸς 92 a.
 ἄγιος *sancius* 202 a.
 οἱ ἀγνώμονες 89 b.
 ἀγονοποιός 123 a.
 ἀγγέλιος 61 a.
 ἀγωνίας γέμων 141 b.
 ἐν ἀγωνίᾳ ἀρετῆς 210 a.
 ἀδαπάνητος 37 b.
 ἄδεκτα τοῦ Θεοῦ ἔγματα 89 a.
 ἀδημιουργήτως 158 b.
 ἀδιάρθοσ 40 b.
 ἀδιάρκτως 124 b.
 ἀδιασκέπτωσ 90 b.
 ἀδιάστατοσ 124 a.
 ἀδαστάτωσ 121 a, 150 b.
 ἀδιαφορίαν κακῆν τοῦ βίου 216 a.
 ἀεικλήτωσ 97 b.
 ἀειμνητοσ 155 b.
 ἀεικόσ 79 b.
 ἀετταρθένωσ 36 b.
 τὸν ἀέρα τύπτειν 99 a.
 ἀθάνατον *divinum* 80 a et 127 a.
 ἀθεήσαντα 35 a.

ἀθεία 12 b.
 ἀθέμιτον 82 b.
 ἀθετικῶσ 207 a.
 ἀθληφόρου Παύλου 146 a.
 ἀθροαίς περιστάσεσιν 174 a.
 ἀτίδια *divina* 104 b.
 αἰδῶσ *obsequium* 92 b.
 αἰρεσιομαχεῖν 176 a.
 αἰρεσιομάχοι 134, 187 b.
 αἰσιον πνεῖν αὐτοῖσ τὸ Πνεῦμα ἁγίον 138 b.
 εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἄπειρον 92 b.
 τοῖσ αἰσίοισ 172 b: *sed τὰ αἰσίοισ*
 202 b.
 δι' αἰτίας ἤγαγεσ 99 a.
 αἰτιάσασθαι 211 a.
 αἰώλου 70 a.
 αἰῶνες *angeli* 59 b.
 αἰῶνες *creati* 187 a.
 αἰωνίαν *divinam* 106 b.
 αἰωνιότησ 68 b.
 αἰωνίωσ *divino modo* 125 b.
 τὸ ἀκαλλές 114 b.
 ἀκαθέκτω 205 a.
 ἀκατάλεκτοσ 65 a.
 ἀκατάσειστοσ οἶκοσ *Ecclesia Catholica* 78 b.
 ἀκατάσχετοσ 75 b.
 ἀκέρειον *pro ἀκέραιον* 121 b.
 ἀκούειν *dicī* 161 b.
 ἀκούεσθαι *intelligi* 82 b.
 ἀκούοντεσ *intelligentes* 85 a.
 ἀκόλαστοι λόγοι 77 b.
 ἀκολουθία 35 a, 189 a, et 192 a.
 ἀκοφῇ ἀκοῦσαι 68 a.
 ἀκρα ἀγαθότητωσ 175 b.

τὸ ἀκραιφνές τῆσ ὁμοουσιότητῃσ
 171 a.
 ἀκριτοσ ἔρωσ 68 a.
 ἀκρωτηριάζειν 97 a.
 ἀκνουρῶσαι τὸ σόφισμα 5 b.
 ἀλάθητοσ 122 b.
 ἀλάστορεσ δαίμονεσ 148 a.
 ἀλεκτοσ 90 a.
 πρὸ ἀλεκτροφωνίου 195 b.
 ἀλέκτωσ 70 a.
 ἀλεξίκακον φύσιν 104 a.
 ἀληθεία *pro ἀλήθεια* 75 b.
 ἀληθεία *vere* 82 a.
 ἀληθεσ 72 a, 177 b, 197 a.
 ἀλήπτωσ 104 a.
 ἀλλὰ γάρ 157 b.
 ἀλλ' οὖν 159 b.
 ἀλλοεθνήσ 123 b.
 ἀλλοθρῶων 130 b.
 ἀλλόκοτον βιον 118 b.
 ἄλλον τοῦ πατρός 21 b.
 ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε 140 b.
 ἄλλωσ *item* 125 a.
 ἀλμυράσ ἀποκλυσσαμένωσ ἀπαι
 19 a.
 ἀλώσιμα πᾶσι 148 a.
 ἀμαντεύτωσ 114 a.
 ἄμα τε ἥλιοσ ἄμα τὸ φῶσ 8 b.
 ἄμαγον ποιεῖν 179 b.
 ἀμβροτοσ 150 b, 166 b, et 170 b.
 ἀμέγεθεσ 35 a, et 51 a.
 ἀμεγέθησ 15 b, 77 a.
 ἀμείνωσ 97 b, et ἀμείνω 85 a.
 ἀμείψαι κακοπραγίαν 165 a.
 ἀμείνωσ 130 b.
 ἀμελλητέ 59 b.

- ἰλλὰ ταῦτα μὲν ὡδέ πη ἔχει 147 a.
 ἰλλος λόγος 45 a.
 ἰ μηδ' ὁ μῶμος διαβαλεῖν δυνήσεται 120 a.
 ἰμετασχηματισμός 59 b.
 ἰμέτρητοι διαστήμασι 59 a.
 ἰ μήθεται 139 a.
 ἰμήχανον ἀδύνατον 155 a, et 162 b.
 ἰμῆγως 59 b.
 ἰμνησιακάου 184 b.
 ἰμπετάσαι 87 a.
 ἰμυδρὰ ζωῆ 94 b.
 ἰμύθητος 20 b.
 ἰμύνεσθαι τὸν, κ. τ. λ. 81 b.
 ἰμψιδόξων 99 b.
 ἰμώμητα 179 a.
 ἰναδεσθῆκότως 71 b.
 ἰνάγεσθαι 62 a.
 ἰνάγκη *necessario* 186 b.
 ἰναγκάσματα 81 a.
 ἰναδεῖξαι *facere* 7 a.
 ἰναθάλπω 82 b.
 ἰναθῆλαι *active* 80 a.
 ἰναθρώσκοντας 152 b.
 ἰναίμακτος λατρεία 29 a.
 ἰναίτιος Θεός 97 b.
 ἰνακαινισμός *baptismus* 81 a.
 ἰνακυκλόντες 6 b.
 ἰνάληψις *ascensio (Domini)* 42 a, et *alibi*.
 ἰναλκιν 147 b.
 ἰναμῆλπω 80 a.
 ἰναμφήριστον 155 a.
 ἰναμφίλεκτον 109 a.
 ἰναμφολογον 52 a.
 περὶ Ἄνατι 27 a, 107 a: *sed* Ἄνατιου 107 a.
 ἰναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν 46 a.
 ἰναπέμπειν θυσίαν 113 b.
 ἰναπέμπεσθαι λατρείαν 134 b.
 ἰναπέμψη ὕμνον 174 a.
 ἰναπέμπεται ἡ δόξα 26 a.
 ἰναπεπταμένως 169 b.
 ἰναπετάζω 51 a.
 ἰδικον ἀναπνέων 130 b.
 ἰνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν 34 a.
 ἰνασκέπτομαι 61 a.
 ἰναστέλλων ὑπολήψεις 16 b.
 ἰναστρέφοντες τὰ αὐτὰ ῥήματα 60 b.
 ἀπὸ ἀνατροφῆς 174 a.
 ἰνασφαλές 125 b.
 ἰνατείνων σῶμα 141 a.
 ἰνατέλλειν *active* 195 b.
 ἰναθελησία 4 a.
 ἰναίδεος 77 a, 150 b.
 ἰναιδεότητα 56 b.
 ἰναιδέως 59 b.
 ἰναίλετο δόξαν 145 b.
 ἰναειπῶν *vocans* 5 a.
 ἰναεχθίγητον 194 b.
 ἰναέλεκτος 59 b, 116 b.
 ἰναελεσθαι 211 b.
 ἰναεμιάου 207 b.
 ἰναεμίου 208 b.
 ἰναενδούσως 107 a.
 ἰναεξέταστον φρόνημα 163 b.
 ἰναεξίκακος 162 b, 184 b.
 ἰναεπάφου 155 a.
 ἰναεπιδάτων 194 b.
 ἰναεπιδεῖ 17 a.
 ἰναεπιλήπτα 179 a.
 ἰναεπιστημοσύνης ἀναπιμπλῶντες 58 b.
 ἰναεράστων 114 b.
 ἰναεσπερος 156 b, 195 b.
 ἰναετιεῖν ἰκετηρίας, 194 a.
 ἰνευ δίκης 77 b.
 ἰνεφικτότερον 151 b.
 ἰνεφίκτου θείου 159 b, 162 b.
 ἰνημμένος 102 a.
 ἰνήρημνός 172 b.
 ἰνήρημος 139 a.
 ἰνδούνας 96 a.
 ἰνθρωπική 70 a.
 ἰνθρωπολογηθέντα 159 a, et b.
 ἰνθρωποπαθός 188 a.
 ἰνθρωποπρεπή 179 b.
 ἰνθυποφορὰς 181 a.
 ἰνίπταται τὴν καρδίαν 133 a.
 ἰνοδον *ascensionem* 185 a.
 ἰνόθευτος 16 b.
 ἰνομοῦμαι 60 b.
 ἰνεξάγοντες 2 b.
 ἰντέρηται αὐτούς 4 b.
 ἰντιδιαιρέται 178 b.
 ἰντιθείας 182 a.
 ἰντιθεός 76 b, 186 a.
 τὴν ἰντιθεῖον ποιῶνται 4 a.
 ἰντιθέντο 162 b.
 ἰντικείμενον *ex opposito* 53 b.
 ἰντιλεκτον 206 b.
 ἰντιλήψις 179 a.
 ἰντιλογικῆς προαιρέσεως ἄνευ 91 a.
 ἰντιπαθείας ἄνευ 89 b.
 ἰντιπαράθεσις 62 b.
 ἰντιπίπτειν 52 a.
 ἰντιπρόσωπος 124 b.
 ἰντις (*sed mendose*) 58 b.
 ἰντιστήχει 189 a.
 ἰντιστοίχως 178 b.
 ἰντιστρέφειν 178 b.
 ἰνυπαρκτον 100 b, 132 b.
 ἰνυπαρξία 7 a, 162 b.
 ἰνυπέρθατον 162 b.
 ἰνυπέρθλητος 42 a.
 ἰνω καὶ κάτω λέγοντας 89 a.
 ἰνώχιστα 151 b.
 ἰνώμαλος 125 b.
 ἰνωνώως 24 a.
 ἰξιοί 56 b.
 ἰξιωμα ὑπερέχον 51 a.
 ἰοιδά 148 b.
 ἰπαθανατοῦν 6 b, 126 b.
 ἰπάθεια 175 a.
 ἰπαθείας Χριστοῦ μεταλαμβάνομεν 30 b.
 ἰπαίδευσις ἄξιον θάνατον 158 a.
 ἰπαμφιέννυσι 97 a.
 ἰπαξίωσαντος 156 b.
 ἰπαράβατον φυλάττειν 156 a.
 ἰπαράβάτως 93 b.
 ἰπαράβλητος 112 a, 151 b.
 ἰπαραλείπτως 195 a.
 ἰπαράλλακτον 12 a.
 ἰπαρεγκλίτω 7 a.
 ἰπαρρήσιόσως 166 b.
 ἰπέδωκε *tulit* 120 a.
 ἰπέθανον 163 b, 168 a.
 ἰπέριτος 205 b.
 ἰπειροδύναμος 37 a, 59 b.
 ἰπειρομεγέθη 207 a.
 ἰπειρω λόγῳ 50 b.
 ἰπέως καὶ ἀσυνεικάσως 83 a.
 ἰπεχούσασθαι 173 a.
 ἰπελθόντας ἰνθρωπίνων πραγμάτων *portius* 54 a.
 ἰπεναντίως 40 a.
 ἰπεράντως 10 a.
 ἰπεριβότος Θεός 167 a.
 ἰπεριεργός 6 b.
 ἰπερινόητος 10 a.
 ἰπερ *pro* ὠνπερ 20 b.
 ἰπερβάψατε 89 a.
 ἰπερρίμενος 78 a.
 ἰπεώσαιτο δ' ἄν... τις 4 b.
 ἰπηχός 135 b.
 ἰπήμαντος 9 b.
 ἰπλανεστάτη εἰκῶν 17 a.
 ἰπλετος χάρις 139 a.
 ἰπνευστι 96 a.
 ἰποδιώσεως 146 a.
 ἰποδεῖ 152 b.
 ἰποδείξεις *testis* 14 a, 95 b, 114 a, 136 b, 148 a, 208 a.
 ἰποδειχθεῖη *pro* ἀποδειχθήσεται 75 a.
 ἰποδιακείμενος 68 a.
 ἰποδοχῆ 19 a.
 ἰποδραμῶν τῆς θεότητος 170 b.
 ἰποθεοί 127 a.
 ἰποθραύοντας 158 a.
 ἰποίκιλος 17 a.
 ἰποικονομεῖται 103 a.
 ἰποκαθίστησιν *reddit, vel desinit* 40 b.
 ἰποκλείων αἰρετικοίς 13 a.
 ἰποκλείει σοι τοῦ, κ. τ. λ. 97 b.
 ἰποκλυσάμενός 19 a.
 ἰποκρίτως 97 b.
 ἰπελάδομεν *pro* ἀπεβάλομεν 36 a.
 ἰπολελυμένως 152 b, 210 b.
 ἰπολογίας ἀφορμῆ 113 b.
 ἰπολιμπάνεται τῆς γῆς 181 b.
 ἰπομαντεύονται 218 a.
 ἰπομέμνηται *passies* 46 a.
 ἰπομιμείσθαι 21 b.
 ἰπονονημένος 18 b.
 ἰπνον φῶς 165 a.
 ἰποπεράτως 192 a.
 ἰποπεφασμένα 147 b.
 ἰποπτος εἰς ἄπαν 10 a.
 ἰπορρίας κατεῦσαι 99 a, b.
 ἰπορρίπτειν πέφυκα τὴν γνώσιν 154 a.
 ἰπόρωσ 108 a.
 ἰποσκεπασθέντα *refecta* 105 b.
 ἰποσκῶπτειν εἰς τὸ φῶς 58 b.
 ἰποσμηξαι 118 b.
 ἰποστολή *S. Stephani* 93 b.
 ἰποτεινεται 182 b, 207 b.
 ἰποτελεῖ νόημα 5 b.
 ἰποτελέσματα 202 a.
 ἰποτελέσματα 15 a, 58 b.
 ἀπὸ φορέσεως 174 a.
 ἀπὸ τῆς φυσικῆς κινήσεως ἐστὶ 152 b.
 ἰπ' οὐδενός 62 a.
 ἰποφαντικῶς 102 a.
 ἰποφερων *forti. pro* ἀποφαίνων 107 b.
 ἀπὸ χρόνου 68 b, 69 a.
 ἰπρόσηκα 77 b, 95 a, 100 a.
 ἰπροσπαθός 99 b.
 ἰπφῶ 110 b.
 ἰπρα 125 a.
 ἰπρετῆς ἐντός 70 b.
 ἰπρευτος *pro* ἄρρευτος 9 b, 34 b.
 ἰρσενόθλην 221 b.
 ἰρτιος 37 b.
 ἰραγαγίλων ἀλοσθῆσιν 45 b.
 ἰρχέγονος φρήν 139 a.
 ἰρχέκακος 27 b.
 ἰρχῆθεν 86 a.
 ἰρχικὸν πνεῦμα 129 b.
 ἰρχιτέκνα 82 b.
 ἰσῆμα *pro* ἰσῆμα 132 b.
 τὰ κοσμικὰ ἰσχημένους 208 b.
 ἰστυφελικτος 132 a, 184 a.
 ἰστυγκριτος 162 b, 164 b, 173 a.
 ἰστυγγύτως 175 a, 187 a.

ασυλλογίστως 196 a.
 ασυμφανώς 120 b.
 ασυνοικάστως 85 a.
 ασύνωπον 194 a.
 ἀσφάλεια *certa interpretatio* 91 a.
 ἀσφαλίζεται τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ 58 b.
 ἀτελεύτητος λόγος 94 a.
 ἀτευξία 99 a.
 ἀτρειπτοὶ ἄγγελοι καὶ ψυχαὶ 178 b.
 ἀτρωντων γνῶσιν 95 a.
 αὐθαδῶς 77 b.
 αὐθαίρετικῶς 175 a.
 αὐθεντία 34 b, 40 a, 90 b.
 αὐθέντης 32 a.
 αὐθεντία 102 b.
 αὐθεντικὴν 55 a, 125 b.
 αὐθεντικῶς 75 a, 85 b, 150 a.
 αὐλαὶ τρισμακάριται πᾶσιν ἀρμόδιαι καὶ ἀρκούσαι 31 a.
 ἀθλῶς 59 b.
 ἀθῶν 152 b.
 αὐρας *odori* 5 b.
 αὐρας δρέπεσθαι 193 a.
 Αὐσονία *Italia* 150 b.
 αὐτάγγελος 75 a.
 αὐταπόδεικτον 90 b.
 αὐτάρκεια 66 a.
 αὐτοαγαθός 94 b.
 αὐτοάγιος 174 b.
 αὐτοαναμάρτητον 79 a.
 αὐτοπροσθεῖς 73 a.
 αὐτογενής 6 b, 50 a, 151 b.
 αὐτογένεθλος 149 b.
 αὐτοδαής 149 a.
 αὐτοκρατορικὸς 31 a, 37 a.
 αὐτολεξεί 100 a.
 αὐτολόχεστος 150 b.
 αὐτόματο; θεός 67 b, 210 a.
 αὐτομάτως 82 b.
 αὐτοπάτωρ 62 a.
 αὐτοπροαιρέτως 66 b.
 αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις 19 b.
 αὐτουργεῖν ἐθειουσιως 13 b.
 αὐτοφθής 7 a.
 αὐτόφωρος αὐτόθεν ὑπόκρισις 96 a.
 αὐτοχολῶτων 140 a.
 αὐτόχρημα χάριν ὑπάρχειν 124 b.
 ἀφαντασιόστως 32 a.
 ἀφελείς λόγοι 108 a.
 ἀφηλικας 125 b.
 ἀφειροῦντα τῷ ναῦ 136 a.
 ἀφιλοθέως 6 b.
 ἀφιξίως *adventus Christi* 173 b, 215 b.
 ἀφορίζω τῆ, x. τ. λ. 132 b.
 ἀφράστως 59 b.
 ἀφυκτα 142 a.
 ἀφ' ὧν *ex eo quod* 79 a.
 ἀφῶνως ἐνηχῶν 59 b.
 ἀνευ δίκης 77 b.

B

Βαλεῖν εἰς ἔγκλημα 100 a.
 βασιλεύτερον 123 b.
 βασιλεῖ *imperator* 180 a.
 βασιλίδος πάντων φύσεως 153 a.
 βαττολογεῖν 174 a.
 βέβηλα πνεύματα 61 b.
 βιάζονται 168 a, 217 a.
 βιωτικά πράγματα 58 a.
 βλέπετε μὴ εἶπεν, 90 b.
 βουλευέσθω *passive* 140 b.
 βούς ἐπὶ γλώσσαν 70 a.
 βρωθεῖσα σοφία *scaturiens Sapientia Filii* 6 b.

Γ

Γαληνοτάτην φύσιν αὐτοῦ 179 b.
 γαληνότης 105 a.
 γαληνῆ νεύματα 103 a.
 γενεαλογεῖσθαι 12 b.
 γενεσιουργεῖν 79 b.
 γενεσιουργός 10 a.
 γέννησις, *ei γενεά* 10 a.
 γενομένοις *forti. pro γεννωμένοις* 136 a.
 γέρως *degratitatis* 186 b.
 γλισχρον 105 a.
 γνώμη *intentionis* 32 b.
 γνωμοδότης 83 a.
 γνωσιμαχοῦσι 133 b.
 γνωστῶς 212 a.
 Γολγοθᾶν τόπον μεσώτατον 13 b.
 γράφει *scriptum est* 61 b, 120 a.
 γραφείων 145 b.
 γραφὴ *lexius Scripturæ* 5 a, 35 a, 38 b, *et alibi*.
 γράφια [τὰ] 86 a.

Δ

Δαιμόνων στίφη 51 a.
 δάνειον ἐκδέχεσθαι 142 a.
 δαυτικόν 22 b.
 δειλιδαῖσι 194 a.
 δεσποτικὸν ὄνομα 171 a.
 δεύτερον *minus* 72 b, 75 a
 δέγνυσο 189 b.
 διὰ παντός 182 b.
 διὰ πάντων 176 a.
 διὰ τέλους 168 a.
 διὰ τὸ ἀναγκαῖον 80 a.
 διὰ τῶν Ἰσων 53 b.
 διαβολὴν κινεῖν 100 a.
 διάγνωσις *cognitio* 7 a.
 διαγορεύει *dicit* 11 b.
 διαθήκην διέθετο 161 a.
 διαίρεσις 80 a.
 διαιωνίζουσιν 142 b.
 διαιωνίως 165 a.
 διακεκληρῶσθαι τὴν θεότητα 35 b.
 διακρίνεται 175 b.
 διακένους 102 b.
 διακονήσασθαι *legationem obire* 59 b.
 διακονουμένοι *servientium* 91 b.
 διακονοῦμενοι *ministri* 97 b, 115 b.
 διακρατεῖσθαι *conservari* 78 b.
 διὰ κρυφίων 79 b.
 διαλαθεῖν *dissere* 45 b.
 διανοία *sensus* 170 a, 171 a.
 διὰ πλειόνων 24 a.
 διαπεφοιτηχυῖα 66 a, 140 b.
 διαπληκτίζεται 78 b.
 διαπρέπειν περὶ τοῦτο 61 a.
 διαριπτούμενον 3 a.
 διασαφηνίζει 313 a.
 διαστέλλειν 150 b.
 διὰ τέλους 168 a.
 διατείνει *spectat* 123 b.
 διατεινομένην δογματικῶς 171 b.
 διατριβὴν παρέγειν 23 b.
 διαφρονταί πρὸς τὴν ἀλήθειαν 171 b.
 διαφρασθέντα 211 b.
 διδάγματα 46 b, 124 a.
 διεκφαίνειν 8 b.
 διεσαφῆσαν 170 a, 187 b.
 διεσφαλταί 187 b.
 διετεκμήρατο 209 a.
 δι' ἐπικρύψεως 147 a, *et* 156 a.
 διαλοσθήσει τοῦ x. τ. λ. 204 a.
 διορίζεσθαι 20 b.
 δίκατα 85 b.

δικαιολογηθέντων 70 a.
 δικαιομένους 121 a.
 δικαιοῦμεθα 127 b.
 δικαίωμα 70 a.
 δικαίωμα *argumentum pro alio* 71 b.
 δίκην δοῦναι καὶ λαμβάνειν 92 a.
 διττός 114 b.
 διττῶς 85 a.
 δίφρος εἰκὼν τέκτονος 17 b.
 δι' ὧν ἤλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος 64 b.
 δογματικῶς 171 b.
 δοκιμώτατος Παῦλος 88 a.
 δόξα ἀναπεμπομένη 29 a.
 δοξάσματα 7 a, 113 b.
 δορυφόρος ἄγγελος 89 a.
 δράζονται 4 a.
 δρεπανηφόρος 109 b.
 δυάς 100 b.
 δυσκαίβερα 37 a, 150 a, 192 b.
 δυσαγκαλίστων 163 b.
 δυσαιωρότατον 179 a.
 δυσανασχετῶν 205 a.
 δυσαντιβλεπτός 163 a.
 δυσδιαίτητα 113 b.
 δυσμοραπαθ *mendose. An legendum*
 δύσμορα πάρ? 152 a.
 δυσφημίαις *bisphemiis* 5 a.

E

Ἑβραϊστί 125 a.
 ἐγγένηται τὸ μὴ νοσεῖν 142 a.
 ἐγκάρδιον ἀγαθὸν 72 b.
 ἐγκαρπος τοῦ υἱοῦ 9 b.
 ἐγκοσμίου σοφίας 156 b.
 ἐγκριτος δόξα 51 a.
 ἐγχωρούντως 125 b.
 ἐγχωροῦσα κατανόησις 213 a.
 ἐγῶμαι 125 a.
 ἐδαφῶν 36 a.
 ἐδικαιώθη 56 b.
 ἐθελοακρότητα 202 a.
 ἐθειουσιως 13 b.
 εἰ νομοῦμεν 146 b.
 εἰκει *obedit* 112 b.
 εἰκόσ *fortasse* 180 b.
 εἰκόνα προσκυνεῖσθαι *τυκώσαντα* 18 a.
 εἰλεῖσθαι τὸν νοῦν 186 a.
 εἶλω *pro* εἶλου 99 a: *sed* εἶλωτο 195 a.
 εἰλικρινῶς διακεισθαι περὶ τινα 37 b.
 εἰρηνὴ *divinae essentiae unitas* 197 b.
 εἰς αἰσιον καὶ ἐπ' ἀπειρον 92 b.
 εἰς τὰς Βασιλείας *in libris Regum* 20 a.
 εἰς αὐθις 60 a, 140 b.
 εἰς αἰεὶ 82 b.
 εἰς ἄκρον 36 a, 194 a.
 εἰσεκκερμένον 175 b.
 εἰσομοίω 37 b.
 εἰς κάμπαν 35 a.
 εἰσποιητοῖς θεοῖς 197 a.
 εἰσπροεδρίας 206 a.
 εἰς τὰ μάλιστα 196 b.
 εἰς τὸ ἐξῆς 162 a.
 εἰς τοῦτο 27 b.
 εἰς τὸ πανταλός 20 b.
 εἶτα οὐ *nonne ergo* 89 b.
 εἰσφέροντες ἑαυτούς 96 a.
 εἰσφῆσαντας 122 a.
 ἐκ τῶν Ἰσων 44 a.
 ἐκ μὴ ὄντων 6 b.
 ἐκ παντός 24 a.
 ἐκατονταπλασίονα 176 a.
 ἐκδέθηκε *alienus est* 129 a.

- ἐκδέχεται 35 a.
ἐκδοχή 158 a, 161 b.
ἐκείσε in altera vita 178 a.
ἐκθορεῖ 163 a.
Ἐκκρητός 89 b.
ἐκλαμβάνειν εἰς κ. τ. λ. 30 a.
ἐκλέγειν 94 a.
ἐκλεκτοί 171 a.
Ἐκλυε 30 a.
ἐκ μέρους 121 a.
ἐκμοχλεύουσι 188 a.
ἐκόντες consilio 89 b.
ἐκοντί 188 a, 190 a.
ἐκουσίως ἔχουσιν τῷ κ. τ. λ. 173 a.
ἐκ παντός ομπνίνο 105 a, et 149 b.
ἐκ ποδῶν 141 b.
ἐκπροπόρευμα 139 b.
ἐκρριφέντες ἄγγελοι 70 b.
ἐκτίσθαι 78 b.
ἐν ἐκτροπή γίνηται ὁ λόγος 114 b.
ἐκφανός 136 b.
ἐλαττόνως 65 b.
ἐλευθεροστομία 172 b.
ἐλλάς græca 130 b.
ἐμβριθῆς κάθοδος Χριστοῦ 190 b.
ἐμελέτησαν interpretati sunt 211 b.
ἐμπαθῆς 57 b.
ἐμπειρος ἀπόστολος 59 a.
ἐμπλεα 19 b.
ἐμπλοναίειν 109 b.
ἐμπλήσαι saturare 176 a.
ἐμπρέπει 64 a.
ἐμπρεπές 95 b.
ἐμφάνεια 62 b.
ἐμφασις 55 a, 90 b, 93 a, 207 a.
ἐμφέρεται 64 b, 212 a.
ἐμφιλοχωρῶν 34 a.
ἐναγωνίως 210 a.
ἐν αἰδοί ἦν αὐτοῖς 130 b.
ἐναμύθειν 135 b.
ἐναποκείσθαι 171 a.
ἐν ἀπορήτῳ 125 a.
ἐναρίθμιος 79 b.
ἐν γενέσει ὑπάρχονται 69 b.
ἐνδειξις 64 a, 70 a.
ἐνδειξις accusatio 179 b.
ἐνδοξομένοι 141 b.
ἐνδέοντι 92 a.
ἐνδέχεται sinit 119 a.
ἐνδιαρκεύς 69 a.
ἐνδιαστρόπως (mendose) 97 a.
ἐνδοιάζων 184 b.
ἐνδοσις 67 b.
ἐνδοάσαντας 122 a.
ἐνεργούμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος 77 a.
ἐνέστηεν præsens est 166 a.
ἐνήχησαν inspiravit 216 b.
ἐνηγουμένη 207 b.
ἐνθα in celo 99 a.
ἐν ἀρχαῖς initio 78 b, 173 b.
ἐν ἀποπτώσει γίνονται 134 a.
ἐν κεφαλαίῳ ἐδόξωμ, κ. τ. λ. 32 a, 176 b, et alibi.
ἐν προσθήκης μέρει 156 b.
ἐν ἑτέρῳ μέρει alibi 38 a, 175 a.
ἐν μείω ἔγειν 85 a.
ἐν ὁμάδι 52 a.
ἐν προβολῇ 196 b.
ἐνθεαστικῆς 192 a.
ἐνθεος 81 b, 183 a.
ἐνιαίως 60 b.
ἐννεῖν 108 a.
ἐνοειδής 164 b.
ἐνοειδῶς 56 b.
ἐν οἷς 187 a.
ἐν ἐπιτόμῳ 115 b, 203 b.
ἐνταῦθα τοσοῦτον 87 b.
ἐνταυθοῖ 103 b.
ἐν μόνῳ τῷ δοκεῖν 27 b.
ἐν οὐδενί τιθέμενοι 95 b.
ἐν ταυτῷ δὲ 15 b.
ἐντεῦθεν ex alia vita 142 a.
ἐντευξόμενοι lectores 89 a.
ἐντυγχάνοντες lectores 148 a.
ἐν τῷ μέσῳ 124 a.
ἐνυλος 94 a.
Ἐνωσις 1 b.
ἐξαλλάττουσα 9 b, 14 b, 45 a, 69 a, 78 b.
ἐξάπαντος 69 b.
ἐξεδουλώπησεν 204 a.
ἐξέλλκει excludit 54 b.
ἐξ ἐναντίας 62 a.
ἐξ ἐπιδρομῆς 75 b.
ἐξ ἐπιλογῆς 206 a.
ἐξεργάσασθαι 177 a.
ἐξεργαστικώτερον 79 b, 187 a.
ἐξεφάνθη 166 b.
ἐξεφάνη Spiritus sanctus 59 a.
ἐξ ἐπιβολῆς 15 b.
ἐξηγηται αἰρετικῶν 38 b.
ἐξηλικας 125 b.
Ἐξησεν mendose pro ἐξησεν 129 a.
ἐξόβλητος 78 a.
ἐξονομάζω 52 a, 77 b.
ἐξουσιάζω 32 b.
ἐξ οικείας κινήσεως 103 a.
ἐξ ὑπαρχῆς 197 b.
ἐξ ὑπολειπομένων 52 b.
ἐπ' ἀγαθῶ τῶν κ. τ. λ. 89 b.
ἐπάγεται περισσοτέρας εὐθύνας 213 a.
ἐπαγωγή 17 b, 217 a.
ἐπαληθεύει 193 b.
ἐπαμφοτερίζουσαν 194 a.
ἐπαρκεῖν 97 b, 99 a.
ἐπασφαλίζεσθαι 52 b.
ἐπεὶ alioqui 16 a, 60 b, 151 b.
ἐπεὶ μήγε 54 b, 60 a, 64 b, 85 a, 86 b, 210 a.
ἐπεισάκτω 162 b.
ἐπεισοδίω 162 b.
εἰρήνης ἐπέκεινα 65 a.
ἐπέστη Κύριος τῷδε τῷ κόσμῳ 34 a.
ἐπέστησαν τῷ κρείττονι 15 b.
ἐπέστραπται 112 a.
ἐπέφρασαν 160 a.
ἐπιβεδικῶς τοῖς ὄλοις 147 a.
ἐπιδημία Χριστοῦ 167 a.
ἐπιδράττεται 87 a.
ἐπικεχυμένως 90 b, 122 a.
ἐπικυρτωμένως 208 b.
ἐπίκτητον 30 a.
ἐπιλαμβάνεσθαι 120 a.
ἐπιλεγέσθασαν 202 b.
ἐπιλεκτος 171 a.
ἐπὶ μέλλουσιν 160 b.
ἐπινοία τιλ σημαίνοντες 169 b.
ἐπίπλαστον 165 a.
ἐπὶ πλέον 140 b.
ἐπὶ λέξεως 32 b.
ἐπὶ θύραις 195 a.
ἐπὶ σκευῆς 86 a.
ἐπιπορεύομαι 147 a.
ἐπίπαν 85 a.
ἐπιπροσθούτων 133 a.
ἐπιρριπτειν 171 b.
ἐπισκοπομάρτυρας 220 a.
ἐπισκέπτεται 50 a.
ἐπὶ σκευῆς 86 a.
ἐπισπάσσει 120 a.
ἐπισπᾶται τοῦτο μαρτυρία 16 a.
ἐπιστημονικῆς 179 a.
ἐπιστηναί τούτῳ 132 b.
ἐπιστολημαῖος 165 b.
ἐπιτευγμάτων πρωτάνια 91 b.
ἐπιτρέποντες ἑαυτοῦς 77 b.
ἐπὶ τῆς ὕψους 177 b.
ἐπιφωνεῖν 116 a.
ἐπίχειρα 26 b.
ἐπομένως 8 a, 26 b, 51 a, 115 b.
ἐρισχελία 58 a.
ἐρρωμένως 6 b.
ἐρρώσθαι φράζοντες 133 a.
ἐρω 173 b.
ἐς αἰὶ 142 b.
ἐσήμηνεν 210 b.
ἔσθ' ὅτε 57 b, 58 a, 166 b, 180 b.
ἔσθοτε 220 a.
ἐσπάμπαν 134 a.
ἐτερόβουλος 70 b.
ἐτεροειδῆς 57 b.
ἐτεροουσίον πνεῦμα 185 a.
ἐτεροφυῶς ἐτερογνωμῶς 53 b.
ἐτέρου ἀνάγκη 173 a.
ἐτέρω, vel ἐτέρως 60 a.
εὐαπόβλητον 173 b.
εὐαρχία 142 a.
εὐδοχία 5 b, et alibi.
εὐδόκιμοι ἄγγελοι 70 b, 76 a.
εὐεξίαν 50 a.
εὐθέτως 207 b.
εὐκρινία 46 a.
εὐλάβεια καλῶν ἔθους 35 b.
εὐλαδοφανῆς 96 a.
εὐλογητός laudatus 41 b.
εὐμαθία 177 a.
εὐμήχανον πατέρα 9 b.
εὐμικτος 203 a.
εὐρσειλογεῖν 19 a.
εὐσπλαγγνίας 192 a.
εὐσύνοπτος 148 a.
εὐσύνόπτως 36 a.
εὐφρονη 147 b.
εὐχῆ voluit 136 a.
εὐχος 193 b.
εὐωδιάζειν 80 b.
ἐφάιδρυνε θεός τὰ ἔργα 89 b.
ἐφ' ἐκάστης 85 a.
ἐφ' ἐξῆς 109 b.
ἐν ἐφέσει καθιστῶν 60 a, 133 a.
ἐφήκειν 76 a.
ἐφίστα licet 82 b.
ἐφόδια καλά 38 b.
ἐφ' οὐ 173 b.
ἐφ' ὁ χρῆ 85 b.
ἔγεται potest 61 a.
ἐχόμενα φαλλόντων 80 b.
ἐχομένως 214 b.
ἔχουσι συνθηλαίας 77 b.
ἔως νῦν 126 b.
ἔως 178 a.

Z

Ζωῆς [τάς] 125 a.
ζῶειν 139 a.
ζῶνῃ ἐπιμήθης 91 b.
ζωογονεῖν 81 b.

H

Ἦκει καιρός 121 a.
ἦκομέν 108 b.
ἦλικιώτην 78 a.
ἦλιοειδῆ 37 b.
ἦμέριον 119 a.
ἦ μὲν τοι 156 b.
ἦπιότης (cum aspiratione) ἡσαντία 51 b.
ἦ οὐσωδῶς ζωῆ 82 a.
ἦρεμος, αὐτῆ ἦρεμος 92 a.

ἡσυχι, *pro ἡσυχή* 69 b.
 ἡσύχως 131 a, et 141 b.
 ἡ λέξεις (*sensu plurali*) 180 a, 182 a.
 ἡ πληθὺς 10 a, 72 b, 103 a.
 ἡ ἐν κόσμῳ σοφία 158 b.
 ἡ σφαλισμένως 22 b.
 ἡξίωσεν 74 b.
 ἡττω, *pro ἡττων* 130 b.
 ἡ ὑφήλιος 95 a.
 ἡ φεθῆ 205 a.
 ἡ ὡς δ' αὐτὸ πάλιν, *aut vicissim quod,*
etc. 117 a.

Θ

Θάλαττα *insula* 142 a.
 θεά *vide* 41 b, 103 b, et 110 b.
 θεηγορίαί 211 b, 148 a.
 θεολογίαί τοῦ πνεύματος 68 a.
 θεογνωσίας ἀπολειπομένη 32 b.
 θεομισθίς 188 a.
 θεοπαράδοτος 6 b.
 θεοποιεῖ ἡμᾶς 177 a.
 θεοπτία 20 b.
 θεός, *ei* θεῖον *idem* 11 a.
 θεός ἀόρατος ἀγγέλοις 36 b.
 θεόδοτος 30 a.
 θεοτόκος 40 b, 59 b, 171 a.
 θεόφραστος 33 a, 204 b.
 θεόχρηστος 19 b, 108 a.
 θεσίς 171 a.
 θεσμοδοσία 36 a.
 θεσμοθετεῖν 120 b.
 θεσπισίῳ φωνῆ 60 a.
 θεωρεῖν 27 b.
 θεωρεῖται *explicatur* 170 b.
 θεωρεῖται *intelligitur* 175 a.
 θεωροῦσιν *explicanti* 194 b.
 θουλιῶν (*mendose*) 190 a.

Ἰδιαζόντως 177 a.
 ἰδικῶς 76 b, 117 b, 212 a.
 ἰδικώτερον 202 a.
 ἰδιοποίησεν 6 b.
 ἰδιοπράγμων 141 b.
 ἰδιοῦστατον 198 a, 215 b.
 ἰερά λειτουργία 29 b.
 ἰερατικὸν κέρας 126 a.
 ἰεροκήρυκες 79 b.
 ἰερολόγος 118 a.
 ἰερομάνται 51 b.
 ἰερούργησας ἑαυτὸν ὁ Υἱὸς 204 a.
 Ἰαθι 58 a.
 Ἰαεω *propitiis* 35 b, 58 a; *sed*
 Ἰεως 38 b, 160 b, 198 a.
 Ἰνα ὁμολογῶν ἡ 86 b.
 Ἰουδαϊκὸν καθαρισμόν 126 b.
 Ἰσα τῷ, *x. t. l.* 176 a.
 Ἰσομέτρως 151 b.
 Ἰσπαλές 62 b.
 Ἰχθύων ἀφωότεροι 90 a.

Κ

Καθαρός τῆς δόξης 24 b.
 καθ' ὅλου *omnino* 178 b.
 καθεστῶσεν 130 b.
 καθεστῶτος 107 b.
 καθηκόντως 195 a.
 καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς
 59 b.
 καθολικῶς 25 b.
 καθοτιοῦν 125 b.
 καθυποτάττων 139 b.
 καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
 καὶ μὲν τοι 58 b.
 καὶ μεταξὺ φησὶν 157 b.
 καιουργία 123 a.
 καί πη 12 b.
 καιρὸς εἰπεῖν 17 a.

κακοπιστίας 188 b.
 κακοπραγία 165 a.
 κακὸν 75 a.
 καλεῖν ἀλήθειαν 135 b.
 καλλιέργια 128 b.
 καλλιεργεῖν 60 a.
 καλλινικὸν σωτήρα οὐρανοῦ καὶ
 γῆς καὶ θαλάσσης 38 a.
 κἄν *saltem* 8 b, 77 b.
 κἄν ποσῶς 50 a, 87 a.
 κἄν ποτε 86 a.
 κάρτος 205 b.
 κασσίτηρος 121 b; *sed* κασσίτερος;
ibidem.
 κατὰ μόνος 25 a.
 κατὰ τὸ ἐφικτόν 148 b.
 κατὰ γε τὸ ἐγγωροῦν 175 b.
 κατὰ τὸ φαινόμενον 35 b, 44 a.
 κατὰ σύγκρισιν 14 a.
 κατ' ἀντικρῦ 38 b.
 καταβαίνει ἡ ἀλήθεια 134 b.
 κατ' ἐξαιρετον 54 b.
 κατ' ἐξουσίαν 141 b.
 κατεξουσίαν 30 a.
 κατ' ἐναντι 153 a.
 κατ' ἐναντίον 116 b.
 κατὰ ἐνός *de uno* 51 b.
 κατὰ κοινού 90 b.
 καταλέγει 107 a.
 κατὰ λέξιν 54 a.
 κατὰ μόνος 78 a, 85 a.
 κατανευκότης 134 a.
 κατανόησις 45 b.
 κατανατᾶ 126 a.
 κατὰ πάντα μετροῦσα 159 a.
 κατὰ πάσης τῆς διηγήσεως 177 a.
 καταπεπλούτηχε 132 b.
 καταρβύεσα 82 b.
 κατασιγάξει 184 a, 220 b.
 κατασοφίζεσθαι 58 b, 165 a.
 καταστέλλειν τῷ, *x. t. l.* 190 b.
 κατὰ ταῦτα (*mendose*) 50 a.
 κατατίθεσθαι *solvere* 127 a.
 κατὰ τὸ ἀκριβές 163 a.
 κατὰ τὸ νοητόν 51 b.
 καταφαιδρύνειν πάντα 37 b.
 κατηγορεῖται *praedicatur* 90 b, 95 a.
 κτίσματα οὐχ ὑπάρχουσιν *non sunt*
 57 b.
 κατῴσαι ἀπορίας 99 b.
 κάτω που 64 b.
 κενολογία 12 b.
 κέριον (*mendose*, 24 a,) 120 a.
 κεφάλαιον *argumentum, capitulum* 75 a,
 77 b, 111 a, 156 a, 164 b, 177 b.
 κεφάλαιον *capitulum, versiculus,*
articulus 19 b, 26 b, 175 b, 212
 b, 204 a.
 κεφάλαιον *Scripturae textus* 200 a,
 214 b.
 κεφάλαιον τῆς πίστεως 158 a.
 κινεῖν διαβολὴν 100 a.
 κινουμένη σοφιστεία 70 b.
 κινούντες ὅπλα τῆς λόγους 77 b.
 κλειδοῦγον τῶν οὐρανῶν 130 a.
 κληρὸν ἐποίησε 162 a.
 κολυμβήθρα 69 b.
 κομισσασθαι μισθόν 173 b.
 κομψεύμενος 25 b.
 κομψία *fastus* 183 b.
 κορδάν, δῶρον 136 a.
 κοσμητικὸς 102 b.
 κοσμογράφος *Moses* 83 a, 121 b.
 κρείττων *Deus* 112 b.
 κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπου 69 b.
 κρίνει 217 a.
 κρυφίως 7 a.

κτισματολάτραι 8 b.
 κτισματολατρία 130 a, 151 b.
 κύκλα 87 a.
 κυκλεύσας τῇ διανοίᾳ 10 a.
 κυρία ἡμέρα 156 b.
 κύριε, ἐλέησον 132 b.
 κυριοκτόνος 45 a.
 κυριολεκτεῖν 165 a.
 κύρος 191 a.

Λ

Λειτουργικός 50 a.
 λέξεις *Scripturae textus* 89 b, 97 a.
 λέξεις τῆς, *x. t. l.* 215 b.
 λέξεσιν αὐταῖς 85 b.
 λεξιθηροῦντες 120 a.
 λέξις *testimonium, sententia, et-*
ctium 207 b, 212 b.
 λευκῶς 172 b.
 λῆξις 66 b.
 λήμη 134 a.
 λήμμα 174 b.
 λιταί 103 a.
 λόγοι *eruditio* 45 b.
 λόγοι *testimonia auctorum* 140 b.
 λόγον ἔχει *valet* 57 b.
 λόγον ἐνηνοχῆσαι 156 b.
 λόγος *textus Scripturae* 22 b.
 λόγους ἀποδώσαι *rationes reddit* 55
 b.
 λόγῳ *ratione, modo* 85 b.
 λοιμηνασθαι (*mendose*) 113 b.
 λοιπὸν 85 b.
 λύων εἰς αὐτὰ 66 b.

Μ

Μαγγανείας συζώντος 93 b.
 μακροπερίοδος 143 a.
 μάλλον καὶ μάλλον 158 a.
 μαρτυρεῖν ἐξέτασιν 68 a.
 μαρτύρια καὶ ἐκκλησιαί 128 b.
 μεγαλοθωρεά 71 a.
 μεγαλόδωρος 114 b.
 μεγαλοουργίας 147 a.
 μέγεθος *quantitas, extensio* 179 a.
 μειλίσσομαι 103 a.
 μειονεκτεῖσθαι 167 a.
 μελεδήματα 211 b.
 μέλος ναυτικὸν 193 a.
 μὲν οὖν γε 163 b.
 μέρος *textus Scripturae* 183 b, 215 b.
 μεστειύσαντα 122 a.
 μεταμελομένη 188 a.
 μεταξύ ἐπάγει 43 a.
 μετέρχονται τὴν στρατείαν 170 a.
 μετριολογεῖν 180 a.
 μετρίφρονα 179 b.
 μέτρον δουλοπρεπέος 173 a.
 μέχρι ἐνθυμήσεως 163 a.
 μὴ ἀνέφικτοι ἀγγελοὶ 179 a.
 μηνεῖν 52 a.
 μήρυγμα 64 a.
 μήτιγε καὶ *pedum* 148 a.
 μισοκάλου ἀντιχρίστου 141 b.
 μνημονευθειῶν *pro* μνημονευθέν-
 των 69 b.
 μοναρχία τριάδος 76 b.
 μονοκτήτωρ 37 a.
 μονονοχη *non solum* 6 a, 162 b;
sed *valet solum* 12 b.
 μόνον οὐχ *non solum* 37 a, 68 b.
 μόνον δὲ *nummodo* 50 a.
 μόνως ὑπάρχει (θεός) 59 b.
 μόριον (καρδία) 162 a.
 μύθος *verbis* 189 b.
 μυθοπλασμάσι 78 a.
 μῦθος ἀληθείας 148 a.
 μυριολέκτων 148 a.

Ναίων 184 a.
 νάματα τῆς κολυμβήθρας 80 a.
νεαλογεῖν 100 a, 136 a.
νένευκε τὸ νόημα 5 b.
νηφαλέως 141 b.
νικηφόρους ἀρετῆς 146 a.
νικωσὴ τὸ μέτριον 98 b.
νόας 148 a.
νοθῆς *fortasse pro* νοθῆς 11 a.
νομικός *jurisconsultus* 21 a.
νομομαθῆς 102 a, *ei* 126 b.
νουνεχία 157 a.
νοῦν ἀεὶ θεόντα 83 a.

Ξ

Ξύγνωνμον 87 b.

Ο

οἰδ' ἄν *quidquid* 85 b, 89 a.
ὄγκος τῆς φράσεως 179 b.
ὄθνεϊός 211 b.
οἶδεν *poiesi* 115 b.
οἶδεν ἢ γραφῆ 163 a.
οἰκειότητα πρὸς τὸν Θεόν 216 a.
οἰκειώσις πρὸς τὸν Θεόν 51 b.
ὁ οἰκονόμος πάντων 167 a.
ὁ ἀοιδίμος Ἰωάννης 203 a.
ὁ ἀνάξιος ἐγὼ 45 b.
ὁ ἔνομος Παῦλος 1 a.
οἱ ἔξω 30 a, *ei alibi*.
οἷς ἐπῆλθεν 58 b.
οἱ ἱεροφάνται 24 a.
οἰκία κινήσει *motu proprio* 184 b.
οἱ ὑπ' ἄλλου διοικουμένοι 191 a.
οἰκονομῶν *doceus* 186 b.
οἶον ὡς 91 b.
οἰονείτως 64 b, 72 b.
ὄλιθος θεῖος 125 b.
ὄλικός 60 a.
ὄλικῶς 142 b.
ὄμήλιξ 10 b.
ὄμόθρονος 152 b.
ὄμοιόλεκτα 11 b, 63 b.
ὄμοιολέκτως 37 a.
ὄμοιολέξια 37 a.
ὄμοιοτρόπως 102 b, 129 b.
ὄμοιούσιος 45 a.
ὄμοίως ἡμῶν 119 a.
ὄμολογία *confessio fidei* 115 a.
ὄμονοητικός 60 a.
ὄμοούσιος 8 b, *ei alibi*.
ὄμοπάτριον 149 b.
ὄμοφυῆς υἱός 71 a.
οἱ ὄνειδοι 58 b.
ὄνομαστῆ 77 a, *sed* ὄνομαστῆ 90 b.
ὄξυδρομήσας 191 b.
ὄπη πίστεως 19 b.
ὄπου γε καὶ εἰ 9 b.
ὄπου μὲν... ὄπου δὲ 101 b.
ὄπως ποτ' οὖν 164 b.
ὄρισμοὶ διαφερόντων 96 a.
ὄ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων 130 a.
ὄρον *canonem* 206 b.
ὄρος *determinatio* 32 b.
ὄ περὶ τὸ βάπτισμα ὄρος 78 a.
ὄ βαπτίσματος ὄρος 61 b.
ὄσον πρὸς ἀσυνέτου 32 a.
ὄσον *quatenus, pro* ἐφ' ὄσον 32 a.
ὄτ' ἄν... ὄτ' ἄν *modo... modo* 46 a.
ὄτι δῆποτε 66 b.
ὄτι μάλιστα 158 b, 180 b.
ὄτι ὡς *tanquam* 69 a.
οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα *nihil ad rem* 90 b.
οὐράνια τόγματα 10 a.
ὄ τεύχων τὰ πάντα 148 b.
ὄ φρήν 131 a.
ὄ φωτισμός 126 b.

ὄτω οὐχ ὑπεστὶν κυβερνητικῆς 90 b.
ὄ σύνδεσμος τῆς οὐσίας 88 a, 185 b.
οὐδαμοῦ γραφῆς 78 b.
οὐδὲν δὲ ἤττον *similiter* 102 a.
ὄ ὑμολόγος 159 b.
ὄ ὑμνωδός 162 a.
ὄ ἰπὸς γένος 141 b.
οὐ σθένει 75 a.
οὐκ ἔτι 52 b, 202 a.
οὐδὲν οἶον κωλύει 68 a, 189 b.
οὐδαὶς φθόνος 38 b, 69 a.
οὐ δέον 33 a.
οὐκ εἰς δέον 122 b, 176 b.
οὐκ ἐν μέρει 50 b.
οὐκ ἐξιστάμενος τοῦ x. τ. λ. 59 b.
οὐκ ὄκνοῦσιν *non vereantur* 61 a.
οὐκ οἶδα εἰ μή 60 b.
ὄνομα *res* 170 b.
οὐρανοὶ 92 b.
οὐρανοὶ *angeli* 51 a.
οὐρανοὶ οὐκ ἀμειπτοὶ 87 a.
οὐρανοπολίτας 181 a.
οὐσιούν 6 b.
οὐσιώσις 6 b.
οὐτω *deinde* 19 b.
οὐτω *fortasse pro* ὄ τῷ 60 a.
οὐτωσαί 60 a, *ei alibi*.
οὐχ ἄπαξ *nullo modo* 150 b.
ὄφθαλμοῦ δμματος 179 a.
ὄχλον τῆ ἀκοῆ παρασκευάζειν 27 b.

Π

Παγιώσας τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν 195 b.
παγκρατορικόν 41 b.
πάθημα αἰρετικόν 171 b.
πάθος ἦτ' οὖν ἁμαρτία 58 a.
παῖδες Μακεδονίου 45 a.
πάλαι καὶ πρόπαλαι 142 a.
παμβασιλεύς 6 b.
παμμεγεθέστατος 155 a.
πάμπρωτος 149 b.
παναγήσας 149 b.
παναγωγὸς ὄξω 51 a.
πανακχῆς ἰσχύς 75 a.
παναπίρατος 128 b.
παναρχῆς Θεός 155 a.
πανηγυρίζει μοι τὸ βιβλίον 91 a.
πᾶν δὲ τοῦναντίον 100 b.
πανταρχῆς 37 b, 94 b.
πανταχοῦ τῶν λόγων 205 b.
πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως 88 b.
παντεκνεῖ, πανοικεῖ, παγγενεῖ καὶ παμφιλεῖ 92 b, 142 b.
παντεζούσιος 13 b.
παντεπισκοπος, παντεπῆχος 50 b.
παντεφθρον 128 b.
πάντως *utique* 59 b.
παντὶ *omnino* 176 b.
παντοδότη 87 b.
πάντοθεν εἰς ἅπαν 10 a.
πάντοτε 141 b.
πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο 60 b.
παραβάλλειν εἰς πανηγύρεις 141 b.
παραγγέλλω ἐπὶ τὴν μέμφιν 90 b.
παραθέσειν ποιῆσθαι 15 b.
παραχομιζῶ *producio* 166 a.
παραλλάξια 199 b.
παραλλάττειν *diversum esse* 17 a, *ei* 155 a.
παραλόγιον 87 b.
παραπέμπουσα ἐφ' ἑαυτὴν 145 b.
παραπλησίως τοῦ, x. τ. λ. 79 a, 108 b.
παρατριώσκουσι 44 b.
παρατριώσαντες 101 b, 114 a.

παραυτικά τοῦ x. τ. λ. 84 a.
παρὰ χρῆμα 126 a.
παρεκβάλλοντα 64 b.
πάρεργον ποιῶν 27 a.
παρесьшθαι 81 a.
παρήλθοσαν 22 b.
παρήρηται τοῦ x. τ. λ. 12 a.
παρήχηται *creatum esse* 162 a.
παροιμία *liber Proverborum* 58 b.
παροισηθέντων 14 a.
παροχαί 81 b.
παρόγοντες ὁμοία τῶν x. τ. λ. 45 a.
πειθανόν 52 b, *ei alibi*.
πειθανουργία 68 a, 90 a.
πειθανόητος ἐγγύς 174 b.
πειραστικῶς 21 a.
πεποιθήσει 185 a, 188 b.
πεπονητότα σκευή 124 b.
περαιτέρω τῆς ἀκοῆς 58 b.
περιγεγονότως 98 b.
περιεργίας 202 a.
περιόδια 123 b.
περιοχὴν 211 b.
περιστάσει 174 a.
περιπέτεια 89 a.
περιποθήτω 147 b.
περιποιεῖ 35 b.
περὶ τοῦ pro περὶ τινος 170 a.
περιφαεία 87 a.
περιφερῆν pro περιφερῆς 128 b.
πευστικῶς καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
πλαστοσυρηθῆς 17 a.
πλεῖονος ἔχεται θεολογίας 71 b.
πλεονάζουσιν τοῖς, x. τ. λ. 147 b.
πλεονεκτῆσει τὴν χτίσιν 173 b.
πλήθος *vis* 7 b.
πλημμελιῶς ἀναστρεφόμενα 60 a.
πληρότητα 168 b.
πλουσιολόγος 168 a.
πνεύματα συγγειουρούς 85 a.
πνευματικὴ γραφῆ 18 a.
πνευματοφόρος 129 b.
ποθὲν 146 a.
ποιεῖν τὴν πληρωσιν *supplere* 71 b.
ποικιλία 148 a.
ποιον ἔχει λόγον 85 a.
πολυκυρανία *mendose pro* πολυκυρανία 176 b.
πολυπόθητος 162 b.
πολύωπα 33 a.
πόνοισιν 45 b.
ποσιῶς 8 b.
πράγματα πλέκειν 78 b.
πραξάτωσαν βελτίω 69 a.
πραυπαθῶς 129 a.
πρέσβεις *angeli* 92 a.
πρεσβεύοντες δόγμα 57 a.
πρεσβυτερεῖα 14 a.
πρεσβύτερον *pristinum* 114 b.
πριν διαβρῆσθαι τις ἐν καρδίᾳ 50 a.
προάγονται ὑβρίζειν 147 a.
προαίρεσις *secia* 78 a.
προαιρουμένους 158 a.
προανέταξεν 85 a.
προβάτεστον 20 a.
προβόλημα 163 a.
πρὸ βραχέος 167 b.
προγενέστερος 14 a.
προδυνάμενος 157 b.
προέμενοι ἀπρόσηκα 77 b.
προϊέμενος λόγους 111 b.
προκατάρχεσθαι 50 b, 126 a.
προμηθέστατον πάσχα 191 a, *ei* ο.
προμηθεστάτως 20 b.
προνοητής 168 b.
πρόδος ἀγαθοῦ νοῦ 51 a.
πρόδος *processio* 53 a, 214 b.

προσιθῆναι 64 b, 85 b.
 πρὸ ὀλίγων στιχιδίων 56 b.
 προσβολή αἰσθήσεως 179 a.
 πρὸς δύναμιν ἀπομιμουμένη 21 b.
 προσεθίζεται 166 a.
 προσειπτικῶ 35 b.
 πρὸς ἐπὶ τούτοις 125 b.
 προσηγορικῶς 108 a.
 προσομιλήσαντες τῷ πνεύματι 22 a.
 προσομιλοῦντες τῷ βαπτίσματι 123 b.
 προσομιθεῖσα τὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀσφάλειαν 57 b.
 πρὸς τὸ εἶλον ἐκείνοις 8 b.
 προσφόρως προσφερόμενος 179 b.
 προσυφανθησόμενον 120 a.
 πρόσωπα τρία 19 b.
 πρότασις 168 a.
 πρὸ τοῦ πρακτεῦ 50 a.
 προχρόνιον χρόνον 7 a.
 πρωτάνια 91 b.
 πρωθυστεροῦς 182 a.
 πρωτίστη καὶ πρωτουργὸς φύσις 9 a.
 πρωτόκτιστος 209 a.
 πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐγχωρεῖ 172 a.

P

ῥέοντος πλήθους 99 a.
 ῥέουσαν μετάδοσιν 133 a.
 ῥέπει ταυτὶ πρὸς ποιήμα 31 b.
 ῥέπουσα πρὸς ἵκεσίαν 146 b.
 ῥήμα Θεοῦ Spiritus sanctus 68 a.
 ῥήμασιν αὐτοῖς 57 a.
 ῥητά lexicus Scripturæ 100 b.
 ῥητορευεῖν 170 a.
 ῥητικῶς 102 b.
 ῥίπτειν ἐκ τοῦ παραδείσου 18 a.

Σ

Σαθρὸν νοῦν 147 b.
 σάρκωσις 164 b.
 σεμνοπρεπής 27 b.
 σημάντρον 127 b, 155 b.
 σθένος ἐστίν 189 b.
 σιτοδία 94 a.
 σκάλη 68 b.
 σκότῳ κεκρατημένα 37 b.
 σοῦ ἕνεκα per te 141 b.
 σοφιστεία 70 b, 86 b.
 στενοίς τὸν λόγον 148 b.
 στροφάλιτι 150 b.
 συγκατάδοσις Incarnatio 182 a, 183 a.
 συγκλώθεται 72 b.
 συγκριθῆναι μοι 38 b.
 συγκριτικῶς 162 b.
 συγκλητορίας 187 b.
 συλλήπτωρα αὐτὸν ποιήσομαι 179 b.
 συλλογισμοὶ αἰρετικῶν, πύλαι ἔδου 39 b.
 συμβαλὶνον consonant 61 a.
 συμβολὴν symbolam, seu Symbolum Fidei 98 b.
 συμμετρότερον 139 a.
 συμμιγία 115 b.
 συμπάθεια 192 a.
 συμπαθήσαντος 156 b.
 συμπαραμαρτεῖν 89 b.
 συμπλάσσειν 58 a.
 συμποητής 86 a.
 συμπροσηλυθότως 53 b.
 συμφανές 6 a.
 συμφέρεται τούτοις 109 b.
 συμφράζω 120 a.
 συμφρασὶς comestus 96 b.

συμφυᾶ 39 b.
 συνάγεται colligitur 70 b.
 συναίσθησις 159 a, 148 b, 163 b.
 συνάξεις 128 b.
 συναπογεννηθεὶς 58 a.
 συναριθμήσαν passivè 12 a.
 συναρπακτικῶς 57 a, 77 b.
 συνάρσεως 86 a.
 συναρχος 8 b.
 συνδοτήρ 52 b.
 συνενδείκνυται 167 a.
 συνέρεσθαι 162 a.
 συνέταξεν posuit 193 b.
 συνεγείξ ὑποστάσεις 70 a.
 συνήθως 111 b, 141 a.
 συνημμένως 199 a.
 συνηνωμένος 58 a.
 σύνθακον 155 a.
 συνθεότης 12 b.
 σὺν Θεῷ φάναι 121 b.
 συνόλιος 179 a.
 συναψίσαντες 148 b.
 συνσώζω 117 b.
 συνυφεστῶτως 53 b.
 συνυπόδόν 125 a, 162 a.
 συμφετολογίας 191 a.
 συστοιχία 106 b.
 σύστασις probatio 90 b.
 σφαιραεὶ ζητήσεις 45 b.
 σώζεσθαι conservari 139 a.
 σσιτῆρα οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης 38 a.
 σωφρονισμός 55 b.

T

τὰ γραφία 104 b, 108 b, 112 a,
 τὰ δευτέρα παύει τὰ πρόσθεν 162 b.
 τὰ διαβεβλημένα 134 b.
 τὰ ἐπιόντα 167 b.
 τὰ ἐπίσημα 58 a.
 τὰ ἰσχυρά vires 13 a.
 τὰ κάλλη 148 b.
 τὰ λά 176 b.
 τὰ λόγια 55 a.
 τὰ σκότῳ κεκρατημένα 37 b.
 τὰ συγκριτικὰ 15 b, 63 a.
 τὰ συναμφοτέρα plura quam duo 17 a.
 τὰ τῆς ὕλης βέματα 15 a.
 τὰ χρυσθέντα 11 a.
 ταῖς παρ' ἡμέραν συνουσίαις 140 b.
 τάληθους 57 a.
 ταμειουμένοις 162 b.
 ταρταραίους μυχοῦς 142 a.
 τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντείνειν θεότητι 20 b.
 τὰς χεῖρας ὑπὲρ ἀντιθεῖς 3 a.
 ταύτη hoc modo 183 a.
 ταυτηγεί 165 a.
 ταυτοεπεῖν 148 a.
 ταυτοῦτης concordia 51 a.
 τεθεωρημένως 26 b.
 τείνεσθαι 92 b.
 τέλος tandem 145 a
 τῆδε in hac via 448 b, 205 a.
 τῆ εὐδοκῆσαι 86 a.
 τῆ συνεχεῖα continuo usq. 7 a.
 τὴν ἄλλως (mendose) 90 a.
 τὴν ἀρχὴν omnino 109 a, 188 b.
 τῆς σοφῆς ἐνανθρωπήσεως 159 b.
 τιθέμεν 10 b.
 τιθεσθαι φροντίδα 74 b.
 τληπαθέστατος 174 a.
 τμητικός 65 a.
 τὸ (redundans) 177 a.
 τὸ ἄλλο κάλλος 69 a.
 τὸ βάρος τοῦ ἐπιμνησθῆναι 18 b.
 τὸ δὴ λεγόμενον 19 a.

τὸ διαρκές 124 b, 164 b.
 τὸ δι' ἀφθονίαν 89 b.
 τὸ ἐναιον 62 a.
 τὸ εὐγνωμον 24 a.
 τὸ θεῖκον βῆμα 77 a.
 τὸ θεῖον 6 b, 11 a, 41 b.
 τὸ θεῖον χρίσμα 51 b.
 τὸ ἰδικόν 22 a.
 τὸ ἰλεω 87 a.
 τὸ καθ' ὄλου 204 b.
 τὸ καιρίον 204 b.
 τὸ καινούμενον 20 a, 36 a, 96 a, 121 b.
 τὸ κοινόν 189 b.
 τὸ κοσμητικόν 83 a.
 τὸ λεγόμενον 70 a, 71 b.
 τὸ μεῖζω 16 a ei b, ei 17 a, 141 b.
 τὸ παντάπασιν 69 a.
 τὸ παράπαν 18 a, 140 a.
 τὸ πρώτιστα 15 a.
 τὸ σύμπαν 173 b.
 τὸ συμπρακτικόν 50 b.
 τὸ συνόλιον 207 a.
 τὸ τηνεκαῦτα 173 b.
 τὸ φλεγμαῖνον 129 a.
 τὸ χρησιμοφθῆν 11 b.
 τοιαῦτα ἅττα 101 a.
 τοιουτοτρόπως 162 a.
 τὸν δὴ λεγόμενον 99 b.
 τὸν παντεπόπτην 194 b.
 τὸν βύπον 115 b.
 τοπικῶς 131 a, 168 b.
 τοσοῦτοι ὅσον 85 b.
 τόσω 133 a.
 τοῦ λοιποῦ deinceps 108 b.
 τοῦ λόγου βαθύνοντος 3 a.
 τοὺς ὑποφῆτας 24 b.
 τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου αὐ αἰκεῖ 158 a.
 τοῦτο μὲν... τοῦτο δὲ 30 a.
 τρέχει fluit 126 a.
 τριαδικῶς 51 a.
 τριπόθητος 128 b, 191 a.
 τρισαγιολογεῖν 58 b.
 τυποῦντας fortasse τοῦ πάντας 101 b.
 τύπτειν τὸν ἀέρα 99 b.
 τυχόν exempli gratia 7 a.
 τῷ ἄδῳ προσέβησεν 194 a.
 τῷ ἄπιστάνοντι 27 a.
 τῷ κοσμήσαντι τὰ ποιήματα 89 b.
 τῷ λόγῳ αὐτῶν eorum rationi 171 b.
 τῷ ῥήματι expresse 78 a.
 τῷ φαινομένῳ 192 a, 211 b.

Υ

Υἱικῶς 55 a.
 υἱοθετεῖν 153 b.
 υἱοπατέρα 181 b.
 ὑπαλλαγὴν λέξεων 199 a.
 ὑπαλλάξασα βίον 178 b.
 ὑπάρρη τὸ πλεῖν 141 b.
 ὑπάρχει ἀγαθότης Spiritus sanctus 58 a.
 ὑπείκει δὲ με 146 a.
 ὑπενώστησεν 191 b.
 ὑπεραιωνίως 67 b.
 ὑπεράναρχος 13 a.
 ὑπερανέχων 173 b.
 ὑπεράνθρωπον 174 b.
 ὑπεραποδανεῖν 35 b.
 ὑπερασώματος 15 b.
 ὑπεράχρονος 6 a.
 ὑπερέπεπῆρθαι 10 a.
 ὑπερκόσμιον ἀγαθόν 19 a.
 ὑπερπαμφαῖς 59 b.
 ὑπερτεροῦν 44 a.

ὅπερ τὸ πλέον 9 ο.
ὅπερ τὸ πολὺ 50 b.
ὅπερ τοῦ εὖ 92 a.
ὕπεστι τυχεῖν 90 a.
ὕπην 168 b.
ὕπὸ πόδας τῆς Τριᾶδος 50 b.
ὕπὸ χρόνον ἦν 7 b.
ὕποβηθικῶς 71 b.
ὕποβιθαζόμενος 99 a.
ὕπογραμμὸς τοῦ δεσπότη 12 b.
ὕπόθεσις ἀντιλογίας 113 b.
ὕπόθεσις *historia* 122 a, ei b.
ὕποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθη-
ρῶν 98 a.
ὕποκαθήμενοι πάθειν ὀλικοῖς 134
a.
ὕποκαταβάς λέγει 140 b.
ὕποκατερχόμενος 39 b.
ὕπολήψεσι θεϊκαῖς 113 b.
ὕπομνοντα στερεῖται ζωῆς 82 a.
ὕποσπανίζει σοὶ τὰ δωρήματα 104 b.
ὕποστατοῦ 150 a.
ὕποστήσας πάντα Κύριος 168 a.
ὕποτοπάζειν 153 a.
ὕπόχρεοι *pro* ὑπόχρεω 90 b.
ὕπερομέσως 208 a.
ὕπεροπρώτως 42 b.
ὕψ' ἔν ὄντες 130 a.
ὕψειν ἔχον 53 b.
ὕψηλονουστότατος 139 b.

Φάσεις δεσποτικάς 95 b.
φασίν *pro* φησίν 168 b.
φέρει 175 b.
φέρεται ἐν ψαλμῷ 131 a.
φέρουσαν *dicentem* 204 a.
φησίν (*redundat*) 75 b, 179 h, 187 b.
φησίν *perinde quasi dicit* 7 a.
φιλαπεχθήμονας 182 a.
φιλοφύχου Θεοῦ 156 a.
φοιτεῖ 148 b.
φοιτικὴν 140 b.
φράσις 171 a, b.
φρενερημίαν 221 a.
φροντίδα ποιεῖσθαι 108 a.
φυσικῶν 79 b.
φωναὶ *textus Scripturæ* 100 a, 77
b, 85 b.
φῶς τὸ Πνεῦμα 128 a.
φωταγωγία 125 a.
φῶτισμα *barlismus* 7 b.
φῶτισμα ἀπελαύνει δαίμονας 51 a.
φωτισμὸς ἀνίσχει 37 b.

X
Χαράγματα τὰ καθολικά 119 b,
165 b.
χάριν τῶν, κ. τ. λ. 202 a.
χηρεῦντες πίστεως 204 b.
χρησάντα 54 a, 86 a.

χρησιμῶν 37 b.
χρηστέον *utendum* 110 b.
χριστότης 128 b, et 170 b.
χυδαίωτης 160 b.
χωρίον *textus Scripturæ* 89 b, 163 b.

Ψ
Ψευδοδοξία 24 b.
Ψευδοπροσδύτης 27 b.
Ψευθεῖς *passive* 130 b.
Ψηφίζονται κτιστάς 12 a.
Ψῆφον παρέχειν 50 a.
Ψιλλῆ ἐννοία τρέχοντα 210 b.
Ψυχοβλαβῶς 99 b.
Ψυχρότης 178 a.
Ψυχοθόρου 220 b.
Ω
Ὡδέ πη 125 a.
ὦδὲ 10 a, 84 b.
ὦδὲ πως 100 b.
ὦν ἐν μειώσει 78 a.
ὦρα λοιπὸν μὴ μέγα οἰεσθαι, κ. τ. λ.
27 b.
ὦσανεὶ 10 b.
ὦσαννά 192 a.
ὦς αὐτως 10 b, et *alibi*.
ὦσαύτως καὶ κατὰ ταυτὰ 50 a.
ὦς ἐγγωρούντος 72 a.
ὦς ἐπίπαν 23 a, 211 b.
ὦς ἐπομένου, κ. τ. λ. 89 b.

INDEX ANALYTICUS IN LIBROS DE TRINITATE.

Numeri Romani spectant ad litteras numerales inter uncas in Prolegomenis positas quæ paginas Præfationis Mingarelli representant; numeri Arabici Lectorem ad cifras crassiores revocant in textu expressas. Littera u notas designat.

A

Abrahæ sinus, 423, not.
Accusatores Didymi, xxxiv, xxxvii, xxxix, xlv, xlvii, xlix, liii, lvii, lx.
Adami salus, 45 n. 459.
Additamenta in exemplaribus Bibliorum a Didymo adhibitis, 101 n., 121 n., 143 n., 145 n., 288 n., 335 n., 338 n., 402 n., 405 n., 406 n., 504 xvii.
Ἀειπύρος Deus, 213 n.
Æones. Fortasse angelorum ordo, 153 n., lxi.
Ætiii hæretici verba affert Didymus, 321, xxxiii.
Agnitionis dies, 20.
a. scriptum pro a, 8 n., 57 n., 264 n.
Ἄϊωλος, 157 n.
Alanus citatur, 445 n.
Albertinus hæreticus e Calvini grege refellitur, 154 n.
Alexandriæ plures erant ethnici, Didymi ætate, 416 n.
Alexandrinæ voces, 268 n. xvi. Alexandrinæ Ecclesiæ consuetudo, 275 n., 398 n.
Alexandrinus Catechista, 304 n. xix. Alexandrinus fuit Didymus, xvi. Alexandrinus codex Bibliorum citatur, 297 n., 387 n., 389 n., 399 n., xvii, xviii.
Allegoricis explicationibus quando utatur Didymus, xxvi.
Ambrosius (S.) ex Didymo aliqua mutuatus est, 47 n., 51 n., 176 n., 235 n., 275 n., 348 n., 357 n., 375 n., 428 n. xv, citatur, 80 n., 368 n.
Ἀμυγθῆς Deus, 39 n., 112 n., 375 n. xxxiii.
Ἀμυγθῆς. Vox Longino usitata, xxvii.
Ἀμύθητι, 135 n.
Ἀνεπίθεμα quid valeat, 362 n.
Anastasis (S.) Sinaita cum Didymo similia scribit, 486.
Angeli corporibus præditi juxta aliquos, 133 n., 467, xi.
Carnis expertes, 168 n. ἄχρονοι, 354 n.
Anima impatiibilis, 314 n. Animarum præexistentia, xlviii.

Anna Comnena citatur, 239.
Annales Camaldulenses citantur, 126.
Anonymi verba affert, 354.
Anonymorum auctorum versus citat, 81 n., 105, 150, 166, 168, 209, 253, 259, 260, 286, 310, 322, 325, 324, 327, 331, 350, 351, 358, 383, 386, 393, 396, 402, 404, 422, 429, 454.
Antichristi adventus vicinus, 306 n., 466.
Ἀντίθεσις duplici sensu, 170 n.
Apathia, 70 n., 314 n. xlv.
Apocalypsis, 17 n.
Ἀποκάλυψις, 35 n.
Apocrypha citat, 294 n. xxvii et seq.
Apollinaris error, 360 n.
Apostatae titulum qui Juliano tribui nollent, ridendi, 89 n.
Apostoli nomen latius sumptum, 153 n., 168 n., tributum S. Stephano, 466.
Ἀραβία, 240 n.
Aqua viva dicitur Spiritus sanctus, 177 n.
Aquilæ translationem citat, 345.
Arati versus, 382 n.
Arbasax, 430.
Archa Noe typus Ecclesiæ, 263 n.
Arcani disciplina, 598 n.
Ἀρχὴ variis modis accipitur, 354.
τὴν ἀρχὴν. Aliqui non recte verterunt, 336 n.
Ἀρχιτέλης dicitur Filius, 185 n.
Ariani carnem Christi inanimatam dicebant, 396 n., 421.
Sæpius a Didymo confutati, xiii.
Aristidem imitari videtur, 346 n.
Aristoteles citatur, 314 n., 354. Aristotelicæ philosophiæ innitebatur Eunomius, 151 n.
Arouetus (Franciscus). Vide Voltærii, etc.
Articulos notat, 12 n.
Asyndeta, 25 n.
Atheus, 2 n.
Atticissimi nonnulli, 40 n.

Auctores a Didymo citati, 469.
 Augustinus (S.) Origeniana locutione usus est XLIX.
 Ἀύγουστος, 7 n.
 Aurelius (M.) citatur, 154 n., 508 n.
 Authenticus baptismus, 272 n.
 Ἀυθεντικὸς non satis recte dicitur Deus, 522 n.
 Ἰδιόμορφος, 354 n.

B

Bandinius citatur, LX.
 Baptismi materia, 485. Typi, 261 et seqq. Cæremoniaë, 456. Tempus, 468. Baptismus quando inutilis, 254 n. Quando ministratus, 273, n. Hæreticorum validus, 278 n. Invalide collatus, 279 n. Non est iterandus, 455.
 Baptizatus S. Eucharistia collata, 468.
 Baruchi librum Jeremiaë tributit, 524 n., 454.
 Basilio perperam afficta epistola inedita, 122 n. Basilius citat, 406, 471. Basilium allocutus est fortasse Didymus, 406 n.
 Basnagius Didymi locum corruptit, xxxv, XLVIII. Citatur, 47 n., 237 n., 425 n. XXXIV, LIX. Vide vocem Accusatores.
 Beatifica visione an fruuntur modo sancti juxta Didymum, XXXVII.
 Benedicere, id est laudare, 97 n.
 Bethsaida quid sit, 272 n.
 Biblia sacra olim Christiani memoriæ mandabant, xxv.
 Boulangeri inscitia notatur, 268 n.

C

Cadonensis citatur, 425 n.
 Cæcilia a Didymo dissimulata, 258 n., 518 n.
 Καὶ ἁπλῆ, id est absolute, 129 n.
 Catecheses Alexandriæ quando haberentur, 505.
 Catechista fuit Didymus, XVIII.
 Capitulum quid sit, 12 n., 74 n., 82 n., 152 n., 521 n.
 Cephas a Paulo reprehensus, 168 n.
 Catenæ plures citantur, 490.
 Chrisma benedictum, 274 n., 279 n., 279 n.
 Χρισμὰς et ὑπερωδὶς non raro promiscue accipiuntur, 359 n.
 Chrysostomo tributum symbolum, 50 n.
 Citatur sæpe sensus, non verba Scripturæ, 9 n.
 Circumsessio divinarum personarum, 154 n.
 Codex Passionelanus, 1 n., 264 n., 501 n., 455, 498.
 Codex ms. libri Didymi de Spiritu sancto Bononiæ apud nos asservatus, not. ad pagg. 46, 50, 52, 54, 55, 64, 69, 116, 117, 118, 123, 127, 135, 136, 137, 143, 149, 150, 152, 156, 160, 161, 164, 165, 169, 170, 175, 174, 180, 181, 183, 187, 205, 207, 220, 222, 225, 228, 229, 251, 252, 253, 244, 252, 259, 271, 284, 286, 288, 298, 330, 371, 374, 414, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 435, 435, 456, 438, 442, 445, 497, xxx, XLVI.
 Codex alius ms. Latinus bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, LX.
 Codex Græcus ms. bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, 156, 246 n., 549 n.
 Codex ms. biblioth. S. Marci Venetarum, 228 n., 266 n., 278 n., 416 n., XXVII, XXVIII, 485, XLVI.
 Codex vetustissimus nostræ bibliothecæ continens Lactantii *Institutiones*, 264 n., 501 n.
 Codex Bibliorum Hebraicus ms. ac pervetustus bibliothecæ nostræ, 580.
 Codices Naniani, 567 n., 599 n., XL, 488 et seqq., 490, XLV, LI, LII.
 Codex Latinus ms. bibliothecæ Venetæ sanctorum Joannis et Pauli, 495, 497.
 Codex Theodosianus citatur, 221 n.
 Cœli inanimati, 97 n. XLVII.
 Cœlorum nomine angeli denotantur, 114 n.
 Confirmationis sacramentum, 115 n., 251 n., 274 n., 456.
 Ejus minister, 279.
 Corporis a carne distinctio LI.
 Κορπὸς, DON κτιορὸς, 24 n.
 Κορπὸς φάρμα, 354 n.
 Cyrie eleeson, 288 n.
 Cyrillus (S.) Alexandrinus versus a Didymo citatos citat, 105 n. Et perperam tributum hoc opus, 455, 498. Deum vocat ἀμύθητος, 59 n. Didymum imitatus est XVI, 480.

D

Dæmons *conversio* perperam intellecta a Basnagio, xxxv.
 Damnatuse fuerit Didymus a quinta synodo, LX.
 Danielis translatio a LXX viris facta, 259 n.
 David Græce Δαβὶδ, 7 n. Ejus nominis ridicula derivatio allata a Boulangero, 268 n.
 Deiparæ nomen a Didymo adhibitum, 94 n.
 Delphi, 55.
 Demophilus citatur, 162 n.
 Desiderata, id est Eucharistia, 280 n., 398.

Dextera Dei quid significet, 15 n.
 Diaboli nomen duobus modis adhibetur, 148, n.
 Διαβολικὸς, legationem obire, 135 n., 199 n.
 Diagoras erat Melius, 520 n. Ejus fragmentum, 520.
 Didymus an Hebraicis linguis peritus, 47 n. Ejus liber *De Sp. sancto*, 425 n. Vide vocem Codex, etc. Digressiones amat, xxxi. Dubitanter loquitur, *ibidem*.
 Dominicus Diodatus citatur, 285 n.
 Dionysius Periegetes citatur, 191 n.
 Dorothea, 67 n., 250 n., 328 n. A. S. Damaso non iuncta, 250 n.
 Draconis nomine denotatur diabolus, 257 n.

E

Ἐδδὶς quid valeat, 354 n.
 Ecclesiastici librum citat, 454.
 Ἐξέρφ, et ἔξερφ, et ἔξερφ, 577 n.
 Ehamitæ, 284 n.
 Eloquentes an sit Didymus, xxxix.
 Ἐκκαθὶς quid valeat, 129 n., XLVI.
 Enarrationes Didymi in Epistolas catholicas mendis fertur, xxxix. Latinus earum interpret aliqua de suo addidisse videtur, 169 n. Emendatur, xxxix, LII, LIII.
 Ἐυαγγέλιος Paulus, 2 n.
 Ἐυαγγέλιον, 455.
Ephemeris litteraria Europæ, 53 n., 69 n., 84 n., 112 n., XXXIV.
 Epiphanium forsitan imitatur Didymus, 558 n. Is citatur, 84 n.
 Epistola secunda Petri, 21 n. Quid de ea senserit Didymus, LIX.
 Esdræ librum tertium citat, 294 n.
 Ethnici auctores sæpe a Patribus citantur, 299 n. Et a Didymo, xxxii.
 Evagrii Scholastici verba non fideliter versa, LII.
 Eucharistia sacrificium, 67 n., 179 n., 201 n., 508 n., 597, 598. Ejus quotidiana celebratio, 598.
 Ἐυμαρὸς, 418 n.
 Eunomius vivebat cum hæc dicebat Didymus, 151 n.
 Euripidis versus, 519.
 Eutychanos in antecessum refellit, 567.
 Ἐξέλλειν vox notanda, 25.
 Ἐξέδδω Didymi, 498.
 Externi auctores, 69 n.
 Exuantiis, 19 n.

F

Falcker dicitur Zacharias propheta, 237.
 Febronius notatur, 92, 126, 175, 232.
 Filii, id est discipuli, 105 n. Filiopatritas, 582 n. Filios genuit Didymus, 472, xix et seqq. Filius Didymi rhetorius, 319 n., 473.
 Φέως pro persona, 212 n.
 Fragmenta Didymi inedita, 228 n., 277 n., 278 n., 534 n., XXXVII, XXXVIII, XXXIX.
 Frigidiuscula quædam habet, xxvii.

G

Γενὰ, γέννησις, et γέννησις, 26.
 Γέννησις, 352 n., 431. Genesis liber quomodo inscriptus apud Alexandrinos, xvii.
 Γέννησις non dicitur Filius, 45 n.
 Glorificatio juxta hæreticos, 221 n.
 Glossarum in Exodum auctor, 48 n.
 Glycas citatur XL.
 Golgotha in medio terræ, 55 n., xxxiv.
 Græca lingua an apostolis vernacula, 285 n.
 Græcos, id est ethnicos refellit, 416.
 Grammatici Græci dissident, 150 n., 205 n., 221 n., 227 n., 518 n.
 Γραφὴ quid sint, 515 n.
 Gratia Christi necessitas, 167 n., XLII.
 Gravina citatur, 273 n.
 Gregorius Nazianzenum videtur imitari, 7 n.
 Gregorii Thaumaturgi fragmentum ineditum, 113 n., 269 n.

H

Ἡ, id est *au* sine accentu, 2 n.
 Hæretici a Didymo consultati, 470.
 Hæretici cujusdam verba, 120 n., 127 n., 175 n., 209.
 Hæretici Scripturas corruperunt, 247, 249 n.
 Hebraicas voces affert, 545.
 Hermes. Vide Mercurius.
 Hesychius, 240 n. Hesychii *Interpretatio in Psalmis*, 599 n.
 Hierax citatur, 163 n.
 Hieronymus Didymum imitatur, not. ad pagg. 98, 177, 255, 391, 428, 448, 268, 270, 271, 272, xv.

Hispania Græce *Ισπανία*, 136 n. Hispanorum traditio de Jacobi prædicatione, 136 n., 469.
 Homerus citatur, 69 n., 205 n., 285 n.
 Homœusius, aut homœousius, 103 n.
 Homousius, 25 n.
 Hosanna quid valeat, 400 n. Quomodo vertatur a Theodoro Prodromo, et a Possino, *ibidem*.
 Hymnus trium puerorum 100 n., 454. Hymnus *Gloria in excelsis* Didymo vetustior, 367 n.
 Hypostases 15 n.

I

Ignis Inferni, 249 n.
 Illuminatio quid sit, 21 n., 256 n.
 Imago Dei an amissa post peccatum, 235 n.
 Impar numerus, 266 n. De illo scripsit Didymus, et alii, xiv.
 Imperatoribus ethnicis atque hæreticis quando resistendum sit, 284 n.
 Incapabilis quid sit, 49 n.
 Indiæ nomen quid valeat, 156 n.
 Inferni supplicia æterna, 249, li.
 Ingeneratio, vox ab Eunomianis adhibita, 72 n.
 Intercessio sanctorum, 202.
 Iota subscriptum omittitur, 1 n.
 Irenæi fragmentum ineditum, 266 n. Aliud ejusdem auctius, *ibidem*. Locus explicatus, 126.
 Isaaci (S.) Syri fragmentum ineditum, xlv.
 Isidorus (S.) Pelusiota Didymo scripsit, xxi, 477.

J

Jacquierus nominatur, 54. *Vide* Ephemeris.
 Jaculatoriæ preces, 288 n.
 Jeremiæ, Jerusalem, etc., nomina, 80 n.
 Joannes Euchaitensis, 154 n.
 Joannes apostolus quo sensu major Joanne Baptista, 385. Joannis locus explicatur, 362 n. Joannes Chrysostomus citatur, 393 n.
 Judas olim bonus fuit, xxxv.
 Julianus *Apostata* dicendus, 89 n. Laudatus a Voltærio, 381.
 Junius non satis recte vertit quædam, 534 n.
 Justinianus imperator Didymum non memorat lx.

L

Lactantius dubitat, an aliud sit animus, aliud anima xlv.
 Lamius laudatur, 243 n.
 Latine voces affert Didymus, 18 n.
 Lectiones peculiare textuum biblicorum, xxvi, 7, 6, 57 n., 27 n., 97 n.
 Libanius Didymum memorat, xxi.
 Libri *De Spiritu sancto* locus emendatur, 145 n., 161.
Vide Codex, etc. Eum citat Didymus, x. Libros hosce memorat plures, xiii, 481, 483, 492.
 Liturgiæ verbis uti videtur, 367 n.
 Λόγος pro textu, 4 n. *Vide* Sermo. Λόγος et κέλιον uliquantum differunt, xii.
 Longinus Paulum apostolum laudat, xxx. Voce ἀπεργάτης utitur, xxxiv.
 Lucas (S.) in Actis citat Evangelium suum, 414.
 Lucas Tudensis citatur, 528 n.

M

Macedoniani nonnulli Spiritum sanctum non subsistentem dicebant, 54 n. Dicebant Filium non esse creaturam, 60 n.
 Macedonius de Filio recte sensit, 103 n. Redargutus est quod Pauli locum perperam legeret, 180 n. Refellit, 441.
 Manassis orationem citat Didymus, 399 n., 454 n., et S. Thomas, 399 n.
 Manichæi plures erant Alexandriæ, 449 n. Didymus eos memorat, 385, 388, 396, 449.
 Marathoni ordinatio, 227 n.
 Marcelli Ancyranæ hæresis, 94 n.
 Marcus Marinus citatur, 79 n., 320 n.
 Maria *Deipara*, 457. Et *semper virgo*, 84 n., 549 n., 457.
 Martyria, 200 n.
 Martorellius laudatur, 76 n., 320 n.
 Matthei (Xaverius) laudatur, 365 n.
 Maximus (S.) defenditur, xxxvi.
 μετὰ aliquo sensu Deo fortasse tribuit Didymus, 115.
 Melaniam seniore Origenismo a Didymo imbutam dicit Baronius, lv.
 Memoria vitio labitur Didymus not., ad pagg. 3, 49, 62, 151, 160, 164, 229, 245, 343, 344, 362, 368, 392, 408, 412, 415, 417, xxv.
 Mercurius Trismegistus citatur, 130 n., 501 n.
 Michælium, 200 n.

Montanistas memorat, 382, 388, 409, 445. Eorum scelerum, 279 n., 582 n.
 Montanus idoli sacerdos, 449. Nempe Cybeles, *ibid.* not. Refellit, 441.
 Morientium postrema verba: *In manus tuas*, etc., 424 n.
 Mulieres libros scribere non debent, 466.
 Musæus quo sensu filius Orphei, 103 n.

N

Naniani codices citantur, not. ad pagg. 113, 156, 158, 157, 349. *Vide* Codices.
 Natura, id est vere, 212 n., 251 n.
 Nestoriana hæresis in antecessum confutata, 356.
 Nicephorus Callistus Evagrium scholasticum alicubi exscribit, lvi.
 Nili fluentia plena optat, xviii, 508 n.
 Νοπήλιον ὄνομα, 322 n.
 Novatus, 93 n.
 Nuptiæ Veteris Testamenti tempore non malæ, lvii.

O

Ocellus Lucanus citatur, 87 n., 185 n.
 Omnipotentia Dei, 20 n.
 Opus certum refellit, 12 n., 14 n.
 Οὐρανοβόρος, vox mendosa, 201 n.
 Oraculi versus, 300 n.
 Orantes Christiani quo corporis habitu forent, 505 n., 468. Ad Orientem convertebantur, 528 n.
 Oratoria, 200 n.
 Origenes accusatus, not. ad pagg. 30, 81, 96, 131, 181, 248, 391. Citatur, 76 n., 113. Origenianæ locutiones apud Didymum, xiv.
 Origenismi accusati sunt plures Patres, liv. Origenismus, not. ad pagg. 87, 114, 151, 181, 394, 157, 195, 248, 314, 341, liv.
 Orphei versus, 301.
 Osanna. *Vide* Hosanna.
 Ovidii versus, 89 n.

P

Pantaleon diaconus citatur, lv.
 Paracletus dicitur et Filius, et Spiritus sanctus, 459.
 Παράγειν, παρασκευάζειν, παραφέρειν, id est producere, 4 n., 19, 81.
 Pascha, id est Eucharistia, 280 n., 398 n. Ejus quotidiana celebratio, 598.
 Passibilis quid valeat, xlv.
 πάσχος, id est peccatum, xlv.
 Pauli locus falsatus, 83 n.
 Peccatum originale, 257 n. Admissum a Didymo, xlviii.
 Pelagianus non fuit Didymus, 11 n., xlii.
 Perfecti numeri, 268 n. *Perfectum* sensu Montanistico, 446.
 Περσικὸς valet DCCCI, 264 n., 466.
 Petavius laudatur, 239 n.
 Petri primatus, 86 n., 92 n., 231 n., 455.
 Phavorinus citatur, 205 n.
 Photius Didymi non meminit in *Bibliotheca*, xxxiii.
 Phidari versus fortasse citat, 520 n. Eum citat, 522.
 Piscina quid sit, 456 n.
 Piscis quo sensu dictus Christus, 156 n.
 Plato citatur, 58 n., 551. Platonica locutio, 75 n. Platonem comicum citat, 501.
 πρὸς Latine quomodo vertatur a Tertulliano, 127 n.
 Poetis operam dedit Didymus, xiii. Eos citat. *Vide* Anonymorum, etc.
 Pollucis locus non recte forsitan translatus, 133 n., 213 n. Illustratur, 142 n., 364 n., 590 n. Ejus vox a Kuhnio emendata, 145 n., 157 n. Citatur, 235 n., 292 n., 522 n., 364 n., 418 n.
 Porphyrius citatur, 503, 327 n.
 Possinus citatur, 120 n., 400 n.
 Principalis quid sit, 125 n.
 Προκαλεσθαι, 337 n.
 Probaticæ piscinæ historiam citat, 454.
 Processio Spiritus sancti a Patre, et a Filio, 252 n., 460, xli.
 Profanos auctores cur citent Patres, 69 n.
 Πρωτόκλη, 200 n.
 Prophetam quo sensu neget esse Salomonem, 358 n.
 Proposita quid sint, 308 n.
 Proverbium, hoc est liber Proverbiorum, 333 n. Proverbia, not. ad pp. 146, 157, 197, 224, 237.
 Prudentius citatur, 375 n.

R

Resurrectio. De illa male senserunt Origenistæ, xlix.
 Recte Didymus, l.
 Ritualis liber Cophtorum, 328 n.

S

- Sabbati etymon, 268 n.
 Sabbatius nominator, 95 n.
 Sabellius memoratur, 409 n.
 Sacerdotes plures baptismi simul conferentes, 250 n.
 Sæcula. *Vide* *Æones*.
 Salomon Paraclystas, 538.
 Sancti, id est scriptores sacri, 64 n., 172 n.
 Sancti in altera vita sentiunt quæ in hoc mundo contingunt, 354.
 Sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi æquat Didymus, LVIII. *Sanctus* vocatus est ab Hieronymo Didymus, LX.
 Sapientia liber citatur, 28 n., 454. Salomoni tribuitur, 165 n.
 Sarepta, 66 n.
 Scaliger (Julius Cæsar) citatur, 320 n.
 Scriptores sacri Spiritu sancto inspirante scripsere, 450.
 Scripturæ loca confusa inter se, 387 n., 387 n., 388 n., 389 n. Scripturam quomodo alleget Didymus, 467.
 Scrutari quid valeat, 457.
 Semipelagiana locutio, 270 n.
 Septenarius quo sensu perfectus, 268 n. De illo scripserunt plures, 268 n.
 Septuaginta Interpretum versionis tres editiones, XVII.
 Sermo, id est textus, 56 n., 334 n.
 Sibyllinus versus a Didymo citatur, 237, 500 n.
Simplices dicebantur Catholici ab Origenistis, LI.
 Solæca nonnulla apud Didymum, XXX.
Soprosia vox inelegans, 45 n.
 Sophoclem citat, 358.
 Spiritualis quid valeat, 262 n., 277 n.
 Spiritus ab anima diversus, XL.
 Spiritus sanctus quo sensu dicitur Filii Spiritus, 118 n.
 Dicitur *Sermo Dei*, 170 n. Et sapientia, 185 n. Et manens apud Filium, XLII.
 Stanni proprietas, 271 n.
 Steuchus citatur, 457, 501 n., 502 n.
 Susanna historiam Danieli tribuit Didymus, 259 n.
 Synaxes, 260 n., 508 n.
 Synestus citatur, 522, n.

T

- ἑσθῆς* et *ἑσθῆς*, 247 n.
 Tempa soli Deo eriguntur, non angelis, non sanctis, 200 n. Eorum nomina plura, 201 n.

- Tempus a Deo factum, 17 n.
 Tempora verborum curiosius expensa, 24 n.
 Tertullianus Græce scriptus de baptismo, 265 n. Ipsum imitatur Didymus, 151 n., 265 n.
 Textus Scripturæ quot modis Græce dicatur, 6 n., 14 n.
 Theodoretus quo sensu negaverit Spiritum sanctum esse ex Filio, aut per Filium, 118 n.
 Theodorus Antidensis, 367 n.
 Theodorus Prodomus, 400 n.
 Theon Alexandrinus Orpheum, ac Mercurium Trismegistum publice interpretabatur Didymi tempore, 501, XXXII.
 Theophilus Antecessor, 117 n., 128 n., 200 n.
 Thomas (S.) Aquinas. Contra eum scripsit *Matthæus Quæstor*, 258 n.
 Timor servilis a Didymo laudatur, XXXVIII, XXXIX
 Tituli capitum an Didymo tribuendi, XII.
 Tobias librum allegat, 569.
 Traditionem cur valde non urgeat Didymus, XXXII.
 Transfiguratio quando contigerit, 12 n.
 Trombellius citatur, 126, 255.

U

- Unigenitus omnis creaturæ Christus, 549, 559.
 Ursius cardinalis citatur, 448 n

V

- Valentini commenta, 450.
 Vallarsius citatur, 47 n., 170 n., 181 n., 259 n., 456 n.
 Vanslebius citatur, 275 n.
 Vegetius citatur, 288 n.
 Verbum *viv*, 254 n.
 Verbi apparitio ante Incarnationem, 266 n.
 Vetsthenius refellitur a monachis S. Mauri, 259 n.
Videre aliud est Didymo atque *inspicere* XXXVIII.
 Visibilitas Dei, XXXVI, 459, 446 n., 471 n.
 Vocabula notabilia, 464, 505.
 Voces *gratia*, et *gloria* confusæ, LI.
 Voces parum elegantes, XXX, 45 n., 216 n.
 Voces a profano usu ad sacrum traductæ, 57 n., 58 n., 115 n.
 Voltærii nomine venditatis libri, 126.
 Vox obscura *ουδὴ*, 154.
 Vox nova *ἰσχυρῶς*, 275 n.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS EPISCOPUS.	
Notitia historica et litteraria.	9
Vita Amphilochoi antiqua.	14
Veterum testimonia.	27
ORATIONES ET HOMILÆ.	35
Oratio I. — In Christi natalem.	35
II. — De occursu Christi, et de Deipara, Ana et Simeone.	45
III. — In Lazarum quadragesimum.	59
IV. — In mulierem peccatricem.	66
V. — In diem Sabbati sancti.	90
SENTENTIÆ ET EXCERPTA.	98
Oratio in Mesopentecosten.	119
DIDYMUS ALEXANDRINUS.	
Notitia.	151
COMMENTARIUS DE DIDYMO.	159
LIBER PRIMUS. — De auctore trium, quos nunc editis, librorum Didymo.	159
CAPUT PRIMUM. — Theologus noster his citat librum suum <i>De Spiritu sancto</i> .	142
Cap. II. — Citat auctor noster <i>ἄγους</i> , quos scripsit contra Arianos.	144
Cap. III. — Se contra Arianos semper pugnasse affirmat theologus noster.	144
Cap. IV. — Tres de Trinitate libros dictavit auctor noster, ut Didymus.	145
Cap. V. — De impari numero scripsit ut Didymus.	146
Cap. VI. — Perbelle auctori nostro congruunt quæ de Didymo testantur veteres, eum nempe et de sectis, et contra Manichæos scripsisse.	146
Cap. VII. — Auctorem nostrum item ut Didymum imitati sunt Ambrosius, Hieronymus, alique fortasse nonnulli.	148
Cap. VIII. — Auctor noster fuit Alexandrinus ut Didymus.	149

CAP. IX. — Ecclesias Alexandrinæ catechista facti auctor noster ut Didymus.	153
CAP. X. — Filios genuit et auctor noster et Didymus.	154
CAP. XI. — Auctor noster sæculo IV floruit ut Didymus.	158
CAP. XII. — Auctor noster Deum vocat <i>ἀπαρτίτης</i> ut Didymus.	159
CAP. XIII. — In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.	160
CAP. XIV. — Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.	161
CAP. XV. — Idem in theologo nostro atque in Didymo occurrunt memoriæ lapsus.	161
CAP. XVI. — Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.	162
CAP. XVII. — Eadem in theologo nostro atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.	163
CAP. XVIII. — Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.	164
CAP. XIX. — Frigidiuscula quædam, aut certe leviora habet uterque auctor.	165
CAP. XX. — Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.	167
CAP. XXI. — Utriusque scripta auctorem produunt eodem moribus præditum.	167
CAP. XXII. — Utriusque stylus idem omnino est.	168
CAP. XXIII. — Notabilia quædam in utroque scriptoræ omissiones.	171
CAP. XXIV. — Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.	173
CAP. XXV. — Conclusio.	174
CAP. XXVI. — Nonnulla indicantur quæ objici nobis vossunt.	174

LIBER II.—De Didymi placitis atque opinionibus.	175
CAPUT PRIMUM.—De leviioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.	175
CAP. II.—De visibilitate Dei.	179
CAP. III.—De timore servilii.	181
CAP. IV.—De hominis spiritu ab anima diverso.	184
CAP. V.—De processione Spiritus sancti.	186
CAP. VI.—De divina gratia.	187
CAP. VII.—De spatheia.	192
CAP. VIII.—De cœlis.	195
CAP. IX.—De peccato originali.	195
CAP. X.—De animarum præexistentia.	196
CAP. XI.—De carnis resurrectione.	198
CAP. XII.—De peccatorum reprobis indictarum æternitate.	201
CAP. XIII.—De angelis.	201
CAP. XIV.—De Origenismo generalim spectato.	205
CAP. XV.—De nuptiis.	210
CAP. XVI.—De Epistola secunda Petri.	212
Veterum de Didymo testimonia.	215
DE TRINITATE LIBRI TRES.	270
LIBER PRIMUS.	270
CAP. I-VI.— <i>Hic desunt.</i>	270
CAP. VII.—Quod Dei Filius Deus est, non servus aut creatura.	270
CAP. VIII.—De iis qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.	275
CAP. IX.—De eo quod dicunt hæretici : <i>Quandonum Filius genitus fuit, et Spiritus processit?</i>	278
CAP. X.—De eo quod dicunt : <i>Si omnino generativus est ingenuus Deus, non substantialiter genuit; et : Si ejus essentia mutata est in genitum, non est immutabilis essentia Dei.</i>	291
CAP. XI.—De iis qui, cum Patris denominatio diversa sit a denominatione Filii, diversam quoque esse effutunt ejusdem Filii essentiam.	294
CAP. XII, XIII, XIV. <i>desunt.</i>	295
CAP. XV.—Filius Dei æternus est, omnipotens et Patri consubstantialis.	295
CAP. XVI.—De iis qui dicunt : <i>Parem excludit Pater; et : Est major Filius; et : Aliud est imago, aliud Deus; et : Homo etiam dictus est in Scriptura imago et gloria Dei.</i> Et de eo quod testatur Scriptura, <i>nullo modo differre a Filio Patrem.</i>	351
CAP. XVII.—De eo quod prima Dei creatura non sit Filius, nec Spiritus sanctus, contra Eunomianos et Macedonianos.	359
CAP. XVIII.—De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentia eadem de ambabus personis nomina dici, excepta paternitate, et filietate et processione Spiritus; hæc enim singularum peculiariter personarum propria sunt. Et in Scriptura cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.	342
CAP. XIX.—Quod alibi dicitur de Patre, id alibi de Filio dici, aut de Spiritu sancto, eo quod Trinitas sit in una deitate.	363
CAP. XX.—De eo quod in Scripturis ob consubstantialitatem et potestatis æqualitatem legitimus, habitare in fidelibus et Patrem, et Filium et Spiritum sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.	370
CAP. XXI.—De iis locis in quibus, ob naturæ et substantiæ identitatem, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.	374
CAP. XXII.—De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, <i>nos vivere Patri et Filio et Spiritui sancto.</i>	375
CAP. XXIII.—De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, <i>cœlestem legem Patris, et Filii et Spiritus sancti esse scriptum fuit.</i>	375
CAP. XXIV.—De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut <i>homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominantur.</i>	375
CAP. XXV.—De iis locis in quibus Scripturæ, ob eandem causam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis, ea quæ alibi dicuntur <i>esse Patris, alibi dicuntur esse Filii, aut Spiritus sancti.</i>	378
CAP. XXVI.—De eo quod Filius sit Deus Patri æqualis.	382
CAP. XXVII.—Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum.	394
CAP. XXVIII.—De iis locis in quibus scriptum est <i>Filium largiri omne bonum; et esse solem justitiæ, etc.</i>	407
CAP. XXIX.—De iis locis in quibus scriptum est, <i>Filium Dei esse judicem vivorum et mortuorum; eum largiri remissionem peccatorum; et in nullo alio esse salutem.</i>	414
CAP. XXX.—De iis locis in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, <i>Patrem revelare nobis Filium et trahere nos ad ipsum; et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adducere nos ad Patrem.</i> De Petri etiam	

confessionem simul sermo habetur : et admittendam esse penitentiam ostenditur.	415
CAP. XXXI.—De iis locis in quibus dicitur, <i>nultum esse finem regno Unigeniti.</i>	422
CAP. XXXII.—De gloria Ipei Dei Filio reddita	426
CAP. XXXIII.—De adoratione. Epilogus.	431
CAP. XXXIV.—De fide in Deum Patrem.	454
CAP. XXXV.—Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo testimonia.	458
CAP. XXXVI.—De eadem re.	458
LIBER II.	447
CAPUT PRIMUM.—Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.	447
CAP. II.—Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.	454
CAP. III.—Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.	466
CAP. IV.—De hæreticis qui aiunt : <i>Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus?</i> etc.	479
CAP. V.—De iis qui inquit : <i>Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimus Spiritum?</i> etc.	496
CAP. VI.—Omnia quæ deitatis sunt propria testimonium reddere Spiritui sancto.	507
CAP. VII.—De divinis operationibus et largitionibus Spiritus sancti.	559
CAP. VIII.—De præsentia et potestate quam per se habet Spiritus sanctus.	599
CAP. IX.— <i>Desideratur.</i>	631
CAP. X.—Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, et glorificatus. Oppositio Macedonianæ doctrinæ.	651
CAP. XI.—Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isala visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.	651
CAP. XII.—Spiritum sanctum baptismate nos renovare et tanquam Dominum liberare, et divinæ gloriæ participes facere, et filios et hæredes Patris, etc.	667
CAP. XIII.—De iis qui, ut Spiritum depriment, afferunt illud : <i>Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.</i>	687
CAP. XIV.—A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipatè nobis eam, quæ est ex baptismo, salutem dispensatam ac præstitutam esse.	691
CAP. XV.—Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solius Spiritus sancti, et obsequationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.	718
CAP. XVI.—Israelitas, in honorem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quæ apud ipsos est Pentecoste, semper typice celebrasse.	722
CAP. XVII.—Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari et nos corroborare.	722
CAP. XVIII.—Duodecim apostoles virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terræ et diabolo, loquendo et intelligendo omnes linguas.	726
CAP. XIX.—De his qui aiunt : <i>Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius?</i>	750
CAP. XX.—Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis et baptismum consecutus.	755
CAP. XXI.—De iis qui dicunt : <i>In sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum.</i>	742
CAP. XXII.— <i>Hic deest.</i>	742
CAP. XXIII.—De doxologia seu glorificatione.	742
CAP. XXIV.—De hæreticis qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.	746
CAP. XXV.—Epilogus, sive repetitio.	747
CAP. XXVI.—De definita a Deo comminatione contra eos qui Filium ejus et Spiritum sanctum non agnoscunt.	750
CAP. XXVII.—Græcorum quoque sapientes ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.	754
LIBER III.	774
CAPUT PRIMUM.—Prologus de passionibus, quæ sunt ex corpore et ex animæ electione.	774
CAP. II.—Theologica argumenta, seu capitula, quinque et quinquaginta.	786
CAP. III.— <i>Dominus creavit me initium viarum suarum in opera ipsius.</i>	806
CAP. IV.— <i>Primogenitus omnis creaturæ : quia in ipso creata sunt omnia quæ in cœlis et quæ in terra.</i>	827
CAP. V.— <i>Ego sum principium et finis.</i>	839
CAP. VI.— <i>Cognoscat omnis domus Israel, quod est Dominum ipsum et Christum Deus fecit, etc.</i>	842
CAP. VII.— <i>Christum Dei virtutem et Dei sapientiam.</i>	850
CAP. VIII.—In id quod scriptum est, Christum esse	

<i>vilem, homines palmites, Deum Patrem agricolam.</i>	850	<i>clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.</i>	969
CAP. IX. — <i>Magnum est tibi rocarì te puerum meum; et: Qui definitus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis.</i>	850	CAP. XLI. — <i>De Montanistis.</i>	983
CAP. X. — <i>Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen; et: In similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo.</i>	854	CAP. XLII. — <i>De exhortatione.</i>	990
CAP. XI. — <i>Ego vivo propter Patrem.</i>	859	EPISTOLA J. L. MINGARELLI DE OPERE ANTIQVI THEOLOGI INEDITO.	994
CAP. XII. — <i>Descendi de celo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris.</i>	859	CAPUT PRIMUM. — <i>Dogmata quæ testatur auctor.</i>	994
CAP. XIII. — <i>Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus; et: Quem Pater sanctificavit et misit in mundum.</i>	859	CAP. II. — <i>Errores quos auctor profiteri visus est.</i>	1001
CAP. XIV. — <i>Non derelinques animam meam in inferno; et: Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis.</i>	862	CAP. III. — <i>Res notabiles.</i>	1013
CAP. XV. — <i>Nemo bonus, nisi unus Deus.</i>	863	CAP. IV. — <i>Quo sæculo scriberet noster theologus, et quis esset.</i>	1027
CAP. XVI. — <i>De illo textu: Regi utem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti Deo honor et gloria.</i>	866	<i>Admonitio in librum « De Spiritu sancto. »</i>	1050
CAP. XVII. — <i>In illud: Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso.</i>	874	Præfatio Hieronymi ad Paulinianum.	1051
CAP. XVIII. — <i>De illo textu: Qui misit me Pater, major me est; et de Montanistis.</i>	879	LIBER DE SPIRITU SANCTO.	1054
CAP. XIX. — <i>In illud: Pater mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar.</i>	887	LIBER CONTRA MANICHÆOS.	1086
CAP. XX. — <i>Quod quando Incarnatio nota hominibus facta est, tunc angeli quoque propter homines eam cognoverunt.</i>	894	CAPUT PRIMUM. — <i>Contrariorum ex integro nulla oppositio.</i>	1086
CAP. XXI. — <i>De fletu super Lazaro, et de defatigatione et oratione et fame et somno Christi, et aliis hujusmodi.</i>	899	CAP. II. — <i>Principium malum non est ingenitum, quia corruptibile.</i>	1087
CAP. XXII. — <i>Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filius.</i>	915	CAP. III. — <i>Homines, filii iræ.</i>	1090
CAP. XXIII. — <i>Quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus conveniunt hypostasibus; sæpius vero etiam præponitur nomen Dominus nomini Deus.</i>	922	CAP. IV. — <i>Prudentia filiorum sæculi.</i>	1090
CAP. XXIV. — <i>Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in celo, sive in terra.</i>	935	CAP. V. — <i>Corpus peccati quomodo fiat.</i>	1091
CAP. XXV. — <i>In illud: Glorifica me tu, Pater, apud te metipsum gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.</i>	939	CAP. VI. — <i>Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.</i>	1091
CAP. XXVI. — <i>De illo textu: Quando venerit in gloria Patris sui.</i>	942	CAP. VII. — <i>Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati ex coltu orta.</i>	1094
CAP. XXVII. — <i>In illud: Mediator Dei et hominum Dominus noster Jesus Christus.</i>	942	CAP. VIII. — <i>An nuptiæ malæ. Caro peccati, carni copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidei-um in Christo nuptiæ.</i>	1095
CAP. XXVIII. — <i>Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.</i>	945	CAP. IX. — <i>Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virginitate, Christiano lucta gravior.</i>	1095
CAP. XXIX. — <i>De eo quod pelenti matri filiorum Zebedæi, et constituerentur a dextris ejus et a sinistris in futuro judicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.</i>	946	CAP. X. — <i>Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.</i>	1098
CAP. XXX. — <i>In illud: Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.</i>	950	CAP. XI. — <i>Diabolus voluntatis nomen ejusque privatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanas, adversarius.</i>	1098
CAP. XXXI. — <i>De illo textu: Præpara te ut invoces Deum tuum, Israel, quia ecce ego firmans tonitru, et creans Spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus.</i>	950	CAP. XII. — <i>Mali nomen, ut diaboli et Satanae, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.</i>	1099
CAP. XXXII. — <i>De his quid dicunt: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus.</i>	958	CAP. XIII. — <i>Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati, et ad bonum. Artis abusus et legum, ipsis invitis et Innoxilis.</i>	1102
CAP. XXXIII. — <i>De eo quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo?</i>	958	CAP. XIV. — <i>Inconsona Manichæorum deliria. Peccatum diaboli, non ingenta malitia, sed sponte longe a creatione assumpta.</i>	1105
CAP. XXXIV. — <i>De illo: Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.</i>	959	CAP. XV. — <i>Eorum poenitentia, quibus malum a voluntate est.</i>	1105
CAP. XXXV. — <i>De eo quod scriptum est: Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scilicet quid sapiat Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.</i>	962	CAP. XVI. — <i>Genimina viperarum facti, qui posteri Abraham.</i>	1106
CAP. XXXVI. — <i>In illud: Hæc enim est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum; et rursus: Creditis in Deum? et in me creditis. Non dixit vero, inquit: Et in Spiritum sanctum.</i>	966	CAP. XVII. — <i>Peccator, in eo ipso quod peccat, præseus habet supplicium quo est afficiendus.</i>	1108
CAP. XXXVII. — <i>De eo quod scriptum est: Nemo novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda Dei, quod aliquando ea ignoret.</i>	967	CAP. XVIII. — <i>Promissio et supplicium sunt bona.</i>	1108
CAP. XXXVIII. — <i>Quod hæretici nomen Paracliti soli Spiritui sancto tribuunt, et dicunt missum esse etiam a Filio. Et de eo quod aiunt, Filium quoque missum esse a Patre et a Spiritu sancto. Ibidem de Montano.</i>	971	FRAGMENTA ex libris deperditis.	1110
CAP. XXXIX. — <i>De illo textu: Emisit Deus Spiritum suum in corda nostra, clamantem: Abba, Pater.</i>	978	FRAGMENTA ex catenis.	1112
CAP. XL. — <i>In illud quod Filius dicit de Spiritu: Ille me</i>		— In Exodum.	1115
		— In Regum librum II.	1115
		— In Job.	1119
		Expositio in Psalmos.	1126
		Fragmenta in Psalmos.	1617
		Fragmenta in Proverbia.	1623
		Fragmenta in Joannem.	1626
		Fragmenta in Actus apostolorum.	1634
		Fragmenta in Epistolam II ad Corinthios.	1679
		ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS EX EDIT.	
		CHR. FRID. LUCKII.	1751
		Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ.	1751
		Prævia commentatio critica.	1751
		Enarratio in Epistolas catholicas	1751
		— In Epistolam B. Jacobi.	1759
		— In Epistolam I. S. Petri.	1755
		— In Epistolam II S. Petri.	1771
		— In Epistolam I S. Joannis.	1775
		— In Epistolam II S. Joannis.	1810
		— In Epistolam III S. Joannis.	1811
		— In Epistolam B. Judæ.	1811
		NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.	
		Notitia.	1819
		ENARRATIO DE FESTO S. THEODORI, DE JEJUNIO	1822
		ATQUE ELEMOSYNA.	

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210

3 2044 019 207 778

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были отданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>